This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

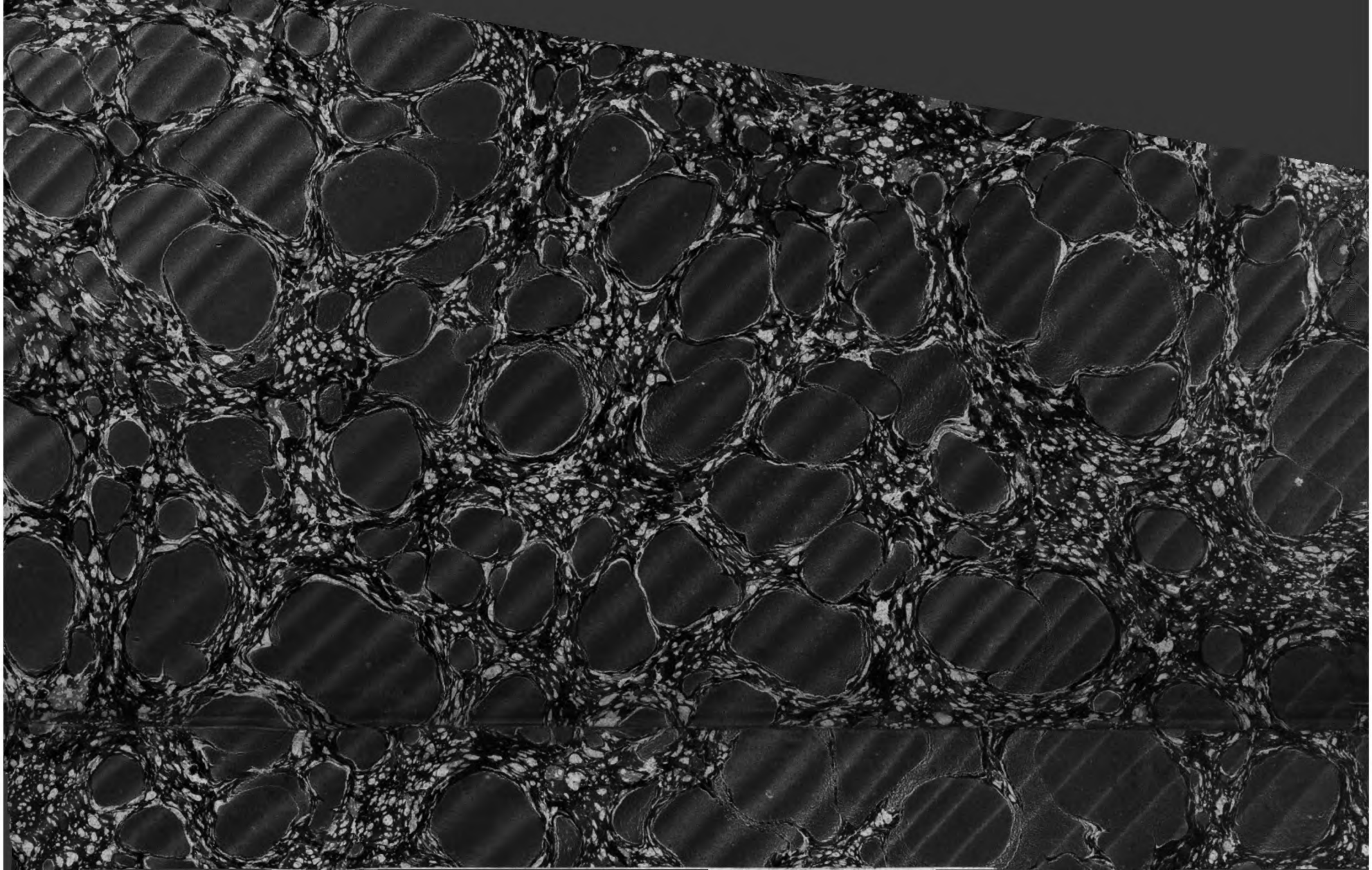

Digitized by Google

BR
60
M61
v.21

Digitized by Google

Digitized by Google

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT:

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR. COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXI.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

Digitized by Google

Digitized by Google

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS TERTIUS.

VENEUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

—

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

Digitized by Google

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXI CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

Præparatio evangelica. col. 21
Notæ et emendationes*. 1457

* Hunc notarum apparatum editioni suæ *Præparationis evangelicæ* attexerat dominus Seguierus a Sancto Brissone, Academiæ Inscriptionum socius, nuper, magno litterarum damno, e vivis ereptus. Plura vide in *Monito* notis præfixo.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

Digitized by Google

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ

—

EUSEBII PAMPHILI

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI

PRÆPARATIO EVANGELICA

Franciscus Vigerus, Rothomagensis, Societatis Jesu presbyter, ex mss. cod. et laudatis ab ipsomet Eusebio scriptoribus recensuit, Latine vertit, notis illustravit.

EDITIO NOVA

Juxta Parisinam anni 1628, *Oxoniensem et Lipsiensem denuo recensita.*

—

VIGERI EPISTOLA NUNCUPATORIA.

ILLUSTRISSIMO AC REVERENDISSIMO DOMINO
JOANNI FRANCISCO DE GONDY,
PRIMO LUTETIÆ PARISIORUM ARCHIEPISCOPO.

Optandum imprimis erat, Archipræsul illustrissime, ut quantum in convellendis profanæ superstitionis erroribus, eruditionis ac diligentiæ Noster hic Eusebius afferebat, tantum idem Christianæ pietatis in causa, vel integritatis, vel constantiæ retineret. Sed fuit ille numirum in eligendo tam infelix et iniquus, ut cujus per sese jactura mediocris erat ac tolerabilis futura, ejus sibi possessionem omni contentione defenderit; quæ omni pretio major est, cum ejus luce atque dignitate, nudi et vacui nominis umbram ac speciem compensarit. Quem igitur alioquin Ecclesia sanctissimorum et doctissimorum virorum in numero censere

255241 Digitized by Google

voluisset, eum, quod ipsemet maluisse visus est, inter Origenes, Tertullianos, Bardesanes, Tatianos, et si qui præterea miserabili dissidio, ingenii doctrinæque laudem a religionis et fidei gloria sejunxerunt, numeravit. In quo quidem id providit suo more sapienter, ut quorum ex morbi contagione pericula cavere posset, eorum industriæ fructu non careret. Et vero, sive timiditatis hoc fuit, sive fraudis, tectius hic aliquanto quam cæteri, ac verecundius insanire conatus est, ut suis ipse libris Arianæ perfidiæ maculam aspergere potius quam inurere videatur. Atque ut de aliis hoc loco taceamus, equidem hunc sese mihi potissimum obtulisse gaudeo, in quo labis ac veneni parcissimus fuerit, exquisitas eruditionis opes liberali plenaque manu congesserit. Sane vero quidquid hoc in genere lævum ac flagitiosum Eusebii manus alleverat, id omne Trapezuntii pietas, molliore vel stylo induxerat, vel spongia deleverat; sed in interprete fides magis commendari solet, quam pietas. Quanquam nec tanti certe dissimulatio ista fuit, cum præsertim non doceat, ut cæteri, non probet, non urgeat, sed mentem modo furtim indicet innuatque suam: quasi non sine pudore aliquo catholicæ frontis pudorem exueret. At quantum hic ex locuplete penu rerum atque locorum, et quanta cum varietate protulerit, suavius, ut opinor, legendo sentiri potest, quam dicendo uberius explicari. Qui quidem sensus, litteratorum omnium communis adhuc idemque fuit, qui et hujus in operis cognitione non mediocri diligentia studioque versati sunt, et in eo non minus Eusebium de antiquitate ipsa, quam de universa posteritate meruisse judicarunt. Atque hoc judicium veritatis est, non gratiæ. Nam ut eos scriptores omittam, quorum monumenta nobis superiorum ætatum nec incuria eripuit, nec invidit injuria, quibus tamen hic novo quodam et illustri usu, auctoritatis plurimum et splendoris accessit. Quis non hunc ejus laborem, et prisco illi ævo salutarem, et nostro huic jucundissimum ac fructuosissimum esse intelligat, per quem superstites nec paucas, nec exiguas vetustorum, hoc est vel tempore ipso pretiosorum ingeniorum reliquias, sic tanquam servatas ex fœdissimo naufragio tabulas habeamus? Atque ut obiter beneficii partem aliquam degustemus, ejus in primis opera Sanchoniathonem illum, hominem Phœnicium, et Trojanis, si plerisque fides, temporibus supparem audimus, Philonis Bybliensis ore, de antiquissima Phœnicum theologia disputantem; quæ Hebræorum ex fontibus, sed obliquo ac devio flexu derivata, in Ægyptios postea Græcosque redundavit. Audimus et OEnomaum, acrem, Superi! pugnacemque philosophum, qui ab Apolline in fraudem impulsus, quam ingeniose totam illam oraculorum vanitatem illudit? quanta vi dictionis bilem ac stomachum in profani numinis caput erumpit? Quid graves et eruditas commemorem Origenis, Diogeniani, Bardesanis concertationes, adversus impiam siderum fatique necessitatem, pro humanæ libertatis defensione susceptas? Quid Dionysios Alexandrinos, quid Maximos, inveteratam illam multorum philosophorum de materiæ æternitate ac prope divinitate sententiam, pulcherrimis ac firmissimis rationibus evertentes? Dat ille nobis Porphyrium, ex intimo veterum oraculorum sinu, novum reconditæ philosophiæ genus eruentem. Producit Numenium, Platonicæ academiæ sectas atque divortia, non minus diligenter et enucleate, quam jucunde ac suaviter explicantem. Ejusdem ex Academiæ spatiis Atticum Aristoclem sistit ex Lyceo, quorum ille sic Aristotelem a Platone divellit, ut omnem inter eos philosophiæ societatem commerciumque tollat; hic autem Aristotelis sui defensionem, cum longa et accurata eorum maxime philosophorum, qui sensibus aut nihil aut omnia crederent, reprehensione conjungit. Debet huic Africanus Chronologiæ suæ fragmentum sane luculentum. Debet Plotinus egregiæ disputationis auctarium, qua immortalium animorum purissimam

Digitized by Google

divinamque naturam, ab omni corporeæ et molis concretione sejungit. Debet Philo Judæorum eloquentissimus, pulcherrimam, si unum aut alterum inde nævum sustuleris, Providentiæ divinæ prædicationem. Cui tamen si quid deerat, id totum amplissima ex Dionysii Alexandrini opere, tam pietatis, quam eruditionis omnis accessione cumulavit. Debet postremo, quæ pars est Præparationis *hujus perinsignis, Hebræorum illa natio, memoriam generis rerumque suarum vetustissimam: cujus ad celebritatem, qui non ejus voce ductuque convenere? Græci, barbari oratores, poetæ, historici, Berosi, Megasthenes, Abydeni, Eupolemi, Hecatæi, Demetrii, Chærili, Ezechieles, Artapani. Cujus in laudis ac diligentiæ partem, ut Josephus etiam veniat, longe tamen est Eusebii gratia liberalior: et eo quidem æstimanda pluris, quod ex illis profanorum hominum testimoniis, ad sacræ historiæ notitiam plurimum sæpe lucis hauriamus.*

Hoc igitur Eusebius tam frequenti ac tam nobili comitatu septus, ad te venit, Archipræsul illustrissime, ut quod per sese non posset, tot eruditorum clientium, quos, ne toti nobis sibique morerentur, singulari studio prohibuit, conjunctis vocibus graviorem ab humanitate tua temeritatis suæ pœnam deprecetur. Non es, ut spero, in eum durior et inclementior futurus, quam summos pontifices eadem in causa jam senserit. Mihi forte verior metuendi causa restat, ne gravioribus tuis sanctioribusque curis molestus interpellator adveniam, ignotus præsertim ac novus homo, tam mihi tenuitatis et inopiæ meæ conscius, quam tuæ conscius dignitatis. Quanquam, ubi te penitus moresque tuos recognovi, ne hunc quidem metum, sine aliqua offensione injuriaque tua retineri posse intelligo. Rara sane laus et eximia voluntatis indolisque tuæ, in tanta divini muneris amplitudine cavere diligenter, ne quisquam aditu se congressuque tuo, ac ne benevolentiæ quidem tuæ beneficio indignum arbitretur. Utar igitur hoc naturæ tuæ bono, si tuum illud tamen est, quod acceptum a majoribus, et novis per te incrementis auctum, tam commune cum omnibus esse voluisti. Nec vero solam hanc facilitatis aliarumque virtutum gloriam, in clarissimæ Gondiorum *familiæ stirpem fontemque refudisti. Novus ad eam per te splendor accessit, ita tibi proprius, ita singularis, ut socium in eo quemquam nec habeas, nec habere possis. Illustria sunt, nec laudis ullius egentia nominis ac generis tui decora, fateor: ac ne tanta in luce quæreretur vivum etiam ac spirans Christianæ demissionis exemplum, frater ille tuus, se ipso nunc, quæ summa prædicatio est, fortior atque nobilior, Gallia tota mirante perfecit. Sed ejusmodi tamen omnia sunt, quæ tecum et cum aliis communicari potuerint. Nam, ut cætera modo non attingam, summus ille profecto est dignitatis honorisque gradus, ad quem Illustrissimus cardinalis HENRICUS, frater item tuus, non minus virtutum suarum, quam Ludovici Justi suffragio evectus ascenderat. Sed illum ipsum tamen, quantuscunque est, qui certe maximus est, quamplurimi et antea consecuti sunt, et postea consequentur: atque ut de te ipso non nisi modeste loquar, tu quidem ex illis unus esse potes. At primus Parisiorum, hoc est urbis urbium omnium principis archiepiscopus, nec alius abs te quisquam tot retro sæculis fuerat, et omnibus deinceps ætatibus, præter unum te, alius esse non poterit. Cujus tibi cogitationis eo suavior gustus esse debet, quo jam et communi sensu populorum, et longo sæculorum usu, hac prærogativa dignitatis et ordinis, lætissimum quoddam sanctitatis eximiæ vel auspicium, vel præjudicium continetur. Itaque abs tuo nomine, Archipræsul reverendissime, novus imposterum, ac priori longe nobilior, majorum antistitum ordo seriesque ducetur, et quoties non tantum amplissima* Gondiorum *tuorum familia, sed etiam Lutetia regni caput, de maximis honoribus*

Digitized by Google

titulisque suis recordabitur, toties utraque Francisci sui memoriam, a quo novum hunc auspicetur sanctissimi sacerdotii principatum, suavissima et ornatissima gratulatione celebrabit. Verum ut ad me revertar, nec tamen abs te discedam, mihi quidem, si aliud nihil fiduciam aleret foveretque meam, vel eo tamen egregie sperandum putarem, quod ea me Societas in suis numeret, cui ex animo bene velle, tam prope hæreditarium familiæ tuæ est ac solemne, quam nomen. Qui sensus, quam alte animo insideat hæreatque tuo, jam ultro sæpius non tantum amantissime, sed etiam amicissime declarasti. Cujus voluntatis ne te unquam pœniteat, Societas vicissim nostra omnibus observantiæ gratique animi officiis, cum amoris tui beneficio studioque certabit. Ego vero, ut omnium novissimus, animo tamen omnibus obsequioque simillimus, cum aliud mihi nunc ad manum esset nihil, hunc cuicuimodi sit, laboris nostri fœtum, Amplitudini tuæ offerendum et consecrandum putavi: ut quem in medio Lutetiæ tuæ sinu, quotidianas inter docendi curas natum atque susceptum hactenus educavi, is tuo in complexu deinceps non modo feliciter adolescat, sed omnes etiam vel temporis injurias, vel petitiones invidiæ, tuo patrocinio tectus ac defensus eludat. Vale. Lutetiæ Parisiorum, anno Domini millesimo sexcentesimo vicesimo septimo, quarto Kalendas Octobris.

Illustriss. ac Reverendiss. Amplitudini Tuæ

Deditissimus

FRANCISCUS VIGERUS,
SOCIET. JESU PRESBYTER.

AD CHRISTIANUM ET CANDIDUM LECTOREM.

Cum in eo esset Eusebius, ut sanctissimum Christianæ religionis Auctorem, perspicuis et evidentibus argumentis Christum illum esse ostenderet, quem divina Hebræorum oracula tanto ante cecinissent; ne quam gentilibus interea lacessendi, atque interpellandi sui occasionem relinqueret, eorum sibi os frenandum prius atque obturandum putavit. Itaque alterum illud opus, quod præcipue ac proprie animo designabat, *Evangelicam Demonstrationem* appellavit; huic autem, quo ad facilem susceptæ disputationis cursum, planam sibi expeditamque viam muniebat, *Præparationis Evangelicæ* nomen imposuit. Est quidem hoc argumenti genus, tam Græce quam Latine, sanctissimorum et sapientissimorum hominum opera studioque tractatum. Sed illi tamen, vel altera duntaxat in parte laborarunt, vel utramque strictim et obiter attigerunt. Ita Noster hic, ut cæteris laudibus inferior sit, alios tamen utriusque complexione, alios scribendi ubertate superavit. Verum hoc loco *Demonstrationem* prætereo, cujus pro integro justoque corpore, informis ad nos truncus, sine capite cruribusque pervenit. Hac quidem in *Præparatione* ita versatus est, ut in Græcorum vel erroribus illustrandis, vel refutanda superbia, non tam suo vel suorum, quam popularium ac domesticorum testium ore loqueretur: quorum nec suspectam

Digitized by Google

ipsi fidem habere possent, nec prudentiam desiderare, nec alienam existimare voluntatem Tametsi nostrorum etiam interdum, hoc est Christianorum hominum pugnavit armis. Prorsus, ut hujus in operis molitione, sedulitatis potius ac diligentiæ, quam facultatis et ingenii quæsiisse laudem, nec tam suis ipse viribus cum adversario congredi, quam ex peregrino et conductitio milite aciem instruere, imo cum hoste hostem committere videatur. Cæterum, quem ille ordinem hac in pugna modumve tenuerit, ipso libri decimi quinti exordio tam enucleate diserteque complexus est, ut ejus verbis addi nihil possit, præter auctoris injuriam.

Sequitur ergo potius, Christiane Lector, ut quam de illo bene mereri studuerimus, hoc est, quid in nova *Præparationis* hujus editione conati simus, breviter accipias.

Exstitit ante hos centum annos Trapezuntius, homo et natione Græcus, et Latinis insuper litteris non mediocriter informatus: qui, si horum ad librorum interpretationem, quantum eruditionis ac solertiæ afferebat, tantum a curis gravioribus temporis et otii conferre potuisset; nobis utique legendi voluptatem, non alterius operæ necessitatem reliquisset. At dum (quod ipsemet vel excipit, vel excusat) cum eorum a quibus urgebatur desiderio, vertendi celeritatem æquare gestiret, Eusebium Eusebio suffuratus est; itaque suo ex sensu vultum ei speciemque finxit, ut ab eo Trapezuntium verius quam Eusebium haberemus. Ita capitum ordinem numerumque mutat; ita sententias, periodos, paginas nonnunquam integras modo interpolat, modo, quod longe gravius est, expungit ac resecat. Librum certe decimum quintum ne attigit quidem. Id quod viris etiam doctissimis fraudi fuit, qui cum Eusebii Græca non legissent, postremum hunc librum periisse crediderunt. Ostenderat Grynæus quidam, homo, ut aiunt, hæreticus, velle se tam inveterato morbo medicinæ aliquid facere; sed ostendit re ipsa tantum, quippe qui labes hiatusque nonnullos sparsim duntaxat ac sæpe novis erroribus impleverit.

Quocirca justum ambo nobis integrumque pensum reliquere; de quo nihil admodum ab Hoppero, qui extremum librum Trapezuntii Latinis attexuit, detrahi potuisse, invitus nemo fatebitur, qui hanc in lectionem horas ex otio suo aliquot derivare voluerit. Novam ergo a capite interpretationem aggressi, duos ex Bibliotheca Regia (quod D. Rigaltii doctissimi atque honestissimi viri beneficium est) manuscriptos codices accepimus, quorum altero Stephanus in Græca editione usus videtur, alterum ei sæpe dissimillimum reperi. Accesserunt variæ lectiones ex Richardi Montacutii libro descriptæ, quarum mihi copiam aliquanto serius fecit D. Morellus ὁ μανριτης, bibliopola regius; usu cum in aliis non contemnendo, tum in lacunis quibusdam explendis fere præcipuo. Verum præter communem illam interpretandi molestiam, quæ sapientissimis hominibus tam gravis semper ac spissa visa est, quam sæpe necessaria; laborem insuper, et huic scriptionis generi proprium, et altero illo vix minorem exhausimus. Cum enim, ut ante diximus, alienas toto hoc opere linguas Eusebius mutuetur, quorum adhuc rivorum fontes haberemus, adeundos imprimis omnes ac studiose lustrandos putavimus; quorum autem exaruerant, horum tamen, ubicunque subodorari licuit, vel tenuissima vestigia persecuti sumus. Et quamvis alienæ manus ope ac subsidio, quod sese tum ultro præsens obviumque dabat, uti licuerit, studio tamen utcunque nostro diligentiaque niti, quam precariam hinc inde stipem corrogare maluimus. Partim, quod et delicati nimis, et parum liberalis ingenii videretur, ubi per te ipsum tentare aliquid et experiri possis, alieni laboris fructu otiose pasci, ac fæcem illam mendicorum imitari, qui levius egestatem ferunt quam sudorem, quosque aliena crumena vivere, non tam necessitatis est, quam voluptatis; adeo publica benignitate non ad sublevandam inopiam, sed ad fovendam inertiam abutuntur. Partim, ne si tantam scriptorum varietatem, nihilo minor interpretum diversitas exciperet, non fetus aliquis vultu coloreque uno, sed deforme monstrum exsisteret, dissimillimis ex partibus formisque conflatum. Utrum enim, ex hoc nostro cultu, membris quoque singulis ad speciem aliquid ac nitorem accesserit, æquitatis est prudentiæque tuæ, Lector optime, statuere, non modestiæ pudorisque nostri.

Porro, in librorum et capitum lemmatis atque indicibus præfigendis, membranarum facem ductumque secuti sumus, nisi quod fidenter, quæ in alterum vitia nonnunquam irrepserant, alterius integritate beneficioque sustulimus. Et quoniam indices illi, nec tituli præ se, nec ca-

Digitized by Google

pitis, nec aliud ejusmodi nomen ferebant, solas iis numerales, ut vocant, notas addidimus (1). Superest ut de notis unum aut alterum moneamus. Eæ triplici potissimum genere continentur. Aut enim, sicubi necesse est, Græcæ dictionis vim ac proprietatem expendunt, aut varias locorum illorum quæ ab Eusebio passim afferuntur, modo lectiones, modo interpretationes excutiunt, in quo dici vix potest, quantum ex mutua Nostri hujus aliorumque opera, lucis in omnes fructusque redundarit. Aut denique, si quid ad loci alicujus intelligentiam perstringi potius, quam explicari potuit, breviter expediunt. Quæ vel sanctorum Patrum illustratione, vel uberiori tractatione digna videbantur, ea certis Observationum capitibus comprehensa dare statueram; sed quoniam alio me interim susceptæ vitæ rationes vocant, affectumque opus ducere nonnihil ac proferre cogunt, uti jam non semel gravibus justisque de causis, et interpretationis, et ipsius editionis cursum inhibuerunt, hanc mihi dare veniam humanitatis est tuæ, ut bibliopolarum nostrorum fides, exteris jam provinciis obligata, sine hoc justi, ni fallor, operis auctario, ad tempus liberari possit. Ne tamen ipso statim in limine dubitare te patiar, cuinam Theodoto *Præparationem* hanc suam Eusebius inscripserit, hunc ego non alium arbitror, quam Laodicenum episcopum, qui, Marcello summo pontifice, sub annum Constantini Magni tertium, Stephano in episcopatu successit, Arianæ impietatis fautorem acerrimum, quode legendus Noster *Eccles. Histor.* VII, cap. ult., et Theodoretus ejusd. *Histor.* lib. I, cap. 5.

Ad extremum, quoniam homines sumus, nec humani quidquam a nobis alienum existimare debemus, qui nobis errores exciderint, eos abs te non alia quam hominis et Christiani hominis censura castigari velim, nec ante saltem gravius duriusque corrigi, quam aut erratorum in classem rejectos, aut in notis ipsis indicatos non esse cognoveris.

(1) Nos in capitula distinximus. EDIT. PATR.

Digitized by Google

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΝΤΕΚΑΙΔΕΚΑ

—

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

—

EUSEBII PAMPHILI

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ

LIBRI QUINDECIM

Interprete Francisco Vigero, Rothomagensi, Societatis Jesu presbytero.

—

LIBER PRIMUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. Τίς ἡ τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐπαγγελία.

β'. Τίνα πρὸς ἡμᾶς σύνηθές ἐστι λέγειν τοῖς τὰ καθ' ἡμᾶς διαβάλλειν ἐπιχειροῦσιν.

γ'. Ὅτι μὴ ἀνεξετάστως τὰ τοῦ σωτηρίου λόγου φρονεῖν εἰλόμεθα.

δ'. Ὅτι μὴ ἀκρίτως ἡμῖν ἡ περὶ τῶν ὠφελιμωτάτων πίστις κατὰ καιρὸν παραλαμβάνεται.

ε'. Ὅτι μὴ ἄνευ σώφρονος λογισμοῦ, τῆς πατρίου δεισιδαίμονος πλάνης ἀνεχωρήσαμεν.

ς'. Περὶ Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας πρώτης.

ζ'. Ποία τις εἶναι λέγεται ἡ καθ' Ἕλληνας κοσμογονία.

τ'. Δόξαι Φιλοσόφων περὶ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως.

θ'. Ὅτι οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας μόνον ἔσεβον, μηδὲν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ξοάνων ἱδρύσεως, οὐδὲ περὶ δαιμόνων ἐπιστάμενοι.

ι'. Φοινίκων θεολογία.

A

LIBRI PRIMI CAPITA.

1. *Quid illud sit, quod evangelicæ materiæ ratio pollicetur.*
2. *Quænam vulgo nobis, qui res nostras criminantur, objicere soleant.*
3. *Non temere susceptam a nobis esse salutaris doctrinæ veritatem.*
4. *Non inconsiderate nos ad rerum utilissimarum fidem suo tempore adhærescere.*
5. *Non sine prudenti maturoque judicio, nos a superstitioso majorum nostrorum errore discessisse.*
6. *De principe Phœnicum Ægyptiorumque theologia.*
7. *Cujusmodi ex mente Græcorum mundi ortus fuisse dicatur.*
8. *Opiniones philosophorum de hujus universi coagmentatione.*
9. *Priscos homines cœli tantum astra coluisse, cum nihil neque de hujus universi Deo, neque de simulacris erigendis, neque de dæmonibus cognovissent.*
10. *Phœnicum theologia.*

B

Digitized by Google

1 CAPUT I.

Quid illud sit, quod evangelicæ materiæ ratio pollicetur.

Cogitanti mihi Christianæ religionis institutum, hoc opere, quod veritatis evangelicæ demonstrationem pollicetur, illius ignaros edocere; idem tibi, qui sacrum episcoporum decus et ornamentum es, Theodote sanctissime Deoque charissime, adjunctis etiam precibus consecrare visum est. Qua quidem in re hoc secutus sum, ut opis abs te aliquid impetrarem, quippe qui sacrificiis tuis divino amore succensis hoc abs me susceptum evangelicæ doctrinæ argumentum summopere promovebis. Sed enim, quid 2 illud sibi velit, quod Evangelium appellamus, diligenter imprimis enucleare juvat. Est igitur Evangelium, quod faustam cœlestium maximorumque bonorum præsentiam humani generis universitati annuntiat; quæ cum prædicta jam olim fuissent, tum vero novissime omnibus illuxerunt. Illud porro nec cæcarum opum, nec vitæ hujus brevissimæ ac miserrimæ copiam facit, nec ullius omnino rei quæ cum corpore sit et corruptione conjuncta; sed earum duntaxat quæ cum animis intelligente natura præditis necessitudinem ac societatem iniere; a quibus ea, quæ corporis propria sunt, ita pendent, ut eas etiam instar umbræ consequantur. Caput autem horum omnium pietas est, non jam ista, quæ nomen ementita suum infinitis erroribus implicatur, sed ejusmodi, quæ hanc sibi appellationem suffragante veritate defendit. Hæc illa est quæ cum sensus nostros ad eum, quem unum ac solum, uti vere est, omnia Deum confitentur, erigit; tum vitæ nostræ rationes ex ipsius quoque voluntate moderatur. Ex hoc autem vitæ genere nascitur hominis cum Deo amicitia, cui ter ille felix, et singulari Dei benevolentia constitutus finis comitatur, qui cum cœlitus ex rerum immortalium connexione aptus est, tum ad earum exemplum ac similitudinem regitur, atque in iis prostremo acquiescit. Quid vero felici hac et divitiis omnibus circumfluente Dei amicitia beatius cogitari possit? Non ille vitæ, lucis, veritatis, bonorumque omnium quæstor veluti ac dispensator est? Non quamobrem omnia sint atque vivant, causam in se ipse complectitur? Qui ergo semel divinæ hujus amicitiæ munere ornatus sit, quid tandem is ultra desideret? Quid, inquam, ei desit, qui bonorum auctorem omnium sibi devinctum habuerit? Cujus denique rei laboret inopia, qui magnum illum Præsidem, ac præpotentem hujus universitatem moderatorem in patris ac tutoris locum obtinuerit? Nihil profe-

(1*) *Θεῖον ἐπισκόπ.* Ut est in altero ms. Biblioth. Regiæ. Id autem malui quam θείων, ut habet prior editio, quod Ἑλληνικώτερον putarim. Dicere potuisset θεῖον ἐπισκόπου χρῆμα, potuit et ἐπισκόπων. Sic Aristophan. *Νεφελ.* act. I:

Ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, τὸ χρῆμα τῶν νυκτῶν, ὅσον ἀπέ-
[ρατον!
... quid istuc noctis est, quamque infinitum?

Idem *Βατραχ.* act. v:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίς ἡ τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως ἐπαγγελία.

Τὸν Χριστιανισμὸν, ὅ τί ποτέ ἐστιν, ἡγούμενος τοῖς οὐκ εἰδόσι παραστήσασθαι διὰ τῆς προκειμένης πραγματείας τὴν εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν περιέξειν ἐπαγγελλομένης, τήνδε σοι, θεῖον ἐπισκόπων (1*) χρῆμα, Θεόδοτε, φίλη Θεοῦ καὶ ἱερὰ κεφαλὴ, σὺν εὐχαῖς ἐπεφώνησα· εἴ πως ἄρα τῆς παρὰ σοῦ τύχοιμι βοηθείας, ταῖς φιλοθέοις ὑπὲρ ἡμῶν ἱερουργίαις τὰ μεγάλα μοι συμπράττοντος, εἰς τὴν προβεβλημένην τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ὑπόθεσιν. Ἀλλὰ γὰρ τί βούλεται τοῦτο δηλοῦν, ὃ φαμεν Εὐαγγέλιον, πρῶτον ἁπάντων διαρθρῶσαι καλόν. Τοῦτο δὴ πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν παρουσίαν τῶν ἀνωτάτων καὶ μεγίστων ἀγαθῶν, πάλαι μὲν προηγορευμένων, νεωστὶ δὲ τοῖς πᾶσιν ἐπιλαμψάντων εὐαγγελίζεται· οὐ τὸν οὐ βλέποντα πλοῦτον, οὐδὲ τὴν σμικρὰν καὶ πολυπαθῆ ταύτην ζωὴν προξενοῦν, οὐδ' ὅσα σώματος καὶ φθορᾶς οἰκεῖα· τὰ δὲ ψυχαῖς νοερὰν οὐσίαν κεκτημέναις φίλα τε καὶ προσήγορα, ὧν καὶ τὰ σώματα ἐξῆπται, σκιᾷς ἐφεπόμενα δίκην. Εἴη δ' ἂν τούτων τὸ κεφάλαιον, εὐσέβεια, οὐχ ἡ ψευδώνυμος καὶ πολυπλανὴς, ἀλλ' ἡ σὺν ἀληθείᾳ τὴν προσηγορίαν ἐπιγραφομένη. Ἔστι δὲ αὕτη ἡ πρὸς τὸν ἕνα καὶ μόνον ὡς ἀληθῶς ὁμολογούμενόν τε καὶ ὄντα Θεὸν ἀνάνευσις, καὶ ἡ κατὰ τοῦτον ζωή. Ἐξ ἧς καὶ ἡ πρὸς αὐτὸν ἐγγίνεται φιλία, ᾗ παρέπεται τὸ θεοφιλὲς ὄντως καὶ τρισμακάριον τέλος, ἄνωθεν ἐκ τῶν κρειττόνων ἀπηωρημένον, καὶ πρὸς αὐτὰ διακυβερνώμενον, καὶ αὖ πάλιν εἰς αὐτὰ καταλῆγον. Τί οὖν ἂν γένοιτο τῆς ἀγαθῆς ταύτης καὶ πανολβίου θεοφιλίας μακαριστότερον; Οὐχὶ καὶ ζωῆς αὐτὸς, καὶ φωτὸς, καὶ ἀληθείας, καὶ πάντων ἀγαθῶν ταμίας καὶ χορηγὸς τοῖς πᾶσι καθέστηκεν; Οὐχὶ καὶ τοῦ εἶναι τὰ πάντα, καὶ τοῦ ζῆν αὐτὸς τὴν αἰτίαν περιείληφε; Τῷ δὴ οὖν τὴν πρὸς αὐτὸν στειλαμένῳ φιλίαν τί ἂν ἔτι λείποιτο; τίνος δ' ἂν ὑστεροῖτο ὁ τῶν ἀγαθῶν τὸν δημιουργὸν ἐξοικειούμενος; ἢ τίνος ἂν ἐλαττῷτο ὁ καὶ πατρὸς ἐν χώρᾳ καὶ κηδεμόνος τὸν μέγαν προστάτην καὶ παμβασιλέα τῶν ὅλων ἐπιγραφόμενος; Ἀλλ' οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅ τι μὴ οὐχ ὁ τῇ διαθέσει τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ πλησιάζων, καὶ τῆς παμμακαρίστου φιλίας διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς εὐσεβείας ἠξιωμένος, ὁμοῦ καὶ ψυχῆς καὶ σώματος, καὶ τῶν ἐκτὸς ἁπάντων εὖ ἂν ἔχοι. Ταύτην δὴ τοίνυν τὴν ἀγαθὴν καὶ σωτήριον πρὸς Θεὸν ἀνθρώπων φιλίαν, ἄνωθεν ἐκ τοῦ παναγάθου Θεοῦ καταπεμφθεὶς ὁ Θεὸς Λόγος, ὥσπερ τις ἀπειρομεγέθους φωτὸς αὐγὴ, πᾶσιν ἀνθρώποις εὐαγγελίζεται· οὐκ ἐνθένδε ποθὲν, οὐδ' ἑτέρωθεν, ἀλλὰ πανταχόθεν ἐξ ἁπάντων ἐθνῶν πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν παρορμῶν ἥκειν (2), σπεύδειν τε,

Ὦ Ζεῦ βασιλεῦ, τὸ χρῆμα τῶν κόπων ὅσον!
... quanta laborum moles!

Quod si retineretur θείων, sensus videretur, hoc operis operæque genus ad episcopos maxime pertinere. At infer. Plato: Οὕτως ἐμαυτῷ ἔδοξα πρὸς ταύτην τὴν σκέψιν ἀφυὴς εἶναι, ὡς οὐδὲν χρῆμα. Id est, *tam ineptus, quam qui maxime.*

(2) Post ἥκειν, Mont. leg. σπουδῇ τε πάσῃ καὶ προθυμίᾳ.

Digitized by Google

καὶ πάσῃ προθυμίᾳ ψυχῆς τὸ δῶρον ὑποδέχεσθαι, Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, ἄνδρας ἅμα γυναιξὶ καὶ νηπίοις, πένητάς τε καὶ πλουσίους, σοφοὺς καὶ ἰδιώτας, οὐδὲ τὸ οἰκετικὸν γένος ὑπερφρονῶν τῆς κλήσεως. Ὅτι δὴ μίαν τὴν πάντων οὐσίαν τε καὶ φύσιν ὁ πατὴρ αὐτῶν συστησάμενος, μιᾶς εἰκότως καὶ ἴσης πάντας πάλιν μεγαλοδωρεᾶς ἠξίωσε, τὴν πρὸς αὐτὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν ἅπασι τοῖς ὑπακούειν ἐθέλουσι, καὶ τὴν χάριν εὐμαρῶς ἀσπαζομένοις δωρούμενος. Ταύτην ὁ Χριστοῦ Λόγος (3) ἦκε τὴν πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα φιλίαν τῷ σύμπαντι κόσμῳ εὐαγγελιούμενος· « Θεὸς γὰρ ἦν κόσμῳ καταλλάσσων ἑαυτὸν, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα, » ἥ τὰ θεῖα διδάσκει λόγια. « Ἐλθών τε, φησὶν, εὐηγγελίσατο εἰρήνην τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην τοῖς ἐγγύς. » Ταῦτα πρόπαλαι παῖδες Ἑβραίων θεοφορούμενοι, τῷ σύμπαντι κόσμῳ προεθέσπιζον. Ὁ μέν τις βοῶν· « Μνησθήσονται καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν. » Καὶ πάλιν· « Εἴπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅτι Κύριος ἐβασίλευσε· καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. » Ὁ δὲ φάσκων· « Ἐπιφανὴς ἔσται Κύριος ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. » Ταῦτα πρόπαλαι θείοις χρησμοῖς ἀνακείμενα, νῦν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας πέφηνεν (4), ὡς τὴν πάλαι κηρυττομένην τε, καὶ τοῖς μὴ τούτων ἀπείροις προσδοκωμένην τῶν ἐθνῶν ἁπάντων θεογνωσίαν, εἰκότως ἡμῖν τὸν ἔναγχος ἐξ οὐρανοῦ παρόντα Λόγον εὐαγγελίζεσθαι, ταῖς τῶν παλαιῶν φωναῖς τὰ διὰ τῶν ἔργων ἀποτελέσματα συντρέχειν ἐπιδεικνύμενον.

cto dici potest, quo ad summam cumulatamque tum animi, tum corporis, externorumque bonorum felicitatem indigeat, qui propius ad regem universorum Deum vi charitatis accesserit, quique ab eo fuerit beatissimi amoris gratiam, pietatis hujus, scientiæ ac sapientiæ conciliatricis, merito consecutus. Hanc igitur adeo lætam ac salutarem hominum cum Deo necessitudinem, missus ad nos cœlitus ex Deo summe bono Deus Verbum, sic tanquam splendor aliquis immensi luminis, cunctis hominibus feliciter annuntiat. Is non 3 ex uno alterove loco, sed ex omnibus orbis universi nationibus homines ad rerum omnium Deum vehementer invitat, Græcosque pariter ac barbaros, viros simul, feminas ac puerulos; inopes æque ac divites, sapientes et idiotas, ut properare, oblatumque munus omni cum animorum alacritate ac studio suspicere velint, exstimulat: ac ne ipsum quidem servile genus ab ejusmodi societate vocationis excludit. Quippe qui enim una eademque omnes substantia naturaque procreavit, omnium parens, is jure omnes pariter in unius æqualisque munificentiæ communionem ascivit, notitiam amoremque sui cum iis omnibus prolixe communicans, qui morem vocanti gerere, gratiæque suæ beneficium, libenter accipere complectique voluerint. Hanc itaque Christus erga Patrem suum charitatem oratione sua toti passim orbi prædicatum venit. « Deus enim erat in Christo seipsum mundo concilians, nec imputans eis peccata sua [1], » quemadmodum litteræ divinæ docent. « Cum venisset, inquit, evangelizavit pacem iis qui procul erant, et pacem iis qui prope [2]. » Atque hæc ipsa mundo pridem universo Hebræorum aliqui divino afflati Spiritu oracula cecinere. Et eorum quidem unus magna voce pronuntiat. « Reminiscentur, et convertentur ad Dominum omnes fines terræ, et adorabunt cum omnes patriæ gentium [3]. » Et rursus: « Dicite in gentibus, quoniam Dominus regnavit: etenim correxit orbem terræ, qui non commovebitur [4]. » Alius vero sic loquitur: « Conspicuus erit Dominus in ipsis, et funditus exterminabit omnes deos nationum terræ, ipsumque adorabunt singuli ex loco suo [5]. » Hæc nimirum illa sunt, quæ jam usque ab ultima sæculorum memoria divinis oraculis mandata cum essent, Jesu-Christi Servatoris nostri doctrinæ beneficio nostris aliquando temporibus exstitere. Ac merito sane Verbum illud, quod nuper ad nos e cœlo delapsum est, hanc tot pridem vocibus prædicatam, et ab iis saltem qui in hujusmodi rebus non hospites penitus ac peregrini erant, exspectatam, per omnes populos Dei notitiam annuntiavit, ut priscorum illorum voces consentiente operum ipsorum exitu comprobaret.

Ἀλλὰ τί χρὴ σπεύδειν, φθάνοντα τῇ προθυμίᾳ τὴν τῶν διὰ τοῦ μέσου λόγων ἀκολουθίαν, ἀναλαβεῖν ἐξ ὑπαρχῆς δέον, καὶ τὰ ἐμπόδων ἅπαντα διαλύσασθαι; Ἐπειδὴ γὰρ τὸν Χριστιανισμόν τινες οὐδένα λόγον ἀποσώζειν, ἀλόγῳ δὲ πίστει καὶ ἀνεξετάστῳ συγκαταθέσει τοὺς προσηγορίας ἐφιεμένους τὸ δόξαν κυροῦν ὑπειλήφασιν· μηδὲν φάσκοντες δύνασθαι ἀποδείξεως ἐναργὲς παρέχειν τεκμήριον τῆς ἐν τοῖς ἐπαγγελομένοις ἀληθείας, πίστει δὲ μόνῃ προσέχειν ἀξιοῦν τοὺς προσιόντας· παρ' ὃ καὶ πιστοὺς χρηματίζειν, τῆς ἀκρίτου χάριν καὶ ἀβασανίστου πίστεως· εἰκότως ἐπὶ τήνδε καθεὶς τὴν πραγματείαν τῆς Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, εἰς προκατασκευὴν τῆς ὅλης ὑποθέσεως,

Verum enim vero, quorsum nimis incitato animi gestientis impetu congruentem intermediæ disputationis ordinem, et consequentiam occupamus, cum rem a capite arcessere, quæque nobis incommodare possunt omnia summoveri prius ac refelli oporteat? Nam cum hoc nonnulli persuasum habeant, disciplinæ Christianæ professionem nulla posse ratione defendi, sed qui nomen illud amplectantur, eos quod semel visum fuerit, inconsiderata fide, negligentique 4 ac temeraria quadam assensione comprobare; adeoque asseverent, qui sese ad hoc institutum aggregarint, evidens certumque argumentum habere nullum, quo rerum quæ promittun-

[1] *II Cor.* v, 19. [2] Isa. LVII, 19. [3] Ps. XXI, 28. [4] Ps. XCV, 10. [5] Soph. II, 11.

(3) Pro ὁ Χριστοῦ Λόγος, Mont. leg. Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, melius, ut videtur.
(4) Pro πέφηνεν, Mont. leg. πεφοίτηκεν.

Digitized by Google

tur veritatem demonstrent, verum ad unam tantummodo fidem adhærescere velle, eosdemque propter istam nullo judicii nulloque rationis examine attentatam exploratamque fidem, fideles vulgo nominari : jure sane ac merito facturus mihi operæ pretium videor, si cum ad hoc *evangelicæ Demonstrationis* opus aggrediar, pauca sternendæ ac præmuniendæ ad universam hanc disputationem viæ gratia de rebus iis ante definiam, de quibus tum Græci, tum qui circumcisionem profitentur, aut si qui præterea diligentius propiusque res nostras inspicere ac scrutari velint, justam nobis quæstionem movere posse videantur. Etenim sic existimo, nostrum hunc sermonem ad perfectiorem *Demonstrationis evangelicæ* doctrinam, graviorumque dogmatum intelligentiam ita demum convenienti ordine processurum, si quæ ad præparationem illam pertinent, viam nobis aperuerint, quippe quæ primorum elementorum ac facilioris introductionis loco futura sint, magisque ad earum gentium, quæ nuper ad nos accessere, captum accommodata. Deinde vero, simul atque hujusmodi rudimenta superarint, habitumque mentis ad majora capienda probe compararint, exquisitam ipsis eorum cognitionem trademus, quæ ad perfectissimæ cæteraque omnia complexæ Jesu Christi Servatoris ac Domini Deique nostri œconomiæ mysteria pertinebunt. Hanc igitur *Præparationem* ab iis auspicemur, quæ tam a Græcis, quam a Judæis ac reliquis omnibus, qui subtilius in mores institutumque nostrum inquirunt, commemorari possent.

A ἡγοῦμαι δεῖν βραχέα προδιαλαβεῖν περὶ τῶν ζητηθέντων ἂν πρὸς ἡμᾶς εὐλόγως ὑπό τε Ἑλλήνων, καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, παντός τε τοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τὰ καθ' ἡμᾶς διερευνωμένου. Ταύτῃ γάρ μοι δοκῶ τὸν λόγον ἐν τάξει χωρήσειν εἰς τὴν ἐντελεστέραν τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως* διδασκαλίαν, εἴς τε τὴν τῶν βαρυτέρων δογμάτων κατανόησιν, εἰ τὰ τῆς προπαρασκευῆς ἡμῖν πρὸ ὁδοῦ γένοιτο, στοιχεώσεως καὶ εἰσαγωγῆς ἐπέχοντα τόπον, καὶ τοῖς ἐξ ἐθνῶν ἄρτι προσιοῦσιν ἐφαρμόττοντα· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα, τοῖς ἐνθένδε διαβεβηκόσι, καὶ τὴν ἕξιν ἤδη παρεσκευασμένοις εἰς τὴν τῶν κρειττόνων παραδοχὴν, τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν παραδώσειν τῆς συνεκτικωτάτης κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν μυστικῆς οἰκονομίας (5). Ἀρξώμεθα δὲ τῆς *Προπαρασκευῆς*, τὰ πρὸς ἡμᾶς εὐλόγως ὑπό τε Ἑλλήνων, καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς, παντός τε τοῦ μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως τὰ καθ' ἡμᾶς διερευνωμένου λεχθησόμενα προσάγοντες.

B

CAPUT II.

Quænam vulgo nobis, qui res nostras criminantur, objicere soleant.

Ac primum quidem non sine causa quæsierit ex nobis quispiam, quidnam hominum simus qui ad hoc scribendi genus accedamus : Græcine an barbari? aut quid C inter utrosque medium esse queat ? quales porro nos esse profiteamur, non utique nomine, quod jam apud omnes vulgatum est, sed morum vitæque rationibus ? Quippe se neque Græcorum apud nos ritus, neque 5 Barbarorum sectam ullam intueri. Quid ergo novi professio nostra sit? aut quænam hæc nupera vivendi norma? Deinde vero, quis nos et summe impios esse, et Divinitatem funditus sustulisse neget, qui mores patrios deseruerimus, quorum observantia nullus non populus, non civitas ante nulla continebatur? Præterea, quid hominibus illis ad spem ullius boni ostendatur, qui tutelaribus diis bellum denuntiarint, quosque tot beneficiorum auctores habent, repudiarint? Nam quid ab iis aliud fieri, quam cum diis ipsis pugnari dicas? Qua porro D venia dignos fore, qui cum ab eorum cultu defecerint, quos ab omnis ævi memoria tam Græci quam barbari passim universi, tam in urbibus quam in agris, omni sacrorum, religionum ac mysteriorum genere, communique regum omnium, legumlatorum ac philosophorum approbatione Deos celebrarunt; tum vero quidquid inter homines impium ac diis invisum erat, ultro delegerint? Quibus autem ii jure non subjiciantur pœnis, qui patriorum sacrorum desertores, peregrinas et

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τίνα πρὸς ἡμᾶς σύνηθές ἐστι λέγειν τοῖς τὰ καθ' ἡμᾶς διαβάλλειν ἐπιχειροῦσιν.

Πρῶτον μὲν γὰρ εἰκότως ἄν τις διαπορήσειε, τίνες ὄντες ἐπὶ τὴν γραφὴν παρεληλύθαμεν· πότερον Ἕλληνες ἢ βάρβαροι; ἤ τί ἂν γένοιτο τούτων μέσον; καὶ τίνας ἑαυτοὺς εἶναί φαμεν, οὐ τὴν προσηγορίαν, ὅτι καὶ τοῖς πᾶσιν ἔκδηλος αὕτη, ἀλλὰ τὸν τρόπον καὶ τὴν προαίρεσιν τοῦ βίου; οὔτε γὰρ τὰ Ἑλλήνων φρονοῦντας ὁρᾷν, οὔτε τὰ βαρβάρων ἐπιτηδεύοντας. Τί οὖν ἂν γένοιτο τὸ καθ' ἡμᾶς ξένον, καὶ τίς ὁ νεωτερισμὸς τοῦ βίου; Πῶς δ' οὐ πανταχόθεν δυσσεβεῖς ἂν εἶεν καὶ ἄθεοι, οἱ τῶν πατρίων ἐθῶν ἀποστάντες, δι' ὧν πᾶν ἔθνος καὶ πᾶσα πόλις συνέστηκεν; Ἢ τί καλὸν ἐλπίσαι εἰκὸς τοὺς τῶν σωτηρίων ἐχθροὺς καὶ πολεμίους καταστάντας, καὶ τοὺς εὐεργέτας παρωσαμένους; Καὶ τί γὰρ ἄλλο, ἢ θεομαχοῦντας; ποίας δὲ καὶ ἀξιωθήσεσθαι συγγνώμης τοὺς ἐξ αἰῶνος μὲν παρὰ πᾶσιν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, κατά τε πόλεις καὶ ἀγροὺς παντοίοις ἱεροῖς καὶ τελεταῖς καὶ μυστηρίοις πρὸς ἁπάντων ὁμοῦ βασιλέων τε καὶ νομοθετῶν καὶ φιλοσόφων θεολογουμένους ἀποστραφέντας, ἑλομένους δὲ τὰ ἀσεβῆ καὶ ἄθεα τῶν ἐν ἀνθρώποις; Ποίαις δ' οὐκ ἂν ἐνδίκως ὑποβληθεῖεν τιμωρίαις, οἱ τῶν μὲν πατρίων φυγάδες, τῶν δ' ὀθνείων καὶ παρὰ πᾶσι διαβεβλημένων Ἰουδαϊκῶν μυθολογημάτων γενόμενοι ζηλωταί; πῶς δ' οὐ μοχθηρίας εἶναι καὶ εὐχερείας ἐσχάτης, τὸ μεταθέσθαι μὲν εὐκόλως τὰ τῶν οἰκείων, ἀλόγῳ δὲ καὶ ἀνεξετάστῳ πίστει τὰ τῶν δυσσεβῶν καὶ πᾶσιν ἔθνεσι πολεμίων ἐλέσθαι; Καὶ μηδ' αὐτῷ τῷ παρὰ Ἰουδαίοις τιμωμένῳ Θεῷ, κατὰ

(5) *Οἰκονομίας.* Trita vox apud SS. Patres, ἀντὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου, καὶ τῶν πρὸς αὐτήν.

Digitized by Google

τὰ παρ' αὐτοῖς προσανέχειν νόμιμα· καινὴν δέ τινα καὶ ἐρήμην ἀνοδίαν ἑαυτοῖς συντεμεῖν, μήτε τὰ Ἑλλήνων, μήτε τὰ Ἰουδαίων φυλάττουσαν; A omnium traductas vocibus Judæorum fabulas æmulentur? Quis item hoc summæ cujusdam improbitatis ac temeritatis esse non videat, amicorum necessariorumque mores atque ritus inconsiderate ac leviter abjicere, ac sese futili quadam nulloque examine probata fide ad hominum impiorum, populosque omnes hostili prosequentium odio sectam adjungere? Imo, ne Deum quidem ipsum a Judæis cultum more institutoque Judæorum venerari: sed novam ac desertam quamdam, ubi nullum aut Græcorum aut barbarorum vestigium appareat, semitam insistere?

Ταῦτα μὲν οὖν εἰκότως ἄν τις Ἑλλήνων, μηδὲν ἀληθὲς μήτε τῶν οἰκείων, μήτε τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπαΐων, πρὸς ἡμᾶς ἀπορήσειεν. Ἐπιμέμψαιντο δ' ἂν ἡμῖν καὶ Ἑβραίων παῖδες, εἰ δὴ ἀλλόφυλοι ὄντες καὶ ἀλλογενεῖς, ταῖς αὐτῶν βίβλοις ἀποχρώμεθα μηδὲν ἡμῖν προσηκούσαις· ὅτι τε ἀναιδῶς, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν, καὶ ἀναισχύντως ἑαυτοὺς μὲν εἰσωθοῦμεν, τοὺς δὲ οἰκείους καὶ ἐγγενεῖς τῶν αὐτοῖς πατρίων B ἐξωθεῖν παραβιαζόμεθα. Εἴτε γάρ τις εἴη Χριστὸς θεσπιζόμενος, ἀλλὰ Ἰουδαίων ἦσαν προφῆται οἱ τούτου τὴν ἄφιξιν προκηρύξαντες, οἳ καὶ λυτρωτὴν καὶ βασιλέα Ἰουδαίων ἦξειν αὐτὸν, οὐχὶ δὲ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κατήγγειλαν· εἴτε τινὰ ἄλλα φαιδρότερα περιέχουσιν αἱ Γραφαὶ, καὶ ταῦτα Ἰουδαίοις ἀναφωνεῖσθαι, ὧν οὐκ εὖ πράττοντας παρακούειν ἡμᾶς. Καὶ σφόδρα ἀτόπως τοὺς μὲν κατὰ τοῦ ἔθνους ἐφ' οἷς ἡμάρτανον ἐλέγχους, εὖ μάλα ἁρπαλέως ἀποδέχεσθαι· τὰς δὲ τῶν ἀγαθῶν πάλιν αὐτοῖς θεσπιζομένας ἐπαγγελίας ἀποσιωπᾷν, μᾶλλον δὲ ἐκβιάζεσθαι καὶ εἰς ἑαυτοὺς μεταφέρειν, ἄντικρυς πλεονεκτοῦντας, καὶ οὐδὲν πλέον, ἢ ἑαυτοὺς ἐξαπατῶντας. Τὸ δὲ οὖν ἁπάντων παραλογώτατον, ὅτι μηδὲ τὰ C νόμιμα παραπλησίως αὐτοῖς περιέποντες, ἀλλὰ προφανῶς παρανομοῦντες, τὰς ἐπηγγελμένας τοῖς τῶν νόμων φύλαξι χρηστοτέρας ἀμοιβὰς εἰς ἑαυτοὺς ἐπισπώμεθα.

Atque hæc Græcorum forte quispiam, qui nihil usquam veri de suis nostrisve rebus ac rationibus intellexerit, nobis verisimiliter objiciat. Hebræi vero contra succenseant, quod externi et alienigenæ cum simus, eorum tamen libris nihil ad nos utique pertinentibus abutamur, quodque nos ipsos inverecunde, ut ipsi loquentur, et impudenter intrudentes, domesticos et indigenas patriis religionibus per vim exturbare conemur. Enimvero, sive Christus aliquis divinitus olim prænuntiatus habeatur, ex Judæis certe prophetas illos fuisse, qui adventum ejus prædixere, qui simul ipsum Judæis, non autem populis alienigenis Redemptorem esse Regemque venturum cecinere: sive alia quædam lætiora sacræ litteræ contineant, ea quoque Judæis pronuntiata esse, adeoque minus juste nos facere, qui perperam eadem et alieno plane sensu capiamus. **6** Illud etiam perabsurdum esse, quod eas quidem reprehensiones, quibus nationis hujus delicta coarguuntur, cupide admodum avideque arripiamus; quæ vero promissa divinitus ei bona sunt, omnino reticeamus, vel potius extorta per vim in nos ipsos transferamus: quod sane palam et cum aliorum injuria suæ cupiditati servire, ac se ipsum in errorem et fraudem inducere est. Denique hoc ab omni ratione maxime alienum esse, quod cum ne illa quidem, quæ Judæorum legibus constituta sunt, eodem ritu servemus, sed in omnium oculis adversum ea delinquamus; promissa tamen iis qui legibus obtemperant optima quæque nobis præmia vindicemus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι μὴ ἀνεξετάστως τὰ τοῦ σωτηρίου λόγου φρονεῖν εἰλόμεθα.

Τούτων εὐλόγως ἂν ἡμῶν [a] ἐν πρώτοις ἀπορηθέντων, φέρε, τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τοῦ αὐτοῦ Λόγου, ὡς δι' ἀρχιερέως, ἐπικαλεσάμενοι, τὸ πρῶτον τῶν προτεθέντων ἀποκαθάρωμεν, συκοφάντας προαποδείξαντες τοὺς μηδὲν D ἔχειν ἡμᾶς δι' ἀποδείξεως παριστάναι, ἀλόγῳ δὲ πίστει προσέχειν ἀποφηναμένους. Αὐτόθεν (6) δὴ οὖν τοῦτο καὶ οὐκ ἐκ μακροῦ διελέγξομεν, ἔκ τε ὧν χρώμεθα πρὸς τοὺς ἐπὶ διδασκαλίᾳ τῶν καθ' ἡμᾶς λόγων προσιόντας ἀποδείξεων, καὶ τῶν πρὸς τοὺς

CAPUT III.

Non temere susceptam a nobis esse salutaris doctrinæ veritatem.

Adductis in medium iis, de quibus dubitari cum aliqua probabilitate possit, age jam, implorato hujus universitatis Dei per Servatorem nostrum ipsius Verbum, tanquam per summum pontificem, auxilio; quod primum nobis objectum est ita purgemus, ut eos ante omnia calumniari demonstremus, qui nihil a nobis certo posse argumento confirmari, sed fidei cuidam ab omnibus rationibus imparatæ addictos nos esse affixosque pronuntiant. Neque vero commentum istuc longius repetitis

[a] *Ισ.* ἡμῖν.

(6) *Αὐτόθεν.* Budæo τῷ πάνυ, observata jam hujus adverb. significatio, in promptu, e re nata. Sed infra, αὐτόθεν πρὸς εὐζωΐαν, etc., *per sese, suapte vi, suis, non alienis opibus*; et : τὸ αὐτόθεν ὑπερτέχον, etc., eod. sensu. Apud B. Chrysost. *serm. de S. Babyla* : *Τότε δὲ αὐτόθεν ἐδείκνυτο, ὅτι δαιμόνων ἦν ἔργα τὰ τελούμενα*, etc., omissum interpreti. Id est, *res per sese loquebatur, opera esse dæmonum.* Plutarch. Comparat. Solonis et Publicolæ, p. 111, b : Ὁ δὲ αὐτόθεν ἀναρρίψας τὸν ἐπὶ μεγίστων κίνδυνον, ἐπανέστη Ταρκυνίῳ, *confestim in apertum sese rerum maximarum discrimen conjiciens.* Opponit enim illud αὐτόθεν, Solonis τῷ προσποιήματι, et παιδιᾷ τινι τρόπῳ, cum Publicola sine larva et simulatione Tarquinium peteret.

Digitized by Google

probationibus, sed e re nata ductis redarguemus; partim videlicet eo demonstrationum genere, quo apud illos utimur, qui percipiendæ sermonum eorum quos de rebus nostris instituimus doctrinæ gratia conveniunt : partim ex responsis, quibus in quæstionibus ex subtiliori logicorum arte discussis adversariorum argumenta refellimus; partim denique ex disputationibus illis, quas tanquam nobis honorificas, tam scripto quam sine scripto, sive privatim cum singulis qui nos interrogant, sive publice ad populum ultro habere consuevimus. Quibus merito sane libri, quos præ manibus habemus, addi possunt, utpote qui universum *evangelicæ Demonstrationis* opus comprehendant. Sic enim manantem ex Deo gratiam, ac cœlestis munificentiæ vim, tanquam felix nuntius, universo hominum generi susceptus a nobis sermo declarat, ut illam quoque Jesu Christi Dei Filii Servatoris Dominique nostri œconomiam subtiliore plurimorum et illustrissimorum argumentorum demonstratione confirmet. Ac permulti quidem ante 7 nos in alio sæpe disputandi genere studiosius elaborarunt; seu scriptis voluminibus adversariorum nostrorum objectiones confutarent, seu commentariis quibusdam et tractatibus sigillatim in certa membra digestis, inspiratas divinitus sacrasque litteras diligenter explanarent, seu denique fidei nostræ dogmata vehementiori contentione defenderent. Hujusmodi tamen quasi proprium ac singulare argumentum a nobis cum animi voluptate tractatur. Quanquam omnium sane princeps Paulus ille sacer apostolus, repudiatis fallacibus ac fucatam probabilitatis speciem ostendentibus conclusiunculis, certas et ab omni ambiguitate vacuas demonstrationes adhibens, sic alicubi loquitur : « Et sermo meus et prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis [6]. » Quibus hæc subjicit : « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam vero non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi, qui destruuntur : sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est [7]. » Ac rursum : « Sufficientia nostra, inquit, ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti [8]. » Enimvero jure nobis inter omnes præceptum hoc est, ut quicunque demum illius spei, quæ religione nostra continetur, rationem ex nobis requirat, ad suscipiendam ejus defensionem parati continuo et expediti simus. Quamobrem explorare cuivis ac discutere licet, cum innumerabiles, ut ante dicebam, quas recentiores plerique acutissimas et evidentissimas ad doctrinæ nostræ confirmationem argumentorum probationes edidere;

A ἀντιδιατιθεμένους ἡμῖν ἐν ταῖς λογικωτέραις ζητήσεσιν ἀντιῤῥήσεων· δι' ὧν τε φιλοτιμούμεθα ποιεῖσθαι ἀγράφων τε καὶ ἐγγράφων, ἰδίᾳ τε καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν ἐρωτώντων, καὶ κοινῇ πρὸς τὰ πλήθη διαλέξεων. Ναὶ μὴν καὶ διὰ τῶν ἐν χερσὶ συγγραμμάτων, τὴν καθόλου πραγματείαν περιεχόντων τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως*· ἐν ᾗ πᾶσαν τὴν ἐκ Θεοῦ χάριν, καὶ τὴν οὐράνιον εὐεργεσίαν, ὁ παρὼν λόγος πάντας ἀνθρώπους (6*) εὐαγγελίζεται, τὴν κατὰ τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οἰκονομίαν λογικώτερον διὰ πλείστων καὶ ἐναργῶν ἀποδείξεων πιστούμενος. Ἐσπούδασται μὲν οὖν πλείστοις τῶν πρὸ ἡμῶν πολλή τις ἄλλη πραγματεία, τοτὲ μὲν ἐλέγχους καὶ ἀντιῤῥήσεις ἐναντίων ἡμῖν λόγων συνταξαμένοις, τοτὲ δὲ τὰς ἐνθέους καὶ B ἱερὰς Γραφὰς ἐξηγητικοῖς ὑπομνήμασι, καὶ ταῖς κατὰ μέρος ὁμιλίαις διερμηνεύσασι, τοτὲ δὲ τοῖς καθ' ἡμᾶς δόγμασιν ἀγωνιστικώτερον πρεσβεύσασιν· ἡμῖν γε μὴν ἰδίως ἡ μετὰ χαρᾶς (7) ἐκπονεῖται πρόθεσις. Πρῶτός γέ τοι πάντων ὁ ἱερὸς ἀπόστολος Παῦλος, τὰς μὲν ἀπατηλὰς καὶ σοφιστικὰς πιθανολογίας παραιτούμενος, ἀναμφιλόγοις δὲ χρώμενος ταῖς ἀποδείξεσι, φησί που· « Καὶ ὁ λόγος ἡμῶν, καὶ τὸ κήρυγμα οὐκ ἐν πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως. » Οἷς ἐπιλέγει· « Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ, οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν Θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην. » Καὶ αὖθις· « Ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἀπὸ τοῦ C Θεοῦ, ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους Καινῆς Διαθήκης. » Εἰκότως δῆτα ἡμῖν ἐν ἅπασι παρήγγελται, ἑτοίμους εἶναι εἰς ἀπολογίαν παντὶ τῷ ἐπερωτῶντι ἡμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος. Ὅθεν καὶ τῶν νέων συγγραφέων μυρίας ὅσας, ὡς εἴρηται, πανσόφους καὶ ἐναργεῖς μετὰ συλλογισμῶν ἀποδείξεις, ὑπὲρ τοῦ καθ' ἡμᾶς γραφείσας λόγου, διαγνῶναι πάρεστιν, ὑπομνήματά τε οὐκ ὀλίγα εἰς τὰς ἱερὰς καὶ ἐνθέους Γραφὰς πεπονημένα, τὸ ἀψευδές τε καὶ ἀδιάπτωτον τῶν ἀρχῆθεν καταγγειλάντων ἡμῖν τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον, γραμμικαῖς ἀποδείξεσι παριστῶντα. Πλὴν ἀλλὰ περιττοὶ οἱ λόγοι πάντες, ὧν ἐναργῆ καὶ σαφέστερα τὰ ἔργα, ἅπερ ἡ θεία καὶ οὐράνιος τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύναμις, πάντας ἀνθρώπους τὴν ἔνθεον καὶ οὐράνιον ζωὴν εὐαγγελιζομένη, διαῤῥήδην εἰσέτι D καὶ νῦν ἐπιδείκνυται. Αὐτίκα γοῦν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ κηρυχθήσεσθαι καθόλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι θεσπίσαντος, τήν τε ὕστερόν ποτε συστᾶσαν τῇ αὐτοῦ δυνάμει ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, οὕπω τότε καθ' οὓς ἐνηνθρωπήκει χρόνους ὁρωμένην, οὐδὲ συνεστῶσάν πω, ἐνθέῳ προγνώσει ἀήττητον καὶ ἀκαταμάχητον ἔσεσθαι, καὶ μηδεπώποτε ὑπὸ θανάτου νικηθήσεσθαι, ἑστάναι δὲ καὶ μένειν ἄσειστον, ὡσὰν ἐπ' ἀσείστῳ

[6] I Cor. II, 4. [7] ibid. 6, 7. [8] II Cor. III, 5, 6.

(6*) *Πάντας ἀνθρώπους*. Est qui legere malit, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Mihi nihil mutandum videtur; frequens enim usus est verbi εὐαγγελίζεσθαι cum accusat. tam rei quam personæ. Ita mox noster : Πάντας ἀνθρώπους τὴν ἔνθεον καὶ οὐράνιον ζωὴν εὐαγγελιζομένη· et infra : Τὰ μέγιστα, καὶ ἀληθῶς ἀγαθὰ πάντας ἀνθρώπους εὐαγγελίσασθαι τὸν ἡμέτερον λόγον, et alibi sæpe. Quod in aliis quibusdam verbis receptum est, ut in ποιεῖν, ἐργάζεσθαι, et similibus.

(7) *Χαρᾶς*. Forte legendum χεῖρας. EDIT.

Digitized by Google

καὶ ἀῤῥαγεῖ πέτρᾳ τῇ αὐτοῦ δυνάμει βεβηκυῖάν (7*) τε καὶ ἐῤῥιζωμένην ἀποφηναμένου, ὑπὲρ πάντα λόγον τὸ τῆς προῤῥήσεως ἀποτέλεσμα εἰκότως πᾶν ἄθυρον ἀποφράξῃ· ἂν στόμα τῶν ἀναισχυντεῖν ἀναιδῶς παρεσκευασμένων· τίς γὰρ οὐκ ἀλήθειαν ὁμολογήσαι ἂν τῇ προῤῥήσει, τῶν πραγμάτων ἐναργῶς οὕτως μονονουχὶ φωνὴν ἀφιέντων, ὅτι δὴ Θεοῦ δύναμις, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπεία φύσις ἦν ἡ ταῦτα τοῦτον ἐσόμενα τὸν τρόπον πρὸ τοῦ γενέσθαι θεασαμένη, προφήσασά τε, καὶ ἔργοις ἐπιτελέσασα; πεπλήρωκε γὰρ τὴν σύμπασαν, ὅσην ὁ ἥλιος ἐφορᾷ, ἡ τοῦ κατ' αὐτὸν Εὐαγγελίου φήμη, καὶ πάντα δὲ τὰ ἔθνη διέδραμε, καὶ εἰσέτι νῦν αὔξει καὶ ἐπιδίδωσι τὸ περὶ αὐτοῦ κήρυγμα, ταῖς αὐτοῦ φωναῖς ἀκολούθως· ἥ τε ὀνομαστὶ προθεσπισθεῖσα Ἐκκλησία αὐτοῦ ἕστηκε κατὰ βάθους ἐῤῥιζωμένη, καὶ μέχρις οὐρανίων ἀψίδων εὐχαῖς ὁσίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν μετεωριζομένη, δοξαζομένη τε ὁσημέραι, καὶ εἰς ἅπαντας τὸ νοερὸν καὶ ἔνθεον φῶς τῆς ὑπ' αὐτοῦ καταγγελθείσης εὐσεβείας ἀπαστράπτουσα, οὐδαμῶς τε τοῖς ἐχθροῖς ἡττωμένη καὶ ὑποείκουσα, ἀλλ' οὐδὲ ταῖς τοῦ θανάτου πύλαις ὑποχωροῦσα, διὰ μίαν ἐκείνην, ἣν αὐτὸς ἀπεφήνατο λέξιν, εἰπών· « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. » Καὶ ἄλλα δὲ μυρία πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λεχθέντα τε καὶ προῤῥηθέντα, ἐν οἰκείᾳ συναγαγόντες ὑποθέσει, ταῖς τε ἐνθέοις αὐτοῦ προγνώσεσι τὰς τῶν πραγμάτων ἀποβάσεις συμφώνους παραστήσαντες, ἀναμφίλεκτον τῶν περὶ αὐτοῦ δοξαζομένων ἡμῖν τὴν ἀλήθειαν ἐπιδείκνυμεν. Πρὸς τούτοις δὲ πᾶσιν, οὐ μικρὰ τυγχάνει τῆς καθ' ἡμᾶς ἀληθείας ἀπόδειξις καὶ ἡ ἀπὸ τῶν Ἑβραϊκῶν Γραφῶν μαρτυρία, ἐν αἷς πρὸ μυρίων ὅσων ἐτῶν οἱ παρ' Ἑβραίοις προφῆται τὴν τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ θνητῷ βίῳ κηρύξαντες, ὀνομαστὶ τῆς τε τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας ἐμνήσθησαν, καὶ τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν προὐθέσπισαν, τόν τε νέον τῆς εἰς πάντα τὰ ἔθνη διαδρομούσης διδασκαλίας αὐτοῦ τρόπον κατήγγειλαν, προειπόντες τὴν ἐσομένην αὐτῶν ἀπιστίαν, καὶ ἀντιλογίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· τά τε κατ' αὐτοῦ δρασθέντα αὐτοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις αὐτίκα, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετελθόντα αὐτοῖς σκυθρωπά· λέγω δὲ τῆς βασιλικῆς μητροπόλεως αὐτῶν τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν, καὶ τῆς βασιλείας τὴν πολυτελῆ καθαίρεσιν, αὐτῶν τε τὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορὰν, καὶ τὴν ὑπό τε

tum etiam commentarios non paucos, quibus sacras ac divinitus conceptas litteras illustrando, veritatem illorum et nusquam vacillantem orationis constantiam, qui hunc nobis ab initio religionis divinæ ritum prædicarunt, sic tanquam adhibitis mathematicorum demonstrationibus, in omnium oculis ac luce posuerunt. Sed enim supervacaneum, opinor, fuerit, verborum fidem quærere, ubi res ipsas iisdem longe clariores et illustriores intueri liceat, quas cœlestis ac divina Servatoris nostri vis ac potestas, universis hominibus divinam ac cœlestem vitam feliciter annuntians, palam etiamnum et evidenter ostendit. Nam cum ipse non tantum fore prædixerit, ut (quod suæ apud omnes populos monimentum voluntatis exstaret) tradita ab eo doctrina, ubi degeret hominum genus, longe lateque prædicaretur: verum etiam divina præsensione, illam ipsam quæ aliquanto post ejusdem numine ex omnium gentium societate conflata est, quæque necdum eo tempore, quo vitam inter homines homo ipse degebat, coaluisse videbatur, Ecclesiam, nullis unquam morte superandam: at penitus inconcussum illius robur mansurum esse prænuntiarit, utpote, quæ vi ejus ac potestate, sic tanquam immoto ac nullis omnino machinis perrumpendo scopulo, altis defixa radicibus niteretur: hujus sane prædictionis veritas exitu comprobata, hiantem ac procacem hominum istorum buccam omni oratione justius, obstruxerit, qui vulgo nihil non intemperanter et impudenter effutiunt. Quis enim verax illud Christi oraculum esse non fateatur, cum res ipsæ tantum non magna palam et aperta voce pronuntient, non humanæ id naturæ, sed numini divino tribuendum, quod res illas, priusquam fierent, eo futuras modo prospiciens ita prædixerit, ut easdem operis ipsius fine compleret? Etenim jam universum, qui solis quidem radiis illustretur; orbem terrarum illius Evangelii fama pervasit jam omnes undequaque populos nationesque percurrit, ipsiusque prædicatio, via plane cum ejusdem verbis cohærente, longius in dies etiamnum latiusque procedit. Præterea quam nominatim ipse divinitus prænuntiavit Ecclesia, jam profundis nixa radicibus, hominumque sanctorum ac Deo dilectorum precibus votisque sublata, ad cœlestium usque orbium for-

(7*) *Βεβηκυῖαν*. Nihil est, meo judicio, cur præstet ἐπεμβεβηκυῖαν, quod tamen προαιρεῖται non nemo. Est enim hæc propria, et quasi ἔμφυτος significatio τοῦ βεβηκέναι, cum ἐπεμβαίνειν et ἐμβαίνειν sint potius *ingredi*, vel *conscendere*, vel *insultare*, quam firmiter et constanter inniti. Plutarchi locus est observatione dignus, in Comparat. Fabii Max. et Periclis, p. 190, c. 4, ubi de Fabio: Ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸν ὁρμωμένῳ, καὶ βεβηκότι, τὴν πόλιν ἀντιλαμβανόμενος, καὶ ὑπερείδων, ubi τὸ ὁρμώμενον peculiarem ejus quamdam et propriam agendi rationem; τὸ βεβηκὸς δέ, arrepti semel instituti atque consilii firmitatem constantiamque significat. Aristides in *Panathen.* τὸ ἐμβεβηκέναι, κομψῶς που καὶ γλαφυρῶς suo more usurpavit, ubi de situ Athenarum et Acropoleos longe pulcherrimo: Ὥσπερ γάρ, inquit, ἐπ' ἀσπίδος κύκλων εἰς ἀλλήλους ἐμβεβηκότων, πέμπτος εἰς ὀμφαλὸν πληροῖ, διὰ πάντων ὁ κάλλιστος, εἴπερ ἡ μὲν Ἑλλὰς ἐν μέσῳ τῆς πάσης γῆς· ἡ δὲ Ἀττικὴ, τῆς Ἑλλάδος· τῆς δὲ χώρας, ἡ πόλις· τῆς δ' αὖ πόλεως ὁμώνυμος. Hic κύκλους εἰς ἀλλήλους ἐμβεβηκέναι, est alios aliis impositos esse, tametsi doctissimus interpres verterit, *circulis in se invicem incurrentibus*. Quod sequitur, εἰς ὀμφαλὸν πληροῖ, id est *injustum et perfectum umbilicum desinit, aut illum perfecte implet*. Sic Herodot. l. III, p. 103 a: Ἡ δὲ (ὁδὸς) ἐς Ἡλιοῦ πόλιν ἀπὸ θαλάσσης, πληροῖ ἐς τὸν ἀριθμὸν τοῦτον, *juste ac perfecte hunc stadiorum numerum implet*, ἀκριβῶς ἀποπληροῖ. Εἴπερ autem, hic apud Arist. novo more pro οὕτως, respondet enim τῷ ὥσπερ γάρ. Postremo inter πόλεως et ὁμώνυμος, inserendum videtur ἡ, Acropolim enim ipsam intelligit, quæ, ut ipsemet paulo ante dicebat, πάλαι μὲν πόλις, νῦν δὲ ἀκρόπολις.

Digitized by Google

nicem caput attollit, ac novis quotidie dignitatis incrementis aucta, spiritali ac divino prædicatæ ab illo pietatis fulgore passim ita coruscat, ut non suis tantum hostibus, sed ne ipsis quidem mortis foribus vel tantillum debilitata concedat. Quæ quidem omnia huic uni ab eo quondam prolatæ voci accepta ferenda sunt[9] : « Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam. » Cæterum infinita sunt id genus alia, a Servatore nostro prænuntiata, quibus in proprium ac singulare argumentum locumque congestis, dum congruentes et consentaneos divinis ejus præsensionibus rerum ipsarum exitus ante oculos ponimus, eorum quæ nobis de ipso persuademus, certiorem omni dubitatione veritatem esse demonstramus. Neque vero levis et contemnenda est, si ad superiores adjungatur, eidem veritati asserendæ fides, quam ex Hebraicarum litterarum testimonio arcessimus, cum iis ante tot annos præsentium bonorum promissionem Hebræi prophetæ generi mortalium universo prædicarint, ipsiusque adeo Christi nominis ita meminerint, ut futurum simul ad homines ejusdem adventum prædixerint. Adde quod novum etiam et insolens, quæ per omnes populos funderetur, doctrinæ genus indicarunt, futuram quoque Judaicæ nationis incredulitatem et obfirmatam in repugnando contumaciam prædicentes, nec non quidquid adversus eum impie molita est, ac quæcunque illam propterea non dilatæ longius, 9 sed quasi e vestigio secutæ calamitates oppressere : supremam intelligo regiæ ipsorum metropolis obsidionem, ipsamque adeo regni funditus excisi eversionem, cum eorum per omnes gentes dispersione, quamque sub inimicorum et hostium dominatu patiuntur servituti conjunctam. Quæ certe prædictionibus illis consentanea, post ejusdem nostri Servatoris adventum, in omnium oculis pertulere. Jam vero quis non illustres illas atque perspicuas eorumdem prophetarum voces, quibus futuram, Christo jam ex rebus humanis subducto, cum Judæorum prolapsionem ac repudiationem, tum gentium vocationem feliciter prænuntiarunt, admiratione defixus obstupescat, cum hæc similiter Servatoris nostri doctrinæ beneficio, palam exitum nacta fuerit cum illorum prophetiis omnino congruentem? Per ipsum enim effectum est, ut innumerabilis ex omni hominum genere multitudo rejectis idolorum erroribus, veram præpotentis rerum omnium moderatoris Dei notitiam religionemque susciperet, cumque cæterorum quæ prisci homines fuderunt oraculorum, tum hujus imprimis Jeremiæ prophetiæ fidem quodammodo facere videretur : « Domine Deus meus, ad te gentes venient ab extremo terræ, et dicent, quod falsa patres nostri idola possederunt, nec erat in ipsis utilitas. Si faciet sibi homo deos, et ipsi non sunt dii [10]? »

A ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις δουλείαν. Ἃ καὶ ταῖς προφ-ρήσεσιν ἀκολούθως, μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, φαίνονται πεπονθότες. Ἐπὶ τούτοις, τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τῶν αὐτῶν ἀκούων προφητῶν, μετὰ τὴν Χριστοῦ παρουσίαν, τὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπόπτωσιν, τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν, λαμπραῖς καὶ διαυγέσι φωναῖς εὐαγγελιζομένην (8); Ἣ καὶ αὐτὴ ἀντικρυς εἰς ἔργον ἐχώρησε ταῖς προφητείαις ἀκολούθως, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας, δι' οὗ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων μυρίοι ὅσοι τὴν τῶν εἰδώλων ἀποστραφέντες πλάνην, τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ τὴν ἀληθῆ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν κατεδέξαντο, μονονουχὶ πιστούμενοι τοὺς τῶν παλαιῶν χρησμούς, τούς τε ἄλλους, καὶ δὴ τὸν διὰ τοῦ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, φήσαντος· « Κύριε ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ ἔθνη B ἥξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς, καὶ ἐροῦσιν, ὡς ψευδῆ ἐκτήσαντο οἱ πατέρες ἡμῶν εἴδωλα, καὶ οὐκ ἦν ἐν αὐτοῖς ὠφέλεια. Εἰ ποιήσειεν αὐτῷ ἄνθρωπος θεούς, καὶ οὐκ εἰσὶν οὗτοι θεοί; »

CAPUT IV.

Non inconsiderate nos ad rerum utilissimarum fidem suo tempore adhærescere.

Hæc igitur illa sunt, quibus instituti nostri ratio ita confirmatur, ut quivis intelligat eam non humano quodam impetu excogitatam, sed prævisam divinitus, scriptisque oraculis divinitus prænuntiatam, longeque adeo magis universis hominibus a Servatore nostro divinitus oblatam fuisse. Præterea numine plane divino robur ejus ac firmitatem constitisse, cum vexata tot annos, partimque dæmonum qui videri non possunt, partim eorum qui pro varietate temporum diversi imperabant, oculisque cernebantur principum acerbitate jactata, majoribus in dies ornamentis et illustriori splendore conjunctis, hominumque frequentiori multitudine augeatur. Ut D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι μὴ ἀκρίτως ἡμῖν ἡ περὶ τῶν ὠφελιμωτάτων πίστις κατὰ καιρὸν παραλαμβάνεται.

Πάντα δὴ ταῦτα τὸν περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων πιστοῦται λόγον, ὡς οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης ὁρμῆς ἐπιτηδευθέντα, θεόθεν δὲ προγνωσθέντα, καὶ θεόθεν διὰ τῶν ἐγγράφων χρησμῶν προαναφωνηθέντα, καὶ πολὺ πλέον ἔτι θεόθεν διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις προβεβλημένον, αὖθίς τε ἐκ Θεοῦ δυναμούμενον καὶ συνεστῶτα, ὡς ἐν τοσούτοις ἐτῶν χρόνοις ἐλαυνόμενον πρός τε τῶν ἀοράτων δαιμόνων, καὶ πρὸς τῶν κατὰ χρόνους ὁρατῶν ἀρχόντων, πολὺ πλέον διαλάμπειν, ὁσημέραι τι [a] διαπρέπειν καὶ αὔξειν, καὶ πολὺ μᾶλλον πληθύειν· ἀντικρυς τῆς ἄνωθεν ἐκ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ συνεργίας, τὸ ἄμαχον καὶ ἀήττητον, τό τε κατὰ τῶν ἐχθρῶν νικητικὸν τῇ τοῦ

[a] *Ισ.* τε.

[9] Matth. xvi, 18. [10] Jerem. xvi, 19.

(8) *Εὐαγγελιζομένην.* Verti perinde ac si haberetur, εὐαγγελιζομένων, ut referatur ad προφητῶν. Atque ita leg. etiam Mont.

Digitized by Google

Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίᾳ τε καὶ προσηγορίᾳ παρ- A
εχούσης. Καὶ τὸ αὐτόθεν δὲ πρὸς εὐζωΐαν πᾶσιν ἀν-
θρώποις, οὐ μόνον ἐκ τῶν προφανῶν αὐτοῦ λόγων,
ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀπορρήτου δυνάμεως προβεβλημένον,
πῶς οὐκ ἂν γένοιτο τῆς ἐνθέου δυνάμεως αὐτοῦ πα-
ραστατικόν; Θείας μὲν γὰρ καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως
ἦν, τὸ ἅμα τῷ αὐτοῦ λόγῳ, καὶ σὺν τῇ περὶ μοναρ-
χίας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ προβεβλημένῃ διδα-
σκαλίᾳ αὐτοῦ, ὁμοῦ καὶ τῆς πολυπλανοῦς καὶ δαι-
μονικῆς ἐνεργείας, ὁμοῦ καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν πολυ-
αρχίας ἐλεύθερον καταστῆναι τὸ τῶν ἀνθρώπων γέ-
νος· μυρίων γοῦν τὸ παλαιὸν καθ' ἕκαστον ἔθνος
βασιλέων καὶ τοπαρχῶν ἐπικρατούντων κατὰ πόλεις
καὶ χώρας, καὶ τῶν μὲν δημοκρατουμένων, τῶν δὲ
τυραννουμένων, τῶν δὲ πολυαρχουμένων, πολέμων
τε κατὰ τὸ εἰκὸς ἐκ τούτου παντοίων συνεστώτων, B
ἐθνῶν ἔθνεσι προσρηγνυμένων, καὶ συνεχῶς τοῖς
πλησιοχώροις ἐπανισταμένων, δηούντων τε καὶ δῃου-
μένων, ταῖς κατ' ἀλλήλων πολιορκίαις ἐπιστρατευο-
μένων, ὥστε διὰ ταῦτα πανδημεὶ πάντας τούς τε τὰς
πόλεις οἰκοῦντας, καὶ ἐν ἀγροῖς γεηπονοῦντας, ἐξ ἔτι
παίδων τὰ πολεμικὰ διδάσκεσθαι, ξιφηφορεῖν τε δια-
παντὸς κατά τε τὰς λεωφόρους, καὶ κατὰ κώμας,
καὶ ἀγρούς. Ἐπειδὴ παρῆν ὁ Χριστὸς (περὶ οὗ πάλαι
διὰ τῶν προφητῶν ἀνείρητο· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις αὐτοῦ δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης· καὶ
συγκόψουσιν τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ
τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ λήψεται
ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πο-
λεμεῖν »), ἀκόλουθα ταῖς προῤῥήσεσιν ἐπηκολούθει C
τὰ ἔργα, πᾶσα μὲν αὐτίκα περιῃρεῖτο πολυαρχία Ῥω-
μαίων, Αὐγούστου κατὰ τὸ αὐτὸ τῇ τοῦ Σωτῆρος
ἡμῶν ἐπιφανείᾳ μοναρχήσαντος. Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ
εἰς δεῦρο οὐκ ἂν ἴδοις, ὡς τὸ πρὶν, πόλεις πόλεσι
πολεμούσας, οὐδ' ἔθνος ἔθνει διαμαχόμενον, οὐδέ γε
τὸν βίον ἐν πάσῃ συγχύσει κατατριβόμενον. Καίτοι
πῶς οὐκ ἄξιον θαυμάζειν ἐπιστήσαντας, τί δή ποτε
τὸ μὲν παλαιὸν, ὅτε τῶν ἐθνῶν ἁπάντων κατετυράν-
νουν οἱ δαίμονες, καὶ πολλή τις ἦν ἀνθρώπων ἡ περὶ
αὐτοὺς θεραπεία, πρὸς αὐτῶν τῶν θεῶν ἐξωτρούμενοι
ἐπὶ τοὺς κατ' ἀλλήλων ἐξεμαίνοντο πολέμους· ὡς τοτὲ
μὲν Ἕλληνας αὐτοῖς Ἕλλησι, τοτὲ δὲ Αἰγυπτίους
Αἰγυπτίοις, καὶ Σύρους Σύροις, Ῥωμαίους τε Ῥω-
μαίοις πολεμεῖν, ἀνδραποδίζεσθαί τε ἀλλήλους καὶ
κατατρύχειν ταῖς πολιορκίαις, ὡσπεροῦν αἱ περὶ D
τούτων δηλοῦσι τῶν παλαιῶν ἱστορίαι· ἅμα δὲ τῇ
τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐσεβεστάτῃ καὶ εἰρηνικωτάτῃ
διδασκαλίᾳ, τῆς μὲν πολυθέου πλάνης καθαίρεσις
ἐπετελεῖτο, τὰ δὲ τῆς τῶν ἐθνῶν διαστάσεως παῦ-
λαν αὐτίκα παλαιῶν κακῶν ἀπελάμβανεν; ὃ καὶ μά-
λιστα μέγιστον ἡγοῦμαι τεκμήριον τυγχάνειν τῆς ἐν-
θέου καὶ ἀπορρήτου δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν.
Γῆς δ' ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων προφαινομένης ὠφελείας
δεῖγμα ἐναργὲς ἴδοις ἂν, ἐπιστήσας, ὡς οὐδὲ ἄλλοτέ
πω ἐξ αἰῶνος, οὐδ' ὑπό τινος τῶν πάλαι διαφανῶν,
ἐκ μόνων δὲ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, καὶ τῆς ἀνὰ πᾶσαν
τὴν οἰκουμένην διαδοθείσης διδασκαλίας αὐτοῦ, εὖ

plane dubitare nemo possit quin Deus ille rerum moderator omnium, Servatoris nostri doctrinæ **10** ac nomini vim quamdam omni conatu et oppugnatione superiorem, cunctorumque victricem hostium cœlesti auxilio largiatur. Jam vero illud ipsum, quod omnibus per sese hominibus ad bene beateque vivendum, partim clarissimis ipsius verbis, partim vi occultiore proponebatur, cujus non oculis divinam ejus potestatem virtutemque subjiciat? Etenim divinæ profecto arcanæque potestatis id fuit, ut simul atque verbum illius, deque summi unius tantum Dei, qui rebus præesset omnibus, principatu, doctrina proponeretur, continuo genus hominum in integram libertatem cum a fraudulenta dæmonum efficacitate, tum a multiplici gentium dominatu vindicaretur. Præsertim, cum sexcenti olim reges singulis in nationibus, in urbibus autem ac regionibus imperium infiniti reguli obtinerent; aliique populi, tyrannorum alii, alii denique plurium dominatu premerentur; cumque inde omnis generis bella, ut par erat, exsisterent, commissis inter sese gentibus, vicinosque populos infestis semper armis petentibus, mutuasque vicissim clades stragesque subeuntibus, quod mutuis alios alii obsidionibus incursionibusque vexarent. Ex quo proinde flebat, ut non ii modo qui civitates incolebant, sed etiam ii qui in agrorum ac terræ cultura versabantur, rem militarem jam inde a pueris addiscerent, gladiosque continenter, ac vulgo per vias publicas, pagos, agrosque et rura gestarent. At vero cum sese primum Christus ostendisset (de quo prophetæ olim ista cecinerant: « Orietur in diebus ipsius justitia et multitudo pacis: et conflabunt gladios suos in vomeres, et lanceas suas in falces, non sumet gens adversus gentem gladium, nec discent amplius bellum gerere [11] »), oraculorum veritatem continuo rerum exitus comprobavit. Etenim multiplex ille Romanorum principatus illico sublatus est, cum Augustus sub ipsum nostri Servatoris adventum summam rerum unus accepisset. Ex eo vero tempore ad ætatem usque nostram, civitates ut antea cum civitatibus dimicantes, populosque cum populis commissos, hominum denique vitam rerum omnium perturbatione contritam nemo vidit. Quis ergo non jure miretur, si diligenter secum ipse cogitet, quid causæ fuerit, quamobrem homines olim, quo tempore gentes universas dæmones tyrannide oppressas tenebant, et summo cunctis a mortalibus cultu celebrabantur, deorum ipsorum œstro percit, in mutua bella furioso quodam impetu ruerent: sic ut modo Græci cum Græcis, modo cum Ægyptiis Ægyptii **11**, Syri cum Syris, cum Romanis denique Romani ipsi bella susciperent, aliique vicissim alios vel in servitutem abducerent, vel obsidionibus conficerent, quemadmodum veteres illorum temporum historiis consignatum ac testatum reliquere: ut primum autem religiosissima pacisque aman-

[11] Isa. II, 4.

Digitized by Google

tissima Servatoris nostri doctrina increbuit, non ille tantum error, qui deorum multitudinem invehebat, funditus tollerctur ; verum etiam importatæ dudum per ista populorum dissidia calamitates subito conquiescerent? Equidem id vel maximum arbitror divinæ arcanæque Servatoris nostri potestatis argumentum. Illius autem utilitatis, quæ palam doctrinæ hujus prædicationem consecuta est, cuivis rem secum attente reputanti clarum hoc in primis et illustre specimen intueri liceat : quod nec alias unquam ex omni hominum memoria, nec ab eorum ullo, qui fama quondam nominis et existimatione floruerunt : sed tantum ex quo ipsius doctrinæ per universum orbem diffusæ verbis et concionibus hominum aures afflari cœpere, continuo factum sit, ut qui ferini prius ac barbari nationum omnium mores fuerant, iidem lenioribus et humanioribus institutis mansuescerent. Itaque nec Persæ, qui semel ejus disciplinæ nomen dederunt, nuptias amplius cum matribus ineunt : nec Scythæ, quod in eorum quoque regionem Christi sermo penetrarit, humana jam carne pascuntur ; nec alia barbarorum genera incesto filiarum ac sororum concubitu polluuntur : nec ad mares furioso libidinis æstu mares ipsi rapiuntur, nec cæteras, quæ naturæ leges violant, corporis voluptates persequuntur, nec canibus atque volucribus necessariorum ac propinquorum suorum cadavera, quibus id quondam in more fuerat, objiciunt : nec senio jam confectis, ut antea, laqueos injiciunt, nec sibi amicissimorum carne post obitum antiquo ritu saginantur : nec majorum instituto dæmonibus tanquam diis homines immolant, nec sibi carissimos jugulant falsa pietatis opinione delusi. Hæc nimirum illa sunt, aliaque id genus propemodum infinita, quibus infesta quondam hominum vita habebatur. Ac Massagetæ quidem atque Derbices, ut historiarum fide proditum est, propinquorum suorum longe miserrimos eos putabant, qui naturali fato supremum vitæ diem obiissent, cujus ante propterea necessitatem occupantes, quos vehementius diligerent, eos ætate jam effœtos non immolabant modo, sed iis etiam quasi lautissimis epulis utebantur. At vero Tibareni, senes maxima secum affinitate conjunctos præcipites agere : Hyrcani vivos eosdem ac spirantes, Caspii jam morte functos avibus canibusque quæ mortui summopere adamassent, ipsorum **12** ad rogos jugulare, Bactrii denique seniores adhuc superstites canibus itidem laniandos projicere consueverant. Hæc, inquam, omnia superioribus illis temporibus grassabantur, nunc autem fieri omnino desiere, immani ac belluina tot malorum peste salutaris unius evangelicæ legis viribus profligata. Jam vero, quod neque expertia vitæ surdaque simulacra, neque conscelerati dæmones suarum in iis præstigiarum vim exerentes, neque partes mundi hujus aspectabilis, neque ho-

A τὰ πάντα τῶν ἐθνῶν νόμιμα κεῖται, αὐτὰ ἐκεῖνα τὰ πρὶν θηριώδη καὶ βάρβαρα. Ὡς μηκέτι Πέρσας μητρογαμεῖν, τοὺς αὐτῷ μαθητευθέντας· μηδ' ἀνθρωποβορεῖν Σκύθας διὰ τὸν καὶ μέχρις αὐτῶν ἐλθόντα τὸν Χριστοῦ λόγον, μηδὲ ἄλλα γένη βαρβάρων ἐκθέσμως θυγατράσι καὶ ἀδελφαῖς μίγνυσθαι. Μηδ' ἄῤῥενας ἄῤῥεσιν ἐπιμαίνεσθαι, καὶ τὰς παρὰ φύσιν ἡδονὰς μετιέναι· μηδὲ κυσὶ καὶ οἰωνοῖς τοὺς οἰκείους νεκροὺς προτιθέναι τοὺς πάλαι τοῦτο πράττοντας, μηδ' ἀγχόνῃ τοὺς γεγηρακότας, ὥσπερ ἦν πρότερον, ἐπιβάλλειν· μηδὲ σάρκας νεκρῶν τῶν φιλτάτων κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος θοινᾶσθαι· μηδ' ἀνθρωποθυτεῖν ὡς θεοῖς τοῖς δαίμοσι κατὰ τοὺς παλαιοὺς, μηδὲ τὰ φίλτατα κατασφάττειν εὐσεβείας ὑπολήψει. Ταῦτα γὰρ

B ἦν καὶ συγγενῆ τούτοις μυρία τὰ πάλαι τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον λυμαινόμενα. Ἱστοροῦνται Μασσαγέται καὶ Δέρβικες ἀθλιωτάτους ἡγεῖσθαι τῶν οἰκείων τοὺς αὐτομάτως τελευτήσαντας. Διὸ καὶ φθάσαντες κατέθυον, καὶ εἱστιῶντο τῶν φιλτάτων τοὺς παρακμάσαντας. Τιβαροὶ (9) δὲ ζῶντας κατεκρήμνιζον τοὺς ἐγγυτάτω γέροντας. Ὑρκανοὶ δὲ καὶ Κάσπιοι, οἱ μὲν οἰωνοῖς καὶ κυσὶ παρέβαλλον ζῶντας, οἱ δὲ τεθνεῶτας. Σκύθαι δὲ συγκατώρυττον ζῶντας, καὶ ἐπέσφαττον ταῖς πυραῖς οὓς ἠγάπων οἱ τεθνεῶτες μάλιστα. Καὶ Βάκτριοι (10) δὲ τοῖς κυσὶ παρέβαλλον ζῶντας τοὺς γέροντας. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν πάλαι ἦν πρότερον, νυνὶ δὲ οὐκέθ' ὁμοίως ἐστὶν, ἑνὸς τοῦ σωτηρίου νόμου τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως τὴν θηριώδη καὶ ἀπάνθρωπον τούτων ὅλων καταλύσαντος νόσον. Τὸ δὲ μηκέτι θεοὺς

C ἡγεῖσθαι ἤτοι τὰ νεκρὰ καὶ κωφὰ ξόανα, ἢ τοὺς ἐν τούτοις ἐνεργοῦντας πονηροὺς δαίμονας, ἢ τὰ μέρη τοῦ φαινομένου κόσμου, ἢ τὰς τῶν πάλαι κατοιχομένων θνητῶν ψυχὰς, ἢ τῶν ἀλόγων ζώων τὰ βλαπτικώτερα· ἀντὶ δὲ τούτων ἁπάντων διὰ μιᾶς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους, τοὺς γνησίως, ἀλλ' οὐκ ἐπιπλάστως αὐτοῦ τῷ λόγῳ προσανέχοντας, εἰς τοσοῦτον ἄκρας φιλοσοφίας ἐλθεῖν, ὡς μόνον τὸν ἀνωτάτω Θεὸν, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων, τὸν παμβασιλέα καὶ κύριον οὐρανοῦ καὶ γῆς, ἡλίου τε καὶ ἄστρων, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸν σέβειν, καὶ ὑμνεῖν, καὶ θεολογεῖν· βιοῦν τε ἀκριβῶς οὕτω μανθάνειν, ὡς μέχρι καὶ τοῦ ἐμβλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς παιδαγωγεῖσθαι, καὶ μηδὲν ἀκόλαστον ἐκ τοῦ μετ'

D ἐπιθυμίας ὁρᾶν, ἐννοεῖν, πρόῤῥιζον δ' ἐξ αὐτῆς διανοίας πᾶν αἰσχρὸν ὑποτέμνεσθαι πάθος· ταῦτα πάντα πῶς οὐκ ἂν τοῖς πᾶσι συμβάλλοιτο πρὸς εὐζωΐαν; καὶ τὸ μηδὲν εὐορκίας δεῖσθαι, πολλοῦ γε δεῖ ἐπιορκεῖν, διὰ τὸ πρὸς αὐτοῦ μανθάνειν μηδὲ ὀμνύναι ὅλως, ἐν πᾶσι δὲ ἀψευδεῖν καὶ ἀληθεύειν, ὡς ἀρκεῖσθαι τῷ *ναὶ*, καὶ τῷ *οὐ*, παντὸς ὅρκου τὴν προαίρεσιν βεβαιοτέραν παρασκευάζοντας; Τὸ δὲ μηδ' ἐν ψιλοῖς ῥηματίοις καὶ ταῖς κοιναῖς ὁμιλίαις ἀδιαφορεῖν, ἀκριβολογεῖσθαι δὲ καὶ μέχρι τούτων, ὡς μήτε ψεῦδος, μήτε λοιδορίαν, μήτε τι αἰσχρὸν καὶ ἄσχημον προΐεσθαι τῇ φωνῇ, διὰ τὴν αὐτοῦ πάλιν παρακέλευσιν, δι' ἧς ἔφησε, « Περὶ παντὸς ἀργοῦ ῥήμα-

(9) *Τιβαροί.* Existimavi leg. Τιβαρηνοί, quam lectionem in Mont. postea deprehendi.

(10) *Βάκτριοι.* Legebatur Βάκριοι, sed prætuli alterius ms. lectionem.

Digitized by Google

ους δώσετε λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως· » ὁποίας ὑπερβολῆς φιλοσόφου ζωῆς ἔχεται; Τὸ δὲ καὶ συλλήβδην ἀθρόως μυριάδας ὅλας ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ παίδων, οἰκετῶν τε καὶ ἐλευθέρων, ἀδόξων τε καὶ ἐπιδόξων, καὶ προσέτι βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων, κατὰ πάντα τόπον καὶ πόλιν καὶ χώραν, καὶ πᾶσι τοῖς ὑφ' ἥλιον ἔθνεσιν ἐπὶ διδασκαλίᾳ τῶν τοιούτων μαθημάτων, οἷων ἀρτίως μεμαθήκαμεν, φοιτᾷν καὶ τὰς ἀκοὰς λόγοις παρέχειν, ἀναπείθουσιν οὐ μόνον ἀκολάστων ἐπιχειρημάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν αἰσχρῶν ἐνθυμημάτων, γαστρός τε καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα κρατεῖν· τό τε πᾶν γένος παιδείαν παιδεύεσθαι ἔνθεον καὶ εὐσεβῆ, φέρειν τε μανθάνειν γενναίως καὶ βαθεῖ φρονήματι τὰς τῶν ἐπανισταμένων ὕβρεις, καὶ μὴ τοῖς ἴσοις τοὺς φαύλους ἀμύνεσθαι· θυμοῦ δὲ καὶ ὀργῆς, καὶ πάσης ἐμμανοῦς ὀρέξεως κρείττους γίνεσθαι· ναὶ μὴν καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἀπόροις καὶ ἐνδεέσι κοινωνεῖν, πάντα τε ἄνθρωπον ὁμογενῆ δεξιοῦσθαι, καὶ τὸν νενομισμένον ξένον, ὡσὰν νόμῳ φύσεως οἰκειότατον καὶ ἀδελφὸν γνωρίζειν. Πάντα δὴ ἀθρόως ταῦτά τις συναγαγὼν, πῶς οὐκ ἂν ὁμολογήσειε τὰ μέγιστα καὶ ἀληθῶς ἀγαθὰ πάντας ἀνθρώπους εὐαγγελίσασθαι τὸν ἡμέτερον λόγον, τό τε αὐτόθεν ὑπερέχον πρὸς εὐζωΐαν τῷ τῶν ἀνθρώπων παρεσχηκέναι βίῳ; Ὁποῖον δέ σοι εἶναι δοκεῖ, τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων, οὐ μόνον Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνημερωτάτων βαρβάρων, καὶ τῶν ἐν ταῖς ἐσχατιαῖς τῆς γῆς οἰκούντων, τῆς μὲν ἀλόγου θηριωδείας ἀνασχεῖν, δόξας δὲ φιλοσόφους ἀναλαβεῖν παρασκευάσαι; οἷον, φέρε εἰπεῖν, τὰς περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, καὶ ζωῆς τῆς παρὰ Θεῷ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν τοῖς θεοφιλέσιν ἀποκειμένης, δι' ἣν τοῦ προσκαίρου τούτου ζῆν καταφρονεῖν ἐμελέτησαν· ὥστε ἀποδεῖξαι παῖδας τοὺς πώποτε ἐπὶ φιλοσοφίᾳ διαβοήτους, καὶ παίγνιον τὸν θρυλλούμενον ἐκεῖνον θάνατον, ἀνὰ στόμα φιλοσόφων πάντων ᾄδόμενον· θηλειῶν παρ' ἡμῖν καὶ κωμῳδῆ παίδων, βαρβάρων τε ἀνδρῶν καὶ εὐτελῶν τῷ δοκεῖν, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δυνάμει τε καὶ συνεργείᾳ, τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγον ἔργοις πρότερον ἢ ῥήμασιν ἐπαληθεύοντα δείξάντων; Οἷον δὲ καὶ τὸ καθόλου πάντας ἀνθρώπους τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἐκ τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθημάτων περὶ Θεοῦ προνοίας ὡς ἐφορώσης τὰ σύμπαντα, ὑγιῶς καὶ ἐῤῥωμένως φρονεῖν παιδεύεσθαι· καὶ τὸ πᾶσαν ψυχὴν μανθάνειν τὸν περὶ δικαιωτηρίου καὶ κρίσεως Θεοῦ λόγον, καὶ τὸ πεφροντισμένως ζῆν, καὶ φυλακτικῶς ἔχειν τῶν τῆς κακίας ἐπιτηδευμάτων;

minum pridem exstinctorum manes, neque animantium ratione carentium teterrimæ ac nocentissimæ deorum amplius in numero habeantur : sed istorum omnium loco, per unam hanc evangelicam Servatoris nostri doctrinam effectum sit, ut ex Græcis pariter ac barbaris quotquot ejus verbum sincero animo, non simulatione quadam et inani ostentatione suscipiunt, eum supremæ philosophiæ gradum attingant, ut unum eumdemque summum Deum, nullis hujus aut universitatis aut ævi finibus comprehensum, præpotentem cœli terrarumque Regem ac Dominum, solis, astrorum totiusque mundi Procreatorem venerentur, celebrent, Deumque fateantur; ita porro vitam quasi ad amussim exigere conformareque studeant, ut ipsum etiam oculorum sensum disciplinæ legibus contineant, nihilque non temperatum ex aspectu cum cupiditate conjuncto in animum subire patiantur, ac vel ipsa ex cogitatione radicitus genus omne fœdæ perturbationis exscindant : hæc omnia quis plurimum cunctis hominibus ad bene beateque vivendum momenti afferre non videat? Præterea, quod nullo plane jurejurando opus habeant (tantum abest ut perjurio locus esse possit), eo quod nunquam omnino jurandum esse, at rejecto mendacio verum constanter et ubique retinendum ex illo didicerunt, adeo ut *ita* vel *non* in omnem partem satis esse putent, quippe qui vel ipsam animi inductionem omni sacramento firmiorem atque certiorem exhibeant. Similiter, quod ne in levissimis quidem voculis, ac mutuis quotidianisque congressionibus sese negligentius habere velint, sed in iis etiam accurate, quidquid loquuntur, expendant, ne quod ipsis verbum aut vanum, aut contumeliosum, aut turpe, minusve compositum excidat; idque propter unum hoc ejusdem monitum : « De omni verbo otioso reddetis rationem in die judicii [12]; » totum, inquam, illud cujus obsecro vitæ est, quamque sublime philosophiæ genus profitentis? Ad hæc, quod infinita virorum, mulierum ac puerorum, servorum pariter atque liberorum, ignobilium et nobilium, necnon barbarorum simul atque Græcorum, omnibus in locis, oppidis, regionibus et quotquot soli subjectæ **13** sunt nationibus, ad subeundam eorum præceptorum, quibus nuper informati sumus, disciplinam, denso agmine multitudo confluat, ejusmodique sermonibus aures præbeat, quibus ad coercendam non actionum modo petulantiam, verum etiam earum, quæ in sola mente versantur, cogitationum turpitudinem, omnesque tum ventris, tum quæ sub ventre sedem habent voluptates domandas excitetur : quodque nullum non genus hominum divinæ doctrinæ præceptionibus imbuatur, ut lacessentium inimicorum injurias excelso exaggeratoque animo ferre, non mutuis ac similibus improbos homines ulcisci velit : ut iracundiæ vim, ut impotentem ac furiosum cupiditatis omnis impetum regere ac frenare conetur, adeoque ut opes fortunasque suas cum inopibus egentibusque communicet : ut quemlibet hominem communis humanitatis nomine complectatur, quemque vulgo tanquam peregrinum habent, eum quasi naturæ lege conjunctissimum ac veluti fratrem agnoscat. Hæc qui simul universa congerat, fierine poterit, quin idem prædicatam a nobis doctrinam eam esse fateatur, quæ summa veraque bona cunctis hominibus feliciter nuntiarit, quodque præcipuum et quasi caput ad bene beateque vivendum per sese erat, hominum vitæ contulerit. Illud porro quod sequitur, cujusmodi tandem esse putas, quod nimirum eadem genus hominum uni-

[12] Matth. XII, 36.

Digitized by Google

versum non Græcorum modo, sed ferocissimorum etiam barbarorum, et eorum qui in extremis terræ finibus degebant, a vecordi ferinoque ritu abduxerit, atque ad sententias philosophis plane dignas traduxerit? Cujusmodi sunt eæ quas de animi immortalitate vitaque illa, quæ postquam migratum hinc fuerit Deo charos homines apud ipsum quasi recondita manet, imbiberunt: cujus amore capti tantum in brevis hujus fluxæque vitæ contemptu meditationis ac studii posuere, ut vere pueros quotquot olim maximam ex philosophia laudem sibi famamque pepererant, illamque jactatam perditæ mortem ac philosophorum omnium ore decantatam, nihil nisi puerilem quamdam lusionem fuisse ostenderint; cum ipsæ quoque apud nos puellæ tenerique pusiones, adeoque barbari homines, iidemque si oculis æstimarentur, viles et abjecti, Servatoris nostri viribus auxilioque freti, hujus de animorum immortalitate doctrinæ veritatem re ipsa potius quam oratione comprobarint? Cujusmodi etiam illud est, quod universi passim homines, ubi ubi gentium ipsi degant, ex ejusdem Servatoris nostri disciplinæ præceptis sanum et constantem divinæ providentiæ hanc rerum universitatem moderantis sensum hauriant, **14** quodque nemo non ea, quæ de tribunali judicioque divino prædicantur, mente percipiat, eoque plurimum instituendæ vitæ cautionis adhibeat, et ab omni sceleris improbitatisque genere singulari studio ac provisione declinet?

CAPUT V.

Non sine prudenti maturoque judicio nos a superstitioso majorum nostrorum errore discessisse.

At vero præcipui maximique beneficii, quod a salutari prædicatione profectum est, ita facile summam intelligas, si superstitiosum illum errorem veteris idololatriæ tecum ipse reputes, qua genus humanum universum propter vim ac violentiam dæmonum antea pessumdabatur: ex qua tamen illa sic tanquam ex teterrima caligine Græcos simul ac barbaros divino numine liberatos, ad spiritalem eamdemque clarissimam veræ erga Deum præpotentem rerum omnium Regem pietatis lucem vindicavit. Sed enim, quid attinet hoc loco pluribus id conari, ut non inconsideratæ cuidam ac temerariæ fidei, sed consilii utilitatisque plenis rationibus, quæque veræ pietatis formam et institutum complectantur, nos ipsos addixisse ostendamus? Equidem cum universo hoc opere id agatur unum, qui vim ac momenta rationum capere et assequi possunt, eos ut in pervidendam argumentorum sanitatem incumbant, ut quas accipiunt dogmatum nostrorum demonstrationes attentius ac subtilius examinent, uti denique ad suscipiendam, quicunque rationem ex nobis quærat, illius, quæ religione nostra continetur, spei defensionem, promptos sese ac paratos exhibeant, etiam atque etiam adhortamur. Nunc vero, quoniam omnium ea facultas et solertia non est, cum ejusmodi sit tamque amans hominum Verbi divini suavitas, ut neminem omnino repudiet, sed potius cuilibet sanando congruam et convenientem medicinam adhibeat: adeoque imperitos et idiotas ad leviorem curationis rationem invitet; jure sane ac merito qui ex rudioribus initiantur, mulieres videlicet ac pueros, vulgariumque ac plebeiorum hominum multitudinem ad Christianæ vitæ pietatem quasi manu adducentes, integram sanamque fidem principio sic tanquam medicamentum aliquod adhibemus, eorumque mentibus de divina providentia, de animorum immortalitate, deque vita ad virtutis normam exigenda, **15** rectas cogitationes inserimus. Quid autem? annon eos etiam videmus, qui curandis corporum ægrotationibus operam scienter navant, quæcunque ad exquisitam medicinæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι μὴ ἄνευ σώφρονος λογισμοῦ τῆς πατρίου δεισιδαίμονος πλάνης ἀνεχωρήσαμεν.

Κεφάλαιον δὲ τῆς πρώτης καὶ μεγίστης εὐεργεσίας τοῦ σωτηρίου λόγου γνοίης ἄν, εἰ ἐν νῷ λάβοις τὴν δεισιδαίμονα πλάνην τῆς παλαιᾶς εἰδωλολατρείας, ᾗ τὸ σύμπαν ἀνθρώπων γένος δαιμόνων ἀνάγκαις πάλαι πρότερον κατετρύχετο. Ἧς ὥσπερ ἀπὸ σκοτίας ζοφερωτάτης Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βαρβάρους δυνάμει θείᾳ μεταστησάμενος, ἐπὶ νοερὰν καὶ φωτεινοτάτην ἡμέραν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τοὺς πάντας μετηγάγετο. Καὶ τί χρὴ μηκύνειν, ἀποδεικνύναι πειρωμένους ὅτι μὴ ἀλόγῳ πίστει ἑαυτοὺς ἀνεθήκαμεν, σώφροσι δὲ καὶ ὠφελίμοις λόγοις τὸν τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τρόπον περιέχουσι; τῆς παρούσης ὑποθέσεως αὐτὸ δὴ τοῦτο καθόλου πραγματευομένης, τοὺς μὲν ἐπιτηδείως ἔχοντας ἕπεσθαι λόγων ἀποδείξεσι, προτρέπομεν καὶ παρακαλοῦμεν λόγων φρονήσεως ἐπιμέλεσθαι, καὶ λογικώτερον [illegible] δογμάτων τὰς ἀποδείξεις παραλαμβάνειν, ἑτοίμους τε εἶναι πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ ἐπερωτῶντι ἡμᾶς τὸν λόγον τῆς καθ' ἡμᾶς ἐλπίδος· ἐπεὶ δὲ μὴ πάντες τοιοῦτοι, φιλανθρώπου τυγχάνοντος τοῦ Λόγου, καὶ μηδένα μηδαμῶς ἀποτρεπομένου, πάντα δὲ ἄνθρωπον τοῖς καταλλήλοις ἰωμένου φαρμάκοις, καὶ τὸν ἁμαθῆ καὶ ἰδιώτην ἐπὶ τὴν πρατέραν θεραπείαν παρακαλοῦντος· εἰκότως ἐν εἰσαγωγῇ τοὺς ἀρχομένους τῶν ἰδιωτικωτέρων, γυναῖκας καὶ παῖδας, καὶ τὸ τῶν ἀγελαίων πλῆθος ἐπὶ τὸν εὐσεβῆ βίον χειραγωγοῦντες, ὡς ἐν φαρμάκου μοίρᾳ, τὴν ὑγιῆ πίστιν παραλαμβάνομεν, ὀρθὰς δόξας περὶ Θεοῦ προνοίας, καὶ περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, καὶ περὶ τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου ἐντιθέντες αὐτοῖς. Ἢ οὐχ οὕτως καὶ τοὺς τὰ σωμάτων τῶν καμνόντων ἰωμένους ἐπιστημόνως ὁρῶμεν, αὐτοὺς μὲν διὰ πλείστης ἀσκήσεως καὶ παιδείας τοὺς κατὰ ἰατρικὴν λόγους ἀνειληφότας, καὶ πάντα λογικῶς χειρουργοῦντας· τούς γε μὴν ἐπὶ θεραπείᾳ προσιόντας αὐτοῖς, πίστει ἑαυτοὺς καὶ τῇ τῶν χρηστοτέρων ἐλπίδι, παρέχοντας· καὶ τῶν μὲν κατὰ τὴν ἐπιστήμην θεωρημάτων μηδὲν ἀκριβῶς ἐπαΐοντας, μόνης δὲ τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος τε καὶ πίστεως ἐξηρτημένους; Καὶ ὁ μὲν τῶν ἰατρῶν ἄριστος εἰς μέσον παρελθών, ἅτε χρὴ προφυλάττεσθαι καὶ ἃ προσήκει δρᾶν, ὥσπερ τις ἄρχων καὶ κύριος μετ' ἐπιστήμης προστάττει· ὁ δ' ὡς

Digitized by Google

βασιλεῖ καὶ νομοθέτῃ πείθεται, πιστεύων συνοίσειν αὐτῷ τὸ προστεταγμένον. Οὕτω καὶ μαθηταὶ παρὰ διδασκάλων λόγους παιδείας ἀποδέχονται, πιστεύσαντες ἀγαθὸν αὐτοῖς ἔσεσθαι τὸ μάθημα. Ναὶ μὴν καὶ φιλοσοφίας οὐ πρότερόν τις ἐφάψαιτ' ἄν, ἢ πιστεύσας συνοίσειν αὐτῷ τὸ ἐπάγγελμα. Καὶ ὁ μέν τις αὐτόθεν εἵλετο τὰ Ἐπικούρου· ὁ δὲ τὸν Κυνικὸν ζηλοῖ βίον, ἄλλος κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφεῖ, κατ' Ἀριστοτέλην ἕτερος, καὶ πάλιν ἄλλος πάντων τὰ Στωϊκὰ προετίμησεν, ἑκάστου χρηστοτέρᾳ ἐλπίδι τε καὶ πίστει τὸ δόξαν ὡς συνοῖσον ἀγαπήσαντος. Οὕτω καὶ τέχνας ἄνθρωποι τὰς μέσας μετῆλθον, καὶ ἄλλοι τὸν στρατιωτικὸν, ἄλλοι δὲ τὸν ἐμπορικὸν βίον, πίστει πάλαι προειληφότες βιοποριστικὸν αὐτοῖς ἔσεσθαι τὸ ἐπιτήδευμα. Καὶ γάμων δὲ αἱ πρῶται σύνοδοι, καὶ καινωνίαι τῆς κατὰ παιδοποιίαν ἐλπίδος, ἐξ ἀγαθῆς ἐνήρξαντο πίστεως. Καὶ πλεῖ τις αὖθις εἰς ἄδηλον, οὐδ' ἄλλην προβεβλημένος τῆς σωτηρίας ἄγκυραν, ἢ μόνην τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγαθὴν ἐλπίδα. Καὶ γεωργεῖ πάλιν ἄλλος, καὶ τὸν σπόρον εἰς γῆν ἀποῤῥίψας κάθηται, τῆς ὥρας τὴν τροπὴν ἐκδεχόμενος, πιστεύων τὸ φθαρὲν ἐπὶ γῆς καὶ πλημμυρίσιν ὑετῶν καλυφθὲν, αὖθις ὥσπερ ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεσθαι. Πορείαν δέ τις μακρὰν ἐπ' ἀλλοδαπὴν ἐκ τῆς οἰκείας στελλόμενος, πάλιν τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν ἀγαθὰς ὁδηγοὺς ἑαυτῷ συνεπάγεται. Καὶ τί γὰρ ἄλλ' ἢ τὸν πάντα τῶν ἀνθρώπων βίον δυοῖν τούτων ἀνηρτημένον, ἐλπίδος τε καὶ πίστεως, καταλαμβάνομεν; Τί δὴ θαυμάζεις, εἰ καὶ τὰ κρείττονα κατὰ τὴν ψυχὴν, τοῖς μὲν διὰ πίστεως παραδίδοται, οἷς οὐ σχολὴ λογικώτερον τὰ κατὰ μέρος παιδεύεσθαι, τοῖς δὲ καὶ τοὺς λόγους αὐτοὺς πάρεστι μετιέναι, καὶ τὰς ἀποδείξεις τῶν πρεσβευομένων μανθάνειν; Ἀλλὰ γὰρ ἐν ὀλίγῳ τούτων ἡμῖν οὐκ εἰς ἄχρηστον προγεγυμνασμένων, ἀνίωμεν ἐπὶ τὴν πρώτην κατηγορίαν· καὶ τίνες ὄντες καὶ πόθεν ὁρμώμενοι, τοῖς διερωτήσασιν ἀποκρινώμεθα. Ὅτι μὲν οὖν τὸ γένος Ἕλληνες ὄντες, καὶ τὰ Ἑλλήνων φρονοῦντες, ἐκ παντοίων τε ἐθνῶν, ὡσὰν νεολέκτου στρατιᾶς λογάδες συνειλεγμένοι, τῆς πατρίου δεισιδαιμονίας ἀποστάται καθεστήκαμεν, οὐδ' ἂν αὐτοί ποτε ἀρνηθείημεν· ἀλλὰ καὶ ὅτι ταῖς Ἰουδαϊκαῖς βίβλοις προσανέχοντες, κἀκ τῶν παρ' αὐτοῖς προφητειῶν τὰ πλεῖστα τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου συνάγοντες, οὐκ ἔθ' ὁμοίως ζῆν τοῖς ἐκ περιτομῆς προσφιλὲς ἡγούμεθα, καὶ τοῦτ' ἂν αὐτόθεν ὁμολογήσαιμεν. Ὥρα τοιγαροῦν τούτων τὸν αἰτιολογισμὸν ὑποσχεῖν. Πῶς οὖν ἂν ἄλλως δόξαιμεν εὖ πεποιηκέναι τὰ πάτρια καταλείψαντες, ἢ πρῶτον εἰς μέσον αὐτὰ παραθέμενοι, καὶ ἀγαγόντες ὑπ' ὄψιν τῶν ἐντευξομένων; Οὕτω γὰρ ἂν γένοιτο φανερὰ καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως ἡ θεία δύναμις, εἰ τοῖς πᾶσι πρὸ ὀφθαλμῶν τεθείη, τίνων καὶ ὁποίων κακῶν τὴν ἕξιν εὐαγγελίζεται. Πῶς δ' ἂν τὸ εὔλογον τῆς τῶν Ἰουδαϊκῶν γραμμάτων μεταδιώξεως φανείη, μὴ οὐχὶ καὶ τῆς τούτων ἀρετῆς ἀποδειχθείσης; Τίνι τε λόγῳ τὰς παρ' αὐτοῖς γραφὰς ἀσπαζόμενοι, τὸν ὅμοιον τοῦ βίου τρόπον ἀποκλίνομεν, καλῶς ἂν ἧμεν διειλθεῖν· καὶ ἐπὶ πᾶσι, τίς ὁ καθ' ἡμᾶς τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως λόγος, καὶ τίς ἂν κυρίως λεχθείη ὁ Χριστιανισμὸς, οὔθ' Ἑλληνισμὸς ὤν, οὔτε

artis cognitionem pertinent longo usu multaque doctrina perdiscere, omniaque ratione tractare: qui vero ad eosdem curandæ gratia valetudinis accesserint, illos fidei cuidam exitusque lætioris exspectationi sese ita permittere, ut cum ex istius scientiæ præceptis intelligere nihil accurate perfecteque possint, non nisi ex utraque suspensas habeant incolumitatis suæ rationes? Ac peritissimus quidem medicus in medium prodiens, quid aut cavere aut facere oporteat, sic tanquam princeps ac dominus aliquis scienter præcipit: ægrotus autem ipsi perinde ac regi et legislatori obsequitur, quod sibi quidquid præceptum ab eo fuerit, utile quoque futurum putet. Ita discipuli cujusvis doctrinæ præcepta a magistris excipiunt, quod ab illis didicerint, id sibi expedire rati. Imo vero ne ipsius quidem philosophiæ partem ullam quisquam attingeret, nisi ejus professionem usui ante sibi fore crederet. Atque ita factum videmus, ut alius Epicuri sectam eligeret, alius cynicum vivendi genus æmularetur, ad Platonis, ad Aristotelis alius sese disciplinam adjungeret, alius denique Stoicorum dogmata cæteris omnibus anteferret: sic ut singuli quidquid probarent, id fide quadam speque meliori tanquam sibi profuturum amarent atque retinerent. Sic artes eas, quæ mediæ nominantur, homines persecuti sunt: et alii quidem rei militari se dedere; mercaturam alii factitare maluerunt, ea nimirum fide ac persuasione multo ante adducti, quod ejusmodi vitæ ratio plurimum sibi ad eam tuendam opis esset ac commoditatis allatura. Nuptiarum etiam primæ illæ congressiones, ejusque spei quæ sobolis propagationem intuetur conjunctiones mutuæ, ex sincera quadam egregiaque fide initium habuerunt. Præterea navigationem quis adornat ancipiti exitu, qui non alia prius salutem suam quam fidei lætæque spei anchora fundaverit? Alius item agriculturam exercet, jactoque in terram semine domi sedet, tempestatis conversionem exspectans, futurumque sibi persuadens, ut semen illud jam in terræ gremio corruptum, ac pluviarum inundationibus obrutum, denuo tanquam ex ipsa morte reviviscat. Alius porro longum ex patria in exteram aliquam regionem iter instituens, spem similiter atque fidem sibi adjungit, faustas utique sibi viæ duces futuras. Quid aliud denique manibus oculisque tenemus, quam vitam hominum universam ex duabus hisce rebus, spe nimirum fideque, suspensam teneri? **16** Quid ergo causæ est quamobrem adeo mireris, quibus non vacat omnia sigillatim ac subtilius addiscere, illis divina hæc, quibusque tantum animus informatur, præcepta fidei manu tradi; aliis vero licere præterea ipsas quoque vestigare rationes, et eorum quæ asseruntur docenturque demonstrationes indagare? Sed enim pauca hæc quasi prolusionis causa nec sine utilitate præfati, ad primum accusationis caput aliquando redeamus, et quinam simus, quasve secuti antea vitæ rationes, iis qui utrumque ex nobis quærere solent, respondeamus.

Digitized by Google

Nos igitur et genere Græcos esse, et Græcorum olim sententias moresque complexos fuisse, nunc autem ex universis nationibus, tanquam novissime conscripti exercitus selectos eximiosque milites congregatos a patria superstitione defecisse, ne ipsi quidem negaverimus. Præterea nobis, cum Judæorum litteras approbemus, maximamque doctrinæ nostræ partem ex eorum prophetiis colligamus, non idem tamen amplius, quo circumcisionis defensores utuntur, vitæ genus placere, id vero sponte quoque ultroque fateamur. Nunc ergo tempus est istorum omnium reddendi rationem. Quonam autem alio consequi modo poterimus, ut ritus patrios jure ac merito deseruisse videamur, quam si illos ipsos in medium producamus, et eorum, qui hos in libros inciderint, ob oculos ponamus? Sic enim evangelicæ quoque demonstrationis vis illa divina clarius elucescet, si oculis omnes usurpare potuerint, quorum tandem et cujusmodi malorum ea medicinam feliciter annuntiet. Quo pacto præterea nos magna cum ratione Judæorum litteras persecutos esse constabit, nisi earum etiam vim atque auctoritatem ostendamus? Jam vero præclarum simul fuerit, quam ob causam qui ipsorum monumenta complectamur, similem tamen vitæ consuetudinem repudiemus, ostendere; ad extremum quæ nostra sit evangelicæ doctrinæ ratio, quis item proprie Christianismus nominetur, quippe qui neque Græcorum sit, neque Judæorum institutum, sed recens quædam veraque Dei sapientia, quæ vel ipso nomine professionis suæ novitatem præ se ferat. Age itaque, vetustissimas adeoque illas ipsas, quas a majoribus accepimus de deorum natura sententias, quæque in omnibus passim urbibus etiamnum jactari solent; unaque pergraves illas egregiorum philosophorum, de mundi ac deorum ipsorum origine, disputationes ante omnia contemplemur: sic enim intelligemus, jurene an secus ab iisdem recesserimus. **17** Verbis autem, in iis quæ abs me prodentur atque vulgabuntur, non meis utar, sed illorum, qui quos ipsi deos vocant, eorum cultum singulari ac præcipua contentione studioque defenderunt, ut ab omni fingendi calumniandique suspicione nostra hæc disputatio vindicetur.

A Ἰουδαΐσμὸς, ἀλλά τις καινὴ καὶ ἀληθὴς θεοσοφία, ἐξ αὐτῆς τῆς προσηγορίας τὴν καινοτομίαν ἐπαγομένη. Φέρε οὖν δὴ πρῶτον ἁπάντων τὰς παλαιοτάτας καὶ δὴ καὶ τὰς πατρίους ἡμῶν αὐτῶν θεολογίας, κατὰ πᾶσαν πόλιν εἰσέτι καὶ νῦν τεθρυλλημένας ἐπιθεωρήσωμεν, τάς τε σεμνὰς τῶν γενναίων φιλοσόφων περί τε κόσμου συστάσεως καὶ περὶ θεῶν διαλήψεις· ἵνα γνῶμεν εἴτε καὶ ὀρθῶς ἀπέστημεν αὐτῶν, εἴτε καὶ μή. Θήσω δὲ οὐκ ἐμὰς φωνὰς ἐν τῇ τῶν δηλουμένων ἐκφάνσει, ἀλλ' αὐτῶν δὴ τῶν μάλιστα τὴν περὶ οὗς φασι θεοὺς, εὐσέβειαν περισπούδαστον πεποιηκότων, ὡς ἂν ὁ λόγος ἀπάσης ἐκτὸς τῆς περὶ τοῦ πλάττεσθαι ἡμᾶς ὑπονοίας κατασταίη.

CAPUT VI.

De principe Phœnicum Ægyptiorumque theologia.

Phœnices quidem et Ægyptios omnium principes soli, lunæ ac stellis divinitatem tribuisse, vulgatum est; iisque solis rerum omnium ortus interitusque causam assignasse; deinde vero quæ passim et ubique jactantur deorum tam molitiones quam procreationes in hominum genus invexisse: saltem ante illos, supra res eas quæ in cœlo videri solent, intelligentia vel tantillum progressum esse neminem; si tamen paucos aliquot excipias, quorum apud Hebræos memoria celebratur, qui totum id quod visu percipitur, longe purissimo mentis oculo superantes, ipsum mundi Effectorem, ac rerum omnium molitorem sancte pieque coluerunt; cum tantam illius sapientiam atque potestatem, quam utcunque C sibi ex operibus ipsis animo et cogitatione fingebant, singulari quadam admiratione prosequerentur: cumque unum illum Deum semel esse credidissent, eumdem quoque Deum unum, ut par erat, ita prædicarunt, ut veram illam ac principem eamdemque solam pietatem, quam a parentibus acceperant, studiose liberi retinerent. At reliqua hominum multitudo cum ab ejus unius veritate pietatis excidisset, ad cœli astrorumque, quæ corporeis oculis intuebatur, splendorem puerili mente obstupescens, illa deos esse pronuntiavit, iisdemque sacrificiorum et adorationis cultum adhibuit; sic tamen, ut nec ipsis templa construeret, nec eorum statuas atque simulacra mortalem ullam in speciem effingeret, sed

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας πρώτης

Φοίνικας τοιγαροῦν καὶ Αἰγυπτίους πρώτους ἁπάντων κατέχει λόγος, ἥλιον καὶ σελήνην καὶ ἀστέρας θεοὺς ἀποφῆναι, μόνους τε εἶναι τῆς τῶν ὅλων γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς αἰτίους· εἶτα δὲ τὰς παρὰ τοῖς πᾶσι βωμένας θεοποιίας τε καὶ θεογονίας εἰσηγήσασθαι τῷ βίῳ· πρὸ δέ γε τούτων μηδένα μηδὲν πλέον τῶν κατ' οὐρανὸν φαινομένων εἰδέναι, ὀλίγων ἐκτὸς ἀνδρῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις μνημονευομένων, οἳ διανοίας καθαρωτάτοις ὄμμασι πᾶν τὸ ὁρώμενον ὑπερκύψαντες, τὸν κοσμοποιὸν καὶ τὸν ὅλων δημιουργὸν ἐσεβάσθησαν, ὑπερθαυμάσαντες τῆς τοσαύτης αὐτὸν σοφίας τε καὶ δυνάμεως, ἣν ἐκ τῶν ἔργων ἐφαντάσθησαν, καὶ μόνον εἶναι Θεὸν πεισθέντες, μόνον εἰκότως ἐθεολόγησαν, τὴν ἀληθῆ καὶ πρώτην, καὶ μόνην εὐσέβειαν παῖς παρὰ πατρὸς διαδεξάμενοι καὶ φυλάξαντες. Οἵ γε μὴν λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων τῆσδε τῆς μόνης καὶ ἀληθοῦς ἀποπεσόντες εὐσεβείας, τὰ φωσφόρα τῶν οὐρανίων, σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, οἷα νήπιοι τὰς ψυχὰς καταπλαγέντες, θεούς τε ἀνεῖπον, καὶ θυσίαις καὶ προσκυνήσεσιν ἐγέραιρον· οὐ νεὼς δειμάμενοι, οὐδ' ἀφιδρύμασι καὶ ξοάνοις θνητῶν εἰκόνας πλασάμενοι· πρὸς αἰθέρα δὲ καὶ αὐτὸν οὐρανὸν ἀποβλέποντες, καὶ μέχρι τῶν τῇδε ὁρωμένων ταῖς ψυχαῖς ἐφικνούμενοι. Ἀλλ' οὐ τῇδε ἄρα καὶ τοῖς μετέπειτα ἀνθρώποις τὰ τῆς πολυθέου πλάνης περιίστατο, ἐλαύνοντα δὲ εἰς βυθὸν κακῶν, μείζονα τῆς ἀθεότητος τὴν δυσσέβειαν ἀπειργάζετο, Φοινίκων, εἶτα Αἰγυπτίων ἀπαρξαμένων τῆς πλάνης· παρ' ὧν φασι

Digitized by Google

πρῶτον Ὀρφέα τὸν Ὑάγρου (11) μεταστησάμενον τὰ παρ' Αἰγυπτίοις, Ἕλλησι μεταδοῦναι μυστήρια, ὥσπερ οὖν καὶ Κάδμον τὰ Φοινικικὰ τοῖς αὐτοῖς ἀγαγεῖν μετὰ καὶ τῆς τῶν γραμμάτων μαθήσεως· οὕπω γὰρ εἰσέτι τοὺς Ἕλληνας τότε τὴν τῶν γραμμάτων χρῆσιν εἰδέναι. Πρῶτα τοίνυν σκεψόμεθα τὰ τῆς κοσμογονίας τῆς πρώτης, ὅπως οἱ δηλούμενοι διειλήφασι· ἔπειτα τὰ περὶ τῆς πρώτης καὶ παλαιοτάτης τοῦ τῶν ἀνθρώπων βίου δεισιδαιμονίας· καὶ τρίτον, τὰ Φοινίκων· τέταρτον, τὰ Αἰγυπτίων. Μεθ' ἃ πέμπτον, τὰ Ἑλλήνων διελόντες, πρότερον μὲν τὴν καὶ τούτων παλαιὰν καὶ μυθικωτέραν πλάνην ἐποπτεύσομεν· εἶτα δὲ τὴν σεμνοτέραν καὶ φυσικωτέραν δὴ περὶ θεῶν φιλοσοφίαν· καὶ μετὰ ταῦτα τὸν περὶ τῶν θαυμαστῶν χρηστηρίων λόγον ἐφοδεύσομεν· ἐφ' οἷς, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς γενναίας Ἑλλήνων φιλοσοφίας ἐπισκεψόμεθα. Τούτων δ' ἡμῖν διευκρινηθέντων, ἐπὶ τὰ Ἑβραίων μεταβησόμεθα, τῶν δὴ πρώτων καὶ ἀληθῶς Ἑβραίων, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν Ἰουδαίων λαχόντων προσηγορίαν. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, ὥσπερ ἐπισφράγισμα τῶν ὅλων, ἐποίσομεν τὰ ἡμέτερα. Ἀναγκαίως δὲ τῆς τούτων ἁπάντων μνημονεύσομεν ἱστορίας, ὡς ἂν διὰ τῆς τῶν ἑκασταχοῦ τεθαυμασμένων παραθέσεως ὁ τῆς ἀληθείας ἔλεγχος ἀποδειχθείη, ὁποίων τε ἡμεῖς ἀποστάντες, τὴν ὁποίαν εἰλόμεθα φανερὸν τοῖς ἐντυγχάνουσι γένοιτο. Ἀλλὰ γὰρ ἐπίωμεν ἐπὶ τὸ πρῶτον. Πόθεν δῆτα πιστωσόμεθα τὰς ἀποδείξεις; οὐ μὲν δὴ ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν κεχαρισμένα πράττειν τῷ λόγῳ· μάρτυρες δὲ παρέστων ἡμῖν Ἑλλήνων αὐτῶν οἵ τε τὴν φιλοσοφίαν αὐχοῦντες, καὶ τὴν ἄλλην τῶν ἐθνῶν ἱστορίαν διηρευνηκότες. Γράφει τοίνυν ἄνωθεν τὴν παλαιὰν ὑφηγούμενος θεολογίαν Αἰγυπτίων ὁ Σικελιώτης Διόδωρος, γνωριμώτατος ἀνὴρ τοῖς Ἑλλήνων λογιωτάτοις, ὡσὰν ὑπὸ μίαν συναγηοχὼς πραγματείαν ἅπασαν τὴν ἱστορικὴν *Βιβλιοθήκην*. Ἐξ οὗ καὶ πρῶτα παραθήσομαι, ἃ περὶ τῆς τοῦ παντὸς κοσμογονίας ἀρχόμενος τοῦ λόγου διείληφε, τὰς τῶν παλαιῶν ἱστορῶν δόξας, τοῦτον τὸν τρόπον.

A aspectum in æthera cœlumque ipsum omnino defigeret, vimque mentis omnem rerum earum, quæ in illo cernuntur, finibus terminaret. Verum enimvero, nequaquam hic stetit eorum, qui postea secuti sunt, hominum de multitudine deorum error, sed in altam improbitatis voraginem actus, impietatem peperit ipso quoque negatæ Divinitatis scelere graviorem; atque hujus erroris Phœnices ac paulo post Ægyptii, auctores fuere. Primum enim ex iis Orpheum memorant Hyagri **18** filium translata secum Ægyptiorum mysteria cum Græcis hominibus communicasse; Phœnicum autem religiones apud eosdem una cum ipsarum litterarum disciplina Cadmum intulisse: nec litterarum eo adhuc tempore notum Græcis usum fuisse. Nos igitur in primis,
B quæ ad primam illam mundi procreationem attinent, eo plane modo spectabimus, quo vulgati laudatique a nobis scriptores de illa disputarunt: tum quæ de principe ac vetustissima generis humani superstitione prodiderunt: tertium vero locum iis, quæ Phœnices, quartum iis, quæ Ægyptii docuere, tribuemus; quinto autem, quæ Græcorum propria sunt, ita dividemus, ut primum quidem priscum etiam illorum pluribusque fabulis implicatum errorem, deinde paulo graviorem magisque adeo cum ipsamet natura conjunctam philosophandi rationem contemplemur; tum vero de egregiis ipsorum oraculis disputationem persequamur: ad extremum gravissima quæque præclaræ Græcorum philoso-
C phiæ momenta ponderemus. Jam ubi hæc omnia diligenter et enucleate discusserimus, ad Hebræorum nos dogmata conferemus, eorum inquam Hebræorum, qui primi ac vere hoc nomine censebantur, quique Judæorum appellationem postea nacti sunt. Quibus omnibus nostrorum denique rituum explicationem, sic tanquam sigillum aliquod imponemus. Cæterum ad pertexendam istorum omnium historiam necessitate quadam adducimur; ut iis quæ in qualibet religione primaria eximiaque videri solent, in omnium luce positis, ipsius veritatis ratio clarius deprehendi certiusque possit, adeoque nemo non intelligat, qui modo libros hosce legerit, cujusmodi sint cum ea, quæ deseruimus, tum illa veritas, quam secuti sumus. Sed enim ad primum caput aliquando veniamus. Unde autem demonstrationum nostrarum firmamenta repetemus? non utique nostris ex litteris, ne doctrinæ huic nostræ servire nimium, ac prolixius indulgere videamur. Eos ergo potius ex Græcis ipsis testes producamus, qui non modo philosophiæ nomine gloriantur, sed etiam qui cæterarum gentium historias diligentius indagarunt. Ac Diodorus quidem Siculus, vir apud Græcæ eruditionis principes longe notissimus, quippe qui unum in corpus *Bibliotheeam* historiarum universam compegerit, antiquam Ægyptiorum theologiam ab ipsomet arcessens capite prosequitur. Ex quo prima tantum illa subjiciam, quæ ipso statim operis initio veterum sententias commemorans de mundi ortu hunc in modum ipse disputavit.

(11) Ὑάγρου. Certum videtur legend. Οἰάγρου, uti habet Mont. Οἴαγρος enim non Ὕαγρος, Orphei pater. Stat. *Theb.* v:

. . . Œagrius illic
Acclivis malo mediis intersonat Orpheus
Remigiis.

Virg. iv *Georgic.*, v. 523:

. . . caput a cervice revulsum
Gurgite cum medio portans Œagrius Hebrus
Volveret....

Apollon. iv *Argon.*:

Εἰ μὴ ἄρ' Οἰάγροιο παῖς θρηΐκιος Ὀρφεύς.

Etc.

Digitized by Google

19 CAPUT VII.

Cujusmodi ex mente Græcorum mundi ortus fuisse dicatur.

« De diis igitur, quas et cujusmodi notiones illi animis informarint, qui primi divini numinis cultum exemplo suo docuere, ac de singulis eorum quibus immortalitatem fabulæ tribuerunt, dabimus operam, ut quoniam hoc argumentum ejusmodi est, quod longam orationem desideret, suo quæque loco seorsim plurima complectamur. Nunc vero, quæ cum iis quas præ manibus habemus, historiis consentanea nobis et congruentia videbuntur, summatim hic ea subjiciemus, ne quid omnino, quod scitu dignum sit, requiratur. Ac de universo quidem hominum genere, omnibusque rebus quæ in cognitis orbis terrarum partibus gestæ sunt, quam in tanta vetustate fieri accuratissime poterit, narrationem instituemus, eamque ab ultima sæculorum memoria repetemus. Igitur de primo hominum ortu, apud æquissimos ac probatissimos rerum naturalium historiarumque scriptores, sententiæ fuerunt omnino duæ. Qui enim ex iis nec mundi ortum ullum fuisse, nec interitum futurum esse posuerunt, ii sempiternum quoque genus hominum esse, nec ullo unquam tempore illorum procreationem cœpisse voluerunt. Qui vero generatum eumdem atque occasurum putaverunt, ii perinde atque ipsius, hominum etiam generationem certo quodam tempore principium habuisse defenderunt. Quippe cum hujus primum universi coagmentatio fieret, unam aliquam cœli et terræ ex permista confusaque amborum natura formam exstitisse ; deinde vero simul atque corporum distinctio successisset, continuo mundum quidem, totum hunc, quem videmus, partium ordinem accepisse, aerem vero continenti motu agitari cœpisse; ita tamen ut pars ejus ignea supremam in regionem evolaret, quod ipsius natura sursum ingenita levitate ferretur (atque hanc esse causam, quamobrem sol ipse ac reliqua siderum multitudo incitatissimæ circumvectionis impetu rapiantur); quod autem cœnosum ac turbidum erat, id ex humidi conjunctione concretum, unum in locum ob insitam gravitatem subsideret. Illud porro cum in se ipsum perpetua conversione volveretur, ex humidis sui partibus mare, **20** ex solidioribus vero terram lutosam admodumque teneram mollemque procreasse : quæ principio quidem igneo solis irradiantis afflatu compacta sensim ac stipata constiterit; deinde, cum extima superficies vi caloris effervesceret, partes ejus quædam humidiores variis subinde locis intumuerint, quibus inclusa materies putrida, membranisque tenuissimis involuta foveretur : id quod in stagnis etiamnum, locisque palustribus fieri videmus, si quando postcaquam so-

(12) Locus exstat apud Diodor. l. 1, p. 6 novæ editionis.

(13) Ἀποφάνσεις. Diod., ἀποφάσεις.

(14) Ἄφθαρτον. Diod. φθαρτόν, recte.

(15) Legendum videtur ἐκείνῳ, nempe τῷ κόσμῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ποῖα τις εἶναι λέγεται ἡ καθ' Ἕλληνας κοσμογονία.

(12) « Περὶ μὲν οὖν θεῶν τίνας ἐννοίας ἔσχον οἱ πρῶτοι καταδείξαντες τιμᾶν τὸ θεῖον, καὶ περὶ τῶν μυθολογουμένων ἑκάστου τῶν ἀθανάτων, τὰ μὲν πολλὰ συντάξασθαι πειρασόμεθα κατ' ἰδίαν, διὰ τὸ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην πολλοῦ λόγου προσδεῖσθαι· ὅσα δ' ἂν ταῖς προκειμέναις ἱστορίαις ἐοικότα δόξωμεν ὑπάρχειν, παραθήσομεν ἐν κεφαλαίοις, ἵνα μηδὲν τῶν ἀκοῆς ἀξίων ἐπιζητῆται. Περὶ δὲ τοῦ γένους τῶν ἁπάντων ἀνθρώπων, καὶ τῶν πραχθέντων ἐν τοῖς γνωριζομένοις μέρεσι τῆς οἰκουμένης, ὡς ἂν ἐνδέχηται περὶ τῶν οὕτω παλαιῶν, ἀκριβῶς ἀναγράψομεν, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀρξάμενοι. Περὶ τῆς πρώτης τοίνυν γενέσεως τῶν ἀνθρώπων δίτται γεγόνασιν ἀποφάνσεις (13) παρὰ τοῖς νομιμωτάτοις τῶν τε φυσιολόγων καὶ τῶν ἱστορικῶν. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν, ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον ὑποστησάμενοι τὸν κόσμον, ἀπεφήναντο καὶ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐξ αἰῶνος ὑπάρχειν, μηδέποτε τῆς αὐτῶν τεκνώσεως ἀρχὴν ἐσχηκυίας. Οἱ δὲ, γενητὸν καὶ ἄφθαρτον (14) εἶναι νομίσαντες, ἔφησαν ὁμοίως ἐκείνοις (15) τοὺς ἀνθρώπους τυχεῖν τῆς πρώτης γενέσεως ὡρισμένοις χρόνοις. Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν, μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως· μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δ' ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συναναδραμεῖν, ἀνωφεροῦς οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον, καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναποληφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ· τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ ταὐτὸ καταστῆναι διὰ τὸ βάρος· εἱλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν, τὴν θάλασσαν· ἐκ δὲ τῶν στερεμνωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν, πηλώδη, καὶ παντελῶς ἀπαλήν. Ταύτην δὲ, τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος, πῆξιν λαβεῖν· ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζεομένης (16) τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαί τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. Ὅπερ ἔστιν ἐν Ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον, ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον. Ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης· τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. Τὸ δὲ ἔσχατον, τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαμβανόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων

(16) Ἀναζεομένης. Diod. et Mont., ἀναζυμουμένης, quod est *fermentatam quasi massam intumescere.*

Digitized by Google

τα καὶ περιῤῥαγέντων, ἀναφυῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων. Τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα, πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά· τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως, ἐν τῇ τῶν ἑρπετῶν καὶ τῇ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι· τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληχότα, πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν, ὀνομασθέντα πλωτά. Τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς, καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. Ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. Ἐν γὰρ τῇ *Μεναλίππῃ* τίθησιν οὕτως·

A lum refrixerit, æstu repentino aer incalescat, neque paulatim mutationem ejusmodi patiatur. Itaque cum humidiores illæ partes hunc in modum vitalem pariendi vim ex calore prolemque concoiperent, eas noctu quidem ex decidente ab aere circumfuso nebula nutrimentum, interdiu vero robur ex calore ac firmitatem accepisse : donec ipsi fetus justum incrementum suamque maturitatem obtinerent, ruptisque demum æstu membranis, animantium omnis generis formæ nascerentur. Ex his autem quæ majorem nactæ calorem essent, eas pennis instructas altiores in mundi plagas subvolasse : in quibus vero terrena concretio dominaretur, illas reptilium ac cæterarum, quæ in terra versantur, animantium ordine ac numero comprehensas fuisse : quotquot denique humida maxime natura constarent, eas in cognatum sibi affinemque locum omnes confluxisse, piscium nomine appellatas. Ad extremum vero terram, cum majorem in dies solidioremque duritiem partim ex solis ardentiori calore, partim ex ventorum flatu capiat, nullam per sese amplius ex grandioribus animantibus procreare posse, sed earum quamlibet ex mutua marium ac feminarum commistione generari. Neque discrepantem ab iis, quæ adhuc commemoravimus, Euripidis, qui Anaxagoram physicum audierat, de hujus universi ortu mentem fuisse putaverim. Is enim sic in *Menalippe* scribit :

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία,
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα, κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρα, πτηνὰ [a], θῆρας, οὕς θ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν (17).

B *Cœli unus ante vultus ac terræ fuit,*
Ac proprius ex quo utrumque disclusit locus,
Cuncta ambo generant, inque lucem efferunt
Silvas, volucres, ac feras ; tum quos salum
Nutrit, hominumque genus.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως ταῦτα παρειλήφαμεν. Τοὺς δὲ ἐξ ἀρχῆς γενηθέντας τῶν ἀνθρώπων φασὶν ἐν ἀτάκτῳ καὶ θηριώδει βίῳ καθεστῶτας, σποράδην ἐπὶ τὰς νομὰς ἐξιέναι, καὶ προσφέρεσθαι τῆς τε βοτάνης τὴν προσηνεστάτην, καὶ τοὺς αὐτομάτους ἀπὸ τῶν δένδρων καρπούς. Καὶ πολεμουμένους μὲν ὑπὸ τῶν θηρίων, ἀλλήλοις βοηθεῖν, ὑπὸ τοῦ συμφέροντος διδασκομένους, ἀθροιζομένους δὲ διὰ τὸν φόβον, ἐπιγινώσκειν ἐκ τοῦ κατὰ μικρὸν τοὺς ἀλλήλων τύπους. Τῆς φωνῆς δ' ἀσήμου καὶ συγκεχυμένης ὑπαρχούσης, ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον διαρθροῦν τὰς λέξεις, καὶ πρὸς ἀλλήλους τιθέντας σύμβολα περὶ ἑκάστου τῶν ὑποκειμένων, γνώριμον σφίσιν αὐτοῖς ποιῆσαι τὴν περὶ ἁπάντων ἑρμηνείαν. Τοιούτων δὲ συστημάτων γινομένων καθ' ἅπασαν τὴν οἰκουμένην, οὐχ ὁμόφωνον πάντας ἔχειν τὴν διάλεκτον, ἑκάστων, ὡς ἔτυχεν, συνταξάντων τὰς λέξεις· διὸ καὶ παντοίους τε ὑπάρξαι χαρακτῆρας διαλέκτων, καὶ τὰ πρῶτα γενόμενα συστήματα τῶν ἁπάντων ἐθνῶν ἀρχέγονα γενέσθαι. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενός πω τῶν πρὸς τὸν βίον χρησίμων εὑρημένων (17'), ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, ὑήσεως (18) δὲ καὶ πυρὸς ἀῆθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. Καὶ γὰρ τὴν συγκομιδὴν τῆς ἀγρίας τροφῆς ἀγνοοῦντας, μηδεμίαν τῶν καρπῶν εἰς τὰς ἐνδείας ποιεῖσθαι παράθεσιν· διὸ καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἀπόλλυσθαι κατὰ τοὺς χειμῶνας, διά τε τὸ ψῦχος, καὶ τὴν σπάνιν τῆς τροφῆς. Ἐκ δὲ τούτου κατ' ὀλίγον ὑπὸ τῆς πείρας δι-

C

D

Atque hæc de prima mundi procreatione a majoribus accepimus. Porro, qui principes omnium nati homines erant, eos sine ordine ac ferino plane ritu victitantes, hucque dissipatos atque illuc ad pascua exiisse, ac si quid teneriorum et mitiorum herbarum esset, cum sponte nascentibus arborum fructibus comedisse ferunt. **21** Cum autem eos feræ persequerentur, utilitate magistra mutuam sibi opem tulisse, metuque simul congregatos, alterius alterum paulatim formam agnovisse : cumque vocem illi confusam primum et ab omni significatione vacuam effunderent, singulis paulatim vocibus articulate proferendis, signisque rerum quæ occurrebant, inter sese constitutis, notam eorum sibi omnium explicationem interpretationemque fecisse. Jam vero quod cœtus ejusmodi toto passim orbe conflarentur, singulique voces, prout cuique temere ac fortuito visum erat, componerent, non eamdem idcirco loquendi rationem cum universis communem fuisse. Atque hinc formæ linguarum multiplices, primæque illæ hominum societates omnium parentes et capita gentium exstiterunt. Cæterum quod nihil adhuc eorum quæ conservandæ ac tuendæ vitæ serviunt, excogitatum esset, illam ægre admodum primi isti homines tolerabant, quippe qui et a vestibus imparati, nec domiciliorum aut ignis usum edocti, et victus alimentique mitioris prorsus ignari essent. Etenim cum ipsi nondum comportandæ ex agris annonæ ratio-

[a] *Isocr. τὰ δένδρα.* Diod. *Δένδρη, πετεινά.*

(17) Post θνητῶν, paucula quædam Euseb. prætcrit.

(17') *Εὑρημένων.* Lege εὑρημένου. EDIT.

(18) *Ὑήσεως.* Reddidi perinde ac si legeretur ἀχήσεως, quam vocem apud Diodor. postea reperi

Digitized by Google

nem tenerent, nihil omnino fructuum levandæ quondam inopiæ gratia recondebant. Itaque plurimi per hiemem cum asperitate frigoris, tum ciborum penuria passim interibant. Verum ubi paulatim usu ipso cautiores evasissent, in speluncas hiemis tempore confugere, quique asservari diutius poterant fructus reponere cœperunt. Ignis autem aliarumque commoditatum utilitate perspecta, ipsas quoque paulatim artes ac cætera, quorum ex opportunitate plurimum ad communem vitam emolumenti redundaret, invenerunt. Enimvero ipsa primum inopia sese omnium omnino rerum magistram hominibus præbuit; cum uniuscujusque notitiam animali optime a natura comparato, quodque non tantum administris ad omnia manibus utebatur, sed etiam ratione valebat animique solertia, familiariter suggereret. Atque hæc, nobis præsertim qui mediocritati studeamus, de primo hominum ortu, deque vivendi ritu vetustissimo, satis erunt. »

A δασκομένους, εἴς τε τὰ σπήλαια καταφεύγειν ἐν τῷ χειμῶνι, καὶ τῶν καρπῶν τοὺς φυλάττεσθαι δυναμένους, ἀποτίθεσθαι· γνωσθέντος δὲ τοῦ πυρὸς, καὶ τῶν ἄλλων χρησίμων, κατὰ μικρὸν καὶ τὰς τέχνας ἐξευρεθῆναι, καὶ τὰ ἄλλα τὰ δυνάμενα τὸν κοινὸν βίον ὠφελῆσαι. Καθόλου γὰρ πάντων τὴν χρείαν αὐτὴν διδάσκαλον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ὑφηγουμένην οἰκείως τὴν ἑκάστου μάθησιν εὐφυεῖ ζώῳ, καὶ συνεργοὺς ἐχόντι πρὸς ἅπαντα χεῖρας, καὶ λόγον, καὶ ψυχῆς ἀγχίνοιαν. Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοῦ παλαιοτάτου βίου τοῖς ῥηθεῖσιν ἀρκεσθησόμεθα, στοχαζόμενοι τῆς συμμετρίας. »

Hactenus laudatus a nobis auctor, qui in ista sua mundi procreatione commemoranda, ne Dei quidem vel nomine tenus meminit, sed fortuitam quamdam ac sponte oblatam hujus universi dispositionem invexit. Eadem vero Græcos philosophos partem sane maximam videas prodidisse. Quorum equidem in præsentia de rerum principiis **22** opiniones ac dissensiones mutuas, ex iis quos *Stromata* Plutarchus inscripsit, tibi ante oculos ponam, easque non ex certa quadam et comprehensa animo cognitione, sed ex conjecturarum nescio qua probabilitate profectas. Tu autem non dicis causa, sed otiose adhibitoque judicio, eorum qui abs me commemorantur, dissidia tecum ipse contemplare.

B Τοσαῦτα μὲν ὁ δηλωθεὶς συγγραφεὺς, οὐδὲ μέχρις ὀνόματος τοῦ Θεοῦ μνημονεύσας ἐν τῇ κοσμογονίᾳ, συντυχικὴν δέ τινα καὶ αὐτόματον εἰσηγησάμενος τὴν τοῦ παντὸς διακόσμησιν. Τούτῳ δ' ἂν εὕροις συμφώνους καὶ τοὺς πλείστους τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων· ὧν ἐγώ σοι τὰς περὶ ἀρχῶν δόξας, καὶ τὰς πρὸς ἀλλήλους διαστάσεις καὶ διαφωνίας, ἐκ στοχασμῶν, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ καταλήψεως ὁρμηθείσας, ἀπὸ τῶν Πλουτάρχου *Στρωματέων* (19), ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐκθήσομαι. Σὺ δὲ μὴ παρέργως, σχολῇ δὲ καὶ μετὰ λογισμοῦ, θέα τὴν πρὸς ἀλλήλους διάστασιν τῶν δηλουμένων.

CAPUT VIII.

Opiniones philosophorum de hujus universi coagmentatione.

« Thaletem ferunt ante cæteros omnes hujus universitatis principium aquam posuisse, quod ex ea cuncta prodiisse, ac rursus in eamdem dissolvi arbitraretur.

« Hunc secutus Anaximander, qui ejusdem Thaletis consuetudine ac familiaritate usus erat, causam omnium omnino rerum uni duntaxat infinito assignandam esse docuit; ex eo quippe cum cœlestes orbes, tum infinitos plane mundos eductos ac secretos esse dicebat. Corruptionem autem, multoque ante generationem ipsam ex eo fieri asserebat, quod mundi isti omnes ab immenso quodam ævo perpetua conversione volverentur. Terram vero figura cylindrum imitari, ejusque altitudinis esse, quæ si cum latitudine conferatur, tertiam illius partem constituat. Cæterum fecundas atque genitales calidi frigidique partes, circa mundi hujus procreationem ab omni æternitate sepositas fuisse pronuntiabat, ex quibus conflata sphæra quædam

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Δόξαι φιλοσόφων περὶ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως.

« Θάλητα πρῶτον πάντων φασὶν ἀρχὴν τῶν ὅλων ὑποστήσασθαι τὸ ὕδωρ. Ἐξ αὐτοῦ γὰρ εἶναι τὰ πάντα, καὶ εἰς αὐτὸ χωρεῖν.

« Μεθ' ὃν Ἀναξίμανδρον, Θάλητος ἑταῖρον γενόμενον, τὸ ἄπειρον φάναι τὴν πᾶσαν αἰτίαν ἔχειν τῆς τοῦ παντὸς γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς. Ἐξ οὗ δή φησι τούς τε οὐρανοὺς ἀποκεκρίσθαι, καὶ καθόλου τοὺς ἅπαντας ἀπείρους ὄντας κόσμους. Ἀπεφήνατο δὲ τὴν φθορὰν γίνεσθαι, καὶ πολὺ πρότερον τὴν γένεσιν, ἐξ ἀπείρου αἰῶνος ἀνακυκλουμένων πάντων αὐτῶν. Ὑπάρχειν δέ φησι τῷ μὲν σχήματι τὴν γῆν κυλινδροειδῆ, ἔχειν δὲ τοσοῦτον βάθος, ὅσον ἂν εἴη τρίτον πρὸς τὸ πλάτος. Φησὶ δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἀϊδίου γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ, κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀποκριθῆναι, καί τινα ἐκ τούτου φλογὸς σφαῖραν περιφῦναι τῷ περὶ τὴν γῆν ἀέρι, ὡς τῷ δένδρῳ φλοιόν· ἤστινος ἀπορραγείσης, καὶ εἰς τινας ἀποκλεισθείσης κύκλους, ὑποστῆναι τὸν ἥλιον καὶ τὴν

D

(19) *Πλουτάρχου Στρωματέων.* Dubium est, utrum id opus *Stromata* Plutarchus inscripserit, an hoc ipsi nomen Eusebius noster indiderit. Aliud quidem est ab eo quod exstat *De placit. philosophorum*, uti τῷ ἀντιπαραβάλλοντι perspicuum fiet. Ex quo seorsim etiam idem Euseb. infra lib. XIV non pauca depromet. Quid si totum illud *Moralium operum*, ut vulgo nominantur, corpus, hoc titulo complexus est? Quid enim tam στρωματοειδές quam illa Plutarchi, τά τε καθόλου, καὶ τὰ μετὰ μέρος συντάγματα; Cujusmodi sua illa Clemens Alexandrinus esse profitetur lib. IV : Ποικίλα, ὡς αὐτό που τοὔνομά φησι, διεστρωμένα, ἀπ' ἄλλου εἰς ἄλλο συνεχὲς μετιόντα· licet quod sequitur, ἕτερον μέν τι κατὰ τὸν εἱρμὸν τῶν λόγων μηνύοντα, ἐκδεικνύμενα δὲ ἄλλο τι, minus, ut videtur, in ista Plutarchi opuscula conveniat.

Digitized by Google

σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας. Ἔτι φησὶν, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐξ ἀλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη· ἐκ τοῦ τὰ μὲν ἄλλα δι' ἑαυτῶν ταχὺ νέμεσθαι, μόνον δὲ τὸν ἄνθρωπον πολυχρονίου δεῖσθαι τιθηνήσεως· διὸ καὶ κατ' ἀρχὰς οὐκ ἂν ποτε τοιοῦτον ὄντα διασωθῆναι. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἀναξίμανδρος.

A ignea circumfusum terræ aerem veluti cortex arborem involveret. Ea disrupta cum esset, ac circulis quibusdam interclusa, solem inde lunam ac stellas exstitisse. Præterea hominem ex diversæ formæ animantibus initio genitum esse defendebat: nam cum cæteræ per se ipsas continuo pastum capessant, tum certe hominem, qui perdiu lacte operaque nutricis indigeat, nunquam alias, si ejusmodi foret, eo tempore salvum esse potuisse. Hæc Anaximander.

« Ἀναξιμένην δέ φασι τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν τὸν ἀέρα εἰπεῖν, καὶ τοῦτον εἶναι τῷ μὲν γένει ἄπειρον, ταῖς δὲ περὶ αὐτὸν ποιότησιν ὡρισμένον. Γεννᾶσθαι δὲ πάντα κατά τινα πύκνωσιν τούτου, καὶ πάλιν ἀραίωσιν. Τὴν γε μὴν κίνησιν ἐξ αἰῶνος ὑπάρχειν· πιλουμένου δὲ τοῦ ἀέρος, πρώτην γεγενῆσθαι λέγειν τὴν γῆν, πλατεῖαν μάλα· διὸ καὶ κατὰ λόγον αὐτὴν ἐπ- B ἐχεῖσθαι ἀέρι, καὶ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ ἄστρα, τὴν ἀρχὴν τῆς γενέσεως ἐκ γῆς ἔχειν. Ἀποφαίνεται γοῦν τὸν ἥλιον, γῆν· διὰ δὲ τὴν ὀξεῖαν κίνησιν, καὶ μάλ' ἱκανῶς θερμοτάτην κίνησιν λαβεῖν.

« Anaximenem autem aiunt, rerum omnium principium aerem statuisse, qui genere quidem ipso infinitus esset, at certis qualitatibus suis definitus, atque circumscriptus. Hujus partim ex constipatione, partim raritate succedente cuncta generari: itemque, sempiternum esse motum; ex eodem aere in sese coacto atque compresso terram omnium principem eamque latam admodum natam esse, aerique propterea jure ipsam ac merito insidere. Solem porro, lunam, ac reliquam siderum multitudinem ex terra sui principium 23 ortus habuisse. Quare solem quidem ipsum terram nuncupabat, eumdem tamen arbitrabatur incitatissimo cursu vehementissimum illum calorem, idque opportune admodum, esse consecutum.

« Ξενοφάνης δὲ ὁ Κολοφώνιος, ἰδίαν τινὰ ὁδὸν πεπορευμένος, καὶ παρηλλαχυῖαν πάντας τοὺς προειρημένους, οὔτε γένεσιν, οὔτε φθορὰν ἀπολείπει· ἀλλ' εἶναι λέγει τὸ πᾶν ἀεὶ ὅμοιον. Εἰ γὰρ γίνοιτο τοῦτο, φησὶν, ἀναγκαῖον πρὸ τούτου μὴ εἶναι. Τὸ μὴ ὂν δὲ, οὐκ ἂν γένοιτο, οὐδ' ἂν τὸ μὴ ὂν ποιήσαι τι, C οὔτε ὑπὸ τοῦ μὴ ὄντος γένοιτ' ἄν τι. Ἀποφαίνεται δὲ καὶ τὰς αἰσθήσεις ψευδεῖς, καὶ καθόλου σὺν αὐταῖς καὶ αὐτὸν τὸν λόγον διαβάλλει. Ἀποφαίνεται δὲ καὶ τῷ χρόνῳ καταφερομένην συνεχῶς, καὶ κατ' ὀλίγον τὴν γῆν εἰς τὴν θάλασσαν χωρεῖν· φησὶ δὲ καὶ τὸν ἥλιον ἐκ μικρῶν καὶ πλειόνων πυρίων ἀθροίζεσθαι. Ἀποφαίνεται δὲ καὶ περὶ θεῶν, ὡς οὐδεμιᾶς ἡγεμονίας ἐν αὐτοῖς οὔσης· οὐ γὰρ ὅσιον δεσπόζεσθαί τινα τῶν θεῶν· ἐπιδεῖσθαί τε μηδενὸς αὐτῶν μηδένα μηδ' ὅλως· ἀκούειν δὲ καὶ ὁρᾷν καθόλου, καὶ μὴ κατὰ μέρος. Ἀποφαίνεται δὲ καὶ τὴν γῆν ἄπειρον εἶναι, καὶ κατὰ πᾶν μέρος μὴ περιέχεσθαι ὑπὸ ἀέρος· γίνεσθαι δὲ ἅπαντα ἐκ γῆς· τὸν δὲ ἥλιόν φησι καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα ἐκ τῶν νεφῶν γίνεσθαι.

« Jam vero Xenophanes Colophonius singularem quamdam insistens viam, et ab eorum, quos adhuc produximus, omnium opinione deflectentem, nullum penitus vel ortum vel interitum relinquit, sui semper simile hoc universum esse ratus. Si enim detur procreatum illud esse, continuo secuturum uti prius non fuerit; id autem, quod non est, neque fieri, neque aliud efficere, neque rursus ex eo fieri quidquam posse. Præterea sensus fallaces esse contendit, unaque cum illis ipsam quoque rationem in omnibus criminatur. Terram progressu temporis continenter deorsum ferri, ac paulatim in mare labi: solem autem ex pusillis iisdemque pluribus igniculis conflatum esse tradit. Quin etiam de diis ita disputat, nullum ut inter eos esse principatum existimet, quod nefas utique videatur deorum quemquam alterius ferre dominatum: rem esse nullam, ad quam ullius ipsorum auxilio alius omnino quisquam indigeat: eosdem porro cuncta in universum audire pariter ac cernere, sigillatim vero ac per partes nihil. Postremo terram infinitam esse, nec omnes illius partes aere contineri, nihil non ex ea procreari, solem tamen ac reliqua sidera suam nubibus originem debere pronuntiat.

« Παρμενίδης δὲ ὁ Ἐλεάτης ἑταῖρος Ξενοφάνους, D ἅμα μὲν καὶ τῶν τούτου δοξῶν ἀντεποιήσατο, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἐναντίαν ἐνεχειρήσατο στάσιν. Ἀΐδιον μὲν γὰρ τὸ πᾶν, καὶ ἀκίνητον ἀποφαίνεται, καὶ κατὰ τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν· εἶναι γὰρ αὐτὸ μόνον, μουνογενές τε καὶ ἀτρεμὲς, ἠδ' ἀγένητον· γένεσιν δὲ τῶν καθ' ὑπόληψιν ψευδῆ δοκούντων εἶναι· καὶ τὰς αἰσθήσεις ἐκβάλλει ἐκ τῆς ἀληθείας. Φησὶ δὲ, ὅτι εἴτι παρὰ τὸ ὂν ὑπάρχει, τοῦτο οὐκ ἔστι· τὸ δὲ μὴ ὄν, ἐν τοῖς ὅλοις οὐκ ἔστιν. Οὕτως οὖν τὸ ὂν ἀγένητον ἀπολείπει· λέγει δὲ τὴν γῆν τοῦ πυκνοῦ καταῤῥυέντος ἀέρος γεγονέναι.

« Parmenides autem Eleates, Xenophanis ejusdem familiaris, partim ad illius sese opiniones adjunxit, partim contrariam quamdam instituit factionem. Etenim sempiternum esse orbem hunc universum, omnique motu carere; ipsiusque naturæ veritatem omnino constare defendit; singularem enim illum et unigenam, stabilem ac quietum, nec certo aliquo tempore generatum esse; generationem porro ad ea rejicit, quæ falsa quadam opinione putentur esse, adeoque sensus omnes communione veritatis excludit. Affirmat præterea, si quid præter id, quod vere est, uspiam exsistat, illud ipsum aliquid non esse: quod autem aliquid non sit, id universo minime contineri: quod igitur vere est, id nequaquam esse genitum ea ratione concludit. Cum denique vis magna densioris aeris defluxeret, inde terram exstitisse opinatur.

Digitized by Google

« Zeno quidem Eleates nihil hoc in genere singulare vulgavit, sed ancipiti fere dubitationis æstu fluctuavit

« Ζήνων δὲ ὁ Ἐλεάτης, ἴδιον μὲν οὐδὲν ἐξέθετο, διηπόρησε δὲ περὶ τούτων ἐπὶ πλεῖον.

« At vero Democritus Abderites universum, quod effectorem sui ac molitorem habeat neminem, infinitum esse vult omnisque mutationis expers. Idem quoque disertis conceptisque verbis asserit, hoc mundi statu, rerum earum quæ nunc efficiantur, causas nullum penitus habere principium ; sed quæ vel fuerunt antea, vel nunc sunt, vel posthac futura 24 sunt omnia, jam olim infiniti plane spatio temporis vi quadam necessitatis colligata esse. Soli porro ac lunæ generationem attribuit, ac tum seorsim utrumque docet proprios habuisse motus, cum nondum usque adeo calidam ambo fulgentemque naturam obtinerent, sed terrenæ potius naturæ persimilem : ad eum enim prius modum utrumque procreatum esse, quem singularis quædam ac propria subjecti mundi conditio postulabat : deinceps ignem ipso tum inclusum et comprehensum fuisse.

« Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης ὑπεστήσατο τὸ πᾶν ἄπειρον, διὰ τὸ μηδαμῶς ὑπό τινος αὐτὸ δεδημιουργῆσθαι· ἔτι δὲ καὶ ἀμετάβλητον αὐτὸ λέγει· καὶ καθόλου, οἷον πᾶν ἐστι, ῥητῶς ἐκτίθεται μηδεμίαν ἀρχὴν ἔχειν τὰς αἰτίας τῶν νῦν γιγνομένων· ἄνωθεν δὲ ὅλως ἐξ ἀπείρου χρόνου προκατέχεσθαι τῇ ἀνάγκῃ πάνθ' ἁπλῶς τὰ γεγονότα καὶ ὄντα καὶ ἐσόμενα. Ἡλίου δὲ καὶ σελήνης γένεσίν φησι· κατ' ἰδίαν δὴ (19*) φέρεσθαι ταῦτα μηδέπω τοπαράπαν ἔχοντα θερμὴν φύσιν, μηδὲ μὴν καθόλου λαμπροτάτην, τοὐναντίον δὲ ἐξωμοιωμένην τῇ περὶ τὴν γῆν φύσει· γεγονέναι γὰρ ἑκάτερον τούτων πρότερον· ἔτι κατ' ἰδίαν ὑποβολήν τινα κόσμου· ὕστερον δὲ μεγεθοποιουμένου τοῦ περὶ τὸν ἥλιον κύκλου, ἐναποληφθῆναι ἐν αὐτῷ τὸ πῦρ.

Epicurus Neoclis filius, Atheniensis, inanem earum, quæ de diis suscipiuntur, disputationum fastum dejicere conatur ; simulque contendit, ex eo quod non sit, oriri nihil : hoc universum tale semper fuisse, taleque perpetuo futurum, quale nunc est : si tempus infinitum jamque ante productum excipias, novi nihil toto orbe perfici : universum, corpus esse non solum immutabile, sed

vero ubi major solis ejusdem circulus evasisset,

« Ἐπίκουρος Νεοκλέους, Ἀθηναῖος, τὸν περὶ θεῶν τῦφον πειρᾶται καταστέλλειν· ἀλλὰ καὶ οὐδὲν, φησὶ, γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος, ὅτι τὸ πᾶν ἀεὶ τοιοῦτον ἦν, καὶ ἔσται τοιοῦτον· ὅτι οὐδὲν ξένον ἀποτελεῖται ἐν τῷ παντὶ, παρὰ τὸν ἤδη γεγενημένον χρόνον ἄπειρον· ὅτι πᾶν ἐστι σῶμα, καὶ οὐ μόνον ἀμετάβλητον, ἀλλὰ καὶ ἄπειρον· ὅτι τέλος τῶν ἀγαθῶν, ἡδονή.

etiam infinitum : bonorum denique finem una voluptate contineri.

« Aristippus Cyrenæus bonorum quoque finem in voluptate, malorum autem in dolore constituit ; reliquam physiologiam ita circumscribit, hujus ut unius rei considerationem utilem esse dicat :

Quid tristis lætive domi sors improba verset.

« Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος τέλος ἀγαθῶν τὴν ἡδονὴν, κακῶν δὲ τὴν ἀλγηδόνα. Τὴν δὲ ἄλλην φυσιολογίαν περιγράφει, μόνον ὠφέλιμον εἶναι λέγων τὸ ζητεῖν·

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται.

« Empedocles Agrigentinus quatuor elementa ponit, ignem, aquam, aerem et terram, quorum causas amicitiam ac discordiam esse vult. Idem ex prima elementorum confusione secretum aerem ac circum in orbem fusum esse ait : ignem vero postmodum exsilientem, cum locum sibi alium non reperiret, sursum tandem concreti aeris frigore compulsum evolasse. Duos præterea dimidios orbes circa terram circulari motu ferri, alterum ex igne totum, alterum ex aere igneque modico temperatum, quam ipse noctem esse arbitratur : motus autem initium ex eo contigisse, quod in ista elementorum conjunctione vehementior ignis impetus exstitisset. Jam vero solem natura sua non ignem, sed ignis reflexionem esse, illi quam ex aqua fieri videmus persimilem : at lunam ex aere, quem ignis reliquerat, sua sponte coaluisse (quippe enim grandinis instar concrevisse aerem) ; lumen porro suum eamdem a sole mutuari. Denique animi principatum nec in capite, nec in pectore, sed in sanguine constituit ; ideoque qua parte corporis diffusus magis sanguis ille fuerit, eadem homines præstare arbitratur.

« Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος, στοιχεῖα τέσσαρα, πῦρ, ὕδωρ, αἰθέρα, γαῖαν· αἰτίαν δὲ τούτων, φιλίαν καὶ νεῖκος. Ἐκ πρώτης φησὶ τῆς τῶν στοιχείων κράσεως ἀποκριθέντα τὸν ἀέρα, περιχυθῆναι κύκλῳ· μετὰ δὲ τὸν ἀέρα, τὸ πῦρ ἐκδραμὸν, καὶ οὐκ ἔχον ἑτέραν χώραν, ἄνω ἐκτρέχειν ὑπὸ τοῦ περὶ τὸν ἀέρα πάγου. Εἶναι δὲ κύκλῳ περὶ τὴν γῆν φερόμενα δύο ἡμισφαίρια, τὸ μὲν καθόλου πυρὸς, τὸ δὲ μικτὸν ἐξ ἀέρος καὶ ὀλίγου πυρὸς, ὅπερ οἴεται τὴν νύκτα εἶναι· τὴν δὲ ἀρχὴν τῆς κινήσεως συμβῆναι ἀπὸ τοῦ τετυχηκέναι κατὰ τὸν ἀθροισμὸν, ἐπιβρίσαντος τοῦ πυρός. Ὁ δὲ ἥλιος τὴν φύσιν οὐκ ἔστι πῦρ, ἀλλὰ τοῦ πυρὸς ἀντανάκλασις, ὁμοία τῇ ἀφ' ὕδατος γινομένῃ. Σελήνην δέ φησι συστῆναι καθ' ἑαυτὴν ἐκ τοῦ ἀπολειφθέντος ἀέρος ὑπὸ τοῦ πυρός· τοῦτον γὰρ παγῆναι, καθάπερ καὶ τὴν χάλαζαν· τὸ δὲ φῶς αὐτὴν σχεῖν ἀπὸ τοῦ ἡλίου. Τὸ δὲ ἡγεμονικὸν (20), οὔτε ἐν κεφαλῇ, οὔτε ἐν θώρακι, ἀλλ' ἐν αἵματι· ὅθεν καθ' ὅ τι ἂν μέρος τοῦ σώματος πλεῖον ᾖ παρεσπαρμένον τὸ ἡγεμονικὸν, οἴεται κατ' ἐκεῖνο προτερεῖν τοὺς ἀνθρώπους.

(19*) Δή. Forte δέ. Edit.

(20) Pro ἡγεμονικόν, legendum videtur, αἷμα. Nam animi principatum Empedocles in sanguine collocabat, indeque opinioni suæ fidem conciliabat, quod ea parte homines præstarent quæ sanguine abundaret.

Digitized by Google

« Μητρόδωρος ὁ Χῖος, ἀΐδιον εἶναί φησι τὸ πᾶν, ὅτι εἰ ἦν γενητόν, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος ἂν ἦν· ἄπειρον δὲ, ὅτι ἄϊδιον, οὐ γὰρ ἔχειν ἀρχὴν, ὅθεν ἤρξατο, οὐδὲ πέρας, οὐδὲ τελευτήν· ἀλλ' οὐδὲ κινήσεως μετέχειν τὸ πᾶν, κινεῖσθαι γὰρ ἀδύνατον, μὴ μεθιστάμενον· μεθίστασθαι δὲ ἀναγκαῖον ἤτοι εἰς πλῆρες, ἢ εἰς κενόν. Πυκνούμενον δὲ τὸν αἰθέρα ποιεῖν νεφέλας, εἶτα ὕδωρ, ὃ καὶ κατιὸν ἐπὶ τὸν ἥλιον, σβεννύναι αὐτόν· καὶ πάλιν ἀραιούμενον ἐξάπτεσθαι· χρόνῳ δὲ, πήγνυσθαι τῷ ξηρῷ τὸν ἥλιον, καὶ ποιεῖν ἐκ τοῦ λαμπροῦ ὕδατος ἀστέρας, νύκτα τε καὶ ἡμέραν ἐκ τῆς σβέσεως καὶ ἐξάψεως, καὶ καθόλου τὰς ἐκλείψεις ἀποτελεῖν. A

« Metrodorus Chius sempiternum esse hoc universum affirmat, propterea quod si genitum illud esset, 25 ex eo, quod nusquam est, genitum fuisset : quoniam autem sempiternum sit, infinitum pariter esse, utpote quod neque principium, unde cœperit, nec terminum aut finem habeat : imo, ne moveri quidem universum; nec enim illud moveri posse, nisi alio migret; necesse autem esse vel in plenum migrare, vel in vacuum. Præterea ex aere constipato nubes primum, deinde aquam procreari, quæ in solem defluens, ipsius ignem exstinguat, qui tamen denuo succedente raritate accendatur. Eumdem porro solem, progressu temporis siccitate concrescere, ac stellas quidem ex limpida et splendenti aqua generare, noctem vero simul atque diem ex mutua illa cum exstinctione tum inflammatione, omnesque omnino defectiones eadem ratione complere.

« Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ἀέρα ὑφίσταται στοιχεῖον· κινεῖσθαι δὲ τὰ πάντα, ἀπείρους τε εἶναι τοὺς κόσμους· κοσμοποιεῖ δὲ οὕτως· ὅτι τοῦ παντὸς κινουμένου, καὶ ᾗ μὲν ἀραιοῦ, ᾗ δὲ πυκνοῦ γινομένου, ὅπου συνεκύρησε τὸ πυκνὸν, συστροφὴν ποιῆσαι, καὶ οὕτω τὰ λοιπὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὰ κουφότατα τὴν ἄνω τάξιν λαβόντα, τὸν ἥλιον ἀποτελέσαι. » B

« Diogenes Apolloniata aerem elementum ponit, moveri autem universa, et infinitos esse mundos affirmat. Cæterum ejusmodi somniat eorum molitionem, scilicet cum universum ita moveretur, ut rarius hic, alibi densius fieret, ubicunque major densitas contingeret, ibi convolutionem quamdam effecisse, tum similem in modum cætera : quæ autem omnium levissimæ partes essent, eas regione superiori occupata solem produxisse. »

Τοιαύτη καὶ τῶν πανσόφων Ἑλλήνων, τῶν δὴ φυσικῶν φιλοσόφων ἐπικληθέντων, ἡ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ παντὸς, καὶ τῆς πρώτης κοσμογονίας διάληψις, οὐ δημιουργὸν, ἢ ποιητήν τινα τῶν ὅλων ὑποστησαμένων, ἀλλ' οὐδ' ὅλως Θεοῦ μνήμην ποιησαμένων· μόνῃ δὲ τῇ ἀλόγῳ φορᾷ καὶ τῇ αὐτομάτῳ κινήσει τὴν αἰτίαν τοῦ παντὸς ἀνατεθειμένων. Τοσαύτη δὲ αὐτῶν καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλους ἐναντιότης, ἐν μὲν οὐδενὶ ἀλλήλοις συμπεφωνηκότων, μάχης δὲ καὶ ἀντιφωνίας τὰ πάντα ἀναπεπληρωκότων· ὅθεν καὶ ὁ θαυμάσιος Σωκράτης, τουτουσὶ πάντας μωραίνοντας ἀπέλεγχε, καὶ μαινομένων κατ' οὐδὲν ἔλεγε διαφέρειν, εἰ δή σοι μάρτυς ἀξιόχρεως Ξενοφῶν ἐν *Ἀπομνημονεύμασι*, λέγων οὕτως· « Οὐδεὶς δὲ πώποτε Σωκράτους οὐδὲν ἀσεβὲς, οὐδὲν, ἀνόσιον, οὔτε πράττοντος εἶδεν, οὔτε λέγοντος ἤκουσεν· οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς ἁπάντων φύσεως, ἢ περὶ τῶν ἄλλων, ὡς οἱ πλεῖστοι (21), διελέγετο, σκοπῶν ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔχει, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίγνεται τῶν οὐρανίων· ἀλλὰ καὶ τοὺς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα, μωραίνοντας ἀπεδείκνυε. » Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς· « Ἐθαύμαζε δὲ, εἰ μὴ φανερὸν αὐτοῖς ἐστιν, ὅτι ταῦτα ἀδύνατόν ἐστιν ἀνθρώποις εὑρεῖν· ἐπεὶ καὶ τοὺς τὰ μέγιστα φρονοῦντας ἐπὶ τῷ περὶ τούτων λέγειν, οὐ τὰ αὐτὰ δοξάζειν ἀλλήλοις· ἀλλὰ τοῖς μαινομένοις ὁμοίως διακεῖσθαι πρὸς ἀλλήλους. Τῶν τε γὰρ μαινομένων, τοὺς μὲν οὐδὲ τὰ δεινὰ δεδιέναι· τοὺς δὲ, τὰ μὴ φοβερὰ φοβεῖσθαι· τῶν τε περὶ τῆς πάντων ῥήσεως μεριμνώντων, τοῖς μὲν δοκεῖν ἓν μόνον τὸ ὂν εἶναι, τοῖς δὲ ἄπειρα τὸ πλῆθος· καὶ τοῖς μὲν ἀεὶ πάντα κινεῖσθαι, τοῖς δὲ οὐδ' ἂν ποτε κινηθῆναι· καὶ τοῖς μὲν ἄπαντα γίνεσθαί τε καὶ C D

Talis ergo fuit sapientissimorum etiam Græciæ philosophorum, eorum saltem qui physici vocabantur de universi constitutione, deque prima mundi procreatione disputatio, in qua nullum architectum, nullum rerum omnium effectorem posuerunt, imo ne Dei quidem mentionem ullam fecerunt; sed temerariæ cuidam agitationi, ac fortuito plane motui hujus universitatis causam assignarunt. Ac tanta quidem eorum est inter sese dissensio, ut eadem nulla prorsus in re pronuntiarint, sed contentione ac sententiarum diversitate omnia compleverint. Itaque Socrates, vir ille singularis et eximius, istos omnes vaticinari ostendebat, nihilque omnino ab insanis ac furiosis discrepare, si Xenophontem ut dignum fide testem audiamus. Sic enim in *Memorabilibus* ipse loquitur : « Socratem vero nullus unquam impii quidquam atque nefarii aut vidit agentem, aut loquentem audivit. Neque enim de universi natura, quemadmodum plerique vulgo, disputabat, sic nimirum, ut quo pacto sese hic habeat, qui a sophistarum natione mundus vocatur, aut qua fati ac necessitatis vi cujuslibet rei cœlestis ratio teneatur, investigaret; sed eos potius, qui genus hoc rerum curiosius agitarent, insanire demonstrabat. » Quibus 26 hæc subjungit : « Permirum autem ipsi videbatur, ne perspectum quidem illis hoc fuisse, quod eo cognitionis hominum ingenia pervenire nullo modo possint, cum ii, præsertim qui sese hoc disputationis genere plurimum efferant, non in eadem opinione sententiaque versentur, sed alii cum aliis furiosorum utique more se gerant. Quippe enim ex furiosis alios esse, qui no

(21) *Ἢ περὶ τῶν ἄλλων, ὡς οἱ πλεῖστοι.* Apud Xenophont. lib. I *Memorabil.*, pag. 710, legitur, *ἢ περὶ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι*, quam lectionem secutus sum et hic et cap. ultimo libri XV, ubi eumdem locum Eusebius protulit, sed pluribus.

Digitized by Google

gravia quidem et atrocia metuant, alios vero, qui ipsa quoque non metuenda extimescant : sic eorum, qui naturam universi diligentius explorare conentur, alios quidquid est unum esse velle, alios infinitam rerum multitudinem invehere; aliis item placere continenti motu res omnes agitari, aliis contra, nullo unquam tempore moveri posse, aliis denique generari omnia ac deinceps interire, aliis vero nihil unquam vel genitum esse, vel interitu periturum. » Atque hæc Socrates, ut Xenophon auctor est. Quibus similia prorsus ea sunt quæ Plato eumdem Socratem in eo, quem *De anima* scripsit, dialogo ita commemorantem inducit : « Etenim mirum, inquit, o Cebes, quanta me juvenis cum essem illius cupiditas sapientiæ tenuerit, quam vulgo naturæ contemplationem appellant; quippe magnificum oppido mihi videbatur causas nosse rerum singularum, ac cur unaquæque vel oriatur, vel intereat, vel exsistat, intelligere; sæpiusque adeo me sursum deorsumque versabam, cum in ejusmodi primum quæstiones incumberem : utrum scilicet, quod nonnullis placebat, ubi frigidum et calidum loci aliquid corruptioni dederint, tum demum animantia nutrimentum ac firmitatem accipiant? utrum sanguine, an aere, an potius igne sapiamus? an vero his omnibus exclusis, uni cerebro audiendi, videndi, atque odorandi sensuum origo debeatur : sic ut ex iis memoria simul et opinio, ex utraque autem, ubi placide quieteque constiterint, cum iisdem cohærens scientia generetur? Cumque vicissim rerum earumdem interitus, quæque tam in cœlo quam in terra vulgo contingunt mecum ipse reputarem, demum ita me ad hoc contemplationis genus ineptum, ut qui maxime, esse judicavi. Cujus rei hoc tibi argumentum instar omnium proferam; quod quæ mihi prius ac cæteris optime videbar intelligere, eadem postmodum omnia dediscerem; tantum illa ipsa contemplatio mihi cæcitatis offuderat. » Hæc Socrates ille Græcorum omnium ore famaque celebratus. Quare cum ea tanti philosophi de illorum omnium, quos ante commemoravimus, physiologia mens et sententia fuerit, jure quoque sentio nos **27** ab istorum negatæ Divinitatis scelere declinasse: præsertim cum ipsorum de multitudine deorum error ab iis, quæ de universi ortu somniarunt, nequaquam alienus esse videatur. Cæterum id suo loco manifeste deprehendetur, ubi principem Græcorum Anaxagoram, qui mentem hujus universitatis molitioni præfecerit, laudari ostendemus. Nunc vero transfer animum sis ad Diodorum, quæque considera.

A ἀπόλλυσθαι, τοῖς δὲ οὔτ' ἂν γενέσθαι ποτὲ οὐδὲν, οὔτ' ἀπόλλυσθαι. » Ταῦθ' ὁ Σωκράτης, ὡς Ξενοφῶν μαρτυρεῖ. Συνᾴδει δὲ καὶ ὁ Πλάτων τούτοις ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς*, τοιάδε λέγοντα αὐτὸν ἀναγράφων (22) · « Ἐγὼ γάρ, ἔφη, ὦ Κέβης, νέος ὢν, θαυμαστῶς ὡς ἐπεθύμησα ταύτης τῆς σοφίας, ἣν δὴ καλοῦσι περὶ φύσεως ἱστορίαν· ὑπερήφανον γάρ μοι ἐδόκει εἶναι εἰδέναι τὰς αἰτίας ἑκάστου, διὰ τί γίνεται ἕκαστον, καὶ διὰ τί ἀπόλλυται, καὶ διὰ τί ἐστι· καὶ πολλάκις ἐμαυτὸν ἄνω καὶ κάτω μετέβαλλον, σκοπῶν πρῶτον τὰ τοιάδε· ἆρ' ἐπειδὴν τὸ ψυχρὸν καὶ τὸ θερμὸν σηπεδόνα τινὰ λάβῃ, ὥς τινες ἔλεγον, τότε ἤδη (23) τὰ ζῶα ξυντρέφεται; καὶ πότερον τὸ αἷμά ἐστιν ᾧ φρονοῦμεν, ἢ ὁ ἀὴρ, ἢ τὸ πῦρ· ἢ τούτων μὲν οὐδὲν, ὁ δ' ἐγκέφαλός ἐστιν ὁ τὰς αἰσθήσεις παρέχων τοῦ ἀκούειν, B καὶ ὁρᾶν, καὶ ὀσφραίνεσθαι· ἐκ τούτων δὲ γίγνοιτο μνήμη καὶ δόξα· ἐκ δὲ μνήμης καὶ δόξης λαβούσης τὸ ἠρεμεῖν, κατὰ ταῦτα γίνεσθαι ἐπιστήμην; Καὶ αὖ τούτων τὰς φθορὰς σκοπῶν, καὶ τὰ περὶ τὸν οὐρανόν τε καὶ τὴν γῆν πάθη, τελευτῶν, οὕτως ἐμαυτῷ ἔδοξα πρὸς ταύτην τὴν σκέψιν ἀφυὴς εἶναι, ὡς οὐδὲν χρῆμα. Τεκμήριον δέ σοι ἐρῶ ἱκανόν. Ἐγὼ γὰρ ἃ καὶ πρότερον σαφῶς ἠπιστάμην, ὥς γε ἐμαυτῷ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐδόκουν, τότε ὑπ' αὐτῆς τῆς σκέψεως οὕτω σφόδρα ἐτυφλώθην, ὥστε ἀπέμαθον καὶ ταῦθ' ἃ πρότερον ᾔμην εἰδέναι. » Ταῦτα Σωκράτης αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ πᾶσιν ἀοίδιμος Ἕλλησιν. Ὅτε τοίνυν καὶ τῷ τηλικούτῳ φιλοσόφῳ τοιάδε ἐδόκει εἶναι τὰ τῆς τῶν δηλεθέντων φυσιολογίας, εἰκότως μοι δοκῶ καὶ ἡμᾶς C τὴν τούτων ἁπάντων ἀθεότητα παρῃτῆσθαι· ἐπεὶ καὶ τὰ τῆς πολυθέου πλάνης αὐτῶν, οὐκ ἔοικεν εἶναι ἀλλότρια τῶν εἰρημένων. Τοῦτο μὲν οὖν ἐπὶ καιροῦ τοῦ προσήκοντος ἐλεγχθήσεται, καθ' ὃν ἀποδείξομεν, ὅτι πρῶτος Ἑλλήνων Ἀναξαγόρας νοῦν ἐπιστῆσαι τῇ τοῦ παντὸς αἰτίᾳ μνημονεύεται. Νῦν δέ μοι ἐπὶ τὸν Διόδωρον μετάβα, καὶ σκόπει οἷα περὶ τῆς πρώτης τῶν ἀνθρώπων θεολογίας ἱστορεῖ.

CAPUT IX.

Priscos homines cœli tantum astra coluisse, cum nihil neque de hujus universi Deo, neque de simulacris erigendis, neque de dæmonibus cognovissent.

« Priscos Ægyptios ferunt, cum oculos hujus in mundi contemplatione defixissent, cumque rerum omnium naturam vehementiori admiratione obstupescerent, solem ac lunam sempiternos esse deos omniumque principes censuisse; quorum alterum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων, τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας μόνον ἔσεβον, μηδὲν περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ξοάνων ἱδρύσεως, οὐδὲ περὶ δαιμόνων ἐπιστάμενοι.

(24) « Τοὺς δ' οὖν κατ' Αἴγυπτον ἀνθρώπους τὸ παλαιὸν γενομένους, ἀναβλέψαντας εἰς τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὅλων φύσιν καταπλαγέντας τε καὶ θαυμάσαντας, ὑπολαβεῖν εἶναι θεοὺς (25) ἀϊδίους τε καὶ πρώτους τόν τε ἥλιον καὶ τὴν σελήνην· Ὧν τὸν μὲν,

(22) Platonis locus est ex *Phædone*, p. 392 edit. Fic.

(23) *Τότε ἤδη* Plato leg. τότε δή, quod ἀττικώτερον videtur.

(24) Diodorus lib. I, p. 10 C novæ editionis.

(25) *Εἶναι θεούς*. Diod., εἶναι δύο θεούς. Itemque infra, Σείριον pro Σύριον, est enim inter Ὄσιριν ac Σείριον παρωνυμία.

Digitized by Google

Ὄσιριν, τὴν δὲ Ἶσιν ὀνομάσαι, ἀπό τινος ἐτύμου A Osirin, alteram Isin, ex certa quadam notatione, utriusque nominis ratione ducta nuncuparint. Etenim, si vocum istarum significationem Græcæ linguæ verbis exprimamus, Osirin quidem aliud esse nihil quam multis oculis præditum; nec immerito sane, cum ipse radiis omnem in partem longe lateque diffusis, sic tanquam pluribus oculis terram simul ac mare lustret universum. Quibuscum illud etiam poetæ consentiat :

Ἥλιός θ', ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.

Sol qui cuncta procul cernitque auditque per orbem.

Τῶν δὲ παρ' Ἕλλησι πάλαι μυθολόγων τινὲς τὸν Ὄσιριν, Διόνυσον προσαγορεύουσι, καὶ Σύριον παρωνύμως. Ὧν Εὔμολπος μὲν ἐν τοῖς *Βακχικοῖς ἔπεσί* φησιν·

Quanquam prisci quidam apud Græcos fabularum inventores eumdem Osirin, et Bacchum, et vero similitudine quadam atque affinitate nominis Sirium appellarunt. Ex quibus Eumolpus in *Bacchicis carminibus* ita cecinit :

B

Ἀστροφαῆ Διόνυσον ἐν ἀκτίνεσσι πυρωπόν.

More astri Bacchum vultu flagrante micantem.

Ὀρφεὺς δέ·

Orpheus autem sic :

Τοὔνεκά μιν καλέουσι Φάνητά τε καὶ Διόνυσον.

Ergo Phanetem ipsum vel Bacchum nomine dicunt.

Φασὶ δέ τινες καὶ τὸ ἔναμμα αὐτῷ τὸ τῆς νεβρίδος, ἀπὸ τῆς τῶν ἄστρων ποικιλίας περιῆφθαι. Τὴν δὲ Ἶσιν μεθερμηνευομένην εἶναι *Παλαιάν*, τεθειμένης τῇ προσηγορίας τῇ σελήνῃ ἀπὸ τῆς ἀϊδίου καὶ παλαιᾶς γενέσεως. Κέρατα δ' αὐτῇ περιτιθέασιν, ἀπό τε τῆς ὄψεως, ἣν ἔχουσα φαίνεται, καθ' ὃν ἂν χρόνον ὑπάρχῃ μηνοειδής, καὶ ἀπὸ τῆς καθιερωμένης αὐτῇ βοὸς παρ' Αἰγυπτίοις. Τούτους δὲ τοὺς θεοὺς ὑφίστανται τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν (26'). » Τοιαῦτα μὲν οὖν καὶ ταῦτα. Ἔχεις δὲ καὶ ἐν τῇ Φοινικικῇ θεολογίᾳ, ὡς ἄρα Φοινίκων οἱ πρῶτοι φυσικοὶ, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς πλανήτας ἀστέρας, καὶ τὰ C στοιχεῖα, καὶ τὰ τούτοις συναφῆ, θεοὺς μόνον ἐγίνωσκον· καὶ ὅτι τούτοις οἱ παλαίτατοι τὰ τῆς γῆς ἀφιέρωσαν βλαστήματα, καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ' ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἑπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιχύσεις ἐτέλουν. Ἔλεον δὲ καὶ οἶκτον καὶ κλαυθμὸν βλαστήματι γῆς ἀπιόντι καθιέρουν, καὶ γενέσει ζώων ἐκ γῆς πρώτῃ, καὶ τῇ ἐξ ἀλλήλων, καὶ τελευτῇ, καθ' ἣν τοῦ ζῆν ἀπήρχοντο· αὗται δ' ἦσαν αἱ ἐπίνοιαι τῆς προσκυνήσεως, ὁμοίαι τῇ αὐτῶν ἀσθενείᾳ, καὶ ψυχῆς ἔτι ἀτολμίᾳ. Ταῦτα καὶ ἡ Φοινίκων γραφὴ, ὡς ἐξῆς ἀποδειχθήσεται. Ἀλλὰ καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς γεγονὼς αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ ταῖς καθ' ἡμῶν λαμπρυνόμενος δυσφημίαις, ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων D ἀποχῆς, καὶ τῶν παλαιῶν ἀρχαιότητος, τὴν μνήμην ὥδέ πως αὐτολεξεὶ Θεοφράστῳ μάρτυρι χρώμενος, παρατίθεται· « Ἀνάριθμος (27) μέν τις εἶναι ἔοικε χρόνος, ἀφ' οὗ τό γε πάντων λογιώτατον γένος, ὥς φησι Θεόφραστος, καὶ τὴν ἱερωτάτην ὑπὸ τοῦ Νείλου κτισθεῖσαν χώραν κατοικοῦν, ἤρξαντο οἱ πρῶτοι ἐφ' ἑστίας (28) τοῖς οὐρανίοις θεοῖς θύειν, οὐ σμύρνης οὐδὲ κασίας καὶ λιβανωτοῦ κρόκῳ μιχθέντων ἀπαρ-

Quin etiam addunt nonnulli, ex siderum varietate ortum hunc esse morem, ut idem astrictam nodo hinnuli pellem circumferret. Isin vero, *Antiquam*, significare aiunt, quo nomine luna propter antiquissimum ac sempiternum ortum appellata fuerit. Cornua porro eidem affigunt, partim ea figura permoti, quam sub accretionem diminutionemve luminis cornuum instar curvatam ostendit, **28** partim quod ei vacca sit apud Ægyptios consecrata. Cæterum geminos hosce deos mundum universum moderari docent. » Ac de Ægyptiis quidem hæc a nobis dicta sunto. Jam in Phœnicum etiam theologia reperias, qui principes apud illos naturalis sese philosophiæ studio dediderunt, eos solem pariter atque lunam, cæterasque stellas inerrantes, elementa præterea, quæque cum iis conjuncta sunt, deorum in loco tantum habuisse. Iisdem porro mortales vetustissimos terræ germina dedicasse, quibus divinitatem ipsi quoque cum adorationis cultu tribuebant, quibus cum vitam ipsimet adhuc tolerabant, tum eorum non posteri modo, sed etiam majores in inferiis ac libationibus solemni ritu perficiendis uti consuevere. Misericordiam autem, commiserationem et luctum senescenti terræ germini, primæ animantium ex terra procreationi, ac simul eorum ex mutua congressione generationi, mortique adeo ipsi, per quam hac vita defungerentur, consecrabant. Ejusmodi erant divini cultus notiones hominum istorum imbecillitati, et angustis adhuc pusillisque animis congruentes. Atque hæc Phœnicum etiam libris, ut deinceps ostendemus, continentur. Quin etiam ille ipse, qui nostra memoria vixit, quique evomendis in nos contumeliis atque maledictis famam sibi nomenque conficit, in iis

[a] *Isc.* πάντη.

(26) Vide Homer. *Odyss.* XII, 323.

(26') Διοικεῖν. Hactenus Diodorus; quæ sequuntur Eusebii sunt.

(27) Ἀνάριθμος. Vide Porphyrium lib. II *Περὶ ἀποχ.*, non longe ab initio, pag. 22 ed. Florent., at recentioris Græco-Lat. p. 124, sub finem.

(28) Ἤρξαντο οἱ πρῶτοι ἐφ' ἑστίας. Porphyr., ἤρξαντο πρῶτον ἀφ' ἑστίας. Sed nostrum ἐφ' ἑστίας magis placet, ut focus significetur, ubi genus hoc graminis adolerent. Nam παροίμιώδες illud ἀφ' ἑστίας, quemadmodum hic conveniat, non satis video.

Digitized by Google

quos de vitando rerum animatarum usu conscripsit, priscæ illius veterum consuetudinis, laudato Theophrasti testimonio, meminit his omnino verbis : « Infinitum plane videtur fluxisse tempus, ex quo genus hominum longe sapientissimum, ut loquitur Theophrastus, sanctissimam illam et a Nilo conditam regionem incoleret, ad focum domesticum sacra diis cœlestibus facere cœpit, non myrrhæ, non casiæ thurisque cum croco mistorum primitiis (neque enim istorum usus nisi post multas ætates fuit, cum homo curiosus erroris indagator effectus, post multorum laborum atque lacrymarum guttas, necessariæ vitæ primitias diis obtulit); non illarum, inquam, rerum, sed virentis herbæ, cujus sic tanquam naturæ genitalis primævam quamdam lanuginem manibus sublatam offerebat. Quippe enim priores animantibus arbores, multoque ante ipsas gramen annuum terra procreavit, cujus folia radicesque carpentes cum integris earum naturæ germinibus veteres illi comburebant, eoque sacrificii genere, qui cœlestes dii videbantur, sibi conciliabant, atque sempiternos ignis honores ipsorum divinitati consecrabant. Nam illis etiam ignem conservabant suis in templis immortalem, quod hisdem simillimus esse videretur. **29** Cæterum ex illa rerum, quas terra produxerat, ἀναθυμιάσει, has subinde voces θυμιατήρια, θύειν, θυσιάσαι effinxerunt, quibus nos perinde ac si novum hoc improbitatis genus significarent, alieno plane sensu abutimur, dum fallacem hunc cultum, qui animantium immolatione perficitur, θυσίαν appellamus. Ac prisci quidem illi homines, ne quid adversus hunc ritum peccaretur, tanto studio tantaque diligentia providebant, ut quod in eos, qui, rejecto vetere instituto novum aliquod inveherent, ἠράσαντο, hoc est diras effunderent, ἀρώματα τὰ θυμιώμενα, id est suffitiones ipsas, imprecationes dirasque nominarent. » Quibus, post alia quædam, hæc subjicit : « Ubi autem illæ sacrificiorum primitiæ in majorem impietatem hominum vitio prorupissent, tandem usus teterrimarum victimarum crudelitate plenus invaluit, ut quas ante conceptas nostrum in caput imprecationes diximus, ex hoc demum tempore, quo homines ipsi vivas ac spirantes animantes jugulant, earumque sanguine altaria cruentant

A χάς· πολλαῖς γὰρ γενεαῖς ὕστερον παρελήφθη ταῦτα, καὶ πλάνης ἐρευνητὴς (29) μαστὴρ ὁ ἄνθρωπος γεγονόμενος, τῆς ἀναγκαίας ζωῆς μετὰ πολλῶν πόνων καὶ δακρύων σταγόνας, ἀπήρξατο τοῖς θεοῖς· οὐ τούτων οὖν ἔθυον πρότερον, ἀλλὰ χλόης οἱονεί τινα τῆς γονίμου φύσεως χνοῦν ταῖς χερσὶν ἀράμενοι. Δένδρα μὲν γὰρ δὴ πρὸ ζώων ἀνέδωκεν ἡ γῆ· τῶν δένδρων δὲ πολὺ πρόσθεν τὴν ἐπέτειον γινομένην πόαν· ἧς δρεπόμενοι φύλλα καὶ ῥίζας, καὶ τοὺς ὅλους τῆς φύσεως αὐτῶν βλαστοὺς κατέκαιον, ταύτῃ τοὺς φαινομένους οὐρανίους θεοὺς τῇ θυσίᾳ δεξιούμενοι, καὶ τοῦ πυρὸς (29') ἀπαθανατίζοντες αὐτοῖς τὰς τιμάς. Τούτοις γὰρ καὶ τὸ πῦρ ἐφύλαττον ἀθάνατον ἐν τοῖς ἱεροῖς, ὡς ὂν μάλιστα αὐτοῖς ὁμοιότατον. Ἐκ δὲ τῆς θυμιάσεως τῶν ἀπὸ γῆς, *θυμιατήρια* τε B ἐκάλουν, καὶ τὸ *θύειν*, καὶ τὸ *θυσιάσαι*· ἃ δὴ ἡμεῖς ὡς τὴν ὑστέραν πλημμέλειαν σημαίνοντα (30), οὐκ ὀρθῶς ἐξακούομεν, τὴν διὰ τῶν ζώων δοκοῦσαν θεραπείαν καλοῦντες θυσίαν. Τοσοῦτον δὲ τοῖς παλαιοῖς τοῦ μὴ παραβαίνειν τὸ ἔθος ἔμελεν, ὡς κατὰ τῶν ἐκλειπόντων τὸ ἀρχαῖον, ἐπεισαγόντων δὲ ἕτερον, ἀρασαμένους, ἀρώματα τὰ θυμιώμενα προσαγορεῦσαι. » Ταῦτα εἰπὼν, ἐπιλέγει μεθ' ἕτερα· « Πόῤῥω δὲ τῶν περὶ τὰς θυσίας ἀπαρχῶν τοῖς ἀνθρώποις προϊουσῶν παρανομίας, ἡ τῶν δεινοτάτων θυμάτων παράληψις ἐπεισήχθη ὠμότητος πλήρης· ὡς δοκεῖν τὰς πρόσθεν λεχθείσας καθ' ἡμῶν ἀρὰς νῦν τέλος εἰληφέναι, σφαξάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς βωμοὺς αἱμαξάντων. » Τοσαῦτα καὶ ὁ Πορφύριος, οὐ μᾶλλον ἢ ὁ Θεόφραστος. Ἐπιστράγισμα τοῦ λόγου C γένοιτ' ἂν ἡμῖν ὁ Πλάτων ἐν *Κρατύλῳ*, πρόσθεν τῶν εἰρημένων αὐτῷ περὶ τῶν Ἑλλήνων, ὧδέ πη φάσκων πρὸς ῥῆμα· « Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα, τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, οὕσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ γῆν, καὶ ἄστρα, καὶ οὐρανόν· ἅτε οὖν αὐτὰ ὁρῶντες πάντα ἀεὶ ἰόντα δρόμῳ καὶ θέοντα, ἀπὸ ταύτης τῆς φύσεως τῆς τοῦ θεῖν (31), θεοὺς αὐτοὺς ἐπονομάσαι. »

(29) *Καὶ πλάνης ἐρευνητής*, etc. Porphyr. leg. καὶ ταῦτα, πλάνης κλιμακτὴρ, ὅτε ἄνθρωπος γ. τ. ἀ. D ζ. μ. π. π. κ. δακρύων, σταγόνος τούτων ἀπήρξ. Consule si placet Porphyr. interpretem. Eusebiana certe cum lectio, tum distinctio, correctior videtur et clarior : tantum vocem ἐρευνητής, tanquam glossema libenter expunxerim; μαστὴρ enim id ipsum est quod ἐρευνητής, sed rarius. Hesychius agnoscit μαστεύειν et ματεῖν, μαστὴρ et ματὴρ, unde et ματηρεύειν, τὸ ζητεῖν. Notandum vero, quod de hujus vocis notatione tradit Clem. Alexand. *Pædag.* l. I, c. 7. Cum enim dixisset, infantibus nobis, ἀμέλγουσι τὸν Λόγον τῶν οὐρανῶν, *alimentum Christum* esse, subjungit : Ἐντεῦθεν τὸ ζητῆσαι, μαστεῦσαι καλεῖται, ὅτι τοῖς ζητοῦσι νηπίοις τὸν Λόγον, αἱ πατρικαὶ τῆς φιλανθρωπίας θηλαὶ χορηγοῦσι τὸ γάλα. Vox est Xenophonti familiaris. Inde Μαστῆρες illi quos Harpocratio conjicit ἀρχήν τινα fuisse ἀποδεδειγμένην ἐπὶ τὸ ζητεῖν τὰ κοινὰ τοῦ δήμου, qui apud Pelleneos Μάστροι dicerentur, ex Aristotele in Pelleniorum rep. Ζητητάς, idem Harpocratio ante dixerat, Athenis magistratum extraordinarium fuisse, εἴποτε τοὺς ἀδικοῦντάς τι δημοσίᾳ δέοι ζητεῖν. Cum Roman. quæsitorib. conferri possint.

(29') *Καὶ τοῦ πυρός*. Porphyr. lib. I, καὶ διὰ τοῦ πυρός· utrumque probari potest, sed posterius intellectu facilius videtur : potius enim per ignem illum ἄσβεστον, quam ipsiusmet ignis, sempiternos diis honores tribuebant. Sed ἐφύλαττον retinendum est, licet Porphyr. legat φυλάττωμεν, nam paulo ante ἔκαιον, non καίομεν.

(30) *Σημαίνοντα*. Vera, ut opinor, lectio : non ut apud Porphyr. ἐκβαίνοντα, quem locum vereor etiam ut interpres ἄλις ἂν ἐξακούσειεν. Hac ipsa de re idem Porphyr. sub lib. II fin., p. 230 et 231 novæ editionis.

(31) *Τοῦ θεῖν*. Herodot. lib. II Pelasgos ait θεοὺς προσονομάσαι, ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πράγματα, καὶ πάσας νομὰς εἶχον. Theophilus, l. I *ad Autolycum*, non abludit, dum ita dictos ait, παρὰ τὸ θεῖναι πάντα ἐπὶ ἀσφαλείᾳ.

Digitized by Google

exitum sortitæ videantur. » Hæc ipse quoque Porphyrius, nec suo magis quam Theophrasti ore commemorat. Plato denique sermonem hunc nobis auctoritatis suæ veluti sigillo concludat. Is enim in *Cratylo* ante ea quæ de Græcis ipsis disputat, sic ad verbum loquitur : « Mihi quidem illi homines videntur, qui Græciam primi tenuerunt, eos tantum deos censuisse, quos nunc barbarorum plerique colunt, solem nimirum, lunam, terram, astra, cœlum : quæ cum ipsi viderent omnia continenti cursu ferri, eadem ab illa, τοῦ θεῖν, hoc est cursus ejusmodi natura, θεούς deos nominarint. »

Ac primos illos quidem et vetustissimos homines nihil vel in templis exstruendis, vel in erigendis simulacris operæ ac studii posuisse, cum necdum istæ pingendi, fingendi, cælandi, statuas efficiendi, ac ne domos quidem tectaque ædificandi artes inventæ ac constitutæ essent, cuivis, opinor, rem apud se reputanti facile constabit. Quod autem nec ipsorum, qui dii postea vel heroes appellati sunt, ulla apud eosdem mentio fuerit; quodque nec Jovem, aut Saturnum, aut Neptunum, aut Apollinem, aut Junonem, aut Palladem, aut Bacchum, aut alium omnino deum, seu mas foret, seu femina, quales infiniti postea cum apud barbaros, tum apud Græcos passim exstiterunt, agnoscerent : imo, quod nullus tum inter homines seu bonus seu malus dæmon celebraretur, sed illa tantum quæ in cœlo apparebant astra, παρὰ τὸ θέειν, id est a *currendo*, θεῶν, hoc est deorum nomen, ut ipsimet aiunt, obtinerent : denique, quod ne illa quidem animantium immolationibus, aut iis, qui postea sunt excogitati, superstitiosis honoribus colerentur; non jam oratione nostra, sed domestico gentilium ipsorum testimonio, quod certam ex disertis eorum verbis, quæque citavimus antea, quæque suis postea locis subjiciemus, probationem suppeditat, plane conficimus. Quamquam divinæ etiam Christianæ religionis litteræ hoc ipsum docent, quibus continetur, gentibus quidem universis eorum, quæ sub aspectum cadunt, siderum attributum initio cultum fuisse, uni autem Hebræo populo singularem quamdam et eximiam cum hujus universi effectoris ac molitoris Dei, tum etiam veræ adversus eum pietatis notitiam præcipuo munere beneficioque concessam. Quare nulla plane apud antiquissimos homines sive Græcorum, sive barbarorum theogoniæ mentio, nullus statuendorum simulacrorum usus, nulla, quæ multa nunc est in ista deorum partim marium, partim feminarum appellatione, nugarum vanitas. Nec enim illius ætatis hominibus nota erant, quæ postea ex mortalium ipsorum turba petita confictaque nomina; imo ne dæmonum quidem spirituumve sensus fugientium invocationes, nec absurdæ ineptæque de diis et heroibus fabulæ, nec arcanarum et infandarum initiationum mysteria, nec ullum omnino multiplicis ac stolidæ eorum, qui secuti sunt, hominum superstitionis vestigium cernebatur. Sunt hæc nimirum ab hominibus excogitata commenta, sunt mortalis naturæ actiones, vel potius turpis ac flagitiis perditæ vitæ artes, id quod illius etiam divini oraculi fide comprobatur : « Initium fornicationis, exquisitio dolorum [13]. » Maneat igitur nunc omnium gentium de multitudine deorum errorem nonnisi post longam ætatum seriem exstitisse, qui cum a Phœnicibus et Ægyptiis initium habuisset, ab iis in reliquas post-

A Ἀλλ' ὅτι μὲν οἱ πρῶτοι καὶ παλαιότατοι τῶν ἀνθρώπων, οὔτε ναῶν οἰκοδομίαις προσεῖχον, οὔτε ξοάνων ἀφιδρύμασιν, οὔπω τότε γραφικῆς, οὐδὲ πλαστικῆς, ἢ γλυπτικῆς, ἢ ἀνδριαντοποιητικῆς τέχνης ἐφευρημένης, οὐδὲ μὴν οἰκοδομικῆς, οὐδὲ ἀρχιτεκτονικῆς συνεστώσης, παντί τῳ οἶμαι συλλογιζομένῳ δῆλον εἶναι. Ὅτι δὲ οὐδὲ τῶν μετὰ ταῦτα κατωνομασμένων θεῶν τε καὶ ἡρώων μνήμη τις τοῖς τότε παρῆν, οὔτ' οὖν τις ἦν αὐτοῖς Ζεὺς, οὐ Κρόνος, οὐ Ποσειδῶν, οὐκ Ἀπόλλων, οὐχ Ἥρα, οὐκ Ἀθηνᾶ, οὐ Διόνυσος, οὐδέ τις ἕτερος θήλειά τε καὶ ἄρρην θεὸς, οἷοι μετὰ ταῦτα μυρίοι παρά τε βαρβάροις καὶ Ἕλλησιν, ἀλλὰ οὐδὲ δαίμων τις ἀγαθὸς ἢ φαῦλος ἐν ἀνθρώποις ἐθαυμάζετο, μόνα δὲ τὰ φαινόμενα τῶν οὐρανίων ἄστρων, παρὰ τὸ *θέειν*, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν, θεῶν τε B προσηγορίας, ὡς αὐτοί φασιν, ἐτύγχανε, καὶ οὐδὲ ταῦτα ταῖς διὰ ζώων θυσίαις, καὶ ταῖς μετὰ ταῦτα περινοηθείσαις τιμαῖς ἐθρησκεύετο, οὐχ ἡμέτερος ὁ λόγος, οἰκοθεν δὲ καὶ ἐξ αὐτῶν Ἑλλήνων ἡ μαρτυρία, διὰ τῶν προτεθειμένων φωνῶν, καὶ τῶν αὖθις ἐξῆς παρατεθησομένων τὴν ἀπόδειξιν παρασχομένη. Τοῦτο δὲ καὶ οἱ ἱεροὶ καθ' ἡμᾶς διδάσκουσι λόγοι, πᾶσι μὲν τοῖς ἔθνεσι τὸ καταρχὰς τὴν τῶν ὁρωμένων φωστήρων τιμὴν ἀπονενεμῆσθαι περιέχοντες, μόνῳ δὲ τῷ Ἑβραίων γένει τὴν ἐποπτείαν ἀνατεθεῖσθαι τῆς θεωρίας τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἀληθοῦς εὐσεβείας. Οὐκ ἄρα τις ἦν θεογονίας Ἑλληνικῆς, ἢ βαρβαρικῆς τοῖς παλαιτάτοις τῶν ἀνθρώπων λόγος, οὐδὲ ξοάνων ἵδρυσις, οὐδ' ἡ νῦν πολλὴ φλυαρία τῆς τῶν θεῶν ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν κατονομασίας. Αἱ γοῦν προσηγορίαι καὶ τὰ ὀνόματα, ἐξ ἀνθρώπων ὕστερον ἐφευρημένα, οὕπω τότε ἐν ἀνθρώποις ἐγνωρίζετο· ἀλλ' C οὐδὲ δαιμόνων καὶ πνευμάτων ἀφανῶν ἀνακλήσεις, οὐκ ἔκτοποι περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μυθολογίαι, οὐκ ἀπορρήτων τελετῶν μυστήρια· οὐδ' ὅλως τι τῆς πολλῆς καὶ ἀδολέσχου τῶν μετέπειτα ἀνδρῶν δεισιδαιμονίας. Ἀνθρώπων ἄρα ἦν ταῦτα εὑρήματα, καὶ θνητῆς φύσεως ἀναπλάσματα· μᾶλλον δὲ τρόπων αἰσχρῶν καὶ ἀκολάστων ἐπιτεχνήματα, κατὰ τὸ παρ' ἡμῖν θεῖον λόγιον, τὸ φάσκον· « Ἀρχὴ πορνείας, ἐπίνοια εἰδώλων. » Ἡ γοῦν τῶν ἐθνῶν ἁπάντων πολύθεος πλάνη μακροῖς ὕστερον αἰῶσι πέφανται, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων, διαβᾶσα δὲ D ἐκ τούτων ἐπὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, καὶ μέχρις αὐτῶν Ἑλλήνων. Ὡς καὶ τοῦτο πάλιν, ἡ τῶν παλαιτάτων ἱστορία κατέχει, ἣν καὶ αὐτὴν ἐπισκέψασθαι καιρὸς, ἀπὸ τῶν Φοινικικῶν ἀρξαμένους.

[13] Sap. XIV, 12.

Digitized by Google

modum nationes ad ipsos usque Græcos se propagarit. Atque id ipsum præterea vetustissimæ historiæ monumenta declarant, quam utique jam tempus est ducto ab Phœniciis initio, propius intueri.

Res autem istas Sanchuniatho quidam memoriæ prodidit, vir antiquissimus, quemque ante Trojana tempora floruisse, summaque cum diligentiæ, tum veritatis laude Phœnicum historiam scripsisse testantur. Hujus opera omnia Philo, non Hebræus ille, sed Byblius ex Phœnicum idiomate Græcam in linguam conversa vulgavit. Ejusdem quoque **31** meminit, is qui nostra memoria opus illud adversum nos mendaciis fraudibusque textum consarcinavit, dum libro quarto ipsum hujus testimonii sui prædicatione commendat. « Rerum, inquit, ad Judæos pertinentium historiam Sanchuniatho Berytius summa fide conscripsit; quippe quæ cum eorum locis atque nominibus apprime consentiat, cum præcipua rerum illarum capita ab Hierombalo quodam levi Dei sacerdote accepisset. Hoc illius opus Abibalo regi Berytiorum dedicatum, non modo rex, sed etiam ii quorum apud ipsum erat de scriptorum veritate cognoscere, omnes comprobarunt. Atque istorum quidem ætas, Trojanis temporibus antiquior, proxime ad Moysem ipsum accedit, ut ex Phœniciæ regum serie quivis auferre potest. Hic igitur Sanchuniatho, qui Phœnicia lingua veterem historiam partim ex singularum urbium actis, partim ex templorum monimentis coagmentatam singulari veritatis studio perscripsit, Semiramide, quam Iliacis temporibus vel antiquiorem vel æqualem fuisse memorant, apud Assyrios regnante, vixit. Ejusdem porro Sanchuniathonis opera Philo Byblius Græco sermone donavit. » Hæc ille, quibus istius theologi cum in scribendo veritatem, tum etiam vetustatem nobis testatam reliquit. Verum in operis suscepti progressu non jam Deum universi moderatorem, imo ne cœli quidem incolas, sed viros quosdam ac mulierculas morti obnoxios, eosque non ea morum honestate, ut propter virtutem suscipi ac probari mereantur, aut ea præditos sapientia, quæ nos ad ipsorum æmulationem invitet, sed omnibus flagitiis ac sceleribus coopertos nobis pro diis obtrudit, ac simul eos ipsos esse confirmat, qui passim etiamnum omnibus in oppidis atque regionibus deorum loco celebrantur. Quarum tu rerum certas etiam et ex illorum scriptis depromptas accipe probationes. Philo igitur, qui Sanchuniathonis opus universum novem in libros distribuit, ipso statim primi libri procœmio hæc ad verbum de eodem auctore præfatur : « Hæc cum ita se haberent, Sanchuniatho vir in primis eruditus, cum operam in rerum plurimarum studio posuisset, cumque gentium omnium historiam jam usque a prima universi molitione nosse vehementer optaret, præcipuam quamdam in pervestigandis Taauti rebus diligentiam adhibuit, quod satis intelligeret, omnium qui lucem hanc aspexerant, eum litteras principem invenisse, ac scribendorum commentariorum auctorem fuisse:

A Ἱστορεῖ δὲ ταῦτα Σαγχουνιάθων, ἀνὴρ παλαίτατος, καὶ τῶν Τρωϊκῶν χρόνων, ὡς φασι, πρεσβύτερος, ὃν καὶ ἐπ' ἀκριβείᾳ καὶ ἀληθείᾳ τῆς Φοινικικῆς ἱστορίας ἀποδεχθῆναι μαρτυροῦσι. Φίλων δὲ τούτου πᾶσαν τὴν συγγραφὴν, ὁ Βύβλιος, οὐχ ὁ Ἑβραῖος, μεταβαλὼν ἀπὸ τῆς Φοινίκων γλώσσης ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν, ἐξέδωκε. Μέμνηται τούτων ὁ καθ' ἡμᾶς τὴν καθ' ἡμῶν πεποιημένος συσκευὴν, ἐν τετάρτῳ τῆς πρὸς ἡμᾶς ὑποθέσεως, ὧδε τῷ ἀνδρὶ μαρτυρῶν πρὸς λέξιν. « Ἱστορεῖ δὲ τὰ περὶ Ἰουδαίων ἀληθέστατα, ὅτι καὶ τοῖς τόποις καὶ τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν τὰ συμφωνότατα, Σαγχουνιάθων ὁ Βηρύτιος, εἰληφὼς τὰ ὑπομνήματα παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως Θεοῦ τοῦ Ἰευώ. Ὃς Ἀβιβάλῳ τῷ βασιλεῖ Βηρυτίων τὴν ἱστορίαν ἀναθεὶς, ὑπ' ἐκείνου καὶ τῶν B κατ' αὐτὸν ἐξεταστῶν τῆς ἀληθείας, παρεδέχθη. Οἱ δὲ τούτων χρόνοι καὶ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν πίπτουσι χρόνων, καὶ σχεδὸν τοῖς Μωσέως πλησιάζουσιν, ὡς αἱ τῶν Φοινίκης βασιλέων μηνύουσι διαδοχαί. Σαγχουνιάθων δὲ κατὰ τὴν Φοινίκων διάλεκτον, φιλαλήθως τὴν παλαιὰν ἱστορίαν ἐκ τῶν κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων, καὶ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀναγραφῶν συναγαγὼν καὶ συγγράψας, ἐπὶ Σεμιράμεως γέγονε τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος, ἢ πρὸ τῶν Ἰλιακῶν, ἢ κατ' αὐτούς γε τοὺς χρόνους γενέσθαι ἀναγέγραπται· τὰ δὲ τοῦ Σαγχουνιάθωνος εἰς Ἑλλάδα γλῶσσαν ἡρμήνευσε Φίλων ὁ Βύβλιος. » Ταῦτα μὲν ὁ δηλωθεὶς, ἀλήθειαν ὁμοῦ καὶ παλαιότητα τῷ δὴ θεολόγῳ μαρτυρήσας. Ὁ δὲ προῖών, οὐ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, οὐδὲ μὴν C τοὺς κατ' οὐρανὸν, θνητοὺς δὲ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, οὐδὲ τὸν τρόπον ἀστείους, οἵους δι' ἀρετὴν ἄξιον εἶναι ἀποδέξασθαι, ἢ ζηλῶσαι τῆς φιλοσοφίας, φαυλότητος δὲ καὶ μοχθηρίας ἁπάσης κακίαν περιβεβλημένους θεολογεῖ· καὶ μαρτυρεῖ γε τούτους αὐτοὺς ἐκείνους εἶναι, τοὺς εἰσέτι καὶ νῦν θεοὺς παρὰ τοῖς πᾶσι νενομισμένους κατά τε τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας. Δέχου δὲ καὶ τούτων ἐκ τῶν ἐγγράφων τὰς ἀποδείξεις. Ὁ δὴ Φίλων εἰς ἐννέα βίβλους τὴν πᾶσαν τοῦ Σαγχουνιάθωνος πραγματείαν διελὼν, κατὰ τὸ προοίμιον τοῦ πρώτου συγγράμματος αὐτοῖς ῥήμασι προλέγει περὶ τοῦ Σαγχουνιάθωνος ταῦτα· « Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὁ Σαγχουνιάθων ἀνὴρ πολυμαθὴς καὶ πολυπράγμων γενόμενος, καὶ τὰ ἐξ ἀρχῆς, ἀφ' οὗ τὰ πάντα συνέστη, παρὰ πάντων εἰδέναι ποθῶν, πολὺ φροντιστικῶς D ἐξεμάστευσε τὰ Ταάυτου, εἰδὼς, ὅτι τῶν ὑφ' ἥλιον γεγονότων, πρῶτός ἐστι Τάαυτος ὁ τῶν γραμμάτων τὴν εὕρεσιν ἐπινοήσας, καὶ τῆς τῶν ὑπομνημάτων γραφῆς κατάρξας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ὥσπερ κρηπῖδα βαλόμενος τοῦ λόγου, ὃν Αἰγύπτιοι μὲν ἐκάλεσαν Θωὺθ, Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θὼθ, Ἑρμῆν δὲ Ἕλληνες μετέφρασαν. » Ταῦτα εἰπὼν ἐπιμέμφεται τοῖς νεωτέροις τοῖς μετὰ ταῦτα, ὡς ἂν βεβιασμένως καὶ οὐκ ἀληθῶς τοὺς περὶ θεῶν μύθους ἐπ' ἀλληγορίας καὶ φυσικὰς διηγήσεις τε καὶ θεωρίας ἀνάγουσι· λέγει δ' οὖν προῖών· « Ἀλλ' οἱ μὲν νεώτατοι τῶν ἱερολόγων, τὰ μὲν γεγονότα

Digitized by Google

πράγματα ἐξ ἀρχῆς ἀπεπέμψαντο, ἀλληγορίας (32) καὶ μύθους ἐπινοήσαντες, καὶ τοῖς κοσμικοῖς παθήμασι συγγένειαν πλασάμενοι, μυστήρια κατέστησαν, καὶ πολὺν αὐτοῖς ἐπῆγον τῦφον, ὡς μὴ ῥᾳδίως τινὰ συνορᾶν τὰ κατ' ἀλήθειαν γενόμενα. Ὁ δὲ συμβαλὼν τοῖς ἀπὸ τῶν ἀδύτων εὐρεθεῖσιν ἀποκρύφοις Ἀμμουνέων γράμμασι συγκειμένοις, ἃ δὴ οὐκ ἦν πᾶσι γνώριμα, τὴν μάθησιν ἁπάντων αὐτὸς ἤσκησε· καὶ τέλος ἐπιθεὶς τῇ πραγματείᾳ, τὸν κατ' ἀρχὰς μῦθον, καὶ τὰς ἀλληγορίας ἐκποδὼν ποιησάμενος, ἐξηνύσατο τὴν πρόθεσιν, ἕως πάλιν οἱ ἐπιγενόμενοι ἱερεῖς, χρόνοις ὕστερον ἠθέλησαν αὐτὴν ἀποκρύψαι, καὶ εἰς τὸ μυθῶδες ἀποκαταστῆσαι. Ἐξ οὗ τὸ μυστικὸν ἀνέκυπτεν οὐδέπω φθάσαν εἰς Ἕλληνας. » Τούτοις ἑξῆς φησιν· « Ταῦθ' ἡμῖν εὕρηται, ἐπιμελῶς εἰδέναι τὰ Φοινίκων πυθοῦσι, καὶ πολλὴν ἐξερευνησαμένοις ὕλην, οὐχὶ τὴν παρ' Ἕλλησι· διάφωνος γὰρ αὕτη, καὶ φιλονεικότερον ὑπ' ἐνίων μᾶλλον, ἢ πρὸς ἀλήθειαν συντεθεῖσα. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Οὕτως τε ἔχειν πεπεῖσθαι ἡμῖν παρέστη, ὡς ἐκεῖνος γέγραφε, τὴν διαφωνίαν ὁρῶσι τὴν παρ' Ἕλλησι, περὶ ἧς μοι τρία πεφιλοτίμηται βιβλία τὴν ἐπιγραφὴν ἔχοντα *Παραδόξου Ἱστορίας*. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Προδιαρθρῶσαι δὲ ἀναγκαῖον πρὸς τὴν αὖθις σαφήνειαν, καὶ τὴν τῶν κατὰ μέρος διάγνωσιν, ὅτι οἱ παλαιότατοι τῶν βαρβάρων, ἐξαιρέτως δὲ Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι, παρ' ὧν καὶ οἱ λοιποὶ παρέλαβον ἄνθρωποι, θεοὺς ἐνόμιζον μεγίστους τοὺς τὰ πρὸς τὴν βιωτικὴν χρείαν εὑρόντας, ἢ καὶ κατά τι εὖ ποιήσαντας τὰ ἔθνη· εὐεργέτας τε τούτους καὶ πολλῶν αἰτίους ἀγαθῶν ἡγούμενοι, ὡς θεοὺς προσεκύνουν· καὶ εἰς τὰ χρεὼν καταστάντας ναοὺς μετασκευασάμενοι, στήλας τε καὶ ῥάβδους ἀφιέρουν ἐξ ὀνόματος αὐτῶν, καὶ ταῦτα μεγάλως σεβόμενοι, καὶ ἑορτὰς ἔνεμον αὐτοῖς τὰς μεγίστας Φοίνικες. Ἐξαιρέτως δὲ καὶ ἀπὸ τῶν σφετέρων βασιλέων, τοῖς τοιχείοις στοιχείοις, καί τισι τῶν νομιζομένων θεῶν τὰς ὁμωνυμίας ἐπέθεσαν· φυσικοὺς δὲ, ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς πλανήτας ἀστέρας, καὶ τὰ στοιχεῖα, καὶ τὰ τούτοις συναφῆ, θεοὺς μόνους ἐγίνωσκον, ὥστ' αὐτοῖς τοὺς μὲν θνητοὺς, τοὺς δὲ ἀθανάτους θεοὺς εἶναι. » Ταῦτα κατὰ προοίμιον ὁ Φίλων διαστειλάμενος, ἑξῆς ἀπάρχεται τῆς τοῦ Σαγχουνιάθωνος ἑρμηνείας, ὧδέ πως τὴν Φοινικικὴν ἐκτιθέμενος (33) θεολογίαν.

A ab illo autem auspicatum esse, quem ab Ægyptiis **32** Thoyth, ab Alexandrinis Thoth, nominatum, Græci Ἑρμῆν, hoc est Mercurium, reddidere. » His commemoratis, recentiores illos, qui postea emerserant, eo nomine reprehendit, quod quæ de diis vulgo ferebantur, ad allegorias nescio quas et physicas explicationes vi facta veritati traducerent. Is ergo sic in progressu loquitur : « Sed enim qui novissime rerum sacrarum disputationem attigere, cum eorum quæ facta erant ipso statim initio veritatem rejecissent, allegoriis quibusdam ac fabulis excogitatis, cumque rebus iis quæ hujus universi naturam consequuntur affinitate conficta, mysteria densis obducta tenebris instituerunt, ne quis eorum, quæ reapse gesta erant, veritatem intueri facile B posset. Ille autem cum in arcana quædam Ammonæorum volumina incidisset, quæ ex interioribus templorum penetralibus, ubi ante jacuerant, educta cum obvia passim non essent, omnium sententiam diligenti meditatione quæsivit, lætumque suscepit laboris exitum consecutus, quæ in ipso aditu occurrebant fabulis cum allegoriis omnibus de medio sublatis, institutum opus suam ad perfectionem maturitatemque perduxit : donec qui post illum exstitere sacerdotes, idem ipsum occultare denuo atque ad priscarum fabularum commenta revocare postea voluissent, unde mysticus ille sensus emersit, qui nunquam antea Græcorum animos occuparat. » Quibus deinceps ista subjungit : « Hæc tandem a nobis reperta sunt, cum vehementi cognoscendæ C Phœnicum historiæ desiderio teneremur, ac posteaquam ingentem librorum monimentorumque silvam cupide scrutati essemus, non eam tamen, quæ penes Græcos erat, quod ipsam magna cum dissensione animorum, et contentionis potius quam veritatis studio conflatam a nonnullis esse perviderem. » Tum quibusdam interjectis : « Ad fidem, inquit, illius scriptis adhibendam, eo maxime quod oculis intuemur Græcorum hominum dissidio adducti sumus ; de quo tria quoque volumina, quorum inscriptio est, *De incredibili historia*, studiose ac diligenter elaboravimus. » Ac rursum post alia nonnulla, subdit : « Jam vero, quo illustrior habeatur magisque distincta rei totius intelligentia hoc etiam ante omnia ponere nos oportet, barbarorum antiquissimos, Phœnices in primis et Ægyptios, a quibus cæteri deinceps populi morem illum accepere, in maximorum deorum loco eos omnes habuisse, qui res ad vitam agendam necessarias invenissent, qui que beneficium aliquod in genus hominum contulissent. Eos nimirum quod sibi plurimorum auctores bonorum esse persuaderent, divinis honoribus coluere ; ac templorum usu, quæ jam ante constructa fuerant, hoc ad munus officiumque traducto, **33** columnas insuper virgasque ligneas ipsorum nomine consecrarunt eaque præcipuo religionis cultu prosecuti Phœnices, festos illis quoque dies longe celeberrimos dedicarunt. In quo quidem eximium illud fuit, quod regum suorum nomina universi hujus elementis, ac quibusdam eorum, quibus divinitatem ipsi tribuebant, imponerent. Naturales porro deos, solem, lunam, reliquasque stellas inerrantes, cum elementis ac cæteris cum ejusdem affinitate conjunctis, solo ex omnibus agnoscebant; ut mortales quidem alios, alios autem immortales deos haberent. » Quibus Philo breviter

(32) *Post* ἀλληγορίας inserenda conjunctio δέ, ex *Montac. codice*. In aliis sollicitandum videtur nihil.

(33) *Ἐκτιθέμενος*. Mont., ἐκτιθεμένου, quod fortasse rectius, ut ad Σαγχουνιάθωνος referatur.

Digitized by Google

In proœmio constitutis, ad Sanchuniathonis interpretationem aggreditur, his verbis Phœnicum theologiam edisserens.

CAPUT X.

Phœnicum theologia.

« Principium hujus universitatis ponit aerem tenebrosum ac spiritu fetum, seu mavis tenebrosi aeris flatum ac spiritum, chaosque turbidum altaque caligine circumfusum. Hæc porro infinita esse, nullumque nisi longo sæculorum intervallo terminum habere. Verum, ubi spiritus, inquit, amore principiorum suorum flagrare cœpisset, eumque simul esset mixtio consecuta, nexum hunc mutuum Cupidinem appellarunt. Is quidem rerum omnium procreationis principium fuit. Spiritus vero suam ipsius procreationem minime agnoscebat. Ex hac illius conjunctione prodiit Mot; id quod limum nonnulli, alii aquosæ mixtionis corruptionem esse volunt, ex qua secutæ productionis semina, ipsaque adeo rerum universarum generatio exstiterit. Cæterum animantia quædam erant omni sensu carentia, quæ postmodum intelligentia præditos animantes procrearunt. Eos illi Zophasemin, hoc est cœli contemplatores nominarunt, in ovi figuram conformatos. Illico autem Mot, cum sole, luna, stellis, ac reliqua majorum astrorum multitudine emicuit. » Hujusmodi a Phœnicibus mundi ortus ponitur, qui omnem plane Divinitatem exterminet. Jam, qualis ab iisdem invehatur animalium generatio, videamus. Sic ergo philosophatur : « Cum igneum splendorem aer emisisset, ex ardenti maris ac terrarum inflammatione, venti, nubes, magnoque ruentium impetu cœlestium imbrium ac nimborum effusiones exstitere : cum autem hæc omnia, quæ distincta paulo ante, ac propter vehementiorem solis æstum a propria sede disjuncta fuerant, in eodem rursus aere concurrerent, atque alia cum aliis committerentur, tonitrua simul ac fulgura **34** peperere; quorum ad tonitruum fragorem, descripti antea intellectu præditi animantes velut a somno excitati horrendoque sonitu exterriti, mares pariter ac feminæ tam in terra quam in mari moveri cœpere. » Ejusmodi est, quæ ab istis somniatur, animalium generatio : quam hæc ejusdem auctoris verba excipiunt : « Hæc in Taauti de mundi ortu commentariis scripta reperta sunt, quæ quidem ipse, cum argumentis et conjecturis, quas mentis acie perviderat, excogitavit; tum eorum quoque facem nobis lumenque prætulit. » Mox Austri ac Boreæ, cæterorumque ventorum nominibus explicatis, ita prosequitur : « At illi omnium principes terræ germina consecrarunt, iisque deorum in loco habitis adorationis cultum tribuerunt,

A

B

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Φοινίκων θεολογία.

« Τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες. Ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα, καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. Ὅτε δὲ, φησὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν, καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη Πόθος. Αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων· αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὑτοῦ κτίσιν, καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος, ἐγένετο Μώτ (34). Τοῦτό τινές φασιν ἰλὺν, οἱ δὲ, ὑδατώδους μίξεως σῆψιν. Καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως, καὶ γένεσις τῶν ὅλων. Ἦν δέ τινα ζῶα οὐκ ἔχοντα αἴσθησιν, ἐξ ὧν ἐγένετο ζῶα νοερὰ, καὶ ἐκλήθη Ζωφασημὶν (35), τοῦτ' ἔστιν οὐρανοῦ κατόπται. Καὶ ἀνεπλάσθη ὁμοίως σχήματι· καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη, ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. » Τοιαύτη μὲν αὐτῶν ἡ κοσμογονία, ἀντικρὺς ἀθεότητα εἰσάγουσα. Ἴδωμεν δὲ ἑξῆς, ὡς καὶ τὴν ζωογονίαν ὑποστῆναι λέγει. Φησὶν οὖν· « Καὶ τοῦ ἀέρος διαυγάσαντος, διὰ πύρωσιν καὶ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς γῆς ἐγένετο πνεύματα, καὶ νέφη, καὶ οὐρανίων ὑδάτων μέγισται καταφοραὶ καὶ χύσεις. Καὶ ἐπειδὴ διεκρίθη, καὶ τοῦ ἰδίου τόπου διεχωρίσθη διὰ τὴν τοῦ ἡλίου πύρωσιν, καὶ πάντα συνήντησε πάλιν ἐν ἀέρι τάδε τοῖσδε, καὶ συνέβραξαν· βρονταί τε ἀπετελέσθησαν καὶ ἀστραπαὶ, καὶ πρὸς τὸν πάταγον τῶν βροντῶν τὰ προγεγραμμένα νοερὰ ζῶα ἐγρηγόρησεν καὶ πρὸς τὸν ἦχον ἐπτύρη, καὶ ἐκινήθη ἔν τε γῇ καὶ θαλάσσῃ ἄρρεν καὶ θῆλυ. » Τοιαύτη αὐτοῖς καὶ ἡ ζωογονία. Τούτοις ἑξῆς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἐπιφέρει, λέγων· « Ταῦθ' εὑρέθη ἐν τῇ κοσμογονίᾳ γεγραμμένα Τααύτου, καὶ τοῖς ἐκείνου ὑπομνήμασιν, ἔκ τε στοχασμῶν καὶ τεκμηρίων, ὧν ἐώρακεν αὐτοῦ ἡ διάνοια, καὶ εὗρε, καὶ ἡμῖν ἐφώτισεν. » Ἑξῆς τούτοις ὀνόματα τῶν ἀνέμων εἰπὼν Νότου καὶ Βορέου, καὶ τῶν λοιπῶν, ἐπιλέγει· « Ἀλλ' οὗτοί γε πρῶτοι ἀφιέρωσαν τὰ τῆς γῆς βλαστήματα, καὶ θεοὺς ἐνόμισαν, καὶ προσεκύνουν ταῦτα, ἀφ' ὧν αὐτοί τε διεγίνοντο, καὶ οἱ ἐπόμενοι, καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν πάντες, καὶ χοὰς καὶ ἐπιθύσεις ἐποίουν. » Καὶ ἐπιλέγει· « Αὗται δ' ἦσαν αἱ ἐπίνοιαι τῆς προσκυνήσεως, ὁμοιαι τῇ αὐτῶν ἀσθενείᾳ, καὶ ψυχῆς ἀτολμίᾳ. Εἶτά φησι γεγενῆσθαι ἐκ τοῦ Κολπίας ἀνέμου, καὶ γυναικὸς αὐτοῦ Βάαν, τοῦτο δὲ νύκτα ἑρμηνεύειν, Αἰῶνα καὶ Πρωτόγονον θνητοὺς ἄνδρας, οὕτω καλουμένους. Εὑρεῖν δὲ τὸν Αἰῶνα τὴν ἀπὸ τῶν δένδρων τροφήν. Ἐκ τούτων τοὺς γενομένους κληθῆναι Γένος, καὶ Γενεάν, καὶ οἰκῆσαι τὴν Φοινίκην. Αὐχμῶν δὲ γενομένων, τὰς χεῖρας ὀρέγειν εἰς οὐρανοὺς πρὸς

(34) *Μώτ.* Fortean, conveniat cum Hebræo מוּת, *declinare, labi*, etc., vel מוֹת, *mori* : siquidem Phœnicibus *corruptio est* ; quod tamen in illum Rheæ filium melius quadrabit, quem infra col. 84, Μούθ nominatum ait, ac pro morte, vel Plutone sumptum. Porro notandum est, eamdem vocem Μούθ, si Plutarcho credimus, matrem apud Ægyptios significasse. Sic enim ille in *Iside et Osiride*, p. 374 B, 3. Ἡ δ' Ἶσις, ἔστιν ὅτε καὶ Μοὺθ, καὶ πάλιν Ἄθυρι, καὶ Μεθύερ προσαγορεύουσι, (f. προσαγορεύεται·) σημαίνουσι δὲ τῷ πρώτῳ τῶν ὀνομάτων, μητέρα, τῷ δὲ δευτέρῳ, οἶκον Ὥρου κόσμιον· τὸ δὲ τρίτον, σύνθετόν ἐστιν ἔκ τε τοῦ πλήρους, καὶ τοῦ αἰτίου.

(35) *Ζωφασημίν.* Clarum est, τὸ Σημίν esse שָׁמַיִם Hebr., *cœlus*, Ζωφά vero, צָפָה, *contempluri*.

Digitized by Google

τὸν Ἥλιον. Τοῦτον γὰρ, φησὶ, θεὸν ἐνόμιζον μόνον οὐρανοῦ κύριον, Βεελσάμην καλοῦντες, ὅ ἐστι παρὰ Φοίνιξι Κύριος οὐρανοῦ, Ζεὺς δὲ παρ' Ἕλλησι.» Μετὰ ταῦτα πλάνην Ἕλλησιν αἰτιᾶται λέγων· « Οὐ γὰρ ματαίως αὐτὰ πολλαχῶς διεστειλάμεθα, ἀλλὰ πρὸς τὰς αὖθις παρεκδοχὰς τῶν ἐν τοῖς πράγμασιν ὀνομάτων (36), ἅπερ οἱ Ἕλληνες ἀγνοήσαντες, ἄλλως ἐξεδέξαντο, πλανηθέντες τῇ ἀμφιβολίᾳ τῆς μεταφράσεως. Ἐξῆς φησιν ἀπὸ Γένους Αἰῶνος καὶ Πρωτογόνου γενηθῆναι αὖθις παῖδας θνητοὺς, οἷς εἶναι ὀνόματα Φῶς καὶ Πῦρ καὶ Φλόξ. Οὗτοι, φησὶν, ἐκ παρατριβῆς ξύλων εὗρον πῦρ, καὶ τὴν χρῆσιν ἐδίδαξαν. Υἱοὺς δὲ ἐγέννησαν οὗτοι μεγέθει τε καὶ ὑπεροχῇ κρείσσονας· ὧν τὰ ὀνόματα τοῖς ὄρεσιν ἐπετέθη, ὧν ἐκράτησαν ὡς ἐξ αὐτῶν κληθῆναι τὸ Κάσσιον, καὶ τὸν Λίβανον, καὶ τὸν Ἀντιλίβανον, καὶ τὸ Βραθύ. Ἐκ τούτων, φησὶν, ἐγεννήθησαν Μημροῦμος καὶ ὁ Ὑψουράνιος. Ἀπὸ μητέρων δὲ, φησὶν, ἐχρημάτιζον τῶν τότε γυναικῶν ἀναίδην, μισγομένων οἷς ἂν ἐντύχοιεν. Εἶτά φησι τὸν Ὑψουράνιον οἰκῆσαι Τῦρον, καλύβας τε ἐπινοῆσαι ἀπὸ καλάμων, καὶ θρύων, καὶ παπύρων· στασιάσαι δὲ πρὸς τὸν ἀδελφὸν Οὔσωον, ὃς σκέπην τῷ σώματι πρῶτος ἐκ δερμάτων ὧν ἴσχυσε συλλαβεῖν θηρίων εὗρε. Ῥαγδαίων δὲ γενομένων ὄμβρων καὶ πνευμάτων, παρατριβέντα τὰ ἐν τῇ Τύρῳ δένδρα πῦρ ἀνάψαι, καὶ τὴν αὐτόθι ὕλην καταφλέξαι. Δένδρου δὲ λαβόμενον τὸν Οὔσωον καὶ ἀποκλαδεύσαντα, πρῶτον τολμῆσαι εἰς θάλασσαν ἐμβῆναι· ἀνιερῶσαι δὲ δύο στήλας πυρί τε καὶ πνεύματι, καὶ προσκυνῆσαι, ἅμα τε σπένδειν αὐταῖς ἐξ ὧν ἤγρευε θηρίων. Τούτων δὲ τελευτησάντων, τοὺς ἀπολειφθέντας φησὶ ῥάβδους αὐτοῖς ἀφιερῶσαι, καὶ τὰς στήλας προσκυνεῖν, καὶ τούτοις ἑορτὰς ἄγειν κατ' ἔτος. Χρόνοις δὲ ὕστερον πολλοῖς ἀπὸ τῆς Ὑψουρανίου γενεᾶς, γενέσθαι Ἀγρέα καὶ Ἁλιέα, τοὺς ἁλείας καὶ ἄγρας εὑρετὰς, ἐξ ὧν κληθῆναι ἀγρευτὰς καὶ ἁλιεῖς. Ἐξ ὧν γενέσθαι δύο ἀδελφοὺς σιδήρου εὑρετὰς, καὶ τῆς τούτου ἐργασίας· ὧν θάτερον τὸν Χρυσὼρ λόγους ἀσκῆσαι, καὶ ἐπῳδὰς καὶ μαντείας· εἶναι δὲ τοῦτον τὸν Ἡφαιστον, εὑρεῖν δὲ καὶ ἄγκιστρον, καὶ δέλεαρ, καὶ ὁρμιὰν, καὶ σχεδίαν, πρῶτόν τε πάντων ἀνθρώπων πλεῦσαι. Διὸ καὶ ὡς θεὸν αὐτὸν μετὰ θάνατον ἐσεβάσθησαν. Καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν καὶ Διαμίχιον (37). Οἱ δὲ τοὺς ἀδελ-

A quibus vitam non ipsi modo, sed ipsorum etiam posteri majoresque omnes tolerarunt, inferiasque ac libamina perfecerunt. Atque hæ divini cultus cogitationes, inquit, cum eorum imbecillitate animique angustiis congruebant. Tum scribit, ex Colpia vento, atque ejus uxore Baan, quam Græci Νύκτα, hoc est *noctem*, interpretantur, Ævum ac Primogenitum, mortales ambo, procreatos; Ævumque cibi ex arboribus petendi auctorem fuisse. Qui ab illis geniti sint, eos Genus ac Progeniem appellatos, Phœnicen incoluisse : cumque vehementior æstus urgeret, in cœlum manus ad Solem sustulisse. Quippe, Deum enim hunc, inquit, unum cœli moderatorem esse credebant, eumque propterea Beelsamen, id est Phœnicum lingua, cœli Dominum, Græca vero Δία, hoc est Jovem, nominabant. » Deinceps Græcorum his verbis traducit errorem : « Neque enim sine ratione pluribus ista modis explicate distinguenda putavimus, sed varias hac etiam in parte nominum quæ rebus attribuuntur notiones ac significationes secuti sumus, quæ Græci homines cum ignorarent, alieno sensu accepere, in errorem ambiguitate significationis inducti. Porro ex Genere, Ævi ac Primogeniti filio, natos ait esse liberos morti similiter obnoxios, eosque Lucis et Ignis, Flammæ nominibus appellatos; qui cum ignem ex mutua lignorum collisione reperissent, ejusdem usum homines docuerint. Iidem filios genuere, qui mole ac proceritate corporis vulgus hominum longe superarent, quorum nomina montibus iis attributa sunt, quos ipsi prius occuparant. Quare montes Cassius, Libanus, Antilibanus et Brathyus, ab illis nomen accepere. Cæterum ab iis Memrumus et Hypsuranius procreati sunt; qui a matribus ejusmodi appellationes invenere, mulierculis, inquam, **35** illis quæ sui copiam eo tempore obvio cuilibet impudentissime faciebant. Jam vero Hypsuranium in insula Tyro domicilium suum collocasse, ac tuguriorum ex calamis cum junco papyroque contextis efficiendorum artem excogitasse, gravesque cum Usoo fratre inimicitias exercuisse tradit. Ac princeps quidem pellibus quas feris ad se captis detraxerat, corpus tegere Usoüs instituit : cumque turbulenta

B

C

D

(36) *Παρεκδοχὰς τῶν ὀνομάτων.* Accipio, *nominum alias ex aliis significationes*, quemadmodum paulo post, ἐκδέχεσθαι pro simplici δέχεσθαι, *interpretari, accipere*, Suidas, ἐκδέχῃ explicat, νοεῖς, ὑπολαμβάνεις, proferens illud Polybii, οὐκ ὀρθῶς, ὦ στρατηγὲ, τοὺς ἡμετέρους ἐκδέχῃ λόγους, id est παρακούεις. Gallice, *vous ne prenez pas bien nos paroles*. Hic obiter idem lexicographus emendari possit, ubi exponens ἐκδέξασθαι, τὸ παρ' ἑτέρου λαβόντα ἐγχειρεῖν τὸ δεύτερον, subdit, ἐπισκεπτέον δὲ τὸ ἐν τῷ Ε' *Φιλιππικῷ* ληφθέν. Καὶ τὸ δοκεῖν ἐκδέχεσθαι τῶν ἐκείνῳ πεπραγμένων. Est enim legend. ἐκδέχεσθαί τι τῶν ἐκείνοις πεπραγ. Locus est Demosthen. in illa *de pace*, quam ipse quintam *Philippicam* vocat, *quod in ea, quemadmodum* in aliis quatuor, *Philippum orator insectari* pergat : Εἰ γὰρ Ἀργεῖοι μὲν, *inquit Demosthen.*, διὰ τὴν πρὸς Δακεδαιμονίους ἡμῶν ἐπιχηρυκείαν ἐχθρῶς σχήσουσι, καὶ τὸ δοκεῖν ἐκδέχεσθαί τι τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων, quæ postrema verba sic reddit Wolphius, *et propter acta quædam sua impedita*. Malim sic, *quodque nonnulla jam ab illis ante gesta succedendo excipere videamur;* ut Suidas intelligit, nisi aut legamus ἐνδέχεσθαι, hoc est *probare*, aut ipsum ἐκδέχεσθαι, pro ἐνδέχεσθαι accipiatur. Nam quod ib. ἐκδέχεσθαι Suidas exponit, *ἀπείργειν*, et *κωλύειν*, Wolphium, opinor, juvat nihil. Est enim interdum κωλύειν, sed excipiendo tantum, atque sustinendo, ut patet hoc ejus exemplo, γέρρα παρατεταγμένα ἦν, εἰς τὸ ἐκδέχεσθαι τὰ τῶν βαρβάρων τοξεύματα. Id quod in illum Demosthenis locum nullo modo convenire potest.

(37) *Διαμίχιον.* Mont. leg. Δία μειλίχιον, quod rectius videtur, nisi forte malis Δία μύχιον. Si enim Chysor iste Phœnicius, idem et Vulcanus erat, et Jupiter; quidni etiam Ζεύς τις μύχιος, antris enim illis bonus faber ἐμφιλοχωρεῖ.

Digitized by Google

Imbrium ventorumque tempestate coorta, ex Tyri arborum collisione ignis exarsisset, quæque ibidem erat sylvam incendisset, arbore cujus ante ramos amputarat, navigii loco usus nequaquam sese mari nullo licet exemplo committere dubitavit. Geminos quoque cippos cum igni ventoque dedicasset, mox utrique adorationis cultum exhibuit, quasque venando ceperat ferarum sanguinem libavit. Posteaquam autem supremum isti omnes diem obiissent, qui superstites, inquit, remansere, virgas ac cippos in eorum honorem consecratos adorarunt, festosque dies solemni ritu quotannis peregerunt. At vero multis post sæculis, ex illius Hypsuranii sobole Venator ac Piscator nati sunt, qui piscationis ac venationis artem invenere, ac toti piscatorum venatorumque nationi suum postea nomen indidere. Ab iisdem fratres procreati duo, qui ferrum ac multiplicem ferri usum reperere. Quorum alter Chrysor nomine, quem Vulcanum esse ait, plurimum operæ ac studii partim in eloquentia, partim in cantionibus ac divinandi artibus collocavit. Is etiam hamum atque escam, piscatorum lineam, ac tumultuarias rates invenit, primusque mortalium omnium navigavit. Quamobrem eum quoque post obitum instar Dei coluerunt; ipsumque præterea Diamichii nomine appellarunt; nec desunt etiam qui ab ejusdem fratribus struendorum ex lateribus murorum ac parietum rationem excogitatam esse velint. Ab ejusdem posteris geniti adolescentes duo, quorum unus Artifex, alter vero terrestris Indigena nuncupatus. Hi quisquiliarum eum lateritio luto miscendarum, utriusque vero solis calore exsiccandi, ac tectorum ædibus imponendorum auctores fuere. Alios item duos procrearunt, quorum unus Agri, alter Rustici sive agricolæ nomen accepit. Et huic quidem simulacrum eximio cultu dedicatum est, addito quoque in Phœnice templo, quod ab aliquot jugatorum boum paribus gestabatur: quin etiam in veterum libris deorum maximus elogio plane singulari nominatur. Ambo præterea construendis ædibus non solum atria, verum etiam ducta in orbem septa cum speluncis addidere. Ab iis tam agricolarum, quam venatorum, qui canibus uterentur, genus propagatum. Iisdem Erronum ac Titanum attributum nomen. Filios reliquere Amynum et Magum, quibus villarum gregumque alendorum rationes feruntur acceptæ. **36** Ex istis nati Misor et Sydyc, hoc est Solutu facilis, ac Justus, qui salis usum reperere. Misor filium Taautum habuit primorum in scribendo elementorum inventorem, quem Ægyptii Thoor, Alexandrini Thoyth, Græci Mercu-

A φοὺς αὐτοῦ τοίχους φασὶν ἐπινοῆσαι ἐκ πλίνθων. μετὰ ταῦτα ἐκ τοῦ γένους τούτου γενέσθαι νεανίδας δύο, καλεῖσθαι δὲ αὐτῶν τὸν μὲν Τεχνίτην, τὸν δὲ γήϊνον Αὐτόχθονα. Οὗτοι ἐπενόησαν τῷ πηλῷ τῆς πλίνθου συμμιγνύειν φορυτὸν, καὶ τῷ ἡλίῳ αὐτὰς * τερσαίνειν, ἀλλὰ καὶ στέγας ἐξεῦρον. Ἀπὸ τούτων ἐγένοντο ἕτεροι, ὧν ὁ μὲν Ἀγρὸς ἐκαλεῖτο, ὁ δὲ Ἀγρούηρος ἢ Ἀγρότης, οὗ καὶ ξόανον εἶναι μάλα σεβάσμιον, καὶ ναὸν ζυγοφορούμενον ἐν Φοινίκῃ· παρὰ δὲ βιβλίοις (38) ἐξαιρέτως θεῶν ὁ μέγιστος ὀνομάζεται. Ἐπενόησαν δὲ οὗτοι αὐλὰς προστιθέναι τοῖς οἴκοις, καὶ περιβόλαια, καὶ σπήλαια. Ἐκ τούτων ἀγρόται καὶ κυνηγοί. Οὗτοι δὲ καὶ Ἀλῆται καὶ Τιτᾶνες καλοῦνται. Ἀπὸ τούτων γενέσθαι Ἀμύνον καὶ Μάγον, οἳ κατέδειξαν κῶμας καὶ ποίμνας. Ἀπὸ

B τούτων γενέσθαι Μισὼρ καὶ Συδὺκ (39), τουτέστιν εὔλυτον καὶ δίκαιον. Οὗτοι τὴν τοῦ ἁλὸς χρῆσιν εὗρον. Ἀπὸ Μισὼρ Τάαυτος, ὃς εὗρε τὴν τῶν πρώτων στοιχείων γραφήν· ὃν Αἰγύπτιοι μὲν Θωὼρ (40), Ἀλεξανδρεῖς δὲ Θωῦθ, Ἕλληνες δὲ Ἑρμῆν ἐκάλεσαν· ἐκ δὲ τοῦ Συδὺκ, Διόσκουροι, ἢ Καβειροὶ, ἢ Κορύβαντες, ἢ Σαμοθρᾷκες. Οὗτοι, φησὶ, πρῶτοι πλοῖον εὗρον. Ἐκ τούτων γεγόνασιν ἕτεροι, οἳ καὶ βοτάνας εὗρον, καὶ τὴν τῶν δακετῶν ἴασιν, καὶ ἐπῳδάς. Κατὰ τούτους γίνεταί τις Ἐλιοῦν καλούμενος Ὕψιστος, καὶ θήλεια λεγομένη Βηρούθ, οἳ καὶ κατῴκουν περὶ Βύβλον, ἐξ ὧν γεννᾶται Ἐπίγειος ἢ Αὐτόχθων, ὃν ὕστερον ἐκάλεσαν Οὐρανόν· ὡς ἀπ' αὐτοῦ καὶ τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς στοιχεῖον, δι' ὑπερβολὴν τοῦ κάλλους

C ὀνομάζειν οὐρανόν. Γεννᾶται δὲ τούτῳ ἀδελφὴ ἐκ τῶν προειρημένων, ἣ καὶ ἐκλήθη Γῆ, καὶ διὰ τὸ κάλλος, ἀπ' αὐτῆς, φησὶν, ἐκάλεσαν τὴν ὁμώνυμον γῆν. Ὁ δὲ τούτων πατὴρ ὁ Ὕψιστος ἐκ συμβολῆς θηρίων τελευτήσας ἀφιερώθη, ᾧ καὶ χοὰς καὶ θυσίας οἱ παῖδες ἐτέλεσαν. Παραλαβὼν δὲ ὁ Οὐρανὸς τὴν τοῦ πατρὸς ἀρχὴν, ἄγεται πρὸς γάμον τὴν ἀδελφὴν Γῆν, καὶ ποιεῖται ἐξ αὐτῆς παῖδας δ', Ἦλον, ὃν καὶ Κρόνον, καὶ Βέτυλον, καὶ Δαγὼν (41), ὅς ἐστι Σίτων, καὶ Ἄτλαντα. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ γαμετῶν ὁ Οὐρανὸς πολλὴν ἔσχε γενεάν. Διὸ καὶ χαλεπαίνουσα ἡ Γῆ, τὸν Οὐρανὸν ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζεν, ὡς καὶ διαστῆναι ἀλλήλων. Ὁ δὲ Οὐρανὸς ἀποχωρήσας αὐτῆς, μετὰ βίας,

D ὅτε καὶ ἐβούλετο ἐπιὼν, καὶ πλησιάζων αὐτῇ, πάλιν ἀπηλλάττετο. Ἐπεχείρει δὲ καὶ τοὺς ἐξ αὐτῆς παῖδας διαφθείρειν, τὴν δὲ Γῆν ἀμύνασθαι πολλάκις, συμμαχίαν αὐτῇ συλλεξιμένην. Εἰς ἄνδρας δὲ προελθὼν ὁ Κρόνος, Ἑρμῇ τῷ Τρισμεγίστῳ συμβούλῳ καὶ βοηθῷ χρώμενος, οὗτος γὰρ ἦν αὐτοῦ γραμματεὺς, τὸν πατέρα Οὐρανὸν ἀμύνεται, τιμωρῶν τῇ μητρί. Κρόνου δὲ γίνονται παῖδες, Περσεφόνη καὶ Ἀθηνᾶ. Ἡ μὲν οὖν πρώτη παρθένος ἐτελεύτα· τῆς δὲ Ἀθη-

* Ἴσ αὐτα.

(38) *Βιβλίοις*. Forte reponend. Βυβλίοις, ut Byblios populos, non libros intelligat.

(39) *Μισὼρ καὶ Συδύκ*. Hebræa sunt, מישׁר *rectitudo*; et צדק, *justus*.

(40) *Θωὼρ*. Mont. leg. Θώθ, melius, ut arbitror; tametsi permutata hic Ægyptiorum et Alexandrinorum nomina videri possint. Supra enim cap. 9, sub finem, Thoyth Ægyptiis, Thoth vero Alexandrinis tribuerat; hic contra.

(41) *Δαγών*. Hebræum est דגן, *frumentum*; nam et hic σίτων explicatur; et דגון ille Philistæorum deus, frumenti præses. Mox noster Sanchuniathonis ore: Ὁ δὲ Δαγὼν, ἐπειδὴ εὗρε σῖτον καὶ ἄροτρον, ἐκλήθη Ζεὺς Ἀρότριος.

Digitized by Google

νᾶς γνώμῃ καὶ Ἑρμοῦ, κατεσκεύασε Κρόνος ἐκ σιδήρου ἅρπην καὶ δόρυ. Εἶτα ὁ Ἑρμῆς τοῖς τοῦ Κρόνου συμμάχοις λόγους μαγείας διαλεχθεὶς, πόθον ἐνεποίησε τοῖς κατ' Οὐρανὸν [a] μάχης ὑπὲρ τῆς Γῆς, καὶ οὕτω Κρόνος τὸν Οὐρανὸν, πολέμῳ συμβαλὼν, τῆς ἀρχῆς ἤλασε, καὶ τὴν βασιλείαν διεδέξατο. Ἐάλω δὲ ἐν τῇ μάχῃ καὶ ἡ ἐπέραστος τοῦ Οὐρανοῦ σύγκοιτος ἐγκύμων οὖσα, ἣν ἐκδίδωσιν ὁ Κρόνος πρὸς γάμον τῷ Δαγῶνι, τίκτει δὲ παρὰ τούτῳ ὃ κατὰ γαστρὸς ἐξ Οὐρανοῦ ἔφερεν, ὃ καὶ ἐκάλεσε Δημαροῦν. Ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος τεῖχος περιβάλλει τῇ ἑαυτοῦ οἰκήσει, καὶ πρώτην πόλιν κτίζει τὴν ἐπὶ Φοινίκης Βύβλον. Μετὰ ταῦτα τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Ἄτλαντα ὑπονοήσας ὁ Κρόνος, μετὰ γνώμης τοῦ Ἑρμοῦ εἰς βάθος γῆς ἐμβαλὼν κατέχωσε. Κατὰ τοῦτον χρόνον οἱ ἀπὸ τῶν Διοσκούρων σχεδίας καὶ πλοῖα συνθέντες, ἔπλευσαν, καὶ ἐκριφέντες κατὰ τὸ Κάσσιον ὄρος, ναὸν αὐτόθι ἀφιέρωσαν. Οἱ δὲ σύμμαχοι Ἅλου, τοῦ Κρόνου, Ἐλωελμ ἐπεκλήθησαν, ὡς ἂν Κρόνιοι οὗτοι ἦσαν οἱ λεγόμενοι ἐπὶ Κρόνου. Κρόνος δὲ υἱὸν ἔχων Σάδιδον, ἰδίῳ αὐτὸν σιδήρῳ διεχρήσατο, δι' ὑπονοίας αὐτὸν ἐσχηκὼς, καὶ τῆς γυναικὸς, αὐτόχειρ τοῦ παιδὸς γενόμενος, ἐστέρησεν. Ὡσαύτως καὶ θυγατρὸς ἰδίας τὴν κεφαλὴν ἀπέτεμεν· ὡς πάντας ἐκπεπλῆχθαι θεοὺς τὴν Κρόνου γνώμην. Χρόνου δὲ προϊόντος, Οὐρανὸς ἐν φυγῇ τυγχάνων, θυγατέρα αὐτοῦ παρθένον Ἀστάρτην μεθ' ἑτέρων αὐτῆς ἀδελφῶν δύο, Ῥέας καὶ Διώνης, δόλῳ τὸν Κρόνον ἀνελεῖν ὑποπέμπει· ἃς καὶ ἑλὼν ὁ Κρόνος κουριδίας γαμετὰς ἀδελφὰς οὔσας ἐποιήσατο. Γνοὺς δὲ ὁ Οὐρανὸς, ἐπιστρατεύει κατὰ τοῦ Κρόνου Εἱμαρμένην καὶ Ὥραν μεθ' ἑτέρων συμμάχων, καὶ ταύτας ἐξοικειωσάμενος ὁ Κρόνος, παρ' ἑαυτῷ κατέσχεν. Ἔτι δὲ, φησὶν, ἐπενόησε θεὸς Οὐρανὸς Βαιτύλια, λίθους ἐμψύχους μηχανησάμενος. Κρόνῳ δὲ ἐγένοντο ἀπὸ Ἀστάρτης θυγατέρες ἑπτὰ Τιτανίδες ἢ Ἀρτεμίδες. Καὶ πάλιν τῷ αὐτῷ γίνονται ἀπὸ Ῥέας παῖδες ἑπτὰ, ὧν ὁ νεώτατος ἅμα τῇ γενέσει ἀφιερώθη· καὶ ἀπὸ Διώνης θήλειαι, καὶ ἀπὸ Ἀστάρτης πάλιν ἄῤῥενες δύο, Πόθος καὶ Ἔρως. Ὁ δὲ Δαγὼν, ἐπειδὴ εὗρε σῖτον καὶ ἄροτρον, ἐκλήθη Ζεὺς Ἀρότριος. Συδύκῳ δὲ, τῷ λεγομένῳ Δικαίῳ, μία τῶν Τιτανίδων συμελθοῦσα, γεννᾷ τὸν Ἀσκληπιόν· ἐγεννήθησαν δὲ καὶ ἐν Παραίᾳ (42) Κρόνῳ, τρεῖς παῖδες, Κρόνος ὁμώνυμος τῷ πατρὶ, καὶ Ζεὺς Βῆλος, καὶ Ἀπόλλων. Κατὰ τούτους γίνονται Πόντος καὶ Τυφὼν, καὶ Νηρεὺς, πατὴρ Πόντου. Ἀπὸ δὲ τοῦ Πόντου γίνεται Σιδών· ἣ καθ' ὑπερβολὴν εὐφωνίας πρώτη ὕμνον ᾠδῆς εὗρε· καὶ Ποσειδῶν· τῷ δὲ Δημαροῦντι γίνεται Μελίκαρθος, ὁ καὶ Ἡρακλῆς. Εἶτα πάλιν Οὐρανὸς πολεμεῖ Πόντῳ, καὶ ἀποστὰς, Δημαροῦντι προστίθεται· ἔπεισί τε Πόντῳ ὁ Δημαροῦς, τροποῦταί τε αὐτὸν ὁ Πόντος, ὁ δὲ Δημαροῦς φυγῆς θυσίαν ηὔξατο. Ἔτει δὲ τριακοστῷ δευτέρῳ τῆς ἑαυτοῦ κρατήσεως καὶ βασιλείας, ὁ Ἅλος, τοῦτ' ἔστιν ὁ Κρόνος, Οὐρανὸν τὸν πατέρα λοχήσας ἐν τόπῳ τινὶ μεσογείῳ, καὶ λαβὼν ὑποχεί-

rium nominarunt. Ex Sydyc vero Dioscuri, seu Cabiri, seu Corybantes, seu denique Samothraces originem accepere. Ambos quoque navigium primos excogitasse ferunt. Ab utroque procreati alii, qui non herbas modo, sed etiam venenatorum morsuum curationem et cantiones invenere. Eorumdem ætate natus est Eliun quidam nomine Altissimus, itemque femina Beruth appellata. Hi loca Byblo vicina tenuere ac Terrestrem quemdam sive indigenam Cœlum postea nuncupatum genuere, a quo etiam illud sublime elementum, quod supra nos volvitur, propter eximiam pulchritudinis ac formæ speciem Cœlum vocarunt. Is sororem habuit iisdem parentibus natam, cui nomen Terra, quod propter singularem ejus corporis dignitatem, cum ea, quam terram vocamus, postea communicarunt. Parens autem illorum Altissimus, cum ferarum congressione periisset, deorum in numerum est relatus, quem libationibus ac sacrificiis liberi coluere. At Cœlus ubi paternum in imperium successisset, Terram sororem matrimonio secum junxit, ex eaque liberos quatuor suscepit, illum, qui Saturnus dictus est, Betylum, Dagonem, qui Sito, hoc est frumenti præses, nominatur, et Atlantem. Ex aliis autem uxoribus ingentem liberorum multitudinem genuit: id quod adeo grave et acerbum Terræ accidit, ut zelotypia vehementiore succensa, abs Cœlo multis ante probris onerato divortium fecerit. Cœlus autem etsi ab ea discesserat, vi tamen quoties libitum erat, eadem oppressa, domum sese denuo recipiebat. Verum quod susceptos ex ipsa filios interficere conaretur, Terra, convocatis auxiliaribus copiis, ejus impetum sæpe propulsabat. Interea Saturnus, ubi virilem ætatem attigisset, Mercurii Trismegisti, qui ipsi a tabulis et codicillis erat, consilio atque opibus, maternas ulturus injurias, Cœlo patri sese acriter objecit. Idem liberos procreavit, Proserpinam et Minervam; ac prior quidem virgo diem obiit: Minerva autem Mercurioque auctoribus, falcem ex ferro hastamque conflavit; tum Mercurius Saturni sociis vehemens contra Cœlum pro Terra dimicandi studium magicis cantionibus injecit. Saturnus igitur, his instructus copiis, bellum cum Patre committit, eoque imperii finibus ejecto, regnum capessit. **37** Hoc in certamine capta Cœli concubina gestans uterum, cujus ille singulari amore flagrabat. Eam Saturnus Dagoni in uxorem dedit, apud quem susceptum ex Cœlo fetum enixa, Demaruntem nominavit. Tum vero Saturnus ædes suas muro cingit, Byblumque condit urbem Phœniciæ principem. Mox Atlantem fratrem, quod eum suspectum haberet, suadente Mercurio alta terra defossum obruit. Per idem ferme tempus Dioscurorum nepotes cum tumultuariis ratibus navigiisque conflatis navigarent, ad Cassium montem ejecti templum eo loco dedica-

[a] *Ισ. οὐρανοῦ.*

(42) *Παραίᾳ.* Forte leg. Περαίᾳ, quo nomine aliquot vel regiones vel urbes exstiterunt, etiam in Syria, cujus Phœnicia pars.

Digitized by Google

runt. Jam vero socios Ili, qui Saturnus idem erat, Eloim quasi Saturnios appellarunt, qui ejusdem Saturni æquales etiam dicebantur. Porro Sadidum filium Saturnus, quod secus aliquid de illo suspicaretur, gladio suo jugulavit, manusque paternas exstincti sanguine cruentavit, ac paulo post filiam quoque suam capite truncavit, ut reliqui omnes dii hanc Saturni mentem penitus obstupescerent. At Cœlus cum interim exsularet, post aliquod temporis intervallum, Astarten filiam virginem cum duabus aliis sororibus Rhea nimirum ac Dione summisit, quæ Saturnum fraude insidiisque tollerent. Verum Saturnus puellas amore blanditiisque captas, sorores ambas secum matrimonio copulavit. Quod ubi Cœlus audiisset, Fatum ac Pulchritudinem cum aliis sociis adversus eum expeditionem suscipere jussit, quam pariter utramque Saturnus illecebris delinitam apud se retinuit. Præterea Cœlus, inquit, Deus Bætylia reperit, animatos lapides insolenti arte molitus. Cæterum, Astarte filias septem Titanidas, sive Dianas Saturno peperit, simulque Rhea totidem filios, quorum postremus ut primum lucem aspexit consecratus est. Quin etiam ex Dione quidem puellas, ex Astarte vero mares præterea duos, Cupidinem Amoremque suscepit. Dagon autem, quod frumentum et aratrum invenisset, Aratrius Jupiter nuncupatus est. Sydyco, quem *justum* interpretamur, una ex Titanidis Æsculapium genuit. Saturno præterea liberi tres in Peræa nati, Saturnus ejusdem cum Patre nominis, **38** Jupiter Belus, et Apollo. His propemodum æquales Pontus, Typho et Nereus Ponti pater. Ex Ponto Neptunus ac Sido nascuntur. Sidonis autem ea suavitas et elegantia vocis erat, ut hymni modulate canendi artem princeps inveniret. A Demarunte Melicarthus et Hercules procreantur, moxque Cœlus ad Demaruntis sese partes adjungens; Ponto, a quo defecerat, denuo bellum movet. At Pontus Demaruntem, qui magno impetu suos in fines incubuerat, in fugam vertit; ille autem felicis fugæ gratia sacrificium vovit. Porro Saturnus anno occupati regni altero supra tricesimum, ubi Cœlum patrem mediterraneo quodam in loco structis insidiis captum in potestatem habuisset, verenda ipsi juxta fontes fluviosque circumfusos amputavit; quo loco Cœlus idem postea consecratus est. Tum vero dispertitus ejus ac dissipatus spiritus est, et sanguis e vulnere defluens in vicinorum fontium ac fluviorum aquas distillavit. Locus etiamnum ostenditur. » Hæ sunt cum Saturni, tum eorum qui Saturni ætate vixerunt, decantati a Græcis ævi laudes egregiæ; quos etiam princeps atque aureum hominum lingua discrepantium genus, ob jactatam illam veterum felicitatem, nuncupare solent. Verum noster hic scriptor, interjectis quibusdam, ita prosequitur: « Astarte vero, quæ Maxima nominatur, Jupiter Demaroon, et rex deorum Adodus, in ea regione Saturno consentiente regnarunt. Astarte capiti suo, tanquam insigne regni, tauri caput imposuit; cumque terrarum orbem peragraret, lapsam

A ριον, ἐκτέμνει αὐτοῦ τὰ αἰδοῖα, σύνεγγυς πηγῶν τε καὶ ποταμῶν. Ἔνθα ἀφιερώθη Οὐρανός, καὶ ἀπηρτίσθη αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, καὶ ἀπέσταξεν αὐτοῦ τὸ αἷμα τῶν αἰδοίων εἰς τὰς πηγὰς, καὶ τῶν ποταμῶν τὰ ὕδατα, καὶ μέχρι τούτου δείκνυται τὸ χωρίον. » Τοσοῦτο μὲν δὴ τὰ τοῦ Κρόνου, καὶ τοιαῦτά γε τοῦ παρ' Ἕλλησι βεωμένου βίου τῶν ἐπὶ Κρόνου τὰ σεμνά. Οὓς καί φασι γεγονέναι πρῶτον χρύσεόν τε γένος μερόπων ἀνθρώπων, τῆς μακαριζομένης ἐκείνης τῶν παλαιῶν εὐδαιμονίας. Πάλιν δὲ ὁ συγγραφεὺς τούτοις ἐπιφέρει μεθ' ἕτερα λέγων· « Ἀστάρτη δὲ ἡ Μεγίστη, καὶ Ζεὺς Δημαροῦς καὶ Ἄδωδος βασιλεὺς θεῶν, ἐβασίλευον τῆς χώρας, Κρόνου γνώμῃ. Ἡ δὲ Ἀστάρτη ἐπέθηκε τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ βασιλείας παφάσημον κεφαλὴν ταύρου· περινοστοῦσα δὲ τὴν οἰκουμένην, εὗρεν B ἀεροπετῆ ἀστέρα, ὃν καὶ ἀνελομένη, ἐν Τύρῳ τῇ ἁγίᾳ νήσῳ ἀφιέρωσε. Τὴν δὲ Ἀστάρτην Φοίνικες τὴν Ἀφροδίτην εἶναι λέγουσι. Καὶ ὁ Κρόνος δὲ περιὼν τὴν οἰκουμένην, Ἀθηνᾷ τῇ ἑαυτοῦ θυγατρὶ δίδωσι τῆς Ἀττικῆς τὴν βασιλείαν. Λοιμοῦ δὲ γενομένου καὶ φθορᾶς, τὸν ἑαυτοῦ μονογενῆ υἱὸν Κρόνος Οὐρανῷ πατρὶ ὁλοκαρποῖ, καὶ τὰ αἰδοῖα περιτέμνεται, ταὐτὸ ποιῆσαι καὶ τοὺς ἅμ' αὐτῷ συμμάχους καταναγκάσας· καὶ μετ' οὐ πολὺ, ἕτερον αὐτοῦ παῖδα ἀπὸ Ῥέας ὀνομαζόμενον Μοὺθ ἀποθανόντα ἀφιεροῖ, Θάνατον δὲ τοῦτον καὶ Πλούτωνα Φοίνικες ὀνομάζουσι. Καὶ ἐπὶ τούτοις ὁ Κρόνος Βύβλον μὲν τὴν πόλιν θεᾷ Βααλτίδι, τῇ καὶ Διώνῃ δίδωσι, Βηρυτὸν δὲ Ποσειδῶνι καὶ Καβήροις Ἀγρόταις τε καὶ Ἀλιεῦσιν, ὃ καὶ Πόντου λείψανα εἰς τὴν C Βηρυτὸν ἀφιέρωσαν. Πρὸ δὲ τούτων θεὸς Τάαυτος μιμησάμενος τὸν Οὐρανὸν, τῶν θεῶν ὄψεις, Κρόνου τε καὶ Δαγῶνος, καὶ τῶν λοιπῶν διετύπωσε τοὺς ἱεροὺς τῶν στοιχείων χαρακτῆρας. Ἐπενόησε δὲ καὶ τῷ Κρόνῳ παράσημα βασιλείας, ὄμματα τέσσαρα ἐκ τῶν ἐμπροσθίων καὶ τῶν ὀπισθίων μερῶν· δύο δὲ ἡσυχῇ μύοντα· καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων πτερὰ τέσσαρα, δύο μὲν, ὡς ἱπτάμενα, δύο δὲ ὡς ὑφειμένα. Τὸ δὲ σύμβολον ἦν, ἐπειδὴ Κρόνος κοιμώμενος ἔβλεπε, καὶ ἐγρηγορὼς ἐκοιμᾶτο· καὶ ἐπὶ τῶν πτερῶν ὁμοίως, ὅτι ἀναπαυόμενος ἵπτατο, καὶ ἱπτάμενος ἀνεπαύετο. Τοῖς δὲ λοιποῖς θεοῖς, δύο ἑκάστῳ πτερώματα ἐπὶ τῶν ὤμων, ὡς ὅτι δὴ συνίπταντο τῷ Κρόνῳ. Καὶ αὐτῷ δὲ πάλιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πτερὰ δύο· ἓν ἐπὶ D τοῦ ἡγεμονικωτάτου νοῦ, καὶ ἓν ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως. Ἐλθὼν δὲ ὁ Κρόνος εἰς Νότου χώραν, ἅπασαν τὴν Αἴγυπτον ἔδωκε θεῷ Τααύτῳ, ὅπως βασίλειον αὐτῷ γένηται. Ταῦτα δὲ, φησὶ, πρῶτοι πάντων ὑπεμνηματίσαντο οἱ ἑπτὰ Συδὲκ παῖδες Κάβειροι, καὶ ὄγδοος αὐτῶν ἀδελφὸς Ἀσκληπιὸς, ὡς αὐτοῖς ἐνετείλατο θεὸς Τάαυτος. Ταῦτα πάντα ὁ Θαβίωνος παῖς, πρῶτος τῶν ἀπ' αἰῶνος γεγονότων Φοινίκων ἱεροφάντης ἀλληγορήσας, τοῖς τε φυσικοῖς καὶ κοσμικοῖς πάθεσιν ἀναμίξας, παρέδωκε τοῖς ὀργιῶσι, καὶ τελετῶν κατάρχουσι προφήταις. Οἱ δὲ τὸν τῦφον αὔξειν ἐκ παντὸς ἐπινοοῦντες, τοῖς αὐτῶν διαδόχοις παρέδωκαν καὶ τοῖς ἐπεισάκτοις, ὧν εἷς ἦν Ἴσιρις τῶν τριῶν γραμμάτων εὑρετὴς, ἀδελφὸς Χνᾶ τοῦ πρώτου μετονομασθέντος Φοίνικος. » Εἶθ' ἑξῆς αὖθις ἐπιλέγει·

Digitized by Google

« Οἱ δὲ Ἕλληνες, εὐφυΐᾳ πάντας ὑπερβαλλόμενοι, τὰ μὲν πρῶτα πλεῖστα ἐξιδιώσαντο, καὶ τοῖς προκοσμήμασι (43) ποικίλως ἐξετραγῴδησαν, ταῖς τῶν μύθων ἡδοναῖς, θέλγειν ἐπινοοῦντες, παντοίως ἐποίκιλλον. Ἔνθεν Ἡσίοδος, οἵ τε κυκλικοὶ περιηχημένοι θεογονίας καὶ Γιγαντομαχίας, καὶ Τιτανομαχίας ἔπλασεν ἰδίας καὶ ἐκτομὰς (44), οἷς συμπεριφερόμενοι, ἐξενίκησαν τὴν ἀλήθειαν. Σύντροφοι δὲ τοῖς ἐκείνων πλάσμασιν αἱ ἀκοαὶ ἡμῶν γενόμεναι, καὶ προληφθεῖσαι πολλοῖς αἰῶσιν, ὡς παρακαταθήκην φυλάσσουσιν, ἣν παρεδέξαντο μυθοποιίαν, καθάπερ καὶ ἀρχόμενος εἶπον. Ἥτις συνεργηθεῖσα χρόνῳ, δυσεξίτηλον τὴν κατοχὴν αὐτῆς εἴργασται. Ὥστε τὴν μὲν ἀλήθειαν δοκεῖν λῆρον· τὸ δὲ τῆς ἀφηγήσεως νόθον, ἀλήθειαν. » — Ταῦτα ἀπὸ τῆς Σαγχουνιάθωνος προκείσθω γραφῆς, ἑρμηνευθείσης μὲν ἀπὸ Φίλωνος τοῦ Βυβλίου, δοκιμασθείσης δὲ ὡς ἀληθῶς (45) ὑπὸ τῆς Πορφυρίου τοῦ φιλοσόφου μαρτυρίας. Ὁ δ' αὐτὸς ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων συγγράμματι ἔτι καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Κρόνου γράφει· « Τάαυτος, ὃν Αἰγύπτιοι Θὼθ προσαγορεύουσι, σοφίᾳ διενεγκὼν παρὰ τοῖς Φοίνιξι, πρῶτος τὰ κατὰ τὴν θεοσέβειαν ἐκ τῆς τῶν χυδαίων ἀπειρίας, εἰς ἐπιστημονικὴν ἐμπειρίαν διέταξεν. Ὃ μετὰ γενεὰς πλείστας, θεὸς Σουρμουδηλὸς, Θουρώ τε ἡ μετονομασθεῖσα Χούσαρθις, ἀκολουθήσαντες, κεκρυμμένην τοῦ Τααύτου, καὶ ἀλληγορίαις ἐπεσκιασμένην τὴν θεολογίαν ἐφώτισαν. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· « Ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς τῶν κινδύνων, ἀντὶ τῆς πάντων φθορᾶς, τὸ ἠγαπημένον τῶν τέκνων, τοὺς κρατοῦντας ἢ πόλεως ἢ ἔθνους, εἰς σφαγὴν ἐπιδιδόναι λύτρον τοῖς τιμωροῖς δαίμοσι. Κατεσφάττοντο δὲ οἱ διδόμενοι μυστικῶς. Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας, καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου Ἀστέρα καθιερωθείς, ἐξ ἐπιχωρίας νύμφης, Ἀνωβρὲτ λεγομένης, υἱὸν ἔχων μονογενῆ, ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτως ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι, κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βῶμόν τε κατασκευασάμενος κατέθυσεν. » Ὁ δ' αὐτὸς πάλιν περὶ τῶν Φοινίκων στοιχείων ἐκ τῶν Σαγχουνιάθωνος μεταβαλὼν, θέα ὁποῖά φησι περὶ τῶν ἑρπυστικῶν καὶ ἰοβόλων θηρίων, ἃ δὴ χρῆσιν μὲν ἀγαθὴν ἀνθρώποις οὐδεμίαν συντελεῖ, φθορὰν δὲ καὶ λύμην οἷς ἂν τὸν δυσαλθῆ καὶ χαλεπὸν ἰὸν ἐγχρίμψειεν, ἀπεργάζεται. Γράφει δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν ὧδέ πως λέγων· « Τὴν μὲν οὖν τοῦ δράκοντος φύσιν καὶ τῶν ὄφεων αὐτὸς ἐξεθείασεν ὁ Τάαυτος, καὶ μετ' αὐτὸν αὖθις Φοίνικές τε καὶ Αἰγύπτιοι. Πνευματικώτατον γὰρ τὸ ζῶον πάντων τῶν ἑρπετῶν, καὶ πυρώδες ὑπ' αὐτοῦ παρεδόθη παρ' ᾧ [a] καὶ τάχος ἀνυπέρβλητον διὰ τοῦ πνεύματος παρίστησι, χωρὶς ποδῶν

[a] *Isc. ὄ.*

(43) *Καὶ τοῖς προκοσμήμασι.* Mont., εἶτα τοῖς πρακ., *forte melius*, εἶτα καὶ τοῖς προσκοσμήμασι, *fumetsi προκοσμήματα* esse possint, prævius quidam orationis fucus, et quasi sequentibus fabulis προοδοποιῶν.

(44) *Ἰδίας καὶ ἐκτ.* Malim καὶ ἰδίας ἐκτ., ut per ἐκτομάς partes quasdam ac veluti frusta intelligat, ex toto illo rerum Phœniciarum corpore decerpta.

(45) *Ὡς ἀληθῶς.* Forte, ὡς ἀληθοῦς.

A de cœlo stellam reperit, eamque in Tyro sancta insula consecravit. Cæterum hanc ipsam Astarten Phœnices Venerem esse memorant. At vero Saturnus, dum orbem lustrat universum, Minervæ filiæ totius Atticæ regnum tradit, ac diræ pestilentiæ inclementia exitioque commotus, filium, quem unum ex legitima uxore susceperat, Cœlo patri totum flammis consumptum immolat, tum sibi ipse verenda præscindit, sociosque omnes ad simile factum per vim adigit; nec multo post, Muth filium, quem ex Rhea genuerat, vita functum consecrat, quem Phœnices modo Mortem, modo Plutonem appellant. Deinde Saturnus Byblum urbem deæ Baaltidi, quæ etiam Dione vocabatur, Neptuno autem et Caberis, Agricolis item et Piscatoribus

B **39** Berytum dono dedit, ubi Ponti reliquias iidem consecrarunt. Taautus vero Deus cum jam ante Cœli imaginem effinxisset, mox Saturni etiam atque Dagonis cæterorumque deorum vultus, unaque sacros elementorum characteres expressit. Quin etiam insigne regni Saturno ejusmodi excogitavit; oculos in vultu binos ac totidem in occipite, quorum duo placide connivere ac nictare viderentur: alas item singulis in humeris geminas, e quibus explicatæ duæ, duæ vero contractæ ac demissæ forent. Atque oculorum symbolo significatum volebat, Saturnum et dormiendo cernere, et dormire vigilando; alarum autem eumdem et volare quiescendo, et volando quiescere; cæteris vero diis alas in humeris duas

C tantum attribuit, quippe qui Saturnum ipsum volando sequerentur. Ad ejusdem Saturni caput alas propterea geminas effinxit, quarum altera mentis principatum, altera sentiendi vim indicaret. Saturnus autem cum in Meridiem venisset, Taautum deum Ægypti universæ regem creavit. Atque hæc principes omnium, inquit, Cabiri septem liberi Sydec, cum Æsculapio fratre octavo, ipsiusmet Taauti jussu, in commentarios tabulasque retulerant. Thabionis autem filius, primus apud Phœnices ex omni memoria sacrorum interpres, eadem allegoriis quibusdam ementitus, cum rerum naturalium et eorum quæ passim hoc in mundo contingunt affectionibus conjuncta, prophetis orgia celebrantibus, et sacrificiorum mysteriorumque principibus

D tradidit. Qui deinceps inanem hanc ostentationem, quam omni ope omnique studio augere conati erant, suis quoque successoribus et initiatis reliquere. Horum unus Isiris quidam fuit, trium litterarum inventor, frater illius Chnæ, qui primus postea Phœnix vocatus est. » Quibus hæc deinde subjicit: « At vero Græci, homines præ cæteris gentibus politi admodum et elegantis ingenii, primum quidem istorum pleraque sibi tanquam propria vindicarunt: sed cum aures atque animos fabularum voluptate

Digitized by Google

permulcere vellent, novis eadem ac multiplicibus postea commentorum quasi ornamentorum accessionibus supra modum exaggeraruntAtque hinc Hesiodus, ac reliqui circulares poetæ, quorum fabellis omnia circumsonant, propria sibi quædam Gigantum ac Titanum certamina, sectionesque alias confinxere. Quæ cum illi passim et ubique jactarent, veritatem ipsam tandem oppresserunt. Aures vero 40 nostræ jam inde ab infantia illorum fictionibus assuetæ, et opinionibus per multa sæcula propagatis occupatæ, quam semel accepere fabularum vanitatem perinde ac depositum aliquod, ut statim ab initio dixi, custodiunt. Itaque quod ab ipso tempore vires ac robur acceperit, possessionem ita confirmavit suam ut eam excutere longe difficillimum sit, jamque veritas ipsa nugarum, adulterinæ vero ac spuriæ narrationes loco veritatis habeantur. » — Verum satis ista sunto, quæ ex Sanchuniathonis operibus huc usque retulimus, quæ cum a Philone Byblio conversa Græceque reddita sunt, tum Porphyrii philosophi testimonio tanquam vera comprobantur. Cæterum idem in eo, quem de Judæis scriptum reliquit, hæc præterea de Saturno commemorat: « Taautus ille, quem Thoth Ægyptii vocant, cum ingenti apud Phœnices sapientiæ laude floreret, quæ ad religionem cultumque deorum pertinebant, primus ex humilium ac plebeiorum capitum inscientia vindicata, eleganti et accommodato ad scientiæ leges ordine disposuit. Cui cum Surmubelus deus, et Thuro, quæ deinceps mutato nomine Chusarthis appellata est, longo ætatum intervallo successissent, occultam ipsius et allegoriarum involutam umbris theologiam illustrarunt. » Ac paulo post: « Hoc, inquit, apud veteres in more positum erat, ut in summis reipublicæ calamitatibus, penes quos aut civitatis aut gentis imperium esset, ii liberorum carissimi ultoribus dæmonibus jugulati sanguine quasi pretio, publicum exitium pestemque redimerent. Qui vero tum ad sacrificium devovebantur, eos mysticis quibusdam cæremoniis adhibitis jugulabant. Saturnus igitur, quem Phœnices Israelem nominant, quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecraruut, cum iis in locis regnaret, ac filium unigenam ex nympha quadam indigena, quam Anobretem vocabant, suscepisset, eumque propterea nomine Jeûdem appellatum, quod ea vox apud Phœnices unigenam etiamnum significet: cumque gravissimum belli periculum universam in regionem incubuisset, illum ipsum regio cultu ornatum ad aram ab sese prius erectam et instructam immolavit. » Jam vero considera, cujusmodi ea sint, quæ idem ipse Philo ex Sanchuniathonis opere de Phœnicum elementis conscripto, Græcis expressa verbis, de reptilibus commemorat; quæ cum nullam hominibus utilitatem afferant, tum pestem iis atque interitum creant, quibusdam ac venenum jaculantibus animalibus

A τε καὶ χειρῶν, ἢ ἄλλου τινὸς τῶν ἔξωθεν, ἐξ ὧν τὰ λοιπὰ ζῶα τὰς κινήσεις ποιεῖται· καὶ ποικίλων σχημάτων τύπους ἀποτελεῖ, καὶ κατὰ τὴν πορείαν ἑλικοειδεῖς ἔχει τὰς ὁρμάς, ἐφ' ὃ βούλεται τάχος· καὶ πολυχρονιώτατον δέ ἐστιν, οὐ μόνον τῷ ἐκδυόμενον τὸ γῆρας νεάζειν, ἀλλὰ καὶ αὔξησιν ἐπιδέχεσθαι μείζονα πέφυκε. Καὶ ἐπειδὰν τὸ ὡρισμένον μέτρον πληρώσῃ, εἰς ἑαυτὸν ἀναλίσκεται, ὡς ἐν ταῖς ἱεραῖς ὁμοίως αὐτὸς ὁ Τάαυτος κατέταξε γραφαῖς. Διὸ καὶ ἐν ἱεροῖς τοῦτο τὸ ζῶον καὶ ἐν μυστηρίοις συμπαρείληπται. Εἴρηται δὲ ἡμῖν περὶ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπιγραφομένοις *Ἐθωθιῶν* (46) ὑπομνήμασιν ἐπιπλεῖον· ἐν οἷς κατασκευάζεται, ὅτι ἀθάνατον εἴη, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναλύεται, ὥσπερ πρόκειται· οὐ γὰρ θνήσκει ἰδίῳ θανάτῳ, εἰ μὴ βίᾳ τινὶ πληγὲν τοῦτο τὸ ζῶον. Φοίνικες B δὲ αὐτὸ ἀγαθὸν δαίμονα καλοῦσιν· ὁμοίως καὶ Αἰγύπτιοι Κνὴφ ἐπονομάζουσι· προστιθέασι δὲ αὐτῷ ἱέρακος κεφαλήν, καὶ διὰ τὸ πρακτικὸν τοῦ ἱέρακος. Καί φησιν ὁ Ἐπήεις ἀλληγορῶν, ὁ ὀνομασθεὶς παρ' αὐτοῖς μέγιστος ἱεροφάντης, καὶ ἱερογραμματεύς· ὃν μετέφρασεν εἰς ἑλλάδα φωνὴν Ἄρειος Ἡρακλεωπολίτης κατὰ λέξιν οὕτως· « Τὸ πρῶτον ὂν θειότατον, ὄφις ἐστὶν ἱέρακος ἔχων μορφήν, ἄγαν ἐπίχαρις, ὃς εἰ ἀναβλέψειε, φωτὸς τὸ πᾶν ἐπλήρου ἐν τῇ πρωτογόνῳ χώρᾳ αὐτοῦ· εἰ δὲ καμμύσειε, σκότος ἐγίνετο. » Ἔμφασιν διδοὺς ὁ Ἐπήεις (47), ὅτι καὶ διάπυρόν ἐστι, διὰ τοῦ φάναι, διηύγασε· φωτὸς γὰρ ἴδιόν ἐστι τὸ διαυγάσαι. Παρὰ Φοινίκων δὲ καὶ Φερεκύδης λαβὼν τὰς ἀφορμὰς, ἐθεολόγησε περὶ τοῦ παρ' αὐτῷ C λεγομένου Ὀφιωνέως θεοῦ, καὶ τῶν Ὀφιωνιδῶν, περὶ ὧν αὖθις λέξομεν. Ἔτι μὴν οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐννοίας τὸν κόσμον γράφοντες, περιφερῆ κύκλον ἀεροειδῆ καὶ πυρωπὸν χαράσσουσι, καὶ μέσον τεταμένον ὄφιν ἱερακόμορφον· καὶ ἔστι τὸ πᾶν σχῆμα, ὡς τὸ παρ' ἡμῖν Θῆτα· τὸν μὲν κύκλον, κόσμον μηνύοντες, τὸν δὲ μέσον ὄφιν συνεκτικὸν τοῦτον, ἀγαθὸν δαίμονα σημαίνοντες. Καὶ Ζωροάστρης δὲ ὁ Μάγος ἐν τῇ ἱερᾷ συναγωγῇ τῶν Περσικῶν φησι κατὰ λέξιν· « Ὁ δὲ θεός ἐστι κεφαλὴν ἔχων ἱέρακος. Οὗτός ἐστιν ὁ πρῶτος ἄφθαρτος, ἀΐδιος, ἀγέννητος, ἀμερής, ἀνομοιότατος, ἡνίοχος παντὸς καλοῦ, ἀδωροδόκητος, ἀγαθῶν ἀγαθώτατος, φρονίμων φρονιμώτατος. Ἔστι δὲ καὶ πατὴρ εὐνομίας καὶ δικαιοσύνης, αὐτοδίδακτος, φυσικὸς, καὶ τέλειος, καὶ σο- D φὸς, καὶ ἱεροῦ φυσικοῦ μόνος εὑρετής. » Τὰ δ' αὐτὰ καὶ Ὀστάνης φησὶ περὶ αὐτοῦ ἐν τῇ ἐπιγραφομένῃ *Ὀκτατεύχῳ*. Πάντες δὲ τὰς ἀφορμὰς παρ' αὐτοῦ λαβόντες, ἐφυσιολόγησαν, ὥσπερ πρόκειται· καὶ τὰ μὲν πρῶτα στοιχεῖα τὰ διὰ τῶν ὄφεων, ναοὺς κατασκευασάμενοι, ἐν αὐτοῖς ἀφιέρωσαν, καὶ τούτοις θυσίας καὶ ἑορτὰς ἐπετέλουν καὶ ὄργια, θεοὺς τοὺς μεγίστους νομίζοντες καὶ ἀρχηγοὺς τῶν ὅλων. Τοσαῦτα καὶ τὰ περὶ τῶν ὄφεων.

(46) *Ἐθωθιῶν*. Fortean *Chronica*, ut derivetur ab Hebræo עת, quod est *tempus*, cujus plural. etiam femin. est עתות. At in Mont. leg. ἠθιχῶν, quæ si vera lectio est, de vario ac multiplici animantium ingenio scriptum opus illud fuerit, cujus hic specimen aliquod in serpente.

(47) *Ἐπήεις*. Mont., Ἔπειος.

Digitized by Google

in quos tetrum illud suum et exitiale venenum excusserint. Sic igitur ad verbum ille : « Taautus quidem draconis serpentiumque naturæ divinitatem aliquam tribuebat, quam ejus opinionem 41 Phœnices et Ægyptii postea comprobarunt. Enimvero genus hoc animantis præ cunctis reptilibus, vi et copia spiritus abundare docet, ejusque naturam igneam esse, quod etiam propterea celeritatem, inquit, præ se fert omni exceptione majorem, cum neque pedum, neque manuum, neque alterius cujusquam exterioris membri adminiculum habeat, cujusmodi sunt, quibus ad motum reliquæ animantes uti solent. Præterea varias ac multiplices corporis formas ostendit, ac sinuosis intortum spiris sese quam libuerit incitato vibrat impetu. Diuturnæ admodum vitæ est, nec solum exuto senio juvenescit, verum etiam majora corporis simul et virium accipit incrementa, donec tandem confecto certo quodam annorum curriculo in seipsum iterum dissolvatur, quemadmodum in sacris etiam tabulis idem Taautus scriptum reliquit. Id quod in causa fuit, cur hoc animantium genus in sacris pariter atque mysteriis adhiberi soleret. De hoc autem in commentariis, quos *Ethothia* inscripsimus, pluribus a nobis disputatum est, ubi ipsum immortale esse, et in sese denuo, quemadmodum ante dicebam, resolvi demonstravimus. Nec enim hujusmodi animal, nisi vi quadam percussum ante fuerit, morte naturali exstinguitur. Atque illud quidem Phœnices bonum dæmonem, Ægyptii vero Cnephum similiter nuncuparunt, eidemque caput accipitris ob præcipuam quamdam hujus volucris agendi vim addiderunt. Quin etiam Epeis ille, qui summus ab iis sacrorum interpres et scriba nominatur, quemque Arius Heracleopolites Græca lingua donavit, sic ad verbum allegorice rem istam exposuit : « Unus omnium maxime divinus erat serpens ille, qui accipitris formam præ se ferebat, idemque aspectu jucundissimus : quippe enim, ubi oculos aperuisset, continuo primigeniæ suæ regionis loca omnia luce complebat : sin autem conniveret, illico tenebræ succedebant. » Ac natura quidem igneum illum esse vi ipsa verbi διηύγασεν, id est illustrabat, Epeis manifeste declaravit : lucis enim, τὸ διαυγάσαι, hoc est illustrare, proprium est. Pherecydes autem, occasione ex Phœnicibus arrepta, theologicam de illo numine quod Ophionem ipse nuncupat, deque Ophionidis instituit disputationem ; nos autem de illis aliquid etiam postea subjiciemus. Cæterum Ægyptii mundum eodem consilio depingentes, rotundum circulum aerio colore flammisque sparsum exprimunt, cujus in medio serpens extentus accipitris forma collocatur. Ac tota quidem figura Græco Theta persimilis est, ita nimirum, ut circulo mundum exhibeant, serpente autem medio illum utrinque 42 conjungente, bonum dæmonem significent. At vero Zoroastres Magus in sacro Persicorum rituum commentario, hæc totidem verbis habet : « Deus autem est accipitris capite, princeps omnium, expers interitus, sempiternus, sine ortu, sine partibus, maxime dissimilis, omnis boni moderator, integerrimus, bonorum optimus, prudentium prudentissimus, legum æquitatis ac justitiæ parens, se tantum præceptore doctus, naturalis, perfectus, sapiens, et sacræ vis physicæ unus inventor. » Eadem insuper Ostanes de illo tradit in eo quod *Octateuchum* inscripsit, volumine. Reliqui autem omnes, principem illum secuti, de rerum natura, quemadmodum ante dictum est, philosophati sunt; ac primis elementis ac serpentium forma, in templis quæ construxerant solemni ritu dedicatis, cum sacrificia, tum festos quoque dies, et orgia celebrarunt, quod illos deorum maximos esse, rerumque omnium principes ac moderatores putarent. Verum hæc de serpentibus modo satis.

Ἀλλὰ γὰρ τὰ μὲν τῆς Φοινίκων θεολογίας τοῦτον περιέχει τὸν τρόπον. Ἦν ἀμεταστρεπτὶ φεύγειν, καὶ τῆς τῶν παλαιῶν φρενοβλαβείας τὴν ἔασιν μεταδιώκειν, ὁ σωτήριος εὐαγγελίζεται λόγος. Ὅτι δὲ μὴ μῦθοι ταῦτα, καὶ ποιητῶν ἀναπλάσματα λανθάνουσάν τινα ἐν ὑπονοίαις ἔχοντα θεωρίαν τυγχάνει· σοφῶν δὲ καὶ παλαιῶν, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν, θεολόγων ἀληθεῖς μαρτυρίαι, τὰ καὶ ποιητῶν ἁπάντων καὶ λογογράφων πρεσβύτερα περιέχουσαι, τό τε πιστὸν τῶν λόγων ἐπαγόμεναι ἀπὸ τῆς εἰσέτι δεῦρο ἐν ταῖς κατὰ Φοινίκην πόλεσι τε καὶ κώμαις κρατούσης τῶν θεῶν προσηγορίας τε καὶ ἱστορίας, τῶν τε παρ' ἑκάστοις ἐπιτελουμένων μυστηρίων, δῆλον ἂν εἴη· ὡς μηκέτι τούτων χρῆναι βιαίους ἀνιχνεύειν φυσιολογίας, σαφῆ τὸν ἐξ ἑαυτῶν ἔλεγχον ἐπιφερομένων τῶν πραγμάτων. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ Φοινίκων θεολογία. Ὥρα δὲ μεταβάντας καὶ τὴν Αἰγυπτίων ἐπιθεωρῆσαι.

A

Hujusmodi ergo est Phœnicum theologica, quam ut irretortis oculis fugiamus, ac priscorum vesaniæ medicinam persequamur, salutaris Evangelii doctrina præcipit. Nam quod ista omnia nec fabulæ sint, nec commenta poetarum, quæ latentem nescio quam in intimis sensibus contemplationem involvant : sed potius vera sapientium ac veterum, ut ipsi quidem appellant, theologorum testimonia, quæ res omnibus et poetis et fabularum scriptoribus antiquiores complectantur, fidemque arcessant cum ex illa ipsa, quæ in Phœnicum urbibus ac pagis etiamnum celebratur, deorum appellatione atque historia, tum ex iis quæ apud singulos peraguntur, mysteriis quivis opinor, intelligit : nihil ut jam necesse sit coactas rerum istarum physicas explicationes perscrutari, cum certissimis quæ sponte ac per se ipsas illæ suppeditant, argumentis indiciisque teneantur. Hæc ergo de Phœnicum theologia dicta sunto. Jam enim tempus est ut ad Ægyptiorum sacra doctrinamque transeamus.

Digitized by Google

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

—

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER SECUNDUS.

43 SECUNDI LIBRI CAPITA.

1 *Theologiæ Ægyptiorum epitome, et quemadmodum ad Græcos inde transierit.*

2 *Eorum epitome quæ de Græcorum diis et heroibus fabulose conficta sunt.*

3 *Arcanorum initiorum, et occultorum mysteriorum epitome, quæ multiplicium deorum superstitione continentur.*

4 *Quibus rationibus a suscipiendis ejusmodi de diis opinionibus abducti simus.*

5 *Eorum, quæ superius dicta sunt, complexio.*

6 *Sepulcra mortuorum esse, quæ deorum templa nominantur.*

7 *Quid Plato de veterum theologia senserit.*

8 *De Romanorum theologia.*

A ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. Ἐπιτομὴ τῆς Αἰγυπτίων θεολογίας, καὶ ὡς εἰς Ἕλληνας μετεκομίσθη.

β'. Ἐπιτομὴ τῶν παρ' Ἕλλησί τε θεῶν καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἡρώων μυθευομένων.

γ'. Ἐπιτομὴ τῶν ἀποῤῥήτων τελετῶν, καὶ κρυφίων μυστηρίων τῆς πολυθέου πλάνης.

δ'. Τίσι λογισμοῖς τοῦ τὰ ὅμοια τοῖς Ἕλλησι περὶ θεῶν φρονεῖν ἀνεχωρήσαμεν.

ε'. Ἀνακεφαλαίωσις τῶν πρόσθεν εἰρημένων.

ς'. Περὶ τοῦ νεκρῶν εἶναι τὰ καλούμενα αὐτῶν ἱερὰ τῶν θεῶν.

ζ'. Ὅπως ὁ Πλάτων περὶ τῆς τῶν παλαιῶν θεολογίας ἐδόξαζεν.

η'. Περὶ τῆς κατὰ Ῥωμαίους θεολογίας.

—

PROŒMIUM.

Hujusmodi ergo sunt quæ Phœnicum theologia continentur, quæ quidem sic ut nusquam omnino respiciamus, fugienda nobis esse, priscorum autem vesaniæ curationem studiose persequendam, salutaris Evangelii doctrina præcipit (47*). Enimvero quod ista nec fabulæ sint, nec commenta poetarum, quæ latentem nescio quam reconditis in sensibus contemplationem involvant; sed potius vera sapientium ac veterum, ut ipsi **44** quidem loquuntur, theologorum testimonia, quæ res omnibus et poetis, et fabellarum scriptoribus antiquiora complectantur, sibique fidem arcessant cum ab illa ipsa, quæ in Phœnicum urbibus ac pagis etiamnum retinetur, deorum appellatione atque historia, tum ex iis, quæ apud singulos antiquo ritu celebrantur mysteriis, quivis, opinor, ex communi tam reliquorum auctorum, quam eorum etiam, qui pro theologis habentur, consensu intelligat. Siquidem ex eo constat, veteres illos, qui res ad deorum naturam

B

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τὰ μὲν δὴ τῆς Φοινίκων θεολογίας τὸν προειρημένον περιέχει τρόπον, ἣν ἀμεταστρεπτὶ φεύγειν καὶ τῆς τῶν παλαιῶν φρενοβλαβείας τὴν ἴασιν μεταδιώκειν ὁ σωτήριος λόγος εὐαγγελίζεται. Ὅτι δὲ μὴ μῦθοι ταῦτα καὶ ποιητῶν ἀναπλάσματα, λανθάνουσάν τινα ἐν ὑπονοίαις ἔχοντα θεωρίαν, τυγχάνει· σοφῶν δὲ καὶ παλαιῶν, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν, θεολόγων ἀληθεῖς μαρτυρίαι, τὰ καὶ ποιητῶν ἁπάντων καὶ λογογράφων πρεσβύτερα περιέχουσαι, τό τε πιστὸν τῶν λόγων ἐπαγόμεναι ἀπὸ τῆς εἰσέτι δεῦρο ἐν ταῖς κατὰ Φοινίκην πόλεσί τε καὶ κώμαις κρατούσης τῶν θεῶν προσηγορίας τε καὶ ἱστορίας, τῶν τε παρ' ἑκάστοις ἐπιτελουμένων μυστηρίων δῆλον ἂν εἴη, ἀπό τε τῆς τῶν λοιπῶν συγγραφέων, καὶ δὴ καὶ τῶν C νομιζομένων θεολόγων ὁμολογίας· δι' ἧς ἐμαρτύρησαν τοὺς παλαιοὺς καὶ πρώτους τὰ περὶ θεῶν συστησαμένους, μηδὲν εἰς φυσικὰς ἀναφέρειν τροπολογίας, μηδ' ἀλληγορεῖν τοὺς περὶ θεῶν μύθους, ἐπὶ μόνης δὲ τῆς λέξεως φυλάττειν τὰς ἱστορίας. Ταῦτα γὰρ

(47*) Hæc jam fere ad verbum in epilogo libri I dicta.

Digitized by Google

εἰ παρατεθεῖσαι τῶν εἰρημένων ἐδήλουν φωναὶ, ὡς μηκέτι χρῆναι τούτων βιαίους ἀνιχνεύειν φυσιολογίας, σαφῆ τὸν ἐξ ἑαυτῶν ἔλεγχον ἐπιφερομένων τῶν πραγμάτων. Τοιαύτη μὲν οὖν ἡ τῶν Φοινίκων θεολογία. Ὥρα δὲ μεταβάντας, καὶ τὰ Αἰγυπτίων ἐπιθεωρῆσαι, εἰς τὸ κατανοῆσαι καὶ συνιδεῖν ἐξητασμένως, εἰ μὴ κεκριμένη καὶ εὔλογος συνέστηκεν ἡμῖν ἡ ἐξ αὐτῶν ἀναχώρησις, οὐδ' ἄλλως, ἢ διὰ μόνης τῆς Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως, πρώτιστα πάντων αὐτοῖς Αἰγυπτίοις, εἶτα δὲ καὶ τοῖς τὰ ἴσα φρονοῦσιν αὐτοῖς κατωρθωμένη. Πᾶσαν μὲν οὖν τὴν Αἰγυπτιακὴν ἱστορίαν εἰς πλάτος τῆς Ἑλλήνων μετεῖληφε φωνῆς, ἰδίως τε τὰ περὶ τῆς κατ' αὐτοὺς θεολογίας Μανεθὼς ὁ Αἰγύπτιος ἔν τε ᾗ ἔγραψεν Ἱερᾷ βίβλῳ, καὶ ἐν ἑτέροις αὐτοῦ συγγράμμασι. Πλὴν ἀλλὰ καὶ Διόδωρος ὁ πρόσθεν ἡμῖν μνημονευθεὶς, ἐκ πλειόνων τὰς ἱστορίας ἀναλεξάμενος, καὶ ὡς ἔνι μάλιστα τὰ παρ' ἑκάστοις ἔθνεσιν ἀπηκριβωκὼς, ἐπιφανὴς ἀνὴρ, καὶ δόξαν οὐ μικρὰν παιδείας παρὰ πᾶσι τοῖς φιλολόγοις κτησάμενος· καὶ δὴ καὶ πᾶσαν τὴν παλαιὰν συναγαγὼν ἱστορίαν, συνάψας τε τὰ πρῶτα τοῖς ἐξῆς πράγμασι, τὴν καταρχὴν τῆς ὅλης ἐποιήσατο πραγματείας ἀπὸ τῆς κατ' Αἰγυπτίους θεολογίας· ἀφ' ἧς ἡγοῦμαι κρεῖττον εἶναι ποιήσασθαι τὴν τῶν προκειμένων παράθεσιν, ὡς ἂν μᾶλλον οὔσης γνωριμωτέρας τοῖς Ἕλλησι τῆς τούτου γραφῆς. Ἱστορεῖ δ' οὖν ταῦτα πρὸς λέξιν.

A ac religionem pertinentes omnium primi collegere, nihil penitus vel ad morum informationem, vel allegoricos fabularum sensus referre, sed in nuda ac simplici narrationis ipsius historia constanter hærere voluisse. Hoc ipsissima eorum, quos laudavimus, omnium verba declarant, nihil ut jam necesse sit, coactas rerum istarum physicas explicationes indagare, cum certissimis, quæ sponte ac per se ipsas illæ suppeditant, argumentis indiciisque teneantur. Hæc igitur de Phœnicum theologia dicta sunto. Jam vero tempus est, ut ad Ægyptiorum sacra doctrinamque transeamus, ut perspectum omnes et exploratum habeant, num absque diligenti ac matura deliberatione ab iis quoque discedendum nobis esse statuerimus, nostrumque hoc consilium non aliunde quam ex ipsamet *Evangelica demonstratione* petitis rationibus, primum quidem Ægyptiis, tum reliquis deinceps omnibus, qui cum iis opinionibus erant sententiisque conjuncti, probatum fauste ac feliciter evenerit. Ac Manethus quidem Ægyptius historiam illorum universam Græcis litteris fuse admodum explicavit, præsertim vero quæ ad ipsorum theologiam pertinebant, cum in *Sacro volumine*, tum aliis quibusdam operibus comprehendit. Sed quoniam Diodorus, is quem antea commemoravimus, qui diversas ex pluribus collegit historias, singularumque ritus, quam accuratissime fieri potuit, complexus est, vir sane clarissimus, opinionemque doctrinæ non exiguam apud omnes politioris litteraturæ studiosos consecutus, sic totam in unum veluti corpus veterum historiam coegit, sequentia cum prioribus apte connectens, ut ab illa Ægyptiorum theologia operis universi principium duxerit : operæ pretium me facturum arbitror, si ex eadem, quæ a propositam nobis disputationem faciunt, deprompta in omnium oculis ac luce constituam, quod Græci homines sæpius in hujus auctoris lectione versentur. Hæc igitur ad verbum ille commemorat.

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐπιτομὴ τῆς Αἰγυπτίων θεολογίας, καὶ ὡς εἰς Ἕλληνας μετεκομίσθη.

45 CAPUT I.

Theologiæ Ægyptiorum epitome, et quemadmodum ad Græcos inde transierit.

« Φασὶ (48) τοίνυν Αἰγύπτιοι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν, πρώτους τοὺς ἀνθρώπους γενέσθαι κατὰ τὴν Αἴγυπτον, διά τε τὴν εὐκρασίαν τῆς χώρας, καὶ διὰ τὴν φύσιν τοῦ Νείλου. Τοῦτον γὰρ πολύγονον ὄντα, καὶ τὰς τροφὰς αὐτοφυεῖς παρεχόμενον, ῥᾳδίως ἐκτρέφειν τὰ ζωογονηθέντα. Τοὺς δὲ θεοὺς, ἀνθρώπους μὲν ὑπάρξαι θνητοὺς, διὰ δὲ σύνεσιν καὶ καινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν, τυχεῖν τῆς ἀθανασίας· ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γενέσθαι. Μεθερμηνευομένους δὲ αὐτοὺς, τινὰς μὲν ὁμωνύμους ὑπάρχειν τοῖς οὐρανίοις, τινὰς δὲ ἰδίαν ἐσχηκέναι προσηγορίαν, Ἥλιόν τε, καὶ Κρόνον, καὶ Ῥέαν, ἔτι δὲ καὶ Δία τὸν ὑπό τινων Ἄμμωνα προσαγορευόμενον, πρὸς δὲ τούτοις, Ἥραν καὶ Ἥφαιστον, ἔτι δὲ Ἑστίαν, καὶ τελευταῖον Ἑρμῆν. Καὶ πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῶν κατ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ. Ἔνιοι δὲ τῶν ἱερέων φασὶ πρῶτον Ἥφαιστον βασιλεῦσαι, πυρὸς εὑρετὴν γενόμενον. Μετὰ δὲ ταῦτα

D « Aiunt, inquit, Ægyptii sub primum hujus universitatis ortum, primos etiam homines in Ægypto procreatos fuisse, partim ob singularem quamdam totius regionis temperationem, partim ob ipsius Nili naturam : illum enim, quod fecundus admodum sit ac cibos ultro sponteque nascentes præbeat, facile genitas animantes alere. Jam vero deos ipsos, cum homines quoque mortales fuissent, tamen propter sapientiam, et communia quædam in hominum genus merita, immortalitatem consecutos esse, quorum etiam aliqui in Ægypto regnaverint. Eorum alios, si interpretari lubeat, ejusdem cum cœlitibus nominis fuisse, alios propriam quamdam appellationem sibi vindicasse : atque inter eos Solem, Saturnum, Opem, ipsumque præterea Jovem, qui Ammon a quibusdam nuncupatur : Junonem item atque Vulcanum, Vestam, postremumque Mercurium. Ac Solem quidem, cœleste sidus no-

(48) *Φασὶ.* Diodori locus est, sed plane συντόμως ex lib. I descriptus, p. 9, l. 6, ante fin.

Digitized by Google

mine referentem, Ægypti regnum principem tenuisse, quanquam e sacerdotibus nonnulli volunt, Vulcanum illum ignis inventorem primum regem numerandum esse, cui Saturnus in imperio successerit, exque Ope sorore, quam in uxorem ipse duxerat, vel Osirin et Isin, ut scribunt aliqui, vel, ut plures asserunt, Jovem Junonemque susceperit, qui orbi postmodum universo propter eximiam virtutem imperarint; deos autem quinque genuerint, Osirin, Isin, Typhonem, Apollinem ac Venerem. Et Osirin quidem Bacchum esse, Isin vero Cererem; quam cum ille secum matrimonio conjunxisset, regnumque capessisset, cum plurima ab eodem beneficia in rempublicam essent collata, tum urbem in Thebaide centum instructam portis, ædificatam, quæ ab aliis civitas Jovis, ab aliis Thebæ nominetur. Jovi præterea Junonique parentibus sacram ædem, itemque diis cæteris aurea templa excitata, quibus singulis cum certos quosdam honores, tum etiam in quos eorum cura incumberet, sacerdotes attribuerit. Porro eumdem Osirin vitem invenisse tradunt, primumque vino usum esse, ac reliquos omnes populos agriculturam docuisse. **46** Apud eum autem summo in honore Mercurium fuisse, quod in excogitandis iis quæ vitam hominum juvare possent, ingenii solertiam ostenderet plane singularem: quippe qui litteras invenerit, deorum sacrificia rite instituerit, lyræ cantum repererit, Græcosque homines τὴν ἑρμηνείαν, hoc est elocutionem, docuerit; quam ob causam Ἑρμῆς, id est Mercurius, ab iisdem fuerit appellatus; denique olivæ plantam invenerit. Jam vero, cum orbem terrarum Osiris peragraret, Phœniciæ quidem Busirim, Æthiopiæ autem ac Libyæ Antæum ab eo præfectum esse; at illum expeditionem Apolline fratre socio suscepisse, a quo repertam laurum esse ferunt. Osirin præterea duos liberos expeditionis suæ comites habuisse, Anubin, et Macedonem; iisque Panem adjunxisse, quem præcipua quadam Ægyptii veneratione prosequantur, cujus etiam nomine Panos urbem ædificarint. Dum autem circa Taphosirin versaretur, adductos ad eum Satyros fuisse: quodque suavitate cantus in primis delectaretur, musicorum ab eo multitudinem circumductam, quorum e numero novem quoque virgines canendi peritissimæ nec minus aliarum rerum doctrina peritæ fuerint, quas Græci Musas appellent, quibus Apollo præesset. Porro cum nullus populus Osirin, propter accepta ab eo beneficia non quasi deum exciperet, plurima sui passim eumdem monimenta reliquisse, urbesque non paucas in India condidisse: alias item circa Phrygiam obiisse nationes, ac per Hellespontum in Europam trajecisse; quin etiam ex filiis Macedonem Macedoniæ regem creasse, Triptolemo vero colendorum Atticæ regionis agrorum curam provinciamque man-

A Κρόνον ἄρξαι, καὶ γήμαντα τὴν ἀδελφὴν Ῥέαν, γεννῆσαι κατὰ μέν τινας, τὸν Ὄσιριν καὶ τὴν Ἶσιν· κατὰ δὲ τοὺς πλείους, Δία τε καὶ Ἥραν, οὓς δι' ἀρετὴν βασιλεῦσαι τοῦ σύμπαντος κόσμου. Ἐκ δὲ τούτων γενέσθαι πέντε θεούς, Ὄσιριν, καὶ Ἶσιν, καὶ Τυφῶνα, Ἀπόλλωνά τε, καὶ Ἀφροδίτην. Καὶ τὸν μὲν Ὄσιριν εἶναι τὸν Διόνυσον· τὴν δὲ Ἶσιν, τὴν Δήμητραν. Ταύτην δὲ γήμαντα τὸν Ὄσιριν, καὶ τὴν βασιλείαν διαδεξάμενον, πολλὰ πρᾶξαι πρὸς εὐεργεσίαν
B τοῦ κοινοῦ, κτίσαι τε πόλιν ἐν τῇ Θηβαΐδι ἑκατόμπυλον, ἣν τινας μὲν Διὸς πόλιν, ἐνίους δὲ Θήβας προσειπεῖν. Ἱδρύσασθαι δὲ καὶ ἱερὸν τῶν γονέων, Διός τε καὶ Ἥρας· καὶ τῶν ἄλλων δὲ θεῶν ναούς τε χρυσοῦς, ὧν ἑκάστῳ τιμὰς ἀπονεῖμαι, καὶ καταστῆσαι τοὺς ἐπιμελομένους ἱερεῖς. Εὑρετὴν δὲ γενέσθαι τὸν Ὄσιριν
B τῆς ἀμπέλου, πρῶτόν τε ψιλῷ χρήσασθαι, καὶ διδάξαι τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τὴν γεωργίαν. Τιμᾶσθαι δὲ ὑπ' αὐτοῦ μάλιστα πάντων τὸν Ἑρμῆν, διαφόρῳ φύσει κεχορηγημένον, πρὸς ἐπίνοιαν τῶν δυναμένων ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον. Εὑρετήν τε γὰρ αὐτὸν γενέσθαι τῶν γραμμάτων, καὶ θυσίας θεῶν διατάξασθαι, λύραν τε εὑρεῖν, καὶ τοὺς Ἕλληνας διδάξαι τὴν περὶ τούτων ἑρμηνείαν ἀφ' οὗπερ αὐτὸν Ἑρμῆν ὀνομασθῆναι, τοῦτον δὲ καὶ τῆς ἐλαίας τὸ φυτὸν εὑρεῖν. Τὸν δὲ Ὄσιριν ἐπελθόντα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, ἐπὶ μὲν Φοινίκης καταστῆσαι Βούσιριν, κατὰ δὲ
C τὴν Αἰθιοπίαν καὶ Λιβύην, Ἀνταῖον. Αὐτὸν δὲ ἐπιστρατεῦσαι μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν φασιν εὑρετὴν τοῦ φυτοῦ τῆς δάφνης γενέσθαι. Συστρατεῦσαι δὲ τῷ Ὀσίριδι τοὺς δύο υἱούς, Ἀνουβίν
C τε καὶ Μακεδόνα, παραλαβεῖν (49) τε καὶ τὸν Πᾶνα διαφερόντως ὑπ' Αἰγυπτίων τιμώμενον, οὗ καὶ ἐπώνυμον εἶναι τὴν Πανὸς πόλιν. Ὄντι δὲ τῷ Πανὶ περὶ τὴν Ταφόσιριν, ἀχθῆναι τὸ τῶν Σατύρων γένος. Φιλόμουσον δὲ ὄντα, περιάγειν πλῆθος μουσουργῶν· ἐν οἷς καὶ παρθένους ἐννέα ξυναμένας ᾄδειν, καὶ τἆλλα πεπαιδευμένας τὰς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὀνομαζομένας Μούσας, ὧν ἡγεῖσθαι τὸν Ἀπόλλωνα. Παντὸς δὲ
D ἔθνους ὡς θεὸν ἀποδεχομένου τὸν Ὄσιριν, διὰ τὰς εὐεργεσίας, πανταχοῦ μνημεῖα ἑαυτοῦ καταλιπεῖν, κτίσαι δὲ καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγας ἐν Ἰνδοῖς. Ἐπελθεῖν δὲ καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὴν Φρυγίαν ἔθνη, καὶ περαιωθῆναι κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον εἰς Εὐρώπην· καὶ Μακεδόνα μὲν τὸν υἱὸν ἀπολιπεῖν Μακεδονίας βασιλέα, Τριπτολέμῳ δὲ ἐπιτρέψαι τὰς κατὰ τὴν Ἀττικὴν γεωργίας· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξ ἀνθρώπων εἰς θεοὺς μεταστάντα, τυχεῖν ὑπὸ Ἴσιδος καὶ Ἑρμοῦ ἱερῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιφανεστάτων ἐν θεοῖς τιμῶν. Τούτου δὲ καὶ τελετὰς καταδεῖξαι, καὶ πολλὰ περὶ αὐτοῦ μυστικῶς εἰσηγήσασθαι. Ἀναιρεθῆναι δὲ αὐτὸν ὑπὸ Τυφῶνος τοῦ ἀδελφοῦ, πονηροῦ καὶ ἀσεβοῦς ὄντος· ὃν διελόντα τὸ σῶμα τοῦ φονευθέντος εἰς ἓξ καὶ εἴκοσι μέρη, δοῦναι τῶν συνεπιτιθεμένων ἑκάστῳ μερίδα, βουλόμενον ἅπαντα μετασχεῖν τοῦ μύσους. Τὴν δὲ Ἶσιν ἀδελφὴν οὖσαν Ὀσίριδος καὶ γυναῖκα μετελθεῖν τὸν φόνον, συναγωνιζομένου τοῦ παιδὸς αὐτῆς

* *Ισ.* οἶνῳ.

(49) *Παραλαβεῖν.* Sic enim Diodor., quod longe rectius quam καταλαβεῖν, quod in alia editione.

Digitized by Google

Ὧρω. Ἀνελοῦσαν δὲ τὸν Τυφῶνα καὶ τοὺς συμπράξαν- A
τας, παρὰ τὴν νῦν Ἀνταίου καλουμένην κώμην βα-
σιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου. Εὑροῦσαν δὲ πάντα τὰ μέρη
τοῦ σώματος, πλὴν τῶν αἰδοίων τοῦ Ὀσίριδος,
ἑκάστῳ μέρει περιπλάσαι λέγουσιν αὐτὴν τύπον ἀν-
θρωποειδῆ, παραπλήσιον Ὀσίριδι τὸ μέγεθος, ἐξ
ἀρωμάτων καὶ κηροῦ, καὶ παραδοῦναι τοῖς ἱερεῦσι
καθ' ὧλης τῆς Αἰγύπτου τιμᾶν, καθιερῶσαι δὲ καὶ
τῶν παρ' αὐτοῖς γινομένων ζώων ἓν ὁποῖον ἂν βου-
ληθῶσιν. Τοὺς δὲ ταύρους τοὺς ἱεροὺς, καὶ τόν τε
ὀνομαζόμενον Ἄπιν, καὶ τὸν Μνεῦιν Ὀσίριδι κα-
θιερωθῆναι, καὶ τούτους σέβεσθαι καθάπερ θεοὺς,
κοινῇ καταδειχθῆναι πᾶσιν Αἰγυπτίοις. Ταῦτα γὰρ
τοῖς εὑροῦσι τὸν τοῦ σίτου καρπὸν συνεργῆσαι πρὸς
τὸν σπόρον, καὶ τὰς κοινὰς γεωργίας. Ὁμόσαι δὲ
τὴν Ἶσιν, μηδενὸς ἀνδρὸς ἔτι συνουσίαν δέξασθαι, B
μεταστᾶσαν δὲ καὶ αὐτὴν ἐξ ἀνθρώπων, τυχεῖν ἀθα-
νάτων τιμῶν, καὶ ταφῆναι κατὰ τὴν Μέμφιν. Τὰ
μὲν οὖν ἀνευρεθέντα τοῦ Ὀσίριδος μέρη, ταφῆς
ἀξιωθῆναί φασι τὸν εἰρημένον τρόπον, τὸ δὲ αἰδοῖον
ὑπὸ μὲν Τυφῶνος εἰς τὸν ποταμὸν ῥιφῆναι λέγουσιν,
ὑπὸ δὲ τῆς Ἴσιδος οὐδὲν ἧττον τῶν ἄλλων ἀξιωθῆναι
τιμῶν ἰσοθέων. Ἔν τε γὰρ τοῖς ἱεροῖς εἴδωλον αὐτοῦ
κατασκευάσασαν, τιμὰς καταδεῖξαι καὶ τελετὰς, καὶ
τὰς θυσίας τὰς τῷ θεῷ τούτῳ γινομένας ἐντίμους
ποιῆσαι. Διὸ καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐξ Αἰγύπτου παρει-
ληφότας τὰ περὶ τοὺς ὀργιασμοὺς, καὶ τὰς Διονυ-
σιακὰς ἑορτὰς, τιμᾶν τοῦτο τὸ μόριον ἐν τοῖς μυ-
στηρίοις, καὶ ταῖς τοῦ θεοῦ τούτου τελεταῖς τε καὶ
θυσίαις, ὀνομάζοντας αὐτὸ φαλλόν. Τοὺς δὲ λέγοντας
ἐν Θήβαις ταῖς Βοιωτικαῖς γεγονέναι τὸν θεὸν ἐκ Σε- C
μέλης καὶ Διὸς, σχεδιάζειν. Ὀρφέα γὰρ εἰς Αἴγυπτον
μεταβαλόντα καὶ μετασχόντα τῆς τελετῆς, καὶ τῶν
Διονυσιακῶν μυστηρίων μεταλαβεῖν, τοῖς τε Καδ-
μείοις φίλον ὄντα καὶ τετιμημένον ὑπ' αὐτῶν, μετα-
θεῖναι τοῦ θεοῦ τὴν γένεσιν, ἐκείνοις χαριζόμενον.
Τοὺς δὲ ὄχλους, τὰ μὲν διὰ τὴν ἄγνοιαν, τὰ δὲ διὰ
τὸ βούλεσθαι τὸν θεὸν Ἕλληνα ὀνομάζεσθαι, προσδέ-
ξασθαι προσηνῶς τὰς τελετὰς καὶ τὰ μυστήρια.
Ἀφορμὰς δὲ ἔχειν τὸν Ὀρφέα πρὸς τὴν μετάθεσιν
τῆς τοῦ θεοῦ γενέσεως καὶ τελετῆς, τοιαύτας. Κάδ-
μον ἐκ Θηβῶν ὄντα Αἰγυπτίων, γεννῆσαι σὺν ἄλλοις
τέκνοις καὶ Σεμέλην, ταύτην δὲ ὑπὸ τοῦ Διός
ποτε (50) φθαρεῖσαν, ἔγκυον γενέσθαι, καὶ τεκεῖν
ἑπτὰ μηνῶν διελθόντων βρέφος, οἷόν περ οἱ κατ' D
Αἴγυπτον τὸν Ὄσιριν γεγονέναι νομίζουσι. Τὸν δὲ
Κάδμον, τελευτῆσαν τὸ βρέφος χρυσῶσαι, καὶ τὰς
καθηκούσας αὐτῷ ποιήσασθαι θυσίας, ἀνάψαι δὲ καὶ
τὴν γένεσιν εἰς Δία, σεμνύνοντα τὸν Ὄσιριν, καὶ τῆς
φθαρείσης τὴν διαβολὴν ἀφαιρούμενον. Διὸ καὶ παρὰ
τοῖς Ἕλλησιν ἐκδοθῆναι λόγον, ὡς ἡ Κάδμου θυγά-
τηρ Σεμέλη τέτοκεν ἐκ Διὸς Ὄσιριν. Ἔπειτα παρ-
ελθόντων τῶν μυθογράφων, ἐμπλῆσαι τὸ θέατρον,
καὶ τοῖς ἐπιγινομένοις ἰσχυρὰν πίστιν καὶ ἀμετάθε-
τον ἐγγενέσθαι. Καθόλου δέ φασι τοὺς Ἕλληνας ἐξι-
διάζεσθαι τοὺς ἐπιφανεστάτους Αἰγυπτίων ἥρωάς
τε καὶ θεούς. Καὶ γὰρ Ἡρακλέα τὸ γένος Αἰγύπτιον

dasse; tandemque rebus subductum humanis, templa, ac cæteros qui diis tribui solent honores eximios ab Iside ac Mercurio consecutum esse; qui ejus non modo sacrificia religionesque docuerint, sed etiam pleraque mysteriis involuta ipsius in gratiam excogitarint. Cæterum a Typhone fratre, homine conscelerato et impio interfectum illum fuisse tradunt; qui cum ejus cadaver in sex et viginti partes concidisset, eas in sicarios totidem cædisque fraternæ socios diviserit, quod omnes immani piaculo obstrictos esse vellet. Isin autem, quod Osiridis et soror et uxor esset, operam ei suam navante Oro filio, parricidium ultam esse, cumque Typhonem ac reliquos sceleris administros, circa eum, qui nunc Antæi pagus nominatur, sustulisset, toti Ægypto imperasse. Præterea, cum omnia corporis illius membra præter verenda reperisset, partes singulas, in singulas item hominis effigies, quæ Osirin magnitudine referebant, ex aromatibus ceraque conflatas inclusisse, easque sacerdotibus tota passim Ægypto colendas tradidisse, sic ut ex iis, quæ apud illos nascerentur, animantibus, quodcunque visum esset, consecrarent; tauros autem, qui sacri dicuntur, quosque Apin ac Mnevin ipsi vocant, dedicatos ab iisdem fuisse. Itaque, ut ejusmodi animantes divinis honoribus omnes Ægyptii venerarentur, ubique constitutum, quippe quos primis frumenti inventoribus, tam ad semen terræ committendum, quam ob cæteros agriculturæ labores, ante omnes usui fuisse constaret. Porro eamdem Isin jurejurando confirmasse aiunt, nullius sese viri consuetudinem in posterum admissuram; vitaque functa cum esset, immortales etiam honores consecutam, ac circa Memphin sepultam fuisse. Jam vero cum reperta Osiridis membra, eum in modum quem paulo ante commemoravimus, sepulturæ mandata essent; tum ipsius verenda, quæ a Typhone projecta in fluvium erant, Isidem nihilominus quam cætera divino cultu prosecutam esse ferunt. Nam et illorum in templis simulacrum erexisse, ritusque ac cæremonias, cum legitimis ac solemnibus hujus dei sacrificiis summa cum religione celebranda curasse. Quamobrem ipsos quoque Græcos, qui ab Ægyptiis orgiaca sacra cum Bacchi festis acceperint, membrum illud tam in mysteriis quam in istius numinis initiationibus atque sacrificiis phalli nomine venerari solitos esse. Enimvero, qui Thebis Bœotiæ deum illum ex Jove ac Semele natum esse dicant, id temere ac leviter effutire. Quippe, Orpheum enim, cum in Ægyptum commigrasset, iisque sacris initiatus in ipsorum quoque Bacchi mysteriorum partem ac societatem venisset, propter eam, quæ sibi cum Cadmeis intercedebat, amicitiam, quosque ab illis honores acceperat, numinis illius ortum in ipsorum gratiam transtulisse; multitudinem autem, partim ignoratione veritatis, partim illa veri patris ignoratione, a Cadmo Bacchi parentem celebratum esse.

(50) Ὑπὸ τοῦ Διός ποτε. Diodor., ὑπό του δή ποτε, longe melius, quia paulo post significat Jovem,

Digitized by Google

tim quod hunc deum genere Græcum haberi vehementer optaret, ejusdem cum initiandi ritus, tum etiam mysteria studiose ac libenter admodum esse complexam. Cæterum Orpheo, transferendi ortus numinis, ejusmodi ansas et occasiones fuisse. Cadmum videlicet Thebis Ægyptiis oriundum, cum 48 aliis aliquot liberis Semelem quoque genuisse, hanc vero a nescio quo forte constupratam, post septem a conceptu menses infantem peperisse, ei, quem apud se natum Ægyptii prædicant, Osiridi persimilem; Cadmum vero infantis mortui cadaver auro convestiisse, eique solemnes sacrificiorum ritus instituisse, ac demum ipsius procreationem Jovi assignasse, hoc utique consilio, ut cum Osiridi majestatem conciliaret, tum ipsam quoque matrem a stupri oblati infamia liberaret. Hunc igitur in modum sparsam illam apud Græcos de Osiride famam esse, quod eum ex Jove Semele Cadmi filia suscepisset; qua fabularum scriptores omnia postmodum theatra compleverint, eoque tandem factum esse, ut constans ejus et inconcussa fides posterorum mentibus insideret. Quin etiam Græcos, ut verbo dicam, celeberrimos quosque aiunt Ægyptiorum heroas atque deos sibi tanquam proprios vindicasse. Nam Herculem etiam, Ægyptius genere cum esset, ac singulari fortitudine præditus, magnam orbis terrarum partem obiisse; eumdem tamen quasi Græcum a Græcis prædicari, tametsi longe ab altero quodam Hercule diversum, quem in Græcia multis post sæculis Alcmena pepererit. Addunt Perseum quoque lucem in Ægypto primum aspexisse, et ipsiusmet Isidis originem a Græcis hominibus translatam Argos fuisse, qui hanc ipsam, Io bovis in figuram aliquando mutatam esse fabulentur; cum eamdem tamen Isin alii, alii Cererem, Thesmophoron, hoc est *legiferam*, alii, nonnulli Lunam, alii denique Junonem esse opinentur. Osirin autem a quibusdam Sarapin, Bacchum ab aliis, a nonnullis Plutonem, ab aliis Ammonem, vel Jovem, vel Pana existimari. Jam ab Iside remedia pleraque ipsamque adeo medicinæ artem inventam esse tradunt, ac simul immortalitatis pharmacum; cujus illa vi Orum filium quem Titanum insidiis exceptum, ac mortuum in aquis repertum, non tantum in lucem reddito animo revocarit, sed etiam immortalitate donarit. Porro hunc Orum, qui deorum novissimus est, in Ægypto regnasse, ejusque nomen, interpretari si velis, Apollinem significare; qui quod ab Iside parente medendi ac vaticinandi artem didicisset, edendis oraculis morbisque sanandis optime de hominum genere mereatur. Est autem hæc communis plurimorum existimatio, Gigantas quosdam immani vastaque mole corporis, ac prodigioso quodam instructos apparatu, Jovem Osirimque deos, Isidis temporibus bello lacessivisse. Ex eo denique legem illam Ægyptiorum de matrimonio cum sororibus ineundo fluxisse volunt,

A ὄντα, δι' ἀνδρίαν ἐπελθεῖν πολλὴν τῆς οἰκουμένης, ἐξοικειοῦσθαι δὲ αὐτὸν τοὺς Ἕλληνας, καὶ μὴν ἕτερον ὄντα τοῦ ἐξ Ἀλκμήνης παρ' Ἕλλησιν ὕστερόν ποτε γενομένου. Φασὶ δὲ καὶ τὸν Περσέα γενέσθαι κατὰ τὴν Αἴγυπτον, καὶ τῆς Ἴσιδος τὴν γένεσιν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εἰς Ἄργος μεταφέρεσθαι, μυθολογούντων αὐτὴν εἶναι Ἰὼ, τὴν εἰς βοὸς τύπον μεταμορφωθεῖσαν, τὴν αὐτὴν δὲ, τοὺς μὲν Ἶσιν, τοὺς δὲ Δήμητραν, τοὺς δὲ Θεσμοφόρον, ἄλλους δὲ Σελήνην, καὶ ἄλλους Ἥραν νομίζειν. Τὸν δὲ Ὄσιριν, τοὺς μὲν Σάραπιν, τους δὲ Διόνυσον, τοὺς δὲ Πλούτωνα, τοὺς δὲ Ἄμμωνα, τοὺς δὲ Δία, ἑτέρους δὲ Πᾶνα νομίζειν. Εὑρετὴν δὲ γενέσθαι τὴν Ἶσίν φασι φαρμάκων πολλῶν, καὶ ἰατρικῆς ἐπιστήμης· εὑρεῖν δὲ καὶ τὸ τῆς ἀθανασίας φάρμακον, δι' οὗ τὸν υἱὸν Ὧρον ὑπὸ τῶν
B Τιτάνων ἐπιβουλευθέντα, καὶ νεκρὸν εὑρεθέντα καθ' ὕδατος, μὴ μόνον ἀναστῆσαι δοῦσαν τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀθανασίας ποιῆσαι μεταλαβεῖν. Τὸν δὲ Ὧρον ὕστατον ὄντα τῶν θεῶν, βασιλεῦσαι τῆς Αἰγύπτου. Μεθερμηνευόμενον δέ φασιν αὐτὸν εἶναι τὸν Ἀπόλλωνα, τήν τε ἰατρικὴν καὶ μαντικὴν ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἴσιδος διδαχθέντα, διὰ τῶν χρησμῶν, καὶ θεραπειῶν εὐεργετεῖν. Συμφωνεῖται δὲ παρὰ τοῖς πλείστοις, ὅτι τοῖς περὶ τὸν Δία καὶ τὸν Ὄσιριν θεοῖς, κατὰ τὴν Ἴσιδος ἡλικίαν μεγαλόσωμοί τινες Γίγαντες ἐπὶ τὸ τερατῶδες κοσμούμενοι, πόλεμον ἤγειραν. Νομοθετῆσαι δὲ τοὺς Αἰγυπτίους γαμεῖν ἀδελφὰς, διὰ τὸ τὴν Ἶσιν τῷ Ὀσίριδι ἀδελφῷ ὄντι αὐτῆς γαμηθῆναι. » Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τούτων ἱστοροῦσι.
C Περὶ δὲ τῶν ἀφιερωμένων ζώων (51) κατ' Αἴγυπτον, τοιοῦτός τις παρ' αὐτοῖς κατέχει λόγος. Τινὲς μέν φασι τοὺς ἐξ ἀρχῆς γενομένους θεοὺς, ὀλίγους ὄντας καὶ κατισχυομένους ὑπὸ τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἀσεβείας τῶν γηγενῶν ἀνθρώπων, ὁμοιωθῆναί τισιν ἀλόγοις ζώοις, καὶ οὕτως διαφυγεῖν· ἔπειτα χάριν ἀποδιδόντας τῆς σωτηρίας, ἀφιερῶσαι τὰς φύσεις σὺτῶν τῶν ζώων, οἷς ἀφωμοιώθησαν. Οἱ δέ φασιν, ἐν ταῖς πρὸς τοὺς πολεμίους συμβολαῖς, κατασκευάσαντας εἰκόνας τῶν ζώων, ἃ νῦν τιμῶσι, φορεῖν ταύτας τοὺς ἡγεμόνας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τοῦτο γνώρισμα τῆς ἀρχῆς ἔχειν· ἐν δὲ ταῖς κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκαις, ὡς
D ἂν αἴτια τὰ ζῶα γενόμενα, ὧν τὰς εἰκόνας ἔφερον, ἀποθεῶσαι. Ἕτεροι δὲ τρίτην αἰτίαν φέρουσι, τῆς χρείας ἕνεκα τῶν ζώων φάσκοντες αὐτὰ τετιμῆσθαι. Τὴν μὲν γὰρ θήλειαν βοῦν, τίκτειν καὶ ἀροῦν. Τὰ δὲ πρόβατα τίκτειν καὶ σκέπην παρέχειν, καὶ τὴν διὰ τοῦ γάλακτος καὶ τοῦ τυροῦ τροφήν. Τὸν δὲ κύνα συνθηρεύειν ἀνθρώποις, καὶ φυλακτικὸν εἶναι. Διόπερ τὸν θεὸν τὸν παρ' αὐτοῖς καλούμενον Ἀνουβιν, κυνὸς ἔχειν κεφαλήν· ἐμφαίνοντες, ὅτι σωματοφύλαξ ἦν τῶν περὶ τὸν Ὄσιριν καὶ τὴν Ἶσιν. Ἔνιοι δέ φασι, τῆς Ἴσιδος προηγουμένης τοὺς κύνας, καθ' ὃν καιρὸν ἐζήτει τὸν Ὄσιριν, τά τε θηρία καὶ τοὺς ἀπαντῶντας ἀπείργειν. Καὶ τὸν μὲν αἴλουρον πρὸς τὰς ἀσπίδας εὔθετον ὑπάρχειν καὶ τὰ ἄλλα δακετὰ τῶν ἑρπετῶν, τὸν δὲ ἰχνεύμονα, τὰ τῶν κροκοδείλων ὠὰ συντρίβειν, ἀναιρεῖν

(51) Ἀφιερωμένων ζώων. Sequentia de animantium apud Ægyptios consecratione, Diodorus fusius lib. I, p. 74 et seq.

Digitized by Google

τε καὶ τοὺς κροκοδείλους πηλῷ κυλιόμενον, καὶ ἐπιπηδῶντα κεχήνοσι τοῖς στόμασι, διαφαγόντα τε αὐτῶν τὰ ἐντὸς τῆς κοιλίας, νεκροὺς ἀπεργάζεσθαι. Τῶν δὲ ὀρνέων, τὴν μὲν ἶβιν χρησίμην ὑπάρχειν πρός τε τοὺς ὄφεις καὶ τὰς ἀκρίδας καὶ τὰς κάμπας· τὸν δὲ ἱέρακα, πρὸς τοὺς σκορπίους καὶ κεράστας, καὶ τὰ μικρὰ τῶν δακετῶν θηρίων, καὶ διὰ τὸ συμβάλλεσθαι ταῖς μαντείαις· τὸν δ' ἀετὸν, διὰ τὸ βασιλικὸν εἶναι· τὸν δὲ τράγον φασὶν ἀποτεθεῶσθαι, καθάπερ καὶ τοῖς Ἕλλησι τὸν Πρίαπον, διὰ τὸ γεννητικὸν μόριον· τὸ μὲν γὰρ ζῶον εἶναι τοῦτο κατωφερέστατον πρὸς τὰς συνουσίας, τὸ δὲ μόριον τοῦ σώματος, τὸ τῆς γενέσεως αἴτιον, τιμᾶσθαι προσηκόντως, ὡς ἂν ἀρχηγὸν ὂν τῆς τῶν ζώων φύσεως. Καθόλου δὲ τὸ αἰδοῖον, οὐ κατ' Αἰγυπτίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων οὐκ ὀλίγους, καθιερωκέναι κατὰ τὰς τελετὰς, ὡς αἴτιον τῆς τῶν ζώων γενέσεως. Τούς τε ἱερεῖς τοὺς παραλαβόντας τὰς πατρικὰς ἱερωσύνας κατ' Αἴγυπτον, τούτῳ τῷ θεῷ μυεῖσθαι· καὶ τοὺς Πᾶνας δὲ, καὶ τοὺς Σατύρους φασὶν ἕνεκα τῆς αὐτῆς αἰτίας τιμᾶσθαι παρὰ ἀνθρώποις. Διὸ καὶ τὰς εἰκόνας αὐτῶν ἀνατιθέναι τοὺς πλείστους ἐν τοῖς ἱεροῖς ἐντεταμένας, καὶ τῇ τοῦ τράγου φύσει παραπλησίως· τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο παραδίδοσθαι πρὸς τὰς συνουσίας ὑπάρχειν ἐνεργότατον. Τοὺς δὲ ταύρους τοὺς ἱεροὺς, τὸν Ἆπιν καὶ τὸν Μνεῦιν τιμᾶσθαι παραπλησίως τοῖς θεοῖς, ἅμα μὲν διὰ τὴν γεωργίαν, ἅμα δὲ καὶ διὰ τὸ τὴν εὕρεσιν τῶν καρπῶν αὐτοῖς ἀνατιθέναι. Τοὺς δὲ λύκους τιμᾶσθαι, διὰ τὴν πρὸς τοὺς κύνας τῆς φύσεως ὁμοιότητα, καὶ ἐπεὶ τὸ παλαιὸν φασι, τῆς Ἴσιδος μετὰ τοῦ παιδὸς Ὥρου μελλούσης διαγωνίζεσθαι πρὸς Τυφῶνα, παραγενέσθαι βοηθὸν ἐξ ᾅδου τὸν Ὄσιριν τῷ τέκνῳ καὶ τῇ γυναικὶ, λύκῳ τὴν ὄψιν ὁμοιωθέντα. Ἕτεροι δὲ λέγουσιν Αἰθίοπας στρατεύσαντας ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον, ὑπὸ πλήθους λύκων διωχθῆναι· διὸ καὶ Λυκοπολίτην κληθῆναι τὴν χώραν. Τὸν δὲ κροκόδειλον σέβεσθαί φασι, διὰ τὸ μὴ τολμᾷν διανήχεσθαι τὸν Νεῖλον τοὺς ἀπὸ τῆς Ἀραβίας καὶ Λιβύης λῃστὰς, τῶν κροκοδείλων χάριν. Φασὶ δέ τινα τῶν παρ' αὐτοῖς βασιλέων διωκόμενον ὑπὸ τῶν ἰδίων κυνῶν, καταφυγεῖν εἰς τὴν λίμνην, ἔπειτα ὑπὸ κροκοδείλου ἀναληφθέντα παραδόξως, εἰς τὸ πέραν ἀπενεχθῆναι. Αἰτίας δὲ καὶ ἄλλας φασί τινες τῆς τῶν ἀλόγων ζώων τιμῆς. Τοῦ γὰρ πλήθους τὸ παλαιὸν ἀφεστηκότος τῶν βασιλέων, καὶ συμφρονοῦντος εἰς τὸ μηκέτι βασιλεύεσθαι, ἐπινοῆσαί τινα διάφορα σεβάσματα αὐτοῖς τῶν ζώων παρασχεῖν, ὅπως ἑκάστων τὸ μὲν παρ' αὐτοῖς τιμώμενον σεβομένων, τοῦ δὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀφιερωμένου καταφρονούντων, μηδέποτε ὁμονοῆσαι δύνωνται πάντες οἱ κατ' Αἴγυπτον. Ὅταν δὲ ἀποθάνῃ τι τῶν εἰρημένων ζώων, σινδόνι καλύψαντες, καὶ μετ' οἰμωγῆς τὰ σήθη καταπληξάμενοι, ἐν ἱεραῖς θήκαις θάπτουσιν. Ὃς δ' ἂν τι τούτων τῶν ζώων ἑκὼν διαφθείρῃ, θανάτῳ περιπίπτει, πλὴν ἐὰν αἴλουρον ἢ τὴν ἶβιν ἀποκτείνῃ. Ταῦτα γὰρ ἐάν τε ἑκὼν, ἐάν τε ἄκων ἀποκτείνῃ τις, πάντως θανάτῳ περιπίπτει. Ἀλλὰ μήν, καὶ καθ' ἣν οἰκίαν εὑρεθῇ κύων τετελευτηκὼς, ξυρῶνται πάντες ὅλον τὸ σῶμα, καὶ ποιοῦνται πέν-

A 49 quod Osiris primus Isidem sororem in uxorem accepisset. » Atque hujusmodi sunt, quæ de hominibus in deos consecratis Ægyptiorum historiæ prodiderunt. Jam vero de animalium consecratione hæc ab iisdem fere tradi solent. Quibusdam sane placet, qui ab initio dii fuerint, cum ob paucitatem, hominum terrenorum partim multitudine partim impietate opprimerentur, eos animalium ratione carentium forma tectos periculum declinasse, eorumque naturas, quorum mutuati similitudinem fuerant, ut aliquam ob acceptæ salutis beneficium gratiam referrent, consecrasse. Alii vero sic existimant, quod in certaminibus adversum hostes initis, earum animantium, quas ipsi nunc venerantur, arte elaboratas imagines, summis in capi-
B tibus exercitus duces ac principes, sic tanquam imperii monimentum aliquod et insigne, gestassent, partis postmodum victoriis, illas ab iisdem, quasi victoriam peperissent, deorum in numerum relatas fuisse. Postremo sunt, qui tertiam cultus ejusmodi causam proferant, utilitatem eam, quam ex hoc animantium genere perciperent. Quippe, bovem enim feminam non parere modo, sed etiam arare; ab ovibus autem fetus, vestes, lactis, caseique alimentum suppeditari; canem usui cum ad venationem, tum ad custodiam hominibus esse; quam ob causam, deum illum, quem Anubim nominant, canino esse capite, ut eum Osiridis et Isidis prætorianum fuisse militem significent, quanquam non desunt, qui velint, Isidem quo tempore Osirin quæ-
C reret, præeuntes secum duxisse canes, qui feras et obvium quemque summoverent. Porro felem quidem adversum aspidas reliquosque serpentes, qui morsu venenum infundunt, perutilem esse: ichneumonem autem non modo crocodilorum ova conterere, sed etiam crocodilos ipsos exstinguere, quod in cœno ante volutatus, inhiantia ipsorum ora insiliat, quæque ventre continentur intestina corrodat. Ex avibus etiam, plurimum ibin contra serpentes, locustas et erucas opis auxiliique conferre; nec minus accipitrem contra scorpiones ac cerastas minorumque bestiarum vulgus, quæ morsu pestem et interitum afferunt, cum eidem præterea multum in auguriis divinationibusque tribuatur; aquilam
D denique, quod regium aliquid præ se ferat, venerationi esse. Jam, hircum ipsum quoque tanquam deum ab illis habitum fuisse, nihilominus quam Priapum a Græcis, ob membrum corporis ad generationem comparatum; quippe hoc animantis genus in Venerem pronum admodum esse atque propensum : 50 illam vero partem corporis, cui debetur generatio, quod potissimum animalium naturæ principium sit, non sine ratione coli. Et sane partem istam, si in universum loqui placet, non ab Ægyptiis modo, sed ab aliis etiam plerisque gentibus in sacrorum initiis, utpote causam generationis animantium esse consecratam, ipsosque adeo sacerdotes, qui patrium in Ægypto sacerdotium hæreditario quasi jure accipiant, numinis hujus

Digitized by Google

mysteriis initiari. Quin etiam et Panas et Satyros aiunt eamdem ob causam venerationem ab hominibus consecutos esse, quorum simulacra plerique, magna cum hircorum natura similitudine, in templis arrigentia dedicarint, quod nimirum hoc animal salacissimum habeatur. Sacros tauros Apin ac Mnevin quod attinet, divinos ipsis honores concedi, partim quod arandæ terræ serviant, partim quod iis ipsarum quoque frugum inventio tribuatur. Lupos vero similiter coli, non modo propter eam, quam habent cum canibus naturæ affinitatem, sed etiam quod olim, inquiunt, Iside cum Oro filio adversus Typhonem dimicatura, filio simul et uxori suppetias ab inferis excitatus et lupi forma tectus Osiris tulisset. Quanquam alii tradunt Æthiopes, cum in Ægyptum incubuissent, a luporum multitudine pessime vexatos et in fugam actos fuisse, id quod etiam in causa fuerit, cur ea regio Lycopolitana diceretur. Crocodilorum venerationem institutam esse, quod eorum metu Arabiæ Libyæque latrones Nilum transmittere non audeant : et unum quidem suis e regibus, ut canum suorum impetum ac rabiem effugeret, cum in paludem confugisset, a crocodilo quodam præter exspectationem leniter exceptum, atque in ulteriorem ripam transvectum fuisse. His alias quoque brutorum animalium cultus rationes adjiciunt. Enimvero, cum a regibus olim multitudo defecisset, jamque de tollendo funditus regio dominatu conspiratione facta cogitaret, id ab aliquo solerter inventum, uti varios illis ac discrepantes colendorum animantium ritus traderet, ut cum singulis suos quique animantes et religiose colerent, et consecratos ab aliis repudiarent, nunquam universæ totius Ægypti præfecturæ in mutuam consiliorum voluntatumque societatem et conjunctionem venire possent. Jam, ubi animalium istorum aliquod exstinctum est, ipsum linteo opertum sacris in thecis cum ingenti luctu planctuque sepeliunt. **51** Quod si quis eorum quodpiam sponte dataque opera occiderit, morte damnatur. Felem autem vel ibin quisquis sive prudens, sive imprudens peremerit, circa veniam omnem capitis supplicium luit. Præterea, quacumque in domo exstinctus canis repertus fuerit, corpus totum ad cutem usque radentes in luctu versantur universi, ac licet vinum aut frumentum, aut aliquid aliud necessariæ victum annonæ repositum in ædibus illis fuerit, eo tamen sibi nemo prorsus uti fas in posterum esse arbitratur. Cæterum Memphi quidem Apin, Mnevin autem in Solis civitate alunt; Mendæ hircum, crocodilum in Myridis palude, cæteras bestias in sacrorum quorumdam septorum ambitu, quibus similam, aut elixum lacte chondrum ac placentas omnis generis cum anserinis carnibus partim elixis, partim assis objiciunt. Iis autem, quæ cruda vescuntur, aves obtrudunt quam plurimas feminasque pulcherrimas cum singulis maribus enutriunt, quas pellices nominare solent. At vero Api magnifice post mortem consepulto, alterum ei persimilem quæsierunt; eoque reperto, metu populus universus luctuque liberatur. Vitulus autem primum in Nili civitatem duci-

A θος, κἂν οἶνος, ἢ σῖτος, ἢ τι τῶν πρὸς τὸν βίον ἀναγκαίων τύχῃ κείμενον ἐν τῷ οἴκῳ, οὐκ ἔτι χρησασθαι αὐτοῖς ὑπομείνειαν. Τρέφουσι δὲ τὸν Ἆπιν ἐν Μέμφει, καὶ τὸν Μνεῦιν ἐν Ἡλίου πόλει· καὶ τὸν τράγον ἐν Μένδῃ, καὶ τὸν κροκόδειλον ἐν τῇ Μύριδος λίμνῃ, καὶ τὰ λοιπὰ θηρία ἐν ἱεροῖς περιβόλοις, σεμίδαλιν προσφέροντες, ἢ χόνδρον ἕψοντες ἐν γάλακτι, καὶ πέμματα παντοδαπὰ μέλιτι φύροντες, καὶ κρέα χήνεια, τὰ μὲν ἕψοντες, τὰ δὲ ὀπτῶντες. Τοῖς δὲ ὠμοφάγοις πολλὰ τῶν ὀρνέων παραβάλλουσι, καὶ θηλείας ἑκάστῳ τῶν ζώων τὰς εὐειδεστάτας συντρέφουσιν, ἃς παλλακίδας προσαγορεύουσιν. Ὅταν δὲ ὁ Ἆπις τελευτήσας ταφῇ μεγαλοπρεπῶς, ζητοῦσιν ἕτερον ὅμοιον· ὅταν δὲ εὑρεθῇ, τὰ μὲν πλήθη τοῦ δέους ἀπολύονται καὶ τοῦ πένθους· ἄγεται δὲ ὁ μόσχος πρῶτον εἰς Νείλου πόλιν. Καὶ τότε μόνον αἱ B γυναῖκες αὐτὸν ὁρῶσι κατὰ πρόσωπον ἱστάμεναι, καὶ δεικνύουσιν ἀνασυράμεναι τὰ ἑαυτῶν γεννητικὰ μόρια. Τὸν δὲ ἕτερον χρόνον ἅπαντα, κεκωλυμένον ἐστὶν εἰς ὄψιν αὐτὰς ἔρχεσθαι τούτῳ τῷ θεῷ. Φασὶ δὲ τὴν τοῦ Ὀσίριδος ψυχὴν εἰς τοῦτον μετὰ τὴν τελευτὴν μετᾳστῆναι. Τοιαύτη καὶ ἡ Αἰγυπτίων ἀσχήμων ἀθεότης μᾶλλον ἢ θεολογία, πρὸς ἣν καὶ τὸ ἐνίστασθαι αἰσχρόν. Ἧς καὶ εἰκότως καταπτύσαντες ἀνεχωρήσαμεν, λύτρωσιν καὶ ἐλευθερίαν τῶν τοσούτων κακῶν οὐδετέρως εὑράμενοι, ἢ διὰ μόνης τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τῆς τὰς διανοίας τυφλοῖς τὴν ἀνάβλεψιν εὐαγγελισαμένης. Τούτων δὲ αὐτῶν τὰς σεμνοτέρας δὴ θεωρίας τε καὶ φυσιολογίας, μικρὸν ὕστερον ἐπισκεψόμεθα, ἐπάν καὶ τὰ Ἑλληνικὰ διαλάβωμεν. Οὕτω δῆτα ἀναμὶξ Αἰγυπτιακῆς C ὁμοῦ καὶ Φοινικικῆς συνδραμούσης μυθολογίας, κεκράτηκεν εἰκότως παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐθνῶν ἡ τῆς παλαιᾶς πλάνης δεισιδαιμονία. Ἀλλὰ γὰρ λεκτέον καὶ τὰ Ἑλλήνων. Τὰ μὲν δὴ σεμνὰ τῆς Αἰγυπτίων μυθολογίας, τὸν προτεθέντα περιείληφε τρόπον, τὰ δὲ Ἑλληνικά, ὅτι τούτων αὐτῶν ἀποσπάσματα καὶ παρακούσματα τυγχάνει, προείρηται μὲν πολλάκις, καὶ διὰ τῆς τῶν προτεθέντων συγγραφέων διαγνώσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας γένοιτ' ἂν ἔκδηλον, ἐπαγομένων ἐν ταῖς οἰκείαις περὶ θεῶν ἀναγραφαῖς οἴκοθεν μὲν οὐδὲν, ταῖς δὲ τῶν ἔξωθεν περιπιπτόντων μυθολογίαις. Ξοάνοις τε γὰρ τοῖς παραπλησίοις, καὶ μυστηρίοις τοῖς αὐ- D τοῖς ἀποδείκνυνται συγχρώμενοι, ὡς ἔνεστι μαθεῖν ἐκ τῆς περὶ τούτων ἱστορίας, ἣν ὁ τὰς βιβλιοθήκας ἐπὶ ταὐτὸν ὁμοῦ συναγαγὼν, οὗ καὶ πρόσθεν ἐμνημόνευσα κατὰ τὸ τρίτον καὶ τέταρτον τῆς δηλωθείσης αὐτοῦ πραγματείας ἱστορεῖ, τὴν τῆς ἱστορίας ἀρχὴν ἀπὸ τῶν τοῦ Κάδμου χρόνων πεποιημένος. Τὸν δὲ Κάδμον, μετὰ Μωϋσέα γενέσθαι αἱ ἀκριβεῖς τῶν χρονογραφιῶν παριστῶσι διαδοχαὶ, ὡς κατὰ καιρὸν ἐπιδείξομεν, ὥστε καὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν ἀποδείκνυσθαι τὸν Μωϋσέα προτερεῖν· εἰ δὴ πρὸ Κάδμου μὲν οὗτος, οἱ δὲ θεοὶ νεώτεροι τῆς Κάδμου γεγονότες ἡλικίας ἀναφαίνονται. Ἄκουε δ' οὖν τῶν τοῦ συγγραφέως φωνῶν.

Digitized by Google

ur, ac tum quidem solis mulieribus eum videre licet, quæ coram sistentes sese reductis vestibus honestas ipsi partes ostendunt, ac deinceps ab omni prorsus ejusdem numinis aspectu excluduntur. Hujus autem in corpus Osiridis vita functi animum transmigrasse aiunt. Hæc illa est Ægyptiorum divinitatis omnis ejectio potius, quam theologia, eo usque infamis certe quidem, ut vel eam argumentis oppugnare turpe videatur. Hanc nos jure sane ac merito respuendam nobis repudiandamque putarimus, qui tamen non alia tantorum malorum scelerumque tyrannidem, quam salutaris unius et evangelicæ doctrinæ vi excussimus, quæ mente animoque cæcis videndi facultatem feliciter annuntiat. Quod superest, illas quoque rerum naturalium rationes, quarum honestiorem paulo speciem infandis religionibus obtendunt, postmodum expendemus, si tamen prius de Græcorum etiam rituum superstitione disputaverimus. Enimvero, cum unum aliquod veluti corpus hunc in modum exstitisset, ex permista Phœniciarum Ægyptiarumque fabellarum varietate conflatum, mirum sane videri non debet, si erroris antiqui superstitio perdiu fuerit apud gentes plerasque dominata. Sic igitur, quomodo ante narravi, egregia sese Ægyptiorum commenta fabulæque habuerunt. **52** Nunc ut de Græcis aliquid dicamus, ordo postulat. Et quanquam istas aliud esse nihil quam fragmenta quædam, invectasque perperam et alieno sensu veterum illarum interpretationes, ipsamet jam sæpius laudatorum scriptorum auctoritate judicioque ostendimus; id ipsum tamen producta in lucem Græcorum hominum theologia clarius apparebit: quippe qui in suis illis de universo deorum genere commentariis, proprium domesticumque proferant nihil, sed in exterorum figmenta populorum incidant partimque simulacris omnino similibus, partim iisdem quoque mysteriis uti convincantur; quemadmodum ex eorumdem historia quivis auferre potest, quam ipsemet Diodorus cujus non semel ante memini tertio quartoque volumine citati operis, quo varias unum in corpus Bibliothecas collegit, hæc prosequitur, eam a Cadmi ætate auspicatus. Hunc vero Cadmum post Moysen natum esse, accurata temporum serie ac successione manifeste comprobatur, ut suo loco ostendemus. Ex quo proinde, Græcorum numinibus antiquiorem fuisse Moysen, certa ratione conficitur, cum is ætate Cadmum antecesserit, post quem Græcorum deos in lucem editos fuisse constat. Sed ipsissima ejusdem auctoris verba jam audi.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἐπιτομὴ τῶν παρ' Ἕλλησι περὶ τε θεῶν, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἡρώων μυθευομένων.

CAPUT II.

Eorum epitoma, quæ de Græcorum diis et heroibus fabulose conficta sunt.

(52) Κάδμον, τὸν Ἀγήνορος, φασὶν ἐκ Φοινίκης ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἀποσταλῆναι πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Εὐρώπης, ἣν ὑπὸ Διὸς ἁρπαγῆναι. Μὴ εὑρόντα δὲ, εἰς Βοιωτίαν ἐλθεῖν κτίσαι τε τὰς αὐτόθι Θήβας, γήμαντα δὲ Ἁρμονίαν τὴν Ἀφροδίτης, γεννῆσαι ἐξ αὐτῆς Σεμέλην καὶ τὰς ταύτης ἀδελφάς. Τῇ δὲ Σεμέλῃ τὸν Δία μιγέντα παρακληθῆναι τὰς ἐπιπλοκὰς ὁμοίας αὐτῇ ποιήσασθαι ταῖς πρὸς τὴν Ἥραν. Ἐπελθόντος δὲ αὐτοῦ θεοπρεπῶς μετὰ βροντῶν καὶ ἀστραπῶν, οὐκ ἐνεγκεῖν τὴν Σεμέλην ἐγκύμονα (53) οὖσαν ἐκτρῶσαι τὸ βρέφος, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς αὐτὴν τελευτῆσαι. Τὸν δὲ Δία λαβόντα τὸ παιδίον, παραδοῦναι τῷ Ἑρμῇ· ἐκπέμψαι τε εἰς τὸ ἐν τῇ Νύσῃ ἄντρον, κείμενον μεταξὺ Φοινίκης τε καὶ Νείλου. Οὕτω δὲ τραφέντα τὸν Διόνυσον ὑπὸ τῶν Νυμφῶν, εὑρετὴν τοῦ οἴνου γενέσθαι, καὶ τὴν φυτείαν διδάξαι τῆς ἀμπέλου τοὺς ἀνθρώπους. Εὑρεῖν δὲ καὶ τὸ ἐκ τῆς κριθῆς κατασκευαζόμενον πόμα, τὸ καλούμενον ζύθον· περιφέρειν δὲ στρατόπεδον, οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, καὶ τοὺς ἀδίκους καὶ ἀσεβεῖς τῶν ἀνθρώπων κολάζειν, στρατεῦσαι δὲ εἰς τὴν Ἰνδικὴν τριετεῖ χρόνῳ. Ἐντεῦθεν τοὺς Ἕλληνας καταδεῖξαι τριετηρικὰς θυσίας Διονύσῳ, καὶ τὸν θεὸν νομίζειν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ποιεῖσθαι τὰς παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανείας· σέβειν τε αὐτὸν πάντας ἀνθρώπους, διὰ

A

B

Cadmum Agenoris filium memorant, ex Phœnicia jussu regis, Europæ quam Jupiter rapuerat quærendæ gratia profectum esse: hanc vero quod reperire non potuisset, in Bœotiam venisse, quæque ibi sitæ sunt Thebas condidisse, ac Semelen cum ejusdem sororibus ex Harmonia Veneris filia, quam uxorem duxerat, suscepisse. At cum a Jove, qui secum rem habuerat, vehementer Semele petiisset, uti ejus in posterum consuetudine, qua Junonem conveniebat, frui sibi liceret, eum majestate plane divina cum tonitru ac fulguribus accessisse, quorum illa vim cum sustinere non posset, quem utero fetum gestabat abortivum effudisse, flammaque cœlesti conflagrasse. **53** Jupiter autem, inquiunt, exceptum infantem Mercurio tradidit, a quo in quoddam Nysæ antrum Phœniciam inter Nilumque delatus est. Hic ergo Bacchus nympharum studio et opera educatus, vini usu reperto, vineæ simul plantandæ rationem homines docuit, potusque genus, quod ex hordeo conficitur, zythumque, hoc est cerevisia, nominatur, invenit. Idem exercitum ex viris mulieribusque conflatum circumducens, pœnas a facinorosis et impiis expetivit. Quod autem is triennium in Indica expeditione posuisset, Græci trieterica sacra ejus in honorem instituere,

(52) Locus alius est Diodori, ex lib. IV, p. 210 B, at subinde decurtatus.

(53) *Σεμέλην ἐγκύμονα.* Leg. videtur, Σεμέλην καὶ ἐγκύμονα. Apud Diodor., plenius, τὴν δὲ Σεμέλην ἔγκυον οὖσαν, καὶ τὸ μέγεθος τῆς περιστάσεως οὐκ ἐνέγκασαν, τὸ μὲν βρέφος ἐκτρῶσαι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς αὐτὴν τελευτῆσαι. Eadem, sed cum aliqua tamen varietate, lib. II, p. 198 A, ubi Junonis fraude totum id factum esse scribit.

Digitized by Google

cum per illud tempus Bacchum sese hominibus spectandum præbere solitum putarent. Cæterum divinos honores propter vini munus, quemadmodum Ceres ob inventi frumenti beneficium, ab universo hominum genere impetravit. Jam alium præterea Bacchum fuisse tradunt, qui hunc longo ætatum intervallo præcesserit, quemque Sabazium nonnulli vocant, Jovis ex Proserpina filium. Hujus non ortus modo, sed etiam sacrificia, ritusque nocturni ac latentes, quod perpetuus veluti comes ad concubitus fœditatem pudor adhærescat, ab illis invehuntur. Eum quoque jugandorum boum rationem primum excogitasse aiunt, ideoque cornua ejusdem simulacris affigunt. At vero juniorem alterum ex Semele natum, corporis mollitie luxuque diffluentem, specie formaque præstitisse, atque in res venereas pronum admodum ac proclivem fuisse commemorant. In bellicis autem expeditionibus mulierum turbam circumducebat, a quibus hastæ frondibus tectæ ferebantur. Quinetiam addunt, Musas virgines, eximia rerum plurimarum scientia præditas, itinerum ejus comites fuisse, quæ Bacchi animum partim suavitate cantus, partim saltationis elegantia et concinnitate recrearent. Eidem Silenum prædagogum attribuunt, cujus ex præceptis maxima caperet ad virtutem adjumenta. Porro, mitra quidem revinctum illum caput habuisse ferunt, adversus acutos capitis dolores, quos ex immoderato vini haustu pateretur: Bimatris vero cognomentum accepisse, quod ex uno quidem patre, sed ex matre gemina Bacchi duo nati essent. Ferulam quoque in manum ipsi dare solent, quod cum prisci homines assiduo meri usu in rabiem ac furorem acti, sese baculis ita mutuo cæderent, ut ex plagis interitus aliquando sequeretur, lignorum loco Bacchus eos ferulis uti docuerit. Eum præterea volunt Bacchum quidem a Bacchis mulieribus nominatum esse, Lenæum autem quasi torcularium, quod in torcularibus uvæ calcentur, 54 Bromium denique quasi sonorum ob ingentem illum fragorem, qui cœlitus in ipsius ortu contigerat. Ad extremum Satyros etiam passim ab illo circumductos, qui eum saltationum et tragœdiarum oblectatione ac voluptate mulcerent, adeoque theatrum ipsum, cum iis quæ ad plenam ac numerosam variorum concentuum integritatem pertinent, excogitatum fuisse. Atque hæc de Baccho Græci prodiderunt. Jam vero Priapum ejusdem Bacchi Venerisque filium esse tradunt, quod homines vino madidi naturali quodam in obscenam voluptatem impetu arrigere consueverint. Quanquam aliis placet, honestum corporis humani membrum a veteribus Priapum in fabulis appellatum esse; alii vero malunt, idem ipsum quod humanæ generationis causa sit, immortales honores ex omni sæculorum memoria consecutum fuisse: quemadmodum etiam Ægyptii ferunt Isidem cum investigandis Osiridis membris occupata, veretrum unum ex omnibus reperire non posset, divinum ei cultum instituisse, et arrectum ejus si-

A τὴν τοῦ οἴνου δόσιν· ὥσπερ καὶ τὴν Δήμητραν διὰ τὴν τῆς τοῦ σίτου τροφῆς εὕρεσιν. Εἶναι δέ φασι καὶ ἄλλον Διόνυσον πολὺ τοῖς χρόνοις προτεροῦντα τούτου, τὸν ὑπό τινων Σαβάζιον ὀνομαζόμενον, ἐκ Διὸς καὶ Περσεφόνης γενόμενον, οὗ τὴν γένεσιν, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς τιμὰς νυκτερινὰς καὶ κρυφίους εἰσάγουσιν, διὰ τὴν αἰσχύνην τὴν ἐκ τῆς συνουσίας ἐπακολουθοῦσαν, ὃν καὶ πρῶτον βοῦς ἐπιχειρῆσαι ζευγνύειν· ἀφ' οὗ δῆτα καὶ κερατίαν αὐτὸν εἰσάγουσι. Τὸν δὲ ἐκ Σεμέλης νεώτερον, τρυφερὸν τῷ σώματι, καὶ εὐπρεπείᾳ διενεγκεῖν, καὶ πρὸς τὰς ἀφροδισιακὰς ἡδονὰς εὐκατάφορον γενέσθαι φασί. Κατὰ δὲ τὰς στρατείας, γυναικῶν πλῆθος περιάγειν καθωπλισμένας λόγχαις τεθυρσωμέναις. Φασὶ δὲ καὶ τὰς Μούσας αὐτῷ συναποδημεῖν παρθένους οὔσας,
B καὶ πεπαιδευμένας διαφερόντως, ἃς καὶ διὰ μελῳδίας καὶ ὀρχήσεως ψυχαγωγεῖν τὸν θεόν· παιδαγωγόν τε αὐτοῦ Σειληνὸν μεγάλα συμβάλλεσθαι αὐτῷ πρὸς ἀρετήν. Πρὸς δὲ τὰς ἐκ τοῦ πλεονάζοντος οἴνου κεφαλαλγίας, ἀναδεδέσθαι τὴν κεφαλὴν μίτρᾳ. Διμήτορα δὲ αὐτὸν προσαγορεύουσι, διὰ τὸ πατρὸς ἑνὸς ὑπάρξαι τοὺς δύο Διονύσους, μητέρων δὲ δυοῖν. Νάρθηκα δὲ προσάπτουσιν αὐτῷ, διὰ τὸ πίνοντας ἄκρατον τοὺς παλαιοὺς τὸν οἶνον, μανιώδεις γίνεσθαι, καὶ ταῖς βακτηρίαις ἀλλήλους τύπτειν, ὡς καὶ ἀναιρεῖσθαί τινας. Ὅθεν καὶ ἀντὶ ξύλων, νάρθηκι χρῆσθαι κατέδειξε. Καλεῖσθαι δὲ αὐτὸν Βάκχον, ἀπὸ τῶν Βακχῶν, Ληναῖον δὲ, ἀπὸ τοῦ πατεῖσθαι τὰς σταφυλὰς ἐν ληνοῖς· Βρόμιον δὲ, ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν γένεσιν
C αὐτοῦ βρόμου. Καὶ Σατύρους δέ φασιν αὐτὸν περιάγεσθαι ἐν ταῖς ὀρχήσεσι καὶ ταῖς τραγῳδίαις, τέρψιν αὐτῷ καὶ ἡδονὴν παρέχοντας, καταδεῖξαι δὲ θέατρον, καὶ μουσικῶν ἀκροαμάτων συστήματα. Τοιαῦτα μὲν τὰ περὶ Διονύσου. Τὸν δὲ Πρίαπον, υἱὸν εἶναί φασι Διονύσου καὶ Ἀφροδίτης, διὰ τὸ τοὺς οἰνωθέντας φυσικῶς ἐντετάσθαι πρὸς τὰς ἀφροδισιακὰς ἡδονάς. Τινὲς δέ φασι τὸ αἰδοῖον τῶν ἀνθρώπων τοὺς παλαιοὺς μυθικῶς Πρίαπον ὀνομάζειν. Ἔνιοι δὲ λέγουσι, τὸ γεννητικὸν μόριον αἴτιον ὑπάρχειν τῆς γενέσεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο εἰς ἅπαντα τὸν αἰῶνα τυχεῖν τῆς ἀθανάτου τιμῆς. Ὥσπερ οὖν καὶ οἱ Αἰγύπτιοι τὴν Ἶσιν ἔφησαν τὰ μέλη τοῦ Ὀσίριδος ἀναζητοῦσαν, τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ μὴ δυναμένην εὑρεῖν, καταδεῖξαι τιμᾶν ὡς θεὸν, καὶ ἀνατεῖναι κατὰ τὸ
D ἱερὸν ἐντεταμένον. Ἀλλὰ καὶ παρ' Ἕλλησιν οὐ μόνον ἐν ταῖς Διονυσιακαῖς τελεταῖς, ἀλλὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἁπάσαις οὗτος ὁ θεὸς τυγχάνει τινὸς τιμῆς, μετὰ γέλωτος καὶ παιδιᾶς παρεισαγόμενος ἐν ταῖς θυσίαις· ὡς καὶ τὸν Ἑρμαφρόδιτον, ὃν ἐξ Ἑρμοῦ καὶ Ἀφροδίτης γεννηθέντα, τυχεῖν τῆς προσηγορίας. Τοῦτον δέ φασι τὸν θεὸν κατά τινας χρόνους φαίνεσθαι παρ' ἀνθρώποις, καὶ γεννᾶσθαι τὴν τοῦ σώματος φύσιν ἔχοντα ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ἔνιοι δὲ τὰ τοιαῦτα τέρατα ὑπάρχειν φασὶ, σπανίως τε γενόμενα, σημαντικὰ ποτὲ μὲν κακῶν, ποτὲ δ' ἀγαθῶν γίνεσθαι. Τὰς δὲ Μούσας, θυγατέρας εἶναι Διὸς καὶ Μνημοσύνης· τινὲς δὲ, Οὐρανοῦ καὶ Γῆς. Παρθένους τε αὐτὰς οἱ πλεῖστοι μυθολογοῦσι, τυχεῖν τε τῆς προσηγορίας ἀπὸ τοῦ αὐειν τοὺς ἀνθρώπους, τοῦτο δέ ἐστι διδά-

Digitized by Google

σειν τὰ καλά. Περὶ δὲ τοῦ Ἡρακλέους Ἕλληνες ταῦτα φασί. Δανάης τῆς Ἀκρισίου καὶ Διὸς, γενέσθαι Περσέα· Περσέως δὲ καὶ Ἀνδρομέδας, Ἠλεκτρύωνα· ἐκ δὲ τούτου γενέσθαι τὴν Ἀλκμήνην, ἣ μιγέντα τὸν Δία γεννῆσαι τὸν Ἡρακλέα. Μισγόμενον δὲ αὐτῇ, τριακοσίαν τὴν νύκτα ποιῆσαι· μόνην τε ταύτην τοῦ Διὸς τὴν ὁμιλίαν, οὐκ ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας ἕνεκα γενέσθαι, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων γυναικῶν, ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς παιδοποιίας χάριν. Τὴν δὲ Ἥραν ζηλοτυποῦσαν παρακατασχεῖν μὲν Ἀλκμήνης τὰς ὠδῖνας, τὸν δὲ Εὐρυσθέα πρὸ τοῦ καθήκοντος χρόνου πρὸς τὸ φῶς ἀγαγεῖν, τοῦ Διὸς προαγορεύοντος τὸν τεχθησόμενον αὐτ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν βασιλεῦσαι τοῦ Περσιδῶν γένους. Τεκοῦσα δὲ Ἀλκμήνη, ἐξέθηκεν, ὥς φασι, τὸ βρέφος, φόβῳ τῆς Ἥρας. Τὴν δὲ Ἀθηνᾶν ἀγασθεῖσαν τὸ βρέφος, πεῖσαι τὴν Ἥραν ὑποσχεῖν αὐτῷ τὴν θηλήν. Τοῦ δὲ παιδὸς ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν βιαιότερον ἐπισπασαμένου τὴν θηλήν, ἡ μὲν Ἥρα διαλγήσασα τὸ βρέφος ἔρριψεν· Ἀθηνᾶ δὲ κομισαμένη αὐτὸ, τὴν μητέρα τρέφειν παρεκελεύσατο. Μετὰ δὲ ταῦτα ἡ μὲν Ἥρα δύο δράκοντας ἀπέστειλε, τοὺς ἀναλώσοντας τὸ βρέφος, ὁ δὲ παῖς οὐ καταπλαγείς, ἑκατέρᾳ τῶν χειρῶν τὸν αὐχένα θλίψας ἀπέπνιξε τοὺς δράκοντας. Ἀνδρὶ δὲ γενομένῳ τῷ Ἡρακλεῖ, Εὐρυσθεὺς ὁ τὴν βασιλείαν ἔχων τῆς Ἀργείας, προστάττει ἆθλους τελέσαι δώδεκα. Εἰς πολλὴν δὲ ἀμηχανίαν ἐμπεσόντος αὐτοῦ, Ἥρα μὲν ἔπεμψεν αὐτῷ λύσσαν· ὁ δὲ τῇ ψυχῇ δυσφορῶν, εἰς μανίαν ἐνέπεσε· τοῦ πάθους δὲ αὐξανομένου, τῶν φρενῶν ἐκτὸς γενόμενος, τὸν ἑταῖρον καὶ ἀδελφιδοῦν Ἰόλαον ἐπεβάλλετο κτείνειν, τοῦ δὲ φεύγοντος, τοὺς ἰδίους παῖδας ἐκ Μεγάρας, τῆς Κρέοντος τοῦ βασιλέως θυγατρὸς, γενομένους αὐτῷ κατετόξευσεν ὡς πολεμίους. Καὶ μετὰ ταῦτα ἠρέμα καταστὰς ὑπουργεῖ τῷ Εὐρυσθεῖ τοὺς δώδεκα ἆθλους. Ἀναιρεῖ δὲ καὶ τοὺς Κενταύρους, μεθ' ὧν Χείρωνα τὸν ἐπὶ τῇ ἰατρικῇ βοώμενον. Φασὶ δὲ ἰδιόν τι συμβῆναι κατὰ τὴν γένεσιν τοῦδε τοῦ θεοῦ. Ζεὺς γὰρ πρώτῃ μὲν ἐμίγη γυναικὶ θνητῇ Νιόβῃ τῇ Φορωνέως, ἐσχάτῃ δὲ, Ἀλκμήνῃ τῇ τοῦ Ἡρακλέους μητρί. Ταύτην δὲ ἀπὸ Νιόβης ἐκκαιδεκάτην γενεαλογοῦσιν. Ἐν ταύτῃ δὲ τὴν πρὸς τὰς θνητὰς ὁμιλίαν κατέλυσεν. Ἀλλὰ γὰρ τελέσας τοὺς ἆθλους ὁ Ἡρακλῆς, τὴν μὲν ἑαυτοῦ γυναῖκα Μεγάραν συνῴκησεν Ἰόλᾳ τῷ ἀδελφιδῷ, διὰ τὴν περὶ τὰ τέκνα συμφοράν. Αὐτὸς δὲ Ἰόλην τὴν Εὐρύτου πρὸς γάμον αἰτήσας, μὴ δόντος δὲ τοῦ πατρὸς νοσήσας, χρησμὸν λαμβάνει ἀπολυθήσεσθαι τῆς νόσου, εἰ πρότερον πραθεὶς δουλεύσειεν. Πλεύσας οὖν εἰς τὴν Φρυγίαν ὑπό τινος τῶν φίλων ἐπράσκεται, καὶ δοῦλος γίνεται Ὀμφάλης βασιλευούσης τῶν τότε Μαιόνων, νυνὶ δὲ Λυδῶν ὀνομαζομένων. Γίνεται δὲ αὐτῷ κατὰ τὸν τῆς δουλείας καιρὸν ἐκ δούλης υἱὸς Κλεόλαος. Γήμας δὲ τὴν Ὀμφάλην, ποιεῖται καὶ ἐξ αὐτῆς παῖδας. Ἐπανιὼν δὲ εἰς τὴν Ἀρκαδίαν, καὶ καταλύσας παρὰ Λεῷ (54) τῷ βασιλεῖ, τῇ θυγατρὶ τούτου λάθρα μιγείς, καὶ ποιήσας αὐτὴν ἔγκυον, ἐπανῆλθε. Καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἔγημε Δηϊάνειραν τὴν Οἰνέως, τετελευτηκότος ἤδη

mulacrum in templo consecrasse. At enim apud Græcos non tantum in Bacchi sacris et initiis, verum et in cæteris quoque omnibus hoc numinis genus, in sacrificia cum risu ac jocis inductum, certo quodam honore prosequuntur. Persimilis huic Hermaphroditus, cui quod Herme et Aphrodite, hoc est Mercurio ac Venere satus esset, hoc nominis tribuere. Ac nonnulli quidem statis quibusdam temporibus deum istum inter homines apparere, virilique simul ac muliebri sexu procreari scribunt : alii contra, quod ejusmodi hominum ortus perraro contingant, eos in prodigiorum loco habitos, res nonnunquam adversas, aliquando secundas prænuntiare defendunt. Præterea Musas alii Jovis ac Mnemosynes, alii Cœli Terræque filias esse volunt : easdem virgines fuisse plerique fabulantur, Musarumque nomine appellatas, quod homines ipsos μυεῖν, id est honesta docere putarentur. De Hercule autem in hunc fere modum Græci loquuntur. Perseum quidem ex Jove et Danae Acrisii filia procreatum, Electryonem ex Andromeda suscepisse, qui Alcmenam postea genuerit : Alcmenam vero Jovi, qui noctem in suo complexu cum tribus noctibus æquaverat, Herculem peperisse. Et quidem solum hunc ex omnibus Jovis congressum, non ex amatoria cupidine ut cæteros, quibus rem cum aliis mulieribus habuerat, sed ex singulari quadam ac præcipua suscipiendæ sobolis cupiditate profectum esse. At Juno zelotypia flagrans, cum Jovem diserte **55** prædicantem audiisset, futurum ut qui eo die nasceretur, is Persidarum generi imperaret, Alcmenæ partu qui maturus jam erat inhibito, Eurystheum in lucem ante legitimum nascendi tempus eduxit. Quin etiam Alcmena Junonis metu sublatum infantem exposuit ; Pallas autem ejusdem admiratione capta, Junonem ipsam ut mammam illi præberet, adduxit, quam ubi vehementius quam ætas ferre videbatur infans attraxisset, Juno doloris impatiens eum projecit, Pallas vero susceptum ut mater aleret sua adhortatione perfecit. Nec multo post geminos dracones qui puerulum deglutirent Juno summittit : at ille nihil territus alterum dextera, sinistra alterum eliso gutture suffocavit. Cum autem virilem Hercules ætatem attigisset, Eurystheus qui tum Argis imperabat, certamina duodecim ei conficienda præscribit, eumque, dum ingenti rerum difficultate anxius ac perturbatus hæret, immisso furore Juno de mentis potestate dejicit. Ergo vi morbi animum in dies altius pervadente, cum jam nullum amplius rationis sensum haberet, socium ac nepotem Jolaum interficere conatus, cumque is sese fuga subduxisset, liberos ipse suos ex Megara Creontis regis filia susceptos sic tanquam hostes sagittis confecit. Postea sibi paulatim mentique redditus suæ, ex imperatis ab Eurystheo certaminibus duodecim victor evasit, ac centauros ipsumque adeo Chironem medicinæ arte

(54) *Λεῷ*. Diodor., pag. 239 D, Ἄλεῳ, recte. Vide Pausaniam in *Arcadicis*, p. 239, ubi de hoc Herculis *fugitio pluribus*. Alei filiæ nomen, Αὔγη.

Digitized by Google

florentem occidit. Cæterum, peculiare ac singulare quidpiam hujus in numinis procreatione contigisse narrant: quippe, Jovem enim, ut cum Niobe Phoronei filia mortalium omnium mulierum principe, ita cum Alcmena Herculis parente omnium postrema rem habuisse, et in ea, quam post Nioben decimam sextam generationis ordine numerant, finem cum mortalibus congrediendi fecisse. Porro, cum e suis illis expeditionibus victor Hercules rediisset, Megaram uxorem, ob acerbam liberorum, quos illa sibi pepererat calamitatem, matrimonio cum Iolao nepote conjunxit: ipse vero cum expetitam ad nuptias Iolen ab Euryto patre non impetraret, in morbum incidit, quo ita demum se liberatum iri ex oraculo intelligit, si prius sese venumdatum voluntariæ servituti manciparet. Igitur in Phrygiam navigatione suscepta, ab uno quodam ex amicis venditus, Omphalen eorum, qui tum quidem Mæones vocabantur, nunc vero Lydorum nomen habent, reginam dominam sortitus est: ac primum servitutis suæ tempore filium ex ancilla quadam genuit, nomine Cleolaum; mox ubi Omphalen ipsam in **56** conjugem duxisset, liberos ex ea quoque suscepit. Inde repetita Arcadia, posteaquam Lei regis filiam, a quo exceptus hospitio fuerat, clandestino concubitu gravidam effecisset, continuo rediit. Tum exstincto jam Meleagro Dejaniram Œnei filiam uxorem ducit, idemque postmodum cum Phylei cujusdam filia, quam bello ceperat, congreditur, ex eaque Tlepolemum generat. Cum autem apud Œneum aliquando cœnaret, eum, qui mensæ ministrabat, quod nescio quid ministerio obeundo peccasset, pugno percussum interemit. Præterea, cum itinere suscepto ad Evenum fluvium accessisset, Nessum ibi centaurum offendit, qui viatores mercede trajiceret. Hic transvecta primum Dejanira, mulieris amore captus ob elegantiam formæ singularem, ipsam vi opprimere conabatur; sed cum illa virum magna voce appellasset, Hercules centaurum quidem sagitta confixit; Nessus autem in flagranti concubitu ob vulneris acerbitatem morti jam proximus, philtrum Dejaniræ sese daturum pollicetur, quo si uti velit, omnino perficiat ut ne alterius unquam Hercules mulieris amoribus capiatur. Jubet itaque, seminis sui defluentis aliquid colligere, quod cum oleo et sanguine, qui ex teli cuspide distillabat, commisceret, eoque tunicam Herculis ungeret. Paruit Dejanira, atque apud se pharmacum servavit. At Hercules rursus cum aliis duabus, quas bello ceperat, consuevit, quarum altera Phyllantis cujusdam filia Antiochum, altera vero Astyanira nomine, rege Armenio parente sata, Ctesippum ei peperit. Deinde Thespis Atheniensis Erecthei filius, qui ex diversis mulieribus filias quinquaginta genuerat, cum eas omnes ex Herculis complexu prolem suscipere vehementer optaret, eum ad magnifice admodum lauteque accepto singulas

A τοῦ Μελεάγρου. Λαβὼν δὲ αἰχμάλωτον τὴν Φυλέως θυγατέρα, ἐπεμίγη αὐτῇ, καὶ ἐτέκνωσε Τληπόλεμον. Δειπνῶν δὲ παροινεῖ (55), τὸν διακονοῦντα περί τι διαμαρτήσαντα κονδύλῳ πατάξας ἀπέκτεινεν. Ἐπεὶ δὲ πορευόμενος ἦλθε πρὸς τὸν Εὔηνον ποταμὸν, καταλαμβάνει Νέσσον τὸν Κένταυρον, μισθοῦ διαβιβάζοντα τὸν ποταμόν. Οὗτος δὲ πρότερον διαβιβάσας τὴν Δηϊάνειραν, καὶ διὰ τὸ κάλλος ἐρασθεὶς αὐτῆς, ἐπεχείρησεν αὐτὴν βιάσασθαι. Ἐπιβοωμένης δὲ αὐτῆς τὸν ἄνδρα, ὁ μὲν Ἡρακλῆς ἐτόξευσε τὸν Κένταυρον· ὁ δὲ Νέσσος μεταξὺ μισγόμενος, καὶ διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς πληγῆς εὐθὺς ἀποθνήσκων, ἔφησε τῇ Δηϊανείρᾳ δώσειν φίλτρον, ὅπως μηδεμιᾷ τῶν ἄλλων γυναικῶν Ἡρακλῆς θελήσῃ πλησιάσαι. Παρεκελεύσατο οὖν, λαβοῦσα (55*) τὸν ἐξ αὐτοῦ πεσόντα γόνον,
B καὶ τούτῳ προσμίξασαν ἔλαιον καὶ τὸ ἀπὸ τῆς ἀκίδος ἀποσταζόμενον αἷμα, χρίσαι τὸν χιτῶνα τοῦ Ἡρακλέους. Τοῦτο δὲ ποιήσασα Δηϊάνειρα, κατεῖχε παρ' ἑαυτῇ τὸ φάρμακον. Πάλιν δὲ ὁ Ἡρακλῆς τὴν Φύλλαντος θυγατέρα λαβὼν αἰχμάλωτον, καὶ μιγεὶς αὐτῇ, υἱὸν Ἀντίοχον ἐγέννησε. Καὶ πάλιν Ἀστυάνειραν τὴν Ἀρμενίου τοῦ βασιλέως θυγατέρα λαβὼν αἰχμάλωτον, καὶ μιγεὶς αὐτῇ, Κτήσιππον υἱὸν ἐγέννησε. Θέσπις δὲ ὁ Ἀθηναῖος παῖς Ἐρεχθέως, ἐκ διαφόρων γυναικῶν θυγατέρας ἀριθμῷ πεντήκοντα πεποιηκὼς, φιλοτιμησάμενός τε αὐτὰς ἐξ Ἡρακλέους παῖδας κτήσασθαι, καλέσας ἐπί τινα θυσίαν τὸν Ἡρακλέα, καὶ λαμπρῶς αὐτὸν ἑστιάσας, κατὰ μίαν αὐτῷ τῶν θυγατέρων ἀπέστειλεν. Ὁ δὲ ἐν μιᾷ νυκτὶ διέφθειρε τὰς
C πάσας, καὶ γίνεται πατὴρ τῶν καλουμένων Θεσπιαδῶν. Λαβὼν δὲ καὶ τὴν Ἰόλην αἰχμάλωτον, καὶ θυσίαν ἐπιτελῶν, ἀποστείλας ἐπὶ τὴν γυναῖκα Δηϊάνειραν, ᾔτει χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, οἷς εἰώθει χρῆσθαι πρὸς τὰς θυσίας. Ἡ δὲ τὸν χιτῶνα χρίσασα τῷ παρὰ τοῦ Κενταύρου διδομένῳ (56) φίλτρῳ ἀποστέλλει. Ὁ δὲ Ἡρακλῆς τὸν χιτῶνα περιθέμενος, περιέπεσε τῇ μεγίστῃ συμφορᾷ. Τῆς γὰρ ἀκίδος τὸν ἐκ τῆς Ἐχίδνης ἰὸν ἀπειληφυίας, καὶ διὰ τοῦτο τοῦ χιτῶνος διὰ τὴν θερμασίαν τὴν σάρκα τοῦ σώματος λυμαινομένου, περιαλγὴς γενόμενος τὸν διακονήσαντα ἀπέκτεινεν, αὐτός τε κατὰ χρησμὸν πυρὶ ἑαυτὸν παραδοὺς. οὕτως κατέλυσε τὸν βίον. » Καὶ τὰ μὲν καθ' Ἡρακλέα τοιαῦτα. Περὶ δὲ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, φασὶν εἶναι υἱὸν Ἀπόλλωνος καὶ Φορωνίδος. ζηλῶσαι δὲ τὴν
D ἰατρικὴν ἐπιστήμην, ἐπὶ τοσοῦτον δὲ προβῆναι τῇ δόξῃ, ὡς πολλοὺς τῶν ἀπεγνωσμένων ἀῤῥώστων παραδόξως θεραπεύειν. Ὥστε τὸν Δία παροξυνθέντα, κεραυνῷ βαλόντα αὐτὸν διαφθεῖραι· τὸν δὲ Ἀπόλλωνα διὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ παιδὸς παροξυνθέντα, φονεῦσαι τοὺς τὸν κεραυνὸν τῷ Διὶ κατασκευάσαντας Κύκλωπας. Ἐπὶ δὲ τῇ τούτων τελευτῇ παροξυνθέντα τὸν Δία, προστάξαι τῷ Ἀπόλλωνι θητεῦσαι παρ' Ἀδμήτῳ, καὶ ταύτην τὴν τιμωρίαν λαβεῖν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐγκλήματος. Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ τετάρτῳ τῶν *Βιβλιοθηκῶν* ὁ Διόδωρος παρατέθειται.

solemne quoddam sacrificium invitat, eidemque seorsim summittit. Ille autem cum omnibus una

(55) *Παροινεῖ*. Verti *apud Œneum*, Diodor. enim leg παρ' Οἰνεῖ, quem tribus ante lineis nominavit.

(55*) *Λαβοῦσα*. Forte λαβοῦσαν. Edit.

(56) *Διδομένῳ*. Leg. δεδομένῳ. Edit.

Digitized by Google

eademque nocte congressus, eorum, qui Thespiadæ nominantur, pater effectus est. Postremo cum Iolen quoque captivam abduxisset, sacris operam daturus, misit qui a Dejanira conjuge tunicam et vestem acciperet, quibus in sacrificiis uti solitus erat. Dejanira tunicam Centauri philtro perunctam nuntio ferendam tradit, quam simul atque Hercules induisset, in pestem longe teterrimam incidit; cum enim sagittæ ferrum, quo Nessum vulneraverat, Lernæ veneno tinctum esset, tunica corpus ejus vehementi ardore populabatur. Ille ergo vi doloris adactus, eum, qui funestam ad se vestem attulerat, **57** *interfecit*, idemque postmodum oraculi jussu vitam incendio terminavit. » Ac de Hercule modo satis. Jam vero quod Æsculapium attinet, hunc Apollinis ex Phoronide filium esse tradunt, qui cum medicinæ artem præcipuo quodam studio coleret, tantum est in ea laudis et gloriæ consecutus, ut plurimos etiam, quorum deplorata jam salus erat, præter omnium exspectationem incolumitati redderet: quod Jupiter cum moleste ferret, eum fulmine ictum vita spoliavit. Apollo vero interitu filii graviter commotus, Cyclopas fulminis illius artifices interemit: quorum cæde Jupiter vehementius exasperatus Apollinem jussit humilem ac sordidam Admeto regi operam navare, hancque ab eo commissi facinoris pœnam expetivit. Atque hæc Diodorus libro *Bibliothecæ* quarto commemorat.

Καὶ τὴν λοιπὴν δὲ θεολογίαν πάλιν ὁ αὐτὸς ἐκ τῶν ἄλλων ἐθνῶν μετειληφέναι φησὶ τοὺς Ἕλληνας, γράφων ἐν τῷ τρίτῳ τῆς αὐτῆς *Ἱστορίας* τάδε· « Φασὶ τοίνυν (56*) Ἀτλάντιοι πρῶτον παρ' αὐτοῖς βασιλεῦσαι Οὐρανόν, τούτου δὲ γενέσθαι παῖδας ἐκ πλειόνων γυναικῶν πέντε πρὸς τοῖς τεσσαράκοντα, ὧν ὀκτωκαίδεκα λέγουσιν ὑπάρχειν ἐκ Τεπαίας (57) γυναικὸς, ἣν σώφρονα γενομένην καὶ πολλῶν ἀγαθῶν αἰτίαν, ἀποθεωθῆναι μετὰ τὴν τελευτὴν, Γῆν μετονομασθεῖσαν. Γενέσθαι δὲ Οὐρανῷ θυγατέρας Βασίλειαν καὶ Ῥέαν, τὴν καὶ Πανδώραν. Τὴν δὲ Βασίλειαν ἐκθρέψασαν τοὺς ἀδελφοὺς, μητρὸς εὔνοιαν παρεχομένην, μητέρα (58) προσαγορευθῆναι. Ὕστερον δὲ μετὰ τὴν τοῦ Οὐρανοῦ τελευτὴν συνοικήσασαν Ὑπερίονι τῷ ἀδελφῷ, γεννῆσαι δύο παῖδας, οὓς καὶ ὠνόμασεν Ἥλιον καὶ Σελήνην. Τοὺς δὲ ἀδελφοὺς τῆς Ῥέας φοβηθέντας, τὸν μὲν Ὑπερίονα κατασφάξαι, τὸν δὲ Ἥλιον εἰς τὸν Ἠριδανὸν ποταμὸν ἀποπνίξαι· τὴν δὲ Σελήνην ταῦτα μαθοῦσαν, ἀπὸ στέγους ἑαυτὴν ῥίψαι. Τὴν δὲ μητέρα ἐμμανῆ γενομένην πλανᾶσθαι κατὰ τὴν χώραν, λελυμένην μὲν τὰς τρίχας, διὰ τυμπάνων δὲ καὶ κυμβάλων ἐνθεάζουσαν, καὶ ὅλως ἀφανῆ καὶ αὐτὴν γενέσθαι. Τοὺς δὲ ὄχλους θαυμάσαντας τὴν περιπέτειαν, τὸν μὲν Ἥλιον καὶ τὴν Σελήνην μεταγαγεῖν ἐπὶ τὰ κατ' Οὐρανὸν ἄστρα· τήν τε μητέρα τούτων, θεόν τε νομίσαι, καὶ βωμοὺς ἱδρύσασθαι, καὶ ταῖς διὰ τυμπάνων καὶ κυμβάλων ἐνεργείαις τιμῆσαι.

B Idem autem, Græcos reliquam pariter suæ theologiæ silvam ab exteris nationibus mutuatos esse docens, operis sui tertio ita fere scribit: « Cœlum Atlantii primum apud se regnasse dictitant, qui liberos quinque supra quadraginta ex pluribus mulieribus procrearit, quorum octodecim Titæa matre natos esse volunt. Hanc vero, quod singulari temperantiæ laude floruisset, ac de suis optime merita esset, divinitatem post obitum consecutam, novoque nomine Terram appellatam fuisse. Præterea Cœli filias Basileam, Rheamque laudant, quæ Pandora quoque nominatur. Ac Basileam quidem aiunt, quod materna plane benevolentia fratres educasset, matrem esse nuncupatam: cumque Cœlo jam vita functo cum Hyperione fratre matrimonium iniisset, C liberos genuisse duos, quorum alterum Solem, alteram Lunam vocarit: Rheæ vero fratres, quod ab iis sibi metuerent, Hyperionem primum jugulasse, deinde Solem Eridani fluminis aquis præfocasse; Lunam autem, accepto diræ calamitatis nuntio, sese de summo tecto præcipitem dedisse: matrem denique furore actam, sparsis crinibus, tympanisque ac cymbalis afflatum numinis et impetum ostendentem, totam passim regionem oberrasse, donec ipsa quoque omnium ex oculis evanuisset. Itaque multitudinem hujus novitate casus attonitam, Solem atque Lunam in gemina cœli sidera transtulisse, utriusque vero matrem deæ loco habitam erectis altaribus, et usurpato simili tympanorum cymbalorumque crepitu coluisse.

D « Φρύγες δέ φασι Μηόνα βασιλεύσαντα τῆς Φρυγίας, παῖδα Κυβέλην κτήσασθαι, ἣν καὶ σύριγγα πρώτην εὑρεῖν, κληθῆναί τε Ὀρείαν μητέρα· Μαρσύαν δὲ τὸν Φρύγα πρὸς ταύτην φιλίαν ἔχοντα, πρῶτον αὐλοὺς συστήσασθαι· διατελέσαι δὲ μέχρι τελευτῆς ἀπείρατον ἀφροδισίων. Τὴν δὲ Κυβέλην συνελθοῦσαν εἰς ὁμιλίαν Ἀττιδι, γενέσθαι ἐγκύμονα. Οὗ γνωσθέντος, ὁ ταύτης πατὴρ τὸν Ἄττιν ἀναιρεῖ, καὶ τὰς τροφοὺς· τὴν δὲ Κυβέλην ἐμμανῆ γενομένην, ἐπὶ τὴν χώραν ἐκπηδῆσαι, ἐκεῖσέ τε ὀλολύζουσαν καὶ τυμπανίζουσαν διατελεῖν. Συνεῖναι δὲ αὐτῇ Μαρσύαν, ὃν εἰς

58 « At vero Phryges Meonem quemdam aiunt Phrygiæ regem filiam habuisse nomine Cybelem, quæ prima fistulam invenerit, et Montana Mater appellata fuerit: Marsyam autem patria Phrygem, cum ipsi familiaris esset, tibias conflavisse; et corporis integritatem a rebus venereis immunem ac liberam ad obitum usque servasse. Addunt præterea Cybeles Patrem, cum eam ex Attidis consuetudine uterum gestare comperisset, de medio non Attin modo, sed ipsas quoque nutrices sustulisse: qui adolescentis interitus eo Cybeles animum furore

(56*) *Φασὶ τοίνυν.* Diodor. lib. III, p. 189 D, ex quo nonnulla strictim Eusebius.

(57) *Τεπαίας.* Lege Τιταίας cum Diodoro, p. 190 B, ubi etiam ait, octodecim illos Titææ liberos ἀπὸ τῆς μητρὸς ὀνομάζεσθαι Τιτᾶνας. Quæ notatio quam recta sit, mythologi viderint. Vide p. 192 A, pen.

(58) *Μητέρα.* Diodor., μεγάλην μητέρα.

Digitized by Google

concitavit, ut per universam regionem cum ululatibus, ac tympanorum sonitu perpetuo discursaret. Porro Marsyam tum quidem ut plurimum cum ea versatum esse, postea vero ab Apolline, qui victoriam ex musico certamine cum eodem commisso retulerat, cutem ipsi vivo ac spiranti detractam fuisse. Deinde Apollinem Cybeles amore flagrantem, errorum ei sese ad Hyperboreos usque comitem ac socium præbuisse, Attidisque cadaver sepeliri, Cybelemque ipsam pro dea coli jussisse: quæ causa sit, quamobrem Phryges etiamnum hunc morem ita retineant, ut adolescentis interitum lacrymis luctuque prosequantur, eumque cum Cybele tum exstructis aris, tum solemnibus sacrificiis venerentur. Quin etiam ab iisdem postmodum in Pessinunte Phrygiæ oppido superbum ac magnificum illi templum excitatum, in eoque sacrificia honoresque divinos maximo splendidissimoque apparatu institutos fuisse. Jam vero Cœli filios Hyperione sublato regnum inter sese divisisse, quorum longe clarissimi Atlas et Saturnus evaserint. Atque Atlantem quidem vicina Oceano loca tenuisse, rara quadam astrologiæ cognitione præstantem. Hunc septem filias habuisse nomine Atlantidas, quæ ex primariorum eximiæque indolis deorum concubitu amplissimi generis capita ducesque fuerint, susceptis ejusmodi liberis, quos propter virtutem in deorum heroumque numero postea censuerunt. Earum vero natu maximam, quæ Maia vocabatur, Mercurium Jovi peperisse. At Saturnum non minus avaritia quam libidine intemperantiaque famosum, Rheam sororem secum matrimonio conjunxisse, ex eaque Jovem suscepisse. Et alium quidem jam ante Jovem exstitisse, qui Cœli frater cum esset in Creta regnaverat, quem tamen posterior hic longo dignitatis et gloriæ superarit intervallo. Quippe hunc enim orbi terrarum universo imperasse, cum prior ille soli Cretæ dominatus esset, ubi decem filios Curetas nomine procrearit; cujus etiam adhuc sepulchrum in Creta ostendi fama est. **59** Porro Saturnum Siciliam, Libyam et Italiam imperio tenuisse, cujus filius Jupiter vitæ rationem inierit paternæ omnino contrariam. Hunc alii regnum cedente ultro patre capessisse volunt, alii consensu populorum, qui patrem odio prosequerentur, electum fuisse: cumque Saturnus, Titanum auxilio fretus, in filium movisset, commisso prælio Jovi cessisse victoriam, qui universum postea mundum peragrarit. Eumdem non robore modo corporis, sed aliarum quoque virtutum laude præstitisse, in eoque curam omnem ac studium posuisse, uti sceleratos quidem meritis pœnis afficeret, bonos autem beneficiis cumularet: id quod in causa fuerit, cur eum rebus humanis subductum Ζῆνα, hoc est vitæ parentem, nominarint, quod hominibus ipse bene vivendi auctor fuisse videretur. Atque hæc sunt

A ἀμιλλαν περὶ μουσικῆς ἐλθόντα τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ ἡττηθέντα, ζῶντα ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκδαρῆναι. Τὸν δὲ Ἀπόλλωνα, ἐρασθέντα τῆς Κυβέλης, συμπλανηθῆναι (59) αὐτῇ μέχρι τῶν Ὑπερβορέων, κελεῦσαί τε θάψαι τὸ Ἄττιδος σῶμα, καὶ τιμᾷν ὡς θεὸν τὴν Κυβέλην. Διόπερ εἰσέτι καὶ σήμερον τοὺς Φρύγας τοῦτο ποιεῖν, θρηνοῦντας τοῦ μειρακίου τὸν θάνατον, βωμούς τε ἱδρυσαμένους, θυσίαις Ἄττιν τε καὶ τὴν Κυβέλην τιμᾷν. Ὕστερον δὲ ἐν Πεσινοῦντι τῆς Φρυγίας κατασκευάσαι ναὸν πολυτελῆ, καὶ τιμὰς καὶ θυσίας καταδεῖξαι μεγαλοπρεπεστάτας. Μετὰ δὲ τὴν Ὑπερίονος τελευτὴν τοὺς Οὐρανοῦ παῖδας διελέσθαι τὴν βασιλείαν, ὧν ὑπάρχειν ἐπιφανεστάτους Ἄτλαντα καὶ Κρόνον. Τοῦτον δὲ τὸν Ἄτλαντα λαβεῖν τοὺς παρὰ τὸν Ὠκεανὸν τόπους, γενόμενον ἀστρολόγον ἄριστον·

B ὑπάρξαι δὲ αὐτῷ καὶ θυγατέρας ἑπτὰ, τὰς καλουμένας Ἀτλαντίδας. Ταύτας δὲ μιγείσας τοῖς εὐφυεστάτοις θεοῖς, ἀρχηγοὺς καταστῆναι τοῦ πλείστου γένους, τεκούσας δι' ἀρετὴν θεοὺς καὶ ἥρωας. Ὧν τὴν πρεσβυτάτην Μαῖαν Διὶ μιγεῖσαν, τεκνοποιῆσαι τὸν Ἑρμῆν. Τὸν δὲ Κρόνον, διαφέροντα πλεονεξίᾳ καὶ ἀσελγείᾳ, γῆμαι τὴν ἀδελφὴν Ῥέαν, ἐξ ἧς γεννῆσαι τὸν Δία. Γεγονέναι δὲ καὶ ἕτερον Δία τὸν ἀδελφὸν μὲν Οὐρανοῦ, τῆς δὲ Κρήτης βασιλεύσαντα, τῇ δόξῃ πολὺ λειπόμενον τοῦ μεταγενεστέρου. Τοῦτον μὲν οὖν βασιλεῦσαι τοῦ σύμπαντος κόσμου· τὸν δὲ τῆς Κρήτης, καὶ

C δέκα παῖδας γεννῆσαι, τοὺς ὀνομασθέντας Κουρήτας, δείκνυσθαι δὲ αὐτοῦ φασιν εἰσέτι νῦν τάφον ἐν Κρήτῃ. Δυναστεῦσαι δὲ τὸν Κρόνον κατὰ Σικελίαν καὶ Λιβύην καὶ Ἰταλίαν. Τούτου δὲ γενόμενον τὸν Δία, τὸν ἐναντίον τῷ πατρὶ βίον ζηλῶσαι. Διαδέξασθαι δὲ αὐτὸν τὴν βασιλείαν οἱ μέν φασιν ἑκόντος τοῦ πατρὸς παραχωρήσαντος· οἱ δὲ, ὑπὸ τῶν ὄχλων αἱρεθέντα διὰ τὸ μῖσος τὸ πρὸς τὸν πατέρα. Ἐπιστρατεύσαντος δὲ ἐπ' αὐτὸν τοῦ Κρόνου μετὰ τῶν Τιτάνων, κρατῆσαι μάχῃ τὸν Δία, καὶ ἐπελθεῖν πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, διενεγκεῖν δὲ αὐτὸν σώματος ῥώμῃ, καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς, σπουδήν τε ποιεῖσθαι πᾶσαν εἰς κόλασιν μὲν τῶν ἀσεβῶν, εὐεργεσίας δὲ τῶν ἀγαθῶν, ἀνθ'

D ὧν μετὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων μετάστασιν ὀνομασθῆναι Ζῆνα, διὰ τὸ δοκεῖν τοῦ καλῶς ζῆν αἴτιον γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις. Τῶν μὲν οὖν περὶ τοῖς Ἀτλαντείοις θεολογουμένων, τὰ κεφάλαια ταῦτά ἐστι. Τούτοις δέ φασι καὶ τοὺς Ἕλληνας συγχρῆσθαι. » Ταῦτα ὁ Διόδωρος ἐν τῇ τρίτῃ τῶν *Ἱστοριῶν*. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐν τῇ ἕκτῃ ἀπὸ τῆς Εὐημέρου τοῦ Μεσσηνίου γραφῆς, ἐπικυροῖ τὴν αὐτὴν θεολογίαν, ὧδε κατὰ λέξιν φάσκων· « Περὶ θεῶν τοίνυν διττὰς οἱ παλαιοὶ τῶν ἀνθρώπων τοῖς μεταγενεστέροις δεδώκασιν ἐννοίας. Τοὺς μὲν γὰρ ἀΐδίους καὶ ἀφθάρτους εἶναί φασιν, οἷον ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατ' οὐρανὸν ἄστρα, πρὸς δὲ τούτοις, ἀνέμους καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς τῆς ὁμοίας φύσεως τούτοις τετευχότας. Τούτων γὰρ ἕκαστον ἀΐδιον ἔχειν τὴν γένεσιν καὶ τὴν διαμονήν· ἑτέρους δὲ λέγουσιν ἐπιγείους γενέσθαι θεούς, διὰ δὲ τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας (60) τετυχη-

(59) *Συμπλανηθῆναι.* Ita enim Diodor., quod rectius visum est quam συμπλακῆναι, ut ante legebatur, licet hæc etiam lectio ferri possit.

(60) Post εὐεργεσίας Mont. add. ἀθανάτου.

Digitized by Google

κὰς τιμῆς καὶ δόξης, οἷον Ἡρακλέα, Διόνυσον, Ἀρισταῖον, καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς τοιούτους ὁμοίως. Περὶ δὲ τῶν ἐπιγείων θεῶν, πολλοὶ καὶ ποικίλοι παραδέδονται λόγοι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς τε καὶ μυθογράφοις. Καὶ τῶν μὲν ἱστορικῶν, Εὐήμερος ὁ τὴν ἱερὰν ἀναγραφὴν ποιησάμενος, ἰδίως ἀνέγραψε· τῶν δὲ μυθολόγων, Ὅμηρος, καὶ Ἡσίοδος, καὶ Ὀρφεὺς, καὶ ἕτεροι τοιοῦτοι τερατωδεστέρους μύθους περὶ θεῶν πεπλάκασιν. Ἡμεῖς δὲ τὰ παρ' ἀμφοτέροις ἀναγεγραμμένα πειρασόμεθα συντόμως ἐπιδραμεῖν, στοχαζόμενοι τῆς συμμετρίας. Εὐήμερος μὲν οὖν φίλος γεγονὼς Κασσάνδρου βασιλέως, καὶ διὰ τοῦτον ἠναγκασμένος τελεῖν βασιλικάς τινας χρείας καὶ μεγάλας ἀποδημίας, φησὶν ἐκτοπισθῆναι κατὰ τὴν μεσημβρίαν εἰς τὸν Ὠκεανόν. Ἐκπλεύσαντα δὲ αὐτὸν ἐκ τῆς εὐδαίμονος Ἀραβίας, ποιήσασθαι τὸν πλοῦν δι' Ὠκεανοῦ πλείους ἡμέρας, καὶ προσενεχθῆναι νήσοις τραχείαις· ὧν μίαν ὑπερέχειν, τὴν ὀνομαζομένην Παγχαίαν, ἐν ᾗ τεθεᾶσθαι τοὺς ἐνοικοῦντας Παγχαίους εὐσεβείᾳ διαφέροντας, καὶ τοὺς θεοὺς τιμῶντας μεγαλοπρεπεστάταις θυσίαις, καὶ ἀναθήμασιν ἀξιολόγοις, ἀργυροῖς τε καὶ χρυσοῖς· εἶναι δὲ τὴν νῆσον ἱερὰν θεῶν. Καὶ ἕτερα πλείω θαυμαζόμενα κατά τε τὴν ἀρχαιότητα, καὶ τὴν τῆς κατασκευῆς πολυτεχνίαν, περὶ ὧν τὰ κατὰ μέρος, ἐν ταῖς πρὸ ταύτης βίβλοις ἀναγεγράφαμεν· εἶναι δ' ἐν αὐτῇ κατά τινα λόφον ὑψηλὸν καθ' ὑπερβολὴν, ἱερὸν Διὸς Τριφυλαίου, καθιδρυμένον ὑπ' αὐτοῦ, καθ' ὃν καιρὸν ἐβασίλευσε τῆς οἰκουμένης ἁπάσης, ἔτι κατὰ ἀνθρώπους ὤν. Ἐν τούτῳ τῷ ἱερῷ στήλην εἶναι χρυσῆν, ἐν ᾗ τοῖς Παγχαίοις γράμμασιν ὑπάρχειν γεγραμμένας τάς τε Οὐρανοῦ καὶ Κρόνου καὶ Διὸς πράξεις κεφαλαιωδῶς. Μετὰ ταῦτά φησι πρῶτον Οὐρανὸν βασιλέα γεγονέναι, ἐπιεικῆ τινα ἄνδρα καὶ εὐεργέτην, καὶ τῆς τῶν ἄστρων κινήσεως ἐπιστήμονα. Ὃν καὶ πρῶτον θυσίαις τιμῆσαι τοὺς οὐρανίους θεοὺς, διὸ καὶ Οὐρανὸν προσαγορευθῆναι. Γῆν δὲ αὐτῷ γενέσθαι ἀπὸ γυναικὸς Ἑστίας, Πάνα καὶ Κρόνον· θυγατέρας δὲ, Ῥέαν καὶ Δήμητραν. Κρόνον δὲ βασιλεῦσαι μετὰ Οὐρανὸν, καὶ γήμαντα Ῥέαν γεννῆσαι Δία καὶ Ἥραν, καὶ Ποσειδῶνα. Τὸν δὲ Δία διαδεξάμενον τὴν βασιλείαν τοῦ Κρόνου, γῆμαι Ἥραν, καὶ Δήμητραν, καὶ Θέμιν· ἐξ ὧν παῖδας ποιήσασθαι, Κουρήτας μὲν ἀπὸ τῆς πρώτης, Περσεφόνην δὲ ἐκ τῆς δευτέρας, Ἀθηνᾶν δὲ ἀπὸ τῆς τρίτης. Ἐλθόντα δὲ εἰς Βαβυλῶνα, ἐπιξενωθῆναι Βήλῳ· καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν Πάγχαιαν νῆσον πρὸς Ὠκεανῷ κειμένην παραγενόμενον, Οὐρανοῦ τοῦ ἰδίου προπάτορος βωμὸν ἱδρύσασθαι. Κἀκεῖθεν διὰ Συρίας ἐλθεῖν πρὸς τὸν τότε δυνάστην Κάσσιον, ἐξ οὗ καὶ τὸ Κάσσιον ὄρος. Ἐλθόντα δὲ εἰς Κιλικίαν, πολέμῳ νικῆσαι Κίλικα τοπάρχην. Καὶ ἄλλα δὲ πλεῖστα ἔθνη ἐπελθόντα παρ' ἅπασι τιμηθῆναι, καὶ θεὸν ἀναγορευθῆναι. » Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια ὡς περὶ θνητῶν ἀνδρῶν, περὶ τῶν θεῶν διελθὼν, ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ περὶ μὲν Εὐημέρου τοῦ συνταξαμένου τὴν ἱερὰν ἀναγραφὴν, ἀρκεσθησόμεθα τοῖς ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένοις. Τὰ δὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησι μυθολογούμενα περὶ θεῶν, ἀκολούθως Ἡσιόδῳ καὶ Ὁμήρῳ καὶ Ὀρφεῖ, πειρασόμεθα συν-

Atlantiorum theologiæ summa veluti capita, quibus ipsos quoque Græcos uti solitos esse tradunt. » Hactenus Diodorus *Historiarum* volumine tertio, qui ejusdem operis sexto hanc ipsam de numinum ratione sententiam Evemeri cujusdam Messenii verbis testimonioque confirmat, ita scribens : « Deorum, inquit, notiones posteris suis veteres tradiderunt omnino duas : alios enim sempiternos et omnis expertes interitus esse dicunt, cujusmodi solem, lunam, ac reliqua cœli astra commemorant, itemque ventos, atque id genus cæteros, qui similem iis naturam sortiti sint : nullum enim istorum nec ortus sui principium habuisse, nec desiturum unquam esse : alios vero, terreni cum nati essent, tamen propter ea beneficia, quibus, hominum sibi genus obstrinxerant, cultum et gloriam consecutos fuisse, quorum in numero Herculem, Bacchum, Aristæum, cum aliis, quorum similis causa erat, posuerunt. Cæterum multa sane admodumque varia de terrenis hisce numinibus cum historici, tum fabularum quoque scriptores memoriæ prodiderunt. Evemerus quidem inter historicos, in sacra illa, quam scripsit, historia proprium hoc sibi delegit argumentum : ex poetis autem Homerus, Hesiodus, Orpheus ac cæteri, quibus fabulæ placuerunt, prodigiosa quædam monstrisque similia de diis commenta somniarunt. Nos vero quæ ab utroque scriptorum genere accepimus, ut modum aliquem teneamus, breviter ea summatimque percurrere conabimur. Evemerus igitur quod regis Cassandri amicus esset, cum ejus causa regia quædam obire munia, et longinquas instituere 60 peregrinationes cogeretur, sese in Oceanum aliquando meridiem versus delatum esse commemorat : cum autem ex felice Arabia solvisset, multos in Oceano dies navigationis cursum tenuisse, donec ad transversas quasdam et obliquas insulas appelleret, ex quibus ea, quæ cæteris eminebat, Panchæa dicebatur. Hic vero se Panchæos insulares vidisse, qui pietate ac religione præstarent, deosque magnifico admodum sacrificiorum apparatu, donisque pretiosissimis auro argentoque fulgentibus venerarentur. Hanc igitur insulam diis sacram esse, in qua cum alia pleraque viserentur, quæ admirationem partim vetustate rerum, partim singulari artis excellentia commoverent, quæque superioribus libris persecuti sumus ; tum in quodam mirum in modum edito colle Jovis Triphylæi templum ab eodem olim dum adhuc inter homines ageret, orbique terrarum imperaret, excitatum. In hoc aureum cippum fuisse, qui res a cœlo, Saturno, ac Jove præclare gestas Panchaicis litteris summatim exaratas contineret. Quibus subjungit cœlum omnium principem regnasse, virum ut summæ æquitatis, sic benignitatis in omnes eximiæ, quique siderum motus et conversiones apprime calleret, ipsumque adeo quod primus sacrificiis cœlestia numina coluisset, cœli cognomentum invenisse. Eumdem filios ex Vesta conjuge duos habuisse Panem et Satur-

Digitized by Google

num, filiasque totidem, Rheam ac Cererem. Ipsi vero Saturnum in regnum successisse, qui Rhea secum toro juncta Jovem, Junonem, ac Neptunum procrearit. Jovem autem, cum Saturni regnum hæreditario jure accepisset, uxores duxisse tres, Junonem, Cererem, ac Themidem, quarum ex prima Curetas, Proserpinam ex secunda, ex tertia denique Palladem susceperit. In Babylonem cum venisset, hospitio Beli usum esse, indeque simul ac insulam Panchæam Oceano proximam delatus fuisset, aram Cœlo, cujus nepos erat, sacram erexisse: atque hinc per Syriam ad Cassium quemdam, a quo mons Cassius nomen acceperit, ejusdem ævi principem sese contulisse: mox in Ciliciam ventum cum esset, bello Cilicem toparcham superasse; denique ab omnibus gentibus, quas ille plurimas obiisset, honores consecutum deumque renuntiatum fuisse. » Hæc Diodorus aliaque his similia de numinibus sic tanquam de hominibus morti obnoxiis ubi disputavit, ita prosequitur: **61** « Ad Evemerum quidem quod attinet, qui sacram conscripsit historiam, hæc ab illo mutuatos nos esse sufficiat: deinceps, quas de natura deorum Græci fabulas vulgaverunt, Hesiodi, Homeri Orpheique vestigiis insistentes, carptim summatimque perstringere conabimur. » Tum superioribus illis Græcorum poetarum fictiones attexit. Sed enim ista nobis Græcorum theologiæ quasi fragmenta satis erunt, quibus opportunum utique fuerit solemnes eorumdem numinum in templorum adytis initiandi ritus, arcanaque mysteriorum sacra subjungere, ac diligenter simul videre, num vere divinas illi numinum rationes, Deoque dignum aliquid complexas religiones inferant, an contra ab inferis excitatos errores ac dæmonum fraudibus dolisque conflatos obtrudant, quos risus, imo pudor ex rerum indignitate contractus, aut eorum potius, qui tanta etiamnum in cæcitate versantur, commiseratio jure ac merito excipiat. Atque horum turpitudinem admirabilis ille Clemens, ea quam ad Græcos dirigit *Cohortatione*, nudam omniumque spectandam oculis proponit, quippe qui cum omnes illorum cæremonias sua ipsius experientia cognoverit, tum celerrime ab infami errore caput extulerit, verbi salutaris et evangelicæ doctrinæ vi ex tot tantorumque malorum contagione liberatus. Hæc tu igitur paucis etiam accipe.

A τόμως ἐπιδραμεῖν. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπισυνάπτει τὰς τῶν ποιητῶν μυθολογίας. Ἀλλὰ γὰρ τοσαῦτα καὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλήνων θεολογίας ἀποχρώντως ἡμῖν ἀποτετμήσθω. Οἷς εὔλογον ἐπισυνάψαι τῶν αὐτῶν θεῶν τὰς ἐν τοῖς ἀδύτοις τελετὰς, καὶ τὰ ἀπόῤῥητα μυστήρια· σκέψασθαί τε πότερον θείας ὡς ἀληθῶς θεολογίας ἐχούσας τι θεοπρεπὲς δεῖγμα φέρουσιν, ἢ κάτωθέν ποθεν μακρᾶς καὶ δαιμονικῆς πλάνης ὁρμῶνται, γέλωτος ἢ καὶ μᾶλλον αἰσχύνης, μᾶλλον δὲ τοῖς ἔτι τυφλώττουσιν οἰκτου ὄντα ἄξια. Ταῦτα δὲ Κλήμης ὁ θαυμάσιος ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας *Προτρεπτικῷ* διαῤῥήδην ἐκκαλύπτει, πάντων μὲν διὰ πείρας ἐλθὼν ἀνὴρ, θᾶττόν γε μὴν τῆς πλάνης ἀνανεύσας, ὡσὰν πρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου, καὶ διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τῶν κακῶν λελυτρωμένος.

B Βραχέα δ' οὖν καὶ τούτων ἐπάκουσον.

CAPUT III.

Arcanorum initiorum et occultorum mysteriorum epitome, quæ multiplicium deorum superstitione continentur.

« Nolite, inquit, scelerata impiaque adyta curiosius explorare, nec profundorum antrorum hiatus, præstigiis monstrisque plenos, aut Thesproteum lebetem, aut tripodem Cirrhæum, aut æneum Dodonæ tintinnabulum: Gerandryon autem illud desertis olim in arenis cultum, quodque ibidem celebratur oraculum, jam vero cum ipsa quercu prorsus emarcuit, rancidis ac vetustate contritis fabulis relinquite. Enimvero, siluit utique fons ille Castalius, siluit Colophonius alter, ac reliquæ simul omnes fatidicæ undæ aruerunt, quas ventoso

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπιτομὴ τῶν ἀπορῥήτων τελετῶν, καὶ κρυφίων μυστηρίων τῆς πολυθέου πλάνης.

« Ἄδυτα (61) τοίνυν ἄθεα μὴ πολυπραγμονεῖτε, μηδὲ βαράθρων στόματα τερατείας ἔμπλεα, ἢ λέβητα Θεσπρώτειον (62), ἢ τρίποδα Κιῤῥαῖον (63), ἢ Δωδωναῖον χαλκεῖον· Γεράνδρυον (64) δὲ ψάμμοις ἐρήμαις τετιμημένον, καὶ τὸ αὐτόθι μαντεῖον αὐτῇ δρυῒ μεμαρασμένον μύθοις γεγηρακόσι καταλείψατε. Σεσίγηται γοῦν καὶ ἡ Κασταλίας πηγὴ, καὶ Κολοφῶνος ἄλλη πηγὴ, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τέθνηκε τὰ μαντικὰ νάματα, καὶ δὴ τοῦ τύφου κενὰ ὀψὲ μὲν, ὅμως δ' οὖν διελήλεγκται τοῖς ἰδίοις συνεκρεύσαντα μύθοις. Διήγησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μᾶλλον δὲ μα-

(61) *Ἄδυτα.* Clementis locus exstat in *Protreptico*, p. 7 edition. Græco-Lat.

(62) *Θεσπρώτειον.* Clem., Θεσπρωταῖον· Mont., Θεσπρώτιον, quæ omnia probari possunt.

(63) *Κιῤῥαῖον.* Modo a Græcis Κύῤῥαν scriptum reperias, modo Κίῤῥαν. *Cirrham* sæpius Latini dixere. Plinius l. IV, c. 3: « Ultra, inquit, Cirrhæi Phocidis Campi, oppidum Cirrha. »

(64) *Γεράνδρυον.* Ita reposuimus ex Clemente, cum perperam ante legeretur γεράνδρειον. Nec dubium videtur, quin Libycum illud, ac Dodonæ prope geminum Ammonis oraculum intelligat. Sed mirum est apud scriptores omnes de quercu illa, vel alia quavis arbore pervetusta, quod γεράνδρυον hic nominat, silentium. Arrianus quidem, et Curtius lib. IV, qui omnium uberrime oraculi situm solumque describunt, opacissimum ei nemus circumfundunt, nullam tamen alias inter arborem signant, aut vetustate aut cultu eximiam. Plinius autem lib. XII, c. 23, ubi de Hammoniaci, sive Ammoniaci lacryma loquitur, ita scribit: « Æthiopiæ subjecta Africa, inquit, Hammoniaci lacrymam stillat, in arenis suis (inde et nomine etiam ab Hammonis oraculo, juxta quod gignitur arbor quam Metopion vocant), resinæ modo, aut gummi. » Verum, opinor, genus arboris innuit, non singularem aliquam indicat, nec ullam aut vetustatis aut cultus notam adjungit. Theodorus lib. X *De Græc. affect.*, qui totus de oraculis est, inter cætera, καὶ τὴν ἱερὰν δρῦν commemorat, continuoque subdit, καὶ τὸ Δωδωναῖον χαλκεῖον. An ἱερὰ δρῦς nostrum hoc γεράνδρυον est?

Digitized by Google

νατῆς τὰ ἄχρηστα χρηστήρια, τὸν Κλάριον, τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα, τὸν Ἀμφιάραον, τὸν Ἀπόλλω (65), τὸν Ἀμφίλοχον, εἰ δὲ βούλει καὶ τερατοσκόπους, καὶ οἰωνοσκόπους, καὶ τοὺς ὀνείρων κριτὰς τοὺς ἀνιέρους (66) σὺν αὐτοῖς· στῆσον δὲ ὁμοῦ παρὰ τὸν Πύθιον ἄγων τοὺς ἀλευρομάντεις, καὶ κριθομάντεις, καὶ τοὺς εἰσέτι παρὰ τοῖς πολλοῖς τετιμημένους ἐγγαστριμύθους· ναὶ μὴν ἄδυτα Αἰγυπτίων καὶ Τυρρηνῶν νεκυομαντεῖαι σκότει παραδεδόσθων· μαντικὰ ταῦτα ὡς ἀληθῶς ἀνθρώπων ἀπίστων σοφιστήρια, καὶ πλάνης ἀκράτου κυδευτήρια (67). Συνέμποροι τῆσδε τῆς γοητείας αἶγες ἐπὶ μαντικὴν ἠσκημέναι, καὶ κόρακες ἀνθρώποις χρᾶν ὑπ' ἀνθρώπων διδασκόμενοι. Τί δ', εἴ σοι καταλέγοιμι τὰ μυστήρια; οὐκ ἐξορχήσομαι μὲν ὥσπερ Ἀλκιβιάδην λέγουσιν· ἀποκνήσω δὲ εὖ μάλα ἀνὰ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον τὴν γοητείαν τὴν ἐγκεκρυμμένην αὐτοῖς, καὶ αὐτούς γε τοὺς καλουμένους ὑμῶν θεούς, ὧν αἱ τελεταὶ μυστικαὶ, οἷον ἐπὶ σκηνῆς τοῦ βίου τῆς ἀληθείας ἐγκεκλῆσθω (68) θεαταῖς. Διόνυσον Μαινόλην ὀργιάζουσι Βάκχοι, ὠμοφαγίᾳ τὴν ἱερομανίαν ἄγοντες· καὶ τελίσκουσι τὰς κρεανομίας τῶν φόρων (69), ἀνεστεμμένοι τοῖς ὄφεσιν· ἐπολολύζοντες Εὐὰν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, καὶ ὁ θάνατος ἐπηκολούθησε. Καὶ σημεῖον ὀργίων Βακχικῶν ὄφις ἐστὶ τετελεσμένος. Αὐτίκα γοῦν κατὰ τὴν ἀκριβῆ τῶν Ἑβραίων φωνὴν, τὸ ὄνομα τὸ Εὔα δασυνόμενον ἑρμηνεύεται ὄφις θήλεια. Διὼ δὲ καὶ Κόρη δρᾶμα ἤδη ἐγενέσθην μυστικὸν, καὶ τὴν πλάνην, καὶ τὴν ἁρπαγὴν, καὶ τὸ πένθος αὐταῖν Ἐλευσὶς δᾳδουχεῖ. Καί μοι δοκεῖ τὰ ὄργια, καὶ τὰ μυστήρια δεῖν ἐτυμολογεῖν, τὰ μὲν, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς Δηοῦς πρὸς Δία γεγενημένης· τὰ δὲ, ἀπὸ τοῦ μύσους τοῦ συμβεβηκότος περὶ τὸν Διόνυσον. Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ Μυσοῦντός τινος Ἀττικοῦ, ὃν ἐν κυνηγίᾳ διαφθαρῆναι Ἀπολλόδωρος λέγει, οὐ φθόνος ὑμῶν δεδοξάσθαι τὰ μυστήρια ἐπιτυμβίῳ φωνῇ καὶ τιμῇ. Πάρεστι δὲ καὶ ἄλλως μυθήριά (70) σοι νοεῖν, ἀντιστοιχούντων τῶν γραμμάτων, τὰ μυστήρια. Θηρεύουσι γὰρ εἰ καὶ ἄλλοι τινὲς, ἀτὰρ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοίδε, Θρᾳκῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους, Φρυγῶν τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας. Ὅλοιτο οὖν ὁ τῆσδε ἄρξας τῆς ἀτοπίας ἀνὴρ ἀνθρώποις· εἴτε ὁ Δάρδανος ὁ Μητρὸς θεῶν καταδιδάξας τὰ μυστήρια, εἴτε Ἠετίων ὁ τὰ Σαμοθρᾴκων ὄργια καὶ τελετὰς ὑποστησάμενος, εἴτε ὁ Φρὺξ ἐκεῖνος ὁ Μίδας, ὁ παρὰ τοῦ Ὀδρύσου μαθὼν, ἔπειτα διαδοὺς τοῖς ὑποτεταγμένοις ἔντεχνον ἀπάτην. Οὐ γάρ με ὁ Κύπριος ὁ νησώτης Κινύρας παραπείσαι ποτ'

A fastu sero licet, palam tamen aliquando spoliatas viderunt, posteaquam illæ suis cum fabellis omnino diffluxissent. Decanta tu nobis, per me licet, reliqua vaticinationis aut furiosæ potius vanitatis oracula, Clarium, Pythium, Didymea, Amphiaraum, Apollinem, Amphilochum: 62 adde si lubet prodigiorum interpretes, adde augures, profanosque somniorum conjectores. Quin agesis, ac simul eos coram Pythio statue, qui divinationes suas farina hordeove perficiunt, quique a plurimis etiamnum observantur ventriloquos. Jam vero et Ægyptiorum penetralia, et manium apud Etruscos vaticinationes in tenebris jaceant: vesanæ profecto illæ sunt infidelium hominum fallendi artes, et comparatæ ad puram putamque fraudem quasi aleæ ac B sortis officinæ. Ejusdem quoque fascinationis veluti negotiationis sociæ habeantur capræ ad divinandum informatæ, nec non corvi illi, quos ad responsa reddenda homines erudiere. Quid si ipsa quoque mysteria tibi enucleem? Non ea quidem temere vulgabo, ut Alcibiadem fecisse tradunt; sed tamen belle admodum quidquid sub iis præstigiarum latet, ipsa veritatis oratione nudabo, quosque deos nuncupatis ac mysticis ritibus colitis, illos sic tanquam in aliqua hujus vitæ scena inclusos veritatis ejusdem spectatorum oculis objiciam. Ac primum, ecce tibi homines furoris œstro perciti Bacchum Mænolen solemnibus Orgiis celebrant, crudarum carnium helluatione sacram insaniam peragentes, cæsarumque victimarum partes dividunt, C serpentibus coronati: Evamque illam vastis ululatibus inclamantes, per quam janua est non errori modo, sed ipsi quoque morti patefacta. Et sane, cum orgiorum Bacchicorum sit quasi quoddam insigne serpens arcano ritu consecratus, tum vero si accurate vocem Hebraicam interpretari velis, Heva cum aspiratione graviori serpentem feminam significat. Deinde Ceres et Proserpina in mysticum etiam fabulæ genus transiere, quarum errores et raptum et luctum nocturnis facibus Eleusis illustrat. Ac mihi quidem tanti est, propriam orgiorum et mysteriorum notationem excutere. Orgia sane ἀπὸ τῆς ὀργῆς, hoc est ab iracundia nomen accepere, qua Ceres adversus Jovem exarserat; mysteria vero ἀπὸ τοῦ μύσους, hoc est ab exsecrando scelere, quod circa Bacchum ipsum contigerat. Quod D si vocem istam a Mysunte quodam Attico derivare placet, quem Apollodorus in venatione periisse te-

(65) *Τὸν Ἀπόλλω.* Forte glossema est. Quorsum enim, post Clarium, Pythium, Didymea, quæ omnia sunt Apollinis cognomenta, ejusdem nominatim meminisse?

(66) *Τοὺς ἀνιέρους.* Clem. expuncto articulo, leg. *ἀνιέρου*, significantius, ut videtur et gravius.

(67) *Καὶ πλάνης ἀκράτου κυδευτήρια.* Hæc in Clemente non legimus, nec in Montac. codice; quæ tamen, ni fallor, plane Clementis ex genio.

(68) *Ἐγκεκλῆσθω.* Facilis erat conjectura leg. *ἐγκυκλήσω*, ut est in Clemente.

(69) *Τῶν φόρων.* Clem., τῶν φόνων, ut et Mont., meo quidem judicio, rectius. Arnobius tamen lib. v legisse visus est τῶν ἐρίφων, *hædos* enim reddidit: quod etiam magis placet; nam et illud, κρεωνομία φόνων, admodum insolens; et hædis optime cum illis Bacchi sacris convenit.

(70) *Μυθήρια.* Ficta vox est. Ἀπὸ τοῦ μυεῖν καὶ θηρεύειν, quasi etiam initiando venentur. Nihil ergo est quamobrem μαστήρια reponatur, præsertim cum subjungat, θηρεύουσι γάρ· dicendum enim potius fuisset, μυστεύουσι γάρ. Nunc τῷ μυθήρια, cum τῷ θηρεύουσιν, optime convenit

Digitized by Google

statur, equidem nihil hoc vobis invideam, ut mysteria vestra sepulcrali cum nomine, tum etiam honore decorentur. Quinimo liceat tibi mysteria quasi μυθήρια, hoc est venatica, mutua duorum elementorum permutatione, accipere : venantur enim si quæ aliæ, hujusmodi fabulæ, quotquot sive apud Thraces immanitate, sive apud Phryges insania, sive apud Græcos superstitione principes memorantur. **63** At male pereat, quisquis tantæ vecordiæ hominum generi auctor fuit, seu Dardanus, qui Matris Deum mysteria docuit, seu Eetion, qui Samothracum orgia cum eorum initiis protulit, seu Phryx ille Midas, qui cum ab Odrydo callidam et artificii plenam fraudem accepisset, eam postmodum in subditos suæ ditioni sparsit universos. Nec enim mihi Cinyras ille Cyprius insularis unquam imposuerit, qui cum famosam insulæ suæ meretricem deam efficere vehementer optaret, flagitiosa Veneris orgia ex tenebris in lucem ausus est diemque producere. Jam alii Melampodem Amythaonis filium, Cereris festa, luctum, inquam, illum carminibus hymnisque decantari solitum, in Græciam ex Ægypto traduxisse volunt. Istos equidem impiarum fabularum, ac pestiferæ superstitionis parentes, malorum principes omnium fuisse merito dixerim, cum illa mysteria scelerum ac mortis semina in hominum vitam intulerunt. At enim jam tempus est, ut orgia vestra fraudis ac præstigiarum plena esse demonstremus : vos, si modo initiati estis, risu ac sibilis vestras illas fabulas, quibus tantum venerationis tribuitur, præ cæteris excipietis. Ego vero abdita penitusque recondita palam in omnium luce collocabo, nec me pudor ab iis proferendis revocabit, quæ vos divinis honoribus colere non pudeat. Vestra igitur illa, spumæ marinæ proles, Cyprique fetus, ac Cinyræ delicium, Venerem intelligo, quam φιλομηδέα, hoc est veretri amantem, nominatis, quippe *membris ex genitalibus ortam;* fetus utique abscissis illis Cœli genitalibus, usque adeo salacibus, ut secta quoque undam ipsam constuprarint, nec non effusis in libidinem corporis vestri partibus longe dignissimus, Venus ista procreatur. Itaque, in arcanis voluptatis hujus marinæ sacris, grumus salis, effigiesque veretri, tanquam feturæ symbolum iis tradi solet, qui flagitiosi concubitus artibus initiantur : hi vero nummum ipsi tanquam amicæ amatores offerunt. Jam mysteria Cereris aliud nihil sunt, quam incestuosi Jovis cum Cerere matre congressus ejusdemque, matrisne ultra dicam, an uxoris? iracundia, quæ causa fuit cur Brimo quasi fremens et indignabunda vocaretur; itemque Jovis supplicationes, fellis haustus, cordis convulsiones, ac cæteræ id genus infandæ ceremoniæ. Ac Phryges quidem ejusmodi sacra in Attidis, Cybeles, et Corybantium honorem memoriamque faciunt : passim autem fama vulgatum est, Jovem avulsos geminos arietis testiculos in medium Cereris sinum conjecisse, cum a se ipso exactum abscissionis quasi voluntariæ pœnam

A ἂν, τὰ περὶ τὴν Ἀφροδίτην μαχλῶντα ὄργια, ἐκ νυκτὸς ἡμέρᾳ παραδοῦναι τολμήσας, φιλοτιμούμενος θειάσαι πόρνην πολίτιδα. Μελάμποδα δὲ τὸν Ἀμυθάωνος ἄλλοι φασὶν ἐξ Αἰγύπτου μετακομίσαι τῇ Ἑλλάδι τὰς Δηοῦς ἑορτὰς, πένθος ὑμνούμενον. Τούτους ἔγωγ' ἂν ἀρχεκάκους φήσαιμι μύθων ἀθέων, καὶ δεισιδαιμονίας ὀλεθρίου πατέρας, σπέρμα κακίας καὶ φθορᾶς ἐγκαταφυτεύσαντας τῷ βίῳ τὰ μυστήρια. Ἤδη δὲ (καὶ γὰρ καιρὸς) αὐτὰ ὑμῶν τὰ ὄργια ἐξελέγξω ἀπάτης καὶ τερατείας ἔμπλεα, καὶ εἰ μεμύησθε, μᾶλλον ἐπιγελάσεσθε τοῖς μύθοις ὑμῶν τούτοις τιμωμένοις. Ἀγορεύσω δὲ ἀναφανδὸν τὰ κεκρυμμένα, οὐκ αἰδούμενος λέγειν, ἃ προσκυνεῖν οὐκ αἰσχύνεσθε. Ἡ μὲν οὖν ἀφρογενὴς, καὶ κυπρογενὴς, καὶ Κινύρα φίλη, τὴν Ἀφροδίτην λέγω τὴν φιλομηδέα, ὅτι μη- B δέων ἐξεφαάνθη, μηδέων ἐκείνων τῶν ἀποκεκομμένων οὐρανοῦ, τῶν λάγνων, τῶν μετὰ τὴν τομὴν τὸ κῦμα βεβιασμένων, καὶ ἀσελγῶν ὑμῖν μορίων ἄξιος Ἀφροδίτη γίνεται, καρπὸς ἐν ταῖς τελεταῖς ταύτης τῆς πελαγίας ἡδονῆς, τεκμήριον τῆς γονῆς, ἁλῶν χόνδρος, καὶ φαλλὸς τοῖς μυουμένοις τὴν τέχνην τὴν μοιχικὴν ἐπιδίδοται. Νόμισμα δὲ εἰσφέρουσιν αὐτῇ οἱ μυούμενοι, ὡς ἑταίρᾳ ἐρασταί· Δηοῦς δὲ μυστήρια καὶ Διὸς πρὸς μητέρα Δήμητραν ἀφροδίσιοι συμπλοκαὶ, καὶ μῆνις, οὐκ οἶδ' ὅ τι φῶ λοιπὸν, μητρὸς ἢ γυναικὸς, τῆς Δηοῦς· ἧς ὁπὴ χάριν, Βριμὼ προσαγορευθῆναι λέγεται· ἱκετηρίαι Διὸς, καὶ πόμα χολῆς, καὶ καρδιουλκίαι, καὶ ἀῤῥητουργίαι. Ταῦτα οἱ Φρύγες τελίσκουσιν Ἄττιδι καὶ Κυβέλῃ, καὶ Κορύ- C βασι. Τεθρυλλήκασι δὲ ὡς ἄρα ἀποσπάσας ὁ Ζεὺς τοῦ κριοῦ τοὺς διδύμους, φέρων ἐν μέσοις ἔῤῥιψε τοῖς κόλποις τῆς Δηοῦς, τιμωρίαν ψευδῆ τῆς βιαίας συμπλοκῆς ἐκτινύων, ὡς ἑαυτὸν δῆθεν ἐκτεμών. Τὰ σύμβολα τῆς μυήσεως ταύτης ἐκ περιουσίας παρατεθέντα, οἶδ' ὅτι κινήσει γέλωτα, καὶ μὴ γελασείουσιν ὑμῖν (71) διὰ τοὺς ἐλέγχους. Ἐκ τυμπάνου ἔφαγον· καὶ κυμβάλου ἔπιον. Ἐκερνοφόρησα (72)· ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυν. Ταῦτα οὐχ ὕβρις τὰ σύμβολα ; οὐχλεύη τὰ μυστήρια ; Τί δὴ καὶ τὰ ἐπίλοιπα προσθεῖην ; κύει μὲν ἡ Δημήτηρ, ἀνατρέφεται δὲ ἡ κόρη, μίγνυται δ' αὖθις ὁ γεννήσας οὑτωσὶ Ζεὺς τῇ Φερεφάττῃ, τῇ ἰδίᾳ θυγατρὶ μετὰ τὴν μητέρα Δηῶ, ἑκλαθόμενος τοῦ προτέρου μύσους, καὶ μίγνυται δράκων γενόμε- νος, ὃς ἦν ἐλεγχθείς. Σαβαζίων γοῦν μυστηρίων σύμ- D βολον τοῖς μυουμένοις, ὁ διὰ κόλπου θεός· δράκων δὲ οὗτος διολκούμενος (73) τοῦ κόλπου τῶν τελουμένων, ἔλεγχος ἀκρασίας Διός· κύει καὶ ἡ Φερεφάττα παῖδα ταυρόμορφον. Ἀμέλει φησί τις ποιητὴς εἰδωλικός· *Ταῦρος*

(71) *Καὶ μὴ γελασείουσιν ὑμῖν.* Clem. legend. κἂν μὴ γελάσαι ἔπειτιν ὑμῖν, pleniore et illustriore sensu.

(72) *Ἐκερνοφόρησα.* Ita Clem., non ἐκιρνοφόρησα : recte, κέρνον enim, μυστικὸν ἀγγεῖον, ἢ κρατῆρα nominabant. Hesychius, Pollux, Athenæus

(73) Clem., δράκων δέ ἐστιν οὗτος διελκόμενος

Digitized by Google

ob stuprum vi oblatum, hac fraude simularet. **64** Cujus initiationis egregia symbola soluto otioque animo producta risum vobis utique moveant, tametsi opinor vobis ridere non libet, quod sic religionum vestrarum indignitas omnium in oculis defigatur, *Ex tympano comedi : bibi ex cymbalo : cernum gestavi : me in thalamum clam insinuavi.* Non hæc symbola probrum et infamiam sapiunt? non sanna ludibrioque digna mysteria sunt? Quid porro si attexam reliqua? Ceres quidem fetum enititur, puella vero educatur : rursum ecce tibi castus Jupiter cum Pherephatta, quam ipse genuerat, post Cererem matrem, congreditur, exsecrandi flagitii prioris oblitus; et congreditur draconis forma tectus : sic tamen ut qui sub ea latet, manifesto postmodum teneatur. Enimvero, Sabaziorum utique mysteriorum, iis qui sacris initiantur, symbolum est, Deus sinum pervadens : Deus autem iste draco est, qui per medium eorum, quos solemni ritu initiant, sinum trahitur, certum plane impotentis Jovis libidinis argumentum. Parit etiam Pherephatta, sed filium taurina specie; nimirum, ut idolorum cultor poeta cecinit :

Πατὴρ δράκοντος, καὶ πατὴρ ταύρου δράκων,
Ἐν ὄρει τὸ κρύφιον βουκόλος τὸ κέντρον.

Taurus draconem genuit, et taurum draco,
In monte occultum bubulcus stimulum,

βουκολικὸν, οἶμαι, κέντρον τὸν νάρθηκα ἐπικαλῶν (74), ὃν δὴ κάλων ἀναστρέφουσιν (75) οἱ Βάκχοι. Βούλει καὶ τὰ Φερεφάττης ἀνθολόγια διηγήσωμαί σοι, καὶ τὸν κάλαθον, καὶ τὴν ὑπὸ Ἀϊδωνέως ἁρπαγὴν, καὶ τὸ χάσμα τῆς γῆς, καὶ τὰς ὗς τοῦ Εὐβουλέως τὰς συγκαταποθείσας ταῖν θεαῖν; δι' ἣν αἰτίαν ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις Μεγαρίζοντες χοίρους ἐκβάλλουσι. Ταύτην τὴν μυθολογίαν ποικίλως κατὰ πόλεις ἑορτάζουσαι αἱ γυναῖκες, Θεσμοφόρια, Σκιῤῥοφόρια, Ἀῤῥητοφόρια (76), πολυτρόπως τὴν Φερεφάττης ἐκτραγῳδοῦσιν (77) ἁρπαγήν. Τὰ γὰρ Διονύσου μυστήρια τέλεον ἀπάνθρωπα, ὃν εἰσέτι παῖδα ὄντα, ἐνόπλῳ κινήσει περιχορευόντων Κουρήτων, δόλῳ ὑποδύντων Τιτάνων (78), ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασιν, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες διέσπασαν ἔτι νηπίαχον ὄντα, ὡς ὁ τῆς τελετῆς ποιητὴς Ὀρφεὺς φησιν ὁ Θρᾴκιος·

bubulci, opinor, stimulum scuticam nominans, quam lignis quibusdam homines Bacchico furore correpti circumagunt. Visne tu hic etiam lectos a Proserpina flores tibi commemorem, ejusdemque calathum, et raptum a Plutone patratum, et terræ labem, et Eubulei sues, quæ cum utraque dea simul haustæ dicuntur? quod quidem in causa est, cur in Thesmophoriis Megarica lingua porcos ejiciant. Totam hanc fabellam varie mulieres singulis in urbibus solemni festo celebrant, Thesmophoria, Scirrhophoria, Arrhetophoria : atque ita diversis plane tragicisque modis raptum Proserpinæ recolunt. Jam Bacchi mysteria omni diritate teterrima sunt, quippe quem, dum adhuc puerulus esset, ac circum ipsum Curetes armata saltatione agerentur, subeuntes dolo Titanes puerilibus crepundiis ludicrisque deceptum membratim discerpserant, quemadmodum Thracius Orpheus hujus sacri vates cecinit,

Κῶνος, καὶ ῥόμβος, καὶ παίγνια καμπεσίγυια (79),
Μῆλά τε χρύσεα, καλὰ, παρ' Ἑσπερίδων λιγυφώνων.

Turbo, trochus, tum queis in flexus membra cientur
Ludicra, et auricomi blandarum ex arbore fœtus
Hesperidum.

Καὶ τῆσδε ἡμῖν τῆς τελετῆς τὰ ἀχρεῖα σύμβολα, οὐκ ἀχρεῖον εἰς κατάγνωσιν παραθέσθαι. Ἀστράγαλος, Σφαῖρα, Στρόβιλος, Μῆλα, Ῥόμβος, Ἔσοπτρον, Πόκος. Ἀθηνᾶ μὲν οὖν τὴν καρδίαν τοῦ Διονύσου ὑφελομένη, Παλλὰς ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν προσηγορεύθη. Οἱ δὲ Τιτᾶνες, οἱ καὶ διασπάσαντες αὐτὸν, λέβητά τινα τρίποδι ἐπιθέντες, καὶ τοῦ Διονύσου ἐμβαλόντες τὰ μέλη, καθήψων πρότερον· ἔπειτα ὀβελίσκοις περιπείραντες, *ὑπείρεχον Ἡφαίστοιο.* Ζεὺς δ' ὕστερον ἐπιφανεὶς (εἰ θεὸς ἦν, τάχα

Neque vero inutile fuerit, arcani sacri symbola, inutilia licet, hoc loco subjicere, ut omnium judicio sensibusque damnentur. **65** Sunt hæc, Talus, Pila, Trochus, Poma, Turbo, Speculum, Vellus. Ac Minerva quidem, quod ejusdem Bacchi cor furtim sustulisset, Pallas ἐκ τοῦ πάλλειν τὴν καρδίαν, hoc est a cordis vibratione, seu palpitatione nuncupata fuit. Titanes vero, quorum manibus laniatus erat, ipsius membra in lebetem supposito tripodi insidentem conjecerunt, ea-

(74) *Ἐπικαλῶν.* Male apud Clem., ἐπιτελῶν.

(75) *Ὃν δὴ κάλων ἀναστρέφ.* Clem., ὃν δὴ κάλον, vel, ut Hervet., καλόν, utrumque mendose. Montac. conjicit καλοί, ut conveniat cum Βάκχοι. Forte legendum διὰ κάλων, nisi ea vox a præcedenti ἐπικαλῶν proseminata est.

(76) *Ἀῤῥητοφόρια.* Hanc vocem non habet Clemens, quæ tamen rejicienda non est, licet grammatici Ἀῤῥηφορία potius quam Ἀῤῥητοφόρια vel Ἀῤῥητοφορία scripserint. Et festum hoc Minervæ alii, alii vero Cereri et Proserpinæ sacrum faciunt.

(77) *Ἐκτραγῳδοῦσιν.* Clemens, ἐκτραγῳδοῦσαι, melius.

(78) *Ὑποδύντων Τιτάνων*, etc. Brevius et clarius legeretur, ὑποδύντες Τιτᾶνες, καὶ ἀπατήσαντες παιδαριώδεσιν ἀθύρμασι, διέσπασαν, ὡς ὁ, etc. Nam si prius εἰσέτι παῖδα ὄντα, quorsum deinde ἔτι νηπίαχον ὄντα; Quid quod sententia post ὑποδύντων Τιτάνων, omnino pendet? Et illa, οὗτοι δὴ οἱ Τιτᾶνες, superflua sunt. Sed eruditioni potius hic auctor servit quam nitori.

(79) *Παίγνια καμπεσίγυια.* Hæc Apuleius in *Apolog. sacrorum* crepundia nominat; plane τὰ παίγνια. Scaliger *in Catull.* Varronis (lib. VIII *De ling. Lat.*) serperastra esse vult τὰ καμπεσίγυια· vereor ut persuadeat. Hic enim Orpheus crepundia enumerat, quibus infantes oblectari solent; serperastra puerorum geniculis illigabantur, quibus crurum pravitatem corrigerent. Lusus ergo fuere τὰ καμπεσίγυια, serperastra medicinæ.

Digitized by Google

que prius elixa verubus postmodum infigentes, *Vulcano imposta tenebant.* At Jupiter, eo repente delapsus, (quippe enim, cum deus esset, eum, opinor, assarum carnium nidor afflaverat, quem dii vestri sic tanquam honorarium quoddam munus accipere sese confitentur), fulmine Titanas conficit, et Bacchi membra Apollini filio sepelienda commendat: ille autem, nec enim parere Jovi renuit, discerptum lacerumque cadaver in Parnasso monte deponit. Placetne Corybantium quoque Orgia contemplemur? Nimirum, ex illis duo tertium fratrem cum occidissent, caput demortui purpura contectum et corona cinctum ad Olympi montis radices, quo illud æreo scuto impositum detulerant, sepeliere. Hæc illa sunt præclara mysteria, verbo, cædes ac sepulcra, quorum sacerdotes, ἀναχτοτελεσταί, quasi reges sacrorum, ab iis, quorum ejusmodi appellatio interest, nuncupati, novis insuper monstris cædem istam exaggerant, Appium cum tota radice ad mensam apponi omnino prohibentes, quod ex Corybantico illo sanguine, qui in terram efluxerat, Appium germinasse arbitrentur: nempe, quemadmodum illæ Thesmophoriorum antistitæ a comedendis mali punici granis diligenter abstinent, quod ex iis cruoris Bacchici guttis, quæ solum asperserant, mala punica exstitisse opinentur. Cæterum cum illi Corybantas istos Cabiros nominent, tum vero Cabiricum hujusmodi sacrum memorant. Quippe duo enim isti fratricidæ, cistam illam secum auferentes, in qua Bacchi pudendum inclusum erat, in Tusciam detulere, mercis egregiæ mercatores, ubi cum exsules agerent, luculenta admodum pietatis doctrina Etruscorum animos informarunt, dum cistam iis ac veretrum nova religione colenda tradiderunt. Atque hanc nonnulli causam esse volunt, quæ sane verisimilitudine non caret, quamobrem Bacchum ipsum, Attin quasi exsectum nuncuparint. Quamquam quid mirum Etruscos, homines barbaros, his flagitiorum probris initiari, cum ipsi quoque Athenienses ac reliqui Græciæ populi, quod me vel referre pudet, illam de Cerere fabulam usque adeo turpem indignamque retineant? **66** Enim vero, cum in investiganda Proserpina filia, huc atque illuc errabunda Ceres vagaretur, circa Eleusinem (Atticæ locus est), labore debilitata, constitit,

Α που τῆς κνίσσης τῶν ὀπτωμένων κρεῶν μεταλαβών, ἧς δὴ τὸ γέρας ὁμολογοῦσιν ὑμῶν οἱ θεοὶ λαχεῖν) κεραυνῷ τοὺς Τιτᾶνας αἰκίζεται, καὶ τὰ μέλη τοῦ Διονύσου Ἀπόλλωνι τῷ παιδὶ πα κατατίθεται θάψαι. Ὁ δὲ (οὐδὲ γὰρ ἠπείθησε Διΐ), εἰς τὸν Παρνασσὸν φέρων κατατίθεται διεσπασμένον τοῦτον τὸν νεκρόν. Ἐθέλεις ἐποπτεῦσαι καὶ τὰ Κορυβάντων ὄργια; Τὸν τρίτον ἀδελφὸν ἀποκτείναντες οὗτοι, τὴν κεφαλὴν τοῦ νεκροῦ φοινικίδι ἐπεκαλυψάτην, καὶ καταστέψαντε ἐαψάτην, φέροντε ἐπὶ χαλκῆς ἀσπίδος ὑπὸ τὰς ὑπωρείας τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ ταῦτ' ἔστι τὰ μυστήρια, συνελόντι φάναι, φόνοι καὶ τάφοι. Οἱ δ' ἱερεῖς οἱ τῶνδε, οὓς ἀναχτοτελεστὰς (80) οἷς μέλον (81) καλοῦσι, προσεπιτερατεύονται τῇ συμφορᾷ, ὀλόρριζον ἀπαγορεύοντες σέλινον ἐπὶ τραπέζῃ τιθέναι· οἴονται

Β γὰρ δὴ ἐκ τοῦ αἵματος τοῦ ἀπορρυέντος τοῦ Κορυβαντικοῦ τὸ σέλινον ἐκπεφυκέναι. Ὥσπερ ἀμέλει καὶ αἱ θεσμοφοριάζουσαι τοὺς τῆς ῥοιᾶς κόκκους παραφυλάττουσιν ἐσθίειν· τοὺς γὰρ ἀποπεπτωκότας χαμαὶ ἐκ τῶν τοῦ Διονύσου αἵματος σταγόνων βεβλαστηκέναι νομίζουσι τὰς ῥοιάς. Καβείρους δὲ τοὺς Κορύβαντας καλοῦντες, καὶ τελετὴν Καβειρικὴν καταλέγουσιν. Αὐτὼ γὰρ δὴ τούτω τὼ ἀδελφοκτόνω, τὴν κίστην ἀνελομένω, ἐν ᾗ τοῦ Διονύσου τὸ αἰδοῖον ἀπέκειτο, εἰς Τυῤῥηνίαν κατήγαγον, εὐκλεοῦς ἔμποροι φορτίου, κἀνταῦθα διετριβέτην φυγάδε ὄντε, τὴν πολύτιμον εὐσεβείας διδασκαλίαν, αἰδοῖα καὶ κίστην, παραθεμένω θρησκεύειν Τυῤῥηνοῖς· δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἀπεικότως τινὲς τὸν Διόνυσον Ἄττιν προσαγορεύεσθαι θέλουσιν, αἰδοίων ἐστερημένον. Καὶ τί θαυ-

C μαστὸν, εἰ Τυῤῥηνοὶ οἱ βάρβαροι αἰσχροῖς οὕτω τελίσκονται παθήμασιν, ὅπου γε Ἀθηναίοις καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, αἰδοῦμαι καὶ λέγειν, αἰσχύνης ἔμπλεως ἡ περὶ τὴν Δηὼ μυθολογία; Ἀλωμένη γὰρ ἡ Δηὼ κατὰ ζήτησιν τῆς θυγατρὸς τῆς Κόρης περὶ τὴν Ἐλευσῖνα (τῆς Ἀττικῆς ἐστι τοῦτο χωρίον), ἀποκάμνει, καὶ φρέατι (82) ἐπικαθίζει λυπουμένη. Τοῦτο τοῖς μυουμένοις ἀπαγορεύεται εἰσέτι νῦν, ὡς μὴ δοκοῖεν οἱ τετελεσμένοι μιμεῖσθαι τὴν ὀδυρομένην. Ὤκουν δὲ τηνικάδε τὴν Ἐλευσῖνα οἱ γηγενεῖς. Ὀνόματα αὐτοῖς Βαυβὼ (83), καὶ Δυσαύλης, καὶ Τριπτόλεμος, ἔτι δὲ Εὔμολπός τε καὶ Εὐβουλεύς. Βουκόλος ὁ Τριπτόλεμος ἦν, ποιμὴν δὲ ὁ Εὔμολπος, συβώτης δὲ, ὁ Εὐβουλεύς. Ἀφ' ὧν δὴ τὸ Εὐμολπιδῶν, καὶ τὸ

D Κηρύκων (84), τὸ ἱεροφαντιχὸν τοῦτο γένος ἤνθησε.

(80) *Ἀναχτοτελεστάς.* Clemens, ἀναχτοτελέτας, quod usitatius est. Hesychius, ἀναχτοτελέται, inquit, οἱ τὰς τελετὰς ἐπιτελοῦντες τῶν ἱερῶν. Itaque, *reges sacrorum* verti. Huc referri potest locus ille Pausaniæ, τῶν *Φωκικ.* extremo: Ἄγουσι τελετὴν Ἀμφισσεῖς Ἀνάκτων καλουμένην παίδων· οἵτινες δὲ θεῶν εἰσιν οἱ Ἄνακτες παῖδες, οὐ κατὰ ταὐτὰ ἔστιν εἰρημένον. Οἱ μὲν εἶναι Διοσκούρους, οἱ δὲ Κούρητας, οἱ δὲ πλέον τι ἐπίστασθαι νομίζοντες, Καβείρους λέγουσι.

(81) *Οἷς μέλον.* Ita Clemens, non, εἰ μέλλον.

(82) *Φρέατι.* Puteum hunc Pausanias indicat in *Attic.*, pag. 36, dum scribit: Ἐλευσινίοις ἔστι μὲν Τριπτολέμου ναός, etc., φρέαρ τε καλούμενον Καλλίχορον, ἔνθα πρῶτον Ἐλευσινίων αἱ γυναῖκες χορὸν ἔστησαν, καὶ ἦσαν ἐς τὴν θεόν. Nempe quod Ceres eo in puteo consedisset. Unde Callimachus Hymno de Cerere (qui versus in Henrici Stephan. editione omissus est):

Τρὶς δ' ἐπὶ Καλλιχόρῳ χαμάδις ἐκαθίσσαο φρητὶ.

Cererem ipsam alloquitur. Et Nicænd. in *Theriac.*:

. . . *Τὸν μέντ' ἐρέει φάτις, οὕνεκ' Ἀχαιὴ*
Δημήτηρ ἔβλαψεν ὅθ' ἅψεα σίνατο παιδὸς,
Καλλίχορον περὶ φρεῖαρ.

(83) *Βαυβώ*, etc. Horum etiam omnium, si Baubonem unam excipias, meminit idem Pausanias, partim in *Attic.*, pag. 13 et 36, partim in *Corinth.*, p. 57.

(84) *Κηρύκων.* Recte: fuerunt enim Eumolpidarum et Præconum Athenis familiæ conjunctissimæ. Pausanias in *Attic.*, p. 36, diserte: Τελευτήσαντος δὲ Εὐμόλπου, Κῆρυξ νεώτερος λείπεται τῶν παίδων, ὃν αὐτοὶ Κήρυκες, θυγατρὸς Κέκροπος Ἀγαύρου καὶ Ἑρμοῦ παῖδα εἶναι λέγουσιν, ἀλλ' οὐκ Εὐμόλπου.

Digitized by Google

Καὶ δὴ (οὐδὲ γὰρ ἀνήσω μὴ οὐχὶ εἰπεῖν) ξενίσασα ἡ Βαυβὼ τὴν Δηὼ, ὀρέγει κυκεῶνα αὐτῇ. Τῆς δὲ ἀνατεινομένης λαβεῖν, καὶ πιεῖν οὐκ ἐθελούσης (πενθήρης γὰρ ἦν), περιαλγὴς ἡ Βαυβὼ γενομένη, ὡς ὑπεροραθεῖσα δῆθεν, ἀναστέλλεται τὰ αἰδοῖα, καὶ ὑποδεικνύει τῇ θεᾷ· ἡ δὲ τέρπεται τῇ ὄψει ἡ Δηὼ, καὶ μόλις ποτὲ δέχεται τὸ ποτὸν, ἡσθεῖσα τῷ θεάματι. Ταῦτά ἐστι τὰ κρύφια τῶν Ἀθηναίων μυστήρια· ταῦτά τοι καὶ Ὀρφεὺς ἀναγράφει. Παραθήσομαι δέ σοι αὐτὰ τοῦ Ὀρφέως τὰ ἔπη, ἵν' ἔχοις μάρτυρα ἀναισχυντίας τὸν μυσταγωγόν·

A ac puteo cuidam insedit ingenti mœrore confecta, sed enim, iis qui initiantur, graviter ne quid simile agant, in hodiernum usque diem prohibetur; utique, ne sacris initiati lugentem Cererem imitari videantur. Cæterum Eleusinem per id tempus indigenæ quidam incolebant, quorum hæc fuere nomina, Baubo, Dysaules, Triptolemus, Eumolpus et Eubuleus. Ac Triptolemus quidem bubulcus erat, Eumolpus pastor, Eubuleus vero subulcus ex quibus Eumolpidarum, nec non illud præconum genus sacrorum ac religionum interpres, Athenis effloruit. Baubo igitur, (nec enim ab hujus etiam rei commemoratione revocari me patiar), cum hospitio Cererem excepisset, hauriendum ei cinnum propinat, quapropter vim doloris poculum potumque respuente, illa repulsam moleste ferens, quod se despectam ac spretam fuisse putaret scilicet, reductis vestibus occultas corporis partes divæ oculis objicit; quæ spectaculo delectata, oblatam sibi potionem, ægre licet, aliquando tamen ebibit. Hæc Atheniensium recondita mysteria sunt, quæ scriptis Orpheus etiam ipse mandavit. Hujus ego tibi versus quoque subjiciam, ut quem tu mystagogum habes, eumdem habeas flagitiosæ ac turpis infamiæ testem.

Ὡς εἰποῦσα (85), πέπλους ἀνεσύρατο, δεῖξε δὲ πάντα
Σώματος οὐδὲ πρέποντα τύπον· παῖς δ' ἦεν Ἴακχος,
Χειρί τέ μιν ῥίπτεσκε γελῶν Βαυβοῦς ὑπὸ κόλποις.
Ἣ δ' ἐπεὶ οὖν μείδησε, θεὰ μείδησ' ἐνὶ θυμῷ,
Δέξατο δ' αἰόλον ἄγγος ἐν ᾧ κυκεὼν ἐνέκειτο.

B *Dixerat, obscenam Cereri tum veste reducta*
Corporis ostentat speciem: puer astat Iacchus;
Quem lætata manu medias Baubonis in ulnas
Conjicit: hinc olli arridens luctuque soluta,
Multiplicis commista haurit dea pocula cinni.

Κάστι τὸ σύνθημα (86) Ἐλευσινίων μυστηρίων· Ἐνήστευσα, ἔκιον τὸν κυκεῶνα, ἔλαβον ἐκ κίστης· ἐργασάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον, καὶ ἐκ καλάθου εἰς κίστην. Καλά γε τὰ θεάματα καὶ θεᾷ πρέποντα. Ἄξια μὲν οὖν νυκτὸς τὰ τελέσματα, καὶ πυρὸς, καὶ τοῦ μεγαλήτορος, μᾶλλον δὲ ματαιόφρονος Ἐρεχθειδῶν δήμου· πρὸς δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οὕστινας μένει τελευτήσαντας, ἄσσα οὐδὲ ἔλπονται. Τίσι δὲ μαντεύεται Ἡράκλειος (87) ὁ Ἐφέσιος; Νυκτιπόλοις, Μάγοις, Βάκχοις, Λήναις, Μύσταις. Τούτοις ἀπειλεῖ τὰ μετὰ θάνατον, τούτοις μαντεύεται τὸ πῦρ. Τὰ γὰρ νομιζόμενα κατ' ἀνθρώπους μυστήρια ἀνιερωστὶ μυεῦνται (88). Νόμος οὖν καὶ ὑπόληψις κοινὴ (89), καὶ τοῦ δράκοντος τὰ μυστήρια, ἀπάτη τίς ἐστι θρησκευομένη τὰς ἀμυήτους ὄντως μυήσεις, καὶ τὰς ἀνοργιάστους τελετὰς εὐσεβείᾳ νόθῳ προτρεπομένων (90). Οἷαι δὲ καὶ αἱ κίσται αἱ μυστικαί; δεῖ γὰρ ἀπογυμνῶσαι τὰ ἅγια αὐτῶν, καὶ τὰ ἄῤῥητα ἐξειπεῖν. Οὐ σησάμαι ταῦτα, καὶ πυραμίδες, καὶ τολύπαι, καὶ πόπανα πολυόμφαλα, χόνδροι τε ἁλῶν; καὶ δράκων, ὄργιον Διονύσου Βασάρου; οὐχὶ δὲ ῥοιαὶ, πρὸς τοῖσδε καὶ

C Jam, Eleusiniorum mysteriorum communis quædam quasi tessera, hæc est, *Jejunavi: cinnum ebibi: accepi e cista: operatus in calathum reposui, ac rursum in cistam ex calatho.* Egregia vero spectacula, quæque deam in primis deceant: imo, digna sane tenebris ignique mysteria, digna ingentibus aut potius vanitate plenis Erechthidarum, cæterorumque Græcorum animis, quos quidem eæ post obitum pœnæ manent, a quibus spe et cogitatione longissime absunt. Et vero, quibus tandem Heraclius ille Ephesius vaticinatur? Tenebrionibus profecto, Magis, Bacchis, Lenis, Mystis. Hi sunt, quibus pœnas mortem secuturas comminatur, ignemque denuntiat. Nam quæ hominum ex **67** sensu mysteria statuuntur, ea profanos habent initiandi ritus. Itaque, et statæ illæ sacrorum leges et communis hominum opinio, et universa ista draconis mysteria, aliud nihil sunt quam error quidam, initia quæ nihil plane initiorum habeant, superstitiose colens, impiosque ritus adulterina pietatis specie venerans. Quæ porro et cujusmodi sunt mysticæ illæ cistæ? nudandum enim quidquid apud eos sancti est, quid-

Præcipua utrique familiæ mysteriorum cura. Plutarch. in *Alcibiade*, accusatum eum scribit, quod ea mysteria domi simulasset, ὀνομάζων αὐτὸν μὲν ἱεροφάντην, Πολυτίωνα δὲ δᾳδοῦχον, κήρυκα δὲ Θεόδωρον, τοὺς δὲ ἄλλους ἑταίρους μύστας καὶ ἐπόπτας, idque παρὰ τὰ νόμιμα καὶ τὰ καθεστηκότα ὑπό τε Εὐμολπιδῶν καὶ Κηρύκων, καὶ τῶν ἐξ Ἐλευσῖνος.

D reri tribuatur.

(85) *Ὡς εἰποῦσα.* Totum hunc locum Daniel Heinsius, in suis ad Clementem adnotationibus, cum Arnobii versione componens, et emendat probabiliter, et copiose pertractat. Ego tamen vulgatam lectionem retineri posse crediderim, si γελῶν mutetur in *γέλῳ*, et post prius μείδησε virgula inseratur, ut prior ille risus Bauboni, posterior Ce-

(86) *Κάστι τὸ σύνθημα.* Ita sine dubio legendum, non κίστῃ, ut est apud Clement.

(87) *Ἡράκλειος.* Lege Ἡράκλειτος cum Clemente et Diogene Laertio.

(88) *Ἀνιερωστὶ μυεῦνται.* Clem., ἀνιερῶς μυοῦνται.

(89) Idem Clemens, νόμος γὰρ καὶ ὑπόληψις κενή.

(90) *Προτρεπομένων.* Προστρεπομένη, quod rectius videtur. Sed hic meo judicio, colendi ac reverendi significatio commodior sit quam adhortandi, quæ potius τῷ προτρέπειν convenit quam τῷ προστρέπειν. Quid quod præpositione quadam opus esset, ut ἐπί, πρός, aut simili?

Digitized by Google

quid arcani evulgandum. Nonne hæc omnia, Sesamæ, pyramides, glomi; placentæ variis signatæ umbilicis, grana salis, et draco Dionysii Basari sacramentum? non mala punica? non medullæ arborum? non ferulæ cum hederis? non pastilli ex siligine caseoque confecti? non denique papavera? Hæc sunt, quæ sancta vocant. Quid? Themidis nonne recondita symbola ista sunt? origanum, lychnus, gladius, pecten muliebris quod honestum ac mysticum est muliebris pudendi nomen. O guavam perfrictamque impudentiam! hominum enim temperantiorum voluptas noctis silentio tegebatur; nunc vero nox est, quæ initiandis sacra Libidinis enuntiat; adeoque ignis flagitia succensis facibus illustrata pandit. Exstingue sis hunc ignem, hierophanta; tuque, o qui lumen præfers, tuas ipse faces reverere: lumen istud Iacchum traducit tuum: patere noctem mysteria tenebris occultare, orgiorum honori consulatur: ignis simulare non potest: arguere, punireque jubet. Hæc igitur illa sunt hominum atheorum mysteria. Jure enim atheos dixerim, qui a veri Numinis cognitione prorsus alieni, pusionem a Titanibus discerptum, ejulantem mulierculam, partesque corporis, quas pudor nominare non sinit, impudentissime venerantur; ut duplici nomine impietatis ac negatæ divinitatis rei teneantur, altero, quod Deum ignorent, dum nequaquam eum qui vere Deus est agnoscunt; altero, quod eos superesse, qui non sunt, arbitrentur, ipsosque deos nuncupent, qui tantum a vera divinitate absunt, ut ne supersint quidem, eamque sunt nomine solo tenus aliquando consecuti. » Huc usque Clemens.

CAPUT IV.

Quibus rationibus a suscipiendis ejusmodi de diis opinionibus abducti simus.

Jure sane ac merito nos ab istis omnibus liberatos esse profitemur, quippe qui **68** tam diuturni tamque inveterati erroris sic tanquam acerbissimi gravissimique morbi calamitatem depulimus: primum quidem singulari præpotentis Dei gratia et beneficio, deinde Servatoris nostri evangelicæ doctrinæ vi quadam et potestate, quæ verbis explicari nequeant, sano denique maturoque consilio in eam adducti sententiam, ut augustum omnique dignum veneratione Dei nomen obnoxiis morti hominibus impertiri, nefas et impium crederemus, qui cum pridem inter mortuos jaceant, tum vero temperantiæ documentum reliquerint nullum, sed omnis potius intemperantiæ, libidinis, crudelitatis ad animorum perniciem monimenta posteris conservanda crediderint. Enimvero, quis non extremæ stultitiæ futurum id videat, si homines sanctimoniæ ac morum integritatis amantes, primas libidinosis flagitiosisque concederent? si maturi atque sapientes, perditæ projectæque mentis homines; si æquitatis humanitatisque studiosi, eos qui tantum diritate cæterus et immanitate superarunt, ut sceleratas manus exsecrandis liberorum parentumque cædibus cruentarint, augustissimo cultu celebrarent? Cujus vero non cogitationem impietate vicerunt, qui vel ad obscenas, quasque ne honeste quidem nominare liceat, virorum mulierumque partes, vel ad

A καρδίαι, νάρθηκές τε καὶ κιττοί, πρὸς δὲ καὶ φθόες, καὶ μήκωνες; Ταῦτ' ἔστιν αὐτῶν τὰ ἅγια. Καὶ πρασέτι τῆς Θέμιδος τὰ ἄῤῥητα σύμβολα, ὠρίγανον, λύχνος, ξίφος, κτεὶς γυναικεῖος, ὃς ἐστιν εὐφήμως καὶ μυστικὸν μόριον γυναικεῖον. Ὢ τῆς ἐμφανοῦς ἀναισχυντίας! Πάλαι μὲν ἀνθρώποις σωφρονοῦσιν ἐπικάλυμμα ἡδονῆς, νὺξ σιωπωμένη· νυνὶ δὲ τοῖς μυουμένοις ἡ ἱερὰ τῆς ἀκρασίας νύξ ἐστι λαλουμένη· καὶ τὸ πῦρ ἐλέγχει τὰ πάθη δᾳδουχούμενα. Ἀπόσβεσον, ὦ ἱεροφάντα, τὸ πῦρ· αἰδέσθητι, δᾳδοῦχε, τὰς λαμπάδας. Ἐλέγχει σου τὸν Ἴακχον τὸ φῶς· ἐπίτρεψον ἀποκρῦψαι τῇ νυκτὶ τὰ μυστήρια σκότει· τετιμήσθω τὰ ὄργια. Τὸ πῦρ οὐχ ὑποκρίνεται· ἐλέγχειν καὶ κολάζειν κελεύεται. Ταῦτα τῶν ἀθέων τὰ μυστήρια. Ἀθέους δὲ εἰκότως ἀποκαλῶ τούτους, οἳ τὸν μὲν B ὄντως ὄντα Θεὸν ἠγνοήκασι, παιδίον δὲ ὑπὸ Τιτάνων διασπώμενον, καὶ γύναιον πενθοῦν, καὶ μόρια ἄῤῥητα, ὡς ἀληθῶς, ὑπὸ αἰσχύνης, ἀναισχύντως σέβουσι, διττῇ ἐνισχημένοι τῇ ἀθεότητι· προτέρᾳ μὲν, καθ' ἣν ἀγνοοῦσι τὸν Θεὸν, τὸν ὄντως ὄντα μὴ γνωρίζοντες Θεόν· ἑτέρᾳ δὲ καὶ δευτέρᾳ, ταύτῃ δὴ τῇ πλάνῃ τοὺς οὐκ ὄντας ὡς ὄντας νομίζοντες, καὶ θεοὺς τούτους ὀνομάζοντες, τοὺς οὐκ ὄντως ὄντας, μᾶλλον δὲ οὐδὲ ὄντας, μόνου δὲ τοῦ ὀνόματος τετυχηκότας. » Τοσαῦτα καὶ οὗτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

C *Τίσι λογισμοῖς τοῦ μὴ τὰ ὅμοια περὶ θεῶν φρονεῖν ἀνεχωρήσαμεν.*

Εἰκότως δῆτα ἡμεῖς τούτων ἁπάντων ἐλευθέρους ἡμᾶς γενέσθαι ὁμολογοῦμεν, τῆς μακρᾶς καὶ πεπαλαιωμένης πλάνης, ὥσπερ τινὸς δεινῆς καὶ χαλεπωτάτης νόσου λελυτρωμένοι· καὶ πρῶτα μὲν τῇ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ χάριτι καὶ εὐεργεσίᾳ, δεύτερον δὲ, ἀπορῥήτῳ δυνάμει τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· καὶ τρίτον, σώφρονι λογισμῷ κρίναντες ἀνόσιον εἶναι καὶ ἀσεβὲς, τῇ τοῦ Θεοῦ σεβασμίᾳ προσηγορίᾳ τιμᾶν τοὺς πάλαι ἐν νεκροῖς κειμένους θνητοὺς ἄνδρας, καὶ οὐδὲ σωφρόνων ἀνδρῶν μνήμην ἀπολελοιπότας, ἐσχάτης δὲ ἀκρασίας καὶ ἀκολασίας, ὠμότητός τε καὶ φρενοβλαβείας D δείγματα τοῖς μετ' αὐτοὺς φυλάττειν παραδεδωκότας. Πῶς γὰρ οὐ πάντων ἠλιθιώτατον, τοὺς σωφροσύνης ἐραστὰς τοῖς αἰσχροῖς καὶ ἀκολάστοις τῶν πρωτείων παραχωρεῖν, καὶ τοὺς συνετοὺς καὶ ἔμφρονας τοῖς τὰς φρένας ἀπολωλεκόσι τὴν σεβασμίαν παρέχειν τιμήν· τούς τε δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας ἀσκητὰς, τοῖς δι' ὑπερβολὴν ὠμότητος καὶ ἀπανθρωπίας, τεκνοκτονίας καὶ πατροκτονίας μιάσμασιν ἐνισχημένοις; ποίαν δὲ οὐχ ὑπερηκόντισεν ὑπερβολὴν ἀσεβείας, τὸ καταβάλλειν εἰς ἄῤῥητα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μόρια, καὶ εἰς τὴν ἄλογον, καὶ θηριώδη φύσιν, τὴν σεμνὴν καὶ παναγίαν τοῦ Θεοῦ πρόῤῥησιν; τοιαῦτά τε αἰσχρὰ καὶ ἀπάνθρωπα θεολογεῖν, οἷα ἐπὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις κακουργῶν, εἰ κατελεγχθῇ, ταῖς ἀπὸ τῶν νόμων ἀπαραιτήτοις ὑποπέσοιεν ἂν

Digitized by Google

τιμωρίας; Καὶ τί χρὴ μηκύνειν εὐαγγελιζομένους πάντας, βάρβαρον ὁμοῦ καὶ Ἕλληνα, τὴν ἀπὸ τῶν εἰρημένων κακῶν ἐλευθερίαν, τῆς τε ἀπὸ τῶν ψευδωνύμων θεῶν ἀποστασίας τὸ, εὔλογον εἰς φῶς ἀγαγόντας, ἀπότε καὶ αὐτῶν ἤδη τῶν σφόδρα δεισιδαιμόνων οἱ πλείους, ὥσπερ ἐκ βαθέος κάρου διανήψαντες, καὶ τῆς παλαιᾶς ἀχλύος τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα διανοίξαντες, τὸν βαθὺν λῆρον συνεῖδον τῆς πατρικῆς πλάνης· καὶ στάντες ἐπὶ λογισμοῦ, τὴν ἑτέραν ὁδὸν εἵλοντο, τῆς παλαιᾶς ἀναχωρήσαντες; ὧν οἱ μὲν ὁμόσε χωρήσαντες, τῆς ὅλης κατέπτυσαν μυθολογίας τῶν σφετέρων προγόνων πλατὺ καταγελάσαντες· οἱ δ' ἀθεότητος δόξαν ἐκκλίναντες, οὔτε ἐπὶ τοῖς πρότερον ἔστησαν, οὔτε ἐξ ἅπαντος αὐτῶν ἀνεχώρησαν, κολακεῦσαι δὲ καὶ θεραπεῦσαι τὴν οἰκείαν προθέμενοι δόξαν, τὰς περὶ τῶν τεθρυλλημένων παρ' αὐτοῖς θεῶν ἱστορίας ἀληθεῖς, μύθους εἶναι πεπλασμένους ὑπὸ ποιητῶν ἐπεφήμισαν, φυσικὰς ἐν αὐτοῖς ἀποκρύπτοντες θεωρίας, ὧν εἰ καὶ ὅτι μάλιστα μηδὲν φέρουσιν ἀληθείας δεῖγμα, ὅμως δ' οὖν ἀναγκαία γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἡ ἔκθεσις, εἰς θεωρίαν τῶν καὶ παρὰ τούτοις σεμνῶν· ὡς ἂν καὶ τῆς τούτων ἀναχωρήσεως, οὐκ ἄλλως ἡμῖν προξενηθείσης, ἢ εἰ διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τὸ εὔλογον παρασταίη. Φέρε οὖν καὶ τούτων τὸν λόγον ἄνωθεν ἀναλαβόντες ἐπισκεψώμεθα.

A naturam bestiarum ratione carentium adorandum illud atque sacrosanctum Dei nomen abjecere? quique ejusmodi flagitiorum immanitatisque monstra in theologiæ suæ mysteriis tradidere, cujusmodi si quæ vel in facinorosissimis hominibus deprehenderentur, pœnas continuo legibus constitutas citra veniam omnem sustinerent? Quanquam, quid pluribus opus est, ut universo hominum, tam barbarorum quam Græcorum, generi felicem tot tantorumque malorum liberationem prædicemus, causasque nostræ a fictitiis numinibus defectionis justissimas in medium afferamus; cum eorum etiam, qui arctiore antea superstitione tenebantur, plurimi jam quasi ex alto diuturnæ crapulæ veterno ad animi sanitatem redeuntes, et in media antiquæ B noctis caligine mentis oculos aperientes, profundam erroris patrii vesaniam agnoverint ipsi quoque, suique tandem ac rationis compotes, novam aliquando prisca relicta viam inierint? Et alii quidem velut hostibus obviam strenue prodeuntes, totam istam fabularum colluviem despuere, majores suos effuso quoque risu cachinnisque prosecuti: alii vero impietatis saltem ac spretæ Divinitatis opinionem declinantes, nec eodem prorsus in vestigio constitere, nec ab eo tamen omnino discessere. **69** Ergo cum sectam isti suam lenire quodammodo novisque artibus procurare statuissent, veras numinum suorum tamdiu jactatorum historias, figmenta quædam et commenta poetarum ominis causa meliores esse dixerunt, quibus rationes causæque rerum naturalium inclusæ latitarent. Quarum licet nullum omnino veritatis indicium proferre possint, nos tamen pretium operæ facturos arbitramur, si quæcunque apud eos honestiorem quamdam præ se ferant speciem, in apertum lucemque producamus, ut summam hujus præterea, quam ab iis (non alia sane quam evangelica Servatoris nostri doctrina informati adductique) faciendam nobis putavimus, discessionis æquitatem oculis omnes tenere possint. Age itaque, rem totam altius repetentes, propius contemplemur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἀνακεφαλαίωσις τῶν πρόσθεν εἰρημένων.

Τῆς μὲν οὖν Ἑλληνικῆς θεολογίας, λέγω δὴ τῆς πανδήμου καὶ μυθικωτέρας, καὶ πολὺ προτέρας τῆς παρὰ Φοίνιξι καὶ Αἰγυπτίοις, τοῖς τε ἄλλοις, ὧν καὶ τὴν μνήμην οἱ πρὸ τούτου περιέσχον λόγοι, τοιόσδε τις ὁ τρόπος ἀποδέδεικται, οἷος διὰ τῶν προεκτεθειτῶν φωνῶν, αὐτῶν δὴ τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων, προδεδήλωται· ὃν καὶ εἰκότως ἐν ἀρχαῖς τῆς προκειμένης εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς εἰς διάγνωσίν τε καὶ ἐπίκρισιν τοῖς ἐντευξομένοις προτεθείκαμεν, ὡς ἂν αὐτοὶ μάθοιμεν, ἡμεῖς δὲ αὐτοί, καὶ οἱ τῶνδε εἰσέτι καὶ νῦν ἄπειροι, τίνες ὄντες πάλαι πρότερον, καὶ οἵων ἐκ πατέρων φύντες, πηλίκοις τε τοπρὶν κακοῖς πεπεδημένοι, δυσσεβείας τε ὁπόση καὶ ἀγνωσίας Θεοῦ μέθῃ τὰς ψυχὰς κατορωρυγμένοι, τῆς τούτων ἁπάντων ἀνανεύσεως καὶ ἐλευθερίας ἠξιώθημεν, διὰ μιᾶς μόνης τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας οὐκ ἄλλως ἡμῖν πρυτανευθείσης, ἢ δι' ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ· ὃς οὐ μέρει γῆς, οὐδ' ἐν γωνίᾳ χώρας ἔθνους ἑνὸς, καθ' ὅλης δὲ τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης, καθ' ἣς μάλιστα τὰ τῆς δεισιδαίμονος πλάνης ὑπερίσχυσεν, οἷά τις νοερῶν καὶ λογικῶν ψυχῶν ἥλιος, τὰς τοῦ οἰκείου φωτὸς ἐφαπλώσας ἀκτῖνας, ὁμοῦ πᾶν γένος ἀνθρώπων βαρ-

C

CAPUT V.

Brevis eorum quæ superius dicta sunt complexio.

Græcorum igitur vulgatam illam pluribusque contextam fabulis theologiam, quæque præterea vel Phœnicum, vel Ægyptiorum, ac cæterorum, quorum ante mentionem fecimus, propria fuit, Græca ista longe vetustiorem, ad eum sese modum habuisse constat, quem productis superius ipsissimis Græcorum auctorum verbis repræsentavimus. Atque id mihi quidem evangelicæ Præparationis, quæ hoc opere instituitur, initio commode posuisse videor, iis qui in ipsius lectione versabuntur, excutiendum judicioque suo ponderandum, ut cæteri nobiscum omnes, quos adhuc rerum istarum cognitio latuit, intelligant, quales tandem a multis retro D sæculis, quibusque nati parentibus, quantis implicati malis, quanta demum impietatis ac divini Numinis ignoratione, tanquam alta quadam crapula obruti, tollere oculos aliquando, tamque funesta servitute liberari unius evangelicæ doctrinæ vi beneficioque potuerimus, quam profecto non alia ratione sumus, quam Jesu Christi Servatoris Deique nostri adventu consecuti. Hic enim ille est, qui non parte aliqua terrarum, aut gentis unius angulo regionis includens, sed toto passim orbe, ubi de-

Digitized by Google

gerent homines, quæque potissimum grassabatur erroris superstitiosi dominatus, veluti sol quidam intelligentium ac ratione præditorum animorum, luminis sui radios longe lateque diffundens, universum hominum barbarorum simul Græcorumque **70** genus, adeoque nos omnes densissima caligine ac teterrima, omnemque lucem excludente mendacis vanæque superstitionis nocte, in veræ erga rerum omnium moderatorem Deum pietatis diem vindicavit. Enimvero, quotquot ubique olim ad stuporem usque profanis de deorum multitudine erroribus tam in urbibus, quam in pagis adhæserunt, eosdem mortuorum idola, hominumque pridem exstinctorum simulacra statis omnes honoribus coluisse, clarissimis laudatorum ante scriptorum testimoniis ac vocibus comprobatur : ita plane, ut priscum illud hominum genus, propter ferinam supra modum eo tempore vivendi rationem, de summo rerum omnium opifice Deo nihil omnino cogitaret, nec divinam ejus in repetendis scelerum pœnis justitiam ullatenus vereretur, sed in omnia flagitiorum et impietatis genera præcipiti quodam æstu raperetur. Nam, cum nulli adhuc hominum vita legibus ad virtutem informata, nullo mitiore ac politiore cultu temperata, solute ac vage, Nomadum aut belluarum potius ritu ageretur : aliis quidem pecudum instar ratione carentium, præter abdominis saturitatem pensi nihil erat, quorum in animos primum impietatis genus altius subire solet : alii vero, inditis a natura notionibus tantillum excitati, Deum quidem ac Dei potestatem salutaris ac boni quidpiam esse cogitabant; sed cum ad ejus cognitionem aspirarent, sublatis et erectis in cœlum animis, vim in eo mentis aciemque defixere, astrorumque toto cœlo micantium sensusque ferientium pulchritudinem admirati, deorum iis nomen honoremque tribuere. Alii denique in terram sese animosque devolventes, quos ætate sua communi consensu aut sapientiæ primas tulisse viderent, aut corporis viribus, ac potestatis magnitudine pluribus esse dominatos, gigantas puta, vel tyrannos, vel præstigiis etiam fascinationibusque nobiles, qui cum a rebus divinioribus quomodocumque tandem excidissent, maleficas veneficiorum artes conflaverant : quicunque demum communis alicujus beneficii atque ad vitæ humanæ utilitatem pertinentis auctores fuissent, partim vivos adhuc et spirantes, partim jam morte functos pro diis prædicarunt. Itaque deorum ipsorum ædes, mortuorum sepulcra esse perhibentur, quemadmodum Clemens in ea, quam ad Græcos scribit, *cohortatione* commemorat, Græcorum ipsorum testimonia proferens, quem tu, si placet, hunc in modum rursus loquentem audi.

A βάρων τε καὶ Ἑλλήνων, ὥσπερ ἐξ ἀχλύος **δεινῆς, καὶ** ζοφερωτάτης τε καὶ ἀειδοῦς νυκτὸς τῆς **δεισιδαίμονος** πλάνης, ἐπὶ λαμπρὰν καὶ διαυγεστάτην **ἡμέραν** τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ παμβασιλέως **Θεοῦ, πάντας** ἡμᾶς μετεστήσατο. Διαῤῥήδην γοῦν αἱ **προπαρατεθεῖσαι** φωναὶ, νεκρῶν εἴδωλα, καὶ **ἀνδρῶν πάλαι** κατοιχομένων εἰκόνας, πάντας πανδημεὶ **τοὺς ἀμφὶ** τὴν πολύθεον πλάνην, κατά τε **πόλεις καὶ κώμας** ἐπτοημένους, θεραπεύειν τε καὶ περιέπειν **ἐδίδαξαν**· τῶν πάλαι ἀνδρῶν δι' ὑπερβάλλουσαν **τοῦ τότε βίου** θηριωδίαν, Θεοῦ μὲν τοῦ πάντων δημιουργοῦ **μηδένα** λόγον ποιουμένων, μηδὲ τῆς θείας καὶ ἐπὶ **τῆς πλημμελουμένης** τιμωροῦ δίκης ἐμπαζομένων, **εἰς πάσας** δὲ ἀνοσιουργίας καταβαλλόντων. Οὕπω **γὰρ εἰσέτι** νόμων τότε, καθ' οὓς χρὴ βιοῦν, συνεστώτων, **οὐδέ γε** B τῆς ἡμέρου πολιτείας ἐν ἀνθρώποις κατατεταγμένης· ἀνειμένου δὲ καὶ νομαδικοῦ τοῦ βίου, θηριώδους τε καθεστῶτος· τοῖς μὲν θρεμμάτων ἀλόγων δίκην τῶν τῆς γαστρὸς ἀποπληρώσεων πλέον οὐδὲν ἔμελλεν, οἷς καὶ πρῶτος ἀθεότητος ὑποικουρεῖ τρόπος· οἱ δ' εἰς βραχύ τι φυσικαῖς ἐννοίαις ἀνακινούμενοι, θεὸν **καὶ** Θεοῦ δύναμιν, σωτήριόν τι καὶ ἀγαθὸν εἶναι **χρῆμα** διενοήθησαν, εὑρεῖν δὲ τοῦτον ἐθελήσαντες, ἄνω μὲν τὰς ψυχὰς εἰς οὐρανὸν ἔτειναν, αὐτόθι δὲ **τῇ** διανοίᾳ στάντες, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φαινόντων τε καὶ φαινομένων φωστήρων καταπλαγέντες **τὰ κάλλη**, ταῦτ' εἶναι θεοὺς ἀπεφήναντο. Τρίτοι δὲ ἄλλοι, σφᾶς αὐτοὺς ἐπὶ γῆς ῥίψαντες, τοὺς ἐπὶ συνέσει τῶν κατ' αὐτοὺς προφέρειν νενομισμένους, ἢ καὶ ῥώμῃ σώματος καὶ C δυναστείας ἰσχύϊ τῶν πλειόνων ἐπικρατήσαντας, γίγαντάς τινας, ἢ τυράννους, ἢ καὶ γόητας, καὶ φαρμακέας ἄνδρας, ἔκ τινος τῶν θειοτέρων ἀποπτώσεως, τὰς κακοτέχνους γοητείας συνεσκευασμένους· ἢ καὶ τοὺς ἄλλους κοινῆς τέ τινος καὶ βιωφελοῦς εὐεργεσίας προάρξαντας, ζῶντάς τε ἔτι καὶ μετὰ τελευτὴν θεοὺς ἐπεφήμισαν. Ἔνθεν αὐτοῖς καὶ οἱ τῶν θεῶν οἶκοι, νεκρῶν εἶναι τάφοι μνημονεύονται, ὡς ὁ Κλήμης ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας *Προτρεπτικῷ*, ἱστορεῖ, τοῦ λόγου μάρτυρας αὐτοὺς Ἕλληνας ἐπαγόμενος. Εἰ δέ σοι φίλον, αὖθις καὶ τούτου τόνδε γράφοντος ἄκουε τὸν τρόπον.

71 CAPUT VI.

Sepulcra mortuorum esse, quæ deorum templa nominantur.

« Mirum, inquit, profecto videri non debet, si nefandæ superstitionis error, posteaquam aliquod semel initium accepisset, flagitiosæ vesaniæ fons exstiterit. Enimvero cum intercisus ille postea non fuisset, sed potius novis in dies incrementis auctus, magna vi tandem ac vehementi cursu ferri cœpit.

D ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ τοῦ νεκρῶν εἶναι τάφους τὰ καλούμενα αὐτῶν ἱερὰ τῶν θεῶν.

« (91) Εἰκότως ἄρα ἀρχήν ποθεν ἡ δεισιδαιμονία λαβοῦσα, κακίας ἀνοήτου γέγονε πηγή· ἔπειτα μὴ ἀνακοπεῖσα, ἀλλ' εἰς ἐπίδοσιν ἐλθοῦσα, πολὺ δή (92) ῥυεῖσα, δημιουργὸς πολλῶν καθίσταται δαιμόνων, ἑκατόμβας ποιοῦσα, καὶ πανηγύρεις ἐπιτελοῦσα, ἀγάλματα ἀνιστῶσα, καὶ νεὼς ἀνοικοδομοῦσα, οὓς δὴ

(91) Locus est Clement. Alexandr. ex *Protreptico*, p. 22, Græco-Latini, Herveti autem 47.
(92) Montac. legend. πολλῇ δή, rectius.

Digitized by Google

(οὐδὲ γὰρ τοῦτο σιωπήσομαι, πρὸς δὲ καὶ αὐτὸ ἐλέγξω) νεὼς μὲν εὐφήμως ὀνομαζομένους, τάφους δὲ γενομένους, τουτέστι τοὺς τάφους νεὼς ἐπικεκλημένους. Ὑμεῖς δὲ ἀλλὰ κἂν νῦν δεισιδαιμονίας ἐκλάθεσθε, τοὺς τάφους τιμᾶν αἰσχυνόμενοι. Ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Λαρίσσῃ, ἐν τῇ ἀκροπόλει, τάφος ἐστὶν Ἀκρισίου· Ἀθήνησι δὲ ἐν τῇ ἀκροπόλει, Κέκροπος, ὡς φησιν Ἀντίοχος ἐν τῷ ἐννάτῳ τῶν *Ἱστοριῶν*. Τί δὲ Ἐριχθόνιος; οὐχὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Πολιάδος κεκήδευται; Ἴσμαρος (93) δὲ Εὐμόλπου καὶ Δαείρας, οὐχὶ ἐν τῷ περιβόλῳ κεκήδευται τοῦ Ἐλευσινίου, τοῦ ὑπὸ τῇ ἀκροπόλει; αἱ δὲ Κελεοῦ θυγατέρες ἐν Ἐλευσῖνι τετάφραται; Τί σοι καταλέγω τὰς ἐξ Ὑπερβορέου γυναῖκας; Ὑπερόχη καὶ Λαοδίκη κεκλῆσθον, ἐν τῷ Ἀρτεμισίῳ ἐν Δήλῳ κεκήδευσθον· τὸ δὲ ἐν τῷ Ἀπόλλωνος τοῦ Δηλίου ἐστὶν ἱερῷ. Λέανδρος δὲ Κλεόμαχον ἐν Μιλήτῳ τετάφθαι ἐν τῷ Διδυμαίῳ φησίν. Ἐνταῦθα τῆς Λευκοφρύνης τὸ μνῆμα οὐκ ἄξιον παρελθεῖν· ἐπομένη (94) Ζήνωνι τῷ Μυνδίῳ, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ κεκήδευται· οὐδὲ μὴν τὸν ἐν τῷ Τελμισσῷ τοῦ Ἀπόλλωνος βωμὸν, μνῆμα εἶναι καὶ τοῦτον Τελμισσέως τοῦ μάντεως ἱστοροῦσι. Πτολεμαῖος δὲ ὁ τοῦ Ἀγησάρχου, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Περὶ τὸν Φιλοπάτορα*, ἐν Πάφῳ λέγει, ἐν τῷ τῆς Ἀφροδίτης ἱερῷ, Κινύραν τε καὶ τοὺς Κινύρου ἀπογόνους κεκηδεῦσθαι. Ἀλλὰ γὰρ ἐπιόντι μοι τοὺς προσκυνουμένους ὑμῖν τάφους, ἐμοὶ μὲν οὐδὲ ὁ πᾶς ἂν ἀρκέσαι χρόνος· ὑμᾶς δὲ εἰ μὴ ὑπεισέρχεταί τις αἰσχύνη τῶν τολμημάτων, νεκροὶ ἄρα τελέως νεκροῖς πεπιστευκότες περιέρχεσθε· ὦ δειλοὶ, τί κακὸν τόδε πάσχετε; » Καὶ μετ' ὀλίγα φησί· « Καινὸν δὲ ἄλλον ἐν Αἰγύπτῳ, ὀλίγου δεῖν καὶ παρ' Ἕλλησι, σεβασμίως τεθείακε θεὸν ὁ βασιλεὺς Ῥωμαίων, τὸν ἐρώμενον ὡραιότατον σφόδρα γενόμενον Ἀντίνοον· ἀνιέρωσεν οὗτος, ὡς Γανυμήδην ὁ Ζεύς. Οὐ γὰρ κωλύεται ῥᾳδίως ἐπιθυμία, φόβον οὐκ ἔχουσα, καὶ νύκτας ἱερὰς τὰς Ἀντινόου προσκυνοῦσιν ἄνθρωποι νῦν, ἃς αἰσχρὰς ἠπίστατο ὁ συναγρυπνήσας ἐραστής. » Ἐπάγει· « Ἤδη δὲ ὁ τάφος τοῦ ἐρωμένου, νεώς ἐστιν Ἀντινόου, καὶ πόλις. Καθάπερ γὰρ, οἶμαι, οἱ ναοὶ, οὕτω καὶ οἱ τάφοι θαυμάζονται, πυραμίδες, καὶ μαυσῶλα, καὶ λαβύρινθοι, ἄλλοι ναοὶ τῶν νεκρῶν, ὡς ἐκεῖνοι τάφοι τῶν θεῶν. » Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα (95)· « Ἴθι δή, καὶ τοὺς ἀγῶνας ἐν βραχεῖ περιοδεύσωμεν, καὶ τὰς ἐπιυμβίους ταυτασὶ πανηγύρεις καταλύσωμεν. Ἴσθμιά τε καὶ Νέμεα, καὶ Πύθια, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις Ὀλύμπια. Πυθοῖ μὲν οὖν ὁ δράκων ὁ Πύθιος θρησκεύεται, καὶ τοῦ ὄφεως ἡ πανήγυρις καταγγέλλεται Πύθια. Ἴσθμοῖ δὲ, σκύβαλον προσέπτυσεν ἐλεεινὸν ἡ θάλασσα, καὶ Μελικέρτην ὀδύρεται τὰ Ἴσθμια· Νεμέασι δὲ ἄλλο παιδίον Ἀρχέμορος κεκήδευται, καὶ τοῦ παιδίου ὁ ἐπιτάφιος προσαγορεύεται Νέμεα. Πίσσα δ' ἐστὶν ἐν ὑμῖν τάφος, ὦ Πανέλληνες, ἠνίοχου Φρυγὸς, καὶ τοῦ Πέλοπος τὰς χοὰς, τὰ Ὀλύμπια σφετερίζεται ὁ

A Mox itaque multiplicium dæmonum architectus efficitur, hecatombas sacrificat, solemnes conventus instituit, erigit simulacra, templa ædificat; sed quæ, (nec enim id quoque dissimulabo, sed potius manifeste coarguam), honesto quidem templorum nomine celebrantur, cæterum aliud nihil fuere quam sepulcra, quibus deinceps hanc templorum appellationem indidere. Vos ergo, nunc saltem impiam superstitionem dediscite, vel hac tumulorum cultus indignitate revocati. Larissæ, in Minervæ templo, quod summa in arce visitur, Acrisii sepulcrum est; Athenis autem in ipsa pariter Acropoli, Cecropis, ut Antiochus *Historiarum* nono scriptum reliquit. Quid porro Erichthonius? Nonne in Poliadis templo sepultus est? Nonne Ismarus Eumolpi Dairæque filius, in Eleusinii septis, quod sub arcem constructum est? nonne Celei filiæ, Eleusine sepulturæ mandatæ sunt? Nam quid Hyperboreas tibi mulieres commemorem? Duæ sane, quarum altera Hyperoche, Laodice altera vocabatur, in Dianæ sacello, quod in insula Delo Apollinis Delii templo continetur, sepultæ sunt. Leander autem Cleomachum Mileti, in Apollinis Didymæi templo conditum esse testatur. Neque vero æquum fuerit hoc loco præterire, aut Leucophrynes illius monimentum, quæ, si Zenonem Myndium sequamur, Magnesiæ in Dianæ templo sepulta est; aut Telmissi erectam Apollinis aram, quod Telmissis cujusdam vatis monumentum esse historiæ prodiderunt. Quin etiam Ptolemæus, Agesarchi filius, volumine ex iis primo, quæ *de Philopatre* scripsit, auctor est, in insula Papho Cinyram ac Cinyræ posteros, in Veneris templo conditos fuisse. **72** At enim tempus me deficiat, si tumulos omnes, quibus divinos honores tribuitis, recensere velim: vos autem, ni scelerum istorum pudor vos aliquis ceperit, ite porro, vereque mortui, cum vestram in hominibus mortuis fiduciam collocetis, passim huc illucque vagamini. O miseri! quid tantum mali sustinere juvat! » Hæc ille: paucisque interjectis: « Novum item alium, inquit, Romanus Imperator in Ægypto, atque adeo in ipsa pene Græcia, ad Numinum turbam cum eximia religione Deum aggregavit Antinoum, qui pulcherrimos inter numerandus erat, delicias amoresque suos, quem ipse, quomodo Ganymedem antea Jupiter, consecravit. Nec enim cupiditas ea modum facile tenere potest, quæ nullo metu cohibetur. Itaque sacræ Antinoi noctes ab hominibus hodie cultu divino celebrantur, quarum turpitudinis sibi amator ipse conscius erat, qui eas cum puero vigilarat. » Tum subdit: « Nunc vero catamiti hujus sepulcrum, Antinoi templum et oppidum est. Enim vero, simili, opinor, templa sepulcraque admiratione prosequuntur: pyramides quippe, mausolea,

(93) *Ἴσμαρος*. Clem. habet Ἴμμαρος.

(94) *Ἑπομένη*. Clem., ἑπομένους. Longe melius. Itaque vertendum erit, *si Zenonem Myndium auctorem sequamur*. Fuit is grammaticus ex Myndo, urbe Cariæ pervetusta. Stephani Mutilat. in voce Μύνδος, ait, Ἀπολλώνιος, καὶ Ζήνων Μύνδιοι γραμματικοί.

(95) *Μετ' ὀλίγα*. Imo sane πρὸ πολλῶν, nam quæ sequuntur habentur, p. 16 C, Clem. Græco-Latini.

Digitized by Google

labyrinthi, alia quædam sunt templa mortuorum, quemadmodum illa, deorum sepulcra. » Idemque paulo post. « Age vero, inquit, certamina quoque vestra paucis obeamus, ac sepulcrales istos conventus, Isthmica, Nemea, Pythia, Olympia denique, dissipemus. Pythone quidem, Pythium draconem venerantur, serpentisque conventum nomine Pythiorum indicunt. Apud Isthmum autem, mare ejectitium ac miserabile cadaver exspuit, jamque Melicertem Isthmia lamentantur. Nemeæ similiter, cum alium pusionem Archemorum condidissent, hujus sepulcrale certamen Nemea nuncuparunt. Pisa quoque apud vos, o Græcorum genus universum, aurigæ Phrygii tumulus est : atque Olympia, hoc est Pelopis inferias, Phidiacus sibi Jupiter vindicat. » Hactenus Clemens. Tu vero superiorem nostram de superstitioso errore disputationem ab initio repetens, totam hanc miserorum prolapsionem uno aspectu intuere. Ac primum quidem eximium illud esse ac salutare in primis, quod Dei nomen essentiamque significat, ipsius naturæ ductu, impressisque animo per sese notionibus, vel divinitus potius inspiratis, nemo non intelligit : hoc enim omnes populi communi quodam rationis sensu præcepere, cum id omni animo ratione et intelligentia prædito, idem hujus universitatis Artifex naturalibus quibusdam cogitationibus inseverit. At vero, nequaquam ad ejusmodi religionis institutum adhæsere, quod rationis lumen ostendebat. **73** Nam unus fortassis alterve duntaxat, aut si qui alii, sane paucissimi, quos Hebræorum litteræ celebrarunt, cum ad nullam rerum earum, quæ oculis usurpantur, haustam animis de divino Numine notionem affixissent, sed eam ad magnum illum ac præpotentem orbis hujus universi molitorem, ab eorum quæ sub aspectum cadunt omnium turba, constanti ac certa mentis inductione sustulissent, eumdem unum esse Deum, simulque omnium servatorem, ac solum bonorum auctorem purioribus intelligentiæ oculis perviderunt. Cæteri autem multiplici variaque animorum in caligine volutati, in impietatis barathrum ita corruerunt, ut brutorum animantium ritu, honesti, utilis bonique rationem una oculorum et corporis voluptate metirentur. Itaque, si qui vel eorum aliquid invenirent, quæ fovendo curandoque corpori utilia putarentur, vel imperium aut tyrannidem occuparent, vel præstigiis veneficiisque præstarent; eos, ut superius commemoravi, licet alioqui morti ac reliquis humanæ naturæ casibus obnoxios, tanquam eos, a quibus cum reliqua bona, tum ipsam quoque salutem haberent, adeoque tanquam deos celebrarunt, ac venerandam illam augustamque notionem, quam a natura hauserant atque expresserant, in eos, quos ejusmodi beneficiorum auctores esse censebant, contulerunt. Eos præterea tantus animorum stupor invasit, ut omnia consecratorum

Φειδίου Ζεύς. » Ταῦτα μὲν οὗτος. Σὺ δὲ τὸν λόγον ἐξ ἀρχῆς ἀναλαβὼν τῆς δεισιδαίμονος πλάνης, ἐπίσκεψαι τὴν διάπτωσιν. Φύσει μὲν οὖν καὶ αὐτοδιδάκτοις ἐννοίαις, μᾶλλον δὲ θεοδιδάκτοις, καλόν τι καὶ ὠφέλιμον τυγχάνειν, τὸ σημαῖνον τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν τε καὶ οὐσίαν. Πάντες γὰρ ἄνθρωποι κοινοῖς λογισμοῖς προειλήφεσαν, τοῦ τῶν ὅλων Δημιουργοῦ τοῦτο πάσῃ λογικῇ καὶ νοερᾷ ψυχῇ φυσικαῖς ἐννοίαις ὑποσπείραντος· οὐ μὴν καὶ τῇ προαιρέσει τῇ κατὰ λόγον ἐκέχρηντο. Εἷς μὲν γάρ που, τάχα τις καὶ δεύτερος, ἢ καί τινες ἄλλοι κομιδῇ βραχεῖς, ὧν τὴν μνήμην τὰ Ἑβραίων περιέχει λόγια, εἰς οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ἐφαρμόσαντες τὴν περὶ Θεοῦ ἔννοιαν· ἀδιαστρόφοις δὲ τοῖς λογισμοῖς ἐπὶ τὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸν, καὶ τὸν μέγαν τῶν ὅλων ποιητὴν, ἐκ τῶν ὁρωμένων ἀναγαγόντες, διανοίας ὄμμασι κεκαθαρμένοις μόνον αὐτὸν εἶναι Θεὸν, τὸν πάντων Σωτῆρα, καὶ μόνον ἀγαθῶν δοτῆρα συνενόησαν· οἱ δὲ λοιποὶ, παντοίᾳ ψυχῆς ἀμαυρώσει περιτραπέντες, κατὰ βυθὸν ἀσεβείας ἠνέχθησαν, ὥστε θηρῶν ἀγρίων τρόπον, τὸ καλὸν καὶ συμφέρον καὶ ἀγαθὸν μέχρις ὀμμάτων καὶ σαρκὸς ἡδονῆς στῆσαι. Ταύτῃ δὲ κατὰ τὰ προειρημένα, τοὺς τῶν νενομισμένων τοῦ σώματος καλῶν καὶ χρησίμων εὑρετὰς, ἢ καὶ δυνάστας τινὰς καὶ τυράννους, ἢ καὶ γόητας καὶ φαρμακέας ἄνδρας, τὴν φύσιν θνητοὺς καὶ ἀνθρωπίναις κεχρημένους συμφοραῖς, ὡς ἀγαθῶν χορηγοὺς, σωτῆρας καὶ θεοὺς ἀναγορεύειν, τὴν σεβάσμιον ἔννοιαν φυσικῶς αὐτοῖς ἐνυπάρχουσαν, ἐφ' οὓς ἐνόμιζον εὐεργέτας μετατεθεικότες. Τοσαύτη δ' ἄρα συνεῖχεν αὐτοὺς φρενῶν ἀποπληξία, ὡς μηδὲν τῶν πλημμελουμένων τοῖς θεολογουμένοις ὑπολογίζεσθαι, μηδ' ἐρυθριᾷν ἐπὶ τοῖς αἰσχρῶς περὶ αὐτῶν φημιζομένοις· τὰ πάντα δὲ τοὺς ἄνδρας διὰ τὰς παρ' αὐτῶν παρεχομένας ὠφελείας, ἢ καὶ διὰ τὰς τότε πρῶτον συνισταμένας δυναστείας τε καὶ τυραννίδας ἀποθαυμάζειν. Νόμων γοῦν, ὥσπερ ἔφην ἤδη πρότερον, μηδέπω τότε ἐν ἀνθρώποις πολιτευομένων, μηδ' ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις ἁμαρτίας ἀπηωρημένης· (96), μοιχείας καὶ ἀῤῥένων φθορὰς, ἐκθέσμους τε καὶ παρανόμους γάμους, μιαιφονίας τε καὶ πατροκτονίας, τέκνων τε καὶ ἀδελφῶν σφαγὰς, καὶ μὴν καὶ πολέμους καὶ στάσεις πεπραγμένας ὄντως τοῖς οἰκείοις προστάταις, οὓς θεοὺς ἡγοῦντό τε καὶ ἀπεκάλουν, ὥσπερ ἐν μέρει κατορθωμάτων καὶ ἀνδραγαθίας ἀπεμνημόνευον, τὴν τούτων μνήμην ὡς σεμνῶν καὶ ἀνδρείων τοῖς ὀψιγόνοις ἀπολιπόντες. Τοιαῦτα ἦν τὰ τῆς παλαιᾶς θεολογίας, ἣν μεταβαλόντες νέοι τινὲς, χθὲς καὶ πρώην ἐπιφυέντες λογικώτερόν τε φιλοσοφεῖν αὐχοῦντες, τὴν δὴ φυσικωτέραν τῆς περὶ θεῶν ἱστορίας δόξαν εἰσηγήσαντο, σεμνοτέρας εὑρεσιολογίας τοῖς μύθοις προσεπινοήσαντες, καὶ μήτε πάντῃ τῶν προπατόρων τὸ πλημμελὲς τῆς δυσσεβείας ἐκφυγόντες, μήτ' αὖ πάλιν τὴν αὐτόθεν προφαινομένην τῶν θεολογουμένων μοχθηρίαν ὑπομείναντες. Θεραπεῦσαι (97) δ' οὖν ὅμως οἵδε τὸ

(96) *Ἁμαρτίας ἀπηωρημένης.* Verti perinde ac si haberetur, τιμωρίας ἀπηωρ.

(97) *Θεραπεῦσαι.* Hoc est, opinor, quod Plutarchus, *Alexand.*, eleganter dixit, τὸν μῦθον ἀνασώζειν πρὸς ἀλήθειαν, ubi naphtha delibutam Medeæ coronam fuisse, nonnullos opinari tradit, eoque

Digitized by Google

πατρικὸν ἁμάρτημα προθυμηθέντες, ἐπὶ φυσικὰς διηγήσεις καὶ θεωρίας τοὺς μύθους μετεσκευάσαντο, τὰ θρεπτικὰ καὶ αὐξητικὰ τῆς τῶν σωμάτων φύσεως ταῦτ' εἶναι τὰ διὰ τῶν μύθων δηλούμενα, ὡς δὴ μυστικώτερον κομπάσαντες. Ἔνθεν ἀνιόντες καὶ οἵδε τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου θεοὺς ἐπεφήμισαν· οὐκ αὐτὸν μόνον ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἄστρα, προσέτι δὲ γῆν καὶ ὕδωρ, ἀέρα τε καὶ πῦρ, τά τε ἐκ τούτων συγκρίματά τε καὶ ἀποτελέσματα· ναὶ μὴν καὶ τοὺς ὡραίους ἀπὸ γῆς καρποὺς, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ξηρᾶς καὶ ὑγρᾶς τροφῆς βλαστήματα· ἃ καὶ αὐτὰ, ὡς ἂν τῆς τῶν σωμάτων ζωῆς αἴτια, Δήμητραν, καὶ Κόρην, καὶ Διόνυσον, καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἐμφερῆ προσειπόντες, τεθειάκασι, βεβιασμένον, καὶ οὐκ ἀληθῆ τῶν μύθων τὸν καλλωπισμὸν εἰσηγησάμενοι. Ἀλλ' οὗτοι μὲν ὀψέ ποτε, ὡσὰν ἐπαισχυνόμενοι τὰς τῶν προγόνων θεολογίας, οἴκοθεν ἃς ἕκαστος ἐφεῦρε σεμνολογίας τοῖς περὶ θεῶν μύθοις προσεπενόησαν, κινεῖν τὰ πάτρια τολμῶντος οὐδενὸς, περὶ πολλοῦ δὲ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι, καὶ τὴν συνήθη καὶ σύντροφον ἐκ παίδων ἀγωγὴν τιμώμενοι. Οἵ γε μὴν τούτων πρεσβύτεροι ἐν ἴσῳ τῇ τῶν ἀνδρῶν θεοποιίᾳ καὶ τὰς τῶν ἀλόγων ζώων ἐκθεώσεις διετάξαντο, διὰ τὸ καὶ ἐξ αὐτῶν χρήσιμον κατὰ τὰς πρόσθεν ἀποδοθείσας αἰτίας· καὶ τοῖς ἀλόγοις θηρίοις τὰς ἴσας ἀφιέρωσαν θρησκείας, σπονδαῖς, καὶ θυσίαις, καὶ μυστικαῖς τελεταῖς, ὕμνοις τε καὶ ᾠδαῖς, ὁμοίως τοῖς τεθεοποιημένοις ἀνδράσι, καὶ τὰς τούτων τιμὰς ἐπάραντες· εἰς τοσοῦτον δὲ ἄρα κακῶν ἥλαυνον, ὡς δι' ὑπερβολὴν ἡδυπαθείας ἀκρατοῦς, τὰ ὁλικὰ πρὸς αἰσχρουργίαν μέρη τοῦ σώματος, τά τε ἀκόλαστα ἐν ἀνθρώποις πάθη, ταῖς ἰσοθέοις ἐκθειάσαι τιμαῖς, μηδὲν τὸ παράπαν ἐν τούτοις χρῆναι σεμνολογεῖν τῶν δὴ θεολόγων αὐτῶν ἀποφηναμένων. Τηρητέον γοῦν, ὡς ὅτι μάλιστα οἱ παλαίτατοι οὐδέν τι πλέον τῆς ἱστορίας εἰδότες, μόνοις δὲ τοῖς μύθοις προσανέχοντες ἐμαρτυρήθησαν. Ἀλλ' ἐπείπερ ἅπαξ ὡρμήθημεν, καὶ τὰ σεμνὰ καὶ ἀπόρρητα τῶν γενναίων φιλοσόφων κατασκοπῆσαι, φέρε καὶ ταῦτα ἐπιθεωρήσωμεν, ὡς ἂν μὴ δοκοῖμεν ἀγνοεῖν καὶ τὰς θαυμαστὰς αὐτῶν φιλοσοφίας. Πρὶν δὲ τὴν τούτων ἔκθεσιν ποιήσασθαι, ἐμοὶ δοκεῖ προσεπισημαίνεσθαι καὶ τὴν αὐτὴν τῶν θαυμασιῶν φιλοσόφων, κἂν τούτοις πρὸς ἑαυτοὺς ἐναντιολογίαν. Οἱ μὲν γὰρ τηνάλλως διηγοῦνται, καὶ κατὰ τὸ παραστὰν ἕκαστος ἰδίως ἀποφαίνονται· οὐδὲ γὰρ ἀλλήλοις σύμφωνα φυσιολογοῦσιν· οἱ δὲ εὐγνωμονέστεροι τὸ σύμπαν ἀναιροῦσιν, καὶ τῆς οἰκείας πολιτείας οὐ μόνον τὰς ἀπρεπεῖς περὶ θεῶν διηγήσεις, ἀλλὰ καὶ τὰς τούτων ἑρμηνείας ἀπελαύνουσιν· ἔστι δ' ὅτε φόβῳ τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τιμωρίας τοὺς μύθους ὑποκορίζονται. Ἄκουε δ' οὖν αὐτῶν Ἑλλήνων δι' ἑνὸς τοῦ πάντων ἀρίστου, τοτὲ μὲν ἐξωθοῦντος, τοτὲ δ' οὖν πάλιν εἰσποιουμένου τοὺς μύθους. Ὁ δ' οὖν θαυμάσιος αὐτῶν Πλάτων, ὅτε μὲν τὴν οἰκείαν ἀπογυμνοῖ προαίρεσιν, τολμηρότερον ἀπαγορεύει καθόλου περὶ θεῶν τοιαῦτα φρονεῖν τε καὶ λέγειν, οἷα τοῖς παλαιοῖς εἴρηται, εἴτε περιέχοιέν τι λεληθὸς ἐν

A abs sese numinum scelera facile paterentur, nec ad quidquam eorum, quæ de ipsis fœdissime jactabantur, erubescerent; sed potius quidquid ad eos pertineret, sive propter ipsorum in hominum genus merita, sive propter imperia vel tyrannides eo primum tempore constitutas, singulari cum approbatione suspicerent. Cum igitur necdum, ut ante dixi, legibus ullis hominum vita regeretur, pœnaque flagitiis nulla immineret; adulteria, mariumque concubitus, nefandas item flagitiosasque nuptias, cædes, parricidia, liberorum, fratrumque jugulationes, bella denique et animorum intestina dissidia, quibus eorum principes, quos illi deos opinabantur et vocabant, se ipsos vere obstrinxerant, sic tanquam rerum ab iis præclare gestarum, eximiæque B virtutis monimenta celebrabant, eorumque, quasi egregiorum quorumdam facinorum ac præcipua cum fortitudinis laude conjunctorum, memoriam ad posteros ipsi suos propagabant. Atque hujusmodi fuit priscorum hominum theologia, quam nuperi quidam ac nudiustertius exclusi sic immutarunt, ut, subtiliorem nescio quam philosophandi rationem jactantes, 74 rerum scilicet naturæ propiorem de deorum historia opinionem inveherent, et honestiorem aliquam novorum commentorum speciem fabulis attexerent: hoc nimirum secuti, ut nec omnino a scelerata majorum suorum impietate discederent, nec omnino tamen ex illorum religionibus exsistentem consecratorum numinum improbitatem paterentur. Hi ergo, cum semel patrium errorem quo C quo modo procurare statuissent, ad naturalium causarum atque rationum explicationem fabulas traduxere. Ac primam, quibus alendi corporis augendique vis inesset, ea fabulis significari novo et insolenti fastu jactabant, perinde ac si quid arcanum magis magisque reconditum attulissent: mox vero progressi ulterius, mundi etiam elementa deorum in numero ita collocarunt, ut ne in sole quidem ac luna cæteraque astrorum multitudine sisterent, sed ipsam quoque terram, cum aqua, aere, igne, adeoque cum iis, quæ horum ex temperatione ac permistione conflantur, adjungerent. Quin etiam tempestivos terræ fructus, aliaque tum siccioris, tum humidioris alimenti germina: quæ, quod ipsa D quoque nostrorum corporum vitam conservarent, Cereris, Proserpinæ, Bacchi, ac cæteris ejusmodi nominibus consecrarunt, coactum nescio quem minimeque verum fabulis vultum et colorem affingentes. Verum, licet isti serius, quod eos majorum suorum theologiæ suppuderet, honestiorem quemdam, prout suum cuique cerebrum cuderet, ac veteres illas deorum fabulas explicatum adjungerent, nemo tamen ritus patrios mutare ausus est, sed omnes potius cum priscorum instituta, tum usitatam illam quæque secum a pueris adoleverat sacrorum religionisque rationem, præcipuo studio retinendam sibi

tam subito flammam concepisse. Εἰκότως οὖν, inquit, ἔνιοι τὸν μῦθον ἀνασώζοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τοῦτό φασιν εἶναι τὸ τῆς Μηδείας φάρμακον.

Itaque nonnulli commode fabulam ad veritatem revocantes, aut vero ipso defendentes, *sauvant la fable par la vérité.*

Digitized by Google

colendamque putaverunt. At qui eosdem ætate præcesserant, brutorum animalium consecrationem æquali plane cum hominum ipsorum apotheosi dignitatis jure esse voluerunt, partim ea, quam ex ipsis capiebant, utilitate, partim cæterarum causarum, quas ante protulimus, conjunctione permoti. Itaque, pares omnino pecudibus ratione carentibus superstitiosæ venerationis honores sacris legibus ita statuere, ut libationibus, sacrificiis, et arcanis initiandi ritibus, hymnis denique et carminibus, perinde atque hominum ipsorum, quibus divinitatem

A ὑπονοίαις δηλούμενον, εἴτε ἐκτὸς πάσης ὑπονοίας λέγοιτο· ὅτε δὲ τοὺς νόμους ὑποχορίζεται, καὶ δεῖν φησι τοῖς περὶ θεῶν μύθοις πιστεύειν, ὡς μηδὲν ἔχουσιν ἐν ὑπονοίαις ἐξ αὐτῶν δηλούμενον. Ἤδη δέ ποτε τῶν παλαιῶν μύθων τὴν οἰκείαν θεολογίαν ἀφορίσας, περί τε οὐρανοῦ, καὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, καὶ ἔτι περὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ τῶν τούτου μερῶν κεχωρισμένως φυσιολογήσας, ἰδίως πάλιν καὶ ἀφωρισμένως περὶ τῶν πάλαι γενεαλογηθέντων θεῶν, ὧδέ πως αὐτοῖς ῥήμασιν ἐν τῷ *Τιμαίῳ* διέξεισιν.

dederunt, earum cultui majestatem conciliarent. Tandem eo flagitiorum devenere, ut impotenti fœdissimæ libidinis æstu concitati, partes etiam corporis turpitudinem ac venerem cientes, dirasque ac protervas hominum cupiditates divinis plane honoribus prosequerentur, cum in ejusmodi rebus nullum quæsito affectatoque verborum pudori esse locum oportere præclari theologi decrevissent. Maneat igitur veteres, ut nihil præter nudam rerum historiam noverant, sic ad ipsas tantum fabulas semper adhæsisse, multis hactenus testimoniis esse comprobatum. **75** Sed quoniam speciosa quoque ac recondita egregiorum philosophorum dogmata jam semel explorare cœpimus, age, propius etiam illa contemplemur, ne saltem eximias eorum philosophandi rationes ignorare videamur. Prius tamen quam eas in medium afferamus, juverit, opinor, quam graviter magni isti philosophi non modo cum aliis hoc in genere, sed etiam secum ipsi pugnent, observare. Nam cum hac in physiologia nulla sit inter eos sententiarum opinionumque conjunctio, alii temere ac prout sua cuique mens suggesserit, rem totam definiunt; alii melioris utique fidei, simul universa tollunt, nec ea solum omnia, quæ de diis tanta cum indignitate jactantur, sed eorum quoque explicationes reipublicæ suæ finibus ejiciunt; tametsi pœnarum legibus constitutarum metu fabulis interdum ipsis lenocinentur. Græcos ergo philosophos audi, unius tamen ore omnium præstantissimi, easdemque fabulas modo procul amandantis, modo contra studiose retinentis. Plato ille est, quem tantopere suspiciunt, qui si quando suam ipse mentem ac sensum aperiat, tum vero majori cum libertate prorsus interdicit, quo minus ea quæ a veteribus decantata olim fuerant, de diis in posterum sentiantur; sive reconditioris aliquid iis inclusum lateat, quod verborum ac sententiarum allegoriis indicetur, sive eadem extra omnem allegoriam figuramque dicantur. Ubi autem ad leges sese orationemque suam homo meticulosus accommodat, simul jactatis de natura deorum fabulis habendam esse fidem pronuntiat, quippe quæ nihil per sese aliud figurarum integumentis significatum repræsentent. Idem præterea posteaquam suam ipse theologiam ab antiquarum fabularum societate commercioque sejunxit, deque cœlo, sole, luna, sideribus, imo de tota hac universitate, ac singulis ejus partibus seorsim physiologi more disputavit, suam iterum de diis, quorum genealogiam veteres illi texuerant, opinionem his verbis plane explicateque conceptam in *Timæo* prosequitur.

CAPUT VII.

Quid de veterum theologia Plato senserit.

(98) « Jam vero de cæteris, inquit, dæmonibus disserere, aut eorum nosse procreationem, non est facultatis viriumque nostrarum. Itaque fidem iis, qui naturam illorum jam olim explicarunt, habere nos oportet, **76** quippe qui deorum nepotes cum fuerint, ut ipsi confirmant, suos quoque majores optime noverint. Et sane fieri nullo modo potest, ut deorum liberis fides negetur, in iis etiam, quæ sine ulla verisimilium aut necessariarum probationum vi atque auctoritate dicunt; sed iis potius tanquam domestica referentibus, quemadmodum lex ipsa jubet, omnino credendum est. Maneat igitur; eoque plane modo commemoretur a nobis deorum istorum generatio, quo illam ab iisdem accepimus. Ex Terra quidem ac Cœlo Oceanus Tethysque nati sunt; ex his vero Phorcys, Saturnus, Rhea, ac cæteri, qui ad tres illos aggregari solent. Jam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅπως ὁ Πλάτων περὶ τῆς τῶν παλαιῶν θεολογίας ἐδόξαζεν.

« Περὶ δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων εἰπεῖν, καὶ γνῶναι τὴν γένεσιν, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς· πιστευτέον δὲ τοῖς D εἰρηκόσιν ἔμπροσθεν, ἐκγόνοις μὲν θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς δὲ τοὺς ἑαυτῶν προγόνους εἰδόσιν. Ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν, ἀλλ' ὡς οἰκεῖα φασκόντων ἀπαγγέλλειν, ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. Οὕτως οὖν κατ' ἐκείνους ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ τούτων τῶν θεῶν ἐχέτω καὶ λεγέσθω, Γῆς τε καὶ Οὐρανοῦ παῖδες Ὠκεανὸς καὶ Τηθὺς ἐγενέσθην· τούτων δὲ Φόρκυς, Κρόνος τε καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων· ἐκ δὲ Κρόνου τε καὶ Ῥέας Ζεὺς, Ἥρα, καὶ πάντες ὅσους ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν, ἔτι τε τούτων ἐκγόνους ἄλλους. » Ταῦτά φησιν ὁ Πλάτων ἑπομένοις τῷ νόμῳ πιστευτέα εἶναι, καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων εἰρῆσθαι αὐτὰ ὁμολογήσας. Προσεκτέον δὲ, ὡς οὐδὲν

(98) Hic idem locus infra citabitur, ubi Platonis errores pluribus exponentur.

Digitized by Google

ἔχειν ἀπόῤῥητον τὰς τῶν θεῶν δὴ προσηγορίας τε καὶ γενεαλογίας ἐν φυσιολογίαις δηλούμενον ἐμφαίνει. Ἄλλος δ' ἐν ἑτέροις ὁ αὐτὸς, τὴν οἰκείαν ἀπογυμνῶν προαίρεσιν, πάλιν τούτοις κέχρηται τοῖς ῥήμασι· « (99) Πρῶτον μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, τὸ μέγιστον καὶ περὶ τῶν μεγίστων ψεῦδος ὁ εἰπὼν οὐ καλῶς ἐψεύσατο· ὡς Οὐρανός τε εἰργάσατο, ἃ φησι δρᾶσαι αὐτὸν Ἡσίοδος, ὅ τε αὖ Κρόνος, ὡς ἐτιμωρήσατο αὐτόν. Τί δαὶ δὴ (1) τὰ τοῦ Κρόνου ἔργα καὶ πάθη ὑπὸ τοῦ υἱέος; οὐδ' ἂν εἰ ἦν ἀληθῆ, ῥᾳμην δεῖν ῥᾳδίως λέγεσθαι οὕτω πρὸς ἄφρονάς τε καὶ νέους· ἀλλὰ μάλιστα μὲν σιγᾶσθαι· εἰ δ' ἀνάγκη τις ἦν λέγειν, δι' ἀπορῥήτων ἀκούειν ὡς ὀλιγίστους, θυσαμένους οὐ χοῖρον, ἀλλά τι μέγα καὶ ἀπόῤῥητον (1*) θῦμα, ὅπως ἂν ἐλαχίστοις (2) συνέδῃ ἀκοῦσαι. Καὶ γὰρ, ἦδ' ὅς (3), οὗτοι οἱ λόγοι δὴ χαλεποί. Καὶ οὐ λεκτέοι (4) γε, ὦ Ἀδείμαντε, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει· οὐδὲ δοτέον (5) νέῳ ἀκούοντι, ὡς ἀδικῶν τὰ ἔσχατά γε, οὐδ' (5*) ἂν θαυμαστὸν ποιοῖ (6), οὐδ' αὖ ἀδικοῦντα πατέρα κολάζων παντὶ τρόπῳ· ἀλλὰ δρώῃ ἄν, ὅπερ θεῶν οἱ πρῶτοί τε καὶ μέγιστοι (7). Οὐδὲ αὐτῷ μοι δοκεῖ ἐπιτήδεια εἶναι λέγειν. Οὐδέ γε, ἦν δ' ἐγὼ, τὸ παράπαν, ὡς θεοὶ θεοῖς πολεμοῦσι, καὶ ἐπιβουλεύουσι, καὶ μάχονται· οὔτε γὰρ ἀληθῆ, εἴ γε δεῖ ἡμῖν τοὺς μέλλοντας τὴν πόλιν φυλάξειν, αἴσχιστον νομίζειν τὸ ῥᾳδίως ἀλλήλοις ἀπεχθάνεσθαι· πολλοῦ δεῖ γιγαντομαχίας μυθολογητέον αὐτοῖς, καὶ ποικίλας ἔχθρας καὶ παντοδαπὰς θεῶν τε καὶ ἡρώων πρὸς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους αὐτῶν. Ἀλλ' εἴ πως μέλλοιμεν πείσειν, ὡς οὐδεὶς πώποτε πολίτης ἕτερος ἑτέρῳ ἀπήχθετο, οὐδ' ἔτι τοῦτο ὅσιον, τοιαῦτα μᾶλλον λεκτέα πρὸς τὰ παιδία εὐθὺς, καὶ γέρουσι καὶ γραυσὶ καὶ πρεσβυτέροις γενομένοις, καὶ τοὺς ποιητὰς ἐγγὺς τούτων ἀναγκαστέον λογοποιεῖν. Ἥρας δὲ δεσμοὺς ὑπὸ Διὸς (8), καὶ Ἡφαίστου ῥίψεις ὑπὸ πατρὸς μέλλοντος τῇ μητρὶ τυπτομένῃ ἀμύνειν, καὶ θεομαχίας, ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτ' ἄνευ ὑπονοιῶν (9). » Σαφῶς δὴ διὰ τούτων ὁ φιλόσοφος καὶ τοὺς τῶν παλαιῶν μύθους τοὺς περὶ θεῶν, καὶ τὰς τῶν μύθων ἐν ὑπονοίαις εἰρῆσθαι νομιζομένας φυσιολογίας παραιτητέας εἶναι διδάσκει· ὡς μηκέτ' ἀλόγως ἡμῖν καὶ τὴν ἐκ τούτων ἀναχώρησιν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελίζεσθαι διδασκαλίαν, ὁπότε καὶ πρὸς τῶν οἰκείων ἀποβέβληται. Ὅθεν ἔπεισί μοι καὶ τοὺς παλαιοὺς τῶν Ῥωμαίων θαυμά-

A Saturnus ex Rhea Jovem Junonemque suscepit, cum reliquis omnibus, quos amborum fratres vulgo recenseri novimus; itaque deinceps reliqui eorum posteri numerantur. » Hæc sunt, quibus Plato ex placitis decretisque legum fidem habere jubet, tametsi ea nullis aut necessariorum aut probabilium argumentorum momentis niti fateatur. In quo notandum illud in primis, quod nihil omnino reconditi in ista egregiorum numinum vel appellatione, vel generis serie contineri, quod physiologiæ rationibus explicetur, diserte pronuntiat. Idem vero alibi suam ipse mentem ingenue candideque aperiens, ita loquitur : « Tum ego, in primis, inquam, maximum illud ac de maximis rebus mendacium qui protulit Hesiodus, non satis prudenter
B mentitus est, sive dum ea, quæ comminiscitur, facinora Cœlo tribuit, sive dum quas Saturnus de illo pœnas expetiverit, commemorat. Nam quæ Saturnus idem vel perpetrasse dicitur, vel a filio pertulisse, ea ne si vera quidem essent, tamen apud homines nullius consilii eosque adolescentes, ut facile adeo temereque jactarentur, non probarem, sed potius, aut ut omnino silerentur maxime vellem; aut si quando illa proferri necesse esset, saltem ut secreto atque a paucis audirentur, qui non jam porcum, sed eximiam aliquam raramque victimam sacrificarent, ut hoc pacto non nisi paucissimos ejusmodi sermonibus interesse contingeret. Sane, inquit ille, graves enim ac perniciosæ fabulæ istæ
C sunt. Imo, nec ullatenus (inquam, o Adimante) nostra in republica audiendæ. Nec enim ferendum, ut juvene aliquo præsente dicatur, vel qui teterrimis quibusque sceleribus seipsum obstringat, vel qui acceptas a patre injurias modis omnibus ulciscatur, eum nihil admodum insolentis ac novi perpetrare, cum ea tantum faciat, quæ a principibus maximisque deorum facta esse constet. Tum ille : Equidem ista quoque prorsus indigna censeo, quæ hominum auribus occinantur. **77** Ego vero, Nec illud, inquam, ullo modo ferre possum, ut mutua deorum bella, insidiæ, præliaque narrentur, cum id verum esse nequeat, si modo qui servandam custodiendamque rempublicam susceperi sunt, eos mutuas facilesque nimium dissensiones
D tanquam fœdissimas habere oportebit. Tantum

(99) Locus est ex II *De republ.*, p. 429.

(1) *Τί δαὶ δή.* Plato, Τὰ δὲ δή, melius.

(1*) *Ἀπόῤῥητον.* Pl. et ms., ἄπορον, recte, ni fallor, id est, *raram victimam paratuque difficillimam*; ex quo etiam optime sequitur, paucos admodum hoc sermonis genus audituros.

(2) *Ὅπως ἂν ἐλαχ.* Melius, quam ut Pl., ὅ τι ὅπως ἐλ. Forte scripserat, ὅπως ἂν ὅτι ἐλαχίστοις συμβαίη.

(3) *Ἦδ' ὅς.* Ita reposuimus ex Plat. pro ἦδ' ὅσον, quod perspicue mendosum erat.

(4) *Καὶ οὐ λεκ.* Ita recte distinguit Pl. Loquitur enim Socrates. Imo etiam apud Plat. interponitur ἔφην ante ὦ Ἀδείμ.

(5) *Δοτέον.* Pl., λεκτέον, quod facilius est, tametsi δοτέον optimo sensu dici potuerit.

(5*) *Οὐδ'.* Forte οὐκ. Edit.

(6) Hæc apud Plat. sic leguntur, ὡς ἀδικῶν τὰ ἔσχατα, οὐδὲν ἂν θαυμαστὸν ποιοῖ, quæ lectio purior videtur.

(7) Post μέγιστοι Plato ita scribit : Οὐ μὰ τὸν Δία, ἦδ' ὅς, οὐδ' αὐτῷ μοι, etc.

(8) *Ὑπὸ Διός.* Pl., ὑπὸ υἱέος. Jupiter quidem, *Iliad.* O, sui tantum meminit:

... *Περὶ χερσὶ δεσμὸν ἧλα χρύσεον ἄῤῥηκτον.*

Forte an Vulcani quoque Junonis filii opera usus fuerit.

(9) *Ἄνευ ὑποροιῶν.* Rationem subjungit Plato, summi philosophi cogitatione dignissimam : Ὁ γὰρ νέος, inquit, οὐχ οἷός τε κρίνειν ὅ τί τε ὑπόνοια, καὶ ὃ μή· ἀλλ' ἃ ἂν τηλικοῦτος ὢν λάβῃ ἐν ταῖς δόξαις, δυσέκνιπτά τε καὶ ἀμετάστατα φιλεῖ γίγνεσθαι. Ὧν δὴ καὶ ἴσως ἕνεκα, περὶ παντὸς ποιητέον, ἃ πρῶτα ἀκούουσιν, ὅτι κάλλιστα μεμυθολογημένα πρὸς ἀρετὴν ἀκούειν.

Digitized by Google

abest, ut iis aut gigantum pugnas multiplici fabularum varietate perspersas, aut alias omnis generis inimicitias, ab ipsis diis atque heroibus cum affinibus necessariisque gestas inculcare deceat. Quin imo, si mentem hanc nostris hominibus injicere cupiamus, nemo ut unquam civis popularem suum odio prosequatur, hocque nefas sibi ut esse persuadeant : danda opera fuerit, ut quæ hanc in rem opportuna videbuntur, ea non modo senes atque anus, quique adeo jam ætate maturiores erunt, pueris crebro commemorent; verum etiam ut poetæ similes quoque fabulas scribere cogantur. Nam injecta quidem Junoni a filio vincula, aut Vulcanum præcipitem a patre actum, quod infelictas matri plagas propulsare conaretur, aut ejusmodi numinum pugnas, quales nobis Homerus fabulatur, seu latentes quosdam allegoriæ sensus contineant, seu nullos, aditum nostram ad rempublicam habere nusquam debere pronuntio. » Vides utique diserte philosophus quamque explicate doceat, cum vulgatas illas a veteribus de diis fabulas, tum etiam omnes cujusvis allegoriæ sensus, quos ad physiologiam accommodatos esse putant, excludi penitus atque arceri oportere. Quamobrem nihil profecto causæ est, quam cur perperam aut immerito nobis istorum omnium fugam evangelica Servatoris nostri doctrina præcepisse videatur; cum eadem a suis quoque rejecta fuerint. Ac mihi quidem priscorum Romanorum hoc in genere consilium, fieri non potest, quin eo nomine vehementer probetur; qui cum satis intelligerent universam illam in fabulis deorum explicandis Græcorum physiologiam cum absurdam atque inutilem, tum vero coactam minimeque solidam et cohærentem esse, eam simul cum ipsis etiam fabulis theologiæ suæ finibus arcendam esse statuerunt. Id quod vel ex unius Dionysii Halicarnassensis *De antiqua rerum Romanarum historia* libris auferre potes. Ille enim volumine operis secundo, ubi quæ a Romulo principe Urbis conditore gesta sint, commemorat, cum alia pleraque laudat ab eo sapienter instituta, tum quæ ad susceptam hoc loco disputationem pertinent, ita prosequitur.

78 CAPUT VIII.

De Romanorum theologia.

« Romulus igitur, cum probe intelligeret, honestis legibus, rectorumque studiorum æmulatione, piam, temperatam, amantem æquitatis, belloque strenuam civitatem effici; præcipuam his in rebus operam curamque posuit, a religione cultuque deorum ac dæmonum auspicatus. Ac templa quidem et delubra, aras item, et simulacrorum suis in sedibus collocationes, eorumdemque configurationes, et insignia, simulque vim numenque singulorum, atque adeo beneficia, quibus hominum genus affecere, dies quoque festos, quales deorum ac dæmonum cuilibet conveniunt, tum sacrificia, quibus ab hominibus coli sese volunt, ferias denique solemnesque conventus, et statas a laboribus vacationes, ac cætera id genus ex optimis quibusque Græcorum hominum ritibus instituit. At vero sparsas de iisdem vulgatasque fabulas, quibus aliqua ipsorum vel probra, vel crimina continentur, improbas, inutiles ac fœdas esse ratus, nec diis modo, sed etiam viris bonis prorsus indignas, rejectis omnibus, homines ad optime de diis loquendum ac sentiendum informavit, nullum iis studium beata natura minus dignum affingens. Nec enim a Romanis aut exsectus liberorum suorum manu Cœlus fuisse, aut Saturnus, quod sibi ab eorum impetu male metueret, suos

(10) Locus hic exstat lib. II, pag. 9 edit. Græco-Latinæ.

(11) Dion., κατεστήσατο, quam lectionem prætuli. Id legit., τοῖς κρατίστοις τῶν παρ' Ἕλλησι νομίμων· utraque lectio probari potest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς κατὰ Ῥωμαίους θεολογίας.

(10) « Ἀλλ' ἔγνω, ὅτι νόμοι σπουδαῖοι, καὶ καλῶν ζῆλος ἐπιτηδευμάτων, εὐσεβῆ καὶ σώφρονα, καὶ τὰ δίκαια ἀσκοῦσαν, καὶ τὰ πολέμια ἀγαθὴν ἐξεργάζονται πόλιν· ὧν πολλὴν ἔσχε πρόνοιαν, τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος ἀπὸ τῶν περὶ τὰ θεῖα καὶ δαιμόνια σεβασμῶν. Ἱερὰ μὲν οὖν, καὶ τεμένη, καὶ βωμούς, καὶ ξοάνων ἱδρύσεις, μορφάς τε αὐτῶν, καὶ σύμβολα, καὶ δυνάμεις, καὶ δωρεάς, αἷς τὸ γένος ἡμῶν εὐηργέτησαν, ἑορτάς τε, ὁποίας τινὰς ἑκάστῳ θεῶν ἢ δαιμόνων ἄγεσθαι προσήκει, καὶ θυσίας, αἷς χαίρουσι γεραιρόμενοι πρὸς ἀνθρώπων· ἐκεχειρίας τε αὖ καὶ πανηγύρεις, καὶ πόνων ἀναπαύλας, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα ὁμοίως κατεστήσαντο (11) τῶν κρατίστων παρὰ τοῖς Ἕλλησι νομίμων· τοὺς δὲ παραδεδομένους περὶ αὐτῶν (12) μύθους, ἐν οἷς βλασφημίαι τινές εἰσι περὶ αὐτῶν ἢ κατηγορίαι, πονηροὺς καὶ ἀνωφελεῖς, καὶ ἀσχήμονας ὑπολαβὼν εἶναι, καὶ οὐχ ὅτι τῶν θεῶν, ἀλλ' οὐδ' ἀνθρώπων ἀγαθῶν ἀξίους, ἅπαντας ἐξέβαλε, καὶ παρεσκεύασε τοὺς ἀνθρώπους τὰ κάλλιστα (13) περὶ θεῶν λέγειν τε καὶ φρονεῖν, μηδὲν αὐτοῖς προσανάψας (14) ἀνάξιον ἐπιτήδευμα τῆς μακαρίας φύσεως· οὔτε γὰρ Οὐρανὸς ἐκτεμνόμενος ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ παίδων παρὰ Ῥωμαίοις λέγεται, οὔτε ὁ Κρόνος ἀφανίζων τὰς ἑαυτοῦ γονὰς φόβῳ τῆς ἐξ αὐτῶν ἐπιθέσεως, οὔτε Ζεὺς καταλύων τὴν Κρόνου δυναστείαν,

(12) *Περὶ αὐτῶν*. Dionysius, κατ' αὐτῶν, quod aptius videtur.

(13) *Τὰ κάλλιστα*. Dionysius, κράτιστα.

(14) *Προσανάψας*. Dion., προσάπτοντας, utrumque rectum.

Digitized by Google

καὶ κατακλείων ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τοῦ ταρτάρου τὸν ἑαυτοῦ πατέρα· οὐδέ γε πόλεμοι, καὶ τραύματα, καὶ δεσμὰ, καὶ θητεῖαι (15) θεῶν παρὰ ἀνθρώποις. Ἑορτὴ δὲ οὐδεμία παρ' αὐτοῖς μελανείμων ἢ πένθιμος τελεῖται, κοπετοὺς ἔχουσα καὶ θρήνους γυναικῶν ἐπὶ θεοῖς ἀφανιζομένοις· ἅπερ Ἕλλησιν ἐπιτελοῦνται περί τε Περσεφόνης ἁρπαγὴν, καὶ περὶ Διονύσου πάθη, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Οὐδ' ἂν ἴδοι τις παρ' αὐτοῖς, καίτοι διεφθαρμένων τῶν ἐθῶν (16) ἤδη, οὐ θεοφορήσεις, οὐ κορυβαντιασμοὺς (17), οὐ Βακχίας (18) καὶ τελετὰς ἀπορρήτους, οὐ διαπαννυχιασμοὺς ἐν ἱεροῖς θεῶν, ἀνδρῶν σὺν γυναιξὶν, οὐκ ἄλλο τῶν παραπλησίων τούτοις τερατευμάτων οὐδέν· ἀλλ' εὐλαβῶς ἅπαντα πραττόμενα καὶ λεγόμενα τὰ περὶ θεοὺς, ὡς οὔτε παρ' Ἕλλησιν οὔτε παρὰ βαρβάροις. Καὶ ὃ πάντων μάλιστα ἐγωγε τεθαύμακα, καίπερ μυρίων ὅσων εἰς τὴν πόλιν ἐπεληλυθότων ἐθνῶν, οἷς πολλὴ ἀνάγκη σέβειν τοὺς πατρίους θεοὺς τοῖς οἴκοθεν νομίμοις, οὐδενὸς εἰς ζῆλον ἐλήλυθε τῶν ξενικῶν ἐπιτηδευμάτων ἡ πόλις δημοσίᾳ, ὃ πολλοῖς ἤδη συνέβη παθεῖν· ἀλλὰ καὶ εἴ τινα κατὰ χρησμοὺς ἐπεισῆκται (19) ἱερὰ, τοῖς αὐτόθι αὐτὰ νομίμως μεθήρμοσεν, ἅπασαν ἐκβαλοῦσα τερθρείαν μυθικήν· ὥσπερ τὰ τῆς Ἰδαίας (20) ἱερά. Θυσίας μὲν γὰρ αὐτῇ καὶ ἀγῶνας ἄγουσιν ἀνὰ πᾶν ἔτος οἱ στρατηγοὶ κατὰ τοὺς Ῥωμαίων νόμους· ἱερᾶται δ' αὐτῆς ἀνὴρ Φρὺξ καὶ γυνὴ Φρυγία, καὶ περιάγουσιν ἀνὰ τὴν πόλιν οὗτοι μηναγυρτοῦντες (20'), ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος, τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσι (21), καὶ καταυλούμενοι πρὸς τῶν ἑπομένων τὰ *Μητρῷα μέλη*, καὶ τύμπανα κροτοῦντες. Ῥωμαίων δὲ τῶν αὐθιγενῶν, οὔτε μηναγυρτῶν τις, οὔτε καταυλούμενος πορεύεται διὰ τῆς πόλεως, ποικίλην ἐνδεδυμένος στολὴν, οὔτε ὀργιάζων τὴν θεὸν, οὐδὲ τοῖς Φρυγίοις ὀργιασμοῖς, κατὰ νόμον, ἢ ψήφισμα βουλῆς. Οὕτως εὐλαβῶς ἡ πόλις ἔχει πρὸς τὰ οὐκ ἐπιχώρια ἔθη περὶ θεῶν, καὶ πάντα ὀττεύεται μῦθον, ᾧ μηδέν ἐστιν εὐπρεπές. Καὶ μηδεὶς ὑπολάβοι με ἀγνοεῖν, ὅτι τῶν Ἑλληνικῶν μύθων εἰσί τινες χρήσιμοι ἀνθρώποις· οἱ μὲν, ἐπιδεικνύμενοι τὰ τῆς φύσεως ἔργα διὰ λύπην (22)· οἱ δὲ, παραμυθίας ἕνεκα συγκείμενοι τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν· οἱ δὲ, παραχὰς ἐξαιρούμενοι ψυχῆς καὶ δείγματα (23), καὶ δόξας καθαιροῦντες οὐχ ὑγιεῖς· οἱ δὲ, ἄλλης τινὸς ἕνεκα συμπλασθέντες ὠφελείας. Ἀλλὰ καίπερ ἐπιστάμενος ταῦτα οὐδενὸς χεῖρον, ὅμως εὐλαβῶς διάκει-

confecisse; aut Jupiter spoliatum imperio patrem in Tartareum carcerem inclusisse dictitatur: nec ulla numinum bella, vulnera, vincula, nec locatam hominibus operam ex illis audias. Imo, nullum quoque apud eos atratum ac lugubre festum agitur, in quo sublatos e medio deos planctibus et lamentis mulierculæ prosequantur, cujusmodi a Græcis vel ob Proserpinæ raptum, vel ob exitialem Bacchi sortem, similesque casus, solemni ritu celebrari solent. Non denique, vel collapsis hoc tempore moribus patriis, homines videas a numine agitatos, non insanas Corybantum jactationes, non Bacchanalia, et arcana mysteriorum initia, non virorum cum mulieribus in deorum templis nocturnas pervigilationes, nec hujusmodi reliqua monstrorum similia: sed quidquid ad religiones et sacra deorum pertinet, sanctitate ac modestia longe omnibus tam Græcorum **79** quam barbarorum cæremoniis antecellit. Quodque omnium maxime soleo mirari, licet infinitæ nationes in urbem confluxerint, quæ ad colenda ritu domestico patria numina vi quadam et necessitate compellantur, nunquam illa tamen ad suscipiendum publice ullum peregrinæ religionis genus adduci potuit, id quod jam aliis plerisque contigisse novimus. Quod si aliqua forte istiusmodi sacra ex oraculorum responsis apud se invehi passa est, ea tamen ad legum suarum instituta accommodavit, rejectis omnibus fabularum præstigiis, quemadmodum in Matris Idææ sacris videmus. Enimvero sacrificia quidem ludosque publico Romano ritu prætores quotannis in ejus honorem instituunt; ejus tamen sacerdotio, vir ac mulier Phryges ambo funguntur, qui totam civitatem circumeunt, singulis mensibus stipem more suo hinc inde corrogantes, imagunculas pectori alligatas gestantes, tympanaque pulsantes, quos sequens multitudo *Materna carmina* ad tibiam modulata circumsonat. At e Romanis indigenis nemo vel Matri stipem emendicans, vel incentione tibiarum afflatus ac versicolore stola indutus oberrat urbem, nullaque populi lege, nullo senatusconsulto celebranda Phrygio ritu Matris orgia suscipit. Tantam urbs in peregrino deorum cultu cautionem adhibet, adeoque fabulam omnem dignitate et honestate vacuam mali ominis instar aversatur. Ne-

(15) *Θητεῖαι*. Alii, τελεῖται· Dionysius, ἄγεται.

(16) *Τῶν ἐθῶν*. Ita reponendum ex Dionysio pro τῶν θεῶν.

(17) Post κορυβαντιασμούς· Dion. add. οὐκ ἀγερμούς, *stipem diis hinc inde corrogatam*. Forte hanc vocem omisit Euseb. quod paulo post sequatur, Romæ, non a Romanis quidem, sed tamen Deum Matri hoc obsequii genus exhibitum.

(18) *Βακχίας*. Dionysius, βακχείας, quod usitatius est.

(19) *Ἐπεισῆκται*, etc. Dionysius hoc modo: Ἐπεισηγάγετο ἱερὰ, τοῖς ἑαυτῆς αὐτὰ τιμᾷ νόμοις, ἅπασαν ἐκβάλλουσα τερθρείαν μυθικήν. Sane apud Eusebium pro νομίμως, legendum fuerit νομίμοις, εἰ τερθρείαν pro τερθρείας.

(20) *Ἱερᾶς θεᾶς*. Dionysius tantum Ἰδαίας, quæ propria vox est.

(20') *Μηναγυρτοῦντες*. Dionysius, μητραγυρτοῦντες, et paulo post μητραγυρτῶν pro μηναγυρτῶν. Utraque lectio proba est. Sed τὸ μητραγυρτεῖν, deam exprimit, cui stipem cogerent; τὸ μηναγυρτεῖν vero, tempus: credo, quod singulis mensibus id factitarent. Hesychius: Μηναγύρτης, ὁ ἀπὸ μηνὸς συνάγων πανηγύρεις. Quo loco mallem abesset postrema vox; quam etiam tollit Suidas, addens: Μηναγύρτης, ὁ τῆς Ῥέας ἱερεὺς, ὁ κατὰ μῆνα ἀγείρων καὶ συναθροίζων.

(21) *Τύπους τε περικείμενοι τοῖς στήθεσιν*. Interpres Dionysii vertit, *pectora plangentes*. Nusquam certe, τύπον στήθεσι περικεῖσθαι, τὴν στερνοτυπίαν significat.

(22) L. δι' ἀλληγορίας, ut Dionys.

(23) *Δείγματα*. Legi δέματα, ut apud Dionysium. Quid si δήγματα legamus, quæ morsus illos calami tatum perturbationumque significent?

Digitized by Google

que vero me nescire quisquam existimet, nonnullas Græcorum fabulas aliquid hominibus utilitatis afferre, sive naturæ opera latente verborum sensu repræsentent, sive ad mitigandas humanorum casuum molestias confictæ fuerint, sive ad tollendas animorum perturbationes, metusque levandos, sive ad minus sanas opiniones revellendas, sive alterius cujuscunque commoditatis gratia compositæ. Verum, licet ista æque norim, ac quivis alius, in ejusmodi tamen fabulis magna semper cautione opus esse arbitror, eoque libentius Romanorum theologiam approbo, mecum ipse reputans, exigua admodum illa esse bona quæ Græcis fabulis continentur, quæque non ad plures, sed tantum ad eos pertinere possint, qui quem in scopum ipsæ colli- A μαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ τὴν Ῥωμαίων μᾶλλον ἀποδέχομαι θεολογίαν· ἐνθυμούμενος, ὅτι τὰ μὲν ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν μύθων ἀγαθὰ, μικρά τέ ἐστι καὶ οὐ πολλοὺς δυνάμενα ὠφελεῖν, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἐξητακότας, ὧν ἕνεκα γίνεται· σπάνιοι δ' εἰσὶν οἱ μετειληφότες ταύτης τῆς φιλοσοφίας· ὁ δὲ πολὺς καὶ ἀφιλοσόφητος ὄχλος ἐπὶ τὰ χείρω λαμβάνειν φιλεῖ τοὺς περὶ αὐτῶν λόγους· καὶ πάσχει θάτερον (24), ἢ καταφρονεῖν τῶν θεῶν, ὡς ἐν πολλῇ κακοδαιμονίᾳ κυλινδουμένων, ἢ τῶν αἰσχίστων τε καὶ παρανομωτάτων οὐδενὸς ἀπέχεται, θεοῖς ὁρῶν αὐτὰ προσκείμενα. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων, τοῖς αὐτὸ μόνον τὸ θεωρητικὸν τῆς φιλοσοφίας μέρος ἀσκοῦσιν (25), ἀφείσθω σκοπεῖν· τῆς δὲ ὑπὸ Ῥωμύλου κατασταθείσης πολιτείας καὶ τάδε ἠγησάμην ἱστορίας ἄξια. »

neent, diligenter accurateque perspexerint. Enimvero, cum pauci admodum illi sunt, quibus hanc ad philosophiam aditus pateat, tum sane rudis et imperita multitudo vulgares istos de diis sermones deteriorem in partem interpretari solet, atque in alterum e duobus incidit, ut vel deos aspernetur tot ac tantis miseriarum fluctibus jactatos, vel nullum flagitii scelerisque genus cavendum sibi ac declinandum putet, **80** cum ex diis ipsis usque adeo familiaria fuisse videat. Verum ista hominibus iis, qui ad solam philosophiæ partem, quæ est in contemplatione posita, adhæsere, diligentius expendenda relinquimus : ego vero, hæc etiam, quæ reipublicæ a Romulo institutæ propria sunt, digna, quæ memoriæ proderentur, putavi. » Hactenus Dionysius.

Ejusmodi non modo summorum philosophorum, sed ipsorum quoque Romani imperii fundatorum ac principum, de Græcorum hominum theologia judicium fuit : ex quo intelligimus, nusquam eos novam istam in fabulis deorum evolvendis physiologiam probare voluisse : tantum abest, ut sophisticis quibusdam præstigiis, et dignitatis ad speciem compositis januam aperirent. Sed quoniam semel istorum quoque vanitatem sponte redarguendam suscepimus, age quid præclari tandem numinibusque digni eorum interpretationes et commentationes afferant, videamus : sic tamen nihil ut ore loquamur nostro, sed omnia ipsissimis eorum verbis concepta producamus, suaque rursus ab iis mysteria deceamur. B Τὰ μὲν δὴ παραστάντα τοῖς κρατίστοις τῶν φιλοσόφων, καὶ τοῖς παλαιοῖς καὶ πρώτοις τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας, τοιαῦτα ἦν, οὐδαμῶς φυσιολογίας ἐν τοῖς περὶ θεῶν μύθοις παραδεχόμενα, οὐδέ γε τὰς σεμνοφανεῖς καὶ σοφιστικὰς τερθρείας. Ἡμεῖς γε μὴν ἐπείπερ ἅπαξ ὡρμήθημεν ἐπὶ καὶ τὸν τούτων ἔλεγχον, φέρε τὰς ἑρμηνείας αὐτῶν καὶ θεωρίας, τί ποτε ἄρα σεμνὸν καὶ θεοπρεπὲς ἐπικομίζονται, κατίδωμεν· μηδὲν μὲν ἐξ ἡμῶν, πάντα δὲ ταῖς αὐτῶν φωναῖς συγχρώμενοι, ὡς ἂν παρ' αὐτῶν αὖθις τὰ αὐτῶν οἰκεῖα κατα-μάθωμεν.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ.

—

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER TERTIUS.

—

81 *TERTII LIBRI CAPITA.*

1. *De naturali Græcorum theologia.*
2. *Carmen nuptiale.*
3. *De allegorica Ægyptiorum theologia.*
4. *De eadem Ægyptiorum physiologia : quodque universam moralis interpretationis accommodationem*

C *ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΤΡΙΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.*

α'. *Περὶ τῆς Ἑλλήνων φυσικῆς θεολογίας.*
β'. *Γαμήλιος ᾠδή.*
γ'. *Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀλληγορουμένης θεολογίας.*
δ'. *Ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ ὅτι τὴν πᾶσαν ἀναφορὰν τῆς τροπικῆς αὐτῶν θεωρίας ἐπὶ μόνα*

(24) *Πάσχει θάτερον.* Dionysius, πάσχειν δυοῖν θάτερον.

(25) *Ασκοῦσιν.* Dion., ἀποτετηρημένοις, utrumque rectum.

Digitized by Google

τὰ φαινόμενα κατ' οὐρανὸν ἄστρα, ἐπί τε ὕδωρ καὶ πῦρ, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μετῆγον. A

ε'. Ὅτι καὶ ταῦτα πάσης ὑπῆρχε μεστὰ κατηγόρου.

ς'. Ὅτι καὶ τῆς φυσικωτέρας αὐτῶν περὶ θεῶν θεωρίας εὐλόγως ἀναχωρήσαντες, τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ θεολογίαν προετιμήσαμεν.

ζ'. Ὁποίας οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσόφων τοῖς περὶ θεῶν μύθοις συνέπλεξαν αἰτιολογίας.

η'. Περὶ τῆς παλαιᾶς τῶν ξοάνων κατασκευῆς καὶ ἱδρύσεως, ἐκ τοῦ Πλουτάρχου.

θ'. Ἔτι περὶ τῆς ἀλληγορουμένης Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας.

ι'. Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς καὶ τούτων βεβιασμένης ἀποδόσεως.

ια'. Ἔλεγχος ἰσχυρὸς τῆς τῶν Ἑλληνικῶν δογμάτων ἐντεῦθα.

ιβ'. Περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἐλεφαντίνην ἀγάλματος. B

ιγ'. Περὶ τοῦ ἐν Ἡλίου πόλει θυομένου τῷ ἡλίῳ βοός.

ιδ'. Ὅτι τὰς μυθικὰς περὶ θεῶν διηγήσεις ἀπέλεγχον ἐναντία πράττοντες.

ιε'. Ὅτι καὶ τὰς τῶν φιλοσόφων θεωρίας ἐβεβαίουν διὰ τῶν χρησμῶν, ἐναντίως τοῖς περὶ αὐτῶν μύθοις ἀλληγοροῦντες.

ις'. Ὅτι τῶν ἀδυνάτων πέφυκε εἶναι τὰ μέρη τοῦ κόσμου ἢ τὰς θείας δυνάμεις γοητικαῖς ἀνάγκαις μεθέλκεσθαι, καὶ διὰ χρησμῶν τοῖς ἐρωτῶσι θεσπίζειν.

ιζ'. Ὅτι δαιμονικῆς ἐνεργείας πάντα τὰ τοιάδε τυγχάνει.

ad ea tantum, quæ in cælo astra cernuntur, aquam, ignem, ac cæteras mundi partes traduxerint.

5. *Nullam ista damnandi sui causam per sese non præbuisse.*

6. *Jure nos ab ea quoque de diis istorum philosophandi ratione, quæ propius ad naturam accedere videatur, recessisse, eidemque solam veramque theologiam anteposuisse.*

7. *Quasnam recentiores philosophi causas atque rationes ad veteres de diis fabulas attexuerint.*

8. *De prisca simulacra conficiendi statuendique ratione, ex Plutarcho.*

9. *Continuatio theologiæ Græcorum et Ægyptiorum allegoriis explicatæ.*

10. *Coactæ ac violentæ istorum accommodationis refutatio.*

11. *Validissima Græcorum hoc in genere dogmatum confutatio.*

12. *De simulacro, quod Elephantinopoli visitur.*

82 13. *De bove, qui apud Heliopolim Soli immolatur.*

14. *Fabulosas de diis narrationes ab illis ipsi coargui, qui contraria faciant.*

15. *Deos ipsos philosophorum commentationes oraculis suis confirmasse, pugnantes cum sparsis de se fabulis allegorias statuendo.*

16. *Fieri non posse, ut mundi partes, aut divinæ virtutes, illecebrarum necessitate deducantur, et consulentibus per oracula respondeant.*

17. *Hæc omnia dæmonum arti ac præstigiis assignanda esse.*

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τὰ μὲν παραστάντα τοῖς κρατίστοις τῶν φιλοσόφων, καὶ τοῖς παλαιοῖς καὶ πρώτοις τῆς Ῥωμαίων ἡγεμονίας περὶ τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας, τοιαῦτα C ἦν, οὐδαμῶς φυσιολογίας ἐν τοῖς περὶ θεῶν μύθοις παραδεχόμενα, οὐδέ γε τὰς σεμνοφανεῖς καὶ σοφιστικὰς τερθρείας. Ἡμεῖς γε μὴν ἐπείπερ ὡρμήθημεν ἐπὶ τὸν τούτων ἔλεγχον, φέρε τὰς ἑρμηνείας αὐτῶν καὶ θεωρίας, τί ποτε ἄρα σεμνὸν καὶ θεοπρεπὲς ἐπικομίζονται, συνίδωμεν, μηδὲν μὲν ἐξ ἡμῶν, πάντα δὲ ταῖς αὐτῶν φωναῖς συγχρώμενοι, ὡς ἂν παρ' αὐτῶν αὖθις τὰ αὐτῶν σεμνὰ καὶ ἀπόῤῥητα καταμάθωμεν. Μυρίοις μὲν οὖν ἄλλοις τῶν φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλομένων πολὺς περὶ τούτων εἰσῆκται πόνος, διαφόρους τὰς αὐτῶν εὑρεσιολογίας πεποιημένοις, καὶ τὸ παραστὰν καὶ δόξαν ἑκάστῳ, τοῦτ' εἶναι τὸ ἀληθὲς ἀπισχυριζομένοις· ἐμοὶ δὲ ἐξαρκεῖ τὰς ἀποδείξεις ἀπὸ τῶν μάλιστα διαφανῶν, καὶ πᾶσι τοῖς φιλοσόφοις D γνωρίμων, κλέος τε οὐ μικρὸν φιλοσοφίας παρ' Ἕλλησιν ἀπενηνεγμένων παρασχεῖν. Ὧν πρῶτον λαβών, ἀνάγνωθι τοῦ Χαιρωνέως Πλουτάρχου τὰς περὶ τῶν προκειμένων φωνάς, ἐν αἷς σεμνολογῶν παρατρέπει τοὺς μύθους, ἐφ' οἷς φησιν εἶναι μυστηριώδεις θεολογίας. Ἃς δὴ ἐκκαλύπτων, τὸν μὲν Διόνυσον τὴν μέθην εἶναί φησιν, οὐκέτι τὸν ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι δεδηλωμένον θνητὸν ἄνδρα· τὴν δὲ Ἥραν, τὴν γαμήλιον ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συμβίωσιν (26). Εἶθ', ὥσπερ ἐπιλελησμένος τῆς ἀποδόσεως, ἑτέραν ἐξῆς ἐπισυνάψας ἱστορίαν, τὴν Ἥραν οὐκέτι ὡς τὸ πρότερον, ἀλλὰ τὴν γῆν ὀνομάζει· Λήθην δὲ καὶ Νύκτα, τὴν Λητώ· καὶ πάλιν

PROŒMIUM.

Ejusmodi quidem non modo summorum philosophorum, sed ipsorum quoque Romani imperii fundatorum ac principum, de Græcorum hominum theologia judicium fuit, ex quo intelligimus, nusquam eos novam istam in fabulis deorum evolvendis physiologiam probare voluisse, tantum abest, ut sophisticis quibusdam præstigiis, et dignitatis ad speciem compositis januam aperirent. Sed quoniam semel istorum quoque vanitatem sponte redarguendam suscepimus, age quid præclari tandem numinibusque digni, eorum interpretationes et commentationes afferant, videamus; sic tamen nihil ut ore loquamur nostro, sed omnia ipsissimis eorum verbis concepta producamus, suaque ab iis etiam recondita speciosæ gravitatis mysteria doceamur. Ac sexcenti quidem alii, qui sese philosophari profitentur, multum hoc in genere laboris et operæ consumpserunt, dum sua quisque a cæteris dissidentia commenta profert, quodque ingenio suo placuerit, id purum putumque verum esse confirmat: mihi tamen satis fuerit, certas perspicuasque probationes ex clarissimis quibusque ac philosophorum vulgo notissimis, et eximia quadam apud Græcos philosophiæ laude florentibus arcessere. Tu ergo Plutarchum illum Chæronensem primum in manus sume, ipsiusque locum eum ad rem nostram accommodatum perlege, ubi quæsito dictionis apparatu fabulas alium in sensum flectit ac torquet, quas utique arcanæ theologiæ plenas esse dictitat. Hanc vero enucleans, Bacchum quidem ebrietatem esse tradit, non

(26) *Τὴν δὲ Ἥραν, τὴν γαμήλιον ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συμβίωσιν.* Uterque ms. ita distinguit. Quam distinctionem in versione secutus sum.

Digitized by Google

jam hominem illum **83** morti obnoxium, et in historia decantatum, cujus superiore libro meminimus : Junonem autem, mutuam viri uxorisque consuetudinem matrimonii vinculo sociatam. Deinde, quasi suæ hujus accommodationis oblitus, aliam continuo subtexens historiam, Junonem istam non jam uti prius, sed Terram nominat ; Latonam vero Oblivionem et Noctem ; moxque Junonem eamdem cum ipsa Latona facit. Ad hæc Jovem nobis inducit quem ætheris vim allegorice interpretatur. Verum quid opus hæc summatim strictimque prælibare, cum ipsummet audire liceat in iis quæ de Platæensibus Dædalis memoriæ prodidit, de abdita illa vulgoque hominum ignota deorum physiologia disertis verbis ita disserentem.

A τὴν αὐτὴν τῇ Λητοῖ φησιν εἶναι τὴν Ἥραν. Εἶτ' ἐπὶ τούτοις εἰσάγεται αὐτῷ ὁ Ζεὺς τὴν αἰθέριον δύναμιν ἀλληγορούμενος (27). Καὶ τί με δεῖ ταῦτα προλαμβάνειν, αὐτοῦ παρὸν ἀκοῦσαι τοῦ ἀνδρὸς ὧδέ πως ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς Δαιδάλων, τὰ λανθάνοντα τοὺς πολλοὺς τῆς ἀπορρήτου περὶ θεῶν φυσιολογίας ἐκφαίνοντος ;

CAPUT I.

De naturali Græcorum theologia.

« Antiquam, inquit, non Græcorum modo, sed etiam barbarorum physiologiam aliud nihil fuisse, quam rationem quamdam naturalem fabulis involutam, adeoque latentem et obscuram theologiam, cujus ænigmatis et allegoriis arcana fere mysteria ita tegebantur, ut cum ea quæ dicebantur facilius quam quæ silebantur, imperita multitudo caperet, tum vero de iis quæ silebantur majus aliquid quam quæ dicebantur, suspicione conjiceret, quivis tam ex Orphei carminibus, quam ex Ægyptiorum et Phrygum monimentis auferre potest. Maxime vero cum solemnes initiandi ritus, tum quæ dum sacris operabantur adhiberi symbola consueverant, quæ mens veterum quique sensus fuerit, ostendunt. Cujusmodi, ne longius ab instituta disputatione abeamus, illud est, quod nullam prorsus Junoni cum Baccho societatem et communionem esse pronuncient, eoque caveant diligenter, ne amborum sacra misceantur : ipsæque adeo sacerdotes, ut aiunt, Athenis aliæ aliis occurrentes denuntient, uti nequidquam hederæ Junonis in delubrum inferatur : non jam ob fabulosam illam ac nugatoriam, quam ipsi affigunt, zelotypiam ; sed quod cum nuptiarum præses ac pronuba dea illa sit, tum vero ebrietatis vitium et sponsis indignum et a nuptiis penitus alienum videatur, ut tradit Plato. Immoderatus enim, inquit, meri potus perturbationes in animis pariter et corporibus excitat, quibus efficitur, ut **84** proseminati conceptique fetus cum ob errantes disjunctasque partes, minus fingi conformarique possint, vix ullam quoque virium firmitatem assequantur. Præterea qui Junoni sacrificant, ei fel nequaquam offerunt, sed illud juxta altare defodiunt, quod ab omni bile et iracundiæ acerbitate vacuam esse mutuam conjugum vitæ consuetudinem oporteat. Atque hoc symboli genus magis etiam in iis, quæ narrari ac circumferri vulgo solent, fabulis lo-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῆς Ἑλλήνων φυσικῆς θεολογίας.

(28) « Ὅτι μὲν οὖν ἡ παλαιὰ φυσιολογία καὶ παρ' Ἕλλησι καὶ βαρβάροις λόγος ἦν φυσικὸς ἐγκεκαλυμμένος (28*) μύθοις, τὰ πολλὰ δι' αἰνιγμάτων καὶ ὑπονοιῶν ἐπίκρυφος καὶ μυστηριώδης θεολογία, τά τε λαλούμενα τῶν σιγωμένων σαφέστερα τοῖς πολλοῖς ἔχοντα, καὶ τὰ σιγώμενα τῶν λαλουμένων ὑποπτότερα, δῆλόν ἐστιν ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ἔπεσι, καὶ τοῖς Αἰγυπτιακοῖς καὶ Φρυγίοις λόγοις· μάλιστα δὲ οἱ περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμοὶ καὶ τὰ δρώμενα συμβολικῶς ἐν ταῖς ἱερουργίαις τὴν τῶν παλαιῶν ἐμφαίνει διάνοιαν. Οἷον, μὴ (29) μακρὰν τῶν ἐνεστηκότων λόγων βαδίζωμεν, οὐ νομίζουσιν, οὐδὲ ἀξιοῦσι κοινωνίαν εἶναι πρὸς Διόνυσον Ἥρᾳ· φυλάσσονται δὲ συμμιγνύναι τὰ ἱερὰ, καὶ τὰς Ἀθήνησιν ἱερείας ἀπαντώσας, φασὶν, ἀλλήλαις (30) προαγορεύειν, μηδὲ ὅλως κιττὸν εἰς τὸ τῆς Ἥρας κομίζεσθαι τέμενος, οὐ διὰ τὰς μυθικὰς καὶ φλυαρώδεις ζηλοτυπίας, ἀλλ' ὅτι γαμήλιος μὲν ἡ θεὸς, καὶ νυμφαγωγός· ἁρπρεπὲς δὲ νύμφιοις τὸ μεθύειν, καὶ γάμοις ἀναρμοστότατον, ὥς φησιν ὁ Πλάτων. Ἀκρατοποσία γὰρ, φησὶ, ταραχὴν ἐμποιεῖ καὶ ψυχαῖς καὶ σώμασιν, ὑφ' ἧς ἄπλαστα καὶ πεπλανημένα ῥιζοῦται κακῶς τὰ σπειρόμενα καὶ κυϊσκόμενα. Πάλιν οἱ θύοντες Ἥρᾳ (31) τὴν χολὴν οὐ καθαγιάζουσιν, ἀλλὰ κατορύττουσι παρὰ τὸν βωμὸν, ὡς δέον ἄθυμον καὶ ἄχολον καὶ καθαρεύουσαν ὀργῆς καὶ πικρίας ἁπάσης τὴν γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς εἶναι συμβίωσιν. Τοῦτο δὴ τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς μύθοις μᾶλλόν ἐστιν. Οἷον, ἱστοροῦσι (32) τὴν Ἥραν ἐν τῇ Εὐβοίᾳ τρεφομένην ἔτι παρθένον ὑπὸ τοῦ Διὸς κλαπῆναι, καὶ διακομισθεῖσαν ἐνταῦθα κρύπτεσθαι, Κιθαιρῶνος αὐτοῖς ἐπίσκιόν τινα μυχὸν καὶ θάλαμον αὐτοφυῆ παρασχόντος. Ἐλθούσης δὲ τῆς Μακρίδος κατὰ ζήτησιν (ἦν δὲ Ἥρας τιθήνη), καὶ βουλομένης ἐρευνᾷν, οὐκ ἐᾷν τὸν Κιθαιρῶνα πολυπραγμονεῖν, οὐδὲ τῷ χωρίῳ προσάγειν, ὡς τοῦ Διὸς ἐκεῖ τῇ Λητοῖ συναναπαυομένου καὶ συνδιατρίβοντος. Ἀπελθούσης δὲ τῆς Μακρίδος, οὕτω τότε μὲν διαλα-

CAPUT I. — ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

De naturali Græcorum theologia. — *Περὶ τῆς Ἑλλήνων φυσικῆς θεολογίας.*

(28) « Ὅτι μὲν οὖν ἡ παλαιὰ φυσιολογία καὶ παρ' Ἕλλησι καὶ βαρβάροις λόγος ἦν φυσικὸς ἐγκεκαλυμμένος (28*) μύθοις, τὰ πολλὰ δι' αἰνιγμάτων καὶ ὑπονοιῶν ἐπίκρυφος καὶ μυστηριώδης θεολογία, τά τε λαλούμενα τῶν σιγωμένων σαφέστερα τοῖς πολλοῖς ἔχοντα, καὶ τὰ σιγώμενα τῶν λαλουμένων ὑποπτότερα, δῆλόν ἐστιν ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ἔπεσι, καὶ τοῖς Αἰγυπτιακοῖς καὶ Φρυγίοις λόγοις· μάλιστα δὲ οἱ περὶ τὰς τελετὰς ὀργιασμοὶ καὶ τὰ δρώμενα συμβολικῶς ἐν ταῖς ἱερουργίαις τὴν τῶν παλαιῶν ἐμφαίνει διάνοιαν. Οἷον, μὴ (29) μακρὰν τῶν ἐνεστηκότων λόγων βαδίζωμεν, οὐ νομίζουσιν, οὐδὲ ἀξιοῦσι κοινωνίαν εἶναι πρὸς Διόνυσον Ἥρᾳ· φυλάσσονται δὲ συμμιγνύναι τὰ ἱερὰ, καὶ τὰς Ἀθήνησιν ἱερείας ἀπαντώσας, φασὶν, ἀλλήλαις (30) προαγορεύειν, μηδὲ ὅλως κιττὸν εἰς τὸ τῆς Ἥρας κομίζεσθαι τέμενος, οὐ διὰ τὰς μυθικὰς καὶ φλυαρώδεις ζηλοτυπίας, ἀλλ' ὅτι γαμήλιος μὲν ἡ θεὸς, καὶ νυμφαγωγός· ἁρπρεπὲς δὲ νύμφιοις τὸ μεθύειν, καὶ γάμοις ἀναρμοστότατον, ὥς φησιν ὁ Πλάτων. Ἀκρατοποσία γὰρ, φησὶ, ταραχὴν ἐμποιεῖ καὶ ψυχαῖς καὶ σώμασιν, ὑφ' ἧς ἄπλαστα καὶ πεπλανημένα ῥιζοῦται κακῶς τὰ σπειρόμενα καὶ κυϊσκόμενα. Πάλιν οἱ θύοντες Ἥρᾳ (31) τὴν χολὴν οὐ καθαγιάζουσιν, ἀλλὰ κατορύττουσι παρὰ τὸν βωμὸν, ὡς δέον ἄθυμον καὶ ἄχολον καὶ καθαρεύουσαν ὀργῆς καὶ πικρίας ἁπάσης τὴν γυναικὸς καὶ ἀνδρὸς εἶναι συμβίωσιν. Τοῦτο δὴ τὸ συμβολικὸν εἶδος ἐν τοῖς λόγοις καὶ τοῖς μύθοις μᾶλλόν ἐστιν. Οἷον, ἱστοροῦσι (32) τὴν Ἥραν ἐν τῇ Εὐβοίᾳ τρεφομένην ἔτι παρθένον ὑπὸ τοῦ Διὸς κλαπῆναι, καὶ διακομισθεῖσαν ἐνταῦθα κρύπτεσθαι, Κιθαιρῶνος αὐτοῖς ἐπίσκιόν τινα μυχὸν καὶ θάλαμον αὐτοφυῆ παρασχόντος. Ἐλθούσης δὲ τῆς Μακρίδος κατὰ ζήτησιν (ἦν δὲ Ἥρας τιθήνη), καὶ βουλομένης ἐρευνᾷν, οὐκ ἐᾷν τὸν Κιθαιρῶνα πολυπραγμονεῖν, οὐδὲ τῷ χωρίῳ προσάγειν, ὡς τοῦ Διὸς ἐκεῖ τῇ Λητοῖ συναναπαυομένου καὶ συνδιατρίβοντος. Ἀπελθούσης δὲ τῆς Μακρίδος, οὕτω τότε μὲν διαλα-

(27) Crediderim legendum, ὁ Ζεὺς εἰς τὴν αἰθ. δύν. ἀλληγορούμενος.

(28) *Ὅτι μέν.* Hoc Plutarchi opus non exstat.

(28*) *Ἐγκεκαλυμμένος.* Alii ἐκκεκαλυμμένος, prave. EDIT.

(29) *Οἷον, μή.* Mont., οἷον, ἵνα μή.

(30) Mont. post ἀλλήλαις inserit μή, unde commodus sensus elici possit, quod sibi sacerdotes illæ vel ipsum mutuæ consalutationis officium negarent.

(31) Juvat exscribere similem ejusd. Plutarchi locum, ex ipsius opuscul. *De conjugal. præcept.*, p. 141 C. Sic habet : Οἱ τῇ γαμηλίᾳ θύοντες Ἥρᾳ, τὴν χολὴν οὐ συγκαθαρίζουσι τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς, ἀλλ' ἐξελόντες ἔῤῥιψαν περὶ τὸν βωμὸν, αἰνιττομένου τοῦ νομοθέτου, τὸ μηδέποτε δεῖν χολὴν μηδὲ ὀργὴν γάμῳ παρεῖναι· δεῖ γὰρ εἶναι τῆς οἰκοδεσποίνης, ὥσπερ οἴνου τὸ αὐστηρὸν, ὠφέλιμον, καὶ ἡδὺ, μὴ πικρὸν, ὥσπερ ἁλός, μηδὲ φαρμακῶδες.

(32) *Ἱστοροῦσι.* Ægre alium reperias qui fabulæ hujus meminerit.

Digitized by Google

τὴν Ἥραν, ὕστερον δὲ τῇ Λητοῖ χάριν ἀπομνη- A cum habet. Sic enim legimus, Junonem adhuc vir-
μονεύουσαν, ὁμοδώμιον θέσθαι καὶ σύνναον· ὥστε ginem cum in Eubœa educaretur, furtim a Jove sub-
καὶ Λητοῖ μυχίᾳ προθύεσθαι· τινὲς δὲ νυχίαν λέγου- latam ibi latuisse, cum utrique Cithæron umbrosum
σι. Σημαίνεται δὲ ἐν ἑκατέρῳ τῶν ὀνομάτων τὸ κρύ- quemdam specum, et thalamum a natura ipsa fa-
φιον καὶ διαλελῃθός. Ἔνιοι δὲ τὴν Ἥραν αὐτὴν ἐκεῖ ctum præbuisset. Quo cum Macris quæritando per-
τῷ Διὶ λάθρα συνοῦσαν καὶ λανθάνουσαν, οὕτω Λητὼ veniaset (nutrix ea Junonis erat) locumque omnem
φασιν νυχίαν προσηγορεῦσθαι· φανερῶν δὲ τῶν γά- scrutari vellet, ab eodem Cithærone prohibitam il-
μων γενομένων, καὶ περὶ τὸν Κιθαιρῶνα πρῶτον lam fuisse, quo minus vel latebras curiosius explo-
ἐναῦθα καὶ τὰς Πλαταιὰς τῆς ὁμιλίας ἀνακαλυφθεί- raret, vel ad eas propius accederet, quasi Jupiter
σης, Ἥραν τελείαν (33) καὶ γαμήλιον αὐτὴν προσ- ibidem cum Latona quiesceret, ejusque congressu
ετορευθῆναι. Οἱ δὲ φυσικῶς μᾶλλον καὶ πρεπόντως frueretur. Posteaquam ergo Macris abiisset, Juno-
ὑπολαμβάνοντες τὸν μῦθον, οὕτως εἰς τὸ αὐτὸ τῇ nem tum quidem eo in loco latuisse, deinceps vero,
Λητοῖ συνάγουσιν τὴν Ἥραν. Γῆ μέν ἐστιν ἡ Ἥρα, ut exstaret accepti Latonæ nomine beneficii memo-
καθάπερ εἴρηται· νὺξ δὲ ἡ Λητὼ, ληθώ τις οὖσα ria, commune cum ea templum communemque aram
τῶν εἰς ὕπνον τρεπομένων. Νὺξ δὲ οὐδέν ἐστιν habere voluisse; atque hinc Latonæ μυχία, hoc est
ἄλλο πλὴν σκιὰ γῆς· ὅταν γὰρ πλησιάσασα ταῖς B latebrosæ sacra faciendi morem fluxisse : quanquam
ὄψεσιν ὑποκρύψῃ τὸν ἥλιον, ἀναπλατυνομένη alii νυχίαν, id est nocturnam eam vocant; sic ta-
μελαίνει τὸν ἀέρα· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ ἐκλειπτικὸν men ut occulti ac latentis aliquid nomen utrumque
εἴσθημα τῶν πανσελήνων, ὅταν, τῆς σελήνης περι- repræsentet. Nec desunt, qui Junonem ipsam, quod
φερομένης, ἡ σκιὰ τῆς γῆς ἐπιψαύσῃ καὶ διαθολώσῃ rem ibi cum Jove clam omnibus habuisset, noctur-
τὸ φέγγος. Ὅτι δὲ οὐκ ἄλλη τίς ἐστι τῆς Ἥρας ἡ nam Latonam postea nuncupatam esse velint; do-
Λητὼ, μάθοις· ἂν ἐνθένδε. Τὴν Ἀρτεμιν (34) ἤδη nec vulgata passim fama nuptiarum, initæque pri-
καὶ θυγατέρα Λητοῦς καλοῦμεν· ἀλλὰ καὶ Εἰλήθυιαν mum circa Cithæronem ad Platæas cum Jove con-
τὴν αὐτὴν ὀνομάζομεν· οὐκοῦν ἥ τε Ἥρα καὶ ἡ Λητὼ suetudinis, eamdem in posterum Perfectam et Pro-
δύο εἰσὶ μιᾶς θεοῦ προσηγορίαι. Πάλιν ἐκ μὲν Λη- nubam appellarunt. At qui hujus in fabulæ vesti-
τοῦς ὁ Ἀπόλλων, ἐκ δὲ Ἥρας ὁ Ἄρης γέγονε· μία gando sensu majorem naturæ rerum ac decori ra-
δέ ἐστι ἀμφοτέρων δύναμις· καὶ κέκληται Ἄρης tionem habuere, ut Junonem unam eamdemque cum
μὲν, ὡς ἀρήγων (35) τοῖς κατὰ βίαν καὶ μάχην συμ- Latona facerent, ita philosophati sunt. Juno quidem,
πτώμασιν, Ἀπόλλων δὲ, ὡς ἀπαλλάττων (36) καὶ ut paulo ante diximus, Terra est, Latona vero Nox,
ἀπολύων τῶν περὶ σῶμα νοσηματικῶν παθῶν τὸν C quippe quem eorum, qui somno sese dant, ληθὼ
ἄνθρωπον. Διὸ καὶ τῶν ἐμπυρωτάτων ἄστρων καὶ quædam sit, id est oblivio. Jam nox aliud nihil est
περιφλεγεστάτων ὁ μὲν ἥλιος Ἀπόλλων κέκληται, quam umbra terræ; ubi enim ad occasum vergens
ὁ δὲ πυροειδὴς Ἄρης ἐπωνόμασται. Καὶ οὐκ ἀπό- solem occultavit, sese latius porrigens atram cali-
τροπόν ἐστι τὴν αὐτὴν θεὸν γαμήλιον λέγεσθαι, καὶ ginem toto diffundit aere. Atque is demum est pleni-
μητέρα Εἰλειθυίας καὶ Ἡλίου νομίζεσθαι. Γάμου luniorum quasi lapsus cui defectio comitatur, quo
μὲν γὰρ τέλος, γένεσίς ἐστι· γένεσις δὲ ἡ εἰς ἥλιον nimirum tempore, dum luna convertitur, umbra
καὶ φῶς ἐκ σκότους πορεία. Καὶ καλῶς ἔφη ὁ terræ lucem ejus attingit obscuratque. Cæterum
ποιητής·

85 Latonam a Junone aliam non esse vel ex eo quivis intelligat. Enimvero Dianam vulgo Latonæ filiam vocamus; eamdem præterea Lucinam nominamus. Juno igitur et Latona duæ sunt unius deæ appellationes. Deinde Apollo quidem ex Latona, Mars vero ex Junone natus est : ambo autem vim eamdem ac potestatem habent. Mars Ἄρης, quasi ἀρήγων, hoc

(33) *Ἥραν τελείαν.* Omitti non potest locus ille Pausaniæ in *Arcadicis*, p. 243, ubi de triplici Junonis cognomento, puellæ, perfectæ seu maturæ, et viduæ : Ἐν τῇ Στυμφάλῳ, inquit, Τήμενόν φασιν οἰκῆσαι τὸν Πελασγοῦ, καὶ Ἥραν ὑπὸ τοῦ Τημένου τραφῆναι τούτου, καὶ αὐτὸν ἱερὰ τῇ θεῷ τρία ἱδρύσασθαι, καὶ ἐπικλήσεις τρεῖς ἐπ' αὐτῇ θέσθαι· παρθένῳ μὲν ἔτι οὔσῃ παιδί· γεγαμένην δὲ ἔτι τῷ Διΐ, ἐκάλεσεν αὐτὴν Τελείαν· διενεχθεῖσαν δὲ ἐφ' ὅτῳ δὴ ἐς τὸν Δία, καὶ ἐπανήκουσαν ἐς τὴν Στύμφαλον, ὠνόμασεν ὁ Τήμενος Χήραν. De ejusdem Junonis τελείας fano et simulacro apud Platæenses, idem Pausan. in *Bœotic.*, pag. 283, ita breviter : Πλαταιεῦσι δὲ ναός ἐστιν Ἥρας, θέας ἄξιος μεγέθει τε, καὶ ἐς τῶν ἀγαλμάτων τὸν κόσμον· τὴν δὲ Ἥραν τελείαν καλοῦσι· πεποίηται δὲ ὀρθὸν μεγέθει ἄγαλμα μέγα, etc., ubi forte delendum illud μεγέθει.

(34) *Τὴν Ἄρτεμιν.* An recta illa consequentia est? Diana est Latonæ filia, Diana Lucina cognominatur, ergo Juno et Latona, duo sunt ejusdem deæ nomina. Hoc credo vult, Dianam Lucinæ cognomentum a matre accepisse; Junonem proinde, quæ Lucina vocatur, Dianæ matrem esse; quod si verum est, Juno Latona est, cum Dianæ mater Latona sit.

(35) *Ἄρης μὲν, ὡς ἀρήγων.* Nova etymologiæ ratio, D quæ nec Macrobio suboluit, cum *Saturnal.* lib. I, c. 19, de unico Solis Martisque nomine disputaret. Plato in *Cratylo*, κατὰ τὸ ἄῤῥεν τε καὶ τὸ ἀνδρεῖον, dictum esse mavult. Clemens Alexandr. in *Protrept.*, pag. 32, ἀπὸ τῆς ἄρσεως καὶ ἀναιρέσεως, ubi τὴν ἄρσιν, vel pro ferocia quadam et elatione militari; vel, quod mihi probabilius videtur, pro ipsamet ἀναιρέσει, usurpavit.

(36) *Ἀπόλλων, ὡς ἀπαλλάττων.* Vide Macrob. *Saturnal.* lib. I, c. 17, ubi alias inter etymologias, hanc quoque probat, ut Ἀπόλλων dictus sit, quasi ἀπελαύνων τὰς νόσους. Plato in *Cratylo*, quasi ἀπολούων, vel ἀπολύων, ὡς ἰατρὸς ὢν τῶν κακῶν. Clemens Deum unum hoc nomine indicari mavult, *Strom.* I. Ubi, Ἀπόλλων, inquit, μυστικῶς κατὰ στέρησιν τῶν πολλῶν νοούμενος, ὁ εἷς ἐστι Θεός. Quam notationem probat etiam Chrysipp. apud Macrob. ut Latine sol quasi *solus* vocetur. Porphyrius infra, ἀπὸ τῆς ἀκτίνων πάλσεως Apollinis nomen arcessit.

Digitized by Google

est, in acerbis ac præliorum sociis casibus opem ferens, nominatus est; Apollo autem quasi ἀπαλλάττων et ἀπολύων, id est, morbis illis hominem liberans, quibus corpus laborare solet. Itaque ex ardentissimis astris et coruscante flamma succensis solem Apollinem, alterum vero, cujus ignea plane species est, Martem nuncuparunt. Neque sane alienum cuiquam videri debet, unam eamdemque deam et nuptiarum præsidem vocari, et Lucinæ Solisque matrem haberi. Nuptiarum quippe finis generatio est, generatio autem ex tenebris ad solem atque lucem quædam quasi progressio. Præclare igitur poeta cecinit,

Postquam ipsum in lucem partus Lucina levandi
Sollicita extulerat, solisque aspexerat auram.

Recte utique poeta ipsa quidem præpositione conjunctionem elisit, ut partus difficultatem oculis subjiceret; finem vero generationis statuit, solem intueri. Itaque una eademque dea ineundi quoque matrimonii B auctor fuit, ut generationi viam aperiret. Sed enim operæ pretium, opinor, fuerit, simpliciorem quamdam fabulam hoc etiam loco narrare. Jovem quippe ferunt, quod minus Junoni cum ipso conveniret, eaque congressus declinandi causa latebras captaret, animi dubium, hacque illacque vagantem in Alalcomenem indigenam aliquando incidisse, ex quo ita demum se Junonem in fraudem impulsurum esse didicerit, si novas nuptias simularet. Ergo Alalcomene suam Jovi operam commodante, clam ab iis excisam ingentem et eximiam quercum fuisse, quam arte configuratam ac sponsæ cultu ornatam instructamque Dædalam nominarint. Deinde Hymenæum quidem hunc in modum cecinisse. »

86 CAPUT II.

Carmen nuptiale.

« Tritonidas vero nymphas pelves attulisse, Bœotios denique tibias lautaque ac lasciva convivia C præbuisse. Ista dum peragerentur, Junonem, quod rem diutius ferre non posset, ex Cithærone monte descendisse, magnaque Platæensium mulierciarum turba stipatam, ad Jovem iracundiæ ac zelotypiæ stimulis agitatam accurrisse, continuoque simulatione patefacta et reconciliata cum Jove gratia, cum lætitia et hilaritate novæ nuptæ quamdam quasi conciliatricem fuisse, illudque honoris simulacro tribuisse, ut ejusmodi festum Dædala nominaret, tametsi urgente zelotypia ipsum postea licet inanime concremarit. Ac fabula quidem ita se habet; ejusdem vero sensus et ratio talis est. Junonis Jovisque dissidium aliud nihil quam elementorum intemperiem perturbationemque significat, dum convenienti ac mutua qualitatum proportione sublata, D atque hujus in locum inæquabilitate ac discordia succedente, pristinam conjunctionem acerbiore pugna dissolvunt, ac præsentem huic universo pestem afferunt. Enimvero si Jupiter, id est calor, et ignea

Αὐτὰρ (37) ἐπειδὴ τόν γε μογοστόκος Εἰλήθυια
Ἐξάγαγε πρὸς φῶσδε καὶ ἠέλιον ἴδεν αὐγάς.

Εὖ ὁ ποιητὴς τῇ μὲν προθέσει τὴν σύνθεσιν ἔθλιψεν, ἐμφαίνων τὸ βεβιασμένον τῆς ὠδῖνος, τέλος δὲ τῆς γενέσεως ἐποίησεν ἥλιον ἰδεῖν. Οὐκοῦν ἡ αὐτὴ θεὸς ἐποίησε καὶ γάμον συνελθεῖν, ἵνα γένεσιν παρασκευάσῃ· δεῖ δὲ ἴσως καὶ τὸν εὐηθέστερον μῦθον εἰπεῖν. Λέγεται γὰρ ὁ Ζεὺς, τῆς Ἥρας αὐτῷ διαφερομένης μηκέτι φοιτᾷν εἰς τὸ αὐτὸ βουλομένης, ἀλλὰ κρυπτούσης ἑαυτὴν, ἀμηχανῶν καὶ πλανώμενος Ἀλαλκομένει τῷ αὐτόχθονι συντυχεῖν, καὶ διδαχθῆναι ὑπὸ τούτου, ὡς ἐξαπατητέον τὴν Ἥραν, σκεψάμενον γαμεῖν ἑτέραν. Συνεργοῦντος δὲ τοῦ Ἀλαλκομένους, κρύφα τεμόντας αὐτοὺς εὐκτέανον καὶ παγκάλην δρῦν, μορφῶσαί τε αὐτὴν καὶ καταστεῖλαι νυμφικῶς, Δαιδάλην προσαγορεῦσαντας. Εἶτα οὕτως ἀναμέλπεσθαι μὲν τὸν Ὑμέναιον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γαμήλιος ᾠδή.

« Λουτρὰ δὲ νομίζειν τὰς Τριτωνίδας νύμφας, αὐλοὺς δὲ καὶ κώμους τὴν Βοιωτίαν παρασχεῖν. Περαινομένων δὲ τούτων, οὐκέτι τὴν Ἥραν καρτερεῖν, ἀλλὰ καταβᾶσαν ἐκ τοῦ Κιθαιρῶνος, τῶν Πλαταιίδων αὐτῇ γυναικῶν ἑπομένων, ὑπ' ὀργῆς καὶ ζηλοτυπίας θέουσαν ἐλθεῖν πρὸς τὸν Δία, καὶ τοῦ πλάσματος φανεροῦ γενομένου, διαλλαγεῖσαν μετὰ χαρᾶς καὶ γέλωτος αὐτὴν νυμφαγωγεῖν· τιμὴν δὲ τῷ ξοάνῳ προσθεῖναι, καὶ Δαίδαλα τὴν ἑορτὴν προσαγορεῦσαι· κατακαῦσαι δὲ ὅμως αὐτὸ, καίπερ ἄψυχον ὄν, ὑπὸ ζηλοτυπίας. Ὁ μὲν οὖν μῦθος τοιοῦτος· ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ τοιόσδε. Ἥρας καὶ Διὸς διαφορὰ καὶ στάσις οὐδὲν ἄλλο πλὴν στοιχείων δυσκρασία καὶ τάραχός ἐστιν, ὅταν ἀλλήλοις μηκέτι (37') συμμετρῆται κατὰ κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἀνωμαλίας καὶ τραχύτητος ἐγγενομένης, δυσμαχήσαντα λύσῃ τὴν κοινωνίαν καὶ φθορὰν τῶν ὅλων ἀπεργάσηται. Ἂν μὲν οὖν ὁ Ζεὺς, τουτέστιν ἡ θερμὴ καὶ πυρώδης δύναμις, αἰτίαν παράσχῃ τῆς διαφθορᾶς, αὐχμὸς τὴν γῆν καταλαμβάνει· ἐὰν δὲ περὶ τὴν Ἥραν, τουτέστι τὴν ὑγρὰν καὶ πνευματικὴν φύσιν, ὕδρις τις ἢ πλεονασμὸς γένηται, ῥεῦμα

(37) Αὐτὰρ ἐπειδή. Homer. Ἰλ. Π, v. 187. Sed in versu 2 legend. προφόωσδε. Quomodo autem τῇ προθέσει τὴν σύνθεσιν ἔθλιψε; Credo, quod particula δέ, quæ vel sola, vel cum altera πρό, vulgaris propositionis vice fungitur, eo loco posita, suaviorem orationis collocationem et nexum impediat. Cæterum de vocis hujus compositione, ita Eustath. Ἰλ. Π· Ἐν τῷ προφόωσδε, inquit, οὐ κατὰ τὸ περέλκον ἡ πρόθεσις κεῖται, ἀλλὰ τὴν τοῦ βρέφους πρόοδον εἰς φῶς δηλοῖ· ἔνθα καὶ ἐφερευνευτικὸν τῆς πρὸ προθέσεως, τὸ προφόωσδε. At Ἰλ. Τ, ubi de Junone, quæ septimo mense Eurystheum in lucem excusserat, cum dixisset Homerus :

Ἐκ δ' ἄγαγε προφόωσδε, καὶ ἠλιτόμηνον ἐόντα·

Eusthat. : Ἐν τῷ *προφόωσδε*, inquit, ἡ *πρὸ* πρόθεσις, τὸ πρὸ καιροῦ τὸν Εὐρυσθέα γεννηθῆναι δηλοῖ. Sane de Hercule suo tempore nasciturο, dixerat ante Jupiter :

Σήμερον ἄνδρα φόωσδε, μογοστόκος Εἰλείθυια.

(37') *Μηκέτι*. Mont., καὶ μηκέτι, recte. Cæterum tota hæc fabula pertexitur etiam a Pausania *in Bœotic.*, p. 284.

Digitized by Google

ἦλθε πολὺ, καὶ συνώμβρισε καὶ κατεκάλυσε (38) τὰ πάντα. Τοιούτου δέ τινος γενομένου καὶ περὶ τοὺς τότε χρόνους, καὶ μάλιστα τῆς Βοιωτίας βυθισθείσης, ὡς πρῶτον ἀνέδυ τὸ πεδίον, καὶ ἡ πλημμύρα ἐλώφησεν, ὁ μὲν ἐξ εὐδίας κόσμος τοῦ περιέχοντος ὁμονοίᾳ (39) καὶ διαλλαγῇ τῶν θεῶν ἐλέχθη. Πρῶτον δὲ ἀνέσχεν ἐκ τῶν φυτῶν τῆς γῆς ἡ δρῦς, καὶ ταύτην ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι, τροφῆς βίου καὶ σωτηρίας δαιμονὴν παρασχοῦσαν· οὐ γὰρ μόνον τοῖς εὐσεβέσιν, ὡς Ἡσίοδός φησιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπολειφθεῖσι τῆς φθορᾶς,

A vis corruptioni causam præbuerit, terram æstus invadit; sin autem ex parte Junonis, hoc est humidæ flabilique naturæ, aliquid injuriæ et exsuperantiæ contigerit, immensa vis imbrium universa proluere atque obruere consuevit. Itaque cum aliquid ejusmodi temporibus illis accidisset; ipsaque maxime Bœotia aquarum vorticibus hausta esset, ut primum exstitit emersitque solum, et inundationis æstus remisit, ornatus ille ac species, quæ circumfusi aeris sudique cœli serenitatem est consecuta, consensio deorum ac reconciliatio nuncupata est. Planhomines, quod victum suppeditaret, salutemque

tarum vero princeps caput extulit quercus, eamque **ipsam tueretur**, adamarunt : quippe quæ non iis modo, qui pietatem ac religionem colant, ut Hesiodus loquitur, sed iis etiam, qui communem calamitatem effugerint,

Ἀκρη μέν τε φέρει βαλάνους, μέσση δὲ μελίσσας.»

Trunco fundat apes, summoque cacumine glandem.»

Ταῦτα μὲν ὁ Πλούταρχος. Ἡμεῖς δὲ ἐγνωμεν ἐκ τῶν παρατεθεισῶν αὐτῷ φωνῶν, ὡς ἄρα καὶ ἡ θαυμαστὴ καὶ ἀπόῤῥητος φυσιολογία τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας θεῖον μὲν οὐδέν, οὐδέ τι μέγα καὶ θεοπρεπὲς, καὶ τῆς ἀναστάσεως (40) ἄξιον ἐπήγετο. Ἀκήκοας γὰρ τὴν Ἥραν ποτὲ μὲν Γαμήλιον ἀναγορευομένην, καὶ τὴν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συμβίωσιν δηλοῦσαν, τοτὲ δὲ τὴν γῆν πάλιν Ἥραν ὀνομαζομένην, τοτὲ δὲ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν· τὸν δὲ Διόνυσον εἰς τὴν μέθην μετενηνεγμένον, εἰς νύκτα δὲ τὴν Λητὼ, καὶ τὸν ἥλιον εἰς Ἀπόλλωνα, καὶ αὐτόν γε τὸν Δία εἰς τὴν θερμὴν καὶ πυρώδη δύναμιν. Οὐκοῦν πρὸς τῇ τῶν μύθων ἀπρεπείᾳ, καὶ ἡ δοκοῦσα σεμνοτέρα διήγησις καὶ φυσιολογία οὐκ ἐπί τινας οὐρανίους νοερὰς καὶ θείας δυνάμεις, οὐδ' ἐπὶ λογικὰς καὶ ἀσωμάτους ἀνῆγεν οὐσίας· κάτω δὲ πάλιν καὶ αὐτὴ εἰς μέθας καὶ γάμους καὶ ἀνθρώπεια πάθη, εἴς τε πῦρ, γῆν, καὶ ἥλιον, καὶ τὰ λοιπὰ τῆς ὕλης στοιχεῖα κατέστρεφε τὰ μέρη τοῦ κόσμου, καὶ πλέον θεοποιοῦσα οὐδέν. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Πλάτων οἶδεν. Ὁμολογεῖ γοῦν διαῤῥήδην ἐν τῷ *Κρατύλῳ* μηδὲν πλέον τῶν ὁρωμένων τοῦ κόσμου μερῶν τοὺς πρώτους τῶν περὶ τὴν Ἑλλάδα ἀνθρώπων ἐγνωκέναι· μόνους δὲ θεοὺς εἶναι τοὺς ἐν οὐρανῷ φωστῆρας, καὶ τὰ λοιπὰ τῶν φαινομένων νομίσαι. Λέγει δ' οὖν ὧδε πρὸς λέξιν· « Φαίνονταί μοι οἱ πρῶτοι τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, οὕσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, Ἥλιον καὶ Σελήνην, καὶ Γῆν, καὶ Ἄστρα, καὶ Οὐρανόν. » Ἀλλὰ τὰ μὲν Ἑλληνικὰ τοιαῦτα· ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ τούτων παλαίτατα· ἦν δὲ τὰ Αἰγύπτια. Τὴν Ἶσιν φασὶ καὶ τὸν Ὄσιριν, τὸν ἥλιον εἶναι καὶ τὴν σελήνην· καὶ Δία μὲν τὸ διὰ πάντων χωροῦν πνεῦμα· Ἥφαιστον δὲ τὸ πῦρ· τὴν δὲ γῆν, Δήμητραν ἐπονομάται· Ὠκεανόν τε τὸν ὑγρὸν νομίζεσθαι παρ' Αἰγυ-

Hactenus Plutarchus; ex cujus profecto **87** verbis intelligimus nihil omnino magni, quodque vel divinitatem sapiat, vel ostentari debeat, præclara ista reconditaque Græcæ theologiæ naturali explicatione contineri. Quippe, Junonem enim audiisti modo Pronubam appellari, quasi mutuam viri et uxoris vitæ communionem significet; modo terram, modo humidam naturam eamdem vocari : Bacchum vero ad ebrietatis, Latonam ad noctis, solem ad Apollinis, ipsumque adeo Jovem ad calidæ et igneæ vis significationem rationemque traduci. Ergo præter fabularum indignitatem, ipsa quoque gravior, uti videbatur, earum interpretatio ac physiologia, non jam vel ad cœlestes ullas, intelligentes divinasque facultates, vel ad naturas aliquas ratione præditas, et ab omni corporum concretione sejunctas evehebat; sed deorsum vergens, aut in crapulam, nuptias, et humanas cupiditates, aut in ignem, terram, solem ac reliqua elementa in materiam immersa, mundique partes extremo quasi actu desinebat, nullique præterea rei divinitatem tribuebat. Atque hoc ipse quoque Plato intellexit. Enimvero diserte fatetur in *Cratylo*, præter istas quæ sub aspectum cadunt mundi partes, nihil eos omnino, qui Græciam principes tenuerant, cognovisse, ac sola cœli astra, et cætera, quæ phænomena vocantur, deos putasse. Sic enim ad verbum loquitur : « Qui Græciam primi habuere, ii videntur mihi deos tantum illos existimasse, quos etiamnum barbarorum plerique arbitrantur, Solem, Lunam, Terram, Astra, Cœlum. » Hujusmodi ergo sunt, quæ a Græcis de numinum suorum natura commemorantur. Nunc autem Ægyptiorum etiam fabulas longe Græcis antiquiores videamus. Aiunt itaque, Osiridem solem

(38) *Κατεκάλυσε*. Legendum videtur κατέκλυσε, vel κατεκάλυψε.

(39) *Ὁμονοίᾳ*, etc. Malim ὁμόνοια καὶ διαλλαγὴ τῶν θεῶν ἐλέχθη.

(40) *Ἀναστάσεως*. Omnino legendum videtur ἀνατάσεως, ut infra, ubi de præstigiatorum carminibus ad speciem et ostentationem compositis, ait : Πολλῷ δὲ τῷ τῆς ἀνατάσεως κόμπῳ, τῷ τε πεπλασμένῳ τύπῳ τῆς θεοφορίας ἐσχηματισμένα. Vulgo quidem, *ἀνάτασις* ἀντὶ τῆς *ἀπειλῆς* sumitur, ut *ἀνατείνεσθαι* ἀντὶ τοῦ *ἀπειλεῖν*. Sed tamen, ut ἀνατείνεσθαι, sic et ἀνάτασις, ὑπερήφανόν τι καὶ σοβαρὸν, καὶ ἀγέρωχον non minus eleganter significat. Porro, ubi ἀνάτασις pro comminatione usurpatur, vulgaris etiam hic error est, ut ἀνάστασις legatur. Athæneus lib. IV, p. 157 C : Διὸ, πάντας εὐλαβουμένους τὴν τῶν κυρίων ἀνάστασιν, φοβεῖσθαι τοῦ ζῆν ἐκόντας (non ἐκόντες) ἐκβῆναι. Ideoque omnes, uti dominorum (s. deorum) comminationem effugiant, voluntaria morte vitam abjicere formidare. Ubi optime Casaubonus (vir magnus; si Catholicus fuisset) legit ἀνάτασις, cap. 14 *Animadvers.* in eum lib. Quo loco aliquot alia similis erroris exempla suppeditat.

Digitized by Google

esse, Isidem vero lunam ; Jovem spiritum cuncta pervadentem, Vulcanum ignem, terram Cererem : Oceanum humorem, ac Nilum eorum fluvium, cui ipsas quoque deorum procreationes attribuunt : aerem denique Minervam ab iisdem nominari ferunt. Atque hos quinque deos, Aerem videlicet, Aquam, Ignem, Terram, ac Spiritum, orbem universum percurrere, varias subinde hominum et omnis generis animantium figuras ac vultus induentes, quorum nomina cum aliquot hominibus morti obnoxiis, et in Ægypto natis communicata fuerint, **88** quos utique Solem, Saturnum, Rheam, Jovem, Junonem, Vulcanum, Vestamque cognominarunt. Quæ Manethus quidem omnia fusius uberiusque persequitur, summatim vero Diodorus in eo, quod supra laudavimus, *Historiarum* opere ad verbum ita comprehendit.

A πτίοις, καὶ τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν Νεῖλον, ᾧ καὶ τὴ τῶν θεῶν ἀναθεῖναι γενέσεις· τὸν δὲ ἀέρα φασὶν αὐτοὶ προσαγορεύειν Ἀθηνᾶν. Τούτους δὲ τοὺς πέντε θεοὺς τὸν Ἀέρα λέγω, καὶ τὸ Ὕδωρ, τό τε Πῦρ καὶ τὴ Γῆν, καὶ τὸ Πνεῦμα, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπιπο ρεύεσθαι, ἄλλοτε ἄλλως εἰς μορφὰς καὶ ἰδέας ἀνθρώ πων τε καὶ παντοίων ζώων σχηματιζομένους· καὶ τού των ὁμωνύμους παρ' αὐτοῖς Αἰγυπτίοις γεγονέναι θνη τοὺς ἀνθρώπους, Ἥλιον, καὶ Κρόνον, καὶ Ῥέαν, ἔτι δ καὶ Δία, καὶ Ἥραν, καὶ Ἥφαιστον, καὶ Ἑστίαν ἐπονο μασθέντας. Γράφει δὲ καὶ τὰ περὶ τούτων πλατύτερον μὲν ὁ Μάνεθως· ἐπιτετμημένως δὲ ὁ Διόδωρος ἐν τῇ προ λεχθείσῃ αὐτοῦ γραφῇ, ὧδέ πως ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

CAPUT III.

De allegorica Ægyptiorum theologia.

« Utrumque deum, Solem, inquit, ac Lunam, quos Ægyptii Osiridis Isidisque nomine significant, orbem universum regere ac moderari, resque omnes tribus distinctis anni tempestatibus alere atque augere statuunt, vere, æstate, et hieme, quæ suas singulæ conversiones aspectum fugiente motu conficiant, ac plurimum inter sese natura dissidentes, summa tamen et opportunissima consensione integrum annum absolvant. Atque horum deorum ejusmodi esse naturam, quæ multum ad tribuendam rebus omnibus vim generandi fecundiorem per sese conferat ; Solis quidem, igneo calori, ac spiritui ; Lunæ vero, humori et siccitati ; utriusque demum communi virtute, Aeri. Horum præterea beneficio procreari ac vegetari cuncta : ideoque totum hujus universi naturæ corpus Solis ac Lunæ conjunctione consistere, cujus partes quinque illæ sint, quas ante nominavimus, spiritus, ignis, siccum, humidum, postremoque aerium : ut quemadmodum in homine, caput, manus, pedes ac cætera membra numeramus, ita plane integrum hujus mundi corpus ex illis partibus coagmentetur. Jam vero, qui homines in Ægypto plano et articulato sermone principes usi fuerint, eos partium illarum quamlibet deum arbitratos esse, propriaque ac singularum naturæ convenienti appellatione donasse ; ac spiritum quidem, ipsa vocis interpretatione Jovem nominasse, qui quod animalis facultatis, quæ animantis inest, auctor esset, eumdem idcirco rerum omnium tiæ Græcorum etiam poetarum longe clarissimum

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀλληγορουμένης θεολογίας.

« Τούτους (41) δὲ τοὺς θεοὺς, τὸν Ἥλιον, φησὶ, καὶ τὴν Σελήνην, Ὄσιριν ὄντας κατ' Αἰγυπτίους καὶ Ἶσιν, τὸν σύμπαντα κόσμον διοικεῖν, τρέφοντάς τε καὶ αὔξοντας πάντα τριμερέσιν ὥραις, ἀράτῳ κινήσει τὴν περίοδον ἀπαρτιζούσαις, τῇ τε ἐαρινῇ, καὶ θερινῇ, καὶ χειμερινῇ· ταύτας δὲ ἐναντιωτάτην ἀλλήλαις τὴν φύσιν ἐχούσας ἀπαρτίζειν τὸν ἐνιαυτὸν ἀρίστῃ συμφωνίᾳ· φύσιν δὲ συμβάλλεσθαι πλείστην (42) εἰς τὴν τῶν ἁπάντων ζωογονίαν τῶν θεῶν τούτων· τὸν μὲν, πυρώδους, καὶ πνεύματος· τὴν δὲ, ὑγροῦ καὶ ξηροῦ· κοινῇ δ' ἀμφοτέρους, Ἀέρος· καὶ διὰ τούτων πάντα γεννᾶσθαι καὶ τρέφεσθαι. Διὸ καὶ τὸ μὲν ἅπαν σῶμα τῆς τῶν ὅλων φύσεως ἐξ Ἡλίου καὶ Σελήνης ἀπαρτίζεσθαι, τὰ δὲ τούτων μέρη, πέντε τὰ προειρημένα, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ πῦρ, τὸ ξηρὸν, ἔτι δὲ τὸ ὑγρὸν, καὶ τὸ τελευταῖον τὸ ἀερῶδες· ὥσπερ ἐπ' ἀνθρώπου κεφαλὴν καὶ χεῖρας καὶ πόδας, καὶ τὰ ἄλλα μέρη καταριθμούμενα, τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ σῶμα τοῦ κόσμου συγκεῖσθαι πᾶν ἐκ τῶν προειρημένων. Τούτων δ' ἕκαστον θεὸν νομίσαι, καὶ προσηγορίαν ἰδίαν ἑκάστῳ θεῖναι κατὰ τὸ οἰκεῖον, τοὺς πρώτους διαλέκτῳ χρησαμένους διηρθρωμένῃ τῶν κατ' Αἴγυπτον ἀνθρώπων. Τὸ μὲν οὖν πνεῦμα Δία προσαγορεῦσαι, μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως· ὃν, αἴτιον ὄντα τοῦ ψυχικοῦ τοῖς ζώοις, ἐνόμισαν ὑπάρχειν πάντων οἱονεί τινα πατέρα. Συμφωνεῖν δὲ τούτοις φασὶ καὶ τὸν ἐπιφανέστατον παρ' Ἕλλησι ποιητῶν ἐπὶ τοῦ θεοῦ τοῦτο λέγοντα·

C

Parens hominumque deumque.

Ignem autem simili nominis explicatione Vulcanum appellasse, quod **89** ipsum magnum aliquem esse deum, rerumque omnium generationem ac justum perfectumque incrementum plurimum juvare existimarent. Præterea terram, quod eam rerum nascentium quoddam quasi vas et conceptaculum esse censerent, Matrem vocasse, quam ipsi quoque Græci Δήμητρα (hoc est Cererem) nuncupare soleant, idque levi tantum aliqua prioris appellationis mu-

quemdam quasi parentem esse putaverunt ; cui sententiæ suffragari aiunt, cum de hoc numine ita loquitur :

D

Πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

Τὸ δὲ πῦρ μεθερμηνευόμενον, Ἥφαιστον ὀνο μάσαι, νομίσαντας μέγαν εἶναι θεὸν καὶ πολλὰ συμ βάλλεσθαι πᾶσιν εἰς γένεσιν καὶ τελείαν αὔξησιν. Τὴν δὲ γῆν, ὥσπερ ἀγγεῖόν τι τῶν φυομένων ὑπο λαμβάνοντας, Μητέρα προσαγορεῦσαι· καὶ τοὺς Ἕλ ληνας δὲ ταύτην παραπλησίως Δήμητραν καλεῖν, βραχὺ μετατεθείσης διὰ τὸν χρόνον τῆς λέξεως· τὸ γὰρ παλαιὸν ὀνομάζεσθαι τὴν γῆν μητέρα, καθάπερ καὶ τὸν Ὀρφέα προσμαρτυρεῖν λέγοντα·

(41) *Τούτους*. Diodorus Siculus lib. I, pag. 11, novæ edit., antiquæ vero 7.

(42) *Πλείστην*. Alter ex mss. πλεῖστα, recte, meo judicio.

Digitized by Google

tatione, cum eamdem olim Γῆν Μητέρα Terram Matrem nominarent, ut ipsemet Orpheus hoc versu testatum reliquit:

Γῆ μήτηρ πάντων, Δημήτηρ πλουτοδότειρα. A *Rerum Terra parens, Mater Ceres alma bonorum.*

Τὸ δ' ὑγρὸν ὀνομάσαι λέγουσι τοὺς παλαιοὺς Ὠκεανόν· ὃ μεθερμηνευόμενον μὲν εἶναι τροφῆς (43) μητέρα· παρ' ἐνίοις δὲ τῶν Ἑλλήνων Ὠκεανὸν ὑπάρχειν ὑπειλῆφθαι· περὶ οὗ καὶ τὸν ποιητὴν λέγειν·

Humidum autem Oceanum a veteribus nuncupatum esse tradunt, eamque vocem, si interpretari velis, alimenti matrem significare, Græcosque nonnullos illud ipsum Oceani nomen eumdem in sensum usurpasse arbitrantur; de quo etiam ita vates cecinerit,

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν· *Oceanumque deorum ortum, Tethynque parentem.*

οἱ γὰρ Αἰγύπτιοι νομίζουσιν Ὠκεανὸν εἶναι τὸν παρ' αὐτοῖς ποταμὸν Νεῖλον, πρὸς ᾧ (44) καὶ τὰς τῶν θεῶν γενέσεις ὑπάρξαι. Τῆς γὰρ πάσης οἰκουμένης κατὰ μόνην τὴν Αἴγυπτον εἶναι πόλεις πολλὰς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων θεῶν ἐκτισμένας· οἷον Διὸς, Ἡλίου, Ἑρμοῦ, Ἀπόλλωνος, Πανὸς, Εἰλειθυίας, ἄλλων πλειόνων. Τὸν δὲ ἀέρα προσαγορεῦσαί φασιν Ἀθηνᾶν, B μεθερμηνευομένης τῆς λέξεως, καὶ Διὸς θυγατέρα γε νομίσαι ταύτην, καὶ παρθένον ὑποστήσασθαι, διά τε τὸ ἄφθορον εἶναι φύσει τὸν ἀέρα, καὶ τὸν ἀκρότατον ἐπέχειν τοῦ σύμπαντος κόσμου τόπον· διόπερ ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ Διὸς μυθολογηθῆναι γενέσθαι ταύτην. Ὀνομάσθαι δὲ αὐτὴν καὶ Τριτογένειαν (45), ἀπὸ τοῦ τρὶς μεταβάλλειν τὴν φύσιν αὐτῆς κατ' ἐνιαυτὸν, ἔαρος, θέρους, καὶ χειμῶνος. Λέγεσθαι δὲ αὐτὴν καὶ Γλαυκῶπιν, οὐχ ὥσπερ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων ὑπέλαβον ἀπὸ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ γλαυκοὺς ἔχειν· τοῦτο μὲν γὰρ εὐηθες ὑπάρχειν· ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τὸν ἀέρα τὴν πρόσοψιν ἔχειν ἔγγλαυκον. Φασὶ δὲ τοὺς πέντε θεοὺς τοὺς προειρημένους τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐπιπορεύεσθαι, φανταζομένους τοῖς ἀνθρώποις ἐν ἱερῶν ζώων μορφαῖς, ἔστι δ' ὅτε καὶ εἰς ἀνθρώπων C ἰδέας, ἢ τινων ἄλλων μεταβάλλοντας· καὶ τοῦτο μὴ μυθώδες ὑπάρχειν, ἀλλὰ δυνατὸν, εἴπερ οὗτοι πρὸς ἀλήθειάν εἰσιν οἱ πάντα γεννῶντες. Καὶ τὸν ποιητὴν δ' εἰς Αἴγυπτον παραβαλόντα, καὶ μετασχόντα παρὰ τῶν ἱερέων τῶν τοιούτων λόγων, θεῖναί που κατὰ ποίησιν τὸ προειρημένον, ὡς γινόμενον·

Quippe enim Ægyptii Oceanum Nilum fluvium suum esse putant, cui deorum quoque generationes assignant. Nam ex omnibus terrarum partibus oppida in una Ægypto ab antiquis diis condita esse plurima, cujusmodi sunt, Jovis, Solis, Mercurii, Apollinis, Panis, Lucinæ, aliorumque complurium. Quod aerem spectat, illum ab iisdem, vi nominis interpretatione declarata, Minervam appellatum, hanc vero Jovis filiam, simulque virginem habitam fuisse dicunt; quod aer nec ullam suapte natura corruptionem subeat, et supremam totius mundi sedem ac regionem obtineat: atque hanc fuisse causam, cur Minerva Jovis ex vertice nata fingeretur. Eamdem porro Tritogéneiav quasi ter genitam vulgo nominari, quod ter singulis annis, vere, æstate, et hyeme aeris natura mutetur; γλαυκῶπιν vero, non quod cæsiis oculis prædita esset, ut Græcorum aliqui putavere; id enim crassæ nimium simplicitatis esse; sed quod aer cæsium plane ac cæruleum colorem spectantibus præ se ferre videatur. Hos igitur quinque deos Terram aiunt lustrare universam, hominibusque modo sacrarum animantium figura, modo hominum vultu, modo alia quadam specie tectos sese videndos interdum præbere. Atque id nequaquam fabulosum esse, sed omnino fieri posse confirmant, cum illi sint, a quibus omnia reapse procreentur; adeoque poetam cum in Ægyptum appulisset, 90 ac sermones ejusmodi cum eo sacerdotes communicassent, quasi rem fieri solitam quodam suæ poeseos loco ita celebrasse,

Καί τε (46) θεοὶ ξείνοισιν ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι,
Παντοῖοι τελέθοντες ἐπιστρωφῶσι πόληας
Ἀνθρώπων, ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφορῶντες.

Quin etiam interdum peregrino numina cultu,
Mille novis lustrare solent nostra oppida formis,
Fasque nefasque simul propiori lumine cernunt.

Περὶ μὲν οὖν τῶν ἐν οὐρανῷ θεῶν, καὶ γένεσιν ἀΐδιον ἐσχηκότων τοσαῦτα λέγουσιν Αἰγύπτιοι. Ἄλλους δὲ ἐκ τούτων ἐπιγείους γενέσθαι φασὶν, ὑπάρξαντας μὲν θνητοὺς, διὰ δὲ σύνεσιν καὶ κοινὴν ἀνθρώπων εὐεργεσίαν τετευχότας τῆς ἀθανασίας, ὧν ἐνίους καὶ βασιλεῖς γεγονέναι κατὰ τὴν Αἴγυπτον. Μεθερμηνευομένων δ' αὐτῶν τινὰς μὲν ὁμωνύμως ὑπάρχειν τοῖς οὐρανίοις, τινὰς δὲ ἰδίαν ἐσχηκέναι προσηγορίαν, Ἥλιόν τε καὶ Κρόνον, καὶ Ῥέαν, ἔτι δὲ Δία τὸν ὑπό τινων Ἄμμωνα προσαγορευόμενον· πρὸς δὲ τούτοις Ἥραν καὶ Ἥφαιστον, ἔτι δὲ Ἑστίαν, καὶ τελευταῖον D

Hæc sunt, quæ de diis cœlestibus ortuque sempiterno præditis Ægyptii commemorant; a quibus alios quosdam procreatos fuisse perhibent, terrestres illos quidem ac morti obnoxios, sed tamen immortalitatem partim ob singularem prudentiam, partim ob communem in genus hominum beneficentiam consecutos, quorum etiam aliqui in Ægypto regnaverint. Horum item, si nomina interpreteris, alios ejusdem ac cœlestes ipsos nominis fuisse, alios propriam quamdam appellationem esse sortitos, Solem, Saturnum, Opem, adeoque Jovem

(43) *Τροφῆς*. Diodorus, τροφήν, quomodo Gallice dicimus, *mère nourrice*.

(44) *Πρὸς ᾧ*. Forte legendum πρὸς οὗ. Certe πρὸς ᾧ ὑπάρξαι idem erit quod ᾧ ἀνατεθῆναι.

(45) *Τριτογένειαν*. Plutarchus *De Iside et Osiride*, pag. 381, longe aliter hoc cognomen ἐτυμολογεῖται, ex Pythagoræorum symbolis, dum ait: Τὸ μὲν γὰρ ἰσόπλευρον τρίγωνον, ἐκάλουν Ἀθηνᾶν κορυφαγενῆ καὶ τριτογένειαν, ὅτι τρισὶ καθέτοις ἀπὸ τῶν τριῶν γωνιῶν ἀγομέναις διαιρεῖται.

(46) *Καί τε*. Homerus, *Ὀδυσ.* P, v. 486.

Digitized by Google

illum, cui nonnulli Ammonis cognomentum fecere; Junonem præterea, Vulcanum, Vestam, postremoque Mercurium, ex iisque Solem Ægypti regnum principem tenuisse, astro cœlesti cognominem. » Hactenus a nobis laudatus auctor. Jam vero Plutarchus in eo, quod *de Iside* scripsit, opusculo, quæ sequuntur ad verbum habet : « Rem, inquit, novo a capite totam arcessentes, ex omnibus, qui subtilius aliquid et accuratius disputarunt, eorum in primis, quibus simplicitas magis tamen placuit, sententiam videamus. Tales vero illi sunt, qui quomodo Græci, Saturnum tempus, Junonem aerem, Vulcani generationem aeris in ignem mutationem allegorice interpretantur, sic apud Ægyptios Nilum Osirin esse dicunt, qui cum Iside, hoc est terra congrediatur; Typhonem vero mare, in quod Nilus incidens evanescat. » Quibus ille similibusque commemoratis, rursum ad dæmones fictitias deorum istorum fabellas revocat, novasque deinceps novarum allegoriarum accommodationes excogitat. Ego vero quæsierim ex iis, et quidem jure, quorum tandem sese numinum expressas imagines conservare dicant; dæmonum ne? an ignis, aeris, terræ, aquæ, an virorum, mulierumque simulacra? an denique brutorum animantium, ac ferarum ipsarum figuras? Nam cum ipsimet, homines quosdam mortales eodem, quo solem ac cætera mundi elementa, nomine procreatos, eosdemque deos postea consecratos fuisse concedant; **91** quorum, obsecro, æquum fuerit imagines illas figurasque nominare, quas in simulacris inanimes cælatas videmus? an elementorum hujus universi? an, quod artificiosa ipsa vultus conformatio palam ostendit, mortalium inter mortuos jacentium? Enim vero, taceant isti licet; veritas per se ipsa loquitur, ac prope magna voce clamans, eos, de quibus agimus, viros quosdam mortales fuisse testatur. Quinetiam Plutarchus in opere illo quod *De Iside Ægyptiisque numinibus* scriptum reliquit, ultro dataque opera singulorum propriam corporis figuram coloremque declarat, his verbis : « Narrant, inquit, Ægyptii Mercurium brachio breviorem, Typhonem rufum, Martem candidiorem, Osirin denique nigriorem fuisse : quippe qui natura homines exstitissent. » Hæc Plutarchus. Mortuorum ergo fuit tota illa numinum apud istos consecratio; quidquid autem physiologiæ est, hoc iidem postea confinxere. Nam quid attinebat in virorum ac mulierum effi-

A Ἑρμῆν. Καὶ πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῶν κατ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς συγγραφεύς. Καὶ ὁ Πλούταρχος δὲ ἐν τῷ περὶ τῶν *Κατὰ τὴν Ἶσιν* αὐτοῦ συγγράμματι τάδε γράφει κατὰ λέξιν· « Ἀπ' ἄλλης (47) δὲ ἀρχῆς τῶν φιλοσοφώτερόν τι λέγειν δοκούντων (48) τοὺς ἁπλουστάτους σκεψώμεθα πρῶτον. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ λέγοντες, ὥσπερ Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον, Ἥραν δὲ τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ Ἡφαίστου τὴν εἰς τὸ πῦρ ἀέρος μεταβολήν, οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἶσιδι συνόντα τῇ γῇ, Τυφῶνα δὲ τὴν θάλασσαν, εἰς ἣν ὁ Νεῖλος ἐμπίπτων ἀφανίζεται. » Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἰπὼν, πάλιν εἰς δαίμονας ἀναφέρει τοὺς περὶ τῶν δηλουμένων θεῶν μύθους. Καὶ πάλιν ἄλλως ἀποδί-
B δωσι, καὶ αὖθις ἑτέρως ἀλληγορῶν. Ἦν δ' ἂν κατὰ λόγον πυθέσθαι ὁποτέρων θεῶν τὰ ξόανα τὰς ἐντετυπωμένας μορφὰς σώζειν φήσουσιν· πότερα δαιμόνων; ἀλλὰ πυρὸς, καὶ ἀέρος, καὶ γῆς, καὶ ὕδατος, ἢ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰκόνας, καὶ ζώων ἀλόγων, καὶ θηρίων σχήματα; Ἐπεὶ γὰρ καὶ πρὸς αὐτῶν συγκεχώρηται ὁμωνύμως ἡλίῳ καὶ τοῖς καθόλου στοιχείοις θνητούς τινας ἄνδρας γεγονέναι, καὶ τούτους θεοὺς ἀνηγορεῦσθαι, τίνων εἰκὸς ἂν εἴη μορφὰς εἶναι καὶ εἰκόνας λέγειν τὰς ἐν τοῖς ἀψύχοις ξοάνοις γλυφάς; πότερον τῶν καθόλου στοιχείων, ἢ, ὅπερ καὶ τὸ ἐναργὲς τῆς ὄψεως ἐπιδείκνυσι, τῶν ἐν νεκροῖς κειμένων θνητῶν; Ἀλλ' εἰ καὶ αὐτοί μοι (49) λέγοιεν, ὅ γέ τι ἀληθὴς λόγος
C βοᾷ καὶ κέκραγε μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεὶς, θνητοὺς ἄνδρας μαρτυρῶν γεγονέναι τοὺς δηλουμένους. Ὁ δὲ Πλούταρχος καὶ τῶν σωμάτων (50) αὐτῶν ἐκ περιουσίας τὸν ποιὸν ὑπογράφει τοῦ σώματος χαρακτῆρα ἐν τοῖς *Περὶ τῆς Ἴσιδος καὶ τῶν Αἰγυπτίων θεῶν*, ὧδέ πως λέγων· « Ἱστοροῦσι (51) γὰρ Αἰγύπτιοι τὸν μὲν Ἑρμῆν τῷ σώματι γενέσθαι γαλιάγκωνα, τὸν δὲ Τυφῶνα τῇ χροιᾷ πυῤῥὸν, λευκόν τε τὸν Ἄρην, καὶ μελάγχρουν τὸν Ὄσιριν, ὡς τῇ φύσει γεγονότας ἀνθρώπους. » Ταῦτα ὁ Πλούταρχος. Νεκρῶν ἄρα ἡ πᾶσα αὐτῶν θεοποιία καθέστηκε· πέπλασται δ' αὐτοῖς τὰ τῆς φυσιολογίας. Τί γὰρ ἐχρῆν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν σχήματα ζωοπλαστεῖν, παρὸν καὶ δίχα τούτων Ἥλιον σέβειν καὶ Σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα; Ποτέροις δὲ τούτων, καὶ ἐκ τίνων ἀρξάμενοι τὰς τοιάσδε προσηγορίας ἐπεφήμισαν; οἷον, λέγω τὸν
D Ἥφαιστον καὶ τὴν Ἀθηνᾶν, Δία τε καὶ Ποσειδῶνα καὶ Ἥραν. Ἆρα γὰρ ταῦτα τῶν καθόλου στοιχείων πρότερον ὄντα ὀνόματα, δεύτερον αὐτὰ τοῖς θνητοῖς ὁμωνύμως τοῖς οὐρανίοις ἐπιτεθείκασιν· ἢ τοὔμπαλιν ἐκ

(47) Ἀπ' ἄλλης. Plutarchus *De Iside et Osiride*, p. 363 D, 2.

(48) Δοκούντων. Plutarchus, δυναμένων.

(49) Αὐτοί μοι. Vertere non dubitavi, quasi scriptum esset, αὐτοὶ μὴ, quod sensus omnino postulat.

(50) Aut hoc σωμάτων, aut quod sequitur σώματος, delendum videtur.

(51) Ἱστοροῦσιν. Hic mihi Plutarchi locus non occurrit, sed alii duo non absimiles, eodem in lib. *De Iside et Osiride*. Cæterum γαλιάγκωνα reposui, pro γαληάγκωνα; sic enim ubique scribitur, et vel brachio tantum, vel etiam toto corpore breviorem significat. Qui tamen hanc vocem ἀπὸ τῆς γάλης arcessunt, iis magis τὸ η placeat, quam ι. Non absimiles, qui Latinis olim Anci dicebantur. Sic enim Festus; « *Ancus*, qui aduncum brachium habet, ut exporrigi non possit. » Et Glossario veteri, *Ancus*, mancus est, *κυλλὸς*, λορδός. Recte κυλλός. Is enim, χωλός et καμπύλος Hesychio dicitur; at λορδός cernuum potius significat, ejusmodi fere quem Gallice vocamus *lourdaud*. Varro tamen *Ancum* Sabinum esse vocem putavit.

Digitized by Google

τῆς παρ' ἀνθρώποις ἐπικλήσεως τὴν μεταφορὰν ἐπὶ τὰς οὐσίας πεποίηνται; Καὶ τί χρὴ θνητοῖς προσηγορίαις τὰς καθόλου φύσεις ἐπιφημίζειν, τὰ δὲ καθ' ἕκαστον θεὸν μυστήρια, οἵ τε ὕμνοι καὶ αἱ ᾠδαὶ, καὶ τῶν τελετῶν τὰ ἀπόῤῥητα, πότερα τῶν καθόλου στοιχείων ἢ τῶν πάλαι θνητῶν ἀνδρῶν τῶν τοῖς θεοῖς ὁμωνύμων ἐπάγονται τὰ σύμβολα; Ἀλλὰ γὰρ πλάνας καὶ μέθας, καὶ ἔρωτας, φθοράς τε γυναικῶν, καὶ ἀνδρῶν ἐπιβουλὰς, καὶ μυρία ἄττα θνητὰ ὡς ἀληθῶς καὶ αἰσχρὰ καὶ ἄσεμνα, πῶς ἂν τις ἀναθείη τοῖς καθόλου στοιχείοις, αὐτόθεν τὸ θνητὸν καὶ ἀνθρωποπαθὲς ἐπενηνεγμένα; Ὥστε ἐκ τούτων ἁπάντων ἀλίσκεσθαι τὴν θαυμαστὴν ταύτην καὶ γενναίαν φυσιολογίαν κατ' οὐδὲν ἀληθείας ἡμμένην, οὐδέ τι θεῖον ἀληθῶς ἐπαγομένην, βεβιασμένην δὲ καὶ διεψευσμένην ἔχουσαν τὴν ἔξωθεν σεμνολογίαν. Ἄκουε δ' οὖν οἷα καὶ ὁ Πορφύριος ἐν τῇ πρὸς Ἀνεβὼ τὸν Αἰγύπτιον ἐπιστολῇ περὶ τῶν αὐτῶν ἱστορεῖ.

A giem simulacra configurare, cum sine illis Solem ipsum, Lunam, ac reliqua hujus universi elementa colere ac venerari liceret. Jam utris porro ex istis, et a quibus auspicati, ejusmodi cognomenta tribuere? Vulcani, inquam, et Minervæ, Jovis, Neptuni, atque Junonis? Utrum ista primum fuere hujus mundi elementorum nomina, quæ deinde mortalibus, ad aliquam inter eos cœlestesque deos appellationis communionem imposuerint? an potius, ad communes illas naturas hominum ipsorum nomina traduxere? quorsum vero mortalibus hisce appellationibus universi naturas nuncupare? Quid autem singulorum deorum mysteria? quid hymni et carmina? quid initiorum arcani ritus? Mundine elementorum, an priscorum mortalium eodem cum
B diis nomine præditorum invecta fuere symbola? Nam errores quidem, ebriosas perpotationes, amores, mulierum oppressiones, virorum insidias, et hujusmodi sexcenta in mortem utique vergentia, et summa cum turpitudine et indignitate conjuncta, quis communibus mundi elementis attribuat, cum præsertim ipsa per sese mortalis naturæ mores, ipsasque hominum cupiditates exhibeant? Ut profecto his omnibus argumentis, egregiam istam mirabilemque physiologiam, nihil usquam vel leviter attigisse veritatis, nihil quod Divinitatem sapiat, intexisse, sed coactitiam potius et ementitam sibi honestioris explicationis speciem aliunde mendicatam obtendisse, manifesto teneamus. **92** Nunc autem agesis, audi præterea, quid ipse quoque Porphyrius in ea, quam ad Anebonem Ægyptium scribit, epistola, hisce de rebus commemoret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ ὅτι τὴν πᾶσαν ἀναφορὰν τῆς τροπικῆς αὐτῶν θεωρίας ἐπὶ μόνα τὰ φαινόμενα κατ' οὐρανὸν ἄστρα, ἐπί τε ὕδωρ καὶ πῦρ, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μετῆγον.

CAPUT IV.

De eadem Ægyptiorum physiologia, quodque universam moralis interpretationis accommodationem, ad ea tantum quæ in cœlo astra cernuntur, aquam, ignem, ac cæteras mundi partes, traduxerint.

(52) « Χαιρήμων μὲν γὰρ καὶ οἱ ἄλλοι οὐδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων (53) κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῇ λόγων τιθέμενοι τοὺς Αἰγυπτίων, οὐδ' ἄλλους θεοὺς πλὴν τῶν πλανητῶν λεγομένων, καὶ τῶν συμπληρούντων τὸν ζωδιακὸν, καὶ ὅσοι τούτοις παρανατέλλουσι· τάς τε εἰς τοὺς δεκανοὺς τιμὰς (54), καὶ τοὺς ὡροσκόπους, καὶ τοὺς λεγομένους κραταιοὺς ἡγεμόνας, ὧν καὶ ὀνόματα ἐν τοῖς Ἀλμενιχιακοῖς φέρεται, καὶ θεραπεῖαι παθῶν, καὶ ἀνατολαὶ, καὶ δύσεις, καὶ μελλόντων σημειώσεις. Ἑώρα γὰρ τοὺς τὸν ἥλιον δημιουργὸν φαμένους, καὶ τὰ περὶ τὸν Ὄσιριν καὶ τὴν Ἶσιν, καὶ πάντας τοὺς ἱερατικοὺς μύθους, ἢ εἰς τοὺς ἀστέρας καὶ τὰς τούτων φάνσεις καὶ κρύψεις, καὶ ἐπιτολὰς ἐλιττομένους, ἢ εἰς τὰς τῆς σελήνης αὐξήσεις καὶ μειώσεις, ἢ εἰς τὴν τοῦ ἡλίου πορείαν, ἢ τό γε νυκτερινὸν ἡμισφαίριον, ἢ τὸ ἡμερινὸν, ἢ τόν γε ποταμόν· καὶ ὅλως πάντα εἰς τὰ φυσικὰ, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύοντας. Ὧν οἱ πλείους καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐκ τῆς τῶν ἀστέρων ἀνῆψαν κτήσεως, οὐκ οἶδ' ὅπως, δεσμοῖς ἀλύτοις, ἀνάγκῃ, ἣν

C «Enimvero Chæremon, inquit, ac cæteri nec aliud quidquam ante mundos illos, qui sub aspectum cadunt, fuisse arbitrantur, cum eos, qui ab Ægyptiis inducuntur, ipso disputationum suarum initio ponant; nec alios agnoscunt deos, quam quæ vulgo errantia sidera nominantur, quæque zodiacum implent, adeoque quotquot in eorum vicinia oriuntur. Quibus adjiciunt suas illas in decanos sectiones, horoscopos, quique fortes ac robusti duces nuncupantur, quorum non modo nomina, sed etiam morborum et calamitatum curationes, ortusque simul et occasus, futurorumque significationes eorum Almenichiacis continentur. Quippe videbat enim, qui
D solem universi architectum esse dicerent, ab illis non ea tantum quæ ad Osiridem Isidemque pertinent, sed etiam quidquid sacrarum fabularum erat, partim in stellas et earum aspectus, occultationes ortusque devolvi, partim in lunæ, modo crescentis, modo senescentis, varietatem, partim in solis cursum, ac vel in diurnum, vel in nocturnum hemi-

(52) Hic Porphyrii locus non exstat.

(53) *Πρὸ τῶν ὁρωμένων*, etc. Impressi codicis lectionem secutus sum, quam etiam mss. repræsentant, nisi quod pro ἐν ἀρχῇ λόγων, habent ἐν ἀρχῆς λόγῳ, hoc est in principii loco ac numero. Mont. mutat præterea τῶν ὁρωμένων κόσμων in ὁρωμένου κόσμου. Sed Ægyptii plures invehebant mundos. Cæterum Eusebius noster infra, præsentem locum indicans, ita scribit: Ἀκήκοας γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν, ὅπως τὸν Χαιρήμονα, καὶ πλείους ἄλλους ὡμολόγει, μηδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγεῖσθαι, ἐν ἀρχῆς τε λόγῳ τίθεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους. Quibus ex verbis, loci hujus emendatio peti possit hoc modo: Πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῆς τε λόγῳ τίθεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους. Clarius tamen locutus esset, si pronomen αὐτούς (nempe κόσμους) ante τίθεσθαι addidisset.

(54) *Τιμάς*. Reponere visum est τομάς, quæ conjectura facilis erat; eamque lectionem postea in duobus mss. Regiis et Mont. codice reperi.

Digitized by Google

sphærium, vel in Nilum ipsum fluvium, cuncta denique in res naturales, nihil in corporea mole carentes viventesque naturas, ipsarum interpretatione conferri. Atque istorum etiam plerique, quod in nostra voluntate est ac potestate situm, ex siderum motu suspensum esse voluerunt, cuncta necessitate, quod ipsi fatum appellant, sic tanquam inexplicabilibus quibusdam vinculis, nescio quo pacto, constringentes, eademque rursus ad deorum istorum vim ac numen alligantes. Itaque non alios sive in templis, sive in simulacris, sive in aliis ejusmodi, quam qui fati leges solvunt, venerantur. » Atque hæc a nobis ex laudata Porphyrii epistola producta sunto, quæ profecto manifeste declarant, ne arcanam quidem ipsam Ægyptiorum theologiam præter cœli stellas, tum quæ constantes ac fixæ, tum quæ errantes vulgo nominantur, alios ullos deorum **93** in numero collocasse, imo nec corporis expertem aliquem hujus universitatis architectum statuisse, nec rationi effectrici, nec deo diisve ullis, aut intelligentibus quibusdam ac sub oculos minime cadentibus naturis, sed uni duntaxat aspectabili soli ejus molitionem tribuisse. Itaque solis astris rerum universarum causam assignarunt, ex fati necessitate, siderumque motu et agitatione cuncta suspendentes; quæ quidem opinio apud illos hodieque vim retinet suam. Nunc ergo, cum et tota Ægyptiorum interpretatio non jam in corpore liberas viventesque naturas, sed in ea tantum, quæ quotidie cernuntur, mundi hujus elementa conferatur, et elementa ista sine animo, sine ratione, ac fluxæ percuntisque naturæ, peculiari quadam certaque fuerint ratione procreata: vide porro, quonam delapsa sit hominum istorum theologia, quæ naturam mentis expertem, mortuaque et ab omni sensu vacua corpora numinum instar consecrarit, præsertim cum nihil prorsus ab iisdem vel ad spirituales intelligentesque naturas, vel ad mentem ipsam atque rationem rerum procreatricem omnium referretur. Cum autem ex iis quæ ante a nobis allata sunt, tanquam certum et confessum habeamus, ab Ægyptiis ad Græcos traducta fuisse theologiæ mysteria, tempus utique est, ut eorum ad classem Græcos etiam ipsos aggregemus, illosque nec diversam ab Ægyptiis philosophandi rationem habuisse, nec præter inanimam quamdam materiam ulli omnino rei divinitatem dedisse convincamus. Ista quippe augusta Ægyptiorum erant numina, quemadmodum ille ipse, quem paulo ante citavi, Porphyrius auctor est (56), dum in iis, quos *De fugiendo rerum animatarum esu* conscripsit, de iisdem hunc in modum loquitur: « Illi autem ab hoc exercitationis genere, et inita cum divino numine familiaritate progressi,

A εἱμαρμένην λέγουσι, πάντα καταδήσαντες, καὶ πάντα τούτοις ἀνάψαντες τοῖς θεοῖς. Οὕτω λυτῆρας τῆς εἱμαρμένης μόνους ἔν τε ἱεροῖς καὶ ξοάνοις, καὶ τοῖς ἄλλοις θεραπεύουσι. » Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ τῆς δηλωθείσης ἐπιστολῆς κείσθω, σαφῶς διαγορεύοντα, ὅτι καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητος (55) θεολογία, οὐδὲ ἄλλους πλὴν τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, τῶν τε ἀπλανῶν καλουμένων, καὶ τῶν ὀνομαζομένων πλανητῶν ἐθεολόγει, δημιουργόν τε τῶν ὅλων εἰσῆγεν, οὐτιναοῦν ἀσώματον, οὐδὲ λόγον δημιουργικὸν, οὐδὲ μὴν θεὸν, οὐδὲ θεοὺς, οὐδέ τινας νοερὰς καὶ ἀφανεῖς δυνάμεις· μόνον δὲ τὸν ὁρώμενον ἥλιον· διὸ καὶ μόνοις τοῖς ἄστροις τὴν τῶν ὅλων ἀνετίθεσαν αἰτίαν, τὰ πάντα εἱμαρμένης ἐξάπτοντες, καὶ τῆς τῶν ἄστρων κινήσεώς τε καὶ φορᾶς· ὥσπερ B ἀμέλει εἰσέτι καὶ νῦν ἥδε παρ' αὐτοῖς κεκράτηκεν ἡ δόξα. Εἰ τοίνυν εἰς μόνον τὰ ὁρώμενα τοῦ κόσμου στοιχεῖα, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἡρμήνευται τοῖς Αἰγυπτίοις· τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ πάντα τὰ ὁρατὰ σώματα, τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄψυχα καὶ ἄλογα, ῥευστά τε τὴν φύσιν καὶ φθαρτὰ καθέστηκε· θέα εἰς οἷα πάλιν αὐτῶν καταπέπτωκεν ἡ θεολογία, τὴν ἄψυχον οὐσίαν, καὶ τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα σώματα θειάζουσα, μάλιστα ὅτε εἰς ἀσωμάτους καὶ νοερὰς οὐσίας οὐδὲν αὐτοῖς ἀνεφέρετο, οὐδὲ ἐπὶ νοῦν καὶ λόγον δημιουργικὸν τῶν ὅλων. Ἐπεὶ δὲ προωμολογήθη διὰ τῶν πρόσθεν εἰς Ἕλληνας παρ' Αἰγυπτίων τὰ τῆς θεολογίας μετακεκομίσθαι, ὥρα τούτοις στοιχεῖν καὶ Ἕλληνας, καὶ τὰ αὐτὰ Αἰγυπτίοις φυσιολογεῖν, ἀπελέγχεσθαί τε αὐτοὺς οὐδὲν πλέον τῆς ἀψύχου C ὕλης θεοποιοῦντας. Ταῦτα γὰρ ἦν τὰ σεμνὰ Αἰγυπτίων κατὰ τὴν τοῦ δεδηλωμένου συγγραφέως γραφήν· ὅστις πάλιν ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*, τοιαῦτα περὶ τῶν αὐτῶν διέξεισιν· « Ἀπὸ δὲ ταύτης ὁρμώμενοι τῆς ἀσκήσεως, καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον οἰκειώσεως, ἔγνωσαν ὡς οὐ δι' ἀνθρώπου μόνου τὸ θεῖον διῆλθεν· οὔτε ψυχὴ ἐν μόνῳ ἀνθρώπῳ ἐπὶ γῆς κατεσκήνωσεν, ἀλλὰ σχεδὸν ἡ αὐτὴ διὰ πάντων ἦλθε τῶν ζώων. Διὸ εἰς τὴν θεοποιΐαν παρέλαβον πᾶν ζῷον, καὶ ὁμοίως που ἀνέμιξαν θηρία καὶ ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ὀρνέων σώματα καὶ ἀνθρώπων. Εἴκασται γάρ τις παρ' αὐτοῖς μέχρι τραχήλου ἀνθρωποειδὴς, τὸ δὲ πρόσωπον ὀρνέου, ἢ λέοντος, ἢ ἄλλου τινὸς ζώου κεκτημένος· καὶ πάλιν αὖ κεφαλὴ ἀνθρώπειος, καὶ ἄλλων τινῶν ζώων μέρη, D πῆ μὲν ὑποκείμενα, πῆ δὲ ἐπικείμενα. Δι' ὧν δηλοῦσιν, ὅτι κατὰ γνώμην θεῶν καὶ ταῦτα ἀλλήλοις κοινωνεῖ, καὶ σύντροφα ἡμῖν καὶ τιθασσά ἐστι τῶν θηρίων τὰ ἄγρια, οὐκ ἄνευ τινὸς θείας βουλήσεως. Ὅθεν καὶ ὁ λέων ὡς θεὸς θρησκεύεται, καὶ μέρος τι τῆς Αἰγύπτου, ὃ καλοῦσι νομὸν, ἐπώνυμον ἔχει Λεοντοπολίτην, ἄλλο δὲ Βουσιρίτην, καὶ ἄλλο Κυνοπολίτην (57). Τὴν γὰρ ἐπὶ πάντα δύναμιν διὰ τῶν συν-

(55) *Ἀπόῤῥητος*. Ita mss. ambo, non *ἐπίῤῥητος*, ut ante legebatur.

(56) Locus est Porphyrii lib. IV: *Περὶ ἀποχ.*, duobus fol. post initium; recent. autem editionis pag. 372. Magna quidem ibi lectionum varietas est, eaque sæpe non improbanda, sæpius mendosa. Interpretem, si lubet, consule.

(57) *Κυνοπολίτην*. Excusus alter habet Λυκοπολίτην. Elige. Utroque nomine præfecturas Ægyptus habuit; de quibus ac cæteris consule Ptolemæum, Strabonem lib. XVII; Plinium lib. V, c. 9. Non deest, in quo illi discrepent. Busirites quidem, Ptolemæo Βουσιρίτης, ut hic; Straboni, et excuso Porphyrio, Βουσειρίτης per diphthongum. Notat

Digitized by Google

νόμων ζώων, ἣν ἕκαστος (58) τῶν θεῶν παρέσχεν, ἐθρήσκευσαν. Ὕδωρ δὲ καὶ πῦρ σέβονται, τὰ κάλλιστα (59) τῶν στοιχείων, ὡς ταῦτα αἰτιώτατα τῆς σωτηρίας ἡμῶν. Καὶ ταῦτα δεικνύντες ἐν τοῖς ἱεροῖς, ὡς που ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἀνοίξει τοῦ ἁγίου Σαράπιδος, ἥ τε θεραπεία διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος γίνεται, λείβοντος τοῦ ὑμνῴδου τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ πῦρ φαίνοντος, ὁππηνίκα ἐστὼς ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ (60) τῇ πατρίῳ τῶν Αἰγυπτίων φωνῇ ἐγείρει τὸν θεόν. Ταῦτ' οὖν σέβονται (61) τὰ μέτοχα, καὶ μάλιστα πλέον τούτων ἐτέθησαν τὰ ὡς ἐπὶ πλέον τῶν ἱερῶν μετέχοντα· τοιαῦτα δὲ πάντα τὰ ζῶα· ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπον σέβουσι κατὰ Ἀναβὶν (62) κώμην, ἐν ᾗ καὶ τούτων (63) θύεται, καὶ ἐπὶ τῶν βωμῶν τὰ ἱερὰ ἐκκαίεται. Ὁ δὲ μετ' ὀλίγον φάγοι ἂν τὰ ἴδια αὐτῷ, ὡς ἀνθρώπῳ, παρεσκευασμένα. Ὡς οὖν ἀνθρώπου ἀφεκτέον, οὕτω καὶ τῶν ἄλλων. Ἔτι δὲ ἐκ περιττῆς σοφίας (64) καὶ τῆς περὶ τὸ Θεῖον συντροφίας κατέλαβόν τισι τῶν θεῶν προσφιλῆ τῶν ζώων τινὰ μᾶλλον ἀνθρώπων, ὡς ἡλίῳ ἱερὰ (65), καὶ σύμπασαν μὲν τὴν φύσιν ἐξ αἵματος ἔχοντα καὶ πνεύματος· οἰκτείροντα δὲ καὶ ἄνθρωπον, καὶ κωκύοντα ἐπὶ νεκρῷ κειμένῳ, γῆν τε ἐπαμώμενα (66). » Καὶ μετὰ θραχέα φησί· « Κανθάρου δὲ (67) ἀμαθὴς μὲν βδελυχθείη ἂν ἀγνώμων ὑπάρχων τῶν θείων· Αἰγύπτιοι δὲ ἐσέθησαν, ὡς εἰκόνα ἡλίου ἔμψυχον. Κάνθαρος γὰρ τᾶς ἄρρην, καὶ ἀφιεὶς τὸν θορὸν ἐν τέλματι, καὶ ποιήσας σφαιροειδῆ, τοῖς ὀπισθίοις ἀντανᾴρει ποσίν, ὡς Ἥλιος οὐρανόν, καὶ περίοδον ἡμερῶν ἐκδέχεται (68) σεληνιακήν. Οὕτω δὲ καὶ περὶ κροκοδείλου τι φιλοσοφοῦσι, καὶ ἄλλο τι περὶ κροκοδείλου, περί τε γυπὸς καὶ ἴβεως, καὶ ὅλως καθ' ἕκαστον τῶν ζώων ὡς ἐκ φρονήσεως καὶ τῆς ἄγαν θεοσοφίας ἐπὶ τὸ σέβας ἐλθεῖν καὶ τῶν ζώων. »

neque divinitatem solum hominem permeare, neque in terris animum solo in homine domicilium suum posuisse, sed unum eumdemque omnia prope animantia pervasisse agnoverunt. Itaque in effingendis consecrandisque numinum simulacris, omni genere animalium usi, feras aliquando cum hominibus una miscuere, aliquando avium pariter hominumque corpora conjunxere. Videas enim apud ipsos imagines quasdam cervice tenus humana specie, vultu autem modo volucrem, modo leonem, aut aliud quodvis animal referentes : aliasque rursum capite quidem hominum similes, reliquis vero partibus corporis modo inferioribus, modo superioribus, aliarum animantium formam ostendentes. Quibus illi significatum volunt, et deorum ipsorum voluntate consilioque fieri, ut illa inter sese mutuo degant, nec sine eorumdem numine evenire, ut feræ immanesque **94** belluæ non cicurentur modo, sed nobiscum etiam aliqua vitæ societate conjungantur. Itaque ab iis leo tanquam deus colitur, Ægyptique pars aliqua (præfecturam ipsi vocant) ejus cognomento Leontopolites; alia Busirites, a bove; alia Cunopolites a cane nuncupatur. Enimvero sic illi summam in res omnes Dei potestatem, quam per animantes natura secum pastuque conjunctas, quas deorum singuli declararunt, venerari solent. Aquam autem et ignem, elementorum optima, divinis honoribus, tanquam præcipuas, salutis nostræ causas, prosequuntur. Atque hæc in ipsis quoque templis ostendunt : cum in sacra Serapidis æde reseranda, solemnis expiationis ritus igne simul et aqua in hodiernum usque diem peragi consueverit, ipso nimirum præcentore aquam libante, igneque præferente, dum ad templi vestibulum patria Ægyptiorum lingua deum exsuscitat. Hæc igitur ipsi colunt, quod aliquam habeant cum rebus sacris communionem; sed ea potissimum, quorum fere perpetuus iisdem in sacris usus esse solet, majore quam cætera cultu venerantur; cujusmodi sunt cuncta animantium genera. Nam et homini quoque, circa pagum quem Anabin vocant, divinos honores tribuunt, eique sacrificium offerunt, et impositas altaribus victimas adolent. Ille vero paulo post ea tantum comedit, quæ sibi ex privato penu tanquam homini parata et apposita fuerint. Sicut igitur ab

etiam Strabo, ex animantibus nonnulla esse, quæ Ægyptii colant universi, bovem, canem, felem, accipitrem, ibim, lepidotum piscem, et oxyrhynchum : alia quæ singulorum nemorum propria sint, ut lupum Lycopolitani, etc.

(58) Hic verborum facta videtur nonnulla trajectio. Itaque verti, perinde ac si legeretur, δύναμιν, ἣν διὰ τῶν συννόμων ζώων ἕκαστος, etc. Excusus recentior legit, δύναμιν τοῦ Θεοῦ. διὰ τῶν συννόμων ζώων, ὧν ἕκαστος τ. θ. π. ἐ., quæ mihi lectio non minus probatur.

(59) *Τὰ κάλλιστα.* Excusus recentior, μάλιστα, nec istud male; ac fortasse Porphyrius scripserat τὰ μάλιστα, quod Ἀττικώτερόν τι φαίνεται.

(60) *Ἑστὼς ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ.* Longe, opinor, melius, quam ut in excuso utroque, ἀνεστὼς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ.

(61) *Ταῦτ' οὖν σέβονται*, etc. Ita hic locus in excuso legitur : Ταῦτ' οὖν σέβοντες, τὰ μέτοχα καὶ μάλιστα πλειόνων τούτων ἐλείφθησαν, ὡς ἐπὶ πλέον τ. ἱ. μετ. Tum, μετὰ ταῦτα δὲ πάντα τὰ ζῶα. Neutra lectio castigata satis videtur; nostra tamen vero propior est, in qua fortassis, τὸ μάλιστα, vel τὸ πλέον expungi queat.

(62) *Ἀναβὶν.* Excusus Ἀνουβὶν, quæ vox sane apud Ægyptios notior. Sed infra 117 *Anamis* vocatur.

(63) *Τούτων.* Excusus, τούτῳ, recte. Sequitur, κ. ἐ. τ. β. τ. ἱερεῖα κεῖται. Ὁ δὲ μετ' ὀλίγον φάγοιεν· τὰ δὴ καὶ αὐτῷ ὡς ἀνθρώπῳ παρεσκεύασται. Quæ postrema rectius, opinor, et clarius leguntur in nostro.

(64) *Περιττῆς σοφίας.* Interpr. Porphyrii. *ex sapientiæ impari discrimine, et ex conversatione certorum animalium circa res divinas, quædam quibusdam diis magis grata quam homines delegerunt.* Tu judica.

(65) *Ἱερά.* Excusus, ἱέρακα, quam lectionem secuti sumus. Sane ex voce Ἱέρακα, duæ hic perperam natæ sunt, ἱερὰ καί· nam istud καί prorsus expungi debet, ut in excuso. Quod minus observatum effecit, ut vir doctus hæc de scarabæis acciperet, atque hunc locum perperam explicaret.

(66) *Ἐπαμώμενα.* Excusus vetust., ἐπομώμενον εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, quæ vera lectio est; sequitur enim, quod Eusebius præteriit, ἐν οἷς τὸ ἡλιακὸν κατοικεῖν πεπιστεύκασι φῶς.

(67) *Κανθάρου δέ* Excusus, Κάνθαρον, melius

(68) *Ἐκδέχεται.* Excusi inserunt ἑκκαιδεκάτῳ.

Digitized by Google

homine, sic a reliquis insuper animantibus abstinendum est. Præterea, cum singulari quadam et eximia sapientiæ vi, tum diuturna cum divino numine consuetudine, hoc etiam intellexere, quosdam esse deos, qui certis animantibus magis, quam hominibus ipsis, delectentur, ut solem accipitre, qui, cum naturam habeat totam ex sanguine spirituque constantem, tum ea est erga hominem commiseratione, ut jacenti ejus cadaveri ingemiscat, oculisque terram ingerat. » Et pauculis interjectis: « Jam vero scarabæum, inquit, stultus forte quispiam detestetur, utpote divinis in rebus hospes ac peregrinus: at hunc Ægyptii quasi vivam ac spirantem solis imaginem venerari solent. Nam et scarabæus omnis mas est, et semen in paludem immissum, ac sphæricam in figuram conformatum postremis pedibus in aversam partem convolvit, solis in cœlo motum æmulatus, integramque lunæ dierum conversionem exspectat. Sicque singulare aliquid de ariete, aliud item de crocodilo, ac similiter de vulture, ibi, uno verbo, de quolibet animantium genere philosophantur, ut summæ cujusdam prudentiæ, aut potius divinæ sapientiæ consilio ad cultum ipsis etiam animalibus tribuendum adducti esse videantur. »

95 CAPUT V.

Ista omnia nullam damnandi sui causam per sese non præbuisse.

Hæc igitur laudatus a nobis scriptor de egregia politorum et elegantium Ægyptiorum physiologia commemorat, quibus eorum nobis arcana patefecit; nimirum, aquam ipsos ignemque venerari, unamque omnino esse tam ratione præditorum, quam eadem carentium, nec corporum modo, sed etiam animi substantiam naturamque statuere; ut eam ob causam feras etiam jure ab illis ac merito deorum in numero palam habitas ac recensitas fuisse arbitretur. Id autem quis non ab omni ratione alienissimum esse videat, rationis expertem belluinamque naturam, ut numen in ea consecretur, adhiberi, quod ejusdem, ut aiunt, cum hominibus animi communione jungatur? quippe, oporteret enim, si ita est, easdem feras homines appellare, humanamque cum iis dignitatem honoremque communicare. Quod illi cum minime fecerint, quæ tamen ab ipsa natura brutæ ac rationis expertes feræ procreantur, quæ hoc cognomenti genus sibi proprium sortitæ sunt, quæ ne ipsa quidem hominum appellatione dignæ judicantur; eas non jam eodem apud se, quo homines, jure esse voluerunt, sed altissimum illud orbis universi regis, ac rerum omnium molitoris Dei nomen in belluarum naturam ultro dejecerunt, easque deos pronuntiarunt, quas Deus ne hominum quidem appellatione dignatus est. Audiisti præterea divinæ sapientiæ mysteria, quæ mirabilem Ægyptiorum nationem ad lupos, canes leonesque venerandos excitarit. Cognovisti etiam scarabæi miraculum, virtutem accipitris. Desine tamen, quod superest, deos irridere: subeat te potius tantæ infelicissimi hominum generis cæcitatis et amentiæ commiseratio: simulque omnibus diligenter exploratis tecum ipse reputa, quibus nos quantisque bonis Christus ille Deus cumularit, qui nostros et Ægyptiorum ipsorum animos, evangelicæ doctrinæ suæ vi tam inveterata tamque diuturna cæcitate vindicarit: nam et Ægyptios quoque maximam sane partem videmus ab istius morbi contagione liberatos.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι καὶ ταῦτα πάσης ὑπῆρχε μεστὰ καταγνώσεως.

Τοιαῦτα καὶ τὰ περὶ τῆς γενναίας τῶν σοφῶν Αἰγυπτίων φυσιολογίας τέθειται ὁ δεδηλωμένος, Αἰγυπτίων διασαφήσας ἡμῖν τὰ ἀπόῤῥητα· ὅτι τε ὕδωρ καὶ πῦρ σέβουσι, καὶ μία λογικῶν καὶ ἀλόγων, οὐ μόνον σωμάτων, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς οὐσία κέκριται εἶναι παρ' αὐτοῖς, ὡς εὐλόγως αὐτῷ δοκεῖν θεοὺς ἀνηγορεῦσθαι τὰ θηρία. Καίτοι πῶς οὐ παραλογώτατον εἰς θεοποιῖαν παραλαμβάνειν τὴν ἄλογον καὶ θηριώδη φύσιν, διὰ τὸ τῆς ἴσης, ὡς φασιν, ἀνθρώποις μετέχειν ψυχῆς; χρὴ γὰρ, εἴπερ ἄρα, ἀνθρώπους καὶ αὐτὰ ἡγεῖσθαι, καὶ τῆς ἀνθρωπείας αὐτοῖς δόξης τε καὶ τιμῆς μεταδιδόναι. Οἱ δὲ τοῦτο μὴ πράξαντες τὰ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἄλογα θηρία γενόμενα, καὶ ταύτην εἰληχότα τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ οὐδὲ τῆς ἀνθρώπων προῤῥήσεως (69) ἠξιωμένα, οὐδ' ὁμοίως ἀνθρώποις ἠξίωσαν ἀποδέξασθαι· τὴν ἀνωτάτω δὲ τοῦ παμβασιλέως προσηγορίαν, καὶ τοῦ τῶν ἁπάντων δημιουργοῦ Θεοῦ φέροντες εἰς τὴν τῶν θηρίων φύσιν, καταβεβλήκασι, καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἃ μηδὲ τῆς ἀνθρώπων πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ κατηξίωται προσηγορίας. Ἐπὶ τούτοις ἀκήκοας καὶ τῆς θεοσοφίας τῆς μυστικῆς, δι' ἣν οἱ θαυμάσιοι τῶν Αἰγυπτίων λύκους καὶ κύνας καὶ λέοντας ἐσεβάσθησαν. Ἔγνως καὶ τοῦ κανθάρου τὸ θαῦμα, καὶ ἱέρακος τὴν ἀρετήν. Μὴ δὲ γέλα τοῦ λοιποῦ τοὺς θεούς· ἐλέει δὲ καὶ πολλῆς εὐηθείας καὶ ἀβλεψίας τὸ τρισάθλιον ἀνθρώπων γένος. Καὶ δὴ σκόπει τὰ πάντα περιαθρῶν, οἵων ἡμῖν ἀγαθῶν πάρεστι δοτὴρ ὁ Χριστὸς ὁ Θεὸς, τοσαύτης νόσου, μακρᾶς τε καὶ πολυχρονίου πηρώσεως, καὶ τὰς Αἰγυπτίων ψυχὰς, διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λελυτρωμένος, ὡς τοὺς πλείους ἤδη τῶν κατ' Αἴγυπτον καὶ ταύτης ἀπηλλάχθαι τῆς νόσου.

96 CAPUT VI.

Jure nos ab ea quoque de diis istorum philosophandi ratione, quæ propius ad naturam accedere videatur, recessisse, eidemque solam veramque theologiam anteposuisse.

Ejusmodi fuerunt Ægyptiorum commenta, quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὅτι καὶ τῆς φυσικωτέρας αὐτῶν περὶ θεῶν θεωρίας εὐλόγως ἀναχωρήσαντες, τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ θεολογίαν προετιμήσαμεν.

Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα καὶ τὰ παρ' Αἰγυπτίοις, ἃ καὶ

(69) *Προῤῥήσεως.* Alter e mss., cum Montac., προσῤῥήσεως, melius.

Digitized by Google

παλαίτερα τῶν Ἑλληνικῶν ἁπάντων μνημονεύεται. Ἆρ' οὖν τοιγαροῦν πρὸς τὴν μυθικὴν [a] καὶ τὴν φυσικωτέραν θεολογίας [b] Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ Αἰγυπτίων, τῶν πάλαι τὴν πολύθεον δεισιδαιμονίαν συστησαμένων· παρ' οἷς ὅτι μηδέν τι τῶν ἀληθῶς θείων, ἀσωμάτων τε καὶ νοερῶν οὐσιῶν ἐγνωρίζετο, μεμάθηκας. Πλὴν ἀλλὰ δεδόσθω καὶ συγκεχωρήσθω τοῦτοις τοῖς μετεωρολέσχαις λέγειν ἀληθῆ, καὶ ἐπιτυγχάνειν ἐν τῇ τῶν ἀλληγορουμένων φυσιολογίᾳ· γενέσθω τε αὐτοῖς ὁ ἥλιος ποτὲ μὲν Ἀπόλλων, καὶ πάλιν Ὧρος, καὶ Ὄσιρις πάλιν ὁ αὐτὸς, καὶ μυρία ἄλλα, ὅσα καὶ θέλοιεν· ὥσπερ οὖν καὶ ἡ σελήνη, ἥ Ἶσις, ἡ Ἄρτεμις, καὶ ὅσα ἄν τις ἐξαριθμεῖν βούλοιτο. Μὴ γὰρ ἔστω ταῦτα θνητῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἐπουρανίων φωστήρων σημαντικαὶ προσηγορίαι. Τὸν ἥλιον ἄρα, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, ὡς θεοὺς προσκυνητέον. Καὶ ταύτῃ τοιγαροῦν ἡ γενναία τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία ὡς διὰ μηχανῆς πέφηνεν, εἰς ὕψος μὲν ἀνάγουσα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ λόγου, κάτω δὲ περιστρέφουσα ἀμφὶ τὴν αἰσθητὴν καὶ φαινομένην τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τὴν τῶν σοφῶν διάνοιαν, καὶ πλέον οὐδὲν, ἀλλ' ἢ πῦρ καὶ τὴν θερμὴν οὐσίαν, τά τε μέρη τοῦ κόσμου, διὰ τῶν οὐρανίων φωστήρων. Ἔστω δὲ καὶ τὴν ὑγρὰν καὶ τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν σύγκρασιν τῶν σωμάτων θειάζουσα· πῶς οὖν οὐ μέγα καὶ θαυμάσιον τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Εὐαγγέλιον, πᾶν γένος ἀνθρώπων παιδεῦον, τὸν ἡλίου καὶ σελήνης Θεὸν καὶ δεσπότην, καὶ δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου, αὐτὸν τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ταῖς προσηκούσαις ἐννοίαις εὐσεβεῖν; καὶ οὐ τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα, ἀλλὰ τὸν ζωῆς αὐτῆς, καὶ τροφῶν, καὶ πάντων ἀγαθῶν ταμίαν ὑμνεῖν, μέρη τε τοῦ κόσμου τὰ ὁρώμενα, καὶ πᾶν τὸ καταληπτὸν σαρκὸς αἰσθήσει, ὡς ἂν τῆς φθαρτῆς ὄντα φύσεως οὐδαμῶς καταπλήττεσθαι· τὸν δ' ἐν τούτοις ἅπασιν ἀόρατον, καὶ τὸν καθόλου τε καὶ κατὰ μέρος δημιουργικὸν νοῦν μόνον ἀποθαυμάζειν, καὶ θεολογεῖν μίαν μόνην ἐκείνων διήκουσαν καὶ διακοσμοῦσαν τὰ πάντα δύναμιν θείαν, ἀσώματον οὖσαν καὶ νοερὰν τὴν φύσιν, μᾶλλον δὲ καὶ ἄῤῥητον εἰπεῖν καὶ ἀκατάληπτον, διὰ πάντων, δι' ὧν καὶ ἐνεργεῖ, παραφαινομένην, διήκουσάν τε ἀσωμάτως, καὶ ἀσυμπλόκως τὰ πάντα ἐπιπορευομένην, καὶ δι' ἁπάντων οὐκ οὐρανίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς, τῶν τε καθόλου στοιχείων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, τὴν τῆς θεότητος διαρκῆ μεγαλουργίαν ἐπιδεικνυμένην· πᾶσί τε ἀφανῶς καὶ ἡμῖν ἀνεπαισθήτως ἐπιστατοῦσαν, καὶ λόγοις ἀνεκφράστοις σοφίας τὸν σύμπαντα κόσμον διακυβερνῶσαν. Τοσούτων ἡμῖν ἀποδεδειγμένων εἰς ἔλεγχον τῆς ἀσυστάτου σοφίας ἢ θεολογίας, τῆς τε λεγομένης μυθικωτέρας, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας, καὶ φυσικωτέρας, ἣν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνές τε καὶ Αἰγύπτιοι σεμνύνοντες ἀπεδείχθησαν· ὥρα καὶ τῶν νεῶν τῶν δὴ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φιλοσοφεῖν ἐπαγγελομένων ἐπαθρῆσαι τὰ καλλωπίσματα. Οἶδε γὰρ τὰ περὶ νοῦ δημιουργικοῦ τῶν ὅλων, καὶ τὰ περὶ ἀσωμάτων ἰδεῶν, νοερῶν τε καὶ λογικῶν δυνάμεων, τοῖς ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις ἐφευρημένα, καὶ

A longe omnibus Græcorum figmentis antiquiora fuisse memorantur. Habes tu præter fabulosam illam theologiam, aliam quoque cum rebus naturalibus conjunctiorem, eamque cum Græcis pariter Ægyptiisque communem, qui jam olim superstitiosum istum tot numinum cultum conflavere, quos utique nihil omnino de ulla vere divina, corporis experte, atque intelligente natura cognovisse, facile animadvertis. Sed enim demus hoc tamen, atque istis altiorum cœlestiumque nugarum architectis concedamus, verum eos dicere, et in hac sua allegoricæ interpretationis physiologia scopum ipsum attigisse. Sit apud illos sol nunc quidem Apollo, nunc Orus, nunc etiam, si lubet, Osiris, imo esto sane, quidquid ipsi voluerint : itemque luna, vel B Isis, vel Artemis, vel quæcunque recensere placuerit. Sint enimvero hæc non mortalium hominum, sed luminum cœlestium propria nomina. Erit videlicet propterea soli, lunæ, sideribus, ac reliquis hujus mundi partibus adorationis cultus tanquam diis exhibendus. Sic ergo præclara Græcorum philosophia in omnium conspectu, verborum quidem ostentationem quasi machina quadam sublime tollit, at sapientium mentem deorsum et circa Dei creaturas, quæ sensibus oculisque patent, ita versat, nihil ut omnino præter ignem calidamque naturam, mundique partes, luminaque cœlestia, adde vero humidam atque siccam per me licet, ipsamque corporum temperationem divinitate donet. C Quis igitur non videat, magnum plane atque admirabile quiddam esse Jesu Christi Servatoris Deique nostri Evangelium, quod universum hominum genus edoceat, solis ipsius lunæque Deum ac dominum orbisque totius conditorem, supremum, inquam, illum, rerumque fines ac terminos omnium superantem, convenienti tantæ majestati cogitatione sensuque venerari? adeoque non corporum elementa, sed ipsiusmet vitæ, alimentorum, cunctorumque bonorum quæstorem ac dispensatorem celebrare? **97** nec jam ullo modo aspectabilis istius mundi partes, aut eorum quidquam, quæ sensu corporis attingi comprehendique possunt, quippe quæ caducæ pereuntisque naturæ sint, cum stupore mentis intueri : sed potius mentem illam, D non modo communium universi naturarum, sed rerum quoque singularum effectricem, quæque cum insit in omnibus, nusquam tamen videri potest, unam admirari, unam suis de numine sermonibus ac disputationibus prædicare; solam, inquam, illam potestatem divinam, quæ cuncta permeat, cunctaque moderatur, corpore vacuam intelligentemque naturam, vel ejusmodi potius, quam nec dicendi nec cogitandi vis ulla capere possit, quæ subinde rebus in omnibus, quæ per eam efficiuntur, appareat, quæ sine corpore cuncta penetret, ac sine ulla commistione pervadat, quæ omnibus in creaturis non cœlestibus modo, sed etiam terrenis constantem ac perpetuam operandi virtutem ac magnifi-

[a] *Isc.* τῇ μυθικῇ. [b] *Isc.* θεολογίαν.

Digitized by Google

illum, cui nonnulli Ammonis cognomentum fecere; Junonem præterea, Vulcanum, Vestam, postremoque Mercurium, ex iisque Solem Ægypti regnum principem tenuisse, astro cœlesti cognominem. » Hactenus a nobis laudatus auctor. Jam vero Plutarchus in eo, quod *de Iside* scripsit, opusculo, quæ sequuntur ad verbum habet : « Rem, inquit, novo a capite totam arcessentes, ex omnibus, qui subtilius aliquid et accuratius disputarunt, eorum in primis, quibus simplicitas magis tamen placuit, sententiam videamus. Tales vero illi sunt, qui quomodo Græci, Saturnum tempus, Junonem aerem, Vulcani generationem aeris in ignem mutationem allegorice interpretantur, sic apud Ægyptios Nilum Osirin esse dicunt, qui cum Iside, hoc est terra congrediatur; Typhonem vero mare, in quod Nilus incidens evanescat. » Quibus ille similibusque commemoratis, rursum ad dæmones fictitias deorum istorum fabellas revocat, novasque deinceps novarum allegoriarum accommodationes excogitat. Ego vero quæsierim ex iis, et quidem jure, quorum tandem sese numinum expressas imagines conservare dicant; dæmonum ne? an ignis, aeris, terræ, aquæ, an virorum, mulierumque simulacra? an denique brutorum animantium, ac ferarum ipsarum figuras? Nam cum ipsimet, homines quosdam mortales eodem, quo solem ac cætera mundi elementa, nomine procreatos, eosdemque deos postea consecratos fuisse concedant; **91** quorum, obsecro, æquum fuerit imagines illas figurasque nominare, quas in simulacris inanimes cælatas videmus? an elementorum hujus universi? an, quod artificiosa ipsa vultus conformatio palam ostendit, mortalium inter mortuos jacentium? Enim vero, taceant isti licet; veritas per se ipsa loquitur, ac prope magna voce clamans, eos, de quibus agimus, viros quosdam mortales fuisse testatur. Quinetiam Plutarchus in opere illo quod *De Iside Ægyptiisque numinibus* scriptum reliquit, ultro dataque opera singulorum propriam corporis figuram coloremque declarat, his verbis : « Narrant, inquit, Ægyptii Mercurium brachio breviorem, Typhonem rufum, Martem candidiorem, Osirin denique nigriorem fuisse : quippe qui natura homines exstitissent. » Hæc Plutarchus. Mortuorum ergo fuit tota illa numinum apud istos consecratio; quidquid autem physiologiæ est, hoc iidem postea confinxere. Nam quid attinebat in virorum ac mulierum effi-

A Ἑρμῆν. Καὶ πρῶτον μὲν Ἥλιον βασιλεῦσαι τῶν καὶ' Αἴγυπτον, ὁμώνυμον ὄντα τῷ κατ' οὐρανὸν ἄστρῳ. » Ταῦτα μὲν οὖν ὁ δηλωθεὶς συγγραφεύς. Καὶ ὁ Πλούταρχος δὲ ἐν τῷ περὶ τῶν *Κατὰ τὴν Ἶσιν* αὐτοῦ συγγράμματι τάδε γράφει κατὰ λέξιν· « Ἀπ' ἄλλης (47) δὲ ἀρχῆς τῶν φιλοσοφώτερόν τι λέγειν δοκούντων (48) τοὺς ἁπλουστάτους σκεψώμεθα πρῶτον. Οὗτοι δ' εἰσὶν οἱ λέγοντες, ὥσπερ Ἕλληνες Κρόνον ἀλληγοροῦσι τὸν χρόνον, Ἥραν δὲ τὸν ἀέρα, γένεσιν δὲ Ἡφαίστου τὴν εἰς τὸ πῦρ ἀέρος μεταβολὴν, οὕτω παρ' Αἰγυπτίοις Νεῖλον εἶναι τὸν Ὄσιριν, Ἶσιδι συνόντα τῇ γῇ, Τυφῶνα δὲ τὴν θάλασσαν, εἰς ἣν ὁ Νεῖλος ἐμπίπτων ἀφανίζεται. » Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα εἰπὼν, πάλιν εἰς δαίμονας ἀναφέρει τοὺς περὶ τῶν δηλουμένων θεῶν μύθους. Καὶ πάλιν ἄλλως ἀποδί-
B δωσι, καὶ αὖθις ἑτέρως ἀλληγορῶν. Ἦν δ' ἂν κατὰ λόγον πυθέσθαι ὁποτέρων θεῶν τὰ ξόανα τὰς ἐντετυπωμένας μορφὰς σώζειν φήσουσιν· πότερα δαιμόνων; ἀλλὰ πυρὸς, καὶ ἀέρος, καὶ γῆς, καὶ ὕδατος, ἢ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν εἰκόνας, καὶ ζώων ἀλόγων, καὶ θηρίων σχήματα; Ἐπεὶ γὰρ καὶ πρὸς αὐτῶν συγκεχώρηται ὁμωνύμως ἠλίῳ καὶ τοῖς καθόλου στοιχείοις θνητούς τινας ἄνδρας γεγονέναι, καὶ τούτους θεοὺς ἀνηγορεῦσθαι, τίνων εἰκὸς ἂν εἴη μορφὰς εἶναι καὶ εἰκόνας λέγειν τὰς ἐν τοῖς ἀψύχοις ξοάνοις γλυφάς; πότερον τῶν καθόλου στοιχείων, ἢ, ὅπερ καὶ τὸ ἐναργὲς τῆς ὄψεως ἐπιδείκνυσι, τῶν ἐν νεκροῖς κειμένων θνητῶν; Ἀλλ' εἰ καὶ αὐτοί μοι (49) λέγοιεν, ὅ γέ τι ἀληθὴς λόγος βοᾷ καὶ κέκραγε μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεὶς, θνητοὺς
C ἄνδρας μαρτυρῶν γεγονέναι τοὺς δηλουμένους. Ὁ δὲ Πλούταρχος καὶ τῶν σωμάτων (50) αὐτῶν ἐκ περιουσίας τὸν ποιὸν ὑπογράφει τοῦ σώματος χαρακτῆρα ἐν τοῖς *Περὶ τῆς Ἰσιδος καὶ τῶν Αἰγυπτίων θεῶν*, ὧδέ πως λέγων· « Ἱστοροῦσι (51) γὰρ Αἰγύπτιοι τὸν μὲν Ἑρμῆν τῷ σώματι γενέσθαι γαλιάγκωνα, τὸν δὲ Τυφῶνα τῇ χροιᾷ πυῤῥὸν, λευκόν τε τὸν Ἄρην, καὶ μελάγχρουν τὸν Ὄσιριν, ὡς τῇ φύσει γεγονότας ἀνθρώπους. » Ταῦτα ὁ Πλούταρχος. Νεκρῶν ἄρα ἡ πᾶσα
D αὐτῶν θεοποιία καθέστηκε· πέπλασται δ' αὐτοῖς τὰ τῆς φυσιολογίας. Τί γὰρ ἐχρῆν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν σχήματα ζωοπλαστεῖν, παρὸν καὶ δίχα τούτων Ἥλιον σέβειν καὶ Σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα; Ποτέροις δὲ τούτων, καὶ ἐκ τίνων ἀρξάμενοι τὰς τοιάσδε προσηγορίας ἐπεφήμισαν; οἷον, λέγω τὸν Ἥφαιστον καὶ τὴν Ἀθηνᾶν, Δία τε καὶ Ποσειδῶνα καὶ Ἥραν. Ἆρα γὰρ ταῦτα τῶν καθόλου στοιχείων πρότερον ὄντα ὀνόματα, δεύτερον αὐτὰ τοῖς θνητοῖς ὁμωνύμως τοῖς οὐρανίοις ἐπιτεθείκασιν· ἢ τοὔμπαλιν ἐκ

(47) Ἀπ' ἄλλης. Plutarchus *De Iside et Osiride*, p. 363 D, 2.

(48) Δοκούντων. Plutarchus, δυναμένων.

(49) Αὐτοί μοι. Vertere non dubitavi, quasi scriptum esset, αὐτοὶ μὴ, quod sensus omnino postulat.

(50) Aut hoc σωμάτων, aut quod sequitur σώματος, delendum videtur.

(51) Ἱστοροῦσιν. Hic mihi Plutarchi locus non occurrit, sed alii duo non absimiles, eodem in lib. *De Iside et Osiride*. Cæterum γαλιάγκωνα reposui, pro γαλῆάγκωνα; sic enim ubique scribitur, et vel brachio tantum, vel etiam toto corpore breviorem significat. Qui tamen hanc vocem ἀπὸ τῆς γάλης arcessunt, iis magis τὸ η placeat, quam ι. Non absimiles, qui Latinis olim Anci dicebantur. Sic enim Festus; « *Ancus*, qui aduncum brachium habet, ut exporrigi non possit. » Et Glossario veteri, *Ancus*, mancus est, *κυλλὸς*, λορδός. Recte κυλλός. Is enim, χωλός et καμπύλος Hesychio dicitur; at λορδὸς cernuum potius significat, ejusmodi fere quem Gallice vocamus *lourdaud*. Varro tamen *Ancum* Sabinum esse vocem putavit.

Digitized by Google

τῆς παρ' ἀνθρώποις ἐπικλήσεως τὴν μεταφορὰν ἐπὶ τὰς οὐσίας πεποίηνται; Καὶ τί χρὴ θνηταῖς προσηγορίαις τὰς καθόλου φύσεις ἐπιφημίζειν, τὰ δὲ καθ' ἕκαστον θεὸν μυστήρια, οἵ τε ὕμνοι καὶ αἱ ᾠδαὶ, καὶ τῶν τελετῶν τὰ ἀπόῤῥητα, πότερα τῶν καθόλου στοιχείων ἢ τῶν πάλαι θνητῶν ἀνδρῶν τῶν τοῖς θεοῖς ὁμωνύμων ἐπάγονται τὰ σύμβολα; Ἀλλὰ γὰρ πλάνας καὶ μέθας, καὶ ἔρωτας, φθοράς τε γυναικῶν, καὶ ἀνδρῶν ἐπιβουλὰς, καὶ μυρία ἄττα θνητὰ ὡς ἀληθῶς καὶ αἰσχρὰ καὶ ἄσεμνα, πῶς ἂν τις ἀναθείη τοῖς καθόλου στοιχείοις, αὐτόθεν τὸ θνητὸν καὶ ἀνθρωποπαθὲς ἐπενηνεγμένα; Ὥστε ἐκ τούτων ἁπάντων ἀλίσκεσθαι τὴν θαυμαστὴν ταύτην καὶ γενναίαν φυσιολογίαν κατ' οὐδὲν ἀληθείας ἡμμένην, οὐδέ τι θεῖον ἀληθῶς ἐπαγομένην, βεβιασμένην δὲ καὶ διεψευσμένην ἔχουσαν τὴν ἔξωθεν σεμνολογίαν. Ἄκουε δ' οὖν οἷα καὶ ὁ Πορφύριος ἐν τῇ πρὸς Ἀνεβὼ τὸν Αἰγύπτιον ἐπιστολῇ περὶ τῶν αὐτῶν ἱστορεῖ.

A giem simulacra configurare, cum sine illis Solem ipsum, Lunam, ac reliqua hujus universi elementa colere ac venerari liceret. Jam utris porro ex istis, et a quibus auspicati, ejusmodi cognomenta tribuere? Vulcani, inquam, et Minervæ, Jovis, Neptuni, atque Junonis? Utrum ista primum fuere hujus mundi elementorum nomina, quæ deinde mortalibus, ad aliquam inter eos cœlestesque deos appellationis communionem imposuerint? an potius, ad communes illas naturas hominum ipsorum nomina traduxere? quorsum vero mortalibus hisce appellationibus universi naturas nuncupare? Quid autem singulorum deorum mysteria? quid hymni et carmina? quid initiorum arcani ritus? Mundine elementorum, an priscorum mortalium eodem cum B diis nomine præditorum invecta fuere symbola? Nam errores quidem, ebriosas perpotationes, amores, mulierum oppressiones, virorum insidias, et hujusmodi sexcenta in mortem utique vergentia, et summa cum turpitudine et indignitate conjuncta, quis communibus mundi elementis attribuat, cum præsertim ipsa per sese mortalis naturæ mores, ipsasque hominum cupiditates exhibeant? Ut profecto his omnibus argumentis, egregiam istam mirabilemque physiologiam, nihil usquam vel leviter attigisse veritatis, nihil quod Divinitatem sapiat, invexisse, sed coactitiam potius et ementitam sibi honestioris explicationis speciem aliunde mendicatam obtendisse, manifesto teneamus. **92** Nunc autem agesis, audi præterea, quid ipse quoque Porphyrius in ea, quam ad Anebonem Ægyptium scribit, epistola, hisce de rebus commemoret.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν, καὶ ὅτι τὴν πᾶσαν ἀναφορὰν τῆς τροπικῆς αὐτῶν θεωρίας ἐπὶ μόνα τὰ φαινόμενα κατ' οὐρανὸν ἄστρα, ἐπί τε ὕδωρ καὶ πῦρ, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μετῆγον.

CAPUT IV.

De eadem Ægyptiorum physiologia, quodque universam moralis interpretationis accommodationem, ad ea tantum quæ in cœlo astra cernuntur, aquam, ignem, ac cæteras mundi partes, traduxerint.

(52) « Χαιρήμων μὲν γὰρ καὶ οἱ ἄλλοι οὐδ' ἄλλο τι C πρὸ τῶν ὁρωμένων (53) κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῇ λόγων τιθέμενοι τοὺς Αἰγυπτίων, οὐδ' ἄλλους θεοὺς πλὴν τῶν πλανητῶν λεγομένων, καὶ τῶν συμπληρούντων τὸν ζωδιακὸν, καὶ ὅσοι τούτοις παρανατέλλουσι· τάς τε εἰς τοὺς δεκανοὺς τιμὰς (54), καὶ τοὺς ὡροσκόπους, καὶ τοὺς λεγομένους κραταιοὺς ἡγεμόνας, ὧν καὶ ὀνόματα ἐν τοῖς Ἀλμενιχιακοῖς φέρεται, καὶ θεραπεῖαι παθῶν, καὶ ἀνατολαὶ, καὶ δύσεις, καὶ μελλόντων σημειώσεις. Ἑώρα γὰρ τοὺς τὸν ἥλιον δημιουργὸν φαμένους, καὶ τὰ περὶ τὸν Ὄσιριν καὶ τὴν Ἶσιν, καὶ πάντας τοὺς ἱερατικοὺς μύθους, ἢ εἰς τοὺς ἀστέρας καὶ τὰς τούτων φάνσεις καὶ κρύψεις, καὶ ἐπιτολὰς ἐλιττομένους, ἢ εἰς τὰς τῆς σελήνης αὐξήσεις καὶ D μειώσεις, ἢ εἰς τὴν τοῦ ἡλίου πορείαν, ἢ τό γε νυκτερινὸν ἡμισφαίριον, ἢ τὸ ἡμερινὸν, ἢ τόν γε ποταμόν· καὶ ὅλως πάντα εἰς τὰ φυσικὰ, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύοντας. Ὧν οἱ πλείους καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐκ τῆς τῶν ἀστέρων ἀνῆψαν κινήσεως, οὐκ οἶδ' ὅπως, δεσμοῖς ἀλύτοις, ἀνάγκῃ, ἣν

«Enimvero Chæremon, inquit, ac cæteri nec aliud quidquam ante mundos illos, qui sub aspectum cadunt, fuisse arbitrantur, cum eos, qui ab Ægyptiis inducuntur, ipso disputationum suarum initio ponant; nec alios agnoscunt deos, quam quæ vulgo errantia sidera nominantur, quæque zodiacum implent, adeoque quotquot in eorum vicinia oriuntur. Quibus adjiciunt suas illas in decanos sectiones, horoscopos, quique fortes ac robusti duces nuncupantur, quorum non modo nomina, sed etiam morborum et calamitatum curationes, ortusque simul et occasus, futurorumque significationes eorum Almenichiacis continentur. Quippe videbat enim, qui solem universi architectum esse dicerent, ab illis non ea tantum quæ ad Osiridem Isidemque pertinent, sed etiam quidquid sacrarum fabularum erat, partim in stellas et earum aspectus, occultationes ortusque devolvi, partim in lunæ, modo crescentis, modo senescentis, varietatem, partim in solis cursum, ac vel in diurnum, vel in nocturnum hemi-

(52) Hic Porphyrii locus non exstat.

(53) *Πρὸ τῶν ὁρωμένων*, etc. Impressi codicis lectionem secutus sum, quam etiam mss. repræsentant, nisi quod pro ἐν ἀρχῇ λόγων, habent ἐν ἀρχῆς λόγῳ, hoc est in principii loco ac numero. Mont. mutat præterea τῶν ὁρωμένων κόσμων in ὁρωμένου κόσμου. Sed Ægyptii plures invehebant mundos. Cæterum Eusebius noster infra, præsentem locum indicans, ita scribit: Ἀκήκοας γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν, ὅπως τὸν Χαιρήμονα, καὶ πλείους ἄλλους ὡμολόγει, μηδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγεῖσθαι, ἐν ἀρχῆς τε λόγῳ τίθεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους. Quibus ex verbis, loci hujus emendatio peti possit hoc modo: Πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγοῦνται, ἐν ἀρχῆς τε λόγῳ τίθεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους. Clarius tamen locutus esset, si pronomen αὐτούς (nempe κόσμους) ante τίθεσθαι addidisset.

(54) *Τιμάς*. Reponere visum est τομάς, quæ conjectura facilis erat; eamque lectionem postea in duobus mss. Regiis et Mont. codice reperi.

Digitized by Google

sphærium, vel in Nilum ipsum fluvium, cuncta denique in res naturales, nihil in corporea mole carentes viventesque naturas, ipsarum interpretatione conferri. Atque istorum etiam plerique, quod in nostra voluntate est ac potestate situm, ex siderum motu suspensum esse voluerunt, cuncta necessitate, quod ipsi fatum appellant, sic tanquam inexplicabilibus quibusdam vinculis, nescio quo pacto, constringentes, eademque rursus ad deorum istorum vim ac numen alligantes. Itaque non alios sive in templis, sive in simulacris, sive in aliis ejusmodi, quam qui fati leges solvunt, venerantur. » Atque hæc a nobis ex laudata Porphyrii epistola producta sunto, quæ profecto manifeste declarant, ne arcanam quidem ipsam Ægyptiorum theologiam præter cœli stellas, tum quæ constantes ac fixæ, tum quæ errantes vulgo nominantur, alios ullos deorum **93** in numero collocasse, imo nec corporis expertem aliquem hujus universitatis architectum statuisse, nec rationi effectrici, nec deo diisve ullis, aut intelligentibus quibusdam ac sub oculos minime cadentibus naturis, sed uni duntaxat aspectabili soli ejus molitionem tribuisse. Itaque solis astris rerum universarum causam assignarunt, ex fati necessitate, siderumque motu et agitatione cuncta suspendentes; quæ quidem opinio apud illos hodieque vim retinet suam. Nunc ergo, cum et tota Ægyptiorum interpretatio non jam in corpore liberas viventesque naturas, sed in ea tantum, quæ quotidie cernuntur, mundi hujus elementa conferatur, et elementa ista sine animo, sine ratione, ac fluxæ percuntisque naturæ, peculiari quadam certaque fuerint ratione procreata : vide porro, quonam delapsa sit hominum istorum theologia, quæ naturam mentis expertem, mortuaque et ab omni sensu vacua corpora numinum instar consecrarit, præsertim cum nihil prorsus ab iisdem vel ad spirituales intelligentesque naturas, vel ad mentem ipsam atque rationem rerum procreatricem omnium referretur. Cum autem ex iis quæ ante a nobis allata sunt, tanquam certum et confessum habeamus, ab Ægyptiis ad Græcos traducta fuisse theologiæ mysteria, tempus utique est, ut eorum ad classem Græcos etiam ipsos aggregemus, illosque nec diversam ab Ægyptiis philosophandi rationem habuisse, nec præter inanimam quamdam materiam ulli omnino rei divinitatem dedisse convincamus. Ista quippe augusta Ægyptiorum erant numina, quemadmodum ille ipse, quem paulo ante citavi, Porphyrius auctor est (56), dum in iis, quos *De fugiendo rerum animatarum esu* conscripsit, de iisdem hunc in modum loquitur : « Illi autem ab hoc exercitationis genere, et inita cum divino numine familiaritate progressi,

A εἱμαρμένην λέγουσι, πάντα καταδήσαντες, καὶ πάντα τούτοις ἀνάψαντες τοῖς θεοῖς. Οὕτω λυτῆρας τῆς εἱμαρμένης μόνους ἔν τε ἱεροῖς καὶ ξοάνοις, καὶ τοῖς ἄλλοις θεραπεύουσι. » Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ τῆς δηλωθείσης ἐπιστολῆς κείσθω, σαφῶς διαγορεύοντα, ὅτι καὶ ἡ τῶν Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητος (55) *Θεολογία*, οὐδὲ ἄλλους πλὴν τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, τῶν τε ἀπλανῶν καλουμένων, καὶ τῶν ὀνομαζομένων πλανητῶν ἐθεολόγει, δημιουργόν τε τῶν ὅλων εἰσῆγεν, οὐτινασοῦν ἀσώματον, οὐδὲ λόγον δημιουργικὸν, οὐδὲ μὴν θεὸν, οὐδὲ θεοὺς, οὐδέ τινας νοερὰς καὶ ἀφανεῖς δυνάμεις· μόνον δὲ τὸν ὁρώμενον ἥλιον· διὸ καὶ μόνοις τοῖς ἄστροις τὴν τῶν ὅλων ἀνετίθεσαν αἰτίαν, τὰ πάντα εἱμαρμένης ἐξάπτοντες, καὶ τῆς τῶν ἄστρων κινήσεώς τε καὶ φορᾶς· ὥσπερ

B ἀμέλει εἰσέτι καὶ νῦν ἥδε παρ' αὐτοῖς κεκράτηκεν ἡ δόξα. Εἰ τοίνυν εἰς μόνον τὰ ὁρώμενα τοῦ κόσμου στοιχεῖα, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἡρμήνευται τοῖς Αἰγυπτίοις· τὰ δὲ στοιχεῖα καὶ πάντα τὰ ὁρατὰ σώματα, τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἄψυχα καὶ ἄλογα, ῥευστά τε τὴν φύσιν καὶ φθαρτὰ καθέστηκε· θέα εἰς οἷα πάλιν αὐτῶν καταπέπτωκεν ἡ θεολογία, τὴν ἄψυχον οὐσίαν, καὶ τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα σώματα θειάζουσα, μάλιστα ὅτε εἰς ἀσωμάτους καὶ νοερὰς οὐσίας οὐδὲν αὐτοῖς ἀνεφέρετο, οὐδὲ ἐπὶ νοῦν καὶ λόγον δημιουργικὸν τῶν ὅλων. Ἐπεὶ δὲ προωμολογήθη διὰ τῶν πρόσθεν εἰς Ἕλληνας παρ' Αἰγυπτίων τὰ τῆς θεολογίας μετακεκομίσθαι, ὥρα τούτοις στοιχεῖν καὶ Ἕλληνας, καὶ τὰ αὐτὰ Αἰγυπτίοις φυσιολογεῖν, ἀπελέγχεσθαί τε αὐτοὺς οὐδὲν πλέον τῆς ἀψύχου

C ὕλης θεοποιοῦντας. Ταῦτα γὰρ ἦν τὰ σεμνὰ Αἰγυπτίων κατὰ τὴν τοῦ δεδηλωμένου συγγραφέως γραφήν· ὅστις πάλιν ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*, τοιαῦτα περὶ τῶν αὐτῶν διέξεισιν· « Ἀπὸ δὲ ταύτης ὁρμώμενοι τῆς ἀσκήσεως, καὶ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον οἰκειώσεως, ἔγνωσαν ὡς οὐ δι' ἀνθρώπου μόνου τὸ Θεῖον διῆλθεν· οὔτε ψυχὴ ἐν μόνῳ ἀνθρώπῳ ἐπὶ γῆς κατεσκήνωσεν, ἀλλὰ σχεδὸν ἡ αὐτὴ διὰ πάντων ἦλθε τῶν ζώων. Διὸ εἰς τὴν θεοποιΐαν παρέλαβον πᾶν ζῷον, καὶ ὁμοίως που ἀνέμιξαν θηρία καὶ ἀνθρώπους, καὶ πάλιν ὀρνέων σώματα

D καὶ ἀνθρώπων. Εἴκασται γάρ τις παρ' αὐτοῖς μέχρι τραχήλου ἀνθρωποειδὴς, τὸ δὲ πρόσωπον ὀρνέου, ἢ λέοντος, ἢ ἄλλου τινὸς ζώου κεκτημένος· καὶ πάλιν αὖ κεφαλὴ ἀνθρώπειος, καὶ ἄλλων τινῶν ζώων μέρη, πῇ μὲν ὑποκείμενα, πῇ δὲ ἐπικείμενα. Δι' ὧν δηλοῦσιν, ὅτι κατὰ γνώμην θεῶν καὶ ταῦτα ἀλλήλοις κοινωνεῖ, καὶ σύντροφα ἡμῖν καὶ τιθασσά ἐστι τῶν θηρίων τὰ ἄγρια, οὐκ ἄνευ τινὸς θείας βουλήσεως. Ὅθεν καὶ ὁ λέων ὡς θεὸς θρησκεύεται, καὶ μέρος τι τῆς Αἰγύπτου, ὃ καλοῦσι νομὸν, ἐπώνυμον ἔχει Λεοντοπολίτην, ἄλλο δὲ Βουσιρίτην, καὶ ἄλλο Κυνοπολίτην (57). Τὴν γὰρ ἐπὶ πάντα δύναμιν διὰ τῶν συν-

(55) Ἀπόῤῥητος. Ita mss. ambo, non ἐπίῤῥητος, ut ante legebatur.

(56) Locus est Porphyrii lib. IV : *Περὶ ἀποχ.*, duobus fol. post initium; recent. autem editionis pag. 372. Magna quidem ibi lectionum varietas est, eaque sæpe non improbanda, sæpius mendosa. Interpretem, si lubet, consule.

(57) *Κυνοπολίτην*. Excusus alter habet Λυκοπολίτην. Elige. Utroque nomine præfecturas Ægyptus habuit; de quibus ac cæteris consule Ptolemæum, Strabonem lib. XVII; Plinium lib. V, c. 9. Non deest, in quo illi discrepent. Busirites quidem, Ptolemæo Βουσιρίτης, ut hic; Straboni, et excuso Porphyrio, Βουσειρίτης per diphthongum. Notat

Digitized by Google

νόμων ζώων, ἣν ἕκαστος (58) τῶν θεῶν παρέσχεν, ἐθρήσκευσαν. Ὕδωρ δὲ καὶ πῦρ σέβονται, τὰ κάλλιστα (59) τῶν στοιχείων, ὡς ταῦτα αἰτιώτατα τῆς σωτηρίας ἡμῶν. Καὶ ταῦτα δεικνύντες ἐν τοῖς ἱεροῖς, ὥς που ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ ἀνοίξει τοῦ ἁγίου Σαράπιδος, ἥ τε θεραπεία διὰ πυρὸς καὶ ὕδατος γίνεται, λείβοντος τοῦ ὑμνῴδου τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ πῦρ φαίνοντος, ὁπηνίκα ἐστὼς ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ (60) τῇ πατρίῳ τῶν Αἰγυπτίων φωνῇ ἐγείρει τὸν θεόν. Ταῦτ' οὖν σέβονται (61) τὰ μέτοχα, καὶ μάλιστα πλέον τούτων ἐσέφθησαν τὰ ὡς ἐπὶ πλέον τῶν ἱερῶν μετέχοντα· τοιαῦτα δὲ πάντα τὰ ζῶα· ἐπεὶ καὶ ἄνθρωπον σέβουσι κατὰ Ἄναβιν (62) κώμην, ἐν ᾗ καὶ τούτων (63) θύεται, καὶ ἐπὶ τῶν βωμῶν τὰ ἱερὰ ἐκκαίεται. Ὁ δὲ μετ' ὀλίγον φάγοι ἂν τὰ ἴδια αὐτῷ, ὡς ἀνθρώπῳ, παρεσκευασμένα. Ὡς οὖν ἀνθρώπου ἀφεκτέον, οὕτω καὶ τῶν ἄλλων. Ἔτι δὲ ἐκ περιττῆς σοφίας (64) καὶ τῆς περὶ τὸ θεῖον συντροφίας κατέλαβόν τισι τῶν θεῶν προσφιλῆ τῶν ζώων τινὰ μᾶλλον ἀνθρώπων, ὡς ἡλίῳ ἱερὰ (65), καὶ σύμπασαν μὲν τὴν φύσιν ἐξ αἵματος ἔχοντα καὶ πνεύματος· οἰκτείροντα δὲ καὶ ἄνθρωπον, καὶ κωκύοντα ἐπὶ νεκρῷ κειμένῳ, γῆν τε ἐπαμώμενα (66). » Καὶ μετὰ βραχέα φησί· « Κανθάρου δὲ (67) ἀμαθὴς μὲν βδελυχθείη ἂν ἀγνώμων ὑπάρχων τῶν θείων· Αἰγύπτιοι δὲ ἐσέφθησαν, ὡς εἰκόνα ἡλίου ἔμψυχον. Κάνθαρος γὰρ τᾶς ἄῤῥην, καὶ ἀφιεὶς τὸν θορὸν ἐν τέλματι, καὶ ποιήσας σφαιροειδῆ, τοῖς ὀπισθίοις ἀντανωφέρει ποσίν, ὡς Ἥλιος οὐρανόν, καὶ περίοδον ἡμερῶν ἐκδέχεται (68) πεντηκοντήρη. Οὕτω δὲ καὶ περὶ κριοῦ τι φιλοσοφοῦσι, καὶ ἄλλο τι περὶ κροκοδείλου, περί τε γυπὸς καὶ ἴβεως, καὶ ὅλως καθ' ἕκαστον τῶν ζώων ὡς ἐκ φρονήσεως καὶ τῆς ἄγαν θεοσοφίας ἐπὶ τὸ σέβας ἐλθεῖν καὶ τῶν ζώων. »

A neque divinitatem solum hominem permeare, neque in terris animum solo in homine domicilium suum posuisse, sed unum eumdemque omnia prope animantia pervasisse agnoverunt. Itaque in effingendis consecrandisque numinum simulacris, omni genere animalium usi, feras aliquando cum hominibus una miscuere, aliquando avium pariter hominumque corpora conjunxere. Videas enim apud ipsos imagines quasdam cervice tenus humana specie, vultu autem modo volucrem, modo leonem, aut aliud quodvis animal referentes : aliasque rursum capite quidem hominum similes, reliquis vero partibus corporis modo inferioribus, modo superioribus, aliarum animantium formam ostendentes. Quibus illi significatum volunt, et deorum ipsorum voluntate consilioque fieri, ut illa inter sese mutuo degant, nec sine eorumdem numine evenire, ut feræ immanesque 94 belluæ non cicurentur modo, sed nobiscum etiam aliqua vitæ societate conjungantur. Itaque ab iis leo tanquam deus colitur, Ægyptique pars aliqua (præfecturam ipsi vocant) ejus cognomento Leontopolites; alia Busirites, a bove; alia Cunopolites a cane nuncupatur. Enimvero sic illi summam in res omnes Dei potestatem, quam per animantes natura secum pastuque conjunctas, quas deorum singuli declararunt, venerari solent. Aquam autem et ignem, elementorum optima, divinis honoribus, tanquam præcipuas, salutis nostræ causas, prosequuntur. Atque hæc in ipsis quoque templis ostendunt : cum in sacra Serapidis æde reseranda, solemnis expiationis ritus igne simul et aqua in hodiernum usque diem peragi consueverit, ipso nimirum præcentore aquam libante, igneinque præferente, dum ad templi vestibulum patria Ægyptiorum lingua deum exsuscitat. Hæc igitur ipsi colunt, quod aliquam habeant cum rebus sacris communionem; sed ea potissimum, quorum fere perpetuus ilsdem in sacris usus esse solet, majore quam cætera cultu venerantur; cujusmodi sunt cuncta animantium genera. Nam et homini quoque, circa pagum quem Anabin vocant, divinos honores tribuunt, eique sacrificium offerunt, et impositas altaribus victimas adolent. Ille vero paulo post ea tantum comedit, quæ sibi ex privato penu tanquam homini parata et apposita fuerint. Sicut igitur ab

etiam Strabo, ex animantibus nonnulla esse, quæ Ægyptii colant universi, bovem, canem, felem, accipitrem, ibim, lepidotum piscem, et oxyrhynchum : alia quæ singulorum nemorum propria sint, ut lupum Lycopolitani, etc.

(58) Hic verborum facta videtur nonnulla trajectio. Itaque verti, perinde ac si legeretur, δύναμιν, ἣν διὰ τῶν συννόμων ζώων ἕκαστος, etc. Excusus recentior legit, δύναμιν τοῦ Θεοῦ. διὰ τῶν συννόμων ζώων, ὧν ἕκαστος τ. θ. π. ἐ., quæ mihi lectio non minus probatur.

(59) *Τὰ κάλλιστα.* Excusus recentior, μάλιστα, nec istud male; ac fortasse Porphyrius scripserat τὰ μάλιστα, quod Ἀττικώτερόν τι φαίνεται.

(60) *Ἐστὼς ἐπὶ τοῦ οὐδοῦ.* Longe, opinor, melius, quam ut in excuso utroque, ἀνεστὼς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ.

(61) *Ταῦτ' οὖν σέβονται*, etc. Ita hic locus in excuso legitur : Ταῦτ' οὖν σέβοντες, τὰ μέτοχα καὶ μάλιστα πλειόνων τούτων ἐλείφθησαν, ὡς ἐπὶ πλέον τ. ἱ. μετ. Tum, μετὰ ταῦτα δὲ πάντα τὰ ζῶα. Neutra lectio castigata satis videtur; nostra tamen vero propior est, in qua fortassis, τὸ μάλιστα, vel τὸ πλέον expungi queat.

(62) *Ἄναβιν.* Excusus Ἄνουβιν, quæ vox sane apud Ægyptios notior. Sed infra 117 *Anamis* vocatur.

(63) *Τούτων.* Excusus, τούτῳ, recte. Sequitur, κ. ἐ. τ. β. τ. ἱερεῖα κεῖται. Ὁ δὲ μετ' ὀλίγον φάγοιεν· τὰ δὴ καὶ αὐτῷ ὡς ἀνθρώπῳ παρεσκεύασται. Quæ postrema rectius, opinor, et clarius leguntur in nostro.

(64) *Περιττῆς σοφίας.* Interpr. Porphyrii. *ex sapientiæ impari discrimine, et ex conversatione certorum animalium circa res divinas, quædam quibusdam diis magis grata quam homines delegerunt.* Tu judica.

(65) *Ἱερά.* Excusus, ἱέρακα, quam lectionem secuti sumus. Sane ex voce Ἱέρακα, duæ hic perperam natæ sunt, ἱερὰ καί· nam istud καί prorsus expungi debet, ut in excuso. Quod minus observatum effecit, ut vir doctus hæc de scarabæis acciperet, atque hunc locum perperam explicaret.

(66) *Ἐπαμώμενα.* Excusus vetust., ἐπομώμενον εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, quæ vera lectio est; sequitur enim, quod Eusebius præteriit, ἐν οἷς τὸ ἡλιακὸν κατοικεῖν πεπιστεύκασι φῶς.

(67) *Κανθάρου δέ* Excusus, Κάνθαρον, melius

(68) *Ἐκδέχεται.* Excusi inserunt εἰκοσιοστῷ.

Digitized by Google

homine, sic a reliquis insuper animantibus abstinendum est. Præterea, cum singulari quadam et eximia sapientiæ vi, tum diuturna cum divino numine consuetudine, hoc etiam intellexere, quosdam esse deos, qui certis animantibus magis, quam hominibus ipsis, delectentur, ut solem accipitre, qui, cum naturam habeat totam ex sanguine spirituque constantem, tum ea est erga hominem commiseratione, ut jacenti ejus cadaveri ingemiscat, oculisque terram ingerat. » Et pauculis interjectis: « Jam vero scarabæum, inquit, stultus forte quispiam detestetur, utpote divinis in rebus hospes ac peregrinus : at hunc Ægyptii quasi vivam ac spirantem solis imaginem venerari solent. Nam et scarabæus omnis mas est, et semen in paludem immissum, ac sphæricam in figuram conformatum postremis pedibus in aversam partem convolvit, solis in cœlo motum æmulatus, integramque lunæ dierum conversionem exspectat. Sicque singulare aliquid de ariete, aliud item de crocodilo, ac similiter de vulture, ibi, uno verbo, de quolibet animantium genere philosophantur, ut summæ cujusdam prudentiæ, aut potius divinæ sapientiæ consilio ad cultum ipsis etiam animalibus tribuendum adducti esse videantur. »

95 CAPUT V.

Ista omnia nullam damnandi sui causam per sese non præbuisse.

Hæc igitur laudatus a nobis scriptor de egregia politorum et elegantium Ægyptiorum physiologia commemorat, quibus eorum nobis arcana patefecit; nimirum, aquam ipsos ignemque venerari, unamque omnino esse tam ratione præditorum, quam eadem carentium, nec corporum modo, sed etiam animi substantiam naturamque statuere; ut eam ob causam feras etiam jure ab illis ac merito deorum in numero palam habitas ac recensitas fuisse arbitretur. Id autem quis non ab omni ratione alienissimum esse videat, rationis expertem belluinamque naturam, ut numen in ea consecretur, adhiberi, quod ejusdem, ut aiunt, cum hominibus animi communione jungatur? quippe, oporteret enim, si ita est, easdem feras homines appellare, humanamque cum iis dignitatem honoremque communicare. Quod illi cum minime fecerint, quæ tamen ab ipsa natura brutæ ac rationis expertes feræ procreantur, quæ hoc cognomenti genus sibi proprium sortitæ sunt, quæ ne ipsa quidem hominum appellatione dignæ judicantur; eas non jam eodem apud se, quo homines, jure esse voluerunt, sed altissimum illud orbis universi regis, ac rerum omnium molitoris Dei nomen in belluarum naturam ultro dejecerunt, easque deos pronuntiarunt, quas Deus ne hominum quidem appellatione dignatus est. Audiisti præterea divinæ sapientiæ mysteria, quæ mirabilem Ægyptiorum nationem ad lupos, canes leonesque venerandos excitarit. Cognovisti etiam scarabæi miraculum, virtutem accipitris. Desine tamen, quod superest, deos irridere : subeat te potius tantæ infelicissimi hominum generis cæcitatis et amentiæ commiseratio : simulque omnibus diligenter exploratis tecum ipse reputa, quibus nos quantisque bonis Christus ille Deus cumularit, qui nostros et Ægyptiorum ipsorum animos, evangelicæ doctrinæ suæ vi tam inveterata tamque diuturna cæcitate vindicarit : nam et Ægyptios quoque maximam sane partem videmus ab istius morbi contagione liberatos.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

A *Ὅτι καὶ ταῦτα πάσης ὑπῆρχε μεστὰ καταγγώσεως.*

Τοιαῦτα καὶ τὰ περὶ τῆς γενναίας τῶν σοφῶν Αἰγυπτίων φυσιολογίας τέθειται ὁ δεδηλωμένος, Αἰγυπτίων διασαφήσας ἡμῖν τὰ ἀπόῤῥητα· ὅτι τε ὕδωρ καὶ πῦρ σέβουσι, καὶ μία λογικῶν καὶ ἀλόγων, οὐ μόνον σωμάτων, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς οὐσία κέκριται εἶναι παρ' αὐτοῖς, ὡς εὐλόγως αὐτῷ δοκεῖν θεοὺς ἀνηγορεῦσθαι τὰ θηρία. Καίτοι πῶς οὐ παραλογώτατον εἰς θεοποιΐαν παραλαμβάνειν τὴν ἄλογον καὶ θηριώδη φύσιν, διὰ τὸ τῆς ἴσης, ὥς φασιν, ἀνθρώποις μετέχειν ψυχῆς; χρὴ γὰρ, εἴπερ ἄρα, ἀνθρώπους καὶ αὐτὰ ἡγεῖσθαι, καὶ τῆς ἀνθρωπείας αὐτοῖς δόξης τε καὶ τιμῆς μεταδιδόναι. Οἱ δὲ τοῦτο μὴ πράξαντες τὰ πρὸς αὐτῆς τῆς φύσεως ἄλογα θηρία γενόμενα, καὶ B ταύτην εἰληχότα τὴν ἐπωνυμίαν, καὶ οὐδὲ τῆς ἀνθρώπων προῤῥήσεως (69) ἠξιωμένα, οὐδ' ὁμοίως ἀνθρώποις ἠξίωσαν ἀποδέξασθαι· τὴν ἀνωτάτω δὲ τοῦ παμβασιλέως προσηγορίαν, καὶ τοῦ τῶν ἁπάντων δημιουργοῦ Θεοῦ φέροντες εἰς τὴν τῶν θηρίων φύσιν, καταβεβλήκασι, καὶ θεοὺς ἐπεφήμισαν, ἃ μηδὲ τῆς ἀνθρώπων πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ κατηξίωται προσηγορίας. Ἐπὶ τούτοις ἀκήκοας καὶ τῆς θεοσοφίας τῆς μυστικῆς, δι' ἣν οἱ θαυμάσιοι τῶν Αἰγυπτίων λύκους καὶ κύνας καὶ λέοντας ἐσεβάσθησαν. Ἔγνως καὶ τοῦ κανθάρου τὸ θαῦμα, καὶ ἱέρακος τὴν ἀρετήν. Μὴ δὲ γέλα τοῦ λοιποῦ τοὺς θεούς· ἐλέει δὲ καὶ πολλῆς εὐηθείας καὶ ἀβλεψίας τὸ τρισάθλιον ἀνθρώπων γένος. Καὶ δὴ σκόπει τὰ πάντα περιαθρῶν, οἵων ἡμῖν ἀγαθῶν πάρεστι δοτὴρ ὁ Χριστὸς ὁ Θεὸς, τοσαύτης C νόσου, μακρᾶς τε καὶ πολυχρονίου πηρώσεως, καὶ τὰς Αἰγυπτίων ψυχὰς, διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας λελυτρωμένος, ὡς τοὺς πλείους ἤδη τῶν κατ' Αἴγυπτον καὶ ταύτης ἀπηλλάχθαι τῆς νόσου.

96 CAPUT VI.

Jure nos ab ea quoque de diis istorum philosophandi ratione, quæ propius ad naturam accedere videatur, recessisse, eidemque solam veramque theologiam anteposuisse.

Ejusmodi fuerunt Ægyptiorum commenta, quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὅτι καὶ τῆς φυσικωτέρας αὐτῶν περὶ θεῶν θεωρίας εὐλόγως ἀναχωρήσαντες, τὴν μόνην καὶ ἀληθῆ θεολογίαν προετιμήσαμεν.

Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα καὶ τὰ παρ' Αἰγυπτίοις, ἃ καὶ

(69) *Προῤῥήσεως.* Alter e mss., cum Montac., προσῤῥήσεως, melius.

Digitized by Google

παλαίτερα τῶν Ἑλληνικῶν ἁπάντων μνημονεύεται. Ἔχεις τοιγαροῦν πρὸς τὴν μυθικὴν [a] καὶ τὴν φυσικωτέραν θεολογίας [b] Ἑλλήνων ὁμοῦ καὶ Αἰγυπτίων, τῶν πάλαι τὴν πολύθεον δεισιδαιμονίαν συστησαμένων· παρ' οἷς ὅτι μηδέν τι τῶν ἀληθῶς θείων, ἀσωμάτων τε καὶ νοερῶν οὐσιῶν ἐγνωρίζετο, μεμάθηκας. Πλὴν ἀλλὰ δεδόσθω καὶ συγκεχωρήσθω τουτοισὶ τοῖς μετεωρολέσχαις λέγειν ἀληθῆ, καὶ ἐπιτυγχάνειν ἐν τῇ τῶν ἀλληγορουμένων φυσιολογίᾳ· γενέσθω τε αὐτοῖς ὁ ἥλιος ποτὲ μὲν Ἀπόλλων, καὶ πάλιν Ὧρος, καὶ Ὄσιρις πάλιν ὁ αὐτὸς, καὶ μυρία ἄλλα, ὅσα καὶ θέλοιεν· ὥσπερ οὖν καὶ ἡ σελήνη, ἥ Ἶσις, ἡ Ἄρτεμις, καὶ ὅσα ἄν τις ἐξαριθμεῖν βούλοιτο. Μὴ γὰρ ἔστω ταῦτα θνητῶν ἀνδρῶν, ἀλλ' αὐτῶν τῶν ἐπουρανίων φωστήρων σημαντικὰ προσηγορίαι. Τὸν ἥλιον ἄρα, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, ὡς θεοὺς προσκυνητέον. Καὶ ταύτῃ τοιγαροῦν ἡ γενναία τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφία ὡς διὰ μηχανῆς πέφηνεν, εἰς ὕψος μὲν ἀνάγουσα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ λόγου, κάτω δὲ περιστρέφουσα ἀμφὶ τὴν αἰσθητὴν καὶ φαινομένην τοῦ Θεοῦ δημιουργίαν τὴν τῶν σοφῶν διάνοιαν, καὶ πλέον οὐδέν, ἀλλ' ἢ πῦρ καὶ τὴν θερμὴν οὐσίαν, τά τε μέρη τοῦ κόσμου, διὰ τῶν οὐρανίων φωστήρων. Ἔστω δὲ καὶ τὴν ὑγρὰν καὶ τὴν ξηρὰν, καὶ τὴν σύγκρασιν τῶν σωμάτων θειάζουσα· πῶς οὖν οὐ μέγα καὶ θαυμάσιον τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Εὐαγγέλιον, πᾶν γένος ἀνθρώπων παιδεῦον, τὸν ἡλίου καὶ σελήνης Θεὸν καὶ δεσπότην, καὶ δημιουργὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου, αὐτὸν τὸν ἀνωτάτω καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ταῖς προσηκούσαις ἐννοίαις εὐσεβεῖν; καὶ οὐ τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα, ἀλλὰ τὸν ζωῆς αὐτῆς, καὶ τροφῶν, καὶ πάντων ἀγαθῶν ταμίαν ὑμνεῖν, μέρη τε τοῦ κόσμου τὰ ὁρώμενα, καὶ πᾶν τὸ καταληπτὸν σαρκὸς αἰσθήσει, ὡς ἂν τῆς φθαρτῆς ὄντα φύσεως οὐδαμῶς καταπλήττεσθαι· τὸν δ' ἐν τούτοις ἅπασιν ἀόρατον, καὶ τὸν καθόλου τε καὶ κατὰ μέρος δημιουργικὸν νοῦν μόνον ἀποθαυμάζειν, καὶ θεολογεῖν μίαν μόνην ἐκείνων διήκουσαν καὶ διακοσμοῦσαν τὰ πάντα δύναμιν θείαν, ἀσώματον οὖσαν καὶ νοερὰν τὴν φύσιν, μᾶλλον δὲ καὶ ἄῤῥητον εἰπεῖν καὶ ἀκατάληπτον, διὰ πάντων, δι' ὧν καὶ ἐνεργεῖ, παραφαινομένην, διήκουσάν τε ἀσωμάτως, καὶ ἀσυμπλόκως τὰ πάντα ἐπιπορευομένην, καὶ δι' ἁπάντων οὐκ οὐρανίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς, τῶν τε καθόλου στοιχείων καὶ τῶν ἐπὶ μέρους, τὴν τῆς θεότητος διαρκῆ μεγαλουργίαν ἐπιδεικνυμένην· πᾶσί τε ἀφανῶς καὶ ἡμῖν ἀνεπαισθήτως ἐπιστατοῦσαν, καὶ λόγοις ἀνεκφράστοις σοφίας τὸν σύμπαντα κόσμον διακυβερνῶσαν. Τοσούτων ἡμῖν ἀποδεδειγμένων εἰς ἔλεγχον τῆς ἀσυστάτου σοφίας ἢ θεολογίας, τῆς τε λεγομένης μυθικωτέρας, καὶ τῆς ὑψηλοτέρας, καὶ φυσικωτέρας, ἣν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνές τε καὶ Αἰγύπτιοι σεμνύνοντες ἀπεδείχθησαν· ὥρα καὶ τῶν νεῶν τῶν δὴ καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς φιλοσοφεῖν ἐπαγγελομένων ἐπαθρῆσαι τὰ καλλωπίσματα. Οἶδε γὰρ τὰ περὶ νοῦ δημιουργικοῦ τῶν ὅλων, καὶ τὰ περὶ ἀσωμάτων ἰδεῶν, νοερῶν τε καὶ λογικῶν δυνάμεων, τοῖς ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις ἐφευρημένα, καὶ

[a] Ἰσ. τῇ μυθικῇ. [b] Ἰσ. θεολογίαν.

A longe omnibus Græcorum figmentis antiquiora fuisse memorantur. Habes tu præter fabulosam illam theologiam, aliam quoque cum rebus naturalibus conjunctiorem, eamque cum Græcis pariter Ægyptiisque communem, qui jam olim superstitiosum istum tot numinum cultum conflavere, quos utique nihil omnino de ulla vere divina, corporis experte, atque intelligente natura cognovisse, facile animadvertis. Sed enim demus hoc tamen, atque istis altiorum cœlestiumque nugarum architectis concedamus, verum eos dicere, et in hac sua allegoricæ interpretationis physiologia scopum ipsum attigisse. Sit apud illos sol nunc quidem Apollo, nunc Orus, nunc etiam, si lubet, Osiris, imo esto sane, quidquid ipsi voluerint : itemque luna, vel B Isis, vel Artemis, vel quæcunque recensere placuerit. Sint enimvero hæc non mortalium hominum, sed luminum cœlestium propria nomina. Erit videlicet propterea soli, lunæ, sideribus, ac reliquis hujus mundi partibus adorationis cultus tanquam diis exhibendus. Sic ergo præclara Græcorum philosophia in omnium conspectu, verborum quidem ostentationem quasi machina quadam sublime tollit, at sapientium mentem deorsum et circa Dei creaturas, quæ sensibus oculisque patent, ita versat, nihil ut omnino præter ignem calidamque naturam, mundique partes, luminaque cœlestia, adde vero humidam atque siccam per me licet, ipsamque corporum temperationem divinitate donet. C Quis igitur non videat, magnum plane atque admirabile quiddam esse Jesu Christi Servatoris Deique nostri Evangelium, quod universum hominum genus edoceat, solis ipsius lunæque Deum ac dominum orbisque totius conditorem, supremum, inquam, illum, rerumque fines ac terminos omnium superantem, convenienti tantæ majestati cogitatione sensuque venerari? adeoque non corporum elementa, sed ipsiusmet vitæ, alimentorum, cunctorumque bonorum quæstorem ac dispensatorem celebrare? **97** nec jam ullo modo aspectabilis istius mundi partes, aut eorum quidquam, quæ sensu corporis attingi comprehendique possunt, quippe quæ caducæ pereuntisque naturæ sint, cum stupore mentis intueri : sed potius mentem illam, D non modo communium universi naturarum, sed rerum quoque singularum effectricem, quæque cum insit in omnibus, nusquam tamen videri potest, unam admirari, unam suis de numine sermonibus ac disputationibus prædicare; solam, inquam, illam potestatem divinam, quæ cuncta permeat, cunctaque moderatur, corpore vacuam intelligentemque naturam, vel ejusmodi potius, quam nec dicendi nec cogitandi vis ulla capere possit, quæ subinde rebus in omnibus, quæ per eam efficiuntur, appareat, quæ sine corpore cuncta penetret, ac sine ulla commistione pervadat, quæ omnibus in creaturis non cœlestibus modo, sed etiam terrenis constantem ac perpetuam operandi virtutem ac magnifi-

Digitized by Google

centiam ostendat, quæ cunctis citra aspectum nobisque adeo citra sensum omnem moderetur, ac sapientiæ, quas verbis assequi nemo queat, rationibus orbem gubernet universum. Sed quoniam tot hactenus argumentis istius vel sapientiæ, vel theologiæ, sive quæ fabularum comes et socia nominatur, sive quam veteres cum Græci tum Ægyptii ad aliquam dignitatis speciem cum rerum naturis propius conjunxere, vanitatem et inconstantiam illustravimus; sequitur, uti invecta a recentioribus iis, qui nostris temporibus sese philosophari profitentur, fuci plena ornamenta videamus. Isti quippe, quæ longo post ætatum intervallo, de mente rerum omnium procreatrice, deque corpore carentibus ideis, ac de naturis intelligentia rationeque præditis, inventa primum a Platone, summoque judicio excogitata fuerant, ea cum priscorum theologia colligare moliti, majore quam antea fastu hanc texendarum fabellarum professionem extulere. Audi ergo, quanta cum ostentatione atque jactantia hominum etiam istorum physiologiam Porphyrius evulgarit.

A λογισμοῖς ὀρθοῖς ἐπινενοημένα, συμπλέξαι τῇ τῶν παλαιῶν θεολογίᾳ πεπειραμένοι μείζονι τύφῳ τὴν περὶ τῶν μύθων ἐπαγγελίαν ἐξῆραν. Ἄκουε δ' οὖν καὶ τῆς τούτων φυσιολογίας, μεθ' οἵας ἐξενήνεκται τῷ Πορφυρίῳ ἀλαζονείας.

CAPUT VII.

Quasnam recentiores philosophi causas atque rationes ad veteres de diis fabulas attexuerint.

« *Fas quibus est, narrabo: fores claudunto profani;*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

B *Ὁποίας οἱ νεώτεροι τῶν φιλοσόφων τοῖς περὶ θεῶν μύθοις συνέπλεξαν αἰτιολογίας.*

« (70) *Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί· θύρας δ' ἐπίθεσθε, [βέβηλοι·*

divinæque sapientiæ sensus et consilia proferam, quibus ii Deum et multiplicem Dei vim atque potestatem, imaginibus quibusdam naturali cum sensu cognatione conjunctis indicarunt, quibus res aspectum omnem fugientes perspicuis **98** simulacris in eorum gratiam expressere, qui prima de diis elementa, eorumque doctrinam ex statuis sic tanquam e libellis recitare didicerant. Enimvero mirum videri non debet, si ligna, si lapides simulacra deorum esse homines imperitissimi arbitrentur, perinde sane ut ii, qui rudes ignarique litterarum, cippos quidem non aliter ac lapides, tabulas vero non secus atque ligna, libros denique quasi contextam papyrum intuentur. » His ubi verbis ille prolusit ad fastum ostentationemque compositis, accipe porro, quemadmodum institutam orationem prosequatur. « Jam vero, quod numen, inquit, lucis formam aliquam speciemque præ se ferat, et in medio circumfusi purissimi cujusdam ignis orbe versetur, nec ab ullo sensu, qui circa mortalem hanc vitam occupetur, attingi possit: illustri quidem splendidaque materia, cujusmodi crystallum est, Pariumve marmor, aut ebur, in aliquam sui luminis cogitationem adduxit: auri vero aspectu, partim ignis, partim decoris sui nullam omnino maculam ferentis notionem impressit; aurum enim sordibus fœdari non potest. Quinetiam plerique nigro lapide naturam illius nusquam sub oculos cadentem adumbrarunt. Nam quod ratione præditum Numen sit, humanam in figuram deos conformarunt; quod vero pulchritudinem habeat omni fato superiorem, formæ dignitate præstantes effinxerunt; varia denique cum specie, tum ætate spectabiles, itemque diverso vel sedendi vel standi more, cultuque dissimili, adeoque mares alios, alios feminas, virgines, adolescentes, matrimonioque conjunctos, ut eorum inter sese discrimen ac differentiam exhiberent. Itaque alba omnia cœlestibus diis assignarunt, itemque sphæ-

σοφίας θεολόγου νοήματα δεικνὺς, οἷς καὶ τὸν Θεὸν, καὶ τοῦ Θεοῦ τὰς δυνάμεις διὰ εἰκόνων συμφύλων αἰσθήσει ἐμήνυσαν ἄνδρες τὰ ἀφανῆ φανεροῖς ἀποτυπώσαντες (71) πλάσμασι, τοῖς καθάπερ ἐκ βίβλων τῶν ἀγαλμάτων ἀναλέγειν τὰ περὶ θεῶν μεμαθηκόσι γράμματα. Θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν ξύλα καὶ λίθους ἡγεῖσθαι τὰ ξόανα τοὺς ἀμαθεστάτους, καθὰ δὴ καὶ τῶν γραμμάτων οἱ ἀνόητοι λίθους μὲν ὁρῶσι τὰς στήλας, ξύλα δὲ τὰς δέλτους, ἐξυφασμένην δὲ πάπυρον τὰς βίβλους. » Τοιαῦτα ὡς ἐν προοιμίῳ κατακομπήσας, ἄκουε οἷα προῒὼν ἐξῆς γράφει πρὸς λέξιν. « Φωτοειδοῦς δὲ ὄντος C τοῦ θείου, καὶ ἐν πυρὸς αἰθερίου περιχύσει διάγοντος, ἀφανοῦς τε τυγχάνοντος αἰσθήσει περὶ θνητὸν τὸν βίον ἀσχόλῳ· διὰ μὲν τῆς διαυγοῦς ὕλης, οἷον κρυστάλλου, ἢ Παρίου λίθου, ἢ καὶ ἐλέφαντος, εἰς τὴν τοῦ φωτὸς αὐτῶν (72) ἔννοιαν ἐνῆγε· διὰ δὲ τῆς τοῦ χρυσοῦ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς διανόησιν, καὶ τὸ ἀμίαντον αὐτοῦ, ὅτι χρυσὸς οὐ μιαίνεται. Πολλοὶ δὲ αὖ καὶ μέλανι λίθῳ τὸ ἀφανὲς αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἐδήλωσαν· καὶ ἀνθρωποειδεῖς μὲν ἀπετύπουν τοὺς θεοὺς, ὅτι λογικὸν τὸ Θεῖον· καλοὺς δὲ, ὅτι κάλλος ἐν ἐκείνοις ἀκήρατον· διαφόροις δὲ σχήμασι καὶ ἡλικίαις, καθέδραις τε καὶ στάσεσι, καὶ ἀμφιάσεσι· καὶ τοὺς μὲν ἄρρενας, τὰς δὲ θηλείας, καὶ παρθένους, καὶ ἐφήβους, ἢ γάμου πεῖραν εἰληφότας, εἰς παράστασιν αὐτῶν τῆς διαφορᾶς. Ὅθεν πᾶν τὸ λευκὸν τοῖς οὐρανίοις θεοῖς ἀπένειμαν, σφαῖράν τε καὶ τὰ σφαιρικὰ πάντα, ἰδίως τε D κόσμῳ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ, ἔσθ' ὅπου δὲ καὶ τύχῃ καὶ ἐλπίδι· κύκλον δὲ καὶ τὰ κυκλικὰ αἰῶνι καὶ τῇ κατ' οὐρανὸν κινήσει, ταῖς τε ἐν αὐτῷ ζώναις καὶ τοῖς κύκλοις· κύκλων δὲ τμήματα τοῖς σχηματισμοῖς τῆς σελήνης· πυραμίδας δὲ καὶ ὀβελίσκους τῇ πυρὸς οὐσίᾳ, καὶ διὰ τοῦτο καὶ τοῖς Ὀλυμπίοις θεοῖς· ὥσπερ αὖ κῶνον μὲν ἡλίῳ, γῇ δὲ κύλινδρον, σπορᾷ δὲ καὶ γενέσει φάλητα καὶ τὸ τρίγωνον σχῆμα, διὰ τὸ μόριον τῆς θηλείας. » Ταῦτα ὁ θαυμαστὸς φιλόσοφος· ὧν τί ἂν γένοιτο ἀσχημονέστερον τὰ αἰσχρὰ σεμνολογούντων; τί δὲ βαιότερον τὰς ἀψύχους ὕλας, χρυσὸν καὶ

(70) *Φθέγξομαι.* Hic Porphyrii locus non extat.

(71) Ἀποτυπώσαντες. Mont. et alter ms., ὑποτυπώσαντες.

(72) Αὐτῶν. Alter e mss., αὐτοῦ, recte.

Digitized by Google

λίθους, καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰκόνας φέρειν τοῦ φωτὸς τῶν θεῶν, καὶ τῆς οὐρανίου καὶ αἰθερίου φύσεως δηλώματα φάσκειν; Ὅτι δὲ τῶν νέων ἐστὶ ταῦτα σοφίσματα, μηδ' ὄναρ τῶν παλαιῶν εἰς ἐνθύμησιν ἐλθόντα, γνοίης ἂν μαθών, ὅτι καὶ ἀπόβλητα ἦν παρὰ τοῖς πρώτοις τὰ διὰ χρυσοῦ καὶ τῆς νομιζομένης πολυτελεστέρας ὕλης ξόανα. Λέγει δ' οὖν Πλούταρχος ὥδέ πη κατὰ λέξιν.

A ram et cuneta sphærica mundi quidem, solis ac lunæ propria, sed tamen iis aliquando cum fortuna et spe communia esse voluerunt : circulum vero quæque circularis erant figuræ, partim æternitati, partim cœli motui, ejusdemque zonis ac circulis ; circulorum autem sectiones variis lunæ figuris : pyramides et obeliscos ignis naturæ, eademque de causa Olympiis quoque diis, ut conum præterea soli, terræ cylindrum, semini ac generationi effigiem veretri, figuramque triangularem propter verecundum feminæ membrum tribuerunt. » Hæc egregius singularisque philosophus, quibus quid fœdius ac turpius dici possit, cum per ea res etiam turpissimæ verbis graviter ac magnifice prædicentur? quid porro coactum magis, quam inanimas quasdam materias, aurum, lapides, cæteraque id genus, lucis ac deorum imagines, aut cœlestis ætheriæque naturæ simulacra præ se ferre? Cæterum hæc sophismata a nuperis quibusdam invecta esse, de quibus 99 ne per somnium quidem veteres cogitarint, vel ex eo intelligas, quod prisci illi homines confecta ex auro aut alia quadam materia, quæ pluris æstimari solet, simulacra rejicerent. Atque id Plutarchus sic ad verbum alicubi testatum reliquit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς παλαιᾶς τῶν ξοάνων κατασκευῆς καὶ ἱδρύσεως.

« Ἡ δὲ (73) τῶν ξοάνων ποίησις ἀρχαῖον ἔοικεν εἶναί τι καὶ παλαιὸν, εἴ γε ξύλινον μὲν ἦν τὸ πρῶτον εἰς Δῆλον ὑπὸ Ἐρισίχθονος Ἀπόλλωνι ἐπὶ τῶν θεωριῶν ἄγαλμα· ξύλινον δὲ τὸ τῆς Πολιάδος ὑπὸ τῶν αὐτοχθόνων ἱδρυθὲν, ὃ μέχρι νῦν Ἀθηναῖοι διαφυλάττουσιν. Ἥρας δὲ καὶ Σάμιοι ξύλινον εἶχον εἶδος, ὡς φησι Καλλίμαχος· Οὔπω (74) σκέλμιον ἔργον εἰς ξόανον, ἀλλ' ἐπὶ τεθμὸν δὴ νεόγλυφον, ὦναξ, θεᾶς ἦσθα σανίς· ὧδε γὰρ καθιδρύοντο θεοὺς τότε. Καὶ γὰρ Ἀθήνης ἐν Λίνδῳ Δαναὸν λεῖον ἔθηκεν ἕδος. Λέγεται δὲ Πείρας (75) ὁ πρῶτος Ἀργολίδος Ἥρας ἱερὸν εἰσάμενος, τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα Καλλίθυιαν ἱέρειαν καταστῆσας, ἐκ τῶν περὶ Τίρυνθα δένδρων ὄγχνην τεμὼν εὐκτέανον, Ἥρας ἄγαλμα μορφῶσαι. Πέτραν μὲν γὰρ εἰς θεοῦ κόπτειν εἰκόνα, σκληρὰν καὶ δύσεργον καὶ ἄψυχον, οὐκ ἐβούλοντο· χρυσὸν δὲ καὶ ἄργυρον ἡγοῦντο γῆς ἀκάρπου καὶ διεφθαρμένης χρώματα νοσώδη (76), καὶ κηλίδας ἐξανθεῖν, ὥσπερ μώλωπας ὑπὸ πυρὸς ῥαπισθείσης· ἐλέφαντι δὲ παίζοντες μὲν ἔσθ' ὅπου προσεχρῶντο ποικίλματι τρόφῆς (77). » Ταῦτα ὁ Πλούταρχος· καὶ τούτου δὲ πολὺ πρότερον ὁ Πλάτων οὐδὲν εἶναι σεμνὸν, οὐδὲ προσοικὸς θείᾳ φύσει ἐν χρυσῷ, καὶ λίθοις, καὶ ἐλέφαντι, τοῖς τε ἐξ ὕλης ἀψύχου κατασκευάσμασιν εὖ μάλα εἰδὼς, ἐπάκουσον ἐν τοῖς *Νόμοις* ὁποῖα διατάττεται· « Γῇ μὲν οὖν ἑστία τε οἰκήτεως, ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν· μηδεὶς οὖν δευτέρως ἱερὰ καθιερούτω θεᾶς. Χρυσὸς δὲ καὶ ἄργυρος ἐν ἄλλαις πόλεσιν ἰδίᾳ

B

CAPUT VIII.

De prisca simulacra conficiendi statuendique ratione.

« Prisca vero ac pervetusta habeatur fingendorum simulacrorum consuetudo. Illud certe quidem, quod in Delo primum ab Eresichthone solemnioribus Atticæ pompæ diebus consecratum Apollini signum est, ligneum erat : itemque ligneum aliud ab indigenis ipsis Minervæ Urbicæ positum, quod Athenienses hodieque servant. Quin et Samii quoque ligneam Junonis effigiem habuere, ut scribit Callimachus. . . . . Piras vero princeps Junonis Argolicæ templum posuisse fertur, et Callithyiam filiam ejus sacerdotem fecisse, atque ex Tirynthiis arboribus sectam C pyrum silvestrem in elegantem ac politam Junonis imaginem configurasse. Nam lapidem quidem ipsi, quippe rem duriorem minusque arti obsequentem animaque carentem, in numinis effigiem scalpendo conformare nolebant : aurum autem atque argentum sterilis ac vitiati soli morbosos colores esse, ac sordes quasdam et maculas ex terra ignis ardore percussa, vibicum instar exsistere arbitrabantur : ebore vero interdum sane utebantur, sed joco solum, et quasi ad aliquam deliciarum ac lautitiarum varietatem. » Hæc Plutarchus, eoque longe antiquior Plato nihil nec in auro, nec in lapidibus, nec in ebore, nec in ullo prorsus opere, quod ex inanimi materia conflatur, esse pronuntiat, quod vel paulo augustius, vel naturæ divinæ aptum, ac simile haberi possit. Tu ergo, qui hominem, homi-

(73) *Ἡ δέ.* Locus hic Plutarchi non reperitur, nec sequentes Callimachi versus.

(74) *Οὔπω.* Prius hoc Callimachi distichum mihi quidem ἄνίατον. Ex eo tantum utcunque discimus, rudem tabulam aut asserem, hoc simulacrum fuisse. Posterius distichum facilius est; tantum loco Δαναόν, reponendum ex altero ms., Δαναός. Lindus autem urbs fuit in Rhodo insula. Sensus igitur est, tum, id est olim, eo modo erectos fuisse positosque deos, hoc est ligneos : Danaumque Lindi, lævæ Palladis simulacrum, hoc est, ut quidem existimo, lævigatum pro simulacro lignum posuisse. Nisi dicamus, cum rudes prius informesque stipites erigerentur, primum a Danao Minervæ simulacrum, ex ligno illud quidem, sed lævi ac polito, constitutum fuisse.

(75-76) *Χρώματα νοσώδη.* Hoc etiam asperius est, quam quod Bernard habet serm. 4 *de Adventu : Aurum et argentum*, inquit, *nonne terra est rubra et alba, quam solus hominum error facit, aut magis reputat, pretiosam?*

(77) *Τροφῆς.* Error manifestus, pro *τρυφῆς*, ut habent manuscr., licet Mont. adnotet al. scriptum esse *μογφῆς*.

Digitized by Google

nisque sensum apprime nosti, accipe, quid in *Legibus* hac de re præcipiat : « Terra, inquit, focique domestici cunctis hominibus deorum omnium templa sunt : nemo igitur secunda diis templa consecrato. Nam aurum quidem et argentum apud alias civitates, tam privatim quam in templis ipsis, invidiosa possessio est; ebur autem corporis ferrum denique et æs bellorum instrumenta. » Atque his equidem Porphyrianæ physiologiæ vanitatem manifesto argui ac refelli puto. Age tamen, ergo, quemadmodum Porphyrius iste prosequatur.

A τε καὶ ἐν ἱεροῖς ἐπίφθονόν ἐστι κτῆμα· ἐλέφας δὲ ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώματος οὐκ εὐαγὲς ἀνάθημα· σίδηρος δὲ καὶ χαλκὸς πολέμων ὄργανα. » Ταῦτα δὲ σαφῆ περιέχειν ἡγοῦμαι τῆς προτεθείσης ἀνατροπὴν φυσιολογίας· ἧς φέρε καὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθεωρήσωμεν. Ἐπάκουσον οὖν, οἷά φησιν.

100 CAPUT IX.

Continuatio theologiæ Græcorum et Ægyptiorum allegoriis explicatæ.

« Attende mihi porro, inquit, Græcorum sapientiam, itaque tecum ipse cogita. Quippe, cum illi Jovem hujus mundi mentem esse crederent, quæ, mundum ipsum in sese complexa, quidquid eo continetur procrearit; quæ sequuntur, ex Orphei petita carminibus, in theologiæ suæ libris de illo tradiderunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἔτι περὶ τῆς ἀλληγορουμένης Ἑλλήνων καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας.

« Ὅρα δὲ τὴν τῶν Ἑλλήνων σοφίαν, οὑτωσὶ διασκοπούμενος. Τὸν γὰρ Δία τὸν νοῦν τοῦ κόσμου ὑπολαμβάνοντες, ὃς τὰ ἐν αὑτῷ ἐδημιούργησεν ἔχων τὸν κόσμον, ἐν μὲν ταῖς θεολογίαις ταύτῃ περὶ αὐτοῦ B παραδεδώκασιν οἱ τὰ Ὀρφέως εἰπόντες.

Princeps postremusque Jovis, qui fulmine candet.
Ille caput, mediumque simul, cui cuncta creantur.

Mas natus Jovis est, natus Jovis integra virgo.
Ille solum, ac cœli stellatos sustinet axes.
Rex idem, rerumque parens, et originis auctor.

Unica vis, dæmonque unus, qui cuncta gubernat,

Omniaque hæc unus reguli in corpore claudit,

Ignem, undam, terras, æthram, noctemque, diemque,

Consilium, ac primum genitorem, et numen amoris,

Hæc Jovis immenso sub corpore cuncta coercet.
Atque hujus caput eximium, vultusque decoros,

Irradians cœlum videas, cui pendula circum
Aureaque astrorum multo se lumine fundit
Cæsaries; geminumque alto stat vertice cornu
In tauri speciem, rutiloque accenditur auro :
Ortus et occasus, superis nota orbita Divis.
Sunt oculi Phœbus, Phœboque adversa recurrens
Cynthia. Mens verax, nullique obnoxius æther
Regius interitu, qui cuncta movetque regitque
Consilio. Vox nulla potest, sonitusve, nec ullus
Hancce Jovis sobolem strepitus, nec fama latere.
101 *Sic animi sensum, et caput immortale beatus*

Obtinet : illustre, immensum, immutabile pandens,
Atque lacertorum valido stans robore corpus.
Olli humeri, pectus, nec non immania terga,
Aerii late tractus : velocibus idem

Nativisque ruens circumvolat omnia pennis.
Omniparens tellus, quique alta cacumina tollunt
Montes, sacram alvum efficiunt : mediamque sonantis

Unda tumens pelagi zonam. Basis ultima numen
Sustentans, terræ penitus radicibus imis,
Et vastis Erebi spatiis, quosque avia tellus
Porrigit extremos, immota in finibus hæret.
Cuncta autem medio primum sub pectore condens,
Inde almam in lucem dio molimine profert.

Ζεὺς πρῶτος γένετο, Ζεὺς ὕστατος, ἀργικέραυνος.
Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ' ἐκ πάντα τέτυκται.

Ζεὺς ἄρσην γένετο, Ζεὺς ἄφθιτος ἔπλετο νύμφη.
Ζεὺς πυθμὴν γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος.
Ζεὺς βασιλεύς, Ζεὺς αὐτὸς ἁπάντων ἀρχιγένεθλος.

Ἓν κράτος, εἷς δαίμων γένετο, μέγας ἀρχὸς ἁπάντων,

Ἓν δὲ δέμας βασίλειον, ἐν ᾧ τάδε πάντα κυκλεῖται,

Πῦρ καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ αἰθήρ, νύξ τε καὶ ἦμαρ,

Καὶ μῆτις, πρῶτος γενέτωρ, καὶ ἔρως πολυτερπής·

Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.
Τοῦ δή τοι κεφαλὴν μὲν ἰδεῖν (78), καὶ καλὰ πρόσωπα,

C Οὐρανὸς αἰγλήεις, ὃν χρύσεαι ἀμφὶς ἔθειραι
Ἄστρων μαρμαρέων περικαλλέες ἠερέθονται·
Ταύρεα δ' ἀμφοτέρωθε δύο χρύσεια κέρατα·
Ἀντολίη τε δύσις τε, θεῶν ὁδοὶ οὐρανιώνων.
Ὄμματα δ' Ἠέλιός τε καὶ ἀντιόωσα Σελήνη.
Νοῦς δέ τε ἀψευδὴς, βασιλήϊος, ἄφθιτος αἰθήρ,
Ὃ δὴ πάντα κυκλεῖ καὶ φράζεται· οὐδέ τις αὐδὴ,
Οὔτ' ἐροπὴ, οὔτε κτύπος, οὐδὲ μὲν ὅσσα,
Ἣ λήθει Διὸς υἷα (79) ὑπερμενέος Κρονίωνος.
Ὧδε μὲν ἀθανάτην κεφαλὴν ἔχει, ἠδὲ νόημα·
Σῶμα δὲ οἱ περιφεγγὲς, ἀπείριτον, ἀστυφέλικτον,
Ὄβριμον, ὀβριμόγυιον, ὑπερμενὲς, ὧδε τέτυκται.
Ὦμοι μὲν καὶ στέρνα, καὶ εὐρέα νῶτα θεοῖο,
Ἀὴρ εὐρυβίης· πτέρυγες δέ οἱ ἐξεφύοντο,
Τῆς ἐπὶ πάντα ποτᾶται· ἱρὴ δέ οἱ ἔπλετο ῥηδύς,
Γαῖά τε παμμήτειρα, ὀρέων τ' αἰπειρὰ κάρηνα·
Μέσση δὲ ζώνη βαρυηχέος οἶδμα θαλάσσης
D Καὶ πόντου· πυμάτη δὲ βάσις, χθονὸς ἔνδοθι ῥίζαι,
Τάρτυρά τ' εὐρώεντα καὶ ἔσχατα πείρατα γαίης.
Πάντα δ' ἀποκρύψας, αὖθις φάος ἐς πολυηγὲς
Μέλλει ἀπὸ κραδίης προφέρειν παλυθέσκελα (80)
ῥέζων.

(78) *Ἰδεῖν.* Forte legendum ἴδοις, hoc est, ἰδεῖν ἔνεστι. Porro Serapis apud Macrob. *Saturn.* lib. I, cap. 20, non absimilia sibi tribuebat, his versibus : *Εἰμὶ θεὸς τοιόσδε μαθεῖν, οἷον κἀγὼ εἶπω.*
Οὐράνιος κόσμος, κεφαλὴ· γυιστὴρ δὲ, θάλασσα.
Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσὶ· τὰ δ' οὖατ' ἐν αἰθέρι κεῖται.
Ὄμματα τηλαυγῆ, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.

(79) *Διὸς υἷα.* Quem? an ipsummet æthera? Si lectio integra est, vix occurrat alius. Quid si legatur Διὸς ὦτα;

(80) *Παλυθέσκελα.* Quid sit nescio. Conjiciebam primum πολυθέσκελα, quasi Deo simillima, vel maxime consentanea. Occurrit jam παλιθέσκελα, quasi denuo luci reddita, Deo quoque denuo similia, vel

Digitized by Google

Ζεὺς οὖν ὁ πᾶς κόσμος, ζῷον ἐκ ζώων, καὶ θεὸς ἐκ θεῶν· Ζεὺς δὲ, καθὸ νοῦς, ἀφ' οὗ προφέρει πάντα καὶ δημιουργεῖ τοῖς νοήμασι. Τῶν δὴ θεολόγων τὰ δὴ περὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτον ἐξηγησαμένων τὸν τρόπον, εἰκόνα μὲν τοιαύτην δημιουργεῖν, οἵαν ὁ λόγος ἐμήνυσεν, οὔθ' οἷόν τε ἦν, οὔτ' εἴ τις ἐπενόησε, τὸ ζωτικὸν καὶ νοερὸν καὶ προνοητικὸν διὰ τῆς σφαίρας ἐδείκνυεν· ἀνθρωπόμορφον δὲ τοῦ Διὸς τὸ δείκηλον πεποιήκασιν, ὅτι νοῦς ἦν καθ' ὃν ἐδημιούργει, καὶ λόγοις σπερματικοῖς ἀπετέλει τὰ πάντα. Κάθηται δὲ, τὸ ἑδραῖον τῆς δυνάμεως αἰνιττόμενος· γυμνὰ δὲ ἔχει τὰ ἄνω, ὅτι φανερὸς ἐν τοῖς νοεροῖς καὶ τοῖς οὐρανίοις τοῦ κόσμου μέρεσίν ἐστι· σκέπεται δὲ αὐτῷ τὰ πρόσθια, ὅτι ἀφανὴς τοῖς κάτω κεκρυμμένοις. Ἔχει δὲ τῇ μὲν λαιᾷ τὸ σκῆπτρον, καθ' ὃ μάλιστα τῶν τοῦ σώματος μερῶν τὸ ἡγεμονικώτατόν τε καὶ νοερώτατον ὑποκουρεῖ σπλάγχνον ἡ καρδία· βασιλεὺς γὰρ τοῦ κόσμου ὁ δημιουργὸς νοῦς· προτείνει δὲ τῇ δεξιᾷ ἢ ἀετὸν, ὅτι κρατεῖ τῶν ἀεροπόρων θεῶν, ὡς τῶν μεταρσίων ὀρνέων ὁ ἀετός· ἢ νίκην, ὅτι νενίκηκεν αὐτὸς πάντα. » Ταῦτά σοι ὁ Πορφύριος, ὧν τὸν εἰρημένον τρόπον ἀποδεδομένων, ἠρέμα καὶ ἐπὶ σχολῆς ἐπιθεωρῆσαι καλὸν, τίνα ποτὲ ἄρα τὸν Δία φασὶν εἶναι τὰ ἕπτη. Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδὲ ἄλλο (81) ἡγοῦμαι ἢ τὸν ὁρώμενον κόσμον, ἐκ παντοίων συνεστῶτα τῶν μερῶν τῶν τε κατ' οὐρανὸν καὶ αἰθέρα, καὶ τῶν ἐν τούτοις φαινομένων ἄστρων, ὥσπερ ἐν μεγάλου σώματος κεφαλῇ προτεταγμένων· τῶν τε ἐν ἀέρι, καὶ γῇ, καὶ θαλάσσῃ, καὶ τοῖς παραπλησίοις. Μέρη γοῦν κόσμου, καὶ γῆ, καὶ ὄρη, καὶ βουνοί· εἰλεῖταί τε αὐτῶν ἐν μέσῳ ζώνης τρόπον ἡ θάλασσα· καὶ πῦρ δὲ καὶ ὕδωρ, νύξ τε καὶ ἡμέρα, τῆς αὐτῆς εἶεν ἂν τοῦ κόσμου φύσεως μέρη. Ταῦτα δ' ἄντικρυς τὸν ὁρώμενον ὑποφαίνειν ἡγοῦμαι κόσμον, εἰ μή τι καὶ σφάλλομαι, καὶ τὸ ὅλον ἐκ μερῶν συνεστὸς διδάσκει. Λέγει δ' οὖν·

A Jupiter ergo mundus universus est, animans quidem ex animantibus, ac deus ex diis : Jupiter vero, quatenus mens est, cujus ad notiones in lucem cuncta profert, cunctaque molitur. Jam vero cum hunc in modum theologi de numinis hujus natura partibusque disputarent, nec imago ejusmodi aliqua fingi ac configurari posset, qualem ista nobis carmina repræsentant, nec, si forte quispiam ejus elaborandæ rationem invenisset, figura tamen sphærica satis vim illam cum vitalem, tum vero intelligentem ac providentem exprimere potuisset : Jovis simulacrum humanam in speciem conformarunt, quod mens esset, cujus in procreatione rerum exemplar intueretur, cujus seminalibus quasi rationibus cuncta perficeret. Idem vero sedet, ut immotam potestatis suæ constantiam utcunque significet; partes corporis superiores nudas habet, quod in spiritalibus ac cœlestibus mundi partibus sese illustrius spectandum exhibeat; inferiores contra tectas, quod in infimis rebus penitusque reconditis absconditus ipse delitescat. Ac læva quidem sceptrum tenet, quod ex omnibus corporis humani partibus eo præsertim in latere cor illud cæterorum facile princeps, vimque intelligendi maximam complexum intestinum, tanquam in proprio domicilio conquiescat : quippe mens enim illa procreatrix hoc in orbe regnat ; dextra vero aut aquilam protendit, quod aeris ipse diis, perinde ut aquila sublime volantibus avibus, dominetur; aut victoriam, quod idem omnia superarit. » **102** Hæc tibi Porphyrius ; quibus hunc in modum expositis, operæ pretium fuerit attente otioseque contemplari, quem ista nobis carmina qualemque Jovem loquantur. Equidem non alium arbitror, quam aspectabilem huncce mundum, ex multiplici partium varietate conflatum, quarum aliæ cœlestes atque ætheriæ cum sideribus in utraque regione collucentibus, ac principe loco, sic tanquam in magni corporis capite collocatis ; aliæ vero aeriæ, terrestres, marinæ, ac cæteræ id genus. Enimvero terra, montes, colles, partes utique mundi sunt, quarum in medio, cinguli cujusdam instar, mare volvitur : ignis autem, aqua, nox pariter atque dies in ejusdem quoque mundi naturæ partibus censeri ac numerari debent. His ergo palam aspectabilem hunc orbem repræsentari, suisque aptum ex partibus et constitutum universum exhiberi, nisi tamen erro, facile mihi persuaserim. Sane enim Orpheus ita canebat :

Πάντα γὰρ ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται·
Πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα, καὶ αἰθὴρ, νύξ τε, καὶ ἦμαρ.
Τοῦ δή τοι κεφαλὴν μὲν ἰδεῖν, καὶ καλὰ πρόσωπα,
Οὐρανὸς αἰγλήεις, ὃν χρύσεαι ἀμφὶς ἔθειραι
Ἄστρων μαρμαρέων περικαλλέες ἠερέθονται,

D *Omniaque hæc unus regali in corpore claudit ;*

cujusmodi vero ista sint omnia, sic explicat :

Ignem, undam, terras, æthram, noctemque diemque.
Atque hujus caput eximium, vultusque decoros
Irradians cœlum videas, cui pendula circum
Aureaque astrorum multo se lumine fundit
Cæsaries,

καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα· ἐν οἷς ἐπιφέρει τὸν νοῦν τοῦ Διὸς λέγων εἶναι τὸν αἰθέρα, καὶ οὐδὲν ἄλλο κατὰ τοὺς Στωϊκοὺς, τὴν πυρώδη καὶ θερμὴν οὐσίαν τὸ ἡγεμονικὸν φάσκοντας εἶναι τοῦ κόσμου· καὶ τὸν θεὸν εἶναι σῶμα, καὶ τὸν δημιουργὸν αὐτὸν οὐδέτερον

et quæ sequuntur : interque cætera subjicit, æthera Jovis mentem esse, nihilque aliud, quo modo Stoici philosophantur, dum calidam quidem igneamque naturam partem hujus mundi principem, Deum vero corpus, ipsumque adeo summum ar-

convenientia exsisterent. Quam lectionem alter etiam e mss. exhibet.

(81) *Οὐδὲ ἄλλο.* Unus ex manuscr., οὐδὲ ἄλλον. Forte οὐδὲν ἄλλο, ut pag. 105.

Digitized by Google

contectum nihil nisi vim ac potestatem ignis esse dictitant. Nam ejusmodi certe versuum istorum sententiam esse arbitror :

A τῆς τοῦ πυρὸς δυνάμεως. Κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ οἶμαι καὶ ἐν τοῖς ἔπεσιν εἰρῆσθαι·

. . . Mens verax, nullique obnoxius æther
Regius interitu, qui cuncta movetque regitque
Consilio.

Νοῦς δ' ἀψευδὴς, βασιλήϊος, ἄφθιτος αἰθὴρ,
Ὃ δὴ πάντα κυκλοῖ καὶ φράζεται.

Quibus quidem Orpheus, ubi mundum ingens quoddam animal sine ullis verborum involucris esse posuit, illudque Jovem appellavit, tum mentem ipsius aerem, corpus reliquas mundi partes esse pronuntiat. Ac talis quidem nobis carminibus Jupiter describitur : carminum autem interpres ipso statim initio sententiam eorum secutus ita subdit: Jupiter ergo mundus universus est, animans ex animantibus, ac deus ex diis. **103** Sicque manifeste Jovem illum, quem theologi loquuntur, ipse quoque non alium præter mundum istum oculis ac sensibus obvium carminibus illis expressum ac significatum esse declarat.

Δι' ὧν ἀνεπικαλύπτως ζῶον μέγα τὸν κόσμον ὑποθέμενος, καὶ τοῦτον Δία προσειπὼν, νοῦν μὲν αὐτοῦ τὸν αἰθέρα, σῶμα δὲ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη ἀπεφήνατο εἶναι. Τοιοῦτος μέν τις ὁ διὰ τῶν ἐπῶν ὑπογραφόμενος τυγχάνει Ζεύς· ὁ δὲ τῶν ἐπῶν ἐξηγητὴς, ἀρξάμενος μὲν, τοῖς ἔπεσιν ἀκολούθως λέγει· Ζεὺς οὖν ὁ πᾶς κόσμος, ζῶον ἐκ ζώων, θεὸς ἐκ θεῶν· σαφῶς τὸν θεολογούμενον Δία θεὸν, οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸν ὁρώμενον καὶ αἰσθητὸν κόσμον δηλοῦσθαι, διὰ καὶ B ἐπῶν ἑρμηνεύσας.

Ea porro Ægyptiorum doctrina fuit, ex quibus ut suam Orpheus theologiam hauserat, ita mundum utique Deum esse voluit, ex pluribus diis tanquam sui partibus (nam ipsas quoque mundi partes deorum in numero ab iis repositas fuisse antea demonstravimus) constitutum; quod unum profecto, nihilque præterea laudati a nobis Orphei versus expressere. At idem ipsius enarrator, priori huic interpretationi alteram ex suo sensu depromptam subjiciens, procreatorem hujus universitatis Deum, effectricem mentem illam esse contendit, qua de theologus iste disputarit. Verum, quomodo tandem ejusmodi mentem, suis versibus poeta, seu Thracius ille Orpheus, seu quivis alius fuerit, Deum cecinisset, de qua nihil unquam ipse ne levissime quidem tenuissimeque cognoverat? præsertim si quidquid habuit theologiæ, totum id in ipsum erat vel ab Ægyptiis, vel ab antiquioribus Græcis derivatum, quos quidem ostendimus antea, nihil omnino spiritalis, nihil quod aspectum fugiente et corporis experte natura constaret agnovisse; si cui tamen hoc in genere fide dignus Plato videatur, qui homines illos, qui Græciam primi tenuere, eos tantum, quos barbarorum etiamnum plerique celebrant, solem, lunam, terram, sidera, cœlum, deos censuisse, in *Cratylo* confitetur. Quin etiam paulo ante Chæremo testabatur, ne ipsos quidem Ægyptios aut aliud quidquam hoc aspectabili mundo prius et antiquius habuisse, aut alios esse præter planetas ac reliqua sidera deos putavisse; adeoque ipsos omnia prorsus ad hunc, quem cernimus, mundum, nihil ad incorporeas viventesque naturas interpretationibus suis revocasse.

Αἰγυπτίων δὲ ὁ λόγος, παρ' ὧν καὶ Ὀρφεὺς τὴν θεολογίαν ἐκλαβὼν, τὸν κόσμον εἶναι τὸν θεὸν ᾤετο, ἐκ πλειόνων θεῶν τῶν αὐτοῦ μερῶν (ὅτι καὶ τὰ μέρη τοῦ κόσμου θεολογοῦντες ἐν τοῖς πρόσθεν ἀπεδείχθησαν) συνεστῶτα· καὶ τούτου πλέον οὐδὲν τὰ παρατεθέντα τῶν ἐπῶν ῥήματα διεσάφησεν. Ὁ δὲ μετὰ τὴν πρώτην ἑρμηνείαν δευτέραν ἐξ αὐτοῦ προστίθησι, τὸν τῶν ὅλων ποιητὴν Θεὸν, τὸν δημιουργὸν νοῦν τοῦτον φάσκων εἶναι τὸν τεθεολογημένον. Πῶς δ' ἂν αὐτὸν τοῦτον ἐθεολόγει, ὃν μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἔγνω ὁ τῶν ἐπῶν ποιητής; εἴτε ὁ Θρᾷξ εἴη Ὀρφεὺς, εἴ τις ἄλλος· εἰ δὴ παρ' Αἰγυπτίων, ἢ καὶ τῶν πρώτων Ἑλλήνων ἥκοντα ἦν εἰς αὐτὸν τὰ τῆς θεολογίας· οἱ δέ γε ἀπεδείχθησαν οὐδὲν νοητὸν ἐπιστάμενοι, οὐδ' C ἐν ἀφανεῖ καὶ ἀσωμάτῳ οὐσίᾳ περιεχόμενον, εἴ τῳ ἱκανὸς πιστώσασθαι ὁ Πλάτων, ὁμολογῶν ἐν *Κρατύλῳ* τοὺς πρώτους τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν Ἑλλάδα τούτους μόνους θεοὺς ἡγεῖσθαι, οὕσπερ νῦν πολλοὶ τῶν βαρβάρων, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ γῆν, καὶ ἄστρα, καὶ οὐρανόν. Καὶ ὁ Χαιρήμων δὲ μικρῷ ἔμπροσθεν ἐμαρτύρει, οὐδ' ἄλλο τι πρὸ τοῦ ὁρωμένου κόσμου τοὺς Αἰγυπτίους ἡγεῖσθαι, οὐδ' ἄλλους θεοὺς, πλὴν τῶν πλανητῶν καὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων· πάντα τε εἰς τὰ ὁρώμενα τοῦ κόσμου μέρη, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύοντας.

CAPUT X.

Coactæ ac violentæ istorum omnium accommodationis refutatio.

Ille igitur poeta, qui totus ex fontibus hisce profluxit, unde tandem, aut quomodo, quove doctore atque auspice, Deum illum mundi fines ac terminos omnes superantem, eumdemque solis, lunæ, siderum, ipsiusque cœli et orbis universi conditorem suis in versibus posuisset? **104** Unde autem incorporeæ naturæ cognitionem hausisset? Enimvero nihil prorsus istorum omnium ipsi unquam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἔλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς καὶ τούτων βεβιασμένης ἀποδόσεως.

Ὁ δὴ οὖν ἐκ τούτων ὁρμώμενος ποιητὴς, πόθεν, ἢ πῶς, ἢ παρά τίνος λαβὼν ἐν τοῖς ἔπεσι τὸν ἐπέκεινα τοῦ κόσμου Θεὸν, καὶ τὸν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, αὐτοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου δημιουργὸν [γρ. κατεβάλλετο.] κατελάβετο; Ἀσωμάτου δὲ ἡ γνῶσις αὐτῷ πόθεν; Ἀλλ' οὐ τούτων γε οὐδὲν εἰδὼς τυγχάνει· ὁ γάρ τοι τῶν ὅλων δημιουργικὸς νοῦς οὔτ' ἐκ πλειόνων μερῶν συνέστη-

Digitized by Google

κεν, οὔτ' ἂν γένοιτο αὐτοῦ κεφαλὴ οὐρανός, οὐ σῶμα πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα· ἀλλ' οὐδὲ ὄμματα αὐτοῦ ἥλιος καὶ σελήνη. Πῶς δ' ἂν εἶεν ὦμοι καὶ στέρνα, καὶ νῶτα, καὶ νηδὺς τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ Θεοῦ ἀὴρ εὐρυβίης, καὶ γῆ, καὶ ὀρέων αἰπεινὰ κάρηνα; ἢ πῶς ὁ αἰθὴρ νοῦς ποτ' ἂν ἐπινοηθείη τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ, ἢ τοῦ νοῦ τοῦ δημιουργικοῦ; Ὅτι μὲν οὖν ταῦτα σεσόφισται τῷ τῶν ἐπῶν ἑρμηνεῖ, οὐδὲν ἐπιλέγειν χρή. Ἔγωγε μὴν τὰ ἔσχατα ἀσεβεῖν φημι τὸν φάσκοντα μέρη εἶναι Θεοῦ τὰ μέρη τοῦ κόσμου· καὶ ἔτι μᾶλλον τὸν ἀποφηνάμενον τὸν αὐτὸν εἶναι τῷ κόσμῳ τὸν Θεόν· καὶ ἐπὶ τούτοις τὸν ἡγούμενον τοῦ κόσμου νοῦν εἶναι τῶν ὅλων δημιουργόν. Ποιητὴν μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἕτερον ὄντα τοῦ πεποιημένου, εὐσεβὲς ἀποφαίνειν· νοῦν δὲ τοῦ κόσμου, ὥσπερ τινὸς ζώου ψυχὴν, ἡνωμένον διόλου, καὶ τὸ πᾶν ἡμφιεσμένον, οὐκ ἔθ' ὅσιον ἂν εἴη λέγειν. Καίτοι παρεῖναι αὐτὸν τῷ παντὶ, καὶ προνοεῖν τοῦ κόσμου, παιδεύει τὰ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ λόγια, θεολογοῦντα ἐπαξίως καὶ θεοπρεπῶς. Δι' ὧν φησιν· «Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος.» Καὶ πάλιν· «Ὅτι ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω·» καὶ πάλιν· «Ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ κινούμεθα, καὶ ζῶμεν, καὶ ἐσμέν·» ἀλλ' οὐχ ὡς ἐν μέρει τοῦ κόσμου, οὐδ' ὡς ἐν ψυχῇ αὐτοῦ καὶ νοΐ. Ἀλλ' εἰ χρὴ παραδείγματι χρήσασθαι θεοπρεπέστερον καὶ ἀληθέστερον, οἰκείως ὁ ἱερός που λόγος ἐξεφώνησεν· «Ὁ οὐρανός μοι θρόνος,» εἰπὼν, «ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου.» Εἰ γὰρ χρῆν ὅλως προσωποποιεῖν ἀνθρωπινωτέρῳ λόγῳ, θέα τὸ διάφορον τῆς θεολογίας. Ὁ μὲν γὰρ τὸν οὐρανὸν εἰπὼν θρόνον, ἐπέκεινα τοῦ θρόνου καὶ ἀνωτάτω τῶν ὅλων τὸν παμβασιλέα Θεὸν ἀφωρίσατο, οὐδὲ τὴν γῆν τῆς προνοίας αὐτοῦ χωρίσας· συγκατιέναι γὰρ καὶ ἐπὶ τὰ τῇδε τῆς θεότητος τὰς προνοητικὰς αὐτοῦ δυνάμεις διδάσκει· διό φησιν· Ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ἀλλ' οὔτε τὸ ὑποπόδιον, οὔτε μὴν ὁ θρόνος σῶμα τοῦ καθιδρυμένου, οὐδέ γε μέρη ποτ' ἂν αὐτοῦ λεχθείη. Ὁ δὲ, κεφαλὴν τοῦ Θεοῦ τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν τούτῳ φήσας, καὶ νοῦν αὐτοῦ τὸν αἰθέρα, μέλη τε αὐτοῦ καὶ σῶμα τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, οὔτε δημιουργὸν, οὔτε Θεὸν ἀλίσκεται εἰδώς. Οὐ γὰρ ἂν αὐτὸς ἑαυτὸν δημιουργοίη, οὐδ' ἂν ἔτι νοῦς λέγεσθαι δύναιτο, οὗ νοῦς ἦν ὁ αἰθήρ. Ποῖος δὲ καὶ εἴη ὁ Θεὸς, οὗ μέρη, γῆ καὶ τὰ ἐπὶ γῆς ὄρη, ὄγκοι σωμάτων ἄλογοι, πῶς δὲ καὶ εὔλογον Θεὸν ἀναγορεύειν τὸν ἀδελφὸν καὶ συγγενῆ πυρὸς, καὶ ἀέρος (82), καὶ ὕδατος, ἀλόγου καὶ φθαρτῆς ὕλης ἐκγόνων; Εἰ δὲ καὶ ὁ νοῦς τοῦ Διὸς, οὐδὲν ἄλλο πλὴν τοῦ δηλωθέντος αἰθέρος ἦν, αἰθὴρ δὲ ἀὴρ ἐστι ὁ ὑψηλότατος καὶ πυρώδης, ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, ὅπερ ἐστὶ καίεσθαι, ταύτην, ὥς φασιν, εἰληχὼς τὴν ἐπωνυμίαν· σώματα δὲ ἄμφω, ὅ τε ἀὴρ ὅ τε αἰθήρ· ὅρα ποῦ σοι τοῦ Διὸς ὁ νοῦς ἀποπέπτωκε. Καὶ τίς ἂν ἔτι προσείποι Θεὸν τῶν εὐφρονούντων τοῦτον, ᾧ νοῦς ὑπῆρχεν ἄνους καὶ ἄλογος; εἰ δὴ

A in mentem venit. Neque enim effectrix illa mens pluribus ex partibus coagmentata est, nec ejus aut caput cœlum esse potest, aut corpus ex igne, aqua, terraque constare, aut oculi sol ac luna censeri. Nam ejus quidem numinis, a quo universa procreantur, humeros, pectus, dorsum atque uterum, quomodo tandem aer longe lateque diffusus, et terra, et montium summa eacumina efficiant? aut quis intelligat æthera vel rerum omnium conditoris, vel mentis effectricis mentem esse? Atque hæc argutuli versuum istorum interpretis commenta esse, pluribus ostendere nihil attinet. Jam vero qui mundi partes Dei membra esse dicat, eum projectæ ac profligatæ impietatis reum esse pronuntio, multoque magis, qui Deum atque mundum rem unam et
B eamdem asseveret, quique ad extremum ipsius mundi mentem illum esse, qui cuncta procreavit, arbitretur. Nam ut molitorem servatoremque mundi alium ab eo quod productum est diversumque statuere, pietatis est: sic eam mundi mentem, perinde atque animantis alicujus animam, toti passim orbi conjunctam intime ac sociatam esse, adeoque universum ipsum induisse, nemo pie dixerit. Illum quidem toti universo præsentem adesse, ac sua mundum providentia gubernare sacrosancta nostrorum docent oracula, quibus præclara sane Deoque cum primis digna theologiæ ratio continetur. Sic enim per ea Deus ipse loquitur: *Nunquid non cœlum et terram ego impleo? dicit Dominus* [14].
C Ac rursus: *Quod Deus in cœlo sursum, et in terra deorsum* [15]; et alibi: *In ipso enim vivimus, et movemur et sumus* [16]; non tamen ut in parte aliqua mundi, nec ut in ipsius anima vel mente. At si locus similitudini esse debet, longe sane ut Deo convenientius illud est, ita cum veritate conjunctius, quod apposite sacræ litteræ alicubi prodiderunt: *Cœlum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum* [17]. Nam si omnino res postulat, uti humanum loquendi morem personis fingendis paulo propius imitemur, utriusque theologiæ discrimen considera. Qui cœlum Dei sedem vocavit, is certe non tantum ultra sedem, verum etiam supra res omnes summum illum universitatis regem longissime semotum collocavit, sic tamen ut ne terram
D quidem ipsam ab ejusdem providentia secluderet; quippe ad res enim quoque nostras hanc ejus providendi vim adjungere sese et accommodare docet, eoque subdit: Terra autem scabellum pedum meorum. **105** At nec scabellum, nec vero sedes vel sedentis corpus, vel ipsius partes ab ullo unquam nominentur. Iste vero, qui cœlum, quæque cœlo continentur, Dei caput, æthera vero mentem ejus, membra denique reliquumque corpus cæteras mundi partes esse dixit, neque mundi opificem, neque Deum nosse convincitur. Neque enim aut se un-

[14] Jer. XXIII, 24. [15] Deut. IV, 9. [16] Act. XVII, 28. [17] Isa. LXVI, 1.

(82) *Καὶ ἀέρος* Additum est ex alt. ms. Minus recte, ut videtur, elementa illa Eusebius materiæ fetum vocavit, quæ nulla ex materia creata fuerint.

Digitized by Google

quam ipse procrearit, aut cujus mens æther sit, idem jure mentis nomen obtinere possit. Cujusmodi porro Deus iste fuerit, cujus partes et terra et terræ montes, inanimæ videlicet, ac rationis expertes corporum moles efficiant? Quis autem verum censeat, ignis, aeris et aquæ, hoc est ratione carentis fluxæque materiæ fetus germanum ac fratrem, Deum prædicari? Jam, si Jovis mens aliud nihil erat, quam æther ille sæpe nominatus, æther autem suprema est aeris regio ignique persimilis, qui ἀπὸ τοῦ αἴθεσθαι, quod est *ardere*, hujusmodi nactus appellationem fuerit; adeoque si ambo, aer, inquam, atque æther corpora sunt; vide, obsecro, quo tibi mens illa Jovis evanuerit. Præterea quis tandem, si modo sapit, Deum vocarit eum qui mentem amentem atque ab ratione vacuam habeat? omnis enim corporis natura ejusmodi est. Quare nobis sane, cum de Deo disputatio instituitur, assumenda superioribus contraria omnia sunt: eum neque cœlum esse, neque æthera, neque solem, neque lunam, neque cunctum astrorum chorum, neque orbem simul universum. Hæc enim manuum illius opera sunt, eaque pusilla admodum et exigua, si cum incorporeis illis intelligentibusque virtutibus conferantur; quandoquidem omne corpus et interitum patitur, et ratione caret, cujusmodi est eorum, quæ videntur, natura. At quæ supra mundum hunc aspectabilem evectæ naturæ sunt, eæ non ratione tantum, sed etiam immortalitate potiuntur: atque ut ævi perennitatem obtinent cum beata supremi rerum omnium regis æternitate conjunctam, sic longe omnibus iis, quæ cernuntur, antecellant præstentque necesse est. Quamobrem quid de corporeis mundi partibus sentire nos oporteat, divina oracula jure ita docent: *Videbo cœlos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quæ tu fundasti* [18]. Et rursum: *Tu, Domine, initio terram fundasti;* et: *Opera manuum tuarum sunt cœli* [19]; ac rursum: *Tollite in altum oculos vestros, et videte, quis ostendit hæc omnia* [20]. Atque hæc adversum priorem carminum istorum explicationis partem dicta sunto. Age vero, quæque deinceps consequuntur, expendamus. **106** «Cum, inquit, imago ejusmodi fingi ac configurari nulla posset, qualem ea nobis carmina repræsentant, Jovis simulacrum humanam in speciem propterea conformarunt, quod mens esset, cujus in procreatione rerum exemplar intueretur, cujus seminalibus quasi rationibus cuncta perficeret.» Si ergo talis imago fingi nulla potest, qualis Orphei carminibus exhibetur, exhibentur autem aspectabilis hujus mundi partes, cœlum, quæque cœlum ipsum ambit, aer, terra, quæque amborum sinu complexuque continentur: si, inquam, partium

τοιαύτη παντὸς σώματος φύσις. Διόπερ ἡμῖν ἐν ταῖς θεολογίαις, πάντα τοῖς εἰρημένοις τὰ ἐναντία παραληπτέον· ὅτι τε μὴ οὐρανὸς ὢν τυγχάνει, μήτε αἰθήρ, μήθ' ἥλιος, μήτε σελήνη, μήθ' ὁ σύμπας τῶν ἄστρων χορὸς, μήτ' αὐτὸς ἀθρόως ὁ πᾶς κόσμος· ἔργα δὲ χειρῶν ταῦτα μικρὰ ἔτι καὶ βραχέα, ταῖς ἀσωμάτοις καὶ νοεραῖς δυνάμεσι παραβαλλόμενα· ὅτι δὴ πᾶν σῶμα φθαρτὸν καὶ ἄλογον, τοιαύτη δὲ τῶν ὁρωμένων ἡ φύσις. Τὰ δ' ἐπέκεινα ἐν ἀοράτοις λογικὰ καὶ ἀθάνατα, συνδιαιωνίζοντα τῇ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ μακαρίᾳ ζωῇ, μακρῷ γένοιτ' ἂν τῶν ὁρωμένων ἁπάντων βελτίω. Εἰκότως οὖν τὰ θεῖα λόγια περὶ τῶν ὁρωμένων τοῦ κόσμου μερῶν ὧδέ πως παιδεύει· « Ὄψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ ἐθεμελίωσας· » καὶ πάλιν· « Σὺ, Κύριε, κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν ἐθεμελίωσας· καὶ· *Ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·* καὶ αὖθις· « Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε (83) ταῦτα πάντα. » Ταῦτα μὲν οὖν εἰς τὴν πρώτην τῶν ἐπῶν ἑρμηνείαν εἰρήσθω· φέρε δὲ καὶ τὰ ἑξῆς διασκοπήσωμεν. Ἐπεὶ μὴ οἷόν τ' ἦν, φησὶν, εἰκόνα τοιαύτην δημιουργεῖν, οἵαν ὁ λόγος ἐμήνυσε, διὰ τοῦτο ἀνθρωπόμορφον τοῦ Διὸς τὸ δείκηλον πεποιήκασιν, ὅτι νοῦς ἦν καθ' ὃν ἐδημιούργει, καὶ λόγοις σπερματικοῖς ἀπετέλει τὰ πάντα. » Καὶ πῶς εἰ μὴ οἷόν τε ἦν εἰκόνα τοιαύτην ποιεῖν, οἵαν ὁ λόγος ἐμήνυσεν. ἐμήνυσε δὲ ἄρα τοῦ φαινομένου καὶ ὁρωμένου κόσμου τὰ μέρη, οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ, ἀέρα τε, καὶ γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς· εἰ δὴ οὖν τῶν ὁρωμένων τοῦ κόσμου μερῶν οὐχ οἷόν τε ἦν εἰκόνα συστήσασθαι, καθὸ νοῦς ἦν ὁ Θεὸς, πῶς ἄν τις αὐτοῦ τὴν εἰκόνα δημιουργήσειε; Τίς δ' ἂν ἔχῃ σῶμα ἀνθρώπειον ἐμφερὲς πρὸς τὸν τοῦ Θεοῦ νοῦν; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδὲ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον ἡγοῦμαι· ἐπεὶ ὁ μὲν ἀσώματος καὶ ἀσύνθετος καὶ ἀμερὴς, τὸ δὲ βαναύσων ἀνδρῶν ἔργον, καὶ θνητοῦ σώματος φύσιν ἀπομεμίμηται, καὶ ζώσης σαρκὸς ἐν ἀψύχῳ καὶ νεκρᾷ ὕλῃ κωφὴν καὶ ἄναυδον εἰκόνα καταγέγραπται. Ψυχὴ μὲν οὖν λογικὴ καὶ ἀθάνατος, καὶ νοῦς ἀπαθὴς ἐν ἀνθρώπου φύσει, εὖ μοι δοκεῖ λέγεσθαι εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀποσώζειν Θεοῦ, καθόσον ἄϋλος καὶ ἀσώματος, νοερά τε καὶ λογικὴ τὴν οὐσίαν συνέστηκεν, ἀρετῆς οὖσα καὶ σοφίας δεκτική. Εἰ δή τις εἴη δυνατὸς ψυχῆς ἄγαλμα καὶ μορφὴν ἐν εἰκόνι τεκτήνασθαι, δύναιτ' ἂν οὗτος καί τι τῶν κρειττόνων. Εἰ δὲ ἄμορφος καὶ ἀειδὴς καὶ ἀσχημάτιστος, οὔτε λόγῳ καὶ ἀκοῇ τὴν οὐσίαν καταληπτὸς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, τίς ἂν μανείη τοσοῦτον, ὡς τὸ ἀνδρεῖκελον ξόανον Θεοῦ τοῦ ἀνωτάτου μορφὴν καὶ εἰκόνα φέρειν ἀποφήνασθαι; Θεοῦ μὲν οὖν φύσις ἔξω πάσης θνητῆς ὕλης φαντάζεται, νῷ διαυγεῖ καὶ σιγῇ ψυχαῖς κεκαθαρμέναις ἐπινοουμένη. Τὸ δέ γε τοῦ ὁρωμένου Διὸς ἐν τῷ δεικέλῳ σχῆμα εἴη ἂν θνητοῦ τὴν φύσιν ἀνδρὸς εἰκὼν, οὐδὲ τὸν ὅλον ἄνθρωπον,

[18] Psal. VIII, 4. [19] Psal. CI, 26. [20] Isa. XL, 26.

(83) *Τίς κατέδειξε.* Ita Septuaginta quos habemus. Vulgata, *Quis creavit hæc?* ut in Hebræo. Videntur Septuaginta, quod proprium creationis est, ut ejus vi, quod ante nullum erat, repente cernatur, innuere voluisse. Adde quod καταδεικνύειν etiam *edere* est *in lucemque proferre*, imo et fortassis, *efficere*, quemadmodum ἀποδεικνύειν et ἀποφαίνειν, sed cum propriis casibus.

Digitized by Google

μέρος δέ τι τὸ χεῖρον αὐτοῦ μεμιμημένον, ὅτι μηδὲν ἔχνος ζωῆς καὶ ψυχῆς ἐπάγεται. Πῶς οὖν ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, καὶ νοῦς ὁ τῶν ὅλων δημιουργικὸς, εἴη ἂν ὁ αὐτὸς ὁ ἐν τῷ χαλκῷ ἢ τῷ νεκρῷ ἐλέφαντι Ζεύς; Ὁ δὲ δὴ τῶν ὅλων δημιουργικὸς νοῦς, πῶς ποτε ἆρα αὐτὸς ἦν ἐκεῖνος ὁ Ζεὺς, ὁ τοῦ ἐξ Ἀλκμήνης Ἡρακλέος πατὴρ, καὶ τῶν λοιπῶν ἐκ Διὸς μυθευομένων ἀνδρῶν, οἳ, τὸν θνητὸν βίον κοινῶς ἅπασιν ἀνθρώποις καταστρέψαντες, οἰκείας φύσεως ἀνεξάλειπτα τοῖς μετ' αὐτοὺς μνημεῖα καταλελοίπασι; Φοινίκων μὲν οὖν οἱ πρῶτοι θεολόγοι, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ συγγράμματι παρεστήσαμεν, τὸν Δία παῖδα Κρόνου θνητὸν ἀπὸ θνητοῦ γενόμενον, ἄνδρα Φοίνικα τὸ γένος, ἀπεμνημόνευον· Αἰγύπτιοι δὲ, ἐξοικειούμενοι τὸν ἄνδρα, θνητὸν πάλιν αὐτὸν ὡμολόγουν, κατὰ τοῦτό γε Φοίνιξιν ὁμοφωνοῦντες. Ἀλλὰ καὶ Κρῆτες, τάφον τοῦ Διὸς παρ' ἑαυτοῖς δεικνύντες, τρίτοι ἂν εἶεν τοῦ αὐτοῦ μάρτυρες. Καὶ Ἀτλάντιοι δὲ, καὶ πάντες οἱ πρὸ τούτου δεδηλωμένοι, κατ' οἰκείαν ἱστορίαν ἐξοικειούμενοι τὸν Δία, πάντες ὁμοῦ θνητὸν ἀπεφήναντο, πράξεις αὐτοῦ θνητὰς καὶ ἀνθρωπείους, ἀλλ' οὐ σεμνάς τινας, οὐδὲ φιλοσόφους, αἰσχρουργίας δὲ ἀπάστης καὶ ἀκολασίας ἔμπλεως ἀναγράψαντες. Τοῖς δὲ ἐπὶ τὸ σεμνότερον τοὺς μύθους τρέπειν ἐπηγγελμένοις τοτὲ μὲν ὁ Ζεὺς θερμή τις ἦν καὶ πυρώδης δύναμις, τοτὲ δὲ τὸ πνεῦμα· νῦν δ' οὐκ οἶδ' ὅπως αὐτοῖς ὁ τῶν ὅλων δημιουργικὸς νοῦς ἀναπέφανται. Πευστέον τοιγαροῦν, τίνα ἂν εἴποιεν τὸν τούτου πατέρα, καὶ τοῦ πατρὸς τὸν προπάτορα; Ἐπεὶ κατὰ πάντας τοὺς θεολόγους Ζεὺς Κρόνου παῖς ὁμολογεῖται, καὶ τάδε προκείμενα τοῦ Ὀρφέως ἔπη ὑπερμενέος Κρονίωνος ἐμνημόνευσε· Κρόνος δὲ Οὐρανοῦ. Δεδόσθω τοίνυν αὐτοῖς εἶναι Ζεὺς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, καὶ ὁ νοῦς ὁ τὰ πάντα δημιουργήσας. Τίς οὖν ὁ τούτου πατήρ; Κρόνος. Τίς δ' ὁ προπάτωρ; Οὐρανός. Εἰ δὴ (84) πρῶτος ὁ Ζεὺς ὡς ἂν δημιουργὸς ἁπάντων, χρῆν δή που δευτέρους καταλέγεσθαι, καὶ μετ' αὐτὸν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένους. Εἴτε γὰρ χρόνος τις εἴη ὁ Κρόνος Οὐρανοῦ πεφυκὼς γέννημα, ὅτι δὴ ἅμα οὐρανῷ συνυπέστη χρόνος· εἴη τε αὐτὸς ὁ Κρόνου πατὴρ Οὐρανὸς, καὶ χρόνος μετὰ τοῦτον· ἀλλὰ πρό γε τούτων ὁ τῶν ὅλων αἴτιος, καὶ οὐρανοῦ καὶ χρόνου δημιουργὸς Θεός. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἂν γένοιτο ὁ Ζεὺς τρίτος ἐξ Οὐρανοῦ. Πῶς οὖν παρὰ πᾶσιν Αἰγυπτίοις καὶ Φοίνιξιν, Ἕλλησί τε καὶ φιλοσόφοις τρίτος ἐξ Οὐρανοῦ γενεαλογεῖται ὁ τῶν ὅλων δημιουργικὸς νοῦς; Πεφώραται δὴ τοῦ φιλοσόφου τὰ πλάσματα, καὶ ἔτι μᾶλλον φωραθήσεται ἐξ ὧν ἐπιφέρει λέγων ὧδε.

A istarum mundi, quæ sub aspectum cadunt, imago conflari nulla potuit; quomodo tandem ipsiusmet Dei, qua mens est, effigiem architectari quisquam possit? Quid porro cum divina mente similitudinis corpus etiam humanum habet? Ego, ne cum humana quidem habere quidquam existimo; cum hæc incorporea sit ac simplex, nullasque partes habeat, illud contra, vilium ac sordidorum artificum opus, mortalis corporis naturam imitetur, viventisque carnis surdam ac mutam in mortua inanique materia speciem figuramque repræsentet. Ac mihi quidem merito dici videatur, animum illum rationis immortalitatisque participem, ac mentem eam, quæ hominis in natura pati nihil possit, divinam imaginem similitudinemque retinere; quatenus uterque B ab omni corporis et materiæ concretione sejunctus, naturam essentiamque sortitus est plane spiritalem, ac ratione constantem, quæque virtutem possit sapientiamque suscipere. Quare, si quis animi simulacrum ac speciem fingendo architectari posset, idem quoque posset superiorum cœlestiumque mentium imaginem aliquam fabricari. At vero cum humana mens ejusmodi sit, quæ nullam formam, speciem, figuramque nullam habeat, adeoque nec visu percipi ejus essentia, nec oratione vel auditione comprehendi queat, quis usque eo insania vecordiaque laborabit, humanum ut simulacrum præpotentis supremique Numinis figuram et imaginem repræsentare contendat? Natura enim divina ab omni materia semota cogitari debet, atque ejusC modi, quam cum silentio defæcatæ mentis, et animorum ab omni labe purgatorum intelligentia contempletur. At Jovis illius, quem cernimus, figuratum arte simulacrum, aliud certe nihil quam hominis natura ipsa mortalis effigiem continet, imo ne totum quidem atque integrum hominem, sed tantum partem ejus alteram eamque deteriorem imitatur, cum nullum omnino vitæ animæque vestigium exhibeat. Quomodo igitur deus ille rerum omnium moderator, ac mens illa hujus universitatis effectrix, Jupiter iste, qui vel ex ære, vel ex ebore mortuo fingitur, esse poterit? **107** Deinde mens eadem rerum molitrix universarum qui tandem Jupiter ille fuerit, Herculis ex Alcmena pater, ac cæterorum omnium, quos a Jove procreatos esse D fabulantur, quique mortalem hanc vitam cum eodem, quo vulgus hominum exitu terminassent, propriæ naturæ posteris nullo unquam delenda tempore monimenta reliquerunt? Enimvero principes Phœnicum theologi, Jovem, ut primo libro demonstravimus, Saturni filium, proindeque mortalem ex mortali satum, ac genere Phœnicem esse perhibebant. Eumdem Ægyptii cum suum esse vellent, mortalem similiter fatebantur, et cum Phœnicibus hac in parte sentiebant. Cretenses præterea, qui Jovis apud se tumulum ostendebant, tertios ejusdem rei testes citare possimus. Quin etiam Atlantii, omnesque demum, quos Jovem ætate præcessisse constat, quique suis eum historiis sibi vindicarunt, mortalem ipsum fuisse uno simul ore prodiderunt, resque ab eo gestas mortalium sane hominumque proprias, easque nihil vel augusti, vel philosopho digni continentes, sed omnis potius turpitudinis libidinisque plenas conscripserunt. Jam vero qui graviorem et honestiorem in speciem sese fabulas mutare profitentur, iis Jupiter modo calida quædam

(84) *Εἰ δή.* Uterque ms., εἰ δέ, rectius.

Digitized by Google

et ignea vis est, modo spiritus ; nunc autem quemadmodum ipsi mentem rerum effectricem omnium eumdem esse velint, haud equidem intelligo. Quærendum enim ex illis fuerit, quem istius patrem, quem avum fuisse dicant? Nam Jovem quidem Saturni filium esse communi consensu theologi omnes confitentur ; quæque nunc in manibus habemus Orphei carmina, præpotentis Saturni meminere ; Saturnum autem Cœli. Demus igitur istis Jovem et deum rerum universarum moderatorem esse, et vero mentem eam quæ cuncta condiderit. Quis ergo illius pater ? Saturnus. Avus autem, quis? Cœlus. Atqui si primus Jupiter est, utpote rerum omnium architectus, alios profecto secundum ipsum recensere oportuit, utpote ab eo fabricatos. Etenim sive Tempus Saturnus fuerit, et quidam suapte natura Cœli fetus, quippe quod una cum cœlo tempus esse cœperit : sive Cœlum ipsum vere Saturni patrem, ac secundum eum Tempus fuisse malint : sane tamen his etiam prior Jupiter ille esse debuit, quem ipsi deum rerum auctorem omnium, adeoque Cœli Saturnique seu Temporis procreatorem esse volunt. Quod si ita est, non jam tertius a Cœlo Jupiter fuerit. Quomodo igitur ab omnibus non Ægyptiis tantum ac **108** Phœnicibus, verum etiam Græcis atque philosophis mens ista, rerum omnium architecta, in numinum suorum genealogia non nisi a Cœlo tertia recensetur ? Atque his rationibus philosophi nostri commentum manifeste licet teneatur, idem tamen iis ipsis, quæ postea subjicit, clarius arguetur.

CAPUT XI.

Validissima Græcorum dogmatum confutatio.

« Porro, Junonem, inquit, Jovis uxorem esse finxerunt, quod ætheriam scilicet aeriamque vim Junonem appellarent ; æther enim subtilissimus ac tenuissimus aer est. » Enimvero, æthera Jovis esse mentem Orphei carmina paulo ante declarabant : nunc autem, quid æther ille sit interpretis nostri definit oratio, dum tenuissimum aerem illum esse pronuntiat. Atqui corpus sane aer est, multoque magis æther, ex quo manifeste Jovis mentem, licet tenuissimum, corpus tamen esse convincitur. Ecquis vero capere unquam ac persuadere sibi possit, corpus atque mentem rem unam et eamdem esse, quorum naturæ ex diametro, quod aiunt, inter sese opponantur ? Deinde nescio quo pacto carminum istorum oblitus ille fuerit, quorum expressa hæc est apertaque sententia :

... Mens verax, nullique obnoxius æther
Regius interitu, qui cuncta movetque regitque
Consilio. Vox nulla potest, sonitusve, nec ullus
Hancce Jovis sobolem strepitus, nec fama latere.

Quibus æthera Jovis esse mentem perspicue declaratur. Iste autem rursus ætheriam aeriamque vim Junonem esse tradit, moxque distinctione utens ita subjungit : « Ac vis quidem, inquit, aeris universi, Ἥρα, hoc est Juno, appellatione ab aere ducta, nominatur ; ejus autem aeris, quem infra lunam modo illuminari, modo tenebris obscurari videmus, Latona symbolum est, quippe quæ ληθώ quædam, id est oblivio, sit, partim quod animis illis, quos infra lunam procreari contingit, divini numinis oblivio comitetur. Itaque mater Apollinis ac Dianæ, a quibus noctis illuminatio derivatur, eadem Latona nuncupari solet, » quibus aliud nihil significari tradit quam aerem luna inferiorem solis ac lunæ parentem esse, quippe, qui Latona sit. At enim, quomodo tandem aer parens eorum esse possit, quæ illuminationis causæ sunt, præsertim cum efficiatur ipse potius, quam efficiat? **109** Sol enim atque luna variam ac multiplicem in aere mutationem ac vicissitudinem efficiunt. Jam vero

(85) *Νοῦς δ'*. Versus integritas postulat, ut supra, νοῦς δέ γε, vel δέ τε.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἔλεγχος ἰσχυρὸς τῶν Ἑλληνικῶν δογμάτων ἐνταῦθα.

« Τὴν δὲ Ἥραν σύνοικον τῷ Διΐ πεποιήκασι, τὴν αἰθέριον καὶ ἀέριον δύναμιν Ἥραν προσειπόντες· ἔστι γὰρ καὶ ὁ αἰθὴρ ἀὴρ ὁ λεπτομερέστατος. » Ἀνωτέρω μὲν ἐδήλου τὰ ἔπη τὸν νοῦν τοῦ Διὸς εἶναι τὸν αἰθέρα· νυνὶ δὲ ὁ λόγος τί ποτέ ἐστι ὁ αἰθὴρ διορίζεται, ἀέρα λέγων εἶναι αὐτὸν λεπτομερέστατον· σῶμα δὲ ὁ ἀήρ, καὶ πολὺ πρότερον ὁ αἰθήρ. Ὁ δὴ νοῦς ἄρα τοῦ Διὸς ἐλήλεγκται σῶμα τυγχάνων, εἰ καὶ τὸ πάντων λεπτομερέστατον. Καὶ πῶς ἂν ταὐτὸν ἐπινοηθείη σῶμα καὶ νοῦς κατὰ διάμετρον τοῖς φύσεσι διεστῶτα ; Εἶτ' οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν ἐπῶν ἐπιλελησμένος διαρρήδην φησάντων·

C *Νοῦς δ'* (85) *ἀψευδὴς, βασιλήϊος, ἄφθιτος αἰθὴρ,*
Ὃ δὴ πάντα κυκλεῖ καὶ φράζεται· οὐδέ τις αὐδὴ,
Οὔτ' ἐροπὴ, οὔτε κτύπος, οὐδὲ μὲν δασα,
Ἣ λήθει Διὸς υἷα ὑπερμενέα Κρονίωνα (86).

Δι' ὧν σαφῶς ὁ αἰθὴρ νοῦς ἀνείρηται ὢν τοῦ Διός. Ὁ δὲ τὴν Ἥραν πάλιν τὴν αἰθέριον καὶ ἀέριον δύναμιν εἶναί φησιν· ἔπειτα διαιρῶν ἐπιλέγει· « Καὶ τοῦ μὲν παντὸς ἀέρος ἡ δύναμις Ἥρα τοὔνομα ἀπὸ τοῦ ἀέρος κεκλημένη· τοῦ δὲ ὑπὸ σελήνην φωτιζομένου καὶ σκοτιζομένου ἀέρος ἡ Λητὼ σύμβολον· ληθὼ γὰρ αὐτὴν εἶναι διὰ τὴν κατὰ τὸν ὕπνον ἀναισθησίαν· καὶ ὅτι ψυχαῖς ὑπὸ σελήνην γινομέναις λήθη ξυνομαρτεῖ τοῦ Θείου· καὶ διὰ τοῦτο καὶ μήτηρ Ἀπόλλωνός τε καὶ Ἀρτέμιδος τῶν αἰτίων φωτισμοῦ τῇ νυκτί. » Καὶ ἐν τούτοις ἡλίου καὶ σελήνης μητέρα D φησὶν εἶναι τὸν ὑπὸ σελήνην ἀέρα· τοῦτον γὰρ εἶναι τὴν Λητώ. Καὶ πῶς ἂν ὁ ἀὴρ γένοιτο μήτηρ τῶν αἰτίων φωτισμοῦ, μᾶλλον αὐτὸς γινόμενος ἢ ποιῶν ; ἥλιος γὰρ καὶ σελήνη ἄλλοτε ἄλλως τὸν ἀέρα μεταβάλλουσι. Πάλιν δὲ προϊὼν ἐξῆς λέγει· « Καὶ τὸ μὲν ἡγεμονικὸν τῆς χθονίας δυνάμεως, Ἑστία κέκληται, ἧς ἄγαλμα παρθενικὸν ἐφ' ἑστίας πυρὸς ἱδρύμενον· καθὸ δὲ γόνιμος ἡ δύναμις, σημαίνουσιν αὐτὴν γυναικὸς εἴδει πρὸ μαστοῦ. Τὴν δὲ Ῥέαν προσ-

(86) *Ὑπερμενέα Κρονίωνα*. Melius, ὑπερμενέος Κρονίωνος, ut supra.

Digitized by Google

εἶπον τὴν τῆς πετρώδους καὶ ὀρείου γῆς δύναμιν· τὴν δὲ Δήμητραν τὴν τῆς πεδινῆς καὶ γονίμου. Δημήτηρ δὲ τὰ μὲν ἄλλα κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχει τῇ Ῥέᾳ· διενήνοχε δὲ, ὅτι ἡ αὐτὴ κυεῖ τὴν Κόρην ἐκ Διός, τουτέστι τὸν κόρον ἐκ τῶν φρυγανωδῶν σπερμάτων. Διὸ καὶ κατέστεπται τὸ βρέτας αὐτῆς τοῖς στάχυσι, μήκωνές τε περὶ αὐτὴν τῆς πολυγονίας σύμβολον. » Κἀνταῦθα πάλιν σκόπει, τίνα τρόπον τὴν Ῥέαν μητέρα θεῶν λεγομένην, καὶ αὐτοῦ τοῦ Διὸς, κάτω που περὶ πέτρας καὶ γῆν καταβέβληκε, καὶ πάντα φύρων τὴν αὐτὴν εἶναί φησι τῇ Δήμητρι, πλὴν « ὅτι διενήνοχε, καθὸ, φησὶν, ἡ Δημήτηρ ἐκ Διὸς κυεῖ τὴν Κόρην· ὥσπερ οὖν ἡ πεδιὰς γῆ τὸν κόρον ἐκ τῶν φρυγανωδῶν σπερμάτων. » Ἰδού σοι πάλιν ὁ Ζεὺς εἰς τὰ φρυγανώδη σπέρματα μεταβέβληται. Τούτοις ἑξῆς ἐπισυνάπτει λέγων· « Ἐπεὶ δὲ καὶ τῶν εἰς γῆν βαλλομένων σπερμάτων ἦν τις δύναμις, ἣν ἥλιος περὶ τὸ κάτω ἡμισφαίριον ἰὼν ἔλκει κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς, Κόρη μὲν ἡ δύναμις ἡ σπερματοῦχος, Πλούτων δὲ ὁ ὑπὸ γῆν ἰὼν ἥλιος, καὶ τὸν ἀφανῆ περινοστῶν κόσμον, καὶ τὰς χειμερίους τροπάς· ὃς ἁρπάζειν λέγεται τὴν Κόρην, ἣν ποθεῖ ἡ Δημήτηρ κρυπτομένην ὑπὸ γῆν. Τῶν δὲ ἀκροδρύων, καὶ ὅλως τῶν φυτευτικῶν ἡ δύναμις, Διόνυσος ὀνομάζεται. Ὅρα δὲ καὶ τούτων τὰς εἰκόνας. Σύμβολα γὰρ ἡ Κόρη φέρει τῆς προβολῆς τῶν κατὰ τοὺς καρποὺς ὑπὲρ τὴν γῆν ἐκφύσεων· ὁ δὲ Διόνυσος κοινὰ μὲν πρὸς τὴν Κόρην ἔχει τὰ κέρατα, ἔστι δὲ θηλύμορφος, μηνύων τὴν περὶ τὴν γένεσιν τῶν ἀκροδρύων ἀῤῥενόθηλυν δύναμιν. Πλούτων δὲ ὁ Κόρης ἅρπαξ κύων (87) μὲν ἔχει τοῦ ἀφανοῦς πόλου σύμβολον· τὸ δὲ σκῆπτρον τὸ κολοβὸν σημεῖον τῆς τῶν κάτω βασιλείας· ὁ δὲ κύων αὐτοῦ δηλοῖ τὴν κύησιν τῶν καρπῶν, εἰς τρία διῃρημένην, εἰς τὴν καταβολὴν, καὶ τὴν ὑποδοχὴν, καὶ τὴν ἀνάδοσιν. Οὐ γὰρ παρὰ τὸ τὰς κῆρας ἔχειν πρὸς βορρᾶν, ὅ δηλοῖ τὰς ψυχὰς, κέκληται κύων, ἀλλὰ παρὰ τὸ κυεῖν, ἡ χορηγὸς (88) ὁ Πλούτων, ὅταν ἁρπάσῃ τὴν Κόρην. Ἄττις δὲ καὶ Ἄδωνις τῇ τῶν καρπῶν εἶεν ἀναλογίᾳ προστήκοντες. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἄττις τῶν κατὰ τὸ ἔαρ προφαινομένων ἀνθῶν, καὶ πρὶν τελεσιογονῆσαι (89) διαῤῥεόντων. Ὅθεν καὶ τὴν τῶν αἰδοίων ἀποκοπὴν αὐτῷ προσανέθεσαν, μὴ φθασάντων ἐλθεῖν τῶν καρπῶν εἰς τὴν σπερματικὴν τελείωσιν· ὁ δὲ Ἄδωνις τῆς τῶν τελείων καρπῶν ἐκτομῆς σύμβολον. Ὁ δὲ Σειληνὸς σύμβολον τῆς πνευματικῆς κινήσεως, οὐκόλιγα συμβαλλομένης τῷ παντί. Σύμβολα δέ ἐστι τὸ μὲν φλαῦθον καὶ στιλπνὸν κατὰ τὴν κεφαλὴν τῆς οὐρανίου περιφορᾶς, ἡ δὲ περικειμένη κόμη τοῖς κάτω μέρεσιν αὐτοῦ ὑπόδειγμα τῆς προσγείου περὶ τὸν ἀέρα παχύτητος. Ἐπεὶ δὲ τῆς καὶ μαντικῆς δυνάμεώς τις μέτοχος ἦν δύναμις, Θέμις μὲν κέκληται ἡ δύναμις, τῷ τὰ τεθειμένα καὶ ἑκάστῳ κείμενα λέ-

A ita deinceps iste prosequitur : « Id quod est, inquit, in terrena vi princeps atque primarium, Vesta nominatur, cujus simulacrum virginea specie juxta focum excitari collocarique solet : quatenus autem fecunda vis illa est, eamdem uberumtenus muliebri forma expressam voluerunt. Et Opem quidem lapidosi ac montani, Cererem vero plani ejusdemque feracis soli vim appellarunt. Nam Ceres cum cætera plane omnia cum Ope communia habeat, tum hoc ab illa differt, quod ipsa Κόρην, Proserpinam ex Jove, hoc est κόρον, recentem et tenellum ex cremiorum ac cæterorum hujusmodi virgultorum seminibus ramum educat : quæ causa etiam est, quamobrem ipsius effigies spicis coronetur, ac papaveribus, quæ magnæ fecunditatis symbola B sunt, ambiatur. » Hic rursum videsis, amabo, quemadmodum iste Opem illam, quæ, cum cæterorum numinum , tum ipsius Jovis mater appellatur, deorsum in saxa terramque abjecerit, omniaque miscens atque confundens, eamdem illam fecerit quam Cererem, hoc tantum discrimine, quod Ceres, inquit, Proserpinam ex Jove pariat, quomodo scilicet planum terræ solum ex cremiorum virgultorumque seminibus recens ac novellum germen educit. Ecce tibi Jupiter in cremiorum etiam ac virgultorum semina commutatus. Verum, quæ subjungat, audiamus : « Et quoniam, inquit, eorum seminum, quæ terræ committuntur, vis quædam et efficacitas est, quam sol ad inferius hemisphærium progrediens, circa hiemale solstitium secum una C deferat, Proserpina quidem vis illa est seminum conservatrix, Pluto vero sol, qui circa brumæ solstitium, sub terram commeans, latentem et ignotum orbem circumeundo peragrat. Atque his Proserpinam rapuisse propterea dicitur, quam Ceres sub terra absconditam summo desiderio prosequatur. At vero fructuum vim, non eorum modo quibus ligni simile putamen est, sed etiam omnium omnino qui ex plantis oriuntur, Bacchum appellant. Ac mihi tu eorum imagines contemplare. Nam Proserpina quidem symbola fert exsistentium supra terram a semente germinum : Bacchus autem, cui communia sunt cum eadem Proserpina cornua, muliebri specie fingitur, ut vim illam, quæ D plantarum fructibus inest, ex mascula femineaque conflatam significet. Pluto ille præterea, qui Proserpinam rapuit, galeam gestat, quæ latentem ignotumque polum repræsentet : truncum item mutilumque sceptrum, quo ejusdem in manes **110** umbrasque imperium denotetur : canem denique habet, qui frugum designet procreationem, quæ tribus veluti partibus, semente facienda, eadem-

(87) *Κύων.* Mont., κύνα. E manuscr. alter, κυῶν, κύνα μέν. Alter κυνῆν, quæ vera mihi lectio visa est. Orci enim galeam intelligit. Sane paulo post addit, canem aliud quoddam Plutonis symbolum fuisse.

(88) *Ἡ χορηγός.* Si nihil omnino deest, legendum videtur ᾗ χορηγός, id est, qua, vel quatenus vim cam suppeditat. Plenius forte legi possit, παρὰ τὸ κυεῖν τὴν γῆν, ᾗ χορηγός, vel potius οὗ χορηγός, nempe τοῦ κυεῖν.

(89) *Τελεσιογονῆσαι.* Haud temere verbum τελεσιογονεῖν reperias; sæpe τελεσσιγονεῖν. Forte tamen o istud inseri aliquando possit, ut in εὑρεσιολογία pro εὑρεσιλογία, supra. Sane infra, pag. 119 eodem iterum modo scriptum reperitur.

Digitized by Google

que cum excipienda, tum ad extremum in herbam et culmum educenda continetur. Neque enim ex eo quod ipse κῆρας, hoc est animas, quas devoret, habeat κύων, id est canis, appellatur, sed παρὰ τὸ κυεῖν, hoc est a feto gravidoque terræ utero, cui progignendi vim Pluto suppeditat, cum Proserpinam rapit. Quin etiam Attis et Adonis aliquam habent cum iisdem frugibus proportionem. Et Attis quidem cum iis floribus comparatur, qui primo vere cum excludantur, necdum integro maturoque fructu decidunt. Id quod in causa fuit, cur exsectum illum dicerent, quo fructus eos designarent qui nondum vis seminalis essent maturitatem assecuti. Adonis autem maturarum frugum messem repræsentat. Jam Silenus spiritalis motus symbolum est, qui et ipse non parum universo conducit; et quidem ornatus capitis floribus ac splendore conspicuus, cœlestem conversionem; cæsaries vero ad partes ejusdem inferiores usque promissa, terrestri similem aeris crassitudinem utcunque adumbrat. Et quoniam vis præterea divinandi quædam inerat, Themin ipsa nominarunt, quasi singulis τὰ τεθειμένα, hoc est res fato constitutas eventurasque prænuntiet. Atque hunc in modum vim illam terræ tot symbolorum varietate explicatam venerantur; ac virginis quidem Vestæque nomine, quatenus ea centrum universi complectitur; parentis, quatenus animantibus alimenta suppeditat; Opis, quatenus lapides generat, montibusque prominet; Cereris, quatenus virentia germina procreat; ad extremum Themidis, quatenus fundendis oraculis usui est. Vim autem seminis, quod ipsius in gremium effunditur, in Priapi speciem effingere, sic tamen ut quod siccis frugibus producendis aptum esset, Proserpinam, quod vero ad humidiores arborumque fetus pertineret, Bacchum appellarent. Sic igitur Proserpina quidem sementis tempore a Plutone, hoc est a sole sub terras commeante rapitur; Bacchus autem cum germinare incipit, idque pro qualitatibus iis, quibus illa vis afficitur, quæ tenerior adhuc, tametsi ad fructus excellentis productionem idonea, sub terra delitescit: tum vero suam ei virtuti commodat operam, quæ ut floribus excludendis præest, Attis symbolo; ut autem maturarum frugum messi, Adonis nomine adumbratur. Præterea vis illa spiritalis, quæ universa permeat, Sileni; quæ vero cunctis paulatim educendis ac magis magisque proferendis continetur, Bacchantis **111** in speciem conformatur: quemadmodum etiam impetus, qui ad Venerem exstimulat, Satyrorum effigie solet exhiberi. Atque hæc symbola sunt, quibus terræ vis insita declaratur. » Hactenus ergo Porphyrius, quæ mihi brevius quidem, at necessario tamen commemoranda duxi, ne quid speciosæ philosophorum istorum doctrinæ nos lateat. Habemus enim vero, ex nostri hujus interpretis explicatione, Proserpinam quidem fructuum eorum vim nativam esse, qui jacto semine, Bacchum autem eorum, qui ex plantis oriuntur: ver-

A γειν. Διὰ δὴ πάντων τούτων ἡ περὶ γῆν δύναμις, ἐξηγήσεως τυχοῦσα, θρησκεύεται· ὡς μὲν παρθένος καὶ Ἑστία, ἡ κεντροφόρος· ὡς δὲ τοκὰς, ἡ τροφός· ὡς δὲ Ῥέα, ἡ πετροποιὸς, καὶ ὄρειος· ὡς δὲ Δημήτηρ, ἡ χλοηφόρος· ὡς δὲ Θέμις, ἡ χρησμῳδὸς, τοῦ εἰς αὐτὴν κατιόντος σπερματικοῦ λόγου εἰς τὸν Πρίαπον ἐκτετυπωμένου· οὗ τὸ μὲν περὶ τοὺς ξηροὺς καρποὺς Κόρη, τὸ δὲ κατὰ τοὺς ὑγροὺς καὶ τὰ ἀκρόδρυα Διόνυσος καλεῖται· τῆς μὲν Κόρης ὑπὸ Πλούτωνος τοῦ ὑπὸ Γῆν ἰόντος Ἡλίου ἁρπαζομένης κατὰ τὸν σπόρον· τοῦ δὲ Διονύσου κατὰ τὰ πάθη τῆς δυνάμεως ὑπὸ γῆν μὲν νεωτέρας καὶ καλλιγόνης βλαστάνειν ἀρχομένου, ἐπιμάχου δὲ τῆς κατὰ τὴν ἄνθην δυνάμεως σύμβολον τὸν Ἄττιν ἐχούσης· τῆς δὲ κατὰ τὴν τελεσιουργίαν ἐκτομὴν τὸν Ἄδωνιν· καὶ τῆς μὲν πνευματικῆς διὰ

B πάντων δυνάμεως ὡς εἰς Σεληνὸν ἀναπλαττομένης, τῆς δὲ εἰς ἔκτασιν ἀπ' αὐτῶν παραγωγῆς, εἰς Βάκχην· ὥσπερ ἂν τῆς εἰς τὰ ἀφροδίσια ἐρεθιζούσης ὁρμῆς, διὰ τῶν Σατύρων. Διὰ δὴ τούτων τῶν συμβόλων ἡ περίγειος ἐκκαλύπτεται δύναμις. » Τοσαῦτα μὲν οὖν καὶ τάδε, ἃ καὶ ἀναγκαίως ἐπιτεμόμενος παρατέθειμαι, εἰς τὸ μὴ ἀγνοεῖν ἡμᾶς τὰ σεμνὰ τῶν φιλοσόφων. Οὕτω τοιγαροῦν κατὰ τὰ ἀποδεδομένα, Κόρη μὲν ἡ τῶν σπορίμων, Διόνυσος δὲ ἡ τῶν ἀκροδρύων δύναμις· καὶ τῶν μὲν ἐαρινῶν ἀνθῶν ὁ Ἄττις, τῶν δὲ τελείων καρπῶν ὁ Ἄδωνις σύμβολον. Τί δὴ οὖν χρὴ ταῦτα θεοποιεῖν, εἰς τροφὰς σωμάτων τῶν ἐπὶ γῆς ζώων πρὸς τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ πεποιημένα; Τί δὲ θρησκεύειν τὴν περίγειον δύναμιν προσῆκόν

C ἐστιν ἡμῖν, οἷς φύσις ἐστὶ ψυχῆς οὐρανία, λογική τε καὶ ἀθάνατος παρὰ τοῦ παμβασιλέως τῶν ὅλων Θεοῦ, διανοίας ὄμμασι κεκαθαρμένοις θεωρητική; Τὸν δὲ Σεληνὸν ἀκούων τὴν πνευματικὴν εἶναι κίνησιν, καὶ τὴν διήκουσαν διὰ πάντων δύναμιν, τοτὲ μὲν τὴν οὐράνιον περιφορὰν διὰ τῆς κεφαλῆς ἐπιδεικνύμενον, τοτὲ δὲ τὴν περὶ τὸν ἀέρα παχύτητα διὰ τῆς λασίας κόμης τοῦ γενείου· πῶς ἄν τις ἀνάσχοιτο τοῦτον μὲν ὁρῶν οὐδεμιᾶς ἠξιωμένον σεβασμίου τιμῆς, ὃν ἐχρῆν πρὸ τῶν πάντων θεοποιεῖν, Ἄδωνιν δὲ καὶ Διόνυσον, τοὺς καρποὺς δηλαδὴ καὶ τὰ ἀκρόδρυα, θεοποιουμένους; Τίς δ' ἂν ὑπομείνειε σεμνολογουμένους ἀκούων Σατύρους καὶ Βάκχας, τὰ ἐν ἀνθρώποις αἰσχρὰ καὶ ἀκόλαστα πάθη; εἰ δὴ οἱ μὲν

D ἐδήλουν τὰς εἰς τὰ ἀφροδίσια ἐρεθιζούσας ὁρμὰς οἱ Σάτυροι, αἱ δὲ Βάκχαι τὰς εἰς ἔκτασιν τῶν περὶ ταῦτα συμβαινούσας παραγωγάς. Καὶ τί δεῖ κατὰ μέρος ἕκαστον ἀπελέγχειν, ἐπιδραμεῖν δέον ὡς ἂν μηδὲν ἡμᾶς τῶν ἀπορρήτων λανθάνῃ, καὶ τὴν τῶν ἑξῆς ἐπιτεμέσθαι φυσιολογίαν; ἣν ἐκτέθειται ὁ δηλωθεὶς συγγραφεὺς, τόνδε ἐπεξιὼν τὸν τρόπον· « Τὴν δὲ ὑδροποιὸν ὅλην δύναμιν Ὠκεανὸν προσεῖπον, τὸ σύμβολον αὐτῆς Τηθὺν ὀνομάσαντες· τῆς δὲ ὅλης, ἡ μὲν τῶν ποτίμων πεποιημένη Ἀχελῷος αὐτοῖς κέκληται, ἡ δὲ τῶν θαλασσίων Ποσειδῶν πάλιν τῆς θαλασσοποιοῦ, καθὸ γεννητικὴ, Ἀμφιτρίτης οὔσης. Καὶ αἱ μὲν τῶν γλυκέων ὑδάτων μερικαὶ δυνάμεις Νύμφαι, αἱ δὲ τῶν θαλασσίων Νηρεῖδες κέκληνται. Τοῦ δ' αὖ πυρὸς τὴν δύναμιν προσειπόντες Ἥφαιστον, ἀνθρωποειδὲς μὲν αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα πεποιήκασι

Digitized by Google

πλὸν δὲ περιέθεσαν κυάνεον, τῆς οὐρανίου σύμβολον περιφορᾶς, ἔνθα τοῦ πυρός ἐστι τὸ ἀρχοειδές τε καὶ ἀκραιφνέστατον. Τὸ δὲ εἰς γῆν κατενεχθὲν ἐξ οὐρανοῦ πῦρ ἀτονώτερον, δεόμενόν τε στηρίγματος καὶ βάσεως τῆς ἐφ' ὕλης· διὸ χωλεύει, ὕλης δεόμενον εἰς ὑπέρεισμα. Καὶ ἡλίου δὲ τὴν τοιάνδε δύναμιν ὑπολαβόντες, Ἀπόλλωνα προσεῖπον, ἀπὸ τῆς τῶν ἀκτίνων αὐτοῦ πάλσεως. Ἐννέα δὲ ἐπᾴδουσαι (90) αὐτῷ Μοῦσαι, ἥ τε ὑποσελήνιος σφαῖρα, καὶ αἱ ἑπτὰ τῶν πλανητῶν μία (90'), καὶ ἡ μία τῆς ἀπλανοῦς. Περιέθεσαν δὲ αὐτῷ τὴν δάφνην, τοῦτο μὲν ὅτι πυρὸς πλῆρες τὸ φυτὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπεχθὲς δαίμοσι, τοῦτο δὲ ὅτι λάλον καιόμενον, εἰς παράστασιν τοῦ προφητεύειν τὸν θεόν. Καθὸ δὲ ἀπαλεξίκακός ἐστι τῶν ἐπιγείων ὁ ἥλιος, Ἡρακλέα (91) αὐτὸν προσεῖπον, ἐκ τοῦ κλᾶσθαι αὐτὸν πρὸς τὸν ἀέρα, ἀπ' ἀνατολῆς εἰς δύσιν ἰόντα. Δώδεκα δ' ἄθλους ἐκμοχθεῖν ἐμυθοποίησαν, τῆς κατὰ τὸν οὐρανὸν διαιρέσεως τῶν ζωδίων τὸ σύμβολον ἐπιφημίσαντες. Ῥόπαλον δὲ αὐτῷ καὶ λεοντῆν περιέθεσαν, τὸ μὲν τῆς ἀνωμαλίας μήνυμα, τὸ δὲ τῆς κατὰ τὸ ζώδιον ἐμφανιστικὸν ἰσχύος. Τῆς δὲ σωστικῆς (92) αὐτοῦ δυνάμεως Ἀσκληπιὸς τὸ σύμβολον· ᾧ τὸ μὲν βάκτρον δεδώκασι, τῆς τῶν καμνόντων ὑπερείσεως καὶ ἀναστάσεως· ὁ δὲ ὄφις περισπείρεται τῆς περὶ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν σωτηρίας φέρων σημεῖον· (καὶ μὴν ὑφιστάντες ἡμῖν τὸν κόσμον οἱ φυσικοὶ, τὰ περὶ τὴν γῆν ἰλυσπώμενα τῶν ζώων, τῆς παχύτητος καὶ γεώδους ἠτιάσαντο οὐσίας·) πνευματικώτατον γὰρ τὸ ζῶόν ἐστι, καὶ τὴν ἀσθένειαν τοῦ σώματος ἀποδύεται· δοκεῖ δὲ καὶ ἰατρικώτατον εἶναι· τῆς γὰρ ὀξυδορκίας εὗρε τὸ φάρμακον, καὶ μυθεύεται τῆς ἀναβιώσεως εἰδέναι τινὰ βοτάνην. Τῆς δ' αὖ χορευτικῆς τε καὶ ἐγκυκλίου κινήσεως, καθ' ἣν τοὺς καρποὺς πεπαίνει ἡ πυρὸς δύναμις, Διόνυσος (93) κέκληται ἑτέρως, ἢ τῶν ὑγροποιῶν καρπῶν δύναμις, ἢ παρὰ τὸ περιδινεῖν, ἢ διανύειν τὸν ἥλιον τὴν κατὰ τὸν οὐρανὸν περιφοράν· ᾗ δὲ περὶ τὰς ὥρας τοῦ κόσμου περιπολεῖ, καὶ χρόνων ἐστὶ ποιητικὸς, καὶ καιρῶν ὁ ἥλιος, Ὧρος κατὰ τοῦτο κέκληται· τῆς δ' αὖ γεωργικῆς αὐτοῦ δυνάμεως, καθ' ἣν αἱ δόσεις τοῦ πλούτου, σύμβολον ὁ Πλούτων. Ὁμοίως μέντοι καὶ τὴν φθαρτικὴν ἔχει δύναμιν, διὸ τῷ Πλούτωνι συνοικίζουσι τὸν Σάραπιν· τοῦ μὲν δεδυκότος ὑπὸ

norum item flosculorum Attin, non secus ac maturarum frugum Adonim symbolum exsistere. Quorsum ergo rebus iis divinitas affingatur, quas universi conditor moderatorque Deus alendis iis, quæ in terra versantur, animantibus procreavit? Aut quomodo vim terrestrem venerari nos deceat, qui animum sortiti sumus natura cœlestem, ratione præditum, immortalem, atque ejusmodi, qui Deum ipsum universorum regem perpurgatis intelligentiæ oculis contemplari possit? Deinde, qui Silenum audiat spiritalem esse motum, vimque omnia pervadentem, eumque modo capite cœlestium orbium conversionem, modo hispidiore ac densiore barba crassitudinem aeris ostendere; fieri ne possit, uti æquo animo ferat eum absque omni religioso cultu indigne præteriri, quem relictis omnibus Deum habere oportebat, Adonim autem atque Bacchum, fruges scilicet arborumque fetus divinis honoribus consecrari? Præterea quisquam ne audire sine aurium offensione possit, satyros et bacchas, fœdarum effrenatarumque hominis libidinum nominibus ad aliquam honestatis et gravitatis speciem explicari? Satyri enim, inquit, impetus illos, qui ad venerem stimulant, bacchæ vero fieri solitam partium earum, quibus veneri indulgetur, extensionem referebant. Sed enim, quid attinet singulis istis seorsum refellendis immorari, cum satius utique fuerit, ne quid nos ex arcanis reconditisque mysteriis fugiat, naturalem eorum, quæ postea sequuntur, a citato scriptore allatam expositionem percurrere breviter, et in compendium summamque colligere? Sic ergo prosequitur: « Vim autem aquas efficiendi universam, Oceanum, ejusdemque symbolum Thetyn nominarunt; ita quidem, ut quæ ad bibendum faciles et opportunas elaborat, Achelous; quæ marinas, Neptunus: eademque vis, quatenus ad generationem **112** apta est, Amphitrite habeatur. Ac singulares quidem aquarum dulcium virtutes nymphæ, marinarum autem, Nereides appellantur. Porro vim ignis Vulcani nomine expresserunt, ejusque simulacro hominis in speciem configurato cæruleum pileum indiderunt, quo cœlestem illam conversionem denotarent, ubi primige-

(90) *Ἐννέα δὲ ἐπᾴδουσαι*, etc. Plutarch. *Sympos.* lib. VIII, quæst. 14, multa de novenario Musarum numero, ubi etiam hæc, Porphyrianis minus aliena: Μοῦσαι δέ εἰσιν (*f.* ἔνεισιν) ὀκτὼ σφαίραις· μία δὲ τὸν περὶ γῆν εἵλαχε τόπον. Tum cœlestibus id muneris attribuit, ut πλανωμένων ἄστρων πρὸς τὰ ἀπλανῆ, καὶ πρὸς ἄλληλα συνέχωσιν ἁρμονίαν. Nonæ autem illi, ut hominibus, quantum capere possint, χαρίτων, καὶ ῥυθμοῦ, καὶ ἁρμονίας ἐνδιδοίη, διὰ λόγου καὶ ᾠδῆς· πειθὼ πολιτικῆς καὶ κοινωνητικῆς συνεργὸν ἐπάγουσα, παραμυθουμένην καὶ κηλοῦσαν ἡμῶν τὸ ταραχῶδες, καὶ τὸ πλανώμενον ὥσπερ ἐξ ἐνοδίας ἀνακαλουμένην ἐπιεικῶς, καὶ καθιστᾶσαν· male enim καθιστᾶσα.

(90') Forte delendum *μία*. EDIT.

(91) *Ἡρακλέα*. Macrob. *Saturnal.* lib. I, cap. 20, hæc de re pluribus, aliunde tamen Herculis etymologiam arcessens. *Heracles enim*, inquit ille, *quid aliud est, nisi Heras*, id est *Aeris, decus*, id est *gloria? quæ porro alia gloria est, nisi solis illuminatio?* etc. Hanc notationem, vulgarem licet atque contritam, *Etymologicon magnum* repudiat; sed minus recte, ni fallor. Alias tamen complures affert non minus exquisitas, in quibus præcipuæ duæ: altera, ut dictus sit παρὰ τὴν *ἔραν*, καὶ τὸ *κλέος* quasi ἐν τῇ γῇ ἔνδοξος· altera παρὰ τὸ *ἥρα*, καὶ τὸ *κλέος*, juxta illud Phœbi oraculum

Ἡρακλείαν (*f.* *Ἡρακλῆ*) *δέ σε Φοῖβος ἐπώνυμον*
[*ἐξονομάζει.*
Ἥρα γὰρ ἀνθρώποισι φέρων, κλέος ἄφθιτον ἕξεις.

Ἥρα φέρειν, ἀντὶ τοῦ, χαρίζεσθαι, notum ex Homero ejusque interprete Eustathio.

(92) *Τῆς δὲ σωστικῆς*. Macrob. lib. I *Saturn.*, cap. 20, multa in hanc sententiam.

(93) *Διόνυσος*. Vide eumdem Macrob. eodem lib., c. 18, ubi hanc in rem Orphei loca duo profert admodum insignia. Prior est:

. . . *Διόνυσος δ' ἐπεκλήθη,*
Οὕνεκα δινεῖται κατ' ἀπείρονα μακρὸν Ὄλυμπον.

Posterior, multa ex Bacchi ornamentis et insignibus, eidem Soli κατ' ἀλληγορίαν attribuit.

Digitized by Google

nius et ab omni fæce purissimus ignis domicilium suum collocavit. Nam qui e cœlo delatus in terras ignis est, quod propter majorem imbecillitatem materiæ quasi firmamento indigeat, claudicanti similis effingitur: cum autem ejusmodi quoque aliquam solis esse vim putarent, Apollinem ipsum nominarunt, a tremula radiorum ejus vibratione, quam πάλσιν Græci dicunt. Ac novem quidem Musæ, illi accinentes, sphæram luna inferiorem, cum septem planetarum orbibus, unoque præterea omnis erroris experte repræsentant. Laurum vero eidem consecrarunt, partim quod igne abundet hoc plantæ genus, eoque dæmonibus exosum infestumque sit; partim quod, dum uritur, vocale sit, eoque futura prædicendi vim huic deo inesse significet. Eumdem, quatenus ab iis, qui in terris agunt, incommoda calamitatesque depellit, quasi dum ab ortu in occasum progreditur, κλᾶσθαι πρὸς ἀέρα, hoc est ad aerem frangi videatur, Ἡρακλέα Herculem appellarunt; quem etiam duodecim certaminum labore defunctum esse fabulantur, cœlestis orbis in duodecim signa divisionem hoc symbolo declarare cupientes. Flavam ipsi leonisque pellem attribuunt, ut altera motus inæqualitatem, altera vim solis in leonis signo maxime dominantem exhibeant. Jam virtutem illius salutarem per Æsculapium expressam voluere, eique baculum in manum dederunt, scilicet quo laborantes sui cum sustentandi, tum etiam erigendi gratia uterentur. Serpens autem eidem circumvolutus corporis salutem significat (enim vero physici illi, qui nobis mundi hujus molitionem tradiderunt, quod circa terram aliquæ sese volvendo trahant animantes, in crassiorem illarum terrestremque naturam ejus rei causam contulerunt), quod hoc animantis genus et spiritu præ cæteris abundet, et corporis imbecillitatem exuat. Quin etiam præcipuo quodam et singulari ad medicinam instinctu ferri videtur, quippe qui non tantum acuendo vi sui medicamentum repererit, sed etiam herbam aliquam, ut fabulæ perhibent, revocandæ vitæ perutilem noverit. At vero propter motionem illam circularem ac saltationi persimilem, qua vis ignea fructibus maturitatem affert, **113** Dionysius longe alia ratione quam fructuum humidiorum vis, nuncupatur, quia sol aut περιδινεῖ, hoc est in orbem circumagit, aut cœlestem conversionem διανύει, conficit. Idem, quatenus per singulas inferioris mundi ὥρας, hoc est, tempestates suo motu circumfertur, statasque anni vicissitudines, efficit, Horus propterea nominatur. Vis autem ejus, quam in agrorum cultura promit, quaque πλοῦτον divitias opesque conciliat, Pluto symbolum est. Sed quoniam ipse vim etiam corrumpendi habet, Plutoni Serapidem adjunxerunt: ac luminis quidem sub terram subeuntes vestem purpuream; inferioris autem in Manes principatus, sceptrum summa parte mutilum; ejus denique in occultam latentemque plagam secessus peculiarem manus compositionem symbolum esse voluerunt. At Cerbero tria capita tribuuntur, quibus tres solis in cœlo regiones, ortus, meridies, et occasus denotentur. Jam vero lunam Ἄρτεμιν, hoc est Dianam, quasi ἀερότομιν, aerem secantem, venerationis gratia nuncuparunt. Ac partui quidem, tametsi virgo, Diana præest, quod novilunio vis quædam insit, quæ pariendi facultatem afferat.

A γῆν φωτὸς τὸν πορφυροῦν χιτῶνα ποιούμενοι σύμβολον, τὸ δὲ ἠκρωτηριασμένον σκῆπτρον τῆς κάτω δυνάμεως, τό τε σχῆμα τῆς χειρὸς τοῦ μεταχωρεῖν εἰς τὸ ἀφανές. Ὁ δὲ Κέρβερος τρικέφαλος μὲν, ὅτι τρεῖς αἱ ἄνω χῶραι ἡλίου, ἀνατολή, μεσημβρία, δύσις. Τὴν δὲ σελήνην, παρὰ τὸ σέβας ὑπολαβόντες, Ἄρτεμιν προσηγόρευσαν, οἷον ἀερότομιν. Λοχία τε ἡ Ἄρτεμις, καίπερ οὖσα παρθένος, ὅτι ἡ τῆς νουμηνίας δύναμις προσθετικὴ εἰς τὸ τίκτειν. Ὅπερ δὲ Ἀπόλλων ἐν ἡλίῳ, τοῦτο Ἀθηνᾶ ἐν σελήνῃ· ἔστι γὰρ τῆς φρονήσεως σύμβολον, Ἀθηνᾶ τις οὖσα. Ἑκάτη δὲ ἡ σελήνη πάλιν, τῆς περὶ αὐτὴν μετασχηματίσεως, καὶ κατὰ τοὺς σχηματισμοὺς δυνάμεως. Διὸ τρίμορφος ἡ δύναμις, τῆς μὲν νουμηνίας φέρουσα τὴν λευχείμονα καὶ χρυσοσάνδαλον, καὶ τὰς λαμπάδας ἡμμένας· ὁ δὲ κάλαθος, ὃν ἐπὶ τοῖς μετεώροις φέρει, τῆς τῶν καρπῶν κατεργασίας, οὓς ἀνατρέφει κατὰ τὴν τοῦ φωτὸς παραύξησιν· τῆς δ' αὖ πανσελήνου ἡ χαλκοσάνδαλος σύμβολον. Ἡ καὶ ἐκ μὲν τοῦ κλάδου τῆς δάφνης λάβοι ἄν τις αὐτοῖς [a] τὸ ἔμπυρον, ἐκ δὲ τοῦ μήκωνος τὸ γόνιμον, καὶ τὸ πλῆθος τῶν εἰσοικιζομένων εἰς αὐτὴν ψυχῶν, ὥσπερ εἰς πόλιν, ὅτι πόλεως ὁ μήκων σύμβολον. Τόξον δὲ φέρει καθάπερ ἡ Ἄρτεμις διὰ τὴν τῶν ὠδίνων ὀξύτητα. Πάλιν δ' αὖ αἱ Μοῖραι ἐπὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς ἀναφέρονται· ἡ μὲν Κλωθὼ ἐπὶ τὴν γεννητικὴν, Λάχεσις δὲ κατὰ τὴν θρεπτικὴν, Ἄτροπος δὲ ἡ κατὰ τὸ ἀπαραίτητον τοῦ θεοῦ. Συνοικίζουσι δὲ αὐτῇ καὶ τὴν τῶν καρπῶν γεννητικὴν δύναμιν, ἥπερ ἐστὶ Δημήτηρ, δύναμιν ἐμποιοῦσαν αὐτῇ. Καὶ ἔστι συνεκτικὴ τῆς Κόρης ἡ σελήνη. Προσοικίζουσι δὲ καὶ τὸν Διόνυσον διά τε τὴν τῶν κεράτων ἔκφυσιν καὶ διὰ τὸν τῶν νεφῶν τόπον τὸν ὑποκείμενον τοῖς κάτω μέρεσι. Τὴν δὲ τοῦ Κρόνου δύναμιν νωχελῆ καὶ βραδεῖαν καὶ ψυχρὰν κατεῖδον, διὸ τὴν τοῦ χρόνου δύναμιν αὐτῷ προσανέθεσαν· ἀποτυποῦσί τε αὐτὸν ἑστῶτα, πολιὸν πρὸς ἔμφασιν τοῦ γηράσκειν τὸν χρόνον· τῶν δὲ καιρῶν σύμβολα οἱ Κούρητες, τὸν Κρόνον βουκολοῦντες, ὅτι διὰ τῶν καιρῶν ὁ χρόνος παροδεύει. Τῶν δὲ Ὡρῶν, αἱ μὲν ὀλυμπιάδες εἰσὶ τοῦ ἡλίου, αἳ καὶ ἀνοίγουσι τὰς κατὰ τὸν ἀέρα πύλας, αἱ δὲ ἐπιχθόνιοι τῆς Δήμητρος· καὶ κάλαθον ἔχουσι, τὸν μὲν τῶν ἀνθῶν σύμβολον τοῦ ἔαρος, τὸν δὲ τῶν σταχύων τοῦ θέρους. Τοῦ δὲ Ἄρεος τὴν δύναμιν καταλαβόντες διάπυρον, πολέμων ποιητικὴν καὶ αἱματουργὸν, βλάπτειν τε καὶ ὠφελεῖν δυναμένην ἐποίησαν. Τὸν δὲ τῆς Ἀφροδίτης ἀστέρα θεωρήσαντες γενεσιουργὸν, ἐπιθυμίας τε καὶ γονῆς αἴτιον, γυναῖκα μὲν ἀνέπλασαν διὰ τὴν γένεσιν, ὡραίαν δὲ, ὅτι καὶ Ἔσπερος,

[a] *Ισ* αὐτῆς.

Digitized by Google

Quod autem in sole Apollo, hoc ipsum Minerva in luna est, quod illa prudentiæ symbolum instar cujusdam Minervæ sit. Eamdem rursum Hecaten nominant, ob formæ, quam in ea cernimus, varietatem, cui vis etiam diversa respondeat. Itaque sic ea vis triplici forma figuraque distinguitur, ut novilunium quidem alba veste, aureis sandaliis, facibusque succensis repræsentet; calathus autem is, quem ipsa gestat, ubi altiorem in locum subvecta jam est, frugum maturitatis, quam iis circa luminis incrementum alendis efficit; æreus denique sandaliorum color plenilunii symbolum habeatur. Nam lauri quidem ramum, speciem ejus igneam, papaver autem, cum ejusdem fecunditatem, tum vero animorum, qui eam velut urbem aliquam incolunt, multitudinem interpretari commode possis: urbis enim symbolum papaver est. Eadem arcum ut Diana ferre solet, quo acutissimi partus dolores adumbrantur. Quinetiam Parcæ ad vim illius multiplicem referuntur. Nam Clotho ad generandi, Lachesis ad alendi vim pertinet, Atropos denique inexorabile hujus deæ numen significat. Præterea frugum educendarum vim ad lunam adjungunt, nempe Cererem, quæ novis ipsam viribus augeat; simulque Proserpinam a luna contineri volunt. **114** Bacchum etiam cum ea sede domicilioque conjungunt, partim ob cornuum eruptionem, partim ob nubium regionem inferioribus partibus subjacentem, ad id faciendum adducti. At vero Saturnum lentiore ac segniore vi eademque frigidiore præditum esse cum viderent, temporis vim assignandam ipsi et consecrandam putarunt, eoque imaginem illius stantem canamque finxerunt, ut proprium temporis senium indicarent. Et καιρῶν quidem, hoc est occasionum varietatem Curetes Saturni nutritii repræsentant, quod per illam quasi occasionum vicissitudinem tempus incedere progredique videatur. Horarum autem aliæ cœlestes, et quædam solis administræ sunt, quippe quæ cœli portas reserent; terrestres aliæ, quæ Cereri tribuuntur, duplicisque generis calathos ferunt, alium floribus plenum, qui veris, alium spicis, qui æstatis symbolum sit. Quod vero Martis igneam esse vim intelligerent, eamdem ipsi concitandis bellis et cruori effundendo præesse, adeoque, plurimum vel detrimenti vel utilitatis afferre, dixerunt. Stellam autem Veneris cum efficiendæ generationi aptam, et cupiditatis seminisque causam esse animadverterent, eam mulieris quidem specie generationis exprimendæ gratia finxere, forma vero pereleganti, quod eadem Vesper quoque sit,

Ὃς κάλλιστος ἐν οὐρανῷ ἵσταται ἀστήρ. A *... Qui stat in ætherio pulcherrimus orbe.*

Καὶ Ἔρωτα μὲν παρέστησαν διὰ τὴν ἐπιθυμίαν· σκέπειν δὲ μαστοὺς καὶ τὸ μόριον, ὅτι γονῆς αἰτία καὶ ἐκθρέψεως ἡ δύναμις. Ἔτι δὲ ἀπὸ θαλάττης, στοιχείου διύγρου καὶ θερμοῦ, καὶ πολλὰ κινουμένου, καὶ διὰ τὴν συγκίνησιν ἀφριῶντος, τὸ σπερματικὸν αἰνιττόμενοι. Τοῦ δὲ λόγου, τοῦ πάντων ποιητικοῦ τε καὶ ἑρμηνευτικοῦ, ὁ Ἑρμῆς παραστατικός. Ὁ δὲ ἐντεταμένος Ἑρμῆς δηλοῖ τὴν εὐτονίαν· δείκνυσι δὲ καὶ τὸν σπερματικὸν λόγον τὸν διήκοντα διὰ πάντων. Λοιπὸν δὲ σύνθετος λόγος, ὁ μὲν ἐν ἡλίῳ Ἑρμῆς· Ἑκάτη δὲ ὁ ἐν σελήνῃ· Ἑρμόπαν δὲ ὁ ἐν τῷ παντί· κατὰ πάντων γὰρ ὁ σπερματικὸς καὶ ποιητικός. Σύνθετος δὲ καὶ οἷον μιξέλλην, καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ὁ Ἑρμάνουβις. Ἐπειδὴ [a] καὶ τῆς ἐρώσης ἦν δυνάμεως ὁ λόγος, ταύτης ὁ Ἔρως ὁ παραστατικός. Διὸ παῖς μὲν τοῦ Ἑρμοῦ ὁ Ἔρως, νήπιος δὲ διὰ τὰς αἰφνιδίους περὶ τὰς ἐπιθυμίας ἐμπτώσεις αὐτοῦ. Τοῦ δὲ παντὸς τὸν Πᾶνα σύμβολον ἔθεντο· τὰ μὲν κέρατα δόντες σύμβολα ἡλίου καὶ σελήνης, τὴν δὲ νεβρίδα τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, ἢ τῆς τοῦ παντὸς ποικιλίας. » Καὶ τὰ μὲν Ἑλληνικὰ τοιαῦτα.

Huic Amorem propter cupiditatem adjunxere. Eadem ubera partesque verecundiores tegit, quoniam iis præsertim fons seminis ac nutriendi vis et facultas continetur. Eam denique e mari exstitisse narrant, quod hujusmodi elementum ex humido calidoque temperatum perpetuo motu agitetur, eoque spumam egerat, qua vim seminalem adumbratam esse voluerunt. At Mercurius orationem exhibet, quæ nihil non efficit, nihil non illustrat explicando. Atque is erecto quidem et intento corporis statu cum vim orationis contentionemque repræsentat, tum vero seminalem quoque rationem ostendit cuncta permeantem. Cæterum quod ea sive oratio sive ratio compositum quiddam sit, quam in sole collocant, Mercurium, quam in luna, Hecaten, quam in ipso denique universo Hermopan nominarunt; quod seminalis illa effectrixque ratio universa pervadat. Quinetiam ex duplici voce compositus est, et Graio veluti genere mixtus, is quem Hermanubin Ægyptii nominant. Et quoniam orationi amatoria vis quædam inest, ei repræsentandæ Cupidinem adhibuerunt. Itaque Mercurii quidem filius Cupido est, idemque pusio, propter repentinos illos impetus, qui varias in cupiditates præcipitem eum rapiunt. At extremum totius symbolum universi **115** Pana statuere, cui attributa cornua solem atque lunam, hinnuli vero pellis aut cœlestium siderum, aut universitatis hujus varietatem repræsentent. » Ac de Græcarum fabularum explicatione hactenus Porphyrius.

Τὰ δὲ τῶν Αἰγυπτίων πάλιν τοιαῦτά φησιν ἔχειν σύμβολα. Τὸν δημιουργὸν, ὃν Κνὴφ (94) οἱ Αἰγύπτιοι

Jam vero Ægyptiorum theologiam sequentibus notis adumbratam esse tradit. Effectricem illam

[a] *Ισ. ἐπεὶ δέ.*

(94) *Κνήφ.* Non *Eneph*, ut ut est apud Pierium. Affinis Hebræa vox כנף, id est *ala*; quæ præcipuum a Porphyrio numinis hujus insigne ponitur.

Digitized by Google

rationem, quæ ab ipsis Cneph appellari solet, humana specie configurant, colore cæruleo, eoque nigricante, cingulum ac sceptrum manu tenentem. Huic in capite regius ex penna galericulus est', quod ejusmodi ratio abdita fere obscuraque lateat, summoque inveniri labore vix possit, eademque vitæ fons ac regina cum sit, tum vero intelligente quodam ac spiritali motu cieatur, quem maxime penna illa in capite sita referat. Hunc porro deum ex ore ovum effudisse narrant, ex eoque satum alium esse Deum, qui ab iis Phtha, Vulcanus a Græcis nominetur. Ovum autem illud mundum interpretantur, eique numini ovem consecrarunt, quod veteres ad potum lacte uterentur. Ipsius vero mundi ejusmodi finxere simulacrum. Humanam similiter in speciem conformatum est, conjunctos inter se commissosque pedes habet, vestem multiplici colore textam, et ab humeris deorsum ad pedes usque promissam gestat, summoque capite sphæram auream sustinet: partim quod mundus sedem nunquam mutet, partim quod rotundam formam præ se ferat, partim etiam ut variam astrorum naturam adumbrarent. Iidem aliquando solem hominis cujusdam navigium crocodilo impositum conscendentis symbolo repræsentant: ac navigium quidem, institutum in humida mollique regione motum significat; crocodilus vero, aquam illam ad bibendum facilem, per quam sol feratur: itaque per humidum ac suavem aerem solis conversionem fieri declarare voluerunt. Telluris autem cum cœlestis, tum etiam terrenæ vim, Isin nuncuparunt, idque propter ἰσότητα, hoc est æqualitatem æquitatis omnis ac justitiæ fontem. Ac cœlestem quidem ipsi lunam, terrestrem vero, terram hanc, in qua degimus, frugumque parentem esse volunt. Cæterum Ægyptiorum Isis ea ipsa est, quam Cererem Græci vocant, quemadmodum qui a Græcis Proserpina Bacchusque nominantur, iidem apud Ægyptios Isis et Osiris appellari solent. Porro ut eadem Isis non modo fructibus iis, quos suo terra sinu complectitur, alimentum suppeditat, sed etiam novis eos incrementis auget, sic Osiris apud Ægyptios, vim ad fructus educendos potentem repræsentat, quam ipsi fletu lenire quodammodo et placare conantur, cum ea, partim **116** semente faciendi, terræ sepulta visceribus evanescit, partim alendis corporibus nostris consumitur. Quanquam is quoque Nili efficacitatem virtutemque significat; hoc tamen discrimine, quod ubi terrenam ipsi tellurem denotare volunt, tum Osiridis nomine fructuum parens Terra intelligi debeat: ubi vero cœlestem, Nilum idem Osiris exhibeat, quem originem e cœlo ducere commemorant, eoque luctu similiter prosequuntur, quasi vim ejus certis deficientem et exhaustam intervallis conciliare sibi ac placare velint. Isis autem illa, cujus cum Osiride congressionem fabulæ celebrant, Ægyptia terra est, ac propterea cum æquari ipsa uterumque gestare, ac demum fructus procreare dicitur, tum etiam Isidis conjux, simulque frater ac filius Osiris esse perhibetur.

προσαγορεύουσιν, ἀνθρωποειδῆ, τὴν δὲ χροιὰν ἐκ κυανοῦ μέλανος ἔχοντα, κρατοῦντα ζώνην καὶ σκῆπτρον· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς πτερὸν βασίλειον περικείμενον, ὅτι λόγος δυσεύρετος καὶ κεκρυμμένος, καὶ οὐ φανὸς, καὶ ὅτι ζωοποιὸς, καὶ ὅτι βασιλεὺς, καὶ ὅτι νοερῶς κινεῖται· διὸ ἡ τοῦ πτεροῦ φύσις ἐν τῇ κεφαλῇ κεῖται. Τὸν δὲ θεὸν τοῦτον ἐκ τοῦ στόματος προῖεσθαί φασιν ὠὸν, ἐξ οὗ γεννᾶσθαι θεὸν, ὃν αὐτοὶ προσαγορεύουσι Φθᾶ (95), οἱ δὲ Ἕλληνες Ἥφαιστον· ἑρμηνεύειν δὲ τὸ ὠὸν τὸν κόσμον. Ἀφιέρωται δὲ τῷ θεῷ τούτῳ πρόβατον, διὰ τὸ τοὺς παλαιοὺς γαλακτοποτεῖν. Αὐτοῦ δὲ τοῦ κόσμου τὸ δείκελον τοιόνδε ἀνέπλασαν. Ἀνθρωποειδές ἐστιν ἄγαλμα, τοὺς μὲν πόδας συμβεβληκότας ἔχον, ἄνωθεν δὲ μέχρι ποδῶν ποικίλον ἱματίον περιβεβλημένον· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς σφαῖραν ἔχει χρυσῆν, διὰ τὸ μὴ μεταβαίνειν, καὶ διὰ τὴν τῶν ἄστρων ποικίλην φύσιν (96), καὶ ὅτι σφαιροειδὴς ὁ κόσμος. Ἥλιον δὲ (97) σημαίνουσι ποτὲ μὲν δι' ἀνθρώπου ἐπιβεβηκότος πλοίου, ἐπὶ κροκοδείλου κειμένου. Δηλοῖ δὲ τὸ μὲν πλοῖον τὴν ἐν ὑγρῷ κίνησιν· ὁ δὲ κροκόδειλος πότιμον ὕδωρ, ἐν ᾧ φέρεται ὁ ἥλιος. Ἐσημαίνετο τοίνυν ὁ ἥλιος δι' ἀέρος ὑγροῦ καὶ γλυκέος τὴν περιπόλησιν ποιεῖσθαι. Τῆς δὲ οὐρανίας γῆς καὶ τῆς χθονίας τὴν δύναμιν Ἶσιν προσεῖπον διὰ τὴν ἰσότητα, ἀφ' ἧς τὸ δίκαιον· οὐρανίαν δὲ τὴν σελήνην, χθονίαν δὲ καὶ γῆν καρποφόρον, ἐν ᾗ κατοικοῦμεν, λέγουσι. Τὸ δὲ αὐτὸ δύναται Δημήτηρ παρ' Ἕλλησι, καὶ Ἶσις παρ' Αἰγυπτίοις. Καὶ πάλιν Κόρη παρ' Ἕλλησι καὶ ἰόνυσος, καὶ Ἶσις καὶ Ὄσιρις παρ' Αἰγυπτίοις. Αὕτη δὲ τρέφουσα καὶ αἰροῦσα [a] τὰ ἐπὶ γῆς· ὁ δὲ Ὄσιρις παρ' Αἰγυπτίοις τὴν κάρπιμον παρίστησι δύναμιν, ἣν θρήνοις ἀπομειλίσσονται εἰς γῆν ἀφανιζομένην ἐν τῷ σπόρῳ, καὶ ὑφ' ἡμῶν καταναλισκομένην εἰς τὰς τροφάς. Λαμβάνεται δὲ καὶ ἀντὶ τῆς ποταμίας τοῦ Νείλου δυνάμεως· ἀλλ' ὅταν μὲν τὴν χθονίαν γῆν σημαίνωσιν, Ὄσιρις ἡ κάρπιμος λαμβάνεται δύναμις· ὅταν δὲ τὴν οὐρανίαν, Ὄσιρίς ἐστιν ὁ Νεῖλος, ὃν ἐξ οὐρανοῦ καταφέρεσθαι οἴονται· πενθοῦσι δὲ καὶ τοῦτον, ἀπομειλισσόμενοι τὴν δύναμιν λήγουσαν καὶ ἀναλισκομένην. Ἡ δὲ ἐν τοῖς μύθοις μισγομένη τῷ Ὀσίριδι Ἶσις ἡ Αἰγυπτία ἐστὶ γῆ· διόπερ ἰσοῦται, καὶ κυεῖ, καὶ ποιεῖ τοὺς καρποὺς, διὸ ἀνὴρ τῆς Ἴσιδος Ὄσιρις, καὶ ἀδελφὸς, καὶ υἱὸς παραδέδοται.

[a] *Ισ. αἴρουσα.*

(95) *Φθᾶ.* Ergo, qui Phœnicibus lib. I, tit. 10, pag. 35, *Chrysor* dicebatur, Ægyptiis *Phtha*, dictus est Vulcanus. Hebræa vox פתח, hoc est *aperire*, aut *solvere*, satis, opinor, et cum Ægyptiaca, et cum ignis vi atque natura plane διαλυτικῇ convenit.

(96) *Φύσιν.* Mon!., θέσιν, melius ut videtur.

(97) *Ἥλιον δέ.* Geminus est ille Clement. Alex. locus. *Strom.* v, aliqua tamen ex parte dissimilis. Αἰγυπτίων, inquit, οἱ μὲν ἐπὶ πλοίου, οἱ δὲ ἐπὶ κροκοδείλου τὸν ἥλιον δεικνύουσι. Σημαίνουσι δὲ, ὅτι ὁ ἥλιος δι' ἀέρος γλυκεροῦ καὶ ὑγροῦ τὴν πορείαν ποιούμενος, γεννᾷ τὸν χρόνον, ὃν αἰνίσσεται ὁ κροκόδειλος διά τινα ἄλλην ἱερατικὴν ἱστορίαν. Cæterum τὸ ποτὲ μέν, lin. sequent. prorsus ἀναπόδοτον est

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἐλεφαντίνην ἀγάλματος.

Κατὰ δὲ τὴν Ἐλεφαντίνην πόλιν (98) τετίμηται ἄγαλμα, πεπλασμένον μὲν, ἀλλ' [a] ἀνδρεῖκελον καὶ καθήμενον, κυανοῦν τε τὴν χροιάν, κεφαλὴν δὲ κριοῦ κεκτημένον, καὶ βασίλειον, κέρατα τράγεια ἔχον, οἷς ἔπεστι κύκλος δισκοειδής. Κάθηται δὲ, παρακειμένου κεραμέου ἀγγείου, ἐφ' οὗ ἄνθρωπον ἀναπλάσσειν. Δηλοῖ δὲ ἀπὸ μὲν τοῦ κριοῦ πρόσωπον ἔχειν καὶ αἰγὸς κέρατα, τὴν ἐν Κριῷ σύνοδον ἡλίου καὶ σελήνης· τὸ δὲ ἐκ κυανοῦ χρῶμα, ὅτι ὑδραγωγὸς ἐν συνόδῳ ἡ σελήνη. Τὸ δὲ δεύτερον φῶς τῆς σελήνης ἐν Ἀπόλλωνος πόλει καθιέρωται· ἔστι δὲ τούτου σύμβολον ἱερακοπρόσωπος ἄνθρωπος, ζιβύνῃ χειρούμενος Τυφῶνα, ἱπποποτάμῳ (99) εἰκασμένον. Λευκὸν δὲ τῇ χρόᾳ τὸ ἄγαλμα, τῆς μὲν λευκότητος τὸ φωτίζεσθαι τὴν σελήνην παραστησάσης, τοῦ δὲ ἱερακείου προσώπου, τὸ ἀφ' ἡλίου φωτίζεσθαι, καὶ πνεῦμα λαμβάνειν· τὸν γὰρ ἱέρακα ἡλίῳ ἀφιεροῦσι· φωτὸς δὲ καὶ πνεύματος ἱέραξ αὐτοῖς σύμβολον διά τε τὴν ἐξυκινησίαν, καὶ τὸ πρὸς ὕψος ἀνατρέχειν, ἔνθα τὸ φῶς. Ὁ δὲ ἱπποπόταμος τὸν δυτικὸν δηλοῖ πόλον, παρὰ τὸ καταπίνειν εἰς ἑαυτὸν τοὺς περιπολοῦντας (1). Θεὸς δὲ τιμᾶται ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὁ Ὧρος. Ἡ δὲ τῆς Εἰληθυίας πόλις τὸ τρίτον φῶς θεραπεύει. Τὸ δὲ ξόανον τετύπωται εἰς γῦπα πετόμενον, ἧς τὸ πτέρωμα ἐκ σπουδαίων συνέστηκε λίθων. Σημαίνει δὲ τὸ μὲν γυποειδὲς αὐτῆς τὴν γεννητικὴν πνευμάτων σελήνην· ἐκ γὰρ τοῦ πνεύματος οἴονται συλλαμβάνειν τὸν γῦπα, θηλείας πάσας ἀποφαινόμενοι. Ἐν δὲ τοῖς κατ' Ἐλευσῖνα μυστηρίοις ὁ μὲν ἱεροφάντης εἰς εἰκόνα τοῦ Δημιουργοῦ ἐνσκευάζεται, δᾳδοῦχος δὲ εἰς τὴν ἡλίου· καὶ ὁ μὲν ἐπὶ βωμῷ εἰς τὴν σελήνην, ὁ δὲ ἱεροκήρυξ Ἑρμοῦ. Καὶ ἄνθρωπος δὲ παρ' Αἰγυπτίοις ἐν τοῖς ἱεροῖς παρείληπται. Ἄναμις (2) γάρ ἐστι κώμη Αἰγύπτου, ἐν ᾗ θεραπεύεται ἄνθρωπος, καὶ θύεται τούτῳ, καὶ ἐπὶ τῶν βωμῶν τὰ ἱερεῖα καίεται· ὁ δὲ μετ' ὀλίγον φάγοι ἂν τὰ ὡς ἂν ἀνθρώπῳ αὐτῷ παρεσκευασμένα. Ὅτι δὲ οὐδὲ τὰ ζῶα θεοὺς ἡγοῦνται, εἰκόνας δὲ ἐποιοῦντο καὶ σύμβολα ταῦτα θεῶν, δηλοῖ τὸ πολλαχοῦ βοῦς ἀναχθέντας θεοῖς

[a] del. ἀλλά.

CAPUT XII.

De simulacro, quod Elephantinopoli visitur.

Apud Elephantinopolim quoddam ejusmodi simulacrum venerantur, quod sedens, ac cæruleo colore imbutum, ipso quidem corporis trunco virilem præ se fert speciem, arietis vero caput habet, in eoque proprium ac primarium insigne, hirci cornua, quibus circulus disci figura sustinetur. Ejus autem sedentis ad pedes fictile vas jacet, in quo scilicet homo fingatur. Et arietina quidem facies, caprinaque cornua, solemnem in Arietis signo solis ac lunæ congressionem; cæruleus vero color, lunæ vim ad cogendas et eliciendas aquas in ea congressione præcipuam repræsentat. Jam secundum lunæ lumen in Apollinis urbe consecrabrunt, cujus symbolum homo est accipitris vultum præferens, ac Typhonem hippopotami specie conformatum jaculo subigens Cæterum albi coloris simulacrum est, quo lunam suum aliunde lumen emendicare significant, quemadmodum accipitris vultu, lumen ipsum una cum spiritu in eam ab sole derivari. Soli enim accipitrem consecrant, quo tanquam luminis pariter ac spiritus symbolo uti solent, partim quod incitatissimo volatu feratur, partim quod altiorem in regionem, ubi lucis plurimum, volando subeat. Hippopotamus autem polum alterum, ad quem sol occidens progreditur, eo denotat, quod ad sese propius accedentes hianti ore absorbeat. Porro in illa ipsa civitate Horum pro deo colunt. Tertium denique lumen religioso cultu Lucinæ in oppido prosequuntur, **117** cujus effigies vulturi feminæ ac volanti similis est, cui alæ ex lectis eximiisque lapidibus contextæ aptantur. Atque hac vulturis specie, lunam vim gignendi ciendique ventos habere significant, vultures autem, quas omnes feminas esse volunt, ex vento concipere arbitrantur. At vero in Eleusiniis mysteriis ipsemet sacrorum antistes Creatorem; qui facem præfert, solem; qui ad aram consistit, lunam; sacrorum denique præco, Mercurium habitu ac specie repræsentat. Præterea Æ-

(98) *Ἐλεφαντίνην πόλιν.* Urbem Ægyptiacam agnoscit Herodot. in *Euterpe*, ubi crocodilos urbis hujus incolis sacros non esse docet, eamque Thebis, XX supra DCCC stadiorum intervallo disjungit. Agnoscit et in *Thalia*, indeque Ichthyophagos ad Cambysen venisse commemorat. Multi videlicet populi hoc nomine, licet præcipuos Strabo, lib. XV, in Ariana collocet, quæ ad Carmaniam usque pertineat. Agnoscit Arrianus lib. III *De exped. Alexand.*; Heliodorus *Æthiopic. histor.* lib. VIII; Ptolemæus insulam Nili esse tradit, quæ Plinio lib. V, cap. 9, *Elephantis* dicitur.

(99) *Ἱπποποτάμῳ.* Equum hunc fluviatilem Herodot. in *Euterpe*, p. 131 edit. Græco-Lat., Papremitanæ tantum præfecturæ sacrum esse ait, eumque describit quadrupedem, bifidis pedibus, bovinis unguibus, simum, equina juba, cauda, voce; χαυλιόδοντα, id est laxis et exsertis dentibus, maximi tauri magnitudine, cujus ex arefacto corio missilia fiant. Diodorus Siculus lib. I propemodum eadem. Cubitorum ei quinque magnitudinem tribuit, tres utraque ex parte χαυλιόδοντας, apri dentibus majores, equinas aures; additque ἀμφίβιον esse, qui sub aquis interdiu delitescat, noctu segetem ac fenum depascatur. Adi et Pausaniam *Ἠλιακ. α'*, p. 159, et in *Arcadic.*, p. 275, ubi ait, Cyzicenos, Μητρὸς Δινδυμήνης ἄγαλμα, ex Proconneso habuisse, cujus vultus, ἀντὶ ἐλέφαντος ἵππων τῶν ποταμίων ὀδόντες ἦσαν εἰργασμένοι. Nummi veteres, et oculati testes dissimilem ejus speciem exhibent, eamque bovi porcoque similiorem quam equo. Porro, quod Typhonem hippopotami specie figurarent, id, opinor, ad incestam animantis hujus impietatem retulerunt, qui patrem potiundæ matris cupidus interficiat, ut ait Plutarch. *De Solert. animal;* imo et demortuis carnibus vescatur, ut Ælian. lib. VII, c. 19.

(1) *Περιπολοῦντας.* Quid si περιπλέοντας?

(2) *Ἄναμις.* Supra, p. 94, legitur Ἀναβις. Facilis mutatio τοῦ β in μ, aut μ in β, quomodo a librariis pingebantur.

Digitized by Google

gyptii hominem, cui sacra faciant, deligere consueverunt. Anamis enim Ægypti pagus est, ubi homo religionibus et sacrificiis colitur, eique victimæ in altaribus cremantur; ipse tamen paulo post, quæ sibi tanquam homini apponerentur, libenter omnino comederet. Nam quod illi brutas animantes deos esse nequaquam arbitrentur, vel ex eo liquet, quod in plerisque locis boves diis consecratos, solemnibus feriis deorumque religionibus immolare consueverint.

A ἐν ταῖς ἱερομηνίαις, καὶ ταῖς πρὸς τοὺς θεοὺς θρησκείαις βουθυτεῖν.

CAPUT XIII.

De bove, qui apud Heliopolim Soli immolatur.

« Soli quidem atque Lunæ boves consecrarunt. Qui porro soli apud Heliopolim sacer est, Mnevis nomine, cæteros magnitudine superat, idemque colore nigerrimo, quod vehementioris assiduique solis ardor nigrorem humanis corporibus afferre soleat. Præterea caudæ totiusque corporis pilos B sursumversus rejectos, præter aliorum boum naturam habet, quemadmodum sol contrarium polo cursum instituit. Testibus est maximis, quod rei venereæ cupiditas vi caloris excitetur, ipseque adeo sol naturam fecundare dicatur. Lunæ vero taurum dicarunt, quem Apim nominant, nigrum ipsum quoque præ cæteris, quodque luna suum a sole lumen accipiat, solis præterea lunæque insignia præferentem. Ac solis quidem insigne est, cum ipsius corporis nigror, tum etiam is, qui sub lingua hæret, scarabæus: Lunam vero partim orbiculi dimidiati, partim dimidiato majoris figura repræsentat.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τοῦ ἐν Ἡλίου πόλει θυομένου τῷ ἡλίῳ βοός.

« Ἡλίῳ μὲν γὰρ καὶ σελήνῃ βοῦς ἀνιέρωσαν· ἀλλ' ὅ γε ἡλίῳ ἀνακείμενος ἐν Ἡλίου πόλει (3) καλούμενος Μνεῦις βοῶν ἐστι μέγιστος, σφόδρα μέλας, μάλιστα ὅτι καὶ ὁ ἥλιος ὁ πολὺς μελαίνει τὰ ἀνθρώπεια σώματα. Ἔχει δὲ τὴν οὐρὰν παρὰ τοὺς ἄλλους βοῦς, καὶ τὸ πᾶν σῶμα ἀνάτριχον, καθάπερ ὁ ἥλιος τὸν ἐναντίον τῷ πόλῳ ποιεῖται δρόμον· τούς τε ὄρχεις μεγίστους, ἐπειδήπερ ὁ περὶ τὰ ἀφροδίσια ἵμερος γίνεται ὑπὸ θερμότητος, ὅτε ὁ ἥλιος [a] σπερμαίνειν λέγεται τὴν φύσιν. Σελήνῃ δὲ ταῦρον ἀνέθεσαν, ὃν Ἄπιν ἐπονομάζουσι, μέλανα μὲν καὶ αὐτὸν ὑπὲρ τοὺς ἄλλους, φέροντα δὲ σημεῖα ἡλίου καὶ σελήνης, ὅτι καὶ τῆς σελήνης τὸ φῶς ἐξ ἡλίου· ἡλίου δὲ σημεῖον, τὸ μέλαν τοῦ σώματος, καὶ ὁ ὑπὸ τῇ γλώττῃ κάνθαρος· σελήνης δὲ σύμβολον τό τε διχότομον καὶ ἀμφίκυρτον. »

Atque hæc a nobis ex Porphyrii scriptis in epitomen redacta sufficiant, nihil ut eorum **118** nos lateat, quæ recondita vel Græcorum vel Ægyptiorum theologia continentur. Cujus profecto desertores nos ac transfugas sponte confitemur, quippe qui castigato plane maturoque consilio una cum cæteris ista quoque rejecerimus. Neque vero me arrogans ista terrebit oratio,

C Ταῦτά μοι ἐκ τῆς τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς γραφῆς ἐπιτετμήσθω, ὡς ἂν μηδὲν ἡμᾶς λάθοι τῶν ἀπορρήτων τῆς Ἑλληνικῆς ὁμοῦ καὶ Αἰγυπτιακῆς θεολογίας· ἧς ἀποστάτας ἑαυτοὺς καὶ φυγάδας ὁμολογοῦμεν, κρίσει καὶ λογισμῷ σώφρονι καὶ τάδε παραιτησάμενοι. Οὐ γάρ με ἡ ἀλαζὼν ἐκπλήξει φωνή,

Fas quibus est narrabo, fores claudunto profani.

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί, θύρας δ' ἐπίθεσθε, [βέβηλοι,

Profani utique non nos, sed qui turpes adeo ac putidas de scarabæis, ac cæteris id genus animalibus ab omni ratione vacuis fabulas pro sapientiæ divinæ sensis venditarunt; qui, ut divinus Apostolus loquitur, *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt;* utpote qui *mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium* [21]. At enim, quoniam fabellarum istarum sensus arcanos scilicet ac mysteriis pleniores, in naturas corporis expertes tralatione quadam contulerunt, utique ne ad eas in posterum, quæ cernuntur, mundi partes, sed potius ad naturas aliquas nec subjectas oculis, nec in corpus immersas deorum suorum molitionem referre viderentur; spectemus illud etiam, num longe præstet unam potius divinam colere ac venerari naturam, quam plures esse arbitrari. Nam si multæ in uno eodemque corpore figuræ, partes variæ, diversaque

φήσασα. Βέβηλοι γοῦν οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' οἵ γε τὰς τοιάσδε αἰσχρὰς καὶ ἀπρεπεῖς μυθολογίας κανθάρων πέρι καὶ θηρίων ἀλόγων σοφίας θεολόγου νοήματα εἶναι ἀποφηνάμενοι· οἵ, κατὰ τὸν θαυμάσιον Ἀπόστολον, *φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν*· ὅτι δὴ D *ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.* Ἀλλ' ἐπεὶ πάντα τὸν περὶ τουτων ἀπόρρητον δὴ καὶ μυστικώτερον λόγον εἰς ἀσωμάτους δυνάμεις μεταφορικῶς ἀνῆγον, ὥστε δοκεῖν μηκέτ' ἐπὶ τὰ ὁρώμενα μέρη τοῦ κόσμου τὴν θεοποιΐαν αὐτῶν συντείνειν, ἀλλ' ἐπί τινας ἀοράτους καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις· σκεψώμεθα εἰ μὴ καὶ οὕτως μίαν χρὴ τὴν θείαν δύναμιν ἀποθαυμάζειν, ἀλλ' οὐ πολλὰς ἡγεῖσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἐπεὶ πολλὰ σχήματα καὶ μέρη καὶ μέλη ὑφ' ἑνὶ σώματι δεδημιούργηται, τοσαύτας χρῆν (4) ἡμᾶς τὰς ψυχὰς ἔχειν ἡγεῖσθαι, οὐδὲ τοσούτους ποιητὰς καὶ δημιουργοὺς τοῦ σώματος νομίζειν· ἀλλὰ καὶ ψυχὴν μίαν τὸ πᾶν σῶμα κινεῖν,

[21] Rom. I, 22.

[a] Ἴσ. ὅτε ἥλ.

(3) *Ἐν Ἡλίου πόλει.* Vide supra pag. 47 et 51. Herodot. lib. II, a mari sursum ad Heliopolim usque, intervallum esse ait σταδίων πεντακοσίων καὶ χιλίων.

(4) *Χρῆν.* Alter e manuscr., χρη, ut paulo ante.

Digitized by Google

καὶ μίαν δημιουργὸν δύναμιν τὸ πᾶν ζῶον τεκτήνασθαι. Οὕτω δὴ τὰ καὶ ἐπὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἑνὸς μὲν ὄντος, καὶ ἐκ μιᾶς τῆς σωματικῆς ὕλης συνεστῶτος, εἰς μέρη δὲ πλεῖστα διῃρημένου, καὶ μίαν τῶν ὅλων φυσικὴν συμπάθειαν ὑποφαίνοντος κρᾶσίν τε καὶ μίξιν τῶν ἐν αὐτῷ στοιχείων, ἀλλοιώσεις τε καὶ μεταβολὰς αὐτῶν εἰς ἑαυτά· ὅλον δὲ καὶ τὸ πᾶν, ἕνα κόσμον καὶ μίαν ἁρμονίαν ἐπιδεικνυμένου· οὐ πολλὰς χρῆν ὑποτίθεσθαι δημιουργοὺς δυνάμεις, μόνην δὲ μίαν θεολογεῖν, τὴν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν. Ὁ δὲ καὶ τὰς Αἰγυπτιακὰς μυθολογίας πάλιν ἐπὶ ἀσωμάτους μεταφέρει δυνάμεις, λαθὼν ὁ σοφώτατος αὐτὸς ἑαυτόν. Ἀκήκοας γὰρ ἐν τοῖς πρόσθεν, ὅπως τὸν Χαιρήμονα καὶ πλείους ἄλλους ὡμολόγει μηδ' ἄλλο τι πρὸ τῶν ὁρωμένων κόσμων ἡγεῖσθαι, ἐν ἀρχῆς τε λόγῳ τίθεσθαι τοὺς Αἰγυπτίους· τούτους γὰρ πάντα εἰς τὰ φυσικὰ, καὶ οὐδὲν εἰς ἀσωμάτως καὶ ζώσας οὐσίας ἑρμηνεύειν. Εἰ δὴ οὖν, κατὰ τὴν αὐτῶν ὁμολογίαν, Αἰγυπτίων ἦν τὸ μηδὲν ἀνάγειν εἰς ἀσωμάτους καὶ ζώσας οὐσίας, πάντα δὲ τὰ περὶ θεῶν αὐτοῖς μυθολογούμενα ἐπὶ τὰ φυσικὰ τοῦ κόσμου μέρη μεταφέρειν, τί δὴ ἐξ ὑπαρχῆς εὑρεσιλογοῦντες, Αἰγυπτίοις τὰ μηδαμῶς αὐτῶν οἰκεῖα προσγράφετε, ἐπὶ δυνάμεις ἀσωμάτους φάσκοντες αὐτοὺς τὴν ἀναφορὰν τῆς θεολογίας αὐτῶν ποιεῖσθαι; Καθόλου μὲν οὖν ταῦτα αἰτιατέον. Καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ μέρος δὲ ἡγοῦμαι τὸν ἔλεγχον τῆς κατηναγκασμένης ἀποδόσεως αὐτῶν οὐ μακρᾶς ἀνασκευῆς δεῖσθαι. Ἵνα γὰρ τὸν Αἰγυπτιακὸν παρελθών τις λῆρον, καὶ τὴν πολλὴν αὐτῶν καὶ ἀδόλεσχον φλυαρίαν, ἐπὶ τὰς τῶν σοφῶν Ἑλλήνων μετέλθοι φυσιολογίας· τίς οὐκ ἂν τῶν εὖ φρονούντων αὐτόθεν καταμέμψαιτο τοῖς τὰ τοιαῦτα παρεξηγεῖσθαι πειρωμένοις; Ἔστω γὰρ ὁ Ζεὺς μηκέθ' ἡ πυρώδης καὶ αἰθέριος οὐσία, ὥσπερ οὖν τοῖς παλαιοῖς ἐνομίζετο κατὰ τὸν Πλούταρχον, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἀνωτάτω νοῦς, ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς, ὁ τὰ πάντα ζωογονῶν· πῶς οὖν ἔσται τούτου πατὴρ μὲν ὁ Κρόνος, ὃν φασιν εἶναι τὸν χρόνον, Ῥέα δὲ μήτηρ, ἣν ὁ ἑρμηνεὺς ἔφησεν εἶναι τὴν πετρώδη καὶ ὄρειον δύναμιν; Τὴν γὰρ Ἥραν οὐκ οἶδ' ὅπως τὸν ἀέρα, τὸν καὶ αἰθέρα προσειπὼν, ἀδελφὴν ὁμοῦ καὶ γυναῖκά φησιν εἶναι τοῦ κοσμοποιοῦ καὶ ζωοποιοῦ πάντων νοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Λητὼ πάλιν ληθώ τις καλείσθω διὰ τὴν κατὰ τὸν ὕπνον, ὥς φασιν, ἀναισθησίαν, καὶ ὅτι λήθη ξυνομαρτεῖ ταῖς ὑπὸ σελήνην γενομέναις ψυχαῖς· πῶς οὖν ἡ λήθη γένοιτ' ἂν ἡλίου καὶ σελήνης μήτηρ, Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος τῶν Λητοῦς παίδων εἰς ἥλιον καὶ σελήνην μετενηνεγμένων; Τί δὲ χρὴ σέβειν ὡς θεὸν τὴν Ῥέαν ἢ τὴν Δήμητραν, εἰ ἡ μὲν τῆς πετρώδους καὶ ὀρείου γῆς, ἡ δὲ τῆς πεδιάδος τὰ σύμβολα φέρειν ἐλέγετο; Τήν τε Κόρην τὸν κόρον ἀλληγοροῦντες, τίνι λόγῳ καὶ ταύτην οἴονται δεῖν τῇ σεβασμίῳ προσηγορίᾳ τιμᾶν; Τί δὲ μᾶλλον τὴν σπερματοῦχον δύναμιν, καὶ τὴν τῶν ἀκροδρύων γένεσιν ἢ τῶν κατὰ τὸ ἔαρ προφαινομένων ἀνθῶν καὶ πρὶν τελεσιογονῆσαι διαῤῥεόντων, ἢ τῆς τῶν τελείων καρπῶν ἐκτομῆς τὰ σύμβολα, Διόνυσον καὶ Ἄττιν καὶ Ἄδωνιν ἐπονομάζοντες, ὡς θεοὺς χρῆναι σέβειν· οὐχὶ δὲ τούτων ἁπάντων τὸ ἀν-

membra elaborata sunt, non tamen continuo verum sit, aut nos totidem animabus præditos, aut tot unius corporis auctores atque architectos esse opinari: sed cum unicam esse animam, quæ totum corpus moveat, tum unam quoque vim effectricem, quæ totum animantem molita sit. Eodem plane modo de hac rerum universitate sentiendum. Cum unus sit mundus, ex una similiter eademque corporea materia conflatus, quique cum plurimas in partes dividatur, tum vero unam quamdam atque naturalem universarum consensionem præ se ferat, ac præter eorum elementorum, quæ ambitu suo continentur, partim temperationem atque mixtionem, partim varias aliorum in alia mutationes, universum ipsum præterea, mundum unum atque una rerum omnium concinnitate aptissimum exhibeat; non jam plures facultates illius effectrices ponere, sed unam tantum eamque vere Dei vim, Deique sapientiam divino quoque nomine celebrare oportuit. At noster ille philosophus Ægyptiacas etiam fabulas ad easdem naturas corpore vacuas traducere conatur. In quo suimetipsius homo consultissimus oblitus est. Quippe audiisti enim superius, cum et Chæremonem et alios plerosque **119** fateretur, nihil omnino præter mundos illos, quos sensus perciperet, agnovisse, adeoque tanquam omnium principes Ægyptios posuisse, quod ad rerum naturalium rationes omnia, nihil ad expertes corporis viventesque naturas explicando revocarent; si ergo, vel istorum confessione, proprium id Ægyptiorum fuit, nihil ut ad expertes corporis viventesque naturas traducerent, sed quæcunque de diis fabulabantur, ea ad partes mundi naturales omnia revocarent; quorsum tandem nova ex integro commenta somniantes, Ægyptiis aliena quæque assignatis, eosque theologiam suam in naturas ab omni sejunctas materia contulisse dictitatis? Atque hoc modo quidquid ab istis excogitatum est, confutari universum potest. Jam vero ut singularum partium coactam adeo atque violentam accommodationem refellamus, non longa nobis oratione opus esse arbitror. Enim vero, ut Ægyptiorum deliramentis, ac stolida nugarum anilium congerie prætermissa, ad politorum Græcorum physiologiam transeamus: quis, obsecro, sanæ mentis eos, qui tam alienum in sensum ejusmodi fabulas detorquere conantur, non suopte ingenio confutare, atque ex figmentorum ipsorum ratione possit? Nam esto sane Jupiter, non jam ignea ætheriaque natura, ut veteres auctore Plutarcho statuebant, sed potius mens illa suprema rerum molitrix universarum, quas vi etiam vitali foveat: quomodo igitur Saturnus, quem tempus esse aiunt, pater ejus erit, Ops vero mater, quam interpres noster lapidosam ac montanam vim esse confirmat? Nam Junonem sane, quam sive aerem, sive æthera quoque nominavit, quomodo mentis illius mundi effectricis, rebusque omnibus vitam largientis sororem simul et uxorem esse velit, equidem non intelligo. Præterea Latona per me ληθώ

Digitized by Google

quædam, id est oblivio, nuncupetur, partim quod sentiendi vis, ut aiunt, somni tempore nulla sit, partim quod animis illis, quos infra lunam procreari contingit, oblivio comitetur : qui ergo fieri potest, ut solis ac lunæ mater oblivio sit, Apolline ac Diana Latonæ liberis in solem lunamque traductis ? Jam cur tanquam Deum aut Opem aut Cererem venerari oporteat, si altera quidem lapidosi ac montani, altera vero plani patentisque soli symbolum quoddam esse dicatur ? Qua ratione Kόρην, hoc est Proserpinam, quam ipsi κόρον, satietatem interpretantur, venerando illo nomine appellandam esse opinentur ? Cur item Bacchum, **120** Attin et Adonin divino cultu prosequendos esse contendunt, quos modo vim seminalem, ac fructuum eorum, quibus ligni simile putamen est, modo vel florum, qui primo vere cum excludantur, necdum integro maturoque fructu decidunt, vel messis fructuum maturorum symbola nuncupant ; nec, quod longe verius erat, humanum ipsum genus rebus iis, quas universi conditor Deus eo tantum esse voluit, ut ei ad usum et alimentum in promptu essent, æstimatione anteponunt ? Ex his, si ad reliqua descendere lubeat, quidquid ex præclara physiologia superest, similem in modum facile coargues, adeoque homines istos impudentiæ jure postulabis, qui unum eumdem Solem, ut hoc præcipue seligam, non Apollinem modo, sed etiam Herculem, et Bacchum, et Æsculapium esse statuerunt. Nam quomodo pater idem fuerit simulque filius, Apollo, inquam, et Æsculapius ? Quomodo ipse ad Herculem traducatur, cum Alcmena matre mortali utique muliere natum ipsimet Herculem esse fateantur ? Quomodo Sol in furorem actus liberos suos jugularit ? nam utrumque sane Herculi attribuitur. At Herculem nimirum, qui duodecim illa certamina confecerit, Zodiaci circuli, quem solem aiunt sua conversione lustrare, in duodecim animantia divisionem repræsentare dictitant. Quem ergo nobis Eurystheum assignabunt, qui Solem, quemadmodum et Herculem, ejusmodi certamina conficere jubeat ? Quomodo autem quinquaginta Thestiæ filiæ, ac reliquum captivarum vulgus, quibuscum rem habuisse Herculem fama est, ad Solem ipsum referentur ? Quibus ex omnibus suscepti ab eo liberi gentis suæ seriem longissimo tempore propagarint. Quem porro nobis centaurum fingent, cujus sanguine infectum a Dejanira indusium Solem, veluti Herculem in oecantatam illam calamitatem induerit ? At demus enim istis, Solem non amplius esse Herculem, Bacchum esse. Non absimilia profecto circa Bacchum objicere quivis merito possit. Primum enim, qua matre genitum Bacchum esse dicent ? Luna, an Proserpina, susque deque. Nam

A θρώπειον γένος προτιμᾷν, ᾧ ταῦτα πρὸς χρῆσιν καὶ τροφὴν ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς Θεὸς ὑπεστήσατο ; Μεταβὰς δὲ ἐκ τούτων, καὶ τὰ λοιπὰ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον τῆς γενναίας ἀπελέγξεις φυσιολογίας, εὐλόγως τῆς ἀναισχυντίας ἐπιμεμψάμενος τοῖς, φέρε (5), τὸν ἥλιον αὐτὸν εἶναι τὸν Ἀπόλλω, καὶ πάλιν τὸν Ἡρακλέα, καὶ αὖθις τὸν Διόνυσον, καὶ τὸν Ἀσκληπιὸν ὁμοίως ἀποφηναμένοις. Πῶς γὰρ ὁ αὐτὸς πατὴρ ἂν γένοιτο καὶ υἱὸς, Ἀσκληπιὸς ὁμοῦ καὶ Ἀπόλλων ; Πῶς δὲ πάλιν εἰς Ἡρακλέα μετενεχθείη, εἰ δὴ ἐκ θνητῆς γυναικὸς τῆς Ἀλκμήνης ὁ Ἡρακλῆς αὐτοῖς ὁμολογεῖται ; Πῶς δ' ἂν ἐμμανὴς γένοιτο, καὶ σφάξειε τοὺς ἑαυτοῦ παῖδας ὁ Ἥλιος ; ὅτι δὴ καὶ ταῦτα προσαναγέγραπται τῷ Ἡρακλεῖ. Ἀλλὰ τοὺς ἄθλους ἐπιτελοῦντα τοὺς δώδεκα τὸν Ἡρακλέα τῆς κατ' οὐ-
B ρανὸν διαιρέσεως τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ὃν φασι τὸν ἥλιον περιπολεῖν, τὸ σύμβολον φέρειν. Τίς οὖν ἔτι γένοιτ' ἂν Εὐρυσθεὺς, ὁ τῷ Ἡλίῳ ὥσπερ οὖν τῷ Ἡρακλεῖ, τοὺς ἄθλους ἐκτελεῖν ἐπιτάττων ; Πῶς δὲ ἐπὶ τὸν Ἥλιον ἀναχθεῖεν αἱ πεντήκοντα Θεστίου θυγατέρες, καὶ τὸ τῶν λοιπῶν αἰχμαλωτίδων πλῆθος, αἷς τὸν Ἡρακλέα λόγος ἔχει μιγῆναι ; ἐξ ὧν καὶ θνητοὶ παῖδες αὐτῷ γενόμενοι ἐπιμήκιστον τὴν τῶν γενῶν παρέτειναν διαδοχήν. Τίς δ' ἂν εἴη ὁ κένταυρος, οὗ τῷ αἵματι τὸν χιτῶνα μολύνασα ἡ Δηϊάνειρα, τὸν Ἥλιον, ὥσπερ οὖν τὸν Ἡρακλέα, τῇ δεδηλωμένῃ περιβάλλοι • ἂν συμφορᾷ ; Ἀλλὰ γὰρ μηκέτ' ἔστω ὁ Ἥλιος αὐτοῖς Ἡρακλῆς· ἔστω δὲ Διόνυσος· καὶ ταῦτα πρὸς τὸν Διόνυσον φαίη τις ἂν εἰ-
C κότως· τίς γὰρ ἡ τοῦτον γεννήσασα ; εἴτε Σελήνη τις λέγοιτο, εἴτε Περσεφόνη. Πῶς δ' ἂν εἴη ὁ Διόνυσος ὁμοῦ καὶ Ἥλιος, καὶ ἡ κατὰ τοὺς ὑγροὺς καρποὺς, καὶ τὰ ἀκρόδρυα βλαστῶσα δύναμις ; Τί δ' ἂν γένοιτο τῶν συστρατευσαμένων αὐτῷ γυναικῶν τὸ πλῆθος ; Τίς δὲ καὶ ἡ τοῦ Ἡλίου, ὡσπερεῖν ἡ τοῦ Διονύσου, Ἀριάδνη ; Τί δὲ μᾶλλον οἴνου, οὐχὶ δὲ σίτου καὶ ὀσπρίων, καὶ τῶν ἀπὸ γῆς ἁπάντων καρπῶν γένοιτ' ἂν χορηγὸς ὁ Διόνυσος ἐπὶ τὸν Ἥλιον μεταγόμενος ; Εἰ δὲ καὶ Ἀσκληπιὸς αὐτοῖς πάλιν εἴη ὁ Ἥλιος, πῶς οὗτος ὑπὸ τοῦ Διὸς κεραυνοῦται ῥυπαρᾶς ἕνεκεν αἰσχροκερδείας, κατὰ τὸν Βοιώτιον μελοποιὸν Πίνδαρον ὧδέ πως λέγοντα·

• γρ. περιβάλοι.

(5) *Φέρε.* Hanc vocem duabus inclusi virgulis, ac reddidi, *ut hoc præcipue seligam.* Sic enim haud dubie sumitur, pro φέρε εἰπεῖν, hoc est, *verbi gratia*, quemadmodum μικροῦ et ὀλίγου, pro μικροῦ δεῖν, ὀλίγου δεῖν, passim usurpantur, ut alios omittam ἐλλειπτικοὺς λόγους. Rarus tamen iste est hujus vocis usus, et subobscure tantum a Suida indicatus, dum ita scribit : *Φέρε* · οἷον ὑπόθου, ἄγε οὖν. Distinguendum, opinor, οἷον ab ὑπόθου · distinctæ enim, licet affines, duæ illæ acceptiones : οἷον est *exempli gratia ; ὑπόθου, pone, finge hoc esse vel dici.* Nec minus distinguendum videtur ἄγε ab οὖν, quia

D etiamsi τὸ φέρε pro utroque conjuncto sumi possit, potest tamen et pro utroque seorsim. Obiter etiam notandus est usus ille τοῦ *φέρε εἰπεῖν*, quem habet interdum initio periodi, pro *at enim, at forte, at vero, an vero ?* ac fere cum ἀλλά. Dionys. Halicarn. lib. IV, sic usurpat, ubi Servius Tullius, refutatis criminibus aliis quæ sibi a Tarquinio objici potuissent, ita pergit : Φέρε εἰπεῖν, ἀλλ' ὑπερήφανός εἰμι, καὶ διὰ βαρύτητα ἐπαχθής. *At fortassis arrogans sum, et propter morum acerbitatem gravis ac molestus ;* vel, cum interrogatione : *An vero ? an forte ?*

Digitized by Google

quomodo Bacchus idem et Sol, et vis simul illa fuerit, quæ sese partim in humidioribus fructibus, partim in nucibus exerit? Deinde, quorsum illa mulierum ejus militiæ comitum multitudo pertineat? Quænam Solis, quemadmodum illa Bacchi, Ariadne commemorari queat? Cur vini potius, quam aut frumenti, aut leguminum, ac cæterorum omnium, quos terra procreat, fructuum auctor si semel idem, qui Sol fuerit, Bacchus habeatur? **121** Quod si Æsculapium Solem esse velint, quomodo is ob turpem et infamem quæstum Jovis fulmine conflagravit, sicut his versibus Bœotius ille ac lyricus vates Pindarus cecinit,

A

Ἔτραπε (6) *κἀκεῖνον ἀγάνορι μισθῷ χρυσὸς ἐν χερσὶν φανείς.*
——— *χερ-*
σὶ δ' ἄρα Κρονίων
Ῥίψαις δι' ἀμφοῖν, ἀμπνοὰν
Στέρνων καθέλεν
Ὠκέως· αἶθων δὲ κεραυ-
νὸς ἐνέσκηψε μόρον.

Perpulit ipsum grandi pretio
Ardens patenti aurum in manu.

Tum Saturno satus
Fulmen per ambos dextera
Torquens, animam
Illico tollit, feraque
Dat eos flamma neci.

Τίνες δὲ καὶ οἱ ἐξ Ἡλίου Ἀσκληπιάδαι, εἰς μακρὸν τοῦ βίου διαφυλαχθέντες, καὶ θνητῶν ἀνδρῶν γένεσιν πᾶσιν ἀνθρώποις παραπλησίαν ὑποστησάμενοι; Πλὴν ἀλλὰ πάλιν αὐτοῖς, ὥσπερ διὰ μηχανῆς, τὰς αἰσχρὰς καὶ μυθικὰς περὶ θεῶν διηγήσεις ἀποφεύγουσιν, εἰς ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη ἀνατρέχοι ἂν ὁ λόγος· εἰ γε πῦρ μὲν ἦν αὐτοῖς ὁ Ἥφαιστος, καὶ ἡ θερμὴ δύναμις, Ποσειδῶν δὲ ἡ ὑγρὰ οὐσία, Ἥρα δὲ ὁ ἀήρ, καὶ γῆ πάλιν ἡ μὲν ὀρεὶος καὶ πετρώδης Ῥέα, ἡ δὲ πεδινὴ καὶ γόνιμος Δημήτηρ, Κόρη τε ἡ σπερματοῦχος, καὶ Διόνυσος ἡ φυτευτικὴ τῶν ἀκροδρύων δύναμις· καὶ ἥλιος Ἀπόλλων σὺν τοῖς κατειλεγμένοις· σελήνη δὲ τοτὲ μὲν Ἄρτεμις, τοτὲ δὲ Ἀθηνᾶ, καὶ πάλιν Ἑκάτη, καὶ Εἰλήθυια· οὐκοῦν πάλιν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίστην, καὶ τὴν δημιουργίαν τοῦ παντὸς, ἀλλ' οὐ τὸν δημιουργὸν θεολογοῦντες ἀπελέγχονται λίαν ἐπισφαλῶς καὶ ἐπικινδύνως, καὶ ἐπὶ κακῷ τῆς ἰδίας αὐτῶν ἀσφαλῆς. Εἰ δὲ μὴ τὰ ὁρώμενα σώματα ἡλίου καὶ σελήνης καὶ ἄστρων, μηδέ γε τὰ αἰσθητὰ μέρη τοῦ κόσμου φήσουσι θεοποιεῖν, ἀλλὰ τὰς ἐν τούτοις ἀοράτους δυνάμεις, αὐτοῦ δὴ τοῦ ἐπὶ πᾶσιν· (ἕνα γὰρ ὄντα Θεὸν, παντοίαις δυνάμεσι τὰ πάντα πληροῦν, καὶ διὰ πάντων διήκειν, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατεῖν· ἀσωμάτως δὲ καὶ ἀφανῶς ἐν πᾶσιν ὄντα, καὶ διὰ πάντων διήκοντα, καὶ τοῦτον εἰκότως διὰ τῶν δεδηλωμένων σέβειν φασί·) τί δῆτα τοιγαροῦν οὐχὶ τὰς αἰσχρὰς καὶ ἀπρεπεῖς περὶ θεῶν μυθολογίας, ὡς ἂν ἀθέσμους καὶ ἀσεβεῖς παραιτησάμενοι, καὶ αὐτάς γε τὰς περὶ τούτων βίβλους, ὡς δυσσεβῆ καὶ ἀκόλαστα περιεχούσας, ἀφανεῖς ποιήσαντες, τὸν ἕνα καὶ μόνον ἀόρατον Θεὸν γυμνῶς καὶ καθαρῶς, καὶ ἄνευ τινὸς αἰσχρᾶς περιπλοκῆς ἀνυμνοῦσι; Τοῦτο γὰρ δέον ἦν ποιεῖν τοῖς τ' ἀληθὲς ἐπεγνωκόσι, μηδὲ κατάγειν καὶ καταβάλλειν εἰς αἰσχρὰς καὶ ἐμπαθεῖς ἀῤῥητολογίας τὴν σεβάσμιον τοῦ Θεοῦ πρόσρησιν· ἀλλὰ μηδ' ἐν οἰκίσκοις καὶ σκότου μυχοῖς, ἀνδρῶν τε οἰκοδομαῖς σφᾶς αὐτοὺς ἐναποκλείειν, ὡς ἔνδον εὑρήσοντας τὸν Θεὸν, μηδ' ἐν ξοάνοις ἐξ ἀψύχου πεποιημένοις ὕλης τὰς θείας τιμᾶν οἴεσθαι δυνάμεις, μηδὲ μὴν γεώδε-

Quinam a Sole orti Asclepiadæ, qui cum ad plura sæcula genus suum propagarint, tum vero mortalium virorum seriem cunctis hominibus nascendi conditione similem affinemque procrearint? Quanquam, hominum istorum sane dum flagitiosas ac turpes numinum suorum fabulas quasi machina quadam effugiunt, ad Solem Lunamque scilicet, ac cæteras mundi partes recurrat oratio. Tamen, si Vulcanum B ignem calidamque vim esse volunt, si Neptunum humidam naturam, Junonem aerem, Opem montanum lapidosumque solum, Cererem vero planum ac fertile: si Proserpinam vim seminalem, Bacchum vero nucum similiumque plantarum virtutem: si solem Apollinem, ac reliquos superius nominatos, lunam autem modo Dianam, modo Palladem, modo vel Hecaten, vel Lucinam: profecto agnoscant necesse est, sese rejecto Creatore creaturas, ipsamque universi molitionem, non ejus molitorem Dei loco venerari: qui quidem gravis nimium periculosusque lapsus est, atque ejusmodi, qui salutem propriam certum in exitium conjiciat. Sin autem responderint, se nequaquam aut ea, quæ videntur, C Solis ac Lunæ siderumque corpora, aut alias, quæ in sensum incurrunt, mundi partes, sed tantum iis inclusas aspectumque fugientes veri Numinis cunctaque moderantis vires consecrare (Deum enim, cum unus ipse sit, omnis generis virtutibus universa complere, ac per omnia diffusum, rebus quoque omnibus præsidere; adeoque ipsum, qui sine corpore sensibus obnoxio rebus insit omnibus omnesque pervadat ac permeet, sese per ea, quæ diximus, jure ac merito colere venerarique defendunt): quidni ergo, turpibus et indignis deorum fabulis, tanquam infandis et impiis valere jussis, ac simul libris omnibus, quibus tantum impietatis ac flagitiorum continetur, funditus exterminatis, unum solumque Deum, **122** quem sensus non attingit, D nude ac sincere, et absque fœdo quocunque involucro prædicant? Hoc enim eos facere oportuit, qui verum cognovissent, non autem venerandum

(6) *Ἔτραπε*. Sumptus hic locus est ex *Pyth.*, od. 3, antistr. 3, quem nunc emendatum habes, et suis versibus numerisque distinctum. Quos etiam in eo vertendo utcunque servavimus. Eumdem laudat Cyrill. Alexandrin. *in Julianum Apostatam*, lib. II, tom. V, pag. 118, Græci codicis manuscripti, quem accepi a R. P. Jacobo Sirmondo. Habetur lib. VI codic. Latini, pag. 621. Sed cum ibi quoque Græci versus male distincti sunt; tum vers. 1 et 2 perperam legitur θυμῷ pro μισθῷ· vers. autem 5 vox ἀμπνοάν male præteritur; vers. postremo ἐπέσκηψε legitur pro ἐνέσκηψε.

Digitized by Google

illud Dei nomen ad turpes, flagitiosas, dictuque horrendas fabulas abjicere : imo, nec in tuguriis abditisque tenebrarum latibulis, aut excitatis hominum arte domunculis semetipsos includere, quasi Deum intus reperturi essent ; nec in simulacris ex inanima conflatis materia, divinas virtutes colendas esse, nedum terrenis quibusdam fœdi sanguinis vaporibus, ac cæsarum animantium cruore, veluti jucundo quodam officio [conciliandum sibi Deum arbitrari. Verum erat utique sapientes istos, nihilque nisi arduum ac cœleste loquentes, hisce omnibus quasi errorum vinculis expeditos, humanum genus absque invidia hujus in naturalis speculationis partem ac societatem vocare; nudoque prope dixerim capite omnibus prædicare, non jam ista se, quæ cernuntur oculis, sed eum solum, quem nemo videat, istorum omnium architectum suspicere, ac simul facultates ejus incorporeas aspectumque fugientes, cultu pariter neque corporeo, neque sensibus obvio venerari : neque jam igne succenso, neque arietibus taurisve mactatis, imo neque coronis, neque signis, neque templorum substructionibus divinum Numen colendum putare, sed purgata mente sana veraque doctrina, vacuo perturbationibus animo, vita denique sua, quantum homini fas est, ad divinam illius imaginem virtutis ope conformanda, suum ei cultum exhibere. At nemo sane, sive barbarus, sive Græcus, humano unquam generi signum ad veritatis hujus notitiam sustulit : uni hæc Servatori nostro gratia debetur, qui cum erroris antiqui fugam universis gentibus prædicavit, tum etiam absque invidia rectam omnibus ad verum omnium, solumque Deum viam atque pietatem indicavit. Contra vero sapientes isti, qui tanto fastu cœlestem quamdam in moderanda vita prudentiam jactitabant, *cum Deum cognovissent* (ut divinus loquitur Apostolus) *non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt ; et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula* [22].

A σιν ἀτμοῖς αἱμάτων, καὶ λύθρου, καὶ νεκρῶν ζώων αἵμασι, κεχαρισμένα τῷ Θεῷ πράττειν νομίζειν. Τούτων δὲ ἁπάντων, ὡς ἂν πλάνης δεσμῶν ἀπολυθέντας, χρῆν δήπου τοὺς σοφοὺς καὶ μετεωρολέσχας πᾶσιν ἀνθρώποις τῆς φυσικῆς θεωρίας ἀφθόνως κοινωνεῖν, μονονουχὶ γυμνῶς προκηρύττοντας ἅπασι μὴ τὰ φαινόμενα, τὸν δ' ἀφανῆ δημιουργὸν τῶν φαινομένων μόνον ἀποθαυμάζειν, καὶ τὰς ἀοράτους αὐτοῦ καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις ἀοράτως καὶ ἀσωμάτως θρησκεύειν, οὐ πῦρ ἅψαντας, οὐδέ γε κριὸν καὶ ταῦρον θυσαμένους, ἀλλ' οὐδὲ στεφάνοις καὶ ξοάνοις, καὶ ναῶν οἰκοδομαῖς τὸ Θεῖον τιμᾷν οἰομένους· λογισμοῖς δὲ κεκαθαρμένοις καὶ δόγμασιν ὀρθοῖς καὶ ἀληθέσι τοῦτο πράττοντας, ἐν ἀπαθείᾳ ψυχῆς καὶ τῇ πρὸς αὐτὸν κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἀρετῆς ὁμοιώσει. Ἀλλ' B οὐδείς γε πώποτε, οὐ βάρβαρος, οὐχ Ἕλλην, πᾶσιν ἀνθρώποις ταύτης κατῆρξε τῆς ἀληθείας, ἢ μόνος ὁ ἡμέτερος Σωτήρ· ὃς δὴ, τῆς παλαιᾶς πλάνης πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀποφυγὴν προκηρύξας, τοῖς πᾶσιν ἀφθόνως εὗρατο τὴν πρὸς τὸν ἀληθῆ καὶ μόνον τῶν ἁπάντων Θεὸν ἐπιστροφήν τε καὶ εὐσέβειαν. Οἱ δέ τοι ἄλλοι σοφοὶ τοῦ βίου τὴν ἀνωτάτω φιλοσοφίαν αὐχήσαντες, ᾗ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, *γνόντες Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς λογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φήσαντες γοῦν εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν, καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.*

123 CAPUT XIV.

Fabulosas de diis narrationes ab alits ipsis coargui, qui contraria faciant.

Enimvero post longam illam et spissam philosophiæ commentationem, post speciosas de rebus sive cœlestibus, sive naturalibus disputationes, ex illo culmine, sic tanquam ex altissimo quodam montis vertice prolapsi, humi deinceps cum ipsa plebecula volutari, promiscue ad veterum de pluribus diis errorem sese aggregare, denique eadem se quæ vulgus ipsum opinari, partim sacrificiis, partim simulacrorum cultu simulare; quo quidem exemplo vulgarem hominum de fabulosis deorum narrationibus sensum et existimationem augebant simul, ac magis magisque roborabant. Ecquis igitur non plane videat, speciem eos aliquam gravitatis sua ista physiologia quæsiisse, verbisque tenus flagitiorum turpitudinem, detorquenda rerum veritate colorasse, qui opere ipso fabulosum errorem, communemque omnium superstitionem confirmarent? Quanquam mirum id sane videri

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅτι τὰς μυθικὰς περὶ θεῶν διηγήσεις ἀπελέγχουσιν ἐναντία πράττοντες.

Μετὰ γοῦν τὴν μακρὰν καὶ πολλὴν φιλοσοφίαν, καὶ μετὰ τὰς σεμνὰς μετεωρολογίας καὶ φυσιολογίας, ἄνωθέν ποθεν, ὡς ἀφ' ὑψηλοτάτης ἀκρωρείας, καταπίπτοντες, σὺν τοῖς πλήθεσι κατεσύροντο, καὶ τῇ τῶν παλαιῶν πολυθέῳ πλάνῃ συνεφύροντο, τὰ τοῖς πολλοῖς ὅμοια, διὰ τοῦ θύειν καὶ τοῖς ξοάνοις προσπίπτειν, δοξάζειν ὑποκρινόμενοι, αὔξοντές τε καὶ ἔτι μᾶλλον κρατύνοντες τὴν δημώδη τῶν μυθικῶν διηγημάτων περὶ θεῶν ὑπόληψιν. Πῶς οὖν οὐκ ἂν εἶεν τοῖς πᾶσι πρόδηλοι, σεμνολογούμενοι μὲν ταῖς φυσιολογίαις, καὶ μέχρι λόγων τὰ αἰσχρὰ καλλωπίζοντες τῇ παρατροπῇ τῆς ἀληθείας, ἔργοις δ' αὐτοῖς τὴν μυθικὴν συνιD στῶντες πλάνην καὶ τὴν πάνδημον δεισιδαιμονίαν; Καὶ οὐδέπω τοῦτο θαυμαστὸν, ὅτε καὶ αὐτοὺς ἀναγράφουσι τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς ταῖς περὶ αὐτῶν συμφερομένους μυθολογίαις. Ἄκουε γοῦν, ὅπως ὁ Ἀπόλλων αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει ὕμνον, ὃν εἰς ἑαυτὸν ἐξέδωκεν, ὁμολογῶν ἐν Δήλῳ τῇ νήσῳ ὑπὸ Λητοῦς γε-

[22] Rom. I, 12, 22, 23.

Digitized by Google

γεννῆσθαι· καὶ πάλιν ὁ Ἀσκληπιὸς ἐν Τρίκκῃ (7)· ὡς καὶ Ἑρμῆς τετέχθαι ὁμολογῶν ἀπὸ τῆς Μαίας. Γράφει δὲ ὁ Πορφύριος καὶ ταῦτα, ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, ἔνθα καὶ τῶν χρησμῶν ἐμνημόνευσεν ὧδέ πως ἐχόντων·

A non debet, cum ex eorum scriptis habeamus, sparsas de diis fabulas deorum ipsorum vocibus comprobari. Audi ergo, quemadmodum ipsemet Apollo, quem de se ipso hymnum edidit, cæteros doceat, ubi se in Delo insula natum ex Latona confitetur, cui Æsculapium ac Mercurium adjungemus, quorum alter Triccæ, alter ex Maia procreatum se esse pronuntiat. Habet etiam ista Porphyrius, in iis, quæ de hausta ex deorum responsis philosophia scripsit, ubi sequentium oraculorum meminit,

Ὦ μέγα πᾶσι χάρμα βροτοῖσιν,
Ἀπὸ σῶν ἱερῶν ματέρος ἀγνᾶς
Προθορὼν τοκετῶν.

Omni o populo magna voluptas,
Sacra puræ matris ab alvo
Prosiliens.

Οἷς ἐπιλέγει·

Ἀλλ' ὅτε Λατὼ ὠδὶς ἱερὰ
Λάζοιτο πᾶσα, ὀροθυνομένων
Διδύμων τοκετῶν ἔνδοθε (8) σηκῶν,
Ἴστατο μὲν γαῖα (9), ἵστατο δ' ἀὴρ,
Πάγνυτο πᾶσος, πάγνυτο κῦμα·
Ἀνὰ δ' ἐξέθορες, μάντι Λυκωρεῦ,
Τοξότα Φοῖβε, κατὰ χρησμολάλων
Βασιλεῦ τριπόδων.

Quibus ita subdit,

Partus sævi tota doloris
Dum Latonam vis dia premit,
Sanctæque simul clausa parentis
Gemini quatiunt viscera fetus:
Tellus sistit, sistit et aer,
Insula sidit, siditque mare,
Tu continuo Vates Lycie,
Is, arcitenens Phœbe, sub auras,
Fata loquentum præses tripodum.

B

Καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς πάλιν περὶ ἑαυτοῦ·

Τρίκκης ἐξ ἱερῆς ἥκω θεὸς, ὅν ποτε μήτηρ,
Φοίβῳ ὑπευνασθεῖσα, κυεῖ σοφίας βασιλῆα,
Ἴδριν ἰητορίης Ἀσκληπιόν. Ἀλλὰ τί πεύθῃ;

Similiter Æsculapius ita de se ipso, **124**

En Tricca e sacra venio tibi Numen amicum,
Ille Æsculapius, quem Phœbo patre creatum,
Et Sophiæ regem, cui vis est nota medendi,
Sustulit alma parens. Sed quid mea numina poscis?

Ὁ δ' Ἑρμῆς φησιν·

Ὃς δ' ἐγὼ, ὃν καλέεις, Ζηνὸς καὶ Μαιάδος υἱὸς,
Ἑρμῆς (10) προβέβηκα λιπὼν ἀστραῖον ἄνακτα.

Mercurius autem hunc in modum,

Mercurius quem voce vocas, Maiæque Jovisque
Filius huc veni, cœlesti rege relicto.

Καὶ τὸ εἶδος δὲ ἑαυτῶν ὑπογράφουσι τοῦ σχήματος, ὥσπερ ὁ Πὰν καὶ αὐτὸς ἐν χρησμοῖς περὶ ἑαυτοῦ τάδε λέγει διδάσκων· *Εὔχομαι βροτὸς γεγὼς Παὶ συμφύτῳ θεῷ, δισσοκέρατι, δισσόποδι, τραγοσκελεῖ, τρυφῶντι.* Ταῦτα ἐν ἀπορρήτοις τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ τέθειται. Οὐκέτ' ἄρα ὁ Πὰν σύμβολον ἦν τοῦ παντὸς, δαίμων δ' ἂν εἴη τις τοιοῦτος, οἷος καὶ ὑπογέγραπται, ὁ καὶ τὸν χρησμὸν ἐκδούς. Οὐ γὰρ δὴ τὸ πᾶν, καὶ ὁ σύμπας κόσμος ἔχρησε τὰ προκείμενα. Τούτου τοιγαροῦν τοῦ δαίμονος, ἀλλ' οὐ τοῦ παντὸς τὴν εἰκόνα ἐκτυπώσαντες ἄνδρες, τὸ προγεγραμμένον ἐμιμήσαντο σχῆμα. Καὶ ὁ Ἑρμῆς δὲ πῶς ἂν νοοῖτο ὁ τῶν ἁπάντων ποιητικός τε καὶ ἑρμηνευτικὸς λόγος, μητέρα Μαῖαν τὴν Ἄτλαντος ὁμολογῶν ἐσχηκέναι, τήν γε περὶ αὐτοῦ λεγομένην μυθολογίαν, ἀλλ' οὐ φυσιολογίαν ἐγκρίνας; Οὕτω καὶ Ἀσκληπιὸς πῶς ἂν μετάγοιτο εἰς Ἥλιον, πατρίδα τὴν Τρίκκην ἐπιγραφόμενος, καὶ ἀπὸ θνητῆς ὁμολογῶν γεγονέναι μητρός; Πῶς δὲ Ἥλιος ὤν, αὐτὸς τοῦ Ἡλίου υἱὸς πάλιν ἀποφανθείη; ἐπεὶ καὶ τὸν αὐτοῦ πατέρα τὸν Φοῖβον οὐκ ἄλλον εἶναι τοῦ Ἡλίου ἐφυσιολόγησαν. Ἐξ Ἡλίου δὲ καὶ θνητῆς γυναικὸς φάναι αὐτὸν πῶς οὐ πάντων καταγελαστότατον; Ἐπεὶ καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα Ἥλιον, ὃν δὴ Ἀπόλλωνά φασιν εἶναι, πῶς εἰκὸς ἐν Δήλῳ γεγεννῆσθαι τῇ νήσῳ ὑπὸ θνητῆς πάλιν μητρὸς τῆς Λητοῦς; Ἐνταῦθά μοι τήρει ὁπόσους Ἕλληνες θεοὺς γεννητοὺς γυναικῶν ἐθεολόγησαν, εἰς παράθεσιν, εἴ ποτε πειρῶνται σκώπτειν τὴν τοῦ ἡμετέρου Σωτῆρος γένεσιν,

Quinetiam suorum ipsi corporum speciem figuramque describunt, velut ille Pan, qui cujusmodi fuerit, ex ejus oraculis ita docemur: *Mortalis ego cum sim, nuncupo vota Pani, nativo deo, cornu gemino, gemino pede, hircinisque cruribus insigni, voluptuario.* Ejusmodi sunt, quæ laudatus auctor in abditis philosophiæ deorum ex responsis haustæ mysteriis recensuit. Pan ergo non jam universi symbolum est, sed dæmon potius, qualem se ipse descripsit, qui oraculum istuc effudit. Neque enim universum, totusve mundus ista respondit. Quare ipsi quoque artifices, quotquot non universi, sed hujus dæmonis imaginem expressere, descriptam paulo ante figuram imitati sunt. Jam Mercurius, quomodo rerum effectrix omnium interpresque ratio haberi possit, cum ipse Maiam Atlantis filiam sese matrem habuisse fateatur, quippe qui jactatam de ortu suo fabulam, non istorum physiologiam testimonio judicioque suo comprobarit? Æsculapius denique, quomodo ad Solem traducatur, qui et Triccam sibi patriam vindicet, et mortali se matre natum esse pronuntiet? Imo, si sol ipse est, quomodo solis filius esse dicatur? Nam Phœbum quidem ipsius patrem, non alium a sole esse physiologi voluerunt. Solem porro Æsculapium ex mortali femina suscepisse, cui non omnium maxime ridiculum videatur? Nam ipsum quoque Solem Æsculapii patrem, quem scilicet Apollinem esse defendunt, cui tandem in insula Delo, atque a Latona mortali si-

C

D

(7) *Τρίκκῃ*. Thessaliæ oppidum est, quod alii *Tricam*, simplici *c*.

(8) *Ἔνδοθε*. Γρ. ἔνδοθι.

(9) *Μὲν γαῖα*. Γρ. γᾶ, recte. Al., γῆ.

(10) *Ἑρμῆς*. Versus postulat inseri δς.

Digitized by Google

militer matre procreatum esse persuadeant? Cæterum animadverte mihi, quam multos Græci ex mulieribus genitos deorum in loco numeroque posuerint, ut si quando Servatoris nostri generationem ridere conabuntur, hanc iis continuo turbam opponamus; illudque præterea, non poetarum voces a nobis, sed ipsorum deorum testimonia recitari.

ὅτι δὲ (11) οὐ ποιητῶν εἰσιν αἱ φωναὶ, ἀλλ' αὐτῶν τῶν θεῶν αἱ προκείμεναι σημειώσεις.

125 CAPUT XV.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Deos ipsos philosophorum commentationes oraculis confirmasse, pugnantes cum sparsis de se fabulis allegorias statuendo.

Ὅτι καὶ τὰς τῶν φιλοσόφων θεωρίας ἐβεβαίουν διὰ τῶν χρησμῶν, ἐναντίως τοῖς περὶ αὐτῶν μύθοις ἀλληγοροῦντες.

Ac poetæ quidem, cum fabulas, ut aiunt, de diis confingant, philosophi vero rerum naturalium rationes cum ad ipsos accommodent; æquum sane esset illos aspernari, hos tanquam philosophos suspicere, similemque vero excellentium hominum orationem potius quam poeticas amplecti nugas. Nunc autem cum ipsi quoque dii in contentionem cum philosophis certamenque descendant, cumque res illi suas, quibus utique notiores eæ sunt, oraculis accurate planeque doceant, hi vero quasdam tantum iis de rebus suspiciones, quas minime perspectas habent, in absurdas ac futiles disputationum inceptias conferant: utris obsecro fidem habendam esse ratio suadeat? Imo, indignum certe fuerit vel hoc quærere. Sed tamen, si dii verum dicunt, qui sibi ipsis attributos humanæ conditionis affectus perturbationesque confirmant; vanos continuo ac mendaces esse, qui eas respuunt, necesse est: sin autem vera philosophorum physiologia est, falsa deorum esse testimonia sequitur. Atqui, dicat etiam aliquis, Apollo ipse consultus aliquando quis esset, hoc responsi dedit,

Ποιητῶν μὲν οὖν, ὥς φασι, μύθους περὶ θεῶν πλαττομένων, φιλοσόφων δὲ, φυσιολογούντων· χρῆν δή που εἰκότως τῶν μὲν καταφρονεῖν, τοὺς δὲ θαυμάζειν ὡς φιλοσόφους, καὶ μᾶλλον τῶν ποιητικῶν λήρων τὰς τῶν κρειττόνων ἐκδέχεσθαι πιθανολογίας. Θεῶν δ' αὖ πάλιν καὶ φιλοσόφων εἰς ἄμιλλαν κατιόντων, καὶ τῶν μὲν ἐπὶ χρησμοῖς τὰ καθ' ἑαυτοὺς, ὡς ἂν μᾶλλον εἰδότων, ἀκριβῶς διδασκόντων, τῶν δὲ εἰς ἀσυμφώνους καὶ ἀναποδείκτους εὑρεσιλογίας τὰς περὶ ὧν μὴ ἴσασιν ὑπονοίας περιτρεπόντων· τίσιν ἐρεῖ λόγος πείθεσθαι; Ἢ τοῦτο οὐδὲ ἐρωτᾶν ἄξιον; Εἰ δὴ οὖν ἀληθεύουσιν οἱ θεοὶ κυροῦντες τὰς περὶ αὐτῶν ἀνθρωποπαθείας, ψευδεῖς ἂν εἶεν οἱ ἀθετοῦντες αὐτάς· εἰ δὲ τῶν φιλοσόφων ἀληθεῖς αἱ φυσιολογίαι, ψευδεῖς ἂν γένοιντο αἱ τῶν θεῶν μαρτυρίαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς, εἴποι τις, ὁ Ἀπόλλων ἔφη που ἐν χρησμοῖς ἐρωτηθεὶς περὶ αὐτοῦ ὅστις εἴη.

Sol, idemque Horus, Rex, Bacchus, Osiris, Apollo,

Idem horas, annique vices, ventos pluviasque,
Auroræque rego, et stellatæ noctis habenas,
Rex simul astrorum, simul immortalis et Ignis.

Ἥλιος, Ὧρος, Ὄσιρις, Ἄναξ, Διόνυσος, Ἀπόλλων,
Ὡρῶν καὶ καιρῶν ταμίης, ἀνέμων τε καὶ ὄμβρων,
Ἠοῦς καὶ νυκτὸς πολυαστέρος ἠνία νωμῶν,
Ζαφλεγέων ἄστρων βασιλεὺς, ἠδ' ἀθάνατον πῦρ.

Ergo dii cum iidem et poetarum fabulis, et philosophorum suspicionibus testimonium adjungant suum, simul profecto dissentientibus pugnantibusque consentiunt. Enimvero si mortales sibi matres vindicant, seseque terrena ex patria natos fatentur, quomodo ejusmodi esse poterunt, quales physiologorum ore celebrantur? Demus Apollinem Solem esse, (rursus enim istorum oratio sursum deorsumque jactata eumdem in circulum redire cogetur,) quomodo igitur Delos insula, quam in medio mari exstantem hodieque cernimus, **126** Solis patria, quomodo Latona mater ejusdem erit? Ipse enim utrumque verum esse, suis paulo ante oraculis confirmabat. Quomodo denique Æsculapium idem mortali natura præditum ex mortali quoque femina suscepit? Verum ista prætermittamus.

Οὐκοῦν οἱ αὐτοὶ καὶ τοῖς τῶν ποιητῶν μύθοις καὶ ταῖς τῶν φιλοσόφων ὑπονοίαις συμφέρονται, μαχόμενοις συνιστάμενοι. Εἰ γὰρ μητέρας ἐπιγράφονται θνητὰς, καὶ πατρίδας τὰς ἐπὶ γῆς ὁμολογοῦσι, πῶς ἂν εἶεν οἷους φυσιολογοῦσιν; Ἔστω γὰρ ὁ Ἀπόλλων Ἥλιος· (πάλιν γὰρ ἄνω καὶ κάτω εἰς τὰ αὐτὰ περιτρεχων αὐτοῖς ὁ λόγος ἀλώσεται·) πῶς οὖν ἡ Δῆλος ἡ κατὰ θάλασσαν εἰσέτι νῦν προφαινομένη νῆσος γένοιτ' ἂν τοῦ Ἡλίου πατρὶς, μήτηρ δὲ ἡ Λητώ; Ταυτὶ γὰρ ἀρτίως ἐκύρουν ὡς ἀληθῆ γε ὄντα οἱ αὐτοῦ χρησμοί. Πῶς δὲ καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀνδρὸς θνητοῦ τὴν φύσιν γένοιτ' ἂν ὁ Ἥλιος πατὴρ, ἐκ θνητῆς αὐτὸν γυναικὸς πεποιημένος; Ἀλλὰ παρείσθω ταῦτα.

CAPUT XVI.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Fieri non posse, ut mundi partes, aut divinæ virtutes, illecebrarum necessitate deducantur, et consulentibus per oracula respondeant.

Ὅτι τῶν ἀδυνάτων πέφυκε, τὰ μέρη τοῦ κόσμου, ἢ τὰς θείας δυνάμεις γοητικαῖς ἀνάγκαις καθέλκεσθαι, καὶ διὰ χρησμῶν τοῖς ἐρωτῶσι θεσπίζειν.

Enimvero hujus oraculi vanitas alia quoque ra-

Γοῦ δὲ χρησμοῦ τὸ ψεῦδος καὶ ἄλλως ἀπελεγκτέον.

Ποιητῶν μὲν οὖν inchoari debeat, nam et nullo sensu præcedentes lineas excipiunt; et φωναὶ illæ προκείμεναι, deorum responsa superiori capite allata significant.

(11) *Ὅτι δέ.* Alter e manuscr., καὶ ὅτι. Quod sane melius duos hosce versus, usque ad σημειώσεις, cum superioris capitis fine contexit. Nec mihi dubium est quin sequens ab illis tantum vocibus

Digitized by Google

Οὐ γὰρ δὴ ὁ Ἥλιος οὐρανόθεν αὐτοῖς καταβάς, ἔπειτα τὸν δοχέα (12) πληρώσας, τὸν χρησμὸν ἀπεφοίβαζεν (13)· ἐπεὶ οὔτε δυνατὸν, οὔτε θέμις ἀνάγκαις ἀνθρώπων τὸν τηλικοῦτον ὑποτάσσεσθαι φωστῆρα. Ἀλλ' οὐ δὴ (14) φαῖεν τὴν ἐν αὐτῷ θείαν καὶ νοερὰν δύναμιν, ὅτι μηδὲ ταύτης γένοιτ' ἂν ποτε δεκτικὴ ἀνθρωπεία ψυχή. Ὁ δ' αὐτὸς ἂν εἴη λόγος καὶ ἐπὶ Σελήνης. Εἰ γὰρ τὴν Ἑκάτην αὐτὴν εἶναι φήσουσι, καί πως ἀνάγκαις ἀνθρώπων καθέλκεσθαι, καὶ διὰ τοῦ δοχέως χρᾶν, εἴς τε αἰσχρὰς καὶ ἐρωτικὰς διακονίας παραλαμβάνεσθαι αὐτὴν (15), ἀρχὴ γὰρ οὖσα τῶν πονηρῶν δυνάμεων, ἤτοι δαιμόνων, εἰκὸς ἂν εἴη τὴν Ἑκάτην ταῦτα πράττειν· ὃ καὶ αὐτὸς ὁμολογεῖ συγγραφεὺς, ὡς κατὰ καιρὸν (16) ἐπελέγξομεν. Πῶς δὲ ὁ Πλούτων καὶ ὁ Σάραπις εἰς τὸν Ἥλιον δυνατοὶ ἂν εἶεν φυσιολογεῖσθαι; ὅτε τὸν ἄρχοντα τῶν πονηρῶν δαιμόνων ὁ αὐτὸς πάλιν ἀποφαίνεται τὸν Σάραπιν εἶναι, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Πλούτωνι. Καὶ χρησμοὺς δὲ τοῦ Σαράπιδος ἐγγράφων, πῶς ἂν δύναιτο τοῦ Ἡλίου αὐτοὺς λέγειν εἶναι; Ἀλλὰ γὰρ (17) ἐξ ἁπάντων τούτων λείπεται μηδὲν μὲν ἀληθὲς φέρειν ὁμολογεῖν τὰς δηλωθείσας φυσιολογίας, σοφίσματα δ' εἶναι σοφιστῶν ἀνδρῶν καὶ εὑρεσιλογίας.

A tione coargui facile possit. Neque enim Sol ad istos, credo, cœlitus descendebat, ac deinceps per eum, qui numen excepisset, Phœbæum oraculum effundebat: cum neque fieri posset, neque vero fas esset, ut tantum sidus humanæ vis necessitati cedere ac parere cogeretur: id quod ne de illa quidem, quam ipsi tribuunt, divina spiritalique virtute dixerint, cum eam nihilo magis humanus animus capere ac sustinere possit. Atque eodem prorsus modo liceat de Luna statuere. Quod si Hecaten illam esse dicent, quæ cum humanæ cantionis aut similis illecebræ necessitate deducatur, tum vero et per eum a quo fuerit suscepta, respondeat, et obscenis amoribus ac lenociniis operam suam navet; esto sane. Cum enim improbarum virtutum, aut dæmo-
B num potius princeps Hecate illa sit, hæc cum fecerit omnia, nihil ab sese alienum fecerit. Neque id etiam laudatus scriptor non fatetur. ut suo loco demonstrabimus. Pluto autem et Serapis, qua tandem physiologia ad solem revocari queant? Præsertim cum iste Serapidem eumdem cum Plutone faciens, malorum etiam dæmonum principem esse velit? Dum vero Serapidos oracula scriptis suis inserit, quo sensu eadem Solis esse defendat? Enimvero, his omnibus plane conficitur, uti eos fateri oporteat veri nihil tota ista physiologia contineri, sophistarum has esse argutias, et commenta verborum inania.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅτι δαιμονικῆς ἐνεργείας πάντα τὰ τοιάδε τυγχάνει.

Τοὺς γέ τοι τῶν χρησμῶν ὑπηρέτας, ἀληθεῖ λόγῳ
C φάσκειν, δαίμονας εἶναι φαύλους, ἐπ' ἀνθρώπων ἀπάτῃ τὰ ἀμφότερα παίζοντας, καὶ τοτὲ μὲν συντιθεμένους ταῖς μυθικωτέραις περὶ αὐτῶν ὑπολήψεσιν ἐπὶ τῇ πανδήμῳ πλάνῃ, τοτὲ δὲ τὰ τῆς φιλοσόφου γοητείας ἐπικυροῦντας ἐπὶ τῇ καὶ τούτων ἐπιτριβῇ καὶ φυσιώσει, ὥστε καὶ πανταχόθεν ἀλίσκεσθαι μηδὲν αὐτοὺς ἀληθεύειν· τοσούτων ἡμῖν εἰρημένων, καιρὸς ἤδη μεταβάντας τὸ τρίτον εἶδος ἐπελθεῖν τῆς Ἑλλήνων θεολογίας, ὃ δή φασιν εἶναι πολιτικόν τε καὶ νόμιμον. Μάλιστα γὰρ ἱκανὸν τοῦτο πρὸς ἔκπληξιν τῶν πολλῶν εἶναι νενόμισται, διά τε τὰ θρυλλούμενα μαντεῖα καὶ τὰς διὰ χρησμῶν ἀκέσεις τε καὶ θεραπείας τῶν πεπονθότων σωμάτων, τάς τε κατά τινων ἐπισκήψεις (18). Ὧν δὴ τὸ καὶ
D διὰ πείρας ἐλθεῖν φάσκοντες, εὖ μάλα πεπείκασιν ἑαυτοὺς μὲν εὐσεβοῦντας εἰς τοὺς θεοὺς δίκαια πράττειν· ἡμᾶς δὲ τὰ μέγιστα ἀσεβεῖν, τὰς οὕτως ἐμφανεῖς καὶ εὐεργετικὰς δυνάμεις μὴ ταῖς προσηκούσαις θεραπείαις τιμῶντας. Καὶ πρὸς ταῦτ' οὖν, ἑτέραν λόγου ἀρχὴν ἀναλαβόντες, ὑπαντήσωμεν.

127 CAPUT XVII.

Hæc omnia dæmonum arti ac præstigiis assignanda esse

At oraculorum administros, si vere loqui voluerint, improbos esse dæmones, qui ad hominem in fraudem inducendos in utroque luderent; ac modo se ad fabulosas de se ipsis opiniones aggregarent, ut communis ac publicus error foveretur, modo philosophorum etiam præstigias comprobarent, ut factu et arrogantia inflatis exitium afferrent; sicque nihil unquam dixisse veri modis omnibus convincuntur. Jam vero his a nobis hactenus disputatis, tempus est, ut ad tertiam Græcorum theologiæ speciem, quam civilem ipsi ac legitimam nominant, gradum faciamus. Nam id demum ad stultæ multitudinis admirationem ac stuporem longe opportunissimum esse statuerunt; si partim jactatis vaticiniis, partim morbidorum corporum curatione deorum quæsita responsis, partim repentinis et gravibus nonnullorum pœnis teneretur. Quæ dum se ipsos etiam expertos esse dicunt, tum vero jure nimirum persuadent, se quidem pie justo erga deos obsequio cultuque defungi, nos vero summæ impietatis reos esse, qui manifestis adeo beneficis-

(12) *Δοχέα.* Vox, ni fallor, parum usitata; his tamen numinum ὑποδοχαῖς aptissima: quam paulo post c. 7 repetit, itemque pag. 194 et 195.

(13) *Ἀπεφοίβαζεν.* Non minus rara vox, quam tamen omn. manuscr. retinent. Τὸ *φοιβάζειν*, longe communius.

(14) *Οὐ δή.* Γρ. οὐδ' εἰ, non male.

(15) *Post αὐτὴν* deest aliquid; puta, οὐκ ἂν δὴ *ἁμάρτοιεν*, aut aliquid simile. Tum legendum videtur, *ἀρχὴν γὰρ οὖσαν*, nam alter e manuscr. habet οὖσαν, licet *ἀρχῇ*, non *ἀρχὴν* legat.

(16) *Ὡς κατὰ καιρόν.* Vide infra p. 173 et 174 initio.

(17) *Ἀλλὰ γάρ.* Malim, si ulla distinctione opus est, ab his vocibus novum ordiri caput: quod alioqui pendens hiansque sententia inchoabit.

(18) *Ἐπισκήψεις.* Credo, θεηλάτους πληγάς intelligit, quemadmodum et p. 158, ἐπισκήψεις κατ' ἀσεβῶν. Sequitur ὧν δὴ τὸ καί. Delendum videtur illud τό, nec habetur, p. 150, ubi eadem repetit.

Digitized by Google

que virtutibus debitum obsequium honoremque negemus. Nos vero ut istis occurramus, novum deinceps disputationis initium faciamus.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

—

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER QUARTUS.

128 *QUARTI LIBRI CAPITA.*

1. *Proœmium de diversarum urbium oraculis, iisque maxime, quorum præ cæteris responsa celebrantur, dæmonibus inexspectata sese forma ostendentibus; quaque ratione permoti ea quoque spreverimus.*
2. *Promptum esse cuivis ostendere, quidquid oracula pollicentur, et veneficorum hominum præstigias, meram imposturam esse.*
3. *Ex Diogeniani scriptis, divinandi artem minime sibi constare, in plerisque mentiri; inutilemque vatum ac perniciosam esse prædictionem.*
4. *Nos maximis hisce malis evangelicæ Servatoris nostri doctrinæ beneficio liberatos esse.*
5. *Qualis sit Græcorum theologiæ partitio.*
6. *Argumentorum confutationumque nostrarum testimonia, non nostris, sed Græcorum scriptis confirmari.*
7. *De abditis oraculorum arcanis ex ipsis Græcorum monimentis, cum jurejurando in eorum fidem nuncupato: ex Porphyrii scriptis.*
8. *Quæ hac de re dicturus est, apud omnes enuntianda non esse.*
9. *Quemadmodum Apollo sacrificiis deos colere jubeat.*

129 10. *Deos non esse, quotquot animalium sacrificiis delectentur.*

11. *Nihil eorum, quæ terra profert, summo rerum omnium Deo neque adolendum, neque sacrificandum esse.*
12. *Ne divinis quidem virtutibus terreni quidquam vel adolendum, vel sacrificandum esse.*
13. *Iterum nihil eorum, quæ terra gignit, summo Numini offerendum esse.*
14. *Iniquum, exitiosum, et impium esse, adeoque diris obnoxium, animantia diis sacrificare.*
15. *Dæmonibus istorum sacrificia fieri, non diis.*
16. *De antiqua hominum immolandorum consuetudine, ex Porphyrio et aliis.*
17. *Post evangelicæ doctrinæ prædicationem, priscam immolandorum hominum consuetudinem esse sublatam.*
18. *Nullum improbis dæmonibus sacrificium faciendum esse.*
19. *Præpotenti uni Deo addictum esse oportere.*
20. *Quemadmodum improbo dæmoni litare Apollo jubeat.*
21. *Neminem ab omni ævo fuisse, præter unicum Servatorem Dominumque nostrum, qui totum genus humanum a dæmonum impostura liberarit.*
22. *Quænam præstigiarum dæmonis ratio sit.*
23. *De improbis dæmonibus, et quinam sint eorum principes: quodque omnium animalium specie homines aggrediantur.*

Α ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. Προοίμιον περὶ τῶν κατὰ πόλεις χρηστηρίων, καὶ ὧν μάλιστα διατεθρύλληται τὰ μαντεῖα ἐν παραδόξοις δαιμόνων ἐπιφανείαις, τίνι τε λόγῳ καὶ τούτων κατεφρονήσαμεν.

β'. Ὅτι τοῖς θέλουσιν εὐχερὲς ἀποφῆναι πλάνην εἶναι τὴν περὶ τῶν χρηστηρίων ἐπαγγελίαν, καὶ γοήτων ἀνδρῶν ῥᾳδιουργίαν.

γ'. Ἐκ τῶν Διογενιανοῦ, ὅτι ἀσύστατος αὐτῶν ἡ μαντικὴ, καὶ πολλὰ ψευδομένη, καὶ ὅτι ἄχρηστος αὐτῶν καὶ ἐπιβλαβὴς ἡ πρόρρησις.

δ'. Ὅτι μεγίστων ἡμᾶς κακῶν τούτων αὐτῶν ἠλευθέρωσεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴ διδασκαλία.

ε'. Τίς ἡ διαίρεσις τῆς καθ' Ἕλληνας θεολογίας.

ς'. Ὅτι μὴ ἀφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραθέσεων, τὰς τῶν ἐλέγχων μαρτυρίας πιστούμεθα. Β

ζ'. Περὶ τῶν κατὰ χρησμοὺς ἀπορρήτων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παραθέσεως· καὶ ὅρκος περὶ τῶν χρησμῶν, ἐκ τῶν Πορφυρίου.

η'. Ὅτι οὐ χρὴ τὰ λεχθησόμενα εἰς πάντας ἐκφέρειν.

θ'. Ὅπως θεραπεύειν διὰ θυσιῶν ὁ Ἀπόλλων προστάττει τοὺς θεούς.

ι'. Ὅτι οὐκ ἂν εἶεν θεοὶ οἱ ταῖς ζώων θυσίαις χαίροντες.

ια'. Ὅτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρὴ τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ οὔτε θυμιᾶν, οὔτε θύειν.

ιβ'. Ὅτι οὐδὲ ταῖς θείαις δυνάμεσι τῶν ἀπὸ γῆς τι θύειν ἢ θυμιᾶν προσήκει.

ιγ'. Ἔτι περὶ τοῦ μὴ χρῆναι τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ τῶν ἀπὸ γῆς τι προσφέρειν.

ιδ'. Ὅτι παράνομόν ἐστι, καὶ βλαβερὸν, καὶ ἄδικον, καὶ ἀνόσιον, τὸ θύειν ζῶα θεοῖς, καὶ ὅτι κατάραις ὑποβεβλημένον. C

ιε'. Ὅτι τὰ θυόμενα παρ' αὐτοῖς, δαίμοσιν, ἀλλ' οὐ θεοῖς, θύεται.

ις'. Περὶ τῆς παλαιᾶς ἀνθρωποθυσίας, ἐκ τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν ἄλλων.

ιζ'. Ὅτι μετὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν ἡ παλαιὰ ἀνθρωποθυσία κατελύθη.

ιη'. Ὅτι μὴ δεῖ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι θύειν.

ιθ'. Ὅπως ἀνακεῖσθαι δεῖ τῷ ἐπὶ πάντων θεῷ.

κ'. Ὡς ὁ Ἀπόλλων τῷ πονηρῷ δαίμονι προστάττει θύειν.

κα'. Ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἐξ αἰῶνος, ἢ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος τῆς δαιμονικῆς ἠλευθέρωσε πλάνης.

κβ'. Τίς ὁ τρόπος τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας.

κγ'. Περὶ τῶν πονηρῶν δαιμόνων, καὶ τίνες ποτ' εἰσὶν αὐτῶν οἱ ἄρχοντες· καὶ ὅτι πᾶσι ζώοις ὁμοιούμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες προσίασι τοῖς ἀνθρώποις.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ τῶν κατὰ πόλεις χρηστηρίων, καὶ ὧν μάλιστα διατεθρύλληται τὰ μαντεῖα ἐν παραδόξοις δαιμόνων ἐπιφανείαις· τίνι τε λόγῳ καὶ τούτων κατεφρονήσαμεν.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Τὸ τρίτον εἶδος τῆς πολυθέου πλάνης, ἀφ' ἧς δυνάμει καὶ εὐεργεσίᾳ τοῦ Λυτρωτοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἠλευθερώθημεν, ἐν τῷ τετάρτῳ τούτῳ συγγράμματι τῆς *Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς* καιρὸς ἀπελέγξαι καλεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ πᾶν τῆς θεολογίας αὐτῶν εἶδος εἰς τρία γενικώτερον διαιροῦσιν· εἴς τε τὸ μυθικὸν, ὑπὸ τῶν ποιητῶν τετραγῳδημένον, καὶ εἰς τὸ φυσικὸν, τὸ δὴ πρὸς τῶν φιλοσόφων ἐφευρημένον, εἴς τε τὸ πρὸς τῶν νόμων διεκδικούμενον, ἐν ἑκάστῃ πόλει καὶ χώρᾳ πεφυλαγμένον· τούτων δὲ μέρη δύο ἤδη πρότερον διὰ τῶν πρὸ τούτου συγγραμμάτων ἡμῖν ἐξήπλωται, τό τε ἱστορικὸν, ὃ δὴ μυθικὸν (19) ἀποκαλοῦσι, καὶ τὸ ἐπαναβεβηκὸς τοὺς μύθους, ὃ δὴ φυσικὸν, ἢ θεωρητικὸν, ἢ ὅπῃ ἄλλῃ χαίρουσιν προσαγορεύοντες· καιρὸς ἂν εἴη τὸ τρίτον ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν, τοῦτο δέ ἐστι τὸ κατὰ πόλεις καὶ χώρας συνεστὸς, πολιτικὸν αὐτοῖς προσαγορευόμενον· ὃ καὶ μάλιστα πρὸς τῶν νόμων διεκδικεῖται, ὡς ἂν παλαιὸν ὁμοῦ καὶ πάτριον, καὶ τῆς τῶν θεολογουμένων δυνάμεως αὐτόθεν τὴν ἀρετὴν ὑποφαῖνον. Διατεθρύλληται γοῦν αὐτοῖς μαντεῖα καὶ χρησμοὶ, θεραπεῖαί τε καὶ ἀκέσεις παντοίων παθῶν, ἐπισκῆψεις τε κατὰ ἀσεβῶν· ὧν δὴ καὶ διὰ πείρας ἐλθεῖν φάσκοντες, εὖ μάλα πεπείκασιν ἑαυτοὺς, τὰ θεῖα τιμῶντας, τὰ δίκαια πράττειν· ἡμᾶς δὲ τὰ μέγιστα ἀσεβεῖν, τὰς οὕτως ἐμφανεῖς καὶ εὐεργετικὰς δυνάμεις ἐν οὐδενὶ λόγῳ τιθεμένους, ἄντικρυς δὲ παρανομοῦντας· δέον σέβειν ἕκαστον τὰ πάτρια, μηδὲ κινεῖν τὰ ἀκίνητα, στοιχεῖν δὲ καὶ ἐφέπεσθαι τῇ τῶν προπατόρων εὐσεβείᾳ, ἀλλὰ μὴ πολυπραγμονεῖν ἔρωτι καινοτομίας. Ταύτῃ γοῦν φασιν ἐπαξίως καὶ θάνατον ὑπὸ τῶν νόμων ὡρίσθαι τοῖς πλημμελοῦσι τὴν ζημίαν. Τὸ μὲν οὖν πρῶτον ἱστορικόν τε ὂν καὶ μυθικὸν τῆς θεολογίας εἶδος, ὅπῃ τις βούλεται ποιητῶν τιθέσθω· ὥσπερ οὖν καὶ φιλοσόφων τὸ δεύτερον, διὰ τῆς τῶν μύθων φυσικωτέρας ἀλληγορίας ἀπηγγελμένον· τὸ δὲ τρίτον, ὃ καὶ πρὸς τῶν ἀρχόντων ὡς ἂν παλαιὸν ὁμοῦ καὶ πολιτικὸν, τιμητέον τε καὶ φυλακτέον εἶναι νενομοθέτηται, μήτε τις ποιητῶν, φασὶ, μήτε φιλοσόφων κινείτω· τοῖς δ' ἐκ παλαιοῦ κρατήσασι θεσμοῖς ἔν τε ἀγροῖς καὶ πόλεσι μενέτω πᾶς στοιχῶν, νόμοις πατρίοις πειθόμενος. Πρὸς δὴ οὖν ταῦτα καιρὸς ἀποδοῦναι τὸν παρ' ἡμῖν λόγον, ἀπολογισμόν τε ὑποσχεῖν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς πραγματείας ἀντικρυττούσης τοῖς εἰρημένοις, καὶ τοῖς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων νόμοις ἀντινομοθετούσης.

CAPUT I.

De diversarum urbium oraculis, iisque maxime, quorum præ cæteris responsa celebrantur, dæmonibus inexspectata sese forma ostendentibus : quaque ratione permoti, ea quoque spreverimus.

PROŒMIUM.

Susceptæ disputationis ordo postulat, ut tertiam illius erroris partem qui deorum multitudinem invexit, **130** quoque liberati Redemptoris Servatorisque nostri Jesu Christi virtute beneficioque sumus, quarto hoc *Præparationis Evangelicæ* libro confutemus. Cum enim universam theologiæ suæ rationem in tria veluti communiora genera partiantur, fabulosum, quod poetarum versibus usque adeo jactatum est ; naturale, quod a philosophis excogitatum fuit ; et illud, quod legum auctoritate sanctum atque munitum, in singulis urbibus ac regionibus servari consuevit : ex iis autem duo jam superioribus libris in omnium oculis posuerimus, cum historicum, quod fabulosum nominant, tum etiam alterum, quod fabulas omnes exsuperat, sive id naturale, sive contemplationi addictum, sive quocunque alio nomine appellare malint : sequitur omnino, ut tertium hoc deinceps volumine persequamur. Illud autem est, quod quia per singulas civitates ac regiones constitutum fuit, civile ab iis nuncupatur ; eoque præsertim legum vi præsidioque defenditur, quod non antiquum modo patriumque sit, verum etiam eorum, quos ipsi deorum in loco numeroque ponunt, virtus atque potentia, hoc tanquam rei per se ipsam loquentis testimonio declaretur. Enimvero, pridem apud istos oracula quædam atque responsa, morborum omnis generis curationes, illataque cœlitus in impios gravissimæ calamitates celebrantur ; quæ dum se ipsos etiam experientia nosse profitentur, tum vero jure sibi nimirum persuadent, se quidem, quod deos colant, juste omnino facere : nos autem admodum impie, qui tam perspectas beneficasque virtutes nihili faciamus ; adeoque leges palam a nobis aperteque violari, cum patrios quemque ritus religiose colere oportea , neque intacta dudum instituta convellere, sed pressis quasi vestigiis majorum pietatem ita consectari, nihil ut præterea rerum novarum studio curiosius moliatur. Quare pœnam etiam capitis in hujus maleficii reos juste legibus constitutam esse pronuntiant. Nam primum sane theologiæ historicum fabulosumve genus, suo poeta quilibet fingat arbitrio : alterum item illud, propius ad naturam allegorica fabularum explicatione traductum, philosophorum disceptationibus permittatur. At vero tertium hoc, quod utpote antiquissimum ac civile ipsorum etiam principum legibus retinere et observare jubemur, nec poetarum, inquiunt, nec philosophorum ullus attingat : sed qui jam olim tam in agris, quam in urLibus ritus obtinuit, ad eum constanter omnes, patriis addicti legibus, adhærescant. Hæc sunt, quibus in præsentia sic **131** nobis respondendum est, ut evangelici instituti, quod a Servatore nostro alla-

(19) *Ὃ δὴ μυθικόν*, etc. Paucula verba, sed valde necessaria, supplevimus ex altero manuscr., quæ etiam agnoscit Mont.

Digitized by Google

tum est, rationem cum aliqua defensione reddamus, in quo leges istis omnibus ac gentium universarum legibus contrariæ feruntur atque promulgantur.

Primum itaque, simulacra inanima deos non esse, ipsi quoque facile agnoverint; deinde, nihil prorsus, quod speciem aliquam Deo dignam habeat, fabulosa eorum theologia contineri, primo libro satis ostendimus; postremo, ne ipsam quidem naturæ propiorem ac philosophicam fabularum interpretationem, non coactas habere explicandi rationes, in secundo tertioque probavimus. Nunc igitur, id, quod tertium est, videamus, quid de virtutibus in simulacris delitescentibus existimare oporteat; easne moribus liberales, probas, vereque divinas esse, an omnino contra. Quanquam alius forte, qui hanc disputationem insisteret, quidquid isti narrant, fraudem et errorem esse, ac veneficorum artes, præstigiasque contenderet, itaque vulgarem funditus opinionem evelleret, ut non solum Deo, sed ne malo quidem dæmoni, quæ passim de illo jactantur, assignanda esse statueret. Quippe responsa enim deorum artificiosis versibus illigata, hominum utique non bardorum atque stultorum, sed ad fallacias dolosque moliendos apprime factorum commenta esse; quæ ancipiti et ambiguo sermone contexta, in utramque exspectati rerum eventus partem non inepte cadere et quadrare possint. Ea vero, quibus rudi plebeculæ imponitur, circulatorum prodigia, cum naturalibus causis esse conjuncta. Plurima enim universa in natura exsistere, radicum, herbarum, plantarum, fructuum, lapidum, itemque aliarum ex omni materia, sive siccarum, sive humidarum virtutum genera, quarum aliæ propellendi et ejiciendi vim habeant, aliæ secernendi ac dissipandi, aliæ contra vel constipandi vel sistendi, itemque laxandi, humectandi, rarefaciendi: rursumque servandi aliæ, aliæ perimendi, ac præsentem corporis statum modo in hunc, modo contrarium penitus immutandi: atque aliarum efficacitatem longiori, aliarum breviori tempore circumscribi; similiterque aliarum ad plures, ad pauciores aliarum sese diffundere; præterea alias præire, sequi alias, alias denique concurrere cum aliis, et cum iis augeri pariter, pariterque corrumpi. Et quidem quod sanandi vis nonnullis insit, aliis autem **132** morbos atque exitium creandi, nihil habere a medendi arte alienum. Jam vero pleraque naturali quadam necessitate contingere, cumque ipsa luna crescere simul simulque decrescere: oppositas animantium, plantarum, atque radicum affectiones infinitas esse: vaporum multa esse genera, cum eorum, quibus gravedo, ac sopor inducitur, tum etiam eorum, quibus cogitatio perturbatur: loca item atque regiones, in quibus singula perficiantur, conferre plurimum: homines istos præterea instrumentorum suam ad artem affabre elaboratorum copiam habere longe ante provisam; multos etiam diversis ex partibus sibi comparare præstigiarum suarum adjuto-

A Ὅτι μὲν οὖν οὐ θεοὶ τὰ ἄψυχα ξόανα, προφανὲς καὶ αὐτοῖς· ὅτι δ' οὐδὲ τὰ τῆς μυθικῆς αὐτῶν θεολογίας φέροι τινὰ σεμνὸν καὶ θεοπρεπῆ λόγον, ἐν τῷ πρώτῳ δέδεικται συγγράμματι· ὥσπερ οὖν καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ, καὶ τρίτῳ, ὅτι μηδὲ τὰ τῆς φυσικωτέρας καὶ φιλοσόφου τῶν μύθων ἑρμηνείας ἀβίαστον αὐτοῖς περιέχει τὴν ἐξήγησιν. Τὸ δὴ τρίτον φέρε σκεψώμεθα, τί ποτε χρὴ νομίζειν τὰς ἐν τοῖς ξοάνοις ἐμφωλευούσας δυνάμεις· πότερα τὸν τρόπον ἀστείας καὶ ἀγαθὰς, καὶ ὡς ἀληθῶς θείας, ἢ τούτων ἁπάντων τὰ ἐναντία. Ἄλλος μὲν οὖν τάχα ἂν ἴσως, τὸν περὶ τούτων ἐφοδεύων λόγον, πλάνην εἶναι τὸ πᾶν, καὶ γοήτων ἀνδρῶν τεχνάσματά τε καὶ ῥᾳδιουργίας ὑπεστήσατο, καθόλου περιγράφων τὴν δόξαν, ὡς μὴ ὅτι Θεοῦ, ἀλλὰ μηδὲ πονηροῦ δαίμονος εἶναι νομίζειν B τὰ περὶ αὐτοῦ θρυλλούμενα. Τὰ μὲν γὰρ ποιήματα καὶ τὰς τῶν χρησμῶν συνθέσεις, οὐκ ἀφυῶν ἀνδρῶν, εὖ μάλα δὲ πρὸς ἀπάτην ἐσκευωρημένων πλάσματα τυγχάνειν, μέσῳ καὶ ἀμφιβόλῳ συγκείμενα τρόπῳ, πρὸς ἑκάτερά τε τῶν ἀπὸ τῆς ἐκβάσεως προσδοκωμένων οὐκ ἀφυῶς ἐφαρμόζειν· τὰ δὲ τὸν πολὺν ἀπατῶντα διά τινων τερατειῶν θαύματα φυσικαῖς αἰτίαις ἀνῆφθαι. Πόλλὰ γὰρ εἶναι εἴδη ῥιζῶν, καὶ βοτανῶν, καὶ φυτῶν, καὶ καρπῶν, καὶ λίθων, ξηρῶν τε ἄλλων καὶ ὑγρῶν παντοίας ὕλης δυνάμεων ἐν τῇ τῶν ὅλων φύσει· τὰ μὲν ἀποκρουστικὰ, καί τινων ἀπελαστικὰ, τὰ δὲ συνάγειν πεφυκότα καὶ ἐφέλκεσθαι, τὰ δὲ διακρίνειν καὶ σκεδαννύναι, πυκνοῦν τε καὶ στέλλειν δυνάμενα· ἕτερα δὲ χαλᾶν καὶ ὑγραίνειν καὶ ἀραιοῦν, C σώζειν τε αὖ πάλιν ἄλλα, καὶ ἕτερα κτείνειν, τρέπειν τε διόλου, καὶ τὸ παρὸν ἐναλλάττειν, καὶ τοτὲ μὲν τῇδε μεταποιεῖν, τοτὲ δὲ τῇδε· καὶ τὰ μὲν πρὸς πλείω χρόνον, τὰ δὲ πρὸς βραχὺν τοῦτο ποιεῖν· καὶ πάλιν τὰ μὲν εἰς πλῆθος, τὰ δὲ μέχρις ὀλίγον[a] μόνον ἰσχύειν· καὶ τῶν μὲν τάδε ἡγεῖσθαι, τισὶ δὲ ἕτερα ἐπακολουθεῖν, συντρέχειν τε ἄλλα ἄλλοις, καὶ συναύξειν καὶ συμφθείρεσθαι. Ναὶ μὴν καὶ ὑγιείας εἶναί τινα ποιητικὰ, ἰατρικῆς οὐκ ἄπωθεν ἐπιστήμης· τὰ δὲ νοσοποιὰ τυγχάνειν καὶ δηλητήρια. Ἤδη δὲ καὶ φυσικαῖς ἀνάγκαις συμβαίνειν τινὰ, καὶ τῇ σελήνῃ συναύξειν καὶ συμφθίνειν· ζώων τε εἶναι, καὶ φυτῶν, καὶ ῥιζῶν ἀντιπαθείας μυρίας, καὶ πολλὰ θυμιαμάτων καρωτικῶν τε καὶ ὑπνωτικῶν, ἑτέρων δὲ φαντασίας ποιητικῶν. Συναίρεσθαι δὲ οὐχ ἥκιστα καὶ τὰ D χωρία, καὶ τοὺς τόπους ἐν οἷς τελίσκεται τὰ γινόμενα· ὄργανά τε εἶναι καὶ σκεύη, πόῤῥωθεν αὐτοῖς ἐπιτηδείως τῇ τέχνῃ προηυτρεπισμένα. Πολλοὺς δὲ καὶ συνεργοὺς τῆς μαγγανείας παραλαμβάνεσθαι ἔξωθεν, πολυπραγμονοῦντας τοὺς ἀφικνουμένους, καὶ τὰς ἑκάστου χρείας, ὧν ἥκέ τις δεησόμενος· πολλὰ δὲ καὶ τὰ ἄδυτα, καὶ τοὺς τοῖς πολλοῖς ἀβάτους μυχοὺς τῶν ἱερῶν ἐντὸς ἀποκρύπτειν. Καὶ τὸ σκότος δὲ οὐ μικρὰ συνεργεῖν τῇ καθ' ἑαυτοὺς ὑποθέσει. Καὶ αὐτὴν δὲ οὐχ ἥκιστα τὴν προλαβοῦσαν ὑπόληψιν, καὶ τὴν τῶν ὡς θεοῖς προσιόντων αὐτοῖς δεισιδαιμονίαν, τήν τε ἐκ

[a] *gr.* ὀλίγων.

Digitized by Google

προγόνων προκατασχοῦσαν ἐν αὐτοῖς δόξαν. Προσκείσθω καὶ τὸ τῶν πολλῶν ἠλίθιον τῆς διανοίας, τό τε ἀδρανὲς τοῦ λογισμοῦ καὶ ἀβασάνιστον τοῦ πλήθους· καὶ ἔμπαλιν τὸ δεινὸν καὶ κακεντρεχὲς τῶν περὶ τὴν κακότεχνον ταύτην διατριβὴν τευταζόντων· τό τε τῶν τοήτων ἀπατηλὸν καὶ πανοῦργον τοῦ τρόπου· τοτὲ μὲν τὰ πρὸς ἡδονὴν ἑκάστῳ προϋπισχνουμένων, καὶ τὸ παρὸν ἐπὶ χρησταῖς ἐλπίσι θεραπευόντων, τοτὲ δὲ τοῦ μέλλοντος καταστοχαζομένων, καὶ εἰς ἄδηλον καταμαντευομένων, τήν τε διάνοιαν τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίαις ῥημάτων καὶ ἀσαφείαις ἐπισκοτούντων, ὡς μή τινα συνιέναι τὸ χρησθὲν, τῇ δὲ τοῦ λεχθέντος ἀδηλίᾳ τὸν ἔλεγχον ἐκφεύγειν. Πολλὰ δὲ συμβαίνειν καὶ ἄλλαις τισὶν ἀπάταις καὶ τερατείαις, συμπαραλαμβανομένων τοῖς γινομένοις ἐπῳδῶν δή τινων, μετά τινος ἀσήμου καὶ βαρβαρικῆς ἐπιῤῥήσεως, ἵνα ᾖ ὑπὸ τούτων σπουδάζεσθαι δοκεῖν τὰ μηδ' ὁτιοῦν πρὸς αὐτῶν γινόμενα· μάλιστα δὲ τοὺς πολλοὺς, καὶ τῶν ἀπὸ παιδείας ὁρμᾶσθαι νομιζομένων ἐκπλήττειν (20) αὐτῶν δὴ τῶν χρησμῶν τὰ ποιήματα, εὖ μὲν τῇ συνθέσει τῶν ῥημάτων κεκαλλωπισμένα, εὖ δὲ τῷ τῆς μεγαλοφωνίας ὄγκῳ τετυφωμένα, πολλῷ δὲ καὶ τῷ τῆς ἀνατάσεως κόμπῳ, τῷ τε πεπλασμένῳ τύπῳ τῆς θεοφορίας ἐσχηματισμένα, καὶ διὰ τῆς ἀμφιβόλου φωνῆς τὸν πάντα σχεδὸν ἀπατῶντα λεών.

A res ac socios, qui sese advenientibus obtrudentes, quo quisque indigeat, curiose ac diligenter inquirant. Quinetiam pleraque secretis in templorum adytis, et iis, quorum ab accessu prohibetur multitudo, penetralibus occultari; eorumque consilia partim loci tenebris, partim hominum, qui se deos ipsos adire credant, superstitione, partim denique derivata pridem a majoribus opinione, quæ omnium animos occuparit, non mediocriter permoveri. Accedat porro cum plebeiorum ingeniorum stultitia, rudisque multitudinis imbecillum, ac nulla probatum experientia judicium; tum vero callida versutaque eorum, qui maleficam artem assidue tractant versantque solertia, impostorumque mores ad omnem fallaciam astutiamque compositi; qui modo B læta cuique ante ac jucunda pollicentur, præsentemque fortunam meliori spe consolantur, modo etiam de futuro conjicientes, incerto dubioque sensu vaticinia fundunt, responsique mentem verborum amphiboliis ac tenebris involvunt, uti ne quis oraculum intelligat, ipsi vero ambiguitate dictorum ansam reprehensionis effugiant. Addiderit etiam pleraque aliis fraudibus præstigiisque contingere, ut quod iis, quæ tum fiunt, cantiones, nescio quas, adhibeant, cum ignota quadam et barbara invocatione conjunctas, ut præcipuo studio in ea, quæ nihil prorsus ad illos pertineant, incumbere videantur: nihil tamen æque multitudinis animos percellere, atque concinnata oraculorum, quæ cum liberali eruditione fundi putantur carmina; utpote quæ cum structura verborum ornata, tum vero tumore et granditate orationis inflata sint, multoque vocis ac reliquæ ostentationis fuco, ipsaque specie præsentis afflatum numinis mentiantur, atque universum fere populum dubia vocum significatione decipiant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

C

133 CAPUT II.

Ὅτι τοῖς θέλουσιν εὐχερὲς ἀποφῆναι πλάνην εἶναι τὴν περὶ τῶν χρηστηρίων ἐπαγγελίαν καὶ τοήτων ἀνδρῶν ῥᾳδιουργίαν.

Promptum esse cuivis ostendere, quidquid oracula pollicentur, et veneficorum hominum præstigias meram imposturam esse.

Ὅσα γοῦν αὐτοῖς τὴν ἀμφιβολίαν ἐκπέφευγε τῶν χρησμῶν, οὐ κατὰ πρόγνωσιν τοῦ μέλλοντος, κατὰ δέ τινα στοχασμὸν ἐξημμένα· τούτων μυρία, μᾶλλον δὲ τὰ πάντα σχεδὸν ἥλω πολλάκις τῆς προῤῥήσεως ἀποπεπτωκότα, ἐναντίως ἢ κατὰ τὸ χρησθὲν τοῦ τῶν πραγμάτων τέλους τὴν ἔκβασιν ἀπειληφότος, εἰ μή ποτ' ἄρα σπανίως ἔν ποτε ἐκ μυρίων συμβάν κατά τινα φορὰν συντυχικὴν, ἢ κατὰ τὴν στοχασθεῖσαν τοῦ μέλλοντος προσδοκίαν, τὸν χρησμὸν ἐπαληθεύειν ἐνομίσθη ποιεῖν. Ὁ δὴ καὶ μάλιστα θρυλοῦντας ἂν ἴδοις, καὶ στήλαις ἐγχαράττοντας, καὶ πανταχόσε γῆς βοῶντας· ὅτι μὲν, εἰ τύχοι, τοσοίδε τὸν ἀριθμὸν ἀπεσφάλησαν, μηδαμῇ μηδενὸς ἐθέλοντες (21) μνημονεύειν· ὅτι δὲ τῷδε ἀπὸ μυρίων συνέτυχέ τι τῶν χρησθέντων, ἄνω καὶ κάτω περιφέροντας· ὡς εἴ τις καὶ ἐπὶ δύο λαγχάνουσιν ἀπὸ μυρίων, εἰ ἄρα ποτὲ εἰσάπαξ αὐτοὺς κατὰ τῶν αὐτῶν συμπεσεῖν ἔτυχε, θαυμάζοι, ὡς κατὰ μαντείαν καὶ πρόγνωσιν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέροις συνέβη

Enimvero quæcunque ab istis sine ulla responsi ambiguitate prædicta sint, non ex præsensione quadam ac scientia futurorum, sed ex aliqua tantum conjiciendi vi pronuntiata; ex iis infinita plane deprehensum esse, imo prope dixerim omnia, prædictionis sæpius veritate caruisse, cum res contrarium oraculo finem et exitum habuissent: nisi vero, quod raro admodum, atque unum ex infinitis aliquid, aut casu fortuito, aut spe aliqua futurum augurata contigerit, id veritatis opinionem oraculo conciliet. Nam illud demum esse, quod ab istis jaD ctari maxime, terrarum ubique magna voce prædicari, in cippos et columnas incidi videas; qui cum, si quando res ita tulerit, quod tam multi exspectatione sua decepti fuerint, verbum plane nullum fieri velint; tum vero, quod uni ex infinitis alicui prout ab oraculo responsum fuerat, acciderit, id nullo non loco circumferant. Qua in re perinde se gerant, ac si quis, cum ex infinita hominum micantium,

(20) *Ἐκπλήττειν.* Illustrior fortassis oratio videretur, si τὸ *ἐκπλήττειν*, præcedente versu post τοὺς πολλοὺς scriberetur. Levis tamen ista trajectio fuerit, si cum Atticis conferatur.

(21) *Μηδαμῇ μηδενὸς ἐθέλοντες.* Ita omnes. Sed profecto, saltem ἐθέλοντας reponendum videtur, ut cum præcedentibus accusat. et sequente, περιφέροντας, conveniat. Vig. in marg. *ἴσ.* Μηδαμῶς ἐθέλοντας. Alii, Μηδενὸς ἐθέλοντος. Edit.

Digitized by Google

aliove sortis genere utentium multitudine, duo ali- A qui vel semel tantum in eadem casu incurrerent, factum miraretur, quasi ex divinatione quadam sortisque futuræ scientia, unus atque idem utrique numerus obtigisset. Eamdem enim ejus esse rationem, quod unum ex infinitis vatum responsis, ac circa res numero infinitas editis, forte fortuna semel evenerit : id quod ubi quis intellexerit, cujus animus nihil intus solidi, nihil constantis habeat, tum vero hominem oraculi certitudinem obstupescere ; quem sane longe præstaret, vecordia posita, secum diligentius reputare, quam multis aliis vel interitum, vel dissensiones et bella genus id hominum consciverit, ac veterum historiarum memoriam cogitatione repetendo, animadvertere, ne tum quidem ullum ab iis divinæ virtutis opus editum fuisse, B cum et res Græciæ maxime florerent, et jactata quondam oracula, quæ hoc tempore nulla sunt, integræ auctoritatis essent, et ab indigenis omni studio curaque habita, patriis ritibus atque mysteriis religiose admodum colerentur. Et sane vim eorum nullam esse tum præcipue constitit ex bellorum calamitatibus : **134** in quibus, quod nihil opis et auxilii conferre possent egregii fatorum interpretes, responsorum ambiguitate clientes suos fefellisse convicti sunt, quemadmodum suo loco demonstrabimus, cum omnium subjiciemus oculis, quo pacto eos, qui oraculum consulebant, mutuum in bellum acuerint ; nec de seriis quoque rebus negotiisque consulti responderint, sed potius oraculis C suis consulentibus illuserint, sic tamen, ut dubiæ significationis obscuritate suam ipsorum ignorantiam occultarent. Cogita vero ipse tecum exempla vetera repetendo, quam isti sæpe, cum affectæ valetudinis hominibus robur, vitam, salutemque promisissent, iisque postea non secus ac dlis fides haberetur, paulo post ingenti pecuniæ vi ex hoc afflatæ divinitus mercaturæ genere corrogata, quales tandem essent, manifeste reprehensum fuerit, impostores scilicet ac circulatores, non autem dii, cum decepti ab iis homines infaustum exitum habuissent. Quid porro attinet dicere, ne popularibus quidem suis, et ejusdem secum civitatis indigenis vates egregios quidquam præsidii vel opis afferre, cum infinitos ibidem videas morbis laborantes, D claudos, cæcos ac toto sæpe corpore mutilatos ? Quid vero in causa fuerit, cur peregrinis quidem hominibus, et ex longinqua regione venientibus rerum meliorum spes quasdam umbratiles ac fucatas ostenderent, civibus autem popularibusque suis non item, quibuscum tamen eos utpote domesticis amicis, ac civibus derivatum ex numinum præsentia bonum communicare oporteret ; nisi quod extraneos homines veteratoriæ calliditatis ignaros

περιελθεῖν ἀριθμόν. Οὕτω γὰρ ἔχειν τὸ ἀπὸ μυρίων ἐπὶ μυρίοις χρησθέντων, ἅπαξ ποτὲ συμβὰν κατὰ τύχην· ὃ καὶ συνιδόντα τὸν μηδὲν στερρὸν ἐν βάθει ψυχῆς κεκτημένον ὑπερεκπλήττεσθαι τὸ χρηστήριον, ᾧ πολὺ κρεῖττον ἦν τὸ μὴ ἀφραίνειν, συλλογισαμένῳ ὅσοις ἄλλοις θανάτου γεγόνασιν αἴτιοι, στάσεώς τε καὶ πολέμων οἱ δεδηλωμένοι· σκέψασθαί τε τῶν παλαιῶν τὰς ἱστορίας, καὶ συνιδεῖν ὡς οὐδὲ τὸ τηνικάδε ἀρετῆς τι θείας ἔργον ἀπεδείξαντο, ὁπηνίκα ἤνθει μὲν τὰ Ἑλληνικά, συνειστήκει δὲ τὰ πρὶν βοώμενα, νῦν δὲ μηκέτ' ὄντα χρηστήρια, πάσης προνοίας καὶ σπουδῆς ἠξιωμένα πρὸς τῶν ἐπιχωρίων, τῶν δὴ πατρίοις νόμοις τε καὶ μυστηρίοις σεβόντων τε αὐτὰ καὶ θεραπευόντων, καὶ τότε γοῦν μάλιστα τὸ μηδὲν δύνασθαι ἀπηλέγχθησαν ἐν ταῖς τῶν πολέμων συμφοραῖς· ἐν αἷς βοηθεῖν ἀδυνατοῦντες οἱ γενναῖοι θεσπιῳδοὶ, δι' ἀμφιβολίας τῶν χρησμῶν ἤλωσαν σοφισάμενοι τοὺς πρόσφυγας· ὥσπερ οὖν κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἐπιδείξομεν, παριστῶντες ὅπως καὶ εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον τοὺς χρωμένους παρώξυνον, καὶ ὡς οὐδὲ περὶ σπουδαίων πραγμάτων τὰς ἀποκρίσεις ἐποιοῦντο, καὶ ὡς ἐπλάνων διὰ τῶν χρησμῶν παίζοντες τοὺς ἐρωτῶντας, καὶ ὡς τῷ τῆς ἀσαφείας σκότῳ τὴν σφῶν ἄγνοιαν ἀπεκρύπτοντο. Σκέψαι δὲ καὶ αὐτὸς πυθόμενος, ὡς καὶ ἀῤῥώστοις πολλάκις ῥῶσιν καὶ ζωὴν καὶ σωτηρίαν ὑποσχόμενοι, κἄπειτα πιστευθέντες ὡς δὴ θεοὶ, καὶ τῆς ἐνθέου ταύτης ἐμπορίας μεγάλους τοὺς μισθοὺς εἰσπραξάμενοι, οὐ μετὰ πλεῖστον οἵτινες ἦσαν ἐφωράθησαν, γόητες ἄνδρες, ἀλλ' οὐ θεοὶ διελεγχθέντες, οὐκ αἰσίας καταστροφῆς τοὺς ἠπατημένους διαλαβούσης. Τί δὴ λέγειν, ὡς οὐδὲ τοῖς ἑαυτῶν συνοίκοις, τοῖς δὴ κατὰ τὴν αὐτὴν πόλιν διατρίβουσιν, οἱ θαυμάσιοι μάντεις τὰς ἐξ αὐτῶν παρέσχον ἐπικουρίας, ἀλλὰ καὶ νοσοῦντας ἂν ἴδοις αὐτόσε καὶ ἀναπήρους, καὶ πᾶν τὸ σῶμα λελωβημένους μυρίους; Τί δὴ ποτε οὖν τοῖς μὲν ἔξω καὶ πόῤῥωθεν ἐξ ἀλλοδαπῆς ἀφικνουμένοις τὰς χρηστὰς ὑπέγραφον ἐλπίδας, οὐκ ἔτι δὲ καὶ τοῖς κατὰ τὸ αὐτὸ συνοίκοις, οἷς δὴ καὶ πρὸ πάντων ἐχρῆν, ὡς ἂν οἰκείοις φίλοις καὶ συμπολίταις, τὸ ἐκ τῆς τῶν θεῶν παρουσίας ἀγαθὸν παρέχειν· ἀλλ' ὅτι τοὺς μὲν ξένους, ἀγνῶτας ὄντας τῆς ῥᾳδιουργίας, ῥᾷον ἂν καὶ ἀπατήσαιεν, οὐκέτι δὲ τοὺς συνήθεις, ὡς ἂν τῆς τέχνης οὐκ ἀπείρους, συνίστορας δὲ ὄντας τῆς ἐπιτελουμένης παιδιᾶς; Οὕτω δὲ τὸ πᾶν οὐ θεῖον, οὐδὲ ἀνθρωπίνης ἐπινοίας κρεῖττον ἦν· ὥστε κἂν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς, ταῖς δὴ ἄνωθεν ἐκ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἐπαιωρουμέναις, αὐτοῖς ἀφιερώμασι καὶ ξοάνοις φθορὰν ἐσχάτην καὶ πτώσεις ἀθρόας τοὺς νεὼς αὐτῶν ὑπομεῖναι. Ποῦ γάρ σοι τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν παρὰ πᾶσιν Ἕλλησιν ἐξ αἰῶνος βεβοημένον; ποῦ ὁ Πύθιος; ὁ Κλάριος; ποῦ καὶ ὁ Δωδωναῖος (22); τὸ μέν γε Δελφικὸν χρηστήριον, τρίτον ὑπὸ

(22) *Δωδωναῖος*. Ita omnes, nec mutare sum ausus. An Dodonæum Jovem pluribus Apollinis cognominibus inserere voluit? An Apollo quispiam fuit, cognomento Dodonæus? Legere me non memini. Sane Διδυμεύς potius legeretur, idem qui et Milesius, et Branchides, ut notissimum est. Et cognomenta ista vulgo conjungebantur. Clem. Alexandr. in *Protrept.*, p. 7 : Διήγησαι ἡμῖν καὶ τῆς ἄλλης μαντικῆς, μᾶλλον δὲ μανικῆς, τὰ ἄχρηστα χρηστήρια· τὸν Κλάριον, τὸν Πύθιον, τὸν Διδυμέα. Quem locum su-

Digitized by Google

Θρᾳκῶν ἐμπρησθῆναι κατέχει λόγος, οὐδὲν τοῦ μαντείου εἰς τὴν τοῦ μέλλοντος γνῶσιν, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Πυθίου τὰ οἰκεῖα προφυλάξασθαι δεδυνημένου. Ταῦτον παθεῖν καὶ τὸ ἐν Ῥώμῃ Καπιτώλιον ἱστορεῖται κατὰ τοὺς τῶν Πτολεμαίων χρόνους, καθ' οὓς λέγεται καὶ τὸ τῆς Ἑστίας ἱερὸν ἐπὶ Ῥώμης ἐμπρησμὸν ὑπομεῖναι. Ἀμφὶ δὲ Ἰούλιον τὸν Καίσαρα τὸ μέγα τῶν Ἑλλήνων καὶ Ὀλυμπιακὸν ἄγαλμα, τὸ ἐν αὐταῖς Ὀλυμπιάσι, κεραυνῷ πρὸς τοῦ Θεοῦ βληθὲν ἀναγράφουσι. Καὶ ἄλλο [a] τέ [b] φασι τὸν νεὼν τοῦ Καπιτωλίου Διὸς ἐμπρησθῆναι· καὶ τό γε Πάνθεον (25) ὑπὸ κεραυνοῦ διαφθαρῆναι· τό τε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Σαραπεῖον ὁμοίως καταφλεχθῆναι. Καὶ τούτων παρ' αὐτοῖς Ἕλλησιν ἀνάγραπτοι φέρονται μαρτυρίαι. Μακρὸς δ' ἂν εἴη λόγος, εἰ μέλλοι τις τὰ καθ' ἕκαστα ἐξαριθμεῖσθαι, παριστάναι πειρώμενος, ὅτι μηδὲ τοῖς οἰκείοις ἱεροῖς ἐπαμῦναι οἱ θαυμαστοὶ χρησμοδόται δυνατοὶ πεφώρανται· οἱ δὲ μηδὲ (24) σφίσιν αὐτοῖς ἐν συμφοραῖς γενόμενοι χρήσιμοι σχολῇ γ' ἄν ποτε κἂν ἄλλοις ἐπαρκέσειαν. Ἐν δέ τι προσθεὶς τοῖς εἰρημένοις, μέγιστον ἂν εἴη καθεωρακὼς κεφάλαιον, ὡς ἤδη καὶ τῶν ἄγαν θεοφόρων, αὐτῶν δὴ τῶν μάλιστα ἱεροφαντῶν, θεολόγων τε αὐτοῖς καὶ προφητῶν πλείους οὐ μόνον πάλαι, ἀλλὰ καὶ ἔναγχος καθ' ἡμᾶς αὐτούς, ἐπὶ τῇ θεοσοφίᾳ ταύτῃ βοηθέντες, διὰ βασάνων αἰκίας ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν δικαστηρίων τὴν πᾶσαν ἐξεφώνησαν [c] πλάνην ἀνδρῶν ἀπάταις γίνεσθαι, καὶ [d] γοητείαν τετεχνασμένην τὸ πᾶν εἶναι ὁμολογήσαντες· οἵ γε καὶ τὸν πάντα τρόπον τῆς κατασκευῆς, καὶ τὰς μεθόδους τῆς κακοτεχνίας, ταῖς πρὸς αὐτῶν ἐν ὑπομνήμασιν ἀφεθείσαις φωναῖς ἐνεγράψαντο. Διὸ δὴ καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὀλεθρίου πλάνης δίκην ἐκτίσαντες, πάντα λόγον ἀνεκάλυψαν, αὐτοῖς ἔργοις τὴν τῶν δηλουμένων ἀπόδειξιν πιστωσάμενοι. Ὁποῖοι δὲ ἦσαν οὗτοι; μὴ δὴ νόμιζε τῶν ἀπερρίμμενων καὶ ἀφανῶν τινας. Οἱ μέν γε αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θαυμαστῆς ταύτης καὶ γενναίας φιλοσοφίας ὠρμῶντο, τῶν ἀμφὶ τὸν τρίβωνα, καὶ τὴν ἄλλην ὀφρῦν ἀνεσπακότων· οἱ δὲ ἀπὸ τῶν ἐν τέλει τῆς Ἀντιοχέων ἠλίσκοντο πόλεως, οἱ δὴ μάλιστα καὶ ταῖς καθ' ἡμῶν ὕβρεσιν ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς διωγμῷ λαμπρυνόμενοι. Ἴσμεν δὲ καὶ τὸν φιλόσοφον ὁμοῦ καὶ προφήτην τὰ ὅμοια τοῖς εἰρημένοις κατὰ τὴν Μίλητον ὑπομείναντα. Ταῦτα δή τις καὶ πλείω τούτων ἔτι συνάγων, εἴποι ἂν μὴ θεοὺς εἶναι, μηδὲ μὴν δαίμονας, τοὺς τῶν κατὰ πόλεις χρηστηρίων αἰτίους· πλάνην δὲ καὶ ἀπάτην ἀνδρῶν γοήτων. Καὶ ἦσάν γε παρ' αὐτοῖς Ἕλλησιν ὅλαι διὰ φιλοσοφίας διαπρεπεῖς αἱρέσεις, ταύτης προϊστάμεναι τῆς δόξης· ὡς οἱ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ πάντες οἱ καθεξῆς τοῦ Περιπάτου, Κυνικοί τε καὶ Ἐπικούρειοι, οὓς καὶ μάλιστα ἔγωγε

A facilius in errorem, quam alios sibi familiares ac notos impellerent, quippe qui artis hujus imperiti non essent, sed usitatæ ludificationis optime conscii? Quare totum istud profecto nec divini quidquam, nec humana industria majus habuit: adeoque videas gravissimis etiam calamitatibus, quales utique cœlitus a summo rerum omnium principe Deo impiorum cervicibus imminent, supremum exitium, ruinasque frequentes ac repentinas, simul cum ipsis donariis atque simulacris, eorum templa subiisse. Ubi enim Delphicum illud templum est, apud Græcos omnes omnique memoria celebratum? ubi Pythius? ubi Clarius? uli Dodonæus? Nam Delphicum sane oraculum jam tertium Thracibus incensum fuisse constans fama est,
B **135** cum neque divinationis domicilium ad futuri præsensionem, neque Pythius ipse ad rerum suarum conservationem quidquam omnino posset. Id ipsum Romano item Capitolio circa Ptolemæorum tempora contigisse prodit historia, quibus etiam temporibus Vestæ delubrum ibidem conflagrasse ferunt. Præterea Julii Cæsaris ætate grande illud et Olympiacum Græciæ simulacrum, quod Olympiæ visebatur, fulmine divinitus ictum esse, aliudque simul Jovis Capitolini templum incendio, Pantheum igne fulminis, Serapium Alexandriæ non absimili conflagratione haustum periisse tradunt. Quorum quidem omnium perscripta exstant apud Græcos ipsos testimonia. Ac longum profecto sermonem
C ordiretur, qui singula recensere numerando vellet, ut omnium subjiceret oculis, luce palam deprehensum esse, ne a propriis quidem templis pestem avertere fatiloquos egregios unquam potuisse: qui si ne sibi quidem tantis in cladibus usui fuere, alios opinor ægre admodum juvare potuerint. Idem tamen totius rei summam caputque facile perspexerit, si ad superiora hoc unum addiderit, jam homines id genus quamplurimos, qui singularem numinis afflatum præ se ferrent, quos isti præcipuos et sacrorum interpretes, et theologos et prophetas haberent, non solum antehac, sed nuper etiam nostraque memoria divinæ hujus sapientiæ nomine clarissimos, cum ad Romana tribunalia rapti essent,
D quæstionum vi adactos, universum hoc fraudis genus ad homines decipiendos comparatum declarasse, totumque negotium præstigias esse arte compositas fassos fuisse. Atque hi omnem molitionis occultæ rationem, totamque maleficæ artis ludificationem verbis ipsissimis, quibus rem ante patefecerant, in acta publica retulerunt: sicque justas exitialis fraudis pœnas luentes, quidquid latebat,

[a] *Isc.* ἄλλον. [b] *Isc.* δέ. [c] *gr.* ἐξέφηναν. [d] *del.* καί.

pra laudavit Euseb., p. 61; Arnob. lib. I: *Delius Apollo, vel Clarius, Didymæus Philesius, Pythius*, etc. Imo et Didymæus Jupiter potius dici potuit, quam Apollo Dodonæus. Ita enim Callimach.: Φοῖβέ τε, καὶ Ζεῦ Διδύμων γενάρχα. Et uterque Didymæi præses oraculi. Stephan.: Δίδυμα, τύπος καὶ μαντεῖον Μιλήτου, ἀφιερωμένον Διΐ καὶ Ἀπόλλωνι.

(25) *Πάνθεον*. Communior ac melior scriptura est, Πάνθειον, penult. diphthong.

(24) *Οἱ δὲ μηδέ*, etc. Leve satis argumentum, cum et Judæorum et Christianorum templa non semel etiam conflagrarint: nisi addideris, quod lib. VI pluribus, dæmones fati necessitate victos, incendium ab iis depellere non potuisse.

Digitized by Google

evulgarunt, quæque nostra oratione produntur, ea rebus ipsis in omnium luce comprobarunt. Sed, quales enim isti erant? Cave tu mihi abjectos nescio quos et obscuros cogites. Alii quippe ex præclara illa nobilique philosophia prodierant, hominum eorum ex grege, qui pallium assidue terunt, ac sublato supercilio cæteroque cum fastu inambulant : alii ex ipsis Antiochenæ civitatis magistratibus ac primoribus erant, qui sævientis in nos persecutionis tempore nostris ex injuriis auctoritatis plurimum ac splendoris quæsierant. **136** Philosophum præterea quemdam novimus, simulque prophetam, iis, quæ diximus, similia Mileti subiisse. His igitur collectis aliisque pluribus, merito neget quispiam tam dæmones quam deos sparsorum per urbes oraculorum auctores fuisse, remque totam in errorem vulgi ac circulatorum fallaciam præstigiasque conferat. Et vero integræ quoque, ac præcipui nominis philosophorum sectæ hujus opinionis duces ac vindices exstitere, puta qui ex Aristotelis disciplina prodierant, et quotquot deinceps Peripatetici nominati sunt, nec non Cynici et Epicurei, quos equidem mirari eo nomine plurimum soleo, quod cum Græcorum in moribus ab ipsis incunabulis educati fuissent, ac deos esse, quos ante diximus, pueri a suis quique parentibus accepissent, nunquam tamen erroribus istis irretiri ullo modo potuerint, sed potius, quæ passim jactabantur, oracula, quæque omnium concursu populorum vaticinia celebrabantur, ea non modo vanitatis ac mendacii coarguerint, sed etiam exitii potius quam utilitatis ullius causas esse demonstrarint. Cæterum cum sexcenti vaticiniorum istorum vanitatem pluribus confutarint, mihi tamen ad aliquod eorum, quæ dixi, testimonium satis fore impræsentiarum putavi, si unius tantum ex iis disputationem, adversus ea, quæ pro fato Chrysippus ex oraculorum prædictione confecerat, argumenta susceptam, hoc loco subjicerem. Sic enim adversus illum auctor iste scribit, ut eum ex oraculis perperam fatum observare ac probare coarguat, adeoque Græcorum oracula in plerisque omnibus falsa respondisse, raroque admodum, idque non nisi casu, eventum iis respondisse, postremo non solum inutiles, sed etiam perniciosas eorum prædictiones esse contendat. Audi ergo, quemadmodum ipse ad verbum loquatur.

A ἐθαύμασα, ὅπως ἐν τοῖς Ἑλλήνων ἤθεσι τραφέντες ἐξέτι τῶν σπαργάνων, παῖς παρὰ πατρὸς θεοὺς εἶναι τοὺς δηλουμένους παρειληφότες, οὔθ' ἕτερα (25) ληπτοὶ γεγόνασιν· ἀλλὰ κατὰ κράτος καὶ τὰ βοώμενα χρηστήρια, καὶ τὰ παρὰ πᾶσι μεταδιωκόμενα μαντεῖα οὐδὲν φέρειν ἀληθὲς ἀπήλεγξαν, ἀνωφελῆ τε εἶναι ἀπεφήναντο, καὶ μᾶλλον ἐπιβλαβῆ τυγχάνειν. Μυρίων δὲ ὄντων, καὶ διὰ πλειόνων τὴν τῶν μαντείων ἀνατροπὴν πεποιημένων, ἐξαρκεῖν ἔμοιγε μαρτυρίας χάριν τῶν εἰρημένων ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡγοῦμαι καὶ μίαν ἐνὸς τούτων παράθεσιν ἁπαντῶσαν πρὸς τὰ Χρυσίππῳ περὶ εἱμαρμένης ἀπὸ τῆς τῶν μαντείων προρρήσεως κατασκευασθέντα. Γράφει δ' οὖν πρὸς αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς, ἀπελέγχων, ὅτι κακῶς ἐκ τῶν μαντείων σημειοῦται τὴν εἱμαρμένην, καὶ ὅτι ἐν τοῖς B πλείστοις τὰ τῶν Ἑλλήνων μαντεῖα διαψεύδονται, καὶ ὅτι σπανίως αὐτοῖς ἐκ συντυχίας ποτέ τινα συμβαίνει, ὅτι τε ἄχρηστος αὐτῶν καὶ ἐπιβλαβὴς ἡ προρρήσις. Ἄκουε δ' οὖν, ἃ φησι κατὰ λέξιν.

CAPUT III.

Ex Diogeniani scriptis, divinandi artem minime sibi constare, in plerisque mentiri; inutilemque vatum ac perniciosam esse prædictionem.

« Aliud, inquit, præterea citato libro ejusmodi argumentum Chrysippus affert. Negat enim veras divinorum **137** vatum prædictiones futuras, nisi omnia fati necessitate tenerentur. Id quod non minoris profecto stultitiæ est, quam cætera. Hoc enim perinde sumit, ac si vel istorum, quos vates nominant, prædicta omnia evenire constaret, vel potius fato cuncta fieri concessum a quopiam fuisset : ac non id similiter falso diceretur, cum tamen contrarium, hoc est non omnia, quæ ab iis præ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

C *Ἐκ τῶν Διογενιανοῦ* (26), *ὅτι ἀσύστατος αὐτῶν ἡ μαντικὴ καὶ τὰ πολλὰ ψευδομένη, καὶ ὅτι ἄχρηστος καὶ ἐπιβλαβὴς ἡ κατ' αὐτοὺς πρόρρησις.*

« Φέρει δὲ καὶ ἄλλην ἀπόδειξιν ἐν τῷ προειρημένῳ βιβλίῳ τοιαύτην τινά. Μὴ γὰρ ἂν τὰς τῶν μάντεων προρρήσεις ἀληθεῖς εἶναί φησιν, εἰ μὴ πάντα ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης περιείχοντο· ὃ καὶ αὐτὸ πολλῆς εὐηθείας μεστόν ἐστιν. Ὡς γὰρ ἐναργοῦς ὄντος τοῦ πάσας ἀποβαίνειν τὰς τῶν καλουμένων μάντεων προρρήσεις, ἢ ὡς μᾶλλον ἂν ὑπό τινος τούτου συγχωρηθέντος, τοῦ πάντα γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην, καὶ οὐχὶ ὁμοίως ἂν ψευδοῦς ῥηθέντος καὶ αὐτοῦ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ἐναντίον, λέγω δὲ τὸ μὴ πάντα ἀποβαίνειν τὰ

(25) *Οὔθ' ἕτερα.* Legendum videretur, οὐδετέρᾳ. Quæ vox, tametsi, neutra, sonet potius, quam, nulla : per sese tamen reddi commode potest, nullo modo. Themist. orat. 10, p. 236, καίτοιγε προήγορον εἶχον οὐδετέρᾳ ληπτόν, quasi omni ex parte tectum patronum illum fuisse dicat. Verum alt. ex manuscr. legit οὐ θάτερα. Quomodo noster *Demonstr.* lib. IV, cap. 9, pag. 101, de dæmone loquens, δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἀπειλήσας, θάτερα λεπτοὺς τοῖς προβουλίοις ἀνθρώπους εὕρατο, ubi legendum videtur προβολίοις. Id est : *At gentibus omnibus gravia minatus cum esset, alia ratione suis ipse venabulis captu faciles homines reperit.* Intelligit D autem voluptatis illecebram, de qua ibid.

(26) *Διογενιανοῦ.* An Diogenianus ille, quem Suidas per ει scribi, et Heracleotem fuisse tradit, insignemque grammaticum? Hujus exstant Græcæ Paræmiæ. Medicum ejusdem nominis clarissimum idem Suidas habet, itidem Heracleotem, sed ex Heraclea Cariæ, cum plerique grammaticum illum Heracleæ Ponti natum crederent. Plutarchus in opusc. *De Pythiæ oracul.* et lib. *De conviv.* alterum, sed Pergamenum, in colloquium adhibet. Theodoretus lib. X *De Græcorum affect.*, pag. 138, nostri hujus meminit.

Digitized by Google

προαγορευθέντα, μᾶλλον δὲ τὰ πλεῖστα αὐτῶν ἡ ἐνέργεια (27) δείκνυσιν. Οὕτω τὴν ἀπόδειξιν ἡμῖν Χρύσιππος κεκόμικε, δι' ἀλλήλων κατασκευάζων ἑκάτερα. Τὸ μὲν γὰρ πάντα γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην ἐκ τοῦ μαντικὴν εἶναι δεικνύναι βούλεται· τὸ δὲ εἶναι μαντικὴν οὐκ ἂν ἄλλως ἀποδεῖξαι δύναιτο, εἰ μὴ προλάβοι τὸ πάντα συμβαίνειν καθ' εἱμαρμένην. Ποῖος δ' ἂν μοχθηρότερος τρόπος ἀποδείξεως τούτου γένοιτο; Τὸ γὰρ ἀποβαίνειν τινὰ κατὰ τὴν ἐνέργειαν ὧν προλέγουσιν οἱ μάντεις, οὐ τοῦ μαντικὴν ἐπιστήμην εἶναι σημεῖον ἂν εἴη, ἀλλὰ τοῦ τυχικῶς συμπίπτειν ταῖς προαγορεύσεσι συμφώνους τὰς ἐκβάσεις· ὅπερ οὐδεμίαν ἡμῖν ἐπιστήμην ὑποδείκνυσιν. Οὐδὲ γὰρ τοξότην ἂν εἴποιμεν ἐπιστήμονα τὸν ἅπαξ ποτὲ τυχόντα τοῦ σκοποῦ, πολλάκις δὲ ἀποτυγχάνοντα· οὐδὲ ἰατρὸν τὸν ἀναιροῦντα τοὺς πλείους τῶν θεραπευομένων ὑπ' αὐτοῦ, ἕνα δέ ποτε διασῶσαι δυνηθέντα· οὐδὲ ὅλως ἐπιστήμην λέγομεν τὴν μὴ πάντα, ἢ τά γε πλεῖστα τῶν οἰκείων ἔργων κατορθοῦσαν. Ὅτι δὲ ἀποτυγχάνεται τὰ πολλὰ τοῖς καλουμένοις μάντεσιν, ὁ πᾶς τῶν ἀνθρώπων βίος μάρτυς ἂν εἴη, καὶ οὗτοί τε αὐτοὶ, οἱ τὴν μαντικὴν ἐπαγγελλόμενοι τέχνην, οὐχὶ διὰ ταύτης ἑαυτοῖς βοηθοῦντες ἐν ταῖς κατὰ τὸν βίον χρείαις, ἀλλὰ γνώμῃ τε ἰδίᾳ ποτὲ χρώμενοι, καὶ συμβουλῇ καὶ συνεργείᾳ τῶν ἐν ἑκάστοις τῶν πραγμάτων ἐμπειρίαν κεκτῆσθαι νενομισμένων. Ἀλλὰ περὶ μὲν τοῦ μὴ συνεστάναι τοῦτο, ὃ προειλήφαμεν μαντικὴν καλεῖν, ἐν ἄλλοις ἀποδώσομεν πληρέστερον, παρατιθέμενοι τὰ Ἐπικούρῳ καὶ περὶ τούτου δοκοῦντα· νυνὶ δὲ τοσοῦτον τοῖς εἰρημένοις προσθήσομεν, ὅτι μάλιστα (28) μὲν τὸ ἀληθεύειν ποτὲ τοὺς καλουμένους μάντεις ἐν ταῖς προαγορεύσεσιν, οὐκ ἐπιστήμης, ἀλλὰ τυχικῆς αἰτίας ἔργον ἂν εἴη. Οὐ γὰρ τὸ μηδὲ πώποτε τοῦ προκειμένου τυγχάνειν, ἀλλὰ τὸ μὴ πάντοτε μηδ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μηδ' ἐξ ἐπιστήμης, ὅταν τις καί ποτε τυγχάνῃ, τύχης ἔργον καλεῖν προειλήφαμεν, οἱ διειληφότες τὰς ὑφ' ἕκαστον ὄνομα τεταγμένας ἐναργεῖς ἐννοίας ἑαυτῶν. Ἔπειτα εἰ καὶ καθ' ὑπόθεσιν ἦν ἀληθὲς, τὸ δὴ τὴν μαντικὴν τῶν μελλόντων ἁπάντων εἶναι θεωρητικήν τε καὶ προαγορευτικήν· τὸ μὲν πάντα καθ' εἱμαρμένην εἶναι συνήγετο ἂν οὕτως· τὸ μέντοι χρειώδες αὐτῆς καὶ βιωφελὲς οὐκ ἂν ποτε ἐδείκνυτο, διὸ καὶ μάλιστα Χρύσιππος δοκεῖ ὑμνεῖν τὴν μαντικήν. Τί γὰρ ὄφελος ἡμῖν ἦν προμανθάνειν τὰ πάντως ἐσόμενα δυσχερῆ, ἃ οὐδὲ προφυλάξασθαι δυνατὸν ἂν εἴη; τὰ γὰρ καθ' εἱμαρμένην [a] γενέσθαι, πῶς ἄν τις φυλάξασθαι δύναιτο; Ὥστ' οὐδὲν ὄφελος ἡμῖν τῆς μαντικῆς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸς κακοῦ τινος ἐγίνετο ἂν αὕτη, τὸ προλυπεῖσθαι μάτην παρέχουσα τοῖς ἀνθρώποις ἐπὶ ταῖς προλαβούσαις δυσχερείαις κατ' ἀνάγκην ἐσομέναις. Οὐ γὰρ τὴν ἴσην πάλιν εὐφροσύνην παρέχειν τις φήσει τὴν τῶν ἐσομένων ἀγαθῶν προαγόρευσιν· ἐπειδήπερ οὐχ οὕτως πέφυκεν ἄνθρω-

A nuntiata sunt, evenire, imo secus evenire quamplurima oculis ipsis quotidie videamus. Sic ergo nobis suum illud Chrysippus argumentum obtrudit, ut alterum vicissim ex altero colligat. Nam et fato cuncta fieri ex eo, quod divinatio sit, probare conatur, nec tamen divinationem esse aliter unquam probare possit, nisi prius illud, omnia fato evenire, sumat. Quæ autem argumentandi ratio vel iniquior vel ineptior esse queat? Nam quod ex iis, quæ divini prænuntiant, nonnulla quandoque re ipsa contingant, id non jam divinationis artem aliquam esse argumento est, sed potius casu fieri, si quis nonnunquam eventus cum eorum prædictione consentiat. Id quod nullam sane scientiam esse declarat. Nec enim, opinor, scientem illum peritumque sa-
B gittarium dixerimus, qui cum semel aliquando collinearit in scopum, ab eodem sæpius aberrarit; aut medicum eum, qui quos ipse curet, partem maximam cum interimat, unum fortasse quempiam servare potuerit: nec omnino scientiam nominamus ullam, nisi quæ, si non omnia, quæ sui sunt muneris, at pleraque scite feliciterque perficiat. Jam vero sua vates istos in plurimis divinatione falli, non modo vita mortalium universa, sed illi etiam ipsi, qui divinandi artem profitentur, testes esse possint, quippe qui ab ea nihil opis ad usus vitæ quotidianos accipiant, sed utantur partim judicio suo, partim aliorum consilio pariter atque auxilio, qui rerum singularum experientes communi opinione habeantur. Verum nihil plane firmi-
C tatis habere, quam vulgo divinationem appellare consuevimus, alibi fusius ostendemus, ubi etiam Epicuri hac de re sententiam proferemus. Nunc autem unum solum aut alterum ad ea, quæ dicta sunt, adjungemus; atque hoc in primis, quod ii nonnunquam vera prænuntient, qui vates nominantur, id non scientiæ, sed casui assignandum esse. Nec enim ejus rei, quam propositam habueris, compotem fieri nunquam, **138** sed neque semper, neque ut plurimum, neque, si quando compos fias, scientia fieri; hoc demum est, quod fortunæ tribuendum merito censent, qui apertas significationes suis quasque vocibus attributas distinguere rite norunt. Deinde etiam illud, tametsi daremus verum
D esse, quod a Chrysippo sumitur, divinationi futura omnia præsentiendi ac prædicendi vim inesse; ex eo quidem jure concludi posse, fato cuncta fieri; non tamen hujus artis commoditatem ad vitæ usus aliquam ullo modo demonstrari, cujus maxime causa divinationem prædicare Chrysippus videtur. Nam quid nobis tandem ex eo compendii, quod eas omnino calamitates futuras præsentiremus, quas ne cavere quidem ulla ratione possemus? quæ enim fato eveniant, quis mortalium cavere possit? Quare

[a] *add.* μέλλοντα.

(27) *Αὐτῶν ἡ ἐνέργεια.* Pendet sententia. Quare post αὐτῶν addi possit μὴ ἀποβῆναι, vel ἀποβαίνειν. — Lege ἐνάργεια.

(28) *Ὅτι μάλιστα μέν.* Forte melius, μάλιστα μὲν ὅτι. Estque illud μάλιστα, quod Latini vulgo dicunt, *principio*, ut pridem Budæus observavit. Sequitur enim sub pag. sequent. initium, Ἔπειτα.

Digitized by Google

tantum abest ut nobis divinatio utilitatis afferret aliquid, ut potius hoc ipso nobis cederet in perniciem, quod animi ægritudinem ac molestiam ex ipsamet calamitatum necessario futurarum præsensione, etiam antequam acciderent, hominibus crearet. Nec enim æqualem contra lætitiam futurorum prædictione bonorum excitatum iri quis dixerit; cum homo non tantum bonorum exspectatione gaudere, quantum metu malorum dolere consueverit. Deinde nemo fere est, qui ab sese mala propius abesse, antequam audierit, admodum speret; bona vero, quod in ea sponte sua natura propendeat, omnes, ut verbo dicam, potius exspectamus. Nam et plerique majores sese, quam fieri possint, futuros sperare solent. Ex quo illud accidit, ut bonorum quidem prædictio lætitiam vel admodum non augeat, quod etiam citra prædictionem quilibet meliora quæque per se ipsum exspectet; vel raro saltem ea, qua quis forte putet, cum firmitate augeat; imo sæpe quoque minuat, dum spe minus aliquid respondetur : malorum autem prædictio, partim quod ab iis naturæ sensus abhorreat, partim quod ea præter spem aliquando prædicantur, gravem animi perturbationem afferat. Quanquam, si ejusmodi nihil accideret, inanem tamen prædictionem fore, cuivis, opinor, constare certo possit. Nam si quis utilitatem divinationi aliquam hoc ipso assereret atque defenderet, quod eæ calamitates prædicantur, quæ omnino, nisi caveris, eventuræ sint; is profecto non omnia fato evenire demonstraret, cum in nostra potestate esset aut cavere, **139** aut non cavere. Sin autem hoc ipsum eadem necessitate contineri dixerit, ut ad res omnes vis fati pertineat, rursum divinationis utilitas omnis tollitur; certo enim, si fatum nobis cavere sit, cavebimus; sin autem fatum non fuerit, nullomodo cavebimus, tametsi vates omnes, quid eventurum nobis sit, prænuntiarint. Enimvero, cum Œdipi, tum Alexandri Priami filii cædem omni arte molitos utriusque parentes fuisse, ut quod prædictum erat ab iis sibi exitium imminere, declinarent, nec tamen eos voti compotes esse unquam potuisse, vel Chrysippus ipse confitetur : adeoque agnoscit nihil etiam ipsis malorum suorum prædictionem propter fati vim ac necessitatem profuisse. Atque hæc a nobis contra divinationis partim incertitudinem, partim inutilitatem, liberalius quidem, quam res postulabat, dicta sunto. » Hactenus ille philosophus. Tu vero tecum ipse cogita, quemadmodum Græci homines, qui non modo Græcorum disciplinam et instituta ab ineunte ætate cum ipso prope lacte nutricis imbiberant, sed etiam patrias deorum religiones omnium accuratissime perviderant, Aristotelici omnes, omnes cum Cynici, tum Epicurei, et quotquot ad eorum sese opinionem aggregarant, jactata apud Græcos ipsos vatum responsa deriserint. Quos tamen, si quæ de oraculorum istorum prodigiis omnium ore celebrantur, vera putavissent, obstupescere, quippe qui et Græci essent, ritusque digna forent, ullo unquam modo neglexissent. Ista

A πος χαίρειν ἐπὶ τοῖς προσδοκωμένοις ἀγαθοῖς, ὡς ἐπὶ τοῖς κακοῖς ἀνιᾶσθαι. Ἄλλως τε καὶ ταῦτα μὲν οὐ πάνυ τι περὶ ἑαυτοὺς ἔσεσθαι πρὶν ἀκοῦσαι κατελπίζομεν· τὰ δ' ἀγαθὰ μᾶλλον ἅπαντες, ὡς εἰπεῖν, προσδοκῶμεν διὰ τὴν φυσικὴν οἰκείωσιν πρὸς αὐτά· οἱ μὲν γὰρ πολλοὶ καὶ μείζους τῶν δυνατῶν γενέσθαι· κατηλπίκασιν· ἐξ οὗ συμβαίνει τὸ μὲν τὴν τῶν ἀγαθῶν προαγόρευσιν μὴ ἐπιτείνειν πάνυ τι τὴν χαράν, διὰ τὸ καὶ χωρὶς τῆς προαγορεύσεως ἕκαστον ἐξ ἑαυτοῦ τὰ κρείττω προσδοκᾶν, ἢ ἐπ' ὀλίγον ἐπιτείνειν τῇ δοκούσῃ βεβαιότητι· πολλάκις δὲ καὶ μειοῦν τὴν χαράν, ὅταν ἐλάττω τῶν ἐλπισθέντων ἀκουσθῇ· τὴν δὲ τῶν κακῶν προαγόρευσιν, καὶ διὰ τὸ ἀπόστρεπτον αὐτῶν φύσει, καὶ διὰ τὸ παρ' ἐλπίδας ἐνίοτε προλέγεσθαι μεγάλως ταράττειν. Ἀλλ' ὅμως, εἰ καὶ μὴ B τοῦτο συνέβαινε, τό γε ἀχρεῖον ἔσεσθαι τὴν προαγόρευσιν παντί που δῆλον ἂν εἴη. Εἰ γὰρ φήσει τις σωθήσεσθαι τὸ χρήσιμον τῆς μαντικῆς, διὰ τὸ προλέγεσθαι τὸ πάντως ἐσόμενον δυσχερὲς, εἰ μὴ φυλαξαίμεθα, οὐκ ἔτι πάντα δείξει συμβησόμενα καθ' εἱμαρμένην, ἐφ' ἡμῖν ὄντος τοῦ φυλάξασθαί τε καὶ μὴ φυλάξασθαι. Εἰ γὰρ καὶ τοῦτο κατηναγκάσθαι φήσει τις, ὡς εἰς πάντα τὰ ὄντα διατείνειν τὴν εἱμαρμένην, πάλιν τὸ τῆς μαντικῆς χρήσιμον ἀναιρεῖται· φυλαξόμεθα γὰρ εἰ καθείμαρται, καὶ οὐ φυλαξόμεθα δῆλον ὡς, εἰ μὴ καθείμαρται φυλάξασθαι, κἂν πάντες οἱ μάντεις τὸ ἐσόμενον προαγορεύωσιν ἡμῖν. Τὸν γοῦν Οἰδίποδα, καὶ τὸν Ἀλέξανδρον τὸν τοῦ Πριάμου, καὶ αὐτὸς ὁ Χρύσιππός φησι πολλὰ μηχανησαμένων τῶν γονέων, ὥστε ἀποκτεῖναι, ἵνα τὸ C ἀπ' αὐτῶν προρρηθὲν αὐτοῖς κακὸν φυλάξωνται, μὴ δυνηθῆναι. Οὕτως οὐδὲν ὄφελος οὐδὲ αὐτοῖς τῆς τῶν κακῶν προαγορεύσεώς φησιν εἶναι διὰ τὴν ἐκ τῆς εἱμαρμένης αἰτίαν. Τοῦτο μὲν οὖν ἐκ περιουσίας εἰρήσθω πρὸς τὸ μὴ μόνον ἀνυπόστατον, ἀλλὰ καὶ ἀχρεῖον τῆς μαντικῆς. » Ταῦτα μὲν ὁ φιλόσοφος· σὺ γε μὴν παρὰ σαυτῷ σκέψαι, πῶς, Ἕλληνες ὄντες, καὶ τὴν Ἑλλήνων σύντροφον ἐκ νέας ἡλικίας κτησάμενοι παιδείαν, τά τε πάτρια περὶ θεῶν πάντων μᾶλλον διεγνωκότες, Ἀριστοτελικοὶ πάντες, Κυνικοί τε καὶ Ἐπικούρειοι, καὶ ὅσοι τούτοις ἐφρόνησαν τὰ παραπλήσια, τῶν παρ' αὐτοῖς Ἕλλησι βωμένων μαντείων κατεγέλασαν. Καὶ μὴν εἴπερ ἦν ἀληθῆ τὰ θρυλλούμενα περὶ τῆς τῶν χρηστηρίων παραδοξο- D ποιίας, εἰκὸς ἦν καὶ τούσδε καταπλαγῆναι Ἕλληνας ὄντας, καὶ τὰ πάτρια ἀκριβῶς ἐξεπισταμένους, μηδέν τε τῶν γνωσθῆναι ἀξίων ἐν δευτέρῳ τεθειμένους. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ὅσα τοιαῦτα συνάγειν εἰς ἀνασκευὴν τῆς περὶ τῶν χρηστηρίων ὑποθέσεως πλείστη τις ἦν περιουσία· ἀλλ' οὐ ταύτῃ μοι δοκεῖ τὸν παρόντα μεθοδεῦσαι λόγον, ἀλλ' ἥπερ ὡρμήθημεν ἀρξάμενοι, ἀληθῆ λέγειν δόντες τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν προϊσταμένους, ὡς ἂν ἐκ τῶν παρ' αὐτοῖς ὁμολογουμένων, μαντεῖά τε εἶναι ἀληθῆ καὶ πυθόχρηστα θεοπρόπια τὰ δηλούμενα φασκόντων, τὴν ἀκριβῆ τῶν δηλουμένων ἔκφανσιν καταμάθωμεν.

oportebat sane non minus quam cæteros eorum vim patrios omnino callerent, ac nihil eorum, quæ scitu quidem aliaque similia, qui hoc in argumenti ge-

Digitized by Google

ære ad refellendam oraculorum famam colligere vellet, næ magnam is copiam habiturus esset. Verum susceptam a nobis disputationem hac via moliri non placet, sed ea potius, qua in eam ab ipso statim initio ingressi sumus. Dabimus enim, eos, qui vaticiniorum fidem asserunt, vera dicere, ut ex illorum ipsorum confessione, qui et responsorum istorum veritatem defendunt, quæque memorantur oracula numinum suorum vocibus edita esse contendunt, integram et accuratam eorum, quæ proferuntur, explicationem atque notitiam hauriamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. A

Ὅτι μεγίστων ἡμᾶς κακῶν τούτων αὐτῶν ἠλευθέρωσεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴ διδασκαλία.

Οἶμαι δὲ παντί τῳ εἶναι σαφὲς, ὡς ὁ τῶν προκειμένων ἔλεγχος οὐ μικρὸν, ἀλλὰ καὶ μέγιστον ὁμοῦ καὶ ἀναγκαιότατον περιέξει μέρος τῆς εὐαγγελικῆς ὑποθέσεως. Εἰ γὰρ οἱ πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας πανταχῆ πάντες Ἕλληνες καὶ βάρβαροι δειχθεῖεν μὴ τὸν ἀληθῆ Θεὸν ἐπεγνωκότες, ἀλλ' ἤτοι τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα δοξάζοντες, ἢ ὑπό τινων μοχθηρῶν καὶ θεομάχων πνευμάτων, δαιμόνων τε πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων, τυφλῷ δίκην ὧδε κἀκεῖσε περιηγμένοι, καὶ βυθῷ κακίας πρὸς αὐτῶν καθειλκυσμένοι· (καὶ τί γὰρ ἄλλ' ἢ δαιμονῶντες;) πῶς οὐ μειζόνως ἂν ὀφθείη τὸ μέγα τῆς εὐαγγελικῆς B οἰκονομίας μυστήριον, πάντας πανταχόθεν ἐκ τῆς πατροπαραδότου πλάνης τῆς τῶν δαιμόνων καταδυναστείας διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν φωνῆς ἀνακεκλημένους, καὶ τοὺς μέχρις ἐσχατιῶν γῆς οἰκοῦντας ἀνθρώπους τῆς ἐξ αἰῶνος κατασχούσης τὸν πάντα βίον ἀπάτης λελυτρωμένους; ὥστε ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο λελύσθαι μὲν καὶ καθηρῆσθαι αὐτοῖς ναοῖς καὶ ξοάνοις τὰ πεπαλαιωμένα τῆς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων πλάνης ἱδρύματα, ἱερὰ δὲ ὄντως σεμνὰ καὶ εὐσεβείας διδασκαλεῖα τῷ παμβασιλεῖ καὶ δημιουργῷ τῶν ὅλων ἐν μέσαις πόλεσί τε καὶ κώμαις δυνάμει καὶ ἀρετῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνὰ τὸν σύμπαντα κόσμον ἀνεγηγέρθαι, θυσίας τε τὰς θεοπρεπεῖς εὐχαῖς ὁσίων διακεκαθάρθαι κακίας ἀπάσης, ἔν τε ἀπαθείᾳ ψυχῆς καὶ C πάσης ἀρετῆς ἀναλήψει, κατὰ τὰ θεῖα καὶ σωτηριώδη παιδεύματα, ἐξ ἁπάντων ὁσημέραι διηνεκῶς τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖσθαι· τὰς δὴ καὶ μόνας ἀρετὰς * οὔσας, καὶ προσηνεῖς θυσίας τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, πῶς οὐκ ἂν εἴημεν ἐν ταυτῷ δεδειχότες, καὶ ὅτι μετὰ σώφρονος λογισμοῦ, οὐχὶ δὲ ἀλογίᾳ ἑαυτοὺς ἐπιδόντες, ἀποστάται τῆς πατροπαραδότου γεγόναμεν δεισιδαιμονίας· κρίσει δὲ δικαίᾳ, καὶ ἀληθεῖ τὸ κρεῖττον ἀγαπήσαντες, καὶ τῆς ἐνθέου καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας ἐρασταὶ γεγενημένοι; Ἀλλὰ τούτων μὲν ἄλις, ἀπτέον δὲ λοιπὸν προκειμένων.

CAPUT IV.

Nos maximis hisce malis evangelicæ Servatoris nostri doctrinæ beneficio liberatos esse.

Equidem sic existimo neminem esse, qui non intelligat, partem evangelici hujus argumenti non exiguam, sed vero maximam maximeque necessariam eorum, quæ proposita mihi sunt, probatione contineri. Nam si ostendere semel poterimus, quotquot seu Græci seu barbari ante Servatoris nostri Jesu Christi adventum toto passim orbe vixerunt, verum omnes Deum ignorasse, adeoque vel iis, quæ nulla erant, perinde ac si essent, honorem tribuisse, vel a pessimis, quique cum Deo ipso pugnant spiritibus, ac sceleratis impurisque dæmonibus cæcorum instar huc illucque raptatos, atque in improbitatis barathrum præcipites actos (quid enim aliud eos, quam dæmoniaco furore correptos fuisse dixeris?): cui tandem magnum hoc dispensationis evangelicæ mysterium non clarius et illustrius appareat, quod omnes undique ab avito errore, dæmonumque tyrannide Servatoris nostri voce revocarit, quique in extremis terrarum finibus degerent homines, ab ea, quæ omni ex memoria vitam mortalium universam tenuerat, fraude liberarit? atque ita liberarit, ut tanto intervallo et vetustissima gentium omnium erroris domicilia cum templis atque simulacris dissipata funditusque sublata fuerint, et delubra vere augusta, vereque pietatis scholas in summi regis ac rerum universarum molitoris honorem, mediis in urbibus atque pagis, ejusdem Servatoris nostri virtute totum per orbem excitata sint; et sacrificia Deo dignissima hominum sanctorum precibus, sensu ab omni improbitate puro, mente ab omni perturbatione vacua, et omnium virtutum exercitio, quomodo divinæ salutaresque litteræ præcipiunt, ab omnibus quotidie gentibus assidueque fiant: cujusmodi utique sacrificia sunt, quæ sola præpotenti Deo placere, atque accepta esse possint. Hæc porro cum ita sese habeant, nonne simul eademque via ostenderimus, nos prudenti maturoque consilio adductos, non inconsulta levitate abreptos, a patria superstitione descivisse, ac recto veroque judicio **141** meliora complexos esse, divinamque simul ac veram pietatem adamasse. Sed de his hactenus; quod superest, ad rem ipsam veniamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. D

Τίς ἡ διαίρεσις τῆς καθ' Ἕλληνας θεολογίας.

Οἱ μὲν δὴ τὴν Ἑλληνικὴν θεολογίαν ἐξηκριβωκότες καθ' ἕτερον παρὰ τοὺς προειρημένους ἡμῖν τρόπους, εἰς γένη τέτταρα πάντα τὸν λόγον διαιροῦντες, πρώτιστα πάντων τὸν πρῶτον ἀφορίσαντες Θεὸν, εἰδέναι φασὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι πρῶτόν τε ὄντα καὶ πάντων Θεὸν, πατέρα τε καὶ βασιλέα· μεθ' ὃν γένος

* Ἰσ. ἀρεστάς.

CAPUT V.

Qualis Græcorum theologiæ partitio.

Ergo qui Græcorum theologiam adamussim exegerunt, aliam quamdam ab iis, quas ante recensuimus, rationem ineuntes, rem totam in quatuor genera partiti sunt. Quippe, in primis enim principem Deum a vulgo segregantes, omnibus eum rebus præsidere, ante omnes esse, omniumque Deum,

Digitized by Google

parentem, ac regem sese agnoscere profitentur : secundum quem, alterum deorum genus, tertium dæmonum, quartum denique heroum assignant. Deinde vero, quæcunque in partem ejus, quod optimum est, ideæ venerint, ea partim agere, partim agi, et quicquid ejusmodi est, quod luminis sit particeps, lumen appellari statuunt : deteriori contra naturæ malum ipsum imperare, quod quidem non aliud quam improborum dæmonum genus esse volunt, quod cum eo, quod bonum est, amico nunquam utatur, tum vim in universa eorum, quæ bono contraria sunt natura, perinde ac Deus in toto bonorum genere, principem obtineat; quidquid vero tale est, id omne tenebras vocari tradunt. Quibus ita constitutis atque distinctis, cœlum quidem cum eo qui ad lunam ipsam pertinet, æthere diis, quæ circa lunam aeremque versantur, dæmonibus, quæ circa quæque sub terram, animabus attribuunt. Hac partitione assignata, cœlestes deos in primis, deinde bonos dæmones, tertio heroum animas colere, postremo malos etiam improbosque dæmones placare ac delinire oportere docent. Verum hæc cum ita verbo tenus omnia distinguant, tum re ipsa cuncta confundunt, improbas tantum virtutes aliorum omnium loco venerando, seseque totos iis mancipando, quemadmodum hujus in progressu disputationis ostendemus. Tuum autem erit, ex iis, quæ a nobis in medium afferentur, videre, quales eas, quæ suam per simulacra vim exerunt, virtutes habere oporteat, deosne, an dæmones; et si dæmones, malosne, an vero bonos. Nam divinæ quidem apud nos Litteræ nusquam omnino dæmonem bonum vocare solent, quippe quæ optime norint, quibuscum id vocabuli nominisque **142** commune sit, improbos esse omnes; quemadmodum non alium ipsæ Deum vere proprieque nominant, præter unum illum, qui rerum omnium auctor est. Liberales autem illas bonasque virtutes, quod natura sua principium ortus habeant, atque ut longo Deum illum et ortus expertem et sui conditorem sequuntur intervallo, sic et ab improbo dæmonum genere segregatæ sint, neque deos neque dæmones appellare voluerunt; sed, quod medium quemdam illæ sint Deum inter ac dæmones sortitæ gradum, media quadam eas aptissimaque appellatione, modo angelos Dei ac spiritus administros, modo virtutes divinas atque archangelos, modo aliis ejusmodi nominibus cum variis earum officiis voce ipsa cohærentibus nuncupare consueverunt. Dæmones vero quod attinet, (si tamen horum etiam nominis oporteat notationem explicare,) non jam, ut Græcis placet, παρὰ τὸ δαήμονας εἶναι, quod scientes illi sint, sed παρὰ τὸ δειμαίνειν, hoc est, quod timeant simul ac terreant, dæmonum ipsi nomen, quod suam in naturam belle conveniret, habuerunt. Nam divinas utique bonasque virtutes, ut moribus, sic etiam nomine sejunctas a dæmonibus esse decuit; absurdum enim supra modum id fuisset, quæ nulla cum iis neque instituti, neque morum similitudine conjunctæ essent, illas tamen unius ejusdemque cum ipsis nominis societate conjungi.

A τὸ θεῶν ὑπάρχειν δεύτερον, ἑπόμενον δὲ τὸ δαιμόνων, τὸ δὲ ἡρώων τέταρτον· ἅπαντα, τῆς τοῦ κρείττονος ἰδέας μετασχόντα. πὴ μὲν ἄγειν, πὴ δὲ ἄγεσθαι, καὶ φῶς ἅπαν προσαγορεύεσθαι τὸ τοιόνδε φωτὸς μετοχῇ. Ἀλλὰ καὶ τῆς τοῦ χείρονος οὐσίας τὸ κακὸν ἡγεῖσθαί φασι. Τοῦτο δὲ εἶναι μοχθηρῶν δαιμόνων γένος, ψιλῷ μὲν οὐδαμῶς χρώμενον τἀγαθῷ, δύναμίν γε μὴν ἐν τῇ τῶν ἐναντίων φύσει κεκτημένον πρώτην, καθάπερ ἐν τοῖς κρείττοσιν ὁ Θεός· πᾶν δὲ τὸ τοιόνδε σκότος προσαγορεύεσθαι. Ταῦτα τοῦτον διαστειλάμενοι τὸν τρόπον, θεοῖς μὲν οὐρανὸν καὶ τὸν ἄχρι σελήνης αἰθέρα φασὶν ὑποτετάχθαι· δαίμοσι δὲ τὰ περὶ σελήνην καὶ ἀέρα· ψυχαῖς δὲ τὰ περὶ
B γῆν καὶ ὑπόγεια. Τοιούτῳ δ' ἀφορισμῷ κεχρημένοι, πρῶτον ἁπάντων φασὶ τοὺς οὐρανίους δεῖν καὶ αἰθερίους θεοὺς θεραπεύειν, δεύτερον, τοὺς ἀγαθοὺς δαίμονας, τρίτον, τὰς τῶν ἡρώων ψυχάς, τέταρτον τοὺς φαύλους καὶ πονηροὺς ἀπομειλίσσεσθαι δαίμονας. Ταῦτα δὲ λόγῳ διαιροῦντες, ἔργῳ συγχέουσι τὰ πάντα, μόνας ἀντὶ τῶν εἰρημένων πάντων τὰς πονηρὰς δυνάμεις θεραπεύοντες, καὶ ὅλοι ταύταις καταδουλούμενοι, ὡς ὁ λόγος προϊὼν ἀπελέγξει. Πάρεστι γοῦν σοι τὰς διὰ τῶν ξοάνων ἐνεργούσας δυνάμεις,
C ὁποίας χρῆν ἀποφαίνεσθαι, σκοπεῖν, πότερα θεοὺς ἢ δαίμονας, καὶ εἴτε φαύλους, εἴτε ἀγαθοὺς, ἐκ τῶν παρατεθησομένων. Τὰ μὲν γὰρ παρ' ἡμῖν θεῖα Λόγια οὐδ' ὅλως ἀγαθὸν οἶδεν ὀνομάζειν δαίμονα, πάντας δὲ πονηροὺς εἶναι τοὺς τῆς λέξεως ταύτης, καὶ δὴ καὶ τῆς προσηγορίας μετειληχότας, ὡς οὐδ' ἕτερον Θεὸν ἀληθῶς καὶ κυρίως, πλὴν ἕνα τῶν πάντων αἴτιον· τὰς δὲ ἀστείας καὶ ἀγαθὰς δυνάμεις, τε τὴν φύσιν γενητὰς οὔσας, καὶ πολλῷ τὸν ἀγέννητον καὶ σφῶν αὐτῶν ποιητὴν Θεὸν ἀφυστερούσας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ τῶν δαιμόνων μοχθηροῦ γένους ἀφωρισμένας, οὔτε θεοὺς, οὔτε δαίμονας ἀποκαλεῖν ἀξιοῖ· μέσας δὲ οὔσας Θεοῦ καὶ δαιμόνων, εὐθυβόλῳ καὶ μέσῃ προσηγορίᾳ, ἀγγέλους Θεοῦ καὶ πνεύματα λειτουργικὰ, δυνάμεις τε θείας καὶ ἀρχαγγέλους, καί τισιν ἄλλαις ἐπωνυμίαις φερωνύμως τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν ὀνομάζειν εἰώθε· τοὺς δὲ δαίμονας (εἰ δὴ
D καὶ τούτων ἡμᾶς προσήκει τὴν ἐτυμολογίαν ἐξειπεῖν·) οὐχ ἧπερ Ἕλλησι δοκεῖ, παρὰ τὸ δαήμονας εἶναι καὶ ἐπιστήμονας, ἀλλ' ἢ παρὰ τὸ δειμαίνειν, ὅπερ ἐστὶ φοβεῖσθαι καὶ ἐκφοβεῖν, δαίμονάς τινας προσφυῶς ὀνομάζεσθαι· τάς γέ τοι θείας καὶ ἀγαθὰς δυνάμεις, ὥσπερ οὖν τοῦ τρόπου, οὑτωσὶ δὲ καὶ τῆς προσηγορίας τῆς δαιμονικῆς ἀλλοτρίας τυγχάνειν· ἐπεὶ καὶ πάντων ἂν εἴη παραλογώτατον, τὰς μήτε τὴν προαίρεσιν, μήτε τὴν ἐκ τοῦ τρόπου φύσιν ὁμοίας, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐπωνυμίας ἀξιοῦν.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὅτι μὴ ἀφ' ἑαυτῶν ἀλλ' ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν παραθέσεων τὰς τῶν ἐλέγχων μαρτυρίας πιστούμεθα.

Φέρε οὖν, ἐπισκεψώμεθα, τίς ὁ κατ' αὐτοὺς τῶν χρηστηρίων τρόπος, ὡς ἂν μάθοιμεν ποίας χρὴ δυνάμεως αὐτοὺς ἀποφήνασθαι, καὶ εἴτε ὀρθῶς αὐτῶν ἀνεχωρήσαμεν, εἴτε καὶ μή. Εἰ δὲ μέλλοιμι παρ' ἐμαυτοῦ τοὺς ἐλέγχους τῶν δηλουμένων προφέρειν, εὖ οἶδ' ὅτι μηδ' ἀνεπίληπτον παρέξω τοῖς φιλεγκλήμοσι τὸν λόγον. Διόπερ αὐτὸς οὐδὲν οἴκοθεν εἰπών, αὖθις ταῖς τῶν ἔξωθεν ἀποχρήσομαι μαρτυρίαις. Μυρίων δὲ ὄντων παρ' Ἕλλησι λογογράφων τε καὶ φιλοσόφων, πρὸ πάντων ἐπιτήδειον εἰς τὰ προκείμενα ἐγκρίνω τὸν δαιμόνων φίλον αὐτὸν ἐκεῖνον, ὃς δὴ καθ' ἡμᾶς γεγονὼς, ταῖς καθ' ἡμῶν ἐλλαμπρύνεται ψευδηγορίαις. Μάλιστα γὰρ φιλοσόφων οὗτος τῶν καθ' ἡμᾶς δοκεῖ καὶ δαίμοσι, καὶ οἷς φησι θεοῖς ὡμιληκέναι, ὑπέρ τε τούτων πρεσβεῦσαι, καὶ πολλῷ μᾶλλον τὰ παρ' ἑαυτῶν * ἀκριβέστερον διηρευνηκέναι. Οὗτος τοιγαροῦν ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, συναγωγὴν ἐποιήσατο χρησμῶν τοῦ τε Ἀπόλλωνος καὶ τῶν λοιπῶν θεῶν τε καὶ ἀγαθῶν δαιμόνων· οὓς καὶ μάλιστα ἐκλεξάμενος αὐτῷ ἡγήσατο ἱκανοὺς εἶναι εἰς τε ἀπόδειξιν τῆς τῶν θεολογουμένων ἀρετῆς, εἰς τε προτροπὴν τῆς, ὡς αὐτῷ φίλον ὀνομάζειν, θεοσοφίας. Ἐκ δὴ τούτων τοιγαροῦν τῶν ἐκκριθέντων καὶ μνήμης ἀξιωθέντων λογίων διακρῖναι καλὸν τοὺς χρησμολόγους, καὶ σκέψασθαι ποίας ποτὲ ὄντες τυγχάνουσι δυνάμεως. Πρῶτον δὲ θεασώμεθα, ὅπως τῆς γραφῆς ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ ἀρχόμενος ἢ μὴν ἀληθεύειν ἐπόμνυται, λέγων οὕτως.

CAPUT VI.

Argumentorum confutationumque nostrarum testimonia non nostris, sed Græcorum scriptis confirmari.

Age itaque, videamus aliquando, quænam apud istos oraculorum ratio fuerit, ut simul intelligamus cujusmodi vim iis attribuere nos oporteat, quamque jure vel secus ab iisdem recesserimus. Et quidem si argumentis ipse meis id, quod nunc agitur, conficere vellem, non satis immunem tutamque, sat scio, disputationem meam ab omni litigiosorum hominum reprehensione calumniaque præstarem. Quare nihil domo promptum afferam, sed testimoniis, quod adhuc feci, alienis utar. Ex omnibus tamen Græcis cum historicis, tum etiam philosophis, qui sane infiniti sunt, unum præ cæteris idoneum hanc in rem futurum illum putavi, qui et dæmonum amicus fuit, et nostra ætate vixit, et præcipuum sibi decus instituto nostro **143** mendacissime traducendo quæsivit. Enimvero philosophos inter, qui nostra memoria floruerunt, videtur iste maximam cum dæmonibus, quos ipse deos nominat, consuetudinem iniisse, causam eorum studiosissime defendisse, et quidquid ad ipsorum naturam ac religiones pertinebat, longe omnium accuratissime rimatus esse. Hic igitur in iis, quæ de philosophia ex oraculis hausta conscripsit, pleraque tum Apollinis, tum cæterorum quoque deorum ac bonorum dæmonum responsa collegit, quorum fide non eorum sese modo, quibus divinitatem attribuunt, vim ac potestatem ostendere, sed etiam homines ad divinæ, uti vocare amat, sapientiæ studium excitare posse confideret. Æquum itaque fuerit, ex iis, quæ tanquam memoria dignissima selegit, oraculis de eorum auctoribus prudenter judicare, et, cujusmodi potestate sint præditi, diligentius inquirere. Sed animadvertamus in primis, quemadmodum ipso statim operis initio vera se dicturum laudatus scriptor jurejurando confirmet, his concepto verbis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν κατὰ χρησμοὺς ἀπορρήτων ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς παραθέσεως, καὶ ὅρκος περὶ τῶν χρησμῶν, ἐκ τῶν Πορφυρίου.

« Βέβαιος (29) δὲ καὶ μόνιμος ὁ ἐντεῦθεν, ὡς ἂν ἐκ μόνου βεβαίου τὰς ἐλπίδας τοῦ σωθῆναι ἀρυτόμενος, οἷς δὴ καὶ μεταδώσεις μηδὲν ὑφαιρούμενος. Ἐπεὶ κἀγώ τι θεοὺς μαρτύρομαι, ὡς οὐδὲν οὔτε προστέθεικα, οὔτε ἀφεῖλον τῶν χρησθέντων νοημάτων· εἰ μή που λέξιν ἡμαρτημένην διώρθωσα, ἢ πρὸς τὸ σαφέστερον μεταβέβληκα, ἢ τὸ μέτρον ἐλλεῖπον ἀνεπλήρωσα, ἢ τι τῶν μὴ πρὸς τὴν πρόθεσιν συντεινόντων διέγραψα. Ὡς τόν τε νοῦν ἀκραιφνῆ τῶν ῥηθέν-

CAPUT VII.

De abditis oraculorum arcanis ex ipsis Græcorum monimentis, cum jurejurando in eorum fidem nuncupato : ex Porphyrii scriptis.

« Constantis utique est solidæque firmitatis, quisquis inde tanquam ex eo, quod solidum unum est, spem suæ salutis haurit : cujusmodi cum hominibus oraculorum istorum sapientiam communicanulla sui parte decurtatam. Etenim deos ipse testor, nihil abs me vel responsorum ad mentem ac sententiam additum, vel ex ea detractum fuisse; nisi forte sicubi aut voculam errore vitiatam emendavi, aut majoris perspicuitatis gratria illustriore commu-

* *Isc.* αὐτῶν.

(29) *Βέβαιος.* Montacut. Argyropylum quemdam laudat, qui capitis hujus initium legerat, βεβαίοις δὲ, καὶ μονίμοις, ὡς ἂν ἐκ τῆς τῶν θεῶν ἀγαθότητος τ. ἐ. τ. σ. ἀρυτομένοις, μηδὲν ὑφαιρούμενος, μήτε μεταδιδοὺς, ταῦτα παραθήσομαι. Qua in lectione, saltem, μεταδιδούς mutandum videtur in προστιθείς, ut opponatur præcedenti ὑφαιρούμενος. Alioqui pugnabunt ista, μηδενὸς μεταδιδόναι et ταῦτα παρατίθεσθαι. Vulgatam lectionem retinere malim, cujus sententia sic a superioribus, hoc loco prætermissis, pendet, ut tamen alterum quoque membrum ex hoc uno intelligi perfacile possit; tametsi reddiderim, perinde ut si βέβαιος δή, non βέβαιος δέ, legeretur. Quod sequitur, οἷς δή, nihil obstat quominus βέβαιος legatur. Eleganter enim et graviter hic singularis, quoscumque id genus homines complectitur.

Digitized by Google

tavi, aut, versuum quod deerat mensuræ numeroque, supplevi, aut, quod nihil ad rem omnino faceret, expunxi. In quo tamen sensum ego verborum integrum ubique sincerumque servavi, et quidem impietatis alioqui futuræ metu potius, quam pœnæ sacrilegum facinus excepturæ. Ejusmodi autem erit hæc nostra collectio, quæ cum amplam continebit dogmatum philosophiæ copiam, prout ipsa cum veritate conjuncta esse dii pronuntiarint; tum aliquid etiam divinandi artis attinget, quatenus partim ad contemplationem, partim ad integram vitæ procurationem **144** conducere videbitur. Quantum vero utilitatis habeat, intelligent ii maxime, qui cum veritatem ægre parturirent, vota fecerunt aliquando, ut numinum ipsorum visione concessa, ab omni auctoritate omni fide dignissima confirmati. » Hæc ne quis ea, quæ dicturus est, in vulgus enuntiet.

A των διετήρησα, εὐλαβούμενος τὴν ἐκ τούτων ἀσέβειαν μᾶλλον, ἢ τὴν ἐκ τῆς ἱεροσυλίας τιμωρὸν ἐπομένην δίκην. Ἕξει δὲ ἡ παροῦσα συναγωγὴ πολλῶν μὲν τῶν κατὰ φιλοσοφίαν δογμάτων ἀναγραφήν, ὡς οἱ θεοὶ τἀληθὲς ἔχειν ἐθέσπισαν· ἐπ' ὀλίγον δὲ καὶ τῆς χρηστικῆς ἀψόμεθα πραγματείας, ἥτις πρός τε τὴν θεωρίαν ὀνήσει, καὶ τὴν ὅλην κάθαρσιν τοῦ βίου. Ἣν δ' ἔχει ὠφέλειαν ἡ συναγωγὴ, μάλιστα εἴσονται ὅσοιπερ τὴν ἀλήθειαν ὠδίναντες, ηὔξαντό ποτε, τῆς ἐκ θεῶν ἐπιφανείας τυχόντες, ἀνάπαυσιν λαβεῖν τῆς ἀπορίας διὰ τὴν τῶν λεγόντων ἀξιόπιστον διδασκαλίαν. » Τοιούτοις χρησάμενος προοιμίοις, μαρτύρεται καὶ προκαταγγέλλει, μὴ εἰς πολλοὺς ἐκφῆναι τὰ λεχθησόμενα, λέγων οὕτως.

dubitationis fluctuatione conquiescerent, dicentium ille præfatus, obtestatur atque ante denuntiat, uti

CAPUT VIII.

Quæ hac de re dicturus est, apud omnes enuntianda non esse.

« Tu vero, inquit, cave, si quidquam aliud, ne res istas palam extuleris, et gloriæ lucrive cupiditate, vel cujuscunque minus religiosæ assentationis studio ante profanorum hominum oculos projeceris : secus enim, non tibi solum, hæc si præcepta contempseris, verum etiam mihi periculum immineat, qui tanta deorum beneficia retinere apud me non potuerim, sed ea nimis facile tibi crediderim. Horum igitur in communionem ii tantum vocandi erunt, qui ad salutem animi vitæ suæ rationes instituerint. » Ac nonnullis interjectis : « Hæc tu, inquit, videsis, ut a carnis ipsis arcana magis et occulta habeas, propterea quod nihil de se dii planum atque perspicuum, sed obscura omnia suis oraculis effati sunt. » Age vero, quandoquidem speciosis adeo verbis hæc nobis auctor iste denuntiat, videamus porro, quid de virtutibus illis, quæ sub aspectum non cadunt, quæque ab iis deorum in numero reponuntur, ex responsis istis divinitus editis censere nos ac judicare oporteat. Sic enim intelligemus, suis ipsius cum verbis, tum studiis ac vitæ rationibus hominem redargui. Nam qui libris iis, quos De philosophia ex oraculis haurienda scripsit, Apollinis responsa commemorat, quibus sacrificia cæsis animantibus fieri jubet, idque non dæmonibus solum aut vicinioribus terræ virtutibus, sed etiam ætheriis cœlestibusque diis; idem alio quodam in opere non deos, sed dæmones eos omnes agnoscens, quibus Græci cæsis pecudibus faciebant, nec oportere nec vero fas esse diis animantes immolare pronuntiat. Accipe igitur, quibus primum ipse verbis, promptam ex oraculis philosophiam edisserens, referat, quo ritu Apollo deos colendos esse docuerit. Rem totam ita persequitur.

B

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι οὐ χρὴ τὰ λεχθησόμενα εἰς πάντα ἐκφαίνειν.

« Σὺ δ', εἴπερ τι, καὶ ταῦτα πειρῶ μὴ δημοσιεύειν, μηδ' ἄχρι καὶ τῶν βεβήλων ῥίπτειν αὐτὰ δόξης ἕνεκα ἢ κέρδους, ἢ τινος ἄλλης οὐκ εὐαγοῦς κολακείας· κίνδυνος γὰρ οὐ σοι μόνον τὰς ἐντολὰς παραβαίνοντι ταύτας, ἀλλὰ κἀμοὶ ῥᾳδίως πιστεύσαντι, τῷ στέγειν παρ' ἑαυτῷ μὴ δυναμένῳ τὰς εὐποιίας. Δοτέον δὴ τοῖς τὸν βίον ἐνστησαμένοις πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς σωτηρίαν. Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ταῦτά μοι, ὡς ἀῤῥήτων τὰ ἀῤῥητότερα, κρυπτειν. Οὐδὲ γὰρ οἱ θεοὶ φανερῶς περὶ αὐτῶν ἐθέσπισαν, ἀλλὰ δι' αἰνιγμάτων. » Ἐπειδὴ τοίνυν τοιαῦτα ὁ λόγος ἀνετείνατο, φέρε, λοιπὸν, διὰ τῶν ἐνθέων καὶ πυθοχρήστων λογίων σκεψώμεθα, ποταπὰς εἶναι τὰς θεολογουμένας ἀφανεῖς δυνάμεις προσήκει λογίζεσθαι. Γένοιτο γὰρ καὶ ἀνδρὸς ἔλεγχος ἐκ τῶν οἰκείων λόγων τε καὶ ἐπιτηδευμάτων. Ὁ δὴ οὖν προδηλωθεὶς ἀνὴρ ἐν αὐτοῖς οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, χρησμοὺς τίθησι τοῦ Ἀπόλλωνος, τὰς διὰ ζώων θυσίας ἐργάζεσθαι παρακελευομένου, καὶ μὴ μόνοις δαίμοσι, μηδὲ μόναις ταῖς περιγείοις δυνάμεσιν, ἀλλὰ καὶ ταῖς αἰθερίοις καὶ οὐρανίοις ζωοθυτεῖν. Ἐν ἑτέροις δὲ ὁ αὐτὸς δαίμονας, ἀλλ' οὐ θεοὺς εἶναι ὁμολογῶν ἅπαντας, οἷς Ἕλληνες τὰς δι' αἱμάτων καὶ ζώων ἀλόγων σφαγῆς ἐπετέλουν θυσίας, μὴ χρῆναι, μηδ' ὅσιον εἶναι θεοῖς ζωοθυτεῖν φησιν. Ἄκουε τοιγαροῦν τῶν πρώτων αὐτοῦ φωνῶν, δι' ὧν τὰ περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας συνάγων, πῶς ὁ Ἀπόλλων χρῆναι θεραπεύειν τοὺς θεοὺς διδάσκει· ὃ καὶ παρατίθεται γράφων ὧδε.

CAPUT IX.

145

Quemadmodum Apollo sacrificiis deos colere jubeat

« Jam vero postea, quæ de pietate dicta sunt, ordine facturus mihi videor, si quæ de sui ipsorum cultu oraculis effati dii sunt, deinceps præscripsero, tametsi jam ex iis aliquid superiore de pietate dis-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅπως διὰ θυσιῶν θεραπεύειν ὁ Ἀπόλλων προστάττει τοὺς θεούς.

« Ἀκολούθως μετὰ τὰ ῥηθέντα περὶ εὐσεβείας, ἃ περὶ τῆς θεραπείας αὐτῶν ἔχρησαν ἀναγράφοιμεν ἄν, ὧν ἐκ μέρους κἂν τοῖς περὶ εὐσεβείας φθάσαντες παρατεθείκαμεν. Ἔστι δὲ ὁ χρησμὸς τοῦ Ἀπόλλω-

Digitized by Google

νος, ἅμα καὶ διαίρεσιν τῆς τῶν θεῶν περιέχων τάξεως·

putationi asperserim. Est autem id, quod sequitur, Apollinis oraculum, quo ipsa quoque deorum suas in regiones distributio continetur.

Ἐρτάζευ, φίλε, τήνδε θεόσδοτον ἐς τρίβον ἐλθών,
Μηδ' ἐπιλήθεο τῶν μακάρων θυσίας ἐραρίζων,
Πὴ μὲν ἐπιχθονίοις, πὴ δ' οὐρανίοις, ποτὲ δ' αἰθρης]
Αὐτοῖσιν βασιλεῦσι, καὶ ἠέρος ὑγροπόροιο,
Ἠδὲ θαλασσαίοις καὶ ὑποχθονίοισιν ἅπασι.
Πάντα γὰρ ἐνδέχεται φύσεως μεστώμασι [a], τῶνδε.]
Ζώων δ' ὡς θέμις ἐστὶ τελευτῆσαι καθαγισμοὺς
Ἀείσω· δέλτοις δὲ χαράσσετε χρησμὸν ἐμοῖο.
Τρεῖς μὲν ἐπιχθονίοις, τρεῖς δ' οὐρανίοισι θεοῖσι·
Φαιδρὰ μὲν οὐρανίοις, χθονίοις δ' ἐναλίγκια χροιῇ.
Τῶν χθονίων διάειρε τριχῇ θυσίας ἐραρίζων,
Νερτερίων κατάθαπτε, καὶ εἰς βόθρον αἷμα ἴαλλε.
Χεῦε μέλι νύμφαις Διονύσοιό [b] τε δῶρα·
Ὅσσοι δ' ἀμφὶ γαῖαν πωτώμενοι αἰὲν ἔασι,
Τοῖσδε φόνου πλήσας πάντη πυριπληθέα βωμὸν,
Ἐν πυρὶ βάλλε δέμας, θύσας, ζώοιο ποταροῦ,
Καὶ μέλι φυρήσας δηῖῳ (30) ἀλφίτῳ ἔνθεν,
Ἀτμούς τε λιβάνοιο, καὶ οὐλοχύτας ἐπίβαλλε.
Εὖτε δ' ἐπὶ ψαμάθοισιν ἴῃς, γλαυκὴν ἅλα χεύας,
Κἀκ κεφαλῆς (31) θυσίαζε, καὶ ἐς βαθὺ κῦμα θαλάσσης]
Ζῶον ὅλον προΐαλλε. Τελευτήσας τάδε πάντα
Ἐς πλατὺν ἠερίων χορὸν ἔρχεο οὐρανίων.
Ἀστραίοις δ' ἤπειτα καὶ αἰθερίοις ἐπὶ πᾶσιν
Αἷμα μὲν ἐκ λαιμῶν κρουνώμασιν ἀμφὶ θυηλὰς
Αἰμάζει (32), τὰ δὲ γυῖα θεοῖς ἐν δαιτὶ πονεῖσθαι·
Ἄκρα μὲν Ἡφαίστῳ δόμεναι, τὰ δὲ λοιπὰ πάσασθαι,]
Ἀτμοῖσιν λαροῖσιν ἐνιπλήσαντες ἅπαντα
Ἤέρα ῥευσταλέον· ἐπὶ δ' εὐχὰς πέμπετε τοίσδε.] »

[a] Ισ. μεστώματα. [b] Ισ. νύμφῃσι, Διοννύσ.

Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπεξηγεῖται τὸν χρησμὸν ἑρμηνεύων ὧδε· « Αἱ δὲ θυσίαι ἔχουσι τὸν τρόπον τοῦτον, κατὰ τὴν προῤῥηθεῖσαν διαίρεσιν τῶν θεῶν ἐκδεδομέναι. Ὄντων γὰρ ὑποχθονίων καὶ ἐπιχθονίων θεῶν, καὶ τῶν μὲν ὑποχθονίων καὶ νερτερίων καλουμένων, τῶν δ' ἐπιχθονίων καὶ χθονίων κληθέντων θεῶν· κοινῶς μὲν τούτοις ἱερεῖα τετράποδα μέλανα θύειν παρακελεύεται· περὶ δὲ τὸν τρόπον τῆς θυσίας ἐξαλλάττει· τοῖς μὲν γὰρ ἐπιχθονίοις σφάζειν ἐπὶ βωμῶν, τοῖς δ' ὑποχθονίοις ἐπὶ βόθρων παρακελεύεται, καὶ μέντοι καὶ θάπτειν τούτοις θύσαντας τὰ σώματα. Ὅτι γὰρ κοινὰ τούτων καὶ τὰ τετράποδα, αὐτὸς ἐρωτηθεὶς ἐπήγαγε·

Tum ille paucis interjectis hanc istius oraculi subjicit explicationem : « Sacrificiorum, inquit ejusmodi ritus est, ad eam, quæ superius allata est, numinum partitionem accommodatus. Nam quod ex diis aliqui subterranei sint, alii terrarum incolæ; ac subterranei quidem inferi, quemadmodum terrarum incolæ, terrestres præterea nominentur; victimas quadrupedes easque nigri coloris omnibus ex æquo immolari, dissimilem tamen sacrificii ritum esse jubet. Terrestribus enim hostiam altari impositam jugulari præcipit, subterraneis autem in fovea, sic nimirum ut cadaver integrum terra quasi sepultum obruatur. Nam quadrupedes quidem cum illis omnibus esse communes, sequentibus versibus ita declarat,

Ξυνὰ πέλει χθονίων καὶ ἐπιχθονίων (33) τάδε μούνων,]
Τετράποδα· χθονίοις ἀρῶν νεοκτηέα γυῖα.

Terrarumque Erebique deis communia solis
Quadrupedum agnorum juvenilia corpora sunto.

(30) Δηΐῳ. Quid sit δηΐον illud ἄλφιτον, nescio. Nec versus constat. Forte legi possit, φυρήσας ἅμα, vel σὺν δίῳ, tuncque δῖον ἄλφιτον vocabitur, ut ἱερόν, ab Homero.

(31) Κἀκ κεφαλῆς. Non dubito, quin κακκεφαλῆς legendum sit; quæ vox aut cum præcedenti χεύας, aut cum sequenti θυσίαζε, construi potest. Ego posterius secutus sum, quod aptius cum sequentibus convenire videretur.

(32) Αἰμάζει. Alter e manuscr. λιμνάζοιο, alter λιμνάζοι. Præstat, opinor, λιμνάζειν, non modo quod in legibus sanciendis, quales sunt istæ sacrorum, infinitivus a Græcis eodem fere loco habeatur, quo apud Latinos imperativus, sed etiam quod tres infinitivi consequantur.

(33) Καὶ ἐπιχθονίων. Ita omnes. At sensus, meo judicio, postulat ὑποχθονίων. Hic enim versus ab eo profertur, ut probet, non χθονίων et ἐπιχθονίων (qua de re nemo dubitat, cum χθονίους et ἐπιχθονίους promiscue usurpari paulo ante dixisset), sed χθονίων et ὑποχθονίων communes esse quadrupedes. At non satis video quamobrem χθονίοις iterum sequente versu inculcetur.

Digitized by Google

Aeriis autem numinibus immolandas volucres, totasque flammis concremandas, earumque sanguinem circum altare fundendum esse monet; at marinis, volucres quidem, sed quæ atro colore sint, ac medios in fluctus vivæ adhuc spirantesque porriciantur; sic enim ait:

Omnibus hisce deis volucris, sed nigra marinis.

Diis quidem omnibus, si terrestres excipias, volucres assignans, solisque marinis **147** atras; cæteris igitur candidas. Jam vero cœlestibus ætheriisque numinibus summas duntaxat candidarum victimarum partes consecrandas, quod superest, comedendum esse docet: hoc enim ex solo victimarum genere vesci fas tibi esse, non ex alio. Cæterum, quos in ipsa divisione cœlites nominarat, eosdem hic astræos vocat. Ecquid porro necesse fuerit sacrificiorum istorum symbola explicare, prudenti homini satis per sese nota? Enimvero quadrupedes quidem eæque terrestres diis terrestribus immolantur; simili enim simile delectatur: pecus autem sane terrestre est, eoque Cereri placet, atque in cœlo frugum ipsarum ex terræ visceribus eductionem una cum sole parturit. Eædem nigri coloris esse debent, quod terra natura sua obscura sit; numero tres, quod ternarius corpoream terrenamque naturam repræsentet. Jam terrestribus quidem sursum, hoc est, altaribus impositæ hostiæ mactantur, quod ii supra terram degere consueverint; subterraneis autem, in foveis ac sepulcris, ubi volutantur. At vero numinibus reliquis, quod omnia perpetuo ferantur cursu, volucres immolantur: nam marina quidem aqua nec motum unquam intermittit, et nigrum ad colorem accedit, quo fit, ut ejus numina similes victimæ deceant: aeria vero, candidæ, quod aer pellucidæ naturæ cum sit, lumine facile perfundatur. Præterea cœlestibus ætheriisque diis summæ animantium partes, utpote omnium levissimæ offeruntur; et cum iis in sacrificii societatem homines vocantur, quod ipsi bonorum auctores sint, reliqui depulsores malorum. » Hactenus egregius divinæ sapientiæ mystes in iis quæ *De oraculorum philosophia* scripsit.

A Τοῖς δὲ ἀερίοις πτηνὰ θύειν παρακελεύεται ὁλοκαυτοῦντας, καὶ τὸ αἷμα ἐπὶ τῶν βωμῶν περιάγοντας· τοῖς δὲ θαλασσίοις, πτηνὰ μὲν, ζῶντα δὲ ἀφιέναι εἰς τὰ κύματα, μέλανα τὴν χρόαν ὄντα. Φησὶ γάρ·

Τοῖς δὲ (34) *θεοῖς τὰ πετεινὰ, θαλασσαίοις δὲ κελαινά.*

Πᾶσι μὲν λέγων τοῖς θεοῖς πλὴν τῶν χθονίων τὰ πετεινὰ, μόνοις δὲ τοῖς θαλασσίοις τὰ κελαινά· οὐκοῦν τοῖς ἄλλοις λευκά. Τοῖς οὐρανίοις δὲ καὶ αἰθερίοις τὰ ἄκρα τῶν ἱερείων λευκῶν ὄντων ἀφιεροῦν, τὰ δὲ λοιπὰ μέρη ἐσθίειν· ἐκ μόνων γὰρ τούτων βρωτέον σοι, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων μή. Οὓς δὲ εἴρηκεν ἐν τῇ διαιρέσει οὐρανίους, τούτους ἐνταῦθα B ἀστραίους. Ἆρ' οὖν δεήσει ἐξηγήσασθαι τῶν θυσιῶν τὰ σύμβολα τῷ εὐσυνέτῳ δῆλα; Τετράποδα μὲν γὰρ τοῖς χθονίοις καὶ χερσαῖα· τῷ γὰρ ὁμοίῳ χαίρει τὸ ὅμοιον· χθόνιον δὲ τὸ πρόβατον, καὶ διὰ τοῦτο Δήμητρι φίλον, καὶ ἐν οὐρανῷ τὴν ἔκφανσιν ἐκ τῆς γῆς τῶν καρπῶν μεθ' ἡλίου λοχεύει· μέλανα (35) δέ· τοιαύτη γὰρ ἡ γῆ φύσει σκοτεινή· τρία δέ· τοῦ γὰρ σωματικοῦ καὶ γεώδους τὰ τρία σύμβολα (36). Τοῖς μὲν οὖν ἐπιχθονίοις ἄνω ἐπὶ βωμὸν δεῖ θῦσαι· ἐπὶ γὰρ τῆς γῆς ἀναστρέφονται οὗτοι· τοῖς δ' ὑποχθονίοις ἐν βόθρῳ καὶ ἐν ταφῇ, ἔνθα διατρίβουσι· τὰ πτηνὰ δὲ τοῖς ἄλλοις, ὅτι πάντα θεῖ· καὶ γὰρ τὸ ὕδωρ ἀεικίνητον τῆς θαλάσσης, μέλαν δέ· διὸ καὶ τὰ τοιαῦτα ἱερεῖα πρόσφορα· τοῖς δὲ ἀερίοις λευκά· πεφώτισται γὰρ καὶ ὁ ἀὴρ φύσεως ὢν διαφανοῦς· C οὐρανίοις δὲ καὶ αἰθερίοις τὰ ἐπὶ τῶν ζώων κουφότερα, ἅπερ ἐστὶν ἄκρα, οἷς κοινωνεῖν τῆς θυσίας δεῖ· δοτῆρες γὰρ οὗτοι ἀγαθῶν· οἱ δὲ ἄλλοι τῶν κακῶν κωλυτῆρες. » Τοιαῦτα μὲν τὰ ἀπὸ τῆς *ἐκ λογίων Φιλοσοφίας* τοῦ θαυμαστοῦ θεοσόφου.

CAPUT X.

Deos non esse, quotquot animalium sacrificiis delectantur.

Nunc autem, quæ idem habet in suo *De abstinentia a rebus animatis* opere, cum superiori oratione committe. Ibi enim recto plane sanoque adductus consilio, nec Deum præpotentem, nec secundas ab eo cœlestes divinasque virtutes, ullo prorsus aut suffitus aut sacrificii genere colendas esse, universe ante omnia profitetur. Deinde progressus ulterius, vulgi opiniones ita refellit evertitque, ut eos pro diis habendos esse neget, quotquot animalium sacrificiis delectentur: cum enim mactare **148** animantia, res sit omnium iniquis-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὅτι οὐκ ἂν εἶεν θεοὶ, ταῖς διὰ ζώων θυσίαις χαίροντες.

Φέρε δὲ, αὐτοῦ τὰς ἐναντίας τούτου φωνὰς σύγκρινον, ἃς τέθειται ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*. Ἔνθα δὴ ὀρθῷ λογισμῷ κινούμενος, πρῶτον ἁπάντων ὁμολογεῖ μὴ δεῖν τὸ καθόλου μηδὲν μήτε θυμιᾶν, μήτε θύειν τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ· ἀλλὰ μηδὲ ταῖς μετ' αὐτὸν θείαις καὶ οὐρανίαις δυνάμεσιν. Εἶτα δὲ ἐπεξιὼν τὰς τῶν πολλῶν ὑπολήψεις, ἀνασκευάζει, μὴ χρῆναι φάσκων θεοὺς ὑπολαμβάνειν τοὺς ταῖς διὰ ζώων θυσίαις χαίροντας· εἶναι γάρ φησι πάντων ἀδικώτατον τὸ ζωοθυτεῖν, καὶ ἀνόσιον καὶ μυσαρὸν, καὶ βλαβερὸν, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ

D

(34) *Τοῖς δέ.* Malim conjuncte, τοῖσδε.

(35) *Λοχεύει· Μέλανα δέ.* Ita recte distinguit alter e manuscr.; sed idem χολεύει pro λοχεύει perperam legit. Arietem porro, signorum in zodiaco principem, innuit.

(36) *Τὰ τρία σύμβολα.* An quod ternarius numerus solidum aliquid, communique vinculo nexum videatur?

Digitized by Google

θεοῖς προσφιλές. Ταῦτα λέγων, δῆλος ἂν εἴη τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν ἀπελέγχων· προστάττειν γὰρ ἀρτίως ἔφησε τὸν χρησμὸν μὴ μόνον τοῖς ὑποχθονίοις θεοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀερίοις, οὐρανίοις τε καὶ αἰθερίοις ζῶα θύειν. Καὶ ὁ μὲν Ἀπόλλων τοιαῦτα· ὁ δὲ τὸν Θεόφραστον μαρτυρόμενος, θεοῖς μὲν οὔ φησιν ἁρμόζειν τὴν διὰ ζώων θυσίαν, δαίμοσι δὲ μόνοις· ὥστε κατὰ τὸν αὐτοῦ καὶ Θεοφράστου λόγον δαίμονα εἶναι, ἀλλ' οὐ θεὸν τὸν Ἀπόλλωνα· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι νενομισμένους θεοὺς, οἷς τὰς διὰ ζώων θυσίας πανδημεὶ πάντες ἄρχοντές τε καὶ ἀρχόμενοι κατά τε πόλεις καὶ χώρας ἐκτελοῦσι· τούτους γὰρ οὐδ' ἄλλο τι τυγχάνειν ἡγεῖσθαι χρὴ κατὰ τοὺς εἰρημένους ἢ δαίμονας. Εἰ δὲ ἀγαθοὺς εἶναί φασιν αὐτοὺς, καὶ πῶς, εἴπερ ἀνόσιος ἦν καὶ μυσαρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς ἡ δι' αἱμάτων θυσία, ἀγαθοὶ ἂν εἶεν οἱ τοῖς τοιοῖσδε χαίροντες; Εἰ δὲ καὶ μὴ μόναις ταῖς τοιαύταις δὴ θυσίαις, καθ' ὑπερβολὴν δὲ ὠμότητος καὶ ἀπανθρωπίας φανεῖν ἀνδροκτασίαις καὶ ἀνθρωποθυσίαις ἡδόμενοι, πῶς οὐκ ἄντικρυς εἶεν ἂν μιαιφόνοι, καὶ πάσης ὠμότητος καὶ ἀπανθρωπίας οἰκεῖοι, καὶ οὐδὲν ἄλλο ἢ πονηροὶ δαίμονες; Τούτων δὲ ἡμῖν τὴν ἀπόδειξιν εἰληχότων, οἶμαι τῆς ἡμετέρας ἐκ τῶν δηλουμένων ἀναχωρήσεως τὸ εὔλογον ἀποδεδόσθαι. Μὴ γὰρ εἶναι ὅσιον, μηδ' εὐσεβὲς, μὴ ὅτι τὴν τοῦ Θεοῦ σεβάσμιον προσηγορίαν, καὶ τὴν ἀνωτάτω τιμὴν ἐπὶ τὰ πονηρὰ πνεύματα καταβάλλειν, ἀλλὰ μηδὲ τοῦ παρ' ἀνθρώποις τὴν βασίλειον ἐπιειμένου ἀξίαν λησταῖς καὶ τυμβωρύχοις περιτιθέναι. Ὅθεν ἡμεῖς μόνον τὸν ἐπὶ πάντων σέβειν δεδιδαγμένοι Θεὸν, τιμᾷν τε κατὰ τὸ προσῆκον καὶ τὰς ἀμφ' αὐτὸν θεοφιλεῖς τε καὶ μακαρίας δυνάμεις, οὐδὲν μὲν γεῶδες καὶ νεκρὸν, οὐδὲ λύθρους καὶ αἵματα, οὐδέ τι τῆς φθαρτῆς καὶ ὑλικῆς οὐσίας ἐπαγόμεθα· νῷ δὲ πάσης κεκαθαρμένῳ κακίας καὶ σώματι τὸν ἐξ ἁγνείας καὶ σωφροσύνης κόσμον, πάσης λαμπρότερον ὄντα στολῆς περιβεβλημένῳ, δόγμασί τε ὀρθοῖς καὶ θεοπρεπέσι καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις διαθέσει γνησίᾳ τὴν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραδοθεῖσαν εὐσέβειαν μέχρι καὶ θανάτου φυλάττειν εὐχόμεθα. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἡμῖν προδιηρθρωμένων, ὥρα πρὸς τὰς ἀποδείξεις τῶν εἰρημένων χωρεῖν. Πρῶτα δὲ πάντων διελθεῖν εὔλογον, δι' ὧν ὁ προειρημένος συγγραφεὺς, ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*, μὴ χρῆναι φησι μήτε τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, μήτε ταῖς μετ' αὐτὸν θείαις δυνάμεσι γεῶδες μηδὲν, μήτε θυμιᾷν, μήτε θύειν· ἀλλότρια γὰρ τὰ τοιαῦτα ἢ κατὰ τὴν πρέπουσαν εὐσέβειαν.

sima, quamque ut impietatis et exitii plenam detestari omnes exsecrarique debeant; longe profecto abesse, diis ut placere queat. Quæ dum ille pronuntiat, suum ab ipso Deum reprehendi ac redargui nemo non videt; cum oraculo juberi paulo ante dixerit, uti non subterraneis modo terrestribusque diis, sed etiam aeriis, cœlestibus, ætheriisque numinibus animantes immolentur. Et Apollo quidem ista præcipit: contra vero philosophus laudato etiam Theophrasti testimonio, diis animalium sacrificia convenire negat, sed tantum dæmonibus; ex quo utique sequitur Apollinem utriusque sententia non deum esse, sed dæmonem; nec Apollinem modo, sed etiam quotquot apud gentes universas putantur dii, quibus passim omnes tam principes quam populi per urbes perque pagos ex animalibus sacrificia faciunt. Nam istos quoque, si utrumque philosophum audiamus, aliud esse nihil existimare nos oportet, quam dæmones. Enimvero si bonos eosdem esse dixerint, quandoquidem infecta sanguine sacrificia, impietatis, horroris, et exitii plena sunt, quibus ista placeant, boni esse qui possint? Quod si non ejusmodi tantum sacrificiis, verum etiam ad crudelitatis omnis et immanitatis cumulum, virorum pariter ac mulierum cædibus delectatos eos esse ostendemus; quid superest, nisi ut iidem et parricidiis infames, et omni diritate teterrimi, denique nihil aliud nisi pessimi dæmones luce palam habeantur? Jam vero cum ita se rem habere probatum a nobis ac demonstratum fuerit, simul etiam omnibus constare debere arbitror nostræ ab isto cultu discessionis æquitatem. Nefas enim impiumque foret non dicam venerandum illud Dei nomen, honoremque summum ad improbos spiritus abjicere: sed vel eum ipsum, qui homini regia dignitate præstanti debeatur, latronibus ac sepulcrorum effossoribus tribuere. Nos igitur, qui unum illum hujus universi præsidem ac moderatorem Deum colere, et convenienti ritu, adeoque ipsi charissimarum beatarumque virtutum exemplo venerari didicimus, nec terreni quidquam aut mortui, nec saniem aut cruorem, nec id genus alia corruptioni obnoxia, et in materiam immersa obtrudimus; sed potius hoc in votis habemus unum, ut mente ab omni improbitate sincera, corpore castitatis ac temperantiæ cultu, qui longe omnem vestium ornatum superat, decorato, sana Deoque digna doctrina, quodque omnium præcipuum est, puro integroque animi sensu, traditam a Servatore nostro pietatem **149** ad mortem usque tueamur. Sed enim his ita breviter indicatis, tempus est, ut ad eorum confirmationem accedamus. Ac primum quidem ea persequi operæ pretium fuerit, quibus idem Porphyrius, in iis quæ de rerum animatarum abstinentia scripsit, neque summo Numini, neque secundis ab eo divinisque virtutibus terrestris quidquam aut adolendum, aut immolandum esse defendit, quod ejusmodi cultus omnino sit a sanctitate religionis alienus.

Digitized by Google

CAPUT XI.

Nihil eorum, quæ terra proferi, summo rerum omnium Deo neque adolendum, neque sacrificandum esse.

« Ac Deo quidem, inquit ille, rerum omnium principi, nihil eorum quæ sensus attingit (quemadmodum sapiens quidam præcipit), neque adolentes, neque consecrantes : nihil enim ex materia conflatum est, quod idem non ei, qui ab omni materia sejunctus est, impurum continuo fuerit. Quare ne ipsa quidem eum deceat oratio, sive quæ cum voce conjungitur, sive quæ latet interius, si perturbatione aliqua mentis inquinetur ; sed potius casto silentio, sanctisque cogitationibus de illo susceptis, eum religiose veneremur. Æquum enimvero est, ut vitæ cum Deo similitudine conjuncti, sublimem ipsi ac cœlestem instituti nostri rationem, velut sanctissimum sacrificium offeramus, quæ simul etiam et hymni loco sit, et salutem nostram contineat. Sic ergo summi Numinis contemplatione, animo ab omni perturbatione vacuo suscepta, hujusmodi sacrificium peragitur. »

CAPUT XII.

Ne divinis quidem virtutibus terreni quidquam vel adolendum, vel sacrificandum esse.

« Ejusdem vero soboli, diis inquam illis, qui sola quoque mente cognoscuntur, ipsos etiam rationis et orationis hymnos repræsentemus : rerum enim earum primitiæ, quas nobis singuli largiuntur, et quibus nostram alunt conservantque naturam, sacrificium cuique acceptissimum fuerit. Quemadmodum igitur manipulorum ac pomorum agricola, sic etiam nos rectarum **150** de ipsis cogitationum primitias iis offeramus, simulque gratias cum pro rebus illis, quas eorum beneficio contemplamur, tum vero pro eo, quod versando nobiscum, seseque nobis videndos objiciendo, ac salutis nostræ causa facem nobis quasi præferendo, suo nos aspectu vere suaque contemplatione pascant. » Hæc Porphyrius, quibus plane gemina atque affinia

A ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὅτι οὐδὲν τῶν ἀπὸ γῆς χρὴ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ οὔτε θυμιᾶν οὔτε θύειν.

«Θεῷ (37) μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτ' ἐπονομάζοντες. Οὐδὲν γὰρ ἔνυλον (38), ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. Διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος· οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος· διὰ δὲ σιγῆς καθαρᾶς, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ καθαρῶν ἐννοιῶν θρησκεύσωμεν (39) αὐτόν. Δεῖ ἄρα συναφθέντας καὶ ὁμοιωθέντας αὐτῷ, τὴν αὐτῶν ἀναγωγὴν (40) θυσίαν ἱερὰν προσάγειν τῷ Θεῷ, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ ὕμνον οὖσαν (41), καὶ ἡμῶν σωτηρίαν. Ἐν ἀπαθείᾳ ἄρα τῆς ψυχῆς, τοῦ Θεοῦ δὲ θεωρίᾳ ἡ θυσία αὕτη τελεῖται. »

B ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι οὐδὲ ταῖς θείαις δυνάμεσι τῶν ἀπὸ γῆς τε θυμιᾶν, ἢ θύειν προσήκει.

« Τοῖς δὲ (42) αὐτοῦ ἐκγόνοις, νοητοῖς δὴ θεοῖς, ᾠδὴ καὶ τὴν ἐκ τοῦ λόγου ὑμνῳδίαν προσθετέον· ἀπαρχὴ (43) γὰρ ἑκάστῳ ὧν δέδωκεν ἡ θυσία, καὶ δι' ὧν ἡμῶν τρέφει, καὶ εἰς τὸ εἶναι συνέχει τὴν οὐσίαν (44). Ὡς οὖν γεωργὸς δραγμάτων ἀπάρχεται καὶ τῶν ἀκροδρύων (45), οὕτως ἡμεῖς ἀπαρξώμεθα αὐτοῖς ἐννοιῶν, τῶν περὶ αὐτῶν καλῶν, εὐχαριστοῦντες (46) ὧν ἡμῖν δεδώκασι τὴν θεωρίαν· καὶ ὅτι ἡμᾶς διὰ τῆς αὐτῶν θέας ἀληθινῶς τρέφουσι, συνόντες καὶ φαινόμενοι, καὶ τῇ ἡμετέρᾳ σωτηρίᾳ ἐπιλάμποντες. » Ταῦτα μὲν οὖν οὗτος· ἀδελφὰ δὲ αὐτῷ καὶ συγγενῆ περὶ τοῦ πρώτου καὶ μεγάλου Θεοῦ ἐν τῷ *Περὶ θυσιῶν*, ὁ παρὰ τοῖς πολλοῖς φοιτώμενος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Τυανεὺς Ἀπολλώνιος τοιάδε γράφειν λέγεται.

(37) *Θεῷ*. Hic Porphyrii locus habetur II *De animal. abstin.*, pag. 185 novæ editionis ; quem etiam laudat Cyrill. Alexandrin. tom. II, lib. I *contra Julianum*, fol. 36 cod. Græci, at Herveti 577, et Euseb. noster repetit *De demonstrat.*, c. 4.

(38) *Οὐδὲν γὰρ ἔνυλον*, etc. Vide quam bene interpres Porphyrii : quippe, inconcretæ, et sine materia naturæ, nihil inveniri potest quod non sit impurum et ejus majestatis indignum.

(39) *Θρησκεύσωμεν*. Porphyr., θρησκεύομεν.

(40) *Αὐτῶν ἀναγωγήν*. Cyrillus, ἑαυτῶν ἀναγωγήν.

(41) *Ὕμνον οὖσαν*. Cyrill., ὑμνοῦσαν, male.

(42) *Τοῖς δὲ*, etc. Continuanda hæc cum præcedentibus ; sunt enim Porphyrii verba.

(43) *Ἀπαρχή*. Melius quam Porphyr., ἀπαρχῆς.

(44) *Τὴν οὐσίαν*. Recte, quod perperam apud Porphyr., εἰς τὴν θυσίαν.

(45) *Ἀκροδρύων*. Ego *pomorum* verti, quo nomine, ἡ ὀπώρα, genus omne arboreorum fructuum, maximeque autumnalium, intelligitur. Itaque δράγματα simul et ἀκρόδρυα conjunxit, quæ sub idem fere tempus colligantur. Ita Cantici canticorum IV, 13 : *Emissiones tuæ, paradisus malorum punicorum, cum pomorum fructibus.* Septuag., μετὰ καρποῦ ἀκροδρύων. Expendendus Plutarchi locus, in *Alexandro*, p. 678 : Αὐτῆς μὲν οὖν καὶ ὄψων ἐγκρατὴς ἦν ὥστε καὶ τὰ σπανιώτατα πολλάκις τῶν ἀπὸ θαλάττης αὐτῷ κομιζομένων ἀκροδρύων καὶ ἰχθύων, ἑκάστῳ διαπεμπόμενος τῶν ἑταίρων, ἑαυτῷ μόνῳ μηδὲν καταλιπεῖν. Sunt qui testaceos pisces intellexerint, quod putamine quodam, uti nuces, ac cætera id genus ἀκρόδρυα, tecti videantur. Liceat igitur, opinor, nuces aliosque similes fructus ὄστρεα nominare. Certe Plutarcho verba non deerant, quibus pisces illos, si pisces erant, appellaret, ὄστρεα, ὀστρακόδερμα, λεπυρώδη sive λεπυριώδη, et si quæ alia Quid quod si ἀκρόδρυα pisces essent, nunquam præmissa illa singulari piscium forma, genus ipsum, hoc est ἰχθύας, nude subjungere? Ergo hic etiam retineatur propria vocis hujus acceptio : tantum, si cui nova hæc maris et ἀκροδρύων conjunctio videbitur, levi mutatione legat, κομιζομένων ἰχθύων καὶ ἀκροδρύων. Tametsi Amiotus quidem reddidit ἀπὸ θαλάττης, *des pays voisins de la mer*, crediderim tamen, significari tantum fructus illos mari advectos esse, undecunque tandem adveherentur. Quod expressius p. 693 his verbis conceptum est, ἤκόν τινες ὀπώραν Ἑλληνικὴν ἀπὸ θαλάσσης τῷ βασιλεῖ κομίζοντες· ὁ δὲ θαυμάσας τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ κάλλος, etc. Εn ὀπώρα, ἀντὶ τῶν ἀκροδρύων· et ἀκμή quam eleganter, quod vulgo dicimus, *la fraîcheur !*

(46) *Καλῶν εὐχαριστοῦντες*. Distingue sic, καλῶν· εὐχαριστοῦντες ὧν, etc., qui locus ita clarius et significantius reddi possit, *simulque gratius, cum pro rebus illis, quas eorum beneficio contemplamur.*

Digitized by Google

sunt quæ de principe summoque Deo Apollonium illum Tyaneum, multorum ore decantatum, in suo *De sacrificiis* opere scripsisse ferunt, hunc in modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'. A

Ἔτι περὶ τοῦ μὴ χρῆναι τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ τῶν ἀπὸ γῆς τι προσφέρειν.

« Οὕτως (47) τοίνυν μάλιστα ἄν τις, οἶμαι, τὴν προσήκουσαν ἐπιμέλειαν ποιοῖτο τοῦ Θείου, τυγχάνοι τε αὐτόθεν πλεύ τε καὶ εὐμενοῦς αὐτοῦ παρ' ὄντινα ὧν μόνος ἀνθρώπων· εἰ Θεῷ μὲν, ὃν δὴ πρῶτον ἔφαμεν, ἑνί τε ὄντι κεχωρισμένῳ πάντων, μεθ' ὃν γνωρίζεσθαι τοὺς λοιποὺς ἀναγκαῖον, μὴ θύοι τι τὴν ἀρχὴν, μήτε ἀνάπτοι πῦρ, μήτε καθόλου τι τῶν αἰσθητῶν ἐπονομάζοι· [δεῖται γὰρ οὐδενὸς, οὐδὲ παρὰ τῶν κρειττόνων ἥπερ (48) ἡμεῖς· οὐδ' ἔστιν ὃ τὴν ἀρχὴν ἀνίησι γῆ φυτὸν, ἢ τρέφει ζῶον, ἢ ἀὴρ, ὃ μὴ (49) πρὸς αὐτόν γέ τι μίασμα·] μόνῳ δὲ χρῷτο πρὸς αὐτὸν αἰεὶ τῷ κρείττονι λόγῳ· [λέγω δὲ τῷ μὴ διὰ στόματος ἰόντι (50)·] καὶ παρὰ τοῦ καλλίστου (51) B τῶν ὄντων, διὰ τοῦ καλλίστου τῶν ἐν ἡμῖν αἰτοίη τἀγαθά· νοῦς δέ ἐστιν οὗτος, ὀργάνου μὴ δεόμενος. » Οὐκοῦν κατὰ ταῦτα οὐδαμῶς τῷ μεγάλῳ καὶ ἐπὶ πάντων Θεῷ θυτέον. Τούτων ὧδε ἐχόντων, θέα δὴ λοιπὸν ὁποῖα περὶ τοῦ ζωοθυτεῖν ὁ πρότερος ἱστορεῖ συγγραφεὺς, μάρτυρα τοῦ λόγου τὸν Θεόφραστον ἀναλούμενος.

CAPUT XIII.

Iterum, nihil eorum, quæ terra gignit, summo Numini offerendum esse.

« Equidem, inquit, sic existimo, justis eum verisque religionis officiis Numen colere, sibique per sese propitium illud ac secundum præ cæteris hominibus habere posse, si Deo quidem illi, quem principem diximus, quique et unus est, et longo a reliquis intervallo sejunctus, secundum quem utique cæteros cognosci necesse est, nihil unquam sacrificarit, ignem non accenderit, nec eorum, quæ sensibus usurpantur, quidquam plane consecrarit (utpote qui rei nullius indigeat, non modo nostræ, sed nec eorum etiam, a quibus plurimum naturæ dignitate superamur : cumque adeo nihil sit eorum quæ a terra vel aere quoquo modo procreentur, animalque nullum, ab utroque nutritum, quod, si tanti naturam Numinis attendamus, non labis genus aliquod videatur), sed tantum excellentem illam ac præstantem orationem ei semper obtulerit (eam autem intelligo, quæ nequaquam ore profertur), atque ab eo, qui rerum omnium est optimus, eo quod similiter in nobis optimum est interprete, bona postularit. Illud autem mens est, quæ nullius operam instrumenti desiderat. » Hæc igitur si audimus, nihil plane summo illi ac rerum omnium moderatori Deo sacrificandum est. Quæ cum ita sint, vide porro, cujusmodi sint, quæ de animantium sacrificiis prior ille scriptor commemorat, et Theophrasti testimonio atque auctoritate confirmat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'. C

Ὅτι παράνομόν ἐστι, καὶ βλαβερὸν, καὶ ἀνόσιον, τὸ θύειν ζῶα θεοῖο, καὶ ὅτι κατάραις ὑποβεβλημένον.

« Πόῤῥω (52) δὲ τῶν περὶ τὰς θυσίας ἀπαρχῶν τοῖς ἀνθρώποις προϊουσῶν (53) παρανομίας ἡ τῶν δεινοτάτων θυμάτων παράληψις ἐπεισήχθη ὠμότητος πλήρης· ὡς δοκεῖν τὰς πρόσθεν ἡμῖν ἐλεγχθείσας (54) ἀρὰς νῦν τέλος εἰληφέναι, σφαξάντων τῶν ἀνθρώπων, καὶ τοὺς ὁμοίους αἱμαξάντων, ἀφ' οὗ λιμῶν τε καὶ πολέμων πειραθέντες, αἱμάτων ἥψαντο. Τοιγαροῦν τὸ δαιμόνιον (55), ὥς φησιν ὁ Θεόφραστος, τούτων ἑκατέρων νεμεσῆσαν, ἐπιθεῖναι τὴν πρέπουσαν ἔοικε τιμωρίαν· καθὸ οἱ μὲν ἄθεοι γεγόνασι τῶν ἀνθρώπων· οἱ δὲ κακόφρονες μᾶλλον, ἢ κακόθεοι λεχθέντες ἂν ἐν δίκῃ, διὰ τὸ φαύλους καὶ μηδὲν ἡμῶν βελτίους ἡγεῖ- D σθαι τὴν φύσιν εἶναι τοὺς θεούς. Οὕτως οἱ μὲν ἄθυτοι φαίνονται γενέσθαι τινὲς, οἱ δὲ κακόθυτοι, καὶ παρανόμων ἁψάμενοι θυμάτων (56). » Πάλιν δὲ ὁ αὐ-

CAPUT XIV.

Iniquum, exitiosum, et impium esse, adeoque diris obnoxium, animantia diis sacrificare.

151 « Gliscente paulatim, inquit, in sacrificiorum suorum primitiis hominum scelere, invecta tandem est indignissimarum victimarum plena crudelitatis usurpatio, sic ut denuntiatæ nobis antea diræ, nunc demum exitum sortitæ videantur, posteaquam homines et jugulare et aras cruentare cœperunt, ex quo semel famis ac bellorum necessitate compulsi, cædibus ac sanguine manus infecissent. Itaque Numen, ut ait Theophrastus, utriusque rei indignitate commotum, justas ab hominibus pœnas expetiit ; quod alii quidem athei exstiterint, alii male sentientes verius quam in deos impii, quippe qui vulgarem, nihiloque nostra meliorem deorum esse naturam arbitrati sint ; quo factum etiam fuerit, ut illi nullum omnino sacrificium fecerint, hi vero

(47) *Οὕτως*. Hunc locum repetit lib. III *De demonstr.*, c. 5.

(48) *Ἥπερ*. Melius quam in *Demonstr.*, οἵπερ.

(49) *Ὅ μή*. In *Demonstr.*, sic ᾧ οὐ πρόσεστί τι μίασμα.

(50) *Ἰόντι*. Demonstr. ἰέντι.

(51) *Καὶ παρὰ τοῦ κάλλ.* Hinc emendandum in *Demonstr.*, ubi vitiose legitur, παρὰ δὲ τοῦ καλλίστου τῶν ὄντων, διὰ τοῦ καλλίστου τοῦ ἐν ἡμῖν δόντι τὰ ἀγαθά.

(52) *Πόῤῥω*. Verba sunt Porphyrii, ex eodem II *Περὶ ἀποχ.*, p. 130 novæ edit., antiq. 22.

(53) *Προϊουσῶν*. Melius, quam ut Porphyr. προεχουσῶν.

(54) *Πρόσθεν ἡμῖν ἐλεγχθείσας*. Porphyr., πρόσθε λεχθείσας καθ' ἡμῶν. Alter e manuscr., προσενεχθείσας καθ' ἡμῶν. Quæ lectiones nostræ omnino præstant.

(55) *Τοιγαροῦν τὸ δαιμόνιον*. Quid secutus sit Porphyr. interpres, non satis intelligo, dum ita vertit : *Proinde*, ait Theophrastus, *quia horum et illorum numini quidam succensuerunt, videtur conveniens pœna illis imposita*, etc.

(56) *Ἁψάμενοι θυμάτων*. His subdit Porphyrius, Thoas. populos ἐν Θρᾴκης μεθορίοις οἰκήσαντας, quod nullis omnino sacrificiis uterentur, ἀναρ-

Digitized by Google

improba fecerint, victimis usi nefariis. » Quibus ista subjungit : « Quæ cum ita se habeant, jure Theophrastus interdicit, ne a quoquam, si modo veram pietatem ac religionem colere velit, res animatæ diis immolentur ; id quod aliis plerisque rationibus ipse confirmat. » Itemque paulo post : « Et sane, inquit, ea tantum sacrificare par est, quorum sacrificium nulli perniciem afferat : nihil enim est, quod æque ac sacrificium ab omni aliorum detrimento vacare debeat. Nam si quis nihilominus animantes quam fructus ipsos nobis a Deo nostros in usus concessas ac donatas esse dixerit, cogitet enimvero exitium illis ab sese afferri, quippe quibus animum eripiat. Abstinendum igitur ab earum sacrificio est, præsertim cum θυσία, hoc est sacrificium vel ipso nomine, ὁσία, id est sancti aliquid purique sonet ; sanctus autem nemo sit, qui alienis ex rebus, seu fructus illæ, seu plantæ sint, invito domino usurpatis, gratias habeat. Nam sanctum id esse qui possit, quod cum eorum, qui rebus suis spoliantur, injuria fiat? Quod si ne fructibus quidem alienis sacrificium a quoquam fieri sancte potest : qui rem alicui longe præstantiorem eripuerit, is profecto non nisi impie sacrificare poterit, cum indignitas et injuria hoc ipso gravior sit futura. Terræ autem fructibus anima certe quidem plurimum antecellit, qua proinde animantes ab eo, qui sacrificium facere velit, spoliari, nefas utique fuerit. » Ac rursus : « Animantibus igitur in sacrificiis parcendum est. » Iterumque : « Quod ergo neque sanctum, neque facile parabile fuerit, sacrificandum id non erit. » Ac deinceps : « Itaque si animantium quoque primitias consecrare diis oportebit, propter aliquam ex tribus hisce causis ejusmodi sacrificium fieri oportebit, cum nullum omnino nisi harum ex aliqua fieri soleat. An vero sese honore **152** Numen, ac non potius dedecore affici a nobis interpretetur, si vel ipso primitiarum genere injuriam aliis inferamus? Atqui eas sane animantes, a quibus læsi nunquam simus, immolari a nobis sine ipsarum injuria non posse agnoscimus : nullam igitur ex iis, quæ supersunt, per honoris divini speciem immolari deinceps oportebit. Sed ne habendæ quidem Numini gratiæ causa. Nam qui acceptis

τὸς προστίθησι καὶ ταῦτα· « Ὧν δὴ (57) τοῦτον ἐχόντων τὸν τρόπον, εἰκότως ὁ Θεόφραστος ἀπαγορεύει μὴ θύειν τὰ ἔμψυχα τοὺς τῷ ὄντι εὐσεβεῖν ἐθέλοντας, χρώμενος καὶ τοιαύταις ἄλλαις αἰτίαις. » Καὶ ἐπιλέγει· « Καὶ μὴν (58) θύειν δεῖ ἐκεῖνα, ἃ θύοντες οὐδένα πημανοῦμεν· οὐδὲν γὰρ ὡς τὸ θῦμα ἀδλαβὲς εἶναι χρὴ πᾶσι. Εἰ δὲ λέγοι τις, ὅτι οὐχ ἧττον τῶν καρπῶν καὶ τὰ ζῶα ἡμῖν εἰς χρῆσιν ὁ Θεὸς δέδωκεν· ἀλλ' οὖν γε (59) ἐπιθυομένων τῶν ζώων φέρει τινὰ βλάβην αὐτοῖς, ἅτε τῆς ψυχῆς νοσφιζομένων. Οὐ θυτέον οὖν ταῦτα (60)· ἡ γὰρ θυσία ὁσία τίς ἐστι καὶ κατὰ τοὔνομα· ὅσιος δὲ οὐδεὶς, ὃς ἐκ τῶν ἀλλοτρίων ἀποδίδωσι χάριτας, κἂν καρποὺς λάβῃ, κἂν φυτὰ, μὴ ἐθέλοντος (61). Πῶς γὰρ ὅσιον, ἀδικουμένων τῶν ἀφαιρεθέντων ; Εἰ δὲ οὐδὲ καρπῶν ὁ ἁψάμενος ἀλλοτρίων (62) ὁσίως οὐ θύει, τά γε τούτων τιμιώτατα (63) παντελῶς οὐχ ὅσιον ἀφαιρουμένους τινῶν θύειν· τὸ γὰρ δεινὸν αὐτὸ γίνεται (64) μεῖζον. Ἡ ψυχὴ δὲ πολλῷ τιμιώτερον τῶν ἐκ γῆς φυομένων, ἣν ἀφαιρεῖσθαι θύοντα ζῶα οὐ προσῆκε. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἀφεκτέον (65) ἄρα τῶν ζώων ἐν ταῖς θυσίαις· » καὶ πάλιν φησί· « Τὸ τοίνυν μήθ' ὅσιον, μήτ' εὐδάπανον οὐ θυτέον. » Καὶ ἐξῆς· « Ὥστε καὶ τῶν ζώων (66) εἰ ἀπαρκτέον αὐτὰ θεοῖς, τινὸς ἕνεκα θυτέον· καὶ γὰρ ἃ θύομεν, τούτων τινὸς ἕνεκα (67) θύομεν. Ἆρ' οὖν τιμῆς ἠγήσαιτ' ἄν τις τυγχάνειν ἡμῶν, ἢ Θεὸς (68), ὅταν ἀδικοῦντες εὐθὺς διὰ τῆς ἀπαρχῆς φαινόμεθα, ἢ μᾶλλον ἀτιμίαν οἰήσαιτ' ἂν τὸ τοιοῦτο δρᾶν ; Ἐν τῷ δέ γε θύειν ἀναιροῦντες τὰ μηδὲν ἀδικοῦντα τῶν ζώων ἀδικεῖν ὁμολογοῦμεν. Ὥστε τιμῆς μὲν ἕνεκα οὐ θυτέον τῶν λοιπῶν ζώων οὐδέν· οὐ μὴν οὐδὲ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῖς χάριν ἀποδιδόντας. Ὁ γὰρ τὴν δικαίαν ἀμοιβὴν τῆς εὐεργεσίας καὶ τῆς εὐποιΐας τὸ ἀντάξιον ἀποδιδοὺς οὐκ ἐκ τοῦ κακῶς τινα δρᾶν ὀφείλει ταῦτα παρέχειν· οὐδὲν γὰρ μᾶλλον ἀμείβεσθαι δόξει, ἢ κἂν εἰ τὰ τοῦ πέλας ἁρπάσας τις στεφανοίη τινὰς ὡς χάριν ἀποδιδοὺς καὶ τιμήν. Ἀλλ' οὐδὲ χάριν τινὸς ἕνεκα τῶν ἀγαθῶν· ὁ γὰρ ἀδίκῳ πράξει (69) τὸ παθεῖν εὖ θηρεύων ὑποπτός ἐστι μηδὲ εὖ παθὼν χάριν ἕξειν. Ὥστε οὐδὲ ἐλπιζομένης εὐεργεσίας θυτέον ἐστὶ τοῖς θεοῖς τὰ ζῶα· καὶ γὰρ δὴ τῶν μὲν ἀνθρώπων λάθοι τις ἂν ἴσως τινὰ τοῦτο πράττων· τὸν δὲ Θεὸν ἀμήχανον καὶ λαθεῖν. Εἰ τοίνυν θυτεον μὲν

πάστους ἐξ ἀνθρώπων γεγονέναι, quorum ne tenuissimum quidem vestigium superesset. Atque illi sunt quos ἀθέους vocabat. Contra, Bassaros (Bassara Lydiæ oppidum fuit, unde Baccho *Bassarei* cognomentum), æstu quodam ac furore superstitionis abreptos, taurorum immolationi, καὶ τὴν τῶν ἀνθρωποθυσιῶν βορὰν addidisse ; quos propterea κακόφρονας appellabat, quod pravam de diis deorumque sensu opinionem imbibissent. Hos mutuis inde vulneribus periisse tradit.

(57) *Ὧν δή*. Eod. loco p. 158 novæ edit.

(58) *Καὶ μήν*. Porphyr. p. 140.

(59) *Ἀλλ' οὖν γε*. Porph., ἀλλ' ὅτι γε.

(60) *Οὖν ταῦτα*. Porph. delet οὖν, quia prius ὅτι γε, non οὖν γε.

(61) *Μὴ ἐθέλοντος*. Porph., μὴ ἐκ θέλοντος, quod rectius videtur. Quod sequitur, πῶς γὰρ ὅσιον, ἀδικουμ.. emendatum a nobis est, cum in excuso Euseb. legeretur, πῶς γὰρ ὅστον, οὐκ ἀδικ., quæ negatio sensum tollebat, nec in Porphyrio, nec in utroque manusc. legebatur.

(62) Ib. *καρπῶν ὁ ἁψάμενος ἀλλοτρίων*. Porph., καρποὺς ὁ ἀφελόμενος ἄλλων.

(63) *Τιμιώτατα*. Porph., τιμιώτερα.

(64) *Αὐτὸ γίνεται*. Porph., οὕτω γίνεται.

(65) *Ἀφεκτέον*. Porphyr., p. 142.

(66) *Ὥστε καὶ τῶν ζώων*. Porph., pag. 162.

(67) *Τίνος ἕνεκα*. Legend., ex Porph., τούτων τινὸς ἕνεκα. Illud vero τούτων ad tria illa refertur, quæ tanquam solas immolandorum animalium causas, paulo ante protulerat, quas ordine ac sigillatim hic refellit.

(68) *Ἆρ τις τυγχάνειν ἡμῶν ἢ Θεός*. Porphyr. delet τις et ἤ, recte.

(69) *Ὁ γὰρ ἀδίκῳ πράξει*, etc. Interpr. Porphyr. sic : *Qui enim injuste agendo, cavet supplicium, formidolosus est, neque bene meritus a quoquam gratiam habiturus est*, sensu, ni fallor, plane contrario.

Digitized by Google

τούτων τινὸς (70) ἕνεκα, οὐδενὸς δὲ τούτων χάριν αὐτὸ πρακτέον, δῆλον ὡς οὐ θυτέον ἐστὶ τὰ ζῶα τὸ παράπαν τοῖς θεοῖς. Καὶ πάλιν ἐπιλέγει· « Τοῖς μὲν γὰρ (71) ἡ φύσις καὶ πᾶσα τῶν ἀνθρώπων ἡ τῆς ψυχῆς αἴσθησις δρωμένοις συνηρέσκοντο (72). A beneficiis referenda gratia par esse velit, is profecto per alienam injuriam hoc facere non debeat : secus enim, perinde gratiam reponere videatur, ut si quis rebus iis, quibus e vicinis aliquem per vim spoliasset, alterum deinde vel beneficii vel honoris causa donaret. Postremo, nec animo quoque boni ab ipso quidquam impetrandi. Quisquis enim maleficio beneficium aucupatur, eum ne accepto quidem beneficio gratiam habiturum merito suspicere. Quare nec spe beneficii animantia diis sacrificanda erunt. Nam ut hominum forte quempiam mactando animante latere possis, Deum certe quidem latere nunquam poteris. Si ergo sacrificium omne causarum istarum ex aliqua fieri debet, nec tamen ex iis ulla cædi animalium suffragatur, sequitur profecto nullum unquam animal diis immolare fas esse. Ac rursus aliquot interjectis : « Isto enim, inquit, sacrificiorum genere cum natura universa, tum communis ipse hominum omnium animi sensus delectabatur.

Ταύρων (73) *δ' ἀκράτοισι φόροις οὐ δεύετο βωμός,*
Ἀλλὰ μύσος τοῦτ' ἔσκεν ἐν ἀνθρώποισι μέγιστον,
Θυμὸν ἀποῤῥήσαντας (74) *ἐέδμεναι ἦῖα γυῖα.* » B

Taurorumque cruor non ullum altare rigabat,
Infandique omnes tum criminis instar habebant,
Ante avulsa anima dein pinguia membra vorare. »

Καὶ μεθ' ἕτερα· « Ὅταν δὲ νέος (75) θεοὺς χαίρειν πολυτελείαις γνῷ, καὶ, ὡς φασι, ταῖς τῶν βοῶν καὶ ἄλλων ζώων θοίναις, πότ' ἂν ἐκὼν (76) σωφρονήσειε ; πῶς δὲ, κεχαρισμένα θύειν ἡγούμενος τοῖς θεοῖς ταῦτα, οὐκ ἐξεῖναι ἀδικεῖν οἰήσεται αὐτῶν (77), μέλλοντι διὰ τῶν θυσιῶν ἐξωνεῖσθαι τὴν ἁμαρτίαν ; Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ δίκαιος, καὶ ὅσιος ἔσεται; θεοῖς δὲ ἀρίστη μὲν ἀπαρχὴ, νοῦς καθαρὸς, καὶ ψυχὴ ἀπαθής· οἰκεῖον δὲ καὶ τὸ μετρίων μὲν ἀπάρχεσθαι τῶν ἄλλων, μὴ παρέργως δὲ, ἀλλὰ σὺν πάσῃ προθυμίᾳ· ἐοικέναι γὰρ δὴ τὰς τιμὰς ταῖς ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν προεδρίαις, ὑπαναστάσεσί (78) τε καὶ κατακλίσεσιν, οὐ συντάξεων δόσεσι. » Σαφῶς δὴ διὰ τούτων κατὰ τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς τούτων φιλοσόφους ὡμολογήθη, ὅτι οὐδὲν ἔμψυχον τυθείη ἂν εὐλόγως τοῖς θεοῖς· ἀνόσιον γὰρ καὶ ἄδικον καὶ ἐπιβλαβὲς εἶναι τὸ πρᾶγμα, οὐκ ἀλλότριόν τε μύσους. Οὐκ ἦν ἄρα θεὸς, οὐδέ τις ἀψευδὴς καὶ ἀγαθὸς δαίμων ὁ τὰς δι' αἱμάτων λοιβάς τε καὶ κνίσσας μικρῷ πρόσθεν εἰσπρατόμενος χρησμῳδός· οὐδ' ἐκεῖνοι πάντες, οἷς ὁ χρησμὸς θύειν ζῶα παρεκελεύσατο· πλάνον ἄρα καὶ ἀπατεῶνα, καὶ πονηρὸν ἄντικρυς δαίμονα χρὴ φάναι τὸν καταψευσάμενον, καὶ θεοὺς τοὺς μὴ ὄντας ἀνειπόντα, καὶ προστάξαντα μὴ μόνον τοῖς χθονίοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς οὐρανίοις καὶ ἀστραίοις ζωοθυτεῖν. Τίνας οὖν εἰ μὴ θεοὺς τοὺς εἰρημένους ἅπαντας προσήκει ἂν ὑπο- D

Iterumque post alia quædam : « Ubi autem intellexerit adolescens, magnis sumptibus, adeoque boum, ut loquuntur isti, ac cæterorum animantium epulis deos ipsos delectari, qui fieri queat, ut frugi ac temperans esse velit ? Idemque si acceptas esse diis hujusmodi victimas putaverit, quomodo in animum inducat, scelerate facere sibi non licere, qui sacrificiis maleficia redimere se posse videat ? Contra vero, si deos nihil istis omnibus indigere sibi persuaserit, sed in eorum potius, a quibus adeuntur, mores intueri, magnique sacrificii habere loco rectam de se ipsis deque rerum veritate sententiam, fierine poterit, quin et temperans, et justus, et sanctus evadat ? Enimvero cum sincera mens, et animus ab omni cupiditate vacuus optimæ deorum primitiæ sint, non alienum tamen ab iisdem fuerit, alia quædam ipsis modicæ ac facilis impensæ libare, si tamen id non dicis causa, sed omni studio et prolixa voluntate fiat : siquidem isti deorum honores, solemnibus apud viros **153** bonos præsidendi, assurgendi, ac discumbendi rationibus similes putandi sunt, non vectigalium pensionibus. » Ex his profecto manifeste liquet, vel ipso Græcorum hominum, quique apud ipsos exstitere philosophorum sensu, nihil animati diis sacrificari jure posse : rem quippe nefariam, inquam, ac perniciosam esse, atque exsecrationi proximam. Deus igitur fatidicus iste non erat, imo nec verax bonusque dæmon, qui cruentas paulo ante libationes

(70) *Τούτων τινός*. Porph. τούτων non habet. Quæ tamen vox necessaria est, quia Theophrastus aliqua duntaxat ex illis tribus causis sacrificandum esse docuerat.

(71) *Τοῖς μὲν γάρ*. Porphyr. p. 172, lin. 1. Fructuum autem sacrificia intelligit, quæ sola primis illis temporibus in usu fuerant.

(72) Porphyr., συνηρέσκετο.

(73) *Ταύρων*. Empedoclis versus isti sunt, ut diserte Porphyrius. Sed pro ἀκράτοις legit ἀκρίτοις, hoc est, vel promiscuis, vel injustis : quasi miseræ animantes, indicta causa damnatæ jugularentur. Ἄκριτος quoque *rigidum nimis austerumque* significat. Plutarch., *Pomp.*, 674, B, ἥ τε σεμνότης, οὐκ ἄκριτον, ἀλλ' εὔχαριν ἔχουσα τὴν ὁμιλίαν.

(74) *Ἀποῤῥήσαντας*, etc. Porphyr., ἀποῤῥέσαντας ἐέλμεναι, utique vitiosius. Conjiciebam ἀποῤῥαίσαντας, quod postea in altero e manusc. et Mont. reperi. Posset etiam ἀποῤῥήξαντας. Sequitur ἦῖα γυῖα, quomodo leg. omnes. Vix tamen, credo, reperias ἦῖα, quod adjectivi loco sumatur ; sunt enim τὰ ἦῖα proprie, τὰ ἐφόδια, τὰ καθ' ὁδὸν βρώματα. Crediderim legi posse ἠέα, ab ἠΰς, hoc est *bona*, quæ tamen *pinguia* dicere malui.

(75) Ib. C. 10. Ὅταν δὲ νέος. Porphyr. p. 232, sub libri II finem.

(76) *Πότ' ἂν ἐκών*. Melius, quam Porphyr., πάντ' ἂν ἐκών. Legi possit, πῶς ἄν. Vereor ut interpres satis ad Porphyrii mentem, *quis modus animum volenti ad omnia sapienter adhibere ?*

(77) Lege αὐτῷ, ut Porphyr.

(78) Ὑπαναστάσεσι, etc. Male enim excus. Porphyr., ἐπαναστάσεσι, καὶ κατακλήσεσι, et v. 2, δείσετι pro δόσεσι. Quæ sequuntur Eusebii sunt.

Digitized by Google

carniumque nidorem exigebat; adeoque nec illi omnes, quibus animantes immolare jubebat. Fraudulentum illum ergo atque impostorem, malumque omnino dæmonem appellare decet, qui mentiri palam, ac deos, qui dii non essent, pronuntiare ausus sit, animaliumque sacrificia uti non terrestribus modo, sed etiam cœlitibus sidereisque imperare. Sed enim, quales tandem, si minus deos, existimare omnes istos oporteat, ex eodem rursus auctore discemus, hunc in modum scribente.

CAPUT XV.

Dæmonibus istorum sacrificia fieri, non diis.

« Noverat autem, utpote cui religio curæ esset, diis quidem animati prorsus immolari nihil, sed tantum dæmonibus, seu boni illi sint, seu mali; simulque noverat, quorum interesset sacrificium iis facere, quibusque tantum rebus eos uti oporteret, qui ipsorum opem atque auxilium implorarent. » Ac deinceps: « Porro non diis, inquit, sed dæmonibus cruenta sacrificia ab iis oblata esse, qui virtutes hoc in universo degentes agnoverant, id vero theologorum ipsorum fide ac testimonio comprobatur: illudque præterea, ex iisdem noxios alios esse, aliosque bonos, qui nihil incommodi allaturi nobis essent. » Hæc ille. At cum ex dæmonibus alios quidem bonos, alios vero malos esse dicat, videamus porro, quibus tandem argumentis deos ab istis celebratos, non bonos, sed malos fuisse dæmones constare certo possit. Equidem vel hac ipsa ratione confici rem existimo. Quidquid bonum est, prodesse solet, nocere vero, contrarium: atqui, si quotquot seu dii, seu dæmones passim et ubique prædicantur, illi ipsi, inquam, istorum omnium ore jactati, atque a gentibus culti universis, Saturnus, Jupiter, Juno, **154** Minerva, idque genus cæteri, adeoque virtutes illæ quæ sub aspectum non cadunt, quique per simulacra vim suam exserunt dæmones, eos, inquam, omnes si non modo brutarum animantium, verum etiam hominum cædibus ac sacrificiis delectari, sicque miserorum hominum animis exitium afferre ostendetur; quam tu diriorem ista perniciem cogitare possis? Nam si animalium ratione carentium sacrificia exsecratione digna malique ominis philosophi esse dixerunt, si detestanda, si injusta, atque nefaria, ipsisque adeo facientibus exitiosa, proindeque diis prorsus indigna: quid de jugulandorum hominum consuetudine sentiendum erit? profecto impietatem ac scelus omne ab ea longe multumque superari. Quod si ita est, quis illam jure bonis dæmonibus, ac non potius teterrimis spiritibus, omniumque perniciem et interitum molientibus placere dicat? Age itaque omnium ponamus ante oculos, quam longe lateque, priusquam ipsi evangelica Servatoris nostri doctrina obsisteret, tota hominum vita grassa-

[a] *Ισ.* ἤ.

(79) *Οἶδε.* Theologus ille videlicet, quem laudat eo loco Porphyr. l. II, p. 189, ubi habetur ὅτι, pro ὁ τῆς, quæ lectio probari etiam potest pro ἅτε δή.

(80) *Ἀλλ' ἤτοι.* Porphyr., Καὶ ἄλλοις ἤτοι, mendose, ut videtur.

(81) *Καὶ των ἄχρι τινὸς αὐτῶν δεομ.* Porphyr., αὐτοῦ, nempe θύειν. Forte legend. sit, καὶ ἄχρι τίνος, τῶν αὐτῶν δεομένων. Norat enim Theologus, non modo quorum esset illis sacrificare, sed etiam ἄχρι τίνος, supple, τὸ θύειν ἐστίν. Id est: *quatenus progredi sacrificando debeant:* solos videlicet fructus offerendo, ab animatis abstinendo.

(82) *Ὅτι δέ.* Porph., ib. p. 229.

(83) *Καὶ οὐκ ἐνοχλ.* Porphyr., οἳ οὐκ ἐνοχ., recte. Subdit autem, quod ad sensus integritatem pertinet, ἡμῖν ἀπαρχομένοις ἐκ μόνων, ὧν ἐσθίομεν, καὶ τρέφομεν ἢ τὸ σῶμα, ἢ τὴν ψυχήν.

λαμβάνειν, αὐτὸς πάλιν ὁ συγγραφεὺς διηγήσεται διὰ τούτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι τὰ θυόμενα παρ' αὐτοῖς, δαίμοσιν, ἀλλ' οὐ θεοῖς θύεται.

« Οἶδε (79) δὲ ὁ τῆς εὐσεβείας φροντίζων, ὡς θεοῖς μὲν οὐ θύεται ἔμψυχον οὐδὲν, δαίμοσι δὲ, ἀλλ' ἤτοι (80) ἀγαθοῖς, ἢ καὶ φαύλοις· καὶ τίνων ἐστὶ τὸ θύειν τούτοις, καὶ τῶν ἄχρι τινὸς αὐτῶν δεομένων (81). » Καὶ αὖθις ἑξῆς φησιν· « Ὅτι δὲ (82) οὐ θεοῖς, ἀλλὰ δαίμοσι τὰς θυσίας τὰς διὰ τῶν αἱμάτων προσῆγον οἱ τὰς ἐν τῷ παντὶ δυνάμεις καταμαθόντες, τοῦτο πεπίστωται παρ' αὐτῶν τῶν θεολόγων. Καὶ μὴν ὅτι τούτων οἱ μὲν κακοποιοὶ, οἱ δὲ ἀγαθοὶ, καὶ οὐκ ἐνοχλήσουσιν (83) ἡμῖν. » Ταῦτα μὲν ὁ δεδηλωμένος. Ἐπεὶ δὲ τῶν δαιμόνων ἔφησε τοὺς μὲν ἀγαθοὺς, τοὺς δὲ φαύλους εἶναι, φέρε, πῶς ἴδωμεν, ὅτι οὐδὲ ἀγαθοὶ δαίμονες, φαῦλοι δὲ οἱ νενομισμένοι αὐτῶν θεοὶ πάντες ἁλίσκονται; Λάβοις δ' ἂν καὶ τούτου τὴν ἀπόδειξιν ὧδε. Τὸ ἀγαθὸν ὠφελεῖ, βλάπτει δὲ τὸ ἐναντίον. Εἰ δὲ φανεῖεν οἱ κατὰ πάντα τόπον ἀνηγορευμένοι εἴτε θεοὶ εἴτε δαίμονες, αὐτοὶ δὴ οἱ παρὰ πᾶσιν αὐτοῖς βεβοημένοι, καὶ πρὸς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων προσκυνούμενοι, ὅ τε Κρόνος, καὶ ὁ Ζεὺς, Ἥρα τε καὶ Ἀθηνᾶ καὶ οἱ παραπλήσιοι, αἵ τε ἀφανεῖς δυνάμεις, καὶ οἱ δαίμονες οἱ διὰ τῶν ξοάνων ἐνεργοῦντες, οὐ μόνον ζώων ἀλόγων σφαγαῖς καὶ θυσίαις, ἀλλὰ καὶ ἀνδροκτασίαις καὶ ἀνθρωποθυσίαις χαίροντες, καὶ ταύτῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀθλίων ἀνθρώπων λυμαινόμενοι· τίνα χείρονα ταύτης βλάβην ἐπινοήσειας; Εἰ γὰρ ἡ διὰ τῶν ζώων ἀλόγων θυσία ἐπάρατος καὶ κακόθυτος πρὸς τῶν φιλοσόφων ἐλέχθη, μυσαρά τε καὶ ἄδικος καὶ ἀνόσιος, καὶ οὐκ ἀβλαβὴς τοῖς θύουσι, καὶ διά γε ταῦτα πάντα θεῶν ἀναξία, τί χρὴ νομίζειν τὴν τῶν ἀνθρώπων σφαγήν; ἢ [a] παντὸς αὖτη γένοιτ' ἂν ἀσεβεστάτη καὶ ἀνοσιωτάτη. Πῶς οὖν ἀγαθοῖς δαίμοσιν, οὐχὶ δὲ τοῖς παμμιάροις καὶ πανωλέθροις πνεύμασιν εἰκότως ἂν λεχθείη προσφιλής; Φέρε οὖν ἐλέγξωμεν καὶ ἀποδείξωμεν, ὁπόσον ἡ τῆς πολυθέου πλάνης λύμη τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἐκράτει. Ἀελύσθαι γὰρ αὐτὴν καὶ καθῃρῆσθαι οὐκ ἄλλοτε ἢ κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους, φωτὸς δίκην ἤδη διαλαμπούσης ἐπὶ πάντα τόπον τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Οἷς οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτῶν πάλιν τῶν μὴ τὰ ἡμέτερα φρονούντων μαρτυρήσουσιν αἱ φωναὶ διαῤῥήδην, τῶν πρὸ τούτου χρόνων τοσαύτην κατηγοροῦσαι μοχθηρίαν, ὥστε ἤδη τοὺς

Digitized by Google

δεισιδαίμονας πέρα καὶ τῶν τῆς φύσεως ὅρων χωρεῖν, ὑπὸ τῶν ὀλεθρίων πνευμάτων ἐξοιστρουμένους καὶ δαιμονῶντας ἀντικρυς· ὡς καὶ τοῖς τῶν φιλτάτων αἵμασι, καὶ ἄλλαις μυρίαις ἀνθρωποθυσίαις ἱλεοῦσθαι νομίζειν τὰς μιαιφόνους δυνάμεις. Καί τις πατὴρ τὸν μονογενῆ παῖδα, καὶ μήτηρ τὴν ἀγαπητὴν θυγατέρα προσέθυον τῷ δαίμονι· καὶ κατέσφαττον οἱ φίλτατοι, ὥς τι τῶν ἀλόγων καὶ ἀλλοτρίων θρεμμάτων, τοὺς προσήκοντας, ἔθυόν τε τοῖς δὴ θεοῖς κατὰ πόλεις καὶ χώρας τοὺς συνοίκους καὶ πολίτας, τὴν φιλάνθρωπον καὶ συμπαθῆ φύσιν ἐπὶ τὸ ἀνηλεὲς καὶ ἀπάνθρωπον ἀκονήσαντες, καὶ τὸν μανιώδη καὶ δαιμονιακὸν ὡς ἀληθῶς ἐπιδεικνύμενοι τρόπον. Εὔροις δ' οὖν πᾶσαν ἐξετάζων Ἑλληνικήν τε καὶ βάρβαρον ἱστορίαν, ὅπως οἱ μὲν υἱεῖς, οἱ δὲ θυγατέρας, οἱ καὶ σφᾶς αὐτοὺς τῶν δαιμόνων καθιέρουν θυσίαις. Ἐγὼ δὲ καὶ τούτων τὸν καὶ πρότερον παρίστημι μάρτυρα ἐν τοῖς αὐτοῖς, ἐν οἷς τὴν τῶν ἀλόγων θρεμμάτων θυσίαν, ὡς ἀνοσίαν καὶ ἀδικωτάτην, ἀπηγόρευσε, ταῦτα φάσκοντα πρὸς ῥῆμα.

A retur idololatriæ pestis. Nec enim ante Adriani tempora dissipari purgarique potuit, cum jam lucis instar locis in omnibus Christi doctrina splendesceret. Atque id, quemadmodum et superiora, non nostris, sed illorum ipsorum, qui a nobis tantopere dissentiunt, testimoniis ostendemus, quæ palam ac diserte eo progressam esse coarguunt priorum temporum impietatem, ut jam superstitiosi homines exitialium spirituum œstro perciti, planeque diabolicam in rabiem acti, ipsos etiam naturæ fines ac limites transilirent, cruorisque avidas potestates necessariorum suorum sanguine, aliisque hominum cædibus infinitis conciliari placarique censerent. Itaque pater unigenam filium, materque filiolam charissimam dæmonibus immolabant; et B familiares propinquosque suos, perinde ac brutas alienasque pecudes, homines amicissimi jugulabant: adeoque per urbes passim atque pagos, diis videlicet egregiis domesticos quique suos popularesque mactabant, humanam sensuque cognatam naturam, ad trucem immanemque crudelitatem acuentes, ac furioso vereque a dæmonibus invecto more sævientes. Enimvero, seu Græcam, seu Barbaram historiam excutias, occurret tibi continuo, quemadmodum alii filios, filias alii, alii denique semetipsos dæmonum sacrificiis devoverent. Quorum ego testem in **155** primis eumdem ipsum produco Porphyrium, qui eodem opere, quo expertam rationis animalium sacrificia tanquam nefaria et iniquissima prohibet, sic ad verbum loquitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Περὶ τῆς παλαιᾶς ἀνθρωποθυσίας, ἐκ τοῦ Πορφυρίου καὶ τῶν ἄλλων.

« Καὶ ὅτι ταῦτα (84) οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πλήρους οὔσης τῆς ἱστορίας λέγομεν, αὐτάρκη καὶ ταῦτα παραστῆσαι. Ἐθύετο γὰρ καὶ ἐν Ῥόδῳ μηνὶ Μεταγειτνιῶνι ἕκτῃ ἱσταμένου ἀνθρωπος τῷ Κρόνῳ· ὃ δὴ ἐπιπολὺ κρατῆσαν ἔθος μετεβλήθη· ἕνα γὰρ τῶν ἐπὶ θανάτῳ δημοσίᾳ καταχριθέντων, μέχρι τῶν Κρονίων συνεῖχον· ἐνστάσης δὲ τῆς ἑορτῆς, προαγαγόντες τὸν ἄνθρωπον ἔξω πυλῶν, ἀντικρὺ τοῦ Ἀριστοβούλης ἔδους, οἴνου ποτίσαντες ἔσφαττον. Ἐν δὲ τῇ νῦν Σαλαμῖνι, πρότερον δὲ Κορωνείᾳ (85) ὀνομαζομένῃ, μηνὶ κατὰ Κυπρίους Ἀφροδισίῳ ἐθύετο ἄνθρωπος τῇ Ἀγραύλῳ τῇ Κέκροπος καὶ νύμφης Ἀγραυλίδος. Καὶ διέμενε τὸ ἔθος ἄχρι τῶν Διομήδους χρόνων· εἶτα μετέβαλεν, ὥστε τῷ Διομήδει τὸν ἄνθρωπον θύεσθαι. Ὑφ' ἕνα δὲ περίβολον ὅ τε τῆς Ἀθηνᾶς νεὼς, καὶ ὁ τῆς Ἀγραύλου καὶ Διομήδους. Ὁ δὲ σφαγιαζόμενος, ὑπὸ τῶν ἐφήβων ἀγόμενος, τρὶς περιέθει τὸν βωμόν· ἔπειτα ὁ ἱερεὺς αὐτὸν λόγχῃ ἔπαιε κατὰ τοῦ στομάχου, καὶ οὕτως αὐτὸν ἐπὶ τὴν νηθεῖσαν πυρὰν ὁλοκαύτιζον. Τοῦτον δὲ τὸν θεσμὸν Δίφιλος (86) ὁ τῆς Κύπρου βασιλεὺς κατέλυσε, κατὰ τοὺς Σελεύκου χρόνους τοῦ θεολόγου (87)

CAPUT XVI.

De antiqua hominum immolandorum consuetudine, ex Porphyrio et aliis.

« Atque id a nobis, inquit, non temere, sed plena exemplorum suffragante historia memorari, C satis, quæ subjicio, comprobabunt. Nam apud Rhodios primo quidem ad diem Julii sextum, hominem Saturno immolabant; deinde vero morem antiquissimum ita mutarunt, ut ex iis unum, qui morte damnati publice forent, vinctum usque ad Saturnalia custodirent, eumque ad solemnis festi diem extra portas eductum, vinoque madidum, e regione ædis Optimi Consilii jugularent. Salamine, ut quidem hodie vocant, quæ prius Coronea dicebatur, mense Martio, quem Aphrodisium Cypriі nominant, Agraulo Cecropis nymphæque Agraulidis filiæ hominem quoque mactabant. Qui mos cum ad Diomedis usque tempora propagatus esset, ita deinceps mutatus est, ut Diomedi hominem illum D immolarent, cum Palladis, Agrauli, ac Diomedis templum uno eodemque ambitu teneretur. Atque is, quem ad sacrificium destinarant, primum quidem adolescentium manibus ter circum altare cursim agebant; deinde a sacerdote ad stomachum

(84) *Καὶ ὅτι ταῦτα.* Ex eod. l. II, *Περὶ ἀποχ.*, p. 221 novæ edit. Eumdem laudat Cyrillus Alexandrin. tomo III, lib. II *cont. Julian.* p. 75 cod. Græci; Latini, a. l. 4. p. 598, colum. 2, sed quædam subinde resecat.

(85) *Κορωνείᾳ.* Cyrill. et Porphyr., Κορωνίδι. Stephani *Epitom.*, Κορώνην Salaminis partem esse ait; Κορωνείας vero nomen aliis urbibus tribuit; et quibus tamen unam in Cypro collocat, ubi et Salamis.

(86) *Διίφιλος.* Alter ex manuscrip., Διάφιλος. Porphyr., Δίφιλος. Cyrillus ista præterit. Non dubito, quin legendum sit Δίφιλος, quod usitatissimum nomen est: Διίφιλος rarum, Διάφιλος vix auditum.

(87) *Σελεύκου τοῦ θεολόγου.* Ille ipse, credo, est quem Suidas Alexandrinum grammaticum vocat, ad distinctionem alterius Emiseni. Eumdem *Homerici* cognomentum habuisse tradit, atque in omnes fere poetas commentarios edidisse, ac præter alios plerosque, centum de diis scripsisse libros. Unde verisimile est, eum Theologi nomen accepisse.

Digitized by Google

hasta percussus exstructo rogo cremabatur. Hanc vero legem Diiphilus, qui apud Cyprios circa Seleuci Theologi tempora regnabat, tandem abrogavit, ejusque loco bovis sacrificium instituit, quem hominis vice dæmon libenter accepit. Adeo nihil inter utrumque sacrificii genus interest. Similem quoque hominum immolandorum consuetudinem apud Heliopolim Ægypti Amosis sustulit, Manetho teste in eo, quem de priscis moribus ac pietate scripsit. Ac Junoni quidem ejusmodi sacrificium fiebat, lectis ante probatisque hominibus, eodem plane ritu, quem in puris illis vitulis summa quæsitis diligentia, certisque notis insignibus, observabant. Tres autem uno die mactabantur, quorum in locum Amosis totidem cereas hominum imagines suffici jussit. Præterea in insulis Chio ac Tenedo discerptum hominem Baccho Omadio, ut refert Euelpis Carystius, itemque Lacedæmone alium, Apollodoro **156** teste, Marti immolare consueverant. Jam Phœnices, ubi gravius sive bello, sive fame, sive etiam æstu laborarent, necessariorum suorum aliquem Saturno communibus addictum suffragiis immolabant, cujusmodi exemplorum plena est Phœnicum historia, quam Phœnicia lingua a Sanchuniathone conscriptam Philo Byblius in octo digestam libros Græco sermone donavit. Ister etiam auctor est, in eo, quod de Cretensium sacrificiis edidit, volumine, pueros olim Saturno immolari a Curetibus solitos fuisse. At vero Pallas, is qui collecta in unum Mithræ mysteria optime concinnavit, solemnia passim apud omnes ferme populos hominum sacrificia, Adriano imperante funditus exterminata esse tradit. Nam prius quidem et Laodiceæ Syriæ quotannis virgo Palladi mactabatur, nunc autem cerva; et Carthaginenses in Libya hoc sacrificii genere utebantur, quod ab Iphicrate aliquando sublatum est. Dumatii vero Arabiæ populi singulis item annis puerum sub ara, quæ simulacri loco ipsis erat, immolatum sepeliebant. Imo Græcos passim universos, antequam in hostem moverent,

A γενόμενος, τὸ ἔθος εἰς βουθυσίαν μεταστήσας. Προσήκατο δὲ ὁ δαίμων ἀντ' ἀνθρώπου τὸν βοῦν. Οὕτως ἰσάξιόν ἐστι τὸ δρώμενον. Κατέλυσε δὲ καὶ ἐν Ἡλίου πόλει τῆς Αἰγύπτου τὸν τῆς ἀνθρωποκτονίας νόμον Ἄμωσις (88), ὡς μαρτυρεῖ Μάνεθως ἐν τῷ περὶ ἀρχαϊσμοῦ καὶ εὐσεβείας. Ἐθύοντο δὲ τῇ Ἥρᾳ, καὶ ἐδοκιμάζοντο καθάπερ οἱ ζητούμενοι καθαροὶ μόσχοι καὶ συσφραγιζόμενοι. Ἐθύοντο δὲ τῆς ἡμέρας τρεῖς, ἀνθ' ὧν κηρίνους ἐκέλευσεν ὁ Ἄμωσις τοὺς ἴσους ἐπιτίθεσθαι (89). Ἔθυον δὲ καὶ ἐν Χίῳ τῷ Ὠμαδίῳ Διονύσῳ ἄνθρωπον διασπῶντες, καὶ ἐν Τενέδῳ, ὡς φησιν Εὔελπις (90) ὁ Καρύστιος· ἐπεὶ καὶ Λακεδαιμονίους (91) φησὶν ὁ Ἀπολλόδωρος τῷ Ἄρει θύειν ἄνθρωπον. Φοίνικες δὲ ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς ἢ πολέμων, ἢ λοιμῶν, ἢ αὐχμῶν, ἔθυον τῶν φιλτάτων B τινὰ ἐπιψηφίζοντες Κρόνῳ· καὶ πλήρης τε ἡ Φοινικικὴ ἱστορία τῶν θυσάντων, ἣν Σαγχουνιάθων μὲν τῇ Φοινίκων γλώττῃ συνέγραψε, Φίλων δὲ ὁ Βύβλιος εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν δι' ὀκτὼ βιβλίων ἡρμήνευσεν. Ἴστρος (92) δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Κρητικῶν θυσιῶν φησι, τοὺς Κουρῆτας τὸ παλαιὸν τῷ Κρόνῳ θύειν παῖδας. Καταλυθῆναι δὲ τὰς ἀνθρωποθυσίας σχεδὸν τὰς παρὰ πᾶσί φησι Πάλλας, ὁ ἄριστα περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγαγὼν μυστηρίων, ἐπὶ Ἀδριανοῦ (93) τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐθύετο γὰρ καὶ ἐν Λαοδικείᾳ τῇ κατὰ Συρίαν τῇ Ἀθηνᾷ κατ' ἔτος παρθένος, νῦν δὲ ἔλαφος. Καὶ μὴν καὶ οἱ ἐν Λιβύῃ Καρχηδόνιοι ἐποίουν τὴν θυσίαν, ἣν Ἰφικράτης (94) ἔπαυσε. Καὶ Δουμάτιοι δὲ (95) τῆς Ἀραβίας κατ' ἔτος ἕκαστον ἔθυον παῖδα, ὃν ὑπὸ βωμὸν C ἔθαπτον, ᾧ χρῶνται ὡς ξοάνῳ. Φίλαρχος δὲ κοινῶς πάντας τοὺς Ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ πολεμίους ἐξιέναι, ἀνθρωποκτονεῖν ἱστορεῖ. Καὶ παρίημι Θρᾷκας καὶ Σκύθας, καὶ ὡς Ἀθηναῖοι τὴν Ἐρεχθέως καὶ Πραξιθέας θυγατέρα ἀνεῖλον. Ἀλλ' ἔτι γε νῦν τίς ἀγνοεῖ, κατὰ τὴν Μεγάλην πόλιν τῇ τοῦ Λασιαρίου Διὸς ἑορτῇ, σφαζόμενον ἄνθρωπον; » Καὶ πάλιν φησίν· « Ἀφ' οὗ μέχρι νῦν οὐκ ἐν Ἀρκαδίᾳ μόνον τοῖς Λυκαίοις, οὐδ' ἐν Καρχηδόνι τῷ Κρόνῳ κοινῇ πάντες ἀνθρωποθυτοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ περίοδον, τῆς τοῦ νομίμου χά-

(88) *Ἄμωσις.* Hunc Ἄμωσιν plerique, Ἄμασιν nonnulli vocant. Georgius Syncellus, Eusebiomastix, addit Ἀμῶς Africano dici. Verum apud Euseb. nostrum infra l. x, tit. 10, p. 49, Ἄμωσιν Africanus aliquoties nominat, ex Apione. Itemque Tatianus tit. xi, pag. 493, ex Ptolemæo sacerdote Ægyptio. Ex utroque Clemens Alexandrin. tit. xiii, pag. 497. At Josephus ibid. tit. xiii, p. 501, Θμούθωσιν appellavit ex Manethone, qui tamen hic Ἄμωσιν vocat.

(89) *Ἐπιτίθεσθαι.* Forte, ὑποτίθεσθαι, id est, *suffici ac substitui vivorum loco.*

(90) *Εὔελπις.* Qui sit, nondum liquet; Porphyrius Carystium facit. Est autem Κάρυστος oppidum in Euboea.

(91) *Λακεδαιμονίους.* Locus hic Apollodori non occurrit, sed opera ejus plurima perierunt.

(92) *Ἴστρος.* Istri hujus infra quoque meminit l. x. Suidas, Macedo fuerit an Cyrenæus, dubitat: Callimachi servum ac discipulum facit, interpretem Athenæus. Multa versu et soluta oratione scripsit, ut refert idem Suidas. Clemens Alexandr. *Strom.* i, p. 236, opus ei tribuit, *Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀποικίας.* Et l. ii, p. 326, alterum *Περὶ ἰδιότητος ἄθλων.* Plutarch. opusc. *De Pythiæ oracul.*, pag. 403, Ἀλύριον, Ἡρόδοτον, Φιλόχορον, et Ἴστρον nominat, qui τὰς ἐμμέτρους μαντείας συναγαγεῖν μάλιστα φιλοτιμηθέντες, tamen ἄνευ μέτρου χρησμοὺς D γεγραφότες ἦσαν.

(93) *Ἐπὶ Ἀδριανοῦ.* Idem infra p. 164, et orat. *De laudibus Constantini.*

(94) *Ἰφικράτης.* Illene Atheniensis imperator, Pharnabazi Persæ, et Agesilai Lacedæmonii æqualis, reique militaris usu gloriaque clarissimus? Quo de multa inter cæteros Plutarchus, et Diodor. Sicul. lib. xv. Verum, quid ipsi cum Carthaginiensib. negotii fuerit, non reperio. Sane hanc apud illos ἀνθρωποθυσίας κατάλυσιν, Geloni Syracusano principi tribuunt.

(95) *Καὶ Δουμάτιοι δέ.* In priori edit. legebatur, ἣν Ἰφικράτης ἔπαυσε καὶ Δουμάτης. Οἱ δὲ τῆς Ἀραβ. Quibus nihil depravatius. Veriorem ex Porphyrio lectionem repræsentavimus, quam etiam habet Montac. Nisi tamen Δουμάθιοι, cum aspiratione legendum potius est, vel Δουμάνθιοι. Quæ enim Stephani *Epitomar.* Δούμαθα est, eadem a Ptolemæo Δούμανθα vocatur, et in Arabia Deserta collocatur. Glauco tamen, apud eumd. Stephan., urbis hujus πολίτας Δουμαθηνούς appellare mavult.

Digitized by Google

ρι· μνήμης, ἐμφύλιον ἀεὶ αἷμα βαίνουσι πρὸς τοὺς βωμούς. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τῆς προδηλωθείσης κείσθω γραφῆς· ἐκ δὲ τοῦ πρώτου συγγράμματος τῆς Φίλωνος Φοινικικῆς ἱστορίας παραθήσομαι ταῦτα. Magna in Urbe, hominem circa Jovis Latiaris ferias hodieque mactari? » Et rursus : « Ex quo, inquit, ad ætatem usque nostram, non tantum vel in Arcadia solemni Lupercalium festo, vel Carthagine Saturno populus universus homines immolat, sed etiam certo statoque redeuntis anni circulo, ad usurpationem veteris fixæque legibus memoriæ, aras civili semper ac domestico cruore perfundunt. » Hactenus ex Porphyrio. Jam ex primo Philonis de Phœnicum historia volumine hæc pauca subjiciam.

A humano sanguine litavisse, Philarcho referente accepimus. Thracas, Scythasque prætereo, quemadmodum Athenienses Erechthei, Praxitheæque filiam ceciderint, nihil dico. Illud autem quis nescit,

« Ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς ἐν ταῖς μεγάλαις συμφοραῖς τῶν κινδύνων ἀντὶ τῆς πάντων φθορᾶς τὸ ἡγαπημένον τῶν τέκνων τοὺς κρατοῦντας ἢ πόλεως ἢ ἔθνους εἰς σφαγὴν ἐπιδιδόναι λύτρον τοῖς τιμωροῖς δαίμοσι. Κατεσφάττοντο δὲ οἱ διδόμενοι μυστικῶς. Κρόνος τοίνυν, ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι, βασιλεύων τῆς χώρας, καὶ ὕστερον μετὰ τὴν τοῦ βίου τελευτὴν εἰς τὸν τοῦ Κρόνου ἀστέρα καθιερωθείς, ἐξ ἐπιχωρίας νύμφης Ἀνωβρὲτ λεγομένης υἱὸν ἔχων μονογενῆ, ὃν διὰ τοῦτο Ἰεοὺδ ἐκάλουν, τοῦ μονογενοῦς οὕτω; ἔτι καὶ νῦν καλουμένου παρὰ τοῖς Φοίνιξι, κινδύνων ἐκ πολέμου μεγίστων κατειληφότων τὴν χώραν, βασιλικῷ κοσμήσας σχήματι τὸν υἱὸν, βωμόν τε κατασκευασάμενος κατέθυσε. » Ταῦτα μὲν οὖν τοῦτον εἶχε τὸν τρόπον. Εἰκότως ἄρα ὁ θαυμάσιος Κλήμης ἐν τῷ πρὸς Ἕλληνας *Προτρεπτικῷ*, αὐτὰ δὴ ταῦτα ἐπιμεμφόμενος, τοιάδε καὶ αὐτὸς τὴν πλάνην τῶν ἀνθρώπων ἀπολοφύρεται λέγων· « Φέρ' οὖν δή, καὶ τοῦτο προσθῶμεν, ὡς ἀπάνθρωποι καὶ μισάνθρωποι δαίμονες εἶεν ὑμῖν οἱ θεοί, καὶ οὐχὶ μόνον ἐπιχαίροντες τῇ φρενοβλαβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, πρὸς δὲ καὶ ἀνθρωποκτονίας ἀπολαύοντες· νυνὶ μὲν τὰς ἐν σταδίοις ἐνόπλους φιλονεικίας, νυνὶ δὲ τὰς ἐν πολέμοις ἀναρίθμους φιλοτιμίας, ἀφορμὰς σφίσιν ἡδονῆς ποριζόμενοι, ὅπως ὅτι μάλιστα ἔχοιεν ἀνθρωπείων ἀναίδην ἐμφορεῖσθαι φόνων. Ἤδη δὲ κατὰ πόλεις καὶ ἔθνη ὠνεὶ λοιμοὶ ἐπισκήψαντες, σπονδὰς ἀπῄτησαν ἀνηρέρους. Ἀριστομένης γοῦν ὁ Μεσσήνιος τῷ Ἰθωμίτῃ (96) Διὶ τριακοσίους ἀπέσφαξε· τοσαύτας ὁμοῦ καὶ τοιαύτας καλλιερεῖν οἰόμενος ἑκατόμβας· ἐν οἷς καὶ Θεόπομπος ἦν ὁ Λακεδαιμονίων βασιλεὺς, ἱερεῖον εὐγενές. Ταῦροι δὲ τὸ ἔθνος, οἱ περὶ τὴν Ταυρικὴν Χερρόνησον κατοικοῦντες, οὓς ἂν τῶν ξένων παρ' αὐτοῖς ἕλωσι, τούτων δὴ τῶν κατὰ θάλατταν ἐπταικότων, αὐτίκα μάλα τῇ Ταυρικῇ καταθύουσιν Ἀρτέμιδι. Ταύτας σου [a] τὰς θυσίας ἐπὶ σκηνῆς τραγῳδεῖ ὁ Εὐριπίδης. Μόνιμος (97) δὲ ἱστορεῖ ἐν τῇ *Τῶν θαυμασίων συναγωγῇ* ἐν Πέλλῃ τῆς Θετταλίας Ἀχαιὸν ἄνθρωπον Πηλεῖ καὶ Χείρωνι καταθύεσθαι. Λυκτίους (98) γὰρ, Κρητῶν δὲ ἔθνος εἰσὶν οὗτοι, Ἀντικλείδης ἐν *Νόστοις* (99) ἀποφαίνεται ἀνθρώπους ἀποσφάττειν τῷ Διΐ. Καὶ Λεσβίους Διονύσῳ τὴν ὁμοίαν προσάγειν

« Apud veteres, inquit, in more positum erat, ut in summis reipublicæ calamitatibus, penes quos aut civitatis aut gentis imperium esset, ii liberorum suorum charissimi, ultoribus dæmonibus jugulati, sanguine quasi pretio, publicum exitium B interitumque redimerent. Qui vero tum ad sacrificium devovebantur, eos mysticis quibusdam cerimoniis jugulabant. Enimvero Saturnus, quem Phœnices Israelem nominant, quemque post obitum in astrum ejusdem nominis consecrarunt, cum iis in locis regnaret, ac filium unicum ex nympha quadam indigena, quam Anobretten vocabant, suscepisset, eumque propterea Ieudem appellatum, quod ea vox apud Phœnices unigenam **157** etiamnum significet; cumque teterrima belli clades universam in regionem incubuisset, illum ipsum regio cultu ornatum ad aram abs sese prius erectam et instructam immolavit. » Quæ cum ita se haberent, jure sane ac merito Clemens, vir plane singularis, in ea, quam gentilibus inscripsit, *Cohortatione*, eadem ista carpens, hominum illorum cæcitatem his verbis lamentatur: « Nunc autem, inquit, superioribus illud etiam adjungamus, quam immanes dii vestri dæmones fuerint, quamque capitali hominum odio flagraverint, qui eorum non vecordia modo insaniaque delectarentur, sed etiam carnificina cædibusque fruerentur. Quippe modo enim armatas in stadio et ambitiosas commissiones, modo infinitas belli contentiones honoris causa gloriæque susceptas, voluptatis sibi materiam ac segetem accersebant, ut sic indignum in modum humano cruore satiari possent. Jam vero per urbes passim ac populos tanquam teterrimæ pestes grassati, crudeles dirasque libationes expetebant. Sane Aristomenes ille Messenius Ithomitæ Jovi trecentos jugulavit, ratus egregie sese tot tamque lectis hecatombis litasse, quorum e numero Theopompus erat, Lacedæmoniorum rex, illustris utique nobilisque victima. Tauri vero populi, qui circa Tauricam Chersonesum habitant, quotquot apud se peregrinos eo tum errore, tum vi tempestatis appulsos interciperent, e vestigio Tauricæ Dianæ immo-

[a] Ισ. σοι.

(96) *Ἀριστομένης τῷ Ἰθωμίτῃ.* Melius, vel Ἰθωμαίῳ, vel Ἰθωμήτῃ, ut Stephan., et alii, vel etiam, ut Pausanias, Ἰθωμάτῃ, aut Ἰθωμάτᾳ, quod Doricum, planeque Messenicum est : ab Ithoma, Messeniæ *monte*, ubi oppidum ejusdem nominis, *situ opereque* munitissimum.

(97) *Μόνιμος.* De hoc scriptore, ejusque *Ἀνθρωποθυσίᾳ* nihil legi. Forte in Achillis immaturo fato rapti memoriam, Peleo ejus parenti, et Chironi nutritio scelus hoc institutum fuerit.

(98) *Λυκτίους.* Recte; perperam enim apud Clement., habetur Λυκίους.

(99) *Ἀντικλείδης ἐν Νόστοις.* Suidas, Ἀντικλείδης, inquit, οὗτος ἔγραψε περὶ νόστων.

Digitized by Google

labant, quibus sacrificiis tragica sæpius Euripidis theatra personarunt. Scribit etiam Monimus in suo *De rebus admirabilibus* commentario, Pellæ oppido Thessaliæ, hominem Achivum Peleo et Chironi mactari consuevisse. A Lyctiis vero Cretæ insulæ populis Jovi homines jugulari solitos, auctor est Anticlides, in eo, quem *Reditus* inscripsit, opere. Itemque Baccho similem a Lesbiis oblatam esse victimam ex Dosida cognoscimus. Phocæenses quoque, ne præteriti a nobis videantur, hominem integrum Tauricæ Dianæ cremabant, ut testis est Pythocles libro *De concordia* tertio. Adde his et Erechtheum Atticum, et Romanum Marium, qui suas ambo filias immolarunt, Persephonæ quidem Erechtheus, ut apud Demaratum primo *Rerum tragicarum* libro legimus; Averruncis autem Marius, ut ex quarto Dorothei *Rerum Italicarum* libro constat. Perhumanos scilicet ac misericordes exemplis istis habemus dæmones. Quidni vero similem in modum religiosa sanctaque habeantur dæmonum mancipia, seu quæ boni ominis causa servatores illos appellant, **158** seu quæ salutem a salutis insidiatoribus deprecantur. Enimvero dum istis litare sese opinantur, homines ab sese jugulari non cogitant. Atqui non locus profecto hostiam ex parricidio facit: nec si Dianæ quis aut Jovi potius in loco sacro, quam si aliis id genus dæmonibus, vel ad aram, vel in triviis hominem, seu iracundiæ, seu pecuniæ cupiditate commotus jugularit, sacram victimam appellet licet. Parricidium omnino est tale sacrificium. Quid igitur causæ est, vos, o homines animantium omnium sapientissimi, quamobrem cum immanes feras adeo fugere, ac sicubi vel in ursum vel in leonem incidérimus, illico declinare soleamus,

Ut quis cæruleum si forte aspexerit anguem,
Continuo resilit, membrisque pavore solutis,
Aerii sese montis valle abdit in alta:

vos, qui exitiales ac pestiferos dæmones insidiari hominibus, eorumque succensos odio, nihil nisi

(1) Δωσίδας. Ignotus mihi est hic auctor. Tantum apud Suid. reperio Δωσιάδης, ὄνομα κύριον. Ignotus et Pythocles, qui sequitur.

(2) *Φωκαεῖς*. Hervet., *Phocenses*, credo operarum errore. Φώκαια, *Phocæa*, urbs in Ionia, cujus cives Φωκαεῖς, interdum etiam Φωκαιεῖς, ut Πλατιεῖς, *Phocæenses*, aut *Phocæi*. Horatius *Epod.*, od. 16:

Phocæorum
Velut profugit exsecrata civitas.

Φωκίς, *Phocis*, Achaiæ regio; incolæ Φωκεῖς, *Phocenses*. Thucydid. scholiastes, l. 1, p. 11, Φωκεῖς, inquit, οἱ τῆς Ἑλλάδος, ἀπὸ Φωκίδος πόλεως· Φωκαεῖς, οἱ τῆς Ἰωνίας, ἀπὸ Φωκαίας πόλεως. Haud scio num recte Phocidem urbem dixerit, quam cæteri omnes regionem agnoscunt: tametsi Pompon. Mela Phocidem Ioniæ urbem nominet, librariorum, opinor, vitio, cum *Phocæam*, ut Græci omnes, scribere debuissent.

(3) Ἀποπέμψομαι. Clemens, παραπέμψομαι, quod malim.

(4) Ἐρεχθεὺς καὶ Μάριος. Vide Vales. ad Euseb. *De laud. Constantini*, c. 13.

(5) Ὁ Μάριος. Fallor, ni glossema est illud ὁ Μάριος. Nec vero ante dixit, ὁ μὲν τῇ Φερεφάττῃ ὁ Ἐρεχθεύς. Quid quod barbara est hæc loquendi ratio? Quid quod face opus non erat, ut posteriorem hunc Marium esse videremus, qui Dorotheum, in *Rerum Italicar.* libris citari audiremus?

(6) Πῶς δὲ οὐκ ἀνόσιοι, etc. Alter ex manusc., πῶς δὲ οὐκ ἀνόσιοι ἀλόγως. Clemens, πῶς δὲ οὐχ

θυτίαν Δωσίδας (1) λέγει. Φωκαεῖς (2) δὲ, οὐδὲ γὰρ αὐτοὺς ἀποπέμψομαι (3), τούτους Πυθοκλῆς ἐν τρίτῳ *Περὶ ὁμονοίας* τῇ Ταυροπόλῳ Ἀρτέμιδι ἄνθρωπον ὁλοκαυτεῖν ἱστορεῖ. Ἐρεχθεὺς δὲ ὁ Ἀττικὸς, καὶ Μάριος (4) ὁ Ῥωμαῖος τὰς αὐτῶν ἐθυσάτην θυγατέρας· ὧν ὁ μὲν τῇ Φερεφάττῃ, ὡς Δημάρατος ἐν πρώτῃ *Τραγῳδουμένων*, ὁ δὲ τοῖς Ἀποτροπαίοις ὁ Μάριος (5), ὡς Δωρόθεος ἐν τῇ τετάρτῃ *Ἰταλικῶν* ἱστορεῖ. Φιλάνθρωποί γε ἐκ τούτων καταφαίνονται οἱ δαίμονες· πῶς δὲ οὐκ ἀνόσιοι ἀναλόγως (6) οἱ δεισιδαίμονες, οἱ μὲν σωτῆρες ἐπιφημούμενοι, οἱ δὲ σωτηρίαν αἰτούμενοι παρὰ τῶν ἐπιβούλων σωτηρίας; Καλλιερεῖν γοῦν τοπάζοντες αὐτοῖς, σφᾶς αὐτοὺς λελήθασιν ἀποσφάττοντες ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ οὖν παρὰ τὸν τόπον ἱερεῖον γίνεται ὁ φόνος· οὐδ' εἰ Ἀρτέμιδί τις καὶ Διὶ ἐν ἱερῷ ὅθεν χωρίῳ μᾶλλον ἢ ὀργῇ καὶ φιλαργυρίᾳ (7), ἄλλοις ὁμοίως δαίμοσιν ἐπὶ βωμοῖς ἢ ἐν ὁδοῖς ἀποσφάττοι τὸν ἄνθρωπον ἂν ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίσας· ἀλλὰ φόνος ἐστὶ καὶ ἀνδροκτασία ἡ τοιαύτη θυσία. Τί δὴ οὖν, ὦ σοφώτατοι τῶν ἄλλων ζώων ἄνθρωποι, τὰ μὲν θηρία πεφεύγαμεν (8) τὰ ἀνήμερα, κἂν που περιτύχωμεν ἢ ἄρκτῳ ἢ λέοντι, ἐκτρεπόμεθα,

C *Ὡς δ' ὅτε τις* (9) *τε, δράκοντα ἰδὼν, παλίνορ-*
[σος ἀπέστη,
Οὔρεος ἐν βήσσῃς, ὑπό τε τρόμος ἔλλαβε
[γυῖα,
Ἂψ τ' ἀνεχώρησε,

δαίμονας δ' ὀλεθρίους καὶ ἀλιτηρίους, ἐπιβούλους τε καὶ μισανθρώπους καὶ λυμεῶνας ὄντας προαισθόμεθα

ὅσιοι ἀναλόγως. Forte, πῶς δὲ εἰ κἂν ὅσιοι ἀναλόγως. Utraque interrogatio ironica est. Et bene ἀναλόγως, videtur enim quædam ἀναλογία dæmones inter ac disidæmones intercedere; cui ut quoquo modo servirem, δεισιδαίμονας hoc loco *dæmonum mancipia* quam *superstitiosos* vertere malui.

(7) Ἡ ὀργῇ καὶ φιλαργυρίᾳ. Hervetus, *quam iræ et avaritiæ, et aliis similibus dæmonibus*, etc. Pessimi sane dæmones ira et pecuniæ sitis, sed aliam Clementis hoc loco mentem esse arbitror; alioqui scribendum fuit, καὶ ἄλλοις ὁμοίως. Corruptus D locus est, qui, ut sanctur, primum ex Clemente ὁμοίοις pro ὁμοίως reponendum videtur: nam similibus quidem, non tamen similiter, in loco sacro pietatis causa, et in triviis, impellente vel iracundia vel avaritia, homines jugulantur. Deinde, post ἄνθρωπον, distinguendum. Postremo legi possit, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἄνθρωπον, ἱερὸν ἂν ἱερεῖον ἐπιφημίσαι. Quorum verborum sententiam reddidi; tunc enim, ἐπιφημίσαι ἄν, erit proprie, *appellare jure possit*; vel sola metathesi τοῦ ἄν, sic, ἀποσφάττοι ἂν τὸν ἄνθρωπον, ἱερὸν ἱερεῖον ἐπιφημίσας· ut ἀπὸ κοινοῦ intelligatur, ἱερεῖον γίνεται ὁ φόνος.

(8) *Πεφεύγαμεν*. Rectius, opinor, Clemens, περιφεύγομεν, tametsi præteritum illud aoristorum more pro præsenti usurpari possit, vel per verbum *soleo* explicari.

(9) *Ὡς δ' ὅτε τις*. Homer. *Ἰλιάδ. Γ*, v. 33. Notum et illud *Æneid.* II, *Improvisum aspris.* Sed malui Græcam sententiam fidelius reddere.

Digitized by Google

νοι καὶ συνιέντες, οὐκ ἐντρέπεσθε (10), οὐδὲ ἀποστρέφεσθε ; »

Τοσαῦτα καὶ ὁ Κλήμης. Ἔχω δέ σοι καὶ ἄλλον παραστῆσαι μάρτυρα τῆς τῶν ἀθέων καὶ ἀπανθρώπων δαιμόνων μιαιφονίας, Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα, ἄνδρα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἀκριβῆ τὴν γραφὴν ἅπασαν ἐκθέμενον. Γράφει δ' οὖν καὶ οὗτος τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλω αἰτῆσαί ποτε ἀνθρωποθυσίας· τοὺς δ' αἰτηθέντας καρπῶν μὲν ἁπάντων καὶ βοσκημάτων τὸ λάχος ἀποθῦσαι τοῖς θεοῖς, ὅτι δὲ μὴ καὶ ἀνθρώπους, παντοίαις περιστῆναι συμφοραῖς. Οὐδὲν δὲ οἷον (11) καὶ τοῦ συγγραφέως ἀκοῦσαι ὧδέ πη διεξιόντος· « Ὀλίγον δὲ (12) κατέμεινεν ἐν Ἰταλίᾳ τῶν Ἀβοριγίνων προνοίᾳ. Πρῶτον μὲν οὖν τῆς οἰκοφθορίας ταῖς πόλεσιν ἐδόκει αὐχμῷ ἡ γῆ κακωθεῖσα ἄρξαι, ἡνίκα οὔτ' ἐπὶ τοῖς δένδρεσι καρπὸς οὐδεὶς ὡραῖος διέμεινεν, ἀλλ' ὠμοὶ κατέῤῥεον· οὔτε ὁπόσα σπερμάτων ἀνέντα βλαστοὺς ἀνθήσειεν, οὐ στάχυος ἀκμῆς τοὺς κατὰ νόμον ἐξεπλήρου χρόνους· οὔτε πόα κτήνεσιν ἐφύετο διαρκής· τῶν τε ναμάτων τὰ μὲν οὐκ ἔτι πίνεσθαι σπουδαῖα (13) ἦν, τὰ δ' ὑπελίμπανε θέρους, τὰ δ' εἰς τέλος ἀπεσβέννυτο. Ἀδελφὰ δὲ τούτοις ἐγίνετο περὶ προβάτων καὶ γυναικῶν γονάς· ἢ γὰρ ἐξημβλοῦτο τὸ ἔμβρυον, ἢ κατὰ τοὺς τόκους διεφθείρετο· ἔστι δ καὶ τὰς φερούσας συνδιαλυμηνάμενα. Εἰ δέ τι διαφύγοι τὸν ἐκ τῶν ὠδίνων κίνδυνον, ἔμπηρον, ἢ ἀτελὲς, ἢ διὰ ἄλλην τινὰ τύχην βλαφθὲν, τρέφεσθαι χρηστὸν οὐκ ἦν. Ἔπει τα καὶ τὸ ἄλλο πλῆθος τὸ ἐν ἀκμῇ μάλιστα ἐκακοῦτο νόσοις καὶ θανάτοις παρὰ τὰ εἰκότα συχνοῖς. Μαντευομένοις δὲ αὐτοῖς τίνα θεῶν ἢ δαιμόνων παραβάντες τάδε πάσχουσι, καὶ τί ποιήσασιν αὐτοῖς λωφῆσαι τὰ δεινὰ ἐλπὶς, ὁ θεὸς ἀνεῖλεν, ὅτι τυχόντες ὧν ἐβούλοντο οὐκ ἀπέδοσαν ἃ ηὔξαντο, ἀλλὰ προσοφείλουσι τὰ πλείστου ἄξια. Οἱ γὰρ Πελασγοὶ, ἀφορίας αὐτοῖς γενομένης ἐν τῇ γῇ πάντων χρημάτων, ηὔξαντο τῷ Διὶ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι, καὶ τοῖς Καβείροις, καταθύσειν δεκάτας (14) τῶν προσγενησομένων ἁπάντων. Τελεσθείσης δὲ τῆς εὐχῆς, ἐξελόμενοι καρπῶν τε καὶ βοσκημάτων ἁπάντων τὸ λάχος, ἐπέθυσαν τοῖς θεοῖς, ὡς δὴ κατὰ τούτων μόνων εὐξάμενοι. Ταῦτα δὲ Μυρσίλος ὁ Λέσβιος ἱστόρηκεν, ὀλίγου δεῖν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι γράφων, οἷς ἐγὼ νῦν, πλὴν ὅσον

A ipsorum pestem interitumque moliri sentitis atque agnoscitis, non moveamini tamen, nec vestros ipsi hostes aversemini? »

Hæc Clemens. Ego vero, quem tibi producam, alium præterea impiorum atque immanium dæmonum carnificinæ testem habeo, Dionysium Halicarnassensem, virum, qui accurate in primis historiam Romanorum perscripsit universam. Refert igitur ipse quoque, Jovem et Apollinem aliquando humanas hostias exegisse, eos vero, a quibus exegerant, tametsi frugum pariter ac pecorum omnium iis decimas obtulissent, quod tamen hominibus pepercissent, nihil non calamitatis subiisse. Verum auctorem ipsum rem his verbis narrantem audire præstat: « Exiguæ tamen, inquit, Pelasgorum in Italia B reliquiæ, Aboriginum cura studioque resederunt. Ac per civitates quidem in familiarium exitium vis mali tum primum grassari cœpit, cum, terra immedico æstu laborante, nec pomi genus ullum ad justam usque maturitatem arbori hæreret suæ, sed acerba passim omnia deciderent; nec sata prorsus ulla, tametsi jam educto germine florem ostendissent, tempus roborandæ maturandæque spicæ necessarium attingerent: nec jumentis satis herbæ proveniret: adeoque fontes aut ejusmodi aqua fluerent, quæ bibi secure non posset, aut deficerent per æstatem, aut penitus hausti arescerent. Affinis gemina erat pecudum æque ac mulierum feturæ pestis. Nam vel abortivi fetus ejiciebantur, vel in ipso partu interibant, idque cum certo nonnunquam matrum ipsarum exitio. Quod si qui forte C nascendi periculum evitarent, truncі tamen, aut inchoati, aut alio **159** quocunque vitio affecti, eoque minus ad alendum idonei nascebantur. Reliqua vero justæ aut florentis ætatis multitudo morbos necesque gravissimas ferebat, ac longe, quam antea, crebriores. Qui cum oraculum consuluissent, cujus ob dei vel dæmonis offensionem ista paterentur, quibusque religionis officiis urgentis calamitatis leniendæ ac mitigandæ spes esset, hoc abs deo responsi tulere; cum votorum ipsi compotes evasissent, sua tamen diis vota minime reddidisse, quæ enim pretio reliquis anteirent, eorum adhuc esse debitores. Cum enim Pelasgi etiam an-

D

(10) *Οὐκ ἐντρέπεσθε.* Clemens, οὐκ ἐκτρέπεσθε, melius; nam et præcessit τὸ ἐκτρεπόμεθα, et sequitur οὐδὲ ἀποστρέφεσθε. Quid quod minus erga dæmones convenit illa pudoris verecundiæque significatio?

(11) *Οὐδὲν δὲ οἷον.* Vulgo, *nihil vetat*, malui tamen, *præstat*; nam præterquam quod οὐδὲν οἷον sæpe ὑποκοριστικόν est, ut οὐχ ἥκιστα, pro μάλιστα, videtur etiam idem significare quod Gallice dicimus, *Il n'y a rien de tel que*, etc. Demosth. *in Midiam*, οὐδὲν γὰρ οἷον ἀκούειν αὐτοῦ τοῦ νόμου. Quod reddere malim, *Nihil enim tanti fuerit, quanti legem ipsam audire*, quam, ut vulgo, *nihil enim vetat. Gall. Car il n'y a rien de tel que d'entendre la loi même.*

(12) *Ὀλίγον δέ.* Locus exstat lib. I, p. 18 edition. Græco-Lat.

(13) *Πίνεσθαι σπουδαῖα Ad potum idonea*, quomodo σπουδαῖος οἶνος, σπουδαῖον μέλι, σπουδαῖα σπέρματα. Quod vulgarius, infra l. x, p. 677, πίνεσθαι χρηστόν dixit, πίνεσθαί τε οὐκέτι χρηστὸν ἦν τὸ ἐκ ποταμοῦ κομισθὲν ὕδωρ. Et hic, p. 159, τρέφεσθαι χρηστόν, cujus loco, τρέφεσθαι σπουδαῖον dici quoque possit.

(14) *Καταθύσειν δεκάτας.* Non absimile decimarum genus iis Dodonæus Jupiter imperarat, supra p. 16, eos ad petendum Latium cohortatus. Oraculi verba: Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατόρνιον αἶαν (ita legend., non Σατορνίαν. Eam vero Latii partem intelligit, quam Siculi jam insederant).

Ἧδ' Ἀβοριγίνεων κοτύλην, οὗ νῆσος ὀχεῖται.
Οἷς δραμιχθέντες, δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ·
Καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ, καὶ τῷ Πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Digitized by Google

tea rerum omnium sterilitate premerentur, Jovi, Apollini, et Cabiris eorum, quæ sibi nascerentur, omnium decimas voverant; ideoque rei votorum effecti, eximias fructuum ac pecorum universorum decimas diis consecrarant, quasi suis eas tantum, nihilque præterea votis inclusissent. Atque hæc totidem pene verbis a Myrsilo Lesbio commemorantur, nisi quod Tyrrhenos ipse populos istos, non Pelasgos appellat, cujus rei causa postmodum a nobis afferetur. Cæterum cum de relati oraculi mente nullo modo conjicere possent, dubiis animique pendentibus, e senioribus unus aliquis eam solerter assecutus, eos gravissime falli denuntiavit, si immerito sibi succensere deos putarent: nam rerum quidem ac fortunarum primitias rite atque uti æquum erat persolutas omnes diis fuisse; at natorum per id tempus hominum sortem, quæ maximi omnium ab iis fieret, etiam tum deberi. Quare si eorum præterea justam dii quoque partem acciperent, tum demum oraculum felicem exitum habiturum. Hanc senis orationem probare alii, alii contra suspectam habere, quasi fraude doloque compositam. Mox tamen auctorem e turba quempiam secutis, placuit denuo, hominumne decimas expeteret, numen consulere: quod ubi sic faciendum missis consultoribus respondisset, continuo seditio exoritur, quod inter eos de decimandi ratione convenire non posset. Ac primo quidem inter ipsos civitatum principes turbari cœptum, mox cætera quoque multitudo de principibus male suspicatur. Ergo nullo ordine tumultuari, sedesque mutare, sed uti par erat homines deorum stimulis ac pœnis agitatos. Quo factum, ut ædes integræ funditus delerentur, parte eorum alio commigrante, cum propinqui discedentium nefas putarent, et divelli a necessariis, et cum inimicissimis residere. Primum igitur isti omnes, relicta Italia, partim in Græciam, partim in **160** barbaras plerasque regiones dissipati sunt: secundum quos alii deinceps eamdem subiere fortunam, cum id ipsum quotannis eveniret. Nec enim desinebant civitatum moderatores lectas subinde adolescentium primitias eximere, partim ut sese numinum religione solverent, partim quod ab iis, qui effugissent, novas seditiones metuerent. Multi quoque odio ac simultate per

οὐ Πελασγοὺς καλεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ Τυρρηνούς· τὴν δ' αἰτίαν (15) ὀλίγον ὕστερον ἐρῶ. Ὡς δὲ ἀπενεχθέντα τὸν χρησμὸν ἔμαθον, οὐκ εἶχον τὰ λεγόμενα συμβαλεῖν. Ἀμηχανοῦσι δὲ αὐτοῖς τῶν γεραιτέρων τις λέγει, συμβαλὼν τὸ λόγιον, ὅτι τοῦ παντὸς ἡμαρτήκασιν, εἰ οἴονται τοὺς θεοὺς ἀδίκως αὐτοῖς ἐγκαλεῖν· χρημάτων μὲν γὰρ ἀποδεδόσθαι τὰς ἀπαρχὰς αὐτοῖς ἁπάσας ὀρθῶς τε καὶ σὺν δίκῃ· ἀνθρώπων δὲ γονῆς τὸ λάχος, χρῆμα παντὸς μάλιστα θεοῖς τιμιώτατον, ὀφείλεσθαι· εἰ δὲ δὴ καὶ τούτων λάβοιεν τὴν δικαίαν μοῖραν, τέλος ἕξειν σφίσι τὸ λόγιον. Τοῖς μὲν δὴ ὀρθῶς ἐδόκει λέγεσθαι ταῦτα· τοῖς δ' ἐξ ἐπιβουλῆς συγκεῖσθαι ὁ λόγος. Εἰσηγησαμένου δέ τινος τὴν γνώμην τὸν θεὸν ἐπέρεσθαι, εἰ αὐτῷ φίλον ἀνθρώπων δεκάτας ἀπολαμβάνειν, πέμπουσι τὸ δεύτερον θεοπρόπους· καὶ ὁ θεὸς ἀνεῖλεν οὕτω ποιεῖν. Ἐκ δὲ τούτου στάσις αὐτοὺς καταλαμβάνει περὶ τοῦ τρόπου τῆς δεκατώσεως [a]. Καὶ ἐν ἀλλήλοις οἱ προεστηκότες τῶν πόλεων τότε πρῶτον ἐταράχθησαν· ἔπειτα καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος δι' ὑποψίας τοὺς ἐν τέλει ἐλάμβανεν. Ἐγίνοντο δὲ οὐδενὶ κόσμῳ αἱ ἐπαναστάσεις (16-17)· ἀλλ' ὥσπερ εἰκὸς, οἵστρῳ καὶ θεοβλαβείᾳ ἀπελαυνομένων (18), καὶ πολλὰ ἐφέστια ὅλα ἐξηλείφθη, μέρους αὐτῶν μεθισταμένου· οὐ γὰρ ἐδικαίουν οἱ προσήκοντες τοῖς ἐξιοῦσιν ἀπολείπεσθαι τῶν φιλτάτων, καὶ ἐν τοῖς ἐχθίστοις ὑπομένειν. Πρῶτον μὲν δὴ οὗτοι πάντες, μεταστάντες ἐξ Ἰταλίας, εἴς τε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον πολλὴν ἐπλανήθησαν· μετὰ δὲ τοὺς πρώτους ἕτεροι τὸ αὐτὸ ἔπαθον, καὶ τοῦτο διετέλει γινόμενον ἐπὶ ἔτη. Οὐ γὰρ ἀνίεσαν οἱ δυναστεύοντες ἐν ταῖς πόλεσι, τῆς ἀνδρουμένης αἰεὶ νεότητος ἐξαιρούμενοι τὰς ἀπαρχὰς, τοῖς τε θεοῖς τὰ δίκαια ὑπουργεῖν ἀξιοῦντες καὶ στασιασμοὺς ἐκ τῶν διαλαθόντων δεδιότες. Ἦν δὲ πολὺ καὶ τὸ πρὸς ἔχθραν, οὐκ προφάσει εὐπρεπεῖ ἀπελαυνόμενοι [b] ὑπὸ τῶν διαφόρων. Ὥστε πολλαὶ αἱ ἐπαναστάσεις [c] ἐγίνοντο, καὶ ἐπὶ πλεῖστον γῆς τὸ Πελασγικὸν γένος διεφορήθη. » Καὶ μετὰ βραχέα φησί· « Λέγουσι δὲ (19) καὶ τὰς θυσίας ἐπιτελεῖν τῷ Κρόνῳ καὶ τοὺς παλαιοὺς, ὥσπερ ἐν Καρχηδόνι τέως (20) ἡ πόλις διέμεινε, καὶ παρὰ Κελτοῖς εἰς τόδε χρόνου γίνεται, καὶ ἐν ἄλλοις τισὶ τῶν πρὸς Ἑσπερίων ἐθνῶν ἀνδροφονοῦσιν. Ἡρακλέα τε παῦσαι τὸν νόμον τῆς θυσίας, βουληθέντα τόν τε βωμὸν ἱδρύσασθαι τὸν ἐπὶ τῷ Σατορνίῳ (21), καὶ κατάρξασθαι θυμάτων ἀγνῶν ἐπὶ

[a] D., δεκατεύσεως. [b] Dion. ἀπελαυνόμενον. [c] *Isocr.* μεταναστάσεις.

(15) *Τὴν δ' αἰτίαν.* De causa illa pluribus disputat Dionys., pag. 20, 21, 22, 23. Concludit, meo judicio, verissime, gentes fuisse duas, Pelasgos atque Tyrrhenos, sic tamen ut cum Pelasgi, ab Hellenibus patria pulsi, Tyrrhenorum in solo consedissent, non tantum generis utriusque facta permistio sit, verum etiam nominis ejusdem secuta communio, ut Tyrrheni omnes ab aliis, ab aliis Pelasgi promiscue dicerentur. Sic ante, Phrygum, Teucrorum, atque Trojanorum fuerat; sic etiamnum viget Francorum Gallorumque commune nomen.

(16-17) *Ἐπαναστάσεις.* Conjiciebam μεταναστάσεις. At uterque manuscr. ἀπαναστάσεις habet, non modo hic, sed etiam pag. sequente. Quæ vox et idem significat, et leviori mutatione sufficitur.

(18) *Θεοβλαβείᾳ ἀπελαυνομένων.* Dion., ἀπελαυνόμεναι, quod diurniusculum videtur. Genus hoc hominum iidem Græci ποινήλατον significanter vocare solent.

(19) *Λέγουσι δέ.* Idem Dionys. eod. lib., p. 30.

(20) *Τέως.* Melius quadraret ἕως.

(21) *Ἐπὶ τῷ Σατορνίῳ.* Collem Capitolinum intelligit, quem Saturnium antiquitus vocabant. Idem pag. 27 diserte: Λόφον ἐπιτήδειον εὑρόντες, τριστα-δίῳ δὲ μάλιστα μήκει τοῦ Παλαντίου διειργόμενον, ὃς νῦν μὲν Καπιτωλῖνος ὀνομάζεται, ὑπὸ δὲ τῶν τότε ἀνθρώπων Σατόρνιος ἐλέγετο, ὥτπερ ἂν εἴποι τις Ἑλλάδι φωνῇ, *Κρόνιος.*

Digitized by Google

καθαρῷ πυρὶ ἁγιαζομένων. Ἵνα δὲ μηδὲν ᾖ τοῖς ἀνθρώποις δέους ἐνθύμιον, ὡς πατρίων ἠλογήκει (22) θυσιῶν διδάξαι τοὺς ἐπιχωρίους ἀπομειλισσομένους τὴν τοῦ θεοῦ μῆνιν, ἀντὶ τῶν ἀνθρώπων, οὓς συμποδίζοντες, καὶ τῶν χειρῶν ἀκρατεῖς ποιοῦντες, ἔῤῥιπτον εἰς τὸ τοῦ Τιβέρεως ῥεῖθρον, εἴδωλα ποιοῦντες ἀνδρείκελα, κεκοσμημένα τὸν αὐτὸν ἐκείνοις τρόπον, ἐμβάλλειν εἰς τὸν ποταμὸν, ἵνα τὸ τῆς ὀττείας ὅ τι δή ποτε ἦν ἐν ταῖς ἁπάντων ψυχαῖς παραμένον ἐξαιρεθῇ, τῶν εἰκόνων τοῦ παλαιοῦ πάθους ἔτι σωζομένων. Τοῦτο δὲ καὶ μέχρις ἐμοῦ ἔτι διετέλουν Ῥωμαῖοι δρῶντες, ἔτι « μικρὸν ὕστερον ἑαυτῆς ἰσημερίας, ἐν μηνὶ Μαΐῳ ταῖς καλουμέναις εἰδοῖς, διχομήνιδα βουλόμενοι ταύτην εἶναι τὴν ἡμέραν· ἐν ᾗ προθύσαντες ἱερεῖα τὰ κατὰ τοὺς νόμους οἱ καλούμενοι Ποντίφικες, ἱερέων οἱ διαφανέστατοι, καὶ σὺν αὐτοῖς αἱ τὸ ἀθάνατον πῦρ διαφυλάττουσαι παρθένοι, στρατηγοί τε καὶ τῶν ἄλλων πολιτῶν, οὓς παρεῖναι ταῖς ἱερουργίαις θέμις, εἴδωλα εἰς μορφὴν ἀνθρώπων εἰκασμένα τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τῆς ἱερᾶς γεφύρας βάλλουσιν εἰς τὸ ῥεῦμα τοῦ Τιβέρεως, Ἀργείους αὐτὰ καλοῦντες. » Τοσαῦτα μὲν δὴ ταῦτα. Καὶ ὁ Διόδωρος δὲ τὰ ὅμοια τούτοις ἐν εἰκοστῇ βίβλῳ τῆς *Ἱστορικῆς Βιβλιοθήκης* ἱστορεῖ, μετὰ τὴν Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος τελευτὴν, ἐπὶ τοῦ πρώτου Πτολεμαίου, περὶ Καρχηδονίων ὑπὸ Ἀγαθοκλέους (23) τοῦ Σικελίας τυράννου πολιορκουμένων, ταῦτα πρὸς λέξιν γράφων· « Ἠτιῶντο (24) δὲ καὶ τὸν Κρόνον αὐτοῖς ἐναντιοῦσθαι, καθόσον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις θύοντες τούτῳ τῷ θεῷ τῶν υἱῶν τοὺς κρατίστους, ὕστερον ὠνούμενοι λάθρα παῖδας, καὶ θρέψαντες ἔπεμπον ἐπὶ τὴν θυσίαν, καὶ ζητήσεως γενομένης, εὑρέθησάν τινες τῶν καθιερουργημένων ὑποβολιμαῖοι γεγονότες. Τούτων δὲ λαβόντες ἔννοιαν, καὶ τοὺς πολεμίους πρὸς τοῖς τείχεσιν ὁρῶντες στρατοπεδεύοντας, ἐδεισιδαιμόνουν ὡς καταλελυκότες τὰς πατρίους τῶν θεῶν τιμάς. Διορθώσασθαι δὲ τὰς ἀγνοίας σπεύδοντες, ἀκοσίους μὲν τῶν ἐπιφανεστάτων παίδων προκρίναντες, ἔθυσαν δημοσίᾳ· ἄλλοι δ', ἐν διαβολαῖς ὄντες, ἑκουσίως ἑαυτοὺς ἔδοσαν, οὐκ ἐλάττους ὄντες τριακοσίων. Ἦν δὲ παρ' αὐτοῖς ἀνδριὰς Κρόνου χαλκοῦς, ἐκτετακὼς τὰς χεῖρας ὑπτίας ἐκτεταμένας ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε τὸν συντιθέντα τῶν παίδων ἀποκωλύεσθαι (25), καὶ πίπτειν εἴς τι χάσμα πλῆρες πυρός. »

honestam causam ac speciem ab adversa factione pulsi, multæque propterea migrationes, quæ Pelasgam gentem varias in terras longe lateque deportarunt. » Ac paucis interjectis, « Ferunt etiam, inquit, Saturno veteres (quemadmodum et Carthagine dum superstes esset, et apud Gallos etiamnum, aliosque nonnullos Occidentis populos fieri solet) homines immolasse : qui mos sublatus ab Hercule fuerit, cum ipse princeps et aram in colle Saturnio erigere, et purarum hostiarum primitias puro igni consecrare voluisset. Atque is, ut ipsos omni metu ac religione solveret, si qua forte sese, tanquam patriis sacris neglectis, obligatos putarent, hanc eos placandi numinis rationem docuit, ut in locum hominum, quos manibus ante pedibusque revinctis in Tiberim projiciebant, hominum simulacra eodem ornata cultu, eodemque ritu in fluvium mittenda sufficerent; uti si quid adhuc religionis in cujusquam animo resideret, totum id funditus, retenta vel specie tenus sacrificii veteris usurpatione, tolleretur. Atque hunc morem etiamnum Romani servant, paulo post vernum æquinoctium, Maiis, quas appellant, Idibus, sic nimirum ut eo die dimidiatus lunæ orbis appareat. Tum vero solemnibus hostiis rite mactatis, pontifices (quod summum apud eos sacerdotium est) simulque vestales virgines, quibus immortalis ignis credita custodia est una cum prætoribus cæterisque civibus, quos quidem sacris interesse fas est, triginta id genus hominum in speciem conformatas imagines (Argeos ipsi vocant) in Tiberim fluvium de Sacro ponte dejiciunt. » Hactenus Dionysius. Nec absimilia sunt, quæ a Diodoro Siculo narrantur, libro *Historicæ Bibliothecæ* vicesimo, ubi post Alexandri Macedonis obitum, circa Ptolemæi primi tempora, de Carthaginensibus ab Agathocle Siciliæ **161** tyranno obsessis ad verbum ita scribit: « Iratum, inquit, sibi præterea Saturnum esse hac de causa dictitabant, quod cum ipsi antea liberorum suorum florem immolarent, deinceps non nisi pueros quosdam furtim coemptos atque abs sese educatos ad sacrificium submitterent. Itaque hac de re quæstione habita, nonnullos ex iis, qui sacro ac solemni ritu cæsi erant, supposititios fuisse reperierunt. Quæ cum secum ipsi reputarent, hostiumque castra mœnibus suis imminere cernerent, magna illis injecta religio est, quasi patrios deorum honores sustulissent. Atque hunc errorem ut mature procurarent, primum quidem eximios communibusque lectos suffragiis adolescentes omnino ducentos publice immolarunt: deinde vero alii præterea, qui violatæ religionis suspecti vulgo essent, ultro sese ac sponte obtulerunt, trecentis haud pauciores. Erat autem apud eos simulacrum Saturni æreum, supinis ac pendentibus in terram manibus, ut impositus ipsis adolescens subjectam in foveam ignique plenam volveretur ac rueret. »

Τοιαῦτα δὴ καὶ οὗτος διὰ τῆς οἰκείας *Ἱστορίας* παρέδωκεν. Εἰκότως ἄρα καὶ ἡ παρ' Ἑβραίοις Γραφὴ καταμέμφεται τοῖς τὰ τοιαῦτα ζηλώσασι τῶν ἐκ

Hæc suis in *Historiis* Diodorus. Quamobrem jure sane ac merito Hebræorum litteris carpuntur illi atque reprehenduntur, qui ex circumcisorum numero

« ὅσον τι D.

(22) *Ἠλογηκόσι*. Dion., qui paulo ante om. δέους.

(23) *Ἀγαθοκλέους*. Fuse Diodor. Sicul. l. XIX ab initio, et lib. XX.

(24) *Ἠτιῶντο*, etc. Diodor. l. XX, p. 756 D. edit. Græco L., post luculentam illam Agathoclis de Carthaginiensibus victoriam.

(25) *Συντιθέντα τ. π. ἀποκωλύεσθαι*. Facilis erat conjectura, legendum esse, ἐπιτεθέντα, et ἀποκυλίεσθαι, quod utrumque postea in Diodoro reperi.

Digitized by Google

cum essent, iisdem tamen sese flagitiis inquinarent, *Et immolabant filios suos et filias suas dæmoniis. Et infecta est terra in sanguinibus, et contaminata est in operibus eorum* [23]. Ac mihi quidem persuadeo, manifeste quemvis ex superioribus intelligere, primum illum eumdemque vetustissimum simulacra erigendi morem, omnibusque communem gentibus numinum seu verius idolorum fictionem, a dæmonibus, nec ab iis sane, qui boni vocantur, sed omni scelere flagitioque teterrimis profectam esse atque institutam. Ut prophetici hujus oraculi veritas liquido constet, *Omnes dii gentium dæmonia* [24], nec non illius apostolici, *Quæ immolant, dæmoniis immolant, et non Deo* [25]. Enimvero, si boni vestigium in iis ullum esset, quamobrem bonorum appellationem jure sortirentur, eos utique natura sua cum benignos, ac salutis omnium cupidos, tum vero amantes justitiæ, hominumque studiosos ac defensores esse oporteret. Cujusmodi si essent, qui fieri posset, ut hominum cædibus ad delectationem voluptatemque fruerentur? fruerentur autem? imo, uti non hominum genus a nefario scelere suis ipsi oraculis deterrerent? Sed illi profecto hominibus ipsis longe pejores ac deteriores sint, necesse est, quippe cum homines pœnis legibus constitutis parricidas istos saniorem ad mentem revocarint. **162** Neque enim unus aliquis deorum is fuit, sed hominum, per quem effectum est, ut pestifera hominum immolandorum eaque tam diuturna consuetudo tolleretur. Verumtamen improborum dæmonum totum id fuisse, clarius etiam intelliges, si de infanda illa effusaque scortandi libidine, cujus etiamnum apud Heliopolim Phœniciæ, atque alios plerosque populos usus est, tecum ipse cogitaveris. Adulteria siquidem, corruptelas, aliaque id genus incesta flagitia, sic tanquam nomen aliquod in deorum suorum cultu repræsentanda esse defendunt, adeoque turpitudinis indignissimæ suas quoque primitias ipsis offerendas, fœdi videlicet infamisque commercii fructum iis, perinde ut eximium quoddam grati animi monimentum consecrando. Sunt enim humanarum hostiarum isthæc affinia. Quod si ab homine temperante ac moderato alienum est, non modo cædibus, verum etiam dictu fœdis libidinibus, nefariisque muliercularum speciem venalem habentium stupris delectari : longe profecto dicendum est, seu deos, seu bonos etiam dæmones ab iis expetendis ac probandis abesse. Sin autem quispiam forte erit, qui ista quidem ad improbos dæmones pertiA περιτομῆς, φάσκουσα· « Καὶ ἔθυον τοὺς υἱοὺς αὐτῶν, καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν τοῖς δαίμοσι· καὶ ἐφονοκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι, καὶ ἐμιάνθη ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν. » Ἀλλὰ γὰρ ἡγοῦμαι διὰ τούτων ἀπεληλέγχθαι σαφῶς, δαιμονικήν τινα γεγονέναι τὴν παλαιτάτην καὶ πρώτην τῶν ξοάνων ἵδρυσιν, καὶ πᾶσαν τὴν εἰδωλικὴν τῶν ἐθνῶν θεοποιίαν, καὶ δαιμόνων οὐκ ἀγαθῶν, ἀλλὰ τὰ πάντα μοχθηροτάτων καὶ φαύλων. Ὡς ἐπαληθεύειν τὸ φάσκον ἐν προφητείαις λόγιον· « Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια· » τό τε ἀποστολικὸν, δι' οὗ φησιν, ὅτι « Ἃ θύουσι, δαιμονίοις καὶ οὐ Θεῷ θύουσιν· » ἢ εἴ τι γε ἦν ἀγαθὸν ἐν αὐτοῖς, ὡς διὰ τοῦτο καὶ τῆς τῶν ἀγαθῶν μεταλαχεῖν προσηγορίας, εὐεργετικὸν ἂν ἦν, καὶ πάντων σωτήριον, φίλον τε δικαιοσύνης καὶ ἀνθρώπων κηB δεμονικόν. Τοιοῦτον δὲ ὄν, πῶς δὲ οὐκ ἀπεῖργε διὰ χρησμῶν τὸ ἀνθρώπινον γένος τοιαῦτα πράττειν; Ἦπου χεῖρον ἦν καὶ φαυλότερον ἀνθρώπων, οἵγε νόμων τιμωρίαις ἐξάντεις τοὺς μιαιφόνους κατέστησαν (26). Οὐ γὰρ θεός τις ἦν, ἀλλ' ἄνθρωπος (27), ὃ τῆς ἀνθρωποθυσίας τὴν χρόνιον καὶ μακρὰν παραλύσας νόσον. Ὅτι δὲ φαύλων ἦν καὶ πονηρῶν ταῦτα δαιμόνων, εἴη ἔτι μᾶλλόν σοι συμφανὲς, εἰ λογίσαιτο τὰ τῆς ἐπιῤῥήτου καὶ ἀκολάστου πορνείας αὐτῶν τῆς ἐν Ἡλίου πόλει τῆς Φοινίκης εἰσέτι νῦν ἐπιτελούμενα, καὶ παρὰ πλείστοις ἄλλοις ἀνθρώπων. Μοιχείας γοῦν καὶ φθορὰς, καὶ παρανόμους ἑτέρας μίξεις ἐπὶ τιμῇ θεῶν, ὥσπερ τι χρέος ὀφειλόμενον, χρῆναί φασιν ἐκτελεῖν, καὶ τῆς μοιχιδίου καὶ πορνικῆς πράC ξεως τοῖς θεοῖς ἀπάρχεσθαι, τῆς ἀκλεοῦς ταύτης καὶ ἀσέμνου ἐμπορίας, ὥσπερ τι χαριστήριον ἀγαθὸν τοὺς καρποὺς αὐτῆς ἀνατιθέντας· ὅμοια γὰρ ταῦτα τοῖς ἀνθρωποθυσίαις. Εἰ δὴ οὖν οὐδὲ σώφρονος ἀνδρὸς οἰκεῖον τὸ χαίρειν φόνοις, αἰσχροῤῥημοσύναις τε καὶ παρανόμοις γυναικῶν μίξεσιν, ἐπὶ μισθῷ τὴν ὥραν ἀπεμπολούσαις, πολλοῦ δεῖ φάναι θεῶν ἢ δαιμόνων εἶναι ἀγαθῶν τὸ ἀποδέχεσθαι τὰ τοιαῦτα. Εἰ δὲ δὴ λέγοι τις, φαύλων μὲν ὁμολογουμένως εἶναι ταῦτα δαιμόνων, πλὴν ἀλλ' ἑτέρους εἶναι τοὺς ἀγαθοὺς, οὓς δὴ μάλιστα σέβειν αὐτοὺς οἷα σωτῆρας· πευστέον ποῦ ἄρα ἦσαν αὐτοῖς οἱ ἀγαθοὶ σωτῆρες, εἰ δὴ καὶ τούτους ἐσεβον, ὥστε μὴ τοὺς πονηροὺς τοιαῦτα δρῶντας κατὰ τῶν προσφύγων ἀπερύκειν. Ποῦ δὲ οἱ ἀγαθοὶ δαίμονες, τοὺς [b] βλαπτικοὺς μὴ ἀπελαύνειν, καὶ τοῖς θεραπεύουσι συμμαχεῖν; Τί δὲ καὶ περιεD φρόνουν παρορῶντες τὸ λογικὸν, καὶ θεοφιλὲς ἀνθρώπων γένος, τῇ τῶν φαύλων δαιμόνων ὠμότητι καταπρυχόμενον; Οὐχὶ δὲ ἄντικρυς τοῖς πᾶσι προεκήρυττον ἀμεταστρεπτὶ φεύγειν, καὶ ἀποτρέπεσθαι πάντα θεὸν ὀνομαζόμενον, ὡς οὐ θεὸν, ἀλλὰ φαῦλον

[23] Psal. xxxv, 37. [24] Psal. xcv, 5. [25] I Cor. x, 20.

[a] *Isc.* αὐτοῖς. [b] *Isc.* ὡς τοὺς.

(26) *Ἐξάντεις κατέστησαν.* Id est, ὑγιαίνοντας ἀπέφηναν, εἰ τὴν ὑγίειαν ἀποκατέστησαν. Hesych., *Ἐξάντης*, ὁ τῆς νόσου ἔξω ὤν. Corrupta sunt quæ apud illum sequuntur : *Ἐξαντῶν*, ἀντιάζων τῆς κόῤῥης καὶ τὸ ὑπόγονον, οἷον ὑπογενειάζων, ἢ οὕτως ἐξαντῶν κατὰ τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἐξορκῶν, τὸν ὑγιαίνοντα γὰρ ἐξάντη ἔλεγον. Forte legi possit, *Ἐξαντῶν*, ἀντιάζων τῆς κόῤῥης καὶ τοῦ γενείου, vel τοῦ ὑπὸ γένειον, οἷον ὑπογενειάζων· ἢ οὕτως· *Ἐξαντῶν*, κατὰ τῆς ὑγείας ἐξορκῶν· hoc est, *per salutem aut sanitatem adjurans; nam istud* κατὰ *terrentis est, διὰ obtestantis esset*, etc. Zenobius centur. 3, paræm. 95, proverbialiter usurpari ait, Ἐξάντης λεύσσω τοὐμὸν κακὸν ἄλλον ἔχοντας, additque: Ἐξάντης τὸν ὑγιῆ δηλοῖ, καὶ τὸν ἔξω ἀτης. Eadem Suidas.

(27) *Ἀλλ' ἄνθρωπος.* Supra pag. 156 et infra 164, id sub Adriano potissimum contigisse refert.

Digitized by Google

δαίμονα, ᾧ τὰ ὠμὰ, καὶ ἀπάνθρωπα, καὶ παράνομα, καὶ αἰσχρὰ φίλα τυγχάνει; Καὶ εἴτε τις ἦν πάλαι πρότερον ἐν Ῥόδῳ νενομισμένος θεὸς, χαίρων ἀνθρωποθυσίαις, τοῦτον ὁ ἀληθὴς Θεὸς, εἴτις ἦν ἄρα, τὴν πρᾶξιν ἐπισχὼν, οὐ θεὸν, ἀλλὰ φαῦλον ἡγεῖσθαι δαίμονα τοῖς πᾶσι προεκήρυξεν; Εἴτε ἐν Σαλαμῖνι τῇ πρότερον Κορωνείᾳ ὀνομαζομένῃ, ἐν ᾗ ἐν μηνὶ κατὰ Κυπρίους Ἀφροδισίῳ ἐθύετο ἄνθρωπος· καὶ τοῦτον ὃν[a] ὁ ἀληθὴς Θεὸς ἀπέφηνεν ἀλιτήριον εἶναι δαίμονα, παύσας ὡς ἀσεβὲς καὶ ἀνόσιον τὸ γινόμενον; Εἰ δὲ καὶ ἐν Ἡλίου πόλει τῆς Αἰγύπτου τὸν τῆς ἀνθρωποκτονίας νόμον Ἄμωσις ἔλυσε, πολὺ κρείττονα τῷ Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον ὁ ἀληθὴς Θεὸς ἐδίδαξεν ἂν γεγονέναι· οὐ γὰρ Θεὸς, δαίμων δὲ πάλιν κἀκεῖνος ἦν ὁ κατάρχων τῆς ἀνθρωποκτονίας. Οὐκ ἂν δὲ ὁ ἀληθὴς Θεὸς καὶ τὸν τῆς Ἥρας δαίμονα οὐχὶ μιαρὸν ἡγεῖσθαι δεῖν ἐνομοθέτησεν, ᾧ τῆς ἡμέρας ἑκάστης τρεῖς ἀνθρώπους θύεσθαι παρέστησεν ἡ ἱστορία. Τί δ' ἂν γένοιτο δαιμονικώτερον ἀληθῶς τοῦ καλουμένου Ὠμαδίου Διονύσου, ᾧ φασιν ἐν Χίῳ ἄνθρωπον μελιστὶ διασπῶντας θύειν· ἢ τοῦ ἐν Τενέδῳ ὡσαύτως, ὃν καὶ αὐτὸν διὰ τῆς ἀνθρωποθυσίας ἱλάσκοντο; Ἀπηγόρευσε δ' ἂν ὁ ἀληθὴς Θεὸς καὶ τῷ Ἄρει τῷ βροτολοιγῷ καὶ φιλοπολέμῳ δαίμονι θύειν ἄνθρωπον· ἐνομοθέτησε δ' ἄν, μήτε τῶν οἰκείων, μήτε ἀλλοτρίων τὰ φίλτατα κατασφάττειν αὐτῷ. Εἰ δὲ καὶ τῇ Ἀθηνᾷ κατ' ἔτος παρθένος, ὥς φασιν, ἐθύετο ἐν Λαοδικείᾳ τῇ κατὰ Συρίαν, καὶ ταύτην εἰπεῖν πονηρὸν δαίμονα οὐκ ἂν ἐφυλάξατο ὁ ἀληθὴς Θεός· ὡς καὶ τὸν ἐν Αἰθύῃ τοῖς ὁμοίοις χαίροντα, καὶ τὸν ἐπὶ τῆς Ἀραβίας· ᾧ καὶ αὐτῷ κατ' ἔτος ἕκαστον ἔθυον παῖδα, ὃν καὶ ὑπὸ βωμὸν ἔθαπτον.

nere omnia fatebitur, sed tamen alios præterea bonos esse dicet, quos tanquam generis humani vindices præcipuo cultu venerari oporteat: quærendum ex eo fuerit, ubi tandem essent boni vindices, quos ea religione venerarentur, cum tantam improborum istorum vesaniam suorum a clientum corporibus minime propulsarent. Ubi, inquam, boni dæmones, qui nec carnifices illos arcerent, nec cultoribus suis opem auxiliumque ferrent? Cur enim hominum genus, quod et ratione præditum, et Numini charum est, improborum dæmonum crudelitate confici negligenter adeo patiebantur? Imo, quidni omnibus palam et aperte denuntiabant, uti cuicunque ex iis, quos vulgo deos nominabant, vel immanitas, vel scelus ac flagitium placeret, eum utpote non deum aliquem, sed improbum dæmonem exsecrati constanter ac perpetuo fugerent? Quidni, inquam, seu quis olim Dei loco a Rhodiis habitus humanas victimas expetebat, verus eum Deus, si quem ipsi verum habebant, represso maleficio, non Deum, sed malum dæmonem existimandum ab omnibus esse declarabat? Seu quis idem ejusmodi Salamine fuit (quam veteres Coroneam vocabant), ubi mense qui apud Cyprios Aphrodisius est, hominem immolabant; eum quoque verus istorum Deus, ut impium morem abrogaret, pestiferum dæmonem esse statuebat? **163** Nam, si apud Heliopolim Ægypti, solemnem hominis immolandi consuetudinem Amosis antiquavit, hominem utique Deo longe meliorem esse, verus eorum Deus docere debuisset: nec enim Deus iste quoque, sed dæmon profecto fuit, quisquis hujus hominum cædis auctor fuit. Nec verus item Deus, illum Junonis dæmonem, cui tres olim singulis diebus homines mactari solitos ex historia cognoscimus, flagitiosum unquam atque scelleratum haberi vetuisset. Quod porro magis dæmonem sapiat, quam illa vel Omadii Bacchi crudelitas, cui membratim homines a Chiis discerptos esse ferunt; vel alterius apud Tenedios, quem similiter hominum cæde placabant? Edixisset præterea verus iste Deus, uti ne quis, Marti illi bellorum humanique cruoris sitientissimo hominem immolaret, adeoque nec sibi aliisque charissima quæque jugularet. Palladi quoque, si quod vulgo jactatur, virgo quotannis Laodiceæ Syriæ immolari solebat, ea ne malus dæmon haberetur, verus profecto Deus non cavisset: itemque ne alter, qui hoc sacrorum genere delectabatur in Libya, alterque præterea, cui mactatum quotannis in Arabia puerum sub aram sepelire mos erat.

A

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅτι μετὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν, ἡ παλαιὰ ἀνθρωποθυσία κατελύθη.

Τούτους ἅπαντας, καὶ τούς γε αἰσχρορρήμονοῦντας, καὶ γυναικῶν παρανόμοις διαφθοραῖς, τῇ τε ἄλλῃ τῇ προκατειλεγμένῃ μανίᾳ χαίροντας, προεφώνησεν ἂν ὁ ἀληθὴς καὶ ἀγαθὸς εἴτε Θεὸς εἴτε δαίμων μηδαμῶς ἡγεῖσθαι θεούς. Τοῦτο δὲ οὐδεὶς τῶν πώποτε, ἢ μόνος ὁ παρ' Ἑβραίοις τιμώμενος, ὡς ἂν μόνος καὶ ἀληθὴς Θεὸς πεποιηκὼς μνημονεύεται. Μόνος γὰρ οὗτος διὰ τοῦ προφήτου καὶ θεολόγου Μωϋσέως προεκήρυξε τοῖς πᾶσι μὴ σέβειν ὡς ἀγαθοὺς δαίμονας τοὺς φαύλους· ἔμπαλιν δὲ ἀποτρέπεσθαι καὶ ἀπελαύνειν, ὡς ἂν πονηρὰ τυγχάνοντας πνεύματα· καὶ μὴν καὶ καθαίρειν (28) αὐτῶν τοὺς

CAPUT XVII.

Post evangelicæ doctrinæ prædicationem, hominum immolandorum consuetudinem esse sublatam.

Istos, inquam, omnes eosque similiter, qui tam obscœna loquebantur, quique flagitiosis ac nefariis mulierum corruptelis ac stupris, totoque hoc commemoratæ superius libidinis furore tenebantur, verus certe quidem bonusque sive Deus, sive dæmon, a quoquam deorum in numero censeri omni ratione vetuisset. Atqui, præter eum, qui ab Hebræis colebatur, utpote qui unus esset verusque Deus, a nullo prorsus alio factum id unquam fuisse legimus. Solus ille solus prophetæ ac theologi Moysis ore denuntiavit universis, non modo ne improbos dæmones tanquam bonos colerent, sed potius

D

[a] *γρ.* ἄν.

(28) *Καθαίρειν.* Malim omnino καθαιρεῖν, *evertere, diruere.* Jussit enim Moyses templa illa non purgari, sed everti. Atque ita leg. alt. ex manuscr.

Digitized by Google

tanquam sceleratos spiritus abominati ejicerent; jussitque præterea eorum templa expiari, exsecrandas profanasque religiones, memoriam quasi deorum universam, **164** honoresque solemnes ex hominum funditus societate deleri. Merito sane, nec enim improbos ab iis, qui bonorum cura providentiaque regebantur, conciliari placarique fas erat. Tibi vero, seu Philarchus ille est, seu quicunque alius, qui Græcos passim universos, priusquam in hostem moverent, homines immolare solitos esse scribit, qua dæmonis tyrannide oppressi ille tenerentur, hujus etiam fide testimonioque constabit. Quin etiam Afros illos, et Thraces, et Scythas, quotquot similibus ritibus uterentur, simili dæmonum furore actos pronuntiare ac probare liceat. Quibus Athenienses, ipsosque adeo cives Magnæ Urbis adjunge, cum circa Magni Jovis ferias homines ipsi quoque jugularent. Imo vero, si universam eorum, quæ paulo ante commemoravimus, seriem sub aspectum unum subjeceris, invenies totam prope fictorum a gentibus numinum molitionem illis ipsis spiritibus hominum carnificibus, sceleratisque dæmonibus esse tribuendam. Etenim si evidentibus certisque testimoniis, apud Rhodios, Salaminos, ac cæteros insulares, itemque apud Heliopolitanos Ægypti, Chios, Tenedios, Lacedæmonios, Arcadas, Phœnices, Libyæ, Syriæ et Arabiæ populos, adeoque apud Athenienses ipsos, qui Græcorum omnium principes ac veluti capita etiamnum haberi solent, nec non apud Carthaginienses, Afros, Thraces atque Scythas, hominum olim sacrificia diabolico furore usurpata esse ostendimus, impiosque ritus ad Servatoris usque nostri tempora propagatos: quidni tandem jure meritoque concludas, illos tum populos improbis omnes dæmonibus mancipatos fuisse, nec ante genus humanum tantorum acerbitate malorum vexari desiisse, quam Servatoris nostri doctrina passim illuxisset? Nam illa quidem ad imperium Adriani viguisse, ac sublata deinceps fuisse constat ex historia, quo nimirum tempore salutaris hujus doctrinæ vis apud omnes jam late populos gentesque regnaret. Neque vero hoc istis effugium superest, ut non nisi malis dæmonibus litatum humanis victimis esse dicant, cum maximis præsertim quibusque diis mactatos homines fuisse ex illorum historiis habeamus. Testes enim eæ sunt, Junoni ac Minervæ, Saturno, Marti atque Baccho, Jovique adeo cæterorum omnium principi, nec non ipsi Phœbo, Apollini, inquam, Illi, qui tantum gravitate reliquis ac sapientia anteibat, genus id hostiarum placuisse, quos utique,

τε νεὼς, καὶ τὰς ἀνιέρους καὶ ἀτελέστους θρησκείας, καὶ πάμπαν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζειν τὴν ὡς περὶ θεῶν αὐτῶν μνήμην, καὶ τὴν ἀπονεμομένην αὐτοῖς τιμὴν ἐνομοθέτησεν. Οὐδὲ γὰρ τοὺς φαύλους ἀπομειλίσσεσθαι ὅσιον ἦν τοὺς τοῖς ἀγαθοῖς μεμελημένους. Εἴτε δὲ καὶ Φίλαρχος, εἴτε ὁστισοῦν ἱστορεῖ πάντας τοὺς Ἕλληνας, πρὶν ἐπὶ τοὺς πολέμους ἐξιέναι, ἀνθρωποκτονεῖν, καὶ τοῦτον μάρτυρα τῆς Ἑλλήνων δαιμονικῆς ἐπιληψίας μὴ ὄκνει παραλαμβάνειν· μὴ παρίδῃς μηδὲ τοὺς κατὰ τὴν Ἀφρικὴν, τούς τε Θρᾷκας καὶ τοὺς Σκύθας τὰ ὅμοια πράττοντας, ταῖς αὐταῖς τῶν δαιμόνων ὑπῆχθαι μανίαις ἀποφαίνεσθαι· ὡς καὶ Ἀθηναίους, καὶ τοὺς κατὰ τὴν Μεγάλην πόλιν, εἰ δὴ καὶ οὗτοι κατὰ τοῦ Μεγάλου Διὸς ἑορτὰς ἀνθρώπους ἔσφαζον. Ἀλλὰ γὰρ συναγαγὼν ὁμοῦ τὸν πάντων τῶν προειρημένων κατάλογον, εὕροις ἂν, σχεδὸν εἰπεῖν, πᾶσαν τὴν τῶν ἐθνῶν θεοποιίαν τούτοις αὐτοῖς τοῖς ἀνθρωποκτόνοις πνεύμασι καὶ τοῖς πονηροῖς δαιμονίοις ἀνακειμένην. Εἰ γὰρ ἐν Ῥόδῳ, καὶ ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ταῖς ἄλλαις νήσοις, ἔν τε Ἡλίου πόλει τῇ κατ' Αἴγυπτον, ἔν τε Χίῳ, καὶ Τενέδῳ, καὶ Λακεδαίμονι, καὶ Ἀρκαδίᾳ, Φοινίκῃ τε καὶ Λιβύῃ, καὶ πρὸς τούτοις ἅπασιν ἐν Συρίᾳ καὶ Ἀραβίᾳ, καὶ παρά γε τοῖς Πανέλλησιν Ἀθηναίοις (29), καὶ ἐπὶ τούτων τοῖς κορυφαιοτάτοις, κατά γε[a] Καρχηδόνα, καὶ τὴν Ἀφρικὴν, καὶ παρὰ Θρᾳξὶ καὶ Σκύθαις ἀποδέδεικται τὰ τῆς δαιμονικῆς ἀνθρωποκτονίας κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἐπιτελούμενα, καὶ μέχρι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρατείναντα· πῶς οὐκ εὐλόγως τοὺς πάντας εἴποις ἂν τότε τοῖς πονηροῖς δαίμοσι δεδουλῶσθαι, οὐ πρότερόν τε παῦλαν τῶν τοσούτων γενέσθαι τῷ βίῳ κακῶν, ἢ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταλάμψαι διδασκαλίαν; Ὅτι δὴ μέχρι τῶν Ἀδριανοῦ χρόνων διαμεῖναι ταῦτα· λελύσθαι δ' ἐξ ἐκείνου παρέστησεν ὁ τῆς ἱστορίας λόγος. Οὗτος δὴ μάλιστα ἦν ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ σωτήριος εἰς πάντας ἀνθρώπους ἤχμασε διδασκαλία. Καὶ μὴν οὐδὲ δυνατὸν αὐτοῖς εἰπεῖν, ὡς τοῖς πονηροῖς δαίμοσιν ἔθυον· αὐτοῖς γὰρ μάλιστα τοῖς μεγίστοις θεοῖς ἡ ἱστορία τὰς ἀνθρωποθυσίας ἐδήλωσεν ἐπιτελεῖσθαι. Θύεσθαι γὰρ ἔφησε τῇ Ἥρᾳ καὶ τῇ Ἀθηνᾷ, Κρόνῳ τε καὶ Ἄρει, καὶ Διονύσῳ, καὶ αὐτῷ γε τῷ ἐπὶ πάντων Διΐ, καὶ τῷ Φοίβῳ, τῷ δὴ σεμνοτάτῳ πάντων καὶ σοφωτάτῳ Ἀπόλλωνι· τούτους δὲ (30) καὶ οὐδὲ ἄλλους τοὺς μεγίστους τε καὶ ἀγαθοὺς σωτῆρας θεοὺς ἀναγορεύουσιν. Αὐτοὶ δ' ἄρα εἶεν ἂν οἱ πονηροὶ δαίμονες. Εἰ γὰρ οἴδε τοιαύταις ἀνθρωποθυσίαις καὶ ἀνθρωποκτονίαις ἔχαιρον, πῶς οὐκ ἂν αὐτοὺς εἰκότως τῇ τῶν πονηρῶν πνευμάτων μιαιφονίᾳ καταριθμήσειας; εἴτε αὐτοὶ χαίρειν λέγοιντο τοῖς τοιούτοις, εἴτε συγχωρεῖν, καὶ περιορᾷν ἑτέροις γινόμενα. Τί γὰρ χρὴν ὅλως

[a] *Ισ. τε.*

(29) *Πανέλλησιν Ἀθηναίοις.* Ita mss. ambo, nisi quod habent ἔτι pro ἐπί, recte. Alter vero, παρ' Ἕλλησιν, pro Πανέλλησιν. Montac., παρ' Ἕλλησι, καὶ ἔτι τοῖς τούτων κορυφαιοτάτοις Ἀθηναίοις. Recte: malim tamen, καὶ παρά γε τοῖς Πανέλλησι, καὶ ἔτι τούτων τ. κ. Ἀθηναίοις. Isthuc enim Πανέλληνες ad Philarchum pertinet, qui paulo ante πάντας τοὺς Ἕλληνας hac impietate laborasse narrabat. Itaque vertendum erit, *Imo et apud Græcos universos, ipsosque adeo Athenienses, qui eorum principes*, etc.

(30) *Τούτους δέ.* Alt. e manuscr. legit, Τούτους δὲ, καὶ οὐκ ἄλλους, τοὺς μεγίστους θεοὺς, ἀγαθοὺς, καὶ σωτῆρας ἀναγορεύουσιν. Recte.

Digitized by Google

ἐπιτρέπειν ἀνθρώποις ἱλάσκεσθαι τὰ πονηρὰ πνεύματα; Τί δὲ τοσοῦτον πλανᾶσθαι, ὡς θεραπεύειν καὶ κολακεύειν τοὺς φαύλους; Τί δὲ τοῖς πονηροῖς καταδουλοῦσθαι; δέον ἀγαθοὺς ὄντας καὶ θεοὺς, πορρωτάτω τῆς ἀνθρώπων διατριβῆς, πᾶν ὅ τι φαῦλον καὶ πονηρὸν δυνάμει κρείττονι καὶ θειοτέρᾳ ἀπελαύνειν. Ἡ πατὴρ μὲν ἀγαθὸς οὐκ ἂν ὑπὸ φαύλοις ἀνδράσι φθειρόμενον περιΐδοι ἂν τὸν αὐτοῦ παῖδα· οὐδὲ τὸν οἰκέτην σώφρων δεσπότης ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἀγόμενον περιόψεται· οὐδέ γε στρατηγὸς (31), πολέμου παρόντος τοὺς οἰκείους διασώσασθαι, τοῖς πολεμίοις αἰχμαλώτους ἀνήσει· οὐδὲ ποιμὴν τὰ θρέμματα τοῖς λύκοις· θεοὶ δὲ ἄρα καὶ ἀγαθοὶ δαίμονες ὑπὸ τοῖς μοχθηροῖς καὶ φαύλοις ἀνήσουσι τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος;

A non alios, ipsi cum maximos bonosque deos, tum servatores etiam ac vindices appellare solent. **165** Sed nimirum improbi dæmones erant isti quoque. Nam si humano etiam cruore tantopere delectabantur, quidni similiter verum sit eos in eamdem cum sceleratis ac tinctis sanguine dæmonibus classem conjicere? Nec sane interest, gauderentne ipsi hoc sacrificiorum genere, an aliis isto ritu fieri paterentur. Enimvero, decuitne mortalibus, uti nefarios spiritus placarent, ullo modo permittere? Decuitne tantum in iis errorem dissimulare, ut cultu et obsequio improbos delinirent? Decuitne, cum impiorum sese tyrannidi subjicerent, ferre leviter? cum illos potius, si quidem et boni et dii forent,

B longissime oporteret ab humana societate, quidquid pravi malique esset, potentiori ac diviniori Numine propulsare? Quid enim? Pater, si modo bonus fuerit, nunquam a perditis hominibus male filium haberi patiatur: æquus prudensque dominus servum ab inimicis vexari abducive nunquam ferat: imperator suorum in bello salutem defendere ac tueri si poterit, in hostium eos potestatem venire non sinat: pastor ne oves quidem suas lupis objiciat: et dii tamen bonique dæmones humanum genus gravissimo teterrimorum dæmonum jugo oppressos jacere patientur? Et sexcenti

Καὶ οἱ τρισμύριοι φύλακες (32) *μερόπων ἀνθρώπων,*

Custodes hominum, quos lingua diremit,

οἱ δὴ ποιμένες καὶ σωτῆρες, βασιλεῖς τε καὶ πατέρες, καὶ κύριοι, τοῖς ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις, καὶ ἀγρίοις θηρσὶν ἀνηλεῶς οὕτως καὶ ὠμῶς ἄγειν καὶ φέρειν τὰ φίλτατα παραδώσουσι; Οὐχὶ δὲ προπολεμήσουσιν ὑπερασπίζοντες τῶν προσφύγων, καὶ τοὺς μὲν ἐχθροὺς καὶ πονηροὺς δαίμονας τῆς ἀνθρώπων ἀγέλης, μακρὰν ὥσπερ τινὰς ὠμοβόρους καὶ ἀγρίους C θῆρας ἀποδιώξουσι, διδάξουσι δὲ πάντα ἄνθρωπον μυρίων θεῶν καὶ δαιμόνων ἀγαθῶν πλήθει προσφιλῶς ἐχόμενον, ἐπιθαρσοῦντα τοῖς οὐ μόνον κρείττοσιν, ἀλλὰ καὶ πλείοσιν καὶ μεγίστοις θεοῖς καθωσιωμένον, σμικρὰ, μᾶλλον δὲ τὸ μηδὲν ἐπιστρέφεσθαι τῆς τῶν πονηρῶν δαιμόνων ἀσθενείας; Ὅτε δὲ τοῦτο μὴ ἔπραττον, συνήργουν δ' ἔμπαλιν τοῖς πονηροῖς αὐτοὶ, διὰ τῶν χρησμῶν τὰς δηλωθείσας ἀνιέντες ἀνθρωποθυσίας, χαίροντές τε αἰσχρορρημοσύναις ἁπάσαις καὶ ταῖς τούτων ἀκολούθοις πράξεσιν, ἔργῳ, φασὶ, δῆλον, ὡς οὐδέν τι καὶ αὐτοὶ φαύλων δαιμόνων τὴν φύσιν διέλαθον[a]· μᾶλλον δὲ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑπῆρχον προαιρέσεως καὶ γνώμης· καὶ ἔτι μᾶλλον εἰπεῖν, ὡς οὐδὲ ὅλως θεός τις ἦν, οὐδέ τις ἀγαθὸς δαίμων, ὁ πάλαι πρὸς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων κατὰ πόλεις τε καὶ D χώρας προσκυνούμενος. Πῶς γὰρ ἂν γένοιτό ποτε τῷ ἀγαθῷ τὸ φαῦλον φίλον; εἰ μὴ καὶ φωτὸς, καὶ σκότους κρᾶσιν δύνασθαι μίαν φαίη τις ἂν γενέσθαι. Πόσῳ δὲ κρείττων ὁ παρ' ἀνθρώποις λογισμὸς τῶν νενομισμένων θεῶν, μηδὲ φαύλοις δαίμοσι χρῆναι

pastores, inquam, illi, vindices, reges, parentes, ac domini, quos longe charissimos habeant, eos infensissimis hostibus, ac truculentis belluis omni crudelitate ac diritate vexandos cruciandosque tradent? Imo, non pugnabant ipsi pro clientibus! non suis eos armis ac defensione tegent! non infestos ac sceleratos dæmones procul ab hominum grege, tanquam immanes et crudivoras arcebunt feras! Denique non cunctos homines edocebunt, qui cum sexcentis diis bonisque dæmonibus amore benevolentiaque conjuncti sint, iis parvi admodum, imo nihili plane improborum dæmonum imbecillitatem faciendam esse, quippe quos non modo potentioribus, verum etiam pluribus iisque maximis numinibus consecratos, eorum ope ac præsidio confidere nitique oporteat! Jam vero cum ab eo tantum abfuerint, ut suam ipsi quoque sceleratis operam navarent, partim responsis hominum sacrificia permittendo, partim obscœnitate verborum, quæque ipsi comitantur libidinibus ac stupris ad voluptatem fruendo; res plane ipsa loquitur, nihil prorsus ab improborum dæmonum deflexisse natura, sed unam potius, et eamdem atque ipsos voluntatem ac mentem habuisse: **166** proindeque nullum omnino sive deum, sive bonum dæmonem fuisse, quisquis olim ab universis gentibus per urbes passim atque pagos hoc nomine coleretur. Nam ei, qui bonus sit,

[a] *γρ.* διήλλαττον.

(31) *Στρατηγός*, etc. Manuscr. alter, πολέμου στρατηγὸς τοὺς οἰκείους παρὼν διασώσαθαι. Vera lectio, si *παρών* mutetur in *παρόν*.

(32) *Τρισμύριοι φύλακες*. Mont., τρισμακάριοι. Utrumvis legatur, crediderim illos Hesiodi versus respici, quos vulgo Christiani etiam doctores, ut Lactantius *Institut.* II, 15, ad persuadendum angelorum tutelam, afferre solent. Exstant in *Ἔργ.* A, vers. 121.

Τοὶ *μὲν δαίμονές εἰσι, Διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς,*
Ἐσθλοὶ, ἐπιχθόνιοι, φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων,
Οἵ ῥα φυλάσσουσί τε δίκας, καὶ σχέτλια ἔργα.

Synesius l. *De Provident.*, p. 99 D: Ἔστι μὲν γὰρ τῇδε καὶ ἡρώων φῦλον ἱερὸν, ἐπιμελὲς ἀνθρώπων, καὶ τὰ σμικρὰ ὠφελεῖν δυνάμενον, καὶ τὸ πρεσβύτερον ἀγαθόν. Consule P. Petavii notam, qui ex Platonis et Plutarchi verbis merito conjicit, aliter olim versus istos lectos esse quam vulgo concepti habeantur.

Digitized by Google

malum quomodo placeat? nisi forte lucem cum tenebris conjungi ac misceri posse quis dixerit. Quantum vero fictitiis numinibus humana ratio præstitit, quæ ne improbis quidem dæmonibus sacrificium ullum fieri voluit? Nam id sane vetat idem ipse Porphyrius eo libro, in quo ab animalium sacrificiis abstinendum esse docet, ubi hunc in modum loquitur.

θύειν παρακελευόμενος; Λέγει δ' οὖν ὁ πρόσθεν εἰρημένος συγγραφεὺς, ἐν οἷς ἔφυσε μὴ δεῖν ζωοθυτεῖν, ὅτι μηδὲ φαύλοις δαίμοσι θυτέον, τοῦτον τὸν τρόπον.

CAPUT XVIII.

Nullum improbis dæmonibus sacrificium faciendum esse.

« Quamobrem, inquit, vir æquus ac prudens sibi ab isto sacrificiorum genere cavendum putabit, quo pravorum dæmonum gratiam aucupetur. Animum ipse potius omni ratione ac studio purgare conabitur, certus eos nunquam puræ ac sinceræ mentis hominem aggredi, propter morum ac naturæ dissimilitudinem. Quod si forte a civitatibus istos etiam deliniri placarique necesse sit, nihil ad nos. Nam illis quidem opes, quæque foris sunt, quæque ad corpus omnino pertinent, bona videri solent, ut mala, quæ contraria: qui vero animi curam ac rationem habeant, oppido pauci. » Ac deinceps.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι μὴ δεῖ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι θύειν.

« Διὸ συνετὸς (33) ἀνὴρ καὶ σώφρων εὐλαβηθήσεται τοιαύταις χρῆσθαι θυσίαις, δι' ὧν ἐπισπάσεται πρὸς ἑαυτὸν τοὺς τοιούτους· σπουδάσει δὲ καθαίρειν τὴν ψυχὴν παντοίως· καθαρᾷ γὰρ ψυχῇ οὐκ ἐπιτίθενται διὰ τὸ αὐτοῖς ἀνόμοιον. Εἰ δὲ ταῖς πόλεσιν ἀναγκαῖον καὶ τούτους ἀπομειλίττεσθαι, οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. Ταύταις γὰρ καὶ πλοῦτος, καὶ τὰ ἐκτὸς, καὶ τὰ σωματικὰ, ἀγαθὰ εἶναι νενόμισται, καὶ τὰ ἐναντία, κακά· ὀλίγον δὲ ἐν αὐταῖς τὸ τῆς ψυχῆς ἐπιμελούμενον. » Τούτοις ἑξῆς ἐπάγει λέγων.

CAPUT XIX.

Præpotenti uni Deo addictum esse oportere.

« Nobis autem, inquit, omnibus hoc viribus laborandum erit, nihil ut rebus istis, quas illi suppeditant, egeamus: sed potius ut animo simul ac cæteris, ad Dei quidem, et eorum, qui Deo propinquiores sunt, imitationem ac similitudinem, quantum in nobis erit, aspiremus (id quod partim cupiditatum vacuitate, partim sincera et enucleata de iis, quæ vere sunt, existimatione, partim vitæ ipsius ad eorum exemplar conformatione assequemur); improborum autem sive hominum, sive dæmonum, atque omnino quisquis mortale quidquam et cum materia conjunctum amet, ejus dissimiles esse studeamus. **167** At vero qui a nobis hoc loco philosophus delineatur, a rerum exteriorum commercio et societate sejunctus, ab eo nec dæmones sollicitatum, nec vates aut animalium exta consultum iri, jure ac merito pronuntiamus. Quorum enim causa instituta divinatio est, iis ultro sibi carendum statuerit. Nec enim in matrimonii sese vincula conjiciet, ut de ejus successu divinum interpellet; nec mercaturam factitabit; nec de servitio, nec de opum amplificatione, nec de reliquo humanæ vitæ fastu consulet. Quibus autem de rebus ipse quæsiturus est, nec vates ullus, nec animantium exta certi quidquam aperient. Unus ille per seipsum, ut diximus, ad Deum, qui sedem veris in visceribus suis fixit, ultro accedet, eoque totus confluens, indidem æternæ vitæ præceptiones hauriet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ὅπως ἀνακεῖσθαι δεῖ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ.

« Ἡμεῖς δὲ κατὰ δύναμιν οὐ δεησόμεθα ὧν οὗτοι παρέχουσιν· ἀλλ' ἔκ τε ψυχῆς ἔκ τε τῶν ἄλλων πᾶσαν σπουδὴν ποιούμεθα [a], Θεῷ μὲν καὶ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ὁμοιοῦσθαι· (ὃ δὴ γίνεται δι' ἀπαθείας καὶ τῆς περὶ τῶν ὄντως ὄντων διηρθρωμένης διαλήψεως, καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ κατ' αὐτὰ ζωῆς (33') ·) πονηροῖς δὲ ἀνθρώποις. καὶ δαίμοσι, καὶ ὅλως παντὶ τῷ χαίροντι τῷ θνητῷ καὶ ὑλικῷ ἀνομοιοῦσθαι. Ὃν δὲ ἡμεῖς (34) ὑπογράφομεν φιλόσοφον ἀφιστάμενον τῶν ἐκτὸς, εἰκότως φαμὲν μὴ ἐνοχλήσειν δαίμοσι, μηδὲ μάντεων δεήσεσθαι, μηδὲ σπλάγχνων ζώων. Ὧν γὰρ ἕνεκα αἱ μαντεῖαι, τούτων οὗτος μεμέληκεν ἀφίστασθαι. Οὔτε γὰρ εἰς γάμον καθίησιν, ἵνα περὶ γάμου τῷ μάντει ἐνοχλήσῃ· οὐκ εἰς ἐμπορίαν, οὐ περὶ οἰκέτου, οὐ περὶ κλοπῆς [b], καὶ τῆς ἄλλης παρὰ ἀνθρώποις δοξοκοπίας. Περὶ ὧν δὲ ζητεῖ, μάντις μὲν οὐδεὶς, οὐδὲ σπλάγχνα ζώων μηνύσει τὸ σαφές· αὐτὸς δὲ δι' ἑαυτοῦ, ὡς ἐλέγομεν, προσιὼν τῷ Θεῷ, ὃς ἐν τοῖς ἀληθινοῖς αὐτοῦ σπλάγχνοις ἵδρυται, περὶ τοῦ αἰωνίου βίου λήψεται τὰς ὑποθήκας, ὅλως (35) ἐκεῖ συῤῥεύσας. »

Hac igitur ex Porphyrii disputatione liquido constat, quibus tandem et vaticinationes, et aruspicinam, et illas omnes, quas vulgus admiratur rerum obscurarum prædictiones assignare oporteat. Hæc ille omnia fastum inanemque pompam nominans, tanquam improborum dæmonum arte ac vi-

Σαφέστατα δὴ διὰ τούτων ὁ λόγος ἐξέφηνε, τίνων ἡγεῖσθαι χρὴ τὰ μαντεῖα, καὶ τὰς διὰ τῆς θυτικῆς ἐρωτήσεις, τάς τε παρὰ τοῖς πολλοῖς θαυμαζομένας περὶ τῶν ἀδήλων προγνώσεις. Ταῦτα γὰρ πάντα δοξοκοπίας ὀνόματα [c], ὡς ἂν ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν ἐνεργουμένας [d] ἀποβάλλει. Τὸν γοῦν περὶ φαύλων

[a] *Isc.* ποιησόμεθα. [b] Por. προκοπῆς. [c] *gr.* ὀνομάσας. [d] *Isc.* ἐνεργούμενα.

(33) *Διὸ συνετός.* Porphyrii locus est, II *De abstinent.*, p. 204.

(33') *Καὶ πρὸς αὐτὰ, καὶ κατ' αὐτὰ ζωῆς.* Porph., καὶ τῆς πρὸς αὐτὰ ταῦτα ζωῆς.

(34) *Ὃν δὲ ἡμεῖς.* Multa prætermittit Eusebius; quæ sequuntur leges p. 218.

(35) *Ὅλως.* Malim ὅλος cum Porphyr. et manuscr.

Digitized by Google

δαιμόνων διεξιὼν λόγον, καὶ φάσκων τὸν συνετὸν ἄνδρα καὶ σώφρονα μήποτε τούτοις ἑαυτὸν ἐπιδοῦναι, μηδ' ἐπισπάσασθαι εἰς ἑαυτὸν διὰ τῶν θυσιῶν τοὺς τοιούτους· ἑξῆς ἐπισυνάπτει, λέγων, τὸν φιλόσοφον μηδὲ μαντείων δεήσεσθαι, μηδὲ σπλάγχνων ζώων, καὶ τῶν παραπλησίων, ὡς ἂν τῆς δαιμονικῆς ὄντων κακοτεχνίας. Εἰ δὴ οὖν κατὰ ταῦτα εὐλαβητέον τῷ συνετῷ καὶ σώφρονι τοιαύταις χρῆσθαι θυσίαις, δι' ὧν ἐπισπάσεται πρὸς ἑαυτὸν τοὺς δαίμονας· (αὗται δ' ἦσαν αἱ δι' αἱμάτων ἐκχύσεως καὶ δι' ἀλόγων ζώων σφαγῆς·) οὐδεὶς ἂν ἐνδίκως ῥηθείη σώφρων καὶ συνετὸς τῶν πάλαι ζωοθυτούντων τοῖς δαίμοσι, καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν ἀνθρωποθυτούντων. Ἥλω δὲ τὰ πανταχοῦ πάντα, σχεδὸν εἰπεῖν, ἔθνη πρόσθεν ἢ τὸν ἡμέτερον Χριστὸν εἰς ἀνθρώπους ἀναδειχθῆναι, τοὺς φαύλους ἱλεούμενα δαίμονας ταῖς κατὰ πάντα τόπον ἐπιτελουμέναις ἀνθρωποθυσίαις. Οὐδεὶς ἄρα τούτων συνετὸς ἦν καὶ σώφρων. Ὁ μὲν οὖν κοινὸς καὶ ἀνθρώπινος λογισμὸς, ἑπόμενος ὀρθῷ λόγῳ, παντὶ τῷ συνετῷ καὶ σώφρονι διαῤῥήδην κηρύττει μὴ χρῆσθαι θυσίαις ἐπὶ θεραπείᾳ τῶν πονηρῶν δαιμόνων· σπουδάζειν δὲ καθαίρειν τὴν ψυχὴν παντοίως. Καθαρᾷ γὰρ ψυχῇ μὴ ἐπιτίθεσθαι, διὰ τὸ αὐτοῖς ἀνόμοιον· ὁ δὲ θεὸς αὐτοῖς ὁ Ἀπόλλων (πάλιν γὰρ ἀνθρώποις τοῦτον παραβλητέον, καὶ δεικτέον ὅσον τοῦ ὀρθοῦ λείπεται λογισμοῦ,) προστάττει τῷ πονηρῷ δαίμονι θύειν, οὐκ ἄλλως, ἢ δηλαδὴ φίλος ὢν αὐτῷ· κακῷ δὲ τὸ ὅμοιον φίλον. Τούτου δὲ μάρτυς ὁ καὶ πρόσθεν, ἐν οἷς ἐπέγραφε τῆς ἐκ *Λογίων Φιλοσοφίας*, ὧδε ἱστορῶν κατὰ λέξιν.

A ribus fieri solita repudiat. Siquidem ubi de pravis dæmonibus disseruit, æquumque ac sapientem virum nunquam, aut iis sese dediturum, aut sacrificiis eosdem sibi conciliaturum affirmavit, subdit continuo, philosophum neque divinationibus, neque extispiciis, neque id genus aliis opus habiturum, quippe quæ a dæmonum fraude omnia maleficioque profecta sint. Si ergo sapientibus et æquis hominibus, quemadmodum ille præcipit, ab ejusmodi sacrificiis, quibus dæmonum gratiam aucupentur, omni provisione cavendum est; nec alia sint ea sacrificia, quam quæ fuso sanguine et animalium cæde fieri consueverant: sequitur profecto, neminem prorsus eorum, qui animantes olim, multoque minus qui homines dæmonibus immolarent, sapientem et æquum nominari jure posse. Atqui gentes propemodum universas, priusquam noster ille Christus in hominum sese vitam ac societatem intulisset, improbos dæmones solemnibus passim hominum sacrificiis placavisse, manifeste satis ostendimus. Restat igitur, nullum ut apud eas vel prudentem vel æquum sanumque fuisse concludamus. Enimvero cum humanus ipse communisque sensus, rectæ rationis ductum secutus, quisquis et sapiens et æquus esse velit, ei penitus ab eo sacrificiorum genere, quibus improbi dæmones deliniantur, abstinendum aperte denuntiet, contraque mentem omni studio purgare jubeat, quod nunquam ab iis, propter **168** morum dissimilitudinem, purus ac sincerus animus invadatur: tum vero contra deus Apollo (rursus enim cum hominibus componendus ille est, ut, quantum a rectæ sanæque rationis judicio distet, ostendamus,) improbo dæmoni litari jubet, aliud profecto nihil, quam ejus amicitiam secutus: mali autem, non nisi simile, amicum est. Atque hujus etiam rei testem habemus eumdem Porphyrium, qui in suis *De oraculorum philosophia* libris ad verbum ita scribit.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὡς ὁ Ἀπόλλων τῷ πονηρῷ δαίμονι προστάττει θύειν.

« Σπεύδοντος γοῦν τοῦ προφήτου αὐτοπτῆσαι τὸ θεῖον, καὶ ἐπειγομένου, ὁ Ἀπόλλων ἀδύνατον ἔφη τὸ ζητούμενον, πρὶν λύτρα τῷ πονηρῷ δαίμονι δοῦναι. Λέγει δὲ ὧδε·

Λύτρα δίδου γαίης πατέρης[a] οἰκήτορι σεμνῷ,
Πρῶτα χοὰς, μετέπειτα πυρὴν ἠδ' αἷμα κελαι-
[νὸν,
Οἴνου παμμέλανος, ὅθ' ἅμα λευκὰ ῥέεθρα.

C

Καὶ σαφέστερον εἶπε περὶ τῶν αὐτῶν·

Οἶνον καὶ γάλα βάλλε, καὶ ὕδατος ἀγλαὸν εἶ-
[δος,
Καὶ ξύλα καρπὸν ἔχοντα διογνήτων ἀκυ-
[λαίων (36)·
Σπλάγχνα δὲ κατθέμενος λιπαροῖς ἅμα νάμασι
[σπένδε.

D

Μετὰ ποίας δὲ εὐχῆς ἐρωτηθεὶς, ἤρξατο μὲν, οὐ μὴν ἐπλήρωσεν, οὕτως εἰπών·

Δαῖμον ἀλιτροσύνων ψυχῶν διάδημα λελογχὼς,
Ἠερίων ὑπένερθε μυχῶν, χθονίων τ' ἐφύπερ-
[θεν.»

CAPUT XX.

Quemadmodum improbo dæmoni litare Apollo jubeat.

« Vate, inquit, suis numen ipsum oculis intueri studiosius ac vehementius cupiente, Apollo respondit fieri hoc nullo modo posse, donec sacrificii justo quasi pretio factum improbo dæmoni satis esset. Responsum autem sic habet:

Tu patriæ indigeti pretium, sacra ferre memento
Libamenta, deinde pyram, nigrumque cruorem
Purpureumque merum, atque ovium spumantia lacte
Pocula.

Atque iterum hac ipsa de re clarius,

Vinum, lacque simul fundens, lymphamque nitentem,
Ilignasque nuces Jove nata ex arbore mittens,
Rite solo posita, et pingui perfusa liquore
Viscera libato.

Idem vero consultus præterea, quemadmodum preces nuncupandæ forent, eas duntaxat inchoavit his verbis:

Dæmon, aberrantes animas qui sorte perenni
Obscurosque regis supraque infraque recessus.»

[a] *Ic.* πατρίῃ.

(36) *Ἀκυλαίων.* Me tantum legere memini ἄκυλος vel ἄκυλον

Digitized by Google

Hæc deus egregius, vel potius dæmon, fraudis ac doli architectus; quibus plane contraria naturalis ratio statuit, dum et animum purgare jubet, et sacrificiis improborum dæmonum gratiam opemque captare vetat, quod puram illi sinceramque mentem aggredi propter morum dissensionem minime soleant. Quod si prudentem eum, **169** si æquæ mentis hominem esse merito judicarunt, qui a dæmonum sacrificiis religiose abstineret: qui suis oraculis ad improbis etiam litandum hortatur, qui tandem et qualis haberi debeat, tibi statuendum relinquo. Cæterum hinc retro superiora repetenti tibi certo evidenterque constabit, cujusmodi natura moribusque fuerint, tum qui humanis victimis delectarentur, tum qui humanum genus eorum tyrannidi ex omni memoria manciparant. Nam si erit fortasse quispiam, qui hanc immolandorum hominum consuetudinem omni scelere purgabit, atque a veteribus sanctissime observatam esse defendet: erit sane, quamobrem continuo posteros eorum universos reprehendat, quorum nullus hoc tempore ad priscam majorum suorum pietatem adhærescit.

Ταῦτα μὲν ὁ θαυμάσιος θεὸς, μᾶλλον δὲ τὸ πολυπλανὲς δαιμόνιον· τὰ δὲ τοῦ κατὰ φύσιν λογισμοῦ τἀναντία, καθαίρειν τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ μὴ θυσίαις ἐπισπᾶσθαι τοὺς πονηροὺς δαίμονας, παρακελευόμενα· καθαρᾷ γὰρ ψυχῇ μὴ ἐπιτίθεσθαι διὰ τὸ αὐτοῖς ἀνόμοιον. Εἰ δὲ δὴ συνετὸς εἶναι καὶ σώφρων ἀνὴρ ὀρθῶς ἐκρίθη τε εὐλαβὴς καὶ μὴ θύων δαίμοσιν· ὁ τοῖς πονηροῖς θύειν διὰ τοῦ χρησμοῦ παραινῶν τίς ἂν εὐλόγως καὶ ποδαπὸς (37) νομισθείη, στὶ καταλείπω σκοπεῖν. Ἐντεῦθεν δὲ ἀναδραμόντι προφανὲς ἔσται, ποῖοί τινες ὑπῆρχον τὴν τοῦ τρόπου φύσιν οἱ ταῖς ἀνθρωποθυσίαις χαίροντες, ἢ οἱ τούτοις πᾶν τὸ ἀνθρώπινον γένος πάλαι πρότερον καταδεδουλωμένοι. Εἰ δὲ λέγοι τις μὴ φαῦλον εἶναι τὸν τῆς ἀνθρωποθυσίας τρόπον, ὀρθότατα δ' ὑπὸ τῶν παλαιῶν τελεῖσθαι, ὥρα τοῖς νῦν καταμέμφεσθαι πᾶσιν, ὅτι μηδεὶς ὁμοίως τοῖς πατράσιν εὐσεβεῖ.

CAPUT XXI.

Neminem ab omni ævo fuisse, præter unicum Servatorem Dominumque nostrum, qui totum genus humanum a dæmonum impostura liberarit.

Sin autem sano maturoque judicio, ab immani ac ferina crudelitate abhorrendum sibi ævi nostri homines putarunt; nullius profecto mentis fuit, quisquis e veteribus improbos dæmones hominum cæde placavit. Sed enim vel cæcus, ut aiunt, manifeste videat, nec deos, nec vero bonos dæmones eos fuisse, quotquot a cunctis olim gentibus deorum loco et nomine censebantur: sed potius ab eo, quod bonum est, longissimo intervallo disjunctos, atque ejusmodi, quos jure et Dei hostes, et impios propterea dixeris, qui genus vitamque hominum universam pessumdederint. Atque istorum fugam odiumque nemo prorsus ex omni memoria, præter unum assertorem Dominumque nostrum Jesum Christum, Dei Filium, cunctis hominibus denuntiavit, quippe qui salutari Evangelio patrii morbi medicinam Græcis pariter ac barbaris omnibus attulit, simulque ab acerbissima vetustissimaque servitute libertatem, ad quam contento cursu properare omnes Evangelicæ demonstrationis urget oratio, magna palam voce, quæque a nemine non exaudiri possit, inclamans: *Spiritus Domini super me, eo quod unxerit Dominus me: ad annuntiandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, et prædicarem captivis indulgentiam, et clausis apertionem*[16]. Iterumque: **170** *Educere ex vinculis compeditos, et de domo carceris sedentes in tenebris.* Hæc enim divina sane Hebræorum oracula superioribus retro sæculis cecinerunt, quibus futurum aliquando

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν ἐξ αἰῶνος ἢ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν τὸ πᾶν ἀνθρώπων γένος τῆς δαιμονικῆς ἠλευθέρωσε πλάνης.

Εἰ δ' ἐμφρόνως οἱ καθ' ἡμᾶς τῆς ἀπηνοῦς καὶ ἀγρίας ὠμότητος τὴν ἀποστροφὴν ἐποιήσαντο, τῶν παλαιῶν οὐδεὶς ἦν ἄρα σοφὸς, τοὺς πονηροὺς δαίμονας ταῖς ἀνθρωποκτονίαις μειλισσόμενος. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τυφλῷ, φασὶ, δῆλον, ὡς οὔτε θεοὶ ἂν εἶεν οὔτε δαίμονες ἀγαθοὶ οἱ πάλαι πρὸς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων θεολογούμενοι· πορρωτάτω δὲ τοῦ ἀγαθοῦ ἐξῳκισμένοι. Διὸ καὶ ἐνδίκως θεομάχοι τινὲς καὶ ἀσεβεῖς λεχθεῖεν, τὸν πάντα λυμηνάμενοι βίον, ὧν ἐξ αἰῶνος οὐδεὶς ἦ μόνος ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις τὴν φυγὴν προεκήρυξεν, εὐαγγελιζόμενος ὁμοῦ πάντας Ἕλληνάς τε καὶ βαρβάρους θεραπειαν τῆς πατρικῆς νόσου, καὶ τῆς πικρᾶς καὶ παλαιοτάτης δουλείας ἐλευθερίαν· ἐφ' ἣν σπεύδειν ὁ τῆς εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως παρορμᾷ λόγος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ πᾶσιν εἰς ἐξάκουστον βοῶν· *Πνεῦμα Κυρίου* (38) *ἐπ' ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν·* καὶ πάλιν· *Ἐξαγαγεῖν* (39) *ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει.* Ταῦτα γὰρ ἄνωθεν ἐκ παλαιοῦ τὰ θεῖα ὡς ἀληθῶς παρ' Ἑβραίοις ἐθέσπιζε λόγια, τὴν ἡμῶν τῶν πάλαι τυφλῶν τὰς ψυχὰς, καὶ δαιμόνων πονηρῶν πολυπλόκοις δεσμοῖς πεπεδημένων ἀπολύτρωσιν εὐαγγελιζόμενα. Ὅθεν εἰκότως τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς πρὸς τοῦ σωτηρίου λόγου καταυγασθέντες, σώφρονές τε καὶ εὐλαβεῖς καὶ συνετοὶ γε-

[16] Isa. LXI, 1 seqq.

(37) *Ποδαπός.* Scribe ποταπός. Sed perinde est. Hesych., *ποδαπὸν*, ποταπὸν, ὁποῖον.

(38) *Πνεῦμα Κυρίου.* Septuaginta, quos habemus, nonnihil variant; et post ἀπέσταλκέ με, legunt, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τῇ καρδίᾳ, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν.

(39) *Ἐξαγαγεῖν*, etc. Septuag. Ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, ἐξ οἴκου φυλακ., etc. Vulgata, *Educere de conclusione vinctum, de domo*, etc.

Digitized by Google

νόμενοι, καὶ πάντων ἐλεύθεροι κακῶν, οὔτε θύσο- A
μεν, οὔτε δουλεύσομεν τοῖς τῶν ἐθνῶν νενομισμένοις
θεοῖς, οἳ δὴ καὶ ἡμῶν τὸ πρὶν κατετυράννουν· ἀχθέν-
τες δὲ καὶ προσαχθέντες, ὑπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν
διδασκαλίας, τῷ μόνῳ καὶ ἀληθεῖ Θεῷ, τῷ δὴ καὶ
δεσπότῃ καὶ τροφεῖ, σωτῆρί τε καὶ εὐεργέτῃ, καὶ
ἔτι ποιητῇ καὶ δημιουργῷ, καὶ παμβασιλεῖ τῶν ὅλων,
μόνον τοῦτον ἀληθῆ Θεὸν ἡγησόμεθα, καὶ μόνῳ τὸ
προσῆκον ἀπονεμοῦμεν σέβας, μόνον γεραίροντες, καὶ
μόνον αὐτὸν εὐσεβοῦντες, οὐχ ἧ (40) τοῖς δαίμοσι
φίλον, ἀλλ' ἧ τῷ πρὸς αὐτοῦ καταπεμφθέντι πάντων
ἀνθρώπων Σωτῆρι διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδα-
σκαλίας παραδέδοται. Ταύτῃ δὲ θεοσεβοῦντες διώξο-
μεν καὶ ἀπελάσομεν ἑαυτῶν, πολλοῦ δεῖ φοβηθησό-
μεθα, τοὺς πονηροὺς δαίμονας, δι' ἁγνείας (41) καὶ
καθαροῦ τρόπου, βίου τε σώφρονος καὶ παναρέτου, B
τοῦ δὴ πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διωρισμένου. Καθαρᾷ
γὰρ μὴ δύνασθαι ψυχῇ πλησιάζειν διὰ τὸ ἀνόμοιον,
ὡμολόγηται. Ἀλλ' οὐδὲ μαντείας καὶ χρησμῶν δεη-
σόμεθα, οὐδὲ σπλάγχνα ζώων διερευνήσομεν, οὐδέ τι
τῶν διὰ δαιμονικῆς κινήσεως ἐνεργουμένων πολυ-
πραγμονήσομεν. Ὧν γὰρ ἕνεκα ταῦτα τοῖς πολλοῖς
σπουδάζεται, τούτων ἡμῖν ἀφίστασθαι μελετᾷν ὁ τοῦ
Χριστοῦ λόγος διεστείλατο· μόνων δὲ ἐκείνων ἐφίε-
σθαι προὔτρεψε, περὶ ὧν ἀληθῶς μάντις μὲν οὐδεὶς
οὐδὲ σπλάγχνα ζώων μηνύσει τὸ σαφές· αὐτὸς δὲ μό-
νος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν τοῖς ἀληθινοῖς ἐνοικῶν
σπλάγχνοις, τῶν οἵων τε αὐτὸν, δι' ἄκραν ψυχῆς καθα-
ρότητα, ἔνδον ἐν ἑαυτοῖς χωρεῖν. Περὶ ὧν φησί που ἐν
τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν· *Ἐνοικήσω* (42) *ἐν αὐτοῖς*, C
*καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐ-
τοὶ ἔσονταί μοι λαός*. Ταῦτα μὲν οὖν τὰ ἀπὸ τοῦ περὶ
θυσιῶν τόπου ἀπελεγκτικὰ τῆς τῶν δαιμόνων μοχθη-
ρίας. Ἄκουε δ' οἷα περὶ τῶν αὐτῶν αὖθις ὁ *τῆς περὶ
τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς* συγγραφεὺς ἱστορεῖ, διαῤῥή-
δην ὁμολογῶν τοὺς πονηροὺς δαίμονας ἐν σχήμασι
πλείοσιν ἐντυπουμένους, καὶ παντοίαις μορφαῖς χαρα-
κτηρίζοντας (43), λανθάνειν καὶ ἐξαπατᾷν τοὺς πολ-
λοὺς τῶν ἀνθρώπων. « Ἀγαθῶν γὰρ, φησὶν, ὑπο-
δυόμενοι πρόσωπα, καὶ προσεταιριζόμενοι τὰ πλήθη,
διὰ τοῦ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων ἐκκαίειν, τοὺς
ἀνωτάτω θεοὺς ἑαυτοὺς ἐπινομίζεσθαι βούλονται. »
Τοσοῦτόν τέ φησιν αὐτοὺς ἰσχῦσαι, ὡς ἀπατῆσαι καὶ
τοὺς σοφωτάτους τῶν Ἑλλήνων ποιητὰς καὶ φιλοσό-
φους, οἷς καὶ ὁμολογεῖ τῆς τοῦ πλήθους γεγονέναι
διαστροφῆς αἰτίους· ὅτι γε (44) ἐξ αὐτῶν πᾶσα γοη-
τεία συνέστη, καὶ τὰ πρὸς ἡδονὴν ἀνθρώποις δι' αὐ-

feliciter annuntiabant, ut cæcæ quondam mentes
nostræ, atque intricatis sceleratorum dæmonum
vinculis impeditæ constrictæque solverentur. Quare
nos, utpote qui et mentis oculos jam salutaris
doctrinæ radiis collustratos habeamus, et ad veram
aliquando temperantiam, religionem, sapientiamque
traducti, omniumque malorum acerbitate liberati
simus, istis nunquam, quibus divinitatem gentes
affinxere, quique nos etiam antea tyrannide sua
oppressos tenebant, neque sacrificium faciemus in
posterum, neque serviemus : sed propius tandem
ad solum verumque Deum, Servatoris nostri præ-
ceptis, sic tanquam manu deducti, Deum, inquam,
illum, hujus universitatis Dominum simul atque
nutritium, cujus providentia ac benignitate rerum
salus omnium continetur, quique eas ut molitus
unus atque architectatus est, sic easdem summo
deinceps regit imperio, unum eum quoque verum-
que Deum esse credemus, uni justos honores tri-
buemus, unum sacro cultu omnique religionis officio
prosequemur, idque non jam dæmonum ritu, sed eo
tantum, quem nos evangelica voce missus ab eodem
humani generis assertor edocuit. Atque hoc genere
pietatis exculti, tantum aberit, ut improborum dæ-
monum metu terreamur, ut eos potius integritate
mentis, morum innocentia, vita denique castiore,
atque ad omnem virtutem Servatoris nostri præ-
ceptis instituta procul abigamus atque expellamus.
Illis enim ad puros sincerosque animos, propter
dissimilitudinem aditum patere nullum, profani
etiam hominis confessione liquet. Nihil etiam divi-
natione, deorumve responsis indigebimus, nec ani-
mantium exta rimabimur, nec ad eorum omnino
quidquam, quæ sensibus dæmonum arte solent ac
præstigiis illudere, curiosius attendemus. Nam quo-
rum causa genus hoc rerum vulgus hominum tanto
studio consectatur, ab iis omni cura et animi pro-
visione abstinendum nobis ac fugiendum Christi
doctrina præcipit; sic ad ea tantum expetenda co-
hortatur, quorum certi plane verique nihil nec
divinorum natio, nec animalium exta indicare pos-
sint : sed unum illud Dei Verbum, quod in veris
eorum, qui propter summam animi puritatem ipsum
capere interius complectique possunt, visceribus ac
præcordiis habitat. De quibus in sacris litteris sic
alicubi loquitur, « Inhabitabo in illis, et inambulabo D
inter eos : et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi

(40) *Οὐχ ἧ*. Ita reposuimus ex altero manusc., cui consentit Montac., cum ante perperam legeretur *οὐχί*.

(41) *Ἀγνείας*. Facilis erat emendatio, pro ἀγνοίας, quod habet vetus editio.

(42) *Ἐνοικησω*. Locum hunc sumit Apostolus, partim ex Levitico, partim ex Ezechiele propheta. Nam Levit. XXVI, 11 : *Ponam*, inquit, *tabernaculum meum in medio vestri*. Septuag., Θήσω τὴν σκηνήν μου ἐν ὑμῖν, pro quo brevius et Ἑλληνικώτερον Apostol., Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, *Ambulabo inter vos, et ero Deus vester, vosque eritis populus meus*. Quæ cum litteratenus de tabernaculo fœderis eo loco dicerentur, Ezechiel. XXXVII, 27, ad Christi Ecclesiam allegorice referens, ubi de uno rege Christo multa præmisit : *Et erit*, inquit, *tabernaculum meum in eis; et ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus*. Ubi notandum obiter, quod in Levit. dictum erat, בתוככם, *in medio vestri;* apud Ezechiel. dici עליהם, quod proprie est, *super illos :* quasi novum quoddam et singulare tegendi simul et habitandi genus significare vellet. Ita Paulus hunc locum ab historia simul et allegoria transtulit ad mores.

(43) *Χαρακτηρίζοντας*. Videtur addend. ἑαυτούς. Nam infra dicuntur a Porphyrio, *χαρακτηρίζουσαι τὸ πνεῦμα αὐτῶν αἱ μορφαί*. Forte etiam pro ἐντυπουμένους legi debeat ἐκτυπουμένους, quia infra habetur ἐκτυπούμεναι.

(44) *Ὅτι γε*. Scribe ὅτι τε melius, ut paulo post, ὅπως τε.

Digitized by Google

populus [87]. » Sed hactenus istum Porphyrii de sacrificiis **171** locum, ad improbitatem dæmonum coarguendam persecuti simus. Nunc vero audi sis, quemadmodum ab iisdem præterea plerosque mortalium varia et multiplici formarum larvarumque specie clam in errorem ac fraudem impelli, citato sæpius opere *De rerum animatarum abstinentia*, idem ipse palam et aperte fateatur. « Bonorum enim, inquit, vultum mentientes, blandeque multitudinem inflammandis hominum cupiditatibus illicientes, summorum ipsi deorum loco haberi censerique volunt. Et quidem eos tantum ait versutia potuisse, ut sapientissimos quoque Græcorum et poetas et philosophos deceperint, quos etiam vulgo errandi causam præbuisse confitetur. Quin etiam asserit, illorum ex præceptis universam præstigiarum artem esse conflatam, ab illis omnes voluptatis illecebras in hominum vitam profluxisse, eosdem, improbi dæmones cum sint, divinitatem affectare, adeoque principem eorum virtutem maximum Numen videri. » Quæ omnia Porphyrius hunc in modum exsequitur.

A τῶν προξενεῖται· ὅπως τε θεοὶ εἶναι βούλανται, δαίμονες ὄντες φαῦλοι, καὶ ὡς ἡ προεστῶσα αὐτῶν δύναμις δοκεῖ Θεὸς εἶναι ὁ μέγιστος. » Ταῦτα δὲ ὁ Πορφύριος πάντα τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον.

CAPUT XXII.

Quænam præstigiarum dæmonis ratio sit.

« Quæcunque, inquit, animæ conjunctum sibi adhærentemque perpetuo spiritum usque adeo non superant, ut ab eo potius in plerisque omnibus superentur, eæ proinde si quando sese spiritus iracundia, et cupiditatum æstus atque impetus effuderit, miserandum in modum jactari solent. Et ejusmodi animæ, dæmones quidem ipsæ quoque, sed improbi ac malefici jure nominentur : qui omnes, perinde ut ii, qui contraria sub virtute censentur, nec oculis, nec alio quovis humano sensu attingi omnino possunt. Neque enim aut solidum corpus, aut eamdem omnes formam, sed plures inter seque distinctas figuras præ se ferunt. Porro suo singulæ spiritu certis propriisque notis expresso imagines modo apparent, modo evanescunt, modo vultum speciemque mutant, ii saltem, qui deteriores sunt. Jam vero spiritus ille, quatenus quidem corporeus est, mutationi quoque et corruptioni est obnoxius : quod autem ad animas idem sic alligatus constrictusque sit, ut suam eæ propterea speciem paulo diutius retineant, non est quidem ille sempiternus (ejus enim continuo defluere aliquid ac mutari verisimile est) ; **172** cæterum ut bonarum spiritus modicæ cujusdam ac justæ temperationis et magnitudinis est, quemadmodum et earum corpus, si quando nobis appareant ; sic maleficarum nulla spiritus est corporisve proportio. Atque genus hoc dæmonum, ut in locis terræ vicinioribus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Τίς ὁ τρόπος τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας.

B « Ὅσαι δὲ ψυχαὶ (45) τοῦ συνεχοῦς πνεύματος οὐ κρατοῦσιν, ἀλλ' ὡς τὸ πολὺ κεχράτηνται, διὰ τοῦτο ἄγονταί τε καὶ φέρονται λίαν, ὅταν αἱ τοῦ πνεύματος ὀργαί τε καὶ ἐπιθυμίαι τὴν ὁρμὴν λάβωσιν. Αὗται δὲ αἱ ψυχαὶ δαίμονες μὲν καὶ αὐταὶ, κακοεργοὶ δ' ἂν εἰκότως λέγοιντο· καί εἰσιν οἱ σύμπαντες οὗτοί τε, καὶ οἱ τῆς ἐναντίας δυνάμεως (46) ἀόρατοί τε, καὶ τελείως ἀναίσθητοι αἰσθήσεσιν ἀνθρωπίναις. Οὐ γὰρ στερεὸν σῶμα περιβέβληνται, οὐδὲ μορφὴν πάντες μίαν, ἀλλ' ἐν σχήμασι πλείοσιν (47)· ἐκτυπούμεναι δὲ καὶ χαρακτηρίζουσαι τὸ πνεῦμα αὐτῶν αἱ μορφαὶ, τοτὲ μὲν ἐπιφαίνονται, τοτὲ δὲ ἀφανεῖς εἰσιν· ἐνίοτε δὲ καὶ μεταβάλλουσι τὰς μορφὰς, οἵ γε χείρους. Τὸ δὲ πνεῦμα, ᾗ μέν ἐστι σωματικὸν, παθητικόν ἐστι καὶ φθαρτόν· τὸ δὲ ὑπὸ (48) τῶν ψυχῶν οὕτως δεδέσθαι, ὥστε τὸ εἶδος αὐτῶν διαμένειν πλείω χρόνον, οὐ μήν ἐστιν αἰώνιον· (καὶ γὰρ ἀπορρεῖν αὐτοῦ τι συνεχῶς εἰκός ἐστι καὶ τρέπεσθαι [49]). Ἐν συμμετρίᾳ μὲν οὖν τὰ τῶν ἀγαθῶν (50) ὡς καὶ τὰ σώματα τῶν φαινομένων· τῶν δὲ κακοποιῶν ἀσύμμετρα. Οἳ πλέον (51) τῷ παθητικῷ νέμοντες τὸν περίγειον τόπον, οὐδὲν ὅ τι (52) τῶν κακῶν οὐκ ἐπιχειροῦσι δρᾶν. Βίαιον γὰρ ὅλως καὶ ὕπουλον ἔχοντες ἦθος, ἐστερημένον τε (53) τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττονος φυσικῆς εὐδαιμονίας, σφοδρὰς καὶ αἰφνιδίους, οἷον ἐνέδρας, ὡς τὸ πολὺ ποιοῦνται τὰς ἐμπτώσεις· πῃ μὲν λανθάνειν πειρώμενοι, πῃ δὲ βιαζόμενοι. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ταῦτα δὲ (54) καὶ τὰ ὅμοια ποιοῦσι, μεταστῆσαι

[87] II Cor. vi, 16.

(45) *Ὅσαι δὲ ψυχαί.* Porphyr. l. II *De abstin.*, p. 31 edition. Florent., at novæ p. 195.

(46) *Ἐναντίας δυνάμεως.* Meliores illos intelligit, de quibus proxime ante disputavit.

(47) *Ἀλλ' ἐν σχήμασι πλείοσιν.* Ita ex Porphyr., melius quam, ut ante legebatur, ἀλλ' ἢ ἐν σχήμ. Porro distinctionem secuti sumus quam alter ex manusc. habet, quod perspicuum sensum efficiat. Nam si post ἐκτυπούμεναι cum excuso Porphyr. distinguamus, necessario reponendum fuerit ἐκτυπούμενοι, vel potius ἐκτυπουμένας, ut vel referatur ad πάντες, vel subaudiatur μορφάς. Ea distinctio in causa est, quamobrem in cod. excuso consequenter legatur, αἱ δὲ χαρακτ.

(48) *Τὸ δὲ ὑπό.* Malim τῷ δέ cum Porphyr.

(49) *Τρέπεσθαι.* Hinc emendandus excus. in quo perperam legitur τρέφεσθαι.

(50) *Τὰ τῶν ἀγαθ.* Porphyr., τὸ τῶν ἀγ. Quam lectionem secutus sum ; recte, opinor : subintelligi-

D tur enim πνεῦμα, cujus ex temperatione ac symmetria corporum etiam temperatio et symmetria consequatur.

(51) *Οἳ πλέον*, recte ; non ut excus. οὐ, quod miras offundit huic loco tenebras.

(52) *Οὐδὲν ὅ τι.* Hinc etiam excusum corrige, qui legit οὐδὲν οὖν, tanquam initium aliquod esset novæ periodi.

(53) *Ἐστερημένον τε*, etc. Excusus opportune mutuam hic rependet vicem ; legit enim, ut videtur, optime, ἐστερημένον τε τῆς φυλακῆς, τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττονος δαιμονίου. Manuscriptus uterque lectionem eamd. tuetur, nisi quod δαιμονίας pro δαιμονίου sufficit. Utramvis sequare, gemina sententia est. Consule hic, si placet, Porphyrianum interpretem.

(54) *Ταῦτα δέ.* Porphyr., p. 199 nov. edit. ista pertexit. Dæmonum autem artes intelligit, quibus

I I agerent, ut ab hominibus iidem omnino et malo-

Digitized by Google

ἡμᾶς ἐθέλοντες ἀπὸ τῆς ὀρθῆς ἐννοίας τῶν θεῶν, καὶ ἐφ' ἑαυτοὺς ἐπιστρέφαι. Πᾶσι γὰρ τοῖς οὕτως ἀνομολόγως καὶ ἀκαταλλήλως γινομένοις αὐτοῖ χαίρουσι, καὶ ὥσπερ ὑποδύντες τὰ τῶν ἄλλων θεῶν πρόσωπα, τῆς ἡμετέρας ἀβουλίας ἀπολαύουσι, προσεταιριζόμενοι (55) τὰ πλήθη, διὰ τοῦ τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων ἐκκαίειν ἔρωσι καὶ πόθοις πλούτων, καὶ δυναστειῶν καὶ ἡδονῶν, κενοδοξίας τε αὖ· ἐξ ὧν στάσεις καὶ πόλεμοι φύονται, καὶ τὰ συγγενῆ τούτων. Τὸ δὲ πάντων δεινότατον, ἐπαναβαίνουσιν ἐκ τῶνδε, καὶ τὰ ὅμοια ἀναπείθουσι καὶ περὶ τῶν μεγίστων θεῶν, μέχρι τοῦ καὶ τὸν ἄριστον Θεὸν τούτοις τοῖς ἐγκλήμασιν ὑπάγειν· ᾧ δὴ καὶ τεταράχθαι (56) φασὶ πάντ' ἄνω καὶ κάτω. Πεπόνθασι δὲ τοῦτο οὐκ ἰδιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβόντων οὐκ ὀλίγοι. Ἡ δ' αἰτία δι' ἀλλήλων γέγονε. Καὶ γὰρ τῶν φιλοσοφούντων οἱ μὴ ἀποστάντες τῆς κοινῆς φορᾶς εἰς τὰ αὐτὰ τοῖς πλήθεσι συνέδησαν. Καὶ πάλιν αὖ τὰ πλήθη, σύμφωνα ταῖς αὐτῶν δόξαις παρὰ τῶν δοκούντων σοφῶν ἀκούοντα, ἐπερρώσθη φρονεῖν ἔτι μᾶλλον περὶ τῶν θεῶν τὰ τοιαῦτα. Τὸ μὲν γὰρ ποιητικὸν καὶ προσεξέκαυσε τὰς ὑπολήψεις τῶν ἀνθρώπων, τῷ χρῆσθαι φράσει πρὸς ἔκπληξιν καὶ γοητείαν πεποιημένῃ, κήλησίν τε ἐμποιῆσαι, καὶ πίστιν περὶ τῶν ἀδυνατωτάτων πεποιημένην (57)· δέον ἐμπέδως πεπεῖσθαι, ὅτι οὔτε τὸ ἀγαθὸν βλάπτει ποτὲ, οὔτε τὸ κακὸν ὠφελεῖ. Οὐ γὰρ θερμότητος, ὥς φησι Πλάτων, τὸ ψύχειν, ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου· οὐδὲ ψυχρότητος τὸ θερμαίνειν, ἀλλὰ τοῦ ἐναντίου· οὕτως οὐδὲ τοῦ δικαίου τὸ βλάπτειν. Δικαιότατον δή που φύσει πάντων τὸ Θεῖον· ἐπεὶ οὐδ' ἂν ἦν Θεῖον. Οὐκοῦν ἀποτετμῆσθαι δεῖ ταύτην τὴν δύναμιν καὶ μοῖραν τῶν ἀγαθοεργῶν δαιμόνων. Ἡ γὰρ βλάπτειν πεφυκυῖά τε καὶ βουλομένη ἐναντία τῇ ἀγαθοεργῷ· τὰ δ' ἐναντία περὶ τὸ αὐτὸ οὐκ ἂν ποτε γένοιτο. »Καὶ αὖθις· « Διὰ μέντοι (58) τῶν ἐναντίων καὶ ἡ πᾶσα γοητεία ἐπιτελεῖται· τούτους γὰρ μάλιστα, καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν διαπραττόμενοι. Πλήρεις γάρ εἰσι πάσης φαντασίας, καὶ ἀπατῆσαι ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας. Διὰ τούτων (59) φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες· πᾶσα γὰρ ἀκολασία, καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης, διὰ τούτων, καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη. Τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον· βούλονται γὰρ εἶναι θεοὶ, καὶ ἡ προεστῶσα αὐτῶν δύναμις δοκεῖν Θεὸς εἶναι ὁ μέγιστος. Οὗτοι οἱ χαίροντες λοιβῇ τε κνίσῃ τε, δι' ὧν αὐτῶν τὸ πνευματικὸν καὶ σωματικὸν παίνεται. Ζῇ γὰρ τοῦτο ἀτμοῖς καὶ ἀναθυμιάσεσι, ποικίλως διὰ τῶν ποικίλων, καὶ

cupiditatis explendæ causa libentius frequentiusque versatur, nihil plane sceleris est, quod moliri non soleat. Nam quod impotenti admodum ac subdolo ingenio sit, quodque melioris ac divinioris dæmonis providentia careat, vehementes ac repentinos ut plurimum impetus habet insidiisque persimiles, partim ut facilius lateat, partim ut vi, quod sibi propositum est, extorqueat. » Et paucis interjectis : « Atque his, inquit, aliisque similibus machinandis hoc sequuntur, uti nos a recta sanaque de diis opinione dimotos ad sese traducant. Nam cum istis omnibus, in quibus nihil cohærentis et consentanei sit, præcipue delectentur, tum vero quasi aliorum deorum induti personam, vecordia fruuntur nostra, hocque veluti lenocinio multitudinem illiciunt, dum hominum cupiditates inflammant, partim amoribus, partim divitiarum, imperiorum, voluptatum appetentia, partim denique æstu inanis gloriæ : unde seditiones, bella, atque id genus cætera nasci solent. Quodque omnium longe indignissimum est, gradum ex his porro faciunt, ac similia facile de summis quoque diis persuadent, usque eo, ut Deum etiam optimum iisdem criminibus probrisque subjiciant : quo uno præsertim omnia sursum ac deorsum acta confusaque esse aiunt. Enimvero non idiotas modo, sed etiam philosophorum non paucos hic morbus invasit; atque ita quidem, ut sibi mutuo errandi occasionem præberent. Nam ut qui ex philosophis sese minus communi ab æstu subducerent, in eamdem cum imperita multitudine sententiam opinionemque descendebant : sic multitudo rursus, cum ex iis, qui sapientes habebantur, cogitationibus suis consentaneas disputationes audiret, haustum semel de diis errorem magis in dies magisque confirmabat. Siquidem poesis ipsa quoque novis hominum opiniones facibus accendebat, cum dictione ad admirationem præstigiasque comparata, nec ad titillandos modo permulcendosque sensus, verum etiam ad fidem rerum, quæ verisimilitudinem prorsus omnem excluderent, faciendam potentissima uteretur. Sed verum profecto erat, hoc sibi constanter in animum inducere, nec a bono detrimenti, nec a malo adjumenti quidquam proficisci posse. Ut enim, quod ait Plato, nec frigefacere caloris est, sed contrarii; nec frigoris calefacere, **173** sed contrarii; sic neque nocere, justi esse potest. Deus autem certe natura sua res omnes æquitate ac justitia superat, alioqui ne Deus

rum et bonorum auctores haberentur, itaque facilius divinitatis opinionem impetrarent. Cæterum quidquid eo loco philosophetur Porphyrius, vere ac pie creditur, hujus vitæ calamitates divinæ providentiæ non permittenti modo, sed etiam ut plurimum inferenti, atque has scelerum nostrorum pœnas expetenti esse tribuendas.

(55) *Προσεταιριζόμενοι*, etc. Adi Euseb. nostrum L. IV *De Demonstr.*, c. 9, ubi de Lucifero gemina philosophatur, quem gravia licet omnia gentibus interminatum, potentiorem deinde ad eas subigendas voluptatis illecebram excogitasse demonstrat.

(56) *Ὧ δὴ καὶ τεταράχθαι*, etc. Porphyr., ὃ δὴ καὶ τετάρακται, φασὶ, πάντ' ἄνω κάτω. Vitiosum quidem est ὃ δή, at sequentia magis placent hoc sensu; quo quidem, omnia, quod aiunt, sursum ac deorsum acta sunt, atque confusa.

(57) *Πεποιημένην*. Non dubito quin legendum sit, quomodo Porphyrius, δυναμένῃ.

(58) *Διὰ μέντοι*. Porphyr., p. 203.

(59) *Διὰ τούτων*. Maleficorum, an dæmonum? Si maleficorum, οἱ κακοδαίμονες sunt mali dæmones; sin dæmonum, οἱ κακοδαίμονες miseri erunt. Sane his in rebus mutuam sibi dæmones et malefici operam navant.

Digitized by Google

quidem esset. Quare vim istam, atque has nocendi partes a benignis ac beneficis dæmonibus removere omnino decet. Quod enim ad nocendum tam a natura, quam a voluntate comparatum sit, id cum benefico pugnare necesse est : contrariis autem pugnantibusque rebus nulla esse potest circa unum idemque consensio. » Et rursus. « Infestorum, inquit, dæmonum artibus genus omne præstigiarum efficitur : illosque propterea, illorumque principem malefici homines maxime venerantur. Quippe abundant enim isti vanis fictisque rerum imaginibus, eoque ad concinnandas insolentibus machinis fallacias aptissimi sunt. Horum igitur opera, amatorias illecebras nefarii dæmones moliuntur : a quibus scilicet cum impotentia voluptatum, spesque divitiarum et gloriæ proficiscitur, tum in primis doli fraudisque omnis artificium. Horum enim proprium mendacium est, cum et omnes dii esse velint, et princeps eorum virtus summi Numinis existimationem affectet. Illi enimvero sunt, qui et libationibus et nidore carnium delectantur, quo utroque spirituum corporumque genus saginatur. Vitam enim ut vaporibus exhalationibusque sustentat, idque modo pro eorum diversitate diverso, ita vires sanguinis carniumque nidore confirmat. » Sic igitur istos ingenue confitentes audivimus, præceptas hominum de improbis dæmonibus, perinde ac si dii bonique forent, opiniones vehementius non a Græcis modo poetis accensas fuisse, verum etiam ab iis qui philosophiæ studia professi, æquiore ac propensiore erga deos anima viderentur, utpote qui non diis ipsis quoque, sed improbis dæmonibus colendis, præcipitem in errorem suum multitudinem egerint. Enim vero disertis verbis Porphyrius fatetur, illam cum ex iis, qui sapientes habebantur, cogitationibus suis consentaneas disputationes audiret, in sua de nefariis dæmonibus sic tanquam de diis opinione magis in dies magisque confirmatam esse. Atque hæc non auctoritate sane testimonioque nostrorum arguuntur, sed ipsorum qui res suas penitus, ac longe quam nos certius enucleatiusque perviderant. Siquidem ille ipse scriptor, qui non perfunctorie ac leviter fuerat in ea, quæ vulgus latebat, superstitione versatus, improbos dæmones asserit deos esse velle, bonorumque apud homines existimationem expetere ; ac virtutem eorum principem summi Numinis famam et nomen ambire.

A δυναμοῦται ταῖς ἐκ τῶν αἱμάτων καὶ σαρκῶν θυσίαις (60). » Διὰ δὴ τούτων ἀκηκόαμεν ὁμολογούντων, ὅτι μὴ μόνον οἱ παρ' Ἕλλησι ποιηταὶ προσεξέκαυσαν τὰς ὑπολήψεις τῶν ἀνθρώπων, τὰς περὶ τῶν φαύλων δαιμόνων ὡς περὶ θεῶν καὶ ἀγαθῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβόντων οἱ περὶ θεοὺς δοκοῦντες σπουδαίως ἔχειν, οἵ καὶ αὐτοὶ οὐ θεούς, ἀλλὰ πονηροὺς δαίμονας περιέποντες, τὰ πλήθη καὶ τοὺς δήμους εἰς τὴν οἰκείαν πλάνην ἐξετραχήλισαν. Ὡμολόγησε γοῦν σαφῶς ὁ λόγος, ὡς ἄρα παρὰ τῶν δοκούντων σοφῶν ἀκούοντα περὶ θεῶν τὰ πλήθη σύμφωνα ταῖς αὐτῶν δόξαις, ἐπερρώσθη φρονεῖν ἔτι μᾶλλον, ὡς περὶ θεῶν, περὶ τῶν μοχθηρῶν δαιμόνων. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐξ ἡμῶν κατηγορεῖται, ἀλλ' ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀκριβέστατα τὰ οἰκεῖα μᾶλλον ἢ ἡμεῖς εἰδότων. Ὅ γέ B τοι αὐτὸς συγγραφεὺς, οὐ παρέργως ὁμιλήσας τῇ τοὺς πολλοὺς λανθανούσῃ δεισιδαιμονίᾳ, φησὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας βούλεσθαι εἶναι θεούς, καὶ ἀγαθῶν δόξαν ἔχειν παρὰ ἀνθρώποις, ἥ τε προεστῶσα (61) αὐτῶν δύναμις δοκεῖν Θεὸς εἶναι ὁ μέγιστος.

174 Quænam porro sit virtus illa princeps, idem ipse declarat, improborum dæmonum principes Serapin atque Hecaten esse dicens, cum Beelzebud iis omnibus præesse Scriptura divina testetur. Audi vero præterea, quemadmodum hac de re in suis de hausta ex oraculis philosophia libris disserat.

C Τίς οὖν ἄρα ἡ προεστῶσα αὐτῶν τυγχάνει δύναμις, ὁ αὐτὸς πάλιν διασαφήσει, τοὺς ἄρχοντας τῶν πονηρῶν δαιμόνων λέγων εἶναι τὸν Σάραπιν καὶ τὴν Ἑκάτην (62). Ἡ δὲ θεία Γραφὴ, τὸν Βεελζεβούλ. Ἄκουε δ', ὅπως καὶ περὶ τούτου γράφει ἐν τοῖς περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας.

CAPUT XXIII.

De improbis dæmonibus, et quinam sint eorum principes : quodque omnium animalium specie homines aggrediantur.

« Improbos dæmones, inquit, Sarapi subditos esse haud temere suspicamur : quippe hanc ad opinionem non ejus tantum symbolis et insignibus adducti, sed etiam quod quæcunque vim eos vel conciliandi habent vel averruncandi, ad Plutonem omnia referuntur, quemadmodum libro primo ostendimus. Atqui idem prorsus qui Pluto deus iste est, eoque maxime dæmonibus imperat, certaque sym-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῶν πονηρῶν δαιμόνων, καὶ τίνες εἰσὶν αὐτῶν οἱ ἄρχοντες· καὶ ὅτι πᾶσι ζώοις ὁμοιούμενοι οἱ πονηροὶ δαίμονες προσίασι τοῖς ἀνθρώποις.

«Τοὺς δὴ πονηροὺς δαίμονας οὐκ εἰκῇ ὑπὸ τὸν Σάραπιν ὑποπτεύομεν· οὐδ' ἐκ τῶν συμβόλων μόνον ἀναπεισθέντες, ἀλλ' ὅτι τὰ μειλίγματα καὶ τὰ τούτων D ἀποτρόπαια πρὸς τὸν Πλούτωνα γίνεται, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐδείκνυμεν. Ὁ αὐτὸς δὲ τῷ Πλούτωνι ὁ θεὸς, καὶ διὰ τοῦτο μάλιστα δαιμόνων ἄρχων, καὶ σύμβολα διδοὺς πρὸς τὴν τούτων ἔλασιν. Οὗτος γοῦν καὶ τοῖς ἱκέταις ἐδήλωσεν, ὡς πᾶσι ζώοις ὁμοιούμενοι προσίασι τοῖς

(60) *Θυσίαις*. Porphyr., κνίσσαις, quod malui.

(61) *Ἥ τε προεστῶσα*. Debuit, opinor, τήν τε περιεστῶσαν αὐτῶν δύναμιν δοκεῖν Θεὸν εἶναι τὸν μέγιστον· præcedit enim, φησὶ τοὺς πονηροὺς, etc.

(62) *Σάραπιν καὶ τὴν Ἑκάτην*. Supra p. 126, c. 11, solius Hecates meminit. De Serapide Porphyrius initio tituli sequentis. De Hecate vero pagina sequenti.

Digitized by Google

ἀνθρώπους· ὅθεν καὶ παρ' Αἰγυπτίοις, καὶ παρὰ Φοί- A
νιξι, καὶ ὅλως παρὰ τοῖς τὰ θεῖα σοφοῖς ἢ μάντεσιν ἐν
τοῖς ἱεροῖς ἐπιῤῥήσσονται, καὶ ζῶα προσουδίζεται
πρὸ τῆς θρησκείας τῶν θεῶν· ἐξελαυνόντων τῶν ἱε-
ρέων τούτους διὰ τοῦ δοῦναι πνεῦμα ἢ αἷμα ζώων,
καὶ διὰ τῆς τοῦ ἀέρος πληγῆς, ἵνα, τούτων ἀπελθόν-
των, παρουσία τοῦ Θεοῦ γένηται. Καὶ οἶκος δὲ πᾶς
μεστὸς, καὶ διὰ τοῦτο προκαθαίρουσι καὶ ἐκβάλλουσι
τούτους, ὅταν θεὸν κατακαλῶσι. Καὶ τὰ σώματα τού-
των μεστὰ ἀπὸ τούτων· καὶ γὰρ μάλιστα ταῖς ποιαῖς
τροφαῖς χαίρουσι. Σιτουμένων γὰρ ἡμῶν προσίασι
καὶ προσιζάνουσι τῷ σώματι, καὶ διὰ τοῦτο αἱ
ἀγνεῖαι, οὐ διὰ τοὺς θεοὺς προηγουμένως, ἀλλ' ἵν'
οὗτοι ἀποστῶσι. Μάλιστα δὲ αἵματι χαίρουσι καὶ
ταῖς ἀκαθαρσίαις, καὶ ἀπολαύουσι τούτων εἰσδύ-
νοντες τοῖς χρωμένοις. Ὅλως γὰρ ἡ ἐπίτασις B
τῆς πρός τι ἐπιθυμίας καὶ ἡ τοῦ πνεύματος
τῆς ὁρέξεως ἀρμὴ ἀλλαχόθεν οὐ σφοδρύνεται ἢ ἐκ
τῆς τούτων παρουσίας, οἳ καὶ εἰς ἀσήμους φθόγγους
καὶ φύσας ἀναγκάζουσι τοὺς ἀνθρώπους ἐμπίπτειν
διὰ τῆς συναπολαύσεως τῆς μετ' αὐτῶν γινομένης.
Ὅπου γὰρ πνεύματος πλείονος ὁλκὴ, ἢ τῆς γαστρὸς
ἐξ ἡδυπαθείας πεπλησμένης, ἢ τῆς προθυμίας δι'
ἡδονῆς ἐπίτασιν ἐκφυσώσης, καὶ πολὺ τὸ ἔξωθεν
σπώσης, ἐκεῖ παρουσία τῶν τοιούτων πνευμάτων σοι
δηλούσθω. Ἄχρι τούτων τολμᾷ φύσις ἀνθρώπου εὑ-
ρίσκειν τὰς περὶ αὐτῆς [a] συνεστώσας παγίδας· καὶ
γὰρ ὁ Θεὸς ὅταν εἰσκριθῇ, πολυπλασιάζεται τὸ
πνεῦμα. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν πονηρῶν δαιμό-
νων, ὧν φησιν ἄρχοντα εἶναι τὸν Σάραπιν· καὶ τὴν C
Ἑκάτην δὲ τούτων ἄρχειν ὁ αὐτὸς διδάσκει, λέγων
οὕτως· « Μή ποτε οὗτοί εἰσιν, ὧν ἄρχει ὁ Σάραπις,
καὶ διὰ τούτων [b] σύμβολον ὁ τρικάρηνος κύων,
τουτέστιν ὁ ἐν τοῖς τρισὶ στοιχείοις, ὕδατι, γῇ,
ἀέρι πονηρὸς δαίμων; οὓς καταπαύει ὁ Θεὸς, ὁ
ἔχων ὑπὸ χεῖρα. Ἄρχει δ' αὐτῶν καὶ ἡ Ἑκάτη (63),
ὡς συνέχουσα τὸ τρίστοιχον. » Καὶ πάλιν φησίν·
« Ἓν χρηστήριον ἔτι παραθεὶς, ὅπερ αὐτὴ ἡ Ἑκάτη
πεποίηται, καταπαύσω τὸν περὶ ταύτης λόγον.

bola tribuit, quibus averti depellique possint. Ac suis quidem supplicibus aperuit, quo pacto animantium illi formam ac speciem mentiti homines convenirent: quo factum ut ab Ægyptiis ac Phœnicibus, et universe ab omnibus religionum peritis, et lora in templis disrumpi, et animantes ad pavimentum, antequam deorum sacris operentur, allidi soleant: itaque dæmones a sacerdotibus partim spiritu, partim animalium sanguine, partim aeris ipsius percussione abiguntur, ut iis ejectis præsens Deus interesse velit. Plenæ siquidem eorum sunt ædes universæ, quas ante propterea ipsis ejiciendis expiant, quoties diis supplicaturi sunt. Quinetiam eorumdem plena sunt corpora, quod certo quodam ciborum genere præcipue delectentur. Itaque accumbentibus nobis non accedunt ipsi modo, sed etiam nostrum ad corpus adhærescunt; quæ causa est, quamobrem lustrationes adhiberi consueverint, non utique propter deos potissimum, sed potius ut dæmones recedere atque alio migrare cogantur. Cæterum sanguine præsertim sordibusque capiuntur, quibus ut frui liceat, in eorum, qui rebus istis utuntur, sese corpus insinuant. Nullus enim omnino motus exsistit cupiditatis vehementior, nullus in Spiritu **175** appetitionis impetus, qui aliunde quam ex eorum præsentia incitetur. Itaque homines ab iis in obscuros aliquando sonos flatusque coguntur incidere, quod eadem ipsi quoque delectatione perfruantur. Ubi enim abundat spiritus, sive quod eo venter ob acriorem delectationis sensum impleatur, sive quod ardor ipse atque æstus propter voluptatis vehementiam efflet simul interiorem, simulque exteriorem densius copiosiusque ducat; ibi continuo spiritus illos præsentes esse judicare certo possis. Atque hactenus humanæ naturæ laqueos in se necti solitos investigare fas est: tum enim vel maxime augeri spiritus ipse consuevit, cum in Deum curiosius ac propius inquiritur. » Hæc ille de improbis dæmonibus, quorum principem Sarapin esse ait; sic tamen ut iisdem Hecaten etiam imperare doceat, hunc in modum: « Num forte, inquit, dæmones ii sunt, in quos Sarapis obtinet principatum, quorum propterea symbolum sit triceps ille canis, hoc est improbus dæmon, qui tribus in elementis, aqua, terra et aere versatur? quos utique Deus ille, cujus in potestate sunt, sistit et cohibet. Cæterum iisdem etiam imperat Hecate, cujus videlicet numine triplex istud elementum continetur. » Ac rursus: « Institutæ, inquit, de Hecate disputationi finem imponam, si modo unum hoc præterea ejusdem responsum addidero.

Ἤδ' ἐγώ εἰμι κόρη πολυφάσματος, οὐρανόφοιτος, D
Ταυρῶπις, τρικάρηνος, ἀπηνὴς, χρυσοβέλεμνος,
Φοίβη ἀπειροτεχνὴς (64), *φαεσίμβροτος Ἐλλεί-*
[*θυια·*
Τριστοίχου φύσεως συνθήματα τρισσὰ φέρουσα·
Αἰθέρι μὲν πυρόεσσιν ἐειδομένη εἰδώλοις,
Ἥερα δ' ἀργεννοῖσι τροχάσμασιν ἀμφικάθηται.

Illa ego cœlestis varia sub imagine virgo,
Taurina, atque triceps, immitis, et aurea vibrans
Spicula, natorumque expers Diana, simulque
Fax Lucina hominum; cujus tria symbola, mundi
Terna elementa notant: ardentibus æthera formis
Exhibeo: passim candentibus aera bigis.

[a] *Isc.* αὐτήν. [b] *gr.* τοῦτο αὐτῶν.

(63) *Καὶ ἡ Ἑκάτη.* Huc pertinent illa Hesiodi, quibus præcipuum Hecatæ honorem ab Jove habitum ostendit, a vers. 411 *Theogon.*:

Ἣ δ' ὑποκυσσαμένη Ἑκάτην τέκε· τὴν περὶ
[*πάντων*
Ζεὺς Κρονίδης τίμησε, πόρεν δέ οἱ ἀγλαὰ δῶρα·
Μοῖραν ἔχειν γαίης τε καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης.
Ἣ δὲ καὶ ἀστερόεντος ὑπ' οὐρανοῦ ἔμμορε τιμῆς,
Ἀθανάτοις τε θεοῖσι τετιμημένη ἐστὶ μάλιστα.... quibus eam omni hominum generi et conditioni præesse demonstrat.

(64) Ἀπειροτεχνὴς. Verti, *natorumque expers*, quasi legeretur ἀπειροτεκνὴς, vel ἀπειρότεκνος, quod tamen utrumque rarum est: ἀπειρωδίν et ἀπειρολεχὴς longe frequentiora. Ac fortassis ἀπειρολεχὴς; pro ἀπειροτεχνὴς legi possit.

Digitized by Google

Insideo : terrasque regit tenebrosa meorum
Turba canum. »

Ilos autem canes improbos illos esse dæmones idem auctor manifeste declarat, « de quibus, inquit, dicere paulo ante desiimus. » Nos autem hic etiam gradu fixo, pluribus age deinceps, quotquot a plerisque omnibus deorum loco et nomine colebantur, nefarios vere dæmones, ac nullius plane boni auctores esse confirmemus.

A *Γαῖα δ' ἐμῶν [a] σκυλάκων δυσφερῶν (64') γένος ἠνιοχεύει. »*

Οἷς ἐπιλέγει ὁ συγγραφεὺς σαφῶς, τίνες οἱ σκύλακες· ὅτι οἱ πονηροὶ δαίμονες, « περὶ ὧν ἄρτι πεπαύμεθα λέγοντες. » Τοσαῦτα μὲν δὴ καὶ ταῦτα. Περὶ δὲ τοὺς δαίμονας εἶναι πονηροὺς ἀληθῶς, ἀλλ' οὐδὲν ἀγαθὸν ἐπαγομένους, τοὺς παρὰ τοῖς πολλοῖς θεολογουμένους, φέρε ἔτι μᾶλλον διὰ πλειόνων κρατύνωμεν.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ.

—

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER QUINTUS.

—

176 QUINTI LIBRI CAPITA.

1. *Iterum probatur, multorum populorum vaticinia et oracula improborum dæmonum propria fuisse: quæ omnia post evangelicam Servatoris nostri doctrinam sublata defecerint.*
2. *Quænam dæmonum impostura ratio fuerit.*
3. *Varias ac multiplices Græcorum adversus deos superstitionis sectas fuisse.*
4. *Quidquid vaticiniorum atque oraculorum apud gentes fuit, improborum dæmonum opus fuisse.*
5. *Latentes dæmonum historias fabulosis non secus ac de diis narrationibus contineri.*
6. *Mortem illos ipsos consciscere, qui boni ab iis dæmones appellentur.*
7. *Quam amatoriis voluptatibus dæmones obnoxii sint, et quibus quisque delectetur.*
8. *Maleficiis et cantionibus quibusdam cum deduci deos, tum etiam ad hominum voluntati obsequendum invitos licet ac repugnantes adigi.*
9. *Eosdem ne redire quidem per sese posse.*
10. *Quibus artibus egregia numina præstigiatoribus subjiciantur.*
11. *Dæmones ipsos, qui deorum loco habeantur, quo superstitionum ritu secum* **177** *agi vellent, homines docuisse.*
12. *Eosdem magicarum artium, quibus simulacra conflarentur, doctores fuisse.*
13. *Ipsas quoque simulacrorum figuras ab iis delineatas fuisse.*
14. *Eosdem ad magicam artem impellere.*
15. *Eosdem inanima quoque materia delectari.*
16. *De oraculorum defectione Apollinem ipsum cecinisse.*
17. *De interitu dæmonum, quos deorum loco venerantur.*
18. *De oraculis priscorum Græcorum prædicatione celebratis.*
19. *Adversus Apollinem, quod septem adolescentes puellasque totidem in Cretam jugulandos mitti jusserit.*
20. *Pluribus Apollinem responsorum ambiguitate mortis causam fuisse.*
21. *Eumdem Apollinem responsi ambiguitate causam fuisse, cur imperio suo Crœsus exciderit.*

B *ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΠΕΜΠΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.*

α'. *Ἔτι περὶ τοῦ πονηρῶν δαιμόνων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἔθνεσι μαντεῖα καὶ χρηστήρια· καὶ ὡς καθήρηται πάντα, καὶ ἐκλέλοιπε μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν.*

β'. *Τίς ὁ τρόπος τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας.*

γ'. *Ὅτι πολυσχιδὴς καὶ πολυγνώμων ἡ περὶ θεῶν τοῖς Ἕλλησι συνέστη δεισιδαιμονία.*

δ'. *Περὶ τοῦ πονηρῶν δαιμόνων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι μαντεῖα καὶ χρηστήρια.*

ε'. *Περὶ τοῦ λανθανούσας δαιμόνων περιέχειν ἱστορίας τὰς μυθικὰς ὡς περὶ θεῶν διηγήσεις.*

ς'. *Ὡς θανάτου ποιητικοί εἰσιν οἱ λεγόμενοι αὐτῶν ἀγαθοὶ δαίμονες.*

ζ'. *Ὅτι καὶ ἐρωτικαῖς ἡδυπαθείαις ἐξυπηρετοῦνται, καὶ ποίοις ἕκαστος αὐτῶν χαίρει.*

η'. *Ὅτι μαγγανείαις καθέλκονται, καὶ παρὰ γνώμην ἀναγκάζονται ταῖς ἀνθρωπίναις βουλαῖς* C *δουλεύειν.*

θ'. *Ὅτι οὐδὲ ἀφ' ἑαυτῶν ἀναχωρεῖν δύνανται.*

ι'. *Ὁποίαις μεθόδοις οἱ θαυμάσιοι αὐτῶν θεοὶ τοῖς γόησιν ὑποτάττονται.*

ια'. *Ὅτι οἱ δαίμονες, οὓς δὴ θεοὺς ὑπειλήφασιν, ἀνθρώπους ἐδίδαξαν τὰς οἰκείας περιεργίας.*

ιβ'. *Ὅτι καὶ τὰ ἰνδάλματα μαγικῶς αὐτοὶ κατασκευάζειν ἐδίδαξαν.*

ιγ'. *Ὅτι καὶ τὰς μορφὰς αὐτῶν τῶν ξοάνων αὐτοὶ κατέδειξαν.*

ιδ'. *Ὅτι καὶ μαγεύειν προτρέπουσιν.*

ιε'. *Ὅτι καὶ τὰς ἀψύχους ὕλας φιλοῦσιν.*

ις'. *Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων ἔχρησεν αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων.*

ιζ'. *Περὶ τοῦ καὶ θνήσκειν τοὺς δαίμονας, οὓς δὴ ὡς θεοὺς τιμῶσι.*

ιη'. *Περὶ τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησι μνημονευομένων χρηστηρίων.*

D ιθ'. *Πρὸς τὸν Ἀπόλλω κελεύσαντα δὶς ἑπτὰ παῖδάς τε καὶ κόρας σφαγησομένους ἐκπέμπεσθαι Κρησὶν ὑπὸ Ἀθηναίων.*

κ'. *Ὡς πολλοῖς θανάτου γέγονεν αἴτιος ὁ Ἀπόλλων διὰ τῆς τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίας.*

κα'. *Ὡς καὶ τῷ Κροίσῳ τῆς οἰκείας ἀρχῆς ἐκπεσεῖν δι' ἀμφιβόλου χρησμοῦ κατέστη αἴτιος.*

[a] Ισ. γαῖαν ἐμ.

(64') Δυσφερῶν. Malim δυσφερόν.

Digitized by Google

κβ'. Ὡς ἐπλάνων δια τῶν χρησμῶν παίζοντες τοὺς ἐρωτῶντας.
κγ'. Ὅτι τῷ τῆς ἀσαφείας σκότῳ τὴν σφῶν ἄγνοιαν ἐπέκρυπτον.
κδ'. Ὅτι, μηδὲν δυνάμενοι βοηθεῖν ἐν ταῖς τῶν πολέμων συμφοραῖς, δι' ἀμφιβόλων χρησμῶν ἐσοφίζοντο καὶ ἠπάτων τοὺς πρόσφυγας.
κε'. Τὰ πρὸς Λακεδαιμονίους.
κς'. Τὸ αὐτὸ Κνιδίοις.
κζ'. Ὡς τοὺς χρωμένους αὐτοῖς ἐξέκαιον εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον.
κη'. Τὰ περὶ Λυκούργου τοῦ Λακεδαιμονίων νομοθέτου, ὅτι μὴ Θεοῦ ἄξια.
κθ'. Ὅτι οὐ περὶ σπουδαίων πραγμάτων τοὺς χρησμοὺς ἐποιοῦντο.
λ'. Ὅτι κοινοῖς καὶ ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς τὰ πρακτέα συνεβούλευον.
λα'. Ὅτι καὶ ἀφιλοσόφως τὰ πολλὰ παρήνουν.
λβ'. Ὅτι καὶ συνεμερίζοντο τοῖς ἀδικοῦσιν.
λγ'. Ὅτι καὶ τοὺς ποιητὰς, οὐδὲν φιλοσόφου βίου ἄξιον ἐπιδεδειγμένους, κατὰ τὰς τῶν πολλῶν δόξας ἀκρίτως ἀνύμνουν.
λδ'. Ὅτι καὶ πύκτας ἄνδρας καὶ ἀθλητὰς τιμαῖς ἰσοθέοις γεραίρειν παρεκελεύοντο.
λε'. Ὅτι καὶ τοὺς τυράννους ἐκολάκευον.
λς'. Ὅτι καὶ τὴν ἄψυχον ὕλην σέβειν προσέτατον.

A 22. *Quemadmodum eos, a quibus consulebantur, illudentes, responsis suis in fraudem impellerent.*
23. *Eosdem orationis obscuræ tenebris ignorantiam suam occultare solitos.*
24. *Cum nihil bellorum temporibus opus ferre possent, suos ab iis clientes fuisse responsorum ambiguitate delusos.*
25. *Responsum Lacedæmoniis editum.*
26. *Responsum Cnidiis editum.*
27. *Eos, a quibus consulebantur, in mutua bella inflammatos fuisse.*
28. *Quæ de Lycurgo Lacedæmoniorum legislatore memorantur, Deo indigna esse.*
29. *Seriis honestisque de rebus minime ab iis responderi.*
30. *Communi prorsus humanoque sensu rerum agendarum auctores illos fuisse.*
31. *Multa quoque ab iis imperite sunderi.*
32. *Eosdem se ad injuriosorum partes adjunxisse.*
B 33. *Poetas etiam eos, qui nihil ad honestioris vitæ studia contulerint, temere ab iis ex vulgi opinione laudari.*
34. *Auctores illos fuisse, uti pugiles et athletæ divinis honoribus colerentur.*
178 35. *Deos ipsis etiam tyrannis adulari solitos.*
36. *Illos etiam jussisse, ut materia inanima coleretur.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἔτι περὶ τοῦ πονηρῶν δαιμόνων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι μαντεῖα καὶ χρηστήρια· καὶ ὡς καθῄρηται πάντα καὶ ἐκλέλοιπε μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν.

CAPUT I.

Iterum probatur, multorum populorum vaticinia et oracula improborum Dæmonum propria fuisse : quæ omnia post evangelicam Servatoris nostri doctrinam sublata defecerint.

Ἱκανὰ μὲν καὶ τὰ προπαρατεθέντα συστῆσαι ἦν, ὅτι μὴ θεοὶ, μηδ' ἀγαθοὶ δαίμονες, πᾶν δὲ τοὐναντίον ὑπῆρχον οἱ παρὰ τοῖς ἔθνεσι, κατά τε πόλεις καὶ χώρας ὡς θεοὶ τετιμημένοι· οὐ λυπεῖ δὲ ἐκ περιουσίας C τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν ἔτι μᾶλλον βεβαιώσασθαι, πλείοσι καὶ δαφιλεστέροις ἐλέγχοις τῆς τούτων ἀποδείξεως, τὴν διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας προξενηθεῖσαν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐλευθερίαν τῶν πάλαι κακῶν ἐκφαινούσης. Ἄκουε τοιγαροῦν αὐτῶν Ἑλλήνων ὁμολογούντων ἐκλελοιπέναι αὐτῶν τὰ χρηστήρια, οὐδ' ἄλλοτέ (65) ποτε ἐξ αἰῶνος ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, τὴν ἑνὸς (66) Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ πλατυνθείσης ἐν γῇ, φωτὸς δίκην πᾶσιν ἀνθρώποις ἀνατειλάσης. Αὐτίκα γοῦν μάλα ὅσον οὐδέπω παραστήσομεν, ὡς ἄρα μετὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ θάνατοι τῶν δαιμόνων ἱστορήθησαν, καὶ τὰ θαυμαστὰ καὶ πάλαι βοώμενα χρηστήρια διαλελοίπασιν. Ἤδη δὲ καὶ πρότερον ἀποδέδεικται, ὅτι δὴ παῦλαν κακῶν οὐδ' D ἄλλοτέ πω πρότερον ἢ μετὰ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν εἰλήφασιν αἱ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὠμῶς καὶ ἀνηλεῶς ἐπιτελούμεναι τοπρὶν ἀνθρωποθυσίαι. Οἷς ἐπὶ τοῦ παρόντος προσθεῖναι καλὸν, ὅτι μὴ μόνον ἐξ ἐκείνου τὰ τῆς δαιμονικῆς ἀπέσβη δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς τῶν ἐθνῶν πολυαρχίας. Σχεδὸν γὰρ κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ κώμην βασιλεῖς καὶ τυράννους, τοπάρχας

Quanquam ea, quæ adhuc a nobis disputata sunt, non jam aut deorum aut bonorum in dæmonum loco habendos illos esse omnes satis superque conficiunt, qui a gentilibus per urbes passim atque pagos tanquam dii colebantur : juvat tamen ultro plurium insuper argumentorum vim ac pondus adjungere, quibus susceptæ quæstionis ea magis magisque demonstratio confirmetur, quæ Servatoris nostri evangelicæ doctrinæ beneficio allatam hominum generi a superioribus malis liberationem in omnium oculis constituat. Audi ergo deinceps, quemadmodum scriptores ipsi Græci, oracula sua ex omni memoria tum denique primum defecisse fateantur, cum salutaris hæc et evangelica unius Dei ac Servatoris nostri doctrina, ac summi Numinis ejusdemque rerum universarum Domini pariter ac molitoris cognitio, hominum animis cœpit solis instar illucescere. Et quidem, statim post ejus adventum et dæmonum interitus celebratos esse, et egregia illa totque pridem jactata sæculis oracula conticuisse, jamjam ostendemus. Sed quoniam demonstratum jam a nobis est, post evangelicæ doctrinæ propagationem, tum demum nefariam illam et omni credulitate teterrimam, quæ apud omnes olim populos gentesque regnabat, immolandorum hominum consuetudinem penitus abrogatam esse; abs re non

(65) *Οὐδ' ἄλλοτε.* Rectius videtur, οὐκ ἄλλοτε, ut alter manuscr.

(66) *Τὴν ἑνός.* Idem, τοῦ ἑνός. Alter vero locum integrum ita legit : Τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. Τοῦ παμβασιλέως καὶ δημιουργοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνώσεως, φωτὸς δίκην, etc. Licet ad marginem reposita sint post ἑνὸς Θεοῦ, illa ipsa verba, quæ in excuso leguntur, καὶ Σωτῆρος, etc., forte ex illis omnibus integra lectio conflari possit, hoc modo : τῆς ἑνὸς Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ, πλατυνθείσης ἐν γῇ, καὶ τῆς τοῦ παμβασιλέως καὶ δημιουργοῦ τῶν ὅλων γνώσεως, φωτὸς δίκην, etc.; nisi brevius malis, τῆς ἑνὸς Θ. κ. Σ. Χ. π. ἐν γῇ, καὶ φωτὸς δίκην, etc. Nos in vertendo priorem, ut pleniorem, secuti sumus.

Digitized by Google

fuerit, quemadmodum ab illo tempore, non diabolicæ modo superstitionis ritus, sed etiam distracti quondam ac multiplices gentium principatus exstincti sublatique sint, hoc loco subjungere. Nam in oppidis antea pagisque fere singulis reges, tyranni, toparchæ **179** ac dynastæ, adeoque, gentium varii ac distincti dominatus vulgo cernebantur, quorum ambitione cum homines mutuis sese bellis perpetuisque vexarent, tum regiones etiam urbesque diriperent, atque assidue vicinos circum populos in servitutem abducerent, familiarium utique et intestinorum dæmonum stimulis in ejusmodi pugnas et dimicationes concitati. Quæ cum ita se haberent, cujusmodi tandem malorum et confertarum calamitatum perturbatione hominum vita jactaretur, æstimandum tibi ac statuendum relinquo. Eadem vero, cum post nostri demum Servatoris adventum cum illo multiplicium deorum errore uno velut agmine profligata fuerint, quis non jure magnum hoc vere salutaris et evangelicæ demonstrationis mysterium summa cum admiratione suspiciat, per quam et tantam orbe passim universo per urbes atque pagos, imo barbarorum etiam ac gentium solitudines oratoriorum ac templorum præpotenti rerum omnium Regi, architecto, solique Deo dicatorum multitudinem videamus, et librorum, lectionum, doctrinarum, quibus perfectæ cumulatæque virtutis, morumque ad veram pietatem ac religionem conformandorum accommodata non modo viris, sed etiam mulieribus ac pueris præcepta tradantur, infinitam omnis generis copiam habeamus? Adde emortua penitus dæmonum oracula et vaticinia conticuisse : adde, ex quo divina hæc et evangelica Assertoris nostri virtus radiis suis hominum genus omne lucis instar illustravit, eo jam usque amplius furere neminem, ut charissimi cujusque sanguine, hominumque jugulatorum sacrificiis, illos cædis et cruoris avidos, et infestissimos humano generi dæmones placare conetur : qui tamen ritus omnium olim sapientium atque regum, quos dæmonis utique furor agebat, animos occuparat. Et vero pessimorum dæmonum, ex quo hominum societatem Servator noster inierit, vim ac potestatem amplius nullam esse, vel ipsemet Porphyrius, magnus ætatis nostræ dæmonum patronus, in eo, quod adversus nos conscripsit, volumine his verbis testatum reliquit : « Et nunc mirum, inquit, ulli videatur, civitatem hoc morbo tot jam annos conflictari, cum Æsculapius cæterique dii hominum sese consuetudini consortioque subduxerint? Ex quo enim Jesus coli cœptus est, communem ac publicam deorum opem nemo sensit. » Hæc ille verbis totidem. Si ergo vel istius confessione, nihil, ex quo Jesum colere cœperunt, communis ac publicæ deorum opis quisquam expertus est, Æsculapio simul ac reliqua **180** numinum turba ex hominum societate submota : unde tandem vana de illis tanquam de diis aut heroibus subrepsit opinio? Quidni enim potius Æsculapii cæterorumque vis deorum, Jesu potesta-

τε καὶ δυνάστας τὸ παλαιὸν ἦν ὁρᾷν, ἐθναρχίας τε καὶ πολυαρχίας, δι' ἃς ἐπὶ τοὺς κατ' ἀλλήλων πολέμους συνεχῶς ὁρμῶντες, δηώσεις χωρῶν καὶ πόλεων πολιορκίας, ἀνδραποδισμούς τε καὶ αἰχμαλωσίας τῶν πλησιοχώρων ἀεὶ καὶ διαπαντὸς ἐνήργουν, πρὸς τῶν οἰκείων δαιμόνων ἐπὶ τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον ἐξοιστρούμενοι. Ὧν οὕτως ἐχόντων, ἐν ὁποίᾳ τότε συγχύσει κακῶν συμφορῶν τε ἐπαλλήλων ὁ πᾶς ἐνίσχητο βίος, καὶ αὐτῷ σοὶ παραλείπω σκοπεῖν. Τούτων δὴ οὖν ἀθρόως ἁπάντων ὁμοῦ σὺν τῇ πολυθέῳ πλάνῃ ἐκποδὼν μεταστάντων, οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν· πῶς οὐ χρὴ τὸ μέγα μυστήριον τῆς ἀληθῶς σωτηρίου καὶ εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως ὑπερθαυμάζειν; δι' ἧς ἀθρόως κατὰ πᾶσαν τὴν τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένην, προσευκτήρια καὶ ναοὶ τῷ παμβασιλεῖ καὶ δημιουργῷ καὶ μόνῳ τῶν ἁπάντων Θεῷ, ἔν τε πόλεσι καὶ κώμαις, βαρβάρων τε ἐθνῶν ἐν ἐρημίαις ἀφιερωμένα συνέστη, βίβλοι τε καὶ ἀναγνώσματα, μαθήματά τε παντοῖα καὶ διδασκαλίαι περὶ τῆς εἰς ἄκρον ἀρετῆς καὶ τρόπου τοῦ κατὰ τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν παραγγέλματα περιέχουσαι, ἀνδράσι τε καὶ γυναιξὶ, καὶ παισὶν εἰς ἐπήκοον παραδέδονται. Νεκρὰ δὲ τὰ ἀπὸ δαιμόνων πάντα χρηστήριά τε καὶ μαντεύματα· οὐδέ τις εἰς τοσοῦτον ἀνθρώπων μέμηνε νῦν, ἐξ οὗπερ εἰς πάντας φωτὸς δίκην ἐξέλαμψεν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔνθεος καὶ εὐαγγελικὴ δύναμις, ὡς τολμᾷν τῷ τοῦ φιλτάτου φόνῳ καὶ ταῖς δι' ἀνθρωποθυσιῶν σφαγαῖς, τὰ φονικὰ καὶ φίλαιμα καὶ μισάνθρωπα δαιμόνια ἐξιλεοῦσθαι· οἷα πράττειν τοῖς πάλαι σοφοῖς τε καὶ βασιλεῦσι δαιμονῶσιν ὡς ἀληθῶς φίλον ἦν. Περὶ δὲ τοῦ μηκέτι δύνασθαί τι καὶ ἰσχύειν τοὺς φαύλους δαίμονας μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους πάροδον, καὶ αὐτὸς ὁ καθ' ἡμᾶς τῶν δαιμόνων προήγορος, ἐν τῇ καθ' ἡμῶν συσκευῇ τοῦτόν που λέγων μαρτυρεῖ τὸν τρόπον· « Νυνὶ δὲ θαυμάζουσιν, εἰ τοσούτων ἐτῶν κατείληφε τὴν πόλιν ἡ νόσος, Ἀσκληπιοῦ μὲν ἐπιδημίας καὶ τῶν ἄλλων θεῶν μηκέτ' οὔσης. Ἰησοῦ γὰρ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ἤσθετο. » Ταῦτα ῥήμασιν αὐτοῖς ὁ Πορφύριος. Εἰ δὴ οὖν κατὰ τήνδε τὴν ὁμολογίαν, Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ἤσθετο, μηκέτ' οὔσης μητ' Ἀσκληπιοῦ ἐπιδημίας τε, μήτε τῶν ἄλλων θεῶν· πόθεν δὴ λοιπὸν τὸ ὡς περὶ θεῶν καὶ ἡρώων περὶ αὐτῶν δόγμα; Τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον τὰ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν θεῶν κρατεῖ τῆς Ἰησοῦ δυνάμεως; εἰ δὴ ὁ μὲν θνητὸς, ὡς ἂν φαῖεν, ἄνθρωπος, (τάχα δ' ἂν εἴποιεν, ὅτι καὶ πλάνος·) οἱ δὲ σωτῆρες καὶ θεοί· πῶς οὖν πάντες ἀθρόως αὐτῷ Ἀσκληπιῷ πεφεύγασι, τὰ νῶτα τῷ θνητῷ, καὶ πᾶσαν ἐξῆς ὑποχείριον τὴν ἀνθρωπότητα τῷ μηκέτ' ὄντι, ὡς ἂν εἴποιεν αὐτοί, παραδεδωκότες; Ὁ δὲ καὶ μετὰ θάνατον παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὁσημέραι διαιωνίζει τιμώμενος, ἀντίκρυς τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς τὸ ἐναργὲς καὶ ἔνθεον τοῖς οἷοις τε συνορᾶν ἐπιδεικνύμενος. Ἀλλὰ καὶ εἷς ὢν, καὶ ὡς ἄν τις ὑπολάβοι, μόνος, τὸ πλῆθος τῶν ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην θεῶν ἐλαύνει· καὶ τάς γε τιμὰς αὐτῶν ἀθετῶν κρατεῖ, ὡς τοὺς μὲν θεοὺς μηκέτ' εἶναι, μηδ' ἐνεργεῖν, μηδέ ποι πα-

Digitized by Google

ραίνεσθαι, μηδὲ συνήθως ταῖς πόλεσιν ἐπιδημεῖν, ὅτι μὴ θεοὶ, δαίμονες δ' ἦσαν πονηροί· μόνου δὲ αὐτοῦ, καὶ τοῦ καταπέμψαντος αὐτὸν Θεοῦ τῶν ὅλων αὔξειν ὁσημέραι τὰς τιμὰς, καὶ εἰς μεῖζον ἀρεταῖς καθ' ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος ἐπιδιδόναι· δέον ἐμπαλιν τοὺς μὲν θεοὺς, εἰ δή τινες ὄντως ἦσαν τῶν ἐπὶ γῆς κηδεμόνες, τοῦ μὲν ἄρδην μεταστήσασθαι τὴν πλάνην, εἰ ἄρα τις ἦν· αὐτοὺς δὲ τὰς ἐξ αὐτῶν θεραπείας τε καὶ ὠφελείας ἀφθόνως τοῖς πᾶσιν ἐμπαρέχειν. Νυνὶ δὲ τοῖσδε καὶ τοῦτ' ἐπικεχείρηται μὲν πολλάκις διὰ τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων, τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κραταιότατα πολεμησάντων διδασκαλίαν· ἄπρακτον δ' ὅμως εὔραντο τῆς ἐγχειρήσεως τὸ τέλος, ὑπερνικώσης τοὺς πάντας ἀεὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνθέου δυνάμεως, καὶ πάσας τὰς κατὰ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τῶν πονηρῶν δαιμόνων ἐπαναστάσεις καθαιρούσης, αὐτούς τε ἐλαυνούσης· δαίμονας μὲν ἀληθῶς φαύλους ὄντας, ψευδῶς δὲ νενομισμένους εἶναι θεοὺς, ἢ καὶ ἀγαθοὺς δαίμονας.

A tem ac numen evertit? Enimvero, si homo ille tantum est, ut ipsi garriunt, morti obnoxius (impostorem forte ac circulatorem etiam addiderint), hi contra servatores ac dii, qui fieri potuit, uti fugam simul omnes cum Æsculapio capesserent, mortalique homini, quique nullus, ut blaterant, omnino jam sit, non terga darent ipsi modo, sed etiam humanum genus quasi vinctum deinceps constrictumque traderent universum? At vero Jesus ille noster, hoc ipso sane, quod etiam post obitum inter omnes populos nominis sui cultum quotidie propagare pergit, clarissimum vereque divinum iis, qui modo intueri possunt, vitæ post mortem suæ objicit argumentum. Ille igitur, unus ipse cum sit, atque ut suspicari quis forte queat, plane solus, immensam B illam tot deorum toto quondam orbe dominantium multitudinem exterminat, eaque potestate ipsorum honorem et cultum contemptui ludibrioque subjicit, ut nec ulli amplius dii sint, nec virium quidquam habeant, nec uspiam vel leviter appareant, nec in civitatum conventus, ut olim, sese amplius inferant, utpote qui non dii, sed mali dæmones essent: contra vero Christi unius duntaxat, ejusque, a quo missus est, Dei rerum omnium præpotentis veneratio magis in dies ac magis augeatur, novaque cum accessione dignitatis, radices in populorum omnium mentibus agat altiores. Oportebat utique deos illos potius, si qui rerum humanarum vere curam haberent, nascentem illius errorem, si quis existebat, funditus exstirpare, opis vero auxiliique sui liberalem ac prolixam omnibus copiam facere. Atqui id conati quidem sæpissime illi sunt, cum varios variis temporibus imperatores ad Servatoris nostri doctrinam viribus omnibus oppugnandam inflammarent. Sed inani plane irritoque conatu, quod divinum illud Assertoris nostri numen illustrem semper ex omnibus victoriam reportarit, cunctosque pessimorum dæmonum adversus doctrinam suam impetus dissiparit, imo dæmones etiam ipsos, qui vere improbi dæmones cum essent, falso tamen pro diis bonisque dæmonibus habebantur, expulerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τίς ὁ τρόπος τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας.

Οἵδε γοῦν περίγειοί τινες ὄντες καὶ καταχθόνιοι, τόν τε ἐπὶ γῆς βαρὺν καὶ ζοφερὸν ἀέρα περιπολοῦντες, καὶ τὸ σκότιον, καὶ γεῶδες οἰκητήριον ἔχειν κατακεκριμένοι, δι' ἃς ὕστερον ἀποδώσομεν αἰτίας· τάφοις νεκρῶν καὶ μνήμασι, καὶ πάσῃ τῇ μυσαρᾷ καὶ ἀκαθάρτῳ ὕλῃ φιλοχωροῦντες (67), αἵμασί τε καὶ λύθροις, καὶ παντοίων ζώων σώμασι, τῇ τε ἐκ τῶν ἀναθυμιωμένων, καὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἐξατμιζομένων ἀναδόσει χαίροντες· οἵ τε τούτων ἄρχοντες ἀέριοί τινες ὑπάρχοντες, ἢ καὶ καταχθόνιοι δυνάμεις, ἐπεὶ κατέμαθον τὸ ἀνθρώπινον γένος κάτω που περὶ νεκρῶν ἀνδρῶν θεοποιΐαν ἱλυσπώμενον, θυσίαις τε καὶ κνίσσαις, ταῖς δὴ μάλιστα αὐτοῖς κεχαρισμέναις διὰ πάσης σπουδῆς ἐκπονούμενον, ἐγγύθεν ἔφεδροι, καὶ συνεργοὶ τῆς πλάνης παρῆσαν, τοῖς τῶν ἀνθρώπων κακοῖς ἐπεντρίβοντες (68), καὶ τοὺς ἡλιθίους, καὶ τὰς ψυχὰς εὐχερεῖς ἀπατῶντες κινήσεσί τισι τῶν ξοάνων, ἃ δὴ ἐπὶ τιμῇ τῶν κατοιχομένων ἀνδρῶν πρὸς τῶν παλαιῶν ἀφιέρωται, καὶ ταῖς διὰ χρησμῶν φαντασίαις, θεραπείαις τε σωμάτων, ἃ διὰ τῆς οἰκείας αὐτῶν δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀφανῶς αὐτοὶ λυμαινόμενοι, πάλιν οἱ αὐτοὶ διὰ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀνέσεως ἐλευθέρους τῶν παθῶν ἠφίεσαν. Δι' ὧν ἔτι μᾶλλον κατὰ κρημνῶν ἔφερον τοὺς δεισιδαίμονας, ὡς αὐτοὺς εἶναι νομίζειν ποτὲ μὲν οὐρανίους δυνάμεις,

C

181 CAPUT II.

Quænam dæmonum imposturæ ratio fuerit.

Enimvero cum circa graviorem hunc, qui a terra proxime abest, et caliginosum aerem, utpote omnino terreni volutarentur, atque ad tenebricosum hoc et terrestre domicilium, ob eas, quæ paulo post a nobis afferentur, causas damnati essent; adeoque ad tumulos, busta, ac reliquam id genus funestam impuramque materiam adhærescerent, et sanguine ac sanie, omnisque generis animantium corporibus, nec non rerum odoratarum suffitu ac vapore delectarentur; simulque eorum principes, sive aerias quasdam, sive terrenas potestates vocare malis, cum genus humanum indignissima hominum mortuorum consecratione occupatum, sacrificiis ac nidore carnium, quibus isti rebus tantopere delectantur, omni studio vacare animadverterent: illico præsto adesse, fovendo errori operam navare suam, hominum malis incumbendo, ac stolidos facilesque animos nescio quibus simulacrorum, quæ veteres in defunctorum honorem consecrarant, motibus in fraudem inducendo. Quibus et oraculorum speciem, et curationum inanem fucum addebant, cum illa ipsa corpora, quæ occulta vi male torquebant, iidem remotis maleficiis omni postmodum vexatione liberarent. Atque hæc sunt, quibus homines adeo præcipites agebant, ut eis

(67) *Φιλοχωροῦντες.* Mont., ἐμφιλοχωροῦντες.
(68) *Ἐπεντρίβοντες.* Mont., ἐπεντρυφῶντες, *insultantes.*

Digitized by Google

modo cœlestes quasdam esse virtutes, modo vera numina, interdum etiam heroum illorum animos putarent, quos deorum in loco numeroque posuissent. Nam ita demum plerisque sane paulo honestior et illustrior erroris hujus, deorum multitudinem invehentis, species fore videbatur, cum a rebus istis, quæ sub aspectum cadunt, ad ignotam et obscuram eorum qui in simulacris delitescebant, naturam cogitatio traduceretur, sicque novum superstitioni robur adjungeret. Hac via terreni dæmones, quique hunc aerem insidebant mundi principes, ac spiritalia nequitiæ, quique cæteris ad improbitatem ac malitiam omnem præibant, summorum sibi numinum opinionem apud omnes compararunt. Quo factum, ut hominum sensu pridem vitaque carentium memoria prolixioribus officiis coleretur, cum eorum et corporis **182** speciem imaginum per urbes consecratarum figuræ repræsentare viderentur, et animos ac divinas incorporeasque virtutes multa præstigiarum vi pessimi dæmones mentirentur. Adde porro, qui eorum sese religionibus sacrisque devoverant, novam in dies atque ampliorem vanæ superstitionis pompæ speciem addidisse, ac veteratoriis maleficisque artibus fucum passim hominibus fraudemque fecisse. Quas etiam ad res cultoribus clientibusque suis facem improbi dæmones præferebant, quos utique fascinationis illius, quæ malorum omnium caput fuit, quæque humanum genus pervasit universum, artifices exstitisse superiori disputatione ostendimus.

A καί τινας ἀληθῶς θεούς, ποτὲ δὲ τὰς τῶν τεθεοποιημένων ἡρώων ψυχάς. Ἐντεῦθεν γοῦν ἤδη μείζων τις καὶ σεμνοτέρα τοῖς πολλοῖς εἶναι ἐνομίζετο ἡ τῆς πολυθέου πλάνης ὑπόληψις, μεταβαινούσης τῆς διανοίας ἀπὸ τῶν ὁρωμένων ἐπὶ τὸ ἀφανὲς τῶν ἐγκρυπτομένων τοῖς ξοάνοις, καὶ τὴν πλάνην κραταιότερον ἐπικυρούσης. Οὕτω δῆτα λοιπὸν οἱ περίγειοι δαίμονες, οἵ τε ἀμφὶ τὸν ἀέρα κοσμοκράτορες, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, οἵ τε ἐπὶ πᾶσιν αὐτοῖς τῆς κακίας ἐξόρχων θεῶν (69) οἱ μέγιστοι παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐνομίζοντο· ἥ τε τῶν πάλαι νεκρῶν μνήμη τῆς μείζονος ἠξιοῦτο θεραπείας· ὧν τὰς μὲν τῶν σωμάτων ἰδέας οἱ τῶν κατὰ πόλεις ἀφιερωμένων εἰκόνων φέρειν ἐδόκουν τύποι· τὰς δὲ ψυχὰς καὶ τὰς ἐνθέους καὶ ἀσωμάτους δυνάμεις οἱ φαῦλοι δαίμονες καθυπεκρίB νοντο διὰ πολλῆς τῆς τερατοποιίας· καὶ αὐτῶν ἤδη τῶν θεραπευόντων καὶ ἱερωμένων αὐτοῖς, ἐπὶ τὸ μεῖζον ἀεὶ τὸν ἐκ τῆς φαντασίας τῦφον ἀπαγόντων, καὶ δὴ καὶ γοητικαῖς κακοτεχνίαις τὰ πολλὰ συσκευαζομένων, τῆς καὶ τούτων διδασκαλίας αὐτῶν πάλιν τῶν φαύλων δαιμόνων τοῖς θεραπεύουσι προκαταρξάντων· οἵ γε [a] γοῦν καὶ τῆς ἀρχεκάκου γοητείας παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ κατέστησαν αἴτιοι, ὡσπερ οὖν ὁ πρὸ τούτου διήλεγξε λόγος.

CAPUT III.

Varias ac multiplices Græcorum adversus deos superstitionis sectas fuisse.

Ergo tam scelerati isti ac terrarum accolæ dæmones, quam vel aerii vel terreni spiritus, quos mundi rectores, ac spiritales nequitiæ principatus atque potestates divinæ litteræ nuncupant, cum modo bonorum geniorum personam vultumque simularent, modo cœlestium etiam deorum, aut heroum speciem ac formam induerent, adeoque rebus ipsis nequitiæ suæ specimen palam ipsi nonnunquam atque aperte ostenderent: nihil profecto mirum, si multiplex hominum sese animis altius in dies error insereret: cum eos alii deos, heroas seu dæmonas alii, deos vero nequaquam esse faterentur, ac dæmonum ipsorum alios bonos specioso nomine, alios contra pessime appellarent, sic tamen ut nefarios etiam illos, ad amoliendam eorum vexationem, conciliari placarique vellent. Itaque fictam illam numinum molitionem plures in classes divisam ac sectam habuere. Prima siderum illorum est, quæ cernuntur in cœlo, quos etiam principes omnium θεούς, deos, partim a verbo θέειν, hoc est currere, partim ab altero θεωρεῖν, quod est ea, quæ sub aspectum cadunt, contemplari, cujus con-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι πολυσχιδὴς καὶ πολυγνώμων ἡ περὶ θεῶν τοῖς Ἕλλησι συνέστη δεισιδαιμονία.

C Τούτων τοιγαροῦν τῶν μοχθηρῶν καὶ περιγείων δαιμόνων, τῶν τε ἀερίων καὶ καταχθονίων πνευμάτων, οὓς κοσμοκράτορας, καὶ πνευματικὰς πονηρίας ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας οἱ θεῖοι λόγοι προσαγορεύουσι, τοτὲ μὲν εἰς ἀγαθοὺς δαίμονας ὑποκρινομένων, τοτὲ δὲ εἰς οὐρανίους θεοὺς σχηματιζομένων, καὶ πάλιν ἄλλοτε εἰς ἥρωας μεταμορφουμένων, ἔστι δ' ὅπη ἀντικρυς διὰ τῶν δρωμένων τῆς μοχθηρίας τὸ δεῖγμα παραφαινόντων· εἰκότως πολὺς ὁ πλάνος ἀνθρώποις ἔτι μᾶλλον ἐπῄει τῶν μὲν θεοὺς εἶναι, τῶν δὲ ἥρωας καὶ δαίμονας, ἀλλ' οὐ θεοὺς ὑπάρχειν ὁμολογούντων· καὶ τῶν δαιμόνων τοὺς μὲν ἀγαθοὺς ἐπιφημιζόντων, τῶν [b] δὲ φαυλότατα (70) ἐπικαλούντων, πλὴν ἀλλὰ D δεῖν φασκόντων καὶ τοὺς φαύλους ἐξιλεοῦσθαι, διὰ τὰς ἐξ αὐτῶν βλάβας· ὥστε τὴν πᾶσαν αὐτοῖς θεοποιΐαν εἰς εἴδη πλείονα καταπίπτειν· πρῶτον μὲν τὸ ἐκ τῶν φαινομένων κατ' οὐρανὸν φωστήρων, οὓς καί φασι διὰ τὸ θέειν, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν, διά τε τὸ αἰτίους εἶναι τοῦ θεωρεῖν τὰ ὁρώμενα, πρώτους θεοὺς ἀνηγορεῦσθαι· δεύτερον τὸ διὰ (71) τὰς εἰς τὸν κοινὸν βίον, ὥς φασιν, εὐεργεσίας ἐκτετιμημένων, ὃ δὴ ἐξ ἀνθρώπων γεγεννῆσθαι καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσι, τοὺς καλου-

[a] *del.* γέ. [b] *lσ.* τούς.

(69) *Ἐξάρχων θεῶν.* Omnino legend. videtur, ἐξῆρχον, quod idem est atque ὑπῆρχον, itemque distinguendum post eamdem vocem. Porro Theodoretus lib. x *De Græcor. affectionibus*, ipso statim initio, simillima disputat.

(70) *Τῶν δὲ φαυλότατα.* Montac., τοὺς δὲ φαυλοτάτους.

(71) *Τὸ διά.* Legend. credo vel τὸ ἐκ τῶν διά, ut paulo ante πρῶτον μὲν τὸ ἐκ τῶν, vel saltem τὸ τῶν διά. Quod si ne τῶν quidem addere placuerit, τετιμημένων quod sequitur, in τετιμημένον mutandum erit.

Digitized by Google

γένους ἥρωας παραφέροντες, Ἡρακλέα καὶ Διοσκούρους, Διόνυσόν τε καὶ τοὺς παρὰ τοῖς βαρβάροις ὁμοίους· ἐξ ὧν ἀφορίσαντες καὶ διαστειλάμενοι τὰ περὶ τῶν αὐτῶν αἰσχρότερα μνημονευόμενα, τρίτον εἶδος θεοποιίας ὑπέθεντο, μυθικὸν αὐτὸ ἐπικαλέσαντες· ὃ δὴ ἐπαισχυνθέντες, καίπερ ἀληθὲς καὶ παλαιότατον τυγχάνον, ἐπὶ τὸ φυσικώτερον, ὥς φασι, μεταβεβλήκασι τροπικωτέραις ἀλληγορίαις, θεωρίας δή τινας εὑρεσιλογήσαντες. Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο πλάνης αὐτοῖς ἀπήρκει μετιέναι. Ἤδη δὲ καὶ μέχρι τῶν οἰκείων παθῶν τὸ σεβάσμιον καὶ προσκυνητὸν ὄνομα τοῦ Θεοῦ καταβαλόντες, τέταρτον θεοποιίας προσεπενόησαν τρόπον, οὐδ' ἀντιρρήσεως ἄξιον, τῷ καὶ αὐτὸν προφανὲς ἐπάγεσθαι τὸ αἶσχος· εἰ δή τινα Ἔρωτα καὶ Ἀφροδίτην καὶ Πόθον, τὰς αἰσχρὰς καὶ ἀκολάστους αὐτῶν ἐπιθυμίας θεοὺς ἀνειπόντες· καὶ τὸν μὲν λόγον Ἑρμῆν, τὸν δὲ λογισμὸν Ἀθηνᾶν ἐπονομάσαντες· καὶ ταῦτα τῇ οἰκείᾳ παρειλήφασι θεολογίᾳ, ὡς καὶ τὸ πέμπτον ἐκ τῶν ἐν ἀνθρώποις γινομένων πραγμάτων ἀναπλασάμενοι. Τὰς γὰρ ἐνεργείας τάς τε πολεμικὰς, καὶ τὰς τεχνικὰς ἀνειδωλοποιήσαντες, θεοῖς ἀπένειμαν· Ἄρει μὲν καὶ Ἀθηνᾷ τὰς πολεμικὰς, Ἡφαίστῳ δὲ καί τισιν ἑτέροις τὰς τεχνικάς. Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἕκτον καὶ ἕβδομον εἶδος αὐτὲς τὸ δαιμονικὸν παρεισήχθη, πολύτροπον ἀληθῶς τυγχάνον καὶ πολύμορφον, τοτὲ μὲν θεοὺς ὑποκρινόμενον, τοτὲ δὲ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ μηδὲν μὲν εἰς ἀρετὴν ψυχῆς συμβαλλόμενον, ἐπιτωθάζον δὲ ἀεὶ, καὶ κατὰ κρημνῶν φέρον διὰ τῆς ἀπατηλοῦ πλάνης πάντα τὸν δεισιδαίμονα· ὃ, καὶ αὐτὸ διόλου φαῦλον ὄν, εἰς δύο διελόντες, εἵς τε τὸ βλαπτικὸν, καὶ εἰς τὸ ὠφελοῦν, ἀγαθῶν καὶ φαύλων αὐτοῖς τεθείκασι προσηγορίας. Ὧν οὕτως ἐχόντων, ἀναγκαῖον εἶναί μοι δοκεῖ, τὰ μηδ' ἀντιρρήσεως δεόμενα παρεκθεμένους, τὸν περὶ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας ἀκόλουθον συνιδεῖν λόγον· ὃν ἐκ μέρους προθεωρήσαντες ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι, τὰ λείποντα νῦν ἀποπληρώσομεν. Φέρ' οὖν, ἤδη λοιπὸν ἐπ' αὐτὰς χωρήσωμεν τὰς ἀποδείξεις. Θήσω δὲ πρώτας τὰς ἀπὸ τῆς Πλουτάρχου γραφῆς, ἣν πεποίηται περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων· ἔνθα περὶ τοῦ πονηρῶν δαιμόνων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι μαντεῖά τε καὶ χρηστήρια, τόνδε γράφει τὸν τρόπον.

A templationis auctores ii sint, nominatos esse dictitant. Ad secundam pertinent, qui suis, ut quidem aiunt, in humanum genus meritis id sunt honoris consecuti, quos humano sanguine satos fatentur ipsi quoque, dum suos illos heroas, uti vocant, Herculem, Tyndaridas, Bacchum, et reliquos id genus producunt, barbarorum ore cultuque celebratos. **183** Quorum ex grege sepositis ac seclusis iis, quæ majore de illis cum infamia probroque ferebantur, tertium nobis divinitatis genus invexere, quod fabulosum ipsi nuncuparunt. Idem tamen, quod nimium sibi pudoris afferret, verum licet ac vetustissimum, ad rerum naturalium rationes, ut loquuntur, allegoriis morum doctrinæ conjunctioribus, et artibus philosophandi novis tradu- B cere sunt ac detorquere conati. Quanquam ne hoc quidem erroris in gradu sistere potuerunt. Jam enim ad proprias etiam cupiditates venerandum illud omnique dignum honore Dei nomen abjecerunt: quarta insuper divinitatis conficta specie, quam ne confutatione quidem dignam existimo, quod suam ipsamet turpitudinem præ se ferre, atque omnium in oculis defigere videatur. Quippe, flagitiosis illi suis profligatisque libidinibus, Amoris nescio cujus, Veneris, et Cupidinis quasi deorum quorumdam nomen indidere. Ac vim dicendi quidem, Mercurium, disserendi vero, Minervam appellarunt, simulque suam ejusmodi quoque rebus theologiæ rationem assignantes, quintum ex iis, quæ homi- C num in vitam incurrere solent, genus conflaverunt. Res enim non modo bellicas, sed etiam communium ac vulgarium artium proprias diis quibusdam attribuunt, Marti quidem illas ac Minervæ, Vulcano autem atque aliis quibusdam cæteras. Quibus omnibus sextum illi septimumque genus addiderunt, quod totum dæmonum est, varium profecto ac multiplex, atque ejusmodi, quod cum modo numinum, modo manium speciem induat, tum vero nihil ad virtutem animi conferat, sed potius homini superstitione semel obligato nunquam non illudat, et continuis eum dolis ac fraudibus in præceps agat. Idem porro, licet omni ex parte sceleratum, duas in species, perniciosorum alteram, alteram benigniorum divisere; ac prioribus malorum, bonorum vero posterioribus nomen indidere. Quæ cum ejusmodi sint, id mihi nunc agendum video, ut prætermissis iis, quæ sua sponte concidunt, institutam de vi artibusque dæmonum disputationem persequar, quamque libro superiore jam affeci, hoc denique pertexam. Age itaque atque ad certas (quod unum superest) vanitatis hujus coarguendæ rationes veniamus. Mihi vero, Plutarchi ante cæteros auctoritatem urgere visum est, ex eo, quem de exhausta oraculorum vi scripsit, libello repetitam. Ubi quidquid usquam vaticiniorum apud gentes atque oraculorum fuit, improbis dæmonibus assignat, in eum, qui sequitur, modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τοῦ πονηρῶν δαιμόνων εἶναι τὰ παρὰ τοῖς ἔθνεσι μαντεῖά τε καὶ χρηστήρια.

«Εὖ μὲν οὖν (71*) λέγουσι καὶ οἱ λέγοντες, ὅτι Πλάτων, τὸ ταῖς γεννωμέναις ποιότησιν ὑποκείμενον στοιχεῖον ἐξευρὼν, ἣν ὕλην (72) καλοῦσι, πολλῶν ἀπήλλαξε καὶ μεγάλων ἀποριῶν τοὺς φιλοσόφους·

(71*) *Εὖ μὲν οὖν.* Plutarch. *De oraculorum defe-*, pag. 414 F. 2.

D

184 CAPUT IV.

Quidquid vaticiniorum atque oraculorum apud gentes fuit, improborum dæmonum opus fuisse.

« Equidem eorum quoque probandam, inquit, orationem existimo, qui philosophorum nationem a Platone, quod elementum illud, quam materiam ipsi vocant, qualitatum earum, quæ subinde gene-

(72) *Ἣν ὕλην.* Plutarch., ὃ νῦν ὕλην καὶ φύσιν καλ.

Digitized by Google

rantur receptaculum invenisset, plurimis iisque maximis difficultatibus liberatam esse dixerunt. Cæterum plures adhuc easdemque graviores ab iis mihi solutas esse persuadeo, qui dæmonum genus deos inter atque homines medium posuerunt, eorumque vi societatem communionemque nostram uno quasi vinculo contineri et colligari voluerunt; sive Zoroastris Magi hæc primum sententia fuerit, sive ex Thracia Orpheo duce, sive ex Ægypto aut e Phrygia ad nos usque permanarit. Quam ipsius originem verisimilem efficit, ea quam regionis utriusque sacris admistam videmus, solemnium rituum ac cæremoniarum, funera luctusque simulantium multitudo. Jam apud Græcos Homerus utroque nomine promiscue abusus videtur, deosque nonnunquam ipsos dæmones appellavit. At Hesiodus, omnium sane princeps, enucleate ac distincte quatuor eorum, quæ ratione prædita sunt, genera posuit, deos, tum dæmones, heroas deinde, ad extremum homines: ex quibus suam illam postea mutationem excogitavit, ut aureum quidem genus plures in dæmones eosque bonos, semidei vero in heroas distracti ac veluti secreti fuerint. » Quibus ita subjungit, « Quanquam nihil est, inquit, quamobrem hac in parte cum Demetrio contendamus. Nam sive aliquanto longius, sive brevius sit temporis intervallum, sive constitutum idem ac certum, sive etiam incertum habeatur, quo dæmonis animus heroisque vita mutationem istam subeant; nihilo secius, quod unum ipse vult, gravium atque antiquorum testium auctoritate conficiet, naturas quasdam esse deos inter hominesque medias, quæ mortales interdum affectiones, ac necessarias mutationes patiantur, quos profecto dæmones more institutoque majorum existimari a nobis, eoque nomine coli æquum omnino fuerit. » Tum quibusdam interjectis: « Ego

A ἐμοὶ δὲ δοκοῦσι πλείονας λῦσαι καὶ μείζονας ἀπορίας οἱ τὸ τῶν δαιμόνων γένος ἐν μέσῳ θεῶν καὶ ἀνθρώπων θέντες, καὶ τρόπον τινὰ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν συνάγον εἰς ταυτὸ καὶ συνάπτον ἐξευρόντες· εἴτε μάγων τῶν περὶ Ζωροάστρην ὁ λόγος οὗτός ἐστιν, εἴτε Θρᾴκιος ἀπὸ Ὀρφέως, ἢ Αἰγύπτιος, ἢ Φρύγιος· ὡς τεκμαιρόμεθα, ταῖς ἑκατέρωθι τελεταῖς ἀναμεμιγμένα (73) πολλὰ θνητὰ καὶ πένθιμα τῶν ὀργιαζομένων καὶ δρωμένων ἱερῶν ὁρῶντες. Ἑλλήνων δὲ Ὅμηρος μὲν ἐπιφαίνεται κοινῶς ἀμφοτέροις χρώμενος τοῖς ὀνόμασι, καὶ τοὺς θεοὺς ἔστιν ὅτε δαίμονας προσαγορεύων· Ἡσίοδος δὲ (74) καθαρῶς καὶ διωρισμένως πρῶτον ἐξέθηκε τῶν λογικῶν τέσσαρα γένη· θεούς, εἶτα δαίμονας, εἶτα ἥρωας, τὸ δ' ἐπὶ πᾶσιν ἀνθρώπους· ἐξ ὧν ἔοικε ποιεῖν τὴν μεταβολὴν τοῦ
B μὲν χρυσοῦ γένους εἰς δαίμονας πολλοὺς κἀγαθούς, τῶν δ' ἡμιθέων εἰς ἥρωας ἀποκριθέντων. » Εἶθ' ἑξῆς φησιν· « Ἀλλὰ περὶ μὲν (75) τούτων οὐκ ἀναγκαῖον ἡμᾶς Δημητρίῳ διαφέρεσθαι. Καὶ γὰρ, κἂν πλείων εἴη χρόνος, κἂν ἐλάττων, κἂν τεταγμένος, κἂν ἄτακτος, ἐν ᾧ μεταλλάττει δαίμονος ψυχὴ καὶ ἥρωος βίος (76), οὐδὲν ἧττον, ἐφ' ᾧ (77) βούλεται, δεδείξεται μετὰ μαρτύρων σοφῶν (78) καὶ παλαιῶν, ὅτι φύσεις τινές εἰσιν ὥσπερ ἐν μεθορίῳ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, δεχόμεναι πάθη θνητὰ καὶ μεταβολὰς ἀναγκαίας, οὓς δαίμονας ὀρθῶς ἔχει κατὰ νόμον πατέρων ἡγουμένους καὶ ὀνομάζοντας σέβεσθαι. » Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τὸ
C μὲν οὖν ἐφεστάναι (79) τοῖς χρηστηρίοις μὴ θεοὺς, οἷς ἀπηλλάχθαι τῶν περὶ γῆν προσῆκόν ἐστιν, ἀλλὰ δαίμονας ὑπηρέτας θεῶν, οὐ δοκεῖ μοι κακῶς ἀξιοῦσθαι· τὸ δὲ τοῖς δαίμοσι τούτοις, μονονουχὶ ῥᾳδίην (80) λαμβάνοντας ἐκ τῶν ἐπῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἁμαρτίας, καὶ ἄτας, καὶ πλάνας θεηλάτους ἐπιφέρειν, τελευτῶντας δὲ καὶ θανάτους ὥσπερ ἀνθρώπων ὑποτίθεσθαι, θρασύτερον ἡγοῦμαι καὶ βαρ-

(73) *Ἀναμεμιγμένα πολλὰ*, etc. Melius, opinor, quam apud Plutarch. ἀναμεμιγμένα πρὸς τὰ θνητὰ καὶ πένθιμά τινα τῶν ὀργ.

(74) *Ἡσίοδος δέ*. Non exstat accurata illa et subtilis apud Hesiodum τῶν λογικῶν in quatuor genera partitio. Tantum in *Operibus*, a vers. 111, diversa illa mundi atque hominum sæcula describit, sic tamen ut primum illud deorum potius videatur esse quam hominum; secundum et tertium, ad subterraneos dæmones referri possit; quartum, heroas et semideos complectatur, de quibus ait:

... Δικαιότερον καὶ ἄρειον
Ἀνδρῶν ἡρώων θεῖον γένος, οἳ καλέονται
Ἡμίθεοι.

(75) *Ἀλλὰ περὶ μέν*. Plutarch. ib. p. 416 C. 1.

(76) *Ψυχὴ, καὶ ἥρωος βίος*. Plutarch., ψυχὴν, καὶ ἥρωος βίον. Utrumque rectum est. Plutarchus tamen eo loco Hesiodum innuere videtur, de quo nihil referre ait, πότερον ἂν μεταλλάττῃ δαίμονος ψυχὴν, καὶ ἥρωος βίον ἐν τακτῷ τινι χρόνῳ, ἢ καὶ ἀτάκτῳ, id est, *utrum certi cujusdam temporis finibus, an plane incerto, dæmonis animum, heroisque vitam circumscribat*. Atque ita intellexit Amiotus.

(77) *Ἐφ' ᾧ*. Γρ. ἐφ' ὅ. Verti perinde ac si haberetur, ἔτι ᾧ, vel ὅ, tantum, ita ut βούλεται et δεδείξεται ad Hesiodum ipsum referantur. Video tamen in illis vocibus ἐφ' ᾧ subaudiri posse κριτῇ vel δικαστῇ, ut Gallice, *devant qui il voudra*; sic ut τὸ βούλεται pro ἂν βούλοιτο (supple Δημήτριος) usurpetur; δεδείξεται autem sit δειχθήσεται, *ostendi poterit*. Atque ita Xylander. Amiotus vero, sic, *Tousiours sera-il prouue par lequel des deux il voudra*. Quod vereor ut satis defendi possit.

(78) *Σοφῶν*. Plut., σαφῶν. Elige.

(79) *Τὸ μὲν οὖν ἐφεστάναι*. Plutarch., p. 418 E, 1, ubi de Heracleo loquitur. Hunc locum, quod magna esset eo in codice, quo tunc utebar, cum ista verterem, paginarum ac numerorum perturbatio, reperire non licuerat. Nunc emendationem nactus, primum verba illa sic reddo, *Ego vero id poni non sine ratione posse existimo*.

(80) *Μονονουχὶ ῥᾳδίην*. Lego ut Plut., μονονουχὶ ῥᾴδην, etc. *Sumpta quasi ex Empedoclis carminibus, abrupta quadam effrenique licentia*; vel, *occasione propemodum ex Empedoclis versibus impetu quodam arrepta*. Uterque manusc. legebat δραγμήν, cum Theodoreto lib. x *De Græc. affect.*, p. 136, ubi interpres, *collecta ex Empedoclis versibus sententia*. Minus improbarem δραγμήν, ut alter manusc. habet. Id enim de collecta quadam criminum sequentium, quasi quisquiliarum colluvie, posset intelligi. Versus autem Empedoclis, de quibus hic, fortean illi sint, qui lib. *De Iside et Osir.*, p. 361 C, a Plutarcho laudantur, et ab Eusebio p. 187 D referuntur. Sed v. infra p. 205 D, ubi locus hic sanior pleniorque producitur.

Digitized by Google

βαρικώτερον. » Καὶ πάλιν προστίθησι (81) τοῖς εἰρημένοις ταῦτα· « Εἰσὶ γὰρ ὡς ἐν ἀνθρώποις, καὶ δαίμοσιν ἀρετῆς διαφοραὶ καὶ τοῦ παθητικοῦ καὶ ἀλόγου. Τοῖς μὲν ἀσθενὲς καὶ ἀμαυρόν ἐστι λείψανον, ὡς περίττωμα, τοῖς δὲ πολὺ καὶ δυσκατάσβεστον ἐνεστιν· ὧν ἴχνη καὶ σύμβολα πολλαχοῦ θυσίαι τε καὶ τελεταὶ καὶ μυθολογίαι σώζουσι καὶ διαφυλάττουσι διεσπαρμέναι (82). Καὶ περὶ μὲν τῶν μυστικῶν, ἐν οἷς τὰς μεγίστας ἐμφάσεις καὶ διαφάσεις λαβεῖν ἔστι τῆς περὶ δαιμόνων ἀληθείας, εὔστομά μοι κείσθω (83) καθ' Ἡρόδοτον· ἑορτὰς δὲ καὶ θυσίας, ὥσπερ ἡμέρας ἀποφράδας καὶ σκυθρωπάς, ἐν αἷς ὠμοφαγίαι καὶ διασπασμοί, νηστεῖαί τε καὶ κοπετοί, πολλαχοῦ δὲ πάλιν αἰσχρολογίαι πρὸς ἱεροῖς, μανίαι τε ἄλλαι ὀρινόμεναι ῥιψαύχενοι (84) σὺν κλόνῳ, θεῶν μὲν οὐδενί, δαιμόνων δὲ φαύλων ἀποτροπῆς ἕνεκα φήσαιμ' ἂν τελεῖσθαι (85), παραμύθια τῆς πάλαι ποιουμένης ἀνθρωποθυσίας· ἃς οὔτε θεοὺς ἀπαιτεῖν, ἢ προσδέχεσθαι, πιθανόν ἐστιν, οὔτε μάτην ἂν ἐδέχοντο (86) βασιλεῖς καὶ στρατηγοί, παῖδας αὐτῶν ἐπιδιδόντες, καὶ καταρχόμενοι καὶ σφάττοντες· ἀλλὰ χαλεπῶν καὶ δυστρόπων ὀργάς, καὶ βαρυθυμίας ἀφοσιούμενοι (87) καὶ ἀποπιμπλάντες ἀλαστόρων ἐν τοῖσδε μανικοὺς ἔρωτας, οὐ δυναμένων οὐδὲ βουλομένων σώμασι καὶ διὰ σωμάτων ὁμιλεῖν· ἀλλ' ὥσπερ Ἡρακλῆς Οἰχαλίαν ἐπολίορκει διὰ παρθένον, οὕτω πολλάκις ἰσχυροὶ καὶ βίαιοι δαίμονες, ἐξαιτούμενοι ψυχὴν ἀνθρωπίνην περιεχομένην σώματι, λοιμούς τε πόλεσι, καὶ γῆς ἀφορίας ἐπάγουσι, καὶ πολέμους καὶ στάσεις ταράττουσιν, ἄχρις οὗ τύχωσιν, οὗ ἐρῶσι. » Σαφῶς διὰ τούτων ὁ προδηλωθεὶς φιλόσοφος, ὅτι δαίμοσι πονηροῖς τὰ προειρημένα κατὰ πάσας τὰς πόλεις ἐπετελεῖτο, παρέστησεν. Εἰ δὲ καί τινες ἦσαν ἐν τούτοις, ὥς φασιν, ἀγαθοὶ τὴν φύσιν καὶ θεοί, τί χρῆν θεραπεύειν τοὺς φαύλους, πρὸς τῶν ἀγαθῶν ἀπελαύνεσθαι δέον αὐτούς; Εἰ γὰρ δή τινες ἦσαν αὐτοῖς ἀγαθοὶ προστάται, τούτοις ἐπιθαρσοῦντας τὸ μηδὲν τῶν χειρόνων χρῆν δήπου φροντίζειν, καὶ διὰ σωφρόνων λόγων τε καὶ εὐχῶν, ἀλλὰ μὴ δι' αἰσχρορρήμοσυνῶν τὰς ἐναντίας ἀποτρέπεσθαι δυνάμεις. Ὅτε δὲ τούτων μὲν οὐδὲν ἔπραττον, βίῳ δ' αἰσχρῷ καὶ ἀκολάστῳ, καὶ ῥήμασιν ἀσέμνοις, ὠμοφαγίαις τε καὶ διασπασμοῖς καὶ ἀνθρωποθυσίαις τοῖς πονηροῖς δαίμοσιν ἐκαθικέτευον· πῶς καὶ δυνατὸν ἦν αὐτοὺς τὰ τοιαῦτα δρῶντας, καὶ τοῖς φαύλοις κεχαρισμένα διαπραττομένους, τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, ἢ ταῖς ὑπ' αὐτὸν θείαις δυνάμεσιν, ἢ ὅλως ἀγαθοῖς τισι προσφκειῶσθαι; Ἀλλὰ γὰρ τοῖς πᾶσι πρόδηλον, ὡς ὁ τὰ φίλα τοῖς φαύλοις ἐπιτελῶν, οὐκ ἄν ποτε τῶν ἀγαθῶν γένοιτο προσφιλής. Οὐκ ἄρα θεοῖς, οὐδ' ἀγα-

A vero sentire mihi non sine ratione videor, responsis et oraculis non jam deos præesse, quos ab **185** omni terrena communione secretos esse oporteat, sed dæmones tantum deorum administros. Huic autem dæmonum generi, sumpta quasi ex Empedoclis carminibus. . . . . scelera, calamitates erroresque divinitus immissos attribuere, postremo eorum etiam quasi hominum interitus describere, id vero nimiæ temeritatis ac barbariæ futurum putem. » Quibus præterea, quæ sequuntur, attexit. « Sunt enim vero ut homines inter, sic ipsos inter dæmones virtutis cupiditatisque discrimina. In aliis enim tenues solum obscuræque reliquiæ tanquam superfluum quiddam resident, in aliis autem vis longe major superest eademque vegetior. Cujus utriusque vestigia notasque nonnullas passim in sacrificiis, ritibus fabulisque sparsis inustas etiamnum atque expressas videmus. Ac mystica quidem quod attinet, ex quibus illustres admodum ac veritati proximas naturæ dæmonum significationes et argumenta sumere liceat, linguis favendum, ut Herodotus loquitur. At vero ferias et sacrificia, non secus ac nefastos atrosque dies, qui crudarum carnium esu, membrorum convulsionibus, jejuniis et planctu, adeoque turpibus plerisque in locis carminibus, ac cæteris id genus intemperiis cum cervicis jactatione ac tumultu conjunctis celebrari solent, nulli plane Deo, sed dæmonum alicui, averruncandæ calamitatis, et vetustissimæ homines immolandi consuetudinis mitigandæ ac molliendæ gratia, postmodum instituta esse dixerim. Nam ista quidem nec a diis expeti nec probari simillimum veri est : nec eadem ipsi quoque reges imperatoresque facile adeo suscepissent, uti liberos ipsi suos vel mactandos aliis traderent, vel suis interdum manibus aris admotos jugularent : sed nimirum deprecandæ amoliendæque improborum ac dirorum exactorum iracundiæ causa, furiosis exitialium dæmonum, qui corporum amplexu, vel intermediis etiam corporibus, frui neque vellent, neque possent, amoribus hoc modo lenocinabantur. Et quemadmodum Œchaliam Hercules virginis amore commotus obsedit, ita sævi plerumque ac truculenti dæmones, humanæ animæ corporeis adhuc vinculis impeditæ consortium expetentes, pestilentiam, annonæque penuriam civitatibus immittunt, easque bellis ac seditionibus infestas habent, donec optatis amoribus potiantur. » His plane versibus laudatus philosophus commemoratos sacrificiorum ritus, per omnes ubique civita-

(81) *Καὶ πάλιν προστίθησι.* Imo apud Plut. hæc præcedunt, p. 417 B, 4.

(82) *Διεσπαρμέναι.* Plutarch., ἐνδιεσπαρμένα, hoc est notas sacrificiis, ritibus et fabulis passim aspersas. Quod rectius videtur.

(83) *Εὔστομά μοι κείσθω.* Suidas, *Εὐστομεῖν*, τὸ εὐφημεῖν, καὶ οἱ Ἴωνες, Εὔστομα κείσθω φασί. Herodot. non semel.

(84) *Ῥιψαύχενοι.* Repone ῥιψαύχενι σὺν κλόνῳ ex Plutarcho, *cum turbulenta cervicis jactatione.*

(85) *Φήσαιμι ἂν τελεῖσθαι*, etc. Plutarch. longe aliter, φήσαιμι ἂν τελεῖν μειλίχια καὶ παραμύθια, καὶ τὰς πάλαι ποιουμένας ἀνθρωποθυσίας οὔτε θεοὺς ἀπαιτεῖν. In quibus saltem τὸ τελεῖν in τελεῖσθαι mutandum videtur.

(86) *Ἂν ἐδέχοντο.* Plut., ἀνέχονται. F., ἀνείχοντο.

(87) *Βαρυθυμίας ἀφοσιούμενοι*, etc. Plutarch. ita legit ac distinguit : Βαρυθυμίας ἀποσειόμενοι, καὶ ἀποπιμπλάντες ἀλαστόρων. Ἐνίων δὲ μανικοὺς καὶ τυραννικοὺς ἔρωτας. In nostro melius videtur, ἀφοσιούμενοι, cætera susque deque.

Digitized by Google

tes dæmonibus attributos addictosque fuisse comprobavit. Si qui vere inter istos dii censebantur, ut aiunt, natura boni **186** scelestos colere quid attinebat, cum utique a bonis arceri eos expellique oporteret? Nam si quos præsides ipsi bonos ac tutelares habuissent, causæ profecto nihil erat, quamobrem eorum numine præsidioque freti deteriores alios vel nauci facerent, aut vero castis precibus atque votis infestas noxiasque virtutes, non jam obscœnis flagitiosisque carminibus averterent. Jam vero cum istorum nihil prorsus agerent, sed vitæ turpitudine ac petulantia, verborum obscœnitate, crudarum carnium esu, discerpendis mactandisque hominibus, sceleratos dæmones placarent, qui fieri poterat, ut qui ejusmodi rebus sceleratorum gratiam aucupari conarentur, iidem cum ipso quoque rerum omnium præpotente Deo, aut quæ nusquam ab ejus nutu discedunt, virtutibus, aut omnino cum bonis ullis societatem inirent? Quippe, constat enim apud omnes, qui in eo rerum genere, quæ improbis placeant, operam studiumque ponat, eumdem bonis amicum esse nullo modo posse. Maneat igitur, non diis olim bonisve dæmonibus, sed improbis duntaxat populos istos cultum honoremque tribuisse. Atque id ipsum Plutarchus certius etiam graviusque confirmat, dum fictas illas non secus ac de diis narrationes, aliud nihil quam puros putos de ipsismet dæmonibus sermones esse testatur, adeoque hujus plane generis esse, quidquid de gigantibus, sive titanibus Græcorum ore scriptisque jactatur: quibus in omnibus secuti nihil isti fuerint, præter aliquam sensuum cogitationumque novitatem. Quid si autem ad ea pertinent, quæ de gigantibus eorumque parentibus ante diluvium sacræ litteræ hunc in modum commemorant? *Videntes autem filii Dei filias hominum, quod essent vulchræ, acceperunt sibi uxores ex omnibus, quas elegerant: ex quibus nati sunt gigantes viri famosi a sæculo* [28]. Facile enim quis dixerit, illos ipsos profanorum hominum gigantas esse quorum animos posteri deorum in numerum classemque retulerint; adeoque mutuas istorum pugnas, dimicationes et bella fabulis iis adumbrata esse, quas tanquam de diis circumferunt. At Plutarchum, in eo, quem *De Iside*, ac cæteris Ægyptiorum diis scripsit, libello, ipsissimis verbis loquentem audiamus.

A

B

C

D

187 CAPUT V.

Videntes dæmonum historias fabulosis non secus ac de diis narrationibus contineri.

« Rectius, inquit, existimant, qui quæ vulgatis de Typhone, Osiride et Iside historiis celebrantur, ea non deûm aut hominum, sed magnorum dæmonum affectiones et casus fuisse volunt, quos ipsi quoque Plato, Pythagoras, Xenocrates et Chrysippus veteres secuti theologos, hominibus longe valentiores fuisse, multisque partibus naturæ nostræ vires superasse testantur. Cæterum genus quoddam iis divinitatis attribuunt, non sincerum illud et ab omni mistione secretum, sed ex animæ natura corporisque sensu voluptatem pariter laboremque subeunte temperatum: ex quo fiat, ut quidquid alterna utriusque vicissitudine perturbationis excitatur, id alios quidem vehementius, levius autem alios afficere consueverit. Siquidem ut in hominibus, sic etiam in dæmonibus sua sunt virtutis improbitatisque discrimina. Nihil enim admodum, quæ a Græcis de gigantibus ac titanibus jam olim decantata sunt, nec non pleræque res nefarie ge-

[28] Gen. VI, 2.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τοῦ λανθανούσας δαιμόνων περιέχειν ἱστορίας τὰς μυθικὰς ὡς περὶ θεῶν διηγήσεις.

« Βέλτιον οὖν (88) οἱ περὶ Τυφῶνα, καὶ Ὄσιριν καὶ Ἶσιν ἱστορούμενα μήτε θεῶν πάθη μήτε ἀνθρώπων, ἀλλὰ δαιμόνων μεγάλων εἶναι νομίζοντες, οὓς καὶ Πλάτων καὶ Πυθαγόρας, καὶ Ξενοκράτης, καὶ Χρύσιππος, ἑπόμενοι τοῖς πάλαι θεολόγοις, ἐρρωμενεστέρους ἀνθρώπων λέγουσι γεγονέναι, καὶ πολλῇ τῇ δυνάμει τὴν φύσιν ὑπερφέροντας ἡμῶν· τὸ δὲ θεῖον οὐκ ἀμιγὲς οὐδὲ ἄκρατον ἔχοντας, ἀλλὰ καὶ ψυχῆς φύσει, καὶ σώματος αἰσθήσει συνειληχὸς, ἡδονὴν δεχομένῃ καὶ ὅσα ταύταις γινόμενα [a] ταῖς μεταβολαῖς πάθη, τοὺς μὲν μᾶλλον, τοὺς δ' ἧττον ἐπιταράττειν. Γίνονται γὰρ ὡς ἐν ἀνθρώποις καὶ δαίμοσιν ἀρετῆς διαφοραὶ καὶ κακίας. Τὰ γὰρ γιγαντικὰ καὶ τιτανικὰ παρ' Ἕλλησιν ᾀδόμενα, καὶ πολλαί τινες (89) ἄθεσμοι πράξεις, καὶ Πυθῶνος ἀντιτάξεις πρὸς Ἀπόλλωνα, φυγαί τε Διονύσου, καὶ πλάναι Δήμητρος οὐδὲν ἀπολείπουσι τῶν Ὀσιριακῶν καὶ Τυφωνιακῶν, ὧν παρὰ πᾶσιν (90) ἀναίδην ἔξεστι μυθολογουμένων ἀκούειν, ὅσα τε, μυστικοῖς ἱεροῖς παρακαλυπτό-

[a] *Ισ. γίγνεται.*

(88) *Βέλτιον οὖν.* Plutarch. *De Iside et Osir.*, p. 360 D, 4.

(89) *Καὶ πολλαί τινες.* Plut., καὶ Κρόνου τινός.

(90) *Παρὰ πᾶσιν.* Plut., πᾶσιν tantum.

Digitized by Google

μενα (91), τελεταῖς ἄῤῥητα διασώζεται καὶ ἀθέατα, πρὸς τοὺς θεοὺς ὅμοιον ἔχει λόγον. » Καὶ ἐπιφέρει, λέγω» ἑξῆς· « Ἐμπεδοκλῆς δὲ καὶ δίκας φησὶ διδόναι τοὺς δαίμονας, ὧν ἂν ἐξαμαρτήσωσι καὶ πλημμελήσωσι·

siæ, Pythonis item cum Apolline dimicationes, Bacchi exsilia, erroresque Cereris, ab iis rebus differunt quæ de Osiride ac Typhone passim apud omnes fingi impudenter jactarique audiuntur : quæcunque præterea mysticis quibusdam sacris ac religionibus involuta, ritibusque, quos nec fari liceat nec aspicere, inclusa retinentur, non absimiles, si ad deos retuleris, habent explicatus. » Quibus ita subdit : « Quin etiam Empedocles ipsos quoque dæmones scelerum flagitiorumque suorum pœnas dare pronuntiat his versibus,

Αἰθέριον μὲν γάρ σφε μέρος πόντονδε διώκει·
Πόντος δὲ χθονὸς (92) οὖδας ἀπέπτυσε, γαῖα δ' [ἐς αὐγὰς (93)
Ἠελίου ἀκάμαντος· ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις.
Ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται, στυγέουσι δὲ πάντες·

Namque ipsos æther pelagi detrudit in undas,
Exspuit in terram pelagus, terra objicit igni
Solis inexhausti, rapidis sol ætheris infert
Turbinibus; quosque accipiunt elementa vicissim,
Cuncta simul pariterque horrent.

Ἀχρισοῦ, κολασθέντες, αὖθις τὴν κατὰ φύσιν χώραν καὶ τάξιν ἀπολάβωσι. Τούτων δὴ καὶ τῶν τοιούτων ἀδελφὰ λέγεσθαί φασι περὶ Τυφῶνος· ὡς δεινὰ μὲν ὑπὸ φθόνου καὶ δυσμενείας εἰργάσατο, πάντα πράγματα ταράξας· ἐνέπλησε δὲ κακῶν γῆν ὁμοῦ τε πᾶσαν καὶ θάλασσαν, εἶτα δίκην ἔδωκε. »

Donec videlicet justis affecti exercitique suppliciis, convenientem naturæ locum ordinemque **188** recipiant. Quibus affinia plane ac gemina de Typhone commemorant ; quippe, hominem invidia malevolentiaque succensum infanda perpetrasse, magnaque rerum omnium excitata perturbatione, terram ipsam mareque passim universum exitiis implevisse, ad extremum vero pœnas luisse. »

Ταῦτα ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ δηλωθέντι συγγράμματι παραθέμενος, καὶ διὰ πλειόνων ἐξεργασάμενος τὸν λόγον, τὰ παραπλήσια καὶ ἐν τῷ περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων τοῦτον ἱστορεῖ τὸν τρόπον· « Ἐκεῖνος μὲν οὖν (94) τὴν μαντικὴν ἀνῆγεν εἰς δαίμονας, πλεῖστον δὲ Δελφῶν λόγον εἶχε· καὶ τῶν λεγομένων περὶ τὸν Διόνυσον ἐνταῦθα καὶ δρωμένων ἱερῶν οὐδενὸς ἀνήκοος ἦν, ἀλλὰ κἀκεῖνα δαιμόνων ἔφασκεν εἶναι πάθη μεγάλα, καὶ ταῦτα δὴ τὰ περὶ τὴν Πυθίαν (95). Τῷ δὲ ἀποκτείναντι μήτε ἐννέα ἐτῶν, μήτε εἰς τὰ Τέμπη (96) γενέσθαι τὴν φυγὴν (97), ἀλλ' ἐκπεσόντα ἐλθεῖν εἰς ἕτερον κόσμον· ὕστερον δ' ἐκεῖθεν ἐνιαυτῶν μεγάλων ἐννέα περιόδοις ἀγνὸν γενόμενον, καὶ Φοῖβον ὡς ἀληθῶς (98) κατελθόντα, τὸ χρηστήριον παραλαβεῖν, τέως ὑπὸ Θέμιδος φυλασσόμενον. Οὕτω δὲ ἔχειν καὶ τὰ Τυφω-

Hæc Plutarchus laudato a nobis opere fusius exsecutus, similia porro, in altero, quod de exhausta oraculorum vi edidit, in hæc verba disputat. « Atque is, cum divinationis artem, inquit, dæmonibus tribuebat, tum Delphicum in primis oraculum celebrabat : adeoque nihil non vel eorum quæ apud nos de Baccho circumferuntur, vel quæ fieri solent sacrificiorum inaudierat. Idem ista quoque, magnas dæmonum fuisse calamitates asserebat, imo nec illa tantum, sed etiam quæcunque de Pythone traduntur. Itaque nec illum, a quo interfectus is fuerit, aut totos novem annos, aut apud Tempe unquam exsulasse : verum quod ex nostro ejectus esset, alterum in orbem commigrasse, unde post novem magni anni conversiones expiatus, vereque ac re ipsa Phœbus, hoc est purus sincerusque redie-

(91) *Παρακαλυπτόμενα.* Plut. ita leg., περικαλυπτόμενα, καὶ τελεταῖς ἄῤῥητα διασώζεται, καὶ ἀθέατα πρὸς τοὺς πολλοὺς, ὅμοιον ἔχ. λόγ., quæ sensum hunc efficiunt, ab Eusebiano longe diversum : *sacris et ritibus involuta, vulgique auribus et oculis ignota conservantur, similes etiam habent explicatus.*

(92) *Δὲ χθονός.* Plut., δ' ἐς χθονός, et sic legendum.

(93) *Γαῖα δ' ἐς αὐγάς.* Plut., γαῖα δ' ἐσαῦθις. Porro versus isti sunt, ex quibus p. 185 nonnullos occasionem avidius arripuisse dicebat dæmones gravius criminandi. Quod tamen aliter accepit Theodoret. lib. x *De Græcor. affect.*, p. 136 extrema, dum ait ex Plutarcho intelligi, dæmonum sacrificulos, τὰ ἔπη, οὐκ ἐκ τινος *θειασμοῦ καὶ κατοχῆς* λέγειν, ἀλλ' ἐκ τῆς Ἐμπεδοκλέους συλῶντας ποιήσεως. Qui sensus, S. Patris pace dictum sit, vereor ut satis cum Plutarchi mente conveniat.

(94) *Ἐκεῖνος μὲν οὖν.* Plutarch. *De oracul. defect.*, p. 421 B.

(95) *Τὴν Πυθίαν.* Plut., Πύθωνα.

(96) *Εἰς τὰ Τέμπη.* Ubi, opinor, Admeto Thessaliæ regi operam navavit. Hac ipsa de re Plut. eod. tractatu plurib. pag. 418 A, B, C. Ubi et sacri novennalis quod a Græcis, qui extra Pylas degerent, omnibus peragebatur, ritum et causam exposuit, et de piaculis ad Tempe fieri solitis hunc in modum loquitur : Οἵ τε γινόμενοι περὶ τὰ Τέμπη καθαρμοὶ, μεγάλου τινὸς ἄγους καὶ τολμήματος ὑποψίαν ἔχουσι. Παγγέλοιον γάρ ἐστιν, ὦ ἑταῖρε, τὸν Ἀπόλλω κτείναντα θηρίον, φεύγειν ἐπὶ πέρατα τῆς Ἑλλάδος, ἁγνισμοῦ δεόμενον, etc. Atque ut hoc in fabularum genere certum nihil, Pausanias *Corinth.* p. 51 narrat Apollinem et Dianam, interfecto Pythone, παραγενέσθαι εἰς τὴν Αἰγιάλειαν, καθαρσίων εἵνεκα. Inde fugam incolis, inde morbos ; inde loco nomen, φόβον : tandem a septem pueris, totidemque virginibus adductos in Acropolim deos ; id quod certo ritu quotannis ibid. recolatur.

(97) *Γενέσθαι τὴν φυγήν.* Ex his Plutarchum emendes licet, apud quem corrupte admodum γενέσθαι μετὰ τοῦ φυγεῖν αὐτὸν ἐκπεσόντα κόσμον. Ὕστερον δέ. Interpretes vero Eusebianam lectionem secuti sunt.

(98) *Φοῖβον ὡς ἀληθῶς.* Hesych. : *Φοῖβος*, καθαρὸς, λαμπρὸς, ἁγνὸς, ἀμίαντος. Et, *Φοιβᾶναι* λαμπρῦναι, καθᾶραι, ἁγνῆσαι· καὶ *φοιβάσαι* ὁμοίως. Ita enim distinguendum videtur : vult enim, opinor, τὸ φοιβάσαι eadem omnia significare quæ τὸ φοιβᾶναι. Sequitur φοιβᾶσθαι, καθαιρεῖσθαι (legend. putem καθαίρεσθαι) et τὰ φοιβήτρια, καθάρτρια. *Etymolog.* auctor, ead.,additque φοῖβος, esse quasi φάοβος, παρὰ τὸ φάος καὶ τὸ βίος, ὁ καθαρὸν βίον ἔχων. Et φοῖβαι, inquit, αἱ καθαραὶ καὶ λαμπραὶ τρίχες.

Digitized by Google

rit, atque oraculum, quod eatenus custoditum abs Themide fuerat, denuo receperit. Neque absimilem corum, quæ de Typhone Titanibusque jactantur, esse rationem : quippe, has dæmonum inter sese pugnas et contentiones exstitisse, quas partim eorum qui victi fuerant, exsilia, partim iis, qui sese aliquo scelere obstrinxissent, irrogatæ a Deo pœnæ consecutæ essent : cujusmodi utique vel Typhonis adversus Osiridem, vel Saturni erga Cœlum maleficia fuerint, quorum ideo non nisi obscurissima, vel nulla potius apud nos religionum cultusque vestigia supersint, quod ipsi alium in orbem aufugissent. Etenim Solymos audio Lyciorum vicinos, Saturno, si qui alii, honores olim tribuisse maximos, qui tamen postquam Arsalo, Aryto, ac Tosibe illorum ducibus interfectis, quocunque tandem gentium (neque enim exploratum ipsi locum habent) fugam arripuisset, neglectus ab iisdem fuerit : Arsalus autem aliique duo Scirorum deorum nomen acceperint, quorum etiam per nomina tam privatim Lycii quam publice solemnes ac statas imprecationes concipiant. Atque alia poetarum ex fabulis id genus auferre pleraque liceat. Jam vero quod solemnibus ac propriis deorum nominibus quidam a nobis dæmones appellentur, non est, inquiebat peregrinus ille, quamobrem mirum id videri debeat. Nam quo quisque deo, vel ordinis atque loci, vel potestatis societate conjunctus est, ejus etiam nomen sortiri amat ; quemadmodum ex **189** nobis alium Jovium, alium Minervium, alium vero Apollinium aut Bacchium, aut Mercurialem appellari videmus. Ac nonnulli quidem vere ac merito id nominis casu quodam habuere, plerisque tamen alienum prorsus, minimeque aptum et cohærens Dei cognomentum adhæsit. » Hæc Plutarchus, in iis ipsis, quæ de exhausta oraculorum vi, magno studio diligentiaque conscripsit, ipsos etiam dæmones, præter alia, morti subjiciens, id quod a nobis suo quoque tempore proferetur. Interea vero, quidquid præterea de bonorum (ut ipse vocat) dæmonum viribus ac facultate tradit Porphyrius, concinnati adversus nostros operis artifex, in iis, quæ deprompta ex oraculis philosophia memoriæ prodidit, congeramus. Illud enim potissimum, uti jam sæpius, ita nunc quoque testem producere, ejusque verbis vulgatum de his quos isti pro diis habent, errorem

A νικὰ, καὶ τὰ Τιτανικὰ, δαιμόνων μάχας γεγονέναι πρὸς δαίμονας· εἶτα φυγὰς τῶν κρατηθέντων, ἢ δίκας (99) ὑπὸ Θεοῦ τῶν ἐξαμαρτόντων, οἷα Τυφών τε λέγεται περὶ Ὄσιριν ἐξαμαρτεῖν, καὶ Κρόνος περὶ Οὐρανόν· ὧν ἀμαυρότεραι γεγόνασιν αἱ τιμαὶ παρ' ἡμῖν, ἢ παντάπασιν ἐκλελοίπασι, μεταστάντων εἰς ἕτερον κόσμον. Ἐπεὶ καὶ Σολύμους (1) πυνθάνομαι τοὺς Λυκίων προσοίκους ἐν τοῖς μάλιστα τιμᾷν τὸν Κρόνον· ἐπεὶ δὲ ἀποκτείνας τοὺς ἀρχηγέτας αὐτῶν Ἄρσαλον (2), καὶ Ἄρυτον, καὶ Τόσιδιν, ἔφυγε, καὶ μετεχώρησεν ὁποιδήποτε· (τοῦτο γὰρ οὐκ ἔχουσιν εἰπεῖν·) ἐκεῖνον μὲν ἀμεληθῆναι, τοὺς δὲ περὶ τὸν Ἄρσαλον Σκιροὺς θεοὺς προσαγορεύεσθαι, καὶ τὰς κατάρας ἐπὶ τούτων ποιεῖσθαι δημοσίᾳ καὶ ἰδίᾳ Λυκίους. Τούτοις μὲν οὖν ὅμοια πολλὰ λαβεῖν ἔστιν ἐκ τῶν μυθο-
B λογουμένων· εἰ δὲ τοῖς νενομισμένοις τῶν θεῶν ὀνόμασι δαίμονάς τινας καλοῦμεν, οὐ θαυμαστέον, εἶπεν ὁ ξένος. Ὧ γὰρ ἕκαστος θεῷ συντέτακται, καὶ οὗ τῆς δυνάμεως μετείληχεν, ἀπὸ τούτου φιλεῖ καλεῖσθαι· καὶ γὰρ ἡμῶν ὁ μέν τίς ἐστι Δῖος, ὁ δὲ Ἀθηναῖος, ὁ δὲ Ἀπολλώνιος, ἢ Διονύσιος, ἢ Ἑρμαῖος. Ἀλλ' ἔνιοι μὲν καὶ ὀρθῶς κατὰ τύχην ἐκλήθησάν· οἱ δὲ πολλοὶ μηδὲν προσηκούσας, ἀλλ' ἐνηλλαγμένας ἐκτήσαντο θεῶν παρωνυμίας. » Τοσαῦθ' ὁ Πλούταρχος· ἐν οἷς ἐσπούδασε περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων, πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ θνήσκειν παριστὰς τοὺς δαίμονας, ὃ καὶ αὐτὸ κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν παραθήσομαι. Τέως δὲ φέρε συλλεξώμεθα ὅσα ἄλλα περὶ τῆς τῶν ἀγαθῶν, ὥς φησι, δαιμόνων δυνάμεώς τε καὶ ἐνεργείας αὐθις ὁ τὴν καθ' ἡμῶν συσκευὴν πεποιημένος,
C ἐν οἷς ἐπέγραψε περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, ἐκτίθεται. Μάλιστα γὰρ αὐτῷ καὶ νῦν ὡς πολλάκις μάρτυρι χρήσομαι καὶ ἐλέγχῳ τῆς περὶ οὓς ὑπολαμβάνουσι θεοὺς πλάνης, ὡς ἂν ἐκ τῶν οἰκείων βελῶν καὶ τοξευμάτων βαλλόμενοι καταισχύνοιντο. Οὕτως γὰρ καὶ γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἐξ αὐτῶν τῶν τοῖς θεοῖς προσφιλῶν, καὶ δὴ καὶ εὐσεβῶν νενομισμένων, ἀκριβῶς τε τὸν περὶ τῶν οἰκείων λόγον διηρευνηκότων, ἀνελλιπὴς καὶ ἀπαραίτητος ἡ τῶν προκειμένων ἀπόδειξις. Γράφει δὲ ταῦτα ὁ δεδηλωμένος, ἐν οἷς
D ἐπέγραψε περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, ἔνθα μαρτύρεται μὴ τὰ ἀπόῤῥητα τῶν θεῶν ἐκφαίνειν, ἐπομνύμενός τε αὐτὸς καὶ παραγγέλλων κρύπτειν, καὶ μὴ εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν τὰ λεχθησόμενα. Τίνα δὲ ἦν τὰ τοιαῦτα; Τὸν Πᾶνα Διονύσου φησὶ θεράποντα εἶναι· τοῦτον δὲ τῶν ἀγαθῶν ὄντα δαιμόνων, ἐπι-

(99) *Δίκας*. Plutarch., δικαιώσεις.

(1) *Σολύμους*. Stephan. : Οἱ Πισίδαι, inquit, πρότερον Σόλυμοι· ἔστι δὲ ἔθνος βάρβαρον, κατοικοῦν παρὰ τὴν Ἀσπένδον, καὶ τὴν Κιλικίαν. Plinius lib. v, c. 27, idem scribit. Strabo tamen eos modo in Pisidia, modo Lyciam inter ac Pisidiam medios, atque in summis Tauri jugis constituit. Sed tanta vicinitas facit, ut modo Lyciorum, modo Pisidarum nomine appellentur. Sane paulo post Plutarchus Solymorum numina cum Lyciis omnibus communicat. Apud Homer *Il.* Z' Bellerophon in Lyciam profectus,

Δεύτερον αὖ Σολύμοισι μαχέσσατο κυδαλίμοισι.

At *Ὀδυσ.* E', novos quosdam Solymos ultra Oceanum fingit :

Τὸν δ' ἐξ Αἰθιόπων ἀνὼν κρείων Ἐνοσίχθων,
Τηλόθεν ἐκ Σολύμων ὀρέων ἴδεν.

Quem in locum Strabo lib. I : Ἴσον τῷ, ἀπὸ μεσημβρινῶν τόπων· Σολύμους λέγων, οὐ τοὺς ἐν τῇ Πισιδίᾳ, ἀλλὰ πλάσας τινὰς ὁμωνύμους, τοὺς ἀναλόγως ἔχοντας πρός τε τὸν πλέοντα, καὶ τοὺς ἐκεῖ μεσημβρινούς, ὡς ἂν Αἰθίοπας· ὡς οἱ Πισιδικοὶ πρός τε τὸν πόντον, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς Αἰγύπτου Αἰθίοπας.

(2) *Ἄρσαλον*, etc. Ita enim Plutarch. At ejus socios, Ἄρυτον καὶ Τόσιδιν, mutat in Δρύον et Τροισωβόν. Suidas Tosibis unius meminit, his verbis, Τόσιβις, θεὸς τῶν, deest, opinor, Σολύμων, aut Λυκίων.

Digitized by Google

φανέντα ποτὲ τοῖς κατ' ἀγρὸν γεωπονοῦσι. Τί χρῆν ἀγαθὸν ὄντα παρασχεῖν ἢ πάντως ἀγαθοῦ τινος παρουσίαν τοῖς τῆς θεοφανείας τοῦ ἀγαθοῦ κατηξιωμένοις; Ἆρ' οὖν ὑπῆρξεν ἀγαθόν τι τοῖς θεαταῖς τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος, ἢ κακὸν εἰλήχασι δαίμονα, ἔργῳ τῆς πείρας ἠσθημένοι; Φησὶ γοῦν ὁ θαυμάσιος μάρτυς τοὺς τῆς ἀγαθῆς ταύτης θέας ἠξιωμένους ἅθρουν θάνατον ὑπομεῖναι, λέγων ὧδε.

A coarguere statui, ut suis ipsi telis sagittisque confixi erubescant. Ex quo sane id assequemur, ut suscepti argumenti demonstratio ex eorum deprompta sensu, qui diis chari ac religiosi putabantur, quique solerter et accurate doctrinæ suæ rationes explorarunt, omni ex parte perfecta sit, atque ejusmodi quam nec refellere ipsi, nec defugere aut deprecari possint. Et eo quidem loco Porphyrius omnes obtestatur, ne deorum arcana prodere, quæque dicturus est, passim atque in vulgus efferre velint, sed potius, ut ea diligenter occultent, interposito etiam jurejurando adigit. Cujusmodi ergo illa sunt? Pana videlicet Bacchi servum fuisse narrat, qui cum ex bonis dæmonibus unus esset, videndum aliquando sese agricolis quibusdam præbuerit. Quid exspectandum aliud a bono fuit, nisi ut quos bonus ille Deus conspectu suo dignaretur, in eos continuo boni aliquid redundaret? Utrum igitur boni dæmonis spectatoribus boni quidpiam evenit; an potius in malum se dæmonem incidisse periculo ipsi suo didicerunt? Tradit nimirum testis egregius, quotquot ille felici lætoque spectaculo dignos habuisset, eos ad unum omnes repentino interitu periisse.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

B

190 CAPUT VI.

Ὡς θανάτου ποιητικοί εἰσιν οἱ λεγόμενοι αὐτῶν ἀγαθοὶ δαίμονες.

Mortem illos ipsos consciscere, qui boni ab iis dæmones appellentur

« Ἤδη δὲ καὶ ἐν ἄλλοις οἱ μὲν ἀνεδείχθησαν θεράποντές τινων, ὡς ὁ Πὰν τοῦ Διονύσου· δεδήλωκε δὲ τοῦτο ὁ ἐν Βραγχίδαις Ἀπόλλων (3) διὰ τούτων. Ἐννέα γὰρ εὑρέθησαν ἀποθανόντες· πυνθανομένων γοῦν τῶν τὸν ἀγρὸν οἰκούντων τὴν αἰτίαν, ἔχρησεν ὁ θεός·

« Atque ipsi quidem, inquit ille, alio rerum in genere nonnullorum famuli constituti sunt, veluti Pan, quem Bacchi servum fuisse his versibus in Branchidis Apollo pronuntiat. Nam cum novem simili morte sublatos reperissent, deque rei causa ejusdem agri incolæ oraculum consuluissent, hunc in modum Apollo respondit,

Χρυσόκερως βλοσυρῶπις Διονύσου θεράπων Πάν,
Βαίτην ὑλήεντα κατ' οὔρεα, χειρὶ κραταιῇ
Ῥάβδον ἔχων, ἑτέρῃ δὲ λιγὺ πνείουσαν ἑμαρπτε
Σύριγγα γλαφυρὴν, ῥύμῃσι δὲ θυμὸν ἔθελγεν·
Ὀξὺ δὲ συρίξας μέλος, ἀνέρας ἐπτοίησεν
Ὑλοτόμους πάντας, θάμβος δ' ἔχεν εἰσορόωντας
Δαίμονος ὀρνυμένου κρυερὸν δέμας οἰστρήεντος.
Καὶ νύ κε πάντας ἑμαρψε τέλος κρυεροῦ θανάτοιο,
Εἰ μὴ οἱ κότον αἰνὸν ἐνὶ στήθεσσιν ἔχουσα
Ἄρτεμις ἀγροτέρη παῦσεν μένεος κρατερὸν·

Ἦν καὶ χρὴ λίσσεσθ', ἵνα σοι γένηται ἐπαρωγός. »

Pan torvi Bacchi famulus, cui cornua fronte
Aurea consurgunt, densis dum montibus errat,
Et virgam dextra quatiens, blandosque sinistra
Et molles inflans calamos, nymphasque, virosque
Cædendæ sylvæ intentos modulamine mulcet:
Attonitis stetit ecce animis improvida passim
Præcipitis fera membra Dei dum turba videret.
Continuoque omnes simul aspera Parca tulisset,
Ni sævam irato bilem sub pectore versans
Jamdudum agrestis rapidum Diana furorem
Sisteret. Hanc votis igitur placare memento,
Ut rebus tibi præsidium sponte addat in arctis. »

Ἀκήκοας οἷα τοῦ δαίμονος, οὗ φησιν ἀγαθοῦ, τό τε σχῆμα καὶ τὰς πράξεις ὁ ἐν Βραγχίδαις ἐδίδαξεν Ἀπόλλων; Θέα δὴ καὶ τῶν λοιπῶν τὰ γενναῖα κατορθώματα, ὧν δὴ ἕνεκα τὴν οὐράνιον ἀπολελοιπότες διατριβὴν, τὴν σὺν ἀνθρώποις ἀντικατηλλάξαντο. Πάντως δήπου χρῆν αὐτοὺς σωφροσύνης κατάρχειν, καὶ τὰ λυσιτελῆ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις ὑποτίθεσθαι. Οἱ δὲ τούτων μὲν οὐδέν· ἄκουε δ' οἷα ἐκφαίνει ὁ τὰ ἀῤῥητότερα τῶν ἀῤῥήτων διηρευνηκὼς καὶ τῶν ἀποῤῥήτων ἀξιωθεὶς τῆς γνώσεως. Τοτὲ μὲν οὖν τινας τῶν ἀγαθῶν τούτων δαιμόνων φησὶν ἐρωτικαῖς ἡδυπαθείαις ὑπηρετεῖσθαι· τοτὲ δ' ἑτέρους τυμπάνων αὐλοῖς

Audiisti cujusmodi corporis habitum, quasve actiones bono, uti vocat, dæmoni Apollo in Branchidis attribuat? Videsis porro res a cæteris præclare ac magnifice gestas, quas illi dum sequerentur, cœlestem ultro cum humana societatem commutarunt. Eos profecto modestiæ ac temperantiæ principes ac magistros, utiliumque rerum auctores humano generi esse oportebat, quarum tamen ne vestigium quidem ullum ostenderunt. Ac mihi quidem curiosum illum exploratorem audi, qui abditissima quæque arcana rimatus, eorum etiam intelligentia donatum se esse gloriatur. Nimirum ex

(3) *Ὁ ἐν Βραγχίδαις Ἀπόλλων.* De Branchide, seu Branchiade Apolline, multi multa, recentes, antiqui. Verbo sic habe. Quadruplex ejus nomen, Milesius, Branchides, seu Branchiades, Philesius, et Didymæus. Primum vetustissimum fuit, sequentia duo mediæ quasi vetustatis, quartum idemque postremum, recentius. Milesius, quod in Milesiorum agro, abs Mileto stadiis ferme cc oracula funderet, ut Plinius auctor est v, 29. Branchides, a Brancho, Apollinis vel filio, vel amoribus, quocum divinandi artem Apollo prolixe communicaverat. Ab eo quoque, loci ejus populis, Branchidarum appellatio. Philesius, ἀπὸ τῶν φιλημάτων, quibus suis illis amoribus Apollo blandiebatur. Didymæus, vel quod Jovis ibi socius, geminumque adeo numen præesset oraculo: nam et Jupiter Didymæus vocabatur: vel quod deinde communibus templi et sacrorum honoribus Apollo Pater, Branchusque filius colerentur, imo et magna tum esse oraculorum utriusque communio. Inde fortassis, et loco nomen, Didyma. Sane Plinius l. v, c. 29, et Pompon. Mela l. i, c. 17, Didymæum aiunt vocatum postea, qui Branchides olim dicebatur. Et recentioribus plura dabunt Bulengerus noster lib. i *De oracul.*, c. 9, et Boissardus *De divinatione*, cap. *de Brancho.*

Digitized by Google

191 optimis dæmonibus alios in libidinem proclives et effusos inducit, alios tympanorum ac tibiarum sonitu, et incondito muliercularum strepitu, pugnis alios bellisque gaudentes, uti Dianam venationi, ac Cererem terræ frugibus addictam, Isin autem Osiridis casum et interitum hucusque deplorantem, Apollinemque vaticinantem. En tibi opportunitates in hominum vitam a bonis istorum dæmonibus profectæ. Quorum tu omnium certam exploratamque fidem accipe.

A καὶ θηλειῶν πατάγοις χαίρειν· ἄλλους δὲ αὖ πάλιν μάχαις καὶ πολέμοις ἀγάλλεσθαι, καὶ κυνηγεσίοις τὴν Ἄρτεμιν, καὶ τοῖς ἀπὸ γῆς καρποῖς τὴν Δηὼ· θρηνεῖν δὲ τὸν Ὄσιριν εἰσέτι νῦν τὴν Ἶσιν, καὶ τὸν Ἀπόλλω μαντεύεσθαι. Τοιαῦται ὧν φασιν ἀγαθῶν δαιμόνων αἱ εἰς ἀνθρώπους ὠφέλειαι. Δέχου δὲ καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις.

CAPUT VII

Quam amatoriis voluptatibus dæmones obnoxii sint, et quibus quisque delectetur.

« *Nil divos inter vacuum terroribus esse,*
Nil non divinis perfectum vatibus usquam
Sacra Hecate cecinit : sed magna ex mente supremi
Lapsa Patris, vero semper circumdata fulget.
Hanc circum meliore manet sapientia vultu,
Cui fixos immota tenent oracula gressus.
Necte ergo me vinclis : tanto tibi numine Diva
Ducitur, ut valeat superos animare penates. »

Ac videsis, num id forte in causa fuerit, quamobrem tres animæ veluti formæ partesque statuerentur. Et quidem cum ea vim unam habeat, qua irascitur, tum alteram sortita præterea est, qua concupiscat, cujus etiam illecebris ad res amatorias excitetur. Atque hæc mea profecto non est, ne tu id suspicere, sed ejus, quem laudavi, scriptoris oratio, cujus item ea sunt, quæ sequuntur. « Me quidem tum vehementer, inquit, angi sentio, ubi mecum ipse reputo, qui fieri possit, ut quorum C veluti augustiorum ac diviniorum opem imploremus, ii tamen quasi humiliores ac deteriores obediant; quique clientes ipsi suos æquitatem colere velint, eosdem injustis imperiis obsequi non pudeat : adeoque cum eorum vota precesque repudient, qui ad sese minus abs re venerea puri accesserint, illos ipsos tamen, seu verius obvios quosque, nefandam **192** in venerem agere non vereantur. » Eadem ille in quadam ad Anebonem Ægyptium epistola persequitur : iterumque citato *De oraculorum philosophia* volumine, deinceps ita pergit : « Et vero, quænam singulis, inquit, et cujusmodi provincia curaque mandata sit, ab eorum quoque nonnullis vulgatum est, uti ab Apolline Didymæo, his versibus (quærebatur autem ex eo, essetne jusjurandum exigenti dandum) :

Rhea beatorum mater reginaque divum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅτι ἐρωτικαῖς ἡδυπαθείαις ἐξυπηρετοῦνται, καὶ ποίαις ἕκαστος αὐτῶν χαίρει.

« *Οὐδὲν ἐν ἀθανάτοισι θεοῖς ποτ' ἀδείματον* (4),
B *Οὐδ' ἀκράαντον ἔλεξε σοφοῖς Ἑκάτη θεοφήταις·*
Ἀλλ' ἀπὸ παγκράτοιο νόου πατρόθεν κατιοῦσα
Αἰὲν ἀληθείης σελαγίζεται, ἀμφὶ δὲ μῆτις
Ἔμπεδος ἀῤῥήκτοισι μένει λογίοις βεβανῖα.
Δεσμῷ δ' οὖν κλήΐζε· θεὴν γὰρ ἄγεις με τοσήνδε,
Ὅσσην ψυχῶσαι παντπέρτατον ἤρκεσα κόσμον. »

Καὶ μήποτε διὰ τοῦτο τρίμορφος τριμερής τε καὶ ἡ ψυχή. Ταύτης δὲ τὸ μὲν θυμοειδὲς, τὸ δὲ ἐπιθυμητικὸν, ὅθεν καὶ πρὸς τὰ ἐρωτικὰ καλεῖται. Ταῦτα οὐκ ἐμὰ, μήτοι νομίσῃς, τοῦ δὲ προειρημένου συγγραφέως ἀκήκοας, οὗ πάλιν καὶ ταῦτά ἐστι. « Πάνυ δέ με θράττει, πῶς, ὡς κρείττους παρακαλούμενοι, ἐπιτάττονται ὡς χείρους· καὶ δίκαιον εἶναι ἀξιοῦντες τὸν θεράποντα, τἄδικα αὐτοὶ κελευσθέντες δρᾷν ὑπομένουσι· καὶ καθαρῷ μὲν μὴ ὄντι ἐξ ἀφροδισίων οὐκ ἂν καλοῦντι ὑπακούσειαν, αὐτοὶ δ' ἄγειν εἰς παράνομα ἀφροδίσια τοὺς τοιούτους, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν τοὺς τυχόντας, οὐκ ὀκνοῦσιν. » Εὕροις δ' ἂν καὶ ταῦτα ἐν τῇ πρὸς Ἀνεβὼ τὸν Αἰγύπτιον τοῦ αὐτοῦ ἐπιστολῇ. Ἐν δὲ τῇ προλεχθείσῃ πραγματείᾳ τῆς ἐκ λογίων Φιλοσοφίας προστίθησι τοῖς εἰρημένοις, λέγων ὧδε· « Καὶ μὴν ὅ τι ἑκάστῳ ἐπιτέτακται, καὶ τί, καὶ[a] τίνι αὐτῶν δεδηλώκασιν, ὥσπερ ὁ Διδυμαῖος διὰ τούτων· (ἦν δ' ἡ πεῦσις, εἰ δεῖ ὁμόσαι τῷ ἐπαγαγόντι τὸν ὅρκον·)

Μητέρι μὲν μακάρων μέλεται τιτηνίδι (5) *Ῥείῃ*

[a] *Ισ.* καί τινες.

(4) *Θεοῖς ποτ' ἀδείματον.* Reddidi, quasi esset D pluribus. *ἀδείμαντον, sine metu*, quod ipsi quoque dii, ut ex sequentibus patebit, hominum se voces ac vincula metuere faterentur. Quo illud Pselli, πάντα τὰ δαιμόνια φῦλα, θράσους, καὶ δειλίας ἔμπλεα εἶναι. Hoc tamen in sensu non acquiesco; maxime quod sequens versus cum eo minus congruere videatur. Adde nec satis constare prosodiam. Manusc. leg. vel διαμάταιον, vel διὰ μάταιον, licet in uno repositum sit, ἀδείματον. Sane μάταιον valde placet, quod τοῦ ἀκράαντον affine ac prope geminum sit. Et vero id unum agit Hecate, ut omnem abs sese oraculisque suis dubiæ fidei suspicionem removeat. Tantum versui tibicine opus esset : nam τὸ, διαμάταιος, vereor ut satis firmus habeatur. Cæterum, ut verum fatear, hoc in oraculo nihil video, cui cum sequentibus Porphyrii verbis magnopere conveniat; nisi forte τὸ, δεσμῷ κλήΐζε, ut vinculi hujus nomine, illecebram intelligat, qua sic tanquam vinculo constricta teneretur. De quibus vinculis infra

(5) *Τιτηνίδι.* An quod Rhea Tellus esset, Titanes autem Cœli Terræque filii putarentur? contra quam Diana Τιτηνὶς dicta Nicandro in *Theriacis*, non quod Titanum mater esset, sed quod Titanis cujusdam et Latonæ filia, ut vult ibi scholiastes. Imo supra p. 37, Phœnicum ex theologia, Titanidas septem, hoc est Dianas, Saturni et Astartes filias habebamus. Hoc si probas, ita versum concipe,

Rhea beatorum mater Titania divum.

Mihi sane durum videbatur, Τιτηνίδα, Titanum promiscue matrem significare, vel filiam. Quid quod Orpheo Rhea Terræ parens, non Terra ipsa est?

Μήτηρ, inquit, *ἠδὲ θεῶν, ἠδὲ θνητῶν ἀνθρώπων, Ἐκ σοῦ γὰρ καὶ γαῖα, καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερ-* |*θεν*, etc.

At in fabulis οὐδὲν ὑγιές, ac præter impietatem aut

Digitized by Google

Αὐλοὶ καὶ τυμπάνων (5') πάταγοι, καὶ θῆλυς ὄμιλος
Παλλάδι δ' εὐπήληκι μόθοι καὶ δῆρις Ἐνυοῦς·
Καὶ βαλίαις σκυλάκεσσι, βαθυσκοπέλους ἀνὰ [πρῶνας,
Θῆρας ὀρεσσόμους ἐλάειν Λητωΐδι κούρῃ·
Ἥρη δ' εὐκελάδῳ μαλακὴ χύσις ἠέρος ὑγρῆς·
Ἀῆια δ' εὐαλδῆ κομέειν σταχυοτρόφα Δηοῖ·
Ἶσιδι δ' αὖ Φαρίῃ γονίμοις πυρὰ χεύμασι Νείλου
Μαστεύειν οἴστροισιν ἑὸν πόσιν ἀδρὸν Ὄσιριν. »

A *Femineos cœtus, buxumque et vocalia tractat*
Tympana : bellorum fremitus pugnæque labores
Pallas amat : rapidis canibus Latonia virgo
Præcipites sequitur per summa cacumina cervos.
At resonans Juno molles e nubibus imbres
Effundit : lætam segetem et flaventia curat
Arva Ceres : pinguem evolvit qua Nilus arenam,
Acta æstro conjunx formosum quærit Osirim. »

Εἰ δὴ οὖν αὐλοὶ καὶ τυμπάνων πάταγοι, καὶ θῆλυς ὄμιλος μέλεται τῇ Μητρὶ τῶν θεῶν, ἀσκητέον δὴ ταῦτα πάσης ἀρετῆς ἀφεμένους, ὅτι μηδὲν σωφροσύνης μηδέ τινος ἄλλης πράξεως μέλεται τῇ προειρημένῃ· ὡς καὶ τῇ Ἀθηνᾷ μόθοι, καὶ μάχαι, καὶ πόλεμοι, ἀλλ' οὐκ εἰρήνη, καὶ τὰ ἐν εἰρήνῃ πράγματα. Καὶ τῇ Λητωΐδι δὲ κούρῃ, τῇ Ἀρτέμιδι, μελέσθων αἱ βαλίαι σκύλακες, διὰ τὸ κατ' ἀγροὺς κυνηγὸν οὖσαν ταῖς θηρσὶ πολεμεῖν, ὡς καὶ ταῖς ἄλλαις τὰ κατειλεγμένα. Τί οὖν δὴ ταῦτα πρὸς τὸν θεοφιλῆ καὶ μακάριον συντείνοι ἂν βίον; Ἐπίσκεψαι δὲ, πότερά σοι θεῖας εἶναι δοκεῖ φύσεως, ἢ φαύλης καὶ μοχθηροτάτης, τὰ ἐξῆς ἐπιλεγόμενα.

Si ergo tibiarum ac tympanorum sonitus, si muliercularum turba deorum Matri curæ est, his utique rebus abjecta virtutis omnis cogitatione vacandum erit, quod eadem nec temperantiæ, nec alterius cujusquam honestioris studii curam ullam sollicitudinemque suscipiat. Minerva similiter in pugnis, contentionibus, bellisque tota est, pacem pa cisque artes omnes repudiat. Curet etiam, per me licet, Diana Latonæ filia, veloces catulos, quod in agendis per agros canibus, belloque cum feris gerendo assidua sit. Suos denique singuli, prout eos iste persequitur, amores ac delicias habeant. Quid ista porro ad eam vitæ rationem conferant, quæ divino cum amore sit ac felicitate conjuncta? Vide autem præterea, utrum quæ deinceps ille subjungit, divinæ naturæ debeant, an potius vitiosissimæ ac flagitiosissimæ argumenta censeri.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι μαγγανείαις καθέλκεσθαι τοὺς θεοὺς, καὶ παρὰ γνώμην ἀναγκάζεσθαι ταῖς ἀνθρωπίναις βουλαῖς ὑπηρετεῖσθαι ὁμολογοῦσι.

Λέγει δ' οὖν ὁ αὐτός· « Ὀρθῶς καὶ τοῦτο ὁ Ῥόδιος Πυθαγόρας ἀπεφήνατο, ὅτι οὐχ ἥδονται οἱ κληζόμενοι ἐπὶ ταῖς θυσίαις θεοὶ, ἀνάγκῃ δέ τινι ἀκολουθίας συρόμενοι παραγίνονται· καὶ οἱ μὲν μᾶλλον, οἱ δὲ ἧττον. Τινὲς δὲ, ὡς ἔθος ὥσπερ (6) ποιησάμενοι τῆς ἑαυτῶν παρουσίας, εὐμαρέστερον φοιτῶσι, καὶ μάλιστα ἐὰν καὶ φύσει ἀγαθοὶ τυγχάνωσιν· οἱ δὲ, κἂν ἔθος ἔχωσι τοῦ παραγίνεσθαι, βλάβην τινὰ προθυμοῦνται ποιεῖν, καὶ μάλιστα ἐὰν ἀμελέστερόν τις ἐκῇ ἀναστρέφεσθαι ἐν τοῖς πράγμασι. Τοῦ γὰρ Πυθαγόρου ταῦτα εἰρηκότος, παρετήρησα ἐκ τῶν λογίων, ὡς ἀληθές ἐστι τὸ εἰρημένον. Πάντες γὰρ δι' ἀνάγκην φασὶν ἀφῖχθαι· οὐχ ἁπλῶς δὲ, ἀλλ' οἷον, εἰ χρὴ οὕτω φάναι, πειθανάγκην. Εἴρηται δ' ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐκεῖνα τὰ τῆς Ἑκάτης, δι' ὧν φησιν ἐπιφαίνειν·

193 CAPUT VIII.

Eos confiteri, maleficiis et cantionibus quibusdam, ad hominum voluntati obsequendum invitos licet ac repugnantes deos adigi.

« Recte hoc quidem, inquit, uti cætera, Pythagoras ille Rhodius statuebat, deos, quibus evocantur, sacrificiis, haud libenter, sed quadam sequendi necessitate pertractos, adeoque sæpius alios, alios rarius interesse. Ac nonnullos quidem, quod usu quodam et consuetudine id faciant, clarius sese atque illustrius exhibere, præsertim si natura boni fuerint: alios contra, tametsi frequenter interesse soleant, ad perniciem inferendam proniores esse, ubi quis potissimum negligentius in rem incumbere videatur. Hanc enim Pythagoræ sententiam, ex ipsismet oraculis, veram esse postea comperi. Dii siquidem omnes sese necessitate compulsos advenisse profitentur, non quidem necessitate simpliciter, sed quæ quodammodo suadæ vim ac facultatem consequatur. Ac superius quidem eorum meminimus, quibus sese Hecate evocari solitam esse testatur,

C

Βέριον μετὰ (7) *φέγγος ἀπείριτον ἀστεροπληθὲς,*
Ἄχραντον πολὺ δῶμα θεοῦ λίπον· ἡ δ' ἐπιβαίνω
Γαίης ζωοτρόφοιο τεῆς ὑποθημοσύνῃσι,
Πειθοῦ τ' ἀῤῥήτων ἐπέων, οἷς δὴ φύεα τέρπει (8)

D *Aeriam lucem, et magni stellantia cœli*
Culmina, divinos linquo, sanctosque penates,
Telluremque peto, quo me tua dicta vocarunt,
Visque arcana vrecum traxit, queis Numina linguæ

vecoream constans nihil, ut superiorib. l. Eusebius noster pluribus. An Τιτηνίς, Titææ filia, Titanumque soror? Qua de re supra Noster, p. 57. Si conjectura placet, Atlantiorum theologia transierit ad Milesios. An Τιτηνίς, pro τιτήνη positum, id est *Regina*, ut Hesychius explicat? En tibi Orpheus, Παμβασίλεια Ῥέα, πολεμόκλονε, ὀβριμόθυμε. An suum cum sorore nomen soror optima communicavit? supra enim p 57 legebamus, Cœlo natas esse filias, Βασίλειαν καὶ Ῥέαν. Quid si Τιθηνίς, rariore licet vocabulo, *aut usitatiore*, τιθήνη, scriptum erat, ut ea *dorum et mater*, et nutrix diceretur?

(5') *Τυμπάνων*. Prima brevi, ut Homer. hymno in matrem deorum :

Ἠ κροτάλων, τυμπάνων ἰαχὴ, σὺν τε τρόμος αὐ- [λῶν.

Orpheus sic illam appellat,

Τυμπανόδουπε, φιλοιστρομανὲς, χαλκόκροτε κοῦ- [ρη.

(6) Ὥσπερ delendum putat Vigerus.

(7) *Μετά*. Malim κατά, quod tmesi paulo longiore, ad λίπον seq. vers. referatur.

(8) *Τέρπει*. Omnino legend. ut γρ., τέρπειν, et seq. vers., ἔαδε pro ἀδαῖ. Homer. II, 1 :

Ὣς φάτο· τοῖσι δὲ πᾶσιν ἔαδότα μῦθον ἔειπεν.

Digitized by Google

Mortali mulcere placet.

Atque iterum,

En adsum tua vota gradu, vocesque secuta,
Quas hominum ingenium divino numine prompsit.

Ac rursum illustrius,

Cujus inops rerum, volucri me ex æthere ductam
Huc Hecaten versu divos cogente vocasti?

Et deinceps,

Ignotis alios summa compellis ab æthra

194 *Carminibus licet invitos succedere terris,*
Ac medios mediis vectos sub nubila ventis,

Divino igne procul, veluti fatalia turbæ

Somnia mortali pandens, indigna reponis
Dæmonibus.

Iterumque,

Verum sidereæ sublimia numina sedis,
Cum rapidis simul Harpyiis impulsa feruntur:
Atque adeo volucri, sub prima exordia lucis,
Acta gradu, clausisque oculis, victricia divum
Carmina quo rapiunt, mortali e pectore ducta,
In terras delata ruunt.

Itemque alius eadem necessitate adactus exclamat,

Me nolentem audi, quem vis illata coegit. »

Quibus omnibus idem auctor ita subjungit. « Imo seipsos etiam, inquit, nomenque suum necessitate victi prodidere : quemadmodum vel hoc Apollinis responsum ab eo de seipso per vim extortum manifeste declarabit. Sic enim habet.

Vis isthæc gravis est, atque imperiosa potestas.

Additque,

Has ad voces rue præcipitans,
Quas mente ex alta sacris depromo figuris.
Dum castum ignem mea dextra premit,
Atque his ortus sine morte tuos
Dicere, Pæan, ausum ingenium est.

A Ἀθανάτων ἀδαῆ θνητὸς βροτός.

Καὶ πάλιν·

Ἦλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος **εὐχῆς**
Ἦν θνητῶν φύσις εὗρε θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.

Καὶ ἔτι σαφέστερον·

Τίπτε μ' ἀεὶ θέλοντος [a], ἀπ' αἰθέρος ὧδε κατίζων
Θειοδάμοις (9) Ἑκάτην με θεὴν ἐκάλεσσας **ἀνάγ**
[**καις**;

Καὶ ἑξῆς·

Τοὺς μὲν, ἀπειρήτοις (10) ἐρύων ἴυγξιν **ἀπ' αἰ**
[**θρης**
Ῥηϊδίως, δέκοντας ἐπὶ χθόνα δῖαν ἄγεσθαι·
Τοὺς δὲ μέσους μεσάτοισιν ἐπεμβεβαῶσιν [b] **δή**-
[**τα**ι**ς**,
Νόσφι πυρὸς θείοιο, πανομφέας ὥσπερ ὀρεί-
[ρους (11)·
B Εἰσκρίνεις μερόπεσσιν, ἀεικέα (12) δαίμονας
[ἔρδων.

Καὶ πάλιν·

Ἀλλ' οἱ μὲν καθύπερθε μετήοροι οὐρανίωνες
Σπερχόμενοι κούφῃσι μεθ' Ἁρπυίαισι φέρονται·
Ῥίμφα δὲ θειοδάμοισιν ἐπιμύσαντες (13) **ἀνάγκαις**,
Εἰς χθόν' ἐπειγομένως δ' ἠώιον ἀΐσσουσι,
Θνητοῖς ἐσσυμένως ὑποφήταις (14).

Καὶ πάλιν ἄλλος ἀναγκαζόμενος ἔφη·

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί μ' ἐπέδησας ἀνάγ
[**κῃ**. »

Ἐπὶ τούτοις πάλιν ὁ συγγραφεύς φησιν· « Ἐπεὶ καὶ ἐπ' ἀνάγκαις ἑαυτοὺς ἐκδιδόασιν, ὡς δηλώσει ὁ ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκδοθεὶς περὶ ἑαυτοῦ ἐπ' ἀνάγκαις. Λέγεται δὲ οὕτως·

C

Οὖνομ' ἀναγκαίης τόδε καρτερὸν, ἠδ' ἔτι βριθύ.

Καὶ ἐπήγαγε·

Μόλε δ' ἐσσυμένως τοῖσδε μύθοις,
Οὓς ἀπ' ἐμῆς κραδίης ἀράγω ἱεροῖσι τύποισι,
Συνθλιβομένου [c] πυρὸς ἀγνοῦ.
Τολμᾷ δὲ φύσις (15) ταῦτα προφαίνειν
Τῆς σεῖο [d] γενέθλης, ἄμβροτε Παιάν.

[a] γρ. θύοντος. [b] Ἰσ. ἐπεμβεβαῶτας. [c] add. τοῦ. [d] Ἰσ. σῆς.

(9) *Θειοδάμοις*. Theodoret. lib. x *De Græc. affect.*, p. 139, Σεῖο δόμοις, vel δόμους, ubi Sylburgius adnotat alibi quoque legi θειοδάμης, qua voce sagam aliquam intelligit, eamque lectionem funditus repudiat. Optima tamen videtur, si subscribatur, sic, θειοδάμῃς, Suidas, *Θειοδάμη*, ἡ θεοὺς δαμάζουσα. Quid si θειοδάμνης ut πωλοδάμνης?

(10) *Ἀπειρήτοις* Ita etiam Nicephorus, qui locum hunc laudat, ad Synesium *De insomn.*, p. 361, ubi ἀπειρήτοις, *immensis*, reddidit interpres. Malim, *novis et ignotis*, non diis aut vatibus, sed hominum vulgo. Quid si ἀπειῤῥήτοις? Hesychius enim, ἀπείῤῥητον, inquit, ἄῤῥητον, ἀνεκλάλητον. Quid si, quod facilius est, ἀποῤῥήτοις?

(11) *Πανομφέας ὀρείρους*. Ergo πανομφής (rara utique vox) idem quod πανομφαῖος, cui, ut Hesych. loquitur, πᾶσα φήμη καὶ μαντεία ἀναφαίνεται. Idem paulo ante, πανομφαῖον, πεφημισμένον, diverso nonnihil significatu, quasi fama celebratum. Sed addit, ἢ ὁ κακὰ ἀποστρέφων. Quid hæc ad πανομφαῖον? Crediderim huc ex superiore vocabulo, πανόλβιος irrepsisse : ut legi debeat πανόλβιος, παμμακάριστος, ἢ ὁ κακὰ ἀποστρέφων. Hoc obiter. Sic Orpheus ad Somnium,

Ταρασύπτερε, οὔλε ὄνειρε,
Ἄγγελε μελλόντων θνητοῖς, χρησμῷ δὲ μέγιστε.

Hinc etiam ὁμφὴ, ἀντὶ τοῦ κατ' ὄνειρον, seu κατ' ὄναρ φαντάσματος, Hesychio et Suidæ. Vere id quidem. Nam Homerus *Iliad.* B, vers 41, de Agamemnonis somnio,

D

Ἔγρετο δ' ἐξ ὕπνου· θεία δέ μιν ἀμφέχυτ' ὀμφή.

Ubi Eustath. τὸν ὄνειρον, inquit, καὶ ὀμφὴν λέγει, παρὰ τὸ ὃν φαίνειν. Similia tradit p. 711. Et Synes. *Tract. de insomn.*, ipso statim initio, προφήτας ὕπνους appellat.

(12) *Ἀεικέα*. Ita reposuimus ex manuscr. cui etiam Mont. consentit, pro ἀεὶ καί.

(13) *Ἐπιμύσαντες*. Non displicet : quasi cæco quodam impetu boni obedientiæ magistri reperirentur. Alter ex manuscr. videtur habuisse, ἐπιμύσαντες, quod etiam probari posset. Hesych. enim, τὸ ἐπημύει explicat, non modo κατακλᾷ, sed etiam ἐπιστενάζει, quasi gemitum quemdam ac stridorem advolantia coactaque numina emitterent.

(14) *Θνητοῖς ὑποφήταις*. Ἰσ. πρὸς θνητοὺς ὑποφήτας, vel καθὸ κελεύουσιν ὑποφῆται.

(15) *Φύσις*. Ita manuscr. omnes, et recte, cum ante legeretur φησί.

Digitized by Google

Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόλλων·

A Rursumque Apollo,

Ῥεῦμα τὸ Φοιβείης ἀπορεύμενον ὑψόθεν αἴγλης,
Πνοιῇ ὑπὸ λιγυρῇ κεκαλυμμένον ἠέρος ἀγρῷ,
Θελγόμενον μολπαῖσι καὶ ἀῤῥήτοις ἐπέεσσι,
Κάππεσεν ἀμφὶ κάρηνον ἀμωμήτοιο δοχῆος
Λεπταλέων ὑμένων· μαλακὸν δ' ἐνέπλησε χιτῶνα,
Ἀμβολάδην διὰ γαστρὸς ἀνεσσυμένον παλίν-
[ορσον·
Αὐλοῦ δ' ἐκ βροτέοιο φίλην ἐτεκνώσατο φωνήν. »

Phœbeus summo fulgor delapsus ab axe,
Atque aura tenui, puroque sub aere vectus,
Vocibus arcanis deductus, et illice cantu,
Qua tenuis caput in medium membrana capaces
Intactosque sinus aperit, sese altius ultro
Implicat, ac tunica porro exundante receptus,
195 *Æstuat, adversosque ciens per viscera motus,*
Jucundam exspirat mortali e gutture vocem. »

Τούτοις ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει· « Τούτων, οὔτε σαφέστερα, οὔτε θειϊκώτερα καὶ φυσικώτερα γένοιτ' ἄν· πνεῦμα γὰρ τὸ κατιὸν, καὶ ἀπόῤῥοια ἐκ τῆς ἐπουρανίου δυνάμεως, εἰς ὀργανικὸν σῶμα καὶ ἔμψυχον εἰσελθοῦσα, βάσει χρωμένη τῇ ψυχῇ, διὰ τοῦ σώματος, ὡς ὀργάνου, φωνὴν ἀποδίδωσιν. » Ἀλλ' ὅτι μὲν ἀναγκάζονται, ἱκανὰ καὶ ταῦτα παραστῆσαι. Ὅτι δὲ καὶ ἀξιοῦσιν ἀπολυθῆναι, ὡς οὐκ ἔπ' αὐτοῖς τῆς ἀναχωρήσεως κειμένης, μάθοις ἂν ἐκ τούτων.

Tum Porphyrius hunc in modum prosequitur: « His, inquit, nihil evidentius, nihil aut cum divinitate, aut cum ipsamet natura conjunctius dici queat, spiritus enim e loco superiore delapsus, illaque adeo particula, quæ cœlesti ex virtute in corpus suis instructum facultatibus animatumque B defluxit, animum veluti basim aliquam sortita, vocem per corpus veluti per quoddam instrumentum edit. » Verum quæ adhuc commemoravimus, ea diis vim afferri satis superque demonstrant. Jam eosdem, quod suum in potestate reditum non habeant, missionem precibus flagitare solitos, ex iis, quæ sequuntur, intelliges.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι οὐδ' ἀφ' ἑαυτῶν ἀναχωρεῖν δύνανται.

« Ὅτι δὲ σπεύδουσιν ἀναχωρεῖν οἱ κληθέντες θεοὶ, δηλώσει τὰ τοιαῦτα, λεγόντων·

CAPUT IX.

Eosdem ne redire quidem per sese posse.

« Quanto studio quantaque festinatione reditum urgeant evocati, ex ipsismet illorum verbis auferre potes; ut cum aiunt,

Λύετε λοιπὸν ἄνακτα, βροτὸς θεὸν οὐκέτι χω-
[*ρεῖ.*
Καὶ πάλιν
Πῆ' ἐπιδευόμενοι δηρὸν βροτὸν αἰκίζεσθε;
Καὶ πάλιν·
Ἕρπε, καὶ ὀτραλέως ἐπιέρχεο, τόνδε σαώσας. »

Solvite jam regem, mortalia pectora numen
Haud ultra capiunt.
Atque iterum,
Quid male mortalem juvat ultra mulctare precando?
Itemque,
Hunc ubi servaris, volucri licet impete cursum
Expedias. »

Καὶ πῶς ἀπολύειν αὐτοὺς χρὴ, αὐτὸς διδάξει, λέγων·

Hos præterea quemadmodum solvere, ac dimittere C oporteat, docebit his versibus

« *Παύεο δὴ περίῤῥωρ ὀάρων, ἀνάπαυε δὲ φῶτα·*
Τάμνων (16) *ἐκλύων πολιὸν τύπον* (17), *ἠδ' ἀπὸ*
[*γυίων*
Νηλείην ὀθόνην (18) *χερσὶν στιβαρῶς ἀπαείρας.*
Καὶ τὴν ἀπόλυσιν εἶπεν·
Ὑψίῤῥωρον αἶρε ταρσὸν,
Ἴσχε βάξιν ἐκ μυχῶν. »

« *Arcanas jam mitte preces, hominemque relaxa:*
Virgultis canam effigiem, tum nexa valenti
Membra manu solvens, immitibus exue pannis.
Imo et ipsam quoque missionem aperuit,
Hinc citus pedum aufer altum
Siste verba de specu. »

Καὶ τὰ τούτοις ἐπιλεγόμενα· οἷς ἐπιφέρει, « Καὶ βραδυνόντων ἀπολῦσαι, » φησί·

Et quæ sequuntur. Subditque postea: « Qui si tardiores, inquit, in dimittendo fuerint, » tum is ita pergit,

« *Σινδόνας ἀμπέτασον, νεφέλην λῦσόν τε δο-*
[*χῆα* (19).

« *Solve mihi pannos, quæ me tenet, excute nubem.*

(16) *Τάμνων.* Corrigendum videtur θάμνων. Hesych., *θάμνος*, πυθμὴν δένδρου, ἢ ῥίζα πολλοὺς κλάδους ἐκπέμπουσα. Addit, καὶ οἱ σύμυτοι ἢ δενδρώδεις· forte legendum ac supplendum καὶ οἱ σύμφυτοι, ἢ δενδρώδεις τόποι. Concludit, ἢ βάτος, ἢ ξύλον ἀκανθῶδες. Quid mirum, si tam gravibus et aculeatus vinculis expediri bona numina vehementer optarent?

(17) *Πολιὸν τύπον.* Credo vetuli cujusdam numinis, Saturni puta, canam hanc imaginem fuisse.

(18) *Νηλείην ὀθόνην.* En alterum vinculi genus, linteum. Sed pro νηλείη, quæ vitiosa vox est, legendum aut νηλειῆ, *acerbum* et *immite*, aut Νειλαίην, *Niliacum*, ex Ægyptiaco lino contextum, quod ab *Herodoto* lib. II, et Plinio lib. XIX, cap. 1, commendatur. Consule et Apuleium in *Apolog.*, ubi *purgans illud, quod* lineo quodam involucro nescio *quid legeret, hæc* habet inter cætera: *Mundissima, inquit, lini seges, inter optimas frugas terræ exorta,* D *non modo indutui et amictui sanctissimis Ægyptiorum sacerdotibus, sed operiri quoque inde rebus sacris usurpatur.* Lege et Plutarch. *De Iside et Osiride*, non procul ab initio, et Philostr. VIII *De vita Apollonii*, pag. 388, cui magiæ reo linea vestis crimini cum daretur: Ἐπειδὴ, inquit, μὴ ἀπ' ἐμψύχου ἐδρέφθη (linum), καθαρὸν μὲν Ἰνδοῖς δοκεῖ, καθαρὸν δὲ Αἰγυπτίοις· ἐμοὶ δὲ καὶ Πυθαγόρᾳ, διὰ τοῦτο, σχῆμα γέγονε, διαλεγομένοις, εὐχομένοις, θύουσι.

(19) *Νεφέλην . . . δοχῆα.* An nubem intelligit, qua tectus inclususque dæmon sese mago sisteret? quo deorum involucro nihil apud poetas frequentius. An potius ipsammet ὀθόνην, qua vinctus tenebatur, quamque Petronius *nebulam lineam* et *ventum textilem* appellabat, usque adeo tenuis erat, ac delicata carbasus. Sane Vopiscus extremo lib. Romanorum principum hoc in genere luxum carpit, quod ludis publicis Ægyptiacas etiam lineas largitionis suæ partem esse vellent.

Digitized by Google

198 Idem alibi missionis hanc edit rationem,

Naiades o Phœbum cum Musis solvite Nymphæ,
Arcitenens vobis cantu celebretur Apollo.

Rursumque alibi,

Tollite jam serta, ac niveo vestigia rore
Spargite : mox inducta leves mihi linea gressus
Expediat. Dextræ insertam subducite laurum;
Cum geminis geminas oculis abstergite nares,
Atque hominem, o socii, nunc tandem emittite terris.

Quibus allatis idem auctor, « Lineæ nimirum, inquit, quo abire possit, ut inducantur, flagitat, quod iis constrictus teneretur : nec iis modo, sed etiam reliqua vestitus configuratione, quod evocatorum numinum speciem atque imaginem præ se ferret. » Equidem his omnibus plane confectum existimo, nihil prorsus aut Deo dignum, aut excellens, aut vere divinum in spiritibus illis residere, quos tantam ad humilitatem abjectos videas, ut a plebeiis etiam ac sordidis hominibus detrahantur e cœlo, idque ab illis fiat, non quod aliquo virtutis aut sapientiæ studio præstent, sed supervacaneis duntaxat inanibusque præstigiis et cantionibus abutantur. Quare neque Pythagoras ille Rhodius, neque is etiam, qui tali eum testimonio cohonestat, neque alius omnino quisquam nomen iis deorum jure meritoque tribuerit, imo nec bonorum dæmonum certe quidem, qui ab hominibus et morti obnoxiis, et præstigiatoribus ac maleficis, non sua ipsi voluntate, sed vi quadam et necessitate pertrahantur, ac ne redeundi quidem jus ex se ipsis aut facultatem habeant. Enimvero, si ejusmodi numen esse debet, cui nec vis afferri, nec imponi necessitas ulla possit, quodque rebus universis altius et augustius, naturam et ab omni patiendi solutam periculo, et libertate præditam habeat : tu deos appelles istos, qui vel ejusmodi figurarum, linearum, imaginumque machinis deduci, vel coronarum, et florum ex terræ visceribus exsistentium illecebris, vel barbaris quibusdam omnique significatione carentibus sonis ac vocibus inescari, adeoque abjectissimorum etiam hominum arbitrium sequi nutumque soleant, ut quibusdam quasi vinculis servorum instar mancipiorumque constricti, ne integram quidem ac liberam solvendi expediendique sui potestatem retineant? **197** Tu bonos etiam dæmones arbitreris eos, qui vi tantum ac necessitate ducantur? Quid enim causæ est, quamobrem inviti ac repugnantes, non sua ipsi sponte hominibus auxilio suo indigentibus opem ferant? Nam si beneficii conferendi gratia tanquam boni advenirent, aut si ab iis in animum utilitatis aliquid proficisceretur eos utique bonum

A Καὶ πάλιν ἄλλοτε ἀπόλυσιν ἔδωκε τοιαύτην·

Ναϊάδες νύμφαι, Μούσαις μέγα λύετε Φοῖβον,
Ἄδουσαι, θειαὶ, ἑκατηβόλον Ἀπόλλωνα.

Καὶ πάλιν ἄλλοτέ φησι

Λύσατέ μοι στεφάνους, καί μευ πόδας ὕδατι [λευκῷ
Ῥάνατε, καὶ γραμμὰς ἀπαλείψατε, καί γε μό- [λοιμι.
Χειρὸς δεξιτερῆς δάφνης κλάδον ἄρατε χερσὶ,
Ψήχετε ὀφθαλμοὺς διδύμους, ῥῖνάς τε προσ- [ώπου·
Ἄρατε φῶτα γαίηθεν ἀναστήσαντες, ἑταῖροι.

Οἷς ἐπιλέγει ὁ συγγραφεύς· « Τὰς γραμμὰς τοίνυν παρακελεύεται ἀπαλεῖφειν, ἵνα ἀπέλθῃ· ταύτας γὰρ κρατεῖν, καὶ μέντοι καὶ τὸ ἄλλο σχῆμα τῆς ἐνδύσεως, διὰ τὸ φέρειν εἰκονίσματα τῶν κεκλημένων θεῶν. »

B Δεδεῖχθαι σαφῶς ἡγοῦμαι διὰ τούτων, ὅτι μηδὲν τὸ καθόλου θεοπρεπὲς, μήτε μέγα, μήτε ἀληθῶς θεῖον ἔνεστι τοῖς εἰς τοσοῦτον ταπεινότητος καταπεπτωκόσι πνεύμασιν, ὡς τοῖς τυχοῦσιν ἀνθρώποις ὑποσύρεσθαι, καθέλκεσθαί τε οὐ δι' ἀρετῆς καὶ σοφίας ἀνάληψιν, ἀλλ' εἰ μόνον τὰ τῆς περιέργου γοητείας μετέλθοιέν τε καὶ διαπράξοιντο. Οὔτ' οὖν ὀρθῶς ὁ Ῥόδιος Πυθαγόρας, οὔθ' ὁ τούτῳ ταύτην παρασχὼν τὴν μαρτυρίαν, οὔθ' ὁστισοῦν ἀνθρώπων θεοὺς προσείποι ἂν εὐλόγως· ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθοὺς δαίμονας, τοὺς ὑπὸ θνητῶν ἀνθρώπων, καὶ ταῦτα γοήτων, οὐ κατὰ γνώμην οἰκείαν, βίᾳ δὲ καὶ ἀνάγκῃ συρομένους, καὶ μηδὲ τῆς τῶν δεσμῶν ἀπολύσεως τὴν ἐξουσίαν ἐφ' ἑαυτοῖς ἔχοντας. Εἰ γὰρ δὴ ἀβίαστον καὶ ἀκατανάγκαστον, καὶ πάντων κρεῖττον, τὴν φύσιν ἀπαθὲς ὂν

C καὶ ἐλεύθερον τὸ Θεῖον· πῶς ἂν εἶεν θεοὶ, μαγγανείαις ταῖς διὰ τοιῶνδε σχημάτων καὶ γραμμῶν καὶ τύπων, στεφάνοις τε καὶ τοῖς ἀπὸ γῆς ἄνθεσι, καί τισιν ἄλλοις ἀσήμοις καὶ βαρβάροις ἤχοις τε καὶ φωναῖς κηλούμενοι, καὶ τοῖς τυχοῦσιν ἀνθρώποις χειρούμενοι (20), καὶ ὡσπερεὶ δεσμοῖς καταδουλούμενοι, ὥστε μηδὲ τὴν αὐτεξούσιον καὶ προαιρετικὴν σώζειν ἐφ' ἑαυτοῖς δύναμιν; Πῶς δ' ἂν κἂν ἀγαθοὶ δαίμονες λεχθεῖεν, βίᾳ καὶ ἀνάγκῃ κατασπώμενοι; Τί γὰρ τὸ αἴτιον τοὺς [b] ἄκοντας, οὐχὶ δὲ αὐτεξουσίους σφᾶς αὐτοὺς τοῖς βοηθείας δεομένοις ἐπιδιδόναι; Εἰ γὰρ ἐπ' ἀγαθῷ ποιοῦνται τὴν πάροδον ἀγαθοὶ ὄντες, καὶ εἴπερ τις ἦν ἐξ αὐτῶν ψυχῆς ὠφέλεια, χρῆν δήπου προαιρέσει τὸ ἀγαθὸν ἀσπάζεσθαι, φθάνοντας ταῖς εὐποιίαις

D τοὺς δεομένους, ἀλλὰ μὴ περιμένειν ἀνάγκην. Εἰ δ' οὐ καλὸν ἦν, οὐδ' ὠφελοῦν τὸ πραττόμενον, διὸ μηδὲ κατὰ γνώμην αὐτοῖς γίνεσθαι [c], καὶ πῶς ἂν ἀγαθοὶ εἶεν, τὸ μὴ καλὸν μηδὲ συμφέρον πράττοντες; πῶς δὲ θαυμάζεσθαι ἄξιοι, καὶ θεραπείαις θεῶν τιμᾶσθαι, εἰ [d] καὶ τοῖς τυχοῦσι γόησι τὸν τρόπον πανωλεστάτοις καταδουλούμενοι, καὶ τὸ μὴ καλὸν μηδὲ συμφέρον παρὰ γνώμην πράττειν ἀναγκαζόμενοι, ἀγόμενοί τε καὶ καθελκόμενοι, οὐ δι' ἀποχὴν [e] σωφροσύνης ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀρετῆς χάριν, ἤ τινος

[a] γρ. μίγα. [b] *Ισ.* τοῦ. [c] *Ισ.* γίνεται. [d] *Ισ.* οἱ. [e] *Ισ.* ἀποδοχήν.

(20) *Τυχοῦσιν ἀνθρώποις χειρούμενοι.* Clemens Alexandr. in *Protrept.* : Μάγοι δὲ ἤδη, ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ὑπηρέται δαίμονας αὐχοῦσιν, οἰκέτας αὐτοὺς ἑαυτοῖς καταγράψαντες, τοὺς κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες.

Digitized by Google

μέρους φιλοσοφίας, μεθόδοις δὲ γοήτων ἀπειρημέναις; ὃς ὁ αὐτὸς αὖθις συγγραφεὺς ἐν τῇ πρὸς τὸν εἰρημένον Αἰγύπτιον ἐπιστολῇ, ὡς ἂν προφήτῃ τἀληθῆ καὶ ἀπόῤῥητα κινούμενος, τέθειται· τοὺς λόγους, καθ' οὓς ταῦτα συντελοῦσιν, οὓς ἄξιον [a] παρ' αὐτοῦ δεδαχθῆναι. Πυνθάνεται γοῦν ὧδέ πως ἀπορῶν καὶ λέγων.

A illud ultro complecti, beneficiisque suis indigentium occupare vota, non vere dum cogerentur exspectare oporteret. Sin autem nihil omnino boni aut utilis totum istuc habet, eoque præter illorum voluntatem sensumque contingit; quis deos appellet eos, qui quod nec honestum nec utile sit efficiant? aut quis eosdem tanti putet, deorumve cultu prosequendos, qui et vilibus et profligatissimæ vitæ maleficis servilem in modum obedire, quodque nec deceat, nec quemquam juvet contra mentem ipsi suam præstare cogantur: postremo, non ob modestiam vel temperantiam hominum aliquam, non virtutis aut partis ullius philosophiæ gratia, sed infandis præstigiatorum artibus et machinis deducantur? Atque illas etiam Porphyrius, in ea quam ad laudatum Ægyptium scribit, epistola, veras scilicet atque arcanas apud vatem movens quæstiones, proposuit, hominem obtestatus, uti sese, quibus ista perficiant, rationes doceat. Illum igitur hunc in modum anceps animique dubius consulit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁποίαις μεθόδοις οἱ θαυμάσιοι αὐτῶν θεοὶ τοῖς γόησιν ὑποτάττονται.

« Πάνυ δέ με θράττει, πῶς, ὡς κρείττους παρακαλούμενοι, ἐπιτάττονται ὡς χείρους· καὶ δίκαιον εἶναι ἀξιοῦντες τὸν θεράποντα, τὰ ἄδικα αὐτοὶ κελευσθέντες, δρᾷν ὑπομένουσι· καὶ καθαρῷ μὲν μὴ ὄντι ἐξ ἀφροδισίων οὐκ ἂν καλοῦντι ὑπακούσαιεν, αὐτοὶ δὲ ἄγειν εἰς παράνομα ἀφροδίσια τοὺς τυχόντας οὐκ ὀκνοῦσι. Καὶ ἀπὸ ἐμψύχων μὲν ἀποχῆς κελεύουσι δεῖν εἶναι τοὺς ὑποφήτας, ἵνα μὴ τοῖς ἀπὸ τῶν σωμάτων ἀτμοῖς χραίνωνται· αὐτοὶ δὲ ἀτμοῖς θυσιῶν τοῖς ἀπὸ ζώων μάλιστα δελεάζονται, καὶ νεκροῦ μὲν ἀθιγῆ δεῖν εἶναι τὸν ἐπόπτην, διὰ νεκρῶν δὲ τὰ πολλὰ ζώων αἱ θεαγωγίαι ἐκτελοῦνται. Πολλῷ δὲ τούτων ἀλογώτερον τὸ μὴ δαίμονι, εἰ τύχοι, ἢ ψυχῇ τεθνηκότος, αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ Ἡλίῳ ἢ Σελήνῃ, ἢ τινι τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνθρώπων [b] τῷ τυχόντι ὑποχείριον, ἀπειλὰς προσφέροντα ἐκφοβεῖν, ψευδόμενον ἵν' ἐκεῖνοι ἀληθεύσωσι. Τὸ γὰρ λέγειν (21), ὅτι τὸν οὐρανὸν προσαράξει, καὶ τὰ κρυπτὰ τῆς Ἴσιδος ἐκφανεῖ, καὶ τὸ ἐν Ἀβύδῳ (22) ἀπόῤῥητον δείξει, καὶ τὴν βάριν στήσει (23), καὶ τὰ μέλη τοῦ Ὑσίριδος διασκεδάσει τῷ Τυφῶνι, τίνα οὐχ (24) ὑπερβολὴν ἐκπληξίας μὲν τῷ ἀπειλοῦντι, ἃ μήτε εἶδε, μήτε δύναται, καταλείπει, ταπεινότητος δὲ τοῖς δεδοικόσιν οὕτω κενὸν φόβον καὶ πλάσματα, ὡς κομιδῇ παῖδες ἀνόητοι; Καίτοι καὶ Χαιρήμων ὁ ἱερογραμματεὺς ἀναγράφει ταῦτα, ὡς καὶ παρ' Αἰγυπτίοις θρυλλούμενα· καὶ ταῦτά φασιν εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα βιαστικώτατα. Αὐταὶ δὲ αἱ εὐχαί, τίνα ἔχουσι λόγον, τὸν ἐξ Ἰλιάδος ἀναφανέντα λέγουσαι, καὶ ἐπὶ τῷ λωτῷ καθήμενον, καὶ ἐπὶ πλοῖον ναυτιλλόμενον, καὶ καθ' ὥραν τὰς μορφὰς ἀμείβοντα, καὶ κατὰ ζῳδίων μετασχηματιζόμενον; Οὕτω γάο φασιν αὐτο-

CAPUT X.

Quibus artibus egregia numina præstigiatoribus subjiciantur.

« Me quidem tum vehementer, inquit, angi sentio, ubi mecum ipse reputo, qui fieri possit, ut quorum veluti augustiorum ac diviniorum opem imploremus, ii tamen perinde ut humiliores ac deteriores obediant: quique clientes ipsi suos æquitatem colere velint, eosdem injustis imperiis obsequi non pudeat: adeoque cum eorum vota precesque repudient, qui ad sese minus abs re venerea puri accesserint, obvios quosque tamen nefandam in venerem agere non erubescant. Porro vates illi quidem interpretesque suos rebus animatis abstinere jubent, ne corporeis exhalationibus inficiantur: sacrificiorum tamen, quæ ex animantibus fieri solent, vaporibus maxime capiuntur, ac mortuum **198** quidem ab sacrorum suorum inspectoribus tangi nefas esse statuunt; cæsis tamen victimis deorum evocationes partem maximam peraguntur. Quodque omnium absurdissimum est, non jam vulgari cuipiam dæmoni, aut defuncti animæ, sed ipsimet soli siderum principi, lunæ, reliquisque diis cœlestibus, homo cuivis e populi fæce obnoxius minas intentat, atque ut eos ad vera dicenda compellat, falsum vanumque terrorem ostendit. Nam futurum denuntiare, uti vel cœlum ipsum quatiat, vel Isidis arcana patefaciat, vel quod Abydi occultum latet, dictuque nefas est, in lucem proferat, vel Ægyptiacæ navis cursum inhibeat, vel in Typhonis gratiam Osiridis membra disjiciat: quidnam obsecro, vel summum ad stuporem atque vecordiam ista, quæ neque novit, neque efficere potest, comminanti, vel numinibus quæ fictitius et inanis iste terror leviculorum ousionum more per-

[a] *γρ.* ἀξιῶν, *sine* οὓς. [b] *γρ.* ἄνθρωπον.

(21) *Τὸ γὰρ λέγειν.* Hæc ipsa laudat Jamblich. lib. *De mysteriis.* Audi hoc furore furentem, apud Statium *Thebaid.* IV, Tiresiam:

Testor, ait, divos, quibus hunc sacravimus ignem,
Lævaque convulsæ dedimus carchesia terræ:
Jam nequeo tolerare moram. Cassusne sacerdos
Audior? An, rabido jubeat si Thessala cantu,
Ibitis, et Scythicis quoque medicata pruinis
Colchis aget, trepido pallebunt Tartara motu?
Spernite ne, monec: et nobis sævire facultas.
Scimus enim, et quidquid dici nosque timetis,
Et turbare Hecaten, etc.

(22) *Τὸ ἐν Ἀβύδῳ.* Abydenum hoc secretum adhuc me latet.

(23) *Τὴν βάριν στήσει.* Baris Ægyptiacæ navis genus est, quod tametsi latius pateret, præcipue tamen, et κατ' ἐξοχήν, eam significabat, quæ quotannis Isidi publice dicabatur.

(24) *Οὐκ* delendum monet Vigerus.

Digitized by Google

cellat, summam ad humilitatem reliquum fecit? Et tamen hæc omnia Chæremon sacer ille scriba, tanquam Ægyptiorum pridem omnia ore jactata, conscripsit, quæ quidem uti ejusdem quoque generis cætera, ad vim diis afferendam potentissima esse dictitant. Jam vero preces atque vota, quid tandem rationis habent, quibus eumdem solem aut limosa ex palude emergere, aut loto insidere, aut navigio provehi, aut singulis horis formam commutare, ac varios per singula zodiaci signa vultus induere commemorant? Quippe talem a nobis eum videri pronuntiant, neque intelligunt proprium sese illi cogitationis suæ vitium et errorem affingere. Qui si ad symbolicam orationem confugerint, quasi ejusmodi notis variæ solis facultates adumbratæ habeantur; notarum ergo suarum vim illi nobis et significationem aperiant. Enimvero, si quemadmodum in defectionibus contingit, aliquam sol ipse qui oculos in eum intenderent, omnino videretur. Jam, quorsum tot significatione carentia nomina? quorsum ex iisdem barbara pleraque congruentibus ac singulorum propriis anteponunt? Nam si numen dum vocem exaudit, ejus ad significationem respicit, profecto cuicuimodi nomen fuerit, si modo eadem sententia manserit, satis per sese rem illa totam aperiet. Nec enim is, opinor, quem evocant, Ægyptius erat genere; nec, si erat, lingua tamen Ægyptiaca, vel omnino humana voce utebatur. Quippe, aut enim præstigiatorum artes istæ sunt, et quædam earum, quas ipsi patimur, quæque tamen ab iis Deo tribuuntur, mutationum involucra; aut aliter plane, quam re ipsa habeat, de Divinitate sentimus. »

A πτεῖσθαι ἀγνοοῦντες ὅτι τὸ ἴδιον πάθος τῆς αὐτῶν φαντασίας ἐκείνῳ προσάπτουσιν. Εἰ δὲ συμβολικῶς λέγεται ταῦτα, τῶν ἐκείνου δυνάμεων ὄντα σύμβολα, τὴν ἑρμηνείαν τῶν συμβόλων εἰπάτωσαν· δῆλον γάρ, ὡς, εἰ τοῦ ἡλίου ἦν τὸ πάθος, καθάπερ ἐν ταῖς ἐκλείψεσι, πᾶσιν ἂν ὤφθη ταυτὸν τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι. Τί δὲ καὶ τὰ ἄσημα βούλεται ὀνόματα, καὶ τῶν ἀσήμων τὰ βάρβαρα πρὸ τῶν ἑκάστῳ οἰκείων; Εἰ γὰρ πρὸς τὸ σημαινόμενον ἀφορᾷ τὸ ἀκοῦον, αὐτάρκης ἡ αὐτὴ μένουσα ἔννοια δηλῶσαι, κἂν ὁποιονοῦν ὑπάρχῃ, τοὔνομα. Οὐ γάρ που καὶ ὁ καλούμενος Αἰγύπτιος ἦν τῷ γένει· εἰ δὲ καὶ Αἰγύπτιος, ἀλλ' οὔτι γε Αἰγυπτίᾳ χρώμενος φωνῇ, οὐδ' ἀνθρωπείᾳ ὅλως χρώμενος. Ἡ γὰρ γοήτων ἦν πάντα τεχνάσματα ταῦτα, καὶ προκαλύμματα διὰ τῶν ἐπιφημιζομένων τῷ Θείῳ τῶν περὶ

B ἡμᾶς γινομένων παθῶν, ἢ λελήθαμεν ἐναντίας ἐννοίας ἔχοντες περὶ τοῦ Θείου, ἢ αὐτὸ τῷ ὄντι διάκειται. » mutationum istarum subiret, idem ab omnibus »

199 Hæc ille, quibus iterum, quæ sequuntur, ad Ægyptium eadem cum animi fluctuatione perscribit. « Sin autem, inquit, ex diis alii nihil omnino patiuntur, alii pati aliquid aliquando possunt; quibus etiam veretra se per istos erigere, obscenaque carmina solemni ritu canere dictitant: inanes utique deorum evocationes fuerint, quibus se aut eorum opem implorare, aut iracundiam placare, aut expiationes instituere profitentur, multoque proinde magis ea, quibus ipsis necessitatem imponi volunt. Quod enim pati non potest, idem nec demulceri quoque, nec cogi potest. » Idemque deinceps: « Perperam, inquit, ab iis sapientia colitur, qui aut inveniendi fugitivi servi, aut emendi agri, aut nuptiarum interdum, aut mercaturæ gratia, divinam mentem sollicitare ac fatigare solent. Sin autem, cum eidem sapientiæ non remisse negligenterque studeatur, qui tamen ipsi dant operam, ii cæteris quidem in rebus verissima omnia, de felicitate vero securi nihil, fideque digni respondeant: sequitur omnino neque deos illos, neque bonos etiam dæmones, sed eum potius fuisse, quem impostorem vocamus. » Atque hæc ex citata Porphyrii epistola producta sufficiant. Jam vero non alios ab initio maleficæ artis magistros, quam ipsamet egregia numina fuisse constat. Qui enim isthæc homines aliter nosse potuissent, nisi dæmones iis res ipsi suas aperuissent, et quibus quique vinculis constringantur, indicassent? Neque vero nostram hanc orationem esse putes; quippe qui nihil istorum a nobis aut intelligi aut expeti fateamur. Tantum ergo partim ad coarguendam istorum vecordiam, partim ad nostram, qui nos eorum communioni ac societati subduximus, defensionem, idem a nobis testis producatur, qui et sapiens a suis habetur, et omnes religionis patriæ rationes accurate non modo novit, sed etiam exposuit. Ille igitur in laudata oraculorum collectione, ad verbum habet, quæ sequuntur.

Ταῦτ' εἰπὼν, πάλιν ἀπορεῖ πρὸς τὸν Αἰγύπτιον λέγων· « Εἰ δὲ οἱ μὲν ἀπαθεῖς, οἱ δὲ ἐμπαθεῖς, οἷς διὰ τούτων φασὶ φαλλοὺς ἱστάναι, καὶ ποιεῖσθαι αἰσχρορρήμοσύνας, μάταιοι αἱ θεῶν κλήσεις ἔσονται, προσκλήσεις αὐτῶν ἐπαγγελλόμεναι, καὶ μήνιδος

C ἐξιλάσεις, καὶ ἐκθύσεις, καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ λεγόμεναι ἀνάγκαι θεῶν. Ἀκήλητον γὰρ καὶ ἀδίαστον, καὶ ἀκατανάγκαστον τὸ ἀπαθές. » Καὶ πάλιν ἐξῆς ἐπιλέγει· « Μάτην αὐτοῖς ἡ σοφία ἐξήσκηται, περὶ δραπέτου εὑρέσεως, ἢ χωρίου ὠνῆς, ἢ γάμου, εἰ τύχοι, ἢ ἐμπορίας, τὸν θεῖον νοῦν ἐνοχλήσασιν. Εἰ δ' οὐ παρεῖται μὲν, οἱ δὲ συνόντες περὶ μὲν τῶν ἄλλων τἀληθέστατα λέγουσι, περὶ δὲ εὐδαιμονίας οὐδὲν ἀσφαλὲς, οὐδ' ἐχέγγυον· οὐκ ἦσαν ἄρα οὔτε θεοὶ, οὔτ' ἀγαθοὶ δαίμονες, ἀλλ' ἢ ἐκεῖνος ὁ λεγόμενος πλάνος. » Ταῦτα

D μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἀπὸ ταύτης προκείσθω τῆς Πορφυρίου γραφῆς. Καὶ μὴν καὶ διδάσκαλοι τῆς κακοτέχνου γοητείας αὐτοί γε πρῶτοι οἱ γενναῖοι θεοὶ κατέστησαν. Πόθεν γὰρ ἀνθρώποις ταῦτα παρῆν εἰδέναι, ἢ τῶν δαιμόνων αὐτῶν τὰ περὶ ἑαυτῶν ἐξειπόντων, καὶ τοὺς καταδέσμους κατ' ἀλλήλων ἐξηγορευκότων; Μηδὲ τοῦτον δὲ ἡμέτερον εἶναι τὸν λόγον ἡγοῦ· οὐδὲν γὰρ τούτων ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν οὔτε ἐπίστασθαι, οὔτε θέλειν, πλὴν εἰς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν ἀτοπίας, καὶ ἡμετέραν ὁμοῦ τῆς τούτων ἀναχωρήσεως ἀπολογίαν, ὁ τούτων ἡμῖν παρήχθω μάρτυς, σοφὸς ὢν ἐν τοῖς γνωρίμοις, καὶ πάντα ἀκριβῶς τὰ οἰκεῖα εἰδώς τε καὶ ὑποτιθέμενος. Αὐτὸς οὖν ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῶν λογίων συναγωγῇ ταῦτα λέγει πρὸς λέξιν.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Ὅτι οἱ δαίμονες, οὓς δὴ θεοὺς ὑπειλήφασιν, ἀνθρώπους ἐδίδαξαν τὰς οἰκείας περιεργίας.

« Οὐ μόνον δὲ τὴν πολιτείαν αὐτῶν αὐτοὶ μεμηνύκασι καὶ τὰ ἄλλα τὰ εἰρημένα, ἀλλὰ καὶ τίσι χαίρουσι, καὶ κρατοῦνται, ὑπηγόρευσάν, καὶ μὴν καὶ τίσιν ἀναγκάζονται. Τίνα δὲ δεῖ θύειν, καὶ ἐκ ποίας ἡμέρας ἐκτρέπεσθαι· τό τε σχῆμα τῶν ἀγαλμάτων ποδαπὸν δεῖ ποιεῖν· αὐτοί τε ποίοις σχήμασι φαίνονται, ἕν τε ποίοις διατρίβουσι τόποις· καὶ ὅλως ἓν οὐδέν ἐστιν, ὃ μὴ παρ' αὐτῶν μαθόντες οἱ ἄνθρωποι, οὕτως αὐτοὺς ἐτίμησαν. Πολλῶν δ' ὄντων ἃ τούτων ἐστὶ παραστατικά, ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν παραθήσομεν, ἵνα μὴ ἀμάρτυρον τὸν λόγον καταλίπωμεν. »

A

CAPUT XI.

Dæmones ipsos, qui deorum loco habeantur, quo superstitionum ritu secum agi vellent, homines docuisse.

« Neque tantum, inquit, proprias instituti sui rationes, aut cætera, quæ superius a nobis commemorata sunt, verum quibus ipsi rebus aut delectentur aut vinciantur, imo quibus etiam cogantur, indicarunt. Quibus item hostiis rem sacram fieri, **200** quos dies caveri, quam in formam ac speciem simulacra configurari oporteat; quonam ipsi ore habituque appareant, quibus in locis assidui sint. Denique nihil omnino est, quod non ab iis homines ita didicerint, uti ex eorum præceptis doctrinaque duntaxat solemnes postea in iis colendis ritus adhiberent. Quæ cum argumentis pluribus iisdemque certissimis illustrari possint, nos tamen e multis pauca modo proferemus, ne omni orationem hanc testimonio et auctoritate spoliatam reliquisse videamur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι καὶ τὰ ἀγάλματα μαγικῶς αὐτοὶ κατασκευάζειν ἐδίδαξαν.

« Ὅτι δὲ καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτοὶ ὑπέθεντο πῶς χρὴ ποιεῖν, καὶ ἐκ ποίας ὕλης, δηλώσει τὰ τῆς Ἑκάτης, ἔχοντα τοῦτον τὸν τρόπον·

B

CAPUT XII.

Eosdem magicarum artium, quibus simulacra conflarentur, doctores fuisse.

« Et quidem ipsa quoque simulacra, quemadmodum quave ex materia conformari deberent, ab iisdem traditum fuisse vel ex sequenti Hecates responso intelligetur.

Ἀλλὰ τέλει ξόανον κεκαθαρμένον, ὥς σε διδάξω.
Πηγάνου ἐξ ἀγρίοιο δέμας ποίει, ἠδ' ἐπικόσμει
Ζώοισιν λεπτοῖσι κατοικιδίοις σκαλαβώταις·
Σμύρνης καὶ στύρακος, λιβάνοιό τε μίγματα τρίψας
Σὺν κείροις ζώοισι, καὶ ἁθρόισας ὑπὸ μήνην
Αὔξουσαν τέλει, αὐτὸς ἐπευχόμενος τήνδ' εὐχήν.

Purum absolve mihi simulacrum, quale docebo
Sylvestri e ruta sacrum mihi perfice corpus:
Accedat tenuis mediisque penatibus errans
Stellio, quem styracis, myrrhæ, thurisque Sabæi
Pulvere, crescentis commisce ad lumina Phœbes:
Dumque instas operi, simul hæc mihi concipe vota.

Εἶτ' ἐξέδωκεν εὐχὴν, ἐδίδαξέ τε πόσους ληπτέον σκαλαβώτας·

Tum ipsam quoque voti formulam præscribit simulque docet, quot ejusmodi animalcula admiscere oporteat.

Ὅσσαι μορφαί μοι, τόσσους ζώους σε κελεύω,
Καὶ σφόδρα ταῦτα τέλει· δάφνης δέ μοι αὐτογε-
[νέθλου
Οἶκον ἐμοῦ χώρημα ποίει· καὶ ἀγάλματι πολλὸν
Κείρῳ ἐπευχόμενος, δι' ὕπνον ἐμέ τοι ἀναθρήσεις.

C *Quot mihi sunt formæ, tot misce animalcula dextra*
Sedulus, atque ultro nascentis brachia lauri
In nostram contexe domum: sic multa precatus
Effigiem, somni tandem me tempore cernes.

Καὶ πάλιν ἄλλοτε ἄγαλμα αὐτοῖς ἐξέδωκε τοιοῦτον. »

Eademque alibi simile quoddam simulacri genus indicavit. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅτι καὶ τὰς μορφὰς τῶν ξοάνων αὐτοὶ κατέδειξαν.

« Καὶ περὶ τῶν σχημάτων, ὅπως φαντάζονται, αὐτοὶ μεμηνύκασιν· ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἀγάλματα οὕτω καθιδρύθη. Λέγει γοῦν ὁ Σάραπις, ἰδὼν τὸν Πᾶνα, περὶ ἑαυτοῦ·

201 CAPUT XIII.

Ipsas quoque simulacrorum figuras ab iis delineatas fuisse.

« Imo vero, quænam præterea simulacri configurandi ratio esse debeat, ita tradiderunt, ut eam in statuendis imaginibus fictores postea diligenter expresserint. Et Sarapis quidem ita, cum Pana vidisset, de seipso loquitur.

Φαιδρὴ μὲν κατὰ δῶμα θεοῦ καταλάμπεται αὐγὴ.
Ἦλθε γάρ, ἠντιβόλησε μέγας θεός· εἶδεν ἐμεῖο
Κάρτος ἀμαιμάκετον, λαμπηδόνα φλογμοτύραννον,
Βόστρυχον ἐκ κεφαλῆς νεάτης, χαροποῖσι μετ-
[ώποις
Ἀμφὶς λαιτόμενον, πλοχμοῖς θ' ἱεροῖσι γενείου.

Læta meos lux irradiat complexa penates,
Venit quippe ingens, subiitque ad limina numen,
D *Invictum robur nostrum, flammaque potentem*
Splendorem aspexit: crinem a cervicibus altis,
Qui circum flagranti errans lascivit in ore
Sacratique pilis menti se advolvere gestit.

Καὶ ὁ Πὰν περὶ ἑαυτοῦ ὕμνον ἐδίδαξεν ἔχοντα οὕτως·

Imo Pan ejusmodi quoque de seipso hymnum edocuit,

Εὔχομαι βροτὸς γεγὼς Παὶ συμφύτῳ θεῷ,
Δικοκέρατι, δισσόποδι, τραγοσκελεῖ, τρυφῶντι.

Oro mortalis satus Pana cognatum deum,
Bicornem, bipedem, hircino crure, lascivientem.

Καὶ τὰ ἀκόλουθα. Καὶ ἡ Ἑκάτη δὲ περὶ ἑαυτῆς οὕτω φησίν·

Et quæ sequuntur. Hecate præterea de se ipsa hunc in modum cecinit,

Ἤδη μοι σύ γε πάντα ποίει· ξόανον [a] *δὲ ἐν αὐτῷ*

Cuncta mihi molire manu, frugumque potentis

[a] *Ισ.* ξοάνῳ.

Digitized by Google

Mortali mulcere placet.

Atque iterum,

En adsum tua vota gradu, vocesque secuta,
Quas hominum ingenium divino numine prompsit.

Ac rursum illustrius,

Cujus inops rerum, volucri me ex æthere ductam
Huc Hecaten versu divos cogente vocasti?

Et deinceps,

Ignotis alios summa compellis ab æthra

194 *Carminibus licet invitos succedere terris,*
Ac medios mediis vectos sub nubila ventis,

Divino igne procul, veluti fatalia turbæ

Somnia mortali pandens, indigna reponis
Dæmonibus.

Iterumque,

Verum sidereæ sublimia numina sedis,
Cum rapidis simul Harpyiis impulsa feruntur:
Atque adeo volucri, sub prima exordia lucis,
Acta gradu, clausisque oculis, victricia divum
Carmina quo rapiunt, mortali e pectore ducta,
In terras delata ruunt.

Itemque alius eadem necessitate adactus exclamat,

Me nolentem audi, quem vis illata coegit. »

Quibus omnibus idem auctor ita subjungit. « Imo seipsos etiam, inquit, nomenque suum necessitate victi prodidere : quemadmodum vel hoc Apollinis responsum ab eo de seipso per vim extortum manifeste declarabit. Sic enim habet.

Vis isthæc gravis est, atque imperiosa potestas.

Additque,

Has ad voces rue præcipitans,
Quas mente ex alta sacris depromo figuris.
Dum castum ignem mea dextra premit,
Atque his ortus sine morte tuos
Dicere, Pæan, ausum ingenium est.

A Ἀθανάτων ἀδαῆ θνητὸς βροτός.

Καὶ πάλιν·

Ἦλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ἦν θνητῶν φύσις εὗρε θεῶν ὑποθημοσύνησι.

Καὶ ἔτι σαφέστερον·

Τίπτε μ' ἀεὶ θέλοντος [a], ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων,
Θειοδάμοις (9) Ἑκάτην με θεὴν ἐκάλεσσας ἀράγ-
[καις;

Καὶ ἐξῆς·

Τοὺς μὲν, ἀπειρήτοις (10) ἐρύων ἴυγξιν ἀπ' αἰ-
[θρης
Ῥηϊδίως, ἀέκοντας ἐπὶ χθόνα δῖαν ἄγεσθαι·
Τοὺς δὲ μέσους μεσάτοισιν ἐπεμβεβαῶσιν [b] ἀή-
[ταις,
Νόσφι πυρὸς θείοιο, πανομφέας ὥσπερ ὀρεί-
[ρους (11)·

B Εἰσκρίνεις μερόπεσσιν, ἀεικέα (12) δαίμονας
[ἔρδων.

Καὶ πάλιν·

Ἀλλ' οἱ μὲν καθύπερθε μετήοροι οἰπαρίωνες
Σπερχόμενοι κούφῃσι μεθ' Ἁρπυίαισι φέρονται·
Ῥίμφα δὲ θειοδάμοισιν ἐπιμύσαντες (13) ἀνάγκαις,
Εἰς χθόν' ἐπειγομένως δ' ἠώιον ἵσσουσι,
Θνητοῖς ἐσσυμένως ὑποφήταις (14).

Καὶ πάλιν ἄλλος ἀναγκαζόμενος ἔφη·

Κλῦθί μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεὶ μ' ἐπέδησας ἀνάγ-
[κῃ. »

Ἐπὶ τούτοις πάλιν ὁ συγγραφεύς φησιν· « Ἐπεὶ καὶ ἐπ' ἀνάγκαις ἑαυτοὺς ἐκδιδόασιν, ὡς δηλώσει ὁ ἀπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκδοθεὶς περὶ ἑαυτοῦ ἐπ' ἀνάγκαις. Λέγεται δὲ οὕτως·

C

Οὖνομ' ἀναγκαίης τόδε καρτερὸν, ἠδ' ἔτι βριθύ.

Καὶ ἐπήγαγε·

Μόλε δ' ἐσσυμένως τοῖσδε μύθοις,
Οὓς ἀπ' ἐμῆς κραδίης ἀνάγω ἱεροῖσι τύποισι,
Συνθλιβομένου [c] πυρὸς ἀγνοῦ.
Τολμᾷ δὲ φύσις (15) ταῦτα προφαίνειν
Τῆς σεῖο [d] γενέθλης, ἄμβροτε Παιάν.

[a] γρ. θύοντος. [b] *Ισ.* ἐπεμβεβαῶτας. [c] add. τοῦ. [d] *Ισ.* σῆς.

(9) *Θειοδάμοις*. Theodoret. lib. x *De Græc. affect.*, p. 139, Σεῖο δόμοις, vel δόμους, ubi Sylburgius adnotat alibi quoque legi θειοδάμης, qua voce sagam aliquam intelligit, eamque lectionem funditus repudiat. Optima tamen videtur, si subscribatur, sic, θειοδάμῃς, Suidas, *Θειοδάμη*, ἡ θεοὺς δαμάζουσα. Quid si θειοδάμνης ut πωλοδάμνης ?

(10) *Ἀπειρήτοις* Ita etiam Nicephorus, qui locum hunc laudat, ad Synesium *De insomn.*, p. 561, ubi ἀπειρήτοις, *immensis*, reddidit interpres. Malim, *novis et ignotis*, non diis aut vatibus, sed hominum vulgo. Quid si ἀπειῤῥήτοις? Hesychius enim, ἀπείῤῥητον, inquit, ἄῤῥητον, ἀνεκλάλητον. Quid si, quod facilius est, ἀποῤῥήτοις?

(11) *Πανομφέας ὀρείρους*. Ergo πανομφής (rara utique vox) idem quod πανομφαῖος, cui, ut Hesych. loquitur, πᾶσα φήμη καὶ μαντεία ἀναφαίνεται. Idem paulo ante, πανομφαῖον, πεφημισμένον, diverso nonnihil significatu, quasi fama celebratum. Sed addit, ἢ ὁ κακὰ ἀποστρέφων. Quid hæc ad πανομφαῖον? Crediderim huc ex superiore vocabulo, πανόλβιος irrepsisse : ut legi debeat πανόλβιος, παμμακάριστος, ἢ ὁ κακὰ ἀποστρέφων. Hoc obiter. Sic Orpheus ad Somnium,

D

Τυτασύπτερε, οὔλε ὄνειρε,
Ἄγγελε μελλόντων θνητοῖς, χρησμῷ δὲ μέγιστε.

Hinc etiam ὀμφὴ, ἀντὶ τοῦ κατ' ὄνειρον, seu κατ' ὄναρ φαντάσματος, Hesychio et Suidæ. Vere id quidem. Nam Homerus *Iliad.* B, vers 41, de Agamemnonis somnio,

Ἔγρετο δ' ἐξ ὕπνου· θεία δέ μιν ἀμφέχυτ' ὀμφή.

Ubi Eustath. τὸν ὄνειρον, inquit, καὶ ὀμφὴν λέγει, παρὰ τὸ ὂν φαίνειν. Similia tradit p. 711. Et Synes. *Tract. de insomn.*, ipso statim initio, προφήτας ὕπνους appellat.

(12) *Ἀεικέα*. Ita reposuimus ex manuscr. cui etiam Mont. consentit, pro ἀεὶ καί.

(13) *Ἐπιμύσαντες*. Non displicet : quasi cæco quodam impetu boni obedientiæ magistri reperirentur. Alter ex manuscr. videtur habuisse, ἐπιμύσαντες, quod etiam probari posset. Hesych. enim, τὸ ἐπημύει explicat, non modo κατακλᾷ, sed etiam ἐπιστενάζει, quasi gemitum quemdam ac stridorem advolantia coactaque numina emitterent.

(14) *Θνητοῖς ὑποφήταις*. Ἰσ. πρὸς θνητοὺς ὑποφήτας, vel καθὸ κελεύουσιν ὑποφῆται.

(15) *Φύσις*. Ita manuscr. omnes, et recte, cum ante legeretur φησί.

Digitized by Google

Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόλλων·

A Rursumque Apollo,

Ῥεῦμα τὸ Φοιβείης ἀποσεύμενον ὑψόθεν αἴγλης,
Πυρὶ ὑπὸ λιτυρῇ κεκαλυμμένον ἠέρος ἀγνοῦ,
Θελγόμενον μολπαῖσι καὶ ἀῤῥήτοις ἐπέεσσι,
Κάπεσεν ἀμφὶ κάρηνον ἀμωμήτοιο δοχῆος
Δεπταλέων ὑμένων· μαλακὸν δ' ἐνέπλησε χιτῶνα,
Ἀμβολάδην διὰ γαστρὸς ἀνεσσυμένον παλίν-
[ορσον·
Αὐλοῦ δ' ἐκ βροτέοιο φίλην ἐτεκνώσατο φωνήν. »

Phœbeus summo fulgor delapsus ab axe,
Atque aura tenui, puroque sub aere vectus,
Vocibus arcanis deductus, et illice cantu,
Qua tenuis caput in medium membrana capaces
Intactosque sinus aperit, sese altius ultro
Implicat, ac tunica porro exundante receptus,
195 *Æstuat, adversosque ciens per viscera motus,*
Jucundam exspirat mortali e gutture vocem. »

Τούτοις ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει· « Τούτων, οὔτε σαφέστερα, οὔτε θεϊκώτερα καὶ φυσικώτερα γένοιτ' ἂν· πνεῦμα γὰρ τὸ κατιὸν, καὶ ἀπόῤῥοια ἐκ τῆς ἐπουρανίου δυνάμεως, εἰς ὀργανικὸν σῶμα καὶ ἔμψυχον εἰσελθοῦσα, βάσει χρωμένη τῇ ψυχῇ, διὰ τοῦ σώματος, ὡς ὀργάνου, φωνὴν ἀποδίδωσιν. » Ἀλλ' ὅτι μὲν ἀναγκάζονται, ἱκανὰ καὶ ταῦτα παραστῆσαι. Ὅτι δὲ καὶ ἀξιοῦσιν ἀπολυθῆναι, ὡς οὐκ ἔπ' αὐτοῖς τῆς ἀναχωρήσεως κειμένης, μάθοις ἂν ἐκ τούτων.

Tum Porphyrius hunc in modum prosequitur: « His, inquit, nihil evidentius, nihil aut cum divinitate, aut cum ipsamet natura conjunctius dici queat, spiritus enim e loco superiore delapsus, illaque adeo particula, quæ cœlesti ex virtute in corpus suis instructum facultatibus animatumque B defluxit, animum veluti hasim aliquam sortita, vocem per corpus veluti per quoddam instrumentum edit. » Verum quæ adhuc commemoravimus, ea diis vim afferri satis superque demonstrant. Jam eosdem, quod suum in potestate reditum non habeant, missionem precibus flagitare solitos, ex iis, quæ sequuntur, intelliges.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι οὐδ' ἀφ' ἑαυτῶν ἀναχωρεῖν δύνανται.

« Ὅτι δὲ σπεύδουσιν ἀναχωρεῖν οἱ κληθέντες θεοὶ, δηλώσει τὰ τοιαῦτα, λεγόντων·

CAPUT IX.

Eosdem ne redire quidem per sese posse.

« Quanto studio quantaque festinatione reditum urgeant evocati, ex ipsismet illorum verbis auferre potes; ut cum aiunt,

Λύετε λοιπὸν ἄναχτα, βροτὸς θεὸν οὐκέτι χω-
[ρεῖ.

Solvite jam regem, mortalia pectora numen
Haud ultra capiunt.

Καὶ πάλιν

Atque iterum,

Πρὸ ἐπιδευόμενοι δηρὸν βροτὸν αἰκίζεσθε;

Quid male mortalem juvat ultra mulctare precando?

Καὶ πάλιν·

Itemque,

Ἕρπε, καὶ ὀτραλέως ἐπιέρχεο, τόνδε σαώσας. »

Hunc ubi servaris, volucri licet impete cursum
Expedias. »

Καὶ πῶς ἀπολύειν αὐτοὺς χρὴ, αὐτὸς διδάξει, λέγων·

Hos præterea quemadmodum solvere, ac dimittere C oporteat, docebit his versibus

« *Παύεο δὴ περίῤῥωρ ὀάρων, ἀράπανε δὲ φῶτα·*
Τάμνων (16) *ἐκλύων πολὺν τύπον* (17), *ἠδ' ἀπὸ*
[γυίων
Νηλείην ὀθόνην (18) *χερσὶν στιβαρῶς ἀπαείρας.*

« *Arcanas jam mitte preces, hominemque relaxa:*
Virgultis canam effigiem, tum nexa valenti
Membra manu solvens, immitibus exue pannis.

Καὶ τὴν ἀπόλυσιν εἶπεν·

Imo et ipsam quoque missionem aperuit,

Ὑψίῤῥορον αἶρε ταρσὸν,
Ἴσχε βάξιν ἐκ μυχῶν. »

Hinc citus pedum aufer altum
Siste verba de specu. »

Καὶ τὰ τούτοις ἐπιλεγόμενα· οἷς ἐπιφέρει, « Καὶ βραδυνόντων ἀπολῦσαι, » φησί·

Et quæ sequuntur. Subditque postea: « Qui si tardiores, inquit, in dimittendo fuerint, » tum is ita pergit,

« *Σπεῦσόν μ' ἀμπέτασον, νεφέλην λῦσόν τε δο-*
[χῆα (19).

« *Solve mihi pannos, quæ me tenet, excute nubem.*

(16) *Τάμνων*. Corrigendum videtur θάμνων. Hesych., *θάμνος*, πυθμὴν δένδρου, ἢ ῥίζα πολλοὺς κλάδους ἐκπέμπουσα. Addit, καὶ οἱ σύμπυτοι ἢ δενδρώδεις· forte legendum ac supplendum καὶ οἱ σύμφυτοι, ἢ δενδρώδεις τόποι. Concludit, ἢ βάτος, ἢ ξύλον ἀκανθώδες. Quid mirum, si tam gravibus et aculeatus vinculis expediri bona numina vehementer optarent?

(17) *Πολὺν τύπον*. Credo vetuli cujusdam numinis, Saturni puta, canam hanc imaginem fuisse.

(18) *Νηλείην ὀθόνην*. En alterum vinculi genus, linteum. Sed pro νηλείη, quæ vitiosa vox est, legendum aut νηλειῆ, *acerbum* et *immite*, aut Νειλείην, *Niliacum*, ex Ægyptiaco lino contextum, quod ab Herodoto lib. II, et Plinio lib. XIX, cap. 1, commendatur. Consule et Apuleium in *Apolog.*, ubi purgans *illud quod* lineo quodam involucro nescio quid tegeret, *hæc habet* inter cætera: *Mundissima*, inquit, *lini seges, inter optimas frugas terræ exorta,* D *non modo indutui et amictui sanctissimis Ægyptiorum sacerdotibus, sed operiui quoque inde rebus sacris usurpatur.* Lege et Plutarch. *De Iside et Osiride*, non procul ab initio, et Philostr. VIII *De vita Apollonii*, pag. 388, cui magiæ reo linea vestis crimini cum daretur: Ἐπειδὴ, inquit, μὴ ἀπ' ἐμψύχου ἐδρέφθη (linum), καθαρὸν μὲν Ἰνδοῖς δοκεῖ, καθαρὸν δὲ Αἰγυπτίοις· ἐμοὶ δὲ καὶ Πυθαγόρᾳ, διὰ τοῦτο, σχῆμα γέγονε, διαλεγομένοις, εὐχομένοις, θύουσι.

(19) *Νεφέλην . . . δοχῆα*. An nubem intelligit, qua tectus inclususque dæmon sese mago sisteret? quo deorum involucro nihil apud poetas frequentius. An potius ipsammet ὀθόνην, qua vinctus tenebatur, quamque Petronius *nebulam lineam* et *ventum textilem* appellabat, usque adeo tenuis erat, ac delicata carbasus. Sane Vopiscus extremo lib. Romanorum principum hoc in genere luxum carpit, quod ludis publicis Ægyptiacas etiam lineas largitionis suæ partem esse vellent.

Digitized by Google

196 Idem alibi missionis hanc edit rationem,

Naiades o Phœbum cum Musis solvite Nymphæ,
Arcitenens vobis cantu celebretur Apollo.

Rursumque alibi,

Tollite jam serta, ac niveo vestigia rore
Spargite : mox inducta leves mihi linea gressus
Expediat. Dextræ insertam subducite laurum ;
Cum geminis geminas oculis abstergite nares,
Atque hominem, o socii, nunc tandem emittite terris.

Quibus allatis idem auctor, « Lineæ nimirum, inquit, quo abire possit, ut inducantur, flagitat, quod iis constrictus teneretur : nec iis modo, sed etiam reliqua vestitus configuratione, quod evocatorum numinum speciem atque imaginem præ se ferret. » Equidem his omnibus plane confectum existimo, nihil prorsus aut Deo dignum, aut excellens, aut vere divinum in spiritibus illis residere, quos tantam ad humilitatem abjectos videas, ut a plebeiis etiam ac sordidis hominibus detrahantur e cœlo, idque ab illis fiat, non quod aliquo virtutis aut sapientiæ studio præstent, sed supervacaneis duntaxat inanibusque præstigiis et cautionibus abutantur. Quare neque Pythagoras ille Rhodius, neque is etiam, qui tali eum testimonio cohonestat, neque alius omnino quisquam nomen iis deorum jure meritoque tribuerit, imo nec bonorum dæmonum certe quidem, qui ab hominibus et morti obnoxiis, et præstigiatoribus ac maleficis, non sua ipsi voluntate, sed vi quadam et necessitate pertrahantur, ac ne redeundi quidem jus ex se ipsis aut facultatem habeant. Enimvero, si ejusmodi numen esse debet, cui nec vis afferri, nec imponi necessitas ulla possit, quodque rebus universis altius et augustius, naturam et ab omni patiendi solutam periculo, et libertate præditam habeat : tu deos appelles istos, qui vel ejusmodi figurarum, linearum, imaginumque machinis deduci, vel coronarum, et florum ex terræ visceribus exsistentium illecebris, vel barbaris quibusdam omnique significatione carentibus sonis ac vocibus inescari, adeoque abjectissimorum etiam hominum arbitrium sequi nutumque soleant, ut quibusdam quasi vinculis servorum instar mancipiorumque constricti, ne integram quidem ac liberam solvendi expediendique sui potestatem retineant?

197 Tu bonos etiam dæmones arbitreris eos, qui vi tantum ac necessitate ducantur? Quid enim causæ est, quamobrem inviti ac repugnantes, non sua ipsi sponte hominibus auxilio suo indigentibus opem ferant? Nam si beneficii conferendi gratia tanquam boni advenirent, aut si ab iis in animum utilitatis aliquid proficisceretur eos utique bonum

A Καὶ πάλιν ἄλλοτε ἀπόλυσιν ἔδωκε τοιαύτην·

Νυμφάδες νύμφαι, Μούσαις μέγα λύετε Φοῖβον,
Ἄδουσαι, θειαῖ, ἑκατηβόλον Ἀπόλλωνα.

Καὶ πάλιν ἄλλοτέ φησι

Λύσατέ μοι στεφάνους, καὶ μευ πόδας ὕδατι [λευκῷ
Ῥάνατε, καὶ γραμμὰς ἀπαλείψατε, καί γε μό- [λοιμι.
Χειρὸς δεξιτερῆς δάφνης κλάδον ἄρατε χερσὶ,
Ψήχετε ὀφθαλμοὺς διδύμους, ῥῖνάς τε προσ- [ώπου·
Ἄρατε φῶτα γαίηθεν ἀναστήσαντες, ἑταῖροι.

Οἷς ἐπιλέγει ὁ συγγραφεύς· « Τὰς γραμμὰς τοίνυν παρακελεύεται ἀπαλείφειν, ἵνα ἀπέλθῃ· ταύτας γὰρ κρατεῖν, καὶ μέντοι καὶ τὸ ἄλλο σχῆμα τῆς ἐνδύσεως, διὰ τὸ φέρειν εἰκονίσματα τῶν κεκλημένων θεῶν. »

B Δεδεῖχθαι σαφῶς ἡγοῦμαι διὰ τούτων, ὅτι μηδὲν τὸ καθόλου θεοπρεπὲς, μήτε μέγα, μήτε ἀληθῶς θεῖον ἔνεστι τοῖς εἰς τοσοῦτον ταπεινότητος καταπεπτωκόσι πνεύμασιν, ὡς τοῖς τυχοῦσιν ἀνθρώποις ὑποσύρεσθαι, καθέλκεσθαί τε οὐ δι' ἀρετῆς καὶ σοφίας ἁνάληψιν, ἀλλ' εἰ μόνον τὰ τῆς περιέργου γοητείας μετέλθοιέν τε καὶ διαπράξοιντο. Οὔτ' οὖν ὀρθῶς ὁ Ῥόδιος Πυθαγόρας, οὔθ' ὁ τούτῳ ταύτην παραοχὴν τὴν μαρτυρίαν, οὔθ' ὁστισοῦν ἀνθρώπων θεοὺς προσείποι ἂν εὐλόγως· ἀλλ' οὐδὲ ἀγαθοὺς δαίμονας, τοὺς ὑπὸ θνητῶν ἀνθρώπων, καὶ ταῦτα γοήτων, οὐ κατὰ γνώμην οἰκείαν, βίᾳ δὲ καὶ ἀνάγκῃ συρομένους, καὶ μηδὲ τῆς τῶν δεσμῶν ἀπολύσεως τὴν ἐξουσίαν ἐφ' ἑαυτοῖς ἔχοντας. Εἰ γὰρ δὴ ἀβίαστον καὶ ἀκατανάγκαστον, καὶ πάντων κρεῖττον, τὴν φύσιν ἀπαθὲς ὂν

C καὶ ἐλεύθερον τὸ Θεῖον· πῶς ἂν εἶεν θεοὶ, μαγγανείαις ταῖς διὰ τοιῶνδε σχημάτων καὶ γραμμῶν καὶ τύπων, στεφάνοις τε καὶ τοῖς ἀπὸ γῆς ἄνθεσι, καί τισιν ἄλλοις ἀσήμοις καὶ βαρβάροις ἤχοις τε καὶ φωναῖς κηλούμενοι, καὶ τοῖς τυχοῦσιν ἀνθρώποις χειρούμενοι (20), καὶ ὡσπερεὶ δεσμοῖς καταδουλούμενοι, ὥστε μηδὲ τὴν αὐτεξούσιον καὶ προαιρετικὴν σώζειν ἐφ' ἑαυτοῖς δύναμιν; Πῶς δ' ἂν κἂν ἀγαθοὶ δαίμονες λεχθεῖεν, βίᾳ καὶ ἀνάγκῃ κατασπώμενοι; Τί γὰρ τὸ αἴτιον τοὺς [b] ἄκοντας, οὐχὶ δὲ αὐτεξουσίους σφᾶς αὐτοὺς τοῖς βοηθείας δεομένοις ἐπιδιδόναι; Εἰ γὰρ ἐπ' ἀγαθῷ ποιοῦνται τὴν πάροδον ἀγαθοὶ ὄντες, καὶ εἴπερ τις ἦν ἐξ αὐτῶν ψυχῆς ὠφέλεια, χρῆν δήπου προαιρέσει τὸ ἀγαθὸν ἀσπάζεσθαι, φθάνοντας ταῖς εὐποιίαις

D τοὺς δεομένους, ἀλλὰ μὴ περιμένειν ἀνάγκην. Εἰ δ' οὐ καλὸν ἦν, οὐδ' ὠφελοῦν τὸ πραττόμενον, διὸ μηδὲ κατὰ γνώμην αὐτοῖς γίνεσθαι [c], καὶ πῶς ἂν ἀγαθοὶ εἶεν, τὸ μὴ καλὸν μηδὲ συμφέρον πράττοντες; πῶς δὲ θαυμάζεσθαι ἄξιοι, καὶ θεραπείαις θεῶν τιμᾶσθαι, εἰ [d] καὶ τοῖς τυχοῦσι γόησι τὸν τρόπον πανωλεστάτοις καταδουλούμενοι, καὶ τὸ μὴ καλὸν μηδὲ συμφέρον παρὰ γνώμην πράττειν ἀναγκαζόμενοι, ἀγόμενοί τε καὶ καθελκόμενοι, οὐ δι' ἀποχὴν [e] σωφροσύνης ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀρετῆς χάριν, ἢ τινος

[a] γρ. μίγα. [b] Ισ. τοῦ. [c] Ισ. γίνεται. [d] Ισ. οἱ. [e] Ισ. ἀποδοχήν.

(20) *Τυχοῦσιν ἀνθρώποις χειρούμενοι.* Clemens Alexandr. in *Protrept.* : Μάγοι δὲ ἤδη, ἀσεβείας τῆς σφῶν αὐτῶν ὑπηρέται δαίμονας αὐχοῦσιν, οἰκέτας αὐτοὺς ἑαυτοῖς καταγράψαντες, τοὺς κατηναγκασμένους δούλους ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες.

Digitized by Google

μέρους φιλοσοφίας, μεθόδοις δὲ γοήτων ἀπειρημέναις; ἃς ὁ αὐτὸς αὖθις συγγραφεὺς ἐν τῇ πρὸς τὸν εἰρημένον Αἰγύπτιον ἐπιστολῇ, ὡς ἂν προφήτῃ τἀληθῆ καὶ ἀπόῤῥητα κινούμενος, τέθειται· τοὺς λόγους, καθ' οὓς ταῦτα συντελοῦσιν, οὓς ἄξιον [a] παρ' αὐτοῦ δεδαχθῆναι. Πυνθάνεται γοῦν ὧδέ πως ἀπορῶν καὶ λέγων.

A illud ultro complecti, beneficiisque suis indigentium occupare vota, non vero dum cogerentur exspectare oporteret. Sin autem nihil omnino boni aut utilis totum istuc habet, eoque præter illorum voluntatem sensumque contingit; quis deos appellet eos, qui quod nec honestum nec utile sit efficiant? aut quis eosdem tanti putet, deorumve cultu prosequendos, qui et vilibus et profligatissimæ vitæ maleficis servilem in modum obedire, quodque nec deceat, nec quemquam juvet contra mentem ipsi suam præstare cogantur: postremo, non ob modestiam vel temperantiam hominum aliquam, non virtutis aut partis ullius philosophiæ gratia, sed infandis præstigiatorum artibus et machinis deducantur? Atque illas etiam Porphyrius, in ea quam ad laudatum Ægyptium scribit, epistola, veras scilicet atque arcanas apud vatem movens quæstiones, proposuit, hominem obtestatus, uti sese, quibus ista perficiant, rationes doceat. Illum igitur hunc in modum anceps animique dubius consulit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὁποίαις μεθόδοις οἱ θαυμάσιοι αὐτῶν θεοὶ τοῖς γόησιν ὑποτάττονται.

« Πάνυ δέ με θράττει, πῶς, ὡς κρείττους παρακαλούμενοι, ἐπιτάττονται ὡς χείρους· καὶ δίκαιον εἶναι ἀξιοῦντες τὸν θεράποντα, τὰ ἄδικα αὐτοὶ κελευσθέντες, δρᾷν ὑπομένουσι· καὶ καθαρῷ μὲν μὴ ὄντι ἐξ ἀφροδισίων οὐκ ἂν καλοῦντι ὑπακούσαιεν, αὐτοὶ δὲ ἄγειν εἰς παράνομα ἀφροδίσια τοὺς τυχόντας οὐκ ὀκνοῦσι. Καὶ ἀπὸ ἐμψύχων μὲν ἀποχῆς κελεύουσι δεῖν εἶναι τοὺς ὑποφήτας, ἵνα μὴ τοῖς ἀπὸ τῶν σωμάτων ἀτμοῖς χραίνωνται· αὐτοὶ δὲ ἀτμοῖς θυσιῶν τοῖς ἀπὸ ζώων μάλιστα δελεάζονται, καὶ νεκροῦ μὲν ἀθιγῆ δεῖν εἶναι τὸν ἐπόπτην, διὰ νεκρῶν δὲ τὰ πολλὰ ζώων αἱ θεαγωγίαι ἐκτελοῦνται. Πολλῷ δὲ τούτων ἀλογώτερον τὸ μὴ δαίμονι, εἰ τύχοι, ἢ ψυχῇ τεθνηκότος, αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ Ἡλίῳ ἢ Σελήνῃ, ἤ τινι τῶν κατ' οὐρανὸν ἀνθρώπων [b] τῷ τυχόντι ὑποχείριον, ἀπειλὰς προσφέροντα ἐκφοβεῖν, ψευδόμενον ἵν' ἐκεῖνοι ἀληθεύσωσι. Τὸ γὰρ λέγειν (21), ὅτι τὸν οὐρανὸν προσαράξει, καὶ τὰ κρυπτὰ τῆς Ἴσιδος ἐκφανεῖ, καὶ τὸ ἐν Ἀβύδῳ (22) ἀπόῤῥητον δείξει, καὶ τὴν βάριν στήσει (23), καὶ τὰ μέλη τοῦ Ὑσίριδος διασκεδάσει τῷ Τυφῶνι, τίνα οὐχ (24) ὑπερβολὴν ἐκπληξίας μὲν τῷ ἀπειλοῦντι, ἃ μήτε εἶδε, μήτε δύναται, καταλείπει, ταπεινότητος δὲ τοῖς δεδοικόσιν οὕτω κενὸν φόβον καὶ πλάσματα, ὡς κομιδῇ παῖδες ἀνόητοι; Καίτοι καὶ Χαιρήμων ὁ ἱερογραμματεὺς ἀναγράφει ταῦτα, ὡς καὶ παρ' Αἰγυπτίοις θρυλλούμενα· καὶ ταῦτά φασιν εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα βιαστικώτατα. Αὐταὶ δὲ αἱ εὐχαὶ, τίνα ἔχουσι λόγον, τὸν ἐξ ἰλύος ἀναφανέντα λέγουσαι, καὶ ἐπὶ τῷ λωτῷ καθήμενον, καὶ ἐπὶ πλοίου ναυτιλλόμενον, καὶ καθ' ὥραν τὰς μορφὰς ἀμείβοντα, καὶ κατὰ ζῳδίων μετασχηματιζόμενον; Οὕτω γάο φασιν αὐτο-

CAPUT X.

Quibus artibus egregia numina præstigiatoribus subjiciantur.

« Me quidem tum vehementer, inquit, angi sentio, ubi mecum ipse reputo, qui fieri possit, ut quorum veluti augustiorum ac diviniorum opem imploremus, ii tamen perinde ut humiliores ac deteriores obediant: quique clientes ipsi suos æquitatem colere velint, eosdem injustis imperiis obsequi non pudeat: adeoque cum eorum vota precesque repudient, qui ad sese minus abs re venerea puri accesserint, obvios quosque tamen nefandam in venerem agere non erubescant. Porro vates illi quidem interpretesque suos rebus animatis abstinere jubent, ne corporeis exhalationibus inficiantur: sacrificiorum tamen, quæ ex animantibus fieri solent, vaporibus maxime capiuntur, ac mortuum **198** quidem ab sacrorum suorum inspectoribus tangi nefas esse statuunt; cæsis tamen victimis deorum evocationes partem maximam peraguntur. Quodque omnium absurdissimum est, non jam vulgari cuipiam dæmoni, aut defuncti animæ, sed ipsimet soli siderum principi, lunæ, reliquisque diis cœlestibus, homo cuivis e populi fæce obnoxius minas intentat, atque ut eos ad vera dicenda compellat, falsum vanumque terrorem ostendit. Nam futurum denuntiare, uti vel cœlum ipsum quatiat, vel Isidis arcana patefaciat, vel quod Abydi occultum latet, dictuque nefas est, in lucem proferat, vel Ægyptiacæ navis cursum inhibeat, vel in Typhonis gratiam Osiridis membra disjiciat: quidnam obseero, vel summum ad stuporem atque vecordiam ista, quæ neque novit, neque efficere potest, comminanti, vel numinibus quæ fictitius et inanis iste terror leviculorum ousionum more per-

[a] γρ. ἀξιῶν, sine οὓς. [b] γρ. ἄνθρωπον.

(21) *Τὸ γὰρ λέγειν.* Hæc ipsa laudat Jamblich. lib. *De mysteriis.* Audi hoc furore furentem, apud Statium *Thebaid.* IV, Tiresiam:

Testor, ait, divos, quibus hunc sacravimus ignem,
Lævaque convulsæ dedimus carchesia terræ:
Jam nequeo tolerare moram. Cassusne sacerdos
Audior? An, rabido jubeat si Thessala cantu,
Ibitis, et Scythicis quoque medicata pruinis
Colchis aget, trepido pallebunt Tartara motu?
Spernile ne, monec: et nobis sævire facultas.
Scimus enim, et quidquid dici nosciue timetis,
Et turbare Hecaten, etc.

(22) *Τὸ ἐν Ἀβύδῳ.* Abydenum hoc secretum adhuc me latet.

(23) *Τὴν βάριν στήσει.* Baris Ægyptiacæ navis genus est, quod tametsi latius pateret, præcipue tamen, et κατ' ἐξοχήν, eam significabat, quæ quotannis Isidi publice dicabatur.

(24) *Οὐκ* delendum monet Vigerus.

Digitized by Google

cellat, summam ad humilitatem reliquum fecit? Et tamen hæc omnia Chæremon sacer ille scriba, tanquam Ægyptiorum pridem omnia ore jactata, conscripsit, quæ quidem uti ejusdem quoque generis cætera, ad vim diis afferendam potentissima esse dictitant. Jam vero preces atque vota, quid tandem rationis habent, quibus eumdem solem aut limosa ex palude emergere, aut loto insidere, aut navigio provehi, aut singulis horis formam commutare, ac varios per singula zodiaci signa vultus induere commemorant? Quippe talem a nobis eum videri pronuntiant, neque intelligunt proprium sese illi cogitationis suæ vitium et errorem affingere. Qui si ad symbolicam orationem confugerint, quasi ejusmodi notis variæ solis facultates adumbratæ habeantur; notarum ergo suarum vim illi nobis et significationem aperiant. Enimvero, si quemadmodum in defectionibus contingit, aliquam sol ipse qui oculos in eum intenderent, omnino videretur. Jam, quorsum tot significatione carentia nomina? quorsum ex iisdem barbara pleraque congruentibus ac singulorum propriis anteponunt? Nam si numen dum vocem exaudit, ejus ad significationem respicit, profecto cuicuimodi nomen fuerit, si modo eadem sententia manserit, satis per sese rem illa totam aperiet. Nec enim is, opinor, quem evocant, Ægyptius erat genere; nec, si erat, lingua tamen Ægyptiaca, vel omnino humana voce utebatur. Quippe, aut enim præstigiatorum artes istæ sunt, et quædam earum, quas ipsi patimur, quæque tamen ab iis Deo tribuuntur, mutationum involucra; aut aliter

A πτεῖσθαι ἀγνοοῦντες ὅτι τὸ ἴδιον πάθος τῆς αὐτῶν φαντασίας ἐκείνῳ προσάπτουσιν. Εἰ δὲ συμβολικῶς λέγεται ταῦτα, τῶν ἐκείνου δυνάμεων ὄντα σύμβολα, τὴν ἑρμηνείαν τῶν συμβόλων εἰπάτωσαν· δῆλον γάρ, ὡς, εἰ τοῦ ἡλίου ἦν τὸ πάθος, καθάπερ ἐν ταῖς ἐκλείψεσι, πᾶσιν ἂν ὤφθη ταυτὸν τοῖς εἰς αὐτὸν ἀτενίζουσι. Τί δὲ καὶ τὰ ἄσημα βούλεται ὀνόματα, καὶ τῶν ἀσήμων τὰ βάρβαρα πρὸ τῶν ἑκάστῳ οἰκείων; Εἰ γὰρ πρὸς τὸ σημαινόμενον ἀφορᾷ τὸ ἀκοῦον, αὐτάρκης ἡ αὐτὴ μένουσα ἔννοια δηλῶσαι, κἂν ὁποιονοῦν ὑπάρχῃ τοὔνομα. Οὐ γάρ που καὶ ὁ καλούμενος Αἰγύπτιος ἦν τῷ γένει· εἰ δὲ καὶ Αἰγύπτιος, ἀλλ' οὔτι γε Αἰγυπτίᾳ χρώμενος φωνῇ, οὐδ' ἀνθρωπείᾳ ὅλως χρώμενος. Ἦ γὰρ γοήτων ἦν πάντα τεχνάσματα ταῦτα, καὶ προκαλύμματα διὰ τῶν ἐπιφημιζομένων τῷ Θείῳ τῶν περὶ

B ἡμᾶς γινομένων παθῶν, ἢ λελήθαμεν ἐναντίας ἐννοίας ἔχοντες περὶ τοῦ Θείου, ἢ αὐτὸ τῷ ὄντι διάκειται. » mutationum istarum subiret, idem ab omnibus » dum in defectionibus contingit, aliquam sol ipse

199 Hæc ille, quibus iterum, quæ sequuntur, ad Ægyptium eadem cum animi fluctuatione perscribit. « Sin autem, inquit, ex diis alii nihil omnino patiuntur, alii pati aliquid aliquando possunt; quibus etiam veretra se per istos erigere, obscenaque carmina solemni ritu canere dictitant: inanes utique deorum evocationes fuerint, quibus se aut eorum opem implorare, aut iracundiam placare, aut expiationes instituere profitentur, multoque proinde magis ea, quibus ipsis necessitatem imponi volunt. Quod enim pati non potest, idem nec demulceri quoque, nec cogi potest. » Idemque deinceps: « Perperam, inquit, ab iis sapientia colitur, qui aut inveniendi fugitivi servi, aut emendi agri, aut nuptiarum interdum, aut mercaturæ gratia, divinam mentem sollicitare ac fatigare solent. Sin autem, cum eidem sapientiæ non remisse negligenterque studeatur, qui tamen ipsi dant operam, ii cæteris quidem in rebus verissima omnia, de felicitate vero securi nihil, fideque digni respondeant: sequitur omnino neque deos illos, neque bonos etiam dæmones, sed eum potius fuisse, quem impostorem vocamus. » Atque hæc ex citata Porphyrii epistola producta sufficiant. Jam vero non alios ab initio maleficæ artis magistros, quam ipsamet egregia numina fuisse constat. Qui enim isthæc homines aliter nosse potuissent, nisi dæmones iis res ipsi suas aperuissent, et quibus quique vinculis constringantur, indicassent? Neque vero nostram hanc orationem esse putes; quippe qui nihil istorum a nobis aut intelligi aut expeti fateamur. Tantum ergo partim ad coarguendam istorum vecordiam, partim ad nostram, qui nos eorum communioni ac societati subduximus, defensionem, idem a nobis testis producatur, qui et sapiens a suis habetur, et omnes religionis patriæ rationes accurate non modo novit, sed etiam exposuit. Ille igitur in laudata oraculorum collectione, ad verbum habet, quæ sequuntur.

Ταῦτ' εἰπὼν, πάλιν ἀπορεῖ πρὸς τὸν Αἰγύπτιον λέγων· « Εἰ δὲ οἱ μὲν ἀπαθεῖς, οἱ δὲ ἐμπαθεῖς, οἷς διὰ τούτων φασὶ φαλλοὺς ἱστάναι, καὶ ποιεῖσθαι αἰσχρορρήμοσύνας, μάταιοι αἱ θεῶν κλήσεις ἔσονται, προσκλήσεις αὐτῶν ἐπαγγελλόμεναι, καὶ μήνιδος

C ἐξιλάσεις, καὶ ἐκθύσεις, καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ λεγόμεναι ἀνάγκαι θεῶν. Ἀκήλητον γὰρ καὶ ἀδίαστον, καὶ ἀκατανάγκαστον τὸ ἀπαθές. » Καὶ πάλιν ἐξῆς ἐπιλέγει· « Μάτην αὐτοῖς ἡ σοφία ἐξήσκηται, περὶ δραπέτου εὑρέσεως, ἢ χωρίου ὠνῆς, ἢ γάμου, εἰ τύχοι, ἢ ἐμπορίας, τὸν θεῖον νοῦν ἐνοχλήσασιν. Εἰ δ' οὐ παρεῖται μὲν, οἱ δὲ συνόντες περὶ μὲν τῶν ἄλλων τἀληθέστατα λέγουσι, περὶ δὲ εὐδαιμονίας οὐδὲν ἀσφαλὲς, οὐδ'

D ἐχέγγυον· οὐκ ἦσαν ἄρα οὔτε θεοὶ, οὔτ' ἀγαθοὶ δαίμονες, ἀλλ' ἡ ἐκεῖνος ὁ λεγόμενος πλάνος. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοσοῦτον καὶ ἀπὸ ταύτης προκείσθω τῆς Πορφυρίου γραφῆς. Καὶ μὴν καὶ διδάσκαλοι τῆς κακοτέχνου γοητείας αὐτοί γε πρῶτοι οἱ γενναῖοι θεοὶ κατέστησαν. Πόθεν γὰρ ἀνθρώποις ταῦτα παρῆν εἰδέναι, ἢ τῶν δαιμόνων αὐτῶν τὰ περὶ ἑαυτῶν ἐξειπόντων, καὶ τοὺς καταδέσμους κατ' ἀλλήλων ἐξηγορευκότων; Μηδὲ τοῦτον δὲ ἡμέτερον εἶναι τὸν λόγον ἡγοῦ· οὐδὲν γὰρ τούτων ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν οὔτε ἐπίστασθαι, οὔτε θέλειν, πλὴν εἰς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν ἀτοπίας, καὶ ἡμετέραν ὁμοῦ τῆς τούτων ἀναχωρήσεως ἀπολογίαν, ὁ τούτων ἡμῖν παρήχθω μάρτυς, σοφὸς ὢν ἐν τοῖς γνωρίμοις, καὶ πάντα ἀκριβῶς τὰ οἰκεῖα εἰδώς τε καὶ ὑποτιθέμενος. Αὐτὸς οὖν ἐν τῇ δηλωθείσῃ τῶν λογίων συναγωγῇ ταῦτα λέγει πρὸς λέξιν.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'

Ὅτι οἱ δαίμονες, οὓς δὴ θεοὺς ὑπειλήφασιν, ἀνθρώπους ἐδίδαξαν τὰς οἰκείας περιεργίας.

« Οὐ μόνον δὲ τὴν πολιτείαν αὐτῶν αὐτοὶ μεμηνύκασι καὶ τὰ ἄλλα τὰ εἰρημένα, ἀλλὰ καὶ τίσι χαίρουσι, καὶ κρατοῦνται, ὑπηγόρευσάν, καὶ μὴν καὶ τίσιν ἀναγκάζονται. Τίνα δὲ δεῖ θύειν, καὶ ἐκ ποίας ἡμέρας ἐκτρέπεσθαι· τό τε σχῆμα τῶν ἀγαλμάτων ποδαπὸν δὴ ποιεῖν· αὐτοί τε ποίοις σχήμασι φαίνονται, ἔν τε ποίοις διατρίβουσι τόποις· καὶ ὅλως ἓν οὐδέν ἐστιν, ὃ μὴ παρ' αὐτῶν μαθόντες οἱ ἄνθρωποι, οὕτως αὐτοὺς ἐτίμησαν. Πολλῶν δ' ὄντων ἃ τούτων ἐστὶ παραστατικά, ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν παραθήσομεν, ἵνα μὴ ἀμάρτυρον τὸν λόγον καταλίπωμεν. »

A

CAPUT XI.

Dæmones ipsos, qui deorum loco habeantur, quo superstitionum ritu secum agi vellent, homines docuisse.

« Neque tantum, inquit, proprias instituti sui rationes, aut cætera, quæ superius a nobis commemorata sunt, verum quibus ipsi rebus aut delectentur aut vinciantur, imo quibus etiam cogantur, indicarunt. Quibus item hostiis rem sacram fieri, **200** quos dies caveri, quam in formam ac speciem simulacra configurari oporteat; quonam ipsi ore habituque appareant, quibus in locis assidui sint. Denique nihil omnino est, quod non ab iis homines ita didicerint, uti ex eorum præceptis doctrinaque duntaxat solemnes postea in iis colendis ritus adhiberent. Quæ cum argumentis pluribus iisdemque certissimis illustrari possint, nos tamen e multis pauca modo proferemus, ne omni orationem hanc testimonio et auctoritate spoliatam reliquisse videamur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅτι καὶ τὰ ἀγάλματα μαγικῶς αὐτοὶ κατασκευάζειν ἐδίδαξαν.

« Ὅτι δὲ καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτοὶ ὑπέθεντο πῶς χρὴ ποιεῖν, καὶ ἐκ ποίας ὕλης, δηλώσει τὰ τῆς Ἑκάτης, ἔχοντα τοῦτον τὸν τρόπον·

Ἀλλὰ τέλει ξόανον κεκαθαρμένον, ὡς σε διδάξω.
Πηγάνου ἐξ ἀγρίοιο δέμας ποίει, ἠδ' ἐπικόσμει
Ζώοισιν λεπτοῖσι κατοικιδίοις σκαλαβώταις·
Σμύρνης καὶ στύρακος, λιβάνοιό τε μίγματα τρίψας
Νὺν κείροις ζώοισι, καὶ ἀθρόισας ὑπὸ μήνην
Ἀδξουσαν τέλει, αὐτὸς ἐπευχόμενος τήνδ' εὐχήν.
Εἶτ' ἐξέδωκεν εὐχὴν, ἐδίδαξέ τε πόσους ληπτέον σκαλαβώτας·

Ὅσσαι μορφαί μοι, τόσσοις ζώοις σε κελεύω,
Καὶ σφόδρα ταῦτα τέλει· δάφνης δέ μοι αὐτογε-
[νέθλου
Οἶκου ἐμοῦ χώρημα ποίει· καὶ ἀγάλματι πολλὸν
Κείρῳ ἐπευχόμενος, δι' ὕπνου ἐμέ τοι ἀναθρήσεις.
Καὶ πάλιν ἄλλοτε ἄγαλμα αὐτοῖς ἐξέδωκε τοιοῦτον. »

B

CAPUT XII.

Eosdem magicarum artium, quibus simulacra conflarentur, doctores fuisse.

« Et quidem ipsa quoque simulacra, quemadmodum quave ex materia conformari deberent, ab iisdem traditum fuisse vel ex sequenti Hecates responso intelligetur.

Purum absolve mihi simulacrum, quale docebo
Sylvestri e ruta sacrum mihi perfice corpus:
Accedat tenuis mediisque penatibus errans
Stellio, quem styracis, myrrhæ, thurisque Sabæi
Pulvere, crescentis commisce ad lumina Phœbes:
Dumque instas operi, simul hæc mihi concipe vota.
Tum ipsam quoque voti formulam præscribit simulque docet, quot ejusmodi animalcula admiscere oporteat.

C
Quot mihi sunt formæ, tot misce animalcula dextra
Sedulus, atque ultro nascentis brachia lauri
In nostram contexe domum: sic multa precatus
Effigiem, somni tandem me tempore cernes.
Eademque alibi simile quoddam simulacri genus indicavit. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὅτι καὶ τὰς μορφὰς τῶν ξοάνων αὐτοὶ κατέδειξαν.

« Καὶ περὶ τῶν σχημάτων, ὅπως φαντάζονται, αὐτοὶ μεμηνύκασιν· ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἀγάλματα οὕτω καθιδρύθη. Λέγει γοῦν ὁ Σάραπις, ἰδὼν τὸν Πᾶνα, περὶ ἑαυτοῦ·

Φαιδρὴ μὲν κατὰ δῶμα θεοῦ καταλάμπεται αὐγὴ.
Ἦλθε γὰρ, ἠντιβόλησε μέγας θεός· εἶδεν ἐμεῖο
Κάρτος ἀμαιμάκετον, λαμπηδόνα φλογμοτύραννον,
Βόστρυχον ἐκ κεφαλῆς νεάτης, χαροποῖσι μετ-
[ώποις
Ἀμφὶς lαινόμενον, πλοχμοῖς θ' ἱεροῖσι γενείου.
Καὶ ὁ Πὰν περὶ ἑαυτοῦ ὕμνον ἐδίδαξεν ἔχοντα οὕτως·

Εὔχομαι βροτὸς γεγὼς Πανὶ συμφύτῳ θεῷ,
Δισσοκέρατι, δισσόποδι, τραγοσκελεῖ, τρυφῶντι.
Καὶ τὰ ἀκόλουθα. Καὶ ἡ Ἑκάτη δὲ περὶ ἑαυτῆς οὕτω φησίν·

Ἔδη μοι σύ γε πάντα ποιεῖ· ξόανον [a] δὲ ἐν αὐτῷ

[a] *Ισ.* ξοάνῳ.

D
201 CAPUT XIII.

Ipsas quoque simulacrorum figuras ab iis delineatas fuisse.

« Imo vero, quænam præterea simulacri configurandi ratio esse debeat, ita tradiderunt, ut eam in statuendis imaginibus fictores postea diligenter expresserint. Et Sarapis quidem ita, cum Pana vidisset, de seipso loquitur.

Læta meos lux irradiat complexa penates,
Venit quippe ingens, subitique ad limina numen,
Invictum robur nostrum, flammaque potentem
Splendorem aspexit: crinem a cervicibus altis,
Qui circum flagranti errans lascivit in ore
Sacratique pilis menti se advolvere gestit.
Imo Pan ejusmodi quoque de seipso hymnum edocuit,

Oro mortalis satus Pana cognatum deum,
Bicornem, bipedem, hircino crure, lascivientem.
Et quæ sequuntur. Hecate præterea de se ipsa hunc in modum cecinit,

Cuncta mihi molire manu, frugumque potentis

Digitized by Google

Effigiem Cereris conflata ostendat imago.
Candida vestis eat, pedibus sese aureus indat
Calceus : at zonam sine labe volumina circum
Plurimus anguis agat, summoque a vertice pendens,
Ultima producto stringat vestigia lapsu,
Ac pulchre implicitis circum undique flexibus erret.

Et materiam ipsa præscribit,

Aut secto ex ebore, aut Pario de marmore surgat. »

202 CAPUT XIV.

Eosdem ad magicam artem impellere.

« Jam ipsi quoque dii sæpissime, dum quæ pronuntiant, ea quibusdam interim signis, ostentisque portendunt, adeoque singularem cujusque ortus rationem statumque cognoscunt, summos profecto sese magos, si tamen ita loqui fas est, summosque genethliacos esse declarant. Ac rursus Apollinem suis in responsis hunc in modum loqui testatur,

Mercurium ac solem simul appellare memento
Luce sacra soli : tum lunam, ubi venerit ejus
Nota dies, Saturnum exin, natamque Dionen,
Vocibus arcanis, quas maximus ille magorum
Septisonæ dominus reperit, notissimus idem
Omnibus.

Hic vero cum ab iis, qui præsentes intererant, succlamatum esset, Ostanem intelligis, Apollo subjecit,

Magna quemque deum, ac septena voce vocabis.

Idem præterea, quæ sequuntur, addit. Has quidem, inquit, proprias Hecate notas habet, ceram triplici ex colore, albo, nigro, rubroque constantem, quæque Hecates, flagellum, lampadem, gladiumque gestantis imaginem præferat, quam circum draco volvatur. Cœlum vero marina sidera pro foribus affixa repræsentant. Hæc enim ipsi quoque dii, consequentibus versiculis nota ac testata esse voluerunt. Sic namque Pan loquitur,

Hos procul repellite,
Cera tum coloribus
In focum ternis eat.
Albus accedat nigro,
Igneus simul flagret,
Qualis e pruna micat,
Terror inferum canum,
Tetra sit forma Hecates ;
Lampas in manu ardeat,
Ultor horreat mucro,
Hanc draco circum ambiens
203 *Flexibus nectat vagis,*
Ac ferum implicet caput.
Clavis adsit mobilis,
Et potens vis dæmonum
Plurimus flagri sonor. »

Hæc illa sunt, iisdemque gemina, quibus oraculorum philosophiam, quasi arcana deorum responsa continentem, eximius Græcorum philosophus, idemque theologus singularis, ac reconditorum mysteriorum interpres illustravit, seu verius insidias abs scelerata dæmonum arte ac versutia hominum generi comparatas palam enuntiavit. Enimvero, quid tandem homines ad aliquem hujus vitæ fructum

A Μορφή μοι πέλεται Δημήτερος ἀγλαοκάρπου·
Εἵμασι παλλεύκοις, περὶ ποσσὶ δὲ χρυσοπέδιλοις·
Ἀμφὶ δὲ τῇ ζώνῃ [a] δολιχοὶ προθέουσι δράκοντες,
Ἴγνεσιν ἀχράντοισιν ἑφερπύζοντες, ἄνωθεν
Αὐτῆς ἐκ κεφαλῆς ἀρτώμενοι ἐς πόδας ἄκρους,
Σπειρηδὸν περὶ πᾶσαν ἑλισσόμενοι κατὰ κόσμον.

Ὕλη δὲ, φησὶν,

Ἢ Παρίοιο λίθου, ἢ εὐξέσεου ἐλέφαντος (25). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅτι καὶ μαγεύειν προτρέπουσιν.

« Ἐμφαίνουσι δὲ πολλαχοῦ οἱ θεοὶ ἅπερ λέγουσι προσημαίνοντες, τῷ ἑκάστου γινώσκειν τὴν γενέσεως σύστασιν, εἶναι αὐτοὺς, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, ἄκρους τε μάγους, καὶ ἄκρους γενεθλιαλόγους. Καὶ πάλιν ἐν χρησμοῖς ἔφη τὸν Ἀπόλλωνα εἰπεῖν·

Κλῃΐζειν Ἑρμῆν ἠδ' Ἥλιον κατὰ ταῦτα
Ἡμέρῃ Ἡελίου· μήνην δ' ὅτε τῇσδε παρείη
Ἡμέρη, ἠδὲ Κρόνον, ἠδ' ἐξείης Ἀφροδίτην,
Κλήσεσιν ἀφθέγκτοις, ἃς εὗρε μάγων ὄχ' ἄριστος
Τῆς ἑπταφθόγγου βασιλεὺς, ὃν πάντες ἴσασιν.

Ὀστάνην λέγεις, εἰπόντων, ἐπήγαγεν·

Καὶ σφόδρα, καὶ καθ' ἕκαστον ἀεὶ θεὸν ἑπτακι- [φώνῃ [b].

Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ταῦτα παρατίθησιν. Ἔστι δὲ σύμβολα μὲν τῆς Ἑκάτης κηρὸς τρίχρωμος ἐκ λευκοῦ, καὶ μέλανος, καὶ ἐρυθροῦ συνεστὼς, ἔχων τύπον Ἑκάτης φερούσης μάστιγα καὶ λαμπάδα, καὶ ξίφος, περὶ ἣν εἰλήσθω δράκων. Οὐρανοῦ δὲ ἀστέρες οἱ θαλάττιοι, πρὸ τῶν θυρῶν πεπατταλευμένοι. Ταῦτα γὰρ οἱ θεοὶ C αὐτοὶ μεμηνύκασι διὰ τούτων. Λέγει δὲ ὁ Πάν·

Τούσδε δ' αὖ ἐλαύνετε (26),
Κηρὸν ἐρ πυρὸς μένει
Θέντες αἰόλου χροός·
Λευκὸς ἔστω καὶ μέλας,
Καί [c] τε πῦρ φαεσφόρον
Ἀνθρακος πεφλεγμένου,
Δεῖμα νερτέρων κυνῶν.
Γλύμμα δεινὸν Ἑκάτης,
Λαμπὰς ἔστω πρὸς χέρας,
Καὶ ξίφος τὸ πολίτμον,
Καὶ δράκων περισταλὴς
Ἄμμασι κόρην κρατῶν,
D Δεινὸν ἀμφὶ κρᾶτα θεὶς,
Αἰόλη (27) τε κλεὶς ὁμοῦ,
Καὶ τὸ δαιμόνων κράτος
Μάστιγος ψόφος πολύς. »

Διὰ τούτων καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων ὁ γενναῖος Ἑλλήνων φιλόσοφος, ὁ θαυμαστὸς θεολόγος, ὁ τῶν ἀπορρήτων μύστης, τὴν ἐκ λογίων φιλοσοφίαν ὡς ἀπόρρητα θεῶν περιέχουσαν λόγια παραφαίνει, ἀντικρυς τῆς πονηρᾶς καὶ δαιμονικῆς ἀληθῶς δυνάμεως ἐξαγορεύων τὰς κατ' ἀνθρώπων ἐνέδρας. Τί γὰρ ἂν εἴη βιωφελὲς ἀνθρώποις ἐκ τῆς κακοτέχνου γοητείας; τί δ' ἂν ἔχοι θεοφιλὲς ἡ τῶν ἀψύχων ξοάνων περιερ-

[a] γρ. Ἀμφίθετος ζώνη. [b] γρ. ἑπτάκις φωνεῖν. [c] Ἰσ. τό.

(25) *Ἐλέφαντος*. Ita manuscr., optime, pro λίθου, quod ante legebatur.

(26) *Ἐλαύνετε*. Ita legendum putavi cum altero manuscr. cum prius ἐλαύνεται legeretur.

(27) *Αἰόλη*. *Mobilem* verti, quoniam proprium clavis epitheton videbatur. Hesych. : *Αἰολὸς*, inquit, ἢ εὐκίνητος, ἀπὸ τοῦ αἰολεῖν, ὅ ἐστι κινεῖν, etc. Posset etiam idem esse quod πολύχρωμος.

Digitized by Google

γία; Ποίας δ' εἰκὼν ἐνθέου γένοιτ' ἂν δυνάμεως ἢ τῶν τοιῶνδε σχημάτων μόρφωσις; Τί δ' οὐ μᾶλλον φιλοσοφεῖν, ἢ μαγεύειν καὶ τὰ ἀπειρημένα διώκειν συμβουλεύειν ἐχρῆν, τοῦ κατ' ἀρετὴν καὶ φιλοσοφίαν τρόπου πρὸς εὐδαίμονα καὶ μακάριον βίον αὐτάρκους τυγχάνοντος; Ὁ δὲ, ἐπιτείνων τὸν οἰκεῖον ἔλεγχον, προστίθησι τοῖς εἰρημένοις καὶ ταῦτα.

A ex maleficis præstigiis auferre possint? Quidnam Deo gratum habeat vecors et stolida inanimum simulacrorum superstitio? Cujusnam porro divinæ potestatis imagines censeri debeant, effigies hoc genere configurationis expressæ? An non colendæ philosophiæ potius, quam magicarum ac prohibitarum artium studia consectandi, auctores illos atque hortatores esse oportuit? Cum præsertim vitæ ratio ex virtutis ac philosophiæ præceptis instituta, ad bene beateque vivendum satis esse possit? Cæterum idem ipse rerum suarum ulterius confutatione producta, superioribus, quæ consequuntur, adjungit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι καὶ τὰς ἀψύχους ὕλας φιλοῦσιν.

« Ὅτι δὲ φιλοῦσι τὰ σύμβολα τῶν χαρακτήρων, ἡ Ἑκάτη παραβάλλουσα πρὸς ἃ φιλοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, μεμήνυκε διὰ τούτων·

Τίς βροτὸς οὐ πεπόθηκε χαρακτῆρας ἐπάσασθαι,
Χρυσοῦ, καὶ χαλκοῦ, καὶ ἀργύρου αἰγλήεντος;
Τίς δὲ τὰ δ' οὐ φιλέει, τῶν δὴ καθύπερθεν ἐφεστὼς,
Εἰς ἓν ἀγειρόμενος εἰρω πολυμοιρέα φώτων;

Οὐ μόνον δ' ὅτι φίλοι οἱ χαρακτῆρες δεδήλωκεν, ἀλλ' ὅτι καὶ, ὅπερ ἔφαμεν, αὐτοῖς [a] περιγράφονται, καί εἰσιν οἷον ἐν ἱερῷ χωρίῳ τῇ ὑποκειμένῃ εἰκόνι· οὐ γὰρ ἐπὶ γῆς ὀχεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ γῆς ἱερᾶς ἐδυνήθησαν· ἱερὰ δὲ ἡ εἰκόνα φέρουσα θεοῦ, ἧς ἀρθείσης λέλυται τὸ κρατοῦν ἐπὶ γῆς τὸ θεῖον. » Διὰ γοῦν τούτων ἡγοῦμαι σαφῶς ἐληλέγχθαι, ὡς ἄρα περίγειοί τινες καὶ φιλοπαθεῖς δαίμονες ἥλωσαν αὐτῶν ὄντες οἱ θεοί· διό μοι δοκῶ σώφρονι λογισμῷ τὴν ἀποστροφὴν αὐτῶν πεποιῆσθαι. Ὁρᾷς γοῦν ὡς κρατεῖν αὐτοὺς ἔν τισι γῆς χωρίοις τοὺς κατὰ μαγείαν φασὶ τύπους, καὶ τοὺς τοιούσδε χαρακτῆρας· δέον, εἴπερ ἄρα θεῖόν τι ἦν ἀληθῶς, μηδ' ἀλλαχῇ πη ἐπιβαίνειν ἢ ἐν μόνῃ ψυχῆς διανοίᾳ, καὶ ταύτῃ παντὸς ῥύπου καὶ πάσης κηλίδος κεκαθαρμένῃ, σωφροσύνῃ τε καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ταῖς ἄλλαις ἀρεταῖς κεκοσμημένῃ. Τούτων γὰρ ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ, ὡς ἐν ἀληθῶς ἱερῷ χωρίῳ, προϋποκειμένων, εἰκότως ἂν ἐπέλθοι θείου Πνεύματος παρουσία· καὶ οὐκέτι χρεία τῆς κακοτέχνου γοητείας, τῶν εἰς ὑποδοχὴν (28) τοῦ θείου κατὰ τὴν ἐνάρετον καὶ φιλόθεον ψυχὴν προηυτρεπισμένων. Ὥστε διαῤῥήδην ἐξ ἁπάντων τούτων περιγείους τινὰς ἁλίσκεσθαι, φιλοπαθεῖς τε καὶ φιλοσωμάτους ὑπάρχειν δαίμονας, τοὺς περὶ ὧν ἄρτι ἐλέγομεν. Ἀλλὰ γὰρ ἑξῆς τούτοις, ἄκουε οἷα ὁ αὐτὸς συγγραφεύς φησι περὶ τοῦ ἐκλελοιπέναι αὐτῶν τὰ βοώμενα χρηστήρια.

CAPUT XV.

Eosdem inanima quoque materia delectari.

« Eosdem, inquit, præterea characterum etiam B notis delectari, Hecate instituta cum iis, quas vulgo homines expetunt, comparatione, hunc in modum pronuntiat,

Cui non mortali jucundus in ære character,
Argentove nitens, aut fulvo impressus in auro?
Cui non chara homini, quæ cœlitus ipse gubernans,
Diversas hominum soleam connectere sortes?

Neque tantum istos sibi characteres placere, verum etiam iis sese, uti jam diximus, circumscribi, subjectaque imagine, sacro veluti domicilio, contineri declaravit. Nec enim terra, nisi sacra fuerit, deos ferre ac sustinere queat: sacra autem illa est, quæ divinam capit imaginem: eaque sublata, id, quod in terris numen retinebat, illico dissolvitur. » 204 His equidem evidenter confectum existimo, aliud C nihil quam terrestres quosdam et cupiditatibus irretitos dæmones fuisse, quos isti deorum loco habuerunt: eoque mihi sane videor ab eorum cultu, maturo in primis sanoque consilio, descivisse. Vides enim ipse, uti eos quibusdam in terræ locis, magicarum figurarum, atque id genus characterum vinculis detineri fateantur: cum, si vere divini quidquam haberent, nusquam ipsos alibi, quam in mente non tantum ab omnibus sordibus omnique labe purgata, sed etiam temperantiæ, æquitatis, cæterarumque virtutum ornamentis instructa, sedem utique ac domicilium deligere oporteret. Ubi enim illæ semel hominis animum tanquam aliquod sacrarium occuparint, eodem sese merito divinus ille D spiritus insinuabit: nec mentibus iis, quæ jam ad honestam sese ac religiosam vitæ morumque rationem conformarint, præstigiarum maleficiis ad excipiendum numen opus præterea fuerit. Maneat igitur, his omnibus testimoniis certo liquidoque comprobatum, de quibus adhuc a nobis disputatum est, eos non alios esse, quam dæmones, terræ et cupiditatibus corporumque amoribus illigatos. Nunc vero, cujusmodi ea sint, quæ de oraculorum ipsorum, quæ ab iis usque adeo jactata sunt, defectione idem Porphyrius deinceps attexuit, mecum attende.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων ἔχρησεν αὐτὸς ὁ Ἀπόλλων.

« Ἀμφὶ δὲ (29) *Πυθὼ οἱ Κλαρίην τε μαντεύματα* [*Φοίβου*

[a] *γρ.* αὐτοί.

CAPUT XVI.

De oraculorum defectione Apollinem ipsum cecinisse.

« *Pythia quod spectat, Clariique oracula Phœbi,*

(28) *Τῶν εἰς ὑποδοχήν.* Alter e manuscr. præclaram huic loco navat operam; legit enim, ταῖς εἰς ὑποδοχὴν τοῦ θείου, κατὰ τὴν ἐνάρετον καὶ φιλόθεον ποᾶξιν, προηυτοεπισμέναις ψυγαῖς· mentibus illis, quæ sese jam ad excipiendum numen, honestæ ac religiosæ vitæ rationibus compararint.

(29) Ἀμφὶ δέ. Corruptum locum manuscripti fœdius lacerant. Non incommode οἱ mutetur in σαι,

Digitized by Google

Dicam equidem, et sancta verum te voce docebo.
Sexcenta ex imis scatuere oracula terris,
Fontesque, et rapida sensus vertigine torquens
Halitus. Ast eadem vasta dein labe dehiscens
Hausit terra sinu, pressitque annosa vetustas.
Nunc tantum Didymis, arvi qua cæca profundi
Antra jacent, Soli Mycaleia lympha superstes,
205 *Quique ad Pythonis campos, atque alta virentis.*
Sub juga Parnassi, nitidas fons egerit undas :
Et lapidosa Claros, Phœbeæ ora aspera vocis.

Idem Nicæensibus ita respondit,
Pythiacæ nequeunt revocari oracula vocis,
Quæ cani jamdudum ævi longinqua vetustas
Sustulit, ac muta clausere silentia clavi.
Vos Phœbi interea notis incumbite sacris. »

A Αὐδήσει φάτις ἡμετέρη θεμιτώδεσιν ὁμφαῖς.
Μυρία μὲν γαίης μαντήϊα θέσκελα νώτῳ
Ἐβλύσθη, πηγαί τε καὶ ἄσθματα δινήεντα·
Καὶ τὰ μὲν ἀψ χθονίοισιν ὑπαὶ κόλποισιν ἔδεκτο
Αὐτὴ γαῖα χανοῦσα, τὰ δ' ὤλεσε μυρίος αἰών.
Μούνῳ δ' Ἡελίῳ φαεσιμβρότῳ εἰσέτ' ἔασιν
Ἐν Διδύμων γυάλοις Μυκαλήϊον ἔνθεον ὕδωρ (30),
Πυθῶνός (31) τ' ἀνὰ πέζαν ὑπαὶ Παρνάσσιον αἶπος·
Καὶ κραναὴ Κλαρίη (32), τρηχὺ στόμα Φοιβάδος
[ὀμφῆς.
Νικαεῦσι δὲ χρῶν ἔφη·
Πυθῶνος δ' οὐκ ἔστιν ἀναρρῶσαι λάλον ὀμφήν·
Ἤδη γὰρ δολιχοῖσιν ἀμαυρωθεῖσα χρόνοισιν,
Βέβληται κληῖδας ἀμαντεύτοιο σιωπῆς.
Ῥέξατε δ' ὡς ἔθος ἐστὶ θεόπροπα θύματα
[Φοίβῳ. »

His equidem commodum subjecero, quæ in opusculo de eadem oraculorum defectione Plutarchus B habet. « Ubi Ammonius finem dicendi fecit, Quin tu, inquam, aliquid nobis, Cleombrote, hoc de oraculo commemora. Ingens quippe olim fuit residentis ibi numinis existimatio, quæ tamen extabuisse nunc paulatim videtur. Hic tacente Cleombroto, oculosque dejiciente, Nihil vero est, inquit Demetrius, quamobrem de uno illo sciscitemur, aut de responsorum ejus defectione quæstionem præcipue moveamus, cum uno alterove duntaxat exceptis, cætera omnia defecisse videamus. Itaque communi consilio causam rimari præstiterit, cur usque adeo cuncta conciderint. Nam alia commemorare quid attinet, cum ipsam quoque nunc Bœotiam oraculis illis, quibus antea tantopere vocalis erat, sic tanquam defluentibus undis admodum exhaustam esse, C totaque passim regione divinationem exaruisse. Nam si Lebadiam unam excipias, nusquam alibi consulentibus ejus hoc tempore Bœotia copiam facit : loca cætera partim altum silentium, partim vasta solitudo occupavit. » Idem præterea de dæmonum

Τούτοις κατὰ καιρὸν ἐνταῦθα προσήκει καὶ τὰ Πλουτάρχου προσθεῖναι, ἀφ' οὗ πεποίηται συγγράμματος περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων. « Παυσαμένου (33) δὲ τοῦ Ἀμμωνίου, μᾶλλον, ἔφην ἐγώ, περὶ τοῦ μαντείου δίελθε ἡμῖν, ὦ Κλεόμβροτε. Μεγάλη γὰρ ἦν πάλαι δόξα τῆς ἐκεῖ θεότητος, τὰ δὲ νῦν ἔοικεν ἀπομαραίνεσθαι. Τοῦ δὲ Κλεομβρότου σιωπῶντος καὶ κάτω βλέποντος, ὁ Δημήτριος οὐδὲν ἔφη δεῖν περὶ τῶν ἐκεῖ πυνθάνεσθαι, καὶ διαπορεῖν (34) τὴν ἐνταῦθα τῶν χρηστηρίων ἀμαύρωσιν· μᾶλλον δὲ, πλὴν ἑνὸς ἢ δυοῖν, ἁπάντων ἔκλειψιν ὁρῶντας, ἀλλὰ κοινῇ (35) σκοπεῖν, δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐξησθένηκε ταῦτα. Τὰ γὰρ ἄλλα τί δεῖ λέγειν, ὅπου γε τὴν Βοιωτίαν, ἕνεκεν χρηστηρίων πολύφωνον οὖσαν ἐν τοῖς πρὶν χρόνοις, νῦν ἐπιλέλοιπε κομιδῇ, καθάπερ νάματα, καὶ πολὺς ἔσχε μαντικῆς αὐχμὸς τὴν χώραν. Οὐδαμοῦ γὰρ ἀλλαχόθι νῦν ἢ περὶ Λεβάδειαν ἡ Βοιωτία παρέχει τοῖς χρῄζουσιν ἀρύσασθαι μαντικῆς· τῶν δ' ἄλλων τὰ μὲν σιγῇ, τὰ δὲ παντελὴς ἐρημία κατέσχεν. » Ἔτι πρὸ τούτοις ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ καὶ θνήσκειν τοὺς αὐτῶν δαίμονας ταῦτά φησι.

suorum interitu hunc in modum loquitur.

nulla alia mutatione, nisi malis ἀμφὶ δέ σοι Πυθώ, etc. Perinde autem in μαντεύματα prima corripitur, ut supra in τύμπανα videbamus. Legi tamen posset, Ἀμφὶ δὲ Πυθὼ, καὶ Κλαρίην, μαντεύματα Φοίβου.

(30) *Μυκαλήϊον ὕδωρ.* Ergo, ἀπὸ τῆς Μυκάλης, non tantum ὁ Μυκαλεύς, et ὁ Μυκαλήσιος, sed etiam ὁ Μυκάλειος, sive Μυκαλήϊος. Sed quomodo hæc aqua in Didymis? Est enim Micale in Caria urbis montisque nomen, Didyma vero in Ionia. Et vero Mycalen inter atque Posidium promontorium (ultra quod Didymæum oraculum fuit) septem stadiorum fretum interceptum erat, ut auctor est Strabo lib. XIV. Nodum solvit optime Pausanias I *Heliac.*, pag. 153 extrema : Τῷ δὲ Ἀλφειῷ, inquit, τὸ αὐτὸ πάσχει καὶ ὕδωρ ἄλλο ἐν Ἰωνίᾳ. Τούτου δὲ τοῦ ὕδατος, πηγὴ μέν ἐστιν ἐν Μυκάλῃ τῷ ὄρει, διεξελθὸν δὲ θάλασσαν τὴν μεταξὺ, ἀνεισιν αὖθις κατὰ Βραγχίδας, πρὸς λιμένι ὀνομαζομένῳ Πανόρμῳ. Recte igitur cum Alpheo fluvio comparatur, qui juxta Elidem in Arcadia ortus, per Adriaticum mare defluere, ac rursus in Arethusam, qui Siciliæ fons est, erumpere dicitur.

(31) *Πυθῶνος*, etc. Castaliam, seu Castalium fontem intelligit. Pausanias in *Phocic.*, 324 : Ἐκ δὲ τοῦ γυμνασίου, τὴν ἐς τὸ ἱερὸν (Delphicum) ἀνιόντι, ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ τὸ ὕδωρ τῆς Κασταλίας, καὶ πιεῖν ἡδύ. Ἐν Pytho, seu Delphi. Parnassum dat paulo post ibid. Panyassis quidam poeta, qui de Hercule :

Παρνασσὸν νιφόεντα θεοῖς διὰ ποσσὶ περήσας,
Ἵκετο Κασταλίης Ἀχελωΐδος ἄμβροτον ὕδωρ

Et Plinius lib. IV, c. 3 : *Oppidum Delphi, sub monte* D *Parnasso, clarissimum in terris oraculo Apollinis ; fons Castalius, amnis Cephissus*, etc.

(32) *Κραναὴ Κλαρίη.* Forte Κλαρίαν seu Κλαρίην, fontem ipsum appellat, ut Castalia fons erat Castalius. Geographi certe omnes, omnesque historici Κλάρον, non Κλαρίαν, vel urbem vel montem appellant. Κραναήν autem, credo quod ex salebroso specu fons ille, seu lacuna fatidica prorumperet. Plin. lib. II, c. 103, *Colophone*, inquit, *in Apollinis Clarii specu, lacuna est, cujus potu mira reddantur oracula.*

(33) *Παυσαμένου.* Plutarch. *De oracul. def.*, p. 411 D.

(34) *Καὶ διαπορεῖν.* Hic omnino distinguendum videtur, et post ἀμαύρωσιν, virgula tantum adhibenda, hoc sensu : Nihil vero est, quamobrem de unis illis sciscitemur atque disputemus, cum hic etiam exstincta esse oracula, vel potius uno alterove duntaxat exceptis, cætera passim omnia defecisse videamus.

(35) *Ἀλλὰ κοινῇ.* Plutarch., ἀλλ' ἐκεῖνο.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Περὶ τοῦ καὶ θνήσκειν τοὺς δαίμονας, οὓς δὴ ὡς θεοὺς τιμῶσιν.

« Τὸ μὲν ἐφεστάναι (36) τοῖς χρηστηρίοις, εἶπε, μὴ θεοὺς, οἷς ἀπηλλάχθαι τῶν περὶ γῆν προσήκει, ἀλλὰ δαίμονας ὑπηρέτας θεῶν, οὐ δοκεῖ μοι κακῶς ἀξιοῦσθαι· τὸ δὲ τοῖς δαίμοσι τούτοις, μονονουχὶ ῥάγδην λαμβάνοντας ἐκ τῶν ἐπῶν τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἁμαρτίας, καὶ ἄτας, καὶ πλάνας θηλάτους ἐπιφέρειν, τελευτῶντας δὲ καὶ θανάτους ὥσπερ ἀνθρώπων ὑποτίθεσθαι, θρασύτερον ἡγοῦμαι καὶ βαρβαρικώτερον. Ἠρώτησεν οὖν ὁ Κλεόμβροτος τὸν Φίλιππον, ὅστις εἴη, καὶ πόθεν ὁ νεανίας· πυθόμενος δὲ τοὔνομα καὶ τὴν πόλιν, Οὐδὲ αὐτοὺς, ἔφη, λανθάνομεν, ὦ Ἡρακλέων, ἐν λόγοις γεγονότες ἀτόποις. Ἀλλ' οὐκ ἔστι περὶ πραγμάτων μεγάλων μὴ μεγάλαις προσχρησάμενον ἀρχαῖς, ἐπὶ τὸ εἰκὸς τῇ δόξῃ προελθεῖν. Σὺ δὲ σεαυτὸν λέληθας, ὃ δίδως (37) ἀφαιρούμενος. Ὁμολογεῖς γὰρ εἶναι δαίμονας· τῷ δὲ μὴ φαύλους ἀξιοῦν εἶναι, μηδὲ θνητοὺς, οὐκ ἔτι δαίμονας φυλάττεις. Τίνι γὰρ τῶν θεῶν διαφέρουσιν, εἰ καὶ κατ' οὐσίαν τὸ ἄφθαρτον, καὶ κατ' ἀρετὴν τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀναμάρτητον ἔχουσι; Πρὸς ταῦτα τοῦ Ἡρακλέωνος σιωπῇ διανοουμένου, πρὸς αὐτὸν ὁ Φίλιππος· Ἀλλὰ φαύλους μὲν δαίμονας οὐκ Ἐμπεδοκλῆς μόνον, ὦ Ἡρακλέων, ἀπέλιπεν, ἀλλὰ καὶ Πλάτων, καὶ Ξενοκράτης, καὶ Χρύσιππος, καὶ Δημόκριτος εὐχόμενος εὐλόγων εἰδώλων (38) τυγχάνειν, δῆλος ἦν ἕτερα δυστράπελα καὶ μοχθηρὰ (39) γινώσκων, ἔχοντα προαιρέσεις τινὰς καὶ ὁρμάς. Περὶ δὲ τοῦ θανάτου τῶν τοιούτων ἀκήκοα λόγον ἀνδρὸς οὐκ ἄφρονος, οὐδὲ ἀλαζόνος. Αἰμιλιανοῦ γὰρ τοῦ ῥήτορος, οὗ καὶ ἡμῶν ἔνιοι διακηκόασιν, Ἐπιθέρσης ἦν πατὴρ, ἐμὸς πολίτης καὶ διδάσκαλος γραμματικῶν. Οὗτος ἔφη, ποτὲ πλέων εἰς Ἰταλίαν, ἐπιβῆναι νηὸς ἐμπορικὰ χρήματα καὶ συχνοὺς ἐπιβάτας ἀγούσης. Ἑσπέρας δ' ἤδη περὶ τὰς Ἐχινάδας νήσους ἀποβῆναι τὸ πνεῦμα, καὶ τὴν ναῦν διαφερομένην πλησίον γενέσθαι Παξῶν. Ἐγρηγορέναι δὲ τοὺς πλείστους καὶ πίνειν, ἐπεὶ δεδειπνηκότες ἦσαν (40)· ἐξαίφνης δὲ φωνῆς ἀπὸ νήσου τῶν Παξῶν ἀκουσθῆναι, Θαμνοῦν (41) τινος βοῇ καλοῦντος, ὥστε θαυμάζειν· ὁ γὰρ Θαμνοῦς Αἰγύπτιος ἦν κυβερνήτης, οὐδὲ τῶν ἐμπλεόντων γνώριμος

CAPUT XVII.

De interitu dæmonum, quos deorum loco venerantur.

« Equidem quod oraculis, inquit, non jam deos, qui a rebus terrenis secreti esse debeant, sed dæmones potius deorum administros præesse statuat, id mihi perperam facere non videtur. In eosdem tamen dæmones, tantum non impetu **206** quodam arreptis Empedoclis hanc in rem versibus, lapsus, calamitates, erroresque divinitus immissos congerere, postremo eorum etiam perinde atque hominum interitus commemorare, id vero cum audacius esse, tum barbariam nimium olere sentio. Cleombrotus igitur, quis tandem, et cujas esset adolescens, ex Philippo quærit, simulque nomen ac civitatem ut audivit, ne ipsi quidem, mi Heracleo, nos in absurdas incidisse disputationes ignoramus, inquit: sed fieri profecto non potest, ut qui rerum in magnarum tractatione, magnis quoque principiis usus non fuerit, is aliquam ad verisimilitudinem opinando perveniat. Verumtamen idem abs te dari simul ac negari non sentis. Nam qui dæmones esse confiteris, idem sane cum improbos illos ac mortales esse non vis, ne dæmones quidem amplius esse defendis. Si enim eos et ab interitu natura, et virtus ab omni perturbatione ac peccato vindicat, quid jam ipsos inter ac deos intererit? Hæc secum Heracleone silentio reputante, Atqui non Empedocles tantum, inquit ad eum Philippus, dæmonum improbitatem, o Heracleo, sed etiam Plato, Xenocrates, et Chrysippus, testatam reliquere. Quin ipse quoque Democritus, cum ut æqua sibi contingerent idola precaretur, palam utique alia se quædam iniqua pariter et improba, nec non privatis agitata cupiditatibus agnoscere profitebatur. Mortem eorum quod attinet, memini me aliquem ejusmodi sermonem audire, viri nec insulsi nec arrogantis. Æmilianus rhetor, quem nonnulli quoque vestrum audiere, Epithersem parentem habuit, quo et populari, et in grammaticis præceptore sum usus. Is narrabat, cum in Italiam aliquando navi opibus vectoribusque refertissima navigaret, sub vesperam ad Echinadas insulas ven-

(36) *Τὸ μὲν ἐφεστάναι.* Supra noster 184 jam loci hujus principium attulit, quem hic pertexit uberius.

(37) *Ὃ δίδως.* Ita Plutarch., et bene, cum δίδους perperam legeretur.

(38) *Εὐλόγων εἰδώλων.* Plut., sub initium *Pauli Æmilii*: Δημόκριτος μὲν γὰρ, inquit, εὔχεσθαί φησι δεῖν, ὅπως εὐλόγων εἰδώλων τυγχάνωμεν, καὶ τὰ σύμφορα καὶ τὰ χρηστὰ μᾶλλον ἡμῖν ἐκ τοῦ περιέχοντος, ἢ τὰ φαῦλα καὶ τὰ σκιὰ συμφέρηται. Quam tamen ejus precationem, ut superstitione plenam, et philosopho indignam repudiat. Vide sequentia. Porro hunc locum docte et accurate Xylander illustrat, ex Tullio, epist. 16, lib xv, *Ad familiar.*, et lib. I *De natura deor.*; ubi Orator hæc inter cætera sect. 121: *Mihi quidem etiam Democritus nutare videtur in natura deorum. Tum enim censet imagines divinitate præditas, inesse universitati rerum: tum animantes* (f. *animatas*) *imagines, quæ vel prodesse nobis soleni*; (εὔλογχα hæc εἴλωλα sunt) *vel nocere* (hæc δυστράπελα); *tum ingentes quasdam imagines, tantasque, ut universum mundum complectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti quam Democrito digniora.* Vide et sect. 107 et 108 ejusdem Plutarch. in *Sympos.* quam imagines istæ nihili fierent, ostendit his verbis: τῶν δὲ Δημοκριτείων, inquit, εἰδώλων, ὥσπερ Αἰγιέων, ἢ Μεγαρέων, ἀριθμὸς οὐδεὶς, οὐδὲ λόγος. Quo de loco, vide infra p. 224 in not.

(39) *Μοχθηρά*, etc. Plutarch. ita melius, μοχθηρὰς γινώσκων ἔχοντα προαιρέσεις τινὰς καὶ ὁρμάς.

(40) *Ἐπεὶ δεδειπνηκότες ἦσαν.* Plut., brevius, Πίνειν ἔτι, δεδειπνηκότας.

(41) *Θαμνοῦν.* Plut., Θαμοῦν, et deinde Θαμοῦς constanter. Non abludit nomen urbis Ægyptii celeberrimæ, quæ Θμοῦις olim dicebatur. Et Plato regem Ægyptium agnoscit in *Phædro* Θαμοῦν nomine.

Digitized by Google

tum omnem subito concidisse, jactatamque navim a Paxis non procul abfuisse. Hic vero vigilantibus plerisque, ac cœna confecta bibentibus, cujusdam repente vocem ex eadem insula Thamnum inclamantis exauditam esse : quæ res omnibus admirationem movit, cum Thamnus ille Ægyptius esset navis gubernator, quem pauci navigantium de nomine noverant. Et illum quidem semel iterumque vocatum siluisse, tertio demum vocanti respondisse. Tum alterum majori quam antea voce, Ubi ad Palodes veneris, magnum Panem interiisse nuntia. Quo audito cunctos vehementer attonitos hæsisse narrabat, cumque inter sese quærerent, præstaretne dicto audientes esse, **207** an potius rem totam negligere, Thamnum ita statuisse, si quidem aspiraret ventus, locum silentio prætervehi, sin ibidem malacia contingeret, quæ audierat nuntiare. Ergo cum eo provectus esset, aura concidente sedatoque mari, Thamnum ex puppi, conversis ad terram oculis, rem uti audierat inclamasse, Magnum videlicet Panem obiisse. Quam ejus vocem, ingentem illico eumque admiratione mistum, non unius, sed multorum simul gemitum excepisse. Rem porro, quippe quæ præsentes plurimos testes habuisset, Romæ brevi admodum tempore vulgatam, adeoque Thamnum ipsum a Tiberio Cæsare evocatum fuisse: ac Tiberium quidem eam narranti fidem habuisse, ut ex rerum antiquarum peritis, qui tum frequentes aderant, ecquem ipsi Panem illum esse sentirent, diligenter sciscitaretur, eos autem Mercurii Penelopesque filium suspicatos esse. Cæterum ex iis, qui disputationi huic intererant, testes Philippus nonnullos habebat, qui Æmilianum senem audierant. Hic subjecit Demetrius, insularum, quæ Britanniæ adjacent, plerasque desertas passim occurrere, quarum nonnullæ dæmonum, aut heroum insulæ hominentur. Porro se visendi studio, regi aliquando in desertarum proximam naviganti comitem adjunxisse, quam pauci admodum incolerent, sed qui Britannis sacri omnes erant, et ab omni direptione injuriaque tuti. Ubi primum eo appulsum esset, fœdam repente coortam in cœlo tempestatem, crebra simul prodigia, ventorum procellas, igneosque turbines contigisse. Quorum vis ubi remisisset, dixisse insulares, aliquem ex heroibus exstinctum esse. Quemadmodum enim, inquiebant, lucerna dum ardet, nihil detrimenti afferre solet, nec tamen sine multorum molestia exstinguitur : sic ingentes animæ benigno quidem et innoxio fulgore collucent; at easdem, si quando exstingui ac perire contigerit, tum sæpe ventos ac procellas, uti nunc, excitare, sæpe auras pestilentiæ veneno inficere consueverunt. Illic porro insulam quamdam esse, ubi vinctum Saturnum altoque somno consopitum Briareus custodiat : novum enim hoc somni vinculum adversus eum excogitatum fuisse. Eidem vero

A ἦν πολλοῖς ἀπ' ὀνόματος. Δὶς μὲν οὖν κληθέντα, σιωπῆσαι, τὸ δὲ τρίτον ὑπακοῦσαι τῷ καλοῦντι· καὶ ἐκεῖνον ἐπιτείναντα φωνὴν εἰπεῖν· Ὑπόταν γένῃ κατὰ τὸ Παλῶδες, ἀπάγγειλον ὅτι Πὰν ὁ μέγας τέθνηκεν. Τοῦτο ἀκούσαντας ἔφη πάντας ἐκπλαγῆναι, καὶ διδόντας ἑαυτοῖς λόγον, εἴτε ποιῆσαι βέλτιον ἦν τὸ προστεταγμένον εἴτε μὴ πολυπραγμονεῖν, ἀλλ' ἐᾷν, οὕτω γνῶναι τὸν Θαμνοῦν· εἰ μὲν εἴη πνεῦμα, παραπλεῖν ἡσυχίαν ἔχοντα, νηνεμίας [a] καὶ γαλήνης περὶ τὸν τόπον γενομένης, ἀνειπεῖν, ἃ ἤκουσεν. Ὡς οὖν ἐγένετο κατὰ τὸ Παλῶδες, οὔτε πνεύματος ὄντος, οὔτε κλύδωνος, ἐκ πρύμνης βλέποντα τὸν Θαμνοῦν πρὸς τὴν γῆν, εἰπεῖν, ὥσπερ ἤκουσεν, ὅτι Πὰν ὁ μέγας τέθνηκεν, ὀφθῆναι [b] δὲ παυσάμενον αὐτὸν, καὶ γενέσθαι μέγαν οὐχ ἑνὸς,
B ἀλλὰ πολλῶν στεναγμὸν, ἅμα θαυμασμῷ μεμιγμένον. Οἷα δὲ πολλῶν ἀνθρώπων παρόντων, ταχὺ τὸν λόγον ἐν τῇ Ῥώμῃ σκεδασθῆναι, καὶ Θαμνοῦν γενέσθαι μετάπεμπτον ὑπὸ τοῦ Τιβερίου Καίσαρος· οὕτω δὲ πιστεῦσαι τῷ λόγῳ τὸν Τιβέριον, ὥστε διαπυνθάνεσθαι καὶ ζητεῖν περὶ τοῦ Πανός· εἰκάζειν δὲ τοὺς περὶ αὐτὸν φιλολόγους συχνοὺς ὄντας τὸν ἐξ Ἑρμοῦ καὶ Πηνελόπης γεγενημένον. Ὁ μὲν οὖν Φίλιππος εἶχε τῶν παρόντων ἑνίους μάρτυρας, Αἰμιλιανοῦ τοῦ γέροντος ἀκηκοότας· ὁ δὲ Δημήτριος ἔφη τῶν περὶ τὴν Βρετανίαν νήσων εἶναι πολλὰς ἐρήμους σποράδας, ὧν ἐνίας δαιμόνων καὶ ἡρώων ὀνομάζεσθαι· πλεῦσαι δὲ
C αὐτὸς ἱστορίας καὶ θέας ἕνεκα πομπῇ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν ἔγγιστα κειμένην τῶν ἐρήμων, ἔχουσαν οὐ πολλοὺς ἐποικοῦντας, ἱεροὺς δὲ καὶ ἀσύλους πάντας ὑπὸ τῶν Βρετανῶν ὄντας. Ἀφιγμένου δὲ αὐτοῦ νεωστὶ, σύγχυσιν μεγάλην περὶ τὸν ἀέρα, καὶ διοσημίας πολλὰς γενέσθαι, καὶ πνεύματα καταῤῥαγῆναι, καὶ πεσεῖν πρηστῆρας. Ἐπεὶ δ' ἐλώφησε, λέγειν τοὺς νησιώτας ὅτι τῶν κρειττόνων τινὸς ἔκλειψις γέγονεν. Ὡς γὰρ λύχνος ἀναπτόμενος, φάναι, δεινὸν οὐδὲν ἔχει, σβεννύμενος δὲ πολλοῖς λυπηρός ἐστιν· οὕτως αἱ μεγάλαι ψυχαὶ τὰς μὲν ἀναλάμψεις εὐμενεῖς καὶ ἀλύπους ἔχουσιν, αἱ δὲ σβέσεις αὐτῶν καὶ φθοραὶ, πολλάκις μὲν, ὡς νῦν, πνεύματα καὶ χαλάζας τρέφουσι (42), πολλάκις δὲ λοιμικοῖς πάθεσι τὸν ἀέρα φαρμάττουσιν. Ἐκεῖ μέντοι μίαν εἶναι νῆσον, ἐν ᾗ τὸν Κρόνον καθεῖρχθαι φρουρούμενον ὑπὸ τοῦ Βριάρεω καθεύδοντα· δεσμὸν γὰρ αὐτῷ τὸν ὕπνον μεμη-
D χανῆσθαι. Πολλοὺς δὲ περὶ αὐτὸν εἶναι δαίμονας ὑπαδοὺς καὶ θεράποντας. Τοσαῦτα δὲ ὁ Πλούταρχος. Ἐπιτηρῆσαι δὲ ἄξιον τὸν καιρὸν, ἐν ᾧ φησι τὸν θάνατον γεγονέναι τοῦ δαίμονος. Οὗτος δὲ ἦν ὁ κατὰ Τιβέριον, καθ' ὃν ὁ ἡμέτερος Σωτὴρ, τὰς σὺν ἀνθρώποις ποιούμενος διατριβὰς, πᾶν γένος δαιμόνων ἐξελαύνειν τοῦ τῶν ἀνθρώπων ἀναγέγραπται βίου· ὥστε ἤδη τινὰς τῶν δαιμόνων γονυπετεῖν αὐτὸν, καὶ ἱκετεύειν μὴ τῷ περιμένοντι αὐτοὺς ταρτάρῳ παραδοῦναι. Ἔχεις οὖν καὶ τῆς τῶν δαιμόνων καθαιρέσεως τὸν χρόνον, οὐκ ἄλλοτε ἐξ αἰῶνος ἱστορηθείσης· ὥσπερ οὖν καὶ τῆς ἀνθρωποθυσίας τῶν ἐθνῶν τὴν κατάλυ-

[a] add. δέ. [b] *Ισ.* οὐ φθῆναι.

(42) *Χαλάζας τρέφουσι.* Plutarch., ζάλας τρέπουσι.

Digitized by Google

σιν οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὸ προελθὸν εἰς πάντας ἀνθρώπους κήρυγμα τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας γεγενημένην. Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν ἀπὸ τῆς νεωτέρας ἱστορίας ἐληλέγχθω.

famulos administrosque dæmones præsto esse quam plurimos. » Hactenus Plutarchus. Sed operæ pretium fuerit, tempus observare, quo dæmonis istius interitum contigisse narrat. Id enim imperante Tiberio **208** factum est, quo tempore dæmones a Servatore nostro inter homines agente jam tum ex humana vita pelli ejicique cœpisse divina scribit historia : cum etiam genu flexo nonnulli jam eum obsecrarent, uti ne exspectantibus sese inferis addiceret. Ergo certum quoque ac definitum tempus habes exterminatorum dæmonum, quos ante illud nunquam ex omni memoria fugatos esse legimus : quemadmodum nec ante sublatam fuisse ostendimus communem apud gentiles mactandorum hominum consuetudinem, quam evangelicæ doctrinæ prædicatio universum orbem complevisset. Atque hæc coarguendæ dæmonum fraudi ex recentiorum historiis deprompta sufficiant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ τῶν παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησι μνημονευομένων χρηστηρίων.

Ἀλλ' ἐπεὶ μὴ τοῖς πᾶσι γνώριμα τυγχάνει τὰ εἰρημένα, εὖ μοι δοκεῖ ἐντεῦθεν ἐπὶ τὰ πᾶσι πρόδηλα τοῖς φιλολόγοις μεταβῆναι, καὶ τοὺς παλαιτάτους τῷ χρόνῳ χρησμοὺς ἐξετάσαι, ἀνὰ στόμα πάντων Ἑλλήνων ᾀδομένους, κἀν ταῖς κατὰ πόλιν διατριβαῖς τῆς ἐπὶ παιδείᾳ φοιτῶσι παραδιδομένους. Ἄνωθεν τοίνυν ἀναλαβὼν τὰς παλαιὰς ἱστορίας, ἐπίσκεψαι οἷα ὁ Πύθιος Ἀθηναίοις χρᾷ λοιμῷ πιεσθεῖσι διὰ τὴν Ἀνδρόγεω τελευτήν. Ἐλοίμωξαν δὲ πάντες Ἀθηναῖοι δι' ἑνὸς ἀνδρὸς θάνατον, τῆς δ' ἐκ τῶν θεῶν ἐπικουρίας τυχεῖν ἠξίουν· τί ποτ' οὖν ὁ σωτὴρ αὐτοῖς καὶ θεὸς παραινεῖ; Τάχα που τις οἰήσεται δικαιοσύνης τοῦ λοιποῦ καὶ φιλανθρωπίας ἐπιμέλεσθαι, καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, ἢ μετανοεῖν ἐπὶ τῷ πλημμελήματι, καί τι τῶν ὁσίων καὶ εὐσεβῶν ἐκτελεῖν, ὡς ἂν τῶν θεῶν τούτοις ἱλασκομένων. Ἀλλὰ τούτων μὲν ἦν οὐδέν. Τί γὰρ δὴ καὶ μέλον ἦν τούτων τοῖς θαυμασίοις θεοῖς, μᾶλλον δὲ τοῖς παμπονήροις δαίμοσι; Πάλιν οὖν τὰ αὐτοῖς συγγενῆ καὶ οἰκεῖα, τὰ ἀνηλεῆ καὶ ὠμὰ καὶ ἀπάνθρωπα, λοιμὸν ἐπὶ λοιμῷ φασι, καὶ θανάτους ἐπὶ θανάτῳ. Κελεύει γοῦν ὁ Ἀπόλλων ἕτους ἑκάστου πέμπειν αὐτοὺς τῶν ἰδίων παίδων ἄῤῥενας ἑφήβους ἑπτά, καὶ θηλειῶν ἰσαρίθμους παρθένους, ἀνθ' ἑνὸς δέκα καὶ τέσσαρας ἀναιτίους καὶ ἀπράγμονας, οὐκ εἰσάπαξ, ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶν ἔτος τυθησομένους ἐν Κρήτῃ παρὰ τῷ Μίνῳ. Ὥστε καὶ μέχρι τῶν τοῦ Σωκράτους χρόνων πλέον ἢ πεντακοσίοις ὕστερον ἔτεσιν ὁ δεινὸς οὗτος καὶ ἀπανθρωπότατος δασμὸς μνήμην παρ' Ἀθηναίοις διεφύλαττε. Τοῦτο δὲ ἦν ἄρα τὸ καὶ Σωκράτει τὴν ἀναβολὴν τοῦ θανάτου πεποιημένον. Τίθησι γοῦν ἐμοῦ, καὶ ἀπελέγχει τὸν χρησμὸν εὖ μάλα τις τῶν νέων (43) ἀνδρικῷ λογισμῷ, γοήτων φορὰν (44) ἐν οἰκείῳ συγγράμματι πεποιημένος. Οὗ καὶ αὐτοῦ τῶν ῥωνῶν, ἀλλὰ μὴ τῶν ἐμῶν ἄκουε, πρὸς τὸν χρησμῳδὸν ὧδέ πως ἀποτεινομένου.

CAPUT XVIII.

De oraculis priscorum Græcorum prædicatione celebratis.

Nunc vero, quoniam ista non omnibus usque adeo nota sunt, libet inde ad ea progredi, quæ antiquitatis studiosum fugiant neminem, ac vetustissimi ævi oracula diligenter excutere, quæ Græcorum passim omnium ore jactata, iis etiam, qui disciplinæ causa cunctis in urbibus conveniunt, inculcari solent. Tu ergo veteres ab ultimis usque temporibus historias repetens, expende sis cujusmodi Atheniensibus, gravi ab Androgeo interitu pestilentia laborantibus responsum olim Pythius ediderit. Quippe Athenienses, hominis ob unius mortem, universi hac lue vexati, deorum opem votis ac precibus implorabant. Quid igitur iis consilii et Servator et Deus? uti æquitatem videlicet atque humanitatem, cæterasque virtutes in posterum colerent; aut criminis adducti pœnitentia sacri aliquid ac religiosi obirent, quibus rebus deorum offensio procurari solet. Nihil minus. Quorsum enim ista præclaris numinibus, vel potius conscleratis dæmonibus curæ sint? Rem igitur affinem sibi rursus et cognatam, hoc est ab omni misericordiæ sensu alienam, et immanitate teterrimam, pestem peste, mortibus mortem cumulari volunt. Jubet nimirum Apollo, suis e liberis mares ab iis septem quotannis impuberes mitti, feminasque virgines totidem; pro uno quatuordecim, insontes omnes nulliusque facinoris conscios, idque non semel tantum, sed **209** annis singulis apud Minoem immolandos. Atque apud Athenienses acerbissimi ac dirissimi tributi memoria, ad ætatem usque Socratis annos deinceps amplius quingentos servabatur. Nam id etiam in causa fuit, quamobrem ad aliquot dies mortem Socrati distulerint. Ejusmodi responsum a recentiore quodam, qui longam maleficorum seriem singulari libro texuit, non producitur modo, sed etiam peracri ac robusta disputatione luculente admodum

(43) *Τις τῶν νέων.* Œnomaus ille est, quem infra, p. 213, cap. 1, nominatim appellat, homo acer ac vehemens, qui cum in fraudem ab oraculo quodam inductus esset, oraculorum istorum vanitatem omnium in oculis defigere statuit.

(44) *Γοήτων φορὰν.* Ita omnes. At pag. 213, c. 2, alter ex manusc. habet φθορᾶς. Utrumque tamen repudiandum videtur et mutandum in φωρᾶς. Quæ vox, præstigiatorum investigationem et quasi deprehensionem significat. Quomodo legit Theodoret. lib. VI *De Græcor affection.*, p. 86, 22, ubi de Œnomao : Καὶ τὸ μὲν ξύγγραμμα, inquit, Φωρὰν γοήτων ὠνόμασε, id est, *ac suum illud opus, Præstigiatorum deprehensionem inscripsit.* Erit igitur hic, γοήτων φωρὰν ἐν οἰκείῳ συγγράμματι πεποιημένος, qui peculiari libro præstigiatorum deprehensionem instituit; et pag. 213, τὰ κατὰ τῆς τῶν γοήτων φωρᾶς, in sua illa *Præstigiatorum deprehensione* persequitur, et p. 254, ubi eadem quæ Theodoretus.

Digitized by Google

coarguitur. Audi ergo non meam, sed illius orationem adversus oraculi hujus auctorem nunc in modum invehentis.

CAPUT XIX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Adversus Apollinem, quod septem adolescentes puellasque totidem in Cretam jugulandos ab Atheniensibus mitti iusserit.

Πρὸς τὸν Ἀπόλλω κελεύσαντα δὶς ἑπτὰ παῖδάς τε καὶ κόρας σφαγησομένους ἐκπέμπεσθαι τοῖς Κρησὶν ὑπὸ Ἀθηναίων.

« Quid autem, inquit, nonne Athenienses, Androgeo cædis auctores, ac propter eam pestilentia laborantes, sese criminis admissi pœnitere fatebantur? aut si ne id quidem, nonne tamen verius fuit, hanc ut iis pœnitentiam imperares, quam ut hoc responsi dares,

« Τί δ' οὐκ Ἀθηναῖοι, τὸν Ἀνδρόγεων ἀποκτείναντες, καὶ λοιμώξαντες ἐπὶ τούτῳ, εἶπον ἂν μετανοεῖν; ἢ μὴ λεγόντων, οὗ σε προσῆκον ἦν εἰπεῖν. μετανοεῖτε, μᾶλλον, ἢ·

Tum vos dira fames, atque inclementia pestis
Deseret, ac tristes melior Deus exuet iras:
Cum vestro e numero, scelerisque piacula vestri,
Quæ sors cunque petet, seu mas seu femina cedat,
Corpora pontus aget magni Minois ad urbem.

Λοιμοῦ καὶ λιμοῦ τέλος ἔσσεται, ἦρ περ ἑαυτῶν
Σώματ' ἀπὸ κλήρου ἄρρεν καὶ θῆλυ νέμητε
Μίνωι, εἰς ἅλα δῖαν ἀποστέλλοντες, ἀμοιβὴν
Τῶν ἀδίκων ἔργων· οὕτω θεὸς ἵλαος ἔστιι.

Mitto enim vos ob unum Androgeo Athenis defunctum vehementius commoveri, tot aliis et ubique gentium et quotidie morientibus, obdormiscere. Enimvero, quod probe scires, Minoem per id tempus, et maris imperium tenere, et ingenti potestate præditum esse, et ab universa Græcia coli adeoque amantissimum æquitatis ac legislatorem optimum, quin etiam ab Homero et magni Jovis socium, et apud inferos judicem habitum ac prædicatum esse: idcirco has tibi pœnas in hominis gratiam exigendas putasti. Verum ista quoque nihilominus quam vos ipsi prætereo: non tantum **210** cædis auctoribus prætermissis, innocentes vobis certum ad exitium ablegatos esse; verum etiam ad ejusmodi virum ablegatos, quem communem hominum omnium judicem creare statueratis, qui tamen ne hac quidem in causa veram sententiam ferre potuisset. At quot tandem a vobis juvenes Athenas eorum in locum summitti oporteret, quos ut parentaretis Androgeo, nefarie jugulastis? » Porro, quam multis Apollo responsorum ambiguitate necem attulerit, replicata Heraclidarum historia, idem scriptor sequenti oratione coarguit.

Ἐῶ γὰρ τὸ, Ἀνδρόγεω μὲν Ἀθήνῃσιν ἀποθανόντες, ὑμᾶς ἀγανακτεῖν, τῶν δὲ τοσούτων καὶ πανταχόθεν [a] καὶ πάντοτε, καθεύδειν. Καίτοι εἰδὼς, ὅτι ἐθαλασσοκράτει τότε ὁ Μίνως, καὶ μέγα ἐδύνατο, καὶ πᾶσα ἡ Ἑλλὰς αὐτὸν ἐθεράπευε, καὶ ἦν καὶ διὰ τοῦτο [b] δικαιότατος, καὶ νομοθέτης ἀγαθὸς, καὶ Ὁμήρῳ ἐδόκει Διὸς μεγάλου εἶναι ὀαριστὴς, καὶ ἀποθανὼν, ἐν ᾅδου δικαστὴς· καὶ σὺ διὰ τοῦθ' ὑπὲρ αὐτοῦ τὰς δίκας ταύτας εἰσεπράττου. Ἀλλὰ παραλείπω γε οὐδὲν ἧττον ταῦτα ὑμῶν· καὶ ὅτι, τοὺς φονεῖς ἐάσαντες, τοὺς οὐδὲν αἰτίους πέμπειν ἐκελεύετε ἀποθανουμένους· καὶ τοῦτ' ἐπ' ἄνδρα, ὃν ἀναδεικνύναι ἐμέλλετε κοινὸν ἀνθρώπων δικαστὴν, ὃς οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ἠπίστατο δικάσαι. Καίτοι πόσους ὑμεῖς οἱ θεοὶ ἀντὶ τούτων τῶν κορῶν [c] δίκαιοι πέμπειν ἐστὲ Ἀθηναίοις, οὓς ἀδίκως ὑπὲρ Ἀνδρόγεω ἀπεκτείνατε; » Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος συγγραφεὺς, ὁπόσοις ὁ Ἀπόλλων διὰ τῆς τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίας θανάτου αἴτιος γέγονε, τὴν ἀμφὶ τοὺς Ἡρακλείδας, ἀναλαβὼν ἱστορίαν, εὐθύνει λέγων οὕτως.

CAPUT XX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Pluribus Apollinem responsorum ambiguitate mortis causam fuisse.

Ὡς πολλῶν θανάτου γέγονεν αἴτιος ὁ Ἀπόλλων διὰ τῆς τῶν χρησμῶν ἀμφιβολίας.

« Et quoniam, inquit, hanc semel attigimus disputationem, age, huc quoque spectantem Heraclidarum historiam persequemur. Iis enim cum aliquando per Isthmum in Peloponnesum irrumpere molientibus, frustra conatus laborque cessisset, Aristomachus Aridæi filius, quod pater in eadem irruptione occidisset, ad te venit de suscipiendo itinere consulturus: eadem enim, qua pater ante suus, cupiditate tenebatur. Hoc autem ab te responsi tulit,

« Ἐπεὶ δέ πως ἐπεμνήσθην τοῦδε τοῦ λόγου, φέρε, τὰ καθήκοντα διέλθω τοῦ κατὰ τοὺς Ἡρακλείδας διηγήματος. Οὗτοι γάρ ποθ' ὡρμημένοι κατὰ τὸν Ἰσθμὸν, εἰσβαλεῖν εἰς Πελοπόννησον, ἐσφάλησαν. Ἀριστόμαχος οὖν ὁ Ἀριδαίου, ἐπειδὴ ὁ Ἀριδαῖος ἐτεθνήκει ἐν τῇ εἰσβολῇ, ἔρχεται ἀκουσόμενος παρὰ σοῦ περὶ τῆς ὁδοῦ· ἐπεθύμει δὲ ὥσπερ καὶ ὁ πατήρ. Σὺ δ' αὐτῷ λέγεις·

Per liquidas fauces palmam tibi numina monstrant.

Νίκην σοι φαίνουσι θεοὶ δι' ὁδοῖο στερύγων.

Is vero per Isthmum similiter irruptione tentata, pugnando occubuit. Tum infelix Temenus ejusdem filius eo proficiscitur, ex infortunatorum stirpe tertius, qui tibi eadem quæ Aristomacho patri spon-

Καὶ ὃς κατὰ τὸν Ἰσθμὸν ὥρμησεν ἐπιχειρεῖν, καὶ μάχῃ τελευτᾷ. Τούτου δὲ υἱὸς ὢν ὁ Τήμενος κακοδαίμων, ἦκεν ἐκ κακοδαιμόνων τρίτος· σὺ δ' αὐτῷ παρεγγυᾷς, ἃ καὶ Ἀριστομάχῳ τῷ πατρὶ, καὶ ὅσα

[a] γρ. πανταχόθι. [b] ἴσ. ἐπὶ τούτῳ. [c] ἴσ. κούρων.

Digitized by Google

Ἄλλα. Κἀκεῖνός σοι, ἔφη (44'), πεισθεὶς, ἀπέθανεν ἐν τῇ εἰσβολῇ. Καὶ σὺ ἔφης· Οὐ κατὰ γῆν λέγω στενυγρὴν, ἀλλὰ κατὰ τὴν εὐρυγάστορα. Ἐπειδὰν χαλεπὸν ἦν εἰπεῖν κατὰ τὴν θάλασσαν, κἀκεῖνος ᾖει κατὰ τὴν θάλασσαν, δόξαν ἐμποιήσας[a], ὅτι κατὰ γῆν εἰσίοι, καὶ μέσον στρατοπεδεύεται ναυβάτου καὶ τοπαίου, καὶ διακοντίζει Κάρνον ἱππότην Φυλάνδρου τὸν Αἰτωλόν· εὖ, ἐμοὶ δοκεῖ. ποιῶν. Καὶ ἐπειδὰν συνεκύρησε νόσος πλησία, καὶ ἀπέθανεν Ἀριστόδημος, πάλιν ἐπανεχώρουν, καὶ ὁ Τήμενος ἐλθὼν ἀπεμέμφετο τῇ ἀποτυχίᾳ· καὶ ἤκουσεν, ὅτι ποινὴν ἀνεμάξατο τοῦ θείου ἀγγέλου, καὶ τὸ ὑπὲρ τῆς εὐχῆς Ἀπόλλωνι Καρνίῳ ποίημα τὸ διὰ τοῦ χρησμοῦ λέγον·

denti obsecutus, simili quoque, dum irrumpere nititur, morte perit. Hic tu, Non per terram, inquis, angustam humidamque dico, sed per late patens mare. Quoniam molestum erat, per mare nominatim dicere, idque si diceres, futurum videbas uti maritimum iter ille susciperet; hanc ei mentem injecisti, ut terrestri itinere sibi proficiscendum putaret. Itaque nautam inter ac terrestrem medius, castra metatur, et Carnum equitem Ætolum genere, Phylandri filium jaculo trajicit. Nec injuria, ut mihi quidem videtur. Cum autem repentinus continuo morbus ingruisset, eoque sublatus Aristodemus fuisset, iisque propterea reversis, iterum Temenus de infesto casu quereretur, hoc responsum accepit, eas abs sese ob interemptum nuntium divinum pœnas expetitas fuisse; simulque carmen audivit, quo votum Apollini Carnio nuncupare conceptis **211** oraculi verbis jubebatur,

Ἄγγελον ἡμέτερον κτείνας ἀνεμάξαο ποινήν. *Legati has nostri solvis pro sanguine pœnas.*

Τί οὖν, φησὶν ὁ Τήμενος; τί χρὴ ποιεῖν; καὶ πῶς ἂν ἱλασαίμην ὑμᾶς;

Quid ergo rerum, inquit Temenus, fieri abs me oportet? aut qua vestram offensionem ratione procurabo?

Εὔχεο Καρνίῳ τελέειν σέβας Ἀπόλλωνι. *Carnio supplex Phœbo sacra concipe vota.*

Ὦ μιαρώτατε καὶ ἀναισχυντότατε μάντι. Εἶτ' οὐκ ἠπίστασο, ὅτι διαμαρτήσεται τῆς στενυγρῆς ὁ τὴν στενυγρὴν ἀκούσας; Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐπιστάμενος χρᾷς, ἔπειτα περιορᾷς διαμαρτάνοντα. Ἀλλ' ἀμφίβολος ἡ στενυγρὴ, ὅπως νικήσαντι μὲν αἴτιος εἶναι δοκῇς νίκης, ἡττηθέντι δὲ μηδὲν αἴτιος εἶναι ἥττης, ἔχῃς δὲ ἀποφυγεῖν ἐπὶ τὴν εὐρυγάστορα. Ἀλλ' ἦκεν ἄνθρωπος ἐπὶ τὴν εὐρυγάστορα, καὶ οὐκ ἔτυχεν. Εὕρηται πάλιν εἰς ἀποφυγὴν, Κάρνος ἄγγελος ἀποθανών. Καίτοι πῶς, ὦ κράτιστε, ὁ κηδόμενος οὕτω τοῦ Κάρνου, ἄλλοις μὲν αὐτὸν θεοφορεῖσθαι ἐκέλευες, ἑαυτῷ δὲ οὔ; καὶ δέον σώζειν ἕνα ὄντα Κάρνον, αὐτόν τε περιεῖδες, καὶ ἐναποθανόντι αὐτῷ Ὁμηρικὴν νόσον ἐνέβαλες[b] εἰς τὸ πλῆθος, καὶ εὐχὰς ἐπὶ τῇ νόσῳ ἀφῆγον; Εἰ δ' εὐχόμενος οὐδὲν ἤνυεν, ἄλλο τι ἂν ἐξεύρητο ἔκκος τῷ σῷ σοφίσματι, καὶ οὐδέποτ' ἂν ἐλήξατε οἱ μὲν ἐρωτῶντες, σὺ δὲ σοφιζόμενος· ἵνα καὶ νικῶσι καὶ ἡττωμένοις ᾖς ἀφώρατος κακουργῶν. Ἱκανὸν γὰρ τὸ πάθος καὶ ἡ ἐπιθυμία παραβουκολῆσαι, ὡς μηδ' εἰ χιλιάκις σφαγεῖεν, ἀπιστεῖν σοι ποιῆσαι. » Τούτοις ἄξιον ἐπισυνάψαι τὰ περὶ Κροῖσον. Λυδίας οὗτος ἐβασίλευεν, ἄνωθεν ἐκ παλαιῶν εἰς αὐτὸν ἥκουσαν παραλαβὼν τὴν ἀρχήν· εἶτά τι πλέον τῶν προγόνων κατορθώσειν ἐλπίσας, τοὺς θεοὺς εὐσεβεῖν διενοήθη· καὶ διὰ πείρας ἐλθὼν, ἁπάντων τὸν ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλω προκρίνει, κἄπειτα χρατῆρσι καὶ πλίνθοις χρυσαῖς, ἀναθημάτων τε μυρίων πλήθει κοσμήσας τὸ ἱερὸν, τῶν πανταχοῦ γῆς ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πλουσιώτατον ἀπέφηνεν, οὐδ' ὅσα πρὸς θυσίας ἐξήρκει παραλιπὼν τῇ μεγαλοψυχίᾳ. Ἐπειδὰν οὖν τὰ τοσαῦτα προδεδάνειστο τῷ θεῷ, ταῖς τῆς εὐσεβείας εἰκότως ὁ Λυδὸς ἐπιθαρσῶν μεγαλουργίαις, στρατεῦσαι ἐπὶ Πέρσας διανοεῖται, αὐξῆσαι τὴν ἀρχὴν εἰς μέγα, τῇ τοῦ Θεοῦ συμμαχίᾳ προμηθούμενος. Τί οὖν

Legati has nostri solvis pro sanguine pœnas.

Carnio supplex Phœbo sacra concipe vota.

Quid tu vates, scelestissime atque impudentissime? Nesciebas, cum angustæ semitæ nomen audiisset, futurum ut in ejus delectu aberraret? Tu id tamen probe sciens hoc responsi dare non desinis, eumque falli postea et aberrare sinis. At nimirum, ambigua callis angusti voce hoc sequebaris, ut si vinceret, victoriæ auctor haberere; sin vinceretur, causam hujus cladis nullam sustineres, dum ad late patentis maris interpretationem confugeres. Verum et isthuc quoque late patens mare subiit, nec tamen voti compos evasit. Hic tu scilicet alterum denuo diverticulum excogitas, Carni nuntii cædem. At quomodo tamen, deorum optime, tu qui Carni salutem usque adeo caram habebas, aliorum causa divino eum afflari spiritu voluisti, noluisti sua? quomodo Carnum duntaxat unum servari cum oporteret, eum interire passus es, ac propter ejusdem interitum, et Homericam illam in exercitum pestilentiam immisisti, et certas averruncando morbo preces indixisti? Quibus ille profecto si nihil egisset, alius continuo sophismati vestro color, alia species inventa esset, finemque nullum unquam fecissetis, consulendi quidem illi, tu vero cavillandi, ut ne seu vincerent, seu vincerentur, præstigiarum in te quidquam deprehendi, fraudisque posset. Quippe satis omnino virium ad illos in ejusmodi errorem inducendos vehementior cupiditatis æstus habuisset, qui nunquam eos fidem tibi, vel si centies jugulandi forent, non habere pateretur. » Iis æquum subjungere fuerit, quæ Crœso postea contigerunt. Regnabat is in Lydia, quod a majoribus imperium acceperat, longa jam ac perpetua serie propagatum. Idem in amplioris, quam illi nacti essent, ac secundioris fortunæ spem

[a] *Ισ.* ἐνεποίησας. [b] *Ισ.* ἐνέβαλλες.

(44) Delendum ἔφη monet Vigerus.

Digitized by Google

erectus, præcipua deos religione colere statuerat. Itaque vi ac numine omnium explorato, Delphicum Apollinem cunctis anteposuit, sicque paulo post aureis cum pateris, tum lateribus, nec non infinita donariorum multitudine templum ejus exornavit, ut opibus ac divitiis, longe quotquot toto passim orbe visebantur, brevissimo tempore superarit, ne omissa quidem iis, usque eo magnificentiæ progressus est, quæ ad sacrificia peragenda cumulate sufficerent. Tot igitur tantisque sumptibus numinis in gratiam ante factis, Lydus imperator tam egregiis fretus (nec sane immerito) pietatis suæ **212** monimentis, expeditionem adversus Persas molitur, ea spe, uti summum imperio suo decus auxilio numinis adjungeret. Quid autem præclarus vates? Ille ipse qui Delphis colebatur, Pythius ille, ille Amicitiæ Præses, clientem suum adeo religiosum, quique ad unum se confugerat, non ditione tantum aliena non auget, sed etiam exuit evertitque sua; non prudens opinor ac sciens, sed rerum futurarum ignorantiæ (nec enim præscius futuri deus, utpote qui ne deus quidem esset, nec alia vis ulla homine major, responsum unquam suum veteratorie partem in utramque flexisset), unoque hoc fere versiculo:

Crœsus Halyn superans, magnam pervertet opum vim,

tantum illud tamque diuturnum Lydiæ regnum, quod a majoribus ad religiosum hominem hæreditario jure devenerat, funditus exscindit, cum ejusmodi fructu, regis deorum amantissimi eximiam erga se voluntatem pietatemque compensans. Atque id quam acrem et iracundam a laudato scriptore, nec injuria, orationem expresserit, accipe.

A ὁ θαυμάσιος (45) χρησμῳδός; αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ἐν Δελφοῖς, ὁ Πύθιος, ὁ Φίλιος, τὸν ἱκέτην, τὸν εὐσεβῆ, τὸν πρόσφυγα, οὐχ ὅπως τῆς ἀλλοτρίας τυχεῖν ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς οἰκείας ἐκπεσεῖν παρασκευάζει, οὕτι ἑκών, ἔμοιγε δοκεῖ, ἀγνοίᾳ δὲ μᾶλλον τοῦ ἀποβησομένου (μὴ γὰρ τὸ μέλλον εἰδὼς ὁ θεὸς, ἐπεὶ μηδὲ θεὸς ἦν, μηδέ τις ἀνθρώπου κρείττων δύναμις, ἐπὶ θάτερα σοφιστικῶς τὸν χρησμὸν ἡρμόσατο), καὶ μονονουχὶ φήσας·

B *Κροῖσος, Ἅλυν διαβὰς, μεγάλην ἀρχὴν κατα-*
[λύσει,

τὴν ἐκ προγόνων διαδοχῆς εἰς τὸν εὐσεβῆ κατειληφυῖαν τῆς Λυδίας ἀρχὴν, μεγάλην οὖσαν καὶ πολυχρόνιον, καταστρέφει, τῆς ἄγαν περὶ αὐτὸν σπουδῆς τοῦτον ἀποδοὺς τῷ θεοφιλεῖ τὸν καρπόν. Ἐπὶ τούτοις ὁ συγγραφεὺς οἷα οὐκ ἀλόγως διαγανακτεῖ, ἄκουε.

CAPUT XXI.

Eumdem Apollinem responsi ambiguitate causam fuisse cur imperio suo Crœsus exciderit.

« Tu nimirum, inquit ille, qui, quæcunque arena æstimari debent, omnia pervides, boni nosti nihil: nidorem quippe durioris, coctæque testudinis tuam in mentem subire, notitia est non pluris quam arenæ pretio æstimanda: et quanquam ne vera quidem illa fuit, tamen et superbo congruebat et impudenti, quique cum ob inanes istas cognitiones supercilium tolleret, tum Crœso Lydio illi mancipio, uti ne se parvi penderet, persuadere conaretur. Is enim hunc in modum explorata responsi tui certitudine, paulo post ex te quæsiturus erat, num in Persas expeditionem adornaret, teque adeo in furoris cupiditatisque suæ causa consiliarium adhibiturus. Te vero nihil puduit, hoc ei responsi dare,

Crœsus Halyn superans, magnam pervertet opum vim.

Non perperam id quidem, quod utrumque sus-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὡς καὶ τῷ Κροίσῳ τῆς οἰκείας ἀρχῆς ἐκπεσεῖν δι' ἀμφιβόλου χρησμοῦ κατέστη αἴτιος.

« Ἔοικας δὴ ὡς ἀληθῶς τὰ μὲν ὅσα ψάμμου ἄξιά (46) ἐστιν εἰδέναι, καλὸν δὲ μηδὲν εἰδέναι. Τὸ γοῦν ὁσμὴν ἐς φρένας σὰς ἐλθεῖν κρατερίνοιο χελώνης (46') ἐψομένης, C ψάμμου ἄξιον ἐπίστημά ἐστιν· οὐκ ἀληθὲς μὲν ὂν (47) οὐδ' αὐτὸ, ἀλλὰ προσεοικός γε ὅμως τῷ ἀλαζόνι καὶ ἀναιδεῖ, καὶ ἐπὶ τοῖς κενοῖς οἰδήμασι [a] τὴν ὀφρὺν ἐπαίροντι, καὶ τὸ Λύδιον ἀνδράποδον τὸν Κροῖσον πείθοντι μὴ καταφρονεῖν αὐτοῦ· ὃς μετ' ὀλίγον ἐπὶ τῇ πείρᾳ, ἔμελλεν ἐρωτᾶν σε, εἰ στρατεύει ἐπὶ Πέρσας, καὶ σύμβολον [b] ποιεῖσθαι ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ μανίας καὶ πλεονεξίας. Ὃ οὐκ ὤκνησας εἰπεῖν·

Ὅτι, Ἅλυν διαβὰς, μεγάλην ἀρχὴν καταλύσει.

D Ἐκεῖνο μέντοι εὖ ποιῶν, ὅτι σοι οὐδὲν ἔμελλεν,

[a] γρ. εἰδήμασι. [b] γρ. σύμβουλον.

(45) *Τί οὖν ὁ θαυμάσιος.* Affinia Theodoret. lib. cit., p. 139, 52: Καὶ ταῦτα ὁ Πύθιος δέδρακεν, inquit, πολυτάλαντα παρ' ἐκείνου δεξάμενος δῶρα. Δυοῖν τοίνυν θάτερον· ἢ ἀλαζών ἐστιν, ἢ ἀχαρίστος· ἢ γὰρ ἃ μὴ οἶδεν, εἰδέναι βρενθύεται, ἢ ἐπιστάμενος, ἐκὼν γε ἀδικεῖ τοὺς θεραπεύειν ἐσπουδακότας. Adi Herodot. lib. I, p. 28, ubi regia plane donaria leguntur, quibus Delphici Apollinis templum Crœsus ornabat; et p. 42, ubi suam Apollini vanitatem ac perfidiam objicit, legatosque suos quærere nominatim jubet: Εἰ ἀχαρίτοισι νόμος εἶναι τοῖσι Ἑλληνικοῖσι θεοῖσι. Leges ibidem improbi dæmonis apologiam.

(46) *Ὅσα ψάμμου ἄξια.* Subobscure videtur illud αἰνίττεσθαι Apollonis ejusdem responsum, quod infra pag. 204 dimidiatum; apud Herodot. lib. I, pag. 20, integrum citatur, et apud Suidam v° Κροῖσος,

Οἶδα δ' ἐγὼ ψάμμου τ' ἀριθμόν, etc.

Quod proœmium repetit Œnomaüs infra, p. 230, leviter immutatum.

(46') *Κρατερίνοιο χελώνης.* Herodot. ibid. responsum illud conceptum refert, quo quid certo die apud Crœsum fieret, Pythius indicabat.

(47) *Οὐκ ἀληθὲς μέν ὄν.* Aliter Herodoto persuasum: Ὁ δὲ (Crœsus), ὡς τὸ ἐκ Δελφῶν ἤκουσεν, inquit loco citato, αὐτίκα προσεύχετό τε, καὶ προσεδέξατο, νομίσας μοῦνον εἶναι μαντήϊον τὸ ἐν Δελφοῖσι, ὅτι οἱ ἐξευρήκεε τὰ αὐτὸς ἐποίησε, etc., cum responso plane congruentia.

Digitized by Google

εἴ τι ἄτοπον πείσεται ὑπ' ἀμφιβόλου χρησμοῦ ἐπαρθεὶς ἐπ' ἀλλοτρίαν ἀρχήν· οὐδ' εἰ πικροί τινες ἄνθρωποι καὶ κακοήθεις, δέον ἐπαινεῖν σε ἐπὶ τῷ ἐκτραχηλίσαι μαινόμενον ἄνθρωπον, καὶ προσεγκαλοῖεν, ὡς οὐδὲ ἰσόῤῥοπον φωνὴν ἀφέντα [a], ἵν' ὀκνήσειεν καὶ βουλεύσαιτο ὁ Λυδός· ἀλλὰ καταλῦσαι καθ' ἕνα τρόπον νοεῖσθαι πρὸς τῶν Ἑλλήνων, οὐ τὸ τῆς οἰκείας ἀρχῆς ἐκπεσεῖν, ἀλλ' αὖ τὴν ἀλλοτρίαν περιποιήσασθαι. Ὁ μὲν γὰρ ἡμίμηδος, ἢ ἡμιπέρσης Κῦρος, ἢ ὁ μητρόθεν μὲν ἐκ τυραννικοῦ, πατρόθεν δὲ ἐξ ἰδιωτικοῦ γένους ἡμίονος (48) ὢν ἐν τῷ αἰνίγματι, παρεμφαίνει μὲν τὴν ἔκτυφον μοῦσαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄμαντιν μαντικήν, εἴπερ οὐκ ἤδη (49) μὴ οὐ συνήσοντα τοῦ αἰνίγματος ὁ μάντις. Εἰ δ' οὐχ ὑπὸ ἀγνοίας, ἀλλ' ὑπὸ τρυφῆς καὶ πονηρίας ἔπαιζε, βαθαὶ οἷα τὰ θεῖα παίγνιά ἐστιν! Εἰ δ' οὐδὲ τοῦτο, ἀλλ' ὅτι ἐχρῆν οὕτω γενέσθαι, ἀνιερώτατος μὲν οὗτος λόγων σοφιστικῶν· τί δ' ὅμως, εἰ οὕτως ἐχρῆν γενέσθαι, σὺ ὁ δύστηνος ἐν Δελφοῖς καθέζῃ τὰ κενὰ καὶ μάταια ᾄδων; Τί δέ σου ὄφελος ἡμῖν; τί δὲ μαινόμεθα οἱ πανταχόθεν τῆς γῆς ἐπὶ σὲ ἰόντες; τί δὲ σὺ κνηφίας (50); » Τοιαῦτα τῆς Οἰνομάου παῤῥησίας τὰ κατὰ τῆς τῶν γοήτων φορᾶς, κυνικῆς οὐκ ἀπηλλαγμένα πικρίας· οὐδὲ γὰρ δαίμονος, μὴ ὅτι θεοῦ, τοὺς παρ' Ἕλλησι θαυμαζομένους χρησμοὺς εἶναι βούλεται, γοήτων δ' ἀνδρῶν πλάνας καὶ σοφίσματα ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν πολλῶν ἐσκαιωρημένα· ὧν ἐπείπερ ἅπαξ ἐμνήσθημεν, οὐδὲν ἂν γένοιτο ἐμποδὼν τοῦ καὶ ἑτέρων ἐλέγχων ἐπακοῦσαι καὶ πρώτου γε, δι' οὗ φησιν ὁ αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ Κλαρίου Ἀπόλλωνος ἠπατῆσθαι, γράφων ὧδε·

A que deque haberes, seu quid inepte moliretur, ad invadendum alienum imperium ambiguo incitatus oraculo: **213** seu contumeliosi forte malitiosi quo nonnulli, cum tibi ob furiosum hominem consilio tuo præcipitem actum, laus ab iis prædicatio que deberetur, hoc insuper crimini tibi darent, quo ne vocem quidem protulisses in utramque significationem æqualiter propendentem, uti Lydus ille justam dubitandi atque amplius quærendi causam haberet: sed tuum illud καταλῦσαι, hoc est, evertere, uno duntaxat apud Græcos sensu usurpetur, nec jam de imperio deturbari suo, sed alienum præterea suam in potestatem redigere significet. Nam Cyrus ille quidem semimedus aut semipersa, seu mavis ejusmodi qui matrem si spectes, tyranB nico, sin patrem, privato genere satus esset; ille, inquam, hoc in ænigmate muli nomine adumbratus, non modo stolidum musæ tumorem ac fumum indicat, sed etiam divinationem divinationis expertem, si quidem vates vim ænigmatis ab illo rapi non posse nesciret. Sin autem cum id probe sciret, ei tamen hunc in modum, quæ sua cum petulantia est, tum malitia, ludere placuit; Papæ! quales dii ludos agunt! Denique, si ne id quidem, sed tantum quod ita rem evenire oportuerit; primum certe, profanum ille admodum sese probat, qui verbis ad ludificandum compositis abutatur: deinde, esto, rem ita evenire oportuerit; quid tu Delphis tamen, infortunate, sessitas, rebus vanis ac futilibus occinendis occupatus? Quid porro te nobis C opus? quæ nos intemperiæ tenent, quotquot ad te universo ex orbe concurrimus? quorsum denique tibi tot sacrificiorum nidorem? » Hæc Œnomaus summa libertate adversus istum præstigiatorum afflatum, quæ sane aliquid Cynicæ dicacitatis habent: utpote qui ne dæmonis quidem, nedum ut dei, quæ Græci tantopere suspiciunt, oracula esse velit, sed maleficorum hominum fraudes potius ac versutas argutias, ad vulgus in errorem inducendum malitiose comparatas. Et quoniam semel eorum meminimus, juverit aliorum insuper confutationes audire, atque illius in primis, quo se ipsum ideín Œnomaus ab Apolline Clario deceptum fuisse testatur his verbis:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὡς ἐπλάνων διὰ τῶν χρησμῶν παίζοντες τοὺς ἐρωτῶντας.

« Ἀλλὰ δὴ ἔδει τι καὶ ἡμᾶς τῆς κωμῳδίας μετασχεῖν, καὶ μὴ σεμνύνεσθαι ὡς οὐκ ἐμπεσόντας εἰς τὴν κοινὴν παραπληξίαν, καὶ τὴν ἐμπορίαν εἰπεῖν ἣν καὶ (50*) αὐτὸς περὶ σοφίας ἐνεπορευσάμεθα ἐκ τῆς Ἀσίας, ὦ Κλάριε, παρὰ σοῦ (51). Ἔστιν ἐν Τραχῖνι (52) αἴῃ κῆπος Ἡρακλήϊος πάντ' ἔχων θάλλοντα, πᾶσι δρεπόμενος πανημαδὸν (53),

CAPUT XXII.

Quemadmodum eos a quibus consulebantur illudentes, responsis suis in fraudem impellerent.

« Sed nimirum, inquit, nos etiam in comœdiæ partem vocari oportebat, ne nobis ipsi nimium placeremus, quod nobis communem hanc vesaniam declinare licuisset: easque adeo merces exponere, quas **214** ipsi quoque hac in sapientiæ negotiatione ex Asia tuo, Clarie, beneficio reportavimus. Herculeus quidam in Trachiniæ regione hortus est, in quo passim omnia germinant, quique cum omnium manibus,

[a] *Ισ.* ἀφέντι.

(48) *Ἡμίονος.* Ita responderat Pythius apud Herod.: *Ἀλλ' ὅταν ἡμίονος βασιλεὺς Μήδοισι γένηται, Καὶ τότε, Λυδὲ ποδαβρὲ, πολυψηφῖδα παρ' Ἕρ-* [μον *Φεύγειν, μηδὲ μένειν, μηδ' αἰδεῖσθαι κακὸς εἶναι.*

(49) *Ἤδη.* Ita γρ., et recte pro ἤδη.

(50) *Τί δὲ σὺ κνηφίας;* Ita omnes, nisi quod unus, *σοί* pro *σύ* legit. Mihi quidem τὸ *κνηφίας* ignota vox est. Quod sufficerem, aliud præter τί δέ σε κνίσας, occurrit nihil; et ἀκολουθία οὐκ ἀπροσδιόνυσος.

(50*) *Αὐτός.* Lege αὐτοῖ. Edit.

(51) *Παρὰ σοῦ.* Nulla hic erat ante distincti D quam tamen sententia maximam postulare videbatur. Oraculum enim, opinor, sequitur, quod bonum Œnomaum in errorem induxerat.

(52) *Ἐν Τραχῖνος.* Scriptum erat Τριχῆνος, et paulo post, Τριχῆνα. Sed alter manuscriptus habet Τραχῖνα. Quæ mihi lectio rectior visa est. V. infra p. 200.

(53) *Παρημαδόν.* Rara vox, si proba est; quæ πανῆμαρ, credo, significat. Quid si πανήδαμον, quod Hesychio est διὰ βίου?

Digitized by Google

. . . . *nullo non tempore passim*
Carpatur, tamen haud unquam decrescere visus,
Æternis augetur aquis.

A *Οὐδ' ὀλιζοῦται,*
Βέβριθε δ' ὑδάτεσσιν διηνεκέσσιν.

Ego igitur, ut audivi, continuo stolidus ac vecors, ab Hercule vana spe inflari ipse quoque ac propter Trachiniæ nomen, Hesiodicum aliquem Herculei horti passim germinantis sudorem, facilem vero solutamque vitam, propter florentis horti mentionem, animo somniare. Deinde, quærenti porro, num opem Superi laturi mihi essent, laturos unus e vulgo etiam jurejurando confirmavit. Certo enim se de Callistrato quodam, mercatore Pontico, qui simile abs te beneficium accepisset, audiisse. Quod ego postquam rescivi, quam id me graviter tulisse existimas, cum ab eo me hac possessione virtutis occupatum ac superatum putarem? Sed tamen hoc B in molestiæ sensu, in mercatorem istum inquirere cœpi, num ab Hercule blandius aliquanto, ac suavius ipse quoque habitus fuisset: quem ego nonnullo etiam labore vexari, et lucri cupiditate ductum, suaviorem aliquam ex eo lucro vitam sperare deprehendi. Quare, cum nostris geminas mercatoris istius rationes viderem, et oraculum et Herculem deinceps valere jussi, indignum ratus similem istorum subire fortunam, quorum præsentes quidem labores, mensas vero non nisi spe tenus viderem. At videlicet, neque latro, neque miles, nec amator, nec amasia, neque adulator, neque rhetor, neque sycophanta suum aliquod non habet oraculum. Nam ut cuique cupiditas inest, ita vel sibi laboriosum aliquid existimat, vel aliquid voC luptatis exspectat. » Quibus ille commemoratis pergit deinceps ostendere, quemadmodum iterum ac tertio consultos abs sese vates egregios, nihil omnium nosse, sed tantum orationis ambiguæ tenebris ignorantiam suam occultare compererit. Sic ergo loquitur.

Εἶτ' ἐγὼ ἀκούσας ὁ βάκηλος, καὶ αὐτὸς ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέος ἐφυσήθην, καὶ τοῦ Ἡρακληΐου κήπου θάλλοντος Ἡσιόδειόν τινα (54) ὀνειροπολῶν ἱδρῶτα διὰ τὴν Τραχῖνα, καὶ ῥηϊδίην αὖθις ζωὴν, διὰ τὸν θάλλοντα κῆπον. Εἶτά μοι ἐπερομένῳ, εἰ μοι συναίρονται οἱ θεοὶ, εἷς τις ἐκ τῶν πολλῶν λέγει, ἐπομνύμενος αὐτοὺς τοὺς συναιρομένους θεούς· ἢ μὴν περὶ [a] σοῦ ἀκηκοέναι αὐτὸς, τοῦτο Καλλιστράτῳ δεδομένον Ποντικῷ τινι ἐμπόρῳ. Ἐγὼ οὖν, ὡς ἤκουσα, πῶς οἶει, ἠγανάκτησα, ὡς δὴ τῆς ἀρετῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀποστερούμενος; Ἀλλὰ καίπερ ὅμως [b] δυσφορῶν ἀνεσκοπούμην τὸν ἔμπορον, εἴ τι κἀκεῖνος ἐθάλφθη ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους· ἐφαίνετο δὴ οὖν κἀκεῖνος πόνον τινὰ πονεῖν, καὶ κέρδους ἐφίεσθαι, καὶ βίον τινὰ ἡδὺν ἐκ τοῦ κέρδους προσδοκᾶν. Ὡς δ' ὁ ἔμπορος, ὡς ἐγὼ, ἐφαίνετο, οὐκ ἔτι τὸν χρησμὸν ἐδεχόμην, οὐδὲ τὸν Ἡρακλέα, ἀλλ' ἀπηξίουν τῶν αὐτῶν κοινωνεῖν, εἵς τε τοὺς παρόντας πόνους αὐτῶν ἀποβλέπων, καὶ τὰς ἐν ἐλπίδι φάτνας (55). Ἀλλ' οὐδ' ὁ ληστὴς ἄμοιρος ἐφαίνετο τοῦ χρησμοῦ, οὐδ' ὁ στρατιώτης, οὐδ' ἐρῶν ἀνὴρ, οὐδ' ἐρῶσα γυνὴ, οὐδὲ κόλαξ, ἢ ῥήτωρ, ἢ συκοφάντης. Ἑκάστῳ γὰρ ὡς ἐπιθυμεῖ ἡγεῖσθαι μὲν τὸν πόνον, προσδοκᾶσθαι δὲ τὴν εὐφροσύνην. » Ταῦτα ἐκθέμενος, εὐθὺς ἐπισυνάπτει ἑξῆς, ὡς καὶ δεύτερον ἐρωτήσας καὶ τρίτον, οὐδὲν εἰδότας ἔγνω τοὺς θαυμασίους, μόνῳ δὲ τῷ τῆς ἀσαφείας σκότῳ τὴν σφῶν ἄγνοιαν ἐπικρύπτοντας. Λέγει C δ' οὖν.

CAPUT XXIII.

Eosdem orationis obscuræ tenebris ignorantiam suam occultare solitos.

« Cum jam in cursu, inquit, mea mihi mercatura esset, mihique tantum homo **215** desideraretur, qui velut hospitem ad sapientiam manu deduceret, nec usquam ejus facilis mihi copia fieret; petebam abs te, uti ejusmodi quoque aliquem indicares. Tu vero . . . . . Quid ais rerum? si fictor aut pictor esse vellem, earumque artium magistros quærerem, satisne mihi D tuum isthuc . . . . . audisse foret? num potius, qui sic mihi responderet, eum furere dicerem? Verum id assequi forte

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ὅτι τῷ τῆς ἀσαφείας σκότῳ τὴν σφῶν ἄγνοιαν ἐπικρύπτουσιν.

« Ἐπεὶ δέ μοι τὰ τῆς ἐμπορίας ἤδη πρὸ ὁδοῦ ἦν, ἀνδρὸς δὲ ἔδει τοῦ ξεναγωγήσοντός ἐπὶ τὴν σοφίαν, ἄπορος δὲ ἐφαίνετο οὗτος, σὲ ἐδεόμην καὶ τούτου γενέσθαι ἐνδείκτην, Ἔν τε τοῖσιν εὐπελέεσσιν (56), ... ἠδ' Ἀχαιοῖς, χρέος θήσεται. Τὸ δ' ἐκτεκμαρθὲν οὐδὲ μικρὸν ἕξεται (57). Τί φῄς; εἰ δ' ἀγαλματοποιός τις ἢ ζωγράφος ἐπεθύμουν γενέσθαι, καὶ διδασκάλους ἐζήτουν, ἆρά μοι ἤρκει ἀκοῦσαι, Ἔν τε τοῖσιν εὐπελέεσσιν; ἀλλ' οὐκ ἂν μαίνεσθαι εἶπον τὸν λέγοντα; Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἴσως οὐχ ἱκανὸς εἶ εἰδέναι,

[a] *Ισ. παρά.* [b] *Ισ.* οὕτως.

(54) *Ἡσιόδειόν τινα.* Tralatitium illud Hesiodi significat:
Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν
Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ, καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν,
Καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὴν δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
Ῥηϊδίη δ' εἶπειτα πέλει, χαλεπὴ περ ἐοῦσα.
Porro hinc etiam liquet, legendum Τραχῖνα, cum ex hoc nomine, τραχὺ et asperum aliquid sonante, illum Œnomaus Hesiodi sudorem, καὶ τρυχὴν οἶμον ominaretur.

(55) *Φάτνας.* *Mensas* reddere malui quam *stabula* vel *præsepia.* Hesych., φάτνη· καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ τῶν κτηνῶν, καὶ εἴ τι τῶν τοιούτων. Eadem Suidas habet, tametsi quod ait Œnomaus, παροιμιῶδές τι præ se ferre, et equos longo fessos itinere, et stabuli quietem ac pabulum anhelantes respicere videatur.

(56) *Ἔν τε τοῖσιν εὐπελ.* Ad supplendum hoc oraculum. opus sit plus quam Œdipo.

(57) *Οὐδὲ μικρὸν ἕξεται.* E manuscr. alter, οὐδέ μιν σκομφύξεται, et supra, σκομφιέζεται. Alter, οὐδὲ μὴν σκομφυέζεται. Montac., οὐδὲ μίαν σκομφυέζεται, et in margine, σκομφίζεται. Multa, et mala, καὶ οὐδὲν ὑγιές.

Digitized by Google

ἀσάφειαν γὰρ ἔχει πολλὴν τὰ ἀνθρώπεια ἤθη· ὅπου δέ μοι ἐκ Κολοφῶνος ἄμεινον πορεύεσθαι, οὐκ ἔθ' οὕτως ἀφανὲς τῷ Θεῷ· *Ἐκ ταυστρόφοιο λάας σφενδόνης ἰεὶς ἀνὴρ, χῆνας ἐράριζε βουλαῖσιν, ἀσπέτους, ποιηβόρους.* Τοὺς δὲ ἀσπέτους, ποιηβόρους χῆνας τίς μοι μηνύσει ὅ τί ποτε λέγουσι; τίς δὲ τὴν ταυόστροφον σφενδόνην; Ὁ Ἀμφίλοχος, ἢ ὁ Δωδωναῖος, ἢ σὺ ἐν Δελφοῖς, εἰ γενοίμην; Οὐκ ἀπάγξῃ που ἀπελθὼν τῇ ταυστρόφῳ σφενδόνῃ μετὰ τοῦ ἀδιανοήτου ποιήματος; » Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὧδε ἐληλεγμένων, ὥρα συνιδεῖν αὖθις ἄνωθεν, ὅπως τοὺς παλαιτάτους χρησμοὺς τοὺς ἐν Δελφοῖς ὁ αὐτὸς ἀπελέγχει, τοὺς δὴ μάλιστα ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς ἱστορίαις θαυμαζομένους. Πολὺς ἦν ὁ Περσῶν στρατὸς ὡπλισμένος κατὰ Ἀθηναίων· οὐδ' ἦν τις αὐτοῖς ἄλλη σωτηρίας ἐλπὶς, ἢ μόνος ὁ θεός. Οἱ δὴ, τοῦτον ὅστις ἦν[a] εἰδότες, τὸν πάτριον ἀρωγὸν ἐπεκαλοῦντο. Ὁ ἐν Δελφοῖς Ἀπόλλων ἦν οὗτος. Τί οὖν ὁ θαυμαστὸς οὗτος; Ἆρά γε τῶν οἰκείων ὑπερεμάχει; Ἆρα λοιβῆς καὶ κνίσσης ἐμέμνητο, καὶ ὧν αὐτῷ συνήθως ἐτέλουν τὰς ἑκατόμβας ἐπιθύοντες; Οὐμενοῦν. Ἀλλὰ τί φησιν; φεύγειν, καὶ φεύγειν ξύλινον τεῖχος παρασκευασαμένους (οὕτω. τὸ ναυτικὸν δηλῶν), δι' οὗ μόνου φησὶν αὐτοὺς σωθήσεσθαι, τῆς πόλεως ἐμπρησθείσης. Ὦ μεγάλης θεοῦ βοηθείας. Εἶτα πολιορκίαν οὐ μόνον τῶν ἄλλων κατὰ πόλιν οἰκοδομημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν τοῖς θεοῖς ἀφιερωμένων προλέγειν δῆθεν προσποιεῖται. Τοῦτο δὲ καὶ δίχα χρησμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκ τῆς τῶν πολεμίων ἐφόδου προσδοκᾶν ἦν. Εἰκότα δῆτα ποιῶν ὁ συγγραφεὺς, διαπαίζει πάλιν τὴν Ἑλληνικὴν ἀπάτην ἐξελέγχων ἐν τούτοις,

A ob nimiam morum humanorum obscuritatem non poteras: quo me quidem Colophone proficisci satius esset, in hoc non usque adeo cæcutiebat deus. *Gyrovaga*, inquit, *lapides funda excutiens, anseres prudenter interfice, immensos, herbivoros.* Immensos autem illos, atque herbivoros anseres, quos isti tandem intelligant, quis edisseret? quis fundam porro ingenti gyro circumactam? Utrum Amphilochus, an Dodonæus aliquis? an tu ipse Delphis, si me illic sisterem? Quin tu malum hac tua gyrovaga funda gulam tibi frangis, cum tuo isto inexplicabili carmine? » Sed age jam horum confutatione præmissa, vetustissima Delphorum oracula, quæque Græcis præsertim historiis ad miraculum usque celebrantur, e superiore memoria repetamus, B eaque ab eodem quemadmodum redarguantur, videamus. Persarum ingens adversus Athenienses exercitus in armis erat. Hi cum nullam sibi spem salutis nisi in uno deo reliquam viderent, quem ipsi non satis noverant, tutelarem tamen ac patrium defensorem invocabant. Nimirum is Apollo Delphicus erat. Quid ergo hic numen egregium? An pro suorum salute dimicavit? An libaminum, aut njdoris, an cæterorum meminit, quæ suum in honorem, immolandis more institutoque majorum hecatombis, ab iis fiebant? Nihil minus. Quid ergo jubet? fugere: sed ita fugere, uti ligneo muro (ita nempe classem vocabat) ad fugam uterentur: atque hanc unam, inflammata jam urbe, salutis expediendæ rationem esse dicebat. Præclarum enimvero numinis auxilium. Deinde non aliorum tantum urbis ædificiorum, sed eorum quoque scilicet, quæ sacra diis erant, pestem se fingit exoC diumque prædicere. Atqui satis id vel ex ipsa hostium impressione, citra ullum oraculum, exspectari potuit. Itaque jure profecto noster ille scriptor hunc rursus Græcorum errorem lepide ac facete his verbis illudit:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι μηδὲν δυνάμενοι βοηθεῖν ἐν ταῖς τῶν πολέμων συμφοραῖς, δι' ἀμφιβόλων χρησμῶν ἐσοφίζοντο καὶ ἠπάτων τοὺς πρόσφυγας.

« Ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα ἴσως ἐθελοκάκου τινός ἐστιν· ἐκεῖνα δεῖ μᾶλλον εἰς τὴν κρίσιν προάγειν, τὰ πρὸς Ἀθηναίους. Καὶ δὴ λεγέσθω. τὰ πρὸς Ἀθηναίους.

216 CAPUT XXIV.

Cum nihil belli temporibus opis ferre possent, suos ab iis clientes fuisse responsorum ambiguitate delusos.

« At ista forte, inquit, malitiosi prævaricatoris fuerint, adeoque præstiterit, quid ab eodem Athenienses responsi tulerint, in quæstionem ac disceptationem vocare. Age ergo, cujusmodi tandem illud sit, videamus.

Ὦ μέλεοι (58), *τί κάθησθε; πόλιν φύγετ' ἔσχατα [γαίης·*
Οὔτε γὰρ ἡ κεφαλὴ μένει ἔμπεδος, οὔτε τὸ σῶμα,
Οὐ χέρες, οὐδὲ πόδες νέατοι. Κατὰ γάρ μιν ἔρ- [ρίψε[b]
Πῦρ τε καὶ ὀξὺς Ἄρης, Συριηγενὲς ἅρμα διώκων·

Quid, stolidi, hæretis? misera quin ceditis urbe?
Ut cui non solidum caput ægro in corpore surgat,
Non palmæ, imosve pedes sua robora firment.
Numque illam flammæ Syriosque in prælia currus

[a] *γρ. add.* οὐκ [b] *Ισ.* ἐρείψει.

(58) Ὦ *μέλεοι.* Vide Theodoret. lib. x *De Græcor. affectionib.* Pythiæ responsum hoc est, Aristonices nomine, ut scribit Herodot. lib. VII, p. 487, ubi Athenienses Græciæ σωτῆρας appellat, quod, frementibus licet oraculorum minis atque terroribus, invadentem hostem fortiter excepissent. Magna in oraculo diversitas. In primo versu λιπὼν φεῦγ' pro πόλιν φύγετ'. Secundus apud Herodot. additur:

Δώματα, καὶ πόλιος τροχοειδέος ἄκρα κάρηνα.

Tertius, qui Herodoto quartus:

Οὔτε πόδες νέατος, οὔτ' ὦν χέρες, οὔτε τι μέσσης.

Hinc quintus sequitur:

Λείπεται, ἀλλ' ἄζηλα πέλει, κατὰ γάρ μιν ἐρείπει,

recte, non ἔρριψε, ut hic. Quartus, Herodoto sextus, habet συριηγενές, melius quam συριγενές. Quintus, Herodoto septimus:

Πολλὰ δὲ κἄλλ' ἀπολεῖ πυρτώματα, καὶ τὸ σὸν [οἶον.

Post δείματι παλλόμενοι, addit:

. . . Κατὰ δ' ἀκροτάτοις ἐρόφοισι
Αἷμα μέλαν κέχυται προιδὸν κακότητος ἀνάγ- [καις.
Ἀλλ' ἴτον ἐξ ἀδύτοιο, κακοῖς δ' ἐπικίδνατε θυμόν.

Digitized by Google

Sternet agens Mavors, atque altas funditus arces
Eruet, ac superum templis incendia mittet,
Qui nunc fortassis magno terrore subacti
Expresso sudore fluunt.

Ecce tibi quid Atheniensibus oraculi fuderit: numquid in eo vel tenuissimum est divinationis vestigium? Quippe, Tu enim (dicat aliquis) id oraculi scilicet, si aliud nihil fuerit, carpere ac traducere audeas. At si, quæ auxilium flagitantibus subjunxit, addideris, tum quale demum illud sit, intelligetur. Addamus ergo,

Jam magnum placare Jovem Jove nata Minerva
Haud precibus votisque potest.
Quod tamen indomita cognovi ex Virgine, pandam.

Ut reliquis victor potiatur,
Lignea securo consistere mœnia vallo,
Optatamque tibi sobolique afferre salutem
Juppiter indulsit natæ. Tu, ne pedes hostis
Neve eques hic stantem inveniat, dare terga memento:
Namque infesta tibi trahet obvius agmina ductor.
217 *Divina o Salamis, matrum tu pignora perdes,*
Sive Ceres dispersa ierit, seu venerit ipsa.

Jovem hercle tu nobis Jove dignum, o Jovis fili; dignam Minerva Minervam fingis, o Minervæ frater: et ista voluntatum studiorumque pugna, patrem admodum ac filiam, imo deos omnino decet. Quin etiam Olympius iste tuus, qui nisi adductum Susis infinitum exercitum admoveret, urbi uni expugnandæ par esse non posset, magni aliquid est videlicet, atque ejusmodi, penes quem sit orbis potestas universi. Nam illud quidem quam vero simile, ut cui ad evertendam unicam Europæ urbem vires defuerint, idem ex Asia vim tantam populorum in Europam agere concitareque potuerit. Tu autem, o noster audax (dicant homines illi, quibus Jovem Olympium exorare Minerva non potest), qui ubi causæ nihil est, usque adeo præceps in adeundis periculis esse soles, hunc ad casum non ingemiscis? An vero lapidibus lignisque Jupiter, non hominibus succensebat, ut homines quidem pesti subduceres, is autem ædificia ascititio quodam igne

A *Πολλὰ δὲ τῇδ' ἀπολεῖ πυργώματα καὶ καταρί-*[ψει [a].
Πολλοὺς δ' ἀθανάτων νηοὺς μαλερῷ πυρὶ δώσει,
Οἵ που νῦν ἱδρῶτι ῥεούμενοι ἑστήκασιν
Δείματι παλλόμενοι.

Ἰδοὺ δή σοι τὸ πρὸς Ἀθηναίους λόγιον· ἦπου τι μαντικὸν ἔνεστι; Σὺ γὰρ οὕτως ἐθάρρεις αὐτῷ, νὴ Δία, φαίη τις ἄν. Εἰ δὲ προσθείης ἃ, δεομένων βοηθεῖν, αὐτοῖς ἐπιλέγεται γνωσθήσεται. Ἰδοὺ δὴ προσκείσθω·

Οὐ δύναται (58') *Παλλὰς Δί' Ὀλύμπιον ἐξιλάσα-*[σθαι,
Λισσομένη πολλοῖσι λόγοις.
Σοὶ δὲ τόδ' αὖτις ἔπος ἐρέω, ἀδάμαντι (59) *πε-*[λάσσας·
B *Τῶν ἄλλων γὰρ ἁλισκομένων,*
Τεῖχος Τριτογενεῖ (60) *ξύλινον διδοῖ εὐρύοπα Ζεύς,*
Μοῦνον ἀπόρθητον τελέθειν τέ σε, τέκνα τ' ὀρή-[σει·
Μηδὲ σύ γ' ἱππόσυνην τε μένειν, καὶ πεζὸν ἰόντα,
Νῶτον ἐπιστρέψας· ἔτι τοί ποτε κάντιος ἔσται,
Ὦ θείη Σαλαμίς (61)· *ἀπολεῖς δὲ σὺ τέκνα γυναικῶν,*
Ἤ που σκιδναμένης Δημήτερος, ἢ συνιούσης.

Ἄξιός τέ σοι ὁ Ζεὺς τοῦ Διός, ὦ υἱὲ τοῦ Διός· ἀλλὰ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ἀθηνᾶς, ὦ τῆς Ἀθηνᾶς ἀδελφέ· ἥ τε σπουδὴ αὕτη καὶ ἡ ἀντισπουδία ἐπιπρέπει τῷ πατρὶ καὶ τῇ θυγατρί, μᾶλλον δὲ τοῖς θεοῖς· ὅ τε Ὀλύμπιος οὗτος ὁ τὴν μίαν ταύτην πόλιν ἐξελεῖν ἀσθενῶν, εἰ μὴ ἀπὸ Σούσων ἐπαγάγῃ αὐτῇ τὸν ἄπειρον ἐκεῖνον στρατόν, μέγας τις ἄρα ἦν, καὶ τὴν τοῦ C παντὸς κυρίαν ἔχων, καὶ πιθανὸς ἅμα, ἐκ μὲν τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην κινῶν ἔθνη τοσαῦτα, ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ μίαν πόλιν ἀνατρέψαι ἀδύνατος ὤν. Καὶ σὺ δὲ ὁ τολμηρὸς ἅμα, καὶ ἐπὶ τῷ μηδενὶ ῥιψοκίνδυνος, οὐκ οἰμώζεις; (εἶπον ἂν ἄνθρωποι, ὑπὲρ ὧν ἡ Παλλὰς οὐ δύναται Δί' Ὀλύμπιον ἐξιλάσασθαι·) Ἢ οὐ τοῖς ἀνθρώποις ἐμήνιεν ὁ Ζεύς, ἀλλὰ τοῖς λίθοις καὶ τοῖς ξύλοις· κἄπειτα σὺ μὲν τοὺς ἀνθρώπους ἔσωζες, ὁ δὲ τὰ οἰκοδομήματα ἐνεπίμπρα τῷ [b] πυρί; οὐ γὰρ ἦν αὐτῷ κεραυνὸς τηνικαῦτα. Ἢ μήτι μᾶλλον ἡμεῖς τολμηροί τέ ἐσμεν καὶ ῥιψοκίνδυνοι, οὐκ ἐπιτρέποντες ὑμῖν οὕτω φληναφεῖν. Πῶς δὲ, ὦ

[a] *Isc.* κατερείψει. [b] *gr.* ἐπακτῷ.

(58') *Οὐ δύναται.* Herodot. ibid. secundum versum implet, καὶ μήτιδι πυκνῇ. Quartum vero sic: D
. . . . . *Ὅσα Κέκροπος οὖρος·*
tum quintus sequitur:
Ἔντος ἔχει, κευθμών τε Κιθαιρώνος ζαθέοιο.
Post πεζὸν ἰόντα, addit Herodot.:
Πολλὸν ἀπ' ἠπείρου στρατὸν, ἠΰσυχος· ἀλλ' ὑπο-
Tum sequitur: [χωρεῖν.
Νῶτον ἐπιστρέψας, ἔτι τοί ποτε κάντιος ἔσσῃ·
id est, *si forte adversus adhuc eris.* Sed alter e manuscr. ἔσται pro ἔσσῃ, quod etiam malui, præsertim quod Œnomaus infra p. 218 hanc vocem repetat. Porro quæ necessaria non putabat, resecuit Œnomaus.

(59) *Ἀδάμαντι.* Interpres Herodoti, *adamanti propinquans*, vel, *adamante*, ut Nicephori Synesiani interpres vertit, pag. 368. Ego, Minervam intellexi, cujus hic res agebatur. Ἀδάμας, quasi ἀδάμαστος, Minerva, non tantum διὰ τὸ ἐν πολέμοις ἄμαχον, quo modo Hesychius τὸ *ἀδάμας* explicat, ἀθαμβὴς et ἰσχυρός, sed etiam quod virgo et innupta persisteret, et cognomento *Παρθένος* in Atheniensi arce coleretur.

(60) *Τριτογενεῖ.* Alter e manuscr., Τριτογενείῃ, recte, κατὰ συνίζησιν. Porro Theodoretus hæc cum præcedentibus pugnare contendit: Τούτῳ γε, inquit (nempe τῷ, *οὐ δύναται Πάλλας*) ἄντικρυς ἐναντίον τὸ ἑφεξῆς. Εἰπὼν γὰρ ὡς ὁ Ζεὺς οὐ πείθεται ποτνιωμένῃ τῇ Ἀθηνᾷ, ὥσπερ μεταβληθεὶς ἔφη πάλιν, Τεῖχος, Τριτογ., etc. Responderet fortasse callidus vates, ita placari Jovem non potuisse, ut a Persis urbi parceretur; hoc Minervæ tamen indulsisse, ut ligneo muro salutem quæreret.

(61) *Ὦ θείη Σαλαμίς.* Themistocles apud Plutarch. ex illo Salaminis epitheto bene ominari jubet. Τῷ δὲ χρησμῷ, inquit Plut., πάλιν ἐδημαγώγει, λέγων μηδὲν ἄλλο δηλοῦσθαι ξύλινον τεῖχος, ἢ τὰς ναῦς. Διὸ καὶ τὴν Σαλαμῖνα θείαν, οὐχὶ δειλὴν, οὐδὲ σχετλίαν καλεῖν τὸν θεὸν, ὡς εὐτυχήματος μεγάλου τοῖς Ἕλλησιν ἐπώνυμον ἐσομένην. Simile huic oraculum Pandosenis editum: Παυδοσίη τριχόλωνε, το-

Digitized by Google

μάντι (62), ὅτι μὲν ἡ θεία Σαλαμὶς ἀπολεῖ τέκνα γυναικῶν ᾔδεις· πότερα σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης, οὐκ ἔτ' ᾔδεις; Πῶς δὲ οὐδὲ τοῦτο ᾔδεις, ὅτι τὰ τέκνα τῶν γυναικῶν εἴποι μὲν ἄν τις εἶναι καὶ τὰ οἰκεῖα, εἴποι δ' ἂν καὶ τὰ πολέμια, αἰσθόμενος τοῦ κακοτεχνήματος; Περιμένειν δὲ δεῖ τὸ ἀποβησόμενον· ἓν γὰρ δή [a] τι τούτων ἀποβήσεσθαι. Ἡ γάρ τοι Σαλαμὶς ἡ θεία οὐδὲ ἠττωμένων ἀφήρμοσεν ἄν, ὡς εἰς οἶκτον οὕτως ἐπιφωνουμένη· ἢ τε μέλλουσα τῶν νηῶν μάχη, ἤτοι που σκιδναμένης Δημήτερος ἢ συνιούσης, καταπέπλασται τῇ ποιητικῇ σεμνολογίᾳ, ἵνα γένηται μάντευμα ἀφώρατον τῷ σοφισμῷ, καὶ μὴ εὐθὺς καταφανὲς ᾖ, ὅτι ἐν χειμῶνι μάχη ναυτικὴ οὐ συνίσταται. Ἤδη δὲ οὐδὲ ἡ τραγῳδία ἀφανὴς, οὐδὲ θεοὶ ἐπικυκλούμενοι (63), ὁ μὲν ἱκετεύων, ὁ δὲ οὐ καταχαμπτόμενος· χρήσιμοι τῷ μέλλοντι, καὶ τῇ τοῦ πολέμου παραδόξῳ ῥοπῇ, ὁ μὲν σωζομένοις, ὁ δ' ἀπολλυμένοις. Εἴτε γὰρ σώζοιντο, ἰδοὺ αἱ τῆς Παλλάδος λιταὶ προμεμήνυνται, ἱκαναὶ οὖσαι κάμψαι τὴν τοῦ Διὸς ὀργήν· εἴτε καὶ μὴ, οὐδὲ τοῦτο τῷ μάντει ἀκατασκεύαστον· οὐ γὰρ δύναται Παλλὰς τὸν Δία ἐξιλάσασθαι· πρός τε τὰς ἡμικάκους τύχας ὁ τεχνίτης ἐκέρασε τὸ λόγιον, ὡς δὴ τοῦ Διὸς τῇ μὲν τὴν ἑαυτοῦ πρόθεσιν ἐκτελέσαντος, τῇ δὲ τὴν δέησιν τῆς θυγατρὸς οὐ περιφρονήσαντος. Τά τε πυργώματα ὅτι πολλὰ ἀπολεῖται, εἰ μετὰ ναρθήκων, ἀλλὰ μὴ μετὰ σιδήρου καὶ πυρὸς ἐπῆσαν, τάχα ἂν ψεῦδος ἦν, ὁπότε καὶ μετὰ ναρθήκων ἔπραξαν ἄν τι πάντως οἱ τοσοῦτοι. Ἀλλ' ἐγὼ, φησὶν, ἐξεῦρον τὸ ξύλινον τεῖχος, τὸ μόνον ἀπόρθητον. Συμβούλευμά σοί γε (64), ἀλλ' οὐ μάντευμα, οὐκ ἀπεοικὸς τῷ·

consumeret? nec fulmen ei tum suppetebat. Nisi tamen audaciores ipsi sumus, nimiumque sine causa præcipites, qui ne vos quidem libere nugas agere patiamur. At quomodo tamen, bone vates, futurum noveras, ut mulierum fetus divina Salamis perderet, idem utrum id sementis, an messis tempore futurum esset, ignorabas? Imo cur ne hoc quidem noveras, fetus illos mulierum, uti suos ac proprios, sic etiam hostium liberos, a quolibet, qui ludificationem subodoraretur, intelligi omnino posse? At exitus nimirum exspectandus est; prorsus enim alterutrum eveniat oportet. Nam ista quidem divina Salamis, utri tandem vincerentur, semper utique cum oracuło congrueret, quasi ad commiserationis sensum ejusmodi carmine vocaretur: navalis autem pugna sub sementis messisve tempus futura, specie verborum plane poetica fingebatur, ne responsi vanitas, his verborum argutiis tecta deprehendi posset; neve id omnes continuo viderent, navalem pugnam committi sub hyemem non solere. Jam vero ne ipsius quidem tragœdiæ finis, aut invectorum Numinum ratio obscura est. Supplex alterum, alterum minus exorabile fingitur: utrumque in futuri casum, et ancipitem bellorum inclinationem opportune, alterum quidem, si salvi forent, alterum vero, si perirent. Nam si ab exitio liberarentur, eo tibi ante Minervæ preces insinuatæ erant, quæ ad frangendam Jovis iracundiam satis haberent virium; sin autem, ne id quidem vati non provisum: Nec enim Jovem, inquit, exorare Minerva potest. Ita suum isthuc oraculum in tristis Lætæque sortis exitum bonus artifex temperavit; uti Jupiter et satis consilio fecisse suo, nec tamen omnino filiæ observantiam repudiasse videretur. Nam arces quidem plurimas exscindendas esse, id si modo ferulis, non autem ferro ignique armati urbem invaderent, falsum esset fortassis: tametsi aliquid tanta solis etiam instructa ferulis multitudo potuisset. At ligneum, inquit, murum inveni, qui unus expugnari non possit. Consilium das Apollo, non divinas: et consilium quidem alteri huic geminum,

Φεύγειν μηδὲ μένειν, μηδὲ δεῖσθαι (65) *κακὸν εἶναι.*

I, fuge, rumpe moras; nec probro ignavia detur.

Ὁ γοῦν ἐπιλυσάμενος (66) ἐκεῖνος τὸ αἴνιγμα οὐ χείρων ἦν σου κατιδεῖν, ὅτι ἡ τῶν Ἀθηναίων πόλις πρόφασις ἦν τῷ Πέρσῃ τῆς ὁδοῦ, καὶ ἡ πᾶσα ἔλασις ἐπὶ ταύτην πρώτην τε καὶ ἐξοχωτάτην ἐγένετο. Ἐπεὶ καὶ ὁ ἄμαντις ἐγὼ, τοῦτ' αἰσθόμενος, καὶ τὸν Ἀθηναῖον ἄν, οὐ μόνον τὸν Λυδὸν (67), ἐκέλευον φεύγειν νῶτα ἐπιστρέψαντα·

Et vero, qui tuum hoc ænigma solvit, is nihilo sane minus quam tu id videbat, Athenas Persam excivisse, in eamque urbem utpote omnium principem ac celeberrimam impetum belli universum incumbere. Nam ego ipse, qui nihil divinando possum, ubi rem sensissem, non Lydo tantum, sed etiam Atheniensi, ut tergo verso fugeret, omnino auctor essem. Etenim

[a] *γρ.* δεῖ.

λύν ποτε λαὸν ἐλέσσῃς, ut est apud Steph. *De urb.*, v° *Hardocia*. Quod oraculum Alexandro Ætolo, circa illud Brettiorum oppidum, pestem creavit.

(62) *Πῶς δὲ, ὦ μάντι.* Gemina Theodor.: Ἠγνόησε γάρ που, ὡς ἔδειξε, τοὺς τεθνηξομένους, εἴτε Πέρσαι εἶεν, εἴτε Ἀθηναῖοι. Διὰ τοῦτο γυναικῶν ἐμνήσθη μόνον, τὸ δὲ τούτων ἔθνος ἐσίγησε. Καὶ τὸ *σκιδναμένης δὲ Δημήτερος, ἢ συνιούσης*, ἀγνοοῦντός ἐστι παντελῶς τὸν τῆς νίκης καιρόν. Equidem posteriorem hunc versum de sementis messisve temporibus accipio, vere, autumno, vel adulta jam æstate. Nam in semente jactatur Ceres, in messe colligitur. Nec Œcumenius aliter accipit infra.

(63) *Οὐδὲ θεοὶ ἐπικυκλ.* Γρ. οὐδ' οἱ θεοὶ ἐπισκυκλούμενοι. Forte legendum ἐπεισκυκλούμενοι, vel ἐπικεκλημένοι· prius tamen illud malim.

(64) *Σοί γε.* Malim σύ γε, quemadmodum etiam altero in manuscr. reperi, licet τὸ *σοί* additum insuper fuerit.

(65) *Μηδὲ δεῖσθαι.* Clarum est legendum μηδ' αἰδεῖσθαι, quemadmodum est in manuscr. et apud Herodotum, qui etiam κακός habet, non κακόν. Est enim versus hic tertius ex iis quibus Crœso respondit oraculum, quos supra exscripsimus ad p. 213.

(66) *Ὁ γοῦν ἐπιλυσάμενος.* Themistoclem innuit. Lege Herodot. lib. VII, ubi varias intricati oraculi explicationes recenset.

(67) *Τὸν Λυδόν.* Crœsum.

Digitized by Google

Adversum huic etiam sese inferat hostis,
Quippe ingens equitum ac peditum vis ingruit.

Mari vero non terra fugam suaderem. Ridiculum enim foret, homines et classe instructos, et mari proximos, non collectis undequaque vasis, et quicquid ad manum commeatus esset in naves comportato, salutem expedire, terra, quibus ea placeret, libenter relicta. » Ejusmodi ergo sunt, quæ Atheniensibus Apollo respondit : quæ vero Lacedæmoniis, frivola plane risuque digna. Quippe, civitati universæ aut obsidionem, aut exstincti regis luctum imminere denuntiat. Atqui pronum id ac proclive cuivis erat conjicere, alterutrum prorsus eventurum : nec ob futuri eventus ignorantiam, hac ambiguitate verborum illudere, digna erat Numine divinatio. Auxilium ferre videlicet oportuit, ac sese tempori Græcorum assertorem probare, Græcisque potius tanquam domesticis amicis de hostibus ac barbaris victoriam comparare. Sin minus id poterat, uti saltem, ne quid ipsi paterentur, neve hostium in potestatem venirent, efficere. At is ne hoc quidem ; imo nec cujusmodi sit iis futurus adversi Martis exitus intelligit. Ergo quemadmodum hoc etiam in oraculum Œnomaus invehatur, accipe.

Ἔτι γάρ ποτε κάντίος ἔσται·
Πολλὴ γὰρ ἱπποσύνη, καὶ πεζὸς ἐπέρχεται.

Ὅτι δὲ ναυσὶν, ἀλλ' οὐ κατ' ἤπειρον· καὶ γὰρ ἦν γελοῖον ἔχοντας ναυτικὸν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης κατοικοῦντας, μὴ οὐ πασσυδὶ σκευωρησαμένους, καὶ τροφὰς ὅσας εἶχον συνεμβαλλομένους σώζεσθαι, παραδόντας τοῖς βουλομένοις τὴν γῆν. » Ταῦτα μὲν οὖν τὰ πρὸς Ἀθηναίους· ἀσθενῆ δὲ σφίδρα καὶ καταγέλαστα τὰ πρὸς Λακεδαιμονίους. Ἤτοι γὰρ, φησὶν, πᾶσα ἡ πόλις πολιορκηθήσεται, ἢ ἀπολωλότα τὸν βασιλέα πενθήσει. Τοῦτο δ' ἐξ ἅπαντος εἰκὸς ἦν παντὶ τῳ στοχάζεσθαι, τὸ ἤτοι τόδε, ἢ τόδε συμβήσεσθαι· ἀλλ' οὐ δήπου θεοῦ ἦν μάντευμα ὧδέ πως ἀμφιβάλλειν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος, βοηθεῖν δέον, καὶ σωτῆρα τῶν Ἑλλήνων ἐν καιρῷ παραφαίνεσθαι, καὶ μᾶλλον τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ βαρβάρων νίκην τοῖς Ἕλλησιν, ὡς ἂν οἰκείοις φίλοις προξενεῖν· εἰ δὲ μὴ τοῦτο δυνατὸς ἦν, κἂν τὸ μὴ παθεῖν αὐτοὺς, μηδ' ἁλῶναι παρέχειν. Ὁ δὲ, οὐδὲ τοῦτο, ἀλλ' οὐδ' ὅπως αὐτοῖς τὰ τῆς ἥττης περιστήσεται γινώσκειν [a]. Διὸ καὶ πρὸς ταῦτα οἷά φησιν ὁ ἔλεγχος, ἄκουε.

219 CAPUT XXV.

Responsum Lacedæmoniis editum.

« At ejusdem, inquies, consilii Lacedæmoniis auctorem esse non decuit. Recte. Nec enim, improbe sophista, noras, idemne Spartæ quod Atticæ periculum immineret. Itaque metuebas ne, cum iis fugam suasisset, fugerent illi quidem, Persæ vero nequaquam ingruerent. Et quoniam respondendum aliquid erat, hoc responsi tamen Lacedæmoniis dedisti:

Nobilis o Spartæ cives, aut inclyta vobis
Urbs Persarum armis penitus subversa jacebit :
Aut si eadem steterit, magno regem Hercule natum
Tristia confectum plangent Lacedæmonis arva.

En iterum ab omni ratione divinationis aliena conjunctio ; quam tamen omittamus licet, ne si eadem sibi de re insultatum a nobis fuerit, non graves tibi solum ac molesti, sed etiam angusti egentesque videamur. Expendamus ergo reliqua. Te omnes unum tanto in periculo aspectabant : unum et futurorum interpretem, et rerum gerendarum auctorem consulebant. At nimirum, cum illi te fide maxime dignum putarent, tum eos tu bardos omnes ac stolidos esse intelligebas ; adeoque statum ejusmodi rerum esse, quo perfacile non in Delphicas modo vel Dodonæas argutiarum et captionum officinas, verum etiam in auguria, in divinationes per farinam expressas, et in eorum, qui ventriloqui nominantur ineptias, præcipites agi homines improvidi stultique possent. Quippe non dii modo per id tempus, sed etiam feles, cornices, vanæque adeo insomniorum imagines fidem impetrant. Neque vero ob-

[a] *γρ.* γινώσκει.

(68) *Ὑμῖν, ὦ Σπάρτης.* Herodot. lib. VII, p. 520. Spartam vocat εὐρύχορον, a regionis potius quam urbis amplitudine. Fuit enim Laconica totius Peloponnesi magnitudine ac nobilitate princeps.

(69) *Βασιλῆα.* Leonidam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Τὰ πρὸς Λακεδαιμονίους.

« Ἀλλ' οὐ δεῖ Λακεδαιμονίοις, φήσεις, ταὐτὸν παρανεῖν. Ἀληθῆ λέγεις. Οὐ γὰρ ἠπίστασο, ὦ σοφιστὰ, εἰ χωρήσει τὰ τῆς Σπάρτης ὥσπερ τὰ τῆς Ἀττικῆς. Ἐδεδοίκεις οὖν μὴ σὺ μὲν κελεύσῃς αὐτοὺς φεύγειν, κἄπειτα οἱ μὲν φεύγοιεν, οἱ δὲ μὴ ἐπέλθοιεν. Ἐπεὶ οὖν ἔδει τι λέγειν, οὕτως εἶπας τοῖς Λακεδαιμονίοις·

Ὑμῖν, ὦ Σπάρτης (68) *οἰκήτορες εὐρυχόροιο,*
Ἢ μέγα ἄστυ ἐρικυδὲς ὑπ' ἀνδράσι Περσείδῃσι
Πέρσεται· ἢ τὸ μὲν οὐχί, ἀφ' Ἡρακλέος δὲ γενέ-
[θλης
Πενθήσει βασιλῆα (69) *φθίμενον Λακεδαίμονος*
[οὖρος.

Πάλιν ὁ ἀμαντευτότατος σύνδεσμος· ἀλλ' ἐῶμεν αὐτὸν, ὡς μὴ, ὃς περὶ τοῦ αὐτοῦ σοι ἐπιπηδῶντες, ἐπαχθεῖς ἅμα καὶ ἄποροι δοκῶμεν εἶναι. Τὰ δὲ λοιπὰ ἐκσκοπῶμεν. Εἰς σὲ μὲν ἀπέβλεπον ἅπαντες ἐν τηλικούτῳ κινδύνῳ· σὺ δ' αὐτοῖς καὶ τῶν μελλόντων μηνυτὴς, καὶ τῶν ποιητέων ἦσθα σύμβουλος. Καὶ σὲ μὲν ἐκεῖνοι πιστὸν, σὺ δ' αὐτοὺς ἐπέπεισο ἠλιθίους εἶναι· καὶ ὁ καθεστὼς καιρὸς ὅτι ἱκανὸς ἦν ἄγειν, καὶ τραχηλίζειν τοὺς ἀβελτέρους οὐ μόνον εἰς Δελφικὰ καὶ Δωδωναῖα σοφιστήρια, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐπὶ τὰ ὀρνιθομαντεῖα, καὶ ἀλευρομαντεῖα, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. Πιστοὶ δὲ οὐ μόνον οἱ θεοὶ τηνικαῦτα, ἀλλ' ἤδη καὶ αἱ γαλαῖ, καὶ αἱ κορῶναι, καὶ τὰ καθύπνια παραπταίσματα. Οὔκουν ἄδηλον, ὅτι οὔτ' ἂν ἀμφότερα μᾶλλον ἐδέξαντο, ἢ τὸ ἕτερον, οὔτ' ἂν τὸ μεῖζον ἀντὶ τοῦ μείονος· μεῖον δὲ εἶναι ἕνα ἀντὶ πάντων πεσεῖν τὸν βασιλέα. Μετὰ μὲν δὴ τῆς πόλεως πιπτούσης, οὐδεμία οὐδ' αὐτῷ ἀποφυγή· εἰ δ' αὐτὸς ἄλλῃ

Digitized by Google

πη τάττοιτο, τάχα ἂν τι καὶ παράδοξον γένοιτο. Λείπεται δὴ τοὺς ταῦτα λογιζομένους, τὸν μὲν βασιλέα πέμψαι προστολεμήσοντα, αὐτοὺς δὲ, οἴκοι μένοντας ἔξω κινδύνων, καραδοκεῖν. Τῷ μὲν οὖν μετ' ὀλίγον ἐναντίῳ ἱσταμένῳ πρὸς τὸν ἄπειρον ὄχλον ὅλεθρος προφανής· ἡ δὲ Σπάρτη ἀνοχὰς εἶχε τοῦ φόβου, καὶ παραδόξους ἐλπίδας. Μηδὲν δὲ ἧττον ἀφώρατον εἶναι τὸ σόφισμα, καὶ διαφυγούσης, καὶ ἁλούσης. Τί δήποτε; Ὅτι οὐκ εἴρητο, μὰ Δία, εἰ ὁ βασιλεὺς ἀποθάνῃ, ἡ πόλις σωθήσεται, ἀλλ' ὅτι, ἢ μόνος ἀπολεῖται, ἢ ἡ σύμπασα πόλις· τοῦτο δὲ ἐν ἑκατέρῳ ἀνεύθυνον, καὶ μόνου αὐτοῦ ἀπολουμένου, καὶ μὴ μόνου. Οὗτος δὲ τύχου καὶ ἀφροσύνης καρπός. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ταυτί[a]. Οὐκ ἄξιον δὲ παρελθεῖν καὶ ἅπερ Κνιδίοις ἔχρησε πάλιν εὐχομένοις, καὶ τὴν παρὰ τοῦ θεοῦ συμμαχίαν αἰτοῦσιν.

A scurum erat, eos nec utrumque potius quam alterutrum, nec pro leviori gravius subituros esse; simulque levius hoc demum fore, si rex pro omnibus unus interiret. Jam vero id etiam facile occurrebat; in communi totius urbis excidio, effugium regi patere nullum; idem autem si alio quopiam amandaretur, aliquid forte præter opinionem eventurum. Reliquum igitur est, ut regem, hæc secum ipsi reputantes, ad bellum gerendum emittant, domi vero interea residentes, procul a discrimine, rei totius exitum operiantur. Regi porro infinitam hostium multitudinem paulo post excipienti, certum interitum imminere, nemo non videbat, cum inducîis quibusdam interim ab omni metu vacuis Sparta frueretur, seseque inopinati cujusdam eventus spe

B sustentaret. **220** Enimvero seu eadem caperetur seu manus hostium effugeret, tectam manere cavillationis fraudem. Cur autem? Nec enim salvam, Hercule, si rex periret, civitatem futuram dixerat, sed tantum, aut Regem unum, aut civitatem universam esse perituram. Quod sane dictum, utrovis exitu, sive solus ipse periret, sive non, sibi semper constaret. Atque hic demum est vanitatis stultitiæque fructus. » At de Lacedæmoniis hactenus. Jam quid tandem ipse Cnidiis opem quoque suam implorantibus responsi dederit, non abs re fuerit at-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

Τὸ αὐτὸ Κνιδίοις.

« Ἔπαθον δὲ καὶ οἱ Κνίδιοι (70) τούτῳ προσεοικὸς, Ἁρπάγου (71) ἐπ' αὐτοὺς στρατεύσαντος. Τὸν γὰρ Ἰσθμὸν τὸν αὐτόθι διακόπτειν ἐπιχειροῦντες, καὶ τὴν πόλιν νησοποιεῖν, τὰ μὲν πρῶτα τοῦ ἔργου εἶχοντο, ἐπεὶ δὲ αὐτοῖς[b] ἅπηντα ἡ ἐργασία, ἀπαγορεύοντες ἤδη ἐχρῶντο. Σὺ δὲ αὐτοῖς εἶπας· *Ἰσθμὸν μὴ* (72) *πυργοῦτε, μηδ' ὀρύσσετε· Ζεὺς γάρ κ' ἔθηκε νῆσον, αἴ κ' ἐβούλετο·* καὶ οἱ βλάκες ἐπείσθησαν, καὶ ἀποτραπόμενοι παρέδωκαν ἑαυτοὺς τῷ Ἁρπάγῳ. Τὸ δὲ ὀρθιούργημα! Ἐπεὶ γὰρ οὐκ ἦν βέβαιος ἀπωφυγὴ ὀρύξασι, τούτου μὲν ἔπαυσας· ὡς δὲ μὴ κελεύων ἔργου ἔχεσθαι, ἐπαγγέλλῃ τὴν ἀποφυγήν, τούτῳ δὲ οὐ τὸ λῴτον εἶναι μὴ ὀρύξασι προσετίθεις· ἀλλ' ὅτι οὐ δοκεῖ τῷ Διὶ νῆσον αὐτὴν εἶναι. Ἐν μὲν οὖν τῇ ἀποτροπῇ ἀμφότερα ἰσόῤῥοπα, ἐν δὲ τῇ προτροπῇ τὸ διαφεύξασθαι προεῖχεν. Οὗ δὴ ἀσφαλὲς ἦν τῷ σοφιστῇ τὸ ἀνατρέπειν. Οὕτως τε οὐδὲν εἰπὼν, ὧν ἕνεκα ἦσαν ἀφιγμένοι, ἀπέπεμψας οἰομένους ἀκηκοέναι τι.» Ταῦτα δὲ ἡγοῦμαι τὸ ἀδρανὲς τῶν τε χρώντων καὶ τῶν χρωμένων ἀπελέγχειν αὐτάρκως, καὶ ὅτι μηδὲν ἀληθὲς[c] ἔνθεον ἔστιν εὑρεῖν ἐν τοῖς δηλουμένοις. Τὸ δὲ κακότροπον τοῦ ἤθους εἴτε τῶν πονηρῶν δαιμόνων, εἴτε τῶν τὰ μαντεῖα καθυποκρινομένων ἀνδρῶν, ἴδοις ἄν, εἰ μάθοις ὡς καὶ εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον τοὺς χρωμένους αὐτοῖς ἠρέθιζον, εἰρήνης καὶ φιλίας δέον αὐτοὺς εἶναι βραβευτάς. Τοτὲ μὲν οὖν Λακεδαιμονίους ὡς ἂν οἰκείους καὶ φίλους, ὁ ἐν Δελφοῖς πάλιν κατὰ Μεσσηνίων παροξύνει, τοτὲ δ' αὖ Μεσσηνίοις κατὰ Λακεδαιμονίων χρᾷ, εἰ πάλιν οὗτοι δι' ἀνθρωποθυσίας ἱλάσαιντο τοὺς δαίμονας. Ἄκουε δὲ καὶ τὰ περὶ τούτων.

CAPUT XXVI.

Responsum Cnidiis editum.

« Nec sane dissimilis (inquit ille) Cnidiorum, Harpago adversus eos movente, fortuna conditioque fuit. Isthmum enim illum, qui tum inibi erat, tollere ac rescindere, atque urbem insulam efficere aggressi, ubi rem fausto licet initio, minus postea vidissent ex voto cedere, abjectis demum animis, oraculum consuluere. Tu vero ad eos: *Isthmum neu munite, neu suffodite: Jupiter enim, si voluisset, insulam fecisset.* Tibi porro vecordes ac stolidi homines fidem habuere, seseque Harpago, a suscepto deterriti consilio, dedidere. Istuc autem quam veteratorie! Nam quod, ne suffosso quidem Isthmo, certum eos receptum habituros videas, affectum opus inhibes: idemque simul, utpote nequaquam ejus instituendi auctor, effugiendi spem ostendis aliquam. Neque tamen, si a suffodiendo abstinuerint, lætiorem exitum polliceris: hoc unum affers, Jovi urbem insulam fieri non placere. Occurrebat nimirum, si dehortarere, parem in utramque partem responsi vim; sin autem hortarere, expressam nimium consecuturæ salutis significationem futuram. Quare, dehortari modo, tutum in primis ac securum sophistæ visum est. Atque hunc in modum, nihil prorsus ad ea respondens, quorum te ipsi causa convenerant, miseros dimisisti, qui sese tamen abstulisse aliquid putabant. » His equidem existimo, tam respondentium, quam consulentium imbecillitatem, quamque oracula isthæc omnia divinæ facultatis vacua sint, abunde coargui. Jam maleficas et fraudulentas artes, seu malorum dæmo-

[a] *γρ.* ταύτῃ. [b] *add.* οὐκ. [c] *Ισ.* ἀληθῶς.

(70) *Οἱ Κνίδιοι.* Fuse Herodot. lib. I, pag. 80. Lacedæmoniorum coloni fuere, illamque Asiæ regionem tenuere, quæ Triopium ad mare vergebat.

(71) *Ἁρπάγου.* Fuit is et Cyri servator infantis et fortissimus imperator.

(72) *Ἰσθμὸν μή.* Herodot. *Ἰσθμὸν δὲ μή.* Septuarii duo sunt.

Digitized by Google

num, seu hominum, qui divinorum larvam induebant, ex eo perfacile intelligas, quod qui pacis et amicitiæ conciliatores atque interpretes esse debuissent, eos illi sæpissime, a quibus consulebantur, in mutua bella concitarent. Et quidem modo **221** Lacedæmonios, quasi domesticos et amicos adversus Messenios Apollo Delphicus exstimulat, modo idem adversus Lacedæmonios Messeniis, si modo humana victima dæmones iterum placaverint, læta omnia pollicetur. Hanc tu in rem, quæ sequuntur, accipe.

CAPUT XXVII.

Eos, a quibus consulebantur, in mutua bella vehementius concitasse.

« At hæc omnia videlicet ea quæ divinationi præsto est, sapientia explorabit, nec eam temere, quidquid occurrerit, effutire sinet, utpote quæ rerum omnium suspensas ex sese habeat aptasque rationes, ac velut arbitra suum quibusque pretium ac dignitatis gradum attribuat. Neque vero Pythium illum, ob ejus vanitatem, aut istis, aut Lacedæmoniis, de Messeniis eaque regione, quam ipsi Lacedæmoniis fraude victis occuparant, responsum edere patietur,

Non te armis solum mandat decernere Phœbus :
Atque alius tenet arva quidem Messenia fraude :
Verum quisque dein patitur, quas texuit, artes.

Pacis eos potius et temperantiæ meminisse, ac sorte sua contentos esse jubet. Homines enimvero Lycurgi legibus ad æquitatem institutos, immodicæ cupiditatis et inanis gloriæ stimulus ad consulendum oraculum impulerat, uti ne qui sub tolerantiæ magistris legibus educatos se ferebant, Messeniis pugna cessisse viderentur. Atqui si ex legibus tolerantiæ magistris vitam instituebant, decuit eos profecto paucis contentos, a dimicatione, armis, ac reliqua ejusmodi vesania abstinere. Cæterum hæc tu Lacedæmoniis contra Messenios respondisti : at Messeniis contra Lacedæmonios, quæ sequuntur. Nam utrisque vicissim adversus utrosque responsa promis.

Manibus Æpytidem poscunt nigra fata puellam,
Hanc tu si dederis, caram servabis Ithomen.

Nam quod affers, non puram ac sinceram ex Æpyti genere victimam, ac **222** propterea litatum a Messeniis non fuisse; apage mihi hæc commenta : turbis enim concitandis nemo te aptior. » Atque hujusmodi sunt historiæ antiquioris exempla. Cujusmodi sexcenta quoque jam usque a majoribus nostram ad ætatem proferri possent : cum tot subinde impe-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὡς τοὺς χρωμένους αὐτοῖς ἐξέμαινον εἰς τὸν κατ' ἀλλήλων πόλεμον.

« Ἐπικρίνει δὲ τὰ τοιαῦτα ἡ σοφία παροῦσα τῇ μαντικῇ, καὶ οὐκ ἐπιτρέψει αὐτῇ ὡς ἔτυχε διαλέγεσθαι, ἄτε δὴ τῶν πάντων ἀψαμένη τὰ πείσματα, καὶ ἐπιθεμένη τὰ πρεσβεῖα· οὐδ' ἐφήσει (73) ματαίῳ ὄντι τῷ Πυθίῳ χρᾷν οὔτε τούτοις, οὔτε Λακεδαιμονίοις περὶ Μεσσηνίων καὶ τῆς γῆς, ἧς εἶχον Μεσσήνιοι ἀπάτῃ νικήσαντες (74) Λακεδαιμονίους·

Οὔ σε μάχης (75) *μόνον* ἔργ' ἐφέπειν *περὶ Φοῖβος* [*ἄνωγεν·*
Ἀλλ' ἀπάτῃ μὲν ἔχει γαῖαν (76) *Μεσσηνίδα* [*ἄλλος* (77)·
Ταῖς δ' αὐταῖς τέχναις τις (78) ἀλώσεται, *ὥσπερ* [*ὑπῆρξεν.*

Εἰρήνης μᾶλλον (79) μεμνῆσθαι κελεύει καὶ ὀλιγοδείας καὶ αὐταρκείας. Οἱ δέ (80) που τοῖς Λυκούργου νόμοις κατακοσμούμενοι ἦκον ὑπὸ ἀπληστίας καὶ δόξης κενῆς αἱρησόμενοι (81), ὡς μὴ δοκοῖεν Μεσσηνίων μάχῃ λείπεσθαι, ἐν νόμοις καρτερικοῖς τετράφθαι δοκοῦντες. Εἰ δέ γε οἱ ἐν καρτερικοῖς ἦσαν νόμοις οὕτω τεθραμμένοι, ἐκαρτέρουν ἂν ἐπὶ τοῖς ὀλίγοις, καὶ οὐδὲν ἂν μάχης αὐτοῖς ἔδει, οὐδὲ ὅπλων καὶ τῆς λοιπῆς ἀποπληξίας. Ταῦτα Λακεδαιμονίοις κατὰ Μεσσηνίων· πάλιν δ' αὖ Μεσσηνίοις κατὰ Λακεδαιμονίων τοιαῦτα. Σὺ γὰρ καὶ Μεσσηνίοις κατὰ Λακεδαιμονίων, οὐ μόνον Λακεδαιμονίοις κατὰ Μεσσηνίων χρησμῳδεῖς·

Παρθένον Αἰπυτίδα κλῆρος καλεῖ, ἦν τινα δοίης
Δαίμοσι νερτερίοις, καί κεν σώσειας Ἰθώμην.

Τὰ γὰρ παρευρήματα οὐ δέχομαι, ὅτι οὐκ ἦν καθαρὸν ἐκ γένους Αἰπύτου τὸ ἱερεῖον, ὅθεν ἀτέλεστα Μεσσηνίοις εἶναι· τοιοῦτος γὰρ εἶ οἷος ταράττειν. » Τὰ μὲν δὴ τῆς παλαιᾶς ἱστορίας τοιαῦτα. Μυρία δ' ἔστι καὶ καθ' ἡμᾶς τούτοις συνιδεῖν ὅμοια, ἐκ παλαιοῦ χρόνου καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν κατὰ χρόνους ἀρχόντων, τοτὲ μὲν εἰς ἀπράκτους πολέμους διὰ

(73) *Ἐφήσει.* Ita γρ. cum ante perperam editum esset, οὐδὲ φήσει.

(74) *Ἀπάτῃ νικήσαντες.* Hanc victoriam Aristodemo duce retulerunt Messenii, ut scribit Pausanias in *Messenic.*, pag. 121; ubi circa montem Ithomen insidias a Messeniis collocatas ait, quæ victoriæ causa fuerint, cum recentes in fessos ac debilitatos irruissent. Οὗτοι μέν, inquit, ἐλόχων τῆς Ἰθώμης ἔνθα ἔμελλον ἥκιστα ἔσεσθαι σύνοπτοι, etc. Atque hæc illa est ἀπάτη cujus hic meminit.

(75) *Οὔ σε μάχης.* Pythiæ oraculum est, quod ab eodem Pausania refertur p. 122.

(76) *Γαῖαν.* Pausan., λεῖαν. Œnomaus sine dubio legit γαῖαν, cum paulo ante dixerit, περὶ Μεσσηνίων καὶ τῆς γῆς, ἧς εἶχον, etc.

(77) *Ἄλλος.* Pausan., λαός.

(78) *Τέχναις τις.* Pausan., τέχναισιν ἁλώσ. Tum addit, Lacedæmonios in omnem se versasse partem, ut fraudi fraudem reponerent.

(79) *Εἰρήνης μᾶλλον.* Aliter manuscr. et Mont., Εἰρήνης δὲ μᾶλλον. Reponi fortasse possit, Εἰρήνης ἂν μᾶλλον μ. κελεύοι. *Juberet vero potius*, etc.; nam quæ sequuntur hanc sententiam postulant.

(80) *Οἱ δέ.* Malim οἵ γε, vel οἱ δή.

(81) *Αἱρησόμενοι.* Placuit ἐρησόμενοι, quod habet γρ., id est, Apollinem consulturi. Posset etiam *αἱρούμενοι, elati.*

Digitized by Google

τῆς τῶν χρησμῶν συμβουλίας ὁρμώντων, τοτὲ δὲ σφαλλομένων ἐκ τῆς τῶν χρησθέντων ἀδηλίας, ἄλλοτε δὲ ἀπ[illegible]νωμένων ἐκ τῆς αὐτόθεν τῶν λογίων ἀπάτης. Τί δεῖ δὲ λέγειν, ὡς ποτε ἐν ταῖς μεγίσταις συμφοραῖς, ἤτοι τῶν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς παρατάξεων, ἢ τῶν ἐν ταῖς σωματικαῖς ἀῤῥωστίαις κινδύνων, τῆς τῶν νενομισμένων θεῶν ἐπικουρίας ἢ θεραπείας οὐδὲν ὤναντο; Τοιαῦτα δὲ ἀεὶ καὶ διαπαντὸς αὐτοῖς τὰ ἀπὸ τῶν χρησμῶν ἐκπίπτει, οἷα καὶ τὰ τῆς παλαιᾶς ἱστορίας συνίστησιν. Ἀλλ' ἐπεὶ τῶν μάλιστα παρὰ τοῖς Ἕλλησι θρυλλουμένων τοῦ Πυθίου χρησμῶν εἷς τις ἦν καὶ ὁ πρὸς Λυκοῦργον, ᾧ προσιόντι ἡ Πυθία ἐπεφώνησε τὸ βοώμενον ἐκεῖνο·

A ratores modo ad inania bella oraculis auctoribus raperentur, modo responsorum obscuritate fallerentur, modo etiam nativa quadam inducti oraculorum fraude aberrarent. Quid enim referre attinet, quoties vel gravissimis, quod infausto cum hostibus marte pugnassent, calamitatibus conflictati, vel morbis periculosissimis laborantes, ab iis qui vulgo dii censebantur, opis omnino nihil remediique senserunt? Et quidem ejusmodi semper iis atque constanter ex oraculis responsa prodiere, qualia vetustis passim historiis celebrantur. Sed quoniam ex iis Pythii oraculis, quæ Græcorum omnium vocibus maxime jactantur, unum etiam illud est, quod Lycurgo sese consulenti Pythiam edidisse ferunt, his versibus comprehensum:

Ἥκεις (82), *ὦ Λυκόεργε, ἐμὸν ποτὶ πίονα νηὸν,*
Ζηνὶ φίλος καὶ πᾶσιν Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσι·
Δίζω ἢ σε θεὸν μαντεύσομαι, ἢ ἄνθρωπον·
Ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον θεὸν ἔλπομαι, ὦ Λυκόεργε·
Ἥκεις εὐνομίαν διζήμενος· αὐτάρ ἐγώ τοι
Δώσω·

B *Tu modo nostra subis in pinguia templa, Lycurge.*
Omnibus o superis, superum o charissime patri,
Te divumne hominemne vocent oracula nostra,
Ambigimus : divum, ut spes est, dixisse licebit,
Æqua tuis nos jura rogas; damus illa libenter;

καὶ τὰ τούτοις συνεπιλεγόμενα· φέρε, καὶ πρὸς ταῦτα τίνα ποτὲ συνεῖδεν ὁ προδηλωθεὶς ἔλεγχος ἐποπτεύωμεν. Γράφει δὲ ὧδε·

et quæ sequuntur; age, quinam de isto quoque Œnomai nostri, dum oraculorum vanitatem argueret, sensus exstiterit, videamus. Sic igitur ipse scribit :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Τὰ περὶ Λυκούργου τοῦ Λακεδαιμονίων νομοθέτου, ὅτι μὴ θεοῦ ἄξια.

CAPUT XXVIII.

Quæ de Lycurgo Lacedæmoniorum legislatore memorantur, deo indigna esse.

« Ἀλλὰ σὺ τὸν Τυρταῖον [a] προκαθηγεμόνα, καὶ σκοπὸν ἐλθόντα ποτὲ ὡς σὲ, ἥκειν ἔφης ἐκ κοίλης Λακεδαίμονος Ζηνὶ φίλον, καὶ πᾶσιν Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσι, δίζεσθαί τε εἰ θεὸν αὐτὸν μαντεύσῃ ἢ ἄνθρωπον· ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον θεὸν ἔλπομαι, ὅτι ἦλθεν εὐνομίαν αἰτήσων. Καὶ πῶς, εἰ θεὸς (83), οὐκ ἠπίστατο νόμον πολιτικὸν ὁ φίλος τοῦ Διὸς καὶ πάντων τῶν Ὀλυμπίων; Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ δίχα θεοῦ ἴσως τὰ τοιαῦτα εὑρίσκεται, ἃ δέδεικται τῷ θειοτάτῳ ἀνθρώπων ὑπὸ τῆς θεοῦ φωνῆς· φέρε, ἴδωμεν τὴν θείαν φωνὴν, καὶ ἃ ἐδίδαξας τὸν Λυκοῦργον·

« Sed enim Lycurgum, inquit, cum ad te aliquando viæ quasi dux et explorator adiisset, cava Lacedæmone, Jovi ac reliquæ superum turbæ charum, venire dicebas; nec tibi omnino constare, deumne ipsum an hominem oracuło pronuntiare deberes. Quin etiam addebas te malle deum, quod æquas abs te leges petiturus venisset. Atqui si deus erat, legum idem et æquitatis imperitus esse qui poterat? præsertim cum Jovi ac superis omnibus adeo charus esset. **223** Sed quoniam, excogitari forte sine deo non possent, quæ divino ex ore hominum divinissimus audiit; age divinam hanc ipsius quoque vocem, quæque Lycurgum docueris, attendamus :

C

Ἥκεις εὐνομίαν διζήμενος· αὐτὰρ ἐγώ σοι
Δώσω.

Ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον θεὸν ἔλπομαι, ὅτι ἦλθεν εὐνομίαν αἰτήσων.

Ὡς, εἴποιμι ἂν ἐγώ· οὐδεμίαν γάρ πω δόσιν οὐδενὶ ἐπηγγείλω τοιαύτην·

Utinam vero, mea quidem causa, dederis : nemini enim antea donum ejusmodi ullum promisisti :

Ἕως ἂν μαντείαισιν ὑποσχέσεις [b] τε καὶ ὅρκους,
Καὶ δίκας ἀλλήλοισι καὶ ἀλλοδαποῖσι διδῶτε (84),
Ἀγνῶς καὶ καθαρῶς πρεσβηγενέας τιμῶντες,
Τυνδαρίδας δ' ἐποπιζόμενοι (85), *Μενέλαόν* (86) [τε καὶ ἄλλους
Ἀθανάτους ἥρωας, οἳ Λακεδαίμονι δίῃ·
Οὕτω τοί χ' ὑμῶν περιφείδοιτο εὐρύοπα Ζεύς.

D *Dum vos (quod responsa jubent) promissa fidemque*
Nomine firmatam superum, et communia juris
Civibus externisque simul defendere vincla
Cura premet, castisque gravem celebrare senectam
Obsequiis : dum Tyndaridæ, Menelaus, et omnis

Heroum sacra turba suo gaudebit honore :
Providus illæsam servabit Juppiter urbem.

[a] Ισ. Λυκοῦργον. [b] Ισ. ὑποσχέσιας.

(82) *Ἥκεις*. Oraculi hujus meminerunt Herodot. lib. I, p. 28; Plutarch. in *Lycurgo*, p. 42; Theodoret. X *De Græcor. affect.*

(83) *Εἰ θεός*. Clarum est ita legendum fuisse, non ἢ θεός.

(84) *Διδῶτε*. Ita γρ. et recte, nam διδῶται mendosum erat.

(85) *Ἐπιπιζόμενοι*. Hesych. : Ἐπόπιζε, ἐντρέπου, ἐπιστρέφου, κατασκεύαζε, φυλάσσου.

(86) *Μενέλαον*. Γρ. Μενελᾶν, recte, tametsi Μενέλαον, κατὰ συνίζησιν, dici possit. Hæ porro, cum paulo post sequentibus, leges videntur esse, quas Herodot. lib. I scribit, nonnullos putasse conceptis verbis a Pythia dictatas fuisse. Hoc ipsum Clem. Alexandr. lib. I *Strom.* et Strabo lib. X.

Digitized by Google

O doctrinam, Apollo, cohortationemque divinam! Non longam sane præcepta ista tua navigationem postulabant : nec Delphos ex Peloponneso propterea, imo ne ad Hyperboreos quidem ipsos confugiendum fuit, unde, alterius cujusdam vatis Asteriæ jussu et oraculo, profectos olim memorant :

Fragrantis Deli cives, sacrosque ministros.

Lycurgum, hercle, putem, neque nutriculam habuisse, neque seniorum in consessu versatum unquam fuisse : nam et ab istis, et ab illa quoque non modo plura, sed etiam majoris sapientiæ plena didicisset. Quanquam addes, opinor, aliquid, si clarius abs te quidpiam Lycurgus flagitarit. Equidem, si aliis, uti par est, imperantibus, alii vicissim, uti par est, obsequentur, id non jam illi seniorum consessui totum assignabo : proinde Lycurgum obtestabor, uti bono animo esse velit, si quam abs te tamque secum referre potuerit.

Semita se longo duplex discrimine findit,
Altera honoratas fert Libertatis ad ædes,
Altera Servitii tectum illætabile pandit :
Illam vis animi, et sacro concordia gressu
Trajiciet, quam tu populis monstrare memento :
Hanc lis dira averit, tristique ignavia vultu.

224 Quam diligenter caveri jubes. Tu fortitudinem in primis civibus, commendatam esse vis : id persæpe nobis occinere ipsi quoque meticulosi solent. Consensionem addis animorum : id vero non tantum a sapientibus, sed etiam ab iis, quos mutuæ dissensiones agunt, inculcatur. Quare hujus quidem præcepti causa, per nos quiescas licet. Itane vero? Qui te vatem prædicas, ne id quidem intelligis, quam sæpe multi nobis isthuc ipsum ingesserint, qui tamen neque laurum comederant? neque Castaliam aquam biberant, neque sapientiæ nomine supercilium adduxerant? Quin tu autem de fortitudine, de libertate, de concordia disseris, quemadmodum ista civitatibus præsidia comparentur? Desine hoc nobis imponere, uti quam ipsimet ignoramus, eam populis viam præeamus. Præi tu ac formidanda est. » Quibus deinceps ista subdit :

A Ἄπολλον, διδασκαλίας καὶ παρεγγυήσεως θείας! Καὶ οὐ μακρὸς ἕνεκα τούτων ὁ στόλος· οὐ δὲ ὅπως εἰς Δελφοὺς ἐκ Πελοποννήσου, ἀλλ' οὐδ' εἰς Ὑπερβορέους αὐτούς, ὅθεν ἀφῖχθαι λέγουσι κατὰ χρησμὸν Ἀστερίας ἄλλης μάντεως·

Οἰκητὰς Δήλοιο θυώδεος (87) *ἠδ' ἱερῆας.*

Δοκεῖ δέ μοι ὁ Λυκοῦργος οὗτος οὐκ ἐσχηκέναι τιτθὴν, οὐδὲ σὺν θώκῳ πρεσβυτέρων οὐδέποτε κεκαθικέναι, παρ' ὧν καὶ παρ' ἧς εἶχε καλλίω τούτων ἀκοῦσαι καὶ σοφώτερα. Τάχα δέ πού τι προσθήσεις, ἐάν σε λιπαρῇ ὁ Λυκοῦργος εἰπεῖν τι σαφές· εἰ οἱ μὲν εὖ ἡγοῖντο, οἱ δ' ἔποιντο· ἔτι (88) φήσω τοῦ αὐτοῦ εἶναι συνθώκου (89) τοῦτο, καὶ ἀξιώσω τὸν Λυκοῦργον μὴ ἀποκαμεῖν εἴ τι δύναιτο πολιτικὸν παρὰ σοῦ δίδαγμα ἀναλαβὼν ἀπέναι εἰς τὴν Σπάρτην.

B Reipublicæ constituendæ rationem accipere, Spar-

Εἰσὶν ὁδοὶ δύο πλεῖστον ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχουσαι,
Ἥ μὲν Ἐλευθερίας εἰς τίμιον οἶκον ἄγουσα,
Ἡ δ' ἐπὶ Δουλείας ψευκτὸν δόμον ἠμβροίσιν·
Καὶ τὴν μὲν διά τ' ἀνδροσύνης, ἱερῆς θ' ὁμονοίας
Ἔστι πέραν (90), *ἣν δὴ λαοῖς ἡγεῖσθαι κέλευθον·*
Τὴν δὲ διὰ στυγερῆς ἔριδος καὶ ἀνάλκιδος ἄτης
Εἰσαφικάνουσι.

Τὴν δὲ πεφυλάχθαι. Μάλιστα ἀνδρείους εἶναι κελεύεις· τοῦτο μὲν καὶ παρὰ τῶν δειλῶν πολλάκις ἠκούσαμεν. Ἀλλὰ καὶ ὁμοφρονεῖν· τοῦτο οὐ παρὰ τῶν σοφῶν μόνων, ἀλλ' ἤδη καὶ παρ' αὐτῶν τῶν στασιαζόντων, ὥστε τούτου μὲν τοῦ παρεγγυήματος ἀφιέμέν σε. Καίτοι μάντις ὤν, οὐκ ἔγνως ἡμᾶς πολλάκις καὶ παρὰ πολλῶν εἰληφότας αὐτὸ, οὔτε τῆς δάφνης ἐμφαγόντων, οὔτε τὸ Κασταλίας ὕδωρ πιόντων, οὐδ' ἐπὶ C σοφίᾳ τὴν ὀφρὺν ποτε ἀνασπασάντων; Λέγ' οὖν περὶ ἀνδρείας, λέγε περὶ ἐλευθερίας, λέγε περὶ ὁμοφροσύνης, τίνα τρόπον ἐγγίνεται ταῦτα πόλει, καὶ μὴ ἡμᾶς τοὺς οὐκ εἰδότας κέλευε ἡγεῖσθαι τοῖς λαοῖς τῆς κελεύθου ταύτης, ἀλλ' αὐτὸς ἡγοῦ· καλὴ μὲν γὰρ, ἀλλ' ἄπορος (91) ἡμῖν καὶ φοβερά. » Τούτοις προστίθησι λέγων·

ipse : nam recta illa quidem, sed obscura nobis

(87) *Δήλοιο θυώδεος*. Ita reposui, cum perperam excusum esset, δὴ λοιοθυώδεος.

(88) *Ἔτι*. Sensus postulare videtur, οὐκέτι.

(89) *Συνθώκου*. Ita conjunxi, quæ distracta erant, σὺν θώκου.

(90) *Πέραν*. Plane legendum videtur περᾶν, sensu facillimo, quam etiam lectionem in Mont. reperi. Quod sequitur, ἣν δή, retineri potest, nam ἡγεῖσθαι pro ἡγοῦ positum est, ut solet in legibus illis sanciendis præceptisque dandis, infinitivus imperativi locum tenere.

(91) *Ἄπορος*. Toutéstin εἰς πᾶσαν καθιστᾶσα τὴν ἀπορίαν. Ad homines etiam vox ista significatioque transfertur, raro licet exemplo. Ita Plato in *Apolog.* : Ὅσοι δὲ φθόνῳ καὶ διαβολῇ χρώμενοι ὑμᾶς ἀνέπεισθον· οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ πεπεισμένοι ἄλλους πείθοντες, οὗτοι πάντες ἀπορώτατοί εἰσιν. Quem locum vereor ut satis fideliter interpretes expresserint, maximeque postrema. Nam Serranus quidem sic: *Illi vero nusquam comparent.* Atqui, ex eo potius quod nusquam ipsi comparerent, id sequebatur, ut D essent ἀπορώτατοι. Ficinus autem : *Hi omnes infiniti omnino sunt.* Credo, sine causa Socrates hac hyperbole uteretur. Integrum locum ita redderem : *Quotquot autem invidia calumniaque usi, a vobis fidem impetrarunt (qui quidem, hanc in opinionem inducti ipsi quoque, alios jam inducunt), ii certe omnes hanc mihi defensionem longe difficillimam efficiunt.* At si legeretur, οὗτοι πάντων ἀπορώτ. (quod equidem optaverim), sensus esset, *ii certe mihi longe difficiliorem, quam cæteri omnes, defensionem efficiunt* : Τουτέστι, πάντων οὗτοί με ἀπορώτατον ἀποφαίνουσι, vel πλείστην ἐμοὶ πάντων καὶ μεγίστην παρέχονται τὴν ἀπορίαν. Ita πόρος interdum, ἀντὶ τῆς μεθόδου, qua obscurum aliquid eruatur, aut difficile comparetur. Herodot. lib. II, p. 100 : Ψαμμήτιχος γὰρ, ὡς οὐκ ἐδύνατο πυνθανόμενος πόρον οὐδένα τούτου ἀνευρεῖν, οἵ γένοιντο πρῶτοι ἀνθρώπων, *ut vidit nullam quærenti sibi viam aperiri, qua hominum qui primi exstitisscnt, intelligeret.*

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Ὅτι οὐ περὶ σπουδαίων πραγμάτων τοὺς χρησμοὺς ἐποιοῦντο.

« Σὺ δὲ καὶ περὶ γάμου ἕτοιμος λέγειν·

Ἄργεος ἱππόβοτου πῶλον λάβε κυανοχαίτην.

Περὶ δὲ παίδων·

Ἠετίων (92), οὔ τίς σε τίει πολύτιτον ἐόντα·
Λάβδα κύει (93), τέξει δ' ὁλοίτροχον (94).

Περὶ δὲ ἀποικίας·

Στέλλ' ἐπὶ χρυσίους [a] ἄνδρας πολυεθνέα λαόν,
Ὤμοις μὲν χαλκὸν προφέρων, χερσὶν δὲ σίδηρον.

Περὶ δὲ κενῆς δόξης·

Γαίης μὲν (95) πάσης τὸ Πελασγικὸν οὖδας ἄμειρον.
Ἵπποι Θρηΐκιαι (96), Λακεδαιμόνιαι (97) δὲ γυναῖκες·
Ἄνδρες θ' οἳ πίνουσιν ὕδωρ καλῆς Ἀρεθούσης (98).

Καί μοι δοκεῖς οὐδὲν τῶν τερατοσκόπων καλουμένων κρείττων εἶναι, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἄλλων ἀγυρτῶν καὶ σοφιστῶν. Ἀλλὰ τῶν μὲν οὐδὲν ἔγωγε ἐθαύμασα, εἰ μισθοῦ τραχηλίζουσι· σοῦ δὲ τοῦ θεοῦ, καὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μισθοῦ τραχηλίζονται. Εἰθ' ὁ μὲν Σωκράτης ἐκείνῃς οὐδέτερον ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα, πότερα γαμήσει, ἢ μή· ἀλλ' ὅτι μετανοήσει ἀμφότερα. Πρὸς δὲ σὲ ἐπιθυμοῦντα παίδων, οὐκ εὖ ἔφη αὐτὸν ποιήσειν, ὃς ἐάσας ἐπιχειρεῖν ὅπως, εἰ οἱ παῖδες γένοιντο, ἄριστα αὐτοῖς χρῷτο, τούτου μὲν οὐδένα λόγον ἐποιήσατο, αὐτὸ δὲ μόνον ἐσκοπεῖτο, πῶς ἂν αὐτῷ γένοιντο. Ἑτέρου δὲ ἀποδημεῖν ἐγνωκότος διὰ τὸ κακῶς ἔχειν οἴκοι, οὐκ ἔφη ὀρθῶς αὐτὸν βουλεύεσθαι· τὴν μὲν γὰρ πατρίδα αὐτόθι ἀπολιπὼν ἄπεισι, τὴν δὲ ἀμαθίαν μεθ' ἑαυτοῦ ἄξων, ἥτις αὐτὸν καὶ τοῖς ἐκεῖ δυσαρεστεῖν ποιήσει, καθάπερ καὶ τοῖς ἐνθάδε. Καὶ οὐχ ὁπότε ἠρωτᾶτο μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτόκλητος ἐπὶ τὰς τοιάσδε συνουσίας ἰών. »

a *Isocr.* χρυσείους.

CAPUT XXIX.

Seriis honestisque de rebus minime ab iis responderi.

« Enimvero dignus etiam es, quem de nuptiis præcipientem audiamus :

Cæruleum pullum Argos equis tibi nobile mittat.

Itemque de liberis :

Eetio, justos nemo tibi reddit honores.
Labda uterum gestat, fœtum enixura nefandum.

Tum de coloniis :

Auratam ad gentem densos transmitte colonos,
Æs humeris, manibus ferrum importare memento.

Rursus de vana gloria :

Nobilitate omnes terra anteit una Pelasgum,
Thraces equi, clara mulier Lacedæmone nata,
Virque bibens, Arethusa, tuo de gurgite lymphas.

Ac mihi quidem nihilo tu, aut iis, quos prodigiorum interpretes vocant, aut, reliquorum circulatorum ac sophistarum turba melior videris. Quanquam hoc hominum genus, alios etiam pretio in errorem ac fraudem præcipites agere, minus equidem miror : at te, qui deus es, hominesque cæteros **225** pretio ab iis præcipites agi, id vero vehementer admiror. Cæterum eodem plane modo bonus ille Socrates, quærenti, uxoremne duceret, neutram in partem respondit; sed tantum, utrum libet feceris, inquit, te pœnitebit. Alteri liberorum cupido, recte ac prudenter facturum negavit, dum neglectis rationibus iis, quibus optime liberos, si quos aliquando susciperet, educare posset, eaque prorsus cogitatione missa, unum id ageret, quemadmodum liberos susciperet. Alteri, qui quod male domi haberetur, alio migrare statuerat, sanum id esse consilium negavit, quod cum suo patriam loco

(92) *Ἠετίων.* Herodot. lib. v, pag. 366, oraculi hujus mentionem facit, ubi plura de hoc Eetione, Cypseli patre, qui Cypselus Corinthi deinde tyrannidem arripuit.

(93) *Λάβδα κύει.* Hæc Eetionis uxor, Cypseli mater, Amphionis Bacchiadæ filia. Herodot. ib.

(94) *Δ' ὁλοίτροχον.* Herodot., ὁλοίτροχον, ut et alibi. Utrumque in usu est; sæpius tamen ὁλοοίτροχον, leni spiritu, dum significat τὸν ἐπὶ τὴν ὄλυσιν τρέχοντα, ut hic. Πτολεμαῖος καὶ Ἀριστόνικος, inquit *Etymolog. magn.*, ψιλοῦσι παροξύνοντες, ἀκούοντες τὸν ἐπὶ τὸ τρέχειν ὀλοόν. Quam significationem ab Hesychio præteritam esse miror. Plura Eustath. ad vers. 137 *Iliad.* N. Porro hic ὁλοίτροχος Cypselum subobscure significat, qui tanquam immanis quidam et vastus molaris Corinthios obtriturus esset. Vide infra p. 233. Cæterum idem Herodotus, libro citato, pag. 366, ex hujus oraculi verbis, prius alterum a Corinthiis intellectum esse ait, quod Bacchiadis editum fuerat hunc in modum :

Αἰετὸς ἐν πέτρῃσι κύει, τέξει δὲ λέοντα,
Καρτερὸν, ὠμηστὴν, πολλῶν δ' ὑπὸ γούνατα λύσει,

etc. Aquila Cypseli matrem Labdam significabat; Petra vero, tribum Petram nomine, in qua censebatur Eetio.

(95) *Γαίης μέν.* Idem oracul. refertur a Theodoreto lib. x *De Græcor. affectionib.*, et a Joann. Tzetze, *chiliad.* 9 *histor.*, 291, et al.

(96) *Θρηΐκιαι.* Tzetzes habet Θετταλικαί. Sed equi Thracii apud omnes laudatissimi. Athenæus tamen lib. VII, p. 278, ἵππον Θεσσαλικήν maluit, ubi de Archestrato, qui maria cuncta lustraverat, ut, ubi præstantissimum quodvis edulium reperiretur, indicaret.

(97) *Λακεδαιμόνιαι.* Theodor. loco citato, carpendi oraculi ansam jure hinc arripiens, Οὗτος, inquit, καὶ τὰς Λακεδαιμονίων ἐπαινεῖ γυναῖκας, ἀδεῶς οἷς ἂν ἐθέλωσι μιγνυμένας.

(98) *Ἀρεθούσης.* Tam incertum est, quos Pythia viros intelligat, quam multas ac celebres Arethusas fuisse constat. Porro Tzetzes his versibus alios quinque subjungit, idem ad oraculum pertinentes. Hos accipe :

Ἀλλ' ἔτι, καὶ τῶν εἰσιν ἀμείνονες, οἳ τὸ μεταξὺ
Τίρυνθος ναίουσι, καὶ Ἀρκαδίης πολυμήλου,
Ἀργεῖοι λιοθώρηκες, κέντρα πτολέμοιο.
Ὑμεῖς δ', Αἰγιέες, οὔτε τρίτοι, οὔτε τέτυρτοι,
Οὔτε δυωδέκατοι, οὔτ' ἐν λόγῳ, οὔτ' ἐν ἀριθμῷ.

Qui Ægiensibus editum hoc oraculum fuisse volunt, penult. vers. ita scribunt : Ὑμεῖς δ' Αἰγιέες, ut Tzetzes, Mnaseas, Stephanus in Αἴγιον, Suidas in Αἰγιεῖς. Qui vero Megarensibus, legendum ὑμεῖς δ' ὦ Μεγαρεῖς. Plutarch. in *Symposio* utrosque conjungit : Τῶν δὲ Δημοκριτείων, inquit, εἰδώλων, ὥσπερ Αἰγιέων, ἢ Μεγαρέων, ἀριθμὸς οὐδεὶς, οὐδὲ λόγος. Forte Megarenses cum Ægiensibus debellatis Ætolis, Pythiam una consuluerant. Qui plura volet, adeat *Paræmiographum*, chil. II, cent. 1, proverb. 79. Sed caveat ne ab eo Mnean pro Mnasea, vel Æginenses pro Ægiensibus accipiat.

Digitized by Google

relinqueret, tum suam secum efferret stultitiam, quæ non minorem sibi apud alios, quam apud suos offensionem ac molestiam crearet. Neque vero tantum ubi consuleretur, sed etiam ultro ac sponte hoc congressionum genus expetens egregia nobis effudit oracula. »

CAPUT XXX.

Communi prorsus humanoque sensu rerum agendarum auctores fuisse.

« Viginti ante dies, totidem postquam exstitit ardens
Sirius, umbrosa medicus sit Bacchus in æde.

Sic enim Atheniensibus æstu vehementiore laborantibus cecinit, medicum utique non vatem agens.

O Presboniadæ Clymeni sate sanguine princeps,
Tardius, Ergine, huc sobolem petiturus adisti :
Sed veteri temone novam conjunge coronam.

Præclare. Atqui, prolis cupido seni juniorem uxorem esse ducendam, ne vatis quidem istuc est, sed cujusvis naturæ vim non ignorantis. At nimirum stolidos homines cupiditas transversos agit. »

CAPUT XXXI.

Multa quoque ab iis imperite suaderi.

« Quare ferula quoque, si me audis, vecordes istos excipies, nisi se, putidis hisce quæstionibus abjectis, ad regandum **226** aliquid divina schola dignum adduci patiantur. Quid enim Pario Antiocho, ubi civiles in nugas facultates effudisset, te vehementi cum ægritudine adeunti respondes :

I Thason, Antioche, hæc tibi sit clara insula sedes?

qui majori sane fructu ex te audiisset :

Antioche, ad mentem redeas, nec te improba frangat Pauperies.

Quid porro Cretensium legatis?

Qui Phæstum ac Tarrham incolitis Diumque marinis
Fluctibus obsessum, Pythoa piacula Phœbi
Sunt ritu servanda suo, sancteque cavendum
Ne Creta in patria, patriis Dilique Jovique
Legibus antiquos deinceps reddatis honores ;

quos longe utilius cum hoc responso dimisisses,

Quos nummi, cæcusque furor, fastusque superbus
Occupat, insanæ curare piacula mentis
Vos jubeo, ut sanctos melior sapientia cives
Accipiat, nec jam patriæ qua moribus itur,
Legibus at sacris opibus studeatis et auro.

Ac videsis, ne tu potius quam Creta lustratione indigeas, qui Orphicas tibi nescio quas, aut Epimenideas lustrationes fingis. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Ὅτι κοινοῖς καὶ ἀνθρωπίνοις λογισμοῖς τὰ πρακτέα συνεβούλευον.

« Εἴκοσι (99) τὰς πρὸ κυνὸς, καὶ εἴκοσι τὰς μετέπειτα,
Οἴκῳ ἐνὶ σκιερῷ Διονύσῳ χρῆσθε ἰατρῷ.

Ἀθηναίοις ὑπὸ καύματος ἐνοχλουμένοις ἰατρικὸν, ἀλλ' οὐ μαντικόν.

Ἐργῖνε (1), Κλυμένοιο πάϊ Πρεσβωνϊάδαο,
Ὤψ' ἦλθες γερεὴν διζήμενος· ἀλλὰ καὶ ἔμπης
Ἰστοδοῇ γέροντι νέαν ποτίβαλλε κορώνην.

Γέροντι νέαν συνοικεῖν, εἰ παίδων ἐπιθυμεῖ, οὐ μάντεως οὐδὲ τοῦτο, ἀλλὰ φύσιν ἐπισταμένου. Ἀλλ' ἡ ἐπιθυμία τοὺς βλάκας ἐξίστησι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Ὅτι καὶ ἀφιλοσόφως τὰ πολλὰ παρήνουν.

« Διόπερ σοι καὶ νάρθηκα παραινῶ ἐπ' αὐτοὺς λαμβάνειν, εἰ μὴ πείθοις μανθάνειν ἀντὶ τῶν καταπτύστων ἐρωτημάτων ἄξιόν τι τοῦ θείου φοιτητηρίου· ἢ Ἀντιόχῳ τῷ Παρίῳ ἀποβαλόντι τὴν οὐσίαν ἐν πολιτικῇ φλυαρίᾳ, καὶ ὑπὸ λύπης ἥκοντι πρὸς σὲ, λέγειν·

Ἀντιοχ', εἰς Θάσον ἐλθὲ, καὶ οἴκει εὐκλέα νῆσον ;

Ὡς ἐκείνως ἂν μᾶλλον ὤνατο ἀκούσας·

Ἀντιοχ', εἰς νοῦν ἐλθὲ, καὶ ἐν πενίᾳ μὴ ὀδύρου.

Ἢ τοῖς ἥκουσι Κρητῶν·

Φαιστοῦ καὶ Τάρρας ναέται, Δίου τε πολύρρου,
Πυθῶον κέλομαι τελέειν Φοίβοιο καθαρμὸν,
Εὐαγέοντας, ὅπως Κρήτην καταναιετάητε,
Ὄλβον μὴ πατρίοισι νόμοις, καὶ Ζῆνα σέβοντες·

οἷς ἀκοῦσαι ἐκεῖνο κρεῖττον ἦν·

Ὄλβου καὶ μανίας ναέται, πολλοῦ θ' ἅμα τύφου,
Οἰκεῖον τελέειν κέλομαι λήϊτο καθαρμὸν,
Εὐαγέοντας, ὅπως σοφίαν καταναιετάητε.
Ὄλβον μὴ πατρίοισι νόμοις, θείοις δὲ σέβοντες.

Ὡς μὴ μᾶλλον τῆς Κρήτης σὺ καθαρμοῦ προσδέῃ, Ὀρφικούς τινας, ἢ Ἐπιμενιδείους καθαρμοὺς (2) φανταζόμενος. »

(99) *Εἴκοσι.* Meminit Athenæus lib. I, p. 22 E, laudatque Mnesitheum Atheniensem, a quo proditum id memoriæ fuerit. Carmen sane τῶν ἀκροθωρήκων poculis dignius, quam Apollinis cortina vel tripode oraculum, nisi dæmon Apollo foret.

(1) *Ἐργῖνε.* Pausanias in *Bœotic.*, p. 311, pluribus. Erginus hic rex Orchomeniorum fuit. Clymenoque patri successit, Presbonis filio, Phrixi nepoti, a Thebanis interfecto. Is jam senior, liberorum cupidus, Apollinem consuluit. Cujus ex oraculo puellæ cum nupsisset, liberos ex ea duos suscepit, Trophonium et Agamedem, tametsi Trophonius Apollinis non Ergini filius haberetur.

(2) *Ἐπιμενιδείους καθαρμούς.* Phæstium Epimenidem spectat, cognomento Καθαρτήν, sive quod ἀττικώτερον est, Ἀπομάκτην, qui, ut Suidas auctor est, πολλὰ μυστήρια ἐπικῶς ἔγραψε, Athenasque ipsas ἐκάθηρε τοῦ Κυλωνίου ἄγους. Tullius II *De legibus*, *Illud*, inquit, *vitiosum Athenis, quod Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum et Impudentiæ. Virtutes enim, non vitia consecrare decet.* Plutarch. in *Solone*, p. 84, pluribus ubi eum a quibusdam, omisso Periandro, septimum sapientem habitum esse refert : Ἐδόκει δὲ, inquit, τις εἶναι θεοφιλὴς, καὶ σοφὸς περὶ τὰ θεῖα, τὴν ἐνθουσιαστικὴν, καὶ τελεστικὴν σοφίαν. Τὸ δὲ μέγιστον, ἱλασμοῖς τισι, καὶ καθαρμοῖς, καὶ ἱδρύσεσι κατοργιάσας, καὶ καθοσιώσας τὴν πόλιν, ὑπήκοον τοῦ δικαίου, καὶ μᾶλλον εὐπειθῆ πρὸς ὁμόνοιαν κατέστησε. Vide Laertium in ejus Vita, Pausaniam in *Attic.* Eusebius noster id factum ait olymp. 45 an. ult.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Ὅτι καὶ συνεμερίζοντο τοῖς ἀδικοῦσιν.

« Διὰ τί δὲ, ὦ σοφώτατε, Χαρίλαος καὶ Ἀρχέλαος οἱ Λακεδαιμονίων βασιλεῖς,

Εἰ κεν ἐπικτήτου μοίρης λάχος Ἀπόλλωνι
Ἥμισυ δάσωνται, πολὺ λώϊον ἔσσεται αὐτοῖς ;

Ποίῳ δὲ καὶ ἄλλῳ λέγεις Ἀπόλλωνι ; οὐ γὰρ δὴ τοῦτο σοὶ αὐτῷ, ὦ ἀναίσχυντε μάντι, ὡς μή τις σοὶ αὐτῷ ἐπιπλήξειεν, ἅτε κακῶς οὕτω συνδιαιρουμένῳ τοῖς λῃσταῖς. » Ταῦτα μὲν οὖν ὧδε ἐχέτω. Φέρε δὲ, τούτοις προσθῶμεν καὶ δι' ὧν αὖθις ὁ Ἀπόλλων θαυμάζει τὸν Ἀρχίλοχον, ἄνδρα παντοίαις κατὰ γυναικῶν αἰσχρορρημοσύναις καὶ ἀῤῥητολογίαις, ἃς οὐδ' ἀκοῦσαί τις σώφρων ἀνὴρ ὑπομείνειεν, ἐν τοῖς οἰκείοις ποιήμασι κεχρημένον· καὶ τὸν Εὐριπίδην τῆς μὲν Σωκράτους διατριβῆς καὶ φιλοσοφίας ἐκπεσόντα, εἰσέτι δὲ καὶ νῦν ἐπὶ τῆς θυμέλης τραγῳδούμενον· καὶ Ὅμηρον ἐπὶ τούτοις, ὃν ὁ γενναῖος Πλάτων ἐξωθεῖ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας, ὡς κατ' οὐδὲν ὠφέλιμον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἔσχατα τοὺς νέους λυμαινομένων λόγων ποιητὴν γεγενημένον, ἐφ' οἷς πάλιν ὁ προδηλωθεὶς τὸν χρησμῳδὸν θεὸν ὧδέ πως σκώπτει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Ὅτι καὶ τοὺς ποιητὰς τοὺς μηδὲν φιλοσόφου βίου ἄξιον ἐπιδεδειγμένους, ἀκρίτως κατὰ τοὺς πολλοὺς ἐγκωμιάζουσιν.

« Ἀθάνατός (3) *σοι παῖς καὶ ἀοίδιμος, ὦ Τελεσί-* [*κλεις,*
Ἔσσετ' ἐν ἀνθρώποις.

Ὁ δὲ παῖς ἦν Ἀρχίλοχος.

Ἔσται σοι κοῦρος, Μνησαρχίδη (4), *ὃν τινα* [*πάντες*
Ἀνθρωποι τίσουσι, καὶ ἐς κλέος ἐσθλὸν ὀρούσει,
Καὶ στεφέων ἱερῶν (5) *γλυκερὴν χάριν ἀμφιβα-* [*λεῖται.*

Ὁ δὲ κοῦρος ἦν Εὐριπίδης. Ὅμηρος δέ·

Σοὶ ζωῆς δοιὰς μοίρας λάχεν, ἡ μὲν ἀμαυρῶν
Ἑλλων δισσῶν (6), *ἡ δ' ἀθανάτοις ἰσόμοιρος.*
Ζῶν καὶ ἀποφθίμενος.

Καὶ διὰ ταῦτα ἤκουεν·

Ὄλβιε (7) *καὶ δύσδαιμον· ἔφυς γὰρ ἐπ' ἀμφοτέ-* [*ροισι.*

Λέγει δὲ οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλά τις διατεινάμενός ποτε, ὅτι αὐτὸν οὐ χρὴ ἀνθρώπων θεὸν ὄντα δυσπαθέων ἀλεγίζειν. Ἄγε οὖν, ὦ θεὲ, μὴ περιΐδῃς μηδ' ἡμᾶς. Ἐπιθυμοῦμεν γὰρ, εἰ μή τι ἀδικοῦμεν, οἱ μὲν κλέους ἐσθλοῦ, οἱ δὲ στεφάνων ἱερῶν, οἱ δὲ πρὸς θεοὺς ἰσομοιρίας, οἱ δὲ αὐτῆς ἀθανασίας. Τί ποτ' οὖν ἦν τοῦτο, δι' ὃ σοὶ Ἀρχίλοχος ἔδοξεν ἄξιος εἶναι τοῦ οὐρανοῦ; Μὴ φθονήσῃς, ὦ φιλανθρωπότατε θεῶν, μηδ' ἄλ-

(3) *Ἀθάνατος.* Idem oraculum arguitur a Theodoreto, lib. x *De Græcor. affectionib.*, ubi Archilochum ejusdem αἰσχρολογίας damnat. Suidas : Ἀρχίλοχον ποιητὴν γενναῖον τάλλα, εἴ τις αὐτοῦ τὸ αἰσχροπρεπὲς (leg. αἰσχροεπὲς) καὶ τὸ κακόῤῥημον ἀφέλοι, etc. Ob eamdem, libris ejus Lacedæmonii locum in urbe nullum esse voluerunt, quod (ut Valerius Maximus lib. VI, c. 3, loquitur) eorum parum verecundam ac pudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret quam ingeniis prodesset. Multi hac de re multa.

CAPUT XXXII.

Eosdem se ad injuriosorum partes adjunxisse.

« Cur autem, o noster sapiens, Charilaum et Archelaum Lacedæmoniorum reges,

Si partem in quæstus ab utroque vocetur Apollo
Dimidiam, longe sors lætior inde sequetur?

Quem tu porro alium Appollinem loqueris? nec enim istuc profecto tibi ipsi emendicas, vates impudentissime, ne quis tibi nefariam cum latronibus prædæ societatem exprobraret. » **227** Sed de his hactenus. Addamus vero, quæ summam in Archilochi commendationem effundit, hominis ejusmodi, qui opera sua omni adversus mulieres obscenitate verborum impleverit, quam ne audire quidem homo verecundus possit : nec non Euripidis, qui cum a Socratis disciplina et institutis excidit, tum in scena passim hodieque tragœdorum ore jactatur : Homeri præterea, quem nobilis ille Plato reipublicæ suæ finibus ejectum voluit, non modo quod usui esse nulli posset, verum etiam quod ea scripsisset carmina, quibus extrema pernicies adolescentibus crearetur. Itaque fatidicum illum deum hac iterum Œnomaus oratione traducit.

CAPUT XXXIII.

Poetas etiam eos, qui nihil ad honestioris vitæ studia contulerint, temere ab iis ex vulgi opinione laudari.

« *Immortalis erit tibi filius, o Telesicles,*

Æternumque cani dignus.

Filius iste Archilochus erat.

Te, Mnesarche, manet summo cumulandus honore
Filius, ac meritæ summa ad fastigia laudis
Conscendens, lætas sacro ex certamine palmas
Auferet.

Euripides autem ille erat. Homerus vero is, quem eic alloquitur :

Est tibi sors vitæ duplex : geminum altera solem
Obscurum dabit, immortalibus altera junget.
Vivens, exstinctusque simul.

Atque ob eam causam ex eodem audivit :

Felix, infelixque simul, qui natus utrique es.

Cæterum non jam homo, sed alius quispiam constanter asseverat, eum, deus quod esset, miserorum hominum curam omnem abjicere oportere. Age vero, o **228** qui te deum ventitas! ne tu nos quidem aspernere! Nam expetimus ipsi quoque, modo ne quid peccemus, alii decus eximium, alii coronas sacras, alii deorum communionem ac societatem, alii denique ipsammet immortalitatem.

(4) *Μνησαρχίδη.* Μνήσαρχος etiam vocabatur. Suidas : Εὐριπίδης, Μνησάρχου ἢ Μνησαρχίδου, καὶ Κλειτοῦς.

(5) *Στεφέων ἱερῶν.* Idem Suidas : Νίκας δὲ εἴλετο πέντε, τὰς μὲν τέσσαρας περιὼν, τὴν δὲ μίαν μετὰ τελευτὴν, ἐπιδειξαμένου τὸ δρᾶμα τοῦ ἀδελφιδοῦ.

(6) *Ἀμαυρῶν ἠελίων δισσῶν.* Duos oculos intelligo, quo utroque captus, ille *μήορος* Ὅμηρος.

(7) *Ὄλβιε*, etc. Audi Theodoret. ibidem : Τὸ μὲν, inquit, διὰ τὴν ἐπιγενομένην τυφλότητα· τὸ δὲ διὰ τὴν ποίησιν.

Digitized by Google

Quid igitur illud erat, quamobrem Archilochum cœlo dignum putares? Ne cæteris hominibus, o deorum humanissime, hoc in cœlum iter invideas. Quid a nobis tandem exigis? opinor, ut Archilochi vestigiis insistamus, si tuis digni penatibus videri cupiamus. Acerbis nempe conviciis lacerandæ nobis mulieres, quæ conjugium nostrum repudiarint: mordendi quoque pueri meritorii, cum longe improbos omnes improbitate ac flagitio superent. Verum id utique versu faciendum erit, quod ea sit uti deorum, sic divinorum hominum, qualis Archilochus fuit, propria et peculiaris oratio. Neque id fortasse mirum. Nam et familiarum scilicet, privatæque vitæ rationes, et rerumpublicarum concordia, optimisque legibus constituta populorum integritas, hujus potissimum artis excellentia continetur. Itaque nec illum sine causa pro Musarum cliente habuisti, et illius interfectorem vestro, hoc est divino, congressu et voce prorsus indignum putasti, qui virum usque adeo vocalem interfecerat. Ergo nec injustæ fuerunt in Archiam minæ, nec importuna Pythia, quæ et Archilochum pridem licet exstinctum ulcisceretur, et templo excedere impium ac nefarium hominem juberet. Quippe, Musarum enim clientem occiderat. Ergo neque mihi absurde facere visus es, dum te poetæ vindicem præstitisti. Nam et alterius mihi poetæ, et sacrarum Euripidis coronarum in mentem venit. Tametsi dubitem interdum, eoque libenter, non jam coronatum eum fuisse, sed quamobrem sacræ ejus coronæ dicantur, neque partum ab eo decus esse, sed quorsum eximium decus illud appelletur, audierim. Homini enim vero turba plaudebat; satis hoc novi: tyrannis idem placebat; ne isthuc quidem ignoro: atque ejusmodi artem factitabat, quæ non amatori suo tantum, sed Athenis etiam ipsis admirationem conciliaret, utpote quæ tragœdos una omnium tulisset. Si ergo vel iste plausus, vel instructa in arce mensa, idonei sunt hoc in genere arbitri, nihil addo: novi enim et in arce Euripidem cœnasse, et Atheniensium atque Macedonum plausu celebratum eumdem fuisse. Sin autem aliquod præterea deorum suffragium accesserit, quod utique et fide per sese dignum, nec tyrannorum saltem aut multitudinis opinione levius esse debeat: age sis, prome tandem nobis,

A λοις ἀνθρώποις τῆς ἄνω ὁδοῦ. Τί πράττειν κελεύεις ἡμᾶς; ἢ δηλαδὴ τὰ Ἀρχιλόχου, εἰ μέλλοιμεν ἄξιοι φανεῖσθαι τῆς ὑμετέρας ἑστίας. Λοιδορῆσαι μὲν πικρῶς τὰς οὐκ ἐθελούσας ἡμῖν γαμεῖσθαι· ἅψασθαι δὲ καὶ τῶν κιναίδων, ἐπειδὴ τῶν ἄλλων πονηρῶν πολὺ πονηρότεροί εἰσι· καὶ οὐχὶ δίχα μέτρου, αὖτη γὰρ διάλεκτος καὶ θεῶν, ὥσπερ οὖν καὶ θείων ἀνδρῶν, ὥσπερ Ἀρχιλόχου. Καὶ οὐδὲν ἴσως θαυμαστόν· διὰ γὰρ τὴν ἐν τούτοις ὑπεροχὴν εὖ μὲν οἶκος οἰκεῖται, εὖ δὲ ἰδιώτης βίος, πόλεις δὲ ὁμοφρόνως, καὶ ἔθνη εὐνόμως συνεστᾶσιν. Οὐκ ἀπεικότως ἄρα σοι καὶ Μουσῶν θεράπων (8) ἔδοξεν εἶναι, καὶ ὁ φονεὺς αὐτοῦ οὐκ ἄξιος εἶναι τῆς πρὸς ὑμᾶς τοὺς θεοὺς εἰσόδου, οὐδὲ τῆς παρ' ὑμῶν φωνῆς, ἄνδρα φονέα ὄντα [a] ἀποκτείνας. Οὔκουν ἄδικος ἡ πρὸς τὸν Ἀρχίαν (9) ἀπειλή,

B οὐδ' ἄκαιρος ἡ Πυθία τιμωροῦσα τῷ Ἀρχιλόχῳ τῷ πάλαι νεκρῷ, καὶ κελεύσασα (10) ἐξιέναι τοῦ ναοῦ τὸν ἐναγῆ· Μουσάων γὰρ ἀπέκτεινε θεράποντα. Οὔκουν (11) ἔμοιγ' ἐφάνης, ἐπαμύνων τῷ ποιητῇ, ἀπρεπὴς εἶναι· ἐμεμνήμην γὰρ καὶ τοῦ ἑτέρου ποιητοῦ, καὶ τῶν ἱερῶν τοῦ Εὐριπίδου στεφάνων· καίτοι ἀπορῶν, καὶ ἀκοῦσαι ἐπιθυμῶν, οὐχ ὅτι ἐστεφανοῦτο, ἀλλὰ πῶς ἦν τὰ στέφη ταῦτα ἱερά· οὐδ' ὅτι αὐτοῦ κλέος ὄρουσαν (12), ἀλλὰ πῶς ἐσθλὸν ἦν τοῦτο. Ἐκροταλίζετο μὲν γὰρ ἐν τοῖς ὄχλοις, οἶδα· καὶ τυράννοις ἤρεσκε (13), καὶ τοῦτο οἶδα· καὶ ἔργον ἐπετήδευεν, ἐφ' ᾧ οὐχ ὅπως αὐτὸς ἐθαυμάζετο ὁ ἐραστής, ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν Ἀθηναίων ἡ πόλις (14), ὅτι μόνη τραγῳδοὺς ἤνεγκεν. Εἰ μὲν οὖν ὁ κρότος ἱκανὸς κριτής, καὶ ἡ ἐν ἀκροπόλει τράπεζα, οὐδὲν ἔτι λέγω,

C βλέπων ἐν ἀκροπόλει δειπνοῦντα τὸν Εὐριπίδην, καὶ τὸν Ἀθηναίων ἅμα καὶ τὸν Μακεδόνων δῆμον ἐπιψοφοῦντα· εἰ δὲ καὶ δίχα τούτων ἔστι τις καὶ θεῶν ψῆφος, καὶ αὐτοπιστή, καὶ οὐχ ἧττων τῆς τῶν τυράννων, οὐδὲ τῆς τῶν ὄχλων· φέρε, φράσον ἡμῖν ἐπὶ τίνι

[a] *πρ.* φωνάεντα.

(8) *Μουσῶν θεράπων*, etc. Suidas eadem in *Archiloco*.

(9) *Τὸν Ἀρχίαν*. Interfectorem Archilochi, Suidas et alii, non Archiam, ut Œnomaus, sed Kallondam vocant, cognomento *Coracem*. Plutarchus *De sera Numinis vindicta*, pag. 560 E: Ὁ γὰρ ἀποκτείνας, inquit, ἐν τῇ μάχῃ τὸν Ἀρχίλοχον, ἐκαλεῖτο Καλλώνδης, ὡς ἔοικεν· ἦν δ' αὐτῷ Κόραξ ἐπωνύμιον. Ἐκβληθεὶς δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τῆς Πυθίας, ὡς ἱερὸν ἄνδρα τῶν Μουσῶν ἀνῃρηκώς, εἶτα χρησάμενος λιταῖς τισι, καὶ προτροπαῖς μετὰ δικαιολογίας, ἐκελεύσθη πορευθεὶς ἐπὶ τὴν τοῦ Τέττιγος οἴκησιν, ἱλάσασθαι τὴν τοῦ Ἀρχιλόχου ψυχήν.

(10) *Κελεύσασα*. Perperam in excuso Græco, κελεύσας. Versus quo illum ex fano Pythia expulit, hic est:

Μουσάων θεράποντα κιτέκταρες, ἔξιθι νηοῦ.

(11) *Οὔκουν*. Ita malui, quam οὐκοῦν, ut ante legebatur.

D (12) *Αὐτοῦ κλέος ὄρουσαν*. Existimo legendum αὐτοῦ εἰς κλέος ὄρουσαν. Quæ postrema vox in altero manuscr. exstat. Et vero repetit Œnomaus oraculi verba, pag. præced. ubi legebatur, καὶ ἐς κλέος ἐσθλὸν ὀρούσει.

(13) *Τυράννοις ἤρεσκε*. Archelaum in primis, Macedoniæ regem intelligit, apud quem Euripides gratia et auctoritate valuit, mirum quantum.

(14) *Ἀθηναίων ἡ πόλις*. Etiam apud hostes. Plutarchus enim in *Nicia*, sub fin., pag. 542, auctor est, Siculos victores, captivorum Atheniensium bene multis salutem dedisse, quod ab illis versus Euripidis aliquos didicissent; additque, τῶν σωθέντων οἴκαδε συχνοὺς ἀσπάσασθαι τὸν Εὐριπίδην φιλοφρόνως, καὶ διηγεῖσθαι, τοὺς μὲν, ὅτι δουλεύοντες ἀφείθησαν, ἐνδιδάξαντες ὅσα τῶν ἐκείνου ποιημάτων ἐμέμνηντο· τοὺς δὲ, ὅτι πλανώμενοι μετὰ τὴν μάχην, τροφῆς καὶ ὕδατος μετέλαβον, τῶν μελῶν ᾄσαντες.

Digitized by Google

τῶν καλῶν ἠνέγκατε ὑμεῖς οἱ θεοὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ Εὐριπίδου ψῆφον· ἵνα σπεύσωμεν καὶ διώξωμεν τὸν οὐρανὸν κατὰ πόδας τῶν ὑμετέρων ἐπαίνων. Οὐ γὰρ δὴ οὔκ εἰσι καὶ νῦν ἕτοιμοι κωμῳδεῖσθαι καὶ Σαβαῖοι, καὶ Λυκάμβαι. Πρὸς δέ γε τὸ τραγῳδεῖσθαι οὐκ ἂν οὐδὲ νῦν ἐνσταίη οὔτε ὁ Θυέστης, οὔτε ὁ Οἰδίπους, οὔτε ὁ Φινεὺς ἐκεῖνος· οὐδ' ἄν, οἶμαι, φθονήσαιεν οὐδενὶ ἐπιθυμοῦντι φιλίας τῆς θείων (15-25). Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἂν μοι δοκῶσιν (25') ἐκεῖνοι, εἰ ᾔσθοντο, ὅτι ἔσοιτό τις Εὐριπίδης, ἀνὴρ ἐπὶ τῷ διασκευάσαι αὐτοὺς γενόμενος θεοφιλής, ἀμελῆσαι ἂν τῶν κακῶν ἐκείνων, καὶ οὐκ ἐπὶ τὰ κρείττονα φρονεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὸ μετροποιεῖν τραπέσθαι. Καὶ τῶν ἔμπροσθεν ἀνθρώπων εἰ τὰ ὀνόματα ὄγκου πλήρη ἦκουον, χρῆσθαι τούτοις εἰς τὴν πρὸς τὸν οὐρανὸν ὁδοιπορίαν, ἵν' ἐλθόντες καθέζοιντο ἐν τῷ Ὀλύμπῳ μετὰ τῶν πυκτῶν (26), ἐν τῇ τοῦ Διὸς αὐλῇ. Ταῦτα γὰρ λέγει ὁ ἐν Δελφοῖς ποιητής. Φέρε καὶ τὴν Ὁμήρου τοῦ ὀλβίου ἴδωμεν ἐρώτησιν, ἣν τὸν Θεὸν ἐρωτᾷ· ἦπου γάρ τις οὐρανία ἦν καὶ ἱκανὴ τὸν Θεὸν ἐκκαλέσασθαι. Οὐ γὰρ ἂν οὕτω ῥᾳδίως ὁ Θεὸς ὄλβιον μὲν ἐπεφώνησεν, ἐπὶ δὲ τῷ ὀλβίῳ ᾠήσαν ἀπένειμε·

A **229** ecquid illud fuerit tam præclarum, quod hanc a numinum consessu Euripidis commendationem et prædicationem expresserit: uti nos quoque magnis in cœlum passibus per impressa vestris quasi laudibus vestigia, contendamus. Nec enim ullos amplius hoc tempore vel Sabæos, vel Lycambas habemus, comœdiæ salibus picteriisque pungendos. Nec ullus jam nobis ad tragœdiæ gravitatem, aut Thyestes occurrit, aut Œdipus, aut ille quondam Phineus. Quin etiam ne illi quidem, opinor, mortalium ulli divinam expetenti amicitiam invidissent: imo si quemdam olim Euripidem futurum suspicari licuisset, qui egregia divinorum facinorum enarratione deorum benevolentiam et amorem impetraret; et suas ipsi calamitates ac scelera neglexissent, nec B ad saniora sese consilia, sed ad scribendos versus contulissent. Ita si quæ forte hominum superioris ævi nomina superbiæ fastusque plena audiissent, iis quoque celebrandis viam sibi in cœlum munire voluissent; ut eo demum perducti, cum pugilibus in Olympo, atque in ipsa Jovis aula considerent. Nam id etiam Delphicus vates aliquando cecinit. Jam qua de re quoque Homerus ille beatulus Deum consulat, audiamus. Cœleste profecto quiddam fuerit, atque ad evocandum alliciendumque numen idoneum: secus, nunquam vel cum Deus tam facile beatum prædicasset, vel ei tanquam beato, quod sequitur, responsum edidisset,

Πατρίδα δίζηαι (27)· *μητρὶς δέ τοι, οὐ πατρὶς ἐστί.*
Μίνωος δ' ἀπὸ γῆς, οὔτε σχεδόν, οὔτ' ἀπὸ τηλοῦ,
Ἐν γῇ σοι μοῖρ' ἐστὶ τελευτῆσαι βιότοιο,
Εὖτ' ἂν ἀπὸ γλώσσης γνῶς παίδων ἀξύνετον C
Πολλοῖσι λόγοις εἰρημένον.

De patria quæris: tibi matria, non patria ulla est:
Non prope, non itidem procul a Minoide terra:
Inque solo fatum est te finem imponere vitæ,
Postquam ænigma novum puerorum audiveris ore,
Pluribus implexum verbis.

Δεινὸν γάρ, ὦ σοφώτατε ἀνδρῶν, μᾶλλον δὲ θεῶν, εἰ μήτε ὅποι τῆς γῆς ἐξέθορε τῆς μητρὸς εἰδείη ὄλβιος, μήτε ὅπου καταμύσας κείσεται. Ἐγὼ δὲ καὶ ᾠμην ἴσον εἶναι, Ὁμηρόν τε ὄντα περὶ τούτων προσιέναι τῷ Θεῷ, καὶ ἕνα τῶν κανθάρων, καὶ τὸν Θεὸν μὴ μᾶλλον ἂν Ὁμήρῳ ἀφηγήσασθαι περὶ τοιούτων ἀγνωημάτων ἢ κανθάρῳ. Οἷον εἰ καὶ κάνθαρός (28) τις γεννηθεὶς οὐκ ἐνεβίω, οὐδ' ἐνεγήρασεν ἐν ἐκείνῃ τῇ κοπρίᾳ, ἀλλ' ἐχθρῷ ἀνέμῳ περιέτυχε, καὶ κανθαρίῳ δαίμονι σκληρῷ, ὃς, αὐτὸν μετέωρον ἅρας βίᾳ, ἀπήνεγκεν ἐπί τινα ἄλλην γῆν, καὶ ἄλλην κοπρίαν· κἄπειτα ἐλθὼν εἰς Δελφοὺς, ἀνηρώτα ἥτις ἄρα ποτὲ αὐτῷ ἦν ἡ πατρῴα κοπρία, καὶ ἥτις αὐτὸν γῇ δέξεται ἀποθανόντα. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶν ποιητῶν. D

Indignum enim videbatur, scilicet, o virorum, imo deorum sapientissime, beatum istum, aut ubi terrarum maternis e visceribus exsiliisset, aut ubi demum clausis morte oculis jaceret, ignorare. Mihi vero, ut Homerus ea de re oraculum consulens, scarabæo persimilis, ita Deus Homero non aliter harum in rerum ignoratione, quam scarabæo cuidam respondere visus est. Perinde nimirum, ut scarabæus si nequaquam eodem in stercore, unde natus primum fuerit, aut viveret, aut consenesceret, sed infesti venti, aut dæmonis alicujus scarabæorum generi exitialis impetu, aliam in regionem atque aliud in stercus sublimis raperetur; isque postea Delphico ex oracula quæreret, **230** quodnam paternum sibi stercus fuisset, atque ubi denique mortuus conquiesceret. » Ac de poetis hactenus.

(15-25) *Τῆς θείων.* Malim τῆς, vel τῶν θεῶν.

(25') *Δοκῶσιν.* Forte δοκοῦσιν. EDIT.

(26) *Πυκτῶν.* Quid, si ποιητῶν; hic enim de poetis Œnomaus, paulo post de Pugilibus, eorumque principe Cleomede.

(27) *Πατρίδα δίζηαι.* Pausanias in *Phocicis*, p. 340, æreum Homeri simulacrum columnæ impositum fuisse ait, eique nostrum hoc inscriptum oraculum, in quo tamen est aliqua diversitas. Ita habet:

Ὄλβιε, καὶ δυόδωμον (ἔφυς γὰρ ἐπ' ἀμφοτέροισι),
Πατρίδα δίζηαι· μητρὶς δέ τοι, οὐ πατρὶς ἐστίν.
Ἔστιν Ἴος νῆσος μητρὸς πατρὶς, ἥ σε θανόντα
Δέξεται· ἀλλὰ νέων παίδων αἴνιγμα φύλαξαι.

Ex quibus utcunque penultimus Eusebianæ lectionis versus emendari potest, si legatur:

Εὖτ' ἂν ἀπὸ γλώσσης γνῶς τῶν παίδων αἴνιγμα.

Quod sequitur, πολλοῖσι λόγοις εἰρημένον, vix ad illud ænigma pertineat. Fortassis Œnomai verba fuerint, hoc fere modo castiganda: Πολλοῖς ἄρα λόγοις εἰρημένον. Id est, *Satis verbose tu quidem.* Sane puerorum istorum ænigma, puerisque notissimum, quod Herodotus in Homeri vita, ἀφελῶς admodum candideque narrat, paucorum omnino verborum fuit. Mirum vero, ni secundo tertioque versu indicare velit, Homerum, Terræ filium, incerto patre natum esse.

(28) *Οἷον εἰ καὶ κάνθαρος.* Vix adhuc Œnomaum tam naviter Cynicum habuimus.

Digitized by Google

CAPUT XXXIV.

Eosdem auctores illos fuisse, uti pugiles et athletæ divinis honoribus colerentur.

Et quoniam non poetas solum, sed ipsos etiam pugiles atque athletas, deorum in numero suis oraculis Deus egregius collocavit, præclare quoque, meo quidem judicio, hoc ejus factum laudatus scriptor hunc in modum coarguit :

Qui pelagi fines, numerumque jacentis arenæ,

Et muti sensus cognosti, audisque silentem;

« Utinam vero ista nescires omnia, hoc unum scires, nihil pugilatum inter et calcitrationem interesse, uti vel asinos etiam immortalitate donares, vel ne Cleomedem quidem ipsum, Astypalæensem pugilem donares hoc distichō :

Ultimus heroum Cleomedes Astypalensis,
Jam sacrum a vobis ferat immortalis honorem.

Cur enim, o indigena Græcarum religionum interpres, sic enim te Plato vocat, hominem tu istum consecrasti? An quod in Olympico certamine adversarium uno ictu non solum affixerit, sed etiam patefacto latere pulmonem ejus immissa manu abstraxerit? Dignum enimvero Deo facinus, o Apollo! An præterea quod irrogatam sibi ea de causa quatuor talentorum mulctam concoquere non potuerit, sed vi mœroris iracundiæque commotus, stomachum et bilem universam in puerorum, qui tum in ludo litterario versabantur, caput eruperit, succussa revulsaque columna quæ tectum sustinebat? Tu, inquam, o deorum architecte, Cleomedem propterea divinis honoribus colendum putasti? An potius alterum hoc adjunges cum ejusdem roboris, tum divinæ benevolentiæ monumentum; quod cum sacram in arcam sese immisisset, adducto deinde operculo, comprehendi ab insequentibus, in eo extrahendo frustra laborantibus, nulla vi potuerit? Ideone heroem tu illum, atque ex mortalium numero eximendum esse vis? O Cleomedes, quibus tibi artibus immortalitatem peperisti! Sensere dii quippe continuo pulchri facinoris excellentiam, teque illico, ut bona quondam **231** Homeri numina Ganymedem, in cœlum rapuere: nisi quod ille forma ac specie, tu robore, usuque roboris egregio placuisti. Utinam ergo, bone vates, quod ante dicebam, arena marique prætermissis, quo sit habendus in numero pugilatus interea didicisses. Nimirum et deos quoque pugiles asinos, et onagros abs te deorum strenuissimos haberemus. Exstaret etiam in demortui onagri verius quam in pugilis tui laudem proprium hoc et singulare oraculum :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὅτι καὶ πύκτας καὶ ἀθλητὰς τιμαῖς ἱεροῖς τε ῥαΐρειν παρεκελεύοντο.

Ἐπεὶ δὲ οὐ μόνον ποιητὰς, ἤδη δὲ καὶ πύκτας καὶ ἀθλητὰς ὁ θαυμάσιος Θεὸς διὰ τῶν οἰκείων χρησμῶν ἐξεθέωσεν, εἰκότως μοι δοκεῖ καὶ ταῦτα ἀπελέγχειν ὁ δεδηλωμένος τούτοις τοῖς ῥήμασιν·

Ὦ εἰδὼς (29) ψάμμου τ' ἀριθμὸν, καὶ μέτρα θαλάσσης,
Καὶ κωφοῦ ξυνιεὶς, καὶ μὴ λαλέοντος ἀκούων·

« Εἴθε ὤφελες τὰ μὲν τοιαῦτα πάντα ἀγνοεῖν, ἐκεῖνο δὲ εἰδέναι, ὅτι ἡ πυκτικὴ τῆς λακτικῆς οὐδὲν διαφέρει, ἵν' ἢ καὶ τοὺς ὄνους ἀπαθανάτους, ἢ μηδὲ Κλεομήδην πύκτην Ἀστυπαλαιέα, λέγων οὕτως·

Ὕστατος ἡρώων Κλεομήδης (30) Ἀστυπαλαιεὺς,
Ὃν θυσίαις τιμᾶθ' ὡς οὐκ ἔτι θνητὸν ἐόντα.

Διὰ τί γὰρ, ὦ πάτριε τῶν Ἑλλήνων ἐξηγητὰ, ὥς σε καλεῖ Πλάτων, ἐθέωσας τὸν ἄνδρα τοῦτον; Ἢ ὅτι Ὀλυμπιάσι πληγῇ μιᾷ πατάξας τὸν ἀνταγωνιστὴν (31), ἀνέῳξε τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, καὶ ἐμβαλὼν τὴν χεῖρα ἐλάβετο τοῦ πνεύμονος; Ἄπολλον, ἀξιοθέου ἔργου! Ἢ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅτι, προτιμηθεὶς (32) τεσσάρων ταλάντων ζημίαν ἐπὶ τούτων [a], οὐχ ὑπέστη, ἀλλ' ὑπ' ἀχθηδόνος (33) καὶ βαρυθυμίας ἐνήρεισε τὸν θυμὸν τοῖς ἐν τῷ διδασκαλείῳ παισὶ, τὸν κίονα ὑφελκύσας, ὃς ἀνεῖχε τὴν στέγην; Ἆρ', ὦ θεοποιὲ, διὰ ταῦθ' ὑμῖν ὁ Κλεομήδης τιμητέος ἐστίν; ἢ κἀκεῖνο προσθήσεις, τὸ ἕτερον δεῖγμα τῆς ἐκείνου ἀνδρίας ἅμα καὶ θεοφιλίας, ὅτι δὴ, ἐμβὰς εἰς ἱερὸν κιβώτιον (34), καὶ τὸ πῶμα ἐπαγόμενος, ἅληπτος ἐγένετο τοῖς διώκουσι, πειρωμένοις αὐτὸν ἐξελκῦσαι (35); Ὦ Κλεόμηδες, ἆρα ἥρως οὐκ ἔστι θνητός; Οἷα τὰ μηχανήματα ὑπὲρ ἀθανασίας ἐξεῦρες! Ἥσθοντο γοῦν εὐθέως οἱ θεοὶ τῆς ἀγαθουργίας, καὶ ἀνηρείψαντό σε, ὥσπερ οἱ τοῦ Ὁμήρου τὸν Γανυμήδην· ἀλλὰ τὸν μὲν ἐπὶ τῷ κάλλει, σὲ δὲ ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ, καὶ τῆς ἰσχύος τῇ χρήσει τῇ ἀγαθῇ. Εἴθε οὖν, ὦ μάντι, ὡς ἔφην, ἐάσας τὴν ψάμμον καὶ τὴν ἅλμην, ἀντ' αὐτῶν ἐξέμαθες, ὁπόσου ἄξιόν ἐστιν ἡ πυκτικὴ, ἵνα καὶ τοὺς πύκτας ὄνους θεοὺς ἐνόμιζες, καὶ τοὺς ὀνάγρους τῶν θεῶν τοὺς ἀρίστους! καὶ ἦν ἄν τι οἰκεῖον λόγιον ἐπ' ἀποθανόντι ὀνάγρῳ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τῷ σῷ πύκτῃ·

[a] *Ἰσ.* τούτῳ.

(29) *Ὦ εἰδώς.* Vide quod annotatum est, p. 212, c. 6.

(30) *Κλεομήδης.* Hoc de pugile similia Plutarch. in *Romulo*, p. 34; Pausanias, II *Heliac.*, p. 186 et 187; Origenes *In Celsum* lib. III, p. 154; Theodor. lib. VIII *De Græcor. affectionib.*, pag. 115; Cyrillus Alexandr. *In Julianum Apostatam*, p. 622 Herveti; at Græci codicis manuscr. t. II, lib. II, qui postremi cultum SS. martyribus a Christianis tributum, inita Cleomedis etiam contentione, defendunt.

(31) *Τὸν ἀνταγωνιστήν.* Eum Pausanias Ἴκκον nominat, ἄνδρα Ἐπιδαύριον.

(32) *Προτιμηθεὶς.* Lego προστιμηθεὶς.

(33) *Ὑπ' ἀχθηδόνος*, etc. Pausan., εὔφρων ἐγένετο ὑπὸ τῆς λύπης.

(34) *Εἰς ἱερὸν κιβώτιον.* Pausanias in Minervæ templo factum id esse narrat.

(35) Post ἐξελκῦσαι, manifesta trajectio est. Itaque reponendum : Ἆρα ἥρως οὐκ ἔστι θνητός; Ὦ Κλεόμηδες· οἷα τὰ μηχ.

Digitized by Google

Ἔξοχος ἀθανάτων ὄνος ἄγριος, οὐ Κλεομήδης,
Υ̓́ρ θυσίαις τιμᾶθ' ὡς οὐκ ἔτι θνητὸν ἐόντα.

Maximus hic onager superum, non jam Cleomedes,
Divinum a vobis ferat immortalis honorem.

Μὴ γὰρ δὴ θαυμάσῃς, εἰ καὶ ὄναγρος ἐπιδικάσεται ἀθανασίας, ἱκανῶς τὰ θεῖα παρασκευασάμενος· καὶ ἀκούσας μὴ ἀνασχέσθαι [a], ἀλλ' ἀπειλῆσαι [b] καὶ αὐτὸν τὸν Κλεομήδη πατάξας εἰς τὸ βάραθρον ἐμβαλεῖν, καὶ οὐκ ἐπιτρέψειν αὐτῷ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι· εἶναι γὰρ αὐτοῦ ἀξιώτερος αὐτῶν τῶν θείων δώρων, ἅτε μήτε αὐτῷ μόνῳ ἕτοιμος ὢν μάχεσθαι, κἂν εἰ σιδηροῖς χρῷτο τοῖς ἱμᾶσιν, ἀλλὰ καὶ τῷ Θασίῳ πύκτῃ (36) ἅμα ἀμφοτέροις, ὑπὲρ οὗ τοῦ ἀνδριάντος ἐχαλέπηναν οἱ θεοὶ, καὶ τὴν Θασίων γῆν ἄφορον εἰργάσαντο. Πιστεύομεν δὲ καὶ περὶ τούτου οὐκ ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ θεῷ τῷ αὐτῷ. Ἐξ ὧν ἐγὼ καὶ πάνυ κατενόησα, ὅτι θεῖόν τι ἄρα ἦν ἐπιτήδευμα ἡ πυκτικὴ· τοὺς δὲ πολλοὺς καὶ οἰομένους εἶναι σοφοὺς ἐλελήθει ἵν', ἀφέμενοι τοῦ καλοῦ κἀγαθοῦ εἶναι, ἥσκουν αὐτὰ τοῦ Θασίου πύκτου· ᾧ ἀθανασίαν μὲν, ὥσπερ Κλεομήδει, οὐκ ἔδωκαν, ἐφίλησαν δὲ μεγάλως οἱ θεοί. Οὕτω καὶ ὁ χάλκεος αὐτοῦ ἀνδριὰς ἔδειξέ τι ὑπὲρ τὰς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἰκόνας, ἐπικατενεχθεὶς τῷ μαστιγοῦντι ἐχθρῷ, κατά τινα, ὡς ἔοικε, δαιμονίαν μέριμναν. Ἀλλ' οἱ ἄφρονες Θάσιοι, καὶ θείων ἄπειροι πραγμάτων, ἠγανάκτησάν τε, καὶ ἄγος ἐπεκάλεσαν τῷ ἀνδριάντι, καὶ δίκην εἰσεπράξαντο, καὶ καταδῦσαι ἐτόλμησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Οὐ μὴν διέφυγόν γε οἱ Θάσιοι, ἀλλ' οἱ θεοὶ ἐδίδαξαν ἠλίκον κακὸν ὑπ' αὐτῶν ἐτολμήθη, λιμὸν ἐπιπέμψαντες τὸν τῆς θείας δίκης διάκονον· ὃς ἐδίδαξε μόλις αὐτοὺς τὰ τῶν θεῶν βουλεύματα, ὅτε, φιλανθρωπότατος θεῶν σὺ τῷ οἰκείῳ τρόπῳ, τὴν βοήθειαν αὐτοῖς ἔπεμψας, λέγων·

Neque vero mirum tibi videatur, quod immortalitatem sibi onager suo quasi jure vindicaret, tam belle rebus opibusque divinis instructus: quodque ubi vestro de consilio aliquid inaudisset, impatiens injuriæ, futurum minaretur, uti Cleomedem ipsum in voraginem calcibus contusum dejiceret, nec illum unquam in cœlum conscendere pateretur: sibi enim justius quam ipsi divina illa munera deberi contenderet; quippe qui non cum eo solum, tametsi ferreis cæstibus uteretur, verum et cum altero simul pugile Thasio pugnare posset: illo, inquam, Thasio, cujus ob statuam commoti gravius superi, uti fidem non homo nescio quis, sed idem ipse Deus facit, Thasiorum olim agrum sterilitate damnarunt. Ex quibus nunc demum intelligo, divinum plane aliquid esse pugilatum: id quod videre nunquam, vel eorum, qui se sapientes vulgo prædicabant, plerique potuere. Secus, omissis illi profecto honesti rectique studiis, ad Thasii pugilis imitationem adhæsissent. Nam ut eum superi, quemadmodum Cleomedem, immortalitate non donarint, præcipuo tamen amore prosecuti sunt. Usque adeo singulare quiddam, supra cæterorum hominum imagines, æneum ejus simulacrum ostendit, cum in caput inimici, a quo tum flagello pulsabatur, repente cecidit, non sine divino, uti visum est, consilio. At enimvero vecordes Thasii, et in rebus divinis peregrini, casum iniquo ferre animo, piaculi simulacrum arcessere, pœnas repetere, postremo in mare projicere. Frustra, nihil enim egerunt: imo, quam sese gravi scelere obstrinxissent, fame postmodum justitiæ divinæ administra, eorum in regionem immissa, superi docuere. Quanquam vix illi etiam tum divinam agnoscere voluntatem potuerunt. Itaque tu ille deorum humanissimus opem more tuo consulentibus tulisti, hoc versiculo:

Εἰς πάτρην φυγάδας κατάγων Δήμητραρ ἀμήσεις.

232 *Redde modo exsulibus patriam, Ceres ampla [metetur.*

Ἀλλ' οἱ ἀβέλτεροι πάλιν τοὺς φεύγοντας ἀνθρώπους ᾤοντο, ὅτι δεῖ αὐτοὺς κατακαλεῖν· κακῶς εἰδότες. Τί γὰρ δὴ καὶ μέλει τοῖς ἀφιλανθρωποτάτοις θεοῖς ἀνθρώπων κατακαλουμένων, ὅσονπερ ἀνδριάντων; Ἀμέλει οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ ὠφελήθη ἡ γῆ, ὥστε παύσασθαι κοσοῦσα· εἰ μὴ τῶν σοφῶν καὶ ἐπισταμένων τις τὸν θεῖον νοῦν συνῆκε, φυγάδα εἶναι τὸν καταπεπονθότα ἀνδριάντα. Καὶ ἦν οὕτως. Ἅμα γὰρ ἀνεστάθη, καὶ εὐθὺς ἡ μὲν γῆ ἀνέθαλλεν, οἱ δὲ ἐκ ὠμων Δήμητρι λοιπόν. Πῶς οὖν οὐ τεκμήρια ταῦτά εἰσιν ἐναργῆ τῆς θεοπρεποῦς ἀθλητικῆς, ὅτι ἐστὶ θεοτίμητος; Καὶ γὰρ καὶ ἐπὶ πεντάθλου ἀνδριάντι ὑβρισμένῳ ἐμήνισαν οἱ θεοὶ, καὶ Λοκροὶ ἐπαίνησαν διὰ τοῦτο, ὥσπερ Θάσιοι, ἕως αὐτοὺς ἰάσατο λόγιον σὸν ἔχον οὕτως·

Hic nempe non minus stolidi, revocandos exsules non alios esse quam homines putabant. Insulse vero: quid enim diis immanissimis tantum curæ sint homines ab exsilio revocandi, quantum imagines restituendæ? Ergo nihilo postea meliore solo uti, nihil usquam vi morbi remittente: donec solertior quispiam, acutius de superum mente conjiciens, exsulis nomine demersam illam statuam intelligi declarasset. Et vere. Nam simul atque suo reposita loco fuit, germinare terra continuo, Thasiique deinceps agrorum ubertate gliscere ac luxuriare cœperunt. Quis hæc porro non pro certissimis argumentis habeat, quam jure ac merito divini honores divinæ athletarum vi et industriæ debeantur? Nam et propter alterius quinquertionis statuam alias violatam exarsere dii, nec minore Locri propterea quam Thasii fame laborarunt, donec tu quoque hoc responso calamitatem levares:

Ἔν τιμῇ τὸν ἄτιμον ἔχων, τότε γαῖαν ἀρώσεις.

Redde decus læso; seges ampla sequetur aratrum.

Οὐ γὰρ Λοκροὶ ἤσθοντο διανοίας θείας πρότερον, ἢ

Nec enim divinum iis consilium subolere ante po-

[a] *Isc.* ἀνέξεται. [b] *Isc.* ἀπειλήσει.

(36) *Θασίῳ πύκτῃ.* Theagenes is fuit.

Digitized by Google

tuit, quam ejus te velut interpretem ac sequestrem habuissent. Quippe Euthyclem illi quinquertionem, quasi munera a patriæ hostibus accepisset, in vincula conjecerant ; nec eo contenti in ipsius, demortui licet, imagines injuriosi quoque fuerant. Donec superi facinoris indignitate commoti, gravissimam iis famem immitterent, qua sane confecti periissent, nisi opis aliquid ab responso tuo accepissent, quo altilium hominum observantiam iis præcipiebas, qui nempe diis non minus placerent, quam ab pultis confectoribus saginati boves. Et iis quidem cæsis, demulcere vos interdum homines placareque possunt : cæterum nihilominus vos, imo etiam magis hominum quam boum pinguedine delectari, vel ex eo constet, quod ubi duo tresve duntaxat hoc altilium genus læserint, tum integro nonnunquam aut oppido, aut populo irasci vehementius et succensere soleatis. Debuisses ergo, bone vates, non jam vates, sed unctor esse, aut certe unctor simul atque vates, ut Delphicum aliquod uti oraculum, ita gymnasium haberemus. Nec enim a Pythico certamine alienum erat, uti gymnasium quoque Pythicum existeret. » Verum ea superioribus opportune subjunxero, quibus idem tyrannis etiam ipsis eos, de quibus adhuc loquimur, deos, adulationibus palpari solitos coarguit. Sic igitur de Cypselo.

A

B

233 CAPUT XXXV.

Deos ipsis etiam tyrannis adulari solitos.

Felix, qui properat nostras subiturus in ædes,
Cypselus Æacides, cui serviet alta Corinthus.

« Ergo tyranni quoque ipsi, non modo tyrannorum insidiatores, felices vobis ac beati,

Cypselus, exitium quondam pestisque Corinthi,

simulque Melanippus ille, qui Geloorum urbem opibus ac felicitate cumulavit. At quis tandem, scelerate dæmon, si felix Cypselus est, felicem quoque Phalaridem, moribus plane geminum, fuisse neget ? Quare verius utique caneretis :

Et Phalaris felix, et Melanippus erant,
Quos divina duces olim discordia sensit.

Et sane, memini me aliquando molle ac solutum abs te de Phalaride responsum audire, quo hominem celebrabas, quod insidiatores quosdam suos, ubi aliquandiu cædi jussisset, eos tandem ob tolerantiæ singularis exemplum admiratus dimisisset. Loxias videlicet, ac Jupiter pater moras Phalaridi

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ὅτι καὶ τοὺς τυράννους ἐκολάκευον.

Ὅλβιος οὗτος ἀνὴρ, ὃς ἐμὸν δόμον ἐσκαταβαίνει,
Κύψελος Αἰακίδης, βασιλεὺς κλεινοῖο Κορίνθου.

« Οὐκοῦν καὶ οἱ τύραννοι, οὐ μόνον οἱ τῶν τυράννων ἐπίβουλοι,

Κύψελος, ὃς δὴ πολλὰ Κορίνθῳ πήματα τεύξει,

καὶ Μελάνιππος (38), ὁ πολλὰ ἀγαθὰ τῇ Γελώων πόλει (39) τεύξας. Πῶς δ' εἰ Κύψελος ὄλβιος, ὦ κακόδαιμον, οὐ καὶ Φάλαρις ὄλβιος, ὁμότροπος ὢν Κυψέλῳ ; Ὥστ' ἂν ἐκείνως ἄμεινον εἶναι ὑμῖν·

Εὐδαίμων Φάλαρις (40), *καὶ Μελάνιππος ἔφυ,*
Θείας ἀγητῆρες ἐν ἀνθρώποις διχορολας.

Ἤκουσα δέ σου καὶ διαλελυμένον χρησμὸν περὶ τοῦ Φαλάριδος, ἐπαινοῦντα καὶ τιμῶντα, ὅτι λαβὼν ἐπιβουλεύοντας ἠκίσατο μὲν (41), κατερεοῦντας δὲ ἀγάμενος ἀφῆκε. Λοξίας καὶ Ζεὺς πατὴρ ἀναβολὴν ἐψηφίσαντο θανάτου Φαλάριδι, ἀνθ' ὧν ἡμέρως Χαρίτων· καὶ Μελανίππῳ προσηνέχθη. Ἀλλ' εὖγε [a] καὶ μόλις

[a] γρ. τε.

(37) *Εὐθυκλέα*. De hoc Euthycle nihildum memini.

(38) *Καὶ Μελάνιππος*. Historiam integram dabunt inter cæteros, Athenæus l. XIII, p. 602, ex Heraclide Pontico, et Ælianus, *Var. Histor.* lib. II, cap. 4, sed cum aliqua varietate. Noster autem Heraclidi propior est.

(39) *Τῇ Γελώων πόλει*. Virgil., *Æneid.* III :

Apparet Camarina procul, campique Geloi,
Immanisque Gela, fluvii cognomine dicta.

Græcis modo Γελαῖοι, modo Γελῶοι, nonnunquam et Γελῆνοι, Latinis fere Gelenses, aut Geloi. Longissime latissimeque patebant, Gelam inter et Naufriam annes, urbs ipsa tam ampla, ut immanis a Virgilio dicta sit, suumque ac proprium aliquandiu regem habuerit. Alii ab his Gelæ, seu Geli, de quib. infra p. 275 D.

(40) *Εὐδαίμων Φάλαρις*. Ludit in disticho illo, quod ad perpetuam Charitonis et Melanippi amicitiæ memoriam Pythia fuderat,

Εὐδαίμων Χαρίτων, καὶ Μελάνιππος ἔφυ,
Θείας ἀγητῆς ἐς ἑκηβολίοις φιλότητος.

Sic enim Athenæus. Observat autem hoc in disticho, pentametrum hexametro priorem fuisse, ut hic etiam videmus : quod idem a Dionysio quodam Atheniensi, cognomento Æneo, suis in *Elegiis* factitatum ait, tametsi apud Ælianum hexameter præmittatur.

(41) *Ἠκίσατο μέν*. Ita Athenæus. At Æliano solus Charito vapulat. Melanippus sponte se prodit, ambo pelluntur ex Sicilia.

Digitized by Google

ἡμῖν τὰ περὶ τοῦ θανάτου ἔδειξας καὶ τῆς ζωῆς, ὅτι κάλλιστόν τί ἐστιν ἡ ζωή.» Ἐπὶ τούτοις ἅπασι καὶ τόδε προσκείσθω.

A mortis decreverunt, quod lenius Charitonem et Melanippum habuerit. At tu vitæ mortisque rationes, vix licet, præclare tamen expressisti, dum hoc facto vitam eximium quiddam esse comprobasti.» Quibus omnibus hoc postremum adjungamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Ὅτι καὶ τὴν ἄψυχον ὕλην σέβειν προσέταττον.

« *Ἀλλὰ καὶ Μηθύμνης* (42) *ναέταις πολὺ λώϊον* [*ἔστιν,*
Φαλληνὸν τιμῶσι Διονύσοιο κάρηνον.

Θύουσι γὰρ αἱ πόλεις καὶ τελετὰς ἄγουσιν, οὐ μόνον φαλληνοῖς Διονύσοιο καρήνοις, ἀλλὰ καὶ λιθίνοις, καὶ χαλκέοις, καὶ χρυσέοις. (43) Οὐ μόνον φαλληνοῖς, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς Διονυσίοις, καὶ ἄλλοις παμπόλλοις Ἡσιοδείοις θεοῖς. Τρὶς γὰρ ὡς ἀληθῶς μύριοί B εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ, οὐκ ἀθάνατοι, ἀλλὰ λίθινοι καὶ ξύλινοι δεσπόται ἀνθρώπων· οἳ, εἰ ἀνθρώπων ὕβριν τε καὶ εὐνομίην ἐφεώρων, οὐκ ἂν τοσοῦτος ἦρθη λῆρος, ὥστε καὶ ἤδη καὶ μέχρις ὑμῶν κεχωρηκέναι τὸ κακὸν, ἐπιδιαβὰν καὶ εἰς τὸν Ὄλυμπον, ὅθι, φασὶ, *θεῶν ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.* Καίτοι εἰ ἀσφαλὲς ἦν, οὐκ ἦν ἐπιβατὸν λήρῳ, οὐδ' ἂν εἷς τις Ὀλυμπίων εἰς τοῦτο ἦλθε παρανοίας, ὥστ' ἐλάϊνον κορμὸν θεῶσαι· ὃν οἱ Μηθυμναῖοι σαγήνης ἐμπλακέντα τοῖς λίνοις ἀνείλκυσαν, καὶ δὶς, εἰ βούλει, καὶ τρὶς, καὶ πλεονάκις ἐν τῷ αὐτῷ σαγηνεύοντες ἄνθρωποι, καὶ ἐξ ἐκείνου εἰς τὸ Λιβυκὸν ἐξοκείλαντες, οὐδ' εἰς τὴν γῆν ἔξω ἐκβαλόντες αὐτόν· ἐπεὶ οὐκ ἂν, μὰ τὸν Διόνυσον, ἔτι αὐτοῖς ἐνεπλάκη τοῖς λίνοις. Ἀλλ' ἐξ ἄκρου κεφαλοειδὴς ὁ κορμὸς (Ἄπολλον, ξένου (44) κατα- C σκευάσματος!) τί ποτ' οὖν ἔπραττεν ἐν τῷ πελάγει; ἐπερήσειεν ἄν τις. Τί γὰρ ἄλλο ἢ ἐκάθητο; νὴ τὸν Δία, ἀναμένων ἕως ἄνθρωποι μαινόμενοι (οὐ γὰρ φήσω ὅτι καὶ θεοὶ) ἐγκυρήσαντες αὐτῷ, οὐ Διοπετὲς, ἀλλὰ Ποσειδωνοπετὲς ἡγήσωνται, κἄπειτα εἰς ἄστυ ἀπαγάγωσιν, ὥσπερ τινὰ ἀγαθὴν τύχην, κακὴν οὖσαν ὡς ἀληθῶς, οὐ τύχην, ἀλλὰ τυφεδόνα. Ἢ οὐκ ἦρκει ἄρα αὐτοῖς οἴκοθεν διολλύουσα, ἀλλ' αὐτὴν ἐπέρωσέ [a] τε καὶ προσεπέτεινε θεοπληξίας, ὡς ἄν τις εἴποι, ἐκ Δελφῶν μετάπεμπτος ἐπιθήκη.» Τοιαῦτα καὶ ὁ Οἰνόμαος. Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὰ εἰρημένα, μεταβὰς αὖθις ἐπὶ τὴν ἐκ λογίων φιλοσοφίαν τοῦ τὴν καθ' ἡμῶν διαβολὴν πεποιημένου, ἀνάγνωθι ἐκ τῶν περὶ εἱμαρμένης τοῦ Πυθίου χρησμῶν· εἰ μὴ καὶ σοὶ θείας ἀλλότριος ὢν δυνάμεως ἔτι μᾶλλον, ὁ περὶ τῶν θρυλουμένων χρηστηρίων ὑποπεσεῖται λόγος. D

CAPUT XXXVI.

Illos etiam jussisse, ut materia inanima coleretur.

« *Res tibi Methymnæ felicius incola cedet,*
Si Bacchi caput ex tereti venerabere ligno.

Passim quippe civitates, non lignea modo, sed etiam lapidea, ærea, aurea Bacchi capita, sacrificiis ac statis religionibus venerantur: imo non Bacchi tantum capita, sed alios etiam plerosque deos, qui Hesiodi fabulis celebrantur. Enimvero triginta plane, non jam immortalium, sed lapideorum, et ligneorum humani generis dominorum millia, nutrix animantium terra complectitur, qui profecto, si cognoscendo hominum sceleri, jurique præessent, nunquam eo nugarum vanitas excrevisset, uti **234** ad vos usque malum perveniret, Olympo quoque superato, ubi divum, aiunt: *Sedes secura per ævum.* Quæ securitas si vere jactaretur, nugas omnes excluderet, nec Olympiorum quisquam eo vesaniæ devenisset, ut oleagineo caudici divinitatem insereret. Illum etenim sagenæ plagulis irretitum Methymnenses extraxerant, idque semel iterumque, si placet, imo etiam tertio, vel sæpius demissis eumdem in locum retibus fecerant: inde vero Libycum in mare delati, nequaquam eum in terram excusserant. Id enim si fecissent, non jam, per Bacchum, easdem ad plagulas adhæsisset. At enim caudex in capitis speciem a summo stipite conformatus (rem, o Apollo, admodum prodigiosam!) quid rarum in mari? quærat fortasse quispiam. Quid vero aliud, nisi ut ibidem jaceret? Donec enimvero furiosi homines, (piget enim deos dicere,) in eum incidentes, non a Jove demissum quidem, sed a Neptuno emissum crederent, eumdemque postmodum in urbem, quoddam veluti fortunæ lætioris omen, inveherent, funestam re ipsa, non fortunam, sed facem urbis futuram. Nec enim satis videlicet ad exitium iis erat intestina pestis, nisi novis eam incrementis ac viribus incussæ divinitus plagæ accessio Delphis, ut ita loquar, arcessita cumularet.» Hactenus Œnomaus. Nunc vero ad eam rursus oraculorum philosophiam animo et cogitatione conversis, quam maledicus ille rerum nostrarum censor conscripsit, legesis ex iis responsis aliqua, quæ de fato Pythium edidisse commemorat. Ac vide num ejusmodi quoque tibi accidat tota hæc de jactatis pridem oraculis disputatio, ut eam magis etiam quam superiores ab omni divina virtute vacuam haberi putes oportere.

[a] *Ισ.* ἐπέρρωσε.

(42) *Ἀλλὰ καὶ Μηθύμνης.* Consule observationes.

(43) Post χρυσέοις, non dubito quin legendum sit οὐ μόνον δ' αὖ τοῖς Διονυσίοις, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις παμπολλ., etc. Nam posterius hoc loco φαλληνοῖς, supervacaneum est, cum prius alterum sufficiat. Erroris causa, τὸ οὐ μόνον, semel iterumque repositum.

(44) *Ἄπολλον, ξένου.* Facilis erat conjectura cum in excuso legeretur Ἀπολλοξένου, sane, quam vitiose.

Digitized by Google

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER SEXTUS.

235 *SEXTI LIBRI CAPITA.*

1. *Quæ divinare dæmones suis oraculis videantur, ea perinde atque homines, ex astrorum illos motu conjicere.*
2. *Id etiam, quod in nobis situm est, ab ipsis tolli, dum arbitrium quoque nostrum fati necessitate moveri volunt.*
3. *Eos ne res quidem sibi consecratas a fulmine defendere potuisse.*
4. *Fatum, ut ipsimet fatentur, magicis artibus solvi posse.*
5. *Ipsos quoque vates mentiri.*
6. *Tota fati ratio convellitur.*
7. *Quemadmodum ipsi quoque Græcorum philosophi, deorum ipsorum de fato sententias sanioribus argumentis confutarint.*
8. *De eodem, ex Diogeniani scriptis adversus Chrysippum.*
9. *De eodem, ex Alexandri Aphrodisei scriptis.*
10. *Ex mathematicis etiam disciplinis fati vanitatem coargui posse.*
11. *Divinarum quoque Scripturarum auctoritate ac testimonio idem effici, ex Origenis scriptis.*

236 TOTIUS LIBRI PROŒMIUM.

Oraculorum rationem uti superioribus libris abunde confutavimus, ita divinæ Servatoris nostri potestatis, quæ doctrina ipsius evangelica sese prodit, et dignam Deo majestatem, et fructum in hominum vitam ab ea profectum satis superque probavimus: cum ejus unius, non alterius cujuscunque vi, humanum genus ab ea fuerit, qua dæmonum præstigiæ universam ex omni memoria vitam oppresserant, caligine pesteque liberatum. Nunc ergo expendendis iis præterea, quæ falso ab istis de fato constituta sancitaque sunt, affectam hisce de rebus disputationem recta certoque prosequamur: ut non ejus modo rationis, quam in vaticinando tenuerunt, improbitate, sed eorum etiam, quæ ab illis decreta sunt, pravitate ac vanitate, quam impotentes et imbecilli dæmones ii fuerint, ostendamus, quorum motu impulsuque regi oracula putabantur. Vide porro tu mihi, num ejusmodi quoque tibi accidat tota hæc de illis disputatio, ut eam ab omni similiter divina virtute vacuam haberi putes oportere, cum ex iis, quæ ad convellenda de eorum fato placita subjiciam, tum ex ipsomet ritu quem ab iisdem suis in divinationibus adhiberi servarique

A ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΕΚΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. Ὅτι καὶ ἃ δοκοῦσιν οἱ δαίμονες ἐν τοῖς χρηστηρίοις μαντεύεσθαι ἀπὸ τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς, ὁμοίως ἀνθρώποις καταστοχάζονται.

β'. Ὅτι καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιροῦσιν, ἐξ εἱμαρμένης φάσκοντες καὶ τὰς προαιρέσεις κινεῖσθαι.

γ'. Ὅτι οὐδὲ τοῖς αὐτῶν ἀφιερώμασι κεραυνουμένοις ἐπαρκεῖν ἐδυνήθησαν.

δ'. Ὅτι διὰ μαγείας φασὶ τὰ τῆς εἱμαρμένης λύεσθαι.

ε'. Ὅτι καὶ ψεύδονται μαντευόμενοι.

ς'. Ἀνασκευὴ τοῦ περὶ εἱμαρμένης λόγου.

ζ'. Ὅπως αὐτῶν οἱ φιλόσοφοι τὰς τῶν θεῶν αὐτῶν περὶ εἱμαρμένης δόξας ὀρθοτέροις ἀπήλεγξαν λογισμοῖς, ἀπὸ τῶν Οἰνομάου.

η'. Ἔτι περὶ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν Διογενιανοῦ πρὸς Χρύσιππον.

θ'. Ἔτι περὶ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν Ἀλεξάνδρου τοῦ
B Ἀφροδισιέως.

ι'. Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς μαθηματικῆς θεωρίας ὁ περὶ εἱμαρμένης ἐλέγχεται λόγος, ἐκ τῶν Βαρδισάνου.

ια'. Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγήσεώς τε καὶ μαρτυρίας, ἐκ τῶν Ὠριγένους.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΗΣ ΟΛΗΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ.

Τοῦ περὶ τῶν χρηστηρίων τρόπου διὰ τῶν προδιηνυσμένων αὐτάρκως ἡμῖν ἀπεληλεγμένου, καὶ τῆς θείας δυνάμεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὰ τῆς εὐαγγελικῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸ θεοπρεπὲς ἅμα καὶ βιωφελὲς ἐπιδεδειγμένης, ὅτι διὰ μόνης αὐτῆς, καὶ οὐ δι' ἄλλης, τῶν ἐξ αἰῶνος τὸν πάντα βίον ἐπισκοτισάντων τε καὶ λυμηναμένων δαιμονικῶν φαντασμάτων *, ἐλευθερία πᾶσιν ὑπῆρχεν ἀνθρώποις· φέρε καὶ ἀπὸ τῶν περὶ εἱμαρμένης ψευδοδοξουμένων αὐτοῖς, τὸν
C περὶ τῶν αὐτῶν ἀπευθύνωμεν λόγον· ὡς ἂν μὴ διὰ μόνης τῆς τοῦ τρόπου μοχθηρίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν οὐκ ὀρθῶς οὐδὲ ἀληθῶς αὐτοῖς δοξαζομένων, φαῦλοι καὶ ἀδρανεῖς ὄντες οἱ τὰ χρηστήρια κινεῖν νενομισμένοι δαίμονες δειχθεῖεν. Σκέψαι δ' οὖν, εἰ μὴ καὶ σοὶ θείας ἀλλότριος ὢν δυνάμεως ὁ περὶ αὐτῶν ὑποπεσεῖται λόγος, ἔκ τε ὧν παραθήσομαι ἀνατρεπτικῶν τοῦ περὶ αὐτῶν εἱμαρμένης, καὶ αὐτόθεν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰς μαντείας ποιεῖσθαι λέγονται. Οὐ γὰρ δὴ δυνάμει κρείττονι τὴν τῶν μελλόντων γνῶσιν προειληφέναι φασὶν αὐτούς, ἐκ θεωρίας δὲ τῆς τῶν ἄστρων κινήσεως ὁμοίως ἀνθρώποις τὰ μέλλοντα καταστοχάζεσθαι. Οὕτως οὐδὲν δύνασθαι, οὔτ' ὠφελεῖν, οὔτε τοι τὸ παράπαν ἐνεργεῖν αὐτούς, εἰ μὴ τὰ καθ' εἱμαρ-

* γρ., φασμάτων.

Digitized by Google

μένην, φασί. Τούτων δὲ ἔλεγχος αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ τῶν δαιμόνων προήγορος, ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, ὧδε λέγων πρὸς λέξιν.

A ferunt. Nec enim, ut ipsimet fatentur, ex vi quadam superiore futuri præsensiones ducunt hauriuntque suas, sed tantum de eo, perinde uti homines solent, observando astrorum motu conjiciunt. Ita nihil ipsi posse dicuntur, juvare nihil, nihil omnino, nisi quod fati necessitate teneatur, efficere. Ac reprehensionis hujus auctor ille ipse nobis dæmonum vindex et defensor esto. Is enim in eo quod *De oraculorum philosophia* inscripsit, opere, sic ad verbum loquitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅτι καὶ ἃ δοκοῦσι μαντεύεσθαι, ὑπὸ[a] τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς, ὁμοίως ἀνθρώποις καταστοχάζονται.

« Ὅτι καὶ ἃ δοκοῦσι καὶ λέγουσιν οἱ θεοὶ, εἴπερ τὰ μεμοιραμένα γινώσκοντες λέγουσιν, ἀπὸ τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς δηλοῦσιν, καὶ τοῦτο σχεδὸν πάντες ἐξέφηναν οἱ ἀψευδεῖς τῶν θεῶν. » Εἶθ' ἑξῆς ὑποβάς φησιν· « Ἐρωτηθεὶς ὁ Ἀπόλλων, τί τέξεται ἡ γυνὴ, ἐκ τῶν ἄστρων εἶπεν, ὅτι θῆλυ, ἐκ τοῦ σπορίμου ἐπιγνοὺς χρόνου. Λέγει δ' οὕτως·

CAPUT I.

Quæ divinare videantur, ea perinde atque homines, ex astrorum illos motu conjicere.

« Jam vero, inquit ille, quæcunque statuunt prænuntiantque dii, si quando forte quæ vi fatorum eventura noverint, pronuntient, eadem ab illis ex astrorum **237** motu et conversione prædici, nemo fere deorum, quibus veritas placet, aperte non fatetur. » Deinde pergit: « Consultus Apollo, cujusmodi partum enixura mulier esset: Feminam, inquit; id enim cognito satus conceptusque tempore, ex astrorum situ et ratione intellexerat. Ergo hunc in modum cecinit:

Ἐκφύεται (45) γαίηθεν ὁδῶν, ὅτι λείμακες ὁμ- [βρου
Ἀψοσύνῃ κατέμαρψεν[b] *ὅλον πόμα μητέρος* [αὐτῆς,
Ἔνδον ὁρισμένης χρόνου ἄρκιον· οὔτι δὲ κοῦ- [ρον,
Ἀλλὰ κόρην. Φοίβη γὰρ εὔσκοπος ἤροσεν (46) [ἀγνὴν
Κύπριν, ἐπειγομένην θῆλυν γόνον, ὦ φίλε, σεῖο.

B *Nascitur ex terra, pluviæ qua sicca liquentis*
Prata siti, potum genitricis funditus omnem
Exsugunt: justo interea cui tempore venter
Succutitur. Sed femineus, non masculus olli
Fœtus erit: castam observans nam Cyprida Phœbe
Tum subiit, quæ femineam tibi semine prolem
Urgebat.

Ἰδοὺ καὶ ἀπὸ τοῦ σπορίμου, ὅτι σελήνη ἐπὶ Ἀφροδίτην ἐφέρετο, εἶπεν, ὅτι θῆλυ γεννηθήσεται. Καὶ μὴν καὶ τὰς νόσους ἐκεῖθεν προλέγουσιν. Ἐπάκουσον γάρ·

En, ut ex conceptus tempore, quod luna cum Venere concurreret, feminam natum iri conjecerit. Atqui morbos etiam eadem ratione prænuntiant. Audi enim:

Ἦ μάλα μιν κακὸς ἰὸς ἐνὶ στέρνοισι δαμάζοι,
Πνεύμονος ἀλγυνόεσσαν[c] *ὑπερβλύζων κακό-* [τητα,

Hunc perimet serpens media in præcordia pestis,
Unde ægro fœdi exundant pulmone dolores,

καὶ ἑξῆς· οἷς ἐπιλέγει·

C et quæ sequuntur. Subditque deinceps:

Τοῦτα δὲ μοιράων νόος ἤγαγεν, ἠδὲ κελαινὴν
Εἰς ἔριν ἐστήριξε, κακοῖς πελίοισι δαμάζειν,
Ὑψιπόλοιο Κρόνοιο κακὴν ὑπ' ἀταρπὸν ἰόντος.

Hunc morbum tibi fata creant: his certa voluntas
Atque immota manet, liventi absumere tabe,
Pestiferum nam stella subit Saturnia callem.

Καὶ μεθ' ἕτερα·

Et quibusdam interjectis:

Ἀλλά σε μόρσιμον ἦμαρ ἀναπλῆσαι βιότοιο
Ἀλγυνόεις βροτολοιγὸς ἐπισπέρχων Κρόνῳ [ἄρτα
Ψεύσατο[d]*, σῆς δὲ θέμειλον ἀπὸ φρενὸς ἠΐ-* [στωσε (46').
Τοὔνεκα καὶ πατέρος θεοειδέος ἱερὸν ἦτορ,
Φευγέμεναι κακοεργὸν ἐπηπείλησεν Ἄρηα.

Saturni at properans tristi Mars obvius astro,
Mars hominum pestis, vitalem abrumpere lucem
Cogit, et emotæ vertit fundamina mentis.
Divini te propterea mens sacra parentis
Jusserat infesto vitam subducere Marti.

Ταῦτα μὲν, ὅτι οὐδὲ ἐκ θείας δυνάμεως ἑαυτῶν μαντεύονται, ἀλλ' ἐξ ἄστρων ἐπιτηρήσεως κατὰ τοὺς μαθηματικῶν λόγους, ὡς μηδὲν ἐν τούτῳ διαφέρειν

Ex his profecto intelligis, eos non vi quadam sua eaque divina, sed astrorum observatione mathematicorum ad leges et præceptiones exacta, vaticinari

[a] *Isc.* ἀπό. [b] *Isc.* διψοσύνῃ κατέμαρψαν. [c] *gr.*, ἀλγεῖν. [d] *Isc.* Σπεύσατο.

(45) *Ἐκφύεται.* Χρησμὸς ἄχρησμος, truncus, et σκοτεινός. Existimo tamen, ab illa verborum distinctione nostra, levique nonnullorum emendatione, lucis aliquid afferri posse.

(46) *Ἤροσεν.* Explicat paulo post, ἐπὶ Ἀφροδίτην ἐφέρετο. Translatum ab aratro, quod terram sulcando findit ac permeat.

(46') *Ἤϊστωσε.* Hoc est ἀνάστατον ἐποίησεν, ἠφάνισεν. Hinc ἀΐστωτήριος, (quam vocem nullus grammaticus repræsentat) idem qui ἀφανιστικός. Lycophron vers 71, ubi Cassandra tertium illud, quod

D jam animo præsentiebat, urbis excidium deplorans:

Στέρω, στέρω σε δισσὰ καὶ τριπλᾶ, δορὸς (id [est, πολέμου)
Αὔθις πρὸς ἀλκὴν, καὶ διαρπαγὰς δόμων,
Καὶ πῦρ ἐναυγάζουσαν, αἰστωτήριον.

Sic enim distinguendi sunt isti versus: et αἰστωτήριον quadrisyllabum, pro ἀΐστωτήριον, ratio carminis exigit. Idem videtur ἀΐστήρ, vel αἰστήρ, ut apud Oppian. lib. v:

Δαλὸν ἑβδομήτων μεγάρων αἰστῆρα φέροντες.

Licet alii, παρὰ τὸ αἴθειν.

Digitized by Google

scitos fuisse; nihil ut prorsus hoc in genere deos inter et homines interesset, nullumque ipsi vel superius, vel naturæ divinioris proprium opus exercerent. Vide nunc, quemadmodum id etiam, quod in nostra potestate **238** arbitrioque situm est, omnino tollant, dum non res tantum externas, aut quæ nostra ex voluntate non pendent, sed libertatis quoque nostræ consiliique rationes ex astrorum conversione suspendunt. »

A ἀνθρώπων, μηδέ τι κρεῖττον καὶ φύσεως θειοτέρας ἔργον ἐπιδείκνυσθαι. Θέα δ' ὡς καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιροῦσιν, οὐ μόνον τὰ ἐκτὸς, καὶ τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν, τῇ τῶν ἄστρων ἀνατιθέντες φορᾷ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἡμετέρας προαιρέσεις.»

CAPUT II.

Id etiam, quod in nobis situm est, ab ipsis tolli, dum arbitrium quoque nostrum fati necessitate moveri volunt.

Ita nimirum Apollo, qui fieret, uti tanto nescio quis ad militiam impetu et ardore raperetur, edisserens,

B

Mars olli natalis adest, stimulatque ruentem:
Nec premet is tumulo; Jovis est nam certa voluntas,
Martis ut eximium subito decus auferat armis.

Itemque de altero:

Cæsarie densa incubuit, stimulosque cruentos

In tristem pueri auroram Saturnus adegit.

Ac fatum sane præclara numina tantopere pertimescunt, ut se ne fulmen quidem suis a templis arcere posse fateantur. Proinde sperent inter precandum homines de eorum auxilio vehementer, qui ne sibi quidem ipsis opem ferre queant. Quorsum vero pietas deinceps colatur? quorsum diis honor, veneratio, obsequium debeatur, qui sibi nullam prorsus in rem per se ipsos satis esse possint? Sed oraculum audi.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅτι καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιροῦσιν, ἐξ εἱμαρμένης φάσκοντες καὶ τὰς προαιρέσεις κινεῖσθαι.

Οὕτως καὶ ὁ Ἀπόλλων περί τινος, ἅμα καὶ τὴν περὶ στρατιὰν προθυμίαν ἀφηγούμενος, πόθεν αὐτῷ γίνεται, ἔφη·

Ἄρεα κραιπνὸν ἔχει γενεθλήτορ, ὃς μιν ὀρίνει,
Οὐδέ ἑ ταρχύσει· Ζηνὸς γὰρ ἐπέχρασε βουλὴ,
Ἤ οἱ κῦδος ἄρειον ἀπ' Ἄρεος εὐθὺς ὀρέξει.

Καὶ πάλιν ἐπ' ἄλλου·

Εὐχαίτης ἐπέκειτο Κρόνος, στυγεροῖσι δὲ κέρ-
[τροις
Ἄλγυνεν παιδὸς ταλαοῦ δυσπέμφελον εἶδο (47).

Εἰς τοσοῦτον δὲ τὴν εἱμαρμένην οἱ γενναῖοι θεοὶ περφρίκασιν, ὡς ὁμολογεῖν μηδὲ κεραυνουμένοις αὐτῶν τοῖς ἱεροῖς δύνασθαι ἐπαμύνειν. Πολλὴ ἄρα γένοιτ' ἂν ἐλπὶς ἀνθρώποις εὐχομένοις τυχεῖν βοηθείας παρὰ μηδὲ τῶν [a] σφίσιν αὐτοῖς ἐπαρήγειν δυνατῶν. Τί δὲ χρὴ λοιπὸν εὐσεβεῖν, καὶ τοὺς θεοὺς προσκυνεῖν, καὶ σέβειν, καὶ θεραπεύειν, μηδὲν οἷοις τε καθόλου, μηδὲ ἑαυτοῖς ἐπαρκεῖν; Ἄκουε δ' οὖν, τί φησιν ὁ χρησμός.

CAPUT III.

Eos ne templa quidem sibi consecrata a fulmine defendere potuisse.

« Sunt enimvero, inquit Porphyrius, sua quoque templis delubrisque fata: imo et in fatis erat, ut ipsummet Apollinis templum fulmine conflagraret. Id enim hunc in modum ille cecinit:

Huc age Erichthonii soboles divina parentis,
239 *Quæ nostram exspectas quæsito in limine vo-*
[cem,
Postquam eversa jacent radiantis culmina templi,
E tectis lauro specubus diam accipe sortem.

Cœleste ad flamen, dum contra obmurmurat aer,
Quassatusque minas adversaque prælia miscet:
Dum ventorum expers magno stat frigus in orbe,

Libera nec pressus spiracula repperit æther,
Ignea fax humiles cæco petit impete terras;

Hanc pavidæ summis pecudes in montibus horrent,
Inque altas subeunt foveas, nec cœlitus actam
Spectare adverso Jovis hastam lumine possunt.
Hujus templa deum, quæque alta vertice surgunt
Robora, et excelsi præruptæ cacumina montis,
Ac medio naves pelago flagrantibus alis
Afflatæ pereunt. Quin et Neptunia conjux
Hoc concussa vagos retro flectit verbere gressus.
Vos igitur, licet immenso præcordia luctu
Confecti, Parcarum animis immobile ferte
Consilium: quibus ætherii Jovis ardua cervix

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι οὐδὲ τοῖς ἀφιερωμένοις αὐτοῖς ναοῖς κεραυνουμένοις ἐπαρκεῖν ἐδυνήθησαν.

« Οὕτω καὶ ναῶν μοῖραι καὶ ἱερῶν, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ Ἀπόλλωνος τὸ ἱερὸν μεμοίραστο κεραυνωθῆναι, ὥς φησιν·

Ὦ ζαθέης γεραῶτες Ἐριχθονίοιο γενέθλης,
Ἔτλητ' ἐλθέμεναι, καὶ ἐμὴν ἐρεεινέμεν ὀμφὴν,
Ὑπτόθι δηωθῇ περικαλλέος ἕδρανα σηκοῦ.
Κλῦτε δαφνηρεφέων μυχάων ἄπο θέσκελον
[ὀμφήν.
Εὖτ' ἂν, ἄνω πνείοντες, ὑπ' ἠέριοι κελάδοντες
Τρίβωνται πατάγοισιν ἐναντία δηριόωντες·
Κρυμνὸς δ' αὖ περὶ κόσμον ἀπείρονα νήνεμος
[ἔσται,
Μηδὲ διεξερύγησιν ἔχῃ κεκακωμένος αἰθήρ·
Αἰθαλόεις περὶ γαῖαν, ὅπη τύχεν, ἔκπεσε πυρ-
[σός·
Τὸν μὲν δὴ θῆρές τε κατ' οὔρεα δειμαίνοντες
Φεύγουσιν πυμάτοις ὑπὸ κεύθεσιν, οὐδὲ μένουσιν
Εἰσιδέειν δσσοισι καταιβάσιον Διὸς ἔγχος.
Τοῦ μὲν καὶ νηοὶ μακάρων, καὶ δένδρεα μακρὰ,
Ἠλιβάτων τ' ὀρέων κορυφαὶ, νῆές τ' ἐπὶ πόντῳ,
Δάμνανται ζαπύροις πωτήμασιν ἐμπελάοντος.
Καὶ δ' αὐτὴ πληγεῖσα Ποσειδάωνος ἑταίρη,
Πολλάκις ἠχήσσ' ἀναχάζεται Ἀμφιτρίτη.
Ὑμεῖς οὖν, καὶ ἄτλητον ἐπὶ φρεσὶν ἄλγος ἔχοντες,
Τέτλατε Μοιράων ἀμετάτροπα δήνεα θυμῷ.
Ταῖσι γὰρ οὐρανίδαο Διὸς κατένευσε κάρηνον,

[a] *Ισ.* τῶν μηδέ.

(47) *Εἶδο.* Vix dubito, quin ἠῶ reponendum sit: illa quippe nascendi primordia, eleganter auroram appellat.

Digitized by Google

Ὅττι κε δινήσωσι μένειν ἀσάλευτον ἀτράκτοις.
Αἶσα γὰρ ἦν δολιχοῖσι χρύσεος περικαλλὲς
Πυρσῶν αἰθωσι διπετέεσσι δαμῆναι. »

Εἰ δὴ οὖν Μοιρῶν ἀτράκτοις καὶ τῶν σεβασμίων θεῶν οἱ ναοὶ, τά τε ἱερὰ αὐτῶν δώματα δάμναται ζαπύροις πυρὶ πιστήμασι, τίς ἂν ἔτι λείποιτο ἐλπὶς θνητοῖς ἀνθρώποις τῆς τῶν πεπρωμένων ἀποφυγῆς; Εἰ δὲ καὶ μηδεμία ἐκ θεῶν ὑπάρχοι βοήθεια, δεῖ δὲ ἐξ ἅπαντος

Τετλάναι Μοιράων ἀμετάτροπα δήνεα θυμῷ,

Τίς ἡ περὶ τοὺς θεοὺς ματαία σπουδή; εἶποι ἄν τις. Τί δὲ δεῖ λοιβῆς τε κνίσσης τε, καὶ τὸ ἐκ τούτων γέρας τιμῆς μηδὲ τούτων ἀξίους ἀπονέμειν, εἰ κατ' οὐδὲν ἡμᾶς ὠφελεῖν δύνανται; Ἐπεὶ μηδὲ τῶν ἀγαθῶν δοτῆρας οἴεσθαι χρῆν αὐτοὺς, ἀλλ' ἦν καὶ τῶν ἐναντίων ὁμολόγουν αἰτίαν. Εἰ γὰρ πέπρωται ἀνθρώποις εἴτε τι ἀγαθὸν, εἴτε τι καὶ ἐναντίον, ἔσται ἐξ ἀνάγκης, καὶ παρέσται τοῦτο, καὶ βουλομένων, καὶ μὴ τῶν θεῶν. Μόνην ἄρα τὴν ἀνάγκην θεραπευτέον, σμικρὰ, μᾶλλον δὲ τὸ μηθὲν φροντίσαντας τῶν θεῶν, μήτε λυπεῖν μήτε εὐεργετεῖν δυναμένων. Εἰ δὲ δὴ τῶν Μοιρῶν μόνος ὁ ἐπὶ πάντων ἐπιστατεῖ Θεὸς, καὶ μόνος τούτων ὑπάρχει κύριος·

Ταῖσι γὰρ οὐρανίδαο, φησὶ, Διὸς κατέρυσε κάρηνον,
Ὅττι κε δινήσωσι μένειν ἀσάλευτον ἀτράκτοις.

Τί δὴ οὐχὶ πάντα ὑπερθέμενος τὸν παμβασιλέα, καὶ τῆς εἱμαρμένης δεσπότην μόνον Θεὸν εἶναι ὁμολογεῖς, καὶ μόνον ἀγαθῶν δοτῆρα καὶ σωτῆρα; ὅτι δὴ μόνῳ αὐτῷ καὶ ἃ φῂς Μοιράων ἀμετάτροπα δήνεα τρέπειν, καὶ μεταλλάττειν ῥᾴδιον· ὡς μήτ' ἀνάγκῃ, μήτε εἱμαρμένῃ, τὸν τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ καθωσιωμένον, καὶ μόνον αὐτὸν εὐσεβοῦντα, δουλεύειν· οἷα δὲ ἐλεύθερον καὶ παντὸς ἀφειμένον δεσμοῦ, ταῖς ἐνθέοις καὶ σωτηρώδεσιν οἰκονομίαις ἀκωλύτως ἐφέπεσθαι. Ἀλλ' ὁ μὲν ἀληθὴς τοιαῦτα προφαίνει λόγος· ὁ δ' ἔμπαλιν ὄρα διὰ τίνων φησὶ τὰ τῆς εἱμαρμένης λύεσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι διὰ μαγείας φασὶ τὰ τῆς εἱμαρμένης λύεσθαι.

« Δεηθέντος γάρ τινος καταδέξασθαι Θεὸν, εἰπὼν ὁ Θεὸς, ὅτι ἀνεπιτήδειός ἐστι διὰ τὸ ὑπὸ φύσεως καταδεδέσθαι, καὶ διὰ τοῦτο, ὑποτροπιασμοὺς ὑπαγορεύσας, ἐπάγει·

Ῥιπὴ (48) δαιμονίη γὰρ ἄλις ἐπιδέδρομεν ἀλκὴ
Σοῖσι γονεῦσι, ἃς [a] *χρή σε φυγεῖν τοίοισι μαγείοις.*

[a] *Ισ. ἧ.*

A *Annuit, ut certo quidquid sub pollice fusus*
Volverit, immotum maneat. Nempe hæc quoque [templa
Cœlitus illapsis olim succumbere flammis
Fatum erat. »

Si ergo prout Parcarum fusi tulerint, venerandorum quoque deorum templa, sacræque ipsorum ædes igneorum turbinum vi superantur, quænam deinceps miseris mortalibus declinandi fati spes reliqua esse possit? **240** Quod si opis a diis præterea nihil ostendetur, sed necesse prorsus erit

Æquis ferre animis Parcarum immobile fatum:

Quorsum, dicat aliquis, hæc tam supervacanea deorum in cultu diligentia? quorsum indignis vel libatio, vel nidor, quæque rebus istis inesse fertur B præmii ratio tribuatur, si nulla nos in re juvare possint? Quippe ne bonorum quidem auctores haberi debeant, sed illa potius quam ipsorum quoque malorum causam esse fatebantur. Nam si fatum erit, ut quid hominibus seu boni seu mali eveniat; id necessitate quadam eveniet, adeoque, seu volentibus seu invitis diis, omnino futurum erit. Itaque una jam supersit colenda necessitas; deorum, qui neque nocere neque prodesse queant, vel exigua vel nulla prorsus habenda cura. Sin autem Parcis quoque præest rerum omnium moderator Deus, isque summum unus in eas habet imperium;

His etenim, inquit, *magni Jovis annuit ardua cervix,*
Ut certo quidquid volvat sub pollice fusus,
C *Immotum maneat.*

Quidni ergo quem tu regem universi, supra rerum omnium gradum et ordinem, ipsiusque adeo fati dominum constituis, eumdem solum quoque Deum, et bonorum auctorem unum, ac servatorem esse confiteris? quippe qui solus etiam immutabilia, uti vocas, Parcarum decreta mutare possit: ut qui semel universi regi consecratus, unum eum colere cœperit, is neque necessitati deinceps, neque fato serviat, sed tanquam liber, omnique solutus vinculo, divinis tantum ac salutaribus citra ullum impedimentum legibus et institutis obsequatur. At ista quidem veræ rationis docet auctoritas. Tu vero, quibus tandem artibus idem philosophus vim illam fati solvi posse tradat, mecum intuere.

D

CAPUT IV.

Fatum, ut ipsimet fatentur, magicis artibus solvi posse.

« Nam cum forte quispiam obsecraret, sibi ut numen excipere liceret; Deus cum huic rei minus idoneum, quod naturæ vinculis constrictus teneretur, illum esse respouderet, eoque certos quosdam procurationum expiationumque ritus ipsi præscriberet, ita subjunxit:

241 *Vis divina tuo pridem magno impete victrix*
Incubuit generi. Magica hanc fugere arte licebit.

(48) *Ῥιπή*. Omnino sensus exigit, ut vel ῥιπῇ, vel ἀλκῇ, in dandi casu ponantur: malim tamen ῥιπῇ. Nec minus in altero versu, τὸ ἧν prætulerim τῷ ἃς· agebatur enim, quemadmodum iste vim illam dæmonis evitare ac declinare posset.

Digitized by Google

Ex quibus manifeste profecto constat, magicam illam artem, quæ in solvenda fati necessitate versatur, ad eam utcunque declinandam, hominibus divino munere concessam fuisse. » Atque hæc oratio Porphyrii tota est, non mea. Sed, qui auctor hominî erat uti magicis artibus fati vim legemque solveret, idem cum Deus esset, quidni prohibere potuit, quominus fatali suum ipsius templum fulmine deflagraret? Imo vero, qui ad consectanda non philosophiæ, sed magiæ studia cohortatur, ejus mores obscuri esse qui possint? Quid quod

A Δι' ὧν καὶ σαφῶς δεδήλωται, ὅτι ἡ μαγεία ἐν τῷ λύειν τὰ τῆς εἱμαρμένης παρὰ θεῶν ἐδόθη εἰς τὸ ὀπωσοῦν ταύτην παρατρέπειν. » Ταῦτά σοι ὁ Πορφύριος, οὐκ ἐγώ. Ὁ τοίνυν μαγείαις παραινῶν λύειν τὰ τῆς εἱμαρμένης, πῶς, αὐτὸς θεὸς ὤν, τὰ πεπρωμένα κατὰ τοῦ ἰδίου ναοῦ κεραυνῷ πιμπραμένου μὴ ἔλυσεν; Ὁ δὲ δὴ μαγεύειν, ἀλλὰ μὴ φιλοσοφεῖν παρορμῶν, πῶς οὐκ ἂν εἴη δῆλος ὁποῖος ὢν τυγχάνει τὸν τρόπον; Ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ ψεύδεσθαι τοὺς θεοὺς ὁ αὐτὸς ὁμολογεῖ.

ipsos quoque deos mentiri, his verbis confitetur?

CAPUT V.

Ipsos quoque vates mentiri.

« Sed quoniam, inquit, accuratam et exquisitam astrorum motus, ac proinde futurorum ex eo pendentium cognitionem assequi non homines modo, sed ne dæmonum quidem plerique possunt; fit ut ii persæpe multis de rebus consulti mentiantur. » Mox ita subdit: « Et acrem quidem circumfusum in causa esse aiunt, quamobrem falsa edantur oracula, non autem præsentes deos sponte mendacium attexere. Sæpe itaque falsum dicturos se esse prænuntiant. Hærent isti nihilominus, atque illos, qua stultitia sunt, vel invitos respondere cogunt. Apollo sane, cum ejusmodi aliquando esset, quam ante descripsimus, ambientis cœli molestior difficilior-que tempestas, hunc in modum cecinit:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι καὶ ψεύδονται μαντευόμενοι.

B « Ἀλλ' ἤδη καὶ τὴν γνῶσιν τῆς φορᾶς τὴν ἀκριβῆ, καὶ τὰς ἐκ τούτων συμβάσεις ἀκατάληπτον εἶναι ἀνθρώποις, καὶ οὐ μόνον τούτοις, ἀλλὰ καὶ τισι τῶν δαιμονίων· ὅθεν καὶ ψεύδονται περὶ πολλῶν ἐρωτηθέντες. » Τούτοις αὖθις ἐπιλέγει· « Καὶ τὸ περιέχον ἀναγκάζον ψευδῆ γίνεσθαι τὰ μαντεῖα, οὐ τοὺς παρόντας ἑκόντας προστιθέναι τὸ ψεῦδος. Πολλάκις γοῦν προλέγουσιν, ὅτι ψεύσονται. Οἱ δὲ μένουσι, καὶ λέγειν ἀναγκάζουσι διὰ τὴν ἀμαθίαν. Εἶπε γοῦν ὁ Ἀπόλλων ποτὲ, τοιαύτης οὔσης τῆς καταστάσεως, ὡς ἐδείξαμεν, πονηρᾶς τοῦ περιέχοντος·

Ne me ultra precibus cogas; nam falsa profabor.

C *Κλεῖε βίην, κάρτος τε λόγων· ψευδηγόρα λέξω.*

Ac nihil a nobis affingi, vel oracula ipsa fidem facient. Sic enim evocatus e diis quispiam respondit:

Καὶ ὅτι ταῦτα ἀληθῆ ἐστιν, ἅπερ ἔφαμεν, δηλώσει τὰ λόγια. Ἔφη γοῦν τις κληθεὶς τῶν θεῶν·

Non nobis licet effari, qui sidera cursus,
Quæ sedes habeant: vis quippe futura canendi
Nunc astris constricta manet. »

Σήμερον οὐκ ἐπέοικε λέγειν ἄστρων ὁδόν, εἰρεῖν Θ' ἕδρας· ἀμαρτοσύνης γὰρ ἐν ἄστρασι νῦν πε-[πέδηται. »

Tum ita concludit: « Qua nimirum ex causa oraculorum sæpe vanitas existat, ostendit. »

Καὶ ἐπιλέγει· « Πέφηνεν ἄρα, πόθεν πολλάκις τὸ ψεῦδος συνίσταται. »

242 CAPUT VI.

Quibus argumentis tota fati ratio convellatur.

Jam credo, quam ab omni divinitate vacua deorum oracula fuerint, plane ac citra dubitationem ullam intelligis. Nam qui fieri possit, ut vel numen, quod natura sua ab omni vanitate sejunctum est, si quidem ejusmodi numen per sese est, aliquando mentiatur? vel bonus genius mendaciis in fraudem eos, a quibus consulatur, inducat? Quis porro aliquid homine majus id fuisse arbitretur, quod astrorum motu constrictum teneretur? Nam homo quidem, mortalis licet, qui modo virtutis aliquid studio tribuat, nulla vi ad mentiendum adduci unquam poterit, quod semel veritatem omni conditione potiorem habere statuerit: nec jam fati necessitatem astrorumve motum vanitati prætexet suæ; at ignem licet corpori aut ferrum admoveris, et libera constantique voce exclamabit:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ἀνασκευαστικὰ τοῦ περὶ εἱμαρμένης λόγου.

Ἆρα σοι πέπαυται λοιπὸν τὰ τῆς ἀμφιβόλου γνώμης, ὅτι μηδέν τι ἦν θεῖον ἐν τοῖς τῶν θεῶν χρησμοῖς. Πῶς γάρ ποτε τὸ θεῖον ψεύσαιτ' ἄν, τὴν φύσιν ὂν ἀψευδέστατον, εἴ γε ἀψευδὲς τὸ θεῖον; πῶς δὲ ἀγαθὸς δαίμων ταῖς ψευδολογίαις ἀπατήσειέ ποτε τοὺς χρωμένους; Πῶς δ' ἂν εἴη κρεῖττον ἀνθρώπου τὸ τῇ τῶν ἄστρων φορᾷ πεπεδημένον; Θνητὸς μὲν οὖν ἀνὴρ, βραχεῖαν ἀρετῆς σπουδὴν εἰσενεγκάμενος, οὔποτ' ἂν ψεύσαιτο, τἀληθὲς προτιμᾷν προθέμενος, οὐδ' εἱμαρμένης ἀνάγκην, οὐδ' ἄστρων φορὰν αἰτιάσαιτο ψευσάμενος· ἀλλ' εἰ καὶ τῷ σώματι πῦρ τις, ἢ σίδηρον προσφέρει, διαφθείρειν ἐξαναγκάζων τὸν ἀληθῆ λόγον, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτο ἐλευθεροστομῶν ἀντιφθέγξεται·

veraci linguæ vim afferas, stabit ille contra,

Occurrat ignis, gladius occurrat: seca:
Exure corpus: sanguine ardentem sitim

Ἴτω μέν πῦρ, ἴτω δὲ φάσγανον· τέμνε (49),
Κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου πίνων

(49) *Ἴτω μέν.* Constabit versus, si legetur, *Ἴτω μ' ὴν οὖν πῦρ, φάσγανον δ' ἴτω, τέμνε.*

Digitized by Google

Λειπὸν αἷμα· πρόσθε γὰρ κάτω γαίης
Ἴασιν ἄστρα, γῆ δ' ἄνεισ' ἐς οὐρανὸν,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σε (50) *θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.*

A *Restingue nostro : sidera in terram prius*
Lavenlur, ante siderum tellus plagam
Invadet, ore quam tibi nostro excidat
Vox ulla mendax.

Τὸ δέ γε λαοπλάνον καὶ ἀπατηλὸν δαιμόνιον σκήπτεται, τοὺς ἄφρονας σοφιζόμενον, ἵν' ἐν οἷς ἂν τῆς τοῦ μέλλοντος προρρήσεως ἀποπίπτοι, καταφυγὴν αὐτῷ τῆς ἀλογίας τὴν εἱμαρμένην πορίζοιτο. Πάντα δ' εἱμαρμένης διὰ τῶν χρησμῶν ἀναρτήσας ὁ δαίμων, καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐκ τῆς αὐτοπροαιρέτου κινήσεως ἀνελὼν, ἀνάγκῃ δὲ καὶ τοῦτο καταδουλώσας, θέα εἰς οἷον κακῶν δογμάτων ὄλεθρον τοὺς αὐτῷ πειθομένους καταβέβληκεν. Εἰ γὰρ ἄστροις καὶ εἱμαρμένῃ οὐ μόνα τὰ ἐκτὸς, ἀλλὰ καὶ τὰς κατὰ λογισμὸν προθυμίας ἀναθετέον, καί τις ἀπαραίτητος ἀνάγκη τὰς ἀνθρωπίνας ἐκβιάζεται γνώμας, οἰκήσεταί σοι φιλοσοφία, οἰκήσεται καὶ εὐσέβεια· οὐδέ τις ἦν τοῖς σπουδαίοις ἔπαινος ἀρετῆς, οὐδέ τις θεοφιλία, οὐδὲ τῶν ἐν ἀσκήσει πόνων καρπὸς ἐπάξιος, ἀνάγκης καὶ εἱμαρμένης τὴν αἰτίαν πάντων ἀναδεδεγμένης. Οὐ δὴ οὖν προσήκει καταμέμφεσθαι τοῖς περὶ τὸν βίον πλημμελοῦσιν, οὐδέ γε τοῖς ἀσεβέσι καὶ ἐπιῤῥητοτάτοις· ἀλλ' οὐδὲ τοὺς σπουδαίους θαυμάζειν· ταύτῃ δὲ, ὡς ἔφην, οἰχήσεται τὸ μέγα τῆς φιλοσοφίας κλέος, οὐκ αὐτοπροαιρέτου μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς τῶν ἄστρων ἀνάγκης ἀπῃωρημένον. Ὅρα οὖν εἰς οἷον κακῶν δογμάτων βυθὸν (51) οἱ θαυμάσιοι θεοὶ καταβεβλήκασι (52), καὶ σκέψαι ὡς εἰς ἀσωτίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ ἄλλα μυρία κακὰ παρορμᾷ καὶ προτρέπει τωὶ τὸ δόγμα, ἀνατροπὴν τοῦ παντὸς βίου ἀθρόως κατεργαζόμενον. Εἰ γοῦν τις αὐτόθεν πιστεύσοι τοῖς θαυμαστοῖς τῶν θεῶν χρησμοῖς, ὅτι τὸ ἀληθεύειν καὶ τὸ ψεύδεσθαι, καὶ (53) οὐχ ἡμέτερον ἔργον ἦν, ἀλλὰ τῆς ἀπαραιτήτου εἱμαρμένης, καὶ τὸ θέλειν ἐπὶ στρατείαν, ἢ ἐπ' ἄλλο τι τῶν πρακτέων ὁρμᾷν, καὶ τὸ μὴ θέλειν τὰ τοιάδε· πῶς οὐκ ἂν ἐθελήσειεν ἀμελεῖν καὶ καταῤῥᾳθυμεῖν ἐν ἅπασι τοῖς μὴ ἄνευ καμάτων καὶ πόνων, καὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν προθυμίας κατορθοῦσθαι δυναμένοις; Εἰ γὰρ ἐξ εἱμαρμένης τόδε τι γενήσεσθαι νομίζοι, εἴτε πονοίημεν ἡμεῖς περὶ αὐτὸ καὶ σπουδάζοιμεν, εἴτε καὶ μὴ, πῶς οὐκ ἄν τις ἐθελήσειε τὸ ῥᾷον αἱρεῖσθαι, παρεὶς ἑαυτὸν καὶ ἀμελῶν, ὡς ἐξ εἱμαρμένης καὶ ἀνάγκης γενησομένου τοῦ πραχθησομένου; Ὅθεν καὶ λεγόντων ἐστὶν ἀκοῦσαι τῶν πολλῶν, ὅτι ἄρα, Πραχθήσεται τοῦτο, εἴγε εἱμαρταί μοι· καὶ, Τί με χρὴ παρέχειν ἐμαυτῷ πράγματα; Εἰ γὰρ ὁ ἐπὶ στρατείαν ὁρμῶν οὐκ ἐκ προαιρέσεως οἰκείας τοῦτ' ἔπραττεν, ἑλαυνόμενος δὲ ὑπὸ τῆς ἔξωθεν ἀνάγκης, δηλονότι καὶ ἐπὶ λῃστείαν (54) καὶ τυμβωρυχίας, καὶ ἐπὶ τὰς ἄλλας ἤτοι ἀνοσιουργίας καὶ ἀκολασίας, ἢ κοσμίους καὶ σώφρονας ἐπιτηδεύτεις· τοῦτο γὰρ ἂν εἴη ἀκόλουθον τῷ περὶ εἱμαρμένης λόγῳ. Πῶς οὖν ὁ ταῦτα μὴ ἐξ αὐτοῦ ἡγούμενος ἐγχειρεῖν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἔξωθεν ἀνάγκης, προσέξοι ἂν ποτε τῷ νουθετοῦντι, καὶ διδάσκοντι μὴ ἑαυτὸν ἐπι-

At gentium illusor, et fraudium artifex dæmon, hoc nimirum callide finxit, quo facilius insanis hominibus imponeret; atque, ubi res aliter quam prædictum ab eo foret, eveniret, ad fatum continuo, perfugium sibi ac receptum pararet. Jam vero, cum ipse omnia suis illis oraculis ex fati necessitate suspendit, atque id etiam, quod pro libertatis nostræ motu ac potestate agitur, funditus sublatum, eadem servitute constrinxit; videsis, obsecro, quam in exitialem dogmatum pestem suos ille sectatores conjecerit. Nam si astris atque fato, non ex- B ternarum modo rerum, sed earum etiam cupiditatum, quæ mentis et intelligentiæ ductum sequuntur, alligandæ rationes erunt, si humanæ cogitationes atque sententiæ vi quadam inexorabilis necessitatis agentur; nulla jam profecto philosophiæ est, nulla religio; probis laus ex virtute nulla; nulla Dei benevolentia, nullus denique fructus susceptorum laborum contentione dignus, cum necessitati atque fato rerum causæ omnium assignentur. Enimvero nec improbis **243** deinceps, aut impiis, omniumque adeo scelerum turpitudine laborantibus succensendum erit; nec virtutis amatoribus laudis quidquam honorisque tribuendum. Ex quo profecto sequitur, quod ante dicebam, ingens illud philosophiæ decus periturum, si astrorum ex necessitate, non ex voluntaria meditatione C studioque pendebit. Vide ergo quam in exitialium dogmatum voraginem clientes suos egregia numina conjecerint: atque ut ejusmodi sententia, dum ad nequitiam, injuriarum licentiam, aliorumque malorum vim ac multitudinem infinitam exstimulat, vitæ simul universæ perniciem ultimam moliatur. Nam ubi quis semel præclaris deorum permotus oraculis, in animum induxerit suum, vera pariter falsaque loqui, voluntatem ad militiam adjungere, aut rem ejusmodi aliquam persequi, vel contra fugere, inexorabilis fati esse, non nostræ potestatis: quis non eum continuo videat, quæcunque sine molestiis atque laboribus, nostraque adeo contentione perfici non poterunt, in iis omnibus languidum et inertem futurum? Etenim qui certo quo- D dam fato hoc illudve futurum sibi persuaserit, sive aliquid ipsi quoque laboris et industriæ contulerimus, sive non; eum tu facilioribus mollioribusque delectis, non dissolute ac negligenter victurum putas, quasi necessario futurum illud sit, quod agendum fuerit? Et vero plerosque propterea sic loqui audias, Fiet illud omnino, si fatum ita meum tulerit. Quorsum autem frustra molestus ipse mihi sim? Nam qui militiam sectatus est, is si non eo

(50) *Ἐμοῦ σε.* Rescribendum videtur σοί, clarissimo sensu.

(51) *Βυθόν.* Montac., βάραθρον. Elige.

(52) *Θεοὶ καταβεβλήκασιν.* Videtur accusativus aliquis desiderari, puta ἡμᾶς τοὺς θεραπεύοντας, aut al. simile; sive potius absolute positum intelligas.

(53) *Καὶ οὐχ.* Gr. tollit istud καί, recte.

(54) *Καὶ ἐπὶ λῃστ.* Alter e manuscr. leg. καὶ ὁ ἐπὶ λῃστ., recte.

Digitized by Google

volens ac sua se sponte contulit, sed externa quadam necessitate compulsus; liquet profecto de cæteris idem sentiendum esse, qui vel latrociniis, vel sepulcris effodiendis, vel aliis impietatis atque intemperantiæ generibus, aut etiam honestioribus ac sanioribus institutis se dediderint. Hoc enim ex ista fati ratione consequens plane est. Qui ergo semel in eam inductus opinionem fuerit, nihil istorum sua se voluntate persequi, externæ necessitati tribuenda esse omnia: qui fieri poterit, ut sese, ab iis abstinendum monenti ac præcipienti, dicto audientem præbeat? Referet utique monitori suo, quemadmodum nonnullis, qui superiori memoria vixere, contigit, Ad quid hæc tu mihi monita, bone vir? Nec enim integrum mihi est hanc mentem consiliumque mutare, quando jam fatum occupavit. Quid me porro juvet contendere, ubi ne optandi quidem facultas arbitriumque relinquatur, nisi optare fatum quoque mihi sit? Optabo vero si fatum erit, ut nihil præcipias, **244** ipsamet fati necessitate adactus. Cur ergo frustra molestus ipse tibi es? Urget nimirum eadem te necessitas, atque ut ista mihi suadeas, omnino cogit. At quorsum hac in re tantum studii? Cassa quippe et inutilis cohortatio tua est. Nam in rem ipsemet incumbam ultro, si fatum erit; sin autem, inanis est utriusque contentio. Quidni autem, dissoluto potius animo, qui hac semel imbutus opinione sit, hunc in modum loquatur ipse secum: Mihi vero certum est labori parcere, nullamque mihi frustra molestiam facessere; necessario enim, quidquid in fatis erit, eveniet. At vero qui rei cujuscunque vel studium persequitur, vel præcepta tradit; qui seipsum aut alium quemlibet adhortatur, uti vel morem gerat vel jussa negligat; peccatum aut admittat aut fugiat; vel arguat improbos, vel probos laude afficiat: is, non palam et aperte libertatis arbitriique nostri facultatem ac potestatem relinquit, fati nomen ei solum ac vocem adjungit? Perinde omnino, ut si quis illam boni naturam, qua, hoc statu rerum, optime animantes reguntur, mali nomine appellaret. Sic enim, cum plane sentiamus, vel ad erudiendos liberos, vel ad plagas improbis mancipiis infligendas, vel ad quidlibet sive amplectendum, sive rejiciendum, non alterius nos causæ necessitate cogi, sed prorsus voluntario nostræ libertatis impetu ad hæc similiave consilia ferri: errare is merito fallique censeatur, qui hæc omnia fato quodam fieri dixerit: quo non contentionem modo studiumque nostrum, sed alios etiam vel cohortandi vel commonendi vim ac voluntatem infringat, qua tamen ratione potissimum res hominum videmus bene feliciterque succedere. Jam

A διδόναι ἑκδοτον τοῖς προειρημένοις; Εἶποι γὰρ ἂν πρὸς τὸν νουθετοῦντα, ὡς καὶ τῶν πρὸ ἡμῶν τισιν εἴρηται· Τί με, ὦ ἄνθρωπε, νουθετεῖς; Ταῦτα γὰρ (55) οὐ δήπου ἐστὶν ἐπ' ἐμοὶ, τὸ μεταβάλλειν τὴν προαίρεσιν· ἡ γὰρ εἱμαρμένη προκατείληφε. Τί οὖν δεῖ συντετάσθαι πρὸς ἃ οὐδὲ προθυμεῖσθαι δυνήσομαι, εἰ μὴ καὶ τοῦτο καθείμαρταί μοι; Προθυμήσομαι δὲ, εἰ καθείμαρται, καὶ ἄνευ τῆς σῆς διδασκαλίας ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης ἀγόμενος. Τί οὖν μάτην σεαυτὸν ἐνοχλεῖς; Ἀλλ' εἰ καὶ τό σε παραινεῖν (56) καὶ διδάσκειν φήσεις κατὰ ἀνάγκην ἐπιτελεῖσθαι εἰς τὸ παραινεῖν καὶ πείθειν ἐμὲ τοιαῦτα· ἀλλὰ κἀν τούτῳ τί χρὴ σπουδάζειν; ἀργὴ γὰρ καὶ ἀνωφελὴς ἡ παραίνεσις. Εἰ γὰρ εἵμαρταί μοι, φιλοπονήσω· εἰ δὲ μὴ εἵμαρται, ματαίαν ποιεῖσθαι τὴν σπουδὴν ἀμφοτέρους

B συμβήσεται. Πῶς δὲ οὐ, μᾶλλον ἀπορρᾳθυμῶν, εἴποι ἂν πρὸς ἑαυτὸν ὁ ταύτην ἔχων τὴν δόξαν, Ἄγε μηδαμῶς φιλοπονήσω, μηδὲ μάτην ἐνοχλήσω ἐμαυτῷ; γενήσεται γὰρ τὸ εἱμαρτὸν ἐξ ἀνάγκης. Ὁ δὲ περί τι σπουδάζων ἢ καὶ διδάσκων, ἢ προτρέπων ἑαυτὸν ἢ ἄλλον, καὶ τὸ πείθεσθαι καὶ τὸ μὴ πείθεσθαι, καὶ τὸ ἁμαρτάνειν ἢ μὴ, τό τε ἐπιτιμᾶν τοῖς ἁμαρτάνουσι, καὶ τὸ ἐπαινεῖν τοὺς κατορθοῦντας, πῶς οὐκ ἐναργῶς ἐλέγχεται τὸ μὲν ἔργον καταλιπὼν τοῦ παρ' ἡμῖν καὶ τοῦ αὐτεξουσίου, τὸ δὲ τῆς εἱμαρμένης ὄνομα αὐτῷ συνάπτων μόνον; Ὥσπερ εἴ τις τὴν τοῦ ἀγαθοῦ φύσιν, ἧς κατὰ τὴν παρουσίαν ἄριστα διοικεῖται τὸ ζῶον, τῷ τοῦ κακοῦ προσαγορεύει ὀνόματι. Οὕτω γὰρ ἐπεὶ ἐναργῶς ἑαυτῶν αἰσθανόμεθα, μὴ

C βιαζομένων ὑπ' ἄλλης τινὸς αἰτίας ἐν τῷ παιδεύειν τοὺς υἱεῖς, καὶ μαστίζειν τοὺς οἰκέτας ἁμαρτάνοντας, καὶ ἐν τῷ τόδε τι βούλεσθαι, καὶ μὴ βούλεσθαι, ἀλλ' αὐτοτελῶς ἐκ τῆς ἰδίας ἐξουσίας εἰς τὰς τοιαύτας κινήσεις ἀφικνουμένων, ἁμαρτάνοι ἂν ὁ ταῦτα λέγων γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην, πρὸς τῷ παραλύειν (57) τάς τε ἡμῶν αὐτῶν προθυμίας, καὶ τὰς εἰς ἄλλους γινομένας παρακλήσεις καὶ νουθετήσεις, ἐξ ὧν ὁρῶμεν μάλιστα κατορθούμενα τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα. Καὶ μὴν καὶ νόμους ἀνατρέποι ἂν οὗτος ὁ λόγος, τοὺς τοῦ συμφέροντος ἕνεκεν ἀνθρώποις κειμένους. Τί γὰρ δεῖ προστάττειν ἢ ἀπαγορεύειν τοῖς ὑφ' ἑτέρας ἀνάγκης κατεσχημένοις; ἀλλ' οὐδὲ τοὺς

D ἁμαρτάνοντας δείσει κολάζειν, μὴ παρὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν ἡμαρτηκότας, οὐδὲ τοῖς τὰ κάλλιστα πράττουσι τιμὰς ἀπονέμειν, ὧν ἑκάτερον πολλὴν αἰτίαν παρέσχηκεν εἰς ἀναστολὴν ἀδικίας καὶ εἰς εὐποιίας ἑτοιμότητα. Ἀλλὰ καὶ τὴν πρὸς τὸ Θεῖον εὐσέβειαν ἀνατρέποι ἂν ἥδε ἡ δόξα, εἴγε μηδὲν ἡμῖν ὁ Θεὸς, μηδὲ μὴν αὐτοὶ οἱ τῶνδε χρησμῳδοὶ, μήτ' εὐχομένοις, μήτ' εὐσεβοῦσι συμβάλλονται εἱμαρμένης ἀνάγκαις πεπεδημένοις. Τὸ δὲ δίκην ἀψύχων λέγειν κινεῖσθαι ἡμᾶς, τῇδε καὶ τῇδε ὑπό τινος ἔξωθεν δυνάμεως νευροσπαστουμένους, εἰς τὸ ἐπ' ἀνάγκαις

(55) *Ταῦτα γάρ.* Malim, τοῦτο γάρ, sequitur enim τὸ μεταβάλλειν.

(56) *Ἀλλ' εἰ καὶ τό σε παραινεῖν.* Totum hoc membrum abesse posset, cum præcesserit παραινεῖν καὶ διδάσκειν. Sed Græcorum hæc περισσολογία fuit, etiam σοφωτάτων. Cujusmodi apud Platonem ipsum pleraque, singulis in paginis, ἐκ περιουσίας dicta reperias.

(57) *Πρὸς τῳ παραλ.* Rectius videretur, πρὸς τὸ παρ. Aut si πρὸς τῷ retinetur, legendum putarim, πρὸς δὲ τῷ, ut nona inde periodus ineatur; tuncque infra post πράγματα, minori distinctione opus fuerit. Prior tamen conjectura magis placet.

Digitized by Google

εἱλῆσαι τάδε πρᾶξαι, καὶ ἐλέσθαι παρὰ προαίρεσιν ἄλλα, πῶς οὐκ ἂν εἴη ἀναιδὲς καὶ ἀναισχυντότατον; ἐπείπερ ἐναργῶς αἰσθανόμεθα ἑαυτῶν ἡμετέρᾳ ὁρμῇ καὶ κινήσει τάδε τινὰ προθυμουμένων, καὶ ἀμελούντων πάλιν ἑαυτῶν ἀντιλαμβανόμεθα, καὶ παρὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατορθούντων, ἢ μὴ κατορθούντων, καὶ ἐξ οὐδενὸς ἑτέρου βιαζομένων· ἀλλὰ τὰ μὲν ἑκουσίῳ γνώμῃ αἱρουμένων, τὰ δὲ φευγόντων, καὶ παραιτουμένων ἐκ τῆς ἡμῶν αὐτῶν προαιρέσεως. Οὕτω δὲ ἆρα ἐναργὴς ἦν ὁ τοῦ αὐθεκουσίου λόγος, ὥστε ὁμοίως τῷ ἀλγεῖν καὶ τῷ ἥδεσθαι, καὶ τῷ τόδε τι ὁρᾷν, καὶ τόδ' ἀκούειν, οὐ συλλογισμῷ, ἀλλ' ἐνεργείᾳ καταλαμβανομένων (58)· συναισθέσθαι ἑαυτῶν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἡμετέρας βουλῆς ὁρμώντων, καὶ τάδε τινὰ αἱρουμένων, τινὰ δὲ ἀποστρεφομένων· ὥστε ἐξ ἅπαντος τὸ ἐλεύθερον, καὶ τὸ αὐτεξούσιον τῆς ἐν ἡμῖν ἰσχυρᾶς καὶ νοερᾶς φύσεως ἐνδίκως ὁμολογεῖσθαι. Εἰ δὲ καὶ παρὰ προαίρεσιν μυρία συμβαίνοντα ἡμῖν τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ταράττει, διαιρετέον ἐνταῦθα τὴν τῶν ἐν οἷς ἐσμεν φύσιν, καὶ τὸν λόγον, καθ' ὃν τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν γίνεται, ἐπιθεωρητέον. Οὕτω γὰρ καὶ τούτων τὸ αἴτιον οὔτις ἄλογος ἀναδέξεται εἱμαρμένη, λόγος δὲ πάλιν ἄλλος τῆς τῶν ὅλων προνοίας ἀπηρτημένος. Φέρ' οὖν ἐπιμελῶς τὸ πρόβλημα ἐπισκεψώμεθα.

A ipsas quoque leges ad hominum utilitatem et commodum institutas hæc opinio labefactat. Nam cui tu bono, aut imperes iis quidpiam, aut vetes, qui jam alia constricti necessitate teneantur? Imo nec hominum scelera punire oporteat, quippe qui propter eamdem causam peccarint nihil: nec eos contra, qui præclare se gesserint, honoribus præmiisque donare; quod utrumque tamen cum ad improbitatem coercendam, tum ad excitandum virtutis studium, momenti semper ac virium plurimum habuit. Adde religionem ac pietatem in Deum eadem sententia ruere, si nec Deus ipse, nec vaticiniorum istorum auctores, **245** nobis hac semel fati necessitate obligatis, precibus licet ac religioni operam demus, præsidii quidquam aut emolumenti B conferre possint. Nos porro more brutorum animantium, huc illucque trahi, externa vi, quibusdam quasi funibus circumactos, ut alia necessario facere velimus, alia contra sensum mentemque nostram eligamus, cui non indignissimum ac turpissimum jure videatur? maxime cum nos ad alia sponte quadam impetuque nostro ferri sentiamus, alia rursus cum negligimus, nostri tum ipsi quoque domini compotesque maneamus; adeoque in causa simus, quamobrem feliciter quid, aut secus eveniat, cum vis aliunde nulla nobis afferatur, atque hæc uti optamus ultro, sic illa vicissim eadem plane libertate, aut defugiamus omnino, aut ex parte detrectemus. Et vero tam certa nobis exploratoque est hæc arbitrii nostri ratio, ut perinde ac dum aut dolemus ipsi, aut lætamur, aut videmus quidpiam, aut audimus, id a nobis re ipsa, non ratiocinatione ulla percipi sentimus, ita nos sponte consilioque nostro duci, ac delectis nonnullis, ab aliis abhorrere sentiamus. Prorsus, ut illam arbitrii potestatem, penes naturam hanc nostram ratione et intelligentia præditam esse, fateri nemo nec debeat. Sin autem quod infinita quoque nobis præter voluntatis consiliique rationem eveniant, id hominum vulgus perturbat; tum vero et distinguenda secernendaque rerum illarum, in quibus versamur, natura erit, et illa simul ratio consideranda, per quam ea fiant, quæ potestati nostræ subducta sint. Sic enim ejusmodi quoque rerum causam non absurdo fato, sed alteri consilio ex divina res in omnes Providentia suspenso, tribuendam et assignandam esse constabit. Age ergo, quæstionem istam diligenter excutiamus.

Πάντα μὲν ἀθρόως ἐκ Θεοῦ προνοίας εἶναί τε C καὶ διοικεῖσθαι, οἱ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας θεσμοὶ διαγορεύουσιν· ἤδη δὲ κατ' εἶδος ἰδίως ἕκαστα τῶν γιγνομένων, τὰ μὲν ἕξει (59), τὰ δὲ φύσει, τὰ δὲ ὁρμῇ καὶ φαντασίᾳ, τὰ δὲ λογισμῷ καὶ οἰκείᾳ κρίσει τε καὶ προαιρέσει κινούμενα· καὶ ἄλλα μὲν κατὰ προηγούμενον λόγον γιγνόμενα, ἕτερα δὲ κατ' ἐπισυμβεβηκότα τοῖς προηγουμένως γεγονόσι, ποικίλην καὶ πολύτροπον τὴν τοῦ παντὸς συνεστήσατο διακόσμησιν, ἑκάστῳ γένει τῶν ὄντων ἰδίαν καὶ ἀφωρισμένην τινὰ φύσεως κατασκευὴν τοῦ τῶν ὅλων αἰτίου διανείμαντος. Σχολῇ μὲν οὖν τις τὸν περὶ τῶν ὅλων διεξέλθοι λόγον· τὸν δὲ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ῥᾷον καταμάθοι ἂν ὧδε. Ἐπεὶ μὴ μονογενές τι χρῆμα, μηδ' ἐκ μιᾶς συνεστὼς φύσεως τυγχάνει ὢν ὁ ἄνθρωπος, ἐκ δυοῖν δὲ ἐναντίοιν εἴληχε τὴν σύνοδον, σώματος καὶ ψυχῆς· τοῦ μὲν κατὰ συμβεβηκὸς ὁρ-

Primum quidem divinæ Providentiæ nutu, cum esse, tum regi simul universa, veræ religionis decreta sanciunt. Jam vero, quæ fiunt singula, pro sua quæque ac peculiari forma, dum alia quidem habitu, alia natura, rursusque alia impetu atque sensu, alia vero ratiocinatione, ac judicio, suaque adeo sponte arbitrioque moventur: dumque similiter alia superiori quadam et prævia ratione fiunt, alia modo superiorum vim ac ductum consequente, variam ac multiplicem hujus universi speciem ornatumque conflarunt; cum auctor omnium molitorque Deus suam cuilibet rerum generi singulareque naturæ conditionem attribuerit. Ac cæterarum quidem vim atque rationem exsequi complectique difficile fuerit; arbitrii vero libertatem D hunc in modum ostendere, longe facilius. **246** Cum homo non res una quædam sit atque simplex,

(58) *Καταλαμβανομένων*. Forte legend. sit καταλαμβανομένους, ut conveniat cum præcedentib. τῷ ἀλγεῖν, etc.

(59) *Τὰ μὲν ἕξει*. Ἕξις, ut πολύσημόν τι, sic et διαφόροις ἀντικείμενον. Hoc quidem loco ἕξις et φύσις opponuntur: meo judicio, quod τὸ μὲν ἕξει κινεῖσθαι sit ἐν τοῖς ἀλόγοις, τὸ κατὰ συνήθειαν, at vero φύσει, ἀπὸ ταὐτομάτου, καὶ καθὼς ἕκαστον πέφυκεν.

Digitized by Google

aut unica natura constans, sed ex duarum ac diversarum, corporis nimirum et animi, societate conflata; et corpus quidem animo, tanquam instrumentum, consequentia quadam alligatum; spiritalis vero intelligensque natura, vi principis illius rationis existat: cumque alterum ratione careat, altera prædita sit; alterum corruptionem patiatur, altera minime; postremo alterum mortale sit, altera immortalis: ac proinde corpus illud brutis animantibus affine ac geminum habeamus, animum contra, cum intelligente immortalique natura quadam veluti cognatione conjunctum: mirum profecto non est, si geminum hocce germen, utpote duplicis naturæ communione temperatum, duplici quoque vitam, eaque diversa, ratione conformet: ut modo corporis naturæ serviat, modo libertatem partis divinioris propriam complectatur; adeoque simul in servitute, simul in libertate versetur, hanc a Deo, quas ob causas ipse novit, corporis animique conjunctionem sortitum. Quare, quisquis ea quæ corporis aut animi naturæ conveniunt, fati abusus nomine, necessitati tanquam causæ subjecerit, is profecto a vera appellatione aberrarit. Nam si nec fati necessitati obviam iri potest, et quæ tam corpori, quam animo naturæ jure debeantur, partem sæpe maximam impediri solent: si rursus infinita prope alia extrinsecus eveniunt, quæ præter naturam casu quodam animum corpusque consequantur; fatum et naturam idem esse quis putet? Si enim aut fatum ullo modo declinari, aut præter illud fieri quidquam posse negent, quod inexorabilis sit necessitas: et plurima tamen, uti dixi, animo corporique præter naturam eveniunt: perperam sane fecerit, qui unum idemque fato naturæque nomen indiderit. Enimvero, ut eorum, quæ nobis insunt, alia ratione consilioque fiant nostro, cujusmodi sunt, quæcunque cum animi natura conveniunt, alia prout corporis natura postulat; alia demum utrique, animo, inquam, corporique sic eveniant, ut cum aliarum rerum natura cohæreant: tamen nec ea quæ ad animi arbitrium, nec ea quæ corporis ad naturam pertinent, imo nec ea quæ casu contingunt extrinsecus, causæ suæ merito subduci queant. Idem enim ille Deus, qui totius universi, eorum quoque simul, quæ seu libertatis nostræ sunt, seu naturæ, seu casus, **247** auctor omnium molitorque celebratur. Nam illud divinæ Scripturæ de nulla re non accipiendum est: *Ipse dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt* [29]. Itaque, si quando nobis certa quædam expetentibus, alia præter voluntatem eveniant, admonere tum ipsi nos debemus, illud nimirum esse, duplicis hujus nostræ diversæque naturæ, corporis, inquam, animique commercium; quo fiat, uti et animus, qui natura spiritalis ac ratione præditus est, infantili adhuc per naturam corpore inclusus præter

γάνου τῇ ψυχῇ δεδεμένου, τῆς δὲ νοερᾶς οὐσίας κατὰ τὸν προηγούμενον ὑποστάσης λόγον καὶ τοῦ μὲν ἀλόγου, τῆς δὲ λογικῆς τυγχανούσης· καὶ πάλιν τοῦ μὲν φθαρτοῦ, τῆς δὲ ἀφθάρτου· καὶ θατέρου θνητοῦ, θατέρας δὲ ἀθανάτου· ὥσθ' ἡμᾶς θηρσὶ μὲν ἀλόγοις ἀδελφὸν φέρειν τὸ σῶμα, ψυχὴν δὲ τῇ λογικῇ καὶ ἀθανάτῳ φύσει συγγενῆ· ταύτῃ τοι εἰκὸς τὸ διφυὲς τουτὶ βλέστημα, διττῆς ἅτε φύσεως κεκοινωνηκὸς, διττῷ καὶ διαφόρῳ τὸ ζῆν ἀπευθύνειν τρόπῳ· τοτὲ μὲν φύσει σώματος δουλεῦον, τοτὲ δὲ τῇ θειοτέρᾳ μοίρᾳ τὴν οἰκείαν ἀσπαζόμενον ἐλευθερίαν· ὡς καὶ δοῦλον εἶναι τὸν αὐτὸν καὶ ἐλεύθερον, τοιαύτην τινὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ, δι' οὓς οἶδε λόγους αὐτὸς, κεκληρωμένον ψυχῆς καὶ σώματος ἐπιμιξίαν. Εἰ δὴ οὖν τις τὰ κατὰ φύσιν ἤτοι τοῦ σώματος ἢ καὶ τῆς ψυχῆς, εἱμαρμένης ὀνόματι χρώμενος, ὑπ' αἰτίαν ἀνάγκης καταβάλλοι, διαμάρτοι ἂν τῆς οἰκείας προσηγορίας. Εἰ γὰρ εἱμαρμένης ἀνάγκης τις ἦν ἀκώλυτος, πολλὰ δὲ τῶν τῷ σώματι καὶ τῇ ψυχῇ κατὰ φύσιν προσόντων παραποδίζεται, μυρία τε ἔξωθεν ἄλλα συναντᾷ παρὰ φύσιν κατά τι συμβεβηκὸς καὶ ψυχῇ καὶ σώματι παρεπόμενα· πῶς ἂν εἴη ταὐτὸν εἱμαρμένη καὶ φύσις; Εἰ γὰρ ἀπαράλλακτόν φασιν εἶναι τὴν εἱμαρμένην, καὶ μὴ δύνασθαί τι παρ' αὐτὴν γίνεσθαι (ἀνάγκην γὰρ εἶναι ἀπαραίτητον), πολλὰ δὲ, ὡς ἔφην, παρὰ τὰ κατὰ φύσιν καὶ ψυχῇ καὶ σώματι συμβαίνει, οὐκ ἂν ὀρθῶς τις ὀνομάζοι, ταὐτὸν εἶναι λέγων εἱμαρμένην καὶ φύσιν. Γένοιτ' ἂν οὖν τῶν ὄντων ἐν ἡμῖν τὰ μὲν κατὰ λογισμὸν καὶ προαίρεσιν τὴν ὑφ' ἡμῶν (60) γιγνόμενα, οἷα τὰ κατὰ φύσιν ψυχῆς, τὰ δὲ κατὰ φύσιν τοῦ σώματος, τὰ δὲ τούτοις μὲν συμβεβηκότα, ψυχῇ λέγω καὶ σώματι, ἑτέροις δὲ συντελούμενα κατὰ φύσιν· ἀλλ' οὔτε τῆς ψυχῆς τὸ ἐφ' ἡμῖν, οὔτε τοῦ σώματος τὸ κατὰ φύσιν, οὐδὲ μὴν τῶν ἔξωθεν τὸ κατὰ τὸ συμβεβηκὸς, ἐνδίκως ἄν τις ἀποστεροῖ τὸν αἴτιον. Θεὸς γὰρ αὐτὸς, ὁ τῶν ὅλων, καὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν, καὶ τῶν κατὰ φύσιν, καὶ τῶν κατὰ συμβεβηκὸς δημιουργὸς ὢν ἀποπέφανται. Καθόλου γὰρ περὶ πάντων ἀκουστέον τῆς ἐνθέου Γραφῆς, τὸ, *Αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν*, ἀποφηναμένης· Εἰ δὴ οὖν βουλομένοις ποτέ τινα, ἕτερα παρὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην συμβαίνει, ὑπομνηστέον αὐτοὺς, ὡς ἄρα τοῦτ' ἦν ἐκεῖνο τὸ διττὸν καὶ ἑτερογενὲς τῆς ἐν ἡμῖν συμπλοκῆς, λέγω δὴ καὶ ψυχῆς καὶ σώματος· παρ' ὃ καὶ ψυχῆς οὐσία, τὴν φύσιν οὖσα νοερὰ καὶ λογικὴ, ἐν νηπιάζοντι κατὰ φύσιν σώματι παρὰ φύσιν αὐτὴ χίραν ἀλόγου μετεληφε· καὶ νοῦς, ὁ φρονήσεως οἰκεῖος, ἀφραίνει πολλάκις κατά τι συμβεβηκὸς, παρατραπεὶς ἐν ὑπερβαλλούσαις, φέρε, σώματος ἀῤῥωστίαις. Πολλάκις δὲ καὶ γῆρας, ἐπελθὸν σώματι κατὰ φύσιν, τῶν κατὰ τὴν ἀκμὴν κατορθωμάτων τὴν διάνοιαν ἀπεστέρησε, τῆς νοερᾶς ψυχῆς τὸ λογικὸν παρὰ φύσιν ἀμβλῦναν. Αἰκίαι δ' αὖ πάλιν, καὶ ἀλγηδόνες σώματος, πηρώσεις τε ἐπισυμβᾶσαι παρὰ φύσιν, τὸ αὐθεκούσιον τῆς ψυχῆς παρὰ τὸ συμβεβηκὸς ἐξενίκησαν, ἐνδούσαις ταῖς ἀλγηδόσι διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα συμπλοκήν· ὡς

[29] Psal. xxxii, 9.

(60) *Ὑφ' ἡμῶν*. Dubium non est, quin legend. sit ἐφ' ἡμῖν, quomodo alt. manuscr.

Digitized by Google

ἀλίσκεσθαι (61) δεσμὸν ἄφυκτον ἐμποδὼν προβεβλῆσθαι τῷ κατὰ ψυχὴν ἐλευθέρῳ, τοτὲ μὲν τὴν τοῦ σώματος φύσιν, τοτὲ δὲ τὰ ἐκτὸς ἐπισυμβαίνοντα. Ἦν δὲ ἄρα καὶ τὸ τῆς ἐφ' ἡμῖν προαιρέσεως εἰς τοσοῦτον ἧκον ἀρετῆς, καὶ ἰσχύος, ὡς ἀντιβαίνειν ἐπὶ πολλῶν ταλμᾷν, καὶ ἀντιλέγειν τῇ τε τοῦ σώματος φύσει καὶ τοῖς ἔξωθεν ἐπισυμβαίνουσιν. Ἡ μέν γε τοῦ σώματος φύσις ἐπὶ τῶν ἀφροδισίων ὁρμὴν τὸν ἄνδρα καλεῖ· ἡ δὲ ψυχὴ, λόγῳ σώφρονι χαλινὸν ἐμβαλοῦσα τῷ πάθει, κρείττων καθίσταται τῆς τοῦ σώματος φύσεως. Καὶ πάλιν ἡ μὲν, πεινῆν, καὶ διψῆν, καὶ ῥιγοῦν, καὶ τὰ τοιαῦτα προσαναγκάζουσα (62), ἐπὶ τὰς κατὰ φύσιν θεραπείας τε καὶ πληρώσεις παρακαλεῖ· ἡ δὲ προαίρεσις, λόγοις σώφροσιν ἀναπεισθεῖσα, καί τινας ἀσκητικὰς προτροπὰς αὐθεκουσίως ἀγαπήσασα, πολυτρόποις ἀσιτίαις καὶ καρτερίαις παρακρούεται τὴν τοῦ σώματος φύσιν, ἀρετῇ λογισμοῦ κρίνασα τοῦτο καὶ ἑλομένη. Καὶ αὖ πάλιν ἡ μὲν κατὰ φύσιν πάσαις ἡδοναῖς χαίρει καὶ τῇ λείᾳ τῶν σωμάτων, ἡ δὲ προαίρεσις ἀρετῆς ἐπιθυμίᾳ τὸν ἐπίπονον καὶ τραχὺν ὑπάσατο βίον. Εἰσὶ δὲ οἳ καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπέντες, μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι. Οὕτως ἄρα καὶ τῇ φύσει οὐ κατὰ πάντα ἐνδίδωσιν ὁ λογισμὸς, κρατεῖ δὲ ἐν πλείστοις, ὡς καὶ κρατεῖται, καὶ τοτὲ μὲν αὐτὸς ἄγει, τοτὲ δὲ αὐτὸς ἄγεται· ὡς καὶ πρὸ ὥρας ἔσθ' ὅποι χερσὶν ἐπισπᾶσθαι τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος, ὅτε τὸ ζῆν αὐτῷ μὴ λυσιτελὲς κριθείη. Εἰ μὲν οὖν πρὸς μόνην τὴν οἰκείαν τοῦ σώματος φύσιν ὁ πᾶς ἀγὼν ἦν αὐτῷ, μέτριος ἂν ἦν οὗτος· ἐπεὶ δὲ τὴν πολιτείαν, καὶ τὸν ἐν ἀνθρώποις βίον ὁ Θεὸς αὐτῷ μεταξὺ πολλῶν καταβέβληται, ὡς μετὰ θηρίων καὶ ἑρπετῶν ἰοβόλων, ἐν μέσῳ τε πυρὸς καὶ ὕδατος, ἀέρος τε τοῦ περιέχοντος, καὶ τῶν ἐν τούτοις ἅπασι παρηλλαγμένων καὶ διαφόρων φύσεων τὰς διατριβὰς πεποιῆσθαι· εἰκότως αὐτῷ ἡ διαμάχη καὶ ἡ ἔνστασις οὐ πρὸς τὴν οἰκείαν μόνον ἐστὶ καὶ συνημμένην αὐτόνομον φύσιν τοῦ σώματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς μυρία τὰ ἐκτὸς συμβεβηκότα, ὧν ἐν μέσῳ ζῇ ὁ τὸν θνητὸν βίον διεξάγων, ὥστε καὶ πρὸς ταῦτα καρτερῶς ἀντέχειν. Πολλαὶ γοῦν [a] καὶ τοιῶνδε τροφῶν φύσεις, καὶ τοιαίδε συγκράσεις τοῦ περιέχοντος, κρυμῶν τε ἐπιφοραὶ, καὶ φλογμῶν ἐκκαύσεις, πλεῖστά τε ἄλλα κατά τινας οἰκείους λόγους φυσικῶς μὲν κινούμενα, συμβατικῶς δὲ ἡμῖν προσπίπτοντα, τάραχον οὐ τὸν τυχόντα τῷ καθ' ἡμᾶς αὐτεξουσίῳ διὰ τὴν πρὸς τὸ σῶμα συμπλοκὴν παρέσχηκε, τῆς τῶν ἡμετέρων σωμάτων φύσεως τὰς τῶν ἔξωθεν ἐπιφορὰς οὐχ ὑπομενούσης, κρατουμένης δὲ καὶ νικωμένης ὑπὸ τῶν ἐκτὸς κατὰ φύσιν οἰκείαν ἐπιτελουμένων. Πάλιν τε αὖ, ἐπειδὴ μετὰ πλείστων ἀνδρῶν ποιούμεθα τὰς διατριβὰς, οἱ δὲ καὶ αὐτοὶ τῆς ἴσης ἡμῖν μοίρας ὄντες οὐσίας, τὸ ἐφ' ἡμῖν αὐτοῖς ἐπὶ τῆς ἰδίας

A naturam ipse suam, in ratione carentium numero censeatur: et mens, cujus propria prudentia est, aliquo persæpe casu deliret, dum eam graviores præcipue corporis morbi sua de sede movent. Senectus ipsa quoque, postquam naturæ ordine corpus invasit, mentem iis solertiæ facultatisque viribus, quibus per integram adhuc ætatem florentemque præstabat, spoliare solet, et rationis, quæ tota spiritalis animi est, præter naturam, aciem retundere. Quin etiam plagæ doloresque corporis, membrorumque debilitationes, quæ præter naturam contingunt, casu ipso plerumque animi libertatem expugnant, dum is corporis societate victus, molestiis quoque doloribusque cedit: prorsus ut certum id exploratumque habeatur, liberam illam B animi facultatem, partim natura corporis, partim iis, quæ extrinsecus accidunt, quodam quasi vinculo, quod evitari nequeat, impeditam, et constrictam teneri. Quanquam ejusmodi profecto sæpe est arbitrii nostri virtus atque robur, ut in plerisque rebus, et naturæ corporis, et occurrentibus aliunde casibus opponere sese ac reluctari audeat. Quippe hominem enim ad rerum venerearum appetentiam corporis natura trahit: animus vero temperantiæ ductum et consilium secutus, injecto cupiditati freno, corporis naturam impetumque frangit. Eadem fame, siti, frigore aut cæteris id genus incommodis dum urget ac premit, ad ea quæ naturæ conveniant, exquirenda remedia, satisque ventri faciendum, hominem excitat. Voluntas contra se- C verioribus adducta rationibus, et religiosis quibusdam cohortationibus sponte susceptis, nativam illam corporis cupiditatem plurium etiam dierum inedia tolerantiaque vincit, ad eam subeundam vi ratiocinationis, ac suopte instinctu consilioque permota. Similiter natura sua corpus omni voluptatum genere, ac levi mollique corporum commotione delectatur. **248** At voluntas studio virtutis impulsa difficile atque asperum vitæ genus arripit. Jam vero existunt etiam aliquando nonnulli, qui, in pejus deteriusque prolapsi, naturalem usum cum eo, quem horreat natura, commutent, mares cum maribus libidini fœdissimæ indulgentes. Ita ratio non semper naturæ cedit, sed in plerisque vincit, D interdumque vincitur, ac modo trahit, modo vicissim trahitur: adeo ut si quando perniciosam fore vitam duxerit, homines ipsa nonnunquam manibus corporis sese vinculis ante tempus expedire conetur. Quanquam, si cum propria duntaxat corporis natura luctandum ipsi foret, modica certe quidem esset ista contentio. Nunc autem, cum Deus humanæ vitæ rationes, cum aliis plerisque, uti cum feris venenatisque serpentibus, conjunctas ei ac

[a] Γρ. add. ἤδη.

(61) Ἁλίσκεσθαι. Id est, ἐλέγχεσθαι, φαίνεσθαι, ἀποδεικνύεσθαι, τῷ λόγῳ αἱρεῖσθαι, vel τῇ ἀνάγκῃ ἐλέγχεσθαι. Nam ὁ λόγος αἱρεῖ, id est, *ratio convincit; ἀνάγκη ἐλέγχει, necessario fatendum est.* Herodot. lib. II, p. 114 D. 4, Τὸν δὲ δὴ ποταμὸν τοῦτον τὸν παραῤῥέοντα, καὶ ἐτέαρχον συνεβάλλετο εἶναι τὸν Νεῖλον· καὶ δὴ καὶ ὁ λόγος οὕτως αἱρέει, id est, tum ratio etiam ipsa convincit. Idem ibid. p. 109 D, Ἦν ἄν τι τοιοῦτον οὐδὲν, ὡς ἡ ἀνάγκη ἐλέγχει· *Ejusmodi esset nihil, ut necessaria et* ἀποδεικτικὴ *ratio probat.*

(62) *Προσαναγκάζουσα.* Forte legend. προσαναγκασθεῖσα, nisi subaudias τὸ σῶμα, vel τὸν ἄνθρωπον.

Digitized by Google

permistas esse voluerit: cum inter ignem, aquam, et circumfusum aerem, illasque naturas omnes, tam varias tamque multiplices, quæ iisdem elementis continentur, sedem ipsi domiciliumque statuerit: mirum profecto non est, si non modo cum propria conjunctaque secum ejusdem corporis natura, quæ suis legibus ipsa vivit, grave ac difficile certamen instet, verum etiam cum sexcentis aliis extrinsecus ingruentibus, inter quæ mortalis homo vivere, summaque tolerantia vim eorum sustinere cogatur. Enimvero certa quoque tum ciborum quorumdam natura, tum cœli temperatio; vis item frigorum æstusque flagrantior, aliaque permulta, ut peculiares quasdam naturæque suæ proprias habeant motus sui rationes, dum tamen casu nos invadunt, perturbationem libertati nostræ non vulgarem afferre solent, propter initam sibi cum corpore societatem, cujus natura rerum externarum impetus ferre non potest, sed ab iis sæpe, tametsi naturæ suæ vi fiant, omnino superatur. Præterea, quoniam degere nos oportet versarique cum plurimis, iique similem nostræ sortiti naturam, quod nostræ facultatis est, sua ipsi auferunt potestate, arbitrii sui libertate usi: fit etiam, ut alienæ simul voluntati succumbamus, dum ipsa nobis hunc in modum vel corpore vel animotenus abutitur. Quemadmodum enim ab iis quæ extrinsecus eveniunt, corporis sæpe nostri natura vincitur, ita voluntas ipsa nonnunquam sexcentis aliorum opinionibus sententiisque jactata, sponte licet **249** arbitrioque suo, voluntati tamen obsecundat alienæ. Ita melior ipsa modo, modo deterior efficitur. Improborum enim consuetudine vitium contrahimus, quemadmodum efficimur proborum usu ac societate meliores. *Corrumpunt enim mores bonos colloquia mala*[30]: perinde nimirum, uti virorum bonorum congressus virtutem nobis pariter salutemque conciliat. Verum, ut animi facultas illa rationis compos, alienis sæpe verbis atque rationibus huc illucque versetur: vincit tamen sua virtute nonnunquam, vimque plane divinam ostendit; quoties adversus externos assultus omnes obfirmata, cunctorumque libera quadam ingenuaque constantia victrix, nihil usquam virium remittens suarum, ad strenue philosophandum sese comparat. Quod studium dum ipsa negligit, a deterioribus pessime haberi afficique solet; quemadmodum exteriore cultu perpolita, majoris in dies probitatis accessione cumulatur. Quid porro commemorare attinet, ut certorum quorumdam et animorum et corporum aut proventus, aut penuria, tametsi casu quodam ad universi gubernationem proprie conferat, ejusque ordini præclare omnino conveniat, ta-

[30] I Cor. xv, 33.

A ἐξουσίας ἀποφέρονται, ἐλευθέρᾳ τῇ σφῶν χρώμενοι προαιρέσει ταύτῃ πάλιν εἰκότως καὶ ταῖς ἑτέρων γνώμαις ὑποκειτόμεθα, τοῦ αὐτῶν ἐκείνων αὐτεξουσίου ὧδέ πως ἡμῖν κατὰ τοῦ σώματος ἢ περὶ τὴν ψυχὴν χρωμένου. Ὥσπερ γὰρ ἡ τοῦ σώματος ἡμῶν φύσις νικᾶται πολλάκις πρὸς τῶν ἔξωθεν ὑποπιπτόντων, οὕτως ἐστὶν ὅτε καὶ προαίρεσις, ὑπὸ μυρίων ἔξωθεν ἐνοχλουμένη προαιρέσεων, αὐτεξουσίῳ γνώμῃ πεισθεῖσα, ἑαυτὴν τοῖς ἔξωθεν ἐπιδίδωσι· καὶ τοτὲ μὲν βελτίων, τοτὲ δὲ χείρων ἀποτελεῖται· οἷδε γὰρ συνουσία φαύλη κακόνειν, ὥσπερ αὖ πάλιν τοὐναντίον ποιεῖν ἀμείνους τῶν καλῶν ὁμιλία. *Φθείρουσι γὰρ ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί* (63)· ὥσπερ οὖν καὶ σώζουσι βελτιοῦσαι τῶν ἀγαθῶν αἱ συνουσίαι. Καὶ λόγοις μὲν ἡ λογικὴ τῆς ψυχῆς δύναμις τῶν ἔξωθεν B ἐπισυμβαινόντων ὧδέ πως καὶ τῇδε φέρεται· ἰσχύει δὲ πάλιν οἰκεία καὶ λογικῆς οὐσίας ἀρετὴ, καὶ θείαν ὡς ἀληθῶς καὶ θεοειδῆ τὴν δύναμιν ἐπιδείκνυται· ὅτι [a] πρὸς πάντα τὰ ἐκτὸς ἀντέχουσα, καὶ τὰ πάντα ἐλευθέρῳ φρονήματι ὑπερνικῶσα, πρὸς οὐδὲν τῆς οἰκείας ἀρετῆς ὑφιεμένη, φιλοσοφεῖν παρεσκεύασται. Ὅσα γε μὴν (64) ὀλιγωρεῖ, ὑπὸ τῶν χειρόνων τὰ χείριστα διατίθεται, ὥσπερ οὖν καὶ βελτιοῦται τῆς ἔσωθεν τυγχάνουσα ἐπιμελείας. Τί χρὴ λέγειν ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ φοραὶ καὶ ἀφορίαι τοιῶνδε ψυχῶν καὶ σωμάτων, κατά τινα περίπτωσιν οἰκείως τῇ τοῦ παντὸς διοικήσει συντελούμεναι, εὖ τε καὶ ὀρθῶς ἔχουσαι τῷ παντὶ, πλείστην ὅσην τοῖς κατὰ μέρος, καὶ δὴ καὶ τοῖς ἐφ' ἡμῖν παντοίας κινήσεως περιουσίαν ἀπειργάσαντο; Πᾶσι δὲ καθόλου τοῖς οὖσι, τοῖς τε παρ' C ἡμᾶς γινομένοις, καὶ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν, καὶ τοῖς ἔξωθεν κατὰ συμβεβηκὸς ἐπιοῦσι, τοῖς τε φυσικῶς ἐνεργουμένοις, μία παναλκὴς καὶ παντοδύναμος ἐπιστατεῖ ἡ διὰ πάντων ἐπιπορευομένη τοῦ Θεοῦ πρόνοια, ἣ καὶ τὰ πλεῖστα θειοτέροις ἡμῖν τε ἀῤῥήτοις οἰκονομεῖ λόγοις, εὐηνίως τὸ πᾶν διακυβερνῶσα, πολλά τε καὶ τῶν κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ προσῆκον τοῖς καιροῖς μετασκευάζουσα, συνεργοῦσά τε καὶ συμπράττουσα τοῖς ἐφ' ἡμῖν, καὶ τοῖς ἐκτὸς πάλιν συμβαίνουσι τὴν δέουσαν τάξιν ἀπονέμουσα. Τούτων εἷς τρία τοῦτον διῃρημένων τὸν τρόπον, εἴς τε τὰ ἐφ' ἡμῖν, καὶ τὰ κατὰ φύσιν γινόμενα, τά τε κατὰ συμβεβηκὸς, πάντων τε ἐφ' ἕνα λόγον τὸν ἐκ Θεοῦ βουλῆς ἀνακεφαλαιουμένων· οὐδαμοῦ μὲν ὁ περὶ εἱ- D μαρμένης χώραν ἕξει λόγος. Γένοιτο δ' ἂν ἡμῖν εὑρημένη καὶ ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀπορουμένη τῆς κακίας πηγὴ, ἐν οὐδενὶ μὲν χώραν ἔχουσα τῶν κατὰ φύσιν, οὔτ' ἐν σώμασιν, οὔτ' ἐν οὐσίαις πνευματικαῖς, πολλοῦ δεῖ (65) ἐν τοῖς κατὰ συμβεβηκὸς ἔξωθεν ἐπιγινομένοις· εὑρεθείη δ' ἂν ἐν μόνῃ τῇ τῆς ψυχῆς αὐτοπροαιρέτῳ κινήσει καὶ ἐν ταύτῃ οὐχ ὅτε κατὰ φύσιν βαδίζουσα τὴν εὐθεῖαν ὁδεύει, ἀλλ' ὅτε τῆς βασιλικῆς ἐκστᾶσα οἰκείᾳ γνώμῃ τὴν παρὰ φύσιν τρέ-

[a] *Ισ.* ὅτε.

(63) *Ὁμιλίαι κακαί.* Hoc Menandri versiculo, τὰς συνουσίας, proprie, καὶ τὰς συμπεριφορὰς Apostolus intelligit. Recte tamen vulgat. interpr., *colloquia*; fiunt enim διὰ λόγων potissimum, αἱ πρὸς ἀλλήλους ὁμιλίαι: nec alio fere telo gravius teneræ adhuc et illibatæ mentes, quam procaci oratione vulnerantur. Qua de re infra pluribus, ubi ex Platone, de habendo fabularum carminumque delectu.

(64) *Ὅσα γε μήν.* Si locus integer est, ὅσα posuit, pro καθ' ὅσα vel καθ' ὅσον, id est *quatenus*.

(65) *Πολλοῦ δεῖ.* Ita reposuimus ex alt. manusc., cum ante δή perperam legeretur.

Digitized by Google

σεται, αὐτὴ ἑαυτῆς κωθεστῶσα κυρία. Ἐπειδὰν τοῦτο γέρας ἐξαίρετον παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐλευθέρα καὶ αὐτοκράτωρ τυγχάνει, τῆς οἰκείας ὁρμῆς τὸ κριτήριον εἰς ἑαυτὴν ἀναδεδειγμένη (66)· νόμος δὲ θεῖος αὐτῇ συνεζευγμένος κατὰ φύσιν λαμπτῆρος καὶ φωστῆρος δίκην ἐπιφωνεῖ ἔνδοθεν ὑπηχῶν αὐτῇ καὶ λέγων· Ὁδῷ βασιλικῇ πορεύσῃ, οὐκ ἐκκλινεῖς δεξιὰ, οὐδὲ ἀριστερά· βασιλικὴν τὴν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πορείαν εἶναι διδάσκων. Τοῦτον γὰρ ἁπάσῃ ψυχῇ φυσικὸν νόμον βοηθὸν αὐτῇ καὶ σύμμαχον ἐπὶ τῶν πρακτέων ὁ τῶν ὅλων Δημιουργὸς ὑπεστήσατο· διὰ μὲν τοῦ νόμου, τὴν εὐθεῖαν αὐτῇ παραδείξας ὁδὸν, διὰ δὲ τῆς αὐτῇ δεδωρημένης αὐτεξουσίου ἐλευθερίας τὴν τῶν κρειττόνων αἵρεσιν ἐπαίνου καὶ ἀποδοχῆς ἀξίαν ἀποφήνας, γερῶν τε καὶ μειζόνων ἐπάθλων, τῶν ἐπὶ τοῖς κατορθουμένοις, ὅτι μὴ βεβιασμένως, γνώμῃ δὲ αὐτεξουσίῳ κατώρθου, παρὸν καὶ τὴν ἐναντίαν ἑλέσθαι· ὡς ἔμπαλιν τὴν τὰ χείριστα ἑλομένην ψόγου καὶ τιμωρίας εἶναι ἀξίαν, ἅτε οἰκείᾳ κινήσει τοῦ μὲν κατὰ φύσιν νόμου παραμελήσασαν, κακίας δὲ ἀρχὴν καὶ πηγὴν ἀπογεννήσασαν, φαύλως τε ἑαυτῇ κεχρημένην, οὐκ ἔτι τινὸς ἔξωθεν ἀνάγκης, ἀλλ' ἐξ ἐλευθέρας γνώμης τε καὶ κρίσεως. Αἰτία δὴ τοῦ ἑλομένου, θεὸς ἀναίτιος. Οὔτε γὰρ φύσιν φαύλην ὁ Θεὸς εἰργάσατο, οὐδέ γε ψυχῆς οὐσίαν. Ἀγαθῷ γὰρ οὐδὲν πλὴν ἀγαθὰ δημιουργεῖν θέμις. Ἀγαθὸν δὲ πᾶν ὅ τι κατὰ φύσιν· ψυχῇ δὲ πάσῃ λογικῇ κατὰ φύσιν πάρεστι τὸ αὐτεξούσιον ἀγαθὸν, καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῶν αἱρέσει γεγενημένον. Φαύλως δὲ ὅτε πράττει, οὐ τὴν φύσιν αἰτιατέον· οὐ γὰρ κατὰ φύσιν, παρὰ φύσιν δὲ αὐτῇ γίνεται τὸ φαῦλον, προαιρέσεως ὄν, ἀλλ' οὐχὶ φύσεως ἔργον. Ὧ γὰρ παρῆν δύναμις τῆς τἀγαθοῦ αἱρέσεως, ὅτε μὴ τοῦτο εἵλετο, ἐκὼν δὲ τὸ κρεῖττον ἀπεστράφη, τοῦ χείρονος μεταποιηθείς, τίς ἂν τούτῳ τόπος ἀποφυγῆς λείποιτο τῆς οἰκείας αἰτίᾳ κατάστάντι νόσου, τοῦ τε συμφύτου νόμου, σωτῆρος οἷα καὶ ἰατροῦ παραμελήσαντι; Ὃ δὴ τούτων ἁπάντων μηδένα λόγον ποιούμενος, ἀνάγκης τε καὶ ἄστρων φορᾶς ἀναρτῶν τὰ πάντα, τῆς τε τῶν πλημμελουμένων ἀνθρώποις ἀτοπίας, μὴ ἐξ ἡμῶν εἶναι φάσκων τὰ αἴτια, ἀλλ' ἐκ τῆς τὰ πάντα κινούσης δυνάμεως, πῶς οὐκ ἀνόσιον καὶ δυσσεβῆ λογισμὸν εἰσφέροι ἄν; Εἴτε γὰρ αὐτόματον καὶ ἀπρονόητον θείη τὴν τοῦ παντὸς φοράν, ἐλέγχει· ἂν ὡς αὐτόθεν ἄθεος, πρὸς τῷ καὶ ἀβλεπτεῖν περὶ τὴν πάνσοφον ἁρμονίαν καὶ τὴν τῶν ὅλων διάταξιν, εὖ καὶ ἐν κόσμῳ τὴν δι' αἰῶνος κίνησιν ἀνακυκλουμένην· εἴτε Θεοῦ πρόνοιαν ἄγειν καὶ φέρειν, ἐπιστατεῖν τε πᾶσι, καὶ πανσόφῳ λόγῳ διοικεῖν ὁμολογήσει, οὐδ' οὕτω τοῦ δυσσεβοῦς ἐκπέφευγε τὴν ἀτοπίαν [a]· ἐπειδὴ τῶν ἐν ἀνθρώποις ἁμαρτανομένων τοὺς μὲν πλημμελοῦντας ἀπολύει, ὡς μηδὲν τῶν ἀτόπων ἐξ οἰκείας γνώμης διαπεπραγμένους, ἀνάγει δὲ τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν ἐπὶ τὴν καθόλου πρόνοιαν, ἀνάγκην αὐτὴν καὶ εἱμαρμένην ἀποκαλῶν, καὶ πάσης τῆς ἐν ἀνθρώποις αἰσχρουργίας καὶ ἀῤῥητοποιίας, ὠμότητός τε καὶ μιαιφονίας αἰτίαν εἶναι λέγων. Καὶ

men cum singulis partibus, tum iis quoque rebus quæ facultatis ac potestatis nostræ sunt, incredibilem sæpe affert mutationis æstum. Cæterum cunctis omnino rebus, seu consilio fiant impulsuque nostro, seu fortuito aliunde contingant, seu denique naturalem habeant ortus sui rationem, summa una præpotensque Dei providentia moderatur, quæ cum omnia permeet, tum plurima divinioribus quibusdam rationibus, captumque nostrum fugientibus administrat, cumque suis veluti habenis obsecundans hoc universum ac flexibile habeat, tum res etiam plerasque naturales ad varias temporum occasiones fingit ac mutat, itaque potestati arbitrioque nostro subditas auxilio promovet suo, ut iis, quæ extrinsecus eveniunt, suum quoque locum et consentaneum ordinem attribuat. Cum ergo tria hæc rerum genera statuantur, ut aliæ nostra ex voluntate pendeant, aliæ prout natura postulat, aliæ denique fortuito eveniant, eademque simul ad unam divini consilii rationem universæ revocentur; locus plane nullus fato relinquatur necesse est. Quin etiam fontem jam illum improbitatis noverimus, a plerisque omnibus ignoratum, qui cum nec in corporum, nec in spiritalium substantiarum natura, multo minus in iis, quæ extrinsecus accidunt, positus sit; reliquum est, ut in libero tantum animi sensu **250** motuque reperiatur: nec tamen, dum naturam secutus, rectam insistit viam, sed tum duntaxat, cum a regio deflectens itinere, suopte arbitratu, uti juris ille sui suæque potestatis est, in alienam a natura semitam deerrat. Enimvero, cum eximium hoc a Deo et singulare munus acceperit, ut libertatem ac summum in se ipsam imperium obtineret; motuum quidem suorum rationes habet suo ex arbitrio judicioque pendentes: sed tamen divina lex cum eodem, naturali quadam societate, lampadis instar facisque conjuncta, inclamat subinde ac monet inferius, uti regia incedat via, nec ad sinistram aut dexteram ullatenus declinet, viam hanc regiam, congruentem et consentaneam rectæ rationi viam esse docens. Quippe naturalem hancce legem, qua suis in actionibus uteretur, animæ cuilibet tanquam auxiliatricem, universi molitor impressit: atque ita, quemadmodum hujus vi legis, rectam ipsi viam commonstravit, sic plena illa, quam eidem concessit, integraque libertate perfecit, uti rerum meliorum delectus non laude tantum et approbatione, sed amplioribus etiam, ubi res præclare cessisset, præmiis dignus esset; quod citra vim ullam, pro arbitratu consilioque suo recte agere statuisset, cum tamen contrarium optare potuisset: contraque deteriorum electioni vituperatio supplicium que deberetur, quod in eam suopte nutu spreta naturæ lege ferretur, ac sese perperam abusa, nulla extrinsecus necessitate cogente, sed libero

[a] *Ic.* αἰτίαν.

(66) Ἀναδεδειγμένη. Ita omnes. Sensus tamen postulare videtur, ἀναδεδεγμένη, hoc est, θεόθεν παραλαβοῦσα.

Digitized by Google

plane sensu atque judicio, improbitatis ipsa caput fontemque aperiret. Tota ergo culpa deligentis est, nulla Dei. Neque enim pravam Deus, aut naturam, aut animi substantiam procreavit. Nam bonus ipse cum sit, ullius eum rei, nisi bona quoque fuerit, auctorem esse nefas est. Bonum id omne porro est, quidquid a natura est : cuilibet autem animo ratione prædito libertatis et arbitrii bonum a natura inest, nec alium ad finem, quam ad boni electionem inditum. Neque vero, prava cum sequitur, naturæ assignandum id est; cum ipsi pravum non a natura, sed præter naturam contingat, utpote quod voluntatis opus sit, non naturæ. Cui enim optandi boni vis et facultas insit, is si minime optaverit, si repudiatis sponte melioribus, deteriora sectatus fuerit, quem ipse tandem reliquum habeat effugiendi locum, qui et intestinum sibi morbum crearit, et innatam sibi legem, perinde ac servatorem quemdam medicumque neglexerit? Quisquis ergo, nulla horum omnium habita ratione, ex necessitate potius ac siderum conversione cuncta suspendit, quique eorum, quæ ab hominibus peccantur, pravitatem, **251** non jam nobis, sed vi cuidam ac potestati, qua moventur omnia, tribuendam esse docet; quis non flagitiosam ab eo impiamque sententiam invehi arbitretur? Nam sive casu ac temere hoc universum moveri statuet, præterquam quod in exquisitissimo illo concentu, ac rerum universarum ordine, qui motum ipse suum ex omni ævo summa cum æquabilitate convertit, omnino cæcutiet; divinam hoc ipso naturam plane sustulerit. Sive divina Providentia flecti regique orbem, eamque non cunctis modo præesse rebus, sed ipsas quoque sapientissimo consilio moderari fatebitur : ne sic quidem impietatis crimen effugerit, cum et ab iis sceleribus, quæ inter homines vulgo committuntur, auctores ipsos, quasi nihil ab iis suapte voluntate peccetur, immunes ac liberos esse velit; et malorum causam in communem illam universalemque Providentiam conferat, necessitatis eam fatique nomine, obscenitatis omnis atque flagitii, quod ab hominibus suscipiatur, crudelitatis idem ac parricidii fontem esse defendens. Cujus vero major impietas esse possit, quam ejus, qui rerum omnium præpotentem Deum, ipsum, inquam, universi conditorem et architectum inducat, alteri quidem impietatem aversanti, ut impius, atque in se ipsum, omni religione sublata, contumeliosus sit, necessitatem afferentem; alterum, quem ipse natura marem procrearit, ad muliebria præter naturam, non voluntarie, sed illata vi, subeunda cogentem : alterum denique, ad hominum cædes, invitum licet, divinitus impellentem? Ex eo quippe consequens omnino fuerit, nemo ut illos, qui ejusmodi sese maleficiis obstrinxerint, accusare merito possit; sed potius, ut vel ista non jam peccatorum in loco habeantur, vel Deus ipse malorum omnium auctor censeatur. Nam sive præsens ipse rebus intersit omnibus, omnia videat, audiat omnia, simulque ad ea scelera mortales adigat : sive conversionem universi, astrorumque motum ipsemet ejusmodi constituerit, cui tot maleficiorum necessitas debeatur : qui tale conflaverit instrumentum, et capiendis induendisque hominibus laqueum machinatus sit, is profecto cur iidem irretiantur, causa sit, necesse est. Itaque seu per sese Deus, seu alia quavis, quam molitus ipse fuerit, necessitate, his malis invitos constringat; unus ipse plane, alius nemo, cunctorum malorum architectus habeatur : nec jam sceleratus homo jure, sed ejus procreator dicatur Deus. **252** Quo quidem orationis genere quodnam aliud impium magis esse queat?

Maneat igitur, qui fatum invexerit, ab eo Deum continuo Deique providentiam funditus exterminari : perinde, ut qui Deum rebus præficit universis, omnem is una tollit fati rationem. Enimvero, aut Deus et fatum idem erunt, aut alterum ab altero distinguetur. Jam ut idem sint, fieri nullo modo po-

A τίς ἂν εἴη τούτου δυσσεβὴς ἄλλος (67), τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, αὐτὸν δὴ τὸν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παντὸς εἰσάγων, ἐπάναγκες ἐκβιαζόμενον τόνδε μὲν, οὐκ ἐθέλοντα ἀσεβεῖν, τοῦτο πράττειν, καὶ ἄθεον εἶναι κατ' ἀνάγκην, καὶ εἰς ἑαυτὸν βλάσφημον· τόνδε δὲ, ὃν αὐτὸς τὴν φύσιν ἄῤῥενα συνεστήσατο, πάσχειν παρὰ φύσιν τὰ θηλειῶν, οὐ κατὰ προαίρεσιν, κατηναγκασμένον δὲ πρὸς αὐτοῦ· καὶ ἄλλον ἀνδροφόνον γίνεσθαι, μὴ παρὰ τὴν οἰκείαν γνώμην, ὑπ' ἀνάγκης δὲ ἐλαυνόμενον τοῦ Θεοῦ; ὡς μηδ' εὐλόγως ἐπιμέμφεσθαι τοῖς πλημμελοῦσιν· ἀλλ' ἤτοι μηδὲ ἁμαρτήματα ταῦτ' εἶναι ἡγεῖσθαι, ἢ τῶν κακῶν ἁπάντων ποιητὴν εἶναι τὸν Θεὸν ἀποφαίνεσθαι. Εἴτε γὰρ αὐτὸς τοῖς πᾶσιν ἐπιπαρὼν, καὶ τὰ πάντα ὁρῶν, καὶ πάντων ἀκούων, ταῦτα πράττειν ἀναγκάζοι, εἴτε τὴν τοῦ B παντὸς φορὰν, καὶ τὴν τοιάνδε τῶν ἄστρων κίνησιν αὐτὸς τούτων ποιητικὴν καὶ ἀναγκαστικὴν ὑπεστήσατο· ὁ τὸ τοιόνδε συστήσας ὄργανον, καὶ τὴν τῶν θηρωμένων παγίδα μηχανησάμενος, εἴη ἂν αὐτὸς ὃ καὶ τῶν ἁλισκομένων αἴτιος. Εἶτ' οὖν αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν, εἴτ' οὖν πάλιν αὐτὸς διά τινος ἄλλης πρὸς αὐτοῦ μεμηχανημένης ἀνάγκης, τοὺς οὐκ ἐθέλοντας τοῖσδε τοῖς κακοῖς περιβάλλοι, αὐτὸς ἂν εἴη, καὶ οὐκ ἄλλος, ὁ πάντων κακῶν ποιητικός· καὶ οὐκ ἔτ' ἂν ἐν δίκῃ ἡμαρτηκὼς λέγοιτ' ἂν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ τούτου ποιητὴς Θεός. Καὶ τίς ἂν τούτου γένοιτ' ἂν ἕτερος λόγων ἀσεβέστατος;

C Ὁ δὴ οὖν εἱμαρμένην εἰσάγων ἀντικρυς Θεὸν καὶ Θεοῦ πρόνοιαν ἐξωθεῖ· ὥσπερ ὁ τὸν Θεὸν ἐφιστὰς τοῖς πᾶσιν ἀνέλοι ἂν τὸν περὶ εἱμαρμένης λόγον. Ἢ γὰρ ταὐτὸν ἂν εἴη ὁ Θεὸς καὶ εἱμαρμένη, ἢ θάτερον διεστὼς ἑτέρου. Ταὐτὸν μὲν οὖν οὐκ ἂν γένοιτο. Εἰ γὰρ τὴν εἱμαρμένην εἱρμόν τινα αἰτιῶν

(67) *Δυσσεβὴς ἄλλος*, etc. Omnino legendum videtur, δυσσεβέστερος ἄλλος, τοῦ τῶν ὅλων Θεόν, etc. In fine autem membri, εἰσάγοντος, quam lectionem in vertendo secutus sum.

Digitized by Google

εἶναί φασιν, ἀπ' αἰῶνος ἀπαραβάτως καὶ ἀμεταχινήτως ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων ἄστρων φορᾶς καθήκοντα, πῶς οὐ πρότερα ἂν εἴη τῆς εἱμαρμένης τὰ σωματικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν καὶ τὰ οὐράνια συνέστηκεν, ὧν τὴν εἱμαρμένην συμβεβηκός τι σύμπτωμα λέγοι ἄν τις εἰκότως; Καὶ πῶς ἂν ταὐτὸν εἴη τὸ συμβεβηκὸς τοῖς στοιχείοις τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ; εἰ δὴ τὰ στοιχεῖα ἄψυχα καὶ ἄλογα κατὰ τὴν οἰκείαν ἐπιθεωρεῖται φύσιν, ὁ δὲ Θεὸς ἔξω σωμάτων αὐτοζωὴ καὶ σοφία τυγχάνει· ὢν, τῆς ἐξ αὐτοῦ δημιουργίας τοῖς τε κατὰ μέρος στοιχείοις καὶ τῇ τῶν ὅλων διακοσμήσει τὴν ἀπόλαυσιν δωρούμενος. Οὐ ταὐτὸν ἄρα Θεὸς καὶ εἱμαρμένη. Εἰ δὲ δὴ ἕτερον, πότερον κρεῖττον; Ἀλλ' οὐδὲν τοῦ Θεοῦ κάλλιον, οὐδέ τι δυναμικώτερον. Οὐκοῦν κρατήσει καὶ περιέσται τοῦ χείρονος, ἢ συγχωρῶν κακοποιῷ τυγχανούσῃ τῇ εἱμαρμένῃ, αὐτὸς ἂν ἐφέλκοιτο τὴν αἰτίαν, ὃς, δυνατὸς ὢν ἐπισχεῖν τὴν κακοποιὸν ἀνάγκην, οὐκ ἐποίησε τοῦτο, ἀνῆκε δὲ ἄφετον ἐπὶ λύμῃ καὶ διαφθορᾷ τῶν ἁπάντων, μᾶλλον δὲ αὐτὸς τοῦτο εἰργάσατο, εἰ δὴ πάντων καὶ αὐτῆς εἱμαρμένης ποιητὴς καὶ δημιουργὸς εἰσάγοιτο. Εἰ δ' οὐδεὶς αὐτῷ λόγος τῆς τοῦ παντὸς διατάξεως, ἀθέων αὖθις ἀνακύψειε φωνή, πρὸς ἣν τὰς ἀκοὰς ἀποκλειστέον, τῆς ἐνθέου προνοίας καὶ δυνάμεως ἐναργῶς ἀποφαινούσης ἑαυτὴν ἔκ τε τῶν καθόλου πανσόφων καὶ τεχνικῶν ἀποτελεσμάτων, ἔκ τε τῶν καθ' ἡμᾶς ἀναμφιλόγως τὴν ἐλευθέραν καὶ αὐτεξούσιον τῆς λογικῆς ψυχῆς δύναμιν παραδεικνυμένων· καθ' ἣν, καίτοι μυρίων ἔξωθεν ἐμποδὼν τῇ τε τοῦ σώματος φύσει ταῖς τε κατὰ προαίρεσιν ἐφ' ἡμῖν ὁρμαῖς, κατά τι συμβεβηκὸς προσπιπτόντων, ὅμως πρὸς ἅπαντα τῆς κατὰ ψυχὴν ἀρετῆς τὸ ἐλεύθερον ἀντέχει, ἄμαχον καὶ ἀήττητον τὸ ἐφ' ἡμῖν τῶν καλῶν τὴν αἵρεσιν ἐπιδεικνύμενον. Τοῦτο δὲ μάλιστα καὶ ὁ παρὼν καιρὸς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ἔργοις αὐτοῖς παρεστήσατο. Ὅτι γὰρ ταῦτα μὴ ψόφοι καὶ κενὰ ῥήματα, πάρεστί σοι τὸν τῶν θεοσεβῶν ἀγῶνα ἐπιβλέψαι, καὶ συνιδεῖν τοὺς προαιρέσει αὐθεκουσίῳ τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλων ἀναδεδεγμένους· οὓς καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης μυρία πλήθη Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων ἐνεδέξατο, πάσας μὲν προθύμως τὰς κατὰ τοῦ σώματος ὑπομείναντα αἰκίας, πᾶν δὲ βασάνων εἶδος φαιδρῷ τῷ προσώπῳ διελθόντα, καὶ τέλος πολυτρόποις σχήμασι τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος λύσιν τῆς ψυχῆς ἀσπαστῶς καταδεξάμενα. Καὶ μὴν οὐδεὶς ἐνταῦθα λόγος ἐπιτρέψει τὴν εἱμαρμένην αἰτιᾶσθαι. Ποῦ γάρ σοι ἐκ μακροῦ αἰῶνος τοιούσδε ἀθλητὰς εὐσεβείας ἤνεγκεν ἡ τῶν ἄστρων φορά; Ἦ πότε ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος, πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς πάντας ἀνθρώπους καταβληθείσης διδασκαλίας, τοιόνδε προβέβληται καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἀγῶνα; Ποῦ δὲ τοιωνδὶ λόγων διδασκάλιον, δεισιδαίμονος μὲν πλάνης ἀναιρετικὸν, ἑνὸς δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ γνώσεως διδακτικὸν, ἅπασιν ἀνθρώποις, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, ὁ πᾶς αἰὼν ἤνεγκε; Τίς δὲ ἐξ αἰῶνος τῶν πάλαι ἀοιδίμων σοφῶν, βάρβαρος ἢ Ἕλλην, τοιᾶσδέ ποτε ἠξιώθη εἱμαρμένης, ὡς εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον διαφανῆ καταστῆσαι τὸν ὑπ' αὐτοῦ προβληθέντα λόγον, γνω-

A test. Nam si fatum seriem quamdam esse volunt, nexumque causarum, certo atque constanter ex cœlestium astrorum conversione pendentem, quis non priora fato ipso elementa esse intelligat, ex quibus cœlestia corpora conflata sint, quorum sane fortuitum quemdam casum esse fatum, quivis opinor merito dixerit? Quod autem elementis fortuitum est, idem illud ac præpotentem universi Deum esse, quis putet? Elementa quippe, natura sua, cum anima tum ratione carent; at Deus et ab omni corporis concretione sejunctus, et vita per sese quædam ac sapientia est, idemque non singulis tantum elementis, sed totius etiam universitatis pulchritudini, vis in procreando suæ copiam facit. Non idem ergo sunt fatum atque Deus. Sin autem diversum B aliquid a Deo fatum est, utrum melius quidpiam? At Deo, nec melius quidquam, nec potentius est. Aut igitur vincet ille superabitque, quod humilius est, aut si fato malorum architecto cesserit, culpam ipse totam sustinebit, qui cum artificem mali necessitatem inhibere posset, non fecerit tamen, sed eam potius in omnium pestem atque perniciem libere grassari permiserit, seu verius id ipsemet fecerit, siquidem is et rerum omnium, et ipsius quoque fati auctor ac molitor habeatur. Nam si de universi administratione, Deo susque deque; vox denuo impiorum exsistat, cui tamen occludendæ aures illico sunt; cum sese divina vis ac Providentia clare spectandam exhibeat, et universe operibus admirabili plane consilio solertiaque perfectis, et iis C proprie, quæ nobis conjuncta cum sint, tum liberam suoque gaudentem jure animi ratione præditi facultatem evidenter ostendunt. Qua quidem fieri solet, ut infinita licet extrinsecus, aut naturæ corporis, aut susceptis ultro motibus impedimenta fortuito sese objiciant, omnibus tamen libera virtus animi constanter obsistat, voluntariam boni electionem, nostræ cujusdam potestatis esse, quæ vinci expugnarique non possit, ostendens. **253** Atque id profecto, vel hoc ipsum evangelicæ Servatoris nostri doctrinæ tempus re ipsa maxime comprobavit. Quippe, ne tu ista forte verborum inanem sonitum existimes, uno aspectu sanctissimorum martyrum dimicationem, eorumque seriem intueri potes, qui suopte arbitrio susceptorum pro pietate certaminum D labores maximos subiere: quos quidem innumerabilis toto passim orbe, tam barbarorum quam Græcorum multitudo sustinuit; quæ cum alacriter omnes corporis cruciatus tolerasset, ac genera tormentorum omnia hilari vultu exhausisset, tum variam denique, ac specie formaque multiplicem animi corporisque dissolutionem perlibenter excepit. Quo quidem in genere, fato causam assignare ratio nūlla patiatur. Nam ubi tandem, ut ex longissima memoria repetas, ejusmodi pietatis athletas siderum conversio protulit? Ecquando priusquam cunctas late nationes Servatoris nostri doctrina pervasisset, ejusmodi vita hominum universa toto passim orbe certamen exhibuit? Ecquando disciplina-

Digitized by Google

ram ejusmodi scholam ullam, quæ cum superstitiosum errorem convelleret, tum unius præpotentis Dei cognitionem doceret, universis hominibus, Græcisque pariter ac barbaris, superius retro ævum aperuit? Ecquis porro clarissimorum olim ex omni ætatum memoria sapientum, seu barbarus ille, seu Græcus fuerit, ejusmodi unquam fatum sortitus est, ut profectæ abs sese doctrinæ lucem ad extremos usque orbis universi fines propagaret, Deique apud eos, qui sacris initiati suis essent, nomen sibi et opinionem compararet? Quod si tot ac tanta nullo unquam tempore, vel fieri quisquam vidit, vel facta audivit; eorum ergo causa nexus ille causarum necessi asque non fuit. Quod enim eamdem jam olim, eadem recurrente siderum conversione, ortus plerisque fatique rationem invideret, prorsus erat nihil. Sed quo tamen fato, Servator noster Deus post adventum suum orbe toto consecratus est; quos Græci pridem ac barbari deos habuerant, sublati sunt? nec aliter quam novi Numinis doctrina sublati? Quodnam porro fatum, cunctos homines Deum rerum esse molitorem omnium docuit, fatum esse nullum profiteri coegit? Qui fieri potuit, ut ex hominum ore simul et cogitatione fatum fati vi tolleretur? Quid eorum multitudo tanta, qui genera certaminum omnia, pro **254** Christianæ pietatis doctrinæque defensione, cum superioribus retro sæculis subiere, tum ætate quoque nostra subeunt? Uno videlicet omnes eodemque fato nati sunt, quod et illos eidem instituto doctrinæque manciparit, et eamdem ab illis sententiam ac voluntatem expresserit; illos denique non ad amplectendam solum eamdem vitæ morumque rationem, sed etiam ad eosdem omnino cruciatus religionis propugnandæ gratia sustinendos impulerit. Ecquæ tandem, si recta modo sit, ratio ferat, uti juvenes simul atque senes, nullamque adeo non ætatem, mares item pariter ac feminas, tot barbarorum genera, servos æque ac liberos, eruditos simul et ab omni doctrina imparatos, non in aliquo terrarum angulo, non certis quibusdam sub astris sideribusque natos, sed orbe passim universo, coactos esse dicas recentem quemdam ritum patriis omnibus anteferre, mortem præpotentis unius Dei causa libenter sustinere, rectissimis de animorum immortalitate dogmatis informari, et philosophiam expressam operibus, non verbis adumbratam profiteri? Vel cæcus profecto videat disciplinæ hæc et institutionis esse, non ullius necessitatis, adeoque manifesta voluntatis jure utentis suo, liberæque facultatis argumenta. Possem equidem sexcentis aliis hancce quæstionem rationibus illustrare, plerisque tamen hoc loco prætermissis, hactenus allatis contentus ero. Quod superest, juvat nonnulla tibi, utpote propria, et tuis illis sapientibus philosophis legenda contemplandaque relinquere, ut intelligas, quantum numinibus tuis oraculorum cantoribus homo non sapientia tantum, sed etiam integritate præstiterit, qui cum egregia vaticinia mendacii et vanitatis argueret, tum ipsum quoque Pythium ob ea, quæ de fato edidit,

A σθέντα τε μέχρι καὶ τῶν ἐσχατιῶν, καὶ Θεοῦ δόξαν παρὰ τοῖς αὐτῷ καθωσιωμένοις κτήσασθαι; Εἰ δὲ ταῦτα ἐξ αἰῶνος οὔτ' ἦν, οὔτε γέγονεν, οὔτε ἀκοαῖς ἤκουσται· οὐκ ἦν ἄρα εἱρμὸς αἰτιῶν καὶ ἀνάγκη τὸ τούτων αἴτιον. Πάλαι γὰρ ἂν διὰ τῆς αὐτῆς ἀνακυκλήσεως καὶ περιφορᾶς τῶν ἄστρων οὐδεὶς ἦν φθόνος καὶ ἄλλους τῆς αὐτῆς τυχεῖν γενέσεώς τε καὶ εἱμαρμένης. Ἐκ ποίας δὲ ἄρα εἱμαρμένης ὁ μὲν ἡμέτερος Σωτὴρ Θεὸς ἐπιφανεὶς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀνηγόρευται· οἱ δὲ πάλαι νενομισμένοι παρά τε Ἕλλησι καὶ βαρβάροις θεοὶ καθῄρηνται; καὶ οὐκ ἄλλως καθῄρηνται ἢ διὰ τῆς τοῦ νέου Θεοῦ διδασκαλίας; Ποία δ' αὐτῶν [a] εἱμαρμένη Θεὸν δημιουργὸν ἁπάντων πᾶσιν ἀνθρώποις κατήγγειλεν, εἱμαρμένην δὲ μὴ εἶναι φάναι ἐξηνάγκασε; Καὶ πῶς ἡ εἱμαρμένη μὴ εἶναι
B ἑαυτὴν λέγειν τε καὶ φρονεῖν ἐδιάσατο; Τί δὲ οἱ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐσεβοῦς ἕνεκα διδασκαλίας παντοίους ἄθλους ἐκπαλαι ἠγωνισμένοι, καὶ εἰσέτι δεῦρο διαθλοῦντες; μιᾶς ἄρα καὶ τῆς αὐτῆς ἔτυχον μοίρας, ὡς ὑφ' ἑνὶ λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ δουλωθῆναι, μίαν τε γνώμην καὶ προαίρεσιν ἐνδείξασθαι, καὶ ψυχῆς ἀρετὴν μίαν, ἕνα τε καὶ τὸν αὐτὸν ἀναδέξασθαι βίον, καὶ λόγον ἀγαπῆσαι τὸν αὐτὸν, τάς τε αὐτὰς ἀγαπητικῶς ὑπομεῖναι [b] πάσας δι' ἔνστασιν εὐσεβείας; Καὶ τίς ἂν ὀρθὸς τοῦτο συγχωρήσειε λόγος, νέους κατὰ ταὐτὸ, καὶ πρεσβύτας, καὶ πᾶν μέτρον ἡλικίας, ἀῤῥένων τε καὶ θηλειῶν γένη, φύσεις τε βαρβάρων ἀνδρῶν, οἰκετῶν ὁμοῦ καὶ ἐλευθερίων, λογίων τε καὶ παιδείας ἀμετόχων, οὐκ ἐν γωνίᾳ γῆς, οὐδ' ὑπὸ τοῖσδε γενομένων τοῖς ἄστροις, καθ' ὅλης δὲ τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης,
C εἱμαρμένης ἀνάγκῃ φάναι βεβιασμένους, τόνδε τινὰ τῶν πατρῴων ἁπάντων προτιμῆσαι λόγον, καὶ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ θάνατον ἀγαπητικῶς ἑλέσθαι, τά τε περὶ ψυχῆς ἀθανασίας εὖ μάλα δόγματα παιδεύεσθαι, καὶ φιλοσοφίαν οὐ τὴν ἐν λόγοις, τὴν δὲ δι' ἔργων προτιμῆσαι; Ταῦτα γὰρ ἂν εἴη τὰ καὶ τυφλῷ δῆλα, ὡς οὐδεμιᾶς ἀνάγκης, μαθήσεώς τε [c] καὶ διδασκαλίας οἰκεῖα τυγχάνει, αὐθεκουσίου γνώμης καὶ προαιρέσεως ἐλευθέρας ἐναργῆ τυγχάνοντα παραδείγματα. Γένοιτο δ' ἂν καὶ ἄλλα τοῦ προβλήματος παραστατικὰ μυρία· ὧν τὰ πολλὰ παρεὶς, αὐτὸς μὲν τοῖς εἰρημένοις ἀρκεσθήσομαι· σοὶ δὲ τὸ σὸν ἀνάγνωσμα τῶν σοφῶν σου φιλοσόφων καταλείψω σκοπεῖν, ὡς ἂν μάθοις ὅσον ἄρα τῶν χρησμῳ-
D δῶν σου θεῶν σοφώτερος ἦν καὶ βελτίων ἄνθρωπος ὁ τοὺς θαυμασίους χρησμοὺς ψευδεῖς ἀπελέγχων, καὶ τὸν Πύθιον αὐτὸν, ἐφ' οἷς ἔχρησε περὶ εἱμαρμένης, ἐπιῤῥαπίζων. Ἄκουε δ' οὖν αὖθις τοῦ τὴν τῶν *Γοήτων φορὰν* τὸ οἰκεῖον ἐπονομάσαντος σύγγραμμα, ὡς εὖ μάλα νεανικῷ φρονήματι τὸν πλάνον τῶν πολλῶν, καὶ αὐτοῦ γε τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπανορθοῦται, δι' ὧν γράφει τάδε κατὰ λέξιν.

[a] *Ισ.* αὖθις. [b] *Ισ. deest* βασάνους. [c] *Ισ.* δέ.

Digitized by Google

responsa vellicaret. Audi ergo, quemadmodum philosophus ille, qui suum ipse opus, *Maleficorum impetum* inscripsit, quamque acriter ac strenue, cum vulgi, tum ipsius quoque Apollinis fabulas ineptiasque castiget. Sic enim ad verbum scribit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

255 CAPUT VII.

Ὅπως καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ φιλόσοφοι τὰς τῶν θεῶν αὐτῶν περὶ εἱμαρμένης δόξας ὀρθοτέροις ἀπήλεγξαν λογισμοῖς, ἀπὸ τῶν Οἰνομάου.

Quemadmodum ipsi quoque Græcorum philosophi, deorum ipsorum de fato sententias sanioribus argumentis confutarint, ex Œnomai scriptis.

« Σὲ οὖν ἐν Δελφοῖς καθῆσθαι μὴ δυνάμενον, μηδ' εἰ βούλοιο σιωπᾷν. Ὁ δ' Ἀπόλλων ἆρα ὁ τοῦ Διὸς υἱὸς νυνὶ βούλεται, οὐχ ὅτι βούλεται, ἀλλ' ὅτι ὑπ' ἀνάγκης εἰς τὸ βουληθῆναι τέτακται. Δοκῶ δέ μοι τὰ λοιπὰ πάντα παρεὶς, ἐπειδὴ εἰς τοῦτον τὸν λόγον, οὐκ οἶδ' ὅπως, ὑπήχθην, οἰκεῖόν τι καὶ ἀξιοζήτητον ζητήσειν πρᾶγμα. Ἀπόλωλε γὰρ, τό γ' ἐπὶ τοῖς σοφοῖς, ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἀπόλωλεν, εἴτε οἰακά τις αὐτὸ, εἴτε ἔρμα, εἴτε κρηπῖδα ὀνομάζει, τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἡ ἐξουσία· ἣν ἡμεῖς μὲν αὐτοκράτορα τῶν ἀναγκαιοτάτων τιθέμεθα· Δημόκριτος δέ (68) γε, εἰ μή τι ἠπάτημαι, καὶ Χρύσιππος, ὁ μὲν δοῦλον, ὁ δὲ ἡμίδουλον ἐπινοεῖ τὸ κάλλιστον τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιδεῖξαι [a]. Ἀλλὰ τούτων μεν λόγος τοσοῦτον, ὅσον ἄν τις ἀξιώσειεν ἄνθρωπος ὢν ἀνθρωπίνοις [b]. Εἰ δ' ἤδη καὶ τὸ θεῖον ἡμῶν καταστρατεύεται, παπαί! οἷα πεισόμεθα. Ἀλλ' οὐκ εἰκὸς, οὐδὲ δίκαιον, ἀπὸ γοῦν τούτων τεκμαιρομένοις ἡμῖν.

« Te igitur Delphis considere, ac ne si velis quidem, silere tamen posse. Nunc enimvero vult aliquid Apollo Jovis filius, non quod ita velit, sed quod uti velit, necessitate adigatur. Placet vero, cæteris omnibus prætermissis, quando semel, nescio quo pacto hanc in orationem incidi, quæstionem cum hujus loci propriam, tum scitu dignissimam excutere. Sublata nimirum funditus, quantum est in nostris sapientibus, ex humana vita, est sublata, inquam, facultas illa, quam ejusdem vitæ seu columen mavis, seu denique fundamentum appelles licet : nos summæ quoque necessitatis dominam pronuntiamus. Democritus certe quidem, et Chrysippus, nisi memoria fallit, justam alter esse, alter dimidiam, humanæ naturæ dotis unius omnium longe pulcherrimæ, servitutem, certis abs sese rationibus confectum arbitrantur. Verum istorum eatenus sane ratio valeat, quatenus humanis tantum homines utentur armis. Sin autem nos ipsum quoque numen oppugnabit, quinam, dii boni! calamitatis nostræ modus est futurus? At id neque consentaneum profecto, neque verum fuerit, si ex iis quæ sequuntur, conjecturæ aliquid capere liceat.

Ἐχθρὲ περικτιόνεσσι (69), *φίλ' ἀθανάτοισι θεοῖσιν,*
Εἴσω τὸν προβόλαιον ἔχων (70) *πεφυλαγμένος ἦσο.*

Finitimas exose plagas, charissime divis,
Hastam intus cohibens, tectusque sedere memento.

Τί γὰρ, φησὶν ὁ Ἀργεῖος, εἰ βουλοίμην ἔξεστί μοι, καὶ δύναμαι, εἴ μοι δόξαι, ἦσθαι καὶ πεφυλάχθαι; Ἔξεστιν, εἴποις ἄν, καὶ δύνασαι· ἢ πῶς ἄν σοι τοῦτ' ἐγὼ προσέταττον;

Quid enim, dicat Argivus, licetne, si voluero? sedere possum, et cavere, si libeat? Tu vero, licere omnino ac posse respondebis : alioqui hoc te imperaturum nunquam fuisse :

[a] γρ. ἀποδεῖξαι. [b] γρ. ἀνθρώπους.

(68) *Δημόκριτος δέ.* Huc pertinent illa Tullii, ex fragm. *De fato : Hinc Democritus,* inquit, *auctor atomorum, accipere maluit necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturales motus avellere.* Idem, pluribus interjectis, de utroque sic loquitur : *Ac mihi quidem videtur,* inquit, *cum duæ sententiæ fuissent veterum philosophorum : una eorum qui censerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit; altera eorum quibus viderentur, sine ullo fato, esse animorum motus voluntarii : Chrysippus, tanquam arbiter honorarius, medium se ferre voluisse. Sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos voluit. Dum autem verbis utitur suis, delabitur in eas difficultates, ut necessitatem fati confirmet invitus.* Hoc in Ciceronis loco, viri docti, Victorium 1 *Variar.* 17, auctorem secuti, malunt *medium ferire.* quam *medium se ferre,* quo modo a Platone, dictum, *μέσον τέμνειν.* Sed vereor, ut hoc loquendi genus vel ipsa Latinitas ferat, nedum ut disertissimi hominis oratio. Viam secare, ὁδὸν ταμεῖν, poetis, etiam Virgilio, placuit. *Viam,* aut *medium ferire,* hoc sensu, quis orator, quis poeta dixit? Ciceroni quidem *medium tenere* tam familiare est, quam quod maxime. Et *medium se ferre* κυρώτατον est. In quo tamen, si mutandum esset aliquid, *sedere* potius quam *ferire* reponerem. Nam et arbitrii sedere est.

(69) *Ἐχθρὲ περικτιόνεσσι.* Herodot. I, VII, p. 491, tertium huic oraculo versum addit,
Καὶ κεφαλὴν πεφύλαξο· κάρη δὲ τὸ σῶμα σαώσει.
Græciæ Xerxes imminebat; infestos Argivi Lacedæmonios patiebantur : Delphicum oraculum consulunt, quid facto sit opus : quiescere jubet oraculum. Ἐχθρός, igitur, περικτιόνεσσιν Argivus, hoc est Lacedæmoniis, qui paulo ante sex Argivorum millia ceciderant.

(70) *Εἴσω τὸν προβόλαιον ἔχων.* Interpres Herodoti, *interius tutamen habens.* Malui, *hastam intus cohibens,* ut etiam Camerarius intellexit, et irruentem, si forte, hostem, quasi feram aliquam, pressa intentaque hasta, venatoris instar exspectans. Nam προβόλαιος, opinor, non absimilis προβολίῳ. Sequitur πεφυλαγμένος ἦσο· Valla, *impune maneto.* Πεφυλαγμένως ἔχειν vigilantiæ ac sollicitudinis est, non impunitatis. Quod extremo versu, de tegendo capite admonet, Argos, credo, primariam urbem ac metropolim intelligit.

Digitized by Google

Chironis magni soboles germana, Cariste,

Desere Peliacum montem, Eubœæque tumentis
Alta subi : sacram hic fatum est tibi ponere sedem.
Ergo age, rumpe moras.

Ain' tu serio? Aliquid, o Apollo, vere hominis **256** in potestate est? licet mihi pro arbitrio velle Pelium relinquere? Atqui ex multis sapientibus audieram, si mihi fatum esset, in Eubœæ promontorium venire, et sacrum ibi domicilium excitare, me prorsus et venturum, et excitaturum esse, seu dixeris, seu non, imo velim, nolim. Sin autem id me quoque velle oporteat, quod abs me necessitas uti vel invitus velim, extorqueat : tu fide nimirum, Apollo, dignior es. Tibi ergo me dicto audientem esse præstat.

I, Pariosque mone, Telesicles, numine nostro,

Insula in Aeria sublimem a sedibus urbem
Condere te jussum.

Faciam vero (dicet fortasse protervior quispiam, aut quisquis suggillare te volet), ut jubeas nihil : id enim fatum mihi est. Cæterum Aeria illa insula Thasus est, in quam auctore Archilocho filio meo Parii commeabunt ; hæc enim insula prius Aeria vocabatur. Tu autem ut in ulciscendo gravis et acerbus es, nunquam, opinor, hominem tam ingratum atque audacem feras : qui nisi eum rei admonere voluisses, nec id unquam ipse nuntiasset, nec Archilochus ejusdem filius Pariorum coloniam eo deduxisset, nec Parii Thasum habuissent. Equidem, istucne dicas, nec tamen, quod dicis, intelligas, nescio : sed tamen quoniam et longiorem sermonem otium nostrum patitur, nec is alienus est futurus ; dic, amabo (satis enim forte pauca de multis attigisse fuerit) : Num aliquid ego tuque sumus? Sumus, inquies. Hoc autem qui scimus? aut quo nobis argumento nos id scire persuasimus? Non fateris, alio nullo perinde hoc effici, ac sensu quodam perceptioneque nostra? Jam animantes quoque nos esse, quemadmodum nobis consistit? quemadmodum ex animantibus, ut mihi quidem loquendum videtur, homines ; ex hominibus circulatorem alterum, alterum circulatoris exagitatorem : ut vero loqueris, deum alterum, alterum hominem? itemque vatem alterum, alterum sycophantam? Et habeas id tu quidem per me licet, victus fuero. A nobis vero hanc impræsentiarum disputationem haberi, qua tandem ratione cognoscimus? Quid ais? Numquid præclare de nostra percipiendi vi, ex

A *Χείρωνος* (71) *φίλε τέκνον ἀγακλυτοῖο, Κάρι-*
στε (72),
Πήλιον ἐκπρολιπὼν, Εὐβοίας ἄκρον ἱκέσθαι,
Ἔνθ' ἱερὰν χώραν κτίζειν σοι θέσφατόν ἐστιν.
Ἀλλ' ἴθι, μηκέτι μέλλε.

Ἦ γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπ' ἀνθρώπῳ τί ἐστιν, ὦ Ἄπολλον ; καὶ βουληθῆναι Πήλιον ἐκπρολιπεῖν κύριός εἰμι ἐγώ ; Καὶ μὴν ἤκουον παρὰ πολλῶν σοφῶν, ὅτι, εἴ μοι πέπρωται Εὐβοίας ἄκρον ἱκέσθαι, καὶ ἱερὰν χώραν κτίζειν, καὶ ἥξομαι καὶ κτιῶ, εἴτε λέγοις, εἴτε μή, καὶ εἴτε βουλοίμην, εἴτε μή. Εἰ δέ με δεῖ καὶ βουληθῆναι, ὅ τι μοι ἀνάγκη ἐστὶ, καὶ εἰ μὴ βουλοίμην, βουληθῆναι· ἀλλὰ σὺ, ὦ Ἄπολλον, πιστεύεσθαι δικαιότερος. Ἔοικα δή σοι μᾶλλον προσέξειν.

B

Ἄγγελον Παρίοις (73), *Τελεσίκλεες, ὥς σε κε-*
λεύω,
Νήσῳ ἐν Ἠερίῃ κτίζειν εὐδείελον ἄστυ.

Ἀγγελῶ νὴ Δία, (φήσει τάχα που τὶς τετυφωμένος, ἢ σε ἐλέγχων,) κἂν μὴ κελεύσῃς· πέπρωται γάρ. Καὶ ἔστι Θάσος μὲν ἡ Ἠερία νῆσος· ἥξουσι δ' ἐπ' αὐτὴν Πάριοι, Ἀρχιλόχου τοῦ ἐμοῦ υἱοῦ φράσαντος, ὅτι ἡ νῆσος αὕτη πρὶν Ἠερία ἐκαλεῖτο. Σὺ οὖν, δεινὸς γὰρ ἐπεξελθεῖν, οὐκ ἀνέξῃ, οἶμαι, αὐτοῦ, οὕτως ὄντος ἀχαρίστου καὶ θρασέος, ὅς, εἰ μὴ σὺ μηνῦσαι αὐτῷ ἐβουλήθης, οὐκ ἂν ποτε ἦγγειλεν, οὐδ' ἂν Ἀρχίλοχος ὁ υἱὸς αὐτοῦ Παρίους ἐξενάγησεν, οὐδ' ἂν οἱ Πάριοι Θάσον ᾤκησαν. Οὐκ οἶδ' οὖν εἰ σὺ λέγεις μὲν ταῦτα, οὐκ οἶσθα δὲ, ἃ λέγεις. Ἀλλ' ἐπεὶ σχολὴν ἄγειν ἐοίκαμεν, C καὶ μακρὰν διαλέγεσθαι, ὁ δὲ λόγος οὐ πάρεργος, ἐκεῖνό μοι λέγε (ἴσως καὶ ὀλίγα ἐκ πολλῶν ἀρκεῖ)· Ἆρά γέ τί ἐσμεν ἐγώ τε καὶ σύ ; φαίης ἄν. Τοῦτο δὲ ὁπόθεν ἴσμεν ; τὸ [a] πότ' ἄρα τοῦτο εἰδέναι ἐκρίναμεν ; ἢ οὐκ ἄλλο ἱκανὸν οὕτως, ὡς ἡ συναίσθησίς τε καὶ ἀντίληψις ἡμῶν αὐτῶν ; Τί δ' ὅτι ζῶά ἐσμεν, πῶς ποτ' ἄρα ἐξεύρομεν ; πῶς δ' ὅτι καὶ ζώων, ὡς μὲν ἂν ἐγὼ εἴποιμι, ἄνθρωποι· καὶ ἀνθρώπων ὁ μὲν γόης, ὁ δὲ γόητος ἀπελεγκτής· ὡς δ' ἄν σοι [b], ὁ μὲν ἄνθρωπος, ὁ δὲ θεὸς, καὶ ὁ μὲν μάντις, ὁ δὲ συκοφάντης ; Καὶ ἔστω γε σοὶ οὕτως ἔχων [c], ἐάνπερ ἔγωγε ἀλῶ. Πῶς δ' ὅτι διαλεγόμεθα ἐν τῷ παρόντι ἐγνώκαμεν ; Τί φῄς ; Ἆρ' οὐκ ὀρθῶς ἐκρίναμεν τὴν ἡμῶν αὐτῶν ἀντίληψιν, τῷ πάντων ἐγγυτάτῳ πράγματι αὐτῷ ; Δηλονότι. Οὐ γὰρ ἦν ἄλλο αὐτοῦ οὔτε ἀνώτερον, οὔτε D πρεσβύτερον, οὔτε πιστότερον. Ἐπεὶ εἰ μὴ οὕτως ἔξει, μήτε ἄρα ὦς σέ τις εἰς Δελφοὺς παραγενέσθω λοιπὸν, ὄνομα Ἀλκμαίων, ἀπεκτονὼς τὴν μητέρα, καὶ οἴκοθεν ἐλαυνόμενος, καὶ οἴκαδε ἐπιθυμῶν· οὐ

[a] *γρ.* τῷ. [b] *ἴσ.* σύ. [c] *γρ.* ἔχον.

(71) *Χείρωνος.* Hoc oraculum alibi nondum occurrit. Lectorum abutuntur otio, qui Herodotum et Platonem citant, apud quos de illo μηδὲ γρύ.

(72) *Κάριστε.* Stephanus Κάρυστον scribit, ab eoque Carystum in Eubœa conditum fuisse tradit, quam Theodoridas Chironiam appellat, haud dubie, quod Chironis filius Carystus esset.

(73) *Ἄγγελον Παρίοις.* Idem oraculum profert Stephanus, v. *Θάσος*, ubi et de antiquo insulæ nomine, *Aeria* : Ὅτι δὲ καὶ Ἀερία ἡ Θάσος, inquit, ὄῆλον ἐκ τοῦ χρησμοῦ, τοῦ δοθέντος τῷ τοῦ Ἀρχιλόχου. Adde, *πατρί*. Alioqui filium perperam innueret. Porro Herodotus, lib. II, et pluribus lib. VI, Thasum urbem, a Phœnicibus Europam quærentibus conditam, atque a Thaso, expeditionis, ut videtur, principe dictam esse tradit. Quomodo igitur a Pariis, duce Archilocho, uti etiam apud Strabon. lib. X legimus, condita fuit? Forte instauratores ejus Parii, non primi conditores fuere ; quod de aliis plerisque urbibus dici potest, quarum vel instauratio, vel amplificatio notior quam conditus.

Digitized by Google

γὰρ οἶδεν, οὔτ' εἰ ἔστι τι αὐτὸς τοπαράπαν, οὔτε εἰ οἴκοθεν ἐλαύνεται, οὔτ' εἰ οἴκαδε ἐπιθυμεῖ. Ἀλλ' εἰ καὶ μαίνεται ὁ Ἀλκμαίων, καὶ ὑπονοεῖ τὰ μὴ ὄντα, ὅ γε Πύθιος οὐ μαίνεται· μηδὲ λέγε οὕτως·

Νόστον δίζηαι πατρίην ἐς γαῖαν ἰκέσθαι
Ἀμφὶ Ἀρκαδίῃ.

Οὐδὲ γὰρ οἶσθά πως εἴ σέ τις ἐρωτᾷ ἀμφὶ Ἀρκαδίης, οὐδ' εἰ σὺ εἶ ὁ ἐρωτώμενος, καὶ λέγειν ἔχων περὶ ὧν τις ἐρωτᾷ. Μηδὲ Χρύσιππος ἄρα ὁ τὴν ἡμιδουλείαν εἰσάγων, ὅ τι ποτέ (74) ἐστιν αὐτὸ τοῦτο, ἀπαντάτω εἰς τὴν στοάν, μηδ' οἰέσθω ἀπαντήσεσθαι τοὺς βλεννοὺς ἐκείνους, ὡς αὐτὸν ἀκουσομένους τὸν Οὔτιν· μηδὲ διατεινέσθω περὶ μηδενὸς καταστάς, πρὸς μὲν Ἀρκεσίλαον παρόντα, πρὸς δὲ Ἐπίκουρον οὐ παρόντα· τί γάρ ἐστιν ὁ Ἀρκεσίλαος, τί δὲ ὁ Ἐπίκουρος, ἢ τί ἡ στοά, ἢ τί οἱ νέοι, ἢ τίς ὁ Οὔτις, οὔτ' οἶδεν, οὔτε οἷος εἰδέναι· πολὺ γὰρ πρότερον οὐδ' εἰ αὐτός τί ἐστιν οἶδεν. Ἀλλ' οὐκ ἀνέξεσθε οὔτε ὑμεῖς, οὔτε ὁ Δημόκριτος, εἰ λέγοι τις ταῦτα· οὐ γὰρ εἶναι πιστότερον μέτρον οὗ λέγω· οὐδ' εἰ δοκεῖ καὶ ἄλλα τινὰ εἶναι, τούτῳ γοῦν παρισωθείη· ἢ παρισωθείη μὲν ἄν, ὑπερβάλλοι δὲ οὐκ ἄν. Οὐκοῦν φήσειεν ἄν τις, ὦ Δημόκριτε, καὶ σὺ, ὦ Χρύσιππε, καὶ σὺ, ὦ μάντι, ἐπειδὴ ἀγανακτεῖτε εἴ τις ἐθελήσαι παρελέσθαι τὴν ὑμῶν αὐτῶν ἀντίληψιν· οὐ γὰρ ἔτι τὰς πολλὰς ἐκείνας βίβλους εἶναι· φέρε καὶ ἡμεῖς ἀνταγανακτήσωμεν. Τί δή ποτε; ἔνθα μὲν ἂν ὑμῖν δοκῇ, ἔσται τοῦτο καὶ πιστότατον καὶ πρεσβύτατον· ἔνθα δ' ἂν μὴ δοκῇ, καταδυναστεῦσαι (75) τι λεληθὸς αὐτοῦ εἱμαρμένη πεπρωμένη, διαφορὰν ἑκάστῳ ὑμῶν ἔχουσα, τῷ μὲν ἐκ Θεοῦ, τῷ δὲ ἐκ τῆς τῶν μικρῶν ἐκείνων σωμάτων τῶν φερομένων κάτω, καὶ ἀναπαλλομένων ἄνω, καὶ περιπλεκομένων, καὶ διαλυομένων, καὶ διισταμένων, καὶ παρατιθεμένων ἐξ ἀνάγκης; Ἰδοὺ γὰρ ᾧ τρόπῳ ἡμῶν αὐτῶν ἀντειλήμμεθα, τούτῳ καὶ τῶν ἐν ἡμῖν αὐθαιρέτων καὶ βιαίων. Οὐ λέληθε δὲ ἡμᾶς ὅσον τὸ μεταξὺ τοῦ βαδίζειν καὶ τοῦ ἄγεσθαι, οὐδὲ ὅσον τοῦ αἱρεῖσθαι καὶ τοῦ ἀναγκάζεσθαι. Ὧν δὲ ἕνεκα ταῦτα προσήνεγκα τῷ λόγῳ; ὅτι σε ἐκπέφευγεν, ὦ μάντι, ὧν κύριοί ἐσμεν ἡμεῖς, καὶ ὁ τὰ πάντα εἰδὼς, ταῦτά γε οὐκ ἂν εἰδείης, ὧν τὰ πείσματα ἀνῆπται ἐκ τῆς ἡμετέρας βουλήσεως. Αὕτη δέ γε ἐφαίνετο οὐκ ὀλίγων οὖσα πραγμάτων ἀρχή· ὃν δὲ ἡ ἀρχὴ, ἥτις ἦν τῶν μετὰ ταῦτα αἰτία, ἐκπέφευγεν, ἠπού γε τὰ μετὰ τὴν ἀρχὴν εἰδείη ἂν οὗτος. Ἀναίσχυντος δηλαδὴ [a] ὁ Λαΐῳ προμαντευόμενος, ὅτι αὐτὸν ἀποκτενεῖ ὁ φύς. Ἤμελλε γάρ που ὁ φὺς κύριος ἔσεσθαι τῆς ἑαυτοῦ βουλήσεως· καὶ οὔτε τις Ἀπόλλων, οὔτε τις αὐτοῦ ὑπέρτερος ἐξικνεῖσθαι ἱκανὸς, οὐδὲ μιᾷ δυνάμει, ὧν οὐκ ἔστιν οὔτε ὕπαρξις, οὔτε γενέσεως ἀνάγκη.

[a] *γρ.* δή.

hoc ipso potissimum, quod in manibus est, negotio statuimus? Omnino. Nec enim aliud eo vel superius, vel antiquius, vel fide dignius esse queat. Secus enim, desinat in posterum Alcmæon te nescio quis, interfecta matre, domo pulsus, ejusque tamen cupidus, Delphis convenire. **257** Quippe, nec utrum aliquid ipse omnino sit, nec utrum domo pellatur, nec utrum ejusdem cupidus sit, intelligit. At enim furat Alcmæon licet, quæque nulla sunt, animo sibi fingat; non furit quidem Pythius. Imo cave tu quoque id ei occinas,

Tu reditum in patriam votis flagrantibus urges,
Versus Arcadiam.

Nam ne ipse quidem intelligis, tene quisquam de Arcadia consulat, is ne porro sis, qui consulitur, habeasne, quod eam in rem, qua de alius consuli, respondeas. Desinat etiam Chrysippus, is qui dimidiatam invehit servitutem, cum id ipsum prorsus ignoret, in Porticum ventitare, nec eodem blennos illos bardosque venturos putet, Neminis audiendi causa: nec jam fixo gradu, aut præsente cum Arcesila, vel cum Epicuro absente luctetur: quando is, quid aut Arcesilas, aut Epicurus, imo quid aut Porticus, quid adolescentes, quid Nemo ipse sit, nec intelligit, nec intelligere omnino potest; nam quod multo prius est, sitne ipsemet aliquid, ne hoc quidem novit. At orationem istam neque vos scilicet, neque Democritus ferat: quod alia certior, ea quam protuli, hujus æstimandæ rei ratio nulla esse possit; aut si aliæ præterea sint, cum illa tamen æquari nequeant; aut si etiam æquari possint, eam certe quidem superare non possint. Jam vero, dicat aliquis, o Democrite, tuque o Chrysippe, tuque, adeo bone vates, si quis communem illum vobis sensum ac notionem eripere conaretur, indignaremini, nec enim id jam esset, ingentem istam nescio quam librorum supellectilem eripere: indignemur igitur etiam nos. Quid enim? ubi vobis ita visum erit, certissimum hoc videlicet idemque antiquissimum argumentum erit; ubi autem secus existimabitis, tum eo potentius erit occultum nescio quid, fatalis, inquam, illa necessitas, quade ne vobis quidem inter vos ipsos convenit; cum alius eam ex divino Numine, alius ex minimis illis corpusculis pendere velit, quæ modo deorsum ferantur, modo contra vibrentur sursum, atque ejusmodi sint, ut inter sese paulo ante commissa, paulo post dirimantur; ac vicissim disjuncta prius cum essent, necessario postmodum conjungantur? Etenim quo nos ipsi modo sentimus atque cognoscimus, eodem plane de rebus iis, quæ aut volentibus nobis aut invitis eveniunt, statuimus. Neque nos profecto latet, quantum inter eum qui sponte incedat, et eum qui agatur, quantum inter eum qui optet ac deligat, et eum qui cogatur, intersit. Quorsum autem hæc oratio pertinet? **258** Fugit te nimirum, bone vates, quænam arbitrii nostri potestatisque

(74) *Ὅ τι ποτέ.* Addendum videtur, οὐκ εἰδώς, aut aliquid simile; alioqui pendebit sententia.

(75) *Καταδυναστεῦσαι.* Alterius ms. lectio καταδυναστεύσει, opportune suppiet quidquid hoc loco mutilum videri posset. Theodoretus vero, lib. VI *De curand. Græc. affect.*, ubi disputationis hujus particulam inserit, in præsenti legit, ἐκεῖ καταδυναστεύει.

Digitized by Google

sint, tuque ille, qui cuncta nosti, ne illa quidem nosti, quæ nostra ex voluntate sunt quibusdam quasi funibus catenisque suspensa. Atqui rerum illam caput ac principium esse constat, sane non paucarum : quem autem eorum, quæ postea consequantur, principium et causa lateat, is videlicet, quæ ex eodem fonte oriuntur, intelligat. Impudens ergo fuit, quisquis Laio prædixit, eum a filio interfectum iri. Dominus enim voluntatis suæ filius iste futurus erat; nec ullus aut Apollo, aut Apolline superior, res eas vi ulla rimari scrutarique potest, quæ nec sint ipsæ, nec ullam ortus sui necessitatem habeant. Nam illud quidem omnium maxime ridiculum est, quod iidem et aliquid in hominum esse potestate, et seriem tamen nexumque causarum esse defendant. Quippe hunc enim, ut eorum sapientissimi dictitant, cum Euripidis narratione congruere. Nam ut Laius prolem suscipere vellet, id quidem in Laii potestate situm fuisse, quod tamen Apollo non viderit : si vero susciperet, tum ejus, qui nasceretur, manibus ipsum inexorabili necessitate periturum : itaque vatem ex futuri necessitate, ejus præsentiendi vim ac facultatem hausisse. Atqui non minus sane filius voluntatis suæ dominus, quam pater, erat : adeoque tam integra parentis ei liberaque cædes, quam filii procreatio parenti fuit. Atque hujusmodi sunt divinationes vestræ omnes. Nec melioris notæ fuit, quod hunc in modum Euripideus Apollo respondit,

Tua omnis alto sanguine natabit domus.

Quippe oculos sibi videlicet filius suis ipse manibus effossurus erat, partim maternarum nuptiarum, partim ejus quam sibi ænigmatis solutione peperisset tyrannidis indignitate stimulatus : deinde mutuæ liberorum ejusdem cædes, ob alterius regno pulsi exsilium, alterius regnandi cupiditatem, simulque ob exsulis nuptias Argis contractas, septemque ducum ridiculorum classem ac dimicationem, consecuturæ. Enimvero, cum in varia imperia, diversasque provincias disjuncti ac divisi essent, qui tandem vel ea nosse potuisti, vel series illa nexusque causarum eadem inter sese colligare? Nam si Œdipus sui quoque juris cum esset, regnum occupare noluisset; aut si voluisset quidem ac simul occupasset, idem tamen Jocastam uxorem non optasset; aut si ea insuper uxore ducta, nequaquam tamen ægritudinis molestiæque vi actus in furorem atque insaniam fuisset; quomodo reliqua deinceps consecuta essent? quomodo

A Ἐκεῖνο γὰρ δὴ τὸ καταγελαστότατον ἁπάντων, τὸ μίγμα, καὶ ἡ σύνοδος, τοῦ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τι εἶναι, καὶ εἰρμὸν οὐδὲν ἧττον εἶναι. Προσοικέναι γὰρ αὐτὸν, ὡς λέγουσιν οἱ σοφώτεροι, τῷ Εὐριπιδείῳ λόγῳ. Τεκνῶσαι μὲν γὰρ ἐθελῆσαι τὸν Λάϊον, κύριον εἶναι τὸν Λάϊον, καὶ τούτῳ [a] ἐκπεφευγέναι τὴν Ἀπολλωνίαν δῆψιν· τεκνώσαντι δ' αὐτῷ ἐπεῖναι ἀνάγκην ἄφυκτον ὑπὸ τοῦ φύντος αὐτὸν ἀποθανεῖν. Οὕτως οὖν τὴν ἐπὶ τῷ μέλλοντι ἀνάγκην παρέχειν τῷ μάντει τὴν τοῦ γενησομένου προαίσθησιν. Ἦν δέ που καὶ ὁ φὼς τῆς ἰδίας βουλήσεως κύριος, ὥσπερ ὁ φύσας· καὶ ὡς ἐκεῖνος τοῦ τεκνῶσαι καὶ μὴ, οὕτως οὗτος τοῦ ἀποκτεῖναι καὶ μή. Τοιαῦτα δὲ ὑμῶν τὰ μαντεύματα πάντα· καὶ ὁ Εὐριπίδειος (76) Ἀπόλλων τοῦτ' ἐκεῖνο ἦν ὃ ἔλεγεν, τό·

B *Καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.*

Ὅτι πήρωσις μὲν ἔσται αὐτοχειρία τοῦ φύντος ἐπὶ γάμῳ μητρὸς, καὶ τυραννίδι ἣν παρέλαβεν ἐπ' αἰνίγματος λύσει· παίδων δὲ ἀλληλοκτόνοι σφαγαὶ ἐπὶ φυγῇ μὲν ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑτέρου, τοῦ δὲ ἑτέρου πλεονεξίᾳ καὶ γάμῳ τοῦ φυγάδος ἐν Ἄργει, καὶ στόλῳ στρατηγῶν ἑπτὰ καταγελάστων, καὶ συμβολῇ. Ὧν ἐπὶ πολλὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας διαιρουμένων, πῶς ἂν ἦ σοι ἐξεπίστασθαι, ἢ ὁ εἰρμὸς συνδεῖν δύναιτο; Εἰ γὰρ αὖ (77) κύριος ὢν μὴ ἐβουλήθη τυραννεῖν ὁ Οἰδίπους· ἢ τοῦτο βουληθεὶς καὶ πράξας, γαμεῖν τὴν Ἰοκάστην οὐ προείλετο· ἢ γήμας μὴ ἐτετύφωτο, μηδ' ἦν δύσθυμος καὶ δυσάρεστος, πῶς ἂν τὰ καθ' ἕκαστα ἐπράχθη; πῶς δ' ἂν τῶν ὀφθαλμῶν ἥψατο; πῶς δ' ἂν τοῖς παισὶν ἐπηράσατο τὴν Εὐριπίδου καὶ τὴν σὴν ἀράν; τά τε ἑξῆς τούτων τίνα ἂν τρόπον ἐγεγόνει, μὴ προτέρων αἰτιῶν γιγνομένων; ἢ σὺ τί περὶ τῶν μελλόντων λέγειν ἠδύνασο; Πάλιν δ' αὖ, εἰ συμβάντες οἱ παῖδες ἅμα ἐβασίλευον· ἢ εἰ συνθέμενοι παρὰ μέρος ἔμενον ἐπὶ τοῖς συγκειμένοις· ἢ εἰ ὁ ἀπελαθεὶς ἔγνω

[a] *Isc.* τοῦτο.

(76) *Καὶ ὁ Εὐριπίδειος.* Trajecta nonnihil oratio; simplicior futura, si diceret, καὶ τοῦτ' ἐκεῖνο ἦν, ὃ ἔλεγεν ὁ Εὐριπίδειος Ἀπόλλων. Sed isthæc amant Attici, ac sæpe cum aliquo perspicuitatis periculo. Cujusmodi sunt apud Aristidem maxime quamplurima, quæ in errorem aliquando solertissimos interpretes induxerunt. Tale est, φέρε εἰπεῖν, illud ex *Panathenaico* : Ἔπειτα, εἰ μὲν μὴ, πολλῶν καὶ καλῶν, καὶ μεγάλων ὄντων οὐμενοῦν οὔτε ἀπαριθμῆσαι ῥᾴδιον, οὔτε μετρῆσαι δυνατῶν, τῶν εἰς τοσοῦτον τὴν πόλιν ἠρκότων, ἓν τι καὶ τοῦτο, τὸ τῶν λόγων ἦν ἀγαθὸν, οὐκ ἂν ἴσως ἥρμοττε παρακινδυνεύειν, ἀλλ' ἐᾷν ὅπως ποτ' εἶχε τὰ τῆς δόξης αὐτῇ. Hæc Canterus ita reddit : *Deinde, si nec magna, nec multa essent, facileque sub numerum et mensuram caderent ea, quæ tantum decus attulerunt civitati; in iisque numerarentur etiam orationes, non esset quod audacius periclitaremur, aut urbis laudes tractaremus.* Quæ vereor, ne plane sint auctoris menti contraria. Offensionis causa, τὸ *μή*, quod ille cum πολλῶν ὄντων contexuit, cum, ut existimo, ad ἕν τι quod sequitur, referri debuerit. Ita, quod negandum esset, affirmatur; quod affirmandum negatur. Equidem ita malim : *Deinde, siquidem in multis, iisque præclaris, et ingentibus, quæque nec facile numerari, nec pro dignitate æstimari possint, quæque urbem ad eam amplitudinem provexerunt; hoc etiam eloquentiæ bonum minime censeretur : absurdum fortassis esset, temere certaminis hujus aleam subire, satiusque foret, quæ ad ipsius laudem pertinent, cuicuimodi sint, intacta relinquere.*

(77) *Εἰ γὰρ αὖ.* Quid si εἰ γὰρ αὐτοῦ? alioqui enim κύριος, non sui magis, quam alterius, potentem ad dominum significat.

Digitized by Google

μὴ εἰς Ἄργος, ἀλλ' εἰς Λιβύην, ἢ Περραιβαίους ἀπελθεῖν· ἢ εἰσελθὼν ἐπὶ τὸ Ἄργος, ἔγνω ταριχοπωλεῖν, καὶ μὴ πλουσίαν λαβεῖν γυναῖκα, ἀλλὰ χερνῆτίν τινα, ἢ κάπηλιν· ἢ εἰ ὁ Ἄδραστος μὴ ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτῷ· ἢ εἰ ὁ μὲν ἔδωκεν, ὁ δ' οὐκ ἐπεθύμησε (78) τῆς οἰκαδε ὁδοῦ· ἢ εἰ ἐπιθυμήσας ἐκράτησεν ἑαυτοῦ· ἢ εἰ μὴ προσέσχεν αὐτῷ δεομένῳ συμμαχίας ὁ Ἄδραστος· ἢ εἰ τῷ Ἀδράστῳ μήτε ὁ Ἀμφιάραος, μήτε ὁ Τυδεὺς, μηδὲ τῶν ἄλλων ταξιάρχων ἕκαστος ἠκολούθουν· ἢ εἰ οἱ μὲν συνηκολούθουν, ὁ δὲ ἐλθὼν οὐκ ἐμάχετο τῷ ἀδελφῷ, ἀλλ' ἢ συμβὰς ἐβασίλευσεν ἅμα αὐτῷ, ἢ μὴ βουλομένῳ ἀνεχώρησε, πεισθεὶς Εὐριπίδῃ λέγοντι·

A aut oculos sibi eruisset, aut illas Euripidis tuasque diras suis ipse liberis imprecatus fuisset? cætera denique, ubi priores deessent causæ, qua tandem ratione fieri potuissent? quid tu ipse, quod de futuro pronuntiares, habuisses? Præterea, si Œdipi liberis, aut simul conjunctis animis regnare, aut inito de mutua vicissim in regnum successione pacto, stare placuisset: itemque si pulsus alter, non jam Argos, sed vel in Libyam, vel ad Perrhæbæos migrare statuisset; aut si Argos appulsus, salsamentarium agere decrevisset, adeoque non locupletem aliquam et opulentam uxorem, sed pauperculam quamdam, et victum manuum labore quæritantem, vel addictam cauponariæ ducere voluisset: aut si filiam Adrastus suam ei negasset, aut si dedisset ille quidem, alius tamen vel patriæ desiderium abjecisset, vel eo commotus licet, se ipsum animumque vicisset: aut si vel auxilium implorantem Adrastus repulisset, vel Adrasto se comitem ac socium, neque Amphiaraus, neque Tydeus, neque ducum aliorum quisquam adjungere voluisset: aut si eorum societate impetrata, reversus in patriam, manus cum fratre non conseruisset, sed potius vel facta pace in regni cum eo societatem venisset, vel eidem repugnanti ultro cessisset, Euripidi obsecutus hunc in modum præcipienti:

Ἀσύρετος δ' ἦλθες καὶ σὺ, πορθήσων πάτραν·

B *Vesanus etiam patriæ oppressor venis;*

ἢ εἰ οὗτος μὲν μὴ, ὁ δ' ἕτερος, τῶν Εὐριπιδείων ἀκούσας σοφιστευμάτων ἐκείνων τῶν ἄλλων·

aut si non ille quidem, sed frater potius regno se abdicasset, aliis hisce ejusdem poetæ præstigiis fascinatus,

Εἶθ' ἥλιος μὲν νύξ τε δουλεύειν βροτοῖς,
Σὺ δ' οὐκ ἀρέξῃ δωμάτων ἔχειν ἴσον;

Hominibus ergo solque noxque serviant,
Parem ipse quemquam ferre non possis domi.

Πῶς ἂν συστάντες ἐμάχοντο, καὶ Λαΐου πᾶν δῶμα ἕδη δι' αἵματος; Ἀλλὰ μὴν, φήσεις, γέγονε ταῦτα. Γέγονεν. Ἀλλὰ σὺ ποίᾳ ὁδῷ εἰσῆλθες εἰς τὴν τούτων εἴδησιν; Ἢ οὐχ ὁρᾷς, ὡς πυκνὰ διακέκοφε τὸ ὅλων δρᾶμα ἡ ἐν ἡμῖν τοῖς [a] τὸ δρᾶμα συμπληροῦσα δύναμις; Οὕτω δὴ καὶ ἣν βούλει ὑπόθεσιν λαβὼν, διατεμῶ τὸν εἱρμὸν ὑμῶν, ἀποφανῶ τε ἀδύνατον ὄντα. Ἀλλὰ σὺ τὰ τῆς ὑποθέσεως ἔσχατα εἰδέναι λέγεις· ἡ δὲ ὑπόθεσις ἐκ διακοπῆς εἱρμοῦ δυνάμεως ὅλη συντέτακται. Ἢ ὃ λέγω οὐ συνιεῖς [b]; Ἀλλὰ καθ' ἑκάστην ὑπόθεσιν, ὦ μάντι, τὰ ζῶα, ἢ ὀλίγας πολλάκις ἀρχὰς ποιούμενα (79), ἢ πολλὰς ἐν αὐτῇ. Αἱ δὲ ἀρχαὶ ἀεὶ, τὰ μέχρις αὐτῶν διακόψασαι, αὐτὰ ἄλλα (80) προάγουσι πράγματα· τὰ δ' ἐπὶ τοσοῦτον προχωρεῖν δύναται, ἐφ' ὅσον ἐὰν μὴ (81) ἄλλη πόθεν ἐπιστᾶσα ἀρχὴ, τὰ μετ' αὐτὴν μὴ τοῖς ἔμπροσθεν ἀκολουθεῖν, ἀλλ' ἑαυτῇ κελεύσῃ. Εἴη δ' ἂν ἀρχὴ, καὶ ὄνος, καὶ κύων, καὶ ψύλλα· οὐ γὰρ παραιρήσει οὐδὲ τῆς ψύλλης, μὰ τὸν Ἀπόλλω, τὴν ἐξουσίαν· ἀλλ' ὁρμήσει τινὰ ἰδίαν ὁρμὴν ἡ ψύλλα, ἤ, καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν ἐνίοτε συμπλακεῖσα, ἀρχὴν ἑαυτὴν παρέξεταί τινος ὁδοῦ. Σὺ δὲ χρώμενος οὐκ αἴσθῃ τῷ γένει τούτῳ.

Quomodo tandem aut prælium inter se ambo commisissent, aut sanguine obruta Laii domus universa periisset? Verumtamen hæc, inquis, omnia reipsa contigere. Omnino. Sed quæro nunc, qua tu ad rerum istarum præsensionem aspirare via potueris. Non vides quam sæpe totam fabulam interceperit ea, quæ vere fabulam in nobis potestas implet? Ego vero, quodcunque tu argumentum delegeris, eadem C facilitate nexum hunc vestrum incidam, nec ullo modo stare posse convincam. Dices argumenti novissima explorata tibi ac perspecta esse: atqui ex hujus quoque nexus interrupta vi argumentum illud universum aptum est. An forte, quid dicam, non intelligis? Exsistunt nimirum, bone vates, ab ipsis animantibus in quovis argumento initia quædam, pauciora nonnunquam, interdumque plura. Ubi autem ea rerum ad sese pertinentium connexionem ac seriem interciderint, ipsarum quoque rationes naturamque mutant. Eædem porro eatenus duntaxat progredi poterunt, dum principium aliud aliunde nullum ingruet, quod secum, non autem cum superioribus sequentia cohærere jubeat. **260** Fingamus ergo aliquod ejusmodi principium esse asinum, canem, pulicem; neque enim, per Apollinem, suam vel pulici facultatem et instinctum eripias: suo ipse quoque ac proprio feretur impetu, adeoque rebus nonnunquam humanis implicitus, cujusdam sese viæ ducem principiumque constituet. Tu autem hoc ejus te quoque animalium genere consuli non intelligis.

[a] *Isc.* αὐτοῖς. [b] *Isc.* συνίης.

(78) *Ὃ δ' οὐκ ἐπεθύμ.* De Polynice ista dicuntur, non de Œdipo, qui nescio quo pacto in versionem irrepserit.

(79) *Ποιούμενα.* Subauditur ἐστίν, aut al. simile.

(80) *Αὐτὰ ἄλλα.* Legebatur, opinor in alt. ms., αὐταὶ ἄλλα, sed postremum elementum abrasum est. Utrumque, meo judicio rectum; sed tamen αὐτά magis probatur.

(81) *Ἐὰν μή.* Malim, ἂν μή.

Digitized by Google

O Locre, Herculeam ferro Trichina ruisti :
Juppiter ipse graves ultra pro crimine pœnas

A *Τριχῖν' ἐξεῖλες* (82) *πόλιν Ἡρακλῆος θείου,*
Ὦ Λοκρέ· σοὶ δὲ Ζεὺς ἄλλας [a] *δῶκ' ἠδ' ἔτι δώσει.*

Quid ais? Non decretum id fati a vobis erat, uti everteretur? num hujus auctores excidii fuimus, ac non potius vestra illa necessitas? Injuriosus es, o Apollo, nec verum est pœnas abs te nobis, qui nihil peccávimus, irrogari. Nam vester quidem ille Jupiter (illa, inquam, necessitatis vestræ necessitas), quorsum in nos, ac non potius, quando pœnas libet exigere, in se ipsum animadvertat, qui ejusmodi esse necessitatem ostenderit? Quorsum vero nobis minatur? quorsum ipsi, quasi ea res potestatis nostræ fuerit, fame contabescimus? Cæterum ejusdem civitatis aliquid aut a nobis instaurabitur, aut non : utrum autem eveniat, in fatis jam est. Desine ergo, B Jupiter famis architecte, gravius irasci. Est enim id, quod ut esset, fatum fuit, atque id tuus iste nexus perficere jussus est : nos vero, si cum eo committamur, nulli sumus. Tu quoque, Apollo, frustra vaticinari desine. Erit enim id profecto, quod futurum est, ut maxime tacueris. Nos autem, Jupiter, tuque Apollo, quid agamus, qui nullo modo impositæ a vobis non tam legis, quam necessitatis causa simus? Quid nobis cum vestris illis pœnis ac furiis, quas ipsi profecto, ob ea, quibus per vim obstricti sumus, ferre merito ac sustinere debeatis?

Τί φῄς; οὐ γὰρ ἐπέπρωτο ὑφ' ὑμῶν ἐξαιρεθῆναι αὐτήν; καὶ τί αἴτιοι ἡμεῖς, ἀλλ' οὐχ ἡ ὑμετέρα ἀνάγκη; Οὐ δίκαια ποιεῖς, ὦ Ἄπολλον, οὐδ' ὀρθῶς ἐπιτιμᾷς τοῖς οὐδὲν ἀδικοῦσιν ἡμῖν. Ὁ δὲ Ζεὺς οὗτος, ἡ τῆς ὑμετέρας ἀνάγκης ἀνάγκη, τί ἡμᾶς τίννυται, ἀλλ' οὐκ (εἴπερ ἄρα) ἑαυτὸν, ὅτι τοιαύτην κατέδειξεν εἶναι τὴν ἀνάγκην; Τί δὲ καὶ ἀπειλεῖ ἡμῖν; ἢ τί ἡμεῖς, ὡς ὄντες τούτου κύριοι, λιμώττομεν; Ἀλλὰ καὶ εἴ τι [b] ἀνοικισθήσεται πρὸς ἡμῶν, ἢ οὔ· ὁπότερον δ' ἂν ᾖ, τοῦτο πέπρωται. Λῆξον δὴ, ὦ Ζεῦ λιμοποιὲ, τοῦ θυμοῦ· ἔστι γὰρ ὃ πέπρωται, καὶ τοῦτο προστέτακται ποιεῖν ὁ σὸς εἱρμός· ἡμεῖς δὲ πρὸς τοῦτον οὐδέν ἐσμεν. Παῦσαι δὲ καὶ σὺ, ὦ Ἄπολλον, μάταια χρησμῳδῶν· ἔσται γὰρ, ὃ δὴ ἔσται, κἂν σὺ σιωπᾷς. Ἡμεῖς δὲ, ὦ Ζεῦ καὶ Ἄπολλον, τί πάθωμεν, οὐδὲν ὄντες αἴτιοι τῆς ὑμετέρας νομοθετήσεως, τουτέστιν ἀναγκαθετήσεως; Τί δ' ἡμῖν καὶ ταῖς ὑμετέραις ἄταις, ἃς αὐτοὶ ἔχειν δίκαιοί ἐστε, ὑπὲρ ὧν ἡμεῖς ἠναγκάσθημεν;

Ne vos, Oetæi, cæco mens improba motu
Abripiat.

Οἰταῖοι, μὴ σπεύδετ' ἀτασθαλίῃσι νόοιο.

Atqui non festinamus, Apollo, sed agimur; nec amentia, sed necessitate vestra. Jam vero, Lycurgum, Apollo, quid est, quamobrem ita prædices, C qui non sponte sua, vel inductione animi probus erat, sed plane invitus? si tamen probus quisquam invitus esse potest. Perinde omnino agitis, ac si quis elegantes ac formosos laudaret præmiisque afficeret, turpes vituperaret ac puniret. Merito quippe vobis improbi objiciant, virtutem sibi per vos minime colere licuisse, imo vobis cogentibus sese improbos fuisse. Probos vero, si nimium sibi placuerint, nemo ferat : imo non jure succlamet nemo : Audi **261** sis, Chrysippe, tuque, o Cleanthes, vosque circuli ejusdem cæteri (vobis enim probitatem attribuitis); equidem virtutem laudo, vos tamen etiam virtute præditos non laudo. Quin Epicurum illum, quem tu, Chrysippe, adeo vehementer inse- D ctaris, si rem tuis ex decretis definio, ab omni crimine liberum pronuntiem. Quid enim ageret, qui non sponte sua vel ad vitæ mollitiem, vel ad improbitatem adhæresceret, quo tu eum nomine criminari soles?

Ἀλλ' οὐ σπεύδομεν, ὦ Ἄπολλον, ἀλλ' ἐλαυνόμεθα, οὐδὲ ἀτασθαλίαις, ἀλλὰ τῇ ὑμετέρᾳ ἀνάγκῃ. Τὸν δὲ Λυκοῦργον ἐκεῖνον πῶς, ὦ Ἄπολλον, ἐπαινεῖς, ὃς οὐκ ἦν ἀγαθὸς, οὔτε ἑκὼν, οὔθ' ἑλόμενος, ἀλλὰ ἄκων; εἴπερ που καὶ γίνεταί τις ἀγαθὸς ἄκων. Ἔοικε δὲ ὃ νῦν ποιεῖτε, ὡς εἴ τις τοὺς μὲν καλοὺς τὰ σώματα ἐπαινοίη καὶ γεραίροι, τοὺς δὲ αἰσχροὺς ψέγοι καὶ κολάζοι. Δίκαια γὰρ εἴποιεν ἂν πρὸς ὑμᾶς οἱ πονηροὶ, ὅτι, Οὐκ ἐπετρέψατε ἡμῖν, ὦ θεοὶ, ἀγαθοῖς γίνεσθαι· οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ἐδιάσασθε εἶναι πονηρούς· οἵ τε ἀγαθοὶ, εἰ ἐξηγκωνισμένοι περιπατοῖεν, οὐκ ἐπιτρέψει τις αὐτοῖς, ἀλλὰ φήσει· Ὦ Χρύσιππέ τε καὶ Κλέανθες, καὶ ὅσοι τούτου τοῦ χοροῦ, (ὑμεῖς γὰρ πεποίησθε εἶναι ἀγαθοί·) ἐγὼ μὲν ἀρετὴν ἐπαινῶ, ὑμᾶς δὲ τοὺς ἐναρέτους οὐκ ἐπαινῶ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἐπίκουρον. ὃν σὺ πολλὰ, ὦ Χρύσιππε, ἐδλασφήμησας, ἐγὼ τό γε ἐπὶ σοὶ ἀφίημι τῶν ἐγκλημάτων. Τί γὰρ πάθῃ, ὃς οὐχ ἑκὼν ἦν μαλακὸς, οὐδὲ ἄδικος, ὥσπερ πολλάκις αὐτὸν ἐλοιδόρησας;

In placidos hominum inclinant pia numina mores,
Horum etiam cultu, et sacro lætantur honore.

Εὐτάκτων θνητῶν βιοτῇ θεοὶ ἵλαοί εἰσιν,
Εὐσεβέων θ' ἁγίας θυσίας τιμάς τε δέχονται.

Mihi quidem plane persuadeo, nunquam vos ita locuturos esse, nisi homines ad ea quæ sequuntur, non vi ulla, sed voluntate sua duci crederetis. Quæ porro voluntatis nostræ sint, nemo unquam, neque

Δοκεῖτε δέ μοι οὐκ ἂν ταῦτα λέγειν, μὴ πεπεισμένοι, ὅτι οὐκ ἄκοντες, ἀλλὰ βουλόμενοι χωροῦσιν, ἐφ' ἃ χωροῦσιν. Ἃ δ' ἂν βουληθῶσιν, οὔτε θεὸς, οὔτε ἄνθρωπος (83) σοφιστὴς, οὕτω προειλεγμένων, τολμή-

[a] *γρ.* ἄτας. [b] *Ισ.* ἤ τι.

(82) *Τριχῖν' ἐξεῖλες.* Vide supra.

(83) *Οὔτε ἄνθρωπος*, etc. Voces aliquot prætermissas ita supple, *neque homo, ut etiam sophista fuerit, his jam ita demonstratis, necessitati*, etc. Nisi malumus, οὕτω προειλεγμένος, aut προειλεγμένων, ut ad deum et hominem referatur, non ad res ipsas. Utrumlibet optetur, ἔλλειψις Attica est, eaque non infrequens.

Digitized by Google

σει λέγειν, ὅτι ὑποτέτακται. Ἢ λόγους μὲν οὐκέτι πρὸς αὐτὸν ποιησόμεθα, σκῦτος δέ τι τῶν εὐτόνων λαβόντες, ὡς ἐπ' ἀνάγωγον παῖδα τὰς πλευρὰς εὖ μάλα καταξανοῦμεν αὐτοῦ. » Τοσαῦτα πρὸς τὸν χρησμῳδὸν ὁ Οἰνόμαος ἀπετείνατο. Σὺ δ' ἀλλ' εἰ μὴ τῷ τοιῷδε χαίρεις, λαβὼν ἀνάγνωθι τὰ ἐκ τῶν ἄλλων φιλοσόφων περὶ εἱμαρμένης, οὐ μόνον τῶν προπαρατεθέντων χρησμῶν ἀνατρεπτικὰ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων καθόλου περὶ τοῦ δόγματος ἐπινοουμένων. Ἐπειδὴ γὰρ μὴ μόνον ἀμαθεῖς καὶ ἰδιῶται, ἤδη δὲ καὶ ἐπὶ παιδείᾳ, καὶ φιλοσοφίᾳ μέγα φρονήσαντες πλείους κατεσύρησαν ὁμόσε τῷ δόγματι, ἡγοῦμαι δεῖν ἀναγκαίως τὰς αὐτῶν φιλοσόφων πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ἀντιῤῥήσεις ἐκθέσθαι, εἰς ἀκριβῆ τοῦ προβλήματος διάσκεψιν. Πρῶτα δὴ οὖν σοι παραναγνώσομαι ἀπὸ τοῦ Διογενιανοῦ τὰ περὶ εἱμαρμένης, ὧδέ πως τῷ Χρυσίππῳ ἀντειρημένα.

A Deus, neque homo necessitati assignare audeat. Aut si quis tamen erit ejusmodi, non jam verbis cum eo contendamus, sed arrepta (ut in contumaces pueros fieri solet), duriore scutica, plagis ei latera egregie concidamus. » Atque illa sunt, quibus in bonum vatem Œnomaus invehitur. Qui si tibi satis non est, perlege quæ a cæteris philosophis de fato dicuntur, quæque non producta modo superius oracula, sed etiam quidquid usquam huic dogmati statuendo excogitari solet, funditus evertunt. Nam cum non rudes solum et imperiti, sed etiam qui doctrinarum ac sapientiæ studio maxime gloriantur, hac simul opinione trahi jam soleant, mutuas philosophorum ipsorum pugnas, quo propositæ quæstionis veritas accurate dispiciatur, oculis subjicere necessarium arbitror. Primum igitur, ex Diogeniani operibus, quæ ab eo contra Chrysippum de fato disputantur, recitabo. Ita habent.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Διογενιανοῦ τοῦ Περιπατητικοῦ, πρὸς Χρύσιππον, ἅμα μὲν βουλόμενον σώζειν τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν, ἅμα δὲ πάντα καθειμάρθαι λέγοντα· καὶ ὅτι οὐδὲ τὰ παρ' Ὁμήρῳ περὶ τῆς εἱμαρμένης λεγόμενα συνῆκεν.

CAPUT VIII.

De eodem ex Diogeniano Peripatetico adversus Chrysippum, qui simul et causam nobis rerum vindicare conabatur, et fato tamen omnia fieri contendebat : quodque non ceperit quæ ab Homero de fato dicuntur.

262 « Ἄξιον δὲ ἐπὶ τούτοις ἅπασι παραθέσθαι καὶ τὰ δοκοῦντα Χρυσίππῳ τῷ Στωϊκῷ περὶ τοῦ λόγου τοῦδε. Οὗτος γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ εἱμαρμένης* βιβλίῳ, βουλόμενος δεικνύναι τὸ δὴ πάνθ' ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς εἱμαρμένης κατειλῆφθαι, μαρτυρίοις ἄλλοις τε τισὶ χρῆται, καὶ τοῖς οὐτωσὶ παρ' Ὁμήρῳ ποιητῇ λεγομένοις·

262 « Verum operæ pretium fuerit, inquit, superioribus omnibus Chrysippi quoque hominis Stoici hoc loco sententiam adjungere. Ille enim primo libro *De fato*, cum necessitatis omnia fatique legibus teneri probare vellet, cum aliis quibusdam, tum sequentibus Homeri poetæ testimoniis usus est :

C

. . . . Ἀλλ' ἐμὲ μὲν κὴρ (84)
Ἀμφέχανε στυγερὴ, ἦπερ λάχε γειν̣όμενόν περ.

. . . . . *Me fatum absorbuit atrox*
Quod me vitales nascentem eduxit in auras.

Καί·

Itemque :

. . . Ὕστερον (85) αὖτε τὰ πείσεται, ὅσσα οἱ Αἶσα Γειν̣ομένῳ ἐπέννησε λίνῳ, ἔτε μιν τέκε μήτηρ.

. . . . . *Exin cuncta feret, quæ neverit olim*
Parca sibi, matris cum primum exiret ab alvo.

Καί·

Et rursus :

Μοῖραν δ' οὔτινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀν[δρῶν (86).

Nemo hominum sese fato subduxerit unquam.

Οὐ θεωρῶν, ὅτι τὰ ἀλλαχοῦ πάλιν παρὰ τῷ ποιητῇ λεγόμενα τούτοις ἄντικρυς ἠναντίωται· οἷς καὶ αὐτὸς ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ χρῆται, βουλόμενος συνιστᾶν τὸ καὶ παρ' ἡμᾶς πολλὰ γίνεσθαι· οἷον τό·

Quo in genere non vidit, alia pleraque apud eumdem poetam exstare loca, quæ cum istis omnino pugnent. Quibus tamen, sequente libro, ad probandam in plurimis voluntatis nostræ vim ac potestatem, ipsemet abutitur. Cujusmodi illud est :

D

Αὐτοὶ γὰρ (87) σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο.

Illos quippe animi pravus male perdidit error.

Καὶ τὸ,

Itemque quod sequitur :

Ὦ πόποι (88), οἷον δή νυ θεοὺς βροτοὶ αἰτιόωνται!
Ἐξ ἡμέων γάρ φασι κάκ' ἔμμεναι, οἱ δὲ καὶ αὐ[τοὶ
Σφῇσιν ἀτασθαλίῃσιν ὑπὲρ μόρον ἄλγε' ἔχουσι.

Proh quanta in superos mortales crimina fingunt!
Nos illi causasque vocant, fontesque malorum :
Cum mentis vitio, sibi præter fata dolores
Sponte creant.

(84) Ἀλλ' ἐμὲ μὲν κήρ. Homer. *Iliad.* Ψ', v. 19.
(85) Ὕστερον. *Iliad.* Υ', 28.
(86) *Iliad.* Ζ', v. 488.
(87) Αὐτοὶ γάρ. *Iliad.* Δ', 409. Sed pro αὐτοὶ γάρ, legitur, κεῖνοι δέ. At *Odyss.* Α', 7, αὐτῶν γάρ.
(88) Ὦ πόποι. *Odyss.* Α', 32, ubi Eustathius, cum Diogeniano præclare consentiens, ex malis, quæ vitam hominum infestam habeant, alia divinæ voluntati (quam fati nomine intelligit) citra ullam eorum culpam attribuit, alia hominum ipsorum vel socordia, vel improbitate, non tamen præter divinæ Providentiæ consilium evenire docet. Observat idem præterea, τῶν παλαιῶν ἀκριβεστέρους, ὑπέρμορον quam ὑπὲρ μόρον legere maluisse. Quod autem addit ὑπέρμορον, vel ὑπὲρ μόρον, explicari etiam posse, ὑπὲρ τὸ καθῆκον, quod μόρος interdum ἀντὶ τοῦ καθήκοντος, usurpetur : ut alibi forte locum id habeat, hunc tamen sensum hoc loco poetæ verba non ferunt. Illud enim ὑπέρμορον intexuit, ut culpam in deos immerito conferri ostenderet.

Digitized by Google

His enim profecto atque similibus, non omnia fato fieri docetur. Imo ne hoc quidem videre potuit, Homerum dogmati suo, nequaquam superioribus illis versibus suffragari. Nec enim is omnia, sed aliqua tantum fato assignanda esse ponit. Nam illud quidem ·

A Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα τῷ πάντα γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην ἠναντίωται. Οὐ μὴν οὐδ' ἐκεῖνο συνιδεῖν ἠδυνήθη, τὸ μηδαμῶς τὸν Ὅμηρον μηδ' ἐν ἐκείνοις τοῖς ἔπεσι συμμαρτυρεῖν αὐτῷ τῷ δόγματι. Οὐ γὰρ τὸ πάντα γίνεσθαι καθ' εἱμαρμένην, ἀλλὰ μᾶλλον τό τινα κατ' ἐκείνην συμβαίνειν ἐξ αὐτῶν ὑποβάλλων εὑρεθήσεται. Τὸ γάρ·

. . . . . *Me fatum absorbuit atrox,*
Quod me vitales nascentem eduxit in auras,

. . . . . Ἀλλ' ἐμὲ μὲν κὴρ
Ἀμφέχανε στυγερὴ, ἥτις λάχε γεινόμενόν περ,

mortem solum, non omnia fato contingere significat : recte id quidem, omni enim animanti, ex quo nascitur, continuo mori fatum est. Quod sequitur :

οὐχ ὅτι πάντα κατὰ τὴν κῆρα συμβαίνειν λέγοιτο ἄν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ τεθνήξεσθαι. Καὶ γὰρ, ὡς ἀληθῶς, παντὶ γεννητῷ ζώῳ θανεῖν καθείμαρται. Ἀλλὰ αὖν καὶ τό·

Exin cuncta feret, quæ neverit olim **263**
Parca sibi, matris cum primum exiret ab alvo,

. . . . Ὕστερον αὖτε τὰ πείσεται, ὅσσα οἱ Αἶσα
Γειομένῳ ἐπέντησε λίνῳ, ὅτε μιν τέκε μήτηρ,

B τὸ αὐτὸ βούλεται. Οὐ γὰρ, ὅτι πάντα αὐτῷ καθ' εἱμαρμένην τὰ μετὰ ταῦτα συμβήσεται, λέγει, ἀλλ' ὅτι κατ' ἀνάγκην αὐτῷ τινα συμβήσεται. Ἡ γὰρ τοῦ, ὅσσα, διαστολὴ, τί ποτε ἕτερον ἢ τοῦτο σημαίνει ; Πολλὰ δὲ κατ' ἀνάγκην ἡμῖν, εἰ καὶ μὴ πάντα, ἐπίκειται. Καὶ τό·

eumdem plane sensum habet. Nec enim quæcunque deinceps futura essent, ea fato futura pronuntiat omnia, sed eorum nonnulla duntaxat necessitati tribuit. Nam illa vocis hujus, *quæcunque*, distinctio, quid tandem aliud, nisi hoc ipsum, indicat? Nobis porro, uti non omnia, sic pleraque vi necessitatis ingruere certum est. Illud etiam :

Nemo hominum sese fato subduxerit unquam,

Μοῖραν δ' οὔτινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀν-
[δρῶν,

optime dictum est. Quis enim ea quæ animantibus omnibus necessario eveniunt, declinare possit? Tantum igitur abest, ut Homerus Chrysippo rerum omnium rationes in fato collocanti suffragetur, ut etiam cum eo pugnet; cum ille multa sæpe ac diserte juris arbitriique nostri fecerit, nusquam vero C necessitati omnia conceptis verbis assignarit. Cæterum poetæ fortassis, qui non jam rerum nobis earumque naturæ veritatem pollicetur, sed multiplices ac varias hominum perturbationes, morumque ac sententiarum rationes congerit, pugnantia sæpe loqui licebat : philosophum quidem neque pugnantia loqui, neque poetarum in eum finem testimoniis abuti deceat. » Et nonnullis interjectis : « Aliud, inquit, fato rebus in omnibus statuendo, potens in primis ac solidum argumentum esse Chrysippus arbitratur, ipsam nominum ejusmodi rationem. Nam πεπρωμένην quidem, perinde ac πεπερασμένην quamdam, hoc est, omni ex parte cumulatam perfectamque administrationem, appellatam esse vult : εἱμαρD μένην vero quasi εἰρομένην, hoc est, omni ex divina voluntate, aut alia quavis ex causa nexam atque aptam. Quin etiam Μοῖρας (Parcas) ex eo dictas opinatur, quod unicuique nostrum una earum aliqua μεμέρισται, attributa sit. Imo nec aliunde τὸ χρεών appellatum esse, quam quod fato ipso debeatur. Jam Parcarum numerum, tribus illis temporibus, quibus omnia volvuntur ac perficiuntur, accommodat. Et Lachesin quidem ita nominatam esse, quod suam cuique sortem λαγχάνῃ, attribuat : Atropon vero, κατὰ τὸ ἄτρεπτον, quod ea sors nec mutari nec declinari possit : Clotho denique, παρὰ τὸ

ἄριστα εἴρηται. Τίς γὰρ ἂν δύναιτο τὰ κατ' ἀνάγκην παντὶ ζώῳ συγκυροῦντα διαφυγεῖν ; Ὥστ' οὐχ ὅπως σύμψηφον ἂν ἔχοι τὸν Ὅμηρον Χρύσιππος ἐν τῷ πάντα καθ' εἱμαρμένην γίνεσθαι νομίζειν, ἀλλὰ καὶ ἐναντιούμενον, εἴ γε ἐκεῖνος μὲν, ὅτι πολλὰ γίνεται παρ' ἡμᾶς, σαφῶς καὶ πολλάκις εἴρηκε, τὸ δ' ὅτι κατὰ ἀνάγκην πάντα συμβαίνει, οὐδαμοῦ ῥητῶς λέγων ἂν εὑρεθείη. Καὶ τῷ ποιητῇ μὲν, ἅτε οὐ τὴν ἀλήθειαν ἡμῖν τῆς τῶν ὄντων φύσεως ὑπισχνουμένῳ, ἀλλὰ μεμιγμένῳ πάθη τε καὶ ἤθη, καὶ δόξας παντοίας ἀνθρώπων, ἁρμόττον ἂν εἴη καὶ τὰ ἐναντία λέγειν πολλάκις· φιλοσόφῳ δὲ οὐδὲ τὰ ἐναντία λέγειν, οὐδὲ ποιητῇ δι' αὐτὸ τοῦτο χρῆσθαι μάρτυρι. » Καὶ μεθ' ἕτερά φησι· « Τεκμήριον δὲ ἄλλο ἰσχυρὸν φέρειν Χρύσιππος οἴεται τῆς ἐν ἅπασιν εἱμαρμένης, τὴν θέσιν τῶν τοιούτων ὀνομάτων. Τήν τε γὰρ πεπρωμένην (89) πεπερασμένην τινά φησιν εἶναι καὶ συντετελεσμένην διοίκησιν, τήν τε εἱμαρμένην εἱρομένην τινὰ, εἴτε ἐκ Θεοῦ βουλήσεως, εἴτε ἐξ ἧς δήποτε αἰτίας. Ἀλλὰ καὶ τὰς Μοίρας ὠνομάσθαι ἀπὸ τοῦ μεμερίσθαι καὶ κατανενεμῆσθαί τινα ἡμῶν ἑκάστῳ. Οὕτω δὲ καὶ τὸ χρεὼν εἰρῆσθαι, τὸ ἐπιβάλλον καὶ καθῆκον κατὰ τὴν εἱμαρμένην. Τόν τε ἀριθμὸν τῶν Μοιρῶν τοὺς τρεῖς ὑποβάλλει χρόνους, ἐν οἷς κυκλεῖται τὰ πάντα, καὶ δι' ὧν ἐπιτελεῖται· καὶ Λάχεσιν μὲν κεκλῆσθαι παρὰ τὸ λαγχάνειν ἑκάστῳ τὸ πεπρωμένον· Ἄτροπον δὲ κατὰ τὸ ἄτρεπτον καὶ ἀμετάβατον τοῦ μερισμοῦ· Κλωθὼ δὲ παρὰ τὸ συγκεκλῶσθαι καὶ συνείρεσθαι τὰ πάντα, καὶ μίαν αὐτῶν τεταγμένην τινὰ εἶναι διέξοδον. Ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια φλυαρῶν, ἀποδεικνύναι τὴν ἐν ἅπασιν ἀνάγκην νομίζει. Ἐμοὶ δὲ

optime dictum est. Quis enim ea quæ animantibus omnibus necessario eveniunt, declinare possit? Tantum igitur abest, ut Homerus Chrysippo rerum omnium rationes in fato collocanti suffragetur, ut etiam cum eo pugnet; cum ille multa sæpe ac diserte juris arbitriique nostri fecerit, nusquam vero necessitati omnia conceptis verbis assignarit. Cæterum poetæ fortassis, qui non jam rerum nobis earumque naturæ veritatem pollicetur, sed multiplices ac varias hominum perturbationes, morumque ac sententiarum rationes congerit, pugnantia sæpe loqui licebat : philosophum quidem neque pugnantia loqui, neque poetarum in eum finem testimoniis abuti deceat. » Et nonnullis interjectis : « Aliud, inquit, fato rebus in omnibus statuendo, potens in primis ac solidum argumentum esse Chrysippus arbitratur, ipsam nominum ejusmodi rationem. Nam πεπρωμένην quidem, perinde ac πεπερασμένην quamdam, hoc est, omni ex parte cumulatam perfectamque administrationem, appellatam esse vult : εἱμαρμένην vero quasi εἰρομένην, hoc est, omni ex divina voluntate, aut alia quavis ex causa nexam atque aptam. Quin etiam Μοῖρας (Parcas) ex eo dictas opinatur, quod unicuique nostrum una earum aliqua μεμέρισται, attributa sit. Imo nec aliunde τὸ χρεών appellatum esse, quam quod fato ipso debeatur. Jam Parcarum numerum, tribus illis temporibus, quibus omnia volvuntur ac perficiuntur, accommodat. Et Lachesin quidem ita nominatam esse, quod suam cuique sortem λαγχάνῃ, attribuat : Atropon vero, κατὰ τὸ ἄτρεπτον, quod ea sors nec mutari nec declinari possit : Clotho denique, παρὰ τὸ

(89) *Πεπρωμένην*. Theodoret., VI *De Græcor. affection.*, locum hunc, præterito Diogeniani nomine, totidem pene verbis conceptum habet.

Digitized by Google

θαυμάζειν ἔπεισιν, εἰ τοιαῦτα λέγων οὐκ ἠσθάνετο τῆς ματαιολογίας τῆς ἑαυτοῦ. Ἔστω γὰρ ταύταις ταῖς ἐννοίαις κεχρημένους τοὺς ἀνθρώπους, καθ' οὓς αὐτὸς ἐτυμολογεῖ, τὰ ὀνόματα τεθεῖσθαι τὰ ἐκκείμενα, δοξάζοντας τὰ πάντα κατειληφέναι εἱμαρμένην, καὶ ἀμεταθέτους εἶναι τὰς ἐξ αἰῶνος προκατειλημμένας (90) ἐν πᾶσι τοῖς οὖσί τε καὶ γινομένοις αἰτίοις. Τί οὖν ἀκολουθεῖς, ὦ Χρύσιππε, πάσαις ταῖς τῶν ἀνθρώπων δόξαις; καὶ οὐδεμία σοι περὶ οὐδενὸς φαίνεται διεψευσμένη; Ἀλλὰ πάντες τῆς ἀληθείας εἰσὶ θεωρητικοί; Πῶς οὖν οὐδένα φῂς ἄνθρωπον, ὃς οὐχὶ μαίνεσθαί σοι δοκεῖ κατ' ἴσον Ὀρέστῃ τε καὶ Ἀλκμαίωνι, πλὴν τοῦ σοφοῦ; ἕνα δὲ ἢ δύο μόνους φῂς σοφοὺς γεγονέναι, τοὺς δὲ ἄλλους δι' ἀφροσύνην ἐπίσης τοῖς προειρημένοις μεμηνέναι; Πῶς δὲ ἀνασκευάζεις αὐτῶν τὰς δόξας ἐκείνας ὡς διημαρτημένας, οἷον τὰς περὶ πλούτου, καὶ δόξης, καὶ τυραννίδος, καθόλου τε ἡδονῆς, ἅπερ ἀγαθὰ νενομίκασιν οἱ πλεῖστοι; Πῶς δὲ τοὺς κειμένους νόμους ἡμαρτῆσθαι φῂς ἅπαντας, καὶ τὰς πολιτείας; ἢ διὰ τί πλῆθος τοσούτων βιβλίων συνέγραψας, εἰ περὶ μηδενὸς εἶχον οἱ ἄνθρωποι δόξας διημαρτημένας; Οὐ γάρ, ὅταν μὲν ταὐτά σοι δοξάζωσιν, ὀρθῶς φρονεῖν αὐτοὺς φήσομεν, ὅταν δὲ διάφορα, μαίνεσθαι. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐδὲ σὺ φῂς σοφὸν εἶναι σεαυτὸν, μήτιγε ἡμεῖς, ἵνα κριτήριον ποιώμεθα τοῦ καλῶς ποτε (91) ἐκείνους φρονεῖν, τῷ μὴ τῇ σῇ δόξῃ συνδραμεῖν· ἔπειτ' εἰ καὶ τοῦτο ἦν ἀληθὲς, τί λέγειν ἐχρῆν μαίνεσθαι πάντας ἐπίσης, καὶ οὐχὶ, καθὸ μὲν ἐφαίνοντο ταὐτά σοι δοξάζοντες, κατὰ τοῦτο αὐτοὺς ἐπαινεῖν, ὡς ὀρθοῦ τινος ἐπειλημμένους· καθὸ δὲ διεφώνουν, ἁμαρτάνειν αὐτοὺς ὑπολαμβάνειν; Μαρτύριον μέντοι τῆς ἀληθείας ἱκανὸν ἡγεῖσθαι τὸ δοκοῦν ἐκείνοις· οὐδὲ οὕτως ἐχρῆν φύσει (92), καὶ μὴ μαίνεσθαι, καθάπερ σὺ οἴει, ἀλλὰ πολύ γε ἀφεστηκέναι σοφίας πᾶς ἄν τις ὁμολογήσειε. Γελοίως οὖν καὶ σὺ χρήσῃ μάρτυσι τούτοις διὰ τῆς θέσεως τῶν ὀνομάτων, οὓς οὐδὲν ἂν κατά γε σύνεσιν σεαυτοῦ φήσαις διαφέρειν· εἰ μὴ ἄρα τοὺς ἐξ ἀρχῆς θεμένους ταῦτα τὰ ὀνόματα σοφοὺς εἶναι συμβέβηκεν, ὅπερ οὐδαμῶς δεῖξαι δυνήσῃ. Ἀλλὰ γὰρ δεδόσθω σοι τοῦθ' οὕτως ἔχειν, καὶ τὰ ὀνόματα ἐκεῖνα τίθεσθαι, ὡς σὺ βούλει, τὰς σημασίας ἔχοντα, καὶ μὴ κατὰ δόξας ψευδεῖς τὸ τοιοῦτον γεγονέναι. Ποῦ τοίνυν δι' αὐτῶν σημαίνεται τὰ πάντα ἁπαξαπλῶς καθ' εἱμαρμένην εἶναι, καὶ μὴ (εἰ ἄρα) ταῦτα μόνα ὧν ἐστιν εἱμαρμένη; Ὅ τε γὰρ τῶν Μοιρῶν ἀριθμὸς, καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν, καὶ ὁ τῆς Κλωθοῦς ἄτρακτος, καὶ τὸ ἐπειλημμένον αὐτῷ νῆμα, καὶ τὸ ἐπίκλωσμα τούτου, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἄλλα λέ-

συγκεκλῶσθαι, quod uno veluti communique stamine ducta connexaque omnia sint, et unum aliquem proprium ac singularem cursum et exitum habeant. Atque his similibusque nugis, eam se fati necessitatem, quæ rebus omnibus dominetur, confecisse putat. Mihi vero plane mirari **264** subit, quemadmodum ipse, dum ista diceret, quam inania quamque frivola diceret, non senserit. Esto enim, demus eos tum, quos in eruendis notationibus illis sequitur, hominum sensus et cogitationes fuisse, cum ejusmodi nominibus uterentur, quod fato teneri omnia, et immutabiles ex omni ævo rerum earum, quæque sunt, quæque fiunt, positas ante ac definitas esse causas putarent. Quorsum ergo, Chrysippe, omnes tibi hominum opiniones probantur? cur falsa ullo in genere videtur nulla? Num verum arbitraris non pervidere neminem? Cur ergo, præter unum sapientem, mortalium neminem non perinde ut Orestem aut Alcmæonem furere existimas? sapientem vero non nisi unum aut alterum exstitisse, reliquos omnes, non minore quam ambos illos insania teneri ac laborare vis? Deinde, quemadmodum opiniones illas tanquam falsas evertis, quas de opibus, de gloria, de imperio, deque omni voluptatis genere imbiberunt, quas res in bonis plerique ducunt? quorsum leges omnes, omniaque rerumpublicarum genera perperam instituta esse defendis? aut si nulla in re secus homines illi sentiebant, quorsum tot volumina conscripsisti? Neque enim, opinor, sapere tum demum eos dixerimus, cum ad opinionem sese tuam adjunxerint, ubi autem ab ea discesserint, furere. Primum enim, sapientem ne tu quidem ipsum te pronuntias, nedum pronuntiemus ipsi, ut ex eo recte illos interdum sentire judicemus, quod sese aliquando ad tuam sententiam aggregent. Deinde, ut id quoque verum sit, quid necesse fuit insanos pariter ac simpliciter omnes appellare? quin tu eos potius, quatenus in eadem, qua tu, sententia versabantur, laudabas tanquam recti ac veri aliquid secutos: quatenus vero ab ea discrepabant, erroris eos ac stultitiæ, si ita videbatur, arguebas? Testimonium quidem veritatis idoneum et exploratum id habere, quod ita sentirent, id vero si non insanire, quod tu de illis existimas, saltem ab omni sapientia prorsus alienum esse nemo non jure fateatur. Ridiculus ergo es, dum testes eos ab ejusmodi nominum impositione laudas, quibus tamen nihil unquam judicio saltem prudentiaque concedas: nisi vero, qui ab initio genus hoc nominum rebus istis indidere,

(90) *Προκατειλημμένας*, etc. An, ut alter ex mss., προκαταβεβλημένας? Elige, dum reponas ex eod. αἰτίας pro αἰτίοις. Προκαταβάλλεσθαι τὴν αἰτίαν, est προϋποτίθεσθαι, προϋποστῆναι, προϋπάρχειν· at προκαταλαμβάνεσθαι, est προδιορίζεσθαι, præcipi ac præfiniri: utrumque Stoicorum dogma, prius tamen hoc loco malim. Causas illas Tullius antecedentes, antegressas, præpositas, antepositas nominat, quæ προηγούμεναι, aut προκαταβεβλημέναι.

(91) *Τοῦ καλῶς ποτε.* Aut καλῶς mutandum in κακῶς, aut sequenti membro negatio μὴ expungenda. Utrumlibet fiat, τῷ quod negationem illam præcedit, mendosum est, ejusque loco reponendum τό, cum altero manuscr.

(92) *Οὐδ' οὕτως ἐχρῆν φύσει.* Mendum hic agnoscere facile est; tollere difficile. Nec membranæ hilum juvant. Una Montacut. pro φύσει legit φησί, hoc ni fallor, vitium auget. Quid si rescribatur, οὐδέ vel οὐκ ἔχειν τοῦτο φύσιν, καὶ εἰ μὴ μαίνεσθαι, etc. Notum est, φύσιν οὐκ ἔχειν, ἀντὶ τοῦ *ἄτοπον εἶναι*, καὶ *ἀπεικός*. Ita Demosthen. *Olynth.* II, Ἀλλ' οὔτ' εὔλογον, οὔτ' ἔχον ἐστὶ φύσιν τοῦτό γε. Herodot. lib. II, Ἕνα ὄντα (de Hercule loquitur), πῶς φύσιν ἔχει πολλὰς μυριάδας φονεῦσαι;

Digitized by Google

sapientes iidem casu aliquo fuerint; id quod tu nunquam ostenderis. Verum detur etiam hoc, quamque defendis, ea nominibus **265** illis significatio tribuatur, nec errore opinionis ullo factum istud fuerit. Quomodo tamen omnia prorsus fato fieri significant, ac non potius (si qua nominum istorum vis est) ea tantummodo quæ fati lege teneantur? Nam et Parcarum numerus, ipsarumque nomina, et Clothonis fusus, et glomeratum in eo filum, ductique ex eo staminis necessitas, et quæcunque adduntur præterea, certum forte quemdam atque ex omni æternitate aptum causarum inter se nexum iis in rebus ostendant, quæ necessario vel ita fiant, vel aliter habere non possint. Cujusmodi ut esse plerasque fateamur; quæcunque tamen ejus conditionis non sunt, iis homines partim moderatores auctoresque deos attribuerunt, partim nos ipsos, partim naturam, atque fortunam causas earum proprias esse voluerunt. Ac fortunæ quidem ut instabilem volubilemque motum, perpetua mutatione conjunctum ostenderent, eamque rerum inconstantiam simulacro quodam adumbrarent, insidentem globo fortunam expressere. Quid si ne ista quidem apud homines fixa omnino rataque videntur esse? ut enim causas interdum principiaque conturbent, quæque vel fato, vel casu fiunt, ea divino Numine fieri arbitrentur; quæ vero arbitrii nostri viribus efficiuntur, eadem fato assignanda putent: quin principia tamen omnia rebus ipsis inesse opinentur, nemo non videt. Quare ne communis illa quidem hominum existimatio, vel ejusmodi nominum impositio Chrysippi sententiæ suffragatur, » Quibus deinceps ita subdit: « Ac primo quidem, inquit, *De fati necessitate* libro, id genus demonstrationibus utitur: secundo autem absurda illa diluere conatur, quæ ex ea opinione, quæ omnia necessitate constringit, consequentia videantur, quæ nos quoque sub disputationis hujus initium posuimus: exempli causa tolli funditus eum, qui e nobis ipsis exsistit, impetum, seu vituperet quispiam, seu laudet, seu cohortetur, seu quid aliud eorum fiat, quorum causa esse consuevimus. Itaque libro secundo, multa quidem nobis auctoribus fieri, atque id perspicuum esse, ultro fatetur: eadem tamen communi

A γεται ἐν ἐκείνοις, ἐνδείκνυται τὸ ἀπαράβατον καὶ ἐξ αἰῶνος καθῆκον τῶν αἰτιῶν, ὅσα οὐτωσὶ κατηνάγκασται γενέσθαι, καὶ ὅσα ἄλλως ἔχειν κεκώλυται. Πολλὰ δ' ἂν εἴη τὰ τοιαῦτα· ὅσα δὲ οὐχ οὕτω γίνεται, τούτων τισὶ μὲν οἱ ἄνθρωποι θεοὺς διοικητὰς καὶ δημιουργοὺς ἐπεφήμισαν· τινῶν δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτίους ὑπέλαβον· ἄλλων δὲ αὖ πάλιν τὴν φύσιν, ἄλλων τὴν τύχην· ἧς τὸ εὐμετάβολον καὶ ἄστατον, καὶ νῦν μὲν οὕτω, νῦν δὲ οὕτως ἔχον ἐνδείξασθαι βουλόμενοι, εἰδωλοποιήσαντες τὸ ποιὸν τοῦτο σύμπτωμα τῶν πραγμάτων, ἐπὶ σφαίρας βεβηκυῖαν τὴν τύχην ἔδειξαν. Ἢ οὐχὶ δὲ δεδόξασται παρὰ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ταῦτα; Καὶ γὰρ ἀεί ποτε (93) συνταράττουσι τὰ αἴτια, καὶ ὅσα μὲν καθ' εἱμαρμένην, ἢ κατὰ τύχην γίνεται, ταῦτα ἐκ θείας δυνάμεως γίνεσθαι νομίζουσιν· ὅσα δὲ παρ' ἡμᾶς, ταῦτα καθ' εἱμαρμένην. Ἀλλ' ὅτι γε πάντα τὰ αἴτια ταῦτα ἐν τοῖς οὖσι [a] δοξάζουσι, παντί που δῆλον. Ὥστε οὐδὲ τὰς τῶν ἀνθρώπων ὑπολήψεις, οὐδὲ τὰς θέσεις τῶν τοιούτων ὀνομάτων συμμαρτυρεῖν τῇ Χρυσίππου δόξῃ συμβέβηκε. » Τούτοις ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἐν μὲν οὖν τῷ πρώτῳ *Περὶ εἱμαρμένης* βιβλίῳ, τοιαύταις τισὶν ἀποδείξεσιν κέχρηται· ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ λύειν πειρᾶται τὰ ἀκολουθεῖν δοκοῦντα ἄτοπα τῷ λόγῳ πάντα κατηναγκάσθαι λέγοντι, ἅπερ καὶ ἡμεῖς κατ' ἀρχὰς ἐτίθεμεν· οἷον τὸ ἀναιρεῖσθαι δι' αὐτοῦ τὴν ἐξ ἡμῶν αὐτῶν προθυμίαν περὶ ψόγους τε καὶ ἐπαίνους, καὶ προτροπάς, καὶ πάνθ' ὅσα παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν γινόμενα φαίνεται. Φησὶν οὖν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τὸ μὲν ἐξ ἡμῶν πολλὰ γίνεσθαι δῆλον εἶναι, οὐδὲ ἧττον συγκαθειμάρθαι (94) καὶ ταῦτα τῇ τῶν ὅλων διοικήσει· κέχρηταί τε παραδείγμασι τοιούτοις τισί. Τὸ γὰρ μὴ ἀπολεῖσθαι, φησὶ, θοιμάτιον, οὐχ ἁπλῶς καθείμαρτο, ἀλλὰ μετὰ τοῦ φυλάττεσθαι· καὶ τὸ ἐκ τῶν πολεμίων σωθήσεσθαι τόνδε τινὰ, μετὰ τοῦ (95) φεύγειν αὐτὸν τοὺς πολεμίους· καὶ τὸ γενέσθαι παῖδας, μετὰ τοῦ βούλεσθαι κοινωνεῖν γυναικί. Ὥσπερ γὰρ, φησὶν, εἰ [b], λέγοντός τινος Ἡγήσαρχον τὸν πύκτην ἐξελεύσεσθαι τοῦ ἀγῶνος πάντως ἅπληκτον, ἀτόπως ἂν τις ἠξίου καθιέντα τὰς χεῖρας τὸν Ἡγήσαρχον (96) μάχεσθαι, ἐπεὶ ἄπληκτον αὐτὸν ἀπελθεῖν καθείμαρτο, τοῦ τὴν ἀπόφασιν ποιησαμένου, διὰ τὴν περιττοτέραν τἀνθρώπου πρὸς τὸ μὴ πλήττεσθαι φυλακήν, τοῦτο εἰπόντος· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν

B

C

D

[a] *Ισ. add.* εἶναι. [b] *Ισ. del.* εἰ.

(93) Ἀεί ποτε. Omnino εἴ ποτε sensus postulat; sequitur enim ἀλλ' ὅτι γε, etc. quod minus possit cum ἀεί, convenire.

(94) *Συγκαθειμάρθαι*, etc. Sophisticam hanc, et ματαιολόγον Chrysippi rationem diserte Tullius explicat lib. *De fato*, ubi hæc inter cætera: *Hæc ratio*, inquit (ἀργός ille λόγος, ut Chrysippus vocabat; sed erat vere ad Proteum hunc constringendum, μάλα ἐνεργός τις, καὶ ἐνεργητικός), *a Chrysippo reprehenditur. Quædam enim sunt*, inquit, *in rebus simplicia, quædam copulata. Simplex est:* « *Morietur eo die Socrates.* » *Huic, sive quid fecerit, sive non fecerit, finitus est moriendi dies. At si ita fatum sit:* « *Nascetur Œdipus Laio* » *non poterit dici, sive fuerit Laius cum muliere, sive non fuerit; copulata enim res est, et confatalis, sic enim appellat* (hoc ipsum est quod hic Diogenianus ait *συγκαθειμάρθαι*). Pergit: *Si esset dictum:* « *Luctabitur Olympiis Milo,* » *et referret aliquis (hoc est,* κατ' ἀνθυποφορὰν συλλογίζοιτο), « *Ergo sive habuerit adversarium, sive non habuerit, luctabitur,* » *erraret; est enim copulatum,* luctabitur, *quia sine adversario nulla luctatio est. Omnes igitur istius generis captiones eodem modo refelluntur:* « *Sive tu adhibueris medicum, sive non adhibueris, convalesces,* » *captiosum; tam enim est fatale, medicum adhibere, quam convalescere. Hæc, ut dixi, confatalia ille appellat.*

(95) *Μετὰ τοῦ.* Ita recte ms. Altera editio, perperam, μετὰ τό.

(96) *Ἡγήσαρχον.* Pugilis hujus inter cæteros Pausanias honorifice meminit, *Ἠλιακ.* Β'. Tritæensem illum facit, Hæmostrati filium, quem testis est publicis quatuor certaminibus nobiles insignesque palmas retulisse.

Digitized by Google

ἄλλων ἔχει. Πολλὰ γὰρ δύνασθαι [a] γενέσθαι χωρὶς τοῦ καὶ ἡμᾶς βούλεσθαι, καὶ ἐκτενεστάτην γε περὶ αὐτὰ προθυμίαν τε καὶ σπουδὴν ἐνφέρεσθαι, ἐπειδὴ μετὰ τούτου, φησὶν, αὐτὰ γενέσθαι καθείμαρτο. Πάλιν οὖν κἀνταῦθα θαυμάσειέ τις τὰνθρώπου τὸ ἀθεώρητον καὶ ἀνεπιλόγιστον, καὶ τῶν ἐναργειῶν (97), καὶ τῆς τῶν ἰδίων λόγων ἀνακολουθίας. Οἶμαι γὰρ, ὅτι, καθάπερ τὸ καλούμενον γλυκὺ, τῷ καλουμένῳ πικρῷ συμβέβηκεν ἐναντιώτατον εἶναι, τῷ τε λευκῷ τὸ μέλαν, καὶ τῷ ψυχρῷ τὸ θερμόν· οὑτωσὶ δὲ καὶ τὸ παρ' ἡμᾶς τῷ καθ' εἱμαρμένην· εἴ γε καθ' εἱμαρμένην μὲν ἐκεῖνα καλεῖν προείληφεν, ὅσα καὶ ἑκόντων ἡμῶν καὶ ἀκόντων πάντως γίνεται· παρ' ἡμᾶς δὲ ὅσα ἐκ τοῦ σπουδάζειν ἡμᾶς καὶ ἐνεργεῖν ἐπὶ τέλος ἔρχεται, ἢ παρὰ τὸ ἀμελεῖν καὶ ῥᾳθυμεῖν οὐκ ἐπιτελεῖται. Ἐὰν τοίνυν ἐκ τοῦ σπουδάζειν ἐμὲ θοιμάτιον φυλάττειν ἐκεῖνο σώζηται, καὶ ἐκ τοῦ βούλεσθαι τῇ γυναικὶ πλησιάζειν τὰ τέκνα γίνηται, καὶ ἐκ τοῦ βούλεσθαι φεύγειν τοὺς πολεμίους τὸ μὴ ἀποθνήσκειν ὑπ' αὐτῶν, καὶ ἐκ τοῦ διαμάχεσθαι πρὸς τὸν ἀνταγωνιστὴν ἀνδρείως, φυλάττεσθαί τε αὐτοῦ τὰς τῶν χειρῶν ἐπιβολὰς, τὸ ἄπληκτον ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀπαλλάσσεσθαι· πῶς τὸ καθ' εἱμαρμένην ἐνταῦθα σωθήσεται; Εἰ μὲν γὰρ κατ' ἐκείνην ταῦτα συμβαίνει, παρ' ἡμᾶς οὐκ ἂν λέγοιτο συμβαίνειν· εἰ δὲ παρ' ἡμᾶς, οὐκ ἂν κατ' ἐκείνην δηλαδὴ, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι συνδραμεῖν ταῦτα ἀλλήλοις. Ἀλλὰ παρ' ἡμᾶς μὲν ἔσται, φησὶ, περιειλημμένου μέντοι τοῦ παρ' ἡμᾶς ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης. Καὶ πῶς, εἴποιμ' ἄν, περιειλημμένου; εἴ γε καὶ τὸ φυλάττειν θοιμάτιον, καὶ τὸ μὴ φυλάττειν, ἀπὸ τῆς ἐξουσίας ἐγίνετο τῆς ἐμῆς· οὕτω γὰρ καὶ τοῦ σώζεσθαι τοῦτο δηλονότι κύριος ἂν εἶην ἐγώ. Καὶ ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς διαστολῆς, ἣν ποιεῖται Χρύσιππος, δῆλον γίνεται ἀπολελύσθαι τῆς εἱμαρμένης τὴν παρ' ἡμᾶς αἰτίαν. Καθείμαρται γὰρ, φησὶ, σωθῆναι θοιμάτιον, εἰ φυλάττοις τοῦτο· καὶ παῖδας ἔσεσθαι, εἰ καὶ σὺ βουληθείης· ἄλλως δὲ, μὴ ἂν ἔσεσθαί τι τούτων. Ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὸ τῆς εἱμαρμένης προκατειλημμένων οὐκ ἄν ποτε ὑποτιμήσεσι τοιαύταις χρησαίμεθα. Οὐκοῦν [b] φαμεν τεθνήξεσθαι πάντα ἄνθρωπον, εἰ τόδε τι γένοιτο· μὴ τεθνήξεσθαι δὲ, εἰ μὴ γένοιτο· ἀλλ' ἁπλῶς τεθνήξεσθαι, κἂν ὁτιοῦν πρὸς τὸ μὴ ἀποθνήσκειν καθόλου γίνοιτο. Ἢ μὴ ἀλγηδόνος ἔσεσθαι δεκτικὸν ἄνθρωπόν τινα, κἂν ταδὶ πράσσοι· ἀλλὰ πάντ' ἄνθρωπον ἀλγηδόνος εἶναι δεκτικὸν, ἐάν τε βούληται, ἐάν τε μή. Καὶ ὅσα ἄλλα οὑτωσὶ, καὶ μὴ ἄλλως, ἔχειν καθείμαρται. Ὥστε καὶ [c] τὸ γενέσθαι τόδε τι ἀναγκαῖόν ἐστιν, εἰ βουληθείημεν ἡμεῖς, ἄλλως δὲ, οὐχί· φανερὸν, ὅτι τὸ ἡμᾶς βουληθῆναί τι καὶ μὴ βουληθῆναι ὑπ' οὐδεμιᾶς ἑτέρας αἰτίας προκατείχετο, ἀλλ' ἦν αὐτεξούσιον. Εἰ δὲ τοῦτο ἀκατανάγκαστον ἦν, καὶ τὸ γενέσθαι τόδε τι, ὅῆλον, ὡς ἀπ' αἰῶνος οὐ προκατείχετο· εἰ μή τι καὶ αὐτὸ τὸ βούλεσθαι φυλάττειν θοιμάτιον, ἢ μὴ βούλε-

A fato ex universi administratione apta esse nexaque contendit. Atque is hoc in genere, hujusmodi quibusdam exemplis utitur. Nam ut quis vestem non amittat, inquit, **266** simpliciter in fato non est, sed ea demum conditione, si diligenter eam conservet: sic, ut unus aliquis ex hostium manibus liberetur, si modo ab iis sibi caveat: sic, ut quis liberos suscipiat, si versari tamen cum uxore voluerit. Quemadmodum enim, inquit, absurde faceret qui Hegesarchum pugilem, quod eum prorsus illæsum e certamine discessurum audiisset, demissis abjectisque manibus pugnare vellet, quandoquidem fatum ab omni eum plaga securum præstaret: cum is, cujus ea vox esset, id tantum ob insignem atque singularem hominis in declinandis ictibus cautionem, futurum dixisset. Ita cæteris in rebus eodem plane modo philosophandum esse. Quippe, multa plane, nisi et ea velimus, et in eadem acerrima simul contentione ac vehementissimo studio incumbamus, fieri nullo modo posse, utpote quæ fatum sit cum ea tantum conditione fieri. Hic vero quis non iterum inconsultam et ineptam hominis philosophiam, vel ob novitatem probationum vel ob argumentorum discidium jure miretur? Equidem sic existimo, nihilo magis rebus iis, quæ fato fiunt, cum iis, quæ nostra ex voluntate pendent, quam dulci cum acerbo, vel nigro cum albo, vel calido cum frigido convenire. Nam ut ea fato assignari vulgata notione solent, quæ velimus nolimusve fiant; sic potestatis ea nostræ censentur, quæ vel studio laboreque nostro perducantur ad finem, vel negligentia nostra imperfecta remaneant. Si ergo vestem, quod diligens in ea conservanda fuerim, non amisi: si abs me liberi suscipiuntur, quod rem habere cum uxore voluerim: si quod mihi ab hostibus caverim, eorum manibus non interii: si quod fortiter ac strenue cum adversario certaverim, ejusque petitiones omnes diligenti cautione eluserim, eodem certamine sine plaga defunctus sum: qui locus in his rebus fato relinquitur? Enimvero si fato hæc omnia contingunt, eadem vi nostra contigisse nemo jure dixerit: sin autem vi nostra, fatum profecto simul excludatur, quod nullum inter sese duo ista commercium habere possint. Imo, inquit, vi simul voluntatis nostræ fient, quod ea vis facultasque nostra ipso quoque fato clausa teneatur. Ain, tu? teneatur! Qui fieri possit? nam si vestem et conservare, et non conservare, libertatis arbitriique mei est: certe ut eadem conservetur, **267** in mea quoque potestate situm est. Sed enim manifeste vel ex ipsa Chrysippi distinctione sequitur, antecedentem in nobis causam ab omni fato liberam ac solutam esse. Quippe, vestem enim, inquit, conservari fatum est, si eam servaveris;

[a] *γρ.* μὴ δύν. [b] *γρ.* οὔκουν. [c] *Ισ.* εἰ.

(97) *Καὶ τῶν ἐναργειῶν.* Vereor, ut istæ vel Chrysippi, vel Diogeniani ἐνάργειαι sint admodum ἐναργεῖς. Mihi quidem subobscuræ sunt. Existimavi tamen novas hominis rationes sic appellari, quas ipse perspicuas crederet, tanquam ex quotidiano rerum et exemplorum usu experientiaque depromptas.

Digitized by Google

suscipi abs te liberos, si volueris: secus, neutrum fieri. At in iis, quæ fati necessitas occupasset, conditionibus istis nunquam uteremur. Nec enim moriturum quemlibet hominem dicimus, si quid factum erit; non moriturum, si factum non erit: sed plane ac simpliciter moriturum, quidquid demum ad mortem devitandam factum erit. Nec certum aliquem, si hoc illudve fecerit, ab omni dolore immunem futurum; at simpliciter, hominem quemlibet, velit nolit, dolori esse obnoxium. Atque ita de cæteris omnibus, quæ hoc modo, non aliter, habere sese fatum est. Quare si aliquid fieri necesse est, modo id velimus; secus autem, minime: liquet omnino, ut illud ipsum aut vellemus aut nollemus, causam aliam antecedentem fuisse nullam; sed utrumque prorsus in nostra potestate situm. Quod si nulla id necessitate constrictum est, ut certi etiam aliquid fiat, antegressam ex æternitate causam nullam esse constat: nisi forte, quod vestem conservare aut voluerimus aut noluerimus, hoc ipsum fato quodam, et causæ alicujus extrinsecus antegressæ necessitate factum dicatur. Atqui, funditus hoc modo facultatis et arbitrii nostri ratio tolleretur: nec jam in me vestis aut conservandæ, aut amittendæ causa antecederet: adeoque ut omni, vel ea perdita, reprehensione merito carerem (alia enim extrinsecus jacturæ causa præfuisset): sic eadem conservata, laude nulla dignus essem, quod per me conservata non fuisset. Tu vero, perinde ut si hæc omnia defendere una posses, ita oratione contendisti. » Hæc Diogenianus. Jam vero superioribus illis Alexandrum Aphrodiseum adjungamus, qui et ipse libris iis, quos *De fato* edidit, hunc in modum sententiam istam confutavit.

A σθαι, παρά τινα εἱμαρμένην, καὶ κατα αἰτίαν ἔξώθεν ἀναγκαίαν ἐγίνετο. Ἀλλ' οὕτω τέλεον ἡ παρ' ἡμᾶς ἐξουσιαστικὴ δύναμις ἀναιρεῖται, καὶ οὐκ ἔτι σώζοιτο ἂν θοιμάτιον παρὰ τὴν αἰτίαν τὴν ἐμὴν, ἢ ἀπολλύοιτο· διὸ καὶ εἶην ἂν ἐγὼ καὶ ἀπολλυμένου τούτου, κατὰ λόγον ἂν ἐπιτίμητος [a] (ἄλλη γὰρ ἄλλο [b] τις ἀπώλλυεν αἰτία,), καὶ σωζομένου πάλιν οὐδαμῶς ἐπαινούμενος, ὅτι μηδὲ τοῦτο εἰργαζόμην ἐγώ. Σὺ δὲ, ὡς σῶσαι πάντα δυνάμενος, οὕτως ἀνετείνου τῷ λόγῳ.» Ταῦτα μὲν ὁ προδηλωθεὶς ἀνήρ. Συνήφθω δὲ τούτοις καὶ τὰ ἀπὸ τῶν Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, ἀνδρὸς εὖ μάλα διαφανοῦς ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις, ὃς καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς *Περὶ εἱμαρμένης* τοιαῖσδ' ἐχρήσατο φωναῖς εἰς ἀνασκευὴν τοῦ δόγματος.

268 CAPUT IX.

De eodem, ex Alexandri Aphrodisei scriptis.

: Eorum, inquit, omnium, quæ fiunt, principia in quatuor, ut divinus Aristoteles docuit, causarum genera dividuntur. Principiorum enim alia vim efficiendi, alia materiæ rationem habent. His accedit causa formalis, ac præter illas tres, quartum quoque principium, finis, inquam, cujus gratia fit, quod efficitur, numerari debet. Ac tot quidem principiorum discrimina recte statuuntur. Quidquid enim rei cujuscunque principium est, idem ad causarum istarum aliquam pertinere reperies. Nam, ut quæ fiunt, tot causis non indigeant omnia; quæ tamen pluribus indigent, ea nunquam assignatum numerum superant. Verum illustrior futura est earum diversitatis ratio, si in certo quodam eorum, quæ fiunt, exemplo cernetur. Exsistat ergo a nobis in statua, principiorum allata distinctio. Statuæ igitur efficiens principium artifex ipse est, quem propterea statuarium appellamus: ejusdem materia, æs, quod arti subjicitur, aut lapis, aut aliud ejusmodi aliquid, quod artis ex præceptionibus conformetur: nam id quoque statuæ exsistendi principium est. Accedit utrique forma, quæ ab artifice subjectam in materiam inducitur, quæque pariter statuæ principium est. Quare vel discum jacientis, vel jaculantis in morem, si formam spectes, vel alia qualibet peculiari singularique figura simulacrum expressum est. Nec ista solum conflandæ statuæ principia sunt; nulli siquidem eorum, hoc in genere, finis ille cedit, cujus gratia elaboratur; cujusmodi vel cujusdam honor, vel erga Deum religio est. Hæc

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως.

« Διαιρεῖται δὲ τὰ τῶν γινομένων αἴτια εἰς τρόπους αἰτιῶν τέσσαρας, καθὼς ὁ θεῖος Ἀριστοτέλης δέδειχε. Τῶν γὰρ αἰτίων τὰ μὲν ἔστι ποιητὰ, τὰ δὲ ὕλης ἐπέχοντα λόγον. Ἔστι δέ τις ἐν αὐτοῖς καὶ ἡ κατὰ εἶδος αἰτία· παρὰ δὲ τὰς τρεῖς ταύτας αἰτίας, ἔστιν ἐν αὐτοῖς αἴτιον καὶ τέλος, οὗ χάριν τὸ γινόμενον γίνεται. Καὶ τοσαῦται μὲν αἱ τῶν αἰτίων διαφοραί. Ὅ τι γὰρ ἂν αἴτιον ᾖ τινος, ὑπό τι τούτων τῶν αἰτιῶν γε εὑρεθήσεται. Καὶ γὰρ εἰ μὴ πάντα τὰ γινόμενα τοσούτων αἰτιῶν δεῖται, ἀλλά γε πλείστων δεόμενα οὐχ ὑπερβαίνει τὸν εἰρημένον ἀριθμόν. Γνωριμωτέρα δ' ἂν αὐτῶν ἡ διαφορὰ γένοιτο, εἰ ἐπὶ παραδείγματός τινος τῶν γινομένων ὁραθείη. Ἔστω δὴ ἐπ' ἀνδριάντος ἡμῖν ἡ τῶν αἰτίων δεικνυμένη διαίρεσις. Τοῦ δὲ ἀνδριάντος ὡς μὲν ποιητικὸν αἴτιον ὁ ποιήσας τεχνίτης, ὃν ἀνδριαντοποιὸν καλοῦμεν· ὡς δὲ ὕλη ὁ ὑποκείμενος χαλκὸς, ἢ λίθος, ἢ ὅ τί τ' ἂν ᾖ τὸ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου σχηματιζόμενον κατὰ τὴν τέχνην· αἴτιον γὰρ καὶ τοῦτο τοῦ γεγονέναι τε καὶ εἶναι τὸν ἀνδριάντα. Ἔστι δὲ καὶ τὸ εἶδος, τὸ ἐν τῷ ὑποκειμένῳ τούτῳ γενόμενον ὑπὸ τοῦ τεχνίτου, καὶ αὐτὸ τοῦ ἀνδριάντος αἴτιον. Διὸ εἶδός ἐστι δισκεῦον, ἢ ἀκοντίζον, ἢ ἐπ' ἄλλου τινὸς ὡρισμένου σχήματος. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα τῆς τοῦ ἀνδριάντος γενέσεως αἴτια· ἀλλ' ἔστιν οὐδενὸς τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως αὐτοῦ δεύτερον τὸ τέλος, οὗ χάριν γέγονε, τουτέστιν ἡ τιμή τινος, ἢ εἰς Θεὸν εὐσέβειά τις. Ἄνευ γὰρ τῆς τοιαύτης αἰτίας οὐδ' ἂν τὴν ἀρχὴν ὁ ἀνδριὰς γέγονεν. Ὄντων τοίνυν τοσούτων τῶν αἰτίων, καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα διαφορὰν ἐχόντων γνώριμον, τὴν εἱμαρμένην

C

D

[a] *Isc.* ἀνεπιτίμητος. [b] *Isc.* ἄλλοτε.

Digitized by Google

ἐν τοῖς ποιητικοῖς αἰτίοις δικαίως ἂν καταριθμοῖ- A enim causa si deesset, ne affecta quidem et in-
μεν, ἀναλογίαν σώζουσαν πρὸς τὰ γινόμενα κατ' αὐ- choata statua fuisset. Tot ergo cum sint principio-
τὴν τῇ τοῦ ἀνδριάντος δημιουργῷ τέχνῃ. Τούτου δὲ rum genera, quorum discrimen nemini non per-
οὕτως ἔχοντος, ἀκόλουθον ἂν εἴη περὶ τῶν ποιητικῶν spicuum est, fatum inter efficientia jure censebi-
αἰτίων ποιήσασθαι τὸν λόγον· οὕτω γὰρ ἔσται γνώρι- mus, cum in rebus iis, quæ fato fiunt, cum arte
μον εἴτε πάντων τῶν γινομένων χρὴ τὴν εἱμαρμέ- statuarii proportione comparetur. Hoc autem cum
νην αἰτιᾶσθαι, εἴτε δὴ καὶ ἄλλοις τισὶ παρὰ τήνδε ita se habeat, consentaneum fuerit de principiis
συγχωρεῖν, ὡς οὗσι ποιητικοῖς τινων αἰτίοις. Ἁπάν- efficientibus disputationem instituere. Sic enim fa
των δὴ τῶν γινομένων Ἀριστοτέλης ποιούμενος τὴν cilius intelligetur, omniumne, quæ fiunt, assignan-
διαίρεσιν, τὰ μὲν αὐτῶν τινος χάριν γίνεσθαι λέγει, da fato causa sit, an aliis **269** præterea nonnullis
σκοπόν τινα καὶ τέλος τῶν γινομένων προκείμενον concedendum, ut efficientia rerum quarumdam prin-
ἔχοντος τοῦ ποιοῦντος αὐτά· τὰ δὲ οὐδενὸς, ὅσα οὐ cipia censeantur. Aristoteles igitur, cum omnium,
κατὰ πρόθεσίν τινα τοῦ ποιοῦντος γίνεται, οὐδ' ἐπὶ quæ fiunt, partitionem institueret, nonnulla quidem
τέλος ὡρισμένον ἔχει τὴν ἀναφοράν· τοιαῦτα, οἷόν [a] alicujus rei gratia fieri docuit, cum ipsorum arti-
ἐστι καρφῶν τέ τινων διακρατήσεις, καὶ περιστροφαί, fici scopus operis quidam est finisque propositus:
καὶ τριχῶν ἐπαφαί τε καὶ ἐκτάσεις, καὶ ὅσα τούτοις B alia vero nullius, cujusmodi sunt, quæcunque au-
ὁμοίως γίνεται. Ὅτι μὲν γὰρ γίνεται καὶ αὐτὰ, γνώ- ctor nullo consilio fecerit, nullumque proinde
ριμον· οὐ μὴν ἔχει τὴν κατὰ τὸ τέλος καὶ τὴν οὗ χά- certum ad finem propriumque retulerit. Exempli
ριν αἰτίαν. Τὰ μὲν οὖν οὕτω γινόμενα, ἀσκόπως καὶ causa paleas modo retinere, modo versare; capil-
ἁπλῶς γινόμενα, οὐδεμίαν εὔλογον ἔχει διαίρεσιν· los vel attrectare vel extendere, quæque sunt ge-
τῶν δὲ ἐπί τι τὴν ἀναφορὰν ἐχόντων, καί τινος γινο- neris ejusdem. Nam ista quoque fieri perspicuum
μένων χάριν, τὰ μὲν κατὰ φύσιν, τὰ δὲ κατὰ λόγον est, finem tamen ea, causamve, cujus gratia fiant,
γίνεται. Τά τε γὰρ φύσιν αἰτίαν ἔχοντα τῆς γενέ- nullam habent. Verum hoc rerum genus, quod in-
σεως κατά τινας ἀριθμοὺς καὶ τάξιν ὡρισμένην πρό- considerate ac temere fiat, causæ nihil est, cur de
εισιν ἐπί τι τέλος, ἐν ᾧ γινόμενα τοῦ γίνεσθαι παύον- statuenda peculiari ejus nota et ratione laboremus.
ται, εἰ μή τι αὐτοῖς ἐναντὰν ἐμποδὼν γίνοιτο τῇ κατὰ Quæ vero ad certi quidpiam referuntur, et alicujus
φύσιν αὐτῶν ἐπὶ τὸ προκείμενον ὁδῷ. Ἀλλὰ καὶ τὰ gratia fiunt, horum alia naturæ ductu fiunt, alia
κατὰ λόγον γινόμενα ἔχει τι τέλος. Οὐδὲν γὰρ ὡς rationis. Nam et quæ naturalem ortus sui causam
ἔτυχε τῶν κατὰ λόγον γινομένων γίνεται, ἀλλ' ἐπί habent, ea certis quibusdam numeris, statoque ac
τινα σκοπὸν ἡ ἀναφορὰ πᾶσιν αὐτοῖς. Ἔστι δὲ κατὰ C definito ordine singularem ad finem perveniunt,
λόγον γινόμενα, ὅσα ὑπὸ τῶν ποιούντων αὐτὰ γίνε- quem ubi assecuta sunt, tum demum fieri desi-
ται, λογιζομένων δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ συντιθέντων, nunt; nisi quid iis occurrat, quod naturalem ipso-
καθ' ὃν ἂν τρόπον γένοιτο, οὕτω γίνεται· τά τε κατὰ rum ad id, quod sibi propositum est, cursum im-
τὰς τέχνας γινόμενα πάντα, καὶ κατὰ προαίρεσιν· pediat. Similiter quæ ratione fiunt, aliquem ad
ἃ διαφέρει τῶν γινομένων φύσει, τῷ τὰ μὲν φύσει finem spectant. Nihil enim, quod ratione fiat, te-
γινόμενα ἐν αὐτοῖς ἔχειν τὴν ἀρχήν τε καὶ τὰς αἰτίας mere fieri potest. Quidquid ejusmodi est, scopum
τῆς τοιαύτης γενέσεως (τοιοῦτον γὰρ ἡ φύσις)· καὶ ad aliquem referatur necesse est. Jam ea ratione
γίνεσθαι μὲν κατὰ τάξιν τινὰ, οὐ μὴν τῆς ποιούσης fieri dicuntur, quæ suis ab auctoribus, quemad-
αὐτὰ φύσεως ὁμοίως ταῖς τέχναις λογισμῷ περὶ αὐ- modum quidque fieri debeat, accurate secum ma-
τῶν χρωμένης· τὰ δὲ γινόμενα κατὰ τέχνην τε καὶ tureque cogitantibus, efficiuntur. Atque hujusmodi
προαίρεσιν, ἔξωθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, καὶ sunt, cum ea, quæ artis præceptionibus, tum quæ
τὴν αἰτίαν τὴν ποιοῦσαν· ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτοῖς καὶ τῆς voluntate consilioque fiunt. Cæterum hæc inter et
γενέσεως αὐτῶν ὁ τοῦ ποιοῦντος ἡγεῖται περὶ αὐτῶν ea quæ naturam sequuntur, hoc interest; quod illa
λογισμός. Τρίτον δέ ἐστιν ἐν τοῖς ἕνεκά του γινομέ- principium in se ipsis ortus sui causasque pro-
νοις καὶ τὰ ἀπὸ τύχης τε καὶ τοῦ αὐτομάτου γίνεσθαι D prias habeant (talis enim ex sese natura est); cum-
πεπιστευμένα· ταύτῃ τῶν προηγουμένως ἕνεκά του que certo quodam ordine fieri soleant, eorum ta-
γινομένων διαφέροντα, ᾗ ἐπ' ἐκείνων μὲν τὰ πρὸ τοῦ men effectrix natura, non jam ratiocinatione, ut
τέλους, τοῦ τέλους χάριν γίνεται· ἐπὶ δὲ τούτων τὰ fit in artibus, in iisdem efficiendis utatur: at quæ
μὲν γινόμενα πρὸ τοῦ τέλους ἄλλου χάριν γίνεται, vel arte vel consilio fiunt, iis nec in se ipsis, sed
ἅπαντᾷ δὲ αὐτοῖς ἄλλου χάριν γινομένοις, ὡς τέλος, extrinsecus et motus principium, et causa efficiens
τὸ αὐτομάτως τε καὶ ἀπὸ τύχης γίνεσθαι λεγόμενον. antecedat, et eorum effectioni auctoris deliberatio
Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, καὶ πάντων τῶν γινομέ- præeat. Jam rerum istarum, quæ alicujus gratia
νων εἰς τούτους τοὺς τρόπους, νενεμημένων, ἀκόλου- fiunt, tertium quoddam genus ex iis constituit, quæ
θον ἐπὶ τουτοις ἰδεῖν, ἐν τίνι τῶν ποιητικῶν αἰτίων casu ac temere fieri creduntur: hoc tamen **270**
χρὴ τιθέναι τὴν εἱμαρμένην. Ἆρά γε ἐν τοῖς οὐδενὸς ab illis discrimine, quæ, non nisi causis, ob quas
γινομένοις χάριν; ἢ τοῦτο μὲν παντάπασιν ἄλογον; fiant, antegressis, exsistunt, quod in illis quæ fi-
ἀεὶ γὰρ ἐπὶ τέλους τινὸς τῷ τῆς εἱμαρμένης ὀνό- nem antecedunt, ea quoque finis gratia fiant: in
ματι χρώμεθα, καθ' εἱμαρμένην τε αὐτὸ λέγοντες νε- istis, quæ finem antegrediuntur, ea cum alterius

[a] *Isc.* οὖν.

Digitized by Google

causa fiant, tum iisdem vero dum ita fiunt, sic tanquam finis quidam id occurrat, quod temere casuque fieri dicitur. Quibus hunc in modum constitutis, atque omnibus, quæ fiunt, hos in ordines ac genera distributis, sequitur deinceps, uti quam ad principiorum efficientium classem revocari fatum debeat videamus. Utrum igitur ad eorum, quæ nullius rei causa fiunt? an potius id plane absurdum videatur, cum et fati nomine ad finem aliquem designandum constanter uti soleamus, et finem ipsum fato contigisse dicamus? Itaque superest, ut in iis fatum numeretur, quæ alicujus gratia fiunt. » Hæc totidem verbis Alexander, quibus explicatis, confirmat deinde pluribus fatum aliud esse nihil, quam quæ natura fiunt, quod in iis, quæ provisione nostra consilioque perficimus, nusquam ea, quæ fati propria est, necessitas appareat. Addit præterea, eorum quamplurima, quæ naturam sequuntur, obicibus quibusdam inhiberi, quæ præter naturam vocari soleant, quemadmodum in iis quæ arte fiunt, præter artem pleraque dicuntur. Quod si semel præter naturam fieri nonnulla dabitur, detur etiam præter fatum eadem fieri necesse est, si quidquid naturæ tribuitur, illud ipsum est, quod fato fieri dicitur. « Et corpus quidem videmus, inquit, quod hoc illove modo a natura sese habeat, morbis etiam atque morti pro naturali temperatione obnoxium fieri. Quanquam ne id quidem in omnibus ex æquo, vel necessario locum habet: quod ejusmodi habitus partim cura et studio, partim mutatione victus, partim medicorum præceptionibus, partim denique divino consilio superari queat. Idem etiam in animo usu venire solet, ut præter singularem naturæ vim et conditionem, variæ singulorum agendi vivendique rationes, partim exercitatione atque doctrina, partim sapientioribus consiliis meliores fiant. Itaque cum de Socrate philosopho Zopyrus Physiognomon aliena quædam et plurimum a Socratis instituto vitæque genere discrepantia conjecisset, eaque de causa, risu ab iis qui cum Socrate erant, exceptus esset, negavit Socrates Zopyrum falli; talem enim sese naturæ **271** vi futurum esse, nisi philosophiæ studiis naturæ vitia superasset. » Atque hujusmodi ea sunt, quæ naturam sequuntur, quæque nihil ab iis, quæ fato fiunt, differre contendit. Quæ vero casu fieri dicuntur, de iis ita statuit: ut si, cum quid alterius rei gratia fieret, minus id ipsi, cujus gratia fiebat, occurrerit, sed aliud quidpiam, quod eventurum initio nemo cogitaret. Sic ab eo inventum casu thesaurum esse pronuntiat, qui, cum alio prorsus quam inveniendi thesauri animo fodere cœpisset, in thesaurum inciderit. Similiter casu receptam ab eo pecuniam, qui cum alia mente in forum venisset, incidens in debitorem, qui præsentem haberet pecuniam, ab eo, quod sibi deberetur, acceperit. Quin et casu salvum a quibusdam equum illum dici consuevisse, cui cum aut pabuli spe, aut alterius cujuslibet rei appetitu, cum ex eorum, a qui-

[a] *Isc.* ὁποτέρᾳ.

A γονέναι· διὸ ἐν τοῖς ἕνεκά του γινομένοις ἀναγκαῖον τιθέναι τὴν εἱμαρμένην.» Ταῦτα αὐτοῖς ῥήμασιν ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ διελὼν, διὰ πλειόνων ἐξῆς συνίστησιν οὐδ' ἄλλο τι εἶναι τὴν εἱμαρμένην ἢ τὰ κατὰ φύσιν γινόμενα· μὴ γὰρ ἐν τοῖς κατὰ λογισμὸν ἡμέτερον, καὶ κατὰ τέχνην ἐπιτελουμένοις, τὴν τῆς εἱμαρμένης ἀνάγκην ἐπιθεωρεῖσθαι. Φησὶ δὲ τῶν κατὰ φύσιν πλεῖστα ἐμποδίζεσθαι συμβαίνειν, ἃ καὶ καλεῖσθαι παρὰ φύσιν, ὥσπερ καὶ ἐν τοῖς κατὰ τὴν τέχνην τὰ παρὰ τὴν τέχνην λέγεσθαι. Εἰ δὲ ὅλως παρὰ τὸ κατὰ φύσιν γίνεταί τινα, γένοιτ' ἂν καὶ παρὰ τὴν εἱμαρμένην, εἴπερ τὰ κατὰ φύσιν, ταῦτά ἐστι τὰ καθ' εἱμαρμένην. « Ὁρῶμεν γοῦν, φησὶν, ὅτι καὶ τὸ σῶμα, τῷ τοιόνδε ἢ τοιόνδε εἶναι τὴν φύσιν, ἐν νόσοις καὶ φθοραῖς ἀκολούθως τῇ φυσικῇ
B καταστάσει γίνεται. Οὐ μὴν ὁμοίως ἐπὶ πάντων, οὐδὲ ἐξ ἀνάγκης· ἱκαναὶ γὰρ ἐκκροῦσαι πολλάκις τὴν τοιάνδε ἕξιν ἐπιμέλειαι, καὶ βίων ὑπαλλαγαὶ, καὶ προστάξεις ἰατρῶν, καὶ συμβουλίαι θεῶν. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς εὕροι τις ἂν παρὰ τὴν φυσικὴν κατασκευὴν διαφόρους ἐν ἑκάστῳ προαιρέσεις καὶ πράξεις καὶ βίους, ἐξ ἀσκήσεως καὶ ἀπὸ μαθημάτων, καὶ ἀπὸ λόγων κρειττόνων βελτιουμένων. Εἰπόντος γοῦν ποτε τοῦ Φυσιογνώμονος περὶ τοῦ Σωκράτους τοῦ φιλοσόφου ἄτοπά τινα, καὶ πλεῖστον ἀφεστῶτα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τῆς κατὰ τὸν βίον, καὶ ἐπὶ τούτοις ὑπὸ τῶν περὶ Σωκράτην καταγελωμένου, οὐδὲν εἶπεν ὁ Σωκράτης ἐσφάλθαι τὸν Ζώπυρον· ἦν γὰρ ἂν τοιοῦτος, ὅσον ἐπὶ
C τῇ φύσει, εἰ μὴ διὰ τὴν ἐκ φιλοσοφίας ἄσκησιν ἀμείνων τῆς φύσεως ἐγένετο.» Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ κατὰ φύσιν, ἃ καὶ μηδὲν φησι διαφέρειν τῶν καθ' εἱμαρμένην· τὰ δὲ ἀπὸ τύχης τοιαῦτα, ὅταν ἄλλου τινὸς χάριν γενομένῳ τινὶ μὴ τοῦτο ἀπαντήσῃ, οὗ χάριν ἐγένετο, ἄλλο δέ τι ὅπερ τὴν ἀρχὴν οὐδὲ ἠλπίζετο. Θησαυρόν τε γάρ φησιν ἀπὸ τύχης εὑρηκέναι τινὰ, ὅταν ἄλλου χάριν ὀρύσσων, ἀλλὰ μὴ τοῦ θησαυρὸν εὑρεῖν, θησαυρῷ περιπέσῃ. Καὶ τὸ ἀργύριον ἀπὸ τύχης κεκομίσθαι τινὰ λέγουσιν, ὅταν εἰς τὴν ἀγορὰν προελθὼν ἄλλου τινὸς χάριν, ἀργύριον ἔχοντι περιπεσὼν τῷ χρεώστῃ τὸ ὀφειλόμενον λήψαιτο. Καὶ ὁ ἵππος δὲ αὐτομάτως τισὶ λέγεται σεσῶσθαι, ὅταν τροφῆς μὲν ἐλπίδι, ἢ ἄλλου τινὸς χάριν, ἀποφύγῃ τοὺς κατέχοντας αὐτὸν, ἀπαντήσῃ δὲ αὐτοῦ τῇ φυγῇ
D καὶ τῷ ὁρόμῳ τὸ τοῖς δεσπόταις περιπεσεῖν. Ὧν οὕτως ἐχόντων, οὐδὲ ταῦτα ἂν εἴη καθ' εἱμαρμένην. Καὶ ἄδηλα δέ ἐστί τινα αἴτια ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ, ἃ κατά τινας ἀντιπαθείας γίνεσθαι πεπίστευται, ἀγνοουμένης τῆς αἰτίας, δι' ἣν γίνεται· ὁποῖα περίαπτά τινα ποιεῖν προείληπται, οὐδεμίαν εὔλογον καὶ πιθανὴν αἰτίαν τοῦ ταῦτα ποιεῖν ἔχοντα, ἔτι δὲ ἐπαοιδαί, καὶ τοιαῦταί τινες μαγγανεῖαι. Τούτων γὰρ ὁμολογεῖται μὲν ὑπὸ πάντων ἄδηλος εἶναι ἡ αἰτία· διὸ καὶ ἀναιτιολόγητα λέγουσιν αὐτά· πολλὰ δ' εἶναι παρὰ ταῦτα, καὶ ἐνδεχομένως, καὶ ὁπότερα[a] ἔτυχε γινόμενα, ἃ οὐδὲ ταῦτ' ἂν εἴη καθ' εἱμαρμένην. Λέγεται δὲ ἐνδεχομένως γίνεσθαι ταῦτα, ἐφ' ὧν καὶ τὸ μὴ γενέσθαι χώραν ἔχει, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ὁπότερα ἔτυχε λεγόμενον, ποιεῖ γνώριμον. Οἷον τὸ κινῆσαί τι τῶν ἑαυτοῦ

Digitized by Google

μερῶν, καὶ τὴν τυχοῦσαν τοῦ τραχήλου περιστροφὴν, καὶ τὴν τοῦ δακτύλου ἔκτασιν, καὶ τὸ ἐπᾶραι τὰ βλέφαρα, καὶ τὸν καθεζόμενον στῆσαι, καὶ τὸν κινούμενον ἠρεμῆσαι, καὶ τὸν λαλοῦντα σιγῆσαι, καὶ ἐπὶ μυρίων εὕροι τις ἂν δύναμίν τινα ἐνυπάρχουσαν τῶν ἐναντίων δεκτικὴν, ἃ οὐκ ἂν γένοιτο ἐξ εἱμαρμένης· τὰ γὰρ ἐξ αὐτῆς οὐ δέχεται τοῦ ἐν ᾧ ἐστι τὸ ἐναντίον. Ἀλλὰ καὶ τὸ βουλεύεσθαι τὸν ἄνθρωπον οὐκ εἰς μάτην αὐτῷ ὑπάρχει· ἦν δ' ἂν εἰς μάτην βουλευτικὸς, εἰ ἐξ ἀνάγκης ἔπραττε τὰ πραττόμενα. Ἀλλ' ἐναργῶς φαίνεται τῶν ἄλλων ζώων ὁ ἄνθρωπος μόνος τοῦτο παρὰ τῆς φύσεως ἔχων πλέον, τὸ μὴ ὁμοίως ἐκείνοις ταῖς φαντασίαις ἕπεσθαι, ἀλλ' ἔχειν τῶν προσπιπτόντων κριτὴν τὸν λόγον· ᾧ χρώμενος, εἰ μὲν ἐξεταζόμενα τὰ φαντασθέντα, οἷα τὴν ἀρχὴν ἐφάνη, καὶ ἔστι, συγκατατίθεται τῇ φαντασίᾳ, καὶ οὕτω μένει αὐτά· εἰ δὲ ἀλλοῖα φαίνεται, οὐκ ἔτι ἔμεινεν ἐπὶ τῆς προλήψεως, ἐλέγξαντος αὐτὰ τοῦ λόγου, διὰ τὸ συμβουλεύσασθαι περὶ αὐτῶν. Βουλευόμεθα γοῦν περὶ μόνων, ὧν δυνάμεθα πράττειν· εἰ δέ ποτε μὴ βουλευσάμενοι πράττοιμεν, πολλάκις μετανοοῦμεν, καὶ μεμφόμεθα ἑαυτοῖς τῆς ἀβουλίας. Ἀλλὰ κἂν ἄλλους ἴδωμεν ἀβούλως πράττοντας, ἐγκαλοῦμεν ὡς ἁμαρτήσαντας, ἀξιοῦμέν τε συμβούλοις τοῖσδε χρῆσθαι, ὡς ἐφ' ἡμῖν ὄντων τῶν τοιούτων. Ὅτι δὲ ψευδὴς ἦν αὐτῶν ὁ περὶ εἱμαρμένης λόγος, ἱκανὸν μαρτύριον τὸ μηδ' αὐτοὺς τοὺς προστάτας αὐτοῦ δύνασθαι πείθεσθαι τοῖς ὑπ' αὐτῶν λεγομένοις. Καὶ γὰρ καὶ προτρέπειν καὶ διδάσκειν ἐπαγγέλλονται, καὶ μανθάνειν, καὶ παιδεύεσθαι συμβουλεύουσιν, ἐπιτιμῶσί τε καὶ ἐπιπλήττουσι τοῖς οὐ τὰ προσήκοντα δρῶσιν, ὡς κατὰ προαίρεσιν ἰδίαν ἁμαρτάνουσιν. Ἀλλὰ καὶ συγγράμματα πλεῖστα καταλείπουσι, δι' ὧν ἀξιοῦσι παιδεύεσθαι τοὺς νέους. Ἐπαύσαντο δ' ἂν τῆς ἐν τοῖς λόγοις φιλοτιμίας εἰ προσέσχον, ὅτι καὶ συγγνώμης ἀξιοῦσι τοὺς ἀκουσίως ἁμαρτάνοντας, τοὺς δὲ ἑκουσίως, πλημμελοῦντας κολάσεως ἀξίους εἶναί φασιν, ὡς ἐπ' αὐτοῖς δηλονότι τοῦ τε ἁμαρτάνειν καὶ τοῦ μὴ κειμένου. Ὅπερ καὶ κατ' αὐτοὺς ἀναιρεῖσθαι τὴν ἐξ εἱμαρμένης ἀνάγκην, συνίστασθαι δὲ κατὰ φύσιν ἡμῖν ὑπάρχειν τὸ αὐτεξούσιον· μετὰ τοῦ πλεῖστα εἶναι καὶ τὰ μὴ ἐφ' ἡμῖν, ὥσπερ τὰ κατὰ φύσιν, καὶ τὰ ἐκ τύχης, ἕτερα ὄντα καὶ αὐτὰ παρὰ τὸν τῆς εἱμαρμένης λόγον, καθὼς προδέδεικται. Τούτων ἡμῖν ἀπὸ πλείστων ἐπιτετμημένων, τῷ πολὺν εἶναι τὸν περὶ τοῦ αὐτεξουσίου λόγον ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δόγμασιν· ᾧ καὶ τῶν φιλοσόφων συνέδραμον αἱ παρατεθεῖσαι φωναὶ, τοῖς μὲν καθ' ἡμᾶς θείοις γράμμασιν ἐπιμαρτυροῦσαι, τὰς δὲ περὶ εἱμαρμένης, οὐ μόνον τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν χρησμῳδῶν τῶν θαυμαστῶν θεῶν τὰς δόξας ψευδεῖς οὔσας ἀπελέγχουσαι· καὶ τῶν μὲν πρὸς τοὺς γενναίους χρησμοὺς κυνικώτερον ἀποτεθέντων, τῶν δὲ πρὸς τοὺς θαυμαστοὺς φιλοσόφους παρὰ τῶν αὐτοῖς γνωρίμων ἀντειρημένων· ὥρα καὶ τῶν ἐξ ἀστρολογίας πρὸς τοὺς Χαλδαΐζοντας τῶν τὴν κακότεχνον ταύτην γοητείαν ὡς ἐν μέρει μαθήματος ἐπαγγελλομένων τοὺς λόγους ἐπισκέψασθαι· παραθήσομαι δέ σοι καὶ τῶνδε τὰς ἀποδείξεις ἐξ ἀνδρὸς Σύρου μὲν τὸ γένος, ἐπ' ἄκρον δὲ τῆς Χαλδαϊκῆς ἐπι-

bus tenebatur, manibus aufugisset, in fuga ipsa cursuque contingeret, ut in suos ipse dominos incideret. Quare nemo ista fato jure tribuerit. Porro certa rerum quarumdam principia sunt humanæ rationi prorsus obscura, quæ quod earum causa ignoretur, antipathia quadam evenire creduntur. Cujusmodi ea sunt quæ amuletis quibusdam fieri inveterata opinio est, cum idonea similisque vero causa vis illorum effectricis assignari nulla possit. Tales quoque sunt cantiones, cæteræque id genus præstigiæ. Nam istorum omnium ignotas esse causas nemo non fatetur, eademque propterea ἀναιτιολόγητα, hoc est, ejusmodi quorum explicari causa non possit, vulgo dicuntur. Ad hæc pleraque statuit utramque in partem promiscue contingentia, quæ, prout res tulerit, eveniant, quæ fati quoque necessitati subducenda putat omnia. Ea porro in utramque partem contingentia vocantur, quæ tam non fieri possunt, quam fieri, quemadmodum ex eo, quod additur, prout res tulerit, intelligitur. Exempli causa partem corporis aliquam movere, cervices temere huc illuc ve convertere, digitum extendere, tollere supercilia, stare cum ante sederes, aut cum prius moveremis, quiescere, aut tacere, cum ante loquereris: aliaque sexcenta: quibus in omnibus cum vim quamdam agnoscas contrariis suscipiendis idoneam, tum vero fati nullam invenias; quod quæ fato fiunt, id suscipere, in quo simul etiam contrario locus est, nullo modo possint. Jam vero deliberandi certe consulendique facultate præditus homo frustra non est, essetque tamen, si quidquid agit, ageret necessitate. Enimvero **272** uni hoc, quod oculis ipsis tenetur, homini præ cæteris animantibus eximium ac singulare natura donavit, uti non quomodo illis usu venit, oblatas sensibus impulsiones consequatur, sed in iis, quæ subinde contingunt, rationis judicium adhibere possit. Quo dum ipse utitur, si quæ sensu et cogitatione percepit, eadem excussa diligentius, cujusmodi visa erant, ejusmodi re ipsa esse comperiat, in phantasiæ judicio acquiescit, eaque persequitur. Sin eadem aliter se habere intelligat, non hæret in præcepta cogitatione diutius, quod eorum falsitatem ratio adhibita consultatione deprehenderit. Atqui de rebus tantum iis, quæ fieri a nobis possunt, consultationem instituimus; quas si quando neglecta deliberatione fecerimus, pœnitentia sæpe ducti temeritatis ipsi nos ac stultitiæ accusamus. Imo, si alios quoque nullo ad res agendas consilio accedere videamus, eos, quasi peccarint, reprehendere solemus, hosque aut illos consulere volumus, quippe qui res illas nostra in potestate sitas esse sentiamus. Cæterum quam vana sit eorum de fato sententia, vel ex eo manifeste quivis intelligat, quod ne ipsi quidem ejus assertores decretis placitisque suis obtemperare possint. Nam et hortatores se doctoresque profitentur, aliisque auctores sunt, ut disciplina erudiri sese informarique patiantur, adeoque graviter eos ac vehementer increpant, qui officio

Digitized by Google

functi suo non fuerint, utique quod sua ipsi sponte ac voluntate peccaverint. Quid quod volumina relinquunt ipsi plurima, quibus juniores institui velint? quam illi profecto docendi ambitionem omitterent, si et veniam iis, qui inviti atque imprudentes offendunt, abs sese dari, et qui consulto peccant, eos pœna dignos pronuntiari cogitarent, quod iis peccare vel non peccare integrum fuisset. Quare et fati necessitatem evertunt ipsi quoque, et liberam arbitrii potestatem nobis a natura inesse confirmant : quemadmodum sane pleraque juris nostri non sunt, ut quæ vel natura vel casu fiunt, sed quæ nihilo verius assignari fato possint, ut superioribus argumentis demonstratum est. Atque his a nobis magna ex multitudine in epitomen ideo contractis, quod plurima nostris in litteris de arbitrii nostri facultate habeantur (quibus producta philosophorum testimonia consentiunt, dum et sacrarum ad paginarum, quibus utimur, auctoritatem accedunt, et istas de fato non tralatitias vulgi tantum, sed egregiorum etiam fatidicorumque numinum opiniones falsi coarguunt), **273** totaque vi disputationis partim in præclara oracula vehementius asperiusque collata, partim adversus eximios philosophos, non aliis, quam eorum ipsorum, quos usque adeo norunt, sententiis verbisque contexta. Juvat eorum deinceps, quos astrologos nominant, adversus istos Chaldæorum sectatores, qui sic artis nefariæ præstigias, tanquam doctrinæ partem aliquam profitentur, rationes expendere. Quas quidem ex homine Syro, qui summam Chaldaicæ doctrinæ perfectionem et absolutionem adeptus erat, hoc loco proferemus. Bardesanes is fuit, quem in suis, quos ad disciplinæ socios scripsit, *Dialogis*, hunc in modum philosophari memorant.

A στήμης ἐλληλακότος. Βαρδισανης ὄνομα τῷ ἀνδρὶ, ὃς ἐν τοῖς πρὸς τοὺς ἑταίρους *Διαλόγοις* τάδε πη μνημονεύεται φάναι.

CAPUT X.

Ex mathematicis etiam disciplinis, fati vanitatem coargui posse. Ex Bardesanis scriptis.

« Naturæ legibus, inquit, generatur homo, alitur, crescit, generat, comedit, bibit, dormit, senescit, moritur : atque id omni non homini tantum, sed etiam experti rationis animanti commune est. Verum animantes cæteræ, quod præter sensum nihil habeant, quodque totæ maris ac feminæ congressione generentur, naturæ quoque in omnibus propenodum impetu rapiuntur. Leo carne vescitur; idem, si lædis, ulciscitur : itaque leones omnes et carne vescuntur, et ulciscuntur, si lædis. Oves herba vescuntur, carnes ne attingunt quidem, nec, si læseris, ulciscuntur : ac toti ovium generi instinctus iste communis est. Scorpius et terram comedit, et illos etiam, a quibus nihil ipse læsus fuerit, venenato stimulo vulnerat; qua improbitate genus omne scorpiorum laborat. Formica id a natura habet, ut hiemem imminere præsentiat, eoque totam æstatem assiduo labore terens, alimenta reponat sibi : quod ab omnibus formicis fieri videmus. Apis cum in elaborando melle versari, tum etiam eodem ali solet : quare id studium omnibus in apibus cernitur. Possem equidem alia pleraque animantium genera producere, quæ quod peculiaris naturæ vim et impetum deserere nequeant, eo ipso nobis plurimum admirabilitatis habere viderentur. Sed futurum id satis existimavi, si vulgarium et quotidianorum exemplo docerem, animantes quidem cæteras, prout

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς μαθηματικῆς θεωρίας ὁ περὶ εἱμαρμένης ἐλέγχεται λόγος, ἐκ τῶν Βαρδισάνου (98).

« Κατὰ φύσιν ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται, τρέφεται, ἀκμάζει, γεννᾷ, ἐσθίει, πίνει, κοιμᾶται, γηρᾷ, ἀποθνήσκει· καὶ τοῦτο παντὸς ἀνθρώπου, καὶ παντὸς ἀλόγου ζώου. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ψυχικὰ ὄντα, καὶ διόλου κατὰ συμπλοκὴν γεγενημένα, διόλου σχεδὸν κατὰ φύσιν φέρεται. Λέων σαρκοφαγεῖ, καὶ ἀμύνεται, εἴ τι ἀδικηθῇ· καὶ διὰ τοῦτο πάντες οἱ λέοντες σαρκοφαγοῦσι καὶ ἀμύνονται. Καὶ ἀμνάδες χορτοφαγοῦσι, καὶ κρεῶν οὐχ ἅπτονται, καὶ ἀδικούμεναι οὐκ ἀμύνονται· καὶ ὁ αὐτὸς τρόπος πάσης ἀμνάδος. Σκορπίος γῆν ἐσθίει, καὶ τοὺς μὴ ἀδικήσαντας ἀδικεῖ, κέντρῳ ἰοβόλῳ πλήσσων. Καὶ ἡ αὐτὴ κακία πάντων σκορπίων. Μύρμηξ κατὰ φύσιν οἶδε χειμῶνος παρουσίαν, καὶ δι' ὅλης θερείας κάμνων ἀποτίθεται ἑαυτῷ τροφάς· καὶ ὁμοίως πάντες μύρμηκες ἐργάζονται. Μέλισσα μέλι γεωργεῖ, ἐξ οὗ καὶ τρέφεται· καὶ ἡ αὐτὴ γεωργία πάσαις μελίσσαις. Καὶ ἦν πολλὰ εἴδη ἐκθέσθαι ἡμῖν τῶν ζώων, ἅτινα, τῆς φύσεως μὴ δυνάμενα ἐκστῆναι, πολὺν θαυμασμὸν παρασχεῖν ὑμῖν ἐδύνατο· ἀλλ' αὐτάρκη ἡγησάμην ἐκ τῶν παρακειμένων τὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα ζῶα κατὰ τὴν κοινότητα, καὶ τὴν διαφοράν, κατὰ φύσιν δοθεῖσαν ἑκάστῳ, ἐξ ἀνάγκης ἡδέως φέρεται. Ἄνθρωποι δὲ, μόνοι τὸ ἐξαίρετον ἔχοντες, τόν τε νοῦν καὶ τὸν ἐκ τούτου προφερόμενον λόγον, κατὰ μὲν τὴν κοινότητα ἔπονται τῇ φύσει (ὡς προεῖπον), κατὰ δὲ τὸ ἐξαίρετον οὐ κατὰ φύσιν πολιτεύονται. Οὐδὲ γὰρ

C

D

(98) *Ἐκ τῶν Βαρδισάνου.* Alter ex mss., Βαρδησάνου, per η, quæ communior scriptura est. S. Epiphanius hæresi XXXVI, quæ alias LVI, Βαρδησιάνην vocat, ejusque sectatores Βαρδησιανιστάς. Notior is est quam ut luce indigeat. Fragmentum hic habes elegantissimi et accuratissimi operis, quod adversus Abidam astrologum, vir Syriaca Græcaque lingua disertissimus elaboravit, ut scribit Epiphanius. Librum inscripserat Antonino, ut Euseb. noster *Histor.* lib. IV, c. ult, auctor est. Antoninum porro, non Pium, sed Verum intellige, ut monet Epiphanius. Eumdem Hieronymus lib. *De scriptor. ecclesiast.*, vir masculæ dictionis judex acerrimus, non prædicat modo, sed etiam miratur. At cum ille vehemens adeo fuerit fati oppugnator, quemadmodum apud B. Augustinum, hæresi XXXV, irrepserit nescio, hunc ad Valentini errores, *addidisse de suo, ut fato ascriberet conversationes hominum.* Sed manuscripti codd. clausulam istam expungunt. Huic porro Bardesanis disputationi gemina illa est quam in simili causa bene longam Cæsarius instituit, tomo I *Bibliothecæ Patrum*, novæ edit. Græco-Lat. p. 610, dialogo II, responsione ad quæst. 109.

Digitized by Google

μία βρῶσις ἡ τῶν ἁπάντων· ἄλλοι μὲν κατὰ τοὺς λέοντας τρέφονται, ἄλλοι δὲ κατὰ τὰς ἀμνάδας· οὐχ ἓν [a] ἔχοντες σχῆμα φορημάτων, οὐκ ἔθος ἓν, οὐχ εἷς νόμος πολιτείας ἐν αὐτοῖς, οὐ μία κίνησις ἐπιθυμίας τῶν πραγμάτων· ἀλλ' ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν ἰδίαν θέλησιν αἱρεῖται ἑαυτῷ βίον, τὸν πλησίον μὴ μιμούμενος, πλὴν ἐν οἷς βούλεται. Τὸ γὰρ ἐλεύθερον αὐτοῦ οὐχ ὑπόκειται δουλείᾳ· καὶ εἴ ποτε ἑκὼν δουλεύσει, καὶ τοῦτο τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐστι, τὸ δύνασθαι δουλεύειν ἑκόντα. Πόσοι τῶν ἀνθρώπων, καὶ μάλιστα τῶν Ἀλαναίων (99), ὡς τὰ ἄγρια ζῶα, κρεοβοροῦσιν ἄρτου μὴ γευόμενα, καὶ οὐ διὰ τὸ μὴ ἔχειν, ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ θέλειν; Ἄλλοι κρεῶν οὐ γεύονται, ὡς τὰ ἥμερα ζῶα· ἄλλοι ἰχθυοφαγοῦσι μόνον· ἕτεροι δὲ ἰχθύων οὐ γεύονται, οὐδ' ἂν λιμώσσωσιν. Οἱ μὲν ὑδροποτοῦσιν, οἱ δὲ οἰνοποτοῦσιν, οἱ δὲ σίκερα πίνουσι. Καὶ ἁπλῶς πολλὴ διαφορὰ βρωμάτων καὶ πομάτων ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, μέχρι καὶ ἐν τῇ τῶν λαχάνων καὶ ὀπωρῶν βρώσει διαφερόμενοι. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὲν, ὡς σκορπίοι, καὶ ὡς ἀσπίδες, μὴ ἀδικηθέντες ἀδικοῦσιν· οἱ δὲ, ὡς τὰ ἄλογα ζῶα, ἀδικούμενοι ἀμύνονται· ἕτεροι δὲ, ὡς λύκοι, ἁρπάζουσι, καὶ, ὡς γαλαῖ, κλέπτουσιν· ἄλλοι δὲ, ὡς ἀμνάδες καὶ μηκάδες, ὑπὸ τῶν ὁμοπαθῶν ἐλαύνονται, καὶ τοὺς ἀδικοῦντας οὐκ ἀδικοῦσι. Καὶ οἱ μὲν λέγονται ἀγαθοὶ, οἱ δὲ κακοὶ, οἱ δὲ δίκαιοι. Ὅθεν ἔστι νοεῖν μὴ πάντως κατὰ φύσιν ἄγεσθαι τὸν ἄνθρωπον (ποίαν γὰρ αὐτοῦ ἐροῦμεν φύσιν;) ἀλλὰ πῇ μὲν φέρεται κατὰ φύσιν, πῇ δὲ κατὰ προαίρεσιν. Διὸ τὸν ἔπαινον, καὶ τὸν ψόγον, καὶ τὴν καταδίκην ἔχει ἐν τοῖς κατὰ προαίρεσιν· ἐν δὲ τοῖς κατὰ φύσιν ἔχει τὴν ἀνεγκλησίαν οὐ κατὰ ἔλεος, ἀλλὰ κατὰ λόγον.» Καὶ ἑξῆς φησι· « Νόμους ἔθεντο διαφόρους οἱ ἄνθρωποι ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ, τινὰς γεγραμμένους, τινὰς δὲ ἀγράφους, ἐξ ὧν διηγήσομαι, ὡς οἶδα, καὶ ὧν μέμνημαι, ἀρξάμενος ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς. Νόμος ἐστὶ παρὰ Σήραις (1) μηδένα φονεύειν, μήτε πορνεύειν, μήτε κλέπτειν, μήτε ξόανα προσκυνεῖν. Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ μεγίστῃ χώρᾳ οὐ ναόν ἐστιν ἰδεῖν, οὐ γυναῖκα πορνικὴν, οὐ μοιχαλίδα ὀνομαζομένην, οὐ κλέπτην ἑλκόμενον ἐπὶ δίκην, οὐκ ἀνδροφόνον, οὐ πεφονευμένον. Οὐδενὸς γὰρ τὸ αὐτεξούσιον ἠνάγκασεν ὁ τοῦ πυριλαμπέος Ἄρεος ἀστὴρ μεσουρανῶν ἄνδρα σιδήρῳ ἀνελεῖν· οὐ Κύπρις σὺν Ἄρει τυχοῦσα, ἀλλοτρίᾳ γυναικὶ μιγῆναί τινα παρ' ἐκείνοις πάντως πάσῃ ἡμέρᾳ μεσουρανοῦντος τοῦ Ἄρεος, καὶ πάσῃ ὥρᾳ καὶ ἡμέρᾳ γεννωμένων τῶν Σηρῶν. Παρὰ Ἰνδοῖς καὶ Βάκτροις εἰσὶ χιλιάδες πολλαὶ τῶν λεγομένων Βραχμάνων (2), οἵτινες κατὰ παράδοσιν τῶν προγόνων καὶ

eas vel inter se communione conjunxit, vel dissimilitudine natura distinxit, ejus ductum necessario **274** quidem, sed tamen jucunde sequi: homines vero, qui proprium aliquid soli ac singulare, hoc est mentem, quæque proficiscitur ex mente, rationem habeant, ut in iis, quæ ad communionem pertinent, eamdem naturam sequantur, quemadmodum jam ante dixi; in iis tamen, quæ peculiari ex jure ac facultate pendent, ad communem illam naturam minus adhærescunt. Nec enim eodem omnes utuntur cibo, cum alii leonum, ovium alii ritu vescantur: non cultus idem omnibus, non mos, non vitæ lex et ratio placet, non earumdem omnes rerum cupiditate ducuntur: suo quisque vivit arbitrio, nec vicinum quisquam, nisi quatenus visum fuerit, æmulatur. Est enim ea libertate præditus, quæ servitutem pati non possit. Quod si volens aliquando libensque serviat, hoc ipsum libertatis ejus est, quod servire libere possit. Quam multi homines, Alanæorum præsertim ex genere, crudis ferarum more carnibus vescuntur, panem ne attingunt quidem, non penuria, sed voluntate? Alii perinde ac cicures animantes carnibus abstinent. Alii solis utuntur piscibus, quos alii, ut maxime fames urgeat, gustare non possunt. Alii aquam, vinum alii, alii siceram bibunt. Denique magna est in hominum genere cibi potusque diversitas, quam in olerum etiam ac pomorum usu videre licet. Nonnulli præterea, quomodo scorpii aspidesque solent, nulla injuria lacessiti lædunt, illatas alii brutarum animantium ritu persequuntur injurias. Sunt qui rapacitate lupos, feles et catos furacitate imitentur: sunt contra, qui tanquam oves aut capreæ a similibus impune vexentur, acceptasque injurias patienter ferant. Itaque alii boni, improbi alii, alii justi vocantur. Atque hinc nemo non intelligit, hominem rebus in omnibus natura minime ferri (quam enim aut cujusmodi propriam ejus naturam esse dicemus?), sed partim natura, partim voluntate. In iis ergo, quæ voluntatis sunt, modo laude, modo vituperio, modo pœna dignus est; at in iis, quæ naturæ vitio fiunt, omni reprehensione carere debet; atque id judicium non misericordia, sed ratio dictat.» Hæc ille, quibus idem, quæ sequuntur, adjungit. « Varias, inquit, leges singulis in regionibus, partim scriptas, partim non scriptas homines tulerunt, e quibus eas, quæ notæ mihi sunt, quæque in memoriam ab orbis conditu subeunt, hoc loco proferam. Apud Seras lex est, qua cædes,

[a] *Ισ. del.* ἓν.

(99) *Ἀλαναίων.* De Alanæis nihil legi. Simile vero est non alios esse quam Alanos, quorum Josephus, Lucianus, alii plerique meminerunt.

(1) *Παρὰ Σήραις.* An Seræ a Seribus alii? Seres quidem a Cæsario nominantur: Σῆρες, inquit, οἱ τὸ ἄκρον τῆς Χέρσου οἰκοῦντες, νόμον ἔχοντες τὸ πατρῷον ἔθος, μὴ ἑταιρίζεσθαι, μηδὲ συλᾶν, μὴ μοιχᾶσθαι, μὴ ξοάνοις προσκυνεῖν, ἢ ποτνιᾶσθαι δαίμοσι, μηδ' ὅλως ἐν αὐτοῖς ὑπάρχειν εἴδωλον, ἢ ἑταῖραν, ἢ μοιχαλίδα, οὐ συλώτην, οὐ φονέα, οὐ λωποδύτην, etc. Eusebianis prorsus affinia. Eosdem S. Epiphanius, pag. 1091, ubi etiam de diversis diversarum gentium ritibus, Σηρούς appellat.

(2) *Βραχμάνων.* Cæsarius Βραγμανούς vocat; sed τὸ χ, credo, in γ, succisa tibiæ parte, decurtatum est: Νόμος, inquit, παρὰ Βακτριανοῖς, ἤτοι Βραγμανοῖς (atqui latius Bactriani patent, nec alterum pro altero promiscue sumitur), ἢ ἐκ προγόνων παιδεία (lege, ἡ ἐκ προγόν. παιδεία) μὴ μεθύειν (interpres legit, μὴ θύειν), μηδὲ ἀψύχων ἀπογεύεσθαι (novum plane genus ἀποχῆς, et Pythagoreæ illi ἀντικειμένης. Lege cum nostro, μηδ' ἐμψύχων)· οὐκ

Digitized by Google

scortatio, furtum, et simulacrorum cultus omnis prohibetur. **275** Quare in amplissima regione non templum videas, non meretricem, non adulteram, non furem in jus raptum, non homicidam, non occisum. Nullius adhuc liberæ voluntati, flammivomi stella Martis, medio licet in cœlo volvatur, hominis ferro necandi necessitatem imposuit. Neminem apud eos congressa cum Marte Venus ad uxoris alienæ congressionem impulit; tametsi nullo non die Mars ille medium in cœlum evadat, nulla non hora quotidie nascantur Seres. Apud Indos et Bactros, multa sunt eorum millia, quos Brachmanas vocant. Ii tam majorum, quam legum traditione, ab omni cæde cultuque simulacrorum abstinent, animantium nihil gustant, sicci nunquam et sobrii non sunt, quod vino, siceræque parcant, dumque uni Deo vacant, nullius unquam sceleris communione polluuntur. Cæteri autem Indi cædibus interea, stupris, ebrietati, colendisque simulacris dediti sunt, ac fato cunctis propemodum in rebus obsequuntur. Imo vero eodem in Indiæ climate, genus quoddam reperitur Indorum, qui allatos casu peregrinos ubi ceperint, eosdem postmodum hostiarum more jugulatos devorent. Ita, nec istos ab hac vel

A νόμων, οὔτε φονεύουσιν, οὔτε ξόανα σέβονται, οὐκ ἐμψύχου γεύονται, οὐ μεθύσκονταί ποτε, οἴνου καὶ σίκερος μὴ γευόμενοι, οὐ κακίᾳ τινὶ κοινωνοῦσι προσέχοντες τῷ Θεῷ· τῶν ἄλλων Ἰνδῶν φονευόντων, καὶ ἑταιρευόντων, καὶ μεθυσκομένων, καὶ σεβομένων ξόανα, καὶ πάντα σχεδὸν καθ' εἱμαρμένην φερομένων. Ἔστι δὲ ἐν τῷ αὐτῷ κλίματι τῆς Ἰνδίας φυλή τις Ἰνδῶν (3), οἵτινες τοὺς ἐμπίπτοντας ξένους ἀγρεύοντες, καὶ τούτους θύοντες ἐσθίουσι. Καὶ οὔτε οἱ ἀγαθοποιοὶ τῶν ἄστρων κεκωλύκασι τούτους μὴ μιαιφονεῖν, καὶ μὴ ἀθεμιτογαμεῖν, οὔτε οἱ κακοποιοὶ ἠνάγκασαν τοὺς Βραχμᾶνας κακουργεῖν. Παρὰ Πέρσαις (4) νόμος ἦν γαμεῖν τὰς θυγατέρας, καὶ τὰς μητέρας. Καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἐν ἐκείνῳ τῷ κλίματι, τούτους τοὺς ἀνοσίους γάμους οἱ

B Πέρσαι ἐποίησαν, ἀλλὰ καὶ ὅσοι αὐτῶν τῆς Περσίδος ἐξεδήμησαν, οἵτινες καλοῦνται Μαγουσαῖοι (5), τὴν αὐτὴν ἀθεμιστίαν διαπράττονται, παραδιδόντες τοὺς αὐτοὺς νόμους, καὶ τὰ ἔθη τοῖς τέκνοις κατὰ διαδοχήν, ἐξ ὧν εἰσι μέχρι νῦν πολλοὶ ἐν Μηδίᾳ, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν Φρυγίᾳ, καὶ ἐν Γαλατίᾳ. Καὶ οὐ δήπου Κύπρις, ἐν ὁρίοις καὶ οἴκοις Κρόνου, σὺν Κρόνῳ ἐφομαρτοῦντος τοῦ Ἄρεος, ἐν ταῖς τῶν πάντων γενέσεσιν εὑρίσκετο. Παρὰ Γήλοις (6) νόμος ἐστὶ τὰς γυναῖ-

οἴνου ἁπλοῦ ἢ νόθου μετέχειν (causæ nihil erat quamobrem interpres hic hæreret. Vinum ἁπλοῦν, hoc loco, γνήσιον, ex vite ἄκρατον· at νόθον, factitium, et quasi adulterinum, aut spurium), Θεὸν τὸν ἐμὸν δεδοικότας. Καίτοι τῶν παρακειμένων αὐτοῖς Ἰνδῶν, μιαιφονούντων, καὶ οἰνοφλυγούντων, καὶ μονιῶν ἀγρίων ἢ συῶν δίκην θηλυμανούντων, καὶ

C τῷ πάθει κραδαινομένων. De Brachmanis eorumque moribus et institutis, accurate Strabo lib. xv. Inter cætera eos ait διατρίβειν ἐν ἄλσει, λιτῶς ζῶντας, ἐν στιβάσι καὶ δοραῖς, ἀπεχομένους ἐμψύχων, καὶ ἀφροδισίων, ἀκροωμένους λόγων σπουδαίων. Ilic ἀνταγωνίσται Indi quidam alii, Pramnæ nomine, de quibus ibid. Strabo. Epiphanius pag. 1091, num. 10, philosophiæ sectas apud Indos LXXII numerat, interque cæteras, Brachmanorum et Pseudobrachmanorum.

(3) *Φυλή τις Ἰνδῶν.* Idem Cæsarius : Ἐν δὲ τοῖς ἑσπερίοις κλίμασιν, ἐνδοτέρω τῶν ἐκεῖσε Ἰνδῶν, ξενοβόροι τινὲς ὑπάρχοντες, τοὺς ἐπήλυδας ἀναιροῦντες ἐσθίουσι, καὶ οὐδεὶς τῶν ἀγαθοποιῶν ἀστέρων τῆς μιαιφονίας αὐτοὺς ἀπωσθῆναι ἴσχυσε μέχρι τήμερον. De priscorum Indorum moribus plura vide apud Herodot. lib. III; Diodor. Sicul., lib. II; Arrian. *Expedit. Alexand.*, lib. VI, et *De reb. Indicis* lib. singulari; Strabon. lib. XV, qui omnium copiosissime hoc in argumento versati sunt. De hac tamen in vorandis hospitibus immanitate, nihil. Imo, quod ἀντίκρυς cum illa pugnat, de illorum φιλοξενίᾳ sic Diodorus pag. 126 : Εἰσὶ δὲ παρ' Ἰνδοῖς, καὶ ἐπὶ τοὺς ξένους ἄρχοντες τεταγμένοι, καὶ φροντίζοντες, ὅπως μηδεὶς ξένος ἀδικῆται· τοῖς δ' ἀρρώστοις ξένων ἰατροὺς εἰσάγουσι, καὶ τὴν ἄλλην ἐπιμέλειαν ποιοῦνται, καὶ τελευτήσαντα θάπτουσιν. Ἔτι δὲ τὰ καταλειφθέντα τοῦ ξένου χρήματα τοῖς προσήκουσιν ἀποδιδόασιν. Verum Cæsarius ξενοβόρους illos ἐσπέρια κλίματα tenuisse signanter habet. Dirius etiam illud est, quod scribit Herodot. lib. III, Indos, Callatias dictos, defunctorum parentum corporibus saginari. Locus insignis est, ex quo quam suæ quibusque leges placeant, nemo non intelligat : Δαρεῖος, inquit, καλέσας Ἑλλήνων τοὺς παρεόντας, εἴρετο ἐπὶ πόσῳ ἂν χρήματι βούλοιντο τοὺς πατέρας ἀποθνήσκοντας κατασιτέεσθαι. Οἱ δὲ ἐπ' οὐδενὶ ἔφασαν ἔρδειν ἂν τοῦτο. Δαρεῖος δὲ μετὰ ταῦτα, καλέσας

Ἰνδῶν τοὺς καλεομένους Καλλατίας, οἳ τοὺς γονέας κατεσθίουσι, εἴρετο παρεόντων τῶν Ἑλλήνων, ἐπὶ τίνι χρήματι δέξαιντ' ἂν, τελευτέοντας τοὺς πατέρας κατακαίειν πυρί· οἱ δὲ ἀμβώσαντες μέγα, εὐφημεῖν μιν ἐκέλευον. Tum concludit, Οὕτω μὲν νῦν ταῦτα νενόμισται· καὶ ὀρθῶς μοι δοκέει Πίνδαρος ποιῆσαι, νόμον πάντων βασιλέα φήσας εἶναι.

(4) *Παρὰ Πέρσαις.* Has Persarum ἀῤῥητομιξίας, plurimorum scriptorum auctoritate damnat Brissonius in erudito *De Persis* commentario. Theodoret. lib. IX *De Græcor. affectionibus*, pag. 128, Zaradam impiarum legum auctorem facit, quem Plato, ni fallor, Zarasdam alicubi nominat. Cæsarius loco cit. Chaldæis et Babyloniis idem scelus tribuit, μητρογαμεῖν, ἀδελφοφθορεῖν, καὶ ταῖς σφῶν παισὶν ἐπιμαίνεσθαι. Theophilus *ad Autolycum* lib. III, Epicurum et Stoicos ejusdem flagitii reos agit : Ἐπίκουρος δὲ καὶ αὐτὸς, inquit, σὺν τῷ ἀθεότητα διδάσκειν, συμβουλεύει καὶ μητράσι καὶ ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι, καὶ πέρα τῶν νόμων τῶν τοῦτο κωλυόντων. Subdit aliquid de Solonis legibus; et paulo post : Πρὸς τί οὖν Ἐπίκουρος, καὶ οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσιν, ἀδελφοκοιτίας, καὶ ἀῤῥενοβασίας ἐπιτελεῖσθαι; ἐξ ὧν διδασκαλιῶν μεστὰς βιβλιοθήκας ἐποίησαν. Similia doctissime Tiraquellus affatim persequitur, ad leg. 7 connubial.; carptim autem ad *Genial. dier.* lib. I, cap. 2 et 21. De Ægyptiis vide supra, pag. 48; de Persis, pag. 11, et infra, 279

(5) *Μαγουσαῖοι.* Idem repetit pag. 278, ac diserte Magusæos illos Persas fuisse docet. Epiphanius pag. 1094, num. 12, inter Persicarum sectarum ἀρχηγούς eosdem numerat; et num. 15, repudiato cæterorum idolorum cultu, solem tamen, lunam ignemque venerari scribit. Cave confundas cum Magusæis, seu Magusanis, Petrææ ac Felicis Arabiæ populis, nisi forte hi etiam ab illis prosemminati sunt : nam hic vides, Magusæos Persas, variis se populis ac gentibus insevisse.

(6) *Παρὰ Γήλοις.* Cæsarius, loco citato, Bardesanem κατὰ πόδας sequitur, nisi quod Γήλας, non Γήλους, vocat : Θάτερος, inquit, παρὰ Γήλαις νόμος, γυναῖκας γεωργεῖν, καὶ οἰκοδομεῖν, καὶ τὰ ἀνδρῶν πράττειν, ἀλλὰ καὶ κοινωνεῖν οἷς ἂν βούλωνται τῶν ἐπηλύδων. Οὐ μυρίζονται δὲ, οὐδὲ φυκίοις τὴν ὄψιν

Digitized by Google

καὶ γεωργεῖν, καὶ οἰκοδομεῖν, καὶ πάντα τὰ ἐργατικὰ πράσσειν, καὶ κοινωνεῖν οἷς ἂν βούλωνται· καὶ μὴ ἐγκαλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν, μήτε καλεῖσθαί τινα μοιχαλίδα, τῷ πάσας ἐργατικὰς εἶναι, καὶ πᾶσι κοινωνεῖν, μάλιστα δὲ τοῖς ξένοις. Καὶ οὔτε μυρίζονται Γήλισσαι γυναῖκες, οὐχ ἱμάτια βαπτὰ φοροῦσιν, ἀνυπόδητοι δέ εἰσι πᾶσαι· καίτοι τῶν Γήλων ἀνδρῶν κοσμουμένων ἐν φορήμασι μαλακοῖς καὶ ἐν διαφόροις χρώμασι, καὶ χρυσοφορούντων, καὶ μυριζομένων· καὶ οὐ κατά τινα ἄλλην μαλακίαν, εἰσὶ γὰρ ἀνδρεῖοι, καὶ πολεμικώτατοι, καὶ κυνηγετικώτατοι. Καὶ οὐ πᾶσαι αἱ τῶν Γήλων γυναῖκες ἔλαχον ἐν Αἰγοκέρωτι, ἢ ἐν Ὑδρηχόῳ, κακοδαιμονοῦσαν τὴν Κύπριν· οὔθ' οἱ ἄνδρες αὐτῶν πάντες ἔχουσιν ἐν Κριῷ σὺν Ἄρει τὴν Παφίην, ἔνθα τοὺς ἀνδρείους καὶ σπατάλους οἱ Χαλδαΐζοντες λέγουσι. Παρὰ Βάκτροις (7) αἱ γυναῖκες παντὶ κόσμῳ διαφέροντι, καὶ παντὶ μύρῳ χρῶνται, ὑπηρετούμεναι ὑπὸ παιδίσκων, καὶ νεανίσκων μᾶλλον, ἢ οἱ ἄνδρες· προερχόμεναι μετὰ πολλῆς φαντασίας ἐφίπποι, κοσμοῦσαι πολλῷ χρυσῷ καὶ λίθοις βαρυτίμοις τοὺς ἵππους. Καὶ οὐ σωφρονοῦσιν, ἀλλ' ἀδιαφόρως κοινωνοῦσι τοῖς δούλοις καὶ τοῖς ξένοις· ἄδειαν ἔχουσαι τοιαύτην, καὶ ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν μὴ ἐγκαλούμεναι, σχεδὸν κυριεύουσιν αὐτῶν. Καὶ οὐ πάντως ἐν πάσῃ γενέσει τῶν ἐν Βακτρίᾳ γυναικῶν μεσουρανεῖ μετὰ Διὸς καὶ Ἄρεος ἐν ἰδίοις ὅροις ἡ φιλόγελως Ἀφροδίτη. Ἐν δὲ τῇ Ἀραβίᾳ (8) καὶ τῇ Ὑσροηνῇ οὐ μόνον αἱ μοιχαλίδες φονεύονται, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑποπτευόμεναι οὐκ ἀφίενται ἀτιμώρητοι. Παρὰ Πάρθοις (9) καὶ Ἀρμενίοις οἱ φονεῖς ἀναιροῦνται, ποτὲ μὲν ὑπὸ τῶν δικαστῶν, ποτὲ δὲ ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῶν φονευομένων. Καὶ ἐάν τις φονεύσῃ γυναῖκα αὐτοῦ, ἢ ἀδελφὸν ἄτεκνον, ἢ ἀδελφὴν ἄγαμον, ἢ υἱὸν, ἢ θυγατέρα, οὐκ ἐγκαλεῖται ὑπό τινος νόμου τοιούτου ὑπάρχοντος ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις· παρ' Ἕλλησι δὲ καὶ Ῥωμαίοις μείζονι τιμωρίᾳ ὑποβάλλονται οἱ τῶν οἰκείων καὶ συγγενῶν φονευταί. Ἐν Ἄτροις ὁ κλέπτων τι ὁβολοῦ ἄξιον λιθάζεται· παρὰ Βάκτροις ὀλίγα κλέπτων ἐμπτύεται· παρὰ Ῥωμαίοις πληγαῖς αἰκίζεται· τοιοῦτοι γὰρ οἱ νόμοι. Ἀπὸ Εὐφράτου ποταμοῦ, καὶ μέχρι τοῦ Ὠκεανοῦ, ὡς ἐπὶ ἀνατολὰς, ὁ λοιδορούμενος ὡς φονεὺς, ἢ ὡς κλέπτης, οὐ

cædium immanitate, vel indignitate nuptiarum benefica sidera revocare, nec ad scelus Brachmanas adigere malefica potuerunt. Apud Persas lex erat, qua non filias tantum aut sorores, sed ipsas quoque matres secum matrimonio jungere licebat. Nec in ea regione tantum, eove duntaxat in climate, incestas illas Persæ nuptias contrahebant; sed etiam quotquot eorum e Perside alio commigrarunt, quos Magusæos vocant, iisdem flagitiis obstricti manent, posterisque suis hæreditario quasi jure leges et consuetudines easdem relinquunt. Atque hujus nationis plurimi etiamnum, in Media, Ægypto, Phrygia, Galatia reperiuntur. Neque tamen Venerem, opinor, quisquam dixerit, in omnium ac singulorum ortu, sic in finibus ædibusque Saturni constitisse, ut Mars cum eodem Saturno comitaretur. Apud Gelos cautum lege est, uti mulieres terram colant, domos ædificent, ac reliquis hujusmodi operibus vacent, imo quibuscum ipsæ voluerint, impune consuescant. Ita, nec reprehendi a viris, nec adulteræ vocari solent, quod omnes pariter et in similium artium occupatione versentur, et cum omnibus promiscue, ac præsertim cum peregrinis conjungantur. Præterea nec unguentorum Gelissis mulieribus, nec tinctarum vestium usus est: imo nudis quoque pedibus incedunt **276** omnes; cum interea viri non mollia tantum ac delicata, sed etiam et colore distincta multiplici, et auro collucentia vestimenta ferre, atque unguentis perfundi consueverint. Quod ipsi tamen pro sua quadam insitaque animorum ignavia non utique faciant, cum et fortissimi sint, et bellorum venationisque peritissimi. Nec feminæ apud illos, aut in Capricorno, aut in Aquario infaustam omnes Venerem infestamque sortitæ sunt: nec rursus viri omnes eamdem in Ariete cum Marte conjunctam habent, quo utriusque situ, fortes simul ac delicatos nasci Chaldæorum sectatores autumant. Apud Bactros, mulieres omni cultus ac mundi elegantia, omnique unguentorum genere uti solent, adeoque pluribus, quam viri, ancillarum ac puerorum obsequiis officiisque coli. Prodeunt in equis, quos multo auro gemmisque pretiosissimis phaleratos habent,

νθεύονται, etc. Οἱ δὲ ἄνδρες στιβάζονται ἐσθῆτι μαλακῇ, καὶ ἀνθοβάφῳ περιβολῇ, et cætera. De stellarum in eorum ortu concurrentium diversitate. Epiphanius loco jam laudato, num. 10, Γηλούς nominat, itidem ut Bardesanes et Ptolemæus; sed hoc iis singulare tribuit, ut apud ipsos οἱ τὰ φαῦλα ὁρῶντες, πρὸς τῶν νόμων αὐτῶν ἐπαινοῦνται. Gelas Plinius lib. VI, cap. 16, inter alios Hyrcani maris accolas numerat, quos Græci Cadusios appellarint. Gelas tamen a Cadusiis Strabo distinguit lib. XI; ambos tamen ad Hyrcani seu Caspii maris orientalem, et Tauri montis septentrionalem plagam constituit. Theophanes, qui Pompeii castra secutus erat, apud eumdem Strabonem, eodemque libro, Amazonas inter et Albanos collocat Γήλας καὶ Λήγας, quos Zonaras tomo II, minus, ut opinor, recte, Γέλλας καὶ Αἴγυας nominat. Denique Cedrenus pag. 127, Cæsarii locum συντόμως afferens, Γηλαίους, non, ut est apud Ortelium, *Gellæos;* multo minus, ut est apud interpretem, *Agelæos*, vocat. Itaque Γῆλοι, vel, ut alii Γηλοὶ, Γῆλαι, Γέλλαι, Γελαῖοι, apud diversos auctores prorsus iidem, licet Γέλλαι et Γελαῖοι corruptum nomen videatur. Feminæ autem Γήλισσαι dicebantur. At Γελῶοι, de quibus supra pag. 233, qui Γελαῖοι sæpius, et aliquando Γελλαῖοι, Latinis *Gelani* et *Gelenses*, interdumque *Geltenses*, in Sicilia sunt. Nam Γελώους frustra Stephanus repudiat. Γελῶνοι denique in Sarmatia, partim Europæa, partim Asiatica.

(7) *Παρὰ Βάκτροις.* Cæsarius loco cit. de Bactrianis mulieribus nihil; at Susianis eadem attribuit: Ἐν δὲ Σούσοις, inquit, τῆς Βαβυλῶνος, αἱ γυναῖκες παντὶ μύρῳ διαφέροντι, καὶ κόσμῳ χρῶνται, ὑπηρετούμεναι, καὶ φαιδρῶς προϊοῦσαι, σὺν βλωσυρίᾳ, καὶ διαχύσει πολλῇ.

(8) *Ἐν δὲ τῇ Ἀραβίᾳ.* Lege Tiraquellum, ad leg. illam 7 connub. hæc et similia pluribus exsequentem.

(9) *Παρὰ Πάρθοις.* Cruentæ hujus et impiæ consuetudinis mentionem alibi non reperio. Multa de Parthorum moribus in historicis commentariis Strabo scripserat, ut lib. *Geograph.* II, significat.

Digitized by Google

ingenti specie atque pompa : eædem usque adeo intemperantia laborant, ut cum servis etiam atque peregrinis promiscue consuescant : nec ullam propterea virorum offensionem aut reprehensionem extimescunt, utpote quibus ipsæ prope dominentur. Neque tamen, opinor, in Bactrianarum omnium mulierum ortu, Venus illa jocorum ac deliciarum amans, cœlo in medio, ac suis in finibus, cum Jove simul ac Marte congreditur. In Arabia et Osroene, cum adulterii crimen in mulieribus capitale est, tum ipsa quoque suspicio pœnam habet. In Parthia simul et Armenia, vulgares quidem homicidæ nonnunquam a judicibus, interdum a cæsorum propinquis morte puniuntur. Si quis vero aut uxorem, aut fratrem liberis orbum, aut sororem innuptam, aut filium, aut filiam occiderit, accusat nemo : hoc enim ut liceat certa populorum istorum lege cautum est : cum apud Græcos et Romanos acerbiores adversus propinquorum et affinium interfectores pœnæ constitutæ sint. Apud Atros, qui vel obolare quidpiam furatus erit, lapidatur; apud Bactros levioris furti reus conspuitur, apud Romanos verberatur. Ejusmodi quippe leges ab iis sancitæ sunt. Ab Euphrate fluvio ad Oceanum usque versus Orientem, quibus vel homicidii vel furti crimen impingitur, non graviter admodum ac moleste ferunt : at quibus mascula Venus objicitur, ii voluntaria sæpe morte turpitudinis suspicionem ulciscuntur : cum apud Græcos, amores suos habere, ne sapientibus quidem ipsis probro detur. In eodem Oriente, quibus oblatum stuprum fuerit, ii, comperta re, a fratribus, aut parentibus, aut cognatis non occiduntur modo, sed **277** etiam sepulcri honore spoliantur. Apud Gallos autem adolescentes publice ac secure nubunt, nec turpe facinus, cui patriæ legis patrocinetur auctoritas, arbitrantur. Neque tamen fieri profecto potest, ut quotquot in Galliis eo sese flagitio tam projecta cum impudentia contaminant, ii suo in ortu Vesperum omnes, in Saturni ædibus Martisque finibus cum Mercurio Occidentem sortiti sint. In Britannia plures viri uxorem unicam; in Parthia virum unicum plures uxores habent; quæ tamen caste omnes vivunt, eique, quod ita lege sancitum est, obtemperant. Amazones contra nullum apud se virum patiuntur, sed brutarum animantium ritu, semel quotannis circa vernum æquinoctium, patriis egressæ finibus, rem cum finitimis habent, qui tempus illud solemnis cujusdam festi loco ducunt. Revertuntur postmodum concepto

A πάνυ ἀγαναχτεῖ· ὁ δὲ ὡς ἀρσενοκοίτης λοιδορούμενος ἑαυτὸν ἐκδικεῖ μέχρι καὶ φόνου· παρ' Ἕλλησι δὲ καὶ οἱ σοφοὶ ἐρωμένους ἔχοντες οὐ ψέγονται. Ἐν τῇ αὐτῇ Ἀνατολῇ ὑβριζόμενοι, ἐὰν γνωσθῶσιν, ὑπὸ ἀδελφῶν, ἢ πατέρων, καὶ συγγενῶν φονεύονται, καὶ ταφῆς προδήλου οὐκ ἀξιοῦνται. Παρὰ δὲ Γάλλοις οἱ νέοι γαμοῦνται μετὰ παῤῥησίας, οὐ ψόγον τοῦτο ἡγούμενοι διὰ τὸν παρ' αὐτοῖς νόμον. Καὶ οὐ δυνατόν ἐστι πάντας τοὺς ἐν Γαλλίᾳ, οὕτως ἀθέως ὑβριζομένους, λαχεῖν ἐν ταῖς γενέσεσι Φωσφόρον μεθ' Ἑρμοῦ ἐν οἴκοις Κρόνου καὶ ὁρίοις Ἄρεος δύνοντας. Ἐν Βρεττανίᾳ πολλοὶ ἄνδρες μίαν γυναῖκα ἔχουσιν· ἐν δὲ τῇ Παρθίᾳ πολλαὶ γυναῖκες ἕνα ἄνδρα, καὶ πᾶσαι σωφρονοῦσι πειθόμεναι αὐτῷ κατὰ τὸν νόμον. Αἱ δὲ Ἀμαζόνες πᾶσαι ἄνδρας οὐκ ἔχουσιν, ἀλλ' ὡς τὰ B ἄλογα ζῶα, ἅπαξ τοῦ ἔτους περὶ τὴν ἐαρινὴν ἰσημερίαν, ὑπερβαίνουσαι τοὺς ἰδίους ὅρους, κοινωνοῦσι τοῖς πλησιοχώροις ἑορτήν τινα ταύτην ἡγουμένοις. Ἐξ ὧν συλλαμβάνουσαι ὑποστρέφουσι, καὶ ἀναγκαίως ἐν ἑνὶ καιρῷ ἀποκυΐσκουσι κατὰ τὸν τῆς φύσεως νόμον· καὶ τοὺς μὲν γεννωμένους ἄῤῥενας ῥίπτουσι, τὰς δὲ θηλείας ἀνατρέφουσι. Πολεμικαί τέ εἰσι, καὶ γυμνασίων προνοούμεναι. Ἑρμῆς μετὰ Ἀφροδίτης ἐν οἴκοις Ἑρμοῦ ποιεῖ πλάστας, καὶ ζωγράφους, καὶ τραπεζίτας· ἐν οἴκοις δὲ Ἀφροδίτης μυρεψοὺς, ἢ φωνασκοὺς, καὶ ὑποκριτὰς ποιημάτων. Καὶ παρὰ Ταῖνοῖς (10), καὶ Σαρακηνοῖς, καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Λιβύῃ, καὶ παρὰ Μαύροις, καὶ παρὰ τοῖς παρὰ τὸ στόμα τοῦ Ὠκεανοῦ Νομάσι, καὶ ἐν τῇ ἐξωτέρᾳ Γερμανίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Σαρματίᾳ, καὶ ἐν τῇ Σκυθίᾳ, καὶ ἐν C πᾶσι τοῖς ἐξ ἀρκτικῶν μερῶν τοῦ Πόντου ἔθνεσι, καὶ ὅλῃ τῇ Ἀλανίᾳ, καὶ Ἀλβανίᾳ, καὶ Ἰβηνῇ, καὶ Σαυνίᾳ, καὶ ἐν Χρυσῇ οὐκ ἔστιν ἰδεῖν οὐ τραπεζίτην, οὐ πλάστην, οὐ ζωγράφον, οὐκ ἀρχιτέκτονα, οὐ γεωμέτρην, οὐ φωνασκὸν, οὐχ ὑποκριτὴν ποιημάτων, ἀλλ' ἑστέρηται ὁ τῆς τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης ἐνεργείας τρόπος ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τούτῳ τῆς οἰκουμένης. Οἱ Μῆδοι πάντες τοῖς μετὰ σπουδῆς τρεφομένοις κυσὶ τοὺς νεκροὺς ἔτι ἐμπνέοντας παραβάλλουσι· καὶ οὐ πάντες σὺν τῇ Μήνῃ τὸν Ἄρεα ἐφημερινῆς [a] γενέσεως ἐν Καρκίνῳ ὑπὸ γῆν ἔχουσιν. Ἰνδοὶ τοὺς νεκροὺς καίουσι, μεθ' ὧν συγκαίουσιν ἑκούσας τὰς γυναῖκας· καὶ οὐ δήπου πᾶσαι αἱ καιόμεναι ζῶσαι Ἰνδῶν γυναῖκες ἔχουσιν ὑπὸ γῆν ἐπὶ νυκτερινῆς γενέ- D σεως σὺν Ἄρει τὸν Ἥλιον ἐν Λέοντι, ὁρίοις Ἄρεος. Γερμανῶν οἱ πλεῖστοι ἀγχονιμαίῳ μόρῳ ἀποθνήσκουσι, καὶ οὐ πάντως τὸ πλῆθος τῶν Γερμανῶν τὴν σελήνην καὶ τὴν ὥραν μεσολαβουμένας ὑπὸ Κρόνου καὶ Ἄρεος ἔχει. Παντὶ ἔθνει, καὶ πάσῃ ἡμέρᾳ, καὶ παντὶ τόπῳ (11) τῆς γενέσεως γεννῶνται ἄνθρω-

[a] *Ισ.* ἐφ' ἡμερινῆς.

(10) *Παρὰ Ταΐνοῖς*, etc. Hac de re ita Cæsarius : Παρὰ δὲ Ἠλείοις, καὶ Σαρακηνοῖς καὶ τοῖς ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Λιβύῃ, καὶ Μαύροις, κατὰ τοὺς ἠϊόνας καὶ ὄχθας τοῦ Ὠκεανοῦ ποταμοῦ οἰκοῦσι, καὶ ἐν τῇ ἐξωτέρᾳ Γερμανίᾳ, καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ Σαρματίᾳ, καὶ ἐν Σκυθίᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐξωτικοῖς μέρεσι, τοῦ Πόντου ἔθνεσιν, οὐχ οἷόν τε εὑρεῖν κολλυβιστὴν, ἢ πλάστην, ἢ ζωγράφον, οὐκ ἀρχιτέκτονα, οὐ φωνασκὸν, οὐχ ὑποκριτὴν ποιημάτων, ὡς παρ' ἡμῖν. Hic Taïnûm mentio nulla, sed eorum in locum suffecti sunt Ἠλεῖοι. De prioribus ita Stephanus, Τάϊννοι (sic enim scribit) ἔθνος ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν, πρὸς μεσημβρίαν, ὡς Οὐλπιανὸς ἐν *Ἀραβικοῖς*, καὶ Οὐράνιος ἐν *Ἀραβικῶν* δευτέρῳ. Nec satis noti, quos Eleos Cæsarius nominat. Forte τοὺς ἀπὸ τῆς Ἠλίδος intelligit, quam Stephanus, πρὸς τῇ Αἰγυπτίᾳ Ὀλυμπίᾳ urbem esse ait

(11) *Παντὶ τόπῳ*. Longe malim τρόπῳ, præcessit enim παντὶ ἔθνει, quod etiam fere locum includit. Deinde quis ita loquatur, παντὶ τόπῳ γενέσεως γεννῶνται ἄνθρωποι.

Digitized by Google

ποι· κρατεῖ δὲ ἐν ἑκάστῃ μοίρᾳ τῶν ἀνθρώπων νόμος καὶ ἔθος, διὰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ οὐκ ἀναγκάζει ἡ γένεσις τοὺς Σῆρας μὴ θέλοντας φονεύειν, ἢ τοὺς Βραχμᾶνας κρεοφαγεῖν, ἢ τοὺς Πέρσας ἀθεμίτως μὴ γαμεῖν, ἢ τοὺς Ἰνδοὺς μὴ καίεσθαι, ἢ τοὺς Μήδους μὴ ἐσθίεσθαι ὑπὸ κυνῶν, ἢ τοὺς Πάρθους μὴ πολυγαμεῖν, ἢ τὰς ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ γυναῖκας μὴ σωφρονεῖν, ἢ τοὺς Ἕλληνας μὴ γυμνάζεσθαι γυμνοῖς τοῖς σώμασιν, ἢ τοὺς Ῥωμαίους μὴ κρατεῖν, ἢ τοὺς Γάλλους μὴ γαμεῖσθαι, ἢ τὰ ἄλλα βάρβαρα ἔθνη ταῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγομέναις Μούσαις κοινωνεῖν. Ἀλλ', ὡς προεῖπον, ἕκαστον ἔθνος, καὶ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων χρῆται τῇ ἑαυτοῦ ἐλευθερίᾳ, ὡς βούλεται καὶ ὅτε βούλεται, καὶ δουλεύει τῇ γενέσει καὶ τῇ φύσει, δι' ἣν περίκειται σάρκα, πῇ μὲν ὡς βούλεται, πῇ δὲ ὡς μὴ βούλεται. Πανταχῇ γὰρ καὶ ἐν παντὶ ἔθνει εἰσὶ πλούσιοι καὶ πένητες, καὶ ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, καὶ ἐρρωμένοι καὶ νοσοῦντες, ἕκαστος κατὰ τοὺς τῆς γενέσεως αὐτοῦ κλήρους. Ταῦτα, ὦ Βαρδισάνη, ἄκρως ἡμᾶς πέπεικε, φημὶ αὐτῷ. Οἱ δὲ ἀστρονόμοι φασὶ τὴν γῆν ταύτην μεμερίσθαι εἰς ἑπτὰ κλίματα, καὶ ἄρχειν ἑκάστου κλίματος ἕνα τῶν ἑπτὰ ἀστέρων· καὶ τοὺς διαφόρους νόμους μὴ τοὺς ἀνθρώπους τεθεικέναι ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἑκάστου ἄρχοντος πλεονάζειν τὸ θέλημα ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ, ὃν νόμον νενομίκασιν οἱ κρατούμενοι. Ἀπεκρίνατο (12) οὐκ ἀληθὴς ἡ ἀπόκρισις αὕτη, ὦ Φίλιππε. Εἰ γὰρ καὶ διήρηται ἡ οἰκουμένη εἰς μέρη ἑπτά, ἀλλ' οὖν γε ἐν μιᾷ μερίδι εὑρίσκομεν πολλὰς διαφορὰς νόμων. Οὐδὲ γὰρ ἑπτὰ νόμοι εἰσὶ κατὰ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας, οὐδὲ δώδεκα κατὰ τὰ ζώδια, οὐδὲ τριακονταὲξ, κατὰ τοὺς δεκανοὺς (13), ἀλλὰ μυρίοι. Μνημονεύειν τε ὀφείλετε ὧν προεῖπον, ὅτι καὶ ἐν ἑνὶ κλίματι, καὶ ἐν μιᾷ χώρᾳ τῶν Ἰνδῶν εἰσιν ἀνθρωποφάγοι Ἰνδοί, καί εἰσιν οἱ ἐμψύχων ἀπεχόμενοι· καὶ ὅτι οἱ Μαγουσαῖοι οὐκ ἐν Περσίδι μόνῃ τὰς θυγατέρας γαμοῦσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ ἔθνει, ὅπου ἂν οἰκήσωσι, τοὺς τῶν προγόνων φυλάσσοντες νόμους, καὶ τῶν μυστηρίων αὐτῶν τὰς τελετάς. Ἀλλὰ καὶ πολλὰ βάρβαρα ἔθνη κατελέξαμεν, τά τε ὄντα ἐν μεσημβρίᾳ, καὶ δύσει, καὶ ἀνατολῇ καὶ ἄρκτῳ, τουτέστιν ἐν διαφόροις κλίμασι, μὴ μετέχοντα Ἑρμαϊκῆς ἐπιστήμης. Πόσοι, νομίζετε, σοφοὶ ἄνδρες παρήγαγον τοὺς κακῶς κειμένους νόμους; πόσοι δὲ νόμοι ὑπὸ τῆς ἀπορίας κατελύθησαν; πόσοι βασιλεῖς, κρατήσαντες ἐθνῶν, παρήγαγον τοὺς πρὸ αὐτῶν νόμους, καὶ ἔθεντο τοὺς ἰδίους; καὶ οὐδεὶς τῶν ἀστέρων ἀπώλεσε τὸ ἴδιον κλίμα. Χθὲς οἱ Ῥωμαῖοι, τῆς Ἀραβίας κρατήσαντες, τοὺς τῶν βαρβάρων νόμους ἤλλαξαν. Ἕπεται γὰρ τὸ αὐτεξούσιον τῷ αὐτεξουσίῳ. Τὸ δὲ δυνάμενον πεῖσαι καὶ τοὺς ἀπίστους ἐκθήσομαι ὑμῖν. Ἰουδαῖοι πάντες οἱ διὰ Μωσέως ἐξάμενοι νόμον, τοὺς γεννωμένους ἄῤῥενας παῖδας ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ αἱμάσσουσι περιτέμνοντες, οὐκ ἀστέ-

A fetu, eodemque necessario tempore, prout lex naturæ fert, simul omnes pariunt : sed projectis maribus, solas suscipiunt aluntque feminas. Sunt autem bellicosæ omnes, et in omni exercitationis genere præcipuo studio curaque versantur. Jam Mercurium ferunt suis in ædibus cum Venere congredientem fictores, pictores, nummularios; at in Veneris ædibus, unguentarios, phonascos, histriones efficere. Atqui apud Tainos et Saracenos, ac tam in superiore Libya, quam apud Mauros, nec non apud Nomadas illos, qui Oceani ostium accolunt, simulque tam in exteriore Germania, quam in Sarmatia superiore, Scythia quoque, ac cæteris omnibus, quæ ad septentrionales Ponti partes habitant gentibus; insuper tota passim Alania, Albania, Otene,
B Saunia, et aurea Chersoneso, neque nummularium ullum videas, neque fictorem, neque pictorem, neque architectum, neque geometram, neque phonascum, neque histrionem : sed ambitu illo terrarum universo, vis ista Mercurii Venerisque nulla est. Medi omnes canibus, quos ingenti alunt studio, adhuc spirantia moribundorum corpora objiciunt; neque tamen omnes lunam atque Martem in Cancro, diurni ortus præsides sub terram habuere. Indi et mortuorum cadavera, et illorum uxores ultro sese offerentes comburunt : neque tamen, quotquot apud illos vivæ mulieres comburuntur, Solem omnes Leonis in ædibus, Martisque finibus, sub terram cum eodem Marte conjunctum, ortu nocturno sor-
C titæ sunt. Germani plerique, fractis laqueo cervicibus **278** moriuntur : nec tamen Germanorum utique multitudo tanta, lunam horamque nascendi a Saturno Marteque interceptam habere potuit. Enimvero quotidie, omnique nascendi genere, apud omnes populos, nascuntur homines; vincunt ubique tamen hominum ipsorum leges, mores, liberumque voluntatis arbitrium. Itaque nec Seres ad homicidia, nec Brachmanes ad esum carnium, nec Persæ ad incestis nuptiis abstinendum, nec Indi ad rogum fugiendum, nec Medi ad canum dentes evitandos, nec Parthi ad uxorum multitudine abstinendum, nec Mesopotamiæ mulieres ad intemperantiam, nec Græci ad repudiandas nudorum corporum exercitationes, nec Romani ad imperium abjiciendum,
D nec Galli ad fugiendum muliebrium nuptiarum turpitudinem, nec reliquæ nationes barbaræ, ad Musarum (quas Græci vocant) consuetudinem, ortus sui conditione, invitæ nolentesque coguntur. Sed quemadmodum ante diximus, singulæ nationes, hominesque singuli, sua ipsi libertate, ubi quotiesque libuerit, utuntur : tametsi partim nascendi conditioni, partim naturæ quisque suæ, quæ suo quemque corpore induit, libens nonnunquam atque volens, interdum nolens et invitus obtemperet. Quippe ubi-

(12) *Ἀπεκρίνατο.* Aliena, credo, vox. Quid enim est, ἀπόκρισις ἀπεκρίνατο; ea si aberit, clarus integerque locus.

(13) *Κατὰ τοὺς δεκανούς.* Utique. Duodecim enim in zodiaco signa : signi cujusque partes a genethliacis triginta constitutæ : ac tres in decurias tributæ, quarum principes, decani, Romanæ ex militiæ usu nominati; omnes proinde triginta sex.

Digitized by Google

que terrarum, atque apud omnes omnino populos, divites pariter et inopes, principes, principibusque subditi, valentes, morbisque vexati reperiuntur, prout ortus cujusque sors et ratio tulerit. Hæc, inquam, o Bardesane, hujus mihi sententiæ veritatem abunde persuadent. At enim astronomi Terram aiunt in septem climata divisam esse, quibus singulis singuli planetæ præsint : ita diversas illas ab hominibus positas et constitutas leges non fuisse, sed principiis cujusque sideris voluntatem sua in regione dominari, quam loco legis habuerint, qui ejus imperio ac ditione teneantur. Verum id, Philippe, falso respondetur. Nam ut demus orbem terrarum septem in partes distributum esse ; magnum vel una tantum in parte legum discrimen agnoscimus. Nec enim uti planetæ septem, septem quoque leges ; nec pro signorum zodiaci numero duodecim ; nec, quot ipsi decanos ponunt, sex tantum et triginta, sed prorsus infinitæ numerantur. Quippe, meminisse vos eorum quæ supra diximus, oportebit : Eodem in climate, unoque Indiarum in tractu, Indos alios esse, qui carnibus vescantur humanis, alios, qui ab omni rerum animatarum esu abstineant : Magusæos non in **279** Perside tantum filias uxores ducere, sed etiam ubicunque degant, acceptas a majoribus leges, eosdemque mysteriorum ritus ac cæremonias retinentes. Multas quoque recensuimus barbaras nationes, ad meridiem, occasum, orientem, septentrionem incolentes, hoc est in varia climata dissipatas, apud quas nullum exstet Mercurianæ artis doctrinæque vestigium. Jam vero, quam multos exstitisse viros sapientes putatis, qui leges perperam constitutas immutarint ? Imo quam multæ leges, vel consilii, vel rerum inopia conciderunt ? quam multi reges, debellatis victisque nationibus novas ipsi propriasque leges, antiquatis prioribus, imposuerunt ? Neque tamen suo climate planetarum ullus excidit. Romani subacta nudiustertius Arabia, barbarorum leges sustulerunt. Imperium enim rerum potestas omnium licentiaque consequitur. Sed juvat illud afferre, quod vel incredulis fidem faciat. Judæi omnes qui a Moyse legem acceperunt, infantes masculos ante octavum ab ortu diem circumcisione cruentant. Qua quidem in re nec sideris præsentiam illius exspectant, nec certi climatis vim ac jura declinant, nec alterius regionis legibus agi se patiuntur. Itaque seu in Syria, seu in Gallia, seu in Italia, seu in Græcia, seu in Parthia, verbo ubicunque versentur, morem eumdem retinent. Id autem nascendi conditionem profecto non sequitur, cum una Judæi passim omnes eademque teneri non possint. Iidem, ubicunque degant, septimo quoque die ab omni prorsus opere vacant omnes ; adeoque ne iter quidem suscipiunt, aut igni utuntur. Ita Judæus nemo

ρος παρουσίαν ἀναμένοντες, οὐ κλίματος ἐξουσίαν ἐκτρεπόμενοι (14), οὐχ ὑπὸ νόμου ἀλλοτρίας χώρας ἀγόμενοι· ἀλλ' εἴτε ἐν Συρίᾳ τυγχάνουσιν, εἴτε ἐν Γαλλίᾳ, εἴτε ἐν Ἰταλίᾳ, εἴτε ἐν Ἑλλάδι, ἢ ἐν Παρθίᾳ, ἢ ὅπου ἂν ὦσι, τοῦτο ποιοῦσιν. Ὅπερ οὐκ ἔστι κατὰ γένεσιν· οὐ γὰρ δύνανται πάντες Ἰουδαῖοι μίαν γένεσιν ἔχειν. Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμερῶν ἑπτὰ πάντες, ὅπου ἂν ὦσιν, ἀργοῦσιν ἐκ παντὸς ἔργου· καὶ οὔτε ὁδεύουσιν, οὔτε πυρὶ χρῶνται. Οὔτε ἀναγκάζει ἡ γένεσις Ἰουδαῖον, οὐ κτίσαι οἶκον, οὐ καταλῦσαι, οὐκ ἐργάσασθαι, οὐ πωλῆσαι, οὐκ ἀγοράσαι ταῖς ἡμέραις τοῦ Σαββάτου, καίτοι ἐν τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ γεννώντων Ἰουδαίων καὶ γεννωμένων, καὶ νοσούντων, καὶ ἀποθνησκόντων· ταῦτα γὰρ οὐκ ἔτι ἐστὶ τοῦ αὐτεξουσίου. Ἐν τῇ Συρίᾳ καὶ ἐν τῇ Ὑσροηνῇ ἀπεκόπτοντο πολλοὶ τῇ Ῥέᾳ· καὶ ἐν τούτῳ μιᾷ ῥοπῇ ὁ βασιλεὺς Ἄβγαρος ἐκέλευσε τῶν ἀποκοπτομένων τὰ αἰδοῖα ἀποκόπτεσθαι καὶ τὰς χεῖρας· καὶ ἔκτοτε οὐδεὶς ἀπεκόψατο ἐν τῇ Ὑσροηνῇ. Τί δὲ ἐροῦμεν περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν αἱρέσεως, ἧς ἡμεῖς οἱ δοξασταὶ πολλοὶ ὄντες καὶ ἐν διαφόροις ἀνέστημεν κλίμασιν, ἐν παντὶ ἔθνει καὶ κλίματι, οἵτινες πολλοὶ ὄντες, ἑνὶ ὀνόματι κεκλήμεθα ; Καὶ οὔτε οἱ ἐν Παρθίᾳ Χριστιανοὶ πολυγαμοῦσι, Πάρθοι ὑπάρχοντες, οὔθ' οἱ ἐν Μηδίᾳ κυσὶ παραβάλλουσι τοὺς νεκρούς· οὐχ οἱ ἐν Περσίδι γαμοῦσι τὰς θυγατέρας αὐτῶν, Πέρσαι ὄντες· οὐ παρὰ Βάκτροις καὶ Γάλλοις φθείρουσι τοὺς γάμους· οὐχ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ θρησκεύουσι τὸν Ἄπιν, ἢ τὸν κύνα, ἢ τὸν τράγον, ἢ αἴλουρον. Ἀλλ' ὅπου εἰσὶν, οὔτε ὑπὸ τῶν κακῶς κειμένων νόμων καὶ ἐθῶν νικῶνται· οὐχ ἡ (15) ὑπὸ τῶν ἀρχῶν πρυτανευομένη γένεσις αὐτοὺς ἀναγκάζει τοῖς ἀπειρημένοις κακοῖς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου αὐτῶν χρῆσθαι. Νόσῳ δὲ, καὶ πενίᾳ, καὶ πάθεσι, καὶ ταῖς νομιζομέναις ἀτιμίαις ὑπόκεινται. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἐλεύθερος ἡμῶν ἄνθρωπος δουλεύειν οὐκ ἀναγκάζεται, κἂν ἀναγκασθῇ, ἀνθίσταται τοῖς ἀναγκάζουσιν· οὕτως οὐδὲ ὁ φαινόμενος ἡμῶν δοῦλος ἄνθρωπος τῆς ὑποταγῆς ἐκφεύγειν ῥᾳδίως δύναται. Εἰ γὰρ πάντα ἐδυνάμεθα, ἡμεῖς ἂν ἦμεν τὸ πᾶν, ὥς τε, εἰ μηδὲν ἐδυνάμεθα, ἄλλων ἦμεν, ὡς προεῖπον, ὄργανα, καὶ οὐχ ἑαυτῶν. Θεοῦ δ' ἐπινεύσαντος πάντα δυνατὰ καὶ ἀνεμπόδιστα· τῇ γὰρ ἐκείνου βουλήσει οὐδὲν ἀντιστῆναι δύναται· καὶ γὰρ τὰ δοκοῦντα ἀνθίστασθαι, αὐτοῦ χρηστοῦ ὄντος, καὶ συγχωροῦντος ἑκάστῃ φύσει ἔχειν τὴν ἰδιότητα καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ θελήματος, ἀνθίστανται. » Τοσαῦτα καὶ ὁ Σύρος. Ἐνὸς δὲ ἔτι μνησθεὶς, περιγράψω τὸν λόγον. Ἐπειδὰν γὰρ τὰ μὲν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν γραμμάτων αὐτάρκως παρατέθειται, λείπει δὲ τὰ ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων, ὧν δὴ καὶ μάλιστα ἡμῖν δεῖ εἰς τὴν τῆς *Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως Προπαρασκευὴν*, εὖ ἂν ἔχοι καὶ τάδε ἐποπτεῦσαι, ὡς ἂν κατὰ μηδὲν ὁ λόγος ἐλλείποι τῶν εἰς τὸ πρόβλημα θεωρουμένων. Ὅθεν δὴ καὶ τάδε σοι σαφῆ καταστήσω. Οὐ μὴν οἷός τ' ἂν εἴης γυμνῶν ἐπαΐειν τῶν ἱερῶν λογίων, τὰ πολλὰ συνεσκιασμένως

(14) *Ἐκτρεπόμενοι.* Malebam ἐντρεπόμενοι, sed libri omnes reclamabant. Montac. suggerit ἐντρεπόμενοι, etc., *veriti, religiose observantes.* Nec tamen ἐκτρεπόμενοι sensu caret : quasi dicat, Judæos etiam eo sub climate degentes, quod ab illo circumcidendi more alienum sit, ipsum tamen constanter ac perpetuo retinere.

(15) *Οὐχ ἡ.* Melius οὔθ' ἡ.

Digitized by Google

προενηνεγμένων· διόπερ ἐγώ σοι τὸν ἑρμηνέα τοῦτον [a] παραστήσομαι. Σὺ δ' εἰ μὴ τοῖς κρείττοσι βασκαίνειν [b], οἶσθά που τὸν ἄνδρα, Χριστοῦ μὲν θιάσοις εἰσέτι δεῦρο χορεύοντα δι' ὧν ἀπολέλοιπε πόνων· οὐ μὴν οὐδὲ τοῖς ἐκτὸς ἀγνῶτα, δι' ἣν ἐπιδέδεικται καὶ πρὸς τὰ τῶνδε μαθήματα φιλοτιμίαν. Σκέψαι δ' οὖν ὅσα τε καὶ ὁποῖα ἐν τοῖς *εἰς τὴν Γένεσιν ἐξηγητικοῖς* ὁ θαυμάσιος Ὠριγένης περὶ τῆς προκειμένης ὑποθέσεως διείληφε, καὶ ὅπως ἐφώδευσε τὸν περὶ εἱμαρμένης λόγον.

A Sabbati diebus ad domum vel ædificandam, vel demoliendam, ad laborandum, vendendum, emendum, ortus necessitate adigitur : cum tamen eo ipso die passim generent atque nascantur, ægrotent passim morianturque Judæi : quod ista nequaquam ex libertate pendeant. In Syria quondam et Osroene plerosque Opis in honorem abscindi moris erat : verum cum repente jussisset rex Abgarus, ut quibus abscissa verenda essent, iis etiam manus abscinderentur, nemo se deinceps tota Osroene abscidit. Quid porro de Christianorum instituto dicemus, cujus nos sectatores et plurimi et diversis in terræ partibus exstitimus, qui tamen in omni cum genere tum climate uno omnes eodemque nomine appellati sumus ? **280** Enimvero nec in Parthia Christiani, Parthi licet, pluribus utuntur uxoribus, nec in Media defunctorum corpora canibus objiciunt, nec in Perside, Persæ licet, filias uxores ducunt ; nec apud Bactros aut Gallos nuptiarum honestatem et jura contaminant ; nec in Ægypto Apin, canem, hircum felemve colunt. Ita, ubicunque degant, nec legum morumque sceleratorum improbitate vincuntur, nec ad flagitium ullum, præceptoris sui legibus interdictum, nascendi conditionis ex principum astrorum imperio nutuque descriptæ vi adiguntur ; idem tamen, morbis, egestati, calamitatibus et contumeliis, ut vulgo appellantur, obnoxii sunt. Quemadmodum enim homo ille noster, quem liberum esse volumus, aut in servitutem non cogitur, aut si urgetur interdum, vim afferentibus resistit, ita noster hic homo, qui sub aspectum cadit, servus ipse cum sit, obsequendi necesssitatem haud facile declinare potest. Quippe, si nostræ cuncta potestatis essent, nihil non essemus ; quemadmodum si positum ac situm in nobis esset nihil, aliorum, ut ante dixi, administri essemus, non juris nostri. At annuente Deo, fieri cuncta possunt, impediri nihil. Ejus enim voluntati res obsistere nulla potest, cum ea quæ nonnunquam videntur obsistere, id eatenus modo faciant, quatenus suam ipse naturæ cuilibet prærogativam integramque voluntatis libertatem pro sua benignitate concessit. » Atque hactenus Syrus ille. Ego vero, postquam unius adhuc testimonium produxero, huic disputationi finem imponam. Quandoquidem enim abunde profanis adhuc e litteris hausimus, solaque divinarum auctoritas superest, quæ certe quidem ad hanc præsertim *Evangelicæ demonstrationis Præparationem* desideratur, æquum sane opportunumque fuerit, in eas quoque diligenter intueri, nihil ut omnino desideretur, quod ad susceptæ quæstionis disceptationem pertineat. Itaque ex illis etiam hujus tibi veritatis argumenta producere statui. Sed quoniam sacrorum oraculorum, si nude ponerentur, sensum mentemque capere non posses, quod fere umbris quibusdam involuta proferantur, eorum interpretem adducam in medium. Tu vero, nisi forte sublimioribus illis mentibus invides, hominem probe nosti, qui ut hic adhuc inter Christi cœtus, operum, quæ sui tanquam vicaria reliquit, usu et tractatione versatur, ita nec hominibus a nostris etiam ritibus alienis, propter summam, qua in eorum quoque disciplinas incubuit, contentionem, ignotus est. Vide igitur, quemadmodum quibusque verbis Origenes **281** vir ille singularis hac tota de re suis *in Genesin Commentariis* statuat, istamque de fato disputationem qua ratione pertractet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ὡς καὶ ἀπὸ τῆς τῶν θείων Γραφῶν ἐξηγήσεώς τε καὶ μαρτυρίας, ἐκ τῶν Ὠριγένους.

CAPUT XI.

Divinarum quoque Scripturarum auctoritate ac testimonio fati vim omnem refutari. Ex Origene.

« Περὶ τοῦ εἰς σημεῖα γεγονέναι τοὺς φωστῆρας, οὐχ ἄλλους ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄστρων τυγχάνοντας, τῶν σφόδρα ἀναγκαιοτάτων ἐστὶ διαλαβεῖν· οὐ μόνον ἐθνῶν τῶν τῆς Χριστοῦ πίστεως ἀλλοτρίων σφαλλομένων εἰς τὸν περὶ τῆς εἱμαρμένης τόπον, τῇ τῶν καλουμένων πλανωμένων ἀστέρων ἐπιλογῇ (16) πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ πάντων αὐτοῖς νομιζομένων συμβαίνειν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τῶν περὶ ἕκαστον ἀνθρώπων, τάχα δὲ καὶ ἀλόγων ζώων· ἀλλὰ γὰρ καὶ πολλῶν τῶν πεπιστευκέναι ὑπολαμβανομένων περισπωμένων, μὴ ἄρα ἠνάγκασται τὰ ἀνθρώπων πράγματα, καὶ ἀμήχανον ἄλλως γενέσθαι, ἢ ὡς οἱ

B « Quod hic habetur, inquit, luminaria, quæ sane alia non sunt, quam sol, luna cæteraque sidera, tanquam signa quædam esse constituta, id vero ut diligenter explicetur, in primis necessarium est. Nec enim gentes illæ modo, quæ a Christi fide alienæ sunt, ad eum, qui de fato instituitur, locum offendunt, quod quæ in terris eveniunt omnia, quæque singulos ad homines, imo quæ ad brutas quoque fortassis animantes pertinent, ea stellarum, quas errantes vocant, cum iis, quæ ad zodiacum adhærescunt, sideribus complexione quadam et comparatione fieri arbitrentur : sed eorum etiam

[a] *Isc.* τούτων. [b] *Isc.* βασκαίνεις.

(16) Ἐπιλογῇ. Verti, perinde ac si legeretur ἐπιπλοκῇ, quæ vox habetur infra, pag. 283, παρὰ τὴν τούτων πρὸς ἀλλήλους ἐπιπλοκήν.

Digitized by Google

permulti, qui Christianæ fidei sectatores ac professores habentur, anguntur animis, ne humanæ res adeo necessitate teneantur, ut aliter, quam varius astrorum situs et collocatio jubeat, fieri non possint. Qua quidem ex opinione consequens illud est, ut funditus voluntatis nostræ vis facultasque tollatur, simulque proinde laus omnis ac vituperatio, rerumque vel approbatione dignarum vel reprehensione, discrimen. Hæc porro sublata si semel erunt, evanescat pariter necesse est, quidquid de judicii divini æquitate jactatur, concidant vel intentatæ sceleratis pœnarum ac suppliciorum minæ, vel promissa melioris sanctiorisque vitæ professoribus gloriæ ac felicitatis præmia ; nihil enim istorum deinceps cum ratione fiet. Imo, si quis cætera, quæ ex ejusdem sententiæ vi efficiuntur, spectare volet, non inanis profecto solum, ac supervacanea fides nostra futura sit, sed ne ipse quidem adventus Christi, totaque illa seu legis, seu prophetarum œconomia, et apostolorum in excitandis constabiliendisque Christi Dei Ecclesiis, suscepta contentio, vel nihilum profecerit. Nisi tamen, ipsius etiam Christi non modo nascendi rationem, sed quidquid præterea vel egerit, vel tulerit, eam in conversionis astrorum necessitatem projecta hominum istorum temeritas illigabit : perinde videlicet, quasi is ab sideribus vim illam rerum admirabilium, non a Deo cunctorumque Parente acceperit. Cujus ex **282** orationis impietate illud sequitur, ut quotquot divinam fidem amplectunctur, ad illam siderum omnes impulsione rapiantur. Ego vero quæsierim ex iis perlibenter, quid tandem secutus hac in mundi molitione Deus fuerit, ut ex ea virorum, qui in eo degunt, multitudine, alii nulla sua culpa muliebris veneris turpitudinem paterentur ; alii ferino plane ritu, quod tales ipsos efficeret universi hunc in modum a Deo constituti impetus atque conversio, teterrimis sese dirissimisque sceleribus, ut homicidiis ac piraticis prædationibus dederent ? Quanquam quid attinet hanc a nobis, de rebus iis quæ vel hominibus eveniunt, vel ab iisdem peccantur, quæque prorsus infinitæ sunt, disputationem institui, quos præsertim dogmatis istius assertores egregii, dum ab omni culpa liberant, malorum quæque scelerate fiunt omnium Deo causam assignant ? Quorum si nonnulli, ut Dei causam tueri videantur, bonum quemdam alterum esse dicent, eumque rerum istarum fontem esse ac principium negabunt, quod uni duntaxat rerum creatarum molitori similia tribuenda velint ; primum, ne sic quidem, quod ipsi volunt, justus ut ille sit, efficient. Quomodo enim quem tot malorum parentem fatentur ipsi quoque, justum eumdem esse jure meritoque defendant ? Deinde quid sentiant ipsi de se, quærendum ex illis est. Utrum sese astrorum conversione obligatos esse, an liberos, atque ejusmodi, apud quos

A ἀστέρες κατὰ τοὺς διαφόρους σχηματισμοὺς ἐπιτέλλουσιν. Ἕπεται δὲ τοῖς ταῦτα δογματίζουσιν ἐξ ὅλων τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρεῖν· διόπερ καὶ ἔπαινον καὶ ψόγον, καὶ πράξεις ἀποδεκτὰς, πάλιν τε αὖ ψεκτάς. Ἅπερ εἰ οὕτως ἔχει, τὰ τῆς κεκηρυγμένης τοῦ Θεοῦ κρίσεως οἴχεται, καὶ ἀπειλαὶ πρὸς τοὺς ἡμαρτηκότας, ὡς κολασθησομένους· τιμαί τε αὖ πρὸς τοὺς τοῖς κρείττοσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας, καὶ μακαριότητος [a]· οὐδὲν γὰρ ἔτι τούτων εὐλόγως ἔσται γενόμενον, καὶ εἰ τὰ ἀκόλουθά τις ἑαυτῷ, ἐφ' οἷς δογματίζει, βλέποι, καὶ ἡ πίστις ἔσται ματαία, ἥ τε Χριστοῦ ἐπιδημία οὐδὲν ἀνύουσα, καὶ πᾶσα ἡ διὰ νόμου καὶ προφητῶν οἰκονομία, κάματοί τε ἀποστόλων ὑπὲρ τοῦ συστῆσαι τὰς διὰ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας· εἰ μὴ ἄρα καὶ Χριστὸς κατὰ τοὺς οὕτω τολμῶντας,
B ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς τῶν ἄστρων κινήσεως τὴν γένεσιν ἀνειληφέναι γενόμενος, πάντα πεποιήκοι τε καὶ πάθοι, οὐ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τῶν ὅλων αὐτῷ τὰς παραδόξους δυνάμεις δωρησαμένου, ἀλλὰ τῶν ἀστέρων. Οἷς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι τυγχάνουσι λόγοις ἀκολουθεῖ καὶ τὸ τοὺς πιστεύοντας ὑπὸ τῶν ἀστέρων ἀγομένους πιστεύειν εἰς Θεὸν λέγεσθαι. Πυθοίμεθα δ' ἂν αὐτῶν, τί ὁ Θεὸς βουλόμενος τοιοῦτον ἐποίει κόσμον, ἵν' οἱ μὲν ἐν αὐτῷ ἄνδρες ὄντες τὰ γυναικῶν πάσχωσιν, οὐδαμῶς ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς ἀσελγείας γεγενημένοι· ἕτεροι δὲ, ἀγρίων ζώων κατάστασιν εἰληφότες, τῷ τὴν φορὰν τοῦ παντὸς τοιούτους αὐτοὺς πεποιηκέναι, διὰ τὸ τὸν Θεὸν οὕτω κεκοσμηκέναι τὸ
C πᾶν, ἐπιδιδόασιν αὐτοὺς ὠμοτάτοις καὶ σφόδρα ἀπανθρώποις πράγμασιν, ἀνδροφονίαις καὶ πειρατείαις ; Καὶ τί δεῖ λέγειν ἡμᾶς περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἁμαρτανομένων ὑπ' αὐτῶν μυρίων ὅσων τυγχανόντων, οὕστινας οἱ τῶν γενναίων προϊστάμενοι τούτων λόγων ἀπολύοντες παντὸς ἐγκλήματος, τῷ Θεῷ προσγράφουσι πάντων τῶν κακῶν καὶ ψευκτῶς [b] πραττομένων τὴν αἰτίαν ; Ἐὰν δέ τινες (17) αὐτῶν, ὡς ἀπολογούμενοι περὶ Θεοῦ, ἕτερον μὲν εἶναι λέγωσι τὸν ἀγαθὸν, οὐδενὸς τούτων ἔχοντα τὴν ἀρχὴν, τῷ δὲ Δημιουργῷ πάντων τὰ τοιαῦτα προσάπτωσι· πρῶτον μὲν, οὐδ' ὡς βούλονται, δυνήσονται ἀποδεικνύναι, ὅτι ἐστὶ δίκαιος· πῶς γὰρ ὁ τοσούτων κακῶν κατ' αὐτοὺς πατὴρ εὐλόγως χρηματίζοι δίκαιος ; δεύτερον δὲ, περὶ αὐτῶν τί ποτε φήσουσιν, ἐξεταστέον ; Πότερον ὑπόκεινται τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων, ἢ ἠλευ-
D θέρωνται, καὶ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνοντες, οὐδὲν ἐνεργούμενον εἰς ἑαυτοὺς ἔχουσιν ἐκεῖθεν ; Εἰ μὲν γὰρ φήσουσιν ὑποκεῖσθαι τοῖς ἄστροις, δῆλον, ὅτι τὰ ἄστρα τὸ νοῆσαι αὐτοῖς τοῦτο ἐχαρίσατο, καὶ ὁ Δημιουργὸς ὑποβεβληκὼς ἔσται διὰ τῆς τοῦ παντὸς κινήσεως τὸν λόγον τὸν περὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀναπεπλασμένου Θεοῦ, ὅπερ οὐ βούλονται· εἰ δὲ ἀποκρινοῦνται, ὅτι ἔξω τῶν νόμων τυγχάνουσι τοῦ Δημιουργοῦ τῶν κατὰ τοὺς ἀστέρας, ἵνα μὴ ἀπόφασις ᾖ τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν ἀναπόδεικτος, πειραθήτωσαν ἡμᾶς προσάγειν ἀναγκαστικώτερον, διαφορὰν παριστάντες νοῦ τινος ὑποκειμένου γενέσει καὶ εἱμαρμένῃ καὶ ἑτέρου ἀπὸ τού-

[a] γρ., μακαριότητες. [b] Ισ. ψεκτῶς.

(17) Ἐὰν δέ τινες. Εἰς τοὺς Μανιχαίους αἰνίττεται, qui mundum hunc non boni, sed mali Dei opus esse jactabant.

Digitized by Google

των ἐλευθέρου. Δῆλον γάρ ἐστι τοὺς τοιούτους (18), ὅτι, λόγον ἀπαιτηθέντες διδόναι αὐτοῖς, οὐδαμῶς δυνήσονται. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ εὐχαὶ παρέλκουσι μάτην παραλαμβανόμεναι. Εἰ γὰρ κατηνάγκασται τάδε τινὰ γενέσθαι, καὶ οἱ ἀστέρες ποιοῦσιν, οὐδὲν δὲ παρὰ τὴν τούτων πρὸς ἀλλήλους ἐπιπλοκὴν δύναται γενέσθαι, Θεὸν ἀλογίστως ἀξιοῦμεν τάδε τινὰ ἡμῖν δωρήσασθαι. Καὶ τί ἐπὶ πλεῖον μηκύνειν λόγον δεῖ, παριστάντα τὸ ἀσεβὲς τοῦ καθημαξευμένου ἀβασανίστως παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ εἱμαρμένης τόπου; Αὐτάρκη γὰρ εἰς ὑπογραφὴν καὶ τὰ εἰρημένα. Πόθεν δὲ ἐξετάζοντες τὸ, « Ἔστωσαν εἰς σημεῖα οἱ φωστῆρες, » ἐπὶ ταῦτα ἐληλύθαμεν, ἑαυτοὺς ὑπομνήσωμεν. Οἱ μανθάνοντες περί τινων ἀληθῆ, ἤτοι αὐτόπται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, ἀποφαίνονται τάδε τινὰ ὑγειῶς, τὸ πάθος καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν πεπονθότων ἢ ἐνεργησάντων θεασάμενοι, ἢ ἀπαγγελλόντων τῶν οὐδαμῶς αἰτίων τοῖς γεγενημένοις ἀκούσαντες, τάδε τινὰ γινώσκουσιν (19) (ὑπεξῃρήσθω δὲ νῦν τοῦ λόγου τὸ δύνασθαι τοὺς δεδρακότας ἢ πεπονθότας, διηγουμένους ἃ δεδράκασιν, ἢ πεπόνθασιν, ἐνάγειν εἰς γνῶσιν τῶν πεπραγμένων τὸν μὴ παρατετυχηκότα). Ἐὰν οὖν ὁ διδασκόμενος ὑπὸ τοῦ μηδαμῶς αἰτίου τῶν γινομένων τὸ τάδε τινὰ τοῖσδε γεγονέναι, ἢ συμβήσεσθαι, μὴ διακρίνων (20), ὅτι οὐ πάντως ὁ διδάσκων περί τινος ὡς γενομένου ἢ ἐσομένου, αἴτιός ἐστι τοῦ τὸ πρᾶγμα τοιόνδε τι τυγχάνειν· οἰήσεται τὸν παραστήσαντα περὶ τοῦ τάδε τινὰ γεγονέναι, ἢ τάδε τινὰ ἔσεσθαι, πεποιηκέναι, ἢ ποιήσειν τὰ περὶ ὧν διδάσκει, οἰήσεται δὲ δηλονότι ἐσφαλμένως. Ὡς εἴ τις, ἐντυχὼν προφητικῇ βίβλῳ προδηλούσῃ τὰ περὶ Ἰούδαν τὸν προδότην, νομίσαι μαθὼν τὸ ἐσόμενον, ὁρῶν αὐτὸ ἀποτελούμενον, τὴν βίβλον αἰτίαν εἶναι τόδε τι γεγονέναι ὕστερον, ἐπεὶ ἀπὸ τῆς βίβλου μεμάθηκε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰούδα πραχθησόμενα ὕστερον· ἢ πάλιν μὴ τὴν βίβλον ὑπολάβοι εἶναι αἰτίαν, ἀλλὰ τὸν πρῶτον γράψαντα αὐτήν, ἢ τὸν ἐνεργήσαντα, φέρε εἰπεῖν τὸν Θεόν. Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰούδα προφητευομένων αὐταὶ αἱ λέξεις ἐξεταζόμεναι ἐμφαίνουσι τὸν Θεὸν ποιητὴν μὴ γεγονέναι τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας, ἀλλὰ μόνον δεδηλωκέναι προεγνωκότα τὰ ἀπὸ τῆς τούτου κακίας πραχθησόμενα παρὰ τὴν αὐτοῦ αἰτίαν· οὕτως εἴ τις ἐμβαθύναι τῷ λόγῳ τοῦ προειδέναι τὰ πάντα τὸν Θεόν, καὶ τοῖς ἐν οἷς οἷον ἐνετύπωσε τῆς ἑαυτοῦ προγνώσεως τοὺς λόγους, κατανοήσαι ἂν, ὅτι οὔτε ὁ προγνοὺς πάντως αἴτιος τῶν προεγνωσμένων, οὔτε τὰ τοὺς τύπους τῶν λόγων τῆς προγνώσεως τοῦ προεγνωκότος δεξάμενα. Ὅτι μὲν οὖν ἕκαστον τῶν ἐσομένων πρὸ πολλοῦ οἶδεν ὁ Θεὸς γενησόμενον, καὶ χωρὶς μὲν Γραφῆς αὐτόθεν ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς περὶ Θεοῦ δῆλον τῷ συνιέντι ἀξίωμα δυνά-

hac in vita, nihil omnino motus ille possit ? Obligatos si fatebuntur, hunc illis profecto astra quoque sensum impresserint : adeoque novam de superiore suo fictitioque Deo mentem, hujus conversione mundi, suus ille, quod ipsi negant, architectus injecerit. Sin autem ejus se minime, quas astra volvunt, legibus teneri respondebunt, id ne ab iis temere negari videantur, majori utique vi suffragium illi nostrum extorquere debent, certo discrimine duo inter mentium genera constituto, quarum aliæ ortus fatique necessitatem subire cogantur, aliæ defugiant. Hac enim se quæstione profecto nunquam explicabunt. Ad hæc preces ac vota nuncupare, supervacaneum plane fit. Nam si hæc illave fieri necesse est, hancque astra necessitatem afferunt, **283** nec aliter quam eorum mutua complexio jubeat, fieri quidquam potest, hoc aut illud abs Deo impetrare sine ratione contendimus. Sed quorsum pluribus communis hujus de fato loci, quem inconsiderate vulgus adhuc hominum trivit, impietatem persequimur? Eam quippe superiori oratione informasse sat est. Jam vero, cum locum illum expenderemus, « Sint in signa luminaria, » quemadmodum in eam disputationem delapsi fuerimus, nobis in memoriam revocemus. Qui vel aliqua de re veri ex aliis quidpiam intelligunt, vel ipsimet rei gestæ oculati testes fuerunt, ii profecto rem aperire sincere integreque possunt : quippe qui, vel quod passus alter fuerit, vel quod idem perfecerit, aut oculis ipsi suis usurparint, aut aliorum qui tamen rei causam dederint nullam, commemoratione acceperint. (Illud enim sane omittamus, fieri posse, ut qui aliquid vel passi fuerint, vel fecerint, eos etiam, qui præsentes non interfuerint, narratione ipsi sua totius in rei cognitionem adducant.) Si quis ergo, postquam certi aliquid aut evenisse quibusdam, aut eventurum esse, ab illo qui ejus causa non sit, auditione acceperit, non cogitet apud se, quisquis rem quamlibet aut gestam esse, aut gestum iri doceat, non eum continuo ejusdem rei causam esse : is sane, quicunque vel factum aliquid vel futurum esse aperiet, ab eodem aut profectum illud aut profecturum opinabitur, falso tamen opinabitur. Veluti si quis, ubi ex prophetico volumine, quod Judæ proditoris scelus exitiumque prædiceret, futuram totius rei seriem intellexisset, adeoque cum suis factum ipsum oculis intueretur, idem in volumen facinoris causam omnem culpamque conferret : aut, si minus volumen, eum certe, a quo primum conscriptum illud esset, aut vero Deum ipsum, cujus impulsu ac numine prodiisset,

(18) *Δῆλον γάρ ἐστι τοὺς τοιούτους.* Forte delendum fuerit τοὺς τοιούτους. Nisi dicamus, hunc accusativum pro nominativo usurpatum, ut in verborum activorum constructione fieri solet ; v. g. cum dicunt οἶδα γάρ σε, ὅτι τοῦτο ἐποίησας, et similia. Prius tamen illud, apud antiquiores et classicos, vereor, ut facile reperias.

(19) *Τάδε τινὰ γινώσκουσιν.* Hæc omnino παρέλκειν existimo, cum jam paulo ante præcesserit, ἀποφαίνονται τάδε τινὰ ὑγειῶς· aut si hæc quoque retineri placet, scribendum ante fuerit καὶ τὸ πάθος, etc.

(20) *Διακρίνων.* Γρ., διακρίνοι, quod magis propo : alioqui mox post alterum οἰήσεται, aut δέ tollendum videtur, aut sumendum pro δή, quod hoc loco minus placeret.

Digitized by Google

ejusdem perfidiæ auctorem esse sentiret. Quemadmodum enim conceptis ac disertis, si ea diligenter expendas, istius de Juda prophetiæ verbis, Deus omni proditionis ejus culpa liberatur ; idque unum ex illis auferri potest, Deum quod nulla sui numinis communione, sola hominis improbitate futurum scelus ante cognoverat, prænuntiasse : ita profecto, quisquis et eam in disputationem, qua Deo rerum omnium antegressa cognitio tribuitur, et in ea, quibus suæ cognitionis signa quædam et formas impresserit, subire altius ac **284** penetrare voluerit, intelliget ipse continuo, non illi utique, qui prænoverit, aut iis ipsis rebus, quæ prænotionis ejus formas quasdam notasque susceperint eorum, quæ prænoverit, causam esse tribuendam. Jam vero, quidquid aliquando futurum est, id omne Deum multo ante futurum prænosse, ut Scripturæ abesset auctoritas, vel ipsamet ex Dei notione is profecto demum intelligat, qui probe vim illam et excellentiam divinæ mentis intelligit. Si tamen sacrarum quoque litterarum testimoniis eam in rem opus est, plenæ sunt exemplorum id genus prophetarum voces ; ipsaque adeo Susanna rerum ei cognitionem omnium his verbis asseruit : « Deus æterne, qui absconditorum es cognitor, qui nosti omnia, antequam fiant, tu scis, quoniam falsum testimonium tulerunt contra me [31]. » Ac Regum tertio regis ipsius nomen, resque ab eo gestas, multis ante annis, quam lucem aspicerent, hunc in modum clarissime vates divinus expressit : « Constituitque Jeroboam diem solemnem in mense octavo, quintadecima die mensis, in similitudinem solemni-

A μεως νοῦ Θεοῦ · εἰ δὲ δεῖ καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν τοῦτο παραστῆσαι, πλήρεις μέν εἰσιν αἱ προφητεῖαι τοιούτων παραδειγμάτων · καὶ μετὰ τὴν Σωσάνναν δὲ τοῦ Θεοῦ γινώσκοντος τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, οὕτω λέγουσαν · « Ὁ Θεὸς (21) ὁ αἰώνιος, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, σὺ ἐπίστασαι, ὅτι ψευδῆ μου κατεμαρτύρησαν οὗτοι. » Σαφέστατα δὲ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν καὶ ὄνομα βασιλεύοντος [a] καὶ πράξεις ἀνεγράφησαν, πρὸ πλειόνων ἐτῶν τοῦ γενέσθαι, προφητευόμενα οὕτως · « Καὶ ἐποίησεν Ἱεροβοὰμ ἑορτὴν ἐν τῷ μηνὶ τῷ ὀγδόῳ (22), ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνός, κατὰ τὴν ἑορτὴν (23) τὴν ἐν γῇ Ἰούδα (24). Καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν Βαιθὴλ (25), ὃ ἐποίησεν ἐν ταῖς δαμάλεσιν (26), αἷς ἐποίησεν. » Εἶτα μετ' ὀλίγα· B « Καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἐξ Ἰούδα παρεγένετο ἐν λόγῳ Κυρίου ἐν Βαιθὴλ, καὶ Ἱεροβοὰμ εἱστήκει ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον αὐτοῦ ἐπιθῦσαι. Καὶ ἐπεκάλεσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἐν λόγῳ Κυρίου, καὶ εἶπε · Θυσιαστήριον, θυσιαστήριον, τάδε λέγει Κύριος · Ἰδοὺ υἱὸς τίκτεται τῷ οἴκῳ Δαβὶδ, Ἰωσίας ὄνομα αὐτῷ, καὶ θύσει ἐπὶ σὲ τοὺς ἱερεῖς τῶν ὑψηλῶν τῶν ἐπιθυόντων ἐπὶ σὲ, καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπων καύσει ἐπὶ σέ. Καὶ ἔδωκεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τέρας, λέγων · Τοῦτο τὸ τέρας ὃ ἐλάλησε Κύριος λέγων · Ἰδοὺ τὸ θυσιαστήριον ῥήγνυται, καὶ ἐκχυθήσεται ἡ πιότης ἡ ἐπ' αὐτῷ. » Καὶ μετ' ὀλίγα δηλοῦται, ὅτι καὶ τὸ θυσιαστήριον ἐρράγη, καὶ ἐξεχύθη ἡ πιότης (27) ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου κατὰ τὸ τέρας, ὃ ἔδωκεν ὁ ἄνθρωπος ἐν λόγῳ C Κυρίου. Καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ γενομένῳ πρὸ πολλοῦ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς εἰς Βαβυλῶνα, μεθ' ἣν αἰχμαλωσίαν ὕστερόν ποτε γίνεται Κῦρος ὁ Περσῶν βασιλεὺς

[31] Dan. XIII, 4.

[a] *Ισ.* βασιλεύσοντος.

(21) *Ὁ Θεός.* En ut, Origenis etiam ætate, illa Susannæ historia θεόπνευστος habeatur : non minus certe quidem, quam libri consequentes, ex quibus idem Origenes testimonia producit. Nec ullus hic stramineæ novatorum distinctioni locus ; dum quos ipsi sacrorum e numero libros expungunt, ex iis si quid a Patribus tanquam e Scriptura proferri videant, Scripturam vocari excipiunt, quæ moribus informandis apta sit, non decretis fidei sanciendis idonea. Ridicule id quidem : hac enim calumnia, nulli non Scripturæ parti fides abrogari queat. Sed tamen, hic etiam ab Origene divinæ scientiæ fides asseritur ; quod, opinor, ex decretis illis unum esse, ut duri admodum oris sint, nunquam negabunt.

(22) *Μηνὶ τῷ ὀγδόῳ.* Quem ipse mensem finxerat de corde suo, ut sequenti versu diserte Scriptura loquitur : id est, quem αὐτομάτως, nulloque Judæorum exemplo, per sese instituerat, ut ejus die 15 impiæ consecrationis festum celebratur.

(23) *Κατὰ τὴν ἑορτήν.* Quod tandem festum illud est, cujus exemplum Jeroboamus sequitur? Non placet ἀδιάφορον quoddam intelligi, quod nullam cum ista dedicatione affinitatem habuerit. Addit enim Scriptura, *in similitudinem solemnitatis*, etc. Frustra quoque Encæniorum hic a quibusdam mentio fit, quæ Jeroboamus, tanto illis antiquior, cogitare non potuit. Probabilius alii de Tabernaculorum festo accipiunt, cujus initium ab septimi mensis decimo quinto die ducebatur, Lev. XXIII, 34 et seq. Nec tamen satis video, quam illius similitudinem Jeroboamus expresserit, nisi forte, quod diem octavi mensis decimum quintum delegerit. Nam Tabernaculorum celebritas eo Levitici loco tantum instituitur, *ut discant posteri* (verba Dei sunt) *quod in Tabernaculis habitare fecerim filios Israel, cum educerem eos de terra Ægypti.* Malim omnino, altaris dedicationem a Salomone celebratam intelligere, quæ octavo die septimi mensis inchoata, ad vicesimum secundum perducta est, quo etiam Tabernaculorum celebritas claudebatur. Lege II Reg. VIII, et Paralipom. VII, ubi vers. 9 de Salomone habetur, *fecitque die octavo collectam, eo quod dedicasset altare septem diebus, et solemnitatem celebrasset diebus septem.*

D (24) *Ἐν γῇ Ἰούδα.* Rectius ἐν τῷ Ἰούδᾳ. Ita enim ex Hebr. Septuaginta, et Vulgat. *in Juda.*

(25) *Θυσιαστήριον τὸ ἐν Βαιθ.* Reponendum videtur, ut est apud Septuag., θυσιαστήριον, ὃ ἐποίησεν ἐν Βαιθὴλ, τοῦ θύειν ταῖς δαμάλεσιν, etc. Certe τοῦ θύειν nec omitti potest, nec in particulam ἐν sine flagitio mutari. Porro vulgat. interpr. pro ὃ ἐποίησεν habet, *similiter fecit*, ut in Hebr. כן עשה, id est, opinor, ut *fieri solebat in Juda.* Septuaginta vero subintellexerunt in Hebr. אשר, *quod*, ut alibi passim.

(26) *Ἐν ταῖς δαμάλεσιν.* Ita Septuag. Vulgat. autem in mascul., *vitulis quos.* Vide notas ad pag. 117, ubi de Api Ægyptio, et Israelit. vitulis, plurib.

(27) *Ἡ πιότης.* Ut Septuag., Vulgat. autem, *cinis;* Hebr. חשׁי, quod cinerem adipemque significat.

Digitized by Google

συνεργήσας τῇ οἰκοδομῇ τοῦ ναοῦ, γενομένῳ (28) κατὰ τοὺς χρόνους Ἔσδρα, ταῦτα περὶ Κύρου ὀνομαστὶ προφητεύεται· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Χριστῷ μου Κύρῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαῤῥήξω (29)· ἀνοίξω ἔμπροσθεν αὐτοῦ θύρας, καὶ πύλαι οὐ συγκλεισθήσονται. Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι, καὶ ὄρη (30) ὁμαλιῶ· θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συνθλάσω· καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀνοίξω σοι, ἵνα γνῷς, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς, ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου, Θεὸς Ἰσραήλ. Ἕνεκεν τοῦ παιδός μου Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκλεκτοῦ μου ἐγὼ καλέσω σε τῷ ὀνόματί σου, καὶ προσδέξομαί σε (31).» Σαφῶς γὰρ καὶ ἐκ τούτων δεδήλωται, ὅτι διὰ τὸν λαὸν, ὃν εὐηργέτησεν, ὁ Κύριος ὁ Θεὸς μὴ γινώσκοντι αὐτῷ τὴν καθ' Ἑβραίους θεοσέβειαν ἐδωρήσατο ἐθνῶν πλειόνων ἄρξαι. Καὶ ἔστι ταῦτα μαθεῖν καὶ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀναγραψάντων τὰ περὶ τὸν προφητευθέντα Κῦρον. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ, Βαβυλωνίων βασιλευόντων τότε, τῷ Ναβουχοδονόσορ δείκνυνται αἱ ἐσόμεναι βασιλεῖαι μετ' αὐτόν. Δείκνυνται δὲ διὰ τῆς εἰκόνος, χρυσίου μὲν τῆς Βαβυλωνίων ἀρχῆς ὀνομαζομένης, ἀργυρίου δὲ τῆς Περσῶν, χαλκοῦ δὲ τῆς Μακεδόνων, σιδήρου δὲ τῆς Ῥωμαίων. Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ προφήτῃ τὰ περὶ Δαρεῖον καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ τοὺς τέσσαρας διαδόχους (32) Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως, καὶ Πτολεμαῖον (33) τὸν Αἰγύπτου ἄρξαντα, τὸν ἐπικαλούμενον Λαγὼν (34), οὕτω προφητεύεται· « Καὶ ἰδοὺ τράγος αἰγῶν ἤρχετο ἀπὸ λιβὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς· καὶ τῷ τράγῳ κέρας ἀνὰ μέσα τῶν ὀφθαλμῶν. Καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ

tatis, quæ celebratur in Juda. Et ascendit altare, quod fecit in Bethel, ut immolaret vitulis quas fabricatus fuerat [32]. » Et paulo post : « Et ecce vir Dei venit de Juda, in sermone Domini, in Bethel, Jeroboam stante super altare, et thus jaciente. Et exclamavit contra altare in sermone Domini, et ait : Altare, altare, hæc dicit Dominus : Ecce filius nascetur domui David, Josias nomine, et immolabit super te sacerdotes excelsorum, qui nunc in te thura succendunt, et ossa hominum super te incendet. Deditque in illa die signum, dicens : Hoc erit signum, quod locutus est Dominus : Ecce altare scindetur, et effundetur adeps, qui in eo est [33]. » Ac paucis interjectis, altare disruptum, effusumque adipem esse narratur, quod signum in sermone Domini propheta dederat. Similiter apud Isaiam, qui multis ante captivitatem Babylonicam annis vixerat, de Cyro Persarum rege, qui tanto captivitatem illam intervallo secutus est, quippe qui instaurando templo (id quod in Esdræ tempus incidit) operam navarit suam ; ita nominatim prænuntiatum habes : « Hæc dicit Dominus christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et fortitudinem Regum perfringam : aperiam coram eo januas, et portæ non claudentur. Ego ante te ibo, et montes **285** complanabo : portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. Et dabo tibi thesauros absconditos, occultos, invisibiles aperiam tibi, ut scias quia ego Dominus Deus, qui voco nomen tuum, Deus Israel. Propter servum meum

[32] III Reg. XII, 32. [33] III Reg. XIII, 1.

(28) *Γενομένῳ*. Legend. videtur γενομένῃ, ut conveniat cum οἰκοδομῇ.

(29) *Ἰσχὺν βασιλέων διαῤῥήξω*. Vulgat., *dorsa regum vertam*, ומותני מלכים אפתח. Quæ utrovis modo interpreteris licet, *lumbos dorsa regum solvam* ; vel *lumb. reg. retegam. nudabo*. Priorem secuti Septuaginta, per *lumbos*, robur et fortitudinem intellexere ; posteriorem vulgatus maluit, terga enim vertere hosti, nudare est.

(30) *Ὄρη*. Vulgat., *gloriosos*, Hebr. הדורים ; quæ vox tametsi a recentioribus Hebræis pro *difficili* et *obliqua via* sumatur, cum tamen sit ex radice הדר, quæ *decorem* et *gloriam* sonat, dubium non est quin optime *gloriosos* significet, quos etiam montium nomine Septuaginta intelligunt.

(31) *Καὶ προσδέξομαί σε*. Ita iidem Septuag., Vulgat. autem, *assimilavi te*. Hebr. אכנך. Radix כנה, si recentioribus Hebræis fides est, significat, *subobscure indicare* aut *appellare*, quasi αἰνίττεσθαι πρός τινα. Sed malim Hieronymo credere, qui non semel hanc vocem reddit, *assimilare*, præsertim cum longe sit illustrius, certis tanto ante ac perspicuis characteribus Cyrum informari, quod hic assimilare significat, quam ἀμυδρῶς ὑπομηνύεσθαι. Adde proxime dictum esse, *vocavi te nomine tuo* : quod multo est ἐναργέστερον, quam obscure tantum appellare ; quæ μείωσις, vim prioris sententiæ mirum quantum infringeret. Septuaginta quod attinet, legisse videntur קנת, quod est, *emere*, *possidere*, non autem כנה.

(32) *Τέσσαρας διαδόχους*. Hi enim præcipui quatuor, Ptolemæus Lagi filius, qui Ægyptum ; Seleucus Nicator, seu Nicanor, qui Babyloniam, Mediam, ac deinde Syriam ; Antigonus, qui præcipuas Asiæ partes ; et Antipater, qui Macedoniam obtinuit : cujus loco alii Philippum, sive Aridæum Alexandri fratrem sufficiunt.

(33) *Καὶ Πτολεμαῖον*. Non video quamobrem Origenes, post quatuor illos Alexandri successores, Ptolemæi seorsum meminerit, cum unus e quatuor fuerit. Nisi forte, cornu illud robustum et grande, cujus infra mentio, Ptolemæum esse putaverit : in quo longe cum ab interpretum omnium sensu, qui Antiochum Epiphanem, Antiochi Magni filium accipiunt, tum ab historica veritate discederet. Tametsi, quod Septuaginta cornu ἰσχυρὸν dixerunt, id Hieronymus *modicum* reddidit, Hebr. secutus, מצעירה, quod vere parvum quid modicumve sonat. Sed cur Septuaginta *robustum* ? Tantum occurrit, litterarum metathesi, ערץ, sæpe idem esse quod *roborare* : Inde עריץ, hoc est *robustus*, *violentus* : et מעריץ *robur*, ac fere *violentum*. Porro Antiochus Epiphanes, initio sane modicus, quippe qui Seleuci frater natu minor esset, ac proinde vivo regnanteque fratre delitesceret ; at eo sublato, mirum in modum crevit.

(34) *Ἐπικαλούμενον Λαγών*. Repone Λαγώ, vel Λαγοῦ. Dictus enim est Ptolemæus, non Lagus, sed Lagi, sup. filius ; tametsi Macedones, ut scribit Pausanias in *Atticis* (nec enim id ipsemet ἱστορεῖ) Philippi Alexandri patris filium esse dicerent, cujus mater uterum adhuc gestans Lago nupsisset.

Digitized by Google

Jacob, et Israel electum meum, ego vocabo te nomine tuo, et suscipiam te [34]. » Ex iis enim quivis prorsus intelligat, Cyrum in ejus populi gratiam, quem tot beneficiis affecerat, ut Hebræorum pietatem ac religionem ignoraret, a Deo tamen gentium plurimarum imperium accepisse. Atque id Græcorum etiam, qui res Cyri, quem propheta cecinit, memoriæ prodiderunt, auferre possis. Quin etiam apud Danielem, quo tempore Babylonicum florebat imperium, Nabuchodonosori futurorum deinceps imperiorum oblata species est. Auro quippe Babyloniorum, Persarum argento, Macedonum ære, ferro denique Romanorum significabatur imperium. Ac rursus idem propheta de Dario simul et Alexandro, nec non de quatuor Alexandri Macedonum regis successoribus, ipsoque Ptolemæo, qui Ægypti regnum tenuit, cuique Lagi cognomentum fuit, ejusmodi reliquit oraculum : « Ecce autem hireus caprarum veniebat ab occidente, super faciem totius terræ; et venit usque ad arietem illum cornutum, et hircus habebat cornu inter oculos suos, quem videram stantem ante Ubal, et cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ. Et vidi eum pervenientem usque ad arietem, et efferatus est in eum, et percussit arietem, et comminuit duo cornua ejus, et non poterat aries resistere ei, cumque eum misisset in terram, conculcavit : et nemo quibat liberare arietem de manu ejus. Hircus autem caprarum magnus factus est nimis : cumque crevisset, fractum est cornu ejus magnum : et orta sunt alia cornua subter illud per quatuor ventos cœli. De uno autem ex eis egressum est cornu unum forte, et factum est grande valde contra meridiem, et occidentem [35]. » Quid hic prophetarum de Christo ipso voces et oracula commemorem? De Bethlehemo, ubi natus, de Nazaretho, ubi educatus est; quemadmodum in Ægyptum secesserit, quæ miracula perfecerit, quomodo **286** Judæ, quem apostolorum in numerum aggregarat, perfidiam proditionemque subierit? Quibus ex omnibus certe quidem illustria divinæ prænotionis argumenta ducuntur. Accedit ipsa quoque Servatoris auctoritas, dum ita loquitur : « Cum videritis circumdatam ab exercitibus Hierusalem, tunc scietis, quia appropinquavit desolatio ejus [36]. » His enim verbis quid deinceps futurum esset, hoc est supremum Hierosolymitani excidii finem exitumque prædixit.

« Jam vero, quoniam hanc in Deo prænoscendi vim certis adhuc argumentis ostendimus, juverit deinceps, quemadmodum astra signorum loco instituta sint, explicare. Statuendum igitur in primis est, ejusmodi sideribus assignatum ac definitum

A κριοῦ τὰ κέρατα ἔχοντος, οὗ εἶδον ἑστῶτος ἐνώπιον τοῦ Οὐβάλ (35), καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ἐνώπιον τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ εἶδον αὐτὸν φθάνοντα ἕως τοῦ κριοῦ, καὶ ἐξηγριώθη πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔπαισε τὸν κριὸν, καὶ συνέτριψεν ἀμφότερα τὰ κέρατα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἰσχὺς τῷ κριῷ στῆναι ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἔρριψεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ συνεπάτησεν αὐτόν· καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος τὸν κριὸν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ. Καὶ ὁ τράγος τῶν αἰγῶν ἐμεγαλύνθη ἕως σφόδρα· καὶ ἐν τῷ ἰσχῦσαι αὐτὸν, συνετρίβη τὸ κέρας αὐτοῦ τὸ μέγα· καὶ ἀνέβη ἕτερα κέρατα ὑποκάτω αὐτοῦ εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐξῆλθεν κέρας ἓν ἰσχυρὸν, καὶ ἐμεγαλύνθη περισσῶς πρὸς τὸν νότον καὶ τὴν δύσιν (36). » Τί δὲ δεῖ λέγειν τὰς περὶ Χριστοῦ προφητείας, οἷον τόπον γενέσεως B αὐτοῦ Βηθλεὲμ, καὶ τόπον ἀνατροφῆς αὐτοῦ Νάζαρα, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἀναχώρησιν, καὶ τεράστια, ἃ ἐποίησε, καὶ τίνα τρόπον ὑπὸ Ἰούδα τοῦ εἰς ἀποστολὴν κεκλημένου προεδόθη ; Πάντα γὰρ ταῦτα σημεῖά ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ προγνώσεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, « Ὅταν, φησὶν, ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. » Προεῖπε γὰρ τὸ ὕστερον συμβεβηκὸς, τὸ τέλος τῆς κατασκαφῆς Ἱερουσαλήμ.

C « Ἀποδεδειγμένου τοίνυν ἡμῖν περὶ τοῦ προγνώστην εἶναι τὸν Θεὸν, οὐκ ἀκαίρως, ἵνα διηγησώμεθα, πῶς οἱ ἀστέρες γίνονται εἰς σημεῖα. Νοητέον τοὺς ἀστέρας οὕτω τετάχθαι κινεῖσθαι, ἐναντιοφορούντων τῶν καλουμένων πλανωμένων τοῖς ἀπλανέσιν, ἵνα σημεῖα

[34] Isa. XLV, 1 seqq. [35] Dan. VIII, 5 seqq. [36] Luc. XI, 20.

(35) *Ἐνώπιον τοῦ Οὐβάλ.* Hic et vers. 3 Septuaginta Hebraicam vocem אובל retinuere, qui versu secundo verterant, ἐπὶ τῆς πύλης Οὐλαΐ quo modo Hieronym. *super portam*, vel, *ante portam Illai*, qui tamen vers. 5, *paludem* reddere maluit. Ergo utrumque vox illa significabat, *paludem* seu *fluvium*, unde fortassis paludes iis in partibus exsisterent, et portam, qua fluvius recta peteretur. Fluvius hic Ulai (quem nescio cur Græcor. Biblior. Regior. interpres vers. 2 in *atrium* mutaverit), Plinio lib. VI, cap. 27, *Eulæus*, affini sane vocabulo.

(36) *Καὶ τὴν δύσιν.* Septuag. interpr., νότον et δύσιν, inserunt καὶ πρὸς ἀνατολήν. Hieronym. item ex Hebr *post meridiem*, addit, et *contra Orientem*, quod utique addendum hic fuerit. Antiochus enim Epiphanes, Ptolemæum Philometorem, Ægypti regem, adeoque totam Ægyptum, quæ πρὸς τὴν Συοΐαν, meridionalis est, pertinaci acerbitate vexavit : tum Orientem versus, in Persidem vicinasque Persidi regiones incubuit. Sed loco τοῦ *πρὸς δύσιν*, idem Hieronym., *et contra fortitudinem ;* in Hebr. צבי, quæ vox, cum vulgo illustre aliquid ac votis omnibus expetendum significare dicatur, tum etiam utplurimum Judææ tribuitur. Hieronymus εὐδοξίαν illam hoc loco intellexit, quæ singulari ex fortitudine colligitur, quamque Judæis divina etiam virtute septis attribuit. Quid si duo hæc צבי et צבא, non vocis modo, sed etiam significationis affinitatem aliquam et communionem, Hieronymo notam habuere? Judæam porro, Antiochus, ut notissimum est, inusitato furore vastavit, atque in ipsomet templo, Jovis Olympii signum collocavit. Quid Septuaginta secuti sint, cum δύσιν, id est, occidentem verterunt, non satis intelligo. Hieroso lyma certe quidem, πρός γε τὴν Συρίαν, occidentalior est.

Digitized by Google

ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀστέρων, πάντων τῶν περὶ ἕκαστον γινομένων, καὶ τῶν καθόλου λαμβάνοντες γινώσκωσιν, οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι (πολλῷ γὰρ μεῖζον ἡ κατὰ ἄνθρωπον τὸ δύνασθαι κατὰ ἀλήθειαν ἐκλαμβάνειν ἀπὸ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων τὰ περὶ ἑκάστου τῶν ὁτιποτοῦν ἐνεργούντων ἢ πασχόντων), ἀλλ' αἱ δυνάμεις, ἃς ἀναγκαῖον διὰ πολλὰ ταῦτα γινώσκειν, ὡς κατὰ δύναμιν διὰ τῶν ἑξῆς δείξομεν. Συνέντες δὲ οἱ ἄνθρωποι ἔκ τινων τηρήσεων, ἢ καὶ ἐκ διδασκαλίας ἀγγέλων τὴν ἰδίαν τάξιν παραβεβηκότων, καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ γένους ἡμῶν ἐπιτριβῇ διδαξάντων περὶ τούτων τινά, ᾠήθησαν τοὺς ἀφ' ὧν τὰ σημεῖα οἴονται λαμβάνειν, αἰτίους ὑπάρχειν τούτων, ἃ σημαίνειν ὁ λόγος φησί· περὶ ὧν καὶ αὐτῶν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, κατὰ δύναμιν ἐπιμελέστερον εὐθέως διαληψόμεθα. Προκείσεται τοίνυν ταῦτα τὰ προβλήματα· Πῶς, προγνώστου ὄντος ἐξ αἰῶνος τοῦ Θεοῦ περὶ τῶν ὑφ' ἑκάστου πράττεσθαι νομιζομένων, τὸ ἐφ' ἡμῖν σώζεται· Καὶ τίνα τρόπον οἱ ἀστέρες οὐκ εἰσι ποιητικοὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὶ δὲ μόνον. Καὶ ὅτι ἄνθρωποι τὴν περὶ τούτων γνῶσιν ἀκριβῶς ἔχειν οὐ δύνανται, ἀλλὰ δυνάμεσιν ἀνθρώπων κρείττοσι τὰ σημεῖα ἔκκειται. Τίς γὰρ ἡ αἰτία τοῦ τὰ σημεῖα τὸν Θεὸν πεποιηκέναι εἰς γνῶσιν τῶν δυνάμεων, τέταρτον ἐξετασθήσεται. Καὶ τοίνυν ἴδωμεν τὸ πρῶτον, ὅπερ εὐλαβηθέντες πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων, οἰόμενοι κατηναγκάσθαι τὰ πράγματα, καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μηδαμῶς σώζεσθαι, εἰ ὁ Θεὸς προγινώσκει τὰ μέλλοντα, ἀσεβὲς δόγμα ἐτόλμησαν ἀναδέξασθαι μᾶλλον, ἢ προσέσθαι τὸ, ὡς φασιν ἐκεῖνοι, ἔνδοξον μὲν περὶ Θεοῦ, ἀναιροῦν δὲ τὸ ἐφ' ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἔπαινον καὶ ψόγον, καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν ἀπόδεκτον, τῶν τε κακιῶν ψεκτόν. Καί φασιν, εἰ ἐξ αἰῶνος ἔγνω ὁ Θεὸς τόνδε τινὰ ἀδικήσειν, καὶ τάδε ποιῆσαι ἀδικήματα, ἀψευδὴς δὲ ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντως ἔσται ἄδικος ποιήσων [a] τάδε τὰ ἀδικήματα, ὁ τοιοῦτος εἶναι προεωραμένος· καὶ ἀμήχανον μὴ ἀδικήσειν αὐτὸν, κατηνάγκασται τὸ [b] ἀδικήσειν αὐτὸν, καὶ ἀδύνατον ἔσται ἄλλο τι πρᾶξαι αὐτὸν ἢ ὅπερ ὁ Θεὸς ἔγνω. Εἰ δὲ ἀδύνατον ἄλλο τι πρᾶξαι αὐτὸν, οὐδεὶς δὲ ἀδύνατον μὴ ποιήσας ψεκτός ἐστι, μάτην αἰτιώμεθα τοὺς ἀδίκους, ἀπὸ δὲ τοῦ ἀδίκου καὶ τῶν ἀδικημάτων ἐπέρχονται καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα. Εἶτα ἐκ τοῦ ἐναντίου καὶ τὰ [c] νομιζόμενα κατορθώματα· καί φασιν ἀκολουθεῖν τὸ [d] τὸν Θεὸν τὰ μέλλοντα προεγνωκέναι τῷ [e] μὴ δύνασθαι τὰ ἐφ' ἡμῖν σώζεσθαι. Πρὸς οὓς λεκτέον, ὅτι ἐπιβάλλων ὁ Θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας, οὐδενὸς ἀναιτίου [f] γινομένου, ἐπιπορεύεται τῷ νῷ ἕκαστον τῶν ἐσομένων, ὁρῶν, ὅτι, ἐπεὶ τόδε γέγονε, τόδε ἕπεται· ἐὰν δὲ γένηται τόδε τὸ ἐπόμενον, τόδε ἀκολουθεῖ· οὗ ὑποστάντος, τόδε ἔσται· καὶ οὕτω μέχρι τέλους τῶν πραγμάτων ἐπιπορευθείς, οἶδεν ἃ ἔσται, οὐ πάντως ἑκάστῳ τῶν γινωσκομένων αἴτιος τοῦ αὐτὸ συμβῆναι τυγχάνων. Ὥσπερ γὰρ εἴ τις, ὁρῶν τινα διὰ μὲν ἀμαθίαν προπετῆ, διὰ δὲ τὴν προπέτειαν ἀλογίστως ἐπιβαίνοντα ὁδοῦ ὀλισθηρᾶς, καὶ καταλάβοι πεσεῖσθαι ὀλισθήσαντα, οὐχὶ αἴτιος τοῦ ὀλίσθου ἐκείνῳ γίνεται·

esse motum, ut quæ errantia vulgo dicuntur, viam fixis illis atque constantibus plane contrariam teneant. Id quod eo consilio factum est, ut ex vario astrorum situ, eorum, quæ partim singulis, partim in universum eveniunt, signa quædam hauriant, non jam homines certe quidem (ex illa enim siderum conversione, quidquid aut facturi singuli sint, aut passuri, vere ac certo intelligere, operæ est humanas vires longe multumque superantis), sed naturæ illæ superiores, quas pluribus sane de causis eam in cognitionem venire necesse est, uti deinceps pro capite nostro demonstrabimus. Homines autem, quod nonnulla id genus, vel observationibus quibusdam, vel angelorum, qui cum suos ipsi fines transilierint, tum generis in nostri perniciem ista docuerint, informatione didicerint; eorum simul, quorum significationem iis Scriptura tribuit, auctores illos esse putaverunt, a quibus ea se percipere signa credebant. Qua de re summatim quoque paulo post, sed tamen pro nostra facultate diligenter et accurate disputabimus. Atque hæc erunt quæstionis institutæ capita. Qui fieri possit, ut cum ea quæ a quoque fieri censentur omnia, ex omni Deus æternitate prænoverit, sua tamen voluntati nostræ vis potestasque servetur. Quomodo rerum illarum, quæ hominum generi eveniunt, signa quidem sidera sint, causæ vero minime. Quamobrem certam et exquisitam homines earumdem rerum cognitionem habere non possint, sed naturis humana superioribus proposita signa illa sint. Nam quorsum iisdem ex signis aliquid naturas illas cognitionis haurire voluerit, quarto demum loco quæremus. Ordiamur a primo, in quo dum cautiores esse Græcorum plerique vellent, quodque si Deo futurorum prænotio tribueretur, vim rebus inferri putarent, ac voluntatis nostræ jura violari, nefarium impiumque dogma suscipere temere, **287** quam alterum illud probare maluerunt, quod Deo quidem, ut ipsi loquuntur, gloriæ cederet, verum arbitrii nostri vim et facultatem everteret, simulque proinde omnem cum laude vituperationem, et quidquid aut est complectendum in virtute, aut in vitio reprehendendum. Enimvero, si hunc aut illum Deus injuriosum futurum, si has aut illas injurias illaturum ex æternitate cognovit, nec falli prænotio divina potest: is profecto, quem ejusmodi fore præviderit, et injuriosus omnino futurus est, et tales injurias illaturus: adeoque fieri nullo modo potest, ut ab illis injuriis abstineat, cum et ad eas inferendas necessitate rapiatur, nec aliud ab eo quidquam fieri possit, quam quod futurum Deus esse cognoverit. Jam si aliud prorsus agere nihil potest, nec quisquam jure vituperatur, quod id non fecerit, quod fieri ab eo non potuit, homines injuriosos frustra calumniamur. Deinde vero ab injuriosis et injuriis ad cætera peccatorum genera gradum faciunt. Tum a contrario, de iis quoque rebus, quæ præclare fieri

[a] *Isc.* καὶ ποιήσ. [b] *Isc.* γὰρ τό. [c] *Isc.* κἀπί. [d] *Isc.* τῷ. [e] *Isc.* τό. [f] *pp.* ἀναιτίας.

Digitized by Google

honesteque videantur, simili ratione statuunt : tandemque concludunt, si Deo semel futurorum prænotio concedatur, arbitrii nostri potestatem continuo funditus esse tollendam. Quibus hoc modo respondendum erit : Deus, quod nulla res causam non habeat aliquam, dum sub ipsum orbis moliendi principium, futura sigillatim omnia mente percurrit, videt illico, si factum hoc erit, illud proinde secuturum ; quod ubi exstiterit, tertium ex eo quiddam aptum fore ; hoc item si positum erit, et consequens illud futurum : itaque ad rerum finem omnium cognitione perducta, quidquid futurum est intelligit : nec tamen cujuslibet omnino rei, cur hoc illove modo eveniat, causa dicendus est. Quemadmodum enim, si quem imperitia temerarium ac præcipitem esse videas, eaque temeritate impulsum lubrico sese itineri committere, ut eum labente fallenteque vestigio ruiturum intelligas, ipsi tamen prolapsionis causa non es. Ita plane sentiendum est, Deo, quod cujusmodi quisque sit futurus præviderit, causas etiam quamobrem ejusmodi sit futurus, quæque ab eo vel improbe vel præclare gerenda sint, esse perspecta. Atque, ut libere, quod res est, eloquamur, non Dei modo prænotionem rerum causam non esse (nec enim quem peccaturum Deus esse prævidit, eum dum re ipsa peccat, ad facinus quasi manu deducit), sed etiam, quod a communi sensu remotius quidem, sed verum tamen est, id ipsum quod futurum sit, ejusmodi prænotionis causam esse. Neque **288** enim idcirco fit, quod futurum esse cognoscatur, sed quod futurum sit, idcirco futurum esse cognoscitur. Quo quidem in genere, distinctione opus est. Nam si quod omnino futurum dicitur, id ita quis accipiat, perinde ac si quod prævisum est, evenire necesse sit, hoc vero minime damus. Nec enim, quod prævisa Judæ proditio fuerit, Judam propterea necessario proditorem fuisse concedimus. Enimvero, quibus in prophetarum oraculis futurum Judæ scelus exprimitur, iisdem hominis incessitur carpiturque improbitas, atque omnium in oculis indignitas ejus probrumque traducitur. Qui si ad proditionem vi ac necessitate raperetur, nec reliquis apostolis per eam similis esse posset, omni profecto crimine ac probro vacaret. Vide ergo, num id ipsum disertis hisce Propheta conceptisque verbis aperiat : « Nec sit, qui misereatur pupillis ejus, pro eo quod non est recordatus facere misericordiam. Et persecutus est hominem inopem, et mendicum, et compunctum corde mortificare. Et dilexit male-

οὕτω νοητέον τὸν Θεὸν, προεωρακότα ὁποῖος ἔσται ἕκαστος, καὶ τὰς αἰτίας τοῦ τοιοῦτον αὐτὸν ἔσεσθαι καθορᾶν, καὶ ὅτι ἁμαρτήσεται τάδε, ἢ κατορθώσει τάδε. Καὶ εἰ χρὴ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινομένων (οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἁμαρτησομένου ὁ Θεὸς, ὅταν ἁμαρτάνῃ), ἀλλὰ παραδοξότερον μὲν, ἀληθὲς δὲ ἐροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται, γίνεται, ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν, ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ « πάντως ἔσται » οὕτω τις ἑρμηνεύει, ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόαμεν αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι. Ἐν γοῦν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείαις μέμψεις καὶ κατηγορίαι τοῦ Ἰούδα ἀναγεγραμμέναι εἰσὶ, παντὶ τῷ παριστᾶσαι τὸ ψεκτὸν αὐτοῦ. Οὐκ ἂν δὲ ψόγος αὐτῷ προσήπτετο, εἰ ἐπάναγκες προδότης ἦν, καὶ μὴ ἀνεδέχετο (37) αὐτὸν ὅμοιον τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις γενέσθαι. Ὅρα δὲ εἰ μὴ ταῦτα δηλοῦται δι' ὧν παραθησόμεθα ῥητῶν οὕτως ἐχόντων· « Μηδὲ γενηθήτω οἰκτιρμῶν τοῖς ὀρφανοῖς αὐτοῦ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεος. Καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχὸν, καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ, τοῦ θανατῶσαι (38)· καὶ ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἥξει αὐτῷ· καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. » Εἰ δέ τις διηγήσεται τὸ « πάντως ἔσται » κατὰ τὸ σημαίνειν αὐτὸ, λέγων, ὅτι ἔσται μὲν τάδε τινὰ, ἐνδέχετο δὲ καὶ ἑτέρως γενέσθαι, τοῦτο ὡς ἀληθὲς συγχωροῦμεν. Τὸν μὲν γὰρ Θεὸν οὐκ ἐνδέχεται ψεύσασθαι, ἐνδέχεται δὲ περὶ τῶν ἐνδεχομένων γενέσθαι καὶ μὴ γενέσθαι φρονῆσαι τὸ γενέσθαι αὐτὰ καὶ μὴ γενέσθαι. Σαφέστερον δὲ τοῦτο ἐροῦμεν οὕτως· Εἰ ἐνδέχεται Ἰούδαν εἶναι ἀπόστολον ὁμοίως Πέτρῳ, ἐνδέχεται τὸν Θεὸν νοῆσαι περὶ τοῦ Ἰούδα, ὅτι μενεῖ ἀπόστολος ὁμοίως Πέτρῳ. Εἰ ἐνδέχεται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ἐνδέχεται τὸν Θεὸν φρονῆσαι περὶ αὐτοῦ, ὅτι προδότης ἔσται. Εἰ δὲ προδότης ἔσται Ἰούδας, ὁ Θεὸς τῇ προγνώσει αὐτοῦ τῶν προειρημένων ἐνδεχομένων δύο γεγονότων, τοῦ εἶναι (39) ἐν αὐτῷ τὸ ἀληθὲς προγινώσκων, προγνώσεται τὸν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι· τὸ δὲ περὶ οὗ ἡ γνῶσις, ἐνδέχεται καὶ ἑτέρως γενέσθαι. Καὶ λέγοι ἂν ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐνδέχεται μὲν τόνδε τόδε ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον. Ἐνδεχομένων δὲ ἀμφοτέρων, οἶδα, ὅτι τάδε ποιήσει. Οὐ γὰρ ὥσπερ ὁ Θεὸς εἶπόι ἄν, οὐκ ἐνδέχεται τόνδε τινὰ τὸν ἄνθρωπον πτῆναι, οὕτω χρησμὸν, φέρε εἰπεῖν, περί τινος διδοὺς ἐρεῖ, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται τόνδε σωφρονῆσαι. Δύναμις μὲν γὰρ πάντη οὐκ ἔστι τοῦ πτῆναι οὐδαμῶς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δύνα-

(37) *Ἀνεδέχετο.* Facilis emendatio est, ἐνεδέχετο. Hoc enim verbum iis maxime de rebus usurpatur, quæ utramque in partem ἐξ ἴσου evenire possunt, ut paulo post sæpius.

(38) *Τοῦ θανατῶσαι.* Supple ἕνεκα. Quod in Vulgata paulo obscurius, *et compunctum corde mortificare.* Itaque post καρδίᾳ, et *corde*, adhibenda virgula est : significatur enim, eum hoc animo persecutum esse hominem dolore jam confectum, ut ei vitam eriperet.

(39) *Τοῦ εἶναι.* Subobscurus locus. An mutanda distinctio est, et τοῦ εἶναι cum ἐνδεχομένων ita construendum, ut subintelligas χάριν vel ἕνεκα ; An ita potius ordinanda sententia ? Ὁ Θεὸς τῇ προγνώσει αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ἀληθὲς προγινώσκων τοῦ εἶναι τῶν προειρημ. ἐνδεχ. δ. γεγον. An denique, τοῦ *εἶναι* sumitur, pro τοῦ *ὄντος*, vel τοῦ *ἐσομένου πράγματος*. Elige ; postremum hoc malui.

Digitized by Google

μις δέ ἐστι τοῦ σωφρονῆσαι καὶ τοῦ ἀκολαστῆσαι. Ὧν ἀμφοτέρων δυνάμεων ὑπαρχουσῶν, ὁ μὴ προσέχων λόγοις ἐπιτρεπτικοῖς καὶ παιδευτικοῖς ἑαυτὸν ἐπιδίδωσι τῇ χειρίστῃ· κρείττονι δὲ ὁ ζητήσας τὸ ἀληθὲς, καὶ βιῶσαι βεβουλημένος κατ' αὐτό. Οὐ ζητεῖ δὲ ὅδε μὲν τἀληθῆ, ἐπεὶ ἐπιῤῥέπει ἐπὶ τὴν ἡδονήν, ὅδε δὲ ἐξετάζει περὶ αὐτῶν, αἱρεθεὶς ὑπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, καὶ λόγου προτρεπτικοῦ. Πάλιν δ' αὖ ὅδε μὲν αἱρεῖται τὴν ἡδονήν, οὐχὶ οὐ δυνάμενος ἀντιβλέπειν αὐτῇ, ἀλλ' οὐκ ἀγωνιζόμενος· ὅδε δὲ καταφρονεῖ αὐτῆς, τὸ ἄσχημον ὁρῶν τὸ ἐν αὐτῇ πολλάκις τυγχάνον. Ὅτι μέντοι γε ἡ πρόγνωσις τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀνάγκην ἐπιτίθησι τοῖς περὶ ὧν κατείληφε, πρὸς τοῖς προειρημένοις καὶ τοῦτο λέξεται, ὅτι πολλαχοῦ τῶν Γραφῶν Θεὸς κελεύει τοὺς προφήτας κηρύσσειν μετάνοιαν, οὐ προσποιησάμενος (40) τὸ ἐγνωκέναι, πότερον οἱ ἀκούσαντες ἐπιστρέψουσιν, ἢ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἑαυτῶν ἐμμενοῦσιν. Ὥσπερ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ λέγεται· « Ἴσως ἀκούσονται, καὶ μετανοήσουσιν. » Οὐ γὰρ ἀγνοῶν ὁ Θεὸς, πότερον ἀκούσουσιν ἢ οὔ, φησίν· Ἴσως ἀκούσονται, καὶ μετανοήσουσιν· ἀλλ' οἱονεὶ τὸ ἰσοστάσιον τῶν δυνάμεων γενέσθαι δεικνὺς ἐκ τῶν λεγομένων, ἵνα μὴ, προκατηγγελμένη ἡ πρόγνωσις αὐτοῦ, καταπεσεῖν ποιήσῃ τοὺς ἀκούοντας, δόξαν ἀνάγκης παριστᾶσα, ὡς οὐκ ὄντος ἐπ' αὐτοῖς τοῦ ἐπιστρέψαι, καὶ αὕτη αἰτία γένηται (41) τῶν ἁμαρτημάτων· ἢ πάλιν τοῖς ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν τὸ προεγνωσμένον καλὸν δυναμένοις ἐν τῷ ἀγωνίσασθαι, καὶ ἀντιτείνειν πρὸς τὴν κακίαν ἐν ἀρετῇ βιῶσαι, αἰτία γένηται ἡ πρόγνωσις ἐκλύσεως, οὐκ ἔτι εὐτόνως ἱσταμένοις κατὰ τῆς ἁμαρτίας, ὡς πάντως ἐσομένου τοῦ προειρημένου. Καὶ οὕτω γὰρ οἷον ἐμπόδιον γένοιτ' ἂν ἡ πρόγνωσις τοῦ ἐσομένου καλοῦ. Πάντα γοῦν χρησίμως ὁ Θεὸς τὰ κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομῶν, εὐλόγως ἡμᾶς καὶ πρὸς τὰ μέλλοντα ἐτύφλωσεν. Ἡ γὰρ γνῶσις αὐτῶν ἀνῆκε μὲν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀθλεῖν κατὰ τῆς κακίας, ἐπέτρεψε δ' ἂν δόξασα κατειλῆφθαι, πρὸς τὸ, μὴ ἀντιπαλαίσαντας ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ, τάχιον αὐτῇ ὑποχειρίους γενέσθαι. Ἅμα δὲ καὶ μαχόμενον (42) ἐγίνετο τῷ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι τινὰ τὸ τὴν πρόγνωσιν ἐληλυθέναι εἰς τόνδε τινὰ, ὅτι πάντως ἔσται ἀγαθός. Πρὸς οἷς γὰρ ἔχομεν (43), καὶ σφοδρό-

A dictionem, et veniet ei : et noluit benedictionem, et elongabitur ab eo [37]. » Sin autem illud idem quod omnino futurum dicitur, ita quis, prout asseverationis hujus significatio postulat, intelliget, quasi futurum sit illud quidem, cæterum aliter etiam evenire potuisset : id tanquam verum ultro fatemur. Nam ut mentiri Deus fallique non potest, ita quæ fieri æque ac non fieri possunt, eadem ipse futura nosse pariter, aut non futura potest. Verum dilucidius hac de re hunc in modum statuemus. Si Petro similis apostolus Judas esse potest, potest etiam Deus Judam apostolum Petro similem futurum cognoscere. Similiter, si proditor Judas esse potest, potest quoque Deus illum nosse proditorem futurum. Jam si re ipsa proditor Judas erit, Deus

B sane, qui utrumque illud fieri posse prænovit, ut rei cujusque veritatem in se ipso prænoscit, ita Judam re ipsa proditorem futurum prænoscet, cum interea quod eum in modum cognoscit, aliter ex sese evenire posset. Itaque non immerito divinæ prænotioni ejusmodi oratio tribuatur : Accidere omnino potest, uti hoc ab isto fiat; nec minus tamen, uti contrarium : ego vero, cum fieri utrumque possit, alterum hoc futurum novi. Neque enim Deus, quemadmodum ut certus hic homo volet, fieri non posse pronuntiat, ita perinde ac si aliqua de re oraculum ederet, hunc aut illum temperantem fieri posse negat. Nam cum nulla prorsus ad volandum facultate instructus **289** homo sit, ejusdem tamen

C potestatis est, vel temperanter vel intemperanter vivere. Ita cum utramque facultatem habeat, qui cohortationes et doctrinæ præcepta negligit, deteriori sese permittit; qui vitæ ad veritatis normam exigendæ studio, in ejus indagatione versatur, is ad meliorem sese adjungit. Cæterum, quod alter de vero indagando minus laboret, voluptatis id cupiditate fit; alter vero, quod ejus studio magnopere teneatur, hoc certo quodam proprioque consilio facit, ad quod partim ipsa notione sensuque communi, partim cohortatione adductus est. Præterea voluptatem alter non eo complectitur, quod adversus eam eonsistere nequeat, sed quod pugnare cum

[37] Psal. cviii, 12.

(40) *Οὐ προσποιησάμενος*. Gallicus etiam idiotismus est, *ne faisant pas semblant*, quod Latinitas minus patitur; aliud enim est, *non simulo me audire*, aliud, *simulo me non audire*, hoc est, *audire me dissimulo*. At Græcis Gallisque perinde est, seu præmittatur negatio, seu consequatur, tametsi longe sæpius præmitti Græce consueverit. Interdum vero, προσποιεῖσθαι, ἐλλειπτικῶς usurpatur, ut apud Demosthen. *Pro coron.* : Ὅρα μὴ τούτων μὲν ἐχθρὸς ᾖς, ἐμοὶ δὲ προσποιῇ, subintelligitur, εἶναι. Ibid. *adversus Æschinem*, qui a liberalibus doctrinis imparatus cum esset, eruditi nomen et famam ambiebat : Τοῖς δὲ ἀπολειφθεῖσι μὲν, ὥσπερ σοὶ, προσποιουμένοις δὲ ὑπ' ἀναισθησίας, τὸ τοὺς ἀκούοντας ἀλγεῖν ποιεῖν, ὅταν λέγωσιν, οὐ τὸ δοκεῖν τοιούτοις εἶναι περίεστιν.

(41) *Αἰτία γένηται*, etc. Αἰτία hic occasio est, ἀφορμή. Porro *αἰτίαν* ait, non absolute τοῦ μὴ ἐπιστρέψαι, sed τῶν ἁμαρτημάτων. Nec enim fieri potest, ut quod mihi Deus certo futurum aperiat, id

D ipsum propterea non eveniat, quod certo futurum aperuerit. Hæc enim τῶν ἀντιμαχομένων ἐστίν.

(42) *Ἅμα δὲ καὶ μαχόμενον*. Negari non potest, quin hoc duriusculum sit; imo, si absit ὑπερβολή, falsum. Tantum enim abest, ut hæc duo pugnent, ut manifesta potius ἀντιλογία sit, aperiri divinitus, ὅτι πάντως ἔσται ἀγαθός, et tamen illum ipsum οὐκ ἀγαθὸν γενέσθαι. Sed ratio quam subjungit molliorem interpretationem patitur, cum ea tantum futuri cognitione, vim et contentionem animi debilitatum iri significet; quod, τό γε καθόλου, et verissimum est, et sanctorum Patrum ore frequentissimum.

(43) *Πρὸς οἷς γὰρ ἔχομεν*. Integer locus est; tantum dandi casus χρείᾳ, qui sequitur, in rectum mutandus videtur. Per ea vero quæ habemus, intelligit, opinor, τὰ ἡμῖν ἔμφυτα, et semina illa honestatis atque virtutis, quæ nobis cum ratione insita sunt.

Digitized by Google

ea luctarique nolit : calcat eamdem alter, quod adjunctam ei ut plurimum turpitudinem ferre non possit. Ac nullam prorsus a divina prænotione, rebus iis, quas prævidet, necessitatem imponi, cum superioribus argumentis, tum hoc insuper efficitur, quod in sacris passim litteris prophetæ ad pœnitentiam homines cohortari jubeantur, idque perinde, ac si utrum ii meliorem ad frugem sese recepturi, an suis in sceleribus hæsuri porro ac perstituri sint, ignoraret. Sic apud Jeremiam habetur, « Forsitan audient, et agent pœnitentiam. » Neque enim, quod, audituri sint necne, minus intelligat, idcirco hunc in modum ipse loquitur, « Forsitan audient, et agent pœnitentiam, » sed ut illam quodammodo parem in utramque partem, vim facultatum his verbis ostendat : ne qui jam ante prænotionis ejus certitudinem audierint, ii proinde ac si et ea necessitatem inferret, nec meliorem vitam instituere arbitrii foret sui, animos deinceps ac spem omnem abjiciant, adeoque in peccatum ab illa propemodum impellantur. Deinde vero, ne qui dum prævisum eos bonum lateret, pugna cum improbitate suscepta, vitam ex virtutis norma instituere potuissent, eos talis contra prænotio remissiores ac solutiores efficiat, quod dum plane bonum illud futurum putarent, minori propterea cum peccato animi contentione pugnarent. Sic enim ipsa prænotio futurum quoque bonum impediret. Quamobrem qui orbem universum præcipuo rerum bono moderatur Deus, idem nos sapienter omnino futuris in rebus cæcos esse voluit. Earum enim cognitio, uti nostrum adversus improbitatem impetum constantiamque frangeret, ita dum certa fixaque videretur, longe nos citius atque facilius, omni contentione abjecta, sceleris in dominatum ac potestatem adduceret. Imo pugnarent ista secum, ut idem et probus evaderet, et **290** certo probum se futurum esse prænosset. Nam cum præter ea, quæ nobis indita sunt, magno insuper ad virtutem parandam ac vehementi conatu opus habeamus, tum occupata semel ista virtutis certo futuræ præceptaque cognitio, vim exercitationis omnem debilitat. Ita probine futuri simus an improbi, summo utique nostro bono ignoramus. Sed quoniam divino consilio factum esse diximus, ut rebus in futuris cæcutiamus, videnum inde fortassis huic Exodi quæstioni lucis a nobis aliquid afferri possit, « Quis fecit surdastrum ac surdum, videntem et cæcum? Nonne ego Dominus Deus [88]? » Ut cæcum pariter ac bene oculatum hoc sensu fecisse dicatur, in præsentibus oculatum, cæcum in futuris. Nam surdastri quidem surdique rationem ac discrimen exquirere, hujus loci non est. Quanquam, plurima sane, quæ juris nostri non sunt, multorum etiam quæ nostra in potestate sint, causam interdum esse, fatemur ipsi quoque : ac propterea nisi ea, hoc est, in quæ potestatis ac juris habemus nihil, antecederent, ne hæc quidem aut illa secutura esse, quæ nostra tamen ex libertate pendent. Cæterum ita quidem eorum nonnulla, quæ in nobis sita sunt, alia, quæ potestatis nostræ non sunt, antegressa consequuntur; ut iis etiam antegressis, a nobis præter ea, quæ fiunt, fieri quoque alia possint. Quod si erit quispiam, qui voluntatis nostræ vim ac potestatem adeo nulla cum universo conjunctione teneri volet, ut hoc aut illud, quod certa quædam antecesserint, eligi a nobis interdum optarique neget : is profecto se mundi partem esse oblitus erit, ac sese hominum communione, totiusque circumfusi aeris ambitu contineri.

Ac mihi quidem pro loci hujus ratione modice adhuc, quasique compendio demonstrasse videor, nihil omnino rebus iis quas prænoverit, a divina prænotione necessitati afferri. Deinceps id agamus,

[88] Exod. IV, 11.

A τητος καὶ τάσεως πλείονος χρείᾳ πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι· προκαταληφθεῖσα δὲ ἡ γνῶσις τοῦ πάντως καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι, ὑπεκλύει τὴν ἄσκησιν. Διόπερ συμφερόντως οὐκ ἴσμεν εἰ ἀγαθοί, οὔτε εἰ πονηροὶ ἐσόμεθα. Ἐπεὶ δὲ εἰρήκαμεν, ὅτι ἀπετύφλωσεν ἡμᾶς πρὸς τὰ μέλλοντα ὁ Θεὸς, ζητούμενόν τι ῥητὸν ἀπὸ τῆς Ἐξόδου ὅρα, εἰ δυνάμεθα οὕτω σαφηνίσαι· « Τίς ἐποίησε δύσκωφον, καὶ κωφὸν, καὶ βλέποντα, καὶ τυφλόν; οὐκ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός; » ἵνα τὸν αὐτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέποντα πεποιηκὼς ᾖ· βλέποντα μὲν πρὸς τὰ ἐνεστηκότα, τυφλὸν δὲ πρὸς τὰ μέλλοντα. Τὸ γὰρ περὶ τοῦ δυσκώφου, καὶ κωφοῦ, οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ διηγήσασθαι. Ὅτι μέντοι γε πολλῶν τῶν ἐφ' ἡμῖν αἴτια πλεῖστα τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστι, καὶ ἡμεῖς ὁμολογήσομεν· ὧν μὴ γενο-
B μένων, λέγω δὲ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, οὐκ ἂν τάδε τινὰ τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐπράττετο. Πράττει (44) δὲ τάδε τινὰ τῶν ἐφ' ἡμῖν ἀκόλουθα τοῖσδε τοῖς προεγνωσμένοις (45), οὐκ ἐφ' ἡμῖν (46) ἐνδεχομένου τοῦ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς προεγνωσμένοις, καὶ ἕτερα πρᾶξαι, παρ' ἃ πράττομεν. Εἰ δέ τις ζητεῖ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀπολελυμένον εἶναι τοῦ παντὸς, ὥστε μὴ διὰ τάδε τινὰ συμβεβηκότα ἡμῖν ἡμᾶς αἱρεῖσθαι τάδε, ἐπιλέλησται κόσμου μέρος ὤν, καὶ ἐμπεριεχόμενος ἀνθρώπων κοινωνίᾳ καὶ τοῦ περιέχοντος.

C Μετρίως μὲν οὖν ὡς ἐν ἐπιτομῇ οἶμαι ἀποδεδεῖχθαι, τὸ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ μὴ εἶναι καταναγκαστικὴν τῶν προεγνωσμένων πάντως. Φέρε δὲ, ἀγωνισώμεθα καὶ περὶ τοῦ τοὺς ἀστέρας μηδαμῶς

(44) *Πράττει.* Vix dubito quin scripserit Origenes, πράττεται, cum et sensus hoc postulet, et ἀμέσως ante dixerit, ἐπράττετο.

(45) *Τοῖς προεγνωσμένοις.* Quæ vox sequenti versu repetitur. Malui tamen utrobique προγενομένοις, ut habetur in alt. ms. cum modo dictum fuerit, ὧν μὴ γενομένων.

(46) *Οὐκ ἐφ' ἡμῖν.* Expungenda negatio est, alioqui et sententia falsa esset, et ab Origenis mente prorsus aliena : falsa, quia libertatem everteret; aliena, quia libertatem hanc tuetur Origenes.

Digitized by Google

εἶναι ποιητικοὺς τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὺς δὲ μόνον. Σαφὲς δή, ὅτι, εἰ ὅδε τις ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀστέρων ποιητικὸς νομίζοιτο τῶνδέ τινων τῶν γινομένων περὶ τῶν ἀνθρώπων (47) (ἔστω γὰρ περὶ τούτου νῦν ζητεῖσθαι τὸν λόγον), οὐκ ἂν ὁ σήμερον, φέρε εἰπεῖν, γενόμενος σχηματισμὸς περὶ τόνδε δύναται νοεῖσθαι πεποιηκέναι τὰ παρεληλυθότα δι' ἕτερον (48). Πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν, πρεσβύτερον τοῦ πεποιημένου. Ὅσον δὲ ἐπὶ τοῖς μαθήμασι τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπαγγελλομένων, πρεσβύτερα τοῦ σχηματισμοῦ προλένεσθαι νομίζεται περὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἐπαγγέλλονται γάρ, τόνδε τινὰ τρόπον τὴν ὥραν λαβόντες τοῦδε τοῦ ἀνθρώπου, καταλαμβάνειν πῶς ἕκαστος τῶν πλανωμένων κατὰ κάθετον, ἢ τῆσδε τῆς μοίρας τοῦ ζωδίου, ἢ τῶν ἐν αὐτῇ λεπτῶν· καὶ ποῖος ἀστὴρ τοῦ ζωδιακοῦ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐτύγχανεν ὁρίζοντος, ποῖός τε κατὰ τοῦ δυτικοῦ, καὶ τίς κατὰ τοῦ μεσουρανήματος, καὶ τίς κατὰ τοῦ ἀντιμεσουρανήματος. Καὶ ἐπὰν θῶσι τοὺς ἀστέρας, οὓς νομίζουσι ἑαυτοῖς ἐσχηματικέναι, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ δεῖνος γενέσεως ἐσχηματισμένους οὑτωσὶ, τῷ χρόνῳ τῆς ἀποτάξεως [a] τοῦ περὶ οὗ σκοποῦσιν, οὐ μόνον τὰ μέλλοντα ἐξετάζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ παρεληλυθότα, καὶ τὰ πρὸ τῆς γενέσεως καὶ τῆς σπορᾶς τοῦ περὶ οὗ λόγος γεγενημένου· περὶ πατρὸς, ποταπὸς ὢν τυγχάνει, πλούσιος ἢ πένης, ὁλόκληρος τὸ σῶμα ἢ σεσινωμένος, τὸ ἦθος βελτίων ἢ χείρων, ἀκτήμων ἢ πολυκτήμων, τήνδε τὴν πρᾶξιν ἢ τήνδε ἔχων· τὰ δ' αὐτὰ καὶ περὶ τῆς μητρὸς, καὶ περὶ πρεσβυτέρων ἀδελφῶν, ἐὰν τύχωσιν ὄντες. Ἔστω δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος προσίεσθαι αὐτοὺς καταλαμβάνειν τὰ ἐν τῷ τόπῳ ἀληθῆ, περὶ οὗ καὶ αὐτοῦ ὕστερον δείξομεν, ὅτι οὐχ οὕτως ἔχει· πευσώμεθα τοίνυν τῶν ὑπολαμβανόντων κατηναγκάσθαι ὑπὸ τῶν ἄστρων τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα, τίνα τρόπον ὁ σήμερον σχηματισμὸς ὁ τοιόσδε δύναται πεποιηκέναι τὰ πρεσβύτερα. Εἰ γὰρ τοῦτο ἀμήχανον, καθ' ὃ δὴ ὅτι (49) εὑρίσκεται τὸ περὶ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ χρόνου ἀληθὲς, σαφὲς τὸ μὴ (50) πεποιηκέναι τοὺς ἀστέρας οὑτωσὶ κινουμένους ἐν οὐρανῷ τὰ παρεληλυθότα καὶ γενόμενα, πρὸ τοῦ οὕτως ἔχειν αὐτούς. Εἰ δὲ τοῦτο τάχα ὁ προσιέμενος ἀληθεύειν αὐτοὺς, ἐπιστήσας (51) τοῖς περὶ τῶν μελλόντων λεγομένοις, ἐρεῖ ἀληθεύειν αὐτοὺς οὐ τῷ ποιεῖν τοὺς ἀστέρας, ἀλλὰ τῷ σημαίνειν μόνον. Ἐὰν δέ τις φάσκῃ τὰ μὲν παρεληλυθότα μὴ ποιεῖν τοὺς ἀστέρας, ἀλλὰ ἄλλους μὲν σχηματισμοὺς τοὺς τῆς ἐκείνων γνώσεως αἰτίους γεγονέναι· τὸν δὲ νῦν σχηματισμὸν σεσημαγκέναι μόνον, τὰ μέντοι μέλ-

ut ne stellas quidem ipsas rerum humanarum ullo modo causas, sed earum tantum signa quædam esse ostendamus. Primum igitur id plane constat, ut certum quemdam stellarum situm, certarum quoque rerum, quæ ad hominem pertineant, causam esse demus (nam de hoc inpræsentiarum instituta quæstio sit), qui tamen hodierna die, verbi gratia, certo cuidam homini earum situs exstiterit, eumdem rerum earum causam esse nullo modo potuisse, quæ in alio quopiam, aliisve pluribus jam ante contigerint. Quidquid enim aliud efficit, eo quod efficitur prius esse debet. Atqui eorum præceptis, qui artem istam profitentur, id quoque fieri posse vulgo putant, ut quæ tali **291** situ priora sunt, de hominibus prædicantur. Quippe sibi enim hoc isti sumunt, ut ubi semel horam unius alicujus hominis singularem certo quodam modo deprehenderint, exploratum ipsi continuo habeant, ecquem ad perpendiculum siderum errantium quodlibet situm in hac illave signi parte, partisque minutis obtineret; simulque quodnam zodiaci astrum in orientali horizonte, quodnam in occidentali versaretur, quænam item medium utriusque hemisphærii cœlum adversa positione occuparent. Atque ubi stellas eas, quarum sibi animo figuram videntur et collationem informasse, hoc illove situ sub alicujus ortum fuisse posuerunt; tum ii vero ex illo ipso tempore, quo editus in lucem is est, cujus fatum rimantur, non futura modo, sed etiam præterita, quæque ejusdem et ortum et satum antecesserint, conjiciunt: qualem ipse patrem habeat; divitem an tenuem, integri corporis, an mutili; bonis an malis moribus; amplane an angusta re familiari; hoc an illud complexum vitæ genus: similiaque tam de matre, quam de fratribus, si qui sint, natu majoribus inquirunt. Nos vero, ut demus interim (quod ipsum tamen falsi postea coarguemus), exquisite ab iis totam illam situs astrorum locique rationem teneri posse, quæramus ex iis tamen, qui rebus humanis vim a sideribus afferri putant, qui tandem hodiernus iste situs rerum tempore superiorum causa esse possit. Nam id si fieri nullo modo potest, profecto etiam, dum iis de rebus veri quidpiam invenitur, plane consequens est, ut præsens hic astrorum in cœlo motus, quæ jam ante contigerunt, quam ejusmodi situm obtinerent, efficere non potuerit. Sin aliquis forte erit, qui ad veritatem iis hoc in genere concedendum, rerum futurarum præsensionibus adducatur; fatendum ipsi

[a] *Ισ.* ἀποτέξεως.

(47) *Περὶ τῶν ἀνθρώπων.* Rescribendum existimo, περὶ τὸν ἄνθρωπον, vel τοὺς ἀνθρώπους, ut mox περὶ τόνδε.

(48) *Δι' ἕτερον.* Hic quoque alter. ms. secutus sum, ubi περὶ ἑτέρους legitur, qui sensus longe convenientior est. Nec enim de pluribus hic schematismis agit, sed de uno tantum, quem plurium ac præteritorum eventuum causam esse negat, ut ex sequentibus manifeste constat.

(49) *Καθ' ὃ δὴ ὅτι.* Pro καθ' ὅ τι δή, quod forte rescribendum est, clarius certe foret.

(50) *Σαφὲς τὸ μή.* Ita distinguendum fuit τὸ σαφές ab ἀληθές, quod præcedit, alioqui ἀσαφέστατος locus hic fuisset.

(51) *Ἐπιστήσας.* Reponendum existimo ἐπιστήσαι, alioqui non solum τὸ *εἰ δέ*, quod periodi est initium, ἀναπόδοτον futurum est; sed etiam τὸ *ἐρεῖ*, quod sequitur, ad genethliacum defensorem, non ad oppugnatorem Origenem pertinebit; cum tamen Origenes non hanc ipsi per sese orationem attribuat, sed eam potius ex illius opinione secuturam velit.

Digitized by Google

tamen, verum ab illis eo prænuntiari tantum, quod illud astra futurum significent, non quod efficiant. Quod si alius præterita non jam a sideribus effici concedet, sed cognitionis eorum causa in priores alias positiones figurasque translata, solam hodierno situi significationem relinquet : sic tamen, ut præsenti siderum sub ortum certi hujus hominis collocationi, certam futurorum prænotionem deberi velit : afferat ille porro discriminis rationem, quamobrem alia tanquam effecta vi siderum, alia tanquam ab iis modo significata, vere cognosci posse defendat. Quod illi discrimen cum assignare nullum **292** possint, nobiscum deinceps ingenue, nihil eorum quæ ad homines pertineant, a sideribus effici fateantur; sed tantum, uti jam ante diximus, utcunque significari. Quod perinde omnino fuerit, ac si quis non jam ex iisdem sideribus, sed per aliquam prophetiam, ex ipsamet Dei mente res aut præteritas aut futuras intelligeret. Quemadmodum enim superius ostensum a nobis est, quod Deus, quæ a quoque profectura sint, omnia prænoverit, id nihil prorsus voluntatis nostræ potestati officere : ita nec eidem, quæ rerum signa Deus esse voluit, incommodant. Sed voluminis alicujus instar, futurum prophetica dictione complexi, universo quoque cœlo, qui Dei liber quidam est, contineri futura possunt. Itaque hunc in modum intelligi potest, quod in Josephi precatione a Jacobo dicitur, « Legi in tabulis cœli quæcunque accident vobis, et filiis vestris. » Quin etiam illud, « complicabitur cœlum quasi liber [39], » eo fortassis pertinet, ut impressas ipsi rerum futurarum significationes perfectum quasique completum iri demonstret, quemadmodum ipso rerum exitu completa vulgo prophetarum dicuntur oracula. Atque ita signorum ut vice fungerentur, constituta divinitus astra fuerint, juxta illud, « Sint in signa. » Quanquam Jeremias, uti et nobis nos ipse reddat, eoque metu liberet, quem ea nobis afferre possent, quæ ab astris vel significari, vel proficisci quandoque videantur, ita monet, « A signis cœli nolite metuere [40]. » Jam vero, aliud præterea videamus argumentum, quod sideribus efficiendi nullam, sed aliquam tantum, si vel ipsa tamen dari potest, significandi vim relinquat. Docebunt enimvero infiniti rerum ortus, quæ uni duntaxat homini eventura sint (id quod tamen ex hypothesi dictum esse velim, perinde ac si eorum in cognitionem homines venire posse concedamus). Quod enim hic aut ille certi quidpiam subiturus sit, puta jugulandus a latronibus, in quos inciderit ; hoc isti quidem partim ex singulari ejus ortu, partim ex fratrum, si plures nosceret, singulorum natalitiis haberi posse defendunt. Fratris enim cædem latronum manu futuram, singulorum, nec non parentis utriusque, imo conjugis etiam, liberorum, famulorum, ac necessariorum, adeoque

[a] *Isa.* τὸ ποιητ. [39] Isa. xxxiv, 4. [40] Jer. x, 2.

(52) *Παραστησάτω.* Quam argumentum hoc urgeat, non sentio. Responderet enim genethliacus, totum hoc discrimen ex diversa præteriti ac futuri conditione petendum esse.

A λοντα δηλοῦσθαι ἀπὸ τοῦ ἐνεστηκότος σχηματισμοῦ τῆς τοῦ δεῖνος γενέσεως· παραστησάτω (52) τὴν διαφορὰν τοῦ ἀπὸ τῶν ἀστέρων δύνασθαι δεῖξαι, ὅτι τάδε μὲν νενόηται ἀληθῆ ὡς ἀπὸ ποιούντων, τάδε δὲ ὡς ἀπὸ σημαινόντων μόνον. Μὴ ἔχοντες δὲ δοῦναι τὴν διαφορὰν, εὐγνωμόνως συγκαταθήσονται, μηδὲν τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν ἀστέρων γίνεσθαι, ἀλλ' ὡς προειρήκαμεν, εἰ ἄρα, σημαίνεσθαι· ὡς εἰ μὴ καὶ ἀπὸ τῶν ἀστέρων τις ἐλάμβανε τὰ παρεληλυθότα καὶ τὰ μέλλοντα, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ τοῦ Θεοῦ, διά τινος λόγου προφητικοῦ. Ὥσπερ γὰρ προαπεδείξαμεν, ὅτι οὐδὲν λυπεῖ τὸν περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν λόγον τὸ τὸν Θεὸν εἰδέναι τὰ πραχθησόμενα ἑκάστῳ, οὕτως οὐδὲ τὰ σημεῖα, ἃ ἔταξεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ σημαίνειν, ἐμποδίζειν (53) τὸ ἐφ' ἡμῖν· ἀλλὰ παραπλησίως βι-

B βλίῳ περιέχοντι τὰ μέλλοντα προφητικῶς ὁ πᾶς οὐρανὸς δύναται, οἱονεὶ βίβλος ὢν Θεοῦ, περιέχειν τὰ μέλλοντα. Διόπερ ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Ἰωσὴφ δύναται οὕτω νοεῖσθαι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ· « Ἀνέγνω γὰρ ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὅσα συμβήσεται ὑμῖν καὶ τοῖς υἱοῖς ὑμῶν. » Τάχα δὲ καὶ τὸ, « Εἰλιγήσεται (53*) ὁ οὐρανὸς ὡς βιβλίον, » τοὺς λόγους τοὺς περιεχομένους, σημαντικοὺς τῶν ἐσομένων δηλοῖ ἀπαρτισθησομένους, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω, πληρωθησομένους, ὥσπερ λέγονται αἱ προφητεῖαι πεπληρῶσθαι τῷ ἐκβεβηκέναι. Καὶ οὕτως ἔσται εἰς σημεῖα τὰ ἄστρα γεγονότα, κατὰ τὴν λέγουσαν φωνὴν, « Ἔστωσαν εἰς σημεῖα. » Ὁ δὲ Ἱερεμίας, ἐπιστρέφων ἡμᾶς πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ περιαιρῶν φόβον τὸν ἐπὶ τοῖς νομιζομένοις σημαίνεσθαι, τάχα δὲ καὶ ὑπολαμβανομέ-

C νοις ἐκεῖθεν ἔρχεσθαι, φησίν· « Ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε. » Ἴδωμεν καὶ δεύτερον ἐπιχείρημα, πῶς οὐ δύνανται οἱ ἀστέρες εἶναι ποιητικοὶ, ἀλλ', εἰ ἄρα, σημαντικοί. Ἀπὸ τῶν πλείστων γὰρ ὅσων γενέσεων ἔστι λαβεῖν τὰ περὶ ἑνὸς ἀνθρώπου· (τοῦτο δὲ καθ' ὑπόθεσιν λέγομεν, συγχωροῦντες τὸ ἐπιστήμην αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι ὑπ' ἀνθρώπων δύνασθαι·) φέρε γὰρ εἰπεῖν, περὶ τοῦ τόνδε πείσεσθαι τόδε, καὶ τεθνήξεσθαι περιπεσόντα λῃσταῖς καὶ ἀναιρεθέντα, φησὶ δύνασθαι λαμβάνειν ἀπό τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ γενέσεως, κἂν τύχῃ ἔχων ἀδελφοὺς πλείονας, ἀπὸ τῆς ἑκάστου αὐτῶν. Περιέχειν γὰρ οἴονται τὴν ἑκάστου γένεσιν ἀδελφὸν ὑπὸ λῃστῶν τεθνηξόμενον,

D ὁμοίως καὶ τὴν τοῦ πατρὸς, καὶ τὴν τῆς μητρὸς καὶ τὴν τῆς γαμετῆς, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν οἰκετῶν, καὶ τῶν φιλτάτων· τάχα δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἀναιρούντων. Πῶς οὖν δυνατὸν τὸν τοσαύταις γενέσεσιν, ἵνα αὐτοῖς τοῦτο συγχωρηθῇ, ἐμπεριεχόμενον γίνεσθαι ὑπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀστέρων, τῆσδε μᾶλλον τῆς γενέσεως ἢ τῶνδε; Ἀπίθανον γὰρ καὶ τὸ φάσκειν τὸν σχηματισμὸν τόν ἐν τῇ ἰδίᾳ τοῦδέ τινος γενέσει ταῦτα πεποιηκέναι, τὸν δὲ ἐν τῇ τῶνδε γενέσει μὴ πεποιηκέναι, ἀλλὰ σεσημαγκέναι μόνον. Ἠλίθιον γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἡ πάντων γένεσις περιεῖχε καθ' ἕκαστον ποιητικὸν [a] τοῦ τόνδε ἀναιρεθῆναι· ὥστε ἐν γενέσει,

(53) *Ἐμποδίζειν.* Malim ἐμποδίζει. Nec enim id ante demonstravit, nisi forte κατ' ἀκολουθίαν.

(53*) *Εἰλιγήσεται.* Vulg. ἐλιγήσεται. Edit.

Digitized by Google

καθ' ὑπόθεσιν λέγω, πεντήκοντα περιέχεσθαι τὸ τόνδε τινὰ ἀναιρεθῆναι. Οὐκ οἶδα δ' ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαμβάνειν περιτομὴν, ἀκρωτηριαζομένους, καὶ ἑλκομένους (54), καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους, καὶ τραύμασι, καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν, τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαετεῖς· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. Καὶ πάλιν τῶνδέ τινων τῶν ἐν Αἰθίοψι τοῖσδε τὰς κόγχας τῶν γονάτων περιαιρεῖσθαι, καὶ τῶν Ἀμαζόνων τοὺς ἑτέρους τῶν μαστῶν. Πῶς γὰρ ταῦτα ποιοῦσιν οἱ ἀστέρες τοῖσδε τοῖς ἔθνεσιν; Οἶμαι, ὅτι ἐπιστῆσαι μὲν (55) οὐδὲ μέχρι τοῦ στῆσαι δυνησόμεθά τι ἀληθὲς εἰπεῖν περὶ αὐτῶν. Τοσούτων δὲ φερομένων ὁδῶν προγνωστικῶν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξώκειλαν οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τὸ τὴν μὲν οἰωνιστικὴν καὶ τὴν θυτικὴν μὴ λέγειν περιέχειν τὸ ποιοῦν αἴτιον, ἀλλὰ σημαίνειν μόνον, καὶ τὴν ἀστεροσκοπικὴν (56)· οὐκ ἔτι δὲ τὴν γενεθλιαλογικήν. Εἰ γὰρ ἐπιγινώσκεται (ἵνα καὶ χαρισώμεθα τὸ γινώσκεσθαι), γίνεται δὲ ἐκεῖθεν ὅθεν ἡ γνῶσις λαμβάνεται, τί μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἀστέρων ἢ ἀπὸ τῶν οἰωνῶν ἔσται τὰ γινόμενα; καὶ μᾶλλον [a] ἀπὸ τῶν οἰωνῶν ἢ ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τῶν θυομένων, ἢ ἀπὸ τῶν διαττόντων ἀστέρων;

A interfectorum ipsorum fortassis ortu inclusam teneri putant. Quemadmodum **293** ergo fieri potest, ut qui tot aliorum (demus enim hoc interim) natalitiis involvitur, idem astrorum huic potius generationi quam cæteris præsidentium positioni addicatur? Incredibile enim est, positionem, quæ singulari unius cujusdam ortui præfuerit, hujusmodi exitus causam fuisse: quæ cæterorum in natalitiis exstiterit, non fuisse, sed ejus modo significationem aliquam dedisse. Nec minus insulsum fuerit, omnibus ac singulis plurium istorum natalitiis hominis unius cædis causam includere: quasi generationibus ex hypothesi quinquaginta, certi unius hominis occisio comprehensa teneretur. Jam intelligere profecto non B possum, qui tandem Judæos omnes ea nasci astrorum positione defendent, ut octavo die circumcidi cunctos oporteat, itaque summa cute truncari, torqueri, ardenti tumore inflammari, lacerari vulneribus, postremo vix natos medicorum arte ac manibus indigere. Ismaelitas contra eos, qui Arabiam tenent, eo situ in lucem edi, ut omnes circa annum decimum tertium circumcidi necesse sit. Id enim hoc de hominum genere commemorant. Præterea qui fiat, ut certis quibusdam apud nonnullos Æthiopiæ populos genuum patellæ, Amazonibus mammarum altera resecetur. Quomodo enim similia certis duntaxat in gentibus, siderum vis efficiat? Equidem sic existimo, veri nihil hoc in genere, in quo vel leviter hærere liceat, excogitari a nobis asserique posse. Cæterum, cum tam multæ prænoscendi artes circumferantur, non video, quamobrem in id potissimum homines impegerint, ut augurali et haruspicinæ efficiendi vim negarent, significandi tantum concederent, idem tamen de ea, quæ in stellarum et natalitiorum consideratione versatur, non sentiant. Nam si cognosci futura possunt (hoc enim in præsentia demus) idemque cognitionis illorum est effectionisque principium; cur in stellas potius quam in aves, eorum quæ fiunt causa, conferatur? vel cur avibus eadem potius, quam aut victimarum extis, aut discurrentibus ignibus assignetur?

C Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκέσει εἰς ἀναίρεσιν τοῦ ποιητικοὺς εἶναι τοὺς ἀστέρας τῶν ἀνθρωπίνων. Ὅπερ δὲ συγχεχωρήκαμεν (οὐ γὰρ ἐλύπει τὸν λόγον), ὡς τῶν ἀνθρώπων δυναμένων καταλαμβάνειν τοὺς οὐρανίους σχηματισμοὺς, καὶ τὰ σημεῖα, καὶ ὧν ἐστι σημεῖα, τοῦτο φέρε νῦν ἐξετάσωμεν εἰ ἀληθές ἐστι. Φασὶ τοίνυν οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ, τὸν μέλλοντα τὰ κατὰ τὴν γενεθλιαλογικὴν ἀληθῶς καταλαμβάνειν, εἰδέναι οὐ μόνον τὸ κατὰ πόστου [b] δωδεκατημορίου ἐστὶν ὁ καλούμενος ἀστὴρ, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίας μοίρας τοῦ δωδεκατημορίου, καὶ κατὰ ποίου ἑξηκοστοῦ. Οἱ δὲ ἀκριβέστεροι, καὶ κατὰ ποίου ἑξηκοστοῦ τοῦ ἑξηκοστοῦ, καὶ τοῦτό φασι δεῖν ποιεῖν ἐφ' ἑκάστου τῶν πλανωμένων, ἐξετάζοντα τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς. Πάλιν αὖ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίζοντος δεήσει, φασὶν, ἰδεῖν οὐ μόνον τὸ δωδεκατημόριον ποῖον ἦν ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν μοῖραν, καὶ τὸ ἑξηκοστὸν τῆς μοίρας, τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον ἑξηκοστόν. Πῶς τοίνυν, τῆς ὥρας πλα-

C Hactenus quidem a nobis, quantum hic locus postulabat, confutata illa sententia est, quæ rerum humanarum effectionem a sideribus pendere statuebat. Quod autem paulo ante, cum nihil susceptæ disputationi officeret, ultro concessimus, cœlestes illas positiones, signa, quorumque signa illa sint omnia, facultatis humanæ viribus intelligi **294** posse: id verumne sit, nunc demum exquiramus. Primum igitur artis hujus magistri docent, qui ad veram ac perfectam rerum genethliacarum cognitionem aspiret, tenendum hujc esse non modo quanam in parte duodecima, sed etiam quanam in illius duodecimæ particula, imo ecqua tandem in sexagesima versetur astrum. Addunt vero, qui rem expendunt accuratius, quanam in illius sexagesimæ sexagesima. D Quod idem ipsi errantium in siderum quolibet faciendum esse præcipiunt, mutuam singulorum cum iis, quæ fixa vocant, comparationem ac respectum vestigando. Deinde in ipso quoque orientali hori-

[a] *Ισ. καὶ τί μᾶλ.* [b] *Ισ. ποίου.*

(54) *Ἑλκομένους.* Ἑλκουμένους, opinor, vera lectio est, quam etiam e manuscript. alter repræsentat; ulcus enim ex circumcisione sequebatur.

(55) *Ἐπιστῆσαι μέν.* Hæc duo verba libenter expunxerim, quæ profecto sensum, absque illis optime cohærentem, interturbant.

(56) *Καὶ τὴν ἀστεροσκοπ.* Manifesta trajectio est. Legendum ergo, οὐκ ἔτι δὲ τὴν ἀστεροσκοπικὴν, καὶ τὴν γενεθλιαλογ. Hic enim eadem est, ἀστεροσκοπική, et γενεθλιαλογική.

Digitized by Google

zonte, non videndum esse modo, quænam duodecima pars in eum subeat, sed etiam quænam illius duodecimæ particula, quæque hujus sexagesima, primane an secunda. Quemadmodum ergo fieri possit, ut cum hora, si latius rem æstimes, duodecimæ partis dimidium complectatur, sexagesimam is teneat, qui horarum divisionis analogiam non teneat? Exempli gratia, nosse qui poterit, certum hunc hominem, hora quarta, parte horæ dimidia, quarta, octava, decima sexta, secunda et trigesima natum esse? Nam propter horæ, non integræ modo, sed etiam definitæ hujus certæque particulæ ignorationem, plurimum sæpe volunt, in ea quæ significantur, varietatis incidere. Etin geminis quidem, ut alterius ortus ab altero, momento sæpe uno punctoque temporis dirimatur, multæ tamen occurrunt tam casuum quam rerum negotiorumque varietates, partim, ut ipsi aiunt, quod stellarum diversus in utroque respectus fuerit, partim quod minus certam illam, quæ in horizontem subiret, partis signi duodecimæ particulam ii tenuerint, qui exploratam sese horam habuisse putaverant. Nam hoc quidem, pars ne horæ tricesima, ortus utriusque intervallum exstiterit, statuere nemo potest. Verum id quoque per nos habeant, ut exquisite horam tenere possint. Exstat sane quoddam ejusmodi theorema, quo zodiacum circulum, perinde ut errantia sidera, ab occasu in ortum ita ferri demonstrant, ut centesimo quoque anno motum hunc suum pars ejus quælibet una conficiat. Qui motus longioris progressu temporis, in signa duodecim varietatis plurimum inferat: cum signum aliud sit quod mente concipitur, aliud quod quasi sensu informatur: sic tamen ut ex eo tantum quod mente concipitur, quodque vix ac ne vix quidem teneri **295** certo potest, rei veritas habeatur. Quanquam id etiam a nobis detur, ut aut signum illud quod mente concipitur, certo teneri queat, aut ex eo saltem quod sensu informatur, verum intelligi. Astrorum certe quidem illorum quæ in situm ejusmodi figuramque concurrunt, quam ipsi contemperationem appellant, exquisite abs sese defendi non posse fatebuntur. Contingit enim sæpissime ut vel infestioris hujus astri vis, quod emersit, alterius felicioris aspectu magis minusve retundatur: vel ut id ipsum quo minus eveniat, proprius quidam ac singularis alterius, quod deterius aliud significet, situs impediat. Ac mihi sane ita persuadeo, quisquis in locorum istorum disquisitione versabitur, pronuntiaturum eum utique, perspectam exploratamque mortalium nemini eorum rationem esse, sed ei duntaxat vim signifi-

τεῖ λόγῳ ἡμισυ δωδεκατημορίου περιεχούσης, δύναταί τις λαβεῖν τὸ ἑξηκοστὸν, μὴ ἔχων τὴν ἀναλογίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ὡρῶν, ὥστε, φέρε εἰπεῖν, εἰδέναι, ὅτι γεγέννηται ὁ δεῖνα ὥρᾳ τετάρτῃ, καὶ ἡμίσει ὥρας, καὶ τετάρτῳ, ὀγδόῳ, καὶ ἑκκαιδεκάτῳ, καὶ δυοτριακοστῷ; Παραπολὺ γάρ φασι παραλλάττειν τὰ σημαινόμενα, παρὰ τὴν ἀγνωσίαν, οὐ [a] τῆς ὅλης ὥρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποστημορίου αὐτῆς. Ἐν γοῦν τοῖς διδύμοις γεννωμένοις πολλάκις τὸ μεταξὺ καὶ ἀκαριαῖον ὥρας ἐστὶ, καὶ πολλαὶ παραλλαγαὶ τῶν συμβαινόντων καὶ τῶν πραττομένων ἐπ' αὐτῶν ἁπάντωσιν, ὡς φασιν ἐκεῖνοι, παρὰ τὴν αἰτίαν τῆς σχέσεως τῶν ἀστέρων, καὶ τὸ μόριον τοῦ δωδεκατημορίου τὸ παρὰ τὸν ὁρίζοντα, οὐ καταλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων τὴν ὥραν τετηρηκέναι. Οὐδεὶς γὰρ δύναται λέγειν, ὅτι τὸ μεταξὺ τοῦδε τῆς γενέσεως πρὸς τὴν τοῦδέ ἐστιν ὥρας τριακοστόν. Ἀλλ' ἔστω συγκεχωρημένον αὐτοῖς τόδε, κατὰ τὸ ἐκλαβεῖν τὴν ὥραν. Φέρεται δὴ θεώρημα, ἀποδεικνύον τὸν ζωδιακὸν κύκλον ὁμοίως τοῖς πλανωμένοις φέρεσθαι ἀπὸ δυσμῶν ἐπὶ ἀνατολὰς δι' ἑκατὸν ἐτῶν μοῖραν μίαν, καὶ τοῦτο τῷ πολλῷ χρόνῳ ἐναλλάττειν τὴν θέσιν τῶν δωδεκατημορίων· ἑτέρου μὲν τυγχάνοντος τοῦ νοητοῦ δωδεκατημορίου, ἑτέρου δὲ τοῦ ὡσανεὶ μορφώματος (57)· ἀλλ' ἐκ τοῦ νοητοῦ ζωδίου, ὅπερ οὐ πάνυ τι δυνατὸν καταλαμβάνεσθαι. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο συγκεχωρημένον, τὸ καταλαμβάνεσθαι τὸ νοητὸν δωδεκατημόριον, ἢ δύνασθαι ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δωδεκατημορίου λαμβάνεσθαι τὸ ἀληθές. Ἀλλὰ τήν γε σύγκρασιν παρ' αὐτοῖς καλουμένην τῶν ἐν τοῖσδε τοῖς σχηματισμοῖς τυγχανόντων, καὶ αὐτοὶ ὁμολογήσουσιν, οὐχ οἷοί τε σῶσαι κατὰ πᾶν, ἀμαυρουμένου τοῦ δηλουμένου· φέρε εἰπεῖν, χείρονος ἀπὸ τοῦδε (58), διὰ τὸ ἐπιβλέπεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦδε τοῦ κρείττονος, καὶ ἐπὶ τοσόνδε, ἢ τοσόνδε ἀμαυρουμένου. Πολλάκις πάλιν τῆς ἀμαυρώσεως τῆς τοῦ χείρονος ὑπὸ τῆς ἐπιβλέψεως τῆς τοῦ κρείττονος ἐμποδιζομένης, ἐκ τοῦ ἕτερον οὑτωσὶ ἐσχηματίσθαι, χειρόνων ὄντα σημαντικόν. Καὶ οἶμαι ἐπιστήσαντά τινα τοῖς τόποις, ἀπογνῶναι τὴν περὶ τούτων κατάληψιν, οὐδαμῶς ἀνθρώποις ἐκκειμένην, ἀλλ', εἰ ἄρα, μέχρι τοῦ σημανθῆναι μόνον φθάνουσαν. Εἰ δέ τις ἐν πείρᾳ γεγένηται τῶν πραγμάτων, μᾶλλον εἴσεται τὸ ἐν τῷ στοχάζεσθαι ἀποπτωτικὸν τῶν λεγόντων, καὶ αὐτῶν συγγραψαμένων, ἥπερ νομιζόμενον (59) ἐπιτευκτικόν. Καὶ Ἡσαΐας γοῦν, ὡς οὐ δυναμένων τούτων εὑρίσκεσθαι ὑπὸ ἀνθρώπων, φησὶ πρὸς τὴν θυγατέρα τῶν Χαλδαίων, τῶν ταῦτα μάλιστα παρὰ πάντας ἐπαγγελλομένων· « Στήτωσαν δὴ, καὶ σωσάτωσάν σε οἱ ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ· ἀναγγειλάτωσάν σοι τί μέλλει ἐπὶ σὲ ἔρχεσθαι. » Διὰ γὰρ τούτων διδασκόμεθα μὴ δύνασθαι

[a] *Ισ. add.* μόνον.

(57) *Μορφώματος.* Post hanc vocem membrum alterum deesse credo, quod ita concipi possit, οὐ μὴν λαμβανομένου τ' ἀληθοῦς ἐκ τοῦ μορφώματος. Sensus enim id exigit, et manifeste probant, quæ sequuntur. Vox, μορφώματος repetita, librariorum, ut sæpe fit, oculis imposuit, ut posteriorem prioris loco acciperent.

(58) *Χείρονος ἀπὸ τοῦδε.* Melius, ni fallor, abesset ἀπό, ut χείρονος τοῦδε (nempe ἀστέρος) cum præeunte particip. δηλουμένου construatur. Sin autem, quod minus probo, retinebitur ἀπό, tunc post χείρονος apponenda virgula fuerit, ut ἀπὸ τοῦδε cum ἀμαυρουμένου conjungatur.

(59) *Ἥπερ νομιζομ.* Lege ἥπερ τὸ νομιζ. vel ἢ τὸ νομ.

Digitized by Google

τοὺς πάνυ περὶ ταῦτα φιλομαθεῖς προδηλοῦν, ἃ βεβούληται Κύριος ἑκάστῳ ἔθνει ἐπαγαγεῖν.» Τοσαῦτα καὶ ὁ δηλωθεὶς ἀνήρ. Ἀλλὰ γὰρ ὁ πᾶς ἡμῖν οὗτος εἰς δύο τὰ μέγιστα συναιρεῖται λόγος, εἴς τε τὸ μὴ θεοὺς εἶναι τοὺς κατὰ πόλιν χρῆν νενομισμένους, καὶ εἰς τὸ μηδὲ ἀγαθοὺς δαίμονας· τοὐναντίον δὲ γόητάς τινας, καὶ πλάνους, καὶ ἀπατεῶνας τυγχάνειν ἐπ' ὀλέθρῳ καὶ διαστροφῇ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας, τὴν εἰς ἀνθρώπους πλάνην, τήν τε ἄλλην, καὶ δὴ καὶ τὴν περὶ εἱμαρμένης προβεβλημένους· ἀφ' ἧς, μηδενὸς τῶν ἐξ αἰῶνος, πλὴν Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ πᾶν τῶν ἀνθρώπων γένος λελυτρωμένου, εἰκότως ἡμῖν ἐν ἀρχαῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς*, τὰ παρόντα πάντα διὰ σπουδῆς γέγονεν, ὡς ἂν ἔργῳ μάθοιμεν, ἐκ τίνων προγόνων φύντες, καὶ οἵᾳ τὸ πρὶν ἀπάτῃ συνεχομένων, ἐξ ὁπόσης τε καὶ πηλίκης ἀνανεύσαντες, αὐτοί τε ἡμεῖς καὶ ὁ σύμπας τῶν ἀνθρώπων βίος ἀβλεψίας τε καὶ ἀθεότητος, τὴν ἴασιν τῆς μακρᾶς καὶ πολυχρονίου δαιμονικῆς ἐνεργείας διὰ μόνης τῆς τοῦ * σωτηρίου εὐαγγελικῆς εὑράμεθα διδασκαλίας.

A candi aliquam ad summum concedi posse. Qui autem res ipsas experientia ipse sua probaverit, agnoscet ille profecto, id hominum genus in suis illis, quas aut voce aut scripto concipiunt, præsensionibus longe sæpius aberrare, quam quod sibi fingunt verum attingere. Quamobrem Isaias, quod ea certo ab hominibus nullo modo teneri possint, Chaldæorum filiam, qui hanc divinandi artem sibi præ omnibus sumebant, hunc in modum compellat, *stent vero, ac salvent te astrologi cœli; annuntient tibi quod super te venturum est.* Quibus nos sane docuit, ne ab illis quidem ipsis, qui res istas summo et acerrimo studio persequuntur, quid quoque populo facere Dominus statuerit, prænuntiari posse. » Hactenus Origenes. Atque universa B hæc nostra disputatio ad summa duo capita revocari potest : alterum, deos nequaquam eos fuisse, qui per urbes passim oracula fundere videbantur; alterum, ne bonos quidem genios exstitisse; contra vero præstigiatores quosdam, circulatores atque impostores, qui in exitium pestemque veræ pietatis cum alios passim omnes, tum hunc in primis de fati necessitate errorem in hominum genus invexerint. Quo, præter Jesum Servatorem nostrum, cum illud ex omni memoria liberarit nemo, jure sane tractanda hæc omnia sub *Evangelicæ Præparationis* initium suscepimus : **296** ut re ipsa discamus, quibus tandem nati majoribus quamque gravi errore laborantibus quantæque simul ipsi et quam immanis cum vecordiæ tum impietatis ex tenebris, cum genere hominum universo, caput attollere; ac tam late patenti, tamque diuturnæ dæmonum fraudi vexationique remedium, salutaris unius evangelicæ doctrinæ beneficio invenire potuerimus.

* *Is. del.* τοῦ.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER SEPTIMUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΕΒΔΟΜΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ. C

α'. *Τὰ περὶ τοῦ τῶν Ἑβραίων βίου, καὶ ὡς εὐλόγως τὰς ἐνθέους αὐτῶν Γραφὰς τῶν πατρίων λόγων προετιμήσαμεν.*

β'. *Ἀνακεφαλαίωσις τῆς παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι θεολογίας, καὶ οἷων κακῶν αἰτία συνέστη τῷ βίῳ.*

γ'. *Παράθεσις τοῦ τῶν Ἑβραίων τρόπου, καὶ ὅπως ἐδόξαζον περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ὅλων.*

δ'. *Ὅπως ἐφρόνουν περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων οὐσίας.*

ε'. *Ὅπως, φιλόθεοι γεγονότες, τῶν ἀναγράπτων θεοφαρειῶν καὶ χρησμῶν ἠξιώθησαν.*

ς'. *Ὡς ἐκτὸς ἦσαν Ἰουδαϊσμοῦ πρόσθεν ἢ Μωσέα γενέσθαι, ἐπ' εὐσεβείᾳ διαλάμψαντες.*

ζ'. *Ὡς αὐτὸς ὁ Μωσῆς Ἑβραίων τῶν πρὸ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τῇ οἰκείᾳ καταβέβληται γραφῇ τοὺς βίους.*

297 *SEPTIMI LIBRI CAPITA.*

1. *Vetustissimorum Hebræorum instituta; jureque nos sacras eorum litteras patriis monimentis prætulisse.*
2. *Summa reliquarum gentium theologiæ capita, quamque graviùm malorum humanæ societati causa illa fuerit.*
3. *Quinam Hebræorum mores fuerint, quidve de universi auctore ac molitore senserint.*
4. *Quid iidem partim de animæ immortalitate, partim de corporis natura senserint.*
5. *Eosdem suo in Deum amore consecutos esse, uti numinis aspectu et oraculis fruerentur; quod utrumque sacris litteris consignatum est.*
6. *Eosdem ante natum Mosem, necdum Judaicis religionibus informatos, pietatis laude floruisse.*
7. *Hebræorum, qui ante se fluruerant, vitas ab ipso Mose proprio ac singulari opere conscriptas fuisse.*

Digitized by Google

8. *Maturo judicio, sanaque ratione susceptam a nobis earum historiam fuisse. Hic autem cursim eorum vita persfringitur, quos ante diluvium, ac deinceps, ad Mosem usque Deus præcipuo amore complexus est.*

298 9. *Hebræorum doctrinæ placita.*

10. *De generali Providentia et universi molitione.*

11. *Quid Hebræi de Deo principe rerum omnium causa senserint.*
12. *Hebræorum de secundo principio theologia.*
13. *Philonis de secundo principio sententia.*
14. *Aristobuli verba in eamdem sententiam.*
15. *De creaturarum ratione præditarum productione.*
16. *De contrariis adversariisque virtutibus.*
17. *De natura hominis.*
18. *Philonis de animo sententia.*
19. *Materiam ortu non carere.*
20. *De eodem ex Origenis in Genesin commentario.*

21. *Ex Philone de eodem argumento.*
22. *Materiam nec ortu carere, nec malorum causam esse.*

A η'. Ὡς εὐλόγῳ κρίσει, καὶ σώφρονι λογισμῷ τὴν περὶ τῶνδε ἱστορίαν παρεδεξάμεθα· καὶ ἐπιδρομὴ τῶν κατὰ τοὺς δηλουμένους βίων, τῶν τε πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, καὶ τῶν μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς Μωσέως γενεᾶς διαρκεσάντων.

θ'. Περὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις δογματικῶν θεωρημάτων.

ι'. Περὶ τῆς καθόλου προνοίας, καὶ περὶ τῆς συστάσεως, καὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου.

ια'. Ἑβραίων δόξα περὶ τοῦ Θεοῦ, τοῦ δὴ καὶ πρώτου τῶν ὅλων αἰτίου.

ιβ'. Περὶ τῆς τοῦ δευτέρου αἰτίου θεολογίας.

ιγ'. Φίλωνος περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου.

ιδ'. Ἀριστοβούλου περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ιε'. Περὶ τῆς τῶν λογικῶν συστάσεως.

ις'. Περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων.

ιζ'. Περὶ τῆς ἀνθρώπου φύσεως.

ιη'. Φίλωνος περὶ ψυχῆς.

B ιθ'. Περὶ τοῦ μὴ ἀγέννητον εἶναι τὴν ὕλην.

κ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ὠριγένους εἰς τὴν Γένεσιν.

κα'. Φίλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ.

κβ'. Ὅτι μὴ ἀγέννητος ἡ ὕλη, μηδὲ κακῶν αἰτία.

CAPUT I.

Vetustissimorum Hebræorum instituta; jureque nos sacras eorum litteras patriis monimentis prætulisse.

Sequitur ut Hebræorum deinceps, quam omnibus patriis ritibus potiorem habuimus philosophiæ religionisque formam, vitæque simul rationes et instituta persequamur. Nam cum id a nobis adhuc effectum sit, ut non inconsiderate ac temere, sed maturo castigatoque judicio, vanam illam ac spuriam omnium tam Græcorum quam barbarorum theologiam, relictam a nobis ac repudiatam fuisse constaret: solvenda modo nobis altera quæstio est, ratioque reddenda, quæ nos ad suscipiendam ac probandam Hebraicarum litterarum doctrinam impulerit. Ac nobis quidem crimini probroque dandum non esse, quod a barbaris utilitatis aliquid mutuemur, opportuniori majorique otio demonstrabimus, dum quidquid usquam apud Græcos, imo apud celeberrimos **299** etiam illorum philosophos non modo haustarum e philosophia disciplinarum, sed etiam quidquid e re communis hominum societatis, ac rerumpublicarum usu fuerit, id omne barbarorum ex disciplinis ac legibus corrogatum et consarcinatum esse ostendemus. Jam vero, nullum prorsus apud ullam gentem ejusmodi unquam inveniri bonum potuisse, cujusmodi ad nos profectum ab Hebræis est, quivis opinor ex sequentibus intelliget.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τὰ περὶ τοῦ τῶν ἀνέκαθεν Ἑβραίων βίου· καὶ ὡς εὐλόγως τὰς ἐνθέους αὐτῶν Γραφὰς τῶν πατρίων λόγων προετιμήσαμεν.

Ἑβραίων πέρι λοιπὸν, καὶ τῆς κατ' αὐτοὺς φιλοσοφίας τε καὶ εὐσεβείας, ἣν τῶν πατρίων ἁπάντων προτετιμήκαμεν, τὸν τοῦ βίου τρόπον ὑπογράψαι καιρός. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἀλόγῳ, κεκριμένῳ δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ τῆς διεψευσμένης ὁμοῦ πάντων Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων θεολογίας τὴν ἀπόδειξιν πεποιημένοι συνέστημεν, ὥρα λοιπὸν τὴν δευτέραν C ἐπιλύσασθαι, τὴν αἰτίαν ἀποδιδόντας τῆς τῶν Ἑβραϊκῶν λόγων μεταποιήσεως. Τὸ μὲν οὖν μὴ φέρειν τινὰ μέμψιν ἡμῖν τὴν ἀπὸ βαρβάρων τοῦ συμφέροντος μετάληψιν ἐπὶ τῆς δεούσης σχολῆς παραστήσομεν, πάντα τοῖς Ἕλλησι, καὶ αὐτοῖς γε τοῖς βοωμένοις αὐτῶν φιλοσόφοις τὰ φιλόσοφα μαθήματα, καὶ τὰ ἄλλως κοινὰ, καὶ ταῖς πολιτικαῖς λυσιτελοῦντα χρείαις, παρὰ βαρβάρων ἐσκευωρῆσθαι ἐπιδείξοντες· τὸ δὲ μηδέν πω μηδ' ὅλως παρά τισιν εὑρῆσθαι τῶν ἐθνῶν, οἷον τὸ παρ' Ἑβραίων ἀγαθὸν ἡμῖν πεπορισμένον, ὧδε ἂν γένοιτο πρόδηλον.

CAPUT II.

Summa reliquarum gentium theologiæ capita, quamque gravium malorum humanæ societati causa illa fuerit.

Nam cæteri quidem populi, jam usque a societatis humanæ primordiis, ad consequentia deinceps tempora, dum propterea quod de anima sua constituti haberent nihil, ad solos corporis sensus adhæresceret, ac præter ea quæ cernuntur oculis, aliud omnino nihil esse cogitarent, honesti proinde atque utilis, imo solius boni loco voluptatem corporis habuerunt; adeoque unam illam, perinde ac si præter ipsam aliud nihil, neque boni, neque jucundi ac suavis reperiretur, eademque sola per sese ad beate vivendum satis esset, studio et amore dignam rati, deorum quasi maximam conse-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀνακεφαλαίωσις τῆς παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι θεολογίας, καὶ οἷων κακῶν αἰτία συνέστη τῷ βίῳ.

Οἱ μὲν δὴ λοιπὸν πάντες ἄνθρωποι, ἄνωθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου συστάσεως, καὶ εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον, μόνῃ τῇ τῶν σωμάτων προσανασχόντες αἰσθήσει, τῷ μηδὲν περὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ψυχῆς διειληφέναι πλέον τε οὐδὲν τῶν ὁρωμένων ἐν τοῖς οὖσιν ὑπάρχειν ἡγησάμενοι, τὸ καλὸν, καὶ συμφέρον, καὶ μόνον ἀγαθὸν τὴν τῶν σωμάτων ἀνέθηκαν ἡδονήν· μόνην τε ταύτην, ὡς τὸ μόνον οὖσαν ἀγαθὸν, καὶ προσηνὲς, καὶ ἡδὺ, πρὸς ἀπόλαυσίν τε εὐδαίμονος βίου αὐτάρκη, περισπούδαστον ὑποθέμενοι, θεῶν μεγίστην ἡγήσαντό τε καὶ τεθειάκασιν· οὐδὲ τῆς ζωῆς αὐτῆς, εἰ μὴ μετέχοι τῆς τῶν σωμάτων ἡδονῆς, ἐφιέμενοι, καὶ ζῆν οὐ

Digitized by Google

διὰ τὸ ζῆν, διὰ δὲ τὸ ἡδέως ζῆν ἀσπαζόμενοι, τοῦτο καὶ τοῖς ἰδίοις εὐξάμενοι παισὶν, ὡς μόνον ἀγαθὸν παρεῖναι. Ἔνθεν οἱ μὲν, τὰ χορηγὰ τῆς ἐνσάρκου ζωῆς ἥλιον εἶναι καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας ὑποτοπήσαντες, καί πως καὶ πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ φωτὸς κατεπλαγέντες, πρώτους θεοὺς ἀνηγόρευσαν, μόνους αἰτίους τῶν ὅλων εἶναι ἀποφηνάμενοι· οἱ δὲ, τοὺς ἀπὸ γῆς καρποὺς, τήν τε ὑγρὰν καὶ ξηρὰν καὶ θερμὴν οὐσίαν, τά τε λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη, δι' ὧν αὐτοῖς τὰ σώματα τρεφόμενά τε καὶ πιαινόμενα, τὴν ἔνσαρκον ὁμοῦ ζωήν τε καὶ ἡδονὴν ἐθηρᾶτο, θεῶν πάλιν προσηγορίᾳ τετιμήκασιν· οἱ δὲ, πολὺ πρότερον (60) τούτων, γυμνῇ καὶ ἀκαλύπτῳ κεφαλῇ τὰ σφέτερα πάθη, καὶ τὴν δέσποιναν αὐτῶν ἡδονὴν, ἔρωτα, καὶ πόθον, καὶ Ἀφροδίτην, καὶ αὐτῶν τῶν θεῶν κρατεῖν εἰπόντες, ἀπεθέωσαν· οἱ δὲ τοὺς τῶν ἡδέων χορηγούς τε καὶ εὑρετὰς αὐτοῖς γενομένους ἄνδρας τυράννους τινὰς καὶ δυνάστας, δι' ἃς ἔτυχον ἐξ αὐτῶν εὐπαθείας, ζῶντάς τε ἔτι καὶ μετὰ τελευτὴν ἐθεοποίησαν· οἱ δὲ, μοχθηρῶν πνευμάτων καὶ δαιμόνων γενόμενοι παραπαίγνια, ἔτι μειζόνως τὸ παθητικὸν αὐτῶν μέρος τῆς ψυχῆς συνηύξησαν, τὰ ἡδέα καὶ παρὰ τούτων διὰ τῆς νενομισμένης αὐτῶν θεραπείας ἐκπορίζοντες· οἱ δὲ, μηδενὸς τούτων ἀνασχόμενοι, τὸ ἄθεον, ὡς πολὺ κρεῖττον τῆς τοιᾶσδε θεολογίας, εἰσηγήσαντο· οἱ δὲ, ἔτι τούτων ἁπάντων ἀναιδέστεροι, τὸν φιλόσοφον καὶ τρισευδαίμονα βίον οὐδ' (60*) ἄλλον εἶναι ἢ τὸν ἡδὺν ἀπεφήναντο, τέλος τῶν ἀγαθῶν τὴν ἡδονὴν ὁρισάμενοι. Ταύτῃ δ' οὖν τό πάντων ἀνθρώπων γένος, ὡς ἂν δεσποίνῃ πικρᾷ καὶ χαλεπωτάτῃ ἡδονῇ θεῷ, μᾶλλον δὲ αἰσχρῷ καὶ ἀκολάστῳ δαίμονι καταδεδουλωμένους (61), παντοίαις ἐνεφύρετο ταλαιπωρίαις. « Αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας εἰς τὴν παρὰ φύσιν. Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἄρσενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. » Ταύτῃ καὶ Ἕλληνες καὶ βάρβαροι, σοφοί τε καὶ ἰδιῶται, χαμαί τε καὶ ἐπὶ γαστέρα πεσόντες, ὡς θεῷ τῇ ἡδονῇ προσεκύνησαν· πρηνεῖς τε σφᾶς αὐτοὺς ἑρπετῶν δίκην καταβαλόντες, ἅμαχον καὶ ἀπαραίτητον θεὸν ταύτην ἡγήσαντό τε καὶ ἔστερξαν· ἔν τε ᾠδαῖς καὶ ὕμνοις, ἔν τε ταῖς πανδήμοις θέαις, μόνης τῆς αἰσχρᾶς καὶ ἀκολάστου ἡδονῆς τὰ ὄργια καὶ τὰς ἀσέμνους τελετὰς μυούμενοί τε καὶ τελοῦντες· ὡς, εἰ καί τι ἄλλο, καὶ τόδε καλῶς παρ' ἡμῖν ἀνῃρῆσθαι· ἀρχὴ γὰρ πορνείας ἐπίνοια εἰδώλων. Καὶ τὰ μὲν περὶ τῆς τῶν ἄλλων ἐθνῶν θεολογίας τοσαύτην εἰλήφει, ὡς ἐν βραχεῖ φάναι, τὴν πολυτροπίαν· μιᾶς μὲν ἀρχῆς τῆς ἀκαθάρτου, καὶ μιαρᾶς ἡδονῆς ἀνημμένα, ὕδρας καὶ πολυαυχένου καὶ πολυκεφάλου τρόπον, εἰς πολλὰς καὶ ποικίλας διαιρέσεις τε καὶ

A crarunt. Ita ne vitam quidem ipsam, nisi adjunctam haberet corporis voluptatem, sibi expetendam putabant, adeoque vitæ munus, non jam ut viverent, sed ut suaviter viverent, complexi, ejusdem illi, perinde ut solius boni, copiam, liberis quoque suis precabantur. Itaque alii solem, lunam, ac reliqua sidera vitæ corporeæ fontes esse suspicati, simulque ad lucis aspectum admiratione perculsi, principes hosce deos ita prædicarunt, ut eosdem rerum auctores omnium esse statuerent. Alii natis ex terra frugibus, nec non humidæ siccæque pariter, callidæque naturæ, ac cæteris universi partibus, quibus nutrita saginataque ipsorum corpora, corpoream simul vitam et voluptatem venarentur, deorum nomen decusque tribuerunt. Alii multis B ante sæculis, nuda perfrictaque fronte, suas ipsi cupiditates, earumque dominam voluptatem, amorem, cupidinem, venerem, quibus ipsos quoque deos cedere jactabant, divinitate donarunt. Alii **300** tyrannos quosdam ac principes, a quibus profectum ac repertum aliquid ad vitæ delicias fuerat, cum vivos adhuc et spirantes, tum etiam morte perfunctos, deorum in numero collocarunt, acceptorum beneficiorum suavitate permoti. Alii, pravorum spirituum ac dæmonum ludus et fabula, eo vehementius partis illius animæ suæ, quæ perturbationum et cupiditatum sedes est, vim ac potestatem auxerunt, quo novam sibi voluptatem ab iis copiam, solemni certisque ritibus constituta eo- C rum veneratione comparabant. Alii, omnibus istis valere jussis, aliquid sese rati universa hac theologia moliri præstantius, divinitatem omnem funditus sustulerunt. Alii denique castigatam illam terque beatam vitam, non aliam esse quam voluptatem defendentes, summum eam bonorum finem, omnium impudentissimi posuerunt. Atque hunc in modum, genus hominum universum, tanquam acerbissimæ cuidam teterrimæque dominæ, voluptati deæ, vel turpissimo potius ac flagitiosissimo dæmoni mancipatum, in omnia calamitatum genera demersum est. « Nam feminæ eorum, » ut divinus olim Apostolus querebatur, « immutaverunt naturalem usum feminæ, in eum usum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminæ, D exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem quam oportuit, erroris sui, in semetipsis recipientes [41]. » Ita Græci pariter ac barbari, sapientes et idiotæ, deorsum omnes atque in suum ipsi ventrem prolapsi, voluptatem quasi deum adorarunt, ac serpentium in morem pronos sese dejicientes, non in ea modo, tanquam in ejusmodi numine, cujus vim declinare nemo posset, acquieverunt, sed etiam carminibus passim hymnisque suis, tam in deo-

[41] Rom. I, 26.

(60) *Πολὺ πρότερον.* Omnino legendum videtur πολὺ αἰσχρότερον, hæc enim turpium numinum colluvies, siderum frugumque θεοποιΐᾳ posterior fuit, uti non semel Eusebius ipse tradidit.

(60*) *Οὐδ'* pro οὐκ, ut sæpe alias. EDIT.

(61) *Καταδεδουλωμένους.* Rescribe καταδεδουλωμένων. Quo enim accusativus hic referatur?

Digitized by Google

rum festis quam in publicis omnibus spectaculis, A turpis unius ac flagitiosæ voluptatis orgia, indignaque mysteria, cum initiando, tum sacris operando celebrarunt. Quare jure profecto, si quidquam aliud, totum hoc apud nos obscœnitatis genus sublatum est. Libidinis enim initium, idolorum excogitatio est. Cæterorum ergo populorum, ut paucis absolvam, theologiæ tam varia fuit multiplexque ratio: cum enim uno tantum impuræ tetræque voluptatis principio niteretur, plurima tamen ac varia, hydræ cujusdam cervicibus capitibusque scatentis in morem, sectarum divortia ac discrimina peperit. Ita cum tanto tamque fœdo errore laborarent, mirum profecto non est, si homines voluptatis deæ, ac scelerati dæmonis addicti obsequio, novorum subinde **301** malorum cumulo premerentur, dum et insanis mulierum amoribus, et masculæ veneris obscœnitate, et incestis matrum filiarumque nuptiis vitam permiscerent universam, ac ferinam belluarum naturam sceleris magnitudine superarent. Atque hujusmodi vetustarum gentium mores, et adulterinam earum theologiam fuisse, ipsismet Græcorum non historicorum modo, sed etiam philosophorum, quæ superioribus libris congesta sunt, testimoniis abunde probavimus.

τομὰς ἐξενηνεγμένα. Ἐπειδὴ τοίνυν τοσαύτην ἔτυχον προβεβλημένοι τὴν πλάνην, εἰκότα δὴ αὐτοῖς, ἡδονῇ θεῷ, κακῷ δαίμονι, χρωμένοις, ἐπὶ κακοῖς κακὰ συνηγείρετο, γυναιμανίαις, καὶ ἀῤῥένων φθοραῖς, μητρογαμίαις τε, καὶ θυγατρομιξίαις, τὸν πάντα καταφυρομένοις βίον, καὶ τὴν ἄγριον καὶ θηριώδη φύσιν ὑπερβολῇ φαυλότητος νενικηκόσι. Τοιοῦτος μὲν οὖν ὁ τρόπος τῶν παλαιῶν ἐθνῶν, καὶ τῆς διεψευσμένης αὐτῶν θεολογίας, διὰ τῶν συνηγμένων ἡμῖν Ἑλληνικῶν λογογράφων τε καὶ φιλοσόφων ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται.

CAPUT III.

Quinam Hebræorum mores fuerint, quidve de universi auctore ac molitore senserint.

Jam vero, quandoquidem priscorum hominum vitam exploratam habes: quemadmodum soli ex omnibus Hebræi, contrariam tanta in multitudine viam inierint, animo deinceps et cogitatione intuere. Etenim principes illi, solique universo hominum ex genere, cum a primis retro societatis humanæ cunabulis, mentem in homine digna contemplatione defixissent, atque ad naturales universi rationes pie sancteque rimandas contulissent; prima quidem corporum elementa, terram, aquam, aerem, ignem, ex quibus hunc orbem constare sentiebant; solem pariter, lunam, ac sidera, non deos, sed Dei opera C esse philosophati sunt. Probe enim ipsi, corporeæ substantiæ propriam hanc esse naturam intelligebant, ut quemadmodum fluxa illa, atque interitui obnoxia est, ita ratione simul et animo careat. Deinde cum fieri non posse cogitarent, ut vel mundi hujus universi tam apte sapienterque conformata species, quæque tanta spirantium animalium, et ratione partim præditorum, partim carentium multitudine abundaret, fortuitæ ac tumultuariæ causæ assignaretur: vel rerum animatarum inanimus, ratione præditarum rationis expers auctor et opifex statueretur: sed potius intelligerent, cum neque repente ac per sese domus unquam ulla ex lignis et lapidibus coalescat, nec vestis absque textoris industria perficiatur, nec civitates aut respublicæ absque legum et principum, neque naves absque gubernatorum moderatione consistant, nec minimum quidem artis instrumentum sine artificis exsistat manu, neque navis unquam ulla felicem ad portum appellat, sapientis magistri gubernatione **302** spoliata: multo sane minus hanc elementorum, ex quibus orbis iste conflatus est, expertem animi rationisque naturam, si summa illa numinis divini sapientia secludatur, suapte vi nativaque facultate vitam simul et rationem obtinere. Hæc, inquam, aliaque similia, cum Hebrææ pietatis ac religionis parentes cogitarent, Deum illum universi

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Παράθεσις τοῦ τῶν Ἑβραίων τρόπου, καὶ ὅπως ἐδόξαζον περὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ δημιουργοῦ τῶν ὅλων.

Εἰ δὴ οὖν συνῶπταί σοι ὁ τῶν παλαιῶν βίος, ἄθρει δὴ λοιπὸν τῇ διανοίᾳ μόνους παῖδας Ἑβραίων ἐν τοσούτοις τὴν ἐναντίαν ἀπιόντας. Οἵδε γὰρ πρῶτοι, καὶ μόνοι πάντων ἀνθρώπων, ἄνωθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου καταβολῆς λογικῇ θεωρίᾳ τὴν διάνοιαν ἀναθέντες, καὶ τῇ περὶ τοῦ παντὸς φυσιολογίᾳ εὐσεβῶς ἐπιστήσαντες, πρῶτα μὲν τὰ τῶν σωμάτων στοιχεῖα, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, ἐξ ὧν τόδε τὸ πᾶν συνεστὼς κατεμάνθανον, ἥλιόν τε καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, οὐ θεοὺς, ἔργα δὲ εἶναι Θεοῦ διελογίσαντο· τὴν φύσιν τῆς σωματικῆς οὐσίας οὐ μόνον ἄλογον, ἀλλὰ καὶ ἄψυχον εἶναι, καθ' ὅσον ῥοώδης καὶ φθαρτὴ οὖσα τυγχάνει, συννοήσαντες· κἄπειτα λογισάμενοι, ὡς οὐχ οἷόν τε τὴν τοῦ σύμπαντος κόσμου διάταξιν, εὖ καὶ σοφῶς ἡρμοσμένην, ἔμπλεών τε ζώων ἐμψύχων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ὑπάρχουσαν, αὐτόματον ἐπιγράφεσθαι τὴν αἰτίαν· οὐδέ γε τῶν ἐμψύχων τὴν ποιητικὴν ἀρχὴν ἄψυχον ὑπολαμβάνειν, οὐδ' ἄλογον τὴν τῶν λογικῶν δημιουργόν. Ἐπεὶ δὲ μηδὲ ξύλων καὶ λίθων αὐτόματός ποτ' ἂν οἰκοδομία συσταίη, οὐδέ γε ἐσθὴς ὑφάντου δίχα συντελεσθείη, οὐδὲ πόλεις καὶ πολιτεῖαι νόμων ἐκτὸς καὶ ἀρχοντικῆς διατάξεως, οὐδὲ ἐκτὸς κυβερνήτου ναῦς, οὐδὲ τὸ σμικρότατον τέχνης ὄργανον ὑποσταίη ἂν μὴ διὰ τεχνίτου, οὐδ' εὐόρμου ποτὲ ναῦς λιμένος τύχοι μὴ οὐχὶ σὺν ἀγαθῷ κυβερνήτῃ· οὐδ' ἡ τῶν καθόλου στοιχείων ἄρα φύσις ἄψυχος οὖσα καὶ ἄλογος, τῷ καθ' ἑαυτὴν λόγῳ, δίχα τῆς ἀνωτάτω τοῦ Θεοῦ σοφίας, λόγου ποτὲ καὶ ζωῆς ἀνθέξεται. Ταῦτα δὴ καὶ τὰ τοιαῦτα διανοηθέντες οἱ τῆς Ἑβραίων εὐσεβείας πατέρες ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς [a] ἐκτισμένων, νῷ κεκαθαρμένῳ καὶ ψυχῆς διαυγέσιν ὄμμασι τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν ἐσεβάσθησαν.

religionis parentes cogitarent, Deum illum universi

[a] *Ισ. add.* τῶν.

Digitized by Google

molitorem, quem purgata mente, atque illuminatis animi oculis, in tanta rerum creatarum magnitudine ac specie agnoscebant, justa sunt veneratione prosecuti.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅπως ἐφρόνουν περὶ ἀθανασίας ψυχῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων οὐσίας.

Κἄπειτα μέρος οὐ μικρὸν τοῦ παντὸς σφᾶς αὐτοὺς εἶναι συναισθόμενοι, τὸ μέντοι [a] αὐτῶν τίμιον εἶναι ἡγήσαντο· τοῦτο δὲ καὶ τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον, τὸν κατὰ ψυχὴν νενοημένον· τὸ δὲ τούτου χώραν περιβολῆς ἐπέχον· τοῦτο δὲ εἶναι τὸ σῶμα. Καὶ δὴ τοῦτον διελόμενοι τὸν τρόπον, τὴν πᾶσαν περὶ τῆς τοῦ ἔνδον ἀνθρώπου ζωῆς φροντίδα καὶ σπουδὴν εἰσηνέγκαντο. Τοῦτο δὲ παρὰ τῷ πάντων δημιουργῷ Θεῷ προσφιλὲς εἶναι λογισάμενοι, ὅς που τὴν ἀνθρώπων φύσιν τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων κρατεῖν, οὐ ῥώμῃ σώματος, ὡς ἀρετῇ ψυχῆς ἐδωρήσατο (τὰ μὲν γὰρ τῶν ὄντων εἶναι ἄψυχα, οἷα λίθους καὶ ξύλα· τὰ δὲ ζωτικῆς δυνάμεως μέτοχα, οἷα τὰ ἀπὸ γῆς βλαστήματα· τὰ δὲ αἰσθήσεως, ὁρμῆς τε φανταστικῆς μεμοιραμένα, οἷα ζώων τὰ ἄλογα· πάντα δὲ ταῦτα ἑνὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει πρὸς ὑπηρεσίαν δουλοῦσθαι, οὐ ῥώμῃ σώματος καὶ ἰσχύϊ κατηναγκασμένα, λογισμῷ δὲ καὶ ψυχῆς ἀρετῇ, ᾗ τὸ κατὰ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἀρχικόν τε καὶ βασιλικὸν γέρας, ἄνωθεν παρὰ τοῦ τῶν ὅλων αἰτίου συγκεχωρῆσθαι κατειλήφασιν)· ἔνθεν ὁρμώμενοι, σῶμα μὲν καὶ τὰ σωμάτων ἡδέα οὐδέν τι μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐπὶ γῆς θρεμμάτων προτιμᾷν διενοήθησαν· τὸ δ' ἐν αὐτοῖς ἄρχον, ὡς ἂν τοῦ πάντων ἄρχοντος οἰκεῖον, καὶ τῆς ψυχῆς τὸ λογικόν τε καὶ νοερὸν, θεῖόν τε καὶ ἐπιστημονικὸν, ὡς ἂν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὴν ὁμοίωσιν φέρον, μόνον διὰ σπουδῆς ἔσχον. Εἶτα μηδ' ἄλλο τι ἐνθυμηθέντες ἀγαθὸν εἶναι τοῦ πάντων ἀγαθῶν χορηγοῦ Θεοῦ, τέλος ἁπάσης εὐδαιμονίας τὴν αὐτοῦ γνῶσιν τε καὶ φιλίαν εἶναι ἀπεφήναντο· ὅτι καὶ αὐτῆς ζωῆς, καὶ ψυχῆς, καὶ σώματος, καὶ τῶν τούτοις ἀναγκαίων μόνος αὐτὸς ἀνῆπται τὴν αἰτίαν. Τούτῳ δὴ οὖν σφᾶς ὅλους αὐτῷ σώματι καὶ ψυχῇ φέροντες, ἀνατεθείκασι, τὸν πάντα αὐτῶν βίον ἐπ' αὐτὸν ἀναρτησάμενοι, καὶ μόνῳ προσέχειν, ἄλλῳ δὲ μηδενὶ τῶν ὁρωμένων ἀξιώσαντες. Οὕτω δὴ φιλόθεοι ὁμοῦ καὶ θεοφιλεῖς ἀναφανέντες, θεραπευταί τινες ὄντες (62) καὶ ἱερεῖς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ ἀπεφάνθησαν, ᾗ καὶ « γένος ἱερὸν (63) καὶ βασιλικὸν, ἱεράτευμά τε Θεοῦ, καὶ ἔθνος ἅγιον » προσαγορευθῆναι ἠξιώθησαν, σπέρμα τῆς ἀληθοῦς ταύτης εὐσεβείας καὶ τοῖς ὀψιγόνοις αὐτῶν ἀπολελοιπότες. Ἆρ' οὖν λογισμῷ σοι δοκοῦμεν τούσδε τῶν Ἑλληνικῶν πρωτετιμηκέναι, καὶ μᾶλλον τῶν Φοινίκων τε καὶ Αἰγυπτίων θεῶν, τῶν τε περὶ τοὺς θεοὺς δυσφήμων ἀτοπημάτων, τὰς παρ' Ἑβραίοις περὶ εὐσεβῶν ἀνδρῶν διηγήσεις ἀποδέξασθαι;

CAPUT IV.

Quid iidem partim de animæ immortalitate, partim de corporis natura senserint.

Deinde vero, cum iidem sese quoque partem esse universi non exiguam sentirent, e duabus sui partibus alteram (quem verum ipsi, quique non nisi animo cognosci possit, hominem appellabant) in pretio habendam putaverunt: alteram, nempe corpus, quoddam quasi septum esse, quo inclusus ille teneatur. Atque hoc discrimine constituto, in componenda hominis interioris vita, curam illi deinceps omnem studiumque posuere. Quod ipsi cum Deo rerum omnium architecto vehementer probari cognoscerent, a quo id muneris homo acceperat, ut iis quæ terrarum ambitu continentur, omnibus, non robore corporis, sed animi facultate imperaret. (Nam e rebus, inanimas alias esse, ut lapides atque ligna; vim aliis inesse vitalem, ut omnibus terræ germinibus: alias sentiendi facultate præditas, oblata extrinsecus impulsione commoveri, ut animantes ratione privatas: atque hæc omnia generis hominum unius obsequio, necessitate quadam mancipari, quam non robur viresque corporis, sed ratio atque animi virtus afferat: cui proinde regium quoddam in terrena omnia ditionis et imperii jus, ab rerum universarum auctore cœlitus concessum esse perviderunt.) Hac illi cogitatione adducti, corpus corporumque delicias, loco non alio, quam cæterarum terræ pecudum genus, habendas esse censuerunt: quam vero sui partem imperio donatam agnoscebant, utpote cognatione aliqua summo rerum omnium imperatori conjunctam, ipsamque animi ratione intelligentiaque præditam, imo divinam quamdam, ac doctrinæ sedem simul parentemque facultatem, quod summi **303** Numinis expressam ferret imaginem, omni unam diligentia studioque coluerunt. Deinde, quod præter bonorum omnium fontem auctoremque Deum, aliud prorsus intelligerent boni esse nihil, quodque unus ipse aptas ex sese vitæ, animi, corporis, quæque illis necessaria sunt, causas omnium et rationes haberet, felicitatis universæ finem, ejus in unius partim cognitione, partim amore posuerunt. Ita cum vitam instituerent, ex una ejus voluntate nutuque suspensam, eique soli, rerum præterea quæ videntur nulli, adjungendos sese addicendosque statuerent, eidem sese totos corpore simul atque animo consecrarunt. Atque ita cum et Deum maxime diligerent, et vicissim ab eo diligentur, summi Numinis cultores vere ac sacerdotes effecti sunt, imo, « genus electum ac regale, Deique sacerdotium, et gens sancta [61], » merito sunt nuncupati, veræ hujus pietatis semine suos etiam in posteros nepotesque transfuso. Num ergo tibi jam id a nobis consilii cum ratione susceptum vi-

[61] I Petr. II, 9.

[a] *Isc.* μέν τι.

(62) Ὄντες. Alter ex manuscr., ὄντως, recte.

(63) Γένος ἱερόν. Idem manuscr., γένος ἐκλεκτόν, ut in Græc. et Vulgat. Bibl.

Digitized by Google

detur, uti et Græcis Hebræos anteferremus, quæque ab illis de sanctorum virorum pietate prodita sunt, Phœniciis Ægyptiisque numinibus, quæque de illis jactantur ignominiosis indignisque fabulis potiora duceremus?

CAPUT V.

Eosdem suo in Deum amore consecutos esse, uti Numinis aspectu et oraculis fruerentur, quod utrumque sacris litteris consignatum est.

Sed vide tu porro, quo tandem eos charissimæ Deo virtutis aspirasse commemorent. Nempe divinum illud Numen, cum genus hoc hominum tam propter cæteram vitæ pietatem atque disciplinam, quam ob singularem erga se religionem complecteretur, diviniorum eis deinceps oraculorum, suique pariter et angelorum præsentiæ aspectusque copiam facere statuit, dum partim naturæ mortalis inopiam, res agendas insinuando sublevaret, partim dogmatum iis ac præceptorum, quæ Deum plane decerent, cognitionem aperiret. Ita non jam argumentis aut conjecturis quibusdam, sed ipsiusmet veritatis luce collustratam mentem habebant, divinoque afflati Numine, cum res futuras, perinde ac præsentes, intuebantur ipsi, tum quidquid universim eventurum esset, humano generi **304** divinitus prædicebant. Hæc illa sunt, quæ celeberrimis Deoque plane dignissimis oraculis de singulari Hebræorum virtute continentur, quæque Græcis fabulis patriisque nugis ipsi prætulimus: cum istis flagitia de diis turpissima jactarentur, illi vero hominum Deo charissimorum historias ac monimenta proponerent summa cum pietate conjuncta.

A

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅπως, φιλόθεοι γεγονότες, τῶν ἀναγράπτων θεοφαρειῶν καὶ χρησμῶν ἠξιώθησαν.

Θέα δ' οὖν ἔτι εἰς ὅσον θεοφιλοῦς ἀρετῆς προελθεῖν φασι τοὺς δηλουμένους. Ἀποδεξάμενον τὸ θεῖον τῆς τε ἄλλης τοῦ βίου εὐσεβείας καὶ φιλοσοφίας, τῆς τε περὶ αὐτὸ θεραπείας τοὺς ἄνδρας, ἤδη καὶ θειοτέρων χρησμῶν θεοφανειῶν τε αὐτοὺς καὶ ἀγγελικῶν ὀπτασιῶν ἠξίου, τὰ ἐνδέοντα τῇ θνητῇ φύσει ταῖς τῶν πρακτέων ὑποθήκαις ἐπιδιορθούμενον, δογμάτων τε καὶ μαθημάτων αὐτοῖς θεοπρεπῶν τὴν γνῶσιν ἀποκαλύπτων· ὡς μηκέτι συλλογισμοῖς, μηδὲ εἰκασίαις, ἐκλάμψει δὲ αὐτῆς ἀληθείας φωτίζεσθαι τὰς διανοίας αὐτῶν, ὥστε ἤδη θεοφορουμένους τὴν τῶν μελλόντων ἔσεσθαι, ὡς παρόντων, ἐπιθεωρεῖν κατάληψιν, καὶ τὰ καθόλου συμβησόμενα τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει θεσπίζειν. Τοιαῦτα τῆς Ἑβραίων ἀρετῆς τὰ πολυύμνητα, καὶ ὡς ἀληθῶς θεοφιλῆ περιέχει λόγια, ἃ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ πατρίων μύθων τε καὶ λήρων προτετιμήκαμεν· οἱ μέν γε περὶ θεῶν τὰ αἰσχρότατα περιεῖχον, οἱ δὲ περὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν τὰς εὐσεβεῖς διδασκαλίας.

CAPUT VI.

Eosdem, ante natum Mosem, nec dum Judaicis religionibus informatos pietatis laude floruisse.

Ac longe quidem antequam aut natus Moses esset, aut natio Judæorum exsisteret, jam usque a longissimi temporis memoria, Judæorum ipsorum majores rerum istarum cognitione floruerunt. Nam hoc etiam enucleasse ac statuisse juverit, cum nullum exstaret adhuc Judaismi vestigium, Hebræos quidem illos, qui a nobis laudantur, jam tum nomine simul ac moribus fuisse, qui tamen Judæi nec essent, nec vocarentur. Itaque vel hinc utrorumque discrimen intelligas, quod Judæi quidem a Juda, cujus ex tribu regnum Judæorum multis post annis constitutum est, nomen acceperint; Hebræi autem ab Hebero, cujus nepos Abrahamus fuit. Ac Judæis antiquiores Hebræos fuisse divinis quoque litteris edocemur. Nam quod ad ipsum religionis cultum attinet, Mosem primum Judæorum legislatorem exstitisse, a quo partim sabbati diem acceperint singulari quadam observantia, ad usurpandam ejus diei, quo verborum divinorum quies ac cessatio fuerat, memoriam, partim animantium, quibus aut vescerentur aut abstinerent, distinctionem, partim solemnia quædam annuaque festa, certos-

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὡς ἐκτὸς ἦσαν Ἰουδαϊσμοῦ, πρόσθεν ἢ Μωσέα γενέσθαι, ἐπ' εὐσεβείᾳ διαλάμψαντες.

Ταῦτα δὲ πάλαι πρότερον, πρὶν ἢ καὶ Μωσέα καὶ τὸ Ἰουδαίων γένος ὑποστῆναι, ἐξ ἔτι μακροῦ αἰῶνος παρὰ τοῖς Ἰουδαίων προπάτορσιν ἐγνωρίζετο. Καὶ γὰρ οὖν καὶ τοῦτο διαρθρῶσαι καλὸν, ὡς ὁ Ἰουδαϊσμὸς οὐκ ἦν πω τότε, ἀλλ' Ἑβραῖοι μὲν οἱ δηλούμενοι ὁμοῦ τῇ προσηγορίᾳ καὶ τὸν τρόπον [a] ὑπῆρχον· Ἰουδαῖοι δὲ οὔτ' ἦσάν που, οὔτ' ἐχρημάτιζον. Ἑβραίων δὲ καὶ Ἰουδαίων τὸ διάφορον γνοίης ἂν ὧδε· Τὴν μὲν προσηγορίαν οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰούδα, ἐξ οὗ τῆς φυλῆς τὸ Ἰουδαίων μακροῖς ὕστερον χρόνοις βασίλειον συνέστη· οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἔβερ, προπάτωρ δὲ τοῦ Ἀβραὰμ οὗτος ἦν, ἐπεγράφοντο. Προτερεῖν τε Ἰουδαίων Ἑβραίους διδάσκουσιν οἱ ἱεροὶ λόγοι. Τὸν δὲ τῆς εὐσεβείας τρόπον, Ἰουδαίοις μὲν πρῶτον ἀπάρξασθαι τῆς νομοθεσίας Μωσέα, σαββάτου τινὸς παραδόντα ἡμέραν, καὶ ταύτης πλείστην ὅσην φυλακὴν εἰς ὑπόμνησιν σχολῆς τῶν ἱερῶν λόγων, βρωτέων τε καὶ οὐ βρωτέων ζώων διαστολὴν, ἑορτάς τε ἐτησίους, καί τινας σωμάτων καθαρμοὺς, ἄλλης τε μακρᾶς (64) περιόδου κατά τινα σύμβολα θειότερον ἐπιτελουμένης. Ἑβραῖοι δὲ, πρεσβύτεροι Μωσέως γενόμενοι τοῖς χρόνοις, πάσης τῆς διὰ Μωσέως νομοθεσίας ἀν-

[a] *Ισ.* τῷ τρόπῳ.

(64) Ἄλλης τε μακρᾶς. Non videbam quo genitivus iste pertineret. Itaque verti perinde ac si legeretur, ἄλλας τε μακρὰς περιόδους, et ἐπιτελουμένας, pro ἐπιτελουμένης, quæ vera mihi lectio visa est.

Digitized by Google

επήκοοι ὄντες, ἐλεύθερον καὶ ἀνειμένην (65) εὐσεβείας κατώρθουν τρόπον, βίῳ μὲν τῷ κατὰ τὴν φύσιν κεκοσμημένοι, ὡς μηδὲν νόμων δεῖσθαι τῶν ἀρξάντων αὐτῶν δι' ἄκραν ψυχῆς ἀπάθειαν, γνῶσιν δὲ ἀληθῆ τῶν περὶ Θεοῦ δογμάτων ἀνειληφέναι (66). Ἀλλὰ γὰρ τῶνδε τοῦτον εἰρημένων τὸν τρόπον, ὥρα καὶ διὰ τῶν ἐγγράφων ἐλθεῖν.

A que corporis lustrandi purgandique ritus, et ingentem reliquarum cæremoniarum multitudinem, quæ divinioribus quibusdam symbolis ac figuris inclusæ, atque in orbem celebrandæ recurrerent: cum Hebræi, qui longo ante Mosem tempore claruerunt, ferendæ per eum legis ignari, expeditam quamdam ac liberam pietatis viam tenerent, moribus quidem ita naturæ ductum sequentibus præditi, nihil ut legum moderatione propter summam animi ab omni perturbatione vacui æquitatem indigerent; eorum vero notitiam, quæ de Deo sentire oporteret, veram consecuti. Sed istis hunc **305** in modum præmissis, operæ pretium fuerit ad Scripturarum ipsarum fontes accedere.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὡς αὐτὸς ὁ Μωσῆς Ἑβραίων τῶν πρὸ τῆς ἡλικίας αὐτοῦ τῇ οἰκείᾳ καταβέβληται γραφῇ τοὺς βίους.

CAPUT VII.

Hebræorum, qui ante se floruerant, vitas ab ipso Mose proprio ac singulari opere conscriptas fuisse.

B

Ὁ τοίνυν μέγας θεολόγος Μωσῆς, Ἑβραῖος ὢν ἐξ Ἑβραίων, εἰ καί τις ἄλλος, εὖ τε τὰ πάτρια ἐξεπιστάμενος, ὡς ἐν προοιμίοις τῶν ἱερῶν νόμων τοὺς τῶν προπατόρων Ἑβραίων βίους μνήμαις ἀνεξαλείπτοις παραδέδωκεν, ὧν τε ἀγαθῶν οὗτοι παρὰ Θεοῦ ἠξιοῦντο, καὶ αὖ πάλιν ἄλλων ἀθέων τε καὶ ἀσεβῶν τρόπους τε καὶ τιμωρίας, ἀναγκαῖον ἡγησάμενος ὑπάρξειν τοῦτο τοῖς μέλλουσιν τοὺς αὐτοῦ νόμους παιδεύεσθαι μάθημα, εἴς τε ἀποφυγὴν τῆς τῶν φαύλων ὁμοιοτροπίας, καὶ εἰς προτροπὴν τοῦ τῶν εὐσεβῶν βίου. Χρῆν δὲ καὶ ἄλλως μὴ ἀγνοεῖν, ὅτι δὴ φθάσαντες, καὶ πρὸ τῶν ἐγγράφων αὐτοῦ νόμων, πλείους ἤδη τῶν προπατόρων ὀρθοῖς λογισμοῖς θεοσεβείας ἀρετῇ κατεκοσμήθησαν· οἳ καὶ φίλοι Θεοῦ, καὶ προφῆται χρηματίσαντες, αἰωνίας ἔτυχον παρ' αὐτῷ μνήμης, ὧν μηδὲ ἀλλοτρίους τὸ γένος εἶναι τούτους, οἷς τοὺς νόμους διετάττετο. Διὸ καὶ μᾶλλον χρῆναι αὐτοὺς, ἀπογόνους θεοφιλῶν καὶ δικαίων ἀνδρῶν φύντας, τῆς τῶν προπατόρων εὐσεβείας ζηλωτὰς ἀναδειχθῆναι, σπεῦσαί τε τῶν ἴσων τοῖς γεννήσασι παρὰ Θεοῦ τυχεῖν· ἀλλὰ μὴ ἀποναρκῆσαι, μηδ' ἀποκνῆσαι ὡς ἐπ' ἀδυνάτοις, τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐλπίδος ἑαυτοὺς ἀπογνόντας· δυνατὰ γὰρ εἶναι, καὶ τοῖς οἰκείοις αὐτῶν προπάτορσιν ἐντελῶς κατωρθωμένα· ὧν καὶ τὰς εἰκόνας τοῖς τὰ θεῖα παιδευομένοις παρεδίδου, τοὺς βίους καταλέγων τῶν παλαιῶν, καὶ τὴν ἰδιάζουσαν ἑνὸς ἑκάστου ἀρετὴν, ὥσπερ ἐν εἰκόσι γραφῆς διατυπούμενος.

Moses igitur, eximius ille theologus, atque ex Hebræis Hebræus ipse procreatus, cum patriæ gentis historiam, accurate, si quisquam alius, teneret, priscorum Hebræorum vitas, quæ sacris legibus cujusdam quasi procœmii loco viam munirent, posterorum memoriæ commendare voluit, nulla unquam oblivione delendas. Iis porro, non ea tantum quæ divinitus acceperant beneficia, verum et nonnullorum præterea, qui omnem cum Divinitate pietatis sensum abjecerant, mores simul ac pœnas intexuit; ratus iis, qui legibus suis instituendi essent, genus id cognitionis apprime necessarium futurum, ut eos et ab improborum imi- C tatione deterreret, et ad consectanda proborum exempla stimularet. Tanti etiam erat, uti eos non lateret, majorum quidem suorum quamplurimos antequam abs sese leges scripto latæ essent, rectæ unius rationis manum secutos, ad summam religionis ac divini cultus laudem pervenisse, qui quod et divini Numinis amicitia, et prophetiæ munere præstitissent, immortali apud se memoria viverent. Quibus autem leges ipse præscriberet, eos cum antiquioribus illis esse generis ac sanguinis communione conjunctos: eoque verum esse, ut qui hominum Deo charissimorum ac virtutis amantissimorum nepotes essent, iidem majorum quoque suorum pietatis æmulos se atque imitatores exhiberent, atque in beneficiorum ac præmiorum, patribus a Deo concessorum partem ac societatem venire omni ope studioque contenderent; non au-

(65) *Ἐλεύθερον καὶ ἀνειμένον.* Liberum hic et solutum vitæ genus, πρὸς καλοῦ ληπτέον ἐστί, quod absque ulla vi, aut legum necessitate, virtutem ac pietatem coleret, nec graviori tot cæremoniarum onere premeretur. Ita fere Thucydides usurpavit lib. II, ubi Pericles ἐν τῷ ἐπιταφίῳ λόγῳ liberiorem Atheniensium vivendi rationem, duriori et legum vinculis astrictæ Lacedæmoniorum disciplinæ anteponens, καὶ ἐν ταῖς παιδείαις, οἱ μὲν (Λακεδαιμόνιοι) ἐπιπόνῳ ἀσκήσει, εὐθὺς νέοι ὄντες, τὸ ἀνδρεῖον μετέχονται· ἡμεῖς δὲ, ἀνειμένως διαιτώμενοι οὐδὲν ἧσσον ἐπὶ τοὺς ἰσοπάλους κινδύνους χωροῦμεν. Imo τὴν ῥᾳθυμίαν paulo post, meliori ac laudabiliori significatione posuit. Καίτοι, εἰ ῥᾳθυμίᾳ μᾶλλον, inquit, ἢ πόνων μελέτῃ, καὶ μὴ μετὰ νόμων τοπλεῖον, ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλοιμεν κινδυνεύειν. Id est: *Quod si ex faciliori potius vitæ genere, quam assiduo laborum usu, nec legum necessitate potius quam generosa indolis virtute ducti, ad subeunda pericula venire statuimus*, ubi ῥᾳθυμίαν sic πόνων μελέτῃ opposuit, ut eamdem tamen cum τρόπων ἀνδρείᾳ conjungeret. Quo etiam pertinet illius vel moris, vel consilii fructus, qui sequitur: Περιγίγνεται ἡμῖν, τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι, μὴ ἀτολμοτέρους τῶν ἀεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι. *Hoc inde consequimur, ut nec futurarum ærumnarum ante tempus asperitate frangamur, nec tamen postquam in eas ventum est, illis ipsis qui perpetua in contentione versantur, meticulosiores nos aut segniores ostendamus.*

(66) *Ἀνειληφέναι.* Reponendum videtur ἀνειληφότες. Respondet enim hoc membrum priori illi, βίῳ μὲν, τῷ κατὰ τὴν φύσιν κεκοσμημένοι.

Digitized by Google

tem similium bonorum, perinde ac si obtineri ab iis nulla ratione possent, desperatione fracti ac debilitate torpescerent: quippe quæ nec supra vim eorum et facultatem omnem essent, et ipsismet illorum patribus feliciter evenissent. Quorum imagines iis propterea, qui divinis institutis imbuendi atque initiandi essent objiciendas putavit; eoque consilio priscorum vitas conscribendas selegit, et quasi picta in tabula singularem ac propriam cujusque virtutem suis coloribus adumbravit.

306 CAPUT VIII.

Maturo juaicio sanaque ratione susceptam a nobis eorum historiam fuisse. Hic autem cursim eorum vita perstringitur, quos ante diluvium ac deinceps ad Mosem usque, Deus præcipuo amore complexus est.

Neque vero abs re fuerit eorum historiam breviter hoc loco percurrere. Primum igitur ante diluvium quemadmodum ex Mosis ejusdem monimentis intelligimus (nec enim aliunde, opinor, quam ex propriis eorum quoque fontibus res Hebræorum hauriendæ sunt, cum Ægyptiacas ab Ægyptiis, et a Phœnicibus Phœnicias petierimus, Græcasque similiter ab iis qui nominis apud Græcos celebritate floruerunt, adeoque a philosophis, non autem ab iis qui in philosophia hospites ac peregrini essent, quæ ad philosophiæ rationes ac decreta pertinebant. Quos tu vero justius de medicinæ præceptis, quam artis illius peritos consulas? Eodem plane jure statuo, res Hebræorum non aliis quam Hebræorum ex litteris esse repetendas): multis ergo, quemadmodum illorum docet historia, longo ante diluvium tempore, jam usque a prima hominum origine, perque longam deinceps consequentium ætatum seriem, cum præcipuo Deus amore complexus est, tum laus integritatis summa commendavit. Atque illum in primis qui « speravit invocare nomen Domini Dei (67). » Quo loquendi genere Scriptura declarat, alium ab eo neminem præter ipsummet rerum molitorem omnium et universi Dominum simul atque Deum, sibi rebusque suis tutelarem, quasi patronum esse delectum: quippe, qui omnino persuasum id haberet, non universum modo vi effectricis illius potestatis bene ac sapienter esse constitutum, sed etiam perinde ut ingentem aliquam rempublicam ejusdem imperio ac ditione contineri, ac partes illius omnes ipsius tanquam summi Patrisfamilias, imo tanquam veri legitimique Domini, Regis, ac Dei voluntate arbitrioque gubernari. Quas ille de Deo princeps eique charissimus Domini Deique notiones et appellationes animo cum informasset, idem simul facultatis omnis, ac nominis opumque omnium loco, vel potius præ
307 cujusvis boni copia, « speravit invocare nomen Domini Dei, » cum eum sibi cunctorum animi simul et corporis bonorum thesaurum comparasset. Quam ob causam primum eum quoque verum hominem audiisse Hebræi prodiderunt. Enos sane quidem, hoc est *verus homo*, appellatus fuit, congruente admodum aptaque nominis ratione. In eum enim solum veri hominis appellationem convenire statuebant, qui Dei notitiam sensumque pietatis

(67) Enos. Cf. Gen. IV, ult.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὡς εὐλόγῳ κρίσει καὶ σώφρονι λογισμῷ τὴν περὶ τῶνδε ἱστορίαν παρεδεξάμεθα· καὶ ἐπιδρομὴ τῶν κατὰ τοὺς δηλουμένους βίων, τῶν τε πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ θεοφιλῶν ἀνδρῶν καὶ τῶν μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς Μωσέως γενεᾶς διαρκεσάντων.

Καὶ τούτων δὲ οὐδὲν ἐμποδὼν μὴ οὐχὶ διὰ βραχέων ἐπιδραμεῖν τὴν ἱστορίαν. Πρὸ μὲν οὖν τοῦ κατακλυσμοῦ, ὥσπερ ἡ αὐτοῦ Μωσέως περιέχει γραφή· δεῖ δέ που, ὡς οἶμαι, μὴ ἄλλοθεν ἢ πάλιν οἴκοθεν τὰ Ἑβραίων πάτρια διασκοπῆσαι, ἐπεὶ καὶ τὰ Αἰγύπτια παρ' Αἰγυπτίων, καὶ τὰ Φοινίκων παρὰ τῶν οἰκείων ἐμανθάνομεν, ὡς αὖ πάλιν τὰ Ἑλλήνων παρὰ τῶν ἐν τούτοις διαφανῶν, τά τε φιλοσόφων παρὰ τῶν φιλοσόφων, ἀλλ' οὐ παρὰ τῶν ἀπείρων φιλοσοφίας. Πόθεν δὲ ἄλλοθεν προσήκοι ἂν καὶ τὰ ἰατρικῆς ἢ παρὰ τῶν ἐπιστημόνων πυνθάνεσθαι; Οὕτω δὴ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἡγοῦμαι δεῖν καὶ τὰ Ἑβραίων ἐκ τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων, ἀλλὰ μὴ ἄλλοθέν ποθεν ἀποδέχεσθαι. Ὥσπερ οὖν ὁ παρὰ τούτοις κατέχει λόγος, ἄνωθεν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ, ἐκ πρώτης ἀνθρώπων γενέσεως, καὶ εἰς τὰς ἑξῆς διαδοχάς, θεοφιλεῖς τινες ἄνδρες γεγόνασι, καὶ δίκαιοι πλείους, ὧν ὁ μὲν « ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ. » Τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ μηδένα πλὴν τῶν ἁπάντων τὸν δημιουργὸν δεσπότην ὁμοῦ καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἐπιγράψασθαι. Πεπεῖσθαι γὰρ αὐτὸν οὐ μόνον ποιητικῇ δυνάμει εὖ καὶ ἐν κόσμῳ τὸ πᾶν διατεθεικέναι, ἀλλὰ καὶ δεσπότου δίκην, ὡς ἂν μεγάλης πόλεως, τοῦ σύμπαντος κυριεύειν, οἰκονομεῖν τε καὶ οἰκοδεσποτεῖν ὁμοῦ καὶ Κύριον ὄντα καὶ βασιλέα, καὶ Θεόν· οὗ τὴν ὡς Κυρίου καὶ Θεοῦ ἔννοιάν τε καὶ προσηγορίαν πρῶτος ὁ δηλούμενος θεοφιλὴς ἐν νῷ βαλλόμενος, ἀντὶ πάσης ὑπάρξεως, καὶ προσηγορίας, καὶ περιουσίας, μᾶλλον δὲ ἀντὶ παντὸς ἀγαθοῦ « ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ, » τοῦτον ἑαυτῷ θησαυρὸν ἀγαθῶν ψυχῆς τε ὁμοῦ καὶ σώματος πεποιησάμενος. Παρὸ καὶ πρῶτος ἀληθὴς ἄνθρωπος χρηματίσαι παρ' Ἑβραίοις ἀναγέγραπται. Κέκληται δ' οὖν Ἐνώς, ὅπερ ἐστὶν ἀληθὴς ἄνθρωπος, εὐθυβόλῳ προσωνυμίᾳ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλον φασὶν ἀληθῆ προσήκειν ἡγεῖσθαι καὶ ὀνομάζειν ἄνθρωπον ἢ τὸν Θεοῦ γνώσεως καὶ εὐσεβείας ἐπήβολον, τὸν ἀληθῶς γνωστικὸν ὁμοῦ καὶ εὐσεβῆ. Ὅτι δὴ τοὺς μὴ τοιούτους, θρεμμάτων κατ' οὐδὲν ἀλόγων διαφέροντας, οἷα ἐπὶ γαστέρα καὶ ἡδονὴν πρηνεῖς καταβεβλημένους, θῆρας μᾶλλον ἢ ἀνθρώπους ἡ Ἑβραίων ἀποκαλεῖν διδάσκει γραφή, κυριολεκτεῖν εἰθισμένη τὰς προσηγορίας. Παρὸ τοὺς τοιούσδε τοτὲ μὲν λύκους καὶ κύνας, τοτὲ δὲ σύας φορυτῷ χρωμένους καὶ χαίροντας, καὶ πάλιν ἑρπετά, καὶ ὄφεις, τοῖς τῆς κακίας πολυτρόποις ἐμφερῶς εἴδεσι, προσαγορεύειν εἴωθεν. Εἰ δὲ καὶ

Digitized by Google

ποτε τὸν κοινὸν καὶ πολὺν ἄνθρωπον, καὶ τὸ γένος αὐτὸ χρεὼν διασημῆναι, πάλιν οἰκείᾳ καὶ προσφυεῖ χρωμένη προσηγορίᾳ, τὸν πάντα ἄνθρωπον τῇ τοῦ Ἀδὰμ ἐπωνυμίᾳ σημαίνειν· ὅτι δὴ τοῦτο τῷ προγόνῳ καὶ πάντων ἀνθρώπων προπάτορι, κύριον εἶναι καὶ προσφυὲς ὄνομα, τὸν γηγενῆ δηλοῦν, κατὰ τὴν εἰς Ἑλλάδα φωνὴν μετάληψιν, ὑποφαίνει. Ὅ γέ τοι Ἐνὼς πρῶτος θεοφιλῶν παρ' Ἑβραίοις ἱστόρηται, ἐπεὶ πρῶτος « Ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ, » τὸ κατὰ ψυχὴν παριστὰς λογικὸν ὄντως γνωστικὸν, καὶ τῆς περὶ τὸ Θεῖον εὐσεβείας ἐπιστημονικόν· ὧν τὸ μὲν πρῶτον θεογνωσίας ἀληθοῦς, τὸ δὲ δεύτερον τῆς εἰς τὸν ἐπιγνωσθέντα Θεὸν ἐλπίδος γένοιτ' ἂν ἀποδεικτικόν. Τὸ γὰρ μὴ παραμένειν, μηδ' ἐν δευτέρῳ τίθεσθαι τὰ τῆς θείας ἐπιγνώσεως, ἀεὶ δὲ καὶ διὰ παντὸς ἐλπίζειν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ, τὸ μὲν ὡς οἰκετῶν δεσπότου, τὸ δ' ὡς ἵλεω καὶ ἀγαθοῦ Πατρὸς, τοῦτ' ἂν εἴη τὸ πάντων τρισμακάριον τέλος. Τοιόσδε μὲν οὖν ὁ παρ' Ἑβραίοις εἰσῆκται πρῶτος, καὶ ἀληθὴς ἄνθρωπος, οὐχ ὁ γηγενὴς ἐπίκλην Ἀδὰμ, δι' ἐντολῆς Θεοῦ παράβασιν τῆς τῶν κρειττόνων ἀποπεσὼν λήξεως· ἀλλ' ὁ θεοφιλῶν πρώτιστος, ὃς « Ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ. » Κρίναντες δὴ καὶ αὐτοὶ λογισμῷ σώφρονι, τὸ τοιόνδε ζηλοῦν ἠγαπήσαμεν, καὶ ἀπεδεξάμεθα, ὡς λυσιτελῆ καὶ ὀφελιμωτάτην ἡμῖν τὴν τοῦ λόγου διήγησιν, εὐχὴν θέμενοι κατ' ἴσα τῇ τοῦ δηλωθέντος εἰκόνι τὸ ὄνομα τοῦ τῶν ἁπάντων Δημιουργοῦ τε καὶ Δεσπότου μετὰ βεβαίας καὶ ἀγαθῆς ἐλπίδος ἐπικαλεῖσθαι. Ἀλλὰ γὰρ μετὰ τὸν εἰρημένον ἄλλος « εὐηρέστησε τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, » ὥς φησι Μωϋσῆς, « διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεὸς » δι' ἄκραν ἀρετῆς τελείωσιν. Δυσεύρετος γὰρ ὅ γε σοφὸς ἀληθῶς. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ ἐν τῷ Θεῷ τέλειος, ὁ τῆς τῶν πολλῶν διατριβῆς μετατεθειμένος. Ὁ γὰρ μὴ τοιοῦτος, ἀγορὰς, καὶ δικαστήρια, καπηλείας τε καὶ ἐμπορίας, καὶ τὸν πολὺν ὄχλον μεταθιώκων, ὠθούμενός τε καὶ ὠθῶν, μέσος ἐν αὐτῷ κακίας βυθῷ καταπίνεται. Ὁ δ' ὑπὸ Θεοῦ ληφθεὶς, καὶ τῶν τῇδε ἐκεῖσε μετατεθειμένος, ἀφανὴς μὲν καὶ ἀνεύρετος ἀνθρώποις, Θεῷ δὲ φίλος γεγονὼς, ὑπὸ Θεοῦ εὑρηται· τοῦτον Ἐνὼχ Ἑβραίοις ὀνομάζειν φίλον. Χάριν δὲ Θεοῦ σημαίνοι ἂν τοὔνομα. Καὶ ταύτης τοιγαροῦν ὡς ἀγαθῆς εἰκόνος τὸν βίον ζηλοῦν, μακάριον εἶναι ἡγησάμεθα. Τρίτος μετὰ τούτους πάλιν ἄλλος ἄνθρωπος δίκαιος πεφηνὼς, ὁ Νῶε, ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ μεμαρτύρηται. Τεκμήρια δὲ καὶ τῆς τούτου δικαιοσύνης εἴη ἂν τάδε. Πολὺς αὐχμὸς καὶ γνόφος ἀλέκτου κακίας τὸ πάντων ἀνθρώπων κατειλήφει γένος· οἵ τε πάντων ἀνὰ στόμα θρυλλούμενοι γίγαντες τὰς εἰς δεῦρο βωμένας θεομαχίας ἀθέοις καὶ δυσσεβέσιν ἐγχειρήμασιν ἀπειργάζοντο· ἤδη δὲ καὶ οἱ τῆς τούτων γενέσεως αἴτιοι, εἴτε τινὸς κρειττονος μοίρας, ἢ κατὰ θνητῶν φύσιν, ὑπάρξαντες, εἴθ' ὁπωσοῦν κατεσκευασμένοι, τοῖς ἐν ἀνθρώποις περιέργου διδασκαλίας ἀπάρξαντες, γοητείας καὶ τῆς ἄλλης κακοτρόπου μαγγανείας ἐπιτεχνήματα λέγονται πα-

consecutus esset, adeoque vera tum cognoscendi facultate, tum etiam religione præditus, alium præterea neminem. Nam qui ejusmodi non sunt, quique in ventrem ac voluptatem proni et abjecti, nihil a brutis animantibus differunt : eos vero belluas potius quam homines appellandos Hebræorum docent litteræ, quæ suo quamque rem ac proprio nomine appellare solent. Itaque genus hoc hominum, modo lupos et canes, modo sues quisquiliis, inhiantes, modo serpentes etiam et angues, pro varia et multiplici geminorum affinium vitiorum ratione, vocare consueverant. Quemadmodum, si quando vel hominem in universum, vel genus ipsum hominum designare opus est, proprio similiter et innato, hoc est Adami, nomine omnes ex æquo significant. Quippe id enim nominis, quod si Græce reddatur, natum ex terra sonat, primo illi cunctorum hominum parenti proprium atque a natura ipsa inditum fuisse docent. Enos igitur omnium principem Hebræorum historia divino ab amore commendat, quod cum primus « speravit invocare nomen Domini Dei, » in parte animi ratione prædita non modo vere cognoscendi, sed etiam quæ Deum unum intuetur religionis hauriendæ ac percipiendæ vim exeruerit. Quorum alterum veræ Dei notitiæ, alterum spei, quæ in Deo rite cognito acquiescat, certum ac perspicuum argumentum est. Nunquam enim quæ divinam ad cognitionem pertinent, aut negligere penitus, aut ulla re posteriora ducere, sed potius in Domini Dei, modo tanquam servorum domini, modo tanquam optimi suavissimique parentis implorando nomine, spem omnem habere perpetuoque defixam, id vero ter beatus mortalium omnium finis jure ac merito habeatur. Ejusmodi ergo primum esse verumque hominem Hebræi statuerunt, non alterum illum e terra natum, quem Adamum vocant, qui divina lege violata, eximiorum ac cœlestium bonorum possessione exciderat; sed eum potius, qui divino ante alios omnes amore succensus, **308** « Domini Dei nomen invocare speraverat. » Eumdem itaque nobis imitandum sano integroque judicio statuentes ipsi quoque; rei hujus historiam, ut apprime nobis utilem, omni studio complexi, hoc simul in votis habuimus, ut tanti viri exemplo, summi rerum omnium Opificis Dominique nomen, constanti quadam egregiaque spe implorare possimus. Jam vero secundum Enos, alius quidam « placuit Domino, et non inventus est, » ut idem Moyses commemorat [13], « quia transtulit eum Deus » ob summam virtutis ejus perfectionem. Plane enim, qui vere sapiat, ægre admodum aliquem reperias. Ejusmodi autem is demum est, qui sua cum Deo perfectione conjunctus, ex hominum sese usu consortioque subduxerit. Quisquis enim aliud consilium secutus, in fora, tribunalia, cauponas, nundinas, atque in hominum vulgus sese dat, is dum in turba huc il-

[13] Gen. v, 24.

Digitized by Google

lucque jactatur, alto improbitatis gurgite totus hauritur. At qui divina quasi manu subductus, et a fluxis caducisque rebus ad cœlestium amorem traductus est; ut ab hominibus videri ac reperiri non possit, a Deo tamen, cujus in amicitiam transcriptus est, invenitur. Eum porro virum Enoch appellare Hebræi solent, quæ vox divinam sonat gratiam. Nos autem hujus quoque vitam, ut excellentem virtutis imaginem consectandam nobis æmulandamque putavimus. Exstitit deinde tertius, quem « in sua generatione » æquitatem coluisse Scriptura testatur. Fuit is Noemus, cujus integritati sequens argumentum egregie suffragatur. Altus quidam sceleris infandi squalor et caligo, hominum genus occuparat universum : Gigantes omnium ore jactati, impio sacrilegoque ausu, ea quæ huc usque nemo non loquitur, cum Deo bella susceperant : jam illorum etiam parentes, seu conditionis cujusdam mortalium natura superioris erant, seu quacunque tandem ratione sati, curiosæ artis semina inter homines jecerant, atque omne præstigiarum maleficiorumque genus in eorum societatem invexerant. Ita quidquid ubique hominum erat, cum eadem a Deo sententia damnandum esset, jamque idem pariter omnibus unoque momento exitium immineret : unus ille cum suis, quode loquimur, « justus in generatione sua repertus est. » Cunctis ergo, quæ terrarum ambitu continebantur diluvio haustis, ipsaque adeo terra immani aquarum eluvione purgata, vir ille Deo charissimus **309** cum liberis simul et uxoribus, novum plane novo hominum generi excitando animandoque semen, ejusdem munere beneficioque servatus est. Dignus et ipse profecto, quem ut vivum ac spirans virtutis et religionis exemplar, posteri omnes æmulentur. Atque hi ante diluvii tempora floruerunt. Exstitere alii postea, pietate nobiles ipsi quoque, quorum memoria sacris etiam paginis conservata manet. Quos inter sacerdos quidam summi Numinis creatus est, quem *justum regem* Hebræo nomine appellarunt. Cæterum apud illos omnes, de corporea circumcisione verbum omnino nullum, nullum earum, quibus Judæos Moyses instituit, legum vestigium. Quare Judæos illos nuncupare, verum utique non fuerit; Græcos autem multo minus, qui non Græcorum aut cæterorum populorum more, deorum multitudinem invexerint. Hebræos vero justius appellaveris, sive ab Hebero nomen ducas, sive potius a vocis illius significatione. Hebræos enim, quasi *transeuntes*, interpretari possis : qui a terrarum commercio, ad præpotentis Dei contemplationem transierint. Ejusmodi enim eos fuisse testatur historia, qui unius a natura inditæ rationis, legumque scripto nullo comprehensarum ductu, et rectam virtutis viam feliciter tenuerunt, et omnes prætergressi corporis voluptates, ad vitam singulari cum sapientia, tum religione cultuque di-

A ραδοῦναι τῷ βίῳ· ὥστε πᾶν τὸ ἀνθρώπειον γένος μιᾶς ὑπὸ ψῆφον γενέσθαι παρὰ Θεῷ δίκης. Καὶ δὴ πάντων ἐνὶ νεύματι διαφθείρεσθαι μελλόντων, μόνος εἷς οὗτος ὁ νῦν ἡμῖν δηλούμενος « δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ σὺν καὶ τοῖς οἰκείοις εὑρηται. » Πάντων δῆτα τῶν ἐπὶ γῆς κατακλυσμῷ διολλυμένων, καὶ τῆς γῆς αὐτῆς ὑδάτων ἀθρόᾳ πλημμύρᾳ τῶν προτέρων κακῶν ἀποκαθαιρομένης, ὁ θεοφιλὴς σὺν παισὶν ἅμα καὶ γυναιξὶ τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ ζώπυρον σπέρμα παραδοξότατον πρὸς τοῦ Θεοῦ τετήρηται. Γένοιτο δ' ἂν καὶ οὗτος ἀρχέτυπος εἰκών, ζῶσα καὶ ἔμψυχος, τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεγενημένοις ὑπόδειγμα τρόπου θεοφιλοῦς παρεσχημένος. Καὶ οἱ μὲν πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοιοῖδε· οἱ δὲ μετὰ τοῦτον ἐπ' εὐσεβείᾳ διαπρεπεῖς ἄλλοι πάλιν, ὧν τὴν μνήμην τὰ ἱερὰ διασώζει λόγια.

B Τούτων τις ἱερεὺς ἀνείρηται τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, *βασιλεὺς δίκαιος* τῇ Ἑβραίων προσηγορίᾳ χρηματίσας. Τούτοις δὴ πᾶσιν οὐδὲ εἷς σώματος περιτομῆς λόγος ἦν, ἀλλ' οὐδὲ τῶν Μωϋσέως Ἰουδαϊκῶν παραγγελμάτων. Διόπερ αὐτοὺς οὐδὲ Ἰουδαίους φάναι δίκαιον, οὐδέ γε Ἕλληνας, ὅτι μηδὲ πλείους θεοὺς ὁμοίως Ἕλλησιν ἢ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἡγοῦντο. Ἑβραῖοι δ' ἂν κυριώτερον ἐπικληθεῖεν, ἤτοι παρὰ τὸν Ἕβερ, ἢ καὶ μᾶλλον παρὰ τὴν ἑρμηνείαν τῆς προσηγορίας. Περατικοὶ γάρ τινες ἑρμηνεύονται, τὴν ἀπὸ τῶν τῇδε ἐπὶ τὴν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ διάβασίν τε καὶ θεωρίαν στειλάμενοι. Φυσικοῖς γάρ τοι λογισμοῖς, καὶ νόμοις ἀγράφοις, τὴν ὀρθὴν τῆς ἀρετῆς διευθύναντες πορείαν καὶ πέραν τῶν σαρκὸς ἡδονῶν, ἐπὶ τὸν πάνσοφον καὶ θεοσεβῆ βίον διαβεβηκότες ἀναγράφονται.

C Ἐν δὴ τούτοις ἡμῖν ἅπασι καὶ ὁ βούμενος τοῦ παντὸς ἔθνους γενάρχης Ἀβραὰμ καταριθμείσθω· ᾧ μαρτυρεῖ τὰ λόγια δικαιοσύνην, οὐ τὴν ἐκ νόμου πάλιν Μωϋσέως, ὅτι μηδὲ ἦν πω τότε· μετὰ γοῦν τὸν Ἀβραὰμ ἑβδόμῃ γενεᾷ Μωϋσῆς ἀναπέφηνε· πλὴν ἀλλὰ καὶ οὗτος δίκαιος καὶ εὐσεβὴς εἶναί τις ἀνείρηται, εἰ καί τις ἄλλος ἀνείρηται, τοῖς ἄνωθεν δεδηλωμένοις παραπλησίως. Λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· « Καὶ ἐπίστευσεν Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. » Πατέρα δὴ πολλῶν ἐθνῶν ὁ θεῖος χρησμὸς τοῦτον ἔσεσθαι προαγορεύει, διαῤῥήδην τε εὐλογηθήσεσθαι ἐν αὐτῷ φησι « πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, καὶ πάσας τὰς φυλάς· » ἄντικρυς τὰ νῦν καθ' ἡμᾶς συντελούμενα θεσπίζων. Ἀλλ' ὅ γε Ἀβραὰμ

D ἐκεῖνος μετὰ τὴν ἐν δικαιοσύνῃ τελείωσιν οὐ διὰ τοῦ Μωϋσέως νόμου, διὰ δὲ πίστεως κατωρθωμένης [a] αὐτῷ, μετά γε τὰς ἀναγράπτους θυσίας [b], ἐπ' αὐτῷ γήρᾳ μέλλων παῖδα γνήσιον τεκεῖν, πρῶτος ἁπάντων κατὰ χρησμὸν τὸ σῶμα περιτέμνεται, τοῦτο καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ γεννωμένοις ἐπιτελεῖν παραδοὺς, εἴτε εἰς ἐμφανῆ σημείωσιν τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ παίδων πολυπληθείας, εἴτε καὶ ὡς ἔχοιεν οἱ παῖδες πάτριον γνώρισμα, ἤτοι βιοῦντες κατὰ τὸν τῶν προγόνων ζῆλον, ἢ τῆς ἐκείνων ἀρετῆς ἀπολειπόμενοι· εἴτε καθ' ἑτέρας οἱασδηποτοῦν αἰτίας, ἃς οὐ νῦν σχολὴ πολυπραγμονεῖν. Τοιόσδε μὲν οὖν καὶ οὗτος εἰς μίμησιν ἐκκείμενος· μετὰ δ' αὐτὸν Ἰσαὰκ τῆς πατρῴας ὁμοῦ

[a] *Ισ.* κατωρθωμένην. [b] *γρ.*, θεοφανείας.

Digitized by Google

θεογνωσίας τε καὶ θεοφιλίας διάδοχος ἀναδείκνυται, κλῆρον ἁπάντων τοῦτον κάλλιστόν τε καὶ τρισμακάριον τοῦ πατρὸς διαδεδεγμένος. Μιᾷ τοῦτον γαμετῇ τὰ θεῖά φασι συνελθόντα λόγια, μιᾷ χρήσασθαι παιδοποιίᾳ· καθ' ἣν διδύμου γονῆς ἀποδειχθεὶς πατὴρ, εἰς τοῦτο περιγράψασθαι τὴν πρὸς τὴν γαμετὴν ὁμιλίαν ὑπερβολῇ σωφροσύνης λέγεται. Ἐνταῦθά σοι καὶ Ἰακὼβ, ὁ καὶ Ἰσραὴλ, εἰσήχθω· διώνυμός τις γεγονὼς ἀνὴρ παρὰ τὴν τῶν οἰκείων ἀρετῶν διαλάμπουσαν προκοπήν. Ὅτε μὲν οὖν, ἐγγυμναζόμενος τοῖς πρακτικοῖς ἤθεσί τε καὶ βίοις, τῶν ὑπὲρ εὐσεβείας πόνων ἀπεπειρᾶτο, Ἰακὼβ αὐτῷ ὄνομα ἦν, *ἀσκητὴν* δὲ καὶ *ἀθλητὴν* ἡ προσηγορία καλεῖ (67), ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μεταληφθεῖσα φωνήν. Ὅτε δὲ λοιπὸν τὰ νικητήρια κατὰ τῶν ἀντιπάλων λαβὼν στέφεται, ἤδη τε τῶν κατὰ θεωρίαν ἀγαθῶν ἀπολαύει, τηνικαῦτα αὐτῷ καὶ τοὔνομα μεταβάλλει ὁ χρηματίζων Θεὸς, ὁμοῦ καὶ θεοπτίας αὐτὸν ἀξιῶν, καὶ τῶν θειοτέρων γερῶν τε καὶ τιμῶν τὰς ἀμοιβὰς διὰ τῆς προσηγορίας δωρούμενος. Λέγει δ' οὖν πρὸς αὐτὸν ὁ χρησμός· « Οὐκ ἔτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατός· » τὸν ὁρατικὸν ἄνδρα καὶ θεωρητικὸν τοῦ Ἰσραὴλ ὑποφαίνοντος· ἐπεὶ καὶ τοὔνομα μεταβληθὲν σημαίνει ἄνθρωπον ὁρῶντα Θεόν. Τοιόσδε μὲν οὖν καὶ οὗτος, ἐξ οὗ τὸ δωδεκάφυλον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ὑπέστη γένος. Μυρία δ' ἂν λεχθείη περὶ τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν, καὶ τῆς φιλοσόφου καρτερίας τε αὐτῶν καὶ ἀσκήσεως· τὰ μὲν πρὸς λέξιν θεωρούμενα, τὰ δὲ καὶ δι' ὑπονοιῶν ἀλληγορούμενα. Περὶ ὧν εἴρηται μὲν καὶ ἄλλοις, ἀτὰρ καὶ ἡμῖν ἐν οἷς ἐπραγματευσάμεθα περὶ τῆς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν (68) πολυπαιδίας. Τοιοίδε μὲν οὖν καὶ οὗτοι. Ἔχω σοι παρ' αὐτοῖς καὶ ἄλλον εἰπεῖν, Ἰὼβ ὄνομα τῷ ἀνδρὶ, ὃν τὰ ἱερὰ μαρτυρεῖ λόγια γεγονέναι ἄνθρωπον ἄμεμπτον, ἀληθινὸν, δίκαιον, θεοσεβῆ, ἀπεχόμενον ἀπὸ παντὸς πονηροῦ πράγματος. Οὗτός γε τοι, οὐδὲν προσήκων τῷ Ἰουδαίων γένει, ἐπὶ πᾶσι τοῖς τῆς εὐσεβείας κατορθώμασι μεμαρτύρηται. Οἵ γε μὴν τοῦ Ἰακὼβ παῖδες, τὴν πάτριον θεογνωσίαν τε καὶ θεοσέβειαν ἠγαπηκότες, τὴν τῶν ἀνέκαθεν Ἑβραίων φήμην ἐπὶ μέγα δόξης προῆγον, ὥστε ἤδη καὶ πάσης Αἰγύπτου τὴν ἀρχὴν ἀνάψασθαι. Ὁ γάρ τοι Ἰωσὴφ τοῖς σωφροσύνης προαναστεφθεὶς βραβείοις, κἄπειτα τὴν Αἰγυπτίων ὑποδεξάμενος ἡγεμονίαν, τὸν θεοφιλῆ τῶν Ἑβραίων διέδειξε τρόπον. Ὃν καὶ αὐτὸν ζηλοῦν δι' εὐχῆς πεποιήμεθα, δοῦλον αὐτὸν ἐξ οἰκείων ἐπιδουλῆς γεγενημένον, καὶ δοῦλον Αἰγυπτίου ἀνδρός. Τὰ μὲν γὰρ ἄλλα ὅσα εἰς ὡραιότητα καὶ ῥώμην σώματος καὶ εὐμορφίαν ηὐτύχητο, παρίημι, εἰ καὶ τὰ λόγια κάλλους αὐτὸν ὥρᾳ πάντων διενεγκεῖν ἀναγράφει· τὰ δὲ περὶ ψυχῆς πῇ ἄν τις διαγράψειε, κατ' ἀξίαν τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς τὸν ἔπαινον διελθεῖν προῃρημένος; Φύσει μὲν αὐτῷ παρεῖναι λόγος τὸ ἐλευθέριον γνώρισμα, τοῦ τε τρόπου

A vino præstantem transvolarunt. Atque hoc in numero, Abrahamus etiam ille, quem generis principem universi prædicant, jure a nobis meritoque censeatur. Hujus enim justitia divinorum quoque oraculorum testimonio commendatur : non quam a Moysis lege acceperit, certe quidem cum adhuc nulla tum esset : nam ætate post Abrahamum septima natus est Moyses. Et tanta ejus profecto, si cujusquam alterius, integritas atque religio, eadem qua superiorum illorum prædicatione celebratur. De illo enim hunc in modum Scriptura loquitur : « Et credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam [a]. » Eumdem porro gentium plurimarum parentem futurum, ac nominatim « gentes omnes terræ, omnesque tribus in eo benedicendas esse, » B divina oracula prædixerunt : quæ sane prædictio, quæ temporibus nostris evenire cernimus, palam et aperte denotabat. Abrahamus igitur ille, post eam justitiæ maturitatem atque perfectionem, ad quam ipsum non lex Moysis, sed illustris fides constansque perduxerat, post eos, quibus sacræ litteræ suffragantur, Numinis divini conspectus, legitimum sub extremam senectutem filium susceperus, cum omnium sese primus, **310** uti jussus divina voce fuerat, circumcidit, tum idem posteris ipse suis faciendum præcepit; sive ut hoc velut illustriore signo, propagandorum ex eo nepotum multitudo constaret, sive ut paternum characterem liberi retinerent, idque adeo, seu majorum illi suorum vestigiis insisterent, seu ab eorumdem virtute C deflecterent ; sive denique aliæ quædam hujus instituti causæ rationesque subessent, in quas diligentius et curiosius inquirere, modo non vacat. Cæterum ejusmodi etiam ille fuit, quem nos æmulari summopere deceat. Secundum illum Isaacus laudatur, ejus quæ parentem ornaverat divinæ cum notitiæ, tum etiam charitatis hæres, quam ipse unam omnium longe pulcherrimam ac felicissimam ejus hæreditatem sortitus est. Eumdem et uxorem duntaxat unam duxisse, et semel tantum liberis operam dedisse monimenta divina testantur : qua unica vice, gemina prole suscepta, mutuam cum uxore consuetudinem circumscripsisse fertur, exemplo continentiæ singulari. Consequatur D Jacobus, quem et Israelem vocarunt : quod utrumque nomen, ab insigni quadam est eximiaque virtutum accessione consecutus. Is enim, dum adhuc in civili quodam et actuoso vitæ genere, assiduos pietatis causa labores subiret, Jacobus dicebatur ; quæ vox, si Græce reddatur, *asceten athletamque* sonat. Idem relatis semel de hostibus victoriæ tropæis, coronatus, ubi contemplationis opibus frui cœpit, tum vero aliud ei nomen auctor ipse Deus imposuit, eumque partim conspectu suo frui voluit, partim divinioribus quibusdam præmiis et honori-

[a] Gen. xv, 6.

(67) *Καλεῖ.* Alt. e manuscr., δηλοῖ, quod omnino præstat.

(68) *Περὶ τῆς τῶν παλαιῶν ἀνδ.* Liber hic de numerosa priscorum hominum sobole, cum aliis plerisque intercidit, nec ulla ejus est apud S. Hieronymum, Photium, aut Suidam mentio.

Digitized by Google

bus, eodem nomine repræsentatis cumulavit. Ejusmodi enim ad illum exstat oraculum : « Non amplius vocabitur nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quoniam invaluisti cum Deo, et cum hominibus potens [48]. » Quo Israelis nomine vir contemplationi deditus indicatur, utpote quod si Græce verteris, *hominem, a quo Deus videatur*, significet. Talis igitur ille etiam fuit, a quo Judæorum genus duodecim comprehensum tribubus propagatum est. Quorum de vitæ rationibus, vereque philosophis digna tolerantia et exercitatione, infinita commemorari possent, quæ partim nude ac simpliciter intelligi, partim ex occultioribus allegoriarum sensis erui debeant. De quibus cum ab aliis, tum a nobis quoque disputatum in iis est quæ de numerosa priscorum hominum sobole, **311** conscripsimus. At de illis hactenus. Præter quos tamen, alium etiam laudare merito liceat, Jobum nomine, quem et omni reprehensione caruisse, et veritatis, justitiæ, pietatis amantem ac studiosum fuisse, et ab omni contagione sceleris procul abfuisse, divina testantur oracula, cum in illis omnibus religionis officiis ac laudibus, nulla cum Judæis sanguinis ac generis communione teneretur. Jam vero Jacobi liberi paternam divini Numinis cognitionem, ejusdemque cultum summa voluntate studioque complexi, priscorum Hebræorum famam et gloriam admodum illustrarunt; ut ex illorum auctoritate paulo post imperium Ægypti penderet universum. Josephus enim jam continentiæ præmiis insignitus, suscepto postmodum Ægypti principatu, summam Hebræorum suorum eximiamque virtutem in omnium oculis ac luce collocavit. Quare ad ejus quoque imitationem omni studio nobis aspirandum esse duximus, tametsi prius in servitutem, et hominis Ægyptii servitutem, fratrum insidiis et artibus abductus fuisset. Nam adolescentis quidem quam eximia species, quanta vis corporis et pulchritudo fuerit, facile prætermitto, licet oris eum ac formæ totius elegantia cæteris omnibus præstitisse historia divina testetur. Animi vero dotes atque ornamenta quis tandem pro dignitate commemoret, si cum tantæ virtutis excellentia æquare conetur magnitudinem laudationis ? Et quidem constans fama est, ipsum a natura liberalem quamdam speciem habuisse, ac nescio quid nobilitatis in moribus, quod ex ipso quoque vultu efflorescceret. At vero ejusmodi pietatis insignibus effulgebat, ut summa continentiæ, æquitatis, prudentiæ, fortitudinis laude clarissimus cum esset, idem tamen præcipua quadam præpotentis Dei notitia cultuque præstaret, cujus utriusque semina, jam ab ipsis inde cunabulis, infantis in animo parentes jecisse ferunt. Ergo adolescentis amore domini uxor exardescens, cum eum primo juventutis flore conspicuum, in lascivam flagitiosamque consuetudinem pellicere conaretur, verborumque primo blan-

[48] Gen. xxxv, 10.

A τὸ εὐγενὲς ἐπανθοῦν τῷ προσώπῳ· τοῖς δὲ εὐσεβείας διαπρέπουσι κόσμοις διαφερόντως ἐξήσκητο, ὡς ἐν σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ, φρονήσει τε καὶ ἀνδρίᾳ, τὴν ψυχὴν ἐκλάμπειν πολὺ πρότερον ἐν ἐπιγνώσει καὶ εὐσεβείᾳ τοῦ τῶν ἁπάντων Θεοῦ, ἣν οἱ γεννήσαντες ἐκ σπαργάνων λέγονται αὐτοῦ τῇ ψυχῇ καταβεβληκέναι. Ἐπιμανείσῃ δ' οὖν αὐτῷ τῇ τοῦ δεσπότου γαμετῇ, εἰς ἀκολάστους τε καὶ ἐρωτικὰς ὁμιλίας ἅτε νέον τὸ σῶμα κατασύρειν πειρωμένῃ, καὶ πρῶτα μὲν λόγοις ἀπατᾷν αὐτὸν ἐπιχειρούσῃ, εἶτα δὲ ἱκεσίαις ἀντιβολούσῃ, καὶ τέλος βιαιότερον χεῖρας ἐπάγειν τολμώσῃ, ἀναιδέσι τε ἤδη καὶ ἀναισχύντοις περιπλοκαῖς χρωμένῃ, τῆς τῶν πατέρων εὐσεβοῦς διδασκαλίας ὁ ἥρως τὴν μνήμην ἀναπεμπασάμενος,
B καὶ τὸν θεοσεβῆ καὶ ἀληθῶς Ἑβραῖον ἔργοις ὁμοῦ καὶ λόγοις ἀποδείξας, τὸ μὲν αἰσχρὸν καὶ ἀκόλαστον γύναιον διασείεται, κραταιοτέρᾳ τῇ χειρὶ παραλλάξας· ὥσπερ δέ τινος δεινοῦ καὶ λελυττηκότος θηρὸς ἀποδρὰς, φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζεται. Κἄπειτα αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν σώφρονι λογισμῷ τοιάδε ἐπιλογίζεται, καί φησιν· « Εἰ ὁ Κύριός μου δι' ἐμὲ οὐδὲν γινώσκει τῶν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἐστὶν ἐν αὐτῷ, δέδωκεν εἰς τὰς χεῖράς μου, καὶ πῶς ποιήσω τὸ πονηρὸν ῥῆμα τὸ μέγα τοῦτο, καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ Θεοῦ ; » Ἐφ' οἷς οἷα νικηφόρον τοῖς ἀρετῆς βραβείοις ἀναστέψας αὐτὸν ὁ τῶν ὅλων Θεὸς, τὴν κατὰ τῶν δεσποτῶν αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς Αἰγύπτου βασιλείαν τε καὶ ἡγεμονίαν παραδίδωσι. Πλὴν ἀλλὰ καὶ οὗτος Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, οὐχὶ δὲ Ἰουδαῖος, ὅτι μηδὲ ἦν πω
C τὰ Ἰουδαίων, ἐν τοῖς μάλιστα θεοφιλέσι καὶ τρισμακαρίοις ἀνείληπται. Μετὰ δὲ τοὺς εἰρημένους Ἑβραίους, ἐπειδὴ εἰς πολυανθρωπίαν ἐπεδίδου τὸ τῶν ἀπογόνων γένος, ἤδη τε καὶ τὸ Ἰουδαίων ἐξ αὐτῶν ἔθνος συνεστὼς, ἐπλεόναζέ τε ὁσημέραι καὶ ἐπλήθυνε, τὰ μὲν τῆς εὐσεβοῦς ἀγωγῆς τῶν πρόπαλαι θεοφιλῶν προπατόρων κατὰ σμικρὸν αὐτοῖς ἐξησθένει, καὶ ἀπημβλύνετο· τὰ δὲ τῆς παρ' Αἰγυπτίοις διατριβῆς τοσοῦτον τῆς τῶν δηλουμένων κατίσχυε πληθύος, ὡς τῆς μὲν πατρίου ἀρετῆς εἰς λήθην ἐλθεῖν· τῇ δὲ παρ' Αἰγυπτίοις ὁμοιοτροπίᾳ τοὺς βίους περιενεχθῆναι, ὡς κατὰ μηδὲν Αἰγυπτίων τὸν τρόπον διαφέρειν δοκεῖν. Ἐνταῦθα δῆτα αὐτοῖς τοιοῖσδε ἀποτελεσθεῖσιν, ὁ τῶν προπατόρων Θεὸς ἡγεμόνα καὶ νομοθέτην ἐκπέμπει Μωϋσέα, τὰς διὰ χρησμῶν τῶν πρὸς τοὺς προγόνους
D αὐτῶν πιστούμενος ἐπαγγελίας. Κἄπειτα δι' αὐτοῦ τὰ ἀνάγραπτα θαύματα, καὶ τὰς παραδόξους θεοσημείας ἐπιτελέσας, τὸν ἁρμόδιον τοῖς τῶν ἀκροωμένων ἤθεσι προβάλλεται νόμον. Οὐχ οἷοις τε γοῦν οὖσι δι' ἀβελτηρίαν τρόπου τὴν πάτριον ζηλοῦν ἀρετὴν, οἷα δὴ τὰς ψυχὰς ἐμπαθεῖς καὶ νενοσηλευμένοι, τὴν κατάλληλον παρελάμβανον πολιτείαν, τὰ μὲν προφανῶς ἐκ τοῦ προδήλου διατατταμένου Μωϋσέως· τὰ δὲ, δι' ὑπονοιῶν αἰνιττομένου, σύμβολά τε καὶ σκιὰς, ἀλλ' οὐ γυμνὴν ἀλήθειαν φυλάττειν αὐτοῖς καὶ περιέπειν ὑποθεμένου. Καὶ δὴ τὸ Ἰουδαίων πολίτευμα, ἐντεῦθέν ποθεν ἀπὸ Μωϋσέως ἀρξάμενον, μέχρι καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας

Digitized by Google

ταῖς τῶν οἰκείων προφητῶν ἀκολούθως φωναῖς διαρκεῖ. Ὅτι δὴ καὶ τοῦτο Μωϋσέως ἦν αὐτοῦ καὶ τῶν μετέπειτα προφητῶν θέσπισμα, μὴ πρότερον ἐκλιπεῖν τὰ Μωϋσέως νόμιμά τε καὶ διατάγματα, ἢ τὰ τοῦ Χριστοῦ φανῆναι, τὰ τῆς Καινῆς δηλαδὴ Διαθήκης, τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κατηγγελμένης· ἃ καὶ ὧδε τέλους ἔτυχεν, ἥ καὶ ἀναπεφώνηται. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸν τῶν πρὸ Μωϋσέως Ἑβραίων βίον ἐν ὀλίγῳ διεληλύθαμεν, καὶ τόν γε τῆς κατ' αὐτοὺς εὐσεβείας χαρακτῆρα παρεστήσαμεν, ὥρα καὶ τὸν δογματικὸν αὐτῶν τρόπον, ἀπό τε τῆς Μωϋσέως γραφῆς καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν ἐπισκέψασθαι. A

ditiis attentatum, mox precibus etiam et obsecrationibus urgeret, ad extremum ne violentas quidem manus eidem injicere et obscenis eum impudicisque complexibus premere vereretur : clarissimus heros doctrinæ parentum sanctissimæ recordatus, ac sese divini cultorem Numinis, verumque Hebræum, non re ipsa minus quam oratione professus, turpem ac libidinosam mulierculam robustiore dextera victor excussit, ac **312** perinde ut si ex horrendæ furentisque bestiæ dentibus sese proriperet, saluti suæ fuga consuluit. Tum idem secum ipse rem matura cogitatione reputans: « Si dominus meus propter me nihil novit eorum quæ sunt in domo ejus, et omnia quæ ibi sunt tradidit in manus meas, quomodo malum hoc grande faciam, et peccabo in conspectu Dei [a]? » Quamobrem Deus eum præpotens tanquam illustri victoria nobilem, dignis virtute præmiis honestavit, dominorumque suorum, imo totius etiam Ægypti principem moderatoremque constituit. Atque is Hebræus similiter atque ex Hebræis satus erat, non Judæus; nec enim Judæorum adhuc gens ulla coaluerat : idem tamen in virorum uti Deo charissimorum, ita longe felicissimorum classe numeroque censetur. Deinde vero, longa per eosdem Hebræos posterorum serie propagata, cum jam ex iis conflata Judæorum natio, multa in dies sobole glisceret, factum est nescio quo pacto, ut cum prima illa, quam a Deo charissimis majoribus acceperant, pietatis ac religionis institutio debilitata paulatim obtusaque hebesceret : tum vero tantum apud eos Ægyptiorum societas communioque posset, ut patriæ virtutis evanescente memoria, sic Ægyptiorum mores ac ritus induerent, nihil ut inter utriusque populi vitæ genus discriminis esse videretur. Quo in rerum articulo, patrum ille suorum Deus Moysen ad eos legislatorem mittit, iisque promissionibus fidem re ipsa conciliat, quibus eorum sese majoribus, divinis etiam oraculis obstrinxerat. Tum iis, quæ scripta leguntur, miraculis, atque inusitatis ante prodigiis ipsius manu perpetratis, congruentem audientium moribus legem promulgat. Cum enim ob insignem morum asperitatem, patrum suorum virtutem æmulari non posset, iis utpote morbis animorum laborantibus consentaneam instituti vitæque rationem ita præscripsit, ut de nonnullis clare perspicueque statueret, alia ænigmaticis quibusdam sensis involvens, notas duntaxat umbrasque rerum, non apertam nudamque veritatem, consectandas iis observandasque proponeret. Atque hanc Judaicæ reip. formam, quæ a Moyse delineata primum et informata fuerat, ad Servatoris usque nostri Jesu Christi adventum florere ac vigere oportebat, uti futurum suis ipsimet Judæorum prophetæ oraculis cecinerant. Nam partim ab ipso Moyse, partim a sequentibus **313** prophetis jam olim prædictum fuit, non ante sancitas a Moyse leges antiquatum iri, quam eas Christus Novi Testamenti tabulas conderet, quas nunc demum ejusdem Servatoris nostri munere, gentibus passim omnibus resignatas atque explicatas adeoque prædictorum illorum veritatem ipso rerum exitu comprobatam videmus. Sed quoniam de Hebræorum illorum, qui ante Moysem claruerunt, vitæ ratione pauca libavimus, suoque religionem ipsorum charactere expressam consignatamque produximus; consequens est uti jam eorum doctrinæ capita, tum Moysis ejusdem, tum posteriorum ex prophetarum scriptis deprompta contemplemur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις δογματικῶν θεωρημάτων.

Πρῶτος δ' οὖν ἁπάντων αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ θαυμάσιος θεολόγος τε καὶ νομοθέτης, πολιτείαν εὐσεβείᾳ προσήκουσαν διὰ τῆς οἰκείας γραφῆς τῷ Ἰουδαίων ἔθνει προκαταβαλλόμενος, οὐ τοῖς κοινοῖς καὶ πεπατημένοις ᾠήθη δεῖν χρήσασθαι προοιμίοις τῶν λόγων· προλαβὼν δὲ πάντα νόμον πρακτικὸν (69) τῶν ποιητέων, καὶ τῶν οὐ ποιητέων ἀπαγορευτικὸν, τάς τε δημοτελεῖς καὶ πολιτικὰς περὶ τῶν πρὸς ἀλλήλους συμβολαίων διατάξεις, ἀπὸ τῆς πατρίου θεολογίας δεῖν ᾤετο τῆς θεολογίας ἄρξασθαι, καὶ (70) τὴν καταρχὴν ποιήσασθαι τῆς διδασκαλίας, οὐδὲ ἑτέραν μάθησιν οἰκείαν νόμοις (71) B

CAPUT IX.

Hebræorum doctrinæ placita.

Omnium ergo princeps admirabilis ille theologus atque legislator, reip. formam cum religione conjunctam stylo ipse suo Judaicæ genti delineans, non jam vulgaribus illis atque contritis utendum sibi exordiis putavit : sed cum ante jam animo legem universam, qua partim agenda juberentur, partim vetarentur non agenda, publicasque simul ac civiles mutuo inter sese contrahendi rationes ac regulas descripsisset; ex propria majorum suorum theologia doctrinæ suæ ducendum initium intellexit : quod aliud nullum disciplinæ genus legum

[a] Gen. XXXIX, 8.

(69) *Πρακτικόν.* Alterius manuscr. lectionem secutus sum; habet enim προστακτικόν, cui sequens ἀπαγορευτικόν recte opponitur.

(70) *Τῆς θεολογίας ἄρξασθαι, καὶ.* Hæc a librario quodam perperam inserta sunt, quæ manuscriptorum alter expungit.

(71) *Οἰκείαν νόμοις.* Mendosa hæc sunt, atque in οἰκείων νόμων, ut videtur, mutanda.

Digitized by Google

suarum pietati consentaneum agnosceret, præter eam theologiæ rationem, quæ jam inde a primis illis gentis suæ parentibus ad sua usque tempora permanasset. Itaque a Deo ipso patriam priscorum Hebræorum theologiam secutus, auspicatur : non jam Ægyptiorum, aut Phœnicum, aut reliquarum nationum more, quæ promiscuam in multitudinem venerandum illud Dei nomen abjicerent et alios quidem aspectabiles, hoc est infixa cœlo sidera, alios aspectum fugientes deos inveherent, partim ex hominibus illis, qui jam ante vixissent, partim etiam eos dæmones, qui terras aut aerem oberrarent, uti superius in earum opinionum confutatione ostendimus. At vero ab ipsomet rerum omnium auctore, ac tam earum, quæ videri non possunt, quam earum, quæ sensibus usurpantur molitore Deo totius orationis initium faciens, verum illum hujus universitatis legislatorem ac moderatorem esse docet, summumque **314** totius orbis, perinde atque unius cujusdam magnæ civitatis regem constituit. Enimvero ita homines ipso statim principio instituit, ut ipsum non earum modo legum, quibus eosdem paulo post informaturus erat, sed illarum etiam, quibus natura universa pareret, auctorem esse ac Dominum intelligerent. Regem enim ipsum mundi totius ac legislatorem esse confirmat.

εὐσεβείᾳ προσήκουσαν ἡγησάμενος ἢ τὴν ἄνωθεν ἐκ προπατόρων εἰς αὐτὸν ἥκουσαν θεολογίαν. Ἄρχεται τοίνυν ἀπὸ Θεοῦ κατὰ τὰ πάτρια τῆς τῶν προγόνων Ἑβραίων θεολογίας· οὐχὶ φίλον (72) Αἰγυπτίοις καὶ Φοίνιξιν ἦν, ἢ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν εἰς πλῆθος καταβάλλουσι τὴν σεβάσμιον προσηγορίαν, θεούς τε ὁρωμένους μὲν τοὺς κατ' οὐρανὸν φωστῆρας νομίζουσιν, ἀφανεῖς δὲ καὶ ἀοράτους τοὺς ἐξ ἀνθρώπων κατοιχομένους, ἢ καὶ τοὺς χθονίους καὶ ἀερίους δαίμονας, κατὰ τὰ πρόσθεν ἡμῖν ἀπελελεγμένα. Ἀλλὰ γὰρ ἀπὸ τοῦ πάντων αἰτίου, ἀοράτων τε καὶ ὁρατῶν δημιουργοῦ τὴν καταρχὴν τοῦ παντὸς λόγου πεποιημένος, νομοθέτην τοῦτον εἶναι διδάσκει τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως, ὥσπερ μιᾶς τινος μεγαλοπόλεως τοῦ κόσμου βασιλέα καταστήσας. Παιδεύει τοιγαροῦν ἀρχόμενος, τοῦτον ἡγεῖσθαι μὴ μόνον τῶν πρὸς αὐτοὺς μικρὸν ὕστερον διαταχθησομένων ἀνθρώποις νόμων αὐθέντην εἶναι καὶ κύριον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν τῇ φύσει τῶν ὅλων. Βασιλέα γὰρ αὐτὸν καὶ νομοθέτην τοῦ σύμπαντος κόσμου παριστᾷ.

CAPUT X.

De generali Providentia, et universi molitione.

Videlicet, nutu ejus atque potestate suam rebus omnibus essentiam naturamque constare : ejusdemque legibus ac terminis, apte atque ordine, temporum cursus vicesque describi. Ac primum quidem ex omnibus cœlum voce legeque divina, firmitatem suam obtinuisse, gravemque terrarum molem, præter naturæ suæ conditionem, leviorum elementorum in medio mirum in modum suspensam ac libratam constitisse, voce legeque divina, mutuam alternamque noctis ac diei conversionem fieri, voce legeque divina solem ipsum, lunam, reliquorumque siderum chorum eleganti concinnoque motu orbem suum conficere. Lege summi Regis conversionum mutationes, temporum discrimina, annorum circulos, annuasque tempestates, cum admirabili totius universi consensu harmoniaque compleri. Divina lege, hiemem veri, atque hoc consequentium tempestatum vicibus cedere : eadem, altos ac profundos Oceani vortices hibernis æstibus atque eluvionibus exundantes, suorum sese marium finibus, quos transilire non audent, includere: eadem, terrarum siccam aridamque naturam, defluentibus imbribus, ac nivibus modice allabentibus irrigatam, infinita plantarum et animantium genera producere. Uno verbo, naturam illam, communem rerum parentem omnium, Dei præpotentis Numini servientem, divinis ejus legibus consiliisque parere. Nec enim profecto casu ac temere, nec fortuito ac rationis experte motu, tantum hunc et tam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τῆς καθόλου προνοίας, καὶ περὶ τῆς συστάσεως, καὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Νεύματι μὲν γὰρ αὐτοῦ καὶ δυνάμει, τὴν τῶν ἁπάντων οὐσίωσιν γεγονέναι, νόμοις δὲ καὶ ὅροις πάλιν αὐτοῦ, ὁδῷ καὶ τάξει τὸν σύμπαντα διακυβερνᾶσθαι αἰῶνα. Λόγῳ μὲν γὰρ καὶ νόμῳ Θεοῦ πρῶτον ἁπάντων οὐρανὸν ἐστερεῶσθαι, καὶ γῆς τὸ βαρὺ καὶ στερέμνιον παρὰ τὴν οἰκείαν φύσιν λεπτομερεστέροις τῶν στοιχείων παρὰ φύσιν [a] ἐπαιωρεῖσθαι. Λόγῳ δὲ καὶ νόμῳ θείῳ νυκτὸς καὶ ἡμέρας τὸν ἀμοιβαῖον ἀνακυκλεῖσθαι δρόμον· λόγῳ Θεοῦ καὶ νόμῳ καὶ αὐτὸν ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἀστέρων χορείαν, ἐν πρέποντι κόσμῳ τὴν προσήκουσαν ἐξανύειν πορείαν· νόμῳ δὲ τοῦ παμβασιλέως τροπῶν ἀλλαγὰς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτοῦ τε κύκλους, καὶ τὰς ἐτησίους ὥρας τῇ παναρμονίῳ τοῦ παντὸς ἀποπληροῦσθαι συμφωνίᾳ· νόμῳ Θεοῦ χειμῶνα μὲν ὑποχωρεῖν ἔαρι, τοῦτο δὲ ταῖς ἄγχιστα τῶν ὡρῶν τροπαῖς· καὶ θαλάττης δὲ βυθοὺς, ταῖς χειμαδίοις πλημμυρίσιν ἐπικυματίζοντας, νόμῳ θείῳ τοῖς οἰκείοις ἐναποκεκλεῖσθαι πελάγεσι, ὡς μηδὲ τοὺς ὅρους τῶν ἱερῶν νόμων ὑπερβαίνειν τολμᾷν· καὶ τὴν ξηρὰν οὐσίαν ὀμβρίοις νάμασι καὶ νιφετοῖς νόμῳ θείῳ πάλιν συμμέτρως ἐπιχορηγουμένοις, ἀρδομένην τὴν γῆν, μυρία γένη φυτῶν τε καὶ ζώων ἀναδιδόναι· ἑνί τε λόγῳ, τὴν παμμήτορα τῶν ὅλων φύσιν, προστάγματι Θεοῦ δεδουλωμένην, νόμοις θείοις ὑπείκειν καὶ τῇ τοῦ παντηγεμόνος Θεοῦ βουλῇ. Μὴ γὰρ εἰκῇ, μηδ' ὡς ἔτυχε, μηδ' αὐτομάτῳ καὶ ἀλόγῳ φορᾷ συνεστάναι τὸν τηλικοῦτον διάκοσμον, μηδ' ἀναιτίου φύσεως ἔργον τυγχάνειν τὸ μέγα τοῦτο καὶ περικαλλὲς τεχνούργημα·

[a] *γρ.*, θαυμασίως.

(72) *Οὐχὶ φίλον*, etc. Locum hunc ita concipit alter manuscr., οὐχ ἧπερ Αἰγυπτίοις φίλον ἦν, ἀλλ' οὐδὲ Φοίνιξιν, ἢ τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι παραπλησίως, εἰς πλῆθ., etc. Rectius. Saltem pro οὐχὶ omnino reponend. οὐχ ἧ.

Digitized by Google

ὀλλ' εἶναι μὲν ποίημα τοῦ πανσόφου τῶν ὅλων ἀρχιτέκτονος, τοῦ δὲ αὐτοῦ λόγοις καὶ νόμοις ἱεροῖς διακυβερνᾶσθαι. Ἔνθεν ἀρξάμενος ὁ προφήτης, καὶ πρὸ τῆς ἀνθρώπων νομοθεσίας τοὺς περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως προστάξας νόμους, πρώτιστα πάντων προσέχειν τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ καὶ ἀπορρᾳθυμεῖν αὐτοῦ τῶν νόμων παρεκελεύσατο· ὅτι δὴ καὶ αὐτὸς ἥλιος, οὐρανός τε καὶ κόσμος, γῆ τε καὶ τὰ ἐπὶ γῆς ἅπαντα, ὅσα τε ἔργα φύσεως εἶναι νενόμισται, ἐντολαῖς αὐτοῦ καὶ διατάξεσιν, ἱεροῖς τε νόμοις καὶ λόγοις δουλεύει. Διὸ καὶ μᾶλλον χρῆναι τὸ ἀνθρώπειον γένος, οὐ σμικρὸν μέρος τυγχάνον τοῦ παντὸς, κατὰ τὸ ἀκόλουθον τοῖς θείοις προσανέχειν διατάγμασι, μηδ' ἐλαττοῦσθαι τῶν κατὰ μέρος στοιχείων. Γῆ μὲν γὰρ ἐν ἀρχῇ νομοθετῆσαι τὸν φήσαντα· « Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπόν· » τὴν δὲ, ἅμα λόγῳ τὸ εὐπειθὲς ἐπιδεικνυμένην τῷ νόμῳ, οὕπω καὶ εἰς δεῦρο τῆς θείας παραμελῆσαι διατάξεως. Οὕτω δὲ καὶ τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, φήσαντος τοῦ Θεοῦ· « Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν, καὶ πετεινὰ πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ, » ἅμα λόγῳ τοὔργον ἀποδοῦναι, ὁρᾶσθαί τε εἰσέτι δεῦρο τῷ νόμῳ παρέχουσαν τὸ πειθήνιον. Εἰ δὲ δὴ καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες, τοῦ θείου νόμου καὶ αὐτοῖς διωρισμένου, τοὺς οἰκείους ἀποδιδόναι δρόμους, εἶναί τε καὶ εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς, οὐ παραμελοῦσι τῆς νομοθεσίας· τίς ἂν ἔτι σοι λείποιτο συγγνώμης ἀποφυγὴ, τῶν θείων καταλιγωροῦντι νόμων; Ταῦτα προπαιδεύσας ὁ θαυμάσιος, ἡμᾶς τε εἶλε, καὶ τῆς οἰκείας θεογνωσίας τε καὶ εὐσεβείας εἰκότως ζηλωτὰς κατεστήσατο, ὅτι μηδὲν τούτοις ὅμοιον παρὰ τοῖς τῶν προδηλωθέντων ἐθνῶν θεολόγοις εὑρεῖν δεδυνήμεθα. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην θεολογίαν μέτεισιν ἐπὶ τὸ δεύτερον δόγμα φυσικὸν ὁμοῦ καὶ φιλόσοφον. Μετὰ γοῦν τὴν περὶ Θεοῦ γνῶσιν, τήν τε περὶ ὅλων διακόσμησιν, τάξει πρόεισιν ἐπὶ τὸ καὶ τῇ φύσει δεύτερον. Τοῦτο δ' ἦν τὸ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, ὅτι δὴ μετὰ Θεοῦ γνῶσιν ἀναγκαῖον γνῶναί τινα ἑαυτόν. Διόπερ ἑξῆς παιδεύει, τί ἄνθρωπος, καὶ τί τὸ προάγον αὐτὸν εἰς γνῶσιν καὶ εὐσέβειαν Θεοῦ, τίς τε ἡ κατὰ τὸ προηγούμενον ἀνθρώπου ζωή. Διελόμενος δῆτα τὸν περὶ ψυχῆς καὶ σώματος λόγον, ἐν ψυχῇ μὲν ὁρίζεται τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον, νοερᾶς οὐσίας, καὶ ἀσωμάτου, καὶ λογικῆς μέτοχον, ὡς ἂν κατ' εἰκόνα Θεοῦ δεδημιουργημένον· σῶμα δὲ γεῶδες εἶναι περίβλημα ψυχῆς· τρίτον δὲ τούτοις προστίθησι, πνοὴν ζωῆς ἐνωτικήν τινα, καὶ τοῦ ἀπὸ γῆς ληφθέντος τῷ κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιημένῳ, συναπτικὴν δύναμιν. Καὶ τὴν πρώτην γε τοῦ δηλουμένου ἀνδρὸς διατριβὴν ἐν τρισμακαρίῳ Θεοῦ παραδείσῳ ἀθανάτων καὶ αἰωνίων ἀγαθῶν ἔμπλεῳ γεγονέναι ἱστορεῖ. Νόμῳ δὲ Θεοῦ καὶ τοῦτον ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐν ἀρχαῖς τοῦ παντὸς ὑποβληθέντα, δι' ἀπροσεξίαν, καὶ τῆς θείας ἐντολῆς παράβασιν τῆς τριποθήτου στερηθῆναι ζωῆς. Ταῦτά τοι ὁ Μωϋσῆς ἐν προοιμίοις τῶν ἱερῶν νόμων φιλοσοφεῖ, μονονουχὶ

A singularem ornatum exstitisse, nec cæcæ ulli inconsultæque naturæ hanc tam ingentis tamque perfecti operis speciem esse tribuendam : illud quidem, ut ex summi rerum omnium architecti manibus prodiisse, **315** ita sacris ejusdem consiliis ac legibus gubernari. Ergo inde auspicatus propheta, ac priusquam hominibus legem ferret, sancitis de universi natura legibus, mentes ipse nostras ad summi regis voluntatem adhærescere, ac penitus in ejusdem præceptis acquiescere voluit : eoque verius, quo sol ipse quoque, cœlum, mundus, terra, quæque terræ sinu continentur omnia, et quotquot naturæ opera censeri solent, ejusdem mandatis sacrisque legibus atque decretis obtemperant. Æquius enim esse profecto, uti humanum proinde genus, pars utique universi non exigua, divinis etiam edictis obsequatur, nec sese hoc in genere a singulis elementis vinci patiatur. Quippe legem initio terræ impositam ab eo fuisse, qui dixerit : « Germinet terra herbam virentem, et facientem semen secundum genus suum, et lignum pomiferum faciens fructum [47] ; » eam vero, simul atque vox illa exiisset, impositæ legi obsecutam, nunquam deinceps a divino præcepto ad hæc usque tempora discessisse. Humidum similiter elementum, hanc ad Dei vocem « Producant aquæ reptilia animæ viventis, et volatilia volantia circa firmamentum cœli [48], » re ipsa continuo paruisse, atque in eadem obedientia hucusque persistere. Præterea si sol, atque luna, cæteraque sidera, ei quoque legi, qua suos ipsa cursus conficere, signa rerum futurarum exhibere, tempora, dies, annosque distinguere jubentur, constanter obtemperant : quinam tibi porro divinas leges violanti receptus ad veniam superesse possit? Hæc nos profecto viri singularis in docendo rudimenta ceperunt, ac suæ nos cum Dei notitiæ, tum etiam pietatis et religionis æmulatores effecerunt : quod apud cæterorum, de quibus ante diximus, populorum theologos simile nihil usquam occurreret. Idem porro, jactis ejusmodi theologiæ fundamentis, ad alterum deinceps doctrinæ caput, illudque cum natura simul philosophiaque conjunctum progreditur. Nam Dei semel cognitione, atque universi fabrica et moderatione constituta, ad id quod natura secundum est, ordine sane delabitur. Ea vero natura hominis est, quod secundum illam Dei notitiam, se ipsum utique nosse homo debeat. Itaque docet ille continuo, quid homo sit, quibus ipse momentis ad notitiam cultumque divinum adducatur, quemadmodum pro partis sui præcipuæ conditione vitam instituere debeat. Quippe animi enim corporisque discrimine constituto, animo tenus verum **316** illum hominem, qui spiritalem, incorpoream, et ratione præditam naturam sortitus est, definiendum putavit ; quod is potissimum divinæ ad imaginis exemplar expressus et conformatus esset. Corpus autem, aliud nihil, quam animi terrestre quoddam indu-

[47] Gen. I, 11. [48] Ibid. 28.

[a] Ισ μή.

Digitized by Google

mentum ac domicilium esse statuit. Tum utrique tertium quid, vitalem, inquam, spiritum adjunxit, hoc est vim singularem ac propriam, quæ partem ex terra concretam, cum altera divinam ad similitudinem procreata nativo quodam vinculo sociaret. Cæterum primam eidem homini sedem in horto Dei felicissimo, et immortalibus ac sempiternis opibus abundante positam et collocatam esse commemorat; ipsum vero, cum eadem ipso statim initio, qua reliqua prorsus omnia, divini Numinis lege teneretur, sua ipsius vesania, violatoque tanti regis imperio, tam expetendæ vitæ fructu infeliciter excidisse. Atque illa sunt quæ persapienter a Moyse in ipsa legum sanctissimarum fronte ponuntur, quibus nobis prope denuntiat, uti ne propriam nativamque dignitatem, impressamque nobis divini Numinis similitudinem turpiter negligamus, cum illa quoque animi nobis immortalitatem conciliarit. Nefas enim esse profecto, regis imaginem aboleri : ac principem quidem veramque Dei præpotentis imaginem Verbum ejus esse, quod ipsa per sese sapientia, vita, lux, et veritas est, et quidquid omnino pulchri bonique cogitari possit : at imaginis hujus imaginem humanæ menti convenire, quæ propterea divinam ad similitudinem expressa omnium confessione prædicatur. Quibus ille notionibus eos ante omnia informandos putavit, quos sacris legibus instituere cupiebat : uti, dum quid in sese concretum ex terra, inque terram denuo dissolvendum esset, quid item excellentius Deoque simile meminissent, cogitarent ipsi quoque, quemadmodum utraque parte uti oporteret, adeoque statuerent, nullo sibi vel injuriæ vel impietatis genere, adversus hominem illum, qui divinam præferret imaginem, esse peccandum, nulla eum obscenorum, nulla sceleratorum facinorum contagione fœdandum : sed potius ardendum sibi esse perpetuo ter illius beatæ sedis vitæque desiderio, tantæque dignitatis recuperandæ studio, votoque stimulatis, ad eamdem omni rursus contentione properandum : imo agendum sibi esse profecto, uti se jam ab hujus vitæ carceribus, ad alterius metam attingendam comparent : cum profanis et impuris ad ea sacraria nullus alioqui pateat aditus, unde generis humani princeps ob neglectum **317** summi Numinis mandatum excidisset. Deinde vero divinus rerum sacrarum interpres, alterum summi quoque ponderis ac momenti dogma subjungit, dum id apud omnes certum esse vult, suum homini cuilibet affixum hærere pravum dæmonem, invidum illum atque honestatis omnis inimicum, postremo ejusmodi, qui jam usque ab initio hominum saluti insidias struxerit. Draconem illum ac serpentem nominat, eumdemque atrum amantemque tenebrarum, veneno simul et improbitate scatentem describit : addens insuper, quod divinam illam nobis vitam invideat, hoc illum etiamnum agere moliriique constanter, ut eos omnes, qui divinæ sese adjungunt voluntati, supplantet atque dejiciat. Et quoniam ipsius dolis ac fraudibus, generis quoque nostri principes divinioris illius sortis communionem amiserint, eam nobis in rem vigilandum esse perpetuo, ne malis versuti hostis artibus præstigiisque capiamur. Verum quid hæc occupamus ipsi, cum ea jam a nobis ipsismet divinæ Scripturæ verbis illustrari explicarique præstet? Rursus ergo novum a summo Numine principium ducamus, ejusque opem et auxilium Servatoris nostri nomine imploremus.

προκηρύττων μὴ παραμελεῖν τῆς οἰκείας ἀξίας, καὶ ἧς ἐτύχομεν πρὸς τὸ Θεῖον ἀφομοιώσεως, ἐξ ἧς ἡμῖν καὶ τὸ ἀθάνατον τῆς ψυχῆς προσκεκληρῶσθαι. Μὴ γὰρ δὴ θεμιτὸν εἶναι βασιλέως ἀφανίζεσθαι εἰκόνα· εἶναι δὲ ἀρχέτυπον καὶ ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων εἰκόνα, τὸν αὐτοῦ Λόγον, αὐτοσοφίαν τυγχάνοντα, καὶ αὐτοζωὴν, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειαν, καὶ εἴ τι καλὸν καὶ ἀγαθόν τις ἐπινοήσειεν· εἰκόνα δὲ εἰκόνος, τὸν ἀνθρώπειον νοῦν, παρ' ὃ καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονέναι ἀνωμολόγηται. Ἀναγκαῖα δὲ ταῦτα εἶναι ᾤετο προπαιδεύεσθαι τοὺς μέλλοντας ἱεροῖς προσανέχειν νόμοις, μνημονεύειν τε, τί τὸ ἀπὸ γῆς ληφθὲν αὐτοῖς, καὶ εἰς γῆν αὖθις ἀναλυθησόμενον, καὶ τί τὸ ἐν ἡμῖν κρεῖττον καὶ Θεῷ ἐμφερὲς, ὅπως τε χρῆν ἑκατέρῳ τῶν εἰρημένων προσφέρεσθαι, μηδὲ ἐνυβρίζειν καὶ ἀσεβεῖν εἰς τὸν κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον, μηδέ γε αὐτὸν ῥυπαίνειν αἰσχραῖς καὶ παρανόμοις πράξεσι, φέρειν δὲ διαπαντὸς τῆς πρώτης καὶ τρισμακαρίας ἐκείνης διατριβῆς τε καὶ ζωῆς τὸν πόθον, καὶ σπεύδειν παλινδρομεῖν, εὐχὴν ποιουμένους τῆς πρώτης καὶ τρισμακαρίου ζωῆς τε καὶ ἀξίας τυχεῖν· ἀλλὰ καὶ παρασκευάζεσθαι ἐνθένδε ἤδη ἐπὶ τὴν ἐκεῖσε ἀποδημίαν, ὅτι μηδὲ ἄλλως δυνατὸν βεβήλοις, καὶ μὴ κεκαθαρμένοις, τῶν ἱερῶν ἐκείνων ἐπιβαίνειν, ὧν καὶ ὁ πρῶτος δι' ἀπροσεξίαν, θείας καταφρονήσας ἐντολῆς, ἀποπέπτωκεν. Ἐπὶ τούτοις ὁ ἱεροφάντης προστίθησιν ἄλλο συνεκτικώτατον δόγμα, μὴ ἀμφιγνοεῖν διδάσκων, ὅτι δὴ πάρεστί τις ἑκάστῳ πονηρὸς δαίμων ἔφεδρος, βάσκανος καὶ μισόκαλος, καὶ τῆς ἀνθρώπων ἀρχῆθεν ἐπίβουλος σωτηρίας. Δράκοντα δὲ τοῦτον καὶ ὄφιν ὀνομάζει, μέλανά τε καὶ σκότους οἰκεῖον, ἰοῦ τε καὶ κακίας πλήρη· ὃν καί φησι φθόνῳ τῆς ἡμετέρας ἐνθέου ζωῆς ὑποσκελίζειν εἰσέτι καὶ νῦν, καὶ ὑποσύρειν ἕκαστον τῶν τῷ Θεῷ προσανεχόντων πειρᾶσθαι· τούτου δ' ἀπάτῃ καὶ τοὺς προπάτορας ἡμῶν τοῦ γένους τῆς θειοτέρας λήξεως ἐκπεσεῖν. Διὸ καὶ χρῆναι διαπαντὸς ἐγρηγορέναι πρὸς τὰς τοῦ δηλωθέντος κακοτέχνους ῥᾳδιουργίας. Καὶ τί χρὴ ταῦτα προσλαμβάνειν (73), δέον ἤδη ποτὲ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων ἕκαστα διελθεῖν τῶν διηγορευμένων; Ἀρξώμεθα δὴ πρῶτον ἀπὸ Θεοῦ, βοηθὸν αὐτὸν ἐν πρώτοις διὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπικαλεσάμενοι.

(73) *Προσλαμβάνειν.* Rectius, opinor, fuerit προλαμβάνειν.

Digitized by Google

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἑβραίων δόξα περὶ Θεοῦ, τοῦ πρώτου τῶν ὅλων αἰτίου.

Τὴν μὲν δὴ τῆς θεολογίας ἀρχὴν, ἀπὸ τῆς τῶν ὅλων ποιητικῆς τε καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἀρχόμενος ὁ κατ' αὐτοὺς λόγος, παρίστησιν οὐ συλλογισμοῖς, οὐδὲ πιθανολογίαις, δογματικώτερον δὲ καὶ διδασκαλικώτερον, ἐπιθεάζων τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὑφ' οὗ θεοφορούμενος, ὧδέ πως ὁ Μωϋσῆς ἀπήρξατο τῆς θεολογίας· « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Εἶτά φησιν· « Εἶπεν ὁ Θεὸς, Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς. » Καὶ πάλιν· « Εἶπεν ὁ Θεὸς, Γενηθήτω στερέωμα, καὶ ἐγένετο. » Καὶ πάλιν· « Εἶπεν ὁ Θεὸς, Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον ποιοῦν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐγένετο. » Καὶ αὖθις· « Εἶπεν ὁ Θεὸς, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς. καὶ ἐγένετο. » Καὶ πάλιν· « Εἶπεν ὁ Θεὸς, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν κατὰ γένος, καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατὰ γένος, καὶ ἐγένετο. » Καὶ πάλιν· « Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ τετράποδα, καὶ ἑρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ ἐγένετο. » Ἐν δὴ τούτοις φάσκουσα ἡ Γραφὴ, « Εἶπεν ὁ Θεὸς, » τὸ θεῖον νεῦμα καὶ τὸ ὡδί πως γενέσθαι τὰ ὄντα βουληθῆναι τὸν Θεὸν παρίστησιν, οὐ μὴν δὲ φωνῇ καὶ συλλαβαῖς φάναι αὐτὸν ἐπινοεῖν ἀναγκαῖον. Ἀλλὰ τὸν πάντα λόγον ἀνακεφαλαιούμενος, « Αὕτη, » φησὶ, « ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ᾗ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. » Τοιαύτη μὲν ἡ καθ' Ἑβραίους θεολογία, λόγῳ Θεοῦ δημιουργικῷ τὰ πάντα συνεστάναι παιδεύουσα. Ἔπειτα δὲ οὐχ ὧδε ἔρημον ὡς ὀρφανὸν ὑπὸ πατρὸς καταλειφθέντα τὸν σύμπαντα κόσμον ὑπὸ τοῦ συστησαμένου διδάσκει, ἀλλ' εἰς τὸ ἀεὶ ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας αὐτὸν διοικεῖσθαι, ὡς μὴ μόνον δημιουργὸν εἶναι τῶν ὅλων καὶ ποιητὴν τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ σωτῆρα, καὶ διοικητὴν, καὶ βασιλέα, καὶ ἡγεμόνα, ἡλίῳ αὐτῷ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις, καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ δι' αἰῶνος ἐπιστατοῦντα, μεγάλῳ τε ὀφθαλμῷ καὶ ἐνθέῳ δυνάμει πάντ' ἐφορῶντα, καὶ τοῖς πᾶσιν οὐρανίοις τε καὶ ἐπιγείοις ἐπιπαρόντα, καὶ τὰ πάντα ἐν κόσμῳ διατάττοντά τε καὶ διοικοῦντα. Ὥσπερ οὖν ἀμέλει καὶ οἱ μετὰ ταῦτα προφῆται, ἀκόλουθα καὶ αὐτοὶ θειάζοντες, τοτὲ μὲν ἀνεφώνουν ἐξ αὐτοῦ τοῦ θείου λέγοντες προσώπου· « Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόῤῥωθεν. Εἰ ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρυφαίοις, κἀγὼ οὐ γνώσομαι αὐτό; Οὐχὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ; λέγει Κύριος. » Τοτὲ δὲ ὧδέ πη θεολογοῦντες· « Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῷ, καὶ τὰς νάπας ζυγῷ; Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου, καὶ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; » Καὶ πάλιν· « Ὁ στήσας ὡς καμάραν τὸν οὐρανὸν, καὶ δια-

[49] Gen. I, 1. [50] ibid. 3 seqq. [51] Gen. II, 4.

CAPUT XI.

Quid Hebræi de Deo, principe rerum omnium causa, senserint.

Sublimis hujus theologiæ primordia non aliunde quam ex ipsa vi rerum omnium effectrice, Hebræorum doctrina repetit, eaque non argutis et artificiose concinnatis probationum conclusionibus, sed plane docentis in morem, utpote divino afflata Spiritu commemorat. Quo quidem actus commotusque Moyses, theologiæ suæ mysteria hunc in modum auspicatur: « In principio creavit Deus cœlum et terram [49]; » tum ita progreditur: « Dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux; » itemque: « Fiat firmamentum, et factum est; » ac rursus: « Germinet terra herbam virentem, facientem semen secundum genus B ac similitudinem suam, et lignum pomiferum faciens fructum, cujus semen in ipso sit, secundum genus suum super terram: et factum est. Dixit præterea Deus: Fiant luminaria in firmamento cœli, ut luceant super terram, et sint in signa et tempora, et dies, et annos: et factum est. Addiditque Deus: Producant **318** aquæ reptilia animarum viventium secundum genus suum, et omnia volatilia cœli secundum genus suum, et factum est; » iterumque: « Producat terra quadrupedes, et reptilia, et bestias terræ secundum genus suum: et factum est [50]. » Quibus omnibus commemorandis, dum hanc Scriptura formulam adhibet, « Dixit Deus, » aliud nihil, præter quam ad ipsum voluntatis divinæ nutum, C hoc illove modo res omnes exstitisse ac perfectas esse significat, adeoque necesse non est, uti vocem ullam, ullasve syllabas cogitemus. Idem porro vates, orationis universæ summam colligens, ita concludit: « Hic liber, inquit, generationis cœli et terræ, in die, qua fecit cœlum et terram, et omnia, quæ in eis sunt [51]. » Hujusmodi ergo est Hebræorum theologia, quæ verbi divini effectrice vi sata esse ac procreata docet universa. Deinde vero, non jam auctore sui ac molitore Deo, sic tanquam orphanum a parente relictum esse mundum, sed ejusdem providentia perpetuo constanterque regi, ut non modo rerum architectus ac molitor omnium ipse fuerit, sed earum quoque servator atque moderator, rex item ac princeps esse velit: idemque D cum soli, lunæ, sideribus, cœloque passim et orbi continentur universo præsit, tum magno ipsemet oculo divinoque Numine cuncta lustrans ac pervidens, rebusque omnibus seu quæ cœlo, seu quæ terra continentur, omnino præsens, suo quæque ordine sapienter apteque constituat atque dispenset. Atque id secuti deinceps prophetæ, prioribus illis consentanea divino Spiritu canentes ipsi quoque, testatum reliquerunt; seu cum divinam personam sustinentes, hunc in modum exclamarent: « Deus appropinquans ego sum, dicit Dominus, et non Deus de longe. Si faciet aliquid homo in occultis, et ego nesciam illud? Nunquid non cœlum et

Digitized by Google

terram ego impleo? dicit Dominus[51]. » Seu cum hoc ipsi modo de Deo philosophantur : « Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et omnem terram pugillo? Quis libravit montes in pondere, et colles in statera? Quis cognovit mentem Domini, et quis consiliarius ejus fuit[52]? » Itemque : « Qui statuit quasi cameram cœlum, et extendit quasi tabernaculum ad habitandum[53]. » Et rursus : « Levate in excelsum oculos vestros, et videte, quis perfecit hæc omnia. » Et deinceps : « Dominus Deus, qui fecit cœlum, et stabilivit ipsum : qui firmavit terram, et quæ in ea sunt : dans flatum populo, qui est super eam, et spiritum calcantibus eam : ego Dominus Deus. » Et deinceps : « Extendi cœlum solus, et firmavi terram : **319** ego Dominus Deus : nullus est præter me[55]. » Et iterum : « Sic dicetis ipsis : Dii, qui cœlum et terram non fecerunt, pereant a facie terræ, et de sub cœlo. Dominus, qui fecit terram in fortitudine sua, correxit orbem terræ in sapientia sua, et in prudentia sua extendit cœlum, et elevavit nubes ab extremo terræ : fulgura in pluviam fecit, et eduxit ventos de thesauris suis. Stultus factus est omnis homo a scientia[56]. » Et rursus : « Quo ibo a spiritu tuo, a facie tua ubi occultabor? Si ascendero in cœlum, tu illic es : si me stravero in inferno, ades : si sumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris : etenim illuc manus tua deducet me[57]. » Atque hæc cæteraque his affinia, eorum sunt theologorum, qui cum essent ipsi quoque Moysem tempore consecuti, de Deo similiter antiquissimis illis Patribus gemina cecinerunt. Jam vero illorum deinceps, qui ante Moysem vixerunt, et Deo clarissimorum, et beatissimorum virorum, quique eodem Hebræorum ex genere fuerunt, adeoque principis omnium Abrahami, quem universæ Judæorum nationis parentem celebrant, voces audi : « Dixit autem Abraham ad regem Sodomorum : Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui creavit cœlum et terram[58]. » Imo ante Abraham Melchisedec Dei altissimi sacerdos introducitur, qui conceptis verbis sic Abrahamo benedicit : « Benedictus Abraham Deo excelso, qui tradidit hostes tuos in manus tuas : et benedictus Deus, qui creavit cœlum et terram[59]. » Porro eumdem Abrahamum sacris in litteris habemus, cum uno e servis hoc modo colloquentem : « Pone manum tuam subter femur meum, et adjurabo te per Dominum Deum cœli, et Deum terræ[60]. » Et paulo post : « Dominus Deus cœli, et terræ, qui accepit me de domo patris mei, et de terra, in qua natus sum[61]. » Quibus omnibus illud etiam adjungi potest, quod ex Deo, qui sibi apparuerat, Moyses audivit. Quærenti enim ipsi, quemadmodum esset de Deo sentiendum, oraculum ita respondit : « Ego sum qui sum : sic dices filiis Israel : Qui est, misit me ad vos[62]. » Ac de infinitis pauca ista Hebræorum ex theologia petita sufficiant.

τείνας ὡς σκηνὴν κατοικεῖν. » Καὶ αὖθις· « Ἀναβλέψατε εἰς τὸ ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε ταῦτα πάντα. » Καὶ ἐξῆς· « Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πήξας αὐτὸν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτὴν, ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός. » Καὶ ἐξῆς· « Ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν· ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· οὐκ ἔστι πλὴν ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν· « Οὕτως ἐρεῖτε αὐτοῖς· Θεοὶ, οἳ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτωθεν τοῦ οὐρανοῦ. Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ ἀνώρθωσε τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ φρονήσει αὐτοῦ ἐξέτεινε τὸν οὐρανὸν, καὶ ἀνήγαγε νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς· ἀστραπὰς εἰς ὑετὸν ἐποίησε, καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ γνώσεως. » Καὶ πάλιν· « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ κρυβῶ; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν στρώσω εἰς τὸν ᾅδην, πάρει· εἰ ἀναλάβοιμι τὰς πτέρυγάς μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσαιμι εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης· καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τούτοις ὅμοια τῶν μετὰ Μωϋσέα θεολόγων, τῶν δὴ καὶ αὐτῶν Ἑβραίων, τυγχάνει, συνῳδὰ τοῖς παλαιτάτοις προπάτορσι θεολογούντων· τῶν δέ γε πρὸ Μωϋσέως θεοφιλῶν καὶ τρισμακαρίων ἀνδρῶν, τῶν δὴ καὶ πρώτων Ἑβραίων, αὐτοῦ τε πρώτου πάντων Ἀβραὰμ, ὃς καὶ προπάτωρ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους ἀνείρηται, ἄκουε. « Εἶπε δὲ Ἀβραὰμ πρὸς βασιλέα Σοδόμων· Ἐκτενῶ τὴν χεῖρά μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ὕψιστον, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Καὶ πρό γε τοῦ Ἀβραὰμ εἰσάγεται ὁ Μελχισεδὲκ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, τὸν Ἀβραὰμ εὐλογῶν τούτοις τοῖς ῥήμασιν· « Εὐλογημένος Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ, ὃς παρέδωκε τοὺς ἐχθρούς σου ὑποχειρίους σοι· καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ λόγος τὸν Ἀβραὰμ εἰσάγει τῷ οἰκείῳ τοιάδε προσδιαλεγόμενον· « Θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, καὶ ἐξορκιῶ σε Κύριον τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τὸν Θεὸν τῆς γῆς. » Καὶ ἐπιλέγει· « Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὁ Θεὸς τῆς γῆς, ὃς ἔλαβέ με ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός μου, καὶ ἐκ τῆς γῆς, ἧς ἐγεννήθην. » Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν Μωϋσέα θεοφανείᾳ, πυθομένῳ τῷ Μωϋσῇ, τίνα χρὴ τὸν Θεὸν ἡγεῖσθαι, φησὶν ὁ χρησμός· « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν· οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς. » Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ μυρίων ὅσων τῆς Ἑβραίων θεολογίας ἐκκείσθω. Ἆρ' οὖν ἄξιον ἐν συγκρίσει παραβάλλειν αὐτοὺς τὰς τῶν σοφῶν Ἑλλήνων θεολογίας, τῶν μὲν μηδ' ὅλως εἶναι Θεὸν ἀποφηναμένων, τῶν δὲ τοὺς ἀστέρας εἶναι φασκόντων, οὓς καὶ μύδρους τυγχάνειν διαπύρους, ἥλων καὶ πετάλων δίκην ἐμπεπηγότας τῷ οὐρανῷ· τῶν δὲ πῦρ εἶναι τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον· καὶ τῶν μὲν μὴ προνοίᾳ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον, φύσει δέ τινι ἀλόγῳ· τῶν δὲ,

[51] Jer. XXIII, 4; Isa. XL, 12. [52] Isa. XL, 22, 26. [53] Isa. XLII, 5. [55] Isa. XLIV, 24. [56] Jer. X, 11. [57] Psal. CXXXVIII, 7. [58] Gen. XIV, 22. [59] ibid. 19. [60] Gen. XXIV, 3. [61] ibid. 7. [62] Exod. III, 14.

Digitized by Google

τὰ μὲν οὐράνια μόνα ὑπὸ Θεοῦ διοικεῖσθαι, οὐ μὴν καὶ τὰ ἐπὶ γῆς· καὶ πάλιν, ἀγέννητον εἶναι τὸν κόσμον, καὶ μήθ' ὅλως ὑπὸ Θεοῦ γενέσθαι, αὐτομάτως δὲ καὶ συντυχικῶς ὑφεστάναι· τῶν δὲ, ἐξ ἀτόμων καὶ λεπτῶν σωμάτων ἀψύχων τινῶν, καὶ ἀλόγων τὴν τοῦ παντὸς σύστασιν γεγονέναι. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ ὡς ἐν βραχέσι τοιαῦτα· συνιδεῖν δὲ ἔπεται καὶ τὰ μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν περὶ τῆς τῶν γεννητῶν ἀρχῆς Ἑβραίοις πεφιλοσοφημένα.

A Quisquamne vero cum illis egregias eruditorum Græcorum de Deo disputationes conferendas putet? quorum alii divinitatem fundus omnem sustulerunt; alii stellis eamdem tribuerunt, quas ipsi tamen globos quosdam igneos et candentes esse volebant, **320** in cœlo clavorum aut laminarum in morem alte penitusque defixos: alii denique artificiosum ignem, et certo quodam ordine sese commoventem Dei loco statuerunt. Alii præterea nullo Dei consilio mundum gubernari, sed temerario quodam naturæ impetu ferri docebant: alii, cum in cœlestibus modo rebus divinæ Providentiæ ductum agnoscerent, terrestribus omnem adimebant. Rursus, ortu caruisse mundum vel a Deo conditum eum fuisse negabant: cum alii sua sponte et casu quodam exstitisse illum et coaluisse vellent; alii vero ex individuis quibusdam, tenuissimisque corpusculis, iisdemque anima simul et ratione carentibus, universi molem conflatam esse defenderent. At de rerum omnium præpotente Deo, hæc a nobis ex Hebræorum oraculis delibata, modo satis. Consequens deinceps erit, ut quemadmodum, orbis præside constituto, de rerum illi creatarum principio philosophati sint, videamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

CAPUT XII.

Περὶ τῆς τοῦ δευτέρου αἰτίου θεολογίας.

Hebræorum de secundo principio theologia.

Θαλῆς μὲν ὁ Μιλήσιος ἀρχὴν τῶν ἁπάντων τὸ ὕδωρ εἶναι ἀπεφήνατο, Ἀναξιμένης δὲ τὸν ἀέρα, Ἡράκλειτος τὸ πῦρ, Πυθαγόρας ἀριθμούς, Ἐπίκουρος ἅμα Δημοκρίτῳ σώματα ἄτομα, Ἐμπεδοκλῆς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα. Ἴδωμεν τοιγαροῦν καὶ τὰ παρ' Ἑβραίοις λόγια. Μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ ἀγένητον τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων οὐσίαν, ἄμικτον οὖσαν καὶ ἐπέκεινα πάσης καταλήψεως, δευτέραν οὐσίαν (74) καὶ θείαν δύναμιν, ἀρχὴν τῶν γενητῶν ἁπάντων, πρώτην τε ὑποστᾶσαν, κἀκ τοῦ πρώτου αἰτίου γεγενημένην εἰσάγουσι, Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ Θεοῦ δύναμιν αὐτὴν προσαγορεύοντες. Τοῦτο δὲ πρῶτος διδάσκει λέγων Ἰώβ· « Ἡ δὲ σοφία πόθεν εὑρέθη; ποῖος δὲ τόπος ἐστὶν τῆς ἐπιστήμης; Οὐκ οἶδε βροτὸς ὁδὸν αὐτῆς, οὐδὲ μὴν εὑρέθη ἐν ἀνθρώποις· ἀκηκόαμεν δὲ αὐτῆς τὸ κλέος. Ὁ Κύριος συνέστησεν αὐτῆς τὴν ὁδὸν, αὐτὸς δὲ οἶδε τὸν τόπον αὐτῆς. » Καὶ ὁ Δαβὶδ δέ που ἐν ψαλμῳδίαις ἑτέρῳ προσειπὼν τὴν σοφίαν ὀνόματί φησι· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » τὸν τῶν ἁπάντων δημιουργικὸν Λόγον Θεοῦ τοῦτον ἐνευφημήσας τὸν τρόπον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου παῖς Σολομὼν ὠδί πη ἐξ αὐτῆς προσωποποιεῖ τῆς σοφίας λέγων· « Ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. » Καὶ πάλιν· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους γενέσθαι, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρῆμην αὐτῷ, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς [a] ὑπ' οὐρανὸν, ἤμην σὺν αὐτῷ ἁρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν· ἠὐφραινόμην δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτε ἠὐφραίνετο τὴν οἰ-

Thales quidem ille Milesius, rerum universarum principium aquam esse defendebat, aerem Anaximenes, Heraclitus ignem, numeros Pythagoras, Epicurus cum Democrito corpuscula quædam individua, Empedocles quatuor elementa. Nos hac de re Hebræorum quoque litteras consulamus. Illi ergo, secundum principem illam, et principio simul ortuque carentem præpotentis Dei naturam, quæque ut ab omni permistione sejuncta est, sic omni comprehensione major, naturam alteram constituunt, vimque divinam, quæ cum eorum omnium, quæ gignuntur, principium sit, tum ante cæteras C omnes exstiterit, ab eodemque primo principio genita fuerit, quam ipsi Verbum, Sapientiam, Deique virtutem appellare solent. Atque hoc in primis Jobus docuit, dum ita locutus est: « Unde autem sapientia inventa est? aut quis locus est scientiæ? Nescit homo viam ejus, neque inventa est inter homines: audivimus autem gloriam ipsius. Dominus constituit viam ejus, ipse autem novit locum ejus [65]. » Itemque David in Psalmis, aliud huic sapientiæ nomen attribuens: « Verbo, inquit, Domini cœli firmati sunt [66]; » quibus ipse Verbum illud divinum hujus universi molitorem celebravit. Quin etiam filius ejus Salomon, ejusdem ex sapientiæ persona, hunc **321** in modum loquitur: « Ego sapientia habito in consilio et scientia, et intelligentiam ego vocavi. D Per me reges regnant, et potentes decernunt justitiam [67]. » Et rursus. « Dominus creavit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante ævum fundavit me: In principio, antequam terram faceret, antequam essent abyssi: antequam montes fixi constitissent: ante omnes colles generavit me. Quando præparabat cœlum, aderam ipsi: quando certos

[65] Job XXVIII, 20. [66] Psal. XXXIII, 6. [67] Prov. VIII, 12.

[a] *Isa.* τάς.

(74) *Δευτέραν οὐσίαν.* Eusebius hic ἀντίκρυς Ἀρειανίζει. Tametsi ejus orationem Trapezuntius ὑποχορίζεσθαι, et adhibito quasi studio mollire videatur. Sed notus satis Eusebius; ac præsertim ante Nicænum concilium, ante quod hæc ab eo scripta fuisse non dubito.

Digitized by Google

ponebat fontes, qui sub cœlo sunt, eram cum eo cuncta componens. Ego eram, qua delectabatur quotidie : lætabar autem coram ipso omni tempore, quando delectabatur orbem terræ perficiens. [66] » Hæc Salomon in Proverbiis. Quæ sequuntur, ex ejusdem quoque persona referuntur. « Quid sit autem sapientia, et quemadmodum facta sit, referam, et non abscondam a vobis sacramenta, sed ab initio nativitatis investigabo [67]. » Quibus deinde subjungit : « Est enim hæc spiritus intelligens, sanctus, unigenitus, multiplex, subtilis, mobilis, disertus, incoinquinatus, omnipotens, omnia spectans, ac per omnes pervadens spiritus intelligentes, puros, subtilissimos. Omnibus enim mobilibus mobilior est Sapientia : permeat autem ac pervadit omnia, propter suam munditiam. Vapor enim est Dei virtutis, et emanatio gloriæ omnipotentis sincera. Et ideo nihil inquinatum in eam incurrit. Candor enim est lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficacitatis, et imago bonitatis ejus [68]. Attingit autem a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter [69]. » Jam divinum hocce Verbum, a Patre hominum in salutem missum, variis omnino modis Scriptura divina repræsentat. Et Abrahamo quidem atque Moysi, cæterisque prophetis Deo charissimis, non sese modo videndum exhibuisse, verum etiam et docuisse multa, et futura prænuntiasse testatur, quoties Deum ac Dominum aut apparuisse prophetis, aut cum iis collocutum esse commemorat. Idem vero, sic tanquam laborantium servatorem, et medicum animorum a majore altero missum [1], hominum omnium in cognitionem venisse, ita prædicat. « Misit Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de interitionibus eorum. [70] » Itemque alibi : « Velociter currit verbum ejus [71]. » Quo factum est, ut evangelica quoque doctrina propheticam illam instaurans, patriamque sententiam, idem theologiæ genus hunc in modum illustrarit : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud **322** Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum : omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum [72]. » Itaque sane jure Moyses ille sapientissimus, eodem afflatus spiritu cum esset, ipso statim ejus quam describit mundi molitionis initio, Deum asseverat in eodem illo principio cœlum terramque fecisse : quo cum etiam, veluti cum suo ipsius ac primogenito Verbo de hominis procreatione colloquentem Deum inducit, his verbis, « Dixitque Deus : Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [73]. » Quod ipsum adumbravit Psalmista, ubi de primo principio loquens, « Ipse dixit, inquit, et facta sunt : ipse mandavit, et creata sunt [74]. » Quo profecto loquendi genere, edictum illud mandatumque significat, quo primum principium cum secundo, veluti

A κουμένην συντελέσας. » Ταῦτα Σολομὼν ἐν Παροιμίαις. Καὶ ταῦτα δέ πη ἐξ αὐτοῦ λέγεται τοῦ προσώπου· « Τί δέ ἐστιν σοφία, καὶ πῶς ἐγένετο, ἀπαγγελῶ, καὶ οὐκ ἀποκρύψω ὑμῖν μυστήρια, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς γενέσεως ἐξιχνιάσω· » οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἔστι γὰρ αὕτη πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενὲς, πολυμερὲς, λεπτὸν, εὐκίνητον, τρανὸν, ἀμόλυντον, παντοδύναμον, παντεπίσκοπον, καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων, νοερῶν, καθαρῶν, λεπτοτάτων. Πάσης γὰρ κινήσεως κινητικωτέρα σοφία· διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα. Ἀτμὶς γάρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής. Διὸ οὐδὲν μεμολυσμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει. Ἀπαύγασμα γάρ B ἐστι φωτὸς ἀϊδίου καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος ἐπὶ πέρας εὐρώστως, καὶ διοικεῖ τὰ πάντα χρηστῶς. » Καὶ δὴ τόνδε τὸν ἔνθεον Λόγον διαφόρως ἡ θεία Γραφὴ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ πεπεμμένον εἰσάγει. Αὐτὸν δ' οὖν καὶ τῷ Ἀβραὰμ, Μωϋσῇ τε καὶ τοῖς ἄλλοις θεοφιλέσι προφήταις φῆναι ἑαυτὸν, καὶ χρησμοῖς τὰ πολλὰ παιδεῦσαί τε καὶ θεσπίσαι τὰ μέλλοντα ἱστορεῖ, ὁπηνίκα Θεὸν καὶ Κύριον ὤφθαί τε καὶ εἰς λόγους τῶν προφητῶν ἐλθεῖν μνημονεύει. Τοῦτον καὶ πᾶσιν εἰς γνῶσιν ἐλθεῖν ἀνθρώποις, οἷα νοσούντων σωτῆρα, καὶ ψυχῶν ἰατρὸν πρὸς τοῦ μείζονος ἀπεσταλμένον, ὧδέ πη θεσπίζει· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ C τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. » Καὶ πάλιν ἄλλοτέ φησιν· « Ἕως τάχους δραμεῖται ὁ Λόγος αὐτοῦ. » Ἔνθεν καὶ ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία, τὸ προφητικὸν καὶ πάτριον ἀνανεουμένη δόγμα, ταύτῃ πη διασαφεῖ τὴν θεολογίαν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲν, ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων. » Εἰκότως δῆτα τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ Μωϋσῆς ὁ πάνσοφος, ἀρχόμενος τῆς κατ' αὐτὸν κοσμογονίας, ἐν τῇ προαποδοθείσῃ ἀρχῇ πεποιηκέναι τὸν Θεὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν φησιν· αὐτῷ τε εἰσάγει, ὡς ἂν οἰκείῳ καὶ πρωτογόνῳ αὐτοῦ Λόγῳ, κοινολογούμενον ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου δημιουργίας τὸν Θεὸν, ἐν οἷς γράφει· D « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. » Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς ᾐνίττετο, ὁπηνίκα περὶ τοῦ πρώτου αἰτίου διεξιὼν, « Αὐτὸς, φησὶν, εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, » ἄντικρυς τὴν τοῦ πρώτου πρὸς τὸ δεύτερον αἴτιον, ὡς ἂν Πατρὸς πρὸς Υἱὸν, διάταξίν τε καὶ παραχέλευσιν ὑφιστάμενος. Παντὶ γὰρ δήπουθεν δῆλον, ὡς πᾶς ὁ λέγων τι ἑτέρῳ λέγει, καὶ ὁ ἐντελλόμενος ἑτέρῳ παρ' ἑαυτὸν ἐντέλλεται. Διαῤῥήδην δ' αὖ ὁ Μωϋσῆς, ἅμφω δυοῖν μνημονεύων Κυρίων, Πατρὸς δηλαδὴ καὶ Υἱοῦ, ὧδέ πη ἐπὶ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν τιμωρίας ἱστορεῖ, λέγων· « Καὶ

[66] Prov. VIII, 22-30. [67] Sap. VI, 24. [68] Sap. VII, 22-26. [69] Sap. VIII, 1. [70] Psal. CVI, 20. [71] Psal. CXLVII, 4. [72] Joan. I, 1. [73] Gen. I, 26. [74] Psal. XXXII, 9.

[1] Locus hic caute legendus.

Digitized by Google

ἔβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίου ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ. » Οἷς συμφώνως καὶ ὁ Δαβὶδ ψάλλων ἔφησεν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Καὶ προϊὼν, τὴν κρύφιον καὶ τοῖς πᾶσιν ἀπόῤῥητον αὐτοῦ γενεσιουργίαν ᾐνίξατο, φάσκων· « Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. » Ἵνα δὲ μὴ σοφίζεσθαί με ταῦτα νομίσῃς, ἑρμηνέα σοι τῆς ἐν τῇ Γραφῇ διανοίας Ἑβραῖον ἄνδρα παραστήσω, τὰ οἰκεῖα πατρόθεν ἀκριβοῦντα, καὶ παρὰ διδασκάλων τὸ δόγμα μεμαθηκότα, εἰ δή σοι τοιοῦτος ὁ Φίλων. Ἐπάκουσον οὖν καὶ τοῦδε, ὅπως τὰς θείας ἑρμηνεύει φωνάς.

A Pater cum Filio agere voluerit. Nemo enim omnium est, qui non intelligat, quisquis aliquid loquatur, eum cum altero loqui: quisquis item quid præcipiat, id ipsum alteri ab sese distincto præcipere. At perspicue omnino, duorum nominatim Dominorum, Patris, inquam, et Filii, Moyses idem alibi meminit, cum impiorum supplicium commemorans, « Pluit, inquit, Dominus a Domino super Sodomam et Gomorrham, sulphur et ignem[75]. » Quibus consentanea David accinens: « Dixit Dominus, inquit [76], Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Tum progressus ulterius, et reconditam illam ac nullis

tujusquam verbis explicandam generationis illius rationem subindicans[77], « Ex utero, inquit, ante Luciferum genui te. » Verum, ne argutari me putes, Hebræum tibi hominem producam, harum litterarum sensa resignantem, qui cum res suæ gentis a majoribus acceptas accurate ac diligenter expendit, tum hujusce dogmatis rationem ex doctoribus ipsis intellexit, si tamen ita de Philone persuasum habes. Audi ergo, quemadmodum ipse similia divinæ Scripturæ loca accipiat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Φίλωνος περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου.

B

CAPUT XIII.

Philonis de secundo principio sententia.

« Διὰ τί (75) ὡς περὶ ἑτέρου Θεοῦ φησι τὸ, Ἐν εἰκόνι Θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐχὶ τῇ ἑαυτοῦ; Παγκάλως καὶ σοφῶς τουτὶ κεχρησμῴδηται. Θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ Πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον Θεὸν (76), ὅς ἐστιν ἐκείνου Λόγος. Ἔδει γὰρ τὸν λογικὸν ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ τύπον ὑπὸ θείου Λόγου χαραχθῆναι, ἐπειδὴ ὁ πρὸ τοῦ Λόγου Θεὸς κρείττων ἐστὶν ἢ πᾶσα λογικὴ φύσις· τῷ δὲ ὑπὲρ τὸν Λόγον ἐν τῇ βελτίστῃ καί τινι ἐξαιρέτῳ καθεστῶτι ἰδέᾳ οὐδὲν θέμις ἦν γεννητὸν ἐξομοιοῦσθαι. » Ταῦτα ἐκ τοῦ πρώτου μοι κείσθω τῶν Φίλωνος *Ζητημάτων καὶ Λύσεων*. Ὁ δ' αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ γεωργίας* προτέρῳ καὶ Υἱὸν Θεοῦ τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Λόγον τοῦτον ὀνομάζει τὸν τρόπον· « Ταῦτα δὴ πάντα ὁ ποιμὴν καὶ βασιλεὺς Θεὸς ἄγει κατὰ δίκην, νόμον προστησάμενος τὸν ὀρθὸν αὐτοῦ Λόγον, καὶ πρωτόγονον Υἱὸν, ὃς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἱερᾶς ταύτης ἀγέλης οἷά τις μεγάλου βασιλέως ὕπαρχος διαδέξεται. » Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ (77) δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς τάδε γράφει πρὸς λέξιν· « Τὰς δυστροπίας (78) οὖν εἴ τις ἀποδιδράσκειν βούλεται τὰς ἐν τοῖς διαπορηθεῖσι, λεγέτω μετὰ παρ-

Philonis de secundo principio sententia.

« Cur, inquit, perinde ac si de alio Deo loqueretur, ad imaginem Dei factum ab sese hominem esse ait, non autem ad suam? Id vero præclare omnino atque **323** sapienter divino celebratur oraculo. Prorsus enim mortale nihil erat, quod summi illius ac rerum universarum Parentis imagine consignari posset: erat tamen quod secundi Dei, hoc est ejusdem Verbi, posset. Oportebat enim, hominis animo characterem illum rationis a divina Ratione informari, cum et Deus ille Verbo seu Ratione prior, naturam omnem ratione præditam infinito superet intervallo: nec fas omnino quidquam esset, quod ortum habuisset, ad Numinis illius et Verbo superioris, et in optimæ planeque singularis naturæ gradu constituti similitudinem aspirare. » Hæc breviter ex primo Philonis *Quæstionum solutionumque* libro. Jam idem, priore *De agricultura*, Dei Verbum ejus quoque primogenitum Filium nominat, his verbis: « Hæc, inquit, omnia pastor ille rexque Deus summa cum æquitate moderatur, quod iis suum ipsius Verbum, quo rectius nihil est, ac primogenitum Filium præfecerit, qui sacri

[75] Gen. XIX, 14. [76] Psal. CIX, 1. [77] ibid. 4.

(75) *Διὰ τί.* Hæc Eusebius pag. seq. sumpta esse ait ex l. I *Quæstionum et Solutionum*. S. Hieronym. V libros numerat *Quæst. et Solut. in Exodum*, qui non exstant. Euseb. autem *Histor.* II ante horum quinque librorum mentionem, *Quæstionum et Solutionum* meminit, quas in *Genesin* et *Exodum* scripserat. Τοῦτο δὲ, inquit, κατὰ μέρος διαστολὰς κεφαλαίων, τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ἐπιστάσεις τε καὶ διαλύσεις πεποιημένος· ἐν οἷς καὶ αὐτοῖς, καταλλήλως τῶν ἐν γενέσει, καὶ τῶν ἐν ἐξαγωγῇ ζητημάτων καὶ λύσεων, τέθειται τὴν ἐπιγραφήν.

(76) *Δεύτερον Θεόν.* Hic vere Philo πλατωνίζει, ut ex ipsis philosophi verbis inferius patebit.

(77) *Τῷ δευτέρῳ.* Ergo tunc duo isti Philonis libri *Περὶ Γεωργίας* inscripti erant; nunc tamen posterior *Περὶ φυτουργίας* inscribitur: idque satis ex Philonis mente, qui librum hunc sic orditur: Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ, τὰ περὶ γεωργικῆς τέχνης γενικῶς, ὅσα καιρὸς ἦν εἰπομεν· ἐν δὲ τούτῳ περὶ τῆς κατ' εἶδος ἀμπελουργικῆς, ὡς ἂν οἷόν τε ᾖ, ἀποδώσομεν.

(78) *Τὰς δυστροπίας.* Exstat hic locus p. 168 B Philonis excusi Græco-Lat., paulo post initium, ubi pro δυστροπίας legitur, ut in manusc., δυσσωπίας. Quæ si vera lectio est, τὰς ἐν τοῖς διαπορηθεῖσι δυσσωπίας, *pudendas difficultates* appellat, quæ hujusmodi quæstiones consequuntur. Itaque nostra in versione, pro *dubitationem*, legendum est, *has dubitationes*. Δυστροπία morum potius quam loci alicujus asperitatem sonat. Fortassis tamen, difficiliores etiam angustias significare possit, in quibus ægre convertere te aut commovere possis. Præcipua questio ibi a Philone proposita, hæc est, τίς ἐστι κόσμῳ βάσις, ἐφ' ἧς ὥσπερ ἀνδριὰς ἐρήρεισται. Quam quæstionem ab iis sine pudore ac probro tractari posse negat, qui basim illam ὑλώδές τι καὶ σωματῶδες esse arbitrentur.

Digitized by Google

hujus gregis curam, non secus ac summi imperatoris legatus susciperet.» In posteriore vero, sic ad verbum: «Quisquis, inquit, eo se liberum pudore volet, qui dubitationem vulgo consequitur, is libere palamque pronuntiet, nihil eorum quæ in materiam immersa sint, ad sustinendam orbis molem satis habere virium; at sempiternum illud æterni Dei Verbum, longe potentissimum ac firmissimum esse columen universi. Hoc enim illud est, cujus arbitrio dum a mediis ad extrema, simulque a summis ad media pertinet, constitutus ac perpetuus naturæ cursus peragitur. Partes enim omnes inter sese consociat atque constringit, quod illud Pater, a quo genitum est, firmissimum quoddam totius universi vinculum esse voluerit. Mirum ergo nihil est, si neque terrarum moles, aquarum tanta vi, sinus earum interiores permeante, nunquam dissolvetur, nec ab aere exstinguetur ignis, nec aer contra igne conflagrabit, cum divinum illud Verbum, quod sese muta inter elementa, quasi vocale quoddam medium constituit; ut tanquam in musica suis instructa digestaque notis, aptus et suavis totius universi concentus exsisteret, contrariorum minas amica quadam conjunctione leniendas moderandasque susceperit.» Hæc Philo. Aristobulus quoque, alius item eruditus Hebræorum scriptor, qui Ptolemæorum imperio floruit, eamdem sententiam genti defendit vindicatque suæ, Ptolemæo ipsi divinarum interpretationem litterarum inscribens, ubi hæc inter cætera.

ρησίας, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐνύλων κραταιὸν οὕτως, ὡς τὸν κόσμον ἀχθοφορεῖν ἰσχύσαι. Λόγος δ' (79) ὁ ἀΐδιος Θεοῦ τοῦ αἰωνίου τὸ ὀχυρώτατον καὶ βεβαιότατον ἔρεισμα τῶν ὅλων ἐστίν. Οὗτος ἀπὸ τῶν μέσων ἐπὶ τὰ πέρατα, καὶ ἀπὸ τῶν ἄκρων ἐπὶ τὰ μέσα ταθείς, διήκει τὸν φύσεως ἀήττητον δρόμον, συνάγων τὰ μέρη πάντα καὶ συσφίγγων. Δεσμὸν γὰρ αὐτὸν ἄρρηκτον (80) τοῦ παντὸς ὁ γεννήσας ἐποίει Πατήρ. Εἰκότως οὖν οὐδὲ γῆ πᾶσα διαλυθήσεται πρὸς παντὸς ὕδατος, ὅπερ αὐτῆς οἱ κόλποι κεχωρήκασιν, οὐδ' ὑπὸ ἀέρος σβεσθήσεται πῦρ, οὐδ' ἐμπαλιν ὑπὸ πυρὸς ἀὴρ ἀναφλεχθήσεται, τοῦ θείου Λόγου μεθόριον τάττοντος αὐτὸν φωνῆεν (81) στοιχείων ἀφώνων· ἵνα τὸ ἓλον ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐγγράμμου μουσικῆς (82) συνηχήσῃ, τὰς τῶν ἐναντίων ἀπειλὰς πειθοῖ τῇ συνόδῳ μεσιτεύοντός τε καὶ διαιτῶντος.» Ταῦτα ὁ Φίλων. Καὶ Ἀριστόβουλος δὲ, ἄλλος Ἑβραίων σοφὸς ἀνὴρ, κατὰ τὴν τῶν Πτολεμαίων ἀκμάσας ἡγεμονίαν, κυροῖ τὸ δόγμα ὡς πάτριον, αὐτῷ Πτολεμαίῳ τὴν τῶν ἱερῶν νόμων προσφωνῶν ἑρμηνείαν, ἐν ᾗ τάδε φησί.

324 CAPUT XIV.

Aristobuli verba in eamdem sententiam.

«Quanquam, inquit, in Sapientiam transferri hoc quoque possit, cum ex ea lux universa prodierit. Itaque ex Peripateticorum schola nonnulli, facis eam instar esse voluerunt, quod qui ejus ductum constanter secuti erunt, ii toto vitæ suæ tempore ab omni perturbatione vacui sint futuri. Verum id clarius simul ac melius Salomon e majoribus nostris unus expressit, cum eam cœli terræque molitione priorem esse diceret; quod ipsum tamen cum illo Peripateticorum dicto convenit.» Atque hunc in modum ipsi quoque Hebræi de Verbo divino philosophati sunt. Quis autem non agnoscat, hoc loquendi genus divinam majestatem in primis decere, quo intelligenti ac sapientissimo illius Numini, vel, ut melius dicam, ipsimet ejus Sapientiæ atque Rationi potius, quam inanimis quibusdam et ratione carentibus elementis, universi principium molitioque tribuatur? At de rerum principio ex Hebræorum sensu doctrinaque satis. Jam quid ipsi præterea de creaturarum ratione præditarum, secundum prima illa mundi nascentis initia, productione senserint deinceps videamus.

CAPUT XV.

De creaturarum ratione præditarum productione.

Ergo post illam, cujus nec principium nec ortus ullus est, Dei præpotentis essentiam, principium

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀριστοβούλου περὶ τοῦ αὐτοῦ.

«Μεταφέροιτο δ' ἂν τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας· τὸ γὰρ πᾶν φῶς ἐστιν ἐξ αὐτῆς. Διὸ καί τινες εἰρήκασι τῶν ἐκ τῆς αἱρέσεως ὄντες ἐκ τοῦ Περιπάτου, λαμπτῆρος αὐτὴν ἔχειν τάξιν, ἀκολουθοῦντες γὰρ αὐτὴν [a] συνεχῶς, ἀτάραχοι καταστήσονται δι' ὅλου τοῦ βίου. Σαφέστερον δὲ καὶ κάλλιον τῶν ἡμετέρων προγόνων τις εἶπε Σολομών, πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς αὐτὴν ὑπάρχειν· τὸ δὲ σύμφωνόν ἐστι τῷ προειρημένῳ. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ τὰ τοιαῦτα περὶ τοῦδε καὶ παῖδες Ἑβραίων πεφιλοσοφήκασιν. Ἆρ' οὖν οὐχ οὕτος λόγων εἴη ἂν ὁ θεοπρεπέστατος, δυνάμει Θεοῦ λογικῇ καὶ πανσόφῳ, μᾶλλον δὲ αὐτῇ σοφίᾳ καὶ αὐτῷ Θεοῦ Λόγῳ τὴν ἀρχὴν ἀνατιθεὶς τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως, ἢ τοῖς ἀψύχοις καὶ ἀλόγοις στοιχείοις; Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτα παρ' Ἑβραίοις καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς. Σκεψώμεθα δὲ καὶ ἃ περὶ τῆς τῶν λογικῶν συστάσεως, τῶν μετὰ τὴν πρώτην ἀρχὴν, ἐκδιδάσκουσι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῆς τῶν λογικῶν συστάσεως.

Μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον τοῦ Θεοῦ παμβασιλέως οὐσίαν, τὴν οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς γε-

[a] αὐτῇ.

(79) *Λόγος δέ.* Excus. leg. *νόμος* δέ. Dubium esse non potest quin Eusebius noster *Λόγος* potius quam *νόμος* legerit, cum hoc de Verbo divino testimonium proferat. Et sane, cum paulo post Deum ejus Patrem appellet, commodius id de Verbo quam de lege accipias. Imo quod addit, esse quasi μεθόριόν τι φωνῆεν στοιχείων ἀφώνων, multo melius in Verbum, quod vocale quid sonat, quam in legem, κωφότερόν τι χρῆμα, conveniat.

(80) *Ἄρρηκτον.* Philo, ἄῤῥηκτον. longe melius.

(81) *Φωνῆεν.* Philo, καθάπερ φωνήεντα, quod significantius videtur.

(82) *Ἐγγράμμου μουσικῆς.* Hinc excusum corrigas licet, ubi perperam legitur ἐγγραμμάτου μούσης.

Digitized by Google

γεννηθεῖσαν ἀρχὴν, πρωτότοκόν τε οὖσαν καὶ συνεργὸν τῆς τοῦ Πατρὸς βουλῆς, πρὸς αὐτόν τε ἀπεικονισμένην διδάσκουσι. Ταύτην δὲ τῶν μετὰ ταῦτα γενητῶν ἁπάντων πρωτεύειν, παρ' ὃ καὶ εἰκόνα Θεοῦ αὐτὴν, καὶ Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν, καὶ Θεοῦ Λόγον, ναὶ μὴν καὶ ἀρχιστράτηγον δυνάμεως Κυρίου, μεγάλης τε βουλῆς ἄγγελον ἀποκαλεῖν εἰώθασι. Τὰς δὲ μετὰ τήνδε τὴν ἀρχὴν νοερὰς καὶ λογικὰς δυνάμεις οὐ λεκτὰς εἶναι ἀνθρώπου φύσει, τοῦ τε πλήθους ἕνεκα τῆς τε κατ' εἶδος διαφορᾶς, πλὴν ὅσον ἐπιβάλλειν δυνατὸν τοῖς παραδείγμασιν ἐκ τῆς τῶν ὁρωμένων ἀναλογίας, ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, καὶ αὐτοῦ δὴ οὐρανοῦ, ἔνδον ὑφ' ἑαυτῷ τὰ σύμπαντα περιειληφότος. « Ἄλλη γὰρ δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων, » φησὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος. « Ἀστέρα γὰρ ἀστέρος διαφέρειν ἐν δόξῃ. » Ταύτῃ πῃ τοιγαροῦν καὶ τὸν ἐν ἀσωμάτοις καὶ νοεραῖς οὐσίαις κόσμον χρὴ νοεῖν, τὰ πάντα μὲν ἀθρόως ἀπολαβούσης τῆς ἀνεκφράστου καὶ ἀπειρομεγέθους δυνάμεως τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων, δευτερούσης (83) δὲ μετὰ τὸν Πατέρα τῆς δημιουργικῆς ὁμοῦ καὶ φωτιστικῆς δυνάμεως τοῦ θείου Λόγου· διὸ καὶ φῶς ἀληθινὸν, καὶ δικαιοσύνης ἥλιον Ἑβραίοις φίλον αὐτὸν ὀνομάζειν· τρίτης δὲ ἤδη μετὰ τὴν δευτέραν οὐσίαν ἐν χώρᾳ σελήνης καθισταμένης τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὃ καὶ αὐτὸ ἐν τῇ πρώτῃ καὶ βασιλικῇ τῆς τῶν ὅλων ἀρχῆς ἀξίᾳ, καὶ τιμῇ καταλέγουσιν, εἰς ἀρχὴν τῶν μετὰ ταῦτα γενητῶν· λέγω δὲ τῶν ὑποβεβηκότων, καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ χορηγίας ἐπιδεομένων, καὶ αὐτοῦ πρὸς τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ κατατεταγμένου. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν, τρίτην ἐπέχον τὴν τάξιν, τοῖς ὑποβεβηκόσι τῶν ἐν αὐτῷ κρειττόνων δυνάμεων ἐπιχορηγεῖ, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀντιλαμβάνει παρ' ἑτέρου (84) του, ἢ παρὰ Θεοῦ Λόγου, τοῦ δὴ καὶ ἀνωτέρω καὶ κρείττονος, ὃν δὴ δευτερεύειν ἔφαμεν τῆς ἀνωτάτω καὶ ἀγεννήτου φύσεως Θεοῦ τοῦ παμβασιλέως. Παρ' οὗ δὴ καὶ αὐτὸς ἐπιχορηγούμενος ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ ὥσπερ ἐξ ἀενάου πηγῆς θεότητα ἀναβλαστανούσης ἀρυόμενος, τοῖς πᾶσιν ὁμοῦ καὶ δὴ καὶ αὐτῷ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, μᾶλλον ἁπάντων αὐτῷ προσεχεῖ καὶ ἐγγυτάτω ὄντι, ταῖς τε μετὰ τοῦτο νοεραῖς καὶ θείαις δυνάμεσιν ἀθρόως καὶ ἀνεπιφθόνως τῶν τοῦ οἰκείου φωτὸς μαρμαρυγῶν μεταδίδωσι. Τὴν δὲ τῶν ὅλων ἀγέννητον ἀρχὴν, ἀγαθῶν ἁπάντων οὖσαν πηγὴν, θεότητός τε καὶ ζωῆς ὁμοῦ, καὶ φωτὸς, καὶ πάσης ἀρετῆς αἰτίαν, καὶ πρώτην γε οὖσαν τῶν πρώτων καὶ ἀρχῶν ἀρχὴν, μᾶλλον δὲ καὶ ἀρχῆς καὶ πρώτου, καὶ πάσης ῥητῆς τε καὶ καταληπτῆς ἐπινοίας ἐπέκεινα, τὰ μὲν πάντα ὅσαπερ ἐν ἀῤῥήτοις δυνάμεσι περιείληφε τῷ πρώτῳ γεννήματι κοινωνεῖν μόνῳ, ὡς ἂν μόνως οἷῳ τε χωρεῖν καὶ ἀποδέχεσθαι τὴν τοῖς ἄλλοις οὐκ ἐφικτὴν οὐδὲ χωρητὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ἀγαθῶν ἀφθονίαν· τὰ δ' ἐν μέρει τοῖς κατὰ μέρος ἀξίοις διὰ τῆς τοῦ δευτέρου διακονίας τε καὶ μεσιτείας κατὰ τὸ ἑκάστῳ

illud statuunt, quod non aliunde quam ex ipso Patre genitum, adeoque primogenitum sit, quodque paterni consilii ac voluntatis adjutor, integram atque perfectam ipsius imaginem referat. Hoc porro longe multumque rebus quæ satæ postea sunt, omnibus antecellere : quamobrem illud modo Dei imaginem, modo Dei potentiam, modo Dei sapientiam, modo Dei Verbum, imo et summum Domini exercitus imperatorem, et magni consilii angelum appellare solent. Jam, quæ principium illud consequantur spiritales intelligentesque naturas, vel ob earum multitudinem, vel ob formæ varium multiplexque discrimen, humanam orationem assequi non posse, nisi quantum exemplis quibusdam **325** augurari et conjicere licet, ex eorum, quæ videntur, hoc est solis, lunæ, siderum ipsiusque cœli, quod ambitu suo cuncta complectitur, analogia et comparatione depromptis. « Alia enim est claritas solis, alia lunæ, alia stellarum, » inquit divinus Apostolus[78]; « stella enim a stella differt in gloria. » Nobis igitur simili utcunque modo de incorporearum illarum intelligentiumque naturarum ordine sentiendum : ut vis illa quidem immensa Dei præpotentis, omnique oratione major, confertim ac simul universa comprehendat : tum Patrem consequatur Verbi divini potentia [1] quæ reliqua pariter et moliatur et illustret, quam ob causam lux vera, et justitiæ Sol ab Hebræis nominari consueverit. Deinde post secundam illam naturam, lunæ quasi loco, sancti Spiritus natura succedat, quem ipsi quoque in principe illa regaque hujus universitatis principii dignitate graduque constituunt, quod illum etiam rerum earum, quæ natæ postea sunt, hoc est quæ inferiorem in ordinem classemque conjectæ, ipsius ope ac benignitate indigeant, principium summus rerum architectus omnium esse voluerit. Porro sic ille tertium locum obtinens, diviniorum, quibus abundat, facultatum atque virtutum rebus humilioribus copiam facit, ut ipse vicissim ab altero quodam, hoc est a Deo Verbo, suas opes accipiat, quem paulo ante secundum a summa illa Dei præpotentis, ortuque carente natura posuimus. Is enim Patris liberalitate dives, ex eoque tanquam ex jugi perennique fonte, unde scaturiat divinitas, hauriens, cum universis pariter ipsoque adeo Spiritu sancto, qui omnium maxime secum proximeque conjunctus est, cæterisque deinceps intelligentibus divinisque virtutibus, luminis sui radios affatim prolixeque communicat. Enim vero, principium illud universi, ortu carens, fontemque bonorum omnium, divinitatis, vitæque simul ac luminis, et omnis omnino virtutis auctorem primorum omnium primum, principiorumque principium, vel potius

[78] I Cor. xv, 41.

[1] Caute lege.

(83) *Δευτερούσης*, etc. His plane gemina Plato scribit inferius, p. 541, quibus duplex impietas continetur, in Filium altera, altera in Spiritum S.

(84) *Παρ' ἑτέρου*. Sequentia τοῦ, ἢ παρὰ Θεοῦ Λόγου, et mendosa sunt, et ascititia, ideoque expungenda.

Digitized by Google

omnem principii, primique rationem, et quidquid seu verbis explicari, seu cogitatione comprehendi queat, infinite prætergressum, ea quidem omnia, quæ immenso virtutum suarum ac facultatum sinu complectitur, cum primo tantum fetu communicare, quod is solus eam, quæ reliquorum omnium vim captumque superat, paternorum bonorum abundantiam, capere ac sustinere possit. At vero naturis aliis singularibus, pro sua **326** cujusque dignitate, proque eo ac ferre singulæ possunt, singulares etiam distinctasque particulas, secundi principii tanquam interpretis ac sequestris opera dividere; sic tamen, ut quæ numeris omnibus absoluta, summaque sanctitate prædita sunt, eo tantum illi, qui tertius ab ipso numeratur, quique sequentium item naturarum dux et principium est, filii sui paternorum bonorum dispensatoris manibus largiatur. Ita cuncti Hebræorum theologi, secundum præpotentis Dei, rerumque omnium moderatoris Numen, ac primogenitam illius Sapientiam, tertiam hanc sanctamque virtutem, quem sanctum illi Spiritum nominant, quique divinitus afflatos olim prophetas collustrabat, Deum esse confitentur. Jam post cœlum illud, solem, atque lunam, stellas inter dignitas et gloriæ discrimina statuunt. Et quamvis certum astrorum numerum assequi mortalis natura non possit: Deo tamen summo rerum omnium Domino militiæ cœli universæ multitudinem, et propriam cujusque sideris appellationem perspectam esse et cognitam Hebræorum testantur oracula, eoque de Deo sic loquuntur, «Qui numerat multitudinem stellarum, et omnibus iis nomina vocat [79].» Sic plane, secundum prima illa principia, eorum deinceps, quæ in illa naturarum incorporearum multitudine cogitantur, astrorum, quæque spiritalis luminis virtute, et quadam naturæ communione præstant, ingens quædam est, nostraque intelligendi vi major differentia, innumerabiles item nationes, ac genera sunt: quæ tamen omnium molitor conditorque Deus, numerata atque explorata habeat universa. Quare ut perfectam integramque singulorum cognitionem uni Deo convenire theologorum aliquis indicaret, «Millia millium, inquit, ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei [80].» Dum enim ipse unum aliquem numerum assignat, rationes singulorum omnes comprehensas Deum habere significat; dum vero his multitudinem verbis adumbrat, nullo a nobis eam certo numero definiri posse demonstrat. Nam quæ infinita sunt, ea quodam loquendi modo, qui excessum illum sonet, millia vulgo dicimus. Alius item propheta, cum de ipsarum natura dissereret, universum auctorem, uti theologum decet, ita compellat, «Domine, inquit, Deus meus, quam magnificatus es vehementer, confessionem et magnificentiam induisti, amictus lumine sicut vestimento: qui extendis cœlum sicut pellem, qui facis

A ἐφικτὸν ἐμπαρέχειν· ὧν τὰ τέλεια καὶ ἄκρως ἅγια τῷ τρίτῳ μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἄρχοντι δὲ καὶ ἡγουμένῳ τῶν μετέπειτα, διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπικομιζομένῳ, δεδωρῆσθαι. Ἔνθεν οἱ πάντες Ἑβραίων θεολόγοι, μετὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, καὶ μετὰ τὴν πρωτότοκον αὐτοῦ σοφίαν, τὴν τρίτην καὶ ἁγίαν δυνάμιν, ἅγιον Πνεῦμα προσειπόντες, ἀποθειάζουσιν, ὑφ' οὗ καὶ ἐφωτίζοντο θεοφορούμενοι. Ἐξῆς δὲ οὐρανῷ, καὶ ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, ἀστέρα φασὶν ἀστέρος διαφέρειν ἐν δόξῃ. Θνητῇ μὲν οὖν φύσει οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν ἄστρων δυνατὸν εὑρεῖν, πλὴν ἀλλὰ τὸν παμβασιλέα Θεὸν τὰ Ἑβραίων φασὶ λόγια, καὶ τῆς κατ' οὐρανὸν στρατιᾶς τὰ πλήθη καὶ τὰς προσηγορίας μὴ ἀγνοεῖν· διὸ παρ' αὐτοῖς λέγεσθαι· « Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν. »

B Οὕτω δὴ μετὰ τὰ πρῶτα τῶν ἐν ἀσωμάτοις δυνάμεσιν ἐπινοουμένων ἄστρων, φωτὸς νοεροῦ δυνάμει τε καὶ οὐσίᾳ διαπρεπόντων, πολλή τις καὶ ἡμῖν ἀπερινόητος διαφορὰ τυγχάνει, ἀναρίθμητά τε φῦλα καὶ γένη, ἀλλ' οὐ καὶ τῷ τῶν ὅλων ποιητῇ. Διὸ καὶ τὸ καταληπτὸν αὐτῶν μόνῳ τῷ Θεῷ παριστάς τις θεολόγων φησί· « Μύριαι μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ χίλιαι χιλιάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· » διὰ μὲν τοῦ ἀριθμοῦ δηλῶν τὸ τῷ Θεῷ καταληπτὸν αὐτῶν, διὰ δὲ τοῦ ποσοῦ τὸ ἡμῖν ἄπειρον· παρ' ὃ καὶ εἰώθαμεν ὀνομάζειν καθ' ὑπερβολῆς ἔμφασιν τὰ πολλὰ καὶ ἄπειρα μυρία. Ἄλλος δέ τις προφήτης, περὶ τῆς οὐσίας αὐτῶν διεξιών, ὧδέ πως τὸν ποιητὴν τῶν ἁπάντων θεολογεῖ, φάσκων· « Κύριε ὁ Θεός μου, ὡς ἐμε-

C γαλύνθης σφόδρα, ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐνεδύσω, ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν· ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. » Μή τοι νομίσῃς τοῦ παρ' ἡμῖν θνητοῦ καὶ γεώδους πυρὸς οὐσίας μετέχειν τὰ δηλούμενα, μηδέ γε τῶν ἐξ ἀλόγου φύσεως ἀέρος πνευμάτων, ἀλλ' οἷόν περ καὶ αὐτὸν ὀνομάζουσι τὸν Θεὸν, ἀσώματον μὲν, καὶ ἄϋλον, καὶ αὐτόνουν, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ νοῦν, καὶ πάντα λόγον ὄντα τὴν φύσιν· τροπικώτερον δὲ καὶ πνεῦμα, καὶ πῦρ, καὶ φῶς, καὶ ἄλλαις τισὶ προσηγορίαις θνηταῖς ἀκοαῖς καταλλήλοις ὀνομαζόμενον, ἀγγέλους δῆτα καὶ ἀρχαγγέλους, καὶ πνεύματα, καὶ θείας δυνάμεις, καὶ στρατιὰς οὐρανίους, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ θρόνους, καὶ κυρι-

D ότητας, ὡς ἂν μυρίους ἐπὶ μυρίοις ἀστέρας τε καὶ φωστῆρας, τὰς νοερὰς καὶ λογικὰς οὐσίας οἱ Θεοῦ λόγοι προσειπόντες, ἄρχειν ἁπάντων καὶ ἐπιστατεῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης φασὶν ἥλιον, καὶ τὸ τούτου σύζυγον ἅγιον Πνεῦμα. Τὰ δὲ πάντα ἀθρόως αὐτῷ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, νοερά τε ζῶα καὶ λογικὰ, σὺν καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν φαινομένοις, οὐρανόν τε αὐτὸν, καὶ ὅσα ἔνδον οὗτος ἐν αὐτῷ περιλαβὼν ἔχει, μόνῳ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ τῷ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι παμβασιλεῖ, καὶ πανηγεμόνι, καὶ αἰτίῳ τῶν ὅλων, ὡς ἂν δημιουργῷ πάντων, ποιητῇ τε καὶ φροντιστῇ, καὶ σωτῆρι, τὸν πρέποντα ὕμνον καὶ τὴν προσήκουσαν θεολογίαν, ἡ θεία καὶ προφητικὴ Γραφὴ νέμειν πα-

[79] Psal. CXLVI, 4. [80] Dan. VII, 10.

Digitized by Google

ρακελεύεται, φάσκουσα· « Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν, ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα καὶ τὸ φῶς. Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου. Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· προστάγματα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται. » Τοιαῦτα καὶ τὰ παρὰ τῶν Ἑβραίων δόγματα, ἃ τῆς Ἑλλήνων πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης προτετιμήκαμεν, θείας μὲν δυνάμεις ὑπηρετικὰς τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ, καὶ λειτουργικὰς εἰδότες, καὶ κατὰ τὸ προσῆκον τιμῶντες, μόνον δὲ Θεὸν ὁμολογοῦντες, καὶ μόνον ἐκεῖνον σέβοντες, ὃν καὶ αὐτὸς οὐρανὸς, καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν ἅπαντα, τά τε ἐπέκεινα οὐρανοῦ σέβειν καὶ ὑμνεῖν καὶ θεολογεῖν ἐδιδάχθη· ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ καὶ Πρωτότοκος τῶν ὅλων, ἡ πάντων ἀρχὴ, τὸν αὐτοῦ Πατέρα μόνον ἡγεῖσθαι Θεὸν ἀληθῆ, καὶ μόνον σέβειν ἡμῖν παρακελεύεται.

A angelos tuos spiritus, et ministros tuos flammam ignis [81]. » Neque tamen existimes, naturas illas ex mortali hoc et terreno igne, aut ex ventis aeria et rationis experte substantia præditis esse conflatas. Sed quomodo Deum ipsum nuncupare **327** solent, qui cum incorporeus, et ab omni secretus materia sit, ac mens per sese totus, imo vero mentem omnem atque rationem naturæ perfectione transiliat, metaphoricis tamen spiritus, ignis, lucis, atque aliis ejusmodi mortales in aures cadentibus nominibus appellatur. Ita plane angelos, archangelos, spiritus, divinas virtutes, cœlestes exercitus, principatus, thronos, dominationes, perinde atque infinita quædam seseque consequentia stellarum ac luminum genera, spiritales ac rationis compotes naturas, cum sacræ litteræ nominant, B tum vero cunctis justitiæ solem, ejusdemque geminum et consortem sanctum illum Spiritum præesse atque imperare docent. Postremo simul universa cohortatur, ut cum eodem Filio sanctoque Spiritu, spiritales quoque et rationis præditæ animantes, quæcumque pariter in cœlo visuntur, ipsumque adeo cœlum, quæque ambitu suo comprehensa tenet omnia, præpotenti uni Deo, summoque rerum omnium regi ac principi, cunctorumque principio, tanquam molitori, architecto, moderatori ac servatori universorum, convenientem hymnum, et promptum vera ex theologia carmen conjunctis vocibus modulentur, his verbis : « Laudate Deum de cœlis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes angeli ejus; laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna, laudate eum, omnes stellæ et lumen. Laudate eum, cœli cœlorum; et aquæ, quæ super cœlos sunt, laudent nomen Domini. Quia ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi : præceptum posuit, et non præteribit [82]. » Hæc nos etiam Hebræorum dogmata suscepimus, eaque Græcorum errore, qui deorum multitudinem dæmonibus auctoribus invexerat, potiora duximus. Quippe, cum divinas quasdam ac Dei præpotentis famulas administrasque virtutes agnoscamus, ac suum iis justumque honorem tribuamus; tum vero Deum illum fatemur unum, unumque veneramur, quem ipsum quoque cœlum, quæque vel cœlo continentur, vel supra cœlum versantur, omnia, venerari, celebrare, Deum prædicare, testarique didicerunt : cum ipse quoque Dei Unigenitus idem, et omnium Primogenitus, rerumque principium universarum, uti Patrem suum et solum verum esse Deum agnoscamus, et solum colamus, sua nos oratione cohortetur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Περὶ ἀντικειμένων (85) *δυνάμεων.*

Ἕπεται καὶ περὶ τῆς ἐναντίας δυνάμεως, τίνα ποτὲ τὰ Ἑβραίων λόγια παραδίδωσιν, ἐπισκέψασθαι. Τὰς μὲν οὖν θείας δυνάμεις, νεύματι τοῦ Πατρὸς τῷ σύμπαντι ἐφεστώσας κόσμῳ, « τά τε λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν βασιλείαν, » τούς τε ἱεροὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρχαγγέλους, πᾶσάν τε τὴν διάκονον τῶν ἀγαθῶν νοερὰν οὐσίαν, φωτεινὴν οὖσαν, καὶ πάντων ὑπηρέτιν τῶν εἰς ἀνθρώπους ἐκ Θεοῦ δωρουμένων ἀγαθῶν, τὸν παμβασιλέα πάντων δορυφορεῖν Θεόν· κἄπειτα τῶν κατ' οὐρανὸν δίκην ἄστρων, τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸ σύζυγον αὐτῷ καὶ ἅγιον Πνεῦμα περιπολεῖν, τῆς τε τούτων χορηγίας τοῦ φωτὸς ἀπολαύειν, διὸ καὶ φωστῆρσι τοῖς κατ' οὐρανὸν εἰκότως παραβάλλεσθαι. Τὴν δὲ ἐκ τούτων παρατετραμμένην, καὶ τῆς τῶν κρειττόνων χορείας δι' οἰκείαν φαυλότητα στερομένην, σκότος τε ἀντὶ φωτὸς ἀλλαξαμένην, ἔμπαλιν ἢ τὰ πρῶτα, ταῖς ἁρμοτ-

C 328 CAPUT XVI.

De contrariis adversariisque virtutibus.

Jam vero sequitur, ut, quæ de virtute contraria Hebræorum litteræ prodiderunt, cujusmodi sint, videamus. Quemadmodum igitur divinas illas virtutes, quæ summi Patris numine orbi universo præsident, adeoque « administratorios illos spiritus, in ministerium missos, propter eos qui hæreditatem capient salutis [83], » itemque sacros Dei angelos atque archangelos, cunctam denique proborum administram spiritalemque naturam, quæ collucens ipsa per sese, operam quoque suam eorum omnium, quæ divinitus in homines derivantur, bonorum divisioni accommodat : primum quidem præpotentis rerum omnium imperatoris latera prætorianorum D militum in morem cingere, tum perinde ac cœlestia quædam sidera, justitiæ solem, ejusque consortem sanctum Spiritum ambire, suam ab utroque lucem haurire, ac proinde cum illis cœli facibus jure ac merito conferri docent. Sic alterum illud virtutum

[81] Psal. CIII 2. [82] Psal. CXLVIII, 1. [83] Hebr. I, 14.

(85) *Περὶ ἀντικειμένων.* Vide locum persimilem, *Demonst. evang.* lib. IV, c. 9.

Digitized by Google

genus, quod transversum actum, a meliorum consortio sua sese culpa et improbitate distraxit, prioremque lucem cum tenebris commutavit, prioribus quidem contrariis, sed tamen cum nequitia morum apprime congruentibus nominibus appellant. Et eum quidem, qui primus omnium lapsus cum esset, reliquos postmodum in eamdem secum a melioribus defectionem traxerat, quod ab illa divinorum pietate in terras omnino corruisset, ac partim ejus veneni, quo scelus impietasque scatet, auctor ipse sibi ac molitor fuisset, partim vecordia sese ac tenebris voluntarius lucis desertor involvisset, modo draconem atque serpentem, atrum illum ac repentem humi, lethalisque veneni parentem, modo sævam immanemque feram, adeoque leonem sanguine humano pastum, modo reptilium etiam omnium regulum nominare solent. Cæterum non aliam ejus tam funesti lapsus divina monimenta causam habent, quam furorem quemdam animi, mentisque vesaniam, dum ejusdem et casus gravitatem, et insaniæ magnitudinem ita prosequuntur : « Quomodo cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? Allisus est in terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu autem dicebas in corde tuo, In cœlum conscendam, super astra cœli exaltabo solium meum, **329** similis ero Altissimo [84].» Et rursus, « Hæc dicit Dominus, Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti, Deus ego sum, in domicilio Dei habitavi. » Itemque : « Tu signaculum similitudinis, et corona pulchritudinis, in deliciis paradisi Dei natus es, omnem lapidem pretiosum indutus es; » et reliqua. Tum : « In monte sancto Dei natus es, in medio lapidum igneorum natus es. Tu integer in diebus tuis, ex die, quo tu creatus es, donec inventæ sunt iniquitates in te, exaltatum est cor tuum, ob pulchritudinem tuam, corrupta est scientia tua cum pulchritudine; propter multitudinem peccatorum tuorum, in terram projeci te. » Qua ex oratione plane intelligimus, eum, de quo sermonem instituimus, cum divinioribus illis virtutibus antea societate conjunctum, postea communione fructuque meliorum, sua ipsius arrogantia atque in Deum rebellione funditus excidisse. Præterea sub isto innumerabilis quædam aliorum et infinita natio est, similium criminum rea, quæ propter impietatem sorte piorum exclusa, splendidum illud divinumque domicilium, eamque, qua in regia fruebatur, dignitatem ac felicem angelicorum cœtuum societatem, cum Tartaro sceleratis omnibus admodum conveniente loco, æquissima Dei præpotentis sententia judicioque commutavit : quem locum divinæ litteræ abyssum ac tenebras appellare solent, non qualia tamen utraque apud nos appellatione denotantur, sed ejusmodi, quæ divinum oraculum hac nominum similitudine repræsentat. Quo ex numero pars quæpiam exigua, quæ pietatis athletis materia segesque virtutis esset, circa terras, lunaque inferio-

A τούσαις τῇ τοῦ τρόπου μοχθηρίᾳ προσηγορίαις ὀνομάζει. Τὸν γοῦν κατάρξαντα τῆς πτώσεως, αὐτῷ τε καὶ ἑτέροις τῆς τῶν κρειττόνων ἀποστασίας γενόμενον αἴτιον, ὡς ἂν διόλου χαμαὶ τῆς τῶν θειοτέρων εὐσεβείας ἐκπεπτωκότα, καὶ κακίας μὲν ἰοῦ, καὶ δυσσεβείας αὐτὸν αὐτῷ δημιουργὸν ὑποστάντα, σκότους δὲ καὶ ἀλογίας ποιητὴν ἐκ τῆς τοῦ φωτὸς αὐθεκουσίου ἀναχωρήσεως γεγονότα, δράκοντα καὶ ὄφιν, μέλανά τε καὶ ἑρπυστικὸν, ἰοῦ θανατηφόρου γεννητικὸν, θῆρά τε ἄγριον, καὶ ἀνθρωποβόρον λέοντα, καὶ πάλιν τὸν ἐν ἑρπετοῖς βασιλίσκον ἀποκαλεῖν εἰωθεν. Ὑπόθεσιν δ' αὐτῷ φασιν οἱ θεῖοι λόγοι γεγονέναι τῆς ἀποπτώσεως μανίαν φρενῶν καὶ διανοίας ἔκστασιν, ὧδέ πως ὁμοῦ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ καὶ τὴν φρενοβλάβειαν διηγούμενοι· « Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ B Ἑωσφόρος, ὁ πρωῒ ἀνατέλλων ; Συνετρίβη ἐπὶ γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἄστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. » Καὶ πάλιν· « Τάδε λέγει Κύριος· Ἀνθ' ὧν ὑψώθη ἡ καρδία σου, καὶ εἶπας· Θεός εἰμι ἐγὼ, κατοικίαν Θεοῦ κατῴκησα. » Καὶ αὖθις· « Σὺ ἀποσφράγισμα ὁμοιώσεως, καὶ στέφανος κάλλους, ἐν τῇ τρυφῇ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ ἐγεννήθης, πάντα λίθον χρηστὸν ἐνδέδεσαι, » καὶ τὰ ἑξῆς. Οἷς ἐπιλέγει· « Ἐν ὄρει ἁγίῳ Θεοῦ ἐγεννήθης, ἐν μέσῳ λίθων πυρίνων ἐγεννήθης, ἄμωμος σὺ ἐν ταῖς ἡμέραις σου, ἀφ' ἧς ἡμέρας σὺ ἐκτίσθης, ἕως εὑρέθη τὰ ἀδικήματα ἐν σοὶ, ὑψώθη ἡ καρδία σου, ἐπὶ τῷ κάλλει σου, διεφθάρη ἡ ἐπιστήμη σου μετὰ τοῦ κάλλους C σου· διὰ πλῆθος ἁμαρτιῶν σου, ἐπὶ τὴν γῆν ἔρριψά σε. » Διὰ δὴ τούτων ἄντικρυς τὴν μετὰ τῶν θειοτέρων δυνάμεων προτέραν τοῦ δηλουμένου διατριβὴν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν κρειττόνων δι' οἰκείαν μεγαλαυχίαν, καὶ θεομαχίαν ἀπόπτωσιν μεμαθήκαμεν. Μυρίον δέ ἐστιν ἄλλο γένος ὑπὸ τούτῳ, τοῖς παραπλησίοις ἔνοχον πλημμελήμασιν, ὅ τῆς δυσσεβείας χάριν, τῆς τῶν εὐσεβῶν ἀποπεσὸν λήξεως, ἀντὶ τῆς πάλαι φωτοειδοῦς καὶ θειοτέρας περιβολῆς, τῆς τε ἐν τοῖς βασιλείοις τιμῆς καὶ τῆς ἐν μακαρίοις καὶ ἀγγελικοῖς χοροῖς διατριβῆς, τὸν ἐφαρμόζοντα τοῖς δυσσεβέσι χῶρον, κρίσει δικαίᾳ, καὶ ἀποφάσει τοῦ μεγάλου Θεοῦ Τάρταρον οἰκεῖν, ὃν ἄβυσσον οἱ θεῖοι λόγοι προσαγορεύουσι, καὶ σκότος οὐ τὸ παρ' ἡμῖν, τὸ δ' ὑπὸ τῶν D θείων λογίων δηλούμενον, ἀντικατηλλάξατο. Ὧν βραχύ τι καὶ μικρὸν ἀπόσπασμα, γυμνασίου χάριν τῶν εὐσεβείας ἀθλητῶν ἀμφὶ γῆν καὶ τὸν ὑπὸ σελήνην ἀέρα, καταλειφθὲν, τῆς ἐν ἀνθρώποις πολυθέου πλάνης κατ' οὐδὲν ἀθεότητος διαφερούσης συναίτιον γέγονε. Τέθειται δὲ καὶ τούτοις ἡ θεία Γραφὴ προσφυεῖς τὰς προσηγορίας, γυμνότερον μὲν, ὅτε πνεύματα πονηρὰ καὶ δαίμονας, ἀρχάς τε καὶ ἐξουσίας, καὶ κοσμοκράτορας, καὶ πνευματικὰ πονηρίας ἐπονομάζει συμβολικῶς δὲ, ὅτε τὸν θεοφιλῆ παρορμᾷ μηδὲν δεδίττεσθαι τὸ τῶν πολεμίων δαιμόνων στῖφος, δι' ὧν φησιν· « Ἐπ' ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. » Δεῖγμα δὲ τούτων

[84] Isa. XIV.

Digitized by Google

τῆς θεοεχθρίας τὸ θέλειν σφᾶς αὐτοὺς θεοὺς ἀναγορεύεσθαι, καὶ τὰς ἐπὶ Θεῷ τιμὰς εἰς ἑαυτοὺς ὑφαρπάζειν, μαντείαις τε πειρᾶσθαι καὶ χρησμοῖς ὥσπερ τισὶ θελγήτροις καὶ προβολίοις (86) τοὺς εὐχερεῖς δελεάζειν, καὶ τῆς μὲν ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀνανεύσεως ἀποσπᾷν, κατασύρειν [a] ἐπὶ τὸν πανώλεθρον τῆς δυσσεβοῦς καὶ ἀθέου δεισιδαιμονίας βυθόν· διὸ προτροπάδην φεύγειν αὐτῶν τὰς ἀπάτας μόνοις Ἑβραίοις ἄνωθεν ἐξ αἰῶνος ἐσπουδάζετο, διαῤῥήδην παιδεύουσιν, ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια. Νυνὶ δὲ, σὺν Θεῷ φάναι, διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελικῆς διδασκαλίας πάντα τὰ πανταχόθεν τῆς οἰκουμένης ἔθνη, δεσμῶν δαιμονικῶν ἀπηλλαγμένα, τὸν Θεὸν ἀνυμνεῖ, ὃν δὴ καὶ μόνον ὑπάρχειν Σωτῆρα καὶ βασιλέα, καὶ Θεὸν τῶν ὅλων μεμαθήκαμεν.

A rem aeris regionem a Deo relicta, fœdum illum simul, qui genus hominum occupavit, quique nihil a negatæ Divinitatis impietate differt, de multitudine deorum errorem fabricavit. Ac suis istos quoque divina Scriptura propriisque nominibus expressos voluit, cum eos modo clarius improbos spiritus ac dæmones, itemque principatus ac potestates, mundique principes, ac spiritalia nequitiæ appellavit! modo ut hominibus Deo caris omnem hostilium dæmonum timorem eximeret, symbolicis quibusdam notis adumbravit, veluti dum ita loquitur, « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem [85]. » Cæterum quam divini Numinis odio flagrent, ex eo quivis intelligat, quod et deorum ipsi nomen affectent, et proprium Dei cultum furtim sibi vindicare moliantur, dum eam in rem divinationum ac responsorum **330** illecebris, faciliores ac rudiores inescare, atque a Dei præpotentis cogitatione divulsos, in exitialem impietatis, Deumque funditus tollentis superstitionis voraginem deturbare conantur. Itaque nefarias eorum fraudes, soli quidem ex omni hominum memoria effuso quasi cursu Hebræi fugiebant, dum palam et aperte deos gentium universos dæmonia esse contestarentur. Nunc vero, quæ Dei gratia est, evangelicæ Servatoris nostri doctrinæ beneficio, populi omnes toto orbe sparsi, dæmonum soluti vinculis, Deum laudibus hymnisque concelebrant, quem unum quoque Servatorem ac regem, ac totius universitatis Deum esse didicimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'

Περὶ τῆς τἀνθρώπου φύσεως.

Κἀνταῦθα πάλιν ἡ μὲν τῶν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων ζωογονία αὐτόματον εἰσῆγε τῶν ἐπὶ γῆς ἁπάντων τε ζώων καὶ ἀνθρώπων τὴν γένεσιν, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ὁμοίως φύσιν συντυχικῶς ἀπὸ γῆς προελθεῖν διαγράφουσα, κατ' οὐδέν τε τὴν ἄλογον διαφέρειν τῆς λογικῆς ψυχῆς τε καὶ οὐσίας ὑποτιθεμένη· ταῦτα γοῦν ἐδήλουν αἱ προπαρατεθεῖσαι τῶν παρ' αὐτοῖς συγγραφέων λέξεις· παῖδες δὲ πάλιν Ἑβραίων εἰκότως ἡμῖν προτετίμηνται, τὰ περὶ τῆς πρώτης ἀνθρώπων συστάσεως παγκάλως, καὶ σοφῶς, καὶ ἀληθῶς διειληφότες. Ὅτι δὴ τῶν ἐν ἡμῖν τὸ μέν τι φασὶ θεῖον εἶναι καὶ ἀθάνατον, ἄσαρκόν τε τὴν φύσιν καὶ ἀσώματον· τοῦτο δὲ καὶ τὸν ἀληθῆ τυγχάνειν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν γεγενημένον· εἶναι δὲ αὐτὸν ἔργον Θεοῦ, ἀλλ' οὐ τύχης, οὐδ' αὐτομάτου φύσεως, αὐτοῦ δὲ τοῦ τῶν ὅλων αἰτίου, κρίσει θείᾳ βεβουλημένου μηδὲ τὰ κατὰ γῆν νοερᾶς καὶ λογικῆς οὐσίας ἀμοιρεῖν, ὅπως διὰ πάντων αὐτῷ οὐρανίων τε καὶ αἰθερίων, τῶν τε ἐπὶ γῆς λογικῶν, καὶ τῆς αὐτοῦ θειότητος ἀντιληπτικῶν ὁ προσήκων ὕμνος ἀναπέμποιτο. Οὕτω δ' οὖν περιέχει τὰ Ἑβραίων λόγια· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν· καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. » Καὶ πάλιν· « Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς

Jam vero, quod humanam ad naturam attinet, Phœnicum et Ægyptiorum de animantium generatione doctrina, hominum perinde ac cæterorum omnium ortum casu contigisse tradit, dum unius simul ejusdemque naturæ omnes ex terra fortuito prodiisse, nullumque omnino præditos inter expertesque rationis animos atque naturas discrimen esse ponit. Quam eorum sententiam disertis et conceptis suorum ante scriptorum verbis repræsentavimus. Verum hic Hebræorum quoque sensum atque mentem jure profecto sequi maluimus, qui egregie cum primis, sapienter ac vere primam illam hominum molitionem explicarunt. Nam ex partibus hominis duabus, alteram divinam, immortalem, et ab omni corporea concretione sejunctam, naturam esse docent : eam porro verum esse hominem, ad imaginem ac similitudinem Dei fictum atque factum, qui divini Numinis opus fuerit, non fortunæ, nec repentino casus impetu, sed ipsiusmet rerum universarum auctoris voluntate exstiterit, cum divino plane consilio, ne terras quidem spiritali et rationis compote natura carere voluisset, ut omnes simul tam cœlestes ætheriæque naturæ, quam in terris degentes illæ quidem, sed tamen ut in rationis, sic in aliquam etiam ejus divinitatis communionem vo-

[a] *Isa. add.* δέ. [85] Psal. xc, 13.

(86) *Θελγήτροις καὶ προβολίοις.* Ergo θέλγητρον et προβόλιον idem hoc loco. Certe dæmoni periculosius nullum est voluptate venabulum. Ita etiam corrigendus, et accipiendus videtur locus ille *Demonstrat.* l. IV, c. 9, ubi de Lucifero sic loquitur Euseb. : Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ἀπειλήσας, θάτερα ληπτοὺς τοῖς προβουλίοις ἀνθρώπους εὕρατο. Id est : *At is populis omnibus tam graviu interminatus cum esset, alia tamen ratione, venabulis suis homines captu faciles esse cognovit.* Ubi θάτερα pro θατέρᾳ usurpavit, et προβολίοις legendum, non autem προβουλίοις. Cujusmodi autem προβόλια ista fuerint, sic explicat, Ἔσειε δῆτα τῆς ἀπὸ τῶν κρειττόνων στάσεως τὰς πόλεις, καὶ τοῖς ἡδονῆς δελέασιν, ἐπὶ πᾶν εἶδος φαυλότητος τὰς τῶν πολλῶν κατέσπα ψυχάς, etc., quæ fusius ibid. persequitur. Ita θέλγητρον, δέλεαρ, προβόλιον, eod. sensu.

Digitized by Google

catæ, dignum ei conjunctis vocious hymnum celebrarent. Atque ita divinæ litteræ loquuntur: « Dixit quoque Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit eum [86]. » Et rursus, « Accepitque **331** Deus pulverem terræ, et formavit hominem, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem [87]. » Quæ quidem Hebræus quoque Philo dum explicat, hæc superius laudatis verba subjungit.

A γῆς, καὶ ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.» Καὶ ταῦτα δὲ πάλιν ὁ Ἑβραῖος ἑρμηνεύει Φίλων, ταῖς ἐκτεθείσαις αὐτοῦ φωναῖς ἔτι καὶ τάδε ἐπιλέγων.

CAPUT XVIII.

Philonis de animo sententia.

« Cæteri quidem, inquit ille, mentem nostram ætheriæ naturæ particulam appellantes, hominem cum æthere cognatione junctum esse voluerunt. At magnus ille Moses animi ratione præditi speciem non jam cæterarum creaturarum ulli similem fecit, B sed potius divini, sensumque fugientis spiritus probum quemdam esse nummum asseruit, Dei sigillo informatum atque signatum, cujus non character alius, quam sempiterna ratio sit. « Inspiravit enim, inquit, Deus in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem. » Itaque necesse fuit, qui spiritum illum exciperet, ejus qui inspiraret, similitudinem referre; ac propterea non ad ullius creaturæ, sed Dei unius imaginem factus homo dicitur. Ita, cum animus hominis ad primum illud auctoris sui rationis exemplar conformatus et expressus esset, ejus etiam corpus erectum esse, vultumque suum in cœlum, quæ pars est universi purissima, conversum habere oportuit.» Hæc Philo. C Atque hominem sane divina Scriptura, non cæterorum animantium more satum esse, jure meritoque pronuntiat. Reliquas enim omnes partim ex terra, Dei præpotentis jussu prodiisse, partim ejusdem Numine ex elemento humidiori evolasse; at ex omnibus, quæ in terra versantur, animantibus, unum longe Deo charissimum, nos, inquam, ipsos, ad imaginem ac similitudinem Dei procreatos animoque præditos fuisse : quocirca principem in eo quamdam agnosci regiamque naturam, atque in terris esse unum, qui ratiocinandi, fabricandi, judicandi, leges ferendi, artes doctrinasque percipiendi vim habeat. Solum enim illum animam, quæ spiritalis sit intelligensque natura, sortitum esse, cujus in consortium ex terrestribus aliis animanti- D bus nulla omnino venerit. Quare cæteras, operarum quarumdam et famulorum instar, homini præsto esse; hunc vero tanquam **332** dominum atque ducem, easdem industria domare atque subigere, ut corporis longe viribus superiores, sic ob intelligentis naturæ privationem inferiores. Illum ergo ad imaginem ac similitudinem Dei, ab eo ipso, singulari quodam et proprio dignitatis excellentiæque genere procreatum esse, divina testantur oracula. Eam ob rem ipsum et cogitatione Dei notiones informare, et sapientiæ, justitiæ, reliquarumque virtutum rationes vimque percipere : solis item, lunæ siderumque cursus, dierumque simul ac tempesta-

[86] Gen. I, 26, 27. [87] Gen. II, 7.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Φίλωνος περὶ ψυχῆς.

« Ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι, τῆς αἰθερίου φύσεως τὸν ἡμέτερον νοῦν μοῖραν εἰπόντες εἶναι, συγγένειαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αἰθέρα συνῆψαν· ὁ δὲ μέγας Μωϋσῆς οὐδενὶ τῶν γεγονότων τῆς λογικῆς ψυχῆς τὸ εἶδος ὡμοίωσεν, ἀλλ' εἶπεν αὐτὴν τοῦ θείου καὶ ἀοράτου Πνεύματος ἐκείνου δόκιμον εἶναι νόμισμα, σημειωθὲν καὶ τυπωθὲν σφραγῖδι Θεοῦ, ἧς ὁ χαρακτὴρ ἐστιν ὁ ἀΐδιος Λόγος. « Ἐνέπνευσε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.» Ὥστε ἀνάγκη πρὸς τὸν ἐκπέμποντα [a] τὸν δεχόμενον ἀπεικονίζεσθαι· διὸ καὶ λέγεται κατ' εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον γενέσθαι, οὐ μὴν κατ' εἰκόνα τινὸς τῶν γεγονότων. Ἀκόλουθον οὖν ἦν τῆς ἀνθρώπου ψυχῆς, κατὰ τὸν ἀρχέτυπον τοῦ αἰτίου λόγον ἀπεικονισθείσης, καὶ τὸ σῶμα ἀνεγερθὲν, πρὸς τὴν καθαρωτάτην τοῦ παντὸς μοῖραν, οὐρανὸν, τὰς ὄψεις ἀνατεῖναι.» Ταῦτα μὲν οὗτος. Εἰκότως δῆτα καὶ ἡ θεία Γραφὴ οὐχ ὡς τὰ λοιπὰ ζῶα γεγονέναι τὸν ἄνθρωπόν φησι· τὰ μὲν γὰρ ἀπὸ γῆς προελθεῖν, ἑνὶ κελεύσματι τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ· τὰ δ' ἐκ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἀναπτῆναι πάλιν αὐτοῦ νεύματι· μόνον δὲ τῶν ἐπὶ γῆς ζώων τὸ θεοφιλέστατον, ἡμᾶς αὐτοὺς, κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν τὴν ψυχὴν γεγονέναι, πρὸς ὃ καὶ ὁρᾶσθαι ἀρχικὸν καὶ βασιλικὸν τὴν φύσιν, μόνον τε τῶν ἐπὶ γῆς εἶναι λογικὸν, καὶ δημιουργικὸν, καὶ κριτικὸν, καὶ νομοθετικὸν, τεχνῶν τε καὶ ἐπιστημῶν καταληπτικόν. Εἶναι γὰρ μόνην τὴν ἐν ἀνθρώπῳ ψυχὴν, νοερὰν καὶ λογικὴν οὐσίαν, ἧς μὴ μετεῖναι τοῖς ἄλλοις ἐπὶ γῆς ζώοις. Διὸ τὰ μὲν θητεύειν, καὶ χώραν οἰκετῶν παρέχειν ἀνθρώπῳ· τὸν δὲ, οἷα δεσπότην καὶ ἡγεμόνα, δουλοῦσθαι· καὶ ὑποτάττειν τὰ ῥώμῃ μὲν σώματος πολὺ κρείττονα, μείονα δὲ τῇ κατὰ τὴν νοερὰν οὐσίαν στερήσει. Τοῦτον μὲν οὖν κατ' εἰκόνα φασὶ Θεοῦ καὶ καθ' ὁμοίωσιν πρὸς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ μετά τινος διαφερούσης ὑπεροχῆς ὑποστῆναι. Διὸ καὶ Θεοῦ ἐννοίας εἰς φαντασίας ἰέναι, σοφίας τε καὶ δικαιοσύνης, καὶ πάσης ἀρετῆς ἀντιλήψεις ποιεῖσθαι, δρόμους τε ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, ἡμερῶν τε καὶ ὡρῶν κύκλους ἀπαριθμεῖσθαι δυνατῶς ἔχειν, τῆς πρὸς τὰ ἄνω συγγενείας χάριν, ἣν θνητῶν μόνος ἄνθρωπος ἐπιδείκνυται. Τὸ δὲ τούτῳ περιπεπλασμένον ἔξωθεν ἑτερογενὲς μὲν ὑπάρχειν τὴν οὐσίαν καὶ γηγενὲς, εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ Θεοῦ ἔργον, ἀπὸ γῆς ληφθὲν, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ὑποστρέφον. Διὸ καὶ χρῆναι τούτου μὲν ὅσα καὶ ἀλόγου θρέμματος τὸν δεσπότην ἠχθεσμένου φροντίζειν, ἄγειν τε πράως αὐτὸ, καὶ τρέφειν οἷα δοῦλον, πρὸς ἀνθρωπείου βίου

[a] γρ., ἐμπνέοντα.

Digitized by Google

διακονίαν εὖ προσηνωμένον, τὸν δ' εἴσω δεσπότην, ὡς ἂν εὐγενῆ καὶ Θεοῦ συγγενῆ φύσιν, ἐλευθερίοις τρόποις τιμᾷν, ἅτε καὶ πρὸς τοῦ πάντων αἰτίου τετιμημένον. Λέγει δ' οὖν τὰ λόγια, ὡς ἄρα τὴν πρώτην ἀνθρώπου φύσιν δυνάμεσι θείαις καὶ ὁμοιώσει Θεοῦ κοσμήσας ὁ παμβασιλεὺς, ἁρμόδιον οἷς ἐδωρήσατο, τὴν πρώτην ἀπεκλήρωσε διατριβὴν τοῦ βίου, ἐν ἀγαθῶν παραδείσῳ, χορείαις συγκαταλέξας θείαις. Καὶ τὸν μὲν τάδε ἐν ἀρχαῖς οἷα πανάγαθον αὐτῷ δεδωρῆσθαι Πατέρα· τὸν δ' αὐθεκουσίῳ αἱρέσει τῶν κρειττόνων ἀποπεσεῖν, καὶ τὸν θνητὸν χῶρον ἀντικαταλλάξασθαι θείας ἐντολῆς ὀλιγωρίᾳ. Διὸ καὶ μάλιστα προσήκειν εὐσεβείας ἐν πρώτοις ἀντιποιεῖσθαι, καὶ τὸ πρώτως πλημμεληθὲν δευτέροις αἰσίοις ἐπιδιορθοῦσθαι, σπεύδειν τε ἐπὶ τὴν τῶν οἰκείων ἀναδρομήν τε καὶ ἀποκατάστασιν. Εἶναι γὰρ τέλος ἀνθρώπου φύσεως οὐχ ὧδε ἐπὶ γῆς, εἰς φθορὰν καταστρέφον καὶ ἀπώλειαν, ἀλλ' ἐκεῖθεν, ὅθεν καὶ ὁ πρῶτος ἀπέσφηλε. Διὸ χρῆναι τὸ καθαρὸν αὖθις, καὶ θεοείκελον ἀνακτήσασθαι τῆς ἐν ἡμῖν νοερᾶς οὐσίας, ἐφ' ἣν προθυμητέον ἀνιέναι παντὶ σθένει πᾶσιν ἀνθρώποις εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς ἐπιμελουμένοις. Τοιαῦτα καὶ τὰ περὶ ἀνθρώπου φύσεως Ἑβραίοις πεφιλοσοφημένα ἄνωθεν, πρὶν ἢ καὶ εἰς ἀνθρώπους παρελθεῖν Ἕλληνας· οἱ χθιζοί τινες καὶ κομιδῇ νέοι ἀπὸ γῆς ἀνακύψαντες, τά τε βαρβάρων ὑποσυλᾷν διανοηθέντες, καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις οὐκ ἀπέσχοντο, ὡς προϊὼν ὁ λόγος αὐτίκα μάλα ἐπιδείξει. Ἀλλ' ἐπεὶ τῶν Ἑβραϊκῶν δογμάτων ἴδιον ἦν τὸ ἕνα τῶν ἁπάντων ποιητὴν νομίζεσθαι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, αὐτῆς τε τῆς ὑποκειμένης τοῖς σώμασιν οὐσίας, ἣν ὕλην προσαγορεύουσιν Ἕλληνες· τοῦτο [a] δὲ μυρίοι βαρβάρων ὁμοῦ καὶ Ἑλλήνων ἐξεναντίας ἔστησαν· οἱ μὲν, κακίας πηγὴν τὴν ὕλην εἶναι ἀποφηνάμενοι, ἀγέννητόν τε ὑπάρχειν· οἱ δὲ, τῇ μὲν οἰκείᾳ φύσει ἄποιον καὶ ἀσχημάτιστον, τῇ δὲ Θεοῦ δυνάμει, τὸν κόσμον αὐταῖς ποιότησι προσειληφέναι· δεικτέον ὡς πολὺ κρεῖττον ἡ Ἑβραίων ἐπέχει δόξα, μετ' ἀποδείξεως λογικῆς παρισταμένη τῷ προβλήματι, καὶ τῶν ἐναντίων λόγων λογισμοῖς ὀρθοῖς ἀποσκευαζομένη λόγον. Θήσω δὲ φωνὰς τῶν πρὸ ἡμῶν τὸ δόγμα διηκριβωκότων, καὶ πρώτου γε Διονυσίου (87), ὃς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Σαβέλλιον αὐτῷ γεγυμνασμένων τάδε περὶ τοῦ προκειμένου γράφει.

A tum conversiones numerando consequi posse; quæ omnia ex innata, quam ex cunctis mortalibus unus homo præ se fert, cum rebus illis superioribus affinitate oriantur. At vero, quod eidem affictum exterius ac circumfusum est, alterius esse generis illud quidem, ac terrestri ex mole conflatum; idem tamen Dei simpliciter opus esse; quod uti ex terra satum est, ita denuo in terram dissolvatur. Itaque homini perinde ac suum aliquod ratione carens et onerarium jumentum domino, curandum illud esse, tractandumque humaniter, atque in servi morem alendum, ad humanæ vitæ obsequium docilis et parati. At dominum illum interiorem, utpote ingenuam nobilemque naturam, cumque Deo ipso cognatione conjunctam, liberalibus etiam et ingenuis moribus B exornandum, cum ornatus ab ipsomet etiam rerum omnium molitore fuerit. Addunt enimvero sacræ litteræ, summum illum ac præpotentem regem, ubi principem hominis naturam divinis facultatibus ac divina similitudine decorasset, ei quoque postmodum in cœtuum divinorum societatem allecto, suis muneribus donisque congruentem, in bonis omnibus circumfluente paradiso, primam vitæ sedem attribuisse. At hominem, qui vim ab eo tantam opum, tanquam ab optimo parente, ipso statim initio acceperat, et sua sponte divinioris illius conditionis sorte excidisse et ob violatum divinæ legis imperium, in mortale domicilium amandatum ac relegatum fuisse. Quocirca verum omnino esse, uti præcipuam quamdam pietati operam demus, quod a C nobis ante peccatum est, felicioribus vitæ consequentis auspiciis emendemus, postremo ad recuperandam opum olim nostrarum possessionem omni studio et contentione rapiamur. Nam suum humanæ naturæ finem, non jam hic, in terris, hoc est in interitu ac morte positum, sed eo potius in statu gradumque fixum esse, unde generis humani princeps exciderit. Ita conandum id esse agendumque nobis, ut pristinum illum naturæ nostræ spiritali nitorem, ac divinæ similitudinis ornamenta reddamus, adeoque constantem hanc atque perpetuam eorum esse omnium curam oportere, qui aliquo pietatis et virtutis studio teneantur.

333 Hæc igitur illa sunt quæ de natura hominis ab ultima retro memoria Hebræi docuerunt, cum nullum adhuc Græcorum genus exstaret: qui cum heri aut nudiustertius e terra caput extulerint, et suas barbaris opes suffurari statuerunt, nec propriis Hebræorum bonis pepercerunt, ut paulo post hujus in disputationis progressu ostendemus. Nunc vero, quoniam Hebræorum doctrinæ proprium hoc fuit præcipuumque caput, uti Deum præpotentem, cum cæterarum omnium rerum, tum ejus etiam, quæ corporibus subest, naturæ, quamque materiam Græci vocant, artificem unum ac molitorem esse statuerunt: idem contra barbarorum simul et Græcorum infinita vis oppugnavit: cum alii et improbitatis omnis fontem esse materiam, et ortu carere defenderent: alii suapte quidem natura omni eam qualitate figuraque nudatam esse, divini tamen Nu-

[a] *γρ.*, τούτῳ.

(87) *Διονυσίου.* Alexandrinum intelligit, Sabellii, a quo personarum in SS. Triade distinctio nefarie tollebatur, oppugnatorem acerrimum. Qui cum nimio quodam susceptæ causæ studio in contrariam Arianorum hæresim nonnihil inclinasse quibusdam videretur, egregium in primis defensorem nactus est B. Athanasium, ejusdem postea se- D dis episcopum. Vide illustriss. card. Baron. anno Christi 263. Porro Sabellius, alterum hoc de materia somnium ab Hermogene acceperat. Plures adversus Sabellium istum libros a Dionysio elaboratos esse, non tantum unum, ut non nemo credidit, vel hoc Eusebii loco manifeste, convincitur.

Digitized by Google

minis potestate novum præterea cum suis qualitatibus ornatum induisse vellent : demonstrandum quoque nobis erit, longe saniorem Hebræorum hoc in genere mentem ac sententiam fuisse, quæ propositam quæstionem logica plane demonstratione disceptet, justisque rationibus omnia dissentientium argumenta convellat. Hanc in rem ipsissima eorum, qui ante nos accurate hac in disputatione versati sunt, verba producam, atque in primis Dionysii, qui in primo librorum eorum, quos in Sabellium elucubravit, hunc in modum de re tota philosophatur.

CAPUT XIX.

Materiam ortu non carere.

« Impietatis etiam illud est, inquit, quod plerique materiam, cujus ortum nullum esse velint, divinæ potestati digerendam ornandamque subjiciant, dum eam natura sua patientem atque tractabilem, impressas divinitus mutationes facile subire tradunt. Enimvero doceant isti qui fieri potuerit, ut in Deum atque materiam similitudo pariter ac dissimilitudo caderet. Nam alium quemdam utroque potentiorem cogitare tum oporteret, quod tamen de Dec vel suspicari, nefas. Nam et ipsum ortu carere, quod in utroque simile dicitur, et alterum illud, quod præter utrumque cogitatur, quomodo tandem in iis locum habuit? Si enim illud ipsum quod ortu caret, Deus est, ipsaque, ut ita dicam, ortus negatio, divina essentia est; non jam idem ipsum, quod ortu caret, materia fuerit, cum Deus et materia unum idemque non **334** sint. Sin autem utrumque dixerint, id quidem esse proprie quod est, materiam videlicet atque Deum, ortus tamen negationem ambobus convenire: manifeste sequitur, aliud quidpiam præter utrumque ponendum, quod antiquius ac superius utroque sit. Jam quominus per sese ambo simul esse possint, imo quominus e duobus alterum, hoc est materia, esse per sese queat, vel ipsa rationis et conditionis utriusque diversitas prorsus impediat. Alioqui causam illi sane afferant, quamobrem cum ortu ambo careant, Deus quidem nec pati quidquam nec mutari, nec moveri possit, idemque simul efficiendi vim habeat; materia vero contraria subeat omnia, quippe quæ pati mutarique possit, inconstans, et multiplici configurationi obnoxia. Jam qui tandem inter sese ambo tam apte convenerunt? Utrum sese Deus ad materiæ naturam accommodans, sic eam demum elaboravit? At ineptum fuerit cogitare, Deum, uti homines vulgo solent, aut ex auro conflare, aut lapides vel cædere, vel collocare, aut pro cæterarum artium varietate, quibus diversa materiæ genera figurari conformarique possunt, opus quodcunque moliri. Sin materiam, prout ipse voluit, ejusque sapientia postulabat, finxisse dicetur, eamque variis ac multiplicibus artis molitionisque suæ formis consignasse, bene ominata certe quidem veraque hæc oratio fuerit, atque ejusmodi, quæ præterea Deum, qui totius universi vita quædam et fundamentum est, ortus omnis expertem esse confirmet. Nam cum illa ortus negatione, propriam insuper existendi rationem conjungit. Cæterum multa quidem adversus id hominum genus dici possent, verum alterius loci hæc disputatio fuerit. Si tamen isti cum scelestissimis tot deorum fabricatoribus conferantur, minus impie loqui censebuntur. » Hactenus Dionysius. Verba nunc Origenis accipe.

CAPUT XX.

De eodem, ex Origenis in Genesin Commentariis.

« Si quispiam, inquit, eo in errore versabitur,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϑ'.

Περὶ τοῦ μὴ ἀγέννητον εἶναι τὴν ὕλην.

« Οὐδ' ἐκεῖνοι μὲν γὰρ ὅσοι, οἱ τὴν ὕλην ὡς ἀγέννητον ὑποχείριον εἰς διακόσμησιν διδόντες τῷ Θεῷ· παθητὴν γὰρ αὐτὴν καὶ τρεπτὴν ὑπάρχουσαν, εἴκειν ταῖς θεοποιήτοις ἀλλοιώσεσι. Καὶ πόθεν γὰρ ὑπάρχει καὶ τῷ Θεῷ καὶ τῇ ὕλῃ τό τε ὅμοιον καὶ τὸ ἀνόμοιον, διασαφήτωσαν. Ἑκατέρου γὰρ δεῖ τινα ἐπινοῆσαι κρείττονα, ὃ μηδὲ θεμιτὸν ἐννοῆσαι περὶ τοῦ Θεοῦ. Τό τε γὰρ ἀγέννητον, ὅμοιον ἐν ἀμφοτέροις λεγόμενον, καὶ ἕτερον νοούμενον παρ' ἑκάτερον, πόθεν ἐν αὐτοῖς ἐγένετο; Εἰ μὲν γὰρ αὐτὸ ἀγέννητόν ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ οὐσία ἐστὶν αὐτοῦ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἡ ἀγεννησία, οὐκ ἂν ἀγέννητον εἴη ἡ ὕλη· οὐ γὰρ ταὐτόν ἐστιν ἡ ὕλη καὶ ὁ Θεός· εἰ δὲ ἑκάτερον μὲν ἔστιν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη καὶ ὁ Θεὸς, πρόσεστι δὲ ἀμφοτέροις τὸ ἀγέννητον, δῆλον, ὡς ἕτερόν ἐστιν ἑκατέρου, καὶ ἀμφοτέρων πρεσβύτερόν τε καὶ ἀνωτέρω. Ἀνατρεπτικὴ δὲ παντελῶς, καὶ τοῦ ταῦτα συνυπάρχειν, μᾶλλον δὲ τοῦτο ἕτερον αὐτῶν τὴν ὕλην ἐφ' ἑαυτῆς ὑπάρχειν, καὶ ἡ τῆς ἐναντίας ἕξεως διαφορά. Εἰπάτωσαν γὰρ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἀμφοτέρων ὄντων ἀγεννήτων, ὁ μὲν Θεὸς ἀπαθὴς, ἄτρεπτος, ἀκίνητος, ἐργαστικὸς, ἡ δὲ τὰ ἐναντία, παθητὴ, τρεπτὴ, ἄστατος, μεταποιουμένη. Καὶ πῶς ἥρμοσαν καὶ συνέδραμον; Πότερον κατὰ τὴν τῆς ὕλης φύσιν ἐξοικειώσας ἑαυτὸν ἐτεχνίτευσεν αὐτὴν ὁ Θεός; Ἀλλὰ τοῦτό γε ἄτοπον, ὁμοίως ἀνθρώποις χρυσοχοεῖν καὶ λιθουργεῖν, καὶ κατὰ τὰς ἄλλας τέχνας, ὅσας αἱ ὕλαι μορφοῦσθαι καὶ τυποῦσθαι δύνανται, χειροκμητεῖν τὸν Θεόν. Εἰ δὲ οἷαν αὐτὸς ἐβούλετο κατὰ τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν ἐποίησε τὴν ὕλην, τὸ πολύμορφον καὶ παμποίκιλον τῆς δημιουργίας ἑαυτοῦ σχῆμα καὶ τύπον ἐνσφραγιζόμενος αὐτῇ, καὶ εὔφημος καὶ ἀληθὴς οὗτος ὁ λόγος, καὶ προσέτι καὶ τὴν ὑπόστασιν τῶν ὅλων τὸν Θεὸν ἀγέννητον εἶναι κρατύνει. Τῷ γὰρ εἶναι ἀγέννητον, ἅμα καὶ τόπος εἶναι προσῆψε. Πολὺς μὲν οὖν καὶ πρὸς τούτους ὁ λόγος, ἀλλ' οὐ νῦν ἡμῖν πρόκειται. Συγκρίσει δὲ τῇ πρὸς τοὺς ἀθεωτάτους πολυθέους εὐφημότεροι οὗτοι. » Ταῦτα μὲν οὖν καὶ ἀπὸ τῶν Διονυσίου. Καὶ τῶν Ὠριγένους δὲ ἄκουε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ὠριγένους εἰς τὴν Γένεσιν.

« Εἰ δέ τινι προσκόπτει διὰ τοὺς ἀνθρωπίνους

Digitized by Google

τεχνίτας μὴ δύνασθαι παραδέξασθαι τὸν Θεὸν χωρὶς ὕλης ἀγεννήτου ὑποκειμένης κατασκευάζειν τὰ ὄντα, ἐπεὶ μηδὲ ἀνδριαντοποιὸς χωρὶς χαλκοῦ τὸ ἴδιον ἔργον ποιῆσαι δύναται, μηδὲ τέκτων χωρὶς ξύλων, μηδὲ οἰκοδόμος χωρὶς λίθων· ζητητέον πρὸς αὐτοῦ περὶ δυνάμεως Θεοῦ, εἰ, θελήσας ὑποστῆσαι ὅ τι βούλεται ὁ Θεὸς, τῆς θελήσεως αὐτοῦ οὐκ ἀπορουμένης οὐδὲ ἀτονούσης, δύναται ὑποστῆσαι ὃ βούλεται. Ὃ γὰρ λόγῳ τὰς ποιότητας (κατὰ πάντας τοὺς Πρόνοιαν εἰσάγοντας τῷ ἰδίῳ λόγῳ,) οὐκ οὔσας, ὡς βούλεται, εἰς διακόσμησιν τοῦ παντὸς ὑφίστησι τῇ ἀφάτῳ αὐτοῦ δυνάμει καὶ σοφίᾳ, τούτῳ τῷ λόγῳ, καὶ τὴν οὐσίαν ὅσης χρῄζει, ἱκανή ἐστιν αὐτοῦ ἡ βούλησις ποιῆσαι γενέσθαι. Ἀπορήσομεν (88) γὰρ πρὸς τοὺς οὐ βουλομένους ταῦθ' οὕτως ἔχειν, εἰ μὴ ἀκολουθεῖ αὐτοῖς εὐτυχηκέναι τὸν Θεὸν, ἀγέννητον εὑρόντα τὴν οὐσίαν, ἣν, εἰ μὴ τὸ ἀγέννητον αὐτῷ ὑποβεβληκὸς ἦν, οὐδὲν ἔργον δυνατὸς ἦν ποιῆσαι, ἀλλ' ἔμενεν οὐ δημιουργὸς, οὐ Πατὴρ, οὐκ εὐεργέτης, οὐκ ἀγαθὸς, οὐκ ἄλλο τι τῶν εὐλόγως λεγομένων περὶ Θεοῦ. Πόθεν δὲ καὶ τὸ μετρεῖν τῆς ὑποκειμένης οὐσίας τὸ τοσόνδε, ὡς διαρκέσαι τῇ τηλικούτου κόσμου ὑποστάσει; Οἱονεὶ γὰρ Πρόνοιά τις πρεσβυτέρα Θεοῦ ἀναγκαίως τὴν ὕλην ἔσται ὑποβεβληκυῖα τῷ Θεῷ, προνοουμένη τὴν τέχνην τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ μὴ κενοπαθῆσαι, οὐκ οὔσης οὐσίας, ᾗ ὁμιλῆσαι δυνάμενος κατεκόσμησε τὸ τηλικοῦτον κόσμου κάλλος. Πόθεν δὲ καὶ δεκτικὴ γεγένηται πάσης ἧς βούλεται ὁ Θεὸς ποιότητος, μὴ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἑαυτῷ τοσαύτην καὶ τοιαύτην ποιήσαντος, ὁποίαν ἔχειν ἐβούλετο; Καθ' ὑπόθεσιν γοῦν ἀποδεξάμενοι τὸ ἀγέννητον εἶναι τὴν ὕλην, ταῦτα ἐροῦμεν πρὸς τοὺς τοῦτο βουλομένους· ὅτι, εἰ, Προνοίας οὐχ ὑποβαλλούσης τὴν οὐσίαν τῷ Θεῷ, τοιαύτη γεγένηται, εἰ Πρόνοια ἦν ὑφεστῶσα, τί ἂν πλέον πεποιήκει τοῦ αὐτομάτου; Καὶ εἰ αὐτὸς, μὴ οὔσης ὕλης, ἐβούλετο κατασκευάσαι αὐτὴν, τί ἂν πλέον ἡ σοφία, καὶ ἡ θειότης αὐτοῦ πεποιήκει, τοῦ ἐξ ἀγεννήτου ὑποστάντος; Εἰ γὰρ εὑρίσκεται ταὐτὸν γενόμενον ἂν ὑπὸ τῆς Προνοίας, ὅπερ καὶ χωρὶς προνοίας ὑπέστη, διὰ τί οὐχὶ καὶ ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀθετήσομεν τὸν δημιουργὸν καὶ τὸν τεχνίτην; Ὥσπερ γὰρ ἄτοπον ἐπὶ τοῦ κόσμου εἰπεῖν οὕτω τεχνικῶς κατεσκευασμένου τὸ χωρὶς τεχνίτου σοφοῦ τὸν αὐτοτοιοῦτον γεγονέναι, οὕτω καὶ τὸ τὴν ὕλην τοσαύτην καὶ τοιαύτην, καὶ οὕτως εἰκτικὴν τῷ τεχνίτῃ Λόγῳ Θεοῦ ὑφεστηκέναι ἀγεννήτως ἐπίσης ἐστὶν ἄλογον. Πρὸς μέντοι γε τοὺς παραβάλλοντας, ὅτι οὐδεὶς δημιουργὸς χωρὶς ὕλης ποιεῖ, λεκτέον ὅτι ἀνομοίως παραβάλλουσι. Πρόνοια γὰρ παντὶ τεχνίτῃ ὑποβάλλει τὴν ὕλην, ἀπὸ προτέρας τέχνης, ἢ ἀνθρωπίνης ἢ θείας ἐρχομένην. Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκέσει πρὸς τοὺς, διὰ τὸ λέγεσθαι, « Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, » οἰομένους ἀγέννητον εἶναι τὴν σωματικὴν φύσιν. » Τοσαῦτα καὶ οὗτος. Καὶ ὁ Ἑβραῖος δὲ Φίλων ἐν τῷ *Περὶ τῆς Προνοίας* (89), ταῦτα περὶ τῆς ὕλης διέξεισι.

ut de artificum nostrorum more cogitans, dandum esse neget, Deum res universas moliri posse, nisi materiam quamdam ortu carentem præ manibus habuerit, cum neque statuarius absque ære, nec faber lignarius sine lignis, nec architectus sine lapidibus, **335** susceptum opus elaborare possit: de potestate Dei quærendum ex illo est, utrum Deus ubi quidquid ipsi placuerit, moliri statuerit, nulla difficultate vim ejus voluntatis inhibente, quod visum sibi fuerit, perficere possit. Qua enim ratione qualitates illas (id quod ex eorum omnium qui Providentiam esse defendunt, oratione sententiaque conjunctum est) quæ nullædum erant, ad universi ornatum, pro infinita potestate sapientiaque producit: eadem omnino, naturam quamlibet, si qua forte indigeat, procreare continuo voluntas ejus per sese poterit. Nam quæremus ex iis qui rem hoc modo se habere negaverint, numquid ex eorum opinione consequens sit, belle admodum id ac fortunate Deo cessisse, quod in naturam illam ortus expertem inciderit, quam nisi eo ipso, quod ortu careret, nactus esset, nihil unquam efficere potuisset, adeoque perpetuo, molitoris, parentis, benigni, boni, ac cæteris omnibus, quæ magna cum ratione Deo tribuuntur, nominibus spoliatus, perstitisset. Deinde qui fieri potuit, ut vim materiæ tantam, sic tanquam ad pondus accurate justeque ad mensam invenerit, quæ ad hujus proprie non majoris minorisve mundi molitionem satis esset? Invehenda quippe nescio quæ, Deo tamen antiquior, Providentia necessario fuerit, quæ materiam ei subjecerit, dum id ea provideret in posterum, ne quas in sese Deus haberet artis suæ notiones, irritæ cederent, si non ejus naturæ copia fieret, cujus opera tam excellentem et eximiam universi speciem efficeret. Unde porro id habuit, ut omnis ejus qualitatis capax esset, quam eidem imprimere Deus voluisset, nisi qualem eam habere ipse vellet, talem ante sibi tantamque molitus erit? Jam ut nonnullis daremus ortu carere materiam, iis tamen qui sic opinantur, hunc in modum instare possemus: Si quantumvis naturam illam Deo providentia nulla subjecerit, ejusmodi tamen ea per sese fuit: eamdem si Providentia suopte consilio procreasset, equid amplius ipsa, quam quod fortuito casuque factum videmus, effecisset? Quid Deus ipse materiam, quæ nulla tum esset, fingere molirique statuisset? ecquid tandem ejus cum sapientia, tum divinitas excellentius, quam quod ex ortu carente materia exstitit, molitus esset? Nam si ex Providentia idem omnino profecturum erat, quod sine Providentia factum est, quidni ex ipso quoque mundo auctorem omnem artificemque tollamus? Quemadmodum enim absurdum fuerit, mundum hunc dicere tam eleganter, apteque constructum, absque sapientis artificis manu talem exstitisse, ita vim

(88) *Ἀπορήσομεν*. Ingeniosæ sunt ac solidæ Origenis rationes istæ.

(89) *Περὶ τῆς Προνοίας*. Non exstat opus illud Philonis *De Providentia*. Cæterum ex hoc fragmento auferri potest, Philonem Platonis ex mente sensisse, rudem et indigestam a Deo materiæ molem

Digitized by Google

materiæ **336** tantam, ejusque conditionis et naturæ, adeoque artificis Numinis rationi obsequentem, sine ortus sui principio per se ipsam exstitisse, non minus ineptum videri debet. Cæterum iis qui artificum nostrorum comparationem obtendunt, quorum nemo sine materia quidquam efficiat, occurrendum, nullam eorum hoc in genere similitudinem esse. Materiam enim artifici cuilibet Providentia subjicit, quæ a principe quadam, seu humana illa, seu divina sit, arte oriatur. Atque hæc in præsentiarum adversus eos satis erunt, qui quod ita scriptum videant, « Terra autem erat invisibilis, et vacua, » naturam et corpoream ortus omnis expertem esse opinantur. » Huc usque Origenes. Cui Philonem Hebræum subjiciam, in suo *De Providentia* libro, his verbis de materia disputantem.

CAPUT XXI.

Ex Philone de eodem argumento.

« Jam, inquit, moles hujus naturæ tanta, ortumne aliquem habuerit, statuendum nobis est. Deus ergo, cum de mundi hujus molitione cogitaret, tantum certo providit materiæ, nihil ut ad eam deesset omnino vel omnino superesset. Absurdum enim plane foret, artificum nostrorum vulgus, in singula, quæ præ manibus habeant, opera, eaque præsertim quæ majoris pretii futura sint, materiæ quantum satis fuerit, ad pondus exigere : qui numeros mensurasque rerum, justasque singulorum inter se proportionis æqualitatisque rationes invenit, eum nihil de materiæ vi necessaria cogitasse. Dicam igitur hoc libere, nec pauciore, nec copiosiore materia, ad hujus mundi procreationem opus fuisse. Alioqui nunquam is usque adeo perfectus exstitisset, nec in omnibus ac singulis partibus tam integre solideque compactus, nisi ex integra perfectaque natura constitisset. Prudentis enim ac periti artificis est, antequam in opus incumbat, materiæ quantum opus fuerit præ oculis habere. Et homo quidem, ut cæteris etiam cognitione præstet, qui tamen vix unquam ab eo penitus errore qui ad mortales cognatione quadam adhærescit, liber esse potest, suis in operibus, a justa materiæ vi aberrarit forte nonnunquam, ut eum vel pauciori aliquid addere, vel ex ampliori detrahere nonnihil oporteat. At vero Deus, fons, inquam, ille cognitionis omnis atque scientiæ, amplius quidquam minusve, quam par esset, adhibere non potuit, cum omnibus mensurarum ponderumque rationibus utatur, accurata prorsus ac perfecta mediocritate temperatis. **337** Qui vero secus nugari voluerit, mihi ille videlicet omnia continuo cæterorum artificum objiciet opera, quorum molitio, nonnulla materiæ vel accessione, vel detractione melius vulgo feliciusque cedit. Sed nimirum argutias sophista quærat, sapiens in rimanda rerum naturalium veritate versatur. » Ita Philo. Cæterum, quoniam Maximus professor Christianæ religionis non obscurus, librum quoque singularem ac proprium *De materia*

A

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Φίλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Περὶ δὲ τοῦ ποσοῦ τῆς οὐσίας, εἰ δὴ γέγονεν ὄντως, ἐκεῖνο λεκτέον. Ἐστοχάσατο πρὸς τὴν τοῦ κόσμου γένεσιν ὁ Θεὸς αὐταρκεστάτης ὕλης, ὡς μήτ' ἐνδέοι, μήθ' ὑπερβάλλοι. Καὶ γὰρ ἄτοπον ἦν τοῖς [a] μὲν κατὰ μέρος τεχνίταις [b], ὁπότε τι δημιουργοῖεν, καὶ μάλιστα τῶν πολυτελῶν, τὸ ἐν ὕλαις αὔταρκες σταθμήσασθαι· τὸν δ' ἀριθμοὺς καὶ μέτρα, καὶ τὰς ἐν τούτοις ἰσότητας ἀνευρηκότα μὴ φροντίσαι τοῦ ἱκανοῦ. Λέξω δὴ μετὰ παῤῥησίας, ὅτι οὔτ' ἐλάττονος, οὔτε πλείονος οὐσίας ἔδει τῷ κόσμῳ πρὸς κατασκευήν. Ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐγεγένητο τέλειος, οὐδ' ἐν πᾶσι τοῖς μέρεσιν ὁλόκληρος, εὖ δεδημιουργημένος, [c] ἐκ τελείας οὐσίας ἀποτετέλεσται. Πανσόφου γὰρ τὴν τέχνην ἴδιον, πρὶν ἄρξασθαί τινος κατασκευῆς, τὴν ἱκανὴν ἰδεῖν ὕλην. Ἄνθρωπος μὲν οὖν, κἂν εἰ τῶν ἄλλων τὴν ἐπιστήμην διαφέροι, μὴ δυνάμενος κατὰ τὸ παντελὲς ἐκφυγεῖν τὴν συγγενῆ τῶν θνητῶν πλάνην, ἁπατῷτο ἂν ἴσως περὶ τὴν ποσότητα τῆς ὕλης, ὁπότε τεχνιτεύοι· τοτὲ μὲν, ὡς ἔλαττον προστιθέναι (90), τοτὲ δὲ, ὡς περιττῆς ἀφαιρεῖν· ὁ δὲ, πηγή τις ὢν ἐπιστημῶν, ἐνδέον ἢ περιττεῦον οὐδὲν ἔμελλεν ὑποβάλλεσθαι, μέτροις ἅτε χρώμενος εἰς ἀκρίβειαν ὑπερφυῶς πεπονημένοις ἅπασιν ἐπαινετοῖς (91). Ὁ δὲ βουλόμενος ἄλλως ὑθλεῖν οὐκ ἂν φθάνοι καὶ τὰ πάντων ἔργα τῶν τεχνιτῶν αἴτια τιθέμενος (92), ὡς ἄμεινον τῆς κατασκευῆς ἐπιλαχόντα προσθέσει τινὸς ἢ μειώσει τῶν ἐν ὕλαις. Ἀλλὰ γὰρ σοφιστείας μὲν ἔργον εὑρεσιλογεῖν, σοφίας δὲ ἕκαστα διερευνᾷν τῶν ἐν τῇ φύσει. » Καὶ τὰ μὲν τοῦ Φίλωνος τοῦτον ἐχέτω τὸν τρόπον. Μαξίμῳ δὲ (93) τῆς Χριστοῦ διατριβῆς οὐκ ἀσήμῳ ἀνδρὶ καὶ λόγος οἰκεῖος συγγέγραπται ὁ *Περὶ τῆς ὕλης*, ἐξ οὗ μοι δοκῶ μέτρια χρησίμως παραθήσεσθαι, ἐς ἀκριβῆ τοῦ προβλήματος ἔλεγχον.

[a] *Ισ.* τούς. [b] *Ισ.* τεχνίτας. [c] *Ισ. add.* εἰ μή.

ante omnia creatam esse, ex qua deinde præclaram illam quam cernimus rerum varietatem ac speciem eduxerit.

(90) *Ἔλαττον προστιθέναι.* Sensus postulat ἐλάττονι προστιθ. ut opponatur sequenti membro, ὡς περιττῆς ἀφαιρεῖν.

(91) *Ἀπασιν ἐπαινετοῖς.* Utramque vocem, aut saltem ἐπαινετοῖς libenter expunxerim.

(92) *Αἴτια τιθέμενος.* Vix dubito quin reponendum sit, ἀντιτιθέμενος, vel ἀντία τιθέμενος, quod paulo ποιητικώτερον est. Sed Philo, quemadmodum et Xenophon, poetas interdum amat. Porro illud οὐκ ἂν φθάνοι, etc., hunc quoque sensum pati posset, *ut artificum omnium objiciat opera, nihil unquam efficiet.* In eo tamen hæreo, quam expressi, quod is, meo quidem judicio, cum sequentibus ἀλλὰ γὰρ σοφιστείας, etc., elegantius ornatiusque cohæreat.

(93) *Μαξίμῳ δέ.* Nondum satis definio, quis ille Maximus fuerit. Erat quidem Maximus Hierosolymorum antistes, æqualis Eusebii; sed vereor, ut hunc vere maximum Arianæ impietatis hostem

D

Digitized by Google

scripsit, juvat ex eo nonnulla proferre quæ ad exquisitam propositæ quæstionis disceptationem conducant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅτι μὴ ἀγέννητος ἡ ὕλη, μηδὲ κακῶν αἰτία.

« Ὅτι μὲν ἀδύνατον ὑπάρχειν ἀγέννητα δύο ἅμα, οὐδέ σε ἀγνοεῖν νομίζω, εἰ καὶ τὰ μάλιστα δοκεῖς προλαβὼν τοῦτο προστεθεικέναι τῷ λόγῳ, τὸ πάντως ἐξ ἀνάγκης τὸ ἕτερον δεῖν λέγειν, ἢ ὅτι κεχώρισται (94) τῆς ὕλης ὁ Θεὸς, ἢ αὖ πάλιν ὅτι ἀμέριστος αὐτῆς τυγχάνει. Εἰ μὲν οὖν ἠνῶσθαί τις αὐτὸν εἰπεῖν ἐθέλοι, ἓν τὸ ἀγέννητον λέξει· ἑκάτερον γὰρ τούτων μέρος ἔσται τοῦ πλησίον· ἀλλήλων δὲ μέρη τυγχάνοντα, οὐκ ἔσται ἀγέννητα δύο. Ὡς οὐδὲ διάφορα μέρη κατακερματιζόμενα εἰς πολλὰ γεννητὰ, ἀλλ' ὡς ὁ λόγος ἀπαιτεῖ, ἕν τι γεννητὸν, τὸν ἄνθρωπον, πολυμερὲς πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι φαμέν· οὕτως ἀνάγκη, εἰ μὴ κεχώρισται τῆς ὕλης ὁ Θεὸς, ἓν τὸ ἀγέννητον εἶναι λέγειν. Εἰ δὲ κεχωρίσθαι φήσει τις, ἀνάγκη εἶναί τι τὸ ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων, ὅπερ καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν δείκνυσιν. Ἀδύνατον γὰρ ἐν διαστάσει ἐξετάζεσθαί τι ἀπό τινος, οὐκ ὄντος ἑτέρου καθ' ὃ ἡ διάστασις ἑκατέρου γίνεται· ὅπερ οὐ μέχρι τούτου ἵσταται καὶ μόνου, ἀλλὰ καὶ πλείστων ὅσων. Ὧν γὰρ ἐπὶ τῶν δύο ἀγεννήτων εἴπομεν λόγον, τοῦτον ἐξ ἀνάγκης ὁμοίως προχωρεῖν, εἰ τὰ ἀγέννητα δοθείη τρία. Καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἐροίμην ἄν, εἰ κεχώρισται ἀλλήλων, ἢ αὖ πάλιν ἕκαστον ἥνωται τῷ πλησίον. Εἰ μὲν γὰρ ἠνῶσθαί τις εἴποι, τὸν αὐτὸν ἀκούσει τῷ πρώτῳ λόγον· εἰ δ' αὖ πάλιν κεχωρίσθαι, οὐ φεύξεται τὴν ἐξ ἀνάγκης τοῦ χωρίζοντος ὑπόστασιν. Ἂν δὲ ἄρα τις καὶ τρίτον εἶναι λέξει λόγον, ὡς ἁρμόζοντα περὶ τῶν ἀγεννήτων λέγεσθαι, τουτέστι τὸ μὴ κεχωρίσθαι τῆς ὕλης τὸν Θεὸν, μήτ' αὖ πάλιν ὡς ἐν μέρει ἡνῶσθαι, εἶναι δὲ καθάπερ ἐν τόπῳ τῇ ὕλῃ τὸν Θεὸν, ἢ καὶ τὴν ὕλην ἐν τῷ Θεῷ, τὸ συνέχον ἀκουέτω, ὅτι, ἐὰν τόπον τοῦ Θεοῦ τὴν ὕλην εἴπωμεν, ἐξ ἀνάγκης αὐτὸν καὶ χωρητικὸν (95) λέγειν δεῖ, καὶ πρὸς τῆς ὕλης περιγραφόμενον. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίως αὐτὸν τῇ ὕλῃ ἀτάκτως φέρεσθαι, μὴ ἵστασθαί τε μηδὲ μένειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ ἀνάγκη, τοῦ, ἐν ᾧ ἐστιν, ἄλλοτ' ἄλλως φερομένου. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐν χείροσι γεγονέναι τὸν Θεὸν εἰπεῖν ἀνάγκη. Εἰ γὰρ ἦν ποτε ἄκοσμος ἡ ὕλη, ἐκόσμησε δὲ αὐτὴν εἰς τὸ κρεῖττον τρέψαι προαιρούμενος, ἦν ποτε ὅτε ἐν ἀκοσμήτοις ἦν ὁ Θεός. Δικαίως δ' ἂν καὶ τοῦτον ἐροίμην τὸν λόγον, πότερον ἐπλήρου τὴν ὕλην ὁ Θεὸς, ἢ ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης ἦν. Εἰ μὲν οὖν ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης εἰπεῖν τις ἐθέλοι τὸν Θεὸν, πλεῖστον ὅσον μικρότερον τῆς ὕλης λέγει· εἰ δὲ (96) μέρος αὐτῆς, ὅλον ἐχώρησεν αὐτόν. Εἰ δ' ἐν πάσῃ εἶναι λέγοι τῇ ὕλῃ, πῶς ταύτην ἐδημιούργει φραστέον. Ἀνάγκη γὰρ ἦ συστολήν τινα τοῦ Θεοῦ λέγειν, ἧς γενομένης, ἐδημιούργει ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ ὑπεχώρησεν, ἢ καὶ ἑαυτὸν τῇ ὕλῃ συνδημιουργεῖν, οὐκ ἔχοντα ὑποχωρήσεως τό-

CAPUT XXII.

Materiam nec ortu carere, nec malorum causam esse.

« Equidem, inquit ille, duo simul, quæ ortu careant, esse non posse, quin mecum intelligas, non dubito; licet hoc ponere insuper atque addere videaris, e duobus necessarium alterutrum esse, ut vel segregatus a materia Deus, vel cum eadem omnino conjunctus esse dicatur. Qui ergo tam conjunctum esse volet, is unum duntaxat aliquid statuet, quod ortu careat; tunc enim alterius alterum pars utique foret, quæ vero mutuam inter sese partis rationem habent, eadem, quæ ortu careant, duo simul esse non possunt. Nam quemadmodum hominem sic a Deo procreatum esse dicimus, ut is non jam diversæ partes, atque in plura genita distractæ, verum, ut ipsa ratio postulat, res una quidem genita sit, variis tamen ex partibus constituta, sic necesse plane est, si Deum a materia sejunctum esse negas, unum duntaxat aliquid, quod genitum non sit, agnoscere. Sin ab eadem secretum esse voles, medium necessario quiddam inter utrumque statuendum erit, quo utriusque dissidium ostendatur. Nec enim unius ab altero divortium constitui dignoscive potest, nisi tertium aliquid suberit, ex quo divortium illud æstimetur. Atque hæc ratio non tantum vel in hoc, vel in uno quopiam, sed etiam in pluribus locum habet. Quod enim de duobus ortu carentibus dictum est, id similiter valere necesse erit, si tria ponentur ortu carentia. Nam de illis eodem modo quæram, utrum disjuncta illa sint, an singula inter sese conjuncta. Si conjuncta quis esse defendet, idem ego contra, quod paulo ante argumentum opponam. Sin distincta fatebitur nunquam illius quarti necessitatem effugiet, quod hoc dissidii genus efficiat. **338** Quod si tertium quiddam existimet, de illis ortu carentibus commode satis responderi posse, Deum videlicet nec penitus a materia secretum nec tamen partis in morem cum eadem esse conjunctum; sed vel materia Deum, vel materiam ipsam Deo, sic tanquam loco proprio contineri: ex hac opinione consequens illud omnino fuerit, ut, si Dei locum materiam esse dicamus, eumdem necessario et capi ab aliquo, et materia ipsa circumscribi posse fateamur. Quin etiam illum necesse erit, perinde ut materiam, perturbate ferri; nec eumdem in se ipso manere semper immotumque consistere, cum illud, in quo erit, huc illucque perpetuo rapiatur. Ad hæc, locum in deterioribus Deum ipsum habuisse concedendum erit. Nam si rudis olim et incondita materia fuit, eamque Deus in elegantiorem et ornatiorem speciem conformare statuit, fuit

maximus Arianus intelligat: tametsi hunc, quisquis sit, Maximum, ut supra Dionysium Alexandrinum, satis frigide appellarit. Cæterum, Dialogus fuit tota hæc de materia disputatio, ut legenti patet.

(94) *Ἢ ὅτι κεχώρισται.* Prima hæc argumenta, nonnisi adversus eos qui corporeum Deum fingerent, momenti quidquam habere possunt.

(95) *Χωρητικόν.* Malim χωρητόν cum altero manusc.

(96) *Λέγει· εἰ δέ.* Post λέγει minor adhibenda distinctio, et δέ mutandum in γε, vel δή.

Digitized by Google

profecto, cum Deus in rudi et incondita mole versaretur. Præterea hunc etiam in modum urgere liceat, utrum Deus materiam impleret universam, an in aliqua duntaxat ejus parte collocatus esset. Nam si in parte solum fuisse volent, mirum quam angustiorem illi nobis materia Deum faciunt, cum pars ejus aliqua Deum integrum contineret. Sin totam ab eo materiam occupatam esse dicent, dicant ipsi quoque, quemadmodum eam elaborare Deus ac perpolire potuerit. Siquidem aut sese Deum collegisse necesse erit, itaque partem eam conformasse, ex qua secesserat; aut, quod loci, in quem secederet, nihil omnino superesset, cum materia se ipsum una conformasse. Jam vero, si materiam in Deo esse respondeant, quærendum similiter fuerit, utrum sic in eo statuatur, ut a seipso quasi disjunctus ille distractusque sit, quomodo sic in aere tot animantium genera versantur, ut idem ad ea capienda, quæ in ipso fiunt, aliquam partium suarum divisionem patiatur : an potius, tanquam in loco, hoc est, ut aqua in terra collocatur. Si quemadmodum in aere, Deum jam habemus, qui in partes distrahi secarique possit. Sin ut aqua in terra est, materia vero perturbata atque indigesta erat, adeoque mala gremio suo continebat : superest omnino, ut ipsum quoque Deum, et rerum imperfectarum et malorum sedem ac locum esse dicamus. Quod mihi quidem cum minus religiose dici, tum abs te periculosius responderi videretur. Quippe materiam enim esse vis, ne malorum auctorem Deum esse fatearis : idem tamen, ut hoc ipsum effugias, malorum eum receptaculum agnoscere cogeris. Et sane si ex rerum genitarum ortu atque natura in eam te mentem adductum esse **339** diceres, ut ortu carere materiam putares, ita rem habere non posse, pluribus equidem rationibus ostenderem. Nunc quoniam malorum procreationem hanc tibi suspicionem movisse ais, singularem propterea de illis disputationem instituendam putavi. Nam ubi semel intellectum erit, quemadmodum existant mala, ac simul qui Deum materia usum esse dicat, ei quoque Deum malorum auctorem habendum esse constiterit, tum una suspicionem istam funditus sublatum iri existimo. Tu ergo materiam ab omni qualitate vacuam, ex qua Deus mundum hunc procrearit, cum eo simul esse contendis. Ita mihi quidem videtur. Ergo si ab omni qualitate vacua materia fuit, et procreatus a Deo

πον. Εἰ δὲ τὴν ὕλην ἐν τῷ Θεῷ εἶναί τις λέξοι, ὁμοίως ἐξετάζειν δεῖ, πότερον ὡς διισταμένου αὐτοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐν ἀέρι ζώων ὑπάρχει γένη, διαιρουμένου καὶ μεριζομένου αὐτοῦ εἰς ὑποδοχὴν τῶν γινομένων αὐτῷ (97), ἢ ὡς ἐν τόπῳ, τουτέστιν ὥσπερ ἐν γῇ ὕδωρ. Εἰ μὲν γὰρ εἴποιμεν, ὡς ἐν ἀέρι, μεριστὸν ἀνάγκη τὸν Θεὸν εἰπεῖν· εἰ δ' ὥσπερ ἐν γῇ τὸ ὕδωρ, ἦν δὲ ἄτακτος ἡ ὕλη καὶ ἀκόσμητος, πρὸς δὴ τούτοις ἔχουσα καὶ κακά, τὸν Θεὸν λέγειν ἀνάγκη τόπον εἶναι τῶν ἀκοσμήτων καὶ τῶν κακῶν. Ὅπερ οὐκ εὔφημον εἶναί μοι δοκεῖ, ἐπισφαλὲς δὲ μᾶλλον. Ὕλην γὰρ εἶναι θέλεις (98), ἵνα μὴ τῶν κακῶν ποιητὴν εἴπῃς τὸν Θεὸν, καὶ τοῦτο φεύγειν προαιρούμενος, δοχεῖον αὐτὸν τῶν κακῶν εἶναι λέγεις. Εἰ μὲν οὖν τὴν ὕλην ἐκ τῶν ὑποστάντων γεννητῶν ὑπονοεῖν ἀγέννητον ὑπάρχειν ἔλεγες, πολὺν ἂν περὶ αὐτῆς ἐποιησάμην λόγον, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ, ὅτι ἀδύνατον ὑπάρχειν αὐτήν· ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν κακῶν γένεσιν αἰτίαν ἔφησθα εἶναι τῆς τοιαύτης ὑπονοίας, διὰ τοῦτ' ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν τούτων ἔχεσθαί (99) μοι δοκῶ. Φανεροῦ γὰρ γενομένου τοῦ λόγου, καθ' ὃν τρόπον ἐστὶ τὰ κακὰ, καὶ ὅτι οὐχ οἷόν τε ἐστὶν ἀναίτιον τῶν κακῶν εἰπεῖν τὸν Θεὸν, ἐκ τοῦ ὕλην αὐτὸν ὑποτιθέναι, τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν ἀναιρεῖσθαί μοι δοκεῖ. Φῂς τοίνυν ἄποιον ὕλην συνυπάρχειν τῷ Θεῷ, ἐξ ἧς τήνδε τοῦ κόσμου γένεσιν ἐδημιούργησεν. Οὕτω μοι δοκεῖ. Οὐκοῦν εἰ ἄποιος ἐτύγχανεν ἡ ὕλη, γέγονε δὲ κόσμος πρὸς τοῦ Θεοῦ, ἐν δὲ τῷ κόσμῳ αἱ ποιότητες, τῶν ποιοτήτων ποιότης (1) γέγονεν ὁ Θεός. Οὕτως ἔχει. Ἐπεὶ δέ σου καὶ λέγοντος ἔμπροσθεν ἤκουον, ὡς ἀδύνατον ἐξ οὐκ ὄντων γίνεσθαί τι, πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀπόκριναι τὴν ἐμήν. Δοκεῖς μοι τὰς τοῦ κόσμου ποιότητας μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων γεγονέναι δοκεῖν, ἕτερον δέ τι παρὰ τὰς οὐσίας ὑπάρχειν αὐτάς. Οὕτως ἔχει. Εἰ μὲν οὖν μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων τὰς ποιότητας ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, μήτε ἐκ τῶν οὐσιῶν, τῷ μηδὲ οὐσίας αὐτὰς εἶναι ἐκ μὴ ὄντων αὐτὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονέναι εἰπεῖν ἀναγκαῖον. Ὅθεν περιττῶς ἐδόκεις μοι λέγειν· συλλελόγισται ὡς οὐκ ἀδύνατον (2) εἶναι δοξάζειν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονέναι τι πρὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν (3) περὶ τούτου λόγος ὧδε ἐχέτω. Καὶ γὰρ παρ' ἡμῖν (4) θεωροῦμεν ἀνθρώπους ἐξ οὐκ ὄντων ποιοῦντάς τινα, εἰ καὶ ὅτι μάλιστα δοκοῦσι ποιεῖν ἔν τινι, οἷον ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων τὸ παράδειγμα λάβωμεν. Καὶ γὰρ οὗτοι ποιοῦσι πόλεις οὐκ ἐκ πόλεων, καὶ ναοὺς ὁμοίως οὐκ ἐκ ναῶν. Εἰ δ' ὅτι τούτοις οὐσίαι ὑπόκεινται, οἷσι ἐξ ὄντων αὐτοὺς ταῦτα ποιεῖν, σφάλλῃ τῷ λόγῳ· οὐδὲ γὰρ

(97) *Γενομένων αὐτῷ.* L. γινομένων ἐν αὐτῷ.

(98) *Ὕλην γὰρ εἶναι θέλεις.* Disputationis hujus cardo postulat, ut ἀγέννητον inseratur; eamque vocem proxime consequentia desiderant.

(99) *Ἔχεσθαι.* Corrigend. ex alter. manusc. ἔρχεσθαι, quam lectionem etiam Montac. repræsentat.

(1) *Ποιότητες τῶν ποιοτήτων ποιότης.* Lege et distingue, ποιότητες, τῶν ποιοτήτων ποιητής, cum alt. manusc.

(2) *Συλλελόγισται ὡς οὐκ ἀδύν.* κ. τ. λ. Corrupta ista sunt, nec saniora illa manuscr., συλλελόγισται ὡς οὐκ ἀδύνατον ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργὸν τὸν Θεὸν, ἀδύνατον εἶναι δοξάζ., etc. Facile tamen emendari possunt, si legeris, ὡς συλλελόγισται ἀδύνατον εἶναι δοξάζ., etc.

(3) *Ἀλλ' ὁ μέν.* Concessio non est, sed quasi transitio.

(4) *Καὶ γὰρ παρ' ἡμῖν.* Subtiliora sunt, quam solidiora, quæ sequuntur. Nec enim ὑλώδεις isti, mundum ex alio mundo, sed ex materia factum volebant; et satis, opinor, vidissent, artes illas singulares ac proprias, non jam ex nihilo repente nasci, sed acri studio, continenti usu, improbo labore, ac similium artium imitatione paulatim excitari ac perfici.

Digitized by Google

ἡ οὐσία ἐστὶν ἡ ποιοῦσα τὴν πόλιν, ἢ αὖ τοὺς ναοὺς, ἀλλ' ἡ περὶ τὴν οὐσίαν τέχνη· ἡ δὲ τέχνη οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς ἐν ταῖς οὐσίαις τέχνης γίνεται, ἀλλ' ἐξ οὐκ οὔσης ἐν αὐταῖς γίνεται. Ἀπαντήσειν δέ μοι δοκεῖς οὕτω τῷ λόγῳ, ὅτι ὁ τεχνίτης ἐξ ἧς ἔχει τέχνης τὴν ἐν τῇ οὐσίᾳ τέχνην ποιεῖ. Πρὸς δὲ τοῦτο λέγεσθαι τοῦτ' εὖ ἔχειν μοι δοκεῖ, ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔκ τινος ὑποκειμένης τέχνης γίνεται. Οὐ γὰρ ἔνεστιν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς οὖσαν δοῦναι τὴν τέχνην· τῶν γὰρ συμβεβηκότων ἐστὶ, καὶ τῶν τότε τὸ εἶναι λαμβανόντων, ὁπόταν ἐν οὐσίᾳ γίνωνται. Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος καὶ χωρὶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἔσται· ἡ δ' οὐκ ἔσται, ἐὰν μὴ πρότερον ἄνθρωπος ᾖ. Ὅθεν τὰς τέχνας ἐξ οὐκ ὄντων εἰς ἀνθρώπους πεφυκέναι γίνεσθαι λέγειν ἀναγκαῖον. Εἰ τοίνυν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐπ' ἀνθρώπων ἐδείξαμεν, πῶς οὐχὶ προσῆκε τὸν Θεὸν μὴ μόνον ποιότητας ἐξ οὐκ ὄντων φάναι δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ οὐσίας; Τὸ γὰρ δυνατὸν φανῆναι γίνεσθαί τι ἐξ οὐκ ὄντων, τὸ καὶ τὰς οὐσίας οὕτως ἔχειν δείκνυται.

A mundus est, et qualitates in mundo sunt, istarum profecto qualitatum auctor Deus est. Utique. Quoniam igitur ex te ipso paulo ante audiebam, ex nihilo fieri nihil omnino posse, hoc tu mihi respondeas velim. Existimas, ni fallor, mundi qualitates neque subjectis ex qualitatibus factas esse, et tamen a naturis esse distinctas omnino. Si ergo qualitates a Deo, neque subjectis ex qualitatibus, neque etiam ex naturis productæ sint, quod naturæ non sint, eas ex nihilo certe quidem productas esse necesse est. Quare, frustra, opinor, tuis id argumentis effectum esse dicebas, nihil ut omnino Deus ex nihilo efficere potuisse crederetur. Quanquam hunc etiam in modum hac ipsa de re disputare licet. Ab hominibus interdum videmus, ex eo, quod nus- B quam est, nonnulla fieri, ut in alio quopiam susceptum opus efficere maxime videantur. Nam, ut in architectis exemplum statuamus, urbes illi quidem, non tamen ex urbibus; templa quoque, non ex templis ædificant. Si enim quod substantiæ quædam iis subjectæ sint, illos idcirco ex iis quæ ante jam essent, ista moliri existimes, tuum te fallit argumentum. Nec enim ejusmodi substantia, vel urbem, vel templum, efficit, sed ea tantum ars quæ circa substantiam versatur. Ars ista porro, non jam ex simili quodam artis genere, quod iis substantiis includatur, existit, sed ex nulla prorsus antegressa in illis arte perficitur. At enim occurres, artificem ex ea demum qua præditus arte est, artem in substantiæ geminam efficere. Atqui ne in ipso quidem homine, ex antegressa quadam arte ars illa perficitur. Nec enim fas est artem quæ per se ipsa sit, ullam statuere, cum accidentium adeoque rerum illarum ex genere sit, quæ tum primum alterius beneficio esse incipiunt, cum in substantia producuntur. **340** Etenim, ut architectura nulla sit, homo tamen erit; eadem, si non prius homo fuerit, esse nulla poterit. Ita concludendum necessario est, ejusmodi artium esse naturam, ut in hominibus ex eo quod nusquam est, oriantur. Quod si verum in hominibus esse ostendimus, quisquamne porro negare audeat, ex nihilo vel qualitates, vel ipsas quoque substantias a Deo fieri posse? Nam quæ ratio fieri omnino quidquam ex nihilo posse demonstrat, eadem in substantiis quoque valere debet.

« Ἐπεὶ δὲ πόθος ἐστί σοι περὶ τῆς τῶν κακῶν γενέσεως ζητεῖν, ἐπὶ τὸν τούτων ἐλεύσομαι λόγον. Καί σου βραχέα πυθέσθαι βούλομαι. Τὰ κακὰ πότερον οὐσίαι σοι δοκοῦσιν εἶναι ἢ ποιότητες οὐσιῶν; Ποιότητας οὐσιῶν εὖ ἔχειν λέγειν μοι δοκεῖ. Ἡ δὲ ὕλη ἄποιος ἦν καὶ ἀσχημάτιστος, οὕτω προλαβὼν (5) ἐξεῖπον τῷ λόγῳ. Οὐκοῦν εἰ τὰ κακὰ ποιότητες ὑπάρχουσιν οὐσιῶν, ἡ δὲ ὕλη ἄποιος ἦν, τῶν δὲ ποιοτήτων ποιητὴν εἶπας τὸν Θεὸν εἶναι, ἔσται καὶ τῶν κακῶν δημιουργὸς ὁ Θεός. Ὅτε τοίνυν οὐδ' οὕτως ἀναίτιον τῶν κακῶν εἰπεῖν δυνατὸν τὸν Θεὸν, ὕλην αὐτῷ προσάπτειν περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ. Εἰ δέ τι πρὸς ταῦτα λέγειν ἔχεις, ἄρχου τοῦ λόγου. Εἰ μὲν ἐκ φιλονεικίας ἡμῖν ἡ ζήτησις ἐγίνετο, οὐκ ἂν δεύτερον περὶ τῶν κακῶν ἠξίουν ὁρίζεσθαι· ἐπεὶ δὲ φιλίας ἕνεκα μᾶλλον, καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ὠφελείας D τὴν ἐξέτασιν ποιούμεθα τῶν λόγων, ἄνωθεν περὶ τούτων ὁρίζεσθαι ἀξιῶ συγχωρεῖν. Τὴν μὲν προαίρεσιν τὴν ἐμὴν ἐκ πολλοῦ σοι φανερὰν εἶναι δοκῶ, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις σπουδήν, ὅτι οὐ πιθανῶς εἰπὼν ψεῦδος νικῆσαι θέλω, ἀλλὰ δειχθῆναι τὴν ἀλήθειαν μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως. Καὶ σὲ δὲ οὕτω διακεῖσθαι σαφῶς ἐπίσταμαι. Ὅθεν οἷῳ τρόπῳ χρώμενος νομίζεις δύνασθαι τὸ ἀληθὲς εὑρεῖν, τούτῳ χρῆσαι μηδὲν

C « Sed quoniam de malorum procreatione aliquid audire gestis, in eam deinceps disputationem ingrediar. Ac primum pauca ex te sciscitari libet. Utrum ergo mala substantias, an substantiarum qualitates esse putas? Substantiarum qualitates, inquis. Atqui materia ut qualitate, sic figura omni spoliata erat; hoc enim jam ante posito, institutam disputationem persecutus sum. Igitur, si et substantiarum qualitates mala sunt, et materia qualitate omni carebat, Deum porro qualitatum auctorem esse confessus es; erit idem malorum etiam architectus. Itaque Deo materiam adjungere supervacaneum est, cum ne sic quidem malorum procreatione solutum et immunem Deum habere possis. Tu, si quid habes quod huic argumento respondeas, incipe vero. Et quidem si contentionis et pugnæ studio, hæc a nobis suscepta disputatio foret, malorum rationem in quæstionem iterum vocari non paterer. Sed quoniam amicitia potius, et proximi utilitas in hujusmodi nos sermonem adduxit, age, hanc de integro quæstionem disceptare liceat. Equidem sensum tibi meum, quidve hac in disputatione sequar, notum abunde tibi et exploratum esse non dubito: hoc me nimirum agere, non ut verisimilibus argumentis falsum

(5) *Οὕτω προλαβών*. Clarius esset, οὕτω γὰρ προλαβ. Cæterum hoc argumentum firmius est.

Digitized by Google

extorqueam, sed ut accurata disquisitione illustratum et confirmatum verum habeamus. Nec alio te animo esse prorsus intelligo. Qua te ergo ratione verum assequi posse arbitraris, ea tibi libere atque ingenue utendum statue. Nam dum eo, quod melius est, abuteris, rem utique non tibi modo, sed etiam mihi, quem ignorantia liberabis, perutilem feceris. Nunc igitur substantias quasdam, opinor, mala esse voles, quod ea, præterquam in substantiis, nusquam omnino videantur. Ergo, bone vir, cum substantias mala esse putes, sequitur profecto, ut excutienda nobis substantiæ natura sit. An tu substantiam corporeæ molis coagmentationem aliquam esse arbitraris? **341** Arbitror vero. Ista porro corporea moles num ita exsistit ipsa per sese, nullius ut opem omnino desideret, ac eo præsente tum esse incipiat? Prorsus. Quid? Num tibi mala in actione quadam videntur esse posita? Videntur sane. Actiones autem num esse tunc primum incipiunt, cum is qui agit præsens adfuerit? Utique. Sin qui aget, nullus erit, ne id quidem, quod ipse agat, esse poterit? Non poterit. Ergo si et substantia corporeæ molis coagmentatio quædam est, nec ullius præsentiam requirit, in quo sata existendi vim accipiat: contra vero mala alterius cujusdam actiones sunt, actiones istæ porro alicujus præsentiam postulant, in quo dum fiunt, tum exsistere primum incipiunt, restat profecto ut substantia mala esse non possint. Quod si verum est, itemque si malum cædes est, ac proinde alicujus actio; cædes igitur substantia esse non potest. Jam si quæ agendi vim habent, ea substantias esse vis, fateor id quidem: homo enim cædis alicujus auctor, quatenus homo est, substantia quædam est: quæ tamen cædes ab eo fit, ea non substantia, sed substantiæ opus est. Cæterum hominem aliquando malum, ob cædem ab illo patratam; aliquando bonum propter beneficium ab eodem profectum appellamus: quæ nomina propter ea quæ substantiæ contigerint, ad ipsam adhærescunt illa quidem, substantia tamen ipsa non sunt. Nec enim aut cædes aut adulterium, aut aliud quodcunque malum, substantia est. Sed quemadmodum a grammatica grammaticum, rethorem a rhetorica, a medicina medicum nominamus, cum tamen neque medicina, neque rhetorica, neque grammatica substantia sit: sed tantum ex iis quæ sibi eveniunt, hanc nominum, quorum ipsa nullum est, varietatem sortiatur. Sic ab iis quæ vulgo mala censentur, substantiæ nomen imponi statuo, quorum tamen ipsa nullum est. Perinde autem philosophari debes, ut alium aliquem hominibus malorum auctorem animo et cogitatione fingas, eumque similiter, quatenus in ipsis male agendi principium et causa quædam est, ob illa ipsa, quæ agit, malum esse. Nam malus utique dicitur ipse

(6) *Παραστῆναι.* Usitatius fuerit παραστῆσαι.

(7) *Εἰ δὲ οὐσίαι τὰ κακά*, etc. Mendosa hæc sunt; quæ facile sic emendes, Εἰ δὲ μὴ οὐσίαι τὰ κακὰ, κακὸν δὲ ὁ φόνος, etc.

(8) *Ἔσονται τούτων.* Ἀσυλλόγιστος videtur ista conclusio. Referendum enim potius fuisset, hominis quoque naturam, pro tanta rerum istarum et actionum mutatione mutari, quæ sui tantopere dissimilis, esse toties et inciperet et desineret.

A δυσωπούμενος. Οὐ γὰρ σεαυτὸν ὠφελήσεις μόνον, χρησάμενος τῷ κρείττονι, ἀλλὰ πάντως κἀμὲ περὶ ὧν ἀγνοῶ. Σαφῶς παραστῆναί (6) μοι δοκεῖς καὶ τὰ κακὰ οὐσίας ὑπάρχειν τινάς· οὐδὲ γὰρ ἐκτὸς οὐσιῶν αὐτὰ ὄντα βλέπω. Ἐπεὶ τοίνυν, ὦ οὗτος, καὶ τὰ κακὰ οὐσίας εἶναι λέγεις, ἀνάγκη τὸν τῆς οὐσίας ἐξετάζειν λόγον. Δοκεῖ σοι τὴν οὐσίαν σωματικήν τινα σύστασιν εἶναι; Δοκεῖ. Ἡ δὲ σωματικὴ σύστασις αὐτὴ ἐφ' ἑαυτῆς ὑπάρχει οὐ δεομένη τινὸς, οὗ γενομένου τὸ εἶναι λήψεται; Οὕτως ἔχει. Δοκεῖ δέ σοι τὰ κακὰ ἐνεργείας εἶναί τινος; Οὕτω μοι φαίνεται. Αἱ δὲ ἐνέργειαι τότε τὸ εἶναι λαμβάνουσιν, ὁπότ' ἂν ὁ ἐνεργῶν παρῇ; Οὕτως ἔχει. Οὐκ ὄντος δὲ τοῦ ἐνεργοῦντος, οὐδ' ὅπερ ἐνεργεῖ ἔσται ποτέ; Οὐκ ἔσται. Οὐκοῦν εἰ ἡ οὐσία σωματική τις ἐστὶ σύστασις, αὕτη δὲ οὐ δεῖταί τινος,
B ἐν ᾧ γενομένη τὸ εἶναι λήψεται· τὰ δὲ κακὰ ἐνέργειαι ὑπάρχουσί τινος, αἱ δὲ ἐνέργειαι δέονταί τινος, ἐν ᾧ γενόμεναι τὸ εἶναι λαμβάνουσιν· οὐκ ἔσονται οὐσίαι τὰ κακά (7). Εἰ δὲ οὐσίαι τὰ κακὰ, κακὸν δὲ ὁ φόνος, ἐνέργεια ὑπάρχει τινὸς, οὐκ ἔστιν ἄρα οὐσία ὁ φόνος. Εἰ δὲ τὰ ἐνεργοῦντα οὐσίαν εἶναι θέλεις, σύμφημι κἀγώ. Οἷον ἄνθρωπος ὁ φονεὺς, καθ' ὃν μὲν λόγον ἄνθρωπός ἐστιν, ὑπάρχει οὐσία· ὁ δὲ, ὃν ποιεῖ, φόνος, οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλ' ἔργον τῆς οὐσίας. Λέγομεν δὲ τὸν ἄνθρωπον ποτὲ μὲν κακὸν, διὰ τὸ φονεύειν, ποτὲ δ' αὖ πάλιν, διὰ τὸ εὐεργετεῖν, ἀγαθόν. Καὶ προσπλέκεται ταῦτα τὰ ὀνόματα τῇ οὐσίᾳ ἐκ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ, ἅτινα οὐκ ἔστιν αὕτη. Οὔτε γὰρ φόνος ἐστὶν ἡ οὐσία, οὔτ' αὖ πάλιν ἡ μοιχεία, οὔτε τι
C τῶν ὁμοίων κακῶν· ἀλλ' ὥσπερ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικὸς λέγεται, καὶ ἀπὸ τῆς ῥητορικῆς ὁ ῥήτωρ, καὶ ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς ὁ ἰατρὸς, τῆς οὐσίας οὔτ' ἰατρικῆς οὔσης, οὔτε μὴν ῥητορικῆς, οὔτε γραμματικῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ τὴν προσηγορίαν λαμβανούσης, ἀφ' ὧν οὕτως ὀνομάζεσθαι δοκεῖ, οὐδ' ὁπότερον αὐτῶν οὖσα· ὁμοίως μοι φαίνεται καὶ ἀπὸ τῶν δοκούντων εἶναι κακῶν τὴν οὐσίαν
D ὄνομα προσλαμβάνειν, οὐδ' ὁπότερον οὖσαν αὐτῶν. Καὶ μοὶ ὁμοίως ἐπινόησον, εἴ τινα ἕτερον ἀναπλάττεις ἐν τῷ νῷ τῶν κακῶν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιον, ὡς κἀκεῖνος, καθὸ ἐν τούτοις ἐνεργεῖ καὶ ὑποβάλλει ποιεῖν τὰ κακὰ, ἐστὶ καὶ αὐτὸς κακὸς ἐξ ὧν ποιεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ κἀκεῖνος κακὸς εἶναι λέγεται, ὅτι τῶν κακῶν ἐστι ποιητής· ἃ δέ τις ποιεῖ, οὐκ ἔστιν αὐτὸς, ἀλλ'
D αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ, ἀφ' ὧν τὴν προσηγορίαν τοῦ κακὸς λέγεσθαι λαμβάνει. Εἰ γὰρ αὐτὸν ὑπάρχειν εἴποιμεν, ἃ ποιεῖ, ποιεῖ δὲ φόνους καὶ μοιχείας, καὶ κλοπὰς, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια, αὐτός ἐστι ταῦτα. Εἰ δὲ ταῦτ' ἔστιν αὐτὸς, ταῦτα δ' ὅτε γίνεται τὴν σύστασιν ἔχει, οὐ γινόμενα δὲ καὶ τοῦ εἶναι παύεται, γίνεται δὲ ταῦτα πρὸς ἀνθρώπων· ἔσονται τούτων (8) οἱ ἄνθρωποι ποιηταὶ, καὶ τοῦ εἶναι καὶ τοῦ μηκέτ' εἶναι αἴτιοι. Εἰ δὲ ταῦτα ἐνεργείας αὐτοῦ φῂς, ἐξ ὧν ποιεῖ, τὸ κακὸς εἶναι ἔχει, οὐκ ἐξ ὧν ἐστιν ἡ οὐσία. Κακὸν δὲ εἴπομεν λέγεσθαι ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων τῇ οὐ-

Digitized by Google

τίᾳ, ἅτινα οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία, ὡς ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς ἰατρόν. Εἰ δὲ ἐξ ὧν ἐνεργεῖ, ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαμβάνει, ἤρξατο κἀκεῖνος εἶναι κακὸς, ἤρξατο δὲ καὶ ταυτὶ τὰ κακά. Εἰ δὲ οὕτως ἔχει, οὐκ ἔσται ἀνάρχως κακὸς, οὐδὲ ἀγέννητα τὰ κακὰ, τῷ γεννητὰ πρὸς αὐτοῦ εἶναι φάναι. Τὸν μὲν πρὸς τὸν ἕτερον, ὦ φίλε, λόγον ἱκανῶς μοι πεποιῆσθαι δοκεῖς· ἐξ ὧν γὰρ προὔλαβες τῷ λόγῳ, ἐκ τούτων συνάγειν ἔδοξας καλῶς. Ὡς ἀληθῶς γὰρ, εἰ ἄποιος ἐτύγχανεν ἡ ὕλη, τῶν δὲ ποιοτήτων δημιουργὸς ὑπάρχει ὁ Θεὸς, ποιότητες δὲ τὰ κακὰ, τῶν κακῶν ἐστι ποιητὴς ὁ Θεός. Οὗτος μὲν οὖν ὁ λόγος πρὸς ἐκεῖνον εἰρήσθω καλῶς· ἐμοὶ δὲ ψεῦδος δοκεῖ τὴν ὕλην ἄποιον εἶναι λέγειν. Οὐδὲ γὰρ ἔνεστιν εἰπεῖν περὶ ἡστινοσοῦν αἰτίας [a] ὡς ἔστιν ἄποιος· καὶ γὰρ ἐν ᾧ ἄποιον εἶναι λέγει, τὴν ποιότητα αὐτῆς μηνύει, ὁποία ἐστὶ ἡ ὕλη διαγραφόμενος, ὅπερ ἐστὶν ποιότητος εἶδος. Ὅθεν εἴ σοι φίλον ἐστὶν, ἄνωθεν ἔχου πρὸς ἐμὲ τοῦ λόγου. Ἐμοὶ γὰρ ἡ ὕλη ἀνάρχως ποιότητας ἔχειν δοκεῖ· οὕτω γὰρ καὶ τὰ κακὰ ἐκ τῆς ἀπερρύτου αὐτῆς εἶναι λέγω, ἵνα τῶν κακῶν ὁ μὲν Θεὸς ἀναίτιος ᾖ, τούτων δὲ ἁπάντων ἡ ὕλη αἰτία. Τὴν μὲν προθυμίαν τὴν σὴν ἀποδέχομαι, ὦ φίλε, καὶ σοῦ τὴν ἐν τοῖς λόγοις σπουδὴν ἐπαινῶ. Προσῆκε γὰρ ὡς ἀληθῶς ἕκαστον τῶν φιλομαθῶν μὴ ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε συγκατατίθεσθαι τοῖς λεγομένοις, ἀλλ' ἀκριβῆ ποιεῖσθαι τὴν ἐξέτασιν τῶν λόγων. Οὐδὲ γὰρ εἰ ὁ προσζητῶν, παράλογον ὁρισάμενος ἀφορμὴν (9), παρέσχε τῷ προσδιαλεγομένῳ συνάγειν ὡς ἐθέλει, τοῦτο καὶ τὸν ἀκροατὴν πείσει· ἀλλ' εἴ τι (10) δοκεῖ δυνατὸν εἶναι λέγεσθαι καλῶς, τοῦτο λέξει· παρ' ὧν δυοῖν θάτερον ἔστσι· ἢ γὰρ πρὸς ὃ κινεῖσθαι δοκεῖ ἀκούσας τέλεον ὠφεληθήσεται, ἢ τὸν προσδιαλεγόμενον ἐλέγξει οὐ τἀληθῆ λέγοντα. Οὐ δοκεῖς δέ μοι δεόντως εἰρηκέναι τὴν ὕλην ἄνωθεν ποιότητας ἔχειν. Εἰ γὰρ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τίνος ἔσται ποιητὴς ὁ Θεός; εἴτε γὰρ οὐσίας ἐροῦμεν, προεῖναι ταύτας φαμέν· εἴτ' αὖ πάλιν ποιότητας, καὶ ταύτας ὑπάρχειν. Οὐκοῦν οὐσίας τε οὔσης καὶ ποιοτήτων, περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ δημιουργὸν λέγειν τὸν Θεόν. Ἵνα δὲ καὶ μὴ κατασκευάζειν τινὰ δόξῳ λόγον, ἀπόκριναι νῦν ἐρωτώμενος, τίνι τρόπῳ δημιουργὸν εἶναι φῂς τὸν Θεόν; Πότερον ὅτι τὰς οὐσίας ἔτρεψεν εἰς τὸ μηκέθ' ὑπάρχειν ἐκείνας, αἵπερ ἦσάν ποτε, ἀλλ' ἑτέρας παρ' αὐτὰς γενέσθαι, ἢ ὅτι τὰς μὲν οὐσίας ἐφύλαξεν ἐκείνας, αἵπερ ἦσαν πρὸ τούτου (11), τὰς δὲ ποιότητας ἔτρεψεν αὐτῶν; Οὔ τι μοι δοκεῖ ἀλλαγὴν (12) τινα οὐσιῶν γεγονέναι· καὶ γὰρ ἄτοπον τοῦτο λέγειν μοι φαίνεται. Τροπὴν (13) δέ τινα τῶν ποιοτήτων γεγονέναι φημὶ, καθ' ἃς δημιουργὸν εἶναι λέγω τὸν Θεόν. Καὶ ὥσπερ εἴ τύχοι λέγειν ἐκ λίθων οἰκίαν γεγονέναι, ἐφ' ᾧ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἔτι λίθοι μένουσι τῇ οὐσίᾳ, οἰκία γενόμενοι οἱ λίθοι· τῇ γὰρ ποιότητι τῆς

A quoque, quod malorum auctor ipse sit ; quæ porro quis agit, ea non jam ipse, sed ipsius tantum actiones quædam sunt, unde mali nomen haurit. **342** Enimvero si quæ a quoque fiunt, eadem ipsum esse diceremus, cum cædes, adulteria, furta aliaque id genus scelera ab aliquo patrarentur, hæc omnia simul unus idemque foret. Ejusmodi porro si erit : cum isthæc omnia tum existant modo cum fiunt, ac simul esse desinant, cum fieri desinunt, fiant autem ab hominibus : homines certe quidem, ut eorum artifices, sic et quamobrem illa modo sint, modo non sint, causæ ipsimet erunt. Quod si ejusdem actiones, ista esse concedis ; ex iis tantum, quæ fecerit, non ex iis quibus substantia constat, is habet, ut malus sit. Mali enim appellationem, ex B iis quæ substantiæ contingunt, quæque substantia ipsa non sunt, petendum esse diximus, quemadmodum a medicina medicum nominamus. Nunc vero, si pro rerum quæ ab eo fiunt, conditione, cuicuimodi esse primum incipiat : idem quoque manus esse cœpit, ipsaque adeo mala simul esse cœperunt. Id quod si verum est, neque manus malitiæ suæ principio, neque mala ipsa ortu carebunt, cum ab illo profecta esse dicantur. Præclare tu quidem et abunde superioris opinionis errorem, o amice, tam luculenta disputatione confutasti : ex iis enim, quæ ante posueras, egregie confecta res est. Enimvero, si qualitate omni spoliata materia erat : proindeque si et qualitatum auctor Deus est, et qualitates istæ mala sunt, Deum plane malorum auctorem esse C consequitur. Quare quod priorem illam sententiam attinet, ab ea sum tua hac ratione deductus. Esto. Nunc autem falsum illud mihi videtur, materiam qualitatibus vacuam fuisse. Nam substantia nulla qualitate omni carere dici potest : cum eo ipso, quo materiam quis omni qualitate spoliatam esse diceret, propriam ejus qualitatem indicaret, dum, qualis materia sit, explicaret, quod ipsum utique singularis quædam ratio qualitatis est. Deinceps ergo, nisi molestum est, hanc mihi rursus a capite disputationem arcesse. Jam enim materiam qualitatibus ex omni æternitate præditam, malaque simul omnia ex quodam ejus defluxu nata esse defendo, ne Deo causa malorum assignetur, quæ solam in D materiam conferenda sit. Mihi vero tuus hic animus, o amice, admodum probatur ; placet hoc in concertationis genere tam studiosa contentio. Atque idem profecto eorum omnium, qui se discendi cupidos profitentur, consilium esse oporteret, ut non simpliciter ac temere, quidquid ab aliis dicitur, arriperent, sed rationum vim atque pondus suis accurate ac diligenter momentis æstimarent. **343** Nec

[a] γρ. οὐσίας.

(9) *Παράλογον ὁρισάμενος ἀφορμήν.* Illic ἀφορμὴν pro eo sumi arbitror, quod medium vulgo logici nominant, ejusque tam in majori quam in minori collocationem : παράλογον autem ἀφορμήν, sophisticam et ἀπατητικὴν argumentandi rationem, qua quis velut ἀφορμῇ quadam, ad facilius alterum in errorem inducendum abutatur. Quales ἀφορμὰς Socratici capiare videbantur.

(10) *Ἀλλ' εἴ τι.* Ante ἀλλὰ minori tantum distinctione opus est ; pro εἴ τι vero, malim εἴ ὅ τι.

(11) *Πρὸ τούτου.* Virgulam puncti loco suffice.

(12) *Δοκεῖ ἀλλαγήν.* Post δοκεῖ tollenda distinctio est. Ἀλλαγὴν autem rescripsimus, pro ἀλλὰ γῆν, quod manifeste vitiosum erat.

(13) *Τροπήν.* Male τρόπον ante legebatur.

Digitized by Google

enim, si qui cum altero disserit, concinnatum abs sese fallax aliquod et captiosum argumenti genus, sua illi ex mente sensuque concludendum obtrudet, auditori propterea, quod volet, hac arte persuaserit : sed aliquid tum demum is egerit, si quod abs se cum ratione dici posse videbitur, id in medium proferet. Nam tum e duobus alterum consequetur. Aut enim qui audiet, quo impelli sese ferrique senserit, in eo tandem magno cum suo fructu acquiescet, aut adversarium ipse suum erroris falsique convincet. Ergo, ut ad rem veniam, equidem sic existimo, minus abs te vere qualitatibus ab omni ævo materiam instrui. Hoc enim si verum est, cujus tandem rei Deum auctorem habebimus ? Substantiarum ? At eas jam prius exstitisse dicimus. Qualitatum ? At illas quoque jam ante fuisse agnoscimus. Cum igitur et substantia per sese jam, et qualitates existant, quamobrem Deum conditorem appellemus, superest profecto nihil. Verum ne arguti quidpiam ipse moliri velle videar, dic ipsemet, obsecro, qua tu ratione conditorem Deum esse putes. An quod substantiarum naturam immutarit, ut quam nactæ prius fuerant exuentes, novam ipsæ quamdam et alienam induerent ? An potius, quod substantiis in propria naturæ suæ ratione conservatis, earum tamen qualitates mutarit ? Ego vero nullam in substantiis mutationem contigisse arbitror. Absurdum enim id utique fuerit. Qualitates ergo mutatas fuisse aio, quod mutationis genus conditoris Deo nomen indiderit. Quemadmodum enim si domum aliquam e lapidibus factam esse dicamus, non tamen continuo verum sit, lapides, exuta priore substantia, eam in domum esse conversos : quippe certo quodam ex compositionis genere domum exstitisse contendo, priori lapidum qualitate mutata. Sic videtur mihi Deus, integra manente substantia, quamdam ipsius qualitatum mutationem effecisse, ex qua mundus iste hoc habeat, ut a Deo conditus esse dicatur. Audio. Cum igitur peculiarem quamdam ejusmodi qualitatum rationem a Deo profectam esse statuas, pauca mihi tantum abs te responderi velim. Dic, amabo. Num tu similiter qualitates istas substantiarum mala quædam esse opinaris ? Omnino. Utrum igitur qualitates illæ jam inde ab omni ævo materiæ inerant, an existendi principium aliquod habuere ? Inerant vero citra ullum ortus sui principium. Quid ? Num tu aliquam a Deo mutationem qualitatum istarum effectam esse contendis ? Plane. Utrum eam in melius, an vero in deterius factam arbitraris ? In melius certe quidem. **344** Si ergo qualitates materiæ mala sunt, eædemque cum melioribus a Deo commutatæ fuerunt, unde mala profluxerint, quærendum necessario est. Aut enim qualitates istæ prioris naturæ conditionem non exuerunt : aut si, cum prius malæ non essent, illa tamen divinitus facta mutatione,

A συνθέσεως τὴν οἰκίαν γεγονέναι φημὶ, τραπείσης δηλονότι τῆς προτέρας τῶν λίθων ποιότητος· οὕτω μοι δοκεῖ καὶ τὸν Θεὸν, ὑπομενούσης τῆς οὐσίας, τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων αὐτῆς πεποιηκέναι, καθ' ἣν τὴν τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσιν πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι λέγω. Ἐπεὶ τοίνυν τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι φῂς, ἀπόκριναί μοι βραχέα πυθέσθαι προαιρουμένῳ. Λέγε δή, εἰ ὁμοίως καὶ σοὶ δοκεῖ τὰ κακὰ ποιότητας εἶναι τῶν οὐσιῶν; Δοκεῖ. Ἄνωθεν δὲ ἦσαν αἱ ποιότητες αὗται ἐν τῇ ὕλῃ, ἢ ἀρχὴν ἔσχον τοῦ εἶναι; Συνεῖναί φημι ἀγεννήτως τῇ ὕλῃ ταυτασὶ τὰς ποιότητας. Οὐχὶ δὲ τὸν Θεὸν φῂς τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων πεποιηκέναι; Τοῦτό φημι. Πότερον οὖν εἰς τὸ κρεῖττον ἢ εἰς τὸ χεῖρον; Εἰς τὸ κρεῖττον λέγειν μοι δοκεῖ. Οὐκοῦν εἰ ποιότη-
B τες τῆς ὕλης τὰ κακὰ, τὰς δὲ ποιότητας αὐτῆς εἰς τὸ κρεῖττον ἔτρεψε ὁ Κύριος, πόθεν τὰ κακὰ, ζητεῖν ἀνάγκη. Ἢ γὰρ ἔμειναν αἱ ποιότητες ὁποῖαί ποτ' ἦσαν τῇ φύσει, ἢ εἰ μὲν πρότερον οὐκ ἦσαν κακαὶ, ἐκ δὲ τοῦ τραπῆναι πρὸς τοῦ Θεοῦ τὰς πρώτας τοιαύτας περὶ τὴν ὕλην γεγονέναι ποιότητας φῂς, αἴτιος ἔσται τῶν κακῶν ὁ Θεὸς, τρέψας τὰς οὐκ οὔσας ποιότητας κακὰς εἰς τὸ εἶναι κακάς. Ἢ τὰς μὲν κακὰς ποιότητας, εἰς τὸ κρεῖττον οὐ δοκεῖ σοι τρέψαι τὸν Θεὸν, τὰς δὲ λοιπὰς καὶ μόνας, ὅσαι ἀδιάφοροι ἐτύγχανον τῆς διακοσμήσεως ἕνεκα, πρὸς τοῦ Θεοῦ τετράφθαι λέγεις. Οὕτως ἄνωθεν ἔσχον ἐγώ. Πῶς τοίνυν αὐτὸν τὰς τῶν φαύλων ποιότητας, ὡς εἶχον, καταλελοιπέναι λέγεις; Πότερον δυνάμενον μὲν κἀκείνας ἀνελεῖν, οὐ βουληθέντα δὲ, ἢ τὸ δύνασθαι μὴ ἔχοντα; Εἰ μὲν γὰρ δυνά-
C μενον λέξεις, οὐ βουληθέντα δὲ αὐτὸν, αἴτιον τούτων εἰπεῖν ἀνάγκη, ὅτι, δυνάμενος ποιῆσαι μὴ εἶναι κακὰ, συνεχώρησεν αὐτὰ μένειν ὡς ἦν, καὶ μάλιστα ὅτε δημιουργεῖν τὴν ὕλην ἤρξατο. Εἰ γὰρ μηδ' ὅλως ἔμελεν αὐτῷ τῆς ὕλης, οὐκ ἂν αἴτιος ἦν ὧν συνεχώρει μένειν. Ἐπεὶ δὲ μέρος μέν τι αὐτῆς ἐδημιούργει, μέρος δέ τι οὕτως εἶα, δυνάμενος κἀκεῖνα τρέπειν εἰς τὸ κρεῖττον, αἰτίαν ὀφλισκάνειν ἄξιος εἶναί μοι δοκεῖ, καταλιπὼν μέρος ὕλης εἶναι πονηρὸν ἐπ' ὀλέθρῳ, οὗ ἐδημιούργησε μέρους. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ μέγιστα κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἠδικῆσθαί μοι δοκεῖ, τοῦθ' ὅπερ κατεσκεύασε τῆς ὕλης μέρος ἀντιλαμβανόμενον τανῦν τῶν κακῶν. Εἰ γάρ τις ἐξετάζοι ἐπ' ἀκριβὲς τὰ πράγματα, χαλεπώτερον νῦν εὑρήσει τὴν ὕλην πεπονθυῖαν
D τῆς προτέρας ἀκοσμίας. Πρὶν γὰρ αὐτὴν διακριθῆναι, τὸ μηδὲ αἰσθέσθαι τῶν κακῶν παρῆν αὐτῇ· νυνὶ δὲ ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς αἴσθησιν λαμβάνει τῶν κακῶν. Καὶ μοὶ ἐπ' ἀνθρώπου τὸ παράδειγμα λαβέ. Πρὶν γὰρ εἰκονισθῇ καὶ ζῶον γένηται τῇ τοῦ Δημιουργοῦ τέχνῃ, τὸ μεθ' ἑνὸς (14) ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν κακῶν παρὰ τῆς φύσεως εἶχεν· ἀφ' οὗ δὲ πρὸς τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος γίνεται καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ προσπελάζοντος κακοῦ προσλαμβάνει· καὶ τοῦθ' ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία (15) τῆς ὕλης, πρὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι λέγεις, εὑρίσκεται μᾶλλον ἐπὶ τῷ χείρονι προσγενόμενον αὐτῇ. Εἰ δ' ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν ἀν-

(14) *Μεθ' ἑνός*. Legendum videtur μήθ' ἑνός, vel unico verbo μηθενός.

(15) *Ἔστιν εὐεργεσία*. Sensus postulat, ἐπ' εὐεργεσίᾳ, maxime cum sequatur, ἐπὶ χείρονι.

Digitized by Google

εἰεῖν τὰ κακὰ τὸ μὴ πεπαῦσθαι λέγεις, ἀδύνατον τὸν Θεὸν φήσεις ὑπάρχειν. Τὸ δὲ ἀδύνατον ἤτοι τῷ φύσει ἀσθενῆ ὑπάρχειν αὐτὸν ἔσται, ἢ τῷ νικᾶσθαι τῷ φόβῳ δεδουλωμένων πρός τινος κρειττονος. Εἰ μὲν οὖν τὸν Θεὸν φύσει ἀσθενῆ ὄντα τολμήσεις εἰπεῖν, περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς κινδυνεύειν μοι δοκεῖς· εἰ δὲ τῷ νικᾶσθαι φόβῳ πρὸς τοῦ μείζονος, μείζονα ἔσται τοῦ Θεοῦ τὰ κακὰ, νικῶντα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τὴν ὁρμήν· ὅπερ ἄτοπον εἶναί μοι λέγειν περὶ Θεοῦ δοκεῖ. Διά τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον ταῦτ' ἔσονται θεοὶ, νικᾷν κατὰ τὸν λόγον σὸν δυνάμενοι (16) τὸν Θεὸν, εἴπερ Θεὸν ἐκεῖνό φαμεν, ὃ τὴν ἁπάντων ἐξουσίαν ἔχει; Βραχέα δέ σου καὶ περὶ τῆς ὕλης αὐτῆς πυθέσθαι βούλομαι. Καὶ μοὶ φέρων λέγε, πότερον ἁπλῆ τις ἦν ἡ ὕλη ἢ σύνθετος; ἡ γὰρ διαφορὰ τῶν γεγονότων εἰς τοιαύτην με περιίστησιν ἐξέτασιν τοῦδε τοῦ λόγου. Εἰ γὰρ ἁπλῆ τις ἐτύγχανεν ἡ ὕλη καὶ μονοειδής· σύνθετος δὲ ὁ κόσμος (17), καὶ ἐκ διαφόρων οὐσιῶν τε καὶ κράσεων τὴν σύστασιν ἔχει; Τὸν γὰρ (18) σύνθετον ἁπλῶν τινων μίξιν μηνύει. Εἰ δ' αὖ πάλιν τὴν ὕλην σύνθετον λέγειν ἐθέλοις, πάντως ἐξ ἁπλῶν τινων συντεθεῖσθαι φήσεις. Εἰ δὲ ἐξ ἁπλῶν συνετέθη, ἦν ποτε καθ' ἑαυτὰ (19) τὰ ἁπλᾶ, ὧν συντεθέντων, γέγονεν ἡ ὕλη, ἐξ οὗπερ καὶ γεννητὴ οὖσα δείκνυται. Εἰ γὰρ σύνθετος ἡ ὕλη, τὰ δὲ σύνθετα ἐξ ἁπλῶν τὴν σύστασιν ἔχει, ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε ὕλη οὐκ ἦν, τουτέστι πρὶν τὰ ἁπλᾶ συνελθεῖν. Εἰ δὲ ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε ὕλη οὐκ ἦν, οὐκ ἦν δέ ποτε καιρὸς, ὅτε τὸ ἀγέννητον οὐκ ἦν· οὐκ ἔσται ἀγέννητος ἡ ὕλη. Τὸ δ' ἐντεῦθεν ἔσται πολλὰ τὰ ἀγέννητα. Εἰ γὰρ ἦν ἀγέννητος ὁ Θεὸς, καὶ τὰ ἁπλᾶ, ἐξ ὧν ἡ ὕλη συνετέθη, οὐκ ἔσται δύο μόνα τὰ ἀγέννητα. Δοκεῖ δέ σοι μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντικεῖσθαι; Δοκεῖ. Ἀντίκειται δὲ τῷ πυρὶ τὸ ὕδωρ; Ἀντικεῖσθαί μοι φαίνεται. Ὁμοίως δὲ καὶ τῷ φωτὶ τὸ σκότος, καὶ τῷ ψυχρῷ τὸ θερμὸν, πρὸς δὴ τούτοις καὶ τῷ ξηρῷ τὸ ὑγρόν; Οὕτως ἔχειν μοι δοκεῖ. Οὐκοῦν (20) εἰ μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντίκειται, οὐκ ἔσονται ὕλη μία, οὐδὲ μὴν ἐξ ὕλης μιᾶς. Ὅμοιον δέ τινα τούτῳ λόγον πάλιν πυθέσθαι σου βούλομαι. Δοκεῖ σοι τὰ μέρη μὴ ἀναιρετικὰ τυγχάνειν ἀλλήλων; Δοκεῖ. Εἶναι δὲ τῆς ὕλης μέρη τό τε πῦρ καὶ ὕδωρ, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπά; Οὕτως ἔχει. Τί δὲ, οὐ δοκεῖ σοι ἀνατρεπτικὸν μὲν εἶναι τοῦ πυρὸς τὸ ὕδωρ, τοῦ δὲ σκότους τὸ φῶς, καὶ τἄλλα ὅσα τούτοις παραπλήσια; Δοκεῖ. Οὐκοῦν εἰ τὰ μέρη οὐκ ἔστιν ἀλλήλων ἀναιρετικὰ, οὐκ ἔσται ἀλλήλων μέρη. Εἰ δὲ οὐκ ἔστιν ἀλλήλων μέρη, οὐκ ἔσονται ὕλης μιᾶς. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' αὐτὰ ἔσονται ὕλη τῷ μηδέν τι τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτοῦ ἀναιρετικὸν ὑπάρχειν, κατὰ τὸν τοῦ ἀντικειμένου λόγον. Οὐδὲ γάρ ἐστι τι αὐτῷ ἀντικείμενον· τὰ γὰρ ἀντικείμενα, ἑτέροις ἀντικεῖσθαι πέφυκεν· οἷον τὸ λευκὸν αὐτὸ ἑαυτῷ οὐκ ἀντίκειται, πρὸς δὲ τὸ μέλαν ἀντικείμενον λέγεται· καὶ τὸ φῶς ὁμοίως ἑαυτῷ μὴ ἀντικεῖσθαι δείκνυται, πρὸς δὲ τὸ σκότος οὕτως

A quæ priorem naturam expulerit, ejusmodi, quas nunc habet, inustas materiæ qualitates esse arbitraris : malorum profecto causa Deus erit, qui, quæ malæ per sese non erant, eas in malas commutarit. At forte ne malas quidem qualitates Deus in meliores convertit, sed reliquas tantum, hoc est eas, quibus nihil esset cum bonis malisve commune, ut major ex ea mutatione ornatus existeret. Ita quidem jam inde ab initio sentiebam. Quomodo igitur quæ malæ per sese erant, eas sine ulla mutatione relictas ab eo fuisse ais? An quod illas ut tollere similiter ac delere potuisset, noluerit tamen, an potius, quod id perficere nullo modo potuerit? Si potuisse concedis, negas voluisse: illarum causam in Deum conferas necesse est, qui cum eas in- B nata malitia liberare posset, suam tamen iis conditionem relinquere maluerit, quo potissimum tempore materiam elaborandam conformandamque susciperet. Nam si materiam susque deque haburisset, non jam qualitatum earum, quas integras manere sinebat, causa diceretur. Nunc vero, cum ejusdem materiæ partem expoliret, partem indigestam ac rudem, uti erat, relinqueret : qui quod malorum supererat, melius efficere potuisset, is mihi quidem culpæ alicujus affinis videtur fuisse, dum in altera materiæ parte nativam etiam tum malitiam in ejus quam elaboraret, exitium hærere pateretur. Et quidem gravis prorsus hoc in genere, huic, quam elaboravit, materiæ parti, eo nomine facta videtur injuria, quod tantam malorum vim subire ac sustinere cogatur. Quisquis enim accurate C rem æstimare volet, is longe deteriorem hoc tempore, quam impolita dum esset, materiæ conditionem esse reperiet. Nam antequam varias digereretur in partes, nullum ea malorum suorum habebat sensum, quo nunc partes ejus singulæ vehementer laborant. Atque ut ab homine sumatur exemplum, priusquam animal opificis arte conformatum esset, a natura hoc habebat, nihil ut omnino mali pateretur. Ex quo autem a Deo procreatus homo est, mali etiam imminentis sensu afficitur. Ita, quod tu divini erga materiam Numinis beneficium interpretaris, hoc ipsi jam in deterius cessisse reperies. **345** Jam vero, si quod mala Deus tollere non potuerit, eadem perstitisse voles, Deum ergo impo- D tentem facis. Impotens autem si erit, aut propter nativam imbecillitatem erit, aut quod servilem in modum, potentioris alicujus terrore superetur. Natura imbecillum, citra manifestum salutis periculum, affirmare audebis nunquam. Sin majoris formidine victum esse dices, mala Deo simul anteponeres, quæ vim ejus impetumque voluntatis impediant. Quod sane de natura divina prædicari non nisi absurde potest. Quidni enim mala ipsa potius

(16) *Δυνάμενοι*. Præstat omnino δυνάμενα, ut referatur ad ταῦτα, non ad Θέον.

(17) *Σύνθετος δὲ ὁ κόσμος*. Mutila ista sunt. Commode sic expleas, πῶς δὴ σύνθετός ἐστιν ὁ *κόσμος, καὶ*, etc.

(18) *Τὸν γάρ*. Rescribe τὸ γάρ.

(19) *Ἦν ποτε καθ' ἑαυτά*. Negari facile posset, quod hic assumitur.

(20) *Οὐκοῦν*. Et hæc consequentia oppido quam infirma. Tota enim hæc ἀντιμάχησις, est κατ' εἶδος, non καθ' ὕλην.

Digitized by Google

deorum loco habeantur, si et Deum, ut ais, superare possunt, et Deum illud esse demum agnoscimus, quod summam habeat rerum omnium potestatem? Sed juvat præterea, nonnulla ex te de materia quærere. Dic igitur, amabo te, simplicemne materiam an compositam fuisse putes? Nam rerum tanta diversitas ad hujus me disceptationem quæstionis adducit. Si enim simplex, uniusque duntaxat formæ ac figuræ materia fuit, quomodo tandem compositus ex ea mundus, ex tanta substantiarum ac temperationum varietate consistit? Quod enim compositum dicitur, id sane plurium simplicium mixtionem involvit. Sin eamdem compositam fuisse vis, ex simplicibus igitur composita fuit. Quod si verum est, fuerant jam olim simplicia illa per sese, quorum ex compositione materia conflata est. Hinc porro genitam esse materiam efficitur. Nam si composita materia est, composita vero ex simplicibus coagmentata sunt, tempus illud certe fuit, quo nulladum materia esset, hoc est antequam ea simplicium inter sese conjunctio fieret. Quod si tempus ejusmodi aliquod fuit, quo materia necdum esset, nullum autem unquam fuit, quo res ortu principioque carens, nondum existeret ortu, materia caruisse non poterit. Cæterum plura deinceps ortu carentia statuemus. Si enim et Deus, et simplicia ista, ex quibus concreta materia est, ortu carebunt, non jam duo tantum ortu carentia censebuntur. Postremo, num tu rem plane nullam, quæ secum ipsa pugnet, esse concedis? Nullam. Cum igne vero num aqua pugnat? Pugnat sane. Similiter et luci tenebræ, et frigido calidum, et sicco humidum adversatur? Utique. Igitur si res nulla secum ipsa pugnat, sequitur omnino, nec unicam esse materiam, nec unica tantum ex materia universa constare. **346** Cui persimile ac geminum illud est, quod sequitur. Quid enim, annon partes aliis alias exitium ac pestem creare confiteris? Equidem. Materiæ vero partes, ignem, aquam, et reliquas esse concedis? Et libenter. Ignem porro aqua, lux tenebras, atque ejusmodi cætera, non tollere sese mutuo ac perimere videntur? Plane. Si ergo partes nullæ mutuum sibi exitium afferunt, nec mutuarum ista partium rationem obtinere, nec proinde unius tantum materiæ, aut vero materia prorsus esse poterunt, cum res nulla interitum sibi pestemque creet, uti contrariis contraria solent. Nec enim idem contrarium est ipsi sibi, contraria siquidem aliis duntaxat contraria sunt, quemadmodum nec album albo, sed nigro tantum; nec luci, sed tenebris contraria lux est, similiterque de aliis plerisque philosophari potes. Quare, si materia quoque una quædam et simplex esset, nunquam secum ipsa pugnaret. Ex qua tandem propria contrariorum ratione concluditur, locum omnino isti materiæ nullum superesse. » Et Maximus quidem hactenus. Nos vero cum sua huic voluimini justaque magnitudo sit, quæ deinceps affecta disputatio desiderat, octavo, qui sequitur, *Præparationis Evangelicæ* libro, favente divino Numine, repræsentabimus.

A Ἔχων φαίνεται· καὶ ἄλλα γοῦν ὁμοίως πλεῖστα ὅσα. Εἰ τοίνυν καὶ ὕλη μία τις ἦν, οὐκ ἂν αὐτὴ αὑτῇ ἀντέκειτο. Οὕτω δὲ τῶν ἀντικειμένων ἐχόντων, τὸ μὴ εἶναι τὴν ὕλην δείκνυται. » Τοσαῦτα καὶ ὁ προδηλωθεὶς συγγραφεύς. Αὐτάρκη δὲ περιγραφὴν εἰληφότος τοῦ λόγου, ἐπὶ τὸν ὄγδοον τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* μεταβάντες, τὰ λείποντα τῷ προκειμένῳ σκέμματι, σύμμαχον ἐπικαλεσάμενοι τὸν Θεὸν, ἀναπληρώσομεν.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER OCTAVUS.

347 *OCTAVI LIBRI CAPITA.*

1. *Proœmium, ac de piis Mosaicæ reipublicæ institutis.*
2. *Ex Aristæo, de Judaicarum Scripturarum interpretatione.*
3. *Epistola Demetrii Phalerei ad Ptolemæum Ægypti regem.*
4. *Epistola Ptolemæi regis ad Eleazarum, summum Judæorum sacerdotem.*
5. *Epistola Eleazari, summi sacerdotis, ad Ptolemæum regem.*
6. *Ex Philone, de Judæorum ex Ægypto profectione.*
7. *Ex eodem, de religiosa Mosaicæ reipublicæ forma.*

B *ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΟΓΔΟΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.*

α'. *Προοίμιον, καὶ περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα θεοσεβοῦς πολιτεύματος.*

β'. *Ἀριστέου, περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν παρὰ Ἰουδαίοις Γραφῶν.*

γ'. *Ἐπιστολὴ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως πρὸς Πτολεμαῖον τὸν βασιλέα Αἰγύπτου.*

δ'. *Ἐπιστολὴ Πτολεμαίου βασιλέως πρὸς Ἐλεάζαρον τὸν τῶν Ἰουδαίων ἀρχιερέα.*

ε'. *Ἐπιστολὴ Ἐλεαζάρου τοῦ ἀρχιερέως πρὸς Πτολεμαῖον τὸν βασιλέα.*

ς'. *Φίλωνος, περὶ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου τῶν Ἰουδαίων πορείας.*

ζ'. *Τοῦ αὐτοῦ, περὶ τῆς κατὰ Μωϋσέα θεοσεβοῦς πολιτείας.*

Digitized by Google

η'. Ἰωσήπου, Περὶ τοῦ κατὰ Μωσέα πολιτεύματος.
θ'. Ἐλεαζάρου ἀρχιερέως ὑποτύπωσις τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς νόμοις ἀλληγορουμένης διανοίας, ἀπὸ τῶν Ἀριστέου.
ι'. Ἀριστοβούλου, Περὶ τῶν ἐρομαζομένων ὡς περὶ Θεοῦ μελῶν.
ια'. Φίλωνος, περὶ τῆς κατὰ τὸν βίον ἀρετῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν φιλοσοφούντων.
ιβ'. Ἔτι περὶ τῶν αὐτῶν.
ιγ'. Φίλωνος, περὶ Θεοῦ, καὶ περὶ τοῦ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.
ιδ'. Τοῦ αὐτοῦ, περὶ τοῦ προνοᾳ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον.

A 8. *Ex Josepho, de Mosaicæ reipublicæ forma.*
9. *Eleazarus pontifex allegorici sensus divinis legibus inclusi notionem informavit. Ex Aristæi scriptis.*
10. *Aristobuli, de membris quæ voce tenus Deo tribuuntur.*
11. *De veterum apud Hebræos philosophorum vita summa cum virtute conjuncta.*
12. *Iterum de iisdem.*
13. *Ex Philone, de Deo, quodque mundus ortum habuerit.*
348 14. *Ex eodem, divinæ providentiæ consilio mundum gubernari.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προοίμιον, καὶ περὶ τοῦ κατὰ Μωσέα θεοσεβοῦς πολιτεύματος.

Τοὺς βίους τῶν παλαιῶν Ἑβραίων, τῶν δὴ καὶ τὴν προσηγορίαν ἐπαληθευσάντων θεοφιλῶν ἀνδρῶν, πρόσθεν ἢ Μωσέα φανῆναι πάσης ἀρετῆς βραβείοις ἀναδησαμένων, τά τε θεοσεβῆ δόγματά τε καὶ παιδεύματα, καὶ προσέτι τὰς παναληθεῖς καὶ εὐσεβεῖς αὐτῶν θεολογίας, ὧν εἰς ἔρωτα καὶ πόθον ἐλθεῖν ὡμολογήκαμεν, διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τούτου, μέτειμι νῦν ἀκολούθῳ τῇ τάξει χρώμενος ἐπὶ τὴν κατὰ Μωσέα πολιτείαν, δεύτερον ἐπέχουσαν εὐσεβείας μετὰ τὸν πρῶτον ἐκεῖνον βαθμὸν, τὸν δὴ καὶ μόνῳ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει νενομοθετημένον. Ὡς γὰρ μόνοις Ἰουδαίοις, οὐκ ἔτι δὲ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην ἔθνεσιν, ἦν ἁρμόδια τὰ διὰ Μωσέως, οὐδὲ δυνατὰ πᾶσιν ἀνθρώποις, λέγω δὲ τοῖς πόρρω που τῆς Ἰουδαίας γῆς οἰκοῦσιν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, φυλάττεσθαι, κατὰ τὸν οἰκεῖον καιρὸν ἀποδείξομεν. Νυνὶ δὲ καὶ τούτου, λέγω δὲ τοῦ κατὰ Μωσέα βίου τὸν τρόπον, οὐκ ἐμαῖς φωναῖς, αὐτῶν δὲ μόνων πάλιν τῶν παρὰ τοῖς ἀνδράσιν ἐπὶ τῇ πατρίων δεδοκιμασμένοις παιδεύσει, παραθήσομαι· καὶ γάρ μοι προσήκειν ἡγοῦμαι ταύτῃ, ᾗπερ καὶ ἠρξάμην, διὰ τῶν οἰκείων ἑκάστῳ τὰς τῶν ἀποδείξεων μαρτυρίας παρέχειν. Ὥσπερ οὖν Φοίνικας, καὶ Αἰγυπτίους, καὶ Ἕλληνας τῶν παρὰ σφίσιν γνωρίμων κατὰ τὴν οἰκείαν χώραν μάρτυρας ἀνεκαλούμεν, ταύτῃ μοι καὶ τούσδε ὁ παρὼν καιρὸς δοκεῖ ἐπιτηδείως εἰσποιεῖσθαι, ἀλλὰ μὴ ἡμᾶς αὐτοὺς τὰ ἐθνεῖα νομίζεσθαι κατασχεδιάζειν. Πρὶν δ' ἐπὶ τοῦτ' ἐλθεῖν, ὅπως εἰς Ἕλληνας τὰ παρ' αὐτοῖς παρῆλθε λόγια, καὶ τίς ὁ τρόπος συνέστη τῆς τῶν πεπιστευμένων αὐτοῖς θείων Γραφῶν ἑρμηνείας, δι' ὅσων τε καὶ ὁποίων ἀνδρῶν, καὶ δι' ὁπόσης βασιλικῆς σπουδῆς, τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν μεταβολῆς ἔτυχε, τῶν ἀναγκαίων ἡγοῦμαι εἰς φανερὸν θέσθαι τοῖς ἐντυγχάνουσιν, οὐκ ἀσυμβούλου μοι γενησομένης καὶ τῆς τούτων ἐκθέσεως εἰς τὴν τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπόδειξιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὅσον οὔπω τὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βιωφελοῦς κηρύξεως ἔμελλεν ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς εἰς πάντας ἐκλάμπειν ἀνθρώπους, λόγος τε οὐχ ὁ τυχὼν ἥρει τὰς περὶ αὐτοῦ προφητείας, τόν τε βίον τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων, καὶ τὰ τῆς εὐσεβοῦς διδασκαλίας αὐτῶν μαθήματα, τῇ πατρίῳ αὐτῶν φωνῇ ἐξ αἰῶνος μακροῦ κεκαλυμμένα, ἤδη ποτὲ εἰς πάντα τὰ ἔθνη, οἷς τὰ τῆς θεογνωσίας ἔμελλε προξενεῖσθαι, παρελθεῖν· Θεὸς αὐτὸς ὁ τῶνδε τῶν ἀγαθῶν αἴτιος, προλαβὼν τὸ μέλλον ὡς

CAPUT I.

Proœmium, ac de piis Mosaicæ reipublicæ institutis.

Priscorum Hebræorum vitam, qui antequam Moyses ullus esset, vere Deo charissimorum nomen et laudem, virtutum sibi omnium ornamentis et insignibus defenderunt, simulque religiosas ac pias, summaque cum veritate conjunctas eorum doctrinæ ac theologiæ rationes, quarum nos amore desiderioque captos fassi ultro sumus, libro superiore complexi, suo deinceps ordine ad Mosaicæ reipublicæ instituta progredimur. Ea quippe secundum a primo illo pietatis gradum tenuere, in quo soli tum Judæo populo consistendum erat. Nam solis tum Judæis, non reliquis totius orbis gentibus, aptas illas Mosis et congruas fuisse leges, nec hominum genus universum, Græcos, inquam, omnes et barbaros, qui procul a Judæa semoti essent, iisdem servandis pares esse potuisse, suo tempore ostendemus. Cæterum Mosaicæ quoque hujus disciplinæ ritus, non jam meis ipse verbis, sed ipsismet, quomodo adhuc feci, eorum duntaxat, qui præcipua quadam apud Judæos patrii moris cognitione floruerunt, vocibus repræsentabo: eamdem mihi viam insistendum ratus, quam suis ac propriis in cujusque rei fidem testimoniis producendis atque laudandis institui. Quemadmodum igitur ex Phœnicibus, Ægyptiis, atque Græcis, qui nominis inter eos celebritate præstarent, suo loco testes appellavi: sic Judæos etiam homines suscepta nunc disputatio jure suo postulare videtur, non autem ut ipsimet exteri populi mores leviter ac negligenter adumbremus. Sed antequam eo progredior, facturum me necessarium operæ pretium existimo, si qua via eorum ad Græcos oracula commearint, simul quænam creditarum ipsis divinarum litterarum interpretationis concinnandæ ratio, quot præterea et cujusmodi hominum industria, quantoque regum studio, Græcis illa vocibus mandata fuerit, **349** operis nostri lectoribus aperiam: cum præsertim haud inutilis mihi ad certum *Evangelicæ Præparationis* argumentum, rerum istarum enucleatio futura videatur.... Nam cum felix illud tempus instaret, quo salutaris hujus Servatoris nostri doctrinæ lux, sub Romanis imperatoribus, in cunctos sese homines longe lateque diffunderet: adeoque præcipua tum quædam ratio postularet, ut quæ de ipso exstarent oracula, nec non Hebræorum illorum

Digitized by Google

vita, ac religiosæ disciplinæ leges, quos longe Deus ipse charissimos habuisset, cum tot eæ sæculorum intervallo patrii sermonis integumentis clausæ latuissent, cæteris tandem aliquando nationibus, quæ postmodum in cognitionis divinæ communionem vocandæ erant, omnibus paterent : Deus ille, tantorum bonorum auctor, divinæ scientiæ vi futurum intuitus, singulari egit providentia, ut quæ de venturo paulo post generis humani Servatore, eodemque sanctioris erga unum præpotentem Deum religionis omnibus sub sole gentibus doctore futuro, prædicta jam olim essent, ea demum accurata explicatione patefacta, et publicis in bibliothecis collocata cunctorum in lucem venirent, immissa hac Ptolemæo regi mente divinitus : nimirum ut quædam quasi penus esset, unde illa postmodum in populorum omnium usum fructumque promerentur. Enimvero quorum aliter nulla nobis unquam a Judæis, suorum nobis oraculorum cognitionem invidentibus, copia fieret, eorum divino consilio provisam interpretationem accepimus, atque ab illis ipsis, qui plurimum apud eos cum prudentia, tum gentilitiarum quoque litterarum scientia præstabant, eruditus in primis, tum etiam is qui rebus Ptolemæi secundi, cognomento Philadelphi, tempore gestis interfuit. Eo enim regnante, imo id agente præterea studiose, sacra Judæorum monimenta Græce translata sunt, et Alexandrinis in bibliothecis reposita. Sed illum ipsum audire præstiterit, rem verbis totidem hunc in modum enarrantem.

350 CAPUT II.

Ex Aristæo de Judaicarum Scripturarum interpretatione.

« Demetrius Phalereus, inquit, regiæ bibliothecæ præfectus, ad libros ex orbe terrarum universo congerendos, magna vi pecuniarum a rege accepta, coemi alios, alios exscribi vertique curavit, ut quantum in se erat, ejus faceret voluntati satis. Ac nobis aliquando præsentibus, quærenti ex eo regi, quam multa jam librorum millia corrogasset, amplius ducenta respondens, addidit continuo, daturum se operam, ut brevi post tempore quingentorum millium numerus impleretur. Cæterum audire se, Judæorum quoque monimenta, quæ describerentur, ac regiam bibliothecam augerent, esse dignissima. Cui rex, Quid ergo, inquit, moræ esse potest, quo minus id abs te fiat? quidquid enim opus eam in rem habes, id abunde tibi jussu meo suppetit. Ille autem, Interpretatione, inquit, opus præterea est. Suum enim ac proprium characterem Judæi, quemadmodum Ægyptii peculiarem litterarum figuram ac situm, habent, uti propriam quoque loquendi rationem. Et nonnulli quidem eos Syriace loqui opinantur; errant illi tamen; alio enim utun-

(21) *Κατασταθείς*. Aristæus excusus leg. καταταχθείς· perinde est.

(22) *Πολλὰ διάφορα*. Hesychius, τὸ διάφορον explicat, non tantum ἀμφίλεκτον, sed etiam ἀνάλωμα διάφορον, quæ vera hoc loco est hujus verbi significatio.

(23) *Ὑπὲρ τὰς εἴκοσι*. Josephus *Antiquit. Judaic.* lib. XII, cap. 2, περὶ εἴκοσι. At S. Epiphanius, lib. *De mensur. et ponderib.*, num. 9, longe parcior, Ἤδη μέν, inquit, εἰσι μυριάδες πέντε βιβλίων, καὶ

A ἂν Θεὸς τῇ προγνώσει, τὰς περὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων οὐκ εἰς μακρὸν ἀναφανησομένου Σωτῆρος, διδασκάλου τε εὐσεβείας ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ πᾶσι τοῖς ὑφ' ἥλιον ἔθνεσι καταστησομένου, προῤῥήσεις ἀποκαλυφθῆναι τοῖς πᾶσιν, εἰς φῶς τε ἐλθεῖν, ἐπ' ἀκριβὲς μεταβληθείσας, δημοσίαις τε βιβλιοθήκαις ἀνατεθείσας, διοικεῖται, βασιλεῖ Πτολεμαίῳ τοῦτο πρᾶξαι κατὰ νοῦν ἐμβαλὼν, εἰς προπαρασκευὴν, ὡς ἔοικε, τῆς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων ὅσον οὔπω μελλούσης ἐξ αὐτῶν ἔσεσθαι μεταλήψεως. Ὧν γὰρ οὐκ ἂν ἄλλως ἐτύχομεν παρὰ Ἰουδαίων, ἀποκρυψάντων ἂν τὰ παρ' αὐτοῖς λόγια διὰ τὸν πρὸς ἡμᾶς φθόνον· τούτων ἐκ τῆς θεόθεν οἰκονομηθείσης ἑρμηνείας ἠξιώθημεν. πρὸς τῶν παρ' αὐτοῖς ἐπί τε συνέσει καὶ τῇ πατρίων παιδείᾳ δεδοκιμασμένων ἀνδρῶν μεταβληθέντων.

B Γράφει δὲ ταῦτα Ἀρισταῖος, ἀνὴρ λόγιος μὲν ἄλλως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ παρατυχὼν τοῖς πραχθεῖσι κατὰ τὸν δεύτερον Πτολεμαῖον, τὸν ἐπικληθέντα Φιλάδελφον, καθ' ὃν τὰ τῆς ἑρμηνείας τῶν Ἰουδαϊκῶν Γραφῶν, διὰ σπουδῆς τοῦ βασιλέως γενόμενα, τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθηκῶν ἠξιώθη. Ἐπακοῦσαι δὲ αὐτοῦ καιρὸς, τόνδε πρὸς λέξιν ἱστοροῦντος τὸν τρόπον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀριστάλου περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν παρὰ Ἰουδαίοις Γραφῶν.

C « Κατασταθεὶς (21) ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐχρηματίσθη πολλὰ διάφορα (22), πρὸς τὸ συναγαγεῖν ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην βιβλία, καὶ ποιούμενος ἀγορασμοὺς καὶ μεταγραφὰς, ἐπὶ τέλος ἤγαγεν ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ τὴν τοῦ βασιλέως πρόθεσιν. Παρόντων οὖν ἡμῶν, ἐρωτηθεὶς πόσαι τινὲς μυριάδες τυγχάνουσι βιβλίων, εἶπεν· Ὑπὲρ τὰς εἴκοσι (23), βασιλεῦ. Σπουδάσω δ' ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ πληρωθῆναι πεντήκοντα μυριάδας τὰ λοιπά. Προσήγγελται δέ μοι καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων νόμιμα μεταγραφῆς ἄξια καὶ τῆς παρὰ σοὶ βιβλιοθήκης εἶναι. Τί τὸ κωλύον οὖν, εἶπεν, ἐστί σε τοῦτο ποιῆσαι; πάντα γὰρ ἀποτέτακταί σοι τὰ πρὸς τὴν χρείαν. Ὁ δὲ Δημήτριος εἶπεν· Ἑρμηνείας προσ-

D δεῖται. Χαρακτῆρσι γὰρ ἰδίοις κατὰ τὴν Ἰουδαίαν χρῶνται, καθάπερ Αἰγύπτιοι τῇ τῶν γραμμάτων θέσει, καθὸ καὶ φωνὴν ἰδίαν ἔχουσιν. Ὑπολαμβάνονται δὲ Συριακῇ χρῆσθαι· τὸ δ' οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἕτερος τρόπος. Μεταλαβὼν δὲ ἕκαστα ὁ βασιλεὺς, εἶπε γραφῆναι (24) πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῶν Ἰουδαίων, ὅπως τὰ προειρημένα τελείωσιν λάβῃ. » Καὶ μεθ' ἕτερα (25)

τετρακισχίλιαι ὀκτακόσιαι, πλεῖον ἢ ἔλασσον. Sed Aristææ, cum Josepho et Eusebio hærendum est.

(24) *Εἶπε γραφῆναι*. Josephus tantum γράφει. Sed vult opinor Aristæas, hoc Demetrio mandatum esse, uti regis nomine ad summum pontificem scriberet. Infra pag. 551, ἐκέλευσε γραφῆναι.

(25) *Μεθ' ἕτερα*. Quæ nimirum Aristæas de Judæis a Ptolemæo servitute liberatis interponit. Quibus conficiendis septem duntaxat dies impensi, ut iidem Aristæas et Josephus habent.

Digitized by Google

ἐπιλέγει. « Ὡς δὲ κατεπράχθη ταῦτα, τὸν Δημήτριον ἐκέλευσεν ἐκδοῦναι περὶ τῆς τῶν Ἰουδαϊκῶν βιβλίων ἀναγραφῆς (26-27). Πάντα γὰρ διὰ προσταγμάτων καὶ μεγάλης ἀκριβείας (28) τοῖς βασιλεῦσι τούτοις διῳκεῖτο, καὶ οὐδὲν ἀπεριμερίμνως (29), οὐδὲ εἰκῇ. Διόπερ καὶ τὸ τῆς ἐκδόσεως, καὶ τὰ τῶν ἐπιστολῶν ἀντίγραφα κατακεχώρικα, καὶ τὸ τῶν ἀπεσταλμένων πλῆθος (30), καὶ τὴν ἑκάστου κατασκευήν, διὰ τὸ μεγαλομερείᾳ (31) καὶ τέχνῃ διαφέρειν ἕκαστον αὐτῶν. Τῆς δὲ ἐκδόσεώς ἐστιν ἀντίγραφον τόδε. »

A tur dialecti genere. Quæ cum rex audiisset, Demetrium jussit ad summum Judæorum pontificem scribere, uti res ea sedulo ac mature curaretur. » Quibus, post alia quædam, hæc subjungit: « Quibus perfectis, inquit, rex Demetrium jussit, de curanda Judaicorum librorum descriptione libellum sibi offerre. Cuncta enim ab iis regibus, et propriis quibusdam mandatis, et præcipua cum diligentia fieri consueverant, negligenter ac temere nihil. Quamobrem et libelli hujus, et epistolarum exemplaria seposuimus ipsi quoque, ac seorsim reddidimus, nec non missorum etiam donariorum copiam, cum proprio singulorum apparatu, quippe quorum amplitudo esset artificiumque singulare. Ergo libelli exemplar ita habet. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

351 CAPUT III.

Ἐπιστολὴ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως πρὸς Πτολεμαῖον τῶν Αἰγυπτίων βασιλέα.

B *Epistola Demetrii Phalerei ad Ptolemæum Ægypti regem.*

« Βασιλεῖ μεγάλῳ παρὰ Δημητρίου. Προστάξαντός σου, βασιλεῦ, περὶ τῶν ἀπολειφθέντων (32) εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς βιβλιοθήκης βιβλίων (33), ὅπως ἐπισυναχθῇ, καὶ τὰ διαπεπτωκότα (34) τύχῃ τῆς προσηκούσης ἐπισκευῆς, πεποιημένος οὐ παρέργως τὴν ἐν τούτοις ἐπιμέλειαν, προσαναφέρω σοι. Τὰ δὲ τοῦ νόμου τῶν Ἰουδαίων βιβλία σὺν ἑτέροις ὀλίγοις τισὶν ἀπολείπει· τυγχάνει γὰρ Ἑβραϊκοῖς γράμμασι καὶ φωνῇ λεγόμενα. Ἀμελέστερον δὲ, καὶ οὐχ ὡς ὑπάρχει, σεσήμανται, καθὼς ὑπὸ τῶν εἰδότων προσαναφέρεται· προνοίας γὰρ βασιλικῆς οὐ τετύχηκε. Δέον δὲ ἔτι καὶ ταῦθ' ὑπάρχειν παρὰ σοὶ διηκριβωμένα, διὰ τὸ καὶ φιλοσοφωτέραν εἶναι καὶ ἀκέραιον τὴν νομοθεσίαν ταύτην, ὡς ἂν οὖσαν θείαν. Διὸ πόρρω γεγόνασιν (35) οἵ τε συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ, καὶ τὸ τῶν ἱστορικῶν πλῆθος, τῆς ἐπιμνήσεως τῶν προειρημένων βιβλίων, καὶ τῶν κατ' αὐτὰ πεπολιτευμένων ἀνδρῶν, διὰ τὸ ἀγνήν τινα καὶ σεμνὴν εἶναι τὴν ἐν αὐτοῖς θεωρίαν, ὥς φησιν Ἑκαταῖος ὁ Ἀβδηρίτης. Ἐὰν οὖν φαίνηται, βασιλεῦ, γραφήσεται πρὸς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀρχιερέα, ἀποστεῖλαι τοὺς μάλιστα καλῶς βεβαωκότας, καὶ πρεσβυτέρους ἄνδρας, ἐμπείρους τῶν κατὰ τὸν νόμον ἑαυτῶν, ἀφ' ἑκάστης φυλῆς ἕξ, ὅπως, τὸ σύμφωνον ἐκ τῶν πλειόνων ἐξετάσαντες, καὶ λαβόντες τὸ κατὰ τὴν ἑρμηνείαν ἀκριβὲς, ἀξίως καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς σῆς προαιρέσεως, θῶμεν εὐσήμως. Εὐτύχει διαπαντός. »

« Regi magno Demetrius. Quod mihi dederas in mandatis, o rex, ut qui ad bibliothecæ complementum deessent, ii per me libri conquirerentur, et quæcunque negligentius excidissent, ea studiose ac sedulo sarcirentur: id abs me summa cum diligentia curatum ad te perscribo. Desiderantur tamen, cum paucis aliis, Judaicæ legis volumina, quod Hebraicis ea litteris ac vocibus continentur. Exstat earum quidem, sed negligentius, atque ut ex peritis audio, perperam expressa significatio; nec mirum, regiæ enim curæ opus illud non fuit. Ea vero, ut non minus quam cætera, ad amussim exacta penes te habeas, vel hoc nomine plurimum interest, C quod altioris cujusdam sapientiæ, ac sincerissimæ integritatis plena lex ea sit, utpote lata divinitus. Quare tam oratores, quam poetæ, et quotquot historiam conscripsere, ab ejusmodi librorum, adeoque hominum illorum commemoratione, qui ex eorum præceptis vitam instituere, longissime abfuerunt, quod iis casta quædam et augusta sensus et intelligentiæ ratio contineatur, quemadmodum Hecatæus Abderita testatur. Quod igitur, o rex, te approbante fiat, cum summo Hierosolymorum pontifice per litteras agendum erit, uti viros morum integritate præstantes, ætate maturos, et eorum, quæ patriam ad legem pertinent, omnium cognitione præditos, sex tribubus e singulis ad te mittat: ut

(26-27) *Ἀναγραφῆς*. Excus., ἀντιγραφῆς.
(28) *Ἀκριβείας*. Excus., ἀσφαλείας.
(29) *Ἀπεριμερίμνως*. Excus., ἀπερριμμένως.
(30) *Τῶν ἀπεσταλμένων πλῆθος*. Donaria intelligit Hierosolymam a rege missa, de quibus inferius. Sic Josephus locum supplevit: Καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπεσταλμένων ἀναθημάτων, καὶ τὸ ἐφ' ἑκάστου κατασκευασθὲν, ὡς ἀκριβεστάτην εἶναι τὴν τοῦ τεχνίτου τοῖς ὁρῶσι μεγαλουργίαν, καὶ διὰ τὴν τῶν κατασκευασμάτων ἐξοχὴν, τὸν ἑκάστου δημιουργὸν εἶναι εὐθέως γνώριμον.
(31) *Μεγαλομερείᾳ*. Excus., μεγαλομοιρίᾳ. Sed Eusebio hærere malim, nam et Hesychius μεγαλομερῶς exponit, μεγάλως.
(32) *Ἀπολειφθέντων*. Excus., ἀπολιπόντων. Joseph., ἔτι λειπόντων, quod rectius videtur.
(33) *Βιβλίων*. Joseph., συγγραμμάτων.
(34) *Τὰ διαπεπτωκότα*, Joseph., περὶ τῶν διαπεπτωκότων, ὅπως τῆς δεούσης ἐπιμελείας τύχῃ. Elige. Tantum vereor, ne apud Josephum idem bis dicatur, cum apud Aristæam et Eusebium τὰ διαπεπτωκότα significare videantur partes aliquas quæ ad comparatorum voluminum integritatem deessent, quomodocunque tandem excidissent. Unde sequitur, τύχῃ τῆς προσηκούσης ἐπισκευῆς, quibus verbis juberi existimo, ut ἐλλείμματα ista studiose ac diligenter expleantur. Sed Josephus in sequentibus Aristææ verba sæpe mutat, tametsi a sententia vix recedat.
(35) *Πόρρω γεγόνασιν*, etc. Mirum quantum Latinus Aristæas, qui exstat tomo VII *Biblioth. Patrum*, a Græco discedit. Habet enim, frequentem apud historicos et poetas horum voluminum esse mentionem. Josephus cum Aristæa Eusebioque consentit.

Digitized by Google

quem in sensum plures convenisse, diligenti examine constiterit, eum seligamus, et accuratam eorum librorum interpretationem, prout res ipsa et voluntatis tuæ ratio postulat, honesto et illustri in loco reponamus. Vale, ac rebus in omnibus fortuna secunda utere. » Quibus acceptis a Demetrio litteris, Ptolemæus cum ad Eleazarum eam in rem scribi, tum etiam de captivis ad sese libertate donatis mentionem fieri jussit. Idem crateribus, phialis, mensæ, vasisque libaminum perficiendis, auri pondo talenta quinquaginta, argenti septuaginta, vimque lapidum non exiguam attribuit. Ærarii denique præfectos voluit, et operis eorum, quæ mallent omnium optionem relinquere, et in sacrificiorum, **352** aliarumque rerum expensas, ad centum pecuniæ talenta numerari. Quorum tibi operum molitionem exponemus, si prius epistolarum ipsarum exempla recitaverimus. Ac regis quidem epistola hunc in modum se habet.

A Τῆς δὲ ἐκδόσεως ταύτης γενομένης, ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς γραφῆναι πρὸς τὸν Ἐλεάζαρον περὶ τούτων, σημάναντας καὶ τὴν γενομένην ἀπολύτρωσιν τῶν αἰχμαλώτων. Ἔδωκε δὲ καὶ εἰς κατασκευὴν κρατήρων τε καὶ φιαλῶν, καὶ τραπέζης, καὶ σπονδείων, χρυσίου μὲν ὁλκῆς τάλαντα πεντήκοντα, καὶ ἀργυρίου τάλαντα ἑβδομήκοντα, καὶ λίθων ἱκανόν τι πλῆθος. Ἐκέλευσε δὲ τοὺς χρηματοφύλακας τοῖς τεχνίταις ὧν ἂν προαιρῶνται τὴν ἐκλογὴν διδόναι, καὶ νομίσματος εἰς θυσίας, καὶ τὰ ἄλλα πρὸς τάλαντα ἑκατόν. Δηλώσομεν δέ σοι περὶ τῆς κατασκευῆς, ὡς ἂν τὰ τῶν ἐπιστολῶν ἀντίγραφα διέλθωμεν. Ἦν δὲ ἡ τοῦ βασιλέως ἐπιστολὴ τὸν τύπον ἔχουσα τοῦτον.

CAPUT IV.

Epistola Ptolemæi regis ad Eleazarum summum Hierosolymorum pontificem.

« Ptolemæus rex Eleazaro summo pontifici salutem. Quoniam ita casu factum erat, ut plurimi Judæorum, quos Persæ, quo tempore rerum potiebantur, Hierosolymis captivos abduxerant, partim nostris in regionibus constituti essent, partim in Ægyptum una cum parente nostro commigrassent; eorumque permultos ipse, cum in numerum ordinemque militum amplioribus stipendiis ascripserat, tum etiam quorum sibi fides probata jam fuisset, eorum aliquot in arcibus eum in finem exstructis, ad Ægyptiorum terrorem præsidia collocasset. Nos suscepto regno, majori etiam cum reliquos C omnes, tum cives in primis tuos humanitate complexi, captivos supra centum millia in libertatem asseruimus, justo dominis pretio persoluto, et si quid forte multitudinis impetu secus actum esset, emendato. Qua in re, præcipuæ cujusdam nostræ pietatis, et gratæ adversus Deum præpotentem voluntatis monimentum exstare voluimus, qui regnum adhuc nostrum cum alta pace tranquillissimum, tum maxima per universum orbem gloria celeberrimum conservavit. Ad hæc non tantum ætate florentibus suum in exercitu locum assignavimus, sed etiam quotquot explorata perspectaque fides eo dignos honore reddiderat, in comitatum aulamque nostram allegimus. Cæterum pro nostro erga te, Judæ-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

B

Ἐπιστολὴ βασιλέως Πτολεμαίου πρὸς Ἐλεάζαρον ἀρχιερέα Ἱεροσολύμων.

« Βασιλεὺς Πτολεμαῖος (36) ἀρχιερεῖ Ἐλεαζάρῳ χαίρειν καὶ ἐρρῶσθαι. Ἐπεὶ συμβαίνει πλείονας τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν ἡμετέραν χώραν κατῳκίσθαι (37), γενηθέντας ἀναρπάστους (38) ἐκ τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ Περσῶν (39), καθ' ὃν ἐπεκράτουν χρόνον· ἔτι δὲ καὶ συνεληλυθέναι τῷ πατρὶ ἡμῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον αἰχμαλώτους (40)· ἀφ' ὧν καὶ πλείονας εἰς τὸ στρατιωτικὸν σύνταγμα κατεχώρισεν ἐπὶ μείζοσι μισθοφορίαις· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς προόντας κρίνας πιστοὺς, φρούρια κτίσας, ἀπέδωκεν αὐτοῖς, ὅπως τὸ τῶν Αἰγυπτίων ἔθνος φόβον ἔχῃ (41) διὰ τούτων. Καὶ ἡμεῖς δὲ, παραλαβόντες τὴν βασιλείαν, φιλανθρωπότερον ἁπαντῶμεν τοῖς πᾶσι, πολὺ δὲ μᾶλλον τοῖς σοῖς πολίταις· ὑπὲρ δέκα μυριάδας αἰχμαλώτων ἠλευθερώκαμεν, ἀποδόντες τοῖς κρατοῦσι τὴν κατ' ἀξίαν ἀργυρικὴν τιμὴν, διορθούμενοι καὶ εἴ τι κακῶς ἐπράχθη διὰ τὰς τῶν ὄχλων ὁρμὰς, διειληφότες εὐσεβῶς τοῦτο πράσσειν, καὶ τῷ μεγίστῳ Θεῷ χαριστικὸν ἀναθέντες, ὃς ἡμῖν τὴν βασιλείαν ἐν εἰρήνῃ καὶ δόξῃ τῇ κρατίστῃ παρ' ὅλην τὴν οἰκουμένην διατετήρηκεν· εἰς τε τὸ στράτευμα τοὺς ἀκμαιοτάτους ταῖς ἡλικίαις τετάχαμεν, τοὺς δὲ δυναμένους καὶ περὶ ἡμᾶς εἶναι, καὶ τοὺς περὶ τὴν αὐλὴν πίστεως ἀξίους ἐπικρίνων κατέστησα. Βουλομένων δὲ ἡμῶν καὶ σοὶ χαρίζεσθαι, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἰουδαίοις, καὶ τοῖς μετέπειτα, προηρήμεθα τὸν νόμον ὑμῶν μεθερ-

D

(36) *Βασιλεὺς Πτολεμ.*, etc. Et hanc epistolam Josephus suis, non Aristææ verbis repræsentat.

(37) *Κατῳκίσθαι.* Eo nimirum, vel opinione sua, vel ipsius victoris voluntate, vel dominorum venditione delatos.

(38) *Ἀναρπάστους.* Excus. Aristæas, ἀναστάτους.

(39) *Ὑπὸ Περσῶν.* In edicto quo apud Aristæam et Josephum libertas Judæis a Ptolemæo conceditur, de Persis μηδὲ χρὺ [f. γρὺ]. Nunc tamen ad Judæum scribens, paternæ invidiæ partem aliquam in Persas deonerat, quodque vere poterat, etiam prudenter adjungit.

(40) *Συνεληλυθέναι ... αἰχμαλώτους.* Molle id quidem, sed Josephus longe adhuc mollius, et patris in gratiam ὑποκοριστικώτερον, τοὺς αἰχμαλωτισθέντας ὑπὸ Περσῶν, ὁ ἐμὸς πατὴρ ἐτίμησε.

(41) *Φόβον ἔχῃ.* Consentit Joseph., ἵνα τοῖς Αἰγυπτίοις ὦσι φοβεροί. Excus. tamen Aristæas, interposita negatione, φόβον μὴ ἔχῃ, contrarium plane sensum efficit, parum meo judicio probabilem. Nam qui tandem Ægyptios omni Judæorum metu liberabat, dum eos in locis opere situque munitissimis, et tanto numero collocaret? Credibilius omnino, Ptolemæum Lagidem, qui ab Alexandri obitu primus Ægyptum occupabat, quod a Macedonum viribus satis fortasse paratus non esset, Ægyptios, ne quid nascente regno turbarum excitarent, hoc Judæorum metu cohibere voluisse. Utut sit, quamobrem id apud Judæum pontificem negaret, causæ nihil erat; cur affirmaret, sane plurimum.

Digitized by Google

μηνευθῆναι γράμμασιν Ἑλληνικοῖς ἐκ τῶν παρ' ὑμῖν Ἑβραϊκῶν λεγομένων γραμμάτων, ἵν' ὑπάρχῃ καὶ ταῦτα παρ' ἡμῖν ἐν βιβλιοθήκῃ σὺν τοῖς ἄλλοις βασιλικοῖς βιβλίοις. Καλῶς οὖν ποιήσεις, καὶ τῆς ἡμετέρας σπουδῆς ἀξίως, ἐπιλέξας ἄνδρας καλῶς βεβιωκότας, πρεσβυτέρους, ἐμπειρίαν ἔχοντας τοῦ νόμου, καὶ δυνατοὺς ἑρμηνεῦσαι, ἀφ' ἑκάστης φυλῆς ἕξ, ὅπως ἐκ τῶν πλειόνων τὸ σύμφωνον εὑρεθῇ, διὰ τὸ περὶ μειζόνων εἶναι τὴν σκέψιν. Οἰόμεθα γὰρ, ἐπιτελεσθέντος τούτου, μεγάλην ἀποίσεσθαι δόξαν. Ἀπεστάλκαμεν δὲ περὶ τούτων Ἀνδρέαν τῶν ἀρχισωματοφυλάκων (42) καὶ Ἀρισταῖον, τιμωμένους παρ' ἡμῖν, διαλεξομένους σοι, καὶ κομίζοντας ἀπαρχὰς εἰς τὸ ἱερὸν ἀναθημάτων, καὶ εἰς θυσίας καὶ τὰ ἄλλα, ἀργυρίου τάλαντα ἑκατόν. Γράφε καὶ σὺ πρὸς ἡμᾶς περὶ ὧν ἂν βούλῃ· κεχαρισμένος γὰρ ἔσῃ, καὶ φιλίας ἀξιόν τι πράξεις· ὡς ἐπιτελεσθησομένων τὴν ταχίστην περὶ ὧν ἂν αἰρῇ. Ἔῤῥωσο.» Πρὸς ταῦτα ἀντέγραψεν ἐνδεχομένως (43) ὁ Ἐλεάζαρος οὕτως.

A osque simul omnes, tum qui toto nunc orbe diffusi vivunt, tum qui deinceps futuri sunt, animo ac studio, curandum id nobis agendumque statuimus, uti lex vestra, ex ea, quam Hebraicam appellatis, Græcam in linguam convertatur, ut illa cum cæteris voluminibus regiis nostra in bibliotheca collocetur. Rem ergo cum tibi honestam, tum benevolentia mea dignam feceris, si viros contestatæ probitatis, ætatisque maturæ, legisque simul peritos, atque ad eam interpretandam idoneos, sex tribubus e singulis delectos ad me miseris, ut quoniam de rebus gravioribus agitur, certiorem hoc in genere consensionem ex plurium concursu habeamus. **353** Atque id, si bene feliciterque cesserit, non vulgari nobis gloriæ futurum arbitramur. Eum in finem B ad te misimus Andream, unum ex præsidiariorum militum præfectis, et Aristæum, ambo summæ apud nos auctoritatis, qui tecum ea de re colloquantur, et donariorum nostrorum primitias, cum talentis argenti centum in sacrificia ac reliqua id genus expendendis, in templum perferant. Tu vicissim, quacunque de re libuerit, ad nos scribas velim. Rem enim et mihi pergratam, et amicitia nostra dignam feceris : et quidquid postularis, id ut quamprimum fiat, operam dabimus. Vale. » Ad hæc Eleazarus, ut par erat, in eum qui sequitur modum rescripsit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ἐπιστολὴ Ἐλεαζάρου ἀρχιερέως πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα.

« Ἐλεάζαρος ἀρχιερεὺς βασιλεῖ Πτολεμαίῳ, φίλῳ γνησίῳ, χαίρειν. Εἰ αὐτός τε ἔῤῥωσαι καὶ ἡ βασίλισσα Ἀρσινόη, ἡ ἀδελφὴ, καὶ τὰ τέκνα, καλῶς ἂν ἔχοι, καὶ ὡς βουλόμεθα· καὶ αὐτοὶ δὲ ὑγιαίνομεν. C Λαβόντες τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολὴν, μεγάλως ἐχάρημεν διὰ τὴν προαίρεσίν σου, καὶ τὴν καλλίστην βουλὴν, καὶ συναγαγόντες τὸ πᾶν πλῆθος, παρανέγνωμεν αὐτὴν αὐτοῖς, ἵν' εἰδῶσιν, ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Θεὸν ἡμῶν εὐσέβειαν. Ἀπεδείξαμεν δὲ καὶ τὰς φιάλας, ἃς ἀπέστειλας χρυσᾶς εἴκοσι, καὶ ἀργυρᾶς τριάκοντα, κρατῆρας πέντε, καὶ τράπεζαν εἰς ἀνάθεσιν, καὶ εἰς προσαγωγὴν θυσιῶν, καὶ εἰς ἐπισκευὰς, ὧν προσδέηται τὸ ἱερὸν, ἀργυρίου τάλαντα ἑκατὸν, ἅπερ ἐκόμισεν Ἀνδρέας τῶν τετιμημένων παρὰ σοὶ, καὶ Ἀρισταῖος, ἄνδρες καλοὶ καὶ ἀγαθοὶ, καὶ παιδείᾳ διαφέροντες, καὶ τῆς σῆς ἀγωγῆς καὶ δικαιοσύνης ἄξιοι κατὰ πάντα. Οἳ καὶ μετέδωκαν ἡμῖν τὰ παρὰ σοῦ, πρὸς ἃ καὶ παρ' ἡμῶν ἀκηκόασιν ἁρμόζοντα τοῖς σοῖς πράγμασι. Πάντα γὰρ ὅσα σοι συμφέρει, καὶ εἰ παρὰ φύσιν ἐστὶν (44-45), ὑπακουσόμεθα. Τοῦτο γὰρ φιλίας καὶ ἀγαπήσεώς ἐστι σημεῖον. Μεγάλα γὰρ καὶ ἀνεπλησταὶ τοὺς πολίτας ἡμῶν κατὰ πολλοὺς τρόπους εὐεργέτηκας· εὐθέως οὖν προσηγάγομεν ὑπὲρ σοῦ θυσίας, καὶ τῆς ἀδελφῆς (46) καὶ τῶν τέκνων, καὶ τῶν φίλων· καὶ ηὔξατο πᾶν τὸ πλῆθος, ἵνα σοι γένηται καθὼς προαιρῇ διὰ παντὸς, καὶ διασώζῃ σοι τὴν βασιλείαν ἐν εἰρήνῃ μετὰ δόξης ὁ κυριεύων ἁπάντων

CAPUT V.

Epistola Eleazari summi sacerdotis ad Ptolemæum regem.

« Eleazarus summus pontifex Ptolemæo regi, vero ac sincero amico, salutem. Si vales tu, reginaque Arsinoe, soror, liberique valent, bene est, atque ex voto nostro : nos quidem valemus. Acceptis litteris tuis, magnam ex tua voluntate consilioque sanctissimo lætitiam cepimus, convocataque multitudine universa, palam eas recitavimus, ut omnes tuæ adversus Deum nostrum pietatis sensum intelligerent. Phialas etiam abs te missas protulimus, aureas viginti, ac triginta argenteas, crateres item quinque, mensam consecratis muneribus excipiendis addictam, et sacrificiis faciendis, ac cæteris omnibus, quæ opus templo fuerint, comparandis argenti talenta centum, quæ Andreas unus ex familiæ tuæ clarissimis, et Aristæus, viri honestissimi atque integerrimi, summæque eruditionis, tuaque simul cum disciplina, tum æquitate rebus in omnibus dignissimi attulerunt. Ii tua quoque mandata nobis exposuerunt, rebusque tuis aptum a nobis et commodum responsum tulerunt. Quidquid enim e dignitate usuque tuo fuerit, in eo, ut minus etiam cum natura nostra sensuque conjunctum sit, morem geremus. Hoc enim amicitiæ et charitatis argumentum est. Et sane magna in primis, nullaque unquam oblivione delenda omnis generis beneficia nostros in cives contulisti. Quare hostias confestim, et tua, et sororis, liberorum, amicorumque causa im-

(42) *Τῶν ἀρχισωματοφυλάκων.* Excus. Arist. et Joseph., *τὸν ἀρχισωματοφύλακα.* Quæ lectio hominis dignitati favet, cui tantum accedat necesse est, quantum detrahitur ex sociis.

(43) *Ἐνδεχομένως.* Vocem explicat Josephus *ὡς ἐνὴν μάλιστα φιλοτίμως.*

(44-45) *Καὶ εἰ παρὰ φύσιν ἐστὶν.* Et Joseph., κἂν ᾖ παρὰ φύσιν, id est, ut minus id cum ingenio, sensu, moribus nostris congrueret, cujusmodi etiam est sacrorum librorum communicatio.

(46) *Τῆς ἀδελφῆς*, etc. Montac., *καὶ τῆς βασιλίσσης, καὶ ἀδελφῆς Ἀρσινόης.*

Digitized by Google

molavimus : et votis ac precibus Deo præpotenti nuncupatis, universus ab eo populus flagitabat, **354** uti omnia tibi feliciter atque ex animo cederent, ac perennem regno tuo pacem gloriamque concederet. Cæterum, ut commode tutoque succedat sacræ legis interpretatio, sex tribubus e singulis, in omnium conspectu delegimus, viros probos ac seniores, quos ad te una cum lege misimus. Æquum igitur fuerit, rex æquissime, hanc abs te sacrorum librorum interpretationem sedulo curari, uti ad nos illi continuo salvi et incolumes remittantur. Vale. » Hæc Aristæus. Quibus ille deinceps pluribus tamen de suscepto opere interjectis, secundum illam divinarum litterarum interpretationem, verbis totidem, quæ sequuntur, attexit : « Perlectis, inquit, voluminibus illis, stantes erectique sacerdotes, unaque seniores, non interpretes modo, sed etiam hujus reip. administratione perfuncti, cum populi moderatoribus, una voce omnes : Quandoquidem, aiunt, rite ac religiose perfecta, atque in omnibus ad amussim exacta interpretatio est, ut integra puraque servetur, nihilque prorsus artis irrepat, omni cura studioque providendum. Quam vocem, fausta cunctorum acclamatione consecuta diris more suo eum devoveri jussere, qui vel addendo, vel transferendo, vel detrahendo, universi operis quidquam adulteraret : atque id jure quidem ac merito, uti sacer ille fons limpidis ac jugibus aquis perpetuo scaturiret. Quibus omnibus regi nuntiatis, magnam ipse quoque voluptatem animo cepit, quod suum illud consilium felicem exitum habuisse videretur. Atque illi cuncta etiam recitata sunt, ex quibus legislatoris mentem summopere admiratus, Qui factum est, inquit, o Demetri, ut tot tantisque rebus gestis, earum tamen nemo vel historicus vel poeta meminerit? Cui Demetrius, Quod augustior, inquit, a Deoque ipso lata lex ea sit. Ac nonnulli quidem ejusmodi aliquid moliri ausi, percussique divinitus susceptum opus abruperunt. Enim vero se ex Theopompo quodam audiisse dicebat, quod ex lege nonnulla, Græce jam reddita, audaciori quodam orationis genere vulgare statuisset, mentis eum perturbatione dies amplius triginta laborasse. Cujus morbi causam, quoties intermitteret, cum multis a Deo precibus in-

A Θεός. Καὶ ὅπως γένηται συμφερόντως, καὶ μετὰ ἀσφαλείας ἡ τοῦ ἁγίου νόμου μεταγραφὴ, παρόντων πάντων, ἐπελεξάμην ἄνδρας καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς, πρεσβυτέρους, ἀφ' ἑκάστης φυλῆς ἓξ, οὓς καὶ ἀπεστάλκαμεν ἔχοντας τὸν νόμον. Καλῶς οὖν ποιήσεις, βασιλεῦ δίκαιε, προστάξας ὡς ἂν ἡ μεταγραφὴ γένηται τῶν βιβλίων, ἵνα πάλιν ἀποκατασταθῶσι πρὸς ἡμᾶς ἀσφαλῶς οἱ ἄνδρες. Ἔρρωσο. » Τούτοις ἑξῆς, πολλὰ διὰ μέσου περὶ τῆς προτεθείσης εἰπὼν πραγματείας, μετὰ τὴν Γραφῶν ἑρμηνείαν ἐπιφέρει αὐτοῖς ῥήμασι· « Καθὼς δ' ἀνεγνώσθη ταῦτα τὰ τεύχη, στάντες οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν ἑρμηνέων οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ πολιτεύματος, οἵ τε ἡγούμενοι τοῦ πλήθους, εἶπον· Ἐπεὶ καλῶς καὶ ὁσίως διηρμήνευται, καὶ κατὰ πᾶν ἀκριβῶς καλῶς ἔχον ἐστὶν, ἵνα B διαμένῃ ταῦθ' οὕτως ἔχοντα, καὶ μὴ γένηται μηδεμία διασκευή. Πάντων δὲ ἐπιφωνησάντων τοῖς εἰρημένοις, ἐκέλευσαν ἐπαρᾶσθαι, καθὼς ἔθος ἐστὶν αὐτοῖς, εἴ τις διασκευάσει προστιθεὶς, ἢ μεταφέρων τι τὸ σύνολον τῶν γεγραμμένων, ἢ ποιούμενος ἀφαίρεσιν· καλῶς τοῦτο πράσσοντες, ἵνα διὰ παντὸς ἀέναα μένοντα φυλάσσηται. Προσφωνηθέντων δὲ καὶ τούτων τῷ βασιλεῖ, μεγάλως ἐχάρη· τὴν γὰρ πρόθεσιν ἣν εἶχεν ἀσφαλῶς ἔδοξε τετελειῶσθαι. Παρανεγνώσθη δὲ αὐτῷ καὶ πάντα, καὶ λίαν ἐξεθαύμασε τὴν τοῦ νομοθέτου διάνοιαν, καὶ πρὸς τὸν Δημήτριον εἶπε· Πῶς τηλικούτων πραγμάτων συντετελεσμένων, οὐδεὶς ἐπεδάλετο τῶν ἱστορικῶν, οὐδὲ ποιητῶν ἐπιμνησθῆναι; Ἐκεῖνος δὲ ἔφη· Διὰ τὸ σεμνὴν εἶναι τὴν νομοθεσίαν, καὶ διὰ Θεοῦ γεγονέναι, καὶ τῶν ἐπιβαλλομέν- C ων τινὲς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πληγέντες, τῆς ἐπιβολῆς ἀπέστησαν. Καὶ γὰρ ἔφησεν ἀκηκοέναι Θεοπόμπου, διότι μέλλων τινὰ τῶν προηρμηνευμένων (47) ἐπισφαλέστερον ἐκ τοῦ νόμου προσιστορεῖν, ταραχὴν λάβοι τῆς διανοίας πλεῖον ἡμερῶν τριάκοντα. Κατὰ δὲ τὴν αἴτησιν (48) ἐξιλάσκεσθαι τὸν Θεὸν, σαφὲς αὐτῷ γενέσθαι, τίνος χάριν τὸ συμβαῖνόν ἐστι. Δι' ὀνείρου δὲ μαθόντος (49), ὅτι τὰ θεῖα βούλεται περιεργασάμενος εἰς κοινοὺς ἀνθρώπους ἐκφέρειν, ἀποσχόμενον δὲ, οὕτως ἀποκαταστῆναι. Καὶ παρὰ Θεοδέκτου δὲ τοῦ τῶν τραγῳδιῶν ποιητοῦ μετέλαβον ἐγώ· διότι παραφέρειν μέλλοντός τι τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ βίβλῳ πρός τι δρᾶμα τὰς ὄψεις ἀπεγλαυκώθη (50), καὶ λαβὼν ὑπόνοιαν, ὅτι διὰ ταῦτ' αὐτῷ γέγονεν, ἐξιλα- D σάμενος τὸν Θεὸν, ἐν πολλαῖς ἡμέραις ἀποκατέστη.

(47) *Προηρμηνευμένων*. Utriusque historiæ meminit Josephus, nec tamen addit, ullam divinæ legis interpretationem, Septuaginta seniorum opera priorem exstitisse.

(48) *Τὴν αἴτησιν*. Dubium non est quin reponendum ex Aristæa sit, τὴν ἄνεσιν. Joseph. multitudinis num., παρὰ τὰς ἀνέσεις.

(49) *Μαθόντος*. Corrigend. ex Aristæa, tam excuso quam manuscr., σημανθέντος, et lin. ultima post ἀποσχόμενον delenda conjunctio δέ. Legi etiam posset μαθεῖν pro μαθόντος, servato δέ post ἀποσχόμ. vel eod. sublato, μαθόντα.

(50) *Ἀπεγλαυκώθη*. Vera lectio, ex qua corrigendus excus. Aristæas, apud quem mendosissime legitur ἀπεγλυκλώθη. Recte etiam Josephus, τὰς ὄψεις γλαυκωθείς. Notum est γλαύκωμα et γλαύκωσιν oculi vitium esse, quo humor pupillæ crystallinus, cæsio præter naturam colore suffusus, vel ἀμαυροῦται, vel ἀποξηραίνεται. Plinius etiam *glaucoma* passim vocat. Hinc facetum illud Palæstrionis in Plauti *Milite* :

Et nos facetis fabricis, et doctis dolis,
Glaucomam ob oculos objiciemus, eumque ita
Faciemus, ut quod viderit, non viderit.

Ubi Plautus *glaucomam* pro *glaucoma* posuit, ut *schemam* in *Amphitryone*, pro *schema*,

Huc processi sic cum servili schema.

Ita *Syrmam*, *diademam*, *dogmam* Latini veteres dixere. Priscianus lib. VI.

Digitized by Google

Μεταλαβὼν δὲ ὁ βασιλεὺς, καθὼς προεῖπον (51), περὶ τούτων τὰ περὶ τοῦ Δημητρίου, προσκυνήσας ἐκέλευσε μεγάλην ποιεῖσθαι τῶν βιβλίων ἐπιμέλειαν, καὶ συντηρεῖσθαι ἀγνῶς. » Ταῦθ' ἡμῖν ἐκ τῆς τοῦ δηλωθέντος ἐπιτετμήσθω γραφῆς. Φέρε δὴ καὶ τὸ πολίτευμα τῆς κατὰ Μωσέα νομοθεσίας ἐκ τῶν παρὰ τοῖς ἀνδράσι διαφανῶν θεασώμεθα. Πρῶτα δὲ θήσω Φίλωνος τὰ περὶ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας τῶν Ἰουδαίων, ἣν ἐποιήναι Μωσέως ἡγουμένου, ἀπὸ τοῦ πρώτου συγγράμματος, ὧν ἐπέγραψεν *Ὑποθετικῶς* (52)· ἔνθα τὸν ὑπὲρ Ἰουδαίων, ὡς πρὸς κατηγόρους αὐτῶν, τοιούμενος λόγον, ταῦτά φησιν.

A telligere studuisset, hanc demum in somnis unam didicisse, quod divina mysteria rimari curiosius, ac profanis hominibus enuntiare voluisset. **355** Ita mutato abjectoque consilio pristinæ sanitati restitutum fuisse. Quin etiam Theodectem sibi quemdam tragœdiarum scriptorem narrare solitum, quod aliquid ex iis quæ sacris voluminibus continentur, in fabulæ argumentum detorquere conaretur, sese in oculorum glaucoma incidisse, quo non nisi post multos dies, ubi morbi fontem suspicione attigisset, Numenque sibi conciliasset, liberari potuerit. Itaque rex, his omnibus, uti supra dixi, ex Demetrio in-

ellectis, summa interpretationem veneratione complexus, sacros proinde libros summa cum diligentia castos integrosque conservari jussit. » Atque hæc ab Aristæo sumpta, et in epitomen contracta sufficiant. Nunc vero ipsam Mosaicæ reip. legisque formam, in eorum, qui apud Hebræos summopere floruerunt, scriptis expressam contemplemur. Initium a Philone ducemus, quæque de Judæorum ex Ægypto migratione Moyse duce suscepta commemorat, ex primo librorum eorum, quos *Hypotheticos* inscripsit, repetemus, ubi Judæorum, adversus illorum accusatores defensionem instituens, hunc in modum loquitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Φίλωνος περὶ τῆς ἀπ' Αἰγύπτου πορείας τῶν Ἰουδαίων.

« Τὸν μὲν παλαιὸν αὐτοῖς πρόγονον ἀπὸ Χαλδαίων εἶναι, τὸν δὲ λαὸν ἀναστῆναι τοῦτον ἐξ Αἰγύπτου μετῳκισμένον ἀπὸ Συρίας τὸ πάλαι, μυριάσι τε ἀμυθήτοις πλήθοντα, καὶ τῆς γῆς οὐκ οὔσης ἱκανῆς, πρὸς δ' ἔτι (53) καὶ νεότητι φρονημάτων ἐντεθραμμένον μεγάλως, καὶ ἅμα τοῦ Θεοῦ διὰ φασμάτων καὶ ὀνειράτων ἔξοδον αὐτοῖς δηλοῦντος, καὶ οὐδενὸς ἧττον εἰς πόθον κατὰ δαίμονα ἐμπεσόντας τῆς πατρίου καὶ ἀρχαίας γῆς· ὅθεν δὴ καὶ τὸν πρόγονον ἐκεῖνον αὐτοῖς μετελθεῖν (54) εἰς Αἴγυπτον, εἴτε τῷ Θεῷ δὴ δόξαν, εἴτε προνοίᾳ τινὶ πάντων εὐδαιμονῆσαι μάλιστα, ὡς ἀπ' ἐκείνου μέχρις εἰς τὸ παρὸν τό τε ἔθνος αὐτοῖς καὶ γεγενῆσθαι καὶ διαμένειν, κἀπὶ τοσοῦτον ὑπερβάλλειν εἰς πολυανδρίαν. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· « Ἀνήρ γε μὴν αὐτοῖς ἡγεῖτο τῆς τε ἐξόδου καὶ τῆς πορείας, εἰς οὐδὲν τῶν πολλῶν, εἰ βούλει, διάφο-

B

CAPUT VI.

Ex Philone ae Judæorum ex Ægypto profectione.

« Enimvero, antiquissimum generis parentem sai ex Chaldæis oriundum esse, hunc vero populum ex Ægypto, in quam ex Syria jam olim commigraverat profectum, partim quod eum infinita multitudine auctum terra illa non caperet, partim quod is exaggeratam animi vim et magnitudinem ab educatione ipsa haustam foveret, partim quod Deus ipse non modo tam visis, quam somniis, eos ad emigrandum invitaret, sed etiam (quo stimulo non vehementior alius fuit) ardens illis antiquæ patriæ desiderium injecisset : ex qua nimirum ille generis sui princeps, cum in Ægyptum commeasset, sive quod ita Deo videretur, sive occulta quadam Providentiæ vi, cæteros omnes adeo sortis felicitate superasset ; ut ab illo tempore in hodiernum usque diem, constantissime propagata, gens illa sit, et fe-

C

(51) *Καθὼς προεῖπον.* Prior editio, καθὼς προεῖπε περὶ τούτων τὰ περὶ τοῦ Δημητρίου προσκυνήσας, quibus nihil corruptius. Aristæas excus., προεῖπον, περὶ τῶν τοῦ Δημητρίου προσκυνήσας, quæ vix saniora sunt. Montacut. pro περὶ τοῦ Δημ. leg. παρὰ τοῦ Δημ. Emendatior locus erit, si leges, καθὼς προεῖπον, τούτων (vel ταῦτα) περὶ τοῦ Δημητρίου, προσκυνήσας, vel καὶ προσκυνήσας. Nam Josephus ita scribit : Παραλαβὼν δὲ ταῦτα ὁ βασιλεὺς, παρὰ τοῦ Δημητρίου, καθὼς προείρηται, προσκυνήσας αὐτοῖς, ubi ταῦτα et αὐτοῖς de libris ipsis Gelenius intelligit. Non improbo. Melius tamen fortasse de verbis Demetrii accipias, quibus auditis, Ptolemæus sancta quadam, ut fit, admiratione perculsus, venerabundo similis, aut in genua procubuerit, aut simile quid egerit : nam continuo sequitur τῶν βιβλίων, cum alioqui potius τὰ βιβλία pro ταῦτα dicere debuisset, ac deinde αὐτῶν pro τῶν βιβλίων subjungere. Philo quoque lib. II *De vita Moysis*, de iis qui Græcam hanc divinæ legis interpretationem, Hebræo, vel, ut appellat, Chaldæo fonti simillimam cum admiratione venerarentur, Καθάπερ ἀδελφάς, inquit, μᾶλλον δὲ, ὡς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν, ἔν τε τοῖς πράγμασι, καὶ τοῖς ὀνόμασι, τεθηπασι, καὶ προσκυνοῦσι· οὐχ ἑρμηνεῖς ἐκείνους, ἀλλ' ἱεροφάντας, καὶ προφήτας προσαγορεύοντες. Item ante, de Judæorum annuo solemnique jejunio, τίς δὲ τὴν λεγομένην νηστείαν οὐ τέθηπε, καὶ προσκυνεῖ;

D

(52) *Ὑποθετικῶς.* Malim ὑποθετικῶν, ex altero ms. Regio. Nec tamen satis constat, quod operis genus illud fuerit, quæ *Ὑποθετικά* Philo inscripserit. Quod si ex præsenti fragmento conjecturam ducere liceat, id ei placuisse nomen videtur, quod hoc in opere, καθ' ὑπόθεσιν, utplurimum disputaret, ac frequenter dilemmate proposito, alterutrius partis optionem daret; sic tamen, ut ex utraque, postmodum καθ' ὑπόθεσιν ingeniose tractata, suam in rem argumenta duceret.

(53) *Πρὸς δ' ἔτι*, etc. Hanc alter. manuscr. lectionem editæ prætulimus, in qua, pro ἐντεθραμμένον, legebatur καὶ τεθραμμένον, ubi νεότητα, meo judicio, sic acceperit, ut animosa fere omnia νεανικά dici solent. Quanquam, ut verum fatear, νεότης ista, mihi quidem nova nimium est. Quid si ergo legeretur, πρὸς δ', ἐν τῇ νεότητι φρονηματίαν, καὶ τεθραμμένον μεγάλως, nam cogitationum ae sensuum novitatem intelligi, vix est ut credam.

(54) *Μετελθεῖν.* Forte μετ' ἐλθεῖν, vel potius μετὰ τὸ ἐλθεῖν.

Digitized by Google

cunditate sobolis admirabili pullularit.» Tum paucis interjectis, « Ac virum quidem, inquit ille, profectionis simul itinerisque ducem habuere, nihil admodum, si ita vis, hominum vulgo excellentiorem. Nam eum præstigiarum quoque, ac veteratoriæ orationis insimulabant. Demus id vero, sed præstigias accipe, **356** versutiamque laudabilem, qua populum universum, siti, fame, viarum ignoratione, ac rerum omnium penuria laborantem, perinde ut in summa cunctorum bonorum abundantia et suppeditato ab interjectis nationibus commeatu, salvum et incolumem præstitit; verum etiam illum ut a mutuis animorum dissidiis liberum habuit, ita sibi rebus in omnibus obsequentem. Atque id non ad breve aliquod exiguumque tempus, sed tandiu certe quidem, quandiu in simili voluntatum concordia, ut affatim cuncta suppeterent, manere ac persistere ne familia quidem una potuisset. Ita neque sitis, neque fames, non lues corporum, non imminentium periculorum metus, non casuum ignoratio futurorum, adversus præstigiatorem illum, tantam populi multitudinem, et illius fraudibus dolisque circumventam, et passim aliquando pereuntem concitavit. Qualem obsecro te, hominis hujus tantam sive artem, sive orationis vim, sive sapientiam fuisse dicemus, quæ tot ac tam varias discriminum monstrorumque formas præsensque omnibus exitium sæpe minitantes una superaret? Oportuit videlicet, aut eorum, quibus imperabat, ingenia, non jam imperita rerum esse, ductuque difficilia; sed cum ad obtemperandum ex sese prompta, tum vero ne futuri quidem improvida, aut, licet insigni morum improbitate forent, Deum tamen hoc ipsis naturæ vitium asperitatemque lenire, et præsentis simul futurique rationes providentiæ suæ consilio moderari. Utrum autem dederis, id profecto erit ejusmodi, quod ad præcipuam quamdam universorum laudem atque dignitatem pertinere videatur. Et profectionis quidem hæc ratio fuit. Jam ubi terram illam attigissent, quemadmodum suarum ibi rerum domicilia collocarint, eamque regionem tenuerint, sacræ quidem eorum litteræ loquuntur: malo tamen hoc loco, non tam rei gestæ historiam, quam ratiocinando, quod verisimile fuerit, persequi. Utrum enim eos mavis, hominum adhuc valentes numero, tametsi perpetuis fractos debilitatosque laboribus, auctis tamen confirmatisque viribus, ea loca postmodum armis occupasse, Syrosque simul ac Phœnices suis in penatibus focisque patriis dimicantes subegisse? An imbelles potius et ignavi cum essent, adeoque paucissimi, et a rebus omnibus bello gerendo necessariis imparati, aliis tamen et aliquem erga se venerationis sensum injecisse, et a volentibus ultroque cedentibus regionem accepisse: tum eosdem paulo post ædificasse templum, ac cætera quæ ad pietatem religionemque spectarent, constituisse? **357** Nam id quidem argumento est, quam

ρος· οὕτω καὶ ἐλοιδόρουν γόητα καὶ κέρκωπα λόγων. Καλῆς μέντοι γοητείας καὶ πανουργίας, ἐξ ἧς τόν γε λαὸν ἅπαντα ἐν ἀνυδρίᾳ καὶ λιμῷ, καὶ τῶν ὁδῶν ἀγνοίᾳ, καὶ ἀπορίᾳ τῶν συμπάντων, οὐ μόνον εἰς τὸ παντελὲς διεσώσατο, καὶ ὥσπερ ἐν εὐθηνίᾳ πάσῃ, καὶ παραπομπῇ τῶν μεταξὺ κειμένων ἐθνῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἀστασιάστους αὐτοὺς, καὶ πρὸς ἑαυτὸν μάλιστα εὐπειθεῖς (55) διεφύλαξε. Καὶ ταῦτα οὐκ ὀλίγον δήπου χρόνον, ἀλλ' ὅσον οὐδ' οἰκίαν ἐν ὁμοφροσύνῃ συμμεῖναι μετὰ πάσης εὐθηνίας εἰκός ἐστιν. Καὶ οὐ δίψος, οὐ λιμὸς, οὐ φθορὰ σωμάτων, οὐχὶ φόβος περὶ τῶν μελλόντων, οὐκ ἄγνοια τῶν συμβησομένων, ἐπὶ τὸν γόητα ἐκεῖνον ἐπῆρε τοὺς ἐξαπατωμένους καὶ περιφθειρομένους λαούς. Καίτοι τί βούλει, φῶμεν ἐκείνῳ τινὰ εἶναι τοσαύτην τέχνην, ἢ δεινότητα λόγων, ἢ σύνεσιν, ὡς τῶν τοσούτων καὶ τοιούτων ἀτόπων, καὶ πρὸς ὄλεθρον ἅπαντας ἀγόντων ἐπικρατεῖν; Ἦ γὰρ τὰς φύσεις τῶν ὑπ' αὐτὸν ἀνθρώπων οὐκ ἀμαθῶς οὐδὲ δυσκόλως, ἀλλ' εὐπειθῶς καὶ τοῦ μέλλοντος οὐκ ἀπρονοήτως ἔχειν· ἢ τούτους μὲν ὡς μάλιστα κακοὺς εἶναι, τὸν δὲ Θεὸν τὰς δυσκολίας αὐτῶν πραΰνειν, καὶ τοῦ παρόντος, καὶ τοῦ μέλλοντος ὥσπερ ἐπιστατεῖν. Ὑπερ γάρ σοι μάλιστα ἂν ἐκ τούτων ἀληθὲς εἶναι δόξῃ, πρὸς ἐπαίνου καὶ τιμῆς καὶ ζήλου περὶ αὐτῶν συμπάντων ἰσχύειν φαίνεται. Καὶ τὰ μὲν τῆς ἐξόδου δὴ ταῦτα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὴν γῆν ταύτην ἦλθον, ὅπως μέν ποτε ἄρα ἱδρύθησαν, καὶ τὴν χώραν ἔσχον, ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀναγραφαῖς δηλοῦσιν· οὐ μὴν ἔγωγε δικαιῶ μᾶλλον καθ' ἱστορίαν, ἢ κατά τινα λογισμὸν περὶ αὐτῶν τὰ εἰκότα ἐπεξελθεῖν. Πότερον γάρ ποτε βούλει, τῷ πλήθει τῶν σωμάτων ἔτι περιόντας, καίπερ εἰς τέλος κεκακωμένους, ὅμως δὲ διισχύοντας, καὶ τὰ ὅπλα ἐν χερσὶν ἔχοντας, εἶτα κατὰ κράτος ἐλεῖν τὴν χώραν, Σύρους τε ὁμοῦ καὶ Φοίνικας ἐν αὐτῇ τῇ ἐκείνων γῇ μαχομένους νικῶντας· ἢ τοὺς μὲν, ἀπολέμους καὶ ἀνάνδρους εἶναι, καὶ παντελῶς ὀλίγους ὑποθώμεθα, καὶ τῶν εἰς πόλεμον παρασκευῶν ἀπόρους, αἰδέσεως δὲ τυχεῖν παρὰ τούτοις, καὶ τὴν γῆν λαβεῖν παρ' ἐκόντων; Ἔπειτα δ' εὐθὺς οὐκ εἰς μακρὸν τόν τε νεὼν ἀνοικοδομῆσαι, καὶ τἄλλα εἰς εὐσέβειαν καὶ ἁγιστείαν καταστήσασθαι; Δηλοῖ γὰρ, ὡς ἔοικε, ταῦτα, καὶ θεοφιλεστάτους αὐτοὺς ἀνωμολογῆσθαι καὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς· ἐχθροὶ γὰρ ἦσαν ἐξ ἀνάγκης, ὧν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξαίφνης ἦλθον ὡς ἀφαιρησόμενοι. Παρὰ τούτοις δ' οὖν αἰδέσεως καὶ τιμῆς τυγχάνοντες, πῶς οὐχ ὑπερβάλλειν εὐτυχίᾳ τοὺς ἄλλους φαίνονται; Τίνα δὲ τὰ δεύτερα ἑφεξῆς, ἢ τὰ τρίτα πρὸς τούτοις λέγωμεν; Πότερον τὸ τῆς εὐνομίας καὶ εὐπειθείας αὐτῶν, ἢ τῆς ὁσιότητος καὶ δικαιοσύνης καὶ εὐσεβείας; Ἀλλὰ τὸν μὲν ἄνδρα ἐκεῖνον, ὅστις ποτὲ ἦν, ὁ τοὺς νόμους αὐτοῖς θεὶς, οὕτω σφόδρα ἐθαύμασαν, ὡς ὅ τι δήποτε ἔδοξεν ἐκείνῳ, καὶ αὐτοῖς. Εἴτε οὖν λελογισμένος αὐτὸς, εἴτε ἀκούων παρὰ δαίμονος ἔφρασε, τοῦτο ἅπαν εἰς τὸν Θεὸν ἀνάγειν, καὶ πλειόνων ἐτῶν διελτλυθότων, [a] τὸ μὲν ἀκριβὲς, οὐκ ἔχω λέγειν ὁπόσα,

[a] γρ., ἢ τό.

(55) *Εὐπειθεῖς.* Ita correximus, cum ante legeretur ευπειθεῖν, cujus lectionis in alt. manuscr. non obscurum adhuc vestigium supererat.

Digitized by Google

πλέω. δ' οὖν ἡ δισχίλια ἔτη, μὴ [a] ῥῆμά γε αὐτοὺς [b] μόνον τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγραμμένων κινῆσαι, ἀλλὰ κἂν μυριάκις αὐτοὺς ἀποθανεῖν ὑπομεῖναι θᾶττον, ἢ τοῖς ἐκείνου νόμοις καὶ ἔθεσιν ἐναντία πεισθῆναι.» Ταῦτ' εἰπὼν, ἐπιτέμνεται τὴν ἐκ τῶν Μωσέως νόμων καταβεβλημένην τῷ Ἰουδαίων ἔθνει πολιτείαν, γράφων οὕτως.

A certam vel apud hostes divini erga se amoris opinionem excitassent: hostes enim eos necessitas ipsa faciebat, quorum ipsi patriam invadere molirentur. Ab illis ergo si observantiæ tantum et honoris auferre potuerunt, quis non eosdem felicitate reliquis omnibus præstitisse fateatur? Jam quid secundum postea, quid tertium commemorem? An integritatem instituti obedientiæque constantiam? An vero sanctimoniæ decus, et illibatum æquitatis religionisque florem? Quippe virum illum, quisquis demum is fuerit, usque adeo suspexere, ut quidquid ipsi visum est, probarint universi; atque ita, sive hanc reip. formam suo ipse sensu arbitrioque descripserit, sive divinitus illam acceperit, eam certe non alteri, quam Deo acceptam tulerint, totque annorum spatio (certum equidem numerum definire non possum, sed tamen amplius bis mille) ne vocem quidem unam, in iis quæ scripta reliquit, immutarint: milliesque potius emori, quam legibus aliis vivere moribusque malint.» Hæc ille. Quibus summa legum earum capita subjungit, quibus suam Judæis rempublicam Moyses informarat: his verbis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τοῦ αὐτοῦ, περὶ τῆς κατὰ Μωσέα θεοσεβοῦς πολιτείας.

«Ἆρα τί τούτων ἢ τούτοις προσόμοιον παρ' ἐκείνοις ἐστὶ, πρᾶον εἶναι δοκεῖ [c] καὶ τιθασσὸν, καὶ δικῶν ἐπαγωγὰς, καὶ σκήψεις, καὶ ἀναβολὰς, καὶ τιμήσεις, καὶ πάλιν ὑποτιμήσεις ἔχον (56); Οὐδὲν, ἀλλὰ πάντα ἁπλᾶ καὶ δῆλα. Ἐὰν παιδεραστῇς, ἐὰν μοιχεύῃς, ἐὰν βιάσῃ παῖδα (ἄῤῥενα μὲν μηδὲ λέγε), ἀλλὰ κἂν θήλειαν· ὁμοίως ἐὰν σαυτὸν καταπορνεύῃς, ἐὰν καὶ παρ' ἡλικίαν αἰσχρόν τι πάθῃς, ἢ δοκῇς, ἢ μέλλῃς, θάνατος ἡ ζημία. Ἐὰν εἰς δοῦλον σῶμα, ἐὰν εἰς ἐλεύθερον ὑβρίζῃς, ἐὰν δεσμοῖς συνέχῃς, ἐὰν ἀπάγων πωλῇς, ἐὰν βέβηλα, ἐὰν ἱερὰ παρακλέπτῃς, ἐὰν ἀσεβῇς, οὐκ ἔργῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ῥήματι τῷ τυχόντι, εἰς μὲν Θεὸν αὐτὸν (ἕλεως ἡμῖν ὁ Θεὸς, καὶ αὐτῆς τῆς περὶ τούτων ἐννοίας γένοιτο, οὐδὲ ἄξιον λέγειν), ἀλλ' εἰς πατέρα ἢ μητέρα, ἢ εὐεργέτην σαυτοῦ· θάνατος ὁμοίως, καὶ οὗτος οὐ κοινὸς, οὐδ' ὁ τυχὼν, ἀλλὰ δεῖ καταλευσθῆναι τὸν εἰπόντα μόνον, ὡς οὐ χείρονα ἀσεβείας πράξαντα. Ἄλλα δ' αὖ πάλιν, ὁποῖά τινα. Γυναῖκας ἀνδράσι δουλεύειν, πρὸς ὕβρεως μὲν

B

CAPUT VII.

De religiosa Mosaicæ reipublicæ forma. Ex eoaem.

«Num quid istorum, inquit, aut saltem iis affine, locum apud eos habet, quod speciem mansuetudinis ac facilitatis aliquam habere videatur: litium intentiones, tergiversationes, comperendinationes, mulctæ, mulctarumque a reis quæsitæ diminutiones? Nihil plane: at simplicia certaque omnia. Si puerorum amoribus, si adulterio peccaveris: si puellæ (marem enim hoc in genere ne appelles quidem) stuprum obtuleris: si tuam ipse pudicitiam prodideris: si præter ætatem turpe quid aut perpessus eris, aut statueris, aut molitus fueris; scelus morte luito. Si aut servo, aut libero injuriam feceris, si aut habueris in vinculis, aut abductum vendideris: si profani sacrive quidpiam furto sustuleris: si non opere modo, sed verbo tenus impie feceris, non in Deum quidem (absit enim, ut vel hoc nobis verbum excidat, propitiusque nobis Deus ille sit, **358** quibus in mentem vel ipsa hoc de crimine cogitatio subierit), sed in patrem aut

C

[a] γρ., μηδέ. [b] γρ., αὐτό. [c] γρ., δοκοῦν.

(56) *Ὑποτιμήσεις ἔχον.* Solemnis ea est, quam expressimus, in re forensi maxime, vocis hujus significatio. Nec aliud in eadem fuit ὑποτιμᾶσθαι, quam reum, aut rei amicos graviorem pœnam deprecari, et cum leviore aliqua permutare. Secus tamen visum est erudito Xenophontis interpreti, qui locum illum ex *Apolog. pro Socrate*, Κελευόμενος ὑποτιμᾶσθαι, οὔτε ἑαυτὸν ὑπετιμήσατο, οὔτε τοὺς φίλους εἴασεν· ἀλλὰ καὶ ἔλεγεν, ὅτι τὸ ὑποτιμᾶσθαι ὁμολογοῦντος εἶη ἀδικεῖν, ita reddit: *Jussus multam exsolvere, neque de suo eam solvit, neque amicos id facere passus est; imo etiam dicebat, mulctæ solutionem ejus esse hominis, qui se injuste fecisse fateri videretur.* Atqui, jam capitali pœna non pecuniaria mulcta, damnatus erat Socrates: nec ὑποτιμᾶσθαι solventium est, sed æstimantium. Quid quod ex illo Socratis facto, Xenophon perspicue intelligi voluit, quam nullo producendæ vitæ desiderio teneretur? Sensus igitur est, Socratem morte damnatum, quod reis omnibus licebat, leviorem sibi pœnam, φέρε εἰπεῖν, exsilium, carcerem, aut pecuniariam multam irrogare, vel id ut per amicos fieret, pati noluisse. Apud Platonem, Socrates in *Apologia*, τὸ ἀντιτιμᾶσθαι cum Demosthene et al. eod. sensu accipit: Τιμᾶται δ' οὖν μοι ὁ ἀνὴρ θανάτου· ἐγὼ δὲ δὴ τίνος ὑμῖν ἀντιτιμήσομαι; imo sæpius deinde τι τιμᾶσθαι. Hinc etiam factum videtur, ut ὑποτιμᾶσθαι dicerentur, qui muneris impositi gravitatem, aut valetudinis, aut senectutis, aut simili quadam excusatione deligerent, quasi muneris istius vicem, proprium hoc et singulare incommodum sufficerent. Quare apud Hesychium ὑποτίμησις explicatur, πρόφασις. Nec suspectus cuiquam esse debet ille Plutarchi locus in *Camillo*: Συνορῶν δὲ (ὁ Κάμιλλος) τὴν ἀνάγκην, καὶ τὸν κίνδυνον, οὔτε ὑποτίμησιν εἰπὼν, ὡς πρότερον, οὔτε προφάσει χρησάμενος, ἀλλ' αὐτόθεν ὑποστὰς τὴν στρατηγίαν, etc. Quinta Camillo dictatura deferebatur, homini jam prope octogenario; grave quidem onus, quod tamen in summo reip. periculo, nulla is, ut tertiam et quartam, excusatione defugit. Itaque ὑποτίμησιν εἰπεῖν, et προφάσει χρήσασθαι, admodum gemina. Quod optime vidit Amiotus. At Latinus interpres ita vertit, *nihil jam mulcta, ut ante, deterritus*: minus, opinor, ex Plutarchi mente præsertim, ut alia mittam, cum similem magistratum Camillus multæ metu defugisse non legatur: sed tantum ætatem, valetudinem, et alia id genus excusasse, quod erat proprie ὑποτίμησιν εἰπεῖν. Nec dubium est quin infra p. 363, pro τῆς ἀγνοίας ἐπιτίμησιν, legend. sit, τῆς ἀγνοίας ὑποτίμησιν, eodem plane sensu.

D

Digitized by Google

matrem, aut eum, qui beneficiis te sibi obstrinxerit: morte similiter luito, eaque non communi quidem ac vulgari: sed quisquis vel lingua tantum hoc in genere deliquerit, lapidandus is est, quasi nihil ei qui impie quid fecerit, improbitate concedat. Alias præterea leges id genus habent, cujusmodi eæ sunt quæ sequuntur: Uxores viris non ullam ad contumeliam, sed quoties obedientiæ ratio postulabit, rebus in omnibus obtemperanto. Parentes imperium in liberos habento, quo tamen ad eorum saluti præcipua cura studioque consulendum utuntor. Suarum quisque facultatum dominus esto, nisi si eas Deo, vel dicatas utcunque, vel omnino sacras esse voluerit. Nam si vel ore tenus sponsionem ejusmodi aliquam nuncuparit, nihil eorum deinceps attingere poterit, sed omnibus ei continuo interdictum erit. Apage vero, quidquam ex iis quæ numinibus consecrata forent, aut ex donariis alienis rapere: nam res etiam cujusque proprias, ut jam dixi, vel unum, quod imprudenti Domino exciderit, verbum consecrabit. Ita, cujus ea vox fuerit, cunctis ille spoliandus erit: imo, si eam mutata sententia, revocare conabitur, vita quoque spoliandus. Atque eadem cæterorum præterea, in quos potestatem quis habeat, ratio est. Si vir uxoris suæ alimenta Deo sacra esse voluerit, alimentis ei suis abstinendum. Si de filio pater, si princeps de subditis, simile quiddam statuerit, fixum idem habendum ac ratum. Porro votorum ejusmodi solutio, si de perfectissima et maxima loquimur, sacerdotis, qui ea sibi probari neget, propria est: eum enim suum quasi vicarium Deus esse voluit, qui ea vel suscipere, vel repudiare summo jure posset. Altera vero est ab iis, penes quos præcipuus semper manet rei dominatus, fas quoddam et facultas profecta, qua quis placatum sibi propitiumque Numen esse pronuntiet. Ita consecrationes illas ratas habendi, nulla subest necessitas. Alia insuper infinita sunt, quæ partim sine scripto, moribus tantum et consuetudine, partim scriptis etiam legibus continentur. Ac posterioris etiam generis sunt, quæ sequuntur. Quæ quis moleste graviterque ferret, ea ipse ne facito. Quæ non deposuerit, ea ne tollito. Nihil penitus quantulumcunque sit, ex alterius vel horto, vel torculari, vel area, vel acervo furtim subtrahito. Ne cuiquam petenti ignem invideto. Fluentium aquarum usu neminem excludito. Pauperibus et corpore mutilis stipem mendicantibus Dei causa pie subvenito. Mortuum neminem sepe-

A οὐδεμιᾶς, πρὸς εὐπείθειαν δ' ἐν ἅπασι. Γονεῖς παίδων ἄρχειν ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ πολυωρίᾳ. Τῶν ἑαυτοῦ κτημάτων ἕνα ἕκαστον κύριον εἶναι, μὴ θεόν γε ἐπιφημίσαντα αὐτοῖς, μηδ' ὡς τῷ Θεῷ ταῦτα ἀνίησιν (57). Εἰ δὲ λόγῳ μόνον ὑποσχέσθαι προαπέσοι, ψαῦσαι καὶ θίγειν αὐτῶν οὐκ ἔστιν, ἀλλ' εὐθὺς ἁπάντων ἀποκεκλεῖσθαι. Μή μοι τὰ τῶν θεῶν (58) ἁρπάζειν, μηδ' ἀποσυλᾶν ἑτέρων ἀναθημάτων (59), ἀλλὰ καὶ τῶν οἰκείων, ὥσπερ ἔφην, προσπεσόν τι καὶ λαθὸν αὐτὸν ῥῆμα, ἐπαναθήσει. Εἰπόντα δὲ, πάντων στέρεσθαι· μεταγινώσκοντι δὲ ἢ ἐπανορθουμένῳ τὰ λελεγμένα, καὶ τὴν ψυχὴν προσαφαιρεῖσθαι. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, ὧν κυριεύει, ὁ αὐτὸς λόγος. Ἐὰν ἐπιφημίσῃ τροφὴν γυναικὸς ἀνὴρ, ἱερὰν εἶναι, τροφῆς ἀνέχειν. Ἐὰν πατὴρ υἱῷ (60), ἐὰν ἄρχων τῷ ὑπηκόῳ,
B ταυτόν. Καὶ ἔκλυσις δὲ ἐπιφημισθέντων, ἡ μὲν τελειοτάτη καὶ μεγίστη, τοῦ ἱερέως ἀποφήσαντος· ὑπὸ γὰρ τοῦ Θεοῦ κύριος οὗτος δέξασθαι· καὶ μετὰ ταύτην δὲ ἡ παρὰ τῶν μᾶλλον ἀεὶ κυρίων ὁσίαν εἶναι τὸν Θεὸν ἀποφαίνειν· ὡς μηδὲ ἐπ' ἀνάγκαις τὴν ἀνάθεσιν δέχεσθαι. Μυρία δὲ ἄλλα ἐπὶ τούτοις, ὅσα καὶ ἐπὶ ἀγράφων ἐθῶν καὶ νομίμων, κἀν τοῖς νομίμοις αὐτοῖς (61). Ὅ τις παθεῖν ἐχθαίρει, μὴ ποιεῖν αὐτόν. Ὃ μὴ κατέθηκεν, μηδ' ἀναιρεῖσθαι, μηδ' ἐκ πρασιᾶς, μηδ' ἐκ ληνοῦ, μηδ' ἐξ ἅλωνος· μὴ θημῶνος ὑφαιρεῖσθαι μέγα ἢ μικρὸν ἁπλῶς μηθέν. Μὴ πυρὸς δεηθέντι φθονεῖν. Μὴ νάματα ὑδάτων ἀποκλείειν· ἀλλὰ καὶ πτωχοῖς καὶ πηροῖς τροφὴν ἐρανίζουσι πρὸς
C τὸν Θεὸν εὐαγῶς ἀνέχειν (62). Μὴ ταφῆς νεκρῶν (63) ἐξείργειν, ἀλλὰ καὶ γῆς αὐτοῖς ὅσον γε εἰς τὴν ὁσίαν προσεπιβάλλειν· μὴ θήκας, μὴ μνήματα ὅλως κατοικομένων κινεῖν. Μὴ δεσμὰ, μὴ κακὸν μηδὲν πλέον τῷ ἐν ἀνάγκαις προσεπιφέρειν. Μὴ γονὴν ἀνδρῶν ἐκτέμνοντας, μὴ γυναικῶν ἀτοκίοις, καὶ ἄλλαις μηχαναῖς ἀμβλοῦν. Μὴ ζώοις ἔμπαλιν ἢ κατέδειξεν εἶτ' οὖν ὁ Θεὸς, εἴτε τις καὶ νομοθέτης, προσφέρεσθαι. Μὴ σπέρμα ἀφανίζειν· μὴ γέννημα δουλοῦν. Μὴ ζυγὸν ἄδικον ἀνθυποβάλλειν, μὴ χοίνικα ἄμετρον, μὴ νόμισμα ἄδικον. Μὴ φίλων ἀπόῤῥητα ἐν ἔχθρᾳ φαίνειν. Ποῖ δὴ πρὸς τοὺ Θεοῦ ἡμῖν τὰ Βουζύγια ἐκεῖνα; Ἄλλα δὲ πρὸς τούτοις ὅρα. Μὴ παίδων διοικίζειν γονέας, μηδ' ἂν αἰχμαλώτους ἔχῃς· μὴ γυναῖκα ἀνδρὸς, κἂν νομίμως ἐωνημένος ᾖς δεσπότης. Ἥπου σεμνότερα καὶ μείζω ταῦτα· ἄλλα δὲ μικρὰ καὶ τὰ τυ-
D χόντα. Μὴ νεοττίαν φησὶ κατοικίδιον ἐρημοῦν, μὴ ζώων ἱκεσίαν, οἷα ἔσθ' ὅτε προαφευγόντων ἀναιρεῖν. Μὴ εἴ τι τῶν τοιούτων ἧττόν ἐστιν. Οὐδενὸς ἄξια ταῦτά γε εἴποις ἄν. Ἀλλ' ἅ γε ἐπ' αὐτοῖς νόμος ἐστὶ μέγας, καὶ πάσης ἐπιμελείας αἴτιος, καὶ αἱ προῤῥήσεις μεγάλαι, καὶ ἀραὶ κατά τε ἐξωλείας,

(57) *Μηδ' ὡς τῷ Θ. τ. ἀ.* Ὡς mutandum videtur in ὅς, quasi diceret, ἢ καὶ ἀνέντα ταῦτα τῷ Θεῷ.

(58) *Τῶν θεῶν.* Quid si τοῦ Θεοῦ? Nam quorsum hic profanorum deorum meminisse? nisi tamen *Dii* pro *Deus*, ut Hebræi אלהים, quod vix credo.

(59) *Ἑτέρων ἀναθημάτων.* Hic genitivus cum sequente οἰκείων, Attice, ut notandum est, pro accusandi casu.

(60) *Υἱῷ.* Legendum videtur υἱοῦ, et paulo post, ὑπηκόου, non ὑπηκόῳ, quemadmodum ante scribitur, γυναικός, non γυναικί. Nam hic quoque, ἀπὸ κοινοῦ, subaudiendum putem, ἐπιφημίσῃ τροφήν.

(61) *Κἀν τοῖς νομίμοις αὐτοῖς.* Malim ab his verbis novæ periodi principium ducere, tametsi totus hic locus nonnihil decurtatus videtur.

(62) *Ἀνέχειν.* Hic ἀνέχειν est ἀπέχειν, quod paulo ante erat, ἀπέχεσθαι.

(63) *Νεκρῶν.* Lege νεκρούς, vel si νέκυν, ut in manuscr., αὐτοῖς quod sequitur mutandum in αὐτῷ.

Digitized by Google

καὶ ὁ Θεὸς ἐπόπτης τῶν τοιούτων, καὶ τιμωρὸς ἀπανταχοῦ. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· « Ὅλην δὲ ἡμέραν εἰ τύχοι, μᾶλλον δὲ οὐδὲ μίαν, ἀλλὰ πολλὰς, καὶ ταύτας οὐκ εὐθὺς ἑφεξῆς ἀλλήλαις, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων (καὶ τούτων δὲ παρ' ἑπτὰ, κρατοῦντος, ὡς καὶ εἰκὸς, αἰεὶ τοῦ παρὰ τὰς βεβήλους ἔθους), μήθ' ἓν ἂν παραβῆναι τῶν προστεταγμένων, οὐ θαυμάζεις; Ἆρ' οὐ (64) πρὸς ἀσκήσεως μόνον αὐτοῖς τοῦτο ἐγκρατείας ἐστὶν, ὡς ἐξ ἴσου καὶ δρᾷν τι ποιοῦντας (65), καὶ ἀνέχειν ἰσχύειν ἀπὸ τῶν ἔργων, εἰ δέοι; Οὐ δῆτα. Ἀλλὰ καὶ * πρὸς ἔργου μεγάλου καὶ θαυμαστοῦ τινος ᾠήθη δεῖν ὁ νομοθέτης, αὐτοὺς μήτ' ἄλλα (66) μόνον ἱκανοὺς εἶναι δρᾷν ὡσαύτως, ἀλλ' ἔτι καὶ τῶν πατρίων νόμων καὶ ἐθῶν ἐμπείρως ἔχειν. Τί οὖν ἐποίησε ταῖς ἑβδόμαις ταύταις ἡμέραις; Αὐτοὺς εἰς ταυτὸν ἠξίου συνάγεσθαι, καὶ καθεζομένους μετ' ἀλλήλων, σὺν αἰδοῖ καὶ κόσμῳ τῶν νόμων ἀκροᾶσθαι, τοῦ μηδένα ἀγνοῆσαι χάριν. Καὶ δῆτα συνέρχονται μὲν ἀεὶ, καὶ συνεδρεύουσι μετ' ἀλλήλων· οἱ μὲν πολλοὶ σιωπῇ, πλὴν εἴ τι προσεπιφημίσαι τοῖς ἀναγινωσκομένοις νομίζεται· τῶν ἱερέων δέ τις ὁ παρὼν, ἢ τῶν γερόντων εἷς ἀναγινώσκει τοὺς ἱεροὺς νόμους αὐτοῖς, καὶ καθ' ἕκαστον ἐξηγεῖται μέχρι σχεδὸν δείλης ὀψίας· κἀκ τοῦδε ἀπολύονται, τῶν τε νόμων τῶν ἱερῶν ἐμπείρως ἐχόντες καὶ πολὺ δὴ πρὸς εὐσέβειαν ἐπιδεδωκότες. Ἆρά σοι οὐ δοκεῖ ταῦτα παντὸς σπουδάσματος μᾶλλον ἀναγκαῖα αὐτοῖς; Τοιγαροῦν οὐκ ἐπὶ θεσμῳδοὺς ἔρχονται περὶ τῶν πρακτέων, καὶ μὴ διερωτῶντες, οὐδὲ καθ' ἑαυτοὺς ὑπ' ἀγνοίας τῶν νόμων ῥᾳδιουργοῦσιν· ἀλλ' ὄντινα αὐτῶν κινεῖς, καὶ περὶ τῶν πατρίων διαπυνθάνῃ, προχείρως ἔχει καὶ ῥᾳδίως εἰπεῖν, καὶ ἀνὴρ γυναικὶ, καὶ παισὶ πατὴρ, καὶ δούλοις δεσπότης ἱκανὸς εἶναι δοκεῖ τοὺς νόμους παραδιδόναι. Καὶ μὴν περὶ τοῦ γε ἕτους τοῦ ἑβδόμου ῥᾴδιον ὡσαύτως λέγειν, οὐ μὴν ταυτὸν ἴσως. Οὐ γὰρ αὐτοὶ τῶν ἔργων ἀφεστᾶσιν, ὥσπερ ταῖς ἑβδόμαις ἐκείναις ἡμέραις· ἀλλὰ τὴν γῆν ἀργὴν ἀφιᾶσιν εἰς τὰ μέλλοντα αὖθις εὐθηνίας χάριν. Πολὺ γὰρ διαφέρειν, αὐτὴν ἀνάπαυλαν λαβοῦσαν, εἶτα δὲ εἰς νέωτα γεωργεῖσθαι, καὶ μὴ τῇ συνεχείᾳ τῆς ἐργασίας κατεξάνθαι. Ταυτὸν δὲ καὶ περὶ τὰ σώματα ἂν ἴδοις συμβαῖνον εἰς ῥώμην· οὐ γὰρ δὴ πρὸς ὑγείαν μόνον διαλείμματα, καί τινας ἀναπαύλας ἀπὸ τῶν ἔργων τοὺς ἰατροὺς προστάττοντας (67)· τὸ γὰρ συνεχὲς καὶ ὁμοιοειδὲς ἀεὶ, μάλιστα δὲ ἐπ' ἔργων, βλάπτειν ἔοικε. Σημεῖον δέ· Τὴν γὰρ γῆν αὐτὴν εἴ τις ἐπαγγέλλοιτο αὐτοῖς ἐξεργάσασθαι πολὺ μᾶλλον πρόσθεν (68) τὸ ἕβδομον ἔτος τουτὶ, καὶ τῶν καρπῶν πάντων συμπαραχωρήσειν ὅλων, οὐκ ἂν οὐδαμῶς δέξαιντο· οὐ γὰρ αὐτοὶ τῶν πόνων ἀνέχειν οἴονται δεῖν μόνοι (καίτοι κἂν εἰ τοῦτ' ἐποίουν, οὐδὲν ἂν θαυμαστὸν ἦν), ἀλλὰ τὴν χώραν αὐτοῖς ἄνεσίν τινα καὶ ῥᾳστώνην, εἰς ἀρχὴν ἑτέραν τῆς αὖθις ἐπιμελείας

liri prohibeto, sed ei potius, religionis saltem causa, **359** terram injicito. Defunctorum loculos aut sepulcra, ne leviter quidem commoveto. Neque nexum, neque mali quidquam aliud hominis ad egestatem ac necessitatem adjungito. Ne virilis seminis jam decisi vim, aut mulierum abortionibus, aut aliis artibus obtundito. Animantibus aliter, quam aut Deus, aut legislator ipse præscripserit, ne utitor. Semen ne disperdito. Partum servituti ne mancipato. Ne lancem iniquam, ne modium justo minorem, aut nummum adulterinum subjicito. Ne amicorum arcana privatis impulsus inimicitiis prodito. Buzygia autem illa, quo per Deum nobis tandem abiere? Sed attende porro, quæ attexi-mus. Ne parentes a liberis, ut mancipia tua sint, neve uxorem a conjuge, ut eorum legitimo pretio persoluto dominus sis, tecto sejungito. Atque hæc graviora plane sunt ac majora. Sunt et minora quædam atque humiliora. Cujusmodi sunt: Domesticum nidum pullis ne spoliato. Nullius animantis, quæ ad te confugerit, obsecrationem rejicito. Et si quid hoc in genere levius est. Minuta hæc tibi forte ac nihili facienda videantur. At de iis sancita lex et magna est, et omni cura studioque servatur: magnæ item denuntiationes, imprecationes magnæ, quas pestis ultima consequatur: magnus denique rerum illarum inspector Deus, et criminum ubique vindex. » Idemque paucis interjectis: « Quid? hoc non admiratione dignum existimas, integro sæpe die, imo non uno duntaxat aliquo, sed pluribus, iisque non aliis alios continenter, sed ex intervallo consequentibus; et ejusmodi quidem intervallo, quod in septimum quemque desinat; profanorum licet dierum consuetudine, vim, ut fit, maximam obtinente, nullum tamen omnino præceptum violari? An id forte probandæ tantum et exercendæ continentiæ causa institutum fuit, ut non minus functiones suas intermittere, si quando opus esset, quam aliquid agere possent? Cave credas. Sed hoc in magni cujusdam et eximii operis loco ponendum legislator putavit, ut non cæteris modo rebus, tam intermittendis, quam gerendis idonei, sed etiam ut patriarum legum et consuetudinum gnari peritique forent. Quid igitur septimis illis diebus instituit? Eos nimirum eumdem in locum una convenire voluit, ut silentio summaque cum modestia considentes, legum recitationi aures accommodent, itaque nihil ipsos omnino fugiat. Atque hunc illi conveniendi simul considendique morem, **360** sic perpetuo retinent, ut multitudo quidem universa sileat, nisi cum ea, quæ leguntur, faustis ac lætis acclamationibus prosequitur: e sacerdotibus autem vel senioribus ali-

* *Forte del. καὶ.*

(64) Ἆρ' *οὐ*. Legend. videtur ἆρ' οὖν.

(65) *Ποιοῦντας*. Rescribe πονοῦντας cum alt. manuscrip.

(66) *Μήτ' ἄλλα*. Rectius legeris μή τ' ἄλλα, vel μήτε pro μή sumendum erit.

(67) *Προστάττοντας*. Subintelligend. ἀπὸ κοινοῦ ἂν ἴδοις.

(68) *Μᾶλλον πρόσθεν*. Leg. μᾶλλον τοῦ, vel τῶν πρόσθεν, vel μᾶλλον ἢ τὰ πρόσθεν. Quod autem sequitur, πάντων post καρπῶν, omnino superfluum videtur.

Digitized by Google

quis, sacras leges palam recitans, omnes sigillatim exponat, donec alta jam vespera discedant universi, tum divinorum mandatorum instructi cognitione, tum etiam admodum pietate aucti. Nunquid hoc quovis studii genere magis tibi necessarium videtur? Enimvero causæ nihil est, quamobrem istos legum enarratores de rebus agendis consulant, quorum ut responsis careant, nihil tamen, vel apud se unquam, earum ignoratione perperam molientur. Quemcunque enim ipsorum appellaveris, ac de patriis institutis percontatus eris, cum respondere per sese commode ac facile poterit, tum ejusmodi sane videbitur, qui seu vir uxorem, seu liberos pater, seu famulos dominus, legum notione informare queat. Jam septimi quoque anni facilis et expedita ratio est, tametsi forte dissimilis. Nec enim eo, quemadmodum septimo illo die, ab omni opere vacant, sed terram in consequentem annum otiosam, uberioris proventus exspectatione, jacere patiuntur. Multum enim ad soli feracitatem interesse sentiunt, ut secundum hoc quietis intervallum, sequente deinceps anno coli denuo incipiat, non autem ut assidua et continenti aratione lacerctur. Quod ipsum ad corporum etiam firmitatem et robur valere cognoscimus, cum eas intermissiones, et a quotidianis functionibus vacationes, non tantum valetudinis causa medici præcipiant : quod assiduitas omnis ac perpetua similitudo, ac præsertim operum, detrimenti aliquid afferre consueverit. Atque ut ipsorum hoc in genere consilium argumento certiore constet : exsistat forte non nemo, qui anno septimo, et suam illis ipsis agris multo quam ante diligentius colendis operam, et messe tamen integra sese iis cessurum polliceatur : hanc illi conditionem nunquam acceperint, quippe qui a laboribus soli vacare nolint (quod tamen si facerent, mirum nemini jure videretur), sed ipsum quoque solum in aliquam induciarum quietisque partem vocandum existiment, ut novum deinceps culturæ laborem suavius faciliusque patiatur. Nam si ea causa non suberat, quidni, per Deum immortalem, solum hoc aliis superiore anno locarent, atque ab operis totum illum consequentis fructum et proventum acciperent? **361** Nimirum, pro ea solum, ut ante dixi, qua terram ipsam prosequuntur, cura ac studio, nihil horum, ut mihi quidem videtur, ullo modo probare possunt. Ac præcipuum quoddam illud est, quod sequitur, eorum humanitatis documentum. Quoniam enim septimo illo anno vacaverint, quæ per sese fruges exstiterint, eas sibi, quod nullo suo labore provenerint, nec metendas ipsi, nec recondendas arbitrantur : sed divinæ benignitati voluntarium hunc terræ partum assignantes, quemvis eo, seu viator ille, seu quilibet alius fuerit, pro arbitrio vel inopia secure uti libenter omnino patiuntur. At de his modo satis. Nam quod ista lex in septimum quemque diem potissimum imperarit, hujus rei causam, opinor, ex me non requiras, qui forte jam a pluribus vel medicis, vel physiologis, vel philosophis sæpenumero audieris, quantus numerus iste septenarius cum in cæterorum omnium, tum in hominis quoque naturam vires obtineat. Hæc igitur Sabbati ratio fuit. » Atque hactenus Philo. Gemina sunt, quæ libro *De Judæorum antiquitate* secundo Josephus his verbis commemorat.

A καὶ γεωργίας, λαβεῖν. Ἐπεὶ, τί ἐκώλυε πρὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ παραθέντος [a] ἔτους αὐτὴν προεκδοῦναι, καὶ παρὰ τῶν ἐργαζομένων τὸν ἐκείνων [b] φόρον τοῦ ἔτους ἐκλέγειν; ἀλλ', ὥσπερ ἔφην, κατ' οὐδένα τρόπον, οὐδὲ (69) τῶν τοιούτων, προνοίᾳ μοι δοκεῖ, τῆς χώρας, ἐκδέχονται. Τῆς δὲ φιλανθρωπίας αὐτῶν καὶ τοῦτο μέγα, ὡς ἀληθῶς, σημεῖον· Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὶ τῶν ἔργων ἐκείνου τοῦ ἔτους ἀνέχουσι, τοὺς γινομένους καρποὺς οὐκ οἴονται δεῖν συλλέγειν, οὐδ' ἀποτίθεσθαι, μὴ ἐκ τῶν οἰκείων πόνων περιόντας αὐτοῖς· ἀλλ', ἅτε τοῦ Θεοῦ παρεσχηκότος αὐτοῖς, ἀνειΐσης ἐπ' αὐτομάτου τῆς γῆς, τοὺς βουλομένους ἢ δεομένους τῶν τε ὁδοιπόρων καὶ τῶν ἄλλων ἀξιοῦσι μετὰ ἀδείας χρῆσθαι. Καὶ περὶ μὲν τούτων ἄλις σοι· τὸ γὰρ ταῖς ἑβδόμαις ἤδη τὸν νόμον αὐτοῖς στῆσαι, B ταῦτα (70) οὐκ ἂν ἐμὲ ἀπαιτήσαις, ἴσως πολλῶν πολλάκις καὶ ἰατρῶν, καὶ φυσιολόγων, καὶ φιλοσόφων ἀκηκοότι [c] περὶ τοῦ ἑβδόμου πρότερον, ἣν ἄρα δύναμιν ἔχει πρός τε τὴν τῶν συμπάντων, καὶ δὴ πρὸς τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν. Οὗτος ὁ τῆς ἑβδόμης λόγος » Τοσαῦτα μὲν ὁ Φίλων· ὅμοια δ' αὐτῷ καὶ Ἰώσηπος ἱστορεῖ ἐν δευτέρῳ συγγράμματι, ὧν πεποίηται *Περὶ τῆς των Ἰουδαίων ἀρχαιότητος*, τοῦτον γράφων καὶ αὐτὸς τὸν τρόπον.

CAPUT VIII.

Ex Josepho de Mosaicæ reipublicæ forma.

« Jam vero, inquit ille, qui tandem ex omnibus et perfectissimam legum rationem instituerit, et

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἰωσήπου (71) *περὶ τοῦ κατὰ Μωσέα πολιτεύματος.*

« Τίς δ' ἦν ὁ μάλιστα κατορθώσας τοὺς νόμους, καὶ τῆς δικαιοτάτης (72) περὶ τοῦ Θεοῦ πίστεως ἐπι-

[a] γρ., παρελθόντος. [b] ἴσ. ἐκείνου. [c] γρ., ἀκηκοώς.

(69) *Οὐδέ*. Leg. οὐδὲν cum alt. manuscr.

(70) *Στῆσαι, ταῦτα*. Conjungo sic, στῆσαι ταῦτα. Est autem brevis et Attica oratio : pro ἐφ' ὅτῳ γὰρ ἂν τ. ἑ. ἡ. ὁ νόμος αὐτοῖς στήσαι ταῦτα.

(71) *Ἰωσήπου*. Locus hic Josephi exstat lib. II *contra Apionem*, pag. 1071 edit. Græco-Lat.

(72) *Καὶ τῆς δικαιοτάτης*, etc. Excus. Joseph., καὶ τίς ὁ δικαιότατα περὶ τῆς τοῦ Θ. Interpres, obscurius, *Qui justissime de Dei fide cognoverint*. Ἐπιτυγχάνειν τινός, vel περί τινος, est *conjectura assequi, rem tangere*, quod etiam ἐπιτυγχάνειν absolute dicitur : Gallice, *rencontrer*. Plutarch. in *Pericle*, ubi de ostento quodam explicando loquitur : Ἐκώλυε δ' οὐδέν, καὶ τὸν φυσικὸν ἐπιτυγχάνειν, καὶ τὸν μάντιν· τοῦ μὲν τὴν αἰτίαν, τοῦ δὲ τὸ τέλος καλῶς ἐκλαμβάνοντος. Fieri autem poterat, uti et physicus et vates rem attingerent (Gallice *rencontrassent bien*) altero rei causam, altero finem assignante. Hic

Digitized by Google

τυχών, πάρεστιν ἐξ αὐτῶν κατανοεῖν τῶν νόμων ἀντιπαραβάλλοντας· ἤδη γὰρ περὶ τούτων λεκτέον. Οὐκοῦν ἄπειροι μὲν αἱ κατὰ μέρος τῶν ἐθῶν καὶ τῶν νόμων παρὰ τοῖς ἅπασιν ἀνθρώποις διαφοραί, κεφαλαιωδῶς ἂν ἐπίοι τις (73). Οἱ μὲν γὰρ μοναρχίαις, οἱ δὲ ταῖς ὀλίγων δυναστείαις, ἄλλοι δὲ τοῖς πλήθεσιν ἐπέτρεψαν τὴν ἐξουσίαν τῶν πολιτευμάτων. Ὁ δ' ἡμέτερος νομοθέτης εἰς μὲν τούτους (74) οὐδ' ὁτιοῦν ἀπεῖδεν· ὡς δ' ἄν τις εἴποι βιασάμενος τὸν λόγον, θεοκρατίαν ἀπέδειξε (75) τὸ πολίτευμα, Θεῷ τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ κράτος ἀναθεὶς, καὶ πείσας εἰς ἐκεῖνον ἅπαντας ἀφορᾶν, ὡς αἴτιον μὲν ἁπάντων ὄντα τῶν ἀγαθῶν, ἃ κινεῖται (76), πᾶσιν ἀνθρώποις ὑπάρχει, καὶ ὅσων ἔτυχον αὐτοὶ δεηθέντες ἐν ἀμηχάνοις· λαθεῖν δὲ τὴν ἐκείνου γνώμην οὐκ ἐνὸν, οὔτε τι τῶν πραττομένων οὐδὲν, οὔθ' ὧν ἄν τις παρ' αὐτῷ διανοηθείη. Ἀλλ' αὐτὸν (77) ἀπέφηνε καὶ ἀγέννητον, καὶ πρὸς τὸν ἀΐδιον χρόνον ἀναλλοίωτον, πάσης ἰδέας θνητῆς κάλλει διαφέροντα, καὶ δυνάμει μὲν ἡμῖν γνώριμον, ὁποῖος δὲ κατ' οὐσίαν ἐστὶν, ἄγνωστον. Ταῦτα περὶ Θεοῦ φρονεῖν οἱ σοφώτατοι (78) παρ' Ἕλλησιν ὅτι μὲν ἐδιδάχθησαν, ἐκείνου τὰς ἀρχὰς παρασχόντος, ἐῶ νῦν λέγειν· ὅτι δέ ἐστι καλὰ καὶ πρέποντα τῇ τοῦ Θεοῦ φύσει καὶ μεγαλειότητι, σφόδρα μεμαρτυρήκασι. Καὶ γὰρ Πυθαγόρας, καὶ Ἀναξαγόρας, καὶ Πλάτων, οἵ τε μετ' ἐκεῖνον (79) ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλόσοφοι, καὶ μικροῦ δεῖν ἅπαντες οὕτω φαίνονται περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ φύσεως πεφρονηκότες. Ἀλλ' οἱ μὲν πρὸς ὀλίγους (80) φιλοσοφοῦντες, εἰς πλήθη δόξαις κατειλημμένα τὴν ἀλήθειαν τοῦ δόγματος ἐξενεγκεῖν οὐκ ἐτόλμησαν· ὁ δ' ἡμέτερος νομοθέτης, ἅτε δὴ τὰ ἔργα παρέχων τοῖς νόμοις σύμφωνα, οὐ μόνον τοὺς καθ' ἑαυτὸν ἔπεισεν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐξ ἐκείνων ἀεὶ γενησομένοις τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ πίστιν ἐνέφυσεν ἀμετακίνητον. Αἴτιον δ' (81), ὅτι καὶ τῷ τρόπῳ τῆς νομοθεσίας πρὸς τὸ χρήσιμον πάντων πολὺ διήνεγκεν. Οὐ γὰρ μέρος ἀρετῆς ἐποίησε τὴν εὐσέβειαν, ἀλλὰ ταύτης μέρη τε ἄλλα (82), καὶ συν-

A æquissimam de Deo notionem atque sententiam animo informarit, vel ex mutua legum ipsarum contentione quivis intelligat. Tempus enim est, ut ad eas veniamus. Enimvero, ut infinita quædam, si expendere singula volueris, morum atque legum toto passim hominum genere, discrimina sint, eas tamen omnes in summa hæc capita facile colligas. Alii quippe uni tantum, paucis quibusdam alii, alii denique populo summam reipublicæ potestatem commiserunt. At legislator noster, hisce neglectis omnibus, theocraticam (liceat enim hac voce, tametsi paulo duriore uti) reip. formam instituit: atque ita, summo principatu divino Numini attributo, id egit maxime, ut in eo cunctorum oculi ac mentes acquiescerent, tanquam in eo, qui et bonorum B omnium, seu quæ universe hominum generi eveniunt, seu quæ privatim singuli, difficilioribus suis temporibus, votis ac precibus impetrant, auctor et causa sit: atque ejusmodi, cujus cognitionem nullum omnino factum, cogitatio nulla fugere ac latere possit. **362** Eum præterea cum ortu carere, tum nullam tota æternitate mutationem subire, omnis quoque mortalis formæ dignitatem pulchritudine superare, postremo ut sua nobis potestate notum, sic natura et essentia prorsus ignotum esse profitetur. Mitto sane Græcorum sapientissimos hujus de Deo sententiæ magistrum illum ac ducem habuisse: quam præclara quidem illa quamque Dei cum natura et majestate conjuncta foret, gravissime testatum ipsi quoque reliquerunt. Pythagoras C enim, Anaxagoras, Plato, quique Platonem excepere Stoici philosophi, ac cæteri prope omnes, in hujus de natura divina sententiæ communionem societatemque venerunt. At enimvero, cum isti fere non nisi cum paucis philosopharenter, et dogmatis hujus veritatem in vulgus aliis jam opinionibus occupatum efferre metuerent: tum noster hic legislator, qui suarum ad legum æquitatem operum

enim ἐκλαμβάνειν est νοεῖν, ὑπολαμβάνειν, δέχεσθαι, vel ἐκδέχεσθαι, *interpretari*.

(73) *Κεφαλαιωδῶς ἂν ἐπίοι τις*. Desunt hæc apud Joseph., quæ tamen necessaria videntur, si modo præmittatur, οὕτω δὲ ταύτας κεφ. etc.

(74) *Τούτους*. Joseph., τούτων. Ellge.

(75) *Ἀπέδειξε*. Rectius omnino quam, ut in excuso legitur, ἀπεῖπε. Cæterum interpres Josephi, totum hoc membrum, vereor ut satis apte reddiderit, *veluti si quis hoc dicendo, mensuram transcendat verbi, divinam rempub. declaravit*. Cætera conferes, si libet: mihi quidem tanti non est, aliena reprehendere.

(76) *Κινεῖται*, etc. Totus hic locus apud Joseph. ita concipitur: Κοινῇ τε πᾶσιν ἀνθρώποις παρέχοντα, καὶ ἰδίᾳ. Καὶ οὐ μόνον τοῦτο· ἀλλὰ καὶ ὧν ἀπηγόρευσεν, εἰς ἐκεῖνον ἀνάγει τὴν ἀπαγόρευσιν. Καὶ ἃ μὲν τὸ δοκεῖν ἐδίδαξαν μὲν εἶναι Θεὸν μονάρχην, μετ' αὐτὸν δὲ θεῶν τινας μυθολογίας ἀνεπλάσαντο, τὸ εἶναι αὐτοὶ δεηθέντες ἀμηχανίᾳ, λαθεῖν τὴν ἐκείνου γνώμην ἠδυνήθησαν, ἀλλ' οὔτε τῶν πραττομένων οὐθὲν, οὔθ' ὃς ἄν τις παρ' ἑαυτῷ διανοηθῇ. Quæ partim corrupta, partim loco trajecta suo, partim ab interprete omissa sunt, qui Eusebianum codicem, vel Eusebiano similem secutus videtur. Lectio sane nostra brevior et melior: tantum pro κινεῖται reponas licet κοινῇ τε· ac forte post ἀνθρώποις, interponas ἰδίᾳ τε ἑκάστοις, quæ tamen abesse possunt, ac sequenti ex membro intelligi.

D (77) *Ἀλλ' αὐτόν*, etc. Hæc apud Joseph. ita leges, Ἕνα γοῦν αὐτὸν ἀπέφηνεν ὁ ἡμέτερος νόμος εὐπρόσιτον (*f.* ἀπρόσιτον) ἀγένητον, ἀΐδιον, ἄχρονον, ἀναλλοίωτον, quæ meliora simul ac pleniora judico.

(78) *Σοφώτατοι*. Excus. Josephus hic quædam infercit, sed vitiosa omnino et ἀπροσδιόνυσα, quæque ab interprete aut lecta non sunt, aut neglecta sunt.

(79) *Ἐκεῖνον*. Joseph., ἐκείνους.

(80) *Πρὸς ὀλίγους*, etc. Josephus ita locum integrum, πρὸς ὀλίγον φιλοσοφοῦντες, εἰς πλῆθος, δόξαις προκατειλημμένον, ἀληθ., etc. Eusebianis hæreo: malim tamen προκατειλημμένα quam κατειλημμένα.

(81) *Αἴτιον δέ*. Atticismi hujus ignoratio, Josephi interpretem θαυμαστὸν ὅσον παρήγαγεν.

(82) *Μέρη τε ἄλλα*, etc. Lege, ut apud Joseph.: τὰ μέρη τ' ἄλλα συνεῖδε, καὶ κατέστησε.

Digitized by Google

consensionem adjungeret; non eos modo, qui sua ætate viverent, in eam secum mentem adduxit, verum etiam nepotibus ac posteris illorum omnibus, firmam hanc atque constantem de divino Numine fidem inseruit. Quod autem in ea legum suarum informatione fructum etiam fuerit longe quam cæteri majorem secutus, eo maxime factum est, quod non religionem virtutis partem aliquam fecerit, sed religionis potius alia partes esse quasdam, et viderit, et vero statuerit: justitiam, temperantiam, patientiam, ac mutuam civium inter se rebus in omnibus conjunctionem. Quippe, actionum enim, studiorum, ac sermonum omnium rationes ex una divini Numinis religione suspensas habere nos oportet: cum nihil penitus aut non expensum, aut non definitum constitutumque reliquerit. Nam cum duæ omnino sint cujusvis disciplinæ, ac morum instituendorum viæ; quarum altera præceptis, altera conformatione vitæ continetur: cæteri quidem legislatores dissidentium opinionum varietate distracti, atque alterutram suo quisque sensu viam secuti, alteram omisere. Ita enim Lacedæmonii simul et Cretenses, moribus ipsis docebant, non præceptis: Athenienses autem Græcique propemodum universi, quid agendum esset, quidve fugiendum, legibus edicebant, suos tamen ad utrumque rebus ipsis consuefacere negligebant. At legislator hic noster præcipuo quodam studio ambo ista conjunxit, dum neque mutam vitæ morumque conformationem reliquit, neque **363** legis præcepta operum societate carere permisit: sed jam inde ab ipsomet alimenti genere, et domestica singulorum victus ratione auspicatus, ne minutissimum quidem aliquid eorum, qui uterentur, potestatis et arbitrii facere voluit. Imo, quibus abstinendum cibis, quibus item vesci liceat, quinam in victus communionem ac societatem vocandi, quam in operibus contentionem adhibere, quem in otio tenere modum oporteat, certis quasi legis finibus regulisque descripsit: uti sub ejus tanquam parentis cujusdam aut dominæ imperio nutuque viventes, nihil omnino vel malitia, vel ignoratione peccemus. Ita, ne ignorationem illam, velut aliquam deprecandæ pœnæ speciem relinqueret, longe pulcherrimum nobis maximeque necessarium disciplinæ genus, legem ipsam esse voluit, nec satis id futurum putavit, ut semel, iterum, aut sæpius eam audiissemus, nisi

A εἶδεν αὐτὰ, καὶ κατέστησε· λέγω δὲ τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην, τὴν καρτερίαν, τὴν τῶν πολιτῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν ἅπασι συμφωνίαν. Ἅπασαι γὰρ αἱ πράξεις, καὶ διατριβαὶ, καὶ λόγοι πάντες ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἡμῶν (83) εὐσέβειαν ἀναφέρουσιν· οὐδὲν γὰρ τούτων ἀνεξέταστον οὐδ' ἀόριστον παρέλιπεν. Δύο μὲν γάρ εἰσιν ἁπάσης παιδείας τρόποι, καὶ τῆς περὶ τὰ ἤθη κατασκευῆς· ὧν ὁ μὲν λόγῳ διδασκαλικὸς (84), ὁ δὲ διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἠθῶν. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι νομοθέται ταῖς γνώμαις διέστησαν, καὶ τὸν ἕτερον αὐτῶν, ὃν ἔδοξεν ἑκάστοις ἑλόμενοι, τὸν ἕτερον παρέλιπον· οἷον Λακεδαιμόνιοι μὲν καὶ Κρῆτες ἔθεσιν ἐπαίδευον, οὐ λόγοις· Ἀθηναῖοι δὲ καὶ σχεδὸν οἱ πάντες Ἕλληνες, ἃ χρὴ πράττειν ἢ μὴ, προσέταττον διὰ τῶν νόμων, τοῦ δὲ πρὸς αὐτὰ

B διὰ τῶν ἔργων ἐθίζειν ὠλιγώρουν· ὁ δ' ἡμέτερος νομοθέτης ἄμφω ταῦτα συνήρμοσε κατὰ πολλὴν ἐπιμέλειαν· οὔτε γὰρ κωφὴν (85) ἀπέλιπε τὴν τῶν ἠθῶν ἄσκησιν, οὔτε τὸν ἐκ τοῦ νόμου λόγον ἄπρακτον εἴασεν· ἀλλ' εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρξάμενος τροφῆς, καὶ τῆς κατὰ τῶν οἴκων ἑκάστων διαίτης, οὐδὲν οὐδὲ τῶν βραχυτάτων αὐτεξούσιον ἐπὶ ταῖς βουλήσεσι τῶν χρησομένων κατέλιπεν· ἀλλὰ καὶ περὶ σιτίων ὅσων ἀπέχεσθαι χρὴ, καὶ τίνα προσφέρεσθαι, καὶ περὶ τῶν κοινωνησάντων (86) τῆς διαίτης, ἔργων τε συντονίας (87), καὶ τοὔμπαλιν ἀναπαύσεως ὅρον ἔθηκεν αὐτὸς καὶ κανόνα τὸν νόμον· ἵν' ὥσπερ ὑπὸ πατρὶ καὶ δεσπότῃ τούτῳ ζῶντες, μήτε βουλόμενοι μηθὲν, μήθ' ὑπ' ἀγνοίας ἁμαρτάνωμεν. Οὐδὲ γὰρ

C τὴν ὑπὸ γῆς ἀγνοίας ἐπιτίμησιν κατέλιπεν (88), ἀλλὰ καὶ κάλλιστον καὶ ἀναγκαιότατον ἀπέδειξε παίδευμα τὸν νόμον, οὐκ εἰσάπαξ (89) ἀκροασαμένοις (90), οὐδὲ δὶς ἢ πολλάκις· ἀλλ' ἑκάστης ἑβδομάδος τῶν ἄλλων ἔργων ἀφεμένους, ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν ἐκέλευσε τοῦ νόμου συλλέγεσθαι, καὶ τοῦτον ἀκριβῶς ἐκμανθάνειν· ὃ δὴ πάντες ἐοίκασιν οἱ νομοθέται παραλιπεῖν. Καὶ τοσοῦτον οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἀπέχουσι τοῦ κατὰ τοὺς οἰκείους νόμους ζῆν, ὥστε σχεδὸν αὐτοὺς οὐδ' ἴσασι· ἀλλ' ὅταν ἐξαμαρτάνωσι (91), τότε παρ' ἄλλων μανθάνουσιν, ὅτι τὸν νόμον παραβεβήκασιν. Οἵ τε τὰς μεγίστας καὶ κυριωτάτας παρ' αὐτοῖς ἀρχὰς διοικοῦντες ὁμολογοῦσι τὴν

D ἄγνοιαν· ἐπιστάτας γὰρ παρακαθίστανται τῆς τῶν πραγμάτων οἰκονομίας, τοὺς ἐμπειρίαν ἔχειν τῶν νόμων ὑπισχνουμένους. Ἡμῶν δ' ὀντινοῦν (92) τις ἕλοιτο, τοὺς νόμους ῥᾷον ἄν τις εἴποι πάντας ἢ τοὔνομα τὸ ἑαυτοῦ. Τοιγαροῦν ἀπὸ τῆς πρώτης εὐθὺς αἰσθήσεως

(83) *Ἡμῶν*, etc. Joseph., ἡμῖν εὐσέβειαν ἔχουσι τὴν ἀναφοράν, paulo melius, quam lectionem alter etiam ex manuscr. Euseb. repræsentat.

(84) *Λόγῳ διδασκαλικός*. Rectius quam ut ap. Joseph., λόγος διδάσκαλος, ἕτερος δὲ ὁ διὰ πάσης ἀσκ.

(85) *Οὔτε γὰρ κωφὴν*, etc. Josephi interpres λίαν ista παρήκουσεν.

(86) *Κοινωνησάντων*. Joseph., κοινωνησόντων, rectius.

(87) *Συντονίας*. Joseph., εὐτονίας περὶ τὰς τέχνας.

(88) *Τὴν ὑπὸ γ. ἀγ. ἐπιτίμ. κατέλ.* Joseph., τὴν ἀπ' ἀγνοίας ἐπιτίμησιν ἠνέσχετο καταλιπεῖν. Recte ἀπό, tametsi ὑπό retineri possit; et γῆς apud Euseb. aut expungendum est, aut mutand. in τῆς. At pro ἐπιτίμησιν ex manuscr. utrobique legendum ὑποτίμησιν. De qua voce, jam p. 356 pluscula dedimus. Vox ἐπιτίμησις, Josephi interpretem fefellit.

(89) *Οὐκ εἰσάπαξ*. Malim οὐδ' εἰσάπαξ.

(90) *Ἀκροασαμένοις*. Rectius cum Josepho, ἀκροασαμένους.

(91) *Ἐξαμαρτάνωσι*. Joseph., ἐξαμάρτωσι, melius.

(92) *Ὀντινοῦν*. Josephus ita legit, εἴ τις ἕροιτο τοὺς νόμους, ῥᾷον ἂν εἴποι πάντα, ἢ, etc. Rectius quam apud nostrum, apud quem ἕλοιτο saltem in ἕροιτο mutandum est, et posterius τις abradendum.

Digitized by Google

αὐτοὺς ἐκμανθάνοντες, ἔχομεν ἐν ταῖς ψυχαῖς ὥσπερ ἐγκεχαραγμένους. Καὶ σπάνιος μὲν ὁ παραβαίνων, ἀδύνατος δ' ἡ τῆς κολάσεως παραίτησις. Τοῦτο πρῶτον ἁπάντων τὴν θαυμαστὴν ὁμόνοιαν ἡμῖν ἐμπεποίηκε. Τὸ γὰρ μίαν μὲν ἔχειν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν περὶ Θεοῦ, τῷ βίῳ δὲ καὶ τοῖς ἔθνεσι (93) μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν, καλλίστην ἐν ἥθεσιν ἀνθρώπων συμφωνίαν ἀποτελεῖ. Παρ' ἡμῖν γὰρ μόνοις οὔτε περὶ Θεοῦ λόγους ἀκούσεται τοὺς (94) ἀλλήλοις ὑπεναντίους, ὁποῖα πολλὰ παρ' ἑτέροις (οὐχ ὑπὸ τῶν τυχόντων γὰρ μόνον τὸ κατὰ τὸ προσπεσὸν ἑκάστῳ λέγεται πάθος, ἀλλὰ κἂν παρά τισι τῶν φιλοσόφων ἀποτετόλμηται, τῶν μὲν τὴν ὅλην τοῦ Θεοῦ φύσιν ἀναιρεῖν τοῖς λόγοις ἐπικειρηκότων, ἄλλων δὲ τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων αὐτὸν πρόνοιαν ἀφαιρουμένων)· οὐδ' ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασι τῶν βίων ὄψεται διαφορὰν, ἀλλὰ κοινὰ μὲν ἔργα πάντων παρ' ἡμῖν, εἷς δ' ὁ λόγος ὁ τῷ νόμῳ συμφωνῶν περὶ Θεοῦ, πάντα λέγων ἐκεῖνον ἐφορᾶν. Καὶ μὴν περὶ τῶν κατὰ τὸν βίον ἐπιτηδευμάτων, ὅτι δεῖ πάντα τὰ ἄλλα τέλος ἔχειν τὴν εὐσέβειαν, καὶ γυναικῶν ἀκούσειεν ἄν τις, καὶ τῶν οἰκετῶν. Ὅθεν δὴ καὶ τὸ προσφερόμενον ἡμῖν ὑπό τινων ἔγκλημα, τὸ δὴ μὴ καινῶν εὑρετὰς ἔργων ἢ λόγων ἄνδρας παρασχεῖν, ἐντεῦθεν συμβέβηκεν. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι τὸ μηδενὶ τῶν πατρίων ἐμμένειν καλὸν εἶναι νομίζουσι, καὶ τοῖς μάλιστα τολμῶσι ταῦτα παραβαίνειν σοφίας δεινότητα μαρτυροῦσιν· ἡμεῖς δὲ τοὐναντίον μίαν εἶναι καὶ φρόνησιν, καὶ ἀρετὴν ὑπειλήφαμεν, τὸ μηδὲν ὅλως ὑπεναντίον μήτε πρᾶξαι, μήτε διανοηθῆναι τοῖς ἐξ ἀρχῆς νομοθετηθεῖσιν (95)· ὅπερ εἰκότως ἂν εἴη τεκμήριον τοῦ κάλλιστα τὸν νόμον τεθῆναι. Τὰ γὰρ μὴ τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον αἱ πεῖραι δεόμεναι (96) διορθώσεως ἐλέγχουσιν· ἡμῖν δὲ τοῖς πεισθεῖσιν ἐξ ἀρχῆς τεθῆναι τὸν νόμον κατὰ Θεοῦ βούλησιν, οὐδ' εὐσεβὲς ἦν ἔτι τοῦτο μὴ φυλάττειν. Τί γὰρ αὐτοῦ τις ἂν μετακινήσειεν (97), ἢ τί κάλλιον ἐξεῦρεν, ἢ τί παρ' ἑτέρων ὡς ἄμεινον μετήνεγκεν; Ἆρά γε τὴν ὅλην κατάστασιν τοῦ πολιτεύματος; Καὶ τίς ἂν καλλίων ἢ δικαιοτέρα γένηται τῆς τὸν Θεὸν μὲν ἡγεμόνα τῶν ὅλων ἡγεῖσθαι (98) πεποιημένης, τοῖς ἱερεῦσι δὲ κοινῇ μὲν τὰ μέγιστα διοικεῖν ἐπιτρεπούσης, τῷ δὲ πάντων ἀρχιερεῖ πάλιν πεπιστευκυίας τὴν τῶν ἄλλων ἱερέων ἡγεμονίαν; οἷς οὐ (99) πλούτῳ, οὐδέ τισιν ἄλλαις προὔχουσι πλεονεξίαις, τὸ πρῶτον εὐθὺς νομοθετῆσαι ἐπὶ τὴν τιμὴν ἔταξεν· ἀλλ' ὅσοι τῶν μετ' αὐτοῦ πειθοῖ τε καὶ σωφροσύνῃ τῶν ἄλλων διέφερον, τούτοις τὴν περὶ τὸν Θεὸν θεραπείαν ἐνεχείρησε. Τοῦτο δ' ἦν (1) καὶ τοῦ νόμου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδευμάτων ἀκριβὴς ἐπιμέλεια· καὶ

A hebdomadis quoque singulis, ab alio quolibet opere feriatos omnes, ad illam, dum recitaretur, audiendam, animoque penitus informandam convenire juberet. Id quod ab reliquis omnibus legislatoribus prætermissum videmus. Quare, plerique mortalium a vita suarum ex legum præceptis instituenda tantum absunt, ut in summa fere illarum ignoratione versentur, atque ubi peccaverint, eas tum demum abs se violatas, ex aliis intelligant. Quam ignorantiam summi quoque ac principes eorum magistratus confitentur, dum eos rerum administrationi præesse potissimum, ac sibi assidere volunt, qui præcipuam quamdam legum peritiam præ se ferant. At ex nostris, quemcunque de legum nostrarum capitibus interroges, universas facilius quam suum ipse B nomen edisseret, quippe quas jam usque ab ea, qua primum aliquid sentire cœpimus, ætate, haustas, mentibus deinceps inustas quodammodo impressasque teneamus. Ita et rari admodum sunt, qui eas violent, et qui violarit, nulla prorsus ei deprecandæ pœnæ ratio superest. Atque hic admirabilis inter nos animorum consensionis fons est præcipuus. Nam et idem omnes de Deo sentire, et nulle vitæ morumque dissidio laborare, id vero pulcherrimam ac jucundissimam hominibus animorum studiorumque conjunctionem afferre solet. Enimvero soli omnino sumus, apud quos neque discrepantes unquam de Deo sententias audies, quod apud alios frequentissimum est (nec enim vulgaris tantum ac plebeius quilibet, prout peculiaris animi sensus C impulerit, de Deo loquitur : **364** sed hoc temeritatis vitium ad nonnullos etiam philosophos permanavit, quorum alii omnem Dei naturam funditus exterminare conati sunt, alii eumdem omni hominum cura providentiaque spoliarunt); nec ullum in vitæ rationibus dissidium videbis. Imo vero, cum summa quædam apud nos omnium est operum functionumque communio, tum vox similiter eadem, et cum ipsa lege consentiens, quæ omnia divini oculi sapientia regi profitetur. Quin etiam, quod ad vitæ instituta spectat, ex ipsis quoque mulierculis ac mancipiis intelliges, nihil non ex cæteris ad unum religionis finem esse referendum. Atque hinc profectum illud est, quod a nonnullis probro nobis et crimini vertitur, neminem ex nobis ullum D aut novæ orationis, aut operis novi auctorem prodiisse. Nam cæteri quidem, in nulla patriarum consuetudinum acquiescere, præclarum quiddam ac laude dignum arbitrantur, eosque potissimum, qui

(93) *Ἔθνεσι*. Mendosa vox. Reponend. ἔθεσι, ut est apud Joseph. et in manuscr.

(94) *Ἀκούσεται τούς*. Legend. ἀκούσεταί τις, ut apud Joseph.

(95) *Νομοθετηθεῖσιν*. Recte, nam apud Joseph. vitiose legitur, νομοθετήσασιν.

(96) *Δεόμεναι*. Joseph., δεόμενα. Elige.

(97) *Μετακινήσειεν*. Manusc., μετεκίνησεν, ut ἐξεῦρεν, μετήνεγκεν, quæ sequuntur. At Joseph. et Montac. μετακινήσειεν retinent, et ἐξεύροι legunt : pro μετήνεγκεν autem Joseph., ἐξενέγκοι, Mont., μετενέγκοι, quod melius est.

(98) *Ἡγεῖσθαι*. Delet hanc vocem Josephus, et recte.

(99) *Οἷς οὐ*, etc. Locum hunc integrum Joseph. ita legit, οὓς οὐ κατὰ πλοῦτον, οὐδὲ τ. ἄ. προὔχοντας αὐτομάτοις πλεονεξ. πρῶτον εὐθὺς ὁ νομοθέτης ἐπὶ τ. τ. ἔ., quam lectionem etiam Montac. repræsentat, eamque nos secuti sumus. Non displicet tamen πλούτῳ, pro κατὰ πλοῦτον, cum sequatur οὐδέ τισιν.

(1) *Τοῦτο δ' ἦν*. Joseph., τούτοις δ' ἦν, quod facilius videtur.

Digitized by Google

aliquid earum labefactare conantur, a singulari prudentiæ vi solertiaque commendant. Nos contra, unam hanc et prudentiam, et virtutem esse statuimus, nihil omnino quod cum legibus ante sancitis quoquo modo pugnet, aut invehere, aut moliri. Quod sane argumento certissimo est, optime conditam hanc fuisse legem. Quæ enim secus instituta sunt, ea vero correctione indigere, experientia comprobatur. At nos, qui hanc primum legem ex divinæ voluntatis arbitrio latam fuisse credimus, eam deinceps violare sine impietate non possumus. Et vero, quid tandem aut ex ea mutare quis possit, aut excogitare melius, aut ab aliis convenientius mutuari? Num forte genus ipsum reipub. totum immutabit? At quodnam, obsecro, possit eo vel melius vel æquius institui, quod Deum quidem rerum universarum moderatorem constituat, sacerdotes vero ita publicæ maximorum negotiorum administrationi præficiat, ut illis ipsis sacerdotibus summum omnium pontificem præesse velit? Adde quod eosdem ab ipso jam initio legislator, non pro census magnitudine, aut aliarum ejusmodi rerum, quam fortuna pepererit, copia, in tanto honoris gradu collocari voluerit; sed iis duntaxat, qui secum aliis partim orationis vi, partim etiam æquitate morum anteirent, divini cultus religiones ritusque commiserit. Id quod sane ad accuratam et legis ipsius, et reliquorum institutorum conservationem, maxime pertinebat: cum et summi omnium quæsitores, et controversiarum judices, et damnatorum punitores constituti sacerdotes essent. **365** Quodnam igitur imperii genus hoc sanctius esse queat? aut qui Deo cultus convenientior exhiberi? Ubi non multitudo tantum universa ad pietatem studiosissime informetur, sed etiam et insignis quædam a sacerdotibus in rerum administratione diligentia exigatur, et solemnem sacri alicujus festi religionem tota reipub. ratio imitetur? Nam quæ cæteri paucis aliquot diebus mysteria, ut appellant, statasque cæremonias custodire non possunt, ea nos perpetuo cum suavissime, tum etiam constantissime retinemus. Quænam vero, et cujusmodi nostra illa vel edicta sunt, vel interdicta? Simplicia prorsus et illustria. Princeps quidem et caput omnium illud est, quod ita de Deo statuit: Deum universa complecti: perfectissimum illum esse atque beatissi-

A γὰρ ἐπόπται πάντων καὶ δικασταὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, καὶ κολασταὶ τῶν κατεγνωσμένων οἱ ἱερεῖς ἐτάχθησαν. Τίς ἂν οὖν ἀρχὴ γένοιτο ταύτης ὁσιωτέρα; Τίς δὲ τιμὴ Θεῷ μᾶλλον ἁρμόζουσα; παντὸς μὲν τοῦ πλήθους κατεσκευασμένου πρὸς τὴν εὐσέβειαν, ἐξαίρετον δὲ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἱερέων πεπιστευμένων, ὥσπερ δὲ τελετή ἐστι (2) τῆς ὅλης πολιτείας οἰκονομουμένης. Ἃ γὰρ ὀλίγων ἡμερῶν ἀριθμὸν ἐπιτηδεύοντες ἄλλο (3) φυλάττειν οὐ δύνανται, μυστήρια καὶ τελετὰς ἐπονομάζοντες, ταῦτα μετὰ πολλῆς ἡδονῆς καὶ γνώμης ἀμεταθέτου (4) φυλάττομεν ἡμεῖς διὰ τοῦ παντὸς αἰῶνος. Τίνες οὖν εἰσιν αἱ προῤῥήσεις καὶ προαγορεύσεις (5); Ἁπλαῖ τε καὶ γνώριμοι. Πρώτη δ' ἡγεῖται (6) ἡ περὶ Θεοῦ λέγουσα· Θεὸς ἔχει τὰ σύμπαντα, παντελὴς καὶ μα-
B κάριος, αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ πᾶσιν αὐτάρκης, ἀρχὴ, καὶ μέση, καὶ τέλος πάντων οὗτος· ἔργοις μὲν καὶ χάρισιν ἐναργὴς, καὶ παντὸς οὐτινοσοῦν φανερώτερος, μορφὴν δὲ καὶ μέγεθος ἡμῖν ἀφανέστατος. Πᾶσα μὲν ὕλη πρὸς εἰκόνα τὴν τούτου, κἂν ᾖ πολυτελὴς, ἄτιμος· πᾶσα δὲ τέχνη πρὸς μιμήσεως ἐπίνοιαν ἄτεχνος· οὐδὲν ὅμοιον οὔτ' ἐπινοοῦμεν, οὔτ' εἰκάζειν ἐστὶν ὅσιον. Ἔργα βλέπομεν αὐτοῦ, φῶς, οὐρανὸν, γῆν, ἥλιον καὶ σελήνην, ὕδατα (7), ζώων γενέσεις, καρπῶν ἀναδόσεις. Ταῦτα ὁ Θεὸς ἐποίησεν οὐ χερσὶν, οὐ πόνοις, οὔ τινων ἐργασαμένων (8) ἐπιδετῷεὶς, ἀλλ' αὐτοῦ καλὸ θελήσαντος, καλῶς ἦν εὐθὺς γεγονότα (9). Τούτῳ δεῖ πάντας ἀκολουθεῖν, καὶ θεραπεύειν αὐτὸν ἀσκοῦντας ἀρετήν· τρόπος γὰρ Θεοῦ θεραπείας
C οὗτος ὁσιώτατος. Εἷς ναὸς ἑνὸς Θεοῦ, φίλον γὰρ ἀεὶ παντὶ τὸ ὅμοιον· κοινὸς ἁπάντων (10), κοινοῦ Θεοῦ ἁπάντων. Τοῦτον θεραπεύουσι μὲν διὰ παντὸς οἱ ἱερεῖς· ἡγεῖται δὲ τούτων ὁ πρῶτος ἀεὶ κατὰ γένος. Οὗτος μετὰ τῶν συνιερέων (11) θύσει τῷ Θεῷ, φυλάξει τοὺς νόμους, δικάσει περὶ τῶν ἀμφισβητουμένων, κολάσει τοὺς ἐλεγχθέντας (12). Ὁ τούτῳ μὴ πειθόμενος ὑφέξει δίκην, ὡς εἰς τὸν Θεὸν αὐτὸν ἀσεβῶν. Θύσομεν τὰς θυσίας οὐκ εἰς μέθην (13) ἑαυτοῖς· ἀβούλητον γὰρ τῷ Θεῷ τόδε, καὶ πρόφασις ἂν ὕβρεως γένοιτο καὶ πολυτελείας· ἀλλὰ σώφρονας, εὐτάκτους, εὐσταλεῖς (14), ὅπως μάλιστα θύοντες σωφρονῶσι. Καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις χρὴ πρῶτον ὑπὲρ τῆς κοινῆς εὔχεσθαι σωτηρίας, εἶθ' ὑπὲρ ἑαυτῶν. Ἐπὶ γὰρ κοινωνίᾳ γεγόναμεν, καὶ ταύτην ὁ προτιμῶν τοῦ καθ'
D ἑαυτὸν ἰδίου (15), μάλιστα εἴη Θεῷ κεχαρισμένος. Παράκλησις δὲ πρὸς τὸν Θεὸν ἔστω διὰ τῆς εὐχῆς καὶ

(2) *Τελετή ἐστι.* Joseph., τελευτῆς τινος. Lege τελετῆς τινος cum Montac.

(3) *Ἄλλοι.* Joseph. et Mont., ἀλλόφυλοι.

(4) *Ἀμεταθέτου.* Joseph. et Mont., ἀμεταπείστου.

(5) *Προῤῥήσεις καὶ προαγορεύσεις.* Male apud Joseph. et Mont., προσρήσεις, recte autem ἀπαγορεύσεις; adhibenda interrogatio est, delenda post γνώριμοι.

(6) *Δ' ἡγεῖται.* Joseph., δὴ γίνεται. Retineo ἡγεῖται.

(7) *Ὕδατα.* Joseph., Regius, et Montac., ποταμοὺς καὶ θάλασσαν.

(8) *Ἐργασαμένων.* Joseph. et Reg., συνεργασομένων, rectius.

(9) *Καλῶς ἦν εὐθὺς γεγονότα.* Joseph. et Montac., καθὼς ἐβουλήθη, εὐθὺς ἐγένοντο.

(10) *Κοινὸς ἁπάντων.* Joseph. et Montac. addunt ὁ κόσμος quod tamen Josephi interpres omisit; et recte, ut videtur. De templo loquitur, de mundo locutus jam erat.

(11) *Οὗτος μετὰ τῶν συνιερέων.* Joseph. et Mont., οὗτος μὲν πρὸ τῶν ἄλλων ἱερέων. At Regius, μετὰ τῶν ἄλλων ἱερέων.

(12) *Ἐλεγχθέντας.* Joseph. et Mont. addunt ἐπ' ἀδίκῳ.

(13) *Οὐκ εἰς μέθ.* Joseph. et Mont., οὐκ εἰς πλήρωσιν ἑαυτῶν καὶ μέθην, ἀβούλητα γὰρ Θεῷ τάδε.

(14) *Εὐσταλεῖς.* Optime. Itaque Josephum hinc corrigas, apud quem εὐγενεῖς.

(15) *Ἰδίου.* Joseph. et Mont., βίου.

Digitized by Google

δέησις, οὐχ ὅπως διδῷ (16) τὰ ἀγαθά· δέδωκε γὰρ αὐτὸς ἑκὼν, καὶ πᾶσιν εἰς μέσον κατατέθεικεν· ἀλλ' ὅπως δέχεσθαι δυνώμεθα, καὶ λαβόντες φυλάττωμεν. Ἁγνείας ἐπὶ ταῖς θυσίαις διῄρηκεν (17) ὁ νόμος ἀπὸ κήδους (18), ἀπὸ λέχους, ἀπὸ κοινωνίας τῆς πρὸς γυναῖκα, καὶ πολλῶν ἄλλων, ἃ μακρὸν ἂν εἴη νῦν γράφειν. Τοιοῦτος μὲν ὁ περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς ἐκείνου θεραπείας, λόγος ἡμῖν ἐστιν· ὁ δ' αὐτὸς ἅμα καὶ νόμος. Τίνες δὲ οἱ περὶ γάμον νόμοι (19); Μίξιν μόνην οἶδεν ὁ νόμος τὴν κατὰ φύσιν τὴν πρὸς γυναῖκα, καὶ ταύτην, εἰ μέλλοι τέκνων ἕνεκα γενήσεσθαι. Τὴν δὲ πρὸς ἄῤῥενα ἀῤῥένων ἐστύγηκε, καὶ θάνατος τὸ ἐπιτίμιον, εἴ τις ἐπιχειρήσειε. Γαμεῖν δὲ κελεύει, μὴ προικὶ προσέχοντας, μηδὲ βιαίοις ἁρπαγαῖς, μηδ' αὖ δόλῳ καὶ δι' ἀπάτης πείσαντας· ἀλλὰ μνηστεύειν παρὰ τοῦ δοῦναι κυρίου, καὶ κατὰ συγγένειαν ἐπιτήδειον. « Γυνὴ χείρων, φησὶν, ἀνδρὸς εἰς ἅπαντα (20), » τοιγαροῦν ὑπακουέτω, μὴ πρὸς ὕβριν, ἀλλ' ἵνα ἄρχηται· Θεὸς γὰρ ἀνδρὶ κράτος ἔδωκε. Ταύτῃ συνεῖναι δεῖ τὸν γήμαντα μόνῃ· τὸ δὲ τὴν ἄλλου πειρᾶν ἀνόσιον. Εἰ δέ τις τοῦτο πράξειεν, οὐδεμίᾳ θανάτου παραίτησις· οὔτε εἰ βιάσαιτο παρθένον ἑτέρῳ συνωμολογημένην, οὔτ' εἰ πείσαι γεγαμημένην. Τέκνα τρέφειν ἅπαντα προσέταξε. Καὶ γυναιξὶν ἀπεῖπε μήτ' ἀμβλοῦν τὸ σπαρὲν, μήτε διαφθείρειν. Ἀλλὰ ἢν φανείη, τεκνοκτόνος ἂν εἴη, ψυχὴν ἀφανίζουσα, καὶ τὸ γένος ἐλαττοῦσα. Τοιγαροῦν οὐδ' εἴ τις ἐπὶ λέχους φθορὰν παρέλθοι, καθαρὸς εἶναι τότε προσῆκει (21). Καὶ μετὰ τὴν νόμιμον συνουσίαν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀπολούεσθαι· ψυχῆς ἔχειν τοῦτο μερισμὸν πρὸς ἄλλην χώραν ὑπέλαβε. Καὶ γὰρ ἐμφυομένη σώμασι κακοπαθεῖ, καὶ τούτων αὖ πάλιν θανάτῳ διακριθεῖσα. Διόπερ ἁγνείας ἐπὶ πᾶσι (22) τοῖς τοιούτοις ἔταξεν. Οὐ μὴν οὐδ' ἐπὶ ταῖς τῶν παίδων γενέσεσιν ἐπέτρεψεν εὐωχίαν συντελεῖν (23), καὶ προφάσεις ποιεῖσθαι μέθης· ἀλλὰ σώφρονα τὴν ἀρχὴν εὐθὺς τῆς τροφῆς ἔταξε (24), καὶ γράμματα παιδεύειν ἐκέλευσε τὰ περὶ τοὺς νόμους (25), καὶ τῶν προγόνων τὰς πράξεις ἐπίστασθαι· τὰς μὲν ἵνα μιμῶνται, τοῖς δ', ἵνα συντρεφόμενοι μήτε παραβαίνωσι, μήτε σκῆψιν ἀγνοίας ἔχωσι. Τῆς εἰς (26) τοὺς τετελευτηκότας προενόησεν ὁσίας, οὐ πολυτελείαις ἐνταφίων, οὐδὲ κατασκευαῖς μνημείων ἐπιφανῶν· ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ τὴν κηδείαν ἔταξε τοῖς οἰκειοτάτοις ἐπιτελεῖν, πᾶσι δὲ τοῖς παριοῦσι (27), θαπτομένου τινὸς, καὶ

A mum ; sibi ipsi ac cæteris omnibus satis unum esse ; principium, medium finemque cunctorum ; eumdem ut operibus ac beneficiis conspicuum, imo rerum omnium longe notissimum, ita cum natura, tum etiam magnitudine obscurissimum ; materiam omnem, ut genere ipso pretiosissima videatur, vilem tamen et abjectam, si ad ejus imaginem exigatur, futuram ; artem similiter omnem, si ad illius imitationem aspiret, inertem jacere ; nihil ejus simile nec videri a nobis, nec cogitari posse, imo ne leviter quidem animo informari fas esse. Hujus tamen opera sub aspectum cadere, lumen, cœlum, terram, solem, lunam, aquas, animantium procreationes, fructuumque proventus : hæc autem a Deo, non manibus, non labore ullo, non precaria cujus-
B quam opera, sed uno voluntatis suæ nutu perfecta continuo, proque eo ac statuerat, bonitatem sortita esse. Ad illum omnes adhærescere, unum virtutis exercitio colere oportere, quod ea cultus divini ratio una omnium castissima sit atque sanctissima. Unius Dei templum unum esse, quod simili simile delectetur ; adeoque commune cum omnibus, quia Numini omnium communi sacrum. Ac sacerdotum quidem proprias ejus placandi partes esse, iis tamen unum semper aliquem præsse genere principem, qui cum aliis sacerdotibus Deo sacrificet, leges custodiat, si quid erit controversum, arbitrio definiat, peractos denique reos justo supplicio coerceat. Ei quisquis minus paruerit, pœnam huic luendam esse nihilo leviorem, quam si adversus Deum impie
C fecerit. Cæterum ea sacrificiorum nostrorum lex est, uti ne ipsis ad gulæ et crapulæ turpitudinem abutamur : cum enim horret ista Deus, tum vero et injuriarum et luxus occasionem præberent : modica igitur, honesta et sobria illa sint oportet, ut ii præsertim, qui sacris operam dant, castigatam modestiam præ se ferant. **366** Jam inter sacrificandum in primis quidem pro communi, tum pro sua cuique salute nuncupanda vota sunt. Cum enim ad mutuam societatem nati simus, is profecto Deum sibi maxime conciliet, qui eam vita sua potiorem habuerit. Porro votorum ac precationum summa hæc est, non uti beneficia nobis ipse conferat, confert enim ille per sese, atque omnibus
D passim ingerit ; verum ut ea cum rite accipere, tum

(16) *Οὐχ ὅπως διδῷ*, etc. Quis hic Josepho credat?

(17) *Διῄρηκεν*. Joseph., διείρηκεν. Utrumque probari potest.

(18) *Κήδους*. Rectius multo quam ut apud Joseph., κοίτης, sequitur enim λέχους.

(19) *Γάμον νόμοι ;* Joseph. cum altero manuscr. delet νόμος. Rectius, ut videtur ; subintelligendum enim λόγοι ; et proxime sequitur, μίξιν μόνην οἶδεν ὁ νόμος.

(20) *Εἰς ἅπαντα*. Joseph. et Montac. addunt, καὶ ἡ πονηρία αὐτοῦ ὑπὲρ ἀγαθοποιοῦ γυναικός.

(21) *Τότε προσήκει*. Locus hic aperte vitiosus est Apud Joseph. ita concipitur : Καθαρὸς εἶναι οὐ δύναται· ἢ καὶ μετὰ τὴν νόμιμον συνουσίαν ἀνδ. καὶ γυν. ἀπολούσασθαι κελεύει ὁ νόμος· ψυχῆς τε γὰρ καὶ σώματος ἐγγίνεται μολυσμὸς, ὡς πρὸς ἄλλην χώραν ὑποβαλόντων· quam lectionem Montac. ex parte repræsentat : ego vero partem maximam secutus sum : malui tamen exteram illam regionem uni animo tribuere, quo de solo postmodum etiam loquitur. Interpres Josephi alia omnia.

(22) *Ἐπὶ πᾶσι*. Vera lectio. Mendose Joseph. et Montac. ἐπίτασιν.

(23) *Εὐωχίαν συντελεῖν*. Joseph. et Montac εὐωχίας συνάγειν. Elige.

(24) *Τῆς τροφῆς ἔταξε*. Desunt hæc apud Josephum, quæ tamen sensus integritas requirit.

(25) *Ἐκέλευσε τὰ περὶ τοὺς νόμους*. Joseph., ἐκέλευσε, περί τε τοὺς νόμους ἀναστρέφεσθαι, quod rectius videtur.

(26) *Τῆς εἰς*. Joseph., τῆς δὲ εἰς, melius.

(27) *Παριοῦσι*. Joseph., περιοῦσι, nempe, τοῖς οἰκείοις. Quod opinor, verius est, tametsi vulgatam lectionem retinuerim

Digitized by Google

accepta diligenter conservare possimus. Ad extremum, cui sacrificium faciendum erit, ei lex certa quædam præscribit lustrationum genera, quibus susceptæ si quæ sint ex funere, lecto, uxoris consuetudine, et aliis plerisque rebus, quas nunc percensere longum esset, labes expientur. Atque hujusmodi nobis et de Deo doctrina, et divini cultus tradita ratio est, quæ legis ipsa quoque vim obtinet. De nuptiis vero quid? Eam tantum consuetudinem, quam cum uxore natura concedit, lex nostra probat, modo tamen ea prolis suscipiendæ causa ineatur. At marium cum maribus congressiones exsecratur, ejusque flagitii reos capitali supplicio damnat. Cæterum in matrimonio contrahendo, neque dotis rationem haberi, neque per vim rapi conjugem, neque dolo malo pellici vult : sed ab eo, qui collocandæ potestatem habeat, postulari ; sic tamen ut propinquitatis etiam et sanguinis ratio habeatur. « Ac mulier quidem, inquit Scriptura, viro per omnia deterior est. » Viro igitur obtemperet, non tamen contumeliæ causa, sed ut alterius imperium ac ductum sequatur : vim enim atque potestatem viro Deus concessit. Unius porro tantum, qua cum matrimonio conjunctus fueris, expetenda consuetudo est ; alterius enim uxorem cogitare nefas. Quod in scelus quisquis inciderit, certum capitis supplicium : quemadmodum si quis aut virgini alteri cuipiam desponsæ vim intulerit, aut alii nuptam illexerit. Liberorum quidquid susceptum erit, educari lex jubet. Vetat eadem, ne qua mulier susceptum semen aut ejiciat, aut exstinguat : quæ secus facit eam pro liberorum interfectrice haberi vult, perinde ac si reipsa et fetus vitam oppresserit, et generis sui propagationem inhibuerit. Quisquis ergo ad alienum torum violandum accesserit, is purus et integer manere non potest. Itaque post legitimam quoque viri cum uxore consuetudinem, lex corpus ablui jubet : quod ex ea sordis aliquid ad corpus simul et animum allinatur ; quasi animus in exteram quamdam hoc facto regionem commearet. Quippe animus enim, ubi corporibus implicatur, damni aliquid ac detrimenti subire solet ; quorum concretione, mortis beneficio rursum ipse

προσελθεῖν καὶ συναποδύρεσθαι (28). Καθαίρειν (29) δὲ καὶ τὸν οἶκον καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἀπὸ κήδους, ἵνα πλεῖστον (30) ἀπέχῃ τοῦ δοκεῖν καθαρὸς εἶναί τις φόνον ἐργασάμενος. Γονέων τιμὴν μετὰ τὴν πρὸς Θεὸν δευτέραν ἔταξε· καὶ τὸν οὐκ ἀμειβόμενον τὰς παρ' αὐτῶν χάριτας, ἀλλ' εἰς ὁτιοῦν ἐλλείποντα, λευσθησόμενον παραδίδωσι. Καὶ παντὸς τοῦ πρεσβυτέρου τιμὴν ἔχειν τοὺς νέους φησὶν, ἐπεὶ πρεσβύτατον ὁ Θεός. Κρύπτειν οὐδὲν ἐᾷ πρὸς φίλους· οὐ γὰρ εἶναι φιλίαν, τὴν μὴ πάντα πιστεύουσαν. Κἂν συμβῇ τις ἔχθρα, τούτων ἀπόῤῥητα λέγειν (31) κεκώλυκε. Δικάζων εἰ δῶρά τις λάβοι, θάνατος ἡ ζημία. Περιορῶν ἱκέτην (32), βοηθεῖν ἐνὸν, ὑπεύθυνος. Ὁ μὴ κατέθηκέ τις, οὐκ ἀναιρήσεται· τῶν ἀλλοτρίων οὐδενὸς ἅψεται· δανείσας, τόκον οὐ λήψεται. Ταῦτα καὶ πολλὰ τούτοις ὅμοια τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν συνέχει κοινωνίαν. Πῶς δὲ καὶ περὶ τῆς πρὸς ἀλλοφύλους ἐπιεικείας ἐφρόνησεν ὁ νομοθέτης, ἄξιον ἰδεῖν. Φανεῖται γὰρ ἄριστα πάντων προνοησάμενος, ὅπως μήτε τὰ οἰκεῖα διαφθείρωμεν, μήτε φθονήσωμεν τοῖς μετέχειν τῶν ἡμετέρων προαιρουμένοις. Ὅσοι μὲν γὰρ ἐὰν θέλωσιν (33) ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ἡμῖν νόμους ζῆν ὑπελθόντες (34), δέχεται φιλοφρόνως, οὐ τῷ γένει μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ προαιρέσει τοῦ βίου νομίζων εἶναι τὴν οἰκειότητα· τοὺς δὲ ἐκ παρέργου προσιόντας ἀναμίγνυσθαι τῇ συνηθείᾳ οὐκ ἠθέλησε. Τἆλλα δὲ προείρηκεν, ὧν ἡ μετάδοσίς ἐστιν ἀναγκαία· πᾶσι παρέχειν τοῖς δεομένοις πῦρ, ὕδωρ, τροφὴν, ὁδοὺς φράζειν, ἄταφον μὴ περιορᾶν. Ἐπιεικεῖς (35) δὲ καὶ τὰ πρὸς τοὺς πολεμίους κριθέντας εἶναι· οὐ γὰρ ἐᾷ τὴν γῆν αὐτῶν πυρπολεῖν, οὐδὲ τέμνειν ἥμερα δένδρα συγχεχώρηκεν· ἀλλὰ καὶ σκυλεύειν ἀπείρηκε τοὺς ἐν τῇ μάχῃ πεσόντας, καὶ τῶν αἰχμαλώτων προύνόησεν, ὅπως αὐτῶν ὕβρις ἀπῇ, μάλιστα δὲ γυναικῶν. Οὕτως δ' ἡμερότητα (36) καὶ φιλανθρωπίαν ἡμᾶς ἐπαίδευσεν, ὡς μηδὲ τῶν ἀλόγων ζώων ὀλιγωρεῖν· ἀλλὰ μόνην μὲν ἀφῆκε τούτων χρῆσιν τὴν νόμιμον, πᾶσαν δ' ἑτέραν ἐκώλυσεν. Ἃ δ' ὥσπερ ἱκετεύοντα προσφεύγει (37) ταῖς οἰκίαις, ἀπεῖπεν ἂν ἐλεῖν· οὐδὲ νεοττοῖς τοὺς γονέας αὐτῶν ἐπέτρεψε συνεξαίρειν· φείδεσθαι δὲ κἂν τῇ πολεμίᾳ (38) τῶν ἐργαζομένων ζώων, καὶ μὴ φονεύειν. Οὕτω παντεχόθεν τὰ πρὸς ἐπιείκειαν περιεσκέψατο, διδασκαλικοῖς

(28) *Προσελθεῖν καὶ συναποδύρεσθαι.* Joseph., συνελθεῖν καὶ συναποδύρασθαι νόμιμον ἐποίησεν, quæ duo postrema νόμ. ἐπ. verbo ἔταξε continentur.

(29) *Καθαίρειν*, etc. Joseph. et Mont., καθαίρεσθαι δὲ κελεύει καὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἀπὸ κήδους, διὰ τὸν μετελθόντα τοῦ βίου.

(30) *Ἵνα πλεῖστον*, etc. Breviora hæc et saniora sunt, quam quæ apud Joseph. et in Montac., si legantur, ἵνα πλεῖστον ἀπέχῃ τοῦ δοκεῖν αὐτοὺς καθαροὺς εἶναι. Τίς δὲ φόνον ἐργασάμενος, ἢ ἐκὼν, ἢ ἄκων, οὐδὲ τὴν πρὸς τούτοις ἀπεσιώπησεν ἂν ἐκδίκησιν.

(31) *Ἀπόῤῥητα λέγειν.* Hinc emendes Josephum licet, apud quem pessime, τὸ ἀπορεῖν παραλέγειν.

(32) *Περιορῶν ἱκέτην*, etc. Hinc etiam Josepho medicina fiat, apud quem legitur, περιορῶν βοηθεῖν ἐνίοις, ὑπεύθυνος ; quæ tamen, cum explicari non incommode possent, interpres omni sensu spoliavit.

(33) *Ἐὰν θέλωσιν.* Legend. ἂν θέλωσιν, nisi malis θέλουσι cum Josepho, sine ulla conjunctione.

(34) *Ὑπελθόντες.* Joseph. post ζῆν distinguit ; tum legit ὑπελθόντας δέχ. φιλοφ., quod rectius existimo.

(35) *Ἐπιεικεῖς*, etc. Joseph., ἐπιεικῆ δὲ καὶ τὰ πρὸς τοὺς πολεμίους εἶναι κριθέντα. Utrumque probari potest ; rectius tamen videretur, κριθέντα εἶναι.

(36) *Οὕτως δ' ἡμερ.*, etc. Joseph., Regius manuscr. et Montac. ita plenius, οὕτω δὲ πόῤῥωθεν ἡ. κ. φ. διδάσκειν ἡμᾶς ἐσπούδασεν.

(37) *Προσφεύγει.* Sic legend., non ut apud Joseph., προσφύει.

(38) *Κἂν τῇ πολεμίᾳ.* Recte, si modo, κἂν sine accentu legatur. Apud Josephum tamen leg. κἂν ᾖ πολέμια, quod improbandum non est.

Digitized by Google

μὲν τοῖς προειρημένοις χρησάμενος νόμοις, τοὺς δ' αὖ κατὰ τῶν παραβαινόντων τιμωρητικοὺς τάξας, οὐκ (39) ἄνευ προφάσεως. Ζημία γὰρ ἐπὶ τοῖς πλείστοις τῶν παραβαινόντων ὁ θάνατος· ἂν μοιχεύσῃ τις, ἂν βιάσηται κόρην, ἂν ἄρρενι τολμήσῃ πεῖραν προσφέρειν, ἂν ὑπομείνῃ παθεῖν ὁ πειρασθείς. Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ δούλοις ὁμοίως ὁ νόμος ἀπαραίτητος. Ἀλλὰ καὶ περὶ μέτρων, ἣν τις κακουργήσειεν, ἢ σταθμῶν, ἢ περὶ πράσεως ἀδίκου καὶ δόλῳ γενομένης· κἂν ὑφέληταί τις ἀλλότριον, κἂν ὃ μὴ κατέθηκεν ἀνέληται, πάντων εἰσὶ κολάσεις, οὐχ οἷαι παρ' ἑτέροις, ἀλλ' ἐπὶ τὸ μεῖζον. Περὶ μὲν γὰρ γονέων ἀδικίας, ἢ τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἀσεβείας, κἂν μέλλῃ τις, εὐθὺς ἀπόλλυται. Τοῖς μέντοι γε κατὰ τοὺς νόμους πάντα πράττουσι γέρας ἐστὶν οὐκ ἀργύριον, οὐδὲ χρυσὸς (40), οὐ μὴν οὐδὲ κοτίνου στέφανος, ἢ σελίνου, καὶ τοιαύτη τις ἀνακήρυξις· ἀλλ' αὐτὸς ἕκαστος αὑτῷ τὸ συνειδὸς ἔχων μαρτυροῦν, πεπίστευκε (τοῦ μὲν νομοθέτου προφητεύσαντος, τοῦ δὲ Θεοῦ τὴν πίστιν ἰσχυρὰν παρεστηκότος [41]), ὅτι τοῖς τοὺς νόμους διαφυλάξασιν, κἂν εἰ δέοι θνήσκειν ὑπὲρ αὐτῶν, προθύμως ἀποθανεῖν (42), ἔδωκεν ὁ Θεὸς γενέσθαι τε πάλιν, καὶ βίον ἀμείνω λαβεῖν ἐκ περιτροπῆς. Ὤκνουν δ' ἂν ἐγὼ νῦν ταῦτα γράφειν, εἰ μὴ διὰ τῶν ἔργων ἅπασιν ἦν φανερὸν, ὅτι πολλοὶ καὶ πολλάκις ἤδη τῶν ἡμετέρων περὶ τοῦ μηδὲ ῥῆμα φθέγξασθαι παρὰ τὸν νόμον, πάντα παθεῖν γενναίως προεῖλοντο (43). Καίτοι γε εἰ μὴ συμβεβήκει γνώριμον ἡμῶν τὸ ἔθνος ἅπασιν ἀνθρώποις ὑπάρχειν, κἂν φανερῷ κεῖσθαι τὴν ἐθελούσιον ἡμῶν τοῖς νόμοις ἀκολουθίαν· ἀλλά τις ἢ συγγράψαι (44) λέγων αὐτὸς ἀνεγίνωσκε (45) τοῖς Ἕλλησιν, ἢ που περιτυχεῖν ἔξω τῆς γινωσκομένης γῆς ἔφασκεν ἀνθρώποις, τοιαύτην μὲν ἔχουσι δόξαν οὕτω σεμνὴν περὶ τοῦ Θεοῦ, τοιούτοις δὲ νόμοις πολὺν αἰῶνα βεβαίως ἐμμεμενηκόσι (46)· πάντας ἂν οἶμαι θαυμάσαι διὰ τὰς συνεχεῖς παρ' αὐτοῖς μεταβολάς· ἀμέλει τῶν γράψαι τι παραπλήσιον (47) εἰς πολιτείαν καὶ νόμους ἐπιχειρησάντων, ὡς θαυμαστὰ συνθέντων κατηγοροῦσι, φάσκοντες αὐτοὺς λαβεῖν ἀθανάτους (48) ὑποθέσεις. Καὶ τοὺς μὲν ἄλλους παραλείπω φιλοσόφους, ὅσοι τι τοιοῦ-

A liberatur : ideoque certa quædam, similibus procurandis, expiationum genera legislator instituit. **367** Jam ne liberorum quidem natalitia lautioribus conviviis celebrari voluit, ne ebrietatis color inde aliquis et species quæreretur : sed eos ab ipso jam ætatis ineuntis exordio cum ad moderatum victum assuescere, tum litteris informari, legisque præcepta simul, et res a majoribus præclare gestas edoceri : ut harum quidem ad imitationem excitentur, illa vero cum ipso lacte combibentes, nec deinceps violare conentur, nec eorum ignorationem excusare possint. Defunctorum etiam justis ita prospexit, ut neque profusis exsequiarum sumptibus, neque magno illustrium sepulcrorum apparatu luxus aleretur : sed quæ funeri curando necessaria B forent, ea propinquioribus perficienda mandarentur : et quicunque, dum cadaver efferretur, illac iter haberent, ii ad funebrem sese pompam lacrymasque suas adjungerent. Domum præterea totamque familiam lustrari a funere voluit, ut ex eo jure quivis intelligeret, quam ille contaminatus haberetur, qui cædem aliquam fecisset. Liberorum erga parentes observantiam secundum a divino cultu locum tenere jussit : et quisquis mutuam eorum beneficiis gratiam referre quacunque demum in re neglexerit, eum lapidibus obruendum esse statuit. Junioribus suum erga seniores omnes, quia rerum omnium antiquissimus Deus est, honorem imperavit. Amicis occultum mutuo nihil esse patitur, quod nulla ea sit amicitia, quæ amicorum fidei C omnia sua non credat. Quod si postea suboriantur inimicitiæ, eorum tamen arcana vulgari prohibet. Judex si munera acceperit, capitis supplicio luit. Qui supplicem, cui præsto esse potuisset, neglexerit, reus est. Quod non deposueris, auferre non licet. Alieni quidquam attingere nemo potest; nemo fœnus pro mutuo exigere. Ilis aliisque similibus vinculis mutua inter nos societas continetur. Sed operæ quoque pretium fuerit videre, qua nos adversus ipsos etiam extraneos æquitate ac facilitate noster hic legislator esse voluerit. Quivis enim in-

(39) Οὐκ deest ap. Joseph.

(40) *Χρυσός*. Joseph. et Montac. sequentia ita legunt, οὐ μὴν οὐδὲ ὁ διάλιθος στέφανος· ἀλλὰ τὸ ὑπερβάλλον ἅπαντα τὰ γῆϊνα, καὶ Θεοῦ ἐγγὺς, τὸ φίλον εἶναι· καὶ γὰρ τοῦ θεοφιλοῦς ἀνδρὸς τοιαύτη ἡ ἀνακήρυξις, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἕκαστος, etc. Quæ si non deteriora nostris, meliora certe non judico. Et quidem non τὸ φίλον εἶναι absolute, sed τὸ φίλον αὐτοῦ εἶναι legendum fuerit. Quod sequitur, καὶ γάρ, etc., minus vel plane vel justo sensu dictum videtur, nec ab interprete quidquam istorum, præter διάλιθος στέφανος, agnoscitur.

(41) *Ἰσχυρὰν παρεστηκότος*. Joseph., ἐχυρὰν παρεσχηκότος. Istud παρεσχηκότος usitatius est.

(42) *Ἀποθανεῖν*. Lege, cum Josepho et Montac., ἀποθανοῦσι.

(43) *Προείλοντο*. Joseph., Regius et Montac., ὑπέστησαν. Optio est.

(44) *Ἀλλά τις ἢ συγγράψαι*. Melius, quam ut apud Joseph. et in Montac., εἰ συγγραφεύς.

(45) *Ἀνεγίνωσκε*. Male ante legebatur ἀνεγίνωσκε.

(46) *Ἐμμεμενηκόσι*. Ita reposuimus ex Josepho, cum prior editio perperam legeret, ἐμμεμενηκέναι.

Porro locus est apud Demosth. in *Midiana*, huic sensu et cogitatione simillimus, de lege servos contumeliis affici prohibente : Τί οὖν πρὸς θεῶν, D inquit, εἴ τις εἰς τοὺς βαρβάρους τὸν νόμον τοῦτον, παρ' ὧν τὰ ἀνδράποδα εἰς τοὺς Ἕλληνας κομίζεται; ἐπαινῶν ὑμᾶς, καὶ διεξιὼν περὶ τῆς πόλεως, εἶπoι πρὸς αὐτους, ὅτι εἰσί τινες Ἕλληνες, ἄνθρωποι οὕτως ἥμεροι, καὶ φιλάνθρωποι τοὺς τρόπους, ὥστε πολλὰ ὑφ' ὑμῶν ἠδικημένοι, καὶ φύσει τῆς πρὸς ὑμᾶς ἔχθρας αὐτοῖς ὑπαρχούσης πατρικῆς· ὅμως οὐδ' ὅσων ἂν τιμὴν καταθέντες, δούλους κτήσωνται, οὐδὲ τούτους ὁρίζειν ἀξιοῦσιν· ἀλλὰ νόμον δημοσίᾳ τὸν ταῦτα κωλύσοντα τέθειντται τουτονί, καὶ πολλοὺς ἤδη παραβάντας τὸν νόμον τοῦτον, ἐζημιώκασι θανάτῳ· εἰ ταῦτα ἀσκούσαιεν [*l.* ἀκούσαιεν], καὶ συνείεν οἱ βάρβαροι, οὐκ ἂν οἴεσθε δημοσίᾳ πάντας ὑμᾶς προξένους αὐτῶν ποιήσασθαι;

(47) *Παραπλήσιον*, etc. Hinc Josephum corrige apud quem hic locus ita concipitur, παρ' Ἕλλησι πολιτείας καὶ νόμους ἐπιχειρησάντων, ὡς θαυμαστῶν καὶ συνετῶν κατηγοροῦσι. Ejus interpres hæsit Eusebio.

(48) Joseph., Ἀδυνάτους.

Digitized by Google

telliget, omnium optime prospectum ab eo ac provisum id fuisse, uti nec patriorum ipsi rituum integritatem labefactemus, nec eorum tamen communionem rerum nostrarum cupidis invideamus. Quotquot enim legibus nostris vivere optaverint, omnes peramanter excipit, utique non solo genere, sed etiam voluntaria instituti societate communionem istam contineri ratus. Qui vero non nisi obiter ad nos, atque aliud agentes accederent, eos in consuetudinem penitus admitti noluit. Cæterum alia quædam edixit, quorum omnino copiam fieri necesse est : cujusmodi sunt, indigentibus omnibus ignem, aquam, cibumque suppeditare, **368** commonstrare viam, insepultum neminem præterire. Imo suam quoque adversus hostes appellatos æquitatem constare voluit, dum nec illorum agros igne vastari, nec miles arbores succidi permisit. Quin etiam et eos, qui in acie cecidissent, a victoribus spoliari prohibuit, et captivos maximeque mulieres ab omnibus injuriis vindicavit. Ac nos ita quidem ad mansuetudinem et humanitatem repetitis longius præceptis condocefecit, ut ne brutarum quidem animantium curam neglexerit. Nam ubi a legitimo, quem unum concedit, earum usu discesseris, omni alio prorsus interdixit. Si quæ supplicum instar nostras in ædes confugerint, eas interfici vetuit : aut parentes cum pullis e nido tolli; aut animantes illas, quarum opera homines uti solent, etiam in hostili solo mactari noluit. Tantopere benignitati consultum esse omni ex parte cupiebat : partim ferendis iis, quæ adhuc commemoratæ sunt, quæque ad morum informationem pertinent, legibus ; partim aliis quibusdam sanciendis, quibus in superiorum violatores, citra excusationem omnem, pœnæ statuuntur. Pœnam enim capitis plerisque proposuit; qui adulterium patraverit : qui puellæ vim attulerit : qui vel marem de stupro appellare ausus, vel appellanti sponte obsecutus erit. Exstat etiam de servis lex ejusmodi, quam deprecari nemo queat. De mensuris item atque ponderibus, si quis flagitium hoc in genere commiserit, aut injuste quidpiam doloque malo vendiderit : qui vel ex rebus alienis furatus aliquid fuerit, vel quod abs se depositum non esset, abstulerit : pœnæ omnium sunt, non quales utique apud cæteros obtinent, sed quales summa fere severitas postulabat, constitutæ. Nam aut de parentum injuria, aut in Deum impietate, qui vel apud se cogitarit, is ad mortem continuo rapitur. Jam qui legis ad præcepta rebus in omnibus adhærescunt, propositum iis præmium est, non argentum, vel aurum, non corona ex oleastro, vel appio, aut aliquod ejusmodi præconium : sed conscientiæ quisque suæ testimonio freti, quod et legislator ante prædixit, et Deus certissimæ fidei pignore confirmavit, futurum omnino credant, ut qui leges constanter servaverint, iis vero, ut earum causa nonnunquam oporteat, morte alacriter strenueque perfunctis, et novum deinceps ortum, et vitæ vicissim alterius longeque melioris fructum Deus ipse largiatur. Quæ profecto scriberem ipse nunquam, nisi cognitum

A τον ἐν τοῖς συγγράμμασιν ἐπραγματεύσαντο· Πλάτων δὲ θαυμαζόμενος παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς καὶ σεμνότητι βίου διενεγκών, καὶ δυνάμει λόγων καὶ πειθοῖ πάντας ὑπεράρας τοὺς ἐν φιλοσοφίᾳ γεγονότας, ὑπὸ τῶν φασκόντων δεινῶν εἶναι τὰ πολιτικὰ, μικροῦ δεῖν χλευαζόμενος καὶ κωμῳδούμενος διατελεῖ. Καίτοι τἀκείνου σκώπτων (49) συχνῶς τις ἂν εὕροι ῥᾴον καὶ τὰς τῶν πολλῶν ἔγγιον συνηθείας. Αὐτὸς δὲ Πλάτων ὡμολόγηκεν, ὅτι τὴν ἀληθῆ περὶ τοῦ Θεοῦ δόξαν εἰς τὴν τῶν ὄχλων ἄνοιαν οὐκ ἦν ἀσφαλὲς ἐξενεγκεῖν. Ἀλλὰ τὰ μὲν Πλάτωνος λόγους τινὲς (50) εἶναι κενοὺς νομίζουσι, κατὰ πολλὴν ἐξουσίαν (51) κεκαλλιγραφημένους. Μάλιστα δὲ τῶν νομοθετῶν Λυκοῦργον τεθαυμάκασι, καὶ τὴν Σπάρτην ἅπαντες ὑμνοῦσιν, ὅτι τοῖς ἐκείνου νόμοις ἐπὶ πλεῖστον ἐν-
B εκαρτέρησαν. Οὐκοῦν τοῦτο μὲν ὁμολογείσθω τεκμήριον ἀρετῆς εἶναι, τὸ πείθεσθαι τοῖς νόμοις· οἱ δὲ Λακεδαιμονίους θαυμάζοντες, τὸν ἐκείνων χρόνον ἀντιπαραβαλλέτωσαν τοῖς πλείοσιν ἢ δισχιλίοις ἔτεσι τῆς ἡμετέρας πολιτείας· καὶ προσέτι λογιζέσθωσαν, ὅτι Λακεδαιμόνιοι μὲν, ὅσον ἐφ' ἑαυτῶν χρόνον εἶχον τὴν ἐλευθερίαν, ἀκριβῶς ἔδοξαν τοὺς νόμους διαφυλάττειν· ἐπεὶ μέντοι περὶ αὐτοὺς ἐγένοντο μεταβολαὶ τῆς τύχης, μικροῦ δεῖν ἁπάντων ἐξελάθοντο τῶν νόμων· ἡμεῖς δὲ ἐν τύχαις μυρίαις γεγονότες διὰ τὰς τῶν βασιλευσάντων τῆς Ἀσίας μεταβολὰς, οὐδὲν (52) τοῖς ἐσχάτοις τῶν δεινῶν τοὺς νόμους προὔδομεν. Ταῦτα μὲν καὶ Ἰώσηπος περὶ τῆς κατὰ Μωσέα Ἰουδαίων πολιτείας. Περὶ δὲ τῆς ἐν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ τε-
C θεῖσι νόμοις ἐπεσκιασμένης καὶ ἀλληγορικῆς θεωρίας πολλὰ ἔχων εἰπεῖν, ἀπαρκεῖν ἡγοῦμαι τὰς Ἐλεαζάρου καὶ Ἀριστοβούλου διηγήσεις, ἀνδρῶν τὸ μὲν γένος Ἑβραίων ἀνέκαθεν, τὸν δὲ χρόνον κατὰ τοὺς Πτολεμαίου χρόνους διαπρεψάντων. Ὧν ὁ Ἐλεάζαρος, καὶ τῷ τῆς ἀρχιερωσύνης ἀξιώματι τετιμημένος, μικρῷ πρότερον ἡμῖν ἐδηλοῦτο· ὃς δὴ τοῖς παρὰ βασιλέως ὡς αὐτὸν ἥκουσι πρεσβείας ἕνεκα, τῆς τῶν Ἑβραϊκῶν λόγων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα μεταβολῆς τὸν τρόπον ὑποτυπούμενος, τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς νόμοις ἀλληγορουμένης ἰδέας τοιαύτην πεποίηται λόγου τὴν διδασκαλίαν.

(49) *Σκώπτων συχνῶς*, etc. Corruptus hic locus, ex Josepho partem maximam restitui potest, dum ita legit, σκοπῶν, συχνά τις ἂν εὕροι ῥᾴονα ὄντα, καὶ ταῖς τῶν πολλῶν αἰτία συνηθείαις. Tantum pro αἰτια Eusebianum ἔγγιον, vel ἐγγύτερα, sufficiendum erit.

(50) *Λόγους τινὲς*, etc. Longe melius quam ut est in Josepho et Montac., *νόμους τινὰς* εἶναι καινούς.

D (51) *Ἐξουσίαν*. Ἐξουσίαν hic ἀντὶ τῆς περιουσίας usurpasse videtur Josephus, nisi tamen nimiam hominis hoc in genere παῤῥησίαν a nonnullis sugillatam esse velit.

(52) *Οὐδέν*. Lege cum Josepho et alt. manuscr., οὐδ' ἐν. Sed quod prox. lin. sequitur, προὔδομεν, anteponendum τῷ, *προάγομεν*, quod idem Joseph. et Montac. exhibent.

Digitized by Google

id omnibus ac perfectum esse intelligerem, hominum plerosque nostrorum, ne vel una sibi contra
369 legem vocula excideret, omnia jam sæpius fortiter pertulisse. Quod si non usque adeo in hominum omnium cognitionem gens nostra venisset, neque singulare voluntatis nostræ studium, quo legibus obsequimur, in eorum oculis ac luce versaretur : si quis exsisteret, qui vel instituta nostra, quæ descripta abs sese diceret, Græcis audientibus recitaret, aut extra noti orbis terminos, in eos se alicubi homines incidisse narraret, qui cum tam graviter ac sublime de Deo sentirent, tum etiam iis legibus plura jam sæcula constantissime viverent : equidem in summa omnes admiratione tum futuros existimo, cum iis simul tam crebrarum apud se conversionum in mentem veniret. Enimvero qui ex illis affine quiddam ac simile de repub. et legibus scribere conati sunt, eos quasi monstra quædam ac prodigia composuissent, et argumenta humanis viribus majora suscepissent, reprehendi ab omnibus et accusari videmus. Alios ego philosophos prætereo, qui in simili disputationis genere versati sunt. Plato certe quidem, is qui propter singularem vitæ morumque gravitatem, et eximiam dicendi ac persuadendi vim, qua philosophorum nationem longe superavit, Græcorum omnium ore ad miraculum usque celebratur : ille, inquam, Plato, eorum, qui aliquid se in rep. gerenda videre arbitrantur, risu prope ac sibilis tanquam in theatro scenaque traducitur : cujus tamen si quis hac de re scripta diligenter evolverit, is molliora pleraque, vulgique consuetudini admodum gemina reperiet. Nam ipse quidem ita profitetur, veram de Deo sententiam multitudinis stultitiæ secure committi non posse. Cæterum ista Platonis instituta sunt, quibus verba tantum inania, et exquisito quodam artificio contexta videantur. At Lycurgum quod attinet, illum omnes in admiratione habent, Spartamque hoc potissimum nomine prædicant, quod ipsius in legibus diutissime acquieverit. Ergo primum hoc habemus, virtutis argumento esse, quod legibus obtemperent. Deinde præcones isti Lacedæmoniorum, exiguum illorum constantiæ tempus cum duobus et amplius reip. nostræ annorum millibus conferant : tum ita secum ipsi reputent Lacedæmonios quamdiu solum antiquam libertatem retinere potuerunt, suarum quoque legum retinentes fuisse : ubi enim fortunæ inclinationes factæ essent, tum earum simul omnem prope memoriam funditus abjecisse : cum interea nos infinitis casibus ob frequentes regum Asiæ mutationes jactati, **370** ne in supremis quidem periculis nostras unquam leges prodidimus. » Hactenus etiam Josephus de Judæorum rep. a Mose instituta. Jam vero, cum multa de adumbrato quodam et allegorico sancitarum ab eo legum sensu commemorare possim, Eleazari tamen et Aristobuli explicatione contentus ero, qui ambo et genus ab Hebræis suum longissime repetunt, et Ptolemæi regis tempore floruerunt. Eleazarus igitur, is quem sacerdotii dignitate præstitisse paulo ante docuimus, legatis ad sese ab rege missis, Hebraicas litteras Græca lingua donandi rationem informans, de allegorica sententia divinarum legum verbis inclusa eam quæ sequitur disputationem instituit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ἐλεαζάρου ἀρχιερέως ὑποτύπωσις τῆς ἐν ταῖς ἱεροῖς νόμοις ἀλληγορουμένης διανοίας, ἀπὸ τῶν Ἀρισταίου.

CAPUT IX.

Eleazarus pontifex allegorici sensus sacris legibus inclusi notionem informat, ex Aristæi scriptis.

« Ἄξιον δὲ ἐπιμνησθῆναι βραχέων (53) τῶν ὑποδειχθέντων ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὰ δι' ἡμῶν ἐπιζητηθέντα. Νομίζειν γὰρ τοῖς πολλοῖς (54) περιεργίαν ἔχειν τινὰ τῶν ἐν τῇ νομοθεσίᾳ· λέγω δὲ περί τε βρωτῶν καὶ ποτῶν, καὶ τῶν νομιζομένων ἀκαθάρτων εἶναι κνωδάλων. Πυνθανομένων γὰρ ἡμῶν διά τί, μιᾶς καταβολῆς οὔσης, τὰ μὲν ἀκάθαρτα νομίζεται πρὸς βρῶσιν, τὰ δὲ καὶ πρὸς τὴν ἁφήν· δεισιδαιμόνως γὰρ τὰ πλεῖστα τὴν νομοθεσίαν ἔχειν· ἐν δὲ τούτοις πάλιν δεισιδαιμόνως (55) πρὸς ταῦτα οὕτως ἐνήρξατο· Θεωρεῖν (56) ἔφη τὰς ἀναστροφὰς καὶ τὰς ὁμιλίας, οἷον ἐνεργάζονται πρᾶγμα· διότι, κακοῖς ὁμιλήσαντες, διαστροφὰς ἐπιλαμβάνουσιν ἄνθρωποι, καὶ ταλαίπωροι διὰ τοῦ ζῆν εἰσιν· ἐὰν δὲ σοφοῖς καὶ φρονίμοις συζῶσιν, ἐξ ἀγνοίας ἐπανορθώσεως εἰς τὸν βίον ἔτυχον. Διαστειλάμενος οὖν τὰ τῆς εὐσεβείας καὶ δι-

« Atque hic, inquit Aristæus, operæ pretium fuerit, eorum, quæ ad propositas a nobis quæstiones ipse respondit, paucis meminisse : quippe cum minutam nimis quibusdam in rebus legislatoris diligentiam fuisse plerique arbitrentur : cujusmodi sunt, quæ de esculentorum ac poculentorum discrimine, itemque de impurarum animantium conditione statuuntur. Nobis ergo percontantibus, quamobrem, cum una omnium esset eademque molitio, aliis tamen vesci, alia vel attingere, piaculum haberetur : hæc enim superstitiose ut plurimum lege sancita esse, quæ non minus superstitiose a Judæis observentur : ille hunc in modum respondere cœpit : Vides, inquit, ipse, quanta vis sit mutuæ consuetudinis atque societatis : cum et improborum ex commercio, morum corruptelam ejus-

(53) *Ἐπιμνησθῆναι βραχέων.* Malim διὰ βραχέων ἐπιμνησθῆναι.

(54) *Τοῖς πολλοῖς.* Reponendum videtur τοὺς πολλούς.

(55) *Πάλιν δεισιδαιμόνως.* Aristæas, tam manuscriptus quam excusus, πάνυ tantum inserit inter πάλιν et δεισιδαιμόνως, quod lacunam satis non explet. Forte sic legendum et distinguendum fuerit, πάλιν πάνυ δεισιδαιμόνως τοὺς Ἰουδαίους, vel ἀρχομένους διακεῖσθαι, πρὸς ταῦτα οὕτως ἐνήρξατο.

(56) *Θεωρεῖν.* Lege θεωρεῖς cum Aristæa; est enim orationis Eleazari principium.

Digitized by Google

modi, quæ in totius vitæ pestem redundet, auferre vulgo soleant; et sapientium ac prudentium hominum familiaritas, pulsis ignorantiæ tenebris, longe saniorem instituendæ vitæ rationem edoceat. Quare legislator noster, quæ ad religionem justitiamque pertinebant, ante omnia sigillatim et enucleate constitutis, atque ita, ut non modo criminis genus omne conceptis **371** verbis prohiberet, sed etiam pœnas divinitus a scelerum auctoribus expetitas quasi digito indicaret (primum enim hoc posuit, Deum unum esse, cujus sese rebus in omnibus potestas exerat, cum vis ipsius omnia permeet: nihil eum prorsus latere, quod in terris ab hominibus obscure licet occulteque fiat: imo non ea tantum, quæ reipsa fiant, sed etiam quæ futura sint, ei cognita jam esse atque perspecta): quæ cum ille tam accurrate persequeretur, et in omnium oculis collocaret, simul hoc profecto docuit, nullum omnino scelus, vel animo tantum et cogitatione conceptum, nedum ut reipsa patratum, divini oculi aciem effugere posse: quem in finem, summi Numinis potestatem tota passim lege commonstrat. Inde igitur auspicatus, ostendit continuo, si nos tantum excipias, invectam ab reliquis omnibus deorum esse multitudinem, cum tamen ista colluvie longe potentiores illi ipsi sint, qui divinos eidem honores frustra stolideque tribuant. Nam quæ vel ex lapide, vel ex ligno simulacra conflaverint, imagines illorum esse dictitant, qui aliquid ducendæ vitæ commodum invenerint, quosque suis ipsimet oculis omni sensu carere vident, eos flexo quoque genu venerantur. Et quidem eo potissimum, quod alicujus rei auctores fuerint, ad hanc divinitatis opinionem adduci, prorsus insani capitis est: quippe qui ex iis duntaxat, quæ procreata jam erant, inter sese nonnulla conjunxerint, atque utiliat's aliquid afferre posse ostenderint, at molitionem eorum ne attigerint quidem. Vecordis igitur ac dementis fuerit, huic hominum generi divinitatem affingere. Enimvero superioribus illis longe solertiores hodie quamplurimos, ac rerum cognitione præstantiores invenias, quos ab istis proinde tanquam deos coli oportebit. Atque hi numinum fictores et architecti Græcorum sapientissimi audire volunt. (Quid enim Ægyptiorum dicam, aliorumque similium, qui in feris, serpentibus ac spurcissimis animantibus spe omni collocata, eas divinis honoribus atque sacrificiis non viventes modo, sed etiam mortuas prosequuntur?) Iis, inquam, omnibus legislator ille noster, uti sapientissimus erat, atque a Deo rerum ad omnium cognitionem factus, diligenter expensis, inexpugnabili quodam vallo et

A

B

C

D

καιοσύνης πρῶτον ὁ νομοθέτης ἡμῶν, καὶ διδάξας ἕκαστα περὶ τούτων οὐκ ἀπαγορευτικῶς μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικῶς (57), καὶ τὰς βλάβας προδήλους καὶ τὰς ὑπὸ Θεοῦ γενομένας ἐπιπομπὰς τοῖς αἰτίοις (προϋπέδειξε γὰρ (58) πρῶτον πάντων, ὅτι μόνος ὁ Θεός ἐστι, καὶ διὰ πάντων ἡ δύναμις αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, πεπληρωμένου παντὸς τόπου τῆς δυναστείας, καὶ οὐθὲν αὐτὸν λανθάνει τῶν ἐπὶ γῆς γινομένων ὑπ' ἀνθρώπων κρυφίως, ἀλλ' ὅσα ποιεῖ τις, αὐτῷ φανερὰ καθέστηκε, καὶ τὰ μέλλοντα γίνεσθαι· ταῦτ' οὖν ἐξεργαζόμενος ἀκριβῶς, καὶ πρόδηλα θεὶς, ἔδειξεν, ὅτι, καὶ ἐὰν ἐννοηθῇ τις κακίαν ἐπιτελεῖν, οὐκ ἂν λάθοι, μὴ ὅτι καὶ πράξας, δι' ὅλης τῆς νομοθεσίας τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατὸν ἐνδεικνύμενος). Ποιησάμενος οὖν τὴν καταρχὴν ταύτην, καὶ δείξας, ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ παρ' ἡμᾶς ἄνθρωποι πολλοὺς θεοὺς εἶναι νομίζουσιν, αὐτοὶ δυναμικώτεροι πολλῷ καθεστῶτες ὧν σέβονται ματαίως. Ἀγάλματα γὰρ ποιήσαντες ἐκ λίθων ἢ ξύλων, εἰκόνας φασὶν εἶναι τῶν ἐξευρόντων τι πρὸς τὸ ζῆν αὐτοῖς χρήσιμον, οἷς προσκυνοῦσι, παρὰ πόδας ἔχοντες τὴν ἀναισθησίαν. Εἴτε γὰρ (59) κατ' ἐκεῖνό τις θείη, κατὰ τὴν ἐξεύρεσιν, παντελῶς ἀνόητον· τῶν γὰρ ἐν τῇ κτίσει λαβόντες τινὰ, συνέθηκαν, καὶ προσαπέδειξαν (60) εὐχρηστοτάτην τὴν κατασκευὴν αὐτῶν, οὐ ποιήσαντες αὐτοί· διὸ κενὸν καὶ μάταιον τοὺς ὁμοίους ἀποθεοῦν. Καὶ γὰρ ἔτι καὶ νῦν εὑρετικώτεροι καὶ πολυμαθέστεροι τῶν ἀνθρώπων τῶν πρίν εἰσι πολλοὶ, καὶ οὐκ ἂν φθάνοιεν αὐτοὺς προσκυνοῦντες. Καὶ νομίζουσιν οἱ ταῦτα διαπλάσαντες καὶ μυθοποιήσαντες τῶν Ἑλλήνων οἱ σοφώτατοι καθεστάναι. Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων πολυματαίων τί δεῖ λέγειν, Αἰγυπτίων τε καὶ τῶν παραπλησίων, οἵτινες ἐπὶ θηρία καὶ τῶν ἑρπετῶν τὰ πλεῖστα, καὶ ἐπὶ κνωδάλων τὴν ἀπέρεισίν πεποίηνται, καὶ ταῦτα προσκυνοῦσι, καὶ θύουσι τούτοις καὶ ζῶσι καὶ τελευτήσασι; Συνθεωρήσας τοιγαροῦν (61) ἕκαστα σοφὸς ὢν ὁ νομοθέτης, καὶ ὑπὸ Θεοῦ κατεσκευασμένος εἰς ἐπίγνωσιν τῶν ἁπάντων, περιέφραξεν ἡμᾶς ἀδιακόποις χάραξι καὶ σιδηρᾶς τείχεσιν, ὅπως μηδενὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἐπιμισγώμεθα κατὰ μηδὲν, ἀγνοὶ καθεστῶτες κατὰ σῶμα καὶ κατὰ ψυχὴν, ἀπολελυμένοι ματαίων δοξῶν, τὸν μόνον Θεὸν καὶ δυνατὸν σεβόμενοι παρ' ὅλην τὴν πᾶσαν κτίσιν. Ὅθεν Αἰγυπτίων οἱ καθηγεμόνες ἱερεῖς ἐγκεκυφότες εἰς πολλὰ, καὶ μετεσχηκότες πραγμάτων, ἀνθρώπους Θεοῦ προσονομάζουσιν ἡμᾶς· ὃ τοῖς λοιποῖς οὐ πρόσεστιν, εἰ μή τις σέβεται τὸν κατ' ἀλήθειαν Θεόν. Ἀλλ' εἰσὶν ἄνθρωποι βρωτῶν, καὶ ποτῶν, καὶ σκέπης· ἡ γὰρ πᾶσα διάθεσις αὐτῶν ἐπὶ ταῦτα καταφεύγει. Τοῖς δὲ παρ' ἡμῖν ἐν οὐδενὶ ταῦτα λελόγισται, περὶ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ δυναστείας δι' ὅλου τοῦ ζῆν ἡ σκέψις αὐτοῖς ἐστιν. Ὅπως οὖν μηδενὶ συν-

(57) *Ἐνδεικτικῶς.* Aristæas uterque, ἐνδίκως. Ego nihil muto, nec quidquam deesse arbitror: sequentes enim accusativi ad particip. διδάξας, ἀπὸ κοινοῦ referuntur.

(58) *Προϋπέδειξε γάρ.* Totus hic locus, ad illa usque verba, δυνατὸν ἐνδεικνύμενος, quæ habentur A. ult., parenthesi includendus est.

(59) *Εἴτε γάρ.* Aristæas, εἴ τι γάρ, longe melius. Est autem εἴ τι γὰρ κατ' ἐκεῖνό τις θείη, idem fere quod εἴ τι γὰρ ἐκεῖνό τις εἶναι τίθησι, vel εἴ τῳ γὰρ ἐκεῖνο εἶναί τι δόξειεν. Quod autem sequitur, κατὰ τὴν ἐξεύρεσιν, per ἐπεξήγησιν quamdam adjunctum videtur.

(60) *Καὶ προσαπέδειξαν*, etc. Aristæas uterque, καὶ προσυπέδειξαν εὔχρηστα, τὴν κατασκευὴν αὐτῶν οὐ ποιήσαντες αὐτοί. Recte, nisi quod ποιεῖν τὴν κατασκευήν, paulo rarius videtur.

(61) *Τοιγαροῦν.* Arist., οὖν, melius.

Digitized by Google

αλισγόμενοι, μηδὲ ὁμιλοῦντες φαύλῳ, διαστροφὰς λαμβάνοιμεν, πάντοθεν ἡμᾶς περιέφραξεν ἀγνείαις, καὶ διὰ βρωτῶν, καὶ ποτῶν, καὶ ἁφῆς, καὶ ἀκοῆς, καὶ ὁράσεως νομικῆς. Τὸ γὰρ καθόλου, πάντα πρὸς τὸν φυσικὸν λόγον ὅμοια καθέστηκεν, ὑπὸ μιᾶς δυνάμεως οἰκονομούμενα, καὶ καθ' ὃν ἕκαστα (62) ἔχει λόγον βαθὺν, ἀφ' ὧν ἀπεχόμεθα κατὰ τὴν χρῆσιν, καὶ οἷς συγχρώμεθα. Χάριν δὲ ὑποδείγματος, ἓν ἢ δεύτερον ἐπιδραμών σοι σημανῶ. Μὴ γὰρ εἰς τὸν καταπεπτωκότα λόγον εἰσέλθῃς, ὅτι μυῶν καὶ γαλῆς, ἢ τῶν τοιούτων χάριν περιεργίας ποιούμενος ἐνομοθέτει ταῦτα Μωσῆς, ἀλλὰ πρὸς ἀγνὴν ἐπίσκεψιν, καὶ τρόπων ἐξαρτισμὸν, δικαιοσύνης ἕνεκα σεμνῶς πάντα ἀνατέτακται. Τῶν γὰρ πετεινῶν, οἷς χρώμεθα, πάντα ἥμερα καθέστηκε, καὶ διαφέρει καθαριότητι, πυροῖς καὶ ὀσπρίοις χρώμενα πρὸς τροφὴν, οἷον περιστεραὶ, τρυγόνες, ἀτταγαὶ, πέρδικες, ἔτι δὲ χῆνες, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα. Περὶ ὧν δὲ ἀπηγόρευται πετεινῶν, εὑρήσεις ἀγριά τε καὶ σαρκοφάγα, καὶ καταδυναστεύοντα τῇ περὶ αὐτὰ δυνάμει τὰ λοιπὰ, καὶ τὴν τροφὴν ἔχοντα τὴν δαπάνησιν τῶν προειρημένων ἡμέρων μετὰ ἀδικίας. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄρνας; καὶ ἐρίφους ἁρπάζουσι, καὶ τοὺς ἀνθρώπους δὲ ἐδικοῦσι, νεκρούς τε καὶ ζῶντας. Παράσημον οὖν ἔθετο διὰ τούτων, ἀκάθαρτα προονομάσας, ὅτι δέ ἐστι (63) κατὰ ψυχὴν, οἷς ἡ νομοθεσία διατέτακται, δικαιοσύνῃ συγχρῆσθαι, καὶ μηδένα καταδυναστεύειν πεποιθότας ἰσχύϊ τῇ ἑαυτῶν, μηδ' ἀφαιρεῖσθαι μήθ' ἓν, ἀλλ' ἐκ δικαιοτάτου βίου διακυβερνᾷν· ὡς τὰ τῶν προειρημένων πετεινῶν ἥμερα ζῶα (64), τὰ φυόμενα τῶν ὀσπρίων ἐπὶ γῆς δαπανᾷ, καὶ οὐ καταδυναστεύει πρὸς τὴν ἐπαναίρεσιν οὔτε τῶν ὑποδεδηκότων οὔτε τῶν συγγενικῶν. Διὰ τούτων οὖν παρέδωκεν ὁ νομοθέτης σημειοῦσθαι τοῖς συνετοῖς, εἶναι δικαίους τε, καὶ μηδὲν ἐπιτελεῖν βίᾳ, μηδὲ τῇ περὶ αὐτοὺς ἰσχύϊ πεποιθότας, ἑτέρους καταδυναστεύειν. Ὅπου γὰρ οὐδ' ἅψασθαι καθῆκε τῶν προειρημένων διὰ τὴν περὶ ἕκαστα διάθεσιν, πῶς οὐ φυλακτέον παντάπασι τοὺς τρόπους εἰς τοῦτο κατακλεισθῆναι (65); Πάντα οὖν τὰ συγχωρηθέντα ἐπὶ τούτων καὶ τῶν κτηνῶν τροπολογῶν ἐκτέθεικε. Τὸ γὰρ διχηλεύειν καὶ διαστέλλειν ὁπλῆς ὄνυχας σημεῖόν ἐστι τοῦ διαστέλλειν ἕκαστα τῶν πράξεων ἐπὶ τὸ καλῶς ἔχον. Ἡ γὰρ ἰσχὺς τῶν ὅλων σωμάτων μετὰ ἐνεργείας ἀπέρεισιν (66) ἐπὶ τοὺς ὤμους ἔχει καὶ τὰ σκέλη. Μετὰ διαστολῆς οὖν ἅπαντα ἐπιτελεῖν πρὸς δικαιοσύνην ἀναγκάζει, τῷ σημειοῦσθαι (67) διὰ τούτων. Ἔτι δὲ καὶ διότι παρὰ πάντας ἀνθρώπους διεστάλμεθα. Οἱ γὰρ πλείονες τῶν λοιπῶν ἑαυτοὺς μολύνουσιν ἐπιμισγόμενοι, συντελοῦντες μεγάλην ἀδικίαν· καὶ χῶραι, καὶ πόλεις ὅλαι ἐπὶ τούτοις σεμνύνονται· οὐ μόνον γὰρ πρὸς ἄρρενας (68)

ferreis quasi mœnibus septos esse nos munitosque voluit, ne cum aliis gentibus vel minimo rei cujusque commercio jungeremur, sed corpore simul animoque casti, futiliumque opinionum erroribus expediti, unum supra creaturas omnes ac præpotentem Deum coleremus. Itaque nos ipsi quoque **372** principes Ægyptiorum sacerdotes, qui altius in rerum nostrarum arcana penetrarunt, proprio quasi nomine, Dei homines appellarunt. Id quod in alios, qui a veri Numinis cultu alieni sunt, nullo modo convenire potest. Eos enim potius cibi, potus, ac vestimenti homines appellaris, quippe quorum animus in rerum istarum cura totus et cogitatione versetur. Apud nostros autem, qui vitæ tempus universum in una divinæ potestatis contemplatione defigunt, cuncta ista jacent. Ergo ne ex ullius improbi usu et familiaritate vitii quidquam et contagionis hauriamus, certis nos ac legitimis esculentorum, poculentorum, tactus, auditus, aspectus, legibus ac religionibus vallatos undique ac munitos esse voluit. Ut enim, si naturæ duntaxat rationem habueris, et similis universe conditionis omnia sint, et una eademque potestate gubernentur : singula tamen, quibus aut abstinemus, aut utimur, alto quodam consilio et ratione nituntur. Atque, ut ex paucis æstimes cætera, unum aut alterum cursim attingam. Cave enim, te humilis adeo subeat indignaque cogitatio, quasi murium, aut mustelarum, aut cæterarum ejusmodi rerum causa valde sollicitus, ea Moses instituerit; caste omnia sancteque provisa sunt, atque ut ad morum conformationem integre, sic ad æquitatem stabiliendam graviter matureque sancita. Nam ex avibus quidem vescas tantum eas esse voluit, quæ cum cicures essent ac mansuetæ, tum cæteris longe puriores, non nisi tritico et leguminibus vescerentur; cujusmodi sunt columbæ, turtures, attagenæ, perdices, anseres, ac reliquæ id genus. Contra vero, quarum nobis esu interdictum est, eas immanes esse, carnibusque pasci reperies, nec in alias modo vim ac tyrannidem exercere, sed earum etiam, quas cicures jam ante diximus, laniena injuriose saginari. Quanquam non illas tantum, sed agnos etiam hœdosque rapiunt, hominesque mortuos pariter viventesque lædunt. Itaque dum impuras illas appellaret, eos simul, quibus leges ferebantur, ipsarum notis ac symbolis admonebat, æquitatem animo fovendam ac retinendam esse, potentia viribusque suis ad opprimendam aliorum libertatem, aut eos ullo rei genere spoliandos nunquam abutendum : sed potius summa cum æquitate vitam instituen-

(62) *Καθ' ὃν ἕκαστα.* Arist. uterque, cum manuscr. omnibus, καθ' ἓν ἕκαστον. Omnino καθ' ἓν vera lectio est : ἕκαστα retineri potest. Mallem tamen καθ' ἓν δέ quam καὶ καθ' ἕν.

(63) *Ὅτι δέ ἐστι.* Arist. uterque, ὅτι δέον ἐστί, quæ vera mihi lectio visa est.

(64) *Ζῶα.* Vocem hanc irreptitiam existimo, quam tamen agnoscunt omnes. Certe de avibus tantum cicuribus agitur.

(65) *Κατακλεισθῆναι.* Aristeas uterque, κατακλασθῆναι, melius.

(66) *Ἀπέρεισιν.* Sic Arist. uterque, quod rectum est; quod autem prius legebatur, ἅπερ εἰσίν, omnino vitiosum.

(67) *Τῷ σημειοῦ.*, etc. Idem Arist., τὸ σημ., rectius.

(68) *Πρὸς ἄρρενας.* Arist., τοὺς ἀρρ. Forte ἀρρένας πρὸς ἄρρενας, vel ἄρρεσιν ἄρρενας.

Digitized by Google

dam ac ducendam esse : quemadmodum cicures
1 istæ ac mansuetæ volucres, leguminibus ex terra satis contentæ, nec in minoris turbæ, nec in earum, quæ generis ejusdem naturæque sint, perniciem ullo modo sæviunt. His igitur atque
373 similibus id legislator egit, ut qui aliquid sensus haberent, colendam esse justitiam, nihil per vim unquam moliendum, nec suas opes in tyrannidem vertendas esse intelligerent. Nam si ejusmodi volucres, ob impetum naturæ singularem ac proprium, ne attingi quidem fas putavit ; quis non sibi longe diligentius cavendum esse statuet, ne in earum similitudinem moribus vitaque degeneret ? Quarum ergo nobis ille, non avium modo, sed etiam pecudum usum concessit, eas ad morum informationem omnes revocavit. Nam quod fissam ac bisulcam eorum pecorum ungulam esse vult, id nobis laborandum monet, ut actiones singulas, ad id quod rectum atque honestum est, prudenti adhibito discrimine, referamus. Vis enim corporum universorum, cum opere ipso conjuncta, in humeros sese totam et crura colligit. Ergo figurarum istarum similitudo, nostra omnia diligenti examine ad æquitatem dirigendi quamdam nobis necessitatem imposuit Quanquam eo quoque illa pertinet, quod ingenti a cæteris hominibus intervallo disjuncti simus. Nam plerique omnes infandis ac sceleratis ex congressionibus labem maculamque suscipiunt longe teterrimam ; regionesque passim et urbes integræ similibus flagitiis maxime gloriantur, dum et
C marium commercia invehunt, et puerperas simul filiasque suas contaminant. A quibus sane distamus quam longissime. Jam ubi discriminis hujus ratio locum haberet, ibi suum etiam memoriæ signum et characterem impressit. Nam quæcunque animantes cum angula bifida conjunctam habent ruminandi vim, eæ vero, saltem iis qui aliquid intelligunt, memoriæ conditionem manifeste repræsentant : nec enim ruminatio quidquam aliud est, quam aliqua vitæ et consistentis naturæ recordatio, cum ex alimento vita consistat. Itaque nos idem ille sacris litteris ita cohortatur : « Recordando recordaberis Domini Dei, qui fecit in te magna et mirabilia. » Etenim magna certe quidem et illustria, si cum animo ipse tuo reputaveris, hæc

A προσάγουσιν, ἀλλὰ καὶ τεκούσας, ἔτι δὲ καὶ θυγατέρας μολύνουσιν. Ἡμεῖς δὲ ἀπὸ τούτων διεστάλμεθα. Περὶ ὃν (69) δέ ἐστιν ὁ προειρημένος τῆς διαστολῆς τρόπος, περὶ τοῦτον καὶ τὸν τῆς μνήμης εἶναι κεχαρακτήρικε. Πάντα γὰρ ὅσα διχηλεῖ, καὶ μηρυκισμὸν ἀνάγει, σαφῶς τοῖς νοοῦσιν ἐκτίθεται τὸ τῆς μνήμης· ἡ γὰρ ἀναμηρύκισις οὐδὲν ἕτερον ἀλλ' ἢ τῆς ζωῆς καὶ συστάσεως ὑπόμνησίς ἐστι· τὸ γὰρ ζῆν διὰ τῆς τροφῆς συνεστάναι νομίζει. Διὸ παρακελεύεται διὰ τῆς Γραφῆς, λέγων οὕτως· « Μνείᾳ μνησθήσῃ Κυρίου τοῦ Θεοῦ, τοῦ ποιήσαντος ἐν σοὶ τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά. » Κατανοούμενα γὰρ, ἔνδοξα φαίνεται· πρῶτα μὲν ἡ τοῦ σώματος σύμπηξις, καὶ ἡ τῆς τροφῆς διοίκησις, καὶ ἡ περὶ ἕκαστον μέρος διαστολή. πολλῷ δὲ μᾶλλον ἡ τῆς αἰσθήσεως (70) διακόσμησις, διανοίας
B ἐνέργημα, καὶ κίνησις ἀόρατος ἥ τε ὀξύτης τοῦ πρὸς ἕκαστόν τι πράσσειν, καὶ τεχνῶν εὕρεσις, ἐπέραστον (71) περιέχει τρόπον. Διὸ παρακελεύεται μνείαν ἔχειν, ὡς συντηρεῖται τὰ προειρημένα συνεχόμενα θείᾳ δυνάμει. Πάντα γὰρ τόπον καὶ χρόνον ὥρικε, πρὸς τὸ διὰ παντὸς μνημονεύειν τοῦ κρατοῦντος Θεοῦ, συντηροῦντας (72) καὶ τὰς ἀρχάς, καὶ μεσότητας, καὶ τελευτάς. Καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν βρωτῶν καὶ ποτῶν ἀπαρξαμένους (73), εὐθέως τότε συγχρῆσθαι κελεύει. Καὶ μὴν καὶ ἐκ τῶν περιβολαίων παράσημον ἡμῖν μνείας δέδωκεν· ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πόλεων καὶ οἰκήσεων διὰ τὸ σκεπάζεσθαι (74), καὶ ἐπὶ τῶν πυλῶν καὶ θυρῶν προστέταχεν ἡμῖν τιθέναι τὰ λόγια, πρὸς τὸ μνείαν εἶναι Θεοῦ· καὶ ἐπὶ τῶν χειρῶν δὲ
C διαῤῥήδην τὸ σημεῖον κελεύει περιῆφθαι, σαφῶς ἀποδεικνὺς, ὅτι πᾶσαν ἐνέργειαν μετὰ δικαιοσύνης ἐπιτελεῖν δεῖ, μνήμην ἔχοντας τῆς ἑαυτῶν κατασκευῆς, ἐπὶ πᾶσι δὲ τὸν περὶ Θεοῦ φόβον (75). Κελεύει δὲ καὶ κοιταζομένους, καὶ διανισταμένους, καὶ περευομένους (76) μελετᾶν τὰς τοῦ Θεοῦ κατασκευάς, οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ διαλήψει θεωροῦντας τὴν κίνησιν καὶ τὴν ὑπόληψιν ἑαυτῶν, ὅταν εἰς ὕπνον ἔρχωνται, καὶ τὴν ἔγερσιν, ὡς θεία τίς ἐστι καὶ ἀκατάληπτος ἡ τούτων μετάθεσις. Δέδεικται δέ σοι καὶ τὸ περισσὸν τῆς λογίας τῆς κατὰ τὴν διαστολὴν καὶ μνείαν, ὡς ἐξεθέμεθα τὴν διχηλίαν καὶ τὸν μηρυκισμόν. Οὐ γὰρ εἰκῇ, καὶ κατὰ τὸ ἐμπεσὸν εἰς ψυχὴν νενομοθέτηται, πρὸς δ' ἀλήθειαν καὶ σημείωσιν ὀρθοῦ λόγου. Διατάξας γὰρ ἐπὶ βρωτῶν, καὶ ποτῶν, καὶ τῶν κατὰ τὰς ἁφὰς, ἕκαστα, κελεύει μηθὲν εἰκῇ, μήτε πράσσειν, μήτε

(69) *Περὶ ὅν*. Malim περὶ ὅ, et paulo post περὶ τοῦτο, potius quam περὶ τοῦτον.

(70) *Τῆς αἰσθήσεως*. Arist. uterque, cum Reg. manuscr., τῶν αἰσθήσεων, quod magis probatur.

(71) *Ἐπέραστον*. Arist., ἀπέραστον. Unde conjicio, ἀπέρατον vel ἀπέραντον.

(72) *Συντηροῦντας*. Arist. uterque, καὶ συντηροῦντος, optimo, ut videtur, sensu. Non displicet tamen συντηροῦντας, id est *observantes*, quod divinæ Providentiæ consilia, rerum initiis, progressu, exitu observari possint ac debeant, quo facilius per tua ejus memoria conservetur.

(73) *Καὶ ποτῶν ἀπαρξ.*, etc. Ita omnes, nisi quod Arist. uterque pro συγχρῆσθαι legit συγχωρῆσαι, quod, opinor, vitium non tollit, sed auget. Ego locum reddidi perinde ac si legeretur, καὶ γὰρ
D ἐπὶ τῶν καὶ βρωτῶν καὶ ποτῶν, ἀπαρξαμένους τῷ Θεῷ, τότε συγ., etc.

(74) *Καὶ ἐπὶ τῶν πόλεων καὶ οἰκήσεων, διὰ τὸ σκεπάζεσθαι*. Hæc omnia desunt in utroque Arist., quæ propterea mihi vertenda non putavi, præsertim cum Deuteronomii c. VI, ita mandatum hoc conceptum habeatur : *Et ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque et movebuntur inter oculos tuos : scribesque ea in limine et ostiis domus tuæ*; ubi πόλεων nulla mentio.

(75) *Τὸν περὶ Θεοῦ φόβον*. Quid si, τοῦ περὶ Θεὸν φόβου ;

(76) *Καὶ πορευομένους*. Arist. uterque has voces negligit, cum tamen in Deuteronomio legatur : *Meditaberis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque consurgens.*

Digitized by Google

ἀκούειν, μήτε τῇ τοῦ λόγου δυναστείᾳ συγχρωμένους ἐπὶ τὴν ἀδικίαν τρέπεσθαι. Καὶ ἐπὶ τῶν κνωδάλων δὲ ταὐτόν ἐστιν εὑρεῖν. Κακοποιητικὸς γὰρ ὁ τρόπος ἐστὶ καὶ γαλῆς, καὶ μυῶν, καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων, ὅσα διηγόρευται. Πάντα γὰρ λυμαίνονται καὶ κακοποιοῦσι μύες, οὐ μόνον πρὸς τὴν ἑαυτῶν τροφήν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ παντελῶς ἄχρηστον γίνεσθαι ἀνθρώπῳ, ὅ τι ἂν δή ποτ' οὖν ἐπιβάλληται (77) κακοποιεῖν. Τό τε τῆς γαλῆς γένος ἰδιάζον ἐστί· χωρὶς γὰρ τοῦ προειρημένου ἔχει λυμαντικὸν κατάστημα. Διὰ γὰρ τῶν ὤτων (78) συλλαμβάνει· τεκνοποιεῖ δὲ τῷ στόματι. Καὶ διὰ ταῦτ' οὖν ὁ τοιοῦτος τρόπος τοῖς ἀνθρώποις (79) ἀκάθαρτός ἐστιν. Ὅσα γὰρ δι' ἀκοῆς λαβόντες (80), ταῦτα τῷ λόγῳ σωματοποιήσαντες, κακοῖς ἑτέρους ἐνεκύλισαν, ἀκαθαρσίαν τε οὐ τὴν τυχοῦσαν, ἀπετέλεσαν, μιανθέντες αὐτοὶ παντάπασι τῷ τῆς ἀσεβείας μολυσμῷ. Καλῶς δὲ ποιῶν ὁ βασιλεὺς ὑμῶν (81), τοὺς τοιούτους ἀναιρεῖ, καθὼς μεταλαμβάνομεν. Ἐγὼ δὲ εἶπα· Τοὺς ἐμφανιστὰς οἶομαί σε λέγειν· καὶ γὰρ αἰκίαις καὶ θανάτοις ἐπ' ἄλγεσιν αὐτοὺς (82) παραβάλλει συνεχῶς (83)· τούτοις γὰρ ἐπαγρυπνοῦσιν εἰς ἀνθρώπων ἀπώλειαν, ἀνόσιον. Ὁ δὲ νόμος ἡμῶν κελεύει, μήτε λόγῳ μήτε ἔργῳ κακοποιεῖν μηδένα. Καὶ περὶ τούτων οὖν, ὅσον ἐπὶ βραχὺ διεξελθεῖν, προσυποδείξαντά [a] σοι, διότι πάντα κεκανόνισται πρὸς δικαιοσύνην, καὶ οὐδὲν εἰκῇ κατατέτακται διὰ τῆς Γραφῆς οὐδὲ μυθωδῶς· ἀλλ' ἵνα δι' ὅλου τοῦ ζῆν, καὶ ἐν ταῖς πράξεσιν ἀσκῶμεν δικαιοσύνην πρὸς πάντας ἀνθρώπους, μεμνημένοι τοῦ δυναστεύοντος Θεοῦ. Περὶ βρωτῶν οὖν καὶ τῶν ἀκαθάρτων, ἑρπετῶν καὶ κνωδάλων, ὁ πᾶς λόγος ἀνατείνει πρὸς δικαιοσύνην, καὶ τὴν τῶν ἀνθρώπων συναναστροφὴν δικαίαν. Ἐμοὶ μὲν οὖν καλῶς ἐνόμιζε (84) περὶ ἑκάστων ἀπολελογῆσθαι. Καὶ γὰρ περὶ τῶν προσφερομένων ἔλεγε μόσχων, καὶ κριῶν, καὶ χιμάρων· ὅτι δεῖ τοὺς ταῦτ' ἐκ βουκολίων καὶ ποιμνίων λαμβάνοντας ἥμερα κατασκευάζειν, καὶ μηθὲν ἄγριον, ὅπως οἱ προσφέροντες τὰς θυσίας μηθὲν ὑπερήφανον ἑαυτοῖς συνιστορῶσι, σημειώσει κεχρημένοι τοῦ διατάξαντος. Τῆς γὰρ ἑαυτοῦ ψυχῆς τοῦ παντὸς τρόπου τὴν προσφορὰν ποιεῖται ὁ τὴν θυσίαν προσάγων. Καὶ περὶ τούτων οὖν νομίζω κατὰ τῆς ὁμιλίας ἄξια λόγου (85) καθεστάναι διὰ τὴν σεμνότητα

esse intelliges : corporis totius conformationem, dispensationem alimenti, ejusdem partes in omnes ac singulas divisionem æquabilem : tametsi cum elegans sensuum collatio, tum vis illa mentis; ejusdemque motus aspectum fugiens, acris et expedita, quidquid demum occurrerit, agendi solertia, artiumque omnium excogitatio, longe verius immensum aliquid et infinitum complectuntur. Nos igitur ipse cohortatur, uti perpetuo meminerimus, vi ac potestate divina hæc omnia contineri pariter atque conservari. Nullum enim non locum ipse, non tempus constituit, ad eam cuncta complectentis ac moderantis Dei memoriam assidue usurpandam, rerum initia, progressiones, et exitus diligenter observando. **374** Nam in mensa quidem, tum demum cibis appositis uti jubet, si prius Deo libatum fuerit. In ipsis quoque vestibus expressa quædam et obvia hujus memoriæ signa esse voluit. Nec summis tantum in vestibulis ac januis divinorum præceptorum oracula, quibus Dei memoria foveatur, collocanda : sed ipsis etiam manibus illigatum ejusmodi signum conceptis verbis circumferendum edicit : quo perspicue omnibus ostendat, nullam non esse nobis cum æquitate functionem obeundam, ita quidem, ut cum nostræ ipsorum molitionis recordemur, tum etiam divinum rebus in omnibus timorem conservemus. Quinetiam nos, seu lectum petimus, seu surgimus, seu iter facimus, divina simul opera nobiscum reputare jubet, atque ita, ut non ratione modo, verum etiam ipso temporis intervallo motum ipsi nostrum sensumque cogitemus, dum nos aut somno dedimus, aut ex eodem evigilamus; uti divina quædam est, quamque mens nostra capere non possit, utriusque rei vicissitudo. Vidisti præterea, distinctionis ac memoriæ quam eximia sit excellensque ratio, cum bisulcæ ungulæ, ruminationisque vim et significationem aperiremus. Neque enim temere, ac prout casu in mentem veniret, sed veritatis adumbrandæ, rectæque rationis insinuandæ gratia, cautum id lege est. Singulis enim, quæ vel ad cibum atque potum, vel ad contactum ipsum pertinerent, jam constitutis, quidquam deinceps vel agere temere, vel audire, vel etiam orationis facultate in

[a] *Isc.* προσυπέδειξα.

(77) *Ἐπιβάλληται.* Syntaxis postulat ἐπιβάλλωνται.

(78) *Διὰ γὰρ τῶν ὤτων.* De auribus nihil Aristoteles. De oris partu vetus error est, quem refellens Aristoteles, lib. III *De generat. animal.*, c. 6, Καὶ ἡ γαλῆ, inquit, καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα τετράποδα, τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχει ἐκείνοις τὰς ὑστέρας· ἐξ ὧν εἰς τὸ στόμα τῶς βαδιεῖται τὸ ἔμβρυον; tum erroris fontem aperiens, Ἀλλά, inquit, διὰ τὸ τίκτειν πάμπαν τὴν γαλῆν σμικρὰ, καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα τὰ σχιζόποδα, περὶ ὧν ὕστερον ἐροῦμεν, τῷ δὲ στόματι πολλάκις μεταφέρειν τοὺς νεοττούς, ταύτην πεποίηκε τὴν δόξαν.

(79) *Τοῖς ἀνθρώποις.* Aristæas uterque τῶν ἀνθρώπων. Utrumque rectum est; hic tamen ob consequentia, genitivus significantior videtur; τρόπος enim ἀνθρώποις ἀκάθαρτος, non tam impuros hominum mores, quam eos qui apud homines impuri habeantur, significat.

(80) *Λαβόντες.* Ἔλαβον, opinor, scribere debuit.

(81) *Βασιλεὺς ὑμῶν.* Ita recte Arist. uterque, non ἡμῶν, ut ante legebatur. Ptolemæum intelligit, de quo supra, delatorum nationi perinfensum.

(82) *Ἐπ' ἄλγεσιν αὐτοὺς παραβάλλει.* Corrige ex Arist., ἐπαλγέσιν αὐτοὺς περιβάλλει.

(83) *Συνεχῶς.* Arist. addit, ὁ δέ· τούτους γὰρ καὶ λέγω, ἡ γὰρ ἐπαγρύπνησις ἀπώλεια ἀνθρώπων ἀνόσιος. Priora perbene; posteriora sic emendari possunt, ἡ γὰρ ἀγρύπνησις ἐπ' ἀπωλείᾳ ἀνθρώπων, ἀνόσιος.

(84) *Ἐνόμιζε.* Sumit ἐνόμιζε pro ἐδόκει, more mihi quidem adhuc ignoto.

(85) *Κατὰ τῆς ὁμιλ. ἄξια λόγου.* Arist. : Τὰ τῆς ὁμιλίας ἀξιολόγου καθεστάναι· διὸ, τὴν σεμνότητα, καὶ τὴν φυσικὴν διάνοιαν τοῦ νόμου, προῆγμαι, etc. Alt. ex manuscr. Reg., κατὰ τῆς ὁμιλίας (sed in apice *ν* pro *σ* expressum est, ut ὁμιλίαν, non ὁμιλίας legatur) ἄξια καθεστάναι λόγον, διὰ τὴν

Digitized by Google

aliorum injuriam abuti vetat. Quod idem similiter in prohibitarum animantium natura et conditione reperias. Mustelarum enim et murium, ac cæterarum id genus, quibus haud vesci fas est, maleficum per sese ingenium est. Nam mures quidem, cum nihil non alimenti captandi causa inficiant ac deterant, tum etiam homini deinceps inutile prorsus, quidquid demum arroserint, efficiunt. Mustelarum vero singulare quoddam ac proprium genus est. Nam præter id, quod paulo ante diximus, exitialem habent nativæ constitutionis rationem, cum et semen auribus suscipiant, et ore catulos pariant. Quo fit, ut similis hominum natio impura similiter et obscœna habeatur. Quidquid enim auditione acceperint, ei dum oratione corpus et robur induunt, eadem contagione cæteros involvere, adeoque omnibus ipsis maculis ac sordibus impietatis notatissimi, non vulgarem utique colluviem efficere consueverunt. **375** Quam hominum sectam jure profecto rex ipse vester, ut fama est, funditus exterminare conatur. Hic ego, delatores, inquam, ni fallor, intelligis, cum eos perpetuo non tantum verberibus, sed etiam capitalibus iisque admodum gravibus suppliciis insequatur. Ego vero illos ipsos, inquit : scelerate enim hominum in perniciem invigilant. Atqui vel reipsa quemquam, vel etiam verbo violari lex nostra vetat. Et quidem hoc tibi adhuc, quam brevissime fieri potuit, ostendimus, quemadmodum certis ad æquitatem regulis conformata sint omnia, nihilque omnino vel temere, vel fabulose Scriptura statuerit ; sed eum duntaxat in finem, ut, quidquid agamus, justitiæ officiis omne genus hominum toto vitæ nostræ tempore prosequamur, jugem ac perennem Dei præpotentis memoriam retinentes. Enimvero quidquid seu de ciborum delectu, seu de rebus immundis, seu de serpentibus aliisve animantibus præcipitur, eo tantum spectat, ut antiquissimis legibus hominum inter sese societas communioque teneatur. Sane quidem Eleazarus sapienter omnino rationem de singulis reddere videbatur. Nam de vitulis, arietibus, hircis, qui offerendi essent, idem adjungebat, providendum esse diligenter, ut ex armentis et gregibus mansuetissima quæque legerentur, ferumque nihil et immane sacrificaretur : eo nimirum, ut, qui sacrificium offerebant, ii de præcepto divino cogitantes, nullius superbiæ conscientia tenerentur. Qui enim hostiam immolaturus est, is aliquod simul offerendum omnium animi sensuum munus instituit. Quam illius, in mutuo congressu nostro, susceptam his de rebus disputationem commemoratione dignam putavi : ac propterea, ut ardori quoque discendi tuo, mi Philocrates, obsecundarem, augustiorem illam divinæ legis speciem, naturalemque sententiam tibi aperire decrevi. » Hæc sunt, quæ Græcis ad se missis de sensu legum sacrarum allegorico pontifex enucleavit, ut, quemadmodum susceptam earum interpretationem ab sese tractari oporteret, intelligerent. Jam vero tempus est, uti Aristobulum, qui ad domesticam sapientiam Aristotelicæ philosophiæ studium adjunxerat, de membris, quæ Deo passim in Scriptura tribui videantur, disputantem audiamus. Ille autem ipse est, cujus liber Machabæorum secundus sub initium mentionem facit. Is igitur in eo, quem ad Ptolemæum regem scripsit, libello, hunc in modum ea de re disserit.

A τοῦ νόμου, ἣν προῆγμαι διασαφῆσαί σοι, Φιλόκρατες, δι' ἣν ἔχεις φιλομάθειαν. » Ταῦτα μὲν ὁ ἀρχιερεὺς τοῖς ἥκουσιν ὡς αὐτὸν Ἕλλησι περὶ τῆς ἀλληγορουμένης ἐν τοῖς ἱεροῖς νόμοις ἰδέας διεστείλατο, πῶς ἂν μέλλουσι ταῖς ἐκδοθησομέναις περιτεύξεσθαι τῶν Γραφῶν ἑρμηνείαις· ὁ δὲ Ἀριστόβουλος, καὶ τῆς κατ' Ἀριστοτέλην φιλοσοφίας πρὸς τῇ πατρίῳ μετειληχώς, ὁποῖα περὶ τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις φερομένων, ὡς περὶ Θεοῦ μελῶν διῆλθεν, ἐπακοῦσαι καιρός. Οὗτος δ' αὐτὸς ἐκεῖνος, οὗ καὶ ἡ δευτέρα τῶν Μακκαβαίων ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου μνημονεύει, ἐν τῷ πρὸς Πτολεμαῖον τὸν βασιλέα συγγράμματι τοῦτον καὶ αὐτὸς διασαφεῖ τὸν τρόπον.

376 CAPUT X.

Aristobuli, de membris, quæ vocetenus Deo tribuuntur.

« Sed quoniam, inquit ille, cum propositis quæstionibus satis a nobis factum esset, succlamasti, o rex, deinceps ipse quoque ; quorsum tandem lex ipsa nostra, manus, brachia, vultum, pedes, ambulationem divino Numini attribuat : hanc præterea juverit superioribus disputationem adjungere, quæ cum iis nullo modo pugnet. Quo quidem in genere, hoc te in primis exoratum velim, uti traditiones istas physice accipias, dignamque Dei notionem constanter retineas, ne in fabulosam quamdam hu-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀριστοβούλου περὶ τῶν ὀνομαζομένων ὡς Θεοῦ μελῶν.

« Πλὴν ἱκανῶς εἰρημένων πρὸς τὰ προκείμενα ζητήματα, ἐπεφώνησας καὶ σὺ, βασιλεῦ, διότι σημαίνεται διὰ τοῦ νόμου τοῦ παρ' ἡμῖν, καὶ χεῖρες (86), καὶ βραχίων, καὶ πρόσωπον, καὶ πόδες, καὶ περίπατος ἐπὶ τῆς θείας δυνάμεως· ἃ τεύξεται λόγου καθήκοντος, καὶ οὐκ ἀντιδοξήσει τοῖς προειρημένοις ὑφ' ἡμῶν οὐδέν. Παρακαλέσαι δέ σε βούλομαι πρὸς τὸ φυσικῶς λαμβάνειν (87) τὰς ἐκδοχάς, καὶ τὴν ἁρμόζουσαν ἔννοιαν περὶ Θεοῦ κρατεῖν, καὶ μὴ ἐκπίπτειν εἰς τὸ μυθῶδες καὶ ἀνθρώπινον κατάστημα. Πολλαχῶς γὰρ

σεμν., etc., ut in nostro. Mihi solum κατὰ τῆς ὁμιλίας in κατὰ τὴν ὁμιλίαν mutandum videtur, hoc modo, καὶ περὶ τούτων, οὓς νομίζω, κατὰ τὴν ὁμιλίαν, ἄξια λόγου καθεστάναι. Sequentia retineri possunt : in iis tamen hæsi Aristææ, apud quem illustrior mihi ac plenior sensus offerebatur.

(86) *Χεῖρες.* Χείρ melius legeretur, nisi ante reponatur σημαίνονται.

(87) *Φυσικῶς λαμβάνειν.* Hic φυσικῶς videtur esse φυσιολογικῶς, vel κατὰ τὴν φυσιολογίαν, hoc est explicationem quamdam naturæ divinæ convenientem.

Digitized by Google

δ βούλεται λέγειν ὁ νομοθέτης ἡμῶν Μωσῆς, ἐφ' ἑτέρων πραγμάτων λόγους ποιούμενος, λέγω δὲ τῶν κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, φυσικὰς διαθέσεις ἀπαγγέλλει, καὶ μεγάλων πραγμάτων κατασκευάς. Οἷς μὲν οὖν πάρεστι τὸ καλῶς νοεῖν, θαυμάζουσι τὴν περὶ αὐτὸν σοφίαν, καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα, καθ' ὃ καὶ προφήτης ἀνακεκήρυκται. Ὧν εἰσιν οἱ προειρημένοι φιλόσοφοι, καὶ πλείονες ἕτεροι καὶ ποιηταὶ παρ' αὐτοῦ μεγάλας ἀφορμὰς εἰληφότες, καθὸ καὶ θαυμάζονται. Τοῖς δὲ μὴ μετέχουσι δυνάμεως καὶ συνέσεως, ἀλλὰ τῷ γραπτῷ μόνον προσκειμένοις, οὐ φαίνεται μεγαλεῖόν τι διασαφῶν. Ἄρξομαι δὲ λαμβάνειν καθ' ἕκαστον σημαινόμενον, καθόσον ἂν ὦ δυνατός. Εἰ δὲ μὴ τεύξομαι τἀληθοῦς, μηδὲ πείσω, μὴ τῷ νομοθέτῃ προσάψῃς τὴν ἀλογίαν, ἀλλ' ἐμοὶ τῷ μὴ δυναμένῳ διαιρεῖσθαι τὰ ἐκείνων[a] νενοημένα. Χείρες μὲν οὖν νοοῦνται προδήλως καὶ ἐφ' ἡμῶν κοινότερον. Ὅταν γὰρ δυνάμεις ἐξαποστέλλῃς σὺ, βασιλεὺς ὤν, βουλόμενός τι κατεργάσασθαι, λέγομεν, Μεγάλην χεῖρα ἔχει ὁ βασιλεύς, φερομένων τῶν ἀκουόντων ἐπὶ τὴν δύναμιν ἣν ἔχεις. Ἐπισημαίνεται δὲ τοῦτο καὶ διὰ τῆς νομοθεσίας ἡμῶν λέγων ὁ Μωσῆς οὕτως· « Ἐν χειρὶ κραταιᾷ ἐξήγαγεν ὁ Θεός σε ἐξ Αἰγύπτου. » Καὶ πάλιν· « Ἀποστελῶ, φησὶν ὁ Θεός, τὴν χεῖρά μου, καὶ πατάξω τοὺς Αἰγυπτίους. » Καὶ ἐπὶ τοῦ τῶν κτηνῶν θανάτου φησὶ τῷ Φαραὼ ὁ Μωσῆς· « Ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἔσται ἐν τοῖς κτήνεσί σου, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις θάνατος μέγας. » Ὥστε αἱ χεῖρες ἐπὶ δυνάμεως νοοῦνται Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἔστι νοεῖσθαι τὴν πᾶσαν ἰσχὺν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὰς ἐνεργείας ἐν ταῖς χερσὶν εἶναι. Διόπερ καλῶς ὁ νομοθέτης ἐπὶ τὸ μεγαλεῖον μετενήνοχε, λέγων τὰς συντελείας χεῖρας εἶναι Θεοῦ.

manæque similem corporis speciem delabare. Solet enim Moyses legislator noster, animi sensa multimodis exprimere, dum rerum aliarum, quatenus in sensum cadunt, voces ac nomina mutuatus, naturales quasdam affectiones, magnarumque rerum molitiones commemorat. Et quidem, quorum acrior intelligendi vis est, ii cum sapientiam hominis singularem, tum divinum illum Spiritum, cujus afflatu prophetæ nomen et famam assecutus est, magnopere admirantur. Quorum in numero cum abs me jam commemorati philosophi, tum alii plerique sunt, necnon et poetæ, qui haustis ab eo maximis scribendi argumentis, in hominum admiratione versantur. At quibus facultas et ingenium angustius est, ii dum ad unum Scripturæ corticem adhærescunt, nihil augusti admodum et excellentis ab eo narrari arbitrantur. Singulorum ergo significationem aperire, quantum in me situm erit, aggrediar. Qui si minus aut rem tetigero, aut aliis fidem fecero; maxime velim, uti ne hanc in legislatorem, sed in me duntaxat imperitiæ culpam derives, qui res ab eo sapienter excogitatas nequaquam explicare potuero. Manuum igitur etiam apud nos latius, ut constat, significatio patet. Nam cum tu ipse, o rex, confecturus aliquid, copias mittis, regem tum ingentem manum habere dicimus, quam vocem, qui audiunt, de tuo exercitu omnes accipiunt. Quem in sensum utique Moyses in lege nostra subinde loquitur, ut cum ait, « In manu robusta eduxit te Deus ex Ægypto; » itemque, « Mittam, inquit Deus, manum meam, et percutiam Ægyptios.[88] » Et de jumentorum morte sic Moses Pharaoni, **377** « Ecce manus Domini erit super jumenta tua, et super omnia, quæ sunt in agris, interitus magnus.[89] » Itaque manus ad divinæ potestatis vim pertinent, quandoquidem universum quoque robur hominum ac vis agendi tota manibus continetur. Recte igitur omnino legislator hanc vocem ad aliquam majestatis significationem transtulit, cum divinæ potestatis opera manus appellavit.

« Στάσις δὲ θεία καλῶς ἂν λέγοιτο, κατὰ τὸ μεγαλεῖον, ἡ τοῦ κόσμου κατασκευή. Καὶ γὰρ ἐπὶ πάντων ὁ Θεὸς, καὶ πάνθ' ὑποτέτακται, καὶ στάσιν εἴληφεν· ὥστε τοὺς ἀνθρώπους καταλαμβάνειν ἀκίνητα εἶναι ταῦτα. Λέγω δὲ τὸ τοιοῦτον, ὡς οὐδέποτε γέγονεν οὐρανὸς γῆ, γῆ δ' οὐρανὸς, οὐδ' ἥλιος σελήνη λάμπουσα, οὐδὲ σελήνη πάλιν ἥλιος, οὐδὲ ποταμοὶ θάλασσαι, οὐδὲ θάλασσα ποταμοί. Καὶ πάλιν ἐπὶ τῶν ζώων ὁ αὐτός ἐστι λόγος. Οὐ γὰρ ἄνθρωπος ἔσται θηρίον, οὐδὲ θηρίον ἄνθρωπος. Καὶ ἐπὶ λοιπῶν δὲ ταὐτὸν ὑπάρχει, φυτῶν τε καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων· ἀμετάβλητα μέν ἐστι, τὰς αὐτὰς δ' ἐν αὐτοῖς τροπὰς λαμβάνει καὶ φθοράς. Ἡ στάσις οὖν ἡ θεία κατὰ ταῦτα ἂν λέγοιτο, πάντων ὑποκειμένων τῷ Θεῷ. Λέγεται δὲ κατάβασις ἐπὶ τὸ ὄρος θεία γεγονέναι διὰ τῆς Γραφῆς τοῦ νόμου, καθ' ὃν ἐνομοθέτει καιρὸν, ἵνα πάντες θεωρήσωσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ· κατάβασις γὰρ αὕτη σαφής ἐστι. Καὶ περὶ τούτων οὖν οὕτως ἂν τις ἐξηγήσαιτο, βουλόμενος συντηρεῖν τὸν περὶ Θεοῦ λόγον. Δηλοῦται γὰρ, ὡς τὸ ὄρος ἐκαίετο πολὺ, καθώς

« Jam quod stare dicatur Deus, id augustiore quodam sensu, de mundi molitione accipi queat. Nam et omnibus Deus ipse præest, et omnia cum Deo subsunt, tum ab eo gradum, in quo consisterent, acceperunt: ut eadem homines propterea loco statuque suo moveri non posse intelligant. Enimvero neque cœlum in terram, nec in cœlum unquam terra mutata est: adeoque nec solis in lunam est, nec lunæ in solem, nec fluviorum in maria, nec maris in fluvios facta conversio. Quod ipsum in animantibus quoque locum habet. Nec enim aut homo bellua, aut bellua homo futura est. Quo etiam modo cum de plantis et arboribus, tum de reliquis omnibus philosophari liceat, quæ cum in alia mutari non possint, tum easdem semper in seipsis mutationis et interitus vicissitudines constantissime patiuntur. Hac ergo sententia, quod divino Numini cuncta obsecundent, stare Deus ipse non immerito dici possit. Idem, quo tempore legem hanc sanciebat, eo tum in montem legis ipsius

[88] Exod. III, 20. [89] Exod. IX, 22.
[a] *Ic.* ἐκείνῳ.

Digitized by Google

verbis descendisse fertur, ut omnibus divinum opus illucescat. Nam descensus quidem manifestus per sese ac perspicuus est : quæ vero cum eodem conjuncta sunt, ea, qui cohærenter et consentanee de Deo loqui voluerit, eumdem in modum explicare debeat. Montem enim, quoniam Deus eo descenderat, passim arsisse, tubarum clangorem insonuisse, ac sine propria naturæ ratione, tantum ignis incendium perstitisse legislator ipse commemorat. Quippe, cum enim multitudo circum universa, quæ (præteritis licet omnibus, qui justam necdum ætatem attigerant) decies centenis millibus haud minor erat, dierum quinque spatio montem undiquaque cinxisset ; quacunque prospectus e castris, quibus sese continebant, in orbem patebat, ignem omnes succensum intuebantur. Quare descensus ille ad propriam veramque loci rationem pertinere non potest, cum Deus ubique sit. At vero vim illam ignis, quæ quod omnia conficiat, tantum præ cæteris omnibus admirabilitatis habet, nunquam propria natura spoliatam, et flagrasse vehementius, nec quidquam tamen absumpsisse diceret, nisi ea divini Numinis potestate cieretur. **378** Nam ex iis omnibus quæ toto passim monte pullulabant, facileque admodum comburi potuissent, nihil omnino consumpsit, sed nativa cunctorum viriditas flammis intacta permansit. Quinetiam acutissimus tubarum clangor audiebatur, cum fulgurantis ignis coruscatione conjunctus, cum tamen nec instrumentum id genus ullum, nec ullus ibi tubicen appareret, sed divino quodam artificio cuncta fierent. Ita vel eo præsertim descensum illum plane divinum esse constabat, quod præsentes quotquot intererant, specie tenus singula perciperent, nec ignis, ut jam dictum est, reculam ullam absumeret, nec tubarum clangor aut hominum arte, aut similium instrumentorum opera personaret, sed Deus ipse, rejectis omnibus, suam per sese unus ac proprie majestatem ostenderet. » Hactenus Aristobulus. Nunc vero, quoniam et sacrarum legum mandata, et ipsorum allegoriis inclusum aliquando sensum expressimus, operæ pretium deinceps fuerit illud etiam animadvertere, gentem hanc Judæorum universam duas in partes sectam ac divisam fuisse. Nam multitudinem quidem ritibus illis omnibus, quomodo legum ipsarum verbis concepti erant, obstrictam Moyses teneri jussit. At cæteros, quorum mens esset virtusque constantior, cum eo cortice liberatos esse, tum ad diviniorem aliquam et hominum vulgo superiorem philosophiam assuescere,

A φησιν ὁ νομοθέτης, διὰ τὸ τὸν Θεὸν καταβεβηκέναι, σαλπίγγων τε φωνὰς, καὶ τὸ πῦρ φλεγόμενον ἀνυποστάτως εἶναι. Τοῦ γὰρ παντὸς πλήθους μυριάδων οὐκ ἔλαττον ἑκατὸν (χωρὶς τῶν ἀφηλίκων, ἐκκλησιαζομένων κυκλόθεν τοῦ ὄρους), οὐκ ἔλασσον ἡμερῶν πέντε οὔσης τῆς περιόδου περὶ αὐτὸ, κατὰ πάντα τόπον τῆς ὁράσεως πᾶσιν αὐτοῖς κυκλόθεν, ὡς ἦσαν παρεμβεβληκότες, τὸ πῦρ φλεγόμενον ἐθεωρεῖτο· ὥστε τὴν κατάβασιν μὴ τοπικὴν εἶναι· πανταχοῦ γὰρ ὁ Θεός ἐστιν. Ἀλλὰ τὴν τοῦ πυρὸς δύναμιν παρὰ πάντα θαυμάσιον ὑπάρχουσαν, διὰ τὸ πάντα ἀναλίσκειν, ἔδειξε φλεγομένην (88) ἀνυποστάτως, μηδὲν δὲ ἐξαναλίσκουσαν, εἰ μὴ τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ δυναμικὸν αὐτῇ προσείη. Τῶν γὰρ φυομένων ἐν τῷ ὄρει ἐκείνῳ ἐξαναλισκομένων σφοδρῶς, οὐδὲν ἐξανάλωσεν· ἀλλ' B ἔμεινεν τῶν ἁπάντων ἡ χλόη πυρὸς ἄθικτος, σαλπίγγων τε φωναὶ σφοδρότερον συνηκούοντο σὺν τῇ τοῦ πυρὸς ἀστραπηδὸν ἐκφάνσει, μὴ προκειμένων ὀργάνων τοιούτων, μηδὲ τοῦ φωνήσαντος, ἀλλὰ θείᾳ κατασκευῇ γινομένων πάντων· ὥστε σαφὲς εἶναι διὰ ταῦτα τὴν κατάβασιν τὴν θείαν γεγονέναι, διὰ τὸ τοὺς συνορῶντας ἐκφαντικῶς ἕκαστα καταλαμβάνειν, μήτε τὸ πῦρ κεκαυκὸς, ὡς προείρηται, μηδὲν, μήτε τὰς σαλπίγγων φωνὰς δι' ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, ἢ κατασκευῆς ὀργάνων γίνεσθαι, τὸν δὲ Θεὸν ἄνευ τινὸς δεικνύναι τὴν ἑαυτοῦ διὰ παντὸς μεγαλειότητα. » Ταῦτα ὁ Ἀριστόβουλος. Ἐπεὶ δὲ διεληλύθαμεν τά τε τῶν ἱερῶν νόμων παραγγέλματα τόν τε τρόπον τῆς ἀλληγορουμένης παρ' αὐτοῖς ἰδέας, ἐξῆς ἂν εἴη καὶ τόδε C ἐπισημήνασθαι, ὡς τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος εἰς δύο τμήματα διῄρηται. Καὶ τὴν μὲν πληθὺν ταῖς τῶν νόμων κατὰ τὴν ῥητὴν διάνοιαν παρηγγελμέναις ὑποθήκαις ὑπῆγε· τὸ δ' ἕτερον τῶν ἐν ἕξει τάγμα, ταύτης μὲν ἧφίει, θειοτέρᾳ δέ τινι καὶ τοὺς πολλοὺς ἐπαναβεβηκυίᾳ φιλοσοφίᾳ προσέχειν ἠξίου, θεωρίᾳ τε τῶν ἐν τοῖς νόμοις κατὰ διάνοιαν σημαινομένων. Ἦν δὲ τοῦτο φιλοσόφων Ἰουδαίων γένος, ὧν τὴν τοῦ βίου ἄσκησιν καὶ τῶν ἔξωθεν κατεπλάγησαν μυρίοι. Τῶν δ' οἰκείων οἱ περιφανέστατοι, καὶ μνήμης ἀλήστου τούτους ἠξίωσαν Ἰώσηπός τε καὶ Φίλων, καὶ ἕτεροι πλείους· ὧν τὰ πολλὰ παρεὶς, δείγματος αὐτὸ * μόνον ἕνεκα τῇ τοῦ Φίλωνος ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεσθήσομαι μαρτυρίᾳ, ἣν περὶ τῶν δηλουμένων κατὰ πολλὰ τῶν οἰκείων ὑπομνημάτων τέθειται. Τούτων δ' ἀπὸ τῆς D ὑπὲρ Ἰουδαίων *Ἀπολογίας* (89) λαβὼν σύ γε, ἀνάγνωθι ταῦτα.

* Ἴσ. αὐτοῦ.

(88) *Ἔδειξε φλεγομ.* Sensus, credo, postulat, οὐκ ἂν ἔδειξε φλεγομ.

(89) *Ἰουδαίων Ἀπολογίας.* Nondum hujus libri facta mihi copia est Eusebius noster, S. Hieronymus, et Suidas, lib. *Περὶ τῶν Ἰουδαίων*, in operum ejus catalogo mentionem faciunt, qui non alius, opinor, fuerit. Josephus item, *Antiquitat.* lib. XVIII, c. 10, Philonem scribit e tribus unum fuisse, qui ob seditionem Alexandrinam, Judæos inter et Græcos excitatam, pro Judæis ad Caium imperatorem legatione functi sint, imo totius legationis facile principatu. Cum autem Apion graviter in eos invectus esset, Φίλων, inquit, ὁ πρεσβεὺς τῶν Ἰουδαίων τῆς πρεσβείας, ἀνὴρ τὰ πάντα ἔνδοξος, οἷός τε ἦν ἐπ' ἀπολογίᾳ χωρεῖν τῶν κατηγορημένων. Quam ille defensionem, quod eam Caius audire noluisset, scripto fortasse mandaverit, indeque fragmentum hoc noster excerpserit. Cum enim accusationi suæ Apion alia pleraque crimina, ὡς εἰκός, intexuisset, ea quoque Philo contrariis suorum laudibus refellenda putaverit.

Digitized by Google

atque in altiorem legum sententiam mentis oculo penetrare voluit. Atque hæc fuit Judæorum philosophorum natio, cujus vitæ morumque rationes infinitos etiam alienigenas admiratione complerunt. At gentilium suorum clarissimi Josephus et Philo, aliique complures, eosdem memoriæ posteritatis sempiternæ suis etiam operibus commendare voluerunt. Ego vero, plerisque omnibus præterniss sis, uno duntaxat in præsentiarum Philonis testimonio, dicis causa, contentus ero, quod suis ille passim monimentis inspersit. Primum ergo lege tu mihi, quæ de illis in sua pro Judæis *Defensione*, hunc in modum ipse commemorat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τῆς κατὰ τὸν βίον ἀρετῆς τῶν παρὰ Ἰουδαίοις τὸ παλαιὸν φιλοσοφούντων.

« Μυρίους δὲ τῶν γνωρίμων ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἤλειψεν ἐπὶ κοινωνίαν, οἳ καλοῦνται μὲν Ἐσσαῖοι, παρὰ τὴν ὁσιότητα, μοὶ δοκῶ, τῆς προσηγορίας ἀξιωθέντες, οἰκοῦσι δὲ πολλὰς μὲν πόλεις τῆς Ἰουδαίας, πολλὰς δὲ κώμας, καὶ μεγάλους καὶ πολυανθρώπους ὁμίλους. Ἔστι δ' αὐτοῖς ἡ προαίρεσις οὐ γένει (γένος γὰρ ἐφ' ἑκουσίοις οὐ γράφεται), διὰ δὲ ζῆλον ἀρετῆς καὶ φιλανθρωπίας ἵμερον. Ἐσσαίων γοῦν κομιδῇ νήπιος οὐδείς, ἀλλ' οὐδὲ πρωτογένειος ἢ μειράκιον· ἐπεὶ τά γε τούτων ἀβέβαια ἤθη τῷ τῆς ἡλικίας ἀτελεῖ συννεωτερίζονται· τέλειοι δ' ἄνδρες, καὶ πρὸς γῆρας ἀποκλίναντες ἤδη, μηκέθ' ὑπὸ τῆς B τοῦ σώματος ἐπιῤῥοῆς ἐπικλυζόμενοι, μήθ' ὑπὸ τῶν παθῶν ἀγόμενοι, τὴν ἀψευδῆ δὲ καὶ μόνην ὄντως ἐλευθερίαν καρπούμενοι. Μάρτυς δὲ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν ὁ βίος. Ἴδιον οὐδεὶς οὐδὲ ὑπομένει κτήσασθαι τὸ παράπαν οὐδέν, οὐκ οἰκίαν, οὐκ ἀνδράποδον, οὐ χωρίον, οὐ βοσκήματα, οὐχ ὅσα ἄλλα παρασκευαὶ καὶ χορηγίαι πλούτου. Πάντα δ' εἰς μέσον ἀθρόα κατατιθέντες, κοινὴν καρποῦνται τὴν ἁπάντων ὠφέλειαν. Οἰκοῦσι δ' ἐν ταὐτῷ, κατὰ θιάσους ἑταιρίας καὶ συσσίτια ποιούμενοι, καὶ πάνθ' ὑπὲρ τοῦ κοινωφελοῦς πραγματευόμενοι διατελοῦσιν. Ἀλλ' ἑτέρων ἕτεραι πραγματεῖαι, αἷς ἐπαποδύντες ἀόκνως διαθλοῦσιν, οὐ κρυμὸν, οὐ θάλπος, οὐχ ὅσα ἀέρος νεωτερίσματα προφασιζόμενοι· πρὶν δ' ἥλιον ἀνασχεῖν, ἐπὶ τὰ συνήθη τρεπόμενοι, δυομένου μόλις ἐπανίασι C χαίροντες, οὐχ ἧττον τῶν ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἐξεταζομένων ἀγῶσιν. Ὑπολαμβάνουσι γὰρ ἄττ' ἂν ἐπιτηδεύσωσιν, εἶναι βιωφελέστερα καὶ ἡδίω ψυχῇ καὶ σώματι τὰ γυμνάσματα, καὶ πολυχρονιώτερα τῶν ἐν ἀθλήσεσι, μὴ συνεφηβῶντα τῇ τοῦ σώματος ἀκμῇ. Εἰσὶ γὰρ αὐτῶν οἱ μὲν γεηπόνοι, τῶν περὶ σπορὰν καὶ γεωργίαν ἐπιστήμονες, οἱ δ' ἀγελάρχαι, παντοδαπῶν θρεμμάτων ἡγεμόνες· ἔνιοι δὲ σμήνη μελιττῶν ἐπιτροπεύουσιν· ἄλλοι δὲ δημιουργοὶ τῶν κατὰ τέχνας εἰσὶν, ὑπὲρ τοῦ μηδὲν, ὧν αἱ ἀναγκαῖαι χρεῖαι βιάζονται, παθεῖν· οὐδὲν ἀναβαλλόμενοι τῶν εἰς πορισμὸν ἀνυπαίτιον. Ἐκ δὴ τῶν οὕτως διαφερόντων ἕκαστοι τὸν μισθὸν λαβόντες, ἑνὶ διδόασι τῷ χειροτονηθέντι ταμίᾳ· λαβὼν δ' ἐκεῖνος, αὐτίκα τάD πιτήδεια ὠνεῖται, καὶ παρέχει τροφὰς ἀφθόνους, καὶ τἄλλα ὧν ὁ ἀνθρώπινος βίος χρειώδης. Οἱ δ' ὁμοδίαιτοι καὶ ὁμοτράπεζοι καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἰσὶ, τοῖς αὐτοῖς ἀσμενίζοντες, ὀλιγοδείας ἐρασταὶ, πολυτέλειαν, ὡς ψυχῆς καὶ σώματος νόσον, ἐκτρεπόμενοι. Κοινὴ δ' οὐ τράπεζα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐσθὴς αὐτοῖς ἐστι. Πρόκεινται γὰρ χειμῶνι μὲν στρυφναὶ χλαῖναι,

379 CAPUT XI.

De veterum apud Hebræos philosophorum vita summa cum virtute conjuncta.

« Maximam, inquit, eorum multitudinem, qui in ejus sese disciplinam tradiderunt, legislator noster ad mutuæ societatis communionem informavit, qui Essæorum nomine, παρὰ τὴν ὁσιότητα, ut mihi quidem videtur, hoc est a sanctitate, appellantur. Plurimas illi Judææ civitates, pagosque permultos habitant, ingentesque admodum et copiosas hominum sodalitates instituunt. Sua illis vitæ ratio, non genere constat (nec enim eorum, qui voluntarie conveniunt, genus proprie vocari solet), sed quadam æmulatione virtutis, et humanitatis studio perficitur. Nullus inter eos aut puer admodum est, aut in prima adhuc vel pubertate, vel etiam adolescentia constitutus : quod similium fere versatiles adhuc flexibilesque mores infirmioris ætatis mutabilitatem imitentur : at viri jam perfecti, quique non nihil in senectam vergentes, ut non amplius aut corporis æstu ac fluctibus hauriuntur, aut perturbationum impetu rapiuntur, ita plane vera illa solaque libertate potiuntur. Ac testis quidem hujus libertatis ipsa vitæ ratio est. Peculiare cujusquam ac proprium nihil est, non domus, non servus, non prædium, non pecus, non aliud quidquam eorum, unde opes ac divitiæ comparantur. At ex promiscua rerum inter sese omnium communione, omnium etiam in singulos fructus atque utilitas redundat. Eodem in loco domicilium habent suorum hominum cœtu in aliquot sodalitates et contubernia distributo, consiliaque sua omnia in publicum et communem usum assidua opera et studio conferunt. Aliorum tamen alia occupatio est, in quam diligenter et impigre nemo non incumbit, ut non modo neque vim frigoris, neque æstum, neque alias cœli mutationes injuriasque causentur, sed ipsum quoque solis ortum operis sui tractatione antevertant, vixque post occasum sese tandem recipiant. Quo tempore lætitiæ sensum præ se ferunt, nihilo minorem quam qui gymnicis certaminibus exerceri solent. Sic enim intelligunt, longe se cum humanæ vitæ utilioribus, tum animo simul et corpori jucundioribus exercitationibus operam dare, imo etiam, longe diuturnioribus, quam quæ athletarum propriæ sunt, cum illæ non una cum ipsius corporis flore marcescant. Nam ex iis alii agricolæ sunt, ac sementis faciendæ, et subigendæ terræ periti; **380** alii pascendis gregibus omnis generis operam impendunt suam; aliis apum examina et alvearia curæ sunt; alii quotidianas artes factitant, ut molestiis omnibus, quas afferre ne-

Digitized by Google

cessitas et inopia solet, expediti vivant, adeoque nullam omnino functionem, si modo culpa vacet, quæ ad tuendam vitam commoda sit, obire detrectant. Jam quidquid singuli ex tanta operum varietate pretii acceperint, id totum communibus suffragiis creato quæstori tradunt in manus. Quod ille continuo in necessariis coemendis expendit, quæque vel ad reliquum humanæ vitæ commeatum opus fuerint, prolixe suppeditat. Atque illi eodem quotidie cibo communique mensa utuntur, et victus similitudine delectati frugalitatem amant, luxum tanquam animi corporisque pestem aversantur. Quanquam non minus apud eos vestium est, quam mensæ communio. Nam hieme hirsutis ac villosis omnes lænis induuntur, æstate vero simplicioribus ac levioribus palliolis; ut facile cuivis integrum sit, quamcunque libuerit accipere, cum et quæcunque unius sunt, ad omnes æque pertineant, et quæ vicissim omnium, unius esse censeantur. Quod si quispiam in morbum inciderit, is communibus curatur impensis, atque omnium studiis officiisque recreatur. Seniores quod attinet, ut liberis ipsi careant, non minus tamen, quam quibus et fecundissima soboles et optima fuerit, in felicissima ac suavissima senectute finem vivendi faciunt: dum eos tam multi præmiis auctos potioribus omni honore prosequuntur, qui ad hoc officii genus voluntate potius certoque consilio, quam ulla naturæ necessitate ducantur. Præterea, quod sane vel unum, vel omnium maxime communionem illam dissipare potuisset, solertissime providentes, ita nuptias repudiare solent, ut integerrimæ continentiæ laudem sibi præcipuam defendant. Ita Essæorum nemo uxorem ducit, quod mulier ejusmodi sit, quæ cum seipsam vehementius amet, ac zelotypia laboret immodica: tum viri quoque mores et facile transversos agat et assiduarum blanditiarum illecebris ac lenociniis emolliat. Nam ubi verbis ad assentationem adulationemque compositis, ac reliquo simulationis artificio, tanquam in scena, oculos semel auresque deliniit, tum vero perinde ac circumventis subditis, ducem ipsum ac principem animum eumdem in errorem inducit. Quæ si liberos quoque susceperit, mox procaciæ confidentiæque plena, quidquid simulate prius ac subdole insinuabat **381** id palam atque audacius loquitur, exutoque pudore omni per vim extorquere conatur. Quæ quidem a societate aliena sunt omnia. Quisquis enim aut uxoris irretitus illecebris, aut cura liberorum, quadam naturæ necessitate, implicatus est, is adversus alios idem qui prius esse non potest, sed plane aliud, hoc est ex libero servus, sensim ac sine sensu efficitur. Atque ejusmodi est illorum vitæ ratio, digna profecto, quam certatim omnes imitentur. Quare non privati modo, sed maximi quoque reges id hominum genus vehementer admirati, ad propriam instituti dignitatem, novum honoribus suis et prolixa commendatione decus addiderunt. » Hæc Philo in *Apologia*. Cujus item, in eo libro, quo probos omnes liberos esse defendit hæc verba sunt.

CAPUT XII.

Iterum de iisdem.

« Nec ipsa quoque Palæstinæ Syria hoc integritatis ac virtutis proventu caret, quam Judæorum amplissimæ nationis pars incolit tenetque non exigua.

A θέρει δ' ἐξωμίδες εὐτελεῖς, ὡς εὐμαρῶς ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ, ἣν ἂν ἐθελήσοι, λαβεῖν, ἐπειδὴ καὶ τὰ ἑνὸς ἁπάντων, καὶ τὰ πάντων, ἐμπαλιν ἑνὸς ὑπείληπται. Καὶ μὴν εἴ τις αὐτῶν ἀσθενήσειεν, ἐκ τῶν κοινῶν νοσηλεύεται, θεραπευόμενος ταῖς ἁπάντων ἐπιμελείαις καὶ φροντίσιν. Οἱ δὲ δὴ πρεσβύται, κἂν εἰ τύχοιεν ἄτεκνοι, καθάπερ οὐ πολύπαιδες μόνον, ἀλλὰ καὶ σφόδρα εὔπαιδες, ἐν εὐτυχεστάτῳ καὶ λιπαρωτάτῳ γήρᾳ τὸν βίον εἰώθασι καταλύειν, ὑπὸ τοσούτων προνυμίας [a] ἀξιούμενοι καὶ τιμῆς, ἑκουσίῳ γνώμῃ μᾶλλον ἢ φύσεως ἀνάγκῃ θεραπεύειν ἀξιούντων. Ἔτι τοίνυν, ὅπερ ἦ μόνον ἢ μάλιστα τὴν κοινωνίαν ἔμελλε διαλύειν, ὀξυδερκέστερον ἰδόντες, γάμον παρητήσαντο μετὰ τοῦ διαφερόντως ἀσκεῖν ἐγκράτειαν. Ἐσσαίων γὰρ οὐδεὶς ἄγεται γυναῖκα, διότι φίλαυτον ἡ γυνή,

B καὶ ζηλότυπον οὐ μετρίως, καὶ δεινὸν ἀνδρὸς ἦθη παρασαλεῦσαι, καὶ συνεχέσι γοητείαις ὑπάγεσθαι. Μελετήσασα γὰρ θῶπας λόγους, καὶ τὴν ἄλλην ὑπόκρισιν, ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς, ὄψεις καὶ ἀκοὰς ὅταν δελεάσῃ, διηπατημένων οἷα ὑπηκόων, τὸν ἡγεμόνα νοῶν φενακίζει. Παῖδες δ' εἰ γένοιντο, φρονήματος ὑποπλησθεῖσα καὶ παῤῥησίας, ὅσα κατ' εἰρωνείαν πρότερον ὑπούλως ὑπηνίττετο, ταῦτα ἀπ' εὐτολμοτέρου θράσους ἐκκαλεῖ (90), καὶ ἀναισχυντοῦσα, βιάζεται πράττειν· ὧν ἕκαστον κοινωνίας ἐχθρόν. Ὁ γὰρ ἢ γυναικὸς φίλτροις ἐνδεθείς, ἢ τέκνων, ἀνάγκῃ φύσεως, προκηδόμενος, οὐκέτι πρὸς ἄλλους ὁ αὐτός ἐστιν, ἀλλ' ἕτερος γέγονε λεληθὼς ἀντ' ἐλευθέρου δοῦλος. Οὗτος γοῦν ὁ βίος ἐστὶν αὐτῶν περιμάχητος.

C Ὥστ' οὐκ ἰδιῶται μόνον, ἀλλὰ καὶ μεγάλοι βασιλεῖς, ἀγάμενοι τοὺς ἄνδρας, τεθήπασι, καὶ τὸ σεμνὸν αὐτῶν ἀποδοχαῖς καὶ τιμαῖς ἔτι μᾶλλον σεμνοποιοῦσι. » Ταῦτα μὲν ἀπὸ τοῦ εἰρημένου κείσθω συγγράμματος· ἀπὸ δὲ τοῦ, *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι*, τὰ οὕτως ἔχοντα παραθήσομαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἔτι περὶ αὐτῶν.

« Ἔστι δὲ καὶ (91) ἡ ἐν Παλαιστίνῃ Συρία (92) καλοκἀγαθίας οὐκ ἄγονος (93), ἣν πολυανθρωποτάτου ἔθνους τῶν Ἰουδαίων οὐκ ὀλίγη μοῖρα νέμεται. Λέ-

D

[a] Ἴσ. προνομίας.

(90) *Ἐκκαλεῖ*. Lege cum alt. manuscr. ἐκλαλεῖ.

(91) *Ἔστι δὲ καί*. Exstat hic locus in excuso Philone Græco-Lat., p. 678. Vide infra p. 404, quæ de Essæenis Porphyrius habeat ex Josepho.

(92) *Ἡ ἐν Παλαιστίνῃ Συρία*. Excus., ἡ Παλαιστίνη καὶ Συρία. Alt. e manuscr., ἡ ἐν Παλαιστίνῃ Συρίας. Forte legend., ἡ Παλαιστίνη Συρίας, vel ἡ ἐν Συρίᾳ Παλαιστίνη.

(93) *Ἄγονος*. Excus., ἄμοιρος.

Digitized by Google

γονται δέ τινες παρ' αὐτοῖς ὄνομα Ἐσσαῖοι, πλῆθος ὑπὲρ τετρακισχιλίους (κατ' ἐμὴν δόξαν, οὐκ ἀκριβεῖ τύπῳ διαλέκτου Ἑλληνικῆς), παρώνυμοι ὁσιότητος· ἐπειδὴ κἀν τοῖς μάλιστα θεραπευταὶ Θεοῦ γεγόνασιν, οὐ ζῶα καταθύοντες, ἀλλ' ἱεροπρεπεῖς τὰς ἑαυτῶν διανοίας κατασκευάζειν ἀξιοῦντες. Οὗτοι τὸ μὲν πρῶτον κωμηδὸν οἰκοῦσι, τὰς πόλεις ἐκτρεπόμενοι διὰ τὰς τῶν πολιτευομένων χειροήθεις ἀνομίας (94)· εἰδότες ἐκ τῶν συνόντων, ὡς ἀπὸ ἀέρος φθοροποιοῦ νόσον ἐγγινομένην προσβολὴν ψυχαῖς ἀνίατον. Ὧν οἱ μὲν γεηπονοῦντες, οἱ δὲ τέχνας μετιόντες, ὅσαι συνεργάτιδες εἰρήνης, ἑαυτούς τε καὶ τοὺς πλησιάζοντας ὠφελοῦσιν· οὐκ ἄργυρον καὶ χρυσὸν θησαυροφυλακοῦντες, οὐδ' ἀποτομὰς γῆς μεγάλας κτώμενοι, δι' ἐπιθυμίαν προσόδων, ἀλλ' ὅσα πρὸς τὰς ἀναγκαίας τοῦ βίου χρείας ἐκπορίζονται (95). Μόνοι γὰρ ἐξ ἁπάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἀχρήματοι καὶ ἀκτήματοι αὐτοὶ γεγονότες (ἐπιτηδεύσει (96) τὸ πλεῖον ἢ ἐνδείᾳ εὐτυχίας), πλουσιώτατοι νομίζονται, τὴν ὀλιγοδέειαν καὶ εὐκολίαν, ὅπερ ἐστὶν, κρίνοντες περιουσίαν. Βελῶν, ἢ ἀκόντων, ἢ ξιφιδίων, ἢ κράνους, ἢ θώρακος, ἢ ἀσπίδος, οὐδένα παρ' αὐτοῖς ἂν εὕροις δημιουργὸν, οὐδὲ συνόλως ὁπλοποιὸν, ἢ μηχανοποιὸν, ἤ τι τῶν κατὰ πόλεμον ἐπιτηδεύοντα (97). Ἀλλ' οὐδ' ὅσα κατ' εἰρήνην εὐόλισθα εἰς κακίαν· ἐμπορίας γὰρ, ἢ καπηλείας, ἢ ναυκληρίας, οὐδ' ὄναρ ἴσασι, τὰς εἰς πλεονεξίας ἀφορμὰς ἀποδιοπεμπούμενοι. Δοῦλός τε παρ' αὐτοῖς οὐδὲ εἷς ἐστιν, ἀλλ' ἐλεύθεροι πάντες, ἀνθυπουργοῦντες ἀλλήλοις, καταγινώσκουσί τε τῶν δεσποτῶν, οὐ μόνον ὡς ἀδίκων, ἰσότητα (98) λυμαινομένων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀσεβῶν, θεσμὸν φύσεως ἀναιρούντων, ἢ, πάντας ὁμοίως γεννήσασα καὶ θρέψασα μητρὸς τρόπον, ἀδελφοὺς γνησίους, οὐ λεγομένους, ἀλλ' ὄντας ὄντως ἀπειργάσατο· ὧν τὴν συγγένειαν ἡ ἐπίβουλος πλεονεξία παρευημερήσασα διέσεισεν (99), ἀντ' οἰκειότητος ἀλλοτριότητα, καὶ ἀντὶ φιλίας ἔχθραν ἐργασαμένη. Φιλοσοφίας τε (1) τὸ μὲν λογικὸν, ὡς οὐκ ἀναγκαῖον εἰς κτῆσιν ἀρετῆς (2)· τὸ δὲ φυσικὸν, ὡς μεῖζον ἢ κατὰ ἀνθρωπίνην φύσιν, μετεωρολέσχαις ἀπολιπόντες, πλὴν ὅσον αὐτοῦ περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως φιλοσοφεῖται· τὸ ἠθικὸν εὖ μάλα διαπονοῦσιν, ἀλείπταις χρώμενοι τοῖς πατρίοις νόμοις, οὓς ἀμήχανον ἀνθρωπίνην ἐπινοῆσαι ψυχὴν ἄνευ κατοχῆς ἐνθέου. Τούτους ἀναδιδάσκονται μὲν καὶ παρὰ τὸν ἄλλον χρόνον, ἐν δὲ ταῖς ἑβδόμαις διαφερόντως. Ἱερὰ γὰρ ἡ ἑβδόμη νενόμισται, καθ' ἣν

A Apud eos genus quoddam hominum est, plus quatuor millia, Essæos vocant, ἀπὸ τῆς ὁσιότητος, hoc est a *sanctitate* (non satis tamen, ut mihi quidem videtur, ad Græci vocabuli rationem accurate), quod præcipua Deum inter omnes religione venerentur, non jam victimas immolando, sed mentes ipsi suas, uti homines sanctimoniæ professores decet, quam studiosissime informando. Ac primum quidem illi vicatim habitantes, sese ab urbibus segregant, ob facilia nimium et quotidiana oppidanorum vitia, cum probe intelligant, ex eorum quibuscum versemur usu, veluti ex corrupto pestiferoque cœlo morbum, ita contagionem insanabilem in animum redundare. Alii colendis agris, alii pacis et otii sociis artibus factitandis occupati, ita cum suæ,
B tum eorum etiam, qui ad sese ventitant, utilitati serviunt, ut nec argenti aurique thesauros recondant, nec immensa prædia fructuum ampliorum cupiditate possideant, sed ea modo comparent, quæ tolerandæ vitæ necessitas postulat. Soli enim ex omnibus prope hominibus, sine pecunia, sine possessionibus (quibus tamen eos voluntas sua potius et instituti ratio quam iniquior fortuna spoliavit), habentur locupletissimi, dum in usu rerum modico atque parabili sitam esse, uti est, veræ abundantiæ rationem intelligunt. Non telorum apud eos, non jaculorum, non pugionum aut galearum, non loricarum aut scutorum, denique non armorum **382**
cujusvis generis, aut machinæ cujusquam bellicæ fa-
C brum ullum reperias. Imo nec eorum quidquam moliuntur, quorum, ut pacis amica sint, facilis tamen ad improbitatem lapsus esse queat. Itaque de mercatura, cauponaria, navicularia ne per somnium quidem cogitant, pabula cupiditatis omnia longe longius amandantes. Servus apud eos nemo, liberi omnes : mutuam sibi navant operam : dominatus genus omne damnant, non modo quod injustus, æqualitate tollenda, sed etiam quod impius convellenda naturæ lege videatur. Nos enim ab ea, tanquam a communi parente, procreatos atque educatos omnes, germanos proinde fratres, non verbo tenus, sed reipsa constitutos esse : quam tamen cognationem insidiatrix illa cupiditas, læto rerum successu felicior, alienationem pro necessitudine, pro
D benevolentia odium invehendo, distraxit. Philosophiæ partem eam, quæ in disserendi ratione versa-

(94) *Χειροήθεις ἀνομίας.* Novus, opinor, sed tamen elegans, planeque σημαντικός vocis χειροήθεις usus. Est enim, ut videtur, improbitas χειροήθης, quæ facile usu quodam mutuoque consortio, vitæ hominum ac moribus adhærescat. Ita quod animantis, aut personæ proprium est, id virtuti vitioque tribuitur.

(95) *Ἐκπορίζονται.* Excus., ἐκπορίζοντες, rectius.

(96) *Ἐπιτηδεύσει*, etc. Vide num Philonis interpres mentem ejus assequatur, dum hæc ita reddit, *et propter vitæ institutum divites habentur magis, quam ob rerum copiam.* An εὐτυχίας ἔνδεια, *rerum abundantia* est?

(97) *Εἴ τι τῶν κατὰ πόλεμον ἐπιτηδεύοντα.* Hinc corrigendus videtur excus., apud quem minus recte legi existimo, ἤ τῶν κατὰ πόλεμον ἐπιτηδεύματα, quod tamen etiam ferri potest.

(98) *Ἰσότητα.* Melius quam, ut in excuso legitur, ἰσιότητα.

(99) *Διέσεισεν.* Vocem hanc in excuso repone; quam tametsi legisse interpres videtur, mutilam tamen edidit hiantemque sententiam.

(1) *Φιλοσοφίας τε.* Amat Thucydides hanc particulam, qua sæpissime in disjunctissimis etiam vel argumentis, vel partibus copulandis uti solet. Excusus tamen leg. φιλοσοφίᾳ; δέ.

(2) *Ὡς κτῆσιν ἀρετῆς.* Post ἀρετῆς addit excus. λογοθήρας, et recte.

Digitized by Google

tur, quasi minos parandæ virtuti necessariam, verborum argutiarumque captatoribus; quæ vero de natura tractat, quasi humanæ naturæ viribus superiorem, ventorum nubiumque sectatoribus relinquunt, nisi quatenus de divina essentia, et universi molitione philosophatur : in eam, quæ mores informat, quam diligenter incumbunt, patriarum legum usi magisterio, quarum intelligentiæ humanum ingenium, nisi divinitus afflatum, par esse non possit. Eas porro, cum aliis quoque temporibus, tum præsertim septimo quoque die doceri solent. Sacrum quippe diem illum habent, quo ab alio quolibet opere feriati, sanctioribus in locis, quas synagogas ipsi vocant, ita conveniunt, ut, descriptis pro ætate ordinibus, juniores seniorum ad pedes consideant, summaque cum honestate ac modestia docentes audiant. Nam dum unus quispiam e sacris aliquid voluminibus recitat, alius quidam e peritissimis, quidquid obscurius fuerit, enucleat : pleraque enim illi figuris et umbris involuta, antiquitatis studio quodam et imitatione tradiderunt. Cæterum pietatis, sanctimoniæ, æquitatis, rei tum familiaris tum publicæ præceptis informantur, eorumque simul, quæ vere seu bona, seu mala, seu denique indifferentia sunt, cognitionem hauriunt, ut expetenda persequantur, fugiantque contraria. Quibus in rebus tribus quasi finibus ac regulis uti solent, amore divino, studio virtutis, et hominum charitate. Ac divinus quidem amor infinitis argumentis comprobatur, quæ partim constans ac perpetua totius vitæ castimonia, partim ab omni jurejurando 383 abstinentia, partim fuga mendacii, partim denique præclara illa de Deo tanquam omnium bonorum fonte malique nullius auctore sententia suppeditat. Iidem virtutis quam studiosi sint, ex divitiarum, gloriæ, voluptatisque contemptu necnon ex temperantia, tolerantia, frugalitate, simplicitate, modestia, demissione, legum observantia, morum vitæque constantia, ac similibus animi dotibus intelligas. Postremo suam erga homines charitatem, benevolentia, æqualitate, quæque orationem omnem superat, omnium inter se rerum communione declarant. De qua sane pauca hoc loco subjungere, non abs re fuerit. Primum ergo nemini propria vel una domus est, quæ non omnium similiter ac promiscue sit. Nam præterquam quod in sodalitates distributi, simul habitant, eadem præterea omnibus etiam aliunde convenientibus ejusdem æmulis instituti patet. Deinde commune omnes ærarium, impensasque communes habent, vestem pariter cibumque communem, dum com-

A τῶν ἄλλων ἀνέχοντες ἔργων, εἰς ἱεροὺς ἀφικνούμενοι τόπους, οἳ καλοῦνται συναγωγαί, καθ' ἡλικίας ἐν τάξεσιν ὑπὸ πρεσβυτέροις νέοι καθέζονται, μετὰ κόσμου τοῦ προσήκοντος ἔχοντες ἀκροατικῶς. Εἷς μέν τις τὰς βίβλους ἀναγινώσκει λαβών, ἕτερος δὲ τῶν ἐμπειροτάτων ὅσα μὴ γνώριμα παρελθών (3) ἀναδιδάσκει (4)· τὰ γὰρ πλεῖστα διὰ συμβόλων ἀρχαιοτρόπῳ ζηλώσει παρ' αὐτοῖς φιλοσοφεῖται. Παιδεύονται δὲ εὐσέβειαν, ὁσιότητα, δικαιοσύνην, οἰκονομίαν, πολιτείαν, καὶ ἐπιστήμην τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθῶν, καὶ κακῶν, καὶ ἀδιαφόρων· αἱρέσεις ὧν χρὴ, καὶ φυγὰς τῶν ἐναντίων· νόμοις καὶ κανόσι (5) τριττοῖς χρώμενοι, τῷ τε φιλοθέῳ καὶ φιλαρέτῳ, καὶ φιλανθρώπῳ. Τοῦ μὲν οὖν φιλοθέου δείγματα μυρία (6) παρ-
B ἔχει ἡ παρ' ὅλον τὸν βίον συνεχὴς καὶ ἐπάλληλος ἁγνεία, τὸ ἀνώμοτον, τὸ ἀψευδὲς, τὸ πάντων μὲν ἀγαθῶν αἴτιον, κακοῦ δὲ μηδενὸς νομίζειν εἶναι τὸ Θεῖον· τοῦ δὲ φιλαρέτου τὸ ἀφιλοχρήματον, τὸ ἀφιλόδοξον, τὸ ἀφιλήδυνον, τὸ ἐγκρατὲς, τὸ καρτερικὸν, ἔτι δὲ ὀλιγοδέειαν, ἀφέλειαν, εὐκολίαν, τὸ ἄτυφον, τὸ νόμιμον, τὸ εὐσταθὲς, καὶ ὅσα τούτοις ὁμοιότροπα· τοῦ δὲ φιλανθρώπου δείγματα, εὔνοια (7), ἰσότης, ἡ παντὸς λόγου κρείττων κοινωνία, περὶ ἧς οὐκ ἄκαιρον βραχέα εἰπεῖν. Πρῶτον τοίνυν οὐδενὸς ἐνὸς οἰκία τίς ἐστιν ἰδία, ἣν οὐχὶ πάντων εἶναι κοινὸν [a] συμβέβηκε. Πρὸς γὰρ τῷ κατὰ θιάσους συνοικεῖν, ἀναπέπταται καὶ τοῖς ἑτέρωθεν ἀφικνουμένοις τῶν ὁμοζήλων. Εἶτ' ἐστὶ ταμεῖον ἓν πάντων καὶ δαπάναι· καὶ
C κοιναὶ μὲν ἐσθῆτες, κοιναὶ δὲ τροφαὶ, συσσίτια πεποιημένων. Τὸ γὰρ ὁμωρόφιον, ἢ ὁμοδίαιτον, ἢ ὁμοτράπεζον, οὐκ ἄν τις εὕροι παρ' ἑτέροις μᾶλλον ἔργῳ βεβαιούμενον, καὶ μήτε [b] εἰκότως. Ὅσα γὰρ ἂν μεθ' ἡμέραν ἐργασάμενοι λάβωσιν ἐπὶ μισθῷ, ταῦτ' οὐ διαφυλάττουσιν, ἀλλ' εἰς μέσον προτιθέντες, κοινὴν τοῖς ἐθέλουσι χρῆσθαι τὴν ἀπ' αὐτῶν παρασκευάζουσιν ὠφέλειαν. Οἵ τε νοσοῦντες, οὐχ, ὅτι πορίζειν ἀδυνατοῦσιν, ἀμελοῦνται, πρὸς τὰς νοσηλείας ἐκ τῶν
D κοινῶν ἔχοντες ἐν ἑτοίμῳ, ὡς μετὰ πάσης ἀδείας ἐξ ἀφθονωτέρων ἀναλίσκειν. Αἰδὼς δ' ἐστὶ πρεσβυτέρων καὶ φροντὶς, οἷα γονέων ὑπὸ γνησίων παίδων, χερσὶ καὶ διανοίαις (8) μυρίαις ἐν ἀφθονίᾳ τῶν γηροτροφουμένων. Τοιούτους ἡ δίχα περιεργίας Ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἀθλητὰς ἀρετῆς ἀπεργάζεται φιλοσοφία, γυμνάσματα προτιθεῖσα τὰς ἐπαινετὰς πράξεις, ἐξ ὧν ἡ ἀδούλωτος ἐλευθερία βεβαιοῦται. Σημεῖον δὲ, πολλῶν κατὰ καιροὺς ἐπαναστάντων τῇ χώρᾳ δυναστῶν, καὶ φύσεσι καὶ προαιρέσεσι χρησαμένων διαφερούσαις. Οἱ μὲν γὰρ, εἰς τὸ ἀτίθασσον ἀγριότητα θηρίων ἐκνικῆσαι σπουδάσαντες, οὐδὲν παραλιπόντες τῶν εἰς ὠμότητα, τοὺς ὑπηκόους ἀγεληδὸν ἱερεύοντες, ἢ καὶ ζῶντας ἔτι, μαγείρων τρόπον, κατὰ μέρη καὶ μέλη

[a] Ἴσ. κοινήν. [b] Ἴσ. μάλα.

(3) *Παρελθών*. Quid si διελθών?

(4) *Ἀναδιδάσκει*. Optime, nam excus. perperam, ἀναγινώσκει.

(5) *Νόμοις καὶ καν*. Malim ὅροις καὶ καν., cum excuso.

(6) *Δείγματα μυρία*, etc. Excusus locum hunc ita legit, τὴν παρ' ὅλον τὸν βίον συνεχῆ καὶ ἐπάλληλον ἁγνείαν, etc. Quam lectionem Eusebianæ prætulerim, maxime cum seq. p. 383 legatur ὀλιγοδέειαν, ἀφέλειαν, εὐκολίαν, qui accusativi cum nominat. ἁγνεία convenire non possunt.

(7) *Δείγματα, εὔνοια*, etc. Excus. delet τὸ *δείγματα*, tum sequentia per accusandi casum effert, εὔνοιαν, ἰσότητα, etc. In quo sibi præclare constat.

(8) *Διανοίαις*. Quid si διακονίαις?

Digitized by Google

χρεουργοῦντες, ἄχρι τοῦ τὰς αὐτὰς ὑπομεῖναι συμφορὰς ὑπὸ τῆς τὰ ἀνθρώπεια ἐφορώσης δίκης, οὐκ ἐπαύσαντο· οἱ δὲ, τὸ παρακεκινημένον καὶ λελυττηκὸς εἰς ἑτέρας εἶδος κακίας μεθαρμοσάμενοι, πικρίαν ἄλεκτον ἐπιτηδεύσαντες, ἡσυχῇ διαλαλοῦντες, ἠρεμαιστέρας φωνῆς ὑποκρίσει βαρύμηνον ἦθος ὑποκρινόμενοι, κυνῶν ἰοβόλων τρόπον προσήναντες, ἀνιάτων γενόμενοι κακῶν αἴτιοι, κατὰ πόλεις μνημεῖα τῆς ἑαυτῶν ἀσεβείας καὶ μισανθρωπίας ἀπέλιπον, τὰς τῶν πεπονθότων ἀλήστους συμφοράς· ἀλλὰ γὰρ οὐδεὶς οὔτε τῶν σφόδρα ὠμοθύμων, οὔτε τῶν πάλαι δολερῶν καὶ ὑπούλων, ἴσχυσε τὸν λεχθέντα τῶν Ἐσσαίων ἢ Ὁσίων ὅμιλον αἰτιάσασθαι. Πάντες δ' ἀσθενέστεροι τῆς τῶν ἀνδρῶν καλοκἀγαθίας γενόμενοι, καθάπερ αὐτονόμοις καὶ ἐλευθέροις οὖσιν ἐκ φύσεως, προσηνέχθησαν, ᾄδοντες αὐτῶν τὰ συσσίτια, καὶ τὴν παντὸς λόγου κρείττονα κοινωνίαν, ἢ βίου τελείου καὶ σφόδρα εὐδαίμονός ἐστι σαφέστατον δεῖγμα. » Τὰ μὲν οὖν τῆς φιλοσόφου παρὰ Ἰουδαίοις ἀσκήσεώς τε καὶ πολιτείας διὰ τῶνδε προκείσθω· τὰ δὲ τοῦ λοιποῦ βίου, ὃν δὴ τῷ πλήθει τοῦ παντὸς ἔθνους οἱ θεῖοι δηγόρευον νόμοι, τέθειται προλαβὼν ὁ λόγος. Τί δῆτα λείπεται ἐπὶ τούτοις ἢ καὶ τὰ τῆς τῶν νέων θεολογίας σύμφωνα ταῖς τῶν προπατόρων εὐσεβείαις παραστήσασθαι, ὡς ἂν καὶ τῇδε τῆς ὑποθέσεως ἐντελὴς ἡμῖν ὁ λόγος ἀποδεδομένος εἴη; Ἐπεὶ τοίνυν τὰ τῆς ἐνθέου Γραφῆς λόγια πρόκειται διὰ τοῦ πρὸ τούτου συγγράμματος, φέρ' οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ τῆς διανοίας τῶν παρὰ Ἰουδαίοις σοφῶν ἐπαθρήσωμεν, ὡς ἂν μάθοιμεν, ὁποῖοί τινες καὶ ἐν τῇ θεολογίᾳ, κἀν τῇ περὶ λόγους ἀρετῇ, παῖδες Ἑβραίων γεγόνασι. Πάλιν οὖν τὸν Φίλωνα παριτέον ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν εἰς τὸν νόμον.

munibus utuntur contuberniis. Enimvero, laudatam illam ejusdem tecti, victus, mensæque communionem, alibi nusquam re ipsa tam constanter usurpatam invenias. Nec sane mirum. Quidquid enim singuli diurno ex labore lucri fecerint, id non jam proprium ac sepositum habent, sed in medium conferunt universum, dum operæ suæ fructum ad omnes pervenire volunt. Ergo qui morbo laborant, ut ejus per se sumptibus impares illi sint, non tamen deseruntur, cum in promptu habeant a re communi subsidium, libereque omnino ac secure ex ampliore illa copia promere haurireque possint. Seniores a junioribus, perinde ut parentes a liberis, summa cum reverentia et sollicitudine observantur, milleque adeo manuum pariter ac mentium opera, senectutem in rerum omnium abundantia degunt. Tales apud eos sua illa, Græcorum nominum pompa et ambitione carens, philosophia virtutis athletas efficit, quæ non alia quam rerum laudabilium exercitia proponit, quibus libertas illa servitutis omnis impatiens maxime confirmatur. Quod quidem vel ex eo quivis intelligat, quod variis varii temporibus eam in regionem principes incubuerint, tam instituto quam ingenio dissimiles. Cum enim alii belluarum quoque feritatem immanitate superare conarentur, atque ut nihil prætermitterent, quod summa crudelitas exigeret, non ante subditos modo gregatim immolare modo vivos adhuc et spirantes membratim atque frustatim laniorum in morem concidere desinerent, quam in similes ipsi pœnas, agente illa rerum humanarum moderatrice justitia, incidissent; **384** alii vero quam animo rabiem furoremque conceperant, in alium improbitatis vultum speciemque vertentes, excogitato novæ acerbitatis genere, comiter omnes ac suaviter appellarent, itaque barbaram atrocemque naturam voce molliori dissimulantes, dum instar canum morsu venenato sævientium blandirentur, ejusmodi tamen, insanabilibus exitiis passim importatis, miserorum calamitates, quæ nulla unquam oblivione delebuntur, omnibus in urbibus tanquam perpetua cum impietatis suæ, tum horribilis in humanum genus odii monimenta reliquissent: nemo tamen vel efferatorum illorum, vel fraudulentorum atque pellacium, huic Essæorum, vel Hosiorum (hoc est sanctorum) sodalitio, crimen ullum vel affingere potuit: sed omnes omnino ab illorum probitate victi, iis tanquam a natura liberis jurisque sui factis usi sunt, eorumque contubernia, singularemque rerum omnium communionem, quod argumentum est integerrimæ ac beatissimæ vitæ certissimum, suo etiam ore celebrarunt. »

Ac de castigatiore atque sanctiore Judæorum disciplina hactenus. Nam de cætero vitæ genere, quod gentis universæ multitudini divinis legibus imperatur, paulo ante disputavimus. Quid ergo superest, nisi ut posterorum quoque theologiam cum majorum suorum religionibus consentire doceamus, ut hac etiam de re suis absoluta numeris tractatio habeatur? Et quoniam superiore libro divinæ Scripturæ oracula produximus, age jam, eorum deinceps, qui apud Judæos sapientia præstitere, mentem sensumque videamus, ut quam non in theologia modo, verum etiam in cæteris artibus atque doctrinis Hebræorum nepotes rationem tenuerint, ex illorum nobis auctoritate constet. Atque in primis eumdem rursus Philonem, in eorum primo, quos de lege conscripsit, hac de re disserentem audiamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Φίλωνος περὶ Θεοῦ, καὶ περὶ τοῦ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.

« Τινὲς γὰρ τὸν κόσμον (9) μᾶλλον ἢ τὸν κοσμοποιὸν θαυμάσαντες, τὸν μὲν ἀγέννητον τε καὶ ἀΐδιον ἀπεφήναντο, τοῦ Θεοῦ (10) πολ-

(9) *Τινὲς .. τὸν κόσμον*, etc. Exstat hic locus apud Philonem excus., pag. 2 lib. *Περὶ τῆς Μωσέως κοσμοποιΐας*, quem hic Euseb. inscribit, πρῶτον τῶν *εἰς τὸν Νόμον*. Secundus, opinor, et tertius

CAPUT XIII.

Ex Philone de Deo, quodque mundus ortum habuerit.

« Mundum, inquit ille, permulti potius quam mundi conditorem admirati, eum ortu carere ac sempiternum esse voluerunt. In quo sane turpem fuerint, qui sequuntur, *Legis allegoriarum* duo.

(10) *Τοῦ Θεοῦ*, etc. Philo, melius, τοῦ Θεοῦ δὲ κ. ἀ. ἐναγῶς κατεψεύσαντο.

Digitized by Google

admodum indignumque Deo veternum affinxerunt : cum longe verius fuisset, hujus quidem tanquam auctoris parentisque vires ac potestatem obstupescere, illum vero nequaquam supra ejus conditionem celebrare. At Moses, qui et summum philosophiæ culmen attigerat, et præcipua naturæ occulta ex divinis responsis cognoverat, id etiam maxime necessarium esse intellexit, ut in rerum natura duo præsertim essent, efficiens alterum, quæ mens est universi purissima atque sincerissima, eademque cum scientia, tum ipso quoque bono atque honesto melior : alterum patiens, quod anima simul atque motu cum per sese careat, tum ab ipsa mente impulsum, mutatum, atque animatum, mundum hunc aspectabilem in perfectissimi operis formam rationemque convertit. Quem profecto qui ortu caruisse defendunt, ii Providentiam, quæ res una omnium ad retinendam fovendamque religionem utilissima est maximeque necessaria, rescindi abs sese tollique non sentiunt. Rem enim auctori quamque parentique suo curæ esse, vera nos ratio docet : cum et liberorum pater, et operum suorum conservationi artifex studiose prospiciat, et quidquid infestum illis atque perniciosum est, omni contentione depellere, quidquid fructuosum et commodum esse potest, omnibus opibus comparare ac suppeditare conetur. Quod vero natum aliquando non fuerit, ejus sane cura ad illum a quo effectum non sit, pertinet omnino nihil. Tam vero contentione plenum est, quam utilitate vacuum, omnem ex hoc mundo, tanquam ex aliqua civitate principatum tollere, ubi nullus aut timori, aut moderatori, aut judici, a quo regi administrarique omnia deceat, locus relinquatur. At magnus ille Moses, cum absurdissimum esse statueret, ut idem et sub aspectum caderet, et ortu omni caruisset (quidquid enim sensibus usurpatur, id sive dum oritur, sive dum subinde mutatur, sui nunquam simile manet), ut ei rei, quæ non oculis, sed intelligentia sola cerneretur, æternitatem quasi geminum aliquid et cognatum attribuit; sic ei, quæ sensu perciperetur, proprium quoddam et singulare nomen imposuit. Quoniam igitur hic mundus, ut spectari sentirique potest, ita necessario sui quoque ortus principium habuit, ipsius etiam ortum magna cum ratione, summoque digna theologia gravitate conscripsit. » Ac de mundi ortu hactenus Philo. Qui rursus in eo, quem *De Providentia* edidit, universum Providentia regi, luculentissima et acerrima disputatione contendit, quæque ab impiis objiciuntur, ita proponit, ut ea deinceps omnia confutet. Quam ego disputationem, ut longior ea cuipiam videri fortasse possit, quia tamen hoc loco necessariam existimo, partem maximam describere statui, paucioribus verbis comprehensam. Sic igitur suum sermonem illum instituit.

A λὴν ἀπραξίαν ἀνάγνως καταψευσάμενοι· δέον ἔμπαλιν, τούτου τὰς δυνάμεις ὡς ποιητοῦ καὶ πατρὸς καταπλαγῆναι· τὸν δὲ μὴ πλέον ἀποσεμνῦναι τοῦ μετρίου. Μωσῆς δὲ, καὶ φιλοσοφίας ἐπ' αὐτὴν φθάσας ἀκρότητα, καὶ χρησμοῖς τὰ πολλὰ καὶ συνεκτικώτατα τῶν τῆς φύσεως ἀναδιδαχθείς, ἔγνω, διότι ἀναγκαιότατόν ἐστιν, ἐν τοῖς οὖσι, τὸ μὲν εἶναι δραστήριον, ὃ τῶν ὅλων νοῦς ἐστιν εἰλικρινέστατος καὶ ἀκραιφνέστατος, κρείττων ἢ ἐπιστήμη, καὶ κρείττων ἢ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν καὶ αὐτὸ τὸ καλόν· τὸ δὲ παθητικὸν, ἄψυχον, καὶ ἀκίνητον ἐξ αὑτοῦ, κινηθὲν δὲ, καὶ μετασχηματισθὲν, καὶ ψυχωθὲν ὑπὸ τοῦ νοῦ, μετέβαλεν εἰς τὸ τελειότατον ἔργον τόνδε τὸν κόσμον· ὃν οἱ φάσκοντες ἀγέννητον, λελῆθασι τὸ ὠφελιμώτατον καὶ ἀναγκαιότατον τῶν εἰς εὐσέβειαν ὑποτεμνόμενοι, τὴν Πρόνοιαν. Τοῦ μὲν γὰρ γεγονότος ἐπιμελεῖσθαι τὸν πατέρα καὶ ποιητὴν, αἱρεῖ λόγος. Καὶ γὰρ πατὴρ ἐκγόνων, καὶ δημιουργὸς τῶν δημιουργηθέντων στοχάζεται τῆς διαμονῆς, καὶ ὅσα μὲν ἐπιζημίᾳ, μηχανῇ πάσῃ διωθεῖται, ὅσα δὲ ὠφέλιμα καὶ λυσιτελῆ, πάντα τρόπον ἐκπορίζειν ἐπιποθεῖ. Πρὸς δὲ τὸ μὴ γεγονὸς οἰκείωσις οὐδεμία τῷ μὴ πεποιηκότι. Περιμάχητον δὲ δόγμα καὶ ἀνωφελὲς, ἀναρχίαν ὡς ἐν πόλει κατασκευάζειν, τῷδε τῷ κόσμῳ, τὸν φόβον (11), ἢ βραβευτὴν ἢ δικαστὴν οὐκ ἔχοντι, ὑφ' οὗ πάντα οἰκονομεῖσθαι καὶ πρυτανεύεσθαι θέμις. Ἀλλ' ὅ γε μέγας Μωσῆς, ἀλλοτριώτατον τοῦ ὁρατοῦ νομίσας εἶναι τὸ ἀγέννητον (πᾶν γὰρ τὸ αἰσθητὸν, ἐν γενέσει καὶ μεταβολαῖς, οὐδέποτε κατὰ ταὐτὸν ὄν), τῷ μὲν ὁράτῳ καὶ νοητῷ προσένειμεν, ὡς ἀδελφὸν καὶ συγγενῆ, ἀϊδιότητα, τῷ δ' αἰσθητῷ (12) οἰκεῖον ὄνομα ἐπεφήμισεν. Ἐπεὶ οὖν ὁρατός τε καὶ αἰσθητὸς ὅδε ὁ κόσμος, ἀναγκαίως ἂν εἴη καὶ γεννητός· ὅθεν οὐκ ἀπὸ σκοποῦ καὶ τὴν γένεσιν ἀνέγραψεν αὐτοῦ, μάλα σεμνῶς θεολογήσας.» Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τοῦ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον. Ὁ δὲ αὐτὸς ἀνὴρ καὶ περὶ τοῦ προνοίᾳ διοικεῖσθαι (13) τὸ πᾶν, ἐν τῷ *Περὶ προνοίας*, νεανικώτατα διέξεισι, τὰς τῶν ἀθέων ἀντιθέσεις προτάξας, καὶ πρὸς αὐτὰς ἑξῆς ἀποκρινάμενος. Καὶ τούτων δὲ, εἰ καὶ μακρότερα δόξειεν, ἀλλ' ὡς ἀναγκαῖα, τὰ πλεῖστα συντεμῶν, ἐκθήσομαι. Κατασκευάζει δὲ τὸν λόγον τοιοῦτον τὸν τρόπον.

B

C

D

CAPUT XIV.

Divina Providentia mundum administrari.

« Tune Providentiam, inquit, tanta cum pertur-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ τοῦ προνοίᾳ θεοῦ διοικεῖσθαι τὸν κόσμον.

« Πρόνοιαν εἶναι λέγεις ἐν τοσαύτῃ τῶν πραγμά-

(11) *Τὸν φόβον.* Philo, τὸν ἔφορον, *inspectorem ac provisorem*, longe melius.

(12) *Αἰσθητῷ.* Philo add. γένεσιν, optime, quemadmodum νοητῷ ἀϊδιότητα tribuerat.

(13) *Προνοίᾳ διοικεῖσθαι.* Nondum, quod sciam, prodiit in lucem opus illud Philonis *De providentia*, cujus hic luculentum sane fragmentum ab Eusebio subjicitur, tanto carius futurum, quanto longius, nisi mutilatiora divinæ hujus Providentiæ cura spoliaret.

Digitized by Google

των ταραχῇ καὶ συγχυσει; Τί γὰρ τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον διατέταχται; τί μὲν οὖν οὐκ ἀταξίας (14) γέμει καὶ φθορᾶς; Ἢ μόνος ἀγνοεῖς, ὅτι τοῖς μὲν κακίστοις καὶ πονηροτάτοις ἄφθονα ἐπικωμάζει τὰ ἀγαθὰ, πλοῦτος, εὐδοξία, τιμαὶ παρὰ τοῖς πλήθεσιν· ἡγεμονία πάλιν, ὑγεία, εὐαισθησία, κάλλος, ἰσχὺς, ἀπόλαυσις ἡδονῶν ἀκώλυτος, διά τε παρασκευῶν περιουσίαν, καὶ διὰ τὴν εἰρηνικωτάτην σώματος εὐμοιρίαν; οἱ δὲ φρονήσεως καὶ ἀρετῆς ἀπάσης ἐρασταί τε καὶ ἀσκηταὶ πάντες εἰσὶν, ὀλίγου δέω φάναι, πένητες, ἀφανεῖς, ἄδοξοι, ταπεινοί; Ταῦτα εἰς ἀνασκευὴν καὶ μυρία ἄλλα πλείω τούτων εἰπὼν, ἐξῆς ἐπιλύεται τὰς ἀντιθέσεις διὰ τούτων· Οὐ τύραννος ὁ Θεὸς, ὠμότητα καὶ βίαν, καὶ ὅσα δεσπότης ἀνημέρου ἀρχῆς ἔργα ἐπιτετηδευκὼς, ἀλλὰ βασιλεὺς, ἥμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγεμονίαν, μετὰ δικαιοσύνης τὸν σύμπαντα οὐρανόν τε καὶ κόσμον βραβεύει. Βασιλεῖ δὲ οὐκ ἔστι πρόσρησις οἰκειοτέρα πατρός. Ὁ γὰρ ἐν ταῖς συγγενείαις πρὸς τέκνα γονεῖς, τοῦτο βασιλεὺς μὲν πρὸς πόλιν, πρὸς δὲ κόσμον ὁ Θεὸς, δύο κάλλιστα φύσεως θεσμοῖς ἀκινήτοις, ἀδιαλύτῳ ἑνώσει ἁρμοσάμενος, τὸ ἡγεμονικὸν μετὰ τοῦ κηδεμονικοῦ. Καθάπερ οὖν τῶν ἀσώτων υἱέων οὐ περιορῶσιν οἱ τοκέες, ἀλλὰ τῆς ἀτυχίας οἶκτον λαμβάνοντες περιέπουσι καὶ τημελοῦσι, νομίζοντες ἐχθρῶν ἀσπόνδων ἔργον εἶναι κακοπραγίαις ἐπεμβαίνειν, φίλων δὲ καὶ συγγενῶν ἐπελαφρίζειν τὰ πταίσματα. Πολλάκις δὲ καὶ τούτοις μᾶλλον ἢ τοῖς εὐφροσιν ἐπιδαψιλευόμενοι χαρίζονται, σαφῶς εἰδότες, ὡς ἐκείνοις μὲν ἄφθονος εἰς εὐπορίαν ἀφορμὴ πάρεστιν ἡ σωφροσύνη, τοῖς δ' ἐλπὶς μία, οἱ γονεῖς, ἧς εἰ σφαλεῖεν, ἀπορήσουσι καὶ τῶν ἀναγκαίων· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς, λογικῆς συνέσεως πατὴρ ὤν, ἁπάντων μὲν τῶν λογικοῦ μεμοιραμένων κήδεται, προμηθεῖται δὲ καὶ τῶν ὑπαιτίως ζώντων, ἅμα μὲν καιρὸν εἰς ἐπανόρθωσιν αὐτοῖς διδοὺς, ἅμα δὲ καὶ τὴν ἔλεων φύσιν αὐτοῦ μὴ ὑπερβαίνων, ἧς ὑπαδὸς ἀρετὴ καὶ φιλανθρωπία (15) γέγονεν ἐπαξία [a] τὸν

A batione et confusione rerum esse defendis? Quid enim est in hominum vita rectum atque compositum? imo, quid non perperam ac perverse geritur? An tu solus ignoras sceleratissimos quosque bonis omnibus, divitiis, fama, populique honoribus usque ad lasciviam abundare; quin etiam principatus, florentem valetudinem, vim sensuum acrem et vegetam, corporis dignitatem et robur, impunitam denique omnium licentiam affatim iis' suppetere, quas partim commoditatum maximarum copia, partim corporis optima sedàtissimaque constitutio conciliat? contra vero, sapientiæ ac virtutis amatores omnes, ut plurimum videas inopes, obscuros, ignobiles, abjectos humilesque permanere? Quæ quidem ille, ac sexcenta id genus alia refutandi animo et voluntate complexus, tum illa omnia, quæ hoc in genere pugnare videbantur, ita dissolvit. Tyrannus, inquit, Deus profecto non est, qui crudelitate, vi, ac cæteris barbaræ potestatis conditionibus delectetur: sed rex, qui placido justoque principatu gaudens, cœlum orbemque universum omni cum æquitate moderatur. Regi autem non alia magis quam patris appellatio conveniat. Quod enim erga liberos in communione sanguinis et naturæ pater, hoc ipsum uti rex erga rempublicam, ita Deus erga mundum est, qui perennibus ac propriis naturæ legibus duo longe pulcherrima, principatum atque Providentiam, sempiterno fœdere ac societate conjunxit. Ergo, quemadmodum liberos profligatos et nequam parentes non deserunt, sed eos, commiseratione permoti, lenius ac suavius habent, capitalium inimicorum esse rati, afflictis et jacentibus insultare, amicorum autem et affinium, casus gravitatem allevare; quin etiam iis plerique benignius quam modestis et frugi indulgere solent; quod probe intelligant, his amplum satis ac luculentum in temperantia repositum esse subsidium: illis spem in parentibus unam superesse, qua si

[a] *Ισ.* ἐπ' ἀξίᾳ.

(14) *Οὐκ ἀταξίας.* Ita reposuim. ex alt. manusc., cum perperam ante legeretur, οὐ κατ' ἀξίας.

(15) *Ἀρετὴ καὶ φιλανθρωπία.* Ἀρετὴν hoc etiam loco *virtutem* reddidimus, ut ei benignitatis et misericordiæ laus non Græce tantum, sed etiam Latine tribueretur. Qua in significatione Thucydidem potissimum Philo secutus videtur. Sic enim ipse lib. II, ubi diram luem, quæ Athenis incubuerat, luculente describit: Καὶ μάλιστα (supple διεφθείροντο) οἱ ἀρετῆς τι μεταποιούμενοι· αἰσχύνῃ γὰρ ἠφείδουν σφῶν αὐτῶν. Id est, *Maxime vero* (*interibant*) *qui virtutis* (hoc est humanitatis ac pietatis) *sensu ducebantur: eos enim sibi parcere suppudebat.* Idem lib. IV, ubi Brasidas Lacedæmonius, Acanthios ab Atheniensibus abducere dum conatur, metum illis omnem amittendæ libertatis eximit: *Alioqui enim*, αὐτοὶ ἄν, inquit, φαινοίμεθα ἐχθίονα (supp. ἀρχὴν) ἢ ὁ μὴ ὑποδείξας ἀρετὴν, κατακτώμενοι, id est, *Infestius palam* (*imperium*) *nobis ipsi pararemus, quam qui nullam omnino virtutem* (id est, *nullam in conservanda vel asserenda Græcorum libertate studium*) *ostenderunt.* Profitebantur enim Lacedæmonii se Græciam ab Atheniensium tyrannide liberare velle, quod ait ἀρετὴν ὑποδεῖξαι. Affinis huic significatio est qua pro beneficiis vel

B

C

D

accipiendis, vel reponendis, apud eumd. Thucydid. usurpatur: ut lib. II, in illo Periclis *Ἐπιταφίῳ λόγῳ*. Καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν, inquit, ἡναντιώμεθα τοῖς πολλοῖς. Id est, *Præterea, benignitatem quod attinet, alia longe nostra, quam vulgi hominum ratio fuit.* Sequitur enim, Οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες, κτώμεθα τοὺς φίλους. Id est, *Nec enim accipiendis, sed dandis ultro beneficiis, amicos paramus.* Et paulo post, clarius, ubi dantis reponentisque beneficium, discrimen instituit: Ὁ δ' ἀντοφείλων, ἀμβλύτερος· εἰδὼς οὐκ εἰς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ὑποδώσων [*f.* ἀποδώσων Ed.]. Id est: *At referendæ gratiæ debitor, minus alacer est, quod sciat eam se beneficentiam rependere, non cui habendæ gratiæ sint, sed qua contractum ante nomen dissolvat.* Alias, apud eumdem nominis celebritatem gloriamque significat, ut lib. I ubi Corcyræi Atheniensium opem efflagitant, cujus ea sit opportunitas, ἡ φέρουσα ἐς μὲν τοὺς πολλοὺς ἀρετήν· οἷς δ' ἐπαμυνεῖτε, χάριν· ὑμῖν δ' αὐτοῖς ἰσχύν. Id est, *quæ cum apud homines gloriam conciliet, tum eos etiam, quorum defensionem suscipietis, obstringat beneficio, vobis denique novam potentiam novasque vires adjungat:* ubi tamen præcipuam humanitatis et benignitatis opinionem ac famam indicare visus est.

Digitized by Google

exciderint, rebus illis omnibus necessariis esse carendum : sic omnino Deus, ejus, quæ cum ratione conjuncta est, intelligentiæ parens, cum eos omnes curæ habet, qui ratione præditi sunt, tum improbos etiam perversosque fovet : in quo et illis **387** corrigendi sui tempus facultatemque concedit, et naturæ obsecundat suæ, cui ad præclaram divini hujus mundi administrationem virtus, et in homines benevolentia comitatur. Hanc tu, interim, rationem accipe, ad eamque simul alteram, quæ sequitur, cum illa congruentem et cohærentem adjunge. Absit enimvero, ut a veritatis sensu tantum aberres, ut sceleratum quempiam beatum existimes licet opibus Crœsum, Lynceum oculorum acie, robore Milonem Crotoniatem, specie Ganymedem superet,

Quem Superi rapuere, Jovi qui vina coronet,
Egregiam propter speciem.

Nam qui suum ipse dæmonem, hoc est mentem suam, mille dominorum, amoris, inquam, cupiditatis, voluptatis, metus, mœroris, stultitiæ, petulantiæ, formidinis, injustitiæ tyrannidi subjecerit, is εὐδαίμων (hoc est beatus) nunquam esse queat : tametsi vulgus hominum, ut falso de rebus ac præpostere judicat, geminoque illo morbo, fastu, et inani gloria facile corrumpitur, leviculos animos, ad ea deflectendos esse ac transversos agendos existimet, quorum in cupiditate pars hominum maxima fato quodam miserabili contabescit. Quod si erectis et intentis animi oculis, divinam illam providentiam, quantam humanæ fas est intelligentiæ, circumspicere volueris, tum quidem illustriori ac sinceriori ejus, quod vere bonum est, informata notione, quas tu res nostras antea mirabaris, eas continuo ridebis omnes. Semper enim meliora dum absunt, quæ in eorum locum deteriora succedunt, habentur in pretio : eadem, ubi exsistere meliora cœperint, dejiciuntur illico, nec nisi secundas tenere possunt. Itaque speciem illam boni honestique divinam obstupescens, prorsus intelliges, eorum per sese nihil, quæ paulo ante commemoravimus, in bonis divino judicio numerari. Quippe illa enim argenti aurique metalla ex terræ parte deterrima oriuntur, quæque ab ea, quam producendis frugibus natura destinavit, sine ulla exceptione superatur. Nam plurimum sane inter alimentum, sine quo vita consistere nequeat, et divitiarum copiam interest. Cujus utriusque una quasi obrussa, eaque certissima, fames est, qua quid vere necessarium atque utile sit, exploratur. Tum enim profecto, quidquid ubique thesaurorum est, nemo non libenter cum exiguo cibo commutaret. At ubi rerum necessariarum abundantia, immenso quodam et in-

θεῖον περιπολεῖν κόσμον (16). Ἕνα μὲν δὴ λόγον τοῦτον, ὦ ψυχή, δέξαι τέως αὐτοῦ παρακαταθήκην, ἕτερον δὲ συνῳδὸν καὶ ἐναρμόνιον αὐτῷ τοιόνδε. Μὴ τοσοῦτόν ποτε ψευσθείσῃ [a] τῆς ἀληθείας, ὡς εὐδαίμονά τινα τῶν φαύλων εἶναι νομίσαι, κἂν πλουσιώτερος μὲν ᾖ Κροίσου, Λυγκέως δ' ὀξυωπέστερος, ἀνδρειότερος δὲ τοῦ Κροτωνιάτου Μίλωνος, καλλίων δὲ Γανυμήδους,

Ὅν ποτ' ἀνηρείψαντο θεοὶ, Διὶ οἰνοχοεύειν,
Κάλλεος εἵνεκα οἷο.

Τὸν γοῦν ἴδιον δαίμονα, λέγω δὲ τὸν ἑαυτοῦ νοῦν, μυρίων ὅσων δεσποτῶν δοῦλον ἀποφήνας, ἔρωτα [b], ἐπιθυμίας, ἡδονῆς, φόβου, λύπης, ἀφροσύνης, ἀκολασίας, δειλίας, ἀδικίας, οὐκ ἂν εἶναί ποτε δύναιτο εὐδαίμων, κἂν οἱ πολλοὶ, σφαλλόμενοι κρίσεως ἀληθοῦς, νομίζωσι, δεκασθέντες ὑπὸ κακοῦ διδύμου, τύφου καὶ κενῆς δόξης, δεῖν παρασαλεῦσαι καὶ παραγαγεῖν ἀνερματίστους ψυχὰς, περὶ ἃ κηραίνει γένος τὸ πλεῖστον ἀνθρώπων. Εἰ μέντοι, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα τεῖνας, βουληθείης περιαθρῆσαι Θεοῦ πρόνοιαν, ὡς ἔνεστιν ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ, τρανωτέραν τὴν τοῦ πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθοῦ λαβὼν φαντασίαν, γελάσῃ τὰ παρ' ἡμῖν, ἃ τέως ἐθαύμαζες. Ἀεὶ γὰρ ἀπουσίᾳ τῶν κρειττόνων τιμᾶται τὰ χείρονα, τὴν ἐκείνων κληρονομοῦντα τάξιν· ἐπιφανέντα [c] δὲ, ὑποστέλλει, δευτερείοις ἄθλων ἀρκούμενα. Καταπλαγεὶς οὖν τὸ θεοειδὲς ἐκεῖνο ἀγαθόν τε καὶ καλὸν, πάντως ἐννοήσεις, ὅτι παρὰ Θεῷ τῶν εἰρημένων πρότερον οὐδὲν καθ' ἑαυτὸ τῆς ἀγαθῆς (17) μοίρας ἠξίωται. Διότι τὰ μὲν ἀργύρου μέταλλα καὶ χρυσοῦ γῆς ἐστιν ἡ φαυλοτάτη μοῖρα, τῆς πρὸς καρπῶν ἀνειμένης γένεσιν ὅλῳ καὶ τῷ παντὶ λειπομένη. Οὐ γὰρ ἔσθ' ὅμοιον τροφῆς, ἧς ἄνευ ζῆν ἀδύνατον, εὐπορία χρημάτων. Μία τούτων ἐστὶ βάσανος ἐναργεστάτη, λιμὸς, ᾧ τὸ πρὸς ἀλήθειαν ἀναγκαῖον καὶ χρήσιμον δοκιμάζεται. Θησαυροὺς γὰρ τοὺς πανταχοῦ πάντας ἀντικαταλλάξαιτ' ἂν τις βραχείας ποτὲ τροφῆς ἄσμενος. Ὅταν δὲ ἡ τῶν ἀναγκαίων ἀφθονία, μυρίῳ φθορᾶς (18) ἀκατασχέτῳ πλήθει ῥυεῖσα, κατὰ πόλεις ἀναχέηται, τοῖς τῆς φύσεως ἀγαθοῖς ἐντρυφῶντες, ἐπ' αὐτῶν μόνων οὐκ ἀξιοῦμεν ἵστασθαι, κόρον ὑβριστὴν ἡγεμόνα τοῦ βίου ποιησάμενοι, ἀργύρου τε καὶ χρυσοῦ κτήσεσιν ἐπαποδύντες, ἅπασι (19), παρ' ὧν ἄν τι κερδανεῖν ἐπελπίσωμεν, κοινώμεθα (20), καθάπερ τυφλοὶ, μηκέτι τῇ διανοίᾳ βλέποντες ὑπὸ φιλαργυρίας, ὅτι γῆς εἰσιν ὄγκοι περὶ

[a] *Isocr.* ψευσθείης [b] *Isocr.* Ἔρωτος. [c] *gr.*, ἐπιφανέντων.

(16) *Κόσμον*. Alt. ex manuscript., οἶκον, rectius, ut videtur, cum de mundo quasi de ipsius Dei familia disputet.

(17) *Ἀγαθῆς*. Malim ἀγαθοῦ, cum alt. manuscr.

(18) *Φθορᾶς*. Alt. e manuscr., φθοραῖς, quod nihilo melius videtur. Aker veram, opinor, lectionem repræsentat, φορᾶς, quam ante jam secutus eram.

(19) *Ἐπαποδύντες, ἅπασι*. Ita distinximus, quæ prius absque ulla distinctione, summa cum perturbatione legebantur.

(20) *Κοινώμεθα*. Humilius verbum hoc videtur, quam ut ei cum participio ἐπαποδύντες satis conveniat. Alt. e manuscr. leg. κονιόμεθα, quod ejusdem metaphoræ verbum est, simulque properandi significationem includit. Esset ἅπασι κονίεσθαι, etc., *rebus iis omnibus, quasi ad pugnandum instrui et accingi, ex quibus lucri aliquid sperabitur.* Quid si κινούμεθα, *impellimur*, vel κονούμεθα, *urgemur?*

Digitized by Google

ὤν, ἐκ μὲν εἰρήνης (21) συνεχὴς καὶ ἀδιάστατος πόλεμος. Ἐσθῆτές γε μὴν προβάτων εἰσὶν, ὡς οἱ ποιηταί πού φασιν, ἄνθος, κατὰ δὲ τὴν δημιουργὸν τέχνην, ὑφαντῶν ἔπαινος. Εἰ δέ τις ἐπὶ δόξῃ μέγα φρονεῖ, τὴν παρὰ τῶν φαύλων ἀποδοχὴν ἀσπαζόμενος, ἴστω μὲν καὶ αὐτὸς φαῦλος ὤν. Τὸ γὰρ ὅμοιον χαίρει τῷ ὁμοίῳ. Εὐχέσθω δὲ, καθαρσίων μεταλαχὼν, ἰαθῆναι τὰ ὦτα, δι' ὧν αἱ μεγάλαι ψυχῇ νόσοι κατασκήπτουσι. Μαθέτωσαν δὲ καὶ ὅσοι ἐπ' εὐτονίᾳ πεφύσηνται, μὴ ὑψαυχεῖν, ἀπιδόντες εἰς τὰς τῶν ἡμέρων καὶ ἀτιθάσσων ζώων ἀμυθήτους ἀγέλας, αἷς ἰσχὺς καὶ ῥώμη συγγεγένηνται. Τῶν γὰρ ἀτοπωτάτων ἐστὶν ἐπὶ θηρίων ἀρεταῖς, καὶ ταῦτα παρευτμερούμενον ὑπ' αὐτῶν ἄνθρωπον ὄντα, σεμνύνεσθαι. Διὰ τί δ' ἄν τις εὐφρονῶν ἐπὶ σώματος εὐμορφίᾳ ἀγάλλοιτο, ἣν βραχὺς καιρὸς ἔσβεσε, πρὶν ἐπὶ μήκιστον ἀνθῆσαι, τὴν ἀπατηλὴν αὐτῆς ἀκμὴν ἀμαυρώσας; καὶ ταῦθ', ὁρῶν ἐν ἀψύχοις περιμάχητα καλλιγράφων ἔργα καὶ πλαστῶν, καὶ ἄλλων τεχνιτῶν, ἔν τε ζωγραφήμασι, καὶ ἀνδριάσι, καὶ ὑφασμάτων ποικιλίαις, ἐν Ἑλλάδι καὶ βαρβάροις κατὰ πόλιν ἑκάστην εὐδοκιμοῦντα. Τούτων οὖν, ὅπερ ἔφην, οὐδὲν παρὰ Θεῷ τῆς ἀγαθῆς μοίρας (22) ἠξίωται. Καὶ τί θαυμάζομεν εἰ μὴ παρὰ Θεῷ; Οὐδὲ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις τοῖς θεοφιλέσι, παρ' οἷς τὰ πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθὰ καὶ καλὰ τετίμηται, φύσεως μὲν εὐμοίρου λαχοῦσι, μελέτῃ δὲ μετ' ἀσκήσεως τὴν φύσιν ἐπικοσμήσασιν, ὧν ἡ ἄνοδος φιλοσοφία δημιουργός. Ὅσοι δὲ νόθου παιδείας ἐπεμελήθησαν, οὐδὲ τοὺς ἰατροὺς ἐμιμήσαντο, τὸ δοῦλον ψυχῆς σῶμα θεραπεύοντας, οἱ τὴν δέσποιναν ἐπιφάσκοντες ἰᾶσθαι. Ἐκεῖνοι μὲν γὰρ, ἐπειδάν τις εὐτυχὴς νοσήσῃ, κἂν ὁ μέγας ᾖ βασιλεὺς, πάνθ' ὑπερβάντες τὰ περίστρωτα, τοὺς ἀνδρῶνας, τὰς γυναικωνίτιδας, γραφὰς, ἄργυρον, χρυσὸν, ἄσημον, ἐπίσημον (23), ἐκπωμάτων ἢ ὑφασμάτων πλῆθος, τὸν ἄλλον τῶν βασιλέων ἀοίδιμον κόσμον· ἔτι δὲ τὸν οἰκετικὸν ὄχλον, καὶ τὴν φίλων ἢ συγγενῶν, ὑπηκόων (24) τῶν ἐν τέλει θεραπείαν ἄξαντες, τῶν σωματοφυλάκων, ἄχρι τῆς εὐνῆς ἀφικόμενοι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸ τὸ σῶμα ἀλογήσαντες, οὔθ' ὅτι κλίναι λιθοκόλλητοι καὶ ὁλόχρυσοι θαυμάσαντες, οὔθ' ὅτι ἀραχνοῦφεῖς ἢ λίθῳ γεγραφημέναι (25) στρωμναὶ, οὔθ' ὅτι ἐσθημάτων ἰδέαι διάφοροι· προσέτι δὲ τὰς περὶ αὐτὸν χλαίνας ἀπαμφιέσαντες, ἄπτον-

finito proventu, per oppida passim omnia circumfluere cœperit, his naturæ bonis ad delicias et luxum abusi, haudquaquam in iis solis acquiescere possumus, **388** sed injuriosum quoddam fastidium vitæ quasi nostræ ducem secuti, ad omnem argenti aurique possessionem ardenter imminemus. Unde si qua spes lucri affulserit, tum enimvero cæcorum instar præcipites ferimur, nec jam amplius, ob nimiam pecuniarum cupiditatem, mentis oculo videre possumus, nihil esse nisi terræ pondera, quorum causa perpetuo quodam, ac sine ulla mentione pacis, infinito bello agitamur. Nam vestes sane, aut flos quidam ovium sunt, ut loqui poetæ solent, aut si elaborandi artem spectare mavis, laus una textorum. Gloria vero si quis insolescit, improborum commendatione plausuque delectatus, hoc ipso improbum sese esse noverit. Simile enim simili gaudet. Idem porro piacularibus deinceps sacrificiis usus, aurium sanitatem, per quas in animum graves morbi solent incumbere, votis omnibus impetrare conetur. Discant præterea, quicunque firmitate corporis intumescunt, minus cervicem tollere, dum partim in cicures, partim in feras animantes illas intuentur, quæ nativo quodam robore antecellunt. Summæ enim stultitiæ fuerit hominem belluarum, quibus ipse longe multumque concedat, viribus gloriari. Jam quid tandem esse potest, quamobrem vir sapiens sua sibi pulchritudine placeat, quam tempus brevissimum exstinguere soleat, mendaci ejus specie, antequam diutius floruerit, obscurata penitus atque deleta? Maxime vero, cum in rebus etiam inanimatis excellentissima pictorum atque fictorum et cæterorum id genus artificum opera videat, atque ejusmodi quæ seu penicillo seu scalpro ducta, seu Phrygionum manu summa cum varietate contexta, in omnibus passim non Græcismodo, sed etiam barbaris urbibus admodum celebrentur. Horum, inquam, nihil divino judicio bonorum in numero collocatur. Divino autem? Imone hominum quidem eorum, qui Deo chariores, id quod vere bonum atque honestum est, in pretio habere solent, cum et felicem indolem nacti fuerint, et meditatione simul atque usu naturam ipsam

(21) *Ἐκ μὲν εἰρήνης.* Aut deest aliquid, aut ἔξω τῆς εἰρήν. legend. videtur.

(22) *Ἀγαθῆς μοίρ.* Hic etiam ἀγαθοῦ præstiterit ut superius pag. 587.

(23) *Ἄσημον, ἐπίσημον.* Etiamsi ἄσημος et ἐπίσημος χρυσός, proprie *aurum rude signatumque* sonent, hic tamen latius, ut videtur, pro infecto factoque sumuntur. Alias, aurum, argentumve signatum, χρυσὸς, ἄργυρος ἐν νομίσματι, ὡς νόμισμα. Infectum autem, ἐν ὕλῃ, ὡς ὕλη, Gallice, *en masse, en lingots.* Factum, ἐν κατασκευῇ, ἐν κατασκευαῖς. Plutarch., *Pomp.*: Ἀναφέρεται εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἐν νομίσματι καὶ κατασκευαῖς, ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ δισμύρια τάλαντα, *Referuntur in publicum ærarium, argenti et auri tam signati, quam facti talenta viginti millia.* Philo noster *De legatione ad Caium*, ubi de infinitis ejusdem imperatoris opibus: Ἄργυρον καὶ χρυσὸν, τὸν μὲν ὡς ὕλην, τὸν δὲ ὡς νόμισμα, τὸν δὲ ὡς προβόσκημα, δι' ἐκπωμάτων καί τινων ἑτέρων, ἃ πρὸς ἐπίδειξιν τεχνιτεύεται.

Obscurum est illud, ὡς προβόσκημα, quæ vox mihi quidem alibi nondum occurrit. An forte, quibus in mensa utebantur, cum pocula, tum fercula intelligit? quæ cum singulari artificio elaborata essent, πρὸς ἐπίδειξιν potius, quam πρὸς χρείαν facta videbantur. An προβόσκημα, invitamentum quoddam et illectamentum oculorum est, quasi hoc poculorum, et aliorum id genus aspectu oculi jucundissime pascerentur.

(24) *Ὑπηκόων*, etc. Manifestum hujus loci vitium est, cui nihil opis afferunt manuscr. Reponi forte possit, ἢ ὑπηκόων τῶν ἐν τέλει, καὶ τῶν σωματοφυλάκων θεραπείαν ἐάσαντες.

(25) *Λίθῳ γεγραφημέναι.* Quid sit λίθῳ γεγραφῆσθαι, non intelligo. Verti perinde ac si non λίθῳ, sed λίνῳ legeretur, quasi stragulorum istorum fundus et lineus fuerit, et eleganti artificio pictus, quanquam ne istuc quidem nimium placet. Facile est, vocem aliam sufficere, ut ἐζωγραφημένα, κατάνραφα, vel simil.

Digitized by Google

excoluerint, cujus utriusque parens et artifex legitima philosophia est. At qui doctrinæ genus spurium adulterinumque sectantur, ne ipsos quidem medicos animæ famulos corpori curationem adhibentes imitentur, cum tamen sanandos ipsius dominæ morbos susceperint. Illi enim, si ex beatulis quispiam adversa valetudine laboraverit, ut rex ipse maximus fuerit, porticus tamen et ambulationes omnes, omnia virorum mulierumque septa prætergressi; picturis, argento, auroque **389** tam facto quam infecto, poculorum textique operis copia, cæteroque perinsigni regum apparatu neglecto; quin etiam cuncto satellitio, et amicorum pariter, aut sanguine conjunctorum, aut virorum etiam principum, ac præsidiariorum quoque militum comitatu perrupto, ad ipsum usque lectum aspirant; adeoque nulla rerum illarum, quæ adjunctæ corpori sunt, ratione habita, nihilque vel cubilis aurei ac gemmis unionibusque distincti, vel stragulorum aut partim subtilissime aranearum more textorum, partim lineo subtegmine pictorum, vel denique vestium coloris figuræque multiplicis aspectu commoti, detractis etiam aliquando lænis, manus ipsas tractant, pressisque venis, pulsusne ratio salutaris sit, diligenter explorant. Imo reductis nonnunquam interulis, alvusne gravior sit, an inflammatum pectus, an cor præpostero ac perturbato motu subsiliat: tum suam adhibent propriamque morbo curationem. Sic plane philosophos oporteret, qui sese animæ suapte natura reginæ medicos profitentur, contemptis ac despectis omnibus, quæ stolidæ hominum opiniones, cæcorum more confingunt, interius subeundo mentem ipsam attentare, num ea forte motibus iracundiæ inæquali celeritate vibrantibus, ac præter naturam incitatis ageretur: attentare linguam, num asperior, et in maledicta proclivior, num sese profundat intemperantius, custodiæ silentiique prorsus impatiens: attentare ventrem, num insaturabili cupiditate fœdum in modum intumuerit: singulas denique perturbationes, morbos, ægritudinesque singulas, si quibus affecta videatur, solertius attentiusque scrutari, ne quibus restitui salus possit, remedia ignoratione prætereant. Nunc vero rerum exteriorum luce perstricti, quod spiritale lumen ferre non possent, perpetuo quodam errore jactati, nunquam ad reginam usque rationem aspirarunt, sed ubi ægre admodum vestibulum attigissent, quæ pro virtutis foribus occurrerunt, opes, gloriam, sanitatem, ac cætera id genus mirati adorarunt. At enimvero summæ est extremæque dementiæ, uti vel colorum cæcos, vel sonorum modulatorum surdos, sic etiam improbos homines verorum bonorum judices adhibere; cum principe sui parte, hoc est mente, capti sint, cui stultitia

(26) *Τυφοπλαστοῦσιν.* Conjiciebam τυφοπλαστοῦσιν, quam vocem in alt. manusc. postea reperi. Certe τυφοπλαστεῖν lexicographi non agnoscunt, tametsi Philonis genium satis hoc verbum redoleat; erit autem, *stolide ambitioseque confingere.*

ται χειρῶν, καὶ τὰς φλέβας προσπιεζοῦντες, ἀκριβοῦσι τοὺς παλμούς, εἰ σωτήριοι· πολλάκις δὲ καὶ τοὺς χιτῶνας ἀναστείλαντες, εἰ περιπλῃθὴς ἐσθ' ἡ γαστὴρ ἐξετάζουσιν, εἰ πεπυρωμένος ὁ θώραξ, εἰ ἄτακτα ἡ καρδία πηδᾷ· κἄπειτα τὴν οἰκείαν προσφέρουσι θεραπείαν. Ἔδει δὲ καὶ τοὺς φιλοσόφους, ἰατρικὴν ὁμολογοῦντας ἐπιτηδεύειν τῆς φύσει βασιλίδος ψυχῆς, καταφρονεῖν μὲν ἁπάντων, ὅσα αἱ κεναὶ δόξαι τυφοπλαστοῦσιν (26)· εἴσω δὲ προσιόντας ἅπτεσθαι διανοίας αὐτῆς, εἰ ὑπ' ὀργῆς ἀνισοταχεῖς καὶ παρὰ φύσιν κεκινημένοι παλμοί· ἅπτεσθαι καὶ γλώττης, εἰ τραχεῖα καὶ κακήγορος, εἰ πεπορνευκυῖα καὶ ἀταμίευτος· ἅπτεσθαι καὶ γαστρὸς, εἰ ἁπλήστῳ σχήματι ἐπιθυμίας διῴδηκε· καὶ συνόλως παθῶν καὶ νοσημάτων καὶ ἀῤῥωστημάτων, εἰ κεκρᾶσθαι δοκεῖ, διερευνᾷν ἕκαστον, ἵνα μὴ διαμαρτάνωσι τῶν προσφόρων εἰς τὸ σώζειν. Νυνὶ δὲ ὑπὸ τῆς τῶν ἔξω περιαυγασθέντες λαμπρότητος, ἅτε νοητὸν φῶς ἰδεῖν ἀδυνατοῦντες, πλαζόμενοι διετέλεσαν τὸν αἰῶνα, πρὸς μὲν τὸν βασιλέα λογισμὸν φθάσαι μὴ δυνηθέντες, ἄχρι δὲ τῶν προπυλαίων μόλις ἀφικνούμενοι, καὶ τοὺς ἐπὶ θύραις ἀρετῆς πλοῦτόν τε καὶ δόξαν καὶ ὑγείαν, καὶ τὰ συγγενῆ τεθαυμακότες, προσεκύνουν. Ἀλλὰ γάρ, ὡς ὑπερβολὴ μανίας χρωμάτων κριταῖς χρῆσθαι τυφλοῖς, ἢ κωφοῖς τῶν κατὰ μουσικὴν φθόγγων οὕτω καὶ φαύλοις ἀνδράσι τῶν πρὸς ἀλήθειαν ἀγαθῶν· καὶ γὰρ οὗτοι τὸ κυριώτατον τῶν ἐν αὐτοῖς, διάνοιαν πεπήρωνται, ἧς βαθὺ σκότος ἀφροσύνη κατέχεεν. Εἶτα νῦν θαυμάζομεν, εἰ Σωκράτης, καὶ ὁ δεῖνα, ἢ ὁ δεῖνα τῶν σπουδαίων ἐν πενίᾳ διετέλεσαν (27), ἄνθρωποι μηδὲν πώποτε τῶν εἰς πορισμὸν ἐπιτηδεύσαντες, ἀλλὰ μηδ' ὅσα ἢ παρὰ φίλων πολυχρημάτων, ἢ παρὰ βασιλέων δωρεὰς μεγάλας προτεινόντων, παρῆν, λαβεῖν ἀξιώσαντες, ἕνεκα τοῦ μόνον ἀγαθὸν καὶ καλὸν τὴν τῆς ἀρετῆς κτῆσιν ἡγεῖσθαι, περὶ ἣν πονούμενοι, τῶν ἄλλων ἀγαθῶν πάντων ἠλόγουν. Τίς δ' οὐκ ἂν ἀλογήσαι νόθων ἕνεκα προνοίας τῶν γνησίων; Εἰ δὲ σώματος θνητοῦ μεταλαχόντες, καὶ κηρῶν γέμοντες ἀνθρωπίνων, καὶ μετὰ τοσούτου πλήθους ἀδίκων ζῶντες, ὧν οὐδ' ἀριθμὸν εὑρεῖν εὔπορον, ἐπεβουλεύθησαν, τί τὴν φύσιν αἰτιώμεθα, δέον τὴν τῶν ἐπιθεμένων κακίζειν ὠμότητα; Καὶ γὰρ εἰ ἐν ἀέρι γεγένηντο λοιμικῷ, πάντως ὤφειλον νοσῆσαι· καταστάσεως δὲ λοιμικῆς μᾶλλον, ἢ οὐχ' ἧττον, φθοροποιός ἐστιν ἡ κακία. Ὡς δ' ὁπόταν, ὑετοῦ μὲν ὄντος, ἀνάγκη τὸν ποδὸν, εἰ ἐν ὑπαίθρῳ διάγοι, καταβρέχεσθαι· βορέου δὲ ψυχροῦ καταπνέοντος, ῥίγει πιεσθῆναι καὶ ψύχει· θέρους δ' ἀκμάζοντος ἀλεαίνεσθαι· ταῖς γὰρ ἐτησίοις τροπαῖς τὰ σώματα συμπάσχειν νόμος φύσεως· τὸν αὐτὸν τρόπον, τὸν ἐν τοῖς τοιούτοις χωρίοις ἐνοικοῦντα, ἔνθα φόνοι τε λιμοί τε, καὶ ἄλλων ἔθνεα κηρῶν, ἐναλλάττεσθαι τὰς ἀπὸ τῶν τοιούτων τιμὰς ἀναγκαῖον. Ἐπεὶ Πολυκράτει γε (28), ἐφ' οἷς δεινοῖς ἠδίκησε καὶ

(27) *Διετέλεσαν.* Alt. e manuscr. διῆγον in margine, quod malim, nam διετέλεσαν participium aut nomen aliquod postularet.

(28) *Ἐπεὶ Πολυκράτει γε.* Historia nota est ex Herodoto, lib. III.

Digitized by Google

ἡσέθητε, χορηγὸς ἀπήντησε χείρων μὲν ἡ τοῦ βίου βαρυδαιμονία· πρόσθες δ' ὡς ὑπὸ μεγάλου βασιλέως (29) ἐκολάζετο, καὶ προσηλοῦτο, χρησμὸν ἐκπιμπλὰς· Οἶδα (30), ἐφῆκα ἐμαυτόν [a], οὐ πρὸ πολλοῦ θεωρῆσαι δόξαντα, ὑπὸ μὲν ἡλίου ἀλείφεσθαι, λούεσθαι δ' ὑπὸ Διός. Αἱ γὰρ διὰ συμβόλων αἰνιγματώδεις αὗται φάσεις, ἀδηλούμεναι τὸ πάλαι, τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀριδηλοτάτην ἐλάμβανον πίστιν. Οὐκ ἐπὶ τέλει δὲ μόνον, ἀλλὰ παρὰ πάντα τὸν ἐξ ἀρχῆς βίον ἐλελῆθει πρὸ τοῦ σώματος τὴν ψυχὴν κρεμάμενος. Διὸ γὰρ φοβούμενος καὶ τρέμων τὸ πλῆθος τῶν ἐπιτιθεμένων ἐπτόητο, σαφῶς ἐξεπιστάμενος, ὅτι εὔνοις μὲν ἦν οὐδείς, ἐχθροὶ δὲ πάντες δυσπραξίᾳ ἀμείλικτοι. Τῆς δὲ ἀνηνύτου καὶ συνεχοῦς εὐλαβείας μάρτυρες οἱ τὰ Σικελικὰ συγγράψαντες, οἳ φασιν, ὅτι καὶ τὴν θυμηρεστάτην ὕποπτον εἶχε γυναῖκα. Σημεῖον δέ· Τὴν εἰς τὸ δωμάτιον εἴσοδον, δι' ἧς φοιτήσειν ἔμελλεν ὡς αὐτὸν, ἐκέλευσε στορεσθῆναι σανίσιν, ἵνα μὴ λάθῃ ποτὲ παρεισερπύσασα· ψόφῳ δὲ καὶ κτύπῳ τῆς ἐπιβάσεως προμηνύῃ τὴν ἄφιξιν. Εἶτ' οὐκ ἀνείμονα μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς μέρεσι γυμνὴν, ἃ μὴ θέμις ὑπ' ἀνδρῶν ὁρᾶσθαι, παρέρχεσθαι. Πρὸς δὲ τούτοις τὸ συνεχὲς τοῦ κατὰ τὴν ὁδὸν ἐδάφους εἰς τάφρου γεωργικῆς εὖρος καὶ βάθος διακοπῆναι, κατὰ δέος μή τι πρὸς ἐπιβουλὴν ἀφανῶς ἐπικρύπτηται, ὅπερ ἦ ἅλμασιν ἢ μακραῖς διαβάσεσιν ἔμελλε διελέγχεσθαι. Πόσων ἄρα κακῶν ὁ ταῦτα παρατηρῶν καὶ τεχνάζων ἐπὶ γυναικὸς, ἦ πρὸ τῶν ἄλλων ὤφειλε πιστεύειν, μεστὸς ἦν; Ἀλλὰ γὰρ ἐῴκει τοῖς δι' ἀπορρήτων ὄρους, ἐπὶ τῷ τὰς ἐν οὐρανῷ φύσεις ἀριδηλοτέρας κατανοῆσαι, χρημνοβατοῦσιν, οἳ μόλις φθάνοντες ἄχρι προνενευκότος αὐχένος, οὐτ' ἀναχωρεῖν [b] ἔτι δύνανται, πρὸς τὸ λειπόμενον ὕψος ἀπειρηκότες, οὔτε καταβαίνειν θαῤῥοῦσι, πρὸς τὴν ὄψιν τῶν χασμάτων ἰλιγγιῶντες. Ἐρασθεὶς γὰρ, ὡς θείου πράγματος καὶ περιμαχήτου, τυραννίδος, οὔτε μένειν, οὔτε ἀποδιδράσκειν ἀσφαλὲς εἶναι ὑπελάμβανε· μένοντι μὲν γὰρ ἀλλεπάλληλα ἐπέῤῥει κακὰ ἀμύθητα· βουλομένῳ δ' ἀποδιδράσκειν, ὁ περὶ τοῦ ζῆν ἐπεκρέματο κίνδυνος, ὡπλισμένων, εἰ καὶ μὴ τοῖς σώμασιν, ἀλλά τοι ταῖς διανοίαις κατ' αὐτοῦ. Δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἔργον, ᾧ πρὸς τὸν μακαρίζοντα τὸν τῶν τυράννων βίον φασὶ χρήσασθαι Διονύσιον. Καλέσας γὰρ αὐτὸν ἐπὶ λαμπροτάτου καὶ πολυτελεστάτου δείπνου παρασκευὴν, ἐκ μηρίνθου πάνυ λεπτῆς προσέταξεν ἠκονημένον ὑπεραιωρηθῆναι πέλεκυν. Ἐπεὶ δὲ κατακλιθεὶς εἶδεν αἰφνίδιον, οὔτ' ἐξαναστῆναι θαῤῥῶν διὰ τὸν τύραννον, οὔτ' ἀπολαῦσαί τινος τῶν παρεσκευασμένων διὰ δέος οἷός τε ὢν, ἀφθόνων καὶ πλουσίων ἀλογήσας ἡδονῶν, ἀνατείνας τὸν αὐχένα καὶ τὰς ὄψεις, ἐκαραδόκει τὸν οἰκεῖον πλέθρον. Συνεὶς δ' ὁ Διονύσιος, Ἄρ' ἤδη κατανοεῖς, ἔφη, τὸν ἀοίδιμον καὶ περιμάχητον ἡμῶν βίον; Ἔστι γὰρ τοιοῦτος, εἰ μή βούλοιτό τις ἑαυτὸν φενακίζειν.

densissimas tenebras offuderit. Et miramur deinceps, aut Socratem, aut alium quemlibet morum integritatis studiosum **390** continenti penuria laborasse : homines, qui nihil unquam ad vitæ lautitias quærere voluerunt, ac ne illa quidem, quorum sibi vel ab amicis locupletioribus, vel ab ipsis aliquando regibus, magnam ultro vim munerum ingerentibus, copia fieret, accipere voluerunt : cum enim unam illam virtutis possessionem boni honestique nomine dignam esse statuerent, deque una comparanda laborarent, reliquam bonorum turbam valere jusserunt. Et sane, quis non, ut vera germanaque consequatur, spuria facile adulterinaque contempserit? Jam vero, si et mortale corpus sortiti, et humanis casibus involuti cum essent, et in tanta sceleratorum multitudine viverent, ut facile numerus iniri non posset, nonnullorum insidiis odiisque patuere ; quid causæ est, quamobrem cum eorum, a quibus oppressi sunt, crudelitatem accusare oporteat, naturam ipsam injuriose criminemur? Quippe si pestilenti cœlo uterentur, hujus illis plane foret subunda contagio. Atqui vel magis, vel nihilo certe minus, quam pestifera quædam lues, exitialis improbitas est. Et quemadmodum, imbre decidente perplui, si sub dio versabitur, virum sapientem oportebit, eumdemque vel frigidiore Borea spirante, frigoris vim subire, vel æstate ardentiori æstuare (ut enim annuas mutationes corpora sentiant, lex naturæ quædam est); ita quisquis in ejusmodi locis habitat, ubi cædes, ubi fames, ubi tot casuum ac miseriarum examina, varias illum ac multiplices earum subinde mulctas subire necesse est. Quippe, Polycrates enim ille, ad ea scelera, quæ cum injuriose, tum impie perpetravit, deteriorem iniquæ fortunæ manum operamque sortitus est : sed adde tu porro, qualem ipse regis maximi jussu pœnam sustinuerit, cum ad stipitem clavis affigebatur, expletoque oraculo, Momini, inquiebat, mihi etiam me paulo ante visum, inungi a sole, a Jove lavari. Denuntiationes enim istæ symbolis, ænigmatum in morem adumbratæ, ut ante hominum intelligentiam fugerant, re ipsa tamen exituque fidem sui fecerunt longe certissimam. Quanquam non sub exitum modo, sed etiam toto illo, quo imperavit, tempore, clam ipse quidem, vere tamen animo prius, quam corpore, suspensus hæsit. Assiduo enim conjuratorum densa manu irruentium terrore percellebatur, cum probe intelligeret, qui bene sibi vellet neminem, infestos sibi omnes esse, ac nulla unquam sua calamitate placandos. Et vero, quam sibi anxie perpetuoque metueret, ex rerum Sicularum scriptoribus quivis auferre possit, qui vel ipsam ei quoque

[a] *Isc.* ἔφη, κἀμαυτόν. [b] *Isc.* ἄνω χωρεῖν.

(29) *Μεγάλου βασιλέως.* Cambysem Cyri filium, secundum Persarum regem, intelligit. Sed haud dubie μνημονικὸν σφάλμα Philonis hoc est : nec enim a rege, sed ab Orœte, Sardibus præfecto, Polycrates in crucem actus est. Quem Orœtem Darius Hystaspis filius, qui Cambysi Smerdique Mago successerat, ob alias Persarum cædes, sub ipsum regni primordium interfici jussit, ut scribit idem Herodot.

(30) *Οἶδα*, etc. Neque id Polycratis ipsius aut visum fuit, aut somnium; sed ejus filiæ, si Herodoto fides est.

Digitized by Google

391 observantissimam ncet ac suavissimam conjugem suspectam fuisse tradunt. Nam interioris cubiculi vestibulum, quo ipsi aditus ad sese foret, tabulato sterni jussit, ne quando furtim irreperet, sed illius adventus ipso subeuntis sonitu strepituque proderetur. Eam deinde, non modo sine vestibus, sed omnibus etiam, quas a viris videri nefas est partibus nudam intrare voluit. Prætercа continens illud, quod viæ objacebat, regii liminis solum in rusticæ fossæ latitudinem altitudinemque deprimi, ne quid moliendis clam insidiis comparatum latere posset, cum aut saltibus, aut longioribus trajiciendi moris facile detegeretur. Quot, obsecro, scatebat ille miseriis, qui adversus uxorem, cui præ cæteris omnibus fidem habere debuisset, tam multa compararet atque moliretur? Iis utique persimilis erat, qui naturas illas, quæ in cœlo versantur, clarius nosse cupientes, per abruptum præcipitemque montem ingressi, ubi vix demum ad prominentem usque cervicem evaserunt, nec ultra progredi, ea, quæ superest, jugi altitudine fracti debilitatique, possunt, nec descendere audent, dum ad tantæ subjectarum labium hiatuumque vastitatis aspectum attoniti obstupescunt. Nam qui semel tyrannidem, perinde ac divinum aliquid, atque omni contentione dignum affectasset, nec in ea se tuto hærere, nec se illi subducere secure posse statuebat : quippe si hæreret, confertas et inexplicabiles in sese quotidie calamitates confluere; sin aufugere conaretur, certissimum vitæ sibi periculum imminere, cum tot suum in caput, si minus corporibus, at animis certe quidem armatos esse intelligeret. Atque id ex ipsomet Dionysii facto satis superque constat, quo ipsum ad eum refellendum, qui felicem tyrannorum vitam esse dictitabat, usum esse ferunt. Hominem cum ad lautum valde opiparumque convivium invitasset, peracutam securim, quæ summis ejus cervicibus immineret, tenuissimo funiculo suspendi jussit. Quam ille, ubi accubuisset, repente suspiciens, eum nec surgere præsente tyranno auderet, nec cibi ullius suavitatem degustare præ nimio timore posset, vim tantam exquisitissimarum deliciarum aspernatus, supina cervice intentoque vultu, momentis singulis interitum exspectabat suum. Hic Dionysius sensum hominis animumque pervidens, Jamne nosti, inquit, vitæ hujus nostræ tam splendidæ tamque expetitæ conditionem? Talis enim profecto illa est, nisi si quis fucum ipse sibi facere voluerit. Abundat opibus illa quidem, bono tamen penitus

A ἐπειδὴ περιέχει παμπληθεῖς μὲν χορηγίας, ἀπόλαυσιν δ' οὐδενὸς χρηστοῦ· φόβους δ' ἐπαλλήλους, καὶ κινδύνους ἀνηκέστους, καὶ νόσον ἐρπηνώδους (31) καὶ φθινώδους χαλεπωτέραν, ἀθεράπευτον ἀεὶ φέρουσαν ὄλεθρον. Οἱ δὲ πολλοὶ τῶν ἀνεξετάστων, ὑπὸ τῆς λαμπρᾶς φανερότητος ἀπατώμενοι, ταὐτὸν πεπόνθασι τοῖς ἀγκιστρευομένοις ὑπὸ τῶν εἰδεχθῶν ἑταιριδίων, ἃ τὴν δυσμορφίαν ἐσθῆτι καὶ χρυσῷ, καὶ ταῖς τῆς ὄψεως ὑπογραφαῖς ἐπισκιάζοντα, γνησίου κάλλους ἀπορίᾳ, νόθον ἐπ' ἐνέδρᾳ τῶν θεωμένων δημιουργεῖ. Τοιαύτης γέμουσι βαρυδαιμονίας οἱ λίαν εὐτυχεῖς, ἧς τὰς ὑπερβολὰς αὐτοὶ δικάσαντες (32) παρ' ἑαυτοῖς οὐ στέγουσιν. Ἀλλ' ὥσπερ οἱ τὰ ἄῤῥητα ὑπ' ἀνάγκης ἐκλαλοῦντες, ἀφιᾶσι τὰς ἐκ πάθους ἀψευδεστάτας φωνὰς, ἐπὶ συνουσίᾳ τιμωριῶν καὶ παρουσῶν καὶ

B προσδοκωμένων ζῶντες, καθάπερ τῶν θρεμμάτων τὰ πρὸς ἱερουργίαν πιαινόμενα. Καὶ γὰρ ταῦτα τῆς πλείστης ἐπιμελείας ἐπὶ τῷ σφαγῆναι τυγχάνει διὰ πολύκρεων εὐωχίαν. Εἰσὶ δ' οἱ καὶ περὶ χρημάτων ἀσεβῶν οὐκ ἀδήλους, ἀλλὰ φανερὰς ἔδοσαν δίκας, ὧν τὰ πλήθη καταλέγεσθαι περιττὸς πόνος· ἀπόχρη δ' ἓν ἔργον παράδειγμα πάντων ἑστάναι. Λέγεται τοίνυν ὑπὸ τῶν ἀναγεγραφότων τὸν ἱερὸν πόλεμον τὸν ἐν Φωκίδι, νόμου κειμένου, τὸν ἱερόσυλον κατακρημνίζεσθαι, ἢ καταποντοῦσθαι, ἢ καταπίμπρασθαι· τρεῖς συλήσαντας τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν, Φιλόμηλον, καὶ

C Ὀνόμαρχον, καὶ Φάϋλλον, διανείμασθαι τὰς τιμωρίας· τὸν μὲν γὰρ διὰ λόφου τραχέως καὶ λιθώδους ῥαγείσης πέτρας κατακρημνισθῆναί τε καὶ καταλευσθῆναι· τὸν δὲ, ἀφηνιάσαντος τοῦ κομίζοντος ἵππου, καὶ μέχρι θαλάσσης καταδάντος, ἐπιδραμόντος τοῦ πελάγους, εἰς ἀχανῆ βυθὸν αὐτῷ ζώῳ καταδῦναι· Φάϋλλον δὲ φθινώδει νόσῳ (διττὸς γὰρ ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος) συντακῆναι, ἢ ἐν τῷ ἐν Ἄβαις ἱερῷ συνεμπρησθέντα ἀπολέσθαι. Ταῦτα γὰρ φιλονεικότατον λέγειν ἀποβῆναι κατὰ τύχην. Εἰ μὲν γάρ τινες, ἢ ἐν διαφέρουσι καιροῖς, ἢ ἑτέραις ἐκολάσθησαν τιμωρίαις, εἰκὸς ἦν τὸ ἄστατον τῆς τύχης προφασίζεσθαι· πάντων δ' ἁθρόως, καὶ ὑφ' ἕνα καιρὸν, καὶ μὴ ἑτέραις τιμωρίαις, ἀλλὰ ταῖς περιεχομέναις ἐν τοῖς νόμοις κολασθέντων, εὔλογον φάσκειν, ὅτι Θεοῦ δικάσαντος ἐλάσαν (33). Εἰ δέ τινες τῶν ὑπολειφθέντων βιαίων, καὶ τοῖς πλήθεσιν ἐπαναστάντων, καὶ δουλωσαμένων οὐ μόνον δήμους ἑτέρους, ἀλλὰ καὶ πατρίδας τὰς ἑαυτῶν, ἀτιμώρητοι διετέλεσαν, θαυμαστὸν οὐδέν.

D Πρῶτον μὲν γὰρ οὐχ ὁμοίως ἄνθρωπος δικάζει καὶ Θεός· διότι τὰ μὲν φανερὰ ἡμεῖς ἐρευνῶμεν, ὁ δὲ, ἄχρι μυχῶν ψυχῆς εἰσδυόμενος ἀφοφητὶ, καθάπερ ἐν ἡλίῳ, λαμπρὰν διάνοιαν αὐγάζει, ἀπαμπίσχων μὲν τὰ περίαπτα (34), οἷς ἐγκεκάλυπται, γυμνὰ δὲ περιαθρῶν

(31) *Ἑρπηνώδους*. Corrigendum videtur ἑρπινώδους.

(32) *Δικάσαντες*. Idem videtur esse, quod οἰκονομήσαντες. Sæ enim fortunæ artifices et fabri quidam fuere. Huc pertinet Eustathii nota, in illud Homer. *Ἰλιάδ.* M, ubi Juno suum in Jovem paulo commotior, quod se in rerum et consiliorum suorum partem ac societatem non vocaret:

Ἀεί τι φίλον ἐστίν, inquit, *ἐμεῦ ἀπὸ νόσφιν ἑόντα,*

Κρυπτάδια φρονέοντα δικαζέμεν.

Δικάζειν λέγει, ait Eustath., τὸ σεμνῶς καὶ βασιλικῶς οἰκονομεῖν, καὶ ἐπιτροπεύειν. Verti etiam non incommode possit, *sensu judicioque suo æstimarunt*, vel, *suo ipsi sensu ac judicio comprobarunt.*

(33) *Ἐλάσαν*. Haud dubium quin legendum sit ἐάλωσαν. Edit.

(34) *Ἀπαμπίσχων μὲν τὰ περίαπτα*, etc. Hoc ipsum est quod Paulus ad Hebr. cap. IV longe divinius : Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διικνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων, καὶ ἐννοιῶν καρδίας. Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ, καὶ τετραγηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ.

Digitized by Google

τὰ βουλήματα, καὶ διαγινώσκων εὐθὺς τά τε παράσημα καὶ δόκιμα. Μηδέποτ' οὖν, τὸ οἰκεῖον δικαστήριον τοῦ Θείου προκρίναντες, ἀψευδέστερον αὐτὸ καὶ εὐβουλότερον εἶναι φῶμεν· οὐ γὰρ ὅσιον. Ἐν ᾧ μὲν γὰρ πολλὰ τὰ σφάλλοντα, ἀπατηλαὶ αἰσθήσεις, πάθη ἐπίβουλα, κακιῶν ὁ βαρύτατος ἐπιτειχισμός· ἐν ᾧ δὲ οὐδὲν μὲν τῶν ἐπ' ἐξαπάτῃ, δικαιότης δὲ καὶ ἀλήθεια, εἷς ἕκαστον βραβευόμενον ἐπαινετῶς ἐξορθοῦσθαι πέφυκεν. Ἔπειτ', ὦ γενναῖε, μὴ νομίσῃς ἀλυσιτελὲς ἐπίκαιρον (35) εἶναι τυραννίδα. Οὐδὲ γὰρ ἡ κόλασις ἀλυσιτελές· ἀλλὰ τιμωρίας διδόναι τοῖς ἀγαθοῖς ἢ ὠφελιμώτερον, ἢ οὐκ ἀποδέον· οὗ χάριν ἐν ἅπασι μὲν τοῖς ὀρθῶς γραφεῖσι παρείληπται νόμοις· οἱ δὲ γράψαντες ὑπὸ πάντων ἐπαινοῦνται. Ὅπερ γὰρ ἐν δήμῳ τύραννος, τοῦτ' ἐν νόμῳ κόλασις. Ἐπειδὰν οὖν ἔνδεια μὲν καὶ σπάνις δεινὴ καταλάβῃ τὰς πόλεις ἀρετῆς, ἀφθονία δ' ἀφροσύνης ἐπιπολάσῃ, τηνικαῦτα ὁ Θεὸς, ὥσπερ ῥεῦμα χειμάρρου, τὴν φορὰν τῆς κακίας ἀποχετεῦσαι γλιχόμενος, ἵνα καθάρῃ τὸ γένος ἡμῶν, ἰσχὺν καὶ κράτος δίδωσι τοῖς τὰς φύσεις ἀρχικοῖς. Ὧμῆς γὰρ δίχα ψυχῆς οὐ καθαίρεται κακία. Καὶ ὅντερ τρόπον αἱ πόλεις ἐπ' ἀνδροφόνοις, καὶ προδόταις, καὶ θεοσύλοις δημίους ἀνατρέφουσιν, οὐ τὴν γνώμην ἀποδεχόμεναι τῶν ἀνδρῶν, ἀλλὰ τὸ τῆς ὑπηρεσίας χρήσιμον ἐξετάζουσαι· τὸν αὐτὸν τρόπον (36) καὶ ὁ τῆς μεγαλοπόλεως τοῦδε τοῦ κόσμου κτιδεμὼν οἷα δημίους κοινοὺς ἐφίστησι τοὺς τυράννους ταῖς πόλεσιν, ἐν αἷς ἂν αἴσθηται βίαν, ἀδικίαν, ἀσέβειαν, τὰ ἄλλα κακὰ πλημμύροντα, ὅπως ἤδη ποτὲ στάντα λωφήσῃ. Τηνικαῦτα καὶ τοὺς αἰτίους, ὡς ἐκ δυσκαθάρτου καὶ ἀνηλεοῦς ψυχῆς ὑπηρετήσαντας, ἐφ' ἅπασιν, ὥσπερ τινὰς κορυφαίους, ἀξιοῖ μετέρχεσθαι. Καθάπερ γὰρ ἡ τοῦ πυρὸς δύναμις, ὅταν παραβληθεῖσαν ὕλην ἀναλώσῃ, τελευταῖον αὐτὴν ἐπινέμεται· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ οἱ ἐπὶ τοῖς πλήθεσι δυναστείας εἰληφότες, ὅταν, δαπανήσαντες τὰς πόλεις, κενὰς ἀνδρῶν ἐργάσωνται, τὰς ὑπὲρ ἁπάντων τίνοντες δίκας ἐπιδιαφθείρονται. Καὶ τί θαυμάζομεν εἰ διὰ τυράννων ὁ Θεὸς κακίαν ἀναχυθεῖσαν ἐν πόλεσι, καὶ χώραις, καὶ ἔθνεσιν ἀποδιοπομπεῖται; πολλάκις γὰρ μὴ χρώμενος ὑπηρέταις ἄλλοις, αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ τοῦτ' ἐργάζεται, λιμὸν ἐπάγων, ἢ λοιμὸν, ἢ σεισμὸν, καὶ ὅσα ἄλλα θεήλατα, οἷς ὅμιλοι μεγάλοι καὶ πολυάνθρωποι καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀπόλλυνται, καὶ πολλὴ μοῖρα τῆς οἰκουμένης ἐρημοῦται, διὰ προμήθειαν ἀρετῆς. Ἱκανῶς μὲν οὖν εἴς γε τὰ παρόντα περὶ τοῦ μή τινα τῶν φαύλων εὐδαιμονεῖν, ὡς οἶμαι, λέλεκται· δι' ὧν μάλιστα παρίσταται τὸ εἶναι Πρόνοιαν. Εἰ δὲ μηδέπω πέπεισαι, τὸν ἔθ' ὑποικουροῦντα ἐνδοιασμὸν εἰπὲ θαρρῶν· ἀμφότεροι γὰρ ἢ τάληθὲς ἔχει συνδιαπονήσαντες εἰσόμεθα. » Καὶ μεθ' ἕτερα πάλιν φησίν· « Ἀνέμων καὶ ὑετῶν φορὰς οὐκ ἐπὶ λύμῃ τῶν πλεόντων, ὡς ἐνόμιζες,

A frui nullo potest : **392** sed assiduis continuisque terroribus, inextricabilibus periculis, morbo denique agitatur, qui cancro tabeque omni dirior, perpetuum et insanabile importat exitium. At imperiti plerique ac stolidi, illustri nescio qua specie pompaque decepti, persimiles iis sunt, qui se a putidis meretriculis inescari patiuntur, quæ deformitatem corporis cultu, auro, multisque medicamentis obtegentes, dum nihil habent veræ pulchritudinis, adulterinam ac spuriam irretiendis spectatoribus moliuntur. Eadem homines nimium beati fortunæ laborant iniquitate, cujus ipsi vim et magnitudinem, quam suopte sibi arbitrio sensuque finxerunt, premere taciti ac dissimulare non possunt; sed, quemadmodum arcana pandere nonnulli solent, necessi-
B tate compulsi, voces illi quasdam emittunt longe verissimas, atque acerbitate calamitatis extortas : dum in suppliciorum partim præsentium, partim impendentium consortio vivunt, altilium pecudum simillimi, quæ ad sacrificium saginantur. Illis enim ad lanienam curæ plurimum ac sollicitudinis impenditur, quo epulum ex sese lautius præbere possint. Quin etiam pœnas a quibusdam sacrilegiorum suorum palam ac manifeste persolutas fuisse constat. Quorum et hoc loco seriem texere, quia inutilis operæ fuerit, exemplum unum duntaxat omnium instar proferre contentus ero. Igitur sacri Phocensis belli scriptores memoriæ prodiderunt, cum lex sacrilegum aut dari præcipitem, aut in mare de-
C mergi, aut igne cremari juberet, tres illos, qui Delphicum templum spoliaverant, Philomelum, Onomarchum, et Phayllum, inter se tria illa suppliciorum genera divisisse. Quippe unum enim illorum, cum per difficilem ac salebrosum montem incederet, disrupto saxo præcipitem actum, ejusque mole obrutum periisse; alterum, equo, cui tum insidebat, habenis excussis, in mare ipsum desiliente, inundantis æstus impetu abreptum, et immenso gurgite una cum ipso quadrupede haustum fuisse : Phayllum denique aut fœda tabe consumptum esse, aut simul cum Abensi templo conflagrasse : duplex enim ejus de morte fama circumfertur. Enim vero, casu ista contigisse, nemo unquam nisi contentiosissimus dixerit. Nam si unus aut alter, si diversis
D temporibus, si alia pœnarum genera subiissent, fortunæ mutabilitas et inconstantia prætexi fortasse posset. Nunc vero, cum et simul omnes, et sub idem tempus, nec aliis quam lege sancitis affecti pœnis fuerint, utique fatendum est reos illos divino judicio peractos damnatosque periisse. **393** Quod si ex tyrannis reliquis, nonnulli cum multitudinem oppressissent, nec alios tantum populos,

(35) *Ἐπίκαιρον*. Alt. e manuscr. distinguit ἐπὶ καιρόν.

(36) *Τὸν αὐτὸν τρόπον*. Eadem e cæteris divinæ Providentiæ defensoribus graviter ac vere disputantur. Gemina dabit in primis Synesius epist. 57, quam verius concionem dixeris. Pauca hæc accipe : Ἆρα τολμητέον ἔρεσθαι Θεόν; Διὰ τί σὺ μὲν ἀνίστης ἄνδρας ἐπὶ τοὺς ἡμαρτηκότας σοι τιμωροὺς, ὅταν δὲ ὑπηρετήσωσι τῷ θείῳ βουλήματι, καὶ γένωνται δήμιοι τούτοις, ἐφ' οὓς καταπέμπονται, δέον ἐκτίσαι χάριν τῆς ὑπουργίας, τότε δὴ μάλιστα καὶ κολάζονται; Quibus responsum idem subjicit, homine tum et Christiano et Christianorum episcopo dignissimum.

Digitized by Google

sed patriam quoque suam in servitutem redegissent, nullas tamen pœnas subiere, nihil profecto mirum. Primum enim, longe aliud hominis est, aliud Dei judicium : cum obvia solum ac manifesta quæque rimari et explorare soleamus, Deus autem in intimas usque animorum latebras atque recessus absque ullo strepitu subiens ac penetrans, mentem ipsam perinde ut in sole conspicuam illustremque pervideat, ac subductis, quibus tegebatur, involucris omnibus, consilia sensusque nudos contempletur, et quidquid fucatum adulterinumque fuerit a probo legitimoque secernat. Caveamus ergo, ne judicium ipsi nostrum, divino illi, tanquam verius ac sapientius anteferre unquam velimus. Nefas enim id prorsus. In nostro quippe fraudis multi sunt erroris que fontes, sensuum fallaciæ, perturbationum insidiæ, objectæ scelerum moles gravissimæ. In divino autem, quod decipiat, omnino nihil : æquitas contra veritasque regnant, quibus expensa constitutaque singula, laudabiliter solent feliciterque succedere. Deinde vero, cavesis, mi homo, inutilem, in tempus saltem aliquod, tyrannidem arbitrere : neque enim punitio supervacaneum quiddam est, sed potius expeti exigique pœnas, aut viris etiam probis utilius est, aut ab iis certe non alienum. Itaque cum id optimis quibusque legibus comprehensum esse, tum ipsos quoque illarum auctores ab omnibus laudari videmus. Enimvero quod tyrannus in populo, hoc ipsum in lege punitio est. Ubi ergo ingens quædam urbes virtutis penuria solitudoque pervadit, ubi exsistit passim abundatque vecordia : tum Deus hanc improbitatis colluviem, non secus ac cursum aliquem impetumque torrentis, derivare cupiens, omnem ut generi nostro labem eximat, homines natura sua imperiosos vi ac potestate armat. Nec enim purgari scelus nisi ab animo acerbiore potest. Et quemadmodum respublicæ adversus homicidas, proditores, et sacrilegos, carnifices alunt, non quod eam vitæ rationem institutumque laudent, sed quod utilem eorum operam esse intelligant ; ita summus ille magnæ mundi hujus reipublicæ moderator, tyrannos iis nonnunquam civitatibus, perinde ac tortores publicos præficit, quas vi, injuriis, impietate, ac cæteris criminibus redundare intelligat, ut compressa mali contagio tandem aliquando sopiatur. Tum enimvero illos ipsos pœnarum auctores, quod

A ἢ γεωργούντων, ἀλλ' ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ παντὸς ἡμῶν γένους ὁ Θεὸς ἐργάζεται. Ὕδασι μὲν γὰρ τὴν γῆν καθαίρει, τὸν δ' ὑπὸ σελήνην (37) ἅπαντα χῶρον πνεύμασιν· ἀμφοτέροις δὲ ζῶα καὶ φυτὰ τρέφει, καὶ αὔξει, καὶ τελειοῖ. Εἰ δὲ τοὺς μὴ ἐν καιρῷ πλωτῆρας ἢ γεωπόνους ἔστιν ὅτε βλάπτει, θαυμαστὸν οὐδέν· βραχὺ γὰρ οὗτοι μέρος, ἡ δ' ἐπιμέλεια τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους. Ὥσπερ οὖν τὸ ἐν τῷ γυμνασίῳ ἄλειμμα τίθεται μὲν ἐπ' ὠφελείᾳ, πολλάκις δ' ὁ γυμνασίαρχος ἕνεκα πολιτικῶν χρειῶν ὥρας τῆς ἐν ἔθει μετέθηκε τὴν τάξιν, δι' ἧς ὑστέρησαν ἔνιοι τῶν ἀλειφομένων· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς, οἷα πόλεως, τοῦ παντὸς ἐπιμελούμενος κόσμου, θέρη χειμαίνοντα, καὶ χειμῶνας ἐαρίζοντας εἴωθε ποιεῖν ἐπὶ τῇ τοῦ παντὸς ὠφελείᾳ, κἂν εἰ ναύκληροί τινες ἢ γῆς ἐργάται μέλλοιεν ταῖς τούτων ἀνωμα- B λίαις ζημιοῦσθαι. Τὰς οὖν τῶν στοιχείων εἰς ἄλληλα μεταβολὰς, ἐξ ὧν ὁ κόσμος ἐπάγη καὶ συνέστηκεν, εἰδὼς ἀναγκαιότατον ἔργον, ἀκωλύτους παρέχεται· πάχναι δὲ καὶ χιόνες, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, ἀέρος ἐπακολουθεῖ καταψύξει, καὶ πάλιν προσαράξει καὶ παρατρίψει νεφῶν ἀστραπαί τε καὶ βρονταί. Ὧν οὐδὲν ἴσως κατὰ πρόνοιαν, ἀλλ' ὑετοὶ καὶ πνεύματα, ζωῆς καὶ τροφῆς καὶ αὐξήσεως τοῖς περὶ γῆν αἴτια, ὧν ταῦτα ἐπακολουθήματα. Οἷα, γυμνασιάρχου φιλοτιμίαις πολλάκις ἀνειμένας ποιουμένου δαπάνας, ἀνθ' ὕδατος ἐλαίῳ καταιονώμενοί (38) τινες τῶν ἀπειροκάλων, εἰς τοὔδαφος ῥανίδας ἀποστάζουσιν· ὁ δ' ὀλισθηρότατος αὐτίκα γίνεται πηλός· ἀλλ' οὐκ ἄν τις εὖ φρονῶν εἴποι, τὸν πηλὸν καὶ τὸν ὄλισθον προ- C μηθείᾳ τοῦ γυμνασιάρχου γεγονέναι, παρηκολουθηκέναι δὲ ἄλλως τῇ ἀφθονίᾳ τῶν χορηγιῶν ταῦτα. Ἶρις δὲ καὶ ἅλως, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, πάλιν ἐστὶν αὐτῶν ἐγκιρναμένων (39) τοῖς νέφεσιν ἐπακολουθήματα, οὐκ ἔργα φύσεως προηγούμενα, φυσικοῖς δ' ἐπισυμβαίνοντα ἔργοις· οὐ μὴν ἀλλὰ παρέχει τινὰ καὶ ταῦτα χρείαν ἀναγκαίαν τοῖς φρονιμωτέροις· νηνεμίας γὰρ καὶ πνεύματα, εὐδίας τε καὶ χειμῶνας ἀπὸ τούτων τεκμαιρόμενοι προλέγουσι. Τὰς κατὰ πόλιν στοὰς οὐχ ὁρᾷς; τούτων αἱ πλείους πρὸς μεσημβρίαν νενεύκασιν, ὑπὲρ τοῦ τοὺς ἐμπεριπατοῦντας χειμῶνος μὲν ἀλεαίνεσθαι, θέρους δὲ καταπνεῖσθαι. Παρακολουθεῖ δέ τι καὶ ἕτερον, ὃ μὴ τῇ γνώμῃ τοῦ κατεσκευακότος ἐπιγίνεται. Τί δὲ τοῦτ' ἔστιν; αἱ ἀπὸ τῶν ποδῶν ἐκπίπτουσαι σκιαὶ, τῇ ἡμετέρᾳ D πείρᾳ διασημαίνουσι τὰς ὥρας. Καὶ μὲν δὲ τὸ πῦρ φύσεως ἀναγκαιότατον ἔργον· ἐπακολούθημα δὲ τούτου καπνός· ἀλλ' ὅμως παρέχεταί τινα ὠφέλειαν

(37) *Τὸν δ' ὑπὸ σελήνην*, etc. Vide in primis Senecam, *Natural. quæst.* lib. V, cap. 18 : *Inter cætera*, inquit, *Providentiæ opera, hoc quoque aliquis ut dignum admiratione suspexerit. Non enim ex una causa ventos, aut invenit, aut per diversa disposuit : sed primum, ut aera non sinerent pigrescere, sed assidua vexatione utilem redderent, vitalemque tracturis.* Et paulo post : *Sed non ideo non sunt ista natura sua bona, si vitio male utentium nocent. Nimirum in hoc Providentia, ac dispositor ille mundi Deus, aera ventis exercendum dedit, et illos ab omni parte, ne quid esset situ squalidum, effudit : non ut classes partem freti occupaturas compleremus milite armato, et hostem in mari, aut post mare inquireremus*, etc. R. P. Granatensis, sanctissimus et eloquentissimus Christianæ vitæ magister, parte I, cap. 7, § 1, suæ *ad Symbol. Isagog.*, scribit, teterrimæ pestilentiæ luem, quæ Lusitaniam perdiu graviterque vexaverat, non ante desiisse, quam vehementior quidam ventus omnem corrupti aeris labem abstulisset.

(38) *Καταιονώμενοι*. Καταιονᾶν usitatius est quam καταιονεῖν.

(39) *Αὐτῶν ἐγκιρναμένων*. Melius quam alter manuscr., ἐγχρινομένων. Sed illud αὐτῶν, quo spectet, non video. Quid si legatur ἀκτίνων, aut certe τῶν pro αὐτῶν; Ego ἀκτίνων malim.

Digitized by Google

ἔστιν ὅτε καὶ αὐτός· ἐν γοῦν ταῖς μεθημεριναῖς πυρσείαις (40), ἵνίκα τὸ πῦρ ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν καταλαμπόμενον αὐγῶν ἐξαμαυροῦται, καπνῷ μηνύεται πολεμίων ἔφοδος. Οἷός γ' οὖν ἐπὶ τῆς ἴριδος, τοιοῦτος καὶ ἐπὶ τῶν ἐκλείψεων ὁ λόγος. Θείαις γὰρ φύσεσιν ἡλίου καὶ σελήνης ἐπακολουθοῦσιν ἐκλείψεις· αἱ δὲ μηνύματά εἰσιν ἢ βασιλέων τελευτῆς, ἢ πόλεων φθορᾶς· ὃ καὶ Πίνδαρος ἠνίξατο γενομένης ἐκλείψεως, διὰ τῶν πρόσθεν εἰρημένων. Ὁ δὲ δὴ τοῦ γάλακτος κύκλος, τῆς μὲν αὐτῆς οὐσίας τοῖς ἄλλοις ἄστροις μετέσχηκε, δυσαιτιολόγητος δ' εἴπερ ἔστι, μὴ ἀποκνείτωσαν οἱ τὰ φύσεως ἐρευνᾶν εἰωθότες. Ὠφελιμώτατον γὰρ ἡ εὕρεσις, ἥδιστον δὲ καὶ καθ' αὐτὸ τοῖς φιλομαθέσιν ἡ ζήτησις. Ὥσπερ οὖν ἥλιος καὶ σελήνη προνοίᾳ γεγόνασιν, οὕτω καὶ τὰ ἐν οὐρανῷ πάντα, κἂν ἡμεῖς, τὰς ἑκάστων φύσεις τε καὶ δυνάμεις ἰχνηλατεῖν ἀδυνατοῦντες, ἡσυχάζωμεν. Σεισμοί τε, καὶ λοιμοί, καὶ κεραυνῶν βολαί, καὶ ὅσα τοιαῦτα, λέγεται μὲν εἶναι θεήλατα, πρὸς δ' ἀλήθειαν οὐκ ἔστι· Θεὸς γὰρ οὐδενὸς αἴτιος κακοῦ τοπαράπαν, ἀλλ' αἱ τῶν στοιχείων μεταβολαὶ ταῦτα γεννῶσιν, οὐ προηγούμενα ἔργα φύσεως, ἀλλ' ἑπόμενα τοῖς ἀναγκαίοις, καὶ τοῖς προηγουμένοις ἐπακολουθοῦντα. Εἰ δέ τινες τῶν χαριεστέρων συναπολαύουσι τῆς ἀπὸ τούτων βλάβης, οὐκ αἰτιατέον τὴν διοίκησιν. Πρῶτον μὲν γὰρ οὐκ, εἴ τινες ἀγαθοὶ παρ' ἡμῖν νομίζονται, καὶ πρὸς ἀλήθειάν εἰσιν, ἐπειδὴ τὰ Θεοῦ κριτήρια τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν πάντων ἀκριβέστερα· δεύτερον δὲ τὸ προμηθὲς ἐπὶ τὰ τῶν ἐν κόσμῳ συνεκτικώτατα ἐφορᾶν ἀγαπᾷ· καθάπερ ἐν ταῖς βασιλείαις καὶ στραταρχίαις, ἐπὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ στρατόπεδα, οὐκ ἐπί τινα τῶν ἠμελημένων καὶ ἀφανῶν ἵνα τὸν προστυχόντα. Λέγουσι δέ τινες, καθάπερ ἐν ταῖς τυραννοκτονίαις καὶ τοὺς συγγενεῖς ἀναιρεῖσθαι νόμιμόν ἐστι, ὑπὲρ τοῦ μεγέθει τῆς τιμωρίας ἐπισχεθῆναι τὰ ἀδικήματα· τὸν αὐτὸν τρόπον κἀν ταῖς λοιμώδεσι νόσοις παραπόλλυσθαί τινας τῶν μὴ ὑπαιτίων, ἵνα πόρρωθεν οἱ ἄλλοι σωφρονίζωνται· δίχα τοῦ ἀναγκαῖον εἶναι τοὺς ἐμφερομένους ἀέρι νοσώδει νοσεῖν, ὥσπερ καὶ τοὺς ἐν νηῒ χειμαζομένους κινδυνεύειν ἐξίστου. Τὰ δ' ἄλκιμα τῶν θηρίων γέγονεν (οὐ γὰρ ὑποσιωπητέον, ὡς ἂν εἰ (41) καὶ τῷ δεινῶς εἰπεῖν οἰομένῳ προλαβὼν τὴν ἀπολογίαν διέσυρες) ἀσκήσεως ἕνεκα τῆς πρὸς τοὺς πολεμικοὺς ἀγῶνας. Τὰ γὰρ γυμνάσια καὶ αἱ συνεχεῖς θῆραι συγκροτοῦσι καὶ νευροῦσιν εὖ μάλα τὰ σώματα, καὶ πρὸ τῶν σωμάτων τὰς ψυχὰς ἐθίζουσιν ἐχθρῶν ἐξαπίνας ἐφόδους τῷ καρτερῷ τῆς ῥώμης ἀλογεῖν. Τοῖς δὲ τὰς φύσεις εἰρηνικοῖς ἔξεστιν οὐ μόνον τειχῶν ἐντὸς, ἀλλὰ καὶ κλεισιάδων θαλαμευομένοις ἀποζῆν ἀνεπιβουλεύτως, ἔχουσιν εἰς ἀπόλαυσιν

in iis infligendis improbitatem ipsi suam, et propriam animi **394** crudelitatem secuti fuerint, præ cæteris omnibus tanquam sceleris ac nequitiæ principes severe graviterque punit. Quemadmodum enim vis ignis ejusmodi est, quæ objectam depasta materiam, sese tandem ipsa conficiat atque consumat, ita qui sibi auctoritatem in populos imperiumque sumpsere, iis spoliatis, et hominibus exhaustis civitatibus, pœnas ipsi denique luentes universorum, digno insuper tolluntur exitio. Quid mirum autem, si hominum improbitatem in urbibus passim, regionibus, populisque grassantem, tyrannorum manu Deus exterminet, cum ipsemet nulla cujusquam usus opera, id ipsum per sese nonnunquam efficiat, famem, pestilentiam, terræ motus, ac cæteras id genus calamitates cœlitus immittendo, quibus vis hominum ingens quotidie tollitur, parsque magna terrarum, dum virtuti consultum esse vult, incolis exhauritur? Verum satis, opinor, quantum saltem postulabat hic locus, improbum neminem vere beatum esse ostendimus : quo potissimum argumenti genere Providentiam esse conficitur. Si tamen necdum omnino facta tibi fides est, age, quidquid adhuc hæret scrupuli, fidenter eloquere : ambo enim conjuncta opera studioque, facilius, utra ex parte sit veritas, cognoscemus. » Tum aliquot interjectis : « Vim, inquit, illam impetumque ventorum et imbrium, non jam in nautarum, ut putabas, agricolarumque perniciem, sed in generis hominum universi utilitatem ac fructum Deus excitare solet. Aquis enim terras, ventis totam illam, quæ infra lunam est, regionem purgat : utroque vero animantes ac plantas alit, auget, ac perficit. Quod autem, qui alieno tempore, sive navigant, sive terram colunt, aliquid inde nonnunquam detrimenti capiant, mirum nihil : pars enim hominum perexigua sunt, cura vero ac providentia generis est universi. Quemadmodum igitur athletis inungendis utilis olei copia in gymnasio est, cum tamen exigentibus aliquando reipublicæ temporibus, certaminis solemne tempus gymnasii moderator immutet, quo fit, ut serius athletæ nonnulli conveniant : sic Deus, mundum hunc totum, perinde ut civitatem aliquam gubernans, æstates interdum hiemi persimiles, verique geminas hiemes universi commodo invehere consuevit, tametsi nautis colonisve quibusdam infestior ea tempestatum inæqualitas sit futura. Nam mutuas illas quidem elementorum mutationes, ex quibus mundus iste coaluit, etiamque consistit ac viget, quod summam earum necessitatem pervideat, nunquam fieri prohibet : **395** at vero pruinæ, nives, atque id genus reli-

(40) *Μεθημεριναῖς πυρσείαις.* Φρυκτούς, seu φρυκτωρίας intelligit. De quibus adi magnum illum humanioris litteraturæ genium, Justum Lipsium, lib. v *De milit. Rom.*, dial. 9, et Lacerdam nostrum eruditissimis *in Virgilium Commentariis*, ad illud II *Æneid.*

. . . . *Flammas cum regia puppis*
Extulerat;

Et illud VI de Helena,

Flammam media ipsa tenebat.

(41) *Ὡς ἂν εἰ*, etc. Loci hujus vitium tolli potest, si cum altero manuscr. primum ὡς ἄν expunxeris, vel saltem legeris, εἰ καὶ ὡς ἄν, deinde οἰομένῳ in εἶναι mutaveris. Præterea δεινός pro δεινῶς reponendum videtur. Integer ergo locus sic legi possit, εἰ καὶ (vel εἰ καὶ ὡς ἂν) τῷ δεινὸς εἰπεῖν εἶναι, προλαβών, etc.

Digitized by Google

qua, cœli refrigerationem, quemadmodum et nubium collisionem attritumque fulgura atque tonitrua consequuntur. (*) Quorum adeo, Providentiæ consilio exsistit fortasse nihil; sed pluviæ solum atque venti, quibus ea, quæ terræ sinu continentur, vivunt, alunlur, et crescunt, quibusque antegressis cætera illa vulgo subsequuntur. Ut enim vero, si qui forte minus elegantes ac politi, cum gymnasii moderator voluptarios, ut sæpe accidit, magnificentiæ studio, sumptus fecerit, unguentis pro aqua perfusi, labentibus guttis subjectum solum irrigarint, unde lutum admodum lubricum oriatur: nemo quidem, si sapiat modo, gymnasiarchæ consilio lutum istud lubricumve contigisse dixerit, sed utrumque casu quodam ex tanta unguentorum copia consequutum fuisse; iris similiter, corona, et cætera id genus, ex radiis sese mediis in nubes immiscentibus consequuntur, eoque non principalia quædam naturæ opera sunt, sed potius ad res naturales accedunt. Quamquam et solertioribus ipsa quoque, necessario cuidam usui esse solent, qui ex illorum aspectu, aut sudum fore serenumque cœlum, aut ventos ac tempestates imminere præsentiunt, atque prænuntiant. Num tu porticus illas tota urbe vides? spectant pleræque meridiem, ut inambulantes hieme quidem incalescant, æstate vero, aura vehementiore perflentur. Cæterum aliud quiddam eo ex situ consequitur, quod omnino præter ejus, qui porticum molitus est, animum mentemque contingit. Quid tandem illud? Quod projectæ pedibus umbræ, horas nobis quotidiana quadam experientia denotent. Sic ignis opus est naturæ per necessarium; fumus autem, ut ejus quædam quasi accessio sit, habet tamen interdum commoditatis aliquid ipse quoque: cum enim faces interdiu tolluntur e speculis, solisque radii splendorem ignis exstinguunt, fumo saltem indidem prorumpente hostium adventus indicatur. Porro quod de iride statuimus, idem etiam de solis ac lunæ defectionibus sentiendum est. Quæ quidem ita divinioribus utriusque astri naturis accidunt, ut simul imminentem aut regibus interitum, aut civitatibus pestem denuntient. Id quod etiam Pindarus, cum similis defectio contigisset, laudatis supra carminibus indicavit. Lacteus item circulus, cum ejusdem planc, cujus astra cætera naturæ sit, ut causas habeat explicatu difficiles, absit tamen ut animum hoc in genere despondeant, qui rerum naturalium rationes indagare solent: **396** cum enim causam ejusmodi aliquam invenisse utilissimum est, tum vel eam investigare, hominibus sciendi cupidis, per sese jucundissi-

A ἀφθονωτάτας ἡμέρων ἀγέλας. Ἐπειδὴ σῦς, καὶ λέοντες, καὶ ὅσα ὁμοιότροπα, ἑκουσίᾳ φύσει χρώμενα, μακρὰν ἄστεος ἀπελήλαται, τὸ μηδὲν παθεῖν ἀγαπῶντα τῆς ἀνθρώπων ἐπιβουλῆς. Εἰ δέ τινες ὑπὸ ῥᾳθυμίας ἄοπλοι καὶ ἀπαράσκευοι ταῖς καταδύσεσι τῶν θηρίων ἀδεῶς ἐνδιαιτῶνται, τῶν συμβαινόντων ἑαυτοὺς, ἀλλὰ μὴ τὴν φύσιν αἰτιάσθωσαν, διότι, φυλάξασθαι παρὸν, ὠλιγώρησαν. Ἤδη γοῦν καὶ ἐν ἱπποδρομίαις εἶδόν τινας εἴξαντας ἀλογιστίᾳ, οἷ, δέον ἐγκαθέζεσθαι, καὶ σὺν κόσμῳ θεωρεῖν, ἐν μέσῳ στάντες, ὑπὸ τῆς ῥύμης τῶν τεθρίππων ἀνωσθέντες, ποσὶ καὶ τροχοῖς κατηλοήθησαν, ἀνοίας τἀπίχειρα εὑράμενοι. Περὶ μὲν οὖν τούτων ἀπόχρη τὰ λεχθέντα. Τῶν δ' ἑρπετῶν τὰ ἰοβόλα γέγονεν οὐ κατὰ πρόνοιαν, ἀλλὰ κατ' ἐπακολούθησιν, ὡς καὶ πρότερον εἶπον.
B Ζωογονεῖται γὰρ, ὅταν ἡ ἐνυπάρχουσα ἰκμὰς μεταβάλῃ πρὸς τὸ θερμότερον. Ἔνια δὲ καὶ σῆψις ἐφύχωσεν, ὡς ἕλμινθας μὲν ἡ περὶ τροφὴν, φθεῖρας δ' ἡ ἀπὸ τῶν ἱδρώτων. Ὅσα δ' ἐξ οἰκείας ὕλης κατὰ φύσιν σπερματικὴν καὶ προηγουμένην ἔχει γένεσιν, εἰκότως ἐπιγέγραπται Πρόνοιαν. Ἤκουσα δὲ καὶ περὶ ἐκείνων διττοὺς λόγους, ὡς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ ἀνθρώπου γεγονότων, οὓς οὐκ ἂν ἐπικρυψαίμην. Ἦν δ' ὁ μὲν ἕτερος τοιόσδε· Πρὸς πολλὰ τῶν ἰατρῶν ἔφασάν τινες τὰ ἰοβόλα συνεργεῖν, καὶ τοὺς μεθοδεύοντας τὴν τέχνην, εἰς ἃ δεῖ καταχρωμένους αὐτοῖς ἐπιστημόνως, ἀλεξιφαρμάκων εὐπορεῖν, ἐπὶ τῇ τῶν μάλιστα ἐπισφαλῶς ἐχόντων ἀπροσδοκήτῳ σωτηρίᾳ. Καὶ μέχρι νῦν ἔστιν ἰδεῖν τοὺς μὴ ῥᾳθύμως καὶ ἀμελῶς ἰατρεύειν ἐπιχειροῦντας ἐν ταῖς συνθέσεσι τῶν φαρμάκων καταχρωμένους ἑκάστοις οὐ παρέργως. Ὁ δ' ἕτερος λόγος οὐκ ἰατρικὸς, ἀλλὰ φιλόσοφος ἦν, ὡς ἔοικε. Τῷ γὰρ Θεῷ ταῦτ' ἔφασκεν ἠὐτρεπίσθαι κατὰ τῶν ἁμαρτανόντων κολαστήρια, ὡς στρατηγοῖς καὶ ἡγεμόσι βοστρύχους (42) ἢ σίδηρον· οὗ χάριν, ἠρεμοῦντα τὸν ἄλλον χρόνον, ἀνερεθίζεσθαι πρὸς ἀλκὴν ἐπὶ τοῖς κατακριθεῖσιν, ὧν ἡ φύσις ἐν τῷ ἀδωροδοκήτῳ δικαστηρίῳ ἑαυτῆς κατέγνω θάνατον. Τὸ δ' ἐν ταῖς οἰκίαις πεφωλευκέναι μᾶλλόν ἐστι μὲν ψεῦδος· ἔξω γὰρ ἄστεος, ἐν ἀγρῷ
C καὶ ἐρημίαις θεωρεῖται φεύγοντα ὡς δεσπότην τὸν ἄνθρωπον. Οὐ μὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἀληθές ἐστιν, ἔχει τινὰ λόγον. Ἐν γὰρ μυχοῖς σεσώρευται φορυτὸς, καὶ σκυβάλων πλῆθος, οἷς εἰσδύεσθαι φιλεῖ, δίχα τοῦ καὶ τὴν κνίσσαν ὀλκικὴν ἔχειν δύναμιν. Εἰ δὲ καὶ χελιδόνες ἡμῖν συνδιαιτῶνται, θαυμαστὸν οὐδέν· τῆς γὰρ τούτων θήρας ἀπεχόμεθα. Σωτηρίας δὲ πόθος ἐν ταῖς
D ψυχαῖς οὐ λογικαῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀλόγοις ἀνίδρυται[a]. Τῶν δὲ πρὸς ἀπόλαυσιν οὐδὲν ὁμοδίαιτον, διὰ τὰς ἐξ ἡμῶν ἐπιβουλὰς, πλὴν παρ' οἷς ἡ τῶν τοιούτων χρῆσις ἀπηγόρευται νόμῳ. Τῆς Συρίας ἐπὶ θαλάττῃ πόλις ἐστὶν, Ἀσκάλων ὄνομα· γενόμενος ἐν

[a] *Ισ.* ἐνίδρ.

(42) *Βοστρύχους.* Non video quid supplicii vox ista significet. Uterque manuscript. habet ὕστριχας, optime; ὕστριξ enim, sive ὕσθριξ, sive ὑστριχὶς, ἐξ ὀέλων τριχῶν μάστιξ, acutum sane flagelli genus. Aristophanes in *Nubibus*:

. . . *Καὶ πῶς βασανίζω κλίμακι*
Δήσας, κρεμάσας, ὑστριχίδι μαστιγῶν, δέρων·
Στρεβλῶν ἐπί τε τὰς ῥῖνας ὄξος ἐγχέων, etc.

Alia torturæ genera commemorat Synesius ep. 78, δακτυλήθραν, ποδοστράβην, πιεστήριον, ῥινολαβίδα, ὠτάγραν, χειλοστρόφιον.

(*) Caute legenda sequentia, de operum naturæ primariorum ac secundariorum, ut vocant, discrimine.

Digitized by Google

ταύτῃ, καθ' ὃν χρόνον εἰς τὸ πατρῷον ἱερὸν ἐστελλόμην, εὐξόμενός τε καὶ θύσων, ἀμήχανόν τι πελειάδων πλῆθος ἐπὶ τῶν τριόδων καὶ κατ' οἰκίαν ἑκάστην ἐθεασάμην. Πυνθανομένῳ δέ μοι τὴν αἰτίαν ἔφασαν οὐ θεμιτὸν εἶναι συλλαμβάνειν· ἀπειρῆσθαι γὰρ ἐκ παλαιοῦ τοῖς οἰκήτορσι τὴν χρῆσιν. Οὕτως ἠμέρωται τὸ ζῷον ὑπ' ἀδείας, ὥστ' οὐ μόνον ὑπωρόφιον, ἀλλὰ καὶ ὁμοτράπεζον ἀεὶ γίνεσθαι, καὶ ταῖς ἐκεχειρίαις ἐντρυφᾷν. Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ καὶ θαυμασιώτερον ἰδεῖν ἔστιν. Τὸ γὰρ ἀνθρωποβόρον, καὶ θηρίων ἀργαλεώτατον κροκόδειλος, γεννώμενος καὶ τρεφόμενος ἐν τῷ ἱερωτάτῳ Νείλῳ, τῆς ὠφελείας, καίτοι βύθιος ὤν, ἐπαισθάνεται. Παρ' οἷς μὲν γὰρ τιμᾶται, πληθύνει μάλιστα· παρὰ δὲ τοῖς λυμαινομένοις οὐδ' ὁναρ φαίνεται· ὡς τῶν πλεόντων ὅπου μὲν καὶ τοὺς πάνυ θρασεῖς μηδ' ἄκρον ἐπιτολμᾷν καθιέναι δάκτυλον, ἀγεληδὸν ἐπιφοιτῶντας, ὅπου δὲ καὶ τοὺς ἄγαν δειλοὺς ἐξαλλομένους νήχεσθαι μετὰ παιδιᾶς. Χώρα (43) δ' ἡ Κυκλώπων (ἐπειδὴ τὸ γένος αὐτῶν ἐστι πλάσμα μύθου) δίχα σπορᾶς καὶ γεωπόνων ἀνδρῶν ἥμερος καρπὸς οὐ φύεται, καθάπερ οὐδ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι γεννᾶται. Τῆς δ' Ἑλλάδος οὐ κατηγορητέον, ὡς λυπρᾶς καὶ ἀγόνου· πολὺ γὰρ κἂν ταύτῃ τὸ βαθύγειον. Εἰ δ' ἡ βάρβαρος διαφέρει ταῖς εὐκαρπίαις, πλεονεκτεῖ μὲν τροφαῖς, ἐλαττοῦται δὲ τοῖς τρεφομένοις, ὧν χάριν αἱ τροφαί. Μόνη γὰρ ἡ Ἑλλὰς ἀψευδῶς ἀνθρωπογονεῖ, φυτὸν οὐράνιον, καὶ βλάστημα θεῖον ἠκριβωμένον, λογισμὸν ἀποτίκτουσα οἰκειούμενον ἐπιστήμῃ. Τὸ δ' αἴτιον· λεπτότητι ἀέρος ἡ διάνοια πέφυκεν ἀκονᾶσθαι. Διὸ καὶ Ἡράκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησιν· Οὔ γῆ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. Τεκμηριώσαιτο δ' ἄν τις καὶ ἐκ τοῦ τοὺς μὲν νήφοντας καὶ ὀλιγοδεεῖς συνετωτέρους εἶναι, τοὺς δὲ ποτῶν ἀεὶ καὶ σιτίων ἐμπιπλαμένους ἥκιστα φρονίμους, ἅτε βαπτιζομένου τοῖς ἐπιοῦσι τοῦ λογισμοῦ. Διὸ κατὰ τὴν βάρβαρον ἔρνη μὲν ταῖς εὐτροφίαις καὶ στελέχη περιμήκιστα, καὶ ζώων ἀλόγων σφόδρα τὰ γονιμώτατα, νοῦς δ' οὔ, ἢ ἥκιστα γεννᾶται· διότι τὸ ὑψωθῆναι ἐξ ἀέρος (44) αὐτοῦ αἱ γῆς καὶ ὕδατος ἐπάλληλοι καὶ συνεχεῖς ἀναθυμιάσεις κατεκράτησαν. Ἰχθύων δὲ καὶ ὀρνίθων καὶ χερσαίων γένη ζώων οὐκ ἔστιν ἐγκλήματα φύσεως ἐφ' ἡδονὴν παρακαλούσης, ἀλλὰ δεινὸς ψόγος τῆς ἡμῶν αὐτῶν ἀκρασίας. Ἀναγκαῖον μὲν γὰρ ἦν εἰς τὴν τοῦ ὅλου συμπλήρωσιν, ἵνα γένηται κόσμος ἐν ἑκάστῳ μέρει, φῦναι ζώων ἰδέας ἁπάντων· οὐκ ἀναγκαῖον δὲ ἐπὶ τὴν τούτων ἀπόλαυσιν ὁρμῆσαι τὸ σοφίας συγγενέστατον χρῆμα τὸν ἄνθρωπον, μεταβαλόντα εἰς ἀγριότητα θηρίων. Διὸ καὶ μέχρι νῦν, οἷς λόγος ἐγκρατείας, ἅπαξ ἁπάντων ἀπέχονται, λαχανώδει χλόῃ καὶ καρποῖς δένδρων, προσοψήμασιν, ἡδίστῃ ἀπολαύσει, χρώμενοι· τοῖς δὲ τὴν τῶν εἰρημένων θοίνην ἡγουμένοις εἶναι κατὰ φύσιν ἐπέστησαν διδάσκαλοι, σωφρονισταὶ, νομοθέται κατὰ πόλεις, οἷς ἐμέλησε τὴν ἀμετρίαν τῶν ἐπιθυμιῶν στεῖλαι, μὴ ἐπιτρέψασι τὴν χρῆσιν ἀδεᾶ πᾶσι πάντων. Εἰ δὲ καὶ ῥόδα, καὶ κρόκος, καὶ ἡ ἄλλη τῶν

mum. Quemadmodum igitur sol atque luna, sic etiam quidquid in cœlo est, ut a rimandis singulorum naturis ac viribus, assequendi desperatione, abstinendum statuamus, divina Providentia perfectum est. At vero terræ motus, pestilentiæ, fulminum casus, aliaque id genus, immitti divinitus illa quidem, sed minus vere, dicuntur; nullus enim omnino mali causa Deus est; sed ex elementorum mutationibus ita gignuntur, ut præcipua quædam ac primaria naturæ opera non sint, verum ex necessariis atque primariis tantummodo consequantur. Quod si, eorum etiam nonnulli, qui probi videbantur, iis interdum calamitatibus et exitiis involvantur, causæ tamen nihil est, quamobrem divinæ gubernationis ratio accusetur. Primum enim, probi continuo re ipsa non sunt, quotquot esse arbitramur, cum humanæ cogitationes atque consilia divinorum judiciorum certitudine longe multumque superentur. Deinde vis illa Providentiæ res mundi partesque præcipuas maxime spectare ac moderari solet, quemadmodum in regnis ipsis ac militaribus imperiis fieri videmus, ut civitatum et exercituum integrorum, non abjecti cujuslibet obscurique capitis salutem regum et imperatorum cura complectatur. Addunt quoque hoc loco nonnulli, sicut in tyrannorum cædibus, propinqui etiam atque cognati legum auctoritate tolluntur, ut cæteri a similibus injuriis atque sceleribus supplicii magnitudine revocentur: sic morborum exitialium contagione innocentes aliquot perire, ut reliqui tanto ante his exemplis eruditi moderari sese ac continere discant: ut illud omittam, quamdam iis, qui morbido cœlo involvantur, contrahendi morbi, non secus atque illis, qui navi tempestatibus jactata vehuntur, subeundi æqualiter periculi necessitatem imponi. Jam feroces illæ valentesque bestiæ (nec enim prætereundum illud est, tametsi nostram hanc, qua tu in dicendo facultate es, defensionem occupando traduxeris) hominibus ad bellica certamina exercendis procreatæ sunt. Assidua enim et gymnicorum ludorum et venationum exercitatio, majorem in modum corporis firmitatem ac robur auget, quodque corpore longe potius est, animum ipsum ad repentinas hostium incursiones invicti pectoris constantia deridendas consuefacit. Nam qui mitioris ingenii sunt, ii cum urbium mœnibus, tum etiam domesticis inclusi septique foribus secure degere possunt, maximis cicurum animantium gregibus ad quotidianum **397** usum abundantes. Quippe, sues enim, leones, ac generis ejusdem cæteras, quæ naturæ libertatem retinent, ne hominum insidiis gravius aliquid subeant, procul ab urbibus submotas videmus. Quarum lustris si qui forte negligentius armis præsidioque nudi sese commiserint, quidquid deinde pati contigerit, sese illi potius quam naturam accusent, qui quod periculum effugere potuissent, incu-

(43) *Χώρα.* Legendum videtur, ἐν χώρᾳ δὲ τῶν Κυκλώπων.
(44) *Ἐξ ἀέρος.* Malim δι' ἀέρος.

Digitized by Google

ria neglexerint. Prorsus ut in equestri certamine nonnullos aliquando vidi, qui temeritate præcipites, cum sedendum et quiete spectandum esset, in medio consisterent, et impetu quadrigarum impulsi, equorum ungulis, rotisque currunm obtererentur, dignas stultitiæ pœnas luentes. Ac de his quidem hactenus. Nam ex repentium quidem animantium genere, qui veneno feriunt, ii non Providentiæ consilio, sed casu quodam ex rebus aliis, uti jam dictum est, consequente nascuntur. Tum enim animari solent, cum innatus humor vehementius incaluit. Sunt etiam nonnulli, qui ex ipsa corruptione vitam hauriunt, ut lumbrici, qui ex alimenti, pediculi qui ex sudoris vitio oriuntur. Quos vero propria ex materia infusoque semine, principaliter ac proprie natura producit, ii Providentiæ suo jure tribuuntur. Quanquam de prioribus etiam illis, quasi ad hominis utilitatem procreentur ipsi quoque, duo me quædam audire memini, quæ hoc loco dissimulare non placet. Alterum est, a medicis quibusdam commemorari solitum : in pluribus venenatos serpentes usui esse, ac peritis hujus artis, si modo illis, ubi opus erit, scienter abutentur, vim præsentium amuletorum maximam suppetere, quibus præter hominum opinionem, integra periculosissime laborantibus valetudo salusque reddatur. Itaque videas etiamnum eos qui medicinam haud oscitanter ac perfunctorie tractant, conficiendis quotidie remediis, ex quolibet genere aliquid, nec obiter id quidem, admiscere. Alterum ex philosophorum potius, quam ex medicorum fontibus haustum videbatur. Ea siquidem comparata divinitus adversum improbos pœnarum instrumenta esse statuebat, quemadmodum a ducibus et imperatoribus flagella nonnunquam asperiora, ferrumque ipsum adhiberi solet. Itaque cum alias quiescere ac mitius agere consueverint, tum novis quasi viribus adversus damnatos stimu'antur, in quos natura ipsa in illo suo integerrimo castissimoque foro, capitalem sententiam tulerit. Nam in ædibus nostris ut plurimum hoc animantium genus delitescere, falsum omnino est : **398** cum illud extra urbes, in campis, ac solitudinibus, quod hominem utique tanquam dominum fugiat, vulgo degere videamus. Quod tamen dum secus interdum contingit, ne tum quidem sua ratione caret cum in locis quibusdam profundioribus ingens copia stercoris ac sordium aggeratur, quibus sese immergunt illæ cupidius, præterquam quod ipse quoque nidor propriam illiciendi vim habet. Jam hirundines nobiscum versari mirum profecto nihil, cum ab iis insequendis abstineamus, salutisque tuendæ cupiditas, non tantum in ratione præditis animantibus, sed etiam in ea carentibus insita sit atque delixa. At quibus uti homines vescique possunt, earum vero nobiscum nulla degit, quod ab insidiis sibi nostris metuant, nisi sicubi lege prohibitus earum usus fuerit. Urbs quædam est Syriæ maritima, Ascalonem vocant, ubi cum aliquando versarer, quo tempore patrium in templum precationis et sacrificii causa proficiscebar, vim columbarum infinitam cum in triviis passim, tum in singulis etiam ædibus videbam. Causam quærenti mihi, eas capere nefas esse responderunt, quod jam olim civibus earum usu interdictum esset. Usque adeo genus hoc animantis securitate cicuratur, ut non tantum sub eodem tecto, sed etiam in eadem mensa assiduum sit, concessaque pace ad delicias abutatur. Est tamen in Ægypto, quod vehementius admirere. Nam crocodilus ille hominum devorator, ac bestiarum immanissimus, quod in sanctissimo Nili flumine nascatur alaturque, sensum aliquem, ut fere sub aquis delitescat, præsentis commoditatis habet. A quibus enim ipse colitur, apud eos multus esse solet ; quos autem infestos pateretur, apud illos ne per somnium quidem videtur. Ergo qui Nilum navigant, interdum, ut audacissimi fuerint, ac turmatim eo confluant, in aquam ne summum quidem immittere digitum audeant : interdum, homines etiam timidissimi ultro prosiliunt natantque ludibundi. Cyclopum in tractu (genus enim id hominum fabulæ commentum ac fetus quidam est) quod nulla ibi sementis, agricolæ nulli, mitiorum frugum nascitur omnino nihil, ut neque ex nihilo quidquam gigni potest. Græcia vero accusanda profecto non est, tanquam arida nimium et infecunda ; habet enim altioris molliorisque soli plerosque tractus. Quod si terræ quædam barbaræ frugum ubertate præstant, ut abundent alimentis, eorum tamen, qui alantur, quorumque causa tantummodo alimenta proveniunt paucitate laborant. Sola quippe Græcia, si vere loqui velimus, hominum procreatrix est, utpote quæ cœlestem omnino plantam, **399** divinumque germen, et omni ex parte perfectum, hoc est intelligentiam ipsam pariat, cum scientia nativa quadam cognatione conjunctam. Cujus rei causa hæc est, quod aeris tenuitate mens hominis acuatur ;

ἀνθῶν ποικιλία πρὸς ὑγίειαν, οὐ πρὸς ἡδονὴν γέγονεν. Ἁπλετοι γὰρ τούτων αἱ δυνάμεις, καὶ καθ' αὑτὰς διὰ τῶν ὀσμῶν ὠφελοῦσιν, εὐωδίας πάντας ἀναπιμπλᾶσαι, καὶ πολὺ μᾶλλον ἐν ταῖς ἰατρικαῖς συνθέσεσι τῶν φαρμάκων. Ἕνια γὰρ ἀναμιχθέντα τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις ἀριδηλοτέρας παρέχεται, καθάπερ εἰς ζώου γένεσιν ἡ ἄῤῥενος καὶ θήλεος μίξις, ἰδίᾳ ἑκατέρου μὴ πεφυκότος ποιεῖν, ἅπερ ἄμφω συνελθόντα. Ταῦτ' ἀναγκαίως λέλεκται πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν ὑπὸ σοῦ διαπορηθέντων, ἱκανὴν πίστιν ἐργάσασθαι δυνάμενα τοῖς μὴ φιλονείκως ἔχουσι περὶ τοῦ τὸν Θεὸν τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιμελεῖσθαι πραγμάτων. » Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τοῦ δηλωθέντος ἐπετεμόμην ἀνδρὸς, ὁμοῦ μὲν δεικνὺς, οἷοι καὶ κατὰ τοὺς νέους γεγόνασιν Ἑβραίων παῖδες, ὁμοῦ δὲ καὶ B τὰ τῆς εὐσεβοῦς αὐτῶν περὶ Θεοῦ διαλήψεως, τά τε τῆς πρὸς τοὺς προπάτορας ὁμοφωνίας ἐμφανῆ καθιστάς· ἤδη δ' ἐντεῦθεν μεταβῆναι καιρὸς καὶ ἐπὶ τὰς τῶν ἔξωθεν περὶ τῶν αὐτῶν μαρτυρίας.

Digitized by Google

ut non sine ratione dixerit Heraclitus, ubi solum siccius, ibi solertissimum animum esse ac præstantissimum. Id quod vel ex eo quoque intelligas, quod homines sobrii frugique plus ingenio valeant; potu contra semper ciboque graviores, obtusi hebetesque reddantur, quod intelligentiæ vis ingesta mole obruatur. Ergo, cum in barbaro solo non rami tantum caudicesque maximi, sed etiam rationis expertes animantes longe fecundissimæ, propter alimentorum bonitatem et abundantiam vulgo nascuntur; tum excellens ingenium aut nullum exsistit omnino, aut valde rarum : quod perpetua quædam et continua exhalationum e terra simul et aqua prorumpentium copia per ipsummet sublime ferri soleat. Porro tanta illa piscium, avium, ac terrestrium animalium varietas, naturæ, quasi nos ad voluptatem illiciat, probro esse non debet; sed potius in gravissimam intemperantiæ nostræ reprehensionem cedit. Prorsus enim ad universi perfectionem, ac singularum partium dignitatem necesse erat, uti omnis generis animantia nascerentur; at hominem illum, illum, inquam, affinem sapientiæ conjunctissimum, induta ferarum immanitate, has gulæ delicias tanta cupiditate venari, necesse profecto non erat. Itaque, cum ii quibus temperantia cordi est, iis semel omnibus etiamnum sibi abstinendum statuunt, herbescentibus oleribus, arborumque pomis, obsoniorum loco, vitam suavissime tolerantes : tum vero qui animantium illarum esum naturæ consentaneum esse arbitrantur, adversus eos magistri, censores ac legislatores singulis in urbibus constituti sunt, quorum muneris ac partium est, vim cupiditatum immodicam coercere, nec liberum omnium omnibus usum promiscue concedere. Postremo si rosæ, si crocus, si reliqua florum exsistit varietas, sanitatis utique causa, non voluptatis exsistit. Vires enim infinitas habent, cumque sese odoris, quo universa complent, suavitate fragrantiaque juvant, tum vero in conficiendis maxime remediis. Nonnulla enim sunt, quæ inter sese permista vim suam illustrius certiusque probant, ut ex maris ac feminæ conjunctione intelligitur, cum seorsim efficere nullo modo possint, quod ambo simul efficiunt. Atque hæc sunt, quibus, reliquis dubitationibus tuis faciendum satis putavimus : ejusmodi certe quidem, ut iis adductus quisquis **400** minime contentiosus esse voluerit, res humanas divina Providentia regi fateatur. » Hæc ego summatim ex Philone contraxi, quibus ostenderem, non modo quales ex recentiorum testimonio Hebræorum posteri fuerint, sed etiam quam pie de Deo ac religiose senserint, quamque ipsis bene cum majoribus præclareque convenerit. Nunc tempus est ut ad exterorum scriptorum de iisdem testimonia transeamus.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΝΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER NONUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΕΝΝΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ. A

α'. Ὁπόσοι τῶν παρ' Ἕλλησι λογογράφων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους μνήμην ἐποιήσαντο.
β'. Θεοφράστου περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ α' τῶν Πορφυρίου Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς.
γ'. Πορφυρίου Περὶ τῆς τὸ παλαιὸν διαλαμψάσης παρὰ Ἰουδαίοις φιλοσοφίας.
δ'. Ἑκαταίου περὶ Ἰουδαίων.
ε'. Κλεάρχου περὶ τῶν αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ α' Περὶ ὕπνων.
ς'. Κλήμεντος περὶ τῶν μνημονευσάντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀπὸ τοῦ α' Στρωματέως.
ζ'. Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ φιλοσόφου περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ α' Περὶ τἀγαθοῦ.
η'. Τοῦ αὐτοῦ περὶ Μωσέως ὁμοῦ καὶ περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ γ' τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως.
θ'. Χοιρίλου ποιητοῦ περὶ Ἰουδαίων.
ι'. Ἐκ τῶν Πορφυρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς, χρησμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος περὶ Ἑβραίων.
ια'. Ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας, ὁπόσοι B τῶν ἐξωθεν συγγραφέων ἐμνήσθησαν τοῦ παρὰ Μωσεῖ κατακλυσμοῦ.

401 *LIBRI NONI CAPITA.*

1. *Quam multi e Græcis scriptoribus Judaici populi mentionem fecerint.*
2. *De Judæis ex Theophrasto, quem laudat Porphyrius primo De rerum animatarum abstinentia.*
3. *Ex Porphyrio, De prisca et insigni apud Judæos philosophandi ratione.*
4. *Ex Hecatæo, de Judæis.*
5. *De iisdem, ex primo Clearchi De somno.*
6. *De iis, qui Judaicæ gentis meminerunt, ex Clemente, primo Stromate.*
7. *De Judæis, ex Numenii philosophi Pythagorœi libro primo De bono.*
8. *De Moyse simul ac Judæis, ex libro ejusdem tertio.*
9. *Ex Chœrilo poeta, de Judæis.*
10. *Apollinis de Hebræis oracula, ex Porphyrio æquali nostro.*
11. *Ex Josephi Antiquitatibus, quam multi scriptorum gentilium Mosaici diluvii meminerint.*

Digitized by Google

12. *Ex Abydeni scriptis, de diluvio.*

402 13. *Ex Josephi Antiquitatibus, longioris priscorum vitæ meminisse complures.*

14. *Ex Abydeno, de turris molitione.*

15. *Multos etiam alios ejusdem meminisse, ex Josephi Antiquitatibus.*
16. *De Hebræorum omnium parente Abrahamo, ex eodem.*
17. *De Abrahamo, ex Eupolemo, quem laudat Alexander Polyhistor, ubi de Judæis scribit.*
18. *De eodem, ex Artapano, quem citat idem Polyhistor.*
19. *De eodem ex Melone, ut refert idem auctor.*

20. *De eodem, ex Philone.*
21. *De Jacobo, ex Demetrio.*
22. *De eodem, ex Theodoto.*
23. *De Josepho, ex Artapano.*
24. *De eodem ex Philone.*
25. *De Jobo, ex Aristæo.*
26. *De Moyse, ex Eupolemo.*
27. *De eodem, ex Artapano.*
28. *De eodem, ex Ezechiele.*
29. *De eodem, ex Demetrio.*
30. *De Davide, Salomone, et Hierosolymis, ex Eupolemo.*
31. *Salomonis ad Vaphren Ægypti regem epistola.*

32. *Vaphræ ad Salomonem regem epistola.*
33. *Salomonis ad Suronem Phœniciæ regem epistola.*

34. *Suronis ad Salomonem epistola.*
35. *De Hierosolyma, ex Timochare, ut habetur eodem lib. De rebus Antiochi.*
36. *De eadem, ex Mensore Syriæ.*
37. *De aquis illis, quæ sunt Hierosolymis, ex Philone.*
38. *De iisdem, ex Aristeo.*
39. *De Jeremia propheta, ex Eupolemo.*
40. *Ex Beroso, quem Josephus laudat, de Judæorum captivitate sub Nabuchodonosor, deque Babylonis regibus a Nabopollassaro, usque ad Cyrum.*

403 41. *De Nabuchodonosore, et condita ab eo Babylone, ex Abydeno.*

42. *De iis, qui Judaicæ gentis meminerunt, ex libro primo Josephi De antiquitate Judæorum.*

A ιβ'. Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ.
ιγ'. Ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας, περὶ τοῦ πλείους μνημονεῦσαι τῆς τῶν παλαιῶν μακροβίου ζωῆς.
ιδ'. Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, περὶ τῆς τοῦ πύργου κατασκευῆς.
ιε'. Ὡς καὶ ἕτεροι πλείους ἐμνήσθησαν τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας.
ις'. Περὶ τοῦ τῶν πάντων Ἑβραίων προπάτορος Ἀβραὰμ, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.
ιζ'. Εὐπολέμου περὶ Ἀβραὰμ, ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος περὶ Ἰουδαίων γραφῆς.
ιη'. Ἀρταπάνου περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφῆς τοῦ Πολυΐστορος.
ιθ'. Μήλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὁμοίως ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφῆς.
κ'. Φίλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ.
κα'. Δημητρίου περὶ τοῦ Ἰακώβ.
B κβ'. Θεοδότου περὶ τοῦ αὐτοῦ.
κγ'. Ἀρταπάνου περὶ τοῦ Ἰωσήφ.
κδ'. Φίλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ.
κε'. Ἀρισταίου περὶ τοῦ Ἰώβ.
κϛ'. Εὐπολέμου περὶ Μωσέως.
κζ'. Ἀρταπάνου περὶ τοῦ αὐτοῦ.
κη'. Ἐζεκιὴλ περὶ τοῦ αὐτοῦ.
κθ'. Δημητρίου περὶ τοῦ αὐτοῦ.
λ'. Εὐπολέμου περὶ Δαβὶδ καὶ Σολομῶνος, καὶ περὶ Ἱεροσολύμων.
λα'. Σολομῶνος ἐπιστολὴ πρὸς Οὐαφρῆν τὸν τῶν Αἰγυπτίων βασιλέα.
λβ'. Οὐαφρῆ ἐπιστολὴ πρὸς Σολομῶνα βασιλέα.
λγ'. Σολομῶνος ἐπιστολὴ πρὸς Σούρωνα βασιλέα Φοινίκης.
λδ'. Σούρωνος ἐπιστολὴ πρὸς Σολομῶνα.
λε'. Τιμοχάρους περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀπὸ τῶν περὶ Ἀντιόχου τῆς αὐτῆς γραφῆς.
λϛ'. Τοῦ τῆς Συρίας Σχοινομέτρου, περὶ τῆς αὐτῆς.
C λζ'. Φίλωνος περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ὑδάτων.
λη'. Ἀρισταίου περὶ τῶν αὐτῶν.
λθ'. Εὐπολέμου περὶ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου.
μ'. Βηρωσσοῦ περὶ τῆς Ἰουδαίων αἰχμαλωσίας, τῆς ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ, καὶ περὶ τῶν βασιλέων τῆς Βαβυλῶνος ἀπὸ τοῦ Ναβοπαλλασάρου μέχρι πρὸς τὸν Κῦρον, ἀπὸ τῶν Ἰωσήπου.
μα'. Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ, καὶ τῆς Βαβυλῶνος κτίσεως ὑπ' αὐτοῦ.
μβ'. Ἰωσήπου περὶ τῶν μνημονευσάντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀπὸ τοῦ α' τῆς Ἰουδαίων Ἀρχαιότητος.

CAPUT I.

Quam multi e Græcis scriptoribus Judaici populi mentionem fecerint.

Quandoquidem certis jam rationibus demonstratum a nobis est, Hebræorum oracula non leviter a nobis ac temere, sed matura et accurata judicii æstimatione suscepta fuisse ac probata : tempus est, ut nunc quoque videamus, ne scriptores quidem Græcorum celeberrimos, rerum Hebræorum imperitos fuisse; sed alios testimonio suo, cum ipsorum vitæ genus institutumque laudavisse, tum historiarum, quæ apud eosdem circumferri solent, veritati suffragatos esse, alios non absimilem etiam theologiæ rationem doctrinamque sectatos. Ac primum quidem id, quod hoc in genere præcipuum est, oculis subjiciam, quam multi e Græcis scriptoribus Judæorum Hebræorumque nominatim, quæque jam olim apud eos viguit philosophiæ, ejusque adeo,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὁπόσοι τῶν παρ' Ἕλλησι λογογράφων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους μνήμην ἐποιήσαντο.

D Καὶ της των παρ' Ἑβραίοις λογίων ἀποδοχῆς οὐκ ἀσυλλογίστως ἡμῖν, κρίσει δὲ καὶ διανοίᾳ ἐξητασμένῃ γεγενημένης, ἐπειδὴ συνῶπται τὰ τῆς ἀποδείξεως· ὥρα συνιδεῖν, ὡς καὶ αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων οἱ μάλιστα διαφανεῖς τῶν καθ' Ἑβραίους οὐκ ἄπειροι γεγόνασι πραγμάτων· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνδρῶν, ταῖς τε παρ' αὐτοῖς φερομέναις ἱστορικαῖς διηγήσεσιν ἀλήθειαν ἐπεμαρτύρησαν, οἱ δὲ καὶ τῆς δογματικῆς ὁμοίως αὐτοῖς ἐφήψαντο θεολογίας. Πρῶτα δὲ τὰ πρῶτα παραθήσομαι, δεικνὺς ὅσοι τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων ἐπ' ὀνόματος Ἰουδαίων τε καὶ Ἑβραίων τῆς τε παρ' αὐτοῖς τὸ παλαιὸν ἀσκουμένης φιλοσοφίας καὶ τῆς ἀνέκαθεν τῶν προπατόρων ἱστορίας ἐμνημόνευσαν. Ἄρξεται δέ μοι ὁ λόγος ἀπὸ τοῦ τῶν ἀνδρῶν βίου, ὡς ἂν μάθοις,

Digitized by Google

ὅτι μὴ ἐκτὸς σώφρονος λογισμοῦ τὴν τῶν δηλουμένων φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων προτετιμήκαμεν. Ἀκόλουθα γοῦν τοῖς προεξητασμένοις ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι καὶ τὰ τῆς ἠθικῆς αὐτοῖς ἐπιτελεῖσθαι συνασκήσεως οὐ μόνον αἱ παρ' αὐτοῖς ἱεραὶ βίβλοι, ἀλλὰ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων οἱ μάλιστα διαφανεῖς καὶ καθ' ἡμᾶς βεβοημένοι μαρτυροῦσι. Καὶ δὴ λαβὼν ἀνάγνωθι τὰ Θεοφράστου, ἐν τοῖς Πορφυρίῳ γραφεῖσι *Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*, κείμενα τοῦτον τὸν τρόπον.

A quæ usque a prisco majorum suorum ævo ducitur, historiæ meminerint. Ordiemur autem ab ipsis populi moribus, ut intelligas prudenti nos sanoque consilio eorum disciplinam Græcorum philosophiæ prætulisse. Testes enimvero sunt non sacræ duntaxat Hebræorum litteræ, sed etiam ii qui et Græcos inter summopere floruerunt, hodieque maxime celebrantur philosophi, consentaneam iis, quæ superiore libro diligenter expendimus, eos vitæ morumque rationem tenere. Age igitur, ea mihi perlege, quæ Porphyrius in suos *De rerum animatarum abstinentia* libros hunc in modum ex Theophrasto retulit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Θεοφράστου περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ α' τῶν Πορφυρίου Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς.

« Καί τοι διότι (45) Σύρων μὲν Ἰουδαῖοι διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς θυσίαν ἔτι καὶ νῦν, φησὶν ὁ Θεόφραστος, ζωοθυτοῦσιν (46), εἰ τὸν αὐτὸν ἡμᾶς τρόπον τις κελεύοι (47) θύειν, ἀποσταίημεν ἂν τῆς πράξεως. Οὐ γὰρ ἐστιώμενοι (48) τῶν τυθέντων, ὁλοκαυτοῦντες δὲ ταῦτα νυκτὸς, καὶ κατ' αὐτῶν πολὺ μέλι καὶ οἶνον λείβοντες, ἀνήλισκον τὴν θυσίαν θᾶττον, ἵνα τοῦ δεινοῦ (49) μηδ' ὁ (50) πανόπτης γένοιτο θεατής. Καὶ τοῦτο δρῶσι, νηστεύοντες τὰς ἀνὰ μέσον τούτων (51) ἡμέρας· κατὰ δὲ πάντα τοῦτον τὸν χρόνον, ἅτε φιλόσοφοι τὸ γένος ὄντες, περὶ τοῦ Θείου μὲν ἀλλήλοις λαλοῦσι, τῆς δὲ νυκτὸς τῶν ἄστρων ποιοῦνται τὴν θεωρίαν, βλέποντες εἰς αὐτὰ, καὶ διὰ τῶν εὐχῶν θεοκλυτοῦντες. Κατήρξαντο γὰρ οὗτοι πρῶτοι τῶν τε λοιπῶν ζώων, καὶ σφῶν αὐτῶν, ἀνάγκῃ καὶ οὐκ ἐπιθυμίᾳ τοῦτο πράξαντες. »

B

C

CAPUT II.

404 *De Judæis ex Theophrasto, quem laudat Porphyrius primo De rerum animatarum abstinentia.*

«Et sane, inquit, si ex Syris Judæi, qui, quod institutum apud eos jam inde ab initio hoc sacrificii genus fuerit, etiamnum, inquit Theophrastus, animantes immolant, eodem, quo ipsi, ritu sacra facere nos juberent, nunquam eo nos adduci pateremur. Nec enim cæsis victimis ad cibum uti solent, sed integras ac solidas, et multo melle vinoque perfusas noctu flammis absumere, ac totum sacrificium paucis aliquot horis peragere, utique ne oculus ille omnia pervidens indignum facinus aspiciat. Deinde vero, diebus illi singulis, dum ejusmodi sacris operam dant, cum jejunio sese dedunt, tum de divino Numine, uti homines ipso genere philosophos decet, toto illo tempore sermones inter se miscent: noctu autem sidera defixis in cœlum oculis contemplantur, suas interea preces atque vota Deo nuncupantes. Hi enim non cæteras tantum animantes, sed etiam semetipsos primi omnium offerre cœperunt, necessitate profecto, non cupiditate ducti. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πορφυρίου περὶ τῆς τὸ παλαιὸν διαλαμψάσης παρὰ Ἰουδαίοις φιλοσοφίας.

Καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ δὲ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως τάδε τὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἱστορεῖ ὁ Πορφύριος· « Εἰσὶ τοίνυν (52) οἱ Ἐσσαῖοι, Ἰουδαῖοι μὲν τὸ γένος, φιλάλληλοι δὲ καὶ τῶν ἄλλων πλέον. Οὗτοι τὰς μὲν ἡδονὰς ὡς κακίαν ἀποστρέφονται· τὴν δὲ ἐγκράτειαν, καὶ τὸ μὴ τοῖς πάθεσιν ὑποπίπτειν, ἀρετὴν ὑπολαμβάνουσι. Καὶ γάμου μὲν αὐτοῖς ὑπεροψία· τοὺς δ' ἀλλοτρίους παῖδας ἐκλαμβάνοντες, ἁπαλοὺς ἔτι πρὸς τὰ μαθήματα, συγγενεῖς ἡγοῦνται, καὶ τοῖς ἤθεσιν ἑαυτῶν ἐντυποῦσι· τόν γε γάμον (53) καὶ τὴν ἐξ αὐ-

D

CAPUT III.

Ex Porphyrio, de prisca et insigni apud Judæos philosophandi ratione.

Jam vero, quæ sequuntur, in quarto laudati operis libro, de iisdem Porphyrius ipse commemorat. «Essæi, inquit ille, gente quidem Judæi sunt, at mutuo sese amore præ cæteris omnibus complectuntur. A voluptatibus abhorrent tanquam a scelere; continentiam et cupiditatum victoriam virtutis loco ducunt. Nuptiis abstinent illi quidem, sed alienos liberos, dum ad capessendas disciplinas molles adhuc et flexibiles ii sunt, educandos suscipiunt, quos perinde ut propinquos et affines habent,

(45) *Καί τοι διότι.* Habetur hic locus apud Porphyr. Græco-Lat. nuper excus. hoc est ann. 1620, lib. II, pag. 167; alter editionis Græcæ pag. 27. Vocem διότι Porphyr. et manuscr. expungunt, recte.

(46) *Ζωοθυτοῦσιν.* Porphyr., ζωοθυτοῦν, utrumque male, sed hoc pejus. Nihilo melius ζωοθυτούντων, quod habet alt. manuscr. Legend. ergo putaverim ζωοθυτοῦντες.

(47) *Τις κελεύοι.* Porphyr., κελεύοιεν, sine τις recte. Possit tamen Eusebii lectio retineri, si modo διότι quod habetur super mutetur in ὡς, vel ὥσπερ.

(48) *Οὐ γὰρ ἐστιώμενοι.* Iguota et falsa loquitur Theophrastus.

(49) *Τοῦ δεινοῦ*, etc. Vide num Porphyrii interpres, satis ex ejus mente verterit, *ne quis gravitatis mysterii sit spectator.*

(50) *Μηδ' ὁ.* Porphyr., μὴ ὁ, quod malim.

(51) *Τούτων.* Porphyr., τούτου.

(52) *Εἰσὶ τοίνυν*, etc. Porphyrius lib. IV, p. 55, edit. Græcæ, at Græco-Lat. 382. Hæc de Essæis commemorat ex Josepho, *Belli Judaici* lib. II, cap. 7, alias 12, de quibus longe brevius egerat, *Antiquit.* lib. XVIII, cap. 2. Vide supra pag. 379 et seq. ex Philone.

(53) *Τόν γε γάμ.* Porphyr. et Joseph., τὸν μὲν γά., recte.

Digitized by Google

suisque moribus instituunt. Atque hoc non eo consilio faciunt, quasi matrimonium, quæque ipsius beneficio propagatur, sobolem ac posteritatem exterminatam velint, sed ut procacem mulierum petulantiam effugiant. Divitias aspernantur, admirabili omnium inter sese rerum **405** communione conjuncti, usque adeo, ut neminem, qui alterum opulentia superet, invenire possis. Lex enim apud illos est, ut qui hoc vitæ institutum profiteri velint, suas ii facultates ad communes sodalitatis universæ rationes conferant, atque ita nec in quoquam egestatis humilitas, nec immodica vis opum ac fortunarum appareat : sed potius confusis ac permixtis singulorum inter se rebus, una omnium sit tanquam fratrum eademque possessio. Labis instar oleum habent, quo si unctus forte quispiam invitus fuerit, corpus ei diligenter abstergitur : squalorem enim non secus ac perpetuum candidæ vestis usum honori ducunt. Communibus suffragiis communis procuratores creant, nulloque omnium discrimine, quod cuique opus est, æqualiter suppetit. Non in singulari quadam civitate universi, sed in singulis plurimi domicilium collocant, ac procul advenientibus ejusdem sectæ sociis invicem ac mutuo patent omnia, atque ut quisque primus eos aspexerit, illis obviam continuo perinde ac notis et familiaribus procedunt. Quare dum iter ac profectionem aliquam suscipiunt, nihil secum expensarum causa deferre solent. Imo nec vestem calceosve mutant, donec priora vel discissa omnino fuerint, vel ipsa vetustate detrita : nec emunt inter se, venduntve quidquam, sed alter cum altero suis de rebus, prout opus habet, accommodat, vicissimque ab eo, quod sibi usui sit, accipit : qui tametsi nihil mutuo rependant, eos tamen, a quibuscunque velint, accipere nihil vetat. Jam vero singulari erga Numen pietate ac religione sunt. Nihil enim profani ante

τοῦ διαδοχὴν οὐκ ἀναιροῦντες, τὰς δὲ τῶν γυναικῶν (54) ἀσελγείας φυλαττόμενοι· καταφρονηταὶ δὲ πλούτου, καὶ θαυμάσιον παρ' αὐτοῖς τὸ κοινωνικὸν, οὐδ' ἔστιν εὑρεῖν κτήσει τινὰ παρ' αὐτοῖς ὑπερέχοντα. Νόμος γὰρ τοὺς εἰς τὴν αἵρεσιν εἰσιόντας δημεύειν τῷ τάγματι τὴν οὐσίαν, ὥστε ἐν ἅπασι μήτε πενίας ταπεινότητα φαίνεσθαι, μήθ' ὑπεροχὴν πλούτου· τῶν δὲ ἑκάστου κτημάτων ἀναμεμιγμένων, μίαν ὥσπερ ἀδελφοῖς ἅπασιν οὐσίαν εἶναι. Κηλίδα δὲ ὑπολαμβάνουσι τοὔλαιον, κἂν ἀλειφθῇ τις ἄκων, σμήχεται τὸ σῶμα. Τὸ γὰρ αὐχμεῖν ἐν καλῷ τίθενται, λευχειμονεῖν τε διὰ παντός (55). Χειροτονητοὶ δὲ τῶν κοινῶν οἱ ἐπιμεληταὶ, καὶ ἀδιαίρετοι πρὸς (56) ἁπάντων εἰς τὰς χρείας ἕκαστοι. Μία δ' οὐκ ἔστιν αὐτῶν πόλις, ἀλλ' ἐν ἑκάστῃ μετοικοῦσι πολλοὶ, καὶ τοῖς ἐτέρωθεν ἥκουσιν αἱρετισταῖς (57) ἀναπέπταται τὰ παρ' ἀλλήλοις (58), καὶ οἱ πρῶτον ἰδόντες (59) εἰσίασιν ὡς πρὸς συνήθεις (60). Διὸ οὐδὲν ἐπικομιζόμενοι (61) ἀποδημοῦσιν ἀναλωμάτων ἕνεκα. Οὔτε δὲ ἐσθῆτα οὔτε ὑποδήματα ἀμείβουσι, πρὶν διαῤῥαγῆναι πρότερον παντάπασιν, ἢ δαπανηθῆναι τῷ χρόνῳ (62)· οὐδ' ἀγοράζουσί (63) τι, οὐδὲ πωλοῦσιν, ἀλλὰ τῷ χρῄζοντι διδοὺς ἕκαστος τὰ παρ' ἑαυτῷ, τὸ παρ' ἐκείνου χρήσιμον ἀντικομίζεται· καὶ χωρὶς τῆς μεταδόσεως, ἀκωλύτως (64) ἡ μετάληψις αὐτοῖς παρ' ὧν ἂν ἐθέλωσι. Πρός γε μὴν τὸ Θεῖον ἰδίως εὐσεβεῖς. Πρὶν γὰρ ἀνασχεῖν τὸν ἥλιον, οὐδὲν φθέγγονται τῶν βεβήλων, πατρίους δέ τινας εἰς αὐτὸν εὐχὰς (65), ὥσπερ ἱκετεύοντες ἀνατεῖλαι. Μετὰ ταῦτα πρὸς ἃς ἕκαστοι τέχνας ἴσασιν, ὑπὸ τῶν ἐπιμελητῶν ἀφεῖνται, καὶ μέχρι πέμπτης ὥρας ἐργασάμενοι συντόνως, ἔπειτα πάλιν εἰς ἓν ἀθροίζονται χωρίον, ζωσάμενοί τε σκεπάσμασιν, οὕτως ἀπολούονται τὸ σῶμα ψυχροῖς ὕδασι· καὶ μετὰ ταύτην τὴν ἀγνείαν, εἰς ἴδιον οἴκημα συνίασιν, ἐν ᾧ μηδενὶ τῶν ἑτεροδόξων ἐπιτέτραπται παρελθεῖν. Αὐτοὶ δὲ καθαροὶ, καθάπερ εἰς ἁγιόν τι τέμενος, παραγίνονται τὸ δειπνητήριον. Καθ-

(54) *Τὰς δὲ τῶν γυν.*, etc. Interp. Porphyr. *Quocirca*, inquit, *ut alienarum feminarum libidines coerceant, excubias agunt*, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Addit Joseph. ad vituperii cumulum, καὶ μηδεμίαν τηρεῖν πεπεισμένοι τὴν πρὸς ἕνα πίστιν.

(55) *Λευχειμονεῖν τε διὰ παντός*. Velim interpretem Porphyrii, num auctoris mentem assequatur, videre.

(56) *Καὶ ἀδιαίρετοι πρὸς*, etc. Ita omnes ; sed meo judicio, τὸ εἰς quod sequitur, expungendum est : sicque ἀδιαίρετοι, vel cum ἐπιμεληταὶ præcedenti conjungendum, quasi dicat : Præsides illos aut procuratores singulos, nullo cujusquam discrimine, omnium necessitati prospicere : vel, quod malui, ad ἕκαστοι referendum : est autem ἑκάστους ἀδιαιρέτους εἶναι πρὸς ἁπάντων χρείας, singulis, nullo cujusquam discrimine, quod cuique opus est, æqualiter suppeditari. Consule, si placet, Josephi et Porphyrii interpretes.

(57) *Αἱρετισταῖς*. Joseph. αἱρεταῖς, minus recte. Porphyr. αἱρεσιώταις, quod probari potest. Sed cogitet interpr. quemadmodum ista reddiderit.

(58) *Ἀναπέπταται τὰ παρ' ἀλλήλοις*. Ita etiam Porphyr. At Joseph., ἀναπέπταται τὰ παρ' αὐτοῖς ὁμοίως ὥσπερ ἴδια.

(59) *Καὶ οἱ πρῶτον ἰδόντες*. Joseph. longe aliter, καὶ πρὸς οὓς οὐ πρότερον εἶδον.

(60) *Εἰσίασιν ὡς πρὸς συνήθεις*. Porphyr. ἴσασιν ὥσπερ συνήθεις : quod minus placet. Joseph. εἰσίασιν ὡς συνηθεστάτους : quæ cum præcedenti ejus lectione optime conveniunt, ac de advenis non de excipientibus dicuntur. Eusebiana lectio non displicet, si modo εἰσίασιν mutetur in ἐξίασιν, claro perspicuoque sensu.

(61) *Διὸ οὐδὲν ἐπικομιζόμενοι*, etc. Joseph. hæc pluribus : Διὸ καὶ ποιοῦνται τὰς ἀποδημίας, inquit, οὐδὲν μὲν ὅλως ἐπικομιζόμενοι, διὰ δὲ τοὺς ληστὰς, ἔνοπλοι· κηδεμὼν δὲ ἐν ἑκάστῃ πόλει του τάγματος ἐξαίρετος τῶν ξένων ἀποδείκνυται, ταμιεύων ἐσθῆτα καὶ τὰ ἐπιτήδεια. Καταστολὴ δὲ καὶ σχῆμα σώματος, ὅμοιον τοῖς μετὰ φόβου παιδαγωγουμένοις παισίν. Οὔτε δὲ ἐσθῆτας, etc.

(62) *Ἢ δαπανηθῆναι τῷ χρόνῳ*. Interp. Porph., *vel tempore sumptum fecerint*.

(63) *Οὐδ' ἀγοράζουσι*, etc. Josephus hæc ita clarius οὐδὲν ἐν ἀλλήλοις οὔτε ἀγοράζουσιν, οὔτε πωλοῦσιν.

(64) *Ἀκωλύτως*. Joseph., Porphyr. et manuscr. ἀκώλυτος, recte.

(65) *Εἰς αὐτὸν εὐχάς*. Si Porphyrius hic per sese loqueretur, nihil in nostra versione mutarem : sed quoniam Josephi verba sunt, credibile non est hoc eum suis illis Essenis, tanquam egregium veræ pietatis argumentum, laudi tribuere, quod soli paulo ante ortum preces nuncuparent. Malim igitur εὐχὰς εἰς τὸν Ἥλιον accipere, non quæ Soli, vel Soli in honorem, sed quæ Solis causa nuncupentur.

Digitized by Google

εσθέντων δὲ μεθ' ἡσυχίας, ὁ μὲν σιτοποιὸς ἐν τάξει παρατίθησιν ἄρτους, ὁ δὲ μάγειρος ἓν ἀγγεῖον ἐξ ἑνὸς ἐδέσματος ἑκάστῳ· προκατάρχεται δὲ (65*) ὁ ἱερεὺς τῆς τροφῆς ἀγνῆς οὔσης καὶ καθαρᾶς (καὶ γεύσασθαί τινα πρὶν τῆς εὐχῆς ἀθέμιτον)· ἀριστοποιησάμενος δὲ ἐπεύχεται μᾶλλον, ἀρχόμενοί τε καὶ παυόμενοι γεραίρουσι τὸν Θεόν. Ἔπειθ' ὡς ἱερὰς καταθέμενοι τὰς ἐσθῆτας, πάλιν ἐπ' ἔργα τρέπονται μέχρι δείλης. Δειπνοῦσι δ' ὑποστρέψαντες ὁμοίως, συγκαθεζομένων τῶν ξένων, οἳ τύχοιεν αὐτοῖς παρόντες. Οὔτε δὲ κραυγή ποτε τὸν οἶκον οὔτε θόρυβος μιαίνει· τὰς δὲ λαλιὰς ἐν τάξει παραχωροῦσιν ἀλλήλοις, καὶ τοῖς ἔξωθεν ὡς μυστήριόν τι φρικτὸν ἡ τῶν ἔνδον σιωπὴ καταφαίνεται. Τούτου δὲ αἴτιον ἡ διηνεκὴς νῆψις, καὶ τὸ μετρεῖσθαι παρ' αὐτοῖς τροφὴν καὶ ποτὸν μέχρι κόρου (66). Τοῖς δὲ ζηλοῦσι τὴν αἵρεσιν οὐκ εὐθὺς ἡ πάροδος, ἀλλ' ἐπ' ἐνιαυτὸν ἔξω μένουσι τὴν αὐτὴν ὑποτίθενται δίαιταν, ἀξινάριόν τε καὶ περίζωμα δόντες, καὶ λευκὴν ἐσθῆτα. Ἐπειδὰν δὲ ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ πεῖραν ἐγκρατείας δῷ, πρόσεισι μὲν ἔγγιον τῇ διαίτῃ, καὶ καθαρώτερον τῶν πρὸς ἁγνείαν ὑδάτων μεταλαμβάνει· παραλαμβάνεται δὲ εἰς τὰς συμβιώσεις οὐδέπω· μετὰ γὰρ τὴν τῆς καρτερίας ἐπίδειξιν δυσὶν ἄλλοις ἔτεσι τὸ ἦθος δοκιμάζεται, καὶ φανεὶς ἄξιος, οὕτως εἰς τὸν ὅμιλον ἐγκρίνεται. Πρὶν δὲ τῆς κοινῆς ἅψασθαι τροφῆς, ὅρκους αὐτοῖς ὀμνυσι φρικώδεις· πρῶτον μὲν εὐσεβήσειν τὸ Θεῖον, ἔπειτα τὰ πρὸς ἀνθρώπους δίκαια φυλάξειν, καὶ μήτε κατὰ γνώμην βλάψειν τινά, μήτ' ἐξ ἐπιτάγματος, μισήσειν δ' ἀεὶ τοὺς ἀδίκους, καὶ συναδικεῖσθαι τοῖς δικαίοις· τὸ πιστὸν πᾶσι μὲν παρέξειν, μάλιστα δὲ τοῖς κρατοῦσιν· οὐ γὰρ δίχα Θεοῦ περιγίγνεσθαί τινι τὸ ἄρχειν. Κἂν αὐτὸς ἄρχῃ, μηδεπώποτε ἐξυβρίσαι εἰς τὴν ἐξουσίαν, μηδὲ ἐσθῆτι, ἢ τινι πλέονι κόσμῳ τοὺς ὑποτεταγμένους ὑπερλαμπρύνεσθαι. Τὴν ἀλήθειαν ἀγαπᾷν ἀεὶ, καὶ τοὺς ψευδομένους ἀποβάλλεσθαι· χεῖρας κλοπῆς καὶ ψυχὴν ἀνοσίου κέρδους καθαρὰν φυλάξειν, καὶ μήτε κρύψειν τι τοὺς αἱρετιστὰς, μήθ' ἑτέροις αὐτῶν τι μηνύσειν, κἂν μέχρι θανάτου τις βιάζηται. Πρὸς δὲ τούτοις ὄμνυσι μηδενὶ μὲν μεταδοῦναι τῶν δογμάτων ἑτέρως, ἢ ὡς αὐτὸς παρέλαβεν, ἀφέξεσθαι δὲ λῃστείας, καὶ συντηρήσειν ὁμοίως τά τε τῆς αἱρέσεως αὐτῶν βιβλία, καὶ τὰ τῶν ἀγγέλων ὀνόματα. Τοιοῦτοι μὲν οἱ ὅρκοι. Οἱ δὲ ἁλόντες, καὶ ἐκβληθέντες, κακῷ μόρῳ φθείρονται. Τοῖς γὰρ ὅρκοις καὶ τοῖς ἔθεσιν ἐνδεδεμένοι, οὐδὲ τῆς παρὰ τοῖς ἄλλοις τροφῆς δύνανται μεταλαμβάνειν, ποηφαγοῦντες δὲ, καὶ λιμῷ διαφθειρόμενοι ἀπόλλυνται. Διὸ δὴ πολλοὺς ἐλεήσαντες, ἐν ταῖς ἐσχάταις ἀνάγκαις ἀνέλαβον, ἱκανὴν τιμωρίαν δεδωκέναι νομίζοντες ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τὴν μέχρι θανάτου βάσανον. Τὴν δὲ σκαλίδα διδόασι τοῖς μέλλουσιν αἱρετισταῖς, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἄλλως οὐ θακεύουσιν ἢ βόθρον ὀρύξαντες εἰς βάθος ποδιαῖον, περικαλύψαντες θοιματίοις, ὡς μὴ ταῖς αὐγαῖς ἐνυβρίζειν τοῦ Θεοῦ. Τοσαύτη δ' ἐστὶν αὐτῶν ἡ λιτότης ἡ περὶ τὴν δίαι-

solis ortum loquuntur, sed patrias quasdam ei preces nuncupant, quasi ut illucescat obsecrando. Tum ad eam, quam quisque novit, artem præsidum sese jussu conferunt, in qua perpetuo et continenti ad quintam horam labore versati, eumdem simul in locum denuo conveniunt, ac lineis præcincti frigida corpus abluunt, moxque ab ea lustratione, proprium in domicilium, quo alterius sectæ nemini pedem inferre licet, una omnes confluunt, atque ab omni labe puri, non aliter in cœnaculo quam in delubro sanctiore versantur. His ergo placide ac quiete sedentibus, panes a pistore, unumque singulis ex eodem cibo ferculum a coquo non sine decore et ordine apponitur. Cibos autem puros licet ac mundos, certis precibus sacerdos ante consecrat (nec ulli nisi præmissa precatione quidquam gustare fas est), idemque confecto prandio cunctis iterum bene precatur, sicque tam sub finem quam sub initium, Deo cultum **406** honoremque persolvunt. Inde, sacris quasi vestibus positis, rursum opus quisque suum ad vesperam usque repetit, quo tempore cœnam eodem, quo prandium, ritu sumunt, considentibus simul hospitibus, si qui forte advenerint. Cæterum nullo unquam ædes aut clamore aut strepitu polluuntur, sed aliis alii modeste atque ordine loquendi locum cedunt, adeoque omnibus, qui foris illuc adveniunt, horrendi instar mysterii eorum, qui domus istius septis continentur, silentium est : cujus sane causa est perpetua continensque frugalitas, qua fit, ut cibum atque potum justæ necessitatis lege metiantur. Porro hujus in sectæ atque instituti societatem venire cupienti non continuo patet ingressus, sed ei foris annum integrum manenti genus idem vitæ præscribunt, ac dolabellam, cingulum, vestemque candidam tradunt. Qui postquam hoc temporis intervallo abstinentiæ temperantiæque suæ documenta dedit, propius quidem ad instituti communionem accedit, ac purioribus aquis una cum cæteris lustrari incipit, necdum tamen ad convictum admittitur. Nam post tolerantiæ probationem, aliis duobus annis mores ejus explorant; quibus exactis, si dignus habeatur, in consortium tandem accipiunt. Priusquam tamen communem cibum attingat, horrendi sese illis jurisjurandi formula obstringit : in primis quidem pium se ac religiosum adversus Numen futurum; deinde illibata humanæ societatis jura servaturum, adeoque nec sponte, nec alterius jussu in cujusquam injuriam adductum iri; sed potius et injuriosos omnes odio habiturum, et illatas probis injurias conjuncta voluntate subiturum. Addit præterea, constantis et integræ cum erga cæteros omnes, tum præsertim erga præsides se fidei fore, quod nulli sine Dei numine imperandi jus obveniat. Quod si forte sibi aliquando deferetur, daturum se operam, ne potestati suæ labem inurat, nec in veste corporisve

(65*) *Προκατάρχεται.* Forte legendum προκατεύχεται, et mox ἐπεύχεται πάλιν.

(66) *Μέχρι κόρου.* Post hæc verba, ante τοῖς δὲ ζηλοῦσι, versus aliquot Josephus intexit, sed quos exscribere tanti non est.

Digitized by Google

cultu præ aliis, quibus imperabit, eximium quidquam aut splendidum habiturum. Ad hæc, veritatis amorem ac studium, hominumque mendacium fugam, manus a furto, animum ab iniquo quæstu purum ac sincerum, plana suis apertaque omnia, apud alienos vero altum, quodque ne præsenti quidem necis timori cedat, eorum de rebus silentium pollicetur. Ad extremum fore, uti nec aliter, quam acceperit, cum aliis sectæ suæ dogmata communicet, et ab omni latrocinio caveat, institutique sui libros et angelorum nomina pari diligentia studioque conservet. Hujusmodi ergo est sacramenti formula. Quisquis autem gravioris criminis peractus ab iis, ac propterea ejectus fuerit, eum male perire
407 necesse est. Nam et jurejurando moribusque constrictus, ne aliorum quidem escis uti potest, sed herbis aliquandiu victitando, misere tandem fame contabescit. Quare multos ipsi miseratione commoti, supremam ad necessitatem adductos, receperunt, rati videlicet, graves satis peccatorum suorum pœnas ab iis esse hoc ad mortem usque cruciatu persolutas. Cæterum ligonem suis illi sectatoribus hac de causa tradunt, quod ipsimet non nisi in fovea, quam humi pedis altitudine foderint, considere soleant, idque veste obvoluti, ne Dei splendori ac radiis injuriam faciant. Et quidem tanta ipsorum est in victu frugalitas, atque parcimonia, ut ne septimana quidem integra egerendi sit ulla necessitas! Quam sibi abstinentiæ legem dixere, partim ut ad hymnos Deo concinendos aptiores sint, partim ut faciliori utantur somno. Atque hoc perpetuo vivendi genere, eo tolerantiæ pervenerunt, ut nec equuleo fidibusve torti atque distracti, nec flammis usti, nec cæteris omnibus cruciatuum machinis tentati, ut vel legum suarum auctori maledicant, vel in usitatum cibum attingant, alterutrum ab sese unquam extorqueri patiantur. Cujus rei singulare Romano bello specimen ac documentum dedere. Nunquam enim ipsis exprimi aut erga tortores mollior ac blandior ulla vox, aut oculis lacrymula potuit; sed in mediis tormentorum doloribus subridendo, carnifices ipsos dicteriis salibusque mordebant, animumque suum, tanquam denuo recepturi, placide atque hilariter emittebant. Quippe, apud ipsos enim constans hæc sententia obtinuit, corpora quidem interitui esse obnoxia, nec solida ex materia perennique consistere; animos tamen immortales vitam agere sempiternam, qui tametsi tenuissimo ac subtilissimo ex æthere, naturæ quodam impetu detracti, corporibus ad tempus illigentur, eorum aliquando tamen vinculis expediti, sic tanquam servitute diuturna liberati, exsultent deinceps ac sublimes ferantur. Hoc igitur ex instituto, et continenti veritatis pietatisque studio, mirum profecto non est, existere plurimos, rerum etiam futurarum scientia præditos, quippe qui a pueritia cum sacris litteris, tum variis lustrationibus, prophetarumque dictis assidue ac diligenter informentur: ut raro admodum suis in prædictionibus illos a vero aberrare contingat.» Hæc Porphyrius, ex antiquis, ut facile quivis intelligit, hausta monimentis, de Essæorum partim religione, partim philosophandi ratione, in quarto sui *De rerum animatarum abstinentia* operis libro testatus est.

A ταν καὶ ἡ ὀλιγότης, ὡς ἐν τῇ ἑβδομάδι μὴ δεῖσθαι κενώσεως, ἣν τηρεῖν εἰώθασιν εἰς ὕμνους τῷ Θεῷ, καὶ εἰς ἀνάπαυσιν. Ἐκ δὲ τῆς ἀσκήσεως ταύτης τοσαύτην πεποίηνται καρτερίαν, ὡς στρεβλούμενοι καὶ λογιζόμενοι [a] καὶ καόμενοι, καὶ διὰ πάντων ὀδεύοντες τῶν βασανιστηρίων ὀργάνων, ἵν' ἢ βλασφημήσωσι τὸν νομοθέτην, ἢ φάγωσί τι τῶν ἀσυνήθων, οὐδέτερον ὑπομένειν. Διέδειξαν δὲ τοῦτο ἐν τῷ πρὸς Ῥωμαίους πολέμῳ. Ἐπεὶ δ' [b] οὐ κολακεῦσαι τοὺς αἰκιζομένους, ἢ δακρῦσαι ὑπομένουσι [c], μειδιῶντες δὲ ἐν ταῖς ἀλγηδόσι, καὶ κατειρωνευόμενοι τῶν τὰς βασάνους προσφερόντων, εὔθυμοι τὰς ψυχὰς ἠφίεσαν, ὡς πάλιν κομιούμενοι. Καὶ γὰρ ἔῤῥωται παρ' αὐτοῖς ἥδε ἡ δόξα, φθαρτὰ μὲν εἶναι τὰ σώματα, καὶ τὴν ὕλην οὐ μόνιμον αὐτῶν, τὰς δὲ ψυχὰς ἀθανάτους ἀεὶ
B διαμένειν· καὶ συμπλέκεσθαι μὲν ἐκ τοῦ λεπτοτάτου φοιτώσας αἰθέρος, ῥύμῃ φυσικῇ κατασπωμένας, ἐπειδὰν δ' ἀνεθῶσι τῶν κατὰ σάρκα δεσμῶν, οἷον δὴ μακρᾶς δουλείας ἀπηλλαγμένας, τότε χαίρειν καὶ μετεώρους φέρεσθαι. Ἀπὸ δὴ τῆς τοιαύτης διαίτης, καὶ τῆς πρὸς ἀλήθειαν, καὶ τὴν εὐσέβειαν ἀσκήσεως, εἰκότως ἐν αὐτοῖς πολλοί, οἳ καὶ τὰ μέλλοντα προγινώσκουσιν, ὡσὰν βίβλοις ἱεραῖς, καὶ διαφόροις ἁγνείαις, καὶ προφητῶν ἀποφθέγμασιν ἐμπαιδοτριβούμενοι· σπάνιον δὲ εἰ ἐν ταῖς προαγορεύσεσιν ἀστοχοῦσι.» Ταῦτα μὲν ὁ Πορφύριος, ἐκ παλαιῶν (67), ὡς εἰκὸς, ἀναγνωσμάτων, τῇ τῶν δηλουμένων ἀνδρῶν εὐσεβείᾳ τε ὁμοῦ καὶ φιλοσοφίᾳ ἐν τῷ τετάρτῳ συγγράμματι τῶν σπουδασθέντων αὐτῷ *Περὶ*
C *τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς*, ἐμαρτύρησεν.

408 CAPUT IV.

Ex Hecatæo, de Judæis.

Hecatæus autem Abderita, vir non modo philo-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

D

Ἑκαταίου (68), *περὶ Ἰουδαίων.*

Ἑκαταῖος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης, ἀνὴρ φιλόσοφος ἅμα

[a] *Ἴσ.* λυγιζ. [b] *Ἴσ.* ἐπειδή. [c] *Ἴσ.* ὑπομένοντες.

(67) *Ἐκ παλαιῶν*, etc. Non meminerat Eusebius, cum id scriberet, hæc Porphyrium a Josepho totidem pene verbis accepisse.

(68) *Ἑκαταίου.* De hoc ita Suidas: Ἑκαταῖος Ἀβδηρίτης φιλόσοφος, ὃς ἐπεκλήθη καὶ κριτικὸς γραμματικὸς, οἷα γραμματικὴν ἔχων παρασκευήν. Quæ sequuntur, decurtata sunt: Γέγονε δ' ἐπὶ τῶν διαδόχων. Βιβλία αὐτοῦ ταῦτα, περὶ τῆς ποιήσεως Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου. Primum tamen illud membrum facile suppleri potest hoc modo, γέγονε δ' ἐπὶ τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων. Imo et sub Alexandro ipso floruerat. Josephus lib. I *cont. Apionem*, pag. 1048, edit. Græco-L: Ἑκαταῖος δὲ ὁ Ἀβδηρίτης, ἀνὴρ φιλόσοφος ἅμα καὶ περὶ τὰς πράξεις ἱκανώτα-

Digitized by Google

καὶ περὶ τὰς πράξεις ἱκανώτατος, ἰδίαν βίβλον ἀναθεὶς τῇ περὶ Ἰουδαίων ἱστορίᾳ, πλεῖστα περὶ αὐτῶν διέξεισιν, ἀφ' ὧν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκέσει παρατεθέντα ταῦτα· « Ἔστι γὰρ τῶν Ἰουδαίων τὰ πολλὰ ὀχυρώματα κατὰ τὴν χώραν, καὶ κῶμαι· μία δὲ ἡ Ἱερουσαλὴμ (69) πόλις ὀχυρὰ, πεντήκοντα (70) μάλιστα σταδίων τὴν περίμετρον· ἣν οἰκοῦσι μὲν ἀνθρώπων περὶ δώδεκα μυριάδες (71), καλοῦσι δ' αὐτὴν Ἱεροσόλυμα. Ἐνταῦθα δέ ἐστι κατὰ μέσον μάλιστα τῆς πόλεως περίβολος λίθινος (72), μῆκος ὡς πεντάπλεθρος, εὖρος δὲ πηχέων ἑκατὸν, ἔχων διπλᾶς πύλας, ἐν ᾧ βωμός ἐστι τετράγωνος· ἀτμήτων (73) συλλέκτων ἀργῶν λίθων οὕτω συγκείμενος· πλευρὰν δὲ ἑκάστην εἴκοσι πηχέων, ὕψος δωδεκάπηχυ. Καὶ παρ' αὐτὸν οἴκημα μέγα οὗ βωμός ἐστι καὶ λυχνίον, ἀμφότερα χρυσᾶ, δύο τάλαντα τὴν ὁλκήν· ἐπὶ δὲ τούτων φῶς ἐστιν ἀναπόσβεστον καὶ τὰς νύκτας καὶ τὰς ἡμέρας. Ἄγαλμα δ' οὐκ ἔστιν οὐδ' ἀνάθημα τὸ παράπαν, οὐδὲ φύτευμα (74) παντελῶς, οὐδὲ οἷον ἀλσῶδες, ἤ τι τοιοῦτον. Διατρίβουσι δ' ἐν αὐτῷ καὶ τὰς νύκτας καὶ τὰς ἡμέρας ἱερεῖς, ἀγνείας τινὰς ἀγνεύοντες, καὶ τὸ παράπαν οἶνον οὐ πίνοντες (75) ἐν τῷ ἱερῷ. » Ταῦτα εἰπὼν, ὑποδὰς, ὅτι καὶ Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ συνεστρατεύσαντο, καὶ μετὰ ταῦτα τοῖς διαδόχοις αὐτοῦ, μεμαρτύρηκεν. Οἷς δ' αὐτὸς παρατυχεῖν φησιν, ὑπ' ἀνδρὸς Ἰουδαίου κατὰ τὴν στρατείαν γενομένοις, τοῦτο παραθήσομαι. Λέγει δὲ οὕτως· « Ἐμοῦ γοῦν ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν βαδίζοντος, συνηκολούθει τις μετὰ τῶν ἄλλων τῶν παραπεμπόντων ἡμᾶς ἱππέων Ἰουδαίων, ὄνομα Μοσόμαμος (76), ἄνθρωπος ἱκανὸς (77) κατὰ τὴν ψυχὴν, εὔρωστος, καὶ τοξότης ὑπὸ δὴ πάντων ὁμολογούμενος καὶ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων ἄριστος. Οὗτος οὖν ὁ ἄνθρωπος, βαδιζόντων πολλῶν κατὰ τὴν ὁδὸν, καὶ μάντεώς τινος ὀρνιθευομένου, καὶ πάντας ἐπισχεῖν ἀξιοῦντος, ἠρώτησε διὰ τί προσμένουσι. Δείξαντος δὲ τοῦ μάντεως αὐτῷ τὸν ὄρνιθα, καὶ φήσαντος, ἐὰν μὲν αὐτοῦ μένῃ, προσμένειν συμφέρει πᾶσιν· ἐὰν δὲ ἀναστὰς εἰς τοὔμπροσθεν πέτηται, προάγειν· ἐὰν δὲ εἰς τὸ ὀπισθεν, ἀναχωρεῖν

A sophus, sed etiam rebus gerendis aptissimus, Judæorum historiæ singulare ac proprium volumen consecravit, ubi cum de illis multa commemoret, tum hæc in præsentiarum ex eo retulisse sufficiet. « Multæ quidem, apud Judæos, inquit, arces pagique multi tota passim regione sunt: una vero munita in primis civitas, Jerusalem, cujus ambitus non pauciorum quam quinquaginta stadiorum est. Hanc circiter viginti supra centum incolunt hominum millia; Hierosolymam vulgo nominant. Cujus in meditullio septum ædis lapideæ cernitur, quinque fere jugerum longitudinis, latitudinis cubitorum centum. Portæ omnes geminæ sunt. Ibidem altare quadratum ex integrorum et impolitorum lapidum coagmentatione conflatum, cujus B latera singula viginti cubitorum sunt, altitudo vero duodecim. Præter hoc altare, ingens tabernaculum est, quo et ara et candelabrum continetur, utrumque aureum, ponderis talentorum duum, ubi lumen inexstinctum dies noctesque continenter ardet. Nullum ibi simulacrum, donarium omnino nullum, adeoque nec planta, nec lucus, nec aliud quidquam ejusmodi. Sacerdotes in eo noctu pariter atque interdiu assidui, certis quibusdam expiationibus dant operam; quos in templo vinum gustare nefas. » Tum progressus ulterius, eosdem sub Alexandro ejusque successoribus militasse testatur. Mihi vero, quod in ista expeditione, hominis sese Judæi factum oculis aspexisse commemorat, ipsismet illius verbis referre satis erit. « Pergenti, inquit, mihi ad mare Rubrum, cum cæteris equitibus Judæis, quos itineris duces habebamus, unus eorum aliquis comitabatur, Mosomamus nomine, vir cum animi magnitudine ac solertia, tum corporis robore non vulgari, idemque sagittarius omnium tam Græcorum quam Barbarorum confessione peritissimus. Is, cum ad vatis cujusdam auguria captantis vocem, universa eorum, qui tum iter illud agebant, multitudo repente subsisteret, rogat, quorsum id fieret. Ostendit autem augur,

τος, Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ συνακμάσας (id est, *qui sub Alexandro floruit*, non, ut interpr., *cum Alexandro nutritus*) καὶ Πτολεμαίῳ τῷ Λάγου συγγενόμενος, οὐ παρέργως, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν Ἰουδαίων συγγέγραφε βιβλίον, etc. Tum p. 1049 locum hunc verbis pene totidem repræsentat: nec dubium est, D quin Eusebius ex Josepho descripserit: ut patet ex paucis versibus qui paulo post, cap. 9. Hecatæi verba intercidunt. Alius fuit Hecatæus Milesius, Abderita vetustior, de quo infra, p. 466.

(69) *Ἱερουσαλήμ.* Joseph. hanc vocem non agnoscit, et recte: nam paulo post, nomen Hecatæus adjungit.

(70) *Πεντήκοντα.* Timochares infra, pag. 452, quadraginta solum ei tribuit: ibidemque Syriæ Mensor, tantum 27. Diverso tempore diversus ambitus esse potuit. Quanquam testimonium ab Hecatæo Josephus et Eusebius, non testimonii reb. in omnib. τὸ ἀκριβές exigebant.

(71) *Δώδεκα μυριάδες.* Centum et viginti hominum millia, non centum et quinquaginta, ut interpres Josephi vertit.

(72) *Περίβολος λίθινος.* Ad Templum ista pertinent, quo de, quæ ad Hecatæi et Eupolemi sententiam, infra pag. 447 et seq. necessaria videbuntur.

(73) *Ἀτμήτων*, etc. Joseph. οὐκ ἐκ τμητῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ἀργῶν λίθων, rectius ut videtur: nam et Deuteronom. XXVII, 5, habetur: *De lapidibus, quos ferrum non tetigit, et de saxis informibus, et impolitis;* Josue VIII, 31: *De lapidibus impolitis, quos ferrum non tetigit.* Josephus lib. II: Ἐκ λίθων συμμίκτων, οὐ λελατομημένων ἐκ σιδήρου, et lib. IV: Ἐκ λίθων μὴ κατειργασμένων, ἀλλὰ λογάδην συγκειμένων.

(74) *Οὐδὲ φύτευμα.* Deuteronom. XVI, 21: *Non plantabis lucum, et omnem arborem, juxta altare Domini Dei tui.*

(75) *Οἶνον οὐ πίνοντες.* Levitici X, 9: *Vinum, et omne quod inebriare potest, non bibetis tu, et filii tui, quando intrabitis in Tabernaculum testimonii, ne moriamini*, etc. Ezechiel XLIV, 20: *Et vinum non bibet omnis sacerdos, quando ingressurus est atrium interius.*

(76) *Μοσόμαμος.* Joseph. Μοσόλλαμος, et rursus infr. pag. 409.

(77) *Ἱκανός*, etc. Rectius, opinor, quam ut apud Joseph. ἱκανῶς κατὰ ψυχὴν εὔρωστος.

Digitized by Google

simulque respondet, si quidem ibi resideret, omnibus **409** etiam ut eo in loco hærerent expedire; sin protinus volando contenderet, porro pergerent ipsi quoque; sin denique retro, retro similiter illi redirent. Judæus nihil contra, sed intento arcu jaculatur, avemque configit. Hic indignante graviter augure, aliisque nonnullis, ipsique una diras imprecantibus: Quid, inquit, miseri, usque adeo furitis? simulque in manus sumpta volucre: Istane potuit, obsecro, quæ vitæ ipsa suæ providere non potuit, sani quidquam de suscepto a nobis itinere prænuntiare? Enimvero si prænosse futurum potuisset, nunquam utique hunc in locum venisset, ne, Mosomami Judæi sagittis confixa moreretur. » Hactenus Hecatæus.

A αὐθις· σιωπήσας καὶ ἑλκύσας τὸ τόξον, ἔβαλε, καὶ τὸν ὄρνιθα πατάξας ἀπέκτεινεν. Ἀγανακτοῦντος δὲ τοῦ μάντεως καί τινων ἄλλων, καὶ καταρωμένων αὐτῷ· Τί μαίνεσθε, ἔφη, κακοδαίμονες; Εἶτα τὸν ὄρνιθα λαβὼν εἰς τὰς χεῖρας· Πῶς γὰρ οὗτος, ἔφη, τὴν αὑτοῦ σωτηρίαν οὐ προειδὼς, περὶ τῆς ἡμετέρας ἡμῖν πορείας ἄν τι ὑγιὲς ἀνήγγειλεν; Εἰ γὰρ ἐδύνατο προγινώσκειν τὸ μέλλον, εἰς τὸν τόπον τοῦτον οὐκ ἂν ἦλθε, φοβούμενος μὴ τοξεύσας αὐτὸν ἀποκτείνῃ Μοσόμαμος ὁ Ἰουδαῖος. » Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἑκαταῖος.

CAPUT V.

De iisdem, ex primo Clearchi, de somno.

At Clearchus, peripateticus philosophus, libro primo *De somno*, Aristotelem de Judæis in eum, qui sequitur, modum loquentem inducit: «Longum esset, inquit, narrare quam plurima: sed quidquid hoc in homine admirationis aliquid habere, ac philosophum sapere videbitur, eodem modo persequi nihilominus utile fuerit. Tibi autem, Hyperochida, res plane admirabiles, somniorumque persimiles referri abs me, sat scio, videbuntur. Cui Hyperochides verecunde: Quippe hæc enim, inquit, ipsa causa nobis omnibus audiendi appetitum ciet. Ergo, subjicit Aristoteles: Genus hominis, ut præcipiunt rhetores, in primis aperiamus, ne scilicet non auditi a nobis esse narrationum magistri videantur. Tu vero, uti libuerit, inquit Hyperochides. Ille ergo gente Judæus erat, ex Cœlesyria. Hi porro a Calanis Indiæ populis originem ducunt, qui apud Syros Judæorum nomen a loco accepere. Quæ enim ab iis regio incolitur, Judæam vulgo nominant. Urbis autem ipsorum nomen tortuosum admodum et impeditum est, Hierusalem enim vocatur. Is, cum a plerisque hospitio exciperetur, et a superioribus partibus ad maritima loca descenderet, non sermone tantum, sed etiam animo Græcus erat. **410** Nobis ergo tum in Asia forte degentibus accidit, ut eadem appulsus ad loca, nobiscum aliquandiu, simulque cum aliis

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Κλεάρχου περὶ τῶν αὐτῶν, ἀπὸ τοῦ α' τῶν Περὶ ὕπνων.

C Κλέαρχος δὲ (78) ὁ Περιπατητικὸς φιλόσοφος ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ ὕπνου* βιβλίῳ Ἀριστοτέλει τῷ φιλοσόφῳ τοιόνδε τινὰ περὶ Ἰουδαίων ἀνατίθησι λόγον, ὧδε πρὸς ῥῆμα γράφων· « Ἀλλὰ τὰ μὲν πολλὰ μακρὸν ἂν εἴη λέγειν· ὅσα δὲ ἔχει τῶν ἐκείνου θαυμασιότητά τινα καὶ φιλοσοφίαν, ὁμοίως διελθεῖν οὐ χεῖρον. Σαφῶς δ' ἴσθι (79), εἶπεν, Ὑπεροχίδη, θαυμαστὸν καὶ ὀνείροις ἴσα σοι δόξω λέγειν. Καὶ ὁ Ὑπεροχίδης εὐλαβούμενος· Δι' αὐτὸ γὰρ, ἔφη, τοῦτο καὶ ζητοῦμεν ἀκοῦσαι πάντες. Οὐκοῦν, εἶπεν ὁ Ἀριστοτέλης, κατὰ τὸ τῶν ῥητορικῶν παράγγελμα, γένος αὐτοῦ πρῶτον διέλθωμεν· ἵνα μὴ ἀπειθῶμεν τοῖς τῶν ἀπαγγελιῶν (80) διδασκάλοις. Λέγε, εἶπεν ὁ Ὑπεροχίδης, οὕτως εἰ δοκεῖ (81). Ἐκεῖνος τοίνυν τὸ μὲν γένος ἦν Ἰουδαῖος ἐκ τῆς Κοίλης Συρίας. Οὗτοι δ' εἰσὶν ἀπόγονοι τῶν ἐν Ἰνδοῖς Καλανῶν (82), παρὰ δὲ Σύροις Ἰουδαίων, τοὔνομα λαβόντων ἀπὸ τοῦ τόπου. Προσαγορεύεται γὰρ ὃν κατοικοῦσι τόπον Ἰουδαία· τὸ δὲ τῆς πόλεως αὐτῶν ὄνομα πάνυ σκολιόν ἐστιν· Ἱερουσαλὴμ (83) γὰρ αὐτὴν καλοῦσιν. Οὗτος οὖν ὁ ἄνθρωπος ἐπιξενούμενος τοῖς πολλοῖς, κἂν τῶν ἄνω τόπων εἰς τοὺς ἐπιθαλαττίους ὑποκαταβαίνων, Ἑλληνικὸς ἦν οὐ τῇ διαλέκτῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ τῇ ψυχῇ. Καὶ τότε διατριβόντων ἡμῶν περὶ τὴν Ἀσίαν, παραβαλὼν εἰς αὐτοὺς τοὺς τόπους ἄνθρωπος ἐντυγχάνει ἡμῖν τε καί τισιν ἑτέροις τῶν σχολαστικῶν, πειρώμενος αὐτῶν τῆς σοφίας. Ὡς δὲ πολλοῖς (84) τῶν ἐν παιδείᾳ

(78) *Κλέαρχος δέ.* Clearchus hic, non Ponticus, qui dicis tantum causa Platonem audierit, quo de multa Suidas: sed ille, quem ita verbo uno perstringit, Κλέαρχος Σολεὺς ἔγραψε διάφορα, Solensis erat, id est, Solis in Cilicia oriundus, Aristotelis discipulus. Pollux lib. II, cap. 4: Ὀστᾶ ἓξ καὶ εἴκοσι εἶναί φησιν ὁ Σολεὺς Κλέαρχος, εἷς τῶν Ἀριστοτέλους μαθητῶν. Ejus sæpe meminit Athenæus, eique varia tribuit opera, ut *Περὶ γραφῶν*, libro VII, itemque *Περὶ παροιμιῶν*, ubi et περιπατητικὸν fuisse ait: et lib. IX, *Περὶ σκελετῶν*. Quo ex opere illud fuerit, quod a Polluce laudatur. De somno eumdem scripsisse, præter Eusebium nostrum Josephus auctor est, lib. I *cont. Apionem*, pag. 1047, edit. Græco-L. Κλέαρχος, inquit, ὁ Ἀριστοτέλους ὢν μαθητὴς, καὶ τῶν ἐκ τοῦ Περιπάτου φιλοσόφων οὐδενὸς δεύτερος, ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ ὕπνου* βιβλίῳ, φησὶν Ἀριστοτέλην τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, περί τινος ἀνδρὸς Ἰουδαίου ταῦτα ἱστορεῖν, αὐτὸν τὸν λόγον Ἀριστοτέλει παρατιθείς. Tum Aristotelis verba subjungit, illa ipsa, quæ describit Eusebius. Meminit et Clemens Alexandrinus, infr. pag. 410.

(79) *Σαφῶς δ' ἴσθι*, etc. Joseph. ὡς σαφῶς δέ σοι εἰπεῖν, Ὑπεροχίδη.

(80) *Ἀπαγγελιῶν.* Joseph. ἐπαγγελιῶν.

(81) *Οὕτως εἰ δοκεῖ.* Joseph. ὅ τί σοι δοκεῖ.

(82) *Καλανῶν.* Joseph. φιλοσόφων. Tum longiore ductu orationis, καλοῦνται δὲ, ὥς φασιν, οἱ φιλόσοφοι, παρὰ μὲν Ἰνδοῖς Καλανοὶ, παρὰ δὲ Σύροις Ἰουδαῖοι, τοὔνομα λαβόντες ἐπὶ τοῦ τόπου.

(83) *Ἱερουσαλήμ.* Joseph. Ἱεροσαλύμημ, eo probabilius, quo nonnihil a recta voce deflectit. Infra pag. 451 Eupolemus argutam hujus vocis notationem comminiscitur, quasi ἱερὸν Σολομῶνος, ut Salomonici templi nomen in urbem ipsam corrupto vocabulo redundarit.

(84) *Ὡς δὲ πολλοῖς*, etc. Joseph. ὡς δὲ πολλοὶ τ. ἐ. π. συνῳκειοῦντο, quæ longe aliam sententiam efficiunt: quasi eo libentius sua cum illis communicaret, quo plures eruditione præstantes convenirent.

Digitized by Google

συνῳκείωτο, παρεδίδου τι μᾶλλον ὧν εἶχε. » Ταῦτα καὶ ὁ Κλέαρχος.

A quibusdam philosophiæ studiosis versaretur, et eorum in sapientiæ partem ac societatem veniret. Atque, ut cum plurimis doctrina præstantibus familiariter vixerat, plus aliquanto, quam acciperet, nobiscum ille communicabat. » Ita Clearchus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Κλήμεντος περὶ τῶν μνημονευσάντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀπὸ τοῦ α' Στρωματέως.

Τούτου δὲ μνημονεύει καὶ ὁ ἡμέτερος Κλήμης ἐν τῷ πρώτῳ *Στρωματεῖ*, δι' ὧν ταῦτά φησι· « Κλέαρχος (85) δ' ὁ περιπατητικὸς εἰδέναι (86) φησί τινα Ἰουδαῖον, ὃς Ἀριστοτέλει συνεγένετο. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Νουμᾶς δὲ ὁ Ῥωμαίων βασιλεὺς πυθαγόρειος μὲν ἦν (87), ἐκ δὲ τῶν Μωϋσέως ὠφεληθείς, διεκώλυσεν ἀνθρωποειδῆ καὶ ζωόμορφαν εἰκόνα Θεοῦ Ῥωμαίους κτίζειν. Ἐν γοῦν ἑκατὸν καὶ ἑβδομήκοντα τοῖς πρώτοις ἔτεσι, ναοὺς οἰκοδομούμενοι, ἄγαλμα οὐδὲν οὔτε πλαστὸν, οὔτε μὴν γραπτὸν ἐποιήσαντο. Ἐπεδείκνυτο γὰρ αὐτοῖς ὁ Νουμᾶς δι' ἀποκρύψεως, ὡς οὐκ ἐφάψασθαι τοῦ βελτίστου δυνατὸν γλώττῃ, μόνῳ δὲ τῷ νῷ. » Ἔτι πρὸς τούτοις ἐξῆς ὑποβάς, τάδε φησί· « Φανερώτατα δὲ Μεγασθένης ὁ συγγραφεὺς, ὁ Σελεύκῳ τῷ Νικάνορι συμβεβωκὼς, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν *Ἰνδικῶν* ὧδε γράφει· Ἅπαντα μέντοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. » Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ Κλήμης Ἀριστοβούλου τοῦ περιπατητικοῦ καὶ Νουμηνίου τοῦ πυθαγορείου μνημονεύει, λέγων· « Ἀριστόβουλος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Πρὸς τὸν Φιλομήτορα*, κατὰ λέξιν γράφει· Κατηκολούθηκε δὲ ὁ Πλάτων τῇ καθ' ἡμᾶς νομοθεσίᾳ, καὶ φανερός ἐστι περιεργασμένος ἕκαστα τῶν ἐν αὐτῇ λεγομένων. Διηρμήνευται δὲ πρὸ Δημητρίου ὑφ' ἑτέρων, πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατήσεως, τά τε κατὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγωγὴν τῶν Ἑβραίων τῶν ἡμετέρων πολιτῶν, καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἁπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξήγησις. Ὥστε εὔδηλον εἶναι τὸν προειρημένον φιλόσοφον εἰληφέναι πολλά, γέγονε γὰρ πολυμαθὴς, καθὼς καὶ Πυθαγόρας πολλὰ τῶν παρ' ἡμῖν μετενεγκὼν εἰς τὴν ἑαυτοῦ δογματοποιίαν. Νουμήνιος δὲ ὁ πυθαγορικὸς φιλόσοφος ἄντικρυς γράφει· Τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωϋσῆς ἀττικίζων; » Ταῦτα ὁ Κλήμης.

CAPUT VI.

De iis qui Judaicæ gentis meminerunt, ex Clemente, primo Stromate.

Atque istius etiam Clemens noster libro primo *Stromatum* his verbis meminit: « Clearchus peripateticus, inquit, Judæum quemdam, qui cum Aristotele versatus est, abs sese visum esse commemorat. » Idemque pluribus, nonnullis interjectis, « Numa, inquit, Romanorum rex, ut pythagoræus fuerit, hunc saltem Moysis e scriptis fructum cepit, uti Romanos a Dei simulacro vel in hominis, vel in cujusquam animantis speciem fingendo averterit. Adeoque totis saltem primis septuaginta supra centum annis, templa quidem ædificarunt, sed nullam omnino neque fictam, neque pictam imaginem intulerunt. Hoc enim ipsos occulte Numa docuit, non lingua, sed mente sola id, quod optimum est, attingi posse. » Quibus hæc etiam deinceps adjungit: « Megasthenis autem, inquit, historici, qui cum Seleuco Nicanore vixit, libro *De rebus Indicis* tertio, clarissimus hic locus est: Quidquid ab antiquis de natura dictum est, eorum etiam qui extra Græciam philosophantur, ut Brachmanum apud Indos, et Judæorum in Syria, sermone celebratur. » Ac rursus idem Clemens Aristobulum peripateticum et Numenium pythagoræum laudat his verbis: « Aristobulus in primo eorum, quos *ad Philometora* scripsit hunc in modum loquitur: Plato ipse quoque reipub. nostræ leges et instituta sectatus est, a quo partes eorum singulas curiose ac diligenter inspectas et excussas esse constat. Nam ab alio quodam ante Demetrium, adeoque ante Alexandri ac Persarum imperium conversa Græce fuerant, non ea modo, quæ dum **411** ex Ægypto Hebræi cives nostri educerentur, sed etiam quæcunque illis singularem ad famam insignia contigerunt, tum quemadmodum ea regione potiti sint, adeoque Legis universa complexio. Quare nemini dubium esse potest quin multa inde laudatus philosophus excerpserit: plurimarum enim rerum scientia floruit, quemadmodum et Pythagoras, qui et ipse permulta nostris e legibus in sectæ suæ præcepta traduxit. Quod autem Numenium philosophum pythagoricum attinet, ipsissima hæc verba habet: Quid enim aliud Plato est quam Moyses Attica lingua loquens? » Atque ista Clemens.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Νουμηνίου τοῦ πυθαγορικοῦ φιλοσόφου περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ α' τῶν Περὶ τἀγαθοῦ.

Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ πυθαγορικοῦ φιλοσόφου, τοῦ Νουμηνίου λέγω, ἀπὸ τοῦ πρώτου *Περὶ τἀγαθοῦ* τάδε παραθήσομαι· « Εἰς δὲ τοῦτο δεήσει, εἰπόντα καὶ σημηνάμενον ταῖς μαρτυρίαις τοῦ Πλάτωνος, ἀνα-

CAPUT VII.

De Judæis, ex Numenii philosophi pythagoræi libro primo. De bono.

Libet autem ex primo ejusdem Numenii *De bono*, hunc præterea locum subjicere: « Qui hanc, inquit, in disputationem ingressus Platonis eam testimoniis obsignarit, eamdem ab ipso quoque su-

(85) *Κλέαρχος*. Clemens hæc habet pag. 223, edit. Græco-Lat.

(86) *Εἰδέναι*. Dubium est, eumne sibi visum fuisse dicat, aut utcunque cognitum.

(87) *Πυθαγόρειος μὲν ἦν*. Immanis de Pythagora προχρονισμός, in quo nihil est etiam hæsisse Clementem. De hoc et similibus lib. x commodius.

Digitized by Google

periorem ad ætatem redeunte, cum ipsius Pythagoræ verbis præceptisque copulari oportebit. Gentes ei præterea celeberrimæ appellandæ erunt, singularumque sacrificia, ritus, instituta, quæ cum platonicis omnino consentiunt, proferenda, quotquot a Brachmanis, Judæis, Magis, Ægyptiis sancita sunt. » Hæc ille.

CAPUT VIII.

De Moyse simul ac Judæis, ex libro ejusdem tertio.

Qui rursus libro tertio Moysis mentionem his verbis facit : « Deinceps vero, inquit, Jannes et Jambres, scribæ rerum sacrarum Ægyptii, quo tempore Ægypti finibus ejecti Judæi sunt, claruere, viri omnium judicio rerum magicarum scientia nemini concedentes. Quippe ambo quidem communi Ægyptiorum consensu delecti sunt, qui Musæo duci Judæorum, cujus apud Deum potentissimæ preces erant, sese opponerent, adeoque gravissimas quasque calamitates a Musæo in Ægyptum invectas omnium in oculis dissolvere ac dissipare potuerunt. » **412** Quibus sane verbis Numenius, cum editorum a Moyse miraculorum, tum divini erga ipsum amoris consignatam fidem ac testatam reliquit.

CAPUT IX.

Ex Chœrilo poeta, de Judæis.

Jam vero Chœrilus etiam, poeta vetustissimus, Judaicæ gentis meminit, ex qua permultos susceptæ a Xerxe rege adversum Græcos expeditionis socios fuisse testatur his verbis :

Trajicit inde hominum genus admirabile visu,
Phœnicum similis grandi sonat ore loquela,

Montibus in Solymis habitant, juxtaque paludem
Immensam : attonsum squallens caput obsidet horror.

Pro galeis, derepta ab equis, duralaque fuma

Ora ferunt.

Ac Judæos quidem his ab eo verbis expressos ac designatos esse vel inde constat, quod et Hierosolyma in montibus iis quos Solymos Græci vocant, sita sit, et non longe ab Asphaltite palude absit, quæ, ut poeta loquitur, latissima est, omniumque Syriæ paludum maxima.

CAPUT X.

Apollinis de Hebræis oracula, ex Porphyrio, æquali nostro.

Porphyrius autem, libro primo *De oraculorum philosophia*, suum ipsius deum, Hebrææ gentis, una cum cæteris prudentiæ fama nobilibus clarisque populis, sapientiam testimonio suo laudantem inducit. Apollinis autem responsum illud est, qui ad prius edita de sacrificiis oracula, hæc deinceps adjungit, quibus tanquam omnis divinæ sapientiæ plenis diligentius attendendum esse præcipit.

(88-89) *Χοίριλος*. Eadem Josephus lib. I *cont. Apionem*, pag. 1047. edit. Græco-L.

A χωρήσασθαι καὶ ξυνδήσασθαι τοῖς λόγοις τοῦ Πυθαγόρου · ἐπικαλέσασθαι δὲ τὰ ἔθνη τὰ εὐδοκιμοῦντα, προσφερόμενον αὐτῶν τὰς τελετὰς, καὶ τὰ δόγματα, τάς τε ἱδρύσεις συντελούμενας Πλάτωνι ὁμολογουμένως, ὁπόσας Βραχμᾶνες καὶ Ἰουδαῖοι, καὶ Μάγοι, καὶ Αἰγύπτιοι διέθεντο. » Ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῶνδε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τοῦ αὐτοῦ περὶ Μωϋσέως ὁμοῦ καὶ περὶ Ἰουδαίων, ἀπὸ τοῦ γ' τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως.

Καὶ ἐν τῇ τρίτῃ δὲ βίβλῳ Μωϋσέως ὁ αὐτὸς τάδε λέγων μνημονεύει· « Τὰ δ' ἑξῆς Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς, Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς, ἄνδρες οὐδενὸς ἧττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ἰουδαίων ἐξε-
B λαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου. Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν, τῶν τε συμφορῶν, ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ, τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. » Διὰ δὴ τούτων ὁ Νουμήνιος καὶ τοῖς ὑπὸ Μωϋσέως ἐπιτελεσθεῖσι παραδόξοις θαύμασι, καὶ αὐτῷ δὲ ὡς θεοφιλεῖ γενομένῳ μαρτυρεῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Χοιρίλου ποιητοῦ, περὶ Ἰουδαίων.

Τοῦ δὲ Ἰουδαίων ἔθνους καὶ Χοίριλος (88-89) ἀρχαῖος γενόμενος ποιητὴς μέμνηται, καὶ ὡς συνεστράτευσαν
C τῷ βασιλεῖ Ξέρξῃ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Λέγει δὲ οὕτως·

Τῶν δ' ὄπιθεν διέβαινε γένος θαυμαστὸν ἰδέσθαι,
Γλῶσσαν μὲν Φοινισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέν-
[τες,
Ὤκουν δ' ἐν Σολύμοις ὄρεσι, πλατείῃ παρὰ λίμνῃ,
Αὐχμαλέοι κεφαλάς, τροχοκουράδες (90)· αὐτὰρ
[ὕπερθεν,
Ἵππων δαρτὰ πρόσωπ' ἐφόρουν ἐσκληκότα κα-
[πνῷ.

Δῆλον δ' ἐστὶν, ὅτι περὶ Ἰουδαίων αὐτῷ ταῦτ' εἴρηται, ἐκ τοῦ καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα ἐν τοῖς παρ' Ἕλλησι Σολύμοις ὀνομαζομένοις ὄρεσι κεῖσθαι, πλησίον δὲ εἶναι τὴν Ἀσφαλτῖτιν λίμνην, πλατυτάτην οὖσαν κατὰ τὸν ποιητὴν, καὶ μείζονα πασῶν τῶν ἐν Συρίᾳ
D λιμνῶν. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ οὗτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἐκ τοῦ Πορφυρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς, χρησμοὶ τοῦ Ἀπόλλωνος περὶ Ἑβραίων.

Ὁ δὲ Πορφύριος ἐν τῷ πρώτῳ *Τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, αὐτὸν εἰσάγει τὸν ἑαυτοῦ θεὸν τῷ Ἑβραίων γένει, μετὰ τῶν ἄλλων τῶν ἐπὶ συνέσει βωμένων ἐθνῶν, σοφίαν ἐπιμαρτυροῦντα. Λέγει δὲ ὁ παρ' αὐτῷ Ἀπόλλων δι' οὗ ἐκτίθεται χρησμοῦ, τάδε. Ἐκκειμένων δὲ ἔτι περὶ τῶν θυσιῶν ἐπάγει, οἷς προσέχειν δεῖ, ἅτε μεστοῖς οὖσι πάσης θεοσοφίας.

(90) *Τροχοκουράδες*. Joseph. τροχοκουρίδες.

Digitized by Google

Αἰπεινὴ γὰρ ὁδὸς μακάρων, τρηχεῖά τε πολλὰ, A *Ardua, et innumeris divum est via consita saxis.*
Χαλκοδέτοις τὰ πρῶτα διοιγομένη πυλεῶσιν. *Ac primum e valvis rigido stridentibus ære*
Ἀτραπιτοὶ δὲ ἔασσιν ἀθέσφατοι ἐγγεγαυῖαι, **413** *Panditur : hinc cæsi ambiguo discrimine calles,*
Ἃς πρῶτοι μερόπων ἐπ' ἀπείρονα πρῆξιν ἔφηναν, *Quos fructu immenso primi docuere nepotes,*
Οἱ τὸ καλὸν πίνοντες ὕδωρ Νειλώτιδος αἴης· *Niliaco undantes potant qui gurgite lymphas :*
Πολλὰς καὶ Φοίνικες ὁδοὺς μακάρων ἐδάησαν, *Plurima quin etiam ad superas via cognita sedes*
Ἀσσύριοι, Λυδοί τε, καὶ Ἑβραίων γένος ἀνδρῶν. *Phœnici, Assyrio, Lydo, Hebræoque colonis.*

Καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, οἷς συγγραφεὺς ἐπιλέγει· « Χαλκόδετος γὰρ ἡ πρὸς θεοὺς ὁδός, αἰπεινή τε καὶ τραχεῖα, ἧς πολλὰς ἀτραποὺς βάρβαροι μὲν ἐξεῦρον, Ἕλληνες δὲ ἐπλανήθησαν, οἱ δὲ κρατοῦντες ἤδη καὶ διέφθειραν. Τὴν δὲ εὕρεσιν Αἰγυπτίοις ὁ θεὸς ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις· Ἀσσύριοι γὰρ οὗτοι· Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. Ἔτι πρὸς τούτοις καὶ ἐν ἑτέρῳ φησὶν ὁ Ἀπόλλων·

Et quæ sequuntur, quibus explicandis auctor ita subdit : « Nam quæ ad deos via ducit, æreis obstructa vinculis, arduaque simul et aspera est, cujus cum barbari calles semitasque plurimas invenerint, Græci tamen partim ab ea prorsus aberrarunt, partim eam cum jam tenerent, etiam depravarunt. Cæterum illius inventionem Ægyptiis, Phœnicibus, Chaldæis (Assyrii enim illi sunt), Lydis, et Hebræis deus assignandam esse testatur. Præterea

B in altero quodam oracuio idem Apollo sic fatur :

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι, *Chaldæo Hebræoque unis sapientia cessit,*
Αὐτογένεθλον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἀγνῶς. *Qui casto æternum venerantur numen honore.*

Καὶ πάλιν ἐρωτηθείς, τίνι λόγῳ πολλοὺς λέγουσιν οὐρανοὺς, ἔχρησε τάδε· Idemque consultus, quo sensu cœlestes orbes multos esse dicerent, ita respondit :

Εἷς ἐν παντὶ πέλει κόσμου κύκλος, ἀλλὰ σὺν [ἑπτὰ *Unicus in toto curvatur circulus orbe,*
Ζώναισιν πεφόρηται εἰς ἀστερόεντα κέλευθα, *At septem zonis astrorum eductus in oras.*
Ἃς δὴ Χαλδαῖοι καὶ ἀριζήλητοι Ἑβραῖοι *Has Chaldæus ait, famaque illustris Hebræus,*
Οὐρανίας ὀνόμηναν, ἑπτάμορον δρόμον ἕρπειν. » *Nomine cœlestes, septeno serpere cursu. »*

Περὶ μὲν τῆς Ἰουδαίων τε καὶ Ἑβραίων προσηγορίας, τῆς τε παρ' αὐτοῖς πάλαι διαπρεπούσης εὐσεβείας τε καὶ φιλοσοφίας, ἐκκείσθω ταῦτα. Περὶ δὲ τῆς πατρίου αὐτῶν ἱστορίας θέα ὁπόσοι συνεφώνησαν. Μωϋσέως ἐν ταῖς τοῦ παντὸς ἀρχαιολογίαις κατακλυσμὸν ἱστορήσαντος, καὶ ὡς ὁ παρ' Ἑβραίοις ὀνομαζόμενος Νῶε, ἐν λάρνακι ξύλου πεποιημένῃ μετὰ τῶν οἰκείων διασέσωσται· Βηρωσσὸς ὁ Χαλδαῖος, καὶ Ἱερώνυμος ὁ Αἰγύπτιος, Νικόλαός τε ὁ Δαμασκηνὸς, ἱστορικοὶ συγγραφεῖς, ὅπως τῶν αὐτῶν ἐμνημόνευσαν, Ἰώσηπος ἐν τῇ πρώτῃ τῆς Ἀρχαιολογίας τοῦτον παρατίθεται τὸν τρόπον.

Ac de Judæorum quidem Hebræorumque nomine, deque summa, qua jam olim præstiterunt, pietatis ac philosophiæ laude, modo satis. Nunc vero patriæ ipsorum historiæ veritati quam multi suffragentur, attende. Ac primum, illud, quod in antiquissima C universi orbis historia diluvium Moyses commemorat, a quo is, quem Hebræi Noemum vocant, arcæ ligneæ beneficio cum reliqua familia servatus fuerit, a Beroso Chaldæo, Hieronymo Ægyptio, et Nicolao Damasceno historicis referri, Josephus libro primo *Antiquitatum* hunc in modum prodidit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας, ὁπόσοι τῶν ἔξωθεν συγγραφέων ἐμνήσθησαν τοῦ παρὰ Μωϋσεῖ κατακλυσμοῦ.

414 CAPUT XI.

Ex Josephi Antiquitatibus, quam multi scriptorum gentilium Mosaici diluvii meminerint.

« Τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ τούτου καὶ τῆς λάρνακος μέμνηνται πάντες οἱ τὰς Βαρβαρικὰς ἱστορίας ἀναγεγραφότες, ὧν ἐστι καὶ Βηρωσσὸς ὁ Χαλδαῖος. Διηγούμενος γὰρ τὰ περὶ τὸν κατακλυσμὸν οὕτω που διέξεισι· Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου (91) ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος τι εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. Χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. Μέμνηται δὲ τούτων καὶ Ἱερώνυμος (92) ὁ Αἰγύπτιος, ὁ τὴν ἀρχαιολογίαν τὴν Φοινικικὴν συγγραψάμενος, καὶ Μνασέας δὲ, καὶ οἱ ἄλλοι πλείους. Καὶ Νικόλαος δὲ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ

« Hujus, inquit, tum diluvii, tum arcæ meminerunt, quotquot barbarorum historias conscripserunt. Quos inter, Berosus Chaldæus, in ea, quam habet, diluvii narratione ita scribit : Atque hujus D navigii partem etiamnum aliquam in Armenia, circa montem Cordyæorum servari ferunt, ex qua derasi bituminis aliquid, loci ejus indigenæ ad procurandam maxime et averruncandam Numinis iram gestare consueverint. Ejusdem rei mentionem quoque facit Hieronymus Ægyptius, qui priscam Phœnicum historiam conscripsit, itemque Mnaseas, aliique complures. Quibus Nicolaum Damascenum ad-

(91) *Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου.* Hæc Joseph, 1 *Antiquit.*, cap. 4, pag. 10, edit. Græco-L.

(92) *Ἱερώνυμος*, etc. Hi ex eodem Joseph. lib. *cont. Apionem* notissimi; sed Hieronymus, qui Phœnicum historiam scripsisse hic dicitur, lib. 1 *cont. Apionem* pag. 1050, *Περὶ τῶν διαδόχων* opus edidisse memoratur, æqualis Hecatæi, Syriæ præ-

ses sub Antigono rege; quem de Judæorum rebus mentionem nullam fecisse queritur. Quod autem legebamus, eum περὶ διαδόχων scripsisse, vereor ne διαδοχῶν legendum sit. Cujus argumenti lib. citat Athenæus lib. VI, pag. 273, Niciæ cujusdam Nicæensis.

Digitized by Google

de, qui libro nonagesimo sexto hæc habet : Est, inquit, supra Minyadem mons ingens in Armenia, Barin vocant, ad quem plerique cum diluvii tempore confugissent, eos periculum effugisse narrant. Præterea certum quemdam arca vectum, summum ad montis verticem appulisse, ac lignorum ibi reliquias perdiu conservatas fuisse. Is vero non alius utique fuerit, quam qui a Moyse Judæorum legislatore memoratur. » Hæc Josephus.

A ἐνενηκοστῇ καὶ ἕκτῃ βίβλῳ ἱστορεῖ περὶ αὐτῶν, λέγων οὕτως· Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, λόγος ἔχει περισωθῆναι, καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν οἰκεῖλαι, καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπιπολὺ σωθῆναι. Γενοίτο δ' ἂν οὗτος, ὄντινα καὶ Μωϋσῆς ἀνέγραψεν, ὁ Ἰουδαίων νομοθέτης. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἰώσηπος.

CAPUT XII.

Ex Abydeni scriptis, de diluvio.

Ego vero, ut ex Medorum etiam atque Assyriorum monimentis aliquid habeas, ex Abydeni commentariis locum hunc eadem ipsa de re subjiciam. B « Huic, inquit, cum alii plerique, tum etiam Sisithrus in imperio successit, cui cum Saturnus imbrium vim maximam decimo quinto mensis Desii fore prædixisset, et quidquid litteris comprehensum erat, id totum apud Heliopolim Sipparorum occultari seponique jussisset : is Dei mandati obsecutus, continuo navigationem Armenios versus instituit, in qua repentino divinæ prædictionis eventu occupatur. Tertio autem die, quam tempestas remitti cœperat, aves **415** emittit explorandi gratia, sicubi terram undis emersam atque existentem viderent. Quæ cum immensum in pelagus incidissent, nec, quo succederent, omnino quidquam occurreret, ad Sisithrum denuo revolarunt, aliæque postea similiter emissæ. At cum tertio idem fecisset, votique compos evasisset (quippe volucres alis limo plenis redierant) illico, deum numine hominum societati oculisque subducitur; navigium autem ad Armeniam appulsum, amuleta suis e lignis confecta, quæ de collo suspensa gestarent, indigenis suppeditavit. » Hactenus ille.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ.

Ἐγὼ δέ σοι, τὰ Μηδικὰ καὶ Ἀσσύρια διελθών, ἐκ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς περὶ τῆς αὐτῆς ἱστορίας τάσδε τοῦ ἀνδρὸς παραθήσομαι τὰς λέξεις· « Μεθ' ὃν (93) ἄλλοι τε ἦρξαν, καὶ Σείσιθρος (94), ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα, κελεύει δὲ πᾶν ὅ τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον, ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν (95) ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας, εὐθέως ἐπ' Ἀρμενίους ἀνάπλεε (96), καὶ παραυτίκα μιν (97) κατελάμβανε τὰ ἐκ Θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἔπειτα, ὧν ἐκόπασε (98), μετῆει τῶν ὀρνίθων (99) πείρην ποιεύμενος, εἴ κου γῆν ἴδοιεν (1), τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν. Αἱ δὲ, ἐκδεχομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος (2), ἀπορέουσαι ὅκῃ κατορμήσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπ' αὐτῇσιν ἕτεραι. Ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσιν εὐτύχεεν, ἀπίκατο (3) γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσοὺς (4), θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσιν· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα (5) τοῖσιν ἐπιχωρίοισι παρείχετο. » Ταῦτα μὲν οὗτος.

C

(93) *Μεθ' ὃν ἄλλοι.* Hunc locum repræsentat B. Cyrillus Alexandrin. contra Julianum Apostatam, lib. I, pag. 5, manuscr. Græci.

(94) *Σείσιθρος.* Cyrill. Ξίσουθρος. De quo idem paulo post, vero simili conjectura : Ξίσουθρον μὲν οὖν ὀνομάζουσι τὸν Νῶε, τάχα που κατὰ φωνὴν Ἀσσυρίων.

(95) *Σιππάροισιν.* Cyrill. unico π, scribit Σιπαροῖσιν. Dormitabat, ut fere semper, vetus interpres (quem Œcolampadium esse aiunt) dum verteret, *in sculpturis.* Tractus, seu regionis nomen est.

(96) *Εὐθέως ἐπ' Ἀρμενίους ἀνάπλεε.* Cyrill. ἰθέως ἐπ' Ἀρμενίης ἀνέπλωσε. Utrumvis elige : utcunque probo.

(97) *Παραυτίκα μιν κ. τ. ἐκ Θ.* Meliora hæc videntur, quam quæ Cyrill. καὶ παρ' αὐτῇ ἰὼν, κατελάμβανε τὰ ἐκ Θεοῦ, quibus tamen suus quoque sensus esse potest.

(98) *Ἔπειτα ὧν ἐκόπασε.* Apud Scaligerum rectius, ut existimo, legitur, ἐπεί τε ὧν ἐκόπ. Ionibus enim τε et ὧν, παρέλκουσαι particulæ, mirifice placent. At Cyrill. habet, ἐπεί τε ὗων ἐκόπασε. Quis enim ὗων; Θεός, opinor : præcessit enim Θεοῦ.

(99) *Μετῆει τῶν ὀρνίθων.* Cyrill. μεθίει, rectius μετίει, quod ionicum est. Hic porro genitivus, Græcorum ex more. Demosthen. *Olynth.* I, λαμβάνειν τῶν ἐν τῇ χώρᾳ, *ex regionis fructibus decerpere.* Et *Olynth.* II, μὴ μόνον πόλεων καὶ τόπων φαίνεσθαι προϊεμένους. Notand. illud Xenophont. orat. de Agesilao, τῶν κατὰ κράτος ἀναλώτων τειχέων, τῇ φιλανθρωπίᾳ ὑπὸ χεῖρα ἐποιεῖτο. At lib. III *Histor.* huic Abydeni loco similius : οἱ δὲ ἐπεμέτων τῶν ἐπὶ τῶν τριάκοντα ἱππευσάντων. Atque hunc idiotismum Galli nostri vehementer amant.

(1) *Εἴ κου γῆν ἴδοιεν.* Optime Cyrillum hinc corrigas, apud quem, εἴ που γῆν ἴδοι.

(2) *Ἀχανέος.* Et istuc malim, quam τὸ ἀφανέος Cyrilli.

(3) *Ἀπίκατο.* Cyrill. ἀφίκετο, et paulo post κατάπλεως pro κατάπλεοι. Sed Eusebiana lectio melior, et ἰωνικωτέρα : tantum ἀπικέατο, pro ἀπίκατο reponendum.

(4) *Ταρσούς.* Pedes? an alas? utrumque fieri potuit. Œcolampadius fœdissime, qui a luto abiisse, et in Tarsos venisse dicit. Pessime omnino de summo antistite meritus est tenebricosus homo, non Lampadius : nec sine stomacho inquinatissima versio legi potest, quam hoc maxime loco, vel de industria fictam, vel in somnis cusam esse dicas. Dignum erat opus alia manu, qualis esset doctissimi ac disertissimi Borbonii, qui desiderium nostrum acuere maluit, quam explere.

(5) *Ἀλεξιφάρμακα.* Hinc Cyrilli vitium tollas, apud quem legitur, φάρμακα ἦν, καὶ τοῖσιν, etc.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας, περὶ τοῦ πλείους μνημονεῦσαι τῆς τῶν παλαιῶν μακροβίου ζωῆς.

Πάλιν δὲ Μωϋσέως τοὺς πρώτους φύντας ἀνθρώπων μακροβίους γεγονέναι φήσαντος, μάρτυρας καὶ τούτου παρατίθεται τοῦ λόγου τοὺς Ἑλλήνων συγγραφεῖς, ὧδε λέγων ὁ Ἰώσηπος· « Μηδεὶς δὲ (6) πρὸς τὸν νῦν βίον καὶ τὴν βραχύτητα τῶν ἐτῶν ἃ ζῶμεν, συμβαλὼν τὸν τῶν παλαιῶν, ψευδῆ νομιζέτω τὰ περὶ ἐκείνων λεγόμενα, τῷ μηδὲ νῦν τοσοῦτον ἐν τῷ βίῳ παρατείνειν χρόνον τεκμαιρόμενος, μηδ' ἐκείνους εἰς ἐκεῖνο τὸ μῆκος τῆς ζωῆς ἀφῖχθαι. Οἱ μὲν γὰρ θεοφιλεῖς ὄντες, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ γενόμενοι, καὶ διὰ τὸ τροφὰς ἐπιτηδειοτέρας πρὸς πλείονα χρόνον οὔσας (7), εἰκότως ἔζων πλῆθος τοσούτων ἐτῶν· ἔπειτα καὶ δι' ἀρετὴν, καὶ δι' εὐχρηστίαν ὧν ἐπενόουν, ἀστρολογίας καὶ γεωμετρίας, εἰς ἔτη πλείονα ζῆν τὸν Θεὸν αὐτοῖς παρασχεῖν (8), ἅπερ οὐκ ἦν ἀσφαλῶς αὐτοῖς προειπεῖν μὴ ζήσασιν ἑξακοσίους ἐνιαυτούς· διὰ γὰρ τούτων ὁ μέγας ἐνιαυτὸς πληροῦται. Μαρτυροῦσι δέ μου τῷ λόγῳ οἱ παρ' Ἕλλησι πάντες καὶ βάρβαροι συγγραψάμενοι τὰς ἀρχαιολογίας. Καὶ γὰρ καὶ Μάνεθος ὁ τὴν τῶν Αἰγυπτιακῶν ποιησάμενος ἀναγραφὴν, καὶ Βηρωσσὸς ὁ τὰ Χαλδαϊκὰ συναγαγὼν, καὶ Μόλος (9), καὶ Ἑστιαῖος (10), καὶ πρὸς αὐτοῖς ὁ Αἰγύπτιος Ἱερώνυμος, οἵ τε τὰ Φοινικικὰ συνταξάμενοι, συμφωνοῦσι τοῖς ὑπ' ἐμοῦ λεγομένοις· Ἡσίοδός τε (11) καὶ Ἑκαταῖος, καὶ Ἑλλάνικος· καὶ Ἀκουσίλαος, καὶ πρὸς τούτοις Ἔφορος, καὶ Νικόλαος ἱστοροῦσι τοὺς ἀρχαίους ζήσαντας ἔτη χίλια. Περὶ μὲν οὖν τούτων, ὡς ἂν ἑκάστοις ᾖ φίλον, οὕτω σκοπείτωσαν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, περὶ τῆς τοῦ πύργου κατασκευῆς.

Πάλιν Μωϋσέως περὶ τῆς τοῦ πύργου κατασκευῆς, καὶ ὡς ἀπὸ μιᾶς γλώττης εἰς πολλὰς συνεχύθησαν

CAPUT XIII.

Ex Josephi Antiquitatibus, longioris priscorum vitæ meminisse complures.

Præterea, quod hominum qui principes nati sunt, diuturni ævi fuisse Moyses asseverat, ejus quoque rei testes gentilium scriptores a Josepho laudantur, his verbis: « Nemo, inquit, priscorum hominum vitam, cum nostræ annorumque nostrorum brevitate componens, quæ de ipsis memorantur, falsa esse putet; dum ex longe brevioribus vitæ nostræ spatiis, ne veteres quidem illos tantum vivendo temporum conficere potuisse conjiciet. Nam illi sane, partim quod Deo cariores, ipsaque illius manu sati essent, partim quod cibis vim suam diutius integritatemque retinentibus uterentur, vitam in tot annos propagare commode poterant. Adde verum etiam fuisse, ut partim in virtutis suæ præmium, partim ad accuratiorem ac certiorem cum astrologiæ, tum geometriæ, quas ipsi artes invenerant, usum et experientiam, longiorem eis Deus vitam indulgeret; quippe qui nisi sexcentos minimum annos, quot videlicet Magnus Annus absolvitur, vivendo complevissent, certi nihil unquam iis de rebus posteris tradidissent. Cujus equidem rei testes habeo, quotquot Græcos inter barbarosque rerum antiquarum monimenta reliquere. Nam et Manethus, qui Ægyptiacam, et Berosus, qui Chaldaicam scripsit historiam, et Molus, et Hestiæus, et Hieronymus Ægyptius, quique res Phœnicum prosecuti sunt, uno mihi omnes ore suffragantur. Imo etiam Hesiodus, Hecatæus, Hellanicus, Acusilaus, Ephorus item et Nicolaus veteres mille annos vixisse tradunt. **416** Ac de his quidem, prout libuerit, quivis existimet. »

CAPUT XIV.

Ex Abydeno, de turris molitione.

Rursus, quod a Moyse de turris illius molitione, deque consecuta linguæ unius in plurimas divi-

(6) *Μηδεὶς δέ*, etc. Josephum adi, lib. I *Antiq.*, cap. 4, pag. 11.

(7) *Οὔσας*. Joseph. εἶναι, quod præstat.

(8) *Τὸν Θεὸν αὐτοῖς παρασχεῖν*. Ita etiam Joseph. Malim tamen, et σύνταξις ipsa postulat, ὁ Θεὸς αὐτοῖς παρεῖχεν, aut παρέσχεν. Quod sequitur προειπεῖν, non est, *assequi*, ut Josephi interpr. vertit, sed ὑφηγεῖσθαι, διδάσκειν, παραδοῦναι τοῖς ἄλλοις.

(9) *Μόλος*. Josephus Μῶχος. Suidas quidem Μόλος proprium nomen agnoscit, cujus autem, non addit. Josephus ipse lib. II *contra Apionem* p. 1061, et p. 1078 et 1079 pluribus, non Moli, sed Molonis Apollonii meminit, a quo perperam de Judæis scriptum aliquid fuerit. Sed Mochum inter Phœnicios scriptores censet Tatianus infra, pag. 495 : Τὰ Φοινίκων, inquit, οὕτως ἔχει. Γεγόνασι παρ' αὐτοῖς ἄνδρες τρεῖς, Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος· τούτων τὰς βίβλους εἰς Ἑλληνίδα κατέταξε φωνὴν Ἄσιτος, ὁ καὶ τοὺς βίους τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβὲς πραγματευσάμενος. Addere potuit Dium, Hieronymum, Sanchuniathonem, vel Sanchoniathonem, quem postremum, sed vitiose Σουνιαίθωνα scriptum, cum cod. Mocho Athenæus conjungit, sub fin. lib. II, ubi Cynulcus, πλὴν εἰ μὴ ἄρα παρὰ τοῖς τὰ Φοινικὰ (recte Casaubon. corrigit Φοινικικὰ) συγγεγραφόσι, Σουνιαίθωνι, καὶ Μώχῳ τοῖς σοῖς πολίταις. Ulpianum hominem Tyrium alloquitur. Nec a Mocho isto me revocat, quod hic paulo post, τοὺς τα Φοινικικὰ συνταξαμένους, a Molo et cæteris distinguere videatur. Nam in cæteris illis, Hieronymus Ægyptius habetur, quem tamen supra τὴν ἀρχαιολογίαν τὴν Φοινικικὴν συγγράψασθαι dicit. Quid quod οἱ τὰ Φοιν. non οἵ τε legi possit?

(10) *Ἑστιαῖος*. De hoc certi nihil occurrit : nec eum, quod sciam, Josephus *contra Apionem* inter eos numerat, qui Judæorum meminerint. Eum tamen hic lib. *Antiq.* I, c. 5, iterum appellat. Est apud Athenæum lib. VI, p. 273, Hestiæi cujusdam Pontici vox egregia : Ὁ Ποντικὸς Ἑστιαῖος, inquit, καλῶς ἐκαυχᾶτο, μήτε ἀνατέλλοντα μήτε καταδυόμενόν ποτε τὸν ἥλιον ἑωρακέναι, διὰ τὸ παιδείᾳ παντὶ καιρῷ προσέχειν, ὡς ὁ Νικαεὺς Νικίας ἱστορεῖ ἐν ταῖς *Διαδοχαῖς*.

(11) *Ἡσίοδός τε*, etc. Qui sequuntur, noti omnes ex iisd. maxime lib. *contra Apionem* : de Hecatæo sup. dictum est.

Digitized by Google

sione narratur, is quem paulo ante nominavi, rerum Assyriarum scriptor his verbis confirmavit: « Sunt etiam, inquit ille, qui primos homines e terra natos, cum et viribus et corporis mole confiderent, potentiamque Superis ipsis majorem affectarent, immensæ altitudinis turrim, ubi nunc sita Babylon est, molitos esse dicant; quæ cum jam propius abesset a cœlo, ventos ipsos navata diis opera, vastam et immanem eorum in capita substructionem effudisse, cujus ex collapsæ ruderibus ea, quam Babylonem vocant, exstiterit. Homines porro, quorum ad id tempus una eademque lingua fuerat, multiplicem ac discrepantem ex eo vocem emisisse, ac postmodum Saturnum inter ac Titana bellum esse conflatum. » Cæterum locus, in quo turrim excitabant, hodie Babylon nominatur, propter eam, quæ contigit, purioris ante illustriorisque sermonis confusionem: Hebræis enim *confusio* Babel est.

A διαλέκτους, ἱστορήσαντος· ἐν τῇ λεχθείσῃ περὶ τῶν Ἀσσυρίων γραφῇ ὁ μικρῷ πρόσθεν δηλωθεὶς συγγραφεὺς τὰ ὅμοια μαρτυρεῖ, λέγων ὧδε· « Ἐντὶ δ' οἱ (12) λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας (13), ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας, καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, πύργων τύρσιν (14) ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστιν· ἦδη τε ἄσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους, θεοῖσι βωθέοντας (15) ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τοῦ δῆτα (16) ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα. Τέως δὲ ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν (17) πολύθρα (18) φωνὴν ἐνείκασθαι, μετὰ δὲ Κρόνῳ (19) τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. » Ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ τὸν πύργον ᾠκοδόμησαν, νῦν Βαβυλὼν καλεῖται διὰ τὴν σύγχυσιν τοῦ περὶ τὴν διάλεκτον πρῶτον ἐναργοῦς. Ἑβραῖοι γὰρ τὴν *σύγχυσιν* Βαβὲλ καλοῦσι.

CAPUT XV.

Multos etiam alios ejusdem meminisse, ex Josephi Antiquitatibus.

Atque hujus etiam turris, et linguarum inter homines divortii hunc in modum Sibylla meminit: « Cum eatenus eadem lingua universi homines uterentur, altissimam turrim ædificare nonnulli cœperunt, qua scilicet in cœlum usque conscenderent. At dii ventis immissis turrim evertere, ac loquelam singulis propriam tribuere, quo factum, ut ea civitas Babylon vocaretur. » Ejus quoque agri, quem Senaar nominant, in Babylonia regione siti mentionem Hestiæus facit his verbis: « Sacerdotibus, qui exitium effugerant, raptis secum Jovis Enyalii sacris, in Senaar Babyloniæ agrum sese primum receperunt; **417** inde vero quaqua terrarum dissipantur, ac prout communem hi aut illi forte linguam sortiti erant, communia quoque domicilia passim collocant, oblatam quique casu regionem occupantes. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὡς καὶ ἕτεροι πλείους ἐμνήσθησαν τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου Ἀρχαιολογίας.

Περὶ δὲ τοῦ πύργου (20) τούτου καὶ τῆς ἀλλοφωνίας τῶν ἀνθρώπων μέμνηται καὶ Σιβύλλα λέγουσα οὕτως· « Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων, πύργον ᾠκοδόμησάν τινες ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι' αὐτοῦ. Οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλὼνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. » Περὶ δὲ τοῦ πεδίου τοῦ λεγομένου Σεναὰρ ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ χώρᾳ μνημονεύει Ἑστιαῖος λέγων οὕτως· « Τῶν δὲ ἱερέων τοὺς διασωθέντας, τὰ τοῦ Ἐνυαλίου (21) Διὸς ἱερώματα λαβόντας, εἰς Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας ἐλθεῖν· σκίδνανται (22) δὴ τὸ λοιπὸν ἐντεῦθεν ὑπὸ τῆς ὁμογλωσσίας (23), τὰς συνοικίας ποιησάμενοι πανταχοῦ, καὶ γῆν ἕκαστοι κατελάμβανον τὴν ἐντυχοῦσαν. »

C

(12) *Ἐντὶ δ' οἱ.* Hæc ipsa laudantur a B. Cyrillo Alexandr. lib. 1 *contra Julian.*, fol. 5 B codic. manuscr., edit. autem Græco-L. p. 9, ubi ex nostro corrigendum ἐν τῇ, ac mutandum in ἐντί, quod Ionicum est, et οἵ ante λέγουσι collocandum.

(13) *Ἐκ γῆς ἀνασχ.* Recte. Itaque reponendum apud Cyrill. ἐκ γῆς, unde plurimum ei lucis.

(14) *Πύργων τύρσιν.* Satis intelligebam πύργον (unde majore vitio πύργων exstiterat) merum esse glossema, quod τύρσιν, Ionicam poeticamque vocem, explicaret. Vestigium ejus in Cyrillo nullum.

(15) *Θεοῖσι βωθέοντας.* Optime: quæ voces in Cyrillo manuscr. mixtim et confuse leguntur, εἰσοσεὶβωθέοντας, unde Borbonius fecit εἰς θέοντας, vel potius εἰσθέοντας.

(16) *Δῆτα.* Malim cum Cyrillo τοῦ δὴ τά.

(17) *Ἐκ θεῶν.* Duæ voces interpretanti exciderunt; verte si libet, *Deorum consilio, numine, voluntate.*

(18) *Πολύθρα.* Conjeceram πολύθροον, firmat conjecturam Cyrillus.

(19) *Μετὰ δὲ Κρό.*, etc. Hæc apud Cyrillum non habentur: multo minus quæ sequuntur: sunt enim Eusebii, non Abydeni.

(20) *Περὶ δὲ τοῦ πύρ.* Josephus loco citato. Quæ paulo ante locum Abydeni, laudat Cyrillus ex Alexandro Polyhistore.

(21) *Τοῦ Ἐνυαλίου.* Male editum erat τῆς Ἐνυ. At Joseph. Ἐνυελίου, perperam ut videtur. Ἐνυάλιος quidem Mars fere dicebatur: hoc tamen cognomentum Baccho non invidit, ut constat ex Macrobio *Saturn.* lib. 1, c. 19 initio. Cur invideret Jovi? Atque is, si minus Ἐνυάλιος, certe Ἄρειος, dictus reperitur apud Pausaniam, Ἠλιακ. α', pag. 101. Τὸν βωμὸν, inquit, εἰσὶν Ἠλείων οἱ ὀνομάζουσιν Ἀρείου Διός. Λέγουσι δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι, καὶ ὡς Οἰνόμαος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου θύοι τῷ Ἀρείῳ Διΐ. Neutrum in Jove cognomentum doctissimus Gyraldus agnoscit.

(22) *Σκίδνανται.* Sequentia caput sextum inchoant apud Josephum, cujus et verba sunt, non Hestiæi.

(23) *Τῆς ὁμογλωσσίας.* Joseph. contra, ἀλλογλωσσίας, utrumque recto sensu probari potest.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Περὶ τοῦ τῶν Ἑβραίων προπάτορος Ἀβραὰμ, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

Πάλιν Μωϋσέως τὴν κατὰ τὸν Ἑβραίων προπάτορα Ἀβραὰμ ἱστορίαν εἰς πλάτος ἐπιθεμένου, μαρτυρεῖν αὐτῷ καὶ τοὺς ἔξωθεν ἱστορικοὺς ὁ Ἰώσηπος λέγει διὰ τούτων· « Μνημονεύει (24) δὲ ἡμῖν τοῦ πατρὸς Ἀβραάμου Βηρωσσὸς, οὐκ ὀνομάζων, λέγων δὲ οὕτως· Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ, καὶ μέγας, καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. Ἑκαταῖος δὲ καὶ τοῦ μνησθῆναι πλεῖόν τι πεποίηκε. Βιβλίον γὰρ περὶ αὐτοῦ συνταξάμενος κατέλιπε. Νικόλαος δὲ ὁ Δαμασκηνὸς ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Ἱστοριῶν* λέγει οὕτως· Ἀβραάμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ, ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς τῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνα Χαλδαίων λεγομένης. Μετ' οὐ πολὺν χρόνον ἐξαναστὰς καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας, σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν μετῴκησε, καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθύσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα. Τοῦ τε Ἀβραάμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῇ τὸ ὄνομα δοξάζεται, καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβραάμου οἴκησις λεγομένη. Λιμοῦ δὲ (24*) χρόνοις ὕστερον τὴν Χαναναίαν καταλαβόντος, Ἀβραάμης, Αἰγυπτίους εὐδαιμονεῖν πυθόμενος, διαίρειν πρὸς αὐτοὺς ἦν πρόθυμος, τῆς τε ἀφθονίας τῆς ἐκείνων μεθέξων, καὶ τῶν ἱερέων ἀκροατὴς ἐσόμενος, ὧν λέγοιεν περὶ θεῶν, ἢ γὰρ κρείσσοσιν εὑρεθεῖσι κατακολουθήσειν, ἢ μετακοσμήσειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ βέλτιον, αὐτὸς ἀμείνω φρονῶν. Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· Καὶ συνῆν Αἰγυπτίων τοῖς λογιωτάτοις, τήν τε ἀρετὴν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπ' αὐτῷ δόξαν ἐντεῦθεν ἐπιφανεστέραν συνέβη γενέσθαι. Τῶν γὰρ Αἰγυπτίων διαφόροις ἀρεσκομένων ἔθεσι, καὶ τὰ παρ' ἀλλήλοις ἐκφαυλιζόντων νόμιμα, καὶ διὰ τοῦτο δυσμενῶς ἐχόντων πρὸς ἀλλήλους, συμβαλὼν αὐτῶν ἑκάστοις, καὶ διαπτύων τοὺς λόγους, οὓς ἐποιοῦντο περὶ τῶν ἰδίων, κενοὺς καὶ μηδὲν ἀληθὲς ἔχοντας ἀπέφαινε. Θαυμασθεὶς οὖν ὑπ' αὐτῶν ἐν ταῖς συνουσίαις ὡς συνετώτατος, καὶ δεινὸς ἀνὴρ οὐ νοῆσαι μόνον, ἀλλὰ καὶ πεῖσαι λέγων περὶ ὧν ἂν ἐπιχειρήσειε διδάσκειν, τήν τε ἀριθμητικὴν αὐτοῖς χαρίζεται, καὶ τὰ περὶ ἀστρολογίαν παραδίδωσι. Πρὸ γὰρ τῆς Ἀβραάμου παρουσίας, Αἰγύπτιοι τούτων εἶχον ἀμαθῶς. Ἐκ Χαλδαίων γὰρ ταῦτ' ἐφοίτησεν εἰς Αἴγυπτον, ὅθεν ἦλθε καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας. » Ταῦτα ὁ Ἰώσηπος.

CAPUT XVI.

De Hebræorum omnium parente Abrahamo, ex eodem.

Moysem præterea, in ea quam fuse de Abrahamo Hebræorum parente scribit, historia, consentientes habere gentiles historicos Josephus auctor est. Sic enim loquitur : « Ac Berosus quidem Abrahami parentis nostri, suppresso licet nomine, his tamen verbis meminit : Circa decimam post diluvium ætatem, vir quidam apud Chaldæos vixit, summa cum integritate morum, tum etiam dignitate rerumque cœlestium cognitione præditus. Hecatæus vero non ejus tantum obiter meminit, sed etiam justum de ipso volumen scriptum reliquit. Nicolaus autem Damascenus quarto *Historiarum* libro hunc in modum loquitur : Abrahames Damasci regnavit, cum ex regione Chaldæorum ultra Babylonem sita cum exercitu profectus, eo commigrasset: inde vero haud longo post tempore, mutatis denuo sedibus, eam, quæ tum Chananæa, nunc autem Judæa nuncupatur, cum suis incoluit, necnon illius posteri numero ac multitudine aucti, quorum de rebus alium mihi sepono dicendi locum. Et vero, illustris etiamnum Abrahamæ nominis tota passim Damascena regione memoria est, ac certus quidam vicus ostenditur, quod Abrahamæ domicilium nominant. Verum, ubi gravis postea fames in Chananæam incubuisset, is quod annonæ copia Ægyptios abundare intelligeret, libenter omnino sese ad eos contulit, partim ut ipsorum ubertate frueretur, partim ut Ægyptiorum sacerdotum de diis opinionem acciperet: hoc utique consilio, uti si meliora traderent, ea sectaretur; sin autem verius ipse sentiret, eos contra saniorem ad mentem sententiamque traduceret. Ac deinceps ita subjungit: Cum Ægyptiorum, inquit, eruditissimis familiariter uteretur, novum ipse non ad virtutem modo suam, verum etiam ad nominis existimationem decus ac splendorem adjunxit. Nam quod Ægyptii discrepantibus moribus delectati, suos ipsimet aliorum alii ritus verbis elevarent, mutuoque propterea **418** odio tenerentur, ille cum singulis ita seorsim agebat, ut quidquid suis quique de rebus ac placitis disputarent id totum ipse respueret, et ab omni veritate vacuum esse demonstraret. Quo factum est, ut in quotidianis eum mutuisque congressibus, tanquam sapientissimum, nec singulari tantum intelligendi vi præditum, sed etiam ad persuadendum aliis, quidquid probandum suscepisset, potentissimum admirarentur. Itaque arithmeticam eos atque astrologiam prolixe ac liberaliter docuit, quibus in artibus, ante ipsius adventum, Ægyptii hospites omnino ac peregrini fuerant. Quippe a Chaldæis in Ægyptum, indeque ad Græcos utriusque præcepta permanarunt. » Hæc Josephus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Εὐπολέμου περὶ Ἀβραὰμ, ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος περὶ Ἰουδαίων γραφῆς.

Συνᾴδει δὲ τούτοις καὶ ὁ Πολυΐστωρ Ἀλέξανδρος, πολύνους ὢν καὶ πολυμαθὴς ἀνὴρ, τοῖς τε μὴ πάρεργον τὸν ἀπὸ παιδείας καρπὸν πεποιημένοις Ἕλλησι

CAPUT XVII.

De Abrahamo, ex Eupolemo, quem laudat Alexander Polyhistor, ubi de Judæis scribit.

Quibus Polyhistor Alexander plane suffragatur, vir summi ingenii multæque eruditionis, idemque Græcis hominibus, qui non leviter ac perfunctorie

(24) *Μνημονεύει*, etc. Hic locus exstat cap. 8, lib. I *Antiquit.*, pag. 16.

(24*) *Λιμοῦ δέ.* Hinc novum caput Josephus orditur, suisque, non Nicolai, verbis utitur.

Digitized by Google

doctrinæ fructum degustarunt, longe notissimus. Is igitur in ea, quam de Judæis texit, historia, res Abrahami sic ad verbum exsequitur : « Eupolemus, inquit, in ea, quam de Judæis Assyriis habet, disputatione, auctor est, primum quidem Babylonem urbem, ac postmodum turrim illam historicorum omnium ore jactatam, ab iis qui diluvium effugissent (Gigantes illi erant) excitatam, eaque deinde summa Numinis potestate disjecta, toto passim orbe distractos ac dissipatos Gigantes fuisse. Idem ætate decima, Camarinæ, quæ Babyloniæ civitas est, quamque Urien nonnulli vocant, Græci Chaldæopolin interpretantur, Abrahamum natum esse tradit, qui cum nobilitate ac sapientia omnibus anteiverit, tum vero astrologiam pariter et Chaldaicam invenerit, et singulari studio pietatis divinam sibi gratiam conciliarit. Hunc porro divino jussu, collocato rerum suarum in Phœnicia domicilio, solis lunæque conversiones ac reliqua id genus omnia Phœnices docuisse, quæ res summe gratiosum eum apud regem effecerit. Postea vero, cum appetitos bello Phœnices Armenii superassent, ipsumque Abrahami nepotem captivum abducerent, Abrahamum servorum **419** manu stipatum auxilium ei tulisse, victores suam in potestatem redegisse, eorumque liberos et uxores belli jure captos abegisse. Verum legatis ad ipsum ab hoste missis, qui captivos pecunia redimerent, victis eum insultare ferocius noluisse, sed militum suorum stipendio contentum, captivos liberaliter reddidisse. Addit insuper eum in sacro urbis Argarizin, hoc est Altissimi Monte susceptum hospitio, dona simul a Melchisedeco Dei sacerdote, qui ibidem regnabat, accepisse. Postmodum urgente fame Abrahamum in Ægyptum cum universa familia secessisse, ibique fixa sede, cum ejus uxore, quam sororem ille suam vocaret, Ægyptiorum regem matrimonium iniisse. Hic vero fusius exsequitur, quemadmodum nec illius congressu frui rex potuerit, et populum ejus universum regiamque adeo familiam gravissima pestis invaserit : tandemque rex, consultis vatibus, ac minime viduam mulierem esse respondentibus, ubi eam

A γνωριμώτατος, ὃς ἐν τῇ περὶ Ἰουδαίων συντάξει τα κατὰ τὸν Ἀβραὰμ τοῦτον ἱστορεῖ κατὰ λέξιν τὸν τρόπον· « Εὐπόλεμος (25) δὲ ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων τῆς Ἀσσυρίας φησὶ, πόλιν Βαβυλῶνα πρῶτον μὲν κτισθῆναι ὑπὸ τῶν διασωθέντων ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ· εἶναι δὲ αὐτοὺς γίγαντας. Οἰκοδομεῖν δὲ τὸν ἱστορούμενον πύργον. Πεσόντος δὲ τούτου ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, τοὺς γίγαντας διασπαρῆναι καθ' ὅλην τὴν γῆν. Δεκάτῃ δὲ γενεᾷ, φησὶν, ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ, ἣν τινας λέγειν πόλιν Οὐρίην (26)· εἶναι δὲ μεθερμηνευομένην Χαλδαίων πόλιν· ἐν τρισκαιδεκάτῃ γενέσθαι Ἀβραὰμ γενεᾷ, εὐγενείᾳ καὶ σοφίᾳ πάντας ὑπερβεβηκότα, ὃν δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν, ἐπί τε τὴν εὐσέβειαν ὁρμήσαντα, εὐαρεστῆσαι τῷ Θεῷ. Τοῦτον δὲ διὰ τὰ
B προστάγματα τοῦ Θεοῦ, εἰς Φοινίκην (27) ἐλθόντα κατοικῆσαι, καὶ τροπὰς ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τὰ ἄλλα πάντα διδάξαντα τοὺς Φοίνικας, εὐαρεστῆσαι τῷ βασιλεῖ αὐτῶν. Ὕστερον δὲ Ἀρμενίους ἐπιστρατεῦσαι τοῖς Φοίνιξι· νικησάντων δὲ καὶ αἰχμαλωτισαμένων τὸν ἀδελφιδοῦν αὐτοῦ, τὸν Ἀβραὰμ μετὰ οἰκετῶν βοηθήσαντα, ἐγκρατῆ γενέσθαι τῶν αἰχμαλωτισαμένων, καὶ τῶν πολεμίων αἰχμαλωτίσαι τέκνα καὶ γυναῖκας. Πρέσβεων δὲ παραγενομένων πρὸς αὐτὸν, ὅπως χρήματα λαβὼν ἀπολυτρώσῃ ταῦτα, μὴ προελέσθαι τοῖς δυστυχοῦσιν ἐπεμβαίνειν, ἀλλὰ τὰς τροφὰς λαβόντα τῶν νεανίσκων,
C ἀποδοῦναι τὰ αἰχμάλωτα, ξενισθῆναί τε αὐτὸν ὑπὸ πόλεως ἱερὸν, Ἀργάριζιν (28), ὃ εἶναι μεθερμηνευόμενον ὄρος Ὑψίστου. Παρὰ δὲ τοῦ Μελχισεδὲκ ἱερέως ὄντος τοῦ Θεοῦ, καὶ βασιλεύοντος λαβεῖν δῶρα. Αἰμοῦ δὲ γενομένου, τὸν Ἀβραὰμ ἀπαλλαγῆναι εἰς Αἴγυπτον πανοικίᾳ, κἀκεῖ κατοικεῖν, τήν τε γυναῖκα αὐτοῦ τὸν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων γῆμαι, φάντος αὐτοῦ ἀδελφὴν εἶναι. Περισσότερον δ' ἱστόρησεν, ὅτι οὐκ ἠδύνατο αὐτῇ συγγενέσθαι, καὶ ὅτι συνέβη φθείρεσθαι αὐτοῦ τὸν λαὸν καὶ τὸν οἶκον. Μάντεις δὲ, αὐτοῦ καλέσαντος, τοῦτο φάναι, μὴ εἶναι χήραν τὴν γυναῖκα· τὸν δὲ βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων οὕτως ἐπιγνῶναι, ὅτι γυνὴ ἦν τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ ἀποδοῦναι αὐτὴν τῷ ἀνδρί. Συζήσαντα δὲ τὸν Ἀβραὰμ ἐν Ἡλιουπόλει τοῖς Αἰγυπτίων ἱερεῦσι, πολλὰ μεταδιδάξαι αὐτοὺς, καὶ τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦτον αὐ-

(25) *Εὐπόλεμος*. Hunc infra sæpe loquentem audiemus : quem cum aliis duobus excusans Josephus lib. I *contr. Apion.* : Ὁ μέντοι Φαληρεὺς Δημήτριος, inquit, καὶ Φίλων ὁ πρεσβύτερος, καὶ Εὐπόλεμος, οὐ πολὺ τῆς ἀληθείας διήμαρτον· οἷς συγγινώσκειν ἄξιον· οὐ γὰρ ἐνῆν αὐτοῖς μετὰ πάσης ἀκριβείας τοῖς ἡμετέροις γράμμασι παρακολουθεῖν.

(26) *Οὐρίην*. Forte legendum Οὔρην. Sic enim hanc urbem, *Antiquit.* lib. I, c. 7, Josephus appellat. Ura, locus etiam Plinio, in ea regione, l.b. V, c. 24; sub fin. Geneseos II Ur dicta est, quam Septuaginta χώραν τῶν Χαλδαίων vertere maluerunt. אוּר et Chaldaice אוּרָה, lucem, ignem, vallemque significat. Hinc urbis hujus nomen, vel quod in vallibus sita, vel quod ignis ibi præcipue cultus. Itaque si Οὔρην, sive Οὐρίην, Græce Χαλδαίων πόλιν, interpretatur Eupolemus, fidem non meretur. Sed credibilius, alterum ejus nomen Καμαρίνην, ab eo sic explicari : ut per Chaldæos, non tam populum, quam sacerdotes, seu philosophos
D intelligat, quos Hebræi כְּמָרִים, Chaldæi כּוּמָרִים vocabant, quibus hæc urbs proprie attributa sit, ideoque Camarine dicta. Hæc Scaligero conjectura debetur.

(27) *Εἰς Φοινίκην*, etc. Non est a scriptoribus istis exigendum, ut iis cum sacris litteris adamussim conveniat.

(28) *Ἀργαριζίν*. Forte Ἀργαριζίμ, vox e duabus conflata, הַר גְּרִזִים mons Garizim, quasi divisionum, aut divisus : biceps enim a plerisque dicitur. Itaque falsum est, quod ait Eupolemus Ὄρος Ὑψίστου hoc nomine significari licet, quod in eo præcipue Deum Samaritani coluerint, ut in Sione Judæi, vere mons Altissimi dici potuerit. Cf. Deuteronomium, c. II, v. 29, et c. XXVII, v. 12; Josue, c. VIII, v. 33; Judic., c. IX, v. 7.

Digitized by Google

τοῖς εἰσηγήσασθαι, φάμενον Βαβυλωνίους ταῦτα καὶ αὐτὸν εὑρηκέναι, τὴν δὲ εὕρεσιν αὐτῶν εἰς Ἐνὼχ ἀναπέμπειν, καὶ τοῦτον εὑρηκέναι πρῶτον τὴν ἀστρολογίαν (29), οὐκ Αἰγυπτίους. Βαβυλωνίους γὰρ λέγειν πρῶτον γενέσθαι Βῆλον, ὃν εἶναι Κρόνον· ἐκ τούτου δὲ γενέσθαι Βῆλον καὶ Χαναάν, τοῦτον δὲ τὸν Χαναὰν γεννῆσαι τὸν πατέρα τῶν Φοινίκων. Τούτου δὲ Χοὺμ υἱὸν γενέσθαι, ὃν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λέγεσθαι Ἄσβολον, πατέρα δὲ Αἰθιόπων, ἀδελφὸν δὲ τοῦ Μεστραεὶμ, πατέρα Αἰγυπτίων. Ἕλληνας δὲ λέγειν τὸν Ἄτλαντα εὑρηκέναι ἀστρολογίαν· εἶναι δὲ τὸν Ἄτλαντα τὸν αὐτὸν καὶ Ἐνώχ. Τοῦ δὲ Ἐνὼχ γενέσθαι υἱὸν Μαθουσάλαν, ὃν πάντα δι' ἀγγέλων Θεοῦ γνῶναι, καὶ ἡμεῖς οὕτως ἐπιγνῶναι. »

A Abrahami uxorem esse comperisset, viro suo reddiderit. Cæterum, cum apud Heliopolim Abrahamus Ægyptiorum sacerdotum consuetudine plurimum uteretur, multa ipsos, necnon astrologiam, quæque ad eam pertinent omnia, illo docente didicisse tradit, sic tamen eorum inventionem Babyloniis atque Abrahamo ipsi attribuens, ut principem illorum auctorem Enochum fuisse statuat, quippe qui primus omnium astrologiam invenerit, non autem Ægyptii. Enimvero Babylonios dicere solitos, primum exstitisse Belum, qui Saturnus vulgo nominetur, quique Belum alterum cum Chanaane susceperit : hunc vero Chanaanem, Phœnicum parentem genuisse, cujus filius Chumus exstiterit, quem Asbolum Græci nominant : eum Mestraimi fratrem, Æthiopumque simul et Ægyptiorum parentem fuisse : tametsi Atlantem Græci astrologiæ inventorem esse velint; sed nimirum Atlantem eumdem esse quem Enochum, qui Mathusalamum filium habuerit; huncque ab angelis Dei omnia didicisse, quæ tandem ad nos cognitionemque nostram permanarint. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ἀρταπάνου, περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφῆς τοῦ Πολυΐστορος.

« Ἀρτάπανος δέ φησιν ἐν *τοῖς Ἰουδαϊκοῖς* τοὺς μὲν Ἰουδαίους ὀνομάζεσθαι Ἑρμιοὺθ (30), ὃ εἶναι μεθερμηνευθὲν, κατὰ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν, *Ἰουδαῖοι*· καλεῖσθαι δὲ αὐτοὺς Ἑβραίους ἀπὸ Ἀβραάμου. Τοῦτον δέ φησι πανοικίᾳ ἐλθεῖν εἰς Αἴγυπτον πρὸς τὸν τῶν Αἰγυπτίων βασιλέα Φαρεθώνην, καὶ τὴν ἀστρολογίαν αὐτὸν διδάξαι· μείναντα δὲ ἔτη ἐκεῖ εἴκοσι, πάλιν εἰς τοὺς κατὰ Συρίαν ἀπαλλαγῆναι τόπους· τῶν δὲ τούτῳ συνελθόντων πολλοὺς ἐν Αἰγυπτίῳ καταμεῖναι διὰ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς χώρας. Ἐν δὲ ἀδεσπότοις, εὗρομεν Ἀβραὰμ ἀναφέροντα εἰς τοὺς γίγαντας, οἰκοῦντας ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ, διὰ τὴν ἀσέβειαν τούτους δὲ ὑπὸ τῶν θεῶν ἀναιρεθῆναι, ὧν ἕνα Βῆλον, ἐκφεύγοντα τὸν θάνατον, ἐν Βαβυλῶνι κατοικῆσαι, πύργον τε κατασκευάσαντα, ἐν αὐτῷ διαιτᾶσθαι, ὃν δὴ ἀπὸ τοῦ κατασκευάσαντος Βήλου, Βῆλον ὀνομασθῆναι. Τὸν δὲ Ἀβράαμον, τὴν ἀστρολογικὴν ἐπιστήμην παιδευθέντα, πρῶτον μὲν ἐλθεῖν εἰς Φοινίκην, καὶ τοὺς Φοίνικας ἀστρολογίαν διδάξαι, ὕστερον δὲ εἰς Αἴγυπτον παραγενέσθαι. »

B

420 CAPUT XVIII.

De eodem, ex Artapano, quem citat idem Polyhistor.

« Jam vero Artapanus in *Rerum Judaicarum historia*, Judæos scribit Hermiuth nominari; quæ vox, si Græci loqui velis, *Judæos* sonet; eosdem vero Abrahami ex nomine Hebræos nuncupari. Abrahamum autem in Ægyptum cum universa familia ad Parethonem Ægyptiorum regem sese contulisse, quem cum astrologiæ præceptis instituisset, ac viginti continentes annos ibidem egisset, in Syriam denuo remigrasse, plerisque suorum ob regionis ubertatem in Ægypto residentibus. Quanquam in libris quibusdam, quorum auctores incerti sunt, Abrahamum invenimus ad gigantes venisse. Hos porro cum Babyloniam incolerent, a diis propter impietatem extinctos ac sublatos fuisse, uno tantum Belo superstite, qui exitio subductus Babylonem tenuerit, sedemque sibi in ea turri, quam ipsemet excitaverat, quamque Belum conditoris ex nomine appellarunt, delegerit. Abrahamum autem astrologiam apprime callentem, primum in Phœniciam, ubi Phœnices eadem scientia imbuerit, ac deinde in Ægyptum migrasse. »

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Μήλωνος περὶ τοῦ αὐτοῦ, ὁμοίως ἀπὸ τῆς αὐτῆς γραφῆς.

« Ὁ δὲ τὴν συσκευὴν τὴν κατὰ Ἰουδαίων γράψας Μήλων κατὰ τὸν κατακλυσμὸν φησιν ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων·

D

CAPUT XIX.

De eodem, ex Melone, ut refert idem auctor.

« At Melo, is qui adversus Judæos opus integrum edidit, virum quemdam, qui cum filiis diluvium effugerat, ab indigenis Armenia pulsum, ædibusque ac possessionibus ejectum suis, intermedia

(29) *Τὴν ἀστρολογίαν.* Joseph. *Antiquit.* lib. I, c. 9 : Τήν τε ἀριθμητικὴν αὐτοῖς χαρίζεται, καὶ τὰ περὶ ἀστρονομίαν παραδίδωσι· πρὸ γὰρ τῆς Ἀβραάμου παρουσίας εἰς Αἴγυπτον, οἱ Αἰγύπτιοι τούτων εἶχον ἀμαθῶς. Parum sane probabiliter; cum et perbrevis ejus in Ægypto mora fuerit, et gravissimis non modo curis, sed etiam periculis occupata. Nam quod adjungit Artapanus, Abrahamum annos viginti hæsisse in Ægypto, luculentum est cumulatumque mendacium.

(30) *Ἑρμιούθ.* Pro Ἑρμιούδ, ut videtur; nisi etiam ita legendum est. Nam hanc quoque vocem, ex duabus coaluisse dici potest, יהוד אדם quasi Syro-Judæus, non, Judæus tantum. At communi Syrorum nomine, profani scriptores, Judæos sæpe designant. Herodot. lib. II, καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκὼς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. Atqui ex IV Regum 23 constat Nechao regem Ægypti, Josia interfecto, tributum Judæis indixisse : tametsi locum Mageddo Scriptura vocet, non Magdolum. Infra eamdem vocem iterum de Judæis Artapanus usurpat.

Digitized by Google

regione peragrata, in desertos Syriæ montes secessisse commemorat. Abrahamum vero post tertiam ætatem natum esse, cujus nomen, *Patris amicum* significet. Eumdem, cum sapientiæ laude præstaret, solitudinem percurrisse ac lustrasse universam : tum duabus ductis uxoribus, altera quidem indigena et affini, Ægyptia vero altera, quæ servitutem ante serviebat; **421** ex Ægyptia liberos duodecim genuisse, qui in Arabiam profecti eam inter se diviserint, locique hominibus principes imperaverint : ex quo factum sit, ut reges Arabum duodecim primis illis cognomines ad nostra usque tempora numerentur. Ex legitima autem uxore filium unicum suscepisse, cujus nomen apud Græcos γέλωτα, hoc est *risum* sonet, quique Abrahamo seniore jam defuncto, liberos ex conjuge indigena duodecim procrearit, quorum postremo Josepho nomen fuit, a quo Moyses tertius numeretur.» Hæc Polyhistor, qui nonnullis interjectis rursus ita subdit : « Paulo post jussum a Deo Abrahamum fuisse ait, ut Isaacum filium ipsi in holocaustum immolaret, eumque continuo adolescente secum in montem educto, succendisse pyram, eique simul Isaacum imposuisse. Verum ipsi, cum jamjam filium jugulaturus esset, ab angelo facinus inhibente arietem ad sacrificium oblatum esse, quem ille subducto pyræ filio immolarit. »

A διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας οὖσαν ἔρημον. Μετὰ δὲ τρεῖς γενεὰς Ἀβραὰμ γενέσθαι, ὃν δὴ μεθερμηνεύεσθαι *Πατρὸς φίλον* (31), ὃν δὴ σοφὸν γενόμενον τὴν ἐρημίαν μεταδιώκειν. Λαβόντα δὲ δύο γυναῖκας, τὴν μὲν ἐντοπίαν, συγγενῆ· τὴν δὲ Αἰγυπτίαν, θεράπαιναν ἐκ μὲν τῆς Αἰγυπτίας γεννῆσαι υἱοὺς ιβ' (32), οὓς δὴ εἰς Ἀραβίαν ἀπαλλαγέντας διελέσθαι τὴν χώραν, καὶ πρώτους βασιλεῦσαι τῶν ἐγχωρίων· ὅθεν ἕως καθ' ἡμᾶς δώδεκα εἶναι βασιλεῖς Ἀράβων ὁμωνύμους ἐκείνοις. Ἐκ δὲ τῆς γαμετῆς υἱὸν αὐτῷ γενέσθαι ἕνα, ὃν Ἑλληνιστὶ *Γέλωτα* ὀνομασθῆναι. Καὶ τὸν μὲν Ἀβραὰμ γήρᾳ τελευτῆσαι· Γέλωτος δὲ (33) καὶ γυναικὸς ἐγχωρίου υἱοὺς ἕνδεκα γενέσθαι, καὶ δωδέκατον Ἰωσὴφ, καὶ ἀπὸ τοῦδε τρίτον Μωῦσῆν. »

B Τοσαῦτα ὁ Πολυΐστωρ· οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων· « Μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον τὸν Θεὸν τῷ Ἀβραὰμ προστάξαι Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν ὁλοκαρπῶσαι αὐτῷ. Τὸν δὲ ἀναγαγόντα τὸν παῖδα ἐπὶ τὸ ὄρος, πυρὰν νῆσαι, καὶ ἐπιθεῖναι τὸν Ἰσαάκ· σφάζειν δὲ μέλλοντα, κωλυθῆναι ὑπὸ ἀγγέλου, κριὸν αὐτῷ πρὸς τὴν κάρπωσιν παραστήσαντος· τὸν δὲ Ἀβραὰμ τὸν μὲν παῖδα καθελεῖν ἀπὸ τῆς πυρᾶς, τὸν δὲ κριὸν καρπῶσαι. »

CAPUT XX.

De eodem, ex Philone.

Hoc ipsum Philo libro primo eorum, quibus res ad Hierosolyma pertinentes complexus est, his versibus cecinit :

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Φίλωνος (34), *περὶ τοῦ αὐτοῦ.*

Φησὶ δὲ περὶ τούτου καὶ Φίλων ἐν τῷ πρώτῳ τῶν περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα·

Ἔκλυον ἀρχεγόνοισι τὸ μυρίον ὣς ποτε θεσμοῖς
Ἀβραὰμ κλυτοηχὲς ὑπέρτερον ἄμματι δεσμῶν
Παμφαὲς, πλήμμυρε, μεγαυχητοῖσι λογισμοῖς,
Θειοφιλὴ θέλγητρα· λιπόντι γὰρ ἀγλαὸν ἔρκος
Αἰνοφύτων. Ἔκκαυμα βριήπυος αἰνετὸς ἰσχὼν,
Ἀθάνατον ποίησεν ἐὴν φάτιν, ἐξ ὅτ' ἐκείνου
Ἔγγονος αἰνογόροιο πολύμυθον ἔλλαχε κῦδος.

Καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει·

Ἀρτίχειρος θηκτοῖο ξιφηφόρον ἐντύνοντος
Λήμματι, καὶ σφαράγοιο παρακλιδὸν ἀθροισθέντος,
Ἀλλ' ὁ μὲν ἐν χείρεσσι κερασφόρον ὤπασε κριόν.

(31) *Πατρὸς φίλον.* Imo אבהם *pater excelsus* est. et litteræ unius accessione, אבהם, pleniore ac sonantiore vocabulo, id est *pater multarum*, supp. gentium, ait B. Hieronym. *Tradit. Hebraic. in Genes.* Videtur ea vox compendio facta, ex trib. seq., אב רם המון, id est Pater excelsus multitudinis, sublata postrema syllaba ון, et ם quod sequitur ד. Et quoniam המון, et multitudinem, et sonitum seu fremitum significat, Philo Judæus, qui alioqui Græce multo, quam Hebraice doctior est, lib. *De gigantib.* sub fin. Πατὴρ ἐκλεκτὸς, inquit, ἠχοῦς ἑρμηνευθεὶς Ἀβραὰμ, ὁ τοῦ σπουδαίου λογισμός· ἐξειλεγμένος τε γὰρ καὶ κεκαθαρμένος, καὶ πατὴρ φωνῆς ἢ συνηχούμεν. Hæc ille, quæ mihi quidem videntur ejusmodi, ut hominis facilius, quam verborum mentem assequare. Eam vero plenius intelliges ex ejusd. lib. *De nominum mutatione.* Quid secutus fuerit Melo, cum Πατρὸς φίλον redderet, etsi tanti non est quærere; conjicere tamen utcunque possis, רחם non דהם eum audiisse : est enim רהם non tantum *misereri*, sed etiam *vehementer diligere.*

(32) *Γεννῆσαι υἱοὺς ιβ'.* Prorsus Ismaelem cum Abrahamo Patre confudit. Josephus enim *Antiquit.* lib. I, c. 15, auctor est, Ismaelem Ægyptiam uxorem duxisse, ex qua liberos duodecim, quorum et nomina recenset, susceperit. Οὗτοι πᾶσαν, inquit, τὴν ἀπ' Εὐφράτου, καὶ καθήκουσαν πρὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν κατοικοῦσι, Ναβατινὴν τὴν χώραν ὀνομάσαντες. Εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ τῶν Ἀράβων ἔθνος, D καὶ τὰς φυλὰς ἀπ' αὐτῶν καλοῦσι, διά τε τὴν ἀρετὴν αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ Ἀβραάμου ἀξίωμα. Hæc ille. Nec abludunt a Scriptura : Genes. enim c. XVII : *Super Ismael* (inquit Deus ad Abrahamum) *exaudivi te : ecce benedicam ei, et augebo, et multiplicabo eum valde. Duodecim duces generabit, et faciam illum in gentem magnam.* Et cap. XXV, duodecim ejus liberi, tribuum suarum principes numerantur.

(33) *Γέλωτος δέ.* Rursus confundit ac permiscet omnia.

(34) *Φίλωνος.* Is credo est, quem Josephus lib. I *in Apion.* Demetrio et Eupolemo annumerat, ac πρεσβύτερον Φίλωνα vocat : fortassis ut eum a Philone Judæo, et Philone Byblio distinguat, qui ambo juniores. At sequentes vetustioris hujus poetæ versus, mihi quidem tenebræ, καὶ μηδὲν ὑγιές. Nec manuscripti codices hilum juvant. Saltu igitur hæc superare malui, quam in singulis pene verbis offendere.

Digitized by Google

καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα. Ταῦτα μὲν δὴ ἀπὸ τῆς προειρημένης τοῦ Πολυΐστορος γραφῆς. Καὶ ὁ Ἰώσηπος δὲ, ἐν τῇ πρώτῃ τῆς Ἀρχαιολογίας, τοῦ αὐτοῦ μνημονεύει διὰ τούτων· « Λέγεται δὲ (35), ὡς οὗτος ὁ Ἄφρην (36) στρατεύσας ἐπὶ τὴν Λιβύην, κατέσχεν αὐτὴν, καὶ οἱ υἱωνοὶ αὐτοῦ κατοικήσαντες ἐν αὐτῇ, τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ ἐκείνου ὀνόματος Ἀφρικὰ (37) προσηγόρευσαν. Μαρτυρεῖ δέ μου τῷ λόγῳ Ἀλέξανδρος ὁ Πολυΐστωρ, λέγων οὕτως· Κλεόδημος δέ φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς (38), ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ Μωσῆς ἱστόρηκεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, ὅτι ἐκ Χεττούρας Ἀβραάμῳ ἐγένοντο παῖδες ἱκανοί· λέγει δὲ αὐτῶν καὶ τὰ ὀνόματα, ὀνομάζων τρεῖς, Ἀφὲρ, Ἀσοὺρ, Ἀφράν (39). Καὶ ἀπὸ Ἀσοὺρ μὲν τὴν Ἀσσυρίαν, ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Ἀφρά τε καὶ Ἀφὲρ, πόλιν τε Ἄφραν, καὶ τὴν χώραν Ἀφρικὰ ὀνομασθῆναι. Τούτους δὲ Ἡρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην, καὶ Ἀνταῖον· γήμαντα δὲ τὴν Ἀφρὰ θυγατέρα Ἡρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Διόδωρον. Τούτου δὲ γενέσθαι Σοφωνᾶν, ἀφ' οὗ τοὺς βαρβάρους Σοφὰς λέγεσθαι. » Τὰ μὲν οὖν περὶ τοῦ Ἀβραὰμ, ὡς ἐν ὀλίγοις τοσαῦτα παρακείσθω.

A **422** Atque hæc ex laudato Polyhistoris opere. Cujus etiam Josephus, libro *Antiquitatum* primo, his verbis mentionem facit : « Afrenem illum, inquit, Libyam, expeditione in eam suscepta, occupasse memorant, quam ejus posteri, collocatis in ea sedibus, illius ex nomine Africam nuncuparint. Cujus ego rei testem Alexandrum Polyhistorem habeo, dum sic loquitur : Cleodemus vates, quem et Malchan plerique vocant, quique rerum Judaicarum scripsit historiam, id ipsum, quod a Moyse Judæorum legislatore narratur, de Abrahamo commemorat, natos ei plures ex Chettura liberos fuisse, e quibus tres etiam nominat, Aferem, Asurem, Afranem. Et ab Asure quidem Assyriam, ab Afere autem atque Afrane cum Afran Urbem, tum Africam universam nomen accepisse. Hos porro Herculis in Libyam Antæumque moventis socios fuisse, ipsumque Herculem ex Afranis filia, quam uxorem duxerat, Diodorum filium suscepisse, qui Sophonan deinceps genuerit, a quo Barbari Sophæ appellati fuerint. » Verum de Abrahamo quidem breviter hæc nos retulisse sufficiat.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Δημητρίου, περὶ τοῦ Ἰακώβ.

Ἀπίωμεν δὲ πάλιν ἐπὶ τὸν Πολυΐστορα. « Δημήτριός (40) φησι τὸν Ἰακὼβ γενόμενον ἐτῶν ἑβδομήκοντα πέντε (41), φυγεῖν εἰς Χαρρὰν τῆς Μεσοποταμίας, ἀποσταλέντα ὑπὸ τῶν γονέων διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀδελφὸν κρυφίαν ἔχθραν Ἡσαῦ, διὰ τὸ εὐλογῆσαι αὐτὸν πατέρα, δοκοῦντα εἶναι τὸν Ἡσαῦ, καὶ ὅπως λάβῃ ἐκεῖθεν γυναῖκα. Ἀφορμῆσαι οὖν Ἰακὼβ εἰς Χαρρὰν τῆς Μεσοποταμίας, τὸν μὲν πατέρα καταλιπόντα Ἰσαὰκ, ἐτῶν ἑκατὸν τριάκοντα ἑπτὰ, αὐτὸν δὲ ὄντα ἐτῶν ἑβδομήντα ἑπτά. Διατρίψαντα οὖν αὐτὸν ἐκεῖ ἑπτὰ ἔτη Λάβαν τοῦ μητρῴου δύο θυγατέρας γῆμαι (42), Λείαν καὶ Ῥαχὴλ, ὄντα ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων (43)· καὶ γενέσθαι ἐν ἑπτὰ ἔτεσιν ἄλλοις αὐτῷ παιδία ιϐ'· ὀγδόῳ μὲν ἔτει, μηνὶ δεκάτῳ (44),

C

CAPUT XXI.

De Jacobo, ex Demetrio.

Deinceps ad Polyhistorem redeamus. « Demetrius, inquit, auctor est Jacobum annos quinque et septuaginta natum, Charram Mesopotamiæ civitatem confugisse, idque parentum suorum voluntatem secutum, partim ut occulto sese Esau fratris odio subduceret, paternæ jactura benedictionis, quam sibi ipse furtim, simulata Esau specie, Jacobus expresserat, concitato, partim ut inde uxorem duceret. Sic igitur eum, relicto Isaaco parente septimum ac trigesimum supra centesimum annum agente, hanc in urbem pervenisse, ubi jam ipse annum septimum ac septuagesimum attigisset. Eumdem post septem annos, quam ibi versatus erat, filias **423** Labani materni avunculi duas,

D

(35) *Λέγεται δέ*, etc. Josephus hæc habet lib. 1 *Antiquit.*, cap. 16.

(36) *Ὁ Ἄφρην*. Joseph., ὁ Ὤφρης.

(37) *Ἀφρικά*. Joseph., Ἀφρικάν.

(38) *Μαλχᾶς*. Joseph., Μαλχός.

(39) *Ἀφὲρ, Ἀσοὺρ, Ἀφρὰν*. Joseph., Ἀφερὰν, Σωρεὶμ, Ἰαφρὰν, quæ paulo post cum aliqua etiam mutatione leguntur. De his vera et certa vide, Genesis xxv, 1 et sequentibus.

(40) *Δημήτριος*. Hoc Demetrii fragmentum, tametsi subinde nutet, multo tamen propius, quam cæterorum, ad historiæ veritatem accedit.

41) *Ἑβδομήκοντα πέντε*. Imo septuaginta septem, octavo forte jam inchoato. Annorum enim erat nonaginta unius, cum Josephum ex Rachele suscepit, post annos quatuordecim, quibus Labano servierat : si autem ex 91 subduxeris 14, reliquos habebis 77. Sed error irrepsit in numerum : ideoque ἑπτά pro πέντε reponendum.

(42) *Δύο θυγατέρας γῆμαι*. Recte : nam exacto primo illo servitutis voluntariæ septennio, uxorem utramque duxit : ac primo quidem Liam, soceri fraude calumniaque victus : Rachelem inde, post 7 dies in sororis nuptiarum celebritatem impensos : juxta illud Genesis xxix, 27. *Imple hebdomadam dierum hujus copulæ*, (tui cum Lia videlicet) *et hanc quoque dabo tibi*. Et versu 29 : *Acquievit placito, et hebdomada transacta Rachel duxit uxorem*. Non audiendus ergo Josephus, qui *Antiquit.* lib. 1, c. 19, hebdomada illa dierum, in annorum hebdomadam mutata, διελθούσης, inquit, ἄλλης ἑπταετίας, τὴν Ῥαχὴλαν παρέλαβεν. Quod si verum esset, quomodo tandem post 7 priores annos, ex 4 simul uxoribus liberos Jacob suscepisset? Eumdem in errorem inductus est B. Chrysostom. homil. 56 *in Genes.* Fons erroris videtur, quod in Hebr. tantum legatur שבע זאת, et apud Septuag. τὰ ἑβδομα ταύτης. Cujus septenarii ambiguitatem ut tolleret Hieronymus, *hebdomadam dierum*, optime reddidit. Illi 7 annos acceperunt, quam iisdem suspicionem auxit, quod sequitur, καὶ δώσω σοι καὶ ταύτην ἀπὸ (Chrysostom. ἀντὶ) τῆς ἐργασίας, ἧς ἐργᾷ, (Chrys. ἐργάσῃ,) παρ' ἐμοὶ ἔτη ἑπτὰ ἕτερα. At horum verborum sensus est, ea lege post septem illos dies, ei se Rachelem uxorem dare, ut, inito jam matrimonio, septem alios serviret annos : non, quod Josephus putavit, postquam alio septennio servivisset, futurum ut eam uxorem duceret.

(43) *Ὀγδοήκοντα τεσσάρων*. Et constat hic numerus septennium integrum primæ servitutis includens. Falso ergo *Chronicum*, anno Jacobi 80 natum esse Rubenum posuit.

(44) *Μηνὶ δεκάτῳ*. Quod de mensibus tam ac-

Digitized by Google

Liam et Rachelem duxisse, circa annum ætatis quartum et octogesimum, aliorumque septem annorum spatio liberos suscepisse omnino duodecim. Quippe octavi anni mense decimo Rubenum genuisse, noni octavo Symeonem, decimi sexto Levinum, undecimi quarto Judam. Tum vero a Rachele, quod sterilis esset, muliebri adversus sororem invidia flagrante, Zelpham ancillam in Jacobi lectum eodem tempore submissam fuisse, quo etiam Balla Nephthalimum conceperit, anni scilicet undecimi mense quinto, ac duodecimi secundo filium peperisse, quem Gathum Lia nominarit; alterumque deinceps ejusdem anni mense duodecimo, cui Aseris nomen eadem Lia dederit. Rursum vero Liam pro mandragoræ pomis, quæ Rubenus ad Rachelem attulerat, eodemque tempore Zelpham ancillam, hoc est anni duodecimi mense tertio filium concepisse, ejusdemque anni duodecimo genuisse, quem Issacharem nuncuparit. Atque iterum Liam decimi tertii decimo alterum suscepisse nomine Zabulonem; iterumque decimi quarti octavo Danum peperisse. Rachelem vero, quum eodem fere tempore, quo Lia Dinam filiam susceperat, uterum gestare cœpisset, anni decimi quarti mense octavo filium procreasse, quem Josephum appellarit; atque ita liberos omnino duodecim Jacobo, septem annis quibus apud Labanum vixerat, natos fuisse. Tum vero ad patrem licet in terram Chananæam redire cupientem, Labani tamen precibus victum alios sex annos ibidem commoratum esse, itaque Charræ apud Labanum totos et continentes viginti annos egisse. Quibus exactis, patriam repetenti obvium Dei angelum, postquam aliquandiu cum eo luctatus esset, femur ejus qua parte latius est percussisse, Jacobumque simul eo membro torpescentem claudicare cœpisse (quo factum deinceps, ut ex pe-

A Ῥουβήν· καὶ τῷ ἔτει δὲ τῷ ἐννάτῳ, μηνὶ ὀγδόῳ, Συμεών· καὶ τῷ ἔτει δὲ τῷ δεκάτῳ, μηνὶ ἕκτῳ, Λευΐν· τῷ δὲ ἑνδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ τετάρτῳ, Ἰούδαν· Ῥαχὴλ τε μὴ τίκτουσαν ζηλῶσαι τὴν ἀδελφήν, καὶ παρακοιμίσαι τῷ Ἰακὼβ τὴν ἑαυτῆς παιδίσκην Ζελφὰν (45), τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ᾧ καὶ Βάλλαν συλλαβεῖν τὸν Νεφθαλεὶμ (46), τῷ ἑνδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ πέμπτῳ, καὶ τεκεῖν τῷ δωδεκάτῳ ἔτει, δευτέρῳ μηνὶ υἱόν, ὃν ὑπὸ Λείας Γὰθ ὀνομασθῆναι. Καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς, τοῦ αὐτοῦ ἔτους, καὶ μηνὸς δωδεκάτου, ἕτερον τεκεῖν, ὃν καὶ αὐτὸν προσαγορευθῆναι ὑπὸ Λείας Ἀσήρ. Καὶ Λείαν πάλιν ἀντὶ τῶν μήλων τῶν μανδραγόρου, ἃ Ῥουβὴν εἰσενεγκεῖν παρὰ Ῥαχήλ· συλλαβεῖν (47) καὶ τὴν παιδίσκην Ζελφὰν τῷ αὐτῷ χρόνῳ, τῷ δωδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ τρίτῳ, καὶ τεκεῖν τοῦ αὐτοῦ ἔτους,
B μηνὸς δωδεκάτου, υἱόν, καὶ ὄνομα αὐτῷ θέσθαι Ἰσσάχαρ. Καὶ πάλιν Λείαν τῷ τρισκαιδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ δεκάτῳ, υἱὸν ἄλλον τεκεῖν, ᾧ ὄνομα Ζαβουλών, καὶ τὴν αὐτὴν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ ὀγδόῳ, τεκεῖν υἱὸν ὄνομα Δάν (48)· ἐν ᾧ καὶ Ῥαχὴλ λαβεῖν ἐν γαστρὶ τῷ αὐτῷ χρόνῳ, ᾧ καὶ Λείαν τεκεῖν θυγατέρα Δείναν, καὶ τεκεῖν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, μηνὶ ὀγδόῳ, υἱὸν, ὃν ὀνομασθῆναι Ἰωσὴφ, ὥστε γεγονέναι ἐν τοῖς ἑπτὰ ἔτεσι τοῖς παρὰ Λάβαν δώδεκα παιδία. Θέλοντα δὲ τὸν Ἰακὼβ πρὸς τὸν πατέρα εἰς Χαναὰν ἀπιέναι, ἀξιωθέντα ὑπὸ Λάβαν ἄλλα ἔτη ἓξ μεῖναι, ὥστε τὰ πάντα αὐτὸν μεῖναι ἐν Χαρρὰν παρὰ Λάβαν ἔτη εἴκοσι (49). Πορευομένῳ δὲ αὐτῷ εἰς Χαναὰν, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ παλεῦσαι, καὶ ἅψασθαι τοῦ
C πλάτους τοῦ μηροῦ τοῦ Ἰακώβ· τὸν δὲ νσρκήσαντα ἐπισκάζειν. Ὅθεν οὐ καθίεσθαι [a] τῶν κτηνῶν τὸ ἐν τοῖς μηροῖς νεῦρον. Καὶ φάναι αὐτῷ τὸν ἄγγελον, ἀπὸ τοῦδε μηκέτι Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ὀνομασθήσεσθαι. Καὶ ἐλθεῖν αὐτὸν τῆς Χαναὰν γῆς εἰς ἑτέραν Συκίμων, ἔχοντα παιδία Ῥουβὴν ἐτῶν ιϐ', μηνῶν δυοῖν· Συμεῶνα ἐτῶν ιϐ'(50), μηνῶν τεσσάρων· Λευΐν ἐτῶν ιϐ'(51), μηνῶν ἓξ-

[a] Ἰσ. οὐκ ἐσθίεσθαι.

curate scribit Demetrius, ut novem circiter intervallo Ruben, fratresque nascerentur; quod etiam in cæteris omnibus liberis observavit: fides sit penes auctorem. Minutam hanc diligentiam Scriptura missam fecit.

(45) *Παιδίσκην Ζελφάν.* Nominum facta mutatio est. Bala enim Rachelis ancilla vocabatur, Genes. xxx, 3. Liæ vero, Zelpha; ibid., 9. Hunc item Demetrii locum excutit noster Salianus, *Annal.* tom. I, anno mundi 2283, ac præsertim in schol., et Petavius item noster lib. IX, cap. 19, magni vere operis *De doctrina temporum.*

(46) *Συλλαβεῖν τὸν Νεφθαλείμ.* Veram habes patriarcharum istorum seriem in Genes. cap. XXIX et XXX. Bala quidem Nephthalimum genuit, ut habetur, Genes. XXX, 8. Sed Demetrius bis peccavit: semel, quod Liæ Balam attribuat; iterum quod ei, quam Liæ ancillam fecerat, Nephthalimum hunc dederit.

(47) *Παρὰ Ῥαχὴλ· συλλαβεῖν.* Et hic multa peccat Demetrius. Primum indicare videtur Liam concepisse, nec tamen fetum ipsi ullum tribuit: (Græca sane minus hic pura sunt:) deinde Zelpham Liæ reddit, quam ante sustulerat. Tertio Issacharem filium ejus facit, quem ipsamet Lia pepererat, Genes. XXX, 18.

(48) *Τεκεῖν υἱὸν ὄνομα Δάν.* Cave credas. Fuit enim Dan Balæ Rachelis ancillæ primogenitus. Genes. XXX, 6.

(49) *Ἔτη εἴκοσι.* Genes. XXXI, 41: « Sicque per viginti annos in domo tua servivi tibi, quatuordecim pro filiabus, et sex pro gregibus tuis. » Perperam ergo Josephus *Antiquit.* lib. I, cap. 19, qui Josephi ortu, quem Scriptura decimo quarto anno Racheli natum esse docet, hoc viginti annorum intervallum circumscribat. Statim enim post illa
D verba, χρόνοις δ' ὕστερον καὶ Ῥαχὴλη γίνεται ὁ Ἰώσηπος υἱός, subjungit: Τοῦτον πάντα τὸν χρόνον, ἔτη δ' ἐστὶν εἴκοσιν, ἐποίμαινε τῷ πενθερῷ, etc. Nisi dicamus his verbis τοῦτον πάντα τὸν χρόνον, hanc quoque sex annorum προσθήκην inclusisse. Videat porro, qui secum ipse consentiat, qui superius non nisi post alterum servitutis septennium, ductam a Jacob Rachelem dixerit. An vero sex tantum annis consequentibus, liberos ex Rachele suscepit? Falsum est. Nam conceptis verbis Scriptura tradit, simul ex ambabus, ambarumque ancillis suscepisse: unde etiam illa duarum sororum æmulatio.

(50) *Συμεῶνα ἐτῶν ιϐ'.* Legendum omnino ἐτῶν ια', alioqui duobus mensibus Rubeno primogenito senior esset.

(51) *Λευΐν ἐτῶν ιϐ'.* Corrige similiter ἐτῶν ι', alioqui mensibus quatuor fratrem natu maximum antecedet. Quid quod superior μηνολογία per sese id postulat?

Digitized by Google

Ἰούδαν ἐτῶν θ', μηνῶν ὀκτώ· Νεφθαλεὶμ ἐτῶν ὀκτὼ, μηνῶν δέκα· Γὰδ ἐτῶν ὀκτὼ, μηνῶν δέκα· Ἀσὴρ ἐτῶν ὀκτώ· Ἰσσάχαρ ἐτῶν ὀκτώ· Ζαβουλὼν ἐτῶν ἑπτὰ, μηνῶν δυοῖν· Δείναν ἐτῶν ἕξ, μηνῶν τεσσάρων· Ἰωσὴφ ἐτῶν ἕξ, μηνῶν τεσσάρων. Παροικῆσαι δὲ Ἰσραὴλ παρὰ Ἐμμὼρ ἔτη δέκα (52), καὶ φθαρῆναι τὴν Ἰσραὴλ θυγατέρα Δείναν ὑπὸ Συχὲμ τοῦ Ἐμμὼρ υἱοῦ, ἐτῶν οὖσαν δεκαὲξ, μηνῶν τεσσάρων. Ἐξαλλομένους δὲ τοὺς Ἰσραὴλ υἱοὺς, Συμεῶνα μὲν ὄντα ἐτῶν εἰκοσιενὸς, μηνῶν τεσσάρων, Λευῒν δὲ ἐτῶν εἴκοσι, μηνῶν ἕξ, ἀποκτεῖναι τόν τε Ἐμμὼρ, καὶ Συχὲμ τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ πάντας τοὺς ἄρσενας, διὰ τὴν Δείνας φθοράν. Ἰακὼβ δὲ τότε εἶναι ἐτῶν ἑκατὸν ἑπτά. Ἐλθόντα δὲ οὖν αὐτὸν εἰς Λουζὰ τῆς Βαθὴλ, φάναι τὸν Θεὸν μηκέτι Ἰακὼβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ὀνομάζεσθαι. Ἐκεῖθεν δὲ ἐλθεῖν εἰς Χαφραθὰ, ἔνθεν παραγενέσθαι εἰς Ἐφραθὰ, ἣν εἶναι Βηθλεὲμ, καὶ γεννῆσαι αὐτὸν ἐκεῖ Βενιαμὶν, καὶ τελευτῆσαι Ῥαχὴλ, τεκοῦσαν τὸν Βενιαμὶν, συμβῶσαι δ' αὐτῇ τὸν Ἰακὼβ ἔτη εἰκοσιτρία. Αὐτόθεν δὲ ἐλθεῖν τὸν Ἰακὼβ εἰς Μαμβρῆ τῆς Χεβρὼν, πρὸς Ἰσαὰκ τὸν πατέρα. Εἶναι δὲ τότε Ἰωσὴφ ἐτῶν δεκαεπτὰ, καὶ πραθῆναι αὐτὸν εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ μεῖναι ἔτη δεκατρία, ὥστ' εἶναι αὐτὸν ἐτῶν τριάκοντα, Ἰακὼβ δὲ ἐτῶν ἑκατὸν δέκα, ἐν ᾧ καὶ τελευτῆσαι τὸν Ἰσαὰκ ἔτει ἑνὶ ἔμπροσθεν, ἐτῶν ὄντα ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Κρίναντα δὲ τῷ βασιλεῖ τὸν Ἰωσὴφ τὰ ἐνύπνια, ἄρξαι Αἰγύπτου ἔτη ἑπτὰ, ἐν οἷς καὶ συνοικῆσαι Ἀσενὲθ, Πεντεφρῇ τοῦ Ἡλιουπόλεως ἱερέως θυγατρὶ, καὶ γεννῆσαι Μανασσῆν καὶ Ἐφραὶμ, καὶ τοῦ λιμοῦ ἐπιγενέσθαι ἔτη β'. Τὸν δὲ Ἰωσὴφ ἔτη ἐννέα εὐτυχήσαντα, πρὸς τὸν πατέρα μὴ πέμψαι, διὰ τὸ ποιμένα αὐτόν τε καὶ τοὺς ἀδελφοὺς εἶναι· ἐπονείδιστον δὲ Αἰγυπτίοις εἶναι τὸ ποιμαίνειν. Ὅτι δὲ διὰ τοῦτο οὐκ ἔπεμψεν, αὐτὸν δεδηλωκέναι. Ἐλθόντων γὰρ αὐτοῦ τῶν συγγενῶν, φάναι αὐτοῖς, ἐὰν κληθῶσιν ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐρωτῶνται τί διαπράσσονται, λέγειν κτηνοτρόφους αὐτοὺς εἶναι. Διαπορεῖσθαι δὲ, διὰ τί ποτε ὁ Ἰωσὴφ Βενιαμὶν ἐπὶ τοῦ ἀρίστου πενταπλασίονα μερίδα ἔδωκε, μὴ δυναμένου αὐτοῦ τοσαῦτα καταναλῶσαι κρέα. Τοῦτο οὖν αὐτὸν πεποιηκέναι διὰ τὸ ἐκ τῆς Λείας τῷ πατρὶ αὐτοῦ γεγονέναι υἱοὺς ἑπτὰ, ἐκ δὲ Ῥαχὴλ τῆς μητρὸς αὐτοῦ δύο· διὰ τοῦτο τῷ Βενιαμὶν πέντε μερίδας παραθεῖναι, καὶ αὐτὸν λαβεῖν μίαν (53)· γενέσθαι οὖν ἑπτὰ, ὅσας καὶ τοὺς ἐκ τῆς Λείας υἱοὺς λαβεῖν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ τὰς

A cudibus femoris nervum Judæorum attingat nemo). Ab angelo autem futurum audiisse, ut in posterum non Jacobus, sed Israel vocaretur. Itaque in eam terræ Chanaan successisse partem, quæ Sicimis adversa esset, liberorum suorum comitatu stipatum. E quibus Rubenus annos duodecim mensesque duos natus erat, Symeon annos totidem et menses quatuor, Levinus annos duodecim, mensesque sex, Judas annos novem ac menses octo, Nephthalimus **424** annos octo, mensesque decem, Gadus totidem, Aser et Issachar annos octo, Zabulon annos septem mensesque duos, Dina et Josephus annos sex et menses quatuor. Cæterum Israelem annis sibi decem juxta Emmorem domicilium delegisse : cujus filiæ Binæ annos natæ sedecim mensesque B quatuor, cum Sychemus Emmoris filius stuprum obtulisset, Symeonem, qui mensem quartum supra annum vicesimum primum, et Levinum, qui mensem sextum supra annum vicesimum ageret, Israelis filios, sororis injuria graviter commotos, Emmorem ac Sychemum ejus filium, maresque universos impetu facto cæcidisse; quo tempore annorum septem supra centum Jacobus esset. Eum porro, cum Lusam Bathelis urbem venisset, a Deo jussum, relicto Jacobi nomine, Israelem nuncupari cœpisse. Tum Caphratham, indeque Ephratham, quam Bethleemum vocant, petiisse, ubi Rachel, suscepto Benjamino, diem supremum obierit, pos- quam annos tres ac viginti cum ea Jacobus vixisset : inde rursus Mambren Chebronis oppidum ad C Isaacum patrem venisse. At Josephum eo tempore cum esset annorum septemdecim, Ægyptiis venditum, totos tredecim annos in vinculis fuisse, donec ipse quidem tricesimum, Jacobus vero decimum supra centesimum ætatis annum confecisset, Isaaco jam anno superiore, hoc est ætatis octogesimo supra centesimum vita functo. Ac Josephum quidem post felicem regis somniorum explicationem, toti Ægypto annis septem præfuisse, quo tempore Asenethem Pentephræ Heliopoleos sacerdotis filiam conjugem duxerit, atque ex ea Manassem Ephraimumque susceperit. Tum annis duobus fame laborari cœptum. Eumdem vero novem annorum spatio, quibus fortunate admodum vixerit, patrem ac- D cersere noluisse, quod tam ipse quam fratres pascendis ovibus operam darent, quæ vitæ ratio apud Ægyptios probro duceretur. Atque hanc ei cur pa-

(52) *Ἔτη δέκα.* Genes. xxxiii, 17. Jacob antequam ad Sicimos veniret, eo in loco tentoria figit, quem propterea Sochot, id est tabernacula, nominavit. Sed quandiu illic hæserit, Scriptura non docet. Sunt qui decem fere annos in Sochot traductos fuisse velint, ut perbrevis apud Sicimitas ejus mora fuerit. Contra Demetrius Sochot ne meminit quidem, at decem annos ejus apud Hemmorem habitationi tribuit. Sane probabilius videtur, paucis omnino vel annis, vel etiam mensibus, illam in Sochot moram circumscribi, cum Scriptura tantum dicat ibi fixa esse tentoria; apud Sicimitas autem domicilium esse collocatum. Quod autem Genes. xxxiv, 21, Hemor, cum filio, Jacobi familiam apud Sicimitas commendans, viros pacificos esse dicat, etc., id tam brevis moræ argumento non est : nam aliquot annis eorum mores et ingenia probari potuerunt. Nec urget illud Tornielli, quod tum primum egressa Dina videatur, quasi recens eo venisset. Nam quod ante vel egressa non fuerit, vel si egressa est, probri nihil subierit : ejus rei, cum aliæ, tum hæc in primis causa esse potuit, quod nondum per ætatis satis id liceret. At ex Demetrio, cum injuriam illam accepit, annorum sedecim fuit, aut circiter. Adde, tum forte oblatam, quæ ante commoda satis non fuerat, ejus flagitii occasionem fuisse.

(53) *Μίαν.* Sensus et ἀχολουθία postulat δύο, alioqui sex tantum, non septem partes habiturus erat.

Digitized by Google

trem non acciret causam fuisse, ab eo re ipsa declaratum. Fratribus enim suis, cum ad eum aliquando venissent, hoc in mandatis ipsum dedisse, uti, si forte a rege accerserentur, rogati, ecquid vitæ genus profiterentur, equis alendis vacare sese responderent. Benjaminum quod attinet, quæsitum a plerisque, quamobrem Josephus inter prandendum partem ei quintuplo singulis majorem apponi voluerit, cum tot cibis adolescens par esse non posset. **425** Cujus rei hanc ille rationem afferebat, quod Jacobo patri septem ex Lia, ex Rachele vero matre sua, duo tantum liberi nati essent; eoque Benjamino partes quinque, sibi autem duas tribuisse, ut cum septenario Liæ filiorum numero partium numerus æquaretur. Similiter stolas quidem singulis geminas, at Benjamino quinque cum aureis trecentis dedisse, totidemque ad patrem misisse, uti ne qua in re materna familia alteri concederet. Cæterum, ex quo Abrahamus universis a gentibus divina voluntate selectus, in terram Chananæam primum concesserat, ipsum quidem annos viginti quinque, Isaacum vero sexaginta, Jacobum denique triginta supra centum, ibidem egisse, qui omnes annorum quindecim supra ducentos summam efficiant. Atque hoc ipso, qui famis apud Ægyptios tertius erat, cunctam eorum familiam in Ægyptum migrasse, cum Rubenus annos quinque supra quadraginta natus esset, Symeon quatuor et quadraginta, Levinus tres et quadraginta, Judas duos et quadraginta, cum tribus insuper mensibus, Aser quadraginta et menses octo, Nephthalimus unum et quadraginta mensesque septem, Gadus totidem mensesque tres, Zabulon quadraginta, Dina novem ac triginta, Benjaminus octo et viginti. Josephum autem in Ægypto annis novem ac triginta vixisse. Itaque ab

A στολὰς δοῦναι ἑκάστῳ διπλᾶς, τῷ δὲ Βενιαμὶν πέντε καὶ τριακοσίους χρυσοῦς, καὶ τῷ πατρὶ δὲ ἀποστεῖλαι κατὰ ταὐτά, ὥστε τὸν οἶκον αὐτοῦ τῆς μητρὸς εἶναι ἴσον. Οἰκῆσαι δὲ αὐτοὺς ἐν γῇ Χαναάν, ἀφ' οὗ ἐκλεγῆναι Ἀβραὰμ ἐκ τῶν ἐθνῶν, καὶ μετελθεῖν εἰς Χαναάν, Ἀβραὰμ ἐτῶν εἰκοσιπέντε, Ἰσαὰκ ἐτῶν ἑξήκοντα, Ἰακὼβ ἐτῶν ἑκατὸν τριάκοντα γίνεσθαι, τὰ πάντα ἔτη ἐν γῇ Χαναὰν σιε' (54)· καὶ τῷ τρίτῳ ἔτει, λιμοῦ οὔσης ἐν Αἰγύπτῳ, ἐλθεῖν εἰς Αἴγυπτον τὸν Ἰακὼβ, ὄντα ἐτῶν ἑκατὸν τριάκοντα, Ῥουβὴν ἐτῶν με', Συμεῶνα ἐτῶν μδ', Λευὶν ἐτῶν μγ', Ἰούδαν ἐτῶν μβ', μηνῶν τριῶν, Ἀσὴρ ἐτῶν (55) μ', μηνῶν ὀκτὼ, Νεφθαλεὶμ ἐτῶν μα', μηνῶν ζ', Γὰδ ἐτῶν μα', μηνῶν γ', Ζαβουλὼν ἐτῶν μ', Δείναν ἐτῶν λθ', Βενιαμὶν ἐτῶν κη'. Τὸν δὲ Ἰωσὴφ φησι B γενέσθαι ἐν Αἰγύπτῳ ἔτη λθ' (56). Εἶναι δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, (57) ἕως τοῦ εἰσελθεῖν εἰς Αἴγυπτον τοὺς τοῦ Ἰωσὴφ συγγενεῖς ἔτη γχκδ' · ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἕως τῆς Ἰακὼβ παρουσίας εἰς Αἴγυπτον ἔτη ατξ' · ἀφ' οὗ δὲ ἐκλεγῆναι Ἀβραὰμ ἐκ τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐλθεῖν ἐκ Χαρρὰν εἰς Χαναάν, ἕως ἂν εἰς Αἴγυπτον τοὺς περὶ Ἰακὼβ ἐλθεῖν, ἔτη σιε'. Ἰακὼβ δὲ ἐκ Χαρρὰν πρὸς Λάβαν ἐλθεῖν, ἐτῶν ὄντα π' (58), καὶ γεννῆσαι Λευὶν · Λευὶν δὲ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπιγενέσθαι ἔτη ιζ', ἀφ' οὗ ἐκ Χαναὰν αὐτὸν ἐλθεῖν εἰς Αἴγυπτον, ὥστε εἶναι αὐτὸν ἐτῶν ξ', καὶ γεννῆσαι Κλὰθ (59) · αὐτῷ δὲ ἔτει ᾧ γενέσθαι Κλὰθ (60), τελευτῆσαι Ἰακὼβ ἐν Αἰγύπτῳ, εὐλογήσαντα τοὺς Ἰωσὴφ υἱοὺς, ὄντα ἐτῶν ρμζ' (61), καταλιπόντα Ἰωσὴφ ἐτῶν νς'. Λευὶν δὲ γενόμενον ἐτῶν ρλζ' τελευτῆσαι · C Κλὰθ δὲ ὄντα ἐτῶν μ' (61*) γεννῆσαι Ἀβραὰμ (62), ὃν ἐτῶν εἶναι ιδ' · ἐν ᾧ τελευτῆσαι Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ ὄντα ρι' ἐτῶν · Κλὰθ δὲ γενόμενον ἑκατὸν λγ' τελευτῆσαι. Ἀβραὰμ λαβεῖν γυναῖκα τὴν τοῦ θείου θυγατέρα Ἰωχαβὲτ, καὶ ὄντα ἐνιαυτῶν οε', γεννῆσαι Ἀαρὼν καὶ Μωσῆν. Γεννῆσαι

(54) *Ἐν γῇ Χαναὰν σιε'.* Accurata chronologia. Nam Abrahamus, qui anno ætatis 75 in Chananitidem venerat, centenarius cum esset, Isaacum genuit, ut habetur Genes. xxi, 5. Atqui ab anno 75 ad 100 anni viginti quinque numerantur. Isaacus autem sexagenarius, Jacobum et Esau ex Rebecca suscepit, Genes. xxv, 26, qui anni sexaginta cum prioribus viginti quinque, annos efficiunt octoginta quinque. Postremo Jacobus anno ætatis 130 in Ægyptum descendit, Genes. xlvii, 9. Quibus si addideris priores 85, homadem illam habebis annorum 215.

(55) *Ἀσὴρ ἐτῶν*, etc. Sequens annorum istorum ratio longius a veritate discedit. Primo enim, Dan a Juda proximus fuit, Genes. xxx, 5. Deinde Nephthalimus Danum sequitur, Nephthalimum Gadus, Gadum Aser, quem hic ante Nephthalimum recenset, eodemque tamen juniorem facit. Aserem sequitur Issachar, Issacharem Zabulon, Zabulonem Dina, Dinam Josephus, Josephum Benjaminus.

(56) *Ἐν Αἰγύπτῳ ἔτη λθ'.* Imo nonaginta tres : siquidem anno 17 in Ægyptum abductus, Genes. xxxvii, 2, ibidem anno 110 mortuus est, Genes. l, 22.

(57) *Ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ*, etc. Creato, an mortuo? undecunque numeres, tam incertus est hic numerus, quam annus orbis conditi. In Patris Petavii *Chronologia*, cui plurimum tribuo, annus ille Jacobi in Ægyptum καθόδου, mundi annus est 2237. Diluvium incidit in anno mundi 1655, quam summam si detraxeris ex 2237, supererunt 582; proinde annus ille adventus in Ægyptum, ex ejusdem chronologiæ principiis, erit annus a diluvio 582.

(58) *Ἐτῶν ὄντα π'.* Circiter, non ἀκριβῶς. Tum enim, ut etiam ante Demetrius, annorum fuit 77.

(59) *Κλάθ.* Caath vocabatur, non Clath.

(60) *Γενέσθαι Κλάθ.* Imo sane multis ante Jacobi mortem annis : quod tamen certo definiri D vix potest.

(61) *Ἐτῶν ρμζ'.* Ita Genes. xlvii, 27.

(61*) *Κλὰθ ὄντα ἐτῶν μ'.* Error ex priori consequens, quo eodem anno et Jacobum mortuum, et Caathum in lucem editum posuit. Error autem est, cum inde sequatur natum esse Caathum in Ægypto, cum tamen frater ejus Merari, natu minimus, ante illum in Ægypto natus fuerit, Genes. xlvi, 11. Multo ergo senior Caathus erat, cum Amraamum genuit. Annus tamen ille haud certius, quam ejusdem Caathi ortus designari potest.

(62) *Ἀβραάμ.* Hebraice עמרם. Demetrius fecit Ἀβραάμ, sublato μ, et inserto α : nisi tamen scripserat Ἀμραάμ. Septuaginta Ἀμβράμ, inserto β ob euphoniam : vulgaris enim hic error est, quod in manuscript. codicibus μ et β eodem fere modo pingerentur. Sic infra Μωαμῖται, pro Μωαβῖται, scriptum est.

Digitized by Google

τὸ Μωσῆν τὸν Ἀβραὰμ ὄντα ἐτῶν οη', καὶ γενόμενον Ἀβραὰμ ἐτῶν ρλς· τελευτῆσαι. » Ταῦτά μοι κείσθω ἀπὸ τῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος γραφῆς. Ἐξῆς ἐπισυνήφθω καὶ τάδε.

A Adamo ad illud usque tempus, quo Josephi cognatio in Ægyptum migravit, annos sexcentos et viginti quatuor supra ter mille numerari : a diluvio usque ad eumdem Jacobi in Ægyptum adventum, trecentos et sexaginta supra mille : ex quo autem Abrahamus ex gentium medio segregatus, Charra in terram Chananæam venerat, quindecim supra ducentos. Porro Jacobum ad Labanum Charra pervenisse circiter octogenarium, ibique Levinum genuisse, qui anno decimo septimo quam in Ægyptum venerat, hoc est ætatis sexagesimo, Clathum procrearit; eoque ipso anno Jacobum in Ægypto, postquam Josephi liberis bene precatus esset, annosque quadraginta septem supra centum exegisset, diem obiisse, relicto Josepho annorum sex et quinquaginta. Addit Levinum anno ætatis tricesimo septimo supra centesimum vita excessisse; Clathum vero, annorum quadraginta cum esset, Abrahamum genuisse, cujus anno decimo quarto, Josephus circa annum ætatis decimum supra centesimum obierit : supremum autem Clathi diem anno illius tricesimo tertio supra centesimum contigisse. **426** Rursus, Abrahamum cum avunculi sui filia, quam Jochabetem vocabant, matrimonium iniisse, ex eaque anno ætatis suæ quinto ac septuagesimo Aaronem, tertioque post anno Mosem suscepisse : ac tandem annos natum sex et triginta supra centum ex hac vita migrasse. » Atque hæc omnia ex Alexandri Polyhistoris *Annalibus*. Quibus sequentia ex Theodoto commodum attexemus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Θεοδότου (63), *περὶ τοῦ αὐτοῦ.*

Τὰ δὲ Σίκιμά φησι Θεόδοτος ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων ἀπὸ Σικιμίου τοῦ Ἑρμοῦ λαβεῖν τὴν ὀνομασίαν· τοῦτον γὰρ καὶ κτίσαι τὴν πόλιν, κεῖσθαι δ' αὐτὴν φησιν ἐν τῇ περὶ Ἰουδαίων οὕτως·

Ἡ δ' ἄρ' ἦην ἀγαθή τε καὶ αἰγινόμος, καὶ ὑδρηλή·
Οὐδὲ μὲν ἔσχεν ὁδὸς δολιχὴ πόλιν εἰσαφικέσθαι
Ἀγρόθεν, οὐδέ ποτε δρία λαχνήεντα ποτεῦσιν.
Ἐξ αὐτῆς δὲ μάλ' ἄγχι δύ' οὔρεα (64) φαίνετ' [ἐρυμνά,
Ποίης τε πλήθοντα καὶ ὕλης. Τῶν δὲ μεσηγύ,
Ἀτραπιτὸς τέτμητ', ἀραὴ, αὐλῶπις. Ἐν δ' [ἑτέρωθι
Ἡ δ' ἱερὴ Σικίμων καταφαίνεται, ἱερὸν ἄστυ,
Νέρθεν ὑπὸ ῥίζῃ δεδμημένον· ἀμφὶ δὲ τεῖχος
Αἰσσὸν ὑπώρειαν, ὑπὸ δ' ἕδραμεν αἰπύθεν ἔρκος. C

Ὕστερον δέ φησιν αὐτὴν ὑπὸ Ἑβραίων κατασχεθῆναι, δυναστεύοντος Ἐμμώρ. Τὸν γὰρ Ἐμμὼρ υἱὸν γεννῆσαι Συχέμ. Φησὶ δέ·

Ἐνθένδε, ξένε, ποιμενόθι (65) πόλιν ἤλυθ' Ἰα- [κώβ
Εὐρεῖαν Σικίμων· ἐπὶ δ' ἀνδράσι τοῖσιν ἔτησιν (66)
Ἀρχὸς Ἐμὼρ σὺν παιδὶ Συχέμ, μάλ' ἀτηρέσ [φῶτε.

Εἶτα περὶ Ἰακὼβ καὶ τὴν εἰς Μεσοποταμίαν αὐτοῦ παρουσίαν, καὶ τῶν δυοῖν γυναικῶν γάμον, καὶ τὴν τῶν τέκνων γένεσιν, καὶ τὴν παρουσίαν τῆς ἐκ Μεσοποταμίας ἐπὶ τὰ Σίκιμα·

Εἰς δ' Ἰακὼβ Συρίην κτηνοτρόφον ἵκτο, καὶ εὐρὺ
Ῥεῖθρον Εὐφρήταο λίπεν ποταμοῦ κελάδοντος. D
Ἦλυθε γὰρ, κἀκεῖθι λιπὼν δριμεῖαν ἐριπὴν
Αὐτοκασιγνήτοιο. Πρόφρων ὑπέδεκτο δόμοισδε
Λάβαν, ὃς γ' οἱ ἦην μὲν ἀνεψιὸς, ἀλλὰ τότ' οἷος
Ἥνασσεν Συρίης, νειηγενὲς αἷμα λελογχώς.
Τῷ δὲ γάμον κούρης μὲν ὑπέσχετο καὶ κατένευσεν
Ὁπλοτάτης· οὐ μὴν τελέθειν ἐπεμαίετο πάμπαν,

B

CAPUT XXII.

De eodem, ex Theodoto.

Ille enim eo, quem de Judæis conscripsit, libro, Sicima a Sicimo quodam Mercurii filio, ejus urbis conditore, nomen accepisse auctor est, cujus situm his expressit versibus :

Quippe hæc terra ferax, tenerisque aptissima· ca- [pris,
Irriguique soli : brevis unde excursus in urbem.
At nulli fessos molli lanugine saltus
Hic recreant. Tecti juncto prope vertice montes
Hinc gemini excipiunt, herbasque, nemusque mini- [strant.
Quos inter raro angustus discrimine callis
Rumpit iter. Parte adversa se tollit in auras
Urbs ingens Sicimum, radicem extructa sub imam :
Qua circum lævi consurgunt mœnia saxo,
Atque infra supraque urbem munimine cingunt.

Eamdem ab Hebræis regnante Emmore occupatam fuisse, postmodum affirmat : Emmorem enim Sychemum genuisse. Sic autem decinit :

Illinc, o hospes, tandem vaga liquit Iacob
Pascua, et immensam Sicimum successit in urbem,
Dum socios Emmor populos, atque Emmore natus
Imperio premeret Sychemus, patri æmula pestis.

Tum Jacobi partim in Mesopotamiam adventum, partim nuptias duabus cum mulieribus initas, partim liberos ex utraque susceptos **427**, partim denique hanc ipsam e Mesopotamiæ finibus Sicimorum in urbem migrationem exsequitur.

At pecorum altricem in Syriam concedit Iacob,
Atque sonante vagos volventem gurgite fluctus
Deserit Euphratem : irati simul aspera fratris
Jurgia declinat. Blando pia tecta nepoti
Pectore Labanus, Syriæ tum, stirpe recenti,
Sceptra tenens, pandit. Cui mox promissa mi- [noris
(Sic male certa fides,) natæ connubia mutat,

(63) *Θεοδότου.* Hunc etiam Josephus lib. I *Advers. Apion.*, p. 1051, inter eos numerat qui Judæorum liberalius meminerunt. Josephi verba dabit infra noster pag. 458. Alius hic Theodotus videtur ab eo, quem pag. 493 B, inter Phœnicios scriptores ex Tatiano recenset.

(64) *Δύ' οὔρεα.* Hebal., opinor, et Garisim. Vide supra, pag. 419.

(65) *Ποιμενόθι.* Mendose. Quid si ποίμνηθεν;

(66) *Ἔτησιν.* Forte ἔτεσσιν, quasi dicat, illo tempore. Quid si τοῖς σύντησι? Nam hominum improbitas, p. 428 coarguitur.

Digitized by Google

Majoremque viro thalami in penetralia furtim
Submittit Liam genitor : sed fraude retecta
(Sensit enim conjux), natuque minore potitus,
Esse utramque dedit soleri prole parentem.
Undenis maribus pulchro spectabilis ore
Additur, et molli præstans in corpore Dina
Exerit ingenium.

A Ἀλλὰ δόλον τολίπευσε[a], καὶ εἰς λέχος ἀνέρι πέμπε
Λείαν, ἣ οἱ ἦην προγενεστέρη· οὐδέ μιν ἔμπης
Ἔλαθεν, ἀλλ' ἐνόησε κακορράφιηι, καὶ ἔδεκτο
Ἣαῖδ' ἑτέρην, ἀμφοῖν δ' ἐμίγη σὺν ὁμαίμοσιν ἥσι.
Τῷ δ' υἱεῖς ἐγένοντο νόῳ πεπνυμένοι αἰνῶς
Ἕνδεκα, καὶ κούρη Δείνα περικαλλὲς ἔχουσα
Εἶδος, ἐπίτρεπτον δὲ δέμας, καὶ ἀμύμονα θυμόν.

Ab Euphrate vero Jacobum scribit cum ad Emmorem in Sicima venisset, exceptum ab eo humaniter, agrique parte donatum fuisse; ubi cum agriculturæ operam ipse daret, tum vero undecim filii in pastionem, Dinaque filia cum cæteris mulieribus in lanificium incumberet. Verum, quo die solemnis forte conventus Sicimis ageretur, Dinam tametsi adhuc virginem, in urbem tamen visendi studio penetrasse; ac Sychemum Emmoris filium, ejus simul ac vidisset amore captum, ipsi per vim raptæ ac B domum abductæ stuprum cum obtulisset, paulo post una cum patre ad Jacobum venisse, ab eoque filiæ nuptias expetiisse; quas ille cum negaret, priusquam incolæ Sicimorum universi et circumcisionem et ritus Judaicos accepissent : Emmorem futurum **428** spopondisse, uti eos hanc ad conditionem adducere conaretur. Et eos quidem circumcidi omnes oportere, Jacobus ita declarat :

Ἀπὸ δὲ τοῦ Εὐφράτου φησὶ τὸν Ἰακὼβ ἐλθεῖν εἰς τὰ Σίκιμα πρὸς Ἐμμώρ· τὸν δ' ὑποδέξασθαι αὐτὸν, καὶ μέρος τι τῆς χώρας δοῦναι. Καὶ αὐτὸν μὲν τὸν Ἰακὼβ γεωμορεῖν, τοὺς δὲ υἱοὺς αὐτοῦ ἕνδεκα τὸν ἀριθμὸν ὄντας ποιμαίνειν, τὴν δὲ θυγατέρα Δείναν καὶ τὰς γυναῖκας ἐριουργεῖν· καὶ τὴν Δείναν παρθένον οὖσαν εἰς τὰ Σίκιμα ἐλθεῖν παντηγύρεως οὔσης, βουλομένην θεάσασθαι τὴν πόλιν· Συχὲμ δὲ τὸν τοῦ Ἐμμὼρ υἱὸν ἰδόντα, ἐρασθῆναι αὐτῆς, καὶ ἁρπάσαντα ὡς ἑαυτὸν διακομίσαι καὶ φθεῖραι αὐτήν. Αὖθις δὲ σὺν τῷ πατρὶ ἐλθόντα πρὸς τὸν Ἰακὼβ, αἰτεῖν αὐτὴν πρὸς γάμου κοινωνίαν· τὸν δὲ οὐ φάναι δώσειν, πρὶν ἂν ἅπαντας τοὺς οἰκοῦντα τὰ Σίκιμα περιτεμνομένους Ἰουδαΐσαι· τὸν δὲ Ἐμμὼρ φάναι πείσειν αὐτούς. Φησὶ δὲ περὶ τοῦ δεῖν περιτέμνεσθαι αὐτοὺς ὁ Ἰακώβ·

Hebræam divina vetant oracula gentem,
Externos sponsæ generos in tecta vocare;

Hæc patrius tantum novit commercia sanguis.

Οὐ γὰρ δὴ θεμιτόν γε τόδ' Ἑβραίοισι τέτυκται,
Γαμβροὺς ἀλλοθεν εἰς γενυοὺς (67) ἀγέμεν ποτὶ [δῶμα·
Ἀλλ' ὅστις γενεᾶς ἐξεύχεται εἶναι ὁμοίης.

Moxque de circumcisione :

Εἶτα ὑποβὰς περὶ τῆς περιτομῆς·

Qui magnum patriis Abrahamum eduxit ab oris,
Cœlitus hunc tota jussit cum stirpe recurvo,
Grande sub extrema, præputia demere ferro.
Paruit, atque Dei verbis immotus inhæsit.

C Ὅς ποθ' ἑῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ' οὐρανόθεν κέλετ' ἀνέρα παντὶ σὺν οἴκῳ
Σάρκ' ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καὶ ῥ' ἐτέλεσσεν.
Ἀστεμφὲς δὲ τέτυκται, ἐπεὶ θεὸς αὐτὸς ἔειπε.

Emmor itaque in civitatem reversus, cum suos ad capessendum circumcisionis ritum hortatus esset, unum ex Jacobi filiis Symeonem, quod sororis injuriam iniquius graviusque ferret, Emmorem ac Sychemum interficere statuisse : communicatoque cum Levino fratre consilio, socium eum comitemque facinoris adhibuisse, cum decem ille gentes Abrahami posteris divino promissas oracula fuisse jactaret. Sic autem Levinum alloquitur Symeon :

Πορευθέντος οὖν εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἐμμὼρ, καὶ τοὺς ὑποτασσομένους παρακαλοῦντος περιτέμνεσθαι, ἕνα τῶν Ἰακὼβ υἱῶν ὄνομα Συμεῶνα διαγνῶναι τόν τε Ἐμμὼρ καὶ τὸν Συχὲμ ἀνελεῖν, τὴν ὕβριν τῆς ἀδελφῆς μὴ βουληθέντα πολιτικῶς ἐνεγκεῖν· ταῦτα δὲ διαγνόντα Λευῖν τῷ ἀδελφῷ κοινώσασθαι· λαβόντα δ' αὐτὸν συγκάταινον, ἐπὶ τὴν πρᾶξιν παρορμῆσαι, λόγιον προσφερόμενον τὸν Θεὸν ἀνελεῖν φάμενον, τοῖς Ἀβραὰμ ἀπογόνοις δέκα ἔθνη δώσειν. Φησὶ δὲ οὕτως ὁ Συμεὼν πρὸς Λευΐν·

Verba Dei penitus medio sub pectore servo,
Quem denas Abrahæ natis promittere gentes
Commemini.

Εὖ γὰρ ἐγὼ μῦθόν γε πεπυσμένος εἰμὶ Θεοῖο·
Δώσειν γάρ ποτ' ἔφησε δέ κ'[b] ἔθνεα παισὶν Ἀβ- D [ραάμ.

Ac Deum quidem, propter Sicimitarum impietatem, hanc iis mentem injecisse, testatur his verbis :

Τὸν δὲ Θεὸν αὐτοῖς τοῦτον τὸν νοῦν ἐμβαλεῖν, διὰ τὸ τοὺς ἐν Σικίμοις ἀσεβεῖς εἶναι. Φησὶ δέ·

Ardenti vindex Sicimos Deus obruit ira,
Quo virtutis amans nemo inviolatus adiret :
Hic ubi nulla æqui tenuit reverentia cives,
Sed tantum infandi sceleris vesana libido.

Βλάπτε Θεὸς Σικίμων οἰκήτορας· οὐ γὰρ ἅπασ
Εἰς αὐτοὺς ὅστις κε μόλῃ καλὸς, οὐδὲ μὲν ἐσθλός·
Οὐδὲ δίκας ἐδίκαζον ἀνὰ πόλιν, οὐδὲ θεμιστάς.
Λοίγια δ' ὠρώρει τοῖσιν μεμελημένα ἔργα.

Ergo Levinum ac Symeonem armatos in urbem venisse, obviisque primum cæsis, Emmorem ac Sychemum peremisse, quam ille cædem ita describit :

Τὸν οὖν Λευῖν καὶ τὸν Συμεῶνα εἰς τὴν πόλιν καθωπλισμένους ἐλθεῖν, καὶ πρῶτα μὲν τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀναιρεῖν, ἔπειτα δὲ καὶ τὸν Ἐμμὼρ καὶ τὸν Συχὲμ φονεῦσαι. Λέγει δὲ περὶ τῆς ἀναιρέσεως αὐτῶν οὕτως·

Tunc Emori vasto Symeon caput arduus ictu
429 *Amputat, ac læva truncam suspendere gestit*

Ὡς τότε δὴ Συμεὼν μὲν Ἐμὼρ ὤρουσεν ἐπ' αὐτὸν,
Πλῆξέ τε οἱ κεφαλὴν, δειρὴν δ' ἕλεν ἐν χερὶ λαι-

[a] Ἰσ. τολύπευσε. [b] Ἰσ. δέχ'.

(67) *Εἰς γενυούς.* Uterque manuscr. adhuc, ut videtur, corruptius γενυοὺς τεταγμένης ὅτι δῶμα.

Digitized by Google

Λείψε δ' ἔτι σπαίρουσαν, ἐπεὶ πόνος ἄλλος ὀρώρει.
Τόφρα δὲ καὶ Λευΐτ μένος ἄσχετος ἔλαβε χαίτης
Ἀπτόμενον γούνων Συχέμ, ἄσπετα μαργήνατα.
Ἤλασε δὲ κληῖδα μέσην· δῦ δὲ ξίφος ἐξὺ
Σπλάγχνα διὰ στέρνων, λίπε δὲ ψυχὴ δέμας ἐύθύς.

A *Cervicem; donec, quod pugna atrocior instet,*
Linquat humi singultantem. At violentior ardet
Levinus, frustraque solo pedibusque volutum,
Ausum immane nefas Sychemum, pendentibus hærens
Crinibus, invadit. Jugulum delatus in alium,
Mox toto gladius subit in præcordia ferro,
Exturbatque animam.

Πυθομένους δὲ καὶ τοὺς ἑτέρους ἀδελφοὺς τὴν πρᾶξιν αὐτῶν, ἐπιβοηθῆσαι, καὶ τὴν πόλιν ἐκπορθῆσαι, καὶ τὴν ἀδελφὴν ἀναρπασαμένους, μετὰ τῶν αἰχμαλώτων εἰς τὴν πατρῴαν ἔπαυλιν διακομίσαι.

Postmodum vero fratres cæteros, ubi rem inaudiissent, conjunctis viribus civitatem diripuisse, ac sororem cum ipsa captivorum manu paternam in villam transtulisse. Hæc Polyhistor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Ἀρταπάνου, περὶ τοῦ Ἰωσήφ.

Τούτοις καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐκ τῆς αὐτῆς τοῦ Πολυΐστορος γραφῆς ἐπισυνῆφθαι. « Ἀρτάπανος δέ φησιν ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων* τοῦ Ἀβραὰμ ἀπόγονον γενέσθαι, υἱὸν δὲ Ἰακώβου· συνέσει δὲ καὶ φρονήσει παρὰ τοὺς ἄλλους διενεγκόντα, ὑπὸ ἀδελφῶν ἐπιβουλευθῆναι· προειδόμενον δὲ τὴν ἐπισύστασιν, δεηθῆναι τῶν ἀστυγειτόνων Ἀράβων εἰς τὴν Αἴγυπτον αὐτὸν διακομίσαι. Τοὺς δὲ τὸ ἐντυγχανόμενον ποιῆσαι. Εἶναι γὰρ τοὺς τῶν Ἀράβων βασιλεῖς ἀπογόνους Ἰσραὴλ, υἱοὺς τοῦ Ἀβραὰμ, Ἰσαὰκ δὲ ἀδελφούς. Ἐλθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὴν Αἴγυπτον, καὶ συσταθέντα τῷ βασιλεῖ, διοικητὴν τῆς ὅλης γενέσθαι χώρας. Καὶ πρότερον ἀτάκτως τῶν Αἰγυπτίων γεωμορούντων, διὰ τὸ τὴν χώραν ἀδιαίρετον εἶναι, καὶ τῶν ἐλασσόνων ὑπὸ τῶν κρεισσόνων ἀδικουμένων· τοῦτον πρῶτον τήν τε γῆν διελεῖν, καὶ ὅρους διασημήνασθαι, καὶ τὴν πολλὴν χερσευομένην γεωργήσιμον ἀποτελέσαι, καί τινας τῶν ἀρουρῶν τοῖς ἱερεῦσιν ἀποκληρῶσαι. Τοῦτον δὲ καὶ μέτρα εὑρεῖν, καὶ μεγάλως αὐτὸν ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων διὰ ταῦτα ἀγαπηθῆναι. Γῆμαι δ' αὐτὸν Ἡλιουπολίτου ἱερέως Ἀσενὲθ θυγατέρα, ἐξ ἧς γεννῆσαι παῖδας. Μετὰ δὲ ταῦτα παραγενέσθαι πρὸς αὐτὸν τόν τε πατέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς κομίζοντας πολλὴν ὕπαρξιν, καὶ κατοικισθῆναι ἐν τῇ πόλει Καισάν, καὶ τοὺς Σύρους πλεονάσαι ἐν τῇ Αἰγύπτῳ. Τούτους δέ φησι καὶ τὸ ἐν Ἀθὼς καὶ τὸ ἐν Ἡλιουπόλει ἱερὸν κατασκευάσαι τοὺς Ἑρμιοὺθ ὀνομαζομένους. Μετὰ δὲ ταῦτα τελευτῆσαι τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸν βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων. Τὸν οὖν Ἰωσὴφ κρατοῦντα τῆς Αἰγύπτου, τὸν ἐτῶν ἑπτὰ σῖτον, γενόμενον κατὰ τὴν φορὰν ἅπλετον, παραθέσθαι, καὶ τῆς Αἰγύπτου δεσπότην γενέσθαι. »

CAPUT XXIII.

De Josepho, ex Artapano.

Quibus deinceps Josephi rerum commemorationem adjungit, hunc in modum: « Artapanus autem in suo de Judæis commentario, Josephum ait Abrahami nepotem, Jacobi filium, cum reliquis fratribus ingenio, sapientiaque præstaret, eorum insidiis appetitum esse; quorum ipse conjuratione prospecta, vicinos Arabas, uti se in Ægyptum abducerent, obsecrarit, ejusque precibus illos annuisse. Arabum enim reges Israelis nepotes, Abrahami filios, et Isaaci fratres esse. Ergo Josephum, paulo post quam Ægyptum attigisset, eo regis studio ac benevolentia exceptum esse, ut præfectus ab eo totius regni constitutus fuerit. Eumdem vero, cum Ægyptii terram eatenus magna perturbatione coluissent, quod neque divisa regio esset, ac tenuioris fortunæ homines a potentioribus iniquius haberentur: agros ante omnia divisisse, certis passim finibus terminisque descriptos, adeoque magnam soli partem incultam prius atque silvescentem, culturæ opportunam commodamque reddidisse, suosque sacerdotibus agros singulares ac proprios assignasse. Mensuras præterea invenisse, quibus ille officiis Ægyptiorum sibi voluntatem majorem in modum devinxerit. Cæterum, Asenethen, Heliopolitani sacerdotis filiam, uxorem duxisse, ac liberos ex ea suscepisse. Postea vero, **430** patrem cunctosque fratres, multis cum opibus ac facultatibus ad eum venisse, fixisque in urbe Cæsana domiciliis, Syrorum in Ægypto auctam admodum ac propagatam sobolem fuisse. Eosdem insuper tum quod apud Athon, tum quod apud Heliopolim est, templum condidisse, Hermiuthios vulgo nominatos. Postremo, Josephum, Ægyptiorumque regem obiisse. Ac Josephum quidem, cum Ægypto præesset, immensam frumenti vim, quæ toto septennio provenerat, in medium contulisse, ac totius Ægypti dominum fuisse. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Φίλωνος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Μαρτυρεῖ δὲ ταῖς ἱεραῖς βίβλοις καὶ Φίλων ἐν τῇ ὠ τῶν περὶ Ἱεροσόλυμα, λέγων οὕτως·

Τοῖσιν ἔδος μακαριστὸν ὅλης (68) μέγας ἔκτισεν ἄκτωρ
Ὕψιστος, καὶ πρόσθεν ἀφ' Ἀβραάμοιο καὶ Ἰσὰκ,
Ἰακὼβ εὐτέκνοιο τόκος Ἰωσὴφ, ὃς ὀνείρων
Θεσπιστὴς, σκηπτοῦχος ἐν Αἰγύπτοιο θρόνοισι,
Δινεύσας λαθραῖα χρόνου πλημμυρίδι μοίρης.
Κεῖ τὰ ἑξῆς. Ταῦτα καὶ περὶ τοῦ Ἰωσήφ.

CAPUT XXIV.

De eodem, ex Philone.

Quin etiam divinis litteris Philonis quoque testimonium suffragatur. Is enim libro decimo quarto de Hierosolymis ita scribit :

Ollis ampla potens ultro dat jugera princeps,
Fecundoque solo locat incorruptus Ioseph,
Abrami Isacique nepos, quemque almus Iacob
Sustulit, obscuræ cui pervia somnia noctis,
Qui solio incumbens Ægyptia regna tuetur,
Ambiguo fati varie jactatus ab æstu.

Et quæ sequuntur. Atque hæc de Josepho.

(68) Ὅλης. Ita omnes, nullo tamen sensu. Forte ὅλως.

Digitized by Google

CAPUT XXV.

De Jobo, ex Aristæa.

Nunc autem audi sis, quæ de Jobo idem ipse commemoret. « Aristæas, inquit, in sua de Judæis *Historia*, auctor est Esaum ex Bassara conjuge Jobum in Idumæa filium genuisse, sedemque sibi in Ausitide regione ad ipsum Idumææ et Arabiæ confinium delegisse. Eumdem æquitate præstantem, ac pecore in primis abundantem fuisse : quippe, ovium enim septem, camelorum tria millia, paria boum quingenta, gregalesque asinas totidem numerasse. Copiam agrorum non absimilem. Ac Jobum quidem **431** Jobamum antea nominatum esse. Porro, Deum explorandæ hominis probandæque virtutis gratia, diuturnis eum gravibusque calamitatibus exercuisse. Primum enim asinarum boumque armenta a latronibus per vim abacta esse; tum oves simul atque pastores igne cœlitus immisso conflagrasse; mox et camelos a latronibus similiter abductos, filiosque omnes ædium ruina oppressos fuisse : postremo illum etiam eo ipso die fœdissimo totius corporis ulcere laborasse. Quibus in angustiis positus cum esset, ad eum invisendi causa Elipham Themanitarum regem, Baldadem Sauchæorum tyrannum, Sopharem Mannæorum regem, et Elium Barachielis filium Zobitem convenisse. Qui eum eum alloquio solarentur, ipsum, tametsi consolatione omni careret, futurum tamen respondisse, uti pietatis suæ laudem hac in tanta malorum acerbitate perpetuam retineret. Deum vero hac ejus integritatis et constantiæ vi majorem in modum probata, non ipsum tantum morbo liberasse, verum etiam ingentibus deinceps opibus ac fortunis cumulasse. » Hæc omnia Polyhistor.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀριστaίου, περὶ τοῦ Ἰώβ.

Ἄκουε δὲ οἷα καὶ περὶ τοῦ Ἰὼβ ὁ αὐτὸς ἱστορεῖ. « Ἀριστaίας δέ φησιν ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων* τὸν Ἠσαῦ, γήμαντα Βασσάρας υἱὸν (69) ἐν Ἐδὼμ, γεννῆσαι υἱόν. Κατοικεῖν δὲ τοῦτον ἐν τῇ Αὐσίτιδι χώρᾳ, ἐπὶ τοῖς ὅροις τῆς Ἰδουμαίας καὶ Ἀραβίας. Γενέσθαι δ' αὐτὸν δίκαιον καὶ πολύκτηνον. Κτήσασθαι γὰρ αὐτὸν πρόβατα μὲν ἑπτακισχίλια, καμήλους δὲ τρισχιλίας, ζεύγη βοῶν πεντακόσια, ὄνους θηλείας νομάδας πεντακοσίας. Εἶχε δὲ καὶ γεωργίας ἱκανάς. Τοῦτον δὲ τὸν Ἰὼβ πρότερον Ἰωβὰμ (70) ὀνομάζεσθαι. Πειράζοντα δ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐμμεῖναι, μεγάλαις δὲ περιβαλεῖν αὐτὸν ἀτυχίαις. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοῦ τούς τε ὄνους καὶ βοῦς ὑπὸ λῃστῶν ἀπελαθῆναι, εἶτα τὰ πρόβατα ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντος κατακαῆναι σὺν τοῖς ποιμέσι· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὰς καμήλους ὑπὸ λῃστῶν ἀπελαθῆναι· εἶτα τὰ τέκνα αὐτοῦ ἀποθανεῖν, πεσούσης τῆς οἰκίας. Αὐθημερὸν δὲ αὐτοῦ καὶ τὸ σῶμα ἑλκῶσαι. Φαύλως δὲ αὐτοῦ διακειμένου, ἐλθεῖν εἰς ἐπίσκεψιν Ἐλίφαν τὸν Θαιμανιτῶν βασιλέα, καὶ Βαλδὰδ τῶν Σαυχαίων τύραννον, καὶ Σωφὰρ τὸν Μανναίων βασιλέα, ἐλθεῖν δὲ καὶ Ἐλιοῦν τὸν Βαραχιὴλ τὸν Ζωβίτην. Παρακαλουμένων δὲ, φάναι καὶ χωρὶς παρακλήσεως ἐμμενεῖν αὐτὸν ἔν τε τῇ εὐσεβείᾳ καὶ τοῖς δεινοῖς. Τὸν δὲ Θεὸν, ἀγασθέντα τὴν εὐψυχίαν αὐτοῦ, τῆς τε νόσου αὐτὸν ἀπολῦσαι, καὶ πολλῶν κύριον ὑπάρξεων ποιῆσαι. » Τοσαῦτα καὶ περὶ τούτων ὁ Πολυΐστωρ.

CAPUT XXVI.

De Moyse, ex Eupolemo.

Idem quoque plurima de Moyse habet auditu digna. « Moysem, inquit, narrat Eupolemus primum sapientem fuisse, Judæisque primum litteras tradidisse, a quibus eas Phœnices, ut a Phœnicibus Græci, acceperint : eumdemque Judæis leges principem condidisse. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣ'.

Εὐπολέμου, περὶ Μωσέως.

Καὶ περὶ Μωσέως δὲ ὁ αὐτὸς πλεῖστα παρατίθεται, ὧν καὶ αὐτῶν ἐπακοῦσαι ἄξιον· « Εὐπόλεμος δέ φησι τὸν Μωσῆν πρῶτον σοφὸν γενέσθαι, καὶ γράμματα παραδοῦναι τοῖς Ἰουδαίοις πρῶτον, παρὰ δὲ Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν, Ἕλληνας δὲ παρὰ Φοινίκων· νόμους τε πρῶτον γράψαι Μωσῆν τοῖς Ἰουδαίοις. »

CAPUT XXVII.

De eodem, ex Artapano.

Artapanus autem in suo de Judæis opere scribit, Abrahamo cum Mempsasthenothe filio, ipsoque Ægyptiorum rege, vita functo, Palmanothem alterum ejusdem filium Ægypti imperium capessisse, Judæumque populum durius habuisse. Ab hoc primum Cessam conditam, in eaque delubrum, mox templum apud Heliopolim esse. **432** Ab eodem

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἀρταπάνου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἀρταπάνος δέ φησιν ἐν τῇ περὶ Ἰουδαίων, Ἀβραὰμ τελευτήσαντος, καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μεμψασθενὼθ, ὁμοίως δὲ καὶ τοῦ βασιλέως τῶν Αἰγυπτίων, τὴν δυναστείαν παραλαβεῖν τὸν υἱὸν (71) αὐτοῦ Παλμανώθην. Τοῦτον δὲ τοῖς Ἰουδαίοις φαύλως προσφέρεσθαι· καὶ πρῶτον μὲν τὴν Κεσσὰν οἰκοδομῆσαι, τό τε ἐπ' αὐτῇ ἱερὸν καθιδρύσασθαι,

(69) *Βασσάρας υἱόν*, etc. Verti, perinde ac si prius υἱόν abesset, posterius autem in Ἰώβ mutatum esset. Bassaram Jobabi, quem postea Jobum magno consensu dictum esse volunt, matrem; Septuaginta Bossoram vocarunt, Genes. xxxvi, 13. Gravis est quæstio, perdiuque jactata, quibus ex parentibus aut ubi natus patriarcha Jobus, qua de, ut omittam cæteros, novissime pluribus disputarunt, Salianus et Petavius, ambo nostri : alter eruditor. *Annal.* tom. I, ann. mundi 2319; alter præclari operis *De doctrina tempor.* lib. IX, c. 20.

(70) *Ἰωβάμ*. Legendum credo Ἰωβάβ. Similitudo τοῦ μ, καὶ τοῦ β, in manuser. codicibus hunc etiam errorem peperit.

(71) *Τὸν υἱόν*. Vox, *alterum*, in versionem irrepsit, expunge.

Digitized by Google

εἶτα τὸν ἐν Ἡλιουπόλει ναὸν κατασκευάσαι. Τοῦτον δὲ γεννῆσαι θυγατέρα Μέρρίν, ἣν Χενεφρῇ τινι κατεγγυῆσαι, τῶν ὑπὲρ Μέμφιν τόπων βασιλεύοντι· πολλοὺς γὰρ τότε τῆς Αἰγύπτου βασιλεύειν. Ταύτην δὲ στείραν ὑπάρχουσαν ὑποβαλέσθαι τινὸς τῶν Ἰουδαίων παιδίον· τοῦτο δὲ Μώϋσον ὀνομάσαι· ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων αὐτὸν ἀνδρωθέντα Μουσαῖον προσαγορευθῆναι. Γενέσθαι δὲ τὸν Μώϋσον τοῦτον Ὀρφέως διδάσκαλον· ἀνδρωθέντα δ' αὐτὸν πολλὰ τοῖς ἀνθρώποις εὔχρηστα παραδοῦναι. Καὶ γὰρ πλοῖα, καὶ μηχανὰς πρὸς τὰς λιθοθεσίας, καὶ τὰ Αἰγύπτια ὅπλα, καὶ τὰ ὄργανα τὰ ὑδρευτικὰ καὶ πολεμικὰ, καὶ τὴν φιλοσοφίαν ἐξευρεῖν· ἔτι δὲ τὴν πόλιν εἰς λς' νομοὺς διελεῖν, καὶ ἑκάστῳ τῶν νομῶν ἀποτάξαι τὸν Θεὸν σεφθήσεσθαι, τά τε ἱερὰ γράμματα τοῖς ἱερεῦσιν· εἶναι δὲ καὶ αἰλούρους, καὶ κύνας, καὶ ἴβεις· ἀπονεῖμαι δὲ καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐξαίρετον χώραν. Ταῦτα δὲ πάντα ποιῆσαι χάριν τοῦ τὴν μοναρχίαν βεβαίαν τῷ Χενεφρῇ διαφυλάξαι. Πρότερον γὰρ ἀδιατάκτους ὄντας τοὺς ὄχλους, ποτὲ μὲν ἐκβάλλειν, ποτὲ δὲ καθιστάνειν βασιλεῖς, καὶ πολλάκις μὲν τοὺς αὐτούς, ἐνιάκις δὲ ἄλλους. Διὰ ταῦτα οὖν τὸν Μώϋσον ὑπὸ τῶν ὄχλων ἀγαπηθῆναι, καὶ ὑπὸ τῶν ἱερέων ἰσοθέου τιμῆς καταξιωθέντα προσαγορευθῆναι Ἑρμῆν διὰ τὴν τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἑρμηνείαν. Τὸν δὲ Χενεφρῆν, ὁρῶντα τὴν ἀρετὴν τοῦ Μωϋσου, φθονῆσαι αὐτῷ, καὶ ζητεῖν αὐτὸν ἐπ' εὐλόγῳ αἰτίᾳ τινὶ ἀνελεῖν. Καὶ δή ποτε τῶν Αἰθιόπων ἐπιστρατευσαμένων τῇ Αἰγύπτῳ, τὸν Χενεφρῆν, ὑπολαβόντα εὑρηκέναι καιρὸν εὔθετον, πέμψαι τὸν Μώϋσον ἐπ' αὐτοὺς στρατηγὸν μετὰ δυνάμεως. Τὸ δὲ τῶν συγγενῶν αὐτῷ συστῆσαι πλῆθος, ὑπολαβόντα ῥᾳδίως αὐτὸν διὰ τὴν τῶν στρατιωτῶν ἀσθένειαν ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀναιρεθήσεσθαι. Τὸν δὲ Μώϋσον ἐλθόντα ἐπὶ τὸν Ἑρμουπολίτην ὀνομαζόμενον νομὸν, ἔχοντα περὶ δέκα μυριάδας γεωργῶν, αὐτοῦ καταστρατεῦσαι. Πέμψαι δὲ στρατηγοὺς τοὺς προκαθεδουμένους τῆς χώρας, οὓς δὴ πλεονεκτεῖν ἐπιφανῶς κατὰ τὰς μάχας. Λέγειν δέ φησιν Ἡλιουπολίτας γενέσθαι τὸν πόλεμον τοῦτον ἔτη δέκα. Τοὺς οὖν περὶ τὸν Μώϋσον, διὰ τὸ μέγεθος τῆς στρατιᾶς, πόλιν ἐν τούτῳ κτίσαι τῷ τόπῳ, καὶ τὴν ἴδιν ἐν αὐτῷ καθιερῶσαι, διὰ τὸ ταύτην βλάπτοντα ζῶα τοὺς ἀνθρώπους ἀναιρεῖν. Προσαγορεῦσαι δὲ αὐτὴν Ἑρμούπολιν. Οὕτω δὴ τοὺς Αἰθίοπας, καίπερ ὄντας πολεμίους, στέρξαι τὸν Μώϋσον, ὥστε καὶ τὴν περιτομὴν τῶν αἰδοίων παρ' ἐκείνου μαθεῖν· οὐ μόνον δὲ τούτους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱερεῖς ἅπαντας. Τὸν δὲ Χενεφρῆν, λυθέντος τοῦ πολέμου, λόγῳ μὲν αὐτὸν ἀποδέξασθαι, ἔργῳ δὲ ἐπιβουλεύειν. Παρελόμενον γοῦν αὐτοῦ τοὺς ὄχλους, τοὺς μὲν ἐπὶ τὰ ὅρια τῆς Αἰθιοπίας πέμψαι, προφυλακῆς χάριν· τοῖς δὲ προστάξαι τὸν ἐν Διὸς πόλει ναὸν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου κατεσκευασμένον καθαιρεῖν· ἕτερον δὲ λίθινον κατασκευάσαι, τὸ πλησίον ὄρος λατομήσαντας. Τάξαι δὲ ἐπὶ τῆς οἰκοδομίας ἐπιστάτην Ναχέρωτα. Τὸν δὲ, ἐλθόντα μετὰ Μωϋσου εἰς Μέμφιν, πυθέσθαι παρ' αὐτοῦ, εἴ τι ἄλλο ἐστὶν εὔχρηστον τοῖς ἀνθρώποις. Τὸν δὲ φάναι γένος τῶν βῶν, διὸ τὸ τὴν γῆν ὑπὸ τούτων ἀροῦσθαι. Τὸν δὲ

Merrhin filiam susceptam, ac Chenephræ cuidam regioni supra Memphim sitæ imperanti desponsam fuisse : tum enim plures Ægyptum regulos habuisse. Hanc porro, sterilis cum esset, Judææ mulieris infantem supposuisse, quem Moysum ipsa primum, deinde vero Græci, cum ad virilem ætatem pervenisset, Musæum nominarint. Atque hunc Orphei magistrum fuisse memorant, ac permulta humano generi utilissima tradidisse. Illi enim, et navigiorum, et machinarum, quibus adducti sursum lapides inter sese postea coagmententur, et armorum Ægyptiacorum, et instrumentorum partim hauriendæ vel deducendæ aquæ, partim bello necessariorum, ipsiusque adeo philosophiæ inventionem acceptam ferunt. Ad hæc civitatem ab eo in sex et triginta præfecturas divisam, suosque singulis Numini colendo ritus assignatos, litterasque sacras, puta felium, canum, ibium figuras sacerdotibus cum singulari ac propria regione attributas fuisse. Quæ omnia eo consilio perfecerit, ut summum Chenephræ imperium stabiliret; cum nullo distincta ordine multitudo reges antea modo ejiceret, modo crearet, ac sæpe quidem eosdem, interdum etiam alios. Quibus ipse rebus non modo populorum sibi amorem conciliarit, verum etiam parem superis honorem a sacerdotibus, qui Ἑρμῆν illum, hoc est Mercurium, sive interpretem, ob sacrarum litterarum ἑρμηνείαν, interpretationem, appellarunt, facile impetrarit. At vero Chenephren Moysi virtutibus invidentem, perimendi hominis colorem aliquem, honestamque speciem quæsivisse. Itaque cum in Ægyptum armati Æthiopes invasissent, commodam sibi facinoris oblatam occasionem esse ratum, Moysum imperatorem adversus eos cum exercitu, ex gentilibus et propinquis ejus maximam partem conflato misisse, quod eum propter militum imbecillitatem ab hoste nullo negotio conficiendum putaret. Moysum autem ad præfecturam quamdam, cui Hermopolitæ nomen, quæque colonorum ad centum millia numerabat, profectum, castra ibi posuisse; legatorum suorum fortissimis ac strenuissimis quibusque præmissis, qui locum ac sedem occuparent. Quod bellum toto decennio gestum esse, ab Heliopolitanis sese accepisse testatur. Porro Moysum, copiarum magnitudine instructum, eodem in loco urbem condidisse, Hermopolim nomine, in qua primum ibim, quod noxias hominibus animantes perimat, consecrarit. **433** Æthiopes autem ipsos, tametsi hostes, tam propenso tamen in Moysum animo fuisse, ut ipsius quoque circumcisionis ab eo ritum acciperent. Id quod a sacerdotibus etiam omnibus præstitum fuerit. Cæterum Chenephren, confecto bello, tametsi benevolentiam ore simularet, clam ei tamen insidiari reipsa perrexisse. Itaque Moysi copias ita distraxisse, ut partim ad Æthiopiæ confinia per causam præsidii ablegaret, partim Diospoleos templum operis lateritii diruere, aliudque, lapidibus ex vicino monte cæsis, lapideum ædificare juberet.

Digitized by Google

Huic operi Nacherotem quemdam ab eo præfectum esse, qui Memphim una cum Moyso profectus, quæsierit ex eo, numquid præterea humano generi commodum utileque nosset. Cui Moysus, se vero nosse, boves nimirum, quibus in aranda terra uti liceret. At Chenephren, ubi tauro Apis nomen indidisset, ei continuo templum a multitudine poni, eodemque translatas animantes a Moyso prius consecratas sepeliri voluisse, uti rerum ab eo institutarum memoriam una sepeliret. Verum abalienatos a se propterea cum Ægyptiorum animos intelligeret, clam jurejurando amicorum suorum fidem obstrinxisse, uti ne quis Moyso paratas insidias aperiret, simulque futuros cædis auctores designasse. Reclamantibus omnibus, Chanethothen, quem ex omnibus præcipue nominat, acerbius increpasse, qui regis tandem offensione permotus, commodo se tempore facinus obiturum receperit. Ergo cum in eos forte dies Merrhis obitus incidisset, Chenephren transferendi ultra Ægypti fines corporis, ibidemque sepeliendi, Moyso et Chanethothæ potestatem fecisse, cum interfectum iri ab isto Moysum putaret. Verum insidiis a conscio quodam in itinere sibi patefactis, Moysum saluti suæ diligentius cavisse : cui, post sepultam Merrhin, Meroesque nomen fluvio atque urbi ad fluvium ædificatæ impositum (quam quidem Merrhin, indigenæ haud minori quam Isin ipsam religione venerentur), Aaron frater, qui et ipse conjurationem resciverat, auctor fuerit, uti fugam in Arabiam capesseret. Illum ergo consilium fratris secutum, Memphi solvisse, Niloque trajecto in Arabiam appulisse. **434** Chanethothem vero, fuga intellecta, insidias ei tetendisse, quibus exceptum opprimeret; adeoque venienti stricto gladio occurrisse : at Moysum hominem occupasse, nec ejus tantum inhibuisse manum, sed etiam illum educto ense confodisse. E vestigio elapsum in Arabiam, ad Raguelem ejus tum regionis principem adhæsisse, ab eoque filiam in uxorem accepisse. Porro cum in Ægyptios movere Raguelus vehementer optaret, ut Moysum eo deduceret, filiæque simul ac genero imperium assereret : Moysum, quod gentilibus suis metueret, ab ea ipsum mente dimovere conatum esse quidem, sed tamen et Arabibus abstinere, et ex Ægypto prædas agere a Raguelo jussum fuisse. Interea Chenephren elephantiæ morbo mortalium omnium principem obiisse, cum in eum incidisset, quod Judæos, laneæ vestis usu prohibito, sindones jussisset induere, quo facilius in eos hoc a cæteris cultu distinctos sævire posset. At Moysum gentis suæ miserias apud Deum assidue deprecantem, eo demum tempore Numen propitium habuisse, ac repente succensum e terra ignem erupisse ait, qui tametsi locus ab omni ligno aliaque materia igni pascendo apta vacuus esset, ardere tamen non desineret. Quo

A Χενεφρῆν, προσαγορεύσαντα ταῦρον Ἄπιν, κελεῦσαι ἱερὸν αὐτοῦ τοὺς ὄχλους καθιδρύσασθαι, καὶ τὰ ζῶα τὰ καθιερωθέντα ὑπὸ τοῦ Μωῦσου κελεύειν ἐκεῖ φέροντας θάπτειν, κατακρύπτειν θέλων (72) τὰ τοῦ Μωῦσου ἐπινοήματα. Ἀποξενωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν Αἰγυπτίων, ὁρκωμοτῆσαι τοὺς φίλους μὴ ἐξαγγεῖλαι τῷ Μωῦσῳ τὴν ἐπισυνισταμένην αὐτῷ ἐπιβουλὴν, καὶ προβαλέσθαι τοὺς ἀναιρήσοντας αὐτόν. Μηδενὸς δ' ὑπακούσαντος, ὀνειδίσαι τὸν Χενεφρῆν Χανεθώθην, τὸν μάλιστα προσαγορευόμενον ὑπ' αὐτοῦ. Τὸν δὲ ὀνειδισθέντα, ὑποσχέσθαι τὴν ἐπίθεσιν, λαβόντα καιρόν. Ὑπὸ δὲ τοῦτον τὸν καιρὸν, τῆς Μέμφιδος τελευτησάσης, ὑποσχέσθαί τὸν Χενεφρῆν τῷ τε Μωῦσῳ καὶ τῷ Χανεθώθῃ τὸ σῶμα, ὥστε διακομίσαντας εἰς τοὺς ὑπὲρ Αἴγυπτον τόπους θάψαι, ὑπολαβόντα τὸν B Μώϋσον ὑπὸ τοῦ Χανεθὼθ ἀναιρεθήσεσθαι. Πορευομένων δὲ αὐτῶν, τὴν ἐπιβουλὴν τῷ Μωῦσῳ τῶν συνειδότων ἐξαγγεῖλαί τινα. Τὸν δὲ φυλάσσοντα αὐτὸν τὴν μὲν Μέμφιν θάψαι, τὸν δὲ ποταμὸν, καὶ τὴν ἐν ἐκείνῳ πόλιν Μερόην προσαγορεῦσαι. (Τιμᾶσθαι δὲ τὴν Μέμφιν ταύτην ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων οὐκ ἔλαττον ἢ τὴν Ἶσιν.) Ἀάρωνα δὲ τὸν τοῦ Μωῦσου ἀδελφὸν, τὰ περὶ τὴν ἐπιβουλὴν ἐπιγνόντα, συμβουλεῦσαι τῷ ἀδελφῷ φυγεῖν εἰς τὴν Ἀραβίαν. Τὸν δὲ πεισθέντα, ἀπὸ Μέμφεως τὸν Νεῖλον διαπλεύσαντα, ἀπαλλάσσεσθαι εἰς τὴν Ἀραβίαν. Τὸν δὲ Χανεθώθην, πυθόμενον τοῦ Μωῦσου τὴν φυγὴν, ἐνεδρεύειν ὡς ἀναιρήσοντα. Ἰδόντα δὲ ἐρχόμενον, σπάσασθαι τὴν μάχαιραν ἐπ' αὐτόν. Τὸν δὲ Μώϋσον, προκαταχήσαντα [a] τὴν τε χεῖρα κατασχεῖν αὐτοῦ, καὶ σπασάμενον τὸ ξίφος, C φονεῦσαι τὸν Χανεθώθην. Διεκδρᾶναι δὲ εἰς τὴν Ἀραβίαν, καὶ Ῥαγουήλῳ τῷ τῶν τόπων ἄρχοντι συμβιοῦν, λαβόντα τὴν ἐκείνου θυγατέρα. Τὸν δὲ Ῥαγουῆλον βούλεσθαι στρατεύειν ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους, κατάγειν βουλόμενον τὸν Μώϋσον, καὶ τὴν δυναστείαν τῇ τε θυγατρὶ καὶ τῷ γαμβρῷ κατασκευάσαι. Τὸν δὲ Μώϋσον ἀποκωλῦσαι, στοχαζόμενον τῶν ὁμοφύλων. Τὸν δὲ Ῥαγουῆλον διακωλύοντα στρατεύειν τοῖς Ἄραψι, προστάξαι λῃστεύειν τὴν Αἴγυπτον. Ὑπὸ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Χενεφρῆν πρῶτον ἁπάντων ἀνθρώπων ἐλεφαντιάσαντα μεταλλάξαι. Τούτῳ δὲ τῷ πάθει περιπεσεῖν διὰ τὸ τοὺς Ἰουδαίους προστάξαι σινδόνας ἀμφιέννυσθαι, ἐρεᾶν δ' ἐσθῆτα μὴ ἀμπέχεσθαι, ὅπως ὄντες ἐπίσημοι κολάζωνται ὑπ' αὐτοῦ. Τὸν δὲ Μώϋσον εὔχεσθαι τῷ Θεῷ, ἤδη ποτὲ τοὺς λαοὺς παῦσαι τῶν κακοπαθειῶν. Ἱλασκομένου δ' αὐτοῦ, αἰφνιδίως, φησὶν, ἐκ τῆς γῆς πῦρ ἀναφθῆναι, καὶ τοῦτο κάεσθαι, μήτε ὕλης μήτε ἄλλης τινὸς ξυλείας οὔσης ἐν τῷ τόπῳ. Τὸν δὲ Μώϋσον, δείσαντα τὸ γένος [b], φεύγειν· φωνὴν δ' αὐτῷ θείαν εἰπεῖν, στρατεύειν ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ τοὺς Ἰουδαίους διασώσαντα, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀγαγεῖν πατρίδα. Τὸν δὲ, θαῤῥήσαντα, δύναμιν πολεμίαν ἐπάγειν διαγνῶναι τοῖς Αἰγυπτίοις. Πρῶτον δὲ πρὸς Ἀαρῶνα τὸν ἀδελφὸν ἐλθεῖν. Τὸν δὲ βασιλέα τῶν Αἰγυπτίων, πυθόμενον τὴν τοῦ Μωῦσου παρουσίαν, καλέσαι πρὸς αὐτὸν, καὶ πυνθάνεσθαι ἐφ' ὅτῳ ἥκοι. Τὸν δὲ φάναι,

[a] *Isc.* προκατασχήσαντα. [b] *Isc.* γεγονός.

(72) Θέλων. Corrige, θέλοντα : postrema enim syllaba, ob sequentis similitudinem abrasa est.

Digitized by Google

προστάξαι αὐτῷ τὸν τῆς οἰκουμένης Δεσπότην ἀπολῦσαι τοὺς Ἰουδαίους. Τὸν δὲ, πυθόμενον, εἰς φυλακὴν αὐτὸν καθεῖρξαι. Νυκτὸς δὲ ἐπιγενομένης τάς τε θύρας πάσας αὐτομάτως ἀνοιχθῆναι τοῦ δεσμωτηρίου, καὶ τῶν φυλάκων οὓς μὲν τελευτῆσαι, τινὰς δὲ ὑπὸ τοῦ ὕπνου παρεθῆναι, τά τε ὅπλα κατεαγῆναι. Ἐξελθόντα δὲ τὸν Μώϋσον, ἐπὶ τὰ βασίλεια ἐλθεῖν· εὑρόντα δὲ ἀνεῳγμένας τὰς θύρας εἰσελθεῖν, καὶ ἐνθάδε τῶν φυλάκων παρειμένων τὸν βασιλέα ἐξεγεῖραι. Τὸν δὲ, ἐκπλαγέντα ἐπὶ τῷ γεγονότι, κελεῦσαι τῷ Μωϋσῷ τὸ τοῦ πέμψαντος αὐτὸν Θεοῦ εἰπεῖν ὄνομα, διαχλευάσαντα αὐτόν. Τὸν δὲ, προσκύψαντα πρὸς τὸ οὖς, εἰπεῖν. Ἀκούσαντα δὲ τὸν βασιλέα, πεσεῖν ἄφωνον· διακρατηθέντα δὲ ὑπὸ τοῦ Μωϋσου, πάλιν ἀναβιῶσαι. Γράψαντα δὲ τοὔνομα εἰς δέλτον, κατασφραγίσασθαι· τῶν δὲ ἱερέων τὸν ἐκφαυλίσαντα τὰ ἐν τῇ πινακίδι γεγραμμένα, μετὰ σπασμοῦ τὸν βίον ἐκλιπάνειν· εἰπεῖν τε τὸν βασιλέα σημεῖόν τι αὐτῷ ποιῆσαι. Τὸν δὲ Μώϋσον, ἣν εἶχε ῥάβδον ἐκβαλόντα, ὄφιν ποιῆσαι· πτοηθέντων δὲ πάντων, ἐπιλαβόμενον τῆς οὐρᾶς ἀνελέσθαι, καὶ πάλιν ῥάβδον ποιῆσαι. Προελθόντα δὲ μικρὸν, τὸν Νεῖλον τῇ ῥάβδῳ πατάξαι· τὸν δὲ ποταμὸν, πολύχουν γενόμενον, καταχλύζειν ὅλην τὴν Αἴγυπτον. Ἀπὸ τότε δὲ καὶ τὴν κατάβασιν αὐτοῦ γίνεσθαι. Συναγαγὸν δὲ τὸ ὕδωρ ἀποζέσαι, καὶ τὰ ποτάμια διαφθεῖραι ζῶα, τούς τε λαοὺς διὰ τὴν δίψαν φθείρεσθαι. Τὸν δὲ βασιλέα, τούτων γενομένων τῶν τεράτων, φάναι μετὰ μῆνα τοὺς λαοὺς ἀπολύσειν, ἐὰν ἀποκαταστήσῃ τὸν ποταμόν. Τὸν δὲ Μώϋσον, πάλιν τῇ ῥάβδῳ πατάξαντα τὸ ὕδωρ, συστεῖλαι τὸ ῥεῦμα. Τούτου δὲ γενομένου, τὸν βασιλέα τοὺς ἱερεῖς τοὺς ὑπὲρ Μέμφιν καλέσαι, καὶ φάναι αὐτοὺς ἀναιρήσειν. καὶ τὰ ἱερὰ κατασκάψειν, ἐὰν μὴ καὶ αὐτοὶ τερατουργήσωσι. Τοὺς δὲ τότε διά τινων μαγγάνων καὶ ἐπαοιδῶν δράκοντα ποιῆσαι, καὶ τὸν ποταμὸν μεταχρῶσαι. Τὸν δὲ βασιλέα φρονηματισθέντα ἐπὶ τῷ γεγονότι, πάσῃ τιμωρίᾳ καὶ κολάσει καταικίζειν τοὺς Ἰουδαίους. Τὸν δὲ Μώϋσον, ταῦτα ὁρῶντα, ἄλλα τε σημεῖα ποιῆσαι, καὶ πατάξαντα τὴν γῆν τῇ ῥάβδῳ, ζῴόν τι πτηνὸν ἀνεῖναι, ὃ λυμήνασθαι τοὺς Αἰγυπτίους, πάντα τε ἐξελκωθῆναι τὰ σώματα. Τῶν δὲ ἰατρῶν μὴ δυναμένων ἰᾶσθαι τοὺς κάμνοντας, οὕτω πάλιν ἀνέσεως τυχεῖν τοὺς Ἰουδαίους. Πάλιν τε τὸν Μώϋσον βάτραχον διὰ τῆς ῥάβδου ἀνεῖναι, πρὸς δὲ τούτοις ἀκρίδας, καὶ σκνίπας. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τοὺς Αἰγυπτίους τὴν ῥάβδον ἀνατιθέναι εἰς πᾶν ἱερὸν, ὁμοίως δὲ καὶ τῇ Ἴσιδι, διὰ τὸ τὴν γῆν εἶναι Ἶσιν, παιομένην δὲ τῇ ῥάβδῳ, τὰ τέρατα ἀνεῖναι. Τοῦ δὲ βασιλέως ἔτι ἀφρονουμένου, τὸν Μώϋσον χάλαζάν τε καὶ σεισμοὺς διὰ νυκτὸς ἀποτελέσαι, ὥστε τοὺς τὸν σεισμὸν φεύγοντας ἀπὸ τῆς χαλάζης ἀναιρεῖσθαι, τούς τε τὴν χάλαζαν ἐκκλίνοντας ὑπὸ τῶν σεισμῶν διαφθείρεσθαι. Συμπεσεῖν δὲ τότε τὰς μὲν οἰκίας πάσας, τῶν τε ναῶν τοὺς πλείστους. Τελευταῖον τοιαύταις συμφοραῖς περιπεσόντα τὸν βασιλέα, τοὺς Ἰουδαίους ἀπολῦσαι. Τοὺς δὲ χρησαμένους παρὰ τῶν Αἰγυπτίων πολλὰ μὲν ἐκπώματα, οὐκ ὀλίγον δὲ ἱματισμὸν, ἄλλην τε παμπληθῆ γάζαν, διαβάντας τοὺς

prodigio Moysum, cum exterritus fugeret, voce divinitus immissa admonitum esse, ut in Ægyptum expeditione suscepta, Judæos liberaret, ac pristinam in patriam aliquando reduceret. Itaque confirmato animo bellum Ægyptiis inferre statuisse, sic tamen, ut Aaronem fratrem ante omnia conveniret. Cujus adventu nuntiato, Ægyptium regem ex eo, quem ad sese confestim evocaverat, quæsiisse, quorsum illuc venisset : ipsum autem, orbis universi moderatoris jussu ac nomine regi denuntiasse, uti Judæos liberos securosque dimitteret. Quamobrem, cum in carcerem ab eo conjectus esset, noctu portas omnes carceris sponte patuisse, custodesque partim repentino sublatos interitu, partim alto somno solutos fractis passim armis jacuisse. Moysum e vestigio sese in regiam, patefactis etiam ultro januis, intulisse, ac præsidiariis militibus profundo quoque somno sepultis, regem excitasse; qui facti novitatem primum quidem obstupuerit, mox tamen, quasi ludos Moysum faceret, Dei a quo **435** missus esset, nomen eum aperire jusserit : quod ubi Moysus in aurem insinuasset, regem illico mutum concidisse, donec ab eodem arreptus sibi ac vitæ redderetur. Et illum quidem indicatum nomen tabellis inscripsisse, quas postmodum obsignarit : quemdam vero sacerdotem, qui scripti nominis majestatem elevaret, repentino spasmo correptum periisse. Præterea, cum rex a Moyso prodigium aliquod expeteret, eum quam manu virgam tenebat, in serpentem subito convertisse, omnibusque stupentibus, arrepta cauda priorem ei rursus virgæ formam reddidisse. Paulo post Nilum eadem virga percussum, intumescentibus undis, Ægyptum universam proluisse; ex eoque tempore statis deinceps vicibus in agros sese Nilum effudisse. Mox collectas et stagnantes passim aquas efferbuisse, nec piscibus modo interitum, sed exitialem quoque hominibus sitim attulisse. Itaque regem tot prodigiis territum, sese post mensem Judæos dimissurum spopondisse, si pristinus flumini status a Moyso redderetur : illum aquam denuo virga tetigisse, eodemque momento insolentem ejus impetum constitisse. Hic vero regem, evocatis, qui trans Memphim incolebant, sacerdotibus, necem omnibus interminatum, nisi similia ipsi quoque prodigia ostenderent. Eos, præstigiis et cantionibus quibusdam repente draconis speciem objecisse, ac fluminis colorem immutasse; quo facto elatiorem ac tumidiorem quam antea regem, omni pœnarum ac suppliciorum genere postmodum Judæos vexasse. Quod ubi Moysus videret, cum alia pleraque ab eo miracula edita esse, tum ex terra, quam virga percusserat, genus quoddam alati animantis exstitisse, quod Ægyptios pessime vexaret, omniumque corporibus fœdum morsibus punctionibusque suis ulcus inureret. Cui morbo cum nullum medici remedium invenirent, Judæos aliquantulum denuo respirasse. Moysum vero, ejusdem virgæ contactu ranas præterea, locu-

Digitized by Google

stas, ac culices excitasse : quæ quidem in causa fuerint, quamobrem singulis in templis virgam Ægyptii consecrarint, eademque omnino, qua ipsammet Isin, religione coluerint ; Isin quippe terram esse rati, quæ virga percussa tot miraculorum formas exclusisset. At furente nihilominus rege, Moysum ad grandinis calamitatem nocturnos terræ motus addidisse, ut qui sese motui subducere conarentur, grandine afflicti contusique perirent : qui autem grandinis impetum declinarent, terræ quassatione interirent. **436** Ac domos quidem universas, fanaque tum plurima corruisse : regem vero tot malis cladibusque fractum, Judæos sero licet, aliquando tamen dimisisse. Qui multis ab Ægyptio cum poculis, tum vestibus corrogatis, aliaque multiplici gaza, trajectis Arabiæ fluminibus, magnoque confecto itinere, ad mare Rubrum tertio demum die pervenerint. Atque a Memphitis quidem ita narrari, Moysum totius regionis scientissimum, observato reciprocantis æstus tempore, sicco mari universam multitudinem transmisisse : ab Heliopolitanis vero secus ; quippe regem abeuntes Judæos, quæque ab Ægyptiis mutuo acceperant, secum auferentes, ingenti exercitu cum animantibus consecratis persecutum esse. At Moysum uti mare virga percuteret, divinitus admonitum, aquam virga tetigisse, ac discedentibus illico fluctibus, copias sicco tramite deduxisse. Eamdem porro viam tentantibus, ac fugientium terga prementibus Ægyptiis, cum adversum repente ignem coruscasse, tum ipsum quoque mare patentem semitam refluentibus undis obruisse, itaque partim igni, partim æstu maritimo Ægyptios ad unum omnes periisse. Judæos vero ab imminenti periculo liberatos, per solitudinem annos triginta continenter vagatos esse, ac farina, quam cœlitus iis Deus plueret, panicum figura, candore nivem referente vitam sustentasse. Cæterum idem Moysum statura proceriorem, colore subrufum, promissa jam cæsarie canum, totoque corpore augustiorem fuisse, hæcque omnia circa annum ætatis nonum et octogesimum perfecisse tradit.

A κατὰ τὴν Ἀραβίαν ποταμοὺς, καὶ διαβάντας ἱκανὸν τόπον, ἐπὶ τὴν Ἐρυθρὰν τριταίους ἐλθεῖν θάλασσαν. Καὶ Μεμφίτας μὲν λέγειν, ἔμπειρον ὄντα τὸν Μῶυσον τῆς χώρας, τὴν ἀμπωτιν τηρήσαντα, διὰ ξηρᾶς τῆς θαλάσσης τὸ πλῆθος περαιῶσαι· Ἡλιουπολίτας δὲ λέγειν ἐπικαταδραμεῖν τὸν βασιλέα μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἅμα καὶ τοῖς καθιερωμένοις ζώοις, διὰ τὸ τὴν ὕπαρξιν τοὺς Ἰουδαίους τῶν Αἰγυπτίων χρησαμένους διακομίζειν. Τῷ δὲ Μωῦσῳ θείαν φωνὴν γενέσθαι, πατάξαι τὴν θάλασσαν τῇ ῥάβδῳ· τὸν δὲ Μῶυσον, ἀκούσαντα, ἐπιθίγειν τῇ ῥάβδῳ τοῦ ὕδατος, καὶ οὕτω τὸ μὲν νᾶμα διαστῆναι, τὴν δὲ δύναμιν διὰ ξηρᾶς ὁδοῦ πορεύεσθαι. Συνεμβάντων δὲ τῶν Αἰγυπτίων καὶ διωκόντων, φησὶ πῦρ αὐτοῖς ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἐκλάμψαι, τὴν δὲ θάλασσαν πάλιν εἰς ὁδὸν ἐπικλῦσαι· τοὺς δὲ Αἰγυπτίους ὑπό τε τοῦ πυρὸς καὶ τῆς πλημμυρίδος πάντας διαφθαρῆναι. Τοὺς δὲ Ἰουδαίους, διαφυγόντας τὸν κίνδυνον, τριάκοντα ἔτη ἐν τῇ ἐρήμῳ διατρίψαι, βρέχοντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ κρίμνον, ὅμοιον ἐλύμῳ, χιόνι παραπλήσιον τὴν χρόαν. Γεγονέναι δέ φησι τὸν Μῶυσον μακρὸν, πυρράκτην, πολιὸν, κομήτην, ἀξιωματικόν. Ταῦτα δὲ πρᾶξαι περὶ ἔτη ὄντα ὀγδοήκοντα ἐννέα.

B

CAPUT XXVIII.

De eodem, ex Ezechielo.

Jam vero quemadmodum ipse quoque Moyses a matre paludi expositus, atque a regis filia receptus educatusque fuerit, Ezechielus poeta tragicus fuse persequitur, historia jam usque a Jacobi familiæ in Ægyptum ad Josephum adventu repetita. Is ergo Moysem ipsum hunc in modum loquentem introducit :

437 *Chananæa postquam deserens Jacob sola,*
Deciesque septem corporum cinctus globo,
In Pharia venit regna ; numerosam insuper
Sobolem creavit, quæ gravi fato hactenus
Vexata, dirum gentis infandæ jugum
Sævasque dominæ pertulit plagas manus.
Nam cum videret gliscere Hebræum genus,
Caput inde nostrum fraudibus multis petit
Rex Pharao, miseros opere lateritio premens,
Vastasque moles urbium atque turrium
Labore casso tollere in cœlum jubens.
Exin profundo masculum quidquid dies
Natum videret, flumine immersum obrui.
Me vero genitrix, quod mihi lætam haud semel
Narrare memini, mensibus texit tribus.
Deprehensa tandem, qua tumens jacet palus,
Exponit undis plurima insignem nota.
Procul Mariam adstabat observans soror.
Ecce tibi regis nata cum famulis subit,

(73) *Οἰκοδομαῖς*. Meliuscule stabit hic versus, si legeris, Βαρέαι, τε οἰκοδομαῖς.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ἐζεκιήλου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Περὶ δὲ τοῦ τὸν Μῶυσον ἐκτεθῆναι ὑπὸ τῆς μητρὸς εἰς τὸ ἕλος, καὶ ὑπὸ τῆς τοῦ βασιλέως θυγατρὸς ἀναιρεθῆναι καὶ τραφῆναι, ἱστορεῖ καὶ Ἐζεκιῆλος ὁ τῶν τραγῳδιῶν ποιητὴς, ἄνωθεν ἀναλαβὼν τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῶν σὺν Ἰακὼβ παραγενομένων εἰς Αἴγυπτον πρὸς Ἰωσήφ. Λέγει δὲ οὕτως, τὸν Μῶυσον παρεισάγων λέγοντα·

Ἀφ' οὗ Ἰακὼβ, γῆν λιπὼν Χαναναίαν
Κατῆλθ' ἐς Αἴγυπτον ἔχων ἑπτάκις δέκα
Ψυχὰς σὺν αὐτῷ, καὶ ἐπεγέννησεν πολὺν
Λαὸν κακῶς πράσσοντα καὶ τεθλιμμένον,
Ἐς ἄχρι τούτων τῶν χρόνων κακούμενον
Κακῶν ὑπ' ἀνδρῶν καὶ δυναστείας χερός.
Ἰδὼν γὰρ ἡμῶν γέννας ἄλις ηὐξημένην,
Δόλον καθ' ἡμῶν πολὺν ἐμηχανήσατο
Βασιλεὺς Φαραὼ, τοὺς μὲν ἐν πλινθεύμασιν,
Οἰκοδομαῖς (73) τε βαρείαις ἀεικίζων βροτοὺς,
Πόλεις τε, πύργους τε, σφῶν ἕκατι δυσμόρων.
Ἔπειτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γένει,
Τὰρσενικὰ ῥίπτειν ποταμὸν ἐς βαθύῤῥοον.
Ἐνταῦθα μήτηρ ἡ τεκοῦσ' ἔκρυπτέ με
Τρεῖς μῆνας, ὡς ἔφασκεν. Οὐ λαθοῦσα δὲ
Ὑπεξέθηκε, κόσμον ἀμφιθεῖσά μοι,
Παρ' ὄχθην (74) ποταμοῦ, λάσιον, εἰς ἕλος δασύ.
Μαριὰμ δ' ἀδελφή μου κατώπτευεν πέλας·
Κἄπειτα θυγάτηρ βασιλέως ἄβραις ὁμοῦ

(74) *Παρ' ὄχθην*. Corrige ex alt. manuscr. παρ' ἄκρα : tum pro λάσιον, repone λάπιν

Digitized by Google

Κατῆλθε λουτροῖς ϕαιδρῦναι τὸ ἐὸν δέμας.
Νέον δ' ἰδοῦσα, καὶ λαβοῦσ' ἀνείλετο.
Ἔγνω δ' Ἑβραῖον ὄντα· καὶ λέγει τάδε
Μαριὰμ ἀδελϕὴ προσδραμοῦσα βασιλίδι·
Θέλεις τροϕόν σοι τῷ παιδίῳ εὕρω ταχὺ
Ἐκ τῶν Ἑβραίων; Ἡ δὲ ἐπένευσεν κόρῃ.
Μολοῦσα δ' εἶπε μητρί· καὶ παρῆν ταχὺ
Αὐτή γε μήτηρ, καὶ ἔλαβέν μ' ἐς ἀγκάλας.
Εἶπεν δὲ θυγάτηρ βασιλέως· Τοῦτον, γύναι,
Τρόϕευε, κἀγὼ μισθὸν ἀποδώσω σέθεν.
Ὄνομα δὲ Μωσῆν ὠνόμαζε, τοῦ χάριν
Ὑγρᾶς ἀνεῖλεν ποταμίας ἀπ' ἠόνος.

A
Lustrare liquido gestiens corpus vado.
Puerum innatantem cernit, ac tollit manu,
Facileque Hebræum agnoscit. Accurrens simul
Illis ultro verbis principem affatur soror:
Placetne puero gentis Hebrææ statim
Vocem huc nutricem? Placuit. Hæc subito advolans
Casum parenti pandit, et celeri gradu
Jam mater adstat, meque complexu fovet.
Cui nata regis: Hunc mihi puerum educa,
Curæ ac laboris digna te merces manet.
Simul ipsa Moysis nomen imponit mihi,
Quod abs liquenti tulerat incolumem vado.

Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει, καὶ περὶ τούτων ὁ Ἐζεκιήλος ἐν τῇ τραγῳδίᾳ, τὸν Μωϋσῆν παρεισάγων λέγοντα·

438 Quibus idem poeta Moysis ipsius quæ sequitur orationem adjungit:

Ἐπεὶ δὲ καιρὸς νηπίων παρῆλθέ μοι,
Ἥτέρ με μήτηρ βασιλίδος πρὸς δώματα,
Ἅπαντα μυθεύσασα, καὶ λέξασά μοι
Γένος πατρῷον, καὶ Θεοῦ δωρήματα.
Ἕως μὲν οὖν τὸν παιδὸς εἶχομεν χρόνον,
Τροϕαῖσι βασιλικαῖσι καὶ παιδεύμασιν
Ἀπανθ' ὑπισχνεῖθ', ὡς ἀπὸ σπλάγχνων ἐών·
Ἐπεὶ δὲ πλήρης κόλπος ἡμερῶν παρῆν,
Ἐξῆλθον οἴκων βασιλικῶν· (πρὸς ἔργα γὰρ
Θυμός μ' ἄνωγε καὶ τέχνασμα βασιλέως·)
Ὁρῶ δὲ πρῶτον ἄνδρας ἐν χειρῶν νόμῳ
Τὸν μὲν γένος Ἑβραῖον, τὸν δ' Αἰγύπτιον.
Ἰδὼν δ' ἐρήμους, καὶ παρόντα μηδένα,
Ἐρύσσάμην μὲν ἀδελϕὸν, τὸν δ' ἔκτειν' ἐγώ.
Ἔκρυψα δ' ἄμμῳ τοῦτον, ὥστε μὴ εἰσιδεῖν
Ἕτερόν τιν' ἡμᾶς, κἀπογυμνῶσαι ϕόνον.
Τῇ παύριον δὲ πάλιν ἰδὼν ἄνδρας δύο,
Μάλιστα δι' αὐτῶν (75) συγγενεῖς κακουμένους,
Λέγω· Τί τύπτεις ἀσθενέστερον σέθεν;
Ὁ δ' εἶπεν· Ἡμῖν τίς σ' ἀπέστειλε κριτὴν,
Ἢ πιστάτην ἐνθαῦθα; Μὴ κτανεῖς σὺ μὲ,
Ὥσπερ τὸν ἐχθὲς ἄνδρα; Καὶ δείσας ἐγὼ
Ἔλεξα· Πῶς ἐγένετο συμϕορὰς τόδε;
Τίς πάντα βασιλεῖ ταῦτ' ἀπήγγειλεν ταχύ;
Ζητεῖ δὲ Φαραὼ τὴν ἐμὴν ψυχὴν λαβεῖν·
Ἐγὼ δ' ἀκούσας, ἐκποδὼν μεθίσταμαι,
Καὶ νῦν πλανῶμαι γῆν ἐπ' ἀλλοτέρμονα.

B
Matura vix me firmat infantem dies,
Mora nulla, mater principis domum refert,
Sed ante patrium sedulo pandit mihi
Genus, ac potentis munus eximium Dei.
Puerile donec tempus ætatis fluit,
Regina, prorsus ac sua si me satum
Fudisset alvo, regium quidquid genus,
Tantæque sobolis cura poscebat, libens
Volensque spondet. Ast ubi plenus mihi
Sinus dierum, regio egressus lare,
(Quo sponte rapior, quo vocat regis dolus)
Duos in homines, pugna quos gravior ciet,
Hebræus alter, alter est Ægyptius,
Incurro. Facti nemo cum testis foret,
Fratrem eruturus, alterum trado neci:
Mox illum arena condo, ne quisquam arbiter
Oculo notatos prodat, ac cædem indicet.
Iterum sequenti video gentiles die,
Quos dirus in se mutuo armabat furor.
Hic ego, Cruenta non parem quorsum manu,
Vesane, pulsas? Ille tum contra ferox,
Quis cognitorem te dedit? quis judicem?
Men' ergo perimes, alteri qui jam necem
Heri obtulisti? Trepidus ad vocem hæreo.
Nota unde cædes? Principi cuncta ocius
Quis gesta narrat? Interim Pharao mihi
Eripere vitam cogitat: sed rem audio,
Diræque celeri me fuga morti eximo.
Nunc ecce terris exsul alienis vagor.

C

Εἶτα περὶ τῶν τοῦ Ῥαγουὴλ θυγατέρων οὕτως ἐπιβάλλει·

Quibus deinde ista de Raguelis filiabus attexit:

Ὁρῶ δὲ ταύτας ἑπτὰ παρθένους τινάς.

Has ecce coram virgines septem intuor.

Ἐρωτήσαντός τε αὐτοῦ, τίνος εἶησαν αἱ παρθένοι, ϕησὶν ἡ Σεπϕώρα·

Quærenti vero cujus essent illæ virgines, ita Sepphora respondet:

Λιβύη μὲν ἡ γῆ πᾶσα κλήζεται, ξένε·
Οἰκοῦσι δ' αὐτὴν ϕῦλα παντοίων γενῶν,
Αἰθίοπες ἄνδρες μέλανες. Ἄρχων δ' ἐστὶ γῆς
Εἷς, καὶ τύραννος, καὶ στρατηλάτης μόνος.
Ἄρχει δὲ πόλεως τῆσδε, καὶ κρίνει βροτοὺς
Ἱερεὺς, ὃς ἐστ' ἐμοῦ τε καὶ τούτων πατήρ.

Hæc omnis, hospes, terra quam cernis procul,
Libye vocatur, mille quam populi tenent,
Æthiopes atro corpore. Hanc unus tamen
439 *Regit imperator, unus ac bellis præest.*
D *At urbis hujus rector ac judex sedet*
Almus sacerdos, meus, et istarum sator

Εἶτα περὶ τοῦ ποτισμοῦ τῶν θρεμμάτων διελθὼν, περὶ τοῦ τῆς Σεπϕώρας ἐπιβάλλει γάμου, δι' ἀμοιβαίων παρεισάγων τόν τε Χοὺμ καὶ τὴν Σεπϕώραν λέγοντας·

Tum de aquatione pecorum locutus, Sepphoræ nuptias inserit, Chumumque simul ac Sepphoram mutuo colloquentes introducit:

Ὅμως κατειπεῖν χρή σε, Σεπϕώρα, τάδε
Ξένῳ· Πατήρ με τῷδ' ἔδωκεν εὐνέτιν.

Sepphora, tamen id hospitem moneas decet,
Huic a parente nuptui jam te datam.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Δημητρίου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

CAPUT XXIX.

De eodem, ex Demetrio

Δημήτριος δὲ περὶ τῆς ἀναιρέσεως τοῦ Αἰγυπτίου, καὶ τῆς διαϕορᾶς τῆς πρὸς τὸν μηνύσαντα τὸν τελευ-

Demetrius autem et hominis Ægyptii cædem, et susceptæ a Moyse cum eo, a quo facti suggillatus

(75) *Δι' αὐτῶν.* Recte manuscr. δ' αὐτῶν.

Digitized by Google

est, altercationis exitum eumdem in modum, quo sacra historia, commemorat. Quippe Moysem cum sese apud Madianitas fuga recepisset, Jothoris filiam uxorem duxisse, nomine Sepphoram; quo ex nomine eam ex Chetturæ nepotibus et Abrahami genere satam esse conjiciat : Abrahamum enim Jexanem ex Chettura suscepisse, ab Jexane vero Dadanem, ab hoc Raguelem, a Raguele Jothorem atque Ababum procreatos fuisse; postremo Jothoris filiam Sepphoram hanc exstitisse, quam secum matrimonio Moyses copularit. Et vero ætatum seriem haud inepte huic suspicioni quadrare. Nam Moysem quidem septimam, Sepphoram vero sextam post Abrahamum numerari. Isaaco enim, ex quo Moyses originem duxerit, jam secum habitante, Abrahamum annos natum quadraginta supra centum Chetturam duxisse, et Isaarum ex ea secundo loco suscepisse, dum Isaacum anno centesimo genuisset, sicque annis circiter duobus et quadraginta serius Isaarum illum esse natum, cujus ex stirpe Sepphora prodiisset. Causæ igitur nihil esse, quamobrem Moyses et Sepphora eodem tempore vivere non potuerint. Cæterum eos Madiam urbem incoluisse, quæ ab uno ex Abrahami liberis nomen acceperit. Liberos enim suos Orientem versus domicilii quærendi causa Abrahamum demisisse, ac propterea Moysi deinceps ad Aserothen exprobratum ab Aarone ac Maria fuisse, quod Æthiopissam mulierem in uxorem duxisset. Hæc ipsa Ezechielus, ubi de Judaici populi eductione, persequitur, addito præterea Moysis somnio, quod ab ejus socero explicatur. Sic ergo **440** Moysem cum socero vicissim loquentem inducit·

A τήσαντα, ὁμοίως τῷ τὴν ἱερὰν βίβλον γράψαντι ἱστόρησε. Φυγεῖν μέντοι γε τὸν Μωῦσῆν εἰς Μαδιὰν, καὶ συνοικῆσαι ἐκεῖ τῇ Ἰοθὸρ θυγατρὶ Σεπφώρᾳ, ἣν εἶναι, ὅσα στοχάζεσθαι ἀπὸ τῶν ὀνομάτων, τῶν γενομένων ἐκ Χεττούρας, τοῦ Ἀβραὰμ γένους, ἐκ τοῦ Ἰεξὰν τοῦ γενομένου Ἀβραὰμ ἐκ Χεττούρας· ἐκ δὲ τοῦ Ἰεξὰν γενέσθαι Δαδάν· ἐκ δὲ Δαδὰν Ῥαγουὴλ· ἐκ δὲ Ῥαγουὴλ Ἰοθὸρ καὶ Ἀβάβ· ἐκ δὲ τοῦ Ἰοθὸρ Σεπφώραν, ἣν γῆμαι Μωσῆν. Καὶ τὰς γενεὰς δὲ συμφωνεῖν. Τὸν γὰρ Μωσῆν εἶναι ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕβδομον, τὴν δὲ Σεπφώραν ἕκτην. Συνοικοῦντος γὰρ ἤδη τοῦ Ἰσαὰκ, ἀφ' οὗ Μωσῆν εἶναι, γῆμαι Ἀβραὰμ τὴν Χεττούραν ὄντα ἐτῶν ρμ', καὶ γεννῆσαι Ἰσαὰρ ἐξ αὐτῆς δεύτερον· τὸν δὲ Ἰσαὰκ, ὄντα ἐτῶν ἑκατὸν, γεννῆσαι· ὥστε μβ' ἐτῶν ὕστερον γεγονέναι τὸν Ἰσαὰρ, B ἀφ' οὗ τὴν Σεπφώραν γεγενεαλογῆσθαι. Οὐδὲν οὖν ἀντιπίπτει τὸν Μωσῆν καὶ τὴν Σεπφώραν κατὰ τοὺς αὐτοὺς γεγονέναι χρόνους. Κατοικεῖν δ' αὐτοὺς Μαδιὰμ πόλιν, ἣν ἀπὸ ἑνὸς τῶν Ἀβραὰμ παίδων ὀνομασθῆναι. Φησὶ γὰρ τὸν Ἀβραὰμ τοὺς παῖδας πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ κατοικίαν πέμψαι· διὰ τοῦτο δὲ καὶ Ἀαρὼν καὶ Μαριὰμ εἰπεῖν ἐν Ἀσηρὼθ, Μωσῆν Αἰθιοπίδα γῆμαι γυναῖκα. Λέγει δὲ περὶ τούτων καὶ Ἐζεκιῆλος ἐν τῇ Ἐξαγωγῇ, προσπαρειληφὼς τὸν ὄνειρον τὸν ὑπὸ Μωσέως μὲν ἐωραμένον, ὑπὸ δὲ πενθεροῦ διακεκριμένον. Λέγει δὲ αὐτὸς ὁ Μωσῆς, δι' ἀμοιβαίων πρὸς τὸν πενθερὸν οὕτω πως·

Objicitur ingens vertice in summo thronus,
Radiantis altum fornicem attingens poli.
Augustus illum nobili specie insidens
Diadema princeps gestat, ac sceptri arduum
Pondus sinistra sustinens, dextra annuit:
Mora nulla, solio proximus gradum premo.
At ille sponte regio cedens loco,
Ferenda tradit sceptra, et excelsum jubet
Thronum insidere, denique augustum comis
Diadema nectit. At mihi vastum procul
Orbem intuenti, qua patens infra solum,
Cælumque supra funditur : toto æthere
Vis ecce magna siderum ad pedes ruit.
Hæc ego seorsum numero : procedunt, velut
Distinctus ordo militum. Excutior metu,
Somnumque solvo.

C Ἐδόκουν ὁρᾶν κατ' ἄκρα που θρόνον μέγαν
Τίν' εἶναι, μέχρις οὐρανοῦ βεβηκότα,
Ἐν ᾧ καθῆσθαι φῶτα γενναῖόν τινα,
Διάδημ' ἔχοντα, καὶ μέγα σκῆπτρον χερὶ
Εὐωνύμῳ μάλιστα· δεξιᾷ δέ μοι
Ἔνευσε, κἀγὼ πρόσθεν ἑστάθην θρόνου.
Σκῆπτρον δέ μοι (76) παρέδωκεν, καὶ εἰς θρόνον
Μέγαν μ' εἶπεν καθῆσθαι. Βασιλικὸν δέ μοι ἔδωκε
Διάδημα Καὶ αὐτὸς ἐκὼν ἐκ θρόνου χωρίζεται.
Ἐγὼ δ' εἰσεῖδον γῆν ἅπασαν ἐγκυκλον,
Καὶ ἔνερθεν γαίας κ' ἐξύπερθεν οὐρανοῦ,
Καί μοί τι πλῆθος ἀστέρων πρὸς γούνατα
Ἔπιπτ'. Ἐγὼ δὲ ἐξῆς πάντας ἐξηριθμησάμην,
Κἀμοὶ παρῆγεν ὡς παρεμβολὴ βροτῶν.
Εἶτ' ἐμφοβηθεὶς ἐξαίσταμαι ἐξ ὕπνου.

Quod generi somnium ita socer interpretatur :

Quam læta Numen, hospes, ostendit tibi!
O vivus oculis hauriam hanc sortem meis!
Eia age : superbum, nate, tu solium eriges,
Ipse imperabis, ipse tu populos reges.
Nam quod videbas, quidquid aut infra soli
Cælive supra vastus ambiret sinus,
Quod est, videbis, quod fuit, quod post erit.

Ὁ δὲ πενθερὸς αὐτοῦ τὸν ὄνειρον ἐπικρίνει οὕτως·

D Ὦ ξεῖνε (77), καλόν σοι τοῦτ' ἐσήμηνεν Θεός.
Ζῴην δ' ὅταν σοι ταῦτα συμβαίνῃ ποτέ!
Ἆρα γε μέγαν τίν' ἐξαναστήσεις θρόνον,
Καὐτὸς βραβεύσεις, καὶ καθηγήσῃ βροτῶν.
Τὸ δέ σε τεθεᾶσθαι (78) γῆν ὅλην οἰκουμένην,
Τά θ' ὑπένερθεν καὶ τὰ ὑπὲρ οὐρανὸν (79) Θεοῦ,
Ὁρᾷ τά τ' ὄντα, τά τε προτοῦ, τά θ' ὕστερον.

(76) *Σκῆπτρον δέ μοι*, etc. Qui sequuntur versus, in priori editione fœdissime titubantes, in hac nostra labis adhuc aliquid retinentes, partim nonnulla manuscr. ope, partim conjectura sanari ac restitui possunt, lege ergo,

Καί μοί τι πλῆθος ἀστέρων πρὸς γούνατα
Ἔπιπτ'. Ἐγὼ δὲ πάντας ἠριθμησάμην·
Κἀμοὶ παρῆγεν ὡς παρεμβολὴ βροτῶν·
Εἶτ' ἐμφοβηθεὶς ἐξαίσταμαι ὕπνου.

Σκῆπτρον δέ μοι παρέδωκεν, κ' εἰς θρόνον μέγαν
Μ' εἶπεν καθῆσθαι, βασιλικὸν δέ μοι δίδου
Διάδημα, καὐτὸς ἐκ θρόνου χωρίζεται·
Ἐγὼ δ' ἐσεῖδον γῆν ἅπασαν ἐγκυκλον,
Κἄνερθε γαίας, κἄξ ὕπερθεν οὐρανοῦ·

(77) *Ξεῖνε*. Manusc. ξένε, recte.

(78) *Σὲ τεθεᾶσθαι*. Malim σ' εἰσθεᾶσθαι, quod posterius habet manuscr.

(79) Forte legi possit, τά τε ὑπένερθεν γῆς, καὶ τὰ ὑπὲρ οὐρανόν.

Digitized by Google

Περὶ δὲ τῆς καιομένης βάτου, καὶ τῆς ἀποστολῆς αὐτοῦ τῆς πρὸς Φαραὼ, πάλιν παρεισάγει δι' ἀμοιβαίων τὸν Μωσῆν τῷ Θεῷ διαλεγόμενον. Φησὶ δὲ ὁ Μωσῆς·

Ἔα· τί μοι σημεῖον ἐκ βάτου τόδε;
Τεράστιόν τε καὶ βροτοῖς ἄπιστον ὄν;

Ἄφνω βάτος μὲν καίεται πολλῷ πυρὶ,
Αὐτοῦ δὲ χλωρὸν πᾶν μένει τὸ βλαστάνον.
Τί δή; προελθὼν ὄψομαι τεράστιον
Μέγιστον. Οὐ γὰρ πίστιν ἀνθρώποις φέρει.

Εἶτα ὁ Θεὸς αὐτῷ προσομιλεῖ·

Ἐπίσχες, ὦ φέριστε, μὴ προσεγγίσῃς
Μωσῆ, πρὶν ἢ τῶν σῶν ποδῶν λῦσαι δέσιν.
Ἁγία γὰρ ἡ γῆ, ὅπου σὺ ἐφέστηκας (80) πέλει·
Ὁ δ' ἐκ βάτου σοι θεῖος ἐκλάμπει λόγος.
Θάρσησον, ὦ παῖ, καὶ λόγων ἄκου' ἐμῶν.
Ἰδεῖν γὰρ ὄψιν τὴν ἐμὴν ἀμήχανον
Θνητὸν γεγῶτα. Τῶν λόγων δ' ἕξεστί σοι
Ἐμῶν ἀκούειν, τῶν εἵνεκεν ἐλήλυθα.
Ἐγὼ Θεὸς σῶν, ὧν λέγεις, γεννητόρων,
Ἀβραάμ τε καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβου τρίτου.
Μνησθεὶς δ' ἐκείνων, καὶ ἔτ' ἐμῶν δωρημάτων,
Πάρειμι σῶσαι λαὸν Ἑβραίων ἐμὸν,
Ἰδὼν κάκωσιν, καὶ πόνον δούλων ἐμῶν.
Ἀλλ' ἕρπε, καὶ σήμαινε τοῖς ἐμοῖς λόγοις,
Πρῶτον μὲν αὐτοῖς πᾶσιν Ἑβραίοις ὁμοῦ,
Ἔπειτα βασιλεῖ, τὰ ὑπ' ἐμοῦ τεταγμένα,
Ὅπως σὺ λαὸν τὸν ἐμὸν ἐξάγῃς χθονός.

Εἶτα ὑποβάς τινα ἀμοιβαῖα αὐτὸς ὁ Μωσῆς λέγει·

Οὐκ εὔλογος πέφυκα, γλῶσσα δ' ἐστί μοι
Δύσφραστος, ἰσχνόφωνος, ὥστε μὴ λόγους
Ἐμοὺς γενέσθαι βασιλέως ἐναντίον.

Εἶτα πρὸς ταῦτα ὁ Θεὸς αὐτῷ ἀποκρίνεται·

Ἀαρῶνα πέμψον σὸν κασίγνητον ταχὺ,
Ὃ πάντα λέξεις τἀξ ἐμοῦ λελεγμένα,
Καὐτὸς λαλήσει βασιλέως ἐναντίον,
Σὺ μὲν πρὸς ἡμῶν, ὁ δὲ λαβὼν σέθεν πάρα.

Περὶ δὲ τῆς ῥάβδου καὶ τῶν ἄλλων τεράτων οὕτω δι' ἀμοιβαίων εἴρηκε·

Θ. Τί δ' ἐν χεροῖν σὺ τοῦτ' ἔχεις; λέξον ταχύ.
Μ. Ῥάβδον τετραπόδων καὶ βροτῶν κολάστριαν.
Θ. Ῥῖψον πρὸς οὖδας, καὶ ἀποχώρησον ταχύ·
Δράκων γὰρ ἔσται φοβερὸς, ὥστε θαυμάσαι.
Μ. Ἰδοὺ βέβληται. Σὺ δέ μοι ποθ' ἵλεως γενοῦ·
Ὡς φοβερός! ὡς πέλωρος! Οἰκτειρον σύ με·
Πέφρικα ἰδὼν, μέλη δὲ σώματος τρέμει.
Θ. Μηδὲν φοβηθῇς· χεῖρα δ' ἐκτείνας λαβὲ
Οὐράν, πάλιν δὲ ῥάβδος ἔσεθ' ἥπερ ἦν.
Ἔνθες δὲ χεῖρ' εἰς κόλπον, ἐξένεγκέ τε.
Ἰδοὺ τὸ ταχθὲν (81), γέγονεν ὡσπερεὶ χιών·
Ἔνθες πάλιν δ' εἰς κόλπον, ἔσται δ' ὥσπερ ἦν.

Τούτοις ἐπάγει μετά τινα τὰ μεταξὺ αὐτῷ εἰρημένα, λέγων· « Ταῦτα δὲ, φησὶν, οὕτω καὶ Ἐζεκιῆλος ἐν τῇ Ἐξαγωγῇ λέγει, περὶ μὲν τῶν σημείων τὸν Θεὸν παρεισάγων λέγοντα οὕτως·

Ἐν τῇδε ῥάβδῳ πάντα ποιήσεις κακά.
Πρῶτον μὲν αἷμα ποτάμιον ῥυήσεται,
Πηγαί τε πᾶσαι, καὶ ὑδάτων συστήματα.
Βατράχων τε πλῆθος, καὶ σκνίπας ἐμβαλῶ
Ἔπειτα τέφραν οἷον καμινάλαν σπερῶ,
Ἀναβλήσει (82) δὲ ἐν βροτοῖς ἕλκη πικρά.
Κυνόμυια δ' ἥξει, καὶ βροτοὺς Αἰγυπτίων
Πολλοὺς κακώσει. Μετὰ δὲ ταῦτ' ἔσται πάλιν
Λοιμὸς, θανοῦνται δ' οἷς ἔνεστι καρδία
Σκληρά. Πικρὸν δὲ οὐρανόν· χάλαζα νῦν

A Jam de ardente rubo, et quemadmodum ad Pharaonem ablegatus is fuerit, rursus ita Moysem cum Deo loquentem facit :

Hem, quod flagrantis hoc velit signum rubi?
Quid hocce monstri est, quod fidem nunquam impetret?
Ingens repente flamma corripuit rubum,
Tamen inter ignes totus, ac viridis manet,
Cur ita? Subibo propius, hoc miraculum
Præsens videbo, cui fidem auditus neget.

Tum ei vicissim Deus :

Heu siste, bone vir, propius huc subeas cave,
Moses, priusquam vincla dissolvas pedum.
441 *Hoc quippe gressu quod teris sanctum est solum.*
Divinus aures afflat ex dumo sonus :
Animosus audi, nate, sermones meos :
B *Mortalis oculus frontis aspectum haud ferat,*
Haurire vocem, cujus hic causa steti,
Fas tibi. Tuorum, quos vocas, patrum Deus
Ego sum, Abraham, Isaac et Jacob tertii.
Horum, meæque nunc memor clementiæ,
Huc ipse venio, melior Hebrææ parens
Vindexque gentis : cujus ærumnas graves
Duramque vidi sortis infestæ vicem.
I, perge, Moyses, nomine Hebræus meo
Regemque moneas quidquid hic fieri placet,
Meum ut ipse populum barbaro educas solo.

Cui Moyses hunc in modum respondet :

Ego impeditus ore, cui titubans moram
Nectit loquendo lingua, qui regem alloquar?

Deus autem :

Aaronа fratrem mitte, cui verbis meis
C *Mandata pandas singula. Is regem tua*
Vice alloquatur. Ore tu quidem ex meo
Audita referes; ille quæ tuo audiet.

Tum etiam de virga illa, cæterisque prodigiis ita vicissim colloquuntur :

D. *Dic age, quid illud, quod manu inclusum tenes?*
M. *Virga illa pecoris pariter atque hominum arbitra.*
D. *Hanc mihi solo allide : at simul fuge ocyus,*
Quippe ad stuporem vastus existet draco.
M. *Allisa terræ est. Dexter o serves precor :*
Heu quam tremendus! quanta se moles agit!
Obsecro, fer opem : corpus en trepidum horruit.
D. *Nihil est timendum : corripe hunc cauda modo,*
Eritque rursus virga, quæ prius fuit.
442 *Immitte dextram pectori, ac subito extrahe.*
Viden' ut repente canduit ritu nivis?
Immitte rursus, extrahes qualis fuit.

D Tum, quibusdam interjectis, ita subdit : « Hæc eadem, inquit, Ezechielus in sua *Eductione* commemorat. Ac de prodigiis quidem ita Deum loquentem inducit :

Virga hac timendus cuncta perficies mala.
Mutabit altum flumen immundus cruor,
Fontesque liquidos, atque torpentes aquas.
Ranis scatebit, atque culicibus solum.
Similis favillæ pulvis involvet diem,
Lucerumque diris corpus ulceribus fluet.
Caninus etiam ricinus ac rostro minax
Fodicabit artus. Fœda mox passim lues
Bacchata, rigido ferreos corde auferet.
Cœlum addet iras. Grando sulphureis ruet
Permixta flammis, et gravi quassum opprimet

(80) Ἐφέστηκας. Legendum videtur ἕστηκας.
(81) Τὸ ταχθέν. Omnino reponendum videtur τὸ πραχθέν.
(82) Ἀναβλήσει. Malim ἀναβλύσει cum manuscr.

Digitized by Google

Rebelle vulgus pondere : afflictas ager
Segetes, trucique verbere obtritum pecus
Videbit. Atris densa nox umbris polum
Terrasque volvet triduo : erumpens humo
Locusta cunctos penitus absumet cibos,
Frugumque late quidquid in campis viret.
Quemcumque primum mater in lucem extulit,
Ferro metetur. Sæva tum populi cadet
Rabies minacis. Pharao nil horum feret,
Nisi quod jacentem maximum natu videns,
Mora nulla, populo liberum egressum dabit.
At tu hac Hebræum voce compella genus :
En primus anni mensis hic vobis erit,
Quo lætus illas cursus in terras patet,
Quas non movenda patribus indulsi fide.
443 *Simul ista manda : Mense quem certum indice,*
Perfecta plenum luna cum pandet jubar,
Nocte antegressa, Pascha supremo sacrum
Faciant Tonanti : victimæ postes cruor
Designet altos, sævus ut justæ angelus
Cædis minister servet aspersas domos.
Hac nocte cunctis assa comedetur caro.
Rex ipse vestram pavidus urgebit fugam.
Qua jam imminente, gratia fretus mea
Ditescet omnis populus : aggestas opes,
Mundum, atque vestes, auri et argenti grave
Ingensque pondus : quidquid exposcit via,
Mulieris ultro mulier in gremium feret,
Ut justa vester præmia accipiat labor.
Exinde propria sede cum steterit gradus,
Ut septem ab illo qui fugam primus dabit,
Jam tunc Hebræus triverit cursu dies,
Totidem quotannis, azymos panes edat,
Deoque supplex, quidquid aut primum pecus
Satum sub auras fundet, aut primum parens
Enixa virgo masculum vitæ dabit,
Quo vulva matris solvitur, sacrum ferat. »

Tunc de ejusdem festi ritibus ita Deum ipsum enucleatius præcepisse scribit :

Cum mensis hujus decima fulgebit dies,
Per Hebræorum sanguine affines domos,
Oviumque lectos et boum fœtus cape :
Serventur illi, festa post decima dies
Dum quarta mundo luceat. Tum vespere
Familia tostas rite consumat dapes,
Quas immolarit. Latera succinctus, pedes
Indutus ambos, ac manu baculum tenens,
Epuletur omnis populus. Hanc etenim tremens
Urgebit ipse Pharao cum reliquis fugam.
Agno immolato, fusus hyssopi cruor
Fascem rigabit, qui domus vestræ sacer
Utrumque limen spargat : ut gladius feram
Procul ab Hebræo transferat mortem lare.
Exin supremo maneat hoc festum Patri.
444 *Septemque solidos absque fermento dies*
Deus tota peragat. Quippe tot finem malis
Hoc mense statuens, pandit egressum Deus.
Eritque vobis temporum hic mensis caput.

Quibus item post alia quædam ista subjungit : « Quin etiam Ezechielus, inquit, eo dramate, quod *Eductionem* inscripsit, nuntio sequentem orationem attribuit, quacum Hebræorum conditionem et statum, tum Ægyptiorum una cladem commemorat·

Ut Pharao patriis extulit laribus gradum,
Rigido phalanges ære metuendas agens,
Equitumque turmas, et graves currus trahens,
Tot illa ferro millium facies minax,
Alis simulque ducibus horrorem ciet.
Numerosus agmen conficit medium pedes,
Justum subinde curribus linquens locum.
Eques ut utrumque vallat ac cingit latus.

(37) *Πρόσθεν*. Legendum πρόσθε.

A Σὺν πυρὶ πεσεῖται, καὶ νεκροὺς θήσει βροτοὺς·
Καρποὶ τ' ὀλοῦνται, τετραπόδων τε σώματα.
Σκότος δὲ θήσω τρεῖς ἐφ' ἡμέρας ὅλας,
Ἀκρίδας τε πέμψω, αἳ πέριξ τὰ βρώματα
Ἅπαντ' ἀναλώσουσι, καὶ καρποῦ χλόην.
Ἐπὶ πᾶσι τούτοις τέκν' ἀποκτενῶ βροτῶν
Πρωτόγονα· παύσω δ' ὕβριν ἀνθρώπων κακῶν.
Φαραὼ δὲ βασιλεὺς πείσει' οὐδὲν ὧν λέγω,
Πλὴν τέκνον αὐτοῦ πρωτόγονον ἕξει νεκρόν·
Καὶ τότε φοβηθεὶς λαὸν ἐκπέμψει ταχύ.
Πρὸς τοῖσδε λέξεις πᾶσιν Ἑβραίοις ὁμοῦ·
Ὁ μεὶς δὸ' ὑμῖν πρῶτος ἐνιαυτοῦ πέλει·
Ἐν τῷδ' ἀπάξω λαὸν εἰς ἄλλην χθόνα,
Εἰς ἣν ὑπέστην πατράσιν Ἑβραίων γένους.
Λέξεις δὲ λαῷ παντί· Μηνὸς οὗ λέγω
Διχομηνίᾳ, τὸ Πάσχα θύσαντας Θεῷ
Τῇ πρόσθεν (85) νυκτί, αἵματι ψαῦσαι θύρας,
Ὅπως παρέλθῃ σῆμα δεινὸς ἄγγελος.
Ὑμεῖς δὲ νυκτὸς ὀπτὰ δαῖσεσθε κρέα.
B Σπουδῇ δὲ βασιλεὺς ἐκβαλεῖ πρόπαντ' ὄχλον·
Ὅταν δὲ μέλλητ' ἀποτρέχειν, δώσω χάριν
Λαῷ, γυνή τε παρὰ γυναικὸς λήψεται
Σκεύη, κόσμον τε πάντα, ὃν ἄνθρωπος φέρει,
Χρυσοῦν τε καὶ ἀργυροῦν, ἠδὲ στολάς, ἵνα
Ἀνθ' ὧν ἔπραξαν, μισθὸν ἀποδῶσι βροτοῖς.
Ὅταν δ' ἐς ἴδιον χῶρον εἰσέλθητ', ὅπως
Ἀφ' ἥσπερ ἠοῦς ἐφύγετ' Αἰγύπτου ἄπο,
Ἑπτὰ διοδοιποροῦντες ἡμερῶν ὁδὸν,
Πάντες τοσαύτας ἡμέρας ἔτος κάτα
Ἄζυμα ἔδεσθε, καὶ Θεῷ λατρεύσετε,
Τά τε πρωτότοκα ζῶα θύοντες Θεῷ,
Ὅσα τ' ἂν τεκῶσι παρθένοι πρώτως τέκνα
Ταρσενικὰ, διανοίγοντα μήτρας ματέρων. »

C Καὶ πάλιν περὶ τῆς αὐτῆς ταύτης ἑορτῆς φησι, ἐπεξεργαζόμενον ἀκριβέστερον εἰρηκέναι·

Ἀνδρῶν Ἑβραίων τοῦδε τοῦ μηνὸς λαβὲ
Κατὰ συγγενείας πρόβατα, καὶ μόσχους βοῶν
Ἄμωμα, δεκάτῃ· καὶ φυλαχθήτω μέχρι
Τετρὰς ἐπιλάμψει δεκάδι· καὶ πρὸς ἑσπέραν
Θύσαντες, ὀπτὰ πάντα σὺν τοῖς ἔνδοθεν
Οὕτω φάγεσθε ταῦτα· περιεζωσμένοι,
Καὶ κοῖλα ποσσὶν ὑποδεδῆσθε, καὶ χερὶ
Βακτηρίαν ἔχοντες. Ἐν σπουδῇ τε γὰρ
Βασιλεὺς κελεύσει πάντας ἐκβαλεῖν χθονός·
Κεκλήσεται δὲ πᾶς. Καὶ ὅταν θύσητε, δεῖ
Δέσμην λαβόντας χερσὶν ὑσσώπου κόμης,
Εἰς αἷμα βάψαι, καὶ θίγειν σταθμῶν δυοῖν,
Ὅπως παρέλθῃ θάνατος Ἑβραίων ἄπο.
Ταύτην δ' ἑορτὴν Δεσπότῃ τηρήσετε,
Ἕφθ' ἡμέρας ἄζυμα. Καὶ οὐ βρωθήσετα
Ζύμη. Κακῶν γὰρ τῶνδ' ἀπαλλαγὴ ἔσσεται·
Καὶ τοῦδε μηνὸς ἔξοδον διδοῖ Θεός·
D Ἀρχὴ δὲ μηνῶν καὶ χρόνων οὗτος πέλει.

Πάλιν μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Φησὶ δὲ καὶ Ἐζεκιήλος ἐν τῷ δράματι τῷ ἐπιλεγομένῳ Ἐξαγωγῇ, παρεισάγων ἄγγελον λέγοντα τήν τε τῶν Ἑβραίων διάθεσιν, καὶ τὴν Αἰγυπτίων φθορὰν οὕτως·

Ὡς γὰρ σὺν ὄχλῳ τῷδ' ἀφώρμησεν δόμων
Βασιλεὺς Φαραὼ, μυρίων ὅπλων μέτα,
Ἵππου τε πάσης, ἁρμάτων τε τετραόρων,
Καὶ προστάταισι καὶ παραστάταις ὁμοῦ,
Ἦν πᾶσι φρικτὸς ἐκτεταγμένων ὄχλος.
Πεζοὶ μὲν ἐν μέσοισι καὶ φαλαγγικοὶ,
Διεκδρομῆς ἔχοντες ἅρμασιν τόπους·
Ἱππεῖς δ' ἔταξε, τοὺς μὲν ἐξ εὐωνύμων,

Digitized by Google

Ἐκ δεξιῶν δέ τινας Αἰγυπτίου στρατοῦ.
Τὸν πάντα δ' ἀριθμὸν αὐτῶν ἠρόμην ἐγώ·
Στρατοῦ μυριάδες ἑκατὸν εὐάνδρου, λεώς.
Ἐκεῖ δ' Ἑβραίων ἡμὶν ἤντεινεν στρατὸς,
Οἱ μὲν παρ' ἀκτὴν πλησίον βεβλημένοι
Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἧσσαν ἠθροισμένοι·
Οἱ μὲν τέκνοισι νηπίοις δίδουν βοράν,
Ὁμοῦ τε καὶ δάμαρσιν, ἔμποροι κόπῳ·
Κτήνη τε πολλὰ, καὶ δόμων ἀποσκευή.
Αὐτοὶ δ' ἄνοπλοι πάντες εἰς μάχην χερὸς,
Ἰδόντες ἡμᾶς, ἠλάλαξαν ἔνδακρυν
Φωνὴν, πρὸς αἰθέρα τ' ἐστάθησαν ἀθρόοι,
Θεὸν πατρῷον. Πολὺς δ' ἦν ἀνδρῶν ὄχλος.
Ἡμᾶς δὲ χάρμα πάντας εἶχεν ὃν μέρει.
Ἔπειθ' ὑπ' αὐτοὺς θήκαμεν παρεμβολήν.
Βεελζεφώρτις (84) κλήζεται πόλις βροτοῖς.
Ἐπεὶ δὲ Τιτὰν ἥλιος δυσμαῖς προσῆν,
Ἐπέσχομεν, θέλοντες ὄρθριον μάχην,
Πεποιθότες λαοῖσι καὶ φρικτοῖς ὅπλοις.
Ἔπειτα θεῖον ἄρχεται τεραστίων
Θαυμάσθ' ἰδέσθαι. Καί τις ἐξαίφνης μέγας
Στῦλος νεφώδης ἑστάθη πρὸ γῆς μέγας,
Παρεμβολῆς ἡμῶν τε καὶ Ἑβραίων μέσος.
Κἄπειθ' ὁ (85) ἐκείνων ἡγεμὼν Μωσῆς, λαβὼν
Ῥάβδον Θεοῦ, τῇ δὴ πρὶν Αἰγύπτῳ κακὰ
Σημεῖα καὶ τέρατ' ἐξεμηχανήσατο·
Ἔτυψ' Ἐρυθρᾶς νῶτα, καὶ ἔσχισεν μέσον
Βάθος θαλάσσης. Οἱ δὲ σύμπαντες σθένει
Ὄρουσαν ὠκεῖς ἁλμυρᾶς δι' ἀτραποῦ.
Ἡμεῖς δ' ἐπ' αὐτῆς ᾠχόμεσθα συντόμως,
Κατ' ἴχνος τ' αὐτῶν νυκτὸς εἰσεδύσαμεν
Βοηδρομοῦντες· ἁρμάτων δ' ἄφνω τροχοὶ
Οὐκ ἐστρέφοντο, δέσμιοι δ' ὡς, ἥρμοσαν.
Ἀπ' οὐρανοῦ δὲ φέγγος, ὡς πυρὸς, μέγα
Ὄφθη τι ἡμῖν· ὡς μὲν εἰκάζειν, παρῆν
Αὐτοῖς ἀρωγὸς ὁ Θεός. Ὡς δ' ἤδη πέραν
Ἦσαν θαλάσσης, κῦμα δ' ἐρροίβδει μέγα
Σύνεγγυς ἡμῶν· καί τις ἠλάλαξ' ἰδών·
Φεύγωμεν οἶκοι πρόσθεν Ὑψίστου χερός.
Τοῖς μὲν γὰρ ἐστ' ἀρωγὸς, ἡμῖν δ' ἀθλίοις
Ὄλεθρον ἔρδει· καὶ συνεκλύσθη πόρος
Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, καὶ στρατὸν διώλεσε.»

A *Quot iste quæro capita numeraret globus,*
Centum illa decies mille censeri audio.
Hebræa jamque castra spectamus procul.
Alii secundum littus Erythræi maris,
Hinc inde varios in globos fusi jacent.
Alii labore et aspera fracti via,
Famem puerulis atque conjugibus levant.
Passim supellex, et vagum late pecus.
Ut nudus acies vidit Hebræus novas,
Ferale subito exclamat, ac cœlo manus
Oculosque tendens, patrium Numen vocat.
Circum tumultu cuncta male sano fremunt.
At vero nostri gaudio ingenti natant.
Beelsephontis qua procul sese objicit,
Adversa castris castra terrorem movent.
Sed quando pronum Phœbus inclinat diem,
Conserere pugnam mane sub primum placet,
Armis et acri militum fretis manu.
At ecce Pharios territat monstris Deus.
B *Ingens columna nubibus densis coit,*
445 *Fixoque Hebræos inter ac nostros pede,*
Sublimis hæret. Ductor hic virgam arripit,
Qua tot gementem mersit Ægyptum malis,
Nostrumque fregit mille portentis genus;
Arripit, et alti verberat dorsum maris.
Discedit ictu pontus, et falsas gradu
Subit incitato populus Isacidum plagas.
At nos fugaces voce sublata sequi,
Mediaque nocte, quam præit Moses viam,
Hanc ultro premere. Gravior at subito rota,
Vinctosque currus pondus insolitum tenet.
Ingens repente fulgor e cœlo micat,
Ardetque flammæ similis. Auxilium Deus,
Deus ipse miseris dexter auxilium tulit.
Isacia ripis steterat adversis phalanx,
Immane Pharios unda jam circum latrat,
Fugiamus ecce, miles exclamat, Deus
Suos potente dextera Hebræos tegit,
C *Ferale nobis ultor exitium creat.*
Dum loquitur, alto clauditur fluctu via,
Totasque Rubrum copias haurit mare.»

Καὶ πάλιν μετ' ὀλίγα· «Ἐκεῖθεν ἦλθον ἡμέρας τρεῖς, ὡς αὐτός τε ὁ Δημήτριος λέγει, καὶ συμφώνως τούτῳ ἡ ἱερὰ Βίβλος. Μὴ ἔχοντα δὲ ὕδωρ ἐκεῖ γλυκὺ, ἀλλὰ πικρὸν, τοῦ Θεοῦ εἰπόντος, ξύλον τι ἐμβαλεῖν εἰς τὴν πηγὴν, καὶ γενέσθαι γλυκὺ τὸ ὕδωρ.

κεῖθεν δὲ εἰς Ἐλεὶμ ἐλθεῖν, καὶ εὑρεῖν ἐκεῖ δώδεκα μὲν πηγὰς ὑδάτων, ἑβδομήκοντα δὲ στελέχη φοινίκων. Περὶ τούτων καὶ τοῦ φανέντος ὀρνέου Ἐζεκιήλος ἐν τῇ Ἐξαγωγῇ παρεισάγει τινὰ λέγοντα τῷ Μωσῇ, περὶ μὲν τῶν φοινίκων καὶ τῶν δώδεκα πηγῶν οὕτως·

Rursumque paulo post «Tridui iter confecere, ut Demetrius commemorat, eique sacræ literæ suffragantur. Verum loco aquæ dulcis penuria laborante, Moysem Dei jussu lignum quoddam in amariorem fontem immisisse, qui subito aqua suaviore fluere cœperit. Inde cum movissent, ad Elimum pervenisse, ubi duodecim aquæ fontes, cum septuaginta palmarum caudicibus invenerint. Quibus de rebus, ac simul de quadam, quæ sese obtulerat volucre, aliquem Ezechielus eodem dramate inducit cum Moyse colloquentem. Ac de palmis quidem,

D fontibusque duodecim hunc in modum:

Κράτιστε Μωσῆ, πρόσχες, οἷον εὕρομεν
Τόπον, πρὸς αὐτῇ τῇδε εὐαεῖ πάπῃ.
Ἔστι γὰρ, ὡς που καὶ σὺ τυγχάνεις ὁρῶν,
Ἐκεῖ. Τόθεν δὲ φέγγος ἐξέλαμψέ νιν,
Καὶ εὐφροσύνης σημεῖον, ὡς στῦλος πυρός.
Ἐνταῦθα λειμὼν' εὕρομεν κατάσκιον,
Ὑγράς τε λιβάδας· δαψιλὴς χῶρος βαθὺς,
Πηγὰς ἀφύσσων δώδεκ' ἐκ μιᾶς πέτρας.
Στελέχη δ' ἐρυμνὰ πολλὰ φοινίκων πέλει
Ἔγκαρπα, δεκάκις ἑπτὰ, καὶ ἐπίρρυτος
Πέφυκε χλόη θρέμμασιν χορτάσματα.

Quam lætus illic, molle qua spirans nemus
Vallem coronat, obtulit sese locus,
446 *Attende Moyses; nam vel hinc sedem quoque*
Spectare possis. Inde se primum extulit
Columna flammæ similis, ac signum dedit
Mox viride opaco cernitur pratum solo,
Liquidique latices: quippe luxurians humus
Petra ex eadem fonte duodeno scatet.
Septena decies palma robustis viret
Subnixa truncis, atque fœcundos agens
Sublime ramos tollit: atque undis ferax
Abunde pecori pabulum tellus creat.

Εἶτα ὑποβὰς περὶ του φανέντος ὀρνέου διεξέρχεται·

Ἕτερον δὲ πρὸς τοῖσδ' εἶδομεν ζῶον ξένον,
Θαυμαστὸν, οἷον οὐδέπω ὥρακέ τις.

Tum de oblata quadam ave:

Occurrit exin aliud animantis genus,
Monstrique simile, nemini visum antea

(84) Βεελζεφώρτις. Disting. Βεελσεφὼν τ·ς. Exodi XIV, 9.
(85) Κἄπειθ' ὁ. Delendum ὁ.

Digitized by Google

Inusitata mole geminatam fere
Adæquat aquilam : multiplex pennas color
Subinde mutat : purpura pectus rubet.
Miniata rutilant crura : villosam aureo
Profunda vestit pluma cervicem croco.
. . . . . .
Subflavus exstat oculus ; in medio teres
Pupilla cocco similis ardenti micat.
Vocem ore mittit omnium suavissimam.
Atque is volucrum facile se regem probat,
Sic omnis illum trepida subsequitur cohors,
Ipse velut altum taurus attollens caput,
Princeps citato graditur exsultans pede. »

A Διπλοῦν γὰρ ἦν τὸ μῆκος αἰετοῦ σχεδὸν,
Πτεροῖσι ποικίλοισιν ἠδὲ χρώμασι.
Στῆθος μὲν αὐτοῦ πορφυροῦν ἐφαίνετο.
Σκέλη δὲ μιλτόχρωτα, καὶ κατ' αὐχένα
Κροκωτίνοις μαλλοῖσιν εὐτρεπίζετο,
Κάρα δὲ κοίτης, ἠμέροις παρεμφερὲς,
Καὶ μηλίνῃ μὲν τῇ κόρῃ προσέβλεπε
Κύκλῳ. Κόρη δὲ κόκκος ὡς ἐφαίνετο.
Φωνὴν δὲ πάντων εἶχεν ἐκπρεπεστάτην.
Βασιλεὺς δὲ πάντων ὀρνέων ἐφαίνετο,
Ὡς ἦν νοῆσαι. Πάντα γὰρ τὰ πτήν' ὁμοῦ
Ὄπισθεν αὐτοῦ δειλιῶντ' ἐπέσσυτο,
Αὐτὸς δὲ πρόσθεν, ταῦρος ὡς γαυρούμενος.
Ἔβαινε κρυπτὸν βῆμα βαστάζων ποδός. »

Et paucis interjectis, « Quæsitum a quopiam fuisse ait, qui tandem arma Israelitæ sibi comparassent, qui inermes ex Ægypto prodiissent. Quippe, sese post tridui iter, factumque Deo sacrificium, eamdem relegisse viam memorabant. Intelligi ergo facile potest, qui fluctibus obruti non fuissent, illorum sese armis induisse. »

Καὶ μετὰ βραχέα· « Ἐπιζητεῖν δέ τινα πῶς οἱ Ἰσραηλῖται ὅπλα ἔσχον, ἄνοπλοι ἐξελθόντες. Ἔφασαν γὰρ, τριῶν ἡμερῶν ὁδὸν ἐξελθόντες, καὶ θυσιάσαντες, πάλιν ἀνακάμψειν. Φαίνεται οὖν τοὺς μὴ B κατακλυσθέντας τοῖς ἐκείνων ὅπλοις χρήσασθαι. »

CAPUT XXX.

447 *De Davide, Salomone, et Hierosolymis, ex Eupolemo.*

« At vero Eupolemus in suo quodam *De Eliæ prophetia* opere, auctor est Moysen annos quadraginta prophetæ munus obiisse, cui Jesus Nave filius successerit, eodem annos triginta perfunctus, vita ad annum decimum supra centesimum propagata. Ab hoc sacrum præterea tabernaculum in Silo fixum esse. Postea Samuelem prophetam exstitisse, ab eoque postmodum Saulem regem Dei jussu creatum fuisse, qui circa annum regni vicesimum primum obierit. Eidem vero Davidem ipsius filium successisse, qui Syros ad Euphratem incolentes, et Commagenem oppidum, cum iis, qui Galadenem tenebant Assyriis ac Phœnicibus debellarit. Eumdem adversus Idumæos, Ammonitas, Moabitas, Ituræos, Nabatæos, et Nabdæos, itemque contra Suronem Tyri Phœniciæque regem movisse, quos ille omnes Judæis in posterum tributa pendere coegerit. At cum Vaphre Ægyptiorum rege fœdus percussisse. Porro cum Deo templum excitare percuperet, vehementius a Deo contendisse, uti sibi eximium statuendo altari locum indicaret : simulque repente oblatum ei angelum fuisse, qui supra locum eum, ubi Hierosolymæ ara posita est consisteret ; a quo tamen ejusmodi templum ædificari prohibitus fuerit, quod sese humano sanguine proluisset, annosque plurimos bellis gerendis occupatus fuisset. Angeli nomen, Dianathanum esse refert, jussumque ab eo Davidem, relicta filio ædificationis moliendæ cura, quæ futuri operis substructio postularet, aurum, argentum, æs, lapides, ligna, tam cypressina quam cedrina, diligenter ante comparare. Ergo Davidem, his auditis, navibusque apud Achana Arabiæ civitatem ædificatis, effodiendi metalli artifices Urphen Rubri maris insulam auri fodinis abundantem misisse, qui auri plurimum in Judæam inde retulerint. Davidem autem, postquam annos quadraginta regnasset, imperium Salomoni filio annos duodecim nato, coram Helio sacerdotum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Εὐπολέμου, περὶ Δαβὶδ, καὶ Σολομῶνος, καὶ Ἱεροσολύμων.

« Εὐπόλεμος δέ φησιν ἔν τινι *Περὶ τῆς Ἠλίου προφητείας* Μωσῆν προφητεῦσαι ἔτη μ'. Εἶτα Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ υἱὸν ἔτη λ'· βιῶσαι δ' αὐτὸν ἔτη ρ', πῆξαί τε τὴν ἱερὰν σκηνὴν ἐν Σηλοῖ. Μετὰ δὲ ταῦτα προφήτην γενέσθαι Σαμουήλ. Εἶτα τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει, ὑπὸ Σαμουὴλ Σαοῦλον βασιλέα αἱρεθῆναι· ἄρξαντα δὲ ἔτη κα', τελευτῆσαι. Εἶτα Δαβὶδ τὸν τούτου υἱὸν δυναστεῦσαι, ὃν καταστρέψασθαι Σύρους, τοὺς παρὰ τὸν Εὐφράτην οἰκοῦντας ποταμὸν, καὶ τὴν Κομμαγηνὴν, καὶ τοὺς ἐν Γαλαδηνῇ Ἀσσυρίους, καὶ Φοίνικας. Στρατεῦσαι δ' αὐτὸν καὶ ἐπὶ Ἰδουμαίους, καὶ Ἀμμονίτας, καὶ Μωαβίτας, καὶ Ἰτουραίους, καὶ Ναβαταίους, καὶ Ναβδαίους. Αὖθις δὲ ἐπιστρατεῦσαι ἐπὶ Σούρωνα βασιλέα Τύρου καὶ Φοινίκης, οὓς καὶ ἀναγκάσαι φόρους Ἰουδαίοις ὑποτελεῖν· πρός τε Οὐαφρῆν τὸν Αἰγυπτίων βασιλέα φιλίαν συνθέσθαι. Βουλόμενόν τε τὸν Δαβὶδ οἰκοδομῆσαι ἱερὸν τῷ Θεῷ, ἀξιοῦν τὸν Θεὸν τόπον αὐτῷ δεῖξαι τοῦ θυσιαστηρίου· ἔνθα δὴ ἄγγελον αὐτῷ ὀφθῆναι, ἑστῶτα ἐπάνω τοῦ τόπου, οὗ τὸν βωμὸν ἱδρῦσθαι ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ κελεύειν αὐτὸν μὴ ἱδρῦσθαι τὸ ἱερὸν, διὰ τὸ αἵματι ἀνθρωπίνῳ πεφῦρθαι, καὶ πολλὰ ἔτη πεπολεμηκέναι. Εἶναι δ' αὐτῷ ὄνομα Διαναθάν· προστάξαι τε αὐτῷ τοῦτον, ὅπως τῷ υἱῷ ἐπιτρέψῃ τὴν οἰκοδομίαν· αὐτὸν δὲ εὐτρεπίζειν τὰ πρὸς τὴν κατασκευὴν ἀνήκοντα, χρυσίον, ἀργύριον, χαλκὸν, λίθους, ξύλα κυπαρίσσινα, καὶ κέδρινα. Ἀκούσαντα δὲ τὸν Δαβὶδ, πλοῖα ναυπηγήσασθαι ἐν Ἀχάνοις πόλει τῆς Ἀραβίας, καὶ πέμψαι μεταλλευτὰς εἰς τὴν Οὐρφῆ νῆσον, κειμένην ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, μέταλλα χρυσικὰ ἔχουσαν· καὶ τὸ χρυσίον ἐκεῖθεν μετακομίσαι τοὺς μεταλλευτὰς εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Βασιλεύσαντα δὲ τὸν Δαβὶδ ἔτη μ' Σολομῶνι τῷ υἱῷ τὴν ἀρχὴν παραδοῦναι, ὄντι ἐτῶν ιβ', ἐνώπιον Ἠλεὶ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τῶν ιϐ' φυλάρχων, καὶ παραδοῦναι αὐτῷ τόν τε χρυσὸν, καὶ ἄργυρον, καὶ χαλκὸν, καὶ λίθον, καὶ ξύλα κυπαρίσσινα, καὶ κέδρινα. Καὶ αὐτὸν μὲν τελευτῆσαι, Σολομῶνα δὲ βασιλεύειν, καὶ γράψαι πρὸς Οὐαφρῆν τὸν

Digitized by Google

Αἰγύπτου βασιλέα τὴν ὑπογεγραμμένην ἐπιστολήν. »

principe, ac tribunis duodecim, cum auro, argento, ære, lapidibus, lignisque omnibus cypressinis ac cedrinis tradidisse. 448 Salomonem vero, cum defuncto patre regnum capessisset, ad Vaphren Ægypti regem eam, quæ sequitur, epistolam scripsisse. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Βασιλεὺς Σολομὼν Οὐαφρῇ βασιλεῖ Αἰγύπτου, φίλῳ πατρικῷ, χαίρειν.

« Γίνωσκέ με παρειληφότα τὴν βασιλείαν παρὰ Δαβὶδ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ μεγίστου, καὶ ἐπιτεταχότος μοι οἰκοδομῆσαι ἱερὸν τῷ Θεῷ, ὃς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἔκτισεν· ἅμα δέ σοι γράψαι, ἀποστεῖλαί μοι τῶν παρὰ σοῦ λαῶν, οἳ παραστήσονταί μοι μέχρι τοῦ ἐπιτελέσαι πάντα κατὰ τὴν χρείαν, καθότι ἐπιτέτακται. »

A

CAPUT XXXI.

Salomon rex Vaphræ Ægypti regi, amico paterno salutem.

« Noveris me summi Numinis beneficio regnum a Davide patre accepisse, a quo templum Deo cœli terrarumque molitori ædificare jussus fuerim, simulque abs te per litteras petere, uti ad me ex regni tui hominibus fabrisque mittas, qui suam mihi operam navent, donec, uti par est, cuncta, prout jussus ego sum, accurate perfecero. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Βασιλεὺς Οὐαφρῆς Σολομῶνι βασιλεῖ μεγάλῳ χαίρειν.

« Ἅμα τῷ ἀναγνῶναι τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολήν, σφόδρα ἐχάρην, καὶ λαμπρὰν ἡμέραν ἤγαγον, ἐγώ τε καὶ ἡ δύναμίς μου πᾶσα, ἐπὶ τῷ παρειληφέναι σε τὴν βασιλείαν παρὰ χρηστοῦ ἀνδρὸς, καὶ δεδοκιμασμένου ὑπὸ τηλικούτου Θεοῦ. Περὶ δὲ ὧν γράφεις μοι περὶ τῶν κατὰ τοὺς λαοὺς τοὺς παρ' ἡμῖν, ἀπέσταλκά σοι μυριάδας ὀκτὼ, ὧν καὶ τὰ πλήθη ἐξ ὧν εἰσι, διασεσάφηκά σοι· ἐκ μὲν τοῦ Σεβριθίτου νομοῦ μυρίους, ἐκ δὲ τοῦ Μενδησίου καὶ Σεβεννήτου δισμυρίους (86), Βουσιρίτου Λεοντοπολίτου, καὶ Βαθριθίτου, ἀνὰ μυρίους. Φρόντισον δὲ καὶ δέοντα αὐτοῖς καὶ τὰ ἄλλα, ὅπως εὐτακτῇ, καὶ ἵνα ἀποκατασταθῶσιν εἰς τὴν ἰδίαν, ὡς ἂν ἀπὸ τῆς χρείας γενομένης (87). »

B

CAPUT XXXII.

Vaphres rex Salomoni regi magno salutem.

« Litteras tuas simul atque perlegi, cum ingenti animo cepi lætitiam, tum genialem cum universo exercitu populoque meo diem egi, quod a viro optimo, tantoque Numini probatissimo regnum acceperis. Quod autem a nobis homines fabrosque postulas, eorum octoginta millia ad te misi, quorum etiam natale tibi solum indicare juvat. Ex Sebrithide præfectura decem millia, ex Mendesia, et Sebennitide, viginti millia, ex Busiritide Leontopolitide, et Bathrihitide circiter triginta millia numerantur. Superest ut iis quæcunque opus fuerint, abunde suppeditari cures, partim ne quid inter eos turbarum excitetur, partim ut ædificatione perfecta, salvi ad suos incolumesque revertantur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Βασιλεὺς Σολομὼν Σούρωνι τῷ βασιλεῖ Τύρου, καὶ Σιδῶνος, καὶ Φοινίκης, φίλῳ πατρικῷ, χαίρειν.

« Γίνωσκέ με παρειληφότα τὴν βασιλείαν παρὰ Δαβὶδ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ μεγίστου, ἐπιτεταχότος μοι οἰκοδομῆσαι ἱερὸν τῷ Θεῷ, ὃς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἔκτισεν· ἅμα δὲ καὶ σοὶ γράψαι, ἀποστεῖλαί μοι τῶν παρὰ σοῦ λαῶν, οἳ συμπαραστήσονται ἡμῖν, μέχρι τοῦ ἐπιτελέσαι τὴν τοῦ Θεοῦ χρείαν, καθότι μοι ἐπιτέτακται. Γέγραφα δὲ καὶ εἰς τὴν Γαλιλαίαν, καὶ Σαμαρῖτιν, καὶ Μωαβῖτιν, καὶ Ἀμονῖτιν, καὶ Γαλαδῖτιν, χορηγεῖσθαι αὐτοῖς τὰ δέοντα ἐκ τῆς χώρας κατὰ μῆνα, κόρους σίτου μυρίους. Ὁ δὲ κόρος ἐστὶν ἀρταβῶν ἕξ· καὶ οἴνου κόρους μυρίους· ὁ δὲ κόρος τοῦ οἴνου ἐστὶ μέτρα δέκα. Τὸ δὲ ἔλαιον καὶ τὰ ἄλλα χορηγηθήσεται αὐτοῖς ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ἱερεῖα δὲ εἰς χρεωφαγίαν ἐκ τῆς Ἀραβίας. »

C

D

CAPUT XXXIII.

Salomon rex Suroni, Tyri, Sidonis, ac Phœniciæ regi, amico paterno, salutem.

« Noveris me summi Numinis beneficio regnum a Davide patre accepisse, a quo templum Deo cœli terrarumque 449 molitori ædificare jussus fuerim, simulque abs te per litteras petere uti ad me ex regni tui hominibus fabrisque mittas, qui suam nobis operam navent, donec divinum illud opus, prout jussus ego sum, accurate perfecero. Cæterum in Galilæam, Samariam, Moabitidem, Amonitidem, et Galaditidem scripsi, uti ex regionibus illis, quæcunque opus fuerint, iis affatim suppetant; nempe in singulos menses, cororum tritici decem millia, qui singuli artabas sex continent; itemque cororum vini decem millia, qui singuli metra decem efficiunt, oleum autem ac cætera ex Judæa, hostias vero, quarum ipsi carnibus vescantur, ex Arabia suppeditari jussi. »

(86) *Δισμυρίους*. Reponendum opinor ἀνὰ δισμυρίους, hoc est quadraginta millia ex duabus, viginti millia ex singulis, ut paulo post ἀνὰ μυρίους: alioqui sexaginta tantum, non octoginta millium summa futura est.

(87) *Γενομένης*. Legendum existimo γενόμενοι. Notus Hellenismus, ἀπό τινος πράγματος γενέσθαι, hoc est ἀπηλλαχέναι τοῦ πράγματος, *negotio perfunctum*, vel *ab eo recentem esse*. Plutarch. *Alexand.*, ἀπὸ τῶν ἱερῶν γενομένῳ τῷ βασιλεῖ προσελθόντες, *regem a peracto sacrificio recentem adeuntes*. Ibid., ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀπὸ τῆς πυρᾶς γενόμενος, καὶ συναγαγὼν πολλοὺς τῶν φίλων· *a busto illo reversus*. Id. in *Themistoc.*, γενόμενος δὲ ἐπὶ τῶν πράξεων ἐκείνων. Interdum ἐλλειπτικῶς, absque verbo: Herodian. lib. VII, περιτυχόντες τῶν ἀπὸ ὑπατείας τινί, *cum in aliquem ex consularibus incidissent*. Sic οἱ ἀπὸ στρατηγείας, πρεσβείας, etc., *imperio; legatione functi*.

Digitized by Google

CAPUT XXXIV.

Suron Salomoni regi magno salutem.

« Benedictus Deus terræ ac cœli conditor, qui virum optimum ac parentis optimi filium elegerit. Litteras tuas simul atque perlegi, summam animo voluptatem cepi, Deoque gratias egi, quod regnum capessisses. Quod autem a nobis homines operasque poscis, Tyriorum ac Phœnicum octoginta millia ad te misi, atque inter cæteros architectum, patria quidem Tyrium, sed matre Judæa eademque ex Davidis tribu natum: qui tibi quæcunque ex eo quæsieris, quæ cœli hujus ambitu continentur, si modo ad architecturam pertinebunt, ea cum scienter edisseret omnia, tum etiam facile perficiet. Quod superest, partium tuarum erit, ad locorum præfectos scribere, uti huic tantæ hominum multitudini, quæcunque necessaria fuerint, diligenter abundeque provideant. » Salomon igitur, his lectis, paternorum amicorum auxilio fretus, et Tyriorum Sidoniorumque manu stipatus, lustrato monte Libano, quidquid lignorum a parente cæsum olim fuerat, per mare Joppen usque transvexit, indeque pedestri ductu Hierosolymam comportavit. Protinus ad templi Deo voti sese ædificationem accinxit, anno ætatis decimo tertio. Quod in opus dum universa illa diversorum populorum multitudo incumberet, tribus Judæorum duodecim res necessarias centum et sexaginta hominum millibus ita suppeditabant, ut suum singulæ mensem huic curæ ac provisioni assignatum et descriptum haberent. Ergo templi fundamenta jacta, quod cum sexaginta cubitorum longitudine, totidemque latitudine spatium occuparet, tum vero fundamenta latitudinis ipsa per se decem omnino cubitos obtinebant. **450** Sic enim a Nathan Dei propheta jussus Salomon fuerat. Ac structuram quidem universam ita compingi voluit, ut alterni sese lapidum, et cypressinarum trabium ordines exciperent, quod utrumque corium æneis quibusdam, iisque talenti pondo, securium instar, vinculis astringeretur. Jam stante universi ædificii mole, cedrinis cupressinisque tabulis exteriorem lapidum faciem, ne oculum offenderet, undequaque vestivit; interiorem vero sic inauravit, ut conflatos ex auro lateres cubitorum quinque, clavis argenteis quatuor, talenti pondo, atque uberum in similitudinem collocatis ad parietes affigeret. Sicque a pavimento ad summum usque tectum ædes tota auro collucebat: ipsiusque adeo laquearis aureum tabulatum, exterius vero culmen æreum totum erat hoc est æreis tegulis fuso ære conflatis instratum. Columnas præterea duas in templo statuit, æreas quidem illas, sed auro purissimo ad digiti unius crassitudinem inductas, a dextris unam, alteram a sinistris; ambas autem ejusmodi, quæ longitudine tectum ipsum attingerent, ambitu cubitos singulæ

[a] *Ισ. τῶν κατά.* [b] *Ισ. καταχέαντα.*

(88) *Καὶ παρέχειν.* Καί rectius, opinor, expungatur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Σούρων Σολομῶνι βασιλεῖ μεγάλῳ χαίρειν.

« Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὃς τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν ἔκτισεν, ὃς εἵλετο ἄνθρωπον χρηστὸν ἐκ χρηστοῦ ἀνδρός. Ἅμα τοῦ ἀναγνῶναι τὴν παρὰ σοῦ ἐπιστολὴν, σφόδρα ἐχάρην, καὶ εὐλόγησα τὸν Θεὸν, ἐπὶ τῷ παρειληφέναι σε τὴν βασιλείαν. Περὶ δὲ ὧν γράφεις μοι περὶ τῶν κατὰ τοὺς λαοὺς τοὺς παρ' ἡμῖν, ἀπέσταλκά σοι Τυρίων καὶ Φοινίκων ὀκτακισμυρίους, καὶ ἀρχιτέκτονά σοι ἀπέσταλκα ἄνθρωπον Τύριον, ἐκ μητρὸς Ἰουδαίας, ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Δαβὶδ, ὑπὲρ ὧν ἂν αὐτὸν ἐρωτήσῃς τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάντων καὶ [a] ἀρχιτεκτονίαν, ὑφηγήσεταί σοι καὶ ποιήσει. Περὶ δὲ τῶν δεόντων καὶ ἀποστελλομένων σοι παίδων, καλῶς ποιήσεις ἐπιστείλας τοῖς κατὰ τόπον ἐπάρχοις, ὅπως χορηγῆται τὰ δέοντα. » Διελθὼν δὲ Σολομὼν, ἔχων τοὺς πατρικοὺς φίλους ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦ Λιβάνου, μετὰ τῶν Σιδωνίων καὶ Τυρίων, μετήνεγκε τὰ ξύλα τὰ προκεκομμένα ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ διὰ τῆς θαλάττης εἰς Ἰόππην, ἐκεῖθεν δὲ πεζῇ εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἄρξασθαι οἰκοδομεῖν τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, ὄντα ἐτῶν ιγ'. Ἐργάζεσθαι δὲ τὰ ἔθνη τὰ προειρημένα, καὶ φυλὰς ιϐ' τῶν Ἰουδαίων, καὶ παρέχειν (88) ταῖς ἑκκαίδεκα μυριάσι τὰ δέοντα πάντα κατὰ μῆνα φυλὴν μίαν, θεμελιῶσαί τε τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, μῆκος πηχῶν ἑξ (89), πλάτος πηχῶν ξ'· τὸ δὲ πλάτος τῆς οἰκοδομῆς καὶ τῶν θεμελίων πηχῶν ι'. Οὕτω γὰρ αὐτῷ προστάξαι Νάθαν τὸν προφήτην τοῦ Θεοῦ. Οἰκοδομεῖν δὲ ἐναλλὰξ δόμον λίθινον καὶ ἔνδεσμον κυπαρίσσινον, πελεκίνοις χαλκοῖς ταλαντιαίοις καταλαμβάνοντας τοὺς δύο δόμους. Οὕτω δ' αὐτὸν οἰκοδομήσαντα, ξυλῶσαι ἔξωθεν κεδρίνοις ξύλοις καὶ κυπαρισσίνοις, ὥστε τὴν λιθίνην οἰκοδομὴν μὴ φαίνεσθαι, χρυσῶσαί τε τὸν ναὸν ἔσωθεν χωννύντα πλινθία χρυσᾶ πεντα-πήχη, καὶ προστιθέναι προσηλοῦντα ἥλοις ἀργυροῖς, ταλαντιαίοις τὴν ὁλκὴν, μαστοειδέσι τὸν ῥυθμὸν, τέσσαρσι δὲ τὸν ἀριθμόν. Οὕτω δ' αὐτὸν χρυσῶσαι ἀπὸ ἐδάφους ἕως τῆς ὀροφῆς, τό τε ὀρόφωμα ποιῆσαι ἐκ φατνωμάτων χρυσῶν, τὸ δὲ δῶμα ποιῆσαι χαλκοῦν, ἀπὸ κεραμίδων χαλκῶν, χαλκὸν χωνεύσαντα, καὶ τοῦτον καταχέοντα [b]. Ποιῆσαι δὲ δύο στύλους χαλκοῦς, καὶ καταχρυσῶσαι αὐτοὺς χρυσίῳ ἀδόλῳ, δακτύλῳ τὸ πάχος. Εἶναι δὲ τοὺς στύλους τῷ ναῷ ἰσομεγέθεις, τὸ δὲ πλάτος κύκλῳ ἕκαστον κίονα πηχῶν δέκα· στῆναι δὲ αὐτοὺς τοῦ οἴκου ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ εὐωνύμων. Ποιῆσαι δὲ καὶ λυχνίας χρυσᾶς, δέκα τάλαντα ἑκάστην ὁλκὴν ἀγούσας, ὑπόδειγμα λαβόντα τὴν ὑπὸ Μωσέως ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου τεθεῖσαν. Στῆσαι δ' ἐξ ἑκατέρου μέρους τοῦ σηκοῦ, τὰς μὲν ἐκ δεξιῶν, τὰς δὲ ἐξ εὐωνύμων. Ποιῆσαι δ' αὐτὸν καὶ λύχνους χρυσοῦς ο', ὥστε καίεσθαι ἐφ' ἑκάστης λυχνίας ἑπτά. Οἰκοδομῆσαι δὲ καὶ τὰς πύλας τοῦ ἱεροῦ, καὶ κατακοσμῆσαι χρυσίῳ καὶ ἀργυρίῳ· καὶ καταστεγάσαι φατνώμασι κεδρίνοις καὶ κυπαρισσίνοις. Ποιῆσαι δὲ καὶ κατὰ τὸ πρὸς βορρᾶν μέρος τοῦ

[a] *Ισ. τῶν κατά.* [b] *Ισ. καταχέαντα.*

(89) *Πηχῶν ἓξ.* Verti perinde ac si legeretur πηχῶν ξ'. Consule Josephum *Antiquit.* VIII, 2.

Digitized by Google

ἱεροῦ στοὰν, καὶ στύλους αὐτῇ ὑποστῆσαι χαλκοῦς μή'. Κατασκευάσαι δὲ καὶ λουτῆρα χαλκοῦν μῆκος πηχῶν κ', καὶ πλάτος πηχῶν κ'· τὸ δὲ ὕψος πηχῶν ε'. Ποιῆσαι δὲ ἐπ' αὐτῷ στεφάνην πρὸς τὴν βάσιν ἔξω ὑπερέχουσαν πῆχυν ἕνα πρὸς τὸ τοὺς ἱερεῖς τούς τε πόδας προσκλύζεσθαι, καὶ τὰς χεῖρας νίπτεσθαι ἐπιβαίνοντας· ποιῆσαι δὲ καὶ τὰς βάσεις τοῦ λουτῆρος τορευτὰς, χωνευτὰς δώδεκα, καὶ τῷ ὕψει ἀνδρομήκεις· καὶ στῆσαι ἐξ ὑστέρου μέρους ὑπὸ τὸν λουτῆρα, ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου. Ποιῆσαι δὲ καὶ βάσιν χαλκῆν τῷ ὕψει πηχῶν δυοῖν, κατὰ τὸν λουτῆρα, ἵν' ἐφεστήκῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ βασιλεὺς, ὅταν προσεύχηται, ὅπως ὀπτάνηται τῷ λαῷ τῶν Ἰουδαίων. Οἰκοδομῆσαι δὲ καὶ τὸ θυσιαστήριον, πηχῶν κε' ἐπὶ πήχεις κ', τὸ δ' ὕψος πηχῶν ιϑ'. Ποιῆσαι δὲ καὶ δακτυλίους δύο χαλκοῦς ἁλυσιδωτοὺς, καὶ στῆσαι αὐτοὺς ἐπὶ μηχανημάτων ὑπερεχόντων τῷ ὕψει τὸν ναὸν πήχεις κ', καὶ σκιάζειν ἐπάνω παντὸς τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσκρεμάσαι ἑκάστῃ δικτύῖ κώδωνας χαλκοῦς ταλαντιαίους τετρακοσίους· καὶ ποιῆσαι ὅλας τὰς δικτύας, πρὸς τὸ ψοφεῖν τοὺς κώδωνας, καὶ ἀποσοβεῖν τὰ ὄρνεα, ὅπως μὴ καθίζῃ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ, μηδὲ νοσσεύῃ ἐπὶ τοῖς φατνώμασι τῶν πυλῶν καὶ στοῶν, καὶ μολύνῃ τοῖς ἀποπατήμασι τὸ ἱερόν. Περιβαλεῖν δὲ καὶ τὰ Ἱεροσόλυμα τὴν πόλιν τείχεσι, καὶ πύργοις, καὶ τάφροις. Οἰκοδομῆσαι δὲ καὶ βασίλεια ἑαυτῷ. Προσαγορευθῆναι δὲ πρῶτον μὲν τὸ ἀνάκτορον ἱερὸν Σολομῶνος, ὕστερον δὲ, παρεφθαρμένως τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ Ἱερουσαλὴμ ὀνομασθῆναι· ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων φερωνύμως Ἱεροσόλυμα λέγεσθαι. Συντελέσαντα δὲ τὸ ἱερὸν καὶ τὴν πόλιν τειχίσαντα, ἐλθεῖν εἰς Σηλὼμ, καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ εἰς ὁλοκάρπωσιν προσαγαγεῖν, βοῦς χιλίους. Λαβόντα δὲ τὴν σκηνὴν καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὰ σκεύη, ἃ ἐποίησε Μωσῆς, εἰς Ἱεροσόλυμα ἐνεγκεῖν, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ θεῖναι. Καὶ τὴν κιβωτὸν δὲ καὶ τὸν βωμὸν τὸν χρυσοῦν, καὶ τὴν λυχνίαν, καὶ τὴν τράπεζαν, καὶ τὰ ἄλλα σκεύη ἐκεῖ κατατίθεσθαι, καθὼς προστάξαι αὐτῷ τὸν προφήτην. Προσαγαγεῖν δὲ τῷ Θεῷ θυσίαν μυρίαν, πρόβατα δισχίλια, μόσχους τρισχιλίους πεντακοσίους. Τὸ δὲ σύμπαν χρυσίον, τὸ εἰς τοὺς δύο στύλους καὶ τὸν ναὸν καταχρησθὲν, εἶναι τάλαντα μυριάδων υξ', εἰς δὲ τοὺς ἤλους καὶ τὴν ἄλλην κατασκευὴν ἀργυρίου τάλαντα χίλια διακόσια τριακονταδύο· χαλκοῦ δὲ εἰς τοὺς κίονας καὶ τὸν λουτῆρα καὶ τὴν στοὰν τάλαντα μύρια ὀκτακισχίλια πεντήκοντα. Ἀποπέμψαι δὲ τὸν Σολομῶνα καὶ τοὺς Αἰγυπτίους, καὶ τοὺς Φοίνικας, ἑκάστους εἰς τὴν ἑαυτῶν, ἑκάστῳ χρυσοῦ σίκλους δόντα δέκα· τὸ δὲ τάλαντον εἶναι σίκλον. Καὶ τῷ μὲν Αἰγύπτου βασιλεῖ Οὐαφρῇ ἐλαίου μετρητὰς μυρίους, φοινικοβαλάνων ἀρτάβας χιλίας, μέλιτος δὲ ἀγγεῖα ἑκατὸν, καὶ ἀρώματα πέμψαι· τῷ δὲ Σούρωνι εἰς Τῦρον πέμψαι τὸν χρυσοῦν κίονα, τὸν ἐν Τύρῳ ἀνακείμενον ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διός. Θεόφιλος δέ φησι τὸν περισσεύσαντα χρυσὸν τὸν Σολομῶνα τῷ Τυρίῳ βασιλεῖ πέμψαι. Τὸν δὲ, εἰκόνα τῆς θυγατρὸς ζῶον ὁλοσώματον κατασκευάσαι, καὶ ἕλυτρον τῷ ἀνδριάντι τὸν χρυσοῦν κίονα περιθεῖναι. Ποιῆσαι δέ φησιν ὁ Εὐπόλεμος τὸν Σολομῶνα καὶ ἀσπίδας χρυσᾶς

decem implerent. Aurea etiam candelabra fieri curavit, pondo singula talentum decem, quæ ad illius, quod in tabernaculo testimonii collocatum a Moyse fuerat, exemplar expressit. Hæc utraque similiter ædis ex parte constituta, ad dexteram alia, alia ad sinistram, additæque aureæ lucernæ septuaginta, ut septem accensas candelabra singula sustinerent. Templi quoque valvas auro argentoque texit, fornicemque desuper cedrinis ac cypressinis ex tabulis sinuavit. Jam ad septentrionalem ædis partem ingentem porticum aperuit, columnis æreis octo et quadraginta suffultam. Labrum item adjunxit æneum, longitudinis quidem ac latitudinis viginti, altitudinis vero quinque duntaxat cubitos habens. Hoc limbus quidam exterius ad cubitum unum eminens, ac versus basim circumductus ambiebat, quo facilius conscenso labro, sacerdotes pedum manuumque sordes eluerent. Eidem gradus tornatiles fusilesque duodecim, cum justa hominis unius magnitudine adæquati, ad partem illius posteriorem, altaris vero dexteram supposuit. Addita insuper basis ænea, non procul a labro, altitudine cubitos duos obtinens, cui rex oraturus insisteret, quo facilius a circumstante Judæo populo cerneretur. **451** Ad hæc altare erexit, cujus ambitus cubitorum quinque et quadraginta, altitudo vero duodecim tantum esset. Postremo, annulos ex ære geminos catenis implicitos, machinis quibusdam supra templi fastigium viginti cubitis exstantibus impositis, quorum umbra in totum desuper culmen incumberet: eque singulis retibus seu catenis ænea tintinnabula, talenti pondo, quadringenta suspendit, quæ catenis commotis impulsa, tinnitu ac strepitu volucres abigerent, ne vel insiderent templo, vel nidos in valvarum aut porticuum tabulatis construerent, ædemque sacram sordibus inquinarent. Porro ipsam quoque Hierosolymæ urbem muris, turribus, fossisque vallavit, augustamque sibi ipsi regiam excitavit. At primum quidem sacra illa ædes, ἱερὸν Σολομῶνος, Salomonis templum, nominata est; deinde vero, urbs ipsa Hierusalem, corrupto vitiatoque templi nomine appellata, quam Græci postea Hierosolymam affini geminoque vocabulo nuncuparunt. Rex autem post templum ædificatum, urbemque munitam, Selomum profectus, Deo mille boum holocaustum obtulit; idemque postmodum, et tabernaculum, et aram, et quidquid sacræ supellectilis comparatum a Mose fuerat, arcam, altare aureum, candelabrum, mensam, et quidquid aliud fuit, Hierosolymam comportatum, sacra in æde prophetæ jussu reposuit, simulque immensum Deo sacrificium fecit, ovibus ad duo ac juvencis ad tria millia et quingenta mactatis. Cæterum vis auri cuncta, in columnas duas, ac templum universum expensa, talentum fuit quadragies sexies; argenti vero in clavos ac reliquum apparatum, ducentorum ac triginta duum supra mille; æris denique, in columnas, labrum et porticum, quinquaginta supra octodecim millia. Porro Ægyptios ac Phœnices, divisis in

Digitized by Google

singulos decem auri siclis (siclus talentum erat) suam in patriam Salomon remisit. Ad Vaphren Ægypti regem olei metretas ad decem millia, dactylorum Ægyptiacarum artabas mille, mellis vasa centum cum aromatibus; ad Suronem vero columnam auream Tyrum misit, quam ipse Jovis in templo consecravit. **452** Addit Theophilus, quidquid reliquum ex auro fuerat, Tyrio regi a Salomone missum esse: ilium vero filiæ simulacrum integrum ex eo conflavisse, ipsumque aurea columna quasi theca et involucro quodam inclusisse. Eupolemus autem aureos præterea clypeos mille a Salomone elaboratos esse tradit, quingentorum singulos aureorum; eumdemque vixisse annos quinquaginta duos, ex quibus totos et continentes quadraginta summa in pace regnaverit. »

A χιλίας, ὧν ἑκάστην πεντακοσίων εἶναι χρυσῶν. Βιῶσαι δὲ αὐτὸν ἔτη πεντήκοντα δύο, ὧν ἐν εἰρήνῃ βασιλεῦσαι ἔτη μ'. »

CAPUT XXXV.

De Hierosolyma, ex Timochare, ut habetur eodem libro de rebus Antiochi.

Timochares in rerum ab Antiocho gestarum historia, Hierosolymæ ambitum quadraginta stadiorum esse docet; eamdemque expugnatu perdifficilem, quippe quæ præruptis undique fossis vallibusque cingatur. Ad hæc, urbem universam aquis perlui, quarum defluxu horti passim omnes irrigentur; ac tametsi totis quadraginta ab urbe stadiis summa aquæ penuria laboretur, inde tamen, riguum denuo solum apparere.

B

CAPUT XXXVI.

De eadem, ex mensore Syriæ.

Præterea is qui Syriam totam mensus est, libro primo sui operis, Hierosolymam in arduo quodam asperoque jugo sitam fuisse tradit, partemque murorum aliquam polito ex lapide, maximam vero ex silice constitisse: itemque urbis ambitum stadia septem ac viginti obtinere: ad extremum eodem ex loco fontem magna aquæ vi scaturientem exsistere.

C

CAPUT XXXVII.

De aquis ipsis quæ sunt Hierosolymis, ex Philone.

Ejusdem scaturiginis Philo etiam meminit in iis, quos *de Hierosolyma* **453** conscripsit, libris, quam hieme arescere, ac rursum æstate ubertim fluere, libro primo hunc in modum cecinit,

Desuper allabens nova tum miracula vidi.
. . . . . qua fons uberrimus undas
Egerit, atque sinus implet ductusque profundos,

et quæ sequuntur: quibus de fluxu ejus pleniore subjungit,

Scilicet ex alto decurrens vertice fluxus,
Et pluviis crescens nivibus, sub turribus altis
Volvitur, et sicco languentia pulvere circum
Arva rigans, viridis miracula pandit amictus,

et reliqua. Idemque rursus de summi sacerdotis tum fonte tum aquæ ductu:

Subter humum lymphas multus sublime canalis
Egerit.

Et cætera quæ fusius ille persequitur. Verum ex Alexandro Polyhistore hactenus.

CAPUT XXXVIII.

De iisdem, ex Aristæo.

Aristæus autem, in eo, quem de Judaicæ legis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Τιμοχάρους, περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀπὸ τῶν περὶ Ἀντιόχου τῆς αὐτης γραφῆς.

Τιμοχάρης δέ φησιν ἐν τοῖς περὶ Ἀντιόχου τὰ Ἱεροσόλυμα τὴν μὲν περίμετρον ἔχειν σταδίους μ'· εἶναι δ' αὐτὴν δυσάλωτον, πάντοθεν ἀποῤῥῶξι περικλειομένην φάραγξιν. Ὅλην δὲ τὴν πόλιν ὕδασι καταῤῥεῖσθαι, ὥστε καὶ τοὺς κήπους ἐκ τῶν ἀποῤῥεόντων ὑδάτων ἐκ τῆς πόλεως ἄρδεσθαι· τὴν δὲ μεταξὺ ἀπὸ τῆς πόλεως ἄχρι τεσσαράκοντα σταδίων ἄνυδρον εἶναι· ἀπὸ δὲ τῶν μ' σταδίων πάλιν κάθυδρον ὑπάρχειν.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Τοῦ τῆς Συρίας σχοινομέτρου, περὶ τῆς αὐτῆς.

Ὁ δὲ τῆς Συρίας σχοινομέτρης γράψας, ἐν τῇ πρώτῃ φησὶ κεῖσθαι Ἱεροσόλυμα ἐπὶ μετεώρου τε καὶ τραχέως τόπου· ᾠκοδομῆσθαι δέ τινα μὲν μέρη τοῦ τείχους, ἀπὸ λίθου ξεστοῦ, τὰ δὲ πλείονα ἀπὸ χάλικος· καὶ ἔχειν τὴν περίμετρον τὴν πόλιν σταδίων ϰζ'· ὑπάρχειν δὲ καὶ πηγὴν ἐν τῷ χωρίῳ, ὕδωρ δαψιλὲς ἀναβλύζουσαν.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Φίλωνος, περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις ὑδάτων.

Φησὶ δὲ ὁ Φίλων ἐν τοῖς περὶ Ἱεροσολύμων κρήνην εἶναι· ταύτην δὲ ἐν μὲν τῷ χειμῶνι ξηραίνεσθαι, ἐν δὲ τῷ θέρει πληροῦσθαι. Λέγει δὲ ἐν τῇ πρώτῃ οὕτως·

Νηχόμενος δ' ἐφύπερθε τὸ θαμβηέστατον ἄλλο
Δέρχηθρον σὺν ἀοιδῇ, μεγιστούχοιο λοετροῖς
Ῥεύματος ἐμπίπλησι βαθὺν ῥόον ἐξανείσης·

καὶ τὰ ἑξῆς· οἷς πάλιν ὑποδὰς, περὶ τῆς πληρώσεως ἐπιλέγει·

Ῥεῦμα γὰρ ὑψιφάερον, ἐν ὑετίοις νιφετοῖσιν
Ἰέμενον, πολυγηθὲς, ἐρεινοῖς (90) ὑπὲρ πύργοισιν
Στρωφᾶται, καὶ ξηρὰ πέδῳ κεκονιμένα, κρήνης
Τηλεφανῆ δείκνυσιν ὑπέρτατα θάμβεα λαῶν,

καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα. Εἶτα πάλιν περὶ τῆς τοῦ ἀρχιερέως κρήνης καὶ τῆς ἀποχετεύσεως διέξεισιν οὕτως·

D

Αἰπὺ δ' ἄρ' ἐκπτύουσι διὰ χθονὸς ὑδροχόοισι
Σωλῆνες.

Καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἕπεται. Τοσαῦτα μὲν δὴ τὰ ἀπὸ τῶν Ἀλεξάνδρου τοῦ Πολυΐστορος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ἀρισταίου, περὶ τῶν αὐτῶν.

Περὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ὑδάτων καὶ ὁ

(90) *Ὀρεινοῖς*, etc. Forte legendum ὑπὲρ πύργοισιν ὀρεινοῖς.

Digitized by Google

Ἀρισταῖος ἐν τῷ γραφέντι αὐτῷ βιβλίῳ περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ τῶν Ἰουδαίων νόμου ταῦτα ἱστορεῖ· « Ὁ δὲ οἶκος ἀποβλέπει πρὸς ἡῶ, τὰ δ' ὀπίσθια αὐτοῦ πρὸς ἑσπέραν. Τὸ δὲ πᾶν ἔδαφος λιθόστρωτον καθέστηκε, καὶ κλίματα πρὸς τοὺς καθήκοντας τόπους ἔχει τῆς τῶν ὑδάτων ἐπιῤῥοῆς ἕνεκεν, ἡ γίνεται διὰ τὴν σμῆξιν τῶν ἀπὸ τῶν θυσιῶν αἱμάτων· πολλαὶ γὰρ μυριάδες κτηνῶν προσάγονται κατὰ τὰς τῶν ἑορτῶν ἡμέρας. Ὕδατος δὲ ἀνέκλειπτός ἐστι σύστασις, ὡς ἂν καὶ πηγῆς ἔσωθεν πολυῤῥύτου φυσικῶς ἐπιῤῥεούσης, ἔτι δὲ θαυμασίων καὶ ἀδιηγήτων ὑποδοχέων ὑπαρχόντων ὑπὸ γῆν, καθὼς ἐπέφαινον, πέντε σταδίων κυκλόθεν τῆς κατὰ τὸ ἱερὸν καταβολῆς, καὶ ἐκ τούτων σύριγγας ἀναρίθμους καθ' ἕκαστον μέρος ἑαυταῖς συναπτόντων τῶν ῥευμάτων. Καὶ ταῦτα πάντα μεμολυβδῶσθαι κατ' ἐδάφους καὶ τῶν τοίχων· ἐπὶ δὲ τούτων κεχύσθαι πολὺ πλῆθος κονιάσεως, ἐνεργῶς γεγενημένων ἁπάντων. »

A interpretatione conscripsit, de aquis illis Hierosolymitana urbe fluentibus ita narrat : « Templum, inquit, a fronte ortum, occasum a tergo spectat. Solum ejus universum lapide stratum, idemque certis et opportunis in locis declivius, quo facilius aquæ decurrant, quibus ad abstergendum victimarum sanguinem pavimentum prolui necesse est, quod multa pecorum millia diebus festis immolentur. Ac perennis quidem propterea est aquarum ejusmodi vis atque collectio, quod cum ex interioribus soli visceribus, fons quidam uberrimus, ac plurimas sectus in venas, eo loco nativo cursu influat ; tum vero mirabiles præterea tubi, omnique oratione majores sub terram elaborati sint, qui, quantum ex visu conjicere licet, quinque stadiorum circa templi molem gyrum efficiant, ex quibus innumerabiles **454** fistulæ ad latera singula producantur, quibus aquæ omnibus ex partibus confluentes egerantur. Atque hæc omnia, partim ad pavimentum, partim ad ipsos quoque parietes, opere plumbario, infusa desuper vi magna calcis, adhærescere, adeoque singulari et accurata quadam arte constare scribit. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Εὐπολέμου, περὶ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου.

Ἐπὶ τούτοις, καὶ τῆς Ἱερεμίου προφητείας τοῦ Πολυΐστορος μνήμην πεποιημένου, ἡμᾶς ἀποσιωπῆσαι ταύτην πάντων ἂν εἴη παραλογώτατον. Κείσθω τοίνυν καὶ αὕτη· « Εἶτα Ἰωακείμ. Ἐπὶ τούτου προφητεῦσαι Ἱερεμίαν τὸν προφήτην. Τοῦτον, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλέντα, καταλαβεῖν τοὺς Ἰουδαίους θυσιάζοντας εἰδώλῳ χρυσῷ, ᾧ εἶναι ὄνομα Βάαλ. Τοῦτον δὲ αὐτοῖς τὴν μέλλουσαν ἀτυχίαν δηλῶσαι. Τὸν δὲ Ἰωακεὶμ ζῶντα αὐτὸν ἐπιβαλέσθαι κατακαῦσαι· τὸν δὲ φάναι τοῖς ξύλοις τούτοις Βαβυλωνίοις ὀψοποιήσειν, καὶ σκάψειν τὰς τοῦ Τίγριδος καὶ Εὐφράτου διώρυχας αἰχμαλωτισθέντας. Τὸν δὲ τῶν Βαβυλωνίων βασιλέα ἀκούσαντα Ναβουχοδονόσορ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἱερεμίου προμαντευθέντα, παρακαλέσαι Ἀστιβάρην τὸν Μήδων βασιλέα συστρατεύειν αὐτῷ. Παραλαβόντα δὲ Βαβυλωνίους καὶ Μήδους, καὶ συναγαγόντα πεζῶν μὲν ὀκτωκαίδεκα, ἱππέων δὲ μυριάδας δώδεκα, καὶ πεζῶν ἅρματα μύρια, πρῶτον μὲν τὴν Σαμαρεῖτιν καταστρέψασθαι, καὶ Γαλιλαίαν, καὶ Σκυθόπολιν, καὶ τοὺς ἐν τῇ Γαλαατίδι οἰκοῦντας Ἰουδαίους· αὖθις δὲ τὰ Ἱεροσόλυμα παραλαβεῖν, καὶ τὸν Ἰουδαίων βασιλέα Ἰωακεὶμ ζωγρῆσαι. Τὸν δὲ χρυσὸν τὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἄργυρον, καὶ χαλκὸν ἐκλέξαντα, εἰς Βαβυλῶνα ἀποστεῖλαι χωρὶς τῆς κιβωτοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πλακῶν. Ταύτην δὲ τὸν Ἱερεμίαν κατασχεῖν. »

C

D

CAPUT XXXIX.

De Jeremia propheta, ex Eupolemo.

At enim, cum laudatus supra Polyhistor Jeremiæ quoque prophetiæ meminerit, ineptissimum utique foret, hanc a nobis silentio præteriri. Eam igitur hoc etiam loco attexamus. « Tum Joachimum, inquit, regnum capessisse, cujus tempore Jeremias propheta oracula sua ediderit. Quippe, hunc a Deo missum, Judæos, interim dum idolo cuidam aureo, Baalem vocabant, sacrificium facerent, deprehendisse, quibus impendentem calamitatem prædixerit. Ac Joachimum quidem, vivum illum ac spirantem cremare voluisse : at contra denuntiasse prophetam, hoc eos lignorum genere Babyloniis obsonia curaturos, et canales ad derivandas Tigris et Euphratis undas fossuros esse, posteaquam eorum in manus ac potestatem venissent. Itaque Nabucodonosorem Babyloniorum regem, ubi rem, quomodo ab Jeremia prænuntiata fuerat, rescivisset, Astibaren Medorum regem, uti hujus expeditionis socius esse vellet, obsecrasse ; conjunctoque Babyloniorum ac Medorum exercitu, qui præter decem curruum millia, peditum octoginta supra centum, equitum vero centum ac viginti millibus constaret, primum quidem, Samariam, Galilæam, Scythopolim, et Judæos Galaatidem incolentes delevisse : mox vero ipsam quoque Hierosolymam, Joachimumque regem vivum cepisse, et quidquid in templo auri, argenti ærisque fuit, detractum Babylonem misisse, præter arcam, et inclusas in ea tabulas : hanc enim penes Jeremiam remansisse. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Βηρωσσοῦ (91), *περὶ τῆς Ἰουδαίων αἰχμαλωσίας, τῆς ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ· καὶ περὶ τῶν βασιλέων τῆς Βαβυλῶνος ἀπὸ τοῦ Ναβοπαλλασάρου μέχρι πρὸς τὸν Κῦρον· ἀπὸ τῶν Ἰωσήπου.*

« Τούτοις ἐπισυνάψαι ἀναγκαῖον καὶ τὰ περὶ τῆς

CAPUT XL.

455 *Ex Beroso, quem Josephus laudat, de Judæorum captivitate sub Nabuchodonosore ; deque Babylonis regibus, a Nabopallasaro, usque ad Cyrum. Ex Josepho.*

« Iis porro, Judæorum etiam captivitatem atte-

(91) *Βηρωσσοῦ*. Eximium planeque aureum est hoc Berossi fragmentum, quod Josephus lib. I. *in Apionem*, pag. 1044 et 1045, conservavit.

Digitized by Google

xere, quam a Nubuchodonosore passi sunt, operæ pretium fuerit. Is enim motis in rebellem copiis, justa victum acie in potestatem redegit suam, ac regionem passim universam ad imperium suum adjunxit. Sub idem tempus, cum Nabopallasari patris sui, lethali morbo confecti, Babylone, post vicesimum primum regni sui annum, obitus contigisset, Nabuchodonosorus, cum supremum ejus diem paulo post accepisset, rebus Ægypti compositis, cæterisque provinciis et Judæorum, Phœnicum, ac Syrorum, gentium Ægypto vicinarum captivis amicorum suorum fidei commendatis, sese in Babyloniam recepit. » Idem quibusdam interjectis : « Nabuchodonosorus, inquit, jam affecto, quem paulo ante dixi, muro, cum in morbum incidisset, anno regni quadragesimo tertio migravit e vitâ. Cui cum Evilmaluruchus ejusdem filius successisset, quod summa rerum nefarie ac petulanter abuteretur, anno altero quam regnare cœperat, Neriglisaræ sororis suæ conjugis insidiis occubuit. Post quem, idem ipse Neriglisaras parricida, suscepto imperio, quatuor tantum annos regnavit. Ejus autem filius, Chabaessoarachus nomine, tametsi adhuc puer menses novem regnum tenuisset, tamen quod jam tum exsistentem indolis pravitatem ostenderet, a necessariis suis clam mactatus interiit. Quo sublato, mox Nabonnido cuidam Babylonio ejusdem conjurationis socio, communi insidiatorum consilio delatum imperium est. Hoc regnante, Babylonis mœnia, quæ flumini adjacent, cocto latere ac bitumine splendidius ædificata sunt. Regni vero decimum septimum agente annum, Cyrus **456** ex Perside cum ingenti profectus exercitu, ac reliquum ejus imperium omne populatus, in Babyloniam ipsam invasit. Quam ejus impressionem Nabonnidus cum sensisset, ei cum exercitu occurrendum statuit : verum pugna victus, cum paucissimis fugæ comitibus sese Borsippenorum inclusit oppido. Cyrus autem, Babylone obsessa, cum muros extra urbem longe patentes subrui jussisset, quod difficilior et actuosior ejusdem expugnatio videretur, Borsippum movit, Nabonnidum obsessurus. At is, obsidione occupata, Cyro sese tradidit, qui eum perhumaniter habitum, Babylonia tantum cedere, et in Carmania deinceps versari voluit. Qua in regione, donec supremum obiret diem, Nabonnidus reliquum omne vitæ tempus exegit. Atque hæc narratio consentientem habet cum nostris litteris veritatem. Proditum enim iis est, Nabuchodonosorum anno regni sui decimo octavo templum nostrum funditus evertisse, ejusque excidium totos quinquaginta annos durasse ; anno autem Cyri regni secundo restitui cœptum, Darii tandem decimo partibus omnibus absolutum esse. » Ista Josephus.

CAPUT XLI.

De Nabuchodonosore, et condita ab eo Babylone, ex Abydeno.

Ego vero, in ea, quam Abydenus *De Assyriorum*

Ἰουδαίων αἰχμαλωσίας τῆς ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ, ὃς, τῷ ἀποστάτῃ ἐπιστρατεύσας, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε, καὶ τὴν χώραν ἐξαῦθις ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποιήσατο. Τῷ τε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ, κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι, ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον, ἔτη βεβασιλευκότι κα'. Αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺν χρόνον τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων, καὶ Σύρων τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν, συντάξας τισὶ τῶν φίλων, εἰς τὴν Βαβυλωνίαν παρεγένετο. »Καὶ μεθ' ἑτερά φησι· «Ναβουχοδονόσορος μὲν οὖν μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀῤῥωστίαν, μετήλλαξε τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη μγ'. Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαλούρουχος. Οὗτος, προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουλευθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισάρου, ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη β'. Μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισάρης, ἐβασίλευσεν ἔτη δ'. Τούτου υἱὸς Χαβαεσσοαράχος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας, παῖς ὤν, μῆνας ἐννέα· ἐπιβουλευθεὶς δὲ, διὰ τὸ πολλὰ ἐκφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη. Ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννίδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως. Ἐπὶ τούτου τὰ περὶ ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη. Οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προσεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν βασιλείαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· Αἰσθόμενος δὲ Ναβόννιδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ παραταξάμενος, ἡσσηθεὶς τῇ μάχῃ, καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν. Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος, καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέξευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τον Ναβόννιδον. Τοῦ δὲ Ναβοννίδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννιδος μὲν οὖν, τὸν λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, κατέστρεψε τὸν βίον. Ταῦτα σύμφωνον ἔχει ταῖς ἡμετέραις βίβλοις τὴν ἀλήθειαν. Γέγραπται γὰρ ἐν αὐταῖς, ὅτι Ναβουχοδονόσορος ὀκτωκαιδεκάτῳ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔτει τὸν παρ' ἡμῖν ναὸν ἠρήμωσε, καὶ ἦν ἀφανὴς ἐπὶ ἔτη πεντήκοντα· δευτέρῳ δὲ τῆς Κύρου βασιλείας ἔτει τῶν θεμελίων ὑποβληθέντων, δεκάτῳ πάλιν τῆς Δαρείου βασιλείας ἐτελέσθη. »Ταῦτα ὁ Ἰώσηππος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἀπὸ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ.

Εὗρον δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀβυδηνοῦ περὶ Ἀσσυρίων

Digitized by Google

γραφῇ περὶ τοῦ Ναβουχοδονοσορ ταῦτα· « Μεγασθέ- A
νης (92) δέ φησι, Ναβουχοδρόσορον Ἡρακλέως ἀλκι-
μώτερον γεγονότα, ἐπί τε Λιβύην καὶ Ἰβηρίην στρα-
τεῦσαι. Ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀποδασμὸν αὐ-
τέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ Πόντου κατοικίσαι. Μετὰ δὲ,
λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς, ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα,
κατασχεθείη θεῷ· ὅτε ᾠδῇ (93), φθεγξάμενος δὲ
εἶπεν· Οὗτος ἐγὼ Ναβουχοδρόσορος, ὦ Βαβυλώ-
νιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορὴν,
τὴν ὅ τε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, ἥ τε βασίλεια
Βῆλτις ἀποτρέψαι Μοίρας πεῖσαι ἀσθενοῦσιν.
Ἥξει Πέρσης ἡμίονος, τοῖσιν ὑμετέροισι δαίμοσι
χρεώμενος συμμάχοισιν· ἐπάξει δὲ δουλοσύνην. Οὗ
δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης, τὸ Ἀσσύριον αὖχημα.
Ὦ· εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χά-
ρυβδίν τ.να ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην, ἀΐστωσαι B
πρόρριζον· ἢ μιν ἄλλας ὁδοὺς στρατέντα φέρεσθαι
διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώ-
πων, θῆρες δὲ νομὸν ἔχουσι, καὶ ὄρνιθες πλάζονται,
ἔν τε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον· ἐμέ
τε πρὶν εἰς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος
κυρῆσαι. Ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο· ὁ
δέ οἱ παῖς Εὐϊλμαλούρουχος ἐβασίλευε. Τὸν δ' ὁ κη-
δεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λα-
βασσοάρασκον. Τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ,
Ναβαννίδοχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα (94), προσήκοντά
οἱ οὐδέν. Τῷ δὲ Κῦρος, ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης
ἡγεμονίην δωρέεται.» Καὶ περὶ τοῦ κτίσαι δὲ τὸν Να-
βουχοδονόσορ τὴν Βαβυλῶνα ὁ αὐτὸς ταῦτα γράφει·
« Λέγεται (95) δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θά-
λασσαν καλεομένην· Βῆλον δέ σφεα (96) παῦσαι, χώ- C
ρην ἑκάστῳ ἀπονείμαντα, καὶ Βαβυλῶνα τείχει πε-
ριβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δὲ τῷ ἰκνευμένῳ ἀφανισθῆναι.
Τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον τὸ μέχρι τῆς
Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν ἐὸν χαλκόπυλον.» Καὶ
μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξά-
μενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ
περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμα-
κάλην ποταμὸν ἐξήγαγεν, ἐόντα κέρας Εὐφρήτεω,
τόν τε Ἀκράκανον. Ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλι-
ος, λάκκον ὀρυξάμενος περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δ' ὀργυιέων εἴκοσι, πύ-
λας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἅρδεσκον τὸ πεδίον· κα-
λέουσι δ' αὐτὰς Ἐχετογνώμονας. Ἐπετείχισε δὲ καὶ
τῆς Ἐρυθρῆς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα D
πόλιν ἔκτισεν κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς· τά τε βα-
σιλήϊα δένδροις ἥσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους
ὀνομάσας.» Καὶ ταῦτα δέ μοι ἀπὸ τῆς δηλωθείσης
κείσθω γραφῆς, διὰ τὸ φέρεσθαι ἐν τῇ τοῦ Δανιὴλ
προφητείᾳ, ὡς ἄρα Ναβουχοδονόσορ ἐν τῷ ναῷ τῆς
βασιλείας αὐτοῦ, τῷ ἐν Βαβυλῶνι, περιπατῶν, μέγα
φρονήσας, ἀπηυθαδίσατο εἰπών· « Οὐχ αὕτη ἐστὶ Βα-

rebus scripsit, historia, de Nabuchodonosore hæc præterea reperi : « Megasthenes, inquit, auctor est Nabuchodrosorum Herculi ipsi fortitudine atque animis præstitisse, atque in Libyam et Iberiam impetu facto, utriusque jam domitæ colonias in dextram Ponti plagam deportasse. Quibus peractis, Chaldæi ferunt, eum conscenso palatio divinitus repente afflatum, quod sequitur oraculum effudisse. Ille ego Nabuchodrosorus, o Babylonii, imminentem vobis calamitatem prænuntio, quam Parcis uti averruncent, nec Belus generis nostri auctor, nec regina Beltis persuadere unquam poterunt. Persicus **457** veniet mulus, qui dæmonum vestrorum usus auxilio, durum cervicibus vestris jugum imponet. Atque hujus cladis auctor etiam Medus quidam erit, quo ante Assyrii magnopere gloriabantur. O utinam ipse, priusquam cives ita meos proderet, aut Charybdi quadam, aut profundo pelago haustus atque absorptus periret, aut alias abreptus, invias per solitudines erro vagaretur, ubi nullius neque urbis neque hominis vestigium appareat, sed feræ duntaxat libere pascantur volucresque circumvolent, adeoque solus medios inter scopulos ac voragines jactaretur. Mihi quoque, priusquam hæc ei tam nefaria mens injecta sit, feliciorem exitum sortiri liceat. Hæc effatus, hominum ex oculis repente sublatus evanuit. Atque Evilmaluruchum filium, regni quidem habuit successorem : sed eo postmodum a se interempto, Neriglisares sororis ejus vir, filium reliquit Labassoarascum. Quo etiam violenta nece sublato, Nabannidochum nulla cum eo affinitate conjunctum, regem creant, cui Cyrus postea Babylone potitus, Carmaniæ principatum ultro concessit. » Idem porro conditam a Nabuchodonosore Babylonem fuisse ita narrat : « Ferunt, inquit, loca hæc omnia jam inde ab initio aquis obruta fuisse marisque nomine appellata : verum * suam singulis regionem Belum assignasse, Babylonemque mœnibus cinxisse, ac deinceps mortalium oculis ereptum esse : postea vero septum illud, valvis distinctum æreis, a Nabuchodonosoro exstructum fuisse, quod ad Macedonum imperium usque steterit. » Ac rursus nonnullis interjectis, « Nabuchodonosorus, inquit, regno potitus, Babylonem intra quindecim dierum spatium triplici muro cinxit, atque Armacalen Acracanumque fluvios, ab Euphrate ortos, alio derivavit. Tum Sipparenorum urbis in gratiam paludem fodit, cujus ambitus parasangas quadraginta, altitudo vero ulnas viginti obtineret. Eidem claustra imposuit, Echetognomonas vocant, quibus patefactis agrum illi suum irrigarent. Maris quoque Rubri eluvionem objectis repressit obicibus, ac Te-

(92) *Μεγασθένης.* Fragmentum Berosiano conjunctissimum. Exstat apud Joseph. eodem lib. I *in Apion.* ejus aliqua mentio.

(93) *Ὅτε ᾠδῇ.* Conjiciebam ὅτεῳ δή, ut legitur apud Scaligerum. Malo tamen ὅτε δή, ut legitur apud Scaligerum.

(94) *Ἀποδεικνῦσι βασιλέα.* Legendum ἀποδεικνοῦσι βασιλ. non ἀποδεικνῦσι, ut in priori editione. Nec enim Nabannidochum istum creavit Neriglissaras, qui superstes non erat ; sed Babylonii.

(95) *Λέγεται δέ.* Sequentia unius Eusebii, quod sciam, diligentiæ accepta ferri debent.

(96) *Βῆλον δέ σφεα.* Forte Βῆλον δέ σφεας του κατακλυσμοῦ (aut alterius simil.) παῦσαι, *hanc eluvionem repressisse.*

Digitized by Google

redonem urbem adversus Arabum irruptiones excitavit, palatiumque suum arboribus consitis (pensiles hortos vocabat), exornavit. » Atque hæc ex Abydeno referre potissimum eo libuit, quod in ipsa Danielis prophetia, Nabuchodonosor, cum in regni sui templo Babylone condito inambularet, has in voces temeritatis et arrogantiæ plenas erupisse legatur [99], « Nonne hæc est Babylon magna, quam ego ædificavi in domum regni, in **458** robore fortitudinis meæ et in gloria decoris mei. Cumque sermo adhuc esset in ore ejus, » ultorem illum e vestigio tanti fastus exitum subiit. »

A βουλῶν ἡ μεγάλη, ἣν ἐγὼ ᾠκοδόμησα εἰς οἶκον βασιλείας ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος μου εἰς τιμὴν τῆς δόξης μου; ὅτε ὄντος ἔτι τοῦ λόγου ἐπὶ στόματος αὐτοῦ, » τὰ τῆς μετελθούσης καταστροφῆς αὐτῷ γέγονε. » Ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν αὐτάρκως περὶ τῶνδε.

CAPUT XLII.

De iis qui Judaicæ gentis meminerunt, ex libro Josephi, De antiquitate Judæorum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Ἰωσήπου, περὶ τῶν μνημονευσάντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀπὸ τοῦ α' τῆς Ἰουδαίων Ἀρχαιότητος.

Hæc igitur auctorum illorum testimonia nostram in rem protulisse sufficiat. Superioribus omnibus, Josephi tantum ex *Judaicarum Antiquitatum* historia verba subjungamus, ubi laudatis infinitorum prope scriptorum locis, idque totidem syllabis, ad extremum ita concludit: « Enimvero satis erunt, inquit, ad fidem hujus antiquitatis faciendam, Syrorum, Chaldæorum ac Phœnicum historiæ: quibus tot etiam Græcorum auctoritatem attexuimus, cum addere præterea licuisset Theophilum, Theodorum Mnaseam, Aristophanem, Hermogenem, Evemerum, Comonem, ac Zopyrionem, aliosque forte quam plurimos; nec enim omnes evolvi libros, qui rerum nostrarum ex professo meminerunt. Et quanquam eorum etiam, quos nominatim citavimus, plerique, quod litteras nostras minime attigerint, a rerum jam inde ab initio gestarum veritate aberrarunt; communi tamen consensu omnes eidem antiquitati suffragati sunt, quod unum hoc loco mihi propositum fuerat. Ex quibus sane Demetrius Phalereus, Philo antiquior, et Eupolemus, a vero propius abfuerunt, quibus etiam si quid peccarunt, veniam hoc nomine dare æquum utique sit, quod librorum nostrorum sensum minus accurate capere et assequi potuerint. » Hactenus Josephus. Cui vero conscriptos ab eo *De Judæorum Antiquitate* libros volutare placuerit, is apud eum alia pleraque testimonia reperiat, summa cum iis, quæ adhuc laudavimus, consensione conjuncta. Quanquam, ingentem ejusmodi testium, tam veterum quam recentiorum copiam, ad manum habemus ipsi quoque, qui ad eorum, quos ante produximus, auctoritatem, calculum adjungant suum. Verum, ne modum excedere videamur, eos quidem studiosis excutiendos scrutandosque relinquemus, deinceps argumentum pertexemus.

B Προκείσθω δὲ ἐπὶ πᾶσι καὶ τὰ ἀπὸ τῆς *Ἰουδαίων Ἀρχαιότητος* Ἰωσήπου, ἔνθα μυρίων συγγραφέων αὐτολεξεὶ παραθεὶς φωνάς, ταῦτα ἐπιλέγει· « Ἀρκοῦσι δ' ὅμως εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀρχαιότητος, αἵ τε Σύρων καὶ Χαλδαίων, καὶ Φοινίκων ἀναγραφαί· πρὸς ἐκείναις τε τοσοῦτοι τῶν Ἑλλήνων συγγραφεῖς· ἔτι δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις Θεόφιλος, καὶ Θεόδοτος, καὶ Μνασέας, καὶ Ἀριστοφάνης, καὶ Ἑρμογένης, Εὐήμερός τε καὶ Κόμων, καὶ Ζωπυρίων, καὶ πολλοί τινες τάχα ἄλλοι· οὐ γὰρ ἔγωγε πᾶσιν ἐντετύχηκα τοῖς βιβλίοις, οὐ παρέργως ἡμῶν μεμνημονευκόσιν. Οἱ πολλοὶ δὲ τῶν εἰρημένων ἀνδρῶν τῆς μὲν ἀληθείας τῶν ἐξ ἀρχῆς πραγμάτων διήμαρτον, ὅτι μὴ ταῖς ἱεραῖς ἡμῶν βίβλοις ἐνέτυχον· κοινῶς μέντοι C περὶ τῆς ἀρχαιότητος ἅπαντες μεμαρτυρήκασιν, ὑπὲρ οὗ τανῦν λέγειν προεθέμην. Ὁ μέντοι Φαληρεὺς Δημήτριος, καὶ Φίλων ὁ πρεσβύτερος, καὶ Εὐπόλεμος οὐ πολὺ τῆς ἀληθείας διήμαρτον· οἷς συγγινώσκειν ἄξιον· οὐ γὰρ ἐνῆν αὐτοῖς μετὰ πάσης ἀκριβείας τοῖς ἡμετέροις γράμμασι παρακολουθεῖν. » Ταῦτα καὶ ὁ Ἰώσηπος. Ὅτῳ δὲ φίλον τοῖς περὶ τῆς *Ἰουδαίων Ἀρχαιότητος* λόγοις ἐντυχεῖν τοῦ ἀνδρός, πλείστας ἂν εὕροι συμφώνους ταῖς ἐκτεθείσαις μαρτυρίας. Καὶ πολὺς δὲ ἄλλος μαρτύρων ἡμῖν ὄχλος παλαιῶν τε καὶ νέων ἐπιῤῥεῖ, τῶν ὁμοίαν τοῖς τεθεῖσι ψῆφον ἐπισφραγιζομένων, ὧν τὰς φωνὰς, λόγου προνοούμενοι συμμετρίας, τοῖς φιλομαθέσι ζητεῖν τε καὶ διερευνᾶν ἀπολείψαντες, ἐπὶ τὴν λείπουσαν αὐτοὶ μεταβησόμεθα ἐπαγγελίαν.

[99] Dan. IV, 27.

Digitized by Google

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ.

—

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER DECIMUS.

—

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ. A

α'. Ὡς παρὰ βαρβάρων εἰς Ἕλληνας τὰ σεμνὰ τῶν μαθημάτων πυρῆλθε, καὶ περὶ τῆς Ἑβραίων ἀρχαιότητος.

β'. Κλήμεντος. Περὶ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων κλοπῆς.

γ'. Πορφυρίου, Περὶ τοῦ κλέπτας εἶναι τοὺς Ἕλληνας, ἀπὸ τοῦ α' τῆς Φιλολογίας ἀκροάσεως.

δ'. Ὅτι μὴ ἀλόγως τὴν παρ' Ἑβραίοις θεολογίαν τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας προτετιμήκαμεν.

ε'. Ὅτι τὰ πάντα παρὰ βαρβάρων οἱ Ἕλληνες ὠφέληνται.

ς'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν Κλήμεντος.

ζ'. Ἰωσήπου περὶ τοῦ αὐτοῦ.

η'. Διοδώρου τοῦ τὰς Βιβλιοθήκας συγγράψαντος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

θ'. Περὶ τῆς ἀρχαιότητος Μωσέως, καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν. b

ι'. Ἀφρικανοῦ, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ια'. Τατιανοῦ, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ιβ'. Κλήμεντος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ιγ'. Ἰωσήπου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ιδ'. Ὡς ἁπάσης τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστορίας νεώτεροι τυγχάνουσι τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων οἱ χρόνοι.

459 *DECIMI LIBRI CAPITA.*

1. *Eximias quasque disciplinas a Barbaris ad Græcos traductas esse, ac de antiquitate Hebræorum.*

2. *Ex Clemente, De Græcorum scriptorum furtis.*

3. *Græcos fures esse, ex Porphyrii primo, De erudito auditu.*

4. *Quod non sine causa, Hebræorum theologiam Græcorum philosophiæ prætulerimus.*

5. *Nihil non a barbaris Græcos accepisse.*

6. *In eamdem sententiam, Clementis verba.*

7. *Ex Josepho in eamdem sententiam.*

8. *Ex Diodoro Bibliothecarum scriptore, eamdem in rem.*

9. *De Moysis et prophetarum Hebræorum antiquitate.*

10. *De eadem ex Africano.*

11. *De eadem, ex Tatiano.*

12. *De eadem, ex Clemente.*

13. *De eadem, ex Josepho.*

14. *Universa Hebræorum historia recentiorem fuisse Græcorum philosophorum ætatem.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

460 CAPUT I.

Ὡς παρὰ βαρβάρων εἰς Ἕλληνας τὰ σεμνὰ τῶν μαθημάτων παρῆλθε, καὶ περὶ τῆς Ἑβραίων ἀρχαιότητος.

Eximias quasque disciplinas a barbaris ad Græcos traductas esse, ac de antiquitate Hebræorum.

Τίσι ποτὲ λόγοις τὴν καθ' Ἑβραίους φιλοσοφίαν τῆς Ἑλληνικῆς προτετιμήκαμεν, ὁποίοις τε λογισμοῖς τὰς παρὰ τοῖς ἀνδράσιν ἱερὰς βίβλους ἀπεδεξάμεθα, προδιειλημμένοι· κἄπειτα καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνας μὴ ἀγνοῆσαι τοὺς ἄνδρας, μνημονεῦσαι δὲ ὀνομαστί, καὶ τὸν βίον καταπλαγῆναι, τῆς τε βασιλικῆς μητροπόλεως καὶ τῆς λοιπῆς αὐτῶν ἱστορίας πολὺν πεποιῆσθαι λόγον παραστήσαντες· φέρε ἐπιθεωρήσωμεν, ὡς οὐ μόνον τῶνδε γραφῆς ἠξίωσαν [a] τὴν μνήμην, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁμοίας αὐτοῖς διδασκαλίας τε καὶ μαθήσεως, ἔν τισι τῶν εἰς βελτίωσιν ψυχῆς συντεινόντων δογμάτων, ζηλωταὶ κατέστησαν. Ὡς μὲν οὖν τὰ λοιπὰ τῶν μαθημάτων, ἄλλοθεν ἄλλος τῶν θαυμαστῶν Ἑλλήνων, τοὺς βαρβάρους ἐκπεριών, συνελέξατο γεωμετρίαν, ἀριθμητικήν, μουσικήν, ἀστρονομίαν, ἰατρικήν, αὐτά τε τὰ πρῶτα τῆς γραμματικῆς στοιχεῖα, μυρίας τε ἄλλας τεχνικὰς καὶ βιωφελεῖς ἐπιτηδεύσεις, αὐτίκα μάλα παρα-

Quibus tandem adducti permotique rationibus philosophiam Hebræorum Græcæ prætulerimus, quove consilio sacras eorum litteras susceperimus, cum a nobis hactenus explicatum fuerit, ostensumque præterea, ne Græcis quidem ignotum genus illud hominum fuisse, quippe qui nominatim eorum meminerint, vitæ rationes mirum in modum prædicarint; postremo cum de regia ipsorum metropoli, tum etiam de rebus cæteris plurimam fecerint mentionem: age videamus quoque deinceps, quemadmodum non suis modo scriptis eorum memoriam celebrare voluerint, sed etiam in plerisque decretis ad animorum conformationem pertinentibus, affinem iis geminamque doctrinam æmulari. Et quidem ut reliquas artes, geometriam, musicam, astronomiam, medicinam, primaque adeo grammatices elementa, rerumque aliarum partim cum artificio conjunctarum, partim humanæ vitæ utilium

[a] *forte add.* ποιήσασθαι.

Digitized by Google

vim infinitam, ex Barbaris eximii nostri præstantesque Græci aliunde alii corrogarint, jamjam absme demonstrabitur. Præterea, quemadmodum illam de pluribus diis opinionem, mysteriorum sacrorumque ritus, historias, atque fabulosas deorum narrationes, earumque ad naturalem quamdam allegoriam traductiones, et quidquid ex superstitioso errore superest, eosdem a barbaris mutuatos esse, superioribus libris probavimus; cum vetustissimos illos Græcos, semotas regiones laboribus maximis oberrando, ex emendicata doctrinarum, quibus florebant barbari, stipe suam illam theologiam conflasse deprehendimus. Sic quæcunque vel ad unius ac summi rerum omnium moderatoris Dei religionem, vel ad ejus doctrinæ partem, quæ ad animi utilitatem maxime comparata est, quæ quidem præcipua sunt atque potissima totius philosophiæ capita, non aliunde ipsos, quam ex solis Hebræorum fontibus hausisse paulo post ostendemus. **461** Id quod si cui minus probaretur, quod eos in istam opinionum similitudinem inditis a natura notionibus deductos esse defenderet : id ipsum a nobis maxime fuerit, quod ea quæ non Hebræis tantum ab hominibus, theologia prophetiaque clarissimis, ex omni retro memoria tradita sunt, verum a Græcis etiam, si minus omnibus, at nonnullis quidem, iisque tota passim Græcia celeberrimis, adeoque philosophorum ipsorum disputationibus diligenter expensa, æmulari statuerimus. Equidem paucos ejusmodi fuisse intelligo (nam quæ præclara, eadem, ut vulgo fertur, difficilia sunt); at eos tamen qui reliquos inter philosophos primas facile tenuerunt, ut nominis sui claritate cæterorum omnium famam obscurarint. Neque vero mirum videri debet, quod Hebræorum sententias investigari a Græcis, et curiosius explorari potuisse dicamus : cum reliquas ipsi doctrinas ex Ægyptiorum, Chaldæorum, aliarumque gentium barbararum spoliis non modo conflaverint, sed etiamnum ambitiosæ omnes æmulationis rei teneantur, dum alterius alter plagiarius esse non veretur. Imo quemlibet passim videas vicinorum suorum verba simul atque sententias, operaque nonnunquam integra suffuratum, non secus iis ac propriis laboribus gloriari. Neque tu meam hanc esse vocem arbitrere : ista rursus audies Sapientiæ corcula, quemadmodum in scribendo hoc sibi mutuo plagii crimen impingant. Atque id sane, quando semel eo incumbere cœpimus, ante omnia pervidere necesse est, ut exploratiores istorum mores habeamus. Et quoniam Clemens ille noster fuse admodum *Stromate* sexto disputationem istam exsequitur ; hæc tu mihi primum ipsius verba perlege

A στήσω. Ὥσπερ οὖν τὴν πλειόνων θεῶν δόξαν, τά τε μυστήρια καὶ τὰς τελετὰς, καὶ προσέτι τὰς ἱστορίας, καὶ τὰς μυθικὰς περὶ θεῶν διηγήσεις, τῶν τε μύθων τὰς ἀλληγορουμένας φυσιολογίας, καὶ τὴν λοιπὴν δεισιδαίμονα πλάνην, παρὰ βαρβάρων εἰλῆφθαι αὐτοῖς, φθάσας ὁ λόγος ἐδήλωσεν· ὁπηνίκα τοὺς παλαιτάτους Ἕλληνας, γῆν πολλὴν πλανηθέντας οὐκ ἀταλαιπώρως μὲν, ἐξ ἐράνου δὲ τῶν παρὰ βαρβάροις μαθημάτων, τὴν οἰκείαν ὑποστήσασθαι θεολογίαν ἐφωράσαμεν. Οὕτως ὅτι τὰ περὶ εὐσεβείας ἑνὸς τοῦ περὶ πάντων Θεροῦ, τά τε περὶ τῶν μάλιστα ζητουμένων εἰς ψυχῆς ὠφέλειαν δογμάτων, ἃ δὴ καὶ συνεκτικώτατα γένοιτ' ἂν τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ λόγων, οὐκ ἄλλοθεν εἶεν ἂν ἢ παρὰ μόνων Ἑβραίων πεπορισμένοι, οὐκ εἰς μακρὰν ἀποδειχθήσεται. Ἢ εἰ μὴ τοῦτο, B συνενεχθῆναι δὲ φαίη τις αὐτοὺς, φυσικαῖς ὑποκινηθέντας ἐννοίαις· καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἂν εἴη, εἰ τὰ μὴ μόνοις Ἑβραίοις ἄνωθεν ἐξ αἰῶνος ὑπὸ θεολόγων προφητῶν ἀνδρῶν παραδεδομένα, ἀλλὰ τὰ καί τισιν, εἰ καὶ μὴ πᾶσιν, αὐτοῖς δέ γε ὧν μέγα κλέος καθ' Ἑλλάδα, καὶ φιλοσόφων διατριβαῖς ἐξητασμένα, ζηλοῦν προειλόμεθα. Τούτους δ' ἂν εὕροις ἀριθμῷ μὲν ὄντας ληπτοὺς (ὅτι καὶ πάντα χαλεπά φασιν εἶναι τὰ καλὰ), οὐ μὴν ἀλλὰ πρωτείοις τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων τετιμημένους, ὡς διὰ τὴν πολλὴν εὐδοκίμησιν τῇ δόξῃ τοὺς ὁμοίους καλύπτειν. Οὐ χρὴ δὲ θαυμάζειν, εἰ καὶ τὰ παρ' Ἑβραίοις δόγματα δυνατὸν εἶναί φαμεν ἐσκευωρῆσθαι αὐτοῖς, ὅτε μὴ μόνον τὰ λοιπὰ τῶν μαθημάτων, Αἰγυπτίους καὶ Χαλδαίους, τά τε ἄλλα τῶν βαρβάρων ἐθνῶν, συνίστανται ἀποσυλήσαντες, ἀλλ' εἰσέτι καὶ νῦν ἁλίσκονται C τῆς σφῶν αὐτῶν ἐν συγγράμμασι φιλοτιμίας, ἀποστεροῦντες ἀλλήλους. Τὰς γοῦν τῶν πέλας ὁ καθεὶς (97) αὐτῶν λέξεις ὁμοῦ καὶ διανοίας, καὶ ὅλας λόγων συντάξεις ὑποκλέψας, ὡς ἐπ' οἰκείοις πόνοις ἐσεμνύνατο. Μηδὲ τοῦτον δ' ὑπολάβῃς ἐμὸν εἶναι τὸν λόγον· αὐτῶν γὰρ τῶν πανσόφων ἀκούσῃ πάλιν, τῆς ἐν λόγοις κλοπῆς ἀλλήλους ἀπελεγχόντων. Τοῦτο δέ γε αὐτὸ, ἐπείπερ ἅπαξ ὡρμήθημεν, ἀναγκαῖον πρῶτον ἁπάντων συνιδεῖν, εἰς ἔλεγχον τοῦ τῶν δηλουμένων τρόπου. Ὁ μὲν οὖν ἡμέτερος Κλήμης ἐν ἕκτῳ *Στρωματεῖ* τὴν περὶ τούτου σύστασιν εἰς πλάτος ἀπηύθυνε· τούτου δέ μοι πρώτου λαβὼν ἀνάγνωθι τὰς τοιάσδε φωνάς.

CAPUT II.

Ex Clemente, de Græcorum scriptorum furtis.

« Jam vero, quandoquidem, inquit ille, arcanam illam Græcæ sententiæ vim, ejus quam ex Scripturis hausimus veritatis lumine collustratam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κλήμεντος, περὶ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων κλοπῆς.

« Παραστήσαντες (98) δὲ τὴν ἔμφασιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπινοίας (99), ἐκ τῆς διὰ τῶν Γραφῶν εἰς ἡμᾶς δεδομένης ἀληθείας περιαυγασθεῖσαν, καθ' ὃ

(97) *Ὁ καθείς.* Omnino reponendum ex manuscr. καθ' εἷς· nam εἷς καθ' εἷς, vel ὁ καθ' εἷς, passim apud recentioris ævi scriptores, maximeque sacris in Litteris, pro ἕκαστος usurpatur, οἱ καθ' ἕνα, αἱ κατὰ μίαν, fere apud veteres.

(98) *Παραστήσαντες δέ*, etc. Leges hunc locum *Strom.* VI non procul ab initio p. 450, licet noletur 446 edit. Græco-L.

(99) *Ἐπινοίας.* Clem. διανοίας.

Digitized by Google

σημαινόμενον (1) διήκειν εἰς αὐτοὺς, τὴν κλοπὴν τῆς ἀληθείας ἐκδεχόμενοι (2), εἰ μὴ ἐπαχθὲς εἰπεῖν, ἀπεδείξαμεν· φέρε, μάρτυρας τῆς κλοπῆς αὐτοὺς καθ' αὑτῶν παραστήσωμεν τοὺς Ἕλληνας. Οἱ γὰρ τὰ οἰκεῖα οὕτως ἄντικρυς παρ' ἀλλήλων ὑφαιρούμενοι βεβαιοῦσι μὲν τὸ κλέπτειν εἶναι, σφετερίζεσθαι δὲ ὅμως καὶ ἄκοντες τὴν παρ' ἡμῶν ἀλήθειαν εἰς τοὺς ὁμοφύλους λάθρα διαδείκνυνται. Εἰ γὰρ μηδὲ ἑαυτῶν, σχολῇ γ' ἂν τῶν ἡμετέρων ἀφέξονται. Καὶ τὰ μὲν κατὰ φιλοσοφίαν σιωπήσομαι δόγματα, αὐτῶν ὁμολογούντων ἐγγράφως τῶν τὰς αἱρέσεις διανενεμημένων, ὡς μὴ ἀχάριστοι ἐλεγχθεῖεν, παρὰ Σωκράτους εἰληφέναι τὰ κυριώτατα τῶν δογμάτων. Ὀλίγοις δὲ τῶν καθωμιλημένων, καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν εὐδοκίμων ἀνδρῶν χρησάμενος μαρτυρίοις, τὸ κλεπτικὸν διελέγξας εἶδος αὐτῶν, ἀδιαφόροις τοῖς χρόνοις καταχρώμενος, ἐπὶ τὰ ἑξῆς τρέψομαι. » Ταῦθ' ὡς ἐν προοιμίοις φήσας, τοὺς ἐλέγχους ἑξῆς ἐπάγει, παντοίαις κεχρημένος ἀποδείξεσι, καὶ πρώτους γε τοὺς ποιητὰς τὰ παρὰ τῶν ὁμοίων κεκλοφέναι, διὰ παραθέσεως τῶν ἑκάστου φωνῶν εὐθύνει. Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει ταῦτα· « Ὡς μηδὲ ἄμοιρον τὴν τε φιλοσοφίαν, τήν τε ἱστορίαν, ἀλλὰ μηδὲ τὴν ῥητορικὴν τοῦ ὁμοίου ἐλέγχου περιΐδωμεν, καὶ τούτων ὀλίγα παραθέσθαι εἴλογον. » Εἶτ' ἀκολούθως Ὀρφέως, Ἡρακλείτου, Πλάτωνος, Πυθαγόρου, Ἡροδότου, Θεοπόμπου, Θουκυδίδου, Δημοσθένους, Αἰσχίνου, Λυσίου, Ἰσοκράτους, μυρίων ἄλλων παρατίθησιν, ὧν περιττὸν ἐμὲ καταλέγειν τὰς φωνὰς, προκειμένης τῆς τἀνδρὸς γραφῆς, ἐν ᾗ μετὰ τοὺς ἐλέγχους τῶν εἰρημένων ταῦτα πάλιν φησίν· « Αἱ μὲν οὖν ἰδέαι τῆς κατὰ διάνοιαν Ἑλληνικῆς κλοπῆς εἰς ὑπόδειγμα ἐναργὲς τῷ διορᾶν δυναμένῳ τοιαίδε οὖσαι, ἅλις ἔστωσαν. Ἤδη δὲ οὐ τὰς διανοίας μόνον καὶ τὰς λέξεις ὑφελόμενοι καὶ παραφράσαντες ἐφωράθησαν, ὡς δειχθήσονται (3), αὐτοτελῶς δὲ τὰ ἑτέρων ὑφελόμενοι, ὡς ἴδια ἐξήνεγκαν· καθάπερ Εὐγράμμων (4) ὁ Κυρηναῖος ἐκ Μουσαίου *το κερὶ Θεσπρωτῶν* βιβλίον ὁλόκληρον. » Αὖθις δὲ τούτοις ἐπαγαγὼν πλείστας ἀποδείξεις τοῦ λόγου, πάλιν τελευτῶν προστίθησι τάδε· « Ἐπιλείψει με ὁ βίος (5), εἰ καθ' ἕκαστον ἐπεξιέναι πειρῴμην, τὴν Ἑλληνικὴν διελέγχων φίλαυτον κλοπὴν, καὶ ὡς σφετερίζονται τὴν εὕρεσιν τῶν παρ' αὐτοῖς καλλίστων δογμάτων, ἣν παρ' ἡμῶν εἰλήφασιν. Ἤδη δὲ οὐ μόνον ὑφαιρούμενοι τὰ δόγματα παρὰ τῶν βαρβάρων διελέγχονται, ἀλλὰ καὶ προσέτι ἀπομιμούμενοι τὰ παρ' ἡμῖν, ἄνωθεν ἐκ τῆς θείας δυνάμεως διὰ τῶν ἁγίως βεβιωκότων εἰς τὴν ἡμετέ-

A protulimus, eoque sensu deinceps ad illos veritatis ejusdem furtum, si ita loqui fas est, pervenisse ostendimus : age Græcos ipsos in sese plagii testes producamus. Nam qui suis in rebus **462** ab aliis alii palam adeo pleraque suffurantur, ii sane cum sese fures esse confirmant, tum etiam vel inviti profectam a nobis veritatem et vindicare sibi, et cum gentilibus suis, obscure licet, communicare noscuntur. Si enim suis minime parcunt, a nostris ægre abstinebunt. Atque ut philosophiæ decreta sileam, cum sese familiarum duces, ne ingrati videlicet habeantur, præcipuarum opinionum capita a Socrate accepisse fateantur : ubi paucis aliquot eorum testimoniis, qui omnium ore celebrantur, summæque sunt apud Græcos ipsos existimationis, nullo temporum discrimine, suum illud ac proprium furandi genus arguero, tum demum ad ea, quæ ordine consequuntur, meme ipse revocabo. » Hæc ille quasi præfatus, certa deinceps atque omni ex genere furtorum argumenta profert, ducto a poetis initio, quos aliorum poetarum versus atque sententias furatos esse, sua cujusque verba inter sese conferendo, probat. Tum ita prosequitur : « Ne philosophiam, inquit, aut historiam, aut ipsam quoque rhetoricam hac reprehensione carere quis putet, verum utique fuerit, ex iis etiam disciplinis nonnulla proferre. » Hic Orphei, Heracliti, Platonis, Pythagoræ, Herodoti, Theopompi, Thucydidis, Demosthenis, Æschinis, Lysiæ, Isocratis, et infinitorum aliorum loca inter sese committit, quorum verba subjungere, plane supervacaneum sit, cum ipsorum Clementis scriptorum quivis copiam habeat. Ubi auctoribus illis furti convictis, ista subdit : « Atque hæc furtorum, inquit, si sententiam spectes, apud Græcos varia quasi genera, ei quidem, qui mentis acie solertiaque valeat, evidentis ac manifesti exempli causa satis erunt. Jam vero non solas, ut a nobis ostendetur, sententias vocesque suffurati sunt, aut interpretum more fusius elocuti, sed aliena etiam opera pro suis, quam longa sunt, edidere : ut Eugrammon ille Cyrenæus, qui Musæo detractum volumen *de Thesprotis* integrum nomine vulgavit suo. » Quod ipse posteaquam multis confirmatum ac testatum exemplis reliquit, ad extremum ita concludit : « Vita me deficiat, inquit, si quidquid illi, dum sese nimium amant, furtive surripuerunt, exponere sigillatim et coarguere voluero : nec non ut pulcherrima quæque dogmata, quæ a nobis primum

(1) *Καθ' ὃ σημαινόμενον.* Græca hic subhorrida sunt, nec tamen opinor, a genio Clementis aliena : vult enim, hoc tantum sensu, quatenus in profanorum cogitationum lucis aliquid ex divinorum Librorum fonte redundavit, ad eosdem furtivam aliquam veritatis particulam pervenisse.

(2) *Ἐκδεχόμενοι.* Hanc vocem junge cum ἀπεδείξαμεν, adverbialiter enim sumi videtur, pro ἐφεξῆς ἐκδεχομένως, aut simil.

(3) *Ὡς δειχθήσονται.* Post hæc verba, sequitur apud Clement. : ἀλλὰ γὰρ καὶ τὰ φώρια ἀντικρὺς ὁλόκληρα ἔχοντες διελεχθήσονται· αὐτοτελῶς γὰρ τὰ ἑτέρ. etc.

(4) *Εὐγράμμων.* Clementi sùγάμων dicitur, itemque apud Eusebium nostrum in *Chronico*, ubi eum sub Olympiade LIII constituit. Nam Gregorius Gyrald *Dialogo de poet.* 3, Clementem Eusebiumque laudans, antiquam forte Eusebiani *Chronici* editionem secutus, Eugamnum, corrupto, ut videtur, nomine appellavit. Non ergo fugit hic scriptor hominis oculatissimi diligentiam, ut putavit Scaliger. Is porro non tantum *Thesprotia* scripsit, sed etiam *Telegoniam*, ut habetur in eod. *Chronico*, sicut Homerus *Ulysseam*, *Æneidem* Virgilius, alii alia : nisi pro *Telegoniam*, malis *Theogoniam*, quod in antiqua editione fuerat.

(5) *Ἐπιλείψει με ὁ βίος.* Exstant sequentia apud Clement. eod. lib. VI, pag. 253.

Digitized by Google

constituta sumpserunt, pro suis postea venditarint.

463 Nunc vero non satis ipsi barbarorum sententias palam suffurari habuerunt; sed etiam res æmulati nostras, quæ nostri erudiendi causa viri sanctissimi, supra communem hominum opinionem, divina vi tanto ante perfecerant, ea Græcarum fabularum monstris induerunt. Enimvero, quæremus ex iis, verane sint an falsa quæ narrant. Falsa utique nunquam esse dixerint; nec enim sententia sua tantæ se illi stultitiæ damnaverint, ut abs se falsa scribi fateantur. Vera igitur illa esse defendent. Cur ergo, quæ a Moyse prophetisque cæteris edita miracula sunt, fidem illis adhuc omnem superare videantur? Nam præpotens ille Deus, pro ea qua homines universos cura benevolentiaque complectitur, jussis alios, alios comminationibus, prodigiis etiam monstrisque nonnullos, quosdam vero blandis promissionibus ad cogitationem salutis adducit. Græci enimvero, cum diuturniore quondam æstu Græcia passim exhausta squaleret, et longa frugum omnium inedia premeretur, qui superstites adhuc erant, famis, inquiunt, depellendæ causa, Delphos supplices adiere. His, quemadmodum tanto malo defungerentur, consulentibus, viam hanc unam Pythia levandæ calamitatis aperuit, si Æaci precibus uterentur. Quibus ille obsecundans, aliquem in Græciæ montem conscendit ibique puris in cœlum manibus sublatis, communem Deum, uti eum perditæ Græciæ commiseratio caperet, obsecravit. Precibus ille dum instaret, ingens illico tonitru exaudiri, nubibus circum undique obduci cœlum, immensa continuaque vis imbrium vasto impetu regionem universam inundare. Inde beata messis exsistens, Æaci culta sataque precibus, ad lætam maturitatem perducitur. « Nimirum, inquit Scriptura, invocavit Samuel Dominum, deditque Dominus voces et pluviam in die messis [91]. » Vides unum esse Deum, qui per subjectas virtutes « pluit, super justos et injustos? » Et quæ sequuntur. Infinita quippe subjungit Clemens, quibus tanquam certissimis probationibus Græcorum furta manifeste coarguit. Qui si tibi forte suspectus erit, quod perinde ac nos barbarorum philosophiam Græcæ prætulerit ipse quoque omittatur ille quidem, tametsi non suis, sed Græcorum ipsorum vocibus hanc disputationem instruxerit. Quid respondebis porro, si affinia prorsus ac gemina ex suis illis præstantibus egregiisque philosophis audieris. Agesis ergo, et illorum etiam accipe testimonia.

A ραν ἐπιστροφὴν παραδόξως ἐνεργούμενα, Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ (6) τερατευόμενοι. Καὶ δή, πευσόμεθα γὰρ αὐτῶν, ἤτοι ἀληθῆ ταῦτά ἐστιν, ἃ ἱστοροῦσιν, ἢ ψευδῆ. Ψευδῆ μὲν οὐκ ἂν φήσαιεν· οὐ γὰρ ἂν καταψηφίσαιντο ἑαυτῶν ἐκόντες τὴν μεγίστην εὐήθειαν, τὸ ψευδῆ συγγράφειν· ἀληθῆ δ' εἶναι ἐξ ἀνάγκης ὁμολογήσαιεν. Καὶ πῶς ἔτι ἄπιστα αὐτοῖς καταφαίνεται τὰ διὰ Μωσέως, καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν τεραστίως ἐπιδεδειγμένα; Πάντων γὰρ ἀνθρώπων ὁ παντοκράτωρ κηδόμενος Θεὸς, τοὺς μὲν ἐντολαῖς, τοὺς δ' ἀπειλαῖς, ἔστι δ' οὓς σημείοις τεραστίοις, ἐνίους δὲ ἠπίοις ἐπαγγελίαις ἐπιστρέφει πρὸς σωτηρίαν. Πλὴν ἀλλ' οἱ Ἕλληνες, αὐχμοῦ ποτε τὴν Ἑλλάδα πολυχρονίως φθείροντος, καὶ ἐπεχούσης ἀγονίας καρπῶν, οἱ καταλειφθέντες, φασὶ, διὰ λιμὸν ἱκέται παραγενόμενοι εἰς B Δελφοὺς, ἤροντο τὴν Πυθίαν, πῶς ἂν ἀπαλλαγεῖεν τοῦ δεινοῦ. Μίαν δ' αὐτοῖς ἔχρησεν ἀπαλλαγὴν τῆς συμφορᾶς, εἰ χρήσαιντο τῇ Αἰακοῦ εὐχῇ. Πεισθεὶς οὖν αὐτοῖς Αἰακὸς, ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ Ἑλληνικὸν, τὰς καθαρὰς χεῖρας ἐκτείνας εἰς οὐρανὸν, κοινὸν ἐπικαλέσας πατέρα τὸν Θεὸν, ἠύξατο οἰκτεῖραι αὐτὸν τετρυχωμένην τὴν Ἑλλάδα. Ἅμα δὲ εὐχομένου, βροντὴ ἐξαίσιος ὑπεκτύπει, καὶ πᾶς ὁ περιὼν ἀὴρ ἐνεφοῦτο· λάβροι δὲ καὶ συνεχεῖς ὄμβροι, καταβαγέντες, ὅλην ἐπλήρωσαν τὴν χώραν. Ἐντεῦθεν ἄφθονος καὶ πλουσία τελεσφορεῖται εὐκαρπία ταῖς Αἰακοῦ γεωργηθεῖσα εὐχαῖς. « Καὶ ἐπεκαλέσατο, » φησὶ, « Σαμουὴλ τὸν Κύριον, καὶ ἔδωκε Κύριος φωνὰς, καὶ ὑετὸν ἐν ἡμέρᾳ θερισμοῦ. » Ὁρᾷς, C ὅτι ὁ « βρέχων ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους διὰ τῶν ὑποτεταγμένων δυνάμεων; » Καὶ τὰ ἑξῆς. Τούτοις μυρία συνάψας ὁ Κλήμης, κλέπτας γεγονέναι τοὺς Ἕλληνας ἀναμφιλέκτοις ἐλέγχοις κατεφώρασεν. Εἰ δέ σοι μὴ πιστὸς οὗτος, ἅτε τῆς Ἑλληνικῆς καὶ αὐτὸς τὴν βάρβαρον ὁμοίως ἡμῖν προτετιμηκὼς φιλοσοφίαν· καὶ δὴ ἐάσθω, καίπερ οὐκ οἰκείαις φωναῖς, ταῖς δ' αὐτῶν Ἑλλήνων ἀπευθύνας τὸν λόγον. Τί δ' ἂν εἴποις, εἰ τὰ ὅμοια καὶ παρ' αὐτῶν μάθοις τῶν γενναίων σου φιλοσόφων; Δέχου δῆτα καὶ τούτων τὰς μαρτυρίας.

464 CAPUT III.

Græcos fures esse, ex Porphyrii primo, De erudito auditu.

« Athenis, inquit, ad celebrandam Platonis memoriam convivio nos Longinus exceperat, interque complures alios, Nicagoram sophistam, Mæoram, Apollonium grammaticum, Demetrium geometram, Prosenem Peripateticum et Calietem Stoicum invitarat. Quibuscum septimus ipse accumbebat: qui fervente jam convivio, motaque inter alios de ephoro quæstione, Audiamus, inquit, de Ephoro quid turbarum excitetur. Contendebant Caystrius et

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Πορφυρίου, περὶ τοῦ κλέπτας εἶναι τοὺς Ἕλληνας, ἀπὸ τοῦ α' τῆς Φιλολογίας ἀκροάσεως.

« Τὰ Πλατώνεια ἐστιῶν ἡμᾶς Λογγῖνος Ἀθήνῃσι, κέκληκεν ἄλλους τε πολλοὺς, καὶ Νικαγόραν τὸν σοφιστὴν, καὶ Μαιόραν, Ἀπολλώνιόν τε τὸν γραμματικὸν, καὶ Δημήτριον τὸν γεωμέτρην, Προσήνην τε τὸν Περιπατητικὸν, καὶ τὸν Στωϊκὸν Καλιέτην. Μεθ' ὧν ἕβδομος αὐτὸς κατακλιθείς, τοῦ δείπνου προκόπτοντος, καί τινος ζητήσεως περὶ Ἐφόρου ἐν τοῖς ἄλλοις γενομένης, Ἀκούσωμεν, ἔφη, τίς ὁ περὶ Ἐφόρου θόρυβος. Ἦσαν δ' οἱ ζητοῦντες Καϋστριός τε καὶ

[91] 1 Reg. XII, 18.

(6) *Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ.* Melius; ut existimo, quam ap. Clem. Ἑλληνικὴν μυθολογίαν.

Digitized by Google

Μάξιμος· ὁ μὲν γὰρ αὐτὸν καὶ Θεοπόμπου προύτίθει· ὁ δὲ Καῦστριος κλέπτην ἀπεκάλει. Καὶ τί γὰρ Ἐφόρου ἴδιον, ἔφη, ἐκ τῶν Δαϊμάχου, καὶ Καλλισθένους, καὶ Ἀναξιμένους αὐταῖς λέξεσιν, ἔστιν ὅτε, τρισχιλίους ὅλους μετατιθέντος στίχους; Πρὸς ὃν ὁ γραμματικὸς Ἀπολλώνιος ἔφη· Οὐ γὰρ ἔγνως, ὅτι καὶ τὸν Θεόπομπον, ὃν σὺ προτιμᾷς, κατείληφε τοῦτο τὸ πάθος, ἐν μὲν τῇ ἑνδεκάτῃ τῶν *περὶ Φιλίππου*, ἐκ τοῦ Ἰσοκράτους Ἀρεοπαγητικοῦ μεταγράψαντα αὐτοῖς ὀνόμασιν ἐκεῖνα, ὅτι τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν οὐδὲν αὐτὸ καθ' αὑτὸ παραγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὰ ἑξῆς. Καίτοι ὑπερφρονεῖ τὸν Ἰσοκράτην, καὶ νενικῆσθαι ὑφ' ἑαυτοῦ λέγει, κατὰ τὸν ἐπὶ Μαυσωλῷ ἀγῶνα, τὸν διδάσκαλον. Πραγμάτων δ' ὑφαίρεσιν πεποίηται, μεταθεὶς τὰ ἐπ' ἄλλων ἄλλοις, ἵνα καὶ ψεύστης ἀλῷ τοῦτον τὸν τρόπον. Ἄνδρωνος γὰρ ἐν τῷ *Τρίποδι* περὶ Πυθαγόρου τοῦ φιλοσόφου τὰ περὶ τὰς προρρήσεις (7) ἱστορηκότος, εἰπόντος τε, ὡς διψήσας ποτὲ ἐν Μεταποντίῳ, καὶ ἐκ τινος φρέατος ἀνιμήσας, καὶ πιὼν, προεῖπεν, ὡς εἰς τρίτην ἡμέραν ἔσοιτο σεισμός. Καὶ ἕτερά τινα τούτοις ἐπαγαγών, ἐπιλέγει· Ταῦτ' οὖν τοῦ Ἄνδρωνος περὶ Πυθαγόρου ἱστορηκότος, πάντα ὑφεῖλετο Θεόπομπος· εἰ μὲν περὶ Πυθαγόρου λέγων, τάχα ἂν καὶ ἕτεροι ἠπίσταντο περὶ αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον· Ταῦτα καὶ αὐτὸς ἂν εἶπον (8)· νῦν δὲ τὴν κλοπὴν δήλην πεποίηκεν ἡ τοῦ ὀνόματος μετάθεσις. Τοῖς μὲν γὰρ πράγμασι κέχρηται τοῖς αὐτοῖς, ἕτερον δ' ὄνομα μετενήνοχε. Φερεκύδην γὰρ τὸν Σύριον πεποίηκε ταῦτα προλέγοντα. Οὐ μόνον δὲ τούτῳ τῷ ὀνόματι ἀποκρύπτει τὴν κλοπὴν, ἀλλὰ καὶ τόπων μεταθέσει· τό τε γὰρ περὶ τῆς προρρήσεως τοῦ σεισμοῦ ἐν Μεταποντίῳ ὑπ' Ἄνδρωνος ῥηθὲν, ἐν Συρίᾳ εἰρῆσθαί φησιν ὁ Θεόπομπος· τό τε περὶ τὸ πλοῖον οὐκ ἀπὸ Μεγάρων τῆς Σικελίας, ἀπὸ δὲ Σάμου φησὶ θεωρηθῆναι· καὶ τὴν Συβάρεως ἅπλωσιν (9) ἐπὶ τὴν Μεσσήνης μετέθεικεν. Ἵνα δέ τι δοκῇ λέγειν περιττὸν, καὶ τοῦ ξένου προτέθεικε τοὔνομα, Περίλαον αὐτὸν καλεῖσθαι λέγων. Κἀγὼ, φησὶν ὁ Νικαγόρας, τοῖς *Ἑλληνικοῖς* ἐντυγχάνων αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Ξενοφῶντος, πολλὰ τοῦ Ξενοφῶντος αὐτὸν μετατιθέντα κατείληφα, καὶ τὸ δεινὸν, ὅτι ἐπὶ τὸ χεῖρον. Τὰ γοῦν περὶ τῆς Φαρναβάζου πρὸς Ἀγησίλαον συνόδου, δι' Ἀπολλοφάνους τοῦ Κυζικηνοῦ, καὶ τὰς ἀμφοῖν πρὸς ἀλλήλους ἐνσπόνδους διαλέξεις, ἃς ἐν τῇ τετάρτῃ Ξενοφῶν ἀνέγραψε πάνυ χαριέντως καὶ πρεπόντως ἀμφοῖν, εἰς τὴν ἑνδεκάτην τῶν *Ἑλληνικῶν* μεταθεὶς ὁ Θεόπομπος, ἀργά τε καὶ ἀκίνητα πεποίηκε καὶ ἄπρακτα. Λόγου γὰρ δύναμιν, καὶ διὰ τὴν κλοπὴν ἐξεργασίαν ἐμβάλλειν, καὶ ἐπιδείκνυσθαι σπουδάζων βραδὺς καὶ μέλλων, καὶ ἀναβαλλομένῳ ἐοικὼς φαίνεται, καὶ τὸ ἔμψυχον καὶ ἐνεργὸν τὸ Ξενοφῶντος διαφθείρων.

A Maximus. Ephorum quippe ipsi quoque Theopompo Maximus anteponebat, eumdem Caystrius plagiarium vocabat. Quid enim, inquiebat, Ephori singulare ac proprium est, qui ex Daimachi, Callisthenis, et Anaximenis operibus tria nonnunquam ipsa versuum millia totidem verbis in sua transtulerit? Cui Appollonius grammaticus, Enimvero nescis, inquit, Theopompum illum, quem ei præferre gestis, eodem quoque morbo laborare, qui libro *De Philippi rebus* undecimo, ex Isocratis Aeropagitica locum illum ad verbum transcripserit. Boni malique nihil per sese hominibus evenire, et quæ sequuntur. Isocratem interea despicit, eoque certamine, quod in Mausoli honorem institutum est, victum abs sese magistrum gloriatur. B Quinetiam res ipsas ille subtraxit, quæ aliorum propriæ sunt, aliis tribuendo, ut hoc etiam modo mendacii teneatur. Cum enim Andro in Tripode res a Pythagora philosopho prædictas collegisset, interque cætera commemorasset, eum aliquando Metaponti sitientem, cum haustam ex quodam puteo aquam bibisset, terræmotum ante diem tertium futurum prædixisse. Hic nonnullis interjectis ita prosequitur: Illam igitur Andronis de Pythagora historiam Theopompus integram furatus est. Qui si eam de Pythagora commemoraret, alii, quibus ea forte nota jam esset, eamdem etiam ab Androne narratam esse dicerent. Nunc vero furtum ipse suum nominis mutatione patefecit. **465** Rem enim eamdem scribens, nomen supposuit alienum. Id vi- C delicet a Pherecyde quodam Syro prædictum fuisse tradit. Imo non hujus tantum nominis integumento, verum etiam locorum mutatione suum ipse plagium occultare conatur. Quam enim de illo terræ motu prædictionem Metaponti factam esse Andro commemorat, eam in Syria contigisse Theopompus habet. Navigium item illud, non ab Megara urbe Siciliæ, sed ab Samo visum fuisse. Postremo Sybaris expugnationem ad Messanæ cladem transtulit. Quanquam ut eximium aliud dicere videatur, hospitis quoque nomen adjunxit, Perilaum ipsum nuncupari scribens. Ego vero, excepit Nicagoras, in eorum, quæ cum ipse, tum Xenophon de rebus Græcorum memoriæ prodidit lectione versans, eum etiam e Xenophonte permulta suam in historiam D traduxisse deprehendi; quodque gravius esse, deteriora fecisse. Nam illum sane Pharnabazi cum Agesilao congressum, qui Apollophane Cyziceno sequestre habitus est, ac mutuum utriusque in sanciendo fœdere colloquium, quod libro quarto Xenophon eleganter admodum, et pro amborum

(7) *Προρρήσεις*. Sane Laertius dictum Pythagoram fuisse tradit, παρὰ τὸ ὡς Πύθιον ἀγορεύειν, quasi non minor ejus, quam Pythii Apollinis oraculis fides haberetur. Hinc et magiæ suspectus esse cœpit. Adi, si placet, Cœlium Rhodigin. lib. x, cap. 7.

(8) *Ταῦτα καὶ αὐτὸς ἂν εἶπον*. Malim ταυτὰ καὶ αὐτὸς εἶπεν, ut αὐτός ad Andronem referatur. At in versionem, pro Androne, Theopompus irrepsit.

(9) *Συβάρεως ἅπλωσιν*. Lege Strabonem lib. vi, et Diodor. Sicul. lib. xii. Trecenta Sybaritarum millia, a centum Crotoniatarum millibus, duce Milone athleta fortissimo, partim cæsa, partim profligata sunt. Urbs ipsa mox æquata solo: post annos LVIII a Thessalis instaurata: iterumque lustro vix exacto, novis incolis ab antiquis victoribus ejectis semidiruta. Thurium ejus in locum successit.

Digitized by Google

dignitate conscripsit, in *Græcarum historiarum* undecimum transtulit Theopompus : verum ita quidem, ut omnia sine vi, sine motu, habere prorsus ac jacere videantur. Dum enim is, ut plagium dissimulet, dicendi facultatem ostentare gestit, et elaboratæ dictionis cultum assuere, tardus, cunctabundus, ac procrastinanti similis videtur, adeoque vivam illam ac spirantem Xenophontis efficacitatem edidit. Quibus a Nicagora dictis. Quorsum vero miremur, inquit Apollonius, Ephorum ac Theopompum hoc plagii vitio laborasse, inertes plane ac somnolentos homines, cum ipsum quoque Menandrum lues ista pervaserit? Quem Aristophanes grammaticus, quod eum nimium amaret, in excerptis illis, quibus ipsum cum aliis, unde furatus est, componit, non nisi leviter blandeque perstringit. At vero Latinus sex omnino libris, quos *De scriptis haud Menandri propriis* edidit, furtorum ejus multitudinem patefecit : quemadmodum Philostratus Alexandrinus *De Sophoclis poetæ furtis* justum confecit opus. Imo Cæcilius, quasi magnum aliquid deprehenderit, fabulam Antiphanis, quam *Augurem* inscripserat, a Menandro totam a capite ad calcem in *Superstitiosum* suum transcriptam esse testatur. Et quoniam, inquit, vobis, nescio quo pacto, fures semel prodere visum est, **466** boni etiam Hyperidis nomen ecce defero ; is enim cum *Adversus Diondam*, tum in ea, quam *De Eubuli donationibus* reliquit, ex Demosthene multa quoque furatus est. Enimvero alterutrum sane alterius plagiarium fuisse constat ; sed tamen quod æquales ambo fuerint, vestrum erit, Apolloni, temporis ipsius vestigiis furem indagare. Equidem Hyperidem suspicor : verumtamen, quandiu non certo liquet, Demosthenem utique, si mutuatus ab altero est, vehementer admiror, qui tam apposite ejus orationem corrigere potuerit : Hyperidem contra, si Demosthenis plagiarius est, permoleste fero, qui tam male vim ejus dictionis infregerit. Ac paucis interjectis, Quid attinet, inquit, hoc loco dicere, aut Hellanici *De moribus barbarorum* opus, ex Herodoti Damasique scriptis esse conflatum? aut Herodotum in secundo, ex *Historica* Hecatæi Milesii *narratione* quam plurima verbis totidem exscripsisse? pauca quædam leviter ementitum, cujusmodi sunt, quæ de Phœnice ave, deque fluviatili equo, et crocodilorum venatione commemorat : aut quæ de quæstionibus in ea *de Cylonis hæreditate* disputat Isæus, eadem apud Isocratem in *Trapezitica* reperiri? Imo Demosthenem etiam, in ea, quam *adversus Onetorem unde vi* habuit oratione, eadem prope sententia disserere? aut Dinarchum in primam *adversus Cleomedontem* plagarum abs se postulatum, multa ex Demosthenis *in Cononem* similis injuriæ reum oratione verbis ipsissimis transtulisse? aut illam Hesiodi sententiam,

Haud uxore bona quidquam felicius ulli,
Tetrius haud quidquam prava contingere possit;

A Ταῦτ' εἰπόντος τοῦ Νικαγόρου, ὁ Ἀπολλώνιος, Καὶ τί θαυμάζομεν, ἔφη, εἰ Θεοπόμπου καὶ Ἐφόρου τὸ τῆς κλοπῆς πάθος ἥψατο, ἀργοτέρων ὄντως ἀνδρῶν; Ὅπου γε καὶ Μένανδρος τὸ τῆς ἀῤῥωστίας ταύτης ἐπλήσθη (10), ὃν ἠρέμα μὲν ἤλεγξε, διὰ τὸ ἄγαν αὐτὸν φιλεῖν, Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικὸς, ἐν ταῖς παραλλήλοις αὐτοῦ τε καὶ ἀφ' ὧν ἔκλεψεν ἐκλογαῖς· Λατῖνος δὲ ἐξ βιβλίοις, ἃ ἐπέγραψε *Περὶ τῶν οὐκ ἰδίων Μενάνδρου*, τὸ πλῆθος αὐτοῦ τῶν κλοπῶν ἐξέφηνε· καθάπερ ὁ Ἀλεξανδρεὺς Φιλόστρατος *Περὶ τῆς τοῦ Σοφοκλέους κλοπῆς* πραγματείαν κατεβάλετο. Κηκίλιος δὲ, ὥς τι μέγα πεφωρακὼς, ὅλον δρᾶμα ἐξ ἀρχῆς εἰς τέλος Ἀντιφάνους, τὸν *Οἰωνιστὴν*, μεταγράψαι φησὶ τὸν Μένανδρον εἰς τὸν *Δεισιδαίμονα*. Ἐπεὶ δὲ τοὺς κλέπτας ἔδοξεν, οὐκ οἶδ' ὅπως

B ὑμῖν, φησὶν, εἰς τὸ μέσον ἀγαγεῖν, μηνύω καὐτὸς Ὑπερίδην τὸν καλὸν, πολλὰ παρὰ Δημοσθένους κεκλοφότα, ἔν τε τῷ *πρὸς Διώνδαν* λόγῳ, κἀν τῷ *περὶ τῶν Εὐβούλου δωρεῶν*. Καὶ ὅτι μὲν ὁ ἕτερος παρὰ τοῦ ἑτέρου μετέθηκε, πρόδηλον· συγχρονούντων δ' αὐτῶν, ἡμῶν μὲν ἂν εἴη ἔργον, φησὶν, ὦ Ἀπολλώνιε, ἐκ τῶν χρόνων ἀνιχνεῦσαι τὸν κλέπτην. Ἐγὼ δὲ ὑποπτεύω μὲν τὸν ὑφηρημένον εἶναι τὸν Ὑπερίδην· ἀδήλου δὲ ὄντος ὁπότερος, ἄγαμαι μὲν Δημοσθένην, εἰ λαβὼν παρὰ Ὑπερίδου, πρὸς δέον διώρθωσε· μέμφομαι δὲ τὸν Ὑπερίδην, εἰ, λαβὼν παρὰ Δημοσθένους, πρὸς τὸ χεῖρον διέστρεψε. Καὶ μετὰ βραχέα φησί· Καὶ τί ὑμῖν λέγω, ὡς τὰ *Βαρβαρικὰ νόμιμα* Ἑλλανίκου ἐκ τῶν Ἡροδότου καὶ Δαμάσου συνῆκται; ἢ ὡς

C Ἡρόδοτος ἐν τῇ δευτέρᾳ πολλὰ Ἑκαταίου τοῦ Μιλησίου (11) κατὰ λέξιν μετήνεγκεν ἐκ τῆς *Περιηγήσεως*, βραχέα παραποιήσας, τὰ τοῦ φοίνικος ὀρνέου, καὶ περὶ τοῦ ποταμίου ἵππου, καὶ τῆς θήρας τῶν κροκοδείλων; ἢ ὡς τὰ περὶ βασάνων εἰρημένα παρ' Ἰσαίῳ ἐν τῷ *Περὶ του Κύλωνος κλήρου*, καὶ παρὰ Ἰσοκράτει ἐν τῷ *Τραπεζιτικῷ* κεῖται, καὶ παρὰ Δημοσθένει ἐν τῷ *Κατὰ Ὀνήτορος ἐξούλης*, σχεδὸν διὰ τῶν αὐτῶν εἴρηται; ἢ ὡς Δείναρχος ἐν τῷ πρώτῳ *Κατὰ Κλεομέδοντος αἰκίας* πολλὰ μετενήνοχεν αὐτοῖς ὀνόμασιν, ἐκ τοῦ Δημοσθένους *Μετὰ Κόνωνος αἰκίας*; ἢ ὡς Ἡσιόδου·

D *Οὐ μὲν γάρ τι (12) γυναικὸς ἀνὴρ ληΐζετ' ἀμείνων*
Τῆς ἀγαθῆς· τῆς δ' αὖτε κακῆς οὐ ῥίγιον ἄλλο·

(10) *Ἐπλήσθη*. Mont. ἐπλήχθη. Melius. Sed forte ὁ præcedens, in τῷ mutandum est.

(11) *Ἑκαταίου τοῦ Μιλησίου*. Scriptoris olim clarissimi, quo tempore Darius Hystaspis filius, Persis imperabat. Herodotus lib. v, p. 343, auctor est, ei rebellioni, qua Milesii a Persis, Aristagora duce defecerunt, unum obstitisse. Ejusdem Strabo pluribus in locis perhonorifice meminit. Mitto Suidam et al.

(12) *Οὐ μὲν γάρ τι*. De muliebri nequitia Clemens Alexandr. *Strom.* vi, pag. 446, ex Orpheo, ὡς οὐ κύντερον ἦν, καὶ ῥίγιον ἄλλο γυναικός. Cui Homer. accinens *Odyss.* Λ, ὡς οὐκ ἀνώτερον [*f.* οὐ κακώτερον EDIT.] καὶ κύντερον ἄλλο γυναικός.

Digitized by Google

ταύτην διάνοιαν Σιμωνίδης ἐν τῷ ἐνδεκάτῳ μετενήνεγκε λαβὼν οὕτως·

A ab Simonide libro undecimo hunc in modum usurpatam,

Γυναικὸς οὐδὲν χρῆμ' ἀνὴρ ληΐζεται
Ἄμεινον ἐσθλῆς, οὐδὲ ῥίγιον κακῆς.

Uxore melius nil bona quidquam viro,
Mala evenire tetrius possit nihil.

Εὐριπίδης δὲ ἐν τῇ *Μελανίππῃ δεσμώτιδι*·

Quem eumdem in sensum Euripides in *Melanippe captiva*,

Τῆς μὲν κακῆς κάκιον οὐδὲν γίνεται
Γυναικός· ἐσθλῆς δ' οὐδὲν εἰς ὑπερβολὴν
Πέφυκ' ἄμεινον· διαφέρουσι δ' αἱ φύσεις.

Mala inveniri femina pejus queat
Nihil, bonaque melius optari nihil,
At iste varium sexus ingenium capit.

Τοῦ δὲ Εὐριπίδου εἰπόντος·

Ejusdem Euripidis illud est,

Γυναῖκές ἐσμεν ἀθλιώτατον φυτόν,

Nos heu! mulieres germen infelix sumus.

Θεοδέκτης ἐν *Ἀλκμαίωνι* φησι·

Quod Theodectes in *Alcmæone* sic expressit,

Σαφὴς μὲν ἐν βροτοῖσιν ὑμνεῖται λόγος,
Ὡς οὐδὲν ἐστιν ἀθλιώτερον φυτόν
Γυναικός.

Hoc jure passim nemo non hominum canit,
Haud esse germen femina infelicius.

Οὗτος οὐ μόνον τὴν ἐπιβολὴν ἐκεῖθεν εἴληφεν, ἀλλὰ καὶ ταῖς λέξεσιν αὐταῖς συγκέχρηται, καὶ ἠθέλησεν αὐτὸ πανούργως παροιμιακὸν μᾶλλον εἶναι, καὶ ὡς ὑπὸ πολλῶν λεγομένῳ συγκεχρῆσθαι, ἢ δοκεῖν εἰληφέναι παρὰ τοῦ γεγεννηκότος. Ὁ δ' Ἀντίμαχος, τὰ Ὁμήρου κλέπτων, παραδιορθοῖ. Ὁμήρου γὰρ εἰπόντος·

467 Qui quidem sententiæ hujus ansam non ex B illo tantum Euripidis versu arripuit, sed illam iisdem quoque verbis extulit, nisi quod versute quidem et callide, proverbii genus id facere, eoque tanquam vulgi ore jam trito abuti maluit, quam ab ejus auctore mutuatus videri. Antimachus vero in quibus Homeri plagiarius est, in iis correctorem agit, nam illum Homeri versum,

Ἰδεώ θ' ὃς κάρτιστος ἐπιχθονίων γένετ' ἀνδρῶν·

Atque Idæ, reliquos homines qui robore vicit,

Ἀντίμαχος λέγει·

vocis unius mutatione sic usurpat Antimachus,

Ἰδεώ (13) *θ' ὃς κάρτιστος ἐπιχθονίων ἦν ἀνδρῶν.*

Ἰδεώ θ' ὃς κάρτιστος ἐπιχθονίων ἦν ἀνδρῶν.

Καὶ Λυκόφρων ἐπαινεῖ τὴν μετάθεσιν, ὡς δι' αὐτῆς ἐστηριγμένου τοῦ στίχου. Τὸ γὰρ,

Quam ejus emendationem Lycophron approbat, quod ea versum fulcire videatur. Nam alterum quidem illum,

Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη κρείων Διομήδης,

C *Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη κρείων Διομήδης,*
His contra princeps Diomedes vocibus infit,

σιγῶ, Ὁμήρου κωμῳδηθέντος ὑπὸ Κρατίνου διὰ τὸ πλεονάσαι ἐν τῷ, *τὸν δ' ἀπαμειβόμενος*· ὅπερ οὕτω πεπατημένον οὐκ ὤκνησεν Ἀντίμαχος μεταθεῖναι. Τοῦ δέ·

facile prætereo, cum eo nomine Homerus Cratini comœdia traducatur, quod suum illud, *τὸν δ' ἀπαμειβόμενος*, ad satietatem inculcet. Quod usque adeo contritum licet, suis tamen inserere non erubuit Antimachus. Præterea Homericum illud est:

Λαῶν (14) *οἵσιν ἄνασσε, πατὴρ δ' ὡς ἤπιος ἦεν,*

E populis, patrio quos blandus amore regebat;

Ὁμηρικοῦ ὄντος· καὶ πάλιν ἀλλαχοῦ που λεγομένου·

itemque alterum hoc,

Οἱ δ' ἐπεὶ (15) *ἀμφοτέρωθεν ἐκαρτύναντο φάλαγγας,*

At postquam hinc atque hinc densam instruxere phalangem,

ὁ Ἀντίμαχος μεταθεὶς ἡμιστίχια, πεποίηκε·

Quo ex utroque sumptis hemistichiis Antimachus versum hunc conflavit:

Λαῶν οἵσιν ἄνασσον ἐκαρτύναντο φάλαγγας.

D *E regni populis densam instruxere phalangem.*

Ἀλλ' ἵνα μὴ καὶ αὐτὸς, κλοπῆς ἄλλους αἰτιώμενος, κλέπτης ἁλῶ, τοὺς πραγματευσαμένους τὰ περὶ τούτων μηνύσω. Λυσιμάχου μὲν ἔστι δύο, *Περὶ τῆς Ἐφόρου κλοπῆς*· Ἀλκαῖος δὲ ὁ τῶν λοιδόρων ἰάμβων καὶ ἐπιγραμμάτων ποιητὴς, παρῴδηκε τὰς Ἐφόρου κλοπὰς ἐξελέγχων. Πολίωνος δὲ *Ἐπιστολὴ πρὸς Σωτηρίνδαν Περὶ τῆς Κτησίου κλοπῆς*· τοῦ δ' αὐτοῦ καὶ *Περὶ τῆς Ἡροδότου κλοπῆς* ἐστι βιβλίον· καὶ ἐν ἐπιγραφομένῳ *Ἰχνευταὶ* πολλὰ περὶ Θεοπόμπου λέγεται. Ἀρητάδου τέ ἐστι *Περὶ συνεμπτώσεως* πραγματεία, ἐξ ἧς τοιαῦτα πολλὰ ἔστι γνῶναι. Καὶ μεθ'

At enimvero, ne dum furti alios insimulo, furti crimen subeam ipse quoque, quinam furta ista patefecerint indicabo. Lysimachi exstant *De furtis Ephori* libri duo. Eadem Alcæus contumeliosorum iamborum epigrammatumque scriptor, faceto carminis genere coarguit. Polionis *Ad Soterindam epistolam de Ctesiæ*, itemque librum *De Herodoti furtis* habemus. In eo similiter, cui titulus est, *Indagatores*, de Theopompo multa leguntur. Exstat etiam Aretadis *De fortuita convenientia* opus aliquod, unde hujusmodi pleraque haurire liceat. Rursum-

(13) *Ἰδεω. Iliados* Γ', 554.
(14) *Λαῶν. Odyss.* Β', 234.
(15) *Οἱ δ' ἐπεί.* Passim, ut *Iliad.* Π', 563.

Digitized by Google

que post alia quædam : Plagiarios, inquit Prosenes, alios prodidistis. At Platonem illum divinum, cujus e nomine festum **468** hunc diem celebramus, eorum scriptis, qui ante se vixerunt, permultis abuti (furem enim talem virum appellare non audeo) vestrum adhuc nemo deprehendit. Quid tu ais? inquit Callietes. Ille autem : Enimvero non tantum aio, sed etiam verbis reipsa fidem adjungo. Libri quidem eorum, qui ætate Platonem antecesserint, exstant sane perpauci, quorum si copia foret, plura fortassis hujus philosophi furta deprehensa forent. Casu vero mihi occurrere nonnulla. Cum enim Protagoræ librum *De ente* perlegerem, his illum ego rationibus, eos, qui ens duntaxat unum esse volunt, refellere comperi : hoc enim egi, ut quæ ab illo hanc in rem disputantur, ad verbum ediscerem. » Hæc ipse præfatus, multis deinceps dicti sui veritatem demonstrat. Sedenim, cujusmodi Græcorum scriptorum ratio sit, utque ne mutuis quidem aliorum alii reprehensionibus pepercerint, vel ex istis, quæ de infinitis pauca collegi, satis constare existimo. Jam vero, ut via summæ illi utilitati magis magisque sternatur, quæ in Græcos Hebræorum ex litteris redundavit, facturum me necessarium operæ pretium putavi, si omnem illam, quæ tantopere jactatur, doctrinam philosophiamque Græcorum, necnon eorum primarias quasque disciplinas, momentaque artis disserendi graviora, passim eos corrogasse a barbaris universe ostendero : ne quis ipsorum amplius probro nobis vertere audeat, quod haustam a barbaris religionem atque philosophiam augustis illis eorum mysteriis potiorem habuerimus.

A ἕτερα, καὶ ὁ Προσήνης· Τοὺς μὲν ἄλλους, ἔφη, κλέπτας ἐφωράσατε· ὅτι δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ ἱερὸς Πλάτων, οὗ τὴν ἐπώνυμον ἑορτὴν σήμερον πανηγυρίζομεν, πολλοῖς καταχρῆται τῶν πρὸ αὐτοῦ, (αἰδοῦμαι γὰρ τῷ τῆς κλοπῆς ὀνόματι ἐπὶ τούτου χρῆσθαι·) οὐκέτι κατειλήφατε. Τί λέγεις; ἔφη ὁ Καλλιέτης. Οὐ λέγω μόνον, φησὶν, ἀλλὰ καὶ τὴν πίστιν τῷ λόγῳ παρέχω. Σπάνια δὲ τὰ τῶν πρὸ τοῦ Πλάτωνος γεγονότων βιβλία· ἐπεὶ ἴσως πλείους ἂν τις ἐφώρασε τοῦ φιλοσόφου κλοπάς. Ἐγὼ δ' οὖν τισι κατὰ τύχην ἐμπέπτωκα. Πρωταγόρου γὰρ τὸν *Περὶ τοῦ ὄντος* ἀναγινώσκων λόγον, πρὸς τοὺς ἓν τὸ ὂν εἰσάγοντας τοιαύταις αὐτὸν εὑρίσκω χρώμενον ἀπαντήσεσιν· ἐσπούδασα γὰρ αὐταῖς λέξεσι τὰ ῥηθέντα μνημονεύειν. » Καὶ ταῦτ' εἰπὼν, διὰ πλειόνων τίθησι
B τὰς ἀποδείξεις. Ἀλλ' ὁποῖος μὲν τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων ὁ τρόπος, ὅτι τε οὐδὲ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ἐφείσαντο ἐλέγχου, ἀρκεῖν ἀπὸ μυρίων ἡγοῦμαι τὰ εἰρημένα. Ἔτι δὲ εἰς προπαρασκευὴν τῆς ἀπὸ τῶν Ἑβραϊκῶν λόγων ἐπιῤῥοίσης εἰς Ἕλληνας ὠφελείας εὖ μοι δοκεῖ καὶ ἀναγκαίως καθόλου πᾶσαν ἀποδεῖξαι τὴν βουλομένην Ἑλλήνων παιδείαν τε καὶ φιλοσοφίαν, τά τε πρῶτα αὐτῶν μαθήματα, καὶ τὰ σεμνὰ τῆς λογικῆς ἐπιστήμης, ἀπὸ βαρβάρων αὐτοῖς συμπεφορημένα, ὡς ἂν μηκέθ' ἡμῖν ἐπιμέμφοιτό τις αὐτῶν, ὅτι δὴ τὴν παρὰ τοῖς βαρβάροις εὐσέβειάν τε καὶ φιλοσοφίαν τῶν παρ' αὐτοῖς σεμνῶν προτετιμήκαμεν.

CAPUT IV.

Quod non sine causa Hebræorum theologiam Græcorum philosophiæ prætulerimus.

Quod non sine maturo sanoque consilio, posthabita Græcorum philosophia, Hebræorum theologiam complexi fuerimus, vel ex eo satis intelligas, quod e Græcis ne illi quidem ipsi, qui omnium optime philosophiam tractaverunt, et vulgari de diis contritoque sermone amplius aliquid majusque cogitarunt, alia veritati consentanea reperire dogmata potuerint, quam quæ apud Hebræos tanto ante sancita et constituta fuissent. Nam cum alii temere æstu quodam falsarum ac multiplicium opinionum abrepti, tandem in altum ineptæ loquacitatis gurgitem effusi sunt; tum illi sane, paulo sinceriore usi judicio, quibus **469** de rebus veram animo notionem informarunt, in iis quidem nonnullum se Hebraicæ doctrinæ gustum habuisse declarant. Etvero consentaneum utique est, ut qui rerum sibi multarum cognitionem compararunt, moresque populorum atque disciplinas curiosius explorarunt, ii nec illorum, de quibus loquimur,

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι μὴ ἀλόγως τὴν παρ' Ἑβραίοις θεολογίαν τῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας προτετιμήκαμεν.

Ὅτι μὴ ἄνευ λόγου σώφρονος, δεύτερα θέμενοι τὰ τῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας, τὴν παρ' Ἑβραίοις θεολογίαν προτετιμήκαμεν, γνοίης ἄν, μαθὼν, ὡς καὶ αὐτῶν Ἑλλήνων οἱ δὴ μάλιστα ὀρθότερον φιλοσοφίας ἁψάμενοι, καί τι πλέον καὶ μεῖζον τῆς πανδήμου περὶ θεῶν ἀκοῆς διανοηθέντες, οὐδ' ἕτερα τῶν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις προκεκυρωμένων ἐφεῦρον ἀληθῆ
D δόγματα. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλην ἄλλως (16) ποικίλαις ψευδοδοξίαις ἀπαχθέντες, εἰς βυθὸν ἀδολεσχίας περιετράπησαν· οἱ δέ γε ποσῶς ἀγνώμονι (17) λογισμῷ κεχρημένοι, ἐν οἷς τῆς ταληθοῦς ἐφήψαντο καταλήψεως, ἐν τούτοις τῆς Ἑβραίων κοινωνοὶ πεφήνασι διδασκαλίας. Εἰκὸς οὖν πολυμαθεῖς γεγονότας, τά τε τῶν ἐθνῶν νόμιμά τε καὶ μαθήματα περιεργότερον ἐξητακότας, καὶ τὴν τῶν δηλουμένων μὴ ἀγνοῆσαι φιλοσοφίαν, νεωτέρους μὲν τῷ χρόνῳ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἁπάντων οὐχ Ἑβραίων μόνον (18), οὐδέ γε Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων φύντας. Οἷς τὰ μὲν ἐκ Φοινίκης Κάδμος ὁ Ἀγή-

(16) *Ἄλλην ἄλλως*. Malim ἀλληνάλλως, unica voce, id est ὡς ἔτυχεν, ut explicat Suidas.

(17) *Ἀγνώμονι*. Sensus exigit εὐγνώμονι. Quanquam legi etiam possit γνώμονι. Vulgus enim, ἀληνάλλως, temere ferebatur; philosophi judicio, et ratiocinatione, tanquam regula quadam ac perpendiculo utebantur.

(18) *Ἑβραίων μόνον*, etc. Diogenes Laertius, in proœmio, Τὸ τῆς φιλοσοφίας ἔργον ἔνιοί φασιν ἀπὸ βαρβάρων ἄρξαι· γεγενῆσθαι γὰρ παρὰ μὲν Πέρσαις Μάγους, παρὰ δὲ Βαβυλωνίοις ἢ Ἀσσυρίοις Χαλδαίους, καὶ Γυμνοσοφιστὰς παρὰ Ἰνδοῖς· παρά τε Κελτοῖς καὶ Γαλάταις τοὺς καλουμένους Δρυΐδας καὶ Σεμνοθέους, etc.

Digitized by Google

νορος, τὰ δ' ἐξ Αἰγύπτου (19) περὶ θεῶν, ἢ καί ποθεν ἄλλοθεν, μυστήρια καὶ τελετὰς, ξοάνων τε ἱδρύσεις, καὶ ὕμνους, ᾠδάς τε καὶ ἐπῳδὰς, ἤτοι ὁ Θρᾴκιος Ὀρφεὺς, ἢ καί τις ἕτερος Ἕλλην, ἢ βάρβαρος, τῆς πλάνης ἀρχηγοὶ γενόμενοι, συνεστήσαντο· τούτων γὰρ οὐδένας καὶ αὐτοὶ ἂν ὁμολογήσαιεν Ἕλληνες παλαιοτέρους εἰδέναι. Πρῶτον γοῦν ἁπάντων Ὀρφέα, εἶτα δὲ Λίνον, κἄπειτα Μουσαῖον, ἀμφὶ τὰ Τρωϊκὰ γενομένους, ἢ μικρῷ πρόσθεν ἠκμακέναι φασίν. Ἀλλὰ κατά γε τούτους πλέον οὐδὲν τῆς Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων πολυπλανοῦς θεολογίας παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐπολιτεύετο. Καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, κατὰ πάσας χώρας τε καὶ πόλεις, ἔν τε ἱεροῖς καὶ μυστηρίοις, αὐτὰ δὴ ταῦτα, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια, παρεφυλάττετο. Πολὺς γοῦν παρὰ τοῖς πᾶσιν ὁ περὶ θεῶν προδηλωθεὶς ἐκράτει λόγος· νεώς (20) τε περικαλλεῖς, παντοίοις ἀγάλμασι καὶ ἀναθήμασι κεκοσμημένους παρὰ τοῖς πᾶσιν ἐξήσκηντο· ἀτὰρ δὴ καὶ ξόανα παντοίας ὕλης εἰς πᾶσαν θνητῶν ζώων ἰδέαν τετυπωμένα φιλοκάλως ἐξείργαστο. Καὶ μὴν καὶ μαντείων πλείστη τις ἦν καὶ ἄφθονος παρὰ πᾶσι περιουσία. Σεμνός γε μήν τις καὶ μέγας θεὸς παρὰ τοῖς Ἕλλησι διαφερόντως, τὸ τηνικάδε μάλιστα ἦν ἀκμάζων, ὁ Πύθιος, καὶ ὁ Κλάριος, καὶ ὁ Δωδωναῖος (21)· εἶτα Ἀμφιάρεως καὶ Ἀμφίλοχος, καὶ ἐπὶ τούτοις μυρίος ἄλλος ἐπιῤῥέων χρησμῳδῶν μᾶλλον, ἢ ποιητῶν τε καὶ ῥαψῳδῶν ὄχλος. Ὧν μακροῖς ποθ' ὕστερον χρόνοις εἰς Ἕλληνας παρελθοῦσα φιλοσοφία, μηδὲν τῶν αὐτῇ προσηκόντων παρὰ τοῖς προπάτορσιν εὑροῦσα, τὰ μὲν σεμνὰ καὶ παλαιὰ τῆς πατρικῆς αὐτῶν θεολογίας, αὐτά τε τὰ θαυμαστὰ καὶ παρὰ πᾶσι βοώμενα, θεῖά τε καὶ χρηστήρια ἔργῳ περιττὰ καὶ ἀνωφελῆ κατελάβετο. Διὸ ταῦτα μὲν εἰς δεύτερον ἀνεβάλλετο, ὡς ἂν οὐδὲν αὐτῇ πρὸς τὴν τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀληθῶν εὕρεσιν λυσιτελοῦντα· τὰ δὲ ὀθνεῖα λοιπὸν καὶ βάρβαρα, οἷά τις γυμνὴ, καὶ οἰκείων πτωχεύουσα λόγων τε καὶ μαθημάτων, περιήει διερευνωμένη, τά τε χρήσιμα πανταχόθεν ἑαυτῇ πορίζουσα, συνάγουσά τε, καὶ ἐρανιζομένη, ὅτί ποτε παρ' ἑκάστοις εὕροι τῶν ἐθνῶν. Οὐ γὰρ οὖν μόνα τὰ τῆς ἀληθοῦς θεολογίας λείποντα κατεμάνθανε τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν τε καὶ ἐπιστημῶν τὰς βιωφελεστάτας. Συνομολογοῦσί γέ τοι Ἕλληνες αὐτοὶ, μετά γε Ὀρφέα, Λίνόν τε καὶ Μουσαῖον, οἳ δὴ μάλιστα θεολόγων παλαιότατοί τε καὶ πρῶτοι κατῆρξαν αὐτοῖς τῆς πολυθέου πλάνης, τοὺς ἑπτὰ παρ' αὐτοῖς ἄνδρας ἐπὶ φιλοσοφίᾳ θαυμασθῆναι, οὓς δὴ καὶ ἐπονομάσαι Σοφούς. Ἀμφὶ Κῦρον δὲ οἶδε τὸν Περσῶν ἤκμασαν βασιλέα. Οὗτος δ' ἦν ὁ χρόνος ἐν ᾧ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν οἱ πάντων ὕστατοι προεφήτευον, τῶν μὲν Τρωϊκῶν ὕστερον ἔτεσι πλέον ἢ ἑξακοσίοις, τῆς δὲ Μωϋσέως ἡλικίας, οὐκ ἔλαττον ἢ χιλίοις καὶ πεντακοσίοις γενόμενοι. Τοῦτο δέ σοι τὰς τῶν χρόνων ἀνα-

philosophiæ genus ignorarint: cum omnibus, ut ita dicam, non Hebræis modo, vel Phœnicibus, et Ægyptiis, sed etiam Græcis illis antiquioribus tempore juniores exstiterint. Siquidem illis partim ex Phœnice Cadmus Agenoris filius, partim ex Ægypto, vel undeunde, sua illa deorum mysteria, sacrorumque ritus, signorum collocationes, hymnos, odas, epodasque, seu Thracius Orpheus, seu quivis alii vel Græci vel barbari, erroris duces ac principes fabricarunt: nec enim vetustiores alios sese vel ipsi quoque Græci nosse fateantur. Ac primum quidem Orpheum, Linum inde, tum Musæum, circa Trojana tempora, vel paulo ante floruisse volunt. Atqui nihil sane tum, præter Phœnicum atque Ægyptiorum scatentem erroribus theologiam, Græcorum respublica noverat. Quam eamdem in omnibus sacrorum mysteriorumque rationem gentes etiam reliquæ in suis quæque regionibus urbibusque retinebant. Quippe illa jam tum apud omnes, de qua superius locuti sumus, de diis opinio passim obtinebat: templa ubique magnifica, omnique signorum ac donariorum genere ad eximiam speciem ornabantur: simulacra cum ex omni materia, tum in quamlibet mortalium animantium formam eleganti artificio fingebantur. Plurima quoque apud omnes oraculorum erat maximaque copia: quique magnus apud Græcos potissimum habitus est augustusque deus, eodem maxime florebat tempore, Pythius, inquam, ille, Clarius, atque Dodonæus: quem Amphiaraus deinde, Amphilochus, et infinita deinceps alia vatum potius quam poetarum aut rhapsodorum multitudo consecuta est. At vero philosophia eum nonnisi multis post eos sæculis venisset in Græciam, nec quidquam rerum suarum apud eorum majores inveniret, quidquid insuper in patriæ theologiæ mysteriis præclari olim sanctique habebatur, necnon illa, quæ omnium ore jactabantur, egregia divinaque oracula, **470** et plena vanitatis, et ab omni utilitate vacua reipsa deprehendit. Ergo iis secundum in locum rejectis, quod nihil sibi ad rerum necessariarum ac verarum investigationem commoditatis afferre possent, errare deinceps vagarique, et quando nuda per sese erat, ac propriarum facultatum inops, peregrina saltem barbaraque rimari, quæque sibi usui esse possent colligere undique, et quidquid apud quoslibet populos reperiret, sedulo corrogare. Nec enim veram duntaxat theologiam, sed alias etiam artes atque doctrinas humanæ vitæ perutiles, Græcis hominibus deesse cognovit. Et vero Græci fatentur ipsi, nonnisi post Orpheum, Linum ac Musæum, qui videlicet theologorum omnium antiquissimi, ac principes, falsæ hujus de multitudine deorum opinionis,

(19) Post τὰ δ' ἐξ Αἰγύπτου clarius et distinctius legeretur, ἢ καί ποθεν ἄλλοθεν, περὶ θεῶν μυστήρια, etc., tametsi Græcorum, etiam disertissimorum intricata sæpe ac trajecta oratio est.

(20) Νεώς. Quid si νεῳ, et lin. sequente, κεκοσμημένοι, pro κεκοσμημένους? Hæc sane lectio cum priori, ἐκράτει λόγος, et sequenti, ξόανα ἐξείργαστο, conveniret.

(21) Δωδωναῖος. Præstiterit Διδυμαῖος, ut jam sub operis hujus initium me adnotare memini. Sunt enim hæc Apollinis cognomenta.

Digitized by Google

fundamenta jecerunt, viros illos omnino septem philosophiæ in Græcia laude claruisse, quos ipsi quoque Sapientes nominarint. Atqui Cyro Persis imperante floruerunt omnes : quo tempore prophetarum apud Hebræos omnium novissimi exstitere, annis post Trojana quidem tempora amplius sexcentis ; post Moysem vero non paucioribus mille ac quingentis, ut facile tibi paulo post ex temporum ratione serieque constabit. Cæterum eo circiter ævo, cum recentiores isti septem Sapientes emersissent, humanioris quidem et castigatioris disciplinæ magistri fuisse perhibentur, sed tamen præter celebres quasdam eruditasque sententias, nihil admodum reliquerunt. At longe serius philosophorum in Græcia vigere nomen ac prædicari cœpit. Horum princeps ille Pythagoras, Pherecydis ante discipulus, a quo philosophiæ nomen inventum est, Samius, ut nonnulli volunt, vel, ut aliis placet, Tuscus erat. Nec desunt qui Syrum eum aut Tyrium fuisse dicant. Utut sit, illum et philosopherum principem, et Græcorum omnium ore celebratum, non Græcum tamen, sed barbarum esse fatendum est. Quinetiam ipsum quoque Pherecydem, cui Pythagoram operam dedisse ferunt, Syrum fuisse memorant. Quanquam non eo tantum doctore Pythagoram usum esse tradunt, sed etiam cum magis apud Persas, cum prophetis apud Ægyptios consuetudinem habuisse; quo quidem tempore partim in Ægyptum, partim Babylonem Hebræos migrasse liquet. **471** Ita noster hic philosophus, quid apud quosque præclarum et eruditum esset, diligenter explorans, Babylonem, Ægyptum Persidemque peragravit, magorum ac sacerdotum disciplinis imbutus. Idem præterea Brachmanas (Indorum philosophi illi sunt) audiisse fertur. Is ergo cum ab aliis astrologiam, geometriam ab aliis, ab aliis arithmeticam et musicam, aliaque ab aliis didicisset, a solis Græcis auferre nihil potuit ; tanta illi tum penuria sapientiæ, ac rerum omnium ignorantia laborabant. Contra peregrinis ipse artibus doctrinisque cumulatus, eruditionis omnis in Græcia fontem aperuit. Ac Pythagoras quidem ejusmodi fuit. Ab eo deinceps primum philosophiæ genus propagatum est, quod ab Italia, ubi plurimum viguerat, Italicum appellarunt. Tum alterum illud secutum est, quod Thales e septem Sapientibus unus instituit, quodque dixerunt Ionicum. Huic successit Eleaticum, quod Xenophanem Colophonium parentem sibi vindicat. Porro Thales ipse quoque, vel Phœnix, ut nonnulli scribunt, vel ut alii, Milesius fuit : idemque cum Ægyptiis etiam prophetis commercium habuisse fertur. Jam Solonem, unum item e septem illis Sapientibus, quemque Atheniensibus leges tulisse fama communis est, Ægyptiis, quo tempore Hebræi rursus Ægyptum incolebant, similiter inhæsisse testis est Plato. Eum quidem in *Timæo*, quasi a barbaro quodam eruditur, inducit, ubi Ægyptius inter cætera : « O Solon, inquit, Solon, pueri semper

γραφὰς μικρὸν ὕστερον διιόντι καταφανὲς ἔσται. Ἐνταῦθά που νέοι τῷ χρόνῳ ἑπτὰ γενόμενοι Σοφοὶ, ἐπὶ κατορθώσει μνημονεύονται ἀγωγῆς τῆς ἠθικωτέρας, ὧν πλέον οὐδὲν τῶν βοωμένων ἀποφθεγμάτων μνημονεύεται. Ὀψὲ δέ τι, καὶ μᾶλλον τοῖς χρόνοις ὑποδεδηκότες, οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι διαπρέψαι μνημονεύονται. Ὧν Πυθαγόρας πρῶτος Φερεκύδου γνώριμος, τὸ φιλοσοφίαν ἀνευρὼν ὄνομα, ὡς μέν τινες, Σάμιος, ὡς δ' ἕτεροί φασι, Τυρρηνὸς ἦν. Τινὲς δ' αὐτὸν Σύριον ἢ Τύριον εἶναι λέγουσιν· ὥστε σε βάρβαρον, ἀλλ' οὐχ Ἕλληνα γεγονέναι ὁμολογεῖν τὸν πρῶτον τῶν φιλοσόφων, ἀνὰ στόμα πάντων Ἑλλήνων ἀδόμενον. Καὶ τὸν Φερεκύδην δὲ Σύριον ἀναγράφουσιν, ᾧ μαθητεῦσαι τὸν Πυθαγόραν φασίν. Οὐ μόνον δὲ τούτῳ συγγενέσθαι ὁ Πυθαγόρας λέγεται, διατρῖψαι δὲ καὶ παρὰ τοῖς Περσῶν μάγοις, καὶ τοῖς Αἰγυπτίων δὲ προφήταις μαθητεῦσαι, καθ' ὃν χρόνον Ἑβραίων οἱ μὲν ἐπ' Αἰγύπτου, οἱ δ' ἐπὶ Βαβυλῶνος φαίνονται τὴν μετοικίαν πεποιημένοι. Ἀλλὰ γὰρ ὁ δηλούμενος, τὰ παρ' ἑκάστοις σοφὰ πολυπραγμονῶν, ἐπῆλθε Βαβυλῶνα καὶ Αἴγυπτον, καὶ Περσίδα, τοῖς τε μάγοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθητευόμενος. Ἀκηκοέναι τε πρὸς τούτοις Βραχμάνων ἱστόρηται· (Ἰνδῶν δέ εἰσιν οὗτοι φιλόσοφοι·) καὶ παρ' ὧν μὲν ἀστρολογίαν, παρ' ὧν δὲ γεωμετρίαν, ἀριθμητικήν τε παρ' ἄλλων καὶ μουσικὴν, καὶ ἄλλα παρ' ἄλλων συλλεξάμενος, μόνον παρὰ τῶν σοφῶν Ἑλλήνων ἔσχεν οὐδὲν πενίᾳ σοφίας καὶ ἀπορίᾳ συνοικούντων. Ἔμπαλιν δ' οὖν τῶν ἔξωθεν αὐτῷ πεπορισμένων, αἴτιος αὐτὸς τῆς μαθήσεως κατέστη τοῖς Ἕλλησιν. Ὁ μὲν οὖν Πυθαγόρας, τοιοῦτος. Πρώτη δ' ἐκ τῆς τούτου διαδοχῆς ἡ κληθεῖσα Ἰταλικὴ συνέστη φιλοσοφία, τῆς ἐπωνυμίας ἐκ τῆς κατὰ τὴν Ἰταλίαν διατριβῆς ἀξιωθεῖσα· μεθ' ἣν ἡ ἀπὸ Θαλοῦ τοῦ τῶν ἑπτὰ Σοφῶν ἑνὸς, Ἰωνικὴ προσαγορευθεῖσα· κἄπειτα ἡ Ἐλεατικὴ, Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον πατέρα ἐπιγραφομένη. Ἀλλὰ καὶ ὁ Θαλῆς, ὥς τινες ἱστοροῦσι, Φοίνιξ ἦν· ὡς δέ τινες ὑπειλήφασι, Μιλήσιος. Αἰγυπτίων δὲ καὶ οὗτος λέγεται τοῖς προφήταις συμβεβληκέναι. Σόλωνα δὲ καὶ αὐτὸν τῶν ἑπτὰ Σοφῶν, ὃν δὴ καὶ λόγος Ἀθηναίοις νομοθετῆσαι, Αἰγυπτίοις ὁμοίως φησὶν ὁ Πλάτων προσεσχηκέναι, ὁπηνίκα πάλιν ᾤκουν Ἑβραῖοι τὴν Αἴγυπτον. Εἰσάγει δ' οὖν αὐτὸν ἐν *Τιμαίῳ* πρὸς τοῦ βαρβάρου παιδευόμενον, ἐν οἷς φησιν ὁ Αἰγύπτιος πρὸς αὐτόν· « Ὦ Σόλων, Σόλων, Ἕλληνες ἀεὶ παῖδές ἐστε, γέρων δὲ Ἑλλήνων οὐδείς, οὐδὲ ἔστι παρ' ὑμῖν χρόνῳ πολιὸν μάθημα. » Καὶ οὗτος δὲ ὁ Πλάτων, τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ Πυθαγορείοις σχολάσας, οὐ μόνῃ τῇ παρὰ τούτοις ἠρκέσθη διατριβῇ. Λέγεται δὲ ἀπᾶραι εἰς Αἴγυπτον, καὶ τῇ τούτων φιλοσοφίᾳ πλεῖστον ἀνατεθεῖναι χρόνον. Τοῦτό τοι καὶ αὐτὸς τοῖς βαρβάροις πολλαχοῦ τῶν ἰδίων λόγων μαρτυρεῖ, εὖ μοι δοκεῖ ποιῶν, καὶ τὰ κάλλιστα ἐμπορευθῆναι εἰς φιλοσοφίαν παρὰ τῶν βαρβάρων εὐγνωμόνως οὐκ ἀπαρνούμενος. Ἀκοῦσαι δ' οὖν αὐτοῦ πολλαχοῦ μὲν πάρεστιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐν *Ἐπιμενίδῃ*, Σύρων ὁμοῦ καὶ Αἰγυπτίων ὧδέ πη μνημονεύοντος· « Τούτου δὲ αἴτιος ὁ πρῶτος ταῦτα κατιδὼν, βάρβαρος ὤν. Παλαιὸς γὰρ δὴ τόπος ἔτρεψε τοὺς πρώτους ταῦτα ἐν·

Digitized by Google

νοήσαντας διὰ τὸ κάλλος τῆς θερινῆς ὥρας, ἣν Αἴγυπτός τε Συρία θ' ἱκανῶς κέκτηται. Ὅθεν καὶ πανταχόσε, καὶ δεῦρο, ἐξηκριβασμένα χρόνῳ μυριετεῖ τε καὶ ἀπείρῳ. » Καὶ ὑποβὰς ἑξῆς ἐπιλέγει· « Λάβωμεν δὴ ὡς ὅ τί περ ἂν Ἕλληνες βαρβάρων πάρα λάβωσι, κάλλιον τοῦτο εἰς τέλος ἀπεργάζονται. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Καὶ Δημόκριτος δὲ ἔτι πρότερον, τοὺς Βαβυλωνίων λόγους ἠθικοὺς πεποιῆσθαι λέγεται. Καί που σεμνυνόμενος περὶ ἑαυτοῦ φησιν· « Ἐγὼ δὲ τῶν κατ' ἐμαυτὸν ἀνθρώπων πλείστην γῆν ἐπλανησάμην, ἱστορέων τὰ μήκιστα, καὶ ἀέρας τε καὶ γαίας πλείστας εἶδον, καὶ λογίων ἀνδρῶν πλείστων ἐπήκουσα, καὶ γραμμέων συνθέσεως μετ' ἀποδείξεως, οὐδεὶς κάμὲ παρήλλαξεν, οὔτε Αἰγυπτίων οἱ καλούμενοι Ἀρσεπεδονάπται (22-23), οἷς ἐπὶ πᾶσιν ἐπ' ἔτεα ὀγδοήκοντα ἐπὶ ξένης ἐγενήθην. » Ἐπῆλθε γὰρ καὶ οὗτος Βαβυλῶνά τε καὶ τὴν Περσίδα, καὶ Αἴγυπτον, τοῖς τε Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς ἱερεῦσι μαθητεύων. Τί δὲ εἰ σοι καταλέγοιμι Ἡράκλειτον καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλλήνων, δι' ὧν ἀπελέγχεται ἡ παρ' Ἕλλησι πολιτεία τὸν μακρὸν αἰῶνα πτωχεύουσα, καὶ γυμνὴ παντὸς μαθήματος ἀπολειφθεῖσα; Ἱεροῖς μὲν οὖν θεῶν, ἀγάλμασί τε καὶ ἀφιδρύσεσι, μαντείαις τε καὶ χρησμοῖς, καὶ τῷ πολλῷ τύφῳ τῶν λαοπλάνων δαιμόνων ἐκαλλωπίζετο, σοφίας δὲ ἀληθοῦς καὶ μαθήματος βιωφελοῦς εἰς τὸ παντελὲς ἐχήρευεν. Οὐδέ τι πρὸς ἀγαθῶν λόγων εὕρεσιν αὐτοῖς τὰ ἄχρηστα χρηστήρια συνεβάλλετο· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ θαυμαστὸς Πύθιος εἰς φιλοσοφίαν αὐτοὺς τὸ παράπαν ὠφέλει, οὐδέ τις ἄλλος θεῶν αὐτοῖς εἰς ἀναγκαίου τινὸς ἐπιτήδευσιν συνήργει· ἀλώμενοι δὲ ὧδε κἀκεῖσε, καὶ τὸν βίον ἅπαντα περιτρέχοντες, ἀλλοτρίοις πτίλοις σφᾶς αὐτοὺς ἐφαίδρυνον, κατὰ τὸν μῦθον· ὥστε αὐτοῖς ἤδη τὴν πᾶσαν φιλοσοφίαν ἐξ ἑράνου συστῆναι. Ἄλλα γὰρ παρ' ἄλλων ἀποματτόμενοι μαθήματα, γεωμετρίαν μὲν παρ' Αἰγυπτίων ἔσχον, ἀστρολογίαν δὲ παρὰ Χαλδαίων, καὶ αὖ πάλιν ἕτερα παρ' ἑτέρων· οὐδὲν δὲ παρά τισιν ἄλλοις, οἷόν τινες αὐτῶν τὸ παρ' Ἑβραίων ἀγαθὸν εὕροντο. Τοῦτο δὲ ἦν ἡ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσις, καὶ ἡ τῶν οἰκείων θεῶν κατάγνωσις, ἣν μικρὸν μὲν ὅσον ὁ λόγος προῖὼν ἐπιδείξει. Τοσοῦτον δὲ ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὺς ἐντυγχάνοντας ἐπισημαίνεται, ὡς οὐ μόνης ἐστέρηντο τῆς ἀληθοῦς θεολογίας οἱ παλαιοὶ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσοφίᾳ λυσιτελούντων μαθημάτων, καὶ οὐδὲ τούτων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν κοινῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιτηδευμάτων. Ἡγοῦμαι δέ μοι τήνδε συμβαλεῖσθαι τὴν σημείωσιν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ προκειμένου σκοποῦ· εἰ δὴ πρόκειται τὸν ἀπολογισμὸν ὑποσχεῖν, τοῦ μὴ ἀλόγως ἡμᾶς τὴν παρ' Ἑβραίοις θεολογίαν, καὶ τὴν, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν, βάρβαρον τῆς Ἑλληνικῆς προτετιμηκέναι φιλοσοφίας. Εἰ γοῦν ὀφθεῖεν αὐτοὶ πολὺ πρότερον τὰ πάντα παρὰ βαρβάρων ἐσκευωρημένοι, μηδὲν δὲ μηδ' ὅλως παρὰ τῶν οἰκείων θεῶν εἰς φιλο-

A Græci estis, neque senex e vobis quisquam, neque canum apud vos ullum disciplinæ genus.» Quin idem ipse Plato, non contentus ea, quæ sibi cum Pythagoreis in Italia fuerat, consuetudine, in Ægyptum navigasse, ac perdiu in eorum philosophiam incubuisse dicitur. Atque hoc ipse testimonio pluribus operum suorum locis barbaros cohonestat; quo in genere laudabilis, meo quidem judicio, est, dum egregia animi æquitate, pulcherrimis sese ac præstantissimis philosophiæ opibus a barbaris instructum esse confitetur. Sane vero illum audias cum alibi passim, tum etiam in *Epimenide*, hoc fere modo de Syris Ægyptiisque loquentem: «Atque hujus rei auctor, inquit, barbarus is fuit, qui princeps ista perviderat. Hos enim aluit pervetusta B regio, qui propter æstivæ tempestatis amœnitatem, quæ maxime in **472** Ægypto ac Syria est, eorum primi vim atque rationem animo informare potuerunt: unde etiam illa deinceps infinito jam explorata tempore, ac maturitatem assecuta suam, cum ad gentes alias, tum ad nos etiam pervenerunt. »Tum paulo post ita colligit:« Ergo secure concludamus, quæcunque Græci a Barbaris acceperint, ea tandem ipsos facere meliora.» Sic Plato. Quin etiam ante Platonem, Democritum ferunt, Babyloniorum de moribus disputationes edidisse, adeoque hunc in modum ipse alicubi gloriatur: «Plus, inquit, ego terrarum obii, quam ullus æqualium; disjunctissima quæque lustravi, cœli solique genera cognovi quamplurima, eruditos C homines permultos audivi, nec in ducendis committendisque lineis, vel eorum, qui apud Ægytios Arsepedonaptæ nominantur, quisquam me demonstrationum certitudine superabat, quibus in omnibus ad annos octoginta, peregrinus hospesque versatus sum.» Enimvero Babylonem iste quoque, Persidem, Ægyptumque peragravit, Ægyptiisque ac sacerdotibus operam dedit. Quid si Heraclitum cæterosque Græcos tibi commemorem, ex quibus manifeste quivis intelligat, Græcorum rempublicam summa penuria diutissime laborasse, atque omnibus disciplinis vacuam nudamque perstitisse? Sacris videlicet numinum simulacris passim erigendis, vaticinationibus et oraculis, atque ambi- D tiosa illa fallacium ac fraudulentorum dæmonum specie gloriabatur; veræ sapientiæ, omnisque omnino doctrinæ, unde fructus in vitam aliquis redundet, præsidiis carebat. Nec vero quidquam iis ad bene prudenterque sentiendum inanes oraculorum voces conducebant: imo ne egregius quidem ille Pythius, ad philosophiæ, aut alius e diis quisquam, eos ad ullius rei necessariæ parandam copiam juvabat. Sed vario huc atque illuc errore jactati, ac toto vitæ suæ tempore discursantes, ex

(22-23) *Ἀρσεπεδονάπται.* Arsepedonaptæ qui proprie fuerint, adhuc quæro. Alter manuscr. legit Ἀρσεπεδονάπαι, sed in edit. nostra magis acquiesco. Vox, opinor, Græca est, non Ægyptiaca, et fortassis, ex tribus, ἄρσις, πέδον, et ἅπτω composita: erant enim isti mathematicorum filii περὶ τῶν γραμμῶν συνθέσεις occupati ut ait ipse Democritus.

Digitized by Google

alienis sibi plumis, ut est in fabula, cultum atque ornatum quærebant: adeo quidem, ut ex precaria stipe sua jam illis philosophia constet universa. Nam aliunde alia disciplinarum genera exprimentes, geometriam ab Ægyptiis, a Chaldæis astrologiam, ab aliis alia habuerunt. Nec tamen usquam gentium, ei bono simile quidquam repererunt, cujus apud Hebræos ipsorum nonnullis facta copia est. Summi rerum omnium moderatoris Dei cognitionem, suorumque numinum rejectionem intelligo, quam utramque paulo post susceptæ disputationis progressus ostendet. **473** Nunc enim tantum id agimus, nostri ut lectores intelligant, Græcos illos veteres non vera modo theologia, sed etiam doctrinarum, quibus philosophiæ studia promoveri possunt, adeoque illarum ipsarum, quibus reipublicæ status informatur, cognitione caruisse. Cujus ego rei probationem, ad illud, quod efficiendum mihi deinceps ac demonstrandum proposui, lucis plurimum allaturum esse confido: siquidem ea defensionis nostræ suscepta ratio est, uti non inconsulto ac temere, Hebræorum, hoc est, ut ipsi quidem interpretantur, barbarorum hominum, philosophiam Græcæ a nobis antepositam fuisse ostendamus. Nam si Græcos ipsos, clam licet, omnia tamen a barbaris tanto ante corrogasse, nec solum abs Diis suis nihil ad consequendam philosophiam opis accepisse, verum etiam justis eos nominibus insimulasse constiterit, quamobrem nonnulli quoque divinitatem omnem tollere, quam hoc deorum genus colere maluerint: quis deinceps factum reprehendat, ac non potius probet, laudetque nostrum; qui melioris amore capti, aut potius in parta ejus, quod verum unum est, cognitione acquiescentes, nos vanitati subduxerimus, neque in Divinitatis sublatæ scelus cum istis Græcorum sapientibus præcipites acti, neque cum egregiis philosophis vecordem illam insanamque deorum multitudinem, cum summi ac præpotentis Dei notitia fœdissime commiscentes, neque falsum omnino cum vero confundentes? Verum hæc postea viderimus: nunc ea tu mihi primum expende, quibus Græci non solas philosophiæ disciplinas, sed ipsas etiam vitæ communis tuendæ artes barbaris hominibus furati esse arguantur.

A σοφίαν ὠφελημένοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς θεοῖς αὐτῶν ἐνδίκως ἐπιμεμψάμενοι, καί τινες διὰ ταῦτα ἀθεότητα μᾶλλον τῆς τῶν θεῶν θεραπείας προτετιμηκότες· τί χρὴ λοιπὸν ἡμᾶς ἐπιμέμφεσθαι, οὐχὶ δὲ ἀποδέχεσθαι καὶ ἐπαινεῖν, ὅτι, τὸ κρεῖττον ἀγαπήσαντες, μᾶλλον δὲ τὸ μόνον ἀληθὲς εὑρόντες καὶ ἀπειληφότες, τοῦ ψεύδους ἀνεχωρήσαμεν, οὔτε εἰς ἄθεον λογισμὸν τοῖς σοφοῖς Ἑλλήνων ὁμοίως περιτραπέντες, οὔτε πάλιν τοῖς θαυμαστοῖς παραπλησίως φιλοσόφοις ἀναμιξ τὴν πλάνην τὴν πολύθεον τῇ γνώσει τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ φύραντες, οὐδέ γε τὸ ψεῦδος ἅμα τῷ ἀληθεῖ συγχέαντες; Ἀλλὰ μήπω ταῦτα, ἐκεῖνα δέ μοι πρῶτα δίελθε, δι' ὧν Ἕλληνες τὰ πάντα σεσυληκέναι βαρβάρους, οὐ μόνα τὰ φιλόσοφα μαθήματα, ἀλλὰ καὶ τὰς κοινὰς καὶ βιωφελεῖς εὑρέσεις, ἀπελέγχονται.

CAPUT V.

Nihil non a barbaris Græcos accepisse.

Cadmum illum certe quidem, qui communes litteras adeoque prima grammatices elementa Græcis informavit, genere Phœnicem fuisse constat, ut easdem litteras veteres nonnulli propterea Phœnicias appellarint. Nec desunt, qui a Syris excogitatas illas fuisse velint. Syri autem illi, Hebræi etiam utique fuerint, qui finitimam Phœniciæ **474** regionem, quæque Phœnicia quondam ipsa quoque, tum Judæa, hodie vero a nostris Palæstina dicitur, incolebant. Et vero proxime sane ad Hebræorum nomina Græcarum litterarum accedit appellatio. Cum enim suum cuique apud Hebræos elemento nomen singulari quadam et propria significatione attributum fuerit, quod apud Græcos locum profecto nullum habet, sequitur omnino, ut minime Græcorum propria esse fateamur. Sunt autem elementa Hebræis omnia duo ac viginti. Primum dicitur alph, *disciplina* Græce reddi possit. Secundum beth, quasi *domus*. Tertium gimel, hoc est *plenitudo*. Quartum delth, quasi *librorum* dicas. Quintum he, id est *ipsa*. Quæ omnia si conjunxeris, sententiam ejusmodi aliquam efficias: Disciplina domus, plenitudo librorum ipsa. Jam sextum ab iis elementum vau nuncupatur, hoc est, *in ipsa*. Septimum zai, hoc est, *vivit*. Octavum heth, quod significat *vivens*. Ex quibus hic sensus colligitur: In ipsa vivit vivens. Nonum, teth, id est *bonum*. Deci-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

B

Ὡς τὰ πάντα παρὰ βαρβάρων Ἕλληνες ὠφέληνται.

Πρῶτος τοιγαροῦν ὁ τὰ κοινὰ γράμματα, αὐτὰ δὴ τὰ πρῶτα τῆς γραμματικῆς στοιχεῖα, Ἕλλησι εἰσηγησάμενος Κάδμος, τὸ γένος Φοίνιξ ἦν, ὅθεν καὶ Φοινικήϊα τὰ γράμματά τινες τῶν παλαιῶν ἐπικεκλήκασιν. Εἰσὶ δὲ οἱ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι λέγουσι πρώτους. Σύροι δ' ἂν εἶεν καὶ Ἑβραῖοι, τὴν γείτονα Φοινίκης, καὶ αὐτὴν τὸ μὲν παλαιὸν Φοινίκην, μετέπειτα δὲ Ἰουδαίαν, καθ' ἡμᾶς δὲ Παλαιστίνην ὀνομαζομένην, οἰκοῦντες· ὧν καὶ μάλιστα οὐκ ἀλλοτρίως φαίνεται ἡ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων φωνή. Ἕκαστον γοῦν τῶν στοιχείων παρ' αὐτοῖς κατά τινος σημαντικῆς διανοίας τὴν προσηγορίαν φέρει, ὅπερ οὐκ ἔστιν εὑρεῖν παρὰ τοῖς Ἕλλησι· διὸ καὶ μάλιστα μὴ C ὄντα ἴδια Ἑλλήνων ὡμολόγηται. Ἔστι δὲ τὰ πάντα παρ' Ἑβραίοις στοιχεῖα δύο καὶ εἴκοσιν· ὧν τὸ μὲν πρῶτόν ἐστιν ἄλφ, ὃ μεταληφθὲν εἰς τὴν Ἑλλάδα φωνὴν λέγοιτ' ἂν *μάθησις*· τὸ δὲ δεύτερον βήθ, ὃ μεθερμηνεύεται *οἴκου*· τὸ τρίτον γίμελ, ὃ ἐστι *πλήρωσις*· τὸ τέταρτον δέλθ, ὃ σημαίνει *δέλτων*· τὸ πέμπτον ἦ, ὅ ἐστιν *αὐτη*. Ὁμοῦ δὲ τὰ πάντα ἀπαρτίζει τοιαύτην τινὰ διάνοιαν· Μάθησις οἴκου, πλήρωσις δέλτων αὐτη. Εἶτα μετὰ ταῦτά ἐστι στοιχεῖον ἕκτον, λεγόμενον παρ' αὐτοῖς οὐαῦ, ὅ ἐστιν *ἐν αὐτῇ*· ἔπειτα ζαΐ, ὅ ἐστι ζῇ· μεθ' ὃ ἦθ, ὅ ἐστιν *ὁ ζῶν*· ἵν' ᾖ τὸ ὅλον· Ἐν αὐτῇ ζῇ ὁ ζῶν. Μετὰ ταῦτα στοιχεῖον ἔνατον, τὸ τὴθ, ὅ ἐστι *καλή*· ἔπειτα ἰὼθ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀρχή· ὁμοῦ τὰ δύο· Καλὴ ἀρχή. Ἐπὶ τούτοις κὰφ,

Digitized by Google

ζ ἐστιν ὅμως· ἔπειτα λάβδ (24), ὃ ἐστι *μάθε*· τὸ ὅλον, Ὅμως μάθε. Μετὰ ταῦτα τρισκαιδέκατον στοιχεῖόν ἐστι τὸ μῆμ, ὃ ἐστιν *ἐξ αὐτῶν*· ἔπειτα νοῦν, ὃ ἐστιν *αἰωνία*· εἶτα σάμχ, ὃ ἑρμηνεύεται *βοήθεια*· ἵν' ᾖ τὸ λεγόμενον· Ἐξ αὐτῶν αἰωνία βοήθεια. Ἐπὶ τούτοις τὸ ἄϊν, ὃ μεταληφθὲν σημαίνει *πηγὴν*, ἢ *ὀφθαλμόν*· ἔπειτα τὸ φῆ, *στόμα*· εἶθ' ἑξῆς, τὸ σάδη, ὃ *δικαιοσύνην*· ὧν ἡ διάνοιά ἐστι· Πηγὴ, ἢ καὶ ὀφθαλμὸς, καὶ στόμα δικαιοσύνης. Μετὰ ταῦτα στοιχεῖόν ἐστι κὼφ, ὃ ἑρμηνεύεται *κλῆσις*· ἔπειτα ῥὴς, ὃ ἐστι *κεφαλή*· καὶ μετὰ ταῦτα σὴν, ὅπερ ἐστὶν *ὀδόντες*· ἐπὶ πᾶσι τὸ κϐ' στοιχεῖον καλεῖται παρ' αὐτοῖς θαῦ, ὃ δηλοῖ *σημεῖα*· ἔχοι δ' ἂν ἡ διάνοια· Κλῆσις κεφαλῆς καὶ ὀδόντων σημεῖα. Καὶ παρὰ μὲν Ἑβραίοις τοιάδε τίς ἐστιν ἡ τῶν στοιχείων μετάφρασις καὶ ἑρμηνεία, λόγου διάνοιαν ἀπαρτίζουσα, τῇ τῶν στοιχείων μαθήσει τε καὶ ἐπαγγελίᾳ προσήκουσαν· τὸ ὅμοιον δ' οὐκ ἂν εὕροις παρ' Ἕλλησιν, ὅθεν, ὡς ἔφην, ὁμολογεῖν ἀνάγκη μὴ ὄντα οἰκεῖα Ἑλλήνων, παραπεποιημένα δὲ ἄντικρυς ἀπὸ τῆς βαρβάρου φωνῆς, καὶ ἐξ αὐτῆς δὲ ἐλέγχεται τῆς καθ' ἕκαστον στοιχεῖον ἐπωνυμίας. Τί γὰρ τοῦ ἄλφ τὸ ἄλφα διενήνοχεν; ἢ τοῦ βῆθ τὸ βῆτα, ἢ τοῦ γάμμα τὸ γίμελ, ἢ τοῦ δὲλθ τὸ δέλτα, ἢ τοῦ η τὸ ε, ἢ τοῦ ζαῖ τὸ ζῆτα, ἢ τοῦ τῆθ τὸ θῆτα, καὶ ὅσα τούτοις παραπλήσια; ὥστε ἀναμφίλεκτον εἶναι τὸ μὴ Ἑλλήνων οἰκείας εἶναι τὰς τοιαύτας φωνάς· Ἑβραίων ἄρα, παρ' οἷς καὶ σημαϊνόν τι ἕκαστον αὐτῶν ἀποδείκνυται. Παρὰ δὲ τούτοις πρώτοις ἀρξάμενα, προῆλθεν εἴς τε ἄλλους καὶ δὴ καὶ εἰς Ἕλληνας. Ταῦτα μὲν οὖν μοι περὶ τῶν πρώτων στοιχείων εἰρήσθω. Τῆς δ' αὐτῆς ἡμῖν ὑποθέσεως ἐφαψάμενος καὶ ὁ Κλήμης, ἐπάκουσον ἃ φησιν.

A mum joth, quod redditur *principium*; quæ duo, *Bonum principium*, efficiunt. Undecimum chaph, hoc est, *verumtamen*. Duodecimum labd, hoc est, *disce*: quod utrumque simul est: Verumtamen disce. Decimum tertium, mem, quod significat, *ex ipsis*. Decimum quartum, nun, id est *æternum*. Decimum quintum samech, quod exponitur *auxilium*, ut sensus hic exsistat: Ex ipsis æternum auxilium. Decimum sextum, ain, quod *fontem* vel *oculum* significat. Decimum septimum, phe, *os*. Decimum octavum sade, hoc est, *justitia*; unde hanc sententiam elicias: Fons, vel oculus, et os justitiæ. Decimum nonum coph, id est *appellatio*. Vicesimum res, quod est *caput*. Vicesimum primum sen, hoc est *dentes*. Vicesimum secundum, idemque postremum, B vocatur ab illis thau, quod *signa* interpretari queas: hoc sensu, Appellatio capitis, dentiumque signa. Hujusmodi ergo litterarum apud Hebræos appellatio significationem habet, ex qua quidem integræ orationis exsistit ea sententia, quæ litterarum istarum cognitioni, ac promissioni cuidam belle admodum apteque conveniat. Cui simile apud Græcos nihil unquam reperias, ut eas, quod paulo ante dicebam, fateri necesse sit Græcorum proprias non esse, sed palam ex barbara lingua levi quadam vocis mutatione traductas. Id quod ex Græca singulorum elementorum appellatione quivis intelligat. **475** Quid enim alph ab alpha magnopere differt? quid autem vel betha a beth, vel a gamma gimel, C aut delta a delth, aut epsilon ab he, aut a zai zeta, aut theta a theth, cæteraque deinceps? Maneat ergo, voces illas non Græcorum, sed Hebræorum esse, apud quos sua cuique significatio tribuitur. Ibi vero natæ cum essent, cum ad alios deinde, tum ad ipsos quoque Græcos pervenere. Atque hæc de primis litterarum elementis modo satis. Jam vero Clementem audi, in eadem mecum disputatione versantem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν Κλήμεντος.

« Ἰατρικὴν (25) δὲ Ἄπιν Αἰγύπτιον, μετὰ δὲ ταῦτα Ἀσκληπιὸν αὐξῆσαι τὴν τέχνην ἱστοροῦσιν. Ἄτλας δὲ ὁ Λίβυς πρῶτος ναῦν ἐναυπηγήσατο, καὶ τὴν θάλασσαν ἔπλευσε (26). Καὶ ἀστρολογίαν δὲ πρῶτοι εἰς ἀνθρώπους ἐξήνεγκαν Αἰγύπτιοι, ὁμοίως δὲ καὶ Χαλδαῖοι (27). Εἰσὶ δὲ οἱ Κᾶρας τὴν δι' ἀστέρων πρόγνωσιν ἐπινενοηκέναι λέγουσι. Πτήσεις δὲ ὀρνίθων παρεφύλαξαν πρῶτοι Φρύγες. Καὶ θυτικὴν ἠκρίβωσαν Τοῦσκοι, Ἰταλίας γείτονες. Ἴσαυροι δὲ καὶ Ἄραβες ἐξεπόνησαν τὴν οἰωνιστικὴν, ὥσπερ ἀμέλει Τελμισσεῖς τὴν δι' ὀνείρων μαντικήν. Τυῤῥηναῖοι δὲ σάλπιγγα ἐπενόησαν, καὶ Φρύγες αὐλόν· Φρύγες γὰρ ἦστην Ὄλυμπός τε καὶ Μαρσύας. Λύχνους τε αὖ (28) καίειν πρῶτοι κατέδειξαν Αἰγύπτιοι, καὶ τὸν

CAPUT VI.

In eamdem sententiam Clementis verba.

« Medicinam autem, inquit ille, primum ab Api quodam Ægyptio inventam, deinde ab Æsculapio auctam esse ferunt. Atlas ille Libycus et navim ædificavit primus, et primus mare navigavit. Ægyptii cum Chaldæis astrologiam in hominum genus principes invexerunt. Nec desunt, qui artem ex sideribus præsentiendi a Caribus excogitatam D esse velint. Avium autem volatus primi Phryges observarunt. Aruspicinam Tusci Italiæ finitimi apprime calluerunt. Isauri atque Arabes augurandi scientiam, Thelmissenses divinationem ex somniis haustam coluere. Tyrrheni tubam, Phryges tibiam invenere: Olympus enim et Marsyas ex Phrygia oriundi erant. Lucernas item accendere primi om-

(24) *Λάϐδ*. Leg. λάμδ· τὸ β, vulgari errore, subiit in locum τοῦ μ.

(25) *Ἰατρικήν*. Exstat hic Clementis locus, *Stromat.* I, pag. 225, edition. Græco-Lat. Qui locus subinde vel truncatur ab Eusebio, vel insigni membrorum ac periodorum trajectione mutatur. Porro Theodoret., *Græcar. affect.* lib. I, non procul ab initio, simili disputationis in genere versatur, sed brevius. Fronto noster ὁ Μακαρίτης dissimulato nomine, locum illum Clementis crudite illustravit. Interim Plinium consule, lib. VII, cap. 56.

(26) *Ἔπλευσε*. Post hoc verbum, quæ sequuntur, præcedunt apud Clementem, pag. 224.

(27) *Χαλδαῖοι*. Hic etiam ab Eusebio nonnulla resecantur.

(28) *Λύχνους τε αὖ*. Hæc item loco mota sunt. Nam apud Clementem pag. 224, statim post Χαλδαῖοι, ante illa, εἰσὶ δὲ οἱ Κᾶρας leguntur.

Digitized by Google

nium Ægyptii docuerunt, primi et annum duodecim in menses tribuerunt, et cum mulieribus in templis rem habere vetuerunt, et nemini, qui non sese ab uxoris congressu lustrasset, patere templa voluerunt. Ab iisdem quoque profecta geometria est. Telmis autem et Damnameneus Idæorum Dactyli ferrum in Cypro : Delas alius quidam Idæus, vel ut Hesiodus mavult, Scytha, ferri temperandi artem primi repererunt. Sane quidem Thraces et primi *harpen*, incurvus is gladius est, invenerunt, et primi peltas in equis gestare cœperunt : quarum etiam usum per sese Illyrii habuerunt. Tuscis fingendi artem vulgo acceptam ferunt, Itano; qui Samnites fuit, scutum. Cadmus **476** Phœnicius lapicidinam reperit, aurique metalla sub Pangæum montem deprehendit. Cappadoces, aliud quoddam hominum genus, uti quod nablium vocant, ita quod dichordum, Assyrii principes invenere. Quadriremen Carthaginienses moliti primi sunt, quam Bosporus indigena ædificavit. Medæa illa Colchis, Æetæ filia, inficiendæ comæ artem excogitavit. Noropes (gens est Pæoniæ, Noricos hodie appellamus) conflandi æris, ferrique purgandi rationem primi tenuerunt. Amycus, rex Bebryciorum, cæstus pugilum primus invenit. In musica Lydium concentum Olympus Mysus sedulo ac solerter excoluit : Troglodytæ, quos vocant, sambucæ, quod et ipsum instrumenti musici genus est, auctores fuere. At obliquam fistulam Satyri, trichordum, quamque diatonum harmoniam nuncupant, Agnis; pulsandarum fidium artem Olympi; mixophrygium et mixolydium genus, Marsyæ inventum esse ferunt, quos omnes in Phrygia natos esse constat. At Thamyri cuidam Thraci Doricum tribuitur. Jam a Persis currum, lectum, atque suppedaneum, a Sidoniis vero triremim profectam esse accepimus. Siculi autem Italiæ finitimi cum phormingem, eitharæ non absimilem, tum etiam crepitacula primi reperere. Vestem byssinam Semiramide Assyriis imperante inventam fuisse

A ἐνιαυτὸν εἰς ιβ' μῆνας διεῖλον, καὶ ἐν ἱεροῖς γυναιξὶ μίγνυσθαι ἐκώλυσαν, μηδὲ εἰς ἱερὰ εἰσιέναι ἀπὸ γυναικῶν ἀλούτους ἐνομοθέτησαν. Γεωμετρίας τε αὖ εὑρεταὶ οἱ αὐτοὶ γεγόνασι. Τέλμις τε καὶ Δαμναμενεὺς (29) οἱ τῶν Ἰουδαίων (30) Δάκτυλοι πρῶτοι ἐν Κύπρῳ σίδηρον εὗρον. Δέλας δὲ ἄλλος Ἰουδαῖος (31) εὗρε χαλκοῦ κρᾶσιν, ὡς δὲ Ἡσίοδος, Σκύθης. Καὶ μὴν Θρᾷκες πρῶτοι τὴν καλουμένην ἅρπην εὗρον· ἔστι δὲ μάχαιρα καμπύλη· καὶ πρῶτοι πέλταις ἐπὶ τῶν ἵππων ἐχρήσαντο. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰλλυριοὶ τὴν καλουμένην πέλτην εὗρον. Ἔτι φασὶ, τοὺς καλοὺς [a] τὴν πλαστικὴν ἐπινοῆσαι· Ἰτανόν τε, Σαυνίτης οὗτος ἦν, πρῶτον θυρεὸν κατασκευάσαι. Κάδμος γὰρ ὁ Φοίνιξ λιθοτομίαν ἐξεῦρε, καὶ μέταλλα χρυσοῦ τὰ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος ἐπενόησεν. Ἤδη δὲ καὶ ἄλλο

B ἔθνος Καππαδόκαι [b] πρῶτοι εὗρον τὴν νάβλαν καλουμένην, ὃν τρόπον καὶ τὸ δίχορδον Ἀσσύριοι. Καρχηδόνιοι γὰρ πρῶτοι τετρήρη κατεσκεύασαν· ἐναυπήγησε δ' αὐτὴν Βόσπορος αὐτόχθων (32). Μήδειά τε, ἡ Αἰήτου, ἡ Κολχὶς, πρώτη τριχῶν ἐπενόησε βαφήν. Ἀλλὰ καὶ Νώροπες (ἔθνος δ' ἔστι Παιονικὸν, νῦν δὲ Νωρικοὶ καλοῦνται,) κατειργάσαντο χαλκὸν, καὶ σίδηρον ἐκάθηραν πρῶτοι. Ἄμυκός τε ὁ Βεβρύκων βασιλεὺς ἱμάντας πυκτικοὺς εὗρε. Περί τε μουσικὴν (33) Ὄλυμπος ὁ Μυσὸς τὴν Λύδιον ἁρμονίαν ἐφιλοτέχνησεν· οἵ τε Τρωγλοδύται καλούμενοι σαμβύκην εὗρον, ὄργανον μουσικόν. Φασὶ δὲ καὶ τὴν πλαγίαν σύριγγα Σάτυρον εὑρεῖν τὸν Φρύγα· τρίχορδον (34) δὲ ὁμοίως, καὶ τὴν διάτονον ἁρμονίαν Ἄγνην τὸν καὶ αὐτὸν Φρύγα· κρούματα δὲ Ὄλυμπον ὁμοίως

C τὸν Φρύγα· καὶ τὴν μιξοφρύγιον καὶ μιξολύδιον, Μαρσύαν, τῆς αὐτῆς ὄντα τοῖς προειρημένοις χώρας· καὶ τὴν Δώριον Θάμυριν ἐπινοῆσαι τὸν Θρᾷκα. Πέρσας τε πρώτους ἀκηκόαμεν ἁπήνην καὶ κλίνην, καὶ ὑποπόδιον ἐργάσασθαι, τούς τε Σιδωνίους τρίκωπον ναῦν κατασκευάσαι. Σικελοί τε οἱ πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ πρῶτοι φόρμιγγα εὗρον, οὐ πολὺ τῆς κιθάρας λειπομένην, καὶ κρόταλα ἐπενόησαν. Ἐπί τε Σεμιράμεως βασιλίδος Ἀσσυρίων (35) τὰ βύσσινα ἱμάτια

[a] Cl. Τουσκανούς. [b] Cl. Καππάδωκες.

(29) *Τέλμις τε καὶ Δαμναμενεύς*, etc. Hæc leges apud Clementem pag. 225, post superius illud ἔπλευσε. Verum pro Τέλμις, editum est Κέλμις, et pro Δαμναμενεὺς, Δαμνανεύς. Recte Κέλμις, Δαμναvεύς vitiose. Auctor ejus carminis, quod *Phoronis* dictum est :

Ἔνθα γόητες
Ἰδαῖοι Φρύγες, ἄνδρες ὀρέστεροι οἰκί' ἔναιον·
Κέλμις, Δαμναμενεύς τε μέγας, καὶ ὑπέρβιος Ἄκμων·
Οἳ πρῶτοι τέχνην πολυμήτιος Ἡφαίστοιο
Εὗρον ἐν οὐρείῃσι νάπαις, ἰόεντα σίδηρον
Ἐς πῦρ τ' ἤνεγκαν, καὶ ἐριπρεπὲς ἔργον ἔδειξαν.

Hæc *Phoronidis* auctor poeta. Sic dictum carmen illud a Phoroneo Argivorum rege. Cave enim Phoronidem poetam fuisse putes, ut Erasmus. Infra pag. 497, ex Clemente Alexand.: Ἀκουσίλαος, Φορωνέα πρῶτον ἀνθρώπων γενέσθαι λέγει· ὅθεν καὶ ὁ τῆς *Φορωνίδος* ποιητὴς, εἶναι αὐτὸν ἔφη πατέρα θνητῶν ἀνθρώπων.

(30) *Ἰουδαίων*. Manifestus error. Recte Clemens cum illo *Phoronidis* auctore, Idæos vocavit.

(31) *Δέλας δὲ ἄλλος Ἰουδαῖος*. Clemens ὁ δὲ ἄλλος Ἰδαῖος,. Vere quidem Ἰδαῖος, sed nomen Δέλας ex nostro Eusebio repetendum. Plinius lib. VII, cap. 56 : Æs conflare et temperare, Aristoteles Lydum Scythem monstrasse, Theophrastus Delam Phrygem putat.

(32) *Αὐτόχθων*. Recte ut paulo ante Ἀπὶν αὐτόχθονα dixerat. Clemens αὐτοσχέδιον legit, corrupte, ut videtur.

(33) *Περί τε μουσικήν*. Juvat Plinii locum ex lib. VII, cap. 56, ascribere. Musicam, inquit, Amphion : fistulam et monaulon Pan Mercurii : obliquam tibiam Midas in Phrygia; geminas tibias Marsyas in eadem gente : Lydios modulos Amphion : Dorios Thamyras Thrax : Phrygios Marsyas Phryx : citharam Amphion; ut alii, Orpheus : ut alii, Linus : septem chordis additis Terpander : octavam Simonides addit : nonam Timotheus : citharam sine voce cecinit Thamyras primus : cum cantu Amphion; ut alii, Linus : citharœdica carmina composuit Terpander : cum tibiis, canere voce, Trœzenius Dardanus instituit. Hic Thamyras Plinio dicitur, quem paulo post Thamyrim vocat Eusebius, cum Homero.

(34) *Τρίχορδον*, etc. Totum hoc membrum apud Clementem deerat, post tamen ex nostro assutum est.

(35) *Σεμιράμεως βασιλίδος Ἀσσυρίων*. Hinc emendandus Clemens, apud quem inveterato mendo legitur, Σεμισάμεως βασιλέως Αἰγυπτίων.

Digitized by Google

εὑρῆσθαι ἱστοροῦσι. Καὶ πρώτην ἐπιστολὰς συντάξαι A memorant. Atossam Persarum olim reginam, epi-
Ἄτοσσαν, τὴν Περσῶν βασιλεύσασαν, φησὶν Ἑλλάνι- stolarum conficiendarum auctorem fuisse tradit
κος. Σκάμμων (36) μὲν οὖν ὁ Μιτυληναῖος, καὶ Θεό- Hellanicus. Atque hæc omnia Scammon Mitylenæus,
φραστος ὁ Ἐφέσιος (37), Κύδιππός τε ὁ Μαντινεὺς, Theophrastus Ephesinus, Cydippus Mantinensis,
ἔτι τε Ἀντιφάνης καὶ Ἀριστόδημος, καὶ Ἀριστοτέ- necnon Antiphanes, Aristodemus, et Aristoteles,
λης, πρὸς τούτοις δὲ Φιλοστέφανος, ἀλλὰ καὶ Στράτων adeoque Philostephanus, et Strato Peripateticus,
ὁ Περιπατητικὸς, ἐν τοῖς *Περὶ εὑρημάτων* ταῦτα ἱστό- in suis *De rerum inventione* libris, memoriæ prodi-
ρησαν. Παρεθέμην δὲ αὐτῶν ὀλίγα εἰς σύστασιν derunt. Ex quibus pauca ista proferre placuit, quæ
τῆς παρὰ βαρβάροις εὑρετικῆς καὶ βιωφελοῦς φύ- vim illam inventricem, vitæque cultricem humanæ,
σεως, παρ' ὧν Ἕλληνες τὰ ἐπιτηδεύματα ὠφέληνται.» barbarorum ingeniis insidentem, a quibus ipsi
Ταῦτα ῥήμασι αὐτοῖς ὁ Κλήμης ἐν *Στρωματεῦσι*. quoque Græci artes ac disciplinas hauserunt, cer-
Τοῖς δ' εἰρημένοις δοκῶ μοι εὖ ἔχειν ἐπισυνάψαι καὶ tius comprobarent.» Hæc totidem verbis Clemens
τὰ ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου τοῦ Ἑβραίου γραφῆς, ἣν *Περὶ* primo *Stromateon*. Quibus tanti futurum existimo,
τῆς Ἰουδαίων ἀρχαιότητος ἐν δυσὶν ἐπραγματεύσατο nonnulla ex eo Josephi Hebræi opere insuper ad-
βιβλίοις, περὶ τοῦ νέους γεγονέναι τοὺς Ἕλληνας, jungere, quod *De Judæorum antiquitate* libris duobus
καὶ παρὰ βαρβάρων ὠφελῆσθαι, διάφωνά τε ἑαυτοῖς elaboravit, ubi et juniores fuisse Græcos, et a bar-
γεγραφέναι· συμβαλεῖται γοῦν καὶ ταῦτα εἰς τὴν barbaris accepisse quamplurima, necnon inter sese
τῶν εἰρημένων ἀκριβῆ καὶ βεβαίαν πίστωσιν. Ἄκουε pugnantia scripsisse demonstrat. Illa quippe **477** ad
τοίνυν οἷα καὶ οὗτος γράφει πρὸς λέξιν. B pleniorem quoque ac firmiorem eorum, quæ adhuc

a nobis allata sunt, fidem maxime pertinebunt. Audi ergo, quemadmodum ipse præterea loquatur ad verbum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἰωσήπου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Πρῶτον οὖν (38) ἐπέρχεταί μοι πάνυ θαυμάζειν τοὺς οἰομένους δεῖν περὶ τῶν παλαιοτάτων ἔργων μόνοις προσέχειν τοῖς Ἕλλησι, καὶ παρὰ τούτων πυνθάνεσθαι τὴν ἀλήθειαν, ἡμῖν δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις ἀπιστεῖν. Πᾶν γὰρ ἐγὼ τοὐναντίον ὁρῶ συμβεβηκὸς, εἴ γε δεῖ μὴ ταῖς ματαίαις δόξαις ἑπακολουθεῖν, ἀλλὰ ἐξ αὐτῶν τὸ δίκαιον τῶν πραγμάτων λαμβάνειν. Τὰ μὲν γὰρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἅπαντα νέα, καὶ χθὲς καὶ πρώην, ὡς ἂν εἴποι τις, C
εὑρήσεις (39) γεγονότα· λέγω δὲ τὰς κτίσεις τῶν πόλεων, καὶ τὰς ἐπινοίας τῶν τεχνῶν καὶ τὰς τῶν νόμων ἀναγραφάς· πάντων δὲ νεωτάτη σχεδόν ἐστι παρ' αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ συγγράφειν τὰς ἱστορίας ἐπιμέλεια. Τὰ μέντοι παρ' Αἰγυπτίοις τε καὶ Χαλδαίοις, καὶ Φοίνιξιν, (ἐῶ γὰρ νῦν ἡμᾶς ἐκείνοις συγκαταλέγειν·) αὐτοὶ δήπουθεν ὁμολογοῦσιν ἀρχαιοτάτην καὶ μονιμωτάτην ἔχειν τῆς μνήμης τὴν παράδοσιν. Καὶ γὰρ τόπους ἅπαντες οἰκοῦσιν ἥκιστα ταῖς ἐκ τοῦ περιέχοντος φθοραῖς ὑποκειμένους, καὶ πολλὴν ἐποιήσαντο πρόνοιαν τοῦ μηδὲν ἄμνηστον τῶν παρ' αὐτοῖς πραττομένων παραλιπεῖν, ἀλλ' ἐν δημοσίαις ἀναγραφαῖς ὑπὸ τῶν σοφωτάτων ἀεὶ καθιεροῦσθαι. Τὸν δὲ περὶ τὴν Ἑλλάδα τόπον μυρίαι D
μὲν κατέσχον φθοραὶ, ἐξαλείφουσαι τὴν μνήμην τῶν γεγονότων· ἀεὶ δὲ καινοὺς καθιστάμενοι βίους, τοῦ παντὸς ἐνόμιζον ἄρχειν ἕκαστος τὸν ὑφ' ἑαυτοῦ (40). Οὐδὲ δέ που καὶ μόλις ἔγνωσαν φύσιν γραμμάτων. Οἱ γὰρ ἀρχαιοτάτην αὐτῶν τὴν χρῆσιν εἶναι θέλοντες παρὰ Φοινίκων καὶ Κάδμου σεμνύνονται μαθεῖν.

CAPUT VII.

Ex Josepho in eamdem sententiam.

« Primum, inquit ille, vehementer eos mirari subit, qui de rebus antiquissimis, non aliis fidem quam Græcis hominibus habendam esse, nonnisi ab illis verum exspectandum, proinde neque nobis, neque aliis quibuscunque credendum arbitrantur. Equidem hoc in genere secus omnino statuendum intelligo, si modo verum e rebus ipsis haurire potius, quam vanis et insulsis opinionibus inhærere malimus. Enimvero nova certe apud Græcos omnia, et ante unum, ut ita loquar, alterumve diem exstitisse reperias, urbium molitionem, excogitationem artium, legum perscriptionem. Omnium vero novissime ad scribendam historiam sese contulerunt. At vero Ægyptiis, Chaldæis, Phœnicibus (ne cum iis nostrates hoc loco numerem), vetustissimam atque constantissimam rerum suarum manere memoriam Græci fatentur ipsi. Etenim cum regionem incolunt omnium minime infesto cœlo laborantem, tum diligentiam in eo singularem adhibuerunt, uti ne quid e rebus suis oblivione consepultum jaceret, sed potius omnia publicas in tabulas virorum sapientissimorum manibus referrentur. Contra vero tractum illum Græciæ universum, infinitorum morborum subinde depasta lues, rerum gestarum memoriam funditus abolevit, adeoque novo semper instituto vitæ curriculo, suum quique sibi universæ principium et caput esse facile persuaserunt. Iidem sero admodum, vixque tandem litterarum naturam didicere. Nam qui vetustissimum illarum usum

(36) *Σκάμμων*. Clemens et Suidas Σκάμων. Ita etiam Athenæus, lib. IV, ubi de Sicinnide, quod saltationis genus erat, disputans, Σκάμων, inquit, ἐν πρώτῳ *Τῶν εὑρημάτων*. Cujus operis hic mentio est, tanquam Scamoni cum aliis plerisque communis.

(37) *Ὁ Ἐφέσιος*. Clemens, ὁ Ἐρέσσιος. Legend. Ἐρέσιος. Sic enim apud Diogen. Laertium legitur; et Stephanus de urbibus, Ἔρεσος, inquit, πόλις ἐν Λέσβῳ, ἐξ ἧς Θεόφραστος Ἀριστοτέλους γνώριμος, καὶ διάδοχος, τὸ ἐθνικὸν Ἐρέσιος, καὶ Ἐρεσιεύς.

(38) *Πρῶτον οὖν*. Josephus hæc habet lib. I *Cont. Apionem*, ipso statim initio, p. 1033, edit. Græco-Lat. Gelen.

(39) *Εὑρήσεις*. Melius, quam ut Joseph., εὕροι.

(40) *Ὑφ' ἑαυτοῦ*. Joseph., ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐφ' ἑαυτοῦ.

Digitized by Google

esse volunt, eas illi sese a Phœnicibus atque a Cadmo accepisse gloriantur. Neque tamen quisquam aut in sacris, aut in publicis usquàm monumentis, litterarum ullum ejus temporis exstare vestigium ostenderit, cum de illis ipsis qui Trojanam expeditionem tanto post suscepere, dubitatum perdiu quæsitumque sit, num litteris uterentur. Qua de re verior ea constantiorque sententia **478** jam obtinet, ignoratum ab iis hodiernum illarum usum fuisse. Neque tu scriptum omninc apud Græcos ullum, cujus de fide modo constet, Homerica poesi antiquius invenias. At eum post Trojana tempora natum esse nemo non fatetur : imo ne ab ipso quidem litteris suam illam poesin mandatam esse ferunt, sed posterorum memoria propagatam aliquandiu, variis ex cantilenis collectam demum et contextam fuisse, ac propterea tantum in ea vulgo discrepantiæ reperiri. Ergo qui ex illis ad scribendam historiam animum appulere, Cadmus, inquam, Milesius, et Acusilaus Argivus, ac si qui præterea nominantur, paulum admodum Persicam adversus Græcos expeditionem tempore anteverterunt. Ad hæc qui de rebus cœlestibus atque divinis primi apud eos philosophari cœperunt, ut Pherecydes Syrus, Pythagoras et Thales, illos et Ægyptiorum Chaldæorumque discipulos fuisse, nec nisi pauca scripsisse, ore omnes uno pronuntiant ; atque illa Græci cum omnium vetustissima esse arbitrantur, tum vix etiam ab illis scripta fuisse credunt. Quis igitur vano stolidoque fastu Græcos laborare non videat, qui sibi et res antiquas tenere soli, et soli accuratam illarum integramque veritatem tradere videantur? Imo, quis non ex iisdem scriptoribus illud perfacile auferat, perspecti ab iis nihil exploratique conscriptum, sed tantum quatenus assequi conjectura potuerint? Itaque scriptis suis alios passim alii reprehendunt, nec iisdem omnino de rebus longe diversa loqui erubescunt. Ego vero importunus et otiosus utique videar, si quibus id quam ipsi mihi notius est, percensere velim, quam in genealogiæ rationibus multa sint, in quibus Hellanicus ab Acusilao dissideat : quam apud Hesiodum Acusilaus multa castiget : quam sæpe mendacii reum Hellanicum Ephorus, Ephorum Timæus, Timæumque recentiores, denique Herodotum universi peragant. Neque vero aut de rebus Siculis eadem Timæus, quæ Antiochus, Philistus, et Callias, sentire voluit : aut in Atticarum, vel Argolicarum historia, qui genus idem scribendi suscepere, aliorum alii sensum mentemque secuti sunt. Quanquam quid ea persequi attinet, quæ per urbes passim contigere, et angustioribus omnino regionibus continentur, cum in ipsa quoque Persica expeditione, ac rebus in ea gestis, lauda-

A Οὐ μὴν οὐδ' ἀπ' ἐκείνου (41) τοῦ χρόνου δύναιτό τις ἂν δεῖξαι τὴν σωζομένην ἀναγραφὴν οὔτ' ἐν ἱεροῖς οὔτ' ἐν δημοσίοις ἀναθήμασιν· ὅπου γε καὶ περὶ τῶν ἐπὶ Τροίας τοσούτοις ὕστερον ἔτεσι στρατευσάντων πολλὴ γέγονεν ἀπορία καὶ ζήτησις, εἰ γράμμασιν ἐχρῶντο· καὶ τἀληθὲς ἐπικρατεῖ μᾶλλον, περὶ τοῦ τὴν νῦν οὖσαν τῶν γραμμάτων χρῆσιν ἐκείνους ἀγνοεῖν. Ὅλως δὲ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν οὐδὲν ὁμολογούμενον εὑρίσκεται γράμμα τῆς Ὁμήρου ποιήσεως πρεσβύτερον· οὗτος δὲ καὶ τῶν Τρωϊκῶν ὕστερος φαίνεται γενόμενος. Καί φασιν οὐδὲ τοῦτον ἐν γράμμασι τὴν αὐτοῦ ποίησιν καταλιπεῖν, ἀλλὰ διαμνημονευομένην, διὰ γραμμάτων (42) ὕστερον συντεθῆναι· καὶ διὰ τοῦτο πολλὰς ἐν αὐτῇ σχεῖν τὰς διαφωνίας. Οἱ μέντοι τὰς ἱστορίας ἐπιB χειρήσαντες συγγράφειν παρ' αὐτοῖς, λέγω δὲ τοὺς περὶ Κάδμον τε τὸν Μιλήσιον, καὶ τὸν Ἀργεῖον Ἀκουσίλαον, καὶ μετὰ τούτων εἴ τινες ἄλλοι λέγονται γενέσθαι, βραχὺ τῆς τῶν Περσῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα διαστρατείας τῷ χρόνῳ προῦλαβον. Ἀλλὰ μὴν καὶ τοὺς περὶ τῶν οὐρανίων τε παρ' Ἕλλησι καὶ θείων πρώτους φιλοσοφήσαντας, οἷον Φερεκύδην τὸν Σύριον, καὶ Πυθαγόραν, καὶ Θάλητα, πάντες συμφώνως ὁμολογοῦσιν, Αἰγυπτίων καὶ Χαλδαίων γενομένους μαθητάς, ὀλίγα συγγράψαι· καὶ ταῦτα τοῖς Ἕλλησιν εἶναι δοκεῖ πάντων ἀρχαιότατα, καὶ μόλις αὐτὰ πιστεύουσιν ὑπ' ἐκείνων γεγράφθαι. Πῶς οὖν νὺκ ἔστιν ἄλογον τετυφῶσθαι τοὺς Ἕλληνας, ὡς μόνους ἐπισταμένους τἀρχαῖα, καὶ C τὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῶν ἀκριβῶς παραδιδόντας; Ἤ τίς οὐ παρὰ τῶν αὐτῶν συγγραφέων μάθοι ῥᾳδίως, ὅτι μηδὲν εἰδότες βεβαίως συνέγραφον, ἀλλ' ὡς ἕκαστοι περὶ τῶν πραγμάτων εἴκαζον; Πλέον γοῦν διὰ τῶν βιβλίων ἀλλήλους ἐλέγχουσιν καὶ τἀναντώτατα περὶ τῶν αὐτῶν λέγειν οὐκ ὀκνοῦσι. Περίεργος δ' ἂν εἴην ἐγὼ, τοὺς ἐμοῦ μᾶλλον ἐπισταμένους διδάσκων, ὅσα μὲν Ἑλλάνικος Ἀκουσιλάῳ περὶ τῶν γενεαλογιῶν διαπεφώνηκεν· ὅσα δὲ διορθοῦται τὸν Ἡσίοδον Ἀκουσίλαος· ἢ τίνα τρόπον Ἔφορος Ἑλλάνικον ἐν τοῖς πλείστοις ψευδόμενον ἐπιδείκνυσιν, Ἔφορον δὲ Τίμαιος, καὶ Τίμαιον οἱ μετ' ἐκεῖνον γεγονότες, Ἡρόδοτον δὲ πάντες. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν Σικελικῶν τοῖς περὶ Ἀντίοχον καὶ Φίλιστον, ἢ Καλλίαν Τίμαιος συμφωνεῖν ἠξίωσεν· οὐδ' αὖ περὶ τῶν Ἀττικῶν οἱ τὰς D Ἀτθίδας συγγεγραφότες, ἢ τὰς περὶ τῶν Ἀργολικῶν (43) οἱ τὰ περὶ Ἄργος ἱστοροῦντες ἀλλήλοις ἠκολουθήκασι. Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν κατὰ πόλεις, καὶ βραχυτέρων, ὅπου γε περὶ τῆς Περσικῆς στρατείας καὶ τῶν ἐν αὐτῇ πραχθέντων οἱ δοκιμώτατοι διαπεφωνήκασι; Πολλὰ δὲ καὶ Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ὑπό τινων κατηγορεῖται, καίτοι δοκῶν ἀκριβεστάτην καθ' ἑαυτὸν ἱστορίαν συγγράφειν. Αἰτίαι δὲ τῆς τοιαύτης διαφωνίας πολλαὶ μὲν ἴσως ἂν καὶ ἕτεραι τοῖς βουλομένοις ζητεῖν

(41) Ἀπ' ἐκείνου τ. χ. Malim ἐπ' ἐκείνου, cum Josepho : negat enim certam illius ævi cognitionem publicis ex monumentis hauriri posse; non autem rerum tempore illo posteriorum.

(42) Διὰ γραμμάτων. Josephum secutus sum apud quem legitur, ἐκ τῶν ῥσμάτων, quæ vera lectio est.

(43) Ἢ τὰς περὶ τῶν Ἀργολ. Omnino τάς illud delendum est, nec apud Joseph. legitur.

Digitized by Google

ἀναφανεῖεν· ἐγὼ δὲ δυσὶ ταῖς ἐκτεθησομέναις αἰτίαις τὴν μεγίστην ἰσχὺν ἀναθήσομαι. Καὶ προτέραν γε ἐρῶ τὴν κυριωτέραν εἶναί μοι δοκοῦσαν. Τὸ γὰρ ἐξετασθῆναι (44) μὴ σπουδασθῆναι παρὰ τοῖς Ἕλλησι δημοσίᾳ γίνεσθαι τὰς περὶ τῶν ἑκάστοτε πραττομένων ἀναγραφάς, τοῦτο μάλιστα δὴ καὶ τὴν πλάνην, καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ σπεύδεσθαι τοῖς μετὰ ταῦτα βουληθεῖσι περὶ τῶν παλαιῶν τι γράφειν παρέσχεν. Οὐ γὰρ μόνον παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἠμελήθη τὰ περὶ τὰς ἀναγραφάς, ἀλλ' οὐδὲ παρ' αὐτοῖς Ἀθηναίοις, οὓς αὐτόχθονας εἶναι λέγουσι, καὶ παιδείας ἐπιμελεῖς, οὐδὲν τοιοῦτον εὑρίσκεται γενόμενον· ἀλλὰ τῶν δημοσίων γραμμάτων ἀρχαιοτάτους εἶναί φασι τοὺς ὑπὸ Δράκοντος αὐτοῖς περὶ τῶν φονικῶν γραφέντας νόμους, ὀλίγῳ πρότερον τῆς Πεισιστράτου τυραννίδος ἀνθρώπου γεγονότος. Περὶ μὲν γὰρ Ἀρκάδων τί χρὴ λέγειν, αὐχούντων ἀρχαιότητα; μόλις γὰρ οὗτοι καὶ μετὰ ταῦτα γράμμασιν ἐπαιδεύθησαν. Ἅτε δὴ τοίνυν οὐδεμιᾶς προβεβλημένης ἀναγραφῆς, ἣ καὶ τοὺς μαθεῖν βουλομένους διδάξειν ἔμελλε, καὶ τοὺς ψευδομένους ἐλέγξειν, ἡ πολλὴ πρὸς ἀλλήλους ἐγένετο διαφωνία τοῖς συγγραφεῦσι. Δευτέραν δὲ πρὸς ταύτην θετέον ἐκείνην τὴν αἰτίαν. Οἱ γὰρ ἐπὶ τὸ γράφειν ὁρμήσαντες οὐ περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐσπούδασαν, καίτοι τοῦτο πρόχειρον αὐτοῖς ἐστιν ἀεὶ τὸ ἐπάγγελμα· λόγων δὲ δύναμιν ἐπεδείκνυντο· καὶ καθ' ὁντινα τρόπον ἐν τούτῳ παρευδοκιμῆσαι τοὺς ἄλλους ὑπελάμβανον, κατὰ τοῦτον ἡρμόζοντο· τινὲς μὲν ἐπὶ τὸ μυθολογεῖν τραπόμενοι, τινὲς δὲ πρὸς χάριν, ἢ τὰς πόλεις, ἢ τοὺς βασιλέας ἐπαινοῦντες· ἄλλοι δὲ ἐπὶ τὸ κατηγορεῖν τῶν πράξεων, ἢ τῶν γεγραφότων ἐχώρησαν, εὐδοκιμήσειν ἐν τούτῳ νομίζοντες. Ὅλως δὲ τὸ πάντων ἐναντιώτατον ἱστορίᾳ πράττοντες διατελοῦσι· τῆς μὲν γὰρ ἀληθοῦς ἐστι τεκμήριον ἱστορίας, εἰ περὶ τῶν αὐτῶν ἅπαντες τὰ αὐτὰ καὶ λέγοιεν καὶ γράφοιεν· οἱ δὲ, εἰ μὴ τὰ αὐτὰ γράψειαν ἑτέροις, οὕτως ἐνομίζοντο αὐτοὶ φαίνεσθαι πάντων ἀληθέστατοι. » Τοσαῦτα καὶ ὁ Ἰώσηπος. Εἴη δ' ἂν τῶν εἰρημένων ἐπισφράγισμα καὶ ἡ Διοδώρου μαρτυρία, ἣν ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς συναχθείσης αὐτῷ *Βιβλιοθήκης* παραθήσομαι, οὕτως ἔχουσαν πρὸς λέξιν.

A tissimorum scriptorum magna sit plerumque dissensio? Prorsus **479** ut ipse quoque Thucydides, licet accuratissimam temporum suorum historiam perscribere videatur, a nonnullis tamen erroris ac vanitatis arguatur. Cujus sane discidii, cum aliæ fortassis plurimæ aliis in illud anquirentibus occurrere possint, tum has præcipue duas summi momenti causas esse intelligo. Atque ut ab ea, quæ mihi potior videtur, incipiam, cum totum illud res eas, quæ ubique fierent, publicas in tabulas referendi studium a Græcis jam usque ab initio neglectum fuisset, id sane cum errori maxime viam aperuit, tum iis etiam omnibus, qui de rebus anti- B quioribus scribere cogitarent, licentiam obtulit impune mentiendi. Nec enim reliqua duntaxat Græcorum natio hanc tabularum conficiendarum curam jacere permisit: sed ne apud Athenienses quidem, quos tamen et indigenas, et disciplinarum apprime studiosos esse ferunt, quidquam ejusmodi factum reperias: cum e publicis quidem litteris, antiquissimas leges eas fuisse tradant, quas ipsis Draco de cæde tulit, homo qui nonnisi paulo ante Pisistrati tyrannidem lucem aspexerat. Nam Arcadum meminisse quid attinet, qui cum de sua tantopere vetustate glorientur, vix tamen etiam post illa tempora litterarum informari cognitione cœperunt? Ita plane, cum vetustior commentarius nullus exstaret, qui vel docere discendi cupidos, vel mentientes arguere posset, maxima est scriptores inter excitata C dissensio. Cui tu causæ alteram hanc adjungas licet. Qui enim ad scribendum sese contulerunt, ii non veritatis utique studio ducebantur, licet hoc profiteri solemne passim omnibus tralatitiumque sit: sed vim orationis unam ostendebant, atque ita quo se quisque genere alios superaturum esse maxime confidebat, in eo elaborabat plurimum. Ergo alii fabulas texere, alii civitatum aut regum benevolentiam et gratiam laudationibus eblandiri cœperunt: nonnulli res ipsas, aut illarum scriptores carpere ac vituperare maluerunt, quod in eo sese facilius excellere posse sperarent. Cæterum isti cum historiæ legibus omnino pugnant. Cum enim eo potissimum argumento historiæ veritas comprobetur, si de rebus iisdem eadem omnes pronuntient ac scribant; ita sese demum isti maxime reliquos omnes veritatis opinione superaturos putarunt, siab reliquis maxime dissiderent. » Hactenus etiam Josephus. **480** Quorum omnium quoddam quasi sigillum esto Diodori testimonium, quod ex primo conflatæ ab eo *Bibliothecæ* proferemus. Sic enim ad verbum habet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν Διοδώρου.

« Τούτων δ' ἡμῖν (45) διευκρινημένων, ῥητέον ὅσοι τῶν παρ' Ἕλλησι δεδοξασμένων ἐπὶ συνέσει καὶ παιδείᾳ παρέβαλον εἰς Αἴγυπτον ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις, ἵνα τῶν ἐνταῦθα νομίμων καὶ παιδείας μετάσχωσιν. Οἱ γὰρ ἱερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἱστοροῦσιν ἐκ τῶν ἀναγραφῶν τῶν ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις παραβαλεῖν πρὸς ἑαυτοὺς Ὀρφέα τε καὶ Μουσαῖον, καὶ

D

CAPUT VIII.

Ex Diodoro in eamdem sententiam.

« His, inquit, a nobis diligenter enucleatis, ostendendum nobis est, quam multi Græcorum non minus prudentia, quam eruditione præstantes, in Ægyptum olim profecti sint, ut ejus populi mores doctrinæque genus cognoscerent. Enimvero sacerdotes Ægyptii sacrorum librorum auctoritate confirmant, ad suos Orpheum aliquando, Musæum,

(44) *Ἐξετασθῆναι.* Corrigendum ex Josepho est: ἐξ ἀρχῆς.

(45) *Τούτων δ' ἡμῖν.* Diodori locus est ex lib. *Biblioth.*, pag. 86, edit. Græco-Lat.

Digitized by Google

Melampodem, ac Dædalum, necnon et Homerum poetam, Lycurgum Spartiatem, Solonem Atheniensem, Platonem philosophum, Pythagoram Samium, Eudoxum mathematicum, Democritum Abderitam, et Œnopidam Chium accessisse. Quorum illi monumenta quædam etiamnum repræsentant, aliorum quidem imagines, aliorum vero, partim loca, partim opera quædam ipsorum cognomentis insignia. Quinetiam ex singulari cujusque ac proprio doctrinæ genere id ipsum manifeste colligunt, dum eos, quidquid tantum ipsis apud Græcos admirationis peperit, id totum ex Ægypto deportasse demonstrant. Quippe, Orpheum enim partem mysticorum sacrorum maximam, quæque de ipsius errore orgia celebrantur, ac totam illam inferorum fabulam ab Ægyptiis derivasse. Nam et Osiridis religiones, illas ipsas esse, quas Baccho attribuit, et Isidis inter Cererisque cultum affinitatem esse permagnam, adeoque solam nominum mutationem interesse. Quod autem et impiorum apud inferos supplicia, et prata piorum amœnissima, et fictitias illas passimque vulgatas mortuorum umbras invexerit, in iis omnibus solemnes in funeribus Ægyptiorum ritus imitatum fuisse. Nam veteri Ægyptiorum instituto, Mercurium illum deducendis animabus præpositum, Apidis corpus, ubi ad certum usque locum perduxerit, tum nescio cui dimidii Cerberi larvam induto tradere solitum. Id Orpheus cum Græcis hominibus indicasset, Homerum ejus deinde secutum vestigia, suis ita versibus inseruisse :

A Μελάμποδα, καὶ Δαίδαλον, πρὸς δὲ τούτοις Ὅμηρόν τε τὸν ποιητὴν, καὶ Λυκοῦργον τὸν Σπαρτιάτην· ἔτι δὲ Σόλωνα τὸν Ἀθηναῖον, καὶ Πλάτωνα τὸν φιλόσοφον. Ἐλθεῖν δὲ καὶ Πυθαγόραν τὸν Σάμιον, καὶ τὸν μαθηματικὸν Εὔδοξον, ἔτι δὲ καὶ Δημόκριτον τὸν Ἀβδηρίτην, καὶ Οἰνοπίδην τὸν Χῖον. Πάντων δὲ τούτων σημεῖα δεικνύουσι, τῶν μὲν, εἰκόνας, τῶν δὲ τόπων ἢ κατασκευασμάτων (46) ὁμωνύμους προσηγορίας. Ἔκ τε τῆς ἑκάστῳ ζηλωθείσης παιδείας ἀποδείξεις φέρουσι, συνιστάντες ἐξ Αἰγύπτου μετενηνοχέναι πάντα, δι' ὧν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἐθαυμάσθησαν. Ὀρφέα μὲν γὰρ τῶν μυστικῶν τελετῶν τὰ πλεῖστα, καὶ τὰ περὶ τὴν ἑαυτοῦ πλάνην (47) ὀργιαζόμενα, καὶ τὴν τῶν ἐν ᾅδου μυθοποιίαν, παρ' Αἰγυπτίων ἀπενέγκασθαι. Τὴν μὲν γὰρ Ὀσίριδος τελετὴν τῇ Διονύσου τὴν αὐτὴν εἶναι· τὴν δὲ τῆς Ἴσιδος τῇ τῆς Δήμητρος ὁμοιωτάτην ὑπάρχειν, τῶν ὀνομάτων μόνων ἐνηλλαγμένων· τὰς δὲ ἀσεβῶν ἐν ᾅδου τιμωρίας, καὶ τοὺς τῶν εὐσεβῶν λειμῶνας, καὶ τὰς παρὰ τοῖς πολλοῖς εἰδωλοποιίας ἀναπεπλασμένας παρεισαγαγεῖν, μιμησάμενον τὰ περὶ τὰς ταφὰς τὰς κατ' Αἴγυπτον. Τὸν μὲν γὰρ ψυχοπομπὸν Ἑρμῆν, κατὰ τὸ παλαιὸν νόμιμον παρ' Αἰγυπτίοις, ἀναγαγόντα τοῦ Ἄπιδος τὸ σῶμα μέχρι τινὸς, παραδιδόναι τῷ περικειμένῳ τὴν τοῦ Κερβέρου περιτομήν. Τοῦ δὲ Ὀρφέως τοῦτο καταδείξαντος παρὰ τοῖς Ἕλλησι, τὸν Ὅμηρον ἀκολούθως τούτῳ θεῖναι κατὰ τὴν ποίησιν·

B

481 *Heroumque animas Cyllenius evocat Hermes; Virgam dextra gerit.* »

C Ἑρμῆς δὲ ψυχὰς Κυλλήνιος ἐξεκαλεῖτο
Ἀνδρῶν ἡρώων· ἔχε δὲ ῥάβδον μετὰ χερσίν (48).»

Tum aliis eamdem in rem commemoratis, ita prosequitur: « Melampodem quoque ferunt, statas solemnesque Græcorum in sacris Bacchi cæremonias, cum iis quæ vel de Saturno, vel de commisso cum Titanibus certamine, vel omnino de numinum suorum casibus fabulantur, ex Ægypto transtulisse. At vero Dædalum ejus labyrinthi flexiones imitatum esse, qui a Mendete, ut nonnulli tradunt, vel ut aliis placet, a Mari rege, multis antequam Minos reguaret annis, ædificatus, ad hodiernum usque diem visitur. Quinetiam idem artis ingenium in antiquis Ægyptiorum signis etiamnum apparere, quo Dædali apud Græcos statuæ commendantur: eumdem, quod elegantissimum apud Memphim Vulcani templi vestibulum admirabili artificio construxisset, ligneam in eodem templo statuam suis ipsius manibus elaboratam; imo divinos etiam honores, ob singularem artis excellentiam, qua et magnum sibi nomen confecerat, et nova pleraque excogitaverat,

Εἶτα πάλιν προβὰς ἐπιλέγει· « Μελάμποδα (49) δέ φασι μετενεγκεῖν ἐξ Αἰγύπτου τὰ Διονύσῳ νομιζόμενα τελεῖσθαι παρὰ τοῖς Ἕλλησι, καὶ τὰ περὶ Κρόνου μυθολογούμενα, καὶ τὰ περὶ τῆς Τιτανομαχίας, καὶ τὸ σύνολον τὴν περὶ τὰ πάθη τῶν θεῶν ἱστορίαν. Τὸν δὲ Δαίδαλον λέγουσιν ἀπομιμήσασθαι τὴν τοῦ λαβυρίνθου πλοκὴν, τοῦ διαμένοντος μὲν μέχρι τοῦ νῦν καιροῦ, οἰκοδομηθέντος δὲ, ὡς μέν τινές φασιν, ὑπὸ Μένδητος· ὡς δ' ἕνιοι λέγουσιν, ὑπὸ Μάρου τοῦ βασιλέως, πολλοῖς ἔτεσι πρότερον τῆς Μίνω βασιλείας· τόν τε ῥυθμὸν τῶν ἀρχαίων κατ' Αἴγυπτον ἀνδριάντων τὸν αὐτὸν εἶναι τοῖς ὑπὸ Δαιδάλου κατασκευασθεῖσι παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ δὲ κάλλιστον πρόπυλον ἐν Μέμφιδι τοῦ Ἡφαίστου Δαίδαλον ἀρχιτεκτονῆσαι, καὶ θαυμασθέντα, τυχεῖν εἰκόνος ξυλίνης κατὰ τὸ προειρημένον ἱερὸν, ταῖς ἰδίαις χερσὶ δεδημιουργημένης· πέρας δὲ διὰ τὴν εὐφυΐαν ἀξιωθέντα μεγάλης δόξης, καὶ πολλὰ προσεξευρόντα, τυχεῖν ἰσοθέων τιμῶν. Κατὰ γὰρ μίαν τῶν πρὸς τῇ Μέμ-

D

(46) *Τόπων ἢ κατασκευασμ.* Interpres Diodori, *desumptas a locis aut operibus appellationes.* Rectius visum est, *partim loca, partim opera quædam, ipsorum cognominis insignia.* Quomodo enim in Ægypto, Græcorum philosophorum appellationes ostenderent, a locis operibusve desumptas? Facile autem, et loca quædam, et opera ipsorum cognomentis insignia ostendere potuerunt: cum ibi et perdiu versati essent, et nonnulla industriæ suæ monumenta reliquissent. Huc autem pertinet illud Strabonis, lib. XVII: Ἐκεῖ οὖν (de Ægypto loquitur) ἐδείκνυντο οἵ τε τῶν ἱερέων οἶκοι, καὶ Πλάτωνος, καὶ Εὐδόξου διατριβαί.

(47) *Τὴν ἑαυτοῦ πλάνην.* Mallem τὴν αὐτοῦ πλάν. Id est, τὴν ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένην.

(48) *Μετὰ χερσίν.* Post hæc verba, sequitur apud Diodorum locus, ut in re fabulosa, perinsignis, ad eum fontem indicandum, unde Homerus, aliique deinceps poetæ τὰ πρὸς τὴν νεκυίαν hausisse videantur.

(49) *Μελάμποδα.* Diodor., pag. 87.

Digitized by Google

φιδι νήσων, ἔτι καὶ νῦν ἱερὸν εἶναι Δαιδάλου, τιμώ- A
μενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων. Τῆς δ' Ὁμήρου παρουσίας
ἄλλα τε σημεῖα φέρουσι, καὶ μάλιστα τὴν τῆς Ἑλέ-
νης γενομένην παρὰ Μενελάῳ Τηλεμάχῳ φαρμα-
κείαν, καὶ λήθην τῶν συμβεβηκότων κακῶν. Τὸ γὰρ
νηπενθὲς (50) φάρμακον, ὃ λαβεῖν φησιν ὁ ποιη-
τὴς τὴν Ἑλένην, ἐκ τῶν Αἰγυπτίων (51) παρὰ τῆς
Πολυδάμνης (52), τῆς Θῶνος γυναικὸς, ἀκριβῶς ἐξ-
ητακὼς φαίνεται. Ἔτι γὰρ καὶ νῦν τὰς ἐν ταύτῃ
γυναῖκας χρῆσθαι τῇ προειρημένῃ δυνάμει λέγουσι,
καὶ παρὰ μόναις ταῖς Διοσπολίτισιν ἐκ παλαιῶν
χρόνων ὀργῆς καὶ λύπης φάρμακον εὑρῆσθαί φασι·
τὰς δὲ Θήβας καὶ Διόσπολιν τὴν αὐτὴν ὑπάρχειν·
τήν τε Ἀφροδίτην ὀνομάζεσθαι παρὰ τοῖς ἐγχω-
ρίοις Χρυσῆν ἐκ παλαιᾶς παραδόσεως· καὶ πεδίον
εἶναι καλούμενον Χρυσῆς Ἀφροδίτης παρὰ τὴν ὀνο- B
μαζομένην Μώμεμφιν (55)· τά τε περὶ τὸν Δία
καὶ τὴν Ἥραν μυθολογούμενα περὶ τῆς συνουσίας
καὶ τὴν εἰς Αἰθιοπίαν ἐκδημίαν, ἐκεῖθεν αὐτὸν μετ-
ενεγκεῖν. Κατ' ἐνιαυτὸν γὰρ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις
τὸν νεὼν τοῦ Διὸς περαιοῦσθαι τὸν ποταμὸν εἰς τὴν
Λιβύην, καὶ μεθ' ἡμέρας τινὰς πάλιν ἐπιστρέφειν,
ὡς ἐξ Αἰθιοπίας τοῦ θεοῦ παρόντος, τήν τε συνου-
σίαν τῶν θεῶν τούτων, ἐν ταῖς πανηγυρήσεσι τῶν
ναῶν ἀνακομιζομένων ἀμφοτέρων εἰς ὄρος ἄνθεσι
παντοίοις ὑπὸ τῶν ἱερέων κατεστεμμένον (54). Καὶ
Λυκοῦργον δὲ, καὶ Πλάτωνα, καὶ Σόλωνα, πολλὰ τῶν
ἐξ Αἰγύπτου νομίμων εἰς τὰς ἑαυτῶν κατατάξαι νομο-
θεσίας. Πυθαγόραν τε τὰ κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον, καὶ
τὰ κατὰ γεωμετρίαν θεωρήματα, καὶ τὰ περὶ τοὺς C
ἀριθμοὺς, ἔτι δὲ τὴν εἰς πᾶν ζῶον τῆς ψυχῆς μετα-
βολὴν μαθεῖν παρ' Αἰγυπτίων. Ὑπολαμβάνουσι δὲ
καὶ Δημόκριτον παρ' αὐτοῖς ἔτη διατρίψαι πέντε,
καὶ πολλὰ διδαχθῆναι τῶν κατὰ ἀστρολογίαν· τόν τε
Οἰνοπίδην (55) ὁμοίως συνδιατρίψαντα τοῖς ἱερεῦσι
καὶ ἀστρολόγοις, μαθεῖν ἄλλα τε καὶ μάλιστα τὸν
ἡλιακὸν κύκλον, ὡς λοξὴν μὲν ἔχει τὴν πορείαν, ἐν-
αντίαν δὲ τοῖς ἄλλοις ἄστροις τὴν φορὰν ποιεῖται.
Παραπλησίως δὲ καὶ τὸν Εὔδοξον (56) ἀστρολογή-

consecutum fuisse. Siquidem in una quadam ex iis, quæ Memphi vicinæ sunt, insulis, hodieque Dædali templum exstare maxima Insulanorum religione celebratum. Jam ibidem Homerum quoque versatum esse, cum aliis argumentis efficiunt, tum ex illo pharmaci genere auferunt, quo apud Menelaum Helena omnem Telemacho superiorum malorum abstersit excussitque memoriam. Et sane pharmacum illud poeta, quod nepenthes, quasi ab omni dolore vacuum nominat, quodque Helenam a Polydamna Thonis uxore acceptum, Thebis Ægyptiis asportasse commemorat, admodum exploratum habuisse videtur. Nam illic mulieres etiamnum ea vi ac facultate præditas esse, nec nisi apud Diospolitanas præsens illud iracundiæ dolorisque remedium jam ab ultimis usque temporibus repertum fuisse tradunt Thebas porro atque Diospolin, unam et eamdem urbem esse. Necnon Venerem ab indigenis, Auream, pervetusto quodam more, nuncupari, adeoque campum aliquem propter Momemphim esse, qui Veneris Aureæ campus appelletur. Præterea quæ de Jovis Junonisque congressu, aut in Æthiopiam profectione tabulatur, indidem ipsum hausisse. Jovis enim ædem quotannis apud Ægyptios per **482** fluvium in Libyam deferri, unde post aliquot dies, quasi reverso ex Æthiopia numine revehatur. Utriusque vero Dei conjunctionem ex eo fingendi occasionem sumpsisse, quod in publicis totius populi festis, in montem quemdam a sacerdotibus omni florum genere consperso ædes utraque deferatur. Ad hæc Lycurgum, Platonem, ac Solonem, permulta ex Ægyptiorum institutis in legum suarum tabulas retulisse : Pythagoram sacri sermonis arcana, cum geometriæ principiis, numerandi arte, et animorum in quælibet animantium genera migratione, ab Ægyptiis accepisse. Democritum etiam annos apud se quinque versatum, ac pluribus astrologiæ præceptis eruditum fuisse arbitrantur : Œnopidemque similiter ex frequenti sacerdotum consuetudine,

(50) *Τὸ γὰρ νηπενθές*. Consule *Odyss.* Δ', v. 220, ubi Homerus ista copiose.

(51) *Ἐκ τῶν Αἰγυπτίων*. Adde Θηβῶν, ex Diodoro, quæ paulo post appellantur.

(52) *Τῆς Πολυδάμνης*. Diodorus et manuscr., Πολυμνήστης. Sed Homerus favet Eusebio :

Τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιόεντα,
Ἐσθλὰ τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρεν Θῶνος παράκοιτις
Αἰγυπτίη, κ. τ. λ.

Favet et Justin. Martyr in *Paræner.*, pag. 20 : Τὸ νηπενθὲς, ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθες ἁπάντων φάρμακον, ἡ Ἑλένη λαβοῦσα παρὰ τῆς Θέωνος γυναικὸς Πολυδάμνας, εἰς τὴν Σπάρτην ἐκόμισεν.

(53) *Μώμεμφιν*. Diodor. Μέμφιν. Sed vitiose, opinor. Primum enim, cur adderet ὀνομαζομένην, qui Memphim jam sæpius ante nominarat? Deinde notior illa Memphis, quam ut illam προσθήκην desideret. Postremo, nec geographi Momemphin ignorarunt. Stephanus, Μώμεμφις πόλις Αἰγύπτου, unde Μομεμφίτης νόμος. Diodorus ipse, pag. 60, de Psammitticho, Ἐνίκησε περὶ τὴν πόλιν ὀνομαζομένην Μώμεμφιν. Strabo, lib. XVII, post Gynæcopolitanam præfecturam, Ἐφεξῆς δὲ Μώμεμφις, καὶ Μωμεμφίτης νόμος. Aureæ quidem Veneris non meminit, sed tamen Venerem a Momemphitis præcipue cultam esse tradit. At Justin. Martyr., loco jam citato : Καὶ χρυσῆν δὲ Ἀφροδίτην, inquit, ὠνόμασεν ἐκ τῆς ἐν Αἰγύπτῳ ἱστορίας, ἔγνω γὰρ καὶ τέμενος Χρυσῆς Ἀφροδίτης ἐν Αἰγύπτῳ λεγόμενον, καὶ πεδίον Χρυσῆς Ἀφροδίτης ὀνομαζόμενον. Ejusd. urbis mentio est apud Herodot., lib. II.

(54) *Κατεστεμμένον*. Diodorus κατεστρωμένον, quod malo tametsi alterum non improbem.

(55) *Οἰνοπίδην*. Œnopidem Chium intelligit, de quo Ælianus, *Var. Histor.* lib. X, cap. 7 : Οἰνοπίδης ὁ Χῖος, inquit, ἀστρολόγος, ἀνέθηκεν ἐν Ὀλυμπίοις τὸ χαλκοῦν γραμματεῖον, ἐγγράψας ἐν αὐτῷ τὴν ἀστρολογίαν τῶν ἐνὸς δεόντων ἑξήκοντα ἐτῶν, φήσας τὸν μέγαν ἐνιαυτὸν εἶναι τοῦτον.

(56) *Εὔδοξον*. Æschinis filium, patria Cnidium, Platonis auditorem, atque, ut Tullius, lib. II *De divinat.*, loquitur, in astrologia, judicio doctissimorum hominum, facile principem. Ejus vitam Diogen. Laertius lib. VIII conscripsit. Multi de eo multa, præcipueque Plutarchus variis in locis. Ἔνδοξος, pro Εὔδοξος, ob summam nominis celebritatem cognominatus est. Profectus in Ægyptum, cum Chrysippo Medico, ut Diogenes tradit : at Strabo, lib. XVII : Συναπέδη γὰρ δή, inquit, τῷ

Digitized by Google

cum alia pleraque, tum solis maxime conversionem didicisse, utque obliquum et flexuosum cursum instituat, ac motu reliquis sideribus contrario rapiatur. Eudoxum quoque post navatam apud se astrologiæ operam, quod multa deinde summæ utilitatis ac fructus cum Græcis hominibus communicasset, laudem sibi maximam peperisse. Postremo quotquot e priscis fictoribus in hominum ore plurimum et existimatione versati sunt, Ægyptum frequentasse omnes, atque inter alios Teraclem, ac Theodorum, ambo Rhœci filios, qui Samiis illud Apollinis Pythii simulacrum perfecerunt. » Huc usque Diodorus. Quam mihi disputationem, superioribus testimoniis abunde illustratam, hoc demum loco terminare libet. Ac desinant isti porro nos temeritatis arguere, quod veræ pietatis studio, Græciæ sapientum philosophorumque doctores, barbaros, inquam, illos, (si barbari tamen Hebræi sunt), consulere voluerimus ipsi quoque. Deinceps quibus ipsi temporibus, Moyses puta, cæterique post eum prophetæ claruerint, excutiendum erit; cum is, qui de viris inter omnes eruditionis ac sapientiæ laude præstantibus sermonem instituat, rem ad suscepti argumenti rationes longe præcipuam facturus videatur, si de illorum antiquitate certi prius aliquid exploratique constituat. Nam ita demum, si quando cum Hebræorum prophetis atque theologis Græci consentient, sine ulla dubitatione intelligas, utros credibile sit aliorum mutuari sententias, antiquioresne juniorum, id est Græcorum Hebræos, barbarosque philosophorum, quorum illi ne vocem quidem audire potuerint : **483** an, quod longe vero similius est, juniores antiquiorum, adeoque Græcos illos, qui tam curiose gentium plurimarum instituta scrutati sunt, ne scripta quidem Hebræorum, quæ Græcam in linguam fuerint tanto ante conversa, latuisse.

A σαντα παρ' αὐτοῖς, καὶ πολλὰ τῶν χρησίμων εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκδόντα, τυχεῖν τῆς ἀξιολόγου δόξης. Πάντων δὲ τῶν παλαιῶν ἀγαλματοποιῶν τοὺς μάλιστα διωνομασμένους διατετριφέναι παρ' αὐτοῖς, Τηρακλέα καὶ Θεόδωρον (57), τοὺς Ῥοίκου μὲν υἱοὺς, κατασκευάσαντας δὲ τοῖς Σαμίοις τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Πυθίου ξόανον. » Τοσαῦτα δὲ καὶ Διόδωρος. Ἀλλ' οὗτος μὲν ὁ λόγος, ὧδέ πως ἀποδεδειγμένος, ἐνταῦθά μοι εἰληφέτω τέλος. Οὐ δεῖ δὴ λοιπὸν ἀλογίας ἡμῶν κατηγορεῖν, εἰ δὴ τοὺς τῶν σοφῶν Ἑλλήνων, καὶ αὐτῶν γε τῶν παρ' αὐτοῖς φιλοσόφων διδασκάλους, τοὺς βαρβάρους λέγω, πόθῳ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας καὶ αὐτοὶ μετήλθομεν, εἴ γε βάρβαροι Ἑβραῖοι· ὧν τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμασαν Μωϋσῆς τε καὶ οἱ μετὰ Μωϋσέα προφῆται, εὖ ἂν ἔχοι διελθεῖν· ἐπεὶ καὶ B τοῦτ' ἂν εἴη ἕν τι τῶν μάλιστα συνεκτικωτάτων τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ, τὸ, μέλλοντας τῶν παρὰ τοῖς ἀνδράσι λογίων ἐφάπτεσθαι, προδιαλαβεῖν περὶ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῶν· ἵν', εἰ φανεῖεν τοῖς Ἑβραίων προφήταις τε καὶ θεολόγοις οἱ παρ' Ἕλλησιν ὁμοδοξοῦντες, μηκέτ' ἀμφιβάλοις, τίνας ἦν εἰκὸς τὰ παρὰ τίνων ἀναλέξασθαι· πότερα τοὺς πρεσβυτέρους τὰ τῶν νέων, Ἑβραίους τε τὰ Ἑλλήνων, καὶ βαρβάρους τὰ φιλοσόφων, ὧν οὐδὲ τῆς ὀπῆς εἰκὸς ἐπαΐειν· ἤ, ὅπερ καὶ μᾶλλον εἰκὸς, τοὺς νέους τὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ τοὺς τὰ πλεῖστα τῶν ἐθνῶν περιειργασμένους Ἕλληνας, καὶ τὰ Ἑβραίων μὴ ἀγνοῆσαι, ἀρχῆθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν μεταβεβλημένα.

C

CAPUT IX.

De Moysis et prophetarum Hebræorum antiquitate.

Ac Moysis quidem et prophetarum eo posteriorum antiquitatem, suis in operibus alii complures diligenter admodum ac studiose comprobatam et contestatam reliquerunt, ex quibus pauca quædam paulo post subjiciam. Sed tamen prius novam ipse viam insistens, cæterisque jam tritæ dissimilem, quæ sequitur rationem ac methodum inire decrevi. Cum Servatoris nostri natalem omnium consensu, in Augusti imperatoris tempora incidisse, Christum D vero circa decimum quintum Tiberii Cæsaris annum proseminandi Evangelii initium fecisse constet : si quis ab eodem annorum summam ita colli-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τῆς ἀρχαιότητος Μωϋσέως, καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν.

Μωϋσέως πέρι, καὶ τῆς τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν ἀρχαιότητος, πλεῖστοι μὲν ἄλλοι διὰ σπουδῆς τὴν ἀπόδειξιν ἐν οἰκείοις καταβέβληνται συγγράμμασιν, ἀφ' ὧν αὐτίκα μάλα μικρὰ ἅττα παραθήσομαι· κἀγὼ δὲ, καινοτέραν παρὰ τοὺς εἰρημένους ὁδεύσας, ταύτῃ χρήσομαι τῇ μεθόδῳ. Συντρεχόντων ὁμολογουμένως τῶν χρόνων Αὐγούστου Ῥωμαίων αὐτοκράτορος καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενέσεως, ἀρχήν τε τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ ποιησαμένου κατὰ τὸ πεντεκαιδέκατον ἔτος Τιβερίου Καίσαρος, εἴ τις ἀπὸ τούτου συναγαγεῖν ἐθέλοι τὸν τῶν ἐτῶν ἀριθμὸν, προϊὼν ἐπὶ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους, τοὺς μέχρι Δα-

Πλάτωνι ὁ Εὔδοξος, δεῦρο (de Ægypto loquitur) καὶ συνδιέτριψαν τοῖς ἱερεῦσιν ἐκεῖνοι ἐνταῦθα τρισκαίδεκα ἔτη, ὡς εἴρηταί τισι. Consule Petavium nostrum, lib. II, cap. 5 et 6, eximii operis *De doctrina temporum*, ubi Scaligeri de Eudoxo, deque ejus octaeteride somnia dissipantur.

(57) *Τηρακλέα καὶ Θεόδωρον.* Diodor., Τηλεκλέα, καὶ Θεόδ., quæ vera lectio est. Sed addenda quæ subdit eo loco historicus, ad illud Apollinis signum pertinentia. Τοῦ ἀγάλματος, inquit, ἐν Σάμῳ μὲν, ὑπὸ Τηλεκλέους ἱστορεῖται τὸ ἥμισυ δημιουργηθῆναι· κατὰ δὲ τὴν Ἔφεσον, ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου τὸ ἕτερον μέρος συντελεσθῆναι· συντεθέντα δὲ πρὸς ἄλληλα τὰ μέρη, συμφωνεῖν οὕτως, ὥστε δοκεῖν ὑφ' ἑνὸς τὸ πᾶν σῶμα κατεσκευάσθαι. Τοῦτο δὲ γένος τῆς ἐργασίας, παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησι μηδαμῶς ἐπιτηδεύεσθαι, παρὰ δὲ τοῖς Αἰγυπτίοις μάλιστα συντελεῖσθαι. Hæc Diodorus. At Pausanias Theodorum illum, Teleclis non fratrem, sed filium vocat. Sic enim ille in *Arcadicis*, pag. 248 : Διέχεαν δὲ χαλκὸν πρῶτοι, καὶ ἀγάλματα ἐχωνεύσαντο, Ῥοῖκός τε Φιάλου, καὶ Θεόδωρος Τηλεκλέους, Σάμιοι. Tum de Theodoro nominatim : Θεοδώρου δὲ ἔργον ἦν καὶ ἐπὶ τοῦ λίθου τῆς σμαράγδου σφραγὶς, ἣν Πολυκράτης ὁ Σάμου τυραννήσας ἐφόρει. Similia scribit in *Phocicis*, extremo lib., nisi quod Rhœci patrem Philæum, non Phiæum, ut in *Arcadicis* nominat : licet interpres Φιλαίου utrobique legerit.

Digitized by Google

ρείου τοῦ Περσῶν βασιλέως, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀνανεώσεως τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼ, ἣ γέγονε μετὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· εὕροι ἂν ἀπὸ Τιβερίου ἐπὶ τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου ἔτη φμη'. Δαρείου μὲν γὰρ τὸ δεύτερον κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ξε' Ὀλυμπιάδος καταντᾷ· Τιβερίου δὲ τὸ πεντεκαιδέκατον τῆς Ῥωμαίων βασιλείας κατὰ τὸ δ' τῆς σγ' Ὀλυμπιάδος συμπίπτει. Γίνονται τοίνυν αἱ μεταξὺ Δαρείου τοῦ Πέρσου, καὶ Τιβερίου τοῦ Ῥωμαίων βασιλέως Ὀλυμπιάδες ρλζ', αἳ συνάγουσι χρόνον ἐτῶν φμη', τετραετίας τῇ Ὀλυμπιάδι λογιζομένης. Ἐπεὶ δὲ κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος Δαρείου τὸ ἑβδομηκοστὸν ὑπῆρχε τῆς ἐρημίας τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼ, καθὼς τὰ τῆς Ἑβραίων ἱστορίας παρίστησι, κἀντεῦθεν πάλιν ἀνατρεχόντων, ἀπὸ μὲν τοῦ δευτέρου ἔτους Δαρείου ἐπὶ τὴν πρώτην Ὀλυμπιάδα ἔτη συνάγοιτ' ἂν σνς', Ὀλυμπιάδες ξδ'· τοσαῦτα δ' ἂν εὕροις τὰ ἀπὸ τοῦ ὑστάτου ἔτους τῆς ἐρημίας τοῦ δηλωθέντος ἱεροῦ ἐπὶ τὸ ν' ἔτος Ὀζίου τοῦ τῶν Ἰουδαίων βασιλέως ἀνιὼν, καθ' ὃν προεφήτευον Ἡσαΐας καὶ Ὡσηὲ, ὅσοι τε τούτοις γεγόνασι σύγχρονοι· ὥστ' εἶναι τὴν πρώτην καθ' Ἕλληνας Ὀλυμπιάδα σύνδρομον τῷ προφήτῃ Ἡσαΐᾳ καὶ τοῖς τούτου συγχρόνοις. Πάλιν δὲ ἀπὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἐπὶ τοὺς ἔμπροσθεν ἀνιὼν χρόνους, μέχρι τῆς Ἰλίου ἁλώσεως εὑρήσεις ἔτη συγκεφαλαιούμενα νη', ὡς αἱ παρ' Ἕλλησι τῶν χρόνων ἀναγραφαὶ περιέχουσι. Καὶ καθ' Ἑβραίους, ἀπὸ πεντηκοστοῦ ἔτους Ὀζίου τοῦ Ἰουδαίων βασιλέως ἀνιὼν ἐπὶ τὸ τρίτον ἔτος Λαβδὼν παρ' Ἑβραίοις γενομένου κριτοῦ, τὸν ἴσον συνάξεις ἀριθμὸν ἐτῶν υη'· ὥστ' εἶναι τὴν Ἰλίου ἅλωσιν κατὰ τοὺς Λαβδὼν τοῦ κριτοῦ χρόνους, ἑπτὰ ἔτεσι πρότερον ἢ Σαμψὼν ἄρξαι Ἑβραίων, ὃν κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἀλκὴν ἀνυπόστατον γενέσθαι φασὶν, ἐοικότα τῷ βουμένῳ παρ' Ἕλλησιν Ἡρακλεῖ. Καὶ ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τοὺς ἀνωτέρω βαδίζων, ἐν ταὐτῷ τε συναγαγὼν ἀριθμὸν ἐτῶν υ', εὕροις ἂν κατὰ μὲν Ἑβραίους Μωϋσέα, κατὰ δὲ Ἕλληνας Κέκροπα τὸν γηγενῆ. Κατώτερα δὲ τῶν Κέκροπος ἱστορεῖται χρόνων τὰ παρ' Ἕλλησι θαυμαζόμενα. Γίνεται γὰρ μετὰ Κέκροπα ὁ κατὰ Δευκαλίωνα κατακλυσμὸς, καὶ ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις, Ἐριχθονίου τε γένεσις, Κόρης τε ἁρπαγὴ, καὶ Δήμητρος μυστήρια, Ἐλευσινίων ἵδρυσις, Τριπτολέμου γεωργία, Εὐρώπης ὑπὸ Διὸς ἁρπαγὴ, Ἀπόλλωνος γένεσις, Κάδμου ἐπὶ Θήβας παρουσία, καὶ ἔτι τούτων νεώτεροι Διόνυσος, Μίνως, Περσεὺς, Ἀσκληπιὸς, Διόσκουροι, Ἡρακλῆς. Τούτων δ' ἁπάντων πρεσβύτερος γεγονὼς συνίσταται Μωϋσῆς, ὡς ἂν κατὰ Κέκροπα τὴν ἡλικίαν ἀκμάσας. Ἀπὸ δὲ Μωϋσέως πάλιν ἀνιὼν ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος ζωῆς Ἀβραὰμ, εὑρήσεις ἔτη φε'· τοσαῦτα δὲ ἀπὸ τοῦ δηλωθέντος ἔτους τῆς Κέκροπος βασιλείας (58-59), τὸν ἀνωτέρω χρόνον ἀπαριθμούμενος, ἐπὶ Νῖνον ἥξεις τὸν Ἀσσύριον, ὃν πρῶτόν φασιν ἁπάσης τῆς Ἀσίας πλὴν Ἰνδῶν κεκρατηκέναι· οὗ Νῖνος ἐπώνυμος πόλις, ἣ Νινευῖ παρ' Ἑβραίοις ὠνόμασται, καθ' ὃν Ζωροάστρης ὁ Μάγος Βακτρίων ἐβασίλευσε. Νίνου δὲ

A gere voluerit, ut per superiora retro tempora, ad Darium usque Persarum regem, et instauratum Hierosolymis sub eo templum, id quod post Judaici populi ex Babylone reditum contigit, numerando perveniat; is a Tiberio ad Darii secundum, annos omnino reperiat quingentos et quadraginta octo. Nam Darii quidem secundus in primum olympiadis sexagesimæ quintæ, imperii vero Tiberii decimus quintus in quartum ducentesimæ tertiæ olympiadis incurrit. Quocirca Darium Persam inter, ac Tiberium Romanorum imperatorem, centum ac triginta septem olympiades intercedunt, quæ summam annorum quingentorum et quadraginta octo conficiunt, quadriennio singulis olympiadibus attributo. Et quoniam Darii secundus annus, cum Hierosolymitani templi vastitatis septuagesimo congruebat ut ex Hebræorum historia liquet : si gradum etiam inde retro flectas, ab anno Darii secundo ad primam usque Olympiadem anni conflent omnes quinquaginta sex supra ducentos, olympiades vero quatuor et sexaginta : quot plane ab ultimo excisi templi anno, ad Osiæ Judæorum regis quinquagesimum numerantur; quo tempore **484** Isaias, Oseas, aliique amborum æquales prophetæ claruerunt. Ita prima Græcorum olympias cum Isaia et ipsius æqualibus congruit. Rursus qui ad superiora tempora recurrere voluerit, is ab olympiade prima ad captam usque Trojam, annorum summam conficiet octo supra quadringentos, quem numerum chronologici Græcorum commentarii repræsentant. Similiter apud Hebræos, ab Osiæ Judæorum regis quinquagesimo, si gradum ad Labdonis Hebræi quondam judicis tertium feceris, æqualem annorum quadringentorum et octo numerum colliges. Atque ita sub Labdonis judicis tempora Ilium fuerit, septem annis antequam Samson Hebræis imperaret, quem viribus corporis nihil non superasse, adeoque omnium ore jactato Græcorum Herculi persimilem fuisse tradunt. Quodsi ab illo tempore, annos rursus quadringentos sursum versus numeraveris, Moysem apud Hebræos, apud Græcos Cecropem illum terrigenam reperies : quo quidem recentiora esse, quæcunque Græci tantopere celebrant, nemo non fatetur. Nam post illum, Deucalionis diluvium, Phaethontis incendium, ortus Erichthonii, Proserpinæ raptus, mysteria Cereris, Eleusiniorum institutio, Triptolemi agricultura, Europæ ab Jove raptus, natalis Apollinis, Cadmi apud Thebanos adventus, atque iis omnibus juniores Bacchus, Minos, Perseus, Æsculapius, Castor, et Pollux, et Hercules exstitere. Quos proinde Moyses, cum Cecropis tempore floruerit, ætate omnes anteivit. Porro si ab eodem Moyse ad primum usque Abrahami vitæ annum recurreris, summam colliges annorum quinque supra quingentos; itemque, totidem ab illo Cecropis regni anno superiora versus tempora numeratis, ad Ninum Assyrium pervenies, quem omnium principem tota passim Asia

(58-59) *Βασιλείας*. Addendum ἐπί, vel εἰς, ante τὸν ἀνωτ

Digitized by Google

si tamen Indos excipias, dominatum esse tradunt. Nomen ab eo Ninus civitas, quam Niniven Hebræi vocant, accepit, ejusdemque temporibus Zoroastres ille magus Bactrianis imperabat. Nini uxor Semiramis eidem successit in regnum : quorum ætate proinde Abrahamum vixisse oportuit. Verum hæc a nobis omnia certis argumentis in *Chronologicis* nostris *canonibus* confecta reperies. Nunc quidem confirmandæ Moysis antiquitati, ad superiora illa, unum hominis longe cum Hebræis, tum etiam nobis inimicissimi, atque infensissimi testimonium libet **485** adjungere : philosophum illum æqualem nostrum intelligo, qui eo in opere, quod nostros in homines vis ejus odii magnitudoque vulgavit, non modo nos, sed Hebræos etiam ipsos, necnon et Moysem, prophetasque post illum cæteros, iisdem contumeliis oneravit. Nam ita demum susceptum a nobis argumentum, ipsa hostium confessione testatum, nihil cuiquam dubitationis relicturum esse confido. Porphyrius igitur libro sui adversum nos operis quarto, hunc in modum, verbis omnino totidem loquitur : « Porro in scribenda, inquit, rerum Judaicarum historia, veritatis amantissimus est Sanchoniatho ille Berytius, quippe qui commentarios cum eorum sive locis sive nominibus maxime congruentes, ab Hierombalo Jevonis dei sacerdote acceperit : qui suam historiam Abelbalo Berytiorum regi nuncupatam, cum illi ipsi, tum iis etiam, quibus in explorando vero consiliariis atque arbitris utebatur, probavit. Quorum sane tempora Trojanis etiam illis antiquiora sunt, parumque admodum a Moysis ætate disjuncta, ut ex Phœniciæ Regum successione cognoscitur. Idem autem Sanchoniatho, qui universam historiam, cum ex publicis urbis, tum e sacris tabulis haustam, summo cum veritatis studio Phœnicia lingua conscripsit, Semiramidis Assyriorum reginæ temporibus floruit. » Hæc Porphyrius. Ex quibus ita nos ratiocinari posse intelligo. Si Sanchoniatho Semiramidis temporibus floruit, Semiramidem vero multo ante Trojana regnasse constat, iisdem quoque vetustior Sanchoniatho fuerit, necesse est. Atqui eum ab aliis sese adhuc antiquioribus commentarios accepisse tradunt, qui etiam ipsi Moysis non æquales, sed vicini tantum fuisse dicuntur. Sequitur ergo tanto saltem intervallo Sanchoniathonem a Mose superari, quanto posterior illis est, quos nonnisi vicinos esse confitentur. Cæterum, quot annis eosdem antegressus Moyses fuerit, quod certo definiri nequeat, omittendum statuo. Quinetiam, ut demus Sanchoniathonis æqualem omnino fuisse Moysem, sic tamen colligere atque rem conficere liceat. Si regnante in Assyria

A γυνὴ, καὶ διάδοχος τῆς βασιλείας, Σεμίραμις· ὥστ' εἶναι τὸν Ἀβραὰμ κατὰ τούτους. Ταῦτα μὲν οὖν ἀποδεικτικῶς ἐν τοῖς πονηθεῖσιν ἡμῖν *Χρονικοῖς κανόσιν* οὕτως ἔχοντα συνέστη. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος πρὸς τοῖς εἰρημένοις μάρτυρι τῆς Μωϋσέως ἀρχαιότητος χρήσομαι τῷ πάντων δυσμενεστάτῳ καὶ πολεμιωτάτῳ Ἑβραίων τε καὶ ἡμῶν, φημὶ δὲ τῷ καθ' ἡμᾶς φιλοσόφῳ, ὃς τὴν καθ' ἡμῶν συσκευὴν ὑπερβολῇ μίσους προβεβλημένος, οὐ μόνους ἡμᾶς, ἀλλὰ καὶ Ἑβραίους, αὐτόν τε Μωϋσέα καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν προφήτας ταῖς ἴσαις ὑπηγάγετο δυσφημίαις. Διὰ γὰρ τῆς τῶν ἐχθρῶν ὁμολογίας ἀναμφηρίστως ἡγοῦμαι τὴν ἐπαγγελίαν πιστώσασθαι. Γράφει τοίνυν ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς καθ' ἡμῶν συσκευῆς ὁ Πορφύριος ῥήμασιν αὐτοῖς τάδε· « Ἱστορεῖ δὲ τὰ περὶ Ἰουδαίων ἀληθέστατα,

B ὅτι (60) καὶ τοῖς τόποις καὶ τοῖς ὀνόμασιν αὐτῶν τὰ συμφωνότατα Σαγχωνιάθων ὁ Βηρύτιος, εἰληφὼς[a] τὰ ὑπομνήματα παρὰ Ἱερομβάλου τοῦ ἱερέως θεοῦ Ἰευὼ, ὃς, Ἀβελβαλῷ (61) τῷ βασιλεῖ Βηρυτίων τὴν ἱστορίαν ἀναθεὶς, ὑπ' ἐκείνου καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἐξεταστῶν τῆς ἀληθείας παρεδέχθη. Οἱ δὲ τούτων χρόνοι καὶ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν πίπτουσι χρόνων, καὶ σχεδὸν τοῖς Μωϋσέως πλησιάζουσιν, ὡς αἱ τῶν Φοινίκης βασιλέων διαδοχαὶ μηνύουσι. Σαγχωνιάθων δὲ, ὁ κατὰ τὴν τῶν Φοινίκων διάλεκτον φιλαληθῶς πᾶσαν τὴν παλαιὰν ἱστορίαν ἐκ τῶν κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων καὶ τῶν ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀναγραφῶν συναγαγὼν καὶ συγγράψας, ἐπὶ Σεμιράμεως γέγονε τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος (62). » Ταῦτα ὁ Πορφύριος. Δεῖ δὴ συλλογίσασθαι

C τὰ προκείμενα ὧδέ πως. Εἴπερ ὁ Σαγχωνιάθων ἐπὶ Σεμιράμεως γέγονεν, ἡ δὲ μακρῷ πρόσθεν τῶν Τρωϊκῶν ὁμολογεῖται· εἴη ἂν καὶ ὁ Σαγχωνιάθων τῶν Τρωϊκῶν παλαιότερος. Ἀλλ' οὗτος παρ' ἑτέρων πρεσβυτέρων αὐτοῦ τοῖς χρόνοις εἰληφέναι λέγεται τὰ ὑπομνήματα· οἱ δὲ, καὶ αὐτοὶ ἀρχαιότεροι ὄντες αὐτοῦ, σχεδὸν τοῖς Μωϋσέως πλησιάζειν χρόνοις εἴρηνται, οὐδὲ αὐτοὶ κατὰ Μωϋσέα γενόμενοι, ἀλλὰ σχεδὸν τοῖς ἐκείνου χρόνοις πλησιάζοντες· ὡς τοσοῦτον πρεσβύτερον εἶναι τὸν Μωϋσέα τοῦ Σαγχωνιάθωνος, ὁπόσον ἂν οὗτος λείπηται τῶν αὐτοῦ πρεσβυτέρων, οἳ Μωϋσεῖ πλησιάζειν ὡμολογήθησαν. Πόσοις δὲ ἄρα ἔτεσιν εἰκὸς ἦν Μωϋσέα ὑπεράγειν τοὺς δηλουμένους, ἄπορον εἰπεῖν· διόπερ τοῦτό μοι δοκεῖ παρήσειν. Δοὺς δὲ κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν Σαγχωνιά-

D θωνα Μωϋσέα γεγονέναι, καὶ μὴ πρότερον, ὧδε τὸν ἔλεγχον ἐφοδεύσω. Εἴπερ ἐπὶ Σεμιράμεως τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος ὁ Σαγχωνιάθων ἐγνωρίζετο, ἔστω δὲ καὶ Μωϋσῆς μηδὲν προάγων, κατὰ δὲ τοῦτον ἡκμακὼς, γένοιτ' ἂν οὖν καὶ αὐτὸς κατὰ Σεμίραμιν. Ἀλλ' ὁ μὲν ἡμέτερος λόγος ἐπὶ ταύτης ἐδήλου γενέσθαι τὸν Ἀβραάμ· ὁ δὲ τοῦ φιλοσόφου παλαιότερον τὸν Μωϋσέα συνίστησιν. Ἡ δὲ Σεμίραμις τῶν Τρωϊκῶν ὀκτα-

[a] Ἴσ. εἴληφεν.

(60) Ἀληθέστατα, ὅτι. Rectius videtur ὅτι ἀληθέστατα, quemadmodum legit Scaliger : quam lectionem si sequemur, εἰληφὼς retinendum erit.

(61) Ἀβελβαλῷ. Apud Scaligerum, Ἀβιβάλῳ. Utrum verius sit, nondum definio : utriusque notatio facilis est, et cum Hebraica dialecto consentiens.

(62) Τῆς Ἀσσυρίων βασιλίδος. Apud Scaligerum adduntur pauca hæc : Ἢ πρὸ τῶν Ἰλιακῶν, ἢ κατ' αὐτούς γε τοὺς χρόνους γενέσθαι ἀναγέγραπται· τὰ δὲ τοῦ Σαγχουνιάθωνος, εἰς Ἑλλάδα γλῶσσαν ἡρμήνευσε Φίλων ὁ Βύβλιος.

Digitized by Google

κοσίοις ὅλοις ἔτεσι δείκνυται προγενομένη. Καὶ Μωσῆς ἄρα ἔσται τοσούτοις τὰ Τρωϊκὰ προάγων, κατὰ τὸν φιλόσοφον. Πρῶτος δὲ βασιλεύει Ἀργείων Ἴναχος, οὔπω τότε Ἀθηναίων οὔτε τὴν πόλιν οὔτε τὴν προσηγορίαν ἐχόντων. Ὁ δὲ πρῶτος Ἀργείων ἡγεῖται κατὰ τὸν πέμπτον μετὰ Σεμίραμιν Ἀσσυρίων βασιλέα, ν' καὶ ρ' ὕστερον ἔτεσιν αὐτῆς τε καὶ Μωσέως, ἐν οἷς οὐδὲν ἐπίσημον γεγονὸς ἱστορεῖται παρ' Ἕλλησι. Κατὰ τοῦτο δὲ τοῦ χρόνου παρ' Ἑβραίοις ἡγοῦνται οἱ κριταί. Εἶτ' αὖ πάλιν τῶν ἐτῶν ἄλλοις κατώτερον χρόνοις, ἤδη που πλέον ἢ υ' ἐτῶν ὅλων συμπληρουμένων ἀπὸ Σεμιράμεως, πρῶτος Ἀθηναίων βασιλεύει Κέκροψ ὁ βοώμενος παρ' αὐτοῖς αὐτόχθων, Ἄργους ἡγουμένου Τριόπα, ὃς ἦν ἕβδομος μετὰ τὸν πρῶτον Ἀργεῖον Ἴναχον· μεταξὺ δὲ τούτων, ὁ ἐπὶ Ὠγύγου μνημονεύεται κατακλυσμός, πρῶτός τε Ἄπις ἐν Αἰγύπτῳ θεὸς ὠνομάσθη, καὶ Ἰὼ θυγάτηρ Ἰνάχου, ἣν Ἶσιν Αἰγύπτιοι μετονομάσαντες σέβουσι, Προμηθεύς τε καὶ Ἄτλας ἐγνωρίζοντο. Ἀπὸ δὲ Κέκροπος ἐπὶ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν ἄλλα συνάγεται μικρῷ (65) δέοντα ἔτη υ', ἐν οἷς τὰ ἐν Ἕλλησι θαυμάσια μυθολογεῖται, ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνος κατακλυσμὸς, καὶ ὁ ἐπὶ Φαέθοντος ἐμπρησμὸς, πολλῶν, ὡς εἰκὸς, φθορῶν γῆς κατὰ τόπους γεγενημένων. Πρῶτος δὲ Κέκροψ λέγεται Ζῆνα κεκληκέναι τὸν Θεὸν, μὴ πρότερον οὕτω παρ' ἀνθρώποις ὠνομασμένον· ἔπειτα βωμὸν παρ' Ἀθηναίοις ἱδρῦσαι πρῶτος, καὶ πάλιν πρῶτος Ἀθηνᾶς ἄγαλμα συστήσασθαι, ὡς οὐδὲ τούτων ἐκ παλαιοῦ ὑπαρχόντων. Μετὰ δὲ τοῦτον καὶ οἱ παρ' Ἕλλησι θεοὶ πάντες γενεαλογοῦνται. Παρ' Ἑβραίοις δὲ ἐν τούτῳ οἱ ἀπὸ γένους Δαβὶδ ἐβασίλευον, καὶ οἱ μετὰ Μωσέα διέλαμπον προφῆται· ὥστε τὰ πάντα ἀπὸ Μωσέως ἐπὶ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν συνάγεσθαι πλεῖον ἢ ἔτη ω', κατὰ τὴν ἐκτεθεῖσαν τοῦ φιλοσόφου μαρτυρίαν. Ἔτι δὲ πολὺ τῶν Τρωϊκῶν νεώτερα τὰ κατὰ Ὅμηρον, καὶ Ἡσίοδον, καὶ τοὺς λοιποὺς μνημονεύεται. Χθὲς δὲ καὶ πρώην μετὰ τούτους περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα οἱ ἀμφὶ Πυθαγόραν καὶ Δημόκριτον, καὶ τοὺς μετὰ ταῦτα φιλοσόφους ὠνομάσθησαν, ἐγγύς που μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἔτεσιν ἑπτακοσίοις. Προτερεῖν ἄρα Μωσῆς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν Ἑβραίων προφῆται συνίστανται τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων χιλίοις πεντακοσίοις ἔτεσι, κατὰ τὴν τοῦ δηλωθέντος ἀνδρὸς ὁμολογίαν. Καὶ ταῦτα μὲν ἡμεῖς ἐπιτόμως. Σκέψασθαι δὲ καιρὸς καὶ τὰς τῶν πρὸ ἡμῶν περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ἀποδείξεις. Γεγόνασι δὴ παρ' ἡμῖν λόγιοι ἄνδρες, καὶ τῶν ἀπὸ παιδείας οὐδενὸς δεύτεροι, τοῖς τε θείοις οὐ παρέργως καθωμιληκότες, οἳ καὶ τὴν παροῦσαν ὑπόθεσιν ἐπ' ἀκριβὲς διευκρινήσαντες, τῇ παρ' Ἑβραίοις συνέστησαν ἀρχαιολογίᾳ, πλουσίᾳ καὶ ποικίλῃ κατασκευῇ κεχρημένοι τῆς ἀποδείξεως. Οἱ μὲν γὰρ ἔκ τινων ὁμολογουμένων ἱστοριῶν τοὺς χρόνους συνελογίσαντο· οἱ δὲ παλαιοτέροις ἀναγνώσμασι τὴν μαρτυρίαν ἐπιστώσαντο· καὶ οἱ μὲν Ἑλληνικοῖς, οἱ δὲ καὶ τοῖς τὰ Φοινίκων, τά τε Χαλδαίων καὶ Αἰγυπτίων ἀναγράψασι συνεχρήσαντο.

Semiramide, Sanchoniatho claruit : Moses certe quidem, ut nihil eo vetustior fuerit, **486** sed prorsus æqualis, sub ejusdem tamen Semiramidis imperium vixerit, necesse est. Jam et Abrahamum Semiramidis temporibus vixisse antea probavimus, et Mosem ipsum illa vestustiorem philosophus hic noster fuisse confirmat. Trojana vero tempora Semiramis annis integris octingentis superavit. Ergo totidem illa Moses ex hujus philosophi mente antecesserit. Præterea cum primus apud Argivos Inachus imperaret, necdum Atheniensibus aut civitas aut nomen erat. Ejusdem autem Inachi regnum in quintum a Semiramide Assyriorum regem incidit, annis post illam atque Mosem centum et quinquaginta, quibus nihil apud Græcos memoria dignum gestum esse reperitur. Cæterum eodem temporis, apud Hebræos judices imperabant. Annis deinde post Semiramidem amplius quadringentis, primus Athenis regnavit Cecrops, quem Indigenam vocant, Triopa regnante Argis, qui septimus ab Inacho regum Argivorum primo fuit. Quo quidem regum istorum intervallo, Ogygium diluvium contigisse narrant, itemque apud Ægyptios primum Apim deum nominarunt, ac simul Io Inachi filia, quam Isidis nomine colunt Ægyptii, Prometheus atque Atlas celebrari cœperunt. Jam a Cecrope ad captum Ilium, alii prope quadringenti colliguntur anni, quibus illa Græcorum fabulis decantata miracula, Deucalionis, inquam, diluvium et Phaetontis incendium contigere ; cujus utriusque fingendi occasionem, ex multis, uti verisimile est, crebrisque per ea loca terrarum cladibus arripuerint. Jovem autem ab eodem primum Cecrope deum appellatum esse ferunt, cum nequaquam inter homines id antea nominis habuisset : ab eodem postmodum primam Athenis excitatam aram, primumque Minervæ signum conflatum ac positum fuisse, neque enim pervetustum genus illud rerum exstitisse. Itaque post Cecropem tota illa Græcorum numinum genealogia texitur. Apud Hebræos interea, cum Davidis posteri regnabant, tum secuti Mosem prophetæ florebant. Ita si nostrum hunc philosophum audiamus, a Moyse ad captum Ilium anni amplius octingenti numerentur. Porro longe Trojanis illis temporibus recentiores, Homerum, Hesiodum ac reliquos fuisse constat. Inde nuperi omnino, **487** Pythagoras, Democritus, cæterique deinceps philosophi, circa olympiadem quinquagesimam, hoc est annis post captum Ilium prope septingentis, emersere. Mosem igitur ac posteriores Mose prophetas, ante omnes Græciæ philosophos annis quingentis supra mille vixisse, ex ejusdem philosophi confessione auferimus. Atque hæc a nobis ita breviter perstricta sunto. Jam tempus est, ut eorum etiam, qui ante nos hac in disputatione versati sunt, argumenta videamus. Homines enimvero apud nos exstitere, non diserti modo, sed etiam nulli erudi

(65) *Μικρῷ*. Lege μικροῦ.

Digitized by Google

tione secundi, quique plurimum divinis in litteris operæ studiique posuerunt. Ii rem istam accurate admodum et enucleate persecuti, antiquitatis Hebraicæ fidem magna rationum vi ac singulari varietate fecerunt. Alii quippe certis quibusdam ex historiis et omnium consensu approbatis, temporum seriem ordinemque duxerunt : alii suis ipsi testimoniis firmitatem ac robur ex antiquiorum scriptorum auctoritate quæsierunt. Et alii quidem adhæsere Græcis, alii vero ex rerum etiam Phœniciarum, Chaldæarum et Ægyptiarum historicis argumenta petierunt : at simul universi, Græcis, barbaris, Hebraicisque rebus sub uno collocatis aspectu, omniumque populorum historiis inter se propiusque commissis, quæ apud quosque sub idem tempus gesta fuerint, cum aliis alia diligenter expensa contulerunt. Tum suam quique viam ac methodum secuti, partes suscepti operis singulas ita digesserunt, ut omnes inter sese constanti fuerint ac certa demonstratione complexi. Quocirca locum verbis auctorum ipsissimis hac in disputatione relinquendum putavi, simul ut ne suorum ipsis laborum fructus præripiatur, simul ut suscepta pro veritate defensio, non ex unius, sed ex plurium testium ore fidem omni dubitatione majorem accipiat. Ordiamur ab Africano.

A Ὁμοῦ δὲ οἱ πάντες, τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τὰ βάρβαρα, τά τε παρ' αὐτοῖς Ἑβραίοις συναγαγόντες, καὶ τὰς παρὰ πᾶσιν ἱστορίας παραθέντες, θατέρᾳ τε τὴν ἑτέραν συγκρούσαντες, τὰ παρὰ τοῖς πᾶσιν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς χρόνους πραχθέντα συνεξητάκασιν. Εἶθ' ἕκαστος οἰκείαις μεθόδοις τὴν τῶν ἀποδεικνυμένων κατασκευὴν πεποιημένος, σύμφωνον καὶ ὁμολογουμένην τὴν ἀπόδειξιν εἰσηνέγκαντο. Διὸ καὶ μάλιστα ταῖς αὐταῖς ἡγησάμην δεῖν παραχωρῆσαι φωναῖς τὸν παρόντα λόγον, ὅπως ὁμοῦ τῶν οἰκείων μὴ ἀποστεροῖντο καρπῶν οἱ τῶν λόγων πατέρες, καὶ διὰ πλειόνων μαρτύρων, ἀλλὰ μὴ δὴ ἑνὸς ὁμοῦ ἡ σύστασις τῆς ἀληθείας ἀναμφίλεκτον λάβοι τὴν ἐπικύρωσιν.

CAPUT X.

Ex Africani Chronographiæ tertio.

« Ante olympiadum seriem, inquit ille, Græcorum in historia certi nihil exploratique reperias, usque adeo perturbata sunt omnia, nec ulla secum ex parte consentiunt, quæ antea contigisse memorantur. At in olympiadibus digerendis accurate **488** multi diligenterque versati sunt, quod non longo intervallo, sed tantum suo cujusque res quadriennio definitas Græci comprehensasque perscripserint. Quamobrem ex fabulosis illis, quæ ad primam usque olympiadem fama cæteris et hominum opinione præstiterint, breviter cursimque libatis, quæ postea contigerint, ea si modo insignia videbuntur, ita cum Græcis Hebræa contexam, ut Græcis obiter duntaxat perstrictis, historici more fusius Hebræa pertexam. In quo ejusmodi futura mea ratio est, ut quoties Hebraicam historiam, quæ cum Græca aliqua tempore conveniat, tractandam suscepero, toties in ea constanter hærens, detractis, ubi res tulerit, adjectisve nonnullis, quinam aut Græcorum, aut Persarum, aut populi cujusvis alterius, ejusdem tempore floruerit, aperiam : sic enim ejus me demum, quod propositum mihi est, compotem futurum existimo. Primum igitur celebratissima illa Hebræorum migratio, cum a Nabuchodonosore Babylonis rege in servitutem abducti sunt, annos tenuit septuaginta, uti futurum Jeremias ante prædixerat. Porro Nabuchodonosoris Berosus quoque Babylonius meminit. Exactis illis septuaginta captivitatis annis, Cyrus Persicum regnum obtinuit, cum olympias ageretur quinquagesima quinta, uti ex Diodori *Bibliotheca*, Thalli et Castoris, nec non Polybii et Phlegontis historiis, auferre licet; aliisque præterea, qui olympiadum seriem texuerunt : omnibus enim in eo tempore definiendo convenit. Cyrus igitur anno imperii sui primo, qui olympiadis quinquagesimæ quintæ pri-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν Ἀφρικανοῦ Χρονογραφιῶν.

« Μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων οὐδὲν ἀκριβὲς ἱστόρηται τοῖς Ἕλλησι, πάντων συγκεχυμένων, καὶ κατὰ μηδὲν αὐτοῖς τῶν πρωτοῦ συμφωνούντων· αἱ δὲ ἠκρίβωντο πολλοῖς, τῷ μὴ ἐκ πλείστου διαστήματος, διὰ τετραετίας δὲ, τὰς ἀναγραφὰς αὐτῶν ποιεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας. Οὗ δὴ χάριν τὰς ἐνδοξοτάτας καὶ μυθώδεις ἐπιλεξάμενος ἱστορίας, μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπιδραμοῦμαι· τὰς δὲ μετὰ ταῦτα, συζεύξας κατὰ χρόνον ἑκάστας, εἴ τινες ἐπίσημοι, ταῖς Ἑλληνικαῖς τὰς Ἑβραϊκὰς, ἐξιστορῶν μὲν τὰ Ἑβραίων, ἐφαπτόμενος δὲ τῶν Ἑλληνικῶν, ἐφαρμόσω τόνδε τὸν τρόπον· λαβόμενος μιᾶς πράξεως Ἑβραϊκῆς ὁμοχρόνου πράξει ὑφ' Ἑλλήνων ἱστορηθείσῃ, καὶ ταύτης ἐχόμενος, ἀφαιρῶν τε καὶ προστιθεὶς, τίς τε Ἕλλην, ἢ Πέρσης, ἢ καὶ ὁστισοῦν τῇ Ἑβραίων συνεχρόνησεν[a], ἐπισημειούμενος, ἴσως ἂν τοῦ σκοποῦ τύχοιμι. Ἑβραίων μὲν οὖν ἡ μετοικία ἐπισημοτάτη, αἰχμαλωτισθέντων ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ βασιλέως Βαβυλῶνος, παρέτεινεν ἔτη ο', καθὰ προεφήτευσεν Ἱερεμίας. Τοῦ δὴ Ναβουχοδονόσορ μνημονεύει Βηρωσσὸς ὁ Βαβυλώνιος. Μετὰ δὲ τὰ ο' τῆς αἰχμαλωσίας ἔτη Κῦρος Περσῶν ἐβασίλευεν, ᾧ ἔτει Ὀλυμπιὰς ἦχθη νε', ὡς ἐκ τῶν *Βιβλιοθηκῶν* Διοδώρου, καὶ τοῦ Θάλλου καὶ Κάστορος ἱστοριῶν, ἔτι δὲ Πολυβίου καὶ Φλέγοντος ἔστιν εὑρεῖν, ἀλλὰ καὶ ἑτέρων, οἷς ἐμέλησεν Ὀλυμπιάδων· ἅπασι γὰρ συνεφώνησεν ὁ χρόνος. Κῦρος δ' οὖν τῷ πρώτῳ τῆς ἀρχῆς ἔτει, ὅπερ ἦν Ὀλυμπιάδος νε' ἔτος τὸ πρῶτον, διὰ Ζοροβάβελ, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ, τὴν πρώτην καὶ μερικὴν ἀποπεμψιν ἐποιήσατο τοῦ λαοῦ, πληρωθείσης τῆς ἑβδομηκονταετίας, ὡς ἐν τῷ Ἔσδρᾳ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ἱστόρηται. Αἱ μὲν οὖν ἱστορίαι συντρέχουσι, Κύρου τε βασιλείας καὶ αἰχμαλωσίας τέλους· καὶ κατὰ τὰς Ὀλυμπιάδας οὕτως εἰς ἡμᾶς εὑρεθήσεται συμφωνήσαντα· τούτοις γὰρ ἑπόμενοι, καὶ τὰς λοιπὰς ἱστορίας κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀλλήλαις ἐφαρμόσομεν·

[a] γρ. συνεχρόνισεν

Digitized by Google

ἀς δὲ πρὸ τούτων, ὧδέ πως τῆς Ἀττικῆς χρονογραφίας ἀριθμουμένης· ἀπὸ Ὠγύγου τοῦ παρ' ἐκείνοις αὐτόχθονος πιστευθέντος, ἐφ' οὗ γέγονεν ὁ μέγας καὶ πρῶτος ἐν τῇ Ἀττικῇ κατακλυσμός, Φορωνέως Ἀργείων βασιλεύοντος, ὡς Ἀκουσίλαος ἱστορεῖ, μέχρι πρώτης Ὀλυμπιάδος, ὁπόθεν Ἕλληνες ἀκριβοῦν τοὺς χρόνους ἐνόμισαν, ἔτη συνάγεται χίλια εἴκοσιν· ὡς καὶ τοῖς προειρημένοις συμφωνεῖ, καὶ τοῖς ἑξῆς δειχθήσεται. Ταῦτα γὰρ Ἀθηναίων ἱστοροῦντες (64) Ἑλλάνικός τε καὶ Φιλόχορος οἱ τὰς Ἀτθίδας, οἵ τε τὰ Σύρια Κάστωρ καὶ Θαλλός, καὶ τὰ πάντων Διόδωρος ὁ τὰς Βιβλιοθήκας, Ἀλέξανδρός τε ὁ Πολυΐστωρ, καί τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκριβέστερον ἐμνήσθησαν, καὶ τῶν Ἀττικῶν ἁπάντων. Εἴ τις οὖν ἐν τοῖς χιλίοις εἴκοσιν ἔτεσιν ἐπίσημος ἱστορία τυγχάνει, κατὰ τὸ χρήσιμον ἐκλεγήσεται. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Φαμὲν τοίνυν ἔκ τε (65) τοῦδε τοῦ συγγράμματος, Ὠγυγον, ὃς τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ γέγονεν ἐπώνυμος, πολλῶν διαφθαρέντων διασωθεὶς, κατὰ τὴν Αἴγυπτον (66) τοῦ λαοῦ μετὰ Μωσέως ἔξοδον γεγενῆσθαι, τόνδε τὸν τρόπον. Ἐπὶ πρώτην Ὀλυμπιάδα τὴν προειρημένην ἀπὸ Ὠγύγου ἔτη δειχθήσεται (67) ,αχ'· ἀπὸ δὲ πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς νε' ἔτος πρῶτον, τουτέστιν ἐπὶ Κύρου βασιλέως ἔτος πρῶτον, ὅπερ ἦν αἰχμαλωσίας τέλος, ἔτη σιζ'· ἀπὸ Ὠγύγου τοίνυν ἐπὶ Κῦρον ἔτη ,ασλζ'. Εἰ δ' ἀναφέρει τις ἐπιλογιζόμενος, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς αἰχμαλωσίας ,ασλζ' ἔτη, κατὰ ἀνάλυσιν εὑρίσκεται ταυτὸν διάστημα ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀπὸ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως ἐξόδου Ἰσραὴλ, ὅσον ἀπὸ τῆς πεντηκοστῆς πέμπτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ Ὠγυγον, ὃς ἔκτισεν Ἐλευσῖνα. Ὅθεν ἐπισημότερόν ἐστι καταλαβεῖν τὴν Ἀττικὴν χρονογραφίαν. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Καὶ τοσαῦτα μὲν πρὸ Ὠγύγου. Κατὰ δὲ τοὺς τούτου χρόνους ἐξῆλθε Μωσῆς ἀπ' Αἰγύπτου. Καὶ ὡς οὐκ ἄπιστον τότε ταῦτα συμβῆναι, δείκνυμεν οὕτως. Ἀπὸ τῆς ἐξόδου Μωσέως ἐπὶ Κῦρον, ὃς ἐβασίλευσε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἔτη ,ασλζ'. Μωσέως γὰρ ἔτη τὰ λοιπὰ τεσσαράκοντα· Ἰησοῦ τοῦ μετ' ἐκεῖνον ἡγησαμένου ἔτη κε'· πρεσβυτέρων ἔτη λ', τῶν μετὰ Ἰησοῦ κριτῶν· τῶν δὲ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν κριτῶν περιεχομένων ἔτη υἑ'· ἱερέων δὲ Ἠλεὶ καὶ Σαμουὴλ ἔτη ι'· τῶν δὲ ἑξῆς βασιλέων Ἑβραίων ἔτη τετρακόσια ι'· ἧς τὸ τελευταῖον (68) ἔτος ἦν Κύρου βασιλείας ἔτος πρῶτον, ὡς προειρήκαμεν. Ἐπὶ δὲ πρώτης Ὀλυμπιάδος ἀπὸ Μωσέως ἔτη ,αχ', εἴπερ ἐπὶ πεντηκοστῆς πέμπτης ἔτος πρῶτον ἔτη ,ασλζ'. Κἀν τοῖς Ἑλληνικοῖς συνέδραμεν ὁ χρόνος. Μετὰ δὲ Ὠγυγον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πολλὴν φθορὰν ἀβασί-

A mus item annus erat, per Zorobabelem, cujus etiam æqualis idem et socius erat Jesus Josedeci filius, expleta jam septuaginta annorum summa, popu.i Judaici partem aliquam primum dimisit, ut apud Esdram Hebræum historicum legimus. Et quoniam regni Cyri principium cum Judaicæ captivitatis fine, historicorum omnium consensione concurrit, similis etiam in olympiadum annis, cum utriusque, tum cæterorum deinceps convenientia ad nos usque ducitur, quippe qui ab eo veluti cardine progressi, consequentes pariter historias eadem inter sese ratione commissuri contexturique simus. At in superiorum consignandis temporibus, si Atticæ chronographiæ rationem sequi libet, ab Ogyge, quem indidem satum esse credunt, sub quo ingens illud B primumque diluvium, regnante Argis Phoroneo, Atticam invasisse Acusilaus auctor est, ad primam usque olympiadem, unde Græci accuratam sibi temporum 489 seriem ducendam putaverunt, anni colliguntur viginti supra mille; qui numerus et cum superioribus optime congruit, et ex sequentium declaratione constabit. Hæc enim Hellanicus et Philochorus, qui *res Atticas*, itemque Castor et Thallus, qui *Syriacas* prosecuti sunt, quique gentium omnium historiam in *Bibliothecam* suam inclusit Diodorus, et Alexander Polyhistor memoriæ prodiderunt: quorum etiam, e nostris præterea nonnulli, diligentius quam Attici omnes, accuratiusque meminere. Itaque, si quæ mille ac viginti annorum spatio paulo insignior occurret historia, eam com- C mode suo loco dabimus. » Idemque paucis interjectis : « Volumus igitur, inquit, scripti etiam hujus auctoritate freti, Ogygem illum, qui quod haustis aquarum vi quamplurimis, salvus et incolumis evaserat, primo diluvio nomen dedit, circa tempus illud, quo populus ex Ægypto cum Mose migravit, exstitisse. Id quod hunc in modum conficimus. Ab Ogyge ad primam olympiadem anni putantur viginti supra mille : ab olympiade prima ad primum quinquagesimæ quintæ annum, qui primus item Cyri regis annus est, idemque captivitatis Judaicæ finis, anni septemdecim supra ducentos : ergo ab Ogyge ad Cyrum usque, anni triginta septem supra mille ac ducentos omnes colliguntur. Jam, qui D sursum versus ab exitu captivitatis annos retexere voluerit, is triginta septem supra mille ac ducentos revolvendo numerabit, hoc est idem prorsus intervallum ad eum usque annum, quo primum ex Ægypto per Moysem eductus Israel est, quod abs

(64) *Ταῦτα γὰρ Ἀθηναίων ἱστορ.* Malim ταῦτα γὰρ ἱστοροῦσιν, deleto Ἀθηναίων.

(65) *Ἔκ τε.* Particula τε, aut expungenda est, aut aliquid aliud postulat.

(66) *Αἴγυπτον.* Dele hanc vocem, aut repone ἀπ' Αἰγύπτου.

(67) *Δειχθήσεται.* Forte δεικνύεται.

(68) *Ἧς τὸ τελευταῖον.* Deest hic aliquid. Quo enim τὸ ἧς referatur? Forte ante hunc articulum scripserit Africanus, τῆς δ' αἰχμαλωσίας ἑβδομήκοντα. Certe ὁμῶς illa mille ducentorum ac triginta septem annorum, quos ab Exodo ad Cyrum usque numerat, ex consequentium annorum collectione non exsistet, nisi hos septuaginta insuper addideris: tametsi ut deesset omnino nihil, duobus et septuaginta opus esset. Nam detractis septuaginta, conflunt modo mille centum et sexaginta quinque, quibus septuaginta si addideris, 1235 habiturus es. Sed, opinor, anni Moysis octogesimi partem adnumerat, et annum captivitatis septuagesimum ultra Cyri primum mensibus aliquot excurrisse putat. Eam enim summam non ex librariorum errore, sed Africani ex mente conflatam esse constat ex sequentibus, ubi sæpius eadem inculcatur.

Digitized by Google

quinquagesima quinta olympiade ad Ogygem, qui Eleusinem condidit, excurrere dictum est. Atque inde quidem insignius Atticæ chronologiæ principium duci potest. » Iterumque post alia quædam : « Verum de tempore Ogygem antegresso hactenus. Cæterum illius tempore, excessit ab Ægypto Moses, id quod veri quam simile sit, hunc in modum ostendimus. Ab exitu Mosis ad Cyrum, qui post captivitatem regnavit, anni putantur mille ac ducenti cum triginta septem. Mosis enim reliqui ab egressu anni quadraginta sunt : Jesu, qui secundum illum populo deducendo præfuit, quinque ac viginti : seniorum, qui post Jesum judices fuere, triginta : Judicum omnium, qui proprio ipsorum libro continentur, nonaginta supra quadringentos : sacerdotum Eli et Samuel, nonaginta : consequentium regum Hebræorum, nonaginta supra quadringentos, sequuntur captivitatis septuaginta : cujus postremus annus, regni Cyri primus fuit, ut jam ante diximus. **490** Jam a Mose ad olympiadem primam anni fluunt viginti supra mille, cum ab eodem ad quinquagesimæ quintæ annum primum, mille ducenti cum triginta septem numerentur, in quo nobis etiam cum Græcorum temporibus optime convenit. At vero post Ogygem, quod ingens ab illo diluvio consecuta vastitas esset, quæ nunc Attica dicitur, ea sine regibus annos centum et octoginta novem, ad Cecropem usque permansit. Actæum enim illum, qui post Ogygem recensetur, quæque deinceps finguntur nomina, Philochorus ne exstitisse quidem omnino confirmat. » Et rursus . « Ergo ab Ogyge, inquit, ad Cyrum usque tantumdem numeres, quantum ad eumdem a Mose, hoc est annos ducentos et triginta septem supra mille. Et vero Græcorum sane nonnulli Mosem sub eadem tempora vixisse testantur. Nam, Polemo quidem, libro *Græcarum historiarum* primo, conceptis verbis habet, Apidis Phoronei filii tempore, exercitus Ægyptiaci partem sese ab Ægypto subduxisse, atque in Palæstina, quam Syriam vocant, haud procul ab Arabia consedisse : illos nimirum ipsos intelligens, qui Mose duce profecti sunt. Apio vero Posidonii filius, idemque grammaticorum omnium curiosissimus, libro *adversus Judæos*, et *Historiarum* quarto scribit, Inacho Argis regnante, Judæos duce Mose, ab Amosi Ægyptiorum rege defecisse. Cujus etiam defectionis, simulque Amosis, libro secundo Herodotus meminit : imo et ipsorum quoque Judæorum, quos in circumcisorum classem reponit, ac Palæstinæ Assyrios nominat, ducta fortassis ex Abrahamo utriusque causa. Quibus cum omnibus Ptolemæo quoque Mendesio, qui ab ultimis usque temporibus Ægyptiorum ducit historiam, ita convenit, ut inter ipsos nulla fere nisi levissima temporum differentia notari possit. Cæterum, hic observandum etiam est, quidquid paulo rarius ob vetustatem Græci fabulantur, id omne Mose posterius inveniri, diluvia, incendia, Prometheum, Io, Europam, * Proserpinæ raptum, mysteria, lepum sanctiones, Bacchi gesta, Perseum, Argonautas, Centauros, Minotaurum, res Trojanas, Herculis

A λευτος ἔμεινεν ἡ νῦν Ἀττικὴ μέχρι Κέκροπος ἔτη ρπθ'. Τὸν γὰρ μετὰ Ὠγυγον Ἀκταῖον, ἢ τὰ πλασσόμενα τῶν ὀνομάτων, οὐδὲ γενέσθαι φησὶ Φιλόχορος. » Καὶ αὖθις· « Ἀπὸ Ὠγύγου τοίνυν ἐπὶ Κῦρον, ὁπόσα ἀπὸ Μωσέως ἐπὶ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἔτη ,ασλζ'. Καὶ Ἑλλήνων δέ τινες ἱστοροῦσι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενέσθαι Μωσέα· Πολέμων ἐν τῇ πρώτῃ τῶν *Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν* λέγων· Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορωνέως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καλουμένῃ Συρίᾳ οὐ πόρρω Ἀραβίας ᾤκησαν, αὐτοὶ δηλονότι οἱ μετὰ Μωσέως. Ἀπίων δὲ ὁ Ποσειδωνίου, περιεργότατος γραμματικῶν, ἐν τῇ *κατὰ Ἰουδαίων* βίβλῳ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Ἱστοριῶν* φησι, κατὰ Ἴναχον Ἄργους βασιλέα, Ἀμώσιος Αἰγυπτίων βασιλεύοντος, ἀποστῆναι Ἰουδαίους, ὧν

B ἡγεῖσθαι Μωσέα. Μέμνηται δὲ καὶ Ἡρόδοτος τῆς ἀποστασίας ταύτης, καὶ Ἀμώσιος ἐν τῇ δευτέρᾳ· τρόπῳ δέ τινι καὶ Ἰουδαίων αὐτῶν, ἐν τοῖς περιτεμνομένοις αὐτοὺς καταριθμῶν, καὶ Ἀσσυρίους τοὺς ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀποκαλῶν, τάχα δι' Ἀβραάμ. Πτολεμαῖος δὲ ὁ Μενδήσιος, τὰ Αἰγυπτίων ἀνέκαθεν ἱστορῶν, ἅπασι τούτοις συντρέχει· ὥστε οὐδ' ἐπίσημος ἐπὶ πλέον ἡ τῶν χρόνων παραλλαγή. Σημειωτέον δὲ, ὡς ὅ τί ποτε ἐξαίρετον Ἕλλησι δι' ἀρχαιότητα μυθεύεται, μετὰ Μωσέα τοῦθ' εὑρίσκεται, κατακλυσμοί τε καὶ ἐκπυρώσεις, Προμηθεὺς, Ἰὼ, Εὐρώπη, Σπαρτοὶ (69), Κόρης ἁρπαγὴ, μυστήρια, νομοθεσίαι, Διονύσου πράξεις, Περσεὺς, Ἀργοναῦται, Κένταυροι, Μινώταυρος, τὰ περὶ Ἴλιον, ἆθλοι Ἡράκλειοι, Ἡρακλειδῶν κάθοδος, Ἰώνων ἀποικία, καὶ Ὀλυμπιάδες.

C Ἔδοξε δέ μοι τῆς Ἀττικῆς βασιλείας τὸν προειρημένον ἐκτιθέναι χρόνον, παρατιθέναι μέλλοντι ταῖς Ἑβραϊκαῖς ἱστορίαις τὰς Ἑλληνικάς. Ἐξέσται γὰρ τῷ βουλομένῳ, παρ' ἐμοῦ τὴν ἀρχὴν κομιζομένῳ, λογίζεσθαι τὸν ἀριθμὸν ὁμοίως ἐμοί. Οὐκοῦν τῶν χιλίων καὶ εἴκοσι ἐτῶν, τῶν μέχρι πρώτης Ὀλυμπιάδος ἀπὸ Μωσέως τε καὶ Ὠγύγου ἐκκειμένων, πρώτῳ μὲν ἔτει τὸ Πάσχα, καὶ τῶν Ἑβραίων ἔξοδος ἡ ἀπ' Αἰγύπτου, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ ἐπὶ Ὠγύγου γίνεται κατακλυσμός· καὶ κατὰ λόγον. Τῶν γὰρ Αἰγυπτίων ὀργῇ Θεοῦ χαλάζαις τε καὶ χειμῶσι μαστιζομένων, εἰκὸς ἦν μέρη τινὰ συμπάσχειν τῆς γῆς, ὅτι τε

D [a] Ἀθηναίους τῶν αὐτῶν Αἰγυπτίοις ἀπολαύειν εἰκὸς ἦν, ἀποίκους ἐκείνων ὑπονοουμένους, ὡς φασιν ἄλλοι τε καὶ ἐν τῷ *Τρικαρήνῳ* Θεόπομπος. Ὁ δὲ μεταξὺ χρόνος παραλέλειπται, ἐν ᾧ μηδὲν ἐξαίρετον Ἕλλησιν ἱστόρηται. Μετὰ δὲ τέσσαρα καὶ ἐννενήκοντα ἔτη ἦν Προμηθεὺς, ὥς τινες, ὃς πλάσσειν ἀνθρώπους ἐμυθεύετο· σοφὸς γὰρ ὤν, εἰς παιδείαν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἄγαν ἰδιωτείας μετέπλαττε. » Ταῦτα μὲν οὖν Ἀφρικανός. Μεταβῶμεν δ' ἡμεῖς ἐφ' ἕτερον.

[a] *Ἰσ.* τούς.

(69) *Σπαρτοί.* Supplendum credo, vel ὀδόντες, vel στρατιῶται, vel aliquid simile. Omnino enim post Europam, de Cadmo Cadmique militibus ex draconis dentibus repente satis locutus videtur.

Digitized by Google

certamina, Heraclidarum reditum, Ionum migrationem, et Olympiadas. Ac mihi quidem Græcas historias cum Hebraicis committere statuenti, ea potissimum Attici regni tempora describere visum est. Sic enim cuivis omnino liceat, qui modo principium ex meis ducere voluerit, eamdem mecum in colligendo numero rationem inire. **491** Illorum igitur mille ac viginti annorum, quos ab Mose et Ogyge ad primam usque olympiadem fluxisse diximus, anno primo, uti Hebræorum Pascha, et discessus ab Ægypto, sic Ogygium in Attica diluvium contingit. Et convenienter id quidem. Nam cum Ægyptios grandinibus, ac tempestatibus Dei præpotentis ira percelleret, fieri vix poterat, quin simul in quasdam terræ partes calamitatis inde aliquid redundaret. Ac præsertim Athenienses Ægyptiacæ cladis partem aliquam subire verius erat, quos Ægyptiorum coloniam habitos esse, cum alii, tum vero Theopompus in *Tricareno* commemorat. Tempus inde medium prætermissum est, quod in eo nihil a Græcis memoria dignum referatur. Post annos vero quatuor et nonaginta, ut nonnulli tradunt, Prometheus exstitit, quem, quod homines ad disciplinæ cultum ab nimia simplicitate solerter ingenioseque traduxerit, homines propterea finxisse fabulantur. » Hactenus Africanus. Jam vero Tatianum audiamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Ἀπὸ τοῦ πρὸς Ἕλληνας Τατιανοῦ, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Νῦν δὲ προσήκειν (70) μοι νομίζω παραστῆσαι πρεσβυτέραν τὴν ἡμετέραν φιλοσοφίαν τῶν παρ' Ἕλλησιν ἐπιτηδευτῶν. Ὅροι δ' ἡμῖν κείσονται Μωσῆς καὶ Ὅμηρος. Τῷ γὰρ ἑκάτερον αὐτῶν εἶναι παλαίτατον, καὶ τὸν μὲν ποιητῶν καὶ ἱστορικῶν εἶναι πρεσβύτατον, τὸν δὲ πάσης σοφίας βαρβάρου ἀρχηγὸν, καὶ ὑφ' ἡμῶν εἰς σύγκρισιν παραλαμβανέσθωσαν. Εὑρήσομεν γὰρ οὐ μόνον τῆς Ἑλλήνων παιδείας τὰ παρ' ἡμῖν, ἔτι δὲ καὶ τῆς τῶν γραμμάτων εὑρέσεως ἀνώτερα· μάρτυράς τε οὐ τοὺς οἴκοι παραλήψομαι, βοηθοῖς δὲ μᾶλλον Ἕλλησι καταχρήσομαι. Τὸ μὲν γὰρ ἄγνωμον (71), ὅτι μηδ' ὑφ' ὑμῶν παράδεκτον· τὸ δὲ, ἂν ἀποδεικνύηται, θαυμαστὸν, ὁπότ' ἄν, ὑμῖν διὰ τῶν ὑμετέρων ὅπλων ἀντερείδων (72), ἀνυπόπτους καθ' ὑμῶν τοὺς ἐλέγχους παραλαμβάνω. Περὶ γὰρ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως, γένους τε αὐτοῦ, καὶ χρόνου καθ' ὃν ἤκμασε, προηρεύνησαν πρεσβύτατοι μὲν Θεαγένης τε ὁ Ῥηγῖνος κατὰ Καμβύσην γεγονὼς, καὶ Στησίμβροτος ὁ Θάσιος, καὶ Καλλίμαχος ὁ Κολοφώνιος, Ἡρόδοτός τε Ἁλικαρνασσεὺς, καὶ Διονύσιος Ὀλύνθιος· μετὰ δὲ ἐκείνους Ἔφορος ὁ Κυμαῖος, καὶ Φιλόχορος ὁ Ἀθηναῖος, Μεγακλείδης τε καὶ Χαμαιλέων (73) οἱ περιπατητικοί· ἔπειτα γραμματικοὶ, Ζηνόδοτος, Ἀριστοφάνης, Καλλίμαχος, Κράτης, Ἐρατοσθένης, Ἀρίσταρχος, Ἀπολλόδωρος. Τούτων δὲ οἱ μὲν περὶ Κράτητα, πρὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου φασὶν αὐτὸν ἠκμακέναι, μετὰ τὰ Τρωϊκὰ ἐνδοτέρω τῶν ὀγδοήκοντα ἐτῶν· οἱ δὲ περὶ τὸν Ἐρατοσθένην μετὰ ἑκατοστὸν ἔτος τῆς Ἰλίου ἁλώσεως· οἱ δὲ περὶ τὸν Ἀρίσταρχον κατὰ τὴν

CAPUT XI.

Eamdem in rem ex Tatiani adversus Græcos opere.

« Jam, inquit, agendum nobis id videtur, ut nostram quoque philosophiam exquisitis illis Græcorum artibus antiquiorem esse demonstremus. Qua in re Mosem et Homerum summos veluti cardines terminosque statuemus. Cum enim sit uterque vetustissimus, et alter quidem poetas et historicos omnes tempore antecedat, alter vero barbaræ omnis sapientiæ dux princepsque fuerit, juvat etiam amborum contentionem instituere. Enimvero non doctrina modo Græcorum, sed ipsa quoque litterarum inventione res nostras priores esse cognoscemus. Neque tamen domesticos eam in rem testes dabimus, sed Græcorum ipsorum auctoritate abutemur. Nam ut illud minus consultum foret, quod minime vobis probaretur; ita hoc si efficere modo poterimus, singulare prorsus egregiumque futurum est, ut vestris vos armis oppugnando, argumentis extra suspicionem omnem positis urgeamus. Ac de Homeri quidem poesi, genereque simul ac tempore quo floruerit, omnium antiquissimi Rheginus ille Theagenes, qui sub Cambyse vixit, Stesymbrotus Thasius, Callimachus Colophonius, Herodotus Halicarnassensis, et **492** Dionysius Olynthius jam diligenter ante quæsierunt. Quibus eadem in opera successere Ephorus Cumæus, Philochorus Atheniensis, Megaclides et Chameleon peripatetici; tum Zenodotus, Aristophanes, Callimachus, Crates, Eratosthenes, Aristarchus, Apollodorus, grammatici omnes. Quos inter, Crates ipsum ante Heraclidarum reditum, intra annos a Trojanis temporibus octoginta floruisse auctor est. Eratosthenes vero

(70) *Νῦν δὲ προσήκειν.* Hic Tatiani locus exstat tomo I Bibliothecæ Patrum Græco-Lat., pag. 180.

(71) *Τὸ μὲν γὰρ ἄγνωμον*, etc. Interpres Tatiani hæc, ut arbitror, minus auctoris ex mente reddit, *ne quid nobis suspectum, vel merito rejiciendum esse possit*: membra enim sunt ἀντικείμενα, prius illud τὸ μὲν ἄγνωμον, posterius hoc τὸ δ' ἄν, etc.

(72) *Ὅπλων ἀντερείδων.* Vera lectio, ex qua Tatianus emendari possit, apud quem vitiose ὅλων ἀναντιῤῥήτων.

(73) *Μεγακλείδης τε καὶ Χαμαιλέων.* Rectius, quam ut apud Tatianum, Μεγακλείδης τε ὁ Χαμαλαιέων· posterior enim hæc lectio eidem homini utrumque nomen attribuit, cum tamen duo illi fuerint. Corrigendum tamen videtur Χαμαιλέων, ut habetur in altero manuscr. et legitur apud Clementem Alexandrin. *Strom.* I, pag. 220 A, 1, edition. Græco-Lat.: Τὸ μὲν οὖν *Γνῶθι σαυτόν*, inquit, οἱ μὲν Χίλωνος ὑπειλήφασι, Χαμαιλέων δὲ ἐν τῷ περὶ θεῶν, Θαλοῦ. Et infra eodem libro, pag. 258: Χαμαιλέων τε ὁ Ἡρακλεώτης ἐν τῷ *Περὶ μέθης*. Fuit igitur Heracleotes, qui inter alia, de diis ac de ebrietate scripsit. Idem nomen legitur apud Athenæum lib. I, p. 21: Χαμαιλέων γοῦν, inquit, πρῶτον αὐτόν φησιν σχηματίσαι τοὺς χορούς, etc, ubi de Æschylo poeta loquitur.

Digitized by Google

non nisi post annum ab excidio Trojano centesimum. Aristarchus Ionicæ tantum coloniæ temporibus, quæ annis post Trojana illa centum et quadraginta deducta est. Philochorus post eamdem coloniam quadraginta, archonte Athenis Arxippo, annis post eversam Trojam centum et octoginta. Apollodorus annis ab ista colonia centum, quo modo Trojanis eum temporibus juniorem fuisse oporteret, annis quadraginta supra ducentos. Nec desunt, qui paulo ante olympiadas natum illum esse velint, hoc est annis ab expugnata Troja quadringentis. Imo sunt etiam, qui longe recentiorem et Archilochi æqualem eum faciant : Archilochus autem circa olympiadem tertiam ac vicesimam celebratus est, Gygæ Lydi temporibus, annis post Trojana illa quingentis. Ac de Homeri quidem ætate, deque eorum, qui res ipsius memoriæ prodiderunt, contentione atque dissidio, hæc summatim attigisse sufficiat, cum alioqui rem accurate, si liberet, investigare possemus. Nam vel ex eo quivis istorum omnium narrationes vanitatis mendaciique convincat. Qui enim semel in temporum descriptione titubarit, is nunquam historiæ veritatem retinere possit. » Idemque paucis interjectis : « At esto sane, demus, inquit, Homerum non modo non eversione Trojana posteriorem, sed etiam ipsomet belli Trojani tempore vixisse, imo etiam Agamemnonem in illa expeditione secutum, ac si quis ita velit, ipsa litterarum inventione priorem fuisse : Mosem enim certo constabit, non solum permultis annis captum Ilium antecessisse, verum etiam ejusdem conditu, adeoque Troe simul et Dardano longe antiquiorem exstitisse. Quam in rem Chaldæorum, Phœnicum, Ægyptio-

A Ἰωνικὴν ἀποικίαν, ἥ ἐστι μετὰ ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἔτη τῶν Ἰλιακῶν· Φιλόχορος δὲ μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσι μ', ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀρξίππου, τῶν Ἰλιακῶν ὕστερον ἔτεσιν ἑκατὸν ὀγδοήκοντα· οἱ δὲ περὶ Ἀπολλόδωρον μετὰ τὴν Ἰωνικὴν ἀποικίαν ἔτεσιν ἑκατόν, ὃ γένοιτ' ἂν ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίοις τεσσαράκοντα (74). Τινὲς δὲ πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων (75) ἔφασαν αὐτὸν γεγονέναι, τουτέστι μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν ἔτεσι τετρακοσίοις. Ἕτεροι δὲ κάτω τὸν χρόνον ὑπήγαγον, σὺν Ἀρχιλόχῳ γεγονέναι τὸν Ὅμηρον εἰπόντες· ὁ δὲ Ἀρχίλοχος ἤκμασε περὶ Ὀλυμπιάδα τρίτην καὶ εἰκοστήν, κατὰ Γύγην τὸν Λυδὸν, ὕστερον τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι πεντακοσίοις. Καὶ περὶ μὲν τῶν χρόνων τοῦ προειρημένου ποιητοῦ, λέγω δὲ Ὁμήρου, στάσεώς τε καὶ

B τῶν εἰπόντων τὰ περὶ αὐτὸν ἀσυμφωνίας, τοῖς ἐπ' ἀκριβὲς ἐξετάζειν δυναμένοις (76) αὐτάρκως ἡμῖν ὡς ἐπὶ κεφαλαίῳ εἰρήσθω. Δυνατὸν γὰρ (77) παντὶ ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι καὶ τὰς περὶ τοὺς λόγους δόξας. Παρ' οἷς γὰρ ἀσυνάρτητός (78) ἐστιν ἡ τῶν χρόνων ἀναγραφὴ, παρὰ τούτοις οὐδὲ τὰ τῆς ἱστορίας ἀληθεύειν δύναται. » Καὶ μετὰ βραχέα· « Πλὴν Ὅμηρος (79) ἔστω μὴ μόνον ὕστερος τῶν Ἰλιακῶν (80), ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνον αὐτὸν ὑπειλήφθω γεγονέναι (81) τὸν τοῦ πολέμου καιρὸν, ἔτι δὲ καὶ τοῖς

C περὶ Ἀγαμέμνονα συνεκστρατεῦσαι· κἂν βούληταί τις, καὶ πρὶν τῶν στοιχείων τὴν εὕρεσιν γεγονέναι· φανήσεται γὰρ ὁ προειρημένος Μωσῆς αὐτῆς μὲν τῆς Ἰλιακῆς ἁλώσεως πρεσβύτερος πάνυ πολλοῖς ἔτεσι, τῆς δὲ γεγονυίας (82) Ἰλίου κτίσεως, καὶ τοῦ Τρωὸς, καὶ Δαρδάνου λίαν ἀρχαιότερος. Ἀποδείξεως δὲ ἕνεκα μάρτυσι χρήσομαι Χαλδαίοις, Φοίνιξιν, Αἰγυπτίοις. Καὶ τί με λέγειν δεῖ πλείονα; χρὴ γὰρ τὸν

(74) *Τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι διακοσίοις τεσσαράκοντα.* Tatianus excus., τῶν Ἰλιακῶν διακοσίων πεντήκοντα. Sed Fronto noster, ὁ μακαρίτης, observat, in manuscripto Regio Eusebianam exstare lectionem. Certe διακοσίοις, non διακοσίων, legendum esset.

(75) *Πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων.* Alter manuscr. habet περὶ non πρό. Unde conjicio legendum esse, περὶ τὰς Ὀλυμπιάδας.

(76) *Τοῖς ἐπ' ἀκριβὲς ἐξετάζειν δυναμένοις.* Interpres Tatiani sic vertit, *aliis diligentius inquisitaris relinquo :* at, meo judicio, ista cum sequentibus, ἡμῖν εἰρήσθω, conjungi debent : alioqui nutaret ac penderet oratio.

(77) *Δυνατὸν γάρ*, etc. Alter manuscript. hæc longe brevius, εἰκὸς γὰρ ψευδῆ ἀποφαίνεσθαι αὐτούς, nempe καὶ τὰ πρὸς τὴν ἱστορίαν. Tatianus excus. cum nostro consentit, nisi quod paulo post περὶ τοὺς χρόνους habet, non ut hic, περὶ τοὺς λόγους. Placet tamen Eusebiana lectio, propter sequentia : vult enim, ut patet, in ipsa quoque rerum historia, perfacilem iis lapsum fuisse, qui jam in temporum descriptione titubassent.

(78) *Παρ' οἷς γὰρ ἀσυνάρτητος.* Plane contrarium videtur, τὸ ἀτρέμα συντάττεσθαι, hoc est παντάπασιν ἀομοζόντως καὶ ἀκριβῶς. Ita Plutarch. in *Themistocle*, singulari, ni fallor, exemplo : Τοῖς *Χρονικοῖς*, inquit, δοκεῖ μᾶλλον Θουκυδίδης συμφέρεσθαι, καίπερ οὐδὲ αὐτοῖς ἀτρέμα συνταττομένοις. Id est : Thucydidi cum *Annalibus* [vel temporum rationibus], convenire magis videtur; tametsi ne ipsi quidem exquisite satis diligenterque confecti sint : vel, tametsi ne ipsi quidem ita confecti sint, ut in iis nihil omnino titubet ac fluctuet. Hoc enim proprie ἀτρέμα sonat. Nam Stephanum audire non possum, qui *sensim et placide* reddidit : nisi (quod tamen ipse reprehendit) placide factum id dicatur, quod non tumultuarie, sed otiose diligenterque factum sit. Melius Amiot., *encore qu'elles mesmes ne soient gueres bien faictes.* Petavius noster. c. 25, l. x *De doctrina temporum*, aliter accipit, ut Plutarchus, *non omnes istis* Annalibus *suffragari velit, atque ideo, non quiete ac silentio perscriptos esse, sed ab aliis redargui.* Eos tamen ibidem pessimos fuisse probat.

(79) *Πλὴν Ὅμηρος.* Hæc apud Tatianum reperies, tomo illo I Biblioth. Patr., pag. 184.

D (80) *Μὴ μόνον ὕστερος τῶν Ἰλιακ.* Tatianus excus. expungit μὴ μόνον, atque ὕστερον legit : quod omnino esset pugnantia loqui, licet verteretur ὕστερον, *statim post.* Hic autem apud Eusebium, μὴ μόνον, ut sæpe μονονοὺ, μονονουχὶ, οὐχ ὅπως, et similia, est *non solum non :* quæ lectio si probatur, membrum hoc opponi debet non tantum proxime consequenti, ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνον τοῦ πολέμου καιρόν (nihil enim admodum novi concederet, qui jam illum eo bello non posteriorem fuisse concessisset), sed etiam aliis, quæ subjungit. Mallem tamen, ne quid dissimulem, retenta negatione μή, adverbium μόνον expungere.

(81) *Γεγονέναι.* Hoc etiam verbum apud Tatianum reponendum est : quemadmodum et τὸ συνεκστρατεῦσαι, quod paulo post hic sequitur, præstat τῷ συστρατεῦσαι, quod habet Tatianus.

(82) *Τῆς δὲ γεγονυίας*, etc. Hinc etiam corrige Tatianum, apud quem γεγονώς, vitiose.

Digitized by Google

πείθειν ἐπαγγελλόμενον συντομωτέρας ποιεῖσθαι τὰς περὶ τῶν πραγμάτων πρὸς τοὺς ἀκούοντας διηγήσεις. Βηρωσσὸς ἀνὴρ Βαβυλώνιος, ἱερεὺς τοῦ παρ' αὐτοῖς Βήλου, κατὰ Ἀλέξανδρον γενόμενος, Ἀντιόχῳ τῷ μετὰ Σέλευκον (83) τρίτῳ τὴν *Χαλδαίων ἱστορίαν* ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὰ περὶ τῶν βασιλέων ἐκτιθέμενος, ἀφηγεῖταί τινος αὐτῶν ὄνομα Ναβουχοδονόσορ, τοῦ συστρατεύσαντος ἐπὶ Φοίνικας καὶ Ἰουδαίους, ἅτινα διὰ τῶν καθ' ἡμᾶς προφητῶν ἴσμεν κεκηρυγμένα, γεγονότα μὲν πολὺ τῆς Μωσέως ἡλικίας κατώτερον, πρὸ δὲ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἔτεσιν ἑβδομήκοντα. Βηρωσσὸς δέ ἐστιν ἀνὴρ ἱκανώτατος· καὶ τούτου τεκμήριον Ἰώβας, ὃς περὶ Ἀσσυρίων γράφων, παρὰ Βηρωσσοῦ φησι μεμαθηκέναι τὴν ἱστορίαν. Εἰσὶ δ' αὐτῷ βίβλοι περὶ Ἀσσυρίων δύο. Μετὰ δὲ τοὺς Χαλδαίους τὰ Φοινίκων οὕτως ἔχει. Γεγόνασι παρ' αὐτοῖς ἄνδρες τρεῖς, Θεόδοτος, Ὑψικράτης, Μῶχος. Τούτων τὰς βίβλους εἰς Ἑλληνίδα κατέταξε φωνὴν Ἄσιτος (84), ὁ καὶ τοὺς βίους τῶν φιλοσόφων ἐπ' ἀκριβὲς πραγματευσάμενος. Ἐν δὴ ταῖς τῶν προειρημένων ἱστορίαις δηλοῦται κατά τινα τῶν βασιλέων Εὐρώπης ἁρπαγὴ γεγονέναι, Μενελάου τε εἰς τὴν Φοινίκην ἄφιξις, καὶ τὰ περὶ Εἴραμον, ὅστις, Σολομῶνι τῷ Ἰουδαίων βασιλεῖ πρὸς γάμον δοὺς τὴν ἑαυτοῦ θυγατέρα, καὶ ξύλων παντοδαπῶν ὕλην εἰς τὴν τοῦ νεὼ κατασκευὴν ἐδωρήσατο. Καὶ Μένανδρος δὲ ὁ Περγαμηνὸς περὶ τῶν αὐτῶν τὴν ἀναγραφὴν ἐποιήσατο. Τοῦ δὲ Εἰράμου ὁ χρόνος ἤδη που τοῖς Ἰλιακοῖς ἐγγίζει· Σολομὼν δὲ ὁ κατ' Εἴραμον πολὺ κατώτερός ἐστι τῆς Μωσέως ἡλικίας. Αἰγυπτίων δ' εἰσὶν ἀκριβεῖς χρόνων ἀναγραφαί. Καὶ τῶν κατ' αὐτοὺς γραμμάτων ἑρμηνεὺς Πτολεμαῖος, οὐχ ὁ βασιλεὺς, ἱερεὺς δὲ Μένδητος. Οὗτος, τὰς τῶν βασιλέων πράξεις ἐκτιθέμενος, κατὰ Ἄμωσιν Αἰγύπτου βασιλέα γεγονέναι Ἰουδαίοις φησὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν εἰς ἅπερ ἤθελον χωρία (85), Μωσέως ἡγουμένου· λέγει δὲ οὕτως (86)· Ὁ δὲ Ἄμωσις ἐγένετο κατὰ τὸν Ἶναχον τὸν βασιλέα. Μετὰ δὲ τοῦτον, Ἀπίων ὁ γραμματικὸς, ἀνὴρ δοκιμώτατος, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Αἰγυπτιακῶν*, (πέντε δέ εἰσιν αὐτῷ γραφαὶ) πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, φησὶ δ' ὅτι κατέσκαψε τὴν Αὔαριν Ἄμωσις, κατὰ τὸν Ἀργεῖον γενόμενος Ἶναχον, ὡς ἐν τοῖς *Χρόνοις* ἐνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. Ὁ δὲ ἀπὸ Ἰνάχου χρόνος ἄχρι τῆς Ἰλίου ἁλώσεως ἀποπληροῖ γενεὰς εἴκοσι. Καὶ τὰ τῆς ἀποδείξεως τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Γεγόνασιν Ἀργείων βασιλεῖς οἵδε· Ἶναχος, Φορωνεὺς, Ἄπις, Ἀργεῖος, Κρίασος, Φόρβας, Τριόπας, Κροτωπὸς, Σθενέλαος, Δαναὸς, Λυγκεὺς, Ἄβας, Προῖτος, Ἀκρίσιος, Περσεὺς, Εὐρυσθεὺς, Ἀτρεὺς, Θυέστης, Ἀγαμέμνων, οὗ κατὰ τὸ ὀκτω-

A rum testimonia proferam. Quid enim plura commemorem, cum eum, qui fidem se facturum esse recipiat paucis omnino rem auditoribus declarare oporteat? **493** Berosus ergo vir Babylonius, idemque Beli, quod ipsorum numen erat, sacerdos, qui Alexandri temporibus vivebat, in ea, quam tribus libris Antiocho post Seleucum tertio, scripsit *Chaldæorum Historia*, ubi regum ipsorum gesta commemorat, Nabuchodonosoris cujusdam meminit, qui adversus Phœnicas et Judæos expeditionem susceperit, quam a prophetis quoque nostris celebratam esse novimus, quæque cum longe post Mosem contigerit, tum vero Persarum imperium annis septuaginta præcesserit. Atqui Berosus ille quidem omni fide dignissimus est, uti vel ex Jobæ testimonio intelli-
B gere possumus, qui de Assyriis scribens, illorum sese historiam ex Beroso didicisse profitetur. Duos autem ille de Assyriis conscripsit libros. Phœnices vero quod attinet, tres apud eos viri floruere, Theodotus, Hypsicrates et Mochus, quorum libros Græce vertit Asitus, is qui philosophorum vitam summa diligentia studioque conscripsit. Qui quidem omnes suis in historiis, sub uno aliquo rege, simul et Europæ raptum et Menelai profectionem in Phœniciam, et Irami fœdus ac societatem contigisse tradunt, cum is Salomoni Judæorum regi filia jam matrimonio conjuncta, vim insuper omnis lignorum generis maximam ad templum ædificandum sponte donavit : quarum etiam rerum Menander ille Pergamenus suis memoriam scriptis consignavit. Jam
C Irami tempora non longe a Trojanis absunt, cum tamen Salomon ejusdem æqualis, multo fuerit Mose posterior. Ægyptiorum denique commentarii, accurate in primis ac diligenter elaborati sunt. Quorum e numero, litterarum suarum interpres Ptolemæus fuit, non rex ille quidem, sed sacerdos Mendetus. Is in *regum Ægyptiorum Historia*, sub Amosi rege, duceque Mose, Judæos quocunque libitum fuisset, ex Ægypto profectos esse testatur. Amosin autem illum Inachi temporibus regnasse constat. Ptolemæum sequitur Apion grammaticus, clarissimi vir nominis, qui libro *Ægyptiacarum Historiarum* quarto, quinque enim eo argumento scripsit, cum alia pleraque, tum hoc in primis docet, ab
D Amosi eversam Avarim fuisse, eumdemque Argivi Inachi vixisse temporibus, **494** uti Ptolemæus Mendesius suis in *Annalibus* testatum reliquit. Quod si ab Inacho ad captum Ilium temporum seriem ducere volueris, ætates viginti numerabis. Atque hujus demonstrandæ veritatis prompta hæc et explicata ratio est. Argis olim regnarunt, qui

(83) *Μετὰ Σέλευκον*. Ita omnes : Tatianus tamen habet αὐτόν, quod ad Alexandrum referri debet. Antiochus post Alexandrum tertius, idem esse non potest, qui tertius post Seleucum. Nam tertius ab Alexandro fuit, Antiochus nominis primus, cognomento Soter, Seleuci filius : at tertius a Seleuco, Antiochus nominis secundus, cognomento Deus, Soteris filius.

(84) *Ἄσιτος*. Tatianus excus., Χαῖτος. Neutrum nomen alibi reperio.

(85) *Εἰς ἅπερ ἤθελον χωρία*. Tatian., εἰς ἅπερ ἦλθον, quod magis probo.

(86) *Λέγει δὲ οὕτως*. Aut expungenda hæc verba sunt ; aut resecta Ptolemæi oratio est, cujus fortassis initium fuerit, quod sequitur, ὁ δὲ Ἄμωσις. Equidem expungi malim : quod enim Moysem sub Amosi constituens, æqualem eum Inacho Tatianus faciat, erroris illius est pridem inveterati, quem primus sustulit Eusebius.

Digitized by Google

sequuntur : Inachus, Phoroneus, Apis, Argius, Criasus, Phorbas, Triopas, Crotopus, Sthenelaus, Danaus, Lynceus, Abas, Prœtus, Acrisius, Perseus, Eurystheus, Atreus, Thyestes, Agamemnon, cujus anno decimo octavo Troja capta est. Atque hic prudenti et ingenioso lectori diligenter in primis observandum erit, vel ex ipsa Græcorum hominum traditione constare, nullam tum apud illos perscriptam adhuc historiam fuisse. Nam qui litterarum formam ipsis et rationem tradidit Cadmus, non nisi multis post ætatibus pervenit in Bœotiam. Post Inachum vero, Phoronei ductu atque auspiciis, homines ab ferino vagoque vitæ genere ad humaniorem ac liberaliorem cultum vix tandem aliquando traducti sunt. Quare si Mosem Inacho æqualem fuisse habebimus, idem Trojana tempora quadringentis antecesserit, necesse est. Id vero manifeste ex regum non Atticorum modo, sed etiam Macedonicorum, Ptolemaicorum et Antiochenorum successione conficitur. Unde illud etiam colligas, si clarissima quæque Græcorum sub Inachi tempus et scriptis mandari, et in hominum cognitione versari cœpere, id ipsum pariter sub Mosis ætatem contigisse. Nam Phoroneo, qui post Inachum regnavit, supparem Athenienses Ogygem faciunt, sub quo primum diluvium accidit; tum Phorbanti Actæum, a quo Attica Actææ nomen habuerit : Triopæ deinde Prometheum, Epimetheum, Atlantem, geminum Cecropem, et Io. Ad Crotopi ævum et Phaetontis incendium, et Deucalionis diluvium referunt : cum Sthenelao, Amphictyonis regnum, Danai in Peloponnesum adventum, conditam a Dardano Dardaniam, et Europæ ex Phœnicia deportationem in Cretam temporis societate conjungunt. Sub Lynceo, Proserpinæ raptum, Eleusynii delubri ædificationem, agriculturam Triptolemi, Cadmi Thebanam in civitatem adventum, et Minois regnum collocant. Ad Prœtum Eumolpi bellum adversus Athenienses; ad Acrisium Pelopis trajectionem ex Phrygia, Ionis Athenas adventum, Cecropem alterum juniorem, Perseique res gestas revocant. Postremo regnante Agamemnone captum est Ilium. **495** Ergo ex superioribus, Mosem, heroibus, civitatibus, ac dæmonibus ipsis antiquiorem fuisse, manifesto intelligitur. Verius autem profecto est, homini ætate plurimum antegresso fidem habere, quam Græcis, qui ejus dogmata ut ex ipsomet fonte hauserint, minus tamen veræ scientiæ ductum secuti sunt. Sophistas enim permultos habuere, qui curiositati suæ obsecuti, quæcunque vel a Mose, vel ab similis philosophiæ professoribus acceperant, adulterare omnia conati sunt : primum ut singulare aliquid ac proprium dicere viderentur, deinde ut quæ minus assequerentur, ea commentitiæ dictionis specie involvendo, fabularum instar veritatem ipsam tradu-

A καιδέκατον ἔτος τῆς βασιλείας Ἴλιον ἑάλω. Καὶ χρὴ τὸν νουνεχῆ συνιέναι μετὰ πάσης ἀκριβείας, ὅτι κατὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων παράδοσιν οὐδ' ἱστορίας τις ἦν παρ' αὐτοῖς ἀναγραφή. Κάδμος γὰρ, ὁ τὰ στοιχεῖα τοῖς προειρημένοις παραδοὺς, μετὰ πολλὰς γενεὰς τῆς Βοιωτίας ἐπέβη. Μετὰ δὲ Ἶναχον ὑπὸ Φορωνέως μόλις τοῦ θηριώδους βίου καὶ νομάδος περιγραφὴ γέγονε, μετεκοσμήθησάν τε οἱ ἄνθρωποι. Διόπερ εἰ κατὰ Ἶναχον πέφηνεν ὁ Μωσῆς γεγονὼς, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι τετρακοσίοις. Ἀποδείκνυται δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχον ἀπό τε τῆς τῶν Ἀττικῶν βασιλέων διαδοχῆς, Μακεδονικῶν τε καὶ Πτολεμαϊκῶν, ἔτι δὲ καὶ Ἀντιοχικῶν. Ὅθεν εἰ κατὰ τὸν Ἶναχον (87-88) αἱ διαφανέστατοι πράξεις παρ' Ἕλλησιν

B ἐγράφησάν τε καὶ γινώσκονται, δῆλον, ὡς καὶ μετὰ Μωσέα. Κατὰ μὲν γὰρ Φορωνέα τὸν μετ' Ἶναχον μνημονεύεται παρ' Ἀθηναίοις Ὤγυγος, ἐφ' οὗ κατακλυσμὸς ὁ πρῶτος· κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ Ἀκταία ἡ Ἀττικὴ· κατὰ δὲ Τριόπαν Προμηθεὺς καὶ Ἐπιμηθεὺς, καὶ Ἄτλας, καὶ ὁ διφυὴς Κέκροψ, καὶ ἡ Ἰώ· κατὰ δὲ Κροτωπὸν ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις, καὶ ἡ ἐπὶ Δευκαλίωνος ἐπομβρία· κατὰ δὲ Σθενέλαον ἥ τε τοῦ Ἀμφικτύονος βασιλεία, καὶ ἡ εἰς Πελοπόν-

C νησον Δαναοῦ παρουσία, καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδάνου τῆς Δαρδανίας κτίσις, ἥ τε ἐκ Φοινίκης τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Κρήτην ἀνακομιδή· κατὰ δὲ Λυγκέα τῆς Κόρης ἡ ἁρπαγὴ, καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι τεμένους καθίδρυσις, καὶ ἡ Τριπτολέμου γεωργία, καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία, Μίνωός τε βασιλεία· κατὰ δὲ Προῖτον, ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος· κατὰ δὲ Ἀκρίσιον, Πέλοπος ἀπὸ Φρυγίας διάβασις, καὶ Ἴωνος εἰς τὰς Ἀθήνας ἄφιξις, καὶ ὁ δεύτερος Κέκροψ, αἵ τε Περσέως πράξεις· κατὰ δὲ τὴν Ἀγα-

D μέμνονος βασιλείαν Ἴλιον ἑάλω. Οὐκοῦν πέφηνεν ὁ Μωσῆς ἀπό γε τῶν προειρημένων πρεσβύτατος ἡρώων, πόλεων, δαιμόνων. Καὶ χρὴ τῷ πρεσβεύοντι κατὰ τὴν ἡλικίαν πιστεύειν μᾶλλον ἢπερ τοῖς ἀπὸ πηγῆς ἀρυσαμένοις Ἕλλησιν, οὐ κατ' ἐπίγνωσιν, τἀκείνου δόγματα. Πολλοὶ γὰρ οἱ κατ' αὐτοὺς σοφισταὶ κεχρημένοι περιεργίᾳ, οἵ ὅσα παρὰ τῶν κατὰ Μωσέα καὶ τῶν ὁμοίως αὐτῷ φιλοσοφούντων ἔγνωσαν, παραχαράττειν ἐπειράθησαν· πρῶτον μὲν ἵνα τι λέγειν ἴδιον νομισθῶσι, δεύτερον δ' ὅπως τὰ ὅσα μὴ συνίεσαν, διά τινος ἐπιπλάστου ῥητολογίας παρακαλύπτοντες, ὡς μυθολογίαν (89) τὴν ἀλήθειαν παραβραβεύσωσι. Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἡμᾶς πολιτείας, ἱστορίας τε τῆς κατὰ τοὺς ἡμετέρους νόμους, ὅσα τε εἰρήκασιν οἱ παρὰ τοῖς Ἕλλησι λόγιοι, καὶ πόσοι, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ μνημονεύσαντες, ἐν τῷ πρὸς τοὺς ἀποφηναμένους τὰ περὶ Θεοῦ δειχθήσεται· τὸ δὲ νῦν ἔχον, σπευστέον μετὰ πάσης ἀκριβείας σαφηνίζειν, ὡς οὐχ Ὁμήρου μόνον πρεσβύτερός ἐστιν ὁ Μωσῆς, ἔτι δὲ καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων, Λίνου, Φιλάμμωνος, Θαμύριδος, Ἀμφίονος, Ὀρφέως, Μουσαίου, Δημοδόκου, Φημίου, Σιβύλλης,

(87-88) *Κατὰ τὸν Ἶναχον.* Tatian., μετὰ τὸν Ἶναχον, rectius, ut existimo, quia sequitur paulo post, καὶ μετὰ *Μωσέα.* Tametsi, cum Græcorum historiam ab Inacho ferc duci confirmet, utrobique, κατά, non incommode legi possit. Atque hanc lectionem secuti sumus.

(89) *Ὡς μυθολογίαν.* Tatian., ταῖς μυθολογίαις.

Digitized by Google

Ἐπιμενίδου τοῦ Κρητὸς, ὅστις εἰς τὴν Σπάρτην ἀφ- A
ἵκετο, Ἀριστεάου τοῦ Προκοννησίου, καὶ τοῦ τὰ
Ἀριμάσπεια συγγράψαντος, Ἀσβόλου τε τοῦ Κεν-
ταύρου, καὶ Ἰσάτιδος, Δρύμωνός τε καὶ Εὔκλου τοῦ
Κυπρίου, καὶ Ὄρου τοῦ Σαμίου, καὶ Προταινίδου [a]
τοῦ Ἀθηναίου. Λῖνος μὲν γὰρ Ἡρακλέους ἐστὶ δι-
δάσκαλος· ὁ δὲ Ἡρακλῆς μιᾷ τῶν Τρωϊκῶν προγε-
νέστερος πέφηνε γενεᾷ. Τοῦτο δέ ἐστι φανερὸν
ἀπὸ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ Τληπολέμου, τοῦ στρατεύσαν-
τος ἐπὶ Ἴλιον. Ὀρφεὺς δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον
Ἡρακλεῖ γέγονεν· ἄλλως τε καὶ τὰ εἰς αὐτὸ ἐπεισ-
φερόμενά φασιν ὑπὸ Ὀνομακρίτου τοῦ Ἀθηναίου
συντετάχθαι, γενομένου κατὰ τὴν τῶν Πεισιστρατι-
δῶν ἀρχὴν περὶ τὴν πεντηκοστὴν Ὀλυμπιάδα. Τοῦ
δ' Ὀρφέως Μουσαῖος μαθητής. Ἀμφίων δὲ δυσὶ προ- B
άγων γενεαῖς τῶν Τρωϊκῶν, τοῦ πλείονα (90) πρὸς
τοὺς φιλομαθεῖς συντάττειν ἡμᾶς ἀπείργει. Δημόδοκός
τε καὶ Φήμιος κατ' αὐτὸν τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον γε-
γόνασι· διέτριβον γὰρ ὁ μὲν (91) παρὰ τοῖς μνη-
στῆρσι, ὁ δὲ (92) παρὰ τοῖς Φαίαξι. Καὶ ὁ Θάμυρις
καὶ ὁ Φιλάμμων οὐ πολὺ τούτων εἰσὶν ἀρχαιότεροι.
Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἕκαστον λόγον πραγματείας,
χρόνων τε ἀναγραφῆς αὐτῶν, ὡς οἶμαι, σφόδρα μετὰ
πάσης ὑμῖν ἀκριβείας ἀνεγράψαμεν. Ἵνα δὲ καὶ τὸ
μέχρι νῦν ἐνδέον ἀποπληρώσωμεν, ἔτι καὶ περὶ
τῶν νομιζομένων σοφῶν ποιήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν.
Μίνως μὲν γὰρ ὁ πάσης προὔχειν νομισθεὶς σοφίας,
ἀγχινοίας τε καὶ νομοθεσίας, ἐπὶ Λυγκέως τοῦ
μετὰ Δαναὸν βασιλεύσαντος γέγονεν, ἐνδεκάτῃ γενεᾷ
μετὰ Ἴναχον· Λυκοῦργος δὲ, πολὺ μετὰ τὴν Ἴλιον
γεννηθεὶς ἄλωσιν, πρὸ τῶν Ὀλυμπιάδων ἔτεσιν
ἑκατὸν νομοθετεῖ Λακεδαιμονίοις· Δράκων δὲ περὶ
Ὀλυμπιάδα τριακοστὴν καὶ ἐννάτην εὑρίσκεται
γεγονώς· Σόλων δὲ περὶ μς'· Πυθαγόρας κατὰ τὴν
ἑξηκοστὴν δευτέραν. Τὰς δὲ Ὀλυμπιάδας ὕστερον
τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσιν ἀπεδείξαμεν γεγονυίας τετρα-
κοσίοις ἑπτά. Καὶ δὴ τούτων οὕτως ἀποδεδειγμένων,
διὰ βραχέων ἔτι καὶ περὶ τῆς τῶν ἑπτὰ σοφῶν
ἡλικίας ἀναγράψομεν. Τοῦ γὰρ πρεσβυτάτου τῶν
προειρημένων Θάλητος, γενομένου περὶ τὴν πεντη-
κοστὴν Ὀλυμπιάδα, καὶ τὰ περὶ τῶν κατ' αὐτὸν
σχεδὸν ἡμῖν συντόμως εἴρηται. Ταῦθ' ὑμῖν, ἄνδρες
Ἕλληνες, ὁ κατὰ βαρβάρους φιλοσοφῶν Τατιανὸς
συνέταξα, γεννηθεὶς μὲν ἐν τῇ τῶν Ἀσσυρίων γῇ,
παιδευθεὶς δὲ πρῶτον μὲν τὰ ὑμέτερα, δεύτερον δὲ D
ἅττινα νῦν κηρύττειν ἐπαγγέλλομαι. Γινώσκων δὲ
λοιπὸν τίς ὁ Θεὸς, καὶ τίς ἡ κατ' αὐτὸν ποίησις,
ἑτοιμον ἑαυτὸν ὑμῖν πρὸς τὴν ἀνάκρισιν τῶν δογμά-
των παρίστημι, μενούσης μοι τῆς κατὰ Θεὸν πολι-
τείας ἀνεξαρνήτου. » Τοσαῦτα καὶ ὁ Τατιανός. Μετ-
ίωμεν δὲ καὶ ἐπὶ Κλήμεντα.

cerent. Verum de reipublicæ nostræ forma, deque legum nostrarum historia, quod Græcorum eruditissimi quique scripserint, quot quive illius meminerint, adversus eos, qui de rebus divinis disputarunt, in medium afferemus. Nunc vero agendum id nobis est, ut, quam diligentissime fieri poterit, ostendamus, non Homero solum antiquiorem fuisse Mosem, verum etiam vetustioribus Homero scriptoribus, Lino, Philammone, Thamyride, Amphione, Orpheo, Musæo, Demodoco, Phemio, Sibylla, Epimenide Cretensi, qui Spartam migravit, Aristæo Proconnesio, *Arimaspiorum* auctore, Asbolo Centauro, Isatide, Drymone, Euclo Cyprio, Oro Samio, et Protænide Atheniensi. Linus enim Herculis magister fuit, Hercules vero Trojana tempora ætate duntaxat una antecessit; ut vel ex eo intelligi potest, quod Tlepolemus Herculis filius Græcorum adversus Trojanos expeditionis socius fuerit. Ejusdem Herculis Orpheus æqualis fuit: tametsi quæ vulgo ipsi tribuuntur, ab Onomacrito Atheniensi, qui sub Pisistratidarum dominatu, circa olympiadem qua dragesimam vixit, conscripta ferant. Orphei porro discipulus Musæus fuit. At Amphion, qui duabus Trojana tempora ætatibus antegressus est, plures a nobis ad priores illos doctrinæ studiosos adjungi non patitur. Jam Demodocus et Phemius sub ipsum Trojani belli tempus exstitere, cum alter apud Procos, apud Phæacas alter versaretur. Quo utroque Thamyris ac Philammon haud multo antiquiores fuere. C **496** Ac de singulorum quidem in quolibet genere studiis, deque ipsa temporum ratione vobis, ni fallor, quam accuratissime fieri potuit, disputavimus. Sed tamen ne quid a nobis in præsentia desideretur, pauca de eorum insuper, qui sapientes apud vos habiti sunt, ætate subjungam. Minos igitur, quem omnis cum sapientiæ, tum solertiæ, adeoque legum sanctionis principem fuisse putant, Lynceo, qui Dano successit, regnante florebat, ætate post Inachum undecima. Lycurgus vero, longe post captum Ilium, annis ante olympiades haud amplius centum, Lacedæmonios legibus instituit. Draconem circa olympiadem nonam supra trigesimam fuisse reperies, Solonem vero circa sextam et quadragesimam, Pythagoram denique circa sexagesimam secundam. D Olympiades autem annis septem supra quadringentos post Trojana tempora institutas fuisse ostendimus. His certo constitutis, septem quoque sapientum ætatem facile breviterque definiemus. Nam cum vetustissimum eorum Thaletem, circa olympiadem quinquagesimam vixisse constet, simul etiam uno quasi compendio cæterorum, quos ille

[a] *ms.* Προναιτίδου.

(90) *Τοῦ πλείονα*, etc. Verborum perspicua sententia est, at obscura sententiæ ratio. Cur enim Amphion, quod res Trojanas duabus ætatibus antecedat, apud studiosos plura dici prohibeat? Alter manuscr. habet πλείονος, ex quo πλείονας conjeci: quasi dicat, Amphionem tam antiquum esse ut alium præterea φιλομαθῆ neminem quæri patiatur.

(91) *Ὁ μὲν*. Phemius videlicet. *Odyss.* P, 262 :

. . . . . *Ἀτὰ γάρ σφισι βάλλετ' ἀείδειν,*
Φήμιος.

Et *Odyss.* X, 330 :

Τερπιάδης δέ τ' ἀοιδὸς ἀλύσκαζε κῆρα μέλαιναν
Φήμιος.

(92) *Ὁ δέ*. Demodocus, et ipse cantor nobilissimus. De quo *Odyss.* Θ, sæpissime. — *Ὁ Θάμυρις*. *Iliad.* B, 595 :

. . . . . *Ἔνθα τε Μοῦσαι*
Ἀντόμεναι, Θάμυριν τὸν Θρήϊκα παῦσαν ἀοιδῆς.

Digitized by Google

suppares habuit, ætatem colligimus. Hæc vobis ego, viri Græci, Tatianus ille, qui barbarorum philosophiæ studeo, conscripsi, in Assyria natus ipse quidem, sed tamen primum vestris, tum iis demum, quorum me præconem hodie profiteor, eruditus. Cæterum veri jam Dei cognitione illustratus, resque ab eo creatæ cujusmodi sint intelligens, ad subeundum quoque dogmatum nostrorum examen promptum me vobis paratumque sisto, divini hujus instituti sectatorem nullo me unquam tempore negaturus. » Hactenus Tatianus. Jam ad Clementem transeamus.

CAPUT XII.

De eadem, ex Clemente, Stromatum primo.

« Est quidem iis de rebus, inquit, a Tatiano in sua *Adversus Græcos oratione* accurate disputatum, disputatum et a Cassiano in primo *Pontificalium*. Sed tamen operis suscepti ratio postulat, ut quæ ab aliis hanc in rem copiose dicta sunt, ea breviter summatimque percurram. Apion igitur grammaticus, is quem *Πλειστονίκην*, [hoc est *sæpissime victorem*,] nominant, *Ægyptiacarum Historiarum* quarto, **497** licet, ut Ægyptius erat, tam infenso erga Hebræos animo fuerit, ut etiam adversum Judæos librum ediderit, Amosis Ægyptiorum quondam regis ac rerum ab eo gestarum mentione facta, testem B carum laudat Ptolemæum quemdam Mendesium, cujus hæc verba sunt : Avarin, inquit, eruit Amosis, qui æqualis Inachi Argivi fuit, ut scriptum in *Chronico* Mendesius Ptolemæus reliquit. Hic autem Ptolemæus sacerdos erat, qui regum Ægyptiorum historiam libris tribus integris complexus, Amosi in Ægypto regnante, Judæos Mosem ducem secutus, ex Ægypto migrasse testatur; ex quo intelligitur Mosem Inachi temporibus floruisse. Res autem Argolicas, quæ ducuntur ab Inacho, Græcarum omnium vetustissimas celebrari, Dionysius Halicarnassensis in suo *De temporibus* commentario auctor est. Quibus posteriores esse totis quadraginta ætatibus res Atticas, quæ ab Cecrope illo, quem geminum atque ex terra satum appellant, initium habuere, totidem verbis Tatianus ait : novem autem, Arcadicas, a Pelasgo quem et ipsum ex terra satum esse volunt, repetitas : iisdemque duabus et quinquaginta recentiores esse Phtioticas, quæ ab Deucalione fluunt. Ab Inacho autem ad Trojana usque tempora, ætates duæ ac viginti, aut etiam una plures numerantur, anni vero, ut omnes complectar, quadringenti et amplius. Jam vero, multisne similiter annis res Assyriorum Græcas antecesserint, ex iis quæ scribuntur a Ctesia, cognoscetur. Anno quippe secundo supra quadringentesimum Assyriorum imperii, Beluchi autem octavi principatus secundo ac tricesimo, sub Amosi Ægyptio Inachi Argivi æquali, Mosis ex Ægypto profectio contigit. D Porro in Græcia, Phoronei Inacho posterioris tempore, Ogygium diluvium accidit; itemque regnum Sicyonium, quod Ægialeus omnium primus tenuit, tum Europs ac deinde Telchin : simulque Cretis in Creta regnum. Acusilaus enim Phoroneum homi-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Κλήμεντος Στρωματέων, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Εἴρηται μὲν οὖν (93) περὶ τούτων ἀκριβῶς Τατιανῷ ἐν τῷ *πρὸς τοὺς Ἕλληνας*, εἴρηται δὲ καὶ Κασσιανῷ ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Ἐξηγητικῶν*. Ἀπαιτεῖ δ' ὅμως τὸ ὑπόμνημα καὶ ἡμᾶς ἐπιδραμεῖν τὰ κατὰ τὸν τόπον εἰρημένα. Ἀπίων τοίνυν ὁ γραμματικὸς, ὁ Πλειστονίκης ἐπικληθεὶς, ἐν τῇ δ' τῶν *Αἰγυπτιακῶν ἱστοριῶν*, καίτοι φιλαπεχθημόνως πρὸς Ἑβραίους διακείμενος, ἅτε Αἰγύπτιος τὸ γένος, ὡς καὶ κατὰ Ἰουδαίων συντάξασθαι βιβλίον, Ἀμώσιος τοῦ Αἰγυπτίων βασιλέως μεμνημένος καὶ τῶν κατ' αὐτὸν πράξεων, μάρτυρα παρατίθεται Πτολεμαῖον τὸν Μενδήσιον. Καὶ τὰ τῆς λέξεως αὐτοῦ ὧδε ἔχει· B Κατέσκαψε δὲ τὴν Ἀούαριν Ἄμωσις, κατὰ τὸν Ἀργεῖον γενόμενος Ἶναχον, ὡς ἐν τοῖς *Χρόνοις* ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. Ὁ δὲ Πτολεμαῖος οὗτος ἱερεὺς μὲν ἦν, τὰς δὲ τῶν Αἰγυπτίων βασιλέων πράξεις ἐν τρισὶν ὅλαις ἐκθέμενος βίβλοις, κατὰ Ἄμωσίν φησι τὸν Αἰγύπτου βασιλέα, Μωσέως ἡγουμένου, γεγονέναι Ἰουδαίοις τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν, ἐξ ὧν συνῶπται κατὰ Ἶναχον ἡκμακέναι τὸν Μωσέα. Παλαίτερα δὲ τῶν Ἑλληνικῶν μνημονεύεσθαι τὰ Ἀργολικὰ, τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω, Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἐν τοῖς *Χρόνοις* διδάσκει. Τούτων δὲ τεσσαράκοντα μὲν γενεαῖς νεώτερα τὰ Ἀττικὰ, τὰ ἀπὸ Κέκροπος τοῦ διφυοῦς δὴ καὶ αὐτόχθονος, ὥς φησι κατὰ λέξιν ὁ Τατιανός· ἐννέα δὲ τὰ C Ἀρκαδικὰ τὰ ἀπὸ Πελασγοῦ· λέγεται δὲ καὶ οὗτος αὐτόχθων. Τούτων δὲ ἄλλων δυοῖν νεώτερα τὰ Φθιωτικὰ τὰ ἀπὸ Δευκαλίωνος. Εἰς δὲ τὸν χρόνον τῶν Τρωϊκῶν ἀπὸ Ἰνάχου γενεαὶ μὲν εἴκοσιν, ἢ μιᾷ πλείους διαριθμοῦνται· ἔτη δὲ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, υ' καὶ πρόσω. Εἰ δὲ τὰ Ἀσσυρίων πολλοῖς ἔτεσι πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν [a] Κτησίας λέγει φανήσεται. Τῷ δευτέρῳ καὶ τετρακοσιοστῷ ἔτει τῆς Ἀσσυρίων ἀρχῆς, τῆς δὲ Βηλούχου τοῦ ὀγδόου δυναστείας τῷ δευτέρῳ καὶ τριακοστῷ, ἡ Μωσέως κατὰ Ἄμωσιν τὸν Αἰγύπτιον καὶ κατὰ Ἶναχον τὸν Ἀργεῖον ἐξ Αἰγύπτου κίνησις. Ἦν δὲ κατὰ τὴν Ἑλλάδα κατὰ μὲν Φορωνέα, τὸν μετ' Ἶναχον, ὁ ἐπὶ Ὠγύγου κατακλυσμὸς, καὶ ἡ ἐν Σικυῶνι βασιλεία πρώτου μὲν Αἰγιαλέως, εἶτα δὲ Εὔρωπος, εἶτα Τελχῖνος, καὶ ἡ Κρητὸς ἐν Κρήτῃ. D Ἀκουσίλαος γὰρ Φορωνέα πρῶτον ἀνθρώπων γενέσθαι λέγει· ὅθεν καὶ ὁ τῆς *Φορωνίδος* ποιητὴς εἶναι αὐτὸν ἔφη πατέρα θνητῶν ἀνθρώπων. Ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ*, κατακολουθήσας Ἀκουσιλάῳ, γράφει· Καί ποτε προαγαγεῖν βουληθεὶς (94)

[a] *add. Cl.* ἀφ' ὧν.

(93) *Εἴρηται μὲν οὖν*. Vide locum apud Clement. Græco-Latin. I *Strom.*, pag. 234 E.

(94) *Βουληθείς*. De Solone loquitur, qui sacerdotes Ægyptios eam in disputationem pertrahere conabatur.

Digitized by Google

αὐτοὺς περὶ τῶν ἀρχαίων εἰς λόγους, τῶν τῇδε τῇ πόλει (95) τὰ ἀρχαιότατα λέγειν ἐπιχειρεῖν (96-97), περὶ Φορωνέως τε τοῦ πρώτου λεχθέντος, καὶ Νιόβης, καὶ τὰ μετὰ τὸν κατακλυσμόν. Κατὰ δὲ Φόρβαντα Ἀκταῖος, ἀφ' οὗ Ἀκταία ἡ Ἀττική· κατὰ δὲ Τριόπαν Προμηθεὺς, καὶ Ἄτλας, καὶ Ἐπιμηθεὺς, καὶ ὁ διφυὴς Κέκροψ, καὶ Ἰώ· κατὰ δὲ Κροτωπὸν ἡ ἐπὶ Φαέθοντος ἐκπύρωσις, καὶ ἡ ἐπὶ Δευκαλίωνος ἐπομβρία· κατὰ δὲ Σθενέλαον ἥ τε Ἀμφικτύονος βασιλεία, καὶ ἡ εἰς Πελοπόννησον Δαναοῦ παρουσία, καὶ ἡ ὑπὸ Δαρδάνου τῆς Δαρδανίας κτίσις, ὃν πρῶτον, φησὶν Ὅμηρος, τέκετο νεφεληγερέτα Ζεύς· ἥ τε ἐκ Κρήτης (98) εἰς Φοινίκην ἀνακομιδή· κατὰ δὲ Λυγκέα, τῆς Κόρης ἡ ἁρπαγὴ, καὶ ἡ τοῦ ἐν Ἐλευσῖνι τεμένους καθίδρυσις, καὶ ἡ Τριπτολέμου γεωργία, καὶ ἡ Κάδμου εἰς Θήβας παρουσία, Μίνωός τε βασιλεία· κατὰ δὲ Προῖτον ὁ Εὐμόλπου πρὸς Ἀθηναίους πόλεμος· κατὰ δὲ Ἀκρίσιον Πέλοπος ἀπὸ Φρυγίας διάβασις, καὶ Ἴωνος εἰς Ἀθήνας ἄφιξις, καὶ ὁ δεύτερος Κέκροψ, αἵ τε Περσέως καὶ Διονύσου πράξεις, Ὀρφεύς τε καὶ Μουσαῖος. Κατὰ δὲ τὸ ὀκτωκαιδέκατον ἔτος τῆς Ἀγαμέμνονος βασιλείας Ἴλιον ἑάλω, Δημοφῶντος τοῦ Θησέως βασιλεύοντος Ἀθήνῃσι, τῷ πρώτῳ ἔτει, Θαργηλιῶνος μηνὸς δευτέρᾳ ἐπὶ δέκα, ὡς φησι Διονύσιος ὁ Ἀργεῖος· Ἄγις δὲ καὶ Κέρκυλος (99) ἐν τῇ τρίτῃ, μηνὸς Πανέμου ὀγδόῃ φθίνοντος· Ἑλλάνικος δωδεκάτῃ Θαργηλιῶνος καί τινες τῶν τὰ Ἀττικὰ συγγραψαμένων ὀγδόῃ φθίνοντος, βασιλεύοντος τὸ τελευταῖον ἔτος Μενεσθέως, πληθυούσης σελήνης· *Νὺξ μὲν ἦν*, φησὶν ὁ τὴν *μικρὰν Ἰλιάδα* πεποιηκὼς,

num omnium principem exstitisse ait : isque propterea mortalium parens omnium, ab eo poeta, qui *Phoronidem* scripsit, appellatur. Quare Plato ipse in *Timæo* Acusilaum secutus : Cumque id ageret, inquit, ut illos ad sermonem de rebus antiquis suscipiendum adduceret, eorum, quæ apud nos vetustissima haberentur, mentionem injecisse se, cujusmodi sunt, quæ de Phoroneo, quem primum nominant, deque Niobe, nec non de rebus diluvium illud consecutis jactari solent. Præterea Phorbantis tempore Actæus vixit, a quo Attica Actææ nomen invenit : **498** Triopæ deinde Prometheus, Atlas, Epimetheus, geminus Cecrops, et Io suppares fuere. Ad Crotopi ævum, et Phaethontis incendium, et Deucalionis diluvium referunt. Cum Sthenelao, regnum Amphictyonis, Danai in Peloponnesum adventus, condita a Dardano Dardania, quem ab Jove nubicogo primum Homerus ait procreatum fuisse, et Europæ in Cretam deportatio, temporis societate junguntur. Sub Lynceo Proserpinæ raptus, Eleusinii delubri ædificatio, agricultura Triptolemi, Cadmi Thebanam in civitatem adventus, et Minois regnum collocantur. Ad Prœti tempora, Eupolemi bellum adversus Athenienses; ad Acrisium, Pelopis trajectionem ex Phrygia, Ionis Athenas adventum, Cecropem alterum juniorem, Persei Bacchique res gestas, Orpheum denique ac Musæum revocant. Anno regni Agamemnonis decimo octavo captum est Ilium, Demophonte Thesei filio Athenis regnante, primo ejus anno, die vero Thargelionis mensis duodecimo, ut Dionysius Argivus auctor est; ut autem Agis ac Cercylus libro tertio scribunt, Panemi vicesimo secundo : Hellanicus Dionysio subscribens, duodecimo Thargelionis, alii vero nonnulli, qui res Atticas scripserunt, ejusdem vigesimo secundo, postremum regni sui annum agente Menestheo, sub plenilunium; ex quo illud poetæ, qui *minorem Iliadem* scripsit,

.. Μεσάτα, λαμπρὰ δ' ἐπέτελλε σελάνα·

Jam nocte in media, pleno sese aurea vultu Cynthia tollebat :

ἕτεροι δὲ Σκιροφοριῶνος τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ. Θησεὺς δὲ, Ἡρακλέους ζηλωτὴς ὤν, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Τρωϊκῶν μιᾷ γενεᾷ· τοῦ γοῦν Τληπολέμου, ὃς ἦν υἱὸς Ἡρακλέους, Ὅμηρος μέμνηται (1), ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντος. Προτερεῖν ἄρα Μωσῆς ἐπιδείκνυται τῆς μὲν Διονύσου ἀποθεώσεως ἔτη χδ'· εἴγε τῆς Περσέως βασιλείας τῷ τριακοστῷ δευτέρῳ ἔτει ἀποθεοῦται, ὡς φησιν Ἀπολλόδωρος ἐν τοῖς *Χρονικοῖς*. Ἀπὸ δὲ Διονύσου ἐπὶ Ἡρακλέα καὶ τοὺς περὶ Ἰάσονα ἀριστεῖς, τοὺς ἐν τῇ Ἀργοῖ πλεύσαντας, συνάγεται ἔτη ξγ'. Ἀσκληπιός τε καὶ Διόσκουροι συνέπλεον αὐτοῖς, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ῥόδιος Ἀπολλώνιος ἐν τοῖς *Ἀργοναυτι-*

alii denique eodem Scirophorionis die. Porro Theseus, Herculis æmulus, Trojana illa tempora ætate duntaxat una superavit, cum Tlepolemi ejusdem Herculis filii, tanquam expeditionis in Trojanos susceptæ socii Homerus ipse meminerit. Certum igitur exploratumque manet, Bacchi consecrationem, annis omnibus quatuor supra sexcentis antegressum Mosem fuisse, cum is, ut Apollodorus in *Chronico* statuit, anno regni Persei secundo supra tricesimum, diis ascriptus fuerit. Ab eodem Baccho ad Herculem ac strenuos illos principes Jasonis in Argonautica expeditione socios,

(95) *Τῇ πόλει.* Irreptitias voces expunge, quas Plato non habet. Tantum post λόγος, distinguendum nonnihil. Ait enim Solonem, ut in eam de rebus antiquis disputationem Ægyptios sacerdotes pelliceret, de Græcanica antiquitate sermonem injecisse. Sunt qui τῇδε accipiant pro ἐκεῖ, sed perperam. Locum integrum Serranus misere depravavit.

(96-97) *Ἐπιχειρεῖν.* Clemens, ἐπιχειρεῖ. Nihil mutandum est; nam apud Platonem præcessit ἔφη, ad quod τὸ ἐπιχειρεῖν refertur ἀπὸ κοινοῦ.

(98) *Ἥ τε ἐκ Κρήτης.* Hoc fabulæ monstrum est. Lege, ut supra pag. 494 ex Tatiano. unde ista Clemens : ἥ τε ἐκ Φοινίκης, τῆς Εὐρώπης, εἰς τὴν Κρήτην ἀνακομιδή.

(99) *Ἄγις... καὶ Κέρκυλος.* Clemens, Αἴγλας καὶ Δερκύλος. Difficile est statuere, utra lectio vera sit. Posterius nomen quod attinet, plures opinor Δερκύλλους, seu Δερκύλους, quam Κερκύλους, vocatos reperias.

(1) *Ὅμηρος μέμνηται. Iliad.* B et E sæpissime. Heraclidem appellat *Iliad.* B, v. 554 :

Τληπόλεμος δ' Ἡρακλείδης, ἠΰς τε, μέγας τε,

et *Iliad.* E, 628.

Digitized by Google

anni tres et sexaginta colliguntur. Quibuscum Æsculapius ac Tyndaridæ navigarunt, ut testatur Apollonius Rhodius in *Argonauticis*. Ab Herculis Argivo regno, ad ejusdem ac simul Æsculapii consecrationem, anni octo et trigînta ab Apollodoro Chronographo numerantur. **499** Inde ad similem Castoris ac Pollucis consecrationem, tres et quinquaginta, quo circiter etiam tempore captum est Ilium. Quod si Hesiodo quoque poetæ fidem habere placet, age hominem audiamus,

A κοῖς. Ἀπὸ τῆς Ἡρακλέους ἐν Ἄργει βασιλείας ἐπὶ τὴν Ἡρακλέους αὐτοῦ καὶ Ἀσκληπιοῦ ἀποθέωσιν ἔτη συνάγεται λη', μετὰ τὸν χρονογράφον Ἀπολλόδωρον· ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὴν Κάστορος καὶ Πολυδεύκους ἀποθέωσιν ἔτη νγ'· ἐνταῦθά που καὶ ἡ Ἰλίου κατάληψις. Εἰ δὲ χρὴ πείθεσθαι καὶ Ἡσιόδῳ τῷ ποιητῇ, ἀκούσωμεν αὐτοῦ·

Juppiter illustrem Maia ex Atlantide natum
Mercurium, terris superum mandata ferentem
Sustulit, ætherii consors quæ facta cubilis.
At Semele genuit proclivem in gaudia Bacchum.

Ζηνὶ δ' ἄρ' Ἀτλαντὶς Μαῖη τέκε κύδιμον Ἑρμῆν,
Κήρυκ' ἀθανάτων, ἱερὸν λέχος εἰσαναβᾶσα.
Καδμείῃ δ' ἄρα Σεμέλῃ τέκε φαίδιμον υἱὸν,
Μιχθεῖσ' ἐν φιλότητι, Διώνυσσον πολυγηθῆ.

Cadmus certe quidem regnante Lynceo Thebas venit, Græcaque reperit elementa. Isidis æqualis Triopas fuit, ætate post Inachum septima: Ionem vero nonnulli eam appellarunt, διὰ τὸ ἰέναι, hoc est quod totum orbem errando circumiret, ita nuncupatam fuisse arbitrantur. Eamdem Ister, libro *De Ægyptiorum colonia*, Promethei filiam vocat, qui Triopæ suppar, totis septem ætatibus Mose posterior fuit. Ex quibus efficitur, Mosem ante illam, quæ a Græcis statuitur, hominum procreationem floruisse. Leo præterea, is qui *Deorum Ægyptiorum historiam* conscripsit, Isin a Græcis hominibus Cererem vocari docet, quæ Lyncei temporibus, ætate post Mosem undecima, vixit. Quin etiam Apis rex Argivorum, ut scribit Aristippus libro *Arcadicarum Historiarum* primo, Memphim condidit, quem eumdem Aristeas Argivus Sarapin nominatum, atque illum ipsum esse testatur, quem colunt Ægyptii. At Nymphodorus Amphipolitanus, libro *De moribus Asiæ* tertio, Apim illum Taurum quemdam fuisse ait, quem post mortem sale maceratum, atque in ejus dæmonis templo, cujus præcipuus apud eos cultus erat, σορῷ, hoc est loculo conditum, Soroapin inde primo, tum Sarapin nominarint. Apis autem ab Inacho tertius exstitit. Jam Latona Tityi æqualis erat,

B Κάδμος μὲν ὁ Σεμέλης πατὴρ ἐπὶ Λυγκέως ἐς Θήβας ἔρχεται, καὶ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων εὑρετὴς γίνεται. Τριόπας δὲ συγχρονεῖ Ἴσιδι (2), ἑβδόμῃ γενεᾷ ἀπὸ Ἰνάχου. Εἰσὶ δὲ οἳ τὴν Ἰὼ (3) φασι, διὰ τὸ ἰέναι αὐτὴν διὰ πάσης τῆς γῆς πλανωμένην. Ταύτην δ' Ἴστρος ἐν τῷ *Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀποικίας* Προμηθέως θυγατέρα φησί. Προμηθεὺς δὲ κατὰ Τριόπαν, ἑβδόμῃ γενεᾷ μετὰ Μωσέα· ὥστε καὶ πρὸ τῆς καθ' Ἕλληνας ἀνθρωπογονίας ὁ Μωσῆς. Λέων δὲ ὁ τὰ *Περὶ τῶν κατ' Αἴγυπτον θεῶν* πραγματευσάμενος, τὴν Ἶσιν ὑπὸ Ἑλλήνων Δήμητραν καλεῖσθαί φησιν, ἣ κατὰ Λυγκέα γίνεται ἐνδεκάτῃ ὕστερον γενεᾷ Μωσέως. Ἄπις τε ὁ Ἄργους βασιλεὺς Μέμφιν οἰκίζει, ὡς φησιν Ἀριστιππος ἐν πρώτῃ *Ἀρκαδικῶν*· τοῦτον δὲ Ἀριστέας ὁ Ἀργεῖος ἐπονομασθῆναί φησι Σάραπιν, καὶ τοῦτον εἶναι, ὃν Αἰγύπτιοι σέβουσι. Νυμφόδωρος δὲ ὁ Ἀμφιπολίτης ἐν τρίτῳ *Νομίμων Ἀσίας*, τὸν Ἄπιν (4) τὸν Ταῦρον τελευτήσαντα καὶ ταριχευθέντα εἰς σορὸν ἀποτεθεῖσθαι ἐν τῷ ναῷ τοῦ τιμωμένου δαίμονος, κἀντεῦθεν Σοράπιν κληθῆναι καὶ Σάραπιν (5) ὕστερον. Ἄπις δὲ τρίτος ἀπὸ Ἰνάχου. Ναὶ μὴν ἡ Λητὼ κατὰ Τιτυὸν γίνεται·

Latonam sibi namque Jovis sociavit amicam,

Λητὼ (6) *γὰρ ἤλκησε Διὸς κυδρὴν παράκοιτιν.*

idemque vixit cum Tantalo. Jure igitur Bœotius Pindarus cecinit,

Τιτυὸς δὲ συνεχρόνισε Ταντάλῳ. Εἰκότως ἄρα ὁ Βοιώτιος Πίνδαρος γράφει·

Tempore certo natus Apollo est.

Ἐν χρόνῳ δὲ γέντ' Ἀπόλλων.

Nec id profecto mirum videatur, cum ipsemet una cum Hercule operam Admeto mercenarii vice navaverit,

Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ Ἀδμήτῳ θητεύων εὑρίσκεται σὺν καὶ Ἡρακλεῖ

D

.....Magnus sese dum volveret annus.

..... Μέγαν εἰς ἐνιαυτόν.

Sub Cadmi tempora Zethus et Amphion musicæ inventores exstitere. Ac si quis erit, qui Phemonoen Acrisio primam **500** oracula cecinisse dicet, intelligat, post eamdem Phemonoen annis septem ac viginti, Orpheum, Musæum, atque Linum Herculis præceptorem floruisse. Homerus autem et Hesiodus, ut Trojanis temporibus multo juniores fuere, ita longo post utrumque intervallo

Ζῆθος δὲ καὶ Ἀμφίων οἱ μουσικῆς εὑρεταὶ περὶ τὴν Κάδμου γεγόνασιν ἡλικίαν. Κἂν τις ἡμῖν λέγῃ Φημονόην πρώτην χρησμῳδῆσαι Ἀκρισίῳ, ἀλλ' ἴστω, ὅτι μετὰ Φημονόην, ἔτεσιν ὕστερον κζ', οἱ περὶ Ὀρφέα, καὶ Μουσαῖον, καὶ Λίνον τὸν Ἡρακλέους διδάσκαλον· Ὅμηρος δὲ καὶ Ἡσίοδος πολλῷ νεώτεροι τῶν Ἰλιακῶν, μεθ' οὓς μακρῷ νεώτεροι οἱ παρ' Ἕλλησι νομοθέται, Λυκοῦργός τε καὶ Σόλων, καὶ

(2) *Ἴσιδι.* Nomen Isidis ex Clemente supplevimus, quod in Eusebio deerat; Isis enim illa est, quam sequente versu Io dictam esse confirmat.

(3) *Εἰσὶ δὲ οἳ τὴν Ἰώ*, etc. Apud Clementem ita legitur, Ἶσιν δὲ, τὴν καὶ Ἰὼ φασιν.

(4) *Τὸν Ἄπιν.* Et hanc utramque vocem ex Clemente addidimus.

(5) *Καὶ Σάραπιν.* Addit Clemens ante ὕστερον, συνηθείᾳ τινὶ τῶν ἐγχωρίων.

(6) *Λητώ.* Versus est, *Odyss.* Λ, 579

Digitized by Google

οἱ ἑπτὰ σοφοὶ, οἵ τε ἀμφὶ τὸν Σύριον Φερεκύδην, Πυθαγόραν τὸν μέγαν, κάτω που περὶ τὰς Ὀλυμπιάδας γενόμενοι, ὡς παρεστήσαμεν. Καὶ θεῶν ἄρα τῶν πλείστων παρ' Ἕλλησιν, οὐ μόνον τῶν λεγομένων σοφῶν τε καὶ ποιητῶν, ὁ Μωσῆς ἡμῖν ἀποδέδεικται πρεσβύτερος. » Ταῦτα καὶ ὁ Κλήμης. Ἀλλ' ἐπεὶ πρὸ τῶν ἡμετέρων ἐσπουδάσθη καὶ αὐτοῖς Ἑβραίων παισὶν ἡ προκειμένη πραγματεία, καλῶς ἂν ἔχοι καὶ τὰ τούτων συνιδεῖν. Χρήσομαι δὲ ἀντὶ πάντων ταῖς Φλαυΐου Ἰωσήπου φωναῖς.

A Græci legislatores, Lycurgus, Solon, septemque sapientes: nec non Pherecydes ille Syrus, magnusque Pythagoras, quos adhuc posterius sub olympiadum initium natos esse jam ostendimus. Ex quibus omnibus Mosem utique, Græcis illis non sapientibus tantum ac poetis, verum etiam plerisque numinibus antiquiorem fuisse constat. » Atque ex Clemente hactenus. Sed quoniam ante nostros homines, hoc in argumenti genere Hæbrei versati sunt, illorum etiam testimonia proferre juvat. Mihi tamen Flavius Josephus hoc loco instar omnium fuerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Φλαυΐου Ἰωσήπου περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαιότητος.

« Ἄρξομαι δὲ (7) πρῶτον ἀπὸ τῶν παρ' Αἰγυπτίοις γραμμάτων. Αὐτὰ μὲν οὖν οὐχ οἷόν (8) τε παρατίθεσθαι τἀκείνων· Μάνεθως δὲ τὸ γένος Αἰγύπτιος, ἀνὴρ τῆς Ἑλληνικῆς μετεσχηκὼς παιδείας, ὡς δῆλός ἐστι, γέγραφε γὰρ Ἑλλάδι φωνῇ τὴν πάτριον ἱστορίαν, ἔκ τε τῶν ἱερῶν, ὥς φησιν αὐτὸς, μεταφράσας, ὃς καὶ πολλὰ τὸν Ἡρόδοτον ἐλέγχει τῶν Αἰγυπτιακῶν ὑπ' ἀγνοίας ἐψευσμένον· οὗτος δὴ τοίνυν ὁ Μάνεθως ἐν τῇ δευτέρα τῶν *Αἰγυπτιακῶν* ταῦτα περὶ ἡμῶν γράφει· παραθήσομαι δὲ τὴν λέξιν αὐτοῦ, καθάπερ αὐτὸν ἐκεῖνον παραγαγὼν μάρτυρα. Τοῦ Τίμαιος (9) ὀνόματος· ἐπὶ τούτου οὐκ οἶδ' ὅπως ὁ Θεὸς ἀντέπνευσε, καὶ παραδόξως ἐκ τῶν πρὸς ἀνατολὴν μερῶν ἄνθρωποι τὸ γένος ἄσημοι, καταθαῤῥήσαντες, ἐπὶ τὴν χώραν ἐστράτευσαν, καὶ ῥᾳδίως ἁμαχητὶ ταύτην κατὰ κράτος εἷλον. Καὶ ἐπιλέγει μετὰ βραχέα· Ἐκαλεῖτο δὲ (10) τὸ σύμπαν αὐτῶν ἔθνος Ὑκουσσώς (11)· τοῦτο δέ ἐστι βασιλεῖς ποιμένες. Τὸ γὰρ Ὑκ, καθ' ἱερὰν γλῶσσαν, *βασιλέα* σημαίνει· τὸ δὲ Ὑσσώς, *ποιμήν* ἐστι, καὶ *ποιμένες* κατὰ τὴν κοινὴν διάλεκτον· καὶ οὕτω συντιθέμενον γίνεται *Ὑκουσσώς*. Τινὲς δὲ λέγουσι αὐτοὺς Ἄραβας εἶναι· ἐν δ' ἄλλῳ ἀντιγράφῳ οὐ βασιλεῖς σημαίνεσθαι διὰ τῆς Ὑκουσσὼς (12) προσηγορίας, ἀλλὰ τοὐναντίον αἰχμαλώτους δηλοῦσθαι ποιμένας. Τὸ γὰρ Ὑκουσσὼς (13) Αἰγυπτιστὶ, καὶ τὸ ἂκ δασυνόμενον, αἰχμαλώτους ῥητῶς μηνύει. Καὶ τοῦτο μᾶλλον πιθανώτερόν μοι φαίνεται, καὶ παλαιᾶς ἱστορίας ἐχόμενον. Τούτους δὲ τοὺς προκατωνομασμένους βασιλέας, καὶ τοὺς τῶν ποιμένων (14) καλουμένων, καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν γενομένους κρατῆσαι τῆς Αἰγύπτου φησὶν ἔτη πρὸς τοῖς φ' ια'. Μετὰ ταῦτα δὲ τῶν ἐκ τῆς Θηβαΐδος καὶ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου βασιλέων γενέσθαι φησὶν ἐπὶ τοὺς ποιμένας ἐπανάστασιν, καὶ

CAPUT XIII.

Ex Flavii Josephi primo De antiquitate Judæorum.

« Ego vero, inquit, ab Ægyptiacis litteris initium faciam, quarum ut nulla nobis per sese copia sit, Manethus tamen Ægyptius genere, vir in Græca eruditione versatus, uti ex eo intelligitur, quod Græce patriam historiam scripserit, eam, ut ipse profitetur, e sacris interpretatus libris: qui etiam Herodotum multa propter ignorationem in exponendis rebus Ægyptiacis peccasse demonstrat. Ille igitur *Historiarum Ægyptiarum* secundo, ita de nobis scribit: ejus quippe verba proferre libet, quod ipsum uti testem aliquem producam: Regem, inquit, olim habuimus Timæum nomine: cujus tempore, cum nobis Deus nescio quo pacto esset iratior, ex partibus Orientalibus homines ignobili genere illi quidem, sed tamen audaciæ pleni, repentinum hanc in regionem impetum fecerunt; eamque facile admodum ac sine pugna subegerunt. Tum paucis interjectis: Gens, inquit, eorum universa Hycoussos vocabatur, hoc est reges pastores. Hyc enim in sacra lingua *regem* sonat; Oussos autem communi vocabulo *pastorem* *pastores*que significat; unde vox composita *Hycoussos*. Sunt tamen qui Arabes illos **501** fuisse velint: adeoque in alio quodam exemplari, nomine illo Hycoussos, non reges, sed potius captivos pastores indicari. Sane quidem Hyc, et Hac, si cum aspiratione scribatur, captivos proprie nominatimque significat. Atque id mihi verosimilius videtur, magisque cum antiqua historia consentaneum. Illos igitur regum olim pastorumque nomine appellatos, eorumdemque posteros Ægypti dominatum tenuisse Manethus ait, annis circiter undecim supra quingentos. Tum vero su-

(7) *Ἄρξομαι δέ.* Locum hunc leges apud Josephum lib. I *Contra Apionem*, pag. 1039 edit. Græco-Lat. ex vers. Gessenii. Hos autem *contra Apionem* libros, Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαιότητος, inscriptos esse, ex hoc titulo 13 conjici possit.

(8) *Οὐχ οἷόν τε παρατ. τἀκείνων.* Optima lectio, ex qua Josephi editionem corrigas, in qua legitur: Οὐχ οἷων τε παρ. κἀκείνων· quæ interpres ita reddit, *quas non arbitrantur commendare quæ nostra sunt.* Divinare hoc fuit.

(9) *Τοῦ Τίμαιος.* Supplendus et corrigendus hic locus ex Josepho, apud quem Manethus ille sic incipit, Ἐγένετο βασιλεὺς ἡμῖν Τίμαος ὄνομα. In nomine Τίμαιος nihil mutandum putavi quod mihi de vera illius appellatione non constaret.

(10) *Ἐκαλεῖτο δέ.* Joseph. pag. 1040.

(11) *Τὸ σύμπαν αὐτῶν ἔθνος Ὑκουσσώς.* Joseph. τὸ ἔθνος Ὑκσώς, quam vocem deinde tam constanter retinet, quam Eusebius Ὑκουσσώς. Nec facile sit homini non Ægyptio, veram lectionem divinare.

(12) *Ὑκουσσώς.* Joseph. tantum Ὑκ, sed male, ut ex sequentibus plane constat.

(13) *Ὑκουσσώς.* Hic vicissim repone tantum Ὑκ, ex cod. Josepho.

(14) *Καὶ τοὺς τῶν ποιμ.* Josephus delet καί, rectius, ut videtur: nisi malis τοὺς ἐκ τῶν ποιμ, quod eorum ex numero reges crearentur.

Digitized by Google

sceptam adversus eos ab Thebaidis ac reliquæ Ægypti regibus expeditionem, bellumque grave ac diuturnum inter ipsos conflatum fuisse. Tandem sub rege quodam, cui Misphraguthosis nomen erat, debellatos pastores illos, ac reliqua Ægypto pulsos, unum in locum inclusos esse tradit, cujus ambitus decem jugerum millia contineret. Avaris locus ille dicebatur, quem a pastoribus universum ingenti validoque muro septum ac munitum idem scriptor ait, ut quidquid sibi fortunarum esset ac prædæ, id omne tutum ac securum habere possent. At vero Misphraguthosis filium Thmuthosin nomine, quadringentorum et octoginta millium hominum exercitu muros obsedisse; atque ipsos per vim expugnare conatum illum quidem, sed obsidionis exitu desperato, cum iisdem ea conditione pepigisse, uti Ægypto relicta, quocunque vellent, omnes sine ullo suo detrimento commigrarent. Eos igitur cum universis familiis, atque omni possessione sua, uti per ictum fœdus poterant, haud pauciores ducentis et quadraginta millibus, ab Ægypto per solitudinem in Syriam tetendisse. Quod autem sibi ab Assyriorum principatu metuerent, tum enim Asiam tenebant, in ea, quam hodie Judæam appellamus, regione urbem ædificasse, quæ tot hominum millia caperet, eamdemque Hierosolyma nominasse.» Quibus deinde regum Ægyptiorum successionem tempusque, quo singuli regnarunt, ubi Manethus subjunxit, tum demum ita concludit: «Ergo si tempus ad initam annorum istorum rationem exigemus, constabit omnino, quos pastores ipsi vocabam, majores nostros, annis ante tribus et nonaginta supra trecentos, ubi ex Ægypto migrassent, regionem illam insedisse, quam Danaus Argos venisset, qui tamen ab Argivis pro antiquissimo celebratur. Ita duo **502** nobis eaque sane præcipua, hoc Manethi, quod Ægyptiarum litterarum fidem sequitur, testimonio confecta sunt: alterum, eos in Ægyptum aliunde profectos esse; alterum, indidem ipsos alio commigrasse, quod etiam posterius adeo vetustum esset, ut Trojana tempora annis prope mille antecederet.» Hæc Josephus ex Ægyptiaca historia paulo solutius. Idem ex Phœnicia, productis ipsismet rerum Phœniciarum scriptoribus, manifesto probat, templum Hierosolymitanum ab Salomone rege annis centum et quadraginta tribus, cum octo insuper mensibus, ante conditam a Tyriis Carthaginensem, ædificatum fuisse. Tum progressus ad Chaldæos, ex eorum etiam monimentis Hebræorum antiquitatis testimonia repetit.

A πόλεμον συρραγῆναι μέγαν καὶ πολυχρόνιον. Ἐπὶ δὲ βασιλέως, ᾧ ὄνομα εἶναι Μισφραγούθωσι; (15), ἡττωμένους φησὶ τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκ μὲν τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἐκπεσεῖν, κατακλεισθῆναι δὲ εἰς τόπον ἀρουρῶν ἔχοντα μυρίων τὴν περίμετρον. Ἄβαρις[a] ὄνομα τῷ τόπῳ· τοῦτόν φησιν ὁ Μάνεθως ἅπαντα τείχει τε μεγάλῳ καὶ ἰσχυρῷ περιβαλεῖν τοὺς ποιμένας, ὅπως τήν τε κτίσιν ἅπασαν ἔχωσιν ἐν ἐχυρῷ, καὶ τὴν λείαν τὴν ἑαυτῶν. Τὸν δὲ Μισφραγουθώσεως υἱὸν Θμούθωσιν (16), ἐπιχειρῆσαι μὲν αὐτοὺς διὰ πολιορκίαν (17) ἑλεῖν κατὰ κράτος, ὀκτὼ καὶ τεσσαράκοντα μυριάσι στρατοῦ προσεδρεύσαντα τοῖς τείχεσιν· ἐπεὶ δὲ τὴν πολιορκίαν ἀπέγνω, ποιήσασθαι συμβάσεις, ἵνα τὴν Αἴγυπτον ἐκλιπόντες, ὅποι βούλονται, πάντες ἀβλαβεῖς ἀπέλθωσι. Τοὺς δὲ ἐπὶ ταῖς ὁμολογίαις πανοικεσίᾳ μετὰ τῶν κτήσεων, οὐκ ἐλάσσους μυριάδων B ὄντας εἴκοσι τεσσάρων, ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου τὴν ἔρημον εἰς Συρίαν διοδοιπορῆσαι. Φοβουμένους δὲ τὴν Ἀσσυρίων δυναστείαν (τότε γὰρ ἐκείνους τῆς Ἀσίας κρατεῖν), ἐν τῇ νῦν Ἰουδαίᾳ καλουμένῃ πόλιν οἰκοδομησαμένους, τοσαύταις μυριάσιν ἀνθρώπων ἀρκέσουσαν, Ἱεροσόλυμα ταύτην ὀνομάσαι.» Τούτοις ἐξῆς τὴν διαδοχὴν τῶν κατ' Αἴγυπτον βασιλέων μετὰ τοῦ χρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἀπαριθμησάμενος, ἐπιλέγει· «Ταῦτα μέν (18) ὁ Μάνεθως. Δῆλον δ' ἐστὶν, ἐκ τῶν εἰρημένων ἐτῶν τοῦ χρόνου συλλογισθέντος, ὅτι οἱ καλούμενοι ποιμένες, ἡμέτεροι δὲ πρόγονοι, τριστὶ καὶ ἐννενήκοντα καὶ τριακοσίοις πρόσθεν ἔτεσιν, ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαγέντες, τὴν χώραν ταύτην ἀπ- C ῴκησαν (19), ἢ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι· καίτοι τοῦτον ἀρχαιότατον Ἀργεῖοι νομίζουσι. Δύο τοίνυν ὁ Μάνεθως ἡμῖν τὰ μέγιστα μεμαρτύρηκεν ἐκ τῶν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις γραμμάτων· πρῶτον μὲν τὴν ἑτέρωθεν ἄφιξιν εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγὴν, οὕτως ἀρχαίαν τοῖς χρόνοις ὡς ἐγγύς που προτερεῖν αὐτὴν τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι χιλίοις.» Ἀλλὰ τὰ μὲν ἀπὸ τῆς Αἰγυπτιακῆς ἱστορίας ταύτῃ πῃ τῷ Ἰωσήπῳ κατὰ πλάτος ἀνιστόρηται· ἀπὸ δὲ τῆς Φοινίκων μάρτυσι χρησάμενος τοῖς τὰ Φοινικικὰ συγγραψαμένοις, παρίστησι τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν ὑπὸ Σολομῶνος τοῦ βασιλέως ᾠκοδομῆσθαι ἔτεσι θʹ ἑκατὸν τεσσαράκοντα καὶ τρισὶ, καὶ μησὶν ὀκτὼ, τοῦ κτίσαι Τυρίους Καρχηδόνα. Εἶτα μεταβὰς, καὶ ἀπὸ τῆς περὶ Χαλδαίων ἱστορίας τὰς περὶ τῆς Ἑβραίων ἀρχαιότητος παρατίθεται μαρτυρίας.

CAPUT XIV.

Universa Hebræorum historia recentiorem fuisse Græcorum philosophorum ætatem.

Verum enim, quid porro demonstrationes demonstrationibus cumulare necesse est, cum nemo sit, qui modo veritatis amantior esse velit, quam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔʹ.

Ὡς ἁπάσης τῆς παρ' Ἑβραίοις ἱστορίας νεώτεροι τυγχάνουσι τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων οἱ χρόνοι.

Ἀλλὰ τί δεῖ πλῆθος ταῖς ἀποδείξεσιν ἐπισωρεύειν, τοῦ φιλαλήθους, ἀλλὰ μὴ φιλαπεχθήμονος καὶ τοῖς εἰρημένοις ἀρκουμένου, ποικίλην περιέχουσι τὴν περὶ

[a] Jos. Ἄβαριν.

(15) *Μισφραγούθωσις.* Joseph. Ἀλισφραγούθωσις.

(16) *Θμούθωσιν.* Joseph. Θούμωσιν, quem pag. 141, Τέθμωσιν appellat.

(17) *Πολιορκίαν.* Repone πολιορκίας, ex Josepho.

(18) *Ταῦτα μέν*, etc. Adi Joseph. pag. 1041.

(19) *Ἀπῴκησαν.* Corrigendum ex Josepho ἐπῴκησαν, nisi malis εἰς τὴν χώραν τ. ἀπῴκ.

Digitized by Google

τοῦ προκειμένου σύστασιν; Προὔκειτο δὲ ἡμῖν τὰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν παλαίτερα τῶν Ἑλληνικῶν ἀποδεῖξαι. Ἐπειδὴ τοίνυν (20) μακρῷ πρόσθεν τῶν Τρωϊκῶν Μωσῆς γεγονὼς ἀποδέδεικται, φέρ' ἴδωμεν καὶ τοὺς μετ' αὐτὸν ἅπαντας. Μωσῆς δ' ὅτι τῶν πρὶν ἀληθῶς Ἑβραίων Ἔβερ τε καὶ Ἀβραὰμ, ἀφ' ὧν καὶ τὸ παρώνυμον τοῖς ἀνδράσιν ἐπιτέθειται, τῶν τε λοιπῶν θεοφιλῶν τε καὶ παλαιῶν ἀνδρῶν ὕστατος τοῖς χρόνοις παρεφάνη τῷ βίῳ, δῆλον ἀπὸ τῆς κατ' αὐτὸν ἱστορίας τυγχάνει. Μετὰ Μωσέα τοίνυν προέστη τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους Ἰησοῦς, ὥς τινες, ἔτεσι λ'. Εἶθ', ὥς φησιν ἡ Γραφὴ, ἐκράτησαν ἀλλόφυλοι ἔτεσιν ἐκτὸ· ἔπειτα Γοθονιὴλ ἔτεσι πεντήκοντα· μεθ' ὃν Ἐγλὼμ, βασιλεὺς Μωάβ, ἔτη ιη'· μεθ' ὃν Ἀὼδ' ἔτη π'· μεθ' ὃν πάλιν ἀλλόφυλοι ἔτη κ'· ἔπειτα Δεβώρα καὶ Βαρὰκ, ἔτη μ'· ἔπειτα Μαδιηναῖοι ἔτη ζ'· ἔπειτα Γεδεὼν ἔτη μ'· Ἀβιμέλεχ ἔτη γ'· Θωλὰ κγ'· Ἰαεὶρ κβ'· Ἀμμανῖται ιη'· Ἰεφθάε ἔτη ς'· Ἐσβὼν ἔτη ζ'· Αἰαλὼν ἔτη ι'· Λαβδὼν ἔτη η'· ἀλλόφυλοι ἔτη μ'· Σαμψὼν ἔτη κ'· ἔπειτα Ἠλεὶ ἱερεὺς, ὡς τὸ Ἑβραϊκὸν, ἔτη μ'· περὶ ὃν συμβαίνει τὴν Ἰλίου καταντᾷν ἅλωσιν· μετὰ Ἠλεὶ τὸν ἱερέα ἡγεῖται τοῦ λαοῦ Σαμουὴλ· μεθ' ὃν πρῶτος αὐτῶν βασιλεύει Σαοὺλ ἔτεσι μ'· ἔπειτα Δαβὶδ, ἔτεσι μ'· ἔπειτα Σολομὼν ἔτεσι μ'· ὃς καὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν ἐδείματο πρῶτος. Μετὰ δὲ Σολομῶνα βασιλεύει Ῥοβοὰμ ἔτη ιζ'· Ἀβιὰ ἔτη γ'· Ἄσα ἔτη μα'· Ἰωσαφὰθ ἔτη κε'· Ἰωρὰμ ἔτη η'· Ὀχοζίας ἔτος α'· Γοθολιὰ ἔτη ζ'· Ἰωὰς ἔτη μ'· Ἀμασίας ἔτη μθ'· Ὀζίας ἔτη νβ'· καθ' ὃν προφητεύουσιν Ὡσηὲ, Ἀμὼς, Ἡσαΐας, Ἰωνᾶς. Μετὰ δὲ Ὀζίαν βασιλεύει Ἰωάθαμ ἔτη ις'· μεθ' ὃν Ἄχαζ ἔτη ις'. Κατὰ τοῦτον ἡ πρώτη Ὀλυμπιὰς ἤχθη, ἣν ἐνίκα στάδιον Κόροβος Ἠλεῖος. Διαδέχεται δὲ τὸν Ἄχαζ Ἐζεκίας ἔτεσι κθ'· καθ' ὃν Ῥωμύλος Ῥώμην ἔκτισε, καὶ ἐβασίλευσε. Μετὰ δὲ Ἐζεκίαν βασιλεύει Μανασσῆς ἔτη νε'· ἔπειτα Ἀμὼν ἔτη β'· ἔπειτα Ἰωσίας ἔτη λα'· καθ' ὃν προφητεύουσιν Ἱερεμίας, Βαρούχ, Ὀλδᾶ, καὶ ἄλλοι προφῆται· ἔπειτα Ἰωάχαζ μῆνας γ'· μεθ' ὃν Ἰωακεὶμ ἔτη ια'· μεθ' ὃν πάντων ὕστατος Σεδεκίας ἔτη ιϐ'. Κατὰ τοῦτον πολιορκηθείσης τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Ἀσσυρίων, καὶ τοῦ ἱεροῦ ἐμπρησμὸν ὑπομεἰναντος, τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀπάγεται εἰς Βαβυλῶνα. Προφητεύει δὲ αὐτόθι Δανιὴλ καὶ Ἐζεκιήλ. Μετὰ δὲ ἐτῶν ἀριθμὸν σ' ὁ Κῦρος βασιλεύει Περσῶν, ὃς καὶ ἐνῆκε τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Ἰουδαίων, ἐπιτρέψας τοῖς θέλουσιν αὐτῶν παλινοστεῖν ἐπὶ τὴν οἰκείαν γῆν, καὶ τὸ ἱερὸν ἀνεγείρειν· ὅτε καὶ ἄνεισιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ Ζοροβάβελ ὁ τοῦ Σαλαθιὴλ, καταβάλλονταί τε θεμελίους προφητευόντων ὕστατα πάντων Ἀγγαίου, καὶ Ζαχαρίου καὶ Μαλαχίου, μεθ' οὓς οὐκέτι προφήτης παρ' αὐτοῖς γέγονε. Κατὰ δὲ Κῦρον Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἐγνωρίζετο, καὶ οἱ κληθέντες ἑπτὰ σοφοὶ παρ' Ἕλλησιν, ὧν παλαιότερος οὐδεὶς παρ' αὐτοῖς φιλόσοφος μνημονεύεται. Τούτων δὴ τῶν ἑπτὰ Θαλῆς ὁ Μιλήσιος, φυσικὸς πρῶτος Ἑλλήνων γεγονὼς, περὶ τροπῶν ἡλίου καὶ ἐκλείψεως, καὶ φωτισμῶν σελήνης, καὶ ἰσημερίας διειλέχθη. Ἐγένετο δ' ὁ ἀνὴρ ἐπισημότατος ἐν τοῖς

A malevolentiæ tenacior, cui non hactenus allata sufficiant, quibus tam varia tamque multiplex suscepti argumenti probatio continetur? Si quidem id agebamus, ut Mosis prophetarumque tempora Græcorum rebus antiquiora esse demonstraremus. Nunc igitur, quoniam eumdem Mosem longe ante Trojanum bellum floruisse ostendimus, age qui post eum secuti sunt, reliquos etiam omnes videamus. Quippe Mosem enim veris illis Hebræorum principibus Hebere atque Abrahamo, qui hoc nominis generi dederunt suo; nec illis tantum, sed etiam aliis omnibus uti Deo charissimis, ita longe vetustissimis, juniorem ac posteriorem fuisse, vel ex ipsamet ejus historia clarissimum est. Primus ergo post Mosem Judaicæ genti præfuit B Jesus, annis ut nonnullis placet, triginta. Deinde, ut Scriptura testatur, eidem alienigenæ octo dominati sunt. Tum Gothoniel annis quinquaginta. Post hunc Eglom rex Moab, annis octodecim. Tum Aod, annis octoginta: post quem iterum alienigenæ annis viginti. Deinde præfuerunt Debora simul et Barac annis quadraginta. **503** Tum Madianitæ annis septem. Postea Gedeon annis quadraginta: Abimelech annis tribus, Thola tribus et viginti, Jair duobus et viginti, Ammanitæ octodecim, Jephthe sex, Esbon septem, Ælon decem, Labdon octo, Alienigenæ quadraginta, Samson viginti; tum Heli sacerdos, ut Hebraicæ litteræ fidem faciunt, annis quadraginta: cujus tempore captum est Ilium. Post Heli sacerdotem, C populo Samuel imperavit. Hunc Saul rex omnium primus excepit, regnavitque annis quadraginta. Tum David annis totidem: inde Salomon totidem, qui primus Hierosolymitanum templum exstruxit. Post Salomonem, Roboam annis septemdecim, Abia annis tribus, Asa uno et quadraginta, Josaphat viginti quinque, Joram octo, Ochosias anno duntaxat uno, Gotholia septem, Joas quadraginta, Amasias quadraginta novem, Ozias duos et quinquaginta, cujus tempore Osee, Amos, Isaias et Jonas prophetarunt. Post Oziam regnavit Joatham annis sedecim, tum Achaz totidem. Quo regnante prima olympias celebrata est, in qua cursu vicit Corobus Eleus. Post Achaz regnavit Eze- D chias annis viginti novem: cujus tempore Romulus et Romam condidit, et regnavit. Post Ezechiam Manasses annis quinque et quinquaginta. Deinde Amon annis duobus, Josias uno et triginta, sub quo Jeremias, Baruch, Olda et alii prophetæ floruerunt. Tum Joachaz, mensibus tribus, Joachim annis undecim, et Sedecias omnium postremus duodecim. Sub eo capta Hierusalem ab Assyriis, templum incensum, universa Judæorum natio Babylonem abducta, ubi Daniel et Ezechiel prophetarunt. Post annos inde septuaginta, Cyrus Persis imperavit, Judæosque servitute liberavit, omnibus, quicunque vellent, in patriam re-

(20) *Ἐπειδὴ τοίνυν*, etc. Clemens Alexandrin. lib. I *Stromat.*, pag. 237, edit. Græco-Lat. eod. in argumento versatur.

Digitized by Google

deundi templique instaurandi potestate facta. Cum etiam Jesus Josedeci, et Zorobabel Salathielis filius reverterunt, novique templi fundamenta posuerunt, quo tempore Aggæus, Zacharias et Malachias omnium novissimi prophetabant, neminem enim post illos Judæi prophetam habuere. Jam Cyro regnante Solon Atheniensis, quosque septem sapientes Græci vocant, floruere, quibus sane vetustior apud eos philosophus nemo celebratur. Ex iis Thales Milesius princeps inter Græcos de rebus naturalibus philosophari cœpit, deque solis conversionibus, **504** lunæque cum defectione, tum illustratione, nec non de æquinoctio disputavit. Quare clarissimus in Græcia semper habitus est. Thaletis auditor fuit Anaximander, Praxiadæ filius, genere Milesius ipse quoque. Is omnium primus stylos ad dignoscendas solis, temporum, tempestatum, et æquinoctii conversiones elaboravit. Huic operam dedit Anaximenes item Milesius Eurystrati filius, quem audivit Anaxagoras Clazomenius, Hegesibuli filius. Is de principiis distincte primus et enucleate disputavit. Neque enim de universi tantum natura, uti priores illi, sed etiam de ipso motus ejus auctore philosophatus est. « Cum enim res omnes, inquit, confusæ simul permistæque ab initio forent, Mens penitus eas permeans, ab illa perturbatione in ordinem elegantiamque vindicavit. » Anaxagoræ discipuli tres fuere, Pericles, Archelaus, et Euripides. Pericles non Atheniensium modo facile princeps fuit, verum etiam æquales suos omnes opibus ac nobilitate superavit. Euripides cum ad poeticam sese contulisset, scenicus a nonnullis philosophus vocatus est. Archelaus denique Lampsaci Anaxagoræ suo in ludo successit. Inde cum Athenas migrasset, easdem ibi docendi partes munusque sustinuit, et quamplurimos Athenienses discipulos, interque cæteros Socratem habuit. Ejusdem Anaxagoræ tempore, Xenophanes et Pythagoras physici claruere. Ac Pythagoræ quidem Theano uxor, ejusque filii, Telauges et Mnesarchus, successerunt. Telaugis auditor Empedocles fuit, cujus ætate Heraclitus ille tenebricosus in hominum ore versari cœpit. Xenophani vero Parmenidem, Parmenidi Melissum, Melisso Zenonem Eleatem successisse ferunt. De quo Zenone illud etiam narratur, cum is conjurationis adversus tyrannum ejus temporis initæ princeps auctorque deprehensus esset, ab eoque uti consilii socios indicaret, torqueretur, tyranni suppliciis tanquam minus ad sese pertinentibus omnino contemptis, præmansam dentibus linguam in eum exspuisse, atque ita mediis in cruciatibus constantissimum obiisse. Ejusdem auditor Leucippus fuit, Leucippi Democritus, Democriti Protagoras, cujus ætate Socrates floruit. Ut enim ante Socratem physicos sparsim nonnullos reperias, omnes tamen cum initium

A Ἕλλησι. Θαλοῦ δὲ γίνεται ἀκουστὴς Ἀναξίμανδρος, Πραξιάδου μὲν παῖς, γένος δὲ καὶ αὐτὸς Μιλήσιος Οὗτος πρῶτος γνώμονας κατεσκεύασε πρὸς διάγνωσιν τροπῶν τε ἡλίου, καὶ χρόνων, καὶ ὡρῶν, καὶ ἰσημερίας. Ἀναξιμάνδρου δὲ γνώριμος ἐγένετο Ἀναξιμένης Εὐρυστράτου, Μιλήσιος· τούτου δὲ Ἀναξαγόρας Ἡγησιβούλου, Κλαζομένιος. Οὗτος δὴ πρῶτος διήρθρωσε τὸν περὶ ἀρχῶν λόγον. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς πάντων οὐσίας ἀπεφήνατο, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κινοῦντος αὐτὴν αἰτίου. « Ἦν γὰρ τὴν ἀρχὴν, » φησὶ, « τὰ πράγματα ὁμοῦ πεφυρμένα· Νοῦς δ' εἰσελθὼν, αὐτὰ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγεν. » Ἀναξαγόρου δὲ ἐγένοντο γνώριμοι τρεῖς, Περικλῆς, Ἀρχέλαος, Εὐριπίδης. Περικλῆς μὲν οὖν Ἀθηναίων πρῶτος ἐγένετο, καὶ πλούτῳ καὶ γένει τῶν καθ' ἑαυτῶν (20') B περιήνεγκεν[a]· Εὐριπίδης δὲ, ἐπὶ ποιητικὴν μεταβάς, ὑπό τινων σκηνικὸς φιλόσοφος ἐκλήθη· ὁ δὲ Ἀρχέλαος ἐν Λαμψάκῳ διεδέξατο τὴν σχολὴν τοῦ Ἀναξαγόρου. Μεταβὰς δ' εἰς Ἀθήνας ἐκεῖ ἐσχόλασε, καὶ πολλοὺς ἔσχεν Ἀθηναίων γνωρίμους, ἐν οἷς καὶ Σωκράτην. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν τῷ Ἀναξαγόρᾳ χρόνον ἤκμασαν ἄνδρες φυσικοὶ, Ξενοφάνης τε καὶ Πυθαγόρας. Τὸν μὲν οὖν Πυθαγόραν διεδέξατο Θεανὼ ἡ γυνὴ, οἵ τε υἱοὶ αὐτοῦ, Τηλαυγὴς καὶ Μνήσαρχος. Τηλαυγοῦς δὲ Ἐμπεδοκλῆς ἀκουστὴς γίνεται, καθ' ὃν Ἡράκλειτος ὁ σκοτεινὸς ἐγνωρίζετο. Τὸν δὲ Ξενοφάνην λέγεται ὁ Παρμενίδης διαδέξασθαι, Παρμενίδην δὲ Μέλισσος, Μέλισσον Ζήνων ὁ Ἐλεάτης· ὃν φασιν ἐπιβουλὴν κατὰ τοῦ τότε τυράννου συστησάμενον ἁλῶναι, στρεβλούμενον δὲ ὑπὸ τοῦ τυράννου, ὅπως C τοὺς σὺν αὐτῷ γενομένους ἄνδρας ἀπογράψηται, οὐ προσποιηθέντα τὰς τοῦ τυράννου τιμωρίας, διαμασησάμενον τὴν γλῶσσαν προσπτύσαι αὐτῷ, καὶ οὕτως ἐγχαρτερήσαντα ταῖς βασάνοις ἀποθανεῖν. Τούτου δὲ Λεύκιππος ἀκουστὴς γέγονε, Λευκίππου δὲ Δημόκριτος, οὗ Πρωταγόρας, καθ' ὃν ἤκμασε Σωκράτης. Καὶ ἄλλους δὲ σποράδην ἔστιν εὑρεῖν φυσικοὺς φιλοσόφους πρὸ Σωκράτους γενομένους· πλὴν ἀλλὰ πάντες, ἀπὸ Θαλοῦ ἀρξάμενοι, κατώτερον Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως φαίνονται ἠκμακότες. Ὁ δὲ Κῦρος μετὰ πλεῖστον τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ὅῆλός ἐστι γεγονὼς, διαλελοιπότων ἤδη τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν, καὶ τῆς ἱερᾶς μητροπόλεως αὐτῶν πεπολιορκημένης· ὥστε σε ὁμο- D λογεῖν πολὺ νεώτερα Μωσέως καὶ τῶν μετ' αὐτὸν προφητῶν τὰ τῆς Ἑλλήνων γεγονέναι φιλοσοφίας, καὶ μάλιστα τῆς κατὰ Πλάτωνα, ὃς, ἀκουστὴς τὰ πρῶτα γενόμενος Σωκράτους, κἄπειτα τοῖς Πυθαγορείοις ὁμιλήσας, τοὺς πρὸ αὐτοῦ πάντας λόγῳ τε καὶ συνέσει, καὶ τοῖς ἐν φιλοσοφίᾳ δόγμασιν ὑπερηκόντισε. Γέγονε δ' ὁ Πλάτων ἀμφὶ τὰ ὕστατα τῆς Περσῶν βασιλείας, μικρῷ θᾶττον Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, Αὐγούστου δὲ τοῦ Σεβαστοῦ οὐ πρόσθεν ἔτη υ'. Εἰ δή σοι τοιγαροῦν ὁ Πλάτων, οἵ τε μετ' αὐτὸν δειχθεῖεν τὰ σύμφωνα Ἑβραίοις πεφιλοσοφηκότες, ὥρα σκοπεῖν τὸν χρόνον καθ' ὃν οὗτος γέγονε· τῶν δὲ παρ' Ἑβραίοις θεολόγων τε καὶ προφητῶν τὴν πα-

[a] *ms.* διήνεγκεν

(20') *Ἑαυτῶν.* Lege ἑαυτόν. Edit.

Digitized by Google

λαιότητα τῇ πάντων τῶν Ἑλληνικῶν φιλοσόφων ἀντιπαραβάλλειν ἡλικίᾳ. Ἀλλὰ γὰρ, τούτων ἀποδειχθέντων, καιρὸς, ἐπανελθόντας, τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ζηλωτὰς θεάσασθαι τῶν Ἑβραϊκῶν γεγονότας δογμάτων· ὥστε μηκέτ' εὐλόγως ἡμῖν ἐπιμέμφεσθαι τοὺς συκοφάντας, εἰ δὴ καὶ αὐτοὶ, τὰ ὅμοια τοῖς αὐτῶν φιλοσόφοις ἀγαπήσαντες, τὰ Ἑβραίων λόγια τιμᾷν διανενοήμεθα.

A ab Thalete ducant, Cyro Persarum rege posteriores fuisse constat. Atqui Cyrum multis post **505** abductos Babylonem Judæos annis vixisse liquet, cum jam et prophetæ apud Hebræos esse desiissent, et sacra ipsorum metropolis expugnata fuisset. Restat igitur, uti et Mose, et recentioribus eo prophetis multo juniorem Græcorum philosophiam esse fatearis, Platonisque præsertim, qui Socratis primum auditor cum fuisset, indeque Pythagoreis operam dedisset, superiores omnes cum eloquentia, tum etiam prudentia, philosophandique genere longo superavit intervallo. Is enim sub extrema regni Persarum tempora floruit, paulo ante Alexandrum Macedonem, ante Augustum vero annis haud multo amplius quadringentis. Si ergo Platonem tibi, quique illum secuti sunt, eadem interdum, quæ Hebræos ipsos, philosophatos esse constiterit, tum vero operæ pretium fuerit, quonam tempore vixerint cogitare, adeoque illam Hebræorum sive theologorum, sive prophetarum vetustatem, cum Græcorum omnium philosophorum ætate componere. Sedenim quando semel ista sumus demonstratione perfuncti, tempus utique jam est, uti ad Græcos illos sapientes Hebraicorum dogmatum æmulos propius intuendos aliquando redeamus : nihil ut deinceps importuni calumniatores, hoc nomine objiciendum nobis atque exprobrandum habeant, quod illa Hebræorum decreta, philosophorum suorum placitis adeo gemina complecti ipsi quoque ac plurimi facere statuerimus.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER UNDECIMUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ. B **506** *UNDECIMI LIBRI CAPITA.*

ε'. Ὡς ἡ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφία τῇ καθ' Ἑβραίους ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις ἐπηκολούθησεν. — 1. *Platonis philosophiam, in iis, quæ omnium maxime necessaria sunt, cum illa Hebræorum convenire.*

β'. Περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας, ἀπὸ τῶν Ἀττικοῦ. — 2. *De tripartita Platonis philosophia, ex Attico.*

γ'. Ἀριστοκλέους, Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας. — 3. *De Platonica philosophia, ex Aristocle.*

δ'. Περὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἠθικῶν δογμάτων. — 4. *De morum apud Hebræos disciplina.*

ε'. Περὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις λογικῆς πραγματείας. — 5. *De Hebræorum philosophia in disserendo posita.*

ς'. Περὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν ὀνομάτων ὀρθότητος. — 6. *De recta nominum apud Hebræos impositione.*

ζ'. Περὶ τῆς καθ' Ἑβραίους φυσιολογίας. — 7. *De naturali Hebræorum philosophia.*

η'. Περὶ τῆς τῶν νοητῶν φυσιολογίας. — 8. *De rerum spiritalium physiologia.*

θ'. Περὶ τοῦ ὄντος, Μωσέως καὶ Πλάτωνος. — 9. *De Ente, ex Mosis Platonisque doctrina.*

ι'. Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορείου, περὶ τοῦ αὐτοῦ. — 10. *De eodem, ex Numenio Pythagoreo.*

ια'. Πλουτάρχου, ἀπὸ τοῦ ἐπιγεγραμμένου συγγράμματος, Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς ΕΙ. — 11. *Ex Plutarchi opusculo, de syllaba EI Delphico templo inscripta.*

ιβ'. Ὅτι ἄῤῥητον τὸ Θεῖον. C 12. *Deum verbis explicari non posse.*

ιγ'. Ὅτι Θεὸς εἷς ἐστι μόνος. — 13. *Unum ac solum esse Deum.*

ιδ'. Περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος. — 14. *De secundo Hebræorum Platonisque principio.*

ιε'. Φίλωνος, Περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου. — 15. *De secundo principio, ex Philone.*

ις'. Πλάτωνος, Περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου. — 16. *De secundo principio, ex Platone.*

ιζ'. Πλωτίνου, περὶ τοῦ αὐτοῦ. — 17. *De eodem, ex Plotino.*

ιη'. Νουμηνίου, περὶ τοῦ αὐτοῦ. — 18. *De eodem, ex Numenio.*

ιθ'. Ἀμελίου, Περὶ τῆς Ἰωάννου τοῦ παρ' ἡμῖν εὐαγγελιστοῦ θεολογίας. — 19. *De Joannis apud nos evangelistæ theologia, ex Amelio.*

κ'. Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. **507** 20. *De tribus substantiis principii vim habentibus.*

κα'. Περὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ οὐσίας. — 21. *De natura boni.*

κβ'. Νουμηνίου, Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ. — 22. *Numenii de bono verba.*

κγ'. Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἰδεῶν. — 23. *De Platonicis ideis.*

Digitized by Google

24. *De Mosaicis ideis, ex Philone.*
25. *De iisdem, ex Clemente.*
26. *De adversariis naturis, Hebræorum Platonisque doctrina.*
27. *De animæ immortalitate, ex Hebræorum Platonisque doctrina.*
28. *De eadem, ex Porphyrio.*
29. *Quod mundus ortum habuerit.*
30. *De cœli luminibus.*
31. *Omnia Dei opera bona esse.*
32. *De alteratione ac mutatione mundi.*
33. *De resurrectione mortuorum, ex eodem.*
34. *De supremo mundi fine.*
35. *Mortuos quosdam revixisse Plato scribit, cum Hebræis hoc etiam in genere consentiens.*
36. *Ex Plutarcho in re simili.*
37. *Platonem de terra illa, quam cœlestem vocant, Hebræis simillima tradidisse.*
38. *De judicio, quod mortem excipiat, Platonem Hebræis affinia sensisse.*

κδ'. *Φίλωνος, Περὶ τῶν παρὰ Μωσεῖ ἰδεῶν.*
κε'. *Κλήμεντος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.*
κς' *Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος, Περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων.*
κζ'. *Περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος.*
κη'. *Πορφυρίου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.*
κθ'. *Περὶ τοῦ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.*
λ'. *Περὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φωστήρων.*
λα'. *Ὅτι πάντα καλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.*
λβ'. *Περὶ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς τοῦ κόσμου.*
λγ'. *Περὶ τῆς τῶν τετελευτηκότων ἀναβιώσεως, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*
λδ'. *Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου.*
λε'. *Ὡς καὶ νεκροὺς ἐγηγέρθαι ὁ Πλάτων ὁμοίως τοῖς Ἑβραίων λόγοις ἱστορεῖ.*
λς'. *Πλουτάρχου, περὶ τοῦ ὁμοίου.*
λζ'. *Ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς λεγομένης ἐπουρανίου γῆς, ὁ Πλάτων ὁμοίως Ἑβραίοις διέξεισιν.*
λη'. *Ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς μετὰ θάνατον κρίσεως ὁμοίως Ἑβραίοις καὶ Πλάτων ἔσεσθαι πιστεύει.*

SUSCEPTI ARGUMENTI PROŒMIUM.

Superior idemque decimus *Præparationis evangelicæ* liber, non jam verbis meis, sed ipsismet gentilium hominum testimoniis planum fecit, quam simile veri sit, Græcos præter unam in dicendo vim et elegantiam, sapientis et eruditi nihil domo protulisse, sed barbaris omnia suffuratos esse : adeoque ne ipsa quidem Hebræorum ignorasse oracula, sed ea potius ex parte saltem attigisse : cum ne in ipsis quidem hominum suorum operibus tanta cum ambitione conscriptis castas ab omni furto integrasque manus conservare potuerint. Nam fures illos omnino fuisse, non mea, uti jam dixi, sed sua ipsorum voce demonstravi. **508** Præterea, quam ipsi prudentia simul ætateque juvenes sint, quamque longo intervallo ab illa Hebræorum antiquitate disjuncti, eodem libro ex inita temporum inter sese contentione cognovimus. Atque hæ superioris libri partes fuerunt omnino duæ. Jam vero hic quem præ manibus habemus, id agit, ut factam a nobis promissionem, quoddam quasi nomen ac debitum, repræsentet, illamque Græcorum philosophorum, si minus in omnibus, in nonnullis certe quidem placitis atque decretis cum Hebræorum oraculis consensionem aperiat. Verum ut alios prætereat, tanquam minus hoc loco necessarios, omnium coryphæum appellabit, quod instar omnium Platone duntaxat uno, tanquam susceptæ disputationis regula utendum esse videatur, quippe quem, uti reliquos unus omnes eruditionis gloria longe multumque superavit, ita satis omnino per sese nobis, ad hanc quæstionem definiendam et constituendam futurum putemus. Quod sicubi ad illustrandam hominis sententiam opus fuerit, eorum etiam qui ad ipsius philosophiæ rationem adhæsere, testimonia proferam, ipsissimis eorum verbis ad majorem propositi argumenti fidem certitudinemque productis. Cæterum ut is vere pleraque pronuntiarit, illud observari tamen ac retineri velim, non eum semper in omnibus recte, atque uti res postulabat, philosophatum esse. Quod ipsum quoque suo loco demonstrabimus, non utique criminandi hominis animo, sed consilii nostri defendendi causa, qui barbaram a nobis philosophiam Græca potiorem habitam esse fateamur.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΕΩΣ.

Ὁ μὲν δὴ τοῦ μετὰ χεῖρας προάγων, τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* δέκατος ὢν τόμος, οὐκ ἐμαῖς φωναῖς, ταῖς δ' ἔξωθεν συνίστη μαρτυρίαις, τὸ μὴ ἀπεικὸς εἶναι τοὺς Ἕλληνας μηδὲν οἰκοθεν σοφὸν ἐπενηνεγμένους, εἰ μὴ ὅτι μόνην τὴν ἐν λόγοις δεινότητά τε καὶ εὐγλωττίαν, τὰ πάντα δὲ παρὰ βαρβάρων ἐσκευωρημένους· μηδὲ τὰ Ἑβραίων ἀγνοῆσαι λόγια, καὶ τούτων δὲ ἐν μέρει καθάψασθαι· ὅτι μηδὲ τῆς τῶν σφετέρων ἐν συγγράμμασι φιλοτιμίας καθαρὰς ἐφυλάξαντο κλοπῆς τὰς χεῖρας. Κλέπτας γὰρ αὐτοὺς οὐχ ὁ παρ' ἡμῶν, ὡς ἔφην, λόγος, ὁ δ' ἐξ αὐτῶν παρεστήσατο. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ σφόδρα νέους ὁμοῦ τῇ φρονήσει[a] καὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοὺς, παρὰ πλεῖστον ὅσον τῆς Ἑβραϊκῆς λειπομένους ἀρχαιολογίας, ἐν ταυτῷ διὰ τῆς τῶν χρόνων παραθέσεως ἔγνωμεν. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ πρὸ τούτου. Ὁ δέ γε παρὼν ἐπείγεται λοιπὸν ἤδη, ὥσπερ τι χρέος, τὴν ἐπηγγελμένην ὑπόσχεσιν ἀποδοῦναι, καὶ τὴν ἔν τισιν, εἰ καὶ μὴ ἐν πᾶσι, τοῖς δογματικοῖς θεωρήμασι, πρὸς τὰ Ἑβραίων λόγια συμφωνίαν τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων ἐκφῆναι· ὧν τοὺς περιττοὺς παραιτησάμενος, τὸν κορυφαῖον ἁπάντων ἀνακαλεῖται, μόνῳ χρῆναι ἀντὶ πάντων ἡγούμενος γνώμονι χρήσασθαι τοῦ προβλήματος Πλάτωνι· ἐπεὶ καὶ οὗτος μόνος ἔοικε, τῇ δόξῃ τοὺς πάντας ὑπερακοντίσας, αὐτάρκης ἡμῖν ἔσεται[b] πρὸς τὴν τοῦ ζητουμένου σύστασιν. Εἰ δέ που δέοι σαφηνείας ἕνεκα τῆς τοῦ ἀνδρὸς διανοίας, καὶ τοῖς τὴν κατ' αὐτὸν ἐζηλωκόσι φιλοσοφίαν μάρτυρσι χρήσομαι, τὰς αὐτῶν ἐκθησόμενος φωνὰς ἐπὶ συστάσει τοῦ προκειμένου. Τετηρήσθω δέ μοι, τὸ μὴ πάνυ ἐπιτυχῶς εἰρῆσθαι τῷ ἀνδρὶ, εἰ καὶ τὰ πλεῖστα αὐτῷ σὺν ἀληθείᾳ ἐκπεφώνηται. Ὅ δὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν παραστήσομεν, οὐκ αὐτοῦ διαβολῆς, ἀπολογίας δὲ ἡμετέρας χάριν, δι' ἣν τὴν βάρβαρον φιλοσοφίαν τῆς Ἑλληνικῆς ὁμολογοῦμεν προησμενικέναι.

[a] *Ισ.* τήν τε φρόνησιν. [b] *γρ.* ἔσεσθαι.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὡς ἡ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφία τῇ καθ' Ἑβραίους ἐν τοῖς ἀναγκαιοτάτοις ἑπηκολούθησεν.

Εἰς τρία διελόντος μέρη τοῦ Πλάτωνος τὸν πάντα τῆς φιλοσοφίας λόγον, εἰς φυσικὸν, ἠθικὸν, λογικόν· εἶτ' αὖ πάλιν τὸν φυσικὸν διελομένου εἴς τε τὴν τῶν αἰσθητῶν θεωρίαν, καὶ τὴν τῶν ἀσωμάτων κατανόησιν· εὖροις ἂν καὶ παρ' Ἑβραίοις τὸ τριμερὲς τοῦτο τῆς διδασκαλίας εἶδος, ὅτι δὴ καὶ παρ' αὐτοῖς τὰ ὅμοια, πρόσθεν ἢ Πλάτωνα γενέσθαι, πεφιλοσόφηται. Πρῶτον δὲ τῶν Πλάτωνος ἀκοῦσαι ἄξιον, εἶθ' οὕτω καὶ τὰ Ἑβραίων ἐπισκοπῆσαι. Θήσω δὲ τὰ ἀρέσκοντα Πλάτωνι ἀπὸ τῶν τὰ αὐτοῦ πρεσβευόντων, ὧν Ἀττικὸς, διαφανὴς ἀνὴρ τῶν Πλατωνικῶν φιλοσόφων, ὧδέ πη τὰ δοκοῦντα τῷ ἀνδρὶ διέξεισιν, ἐν οἷς ἵσταται πρὸς τοὺς διὰ τῶν Ἀριστοτέλους τὰ Πλάτωνος ὑπισχνουμένους.

CAPUT I.

Platonis philosophiam, in iis quæ omnium maxime necessaria sunt, cum illa Hebræorum convenire.

Ac primum quidem, cum tres in partes a Platone universa philosophiæ ratio dividatur, in naturam, mores, ac disserendi vim : deinde pars illa rursus, quæ de natura disputat, in eorum, quæ sensibus usurpantur, tractationem et naturarum corporis expertium intelligentiam ab eodem tribuatur : apud Hebræos quoque tripartitum illud doctrinæ genus reperias, quod nimirum antequam Plato nasceretur, affinia prorsus ac gemina disputarint. Ac Platonem quidem ipsum in primis audiamus, **509** ut Hebraica dogmata contemplemur. Nos vero Platonis hoc in genere sententiam, ex eorum qui studiosissime hominis decreta defendunt, eruemus. Ex iis autem Atticus, vir Platonicos inter philosophos clarissimus, hunc in modum mentem ipsius doctrinamque prosequitur, ubi adversus illos disputat, qui Aristotelis doctrina Platonis sese philosophiam tueri profitentur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀττικοῦ Περὶ τοῦ τριμεροῦς τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας.

« Τριχῇ τοίνυν διαιρουμένης τῆς ἐντελοῦς φιλοσοφίας, εἴς τε τὸν ἠθικὸν καλούμενον τρόπον, καὶ τὸν φυσικὸν, καὶ ἔτι τὸν λογικόν· καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατασκευάζοντος ἡμῶν ἕκαστον καλὸν καὶ ἀγαθὸν, καὶ τοὺς οἴκους ὅλους εἰς τὸ ἄριστον ἐπανορθοῦντος, ἤδη δὲ καὶ δῆμον σύμπαντα πολιτείᾳ τῇ διαφερούσῃ, καὶ νόμοις τοῖς ἀκριβεστάτοις κοσμοῦντος· τοῦ δευτέρου δὲ πρὸς τὴν περὶ τῶν θείων γνῶσιν διήκοντος, αὐτῶν τε τῶν πρώτων, καὶ τῶν αἰτίων, καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα ἐκ τούτων γίνεται, ἃ δὴ περὶ φύσεως ἱστορίαν ὁ Πλάτων ὠνόμακεν· εἰς δὲ τὴν περὶ τούτων ἀμφοτέρων διάκρισίν τε καὶ εὕρεσιν τοῦ τρίτου παραλαμβανομένου· ὅτι μὲν Πλάτων πρῶτος, καὶ μάλιστα συναγείρας εἰς ἓν πάντα τὰ τῆς φιλοσοφίας μέρη, τέως ἐσκεδασμένα καὶ διερριμμένα, ὥσπερ τὰ τοῦ Πενθέως μέλη, καθάπερ εἴπέ τις, σῶμά[a] τε καὶ ζῶον ὁλόκληρον ἀπέφηνε τὴν φιλοσοφίαν, δῆλα παντὶ λεγόμενα. Οὔτε γὰρ οἱ περὶ Θαλῆν, καὶ Ἀναξιμένην, καὶ Ἀναξαγόραν, καὶ ὅσοι κατὰ ταυτὸν γεγόνασι τούτοις, ἀγνοοῦνται περὶ μόνην τὴν ὑπὲρ τῆς φύσεως τῶν ὄντων σκέψιν διατρίψαντες· οὐ μὴν οὐδὲ Πιττακὸς, καὶ Περίανδρος, καὶ Σόλων, καὶ Λυκοῦργος, καὶ οἱ παραπλήσιοι τούτοις, λανθάνουσί τινας τὴν αὐτῶν φιλοσοφίαν εἰς πολιτείαν καταθέντες· Ζήνων δὲ, καὶ πᾶν τὸ Ἐλεατικὸν τοῦτο διδασκαλεῖον, καὶ αὐτὸ γνώριμον ἐπὶ τῇ τέχνῃ τῶν λόγων μάλιστα σπουδάσαν. Τούτοις δὲ ἐπιγενόμενος Πλάτων, ἀνὴρ ἐκ φύσεως ἀρτιτελὴς, καὶ πολὺ διενεγκὼν, οἷα κατάπεμπτος, ὡς ἀληθῶς, ἐκ θεῶν, ἵν' ὁλόκληρος ὀφθῇ ἡ δι' αὐτοῦ (21) φιλοσοφία, παρῆκέ τε οὐδὲν, καὶ ἕκαστα ἠκρίβωσε, μήτε ἐλλείπων πρὸς τὸ ἀναγκαῖον, μήτε πρὸς τὸ ἄχρηστον ἐξενεχθείς. Ἐπεὶ τοίνυν πάντων ἔφαμεν μετεῖναι τῷ Πλατωνικῷ, καὶ φυσιολογοῦντι, καὶ περὶ ἠθῶν λέγοντι, καὶ διαλεγομένῳ, φέρε, καθ' ἕκαστον ἐπισκεψώμεθα. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀττικός. Ἐπιμαρτυ-

[a] *Ισ. τι.*

(21) *Ἡ δι' αὐτοῦ.* Malim abesse articulum ἡ.

CAPUT II.

De tripartita Platonis philosophia, ex Attico.

« Cum igitur, inquit, tres in partes integra perfectaque philosophia dividatur, hoc est in morum, naturæ, disserendique doctrinam; quarum prima illa non singulos modo nostrum bonos ac probos efficiat, verum etiam familias integras ad castissimam vitæ rationem informet, adeoque populum universum excellenti quodam reipublicæ genere, et accuratissimis legibus instituat; secunda vero ad rerum divinarum cognitionem ita pertineat, uti simul et principes illas causasque cæterarum, quæque ex illis fiunt, reliquas omnes contempletur, quam naturæ historiam Plato nuncupavit; tertia denique ad certiorem superioris utriusque discussionem et inventionem assumatur : Platonem exstitisse, qui partes illas omnes philosophiæ dissipatas eatenus atque disjectas, sic tanquam Penthei membra, ut nonnemo dixit, primus idem maximeque complexus, philosophiam in unius cujusdam corporis, atque integri animantis speciem conflaverit, ab omnibus prædicari constat. Nemini quippe dubium est quin Thales, Anaximenes, Anaxagoras, et quotquot præterea sub idem vixere tempus, in sola fuerint naturæ rerum consideratione versati. Pittacus autem, Periander, Solon, Lycurgus, ac cæteri id genus, suam omnem philosophiam in reipublicæ curam ac studium aperte contulerunt. Zeno denique et illa omnis Eleatica schola, quin potissimum in disserendi artem incubuerit, nemo etiam est, qui nesciat. At vero his omnibus Plato succedens, vir a natura **510** partibus omnibus ac numeris absolutus, longeque cæteris antecellens, utpote deorum plane munere donoque missus, per quem integra tandem aliquando philosophia cerneretur, et præteriit omnino nihil, et singula suam ad maturitatem ita perduxit, ut neque necessarii quid-

Digitized by Google

quam desiderari, neque abripi sese ad inania pateretur. Quoniam igitur Platonici philosophi propriam hanc trium illorum conjunctionem esse defendimus, uti de rerum natura disputet, de morum conformatione tractet, ac simul in disserendi facultate versatus sit, age, singula per sese videamus. » Hæc Atticus. Ad quæ Aristoclis Peripatetici testimonium accedit, qui libro septimo eorum quos *De natura* conscripsit, conceptis verbis ita loquitur.

ρεῖ δὲ τοῖς αὐτοῖς καὶ ὁ Περιπατητικὸς Ἀριστοκλῆς, ἐν ἑβδόμῳ συγγράμματι, ὧν *Περὶ φυσιολογίας* συνέταξεν, ὧδε λέγων πρὸς ῥῆμα.

CAPUT III.

De Platonica philosophia, ex Aristocle.

« Plato, inquit ille, germanum perfectumque, si quisquam alius, philosophandi genus habuit. Nam Thaletis sectatores in naturæ disputationibus toti erant : Pythagorei texerunt atque involverunt omnia : Xenophanes ejusque discipuli suis illis argumentorum contentionibus, vertiginis plurimum philosophis attulerunt, opis autem subsidiique nihil : Socrates maxime, ignem, quod aiunt, quodque Plato ipse dictitabat, igni addidit. Nam indole cum esset ingenioque singulari, adeoque de re qualibet quæstionem movere solerter in primis graviterque posset, novas ipse de moribus, deque republica disputationes invexit, imo etiam de ideis agere omnium primus instituit : eumdem vero nullo non excitato controversiæ genere, deque omnibus quærentem adhuc atque dubitantem mors occupavit. Jam alii quas sibi quisque particulas absciderant, in iis hæsere perpetuo : atque ita nonnulli medicinam, disciplinas alii mathematicas, poeticam alii musicamque sectati sunt. Plerique disserendi vi ac facultate capti, quorum alii sese rhetores, dialecticos alii nuncuparunt. Nam qui Socrati successere, cum multiplices admodum ac varii fuere, tum etiam opinionibus maxime contrarii. Nam alii cynicum sordidumque vitæ genus, simplicem, et ab omni perturbationis sensu vacuum animum : voluptates alii contra prædicabant. Hi sese omnia scire jactabant, illi plane nihil. Quidam in media turba atque omnium oculis volvebantur **511**, cum infima plebe assidui : alios adire nemo, nemo alloqui potuisset. At Plato cum unam eamdemque divinarum esse humanarumque rerum scientiam probe intelligeret, eam primus ita digessit, ut partem illius unam explicandæ universi naturæ, alteram rerum humanarum tractationi, conformandæ orationi tertiam postremamque tribueret. Cæterum, nisi divina perspecta prius et cognita habeamus, pervideri a nobis humana non posse statuebat. Quemadmodum enim medici, uti partibus quibusdam medeantur, in totius ante corporis curationem incumbunt, ita prorsus, qui res nostras intueri velit, universi naturam prius ei cognoscendam esse : cum illius pars quædam homo sit, atque ex bonis duobus, quorum alterum ad nos, ad universum alterum pertinet, præcipuum sit universi bonum, quod alterum ejus causa procreetur. Atque hanc Indorum esse rationem Aristoxenus musicus testatur : quippe, unum ex ea natione aliquem Athenis congressum esse cum Socrate, ex eoque sciscitatum, quid agendum sibi re-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἀριστοκλέους, Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας.

« Ἐφιλοσόφησε δὲ Πλάτων, εἰ καί τις ἄλλος τῶν πώποτε, γνησίως καὶ τελείως. Οἱ μὲν γὰρ ἀπὸ Θαλοῦ φυσιολογοῦντες διετέλεσαν· οἱ δὲ περὶ Πυθαγόραν ἀπεκρύψαντο πάντα· Ξενοφάνης δὲ καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου, τοὺς ἐριστικοὺς κινήσαντες λόγους, πολὺν μὲν ἐνέβαλον ἴλιγγον τοῖς φιλοσόφοις, οὐ μὴν ἐπόρισάν γέ τινα βοήθειαν. Οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ Σωκράτης, αὐτὸ δὴ τὸ λεγόμενον, ἐγένετο πῦρ ἐπὶ πυρί, καθάπερ αὐτὸς ἔφη Πλάτων. Εὐφυέστατος γὰρ ὢν, καὶ δεινὸς ἀπορῆσαι περὶ παντὸς ὁτουοῦν, ἐπεισήνεγκε τάς τε ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς σκέψεις, ἔτι δὲ τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν πρῶτος ἐπιχειρήσας ὁρίζεσθαι· πάντα δὲ ἐγείρων λόγον, καὶ περὶ πάντων ζητῶν, ἔφθη τελευτήσας. Ἄλλοι δ' ἀποτεμόμενοι μέρη τινὰ, περὶ ταῦτα διέτριψαν, οἱ μὲν ἰατρικὴν, οἱ δὲ τὰς μαθηματικὰς ἐπιστήμας· ἔνιοι δὲ περὶ τοὺς ποιητὰς καὶ τὴν μουσικήν. Οἱ μέντοι πολλοὶ τὰς τῶν λόγων δυνάμεις ἐθαύμασαν, ὧν οἱ μὲν ῥήτορας, οἱ δὲ διαλεκτικοὺς προσεῖπον ἑαυτούς. Οἱ μέντοι Σωκράτην διαδεξάμενοι καὶ πάνυ τινὲς ἐγένοντο παντοῖοι, καὶ ὑπεναντίοι τὰς γνώμας. Οἱ μὲν γὰρ κυνισμοὺς, καὶ ἀτυφίας, καὶ ἀπαθείας ὕμνουν· ἄλλοι δ' αὖ πάλιν ἡδονάς. Καὶ οἱ μὲν εἰδέναι πάντα ἐκόμπαζον, οἱ δὲ ἁπλῶς μηθέν. Ἔτι δ' οἱ μὲν ἐν μέσῳ καὶ ἐν ὄψει πάντων ἐκαλινδοῦντο, τοῖς πολλοῖς ἐξομιλοῦντες· ἄλλοι δ' αὖ τοὐναντίον ἀπρόσιτοι καὶ ἀπροσαύδητοι διετέλουν ὄντες. Πλάτων μέντοι, κατανοήσας, ὡς εἴη μία τις ἡ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων ἐπιστήμη, πρῶτος διεῖλε, καὶ ἔφη τὴν μέν τινα περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως εἶναι πραγματείαν, τὴν δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων, τρίτην δὲ τὴν περὶ τοὺς λόγους. Ἡξίου δὲ μὴ δύνασθαι τὰ ἀνθρώπινα κατιδεῖν ἡμᾶς, εἰ μὴ τὰ θεῖα πρότερον ὀφθείη. Καθάπερ γὰρ οἱ ἰατροὶ, μέρη τινὰ θεραπεύοντες, ἐπιμελοῦνται τῶν ὅλων σωμάτων πρῶτον, οὕτω χρῆναι καὶ τὸν μέλλοντα τἀνθάδε κατόψεσθαι, τὴν τῶν ὅλων φύσιν εἰδέναι πρότερον, μέρος τε τῶν ὄντων τὸν ἄνθρωπον· καὶ τἀγαθὸν διττὸν, τὸ μὲν ἡμέτερον, τὸ δὲ τοῦ παντὸς, κυριώτερον δὲ τὸ τοῦ παντός· διὰ γὰρ ἐκείνου[a] καὶ τοῦτο γίνεσθαι. Φησὶ δ' Ἀριστόξενος ὁ μουσικὸς Ἰνδῶν εἶναι τὸν λόγον τοῦτον. Ἀθήνησι γὰρ ἐντυχεῖν Σωκράτει τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων ἕνα τινὰ, κἄπειτα αὐτοῦ πυνθάνεσθαι, τί ποιῶν φιλοσοφοίη· τοῦ δὲ εἰπόντος, ὅτι ζητῶν περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, καταγελάσαι τὸν Ἰνδὸν, λέγοντα μὴ δύνασθαί τινα τὰ ἀνθρώπινα κατιδεῖν, ἀγνοοῦντά γε τὰ θεῖα. Τοῦτο μὲν οὖν εἰ ἀληθές ἐστιν, οὐκ ἂν δύναιτό τις διατεινόμενος εἰπεῖν. Διεῖλε δ' οὖν Πλάτων τήν τε περὶ τῶν ὅλων φιλοσοφίαν, καὶ τὴν πολιτικὴν, ἔτι δὲ τὴν λογικήν. » Τοιαύτης οὔσης τῆς

[a] *Forte* ἐκεῖνο.

Digitized by Google

κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας, καιρὸς καὶ τὴν Ἑβραίων ἐπισκέψασθαι, μακρῷ πρόσθεν ἢ Πλάτωνα γενέσθαι τὸν ὅμοιον πεφιλοσοφηκότων τρόπον. Εὖροις δ' οὖν καὶ παρ' αὐτοῖς τήν τε σύμφωνον τὴν τριμέρειαν, ἠθικῶν τε, καὶ λογικῶν, καὶ φυσικῶν μαθημάτων, τόνδε ἐπιστήσας τὸν τρόπον.

A rum esset, uti philosopharetur : quo respondente, de humanæ vitæ rationibus quærendum ipsi et cogitandum esse : tum vero risisse Indum, cum negaret humana quemquam pervidere posse, qui divinorum ignoratione laboraret. Id porro verum sit, necne, ut maxime contendat, statuere nemo potest. Interea Plato philosophiam, in eam, quæ de universo disputaret, in civilem, ac disserendi magistram partitus est. » Cum igitur ea Platonicæ philosophiæ ratio sit, tempus est ut Hebræorum quoque philosophiam contemplemur, qui profecto longe antequam Plato nasceretur, persimile philosophandi genus habuerunt. Enimvero tripartitam apud eos, cumque Platonica illa congruentem disciplinarum, vel ad mores, vel ad vim disserendi, vel ad naturam ipsam pertinentium divisionem reperias, si de re tota hunc in modum cogitare velis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Περὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἠθικῶν δογμάτων.

Τὰ μὲν οὖν ἠθικὰ πρώτιστα πάντων φιλοτίμως ἐσπουδασμένα παρ' αὐτοῖς, ἔργοις πολὺ πρότερον τῶν λόγων, μάθοις ἂν τὰ κατὰ τοὺς ἄνδρας διασκοπούμενος. Ἐπεὶ καὶ τέλος ἀγαθῶν τοῦ τε μακαρίως ζῆν ὕστατον ὅρον τὴν εὐσέβειαν, τήν τε διὰ τῆς τῶν ἠθῶν κατορθώσεως πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν ἠγάσαντό τε καὶ μετεδίωξαν· ἀλλ' οὐ σωμάτων ἡδονὴν, κατ' Ἐπίκουρον· οὐδ' αὖ τὴν τριγένειαν τῶν ἀγαθῶν, κατ' Ἀριστοτέλην, τὰ περὶ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτὸς ἐν ἴσῳ τοῖς τῆς ψυχῆς ἀγαθοῖς ἐκτετιμηκότα· οὐ μὴν οὐδὲ τὴν ἐσχάτην ἄγνοιάν τε καὶ ἀμαθίαν ἣν ὀνόματι σεμνοτέρῳ τινὲς ἐποχὴν ἀνειρήκασιν· ἀλλ' οὐδ' αὖ τῆς ψυχῆς τὴν ἀρετήν· πόση γὰρ ἐν ἀνθρώποις αὕτη, καὶ τί καθ' ἑαυτὴν ἄνευ Θεοῦ πρὸς τὸν ἅλυπον συντείνοι ἂν βίον; Δι' ὃν [a] τὰ πάντα τῆς εἰς τὸν Θεὸν ἐλπίδος, πείσματος ὥσπερ ἀῤῥαγοῦς ἐξάψαντες, τὸν θεοφιλῆ μόνον ἀπέφηναν εἶναι μακάριον. Ὅτι δὴ ὁ πάντων ἀγαθῶν ταμίας Θεὸς, ζωῆς ὢν πάροχος, καὶ αὐτῆς ἀρετῆς πηγὴ, τῶν περὶ σῶμα καὶ τῶν ἐκτὸς ἁπάντων χορηγὸς ὑπάρχων, μόνος ἂν εἴη πρὸς τὸν μακάριον βίον, τῷ τὴν πρὸς αὐτὸν φιλίαν διὰ τῆς παναληθοῦς εὐσεβείας στειλαμένῳ, αὐτάρκης. Ἔνθεν ὁ πάνσοφος Μωσῆς, πρῶτος ἁπάντων γραφῇ παραδοὺς τὸν τῶν πρὸ αὐτοῦ θεοφιλῶν Ἑβραίων βίον, τὸν πολιτικὸν ὁμοῦ καὶ πρακτικὸν δι' ὑφηγήσεως ἱστορικῆς ὑποτέθειται τρόπον. Ἧς ἀρχόμενος, ἀπὸ τῶν καθόλου τὴν διδασκαλίαν ἐποιήσατο, Θεὸν τῶν ὅλων αἴτιον ὑποστησάμενος, κοσμογονίαν καὶ ἀνθρωπογονίαν ὑπογράψας. Εἶθ' οὕτως ἀπὸ τῶν καθόλου ἐπὶ τὰ κατὰ μέρος προελθὼν τῷ λόγῳ, καὶ διὰ τῆς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν μνήμης εἰς τὸν τῆς ἐκείνων ἀρετῆς τε καὶ θεοσεβείας ζῆλον τοὺς φοιτητὰς παρορμήσας, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς αὐθέντης νόμων εὐσεβῶν τῶν πρὸς αὐτοῦ συντεθέντων ἀποφανθεὶς, κατὰ πάντα δῆλος ἂν εἴη τοῦ φιλοθέου τρόπου διὰ τῆς τῶν ἠθῶν ἐπιμελείας πρόνοιαν πεποιημένος, ὥσπερ οὖν καὶ τοῦτο προλαβὼν ὁ λόγος ἐν τοῖς πρόσθεν φανερὸν κατεστήσατο. Μακρὸν δ' ἂν εἴη καὶ τοὺς ἑξῆς μετὰ Μωσέα προφήτας, τούς τε τούτων προτρεπτικοὺς μὲν ἀρετῆς, ἀποτρεπτικοὺς δὲ κακίας ἁπάσης λόγους, ἐν τῷδε καταβάλλεσθαι. Τί δ' εἰ σοι τοῦ σοφωτάτου Σολομῶντος τὰς ἠθικὰς παραφέροιμι διδασκαλίας; οἷς [b] καὶ οἰκείων λόγων ἀνέθηκε σύγγραμμα, *Παροιμίας* ἐπονομάσας, ἐπιτόμους γνώ-

[a] Ισ. διό. [b] Ἰσ. αἷς.

CAPUT IV.

De morum apud Hebræos disciplina.

B Ac præ cæteris quidem omnibus, ea quæ morum ad disciplinam pertinent, summo quodam ab illis præcipuoque studio, longeque ante rebus ipsis culta esse quam verbis, si eorum instituta scrutari placet, intelliges. Nam et bonorum ipsi finem, et summum beate vivendi terminum, pietatem, et profectam ex morum integritate **512** cum Deo conjunctionem, tam diligenter persecuti sunt, quam complexi vehementer. Non jam corporis voluptatem, ut Epicurus : non triplex illud Aristotelis bonorum genus, qui corporis fortunæque bona, eodem in loco pretioque, quo animi opes habuit : non summam illam rerum imperitiam et ignorantiam omnium, quam nonnulli honestiore quodam nomine assensionis retentionem appellarunt : non C denique virtutem ipsam animi : nam quantula tandem ipsa inter homines futura esset, aut quid omnino, si Deum seponeres, ad vitam molestia liberandam per sese posset? Quare divina ex fiducia, tanquam ex fune quodam vi nulla rumpendo cuncta suspendentes, eum duntaxat, qui Deo charus esset, beatum esse statuerunt. Deus enimvero, uti bonorum omnium dispensator, auctorque vitæ, nec modo fons virtutis ipsius, verum etiam omnium tam corporis quam fortunæ bonorum largitor est, ita solus ei ad beate vivendum satis omnino fuerit, qui ejus in amicitiam vera sit ac solida pietate susceptus. Quo factum etiam est, uti sapientissimus ille Moses, cum primus omnium, Hebræorum illorum vitam, qui ante sese divinæ hujus amicitiæ D participes fuerant, scriptis mandaret, non reipublicæ modo, sed etiam instituendæ vitæ formam, historica narratione complexus sit. Cujus doctrinæ ab universi rationibus initium duxit, rerum omnium auctorem Deum statuens, dum mundi simul et hominis ortum molitionemque delineat. Tum ab universis illis ad singulares oratione delapsus, dum renovanda priscorum illorum memoria lectores auditoresque suos ad ipsorum virtutem ac religionem imitandam exstimulat ; imo dum ipsemet legum sanctissimarum auctorem simul latoremque profitetur, quam studiose illam hominis cum Deo consuetudinem, suscepta morum censura promoverit, aperte omnibus palamque testatur, uti jam su-

Digitized by Google

perioribus libris ostendimus. At longum sane foret, cum alios deinceps prophetas, qui Mosem secuti sunt, tum singulos ipsorum, quibus vel ad virtutem adhortantur, vel dehortantur a vitiis, orationes hoc in volumen includere. Quid porro, si tibi moralia sapientissimi Salomonis præcepta commemorem, quibus peculiare quoddam familiarium dictorum opus adlictum voluit, quæ Proverbia nuncupavit, concisas brevesque sententias apophthegmatum similes, uno quodam argumenti genere complexus? Atque ita Hebræi jam olim, **513** priusquam Græci prima elementa didicissent, cum optimis ipsi moribus instituti sunt, tum in ejusdem etiam disciplinæ communionem, quotquot sese convenirent, prolixe admodum ac liberaliter acceperunt.

μας ἀποφθέγμασιν ἐοικυίας ὑποθέσει περιλαβών μιᾷ. Καὶ τὸν μὲν ἠθικὸν τρόπον ταύτῃ πῃ παῖδες Ἑβραίων ἐκ παλαιῶν, πρὶν ἢ καὶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα μαθεῖν Ἕλληνας, αὐτοί τε ἐπαιδεύοντο, καὶ τοῖς προσιοῦσι τῆς αὐτῆς ἀφθόνως ἐκοινώνουν παιδείας.

CAPUT V.

De Hebræorum philosophia in disserendo posita.

Jam vero partem illam philosophiæ, quæ in disserendi ratione versatur, non contortis sophismatis, et fallacibus conclusiunculis, ut Græci solent, excolendam ipsi tractandamque putaverunt, sed percipiendæ studio veritatis: ad quam ii sane, qui divinam apud illos sapientiam profitebantur, intelligentia diviniori luce collustrata, feliciter aspirarunt. Iidem, uti eorum etiam animos, quos disciplinis suis imbuendos suscipiebant, ad illam capessendam acuerent, sacras iis sententias, plenasque gravitatis et honestatis historias, cum modulatis alternisque carminibus, certa numerorum lege comprehensis, problemata insuper atque ænigmata, nonnullasque eruditas, et allegoriis involutas quæstiones, cum verborum elegantia, et suavi pro linguæ ratione dictionis lepore conjunctas, a teneris unguiculis ingerebant. Imo primariarum etiam disciplinarum deuterotas quosdam habuere (sic enim litterarum suarum interpretes vocare soliti erant), qui res ænigmatis adumbratas, non vulgo quidem ac promiscue omnibus, sed iis tamen, qui ad eorum intelligentiam idonei censerentur, illustriori explicatione aperirent. Id plane secutus sapientissimus apud eos Salomon, inde quoque sui *Proverbiorum* operis initium fecit, hac fere de causa ad hoc scribendi genus adductum se esse testatus, cum disertis conceptisque verbis oportere ait[93], « quemlibet hominem scire sapientiam, et disciplinam, et intelligere verba prudentiæ: suscipere cavillationes sermonum, et intelligere justitiam veram, et judicium dirigere. Ut det, inquit, innocentibus astutiam, et adolescenti sensum, et intelligentiam. Hæc enim audiens sapiens, sapientior erit, et intelligens gubernacula possidebit. Et animadvertet parabolam, et tenebrosum sermonem, verba sapientum, et ænigmata. » Quæ quidem operis hujus promissa ejusmodi cum sint: tum vero singulas eorum, quæ dicta sint, propositiones, earumque **514** solutiones, illam denique disserendi artem, cum hominum illorum sapientia linguaque congruentem, quæ passim in propheticis omnibus ipsorum litteris exsistit, observare quilibet poterit, qui modo libros orationis suæ monimenta complexos otiose volutare ac perlegere voluerit. Præterea, si cui forte honesta cupiditas ipsius quoque linguæ

[93] Prov. I, 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις λογικῆς πραγματείας.

Καὶ τὸν λογικὸν δὲ τρόπον τῆς Ἑβραίων φιλοσοφίας οὐ καθάπερ Ἕλλησι φίλον, δεινότητι σοφισμάτων καὶ λογισμοῖς πρὸς ἀπάτην τετεχνασμένοις, δεῖν ᾤοντο μετιέναι, καταλήψει δὲ αὐτῆς ἀληθείας, ἣν ὑπὸ θείου φωτὸς τὰς ψυχὰς καταυγασθέντες οἱ παρ' αὐτοῖς θεόσοφοι, εὗρον τε καὶ ἐφωτίσθησαν. Ἐφ' ἧν ἀκονῶντες τοὺς τὰ οἰκεῖα μαθήματα παιδευομένους, λόγων τε αὐτοῖς ἱερῶν ἀπαγγελίας, ἱστοριῶν τε σεμνῶν διηγήματα, ᾠδῶν τε καὶ ἐπῳδῶν ἐμμέτρους συνθέσεις, καὶ ἔτι προβλήματα καὶ αἰνίγματα, καί τινας σοφὰς καὶ ἀλληγορικὰς θεωρίας μετὰ κάλλους εὐεπείας, καὶ τῆς κατὰ τὴν οἰκείαν γλῶτταν εὐφραδοῦς ἀπαγγελίας, ἐξ ἔτι νηπίας αὐτοῖς παρεδίδοσαν ἡλικίας. Ναὶ μὴν καὶ τῶν πρώτων μαθημάτων δευτερωταί τινες ἦσαν αὐτοῖς· οὕτω δὲ φίλον τοὺς ἐξηγητὰς τῶν παρ' αὐτοῖς Γραφῶν ὀνομάζειν· οἳ τὰ δι' αἰνιγμάτων ἐπεσκιασμένα, εἰ καὶ μὴ τοῖς πᾶσι, τοῖς γοῦν πρὸς τὴν τούτων ἀκοὴν ἐπιτηδείοις, δι' ἑρμηνείας καὶ σαφηνείας ἐξέφαινον. Ταύτῃ τοι πάλιν ὁ σοφώτατος παρὰ τοῖσδε Σολομών, ἐνθένδε ποθὲν τὴν καταρχὴν τοῦ τῶν *Παροιμιῶν* ἐποιήσατο συγγράμματος, μονονουχὶ τὴν αἰτίαν αὐτῷ τῆς γραφῆς ταύτην εἶναι διδάξας, δι' ὧν αὐτοῖς ῥήμασι, « δεῖν » ἔφησε « πάντα ἄνδρα γνῶναι σοφίαν καὶ παιδείαν, καὶ νοῆσαι λόγους φρονήσεως, δέξασθαί τε στροφὰς λόγων, νοῆσαί τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρῖμα κατευθύνειν. ἵνα δῷ, φησὶν, ἀκάκοις πανουργίαν, παιδί τε νέῳ αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν. Τῶνδε γὰρ ἀκούσας σοφὸς, σοφώτερος ἔσται· ὁ δὲ νοήμων κυβέρνησιν κτήσεται, νοήσει τε παραβολὴν, καὶ σκοτεινὸν λόγον, ῥήσεις τε σοφῶν, καὶ αἰνίγματα. » Καὶ τὰ μὲν τῆς τοῦ δηλωθέντος συγγράμματος ἐπαγγελίας τοιαῦτά τινα ἦν· τὰς δ' ἐν μέρει τῶν λεχθέντων προτάσεις, καὶ τούτων τὰς ἐπιλύσεις, τήν τε λογικὴν πραγματείαν, οἰκείως τῇ τῶν ἀνδρῶν σοφίᾳ τε καὶ φωνῇ διὰ πασῶν τῶν παρ' αὐτοῖς προφητικῶν Γραφῶν φερομένην, ὅτῳ φίλον, τῆς τούτων ἐντεύξεως τὰς βίβλους ἐπὶ σχολῆς μετὰ χεῖρας λαβὼν εἴσεται. Εἰ δέ τις καὶ τῆς γλώττης αὐτῆς φιλοκάλως γένοιτο ἐν πείρᾳ, ἴδοι ἂν οἷα παρὰ βαρβάροις, ἄνδρας λογικωτάτους, οὐδὲν σοφιστῶν οὐδὲ ῥητόρων ἀποδέοντας τῇ οἰκείᾳ γλώττῃ. Εἶεν δ' ἂν αὐτοῖς καὶ ἔμμετροι ποιήσεις, ὡς ἡ μεγάλη Μωσέως ᾠδὴ καὶ τοῦ Δαβὶδ ὁ ριη' ψαλμὸς, τῷ καλουμένῳ παρ' Ἕλλησιν ἡρῴῳ μέτρῳ συντεταγμένοι. Φασὶ γοῦν ἐξάμετρα εἶναι ταῦτα, δι' ἑκκαί-

Digitized by Google

δεκα συλλαβῶν πεποιημένα. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τὰ παρ' αὐτοῖς στιχήρη δι' ἐπῶν λέγεται τριμέτρων τε καὶ τετραμέτρων, κατὰ τὴν οἰκείαν αὐτῶν συγκεῖσθαι φωνήν. Καὶ τὰ μὲν τῆς λέξεως αὐτοῖς ὧδέ πη λογικῆς συνέσεως ἔχει· τὰ δὲ δὴ τῆς διανοίας οὐδ' ἔστι παρακαλεῖν [a] ἀνθρώποις. Θεοῦ γὰρ καὶ αὐτῆς ἀληθείας λόγια, δι' αὐτῶν ἐκπεφωνημένα, θεσπίσματα, καὶ προρρήσεις, μαθήματά τε εὐσεβῆ, καὶ τὰ τῶν ὄντων ἐπιγνώσεως δόγματα περιειλήφασι. Τεκμήρια δ' ἂν λάβοις τῆς παρὰ τοῖς ἀνδράσι λογικῆς ἀκριβείας, ἀπὸ τῆς ὀρθότητος τῆς τῶν ὀνομάτων θέσεως, ἧς πέρι καὶ ὁ Πλάτων τῇ Ἑβραίων μαρτυρῶν δόξῃ δῆλος ἂν εἴη, καὶ κατ' αὐτό γε τοῦτο σύμφωνος ὢν τῇ κατὰ τοὺς ἄνδρας φιλοσοφίᾳ, ὡς γοῦν ἐκ τούτων διαγνῶναι ῥᾴδιον.

A cognitionem pepererit, agnoscet ille profecto viros, ut in barbara gente, disserendi peritissimos, qui nihil aut sophistis, aut oratoribus, pro linguæ suæ vi ac ratione concedant. Habent illi quoque opera sua versuum numeris comprehensa, cujusmodi est magnum illud Mosis carmen, psalmusque Davidis centesimus decimus octavus, quod utrumque eo versuum, quod heroicum Græci vocant, genere continetur. Quippe hexametris syllabarum sedecim ambo constare dicunt. Reliqua vero carminum apud eos genera, ex trimetris ac tetrametris versibus, pro linguæ suæ proprietate, conflata perhibentur. Et dictionem illi quidem habent, eam disserendi vim ac solertiam includentem. Nam quæ ad sensum ejus sententiamque pertinent, ea cum

B

hominibus conferre sit nefas : cum Dei ac veritatis ipsius oracula verbis illis expressa, responsa item prædictaque divina, cum disciplinis ad pietatem informantibus, et præceptis ad cognoscendam rerum naturam spectantibus complectantur. Cæterum quam illi matura disserendi facultate præstent, ex recta nominum apud illos impositione conjicias, quo etiam in genere ad Hebræorum opinionem suffragium quoque suum adjungit Plato, et cum eorum philosophia palam aperteque consentit, ut ex sequentibus intelligi facile poterit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ τῆς παρ' Ἑβραίοις τῶν ὀνομάτων ὀρθότητος.

« Πρώτου Μωσέως μακρῷ πρόσθεν, ἢ τὸ τῆς φιλοσοφίας ὄνομα εἰς Ἕλληνας ἐλθεῖν, διὰ πάσης αὐτοῦ τῆς γραφῆς μυρία περὶ τῆς τῶν ὀνομάτων θέσεως πεπραγματευμένου· καὶ τοτὲ μὲν φυσικώτατα τῶν παρ' αὐτῷ πάντων τὰς ἐπωνυμίας διατεταγμένου, τοτὲ δὲ τῷ Θεῷ τὴν κρίσιν τῆς τῶν εὐσεβῶν ἀνδρῶν μετωνυμίας ἀναθέντος· φύσει τε, ἀλλ' οὐ θέσει, τὰ ὀνόματα κατὰ τῶν πραγμάτων κεῖσθαι πεπαιδευκότος, ἑπόμενος ὁ Πλάτων συμφέρεται τοῖς αὐτοῖς, οὐκ ἄλλως [b] ἢ βαρβάρων μνησθείς, καὶ παρὰ τοῖσδε φήσας τόνδε σώζεσθαι τὸν τρόπον, τάχα που τοὺς Ἑβραίους αἰνιττόμενος, ἐπεὶ μηδὲ παρ' ἑτέροις βαρβάροις ῥᾴδιον τὴν τοιάνδε παραφυλάξαι θεωρίαν. Λέγει δ' οὖν ἐν *Κρατύλῳ*, καὶ οὐ τοῦτο εἶναι ὄνομα ὃ ἄν τινες συνθέμενοι καλεῖν, καλῶσι, τῆς αὐτῶν φωνῆς μόριον ἐπιφθεγγόμενοι, ἀλλ' ὀρθότητά τινα τῶν ὀνομάτων πεφυκέναι, καὶ Ἕλλησι καὶ βαρβάροις τὴν αὐτὴν ἅπασι. » Καὶ προϊὼν ἑξῆς φησιν· « Οὐκοῦν οὕτως ἀξιώσεις (22) καὶ τὸν ὀνομαθέτην, τόν τε ἐνθάδε καὶ τὸν ἐν βαρβάροις, ἕως ἂν καὶ τὸ τοῦ ὀνόματος εἶδος ἀποδιδῷ τὸ προσῆκον ἑκάστῳ, ἐν ὁποιαισοῦν συλλαβαῖς οὐδὲν χείρω ὀνομαθέτην εἶναι τὸν ἐνθάδε ἢ τὸν ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλοθεν (23). » Εἶθ' ἑξῆς πάλιν τὸν ἐπιστήμονα τῆς ὀρθότητος τῶν ὀνομάτων διαλεκτικὸν καὶ ὀνομαθέτην εἶναι φήσας, οὕτω λέγει· « Τέκτονος μὲν ἄρα ἔργον ἐστὶν τὸ ποιῆσαι πηδάλιον ἐπιστατοῦντος κυβερνήτου, εἰ μέλλοι καλὸν εἶναι τὸ πηδάλιον. Φαίνεται. Ὀνομαθέτου (24) δέ γε, ὡς ἔοικεν, ὄνομα, ἐπι-

C

D

CAPUT VI.

De recta nominum apud Hebræos impositione.

« Mosem illum, qui longe antequam vel ipsum philosophiæ nomen auditum esset in Græcia, de nominum impositione tam sæpe tamque diligenter sua passim historia disputavit, quique partim eorum, qui apud sese erant, omnium, uti singulorum maxime natura postulabat, cognomenta statuit, partim eorum, ubi de viris sanctioribus ageretur, mutationem, divino totam arbitrio judicioque reservavit, cum abs natura potius, quam ex impositione quadam sua rebus singulis constare nomina intelligeret : **515** principem hoc in genere ducemque secutus Plato, eamdem prorsus insistit vitam, nec aliorum, quam barbarorum, mentionem facit, apud quos eam nominis imponendi rationem servari testatur ; Hebræos, opinor, significans, cum apud alios sane barbaros hoc studii solertiæque genus haud facile reperias. Enimvero docet in *Cratylo*, nequaquam id nomen habendum esse, quod ex condicto mutuoque consensu, nonnulli unam aliquam linguæ suæ particulam effundentes indiderint : sed potius quamdam nominum proprietatem rebus ipsis innatam esse, ejusdem omnino tam apud barbaros, quam apud Græcos rationis. » Ac deinceps ita pergit : « Statuas igitur, inquit, necesse est, quicunque vel hic vel inter barbaros nomina rebus imponat, eum, quandiu suum cuique ac proprium nomen imponet, quibuscunque demum syllabis utatur, nihilo deteriorem alterum altero nominum auctore, in eo maxime Plato fuit, ut nomina rebus imponere, sapientis legislatoris esse confirmaret, ab eo loco litteræ F : Ἆρ' οὐχὶ ὁ νόμος δοκεῖ σοι ὁ παραδιδοὺς αὐτὰ (ὀνόματα); Ἔοικε. Νομοθέτου ἄρα ἔργῳ χρήσεται ὁ διδασκαλικὸς, ὅταν ὀνόματι χρῆται. Δοκεῖ μοι. Νομοθέτης δέ σοι δοκεῖ πᾶς εἶναι ἀνὴρ, ὁ τὴν τέχνην ἔχων; Ὁ τὴν τέχνην, etc. Idem

[a] *Isc.* παραβαλεῖν, ἢ παραλαβεῖν. [b] *Forte* ἄλλων.

(22) *Οὐκοῦν οὕτως ἀξιώσεις.* Exstat hic Platonis locus in *Cratylo*, pag. 260, edition. Græco-Lat. Ficini.

(23) Plato, ὁπουοῦν ἄλλοθι.

(24) *Ὀνομαθέτου.* Plato Νομοθέτου, quemadmodum alt. manuscript. Ficinus tamen vertit, *nominis impositor*. At νομοθέτου vera lectio est, tametsi primo aspectu, ὀνομαθέτου arr deat. Pagina enim

Digitized by Google

rem habendum esse. » Tum ubi rursus eum, cui recta nominum ratio cognita sit atque perspecta, dialecticum verumque nominum auctorem appellavit, ita prosequitur : « Fabri quidem lignarii operæ fuerit, gubernatoris jussu clavum moliri, qui aptum modo clavum istum habere volet. Fuerit sane. Ergo legislatoris utique fuerit, ex hominis dialectici præceptis nomen imponere, si modo rite imponendum erit. Sic est. Tibi igitur, o Hermogenes, fatendum, opinor, erit, hanc nominum impositionem, non leve quiddam, ut existimas, nec vulgarium ac plebeiorum hominum opus esse, adeoque vere dictum a Cratylo est, suum a natura rebus inesse nomen, nec artificem nominum quemvis esse posse, sed eum duntaxat, qui et innatum rei cuique nomen pervidere, et illius quasi formam litteris deinde ac syllabis repræsentare possit. » Hæc ille. Tum pluribus interjectis, barbarorum iterum mentionem facit ; deinde vim quoque nominum maximam a barbaris ad Græcos profectam esse, his ipsis verbis ingenue confitetur : « Equidem sic existimo, inquit, Græcos, eosque præsertim qui sub barbarorum potestate vixerunt, pleraque nomina a barbaris accepisse. Quid tum postea ? Nimirum, si quis quam illa recte apteque conveniant, ex Græcæ linguæ, non ex ejus, unde natum quodque fuerit, proprietate quæret, eum utique hæsurum intelligis. Et merito quidem. » Hactenus Plato. At illum sane Moyses antevertit, qui utpote sapientissimus non legislator modo, sed etiam dialecticus, hac de re quid scribat accipe : « Formatis **516** igitur, inquit [93], Deus de limo cunctis animantibus terræ, et universis volatilibus cœli, adduxit ea ad Adam, ut videret, quid vocaret ea : et omne, quod vocavit Adam animæ viventis, ipsum erat nomen ejus. » Cum enim ait, « ipsum erat nomen ejus, » quid aliud quam appellationes, uti natura postulabat, inditas esse significat ? Quippe quod jamjam impositum nomen fuerat, idem multo ante in ipsa natura inclusum fuisse, adeoque suam illam in appellato quoque appellationem antegressam esse declarat, quam deinde vir ille divino Spiritu afflatus, vi quadam superiore imposuit. Quin ipsum etiam Adami nomen, quod Hebraicum per sese est, jure apud Mosem hominis e terra nati cognomentum censeatur, cum apud Hebræos Adam *terra* nuncupetur : ex quo factum sit, ut qui primus e terra natus erat,

[93] Gen. II, 7.

στάτην ἔχοντος διαλεκτικὸν ἄνδρα, εἰ μέλλοι καλῶς ὄνομα τεθήσεσθαι (25). Ἔστι ταῦτα. Κινδυνεύει ἄρα, ὦ Ἑρμόγενες, εἶναι οὐ φαῦλον, ὡς σὺ οἴει, ἡ τοῦ ὀνόματος θέσις, οὐδὲ φαύλων ἀνδρῶν, οὐδὲ τῶν ἐπιτυχόντων. Καὶ Κρατύλος ἀληθῆ λέγει, λέγων φύσει τὸ (25*) ὀνόματα εἶναι τοῖς πράγμασι, καὶ οὐ πάντα δημιουργὸν ὀνομάτων εἶναι, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνον, τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὸ τῇ φύσει ὄνομα ὂν ἑκάστῳ, καὶ δυνάμενον αὐτοῦ τὸ εἶδος τιθέναι εἴς τε τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβάς. » Τοσαῦτα εἰπὼν, μετὰ πλεῖστα βαρβάρων αὖθις ἀναφέρει τὴν μνήμην, κἄπειτα εἰς Ἕλληνας παρὰ βαρβάρων ἥκειν τὰ πολλὰ τῶν ὀνομάτων διαῤῥήδην ὁμολογεῖ, φάσκων αὐτοῖς ῥήμασιν· « Ἐννοῶ, ὅτι πολλὰ οἱ Ἕλληνες ὀνόματα, ἄλλως τε καὶ οἱ ὑπὸ τοῖς (26) βαρβάροις οἰκοῦντες, παρὰ τῶν βαρβάρων εἰλήφασι. Τί οὖν δή (27) ; Εἴ τις ζητοίη, ταῦτα κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν ὡς εἰκότως (28) κεῖται, ἀλλὰ μὴ κατ' ἐκείνην, ἐξ ἧς τὸ ὄνομα τυγχάνει ὄν, οἶσθα, ὅτι ἀποροίη ἄν. Εἰκότως. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Φθάνει γε μὴν αὐτὸν Μωϋσῆς, ὃς, οἷα δὴ σοφὸς νομοθέτης ὢν ὁμοῦ καὶ διαλεκτικὸς, ἐπάκουσον τί φησι· « Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ, ἰδεῖν, τί καλέσει αὐτά· καὶ πᾶν ὃ ἂν ἐκάλεσεν αὐτὸ Ἀδὰμ ψυχὴν ζῶσαν, τοῦτο ἦν ὄνομα αὐτοῦ. » Διὰ γὰρ τοῦ φάναι, « τοῦτο ἦν ὄνομα αὐτοῦ, » τί ἄλλο ἢ κατὰ φύσιν τεθεῖσθαι τὰς προσηγορίας παρίστησι ; τὸ γὰρ ἐπικληθὲν ἄρτι φησὶ τοῦτο καὶ πάλαι πρότερον ἐν τῇ φύσει περιέχεσθαι, εἶναί τε καὶ προϋπάρχειν ἑκάστῳ τῶν ἐπωνομασμένων τοῦτο ὄνομα, ὅπερ ὁ δηλούμενος ἄνθρωπος ἐπιθειάσας δυνάμει κρείττονι τέθειται. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Ἀδὰμ, Ἑβραίων ὑπάρχον ὄνομα, παρὰ τῷ Μωσεῖ τοῦ γηγενοῦς ἀνθρώπου γένοιτ' ἂν ἐπώνυμον, ὅτι δὴ παρ' Ἑβραίοις Ἀδὰμ ἡ γῆ καλεῖται· παρ' ὃ καὶ ὁ πρῶτος γηγενὴς ἐτύμως Ἀδὰμ ὑπὸ Μωσέως ἀνείρηται. Ἔχοι δ' ἂν καὶ ἄλλην ἡ προσηγορία διάνοιαν, εἰς τὸ ἐρυθρὸν μεταλαμβανομένη, καὶ τὴν τοῦ σώματος παριστῶσα φύσιν. Ἀλλὰ τὸν μὲν γεώδη (29), καὶ γήϊνον, καὶ γηγενῆ, ἢ τὸν σωματικὸν καὶ σάρκινον ἄνθρωπον, τῷ τοῦ Ἀδὰμ ἐπεσημήνατο προσρήματι. Καλοῦσι δὲ καὶ ἄλλως παῖδες Ἑβραίων τὸν ἄνθρωπον, Ἐνὼς ἐπυνομάζοντες, ὃν δή φασιν εἶναι τὸν ἐν ἡμῖν λογικὸν, ἕτερον ὄντα τὴν φύσιν τοῦ γεώδους Ἀδάμ. Διάνοιαν δὲ περιέχει καὶ ὁ Ἐνὼς οἰκείαν, *ἐπιλήσμων* τῇ Ἑλλήνων ἑρμηνευόμενος φωνῇ. Τοιοῦτον δὲ πέφυκεν ὑπάρχειν τὸ ἐν ἡμῖν

ex nostro perspicue satis auferes, infra pag. 520.

(25) Plato, θήσεσθαι.

(25*) *Τὸ*. Forte τά. EDIT.

(26) *Οἱ ὑπὸ τοῖς*. Articulum οἱ ex Platone addidimus.

(27) *Τί οὖν δή ;* etc. Ita locum distinximus, Platonem secuti, apud quem Τί οὖν δή ; verba sunt Hermogenis : at Socratis, quæ sequuntur.

(28) *Εἰκότως*. Ita rursus distinguendum fuit ; est enim hoc adverbium Hermogenis Socrati assentientis. Tum vero, πῦρ, ὕδωρ, κύνας, et alias ejusmodi voces, Phrygias potius esse quam Græcas, ait Socrates. Idem tamen infra, pag. 274, indicare videtur, primorum nominum rationem, vel ad deos, vel ad barbaros homines revocare velle, speciosum quoddam illius effugium esse, qui rationis hujus reddendæ molestiam deprecetur : Εἰ μὴ ἄρα δή, inquit, ὥσπερ οἱ τραγῳδοποιοὶ, ἐπειδάν τι ἀπορῶσιν, ἐπὶ τὰς μηχανὰς καταφεύγουσι, θεοὺς αἴροντες, καὶ ἡμεῖς οὕτως εἰπόντες ἀπαλλαγῶμεν, ὅτι τὰ πρῶτα ὀνόματα οἱ θεοὶ ἔθεσαν. Ἆρα καὶ ἡμῖν κράτιστος οὗτος τῶν λόγων ; ἢ ἐκεῖνος, ὅτι παρὰ βαρβάρων τινῶν αὐτὰ παρειλήφαμεν ; (εἰσὶ δὲ ἡμῶν ἀρχαιότεροι βάρβαροι·) ἢ ὅτι ὑπὸ παλαιότητος ἀδύνατον αὐτὰ ἐπισκέψασθαι ; Αὗται γὰρ ἂν πᾶσαι ἐκδύσεις εἶεν, καὶ μάλα κομψαὶ τῷ μὴ ἐθέλοντι λόγον διδόναι περὶ τῶν πρώτων ὀνομάτων, ὡς ὀρθῶς κεῖται.

(29) *Ἀλλὰ τὸν μὲν γεώδη*, etc. Vide supra p. 367.

Digitized by Google

λογικὸν τῆς πρὸς τὸ θνητὸν καὶ ἄλογον συμπλοκῆς ἕνεκα. Τὸ μὲν γὰρ πάντη καθαρὸν, καὶ ἀσώματον, καὶ θεῖον, καὶ λογικὸν, οὐ μόνον τῶν πρόσθεν γενομένων τὴν μνήμην, ἀλλὰ καὶ τῶν μελλόντων ἔσεσθαι τὴν γνῶσιν δι' ἄκραν ἀρετὴν θεωρίας περιείληφε· τὸ δ' ἐν σαρξὶ πεπιλημένον, ὀστέοις τε καὶ νεύροις καταπεπαραμένον[a], ὄγκον τε μέγαν καὶ βαρὺν ἐπηχθισμένον τὸ σῶμα, λήθης πολλῆς καὶ ἀμαθείας συνιδὼν ὁ παρ' Ἑβραίοις λόγος, εὐθυβόλῳ κέκληκε προσρήματι, Ἐνὼς ἐπονομάσας, ὅπερ δηλοῖ τὸν ἐπιλήσμονα. Κεῖται γοῦν παρά τινι προφήτῃ· « Τί ἐστι ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; » Ἀνθ' οὗ τὸ Ἑβραϊκὸν ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης τοῦ ἀνθρώπου κλήσεως τὸ Ἐνὼς περιείληφεν· ὡσεὶ ἔλεγε σαφέστερον· Τί οὗτός ἐστιν ὁ ἐπιλήσμων, ὅτι σὺ, ὦ Θεὲ, μιμνήσκῃ αὐτοῦ, καίπερ ὄντος ἐπιλήσμονος; Τὸ δὲ, « Ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν; » « Ἢ υἱὸς Ἀδὰμ » κεῖται παρὰ τοῖς δηλουμένοις· ὡς εἶναι τὸν αὐτὸν καὶ Ἀδὰμ καὶ Ἐνώς· τοῦ μὲν σαρκικοῦ διὰ τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ δὲ λογικοῦ διὰ τοῦ Ἐνὼς παρισταμένου. Καὶ τὰ μὲν Ἑβραίων λόγια οὕτω πως διαιρεῖ τὴν ἐτυμολογίαν. Ὁ δὲ Πλάτων τὸν ἄνθρωπον τῇ Ἑλλήνων φωνῇ παρὰ τὸ ἀναθρεῖν φησι κεκλῆσθαι, λέγων· « Ὁ δὲ ἄνθρωπος ἅμα ἐώρακε, τοῦτο δέ ἐστι ὄπωπε, καὶ ἀναθρεῖ καὶ λογίζεται τοῦτο ὃ ὄπωπεν, ἵνα ᾖ ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε. » Πάλιν Ἑβραῖοι τὸν ἄνδρα Ἰς καλοῦσι. Παρῆκται δὲ αὐτοῖς τοὔνομα ἀπὸ τοῦ ἔς, δι' οὗ σημαίνουσι τὸ πῦρ, ἵνα ᾖ παρὰ τὸ θερμὸν καὶ διάπυρον τῆς τοῦ ἀνδρὸς φύσεως ὁ ἀνὴρ ὠνομασμένος. Ἡ δὲ γυνὴ, ἐπείπερ εἴρηται ἐκ τοῦ ἀνδρὸς εἰλῆφθαι, καὶ τὴν προσηγορίαν ἐπικοινωνεῖ τῷ ἀνδρί. Ἴσσα γὰρ ἡ γυνὴ λέγεται παρ' αὐτοῖς, ὥσπερ Ἰς ὁ ἀνήρ. Ὁ δὲ Πλάτων τὸν ἄνδρα « παρὰ τὴν ἄνω ῥοὴν » ὀνομάζεσθαι λέγει. Καὶ ἐπιλέγει· « Ἡ δὲ γυνὴ γονή μοι φαίνεται βούλεσθαι εἶναι. » Πάλιν Μωσῆς τὸν οὐρανὸν ἐτύμως τῇ Ἑβραίων γλώσσῃ στερέωμα προσαγορεύει, παρὰ τὸ πρῶτον εἶναι, μετὰ τὴν ἀσώματον καὶ νοερὰν οὐσίαν, τοῦδε τοῦ κόσμου στερεὸν καὶ αἰσθητὸν σῶμα. Ὁ δὲ Πλάτων τῷ οὐρανῷ φησιν ὀρθῶς ὄνομα κεῖσθαι, διὰ τὸ ἄνω ὁρᾶν ποιεῖν. Πάλιν Ἑβραῖοι τῷ μὲν ἀνωτάτῳ (29*) τοῦ Θεοῦ κύριον ὄνομα ἄῤῥητον εἶναι καὶ ἄφθεγκτον, οὐδὲ φαντασίᾳ διανοίας ληπτόν· αὐτὸ δὲ τοῦτο καθ' ὃ Θεὸν ὀνομάζομεν, Ἐλωΐμ καλοῦσι, παρὰ τὸ ἦλ (30), ὡς ἔοικε· τοῦτο δὲ ἑρμηνεύουσι ἰσχὺν, καὶ δύναμιν· ὥστ' εἶναι τοῦ Θεοῦ τοὔνομα παρ' αὐτοῖς, ἀπὸ τῆς ἀμφὶ αὐτὸν δυνάμεώς τε καὶ ἰσχύος ἐπιλελογισμένον, δι' ἧς νοεῖται παντοδύναμος, καὶ πάντα ἰσχύων, ὡς ἂν τὰ πάντα συστησάμενος. Ὁ δὲ Πλάτων Θεὸν καὶ θεοὺς, παρὰ τὸ θέειν, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν, τοὺς ἐν οὐρανῷ φωστῆρας κεκλῆσθαί φησι. Τοιαῦτα δή τινα, ὡς ἐν τύπῳ φάναι, τὰ παρ' Ἑβραίοις καὶ παρὰ Πλάτωνι περὶ ὀρθώσεως ὀνομάτων διηκρίβωται. Καὶ τὰς ἐν ἀνθρώποις δὲ προσηγορίας μετά τινος διανοίας φησὶν ὁ Πλάτων τεθεῖσθαι· καὶ τόν γε λόγον ἀποδι-

A is a Mose Adamus vere ac proprie diceretur. Quanquam et alia quoque appellationis hujus ratio esse potest, quasi ex rubro colore ducatur, et corporis naturam repræsentet. Cæterum hominem quidem Hebræi, sed terrenum, atque ex terra fictum natumque, vel ex corpore carneque conflatum Adami nomine significant : at hominem dum proprie appellare volunt, vocem Enos usurpare solent, qua homo ille noster ratione præditus, atque ab terreno Adamo natura sejunctus exprimatur. Hoc etiam Enos singulare habet, ut *immemorem* Græca lingua significet. Enimvero id ei parti nostræ, quæ adjunctam rationem habet, propter ejus cum mortali et rationis experte commercium, usu venit. Nam id sane, quod purum omnino, quod sine corpore, B quod divinum ac ratione præditum est, non præteritorum modo memoriam, sed etiam futurorum cognitionem, ob vim contemplandi summam complectitur. Quod autem carni tanquam luto immersum est, quod ex ossibus nervisque compactum, quod imposito corpore, velut ingenti quadam mole oppressum, id cum Hebræus multa cum oblivione, tum imperitia laborare intelligeret, Enos convenienti admodum, et oblivionem significante nomine appellavit. Et quidem apud aliquem prophetam legimus[94]: « Quid est homo, quod memor es ejus? aut filius hominis, quoniam visitas eum? » Quo loco Hebraica lingua pro illa priori hominis appellatione, vocem Enos adhibuit; quasi clarius diceret: Quid obliviosus iste est, ut ejus, o Deus, C meminisse velis, cum usque adeo sit immemor? Quod autem subjungitur, **517** « aut filius hominis, quoniam visitas eum? » Hebræi legunt, « aut filius Adam. » Ita cum unum et eumdem vox utraque significet, corporeus tamen Adami, Enos vero nomine, ratione præditus designatur. Atque hunc in modum Hebraicæ litteræ ambarum vocum etymologiam distinguunt. At vero Plato, ἄνθρωπον, *hominem*, Græca lingua παρὰ τὸ ἀναθρεῖν, a contemplando nominatum esse contendit: « Homo enim, inquit, simul atque vidit aliquid (ὄπωπε Græci dicunt), id ipsum quod viderit, contemplatur ac secum ipse reputat, ut ἄνθρωπος dicatur, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, *contemplans ea quæ viderit.* » Vi- D rum præterea Hebræi vocant *is*; quod nomen ab *es*, quod *ignem* significat, derivatur, ut viri nomen ab calida et ignea viri natura inditum fuerit. Mulier vero, uti ex viro sumpta perhibetur, ita in ejus nominis communionem vocata est; *issa* enim ab illis nuncupatur, ut vir *is*. At Plato, cum ἄνδρα, *virum*, παρὰ τὴν ἄνω ῥοήν, hoc est *ab superiore defluxu* dictum esse defendit, tum ita subjungit: « Γυνὴ autem, *mulier*, quasi γονὴ, *fetus*, aut *semen* appellata mihi videtur. » Rursus Moses cœlum vere ac proprie firmamentum Hebraica voce nuncupat, quod secun-

[94] Psal. VIII, 5.

[a] *Ms.*, καταπεπαρμένον.

(29*) *Τῷ ἀνωτάτῳ.* Sic editi. Forte legendum τὸ ἀνωτάτω, quod referatur ad ὄνομα. EDIT.

(30) *Παρὰ τὸ ἦλ.* Recte. Est enim אֵל fortitudo · unde nascitur אל quod præter fortitudinem, etiam fortem, Deumque significat.

Digitized by Google

dum illam corporis expertem intelligentemque naturam, primum hujus mundi firmum sit corpus sensuque perceptum. At Plato rite οὐρανῷ, *cælo*, id nominis inditum esse ait, quod τὸ ἄνω ὁρᾷν, hoc est *uti suspiciamus* efficiat. Hebræi nomen summæ illius Dei naturæ proprium, nec ulla voce repræsentari, nec animi cogitatione comprehendi posse cum statuant, quod a nobis Dei nomine exprimitur, id ipsum Eloim dicere consueverunt, ab *el*, ut videtur, quod apud illos *robur potestatemque* significat, ut Dei nomen apud ipsos ab ejus potestate ac robore derivetur, unde illum omnia omnino posse, utpote qui molitus omnia fuerit, intelligimus. At Plato Deum atque deos, Θεὸν καὶ θεούς, nominatos esse mavult, quod illa cœli sidera θέειν, id est, *currere*, videamus. Atque ita Hebræi simul atque Plato; rem enim adumbrasse satis est, de recta nominum impositione statuerunt. Quin etiam ipsas quoque hominum appellationes certo consilio inditas fuisse Plato confirmat, et rationem earum aliquam afferre conatur. Itaque Hectorem nescio quo pacto, quod rex Trojanorum esset, ἀπὸ τοῦ ἔχειν καὶ κρατεῖν, quæ *habere ac imperare* significant, appellatum esse conjicit; Agamemnonem **518** vero, διὰ τὸ ἄγαν μένειν, quod nimium persisteret, atque in iis, quæ adversus Trojanos susceperat, consiliis firmiter admodum et constanter hæreret. Sic Orestem, διὰ τὸ ὀρεινόν, quod montanis, hoc est agrestibus ac ferinis; Atreum, διὰ τὸ ἀτηρόν, quod perniciosis ac pestiferis moribus esset; Pelopem, quod non ea, quæ semota longius, sed ea duntaxat, quæ πέλας, hoc est *propinquiora* essent, videret; Tantalum quasi ταλάντατον, *miserrimum*, ob earum, quibus oppressus est, miseriarum magnitudinem. Ista quidem aliaque sexcenta a Platone dicta reperias, quibus nomina primis illis hominibus non pro arbitrio, sed pro naturæ conditione imposita docere conatur. At enimvero quæ apud Mosen leguntur, ea nunquam aut coacta dixeris, aut arguta illa sophistarum in cudendis voculis arte conficta. Agnosces videlicet, quem Hebræi Cainum vocant, *æmulationem* apud Græcos significare, quo nomine appellatus nefarius homo fuerit, quod adversus fratrem æmulatione invidiaque flagraret; Abelem contra *luctum* sonare, quod parentibus suis luctum attulisset: qui diviniore quodam instinctu consilioque permoti ejusmodi liberis suis nomina indiderint. Quid si Abrahamum proferam? Ille nimirum antea, dum sapientiam Chaldaicam profiteretur, in rerum superiorum disputatione occupatus, atque in siderum, quæque ad cœlum pertinent, omnium contemplatione assiduus, Abram vocabatur, quæ vox Græce sublimem parentem significat. At Deus, cum eumdem a rerum nostrarum consuetudine, ad illustriorum illarum, quæque aspectabiles omnes superant, commercium evehe-

A δόναι πειρᾶται· οὐκ οἶδ' ὅπως τὸν μὲν Ἕκτορα κεκλῆσθαι εἰπὼν ἀπὸ τοῦ ἔχειν καὶ κρατεῖν, διὰ τὸ βασιλέα εἶναι τῶν Τρώων· τὸν δὲ Ἀγαμέμνονα, διὰ τὸ ἄγαν μένειν, καὶ τοῖς δόξασι παρὰ [a] τῶν Τρώων εὐτόνως καὶ καρτερῶς παραμένειν· τὸν δὲ Ὀρέστην, διὰ τὸ ὀρεινὸν, καὶ ἄγριον, καὶ θηριῶδες τοῦ τρόπου· καὶ τὸν μὲν Ἀτρέα, διὰ τὸ ἀτηρόν τινα γεγονέναι τὸ ἦθος· τὸν δὲ Πέλοπα, οἷόν τινα οὐ τὰ πόρρω, ἀλλὰ μόνα τὰ πέλας καὶ ἐγγὺς ὁρῶντα· τὸν δὲ Τάνταλον ταλάντατόν τινα φησι, διὰ τὰ περὶ αὐτὸν δυστυχήματα, σημαίνειν. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα μυρία ἄλλα εὕροις ἂν εἰρημένα τῷ Πλάτωνι, φύσει τεθεῖσθαι, ἀλλ' οὐ θέσει τοῖς πρώτοις τὰ ὀνόματα διδάσκειν πειρωμένῳ. Ἀλλ' οὐ καὶ τὰ παρὰ Μωσεῖ βεβιασμένα ἂν εἴποις, οὐδέ γε κατά τινα σοφιστικὴν εὑρεσιλογίαν πεποιημένα· μαθὼν, ὡς ὁ μὲν παρ' Ἑβραίοις Κάϊν ζῆλος παρ' Ἕλλησι μεταλαμβάνεται· τούτου δ' ἠξιώθη τοῦ προσρήματος ὁ δηλούμενος, διὰ τὸ ζηλῶσαι τὸν ἀδελφὸν τὸν Ἄβελ. Καὶ ὁ Ἄβελ δὲ ἑρμηνεύεται πένθος, τοῦ τοιοῦδε πάθους γεγονὼς καὶ αὐτὸς τοῖς γονεῦσιν αἴτιος, οἱ κατά τινα θειοτέραν προμήθειαν γενομένοις τοῖς παισὶ ταύτας τέθεινται τὰς ἐπωνυμίας. Τί δ' εἴ σοι τὸν Ἀβραὰμ (31) παραφέροιμι; Μετεωρολόγος τις οὗτος, καὶ τῆς τῶν ἄστρων θεωρίας, τῶν τε κατ' οὐρανὸν μαθημάτων εἰδήμων τὸ πρὶν, ὅτε τῆς Χαλδαϊκῆς μετεποιεῖτο σοφίας, γεγονὼς, Ἀβρὰμ ἐκαλεῖτο· τοῦτο δ' Ἑλλήνων φωνῇ πατέρα μετέωρον σημαίνει. Ἀλλ' ὁ Θεός γε αὐτὸν, τῶν τῇδε ἐπὶ τὰ ἐπιφανῆ καὶ τῶν ὁρωμένων ἐπέκεινα προάγων, εὐθυβόλῳ κέχρηται μετωνυμίᾳ, « Οὐκέτι, φήσας, κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἀβρὰμ, ἀλλὰ Ἀβραὰμ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε. » Τοῦτο δ' ὁποίας ἔχεται διανοίας, μακρὸς ἂν εἴη λόγος. Ἀπαρκεῖ δὲ κἀν τούτῳ τὸν Πλάτωνα μάρτυρα τοῦ λόγου παραθέσθαι, ὑπὸ θειοτέρας δυνάμεως ἕνια τῶν ὀνομάτων τεθεῖσθαι φάμενον. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Ἐσπουδάσθαι γὰρ ἐνταῦθα μάλιστα πρέπει τὴν θέσιν τῶν ὀνομάτων· ἴσως δὲ ἕνια αὐτῶν καὶ ὑπὸ θειοτέρας δυνάμεως ἢ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἐγενήθη. » Τοῦτό γέ τοι αὐτὸ διὰ πλειόνων καὶ ἡ παρ' Ἑβραίοις ἱερὰ πιστοῦται Γραφή· πρῶτός τε Μωσῆς ἁπάντων, ὃς ἐκ θειοτέρας δυνάμεως τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν τούτου παῖδα τὸν Ἰσαὰκ, καὶ ἔτι τὸν Ἰσραὴλ ἐπωνομάσθαι ἐδίδαξε. Γέλως δὲ ὁ Ἰσαὰκ ἑρμηνεύεται, τὸ τῆς ἐναρέτου χαρᾶς ἐπαγόμενος σύμβολον, ἣν τοῖς θεοφιλέσι γέρας ἐξαίρετον δώσειν ὁ Θεὸς ἐπήγγελται. Ὁ δὲ τούτου παῖς Ἰσραὴλ, ἣν μὲν τὸ πρὶν τὸ τοῦ Ἰακὼβ ὄνομα ἐπενηνεγμένος, ἀντὶ δὲ τοῦ Ἰακὼβ ὁ Θεὸς αὐτῷ τὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὄνομα δωρεῖται, τὸν ἀσκητὴν καὶ πρακτικὸν ἐπὶ τὸν θεωρητικὸν μεταστησάμενος. Πτερνιστὴς γὰρ ὁ Ἰακὼβ ἑρμηνεύεται, ὡς τὸν ἀρετῆς ἐναθλῶν ἀγῶνα· Ἰσραὴλ δὲ ὁρῶν Θεὸν, ὁποῖός ἂν εἴη ὁ γνωστικὸς καὶ θεωρητικὸς ἐν ἀνθρώπῳ νοῦς. Τί με δεῖ νῦν τοῦ πανσόφου Μωσέως, ἢ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἱερῶν λόγων, διὰ μυρίων ἄλλων τὴν ὀρθό-

[a] *Forte* κατά.

(31) *Τὸν Ἀβραάμ* Vide quæ obiter supra notavimus, pag. 420, de Abraham nomine.

Digitized by Google

τητα τῆς τῶν οἰκείων ὀνομάτων θέσεως ἐξαπλοῦν, μακροτέρας σχολῆς δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον; Αὐτίκα δὴ καὶ τῶν πρώτων τῆς γραμματικῆς στοιχείων Ἕλληνες μὲν οὐκ ἂν ἔχοιεν τὰς ἐτυμολογίας εἰπεῖν, οὐδ' αὐτός γ' ἂν φαίη Πλάτων τὸν λόγον ἢ τὸν λογισμὸν τῶν φωνηέντων, ἢ τῶν συμφώνων· Ἑβραίων δ' ἂν εἴποιεν παῖδες τοῦ τε ἄλφα τὴν αἰτίαν, ὃ παρ' αὐτοῖς καλεῖται ἄλφ, τοῦτο δὲ σημαίνει μάθησιν· καὶ τοῦ βῆτα, ὅπερ βὴθ φίλον αὐτοῖς προσαγορεύειν, οὕτω δὲ τὸν οἶκον ὀνομάζουσιν· ὥστε δηλοῦν τὴν διάνοιαν· Μάθησις οἴκου· ὡσεὶ σαφέστερον ἐλέγετο· Διδαχή τις καὶ μάθησις οἰκονομίας. Καὶ τὸ γάμμα δὲ παρ' αὐτοῖς τρίτον κέκληται γίμελ· οὕτω δὲ τὴν πλήρωσιν ὀνομάζουσιν. Εἶτ' ἐπειδὴ τὰς δέλτους δὲλθ καλοῦσι, τὸ τέταρτον στοιχεῖον οὕτω προσεῖπον, ὁμοῦ διὰ τῶν δύο στοιχείων σημαίνοντες, ὅτι ἡ ἔγγραφος μάθησις πλήρωσίς ἐστι δέλτων. Ἐπιὼν δέ τις καὶ τὰ λοιπὰ τῆς γραμματικῆς στοιχεῖα, μετά τινος αἰτίας καὶ λογισμοῦ εὕροι ἂν ἕκαστα παρ' αὐτοῖς ὠνομασμένα. Ἐπεὶ καὶ τῶν ἑπτὰ φωνηέντων τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύνθεσιν μιᾶς τινος ἀπορρήτου προσηγορίας περιέχειν φασὶν ἐκφώνησιν, ἣν διὰ τεσσάρων στοιχείων παῖδες Ἑβραίων σημειούμενοι, ἐπὶ τῆς ἀνωτάτω τοῦ Θεοῦ δυνάμεως κατατάττουσιν, ἄλεκτόν τι τοῖς πολλοῖς καὶ ἀπόῤῥητον τοῦτ' εἶναι παῖς παρὰ πατρὸς εἰληφότες. Καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι δὲ σοφῶν, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν τις τοῦτο μαθὼν ἡνίξατο, ὧδέ πη δι' ἐπῶν φήσας·

A ret, peropportunam ejus nominis mutationem instituit, his verbis : « Non amplius vocabitur nomen tuum Abram, sed Abraham erit nomen tuum, quia patrem multarum gentium posui te[98]. » Cujus oraculi vim atque sententiam explicare longum esset. Verum satis hoc etiam loco fuerit hanc ad veritatem Platonis suffragium adjungere, qui diviniore aliqua vi nomina quædam imposita fuisse pronuntiat. Sic enim ad verbum ipse, « Hic enim, inquit, maxime, præcipuum quoddam in nominibus rite imponendis adhibitum studium fuisse decet ; imo ex iis etiam nonnulla fortasse, vi quadam nostra hac longe diviniori constituta sunt. » At illud ipsum divinæ litteræ longe sane luculentius uberiusque confirmant, ac Moses ipse præ cæteris, qui divi-

B nitus Abrahamum ejusque filium **519** Isaacum, nec non et Israelem appellatos esse testatur. Et *risum* quidem Isaacus significat, ut hoc suo nomine castam illam sanctamque lætitiam repræsentaret, quam amicis suis Deus tanquam singulare munus ac præmium pollicetur. Ejusdem filius Israel, cum antea Jacobi nomen habuisset, abs Deo postea Israelis nomen accepit, ex actuoso et laborioso homine contemplator effectus. Nam Jacobus sane *culce impetentem* sonat, quasi virtutis certamine defungentem ; at Israel, *eum qui Deum videt*, significat, cujusmodi mens hominis esse debeat, quæ in cognitione et contemplatione versetur. Sed enim quid attinet hoc loco, vel Mosis illius sapientissimi, vel sacrarum apud Hebræos litterarum, summam in propriis nominibus imponendis maturitatem atque solertiam, sexcentis aliis exemplis illustrare, cum hoc disputationis genus longe majus otium desideret ? Enimvero ne primorum quidem, quæ ipso statim initio, se offerunt, grammatices elementorum, Græci homines notationem afferre possint : quin hæreat etiam ipse Plato, si vocalium aut consonantium explicanda ratio atque appellatio sit. At vero Hebræi eam in promptu habent. Nam alpha quidem, quod alph ipsi vocant, *disciplinam* significat ; betha vero, quod beth appellare solent, *domum* sonat : utrumque sententiam hanc efficit, Disciplina domus : quasi apertius diceretur, doctrina quædam seu disciplina rei domesticæ. Gamma, quod ipsis quoque tertium elementum est, gimel dicunt, eoque *plenitudinem* quamdam significant. Tum quoniam δέλτους hoc est *tabulas*, delth nominant ; quarto elemento idem etiam nomen indidere, ut ambarum litterarum conjunctione doceant, comprehensam scripto disciplinam, tabularum plenitudinem esse. Atque ita deinceps elementa grammaticæ reliqua, nominis quoque sui reperies propriam apud Hebræos ac singularem habere rationem. Nam et septem quoque vocalium inter sese commissionem, ejusmodi nomen efficere volunt, quod explicari voce non possit, quodque Hebræi quatuor elementis inclusum summæ Dei potestati exprimendæ attribuunt, sic tamen ut idem proferri vulgo non posse longa serie posteri a majoribus acceperint. Et vero, unus etiam aliquis e Græciæ sapientibus, id ipsum, unde unde hauserit, subobscure his versibus adumbravit

Ἑπτά με φωνήεντα Θεὸν μέγαν ἄφθιτον αἰνεῖ
Γράμματα, τὸν πάντων ἀκάματον πατέρα.
Εἰμὶ δ' ἐγὼ πάντων χέλυς ἄφθιτος, ἢ τὰ λυ-
[ρώδη
Ἁρμοσάμην δίνης οὐρανίοιο μέλη.

C **520** *Me septem interitus expers vocalia Numen,*
Cunctorumque Patrem septem elementa vocant.
Idem æterna chelys rerum, quæque ordine jussit
Constantique polum ducere lege modos.

Εὕροις δ' ἂν καὶ τῶν λοιπῶν παρ' Ἑβραίοις στοιχείων, ἐπιστήσας ἑκάστῳ, τὰ σημαινόμενα. Τοῦτο δὲ ἤδη καὶ διὰ τῶν πρόσθεν ἡμῖν συνέστη, ὁπηνίκα παρὰ βαρβάρων τὰ πάντα ὠφελῆσθαι τοὺς Ἕλληνας ἀπεδεικνύομεν. Πολλὴν δ' ἂν τις καταμάθοι, τὴν Ἑβραίων γλῶτταν πολυπραγμονῶν, ὀνομάτων ὀρθότητα παρὰ τοῖς ἀνδράσι φερομένην· ἐπεὶ καὶ αὐτὸ τοῦ παντὸς ἔθνους τὸ προσηγορικὸν ὄνομα ἀπὸ τοῦ

Cæterorum item apud Hebræos elementorum significationes, si enucleare singula volueris, omnino reperies : quod ipsum jam a nobis antea præstitum est, cum nihil non Græcos a barbaris accepisse demonstraremus. Postremo qui Hebræorum linguam rimari diligentius scrutarique voluerit, is profecto summam quamdam apud illos nominum proprietatem esse cognoscet. Atque id ipsi vel ex unico

[98] Gen. XVII, 5.

Digitized by Google

gentis universæ nomine constare potest, quod ab Hebere derivatur. *Transeuntem* enim significat, cum et transitum et transeuntem Hebraica lingua, voce unica, Heber appellet. Et ea quidem nominis hujus ratio est, uti ab rerum præsentium vanitate ad divinarum studia sese conferre, nec in eorum, quæ videntur, contemplatione ullo modo acquiescere ac sistere, sed ab iis potius ad semota illa penitusque recondita de universi Conditore ac molitore, theologiæ mysteria transire doceantur. Ita plane primos illos qui sese præpotenti rerum omnium moderatori auctorique Deo consecrarent, et sinceram veramque religionem diligenter excolerent, Hebræos, quasi mente transeuntes ac trajicientes nuncuparunt. Sed quorsum in colligenda nominum apud Hebræos omnium proprietate, maturaque admodum impositione diutius immoremur, cum ad hanc quæstionem integra quædam ac singularis opera requiratur? Cæterum, mihi quidem videor, quomodo saltem informanda re fieri potuit, Hebræorum in disserendo vim atque facultatem, vel paucis iis, quæ abs me commemorata sunt, satis illustrasse: siquidem ea Platonis sententia placet, dum is plebeiorum ac vulgarium hominum esse negat, propria nativaque rerum nomina invenire, sed tantum sapientis legislatoris, et scienter periteque ratiocinantis, qualem profecto cum Mosem ipsum, tum Hebraicorum oraculorum vim esse demonstravi. Quid ergo proximum est, nisi ut quemadmodum ipsi de rerum natura philosophati sint, exquiramus?

A Ἔβερ τὸ παρώνυμον εἴληφε. Σημαίνει δὲ τοῦτο τὸν διαπερῶντα· ἐπεὶ καὶ διάβασις καὶ διαπερῶν τῇ Ἑβραίων φωνῇ Ἔβερ ὀνομάζεται. Διδάσκει δὲ ὁ λόγος περᾶν καὶ διαβαίνειν ἀπὸ τῶν τῇδε ἐπὶ τὰ θεῖα, μηδαμῶς τε ἐναπομένειν καὶ ἵστασθαι ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ὁρωμένων· ἀπὸ δὲ τούτων ἐπὶ τὰ ἀφανῆ καὶ ἀόρατα τῆς περὶ τοῦ τῶν ὅλων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ θεολογίας διαβαίνειν. Ταύτῃ τοι τοὺς πρώτους μόνῳ τῷ πανηγεμόνι καὶ αἰτίῳ τῶν ὅλων ἀνακειμένους, εὐσεβείᾳ τε καθαρᾷ καὶ ἀληθεῖ προσανέχοντας, Ἑβραίους ἐφώνουν, περατικούς τινας καὶ διαβεβηκότας τῇ διανοίᾳ τοὺς τοιούτους ἀποκαλοῦντες. Καὶ τί με δεῖ ἐπὶ πλεῖον μηκύνειν, τὰ πάντα συνάγοντα τῆς τῶν Ἑβραίων ὀνομάτων ὀρθότητός τε καὶ ἀκριβείας, τοῦ προβλήματος οἰκείας δεομένου πραγματείας; Πλὴν, ὡς ἐν τύπῳ φάναι, ἡγοῦμαι καὶ διὰ τῶν λεχθέντων τῆς παρ' Ἑβραίοις λογικῆς διδασκαλίας τὴν ἀπόδειξιν παρεσχηκέναι· εἰ δὴ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, οὐ φαύλων ἦν ἀνδρῶν οὐδὲ τῶν τυχόντων, ἀλλὰ σοφοῦ καὶ διαλεκτικοῦ τινος νομοθέτου, φύσιν ὀνομάτων οἰκείαν τοῖς πράγμασιν εὑρέσθαι, οἷος ἡμῖν ὁ Μωσῆς καὶ τὰ Ἑβραίων ἀποδέδεικται λόγια. Τί δὴ οὖν μετὰ τὰ λογικὰ ἕπεται, ἢ τὰ φυσικὰ ἐπισκέψασθαι, ὅπως ποτὲ καὶ περὶ ταῦτα εἶχον Ἑβραίων παῖδες;

B

521 CAPUT VII.

De naturali Hebræorum philosophia.

Tertiam hanc Hebraicæ philosophiæ partem, quæ naturalis vocatur, quæque ab iisdem quoque, in rerum sola mente perceptarum, et corporis omnis expertium contemplationem, et in earum, quæ sensibus usurpantur, tractationem dividitur, laudatissimi prophetæ cum noverant ipsi per sese, tum, ubi postularet occasio, suis passim oraculis aspergebant: quam illi tamen neque conjecturis quibusdam, aut mortalis cogitationis industria didicerant, neque ullius sese humani præceptoris auctoritate jactabant: sed divinæ cuidam superioris potestatis vi, divinique Spiritus afflatui totam illam cognitionem acceptam ferebant. Quem illi quidem secuti, ut de rebus futuris infinita divinitus prædixerunt, sic etiam et de universi molitione infinita, quo modo natura postulabat, disputarunt, et de animantium ipsarum naturis infinita tractarunt; quibus et sexcenta de plantis in suis quique prophetiis addiderunt. Et sane Moses, qui lapidum etiam vires apprime calleret, non obiter aut perfunctorie, cum de summi sacerdotis cultu dissereret, in eorum consideratione versatus est. At vero Salomon, si quisquam alius, in hac physiologiæ parte summam omnino laudem est, vel ipso divinæ Scripturæ testimonio, consecutus. Sic enim illa: « Locutus est quoque Salomon, inquit, tria millia parabolas, et fuerunt carmina ejus quinque et mille. Et disputa-

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῆς καθ' Ἑβραίους φυσιολογίας.

Καὶ τὸ τρίτον δὲ μέρος τῆς καθ' Ἑβραίους φιλοσοφίας (τοῦτο δ' ἦν τὸ φυσικὸν, διαιρούμενον καὶ παρ' αὐτοῖς εἴς τε τὴν τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων ἐποπτείαν, καὶ εἰς τὴν τῶν αἰσθητῶν φυσιολογίαν) οἱ κατὰ πάντα τέλειοι προφῆται ᾔδεσάν τε, καὶ τοῖς οἰκείοις, ὅτε δὴ καιρὸς ἐκάλει, κατεμίγνυον λόγοις· οὐ στοχασμοῖς καὶ θνητῆς διανοίας ἐπιτηδεύσει μαθόντες, οὐδ' ἐπὶ διδασκάλοις ἀνδράσι σεμνυνόμενοι, θεοφορήσει δὲ κρείττονος δυνάμεως, καὶ θείου Πνεύματος ἐπινοίᾳ τὴν γνῶσιν ἀνατιθέντες. Ἔνθεν μυρία μὲν αὐτοῖς περὶ τῶν μελλόντων τεθέσπιστο, μυρία δὲ περὶ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως πεφυσιολόγητο· καὶ αὖ πάλιν μυρία περὶ ζώων φύσεως διείληπτο· πλεῖστα δὲ ὅσα καὶ περὶ φυτῶν ταῖς οἰκείαις ἕκαστος προφητείαις κατεβέβλητο. Μωσῆς δὲ, καὶ λίθων δυνάμεις εὖ μάλα ἐξεπιστάμενος, οὐ παρέργως ἐπὶ τῆς τοῦ ἀρχιερέως στολῆς τῇ τούτων κέχρητο θεωρίᾳ· καὶ αὖ πάλιν Σολομὼν, εἰ καί τις ἄλλος, ἐν τῇ τούτων διαπρέψαι φυσιολογίᾳ πρὸς τῆς θείας μαρτυρεῖται Γραφῆς, ὧδε περιεχούσης· « Καὶ ἐλάλησε Σολομὼν τρισχιλίας παραβολὰς, καὶ ἦσαν ᾠδαὶ αὐτοῦ πεντακισχίλιαι. Καὶ ἐλάλησε περὶ τῶν ξύλων ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ καὶ ἕως τῆς ὑσσώπου τῆς ἐκπορευομένης διὰ τοῦ τοίχου. Καὶ ἐλάλησε περὶ τῶν κτηνῶν, καὶ περὶ τῶν πετεινῶν, καὶ περὶ τῶν ἑρπετῶν, καὶ περὶ τῶν ἰχθύων. Καὶ παρεγένοντο πάντες οἱ λαοὶ ἀκοῦσαι τῆς σοφίας Σολομῶντος, καὶ

Digitized by Google

ἐλάμβανε δῶρα παρὰ πάντων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, ὅτοι ἠκουσαν τῆς σοφίας αὐτοῦ.» Ἐντεῦθεν ὁρμώμενος καὶ ὁ τὴν πανάρετον σοφίαν εἰς αὐτοῦ πρόσωπον ἀναθεὶς, ἔφη· « Αὐτὸς γάρ μοι ἔδωκε τῶν ὄντων γνῶσιν ἀψευδῆ, εἰδέναι σύστασιν κόσμου, καὶ ἐνέργειαν στοιχείων, ἀρχὴν καὶ τέλος, καὶ μεσότητα χρόνων, τροπῶν ἀλλαγὰς, καὶ μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτοῦ κύκλους, καὶ ἀστέρων θέσεις, φύσεις ζώων, καὶ θυμοὺς θηρίων, πνευμάτων βίας, καὶ διαλογισμοὺς ἀνθρώπων, καὶ διαφορὰς φυτῶν, καὶ δυνάμεις ριζῶν, ὅσα τέ ἐστι κρυπτὰ καὶ ἀφανῆ, ἔγνων. Ἡ γὰρ πάντων τεχνῖτις ἐδίδαξέ με Σοφία.» Πάλιν τε ὁ αὐτὸς Σολομὼν τὴν ῥευστὴν τῶν σωμάτων οὐσίαν φυσιολογῶν, ἐν Ἐκκλησιαστῇ φησι· « Ματαιότης ματαιοτήτων, καὶ πάντα ματαιότης. Τίς περισσεία τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντὶ μόχθῳ αὐτοῦ, ᾧ μοχθεῖ ὑπὸ τὸν ἥλιον; » Καὶ ἐπιλέγει· « Τί τὸ γεγονός; Αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ τί τὸ πεποιημένον; Αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον.» Ταῦτα γὰρ αὐτῷ καὶ τὰ τοιαῦτα πεφυσιολόγηται περὶ τῆς σωματικῆς οὐσίας. Εὕροις δ' ἂν καὶ τοὺς ἄλλους Ἑβραίους ἐπιὼν σοφοὺς τῆς ὁμοίας οὐκ ἀμοίρους ἐπιστήμης· φυτῶν γοῦν, ὡς ἔφην ἤδη πρότερον, μυρία καὶ ζώων πέρι, χερσαίων τε καὶ ἐνύδρων, καὶ προσέτι πτηνῶν φύσεως εἴρηται αὐτοῖς. Ναὶ (31*) μὴν καὶ περὶ τῶν ἐν οὐρανῷ ἀστέρων· ἐπεὶ καὶ Ἄρκτου, καὶ Πλειάδος, Ὠρίωνός τε καὶ Ἀρκτούρου, ὃν Ἀρκτοφύλακα καὶ Βοώτην Ἕλλησι φίλον ὀνομάζειν, μνήμη τις οὐχ ἡ τυχοῦσα τοῖς τῶν δηλουμένων ἐμφέρεται γράμμασιν. Ἀλλὰ καὶ περὶ συστάσεως κόσμου, τά τε περὶ τῆς τοῦ παντὸς τροπῆς τε καὶ ἀλλοιώσεως, ψυχῆς τε περιουσίας [a], καὶ λογικῶν ἁπάντων φύσεως ὁρωμένης τε, καὶ ἀφανοῦς δημιουργίας, τῆς τε καθόλου προνοίας, καὶ τούτων ἔτι πρότερον τὰ περὶ τοῦ πρώτου τῶν ὅλων αἰτίου, τῆς τε τοῦ δευτέρου θεολογίας, καὶ τῶν ἄλλων τῶν διανοίᾳ μόνῃ ληπτῶν, τοὺς λόγους καὶ τὰς θεωρίας εὖ καὶ ἀκριβῶς περιειλήφασιν· ὡς μὴ ἂν ἁμαρτάνειν τοὺς μετὰ ταῦτα παρ' Ἕλλησι τὴν τούτων φύσιν ἀνηρευνηκότας πρεσβύτας [b] οἷα νεωτέρους κατηκολουθηκέναι φάναι. Ταῦτα μὲν δὴ καὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς φυσιολογίας. Διχῇ δὲ καὶ περὶ τούτων διαστειλάμενοι λόγον, τὸν μὲν περὶ τῶν αἰσθητῶν, οὐκ εἰς ἄκρον ᾠοντο δεῖν εἰς πολλοὺς ἐκφέρειν, οὐδέ γε τὰς αἰτίας τῆς (32) δημῶδες πλῆθος ἐκδιδάσκειν, πλὴν ὅσον (33) εἰδέναι, ὅτι τε μὴ ἀπηυτομάτισται τὸ πᾶν, μηδ' εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἐξ ἀλόγου φορᾶς ὑφέστηκεν· ἄγεται δ' ὑφ' ἡνιόχῳ Θεοῦ λόγῳ, καὶ δυνάμει σοφίας ἀῤῥήτου διακυβερνᾶται. Περὶ δὲ τῶν νοητῶν, ὅτι μὲν ἔστι, καὶ τίνα, ὅπη τε διατάξεως ἔχει, δυνάμεώς τε καὶ διαφορᾶς, εἴρηται μὲν, καὶ ταῖς ἱεραῖς βίβλοις ἐγκατα-βέβληται, εἰς ἐξάκουστόν τε τοῖς πᾶσι παραδέδοται, καθ' ὅσον εἰδέναι χρὴν τοὺς εὐσεβείας μεταποιουμέ-

vit super lignis, a cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete. Et disseruit de jumentis, et volucribus, et reptilibus, et piscibus. Et veniebant de cunctis populis, ad audiendam sapientiam Salomonis, et accipiebat munera ab universis regibus terræ, qui audiebant sapientiam ejus [96]. » Atque hac ipse ratione commotus, dum parentem illam virtutis omnis sapientiam ejus beneficio tribueret, hunc in modum loquebatur: « Ipse enim, inquit, dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, ut sciam constitutionem mundi, et virtutes elementorum, initium, et consummationem, et medietatem temporum, vicissitudinum permutationes, et commutationes temporum, anni cursus, et stellarum dispositiones, naturas animalium, et iras bestiarum, vim ventorum, et cogitationes hominum, differentias virgultorum, et virtutes radicum, et quæcunque sunt absconsa, et improvisa didici ; **522** omnium enim artifex docuit me Sapientia [97].» Rursus idem ille Salomon de fluxa corporum natura disputans in Ecclesiaste : « Vanitas, inquit, vanitatum, et omnia vanitas. Quid habet amplius homo de universo labore suo, quo laborat sub sole [98] ? » Et paucis interjectis : « Quid est quod fuit ? Ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est ? ipsum quod faciendum est. Nihil est sub sole novum. » Hæc ille, aliaque his similia de corporea natura philosophatus est. Cæteros etiam Hebræorum sapientes si percurrere volueris, eadem instructos scientia fuisse reperies. Nam de plantis, uti jam ante dixi, deque animantium, sive quæ in terra, sive quæ in aquis degunt, ac de ipsarum etiam volucrum natura plurima docuerunt. Imo de cœli quoque sideribus disputarunt, cum et Ursæ, et Pleiadum, et Orionis, et Arcturi, quem Arctophylacem, quasi Ursæ custodem, et Booten Græci vocare solent, crebra in eorum scriptis mentio habeatur. Quin etiam de orbis molitione, deque universi conversione ac mutatione, de animi excellentia, de omnium ratione præditorum, seu quæ videtur, seu quæ non videtur, naturæ procreatione, de providentia rerum universitatem complexa, atque ante hæc omnia de principe rerum omnium causa, nec non de secundo illarum principio, cæterisque omnibus, quæ sola mente percipiuntur, egregias imprimis et accuratas disputationes habuere. Ita profecto, citra omne aberrandi periculum, id pronuntiare liceat, qui e Græcis postea in scrutanda rerum istarum natura versati sunt, eos, utpote juniores, priscorum illorum vestigiis institisse. Atque hæc a nobis de universi apud Hebræos physiologia dicta sufficiant. Cæterum illi, cum duo tractationis hujus capita statuerent, alterum illud, quod res sensibus

[96] III Reg. IV, 32. [97] Sap. VII, 17. [98] Eccle. I, 9, 10.

[a] *Forte* περὶ οὐσίας. [b] *Forte* πρεσβύταις.

(31*) *Nai.* Forte καί. Edit.

(32) *Τὰς αἰτίας τῆς.* Facile erat conjicere, supplendum esse aut διατάξεως, aut συστάσεως, aut φύσεως αὐτῶν, aut aliq. simile. Montac. od. suppl. τῶν ὄντων φύσεως, sed addendum videtur præterea, τό, ante δημῶδες.

(33) *Πλὴν ὅσον.* Idem Montac. cod. suppl. ἦν ἀναγκαῖον. Sed Hellenismus his vocibus facile careat. Solum pro ὅτι τε μή, quæ sequuntur, mallem, ὅτι μηδέ.

Digitized by Google

objectas complectitur, non subtiliter et enucleate vulgo explicandum, nec singularum naturæ causas plebeiæ multitudini aperiendas putaverunt, nisi quantum necesse erat, ut omnes intelligerent, universum hoc neque per sese, neque casu ac temere, fortuito quodam impetu exstitisse : at summi Moderatoris Dei ratione, et infinitæ Sapientiæ numine gubernari. Res autem illas quod attinet, quæ sola mente capiuntur, cum ejusmodi aliquas esse, tum illarum quoque gradum, vim, atque discrimen non modo sacræ passim litteræ docuerunt, sed etiam ea promiscue semper omnibus audire licuit, quantum iis quidem nota esse debuerunt, **523** qui pietatem profitentur, ut castigatioris et honestioris vitæ rationes intelligant. Sed tamen altiorem illum occultioremque sensum, quem includunt, iis duntaxat, qui ejus meminisse possent, sub arcanis verborum ac sententiarum involucris, quærendum discendumque reliquerunt. Atque hic operæ pretium fuerit, pauca quædam vel informandæ rei gratia, de hoc etiam altero genere disserere, quamque in eodem Hebræis affinia similiter ac genuina Plato senserit, demonstrare.

A νους, εἰς ἀνάληψιν εὐλαβοῦς καὶ σώφρονος βίου. Τὸν δὲ βαθὺν καὶ λεληθότα περὶ τούτων λόγον ἐν ἀποῤῥήτοις ζητεῖν τε καὶ διδάσκεσθαι κατελίμπανον τοῖς οἵοις τε τὰ τοιάδε μνῆσθαι [a]. Βραχέα δὲ καὶ ὡς ἐν τύπῳ φάναι, εὖ ἂν ἔχοι καὶ τῆς τούτων διελθεῖν ἐποπτείας, τόν τε Πλάτωνα κἀν τούτῳ τὰ φίλα πεφρονηκότα τοῖς δηλουμένοις παραστῆσαι.

CAPUT VIII.

De rerum spiritalium physiologia.

Enimvero Platonem illum, quem tantopere omnes admirantur, in hac quoque rerum spiritalium et incorporearum doctrina et ratione explicanda, non modo sapientissimum Mosem, verum etiam alios Hebræorum prophetas, secutum esse, vel ex ipsis ejus verbis manifeste constat : sive eam fama et auditione acceperit, cum certum sit, apud Ægyptios tunc temporis illum degisse, cum Hebræi patria secundo pulsi, Persis dominantibus, in Ægypto versarentur : sive per sese propriam rerum naturam rimatus, sive quocunque modo in eam divinitus cognitionem perductus fuerit. « Deus enim, » inquit Apostolus [99], « ipsis manifestavit. Invisibilia enim ipsius, a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, ipsa quoque ejus sempiterna virtus atque divinitas, ut sint inexcusabiles. » Tu vero facile hujus rei veritatem ex sequentibus intelligas.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ τῆς τῶν νοητῶν φυσιολογίας.

Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς τῶν νοητῶν καὶ ἀσωμάτων παιδεύσεως καὶ θεωρίας τῷ πανσόφῳ Μωσεῖ καὶ τοῖς Ἑβραίων προφήταις Πλάτων ὁ θαυμάσιος ἐπηκολουθηκὼς διὰ τῶν οἰκείων φωνῶν ἐστι δῆλος· εἶτ' ἐξ ἀκοῆς εἰς αὐτὸν ἠκούσης μαθὼν, ἐπεὶ καὶ συνίσταται παρ' Αἰγυπτίοις τηνικάδε τὰς διατριβὰς πεποιημένος, καθ' ὃν Ἑβραῖοι, τῆς οἰκείας δεύτερον ἀποπεσόντες γῆς, Αἰγυπτίοις ἐπεχωρίαζον, Περσῶν ἐπικρατούντων· εἴτε καὶ παρ' ἑαυτοῦ τῇ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλὼν φύσει· εἴτε ὁπωσοῦν ὑπὸ Θεοῦ καταξιωθεὶς τῆς γνώσεως. « Ὁ Θεὸς γὰρ, » φησὶν, « αὐτοῖς ἐφανέρωσε. Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε αὐτοῦ ἀΐδιος δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. » Μάθοις δ' ἂν τὸ εἰρημένον ὧδέ πη διασκοπούμενος.

C

CAPUT IX.

De ente, Ex Mosis Platonisque doctrina.

Ejusmodi oraculum Moses sacris in litteris ex persona Dei pronuntiat [1] : « Ego sum qui sum. Sic dices filiis Israel : Qui est, misit ad me vos. » Atque ita Deum unum ex omnibus vere esse, ac genus hoc nominis in eum proprie solum apteque convenire, declarat. Similiter de rerum quæ sensu percipiuntur, quæque corpore præditæ sunt, ortu simul atque interitu Salomon ita loquitur [2] : **524** « Quid est, quod fuit ? ipsum quod futurum est. Nihil sub sole novum. Nec valet quisquam dicere : Ecce hoc recens est : jam enim præcessit in sæculis, quæ fuerunt ante nos. » Iidem nobis consequenter id omne quod est, in duo genera partiuntur, spiritale, sensuque perceptum : et spiritalia quidem, corpore libera, sed a natura cum instructa ratione, tum interitus ac mortis expertia esse statuunt ; contra vero sensibus obvia, in fluxu et corruptione, atque in assidua naturæ suæ mutatione versari. At universis unum ad principium caputque revocatis. unum

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ τοῦ ὄντος, Μωσέως καὶ Πλάτωνος.

Μωσέως ἐν ταῖς ἱεροφαντίαις χρησμὸν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ φήσαντος· « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Οὕτως ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς Ἰσραήλ· Ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς· » παραθεμένου δὲ καὶ τὸν Θεὸν μόνον ἀντικρυς ὄντα, καὶ τῇδε κυρίως καὶ ἁρμοδίως ἠξιωμένον τῆς κλήσεως ἀποφηναμένου· πάλιν τε αὖ Σολομῶντος περὶ τῆς τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν γενέσεώς τε καὶ φθορᾶς ἀνειπόντος· « Τί τὸ γεγονός; αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ οὐκ ἔστι πᾶν πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ὃς λαλήσει καὶ ἐρεῖ· Ἴδε, τοῦτο καινόν ἐστιν· ἤδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ ἔμπροσθεν ἡμῶν· » τούτων δὲ καὶ ἡμῖν ἀκολούθως εἰς δύο τὸ πᾶν διαιρούντων, εἴς τε νοητὸν καὶ αἰσθητόν· καὶ τὸ μὲν νοητὸν ἀσώματον καὶ λογικὸν τὴν φύσιν, ἄφθαρτόν τε καὶ ἀθάνατον εἶναι ὁριζομένων· τὸ δ' αἰσθητὸν ἐν ῥύσει καὶ φθορᾷ, μεταβολῇ τε καὶ τροπῇ τῆς οὐσίας ὑπάρχειν· πάντων δ' ἐπὶ μίαν ἀρχὴν ἀνακεφαλαιουμένων, ἕν τε εἶναι ἀγένητον, καὶ τὸ κυρίως καὶ ἀληθῶς ὂν δογματιζόντων, τὸ πάντων ἀσωμάτων

[99] Rom. I, 20. [1] Exod. III, 14. [2] Eccle. I, 9, 10.

[a] *Forte* μεμνῆσθαι.

Digitized by Google

τε καὶ σωμάτων αἴτιον· θέα τίνα τρόπον οὐ μόνον τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ καὶ τὰς λέξεις αὐτὰς, καὶ τὰ ῥήματα τῆς Ἑβραίων γραφῆς παραξέσας ὁ Πλάτων, ἐξοικειοῦται τὸ δόγμα, πλατύτερον ὧδέ πη διασαφῶν· « Τί τὸ ὂν (34) ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον; Καὶ τί τὸ γινόμενον μὲν ἀεὶ (35), ὂν δὲ οὐδέποτε; Τὸ μὲν δὴ, νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν, ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ὂν (36)· τὸ δὲ, αἰσθήσει ἀλόγῳ δοξαστὸν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν.» Ἆρ' οὐ σαφῶς πέφηνεν ὁ θαυμάσιος τὸ μὲν παρὰ Μωσεῖ φῆσαν λόγιον· « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν,» μεταποιήσας δι' αὐτοῦ· « Τί τὸ ὂν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον; » Καὶ τοῦτό γε λευκότερον διασαφήσας (37) ἐν τῷ φάναι, « μηδ' ἄλλο εἶναι τὸ ὂν ἢ τὸ οὐ σαρκὸς ὀφθαλμοῖς ὁρώμενον, νῷ δὲ καταλαμβανόμενον.» Ἐρωτήσας γοῦν, « Τί τὸ ὄν, » αὐτὸς ἑαυτῷ ἀποκρίνεται, λέγων· « Τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν ὄν. » Τὸ δὲ Σολομώντειον φῆσαν, « Τί τὸ γεγονός; Αὐτὸ τὸ γενησόμενον· καὶ τί τὸ πεποιημένον; Αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον·» αὐτοῖς σχεδὸν ῥήμασι διερμηνεύσας δῆλος ἂν εἴη, λέγων· « Τὸ μὲν [a], αἰσθήσει ἀλόγῳ δοξαστὸν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν.» Οἷς καὶ ἐπιφέρει· « Τὰ τοιαῦτα (38) γὰρ πάντα μέρη χρόνου, τὸ ἦν, καὶ ἔσται· ἃ δὴ φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν, οὐκ ὀρθῶς. Λέγομεν γὰρ δὴ, ὡς ἦν, ἔστι τε καὶ ἔσται· τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει. Τὸ δὲ ἦν, καὶ τὸ ἔσται, περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν οὖσαν (39) πρέπει λέγεσθαι· κινήσεις γάρ ἐστον. Τὸ δὲ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον ἀκινήτως οὔτε πρεσβύτερον οὔτε νεώτερον προσήκει γίνεσθαι διὰ χρόνου (40)· οὐδὲ γενέσθαι ποτὲ (41), οὐδὲ γεγονέναι νῦν, οὐδ' εἰσαῦθις ἔσεσθαι τὸ παράπαν (42), οὐδ' ὅσα γένεσις τοῖς ἐν αἰσθήσει φερομένοις προσῆψεν· ἀλλὰ χρόνου ταῦτα, αἰῶνα μιμουμένου καὶ κατ' ἀριθμὸν κυκλουμένου, γέγονεν εἴδη.» Καὶ πρὸς (43) τούτοις ἔτι τὰ τοιάδε· « Τὸ δὲ γεγονὸς εἶναι γεγονὸς, καὶ τὸ γινόμενον εἶναι γινόμενον· ἔτι τε τὸ γενησόμενον εἶναι γενησόμενον (44). » Καὶ ἵνα γε μή τις ἡμᾶς παρερμηνεύειν ἡγήσηται τὰς τοῦ φιλοσόφου φωνὰς, ὑπομνήμασι χρήσομαι, τῶνδε τῶν

esse duntaxat quod neque ortum habuerit, et proprie solum vereque sit, idemque omnium omnino, seu corpore careant, seu cum eo conjuncta sint, causam atque principium esse decernunt. Jam vide tu mihi, quo pacto ex Hebræorum litteris non sententia modo, sed ipsis etiam vocibus verbisque derasis, hoc sibi Plato dogma vindicet, uberius paulo rem ita declarans : « Quid illud est, quod semper est, nec tamen ortum ullum habet ? Quid illud contra, quod semper nascitur, et nunquam est ? Prius illud quidem, quod semper atque eodem modo est ab sola intelligentia cum ratione percipitur. Alterum hoc, quod oritur simul et occidit, neque unquam vere est, in ea duntaxat, quam sensus ab omni ratione vacuus efficit, opinione versatur. » Quid ? Annon illud Mosis oraculum : « Ego sum qui sum, » egregius Plato manifeste repræsentat, dum suis ipsum ita verbis exprimit : « Quid illud est, quod semper est, nec tamen ortum ullum habet ? » Quod etiam candidius et apertius illustravit, dum ait, aliud quod sit, esse nihil, nisi quod non corporis oculis videatur, sed mente sola capiatur. Nam ubi quæsivit, quid sit illud, quod est ; ita respondet ipse sibi : « Nimirum illud, quod ab sola intelligentia percipitur. » Similiter, alterum hoc Salomonis : « Quid est quod fuit ? ipsum quod futurum est. Quid est quod factum est ? ipsum quod faciendum est, » verbis pene totidem interpretatur, dum ait : « Id autem, quod oritur simul et occidit, neque unquam vere est, in ea duntaxat, quam sensus ab omni ratione vacuus efficit, opinione versatur. » Quibus etiam quæ sequuntur, adjungit : « Quippe, temporis enim, inquit, partes istæ sunt, *erat*, atque, *erit* ; quas imprudentes sempiternæ etiam naturæ injuria tribuimus. Vulgo enim ita loquimur, *erat*, *est*, *erit* : cum tamen ei solum, *est*, proprie vereque conveniat. *Erat*, autem, vel, *erit*, de ortu, qui aliquo tempore fiat, pronuntiare decet, quod utraque voce motus aliquis significetur. At quod eodem se modo semper ac citra motum ullum habeat, id pro-

[a] *Forte* δέ.

(34) *Τί τὸ... ὄν*, etc. Adi Platonem in *Timæo*, pag. 526, edit. Græco-Lat. Ficini, ubi legitur, Τί τὸ ὂν μὲν ἀεί.

(35) *Μὲν ἀεί*. Plato delet ἀεί.

(36) Post *αὐτὰ ὄν*, Plato sic leg. τὸ δ' οὖν δόξῃ, μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστόν, γιγν., etc. (sic enim eo loco distinguendum.) Plura quidem verba : sensus tamen idem. Cæterum longior iste orationis ductus, magis Platonis ex genio, infra pag. 526.

(37) *Λευκότερον διασαφήσας*. Hoc est ἐναργέστερον. Ita etiam infra, τὴν διὰ τοῦ δόγματος διάνοιαν καὶ Φίλων ὁ Ἑβραῖος λευκότερον ἑρμηνεύων. Et lib. ult. λευκοῖς τοῖς ἐλέγχοις ἀπεγύμνωσα. Stratonis Iambographi versum, apud Athenæum lib. IX, pag. 383, Casaubonus sensum hunc secutus, solerter emendavit. Perperam ante legebatur:

Πηγὸς πάρεστιν ; Πηγός ; οὐχὶ λευκὰς εἰ Ἐρεῖς, σαφέστερόν θ' ὃ βούλει μοι λέγειν ;

Reposuit ille,

Πηγὸς πάρεστιν ; Πηγός ; οὐχὶ λευκὰ σὺ Ἐρεῖς, etc.

Herus sal postulabat a coquo, id enim erat πηγὸς πάρεστιν; coquus vocis hujus insolens, ac dubius, πηγός ; inquit, admiranti similis. Tum instans, uti quid velit clarius aperiat, οὐχὶ λευκὰ σὺ ἐρεῖς ; etc. Ita λευκά, et σαφέστερον ἐρεῖν, pro eodem sumuntur.

(38) *Τὰ τοιαῦτα*, etc. Eodem in *Timæo*, p. 529. Sed ibi locus hic ita concipitur : Ταῦτα δὲ πάντα, μέρος χρόνου· καὶ τό τε ἦν, τό τ' ἔσται, χρόνου γεγονότος εἴδη φέροντες λανθάν., etc. Eusebius sensum relinquit integrum, verba decurtavit.

(39) *Γένεσιν οὖσαν*. Plato γένεσιν ἰοῦσαν, quod est cum motu conjunctius.

(40) *Διὰ χρόνου*. Plato, ποτέ.

(41) *Οὐδὲ γενέσθαι ποτέ*. Hæc Plato non habet, quæ tamen libenter cum Eusebio retinuerim.

(42) *Ἔσεσθαι τὸ παράπαν*, etc. Sinceriora hæc videntur, quam ut apud Platonem legitur ἔσεσθαι τὸ παράπαν τε, οὐδὲν ὅσα γένεσις, etc., quæ tamen lectio improbanda non est.

(43) *Καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τὰ τοιάδε*. Verba etiam hæc Platonis sunt, non Eusebii, ut videri posset.

(44) *Εἶναι γενησόμενον*. Sensus integritas paucula hæc exigebat, quæ sequuntur in Platone, καὶ τὸ μὴ ὄν, μὴ ὂν εἶναι· ὧν οὐδὲν ἀκριβῶς λέγομεν.

Digitized by Google

pter ipsum tempus neque vetustius unquam, neque recentius fieri potest : **525** imo neque factum esse aliquando, neque nunc primum exstitisse, neque omnino futurum esse, nec eorum aliud quidquam subire, quæ ipsemet ortus iis, quæ sensuum incertitudine jactantur, adjunxit : cum ista formæ quædam sint partesque temporis, quod æternitatem imitetur quidem, sed tamen certa quadam numerorum conversione volvatur. » Quo etiam ista pertinent : « Quod factum sit, id esse factum : quod fiat, id esse quod fit : denique quod futurum sit, futurum id esse. » Ac ne quis philosophi verba in alienum me sensum torquere criminetur, eos ipsos commentarios, quibus illorum sententia declaratur, proferre juvat. Cum autem hoc in interpretandi genere plerique versati sint, mihi quidem satis hoc loco fuerit, Numenii Pythagorici, cujus percelebre nomen est, ipsissima quibus secundo *De bono* utitur, verba proferre.

A

CAPUT X.

Ex libro secundo Numenii pythagorici, De bono.

« Age vero, inquit ille, atque ad illud, quod est, quantum licet, aspiremus : omninoque pronuntiemus quod est, id neque fuisse unquam neque unquam futurum esse, at certo duntaxat præsentique tempore semper esse : quod sane tempus hoc modo præsens, si quis æternitatem dicere voluerit, me auctore quidem id faciat. At vero tempus præteritum, ejusmodi nos existimare decet, quod jam prorsus aufugerit, atque ita evanuerit, ut penitus esse desierit : futurum autem, quod nondum sit, tametsi ut sit aliquando, habere posse dicatur. Minus ergo consentanee fecerit, qui, quod est, id ipsum uno eodemque modo, vel absolute non esse, vel non amplius, vel nondum esse statuerit. Qui enim sic loquatur, is rem, quæ nunquam plane fieri possit, loquatur idem esse simul ac non esse. Quippe, hoc si semel verum esse dabitur, ægre sane admodum aliud quidvis esse poterit, ubi id ipsum, quod est, etiam qua tale est, nullum erit. Quod enim est, id sempiternum est, atque eodem sese modo constanter habet ; non autem vel ita fuit, ut deinde interierit, vel crevit modo, modo decrevit, vel majus nondum aut minus evasit. Præterea nec alio quovis motus genere, nec locotenus unquam movebitur. Fas enim utique non est, uti quod vere est, idem retrorsum vel antrorsum ; sursum aut deorsum ; dextrorsum vel **526** sinistrorsum moveri omnino transferrive possit : ac ne circa sui quidem ipsius medium movebitur : sed hærebit potius, et immotum atque inconcussum per sese semper, eademque ratione consistet. » Idemque nonnullis interjectis, deinceps ita prosequitur : « Atque hæc muniendæ viæ gratia mihi dicta sunto Jam vero simulatione omni posita, nosse me incorporei nomen ingenue profitebor ; cum id nunc quidem pronuntiari jucundius futurum videatur, quam sileri. Et quidem illud ipsum, quo de jampridem quæritur, ei nomen esse contendo. Nec rideat hic quisquam, dum audit proprium incorporei nomen, substantiam atque id quod est, abs me constitui. Nominis quippe hujus eam esse causam intelligat, quod neque ortum habue-

B C D

[a] *Ms.*, συμβούλομαι. [b] *Ms.*, ἤδιον.

(45) *Οὐκοῦν*. Legere malui οὔκουν. Negat enim opinor, εἰκός esse, quod sequitur; non affirmat : alioqui pugnantia loqueretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ἀπὸ τοῦ δευτέρου Περὶ τἀγαθοῦ, Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορείου.

« Φέρε οὖν, ὅση δύναμις, ἐγγύτατα πρὸς τὸ ὂν ἀναγώμεθα, καὶ λέγωμεν, Τὸ ὂν οὔτε ποτὲ ἦν, οὔτε ποτὲ μὴ γένηται· ἀλλ' ἔστιν ἀεὶ ἐν χρόνῳ ὡρισμένῳ, τῷ ἐνεστῶτι μόνῳ. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν ἐνεστῶτα εἴ τις ἐθέλει καλεῖν αἰῶνα, κἀγὼ συμβουλεύω [a]· τὸν δὲ παρελθόντα χρόνον οἴεσθαι χρὴ ἡμᾶς, διαπεφευγότα, ἤδη διαπεφευγέναι, ἀποδεδρακέναι τε εἰς τὸ εἶναι μηκέτι· ὅ τε αὖ μέλλων ἐστὶ μὲν οὐδέπω, ἐπαγγέλλεται δὲ οἷός τε ἔσεσθαι ἥξειν εἰς τὸ εἶναι. Οὐκοῦν (45) εἰκός ἐστιν ἑνί γε τρόπῳ νομίζειν τὸ ὂν ἦτοι μὴ εἶναι, ἢ μηκέτι, ἢ μηδέπω. Ὥστε, τούτου γε οὕτως λεγομένου, ἓν γίνεταί τι ἐν τῷ λόγῳ μέγα ἀδύνατον, εἶναί τε ὁμοῦ ταυτὸν, καὶ μὴ εἶναι. Εἰ δὲ οὕτως ἔχει, σχολῇ γ' ἂν ἄλλο τι εἶναι δύναιτο, τοῦ ὄντος αὐτοῦ μὴ ὄντος κατὰ αὐτὸ τὸ ὄν. Τὸ γὰρ ὂν ἀΐδιόν τε, βέβαιόν τέ ἐστιν, ἀεὶ κατὰ ταυτὸν, καὶ ταυτόν· καὶ οὐδὲ γέγονε μὲν, ἐφθάρη δὲ, οὐδ' ἐμεγεθύνατο μὲν, ἐμειώθη δέ· οὐδὲ μὴ ἐγένετό πω πλεῖον ἢ ἔλασσον· καὶ μὲν δὴ τά τε ἄλλα, καὶ οὐδὲ τοπικῶς κινηθήσεται. Οὐδὲ γὰρ θέμις αὐτῷ κινηθῆναι, οὐδὲ μὲν ὀπίσω, οὐδὲ πρόσω· οὔτε ἄνω ποτὲ, οὔτε κάτω· οὐδ' εἰς δεξιὰ, οὐδ' εἰς ἀριστερὰ μετατεθήσεταί ποτε τὸ ὄν· οὔτε περὶ τὸ μέσον ποτὲ ἑαυτοῦ κινηθήσεται· ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἑστήξεται, καὶ ἀραρός τε καὶ ἑστηκὸς ἔσται κατὰ ταυτὰ ἔχον ἀεὶ, καὶ ὡσαύτως. » Καὶ ἑξῆς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τοσαῦτα μὲν οὖν μοι πρὸ ὁδοῦ. Αὐτὸς δ' οὐκέτι σχηματισθήσομαι, οὐδ' ἀγνοεῖν φήσω τὸ ὄνομα τοῦ ἀσωμάτου· καὶ γὰρ κινδυνεύει νῦν ἤδη ἴδιον [b] εἶναι εἰπεῖν μᾶλλον, ἢ μὴ εἰπεῖν. Καὶ δῆτα λέγω τὸ ὄνομα αὐτῷ εἶναι τοῦτο τὸ πάλαι ζητούμενον. Ἀλλὰ μὴ γελασάτω τις, ἐὰν φῶ τοῦ ἀσωμάτου εἶναι ὄνομα οὐσίαν καὶ ὄν. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ ὄντος ὀνόματός (46) ἐστι τὸ μὴ γεγονέναι, μηδὲ φθαρήσεσθαι, μηδ' ἄλλην μήτε κίνησιν μηδεμίαν ἐνδέχεσθαι, μηδὲ (46') μεταβολὴν κρείττω ἢ φαύλην· εἶναι δὲ ἁπλοῦν καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ ἐν ἰδέᾳ τῇ αὐτῇ, καὶ μήτε ἐθελούσιον ἐξίστασθαι τῆς ταυτότητος, μήθ' ὑφ' ἑτέρου προσαναγκάζεσθαι. Ἔφη δὲ καὶ ὁ Πλάτων ἐν *Κρατύλῳ* τὰ ὀνόματα ὁμοιώσει τῶν πραγμάτων εἶναι αὐτὰ ἐπίθετα. Ἔστω οὖν καὶ δεδόσθω εἶναι τὸ ὂν τὸ ἀσώματον. » Εἶθ' ὑποκαταβὰς ἐπιλέγει· « Τὸ

(46) *Τοῦ ὄντος ὀνόματος*. Vocem ὄντος libenter expunxerim.

(46') *Μηδέ*. Forte μήτε. Edit.

Digitized by Google

ὂν εἶπον (47) ἀσώματον, τοῦτο δὲ εἶναι τὸ νοητόν. Τὰ μὲν οὖν λεχθέντα, ὅσα μνημονεύειν ἔστι μοι, τοιαῦτα γοῦν ἦν· τὸν δ' ἐπιζητοῦντα λόγον (48) ἐθέλω παραμυθήσασθαι, τοσόνδε ὑπειπὼν, ὅτι ταῦτα τοῖς δόγμασι τοῦ Πλάτωνος εἰ μὴ συμβαίνει, ἀλλ' ἑτέρου γ' ἐχρῆν οἴεσθαί τινος ἀνδρὸς μεγάλου, μέγα δυναμένου, οἷου Πυθαγόρου. Λέγει γοῦν Πλάτων· φέρ' ἀναμνησθῶ πῶς λέγει· Τί τὸ ὂν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον; Καὶ τί τὸ γινόμενον μὲν, ὂν δὲ οὐδέποτε; τὸ μὲν δὴ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτὸν, τὸ δ' αὖ δόξῃ μετὰ αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστὸν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν. Ἤρετο γὰρ, τί ἐστι τὸ ὄν, φὰς αὐτὸ ἀγένητον ἀναμφιλέκτως. Γένεσιν γὰρ οὐκ ἔφη εἶναι τῷ ὄντι· ἐτρέπετο γὰρ ἂν· τρεπόμενον δὲ οὐκ ἦν ἀΐδιον. » Εἶτα ὑποβάς φησιν· « Εἰ μὲν δὴ τὸ ὂν πάντως πάντη ἀΐδιόν τέ ἐστι καὶ ἄτρεπτον, καὶ οὐδαμῶς οὐδαμῇ ἐξιστάμενον ἐξ ἑαυτοῦ, μένει δὲ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἕστηκε, τοῦτο δήπου ἂν εἴη τὸ τῇ νοήσει μετὰ λόγου περιληπτόν. Εἰ δὲ τὸ σῶμα ῥεῖ καὶ φέρεται ὑπὸ τῆς εὐθὺς μεταβολῆς, ἀποδιδράτκει καὶ οὐκ ἔστιν. Ὅθεν οὐ πολλὴ μανία μὴ οὐ τοῦτο εἶναι ἀόριστον (49), δόξῃ δὲ μόνῃ δοξαστὸν, καὶ ὥς φησι Πλάτων (50), γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν. » Ταῦτα μὲν ὁ Νουμήνιος, ὁμοῦ τὰ Πλάτωνος, καὶ πολὺ πρότερον τὰ Μωσέως ἐπὶ τὸ σαφὲς διερμηνεύων. Εἰκότως δῆτα εἰς αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ λόγιον περιφέρεται, δι' οὗ φάναι μνημονεύεται· « Τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωσῆς Ἀττικίζων; » Θέα δὲ πρὸς τούτοις, εἰ μὴ τὸν παρόντα νοῦν ἐπὶ πλεῖον καὶ ὁ Πλούταρχος ἐξαπλῶν, συντρέχοι ἂν ταῖς τε προκειμέναις φωναῖς τῶν φιλοσόφων, καὶ ταῖς αὖθις Ἑβραίων κειμέναις ἐν ἑτέραις θεολογίαις, δι' ὧν τοτὲ μὲν εἰσάγεται λέγων ὁ χρηματίζων Θεός· « Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι· » τοτὲ δ' εἰς αὐτὸν ἀφορῶν ὁ Προφήτης ἀποτείνεται· « Ὅτι δὴ τὰ μὲν ὁρατὰ πάντα τραπείη ἂν ποτε καὶ μεταβληθείη· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. » Σκόπει γοῦν, εἰ μὴ ὡς ἐν προτάσει τοῦ τε παρὰ Μωσεῖ φήσαντος, « Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν· » καὶ τοῦ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι· » καὶ τοῦ, « Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, » δόξαι ἂν ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ *Περὶ τοῦ Εἶ*, τοῦ ἐν Δελφοῖς, τὴν διάνοιαν ὑφερμηνεύειν, τάδε λέγων πρὸς λέξιν.

rit, neque interiturum sit: imo nec aliud prorsus ullum seu motus, seu mutationis, ejusque vel melioris, vel deterioris genus aliquando subiturum · sed omnino simplex et immutabile, adeoque in eadem semper naturæ suæ ratione persistat, quod ab illa nec suapte sponte, nec aliena vi ac necessitate discedat. Et sane Plato ipsemet in *Cratylo*, nomina ex propria quadam rerum similitudine imposita esse docet. Maneat igitur, et tanquam verum sumatur, incorporeum esse id quod est.» Quibus paulo post iterum ista subjungit: « Id quod est incorporeum, idemque sola mente perceptum esse dicebant. Atque hæc sunt, quæ tum disputata fuisse memini. Mihi vero, si quis illam Platonis orationem requirat, hunc ipsi laborem allevare ac mollire placet; si prius hoc monuero, quæ loco illo disputantur, ea si minus ad Platonis dogmata pertineant, alteri certe cuipiam, sed excellenti viro, summaque philosophandi vi prædito assignanda esse, cujusmodi Pythagoram fuisse dixeris. Sic igitur Plato: nam verborum meminisse conandum est: Quid illud est, inquit, quod semper est? nec tamen ortum habet ullum? Quid illud contra, quod oritur, et nunquam est? Prius illud quidem ab sola intelligentia cum ratione percipitur: alterum hoc, quod oritur simul et occidit, neque unquam vere est, in ea duntaxat, quam sensus ab omni ratione vacuus efficit, opinione versatur. Quærit Plato, quid illud sit, quod est; id sine dubio carere ortu statuens, quippe ortum in eo, quod est, locum habere negat: mutaretur enim alioqui: si autem mutaretur, sempiternum id non esset. » Inde aliquantum progressus hæc addit: « Si quod est, id omnino sempiternum et immutabile est, nec ab sese ulla unquam varietate discedit, sed in una semper eademque ratione permanet, illud unum profecto sit oportet, quod intelligentia cum ratione capiatur. Contra vero, si corpus fluit, **527** et repentina quadam mutatione abripitur, evanescit illud quidem, proindeque nullum est. Quare nihil admodum ille desipiat, qui corpus definiri non posse dixerit, sed ejusmodi esse, quod in sola, ut ait Plato, opinione versetur, dum oritur simul, et occidit, neque unquam vere est. » Hæc Numenius, quibus non Platonis modo, sed etiam longe antiquioris Platone Moysis doctrinam illustravit. Itaque merito sane dictum illud hanc in rem celebre circumfertur, « Quid enim aliud Plato est, quam Moyses Attice loquens? » Sed tamen vide mihi sis, num ejusdem sententiæ vim uberius adhuc Plutarchus aperiens, cum laudata superiorum philosophorum oratione, et Hebræorum simul theologia variis passim in locis explicata consentiat: dum modo ista Deo verba tribuuntur, « Quoniam ego Dominus Deus vester, et non mutor [a], » modo in eumdem Propheta respiciens, ita pronuntiat: « Visibilia omnia transibunt et mutabuntur. Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient [b]. » Vide, inquam, num proposita veluti quæstione, cum ejus qui sic apud Moysem loquebatur, « Ego sum qui sum, » et rursus, « Ego Dominus Deus vester,

[a] Malach. III, 6. [b] Psal. CI, 28.

(47) *Εἶπον*. Numenius ipse? an alii? Posterius hoc malui, quod addiderit, quæ audierat, ea se, quantum meminisse potuit, retulisse.

(48) Legi mallem τὸν λόγον· ipsammet porro Platonis orationem intelligit, ut ex sequentibus manifeste constat.

(49) *Ἀόριστον*. Sensus, ni fallor, postulat ὁριστόν.

(50) *Καὶ ὥς φησι Πλάτ*. Malim ὥς φησι Πλάτων, καὶ γινόμενον, nam illud quoque, δόξῃ μόνῃ δοξαστόν Platonis erat.

Digitized by Google

et non mutor, » tum etiam alterius, qui Deum ipsum ita compellabat, « Tu autem idem ipse es, » mentem atque sententiam Plutarchus in suo *De syllaba* εἶ (es) quæ Delphico templo inscripta est, opusculo, interpretari velle videatur, his verbis.

CAPUT XI.

Ex Plutarchi opusculo, de syllaba εἶ *Delphico templo inscripta.*

« Equidem neque numerum, neque ordinem, neque vinculum, neque aliud quodlibet dimidiatæ particulæ genus ea syllaba significari existimo. Est omnino Dei perfectum ex sese integrumque nomen, quod ei, a quo pronuntiatur, una cum voce ipsum continuo potestatis divinæ sensum et cogitationem injiciat. Nam cum unumquemque nostrum, qui eo accedimus, hac veluti Deus salutatione compellat, Nosce te ipsum, quod quidem nihilo minus sonat, quam *Salve* : tum vero nos, resalutandi numinis gratia, respondemus εἶ (es), quasi veram ac propriam, adeoque solam eique soli convenientem hanc a nobis appellationem tribui fateamur. Nos enim **528** vere nullo modo sumus : sed omnis omnino natura mortalis, in quodam interitus ortusque medio constituta, umbram sui duntaxat aliquam, exilemque ac lubricam opinionem ostendit; quam si incumbente in eam animo comprehendere volueris, tum vero, quemadmodum aquam si manu vehementius retinere coneris, dum premis, dum in unum cogis, effluit illa penitusque dilabitur. Sic ratio, dum eorum, quæ varios subinde casus ac mutationes subeunt, illustrem illam, quæ sibi objiciatur, speciem propius insequitur, aberrat ac luditur, quod, partim in id quod oritur, partim in id, quod interit, sic incurrat, nihil ut quod maneat, quodque vere sit, comprehendere omnino possit. Nam ut eumdem fluvium, quod Heraclitus dicere solebat, bis nemo subire potest : ita mortalem naturam eodem in statu hærentem nemo bis attingat, sed repentino mutationis impetu dissipatur illico, rursumque colligitur; vel potius, ne rursum quidem aut postea, sed exsistit simul ac desinit, accedit simul simulque discedit. Ita quæ pars illius nascitur, ea nunquam, ut perfecte sit, assequitur, quod ortus ille neque unquam desinat, neque consistat usquam, sed jam inde ab semine, fetum inchoatum, mox infantem, puerum inde, inde adolescentem, tum juvenem, senem, vetulum, continua mutatione fingit, ac priores ortus ætatesque delet successione novarum. At nos ridicule sane facimus, qui mortem unam timeamus, jam mortui toties, totiesque morientes. Nec enim modo, quod Hera-

A

B

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Πλουτάρχου ἀπὸ τοῦ ἐπιγεγραμμένου συγγράμματος, Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Εἶ.

« Οὔτε οὖν (51) ἀριθμὸν, οὔτε τάξιν, οὔτε σύνδεσμον, οὔτε ἄλλο τῶν ἐλλιπῶν μορίων οὐδὲν οἶμαι τὸ γράμμα σημαίνειν· ἀλλ' ἔστιν αὐτοτελὴς τοῦ Θεοῦ προσαγόρευσις καὶ προσφώνησις, ἅμα τῷ ῥήματι τὸν φθεγγόμενον εἰς ἔννοιαν καθιστᾶσα τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ὁ γὰρ Θεὸς ἕκαστον ἡμῶν τῶν ἐνταῦθα προσιόντων οἷον ἀσπαζόμενος προσαγορεύει τὸ *, *Γνῶθι σαυτὸν*, ὃ τοῦ *Χαῖρε* δὴ οὐδὲν μεῖόν ἐστιν. Ἡμεῖς δὲ πάλιν, ἀμειβόμενοι τὸν Θεὸν, Εἶ φαμεν, ὡς ἀληθῆ καὶ ἀψευδῆ, καὶ μόνην μόνῳ προσήκουσαν, τὴν τοῦ Εἶ προσαγόρευσιν ἀποδιδόντες. Ἡμῖν γὰρ ὄντως τοῦ εἶναι μέτεστιν οὐδέν· ἀλλὰ θνητὴ πᾶσα φύσις ἐν μέσῳ φθορᾶς καὶ γενέσεως γενομένη, φάσμα παρέχει καὶ δόκησιν ἀμυδρὰν καὶ ἀβέβαιον αὐτῆς. Ἂν δὲ τὴν διάνοιαν ἀπερείσῃ τις, λαβέσθαι βουλόμενος, ὥσπερ ἡ σφόδρα περίδραξις ὕδατος, τῷ πιέζειν καὶ εἰς ταυτὸ συνάγειν, διαῤῥέον ἀπόλλυσι τὸ περιλαμβανόμενον· οὕτω τῶν παθητῶν καὶ μεταβλητῶν (52) ἑκάστου τὴν ἄγαν ἐνέργειαν (53) ὁ λόγος διώκων ἀποσφάλλεται, τῇ μὲν εἰς τὸ γινόμενον αὐτοῦ, τῇ δὲ εἰς τὸ φθειρόμενον, οὐδενὸς λαβέσθαι μένοντος, οὐδὲ ὄντος ὄντως, δυνάμενος. Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον, οὐδὲ θνητῆς οὐσίας δὶς ἅψασθαι κατὰ ἕξιν, ἀλλ' ὀξύτητι καὶ τάχει μεταβολῆς σκίδνησι καὶ πάλιν συνάγει (54)· μᾶλλον δὲ οὐδὲ πάλιν, οὐδὲ ὕστερον, ἀλλ' ἅμα συνίσταται καὶ ἀπολείπει, καὶ πρόσεισι καὶ ἄπεισιν. Ὅθεν οὐδὲ εἰς τὸ εἶναι περαίνει τὸ γινόμενον αὐτῆς, τῷ μηδέποτε λήγειν μηδ' ἵστασθαι τὴν γένεσιν· ἀλλ' ἀπὸ σπέρματος ἀεὶ μεταβάλλουσαν, ἔμβρυον ἐμποιεῖν εἶτα παῖδα, μειράκιον ἐφεξῆς, νεανίσκον, ἄνδρα, πρεσβύτην, γέροντα, τὰς πρώτας φθείρουσαν γενέσεις καὶ ἡλικίας ταῖς ἐπιγινομέναις. Ἀλλ' ἡμεῖς ἕνα φοβούμεθα γελοίως θάνατον, πολλοὺς ἀποτεθνηκότες ἤδη θνήσκοντες. Οὐ γὰρ μόνον, ὡς Ἡράκλειτος ἔλεγε, πυρὸς θάνατος, ἀέρι γένεσις (55), ἀλλ' ἔστι (56) σαφέστερον ἐπ' αὐτῶν ἡμῶν. Φθείρεται μὲν ὁ ἀκμάζων γενομένου γέροντος, ἐφθάρη δὲ ὁ νέος εἰς τὸν ἀκμάζοντα, καὶ ὁ παῖς εἰς τὸν νέον, εἰς δὲ τὸν παῖδα τὸ νήπιον, ὁ δὲ χθὲς εἰς τὸν σήμερον τέθνηκεν, ὁ δὲ σήμερον, εἰς τὸν αὔριον. Μένει δὲ οὐδὲ εἷς, οὐδέ ἐστιν εἷς, ἀλλὰ γινόμεθα πολλοί, περὶ ἕν τι φάντασμα καὶ κοινὸν ἐκμαγεῖον (57) ὕλης περιελαυνομένης, καὶ ὀλι-

* *Forte* τῷ.

(51) *Οὔτε οὖν*, etc. Adi Plutarchum in *Moralib.* pag. 391, sub finem.

(52) *Παθητῶν καὶ μεταβλητῶν*. Rectius, ut videtur, quam apud Plutarch. τῶν παθημάτων μεταβάντων.

(53) *Ἐνέργειαν*. Plutarchum secutus sum, apud quem editum est ἐνάργειαν.

(54) *Σκίδνησι, καὶ πάλιν συνάγει*. Clarius legeretur σκίδναται, καὶ πάλιν συνάγεται.

(55) *Ἀέρι γένεσις*. Librariis Eusebianis exciderunt quæ sequuntur, καὶ ἀέρος θάνατος, ὕδατι γένεσις.

(56) *Ἀλλ' ἔστι*, etc. Plutarch. ἀλλ' ἔτι σαφ. ἐπ' αὐτῶν ἴδοις ἄν. Lege ergo, ἀλλ' ἔτι σαφέστερον ἐπ' αὐτῶν ἡμῶν ἴδοις ἄν.

(57) *Κοινὸν ἐκμαγεῖον*. Corpus, aut hominem ipsum, certa quadam specie figuraque præditum, κοινὸν ἐκμαγεῖον vocat : materia enim licet assiduas uno in corpore mutationes efficiat, corpus tamen unum, quasi commune quoddam exemplar, quod adulterare sit nefas, intuetur. De alia vocis hujus acceptione, qua pro conceptaculo sumitur, consule Petavium nostrum in Not. ad orationem I Themistii pag. 517. Vide etiam infra pag. 845, ubi

Digitized by Google

σθαινούσης. Ἐπεὶ πῶς, οἱ αὐτοὶ μένοντες, ἑτέροις χαίρομεν νῦν, ἑτέροις πρότερον, τἀναντία φιλοῦμεν, καὶ μισοῦμεν, καὶ θαυμάζομεν, καὶ ψέγομεν, ἄλλοις χρώμεθα λόγοις, ἄλλοις πάθεσιν, οὐκ εἶδος, οὐ μορφήν, οὐ διάνοιαν ἔτι τὴν αὐτὴν ἔχοντες; Οὔτε γὰρ ἄνευ μεταβολῆς ἕτερα πάσχειν εἰκὸς, οὔτε μεταβάλλων ὁ αὐτὸς ἂν εἴη. Εἰ δὲ ὁ αὐτὸς οὐκ ἔστιν, οὐδ' ἔστιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτὸν μεταβάλλειν, γινόμενος ἕτερος ἐξ ἑτέρου· ψεύδεται δὲ ἡ αἴσθησις ἀγνοίᾳ τοῦ ὄντος, εἶναι τὸ φαινόμενον. Τί οὖν ὄντως ὄν ἐστι; Τὸ ἀΐδιον, καὶ ἀγένητον, καὶ ἄφθαρτον, ᾧ χρόνος οὐδεὶς μεταβολὴν ἐπάγει· κινητὸν γάρ τι, καὶ κινουμένῃ συμφανταζόμενον (58) ὕλῃ, καὶ ῥέον ἀεὶ, καὶ μὴ στέγον, ὥσπερ ἀγγεῖον φθορᾶς καὶ γενέσεως, ὁ χρόνος. Ἐξ οὗ (59) δὴ τὸ μὲν ἔπειτα, καὶ τὸ πρότερον, καὶ τὸ ἔσται λεγόμενον, καὶ τὸ γέγονεν, αὐτόθεν ἐξομολόγησίς ἐστι τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ γὰρ ἐν τῷ εἶναι μηδέπω (60) γεγονὸς, ἢ πεπαυμένον ἤδη τοῦ εἶναι, λέγειν, ὡς ἔστιν, εὔηθες καὶ ἄτοπον. Ἐν ᾧ δὲ μάλιστα τὴν νόησιν ἐπερείδοντες τοῦ χρόνου, τὸ ἐνέστηκε, καὶ τὸ πάρεστι, καὶ τὸ νῦν φθεγγόμεθα, τοῦτ' αὖ πάλιν ἐκλυόμενος (61) ὁ λόγος ἀπόλλυσιν· ἐκθλίβεται γὰρ (62) εἰς τὸ μέλλον καὶ τὸ παρῳχημένον, ὥσπερ αὐγὴ (63) βουλομένοις ἰδεῖν, ἐξ ἀνάγκης διιστάμενον. Εἰ δὲ (64) ταυτὰ τῷ μετροῦντι πέπονθεν ἡ μετρουμένη (65) φύσις, οὐδὲ αὐτὴ μόνον (66), οὐδὲ ὄν ἐστι, ἀλλὰ γινομένη (67) καὶ φθειρομένη κατὰ τὴν πρὸς τὸν χρόνον συννέμησιν. Ὅθεν οὐδὲν τοιοῦτον (68) ἔστιν ἐπὶ τοῦ ὄντος λέγειν, ὡς ἦν, ἢ ἔσται· ταῦτα γὰρ ἐγκλίσεις τινὲς, καὶ μεταβάσεις, καὶ παραλλάξεις τοῦ μένειν ἐν τῷ εἶναι μὴ πεφυκότος. Ἀλλ' ἔστιν ὁ Θεὸς, εἰ χρὴ (69) φάναι, καὶ ἔστι κατ' οὐδένα χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν ἀκίνητον καὶ ἄχρονον, καὶ ἀνέγκλητον [a], καὶ οὗ πρότερον (70) οὐδέν ἐστιν, οὐδὲ ὕστερον, οὐδὲ μέλλον, οὐδὲ

clitus dicebat, ignis interitus, aeris ortus est, et aeris interitus, aquæ vicissim ortus : verum id in nobis etiam ipsis longe illustrius videre est : succedente sene vir exstinguitur, ut vir juvene, juvenis puero, puer infante exstincto succedit : imo heri sternus in hodiernum interiit, ut in crastinum interit hodiernus. Manet autem nemo, nemo unus est, sed omnino multi efficimur, dum circa unum aliquod simulacrum exemplarque commune volutatur assidue labiturque materia. Enimvero si iidem manemus, qui tandem alia nobis modo placent, qui aliis ante ducebamur? qui contraria vel amamus aut odimus, vel prædicamus aut damnamus? qui denique aliter atque aliter vel loquimur, vel afficimur, non speciem, non vultum, non mentem amplius eamdem retinentes? Quippe nec sine mutatione, tanta rerum in quoquam varietas, nec is, qui mutatur, idem esse potest. Idem porro si non est, ne est ipse quidem, sed ex continua sui mutatione alter subinde fit ex altero. Sensus interea, **529** quoniam ejus, quod est, naturam ignorat, quod esse adhuc videtur, id est falso opinatur. Ecquid igitur illud est, quod vere est? Id unum utique quod sempiternum est, quod ortu interituque caret, cui nullum tempus mutationem affert. Est enim omnino tempus mobile quiddam, quodque simul cum mobili materia semper fluens, ac nihil usquam firmitatis habens, sic tanquam vas aliquod interitus ortusque, cogitatur. Cujus profecto vel appellationes ipsæ *posterius*, *prius*, *erit*, *fuit*, illud non esse palam ac per sese confitentur. Nam quod vel nondum habuit ut sit, vel jam esse desiit, id esse, non nisi stolide absurdeque dicas. Quin etiam illud ipsum, quo maxime temporis cogitationem sustinemus atque fulcimus,

[a] *Forte* ἀνέγκλιτον.

materia ipsa, primo δεξαμένη, tum ἐκμαγεῖον vocatur.

(58) *Καὶ κινουμένῃ συμφανταζ.*, etc. Ita reposuimus ex Plutarcho, cum perperam ante legeretur, ἡ κινουμένη, φανταζόμενον ὅλη..

(59) *Ἐξ οὗ.* Melius abesset præpos. ἐξ, ut apud Plutarch. expungitur.

(60) *Μηδέπω.* Id etiam cum Plutarcho malui, quam μηδέποτε, quod melius cum ἤδη, quod sequitur, committi videretur.

(61) *Ἐκλυόμενος.* Hanc lectionem vulgatæ illi apud Plutarch. prætulerim, ἄγαν ἐκδυόμενος. Eamdem secutus videtur Latin. interpres, cum reddidit, *elanguescens ratio perdit.* At Gallico non satis hic, opinor, cum auctore convenit, qui sic vertit : *La raison le descouvrant incontinent, le destruit tout sur le champ.*

(62) *Ἐκθλίβεται γάρ.* Tempus? an ratio? Posterius malui, ob sequentem ex visu comparationem. Amiotus tamen ad tempus retulit, quod etiam vereor ut satis cum superiori membro cohæreat, in quo ἀπόλλυσι verterat, *destruit*, hoc est, *perimit.*

(63) *Ὥσπερ αὐγή*, etc. Plutarch. ὥσπερ ἀκμῇ βουλόμενος ἰδεῖν, etc. Quæ fœdissima labes doctissimo et elegantissimo Amioto imposuit. Sic enim ille, *comme le voulant veoir necessairement mesparty en deux*, id est *quasi duas in partes necessario distractum videre velit.* Latino interpreti de Eusebiana lectione aliquid subolucrat. Et altera lectio, quæ apud eumd. Plutarch. affertur, ἂν γῇ pro ἀκμῇ, licet etiam depravata, nostræ tamen propior est, quam vulgatæ. Tantum, sequente versu, libenter legerim, τὸ ἐξ ἀνάγκ.

(64) *Εἰ δέ.* Sic legendum, non ὁ δέ, ut apud Plutarch.

(65) *Ἡ μετρουμένη.* Hinc etiam fœdum errorem tolle, ἡ μέτρον μέν, qui apud excusum Plutarch. inveteravit, nec tamen eruditis interpretibus imposuit.

(66) *Οὐδὲ αὐτὴ μόνον.* Mutuam Plutarchus operam commodat, apud quem recte legitur, οὐδὲν αὐτῆς μένον. Nisi malis, οὐδὲ αὐτὴ μένον, quod forte melius cum sequenti membro, ἀλλὰ γινομένη, congrueret.

(67) *Ἀλλὰ γινομένη.* Plutarchus ἀλλὰ, γινόμενα πάντα, καὶ φθειρόμενα, κατ' αὐτὴν, πρὸς τὸν χρόνον συνεμίγη. Placet Eusebius.

(68) *Οὐδὲν τοιοῦτον.* Recte Plutarchus, οὐδ' ὅσιον.

(69) *Εἰ χρή.* Tollit particulam εἰ Plutarchus, et recte.

(70) *Καὶ οὗ πρότερον.* Hæc et sequentia περὶ τοῦ Θεοῦ dicuntur a Plutarcho, non περὶ τοῦ αἰῶνος, ut existimavit Latinus interpres. Amiotus quidem ad Deum retulit, sed vereor, ut satis ex Plutarchi mente reddiderit, *devant lequel rien n'est*, id est *quo prius nihil est.* Atque id in causa est, quamobrem Gallica sequens oratio minus cohærere videatur.

Digitized by Google

alia : « Mea est ultio, et ego retribuam, dicit Dominus [11] ; » necnon ista, « Quoniam vindex Dominus, et retribuet facientibus abundanter superbiam [12]. » Præterea cum illis, « Cui quidem affixus demisso compositoque animo comitatur, quisquis ad felicitatem aspirat, » congruit sane quod sequitur, « Post Dominum Deum tuum ambulabis [13]. » Denique cum illis, « At vero superbia intumescens, ab Deo vacuus relinquitur, » hæc compone, « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam [14], » et, « Lætitia impiorum, casus terribilis [15]. » Ac de summo quidem rerum omnium moderatore Deo, hæc de infinitis pauca sufficiant; deinceps cujusmodi sint, quæ secundum ad principium pertinent, considera.

CAPUT XIV.

De secundo Hebræorum Platonisque principio.

De primo totius universi principio hæc a nobis pro confessis habeantur. **532** Nunc vero in secundi contemplationem ingredere, quod Dei Verbum, ac Deum ex Deo esse Hebræorum docent oracula, cujusmodi theologia nos etiam imbuti et informati sumus. Moyses certe quidem dominos agnoscit prædicatque duos, dum ait, « Et pluit Dominus a Domino ignem et sulphur, super impiorum civitatem [16], » ubi solito more similem apud Hebræos in ambobus litterarum notam expressit, quæ alia non est quam illa ipsa, quam efferre nequeunt, elementis quatuor informata divini Numinis appellatio. Eidem quoque David accinens, alius et ipse Hebræorum propheta simul et rex, ita loquitur: « Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis [17]: » ubi quemadmodum prioris Domini voce Deum maximum, ita posteriori appellatione alterum ab illo declaravit. Quem enim cogitare fas est, qui ab ingenita divinitate ad ipsius dexteram considendi jus acceperit, præter unum illum, quo de sermo a nobis instituitur? Quem idem ipse propheta, planius adhuc alibi Patris Verbum esse pronuntiat, dum illum universi molitorem esse testatur ac ponit, « Verbo, » inquiens, « Domini cœli firmati sunt [18]. » Quin omnium etiam, ejus ope et curatione indigentium, Servatorem illum esse confirmans, « Misit, inquit, Verbum suum, et sanavit eos [19]. » Similiter ejusdem filius simul atque successor Salomon, appellatione quidem alia, sensu tamen prorsus eodem, pro Verbo Sapientiam nominans, hæc illius ex persona commemorat: « Ego Sapientia habitans in consilio, et cognitionem et intelligentiam invocavi [20]. » Tum paulo post ita prosequitur: « Dominus creavit me initium viarum suarum in opera sua. Ante sæculum fundavit me, in principio antequam terram faceret, antequam montes constitissent. Ante omnes colles gignit me. Quando præparabat cœlum, aderam ipsi [21]. » Ejusdem quoque sunt, quæ sequuntur, « Deus in Sapientia fundavit terram, præparavit cœlos in prudentia; » tum etiam ista, « Omnia occulta et aperta novi: omnium enim artifex docuit me Sapientia [22]. » Quibus sequentia deinceps adjungit, « Quid autem est Sapientia et quomodo genita est? Ego referam et non absondam a vobis sacramenta, sed ab initio nativitatis investigabo [23]. » Deinde rem illustrans uberius,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου, Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος.

Τὰ μὲν δὴ περὶ τοῦ πρώτου τῶν ὅλων αἰτίου, τοῦτον ἡμῖν ἀνωμολογήσθω τὸν τρόπον. Ἐπίσκεψαι δὲ καὶ τὰ περὶ τοῦ δευτέρου, ὃν δὴ Θεοῦ Λόγον, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ εἶναι τὰ Ἑβραίων παιδεύει λόγια, καθάπερ καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ θεολογεῖν δεδιδάγμεθα. Ὁ μὲν οὖν Μωσῆς διαῤῥήδην δύο θεολογεῖ Κυρίους, ἐν οἷς φησι· « Καὶ ἔβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίου πῦρ καὶ θεῖον ἐπὶ τὴν τῶν ἀσεβῶν πόλιν. » Ἔνθα συνήθως ἐπὶ τῶν δύο τὴν ὁμοίαν τῶν παρ' Ἑβραίοις χαρακτήρων ἐποιήσατο παράθεσιν· αὕτη δέ ἐστι ἡ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀνεκφώνητος παρ' αὐτοῖς θεολογία. Τούτῳ δὲ καὶ Δαβὶδ, ἄλλος προφήτης ὁμοῦ καὶ βασιλεὺς Ἑβραίων, συνᾴδων φησίν· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » τὸν μὲν ἀνωτάτω Θεὸν διὰ τοῦ πρώτου Κυρίου, τὸν δὲ τούτου δεύτερον διὰ τῆς δευτέρας ἀποφήνας προσηγορίας. Τίνι γὰρ ἄλλῳ θέμις ὑπονοεῖν τὰ δεξιὰ διὰ τῆς ἀγεννήτου Θεότητος παραχωρεῖσθαι ἢ μόνῳ τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος; ὃν ὁ αὐτὸς προφήτης ἐν ἑτέροις λευκότερον διασαφεῖ Λόγον τοῦ Πατρὸς, δημιουργὸν τῶν ὅλων ὑφιστάμενος εἶναι τὸν θεολογούμενον, ἐν οἷς φησι· « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. » Καὶ Σωτῆρα δὲ τὸν αὐτὸν τῶν δεομένων τῆς παρ' αὐτοῦ θεραπείας εἰσάγει, λέγων· « Ἀπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς. » Καὶ ὁ τούτου δὲ παῖς ὁμοῦ καὶ διάδοχος Σολομὼν, ἑτέρῳ προσρήματι τὴν αὐτὴν παριστὰς διάνοιαν, ἀντὶ Λόγου Σοφίαν εἰπὼν, τάδε ὡς ἐξ αὐτῆς προσώπου διέξεισιν· « Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι. Πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν γεννᾷ με. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. » Τοῦ δ' αὐτοῦ πάλιν καὶ τάδε ἐστί· « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ Σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασεν οὐρανοὺς ἐν φρονήσει. » Ἔτι δὲ τάδε λέγεται εἶναι τοῦ αὐτοῦ· « Καὶ ὅσα ἐστὶ κρυπτὰ καὶ ἐμφανῆ ἔγνων· ἡ γὰρ πάντων τεχνῖτις ἐδίδαξέ με Σοφία. » Εἶτ' ἐπιλέγει· « Τί δ' ἐστὶ Σοφία, καὶ πῶς ἐγένετο; Ἐγὼ ἀπαγγελῶ, καὶ οὐκ ἀποκρύψω ὑμῖν μυστήρια, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς γενέσεως ἐξιχνιάσω. » Καὶ ἑξῆς διασαφεῖ τὰ τοιάδε· « Ἔστι γὰρ αὕτη πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενὲς, πολυμερὲς, λεπτὸν, εὐκίνητον, τρανὸν, ἀμόλυντον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον, καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν, καθαρῶν, λεπτοτάτων. Πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον Σοφία.

[11] Deut xxxii, 7. [12] Psal. xxx, 29. [13] Deut. xiii, 4. [14] Jac. iv, 8. [15] Job xx, 5, *sec. LXX.* [16] Gen. xix, 24. [17] Psal. cix, 1. [18] Psal. xxxii, 6. [19] Psal. cvi, 20. [20] Prov. viii, 12. [21] ibid. 22. [22] ibid. [23] Sap. vi, 24.

Digitized by Google

Διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα. A Ἀτμὶς γάρ ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, καὶ ἀπόρροια τῆς τοῦ Παντοκράτορος δόξης εἰλικρινής. Διὰ τοῦτο οὐδὲν μεμολυσμένον εἰς αὐτὴν παρεμπίπτει. Ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀϊδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. » — « Διατείνει δὲ ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας εὐρώστως, καὶ διοικεῖται τὰ πάντα χρηστῶς. » Ταῦτα μὲν ἡ Γραφή. Τὴν δὲ διὰ τοῦ δόγματος διάνοιαν Φίλων ὁ Ἑβραῖος λευκότερον ἑρμηνεύων τόνδε παρίστησι τὸν τρόπον.

« Est enim, inquit, ipsa Spiritus intelligentiæ, sanctus, unigenitus, multiplex, subtilis, mobilis, disertus, incoinquinatus, omnem habens virtutem, omnia prospiciens, omnes permeans spiritus, intelligibiles, puros, tenuissimos : **533** omnibus enim mobilibus mobilior est Sapientia : penetrat autem ac pervadit omnia propter suam munditiam. Vapor est enim virtutis Dei, et emanatio quædam est Omnipotentis gloriæ sincera. Et ideo nihil inquinatum in eam incurrit. Candor est enim lucis æternæ, et speculum sine macula Dei efficacitatis, et imago bonitatis illius [24]. » — « Attingit autem a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter [25]. » Hæc Scriptura. Cujus quidem doctrinæ sensum Philo Hebræus expenens, clarius hunc in modum illustriusque repræsentat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'. B

Φίλωνος περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου.

« Εὐπρεπὲς (76) γὰρ τοῖς ἑταιρίαν πρὸς ἐπιστήμην θεμένοις ἐφίεσθαι μὲν τοῦ τὸ ὂν ἰδεῖν· εἰ δὲ μὴ δύναιντο, τὴν γοῦν εἰκόνα αὐτοῦ τὸν ἱερώτατον Λόγον. » Ἐν τῷ δ' αὐτῷ συγγράμματι καὶ τάδε φησί· « Κἂν μηδέπω μέντοι τυγχάνῃ τις ἀξιόχρεως υἱὸς Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, σπουδαζέτω κοσμεῖσθαι κατὰ τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Λόγον, τὸν ἀγγέλων πρεσβύτατον, καὶ ὡς ἂν ἀρχάγγελον πολυώνυμον ὑπάρχοντα. Καὶ γὰρ ἀρχὴ, καὶ ὄνομα Θεοῦ, καὶ Λόγος, καὶ ὁ κατ' εἰκόνα ἄνθρωπος, καὶ ὁ ὁρῶν Ἰσραὴλ, προσαγορεύεται. Διὸ προήχθην ὀλίγῳ πρότερον ἐπαινέσαι τὰς ἀρετὰς τῶν φασκόντων ὅτι πάντες ἐσμὲν υἱοὶ ἑνὸς ἀνθρώπου. Καὶ γὰρ εἰ μήπω ἱκανοὶ Θεοῦ παῖδες νομίζεσθαι γεγόναμεν, ἀλλά τοι τῆς ἀειδοῦς εἰκόνος αὐτοῦ Λόγου C τοῦ ἱερωτάτου· Θεοῦ γὰρ εἰκὼν Λόγος ὁ πρεσβύτατος. » Καὶ πάλιν ἐπιλέγει· « Ἤκουσα μέντοι καὶ τῶν Μωσέως ἑταίρων τινὸς ἀποφθεγξαμένου τοιόνδε λόγιον· Ἰδοὺ ἄνθρωπος ᾧ ὄνομα Ἀνατολή. Καινοτάτη πρόσρησις, ἐάν γε τὸν ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα λέγεσθαι νομίσῃς· ἐὰν δὲ τὸν ἀσώματον ἐκεῖνον θείαν ἰδέαν φοροῦντα, ἱκανῶς ὁμολογήσεις, ὅτι εὐθυβολώτατον ὄνομα ἐπεφημίσθη τὸ Ἀνατολὴ αὐτῷ. Τοῦτον μὲν γὰρ πρεσβύτατον Υἱὸν ὁ τῶν ὅλων ἀνέτειλε Πατήρ, ὃν ἑτέρωθι Πρωτόγονον ὠνόμασε. Καὶ ὁ γεννηθεὶς μέντοι, μιμούμενος τὰς τοῦ Πατρὸς ὁδοὺς, πρὸς παραδείγματα ἀρχέτυπα τὰ ἐκείνου βλέπων, ἐμόρφου τὰ εἴδη. » Ταῦτά μοι ἀπὸ τοῦ Ἑβραίου Φίλωνος ἐνταῦθα κείσθω, ληφθέντα ἐκ συγγράμματος, D ᾧ τέθειται ἐπιγραφὴ, *Περὶ τοῦ τὸ χεῖρον αὐτῷ κρείττονι* (77) *φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι.* Ἤδη δέ μοι καὶ ἄλλοτε τὰ τῆς τῶν παλαιῶν Ἑβραίων εὐσεβείας δόγματα παραθεμένῳ ἐν τοῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς*, καὶ τὰ περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου διείληπται αὐτάρκως, ἐφ' ἃ καὶ νῦν τοὺς φιλομαθεῖς ἀναπέμψω. Τοσούτων οὖν παρ' Ἑβραίοις, καὶ τόνδε τὸν τρόπον περὶ τοῦ δευτέρου τῶν ὅλων αἰτίου τεθεολογημένων, καιρὸς ἤδη καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ *Ἐπιμενίδῃ* (78) τάδε λέγοντος ἐπακοῦσαι.

CAPUT XV.

De secundo principio, ex Philone.

« Decet enim, inquit, eos, qui cum scientia societatem inierunt ejus quod est, vivendi desiderio teneri ; aut, si minus id possint, ejus saltem imaginis, hoc est sacratissimi Verbi. » Quod eodem libro, hæc etiam, quæ sequuntur, habet : « Ut quis minus adhuc Filii Dei appellatione dignus fuerit, se ipsum tamen ad primogenitum illius Verbum, qui angelorum antiquissimus, ac veluti archangelus plurimis nominibus insignis est, conformare conetur. Etenim principium, Dei Nomen, Verbum, Homo secundum imaginem, et videns Israel appellatur. Itaque ad celebrandas eorum virtutes paulo ante permotus sum, qui nos omnes hominis unius filios esse dicunt. Nam ut nondum idonei simus, qui pro Dei liberis habeamur, ejus quidem imaginis sensum omnem superantis, Verbi, inquam, sacratissimi esse possumus. Dei enim imago Verbum hoc antiquissimum est. » Tum ista subjungit : « Quin etiam ab socio Moysis aliquo ejusmodi pronuntiatum esse oraculum audivimus : Ecce homo, cui nomen Oriens [26]. Novum profecto nomen, si aliquem ex corpore animoque conflatum intelligas. Sin autem incorporeum illum ac divinum exemplar ferentem accipias, tum enimvero, convenientissimum hoc ipsi Orientis nomen impositum esse, facile admodum libenterque fateberis. Eum quippe Filium antiquissimum edidit universi Parens, quem etiam alibi Primogenitum appellavit. Is autem ex Deo genitus, **534** in archetypa illius exemplaria respiciendo formavit. » Hactenus ex illo Hebræi Philonis opere, cujus hic titulus est : *Deterius perfectiori semper infestum esse.* Verum cum jam alibi veterum Hebræorum dogmata pietatem religionemque complexa protulerim, tum vero quæ secundum ad principium pertinent, hoc in *Evangelicæ Præparationis* opere, satis abs me pro instituto quidem meo disputata sunt, ad quæ proinde nunc rei studiosos

[24] **Sap. vii, 22.** [25] Sap. viii, 1. [26] Zach. vi, 12.

(76) *Εὐπρεπές.* Nondum occurrit hic Philonis locus. Profitetur quidem Eusebius pagina seq. hæc apud Philonem haberi, eo in lib. cui titulum fecerit, *Περὶ τοῦ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι.* Qui liber etiamnum exstat, neque tamen hanc ejus orationem repræsentat.

(77) *Αὐτῷ χρείττ.* Repone τῷ κρείττ.

(78) *Ἐν τῷ Ἐπιμενίδῃ.* Ita omnes, nec mutare

Digitized by Google

remittam. Cum igitur ejusmodi apud Hebræos de secundo rerum universarum principio theologiæ ratio fuerit, tempus jam est, uti Platonem in *Epimenide* ita disserentem audiamus.

CAPUT XVI.

De secundo principio, ex Platone.

« Et honores, inquit, habeamus, sic tamen, ut non jam annum alteri, alteri mensem, dies aliis tribuamus, aut ullum omnino tempus, quo suam quilibet conversionem absolvat, dum ad mundi, quem Verbum omnium longe divinissimum conformavit, perfectionem ipse concurrit. Quod quidem Verbum, quisquis beatus est, primum admirari, tum ejusdem, quatenus mortali naturæ fas est, cognoscendi amore ac studio teneri solet. » Idem in ea, quam ad Hermiam, Erastum, et Coriscum scribit epistola, dogmatis hujus sententiam prudenter admodum inseruit, his verbis: « Epistolam hanc a vobis tribus, inquit, simul convenientibus legi decet; sin autem, a duobus vicissim unaque conjunctis, idque quam sæpissime fieri poterit. Præterea pactum inter vos legemque ratam fixamque servari, sic ut in æquum bonum juretis: adeoque studio non illiberali, ac studii sorore doctrina mutuo conjuncti, in Deum ipsum rerum omnium sive præsentium, sive futurarum Præsidem, necnon præsidis etiam principiique parentem Dominum juretis, quem quidem, si modo recte philosophabimur, quantum homines beati possunt, clare omnes planeque cognoscemus. » Annon tibi videtur Plato dum hæc ait, Hebræorum dogmatis insistere? Unde enim alioqui in mentem ipsi veniret, Deum alterum ipsomet rerum, quæ procreantur, omnium principio superiorem, imo et universi moderatoris parentem appellare? Unde porro, huic ipsi **535** rerum conditoris parenti Domini nomen imponere? quæ profecto Græcorum nunquam auribus, imo ne animis quidem mortalium ante se quisquam injecerat. Jam si ad certam et exploratam vel hujus philosophi sententiæ fidem, vel susceptæ disputationis confirmationem, testimoniis insuper aliis opus est: audi præterea, quæ Plotinus in suo *De tribus substantiis principii vim et rationem habentibus* opere, hæc in verba persequitur.

CAPUT XVII.

De secundo principio, ex Plotino.

« Si quis, inquit, aspectabilem hunc mundum admiratur, ejus magnitudinem, speciem, conversionis ordinem sempiternæ, quique in eo versantur,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Πλάτωνος περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου.

« Καὶ τιμὰς ἀποδιδῶμεν (79) μὴ τῷ μὲν ἐνιαυτὸν, τῷ δὲ μῆνα, τοῖς δὲ [a], μήτε τινὰ μοῖραν (80) τάττωμεν, μήτε τινὰ χρόνον, ἐν ᾧ διεξέρχεται τὸν αὐτοῦ πόλον, συναποτελῶν κόσμον, ὃν ἔταξε Λόγος ὁ πάντων θειότατος· ὃν ὁ μὲν εὐδαίμων πρῶτον μὲν ἐθαύμασεν, ἔπειτα δὲ ἔρωτα ἔσχε τοῦ καταμαθεῖν ὁπόσα θνητῇ φύσει δυνατά. » Καὶ ἐν ἐπιστολῇ (81) δὲ τῇ πρὸς Ἑρμείαν, Ἔραστόν τε καὶ Κορίσκον, εὖ μάλα πεφυλαγμένως τέθειται τὸ δόγμα, ὧδε πρὸς λέξιν ἐπιστέλλων· « Ταύτην τὴν ἐπιστολὴν πάντας ἡμᾶς τρεῖς ὄντας ἀναγνῶναι χρὴ, μάλιστα μὲν ἁθρόους· εἰ δὲ μὴ, κατὰ δύο κοινῇ (82), κατὰ δύναμιν, ὡς οἷόν τέ ἐστι πλειστάκις· καὶ χρῆσθαι συνθήκῃ, καὶ νόμῳ κυρίῳ (83), ὃ ἐστι δίκαιον ἐπομνύντας· σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ, καὶ τῇ τῆς σπουδῆς ἀδελφῇ παιδείᾳ, καὶ τὸν τῶν πάντων Θεὸν ἡγεμόνα, τῶν τε ὄντων, καὶ τῶν μελλόντων, τοῦ τε ἡγεμόνος καὶ αἰτίου Πατέρα Κύριον ἐπομνύντας· ὃν, ἐὰν ὀρθῶς φιλοσοφῶμεν, εἰσόμεθα πάντες σαφῶς εἰς δύναμιν ἀνθρώπων εὐδαιμόνων. » Ἆρά σοι δοκεῖ ταῦτα λέγων ὁ Πλάτων τοῖς Ἑβραίων ἐπηκολουθηκέναι δόγμασιν; Ἢ πόθεν ἄλλοθεν ἐπῆλθεν αὐτῷ τοῦ πάντων τῶν γενητῶν αἰτίου κρεῖττονα ἄλλον Θεὸν, τὸν δὴ καὶ Πατέρα τοῦ πανηγεμόνος προσειπεῖν; Πόθεν δ' αὐτῷ τὸ τοῦ Κυρίου ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ δημιουργοῦ τάξαι ὄνομα, μηδενός πω πρὸ αὐτοῦ Ἑλλήνων ἀκοαῖς, ἀλλὰ μηδὲ εἰς νοῦν ταῦτα καταβεβλημένου; Εἰ δὲ καὶ ἑτέρων ἡμῖν πάλιν μαρτυριῶν δεῖ εἰς ἀναμφίλεκτον παράστασιν τῆς τε τοῦ φιλοσόφου διανοίας, καὶ τῆς τοῦ λόγου κατασκευῆς· ἐπάκουσον οἷα Πλωτῖνος, ἐν οἷς *Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων* συνέταξε, διασαφεῖ γράφων.

CAPUT XVIII.

De secundo principio, ex Plotino.

« Si quis, inquit, aspectabilem hunc mundum admiratur, ejus magnitudinem, speciem, conversionis ordinem sempiternæ, quique in eo versantur,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Πλωτίνου περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου.

« Κόσμον αἰσθητὸν (84) τόνδε εἴ τις θαυμάζει, εἴτε τὸ μέγεθος, καὶ τὸ κάλλος, καὶ τὴν τάξιν τῆς φορᾶς τῆς ἀϊδίου βλέπων, καὶ θεοὺς τοὺς ἐν αὐτῷ, τοὺς

[a] *Forte add.* ἡμέρας.

(79) *Καὶ τιμὰς ἀποδιδῶμεν.* Soli videlicet, lunæ, reliquisque sideribus, de quibus ibi, tanquam de veris numinibus, impie loquitur.

(80) *Τοῖς δὲ, μήτε τινὰ μοῖραν.* Post τοῖς δέ, addend. videbatur, ἡμέρας· ut enim soli annos, lunæ menses, ita cæteris, lunæque adeo ipsi, proprios in septimana dies ascribebant, quorum nomina etiam perseverant. Theodoretus legit τῷ δὲ μηνός τινος μοῖραν τάττ.

ibuit. Certum tamen est, Ἐπινομίδι legendum esse, cum nec ullus exstet Platonis dialogus, hoc Epimenidis titulo; et in Epinomide, quæ sequuntur, pluribus a philosopho disputentur, p. 702. Qui etiam locus citatur a B. Cyrillo Alexandrino, lib. VIII *adversus Julianum*, fol. 168, codic. manuscripti; et a B. Theodoreto, *Græcar. affection.* lib. II, pag. 32.

(81) *Καὶ ἐν ἐπιστολῇ.* Sexta est Platonis epistola, cujus hic clausulam ascribit Eusebius; itemque BB. Clemens Alexandr. *Strom.* V, pag. 436, et Cyrillus Alexandr. loco paulo ante laudato.

(82) *Κατὰ δύο κοινῇ*, etc. Plato sic tantum legit κατὰ δύναμιν ὡς οἷόν τέ ἐστι πλειστ. Illa tamen κατὰ δύο κοινῇ, et vertuntur a Ficino, et necessaria sunt; nec dubito, quin κατὰ δύναμιν superflua sint, cum sequatur ὡς οἷόν τέ ἐστι.

(83) *Καὶ νόμῳ κυρίῳ.* Ita Plato. Hinc et Eusebium nostrum correximus, et corrigi Cyrillus potest, apud quos, καὶ νόμῳ, καὶ κυρίῳ τούτῳ, sensu plane nullo. Erat et alius error in nostro, κεχρῆσθαι pro καὶ χρῆσθαι.

(84) *Κόσμον αἰσθητόν.* Locum hunc in Plotino leges, *Ennead.* V, lib. I, cap. 4-8.

Digitized by Google

μὲν ὁρωμένους, τοὺς δὲ καὶ ἀφανεῖς ὄντας, καὶ δαίμονας, καὶ ζῶα, φυτά τε πάντα· ἐπὶ τὸ ἀρχέτυπον αὐτοῦ καὶ τὸ ἀληθινώτερον ἀναβάς, κἀκεῖ πάντα ἰδέτω νοητά, καὶ παρ' αὐτῶν [a] ἀΐδια ἐν οἰκείᾳ συνέσει καὶ ζωῇ, καὶ τοῦτον τὸν ἀκήρατον νοῦν προστάτην, καὶ Σοφίαν ἀμήχανον. » Εἶθ' ἑξῆς τούτοις ἐπιφέρει λέγων· « Τίς οὖν (85) ὁ τοῦτον γεννήσας; ὁ ἁπλοῦς, καὶ ὁ πρὸ τοῦ [b] τοιούτου, ὁ αἴτιος τοῦ εἶναι καὶ πολὺν εἶναι τοῦτον, ὁ τὸν ἀριθμὸν ποιῶν; Ὁ γὰρ ἀριθμὸς οὐ πρῶτος· καὶ γὰρ πρὸ τῆς δυάδος τὸ ἕν· δεύτερον δὲ δυάς, καὶ παρὰ τοῦ ἑνὸς γενομένη. » Καὶ πάλιν ἐπιβάς (85') ἐπιλέγει· « Πῶς οὖν (86), καὶ τί δεῖ νοῆσαι περὶ ἐκεῖνο (87) μένον; Περίλαμψιν ἐξ αὐτοῦ μὲν, ἐξ αὐτοῦ δὲ μένοντος· οἷον ἡλίου (88) τὸ περὶ αὐτὸν λαμπρὸν φῶς περιθέον, ἐξ αὐτοῦ τε (89) ἀεὶ γεννώμενον, μένοντος δέ. Καὶ πάντα τὰ ὄντα ἕως μένει, ἐκ τῆς αὐτοῦ [c] οὐσίας, ἀναγκαίαν τὴν περὶ αὐτὰ πρὸς τὸ ἔξω αὐτῶν, ἐκ τῆς παρούσης δυνάμεως, δίδωσιν αὐτῶν ἐξηρτημένην ὑπόστασιν, εἰκόνα οὖσαν οἷον ἀρχετύπων (90), ὧν ἐξέφυ· πῦρ μὲν τὴν παρ' αὐτῷ θερμότητα, καὶ χιὼν οὐκ εἶσω μόνον τὸ ψυχρὸν κατέχει. Μάλιστα δὲ ὅσα εὐώδη μαρτυρεῖ τούτῳ [d]. Ἕως γάρ ἐστι, πρόεισί τι ἐξ αὐτῶν περὶ αὐτὰ, ὧν ἀπολαύει ὑποστάντων (91) ὅ τι πλησίον. Καὶ πάντα δὲ ὅσα ἤδη τέλεια (92), γεννᾷ· τὸ δὴ (93) αἰεὶ τέλειον ἀεὶ καὶ ἀΐδιον γεννᾷ· καὶ ἔλαττον δὲ ἑαυτοῦ γεννᾷ. Τί οὖν χρὴ (94) περὶ τοῦ τελειοτάτου λέγειν; μηδὲν ἀπ' αὐτοῦ, ἢ τὰ μέγιστα μετ' αὐτό (95). Μέγιστον δὲ μετ' αὐτὸν νοῦς, καὶ δεύτερον. Καὶ γὰρ ὁρᾷ ὁ νοῦς ἐκεῖναν, καὶ δεῖται αὐτοῦ μόνου· ἐκεῖνος δὲ τούτου οὐδέν. Καὶ τὸ γεννώμενον ἀπὸ κρείττονος νοῦ νοῦν εἶναι (96)· καὶ κρείττων ἁπάντων νοῦς, ὅτι τἄλλα μετ' αὐτόν (97).! » Τούτοις ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων· « Ποθεῖ δὲ (98) πᾶν τὸ γεννῆσαν καὶ τὸ γεγεννημένον (99)· καὶ

A deos, seu videri oculis, seu non videri possint, genios item, animantes ac genera plantarum omnia considerans: idem ejus ad exemplar longe sane verius cogitatione aspirans, cuncta etiam ibi spiritalia, atque apud ipsum in propria cognitione vitaque sempiterna, simulque mentem illam immutabilem, rerumque moderatricem omnium, et superiorem quavis æstimatione sapientem contemplatur. » Deinde quibusdam interjectis ita prosequitur: « Quis igitur illum condidit? quis, inquam, simplex ille, tanta multitudine prior, causa quamobrem ipse et est et multiplex est, ac numerum omnem efficiens? Quippe, numerus enim primus non est, cum binario prius unum sit, secundusque binarius, atque ab uno procreatus. » Deinde progressus ista subjungit: « Quo igitur modo, quidve B nobis circa illud, dum idem perpetuo manet, cogitandum erit? Nempe fulgor aliquis circumfusus, ex ipso quidem, sed eodem persistente manans: cujusmodi solis fuerit clarum hocce lumen, quod circa illum volvitur, ab eoque continue, sed tamen eodem manente producitur. Ita plane quidquid est, quandiu manet, ex propria substantia, necessarium aliquid, quod in sese hæreat, ac semper ex sese pendeat, foras tamen pro sua cujusque præsenti facultate transmittit, quod ejus ipsius unde profectum est, sui tanquam exemplaris imago quædam expressa sit. Et ignis quidem suum extra se calorem effundit: nixque suum frigus non intrinsecus modo inclusum tenet. Verum id potissimum omni C odorum genere comprobatur; ex illis enim, quandiu sunt, efflatur circa sese aliquid, quod etiam cum vicinis naturæ suæ vim fructumque communicat. Et **536** quoniam omnia, ubi maturitatem perfectio-

[a] *Pl.* αὐτῷ. [b] *Pl. add.* πλήθους. [c] *Pl.* αὐτῶν. [d] *Pl.* τοῦτο.

(85) *Τίς οὖν.* Capite 5 Plotini.

(85') *Ἐπιβάς.* Forte *ὑποβάς.* EDIT.

(86) *Πῶς οὖν.* Cap. 6 Plot. circa medium.

(87) *Περὶ ἐκεῖνο.* Τὸ ἕν intellige, quode Plotinus ibi disputat.

(88) *Οἷον ἡλίου*, etc. Hinc Plotinum corrige, apud quem mendosissime legitur, οἷον ἡλίου τὸ περὶ αὐτὸ λαμπρὸν, ὥσπερ περὶ θεόν.

(89) *Ἐξ αὐτοῦ τε.* Hæc etiam integriora quam ut apud Plotin., ἐξ αὐτοῦ ἀεὶ γεννώμενον μένοντος.

(90) *Ἀρχετύπων.* Ita Plotinus, et recte: cum apud Euseb. perperam ἀρχέτυπον legeretur.

(91) *Ἀπολ. ὑποστάντων.* Mallem οὗ ἀπολ. ὑποστάντος, præcessit enim πρόεισί τι.

(92) *Τέλεια.* Ut Plotin.; male enim Euseb. τέλειον.

(93) *Τὸ δή* Longe melius quam τὸ δέ, quod Plotinus habet.

(94) *Τί οὖν χρή.* Hæc laudantur etiam a Cyrillo Alexandr. *adversus Julianum apost.* lib. VIII, f. 169, manuscr. Græci; et Theodoreto lib. II *Græcar. affect.*, pag. 33.

(95) *Μετ' αὐτό.* Plot. et Cyrill. μετ' αὐτόν, rectius, cum sequatur ἐκεῖνον, ἐκεῖνος: alioqui τὸ τέλειον, quod antecessit, αὐτό et ἐκεῖνο postularet.

(96) *Νοῦν εἶναι.* Subaudi χρὴ λέγειν, ἀπὸ κοινοῦ, quod Plotino frequentissimum est.

(97) *Μετ' αὐτόν.* Quæ apud Plotinum sequuntur, Cyrillo digna visa sunt, quæ attexeret. Et merito quidem: sic enim habent: Οἷον καὶ ἡ ψυχὴ, λόγος νοῦ, καὶ ἐνέργειά τις, ὥσπερ αὐτὸς ἐκείνου· ἀλλὰ ψυχῆς μὲν, ἀμυδρὸς ὁ λόγος· ὡς γὰρ εἴδωλον νοῦ, ταύτῃ καὶ εἰς νοῦν, βλέπειν δεῖ· νοῦς δὲ ὡσαύτως πρὸς ἐκεῖνον, ἵνα ᾖ, νοῦς ὁρᾷ δὲ αὐτὸν, οὐ χωρισθείς, ἀλλ' ὅτι μετ' αὐτὸν καὶ μεταξὺ οὐδὲν, ὡς οὐδὲ ψυχῆς καὶ νοῦ. Quibus ille verbis, cum aliquam SS. Triadis umbram informaret, sed quæ Arianis favere nimium videretur, addidit Cyrillus antidotum, quod facile prætermisit Eusebius. Νοῦν μὲν γὰρ εἶναί φησι, τὸν καθ' ἡμᾶς Θεὸν Λόγον, inquit Cyrillus, ἐπεί τοι καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ Σοφίαν ὀνομάζομεν. Πλὴν οὐκ ἐν μείοσιν, ἢ δευτέροις, κατά τι γοῦν ὅλως, τῆς τοῦ Πατρὸς ὑπεροχῆς καὶ δόξης· οὔτε μὴν, ὡς οὐκ ἔχοντα τὸ αὐD τοτελὲς, φαμὲν αὐτὸν τελειοῦσθαι ἐνορῶντα τῷ Πατρὶ, καθὰ δὴ τούτοις δοκεῖ, etc. Iterumque: Ἐκεῖνοι μὲν, ὧδέ τε δοξάζοντες, καὶ εἰς ἀνομοιότητα φύσεων κατασύροντες τὰ παρά γε σφίσι τεθαυμασμένα, ψυχραῖς καὶ μειρακιώδεσιν ἐπαυχοῦσιν ἐννοίαις· ἡμεῖς δὲ παντέλειον εἶναί φαμεν τὸν Πατέρα, ὁμοίως δὲ τὸν Υἱὸν, ὡς ἐκ τελείου τέλειον· καὶ μὴν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Et Theodoretus: Τὴν Πλάτωνος διάνοιαν, inquit, ἀναπτύσσοντες καὶ ὁ Πλωτῖνος καὶ ὁ Νουμήνιος, τρία φασὶν αὐτὸν εἰρηκέναι ὑπέρχρονα, καὶ ἀΐδια, Ἀγαθὸν, καὶ Νοῦν, καὶ τοῦ παντὸς τὴν Ψυχήν· ὃν μὲν ἡμεῖς Πατέρα καλοῦμεν, Ἀγαθὸν ὀνομάζοντα, Νοῦν δὲ, ὃν ἡμεῖς Υἱὸν, καὶ Λόγον προσαγορεύομεν· τὴν δὲ τὰ πάντα ψύχουσαν, καὶ ζωοποιοῦσαν Δύναμιν, Ψυχὴν καλοῦντα, ἣν Πνεῦμα ἅγιον οἱ θεῖοι προσαγορεύουσι λόγοι.

(98) *Ποθεῖ δέ.* Plotinus cap. 6 extremo: Cyrillus et Theodoretus locis jam citatis.

(99) *Καὶ τὸ γεγεννημένον.* Hæc unus habet Eu-

Digitized by Google

nemque suam assecuta sunt, aliud generare solent; proinde quod perfectum semper est, idem semper ac sempiternum aliquid generat, et ejusmodi aliquid, quod se ipso minus sit. Ecquid igitur de perfectissimo statuere nos oportet? Ab eo nihil, aut maxima secundum ipsum omnia proficisci. Atqui res post ipsum maxima, eademque secunda, mens est. Ipsum enim mens intuetur, eoque uno indiget; ipse autem mente nihil prorsus. Et sane si quid ab eo, qui mente melior superiorque sit, generatur, id mentem esse necesse est; ea vero rerum optima cæterarum est, quod eam cæteræ omnes consequantur. » Quibus hæc iterum addit: « Porro quisquis generavit, quod generatum abs sese est, studio simul et amore prosequitur, maxime vero si soli ambo genitor genitusque fuerint. Quod si genitus optimus sit, tum genitor cum eo simul ita necessario est, ut hoc tantum, quod alter ab illo sit, ab eodem secernatur. Et quidem genitoris imaginem mentem esse dicimus: id enim jam a nobis explicandum illustrius est. » Jam aliquot rursus interjectis: « Quamobrem, inquit, triplex rerum a Platone gradus ratioque statuitur, dum ait, circa universorum Deum, universa; at secundum, circa ea quæ secundo; tertium, circa ea quæ tertio ordine continentur, cuncta versari. Addit autem principii patrem esse, principii nomine mentem intelligens: Platoni quippe artifex mens est; idemque animum a mente in cratere illo procreari docet: cujus principii, hoc est mentis, parens sit bonum illud, quod mentem simul substantiamque prætergreditur. Præterea tam id quod est quam mentem ipsam, ideæ nomine appellare solet: prorsus ut ex bono mentem et ideam, ex mente animum exsistere agnoscat Plato; neque hoc philosophandi genus insolens sit ac nuperum, quod jam olim usurpatum fuerit, licet minus explicate et enucleate traditum: ejusque proinde, quæ nunc instituuntur, disputationes, interpretes modo quædam sint, quæ testimoniis ex Platonis ipsius operibus depromptis, opiniones ejusmodi priscorum hominum fuisse confirment. » Atque hæc Plotinus. Sequatur deinde Numenius, qui Platonis quoque doctrinam digerendam enarrandamque suscipiens, in opere suo *De bono*, totidem verbis de secundo principio hunc in modum philosophatur.

A τοῦτο ἀγαπᾷ, καὶ μάλιστα ὅταν ὦσι μόνοι, τὸ γεννῆσαν καὶ τὸ γεγεννημένον (1). Ὅταν δὲ καὶ τὸ ἄριστον (2) ᾖ, τὸ γεννῆσαν (3) ἐξ ἀνάγκης σύνεστιν αὐτῷ, ὥστε (4) ἑτερότητι μόνον κεχωρίσθαι. Εἰκόνα δὲ ἐκείνου εἶναι λέγομεν τὸν νοῦν· δεῖ γὰρ σαφέστερον λέγειν. » Καὶ πάλιν τούτοις ἐπιλέγει· « Καὶ διὰ τοῦτο (5) καὶ τὰ Πλάτωνος τριττά· πάντα περὶ τὸν βασιλέα φησί· πρῶτον περὶ τὰ πρῶτα· καὶ δεύτερον περὶ τὰ δεύτερα· καὶ περὶ τὰ τρίτα τρίτον. Λέγει δὲ καὶ τοῦ αἰτίου εἶναι Πατέρα· αἴτιον μὲν τὸν νοῦν λέγων· δημιουργὸς γὰρ ὁ νοῦς αὐτῷ. Τοῦτον δέ φησι τὴν ψυχὴν ποιεῖν ἐν τῷ κρατῆρι ἐκείνῳ. Τοῦ δὲ αἰτίου, νοῦ ὄντος, Πατέρα φησὶ τἀγαθὸν καὶ τὸ ἐπέκεινα νοῦ, καὶ ἐπέκεινα οὐσίας. Πολλαχοῦ δὲ τὸ ὂν καὶ τὸν νοῦν τὴν ἰδέαν λέγει· ὥστε Πλάτωνα εἰδέναι ἐκ μὲν τοῦ B ἀγαθοῦ τὸν νοῦν, ἐκ δὲ τοῦ νοῦ τὴν ψυχήν· καὶ εἶναι τοὺς λόγους τούσδε μὴ καινοὺς, μηδὲ νῦν, ἀλλὰ πάλαι μὲν εἰρῆσθαι μὴ ἀναπεπταμένως· τοὺς δὲ νῦν λόγους ἐξηγητὰς ἐκείνων γεγονέναι, μαρτυρίοις πιστωσαμένους τὰς δόξας ταύτας παλαιὰς εἶναι, τοῖς αὐτοῦ Πλάτωνος (6) γράμμασι. » Ταῦτα μὲν ὁ Πλωτῖνος· ὁ δὲ Νουμήνιος, τὰ Πλάτωνος πρεσβεύων, ἐν τοῖς *Περὶ τἀγαθοῦ* τάδε καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου λέγων διερμηνεύει.

CAPUT XVIII.

De eodem, ex Numenio.

« Quisquis ad Dei tum primi, tum secundi cognitionem aspirabit, inquit, eum singula prius suo quæque loco et ordine eleganter apteque dicere; tum ubi sua cuique sedes ratioque constiterit, apposite **537** de illis et accommodate disputare oportebit; secus vero minime. Alioqui, si quis an-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

C

Νουμηνίου, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Τὸν μέλλοντα (7) δὲ συνήσειν Θεοῦ πέρι πρώτου καὶ δευτέρου χρὴ πρότερον διελέσθαι ἕκαστα ἐν τάξει καὶ ἐν εὐθημοσύνῃ τινί· κἄπειτα ἐπὰν δοκῇ ἤδη εὖ ἔχειν, τότε καὶ δεῖ ἐπιχειρεῖν εἰπεῖν κοσμίως· ἄλλως δὲ μή. Ἡ τῷ πρωϊαίτερον (8) πρὶν τὰ πρῶτα γενέσθαι ἁπτομένῳ σποδὸς ὁ θησαυρὸς γίνεσθαι λέγεται. Μὴ δὴ

sebius, quæ tamen retinenda existimo: solum τὸ *καί*, libenter expungerem.

(1) *Τοῦτο ἀγαπᾷ, καὶ μ. ὅ. ὦ. μ. τ. γ. κ. τ. γ.* Hæc sumpsimus ex Plotino et Theodoreto, quæ non legebantur in nostro. Eadem Cyrillus agnoscit, nisi quod pro ὅταν ὦσι μόνοι, scribit ὅταν ἓν ὦσι, quod vereor ut Platonicis istis, aut Plotinicis in mentem venerit. Nec quemquam moveat istuc μόνοι, cum τὸ γεννῆσαν, καὶ τὸ γεγεννημένον: Græcorum hic idiotismus est, qui rei significatæ potius quam vocum ipsarum rationem sæpe habent, ut cum μειράκια εὐτυχεῖς dicuntur a Synesio, et al. id genus.

(2) *Τὸ ἄριστον.* Ita omnes, præter Cyrillum, apud quem male τὸ ἀόριστον.

(3) *Τὸ γεννῆσαν.* Omnes præter Theodoretum, qui legit τὸ γεγεννημένον. Ego libenter utrumque conjunxerim, ut legatur, ὅταν δὲ καὶ ἄριστον ᾖ τὸ γεγεννημένον, τὸ γεννῆσαν ἐξ ἀναγ., etc.

(4) *Ὥστε.* Al. omnes ὡς τῇ, quod etiam prætulerim. Porro Cyrillus ista breviter et erudite sic explicat: Τὸ διὰ μέσου κεῖσθαι μηδὲν, κεχωρίσθαι δὲ μόνῃ τῇ ἑτερότητι· καὶ οὔτι που τάχα τῇ κατὰ τὴν φύσιν· ἀλλ' ὅτι τὸ γεννῆσαν πρὸς τὸ γεννώμενον, μίαν πως ἔχει διαφοράν, τὴν τοῦ ὅτι τὸ μὲν γεγέννηκε, τὸ δὲ γεγέννηται. D

(5) *Καὶ διὰ τοῦτο.* Sequentia dabit Plotinus initio cap. 8. Qui locus a nobis in observationibus diligentius expendetur.

(6) *Αὐτοῦ Πλάτ.* Lege αὐτοῦ τοῦ Πλάτ. cum Plotin.

(7) *Τὸν μέλλοντα.* Loci hujus principium a S. Cyrillo laudatur, et excutitur eodem lib. VIII *cont. Julian.*, fol. 169, cod. manuscr.

(8) *Ἢ τῷ πρωϊαίτ.* Hæc, usque ad ταυτόν lin. 3 inclusive, omittuntur a Cyrillo, quæ tamen negligenda non sunt.

Digitized by Google

πάθωμεν ἡμεῖς ταυτόν· Θεὸν δὲ προσκαλεσάμενοι (9), ἑαυτοῦ γνώμονα γενόμενον τῷ λόγῳ, δεῖξαι θησαυρὸν φροντίδων, ἀρχώμεθα οὕτως (10). Εὐκτέον μὲν ἤδη, διελέσθαι δὲ δεῖ (11). Ὁ Θεὸς, ὁ μὲν πρῶτος ἐν ἑαυτῷ ὤν, ἐστὶν ἁπλοῦς, διὰ τὸ, ἑαυτῷ συγγινόμενος διόλου, μήποτε εἶναι διαιρετός· ὁ Θεὸς μέντοι ὁ δεύτερος καὶ τρίτος ἐστὶν εἷς (12)· συμφερόμενος δὲ τῇ ὕλῃ δυάδι οὔσῃ, ἐνοῖ μὲν αὐτὴν, σχίζεται δὲ ὑπ' αὐτῆς, ἐπιθυμητικὸν εἶδος ἐχούσης καὶ ῥεούσης. Τῷ οὖν μὴ εἶναι πρὸς τῷ νοητῷ, ἦν γὰρ ἂν πρὸς ἑαυτῷ, διὰ τὸ τὴν ὕλην βλέπειν, ταύτης ἐπιμελούμενος, ἀπερίοπτος ἑαυτοῦ γίνεται. Καὶ ἅπτεται τοῦ αἰσθητοῦ καὶ περιέπει, ἀνάγει τε (13) ἔτι εἰς τὸ ἴδιον ἦθος ἀπορεξόμενος [a] τῆς ὕλης. » Καὶ μεθ' ἕτερά φησι· « Καὶ γὰρ οὔτε δημιουργεῖν ἐστι χρεὼν τὸν πρῶτον, καὶ τοῦ δημιουργοῦντος (14) δὲ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ χρὴ εἶναι νομίζεσθαι Πατέρα τὸν πρῶτον θεόν. Εἰ μὲν οὖν περὶ τοῦ Δημιουργοῦ ζητοῖμεν, φάσκοντες δεῖν τὸν πρότερον ὑπάρξαντα, οὕτως ἂν ποιεῖν ἔχειν διαφερόντως, οἰκεία [b] ἡ πρόσοδος αὕτη γεγονυῖα ἂν εἴη τοῦ λόγου· εἰ δὲ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ μή ἐστιν ὁ λόγος, ζητοῦμεν δὲ περὶ τοῦ πρώτου, ἀφοσιοῦμαί τε τὰ λεχθέντα, καὶ ἔστω μὲν ἐκεῖνα ἄῤῥητα, μέτειμι δὲ ἐλεῖν τὸν λόγον (15), ἐτέρωθεν θηράσας. Πρὸ μέντοι τοῦ λόγου τῆς ἁλώσεως διομολογησώμεθα ἡμῖν αὐτοῖς ὁμολογίαν, οὐκ ἀμφισβητήσιμον ἀκοῦσαι, τὸν μὲν πρῶτον Θεὸν ἀργὸν εἶναι ἔργων ξυμπάντων καὶ βασιλέα, τὸν δημιουργικὸν δὲ Θεὸν ἡγεμονεῖν, δι' οὐρανοῦ ἰόντα. Διὰ δὲ τούτου καὶ ὁ στόλος ἡμῖν ἐστι, κάτω τοῦ νοῦ πεμπομένου ἐν διεξόδῳ πᾶσι τοῖς κοινωνῆσαι συντεταγμένοις. Βλέποντος μὲν οὖν καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς ἡμῶν ἕκαστον τοῦ Θεοῦ, συμβαίνει ζῆν τε καὶ βιώσκεσθαι τότε τὰ σώματα, κηδεύοντα (16) τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀκροβολισμοῖς· μεταστρέφοντος δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιωπὴν τοῦ Θεοῦ, ταῦτα μὲν ἀποσβέννυσθαι, τὸν δὲ νοῦν ζῆν, βίου ἐπαυρόμενον εὐδαίμονος. » Ταῦτα ὁ Νουμήνιος. Σὺ δέ γε παράθες αὐτοῖς τὰ ἀπὸ τῆς τοῦ Δαβὶδ προφητείας πάλαι παρ' Ἑβραίοις τοῦτον ᾀδόμενα τὸν τρόπον· « Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου· πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτοῖς εἰς εὔκαιρον. Δόντος σου αὐτοῖς, συλλέξουσιν· ἀνοίξαντος δέ σου τὴν χεῖρα, τὰ πάντα πληρωθήσεται χρηστότητος. Ἀποστρέψαντος δέ σου

A tequam primum illud factum et constitutum erit, citius aliquid, quam par esset, avidiusque susceperit, suus ei thesaurus cinis futurus est. Ne idem igitur nobis eveniat, studiose caveamus: Deumque proinde obtestati, ut nostræ huic disputationi suimet ipsius canon ac regula esse velit, nobisque cogitationum thesaurum aperire, ita demum ordiamur. Prius enim fundendæ preces, tum ad explicatam rei tractationem accedendum. Primus ille Deus, ut in se ipso est, ita simplex omnino est, quod qui secum ipse totus perpetuoque versatur, divulsus esse nunquam distractusque possit. Ac secundus quidem tertiusque Deus unus est, idem tamen, quod simul cum materia, qui binarius quidam est, circumferatur, ut eam conjungat, ab ea

B tamen, quæ vim aliquam concupiscendi habet, assidueque fluit, dividitur. Quod igitur ad id quod spiritale est, minus adhærescat (alioqui enim ad se ipsum adhæresceret), dum in contemplanda materia diligentius occupatur, se ipsum contemplari non potest. Verum quæ sensibus usurpantur non attingit tractatque modo, sed etiam in proprias ejus quam expetit versatque, materiæ conditiones devolvitur. » Idemque nonnullis interjectis: « Nec enim, inquit, primum illum Deum quidquam moliri fas est, sed potius artificis Dei Patrem ipsum habere nos oportet. Et quidem si de artifice quæstio est, cum illum ante jam exstitisse necessario, atque ita demum excellenti quodam singularique modo agere

C posse dicimus, commodus hic et opportunus orationis ingressus jure videatur. At si, omisso artifice, de primo Deo loqui placet, genus id orationis usurpare religio sit. Quare, quæ dicta sunt, dicta esse nolim: ducendam aliunde mihi disputationem hanc statuam. Ac primum quidem antequam eum in sermonem ingredimur, id apud nos in confesso maneat, quo de prorsus qui audiat, nemo dubitare merito possit, Deum primum et ab opere omni vacare, et regem esse universi: artificem vero Deum, cœlum permeando, cuncta moderari. Et sane commeatus noster atque apparatus omnis, ipsius beneficium est, dum certa progressione, huc mens ad eos omnes transmittitur, quos in ejus communionem vocari pro suo cujusque gradu et conditione

D fas sit. Itaque dum in quemque nostrum conver-

[a] *Forte* ἐπορεξάμενος. [b] *Ms.*, ἐοικυῖα.

(9) *Προσκαλεσάμενοι.* Male apud Cyrill. προσκαλεσάμενος.

(10) *Ἀρχώμεθα οὕτως.* Sic legendum, non ἀρχόμεθα δὲ οὕτως, ut apud eumdem Cyrillum.

(11) *Εὐκτέον μὲν ἤδη, δ. δ. δ.* Sunt hæc ἀνδρὸς μάλα εὐλαβουμένου, quæ tamen Cyrillus præterit.

(12) *Ἐστὶν εἷς.* Cyrill., ἐστὶ ὁ εἷς. Nec plura subdit ex Numenio, credo quod sequentia minus Christiana essent.

(13) *Ἀνάγει τε*, etc. Rectius, opinor, et magis auctoris ex sensu legeretur, παράγει τε ἔ. ε. τ. ἴ. ἦ. ἧς ἐπωρέξατο ὕλης, quam lectionem in versione secutus sum.

(14) *Καὶ τοῦ δημιουργοῦντος.* Interpolatus hic locus est, quem partim ex manuscr., partim etiam ex Cyrillo, qui paucula hæc prioribus subjungit, emendare licet. Sic ergo legendum καὶ τοῦ δημιουργοῦντος δὲ Θεοῦ χρὴ εἶναι, καὶ νομίζεσθαι Πατέρα τ. π. θ.

(15) *Ἑλεῖν τὸν λόγον.* Prorsus, ut Gallice, *prendre son discours.* Nec alia est quæ sequitur, ἅλωσις τοῦ λόγου. Cujusmodi tamen Ἑλληνισμόν apud veteres observare me vix memini. Sequens dictio magis adhuc intricata.

(16) *Κηδεύοντα*, etc. Obsecro, quid istuc est, κηδεύειν Θεοῦ τοῖς ἀκροβολισμοῖς? Reddidi, perinde ac si legeretur κηδευόμενα. Nam ἀκροβολισμοί quidem, significare videntur ἄκρας τῶν ἀκτίνων βολάς. Hæc tamen pag. seq. totidem verbis repetuntur.

Digitized by Google

sus intuetur Deus, tum enim vero sua corporibus vita, suus vigor inest, quod immissis divinitus radiis foveantur. Sin autem ad sui ipsius contemplationem oculos revocarit, tum res inferiores exstingui subito, mens autem ipsa non vivere modo, sed etiam beate admodum vivere. » Hæc Numenius. Quæ cum iis confer, amabo, quæ jam olim apud Hebræos his verbis David propheta cecinerat [27] : « Quam magnificata sunt opera tua! omnia in **538** sapientia fecisti : impleta est terra creatione tua. Omnia a te exspectant, ut des illis escam in tempore. Dante te illis colligent : aperiente te manum tuam, omnia implebuntur bonitate. Avertente autem te faciem, turbabuntur : auferes spiritum eorum, et deficient, et in pulverem suum revertentur. Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. » Quid enim hæc ab illa philosophi mente discrepant, dum ait, Dum in quemque nostrum conversus intuetur Deus, tum enimvero sua corporibus vita, suus vigor inest, quod immissis divinitus radiis foveantur? Sin autem ad sui ipsius contemplationem oculos revocarit, tum res inferiores subito exstinguantur necesse est. Rursus cum ita Christus in salutari Evangelio de seipso loquatur, « Ego sum vitis, Pater meus agricola, vos palmites [28] ; » vide porro cujusmodi sit Numenii de secundo principio theologia. « Quemadmodum, inquit, agricolam inter et eum qui plantat, relatio quædam est, ita plane Deus primus ad artificem Deum refertur. Nam primus quidem, ut omnis animæ semen est, in iis omnibus seminat, quæ ad aliquod sui consortium et communionem vocavit : at vero legislator, quæ jam ab illo proseminata sunt, eadem inserit ipse ac dividit, atque in nostrum quemque transplantat. » Itemque postea, dum hac in explicanda quæstione versatur, *Quemadmodum a primo principio secundum oriatur* ita scribit : « Quæcunque post-

[27] Psal. cm, 24. [28] Joan. xv, 5.

A τὸ πρόσωπον, ταραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς.» Τί γὰρ ταῦτα διαφέροι ἂν τῆς φασκούσης τοῦ φιλοσόφου διανοίας, ὡς ἄρα βλέποντος μὲν καὶ ἐπεστραμμένου πρὸς ἡμῶν ἕκαστον τοῦ Θεοῦ, συμβαίνει ζῆν τε καὶ βιώσκεσθαι τότε τὰ σώματα κηδεύοντα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀκροβολισμοῖς· μεταστρέφοντος δὲ εἰς τὴν ἑαυτοῦ περιωπὴν τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἀποσβέννυσθαι; Πάλιν δ' αὖ τοῦ Σωτηρίου λόγου παρ' ἡμῖν φάντος, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργὸς, ὑμεῖς τὰ κλήματα· » ὁ Νουμήνιος ἐπάκουσον οἷα περὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου θεολογεῖ· « Ὥσπερ δὲ πάλιν λόγος ἐστὶ γεωργῷ πρὸς τὰ φυτεύοντα (17) ἀναφερόμενος·

B τὸν αὐτὸν λόγον μάλιστά ἐστιν (18) ὁ πρῶτος Θεὸς πρὸς τὸν Δημιουργόν. Ὁ μέν γε, ὢν σπέρμα πάσης ψυχῆς, σπείρει εἰς τὰ μεταλαγχάνοντα αὐτοῦ χρήματα σύμπαντα· ὁ νομοθέτης δὲ φυτεύει καὶ διανέμει, καὶ μεταφυτεύει εἰς ἡμᾶς ἑκάστους τὰ ἐκεῖθεν προκαταβεβλημένα. » Καὶ ἑξῆς δὲ πάλιν περὶ τοῦ, *Πῶς ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου τὸ δεύτερον ὑπέστη*, τοιάδε φησίν· « Ὁπόσα δὲ, δοθέντα, μέτεισι πρὸς τὸν λαμβάνοντα, ἀπελθόντα ἐκ τοῦ δεδωκότος, ἐστὶ (19) θεραπεία, χρήματα, νόμισμα κοῖλον (20), ἐπίσημον· ταυτὶ μὲν οὖν ἐστι θνητὰ καὶ ἀνθρώπινα. Τὰ δὲ θεῖά (21) ἐστιν, οἷα μεταδοθέντα, ἐνθένδ' ἐκεῖθι γεγενημένα, ἐνθένδε τε οὐκ ἀπελήλυθε, κἀκεῖθι γενόμενα. τὸν μὲν ὤνησε, τὸν δ' οὐκ ἔβλαψε, καὶ προσώνησε

C τῇ περὶ ὧν ἠπίστατο ἀναμνήσει. Ἔστι δὲ τοῦτο τὸ καλὸν χρῆμα ἐπιστήμη ἡ καλὴ, ἧς ὤνατο μὲν ὁ λαβὼν. οὐκ ἀπολείπεται δ' αὐτῆς ὁ δεδωκώς. Οἷον ἂν ἴδοις ἐξαφθέντα ἀφ' ἑτέρου λύχνου λύχνον, φῶς ἔχοντα, ὃ μὴ τὸ πρότερον ἀφείλετο, ἀλλὰ τῆς ἐν αὐτῷ ὕλης πρὸς τὸ ἐκείνου πῦρ ἐξαφθείσης· τοιοῦτον τὸ χρῆμά ἐστι τὸ τῆς ἐπιστήμης, ἡ δοθεῖσα, καὶ ληφθεῖσα, παραμένει μὲν τῷ δεδωκότι, σύνεστι δὲ τῷ λαβόντι

(17) *Τὰ φυτεύοντα.* Lege τὸν φυτεύοντα. Ex sequentibus enim manifeste constat, primum Deum cum agricola, secundum vero cum satore conferri.

(18) *Ἐστίν.* Quid si ἔχει? nisi forte hic etiam sic intelligas ἀναφερόμενος.

(19) *Ἐστί.* Legendum videtur οἷα δή ἐστι, vel al. simile.

(20) *Νόμισμα κοῖλον.* Aptius, opinor, ἀργύριον, D vel ἄργυρον κοῖλον diceret, quod cælatum argentum Latini vocarunt. Eodem fortassis ex capite Pollux lib. I, c. 1. sect. 15, hæc inter se conjungit, ut admodum affinia, κοιλάναι λίθον εἰς Θεοῦ μορφὴν, καὶ διαγλύψαι, καὶ διατυπῶσαι, καὶ διαξέσαι. Excavantur enim quæ cælantur, licet aliæ subinde partes emineant. Aristoteles *Œconom.* lib. II, ubi Didalis Persæ factum commemorat : Προελθὼν, inquit, ἐς αὐτὸ (s. τὸ χωρίον) ἔλαβεν ἐκ τῶν ἐνόντων ἱερῶν, ὅπως ἐνῆν κοῖλος ἄργυρος, ubi omnes κοῖλον ἄργυρον, argentea vasa accipiunt, quod ea fere cava esse soleant. Causæ nihil video, quamobrem ἀργύριον κοῖλον Plutarcho sit argentum cælatum, ἄργυρος κοῖλος Aristoteli non sit. Ita quidquid præcipue, ac veluti, κατὰ τὸ προηγούμενον, altius profundiusque subsidit, etiamsi κατ' ἀκολουθίαν aliunde simul intumescat, id κοῖλον, aut κοιλαινόμενον dicebatur : ut κοίλη θάλαττα, et κοιλαινομένη, subsidens, ac dehiscens mare, Pollucі, lib. I, c. 19, sect. 16. Ita κοῖλος ῥέειν fluvius dicebatur, qui vel depressior, vel tumidior flueret. Ælianus lib. XV *De animal.*, c. 27, scribit in Ægypto, τοῦ ποταμοῦ κοίλου ῥυέντος, λοιμὸν γενέσθαι. Quæ Socratis verba sunt, ut constat ex *Athenæo* lib. IX, pag. 388, initio : ubi tamen λιμός scribitur, non λοιμός. Apage fluvios, cœlum, et Olyram, quos etiam Casaubonus rejicit. Fluvius aut depressior fluebat, aut tumidior, quam par esset; inde regioni fames. Nam si λοιμόν ex Ælіano retinemus, tumidiorem potius accipe, quam depressiorem : immodica enim eluvio, æstuante præsertim cœlo, facilius pestilentiæ causa esse potuit. Videant obiter ἐτυμολογιστaί, num Latini cœlum etiam quasi κοῖλον dixerint; id enim propius fuerit, quam cavum, unde hoc nomen arcessunt.

(21) *Τὰ δὲ θεῖα.* Affini plane sensu loquebatur Seneca, epist. 41, cum diceret : *Prope est a te Deus, tecum est, intus est. Ita dico, Lucili, sacer intra nos Spiritus sedet, etc. Quemadmodum radii solis contingunt quidem terram, sed ibi sunt, unde mittuntur : sic animus magnus et sacer, et in hoc demissus, ut propius divina noscemus, conversatur quidem nobiscum, sed hæret origini suæ : illinc pendet, illuc spectat, ac nititur : nostris tanquam melior interest.*

Digitized by Google

ἡ αὐτή. Τούτου δὲ τὸ αἴτιον, ὦ ξένε, οὐδέν ἐστιν ἀνθρώπινον· ἀλλ' ὅτι ἕξις τε καὶ οὐσία ἡ ἔχουσα τὴν ἐπιστήμην ἡ αὐτή ἐστι παρὰ τῷ δεδωκότι Θεῷ καὶ παρὰ τῷ εἰληφότι ἐμοὶ καὶ σοί. Διὸ καὶ ὁ Πλάτων τὴν σοφίαν ὑπὸ Προμηθέως ἐλθεῖν εἰς ἀνθρώπους μετὰ φανωτάτου τινὸς πυρὸς ἔφη. » Καὶ πάλιν ὑποβὰς ἑξῆς φησιν· « Εἰσὶ δ' οὗτοι βίοι ὁ μὲν πρώτου, ὁ δὲ δευτέρου Θεοῦ. Δηλονότι ὁ μὲν πρῶτος Θεὸς ἔσται ἑστὼς (22), ὁ δὲ δεύτερος ἔμπαλίν ἐστι κινούμενος. Ὁ μὲν οὖν πρῶτος περὶ τὰ νοητά, ὁ δὲ δεύτερος περὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητά. Μὴ θαυμάσῃς δ' εἰ τοῦτ' ἔφην· πολὺ γὰρ ἔτι θαυμαστότερον ἀκούσῃ. Ἀντὶ γὰρ τῆς προσούσης τῷ δευτέρῳ κινήσεως, τὴν προσοῦσαν τῷ πρώτῳ στάσιν φημὶ εἶναι κίνησιν σύμφυτον· ἀφ' ἧς ἥ τε τάξις τοῦ κόσμου, καὶ ἡ μονὴ ἡ ἀΐδιος, καὶ ἡ σωτηρία ἀναχεῖται εἰς τὰ ὅλα. » Ἐπὶ τούτοις καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ προστίθησι ταῦτα· « Ἐπειδὴ ᾔδει ὁ Πλάτων παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τὸν μὲν Δημιουργὸν γινωσκόμενον μόνον, τὸν μέντοι πρῶτον νοῦν, ὅστις καλεῖται, αὐτὸν παντάπασιν ἀγνοούμενον παρ' αὐτοῖς, διὰ τοῦτο οὕτως εἶπεν, ὥσπερ ἄν τις οὕτω λέγοι· Ὦ ἄνθρωποι, ὃν τοπάζετε ὑμεῖς νοῦν, οὐκ ἔστι πρῶτος, ἀλλὰ ἕτερος πρὸς τούτου νοῦς, πρεσβύτερος καὶ θειότερος. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Κυβερνήτης μέν που ἐν μέσῳ πελάτει φορούμενος, ὑπὲρ πηδαλίου ὑψίζυγος, τοῖς οἴαξι διεθύνει τὴν ναῦν ἐφεζόμενος· ὅμματα δ' αὐτοῦ (23) καὶ νοῦς εὐθὺ τοῦ αἰθέρος ξυντέταται πρὸς τὰ μετάρσια, καὶ ἡ ὁδὸς αὐτῷ ἄνω δι' οὐρανοῦ ἄπεισι, πλέοντι κάτω κατὰ τὴν θάλατταν· οὕτω καὶ ὁ Δημιουργὸς, τὴν ὕλην, τοῦ μήτε διακροῦσαι (24) μήτε ἀποπλεχθῆναι αὐτὴν, ἁρμονίᾳ ξυνδησάμενος, αὐτὸς μὲν ὑπὲρ ταύτης ἵδρυται, οἷον ὑπὲρ νεὼς ἐπὶ θαλάττης, τῆς ὕλης (25)· τὴν ἁρμονίαν δὲ ἰθύνει ταῖς ἕξεσιν οἰακίζων, βλέπει τε ἀντὶ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὸν ἄνω Θεὸν προσαγόμενον αὐτοῦ τὰ ὅμματα, λαμβάνει τε τὸ μὲν κριτικὸν ἀπὸ τῆς θεωρίας, τὸ δὲ ὁρμητικὸν ἀπὸ τῆς ἐφέσεως. » Καὶ ὁ Σωτήριος παρ' ἡμῖν λόγος, « Οὐδὲν, φησὶ, δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα. » Ἀλλὰ γὰρ τοσαῦτα καὶ περὶ τοῦδε ὁ Νουμήνιος. Ὅτι δὲ οὐκ οἰκεῖα, τὰ δὲ Πλάτωνι δοκοῦντα διεσάφει, οὐδὲν ἐπιλέγειν δεῖ ταῖς αὐτοῦ φωναῖς. Ὁ δέ γε Πλάτων ὅτι μὴ πρῶτος ταῖσδε κέχρητο ταῖς ἐπιβολαῖς, φαίνονται δ' αὐτὸν

A quam donata fuerint, sic ad eum, qui accipit, traducuntur, ut ab eo qui dederit, sejungantur, exempli gratia curatio, divitiæ, argentum cælatum, aut signatum, ea mortalia sunt humanaque omnia. At vero divina ejusmodi sunt, quæ cum aliis ita communicantur, ut neque postquam illuc inde commearunt, inde tamen abscesserint; et illuc profecta, sic eum juvent, qui acceperit, ut ei qui dederit, nihil incommodent, imo prosint etiam aliquid, dum eorum, quæ jam ante norat, ipse recordatur. Cujusmodi sane honesta ac liberalis doctrina est, res plane singularis et excellens, quæ cum utilitatis accipienti plurimum afferat, ab eo tamen, qui dederit, non aufertur. Nam quemadmodum lucernam eam vides, quæ accensa ab altera fuerit, lumen illud B retinere, quod priori non abstulerit, sed tantum qua instructa ipsa est materia, alterius igne accensa, acceperit: ita profecto doctrina, ut donetur ab altero, ab altero accipiatur, eadem tamen et in eo qui dederit, postea remanet, et in eo tamen qui acceperit, ipsa versatur. **539** Cujus sane rei causa, mi hospes, humani nihil est; sed quod habitus illa naturæque ratio, cujus ambitu scientia continetur, eadem omnino cum in Deo sit, a quo profecta, tum in me simul ac te, qui accepimus. Itaque Plato sapientiam ad homines, una cum igne clarissimo, a Prometheo delatam esse dicebat.» Idem aliquantum progressus ista subjungit: « Ea sunt, inquit vitæ genera; primi dei alterum, alterum secundi. Primus quippe Deus unus semper idemque persistit: C secundus subinde moveri solet. Ille spiritalibus duntaxat in rebus, hic in iis, tam quæ sensus, quam quæ animus percipit, occupatur. Neque vero tibi mirum id videatur; plus etiam admirabilitatis habet, quod audies. Nam loco motus ejus, in quo secundus versatur, illum ego, qui primi proprius est, statum ac firmitatem quietis, nativum quemdam motum esse defendo, ex quo hanc in rerum universitatem, mundi ordo ac sempiterna constantia, salusque derivetur. » Atque iterum libro sexto: « Cum Plato, inquit, probe intelligeret, solum artificem Deum notum hominibus ac perspectum esse, at primæ illius mentis nomen obscurum penitus ipsis atque ignotum manere: hoc proinde genus oratio-

D

(22) *Ἔσται ἑστώς.* Forte scribendum ἐστὶν ἑστ., ut de secundo deo dicitur, ἑστὶ κινούμενος. Nisi forte per futurum illud tempus, ἀμετακίνητον στάσιν indicare voluit, quæ de constantiæ suæ gradu, nullo unquam tempore sit movenda. Atque is Hebræorum idiotismus est, apud quos futurum præsentis loco maxime usurpatur, ubi eamdem semper suique similem rei perpetuitatem significant. Hinc illud Exodi III, 14, *Ego sum qui sum*, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, Hebraice legitur אהיה אשר אהיה, *Ero qui ero*. Et paulo post, *Qui est, misit me:* ὁ ὤν, Hebr. אהיה, quod verbum sonat, *Erit, misit me ad vos.* Clemens Alexandrin lib. II, *Strom.*, pluribus id agit, uti Deo qui perpetuo stet, erecto similiter et constanti animo serviamus· Οὕτως Ἀβραὰμ, inquit, ἑστὼς ἦν κατέναντι Κυρίου· καὶ τῷ Μωϋσεῖ λέγεται· Σὺ δὲ αὐτοῦ στῆθι μετ' ἐμοῦ. Quo etiam Simonianorum hæreticorum consuetudinem revocat, qui suum illud numen stantes venerarentur: Οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Σίμωνα, inquit, τῷ ἑστῶτι, ὃν σέβουσι, ἐξομοιοῦσθαι τρόπον βούλονται. An forte, ut Platonici, primum hunc deum ἑστῶτα, secundum vero κινούμενον putaverunt?

(23) *Ὄμματα δ' αὐτοῦ.* Quod de secundo illo Numenius falso dicebat, id de Christiani hominis animo, qui cœleste quoddam vitæ genus instituat, usurpari merito possit. Nec aliud spectabat Paulus cum diceret: *Conversatio nostra in cœlis est*, aut cum homines Christianos, *cives sanctorum, ac Dei domesticos esse cupiebat.*

(24) *Διακροῦσαι.* Forte, διακροῦσθαι, vel διακρουσθῆναι, ut cum sequenti ἀποπλεχθῆναι conveniat.

(25) *Τῆς ὕλης.* Perspicuum glossema est, cum præcedat ὑπὲρ ταύτης.

Digitized by Google

nis adhibuit, perinde ut si quis hunc in modum loqueretur. Quam vos mentem homines esse conjicitis, ea quidem prima non est : antiquior altera quædam est atque divinior. » Itemque nonnullis interpositis, « Utique navis gubernator, medio jactatus mari, clavo quidem sublimis insidens, navim gubernaculis regit : at oculos simul atque mentem, recta summum in cœlum intentam defixamque tenet, suaque homini, dum inferius mare trajicit, via superius per cœlum conficitur. Ita noster hic artifex, ne aut materiam ipse disjiciat, aut dissipetur ipsa per sese, eam ubi temperatione colligavit, eidem, perinde ut in mari summæ navi, sic insidet, ut illam ipsius temperationem ideis quibusdam, quasi gubernaculis, moderetur : cœlique loco superiorem in Deum, suos ipsius oculos in sese convertentem intuitus, ex contemplatione judicandi vim, ut ex suopte desiderio propensionem et impetum accipiat. » Quibus sane philosophi verbis affine illud est Servatoris nostri [29], « Nihil, inquit, potest Filius facere a semetipso, nisi viderit Patrem facientem. » Verum ex Numenio quidem hac de re modo satis. **540** Qua quidem oratione, ut Platonis vere, non suam ab eo propriamque doctrinam explicari quivis intelligat, necesse nihil est hæc ad ejus verba quidquam adjungere. A Platone vero non hoc primum doctrinæ genus traditum, sed ab iis qui apud Hebræos sapientia eminebant, occupatum fuisse, manifestis iam argumentis evicimus. Quin etiam Amelius, recentiores inter philosophos clarissimus, idemque Platonicæ philosophiæ studiosissimus, si quisquam alius, æmulator, ingenue certe quidem, nisi quod Hebræum ipse theologum barbarum appellat, ut Joannis evangelistæ nomen ponere noluerit, ejus tamen orationem suis ipse verbis testimonioque confirmat, dum hunc in modum scribit.

A προειληφότες Ἑβραίων οἱ σοφοὶ, δέδεικται διὰ τῶν ἐκτεθειμένων. Εἰκότως δῆτα καὶ τῶν φιλοσόφων διαφανὴς γεγονὼς Ἀμέλιος, τῆς Πλάτωνος καὶ αὐτὸς, εἰ καί τις ἄλλος, ζηλωτὴς φιλοσοφίας, πλὴν ἀλλὰ βάρβαρον ὀνομάσας τὸν Ἑβραίων (26) θεολόγον, εἰ καὶ μὴ ἐπ' ὀνόματος ἠξίωσε τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου μνήμην ποιήσασθαι, ἐπιμαρτυρεῖ δ' οὖν ὅμως ταῖς αὐτοῦ φωναῖς, αὐτὰ δὴ ταῦτα πρὸς ῥῆμα γράφων.

CAPUT XIX.

De Joannis apud nos evangelistæ theologia, ex Amelio.

«Atque hoc plane Verbum erat, inquit, per quod, sempiternum cum esset, exsistebant omnia, quæ fiebant, quemadmodum Heraclitus loqueretur : quod ipsum videlicet barbarus etiam ille, apud Deum in principii gradu ac dignitate constitutum, imo et Deum simul esse pronuntiat : per quod facta simpliciter omnia sint, in quo quidquid factum est, et vivens, et vita, et aliquid pro sua quodque natura fuerit : idem porro in corpora delabi tradit, et carne indutum, humanam speciem præ se ferre, sic tamen ut suæ interea naturæ majestatem ostendat, adeoque solutum ubi jam fuerit, Dei locum denuo capessere, ac Deum prorsus eumdem esse, qui erat, priusquam in corpus atque in carnem hominemque descenderet. » Hæc ille, quæ profecto non jam subobscure adumbrata, sed palam, nudaque, quod aiunt, fronte, ex illa barbari hominis theologia translata esse nemo non videt. Barbarus autem ille, quem vocat, ecquis porro fuit, nisi Joannes Servatoris nostri evangelista, qui Hebræus ex Hebræis erat? Cujus hæc est ipso statim Evangelii sui exordio theologia : « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc

[29] Joan. v, 19.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Ἀμελίου (27) περὶ τῆς Ἰωάννου τοῦ πυρ' ἡμῖν εὐαγγελιστοῦ θεολογίας.

« Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ Λόγος, καθ' ὃν αἰεὶ ὄντα τὰ γινόμενα ἐγίνετο, ὡς ἂν καὶ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε (28), καὶ νὴ Δί' ὃν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀξίᾳ (29) καθεστηκότα πρὸς Θεὸν εἶναι, καὶ Θεὸν εἶναι· δι' οὗ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι· ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶν, καὶ ζωὴν, καὶ ὂν πεφυκέναι· καὶ εἰς τὰ σώματα πίπτειν, καὶ σάρκα ἐνδυσάμενον, φαντάζεσθαι ἄνθρωπον, μετὰ καὶ τοῦ τηνικαῦτα δεικνύειν τῆς φύσεως τὸ μεγαλεῖον· ἀμέλει καὶ ἀναλυθέντα πάλιν ἀποθεοῦσθαι, καὶ Θεὸν εἶναι, οἷος ἦν πρὸ τοῦ εἰς τὸ σῶμα, καὶ τὴν σάρκα, καὶ τὸν ἄνθρωπον καταχθῆναι (30). »Ταῦτ' οὐκέτ' ἐπεσκιασμένως, C ἀλλ' ἀντικρυς ἤδη γυμνῇ τῇ κεφαλῇ μεταπεφρασμένα ἐκ τῆς βαρβάρου θεολογίας δῆλα ἂν εἴη. » Ὁ δέ γε βάρβαρος τίς ἦν αὐτῷ, εἰ μὴ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, Ἑβραῖος ὢν ἐξ Ἑβραίων; ὅς που ἀρχόμενος τῆς οἰκείας γραφῆς, ὧδέ πη θεολογεῖ· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν (31). Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν· ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Καὶ ἐθεασά-

(26) *Ἑβραίων*. Rectius Ἑβραῖον, cum alter. manuscripto.

(27) *Ἀμελίου*. Adi Theodoretum lib. II *De Græc. affect.*, pag. 33, et Cyrillum Alexandrin. lib. *in Julianum* VIII, fol. 177, p. 1 cod. Græci manuscr., qui ambo locum hunc Amelii proferunt, nisi quod Cyrillus eum ex Porphyrio potius, sed Amelium suum laudante, quam ex ipsomet Amelio, videtur hausisse.

(28) *Ἀξιώσειε*. Post ἀξιώσειεν, addit Cyrillus εἶναι.

(29) *Καὶ ἀξίᾳ*. Ita reposuimus ex manuscripto, D cui similes Theodoretus et Cyrillus, cum perperam editum esset ἀταξία.

(30) *Καταχθῆναι*. Cyrill. κατενεχθῆναι.

(31) *Πρὸς τὸν Θεόν*. Hactenus B. Joannis verba in priori editione citabantur : nos tamen, quod ita locus exigere videretur, reliqua ex manuscripto addidimus.

Digitized by Google

μεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός. » Τοῦ δ' αὐτοῦ πέρι καὶ ἄλλος Ἑβραῖος θεολόγος ἐπάκουσον οἷα διέξεισιν· « Ὅς ἐστι εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης τῆς κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ πάντα δι' αὐτοῦ συνέστηκε, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη, τά τε ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. » Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς τοῦ δευτέρου αἰτίου συστάσεώς τε καὶ οὐσιώσεως ὧδε τοῖς Ἑλλήνων σοφοῖς πρὸς τὰ Ἑβραίων συμπεφώνηται· μετίωμεν δῆτα καὶ ἐφ' ἕτερον.

A erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum. Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre.» **541** Sed audi quid alius quoque theologus de eodem, Hebræus et ipse, pronuntiet: «Qui est, inquit, imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cœlis et in terra: et omnia per ipsum constituta sunt, et omnia in ipso creata sunt, cum visibilia, tum invisibilia[30]. » Ac de secundi quidem principii generatione, et communicata cum illo essentia hactenus ea, in quibus Græcorum sapientes cum Hebræorum doctrina consentiunt. Jam ad alia transeamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων.

Τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων μετὰ τὸν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ λόγον ἐν τρίτῃ τάξει τὸ ἅγιον Πνεῦμα καταλεγόντων, καὶ τήν γε ἁγίαν καὶ μακαρίαν Τριάδα τοῦτον ὑποτιθεμένων τὸν τρόπον, ὡς ἂν τῆς τρίτης δυνάμεως πᾶσαν ὑπερβεβηκυίας γενητὴν φύσιν· οὖσάν τε πρώτην μὲν τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ συστασῶν νοερῶν οὐσιῶν, τρίτην δὲ ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου· θέα ὅπως καὶ ὁ Πλάτων τοιαῦτά τινα ἠνίξατο διὰ τῆς πρὸς Διονύσιον ἐπιστολῆς, λέγων· « Φραστέον δή σοι δι' αἰνιγμάτων, ἵν' ἄν τι δέλτος, ἢ πόντου, ἢ γῆς, ἐν πτυχαῖς πάθῃ, ὁ ἀναγνοὺς μὴ γνῷ. Τῶδε γὰρ ἔχει· Περὶ τὸν πάντων βασιλέα πάντ' ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα, καὶ ἐκεῖνος αἴτιον ἁπάντων καλῶν· δεύτερον δὲ περὶ τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον περὶ τὰ τρίτα. Ἡ οὖν ἀνθρωπίνη ψυχὴ περὶ αὐτὰ ὀρέγεται μαθεῖν ποῖα ἄττα ἐστὶ, βλέπουσα εἰς τὰ αὐτῆς συγγενῆ. » Ταῦτα οἱ τὸν Πλάτωνα διασαφεῖν πειρώμενοι ἐπὶ τὸν πρῶτον Θεὸν ἀνάγουσιν, ἐπί τε τὸ δεύτερον αἴτιον, καὶ τρίτον τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν, Θεὸν τρίτον καὶ αὐτὴν ὁριζόμενοι εἶναι. Οἱ δέ γε θεῖοι λόγοι τὴν ἁγίαν καὶ μακαρίαν Τριάδα, Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐν ἀρχῆς λόγῳ τάττουσι, κατὰ τὰ ἀποδεδομένα· ἔπειτα τούτοις τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐξετάσαι οὐσίαν.

CAPUT XX.

De tribus substantiis, principii vim habentibus.

Secundum Patrem ac Filium, tertium ordine Spiritum sanctum Hebræa oracula constituunt, sanctamque ac beatam Trinitatem eo se modo habere, pronuntiant, ut abs virtute hac tertia, quidquid genitæ naturæ est superari, eandemque cum spiritalium, quæ per Filium exstitere, naturarum principem, tum ab primo principio tertiam esse velint. Jam videsis, quemadmodum illa ipsa Plato, subobscure licet, in ea quam ad Dionysium scripsit, epistola, his verbis adumbrarit: «Hæc ænigmatice, inquit, aperienda tibi sunt, uti ne, si quid forte mari terrave, epistolæ hujus paginis factum erit, intelligere possit, qui legerit. Sic enim se res habet: Circa universorum regem omnia sunt, ac propter ipsum omnia. Idem bonorum omnium principium est. At circa secundum, ea quæ secundo: circa tertium, ea quæ tertio ordine continentur, cuncta versantur. Quæ quidem hominis animus, in res sibi cognatas intentus, cujusmodi sint, perspecta et explorata habere gestit. » Hæc Platonis verba, qui explicandam philosophi mentem suscepere, ad primum Deum, secundumque principium referunt, nec non ad tertium, quam mundi animam, deumque tertium ipsi quoque appellare solent. At sanctam illam beatamque Patris et Filii, et Spiritus sancti trinitatem, principii, ut jam ante diximus, vim et rationem habere divinæ litteræ definiunt. Sequitur, ut boni naturam exquiramus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ οὐσίας.

Τῆς παρ' Ἑβραίοις θείας Γραφῆς διαφόρως τὴν τοῦ ἀγαθοῦ οὐσίαν, καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τοῦ Θεοῦ διδασκούσης, δι' ὧν τέ φησιν, « Ἀγαθὸς Κύριος πᾶσι τοῖς ὑπομένουσιν αὐτόν· ψυχῇ, ἣ ἐκζητήσει αὐτόν· » καὶ, « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ· » δι' ὧν τε ὁ Σωτήριος λόγος πρὸς τὸν περὶ τοῦδε ἐρόμενον ἀπεφήνατο εἰπὼν, « Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός. » Ἐπάκουσον τοῦ Πλάτωνος, ἃ φησιν ἐν *Τιμαίῳ*· « Λέγωμεν δὴ (32-33) δι' ἥντινα αἰτίαν γένεσιν, καὶ τὸ πᾶν τόδε ὁ ξυνιστὰς ξυνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν· ἀγαθῷ δ' οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτ' ἐγγίγνοιτ'

542 CAPUT XXI.

De natura boni.

Boni naturam, ipsumque adeo bonum, aliud esse nihil, quam Dei naturam atque bonitatem Scriptura Hebræorum divina pluribus testatur modis, ut cum ait[31]: « Bonus Dominus omnibus sustinentibus eum: animæ quæ requiret ipsum, »itemque[31a], «Confitemini Domino, quoniam bonus, quoniam in sæculum misericordia ejus. » Ita Servator ipse noster, ad illum abs quo rogabatur, « Quid me interrogas de bono?» inquit: « Nemo bonus, nisi solus Deus[32]. » Nunc Platonis in *Timæo* sententiam accipe: « Dicamus ergo, quam ob causam, inquit, auctor ille molitorque Deus rebus ortum dare, atque hoc universum condere statuerit. Bonus erat; bonus autem

[30] Coloss. I, 15. [31] Thren. III, 25. [31a] Psal. CV, 1. [32] Matth. XIX, 17.

(32-33) *Λέγωμεν δή.* Paucula hæc leges in *Timæo*, sub initium pag. 527 versionis Ficini.

Digitized by Google

nulla unquam ullo in genere laborat invidia. Cum igitur ea vacaret, omnia sibi quam simillima esse voluit.» Idem in suis *De repub.* libris: «Nunquid vero, ait, cum sol ipse visus non sit, ab eo tamen, cujus ille causa est, cernitur? Plane, inquit ille. Hunc igitur habeto, inquam, Boni filium abs me vocari, quem Bonum sui similem genuerit: ut quod ipsum in loco spiritali est, cum mente, rebusque mente perceptis comparatum; id sol in loco aspectabili sit, si cum visu ac rebus sub visum cadentibus conferetur.» Et paulo post, «Quod igitur et iis rebus quæ cognoscuntur veritatem tribuit, et cognoscendi vim facultatemque suppeditat, id tu boni ideam esse statuito. Itemque solem, opinor, iis quæ videntur, non id modo tribuere dices, ut videri queant, verum etiam ortum ipsis, incrementa, nutritionemque largiri, cum tamen ortus ipse non sit: qui enim esse possit? Ergo similiter res eas, quæ cognoscuntur, a Bono dices, non ut cognoscantur modo, sed etiam ut sint, adeoque propriam essentiæ suæ rationem ab eodem accipere, tametsi Bonum essentia non sit, sed longe supra essentiam omnem majestate simul ac potestate emineat.» Hæc Plato, quibus clarissime docet, spirituales intelligentesque naturas a Bono (sic autem Deum appellat) non ut cognosci modo possint, verum etiam ut sint, ac propriam essentiæ suæ rationem accipere: Bonum tamen ipsum essentiam non esse, sed essentiam omnem majestate simul ac potestate longe multumque superare. Itaque naturas illas nec ejusdem cum illo essentiæ statuit, nec ortu carere arbitratur, quippe quæ ut essent, ac propriam essentiæ suæ rationem, ab eo quod essentia non est, **543** sed majestate ac potestate essentiam omnem longissime prætergreditur, acceperint: quem propterea jure quidem ac merito solum Hebræa oracula Deum prædicant, cum rebus cæteris omnibus essentiæ fons principiumque sit. Illas autem omnes, quibus neque ut sint, neque sua cujusque essentiæ ratio a seipsis inest, imo ne Boni quidem naturæ communio, absurde prorsus ac stulte deos esse putaveris, cum ipso quoque bono sua per sese natura spolientur. Hoc enimvero uni duntaxat tribuendum est, præterea nemini, soli, inquam, illi Bono, quod majestate simul ac potestate Plato, longe supra essentiam omnem eminere tam egregie præclareque pronuntiat. Cujus iterum sententiam Numenius in suis *De Bono* libris exponens, hunc in modum philosophatur.

A ἂν (34) φθόνος. Τούτου δὲ ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια ἑαυτῷ.» Καὶ ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* δὲ ταὐτά φησιν· «Ἆρ' οὖν οὐ καὶ (35) ὁ ἥλιος ὄψις μὲν οὐκ ἔστιν, αἴτιος δ' ὢν αὐτῆς ὁρᾶται ὑπ' αὐτῆς ταύτης; Οὕτως, ἦδ' ὅς. Τοῦτον τοίνυν, ἦν δ' ἐγώ, φάναι μὲ λέγειν τὸν τοῦ Ἀγαθοῦ ἔκγονον, ὃν τὸ Ἀγαθὸν ἐγέννησεν ἀνάλογον ἑαυτῷ, ὅ τί περ αὐτὸ ἐν τῷ νοητῷ τόπῳ πρός τε νοῦν καὶ τὰ νοούμενα, τοῦτον ἐν τῷ ὁρατῷ πρός τε ὄψιν καὶ τὰ ὁρώμενα.» Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· «Τοῦτο τοίνυν τὸ τὴν ἀλήθειαν παρέχον τοῖς γιγνωσκομένοις, καὶ τὸ γιγνώσκοντι τὴν δύναμιν ἀποδιδοῦν, τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέαν φάθι εἶναι.» Καὶ πάλιν φησί· «Τὸν ἥλιον τοῖς ὁρωμένοις οὐ μόνον, οἶμαι, τὴν τοῦ ὁρᾶσθαι δύναμιν παρέχειν φήσεις, ἀλλὰ καὶ τὴν γένεσιν καὶ αὔξην καὶ τροφήν, οὐ γένεσιν αὐτὸν ὄντα· πῶς γάρ; Καὶ τοῖς γινωσκομένοις τοίνυν, μὴ μόνον τὸ γινώσκεσθαι φάναι ὑπὸ τοῦ Ἀγαθοῦ παρεῖναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί (36) τε καὶ τὴν οὐσίαν, ὑπ' ἐκείνου αὐτοῖς προσεῖναι, οὐκ οὐσίας ὄντος τοῦ Ἀγαθοῦ, ἀλλ' ἐπέκεινα οὐσίας, πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος.» Σαφέστατα διὰ τούτων οὐ μόνον τὸ γινώσκεσθαι ταῖς [a] νοηταῖς οὐσίαις, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναί τε καὶ τὴν οὐσίαν ἔχειν παρὰ τοῦ Ἀγαθοῦ, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ, φησὶν ὁ Πλάτων· τό τε Ἀγαθὸν μὴ εἶναι οὐσίαν, ἀλλ' ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχον· ὥστε μὴ ὁμοούσια αὐτὰ τίθεσθαι, ἀλλὰ μηδὲ ἀγέννητα νομίζειν, ὅτι δὴ καὶ τὸ εἶναι καὶ τὴν οὐσίαν εἴληφε παρὰ τοῦ μὴ ὄντος οὐσίας, ἀλλ' ἐπέκεινα οὐσίας πρεσβείᾳ καὶ δυνάμει ὑπερέχοντος· ὃν δὴ καὶ μόνον εἰκότως Θεὸν τὰ Ἑβραίων ἀναγορεύει λόγια, ὡς ἂν τοῖς πᾶσιν [b] αἴτιον ὄντα. Τὰ δὴ οὖν μήτε τὸ εἶναι, μήτε τὴν οὐσίαν παρ' ἑαυτῶν ἔχοντα, ἀλλὰ μηδὲ τῆς τἀγαθοῦ φύσεως ὄντα, οὐ δὴ εὔλογον θεοὺς εἶναι ἡγεῖσθαι, οἷς μὴ φύσει τὸ ἀγαθὸν πρόσεστιν. Ἑνὶ γὰρ τοῦτο μόνῳ, καὶ οὐδενὶ ἄλλῳ ἀναθετέον, τῷ μόνῳ Ἀγαθῷ, ὃ δὴ καὶ ἐπέκεινα πάσης οὐσίας, πρεσβείᾳ τε καὶ δυνάμει ὑπερέχον θαυμασίως ὁ Πλάτων ἀνεφώνησε. Πάλιν δὲ ὁ Νουμήνιος ἐν τοῖς *Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*, τὴν τοῦ Πλάτωνος διάνοιαν ἑρμηνεύων, τοῦτον διέξεισι τὸν τρόπον.

CAPUT XXII.

Numenii de Bono verba.

«Corporum, inquit, naturam intelligere possumus, dum partim in aliorum similium conditiones, partim in proprias et insitas obvio cuique notas intuemur. At boni rationem capere, nullo prorsus modo, neque ullius ex rei præsentis aspectu, neque

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Νουμηνίου περὶ τἀγαθοῦ.

«Τὰ οὖν σώματα λαβεῖν ἡμῖν ἔξεστι, σημαινομένοις ἔκ τε ὁμοίων, ἀπό τε τῶν ἐν τοῖς παρακειμένοις γνωρισμάτων ἐνόντων· τἀγαθὸν δὲ, οὐδενὸς ἐκ παρακειμένου, οὐδ' οὖν ἀπὸ ὁμοίου αἰσθητοῦ ἐστι λαβεῖν μηχανή τις οὐδεμία. Ἀλλὰ δεήσει, οἷον εἴ τις ἐπὶ σκοπῆ

[a] *Forte* τάς. [b] *Forte add.* τοῦ εἶναι.

(34) *Ἐγγίγνοιτ' ἄν.* Plato Ficini et Serrani ἐγγίγνεται, quibuscum et manuscr. congruit. Hoc certe magis ex suavitate Platonis.

(35) *Ἆρ' οὖν οὐ καί.* Exstat locus lib. VI *De repub.* pag. 474 Fic.

(36) *Ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι.* Hæc usque ad οὐκ οὐσίας, ex Platone supplevimus, alioqui pendebat illud μὴ μόνον, quod præcesserat. Librariorum oculos verborum παρεῖναι et προσεῖναι similitudo parigage.

Digitized by Google

καθήμενος, ναῦν ἁλιάδα βραχεῖάν τινα τούτων A τῶν ἐπακτρίδων, τῶν μόνων, μίαν, μόνην, ἔρημον, μετακυμίαις ἐχομένην ὀξυδεδορκὼς, μιᾷ βολῇ κατεῖδε τὴν ναῦν· οὕτω δή τινα ἀπελθόντα πόῤῥω ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν, ὁμιλῆσαι τῷ ἀγαθῷ μόνῳ μόνον, ἔνθα μήτε τις ἄνθρωπος, μήτε τι ζῶον ἕτερον, μηδὲ σῶμα μέγα, μηδὲ σμικρὸν, ἀλλά τις ἄφατος καὶ ἀδιήγητος ἀτεχνῶς ἐρημία θεσπέσιος, ἔνθα τοῦ ἀγαθοῦ ἦθη, διατριβαί τε καὶ ἀγλαΐαι, αὐτὸ δὲ ἐν εἰρήνῃ, ἐν εὐμενείᾳ, τὸ ἥρεμον, τὸ ἡγεμονικὸν, ὅλεων, ἐποχούμενον ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ. Εἰ δέ τις πρὸς τοῖς αἰσθητοῖς λιπαρῶν, τὸ ἀγαθὸν ἐφιπτάμενον φαντάζεται, κἄπειτα τρυφῶν οἴοιτο τῷ ἀγαθῷ ἐντετυχηκέναι, τοῦ παντὸς ἁμαρτάνει. Τῷ γὰρ ὄντι οὐ ῥᾳδίας, θείας δὲ πρὸς αὐτὸ δεῖ μεθόδου· καὶ ἔστι κράτιστον, τῶν αἰσθητῶν ἀμελήσαντι, νεανιευσαμένῳ πρὸς τὰ μαθήματα, τοὺς B ἀριθμοὺς θεασαμένῳ, οὕτως ἐκμελετῆσαι μάθημα· Τί ἐστι τὸ ἕν. » Ταῦτα μὲν ἐν τῷ πρώτῳ· ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ ταῦτά φησιν· « Εἰ δ' ἐστὶ μὲν νοητὸν ἡ οὐσία καὶ ἡ ἰδέα, ταύτης δ' ὡμολογήθη πρεσβύτερον καὶ αἴτιον εἶναι ὁ νοῦς, αὐτὸς οὗτος μόνος εὕρηται ὢν τὸ ἀγαθόν. Καὶ γὰρ εἰ ὁ μὲν ὁ δημιουργὸς Θεός ἐστι γενέσεως ἀρχὴ, τὸ ἀγαθὸν οὐσίας ἐστὶν ἀρχή. Ἀνάλογον δὲ τούτῳ μὲν ὁ δημιουργὸς Θεὸς, ὢν αὐτοῦ μιμητὴς, τῇ δὲ οὐσίᾳ ἡ γένεσις, εἰκὼν αὐτῆς οὖσα καὶ μίμημα. Εἰ γὰρ ὁ δημιουργὸς ὁ τῆς γενέσεώς ἐστιν ἀγαθὸς, ἦπου ἔσται καὶ ὁ τῆς οὐσίας δημιουργὸς αὐτοαγαθόν, σύμφυτον τῇ οὐσίᾳ. Ὁ γὰρ δεύτερος, διττὸς ὢν αὐτὸς, ποιεῖ τήν τε ἰδέαν ἑαυτοῦ καὶ τὸν κόσμον, δημιουργὸς ὤν· ἔπειτα θεωρητικὸς ὅλως. Συλ- C λελογισμένων δ' ἡμῶν ὀνόματα τεττάρων πραγμάτων τέτταρα ἔστω ταῦτα· Ὁ μὲν πρῶτος Θεὸς, αὐτοάγαθον· ὁ δὲ τούτου μιμητὴς, δημιουργὸς ἀγαθός· ἡ δ' οὐσία μία μὲν ἡ τοῦ πρώτου, ἑτέρα δὲ ἡ τοῦ δευτέρου· ἧς μίμημα, ὁ καλὸς κόσμος, κεκαλλωπισμένος μετουσίᾳ τοῦ καλοῦ. » Καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ δὲ ἐπιλέγει· « Μετέχει δὲ αὐτοῦ τὰ μετέχοντα, καὶ ἐν ἄλλῳ μὲν οὐδενὶ, ἐν δὲ μόνῳ τῷ φρονεῖν· ταύτῃ ἄρα καὶ τῆς ἀγαθοῦ συμβάσεως ὀνίναιτ' ἄν, ἄλλως δ' οὔ. Καὶ μὲν δὴ τὸ φρονεῖν τοῦτο δεῖν συντετύχηκε (37) μόνῳ τῷ πρώτῳ. Ὑφ' οὗ οὖν τὰ ἄλλα ἀποχραίνεται καὶ ἀγαθοῦται, ἐὰν τοῦτο ἐκείνῳ μόνον μόνῳ προσῇ, ἀβελτέρας ἂν εἴη ψυχῆς ἔτι ἀμφιλογεῖν. Εἰ γὰρ ἀγαθός ἐστιν ὁ δεύτερος οὐ παρ' ἑαυτοῦ, παρὰ δὲ τοῦ πρώτου, πῶς οἷόν τε ὑφ' οὗ μετουσίας ἐστὶν οὗτος ἀγαθὸς, D μὴ ἀγαθὸν εἶναι, ἄλλως τε, κἂν τύχῃ αὐτοῦ ὡς ἀγαθοῦ μεταλαχὼν ὁ δεύτερος; οὕτω τοι ὁ Πλάτων ἐκ συλλογισμοῦ τῷ ὀξὺ βλέποντι ἀπέδωκε (38) τὸ ἀγαθὸν, ὅτι ἐστὶν ἕν. » Καὶ πάλιν ἑξῆς φησι· « Ταῦτα δὲ οὕτως ἔχοντα, ἔθη [a] μὲν ὁ Πλάτων, ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ χωρίσας· ἰδίᾳ μὲν γὰρ τὸν κυκλικὸν (39) ἐπὶ τοῦ Δη-

ex cujusquam omnino, quæ sensibus percipiatur similitudine possumus. Sed necesse fuerit, perinde ut si quis in edita specula considens, cymbam medio in mari perexiguam unam ex piscatoriis illis aliquam, quæ solæ apparere solent, omni comitatu nudam, alternisque fluctibus inclusam, qua valet acie prospiciens, conjectu oculorum uno totam pervideat, ita quemque procul ab omni rerum, quæ sensu capiuntur, usu commercioque sejunctum, cum solo bono solum agere, ubi non homo, non anima, non ullum omnino corpus occurrat, sed vasta quædam omnique oratione major, ac plane divina solitudo : in qua boni mores, consuetudo, deliciæque versantur ipsumque adeo bonum, summa pace, ac placidissima quadam animi tranquillitate fruens, princeps idem omnibusque propitium naturæ insidet universæ. Nam qui dum in rebus iis, quæ sensum feriunt, assiduus ac totus est, boni nescio quam velut eo devolantis cogitationem informat, ac deinde illius se familiaritate usum homo delicatus ac voluptuarius existimat, næ is vehementer errat. Nec enim ipsum facili ac ludicra, sed plane divina quadam arte industriaque quærendum est. Quo in genere optimum sane fuerit, omnibus iis, quæ in sensum cadunt, præteritis, in mathematicas disciplinas animose in primis atque ardenter incumbere, atque ubi numerorum discrimina rationesque pervideris tum in hac demum quæstione, Quid unum et cujusmodi sit, assidua meditatione versari.» **544** Hæc in primo Numenius ; at quæ sequuntur, in quinto : « Jam, inquit, si tam essentia, quam idea spiritale quiddam est, et si utraque antiquiorem, imo et causam utriusque mentem esse confitemur, eam profecto solam bonum esse necesse est. Nam si artifex Deus generationis principium est, bonum ipsum profecto essentiæ principium erit. Enimvero ut artifex ille Deus cum bono, cujus æmulator est, ita cum essentia generatio similitudinis atque affinitatis aliquid habet, quod ejus imago quædam et imitatio sit. Quod si artifex generationis auctor bonus est, essentiæ quidem artifex, ipsummet per sese bonum erit, atque in essentiæ rationem et naturam immersum. Nam secundus sane, duplex ipse cum sit, idemque artifex, primum quidem et ideam ipse suam et mundum hunc procreat, deinde vero totus in contemplatione versatur. Quare, ut rerum quatuor nomina colligamus, quatuor hæc esse possint : Deus primus, quod ipsum per sese bonum est ; ejusdem imitator artifex bonus ; essentia duplex, primi altera, altera secundi, cujus imitatio est pulcher ille mundus,

[a] *forte* ἔτι.

(37) *Δεῖν συντετυχηκε.* Subobscura videtur hypallage, pro δεῖ vel ἔδει συντετυχηκέναι.

(38) *Ἀπέδωκε.* Vox contrita philosophis, ac viris eruditis pridem observata, hoc est, dialectico præsertim more aliquid efficere, demonstrare, et similiter. Quo sensu aliquando τὸν λόγον adjunctum habet, aliquando per se solum ponitur. Numenius hic ista conjunxit, ἐκ συλλογισμοῦ ἀποδιδόναι.

(39) *Γὰρ τὸν κυκλικόν.* Mallem abesset τὸ γάρ, ut postulat orationis nexus. Cæterum vel addenda vox λόγον, vel certe supplenda : κυκλικόν autem λόγον appellat, opinor vulgatam et philosophorum ore tritam orationem, quæ nihil admodum haberet exquisiti, cujusmodi est quod sequitur, Bonum Boni, adeoque artificis numinis ideam esse.

Digitized by Google

pulchri communione exornatus. » Idem rursus in sexto : « Cæterum, inquit, quidquid ejus in communionem vocatur, unius tantum in sapientiæ vocatur, quippe quod ita demum ex ipsius boni conjunctione fructum aliquem capere possit, secus autem nullum. Cujus quidem sapientiæ fons nonnisi penes primum illum esse debuit. Siquidem a quo cætera omnia cum perfectionem ipsa suam, tum aliquam boni rationem accipiunt, eine tantum uni hæc perfecti boni dignitas insit, præterea dubitare, stolidi profecto ac vecordis animi fuerit. Si enim secundus non per sese bonus est, sed tantum primi beneficio; qui tandem fieri posset, ut cujus unius communione bonus alter iste sit, is ipsum per sese bonum non esset; maxime vero, cum secundus eo duntaxat qua bonus est perfruatur? Ita sane Plato, si rem acute dispicias, bonum unum esse argumento confecit. » Itemque paulo post : « Hoc philosophiæ genus, alibi quidem aliter informatum Plato ac distinctum reliquit. Nam qui privatim in *Timæo*, vulgarem quamdam artifici Deo rationem descripsit, dum ait, « bonus erat : » idem in *Republica*, bonum « boni ideam » esse pronuntiat, quippe bonum artificis esse definiens, quem nonnisi primi illius soliusque boni communione bonum esse cognovimus. Quemadmodum enim homines hominis, bovisque boves, equi similiter idea conformatos equos dicimus ; ita sane, cum artifex primi boni communione bonus sit, mens ipsa prima, quæ ipsummet per sese bonum sit, idea jure dicatur. »

A μιουργοῦ ἐγράψατο ἐν *Τιμαίῳ* εἰπών· « Ἀγαθὸς ἦν· » ἐν δὲ τῇ *Πολιτείᾳ* τὸ Ἀγαθὸν εἶπεν « Ἀγαθοῦ ἰδέαν· » ὡς δὴ τοῦ Δημιουργοῦ ἰδέαν οὖσαν τὸ ἀγαθὸν, ὅστις πέφανται ἡμῖν ἀγαθὸς μετουσίᾳ τοῦ πρώτου τε καὶ μόνου. Ὅπως γὰρ ἄνθρωποι μὲν λέγονται τυπωθέντες ὑπὸ τῆς ἀνθρώπου ἰδέας, βόες δ' ὑπὸ τῆς [βοὸς, καὶ ἵπποι ὑπὸ τῆς] ἵππου ἰδέας· οὕτω καὶ εἰκότως, ὁ Δημιουργὸς εἴπερ ἐστὶ μετουσίᾳ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ ἀγαθὸς, ἰδέα ἂν εἴη ὁ πρῶτος νοῦς, ὢν αὐτοαγαθόν. »

545 CAPUT XXIII.

De Platonicis ideis.

« Cum igitur, inquit Plato, procreatus ita fuerit (mundus videlicet), sequitur ipsum ad exemplaris alicujus, quod ratione tantum ac mente capiatur, quodque eodem se modo semper habeat, imitationem elaboratum fuisse. Id quod si semel conceditur, mundum etiam hunc alicujus imaginem esse concedatur, necesse est. Nam exemplar quidem illud vim spiritalium animantium universam, uti nos iste mundus, in sese complectitur. » Hæc Plato in *Timæo*. Cujus ego loci sententiam, ex iis, quæ Didymus de Platonis opinionibus conscripsit, in medium proferam. Sic autem ipse loquitur : « Eorum, inquit, quæ pro naturæ suæ ratione, sensibus usurpantur, certa quædam in quoque genere ac definito exemplaria, quas ideas vocabat, Plato constituit, quibus proprie cum scientiæ, tum definitionis ratio conveniat. Etenim præter omnes homines, hominem ; præter equos, equum ; atque in universum præter animantes omnes, animantem quemdam ortu simul interituque carentem animo cogitari. Et quemadmodum unius ejusdemque sigilli expressæ complures formæ virique unius imagines permultæ esse possunt ; ita prorsus ex unaquaque sensu perceptorum corporum idea, vim naturarum ingentem exsistere : verbi causa ex hominum idea, homines universos ; quod ipsum de cæteris omnibus sit pro sua cujusque natura statuendum. Ideam porro sempiternam quamdam essentiam esse vult, quæ rebus singulis causa principiumque sit, ut qualis ipsa est, tales esse possint. Ut igitur peculiares ideæ sensu percepta corpora, sic tanquam arche-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἰδεῶν.

« Οὕτω δὲ γεγενημένος (40) (δηλονότι ὁ κόσμος (41),) πρὸς τὸ λόγῳ καὶ φρονήσει περιληπτὸν, καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον δεδημιούργηται. Τούτων δὲ ὑπαρχόντων, αὖ πᾶσα ἀνάγκη τόνδε τὸν κόσμον εἰκόνα τινὸς εἶναι (42). Τὰ γὰρ δὴ νοητὰ ζῶα πάντα ἐκεῖνο περιλαβὸν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, καθάπερ ὅδ' ὁ κόσμος ἡμᾶς. » Ταῦτα μὲν ὁ Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ*. Τὴν δὲ τῶν εἰρημένων διάνοιαν ἐκ τῶν Διδύμῳ (43) περὶ τῶν ἀρεσκόντων Πλάτωνι συντεταγμένων ἐκθήσομαι. Γράφει δὲ οὕτως· « Τῶν κατὰ φύσιν αἰσθητῶν κατὰ γένος ὡρισμένα τινὰ παραδείγματα φάμενος εἶναι τὰς ἰδέας, ὧν τὰς ἐπιστήμας γίνεσθαι καὶ τοὺς ὅρους. Παρὰ πάντας γὰρ ἀνθρώπους ἄνθρωπόν τινα νοεῖσθαι· καὶ παρὰ πάντας ἵππους ἵππον· καὶ κοινῶς παρὰ τὰ ζῶα ζῷον ἀγένητον καὶ ἄφθαρτον. Ὃν τρόπον δὲ σφραγῖδος μιᾶς ἐκμαγεῖα γίνεσθαι πολλὰ, καὶ συχνὰς εἰκόνας ἑνὸς ἀνδρός· οὕτως ἐκ μιᾶς ἑκάστης ἰδέας αἰσθητῶν σωμάτων φύσεις παμπληθεῖς, τῆς μὲν ἀνθρώπων ἀνθρώπους ἅπαντας, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ φύσιν. Εἶναι δὲ τὴν ἰδέαν, ἀΐδιον οὐσίαν αἰτίαν καὶ ἀρχὴν τοῦ ἑκαστον εἶναι τοιοῦτον, οἷα ἐστὶν αὕτη. Καθάπερ οὖν τὰς κατὰ μέρος ὥσπερ ἀρχέτυπον τῶν αἰσθητῶν προηγεῖσθαι σωμάτων, οὕτως τὴν πάσας ἐν ἑαυτῇ περιέχουσαν, καλλίστην καὶ τελειοτάτην οὖσαν, ὑπάρχειν τοῦδε παράδειγμα τοῦ κόσμου. Πρὸς γὰρ ταύτην ἀφομοιωθέντα ὑπὸ τοῦ δημιουργήσαντος αὐτὸν ἀπειργάσθαι Θεοῦ, κατὰ πρόνοιαν, ἐκ τῆς πάσης οὐσίας. » Ταῦτα καὶ ἀπὸ τοῦ δεδηλωμένου ἀνδρός. Φθάνει γε μὴν καὶ ταῦτα Μωϋσῆς ὁ πάνσοφος, πρὸ τοῦ φαινομένου ἡλίου καὶ ἄστρων, καὶ πρὸ τοῦ ὁρωμένου οὐρανοῦ, ὃ δὴ

(40) *Οὕτω δὲ γεγενημένος.* Hæc fusius a Platone disputantur in *Timæo*, pag. 526 Ficini.

(41) *Δηλονότι ὁ κόσμος.* Hæc parenthesis Eusebii est.

(42) *Τινὸς εἶναι.* Post hæc verba, multa sequuntur in Platone quæ prætermittit Eusebius. Paucula vero quæ subtexuit, .eges ibid. pag. 527.

(43) *Διδύμῳ.* Notus ille est, de quo hæc Suidas, Δίδυμος, inquit, Ἀτήϊος, ἢ Ἄττιος χρηματίσας, φιλόσοφος Ἀκαδημαϊκὸς, πιθανῶν καὶ σοφισμάτων λύσεις ἐν βιβλίοις β', καὶ ἄλλα πολλά.

Digitized by Google

στερέωμα καλεῖ, πρό τε τῆς καθ' ἡμᾶς ζηρᾶς γῆς, καὶ πρὸ τῆς παρ' ἡμῖν ἡμέρας, καὶ νυκτὸς, φῶς ἕτερον παρὰ τὸ τοῦ ἡλίου, ἡμέραν τε (44) καὶ νύκτα, καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς τοῦ πανηγεμόνος καὶ αἰτίου τῶν ὅλων Θεοῦ πεποιῆσθαι διδάσκων. Ἀλλὰ καὶ οἱ μετὰ Μωϋσέα παῖδες Ἑβραίων ἥλιόν τινα εἶναι ἀσώματον οὐ πᾶσιν ὁρατὸν, οὐδὲ θνητοῖς ὀφθαλμοῖς ὑπαγόμενον ὁρίζονται, ὡς ὁ προφήτης ἐκ προσώπου Θεοῦ λέγων· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης. » Καὶ αὐτὴν δὲ δικαιοσύνην, οὐχὶ τὴν ποιὰν ἐν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τὴν ταύτης ἰδέαν οἶδεν ἄλλος Ἑβραίων προφήτης, ὁ φήσας περὶ τοῦ Θεοῦ· « Τίς ἐξήγειρεν (45) ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην; ἐκάλεσεν αὐτὴν κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται δ' ὡσεὶ ἐνώπιον ἐθνῶν. » Καὶ Λόγον δὲ θεῖον, ἀσώματον, καὶ οὐσιώδη ἀρτίως ἡμῖν ὁ κοινὸς ἡμῶν λόγος (46), ἐν τοῖς πρόσθεν ἀπὸ τῆς Ἑβραίων παρίστησι Γραφῆς. Οὗ περὶ λόγου καὶ τάδε παρ' αὐτοῖς εἴρηται· « Ὃς ἐγεννήθη (47) ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε, καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις. » Λέγεται καὶ ζωὴ, λέγεται καὶ σοφία, λέγεται καὶ ἀλήθεια· καὶ πάντα τὰ κατ' οὐσίαν ὄντα τε καὶ ὑφεστῶτα οἱ Ἑβραίων λόγοι διδάσκουσιν· (εἰ δὴ (48) Ἑβραῖοι καὶ οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοί τε καὶ μαθηταὶ), ναὶ μὴν καὶ μυρίας ἄλλας ἀσωμάτους δυνάμεις, οὐρανοῦ τε ἐπέκεινα, καὶ πάσης τῆς ὑλικῆς καὶ ῥοώδους οὐσίας· ὧν τὰς εἰκόνας ἐν τοῖς αἰσθητοῖς φασι κατατυπῶσαι[a]. Ἐφ' ὧν ἤδη καὶ τοὔνομα τῆς εἰκόνος παρειλήφασι· τὸν γοῦν ἄνθρωπον εἰκόνα διαῤῥήδην νοητοῦ παραδείγματος εἶναι, καὶ πάντα τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον « ἐν εἰκόνι διαπορεύεσθαι » εἰρήκασι. Λέγει δ' οὖν ὁ Μωσῆς· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. » Καὶ πάλιν ἄλλος Ἑβραῖος τὰ πάτρια φιλοσοφῶν, « Μέντοιγε, φησὶν, ἐν εἰκόνι διαπορεύεται ἄνθρωπος. » Ἤδη δὲ καὶ οἱ τῶν ἱερῶν νόμων ἐξηγηταὶ, ἐπάκουσον, ὅπως τὴν ἐν τοῖς Μωϋσέως γράμμασι διάνοιαν σαφηνίζουσι. Λέγει δ' οὖν ὁ Ἑβραῖος Φίλων, τὰ πάτρια ἑρμηνεύων, αὐτοῖς ῥήμασιν.

A typum aliquod antegrediuntur: ita pulcherrimam illam atque perfectissimam, quæ cæteras omnes sinu suo complectitur, mundi hujus exemplar esse defendit: quod ejus ad imitationem, auctoris sui molitorisque Dei providentia conditus, atque omni ex naturarum genere conflatus exstiterit. » Hactenus ex Didymo. At enimvero totum etiam hoc philosophiæ genus Moses ille sapientissimus occupavit, dum ante solem istum quem cernimus ante astra cætera, et cœlum aspectabile, quod firmamentum vocat, ante nostram hanc sicciorem terram, ante diem nostrum, nostramque noctem, aliam quamdam lucem, ab solis distinctam lumine, atque abs die, nocte, cæterisque omnibus diversam, a summo totius universi moderatore ac molitore Deo factam

B esse docet. **546** Quin etiam secuti Mosem Hebræi, solem quemdam esse statuunt, qui corpore careat, nec ab omnibus spectari possit, imo nec sub mortales oculos omnino cadat, ut cum propheta Dei personam sustinens: « Timentibus me, inquit, orietur Sol justitiæ [33]. » Et vero ipsam quoque justitiam non certam hanc atque singularem, cui locus inter homines est, sed ejus ideam agnoscebat alius ille Hebræorum propheta, qui de Deo loquens: « Quis, inquit, suscitavit ab oriente justitiam? vocavit eam ante faciem suam, et procedet quasi in conspectu gentium [34]. » Et divinum quoque Verbum, ortu omni carere, ac nobiscum essentiæ ratione convenire, nostrum hoc commune verbum Hebræo-

C rum et litteris jam ante patefecit. Quo de verbo hæc insuper apud illos habentur: « Qui natus est nobis sapientia a Deo, justitia, et sanctificatio, et redemptio [35]. » Quippe vita etiam, et sapientia, et veritas appellatur. Præterea, quæcunque proprio substantiæ more sunt, atque subsistunt, ea quidem omnia Hebræorum monumenta docent (nam in Hebræis ipsi quoque Servatoris nostri apostoli atque discipuli numerantur), simulque vim quamdam naturarum aliarum corporis expertium infinitam; cœlumque ipsum, et quidquid in materiam immersæ fluxæque substantiæ est longissime prætergressam. Quarum quidem imagines in iis quæ sensu percipiuntur expressas esse volunt, quibus propterea nomen imaginis tribuere vulgo solent. Hominem certe quidem spiritalis exemplaris imaginem conceptis verbis appellant, et vitam hominum universam « in imagine pertransire » pronuntiant. Quippe ita Moses [36]: « Et fecit, inquit, Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum. » Hebræus item alius patrio et ipse ritu philosophans, Verumtamen, inquit, in imagine pertransit homo [37]. » Sed audi tu

[33] Malac. IV, 2. [34] Isa. XLI, 2. [35] I Cor. I, 30. [36] Gen. I, 27. [37] Psal. XXXVIII, 7

[a] *Ισ.* κατατυποῦσθαι.

(44) *Ἡμέραν τε.* Ἀπὸ κοινοῦ subintellige παρά: nec enim vult, opinor, diem alium, aliamque noctem cæteraque similiter, tanquam distinctas singularum creaturarum ideas: sed illam duntaxat lucem, qua de Scriptura loquitur, quasi communem universi hujus ideam, ante alia omnia divinitus, et quasi προηγουμένως, exstitisse.

(45) *Τίς ἐξήγειρεν*, etc. Locus hic aliter in vulgatis Septuag. concipitur, Τίς ἐξ. α. ἀ. δ. ἐ. ἀ. κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται· δώσει ἐναντίον ἐθνῶν; Dubium non est, quin apud Euseb. corrupta postrema sint. Nam et Hebraice legitur לרגלו *ad pedem ejus*: et δ' ὡσεί, pro δώσει, Hebr. יתן, vitiose scriptum est. Latin. Vulgat. pro *justitiam*, *justum* reddidit: licet enim צדק, proprie justitiam sonet, recte tamen significationis potius, quam vocis rationem habendam putavit. Justum enim aliquem propheta indicabat, seu Cyrum, seu Abrahamum, seu, quod mavult Hieronymus, Christum ipsum.

(46) *Κοινὸς ἡμ. Λόγος.* Ludit in ea voce λόγος, quia vulgaris hic communisque λόγος, id est superior hac de re tractatio, proprium illum singularemque Λόγον, Verbum, inquam, divinum, humanæ naturæ conditione nobis similem esse confirmavit.

(47) *Ἐγεννήθη.* In Vulgat. edit. ἐγενήθη, unico ac simplici.

(48) *Εἰ δή.* Ita manuscr ex quo, οἱ δή, alterius editionis vitium, corrigas.

Digitized by Google

vero, quemadmodum sacrarum legum interpretes Mosaicæ doctrinæ sententiam aperiant. Philo sane Hebræus homo, gentis suæ litteris explicans, totidem verbis ita disserit.

CAPUT XXIV.

De Mosaicis ideis, ex Philone.

« Si quis, inquit ille, planioribus verbis uti volet, is aliud nihil mundum illum mente perceptum, quam Dei mundum hunc re ipsa molientis Verbum esse dicat. **547** Nec enim aliud est urbs mente percepta, quam ipsamet architecti ratio, urbem illam quam animo informavit suo, reipsa condere statuentis. Quæ quidem doctrina Mosis est, non mea. Enimvero, ubi hominis procreationem ipse describit, progressus aliquantum, ad imaginem Dei formatum illum fuisse, diserte confitetur [38]. Quod si pars mundi aliqua imaginis imago est, idem profecto de universa hac specie, toto, inquam, mundo hoc aspectabili statuendum erit, qui quidem imaginis divinæ imitatio est, humana longe major atque perfectior. Ex quo etiam quivis intelligat, archetypum illud primariumque sigillum, quem nos mundum mente perceptum, vocamus, exemplar archetypum ideamque idearum, hoc est ipsummet Dei Verbum esse. Explicat enim ipse quemadmodum in principio fecerit Deus cœlum et terram, ubi principii nomine, non illud sane, ut nonnulli putant, quod ex tempore ducitur intelligit; nec enim ante mundum tempus erat, sed aut cum eo simul aut post eum esse cœpit. Cum enim tempus mundi motus intervallum quoddam sit, nec motus eo quod movetur prior esse queat, sed necessario vel ipso posterior, vel cum eo simul exsistat, tempus etiam utique vel æquale mundi, vel etiam eo recentius esse necesse est; nam antiquius facere velle, cum omni philosophia pugnare est. Quod si hoc loco principium illud non intelligit, quod ex tempore ducitur, par omnino fuerit quod in numero versatur accipere, ut illud, « in principio fecit, » idem significet, ac primum fecit cœlum. Inde aliquot interjectis, Primum ergo, inquit, conditor ille Deus corporis expers cœlum creavit, nec non « terram invisibilem, » aerisque simul ideam et vacui. E quibus alterum illud tenebras appellavit, quod natura sua nigrorem aer adjunctum habeat; alterum hoc abyssum, hoc est sine fundo, quod altissimum quiddam vacuum sit, atque vastissimum. Tum aquæ similiter ac spiritus expertem corporis substantiam: lucis denique septimæ, quæ corpore carens ipsa quoque, mente perceptum solis, ac cæterorum omnium clarissi-

[38] Gen. 1, 27.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Φίλωνος περὶ τῶν παρὰ Μωϋσεῖ ἰδεῶν.

Εἰ δέ τις (49) ἐθελήσει γυμνότερον [a] χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον ἢ Θεοῦ Λόγον ἤθη κοσμοποιοῦντος. Οὐδὲ γὰρ ἡ νοητὴ πόλις ἕτερόν τι ἐστὶν, ἢ ὁ τοῦ ἀρχιτέκτονος λογισμὸς, ἤδη τὴν νοητὴν πόλιν κτίζειν διανοουμένου. Τὸ δὲ δόγμα τοῦτο Μωσέως ἐστὶν, οὐκ ἐμόν. Τὴν γοῦν ἀνθρώπου γένεσιν ἀναγράφων, ἐν τοῖς ἔπειτα διαῤῥήδην ὁμολογεῖ, ὡς ἄρα κατ' εἰκόνα Θεοῦ διετυπώθη. Εἰ δὲ τὸ μέρος εἰκὼν εἰκόνος, δηλονότι καὶ τὸ ὅλον εἶδος, σύμπας οὗτος ὁ αἰσθητὸς κόσμος, εἰ μείζων (50) τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶ μίμημα θείας εἰκόνος δηλονότι· καὶ ἡ ἀρχέτυπος σφραγὶς ὃν φαμεν νοητὸν εἶναι κόσμον, αὐτὸς ἂν εἴη, τὸ παράδειγμα, ἀρχέτυπος ἰδέα τῶν ἰδεῶν, ὁ Θεοῦ Λόγος. Φησὶ δ' ὡς ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· τὴν ἀρχὴν παραλαμβάνων, οὐχ, ὡς οἴονταί τινες, τὴν κατὰ χρόνον· χρόνος γὰρ οὐκ ἦν πρὸ κόσμου, ἀλλ' ἢ σὺν αὐτῷ γέγονεν, ἢ μετ' αὐτόν· ἐπεὶ γὰρ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου (51) κινήσεώς ἐστιν ὁ χρόνος, πρότερον δὲ τοῦ κινουμένου κίνησις οὐκ ἂν γένοιτο, ἀλλ' ἢ ἀναγκαῖον αὐτὴν ὕστερον, ἢ ἅμα συνίστασθαι· ἀναγκαῖον ἄρα καὶ τὸν χρόνον ἢ ἰσήλικα κόσμου γεγονέναι, ἢ νεώτερον ἐκείνου· πρεσβύτερον δὲ ἀποφαίνεσθαι τολμᾷν ἀφιλόσοφον (52). Εἰ δ' ἀρχὴ μὴ παραλαμβάνεται ταυτὸν ἡ κατὰ χρόνον, εἰκὸς ἂν εἴη μηνύεσθαι τὴν κατ' ἀριθμὸν, ὡς τὸ « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν » ἴσον εἶναι τῷ, Πρῶτον ἐποίησε τὸν οὐρανόν. Εἶθ' ἑξῆς λέγει· Πρῶτον οὖν (53) ὁ ποιῶν ἐποίει οὐρανὸν ἀσώματον, καὶ « γῆν ἀόρατον, » καὶ ἀέρος ἰδέαν καὶ κενοῦ· ὧν τὸ μὲν ἐπεφήμισε σκότος, ἐπειδὴ μέλας ὁ ἀὴρ τῇ φύσει· τὴν δὲ ἄβυσσον· πολύβυθον γὰρ τό γε καινὸν (54) καὶ ἀχανές· εἶθ' ὕδατος ἀσώματον οὐσίαν καὶ πνεύματος· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἑβδόμου φωτὸς, ὃ πάλιν ἀσώματον ἦν, καὶ νοητὸν ἡλίου παράδειγμα, καὶ πάντα (55), ὅσα φωσφόρα ἄστρα κατὰ τὸν οὐρανὸν ἔμελλε συνίστασθαι. Προνομίας δὲ τό τε πνεῦμα καὶ τὸ φῶς ἠξιοῦτο· τὸ μὲν γὰρ ὠνόμασε Θεοῦ (56), διότι ζωτικώτατον τὸ πνεῦμα, ζωῆς δὲ Θεὸς αἴτιος· τὸ δὲ φῶς, ὅτι ὑπερβάλλον (57) καλόν. Τοσούτῳ γὰρ τὸ νοητὸν τοῦ ὁρατοῦ λαμπρότερόν τε καὶ αὐγοειδέστερον, ὅσῳπερ ἥλιος, οἶμαι, σκότους, καὶ ἡμέρα νυκτὸς, καὶ τὰ κριτήρια (58) νοῦς ὁ τῆς ὅλης ψυχῆς ἡγεμὼν, ὀφθαλμῶν (59) σώματος. Τὸ δὲ ἀόρατον (60) καὶ νοη-

[a] *Philo*, γυμνοτέροις.

(49) *Εἰ δέ τις*, etc. Leguntur hæc apud Philonem, lib. *De mundi opificio*, pag. 4.

(50) *Εἰ μείζων*, etc. Locum hunc emendabimus ex Philone, apud quem ita conceptus est, ὃ μεῖζόν ἐστι, τῆς ἀνθρωπίνης, μίμημα θείας εἰκόνος· δῆλον δὲ ὅτι καὶ ἡ ἀρχ., etc.

(51) *Τοῦ κόσμου*. Philo, τοῦ οὐρανοῦ.

(52) *Ἀφιλόσοφον*. Philo add. τῷ ὄντι.

(53) *Πρῶτον οὖν*. Philo post has voc. ante ὁ ποιῶν inserit, παρὰ τοῦ νοητοῦ κόσμου. *Ex mundi mente percepti exemplari*, vel, *ad mundi m. p. exemplar*, non, ut al. *in mundo intelligibili*.

(54) *Καινόν*. Lege κενόν ex Philone.

(55) Philo, πάντων.

(56) Philo, θεῖον.

(57) *Ὑπερβάλλον*. Philo ὑπερβαλλόντως.

(58) *Τὰ κριτήρια*. Repone τῶν αἰσθητικῶν κριτηρίων, ex Philone.

(59) Philo, καὶ ὀφθαλμοί.

(60) *Τὸ δὲ ἀόρατον*, etc. Philonem Eusebius decurtavit. Sic enim ille, τὸν δὲ ἀόρατον, καὶ νοητὸν θεῖον Λόγον, καὶ Θεοῦ Λόγον, εἰκόνα λέγει Θεοῦ· καὶ

Digitized by Google

τὸν φῶς ἐκεῖνο θείου Λόγου γέγονεν εἰκών, τοῦ διερμηνεύσαντος τὴν γένεσιν αὐτοῦ· καὶ ἔστιν ὑπερουράνιος ἀστὴρ, πηγὴ τῶν αἰσθητῶν ἀστέρων, ἣν οὐκ ἂν ἀπὸ σκοποῦ καλέσειεν ἄν τις παναύγειαν, ἀφ' ἧς ἥλιος καὶ σελήνη, καὶ οἱ ἄλλοι πλανῆται, καὶ ἀπλανεῖς ἀρύονται, καθ' ὅσον ἑκάστῳ δύναμις, τὰ πρέποντα φέγγη· τῆς ἀμιγοῦς καὶ καθαρᾶς αὐγῆς ἐκείνης ἀμαυρουμένης, οὗ ἂν (61) ἄρξηται τρέπεσθαι κατὰ τὴν ἐκ τοῦ νοητοῦ πρὸς αἰσθητὸν μεταβολήν. Εἰλικρινὲς γὰρ οὐδὲν τῶν ἐν αἰσθήσει. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Ἐπεὶ δὲ φῶς μὲν ἐγένετο, σκότος δ' ὑπεξέστη καὶ ἀνεχώρησεν (62), ὅροι δ' ἐν τοῖς μεταξὺ διαστήμασιν ἐπάγησαν, ἑσπέρα τε καὶ πρωΐα κατ' ἀναγκαῖον τοῦ χρόνου μέτρον ἀπετελεῖτο εὐθύς, ὃ καὶ ἡμέραν καλῶς ποιῶν ἐκάλεσε· καὶ ἡμέραν οὐχὶ πρώτην, ἀλλὰ μίαν, ἣ λέλεκται (63) διὰ τὴν τοῦ νοητοῦ κόσμου μόνωσιν, μοναδικὴν ἔχοντος τὴν φύσιν. Ὁ μὲν οὖν ἀσώματος κόσμος ἤδη πέρας εἶχεν, ἱδρυθεὶς ἐν τῷ θείῳ Λόγῳ· ὁ δ' αἰσθητὸς πρὸς παράδειγμα τούτου ἐτελειογονεῖτο. Καὶ πρῶτον αὐτοῦ τῶν μερῶν, ὃ καὶ πάντων ἄριστον, ἐποίει τὸν οὐρανὸν ὁ Δημιουργὸς, ὃν ἐτύμως στερέωμα προσηγόρευσεν, ἅτε σωματικὸν ὄντα. Τὸ γὰρ σῶμα φύσει στερεὸν, ὅ τί περ καὶ τριχῇ διαστατόν. Στεροῦ δὲ καὶ σώματος ἔννοια τίς ἑτέρα πλὴν τὸ πάντῃ διεστηκός; Εἰκότως οὖν, ἀντιθεὶς τῷ νοητῷ καὶ ἀσωμάτῳ τὸν αἰσθητὸν καὶ σωματοειδῆ, τοῦτον στερεὸν ἐκάλεσε. » Ταῦτα ὁ Φίλων. Συνάδει δὲ αὐτῷ καὶ ὁ Κλήμης, ἐν τῷ ἕκτῳ (64) *Στρωματεῖ* λέγων ὧδε.

A morum siderum, quæ producenda deinde forent, exemplar erat. Jam Spiritus atque lucis eximium aliquid ac præcipuum esse voluit: nam illum, Dei Spiritum nominavit, quod Spiritus vitam, cujus auctor Deus est, maxime foveat; hanc vero, lucem, quod excellenti pulchritudine conspicua sit. Tanto enim utique lux illa quæ mente percipitur, aspectabili hac illustrior ac splendidior est, quanto vel tenebræ solis, vel nox diei, vel sentiendi vis ac facultas, mentis **548** animi totius principis, vel denique corpus oculorum splendore superatur. Porro lux illa, mente sola, non visu percepta, Verbi divini, ortus sui interpretis imaginem expressit, astrum cœlo superius, fonsque siderum aspectabilium, quam luminis universitatem rite ac significanter appelles, unde sol, luna, stellæque cæteræ tam fixæ, quam errantes, pro suis quæque viribus convenientem splendorem hauriunt, dum sensim hebescit purus ille simplexque fulgor, ubi cœperit hac spiritalis in aspectabile conversione mutari. Sincerum quippe nihil est quod in sensus cadit. » Itemque post pauca. « Ubi autem, inquit, lux exstitisset, tenebræque submotæ loco cessissent, terminis etiam medio intervallo fixis atque constitutis, vespera nimirum atque diluculo, prout necessaria temporis mensura postulabat, id perfectum continuo est, quod ipse diem jure nuncupavit; et diem non primum, sed unicum, idque propter spiritalis illius, qui adjunctam a natura unitatem habet mundi solitudinem. Jamque suam incorporeus ille mundus perfectionem sortitus erat, divino in Verbo situs, cum ejus ad exemplar aspectabilis iste absolveretur. Cujus partem omnium uti optimam, ita et principem cœlum, artifex elaboravit, quod vere idem ac proprie firmamentum, utpote corpore præditum appellavit. Corpus quippe natura sua firmum est, idemque trifariam dividi potest. Nam firmi quidem et corporis, quænam alia notio est, quam ejus rei, quam omni ex parte dividere possis? Jure 'taque spiritali et corporis experti, aspectabile hoc et corporeum opponens, firmum appellavit. » Atque hactenus Philo, cui affinia plane ac gemina Clemens *Stromate* sexto hunc in modum persequitur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Κλήμεντος περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Κόσμον τε αὖθις τὸν μὲν νοητὸν οἶδεν ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὸν δὲ αἰσθητόν· τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ εἰκόνα τοῦ καλοῦ (65) παραδείγματος. Καὶ τὸν μὲν ἀνατίθησι μονάδι, ὡς ἂν νοητὸν, τὸν δὲ αἰσθητὸν ἑξάδι. Γάμος γὰρ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, ὡς ἂν γόνιμος ἀριθμὸς, ἡ ἑξὰς καλεῖται. Καὶ ἐν μὲν τῇ μονάδι συνίστησιν οὐρανὸν ἀόρατον, καὶ γῆν ἀΐδιον, καὶ φῶς νοητόν. « Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος. » Εἶτ' ἐπιφέρει· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενέσθω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς. » Ἐν δὲ τῇ κοσμογενείᾳ (66) τῇ αἰσθητῇ, στερεὸν οὐρανὸν δημιουργεῖ· τὸ δὲ στερεὸν αἰσθητὸν, γῆν τε ὁρατὴν καὶ φῶς βλεπόμενον. Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων ζώων ἰδέας ἐν τῷ νοητῷ ἀπολείπειν κόσμῳ, καὶ τὰ εἴδη τὰ αἰσθητὰ, κατὰ τὰ γένη (67)

CAPUT XXV.

De iisdem, ex Clemente.

« Præterea mundum, inquit, mente alterum, alterum sensu perceptum barbara agnovit philosophia, et illum quidem archetypum, hunc vero præclari exemplaris imaginem. Illum item, quod sola mente capiatur, unitati; hunc, qui in sensum cadit, senario attribuit. Senarium enim Pythagorei, quod secundus is numerus sit, conjugium vocarunt. Et quidem in unitate, cœlum illud quod videri non potest terramque **549** sanctam, et lucem mente perceptam constituit. « In principio enim, inquit, fecit Deus cœlum et terram; terra autem erat invisibilis. » Tum addit, « et dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux [39]. » At in ea mundi, quæ sub sensum cadit, procreatione, solidum cœlum molitur; quod autem solidum est, idem quoque sensus movet: terram item

[39] Gen. I.

ταύτης εἰκόνα, τὸν [lege τὸ] νοητὸν φῶς ἐκεῖνο, ὃ θείου Λόγου γέγονεν εἰκών, τοῦ διερ. etc.

(61) Philo, ὅταν.

(62) Philo, ὑπεχώρησεν.

(63) Philo, λέγεται.

(64) *Τῷ ἕκτῳ.* Legend. τῷ πέμπτῳ. Ibi enim pag. 432, edit. Græco-Lat. locus hic habetur.

(65) *Τοῦ καλοῦ.* Rectius, quam ut apud Clement. καλουμένου.

(66) Cl., κοσμογονίᾳ.

(67) *Κατὰ τὰ γένη.* Vera lectio, non καὶ τὰ γένη, ut est apud Clementem.

Digitized by Google

ac lucem aspectabilem. Num tibi hoc Plato secutus videtur, dum animantium ideis, eo in mundo quem sola mens capit, relictis, formas illas quæ in sensum cadunt, pro spiritalium generum varietate molitur? Enimvero jure sane Moses corpus hoc, quod terrestre tabernaculum a Platone dicitur, e terra fictum; at ratione præditum animum, desuper in faciem a Deo inspiratum fuisse commemorat. Tum enim principem illam animi facultatem constitutam esse dicunt, nec aliud quidquam animi primum in parentem subeuntis ingressum, quam ejusdem per sensus accessionem esse volunt. Atque hanc esse causam, quamobrem ad imaginem et similitudinem factus homo dicatur. Imago quippe Dei est, divinum illud regiumque Verbum, homo patiendi expers: aut imaginis imago, humana mens est.» Verum sequentia porro audiamus.

A δημιουργεῖν τὰ νοητά; Εἰκότως ἄρα ἐκ γῆς μὲν τὸ σῶμα διαπλάττεσθαι λέγει Μωσῆς, ὃ γήϊνόν φησιν ὁ Πλάτων σκῆνος, ψυχὴν δὲ τὴν λογικὴν ἄνωθεν ἐμπνευσθῆναι ὑπὸ Θεοῦ εἰς πρόσωπον. Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἡγεμονικὸν ἱδρῦσθαι λέγουσι, τὴν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐπεισόδιον* τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάστου εἴσοδον ἑρμηνεύοντες· διὸ καὶ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι. Εἰκὼν μὲν γὰρ Θεοῦ Λόγος ὁ θεῖος καὶ βασιλικὸς, ἄνθρωπος ἀπαθής· εἰκὼν δὲ εἰκόνος ἀνθρώπινος νοῦς.» Ἀκούσωμεν δὲ καὶ τῶν ῥηθησομένων.

CAPUT XXVI.

De adversariis naturis, Hebræorum Platonisque doctrina.

Quin etiam Hebræorum doctrinam secutus Plato, non expertes modo corporis benignasque naturas, sed alias etiam hostiles infestasque ponit, *Legum* decimo hunc in modum scribens: «Nunquid animum illum, qui et omnia moderatur, et in omnibus quæ passim moventur, habitat, cœlum etiam ipsum regere necessario fatendum erit? Erit sane. Unum autem, an plures esse statuemus? Plures equidem vestro ipse loco respondeam. Nos vero ne duobus saltem pauciores esse dicamus, beneficum ac benignum alterum, alterum contraria vi et facultate præditum.» Inde longius aliquando progressus: «Cum enim jam inter nos convenerit, cœlum permultis quidem partim bonis plenum esse, partim contrariis, quibuscum tamen genus aliud nullum misceatur: immortalis profecto pugna sit ista necesse est, et cautionem postulat omnino singularem. At vero uti nobis dii simul ac dæmones opitulantur, ita nos quædam vicissim deorum sumus dæmonumque possessio.» Unde ista porro in mentem Platoni venerint, equidem statuere non possum; **550** vere tamen hoc pronuntiare possum, sexcentis antequam Plato nasceretur annis, Hebræos homines id etiam doctrinæ genus esse professos. Sane quidem sacris eorum litteris ita scriptum habetur, «Cum die quadam venissent angeli Dei, ut assisterent coram Deo, adfuit etiam inter eos diabolus, cum circuivisset terram, et perambulasset eam [40].» Quo loco, diaboli nomine infesta illa natura, Dei vero angelorum, beneficæ aliæ designantur. Quas quidem meliores naturas, spiritus etiam divinos. Deique administros appellant, dum aiunt, «[41] Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos flammam

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος, περὶ τῶν ἐναντίων δυνάμεων.

Ἔτι πρὸς τούτοις ὁ Πλάτων τοῖς Ἑβραίων ἐπακολουθήσας λόγοις, οὐ μόνον ἀσωμάτους καὶ ἀγαθὰς δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ ἐναντίας φησὶν εἶναι, ὧδέ πη γράφων ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων*· « Ψυχὴν διοικοῦσαν (68) καὶ ἐνοικοῦσαν τοῖς πάντη κινουμένοις (69) πῶς οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; Τί μήν; μίαν, ἢ πλείους; Πλείους, ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι. Δυοῖν μέν που ἔλαττον μηδὲν τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐξεργάζεσθαι.» Εἶθ' ὑποβάς φησιν· « Ἐπειδὴ γὰρ (70) συνεχωρήσαμεν ἡμῖν αὐτοῖς εἶναι μὲν τὸν οὐρανὸν πολλῶν μεστὸν ἀγαθῶν, εἶναι δὲ καὶ τῶν ἐναντίων, πλειόνων δὲ τῶν μὴ (71) μάχη δή, φαμέν· ἀθάνατός ἐσθ' ἡ τοιαύτη, καὶ φυλακῆς θαυμαστῆς δεομένη. Ξύμμαχοι δὲ ἡμῖν θεοί τε καὶ δαίμονες, ἡμεῖς δ' αὖ κτήματα θεῶν καὶ δαιμόνων.» Πόθεν καὶ ταῦτα τῷ Πλάτωνι, ἐγὼ μὲν οὐκ ἂν ἔχοιμι φράζειν· ὃ δ' ἔχω φάναι ἀληθὲς, μυρίοις πρόσθεν ἢ Πλάτωνα χρόνοις γενέσθαι, καὶ τοῦθ' Ἑβραίοις ἀνωμολογῆσθαι τὸ δόγμα. Λέγει δ' οὖν ἡ παρ' αὐτοῖς Γραφή· « Καὶ ἦν ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη, καὶ ἦλθον οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ παραστῆναι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὁ διάβολος ἦλθεν ἐν μέσῳ αὐτῶν, περιελθὼν τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας αὐτήν·» διάβολον μὲν τὴν ἐναντίαν δύναμιν, ἀγγέλους δὲ Θεοῦ τὰς ἀγαθὰς προσειποῦσα. Ταύτας δὲ τὰς ἀγαθὰς δυνάμεις καὶ πνεύματα θεῖα, καὶ λειτουργοὺς Θεοῦ προσαγορεύει ἐν οἷς φησιν· « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.» Ἀλλὰ καὶ τὴν διαμάχην τῶν ἐναντίων ὧδε παρίστησιν ὁ φήσας· « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος (72) τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονη-

C

D

[40] Job. II, 1. [41] Psal. CIII, 4.

* *forte* ἐπείσοδον.

(68) *Ψυχὴν διοικοῦσαν.* Plato, *Leg.* X, pag. 669 Ficini.

(69) Pl., ἐν ἅπασι τοῖς πάντη.

(70) *Ἐπειδὴ γάρ.* Ibid. Plato, pag. 675.

(71) *Πλειόνων δὲ τῶν μή.* Ficinus vertit, *et quidem plurium*: quem sensum vulgata lectio ferre non potest, nisi dicamus, post μή, subaudiendum esse ἐναντίων, ut sensus sit, ἐναντία πλείονα εἶναι τῶν μὴ ἐναντίων, hoc est, κακὰ πλείονα τῶν ἀγαθῶν. Sed hæc mera videtur ἀκυρολογία. Cogitabam τινῶν pro τῶν, rescribi posse; ut vellet Plato, in cœlo duo tantum esse rerum genera, bonarum et malarum, non aliud quidquam ex utroque quasi temperatum, quod pugnam illam vel tollere possit, vel lenire.

(72) *Τοῦ αἰῶνος.* Hæc vox in Vulgat. etiam Græcis legitur, quam Latina interpretatio non agnoscit.

Digitized by Google

ρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Ἀντίκρυς δ' ἔοικεν ὁ Πλάτων τὸ Μωσέως λόγιον μεταφράζειν, τὸ φῆσαν· « Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ (73), » δι' ὧν κτήματα θεῶν καὶ δαιμόνων τὸ πᾶν γένος ἀνθρώπων εἶναι ὡρίσατο.

A ignis. » Quin etiam hostilium naturarum pugnam expressit, qui dixit, « Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principes et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum hujus sæculi, contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus [41]. » Enimvero illud etiam Mosis oraculum plane interpretatus videtur Plato, quod sic habet : « Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei [42], » cum universum hominum genus, deorum ac dæmonum possessionem esse pronuntiavit

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ ψυχῆς ἀθανασίας, Ἑβραίων καὶ Πλάτωνος.

CAPUT XXVII.

De animæ immortalitate, ex Hebræorum Platonisque doctrina.

Καὶ ἐν τοῖς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας οὐδὲν Μωσέως ὁ Πλάτων διέστηκε τῇ δόξῃ. Ὁ μέν γε πρῶτος ἀθάνατον B οὐσίαν εἶναι τὴν ἐν ἀνθρώπῳ ψυχὴν ὡρίσατο, εἰκόνα φήσας ὑπάρχειν αὐτὴν Θεοῦ, μᾶλλον δὲ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγενῆσθαι. « Εἶπε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. » Καὶ ἑξῆς τὸν σύνθετον τῷ λόγῳ διαιρῶν, εἴς τε τὸ φαινόμενον σῶμα καὶ εἰς τὸν κατὰ ψυχὴν νοούμενον, ἐπιλέγει· « Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. » Ἀλλὰ καὶ ἀρχικόν φησιν αὐτὸν καὶ βασιλικὸν γενέσθαι τῶν ἐπὶ γῆς πάντων. Λέγει δ' οὖν· « Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρα- C νοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν πάσης τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. » Πῶς δ' ἂν ἄλλως εἰκὼν ἐπινοοῖτο Θεοῦ καὶ ὁμοίωμα ἢ κατὰ τὰς ἐν τῷ Θεῷ δυνάμεις, καὶ τὴν τῆς ἀρετῆς ὁμοιότητα; Μωσεῖ δὲ καὶ ἐν τούτοις ὥσπερ μεμαθητευμένος ὁ Πλάτων, τοιάδ' ἐν τῷ *Ἀλκιβιάδῃ* (74) φησίν· « Ἔχομεν οὖν εἰπεῖν ὅ τι τῆς ψυχῆς ἐστι θειότερον ἢ τοῦτο, περὶ ὃ τὸ εἰδέναι τε καὶ φρονεῖν ἐστιν; Οὐκ ἔχομεν. Τῷ θείῳ ἄρα τοῦτο ἔοικεν αὐτῆς· καί τις εἰς τοῦτο βλέπων, καὶ πᾶν τὸ θεῖον γνοὺς, Θεόν τε καὶ φρόνησιν, οὕτω καὶ ἑαυτὸν ἂν γνοίη μάλιστα. Φαίνεται (75) γὰρ οὖν, ὅθ' ὥσπερ κάτοπτρά ἐστι σαφέστατα [a] τοῦ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἐνόπτρου, καὶ καθαρώτερα, καὶ λαμπρότερα· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ βελτίστου καθαρώ- D τερόν τε καὶ λαμπρότερον τυγχάνει ὄν. Ἔοικέ γε, ὦ Σώκρατες. Εἰς τὸν Θεὸν ἄρα βλέποντες, ἐκείνῳ καλλίστῳ ἐνόπτρῳ χρώμεθ' ἄν, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων εἰς τὴν ψυχῆς ἀρετήν· καὶ οὕτως ἂν μάλιστα ὁρῷμεν καὶ γινώσκοιμεν ἡμᾶς αὐτούς. Ναί. » Ταῦτα μὲν ἐν

Jam vero de immortalitate animæ gemina quoque Mosis fuit Platonisque sententia. Et ille quidem immortalem esse in homine animi substantiam, prior tum statuit, cum eam Dei imaginem, vel potius divinam ad imaginem factam esse docuit. « Dixit enim Deus, inquit, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum [42]. » Deinde compositum, in corpus hoc aspectabile, et eum qui animo tenus intelligitur oratione distinguens, addit : « Et accepit Deus pulverem ex terra, et formavit Deus hominem, et inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est homo in animam viventem [43]. » **551** Eumdem præterea omnium quæ in terra sunt principem ac regem creatum fuisse tradit, dum ait, « Et præsint piscibus maris, et volatilibus cœli, et bestiis universæ terræ. Et fecit Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum [44]. » Quomodo autem aliter Dei imago ac similitudo intelligatur, quam ex divinarum facultatum imitatione, virtutisque similitudine? Quo etiam in genere Plato, perinde ut si Mosis discipulus fuisset, hæc in *Alcibiade* philosophatur : « Potestne a nobis divinius aliquid in animo statui, quam id, in quo intelligentia sapientiaque versatur? Non potest. Illa igitur animi facultas, divinæ similis utique fuerit : ac proinde qui in eam intuebitur, ac simul quidquid divini est, Deum, inquam, et sapientiam intelliget; is demum se ipsum una perfectissimeque cognoscet. Enimvero liquet, opinor, illud; quemadmodum specula quædam sunt, quæ oculi nostri pupillam perspicuitate, nitore ac splendore superent : ita Deum illo ipso, quod nostro in animo perfectissimum est, puriorem et illustriorem esse. Et merito id quidem, o Socrates. Cum igitur in Deum ipsum intuebimur tum pulcherrimo sane rerum etiam humanarum speculo,

[41] Ephes. VI, 12. [42] Deut. XXXII, 8. [42] Gen. I. [43] ibid. [44] ibid.

[a] *ms.*, σαφέστερα.

(73) *Ἀγγέλων Θεοῦ.* Ita Septuaginta : cæteri omnes interpretes habeant υἱῶν Ἰσραήλ, *filiorum Israel* : ut Hebr.

(74) *Ἐν τῷ Ἀλκιβιάδῃ.* Priorem intelligit. Consule lib. X *De republ.*, pag. 516, ubi de ead. immortalitate disserit.

(75) *Φαίνεται.* Hic, apud Platonem maxima distinctio est. Illud enim φαίνεται Alcibiadi respondenti tribuitur. Inde Socrates alia perrogat, ab Eusebianis diversissima. Nostris tamen hærendum censeo, quæ cum proximis et superioribus optime conveniant. Præcessit enim apud Platonem : Ἐννενόηκας οὖν, ὅτι τοῦ ἐμβλέποντος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τὸ πρόσωπον, ἐμφαίνεται ἐν τῇ τοῦ καταντικρὺ ὄψει, ὥσπερ κατόπτρῳ· ὃ δὴ καὶ κορυφὴν καλοῦμεν, εἴδωλον ὂν τοῦ ἐμβλέποντος. (Quo loco vitiose κορυφὴν pro κόρην, editum arbitror.) Et paulo post : Ὀφθαλμὸς ὅρα, εἰ μέλει ἰδεῖν ἑαυτὸν, εἰς ὀφθαλμὸν αὐτῷ βλεπτέον, καὶ τοῦ ὄμματος εἰς ἐκεῖνον τὸν τόπον, ἐν ᾧ τυγχάνει ὀφθαλμοῦ ἀρετὴ ἐγγιγνομένη, etc., in quibus comparationis hujus ἀπόδοσις.

Digitized by Google

ad vim animi perspiciendam utemur, atque ita nos ipsos pervidere maxime ac nosse poterimus. Ita prorsus. » Hæc in *Alcibiade*. At in dialogo *De anima* locum hunc uberius fusiusque tractans, sic loquitur : « Placetne, inquit Socrates, duo rerum genera statuamus, aspectabile unum, alterum non aspectabile? Placet, inquit. Et hoc quidem non aspectabile, eodem semper modo se habere; aspectabile autem illud, nunquam? Et hoc quoque placet, inquit. Age jam, inquit ille, an aliquid in nobis præter corpus animumque reperias? Nihil vero, inquit. Utri ergo generi corpus nostrum simile magis cognatumque dixerimus? Nemini vero, inquit, dubium, quin aspectabili. Quid animus autem? Num aspectabile quid est, an potius non aspectabile? Non hominibus certe quidem, o Socrates. Atqui nos sane cum aspectabile aut non aspectabile diceremus, humanæ naturæ respectu utrumque dicebamus : Tu vero aliamne aliquam cogitabas? Equidem humanam quoque solam. Utrum igitur de animo dicebamus, videri eum posse, an contra? Non posse, inquit. Esse igitur aliquid non aspectabile? Esse. Animus ergo rei non aspectabili similior est, quam corpus; hoc vero aspectabili similius? Necesse id prorsus, o Socrates. **552** Num id præterea dicebamus, animum quoties ad aliquid investigandum corporis operam interponit, sive hoc visu fiat, sive auditu, sive alio quocunque sensu (quod enim sensu percipitur, corporis opera utique percipitur), toties ejusdem corporis vi, ad ea, quæ nunquam eodem se modo habent pertrahi, errare simul, perturbari, et quadam vertigine sic quasi ebrium circumferri, quod rerum istarum tractationem attigerit? Omnino. At ubi per sese aliquid ipse contemplatur, tum illuc sane proficiscitur, ubi sese ad naturæ purissimæ, quæ sempiterna, immortalis, et rationis semper ejusdem est, societatem adjungit : adeoque tanquam ipsi cognatus, cum ea versatur assidue, quandiu quidem et apud sese est, et ipsi licet : itaque ab omni errore liberatur, et circa genus illud rerum eodem se modo semper habet, quod in earum sese commercium dederit. Qui quidem animi sensus prudentia nuncupatur. Recte prorsus ac vere loqueris, o Socrates. Tu ergo cum superioribus, tum iis præterea, quæ a nobis etiamnum disputantur, adductus, utri tandem ex illo duplici genere similiorem animum, magisque cognatum arbitraris? Nemo enim opinor, o Socrates, tardissimus licet atque pinguissimus, non hac tua argumentatione convictus agnoscat, in omnibus omnino, naturæ illi similiorem esse animum quæ eodem se modo semper habeat, quam ei quæ secus. Corpus vero quid? Alteri videlicet. Jam mihi quoque istud attende : dum simul animus corpusque versantur, huic servitutem et obsequium im-

A τῷ Ἀλκιβιάδῃ. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ ψυχῆς* πλατύτερον ἑρμηνεύει τὰ κατὰ τοὺτους τόπους [a] ὁ αὐτὸς, λέγων οὕτως. « Θῶμεν οὖν (76) βούλει, ἔφη, δύο εἶδη τῶν ὄντων, τὸ μὲν ὁρατὸν, τὸ δὲ ἀειδές; Θῶμεν, ἔφη. Καὶ τὸ μὲν ἀειδὲς ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον, τὸ δὲ ὁρατὸν μηδέποτε κατὰ ταυτά; Καὶ ταῦτα, ἔφη, θῶμεν. Φέρε δὴ, ἦ δ' ὅς, ἄλλο δή τι (77) ἡμῶν αὐτῶν τὸ μὲν σῶμά (78) ἐστι, τὸ δὲ ψυχή; Οὐδὲν ἄλλο, ἔφη. Ποτέρῳ οὖν ὁμοιώτερον τῷ εἴδει φαῖμεν ἂν εἶναι καὶ συγγενέστερον τὸ σῶμα; Παντὶ, ἔφη, τοῦτό γε δῆλον, ὅτι τῷ ὁρατῷ. Τί δὲ ἡ ψυχή; ὁρατὸν, ἢ ἀειδές; Οὐχ ὑπὸ ἀνθρώπων γε, ὦ Σώκρατες, ἔφη. Ἀλλὰ μὴν ἡμεῖς γε τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ μὴ τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει ἐλέγομεν, ἢ ἄλλῃ τινὶ οἴει; Τῇ τῶν ἀνθρώπων. Τί οὖν περὶ ψυχῆς ἐλέγομεν ὁρατὸν, ἢ ἀόρατον εἶναι; B Οὐχ ὁρατόν. Ἀειδὲς ἄρα; Ναί. Ὁμοιότερον ἄρα ψυχὴ σώματός ἐστι τῷ ἀειδεῖ, τὸ δὲ τῷ ὁρατῷ; Πᾶσα ἀνάγκη, ὦ Σώκρατες. Οὐκοῦν καὶ τόδε ἐλέγομεν, ὅτι ἡ ψυχὴ, ὅταν μὲν τῷ σώματι προσχρῆται εἰς τὸ σκοπεῖν τι, ἢ διὰ τοῦ ὁρᾶν, ἢ διὰ τοῦ ἀκούειν, ἢ δι' ἄλλης τινὸς αἰσθήσεως· (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ διὰ τοῦ σώματος, τὸ δι' αἰσθήσεως σκοπεῖν τι·) τότε μὲν ἕλκεται ὑπὸ τοῦ σώματος εἰς τὰ μηδέποτε κατὰ ταυτὰ ἔχοντα· καὶ αὐτὴ πλανᾶται, καὶ ταράττεται, καὶ ἰλιγγιᾷ, ὥσπερ μεθύουσα, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη; Πάνυ γε. Ὅταν δέ γε αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν σκοπῇ, ἐκεῖσε οἴχεται, εἰς τὸ καθαρόν τε καὶ ἀεὶ ὂν καὶ ἀθάνατον, καὶ ὡσαύτως ἔχον, καὶ ὡς ξυγγενὴς οὖσα αὐτοῦ, ἀεὶ μετ' ἐκείνου τε γίνεται, ὅταν περ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν γένηται, καὶ ἐξῇ αὐτῇ· καὶ πέπαυταί τε τοῦ πλάνου, καὶ περὶ ἐκεῖνα C ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχει, ἅτε τοιούτων ἐφαπτομένη. Καὶ τοῦτο αὐτῆς τὸ πάθημα φρόνησις κέκληται. Παντάπασιν, ἔφη, καλῶς, καὶ ἀληθῆ λέγεις, ὦ Σώκρατες. Ποτέρῳ οὖν αὖ σοι δοκεῖ τῷ εἴδει καὶ ἐκ τῶν πρόσθεν εἰρημένων, καὶ ἐκ τῶν νῦν λεγομένων, ἡ ψυχὴ ὁμοιότερον εἶναι καὶ συγγενέστερον; Πᾶς ἄν, ἔμοιγε δοκεῖ, ἢ δ' ὅς, συγχωρήσαι, ὦ Σώκρατες, ἐκ ταύτης τῆς μεθόδου καὶ ὁ δυσμαθέστατος, ὅτι ὅλῳ καὶ παντὶ ὁμοιότερόν ἐστιν ἡ ψυχὴ τῷ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντι μᾶλλον, ἢ τῷ μή. Τί δὲ τὸ σῶμα; Τῷ ἑτέρῳ. Ὧδε δὴ καὶ τῇδε· Ὅτι ἐπειδὰν ἐν τῷ αὐτῷ ὦσι ψυχὴ καὶ σῶμα, τῷ μὲν δουλεύειν καὶ ἄρχεσθαι ἡ φύσις προστάττει, τῇ δὲ ἄρχειν καὶ δεσπόζειν· καὶ κατὰ ταῦτα αὖ, πότερόν σοι ὅμοιον δοκεῖ τῷ θείῳ εἶναι, καὶ πότερον τῷ θνητῷ; D Ἢ οὐ δοκεῖ σοι τὸ μὲν θεῖον ἄρχειν τε καὶ ἡγεμονεύειν πεφυκέναι, τὸ δὲ θνητὸν ἄρχεσθαί τε καὶ δουλεύειν; Ἔμοιγε. Ποτέρῳ οὖν ἡ ψυχὴ ἔοικε; Δηλαδὴ, ὦ Σώκρατες, ὅτι ἡ μὲν ψυχὴ τῷ θείῳ, τὸ δὲ σῶμα τῷ θνητῷ. Σκόπει δὴ, ἔφη, ὦ Κέβης, εἰ ἐκ πάντων τῶν εἰρημένων τάδε ἡμῖν ξυμβαίνει· τῷ μὲν θείῳ, καὶ ἀθανάτῳ, καὶ νοητῷ, καὶ μονοειδεῖ, καὶ ἀδιαλύτῳ, καὶ ἀεὶ ὡσαύτως, καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντι ἑαυτό, ὁμοιότατον εἶναι ψυχήν· τῷ δὲ ἀνθρωπίνῳ, καὶ θνητῷ, καὶ ἀνοήτῳ, καὶ πολυειδεῖ, καὶ διαλυτῷ, καὶ μηδέποτε κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχοντι ἑαυτὸ, ὁμοιότατον

[a] *Forte* τοῦτον τὸν τόπον.

(76) *Θῶμεν οὖν.* Sequentia leges in *Phædone*, pag. 385 Ficini, Serrani autem 79.

(77) *Ἄλλο δή τι.* Plato particul. δή non agnoscit.

(78) *Τὸ μὲν σῶμα.* Plato ἢ τὸ μὲν σῶμα.

Digitized by Google

αὖ εἶναι τὸ σῶμα. Ἔχομέν τι παρὰ ταῦτα ἄλλο λέγειν, ὦ φίλε Κέβης, ὡς οὐχ οὕτως ἔχει; Οὐκ ἔχομεν. Τί οὖν; τούτων οὕτως ἐχόντων, ἆρ' οὐ σώματι μὲν ταχὺ διαλύεσθαι προσήκει, ψυχῇ δὲ αὖ τοπαράπαν ἀδιαλύτῳ εἶναι, ἢ ἐγγύς τι τούτου; Πῶς γὰρ οὔ; — Συννοεῖς οὖν, ἔφη, ὅτι ἐπειδὰν ἀποθάνῃ ὁ ἄνθρωπος, τὸ μὲν ὁρατὸν αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ ἐν ὁρατῷ κείμενον, ὃ δὴ νεκρὸν καλοῦμεν, ᾧ προσήκει διαλύεσθαι, καὶ διαπίπτειν, καὶ διαπνεῖσθαι, οὐκ εὐθὺς τούτων οὐδὲν πέπονθεν, ἀλλ' ἐπιεικῶς συχνὸν ἐπιμένει χρόνον· ἐὰν μέν τις καὶ χαριέντως ἔχων τὸ σῶμα τελευτήσῃ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ ὥρᾳ, καὶ πάνυ μάλα. Συμπεσὸν γὰρ τὸ σῶμα καὶ ταριχευθὲν, ὥσπερ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ταριχευθέντες, ὀλίγου ὅλον μένει ἀμήχανον ὅσον χρόνον. Ἔνια δὲ μέρη τοῦ σώματος, καὶ ἐὰν σαπῇ, ὀστᾶ τε καὶ νεῦρα, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, ὅμως, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀθάνατά ἐστιν, ἢ οὔ; — Ναί. Ἡ δὲ ψυχὴ ἄρα, (τὸ ἀειδὲς, τὸ εἰς τοιοῦτον τόπον ἕτερον οἰχόμενον, γενναῖον, καὶ καθαρὸν, καὶ ἀειδῆ, εἰς ᾅδου, ὡς ἀληθῶς, παρὰ τὸν ἀγαθὸν καὶ φρόνιμον Θεὸν, οἷ, ἐὰν ὁ Θεὸς ἐθέλῃ, αὐτίκα καὶ τῇ ἐμῇ ψυχῇ ἰτέον·) αὕτη δὲ δὴ ἡμῖν ἡ τοιαύτη, καὶ οὕτω πεφυκυῖα, ἀπαλλαττομένη τοῦ σώματος, εὐθὺς διαπεφύσηται, καὶ ἀπόλωλεν, ὥς φασιν οἱ πολλοὶ ἄνθρωποι; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ, ὦ φίλε Κέβης τε καὶ Σιμμία. Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὧδε ἔχει· Ἐὰν μὲν καθαρὰ ἀπαλλάττηται τοῦ σώματος, μηδὲν συνεφέλκουσα, ἅτε οὐδὲν κοινωνοῦσα αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ ἑκοῦσα εἶναι, ἀλλὰ φεύγουσα αὐτὸ, καὶ συνηθροισμένη αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν, ἅτε μελετῶσα (79) ἀεὶ τοῦτο· (τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ ὀρθῶς φιλοσοφοῦσα, καὶ τῷ ὄντι τεθνάναι μελετῶσα ῥᾳδίως· ἢ οὐ τοῦτ' ἂν εἴη μελέτη θανάτου; — Παντάπασί γε·) οὐκοῦν οὕτω μὲν ἔχουσα, εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε, καὶ ἀθάνατον, καὶ φρόνιμον· οἷ ἀφικομένῃ ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι, πλάνης, καὶ ἀνοίας, καὶ φόβων, καὶ ἀγρίων ἐρώτων, καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν ἀνθρωπείων ἀπηλλαγμένῃ. Ὥσπερ δὲ λέγεται κατὰ τῶν μεμυημένων, ὡς ἀληθῶς τὸν λοιπὸν χρόνον μετὰ θεῶν διάγουσα· οὕτω φῶμεν, ὦ Κέβης, ἢ ἄλλως; — Οὕτως νὴ Δία, ἔφη ὁ Κέβης. Ἂν δέ γε, οἶμαι, μεμιασμένη καὶ ἀκάθαρτος τοῦ σώματος ἀπαλλάττηται, ἅτε σώματι ἀεὶ ξυνοῦσα, καὶ τοῦτο θεραπεύουσα, καὶ ἐρῶσα, καὶ γοητευομένη ὑπ' αὐτοῦ, ὑπό τε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἡδονῶν, ὥστε μηδὲν ἄλλο δοκεῖν εἶναι ἀληθὲς ἀλλ' ἢ τὸ σωματοειδὲς, οὗ ἄν τις ἅψαιτο, καὶ ἴδοι, καὶ πίοι, καὶ φάγοι, καὶ πρὸς τὰ ἀφροδίσια χρήσαιτο· τὸ δὲ τοῖς ὄμμασι σκοτῶδες, καὶ ἀειδὲς, νοητὸν δὲ καὶ φιλοσοφίᾳ αἱρετὸν, τοῦτο δὲ εἰθισμένη μισεῖν τε, καὶ τρέμειν, καὶ φεύγειν· οὕτω δὴ ἔχουσαν οἴει ψυχὴν αὐτὴν καθ' αὑτὴν εἰλικρινῆ ἀπαλλάξεσθαι; Οὐδ' ὁπωστιοῦν, ἔφη. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Ἐξαπλοῖ δὲ τὴν διάνοιαν ὁ Πορφύριος, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Βοηθὸν *Περὶ ψυχῆς* τοῦτον γράφων τὸν τρόπον.

A pelum illi atque dominatum, ab ipsamet natura mandatum esse. Quibus e duobus utrum porro divinæ, utrum mortali naturæ affine arbitraris? Num tibi ut imperare ac moderari, divinum, ita obsequi ac servire, mortale tibi quiddam videtur? Videtur sane. Utrius ergo similis animus est? Enimvero divinæ animum, corpus mortali simile esse liquet, o Socrates. Vide igitur, inquit, o Cebes, num id ex superioribus omnibus consequatur: divinæ, immortali, spiritali, simplici, indissolubili, unoque semper et eodem se modo habenti naturæ, simillimum esse animum: corpus contra, humanæ, mortali, mentis experti, multiplici, solutioni obnoxiæ, nec rationem semper eamdem vultumque retinenti, simillimum. Causæne dicimus aliquid, charissime Cebes, quominus vera ista videantur? Nihil B plane. Hæc ergo cum ita sint, nunquid proprium id corporis est, uti brevi solvatur, animi contra, vel ut nunquam penitus dissolvi possit, vel aliud quiddam hujus conditionis affine? **553** Quippe. Jam intelligis ipse mecum, inquit, ubi homo interierit, corpus hoc ejus aspectabile, quod in re similiter aspectabili jacet, quæ a nobis cadaver appellatur, cujus id proprium est, ut solvatur, diffluat, evanescat, ejusmodi tamen continuo subire nihil; sed potius satis multo tempore consistere: adeoque si quis formoso et eleganti corpore decesserit, illam ipsam dignitatem ac speciem admodum retinere. Et vero posteaquam exsiccatum fuerit condi- C tumque corpus, ut qui apud Ægyptios condiri solent, mirum quandiu totum fere integrumque maneat. Quin et partes corporis aliquæ, tametsi jam extabuerit, ossa videlicet, nervi, ac cæteræ id genus omnes, immortales, pene dixerim, supersunt ipsæ tamen, nonne? Sic est. At vero, animus ille noster (qui videri non potest, qui in alteram quamdam similemque sedem commigrans, eamque nobilem simul et castam, atque ab omni conspectu sejunctam apud inferos, ad bonum aliquem haud dubie sapientemque Deum proficiscitur; quo quidem, si Deo placuerit, animo isti meo abeundum jamjam erit); ille, inquam, noster animus, talis cum sit ab natura satus, simul atque liberatus corpore fuerit, evanescet illico, ac funditus, ut vulgus ho- D minum loquitur, interibit? Permultum id quidem abest, mi Cebes, tuque o Simmia. Imo longe profecto verius quod sequitur. Si purus ex corpore discesserit, nihilque secum ex eo trahens, quod nullum unquam hac in vita cum eo prudens volensque commercium habuerit, sed potius illud fugiens, in se ipsum collectus perstiterit, quod in eo meditationis genere totus semper esset (quod dum ageret, hoc sane agebat unum, uti recte philosopharetur, ac re ipsa facile moriendi rationem secum ipse versaret, quid enim? an hæc tibi mortis meditatio non videtur? Ita plane): animus, inquam, hoc statu si discedet, ad illud continuo sese recipiet, quod affine sibi est, spectarique non potest, divinum quiddam utique, immortale simul ac sapiens, quocum pervenerit, tum demum felix esse incipit, ab errore, inscitia, terroribus, insanis amoribus, ac re-

(79) *Μελετῶσα*, etc Periodus Platonico more producta, suspensa, impedita.

Digitized by Google

liqua malorum humanorum contagione liberatus. Atque, ut de initiatis dici vulgo solet, in deorum societate deinceps totus vere ac perpetuus est. Utrum tibi hoc, mi Cebes, genus orationis probatur, an aliud placet? Mihi vero admodum probatur, inquit Cebes, ita me Jupiter amet. **554** At vero, idem, opinor, si contaminatus ex corpore inquinatusque migrabit, quod assiduus cum eo fuerit, quod ipsum coluerit atque amaverit, ejusque simul cupiditatum voluptatumque veneficiis usque adeo fascinatus captusque fuerit, nihil ut aliud rerum putaret, quam quod esset corporeum, quod tactu visuve perciperetur, quod poculentum aut esculentum esset, aut in rebus venereis locum haberet : quidquid autem sic oculis obscurum esset, ut ab iis non videretur quidem, sed mente tamen ac philosophiæ vi caperetur, id totum odisse, formidare ac fugere soleret : an tu eum, qui comparatus ita sit, purum ac sincerum, atque ab omni per sese labe sejunctum ex corpore discessurum arbitraris? Nullo modo, inquit ille. » Hactenus Plato. Cujus sententiam uberius exponens tractansque Porphyrius, in eorum primo, *quos ad Boethum* scribit, ita de animo loquitur.

CAPUT XXVIII.

De eadem, ex Porphyrio.

« Ad immortalitatem animi defendendam, inquit, promptum id firmumque argumentum Platoni visum, quod ex rei similis ratione duceretur. Nam si naturæ divinæ, quæ et immortalis est, nec videri, aut dissipari, solvique potest, sed in ipsa integritate sitam habet et consistentem essentiam, affinis est animus; quidni ejus quoque generis ille sit, quod suum illud exemplar imitetur? Cum enim, ubi summa duo quædam inter sese opponi constat, cujusmodi sunt ratione præditum, et rationis expers, de tertio aliquo dubitatur, utrius in classe numeroque ponendum sit : tum is quoque probari solet demonstrandi modus, quo utri e duobus simile sit ostenditur. Sic enim, tametsi prima hominis ætas rationis et consilii laboret inopia, multique præterea ad ipsam usque senectutem in plurimis imprudentia ac temeritate labantur : quod tamen hominum genus cum ea natura, cujus integra sinceraque ratio est, multarum similitudinum societate conjunctum sit, idem jam inde ab initio rationis compos habitum est. Cum itaque divinus ille deorum cœtus, nihil unquam, ut constat, detrimenti capere possit : terrestre contra genus corruptioni obnoxium esse nemo non videat : in illa profecto dubitatione, qua nonnulli hærent, utrum ad genus animum adjungere debeant, jure Plato investigandam ex similitudine veritatem putavit. **555** Et quoniam ipse cum ea natura quæ dissolvi potest, quæ mente simul ac vita caret, quæque tactu propterea cæterisque sensibus usurpari solita, nascitur pariter et exstinguitur, affinitatis nihil habet : cum ea vero plurimum, quæ divina et immortalis est, quæ non visu, sed mente percipitur, quæ vitæ particeps est cognataque veritati, ac cæteris instructa dotibus, quas in animo philosophus agnoscit : adduci potuit nunquam, ut alias Dei similitudines in eo reperiri concederet, essentiæ conjunctionem et affinitatem negaret, cujus unius causa in cæterorum ornamentorum communionem voca-

(80) *Καὶ αὐτοῦ.* Quid si καὶ ἀπτοῦ, vel καὶ λυτοῦ, quæ voces paulo post adhibentur.

(81) *Περιαιρῶν.* Alias περιαιρεῖν, *circumcidere*, aut omnino tollere est; hic ut videtur, περιλαβεῖν seu καταλαβεῖν.

(82) *Ὅτ πεποίηκε.* Dubitari non potest, quin de-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ.

Πορφυρίου περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Αὐτίκα λόγον ἰσχυρὸν εἶναι δοκοῦντα τῷ Πλάτωνι εἰς παράστασιν τῆς ψυχῆς ἀθανασίας, τὸν ἐκ τοῦ ὁμοίου. Εἰ γὰρ ὁμοία τῷ θείῳ, καὶ ἀθανάτῳ, καὶ ἀειδεῖ, καὶ ἀσκεδάστῳ, καὶ ἀδιαλύτῳ, καὶ οὐσιωμένῃ, καὶ συνεστῶτι ἐν ἀφθαρσίᾳ· πῶς οὐ τοῦ γένους ἂν εἴη τοῦ κατὰ τὸ παράδειγμα; Ὅταν γὰρ δύο τινῶν ἄκρων ἐναργῶς ἐναντίων, οἷον λογικοῦ τε καὶ ἀλόγου, ἄλλο τι ἀμφισβητῆται, ποίας ἐστὶ μερίδος, εἷς ἦν καὶ οὗτος τρόπος ἀποδείξεως, διὰ τοῦ δεῖξαι τίνι τῶν ἀντικειμένων ὅμοιον. Οὕτω γὰρ, καίπερ ἐν ἀλογίᾳ κατὰ πρώτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κατεσχημένου, πολλῶν τε ἄχρι γήρως ἐν τοῖς τῆς ἀλογίας ἁμαρτήμασι πλεοναζόντων, ὅμως διὰ τὸ τῷ καθαρῶς λογικῷ πολλὰς ὁμοιότητας φέρειν, λογικὸν εἶναι τὸ γένος τοῦτο ἐξαρχῆς ἐπιστεύθη. Ὄντος οὖν θείου συστήματος, καὶ ἀκηράτου, καὶ ἀλυμάντου προφανῶς, τοῦ τῶν θεῶν· ὄντος δὲ πάλιν ἐναργῶς τοῦ χθονίου καὶ αὐτοῦ (80), καὶ ἐν διαφθορᾷ κειμένου, ἀμφισβητουμένης δὲ παρά τισι τῆς ψυχῆς, τίνι προκειμένων μέρει προσκεχώρηκεν· ἐκ τῆς ὁμοιότητος ᾠήθη ὁ Πλάτων δεῖν ἀνιχνεύειν τὴν ἀλήθειαν. Καὶ ἐπειδὴ τῷ μὲν θνητῷ τε καὶ λυτῷ, καὶ ἀνοήτῳ, καὶ ζωῆς ἀμετόχῳ καὶ διὰ τοῦτο ἀπτῷ τε καὶ αἰσθητῷ, καὶ γινομένῳ, καὶ ἀπολλυμένῳ οὐδαμῶς ἔοικε· τῷ δὲ θείῳ, καὶ ἀθανάτῳ, καὶ ἀειδεῖ, καὶ νοερῷ, ζῶντί τε καὶ ἀληθείας συγγενεῖ, καὶ ὅσα ἐκεῖνος περὶ αὐτῆς ἀναλογίζεται· ἐδόκει μὴ τὰς μὲν ἄλλας ὁμοιότητας τοῦ Θεοῦ ἐνεῖναι συγχωρεῖν, τὸ δὲ τῆς οὐσίας ἐμφερὲς ἀπ' αὐτῆς ἐθέλειν ἀθετεῖν, δι' ὃ καὶ τούτων αὐτὴν τυχεῖν συμβέβηκεν. Ὥσπερ γὰρ τὰ ἐνεργείαις τῷ Θεῷ ἀνόμοια εὐθὺς καὶ τῇ συστάσει τῆς οὐσίας ἐξήλλακτο, οὕτως ἀκόλουθον εἶναι τὰ τῶν αὐτῶν πως ἐνεργειῶν μέτοχα φθάνειν τὴν ὁμοιότητα τῆς οὐσίας κεκτημένα. Διὰ γὰρ τὴν ποιὰν οὐσίαν, ποιὰς εἶναι καὶ τὰς ἐνεργείας, ὡς ἂν ἀπ' αὐτῆς ῥεούσας, καὶ αὐτῆς οὔσας βλαστήματα. Τούτου τοίνυν τοῦ λόγου τὴν δύναμιν περιαιρῶν (81) ὁ Βοηθὸς, ἐπάκουσον εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου ὃν πεποίηκε (82), γράφων οὕτως· « Εἰ μὲν ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, καὶ παντὸς ὀλέθρου κρείττων τις φύσις, πολλοὺς ἀναμείναντα χρὴ καὶ περιηγησά-

sideretur aliquid. Forte subaudiendum ὡς αὐτὸν ἀποδέχεται, vel ὡς διεξέρχεται, aut al. simile. Nisi malis quo alt. manuscript. repræsentat, περιαιρῶν ὁ βοηθὸς, ἐν ἀρχῇ τοῦ λόγου γέγραφεν οὕτως, nec imperativum ἐπάκουσον agnoscit.

Digitized by Google

μενον λάγους ἀποφήνασθαι. Τὸ μέντοι τῶν περὶ ἡμᾶς ὁμοιότερον μηδὲν γενέσθαι Θεῷ ψυχῆς, οὐ πολλῆς ἄν τις δεηθείς πραγματείας πιστεύσειεν· οὐ μόνον διὰ τὸ συνεχὲς καὶ ἄπαυστον τῆς κινήσεως, ἣν ἐν ἡμῖν ἐνδίδωσιν, ἀλλὰ τοῦ καθ' ἑαυτὴν νοῦ. Εἰς ὅπερ ἀπιδὼν καὶ ὁ Κροτωνιάτης φυσικὸς (83), εἶπεν ἀθάνατον αὐτὴν οὖσαν, καὶ πᾶσαν ἠρεμίαν φύσει φεύγειν, ὥσπερ τὰ θεῖα τῶν σωμάτων. Ἀλλὰ καὶ καθάπαξ τὴν ἰδέαν τῆς ψυχῆς, καὶ μάλιστα τὸν ἄρχοντα ἐν ἡμῖν νοῦν, ὁπηλίκα βουλεύματα καὶ ὁρμὰς πολλάκις ὁποίας ὑποκινεῖ, τῷ κατανοήσαντι πολλή τις ἂν πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοιότης ὑπαφανείη. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Εἰ γὰρ ὡς ὁμοιότατον τῷ θείῳ πάντων χρημάτων ἡ ψυχὴ δείκνυται, τίς ἔτι χρεία τῶν ἄλλων δεῖσθαι λόγων εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας αὐτῆς, προοιμιαζόμενον, καὶ μὴ καὶ τοῦτον ὡς ἕνα μετὰ τῶν πολλῶν καταριθμοῦντα, ἱκανὸν ὄντα ἐντρέψαι τοὺς εὐγνώμονας, ὡς οὐκ ἂν τῶν ἐμφερῶν τῷ θείῳ μετέσχεν ἐνεργειῶν, μή τοι θεία γε οὖσα καὶ αὐτή; Εἰ γὰρ καίπερ ἐν τῷ θνητῷ καὶ λυτῷ, καὶ ἀνοήτῳ, καὶ καθ' ἑαυτὸ ἑκρῷ, καὶ ἀεὶ ἀπολλυμένῳ, καὶ διαῤῥέοντι εἰς τὴν τῆς ἀπωλείας μεταβολήν, κατορωρυγμένη, αὐτό τε ποιεῖ καὶ συνέχει, καὶ τὴν ἑαυτῆς θείαν ἀναδείκνυσιν οὐσίαν, καίπερ ἐπιπροσθουμένη καὶ ἐμποδιζομένη ὑπὸ τοῦ προκειμένου αὐτῇ πανωλέθρου πλάσματος· πῶς εἰ τῷ λόγῳ χωρισθείη, ὥσπερ χρυσίον περιπεπλασμένου πηλοῦ, οὐκ αὐτόθεν ἂν τὸ ἑαυτῆς εἶδος ἐκφήνειεν, ὡς ἐμφερὲς ὂν μόνον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ μέτοχον αὐτοῦ εἶναι, καὶ τὰς ἐν ταῖς ἐνεργείαις ὁμοιότητας διασῴζον, καὶ ἐν τῷ θνητῷ αὐτῆς (ὥσπερ ἐστὶν ὅταν ἐν τῷ θνητῷ καθειρχθῇ), διὰ τοῦτο μὴ διαλυόμενον, ὅτι φύσεως ἦν τῆς ἀμοίρου φθορᾶς; » Καὶ ὑποκαταδὰς φησιν· « Εἰκότως δὲ καὶ θεία φαίνεται ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν ἀμέριστον ὁμοιώσεως· καὶ θνητὴ ἀφ' ὧν προσπελάζει τῇ θνητῇ φύσει, καὶ κάτεισι, καὶ ἄνεισι, καὶ θνητοειδής ἐστι, καὶ τοῖς ἀθανάτοις ἐμφερής. Ἄνθρωπος γὰρ καὶ ὁ γαστρίζων ἑαυτὸν, καὶ κεκορέσθαι σπουδάζων, ὡς τὰ κτήνη· ἄνθρωπος δὲ καὶ ὁ σώζειν ἐν πελάγει δι' ἐπιστήμης ἐν κινδύνοις οἷός τε ὢν τὴν ναῦν, καὶ ὁ σώζειν ἐν νόσοις, καὶ ὁ γε τὴν μὲν ἀλήθειαν εὑρίσκων, μεθοδεύσας δὲ καὶ πρὸς γνώσεως καταλήψεις, πυρίων τε εὑρέσεις καὶ ὡροσκοπείων τηρήσεις, καὶ μιμήσεις τῶν τοῦ Δημιουργοῦ ποιημάτων μηχανησάμενος. Ἄνθρωπος γὰρ ἐπενόησεν ἐπὶ γῆς συνόδους τῶν ἑπτὰ μετὰ τῶν κινήσεων δημιουργῆσαι, διὰ μηχανημάτων τὰ ἐν οὐρανῷ μιμούμενος. Καὶ τί γὰρ οὐκ ἐπενόησεν, ἀποδεικνὺς τὸν θεῖον καὶ Θεῷ παρισωμένον ἐν ἑαυτῷ νοῦν; Ἀφ' ὧν ὀλυμπίου τε καὶ θείου, καὶ οὐδαμῶς θνητοῦ τολμήματα διαφαίνων, τοὺς πολλοὺς διὰ φιλαυτίαν τῆς αὐτῶν εἰς τὰ κάτω ῥοπῆς ἰδεῖν αὐτὸν οὐχ οἵους τε ὄντας, ἐκ τῶν ἔξωθεν φαινομένων ὁμοίως αὐτοῖς θνητοειδῆ δοξάζειν αὐτὸν ἀναπέπεικεν· ἑνὸς ὄντος καὶ τούτου τρόπου τῆς ἐκ κακίας παραμυθίας, τὸ, τῇ ἀντανισώσει τῆς ἑαυτῶν ἀθλιότητος διὰ τὰ ἔξωθεν φαινόμενα προσαναπαυομένους, πείθειν ἑαυτοὺς, ὅτι ὡς τὰ ἔξω, καὶ τὰ εἴσω ὅμοιοι πάντες ἄνθρωποι. »

(83) *Κροτωνιάτης φυσικός*. Pythagoras, credo. Nam Crotone potissimum Italicæ philosophiæ schotus esset. Ut enim quæ Deo agendi vi rituque dissimilia sunt, eadem continuo ab propria illius essentiæ ratione discedunt : ita plane consequens esse, ut quæ res eamdem propemodum, quam ipse, agendi vim ac rationem habent, jam eæ prius essentiæ cum eo similitudinem acceperint. Talis enim essentiæ gratia, tales etiam esse agendi vires, quippe quæ ab ea manent, et quædam ejus quasi germina sint. Cujus argumenti vim cum optime Boethus caperet, audi sis quemadmodum ipso statim suæ disputationis exordio persequatur : « Utrum, inquit, immortalis sit animus, omnique interitu superior, qui rem per sese demonstrare vellet, multis eum sane ac longissimis disputationum flexionibus uti oporteret. At vero, ut ex rebus nostris, Deo similius nihil esse quam animum, quivis sibi persuadeat, non spissam admodum et actuosam contentionem desideret : non modo quod ipse continuum in nobis perennemque motum efficiat, sed etiam ob ejus qua præditus est mentis excellentiam. Quod quidem physicus etiam ille Crotoniates dum videret, animum illico nostrum, immortalis quod esset, quietem omnem, divinorum more corporum, suapte natura defigere pronuntiavit. Et vero, qui semel animi hujus ideam noverit, ac præsertim quanta mens illa nostri moderatrix agitet versetque consilia, aut cujusmodi sæpissime in nobis impetus efficiat, idem profecto similitudinem ejus cum Deo maximam deprehendet. » Tum aliquot interjectis, « Nam si animum, inquit, naturæ divinæ omnium longe simillimum esse constiterit, quorsum alias deinceps, quasi præfandi causa, ejus immortalitatis probandæ rationes exquiras, ac non istam potius unam inter plerasque censeas, ejusmodi cum sit, cui non cedere modestiores et æquiores salvo suo pudore non possint, quod nimirum Deo similes agendi vires accepisset nunquam, nisi esset ipse divinus? **556** Nam si mortali corpori, fluxo et sine mente, imo etiam vero ex sese cadaveri, quod exstinguitur assidue, atque in interitus mutationem dilabitur, infossus ille dum est, non illud modo fingit atque conservat, sed naturæ quoque suæ divinitatem ostendit, tametsi exitialis hujus, quod obvium semper habeat, figmenti moles lucem ejus vimque debilitet : quomodo tandem, ubi semel rationem illam suam, velut aurum, ab circumfusi luti contagione secretam ac sejunctam habuerit, suam per sese formam speciemque patefaciet, quæ non affinis tantum Deo sit, verum etiam propter hanc cum eo communionem, et agendi rationem ei persimilem adhuc retineat, et vero, qua sui parte mortalis est, ut sane est, dum mortali corpore inclusus constrictusque manet, eo tantum non dissolvatur, quod ejus naturæ sit, quæ nullam corruptionem interitumque patiatur? » Deinde progressus ulterius, « Idem, inquit, præterea, uti ex sua cum eo qui parte omni caret, similitudine, divinus merito videri potest : lam, ut constat, aperuit, et pro animorum immortalitate studiose acriterque pugnavit.

Digitized by Google

ita, quatenus mortalem ad naturam accedit, mortalis existimari. Descendit idem ac vicissim ascendit, mortalibus simul et immortalibus similis. Etenim homo est, qui farcire ventrem, qui jumenti more abdomen saturare contendat : homo item est, qui medio in mari, arte atque industria naufragii periculis navim eripere, qui alios liberare morbis, qui et verum perspicere, et ejusdem cognoscendi rationem aliis viamque munire, qui et igniarium reperire, et horologium signare, ipsaque adeo summi artificis opera æmulari possit. Quippe homo enim septem illorum siderum concursus et conversiones arte repræsentavit, machinis quibusdam res cœlestes imitatus. Ecquid vero non excogitavit, quo mentem illam suam et divinam, et Deo persimilem ostenderet? Quibus ille rebus cum cœlestem plane, divinumque, nec ullatenus mortalem impetum atque industriam exercret, vulgo tamen, quod uti nimium suam illam in res inferiores inclinationem amat, ita minus eum intueri possit, rebus illis quæ omnium in aspectum cadunt, facile persuasit, ut illum in eadem ipse secum mortalium classe reponeret, præsertim cum inde quoque, hoc tanquam aliquod improbitatis suæ solatium habeat, ut dum in illa quam sibi ex rerum exteriorum specie fingit, suæ cum aliis miseriæ communione acquiescit, cunctos homines tam intrinsecus quam extrinsecus alios aliis similes arbitretur. » Hæc Porphyrius. **557** Quorum omnium doctorem ac magistrum Mosem fuisse constat, qui verbis ante laudatis cum primam illam hominum molitionem exposuit, ea cum Deo similitudine immortalitatis animi fidem fecit. Sed quoniam ejusmodi est in constituendis incorporeæ, sensumque fugientis naturæ rationibus, Mosem inter Platonemque consensio : reliquas deinceps Platonicæ philosophiæ partes videamus, eumdemque Hebræorum in omnibus amantem ac studiosum fuisse ostendamus, nisi sicubi dum plus humano sensui, quam ferebat sacrarum litterarum veritas indulgeret, longius exerravit. Id sane liquet, ubicunque verum feliciter attigit, Mosis eum vestigiis institisse, eumdem, quoties a Mosis ac prophetarum mente, discessit, toties disserendo ac ratiocinando titubasse. Atque id suo a nobis loco demonstrabitur. Interea, quando cum illis in spiritalium naturarum tractatione cohærentes loquentem audivimus; sequitur, ut ad earum quæ sensibus usurpantur physiologiam transeuntes, quam ipsi quoque cum Hebræis hoc in genere conveniat, paucis indicemus.

A Τούτων ἁπάντων διδάσκαλος πέφηνε γεγονὼς ὁ Μωϋσῆς, ὃς, διεξιὼν τὴν πρώτην ἀνθρωπογονίαν κατὰ τὰς προτεθείσας λέξεις, διὰ τῆς πρὸς τὸ Θεῖον ἐξομοιώσεως, τοὺς περὶ ψυχῆς ἀθανασίας λόγους ἐπιστώσατο. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ περὶ τῆς ἀσωμάτου καὶ ἀφανοῦς οὐσίας σύμφωνα καὶ ὁμόδοξα Μωϋσεῖ καὶ Πλάτωνι συνέστη, ὥρα καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας ἐπιθεωρῆσαι, δεῖξαί τε τὸν ἄνδρα Ἑβραίοις κατὰ πάντα φίλον· ἐκτὸς εἰ μή που παρατραπεὶς, ἀνθρωπινώτερον ἢ κατὰ τὸν ἀληθῆ φάναί τι προήχθη λόγον. Αὐτίκα τῶν εἰρημένων ὅσα μὲν ἐπιτυχῶς λέλεκται τῷ ἀνδρὶ, συντρέχοι ἂν τοῖς Μωϋσεῖ δεδογμένοις· ὅσα δὲ μὴ ἁρέσκοντα Μωϋσεῖ καὶ τοῖς προφήταις ὑπέλαβεν, οὐκ ἂν ἔχοι συνεστῶτα τὸν λόγον. Τοῦτο δ' ἡμῖν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι παρα- B στήσεται. Τέως δ' ἐπεὶ πεφώραται ἐν τῇ περὶ τῶν νοητῶν ἐποπτείᾳ συνῳδὰ καὶ σύμφωνα τὰ τεθειμένα, ὥρα, ἐπελθοῦσιν αὖθις ἐπὶ τὴν τῶν αἰσθητῶν φυσιολογίαν, ἐν βραχέσι τὴν πρὸς τὰ Ἑβραίων ἐπιδραμεῖν τοῦ ἀνδρὸς συμφωνίαν.

Quorum omnium doctorem ac magistrum Mosem fuisse constat, qui verbis ante laudatis cum primam illam hominum molitionem exposuit, ea cum Deo similitudine immortalitatis animi fidem fecit. Sed quoniam ejusmodi est in constituendis incorporeæ, sensumque fugientis naturæ rationibus, Mosem inter Platonemque consensio : reliquas deinceps Platonicæ philosophiæ partes videamus, eumdemque Hebræorum in omnibus amantem ac studiosum fuisse ostendamus, nisi sicubi dum plus humano sensui, quam ferebat sacrarum litterarum veritas indulgeret, longius exerravit. Id sane liquet, ubicunque verum feliciter attigit, Mosis eum vestigiis institisse, eumdem, quoties a Mosis ac prophetarum mente, discessit, toties disserendo ac ratiocinando titubasse. Atque id suo a nobis loco demonstrabitur. Interea, quando cum illis in spiritalium naturarum tractatione cohærentes loquentem audivimus; sequitur, ut ad earum quæ sensibus usurpantur physiologiam transeuntes, quam ipsi quoque cum Hebræis hoc in genere conveniat, paucis indicemus.

CAPUT XXIX.

Quod mundus ortum habuerit.

« Universum hoc a Deo conditum, aliquem ortum habuisse Moses docuit, dum ait ipso statim operis sui vestibulo, « In principio fecit Deus cœlum et terram; » itemque partes ordine singulas exsecutus addit : « Hic liber generationis cœli et terræ, quando exstitit ille dies, quo fecit Deus cœlum et terram. » Audi jam, quam non ab ea sententia Plato deflectat, hunc in modum scribens ipse quoque : « Quidquid fit, id omne vi alicujus principii fieri : prorsus enim evenire non posse, ut quod ortum habet, ortus sui auctorem non habeat. » Quibus ita subdit : « Omne igitur cœlum, sive mundus, sive quovis alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus sit. De quo id primum consideremus, quod principio est in omni quæstione considerandum : semperne fuerit, nullo generatus ortu; an ortus sit ab aliquo temporis principatu : quandoquidem cernitur, **558** et tangitur, et est undique corporatus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ τοῦ γενητὸν εἶναι τὸν κόσμον.

« Μωσέως γενητὸν ἀποφηναμένου τόδε τὸ πᾶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γενόμενον· λέγει δ' οὖν ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » Καὶ πάλιν μετὰ τὰ κατὰ μέρος ἐπάγει· « Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο ἡ ἡμέρα, ᾗ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· » ἄκουε τοῦ Πλάτωνος ὡς οὐκ ἐκπίπτει τῆς διανοίας, ὧδέ πη καὶ αὐτὸς γράφων· « Πᾶν τὸ γιγνόμενον (84) ὑπ' αἰτίου τινὸς ἐξ ἀνάγκης γίνεσθαι· πάντῃ γὰρ ἀδύνατον χωρὶς αἰτίου γένεσιν ἔχειν. » Καὶ ἐπιλέγει· « Ὁ δὴ πᾶς οὐρανὸς καὶ κόσμος (85), ἢ καὶ ἄλλο ὅ τι ποτὲ ὀνομαζόμενος μάλιστα D ἂν δέχοιτο, τοῦθ' ἡμῖν ὀνομάσθω. Σκεπτέον οὖν περὶ αὐτοῦ πρῶτον, ὅπερ ὑπόκειται περὶ τοῦ παντὸς ἐν ἀρχῇ δεῖν σκοπεῖν· πότερον ἦν ἀεὶ, γενέσεως ἀρχὴν ἔχων οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος· ὁρατὸς γὰρ ἁπτός τέ ἐστι καὶ σῶμα ἔχων. Πάντα δὲ τὰ τοιαῦτα, αἰσθητά· τὰ δ' αἰσθητὰ δόξῃ

(84) *Πᾶν τὸ γιγνόμενον.* Platonem consule in *Timæo*, pag. 526 Ficini.

(85) *Καὶ κόσμος.* Rectius Plato et manuscr., ἢ κόσμος.

Digitized by Google

περιληπτὰ (86) καὶ γενητὰ ἐφάνη. Τῷ δ' αὖ γενομένῳ φαμὲν ὑπ' αἰτίου τινὸς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι. Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ δημιουργὸν (87) τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν. » Καὶ αὖθις ἑξῆς φησιν· « Οὕτως οὖν δὴ κατὰ λόγον τὸν εἰκότα δεῖ λέγειν τόνδε τὸν κόσμον ζῶον ἔμψυχον, ἔννουν γενέσθαι τῇ ἀληθείᾳ διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν. »

A Omnia autem talia sensum movent, sensusque moventia quæ sunt, eadem in opinione considunt : quæ ortum habere gignique diximus; nihil autem gigni posse sine causis. Atque illum quidem quasi parentem hujus universitatis invenire difficile est, et cum jam inveneris, indicare in vulgus nefas. » Et deinceps : « Quam ob causam non est cunctandum profiteri, si modo investigari aliquid conjectura potest, hunc mundum animal esse, idque intelligens, et divina Providentia constitutum. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φωστήρων.

Πάλιν Μωϋσέως καὶ τούτους εἶναι γενητοὺς διδάξαντος δι' ὧν ἔφησε· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ ἔθετο αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ· » ὁμοίως καὶ ὁ Πλάτων, « Ἐξ οὖν λόγου (88) Θεοῦ καὶ διανοίας, φησὶ, τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γενηθῇ χρόνος, ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα ἐπίκλην ἔχοντα πλάνητες, εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν χρόνου (89) γέγονε. Σώματα δὲ αὐτῶν ποιήσας ὁ Θεὸς, ἔθηκεν εἰς τὰς περιφοράς. » Ἐπιτήρει δὲ, εἰ μὴ τὸ, « Ἐξ οὖν λόγου καὶ διανοίας Θεοῦ, » εἰρημένον τῷ Πλάτωνι ὅμοιον ἂν εἴη τῷ παρ' Ἑβραίοις φάσκοντι· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. » Ἀλλὰ καὶ Μωϋσέως εἰπόντος, « Καὶ ἔθετο αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι· » ὁμοίᾳ κέχρηται καὶ ὁ Πλάτων φωνῇ τῇ, « Ἔθηκεν, » εἰπὼν, « σώματα δὲ αὐτῶν ποιήσας ὁ Θεὸς ἔθηκεν εἰς τὰς περιφοράς. »

B sint in signa et tempora, et dies, et annos. Fecitque Deus duo luminaria magna, et stellas. Et posuit eas in firmamento cœli [1]. » Quam in sententiam Plato, « Ratione igitur, inquit, et mente divina, ad originem temporis curriculum inventum est solis et lunæ, et aliorum quinque astrorum errantium cognomento, ad temporis numeros distinguendos et conservandos. Corpora autem eorum singulorum cum effecisset Deus, ea ad conversiones collocavit. » Hic tu mihi videsis, num quod Plato dixit, λόγου καὶ διανοίας Θεοῦ (verbo ac mente divina), ei persimile sit, quod ait Moses. λόγῳ « Verbo Domini cœli firmati sunt, » et πνεύματι « Spiritu oris ejus omnis virtus eorum. » Quinetiam cum Moyses dixerit, Καὶ ἔθετο, « et posuit ea in firmamento cœli : » Plato simili quoque voce usus, hoc est, ἔθηκεν, corpora, inquit, singulorum cum effecisset Deus, ea ad conversiones collocavit. »

CAPUT XXX.

De cœli luminibus.

Moses præterea suum cœli luminibus ortum assignavit his verbis : « Et dixit Deus : Fiant luminaria in firmamento cœli, ut luceant super terram, et

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Ὅτι πάντα καλὰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ.

Τῆς Ἑβραίων Γραφῆς ἐφ' ἑκάστῳ δημιουργημάτων ἐπιφωνούσης, « Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν· » καὶ ἐπὶ τῇ πάντων συγκεφαλαιώσει φασκούσης· « Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὰ πάντα, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. » Ἄκουε τοῦ Πλάτωνος λέγοντος· « Εἰ μὲν δὴ καλός ἐστιν ὅδε ὁ κόσμος, ὅ τε Δημιουργὸς ἀγαθὸς, δῆλον ὡς πρὸς τὸ ἀΐδιον ἔβλεπε· » καὶ πάλιν· « Ὁ μὲν γὰρ κάλλιστος τῶν γεγονότων, ὁ δ' ἄριστος τῶν αἰτίων. »

CAPUT XXXI.

Omnia Dei opera bona esse.

Cum etiam, ut quodque perfectum erat divinum opus, hanc sacræ litteræ **559** clausulam identidem adjecerint, « Et vidit Deus quod bonum esset » itemque ut simul omnia comprehenderent, « Et vidit Deus omnia, et ecce valde bona erant : » Platonem audi sic loquentem, « Atque si bonus est hic mundus, si bonus ejusdem Artifex, profecto speciem æternitatis imitari maluit. » Atque iterum, « Nam

D uti mundus omnium quæ condita sunt optimus est, ita Deus artificum omnium optimus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Περὶ τῆς ἀλλοιώσεως καὶ μεταβολῆς τοῦ κόσμου.

« Καὶ περὶ τούτου πάσης Ἑβραίων Γραφῆς διδασκούσης, τοτὲ μὲν δι' ὧν φησι, « Καὶ ἑλιγήσεται ὁ οὐρανὸς ὡς βιβλίον· » τοτὲ δὲ δι' ὧν ἐπιλέγει, « Καὶ ἔσται ὁ οὐρανὸς καινὸς, καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ μένειν ἐνώπιόν μου, λέγει Κύριος· » καὶ πάλιν ἄλλοτε δι' ὧν φησι, « Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου

CAPUT XXXII.

De alteratione ac mutatione mundi.

Mundi mutationem Scriptura nedræorum universa testatur, ut cum ait : « Et complicabitur sicut liber cœlum (*Isa.* xxxiv, 4); » itemque : « Et erit cœlum novum, et terra nova, quæ ego faciam manere in conspectu meo, dicit Dominus (*Isa.* lxv, 17). » Et rursum alibi : « Præterit enim figura mundi

(86) *Περιληπτά.* Plato inter hanc vocem et sequent. inserit μετὰ αἰσθήσεως γιγνόμενα.

(87) *Δημιουργόν.* Plato, Πατέρα.

(88) *Ἐξ οὖν λόγου.* Idem Plato, ibid., pag. 529 Ficini.

(89) *Φυλακὴν χρόνου.* Plato et manuscr. Euseb. inserunt ἀριθμῶν.

Digitized by Google

hujus (*I Cor.* VII, 31). » Quam doctrinam audi quemadmodum Plato commendet in *Timæo* : « Qua ex conjunctione, inquit, cœlum ita aptum est, ut sub aspectum et tactum cadat. Itaque et ob eam causam, et ab iis rebus numero quatuor mundi est corpus effectum, ea constructum proportione, qua dixi : ex quo ipse sese concordi quadam amicitia et charitate complectitur ; atque ita apte cohæret, ut dissolvi nullo modo queat, nisi ab eodem, a quo est colligatus. » Tum pluribus interjectis, « Tempus, inquit, una cum cœlo factum est, ut quæ simul orta sunt, ea simul etiam dissolvantur, si quo modo unquam dissolvenda sunt. » Idem ubi dixisset, « Hæc vos qui deorum satu orti estis attendite : Quorum operum ego parens, effectorque sum, quæ per me facta, non sunt dissoluta me invito, » subdit : « Quanquam omne colligatum, solvi potest. Sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam orti estis, immortales vos quidem esse et indissolubiles non potestis : neutiquam tamen dissolvemini, nec vos ulla mortis fata periment : consilium enim meum, majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa, quibus estis, tum cum gignebamini, colligati. » Quin etiam hæc habet in *Politico* : « Nam universi hujus modo Deus ipse viam cursumque regit atque versat, modo ipsum dimittit, ubi circuitus justa convenientis sibi curricula temporis impleverint. Idem per sese nonnunquam oppositas in partes convertitur, utpote quod animal sit, prudentiamque ab illo sui moli-
tore sub **560** ortus sui principium acceperit. Atque hæc retrogradi motus ratio, ipsi a natura vi quadam necessitatis hanc ob causam insita est. Quam tu causam obsecro ? Nimirum ejusdem naturæ rationes semper easdem retinere, idemque penitus esse, rebus duntaxat divinissimis convenit, quarum in ordine corporis natura non censetur. Illud quidem quod cœlum vulgo mundumque nominamus, plurimis et insignibus a Conditore suo muneribus ornatum est : idem tamen, quod in corporis etiam communionem vocatum sit, omni prorsus mutatione carere non potest. Cæterum et eodem in spatio, quantum ipsi licet, et rationis prorsus ejusdem motum semper unum retinet : ac propterea hoc revolutionis genus sortitum est, quod perexiguam ipsi motus sui commutationem ac varietatem afferret. Enimvero nihil admodum est, quod seipsum perpetuo versare queat, præter illud quod omnium quæ moventur conversionem regit.

A τούτου· » καὶ ὁ Πλάτων ἄκουε ὅπως τὸ δόγμα συνίστησι τούτων, λέγων ἐν *Τιμαίῳ*· « Ξυνεστήσατο οὐρανὸν (90) ὁρατὸν καὶ ἁπτόν· καὶ διὰ ταῦτα ἐκ τε δὴ τῶν τοιούτων καὶ τῶν ἀριθμὸν τεττάρων τὸ τοῦ κόσμου σῶμα ἐγεννήθη, δι' ἀναλογίας ὁμολογῆσαν· φιλίαν τε ἔσχεν ἐκ τούτων, ὡς εἰς ταυτὸν αὑτῷ ξυνελθόν, ἄλυτον ὑπὸ τῶν ἄλλων, πλὴν ὑπὸ τοῦ ξυνδήσαντος γενέσθαι. » Εἶθ' ἑξῆς φησι· « Χρόνος δ' οὖν (91) μετὰ οὐρανοῦ γέγονεν, ἵνα ἅμα γεννηθέντες, ἅμα καὶ λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις τις αὐτῶν γίγνηται. » Καὶ πάλιν εἰπὼν (92), « Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς, πατήρ τε ἔργων, ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε θέλοντος (93)· » ἐπάγει λέγων ἑξῆς· « Τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν· τό γε μὴν καλῶς ἁρμοθὲν καὶ ἔχον εὖ, λύειν ἐθέλειν, κακοῦ. Διὸ καὶ ἐπείπερ
B γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστε, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν. Οὔτι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ κυρωτέρου λαχόντες ἐκείνων, οἷς ὅτ' ἐγίγνεσθε (94), συνεδεῖσθε. » Καὶ ἐν τῷ *Πολιτικῷ* δὲ τάδε ὁ αὐτός φησι· « Τὸ γὰρ πᾶν (95) τόδε τοτὲ μὲν αὐτὸς ὁ Θεὸς ξυμποδηγεῖ πορευόμενος (96), καὶ ξυγκυκλεῖ· τοτὲ δ' ἀνῆκεν, ὅταν αἱ περίοδοι τοῦ προσήκοντος αὐτῷ μέτρου εἰλήφωσιν ἤδη χρόνου· τοτὲ δὲ πάλιν αὐτόματον εἰς τἀναντία περιάγεται, ζῶον ὄν, καὶ φρόνησιν εἰληφὸς (97) ἐκ τοῦ ξυναρμόσαντος αὐτὸ καταρχάς. Τοῦτο δὲ αὐτῷ τὸ πάλιν (98) ἰέναι διὰ τόδε ἐξ ἀνάγκης ἔμφυλον γεγονέναι (99); — Διὰ τὸ ποῖον δή (1); — Τὸ μετὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύ-
C τως ἔχειν ἀεὶ, καὶ ταυτὸν εἶναι, τοῖς πάντων θειοτάτοις προσήκει μόνοις· σώματος δὲ φύσις (2) οὐ ταύτης τῆς τάξεως. Ὃν δὴ (3) οὐρανὸν καὶ κόσμον ἐπωνομάκαμεν, πολλῶν μὲν καὶ μακαρίων παρὰ τοῦ γεννήσαντος μετείληφεν· αὐτὰρ οὖν δὴ κεκοινώνηκέ γε καὶ σώματος· ὅθεν αὐτῷ μεταβολῆς ἀμοίρῳ γίνεσθαι διὰ παντὸς ἀδύνατον. Κατὰ δύναμίν γε μὴ ὅτι μάλιστα ἐν τῷ αὐτῷ κατὰ τὰ αὐτὰ μίαν φορὰν κινεῖσθαι, διότι τὴν ἀνακύκλησιν (4) εἴληχεν ὅτι σμικροτάτην τῆς ἑαυτοῦ κινήσεως παράλλαξιν. Αὐτὸ δὲ ἑαυτὸ στρέφειν ἀεὶ σχεδὸν οὐδενὶ δυνατὸν, πλὴν τῷ τῶν κινουμένων αὖ πάντων ἡγουμένῳ. Κινεῖν δὲ τοῦτό τι τοτὲ μὲν ἄλλως, αὖθις δ' ἐναντίως, οὐ θέμις. Ἐκ πάντων δὴ τούτων τὸν κόσμον μήτε αὐτὸν χρὴ φάναι στρέφειν ἑαυτὸν ἀεὶ, μήθ' ὅλον ὑπὸ Θεοῦ στρέφεσθαι
D διττὰς, καὶ ἐναντίας περιαγωγάς· μήτ' αὖ τινὲ δύο θεὼ, φρονοῦντε αὐτοῖς ἐναντία, στρέφειν αὐτόν. Ἀλλ' ὅπερ ἄρτι ἐῤῥέθη, καὶ μόνον λοιπὸν, τοτὲ μὲν ὑπ' ἄλλης ξυμποδηγεῖσθαι θείας αἰτίας, τὸ ζῆν πάλιν ἐπικτώμενον, καὶ λαμβάνοντα ἀθανασίαν ἐπισκευα-

(90) *Συνεστήσατο οὐρανόν*. Plato, ibid., p. 527.
(91) *Χρόνος δ' οὖν*. Plato, pag. 529.
(92) Plato, pag. 530.
(93) *Ἐμοῦ γε θέλ*. Ita etiam Plato. At manuscr. Euseb. ἐμοῦ γε μὴ θέλ. Quam lectionem secutus est Cicero, cum locum istum verteret.
(94) *Ὅτε ἐγίγνεσθε*. Manuscr., ὅτ' ἐγιγ., recte. Nam et Plato, ὅτ', cum apostrophe.
(95) *Τὸ γὰρ πᾶν*. Plato in *Politico*, pag. 174.
(96) *Πορευόμενος*. Γρ. et Plato, πορευόμενον, quod magis placet.
(97) *Εἰληφός*. Plato, εἰληχός.
(98) *Πάλιν*. Plato melius, ἀνάπαλιν.

(99) *Γεγονέναι*. Plato et manusc. Euseb. γέγονε, sine interrogatione, quæ vera lectio est.
(1) *Διὰ τὸ ποῖον δή*, etc. Ita rescripsimus et distinximus ex eodem Platone, apud quem ista, διὰ τὸ ποῖον δή Socrati, quæ sequuntur, hospiti cum eo disputanti tribuuntur.
(2) *Δὲ φύσις*. Ita Plato et manusc. Prior editio, inter utramque vocem, inserebat ἐστί.
(3) *Ὃν δή*. Γρ. et Plato, ὃν δέ. Elige.
(4) *Ἀνακύκλησιν*. Ficinus reddit *circuitum : revolutionem* malui, quæ vox mutationem et regressum involvit, de quo ibi Plato.

Digitized by Google

στὴν (5) παρὰ τοῦ δημιουργοῦ· τοτὲ δ' ὅταν ἀνεθῇ, δι' ἑαυτοῦ (6) αὐτὸν ἰέναι, κατὰ καιρὸν ἀφεθέντα τοιοῦτον, ὥστε ἀνάπαλιν πορεύεσθαι πολλὰς περιόδων μυριάδας, διὰ τὸ, μέγιστον ὂν καὶ ἰσορροπώτατον, ἐπὶ σμικροτάτου βαῖνον ποδὸς ἰέναι. — Φαίνεται γοῦν δὴ καὶ μάλιστα εἰκότως εἰρῆσθαι πάντα ὅσα διελήλυθας. — Λογισάμενοι (7) δὲ ξυννοήσωμεν τὸ πάθος ἐκ τῶν νῦν λεχθέντων, ὃ πάντων ἔφαμεν εἶναι τῶν θαυμαστῶν αἴτιον. Ἔστι γὰρ οὖν δὴ τοῦτ' αὐτό. — Τὸ ποῖον; — Τὸ τὴν τοῦ παντὸς φορὰν τοτὲ μὲν ἐφ' ἃ νῦν κυκλεῖται φέρεσθαι, τοτὲ δ' ἐπὶ τἀναντία. — Πῶς δή; — Ταύτην τὴν μεταβολὴν ἡγεῖσθαι δεῖ τῶν περὶ τὸν οὐρανὸν γινομένων τροπῶν πασῶν εἶναι μεγίστην καὶ τελειοτάτην τροπήν. Ἔοικε γοῦν. — Μεγίστας τοίνυν μεταβολὰς χρὴ νομίζειν γίγνεσθαι τότε τοῖς ἐντὸς ἡμῖν οἰκοῦσιν αὐτοῦ. — Καὶ τοῦτ' εἰκός. — Μεταβολὰς δέ γε πολλὰς ἢ μεγάλας καὶ παντοίας ξυμφερομένας ἆρ' οὐκ ἴσμεν τὴν τῶν ζώων φύσιν ὅτι χαλεπῶς ἀνέχεται; Πῶς δ' οὔ; Φθοραὶ τοίνυν ἐξ ἀνάγκης τότε μέγισται συμβαίνουσι τῶν τε ἄλλων ζώων, καὶ δὴ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὀλίγον τι περιλείπεται. Περὶ δὲ τούτους, ἄλλα τε παθήματα πολλά, καὶ θαυμαστά, καὶ καινὰ ξυμπίπτει· μέγιστον δὲ τόδε καὶ ξυνεπόμενον τῇ τοῦ παντὸς ἀνελίξει τότε, ὅταν ἡ τῆς νῦν καθεστηκυίας (8) ἐναντία γίγνηται τροπή. » Τούτοις ἅπασιν ὑποβὰς ἐξῆς περὶ τῆς τῶν τετελευτηκότων ἀναβιώσεως, ὁμοίως ταῖς Ἑβραίων δόξαις κινούμενος, ταῦτ' ἐπιλέγει.

A A quo tamen ipso, aliud quid modo hoc, modo contrario motu agitari, fas utique non fuerit. Quibus ex omnibus hoc tandem efficitur, ut neque seipsum perpetuo convertat mundus, neque abs Deo totus duplici eaque contraria conversione moveatur: neque abs diis etiam duobus, qui voluntate ac sensu alter ab altero dissideant, hinc illinc que torqueatur. Sed potius, quod jamjam dicebatur, quodque reliquum unum est, ut modo ab alio regatur, eoque diviniore principio, novamque rursus vitam consequatur, ac subinde instauratam a Conditore immortalitatem accipiat: modo vero, cum relictus sibi fuerit, per sese feratur ipse, quippe qui eo tum tine sibi permittatur, ut multa conversionum millia proprio motu retexat, cum et B mole corporis maxima, et paribus admodum æqualibusque momentis, et minimo super cardine rapiatur. Habet vero quidquid adhuc abs te dictum est, speciem probabilitatis maximam. Nos igitur ex iis quæ disputata sunt, casum illum, quam admirabilium omnium causam esse diximus, ratiocinando colligamus. Ille siquidem ipse est. Quis ille tandem? Quod nimirum universi motus, nunc eam in partem qua volvitur, nunc in contrariam feratur. Cur autem? Hanc enim mutationem, omnium quæ in cœlo contingunt, maximam haberi par est, atque absolutissimam. Æquum id quidem. Et nos quoque C omnes, qui ejus ambitu inclusi continemur, maximas tum mutationes subire par est. Nec minus hoc verisimile. Num autem obscurum nobis est, ejusmodi animantium esse naturam, quæ mutationes crebras, easdemque magnas **561** omnisque simul generis incumbentes ægre sustineat? Qui tandem obscurum id esse possit? Tum igitur et exitia cæterorum animantium maxima consequantur necesse est, et hominum ipsorum exiguus admodum numerus relinquatur. Et quidem ipsis cum alii plerique extraordinarii novique casus eveniunt, tum is omnium longe maximus, ac revolutionis universi comes, cum statæ huic et quotidianæ conversioni opposita contigerit. » Idem paulo post, de resurrectione mortuorum, similiter Hebræorum ex sensu ista subjungit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Περὶ τῆς τῶν τετελευτηκότων ἀναβιώσεως, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Γένεσις δὲ (9) τίς τότ' ἦν, ὦ ξένε, ζώων, καὶ τίνα τρόπον ἐξ ἀλλήλων ἐγεννῶντο; Δῆλον, ὦ Σώκρατες, ὅτι τὸ μὲν (10) ἐξ ἀλλήλων οὐκ ἦν ἐν τῇ τότε φύσει γεννώμενον· τὸ δὲ γηγενὲς (11) εἶναί ποτε γένος λεχθὲν, τοῦτ' ἦν τὸ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ἐκ γῆς πάλιν ἀναστρεφόμενον. Ἀπεμνημονεύετο δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προγόνων τῶν πρώτων, οἳ τελευτώσῃ (12) μὲν τῇ « τελευταίᾳ (13) περιφορᾷ τὸν ἐξῆς χρόνον ἐγειτόνουν, τῇδε δὲ κατ' ἀρχὰς ἐφύοντο. Τούτων γὰρ οὗτοι κήρυκες ἐγίνοντ' ἡμῖν τῶν λόγων, οἳ νῦν ὑπὸ

CAPUT XXXIII.

De resurrectione mortuorum, ex eodem.

« Tum vero, mi hospes, inquit, animantium ortus qui tandem erat? aut quemadmodum ex aliis alii gignebantur? Enimvero liquet, o Socrates, eo naturæ statu, alia ex aliis genita fuisse nulla; sed D tum illud fuisse genus, quod ex terra quondam satum esse perhibetur, ejusdem ex terræ sinu rursus effusum. Quod quidem principes illi majores nostri commemorarunt; qui cum sub conversionis hujus initia sati essent, tempore proxime postremam illam excipiente vixerunt. Quippe huius illos famæ

« *Pl.* προτέρα.

(5) *Ἐπισκευαστήν.* Ficinus, *præparatam. Ego, subinde instauratam.* In eo enim Plato est, ut mundum sibi permissum deficere, ac propemodum interire, mox diviniore manu gubernatum instaurari denuo, et quasi reviviscere doceat. Habet igitur immortalitatem, non αὐτόθεν, aut ἔχουσαν ὡσαύτως ἀεί, sed ἐπισκευαστήν, quæ subinde quodammodo sarciatur.

(6) *Δι' ἑαυτοῦ.* Rectius, quam ut in Platone, ἑαυτόν.

(7) *Λογισάμενοι δέ.* Melius Plato, λογισάμενοι δή.

(8) *Καθεστηκυίας.* Ita Plato et γρ. Euseb. recte. Perperam enim legebatur καθεστηκυῖα.

(9) *Γένεσις δέ.* Platonem consule in eodem *Politico*, pag. 175 Ficini.

(10) *Ὅτι τὸ μέν*, etc. Ficinus ita vertit, *quod illis temporibus nihil genus hoc ex sese propagabat*, vereor, ut satis apte.

(11) *Τὸ δὲ γηγενές*, etc. Hæc etiam Ficinus obscurius: *Quod autem dicitur, quandoque genus ortum ex terra fuisse, hoc ea tempestate fuit rursus ex terra conversum.* Quid enim est, rursus ex terra converti?

(12) *Τελευτώσῃ.* Ita recte Plato et manuscr. Editum pessime fuerat τελευτῶσι.

(13) *Τελευταίᾳ.* Plato, προτέρᾳ. Melius et signi-

Digitized by Google

præcones habuimus, cui fides hodie, temere nimis ac leviter a plerisque detrahitur. Nam quod inde consequens est, hoc in primis cogitare nos oportet. Quod enim puerorum in naturam senes redeant, huic vero cohærens et affine est, ut ex mortuis ac terra consepultis, coalescentes denuo reviviscentesque nonnulli, novam conversionem sequantur, ortu simul ipso contrarium in orbem revoluto : ac proinde, quod hunc in modum ex terra sati necessario prodeant, sic etiam nomine simul et communi hominum sermone appellentur, quotquot ex iis aliam in sortem Deo transcribere non placuit. Hoc quidem ex superioribus omnino sequitur. » Tum progressus etiam ulterius, de supremo mundi fine, Hebræorum doctrinæ gemina philosophatur, hunc in modum.

A πολλῶν οὐκ ὀρθῶς ἀπιστοῦνται. Τὸ γὰρ ἐντεῦθεν, οἶμαι, χρὴ ξυννοεῖν. Ἐχόμενον μὲν γάρ ἐστι τῷ τοὺς πρεσβύτας ἐπὶ τὴν τοῦ παιδὸς ἰέναι φύσιν, ἐκ τῶν τετελευτηκότων αὖ, κειμένων δ' ἐν γῇ, πάλιν ἐκεῖ συνισταμένους καὶ ἀναβιωσκομένους, ἕπεσθαι τῇ τροπῇ, ξυναναχυκλουμένης εἰς τἀναντία τῆς γενέσεως· καὶ γηγενεῖς δὲ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξ ἀνάγκης φυομένους, οὕτως ἔχειν τοὔνομα καὶ τὸν λόγον, ὅσους μὴ Θεὸς αὐτῶν εἰς ἄλλην μοῖραν ἐκόμισε (14). Κομιδῇ μὲν οὖν τοῦτό γε ἕπεται τοῖς ἔμπροσθεν. » Εἶτ' αὖ πάλιν ἑξῆς προῖών, τὰ ὅμοια τοῖς Ἑβραίων δόγμασι περὶ τῆς τοῦ κόσμου συντελείας τοῦτον διέξεισι τὸν τρόπον.

562 CAPUT XXXIV.

De supremo mundi fine.

« Posteaquam enim istorum omnium tempus exactum esset, cum evenire mutationem oporteret, jamque adeo terrenum genus universum funditus exhaustum esset : quippe quod suas omnes animus quilibet generationes repræsentaverat cum in terram imperata sibi quisque semina profudisset : tum vero universi Moderator, sic tanquam gubernaculi dimisso clavo, sese deinceps ad sui ipsius contemplationem recepit, fatumque rursus insitaque cupidas mundum versare cœpit. Ergo cæteri quoque dii, summo cum Numine suis quique præfecti regionibus, ubi rem intellexissent, partes continuo curæ suæ creditas reliquerunt. Itaque mundus nova secum ipse conversione concurrens, et contrario principii simul ac finis impetu agitatus, vehementiore sui ipsius concussione, aliam denuo generi animantium omni pestem creavit. Inde, justo aliquo temporis intervallo, ab omni jam tumultu, perturbatione et quassatione recreatus, pace ac tranquillitate succedente, solitum ad cursum illico sese revocavit, suique pariter ac rerum quas ambitu suo continebat omnium administrationem et imperium capes sit. » Idemque paucis interjectis : « Quamobrem, inquit, Deus ille, qui eum ab initio tam eleganti ordine digesserat, ut nutantem ipsum fluctuantemque videt, peramanter cavens, ne hac tempestate ac perturbatione dissipatus, immensa quadam dissimilitudinis voragine hauriatur, receptis ejus iterum gubernaculis, ægras luxatasque partes ad institutum abs sese conversionis orbem revocat, atque omni errore castigato, suum ipsi ornatum restituit, et immortalem eum deinceps, ac senectutis expertem esse jubet. Atque hic rerum finis omnium appellatus est. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Περὶ συντελείας τοῦ κόσμου.

« Ἐπειδὴ (15) γὰρ πάντων τούτων χρόνος ἐτελειώθη, καὶ μεταβολὴν ἔδει γενέσθαι, καὶ δὴ καὶ τὸ γήϊνον ἤδη πᾶν ἀνήλωτο γένος, πάσας ἑκάστης τῆς ψυχῆς τὰς γενέσεις ἀποδεδοκυίας, καὶ ὅσα ἦν ἑκάστῃ προσαχθέντα (16), τοσαῦτα εἰς γῆν σπέρματα πεσούσης (17)· τότε δὴ τοῦ παντὸς ὁ μὲν κυβερνήτης, οἷα πηδαλίων οἴακος ἀφέμενος, εἰς τὴν αὐτοῦ περιωπὴν ἀπέστη· τὸν δὲ δὴ κόσμον πάλιν ἀνέστρεφεν εἱμαρμένη τε καὶ ξύμφυτος ἐπιθυμία. Πάντες οὖν οἱ κατὰ τοὺς [a] τόπους ξυνάρχοντες τῷ μεγίστῳ δαίμονι θεοὶ, γνόντες ἤδη τὸ γιγνόμενον, ἀφίεσαν αὖ τὰ μέρη τοῦ κόσμου τῆς αὐτῶν ἐπιμελείας. Ὁ δὲ, μεταστρεφόμενος καὶ ξυμβάλλων, ἀρχῆς τε καὶ τελευτῆς ἐναντίαν ὁρμὴν ὁρμηθεὶς, σεισμὸν πολὺν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ἄλλην αὖ φθορὰν ζώων παντοίων ἀπειργάσατο. Μετὰ δὲ ταῦτα, προελθόντος ἱκανοῦ χρόνου, θορύβου τε καὶ ταραχῆς ἤδη παυόμενος, καὶ τῶν σεισμῶν, γαλήνης ἐπιλαβόμενος, εἰς τε τὸν εἰωθότα δρόμον τὸν ἑαυτοῦ κατακοσμούμενος ἦει, ἐπιμέλειαν καὶ κράτος ἔχων αὐτὸς τῶν ἐν αὐτῷ τε καὶ ἑαυτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχέα αὖ φησι· « Διὸ δὴ καὶ τότ' ἤδη Θεὸς ὁ κοσμήσας αὐτὸν, καθορῶν ἐν ἀπορίαις ὄντα, κηδόμενος ἵνα μὴ, χειμασθεὶς, ὑπὸ ταραχῆς διαλυθεὶς, εἰς τὸν τῆς ἀνομοιότητος ἄπειρον ὄντα τόπον δύῃ, πάλιν ἕφεδρος αὐτοῦ τῶν πηδαλίων γενόμενος, τὰ νοσήσαντα καὶ λυθέντα ἐν τῇ κατ' αὐτὸν (18) προτέρᾳ περιόδῳ στρέψας, κοσμεῖ τε καὶ ἐπανελθὼν (19) ἀθάνατον αὐτὸν καὶ ἀγήρων ἀπεργάζεται. Τοῦτο μὲν τέλος πάντων εἴρηται. »

C

D

CAPUT XXXV.

Mortuos quosdam revixisse Plato scribit, cum Hebræis hoc etiam in genere consentiens.

« Atqui nullius, inquam, ista vel numeri sint, vel

[a] *Forte del.* τούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Ὡς καὶ νεκροὺς ἐγηγέρθαι ὁ Πλάτων ὁμοίως τοῖς Ἑβραίων λόγοις ἱστορεῖ.

« Ταῦτα τοίνυν (20), ἥνδ' ἐγὼ, οὐδέν ἐστι πλήθει οὐδὲ

ficantius. Quæ verba sic Ficinus, *qui statim post primam revolutionem orti sunt*, quo unico membro Græca duo complexus est. Ego utrumque exprimere sum conatus.

(14) Plato, ἐκόσμησε.

(15) *Ἐπειδή*. Plato in eodem *Politico*, pag. 176.

(16) Plato, προσαχθέντα.

(17) *Πεσούσης*. Active sumpsit, pro βαλούσης, raro admodum exemplo.

(18) Plato, καθ' αὐτόν.

(19) Plato, ἐπανορθῶν.

(20) *Ταῦτα τοίνυν*. Sequentia leges apud eumdem Plat. lib. *De republ.* x, pag. 518

Digitized by Google

μεγέθει πρὸς ἐκεῖνα, ἃ τελευτήσαντα ἑκάτερον (21) περιμένει· χρὴ δ' αὐτὰ ἀκοῦσαι, ἵνα τελέως ἑκάτερος αὐτῶν ἀπειλήφῃ τὰ ὑπὸ τοῦ λόγου ὀφειλόμενα ἀκοῦσαι. Λέγοις ἄν, ἔφη, ὡς οὐ πολλά, ἀλλ' ἡδίον ἀκούοντι. Ἀλλ' οὐ μέντοι σοι, ἦν δ' ἐγὼ, Ἀλκίνου γε ἀπόλογον ἐρῶ, ἀλλὰ Ἀλκίμου μὲν ἀνδρὸς Ἥρὸς τοῦ Ἀρμενίου (22) τὸ γένος Παμφύλου· ὃς ποτε ἐν πολέμῳ τελευτήσας, ἀναιρεθέντων τῶν νεκρῶν δεκαταίων ἤδη διεφθαρμένων, ὑγιὴς μὲν ἀνῃρέθη· κομισθεὶς δὲ οἴκαδε, μέλλων θάπτεσθαι δωδεκαταῖος, ἐπὶ τῇ πυρᾷ κείμενος, ἀνεβίω. Ἀναβιοὺς δὲ ἔλεγεν ἃ ἐκεῖ ἴδοι. Ἔφη δὲ ἐπειδὴ οὗ ἐκβῆναι τὴν ψυχὴν, πορεύεσθαι μετὰ πολλῶν, καὶ ἀφικνεῖσθαι σφᾶς εἰς τόπον τινὰ δαιμόνιον (23), ἐν ᾧ τῆς τε γῆς δύο εἶναι χάσματα ἐχομένω ἀλλήλοιν, καὶ τοῦ οὐρανοῦ αὖ ἐν τῷ ἄνω ἄλλα καταντικρύ. Δικαστὰς δὲ μεταξὺ τούτων καθῆσθαι· οὓς ἐπειδὴ διαδικάσειαν, τοὺς μὲν δικαίους κελεύειν πορεύεσθαι τὴν εἰς δεξιάν τε καὶ ἄνω διὰ τοῦ οὐρανοῦ, σημεῖα περιάψαντας τὰ τῶν δεδικασμένων ἐν τῷ πρόσθεν· τοὺς δὲ ἀδίκους τὴν εἰς ἀριστεράν τε καὶ κάτω, ἔχοντας καὶ τούτους ἐν τῷ ὄπισθεν σημεῖα πάντων ὧν ἔπραξαν. Λὐτοῦ (24) δὲ προσελθόντος, εἰπεῖν, ὅτι δέοι αὐτὸν ἄγγελον γενέσθαι ἀνθρώποις τῶν ἐκεῖ, καὶ διακελεύεσθαι διακούειν τε καὶ θεᾶσθαι πάντα τὰ ἐν τῷ τόπῳ. » Ταῦτα ὁ Πλάτων· συγγενῆ δὲ τούτοις καὶ ὁ Πλούταρχος ὧδέ πη ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς* πρώτῳ ἱστορεῖ.

magnitudinis, si cum iis quæ post obitum utrumque manent conferantur. **563** Et ea quidem audire juverit, ut ambo quidquid hac in narratione fructuosum erit, accurate percipiant. Tu vero, inquit, ea commemores licet, non quasi multa sint futura, sed tanquam libenter audituro. Equidem, inquam, tibi non jam Alcini, sed Alcimi, hoc est, fortis viri Eris Armenii filii, genere Pamphyli, apologum narrabo. Is enim in bello cum cecidisset, elatis cæterorum cadaveribus post decimum diem jam corruptis, solus absque vitio reportatus domum est. Ibi sepeliendus cum esset, die ab interitu duodecimo, rogo jam impositus, revixit. Tum vero, quæ visa illic abs se fuerant, ita complexus est. Animum, simul atque migrasset e corpore, cum aliis plerisque progressum, quemdam in locum admirabilem una devenisse. Illic terræ hiatus esse duos, admodumque vicinos, quibus adversi totidem sursum in cœlo respondeant. Hos inter judices considere, qui, re diligenter excussa, probos jubeant dextram illam ac superiorem per cœlum viam inire, notis eorum omnium, quæ judicio illo constiterint, ad pectus ante suspensis: improbos contra, per sinistram alteram et inferiorem amandent, qui criminum suorum notas a tergo deferant ipsi quoque. At eosdem sibi, cum jam se propius stitisset, dixisse, ad homines sibi redeundum esse, et quidquid ibi vidisset iis nuntiandum. Quare se diligenter omnia loci ejus cum audire, tum etiam pervidere jussum. » Hæc Plato. Quibus etiam affinia Plutarchus in primo *De anima* refert hunc in modum.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Πλουτάρχου περὶ τοῦ ὁμοίου.

« Ἀντύλλῳ (25) δὲ τούτῳ καὶ αὐτοὶ παρῆμεν· ἀλλὰ Σωσιτέλει καὶ Ἡρακλέωνι διηγησώμεθα. Νοσῶν ἔναγχος, ἀδιώτως ἔχειν ἐδόκει τοῖς ἰατροῖς· ἀνενεχθεὶς δὲ μικρὸν ἐκ τινος οὐ βεβαίου καταφορᾶς, ἄλλο μὲν οὐδὲν οὔτ' ἔπραξεν, οὔτ' εἶπε παρακινητικόν· ἔλεγε δὲ τεθνάναι, καὶ πάλιν ἀφεῖσθαι, καὶ μὴ τεθνήξεσθαι τὸ παράπαν ὑπὸ τῆς ἀῤῥωστίας ἐκείνης

CAPUT XXXVI.

Ex Plutarcho, in re simili.

» Antyllo quidem huic aderamus, inquit; verum id Sositeli et Heracleoni narremus. Is nuper cum ægrotaret, nullum amplius vitæ vestigium medicis retinere videbatur. At ubi se nonnihil e somno eoque non admodum gravi recepisset, nihil omnino quod insaniam argueret, aut fecit, aut locutus est: id modo confirmavit, mortuum se quidem, sed ta-

• *Ms.*, Οἱ.

(21) *Ἑκάτερον.* Probum videlicet, atque improbum.

(22) *Ἥρὸς τοῦ Ἀρμενίου.* Erem istum, Armenii filium, proprioque nomine Zoroastrem dictum esse tradit Clemens Alexandr., *Stromate* v, p. 436, edit. Græco-Latinæ. Quem locum noster infra laudat, pag. 675. De hoc ita Macrobius lib. I in *Somn. Scipion.*, cap. 1: *Sed ille Platonicus secretorum relator*, inquit, *Er quidam nomine fuit, natione Pamphylius, miles officio: qui cum vulneribus in prælio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo demum die, inter cæteros una peremptos, ultimo esset honorandus igne: subito, seu recepta anima, seu retenta, quidquid emensis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tanquam publicum professus indicium, humano generi nuntiavit.* Ejusdem meminit Valerius Maxim., lib. I, cap. 8. Sed *Eris*, pro *Eri*, reponendum est. Vide etiam B. Justinum martyrem in *Parænetico*, Origenem, *contra Celsum*, lib. II, pag. 72, et Plutarchum, lib. IX *Symposiac.*, Problem. 5, ubi Ἀρμόνιος pro Ἀρμένιος, Eris pater dicitur: ipsum autem Erem, male Ἡράν scriptum reperies.

(23) *Δαιμόνιον.* Ficinus vertit, *dæmonium*: ego, *admirabilem*, malui. Quæ enim rara, nova, inusitata, in utramque partem, ea δαιμόνια vocari solent.

(24) Plato, ἑαυτοῦ.

(25) *Ἀντύλλῳ.* Hunc Plutarchi locum non reperio. Similem tamen reperio in opusculo *De sera nimis vindicta*, pag. 565, de Thespesio quodam Solensi multo recentiore, qui τριταῖος ἤδη περὶ τὰς ταφὰς αὐτὰς ἀνήνεγκεν, ac deinceps, cum πάνυ ἀκολάστως ante vixisset, ἄπιστόν τινα τοῦ βιοῦ τὴν μεταβολὴν ἐποίησεν. Is Aridæus antea vocabatur, Θεσπέσιος postea vocatus est, quod μοίρᾳ τινὶ θεῶν eum in locum, solo τῷ φρονοῦντι, id est sola mente, aspirasset. Vide, si lubet, cætera, sane quam longa. Qui plura volet de παλιμβίοις istis, adeat Plinium *Histor.* lib. VII, cap. 52; Valer. Maxim. lib. I, cap. 8, de Attilio Aviola consulari, et L. Lamia prætorio. Itemque Fulgosum lib. I, cap. 6, ubi multa id genus exempla commemorat, duoque in primis huic Plutarchi Antyllo plane similia: alterum Curinæ cujusdem Hipponensis, qui, cum mortuus putaretur, excitatus repente. Curinam alterum fabrum ferrarium indicavit, eumque, non se, morti addictum esse narravit; alterum Stephani Romani, cujus loco alter item Stephanus a judice nominatim postulatus, interiit. Similia narrat Phlegon Trallianus *De mirabilibus et longævis.*

Digitized by Google

men redire jussum esse, adeoque hoc se morbo nequaquam penitus moriturum. Enimvero, a quibus abductus fuerat, eos domini sui voce graviter reprehensos fuisse. Quippe ad Nicandan missi cum fuissent, ab illis ejus sese loco asportatum. Nicandas autem ille cerdo quidam erat, cæterum ex iis unus, qui palæstram terebant, multisque vulgo familiaris ac notus. **564** Quare adolescentes jocis hominem et dicteriis incessebant, quasi aufugisset, ac missos inde apparitores corrupisset. Ipse autem conturbari palam, ac vehementius commoveri, donec tandem febri oppressus intra diem tertium repente sublatus est. At hic noster vitæ redditus, superstes etiamnum feliciter est, hospitum nobis longe suavissimus. » Hæc eo referre volui, quod Hebræorum litteræ mortuos quosdam revixisse testentur. Jam vero, quoniam ipsæ quoque terram quamdam solis iis, quos Deus amet, pollicentur ; quo spectat illud oraculum : « Mites autem hæreditabunt terram [45]. » Hanc vero cœlestem esse locus ille Pauli declarat : « At illa, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [45a]. » Eamdem ex lapidibus pretiosis conflatam esse, allegorico sensu propheta significat, dum ait : « Ecce ego præparabo carbunculum lapidem tuum, et ponam propugnacula tua jaspim, et fundamenta tua sapphirum, et ambitum tuum lapides electos [46]. » Videsis quemadmodum, vel ipsissima, vel prorsus affinia, Plato vera sibi videri in Dialogo *De animo* profitetur, ubi Socratem his verbis loquentem introducit.

A Ἀλλὰ καὶ κακῶς ἀκηκοέναι τοὺς ἀγαγόντας αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κυρίου. Πεμφθέντας γὰρ ἐπὶ Νικανδᾶν, αὐτὸν ἥκειν ἀντ' ἐκείνου κομίζοντας. Ὁ δὲ Νικανδᾶς ἦν σκυτοτόμος, ἄλλως δὲ τῶν ἐν παλαίστραις γεγονότων, καὶ πολλοῖς συνήθης, καὶ γνώριμος. Ὅθεν οἱ νεανίσκοι, προσιόντες, ἔσκωπτον αὐτὸν ὡς ἀποδεδρακότα καὶ διεφθαρκότα τοὺς ἐκεῖθεν ὑπηρέτας. Αὐτὸς μέντοι δῆλος ἦν εὐθὺς ὑποθραπτόμενος καὶ δυσχεραίνων· τέλος δὲ πυρετοῦ προσπεσόντος, ἐξαίφνης ἀπέθανε τριταῖος. Οὗτος δὲ ἀνεβίω, καὶ περίεστιν εὖ γε ποτῶν, ἡμῖν ξένων ἐπιεικέστατος. » Ταῦτά μοι κείσθω διὰ τὸ καὶ ἐν ταῖς Ἑβραίων Γραφαῖς νεκρῶν ἀναβιώσεις φέρεσθαι. Ἐπεὶ δὲ καὶ γῆν τινα ἐν ἐπαγγελίαις μόνοις τοῖς θεοφιλέσι δοθήσεσθαι περιέχουσι, κατὰ τὸ φάσκον λόγιον, « Οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι τὴν B γῆν· » ταύτην δὲ ἐπουράνιον ὑπάρχειν διασαφεῖ ὁ φάσκων λόγος, « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν, » ὅ τε προφήτης τὴν αὐτὴν δὲ ταύτην ἐκ πολυτελῶν καὶ τιμίων συνεστάναι λίθων ἐν τρόπῳ ἀλληγορίας αἰνίττεται λέγων· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν, καὶ τοὺς θεμελίους σου σάπφειρον, καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς· » θέα ὡς καὶ ὁ Πλάτων αὐτὰ δὴ ταῦτα, ἢ τὰ παραπλήσια, πεπεῖσθαι εἶναι ἀληθῆ ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς* ὁμολογεῖ, Σωκράτει ἀνατιθεὶς τὸν λόγον ὧδέ πη.

CAPUT XXXVII.

Platonem de terra illa, quam cœlestem vocant, Hebræis simillima tradidisse.

« Atqui, o Simmia, nec artis Glauci videtur, quæ et cujusmodi ea sint exponere, et quam illa ipsa vera sint demonstrare, majus aliquid existimo quam ut eo vis ejusdem artis aspirat. Imo ne ipse quidem fortasse huic orationi par esse queam ; nec, ut essem, mihi tamen vitæ satis pro argumenti magnitudine superesse crediderim. Sed tamen nihil vetat, quominus illius terræ speciem, qualem mihi quidem eam esse persuasi, et proprias ipsius regiones informem. Enimvero, inquit Simmias, satis id nobis erit, o Socrates. Primum igitur, inquit ille, si medio in cœlo rotunda illa terra est, eam ne corruat, nec aeris, nec alterius cujuscunque D rei tanquam necessario tibicine indigere statuo : **565** verum ad eam continendam hoc utrumque satis esse, tum quod cœli æquabilis omni ex parte similitudo sit, tum quod ipsa terra paribus undique momentis librata consistat. Res enim æquilibris, cum in similis alicujus corporis medio sita est, nullam in partem aut magis aut minus inclinare potest : sed potius ut sibi semper similis est, ita nusquam omnino nutat. Atque hoc primum, inquit, statuo. Et recte id quidem ait Simmias. Deinde, ingens quiddam esse terram exi-

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς λεγομένης ἐπουρανίου γῆς ὁ Πλάτων ὁμοίως Ἑβραίοις διέξεισιν.

« Ἀλλὰ μέντοι (26), ὦ Σιμμία, οὐχὶ ἡ Γλαύκου τέχνη γέ μοι δοκεῖ εἶναι διηγήσασθαι ἃ γ' ἐστὶν ὡς μέντοι ἀληθῆ, χαλεπώτερόν μοι φαίνεται ἢ κατὰ τὴν Γλαύκου τέχνην. Καὶ ἅμα μὲν ἐγὼ ἴσως οὐδ' ἂν οἷός τε εἴην· ἅμα δὲ καὶ εἰ ἠπιστάμην, ὁ βίος μοι δοκεῖ ὁ ἐμὸς, ὦ Σιμμία, τῷ μήκει τοῦ λόγου οὐκ ἐξαρκεῖν. Τὴν μέντοι ἰδέαν τῆς γῆς, οἵαν πέπεισμαι (27) εἶναι, καὶ τοὺς τόπους αὐτῆς, οὐδέν με κωλύει λέγειν. Ἀλλ', ἔφη ὁ Σιμμίας, καὶ ταῦτα ἀρκεῖ. Πέπεισμαι τοίνυν, ἦ δ' ὅς, ἐγὼ πρῶτον μὲν, εἰ ἔστιν ἐν μέσῳ τῷ οὐρανῷ περιφερὴς οὖσα, μηδὲν αὐτῇ δεῖν μήτε ἀέρος πρὸς τὸ μὴ πεσεῖν, μήτε ἄλλης ἀνάγκης μηδεμιᾶς τοιαύτης· ἀλλ' ἱκανήν γε εἶναι αὐτὴν ἴσχειν D τὴν ὁμοιότητα τοῦ οὐρανοῦ αὐτοῦ ἑαυτῷ πάντη, καὶ τῆς γῆς τὴν ἰσορροπίαν· Ἰσόρροπον γὰρ πρᾶγμα, ὁμοίου τινὸς ἐν μέσῳ τεθὲν, οὐχ ἕξει μᾶλλον οὐδ' ἧττον οὐδαμόσε κλιθῆναι· ὁμοίως δ' ἔχον, ἀκλινὲς μένει. Πρῶτον μὲν δὴ, ἦ δ' ὅς, τοῦτο πέπεισμαι. Καὶ ὀρθῶς γε, ἔφη ὁ Σιμμίας. Ἔτι τοίνυν, ἔφη, πάμμεγά τι εἶναι αὐτὸ, καὶ ἡμᾶς οἰκεῖν, τοὺς μέχρις Ἡρακλείων στηλῶν ἀπὸ Φάσιδος, ἐν σμικρῷ τινι μορίῳ, ὥσπερ περὶ τέλμα μύρμηκας, ἢ βατράχους περὶ τὴν θάλατταν οἰκοῦντας, καὶ ἄλλους ἄλλοθι πολλοὺς ἐν πολλοῖς τοιούτοις τόποις οἰκεῖν.

[45] Matth. v, 4. [45a] Gal. iv, 27. [46] Isa. liv. 12.

(26) Ἀλλὰ μέντοι. Plato in *Phædone*, p. 598 Fici.

(27) Πέπεισμαι. Melius quam πέπυσμαι, ut apud Platonem. Nam pauto post, hoc est versu abhinc tertio idem πέπεισμαι repetitur.

Digitized by Google

Εἶναι γὰρ πανταχοῦ περὶ τὴν γῆν πολλὰ κοῖλα, καὶ παντοδαπὰ καὶ τὰς ἰδέας καὶ τὰ μεγέθη, εἰς ἃ ξυνερρυηκέναι τό τε ὕδωρ, καὶ τὴν ὁμίχλην, καὶ τὸν ἀέρα. Αὐτὴν δὲ τὴν γῆν καθαράν τε ἐν καθαρῷ κεῖσθαι τῷ οὐρανῷ, ἐν ᾧπερ ἐστι τὰ ἄστρα, ὃν δὴ αἰθέρα ὀνομάζειν τοὺς πολλοὺς τῶν τὰ τοιαῦτα εἰωθότων λέγειν· οὗ δὴ ὑποστάθμην εἶναι ταῦτα, καὶ ξυῤῥεῖν ἀεὶ εἰς τὰ κοῖλα τῆς γῆς. Ἡμᾶς οὖν οἰκοῦντας ἐν τοῖς κοίλοις αὐτῆς λελῆθέναι, καὶ οἴεσθαι ἄνω ἐπὶ τῆς γῆς οἰκεῖν· ὥσπερ ἂν εἴ τις ἐν μέσῳ τῷ πυθμένι τοῦ πελάγους οἰκῶν, οἰοιτό τε ἐπὶ τῆς θαλάττης οἰκεῖν, καὶ διὰ τοῦ ὕδατος ὁρῶν τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, τὴν θάλατταν ἡγοῖτο οὐρανὸν εἶναι· διὰ δὲ βραδυτῆτά τε καὶ ἀσθένειαν μηδὲ πώποτε ἐπὶ τὰ ἄκρα τῆς θαλάττης εἶη ἀφιγμένος, μηδὲ ἑωρακὼς εἴη, ἐκδὺς καὶ ἀνακύψας ἐκ τῆς θαλάττης εἰς τὸν ἐνθάδε τόπον, ὅσῳ καθαρώτερος καὶ καλλίων τυγχάνει ὢν τοῦ παρὰ σφίσι, μηδὲ ἄλλου ἀκηκοὼς εἴη τοῦτο ἑωρακότος. Ταυτὸ δὴ τοῦτο καὶ ἡμᾶς πεπονθέναι. Οἰκοῦντας γὰρ ἔν τινι κοίλῳ τῆς γῆς, οἴεσθαι ἐπάνω αὐτῆς οἰκεῖν, καὶ τὸν ἀέρα οὐρανὸν καλεῖν, ὡς διὰ τούτου οὐρανοῦ ὄντος τὰ ἄστρα χωροῦντα. Τὸ δὲ εἶναι τοῦτον ὑπ' ἀσθενείας καὶ βραδυτῆτος, οὐχ οἷους εἶναι ἡμᾶς διεξελθεῖν ἐπ' ἔσχατον ἀέρα· ἐπεὶ εἴ τις αὐτοῦ ἐπ' ἄκρα ἔλθοι, ἢ πτηνὸς γενόμενος ἀνάπτοιτο, κατιδεῖν δὴ ἀνακύψαντα, ὥσπερ ἐνθάδε οἱ ἐκ τῆς θαλάττης ἰχθύες ἀνακύπτοντες ὁρῶσι τὰ ἐνθάδε, οὕτως ἂν τινα καὶ τὰ ἐκεῖ κατιδεῖν. Καὶ εἰ ἡ φύσις ἱκανὴ εἴη ἀνέχεσθαι (28) θεωροῦσα, γνῶναι ἄν, ὅτι ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀληθὴς οὐρανὸς, καὶ τὸ ἀληθινὸν φῶς. καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς γῆ. Ἥδε μὲν γὰρ ἡ γῆ, καὶ οἱ λίθοι, καὶ πᾶς ὁ τόπος ὁ ἐνθάδε διεφθαρμένα ἐστὶ καὶ καταβεβρωμένα, ὥσπερ τὰ ἐν τῇ θαλάττῃ ὑπὸ τῆς ἅλμης· καὶ οὔτε φύεται ἄξιον λόγου οὐδὲν ἐν τῇ θαλάττῃ, οὔτε τέλειον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐδέν ἐστι· σήραγγες δὲ καὶ ἄμμος, καὶ πηλὸς ἀμήχανος, καὶ βόρβοροί εἰσιν, ὅπου ἂν καὶ ἡ γῆ ᾖ, καὶ πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν καλὰ (29) κρίνεσθαι οὐδ' ὁπωστιοῦν ἄξια· ἐκεῖνα δὲ αὖ τῶν παρ' ἡμῖν πολὺ ἂν ἔτι πλεῖον φανείη διαφέρειν. Εἰ γὰρ δὴ καὶ μυθολογεῖν καλὸν, ἄξιον ἀκοῦσαι, ὦ Σιμμία, οἷα τυγχάνει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὑπὸ τῷ οὐρανῷ ὄντα. Ἀλλὰ μὴν, ἔφη ὁ Σιμμίας, ὦ Σώκρατες, ἡμεῖς γε τούτου τοῦ μύθου ἡδέως ἂν ἀκούσαιμεν. Λέγεται τοίνυν, ἔφη, ὦ ἑταῖρε, πρῶτον μὲν εἶναι τοιαύτη ἡ γῆ αὐτὴ ἰδεῖν, εἴ τις ἄνωθεν αὐτὴν θεῷτο, ὥσπερ αἱ δωδεκάσκυτοι σφαῖραι, ποικίλη, χρώμασι διειλημμένη· ὧν καὶ τὰ ἐνθάδε εἶναι χρώματα ὥσπερ δείγματα, οἷς δὴ οἱ γραφεῖς καταχρῶνται· ἐκεῖ δὲ πᾶσαν τὴν γῆν ἐκ τοιούτων εἶναι, καὶ πολὺ ἔτι ἐκ λαμπροτέρων καὶ καθαρωτέρων ἢ τούτων. Τὴν μὲν γὰρ ἁλουργῆ εἶναι, καὶ θαυμαστὴν τὸ κάλλος, τὴν δὲ χρυσοειδῆ, τὴν δὲ ὅση λευκὴ, γύψου καὶ χιόνος λευκοτέραν, καὶ ἐκ τῶν ἄλλων χρωμάτων συγκειμένην ὡσαύτως, καὶ ἔτι πλειόνων καὶ καλλιόνων, ἢ ὅσα ἡμεῖς ἑωράκαμεν. Καὶ γὰρ αὐτὰ ταῦτα τὰ κοῖλα αὐτῆς, ὕδατός τε καὶ ἀέρος ἔμπλεα ὄντα, χρώματός τι εἶδος παρέχεσθαι, στίλβοντα ἐν τῇ τῶν ἄλλων χρωμάτων ποικιλίᾳ· ὥστε ἕν τι αὐτῆς εἶδος

stimo, cujus nos exiguam tantum particulam a Phaside ad Columnas Herculis, perinde ut circa paludem formicæ, aut ranæ circa mare, habitemus; locaque similiter id genus alia pleraque, ab aliis passim quam plurimis incolantur. Terram enim concavis ubique partibus, iisque tam magnitudine quam figura diversis abundare, in quas unda, caligo et aer confluxerint: ipsam vero per se puram puro in cœlo sitam esse, quod et astrorum sedes est, et a plerisque omnibus, qui his de rebus tractare solent, æther appellatur. Fæcem hujus quamdam tria ista esse, ac semper in concavas terræ altitudines confluere. Nos porro, qui partes illas depressiores incolamus, usque adeo falli, ut in summa nobis terra degere videamur: perinde ut si quis dum in medio pelagi fundo versaretur, se tamen summo in æquore degere, dumque per mediam aquam cœlum ac reliqua sidera prospiceret, mare cœlum ipsum esse arbitraretur: cum is quod tardior esset atque infirmior, nunquam vel ad summum æquor evasisset, vel emergente ac sublato hanc in regionem capite, quantum ea suam illam nitore ac pulchritudine superet, suis ipse oculis videre, aut ab alio saltem qui vidisset, audire potuisset. Nobis enim idem usu venire. Quippe dum in concava aliqua terræ parte degimus, nobis tamen videri superiores incolere, aerem quoque cœlum a nobis appellari, quasi astra per ipsum, tanquam per verum cœlum decurrerent. Id autem infirmitati cuidam ac tarditati assignandum esse, quod summum ad aerem evadere nequeamus. Eo enim si quis aspiraret, aut novis instructus alis evolaret, sublato nonnihil capite, perinde ut e mari exsistentes aliquando pisces nostra hæc aspiciunt, ita ipsum res illas cœlestes conspecturum. Quod si ad contemplationem istam natura virium satis haberet, cum intellecturum continuo verum illud cœlum esse, veram lucem, veramque terram. **566** Enimvero terra hæc nostra, lapides isti quos videmus, plagæ istæ omnes corruptæ sunt atque corrosæ, ut marina omnia salsugine exeduntur. Siquidem nec ullius pretii quidquam in mari nascitur, nec fere perfectum quidquam eo continetur: cavernæ ibi tantum, arena, et vasta luti sordiumque congeries, ubicunque terra cum eo conjuncta est: quæ profecto ejusmodi sunt, ut ne dicis quidem causa cum hac rerum nostrarum specie conferri possint. Res autem illæ cœlestes, longe nostris adhuc excellentiores utique videantur. Nam si fabulæ locus esse debeat, juverit equidem, o Simmia, cujusmodi terra illa cœlo proxima sit audiisse. Nos vero, inquit Simmias, libenter, o Socrates, fabulam istam audiemus. Primum igitur ferunt, mi Simmia, terram illam si quis despiciat, sphærarum nostrarum ex coriis duodecim contextarum persimilem esse, hoc est variam, coloribusque distinctam; quorum speciem aliquam colores isti nostri præ se ferant.

(28) Plato, ἀνασχέσθαι.

(29) Plato, κάλλη.

Digitized by Google

quibus pictores abutuntur. At vero terram illam ex iis universam, longeque adhuc illustrioribus purioribusque constare. Enimvero purpuream hic, et pulchritudine admirabili conspicuam, auream illic, alibi gypso ac nive candidiorem, nec non aliis similiter coloribus, qui nostros multum varietate pariter ac nitore superent, intertextam videri. Nam concavas etiam ipsius altitudines, aquæ simul aerisque plenas, speciem ejusmodi coloris aliquam ostendere, quæ vel in tanta reliquorum diversitate refulgeat, itaque unam illius faciem, continuam simul et variam apparere. Talis porro cum ea sit, in eadem sativa quoque, ut arbores, flores fructusque nasci consentaneum est: montes præterea, lapidesque similiter, perfectionem quemque suam cum perspicuitate ac suavioribus coloribus obtinere. Quorum quidem particulæ tantum aliquæ sint lapilli isti, quos tantopere concupiscimus, sardii videlicet, jaspides, smaragdi, aliique id genus. Illic autem nihil non esse hujusmodi, aliaque adhuc longe pulchriora. Cujus rei causam aliam esse nullam, quam quod lapides illi puri sint, non autem ut nostri, tabe ac salsugine, aliarumque rerum injuria exesi atque corrupti, quæ huc confluentes, lapidibus, terræ, ac reliquis tam animantibus, quam plantis vitia morbosque creant. **567** At vero terram illam cum his omnibus, tum auro etiam atque argento, ac cæteris, id genus ornatam ac decoratam esse. Et quoniam ea sint cum nitore singulari, tum ingenti numero ac magnitudine, adeoque terram occupant universam, ejus proinde aspectu frui, verum id propriumque beatorum spectaculum jure ac merito haberi posse. »

ξυνεχὲς, καὶ ποικίλον φαντάζεσθαι. Ἐν δὲ ταύτῃ οὔσῃ τοιαύτῃ ἀνάλογον τὰ τοιαῦτα φύεσθαι δένδρα τε καὶ ἄνθη, ἔχοντα τοὺς καρπούς· καὶ αὖ τὰ ὄρη ὡσαύτως, καὶ τοὺς βουνοὺς (30) ἔχειν κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὴν τελειότητα καὶ τὴν διαφάνειαν, καὶ τὰ χρώματα καλλίω. Ὧν καὶ τὰ ἐνθάδε λιθίδια εἶναι ταῦτα τὰ ἀγαπώμενα μόρια, σάρδιά τε καὶ ἰάσπιδας, καὶ σμαράγδους, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖ δὲ οὐδὲν ὁτιοῦν τοιοῦτον οὐκ εἶναι, καὶ ἔτι τούτων καλλίω. Τὸ δ' αἴτιον τούτου εἶναι, ὅτι ἐκεῖνοι οἱ λίθοι καθαροί εἰσι, καὶ οὐ κατεδηδεσμένοι, οὐδὲ διεφθαρμένοι, ὥσπερ οἱ ἐνθάδε ὑπὸ σηπεδόνος καὶ ἅλμης, καὶ τῶν δεῦρο ξυνεῤῥυηκότων, ἃ καὶ λίθοις, καὶ γῇ, καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις τε καὶ φυτοῖς αἴσχη τε καὶ νόσους παρέχει. Τὴν δὲ γῆν αὐτὴν κεκοσμῆσθαι τούτοις ἅπασι, καὶ ἔτι χρυσῷ τε καὶ ἀργύρῳ καὶ τοῖς ἄλλοις αὖ τοῖς τοιούτοις. Ἐκφανῆ γὰρ αὐτὰ πεφυκέναι, ὧν τὰ πολλὰ (31) πλήθη καὶ μεγάλα, καὶ πολλαχοῦ (32) τῆς γῆς ὥστε αὐτὴν δεῖν εἶναι θέαμα εὐδαιμόνων θεατῶν. »

CAPUT XXXVIII.

De judicio, quod mortem excipiat, Platonem Hebræis affinia sensisse.

Postremo, cum Hebræorum litteræ, animos posteaquam e corpore migraverunt, divinum tribunal ac judicium excipere denuntient, cum sexcentis aliis, tum hoc etiam loco: « Judicium, inquit, constitutum est, et libri aperti sunt, et Antiquus dierum sedit. Fluvius ignis volvebatur in conspectu ejus: decies millies centena millia ministrabant ei, et millia millium assistebant coram eo [65]. » Audi nunc Platonem, quemadmodum et divini judicii, et ignei fluminis nominatim meminerit, multasque piorum sedes, et impiorum varia supplicia Hebræorum ex sensu doctrinaque describat. Sic enim in dialogo *De animo* loquitur: « Jam tertius, inquit, fluvius amborum erumpit e medio, primumque sub exitum, in vastum quemdam locum influit, multo igne conflagrantem, ubi paludem efficit mari nostro majorem, et aqua simul ac luto effervescentem. Inde turbidus in orbem cœnosusque fertur, terræque circumfusus, cum alio passim, tum ad extremam quoque paludem Acherusiam allabitur: sic tamen ut nullo modo cum ejus aqua misceatur; sed multo sub terram flexu, tandem sese penitiorem in Tartarum exoneret. Atque is est

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ὡς καὶ τὰ περὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον κρίσεως ὁμοίως Ἑβραίοις καὶ ὁ Πλάτων ἔσεσθαι πιστεύει.

Τῆς παρ' Ἑβραίοις γραφῆς Θεοῦ δικαιωτήριον καὶ κρίσιν ψυχῶν (33) μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι προαγορευούσης, διά τε μυρίων ἄλλων, καὶ δι' ὧν φησι· « Κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο. Ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· μύριαι μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ χίλιαι χιλιάδες παρειστήκεσαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· » ἐπάκουσον τοῦ Πλάτωνος τῆς θείας κρίσεως καὶ δὴ καὶ τοῦ ποταμοῦ ὀνομαστὶ μεμνημένου, πολλάς τε μονὰς τῶν εὐσεβῶν, διαφόρους τε τῶν δυσσεβῶν τιμωρίας, συμφώνως τοῖς Ἑβραίων ὑπογράφοντος λόγοις. Φησὶ δ' οὖν ἐν τῷ *Περὶ ψυχῆς* τάδε· « Τρίτος δὲ ποταμὸς (34) τούτων κατὰ μέσον ἐκβάλλει, καὶ ἐγγὺς τῆς ἐκβολῆς ἐκπίπτει εἰς τόπον μέγαν, πυρὶ πολλῷ καιόμενον, καὶ λίμνην ποιεῖ μείζω τῆς παρ' ἡμῖν θαλάττης, ζέουσαν ὕδατος καὶ πηλοῦ. Ἐντεῦθεν δὲ χωρεῖ κύκλῳ (35) θολερὸς καὶ πηλώδης, περιελιττόμενος δέ γε τῇ γῇ, ἄλλοσέ τε ἀφικνεῖται, καὶ παρ' ἔσχατα τῆς Ἀχερουσιάδος λίμνης, οὐ συμμιγνύμενος τῷ ὕδατι, περιελιχθεὶς δὲ πολλάκις ὑπὸ γῆς, ἐμβάλλει κατωτέρω τοῦ Ταρτάρου. Οὗτος δ' ἐστὶν, ὃν ἔτι ἐπονομάζουσι Πυριφλεγέθοντα, οὗ καὶ οἱ ῥύακες ἀποσπάσματα ἀνα-

[65] Dan. VII, 9, 10.

(30) Plato, λίθους.

(31) *Ὧν τὰ πολλά*. Plato, ὄντα πολλὰ πλήθει longe melius.

(32) *Πολλαχοῦ*. Plato, πανταχοῦ.

(33) *Κρίσιν ψυχῶν*. Vide Trismegistum in *Æsculapio*, cap. 10, non absimilia disputantem.

(34) *Τρίτος δὲ ποταμός*. Adi *Phædonem*, p. 400, Fici. Qui locus citatur etiam a Theodoreto lib. II *De Græcorum affectionibus*, pag. 154 lib. Græco-Lat.

(35) *Κύκλῳ*. Ita Plato et manuscr. recte, non κύκλος, ut ante.

Digitized by Google

φασῶσιν, ὅπῃ ἂν τύχωσι τῆς γῆς. Τούτου δὲ τῷ κατ- A quem Pyriphlegethontem nominant, cujus particu-
αντικρὺ ὁ τέταρτος ἐκπίπτει εἰς τόπον πρῶτον δει- las ipsi quoque rivi, quaqua terrarum datur, exspi-
νόν τε καὶ ἄγριον, ὡς λέγεται, χρῶμα δὲ ἔχοντα rant. Huic adversus item quartus, primum in locum
πολὺ οἷον ὁ κυανός, ὃν δὴ ἐπονομάζουσι Στύγιον. Καὶ erumpit horribilem, ut aiunt, et squalidum, totum-
τὴν λίμνην ποιεῖ ὁ ποταμὸς ἐμβάλλων Στύγα· ὁ que colore cæruleo persimili tinctum, vulgo Sty-
δ' ἐμπεσὼν ἐνταῦθα, καὶ δεινὰς δυνάμεις λαβὼν ἐν gium nominant. Is qua sese parte effundit, Stygem
τῷ ὕδατι, δὺς κατὰ τῆς γῆς, καὶ περιελιττόμενος quoque paludem efficit, in quam dum prorumpit,
χωρεῖ ἐναντίος τῷ Πυριφλεγέθοντι, καὶ ἀπαντᾷ ἐν novis ejus aquæ viribus majorem in modum intu-
τῇ Ἀχερουσίᾳ λίμνῃ ἐξεναντίας. Καὶ οὐδὲ τὸ τού- mescens, altam sub terram subit, ubi longo circuitu
του ὕδωρ οὐδενὶ μίγνυται, ἀλλὰ καὶ οὗτος κύκλῳ adversus Phlegethonti volvitur, donec ipsi, altera
περιελθὼν, ἐκβάλλει εἰς τὸν Τάρταρον ἐναντίος τῷ ex parte, ad Acherusiam paludem occurrat. **568** Idem
Πυριφλεγέθοντι. Ὄνομα δὲ τούτῳ ἐστὶν, ὡς οἱ ποιη- porro undam quoque suam alii permistam nulli
ταὶ λέγουσι, Κωκυτός. Τούτων δὲ οὕτω πεφυκότων, retinens, post multas demum flexiones, sese in
ἐπειδὰν ἀφίκωνται οἱ τετελευτηκότες εἰς τὸν τόπον, Tartarum Pyriphlegethonti similiter adversus ex-
οἷ ὁ Δαίμων ἕκαστον κομίζει, πρῶτον μὲν διεδικάσαντο onerat. Ei, si poetis credimus, Cocyto nomen est.
οἵ τε καλῶς καὶ ὁσίως καὶ δικαίως βιώσαντες, καὶ οἱ B Hoc statu rerum, ut primum eo mortui devenere,
μή. Καὶ οἳ μὲν ἂν δόξωσι μέσως βεβιωκέναι, πορευθέν- quo dæmon quemque rapit, judicium ante omnia
τες ἐπὶ τὸν Ἀχέροντα, ἀναβάντες ἃ δὴ καὶ αὐτοῖς ὀχή- subeunt, tum qui bene, sancte justeque vixerunt,
ματά ἐστιν, ἐπὶ τοῦτον (36) ἀφικνοῦνται εἰς τὴν λίμ- tum qui secus. Inde, qui mediam inter utramque
νην. Καὶ ἐκεῖ οἰκοῦσί τε καὶ καθαιρόμενοι, τῶν τε vitæ rationem tenuisse videantur, ii Acherontem
ἀδικημάτων διδόντες δίκας, ἀπολύονται εἴ τίς τι ἠδί- petentes, conscensis illic suis quique vehiculis, ad
κηκε· τῶν τε εὐεργεσιῶν τιμὰς φέρονται, κατὰ τὴν paludem usque deferuntur. Ibi degunt aliquandiu,
ἀξίαν ἕκαστος· οἳ δ' ἂν δόξωσιν ἀνιάτως ἔχειν διὰ τὰ donec prorsus expiati, pœnisque criminum perso-
μεγέθη τῶν ἁμαρτημάτων, ἢ ἱεροσυλίας πολλὰς καὶ lutis, quidquid ante peccaverint, absolvuntur: quin
μεγάλας, ἢ φόνους ἀδίκους καὶ παρανόμους πολλοὺς etiam beneficiorum quoque suorum præmia, pro
ἐξειργασμένοι, ἢ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα τυγχάνει ὄντα· sua quique dignitate ferunt. At qui, propter scele-
τούτους δὲ ἡ προσήκουσα μοῖρα ῥίπτει εἰς τὸν Τάρ- rum atrocitatem, locum remedio nullum reliquisse
ταρον, ὅθεν οὔποτε ἐκβαίνουσιν· οἳ δ' ἂν ἰάσιμα μὲν, videantur, utpote crebris et immanibus sacrilegiis,
μεγάλα δὲ δόξωσιν ἡμαρτηκέναι ἁμαρτήματα, οἷον aut plurimis cædibus nefarie et contra leges omnes
πρὸς πατέρα ἢ μητέρα ὑπ' ὀργῆς βίαιόν τι πράξαν- perpetratis, et aliis ejusmodi piaculis obligati: hos
τες, καὶ μεταμέλον αὐτοῖς τὸν ἄλλον βίον βιῶσιν, C vero digna plane sors in Tartarum, unde nunquam
ἢ (37) ἀνδροφόνοι, ἢ τοιούτῳ τρόπῳ ἄλλῳ γένωνται· emergant, præcipites agit. Jam quos ea peccasse
τούτους δ' ἐμπεσεῖν μὲν εἰς τὸν Τάρταρον ἀνάγκη, constiterit, quæ ut curationem admittant, gravia
ἐμπεσόντας δὲ αὐτοὺς, καὶ ἐνιαυτὸν ἐκεῖ γενομένους tamen per sese sint; ut si adversus patrem aut
ἐκβάλλει τὸ κῦμα, τοὺς μὲν ἀνδροφόνους, κατὰ τὸν matrem indignum quidpiam iracundia stimulante
Κωκυτὸν, τοὺς δὲ πατραλῴας καὶ μητραλῴας κατὰ commiserint, eosque reliqua deinceps vita pœnitue-
τὸν Πυριφλεγέθοντα· ἐπειδὰν δὲ φλεγόμενοι γένωνται rit; aut si alis quocunque modo cædis humanæ
κατὰ τὴν λίμνην τὴν Ἀχερουσιάδα, ἐνταῦθα βοῶσί rei fuerint: eos quidem in Tartarum cadere necesse
τε καὶ καλοῦσιν, οἱ μὲν οὓς ἀπέκτειναν, οἱ δὲ οὓς est, sed tamen exacto anni unius curriculo, eosdem
ὕβρισαν· καλέσαντες δὲ ἱκετεύουσι, καὶ δέονται ἐᾶσαι fluctus ejicit, et homicidas quidem cæteros in Co-
σφᾶς ἐκβῆναι εἰς τὴν λίμνην, καὶ δέξασθαι. Καὶ ἐὰν cytum, parricidas autem vel matricidas in Pyri-
μὲν πείσωσιν, ἐκβαίνουσί τε καὶ λήγουσι τῶν κακῶν· phlegethontem. Hi postquam ad Acherusiam palu-
εἰ δὲ μὴ, φέρονται αὖθις εἰς τὸν Τάρταρον, κακεῖθεν dem delati fuerint, tum ingenti clamore appellant,
πάλιν εἰς τοὺς ποταμούς· καὶ ταῦτα πάσχοντες οὐ sive quos interfecerint, sive quibus injuriam fece-
πρότερον παύονται, πρὶν ἂν πείσωσιν οὓς ἠδίκησαν· D rint, obsecrant deinde atque obtestantur, uti se in
αὕτη γὰρ ἡ δίκη ὑπὸ τῶν δικαστῶν αὐτοῖς ἐτάχθη. eam paludem subire, ibique recipi patiantur. Quod
Οἵ δὲ δὴ ἂν δόξωσι διαφερόντως πρὸς τὸ ὁσίως quidem impetrare si possint, tum eo subeunt, ma-
βιῶναι, οὗτοί εἰσιν οἱ τῶνδε μὲν τῶν τόπων τῶν lorumque suorum finem accipiunt. Sin minus, in
ἐν τῇ γῇ ἐλευθερούμενοί τε καὶ ἀπαλλαττόμενοι, Tartarum indeque rursus in flumina referuntur.
ὥσπερ δεσμωτηρίων, ἄνω δὲ εἰς τὴν καθαρὰν οἴκη- Quo supplicii genere non ante liberantur, quam
σιν ἀφικνούμενοι, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς οἰκιζόμενοι. Τού- eos quibus injuriosi fuerint, exorarint: hæc enim
των δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφίᾳ ἱκανῶς καθηράμενοι illis a judicibus constituta pœna est. Postremo, qui
ἄνευ τε καμάτων (38) ζῶσι τοπαράπαν εἰς τὸν ἔπειτα excellenti quadam et eximia vitæ sanctimonia præ-
χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφι- stitisse videantur, ii demum ex terrenis hisce locis, qui-
κνοῦνται, ἃς οὔτε ῥᾴδιον δηλῶσαι, οὔτε ὁ χρόνος busdam **569** quasi carceribus educti atque liberati

(36) Plato. τούτων.
(37) Plato. om. ἢ.
(38) *Καμάτων*. Plato, σωμάτων. Omnino Eusebius καμάτων legit, quemadmodum et Theodoretus, ut constat ex primo versu litteræ D, infra hac pag. ubi eadem vox et repetitur, et cum scripturæ verbis componitur.

Digitized by Google

ac sursum in purius aliquod domicilium sedemque transcripti, supra terram degunt. Quo etiam ex numero, qui philosophiæ opera expiati omnino purgatique discesserint, ii non modo sine molestiis ævo sempiterno vivunt, sed etiam in domicilia longe adhuc nobiliora perveniunt, quæ nec verbis describere facile sit, nec per tempus commemorare mihi jam liceat. Cæterum videndum nobis est, mi Simmia, ut rebus abs me commemoratis adducti, virtutem ac prudentiam hac in vita consequi omni contentione studeamus. Dignum enim præmium, et magna quædam spes ostenditur. » Hactenus Plato. Tu vero cum his illius : « In domicilia longe adhuc nobiliora perveniunt, quæ nec verbis describere facile sit, nec per tempus mihi jam liceat, » confer as velim nostrum illud : « Quia nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se [47], » itemque cum illis pluribus domiciliis, quod habetur in Evangelio : « Multas apud Patrem » iis qui Deum diligunt, constitutas esse « mansiones [47a]. » Cum iis quæ de Pyriphlegethonte dicta sunt, sempiternum ignem impiis denuntiatum, juxta illud Hebræi prophetæ : « Quis annuntiabit vobis, quod ignis ardeat? quis annuntiabit vobis locum æternum [48]? » Et rursus : « Vermis eorum non morietur, et ignis non exstinguetur, et erunt in visionem omni carni [48a]. » Quibus etiam vide quam egregie Plato consentiat, dum, impios in Tartarum detrudendos affirmans, subjungit, « Unde nunquam emergant. » Itemque pios in beatis quibusdam domiciliis victuros pronuntians, addit, *pe- aitus, ævoque sempiterno.* Quod autem ait, *sine ullis omnino molestiis*, nostro huic geminum est : « Fugit dolor, et tristitia, et gemitus [49]. » Denique, dum Acherontem illum subeuntes, non simpliciter eo que vehiculo; quæ tandem ipse vehicula significare animi, simul cum iis, ut docent Hebræorum litteræ

ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι. Ἀλλὰ τουτων δὴ ἕνεκα χρὴ, ὧν διεληλύθαμεν, ὦ Σιμμία, πᾶν ποιεῖν, ὥστε ἀρετῆς καὶ φρονήσεως ἐν τῷ βίῳ μετασχεῖν. Καλὸν γὰρ τὸ ἄθλον, καὶ ἡ ἐλπὶς μεγάλη. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Σὺ δέ γε παραθήσεις τῷ· « Καὶ εἰς οἰκήσεις καλλίους ἀφικνοῦνται, ἃς οὔτε ῥᾴδιον δηλῶσαι, οὔτε χρόνος ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι, » τὸ παρ' ἡμῖν οὕτως ἔχον· « Ὀφθαλμὸς γὰρ οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· » ταῖς δὲ εἰρημέναις οἰκήσεσι τὸ, « Πολλὰς εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ τοῖς θεοφιλέσιν ἐπηγγελμένας· » καὶ τοῖς περὶ τοῦ Πυριφλεγέθοντος λεχθεῖσι τὸ τοῖς ἀσεβέσιν ἡπειλημένον πῦρ αἰώνιον, κατὰ τὸν πρὸς αὐτοὺς φάσκοντα Ἑβραίων προφήτην· « Τίς ἀναγγελεῖ (39) ὑμῖν, ὅτι πῦρ καίεται; τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον; » καὶ πάλιν· « Ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί. » Τήρει δὲ, ὡς καὶ ὁ Πλάτων συνάδων τούτοις, τοὺς ἀσεβεῖς εἰπὼν χωρήσειν εἰς Τάρταρον, ἐπιλέγει, « Ὅθεν οὔποτε ἐκβαίνουσι. » Καὶ αὖ πάλιν τοὺς εὐσεβεῖς ζήσεσθαι εἰπὼν ἐν μακαρίοις, προστίθησι λέγων, « Τοπαράπαν, καὶ εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον » Ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ἄνευ καμάτων » εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, « Ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη, καὶ στεναγμός. » Φάσκων δὲ τοὺς ἐπὶ τὸν Ἀχέροντα πορευομένους μὴ ἁπλῶς ἐπὶ τοῦτον ἀφικνεῖσθαι, ἀλλὰ ἀναβαίνοντας πρότερον ἃ δὴ αὐτοῖς ὀχήματά ἐστι, τίνα ποτὲ ἄρα τὰ ὀχήματα βούλεται σημαίνειν, ἢ τὰ σώματα, εἰς ἃ ἀναβᾶσαι αἱ τῶν τετελευτηκότων ψυχαὶ, σὺν αὐτοῖς τιμωροῦνται, κατὰ τὰ παρ' Ἑβραίοις νενομισμένα; Ἀλλὰ γὰρ ἱκανὴν καὶ τοῦδε τοῦ λόγου περιγραφὴν εἰληφότος, ἐπὶ τὸ δωδέκατον τῆς *Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς* μεταβήσομαι σύγγραμμα.

devenire statuit, sed conscenso tan um suo quemvehiculo; nisi corpora, quibus redditi defunctorum crucientur? Verum enimvero, cum hic quoque liber justam in magnitudinem excreverit, ad duodecimum *Evangelicæ præparationis* volumen transeamus.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBER DUODECIMUS.

570 *DUODECIMI LIBRI CAPITA.*

1. *Hebræos, etiam consentiente Platone, quos instituebant, eos recte fide quadam disciplinarum, quæ quod imperfectiores adhuc essent, nihil exquireret, informatos voluisse.*
2. *Fidem ab ipso quoque Platone, virtutum omnium maximam haberi.*
3. *Iis quæ de animo, similibusque dicuntur, fidem habendam esse, ex* Legum *undecimo.*

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΔΩΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. Ὅτι καὶ κατὰ Πλάτωνα τοῖς εἰσαγομένοις ὀρθῶς Ἑβραίων παῖδες ἀπερίεργον τὴν τῶν μαθημάτων πίστιν διὰ τὸ ἀτελὲς αὐτῶν παρεδίδοσαν.

β'. Ὅτι μεγίστη τῶν ἀρετῶν καὶ κατὰ Πλάτωνα ἡ πίστις τυγχάνει.

γ'. Ὅτι πιστεύειν δεῖ τοῖς περὶ ψυχῆς λεγομένοις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ τῶν τοιούτων λόγοις, ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου τῶν Νόμων.

[47] I Cor. II, 9. [47a] Joan. XIV, 2. [48] Isa. XXXIII, 14. [48a] Isa. LXVI, 24. [49] Isa. XXXV, 10.

(39) *Τίς ἀναγγελεῖ*, etc. Ita Septuaginta. Vulgatus longe dissimilis : *Quis poterit habitare de vobis cum igne devorante? aut quis habitabit ex vobis cum ardoribus sempiternis?* Hebraice, מי יגור, *quis habitabit?* Septuaginta, credo, legerunt מי יגיד, *quis nuntiabit?* In fine versus, pro *ardoribus sempiternis*, Heb. מוקדי עולם, *foci æternitatis*, Septuaginta legisse videntur מקום, id est *locus.*

Digitized by Google

ε'. Ὅτι δεήσει ἐν σχήματι μύθων τὰς πρώτας εἰσαγωγὰς τοῖς παισὶ παραδιδόναι.

ς'. Ὅτι μὴ τοὺς ἐπιβλαβεῖς μύθους τοῖς παισὶ, μόνους δὲ τοὺς ὠφελίμους δεήσει κατεπᾴδειν.

ζ'. Ὅτι μὴ λόγῳ μόνον ἀπεδέχετο τὴν πίστιν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ διαθέσει τούτοις πιστεύειν καὶ πεπεῖσθαι ὁμολόγει, οἷς καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν.

ζ'. Ὅτι μὴ δέοι εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων.

η'. Ὁποίους δεῖν ὁ Πλάτων φησὶ τοὺς ἄρχοντας καθιστάναι· ὅτι καὶ ἰδιώτας καὶ ἀγραμμάτους, εἰ μόνον τὸ ἦθος κεκοσμημένοι εἶεν.

θ'. Ὅτι δέοι φεύγειν τὰς ἀρχάς.

ι'. Περὶ τοῦ κατὰ Πλάτωνα δικαίου.

ια'. Περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα παραδείσου.

ιβ'. Ὡς ἐκ τοῦ ἀνδρὸς εἰλῆφθαί φασι τὴν γυναῖκα.

ιγ'. Περὶ τοῦ πρώτου τῶν ἀνθρώπων βίου.

ιδ'. Ὅτι καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις ὡμίλουν.

ιε'. Ὅπως περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ μέμνηνται.

ις'. Ὅτι τὰ τῆς διδασκαλίας ὀρθῶς ἡμῖν ἀπὸ τῶν θείων ἀρχόμενα καταλήγει εἰς ἀνθρώπινα.

ιζ'. Ὅτι καλὸν ἐξ ἔτι νέας ἡλικίας τοὺς παῖδας τοῖς τῆς θεοσεβείας ἤθεσιν ἐγγυμνάζειν.

ιη'. Ὅτι παιδείαν ἡγεῖσθαι χρὴ μόνην τὴν εἰς ἀρετὴν προάγουσαν, οὐχὶ δὲ τὴν εἰς χρηματισμὸν ἤ τινα βιοποριστικὴν ἐπιτήδευσιν.

ιθ'. Ὅτι παραπλησίως Ἑβραίοις καὶ ὁ Πλάτων εἰκόνα θειοτέρων τὰ τῇδε εἶναι ἐδόξαζεν.

κ'. Ὅτι χρὴ τοὺς νέους δι' ἐκμαθήσεως ὕμνων ὀρθῶν καὶ ᾠδῶν εἰς ἀρετῆς ἀνάληψιν προπαρασκευάζειν.

κα'. Ὁποίας χρὴ διαγωγὰς περιέχειν τὰς ᾠδάς.

κβ'. Ὅτι οὐ πάντων ἐστὶ τὰς ὀρθὰς ᾠδὰς καὶ τὰ μέλη δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλ' ἢ μόνου Θεοῦ, ἢ θείου τινὸς ἀνδρός.

κγ'. Περὶ τῶν δοκιμάζειν οἷόν τε τὰς κατὰ Θεὸν πεποιημένας ᾠδάς.

κδ'. Ὅτι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις παραληπτέον τὰς ᾠδὰς, ὥσπερ τινὰς νόμους συμποσιακούς.

κε'. Ὅτι οὐ πᾶσιν ἐπιτρεπτέον τὴν τοῦ οἴνου πόσιν.

κς'. Ὅτι οὐκ ἠγνόει ὁ Πλάτων τὰ ὑπ' αὐτοῦ νομοθετούμενα παρά τισι βαρβάροις πολιτεύεσθαι.

κζ'. Ὅτι ὁ πόλεμος ἡμῖν ἐστι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ ἐν ἡμῖν πάθη.

κη'. Ὅτι οὐ τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αἰτία τυγχάνει τῶν κακῶς ὑφ' ἡμῶν πραττομένων.

κθ'. Περὶ τοῦ καθαρῶς φιλοσοφοῦντος.

λ'. Περὶ πάσης τῆς ἐν ἀνθρώποις σοφιστείας.

λα'. Ὅτι δεήσει ποτὲ τῷ ψεύδει ἀντὶ φαρμάκου χρῆσθαι ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δεομένων τοῦ τοιούτου τρόπου.

λβ'. Ὅτι μὴ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναῖκας, καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων προσίεσθαι χρὴ εἰς τὴν προειρημένην παιδείαν.

λγ'. Ὅτι μὴ χρὴ ἐκ τῶν οὐ κατὰ λόγον παρ' ἡμῖν βιούντων τὸ πᾶν ἔθνος διαβάλλεσθαι.

λδ'. Ὅπως ὁ Πλάτων μετέβαλλεν ἐπὶ τὸ Ἑλληνικώτερον τὰ ἐν Παροιμίαις λόγια.

λε'. Περὶ πλούτου καὶ πενίας.

λς'. Περὶ γονέων τιμῆς.

λζ'. Περὶ κτήσεως οἰκετῶν.

λη'. Ὡς μετέβαλλε τὸ, « Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου. »

λθ'. Ὅμοιον τῷ, « Ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με. »

A 4. *Fabularum specie, puerorum animos, primis præceptionibus informandos esse.*

5. *Fabulas pueris, non perniciosas ullas, sed tantum utiles occinendas esse.*

6. *Fidem a Platone, non solum voce tenus probari: verum etiam cum profiteri, ex animo se rebus iis credere, quibus ipsi credimus*

7. *Graviora veritatis dogmata non omnibus promiscue vulganda esse.*

8. *Quales Plato magistratus ac principes creari velit: nec idiotas ab eo, nullarumque litterarum homines repudiari, si morum integritate modo præstiterint.*

9. *Defugiendos esse magistratus.*

10. *De justo, ex mente Platonis.*

571 11. *De Moysis paradiso.*

12. *Ab utroque doceri, mulierem ex viro sumptam esse.*

13. *De prima hominum vita.*

B 14. *Eosdem cum brutis etiam animantibus versatos esse.*

15. *Quemadmodum ambo diluvii meminerint.*

16. *Quam præclare doctrinæ nostræ rationes a rebus divinis auspicati, in humanas desinamus.*

17. *Quam præclarum sit pueros a prima statim ætate, piis religiosisque moribus assuefacere.*

18. *Eam solum doctrinæ loco habendam, quæ viam ad virtutem muniat, non autem eam, quæ vel augendæ pecuniæ, vel parando victui quoquo modo serviat.*

19. *In ea cum Hebræis sententia Platonem fuisse, ut res inferiores diviniorum imagines esse existimaret.*

20. *Juniores honestis quibusdam hymnis odisque memoriæ commendandis, ad suscipiendos virtutis satus præparandos esse.*

21. *Cujusmodi odarum illarum sententiam esse oporteat.*

C 22. *Non cujusvis esse, laudabiles odas et carmina scribere; sed vel unius Dei, vel divini cujusdam hominis.*

23. *De iis qui divinos illos cantus probare possint.*

24. *Cantus etiam in convivis, tanquam convivales quasdam leges recipiendos esse.*

25. *Vini bibendi copiam non omnibus promiscue faciendam esse.*

26. *Ne Platonem quidem ipsum ignorasse, quæ abs sese leges conderentur, iis barbaros quosdam suis in rebuspublicis vivere.*

27. *Bellum nobiscum esse nobis, et cum nostris cupiditatibus ac perturbationibus gerendum.*

28. *Non in corpus, sed in animum, culpam eorum, quæ a nobis peccantur, esse conferendam.*

29 *De eo qui caste sincereque philosophetur.*

572 30. *De toto illo sophisticæ genere, quod inter homines reperiri solet.*

D 31. *Falso nonnunquam, veluti pharmaco, ad eorum utilitatem, qui hoc loquendi genere opus habeant, utendum esse.*

32. *Non solum viros, sed etiam mulieres, adeoque genus hominum universum, hujus in disciplinæ communionem vocandum esse.*

33. *Eorum causa, qui minus apud nos ex rationis præscripto vivant, genus universum traducendum non esse.*

34. *Quemadmodum Plato quædam ex Proverbiis oracula, Græca dictione purius et elegantius expresserit.*

35. *De opibus et inopia.*

36. *De parentum honore.*

37. *De possessione servorum.*

38. *Quomodo illud Moysis expresserit: « Terminos æternos ne transferas, quos posuerunt patres tui. »*

39. *Locus Platonis huic similis: « Reddens peccata patrum in filios, in tertiam et quartam generationem, iis qui oderunt me. »*

Digitized by Google

40. *De furiosis.*
41. *De fure interfecto.*
42. *De jumento.*
43. *Platonem iisdem, quibus Hebræorum litteræ, similitudinibus usum esse.*
44. *De iisdem similibus.*
45. *De iisdem.*
46. *De iisdem.*
47. *Platonem duodecim in tribus cives distribui voluisse, Hebræi populi exemplum secutum.*

48. *Urbem in loco fluviatili condendam Plato statuit: quem Hierosolymorum regioni persimilem describit.*

49. *Quemadmodum Plato primam illam, quæ a Græcis usurpabatur, puerorum institutionem, tanquam perniciosam rejiciat.*
50. *De atheorum opinione, ex* Legum *decimo.*

51. *Quemadmodum Plato de Deo philosophetur.*

52. *Quemadmodum idem ipse, Deum universi curam gerere philosophetur.*

A μ'. *Περὶ κλεπτῶν.*
μα'. *Περὶ κλέπτου ἀναιρουμένου.*
μβ'. *Περὶ ὑποζυγίου.*
μγ'. *Ὅτι τοῖς αὐτοῖς ὁ Πλάτων, οἷς καὶ ἡ παρ' Ἑβραίοις γραφὴ, κέχρηται παραδείγμασιν.*
μδ'. *Ἔτι περὶ τῶν ὁμοίων ὑποδειγμάτων.*
με'. *Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ.*
μς'. *Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ.*
μζ'. *Ὅτι καὶ ὁ Πλάτων εἰς ιβ' φυλὰς δεῖν νομοθετεῖ διαιρεῖν τοὺς πολίτας, κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν Ἑβραίων ἔθνους.*
μη'. *Ἐν ποταμίῳ τὴν πόλιν κατοικίζειν ὁ Πλάτων νομοθετεῖ τόπῳ· διαγράφει δὲ ἐοικότα τινὰ τῷ ἐν Ἱεροσολύμοις.*
μθ'. *Ὅπως ὁ Πλάτων τὰ τῆς Ἑλληνικῆς προπαιδείας, ὡς ἐπιβλαβῆ τυγχάνοντα, παραιτεῖται.*
ν'. *Περὶ τῆς τῶν ἀθέων δόξης, ἀπὸ τοῦ δεκάτου τῶν* Νόμων.
B να'. *Ὡς ὁ Πλάτων τὸν περὶ Θεοῦ κατασκευάζει λόγον.*
νβ'. *Ὅπως περὶ τοῦ προνοεῖν τοῦ παντὸς τὸν Θεὸν διέξεισιν.*

573 CAPUT I.

Hebræos, etiam consentiente Platone, quos instituebant, eos recte, fide quadam disciplinarum, quæ quod imperfectiores adhuc essent, nihil exquirerent, informatos voluisse. Ex Legum *primo.*

Duodecimus hic *Præparationis evangelicæ* liber, quæ superiori de Platonis cum Hebræorum doctrina consensione desunt, velut apta quadam et numerosa consonantis lyræ harmonia repræsentabit, initio ex nostræ hujus, quam vulgus hominum criminatur, fidei defensione sumpto. Et Plato quidem primo *De legibus*, nostram in rem percommode, « Jurene, inquit, an secus, Lacedæmoniorum et Cretensium rempublicam reprehendere quis possit, alia quæstio est. Mihi quidem magis forte, quam utrique vestrum, quæ a plerisque dicuntur, proferre liceat. Vobis enim, ut civilis admodum sit ac moderata legum universa ratio, hæc sane ex optimis una merito censeatur. Utine juniorum quisquam ex legibus sinatur inquirere, quænam bene, quænam secus habeant : sed potius uti una voce omnes, unoque ore cuncta probe, tanquam diis auctoribus instituta esse consentiant : quod si quis aliter loquatur, eum ut audientes nullo modo ferant. Sin autem ex senibus cuipiam in mentem aliquid veniat, is ut vel cum magistratu, vel cum suis duntaxat æqualibus, nemine juniorum audiente, rem communicet. Optime id quidem, mi hospes. » Verum igitur omnino fuit, Hebræorum Scripturam tanto ante præcipere, uti divinarum litterarum intelligentiam ac disquisitionem fides antecedat, ut dum ait, « Nisi credideritis, non intelligetis [48*]. » Itemque, « Credidi, propter quod locutus sum [50]. » Quo quidem nos etiam consilio, quos novissime rerum in nostrarum communionem admisimus, iis tanquam rudioribus adhuc et inchoatis, animoque propemodum infantibus, divinæ Scripturæ lectionem simplicius ita tradimus, ut eos simul ad fidem iis

[48*] Isa. vii, 9. [50] Psal. cxv, 16.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ὅτι καὶ κατὰ Πλάτωνα τοῖς εἰσαγομένοις ὀρθῶς Ἑβραίων παῖδες ἀπερίεργον τὴν τῶν μαθημάτων πίστιν, διὰ τὸ ἀτελὲς αὐτῶν παρεδίδοσαν, ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Νόμων.

Ὁ δωδέκατος ἡμῖν τῆς *Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς* ἐνθένδε ποθὲν ἥδη τὰ ἐνδέοντα τῷ προτέρῳ τῆς Πλάτωνος πρὸς τὰ Ἑβραίων λόγια συνῳδίας ὡς ἐν ἁρμονίᾳ συμφώνου λύρας ἀποδώσει, τὴν καταρχὴν ἐξ ἀπολογίας τῆς παρὰ τοῖς πολλοῖς βλασφημουμένης ἡμῶν πίστεως ληψόμενος. « Εἰ μὲν τοίνυν (40) ὀρθῶς ἢ μή τις ἐπιτιμᾷ τῇ τε Λακωνικῇ καὶ τῇ Κρητικῇ πολιτείᾳ, λόγος ἂν ἕτερος εἴη· τὰ γοῦν λεγόμενα πρὸς τῶν πολλῶν ἴσως ἐγὼ μᾶλλον ἔχοιμ' ἂν ὑμῶν ἀμφοτέρων λέγειν. Ὑμῖν γὰρ εἰ καὶ μετρίως κατεσκεύασται τὰ τῶν νόμων, εἷς τῶν καλλίστων ἂν εἴη νόμων, μὴ ζητεῖν τῶν νέων μηδένα ἐᾶν, ποῖα καλῶς αὐτῶν, ἢ μὴ καλῶς ἔχει, μιᾷ δὲ φωνῇ καὶ ἐξ ἑνὸς στόματος πάντας συμφωνεῖν, ὡς πάντα καλῶς κεῖται, θέντων θεῶν· καὶ ἄν τις ἄλλως λέγῃ, μὴ ἀνέχεσθαι τὸ παράπαν ἀκούοντας· γέρων δὲ εἴ τίς τι ξυννοεῖ τῶν παρ' ὑμῖν, πρὸς ἄρχοντά τε καὶ ἡλικιώτην μηδενὸς ἐναντίον νέου ποιεῖσθαι τοὺς τοιούτους λόγους. Ὀρθότατά γε, ὦ ξένε, κελεύεις. » Εἰκότως δῆτα καὶ ἡ Ἑβραίων προλαβοῦσα γραφὴ τῆς τῶν θείων Γραφῶν συνέσεώς τε καὶ θεωρίας τὴν πίστιν προτάττει δι' ὧν φησιν· « Ἐὰν δὲ μὴ πιστεύσητε, οὐ μὴ συνῆτε· » καὶ αὖθις· « Ἐπίστευσα, διὸ καὶ ἐλάλησα. » Ἔνθεν καὶ παρ' ἡμῖν τοῖς μὲν ἄρτι εἰσαγομένοις καὶ τὴν ἕξιν ἀτελέσιν, ὡς ἂν τὰς ψυχὰς νηπίοις, ἁπλούστερον ἡ ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀνάγνωσις παραδίδοται, μετὰ τοῦ δεῖν πιστεύειν ὡς Θεοῦ λόγοις τοῖς ἐμφερομένοις παρακελεύεσθαι· τοῖς δὲ τὴν ἕξιν προβεβηκόσι, καὶ πολιοῖς τὸ φρόνημα, ἐμβαθύνειν καὶ δοκιμάζειν τὸν νοῦν τῶν λεγομένων ἐπιτέτραπται. Τούτους δὲ παισὶν Ἑβραίων δευτερωτὰς φίλον ἦν ὀνομάζειν, ὥσπερ ἑρμηνευτὰς καὶ ἐξηγητὰς ὄντας τῆς τῶν Γραφῶν διανοίας.

(40) *Εἰ μὲν τοίνυν.* Plato, I *Leg.*, p. 369 Ficini.

Digitized by Google

quæ proponantur, tanquam Dei verbis habendam **574** adhortemur. At quorum jam robustior mentis habitus, et cana quædam intelligentiæ vis fuerit, iis vero penetrare altius, verborumque sententiam explorare concedimus. Atque hos Hebræi Deuterotas, quasi Scripturarum interpretes atque explanatores vocare solebant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ὅτι μεγίστη τῶν ἀρετῶν καὶ κατὰ Πλάτωνα ἡ πίστις τυγχάνει.

« Οὐκοῦν τὰ μετὰ (41) ταῦτα εἴποιμεν ἂν ἡμεῖς, ὅτι σὺ μὲν ἐπαινεῖς, ὡς ἔοικας, ὦ Τυρταῖε, μάλιστα τοὺς πρὸς τὸν ὀθνεῖόν τε καὶ ἔξωθεν πόλεμον γενομένους ἐπιφανεῖς. Φαίη ταῦτα ἄν που, καὶ ὁμολογοῖ; Τί μήν; Ἡμεῖς δέ γε, ἀγαθῶν ὄντων τούτων, ἔτι φαμὲν ἀμείνους εἶναι καὶ πολὺ τοὺς ἐν τῷ μεγίστῳ πολέμῳ γιγνομένους ἀρίστους διαφανῶς. Ποιητὴν δὲ καὶ ἡμεῖς μάρτυρα ἔχομεν Θέογνιν, πολίτην τῶν ἐν Σικελίᾳ Μεγαρέων, ὃς φησι·

Πιστὸς ἀνὴρ (42) *χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου ἀντ-*
ἐρύσασθαι
Ἄξιος ἐν χαλεπῇ, Κύρνε, διχοστασίῃ.

Τοῦτον δέ φαμεν ἐν πολέμῳ χαλεπωτέρῳ ἀμείνονα ἐκείνου πάμπολυ γίνεσθαι σχεδὸν, ὅσον ἀμείνων δικαιοσύνη καὶ φρόνησις εἰς ταὐτὸ ἐλθοῦσα μετὰ ἀνδρείας αὐτῆς. Πιστὸς μὲν γὰρ καὶ ὑγιὴς ἐν στάσεσιν οὐκ ἄν ποτε γένοιτο ἄνευ ξυμπάσης ἀρετῆς· διαβάντες δὲ καὶ εὖ μαχόμενοι ἐθέλοντες ἀποθνήσκειν ἐν τῷ πολέμῳ, φράζει Τυρταῖος, τῶν μισθοφόρων εἰσὶ πάμπολλοι, ὧν οἱ πλεῖστοι γίνονται θρασεῖς, καὶ ἄδικοι, καὶ ὑβρισταὶ, καὶ ἀφρονέστατοι σχεδὸν ἁπάντων, ἐκτὸς δή τινων εὖ μάλα ὀλίγων. Ποῖ δὴ τελευτᾷ νῦν ἡμῖν οὗτος ὁ λόγος, καὶ τί φανερὸν ποιῆσαί ποτε βουληθεὶς λέγει ταῦτα; Δηλονότι τόδε, ὡς παντὸς μᾶλλον καὶ ὁ τῇδε ὁ παρὰ Διὸς νομοθέτης, πᾶς τε, οὗ καὶ σμικρὸν ὄφελος, οὐκ ἄλλο ἢ πρὸς τὴν μεγίστην ἀρετὴν μάλιστα βλέπων ἀεὶ θήσει τοὺς νόμους· ἔστι δ', ὡς φησι Θέογνις, αὕτη πιστότης ἐν τοῖς δεινοῖς, ἣν τις δικαιοσύνην ἂν τελείαν ὀνομάσειε. » Καὶ παρ' ἡμῖν ὁ σωτήριος λόγος, ὁμοῦ συζεύξας τῇ πίστει τὴν φρόνησιν, τὸν κατ' ἀμφότερα κεκοσμημένον τοῖς αὐτοῦ λόγοις ἐγκρίνει λέγων, « Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος; » καὶ αὖθις· « Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. » Σαφῶς γοῦν ἐν τούτοις οὐ τὴν ἄλογον πίστιν ἀποδέχεσθαι παρίστησιν, ἀλλὰ τὴν ταῖς μεγίσταις ἀρεταῖς συνεζευγμένην, εἰ δὴ τοιαῦται φρόνησις καὶ ἀγαθασύνη.

Quibus quidem manifeste declarat, eam sibi demum probari fidem, non quæ præceps ac temeraria, sed quæ virtutibus maximis conjuncta sit, quales utique prudentiæ ac probitatis nomine intelligit.

CAPUT II.

Fidem ab ipso quoque Platone virtutum omnium maximam haberi.

« Nos igitur, inquit Plato, eos abs te deinceps, o Tyrtæe, laudari potissimum celebrarique dixerimus, qui excellentem quamdam in hostili externoque bello virtutem ostenderint. Id, opinor, ille concesserit. Quidni enim? Nos vero, cum præstantes hos esse fateamur, tum eos qui egregia summæ virtutis maximo in bello documenta dederint, longe adhuc præstantiores esse defendimus. Cujus rei testem poetam habemus ipsi quoque, Theognim illum, Megarensem in Sicilia civem, cujus hoc distichum est :

Cyrne, tibi argento fuerit redimendus et auro,
Cui manet in tristi seditione fides.

Atque hunc in bello graviore, tanto fere altero illo præstantiorem esse dicimus, quanto excellentior æquitas illa fuerit, quæ cum temperantia, prudentia, ipsaque adeo fortitudine conjungetur. Nam qui fidelis ac sanus media in dissensione persistet, is profecto nullam non virtutem habeat necesse est. At vero mercenarii plerique, quod ipsum Tyrtæus cecinit, ubi hostilem in regionem trajecerint, strenue dimicantes libenter in bello moriuntur; quorum tamen permulti audaces, injuriosi, contumeliosi, atque omnium, si paucissimos excipias, amentissimi sunt. Verum, quo tandem spectat genus hoc orationis, aut quid efficere ac demonstrare contendit? Illud nimirum : præ cæteris quidem eum, qui leges hic auctore Jove condiderit, sed tamen quemlibet etiam alium, qui modo prodesse vel utcunque volet, aliud omnino nihil in ferendis legibus, quam virtutem maximam præ oculis habiturum. Est autem hæc virtus, ut Theognis ait, illa durioribus temporibus fidelitas, quam perfectam justitiam merito nominaris. » Quæ cum salutari Evangelio præclare sane conveniunt, ubi Servator quoque noster prudentiam cum fide conjungens, **575** utraque præditum suis ita verbis commendat ac probat : « Quis putas fidelis servus et prudens [50]? » Et rursus : « Euge, serve bone et fidelis, super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam [51]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ὅτι πιστεύειν δεῖ τοῖς περὶ ψυχῆς λεγομένοις καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς περὶ τῶν τοιούτων λόγοις, ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου τῶν Νόμων.

« Εἴς τινα γὰρ (43) οὖν μοι καιρὸν φαινόμεθα τοὺς

CAPUT III.

Iis quæ de anima, similibusque dicuntur, fidem habendam esse, ex Legum *undecimo.*

« Mihi quidem opportune videtur, inquit Plato,

(41) *Οὐκοῦν τὰ μετά.* Plato, ibid., 567 Ficini.

(42) *Πιστὸς ἀνήρ.* Hæc eadem Theodoretus, lib. I *De curand. Græcor. affectionib.*, pag. 13, ubi ἀνταρύσασθαι legitur, pro ἀντερύσασθαι. Utrumque placet. Porro ibi fides pro fidelitate potius accipitur, quam ea virtute, unde Christianis fidelium nomen impositum. Nec alia mens videtur testimoniorum, quæ paulo post ex Evangelio proferuntur.

(43) *Εἴς τινα γάρ.* Plato, *Leg.* XI, p. 680 Ficini.

[50] Matth. XXIV, 45. [51] ibid. 21.

Digitized by Google

superioribus a nobis disputationibus constitutum id fuisse, defunctorum animos, posteaquam ex corpore migraverint, rerum humanarum curam vi quadam propria suscipere. Id quod rationibus veris illis quidem, sed longioribus probari solet. Verum hoc in genere, cum aliis quæ hac de re non vulgo tantum et passim, sed etiam ex omni memoria celebrantur, habenda fides; tum etiam legislatoribus ita statuentibus, nisi tamen eos amentes omnino fuisse velis. » Hæc Plato. Atqui, Machabæorum etiam in libro, visus Jeremias dicitur, cum vita jam functus esset, orare pro populo [51], quasi hominum adhuc in terris degentium saluti prospiceret. Quibus Plato fidem adhibendam esse pronuntiat.

A ἔμπροσθεν λόγους διεξελθεῖν, ὡς ἄρα αἱ τῶν τελευτησάντων ψυχαὶ δύναμιν ἔχουσί τινα τελευτήσασαι, καὶ τῶν κατ' (44) ἀνθρώπους πραγμάτων ἐπιμελοῦνται. Ταῦτα ἀληθεῖς μὲν, μακροὶ δέ εἰσι περιέχοντες λόγοι. Πιστεύειν δὲ ταῖς τε ἄλλαις φήμαις χρεὼν περὶ τὰ τοιαῦτα, οὕτω πολλαῖς καὶ σφόδρα παλαιαῖς οὔσαις· πιστεύειν δὲ καὶ τοῖς νομοθετοῦσι ταῦθ' οὕτως ἔχειν, ἅπερ μὴ παντάπασιν ἄφρονες φαίνωνται. » Καὶ ἐν τῇ βίβλῳ δὲ τῶν Μακκαβαίων λέγεται Ἱερεμίας ὁ προφήτης μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου εὐχόμενος ὁρᾶσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, ὡς φροντίδα ποιούμενος τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων. Δεῖ δὲ, φησὶ καὶ ὁ Πλάτων, τούτοις πιστεύειν.

CAPUT IV.

Fabularum specie, puerorum animos primis præceptionibus informandos, ex secundo De republica.

« Orationum porro, inquit idem, genera duo sunt, verum et falsum. Ita est. Et utroque puer sic informandus erit, ut initium a falso ducatur. Quid velis equidem non satis intelligo. Tu vero, inquam, non intelligis fabulas a nobis primum **576** narrari pueris solere : quod sane genus, ut universe loquar, in falso prope versatur, tametsi huic veri etiam aliquid aspersum est. Pueros autem in fabulis prius, quam in gymnasiis exercemus. Sane. » Ita Plato. Similiter Hebræis id moris est, ut hominibus animo adhuc infantibus, divinæ Scripturæ historias, fabularum quarumdam instar, simplicius nudiusque tradant; iis vero, quibus mentis habitus fuerit exercitatione robustior, altius illud doctrinæque plenum contemplationis genus tractare concedunt, quod illa, quam vocant, deuterosi, et illustriore quadam ignotorum vulgo sensorum explicatione continetur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι δεήσει ἐν σχήματι μύθων τὰς πρώτας εἰσαγωγὰς τοῖς παισὶ παραδιδόναι, ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῆς Πολιτείας.

« Λόγων δὲ (45) διττὸν εἶδος· τὸ μὲν ἀληθὲς, τὸ δὲ ψευδές. — Ναί. — Παιδευτέον δὲ ἐν ἀμφοτέροις· πρότερον δὲ ἐν τοῖς ψευδέσιν. Οὐ μανθάνω, ἔφη, πῶς λέγεις. Οὐ μανθάνεις, ἦν δ' ἐγὼ, ὅτι πρῶτον τοῖς παιδίοις μύθους λέγομεν ; Τοῦτο δέ που, ὡς τὸ ὅλον εἰπεῖν, ψεῦδος ἐνι καὶ ἀληθῆ. Πρότερον δὲ μύθοις πρὸς τὰ παιδία ἢ γυμνασίοις χρώμεθα. Ἔστι ταῦτα. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Καὶ παρ' Ἑβραίοις δὲ τὰς τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἱστορίας τοῖς νηπίοις τὰς ψυχὰς ἁπλούστερον, ὥσπερ τινὰς μύθους, ἔθος ἐστὶ παραδιδόναι· τοῖς δ' ἐγγεγυμνασμένοις τὴν ἕξιν τὰς τῶν λόγων βαθυτέρας καὶ δογματικὰς θεωρίας, διὰ τῆς καλουμένης δευτερώσεως, καὶ σαφηνείας τῶν λανθανόντων τοὺς πολλοὺς νοημάτων.

C

CAPUT V.

Fabulas pueris non perniciosas ullas, sed tantum utiles occinendas esse.

« Nosti vero, inquit Plato, maximi momenti esse operis cujusque principium, ac præsertim in juvene quolibet tenero adhuc atque flexibili : tum enim ea maxime, quam impressam cuique volueris, fingitur induiturque forma. Prorsus id quidem. An igitur pueros, omnes promiscue fabulas, et a quocunque fictas audire, simulque animo contrarias ut plurimum iis opiniones, quas ubi maturiores fuerint, habere illos velimus, temere ac leviter imbibere patiemur? Id vero nullatenus patiemur. Primum ergo nobis, ut video, in illos fabularum artifices diligenter inquirendum erit, ut quas ipsi recte et cum dignitate confinxerint, seligamus ac probemus : quas minus honeste, repudiemus : tum probatæ quæ fuerint, apud nutrices ac parentes efficiendum erit, ut eas pueris subinde narrent, quibus eorum animos multo magis fingant, quam corpora manibus. Quas autem illis nunc occinunt,

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Ὅτι μὴ τοὺς ἐπιβλαβεῖς μύθους τοῖς παισὶ, μόνους δὲ τοὺς ὠφελίμους δεήσει κατεπάδειν.

« Οὐκοῦν οἶσθ' (46), ὅτι ἀρχὴ παντὸς ἔργου μέγιστον, ἄλλως τε δὴ καὶ νέῳ καὶ ἁπαλῷ ὁτῳοῦν, μάλιστα γὰρ δὴ τότε πλάττεται καὶ ἐνδύεται τύπος, ὃν ἄν τις βούληται ἐνσημήνασθαι ἑκάστῳ. Κομιδῇ μὲν οὖν. Ἆρ' οὖν ῥᾳδίως οὕτω παρήσομεν τοὺς ἐπιτυχόντας μύθους πλασθέντας ἀκούειν τοὺς παῖδας, καὶ λαμβάνειν ἐν ταῖς ψυχαῖς ὡς ἐπιτοπολὺ ἐναντίας δόξας ἐκείναις, ἃς ἐπειδὰν τελειωθῶσιν, ἔχειν οἰησόμεθα δεῖν αὐτούς; Οὐδ' ὁπωστιοῦν παρήσομεν. Πρῶτον μὲν δὴ ἡμῖν, ὡς ἔοικεν, ἐπιστατέον τοῖς μυθοποιοῖς· καὶ ὃν μὲν ἂν καλὸν μῦθον ποιήσωσιν, ἐγκριτέον· ὃν δ' ἂν μὴ, ἀποκριτέον. Τοὺς δ' ἐγκριθέντας πείσομεν τὰς τροφάς τε καὶ μητέρας λέγειν τοῖς παισὶ, καὶ πλάττειν τὰς ψυχὰς αὐτῶν τοῖς μύθοις πολὺ μᾶλλον ἢ τὰ σώματα ταῖς χερσίν. Ὧν δὲ νῦν λέγουσι τοὺς πολλοὺς ἐκβλητέον. » Καὶ ταῦτα πρὸ τοῦ Πλάτωνος πεφύλακτο παρ' Ἑβραίοις. Οἱ γὰρ ἔχοντες Πνεῦμα θεῖον, διακριτικὸν πνευμάτων, ἐδοκίμαζον τὰ

[51] II Mach. xv, 12, 14.

(44) *Καὶ τῶν κατά.* Plato, ἢ τῶν κατά, rectius. Malim tamen utramque vocem adhiberi ἢ καὶ τῶν κατά.

(45) *Λόγων δέ.* Plato, lib. II *De republ.*, p. 429 edit. Ficini.

(46) *Οὐκοῦν οἶσθ'.* Plato, ibid.

Digitized by Google

ὀρθῶς καὶ ἐξ ἁγίου Πνεύματος λεγόμενά τε καὶ γραφόμενα· τὰ δὲ μὴ τοιαῦτα ἀπεδοκίμαζον, ὥσπερ καὶ τοὺς τῶν ψευδοπροφητῶν λόγους. Ἀλλὰ καὶ παῖδας τοὺς νηπίους ταῖς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν ὠφελιμωτάταις διηγήσεσιν, ὥσπερ τισὶ μυθολογίαις, γονεῦσί τε καὶ τροφοῖς ἔθος ἦν κατεπάδειν προπαρασκευῆς ἕνεκα τῆς εἰς ἄνδρας αὐτοῖς ἐσομένοις θεοσεβείας.

A eæ maximam sane partem auferendæ. »Et hoc ante Platonem Hebræis observatum. Apud quos, homines divino afflati Spiritu, cujus est spirituum varietatem discernere, quæ recte ac Spiritus sancti magisterio, tam dicta quam scripta essent, auctoritate sua comprobabant ; quæ secus, abjudicabant, quales erant pseudoprophetarum voces. Imo parentes etiam atque nutritii, tenerioribus adhuc pueris, utilissimas divinis e litteris narrationes, perinde ut fabulas quasdam occinere consueverant, quibus ei pietati ac religioni, quam viros deinceps profiteri oporteret, viam munirent.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὅτι μὴ μόνῳ λόγῳ ἀπεδέχετο τὴν πίστιν ὁ Πλάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ διαθέσει τούτοις πιστεύειν τε καὶ πεπεῖσθαι ὡμολόγει, οἷς καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν. Ἀπὸ τοῦ Γοργίου.

577 CAPUT VI.

Fidem a Platone non solum voce tenus probari, verum etiam eum profiteri ex animo se rebus iis credere, quibus nos ipsi credimus. Ex Gorgia.

« Ἄκουε δὴ (47), φῆσι, μάλα καλοῦ λόγου, ὃν σὺ μὲν ἡγήσῃ μῦθον, ὡς ἐγῷμαι, ἐγὼ δὲ λόγον· ὡς ἀληθῆ γὰρ ὄντα σοι λέξω ἃ μέλλω λέγειν. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Τὸν μὲν δικαίως (48) τὸν βίον διελθόντα καὶ ὁσίως, ἐπειδὰν τελευτήσῃ, εἰς μακάρων νήσους ἀπιόντα, οἰκεῖν ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ ἐκτὸς κακῶν· τὸν δὲ ἀδίκως καὶ ἀθέως εἰς τὸ τῆς τίσεώς τε καὶ δίκης δεσμωτήριον, ὃ δὴ Τάρταρον καλοῦσιν, ἰέναι. » Καὶ αὖθις μετ' ὀλίγα· « Ἔπειτα γυμνοὺς κριτέον ἁπάντων τούτων· τεθνεῶτας γὰρ δεῖ κρίνεσθαι· καὶ τὸν κριτὴν δεῖ γυμνὸν εἶναι, τεθνεῶτα, αὐτῇ δὲ τῇ ψυχῇ αὐτὴν τὴν ψυχὴν θεωροῦντα ἐξαίφνης ἀποθανόντος ἑκάστου, ἔρημον πάντων (49) τῶν συγγενῶν καὶ καταλιπόντα ἐπὶ γῆς πάντα ἐκεῖνον τὸν κόσμον, ἵνα δὴ δικαία ἡ κρίσις ᾖ. » Καὶ ἑξῆς ἐπιφέρει· « Ταῦτά ἐστιν, ὦ Καλλίκλεις, ἃ ἐγὼ ἀκηκοὼς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι· καὶ ἐκ τούτων τῶν λόγων τοιόνδε λογίζομαι συμβαίνειν· ὁ θάνατος τυγχάνει ὢν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲν ἄλλο ἢ δυοῖν πραγμάτοιν διάλυσις, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἀπ' ἀλλήλοιν. Ἐπειδὰν δὲ διαλυθῆτον, οὐδὲν ἧττον (50) ἑκάτερον αὐτοῖν ἔχει τὴν ἕξιν τὴν αὐτοῦ, ὥσπερ καὶ ὅτε ἔζη ὁ ἄνθρωπος· τό τε σῶμα, καὶ τὴν φύσιν τὴν αὐτοῦ, καὶ τὰ θεραπεύματα, καὶ τὰ παθήματα ἔνδηλα πάντα· οἷον, εἴ τινος ἦν μέγα τὸ σῶμα φύσει ἢ τροφῇ, ἢ ἀμφότερα, ζῶντος, καὶ τούτου, ἐπειδὰν ἀποθάνῃ, ὁ νεκρὸς μέγας· καὶ εἰ παχὺς, παχὺς καὶ ἀποθανόντος· καὶ τἆλλα οὕτως. Καὶ εἰ αὖ ἐπετήδευε κομᾷν, κομήτης τούτου καὶ ὁ νεκρός· ἢ μαστιγίας εἴ τις ἦν, καὶ ἴχνη εἶχε τῶν πληγῶν οὐλὰς ἐν τῷ σώματι, ἢ ὑπὸ μαστίγων, ἢ ἄλλων τραυμάτων ζῶν, καὶ τεθνεῶτος τὸ σῶμά ἐστιν ἰδεῖν ταῦτα ἔχον. Ἡ κατεαγότα εἴ του ἦν μέλη, ἢ διεστραμμένα ζῶντος, καὶ τεθνεῶτος. Καὶ

« Accipe jam, inquit Plato, egregiam, quod aiunt, præclaramque narrationem. Tibi, opinor, fabula videbitur, at eam pro narratione habeo : quæ enim commemoraturus tibi sum, ea tanquam vera commemorabo. » Tum paucis interjectis . « Qui juste sancteque vixisset, eum post obitum ad beatorum insulas profectum, in omni felicitate degere, malis omnibus liberatum ; qui vero scelerate et impie, hunc in supplicii pœnarumque carcerem, quem Tartarum appellent, descendere. » Itemque paulo post : « Deinde toto illo apparatu nudatos, judicium subire oportebit, utpote quod jam mortui subituri sint. Quin etiam judex ipse nudus sit mortuusque necesse est, qui animum cujusque repentina morte sublati animo ipso pervideat, omni propinquorum suorum comitatu, ac tota illa quam in terris ante reliquerit, pompa spoliatus, ut sua judicio integritas æquitasque constet. » Quibus hæc subjungit : « Hæc ego, mi Callicles, quæ auditione accepi, vera esse credo. Quibus positis ita philosophari soleo. Mors, ut mihi quidem videtur, aliud nihil est quam duarum abs sese rerum, hoc est animi corporisque, disjunctio. Postquam pars utraque nihilominus quam dum homo viveret, habitum quæque suum retinet. Et corpus quidem naturæ suæ conditionem, et illustria non adhibiti modo cultus, sed etiam morborum dolorumque vestigia repræsentat. Cujus enim viventis olim ingens, sive naturæ, sive alimenti, sive utriusque vi corpus fuerit, ejus quoque jam defuncti umbra ingens futura est, crassiorque, si crassius, itaque de cæteris. Præterea qui comam nutriebat ornabatque studiosius, comata hunc umbra manet. Cui verbe-

(47) *Ἄκουε δή.* Plato in *Gorgia*, pag. 312 Ficini.

(48) *Τὸν μὴν δικαίως.* Multa hanc in rem disputat idem Plato, lib. x *De republ.*, pag. 519 Ficini.

(49) *Ἔρημον πάντων*, etc. Ficinus hæc de reo ipso, aut judicium subeunte accipit, non de judice. Equidem id quoque mallem, si verba paterentur. Paterentur autem, si pro καταλείποντα, sive καταλιπόντα, quod habet Plato, legeretur καταλιποῦσαν· vel certe ἔρημον in ἐρήμου, et καταλιπόντα in καταλιπόντος mutaretur. Verum quidem est, nudum etiam a Platone judicem postulari ; sed oculis, auribus et corpore toto nudum, paulo enim ante præcesserat, καὶ ἅμα καὶ αὐτοὶ ἀμπεχόμενοι δικάζουσι, πρὸ τῆς ψυχῆς τῆς αὐτῶν, ὀφθαλμοὺς καὶ ὦτα, καὶ ὅλον τὸ σῶμα προκεκαλυμμένοι. Quod autem hic ait, propinquorum suorum comitatu nudos esse oportere, meo judicio, reis potius, quam judicibus conveniat. Illa quoque species, et pompa quædam exterior, in reo potius quam in judice metuenda.

(50) *Οὐδὲν ἧττον.* Plato, οὐ πολὺ ἧττον. Et paulo post ἥνπερ pro ὥσπερ, et particulam καὶ delet, ante τὴν φύσιν.

Digitized by Google

roni piagarum vibices aut flagellis, aut aliis vulneribus insti, vivo in corpore residebant, eosdem similiter exstincti umbra præ se fert, si vivo cuipiam vel confracta, vel distorta membra fuerant, id ipsum defunctus ostendit. Atque ut rem verbo absolvam, ut corpore quisque dum viveret, comparatus fuit, ita post obitum vel omnino, vel partem sane maximam, ad tempus saltem aliquod affectus videri solet. **578** Idem ego prorsus, mi Callicles, de animo statuendum existimo. Ubi exutus corpore animus fuerit, quidquid ipsi homo vel insitum a natura, vel a quocunque studii genere impressum habuerat, id totum in illo exsistit etiam tum ac cernitur. Itaque cum illi primum ad judicem pervenerunt, ut ad Rhadamanthum Asiatici, Rhadamanthus sibi quemque sistens, animum diligenter explorat, cujus tandem ille sit ignarus. Et contingit sæpenumero ut vel rege Persarum, vel alio quopiam seu rege, seu principe corrupto, hujus animum nulla sui parte sanum videat, sed perjuriorum ac maleficiorum, quæ suum cuique facinus imprimere animo solet, quibusdam quasi verberibus conscissum vibicibusque plenum : prava similiter ob mendacium ac superbiam omnia, rectum nihil, quod sine ullo veritatis sensu educatus fuerit : postremo eumdem animum, quod nimiam in licentiam, luxum, contumeliam ac petulantiam effusus esset, deformitate ac turpitudine insignem animadvertat. Tum enimvero cum ignominia, recta illum amandat in custodiam, ubi dignas pœnas subire cogatur. Jam, cum quispiam, uti par est dat pœnas alteri, eum aut meliorem inde fieri, juvarique decet, aut cæteris exemplo esse, ut pœnarum, quas eum subire videant, formidine meliores fiant. Ergo qui utilitatis suæ causa a diis pariter et hominibus puniuntur, ii sunt qui cum sanabilia peccata commiserint, tum vero fructum aliquem ex dolorum sensu tam hic quam apud inferos capiunt, utpote qui non aliter ac suamet improbitate liberari possint. At vero, qui quod atrocissima quæque perpetrarint, insanabiles propterea fuerint, ex illis demum exempla sumuntur : licet enim ipsimet ut curari nunquam, ita nec juvari ulla ratione possint, plurimum tamen utilitatis hauriunt, qui eos gravissimorum criminum, gravissimas quoque admodumque horribiles pœnas dare conspiciunt, easque sempiternas ; prorsus, ut illic apud inferos, illo in carcere, tanquam juge quoddam improbis eodem

A ἑνὶ λόγῳ, οἷος εἶναι παρεσκεύαστο τὸ σῶμα ζῶν, ἔνδηλα ταῦτα καὶ τελευτήσαντος ἦν πάντα, ἢ τὰ πολλὰ ἐπί τινα χρόνον. Ταὐτόν μοι δοκεῖ τοῦτ' ἄρα καὶ περὶ τὴν ψυχὴν εἶναι, ὦ Καλλίκλεις. Ἔνδηλα πάντα ἐστὶν ἐν τῇ ψυχῇ, ἐπειδὰν γυμνωθῇ τοῦ σώματος, τά τε τῆς φυσεως καὶ τὰ παθήματα τὰ (51) διὰ τὴν ἐπιτήδευσιν ἑκάστου πράγματος, ἣν (52) ἔσχεν ἐν τῇ ψυχῇ ἄνθρωπος. Ἐπειδὰν οὖν ἀφίκωνται παρὰ τὸν δικαστὴν, οἱ μὲν ἐκ τῆς Ἀσίας παρὰ τὸν Ῥαδάμανθυν, ὁ Ῥαδάμανθυς, ἐκείνους ἐπιστήσας, θεᾶται ἑκάστου τὴν ψυχὴν, οὐκ εἰδὼς ὅτου ἐστίν. Ἀλλὰ πολλάκις τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐπιλαβόμενος, ἢ ἄλλου ὁτουοῦν βασιλέως ἢ δυνάστου, κατεῖδεν οὐδὲν ὑγιὲς ὂν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ διαμεμαστιγωμένην, καὶ οὐλῶν μεστὴν ὑπὸ ἐπιορκιῶν καὶ ἀδικίας, ἃ ἑκάστῳ ἡ πρᾶξις αὐτοῦ

B ἐξωμόρξατο εἰς τὴν ψυχὴν, καὶ πάντα σκολιὰ ὑπὸ ψεύδους καὶ ἀλαζονείας, καὶ οὐδὲν εὐθὺ, διὰ τὸ ἄνευ ἀληθείας τετράφθαι· καὶ ὑπὸ ἐξουσίας, καὶ τρυφῆς, καὶ ὕβρεως, καὶ ἀκρατείας τῶν πράξεων, ἀσυμμετρίας τε καὶ αἰσχρότητος γέμουσαν τὴν ψυχὴν εἶδεν. Ἰδὼν δὲ, ἀτίμως αὐτὴν ἀπέπεμψεν εὐθὺ τῆς φρουρᾶς, οὗ μέλλει ἐλθοῦσα ἀνατλῆναι τὰ προσήκοντα πάθη. Προσήκει δὲ παντὶ τῷ ἐν τιμωρίᾳ ὄντι. Ὑπὸ ἄλλου ὀρθῶς τιμωρουμένῳ, ἢ βελτίονι γίγνεσθαι καὶ ὀνίνασθαι, ἢ παράδειγμα τοῖς ἄλλοις γίγνεσθαι, ἵνα ἄλλοι ὁρῶντες πάσχοντα ἃ ἂν πάσχῃ, φοβούμενοι βελτίους γίνωνται. Εἰσὶ δὲ οἱ μὲν ὠφελούμενοί τε καὶ δίκην διδόντες ὑπὸ θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, οὗτοι οἳ ἂν ἰάσιμα ἁμαρτήματα (53) ἁμάρτωσιν, ὅμως δὲ

C δι' ἀλγηδόνων καὶ ὀδυνῶν γίνεται αὐτοῖς ἡ ὠφέλεια, καὶ ἐνθάδε, καὶ ἐν ᾅδου· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε ἄλλως ἀδικίας ἀπαλλάττεσθαι. Οἳ δ' ἂν τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι, καὶ διὰ τὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνεται (54)· καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται οὐδὲν, ἅτε ἀνίατοι ὄντες· ἄλλοι δὲ ὀνίνανται, οἱ τούτους ὁρῶντες διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰς μεγίστας καὶ ὀδυνηρότατα καὶ φοβερώτατα πάθη πάσχοντας τὸν ἀεὶ χρόνον, ἀτεχνῶς παραδείγματα

D ἀνηρτημένους ἐκεῖ ἐν ᾅδου ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, τοῖς ἀεὶ τῶν ἀδίκων ἀφικνουμένοις θεάματα καὶ νουθετήματα. Ὧν ἐγώ φημι καὶ Ἀρχέλαον ἔσεσθαι, εἰ ἀληθῆ λέγει Πῶλος, καὶ ἄλλος ὅστις ἂν τοιοῦτος τύραννος ᾖ. Οἶμαι δὲ καὶ τοὺς πολλοὺς εἶναι τούτων παραδειγμάτων, τοὺς ἐκ τυράννων, καὶ βασιλέων, καὶ δυνατῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων πραξάντων γεγονότας· οὗτοι γὰρ διὰ τὴν ἐξουσίαν μέγιστα καὶ ἀνοσιώτατα ἁμαρτήματα ἁμαρτάνουσι. Μαρτυρεῖ δὲ τούτοις καὶ Ὅμηρος· βασιλέας γὰρ καὶ δυνάστας ἐκεῖνος πε-

(51) Plato, ἃ.

(52) Plato om. ἦν.

(53) *Ἰάσιμα ἁμαρτήματα.* Hausit hinc Synesius, quæ in epist. 40 effundit, quibus Joannem illum parricidii suspectum hortatur, ut voluntaria pœna, futuri supplicii gravitatem ac perpetuitatem redimat. Ἐῶ γὰρ λέγειν, inquit, ὅτι πολλοῖς (ἰματίοις) ὁ ῥύπος οὕτως ἐνέφυ σφόδρα διὰ τοῦ βάθους, ὡς ἀναπάλλακτος εἶναι· καὶ φθάνει διαφθαρέντα, πρὶν εἰς τὴν φύσιν ἐπανελθεῖν, ὅτι τὸ πάθος αὐτοῖς γέγονε φύσις, ἢ διὰ χρόνου πλῆθος, ἢ διὰ μέγεθος. Οὕτω δὲ ἐχούσῃ ψυχῇ, καλῶς ἂν εἶχεν εἶναι φθαρτῇ· νῦν δὲ τὰ μὲν ἁμαρτήματα λόγον ἔχει πρὸς τὰς ἀνεκπλύτους κηλῖδας· ἡ ψυχὴ δὲ οὐκ ἔτι πρὸς θοιμάτιον ἐκεῖνο, τὸ πιναρόν τε καὶ οὐκ ἀντέχον· ἀλλ' ἀθάνατος οὖσα, τίνει δίκην ἀθάνατον, ὅταν ἁμάρτῃ δευσοποιά τε καὶ ἀναπόνιπτα. Ἀλλ' ἐν ᾧ γάρ τις ἥμαρτε βίῳ, δίκας δίδοὺς, οὐ πάνυ προστετηκὸς ἔχει καὶ προσιζῆσαν τὸ πάθος, ἀλλ' ὡς ἂν εἴποι τις, ἀρτιβαφὴς οὖσα ψυχὴ, τάχιστα πλύνεται, etc.

(54) *Παραδείγματα γίνεται.* Qualis ille, qui apud Virgil. in vi succlamabat assidue :

Discite justitiam, moniti, et non temnere divos.

Quibus autem παραδείγματα ? Mortuis, qui, ex Platone, revicturi denuo.

Digitized by Google

πεποίηκε τοὺς ἐν ᾍδου τὸν ἀεὶ χρόνον τιμωρουμένους, Τάνταλον, καὶ Σίσυφον, καὶ Τιτυόν. Θερσίτην δὲ, καὶ εἴ τις ἄλλος πονηρὸς ἦν ἰδιώτης, οὐδεὶς πεποίηκε μεγάλαις τιμωρίαις συνεχόμενον ὡς ἀνίατον. Οὐ γὰρ, οἶμαι, ἐξῆν αὐτῷ· διὸ καὶ εὐδαιμονέστερος ἦν ἢ οἷς ἐξῆν. Ἀλλὰ γὰρ, ὦ Καλλίκλεις, ἐκ τῶν δυναμένων εἰσὶ καὶ οἱ σφόδρα πονηροὶ γιγνόμενοι ἄνθρωποι οὐδὲ μὴν κωλύει καὶ ἐν τούτοις ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐγγίγνεσθαι. Καὶ σφόδρα γε ἄξιον ἄγασθαι τῶν γιγνομένων· χαλεπὸν γὰρ (55), ὦ Καλλίκλεις, καὶ πολλοῦ ἐπαίνου ἄξιον, ἐν μεγάλῃ ἐξουσίᾳ γενόμενον τοῦ ἀδικεῖν δικαίως διαβιῶναι. Ὀλίγοι δὲ γίγνονται οἱ τοιοῦτοι· ἐπεὶ καὶ ἐνθάδε καὶ ἄλλοθι γεγόνασιν, οἶμαι δὲ ἔσονται καὶ ἄλλοι ἀγαθοὶ ταύτην τὴν ἀρετὴν τοῦ δικαίως διαχειρίζειν ἃ ἄν τις ἐπιτρέπῃ· εἷς δὲ καὶ πάνυ ἐλλόγιμος γέγονε καὶ εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας, Ἀριστείδης ὁ Λυσιμάχου. Οἱ δὲ πολλοὶ, ὦ ἄριστε, κακοὶ γίνονται (56), τῶν δὲ δυναστῶν. Ὅπερ ὧν ἔλεγον, ἐπειδὰν ὁ Ῥαδάμανθυς ἐκεῖνος τοιοῦτόν τινα λάβῃ, ἄλλο μὲν περὶ αὐτοῦ οὐκ οἶδεν οὐδὲν, οὐδ' ὅτις, οὔθ' ὧντινων, ὅτι δὲ πονηρός τις· καὶ τοῦτο κατιδὼν, ἀπέπεμψεν εἰς Τάρταρον ἐπισημηνάμενος, ἐάν τε ἰάσιμος, ἐάν τε ἀνίατος δοκῇ εἶναι. Ὁ δὲ, ἐκεῖσε ἀφικόμενος, τὰ προσήκοντα πάσχει. Ἐνίοτε δὲ, ἄλλην εἰσιδὼν ὁσίως βεβιωκυῖαν καὶ μετ' ἀληθείας, ἀνδρὸς ἰδιώτου ἢ ἄλλου τινὸς ψυχήν· (μάλιστα μὲν ὡς ἐγώ φημι, ὦ Καλλίκλεις, φιλοσόφου τὰ αὑτοῦ πράξαντος, καὶ οὐ πολυπραγμονήσαντος ἐν τῷ βίῳ) ἠγάσθη τε καὶ εἰς μακάρων νήσους ἀπέπεμψε. Ταῦτα δὲ ταῦτα καὶ Αἰακός. Ἑκάτερος δὲ τούτων ῥάβδον ἔχων δικάζει. Ὁ δὲ Μίνως ἐπισκοπῶν κάθηται, μόνος ἔχων χρύσεον σκῆπτρον, ὡς φησιν Ὀδυσσεὺς ὁ Ὁμήρου ἰδεῖν αὐτὸν,

A nullo non tempore subeuntibus spectaculum ac monitum suspensi videantur. Quo quidem e numero, si verum Polus narrat, et Archelaum, et alium quemvis similem ei tyrannum futurum pronuntio. **579** Quin etiam tyrannos ego quamplurimos, reges item ac principes, quique in rerumpublicarum administratione versati sint, ejusmodi exemplo jam nunc esse existimo : quod ii fere, dum sua illa potestate abutuntur, indignissima quæque ac teterrima patrare consueverint. Cujus sane rei Homerus etiam testis est, dum reges illos ac principes Tantalum, Sisyphum, Tityum, qui pœnis apud inferos sempiternis crucientur, sua in poesi repræsentat. Nam Thersitem quidem, aut si quis ex privatis alius improbus fuerit, nemo adhuc tanquam insanabilem gravioribus suppliciis illigavit. Nec enim ipse, opinor, talis esse poterat, tanto quidem iis felicior, quibus id licebat. Quanquam, mi Callicles, ex eo quidem potentiorum numero sceleratissimos esse constat ; sed tamen nihil vetat quominus inter eos probi etiam exsistant aliqui, quos merito sane majorem in modum suscipere debeamus. Res enim perdifficilis est, mi Callicles, et summa laude digna, cum maximam habeas peccandi licentiam, juste vivere. Quales utique pauci quidam subinde exsistunt : nam et hic, et alibi nonnulli jam fuere, et alii posthac, opinor, etiam futuri sunt ea virtute præstantes, quia res fidei suæ commissæ cum æquitate tractantur. Quos inter unus ille clarissimus fuit, atque aliorum etiam Græcorum fama celeberrimus, Aristides, Lysimachi filius. Ut plurimum tamen virorum, optime, potentiores improbi esse solent. Cæterum quod jam ante dixi, Rhadamanthus ille, ubi ejusmodi aliquis suas in manus venerit, nec quisnam ille sit, nec quibus natus parentibus, nec aliud omnino quidquam de ipso novit ; unum hoc quippe novit, improbum illum esse : id quod ubi perspexit, in Tartarum amandat illico, simulque significat, utrum sanabilis, an insanabilis esse videatur. Quo ille profectus, justo supplicio cruciatur. Idem alium quemdam animum, qui sancte integreque vixerit, aliquando contemplatus, seu privati, seu alterius cujuscunque fuerit (qualem, mi Callicles, philosophi equidem animum esse confirmo, qui, res suas agens, nihil admodum hac in vita sese alienis immisceat), laudatum eum vehementer ad beatorum insulas transmittit. Hæc eadem fiunt ab Æaco. Qui uterque virgam manu tenens, hoc judicium exercet. At vero Minos tanquam summus cognitor, solus aureum sceptrum præferens considet : quomodo Ulysses ille Homericus eum sese vidisse testatur,

B

C

Χρύσεον σκῆπτρον ἔχοντα, θεμιστεύοντα νέκυσσιν.

D *Aurato in sceptro defunctis ponere jura.*

Ἐγὼ μὲν οὖν, ὦ Καλλίκλεις, ὑπὸ τούτων τῶν λόγων πέπεισμαι, καὶ σκοπῶ ὅπως (57) ἀποφανοῦμαι τῷ κριτῇ ὡς ὑγιεστάτην ἔχων τὴν ψυχήν. Χαίρειν οὖν ἐάσας τὰς τιμὰς (58) τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, τὴν ἀληθειαν ἀσκῶν πειράσομαι τῷ ὄντι, ὡς ἂν δύνωμαι, βέλτιστος ὢν, καὶ ζῆν, καὶ ἐπειδὰν ἀποθνήσκω, ἀποθνήσκειν. Παρακαλῶ δὲ καὶ τοὺς ἄλλους πάντας ἀνθρώπους, καθ' ὅσον δύναμαι· καὶ δὴ καὶ σὲ ἀντιπαρακαλῶ, ἐπὶ τοῦτον τὸν βίον καὶ τὸν ἀγῶνα τοῦ-

Hujus ego narrationis vi atque auctoritate persuasus, o Callicles, video etiam atque etiam, qui tandem animum judici quam integerrimum exhibeam. **580** Quare omnibus vulgi honoribus valere jussis, unius in veritatis tractatione assiduus, id omnino agam, quantum in me erit, uti et optimus vivam, et moriendum cum erit, moriar optimus. Quin alios etiam omnes pro mea facultate hortor, teque adeo majorem in modum obtestor, uti hanc

(55) *Χαλεπὸν γάρ.* Clemens Alexandrin. in *Protreptico*, ubi de imperatore, qui Antinoum Ganymedem suum consecrari jusserat, οὐ γὰρ κωλύεται ῥᾳδίως ἐπιθυμία, φόβον οὐκ ἔχουσα.

(56) *Κακοὶ γίγνονται.* Apud Platonem, hunc locum ita conceptum leges, κακοὶ γίγνονται τῶν δυναστῶν. Ὅπερ οὖν ἔλεγον, ἐπειδάν, etc.

(57) *Σκοπῶ ὅπως*, etc. Vox utique Christiani hominis ore sensuque dignissima, quæque vecordem ac stolidam nonnullorum securitatem et fiduciam jugulat.

(58) Plato addit τάς.

Digitized by Google

in vitam, atque hoc in certamen incumbas, quod aliis equidem hic subeundis omnibus antepono. Ac mihi tu quidem increpandus jure sis, qui opem ipse tibi ferre tum nullam poteris, cum in forum illud atque judicium, quo de jamjam abs me dictum est, adductus fueris : sed potius ubi te judici illi Æginæ filio steteris, correptus ab eo atque productus, nihilo sane minus quam hic ego soleam, hiabis tu illic, atque æstuabis : eritque fortasse non nemo qui os tibi summa cum ignominia verberet. Verum hæc tu forte sic tanquam aniles quasdam fabulas aspernaris. Equidem ea contemni facile etiam paterer, si nobis diligenter investigantibus, melius ipsis aliquid ac verius occurreret. Nunc autem vides ipse, causæ a vobis tribus, qui tamen Græcos hujus ætatis omnes sapientia superatis, te, inquam, et Polo, et Gorgia nihil afferri posse, quamobrem alia sit ineunda vitæ ratio, quam quæ illic etiam utilis futura videatur : sed in tanta narrationum ac disputationum copia, ut aliæ coargui vulgo refellique soleant, unam hanc tamen firmam semper immotamque consistere : « Cavendum nobis esse potius, ne injuriam faciamus, quam ne patiamur : atque hanc in curam homini, præ cæteris omnibus, incumbendum esse, non jam ut bonus videatur, sed ut bonus reipsa sit, tam privatim, quam publice. » Hactenus Plato. Et ille quidem mortuorum judices Æacum, Minoem ac Rhadamanthum futuros esse pronuntiat : nobis autem Scriptura divina testatur, « Omnes manifestari oportere ante tribunal Dei, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum[88]. » Et rursus : « In die, inquit, quo judicabit Deus abscondita hominum, qui reddet unicuique secundum opera ejus : iis quidem, qui secundum patientiam operis ejus, gloriam et honorem, et incorruptionem quærunt, vitam æternam : iis vero, qui ex contentione sunt, et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum, et Græci. Non enim est acceptio[88*]. »

A τον, ὃν ἐγὼ φημι ἀντὶ πάντων τῶν ἐνθάδε ἀγώνων εἶναι. Καὶ ὀνειδίζω σε (59), ὅτι οὐχ οἷός τε εἶ (60) σαυτῷ βοηθῆσαι, ὅταν ἡ δίκη σοι ᾖ καὶ ἡ κρίσις, ἣν νῦν ἐγὼ ἔλεγον· ἀλλὰ ἐλθὼν παρὰ τὸν δικαστὴν ἐκεῖνον, τὸν τῆς Αἰγίνης υἱόν, ἐπειδάν σου ἐπιλαβόμενος ἐκεῖνος ἄγῃ, χασμήσῃ καὶ ἰλιγγιάσεις οὐδὲν ἧττον ἢ ἐγὼ ἐνθάδε καὶ σὺ ἐκεῖ, καί σε ἴσως τυπτήσει τις καὶ ἐπὶ κόρρης ἀτίμως, καὶ πάντως προπηλακιεῖ. Τάχα δ' οὖν ταυτὶ μῦθός σοι δοκεῖ λέγεσθαι, ὥσπερ ὑπὸ γραὸς, καὶ καταφρονεῖς αὐτῶν. Καὶ οὐδέν γ' ἂν ἦν θαυμαστὸν καταφρονεῖν τούτων, εἴ πῃ ζητοῦντες εἴχομεν αὐτῶν βελτίω καὶ ἀληθέστερα εὑρεῖν. Νῦν δὲ ὁρᾷς, ὅτι τρεῖς ὄντες ὑμεῖς, οἵπερ σοφώτατοί ἐστε τῶν νῦν Ἑλλήνων, σύ τε καὶ Πῶλος, καὶ Γοργίας, οὐκ ἔχετε ἀποδεῖξαι,
B ὡς δεῖ ἄλλον τινὰ βίον ζῆν ἢ τοῦτον, ὅσπερ καὶ ἐκεῖσε φαίνεται συμφέρων· ἀλλ' ἐν τοσούτοις λόγοις, τῶν ἄλλων ἐλεγχομένων, μόνος οὗτος ἠρεμεῖ ὁ λόγος, « ὡς εὐλαβητέον ἐστὶ (61) τὸ ἀδικεῖν μᾶλλον ἢ τὸ ἀδικεῖσθαι· καὶ παντὸς μᾶλλον ἀνδρὶ μελετητέον οὐ τὸ δοκεῖν εἶναι ἀγαθὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν εἶναι καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. » Ὁ μὲν δὴ Πλάτων τὸν Αἰακὸν, καὶ τὸν Μίνω, καὶ τὸν Ῥαδάμανθυν ὑπέθετο τῶν τετελευτηκότων δικαστὰς ἔσεσθαι· ὁ δὲ θεῖος Λόγος μαρτύρεται « Πάντας δεῖν παραστήσεσθαι τῷ βήματι τοῦ Θεοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ
C σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε φαῦλον. » Καὶ πάλιν, « Ἐν ἡμέρᾳ, φησὶν, ὅταν κρίνῃ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου αὐτοῦ δόξαν, καὶ τιμὴν, καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι ζωὴν αἰώνιον· τοῖς δ' ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπιστοῦσι τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργὴ, θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος. Οὐ γάρ ἐστι διαστολή. »

[88] II Cor. v, 10. [88*] Rom. II, 5-11.

(59) *Καὶ ὀνειδίζω σε*, etc. Synesius, epist. 44, Platonico ex genio : Καὶ τίς ἂν γένοιο, τοῦ σώματος ἐξελθων, εἴθ' ὑπὸ βιαίας δίκης, εἴτε ἕτερον τρόπον, κἄπειτα αὐτὴν τὴν ψυχὴν αὐτῇ τῇ ψυχῇ θεασάμενος, οὐκ οὔσης ἀρνεῖσθαί σοι γλώττης, ἀλλ' ἐγκεκολαμμένον ἔχων τοὔπίσημον τὸ τῆς πράξεως ; οὐκ ἰλιγγιάσεις, οὐκ ἀπορήσεις, ἕλξῃ σιγῶν καὶ ἐκκείσῃ τῇ δίκῃ, καὶ οὐ χάγὼ καὶ πᾶς ὃν οὐ προκαθαίρει μετάνοια δημοσιευθεῖσα, etc.

(60) *Οἷός τε εἶ*. Plato, οἷός τε ἔσῃ, quod rectius videtur.

(61) *Εὐλαβητέον ἐστί*. Non sane contra chara est hæc Platonis oratio, quam noluissem ab Eusebio decurtari. Addit enim hæc non minus illustria : Ἐὰν δέ τις κατά τι κακὸς γίγνηται, κολαστέος ἐστί. Καὶ τοῦτο δεύτερον ἀγαθὸν, μετὰ τὸ εἶναι δίκαιον, τὸ γίγνεσθαι, καὶ κολαζόμενον διδόναι δίκην· καὶ πᾶσαν κολακείαν, καὶ τὴν περὶ ἑαυτὸν, καὶ τὴν περὶ τοὺς ἄλλους, καὶ περὶ ὀλίγους, καὶ περὶ πολλοὺς φευκτέον. Ἐμοὶ μὲν οὖν πειθόμενος, ἀκολούθησον ἐνταῦθα, οἳ ἀφικόμενος εὐδαιμονήσεις, καὶ ζων, καὶ
D τελευτήσας· καὶ ἑκασόν τινά σου καταφρονῆσαι, ὡς ἀνοήτου, καὶ προπηλακίσαι, ἐὰν βούληται· καὶ ναὶ μὰ Διὰ, σύ γε θαῤῥῶν πάταξαι τὴν ἄτιμον ταύτην πληγήν· οὐδὲν γὰρ δεινὸν πείσῃ, ἐὰν τῷ ὄντι καλὸς κἀγαθὸς ἀσκῶν ἀρετήν. Hæc Plato, quem secutus, epistola 44, Synesius : Ἀλλ' ἀνδριστέον, ὦ γενναῖε, γενναῖος γάρ εἶης· καὶ τῶν μὲν ἡδονῶν ὑπεροπτέον, ἃς ἀδικοῦντες ἐπαρισόμεθα, τοὺς δὲ ἀνθρώπους οὐκ αἰσχυντέον· ἀλλὰ τῷ δικαστῇ μὲν ὁμολογητέον τὴν πρᾶξιν, ἐξιλαστέον δὲ τῇ παραυτίκα τίσει, τὰς κάτω ποινάς. Μεγίστου γὰρ ὄντος ἀγαθοῦ, τοῦ μὴ ἁμαρτεῖν, δεύτερον ἀγαθὸν τὸ δικαιωθῆναι· ὅστις δὲ χρόνον πολὺν ἀδικῶν ἀκόλαστος μένει, τοῦτον δεῖ νομίζειν ἀτυχέστατον, οὗ μήτε θεὸς, μήτ' ἄνθρωπος κήδεται. Audi et Senecam epist. 76 (SS. enim Patrum voces hic omitto) : *In illo loco*, inquit, *in quo vir bonus discitur, paucissimi sedent : et hi plerisque videntur nihil boni negotii habere quod agant; inepti inertes vocantur. Mihi contingat iste derisus. Æquo animo audienda sunt imperitorum convicia, et ad honesta vadenti contemnendus est iste contemptus.*

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅτι μὴ δέοι εἰς πάντας ἐκφέρειν τὰ σεμνὰ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων.

« Εὐλαβοῦ (62) μέντοι, μή ποτε ἐκπέσῃ ταῦτα εἰς ἀνθρώπους ἀπαιδεύτους· σχεδὸν γὰρ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ. οὐκ ἔστι τούτων πρὸς τοὺς πολλοὺς καταγελαστότερα ἀκούσματα, οὐδ' οὖν πρὸς τοὺς εὐφυεῖς θαυμαστότερά τε καὶ ἐνθουσιαστικώτερα. Πολλάκις δὲ λεγόμενα, καὶ ἀεὶ ἀκουόμενα, καὶ πολλὰ ἔτη, μόγις, ὥσπερ χρυσὸς, ἐκκαθαίρεται μετὰ πολλῆς πραγματείας. » Καὶ παρ' ἡμῖν ὁ σωτήριος λόγος φησί· « Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· » καί· « Ὁ ψυχικὸς γὰρ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι. »

581 CAPUT VII.

Graviora veritatis dogmata non omnibus promiscue vulganda esse.

« At enim cave sis, inquit Plato, ne hæc unquam in hominum imperitorum aures incidant: nullum enim fere, ut mihi quidem videtur, sermonis genus est, quod magis vulgus irrideat: uti vicissim nullum est, quod hominibus egregiæ cujusdam indolis, aut suspiciendum vehementius, aut afflatus divini similius videri soleat. Et ejusmodi quidem illa sunt, quæ licet plurium annorum et frequenti prædicatione et auditione assidua celebrentur, vix tamen, quod auro etiam usu venit, diligenti opera studioque purgari possint. » Quam in rem, ita salutaris etiam apud nos doctrina præcipit: « Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos [82]. » Itemque: « Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi [83]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὁποίους δεῖν ὁ Πλάτων φησὶ τοὺς ἄρχοντας καθιστάναι· ὅτι καὶ ἰδιώτας καὶ ἀγραμμάτους, εἰ μόνον τὸ ἦθος κεκοσμημένοι εἶεν. Ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν Νόμων.

« Καὶ δὴ καὶ (63) ἑνὸς ἀνδρὸς ὁπόταν καλοὶ ἐν ψυχῇ λόγοι ἐνόντες μηδὲν ποιῶσι πλέον, ἀλλὰ δὴ τούτοις πᾶν τοὐναντίον. Ταύτας πάσας ἀμαθίας τὰς παμμελεστάτας ἔγωγ' ἂν θείην πόλεώς τε καὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν πολιτῶν, ἀλλ' οὐ τὰς τῶν δημιουργῶν, εἰ ἄρα μου καταμανθάνετε, ὦ ξένοι, ὃ λέγω. —Μανθάνομέν γε, ὦ φίλε, καὶ συγχωροῦμεν ἃ λέγεις. — Τοῦτο μὲν τοίνυν οὕτω κεῖσθω δεδογμένον καὶ λεγόμενον, ὡς τοῖς ταῦτα ἀμαθαίνουσι τῶν πολιτῶν οὐδὲν ἐπιτρεπτέον ἀρχῆς ἐχόμενον καὶ λεγόμενον καὶ ὡς ἀμαθέσιν ὀνειδιστέον, ἂν καὶ πάνυ λογιστικοί τε ὦσι, καὶ πάντα τὰ κομψὰ, καὶ ὅσα πρὸς τάχος τῆς ψυχῆς πεφυκότα, διαπεπονημένοι ἅπαντα· τοὺς δὲ τοὐναντίον ἔχοντας τούτοις, ὡς σοφούς τε προσρητέον, εἰ καὶ, τὸ λεγόμενον, μήτε γράμματα μήτε νεῖν ἐπίστανται· καὶ τὰς ἀρχὰς δοτέον ὡς ἔμφροσι. Πῶς γὰρ ἄν, ὦ φίλοι, ἄνευ συμφωνίας γένοιτ' ἂν φρονήσεως καὶ τὸ σμικρότατον εἶδος; Οὐκ ἔστιν· ἀλλ' ἡ καλλίστη καὶ μεγίστη τῶν ξυμφωνιῶν μεγίστη δικαιότατα λέγοιτ' ἂν σοφία· ἧς ὁ μὲν κατὰ λόγον ζῶν μέτοχος, ὁ δὲ ἀπολειπόμενος οἰκοφθόρος, καὶ περὶ πόλιν οὐδαμῇ σωτὴρ, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον, ἀμαθαίνων εἰς ταῦτα, ἑκάστοτε φανεῖται. » Ταῦτα μέν μοι ἀπὸ τῶν *Νόμων* κεῖσθω. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἐν *Πολιτικῷ* περὶ τοῦ μὴ πάνυ τι περὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰς λέξεις σπουδάζειν, τάδε φησί· « Καλῶς, ὦ Σώκρατες, κἂν

CAPUT VIII.

Quales Plato magistratus ac principes creari velit: nec idiotas ab eo, nullarumque liberalium homines repudiari, si morum integritate modo præstiterint. Ex libro tertio Legum.

« Præsertim, inquit Plato, cum egregiæ istæ hominis unius notationes animo inclusæ nihil admodum juvare possint. Contra vero, genus hoc totum ignorantiæ, cum in rep. universe, tum in civibus quoque singulis, longe pessimum ac perniciosissimum existimo, non autem alterum illud quo laborent artifices: si tamen vos, hospites mei, quod abs me dicitur intelligitis. —Nos vero, amice, et probe quidem intelligimus, et libenter comprobamus. — Ergo constitutum id maneat, civibus rerum istarum ignaris, nihil prorsus quod cum magistratus munere conjunctum sit, mandandum esse; imo eos quoque tanquam stultos infamia notari oportere, ut disserendi facultate plurimum valeant, atque in iis omnibus quæ vel aliquid habeant elegantiæ, vel ad acuendam ingenii celeritatem utcunque pertineant, studiose sint diligenterque versati. At vero, qui secus animo comparati fuerint, eos et sapientes appellandos, tametsi, quod vulgo dicunt, neque litteras ipsi, neque nere noverint, et tanquam vere prudentes magistratibus ornandos esse. **582** Nam, quomodo tandem, o amici, vel tenuissima quædam exsistat prudentiæ species, ubi nullus consensioni locus? Fieri non potest. Atqui pulcherrima sane omnium, summaque consensio, summa jure optimo sapientia nominetur; qua quidem ut præditus ille

[82] Matth. VII, 6. [83] I Cor. II, 14.

(62) *Εὐλαβοῦ*. Hæc Plato, epist. 2 ad Dionysium, pag 707 Ficini vers, quæ laudantur etiam a Theodoreto lib. I *De Græcor. affect.*, qui est de fide, pag. 19, ubi pluribus hoc ipsum argumentum tractat, quam parce graviora mysteria, cum plebeiis aut rudibus ingeniis communicanda sint. Clemens Alexandr. *Strom.* V: Οἱ θεολογήσαντες, inquit, βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, τὰς μὲν ἀρχὰς τῶν πραγμάτων ἀπεκρύψαντο, τὴν δ' ἀλήθειαν αἰνίγμασι καὶ συμβόλοις, ἀλληγορίαις τε ἂν καὶ μεταφοραῖς παραδεδώκασιν. Hinc et nostra fides Apostolo, ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένη, ἵνα, inquit Clemens, ζητητικοὶ ὑπάρχωμεν, καὶ προσαγρυπνούμενοι ἀεὶ τῇ τῶν σωτηρίων λόγων εὑρέσει. Hinc illa apud philosophos, τῶν ἐξωτερικῶν, quæ popularia magis et obvia, ab ἀκροαματικοῖς et ἐποπτικοῖς, quæ purioribus tantum et acutioribus oculis pateant, accurata distinctio, quam ibid. Clemens pluribus persequitur. Lege si libet Francisc. Patritium, *Disputat. Peripatetican.* tomo I, lib. VI: tuam affatim cupiditatem explebit.

(63) *Καὶ δὴ καί*. Locum hunc Platonis, sexto *Legum* reperire non potui. At lib. VII *De republ.* pluribus ab eo de necessaria magistratibus scientia disputatur.

Digitized by Google

omnis est, qui ducem vitæ rationem sequatur; ita quisquis etiam caruerit, is et familiæ suæ pestem creabit, nec ullo modo reip. utilis esse poterit, sed potius quod ab hoc cognitionis genere imparatus sit, in plerisque omnibus damno ac detrimento erit. » Hæc ipse in *Legibus*. Idemque in *Politico*, ubi parum admodum nos de verbis ac vocibus solicitos esse jubet: « Recte, inquit, mi Socrates: qui si exquisitam verborum curam defugeris, majores prudentiæ divitias senectuti tuæ comparabis. »

A διαφυλάξῃς τὸ μὴ σπουδάζειν ἐπι τοις ὀνομασι, πλουσιώτερος εἰς τὸ γῆρας ἀναφανήσῃ φρονήσεως. »

CAPUT IX.

Defugiendos esse magistratus. Ex primo De republica.

Hebraica docet historia primum omnium Movsem populi principatum deprecatum esse, ubi suum illum et oraculorum et consiliorum auctorem ita compellat: « Obsecro, Domine, produc alium qui id possit, quem missurus sis [84]. » Deinde Saulem quoque latebras quæritantem, ne regnum susciperet, ac prophetam Jeremiam munus impositum detrectanti similem facit. Quod magistratus deprecandi consilium, audi quemadmodum Plato tanquam æquum honestumque laudet. « Manifeste igitur, inquit, confectum id est, mi Thrasymache, artem nullam, magistratumque nullum suæ utilitati servire: sed potius, quod jam a nobis tanto ante dictum est, id unum quod subditis commodo esse possit, non comparare modo, sed etiam imperare, ita ut inferioris semper, non autem superioris rationibus consulat. Quapropter hoc etiam, Thrasymache suavissime, jamjam abs me addebatur, neminem sua sponte ac volentem imperare, alienorumque malorum curationem suscipere, sed mercedem flagitare: quod is qui arte bene uti volet, suæ nunquam, si modo artis ductum imperando sequetur, sed inferioris duntaxat, utilitati prospiciet. Ac propterea quos libentius imperare voles, iis, opinor, aut aliquod sive argenti, sive honoris præmium omnino proponendum erit, aut certe inferendus pœnæ metus, ni capessant imperium. »

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὅτι δεοι φεύγειν τὰς ἀρχάς. Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῆς Πολιτείας.

Τῆς παρ' Ἑβραίοις γραφῆς πρῶτον εἰσαγούσης Μωϋσέα παραιτούμενον τὴν τοῦ λαοῦ προστασίαν δι' ὧν πρὸς τὸν χρηματίζοντα ἔφησε, « Δέομαι, Κύριε, προχείρισαι ἄλλον τὸν δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς· » κἄπειτα τὸν Σαοὺλ κρυπταζόμενον, πρὸς τὸ μὴ ἀναδέξασθαι τὴν βασιλείαν, καὶ τὸν προφήτην Ἱερεμίαν ὑποπαραιτούμενον· ὑπάκουσον ὅπως καὶ ὁ Πλάτων τὸ εὔλογον τῆς παραιτήσεως συνίστησι, λέγων οὕτως· « Οὐκοῦν, ὦ Θρασύμαχε (64), τοῦτο ἤδη δῆλον, ὅτι οὐδεμία τέχνη οὐδὲ ἀρχὴ τὸ αὑτῇ ὠφέλιμον παρασκευάζει, ἀλλ', ὅπερ πάλαι ἐλέγομεν, τὸ τῷ ἀρχομένῳ καὶ παρασκευάζει, καὶ ἐπιτάττει, τὸ ἐκείνου συμφέρον ἐλάττονος ὄντος σκοποῦσα, ἀλλ' οὐ τὸ τοῦ κρείττονος. Διὰ δὴ ταῦτα ἔγωγε, ὦ φίλε Θρασύμαχε, καὶ ἄρτι ἔλεγον μηδένα ἐθέλειν ἑκόντα ἄρχειν, καὶ τὰ ὀλλότρια κακὰ μεταχειρίζεσθαι ἐπανορθοῦντα, ἀλλὰ μισθὸν αἰτεῖν, ὅτι ὁ μέλλων καλῶς τῇ τέχνῃ πράξειν, οὐδέποθ' ἑαυτῷ τὸ βέλτιστον πράττει, κατὰ τέχνην ἐπιτάττων, ἀλλὰ τῷ ἀρχομένῳ. Ὧν δὴ ἕνεκα μισθὸν, ὡς ἔοικε, δεῖ ὑπάρχειν τοῖς μέλλουσιν ἑθελήσειν ἄρχειν, ἢ ἀργύριον, ἢ τιμήν· ἢ ζημίαν, ἐὰν μὴ ἄρχωσι. »

583 CAPUT X.

C

De justo, ex mente Platonis.

Hebræorum ex oraculis intelligimus, cum illorum prophetas, tum alios etiam integritate præstantes, indignissimas quasque injurias atque contumelias, nullumque non periculum fortiter pertulisse. Quo in genere, quam Platoni cum ipsis egregie conveniat, ex iis quæ secundo *De republica* scripsit, intelliges. « Nunc igitur, inquit, constituta hac injusti hominis specie, alterum cum eo justum oratione nostra conferamus, virum simplicem ac generosum, quique, ut Æschylus ait, probus esse, non videri velit. Et quidem, removenda nobis ab eo viri boni specie omnis est. Nam si justus esse videbitur, eam opinionem honores continuo muneraque sequentur. Ita dubitari merito poterit, utrum æquitatis studio, an munerum atque honorum spe, talem vitæ rationem ineat. Rebus igitur omnibus, præterquam justitia, spoliandus erit, eique contrarius omnino priori illi sensus, successusque tri-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Περὶ τοῦ κατὰ Πλάτωνα δικαίου.

Τῶν παρ' Ἑβραίοις λογίων τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας, καὶ δικαίους ἄνδρας ὕβρεις ἐσχάτας καὶ προπηλακισμοὺς, πάντα τε κίνδυνον εὐθαρσῶς ὑπομεῖναι διδασκόντων, τὰ συνῳδὰ τῆς Πλάτωνος καὶ περὶ τούτου δόξης μάθοις ἂν ἀπὸ τῶνδε αὐτοῦ τῶν φωνῶν, ἃς ἐν τῷ δευτέρῳ τέθειται τῆς *Πολιτείας*. « Τὸν δ' οὖν (65) τοιοῦτον θέντες, τὸν δίκαιον αὖ παρ' αὐτὸν ἱστῶμεν τῷ λόγῳ, ἄνδρα ἁπλοῦν καὶ γενναῖον, κατ' Αἰσχύλον, οὐ δοκεῖν, ἀλλ' εἶναι ἀγαθὸν ἐθέλοντα. Ἀφαιρετέον δὲ τὸ δοκεῖν. Εἰ γὰρ δόξει δίκαιος εἶναι, ἔσονται αὐτῷ τιμαὶ καὶ δωρεαὶ, δοκοῦντι τοιοῦτος εἶναι. Ἄδηλον οὖν εἴτε τοῦ δικαίου, εἴτε τῶν δωρεῶν τε καὶ τιμῶν ἕνεκα τοιοῦτος εἴη. Γυμνωτέος δὴ πάντων πλὴν δικαιοσύνης, καὶ ποιητέος ἐναντίως διακείμενος τῷ προτέρῳ. Μηδὲν γὰρ ἀδικῶν δόξαν ἐχέτω τῆς μεγίστης ἀδικίας, ἵνα βεβασανισμένος ᾖ εἰς δικαιοσύνην, τῷ μὴ τέγγεσθαι ὑπὸ κακοδοξίας, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς γιγνομένων. Ἀλλ' ἔστω ἀμετάστατος

D

[84] Exod. IV, 13.

(64) *Οὐκοῦν, ὦ Θρασύμαχε.* Plato, lib. I *De republ.*, pag. 417 Ficini.
(65) *Τὸν δ' οὖν.* Plato, II *De republ.*, pag. 423.

Digitized by Google

μέχρι θανάτου, δοκῶν μὲν εἶναι ἄδικος διὰ βίου, ὢν δὲ δίκαιος (66).» Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Λεκτέον οὖν. Καὶ δὴ, κἂν ἀγροικοτέρως λέγηται, μὴ ἐμὲ οἴου λέγειν, ὦ Σώκρατες, ἀλλὰ τοὺς ἐπαινοῦντας πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν. Ἐροῦσι δὲ τάδε· Ὅτι οὕτω διακείμενος ὁ δίκαιος μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκοπήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασκινδυλευθήσεται, καὶ γνώσεται, ὅτι οὐκ εἶναι δίκαιον, ἀλλὰ δοκεῖν δεῖ ἐθέλειν.» Ταῦτα λόγοις ὁ Πλάτων. Ἔργοις δὲ πολὺ πρότερον οἱ παρ' Ἑβραίοις δίκαιοι καὶ προφῆται μνημονεύονται τὰ εἰρημένα πάντα πεπονθέναι· « οἵ γε, δικαιότατοι ὄντες, ὡς ἀδικώτατοι ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, καὶ αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ δρεσι καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος.» Καὶ οἱ ἀπόστολοι δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὴν ἀνωτάτω δικαιοσύνην τε καὶ εὐσέβειαν μετιόντες, δόξαν δὲ ἀδικίας παρὰ τοῖς πολλοῖς περιβαλλόμενοι, ὁποῖα ἔπασχον, αὐτῶν πάρεστιν ἐπακοῦσαι λεγόντων· « Θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις.» Καὶ, « Μέχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν. Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν.» Ἀλλὰ καὶ εἰσέτι δεῦρο οἱ γενναῖοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μάρτυρες, καθ' ὅλης τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης οὐ τὸ δοκεῖν, ἀλλὰ τὸ εἶναι δίκαιοί τε καὶ εὐσεβεῖς ἀσκοῦντες, ὅσα δὴ κατέλεξεν ὁ Πλάτων, πεπόνθασιν· ἐπεὶ καὶ ἐμαστιγώθησαν, δεσμά τε καὶ στρέβλας ὑπέμειναν, καὶ μὴν καὶ ἐξεκόπησαν τὼ ὀφθαλμὼ, καὶ τέλος πάντα τὰ δεινὰ παθόντες, ἀνεσκινδυλεύθησαν. Ὧν οὐδένα παρ' Ἕλλησιν ἐπιζητήσας ὅμοιον ἂν εὕροις· ὡς εἰκότως τινὰ φάναι, τὸν φιλόσοφον οὐδὲν ἕτερον ἢ θεσπίσαι διὰ τούτων περὶ τῶν παρ' ἡμῖν διαπρεπόντων ἐν εὐσεβείᾳ καὶ ἀληθεῖ δικαιοσύνῃ.

A buendus. Idem enim et omni careat injustitia, et summæ tamen injustitiæ reus habeatur; ut hoc quasi probatam ac testatam examine Justitiam habeat, dum nullo modo vel infamia, vel iis quæ infamiam sequi solent, movebitur, sed inconcussus ad mortem usque persistet, ita quidem, ut quandiu vixerit, et justitiam colat, et injustus esse videatur. » Quibus paulo post ista subjungit: « Dicendum igitur. In quo si quid erit horridius, existimes velim, mi Socrates, id non tam abs me, quam ab iis dici, qui justitiæ injustitiam anteponunt. Futurum quippe dictitabunt, ut justus ille sic animo comparatus, cædatur, torqueatur, vinciatur, excæcetur, mala denique perpessus omnia in crucem agatur, sicque demum agnoscat, id homini expetendum esse, non justus ut sit, sed ut esse videatur. » Hæc Plato quidem, sed verbis tenus. Quæ apud Hebræos, omnia longe ante cum alii plerique justi, tum etiam prophetæ reipsa pertulisse memorantur: quippe qui justissimi cum essent, tanquam injustissimi, « lapidati sunt, secti sunt, in occisione gladii mortui sunt, circuierunt in melotis et pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, in solitudinibus errantes, in montibus et speluncis, et foraminibus terræ, quibus dignus non erat mundus [48]. » Quin et nostri quoque Servatoris apostoli, dum cœlestem illam divinamque justitiam, **584** atque religionem sectantes, improbitatis opinione passim laborarent, quam gravia sustinuerint, ex hac ipsorum voce constare nobis poterit: « Spectaculum facti sumus mundo, et angelis, et hominibus [49]. » Et, « usque in hanc horam, et esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cædimur, et instabiles sumus. Maledicimur, et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus; blasphemamur, et obsecramus; tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus [50]. » Et huc usque profecto, strenui illi Servatoris nostri martyres ubique locorum et gentium, dum id studiosissime agerent, ut justi ac religiosi non viderentur, sed essent, ea quæ Plato commemorat omnia subierunt. Nam cæsi, vincti, torti, excæcati, gravia denique perpessi omnia, postremo in crucem etiam acti sunt. Quorum neminem apud Græcos similem reperias; hoc ut merito dici queat, philosophum hoc orationis genere aliud egisse nihil, quam ut nostros quondam illos, religionis ac veræ justitiæ laude clarissimos prædiceret.

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ τοῦ κατὰ Μωϋσέα παραδείσου.

Μωϋσέως κατά τινας ἀπορρήτους λόγους ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, Θεοῦ τινα παράδεισον γεγονέναι φάντος, κἂν τούτῳ τὸν ἄνθρωπον ἠπατῆσθαι διὰ τῆς γυναικὸς πρὸς τοῦ ὄφεως· ἄντικρυς μονονουχὶ τὰ ῥήματα μεταποιήσας ὁ Πλάτων, ἐπάκουσον οἷα ἐν *Συμποσίῳ* καὶ αὐτὸς ἀλληγορῶν τέθεικεν· ἀντὶ μὲν τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ, κῆπον Διὸς ὀνομάσας· ἀντὶ δὲ τοῦ ὄφεως καὶ τῆς πρὸς αὐτοῦ γενομένης ἀπάτης, Πενίαν ἐπιβουλεύουσαν ὑποθέμενος· ἀντὶ δὲ τοῦ πρώτου ἀνδρὸς, ὃν ἡ τοῦ Θεοῦ

D

CAPUT XI.

De Moysis paradiso.

Sub ipsa conditi mundi cunabula, Dei paradisum aliquem exstitisse, ubi homo a serpente per mulierem in fraudem inductus fuerit, Moyses arcana quadam oratione commemorat. Hujus verba palam tantum et aperte non immutata, audi sis quemadmodum in *Symposio* allegorice Plato expresserit. Quem enim ille Dei paradisum, Jovis hic hortum appellavit; Serpentis ac fraudis per eum concinnatæ loco, insidiantem Paupertatem introduxit: primi hominis vice, quem Dei consilium ac providentia,

[48] Hebr. xi, 37, 38. [49] I Cor. iv, 9. [50] ibid. 11-13.

(66) Ὢν δὲ δίκαιος. Verba hæc, a librariis prætermissa, ex Platone supplevimus.

Digitized by Google

tanquam filium paulo ante natum produxerat, Porum quemdam Metidos, hoc est *consilii*, filium subjecit : pro eo denique, ut conditi mundi sub cunabula diceret, sub Veneris ortum dicere maluit, ut hoc allegoriæ genere mundi speciem ac pulchritudinem adumbraret. Sic igitur ad verbum ipse loquitur : « Nata Venus cum esset, **585** inquit, convivium dii celebrarunt, quos inter Porus etiam Metidis filius discubuit. Cœnæ sub exitum, Paupertas eo, utpote lautum ad epulum, aliquid emendicatura sese contulerat, hærebatque in vestibulo : cum Porus, nectare ebrius, necdum enim vinum ullum erat, Jovis in hortum ingressus, alto somno corripitur. Hic Paupertas occulte ac per insidias id agens, ut inopiæ sublevandæ causa, prolem ex Poro susciperet, juxta illum accubuit, Amoremque concepit. » Hæc ipse, quibus sane mentem illam Moysis, subobscure licet, expressit.

A μῆτίς τε καὶ πρόνοια υἱὸν ὥσπερ ἀρτιγενῆ προὐβέβλητο, υἱὸν Μήτιδος Πόρον ἀποκαλέσας· ἀντὶ δὲ τοῦ φάναι, Ὀπηνίκα συνίστατο ὅδε ὁ κόσμος, Ὅτε ἐγένετο ἡ Ἀφροδίτη, εἰπών, οὕτω τὸν κόσμον ἀλληγορήσας, τοῦ περὶ αὐτὸν κάλλους ἕνεκα. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασιν ὧδε· « Ὅτε ἐγένετο (67) ἡ Ἀφροδίτη, εἱστιῶντο οἱ θεοί, οἵ τε ἄλλοι καὶ ὁ τῆς Μήτιδος υἱὸς Πόρος. Ἐπειδὴ δὲ ἐδείπνησαν, προσαιτήσουσα, οἷα δὴ εὐωχίας οὔσης, ἀφίκετο ἡ Πενία, καὶ ἦν περὶ τὰς θύρας. Ὁ οὖν Πόρος μεθυσθεὶς τοῦ νέκταρος, οἶνος γὰρ οὔπω ἦν, εἰς τὸν τοῦ Διὸς κῆπον εἰσελθών, βεβαρημένος εὗδεν. Ἡ οὖν Πενία, ἐπιβουλεύουσα διὰ τὴν αὐτῆς ἀπορίαν παιδίον ποιήσασθαι ἐκ τοῦ Πόρου, κατακλίνεταί τε παρ' αὐτῷ, καὶ ἐκύησε τὸν Ἔρωτα. » Τοιαῦτα μὲν δή τινα καὶ B ἐν τούτοις ὁ Πλάτων ἐμφερῶς Μωϋσεῖ ὑπηνίξατο.

CAPUT XII.

Ab utroque doceri, mulierem ex viro sumptam esse.

Præterea quod ait Moyses, « Adæ vero non erat adjutor similis ejus. Et immisit Deus exstasim in ipsum, et sopivit eum : tulitque unam de costis ejus, et replevit carnem pro ea. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem[81]. » Id Plato, licet quo sensu dictum fuerit, ignoraret, abs sese tamen auditum fuisse palam ostendit. Quanquam Aristophani, qui, utpote comœdiarum scriptor, res etiam gravissimas deridere consueverat, hunc sermonem tribuit. Sic enim illum in *Convivio* loquentem facit. « Ac primum quidem, inquit, naturam humanam ejusque conditiones nosse vos oportet. Neque enim eadem quæ nunc est, natura olim nostra fuit, sed longe diversa. Primum enim genera hominum fuerunt omnino tria, non duo tantum, uti sunt hoc tempore, mas ac femina : sed tertium insuper erat cum utroque commune ; quod nudo tantum relicto nomine, prorsus evanuit. Tum enim androgynum erat tam forma, quam nomine, ex utroque maris ac feminæ sexu conflatum. » Deinceps more suo cavillatus, hæc addit : « Hunc in modum locutus apud eum Jupiter, bifariam homines secuit, ut qui vel auriculas condiendi animo abscinderet, vel pilis ova divideret. Atque is ut quemque secuerat, huic Apollinem jubebat, vultum cervicisque dimidium, eam in partem qua sectus esset convertere, ut suæ hujus sectionis aspectu, modestior homo fieret. Tum cæteris eum quoque mederi jussit. »

[81] Gen. II, 20-22.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὡς ἐκ τοῦ ἀνδρός φασιν εἰλῆφθαι τὴν γυναῖκα.

Πάλιν εἰρηκότος Μωϋσέως, « Τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐκ ἦν βοηθὸς ὅμοιος αὐτῷ. Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἔκστασιν ἐπ' αὐτον, καὶ ἀφυπνωσε, καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτῆς. Καὶ ᾠκοδόμησε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ, εἰς γυναῖκα· » μὴ συνεὶς ὁ Πλάτων ὁποίᾳ εἴρηται διανοίᾳ, δῆλος μὲν ἔστιν οὐκ ἀγνοήσας τὸν λόγον· Ἀριστοφάνει δ' αὐτὸν, οἷα κωμῳδῷ χλευάζειν εἰωθότι καὶ τὰ σεμνὰ τῶν πραγμάτων, ἀνατίθησιν, ἐν *Συμποσίῳ* τάδε λέγοντα αὐτὸν εἰσάγων· « Δεῖ δὲ πρῶτον (68) ὑμᾶς μαθεῖν τὴν C ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰ παθήματα αὐτῆς. Ἡ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ ἡ αὐτὴ ἦν ἥπερ νῦν, ἀλλὰ ἄλλη (69). Πρῶτον μὲν γὰρ τρία ἦν τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο, ἄῤῥεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ τρίτον προσῆν, κοινὸν ἀμφοτέρων τούτων, ὧν (70) νῦν ὄνομα λοιπὸν, αὐτὸ δὲ ἠφάνισται. Ἀνδρόγυνον γὰρ τότε μὲν ἦν, καὶ εἶδος, καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν, τοῦ τε ἄῤῥενος καὶ τοῦ θήλεος. » Εἶθ' ἑξῆς διασύρας τὰ αὐτῷ συνήθη, ἐπιφέρει λέγων· « Ταῦτ' εἰπὼν ὁ παρ' αὐτῷ Ζεὺς, ἔτεμνε τοὺς ἀνθρώπους δίχα, ὥσπερ οἱ τὰ ὠὰ (71) τέμνοντες καὶ μέλλοντες ταριχεύειν, ἢ ὥσπερ οἱ τὰ ὠὰ ταῖς θριξίν. Ὁντινα δὲ τέμοι, τὸν Ἀπόλλωνα ἐκέλευε τό τε πρόσωπον μεταστρέφειν καὶ τὸ τοῦ αὐχένος ἥμισυ πρὸς τὴν τομὴν (72), ἵνα θεώμενος τὴν αὐτοῦ τμῆσιν, D κοσμιώτερος εἴη ὁ ἄνθρωπος· καὶ τὰ ἄλλα ἰᾶσθαι ἐκέλευεν. »

(67) *Ὅτε ἐγένετο.* Plato in *Convivio*, pag. 328. Porro fabulæ hujus explicationem apud Plotinum leges, *Ennead. III*, lib. VI, a capite ad libri finem. Summa est. Venerem τὴν ψυχὴν esse docet : Porum, τῶν πάντων λόγον, Jovem βασιλικὸν Νοῦν. Pori ebrietatem λόγον ἀπὸ κρείττονος ἀρχῆς πεσόντα τὰ εἰς ἐλάττονα· Jovis hortum, quod hortus omnis ἀγλάϊσμα sit, καὶ πλούτου ἐγκαλλώπισμα, aliud esse nihil quam τὰ παρὰ τοῦ νοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν ψυχὴν ἐλθόντα ἀγλαΐσματα, hoc est, τοὺς λόγους, τοὺς παρ' αὐτοῦ ῥυέντας. Amorem, ipsum animæ desiderium πρὸς τὸ κρεῖττον, ex Poro et Paupertate natum, quia μετέχει μὲν ἐνδείας, ᾗ πληροῦσθαι θέλει, οὐκ ἄμοιρον δ' εὐπορίας ἐστὶν, ᾗ οὗ ἔχει τὸ ἐλλεῖπον ζητεῖ.

(68) *Δεῖ δὲ πρῶτον.* Plato in eodem *Convivio*, pag. 322 Ficini.

(69) Plato. ἀλλοία.

(70) Plato, οὗ.

(71) *Ὠτα.* Plato, ὠά, sed linea sequente, habetur ὠά. Sunt quibus ζῶα, vel νῶτα placeat. Ego nihil mutandum putavi, non quod aures bifariam secari dixerit, sed quod eadem facilitate partem utramque Jupiter diviserit, qua geminæ aures postmodum condiendæ secarentur.

(72) *Τομήν.* Ita Plato, et recte, τιμὴν enim in al. editione perperam legebatur.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ τοῦ πρώτου τῶν ἀνθρώπων βίου.

Μωϋσέως τὸν πρῶτον τῶν γηγενῶν βίον ὑπογράψαντος ἐν παραδείσῳ Θεοῦ γεγονέναι, Θεόν τε αὐτῶν ἡγεῖσθαι ἐν ἀχρημάτῳ καὶ ἀκτήμονι διαγωγῇ, ἄσπαρτά τε αὐτοῖς καὶ ἀνήροτα πάντα φύεσθαι, γυμνούς τε εἶναι τῆς μετὰ ταῦτα περιβολῆς· ἐπάκουσον τοῦ φιλοσόφου μονονουχὶ αὐτὰ δὴ ταῦτα Ἑλληνικῇ τῇ φωνῇ διερμηνεύοντος. Λέγει δ' οὖν· « Θεὸς ἔνεμεν (73) αὐτούς, αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῷον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. Νέμοντος δ' ἐκείνου, πολιτεῖαί τε οὐκ ἦσαν, οὐδὲ κτήσεις γυναικῶν καὶ παίδων· (ἐκ γῆς γὰρ ἀνεβιώσκοντο πάντες, οὐδὲν μεμνημένοι τῶν πρόσθεν·) ἀλλὰ τὰ μὲν τοιαῦτα ἀπῆν πάντα, καρποὺς δὲ ἀφθόνους εἶχον ἀπό τε δρυῶν καὶ πολλῆς (74) ὕλης, οὐχ ὑπὸ γεωργίας φυομένους, ἀλλ' αὐτομάτης ἀναδιδούσης τῆς γῆς. Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι (75), θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. Τὸ γὰρ τῶν ὡρῶν αὐτοῖς ἄλυπον ἐκέκρατο· μαλακὰς δὲ εὐνὰς εἶχον ἀναφυομένης ἐκ γῆς πόας ἀφθόνου. — Τὸν δὴ βίον, ὦ Σώκρατες, ἀκούεις μὲν τὸν τῶν ἐπὶ Κρόνου· τόνδε δ', ὡς λόγος ἐπὶ Διὸς εἶναι, τὸν νῦν παρὼν αὐτὸς ᾔσθησαι. »

CAPUT XIII.

De prima hominum vita.

Primam hominum vitam in Dei paradiso Moyses ductam esse scribit, ubi eorum curam sine ullo divitiarum opumque commercio Deus ipse gereret, omniaque ipsis absque ulla vel semente, vel agrorum cultura nascerentur, cum interim eo, qui deinde secutus est, amictu nudi essent. Quæ omnia philosophum audi, Græce totidem pene verbis explicantem. « Illos, inquit, pascebat Deus, tum eos per sese regens, quo modo nunc homines, divinioris animantis naturam sortiti, alia quædam inferioris ac deterioris conditionis animalia pascere consueverunt. Quo dum ipse munere fungeretur, nullæ dum respublicæ erant, nec ducebantur uxores, nec liberi suscipiebantur (omnes quippe tum ex terra, superiorum omnium obliti, reviviscebant); verum ista cum abessent omnia, fructuum affatim ex quercubus, aliisque passim arboribus suppetebat, utique, quos sine ullo cultu, ipsa sponte terra profunderet. Nudi præterea, nullisque ut plurimum stragulis sub dio passim degebant; quippe qui et tempestatum clementiori temperatione uterentur, et in tanta vi herbarum ex terræ visceribus exsistentium, mollium quoque tororum copiam haberent. — Vitam, mi Socrates, hominum olim sub Saturno degentium audiisti : præsentem vero, qualem sub Jove fuisse ferunt, præsens ipse ac per tete sentis. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅτι καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις ὡμίλουν.

Πάλιν Μωϋσέως ἀναγράψαντος, ὅτι ἦν ὁ ὄφις φρονιμώτερος πάντων τῶν θηρίων, οἷά τε εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί, καὶ ἡ γυνὴ τῷ ὄφει, καὶ τὰς ὁμιλίας τοῦ ὄφεως ἐκθεμένου· ὁ Πλάτων οἷα γράφει ἐπάκουσον. « Εἰ μὲν τοίνυν (76) οἱ τρόφιμοι τοῦ Κρόνου, παρούσης αὐτοῖς οὕτω πολλῆς σχολῆς καὶ δυνάμεως, πρὸς τὸ μὴ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ θηρίοις διὰ λόγων δύνασθαι ξυγγίνεσθαι, κατεχρῶντο τούτοις σύμπασιν ἐπὶ φιλοσοφίαν, μετά τε θηρίων καὶ μετ' ἀλλήλων ὁμιλοῦντες, καὶ πυνθανόμενοι παρὰ πάσης φύσεως, εἴ τινά τις ἰδίαν δύναμιν ἔχουσα ᾔσθετό τι διάφορον τῶν ἄλλων εἰς ξυναγυρμὸν φρονήσεως· εὔκριτον, ὅτι τῶν νῦν οἱ τότε μυρίως (77) πρὸς εὐδαιμονίαν διέφερον. Εἰ δ' ἐμπιπλάμενοι σίτων ἄδην καὶ πότων διελέγοντο πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰ θηρία μύθους, οἷοι δὴ καὶ τανῦν περὶ αὐτῶν λέγονται· καὶ τοῦθ', οὕτως γε κατ' (78) ἐμὴν δόξαν ἀποφήνασθαι, καὶ μάλα εὔκριτον. Ὅμως δ' οὖν ταῦτα μὲν ἀφῶμεν, ἕως ἂν ἡμῖν μηνυτής τις ἱκανὸς φανῇ, ποτέρως οἱ τότε τὰς ἐπιθυμίας εἶχον περί τε ἐπιστημῶν καὶ τῆς τῶν λόγων χρείας. »

CAPUT XIV.

Eosdem cum brutis etiam animantibus versatos esse.

Scripsit etiam Moyses, « quod serpens erat callidior cunctis animantibus [82]; » necnon quibus verbis et serpens cum muliere, et mulier cum serpente locuta fuerit, ipsamque adeo serpentis agendi rationem exposuit. Jam audi quid in simili genere Plato scripserit. « Si alumni Saturni, inquit, summo in otio summaque non cum hominibus modo, sed etiam cum bestiis familiari sermone agendi potestate, iis omnibus ad philosophiæ studium utebantur : 587 tam inter sese mutuo, quam cum bestiis ipsis versando, et ab unaquaque natura scisciando, nunquid diversum ab aliis vi quadam singulari propriaque sentiret, ut hoc pacto suam quamdam a quibusque prudentiæ stipem acciperent : liquet omnino, ætatis illius homines infinitis ad beate vivendum præsidiis nostros superásse. Sin autem abdomini, helluando ac perpotando servientes, fabulas tantum ejusmodi, quas de ipsis vulgo circumferunt, in mutua illa cum inter sese, tum etiam cum bestiis consuetudine tractabant; de hoc quoque, meo quidem judicio, facile admodum liquidoque statuatur. Verum ista quidem missa faciamus, dum nobis idonei cujusdam indicis copia facta sit, ex quo resciamus, num illius ævi homines, aliqua doctrinæ ac bene scienterque dicendi cupiditate ducerentur. »

[82] Gen. III, 1.

(73) *Θεὸς ἔνεμεν.* Plato in *Politico*, pag. 175 Ficini.

(74) Plato add. ἄλλης.

(75) Ἄστρωτοι. Ita etiam Plato. Ficinus tamen vertit, *expediti*.

(76) *Εἰ μὲν τοίνυν.* Idem Plato, ibid. pag. 176.

(77) Plato, μυρίῳ.

(78) *Οὕτως γε κατ'*. Melius, ut videtur, quam apud Platonem, ὥστε κατά.

Digitized by Google

CAPUT XV.

Quemadmodum ambo diluvii meminerint.

Moyses cum in legum hominibus ferendarum cogitatione versaretur, rerum sibi antiquarum commemorationem, ipso statim exordio necessariam putavit. Primum itaque diluvii, atque hominum qui ab eo exstiterunt, vitæ meminit; tum antiquiorum etiam Hebræorum, seu quos præcipuo Deus amore dilexerat, seu quos improbitas notos insignesque fecerat, mores exposuit, ratus conjunctum in primis cum iis, quas præ manibus habebat legibus, hoc historiæ genus futurum. Plato similiter, cum animum ad scribendas leges appellit, eamdem ac Moyses viam ipse ac rationem æmulatur. Audi ergo quemadmodum ipso *Legum* suarum principio loquatur. « An igitur, inquit, priscas illas narrationes veras arbitraris? — Quas tandem? — Crebros olim hominum interitus, diluviis, morbis, ac cæteris id genus exstitisse, ex quibus pauci admodum homines evaserint. — Totum id quidem nemini perquam verisimile non videatur. — Age vero, unum illum ex pluribus, quem diluvium importavit, consideremus. — Quid porro a nobis in eo cogitari vis? — Qui tum vastitatem illam effugere potuerint, montanos duntaxat pastores aliquot fuisse, qui summis in cacuminibus, tanquam exigua quædam generis humani semina, relicti servatique constiterint. — Perspicuum id quidem. — Istos porro, tales cum essent, cum ab cæteris artibus imparatos fuisse necesse est, tum ab iis etiam fraudibus et calumniis alienos, quibus sese **588** passim in urbibus, avaritiæ, contentionis, ac reliquorum id genus maleficiorum æstu abrepti, alios alii evertere moliuntur. — Et hoc plane consentaneum. — Ponamus igitur campestres simul ac maritimas urbes eo tempore funditus periisse. — Ponamus. — Proinde, quidquid etiam instrumentorum fuerat, quidquid artis ullius proprium, seu civilis, seu alterius cujuscunque peritiæ, id totum eadem ruina simul ac semel haustum ac sepultum fuisse dicendum est. » Deinde aliquot interjectis : « Maneat igitur, inquit, ita sese per ejusmodi cladem res hominum habuisse; vastam quippe horribilemque solitudinem, vimque fecundissimarum terrarum immensam exstitisse. » Hæc ille similiaque præfatus, hominum eorum deinceps, qui post diluvium vixere, mores persequitur. Inde, Moysis exemplo, qui rerum a diluvio gestarum historiæ sanctiorum olim Hebræorum instituta subjungit; post eorum qui proxime diluvium secuti sunt vitam, res Græcorum, ut Hebræorum Moyses, ad antiquissimam retro memoriam revocare conatur. Quin etiam Trojanorum, primæque Lacedæmoniorum reipublicæ, ac Persarum mentionem facit, eorumque simul, qui apud eos seu bene, seu male vixissent. Atque hac perfunctus historia tum demum suas ipse leges scribere auspicatur, in eo quoque Moysem æmulatus.

(79) Ἀρ' οὖν. Plato, lib. III *Leg.*, pag. 585 Ficini.

(80) Plato add. ποτέ.

(81) Plato, σπουδαίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅπως περὶ τοῦ κατακλυσμοῦ μέμνηται.

Μωϋσῆς, νομοθεσίαν ἀνθρώποις καταβεβλημένος, ἐνόμισεν αὐτῷ δεῖν ἀρχαιολογίας ἐν τοῖς προοιμίοις. Μνημονεύει δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ καὶ τοῦ μετ' αὐτὸν βίου τῶν ἀνθρώπων· ἔπειτα παλαιῶν ἀνδρῶν τῶν παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν, καὶ τῶν δὲ ἄλλως ἐν πλημμελείαις ἐξητασμένων τὴν πολιτείαν ὑφηγεῖται, κατάλληλον οἷς ἐνομοθέτει τὴν περὶ τούτων ἡγησάμενος ἱστορίαν ἔσεσθαι. Καὶ ὁ Πλάτων δὲ ὡσαύτως, παρελθὼν ἐπὶ τὴν τῶν *Νόμων* γραφήν, τὸν αὐτὸν τῷ Μωϋσῇ ζηλοῖ τρόπον. Ἐν προοιμίοις γοῦν τῶν *Νόμων* ἐπάκουσον ἃ φησιν· « Ἆρ' οὖν (79) οἱ παλαιοὶ λόγοι ὑμῖν ἀληθειάν τινα ἔχειν δοκοῦσι; — Ποῖοι δή; — Τὸ πολλὰς ἀνθρώπων φθορὰς γεγονέναι κατακλυσμοῖς τε καὶ νόσοις καὶ ἄλλοις πολλοῖς, ἐν οἷς βραχύ τι τῶν ἀνθρώπων λείπεσθαι γένος. — Πάνυ μὲν οὖν πιθανὸν τὸ τοιοῦτον πᾶν παντί. — Φέρε δή, νοήσωμεν μίαν τῶν πολλῶν ταύτην, τὴν τῷ κατακλυσμῷ (80) γενομένην. — Τὸ ποῖον δὴ περὶ αὐτῆς διανοηθέντες; — Ὡς οἱ τότε περιφυγόντες τὴν φθορὰν σχεδὸν ὄρειοί τινες ἂν εἶεν νομεῖς, ἐν κορυφαῖς που σμικρὰ ζώπυρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων διασεσωσμένα γένους. — Δῆλον. — Καὶ δὴ τοὺς τοιούτους γε ἀνάγκη που τῶν ἄλλων ἀπείρους εἶναι τεχνῶν, καὶ τῶν ἐν τοῖς ἄστεσι πρὸς ἀλλήλους μηχανῶν, εἴς τε πλεονεξίας, καὶ φιλονεικίας, καὶ ὁπόσα ἄλλα κακουργήματα πρὸς ἀλλήλους ἐπινοοῦσιν. — Εἰκὸς γοῦν. — Θῶμεν δὴ τὰς ἐν τοῖς πεδίοις πόλεις, καὶ πρὸς θαλάττῃ κατοικούσας, ἄρδην ἐν τῷ τότε χρόνῳ διαφθείρεσθαι. — Θῶμεν. — Οὐκοῦν ὄργανά τε πάντα ἀπόλλυσθαι, καὶ εἴ τι τέχνης ἦν ἐχόμενον σπουδαίως (81) εὑρημένον, ἢ πολιτικῆς, ἢ καὶ σοφίας τινὸς ἑτέρας, πάντα ἔρρειν. — Ταῦτα ἐν τῷ τότε χρόνῳ φήσομεν. » Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν· « Οὐκοῦν οὕτω δὴ λέγωμεν ἔχειν τότε, ὅτε ἐγένετο ἡ φθορὰ, τὰ περὶ τοὺς ἀνθρώπους πράγματα, μυρίαν μέν τινα φοβερὰν ἐρημίαν, νῆς δὲ ἀφθόνου πλῆθος πάμπολυ. » Ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἕτερα εἰπὼν, ἐπεξέρχεται βίους τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀνθρώπων. Εἶθ' ὥσπερ Μωϋσῆς τὴν τῶν πάλαι θεοφιλῶν Ἑβραίων πολιτείαν ἐπισυνάπτει τῇ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ὑφηγήσει, καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίως, μετὰ τοὺς βίους τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τὰ Ἑλληνικὰ πειρᾶται ἀρχαιολογεῖν, ὡς ἐκεῖνος τὰ Ἑβραίων. Τῶν τε ἐπὶ Τροίας μνημονεύει, καὶ τῆς πρώτης ἐν Λακεδαίμονι πολιτείας, Περσῶν τε καὶ τῶν παρὰ τούτοις, εἴτ' ὀρθῶς, εἴτε καὶ μὴ βεβιωκότων. Εἶτα μετὰ τὴν τούτων ἱστορίαν, ἀπάρχεται τῆς τῶν *Νόμων* ἐκθέσεως, κἀν τούτῳ Μωϋσεῖ κατακολουθήσας.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'

Ὅτι τὰ τῆς διδασκαλίας, ὀρθῶς ἡμῖν ἀπὸ τῶν θείων ἀρχόμενα, καταλήγει εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν Νόμων *Πλάτωνος.*

Μωϋσέως τὴν πᾶσαν αὐτοῦ νομοθεσίαν, τήν τε κατ' αὐτὸν πολιτείαν, εὐσεβείας τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ ἀναρτήσαντος, ἀπό τε τοῦ πάντων δημιουργοῦ τὴν καταρχὴν τῆς νομοθεσίας πεποιημένου· ἔπειτα τῶν θείων ἀγαθῶν ἐξέρχεσθαι τὰ ἀνθρώπινα διδάξαντος, τά τε θεῖα ἐπὶ τὸν πάντων ἡγεμόνα Νοῦν, αὐτὸν δὴ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν ἀναθέντος· θέα ὅπως καὶ ὁ Φιλόσοφος, τοῖς αὐτοῖς βαίνων ἴχνεσιν, ἐπιμέμφεται μὲν τοῖς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων νομοθέταις, τὸν δ' ἀρέσκοντα τῷ Μωϋσεῖ νόμον ἐκδιδάσκει, λέγων οὕτως· « Πῇ δὴ οὖν (82) σε ἔτ' ἂν ἐβουλόμην διελόμενον λέγειν, αὐτός τ' ἀκούειν, βούλει σοι φράζω; — Πάνυ μὲν οὖν. — Ὦ ξένε, ἐχρῆν εἰπεῖν· οἱ Κρητῶν νόμοι οὐκ εἰσι μάτην διαφερόντως ἐν πᾶσιν εὐδόκιμοι τοῖς Ἕλλησιν· ἔχουσι γὰρ ὀρθῶς, τοὺς αὐτοῖς χρωμένους εὐδαίμονας ἀποτελοῦντες. Ἅπαντα γὰρ τἀγαθὰ πορίζουσι. Διττὰ δ' ἀγαθά ἐστι, τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα. Ἤρτηται δὲ ἐκ τῶν θείων θάτερα· καὶ ἐὰν μὲν δέχηται τὰ μείζονα πόλις, κτᾶται καὶ τὰ ἐλάττονα· εἰ δὲ μή, στέρεται ἀμφοῖν. Ἔστι δὲ τὰ μὲν ἐλάττονα, ὧν ἡγεῖται ὑγίεια, κάλλος δὲ δεύτερον, τὸ δὲ τρίτον, ἰσχύς, εἴς τε δρόμον, καὶ εἰς τὰς ἄλλας πάσας κινήσεις τῷ σώματι· τέταρτον δὲ δὴ πλοῦτος, οὐ τυφλὸς, ἀλλ' ὀξὺ βλέπων, ἅνπερ ἅμ' ἕπηται φρονήσει. Ὃ δὴ πρῶτον αὖ τῶν (83) θείων ἡγεμονοῦν ἐστιν ἀγαθῶν (84) ἡ φρόνησις (85)· δεύτερον δὲ μετὰ νοῦν σώφρων ψυχῆς ἕξις· ἐκ δὲ τούτων μετὰ ἀνδρείας κραθέντων, τρίτον ἂν εἴη δικαιοσύνη· τέταρτον δὲ ἀνδρεία. Ταῦτα δὲ πάντα ἐκείνων ἔμπροσθεν τέτακται φύσει. Καὶ δὴ καὶ τῷ νομοθέτῃ τακτέον οὕτω· μετὰ δὲ ταῦτα τὰς ἄλλας προστάξεις τοῖς πολίταις εἰς ταῦτα βλεπούσας αὐτοῖς εἶναι διακελευστέον. Τούτων δὲ τὰ μὲν ἀνθρώπινα εἰς τὰ θεῖα, τὰ δὲ θεῖα εἰς τὸν ἡγεμόνα νοῦν σύμπαντα βλέπει (86), περί τε γάμους ἀλλήλοις ἐπιχοινωνουμένους. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐν ταῖς τῶν παίδων γεννήσεσι καὶ τροφαῖς, ὅσοι τε ἄρσενες καὶ ὅσαι θήλειαι, νέων τε ὄντων καὶ ἐπὶ τὸ πρεσβύτερον ἰόντων, μέχρι γήρως τιμῶντα ὀρθῶς ἐπιμελεῖσθαι δεῖ, καὶ ἀτιμάζοντα ἐν ἁπάσαις ταῖς τούτων ὁμιλίαις (87)· τάς τε λύπας αὐτῶν καὶ τὰς ἡδονὰς, καὶ τὰς ἐπιθυμίας, ξυμπάντων τε ἐρώτων τὰς σπουδὰς ἐπεσκεμμένον καὶ παραπεφυλαχότα, ψέγειν τε ὀρθῶς, καὶ ἐπαινεῖν δι' αὐτῶν τῶν νόμων. » Καὶ μετὰ βραχέα φησί. « Κατιδὼν δὲ ὁ θεὶς τοὺς νόμους, πᾶσι τούτοις φύλακας ἐπιστήσει, τοὺς μὲν διὰ φρονήσεως, τοὺς δὲ δι' ἀληθοῦς δόξης (88) ἰόντας· ὅπως

(82) *Πῇ δὴ οὖν.* Plato, lib. I *Leg.*, pag. 567.

(83) *Αὖ τῶν.* Ita recte Plato vocem utramque distinguit; male conjungebat prior editio.

(84) *Ἀγαθῶν.* Plato, ἀγαθόν.

(85) *Φρόνησις.* Glossema videri possit. Plato tamen ejusmodi voces, minus sæpe necessarias, inculcare solet.

(86) *Βλέπει.* Plato, βλέπειν, quod magis probo. Quæ sequuntur trajecta nonnihil videntur. Itaque legere malim βλέπειν. Μετὰ δὲ ταῦτα, περὶ τοὺς γάμους ἀλλ. ἐπιχ. ἐν ταῖς τῶν παίδ., etc.

(87) *Ὁμιλίαις.* Ita hoc membrum a sequentibus distinguendum: secus non levis est sententiæ futura perturbatio, ut ex Ficini versione constare potest. Nam quæ sequuntur, ita reddit: *Contra vero dolores, voluptates et cupiditates, in omni conversatione vituperet*, etc. Atqui nolebat Plato dolorem omnem aut omnem animi commotionem reprehendi, sed potius quod in quaque rectum laudari, vituperari contra quod vitiosum, ut ex disputationis contextu manifeste patet.

(88) *Ἀληθοῦς δόξης.* Ficinus, *vera opinione.* Sed quæ tandem vera hæc opinio? Et si qua est, quid eam inter prudentiamque discriminis? Δόξα hic,

CAPUT XVI.

Quam præclare doctrinæ nostræ rationes a rebus divinis auspicati, in humanas desinamus. Ex primo Legum *Platonis.*

Rationem legum ac reipublicæ suæ universam ex summi Numinis religione suspensam Moyses esse cum vellet, illam ab eodem rerum omnium molitore auspicatus est: deinde quidquid humanorum bonorum est, id omne a divinis proficisci docuit, ipsaque divina ad mentem illam cunctorum moderatricem, hoc est, ad eumdem illum universi Deum revocavit. Hujus vestigiis insistens philosophus, vide quemadmodum, reprehensis Cretensium et Lacedæmoniorum legislatoribus, **589** sancitam illam ab Moyse legem edoceat. « Vin' tu, inquit, dicam ingenue, qua te via et ordine totum hoc disputationis genus instituentem libenter audiissem? —Maxime id quidem velim. — Ejusmodi ergo, mi hospes, tua esse oratio debuit. Non immerito Cretensium leges a Græcis omnibus summa cum laude celebrantur. Nam hoc ipso recte omnino conditæ sunt, quod iis qui vivunt beatos efficiant, dum bonis eos omnibus cumulant. Quippe cum duo bonorum genera sint, humanorum unum, alterum divinorum, tum vere ex divinis humana pendent. Quare quæ respublica majora susceperit, eadem minora quoque possidebit: sin autem, utrisque careat necesse est. Et minora quidem vocantur illa quorum princeps est sanitas; secundum pulchritudo; tertium vires corporis ad cursum aliosque motus obeundos; quartum divitiæ, quæ tum demum cæcæ non erunt, sed acutissimo visu præditæ, si modo prudentiæ manum sequentur. Quæ quidem prudentia, divinorum etiam bonorum dux quædam est; quam veluti mentem proxime sequitur constans animi temperantia: ex iis duabus cum fortitudine conjunctis exsistit justitia; quas denique omnes fortitudo excipit. Hæc omnia humanis illis naturæ dignitate præstant. Quocirca is etiam ordo legislatori servandus erit. Deinde vero cives aliis institutis, quæ tamen priora semper illa spectent, informabit; ita quidem ut res humanæ ad divinas, ad mentem principem divinæ omnes referantur. Deinde, mutuis nuptiis inter sese contractis, procreationem educationemque liberorum studiose curabit, et seu mares illi fuerint, seu feminæ, quidquid ab iis vel adolescentibus, vel jam ætate maturioribus, ad ipsam usque senectutem, in mutua consuetudine recte secusve fiat, alterum honore afficiet, alterum ignominia: simul etiam quid iis aut dolori sit, aut voluptati, quibus vel cupidita-

Digitized by Google

tibus, vel amoribus indulgeant solerter explorans atque observans, suis, ut par est, legibus prava omnia reprehendet, laudabitque contraria. » Hæc Plato, qui paucis interjectis, rursus ita prosequitur. « His legislator studiose provisis, eos omnium custodes ac præfectos deliget, quos partim prudentiæ, partim veræ laudis viam institisse cognoverit: ut ea mens universa jam apta ex sese atque connexa ejusmodi efficiat, quæ temperantiæ potius atque justitiæ, quam divitiarum aut ambitionis ductum sequantur. **590** En, hospites suavissimi, quemadmodum vos et jam ante voluissem, et nunc etiam omnino velim exponere, ut in iis, quas vocant, Jovis et Pythii Apollinis legibus, quas Minos et Lycurgus condiderunt, hæc omnia locum habeant: simul, ut is modo qui vel arte, vel usu quodam legum peritiam adeptus fuerit, hunc in ipsis quem postulamus ordinem facile deprehendat, quem nos tamen agnoscere nulla ratione possimus. » Hactenus ille. Nec absimile quidem est quod apud nos scriptum habetur, « Quærite primum regnum Dei, et justitiam ejus, et hæc omnia adjicientur vobis [83].» Quin et ipse quoque Moyses tanto ante ab ea doctrina quæ Deum ipsum prædicaret exorsus, ubi suæ deinceps reipublicæ formam, et quidquid vel ad contractus mutuos, vel ad communis vitæ rationes et instituta pertinebat, ad illud principium apte consentaneeque digessit, tum omnium custodes præfectosque creat, viros et ipsi Deo consecratos, et quemadmodum Scriptura testatur, ut æquitate præstantes, sic ab omni arrogantia prorsus alienos, quosque partim prudentiæ, partim veræ laudis viam institisse cognoverat.

CAPUT XVII.

Quam præclarum sit pueros a prima statim ætate piis religiosisque moribus assuefacere.

« Equidem, inquit Plato, sic statuo, quacunque re præstare quis olim et excellere voluerit, in hanc ipsi jam inde a pueris incumbendum esse, atque in iis quæ cum illa conjuncta sunt, tum lusitando, tum serio studioseque versandum. Quippe qui vel bonus agricola, vel peritus architectus esse volet, hunc in puerilibus quibusdam ædiculis, illum in colendo agro ludere oportebit, quos proinde qui educandos susceperit, eum sua cuique licet exigua quædam instrumenta, quæ vera illa imitentur, comparare necesse erit. Præterea, quidquid eum in finem ante scire opus est, prius omnino perdiscendum: ut fabro mensuræ amussisque rationes tenendæ, militi nunc ludo equitandum, nunc id genus aliud quid actitandum: prorsus, ut ipso quoque lusus genere, voluptates eo cupiditatesque puerorum flectere conemur, quo tandem eos tanquam ad finem aspirare

[83] Matth. vi, 33.

opinor, gloria est, multa enim Plato de laude honestis actionibus tribuenda disputaverat, adeoque proxime ante κατιδών, in eo præcipue versatus erat.

(89) Plato add. τινά.

(90) *Τάξιν εὐληφότα.* Ficin., *et quonam ordine posita pateant illi*, etc. Vereor, ut Platonis ex mente. Hæc enim ex superioribus intelligenda sunt, ubi de ordine, quo statui leges oporteret, disputatum erat: quem ipse ordinem in Cretensium et Lacedæmoniorum legibus aperiri vellet, qui peritis notus ac perspectus haberetur, aliis tamen perobscurus esset.

A πάντα ταῦτα ξυνδήσας ὁ νοῦς, ἑπόμενα σωφροσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ ἀποφήνῃ, ἀλλὰ μὴ πλούτῳ μηδὲ φιλοτιμίᾳ. Οὕτως, ὦ ξένοι, ἔγωγε ἤθελον ἂν ὑμᾶς, καὶ ἔτι νῦν βούλομαι διεξελθεῖν, πῶς ἐν τοῖς τοῦ Διὸς λεγομένοις νόμοις, τοῖς τε τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος, οὓς Μίνως τε καὶ Λυκοῦργος ἐθέτην, ἔνεστί τε πάντα ταῦτα, καὶ ὅπῃ (89) τάξιν εἰληφότα (90) διάδηλά ἐστι τῷ περὶ νόμων ἐμπείρῳ, τέχνῃ τε καί τισιν ἔθεσι· τοῖς δὲ ἄλλοις ἡμῖν (91) οὐδαμῶς ἐστι καταφανῆ. » Καὶ παρ' ἡμῖν δὲ εἴρηται· « Ζητεῖτε πρῶτον τὴν βασιλείαν, καὶ δικαιοσύνην (92), καὶ πάντα ταῦτα προστεθήσεται ὑμῖν. » Ἀλλὰ καὶ Μωϋσῆς πολὺ πρότερον, ἀπὸ τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας τὴν ἀρχὴν πεποιημένος, ἐξῆς τε ἐφαρμόσας τὴν κατ' αὐτὸν πολιτείαν, καὶ τὰ περὶ συμβολαίων καὶ τὰ περὶ τοῦ B κοινοῦ βίου νόμιμα, τοῖς πᾶσιν ἄρχοντας καὶ φύλακας καθίστησι τοὺς τῷ Θεῷ ἱερωμένους, ὡς καὶ τὰ λόγια διδάσκει, ἄνδρας δικαίους, μισοῦντας ὑπερηφανείας, τοὺς μὲν διὰ φρονήσεως, τοὺς δὲ δι' ἀληθοῦς δόξης ὄντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅτι καλὸν ἐξ ἔτι νέας ἡλικίας τοὺς παῖδας τοῖς τῆς θεοσεβείας ἔθεσιν ἐγγυμνάζειν.

C « Λέγω οὖν (93) καὶ φημι τὸν ὁτιοῦν ἀγαθὸν ἄνδρα μέλλοντα ἔσεσθαι, τοῦτ' αὐτὸ ἐκ παίδων εὐθὺς μελετᾷν, παίζοντά τε καὶ σπουδάζοντα ἐν τοῖς τοῦ πράγματος ἑκάστου προσήκουσιν. Οἷον τὸν μέλλοντα ἀγαθὸν ἔσεσθαι γεωργὸν, ἢ τινα οἰκοδόμον· τὸν μὲν οἰκοδομοῦντά τι τῶν παιδικῶν οἰκοδομημάτων παίζειν χρή· τὸν δ' αὖ γεωργοῦντα· καὶ ὄργανα ἑκατέρῳ σμικρὰ τῶν ἀληθινῶν μιμήματα παρασκευάζειν τὸν τρέφοντα αὐτῶν ἑκάτερον. Καὶ δὴ καὶ τῶν μαθημάτων ὅσα ἀναγκαῖα προμεμαθηκέναι, προμανθάνειν· οἷον τέκτονα μετρεῖν, ἢ σταθμᾶσθαι, καὶ πολεμικὸν ἱππεύειν παίζοντα, ἤ τι τῶν τοιούτων ἄλλο ποιοῦντα (94)· καὶ πειρᾶσθαι διὰ τῶν παιδιῶν ἐκεῖσε τρέπειν τὰς ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας τῶν παίδων, οἳ ἀφι- D κομένους αὐτοὺς δεῖ τέλος ἔχειν. Κεφάλαιον δὲ παιδείας λέγομεν τὴν ὀρθὴν τροφὴν, ἣ τοῦ παίζοντος τὴν ψυχὴν εἰς ἔρωτα ὅτι μάλιστα ἄξει τούτου, ὃ δεή-

(91) *Ἄλλοις ἡμῖν.* Prorsus, ut nos vernacule, *à nous autres.* Quem etiam idiotismum apud Demosthenem non semel leges, ut in *Mediana*, τῶν ἴσων οὐ μετεῖχε τοῖς ἄλλοις ἡμῖν. Id. Plato in *Theæteto*, ἡμῖν δὲ τοῖς ἄλλοις, περὶ τῆς σῆς κρίσεως, πότερον οὐκ ἔστι κριταῖς γενέσθαι;

(92) *Τὴν βασιλείαν, καὶ δικαιοσύνην.* Addidisset βασιλ. τοῦ Θεοῦ, καὶ δικ. αὐτοῦ, ut est in Evangelio.

(93) *Λέγω οὖν.* Plato, lib. I *Leg.*, pag. 572 Ficini.

(94) Plato, ποιεῖς.

Digitized by Google

σει γενόμενον ἄνδρα αὐτὸν τέλειον εἶναι τῆς τοῦ πράγματος ἀρετῆς. » Καὶ τοῦτο προλαβὼν Μωῦσῆς, ἐνομοθέτησεν εἰρηκώς· « Καὶ ἔσται τὰ ῥήματα ταῦτα ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον, ἐν τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν τῇ ψυχῇ σου, καὶ προβιβάσεις αὐτὰ τοῖς υἱοῖς σου. » Ὁ δὴ καὶ πράττειν σύνηθες παισὶν Ἑβραίων, ἐξ ἀπαλῆς ἡλικίας τοὺς νέους ἅπαντας τοῖς τῆς θεοσεβείας παιδεύμασιν ἀνατρέφουσι. Τοῦτο δὲ καὶ εἰς δεῦρο, κατά τι πάτριον ἔθος, παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει σπουδάζεται.

A cupiamus. Caput enim disciplinæ omnis rectam educationem esse defendimus, quæ vel ludentis animum in ejus rei amorem facillime perducet, in qua virum olim summa cum facultate ac laude versari oportebit. » **591** Ita Plato. Quod ipsum jam ante Moyses occupaverat, cum ita conceptis verbis statuerit : « Eruntque verba hæc, quæ ego præcipio tibi hodie, in corde tuo, et in anima tua, et narrabis eà filiis tuis [84]. » Quem sane morem juniores omnes pietatis ac religionis præceptis inforB mandi, et jam olim Hebræi tenuerunt, et hucusque tanquam patrium aliquod institutum Judæa natio summa diligentia studioque conservat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅτι παιδείαν χρὴ μόνην ἡγεῖσθαι τὴν εἰς ἀρετὴν προάγουσαν· οὐχὶ δὲ τὴν εἰς χρηματισμὸν ἢ τινα βιοποριστικὴν ἐπιτήδευσιν.

CAPUT XVIII.

Eam solum doctrinæ loco statuendam, quæ viam ad virtutem muniat; non autem eam, quæ vel augendæ pecuniæ, vel parando victui quoquo modo serviat.

« Μὴ τοίνυν (95) μηδὲ ὃ λέγομεν εἶναι παιδείαν, ἀόριστον γένηται. Νῦν γὰρ ὀνειδίζοντες ἐπαινοῦντές τε ἑκάστων τὰς τροφὰς, λέγομεν, ὡς τὸν μὲν πεπαιδευμένον ἡμῶν (96) ὄντα τινὰ, τὸν δὲ ἀπαίδευτον, ἐνίοτε εἰς (97) τε τὰς καπηλείας, καὶ ναυκληρίας, καὶ ἄλλων τινῶν τοιούτων μάλιστα (98) πεπαιδευμένων σφόδρα ἀνθρώπων. Οὐ γὰρ ταῦτα ἡγουμένων, ὡς ἔοικεν, εἶναι παιδείαν (99) ὁ νῦν λόγος ἂν εἴη· τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδείαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητήν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. Ταύτην τὴν τροφὴν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται (1), νῦν βούλοιτ' ἂν μόνην παιδείαν προσαγορεύειν· τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν, ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν, ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάναυσόν τε εἶναι καὶ ἀνελεύθερον, καὶ οὐκ ἀξίαν τοπαράπαν παιδείαν καλεῖσθαι. Ἡμεῖς δὲ μηδὲν ὀνόματι διαφερώμεθα αὐτοῖς, ἀλλ' ὁ νῦν δὴ λόγος ἡμῖν ὁμολογηθεὶς μενέτω· ὡς οἵ γε ὀρθῶς πεπαιδευμένοι σχεδὸν ἀγαθοὶ γίνονται. Καὶ δεῖ δὴ τὴν παιδείαν μηδαμοῦ ἀτιμάζειν, ὡς πρῶτον τῶν καλλίστων τοῖς ἀρίστοις ἀνδράσι παραγιγνόμενον· καὶ εἴ ποτε ἐξέρχεται, δυνατὸν δέ ἐστι κατὰ δύναμιν (2) ἐπανορθοῦσθαι, τοῦτο ἀεὶ δραστέον διὰ βίου παντὶ κατὰ δύναμιν. » Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ δὲ τῶν *Νόμων* ἐπιλέγει· « Παιδείαν (3) δὴ λέγω τὴν παραγινομένην πρῶτον παισὶν ἀρετήν. Ἡδονὴ δὲ, καὶ φιλία, καὶ λύπη, καὶ μῖσος ἐὰν ὀρθῶς ἐν ψυχαῖς ἐγγίγνωνται, μήπω δυναμένων λόγον λαμβάνειν (4)· λαβόντων δὲ τὸν λόγον, συμφωνήσωσι τῷ λόγῳ (5) ὀρθῶς εἰθίσθαι ὑπὸ τῶν προσηκόντων ἐθῶν, αὕτη (6) ἔσθ' ἡ συμφωνία σύμπασα μὲν ἀρετὴ, τὸ δὲ περὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας τεθραμμένον (7) αὐτῆς ὀρ-

« Cavendum id porro nobis, inquit ibidem Plato, ne disciplinæ nomen infinitum quid manere patiamur. Nunc enim, dum cujusque aut vituperamus educationem, aut laudamus, ita loqui solemus, ut alium disciplina excultum, ejusdem expertem alium esse dicamus, tametsi ex eorum interdum numero sit, qui vel cauponariæ, vel naviculariæ, vel similis alterius artis peritissimi habeantur. Enimvero ita, meo judicio, loqui solemus, quod non artibus illis disciplinæ nomen tribuendum putemus, sed ei duntaxat, quæ cum hominem a pueris ad virtutem erudiat, tum efficiat ipsa quoque ut idem et perfectus olim civis evadere cupiat, et cum æquitate vel imperare vel parere noverit. Hoc educationis genus, C ut mihi quidem persuadeo, communis iste loquendi modus proprie designat, eique tantum uni disciplinæ appellationem attribuit : quæ autem vel parandæ pecuniæ, vel augendis viribus, vel cuilibet alii peritiæ a mentis et æquitatis consortio disjunctæ serviat, plebeiam et illiberalem, adeoque disciplinæ nomine prorsus indignam esse statuit. Verum nos sane nullam iis controversiam nominis hujus causa moveamus : maneat id modo nostra omnium confessione certum, qui recte educati a prima ætate fuerint, eos ut plurimum viros bonos evadere. Quare nullatenus unquam negligenda disciplina fuerit, cum ex omni rerum præstantissimarum numero, prima illa viris optimis præsto sit, operam- D que navet. Quæ si quando exerraret, sed corrigi tamen emendarique posset, id vero neminî, quandiu viveret, non pro viribus agendum esset. » Idem *Legum* secundo, paucis id ipsum repetens, « Disci-

[84] Deut. vi, 6, 7.

(95) *Μὴ τοίνυν*. Plato, ibid., G.
(96) Forte ἡμῖν.
(97) *Ἐνίοτε εἰς*. Mallem ἐνίοτε τῶν εἰς.
(98) *Μάλιστα*, etc. Plato sic, μάλα πεπαιδ. ἀνθρώπων σφόδρα, quod magis probo.
(99) *Εἶναι παιδείαν*. Quæ sequuntur apud Eusebium, usque ad alterum παιδείαν, apud Platonem reponenda sunt.
(1) *Ὡς ἐμοὶ φαίνεται*. Et hoc rectius videtur quam apud Platonem, ἐξ ὧν φαίνεται.
(2) *Κατὰ δύναμιν*. Verba superflua, quæque Plato non agnoscit
(3) *Παιδείαν*. Idem Plato lib. II *Legum*, initio, pag. F.
(4) *Λόγον λαμβάνειν*. Id malim quam λόγῳ λσμ., sequitur enim, λαβόντων δὲ τὸν λόγον, quod etiam agnoscitur a Platone.
(5) *Συμφωνήσωσι τῷ λόγῳ*, etc. Ficin., *Rationi consentiant, propter superiorem bonorum morum consuetudinem*, quasi esset τῷ ὀρθῶς, vel διὰ τὸ ὀρθῶς. Vide num id Plato velit.
(6) *Αὕτη*. Hinc Platonem corrigas, apud quem male, αὐτῆς θ' ἡ συμφ.
(7) *Τεθραμμένον*. Nescio quo pacto in marginem

Digitized by Google

plinam, inquit, virtutem illam appello, quam pueri omnium primam nanciscuntur. **592** Voluptas autem, amicitiâ, dolor et odium, si et eorum mentibus, quo tempore necdum uti ratione possunt, uti par est inserentur; et cum ea primum uti cœperint, cum eadem uno veluti consensu, rite convenientibus eos moribus informatos et imbutos fuisse testabuntur, virtus quidem erit integra illa perfectaque consensio; quod autem ex ea in rectam voluptatis doloris-que moderationem derivatum erit, ut simul quæ odio digna sunt, ab initio ad finem usque constanter oderint, amentque contraria; id tu si ab cæterorum complexu ratiocinando sejunges, proprie, mea quidem sententia, disciplinam appellabis. » Hæc Plato. Quem tamen David in Psalmis antevertit, ubi rerum odio vel amore dignarum odium amoremque docet his verbis: « Venite, filii, audite me, timorem Domini docebo vos. Quis est homo, qui vult vitam, diligit dies videre bonos? Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et persequere eam [55]. » Similiterque Salomon: « Audite, inquit, filii, disciplinam patris. Donum enim bonum tribuam vobis: legem meam ne derelinquatis [56]. » Atque iterum, « Posside sapientiam, posside prudentiam; ne obliviscaris [57]. » Itemque: « Dic sapientiam sororem tuam esse: et prudentiam familiarem tibi redde [58]. » Et, « Vias impiorum ne insistas, nec tibi placeant malorum viæ [58a]. » Hæc aliaque id genus Hebræorum in litteris invenias, quæ ad religionis ac virtutis omnis officia erudiunt, nec adolescentibus modo, sed etiam ætate maturis apprime conveniunt.

A θῶς, ὥστε μισεῖν μὲν ἃ χρὴ μισεῖν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἄχρι τέλους, στέργειν δὲ ἃ χρὴ στέργειν, τοῦτ' αὐτὸ ἀποτεμὼν τῷ λόγῳ, καὶ παιδείαν προσαγορεύων, κατά γε τὴν (8) ἐμὴν ὀρθῶς ἂν προσαγορεύοις. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Προλαβὼν δὲ αὐτὸν ὁ Δαβὶδ ἐν Ψαλμῳδίαις, μισεῖν ἃ δεῖ μισεῖν, καὶ στέργειν διδάσκων ἃ δεῖ στεργεῖν, τάδε φησί· « Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου, φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθάς; Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Ἔκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποίησον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ δίωξον αὐτήν. » Καὶ ὁ Σολομῶν ὁμοίως· « Ἀκούσατε, φησὶ, παῖδες, παιδείαν πατρός. Δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν· τῶν ἐμῶν νόμων μὴ ἐπιλανθάνησθε. » Καὶ B πάλιν· « Κτῆσαι σοφίαν, κτῆσαι σύνεσιν, μὴ ἐπιλάθῃ. » Καί· « Εἶπον τὴν σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι, τὴν δὲ φρόνησιν γνώριμον περιποίησαι σεαυτῷ. » Καί· « Ὁδοὺς ἀσεβῶν μὴ ἐπέλθῃς, μηδὲ ζηλώσῃς ὁδοὺς παρανόμων. » Μυρία δ' ἂν εὕροις ἄλλα τοιαῦτα ἐν τοῖς Ἑβραίων γράμμασι, παιδευτικὰ πρὸς εὐσεβείας (9) καὶ ἀνάληψιν ἀρετῆς, νέοις ὁμοῦ καὶ τελείοις τὴν ἡλικίαν προσήκοντα.

CAPUT XIX.

In ea cum Hebræis sententia Platonem fuisse, ut res inferiores diviniorum imagines esse existimaret.

Iis olim verbis Moysem oraculum monuerat: « Vide ut facias omnia secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est [59]. » Quod ipsum illustrans Apostolus: « Qui exemplari et umbræ, inquit, deserviunt cœlestium [60]. » Quibus sane verbis, res illas diviniores, quæ spiritalium gradu et ordine continentur, iis quæ apud **593** Moysem legimus, tanquam symbolis quibusdam ac notis involvi, manifeste docet. Audi vero quam iis affinia Plato geminaque philosophetur, dum in sexto *De republica*, hunc in modum scribit: « Philosophus igitur, inquit ille, ut summa Dei ac pulchritudinis ipsius familiaritate utitur, ita divinitatis ac pulchritudinis, quantum homini fas est, particeps efficitur. Sed calumnia videlicet ubique regnat. — Ita profecto est. — Hunc tu igitur, inquam, si quæ illic contemplatur, ad instituendos hominum mores necessitate quadam revocare, privatimque simul ac publice proponere, nec sese tantum fingere conformareque debuerit; an stultum aliquem temperantiæ, æquitatis, omnisque adeo virtutis ci-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

C *Ὅτι παραπλησίως Ἑβραίοις καὶ ὁ Πλάτων εἰκόνα θειοτέρων τὰ τῇδε εἶναι ἐδόξαζεν.*

Τοῦ θείου χρησμοῦ φήσαντος Μωϋσῇ, « Ὅρα ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει· » τοῦ τε ἱεροῦ λόγου σαφέστερον εἰπόντος, « Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ ἐλάτρευον τῶν ἐπουρανίων, » εἰκόνα τε ἀντικρυς τῶν ἐν νοητοῖς θειοτέρων τὰ παρὰ Μωϋσῇ σύμβολα περιέχειν διδάσκοντος· ἐπάκουσον ὅπως καὶ ὁ Πλάτων τὰ ὅμοια διερμηνεύει ἐν ἕκτῳ τῆς *Πολιτείας* ὧδε γράφων· « Θεῷ δὴ (10) καὶ κόσμῳ ὅ γε φιλόσοφος ὁμιλῶν, κόσμιός τε καὶ θεῖος εἰς τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ γίνεται. Διαβολὴ δὲ ἐν πᾶσι πολλή. — Παντάπασι μὲν οὖν. — Ἂν οὖν τις, εἶπον, αὐτῷ ἀνάγκη γένηται ἃ ἐκεῖ ὁρᾷ, μελετῆσαι εἰς ἀνθρώπων ἦθη, καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ τιθέναι, καὶ μὴ D μόνον ἑαυτὸν πλάττειν· ἆρα κακὸν δὴ δημιουργὸν αὐτὸν οἴει γενήσεσθαι σωφροσύνης τε καὶ δικαιοσύνης, καὶ ξυμπάσης τῆς δημοτικῆς ἀρετῆς; — Ἥκιστά γε, ἦ δ' ὅς. Ἀλλ' ἐὰν δὴ αἴσθωνται οἱ πολλοὶ, ὅτι ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ λέγομεν, χαλεπανοῦσι δὴ τοῖς φιλοσόφοις, καὶ ἀπιστήσουσιν ἡμῖν λέγουσιν, ὡς οὐκ ἄν ποτε ἄλλως εὐδαιμονήσειε πόλις, εἰ μὴ αὐτὴν διαγράψειαν οἱ τῷ θείῳ παραδείγματι χρώμενοι ζωγράφοι; — Οὐ

[55] Psal. xxxiii, 12, 15. [56] Prov. iv, 1, 2. [57] ibid. 5. [58] Prov. vii, 4. [58a] Eccli xi, 22; Prov. iv, 14. [59] Exod. xxv, 40. [60] Hebr. viii, 5.

irrepserit, quod ibi notatur, apud Platonem esse τετραμμένον. Apud illum enim, tam in Ficini, quam in Serrani editione, quemadmodum et in omnibus manuscr. habetur τεθραμμένον. Mihi tamen, τετραμμένον aptius videretur; quid enim est τὸ τῆς ἀρετῆς τεθραμμένον περὶ τὰς ἡδονάς.

(8) Plato add. δόξαν.

(9) *Εὐσεβείας.* Legendum εὐσέβειαν, aut certe εὐσεβείας καὶ ἀρετῆς ἀνάληψιν.

(10) *Θεῷ δή.* Plato, vi *De republ.*, pag. 473, C, ubi legitur, θείῳ δὴ καὶ κοσμίῳ.

Digitized by Google

χαλεπανοῦσιν, ἢ δ' ὅς, ἐάνπερ αἴσθωνται. Ἀλλὰ δὴ τίνα λέγεις τρόπον τῆς διαγραφῆς; — Λαβόντες, ἦν δ' ἐγὼ, ὥσπερ πίνακα, πόλιν τε καὶ ἦθη ἀνθρώπων, πρῶτον μὲν καθαρὰν ποιήσειαν ἄν, ὃ οὐ πάνυ ῥᾴδιον. Ἀλλ' οὖν οἶσθ' (11) ὅτι τούτῳ ἂν εὐθὺς τῶν ἄλλων διενέγκαιεν (12), τῷ μήτε ἰδιώτου, μήτε πόλεως ἐθελῆσαι ἂν (13) ἅψασθαι, μηδὲ γράφειν νόμους, πρὶν παραλαβεῖν καθαρὰν, ἢ αὐτοὶ ποιῆσαι. — Καὶ ὀρθῶς γε, ἔφη. — Οὐκοῦν μετὰ ταῦτα οἶει ὑπογράψασθαι ἂν τὸ σχῆμα τῆς πολιτείας; — Τί μήν; — Ἔπειτα, οἶμαι, ἀπεργαζόμενοι, πυκνὰ ἂν ἑκατέρωσε ἀποβλέποιεν, πρός τε τὸ φύσει δίκαιον καὶ καλὸν καὶ σῶφρον, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα· καὶ πρὸς ἐκεῖνο αὖ, ὃ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐμποιοῖεν, ξυμμιγνύντες τε καὶ κεραννύντες ἐκ τῶν ἐπιτηδευμάτων, τὸ ἀνδρεῖκελον, ἀπ' ἐκείνου τεκμαιρόμενοι, ὃ δὴ (14) καὶ Ὅμηρος ἐκάλεσεν ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐγγιγνόμενον θεοειδές τε καὶ θεοείκελον. — Ὀρθῶς, ἔφη. — Καὶ τὸ μὲν ἄν, οἶμαι, ἐξαλείφοιεν, τὸ δὲ πάλιν ἐγγράφοιεν, ἕως ἂν ὅτι μάλιστα τὰ ἀνθρώπεια ἦθη, εἰς ὅσον ἐνδέχεται, θεοφιλῆ ποιήσειαν. »

vilis artificem futurum arbitraris? — Minime vero, inquit. — Et multitudo, inquam, si semel verum a nobis hoc in genere dici cognoverit, ultrane philosophis succensebit, ac fidem nobis detrahet, dum rempublicam aliter felicem futuram negamus, nisi eam pictores illi divinum exemplar intuentes informaverint? — Nunquam hercle, id si modo cognoverit. Sed, quodnam istuc, obsecro, informandi genus intelligis? — Nempe, civitatem, inquam, moresque hominum, quasi tabulam aliquam in manus sumentes, ab omni primum labe purgabunt. Quod quidem non admodum facile est. Sed hoc nimirum probe nosti, vel hoc maxime reliquis omnibus philosophos anteire, quod neque privatum quemquam, aut rempublicam ullam attingere, nec leges omnino ferre velint, nisi utrumque prius vel purgatum acceperint, vel ipsimet purgaverint. — Et merito sane, inquit. — Postea vero, non tu eos optimam reipublicæ formam descripturos existimas? — Equidem. — Tum vero, dum in opus incumbent, sæpe, opinor, ad utrumque respicient, hoc est modo ad illud, quod suapte natura justum, pulchrum, moderatum est, cæteraque id genus omnia; modo ad hoc alterum, quod inter homines elaborent, humanum simulacrum ita suis ex studiorum officiorumque rationibus conflando atque temperando, ut illud semper imitentur, quod Homerus ipse quoque insitam impressamque hominibus divinam speciem et imaginem appellavit. — Præclare, inquit. — Et subinde quidem, opinor, deleturi modo, modo informaturi sunt, donec humanos ipsi mores, quam maxime fieri potest, Deo caros acceptosque reddiderint. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

594 CAPUT XX.

Ὅτι χρὴ τοὺς νέους δι' ἐκμαθήσεως ὕμνων ὀρθῶν καὶ ᾠδῶν εἰς ἀρετῆς ἀνάληψιν προπαρασκευάζειν. Ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῶν Νόμων.

Juniores honestis quibusdam hymnis odisque memoriæ commendandis, ad suscipiendos virtutis satus præparandos esse. Ex secundo Legum.

« Δοκεῖ μοι (15) τρίτον ἢ τέταρτον ὁ λόγος εἰς ταὐτὸν περιφερόμενος ἥκειν, ὡς ἄρα παιδεία μὲν ἔσθ' ἡ παίδων ὁλκή τε καὶ ἀγωγὴ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου λόγον ὀρθὸν εἰρημένον, καὶ τοῖς ἐπιεικεστάτοις καὶ πρεσβυτάτοις δι' ἐμπειρίαν ξυνδεδογμένον, ὡς ὄντως ὀρθός ἐστιν. Ἵν' οὖν ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς μὴ ἐναντία χαίρειν καὶ λυπεῖσθαι ἐθίζηται τῷ νόμῳ καὶ τοῖς ὑπὸ τοῦ νόμου τεθειμένοις (16), ἀλλὰ ξυνέπηται χαίρουσά τε καὶ λυπουμένη τοῖς αὐτοῖς, οἵσπερ ὁ γέρων· τούτων ἕνεκα ἃς ᾠδὰς καλοῦμεν (17) (ὄντως μὲν ἐπῳδαὶ ταῖς ψυχαῖς αὗται νῦν γεγονέναι, πρὸς τὴν τοιαύτην, ἣν λέγομεν συμφωνίαν, ἐσπουδασμέναι· διὰ δὲ τὸ σπουδὴν μὴ δύνασθαι φέρειν τὰς τῶν νέων ψυχὰς, παιδιαί τε καὶ ᾠδαὶ καλεῖσθαι καὶ πράττεσθαι)· καθάπερ τοῖς κάμνουσί τε καὶ ἀσθενῶς ἔχουσι τὰ σώματα, ἐν ἡδέσι τέ τισι σιτίοις καὶ πό-

« Jam mihi tertium aut quartum, inquit idem, eo nobis revoluta videtur oratio, ut disciplinam aliud dicamus esse nihil, quam puerorum educationem ejusmodi, qua ad eam vitæ rationem adducantur, cujus integritas et legis ore commendetur, et hominum tam æquitate præstantium, quam ætate maturorum auctoritate atque experientia comprobetur. Ut ergo pueri animus non aliis de causis, quam quæ legi simul, et iis quæ a lege sancita fuerint, conveniant, aut dolere aut lætari assuescat, adeoque senioris ductum sequatur in omni tristitiæ gaudiique sensu : propterea, quas passim odas vocamus (tametsi enim animos vere cantionum instar nunc quidem afficiant, utpote ad eum de quo loquimur concentum efficiendum elaboratæ; quod tamen juniorum animi serium nihil et actuosum ferre pos-

(11) Ἀλλ' οὖν οἶσθ'. Hæc Ficinus cum interrogatione conjungit, minus, opinor, Platonis ex sensu. Idem enim est, qui cum id paulo difficilius esse dixisset, philosophis tamen longe facilius esse confirmat.

(12) *Διενέγκαιεν.* Id malim quam διενεγκεῖν, quod apud Platonem legitur, cum ὅτι præcesserit.

(13) *Ἐθελῆσαι ἄν.* Omnino sic legendum ex Platone et manuscr.; vitiosa enim prior editio, ἐθελήσαιεν.

(14) *Ὃ δή.* Ita recte Plato, non τὸ δή, ut in priori editione.

(15) *Δοκεῖ μοι.* Plato, lib. II *Leg.*, pag. 578, E. Edd.

(16) *Τεθειμένοις.* Plato, πεπεισμένοις, quod eo magis probandum videri possit, quod paulo post sequatur, οἵσπερ ὁ γέρων, quasi unus sit hic senior, ex illis ὑπὸ τοῦ νόμου πεπεισμένοις.

(17) *Ἃς ᾠδὰς καλοῦμεν.* Hiulca pendens, et Attico, maximeque Platonico more intricata simul et trajecta oratio. Nam illud quidem, ἃς ᾠδὰς καλοῦμεν, omnino pendet. Quæ sequuntur, usque ad πράττεσθαι, parenthesi claudenda existimo, ita quidem, ut γεγονέναι, καλεῖσθαι, πράττεσθαι, posita fuerint, pro γένοιντ' ἄν, καλοῖντο, πράττοιντο, vel (quod Platoni, Demostheni, et aliis ἀττικωτέροις familiarissimum est) pro imperativis usurpata. Consule, si placet, Ficini versionem.

Digitized by Google

sint, lusus sane odæque nominentur ac fiant), ut qui corpore laborantes maleque habentes curandos suscepere, iis salubre alimentum esculentis ac poculentis suavioribus, noxium autem injucundioribus immiscere solent, ut alterum amare, odisse alterum facile assuescant : ita plane bonus legislator eo poetam vel adducet, vel, si minus adducere poterit, adiget, ut honestis ac laudabilibus verbis, mores hominum temperantia, fortitudine, omnique virtutis genere insignium, sive in numeris staticulos, sive in concentu modulatos versus efficiet, rite ac decenter imitetur. » Hæc ille. Ergo jure sane ac merito pueri quoque nostri divinorum prophetarum odas hymnosque de Deo scriptos terere sæpius ac repetere consuescunt.

A μασι τὴν χρηστὴν πειρῶνται τροφὴν προσφέρειν, οἷς μέλει τούτων· τὴν δὲ τῶν πονηρῶν ἐν ἀηδέσιν· ἵνα τὴν μὲν ἀσπάζωνται, τὴν δὲ μισεῖν ὀρθῶς ἐθίζωνται. Ταὐτὸν δὲ καὶ τὸν ποιητικὸν ὁ ὀρθὸς νομοθέτης ἐν τοῖς καλοῖς ῥήμασι καὶ ἐπαινετοῖς πείσει τε, καὶ ἀναγκάσει μὴ πεῖθων, τὰ τῶν σωφρόνων τε καὶ ἀνδρείων, καὶ πάντως ἀγαθῶν ἀνδρῶν, ἔν τε ῥυθμοῖς σχήματα (18), καὶ ἐν ἁρμονίαις μέλη, ποιοῦντα ὀρθῶς ποιεῖν. » Εἰκότως ἄρα καὶ παρ' ἡμῖν τὰς ὑπὸ τῶν θείων προφητῶν πεποιημένας ᾠδὰς, καὶ τοὺς εἰς Θεὸν ὕμνους μελετᾷν οἱ παῖδες ἐθίζονται.

CAPUT XXI

Cujusmodi odarum illarum sententiam esse oporteat.

« Eam poetæ necessitatem imponitis, inquit Plato, uti virum bonum, vel hoc ipso quo temperantiam et æquitatem colat, felicem **595** beatumque pronuntient, seu procero ac robusto corpore fuerit, seu contra exiguo et infirmo; itemque seu divitiis abundabit, seu non : sin autem Cinyram ipsum opibus Midamque superabit, idem tamen injustus erit, miserum illum esse, atque acerbam vitam ducere. Enimvero (sic enim apud vos poeta loquitur, si recte modo loquitur) ejus ego viri ne meminerim quidem, aut omnino rationem ullam duxerim, qui omnia honestatis et æquitatis officia non obeat atque complectatur. Quod si talis erit, *tum gestat hosti Collato pugnare pede.* An injustus si fuerit, *nec audeat cædes spectare cruentas, nec possit, Threicium Boream celeri prævertere cursu :* nec aliud quidquam eorum quæ bona dicuntur obtineat. Nam quæ vulgus hominum appellare bona solet, hoc iis falso nomen tribuitur. Sanitas quippe omnium fere optima prædicatur : secundo loco pulchritudinem, tertio robur, quarto divitias numerant. Quanquam infinita alia sunt, quæ bona vulgus appellat. Nam acuto visu audituque præditum esse, omnibusque sensuum facultatibus integris ac perfectis uti : summo in dominatu, quidquid animo collibuerit facere, bonum existimatur : postremo felicitatis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Ὁποίας χρὴ διαταῖς περιέχειν τὰς ᾠδάς.

« Τοὺς ποιητὰς (19-20) ἀναγκάζετε λέγειν, ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, εὐδαίμων ἐστὶ καὶ μακάριος, ἐάν τε μέγας καὶ ἰσχυρὸς, ἐάν τε σμικρὸς καὶ ἀσθενὴς ᾖ, καὶ ἐὰν πλουτῇ, καὶ μή· ἐὰν δὲ ἄρα πλουτῇ μὲν Κινύρα τε καὶ Μίδα μᾶλλον, ᾖ δὲ ἄδικος, ἄθλιός τέ ἐστι, καὶ ἀνιαρῶς ζῇ. Καὶ, Οὔτ' ἂν μνησαίμην (φησὶν ὑμῖν ὁ ποιητὴς, εἴπερ ὀρθῶς λέγει), οὔτ' ἐν λόγῳ ἄνδρα τιθείμην, ὃς μὴ πάντα τὰ λεγόμενα καλὰ μετὰ δικαιοσύνης πράττοι καὶ κτῷτο, καὶ δὴ καὶ δῆτων τοιοῦτος ὤν, *ὀρέγοιτο ἐγγύθεν ἱστάμενος, ἄδικος δὲ ὤν, μήτε τολμήμ ὁρῶν φόνον αἱματόεντα, μήτε νικήμ θέων Θρῃκίων Βορέην*, μήτε δὲ ἄλλο αὐτῷ μηδὲν τῶν λεγομένων ἀγαθῶν γίγνοιτό ποτε· τὰ γὰρ ὑπὸ τῶν πολλῶν λεγόμενα ἀγαθὰ οὐκ ὀρθῶς λέγεται. Λέγεται μὲν γὰρ, ὡς ἄριστον μὲν ὑγιαίνειν, δεύτερον δὲ κάλλος, τρίτον δὲ πλοῦτος (21)· μυρία δὲ ἄλλα ἀγαθὰ λέγεται· καὶ γὰρ ὀξὺ ὁρᾷν καὶ ἀκούειν, καὶ πάντα ὅσα ἔχεται τῶν αἰσθήσεων, εὐαισθήτως ἔχειν· ἔτι δὲ καὶ τὸ ποιεῖν τυραννοῦντα ὅ τι ἂν ἐπιθυμῇ· καὶ τὸ δὴ τέλος ἁπάσης μακαριότητος εἶναι, τὸ πάντα ταῦτα κεκτημένον, ἀθάνατον εἶναι γενόμενον ὅτι τάχιστα. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐγώ που τάδε λέγομεν, ὡς ταῦτά ἐστι ξύμπαντα (22) δικαίοις μὲν καὶ ὁσίοις ἀνδράσιν ἄριστα κτήματα· ἀδίκοις δὲ κάκιστα ξύμπαντα, ἀρξάμενα ἀπὸ τῆς ὑγιείας. Καὶ δὴ καὶ τὸ ὁρᾷν, καὶ τὸ ἀκούειν καὶ

(18) *Ἔν τε ῥυθμοῖς σχήματα*, etc. Ficini. *Tam figuras eorum rhythmis, quam accentus harmoniis.* Σχήματα, seu σχημάτια, hic et alibi passim, certi quidam corporis motus, quos in saltationibus edebant in numerum : Latinis *staticuli* dicebantur. Aristoteles, lib. *De poetica*, Οἱ ὀρχησταὶ διὰ τῶν σχηματιζομένων ῥυθμῶν, μιμοῦνται καὶ ἤθη, καὶ πάθη, καὶ πράξεις. Aristophanes, in *Pace* : Ἀλλ' ἔγωγ' οὐ σχηματίζειν βούλομαι. Id erat λέγειν κατὰ τὴν ὄρχησιν, id est, ipso gestu motuque corporis, aliquid inter saltandum venuste ac decore exprimere, ut loquitur Athenæus lib. XIV. Quid ῥυθμοῦ nomine Plato intelligat, ex toto illo lib. II *De legibus* cognosci potest, maximeque pag. 580, F, dum ita statuit, τῇ δὲ τῆς κινήσεως τάξει, ῥυθμὸς ὄνομα εἴη. Tum de harmonia, τῇ δ' αὖ τῆς φωνῆς, τοῦ τε ὀξέος ἅμα καὶ βαρέος συγκεραννυμένων, ἁρμονίας ὄνομα προσαγορεύοιτο. Et pag. 582, E, ubi voces illæ σχῆμα, μέλος, ῥυθμός, clarius usurpantur : Οὐ γὰρ ἄν, inquit, ἐκεῖναί γε (Musæ) ἐξαμάρτοιέν ποτε τοσοῦτον, ὥστε ῥήματα ἀνδρῶν ποιήσασαι, τὸ σχῆμα γυναικῶν καὶ μέλος ἀποδοῦναι· καὶ μέλος ἐλευθέρων αὖ καὶ σχήματα ξυνθεῖσαι, ῥυθμοὺς δούλων καὶ ἀνελευθέρων προσαρμόττειν.

(19-20) *Τοὺς ποιητάς*. Plato, eodem lib. II *De legibus*, pag. 579, A.

(21) *Τρίτον δὲ πλοῦτος*. Platonem secutus sum, apud quem legitur, τρίτον δὲ ἰσχὺς, τέταρτον δὲ πλοῦτος.

(22) *Ὡς ταῦτά ἐστι ξύμπαντα*. Huc pertinent illa Synesii orat. *De Regno*, pag. 8, ubi cum τὰ θυραῖα τῶν ἀγαθῶν, Platonico et Aristotelico more ὀργανικὰ vocavisset, utpote, ὑπηρετεῖν εἰδότα κακίαις οὐ μεῖον, ἢ ἀρεταῖς, ita prosequitur, ὥσπερ οὖν εὐχῆς ἄξια ἀπεῖναι τοῦ φαύλου τὰ ὄργανα, ὅπως ἀνέργητον ἔχῃ τὴν μοχθηρίαν· οὕτω παρεῖναι τῷ καλῶς χρησομένῳ, οὗ πάντες ἂν, καὶ πόλεις, καὶ ἰδιῶται ὀνίναιντο, ἵνα μὴ ἀχρεία καὶ ἄπρακτος ἀρετῆς φύσις, ἀγνοουμένη μαραίνηται, ἀλλ' εἰς ἀνθρώπων εὐεργεσίας δαπανήσῃ τὴν δύναμιν.

Digitized by Google

αἰσθάνεσθαι, καὶ τὸ παράπαν ζῆν, μέγιστον μὲν κακὸν τὸν ξύμπαντα χρόνον ἀθάνατον ὄντα καὶ κεκτημένον πάντα τὰ λεγόμενα ἀγαθὰ, πλὴν δικαιοσύνης τε καὶ ἀρετῆς ἁπάσης· ἔλαττον δὲ, ἐὰν ὡς ὀλίγιστον ὁ τοιοῦτος χρόνον ἐπιζῴῃ. Ταῦτα δὴ λέγειν οἶμαι τοὺς παρ' ὑμῖν ποιητὰς, ἅπερ ἐγὼ, πείσετε καὶ ἀναγκάσετε, ἔτι τούτοις ἑπομένους ῥυθμούς τε καὶ ἁρμονίας ἀποδόντας, παιδεύειν οὕτω τοὺς νέους ὑμῶν. Ἢ γὰρ ὁρᾶτε (23); Ἐγὼ μὲν γὰρ λέγω σαφῶς, τὰ μὲν κακὰ λεγόμενα ἀγαθὰ τοῖς ἀδίκοις εἶναι, τοῖς δὲ δικαίοις κακά· τὰ δὲ ἀγαθὰ, τοῖς μὲν ἀγαθοῖς ὄντως ἀγαθὰ, τοῖς δὲ κακοῖς κακά. Ὅπερ οὖν ἠρόμην, ἆρα ξυμφωνοῦμεν ἐγώ τε καὶ ὑμεῖς, ἢ πῶς; » Οὐ πόρρω ταῦτα τυγχάνει τῶν τοῦ Δαβὶδ Ψαλμῶν, οὓς προλαβὼν θεῖῳ πνεύματι συνέταξε δι' ᾠδῶν καὶ ὕμνων, τίς μὲν ὁ ἀληθῶς μακάριος, τίς δὲ ὁ τούτῳ ἐναντίος, παιδεύσας. Ἐντεῦθεν γοῦν αὐτῷ καὶ κατάρχεται ἡ βίβλος φήσαντι· « Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· » καὶ τὰ ὅμοια. Ἃ δὴ μεταβαλὼν ὁ Πλάτων, φησὶ δεῖν τοὺς ποιητὰς λέγειν, ὡς ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ, σώφρων ὢν καὶ δίκαιος, εὐδαίμων ἐστὶ καὶ μακάριος· ἐὰν δὲ ἄρα πλουτῇ, ἢ δὲ ἄδικος, ἄθλιός ἐστιν. Ὃ καὶ αὐτὸ πάλιν ὁ Δαβὶδ ὧδέ πως ἐξέδωκε διὰ τῶν Ψαλμῶν εἰπών· « Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν· » καὶ πάλιν· « Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. » Ἐπὶ σχολῆς δ' ἂν εὕροις ἕκαστα τῶν εἰρημένων τῷ φιλοσόφῳ, πρὸς λέξιν κείμενα δι' ὅλης τῆς ἱερᾶς τῶν Ψαλμῶν γραφῆς.

A omnis cumulus habetur, ut primum hæc omnia consecutus eris, continuo immortalem evadere. At ejusmodi cum vester, opinor, tum meus quoque sensus est, viris quidem justis ac piis optimam esse rerum istarum omnium possessionem, at improbis longe pessimam, initio ab ipsamet sanitate ducto. Nam videre, audire, sentire, omninoque vivere, ut maximum ei malum fuerit, qui hæc omnia, quæ vulgo bona dicuntur, sempiterno tempore immortalis possideat, a justitia et virtute sejuncta; sic ei longe minus, qui talis cum esset, nonnisi brevissimo tempore vixerit. Hæc utique vestri ut poetæ canant, vel impetrabitis, vel extorquebitis, nec non ut aptum iis et cohærens numerorum concentusque genus adhibeant, quod erudiendis adolescentibus B vestris opportunum sit futurum. Utrum enim hoc advertitis?—Equidem id clare pronuntio, quæ mala dicuntur, injustis bona, mala justis esse; quæ bona, bonis vere bona, malis autem mala.—Utrum igitur, in eo quod rogabam, inter nos convenimus, an secus? » Platonica ista non admodum a Psalmis Davidis absunt, quos quidem ipse divino afflatus Numine tanto ante ex cantibus hymnisque contexuit, quisnam vere aut beatus, aut miser esset, exponens. Et quidem suum ipse librum inde auspicatur, dum ait: « Beatus vir, qui non **596** abiit in consilio impiorum [61]; » et similia, quibus nonnihil immutatis, Plato hanc poetis necessitatem imponit, uti virum bonum, vel hoc ipso, quo temperantiam et æquitatem colat, felicem beatumque pronuntient; improbum autem, ut divitiis circumfluat, miserum prædicent. Quod ipsum David in suis quoque Psalmis expressit, his verbis: « Divitiæ si affluant, nolite cor apponere [62]. » Atque iterum, « Ne timeas, cum dives factus fuerit homo, aut cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. [63]. » Quin etiam quidquid eo loco dictum a philosopho est, id tu omne sigillatim, in sacro Psalmorum volumine, ad verbum expressum, majore otio reperies.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ὅτι οὐ πάντων ἐστὶ τὰς ὀρθὰς ᾠδὰς καὶ τὰ μέλη δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλ' ἢ μόνου Θεοῦ, ἢ θείου τινὸς ἀνδρός.

« Νομοθετικὸν (24) μὲν οὖν καὶ πολιτικὸν ὑπερβαλλόντως. Ἀλλ' ἕτερα φαῦλα ἂν εὕροις αὐτόθι· τοῦτο δ' οὖν τὸ περὶ μουσικὴν ἀληθές τε καὶ ἄξιον ἐννοίας· ὅτι δυνατὸν ἆρα ἦν περὶ τῶν τοιούτων νομοθετεῖσθαι, βεβαίως θαῤῥοῦντα, μέλη τὰ τὴν ὀρθότητα φύσει παρεχόμενα. Τοῦτο δὲ Θεοῦ ἢ θείου τινὸς ἀνδρὸς ἂν εἴη. » Εἰκότως ἆρα καὶ παρ' Ἑβραίοις νενομοθέτητο, μηδὲ ἄλλους ὕμνους καὶ ᾠδὰς ἐν ταῖς θείαις διδασκαλίαις ἀποδέχεσθαι ἢ τὰς ὑπὸ τοῦ θείου Πνεύματος διὰ τῶν θείων καὶ προφητικῶν ἀνδρῶν πεποιημένας, τά τε τούτοις κατάλληλα μέλη, τῷ συνήθει παρ' αὐτοῖς ᾀδόμενα τρόπῳ.

CAPUT XXII.

Non cujusvis esse laudabiles odas et carmina scribere, sed vel unius Dei, vel divini cujusdam hominis.

« Imo, quod summi prorsus inquit Plato, cum in legibus ferendis, tum in constituenda republica momenti sit. Nam ut alia quædam apud eos leviuscula reperias; hoc sane quod in musica statuunt, et verum, et observatione dignum est: fieri nimirum potuisse, ut hoc etiam in genere legislator, si constanter auderet modo, concentus eos lege sanciret, qui per sese honestatem naturæ ac probitatem adjungerent. Cæterum id vel Dei, vel divini cujusdam D hominis proprium fuerit. » Jure ergo cautum apud Hebræos fuit, ut ne alii divinis in doctrinis hymni cantusque locum haberent, quam quos divinus ipse Spiritus divinorum ac propheticorum hominum ore fudisset, eoque præterea modulorum genere, quod et cum ipsis cohæreret, et solemni apud eos receptoque more caneretur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Περὶ τῶν δοκιμάζειν οἷόν τε τὰς κατὰ Θεὸν πεποιημένας ᾠδάς.

« Συγχωρῶ (25) γε τό γε τοσοῦτον καὶ ἐγὼ τοῖς

CAPUT XXIII.

De iis qui divinos illos cantus probare possint.

« Ego vero, inquit Plato, id multitudini conce-

[61] Psal. I, 1. [62] Psal. LXI, 11. [63] Psal. XLVIII, 17.

(23) *Ἢ γὰρ ὁρᾶτε.* Familiaris, ut in dialogis, compellatio, nec vernaculæ nostræ dissimilis, *Car, voyez-vous bien. Mais, voyez-vous bien.*

(24) *Νομοθετικόν.* Plato, eodem lib. II *Leg.*, pag. 577, D.

(25) *Συγχωρῶ.* Id. ibid., pag. 578, C.

Digitized by Google

dam ipse quoque, musicam voluptate metiri oportere, sic tamen, ut non in plebeiorum hominum voluptate acquiescamus, sed optimam fere musam illam esse statuamus, quæ optimos atque **597** optime institutos, maxime vero quæ unum aliquem virtute doctrinaque præstantem delectabit. Quare virtutem in primis carminum illorum judicibus necessariam esse defendimus, cum ii non prudentia modo, verum etiam constantia præditi esse debeant. Nec enim profecto deceat, ut æquus verusque judex, aut ab ipsomet theatro edoctus, et partim multitudinis strepitu, partim stultitia propria stupefactus judicium ferat; aut dum etiam ipse veritatem agnoscit, ignavia tamen debilitatus ac metu, illo ipso ore, quo paulo ante cum ad judicandum accederet, testes appellavit deos, falsam vanamque sententiam indigne pronuntiet. Nec enim ipse tanquam discipulus, sed tanquam spectatorum, uti par est, magister futurus, illisque adeo, si voluptatem perperam et alieno loco præ se ferent, constanter repugnaturus sedet. » Eodem plane modo, non infimæ quondam apud Hebræos multitudinis erat, aut de iis qui tanquam divino Spiritu afflati producerentur, aut de divinis ipsis carminibus statuere : sed pauci erant, divino Spiritu, cujus propria illa describendi vis est, afflati ipsi quoque quibus etiam unis ea de re statuere, ipsosque adeo prophetarum libros consecrare, cæteros vero tanquam adulterinos ac spurios abjudicare liceret.

A πολλοῖς, δεῖν τὴν μουσικὴν ἡδονῇ κρίνεσθαι· μὴ μέντοι τῶν γε ἐπιτυχόντων, ἀλλὰ σχεδὸν ἐκείνην εἶναι Μοῦσαν καλλίστην, ἥτις τοὺς βελτίστους καὶ ἱκανῶς πεπαιδευμένους τέρπει, μάλιστα δὲ ἥτις ἕνα τὸν ἀρετῇ τε καὶ παιδείᾳ διαφέροντα. Διὰ ταῦτα δὲ ἀρετῆς φαμεν δεῖσθαι τοὺς τούτων κριτὰς, ὅτι τῆς τε ἄλλης μετόχους αὐτοὺς εἶναι δεῖ φρονήσεως, καὶ δὴ καὶ τῆς ἀνδρείας. Οὔτε γὰρ παρὰ θατέρου (26) δεῖ τόν γε ἀληθῆ κριτὴν κρίνειν μανθάνοντα, καὶ ἐκπληττόμενον ὑπὸ τοῦ θορύβου τῶν πολλῶν, καὶ τῆς αὐτοῦ ἀπαιδευσίας, οὔτ' αὖ γιγνώσκοντα, δι' ἀνανδρείαν καὶ δειλίαν, ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος, οὔπερ τοὺς θεοὺς ἐπεκαλέσατο, μέλλων κρίνειν, ἐκ τούτου ψευδόμενον ἀποφαίνεσθαι ῥᾳθύμως τὴν κρίσιν. Οὐ γὰρ μαθητὴς, ἀλλὰ διδάσκαλος, ὃς (27) γε τὸ δίκαιον, θεατῶν μᾶλλον ὁ κριτὴς καθίζει, καὶ ἐναντιωσόμενος τοῖς τὴν B ἡδονὴν μὴ προσηκόντως μηδὲ ὀρθῶς ἀποδιδοῦσι θεαταῖς. » Καὶ παρ' Ἑβραίοις τὸ παλαιὸν οὐ τοῦ πλήθους ἦν τὸ κρίνειν τοὺς ἐκ θείου Πνεύματος προφερομένους, καὶ τὰς ἐνθέους ᾠδὰς, ἀλλ' ἦσαν βραχεῖς καὶ σπάνιοι μέτοχοι καὶ αὐτοὶ θείου Πνεύματος διακριτικοῦ τῶν λεγομένων, οἷς καὶ μόνοις ἐξῆν ἐγκρίνειν, καὶ δὴ ἀφιεροῦν τὰς προφητῶν βίβλους, τὰς δὲ τῶν μὴ τοιούτων ἀποδοκιμάζειν.

CAPUT XXIV.

Cantus etiam in conviviis, tanquam convivales quasdam leges, recipiendos esse.

« Cæterum, inquit Plato, quod a nobis suscepta primum disputatio sequebatur, ut opis aliquid ad Bacchi chorum probe instituendum afferret, id hactenus pro facultate nostra disseruimus. Nunc ergo videamus utrum a nobis perfectum id fuerit. Sane conventum ejusmodi necesse quodammodo est, dum compotatio magis semper magisque fervet, turbulentiorem evadere; quod etiam ab initio his in rebus, de quibus nunc agitur, necessitate quadam evenire posuimus. — Necesse id quidem. — Tum vero quisque solito levior indulget sibi, ac lætitia solutus ut liberius effusiusque loquitur, ita neminem interim ex vicinis audit, sed potius idoneus sibi quidam, et sui, et cæterorum omnium moderator videtur. — Quippe. — Nos vero diximus, ubi hæc eveniunt, bibentium animos, posteaquam ignem ferri more conceperint, **598** molliores ac juniores fieri; ut perinde omnino ac dum teneriores adhuc essent, ei qui alios erudire ac fingere possit ac noverit, faciliores sese tum ac tractabiliores præbeant. Fictorem porro statuimus illum ipsum, qui tum bonus etiam nobis legislator erat. Hic convivales quoque leges describet, quibus petulantior ista confidentis et audaculi hominis, qui nullum jam ordinem, nullas silendi ac loquendi, nullas bibendi canendique

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ὅτι καὶ ἐν τοῖς συμποσίοις παραληπτέον τὰς ᾠδὰς, ὥσπερ τινὰς νόμους συμποτικούς.

C « Καὶ ὅπερ (28) ὁ λόγος ἐν ἀρχαῖς ἐβουλήθη, τὴν τῷ τοῦ Διονύσου χορῷ βοήθειαν ἐπιδεῖξαι καλῶς λεγομένην, εἰς δύναμιν εἴρηκε. Σκοπώμεθα δὴ εἰ τοῦθ' οὕτω γέγονε, θορυβώδης μέν που ὁ ξύλλογος ὁ τοιοῦτος ἐξ ἀνάγκης, προϊούσης τῆς πόσεως ἔτι μᾶλλον (29) ἀεὶ (30), ξυμβαίνει γενόμενος, ὅπερ ὑπεθέμεθα κατ' ἀρχὰς ἀναγκαῖον εἶναι γίνεσθαι περὶ τῶν νῦν λεγομένων (31). — Ἀνάγκη. — Πᾶς δέ γε αὐτὸς αὑτοῦ κουφότερος αἴρεται, καὶ γέγηθέ τε καὶ παῤῥησίας ἐμπίμπλαται, καὶ ἀνηκουστίας ἐν τῷ τοιούτῳ τῶν πέλας, ἄρχων δ' ἱκανὸς ἀξιοῖ αὐτοῦ τε καὶ τῶν ἄλλων γεγονέναι. — Τί μήν; — Οὐκοῦν ἔφαμεν ὅταν γίνηται ταῦτα, καθάπερ τινὰ σίδηρον, τὰς ψυχὰς τῶν πινόντων διαπύρους γενομένας, μαλακωτέρας (32) D γίνεσθαι καὶ νεωτέρας, ὥστ' εὐαγώγους ξυμβαίνειν τῷ δυναμένῳ τε καὶ ἐπισταμένῳ παιδεύειν τε καὶ πλάττειν, καθάπερ ὅτ' ἦσαν νέαι· τοῦτον δὲ εἶναι τὸν πλάστην τὸν αὐτὸν, ὅνπερ τότε τὸν ἀγαθὸν νομοθέτην· οὗ νόμους εἶναι δεῖ συμποτικοὺς, δυναμένους τὸν εὔελπιν καὶ θαῤῥαλέον ἐκεῖνον γινόμενον, καὶ ἀναισχυντότερον τοῦ δέοντος, καὶ οὐ θέλοντα τάξιν, καὶ τὸ κατὰ μέρος σιγῆς καὶ λόγου, καὶ πόσεως καὶ μούσης ὑπομένειν, ἐθέλειν ποιεῖν πάντα τούτοις τἀναντία· καὶ εἰσιόντι τῷ μὴ καλῷ θάῤῥει τὸν κάλλιστον διαμαχόμενον φόβον εἰσπέμπειν, οἵους τε εἶναι μετὰ

(26) *Θατέρου.* Ita etiam Plato; sed omnino reponendum θεάτρου, ex alt. manuscr.
(27) Plato et ms., ὥς.
(28) *Καὶ ὅπερ.* Ibid., pag. 583, C.
(29) *Ἔτι μᾶλλον.* Præstat ἐπὶ μᾶλλον, ex Plat.
(30) *Ἀεί.* Melius quam εἰ apud Platonem.
(31) Plato, γιγνομένων.
(32) Plato, μαλθακωτέρας.

Digitized by Google

δίκης, ὃν αἰδῶ τε καὶ αἰσχύνην θεῖον φόβον ὠνομάκαμεν. — Ἔστι ταῦτα.—Τούτων δέ γε τῶν νόμων εἶναι νομοφύλακας καὶ συνδημιουργοὺς αὐτοῖς τοὺς ἀθορύβους καὶ νήφοντας. » Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ἡμῖν αὐτοῖς ἐν τοῖς συμποσίοις ᾠδὰς καὶ ὕμνους εἰς Θεὸν πεποιημένους ᾄδειν παραδέδοται, τοῦ προσήκοντος κόσμου τῶν παρ' ἡμῖν φυλάκων ἐπιμελομένων.

A vices ferre possit, impudentia ad contrariæ honestatis et modestiæ officia revocetur : atque ita subeunti paulatim gliscentique proterviæ, adversarius opponatur honestissimus ille metus, idemque cum æquitate conjunctus, quem pudorem ac verecundiam, divinum utique metum, appellavimus. — Sic est. — Harum præterea legum custodes, qui suam illis operam navarent, quietos homines ac sobrios esse voluimus. » Hæc ille. Jure igitur hic apud nos etiam in conviviis, odas et hymnos in Dei laudem canendi receptus mos est : quo in genere, honestati ac modestiæ nostri quoque moderatores invigilant atque prospiciunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ὅτι οὐ πᾶσιν ἐπιτρεπτέον τὴν τοῦ οἴνου πόσιν.

« Εἰ μέν τις (33) πόλις, ὡς οὔσης σπουδῆς, τῷ ἐπιτηδεύματι τῷ νῦν εἰρημένῳ χρήσεται μετὰ νόμων καὶ τάξεως, ὡς τοῦ σωφρονεῖν (34) εἵνεκα μελέτῃ (35) χρωμένη, καὶ τῶν ἄλλων ἡδονῶν μὴ ἀφέξεται ὡσαύτως καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τοῦ κρατεῖν αὐτῶν ἕνεκα μηχανωμένη, τοῦτον μὲν τὸν τρόπον ἅπασι τούτοις χρηστέον· εἰ δ' ὡς παιδιᾷ τε καὶ ἐξέσται τῷ βουλομένῳ, καὶ ὅταν βούληται, καὶ μεθ' ὧν ἂν βούληται, πίνειν μετ' ἐπιτηδευμάτων ὠντινωνοῦν ἄλλων· οὐκ ἂν τιθείμην ταύτην τὴν ψῆφον, ὡς δεῖ ποτε μέθῃ χρῆσθαι ταύτην τὴν πόλιν ἢ τοῦτον τὸν ἄνδρα, ἀλλ' ἔτι μᾶλλον τῆς Κρητῶν καὶ Λακεδαιμονίων χρείας προσθείμην ἂν τῷ Καρχηδονίων νόμῳ, μηδέποτε μηδένα ἐπὶ στρατοπέδου γεύεσθαι τούτου τοῦ πόματος, ἀλλ' ὑδροποσίαις συγγίνεσθαι τοῦτον τὸν χρόνον ἅπαντα· καὶ κατὰ πόλιν, μήτε δοῦλον μήτε δούλην γεύεσθαι μηδέποτε, μηδὲ ἄρχοντας τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν ὃν ἂν ἄρχωσι, μηδ' αὖ κυβερνήτας, μηδὲ δικαστὰς ἐνεργοὺς ὄντας, οἴνου γεύεσθαι τὸ παράπαν· μηδὲ ὅστις βουλευσόμενος εἰς βουλὴν ἀξίαν τινὰ λόγου συνέρχεται· μηδέ γε μεθ' ἡμέραν μηδένα τὸ παράπαν, εἰ μὴ σωμασκίας ἢ νόσων ἕνεκα· μηδ' αὖ νύκτωρ ὅταν ἐπινοῇ τις παῖδας ποιεῖσθαι ἀνὴρ ἢ καὶ γυνή. Καὶ ἄλλα δὲ πάμπολλα ἄν τις λέγοι, ὡς τοῖς νοῦν τε καὶ νόμον ἔχουσιν ὀρθὸν οὐ ποτέος οἶνος. Ὥστε κατὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδ' ἀμπελώνων ἂν πολλῶν δέοι οὐ δή τινι (36) πόλει· τακτὰ δὲ τἄλλα ἂν εἴη γεωργήματα, καὶ πᾶσα ἡ δίαιτα. » Καὶ Μωϋσῆς δέ, προλαβὼν μὴ δεῖν τοὺς ἱερέας οἴνου ἀπογεύεσθαι κατὰ τὸν τῆς ἱερουργίας καιρὸν νομοθετεῖ φάσκων· « Καὶ ἐλάλησε Κύριος τῷ Ἀαρὼν, λέγων· οἶνον καὶ σίκερα οὐ πίεσθαι σὺ καὶ οἱ υἱοί σου μετὰ σοῦ, ἡνίκα ἂν εἰσπορεύησθ' εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου, ἢ προσπορευομένων ὑμῶν πρὸς τὸ θυσιαστήριον, καὶ οὐ μὴ ἀποθάνητε· νόμιμον αἰώνιον εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν. » Ὁ δὲ αὐτὸς καὶ τοῖς εὐχὴν εὐχομένοις νομοθετεῖ λέγων· « Ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν, ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν Κυρίῳ, ἀπὸ οἴνου καὶ σίκερα ἁγνισθήσεται· καὶ ὄξος ἐξ οἴνου καὶ ὄξος ἐκ σίκερα οὐ πίεται. » Ἀλλὰ καὶ Σολομὼν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς δικαστὰς εἴργει τῆς χρήσεως, λέγων· « Μετὰ βουλῆς πάντα ποίει, μετὰ βουλῆς οἰνοπότει. Οἱ δυνάσται θυμώδεις εἰσὶν, οἶνον μὴ πινέτωσαν,

CAPUT XXV.

Vini bibendi copiam non omnibus promiscue faciendam esse.

« Si quæ civitas, inquit Plato, ut in re seria fieri solet, hunc morem, prout legum ordinisque ratio postulabit, usurpare volet, perinde ac si parandæ B temperantiæ gratia, exercitatione quadam uteretur : itemque si ab aliis similiter voluptatibus, eodem consilio, non abstinebit, ut earum hac tandem arte victrix esse queat : hoc sane modo rebus iis omnibus per me utatur licet. Sin autem id totum ludus quidam erit, si et volenti cuilibet, et ubi, ac quibuscum ipse voluerit, ita bibere permittetur, ut pro arbitrio aliud simul quodlibet exercitationis genus adjungat ; nunquam equidem auctor fuerim, ut ejusmodi vel reip. vel homini largioribus poculis indulgere liceat. Tum enimvero Carthaginiensium legem multo magis, quam aut Cretensium, aut Lacedæmoniorum consuetudinem probarim, uti nemo unquam in exercitu genus hoc poculenti C gustet, sed toto militiæ tempore aquam bibere consuescat : domi vero, ne servus quisquam aut ancilla vinum attingat unquam : ne magistratus toto illo anno, quo rempublicam gerent, ne moderatores aut judices, **599** quandiu judicia exercebunt, neu quisquam de re alicujus momenti sententiam in concilio dicturus ; imo etiam nemini prorsus interdiu, vino uti concesserim, nisi vel exercitatio corporis, vel morbi ratio postulabit ; neque noctu, seu vir, seu mulier fuerit, si operam liberis dare cogitabit. Hæc et alia pleraque afferri possint, quamobrem vino abstinere debeant, qui et maturi judicii et rectæ legis ductum sequantur. Ex quo sane id efficitur, nulla ut civitas multis admodum vinciis indigeat : sed potius, ut cum reliquus omnis agrorum cultus, tum etiam ratio victus universa modicis omnino finibus includatur. » Ita Plato. Quem ante jam Moyses occupaverat, cum sacerdotibus, quo tempore sacris operandum erat, vino interdiceret, his verbis : « Dixit quoque Dominus ad Aaron : Vinum et omne quod inebriare potest, non bibetis, tu et filii tui tecum, quando intratis in tabernaculum testimonii, aut cum acceditis ad altare, ne moriamini : legitimum sempiternum in generationes vestras [64]. » Idem viris pariter ac mulieribus vota nuncupantibus, hanc legem dicit : « Vir, sive mulier,

[64] Levit. x, 9.

(33) *Εἰ μέν τις.* Plato, II *Leg.*, 4, 584, D.

(34) *Τοῦ σωφρονεῖν.* Male apud Platonem, τῷ σωφρ.

(35) *Μελέτῃ.* Ita reposuimus ex manuscr., licet etiam apud Platonem μελέτης haberetur.

(36) Plato, ἢ δ' οὔ τινι.

Digitized by Google

cum magnum illud votum fecerint sese Domino consecrandi, a vino et omni quod inebriare potest abstinebunt; et acetum ex vino, et ex qualibet alia potione, qua inebriari quis potest, non bibetur [65]. » Salomon quoque principes simul et judices vino abstinere jubet, dum ait : « Omnia cum prudentia fac, et cum prudentia vinum bibe. Proceres iracundi sunt, vinum ii ne bibant, ne bibentes obliviscantur sapientiæ et laborum [66]. » Quin etiam Apostolus Timotheo, morborum causa, vino uti permittens : « Modico, inquit, vino utere, propter stomachum tuum [67], et frequentes tuas infirmitates. »

A ἵνα μὴ πιόντες ἐπιλάθωνται τῆς σοφίας καὶ τῶν πόνων. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ νόσων ἕνεκα ἐπιτρέπει Τιμοθέῳ, λέγων· « Ὀλίγῳ οἴνῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

CAPUT XXVI.

Ne Platonem quidem ipsum ignorasse, quæ abs sese leges conderentur, iis barbaros quosdam suis in rebus publicis vivere.

« Utrum, inquit, viris in philosophia versatissimis instituendæ reipublicæ necessitas, aut ultimis illis antiquissimisque temporibus fuerit, aut hodieque sit apud barbarum aliquem populum, et longissime nostris ab oculis conspectuque semotum, aut etiam futura sit aliquando : hic vero contentiosi admodum esse nolimus, ut genus **600** hoc reipub. et exstitisse jam olim, et etiamnum exsistere, tum certe futurum esse pugnemus cum reipublicæ principatum ipsa sibi Musa vindicarit. Nam quæ fieri per sese possunt, eadem esse posse nunquam negabimus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅτι οὐκ ἠγνόει ὁ Πλάτων τὰ ὑπ' αὐτοῦ νομοθετούμενα παρά τισι βαρβάροις πολιτεύεσθαι.

« Εἰ τοίνυν (37) ἄκροις εἰς φιλοσοφίαν πόλεώς τις ἀνάγκη ἐπιμεληθῆναι, ἢ γέγονεν ἐν τῷ ἀπείρῳ τῷ παρεληλυθότι χρόνῳ, ἢ καὶ νῦν ἐστιν ἔν τινι βαρβαρικῷ τόπῳ, πόρρω που ἐκτὸς ὄντι τῆς ἡμετέρας ὄψεως, ἢ καὶ ἔπειτα γενήσεται· περὶ τούτου ἕτοιμοι (38) τῷ λόγῳ διαμάχεσθαι, ὡς γέγονεν ἡ εἰρημένη πολιτεία, καὶ ἔστι, καὶ γενήσεταί γε, ὅταν αὐτὴ ἡ Μοῦσα πόλεως ἐγκρατὴς γένηται. Ἃ γὰρ ἀδύνατον (39) γενέσθαι, οὐδ' ἡμεῖς ἀδύνατα λέγομεν. »

B

CAPUT XXVII.

Bellum nobiscum esse nobis, et cum nostris cupiditatibus ac perturbationibus gerendum.

« Idem autem, inquit, num etiam de se ipso, tanquam de hoste cogitare debet, an secus? — O hospes Atheniensis (nec enim Atticum te dixerim, quod mihi cognomento ex Dei nomine petito dignior videaris), utique disputationem hanc dum sapienter ad principium ipsum revocas, illustriorem efficis. Ita facilius etiam intelliges, quam recte dictum a nobis paulo ante fuerit, cum publice universis universos, tum sibi privatim ac proprie singulos hostes atque infestos esse. — Quæ tua hæc oratio est, vir maxime? — Hoc in bello, mi hospes, uti se ipsum vincere, victoriarum omnium princeps atque optima est : sic a se ipso vinci, omnium longe turpissimum ac pessimum fuerit. Quippe genus hoc orationis, suum cuique nostrum, ac secum ipso bellum quoddam intestinum esse significat. » Tum aliis plerisque interjectis, ita prosequitur. « Num igitur nostrum quemlibet unum aliquem esse statuimus? — Utique. — Sed ita unum, ut duos apud se consiliarios habeat dissentientes ac stolidos, quibus voluptatis et doloris nomen tribuimus. — Sic est. — Utrique rerum etiam futurarum

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅτι πόλεμος ἡμῖν ἐστι πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ τὰ ἐν ἡμῖν πάθη.

« Αὐτῷ δὲ (40) πρὸς ἑαυτὸν πότερον ὡς πολεμίῳ πρὸς πολέμιον διανοητέον, ἢ πῶς ἔτι λέγομεν; — Ὦ ξένε Ἀθηναῖε, (οὐ γάρ σε Ἀττικὸν ἐθέλοιμ' ἂν προσαγορεύειν· δοκεῖς γάρ μοι τῆς Θεοῦ ἐπωνυμίας ἄξιος εἶναι μᾶλλον ἐπονομάζεσθαι·) τὸν γὰρ λόγον ἐπ' ἀρχὴν ὀρθῶς ἀναγαγὼν, σαφέστερον ἐποίησας· ὥστε ῥᾷον ἂν εὑρήσεις (41), ὅτι νῦν δὴ ὀρθῶς ὑφ' ἡμῶν ἐρρέθη τὸ πολεμίους εἶναι πάντας πᾶσι δημοσίᾳ τε καὶ ἰδίᾳ ἑκάστους αὐτοὺς σφίσιν αὐτοῖς.—Πῶς εἴρηκας, ὦ θαυμάσιε; — Κάνταῦθα, ὦ ξένε, τὸ νικᾶν αὐτὸν ἑαυτὸν πασῶν νικῶν πρώτη τε καὶ ἀρίστη τὸ δὲ ἡττᾶσθαι αὐτὸν ὑφ' ἑαυτοῦ πάντων αἴσχιστόν τε ἅμα καὶ κάκιστον. Ταῦτα γὰρ, ὡς πολέμου ἐν ἑκάστοις ἡμῶν ὄντος πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς, σημαίνει. » Καὶ μεθ' ἕτερα τούτοις προστίθησι λέγων· « Οὐκοῦν ἕνα (42) μὲν ἡμῶν ἕκαστον αὐτὸν τιθῶμεν; — Ναί. — Δύο δὲ κεκτημένον ἐν αὐτῷ ξυμβούλω, ἐναντίω τε καὶ ἄφρονε, ὧ προσαγορεύομεν ἡδονὴν καὶ λύπην;— Ἔστι ταῦτα. — Πρὸς δὲ τούτοιν ἀμφοῖν αὖ δόξας μελλόντων, οἷν κοινὸν μὲν ὄνομα ἐλπὶς, ἴδιον δὲ φόβος μὲν, ἡ πρὸ λύπης ἐλπὶς, θάρρος δὲ ἡ πρὸ τοῦ ἐναντίου. Ἐπὶ δὲ πᾶσι τούτοις λογισμὸς ὅ τι ποτ' αὐτῶν

[65] Num. VI, 2, 3. [66] Prov. III, 7; XXXI, 4. [67] I Tim. V, 23.

(37) *Εἰ τοίνυν.* Exile hoc fragmentum non reperi, nec tanti est.

(38) *Ἕτοιμοι.* Præmittenda, credo, negatio est, itemque paulo post, ante γέγονεν· vix enim mihi persuaserim, Platonem hoc admodum pugnare voluisse, genus illud reip. jam olim inter barbaros exstitisse : satis est, si negare nollet.

(39) *Ἀδύνατον.* Sensus omnino postulat δυνατόν, eaque mens Eusebii.

(40) *Αὐτῷ δέ.* Plato, lib. I *Leg.*, pag. 565, C. Porro locum hunc insinuabat Themistius, orat. 10, pag. 229, cum ita loqueretur : Καὶ τοῦτο οὖν ἐγὼ Πλάτωνος θαυμάζω, καὶ ἔτι μᾶλλον, ὅταν διδάσκῃ, ὅτι πολέμου καὶ εἰρήνης σπέρματα ἐν ἑκάστῃ ψυχῇ πρῶτόν ἐστι. Καὶ ὅστις οἷός τε πρὸς ἑαυτὸν ἄγειν εἰρήνην, οὗτος οἷός τε καὶ πρὸς τοὺς ἔξωθεν πολέμους (malim πολεμίους, quid enim est ἄγειν εἰρήνην πρὸς τὸν πόλεμον;) ᾧ δὲ ἀδύνατος ἡ πρὸς ἑαυτὸν ἐκχειρία, σχολῇ ποτ' ἂν οὗτος τὰς πρὸς ἀλλήλους σπονδὰς ἀγαπάσειεν. Εἶναι γάρ τι καὶ ἐν ἑκάστῳ βάρβαρον φῦλον, λίαν αὖθαδες καὶ δυσπειθὲς, τὸν θυμὸν λέγω, καὶ τὰς ἀπλήστους ἐπιθυμίας, ἀντικαθήμενα γένη τῷ λογισμῷ, καθάπερ Ῥωμαῖοι (malim Ῥωμαίοις) Σκύθαι, καὶ Γερμανοί, etc.

(41) Plato, ἀνευρήσεις.

(42) *Οὐκοῦν ἕνα.* Plato, ibid., pag. 573, B, C, D.

Digitized by Google

ἄμεινον ἢ χεῖρον, ὃς, γενόμενος δόγμα πόλεως κοινὸν, νόμος ἐπωνόμασται. » Καὶ ἑξῆς φησιν· « Τόδε δ' ἴσμεν, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη ἐν ἡμῖν, οἷον νεῦρα ἢ μήρινθοί τινες ἐνοῦσαι, σπῶσί τε ἡμᾶς καὶ ἀλλήλαις ἀνθέλκουσιν ἐναντίαι οὖσαι ἐπ' ἐναντίας πράξεις, οὗ δὴ (43) διωρισμένη ἀρετὴ καὶ κακία κεῖται. Μιᾷ γάρ φησιν ὁ λόγος δεῖν τῶν ἕλξεων ξυνεπόμενον ἀεὶ, καὶ μηδαμῇ ἀπολειπόμενον ἐκείνης, ἀνθέλκειν τοῖς ἄλλοις νεύροις ἕκαστον· ταύτην δ' εἶναι τὴν τοῦ λογισμοῦ ἀγωγὴν χρυσῆν καὶ ἱεράν, τῆς πόλεως κοινὸν νόμον ἐπικαλουμένην, ἄλλας δὲ σκληρὰς καὶ σιδηρᾶς, τὴν δὲ μαλακὴν ἄνεσιν χρυσῆν οὖσαν· τὰς δὲ ἄλλας παντοδαποῖς εἴδεσιν ὁμοίας (44)· δεῖν δὲ τῇ καλλίστῃ ἀγωγῇ τοῦ νόμου ἀεὶ ξυλλαμβάνειν· ἅτε γὰρ τοῦ λογισμοῦ καλοῦ μὲν ὄντος, πράου τε καὶ οὐ βιαίου, δεῖσθαι ὑπηρετῶν αὐτοῦ τὴν ἀγωγὴν, ὅπως ἂν ἐν ἡμῖν τὸ χρυσοῦν γένος νικᾷ τὰ ἄλλα γένη. Καὶ οὕτω δὴ (45) περὶ θαυμάτων ὡς ὄντων ἡμῶν ὁ μῦθος ἀρετῆς σεσωσμένος ἂν εἴη, καὶ τὸ κρεῖττω ἑαυτοῦ καὶ ἥττω εἶναι τρόπον τινὰ φανερὸν ἂν γένοιτο μᾶλλον ὃ νοεῖ· καὶ ὅτι πόλιν καὶ ἰδιώτην, τὸν μὲν λόγον ἀληθῆ λαβόντα ἐν ἑαυτῷ περὶ τῶν ἕλξεων, τούτῳ ἑπόμενον δεῖ ζῆν, πόλιν δὲ ἢ παρὰ θεῶν τινος ἢ παρ' αὐτοῦ τούτου γνόντος ταῦτα λόγον παραλαβοῦσαν, νόμον θεμένην, αὐτῇ τε ὁμιλεῖν καὶ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν. Οὕτω κακία δὴ καὶ ἀρετὴ σαφέστερον ἡμῖν διηρθρωμένον ἂν εἴη. » Καὶ παρ' ἡμῖν ὁ θεῖος τὰ ὅμοια διδάσκει λόγος, φάσκων· « Συνήδομαι τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον· βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου· » Καὶ πάλιν· « Μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων· » ὅσα τε ἄλλα τούτοις παραπλήσια.

A opiniones adjunctæ duæ, quæ commune quidem spei nomen sortitæ sunt; sed tamen spes illa quæ dolorem antegreditur, metus: quæ contrariam voluptatem antecedit, fiducia proprie nominatur. His omnibus rationis præest consilium, quo quid ex iis vel melius sit, vel deterius exploratur; quodque ubi commune totius reip. decretum fuerit, tum vero lex appellari solet. » Et paulo post: « Hoc, inquit, intelligimus, perturbationes illas, nervorum in nobis ac funium quorumdam instar esse, a quibus, ut aliis alii contrarii sunt, ita contraria in studia trahimur, ubi virtus et vitium, suis ambo finibus ac regionibus circumscripta versantur. Ratio quippe docet, motui duntaxat alteri sic obsequendum cuique perpetuo, ut nunquam ab eo discedens, oppositis funibus constanter renitatur. Atque hunc sapientis consilii aureum esse sacrumque ductum, quam publicam et communem civitatis legem **601** appellamus: reliquos enim motus, duriores ac ferreos, ductum hunc unum, quod aureus sit, facilem etiam ac suavem esse; cumque cæteri omnes tam varii sint tamque multiplices, hunc vultum semper unum eamdemque formam retinere. Et vero ductum hunc legis tanquam optimum, semper nobis ac studiose promovendum esse. Nam cum illud rationis consilium ita bonum atque honestum sit, ut tamen suavitate ducat, non vi cogat; hunc ipsius ductum administrorum quorumdam opera indigere ut in nobis aureum hocce genus, cæteram illam nationem turbamque domare possit. Atque ita demum virtutis illa, quæ de nobis tanquam miraculi similibus celebratur fabula, explicari facile defendique poterit; tum clarius simul illustriusque constabit, non modo quid illud significet, hominem seipso unum, modo superiorem, modo inferiorem esse: verum etiam ejusmodi cum privato cuique, tum ipsi quoque reip. cautionem esse necessariam, ut privatus vera et propria motuum illorum in sese ratione perspecta, vitam illa diligenter instituat; civitas, posteaquam vel ab aliquo numine, vel certe ab eo jam explorata illa sint, eamdem cognitionem hauserit, illam ipsam legis loco haberi jubeat, quam deinceps, et secum ipsa et cum aliis civitatibus agendo sequatur. Atque ita planius atque distinctius vitii virtutisque rationes cognoscemus. » Hactenus Plato. Cui sane quam affinia litteræ nos divinæ docent. Ita enim Apostolus: « Condelector, inquit, legi Dei secundum interiorem hominem: video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ [68]. » Itemque: « Inter sese invicem cogitationibus accusantibus, aut etiam defendentibus [69]. » Et cætera id genus.

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Ὅτι οὐ τὸ σῶμα, ἀλλ' ἡ ψυχὴ αἰτία τυγχάνει τῶν κακῶς ὑφ' ἡμῶν πραττομένων.

CAPUT XXVIII.

Non in corpus, sed in animum, culpam eorum quæ a nobis peccantur, esse conferendam.

D

« Μεμνήμεθά (46) γε μὴν ὁμολογήσαντες ἐν τοῖς πρόσθεν, ὡς, εἰ ψυχὴ φανείη πρεσβυτέρα τοῦ σώματος οὖσα, καὶ τὰ ψυχῆς τῶν τοῦ σώματος ἔσοιτο πρεσβύτερα. — Πάνυ μὲν οὖν. — Τρόποι δὲ καὶ ἤθη, καὶ βουλήσεις, καὶ λογισμοὶ, καὶ δόξαι ἀληθεῖς, ἐπιμέ-

« Jam vero meminimus, inquit Plato, hoc a nobis superius esse concessum, si corpore antiquiorem animum esse constaret, quidquid etiam animi proprium esset, id omne rebus ad corporis naturam pertinentibus antiquius futurum. — Sane, memini-

[68] Rom. VII. 22-23. [69] Rom. II, 15.

(43) *Οὗ δή.* Ita reposuimus ex Platone et manuscr. pro οὐ δή, quod vitiosum erat.

(44) *Εἴδεσιν ὁμοίας.* Plato post ὁμοίας minorem distinctionem adhibet, dum legit, δεῖν τῇ καλλίστῃ, etc., sine δέ. Ego Eusebium sequi malo, vellem tamen ante τὰς δὲ ἄλλας aliquid præmii, v. c., καὶ τὴν μὲν μονοειδῆ εἶναι, ut magis sequentibus opponeretur, quas ait παντοδαποῖς εἴδεσιν ὁμοίας, quemadmodum alias quidem σκληρὰς καὶ σιδηρᾶς, hanc vero μαλακὴν καὶ χρυσῆν esse dixerat.

(45) *Καὶ οὕτω δή*, etc. Vide num Ficini congruat interpretatio: *Et sic fabula, quia mira res, homo esse narratur, virtute servabitur.* Equidem hæc non intelligo. Vult, opinor, philosophus, ea demum ratione, quam præscribit, intellectum iri, quod plerisque fabulosum videatur, homines virtutis studiosos miraculi similes esse: prorsus enim admirabile quiddam est, in homine uno, tantam ac assiduam esse cum vitiis et cupiditatibus rationis virtutisque pugnam, in qua vincat sæpius triumphetque virtus.

(46) *Μεμνήμεθα.* Plato, lib. X *Leg.*, pag. 630, A

Digitized by Google

mus. — Mores igitur, affectiones, voluntates, judicia, veræ opiniones, curæ, recordationes, proceritate, latitudine, mole, viribusque corporis priores sint, necesse est, si animum corpore priorem esse concedimus. — Necesse id quidem. — **602** Ergo, quod indidem sequitur, non id etiam fateri nos oportet, bonorum, simul et malorum honestorum item ac turpium, justorum et injustorum, adeoque contrariorum omnium causam animum esse; siquidem ipsi omnium omnino causam assignandam esse volumus? » Atque hæc ex *Legum* decimo. Quibus Moyses consentanee loquitur, dum illud suis in legibus frequenter inculcat: « Si anima peccaverit, et fecerit iniquitatem, » et cætera quæ ab illo passim eamdem in sententiam afferuntur.

CAPUT XXIX.

De eo qui sincere integreque philosophetur. Ex Theæteto.

Hebrææ litteræ de eo qui serio vereque philosophetur, ita prænuntiant, « Bonum est viro, cum portaverit jugum ab adolescentia sua: sedebit solitarius, et tacebit, quia levavit super se [70]. » Itemque de prophetis Deo charissimis, eos ut summum ad philosophiæ culmen aspirarent, in solitudinibus, montibus ac speluncis versatos esse docet, ubi mentem haberent in unius Dei cogitatione defixam. Audi tu vero, quemadmodum genus illud vitæ Plato divinis quoque laudibus extulerit, ubi de eo qui summam illam philosophandi laudem sequatur, hæc habet: « Dicamus igitur, inquit, uti par est, quando ita tibi videtur, de summis illis philosophandi principibus: (quid enim eos moremur, qui philosophiæ studio perperam abutuntur?) Illi videlicet jam usque ab adolescentia, viam quæ in forum ducat ignorant: ubi vel exerceantur judicia, vel senatus, vel publicum aliud civitatis concilium habeatur, nesciunt: leges ac plebiscita, neque dum promulgantur audiunt, neque perscripta cum fuerint omnino vident. Sodalitiorum ad magistratus creandos, factiones, conventus, cœnæ, comessationes cum tibicinis, horum ipsis quidquam factitare, ne per somnium quidem in mentem venit. Rectene an secus factum in civitate quid fuerit; num cuipiam a majoribus, seu paterno seu materno ex genere, mali quid obvenerit, magis ipsos latet, quam numerus, quod aiunt, arenarum. Atque hæc ille omnia sic ignorat, ut eadem abs sese ignorari nesciat. Quippe nec enim laudis aucupandæ causa ab earum sese rerum communione segregat: sed revera solum ejus corpus in civitate versatur et habitat; mens vero dum universa ista humiliora existimat, nihilque facit, passim interea volitat (ut cecinit Pindarus), **603** quæ sub terris, quæque supra terras dimetiens, rerumque cœlestium rationes astronomiæ vi enucleans, totamque omnino

[70] Thren. III, 27, 28.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

Περὶ τοῦ καθαρῶς φιλοσοφοῦντος. Ἀπὸ τοῦ Θεαιτήτου.

Τῆς παρ' Ἑβραίοις γραφῆς περὶ τοῦ σπουδῇ φιλοσοφοῦντος φασκούσης, « Ἀγαθὸν ἀνδρὶ, ὅταν ἄρῃ ζυγὸν ἐκ νεότητος αὐτοῦ· καθήσεται καταμόνας, καὶ σιωπήσεται, ὅτι ἦρεν ἐφ' ἑαυτῷ, » καὶ περὶ τῶν θεοφιλῶν προφητῶν, ὡς ἄρα δι' ἀκρότητα φιλοσοφίας ἐν ἐρημίαις, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις διῆγον, πρὸς μόνῳ τῷ Θεῷ τὴν διάνοιαν ἔχοντες· ἐπάκουσον τοῦ Πλάτωνος, ὅπως καὶ αὐτὸς τὸν τοιόνδε τοῦ βίου τρόπον ἐκθειάζει, ὧδέ πη περὶ τοῦ ἄκρως φιλοσοφοῦντος διεξιών· « Λέγωμεν δὴ (47), ὡς ἔοικεν, ἐπεί σοί γε δοκεῖ, περὶ τῶν κορυφαίων· (τί γὰρ ἄν τις τούς γε φαύλως διατρίβοντας ἐν φιλοσοφίᾳ λέγοι;) οὗτοι δέ που ἐκ νέων πρῶτον μὲν εἰς ἀγορὰν οὐκ ἴσασι τὴν ὁδὸν, οὐδὲ ὅπου δικαστήριον, ἢ βουλευτήριον, ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον· νόμους δὲ καὶ ψηφίσματα λεγόμενα, ἢ γεγραμμένα οὔθ' ὁρῶσιν, οὔτ' ἀκούουσι. Σπουδαὶ δὲ ἑταιριῶν ἐπ' ἀρχὰς, καὶ σύνοδοι, καὶ δεῖπνα, καὶ σὺν αὐλητρίσι κῶμοι, οὐδὲ ὄναρ πράττειν (48) προσίσταται αὐτοῖς. Εὖ δὲ ἢ κακῶς τι γέγονεν ἐν πόλει, ἢ τί τῳ κακόν ἐστιν ἐκ προγόνων γεγονὸς, ἢ πρὸς ἀνδρῶν, ἢ γυναικῶν, μᾶλλον αὐτὸν (49) λέληθεν, ἢ οἱ τῆς θαλάσσης λεγόμενοι χόες. Καὶ ταῦτα πάντα οὐδ' ὅτι οὐκ οἶδεν, οἶδεν. Οὐδὲ γὰρ αὐτῶν ἀπέχεται τοῦ εὐδοκιμεῖν χάριν· ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται αὐτοῦ, καὶ ἐπιδημεῖ· ἡ δὲ διάνοια, ταῦτα πάντα ἡγησαμένη σμικρὰ, καὶ οὐδὲν ἀτιμάσασα, πανταχῇ πέταται, κατὰ Πίνδαρον, τά τε γᾶς ὑπένερθε, καὶ τὰ ἐπίπερθεν γεωμετροῦσα, οὐρανοῦ τε ὕπερ ἀστρονομοῦσα, καὶ πᾶσαν πάντη φύσιν ἐρευνωμένη τῶν ὄντων ἑκάστου ὅλου, εἷς τι τῶν ἐγγὺς οὐδὲν ἑαυτὴν συγκαθιεῖσα. — Πῶς τοῦτο λέγεις, ὦ Σώκρατες; — Ὥσπερ καὶ Θαλῆν ἀστρονομοῦντα, ὦ Θεόδωρε, καὶ ἄνω βλέποντα, πεσόντα εἰς φρέαρ Θρᾷττά τις ἐμμελὴς καὶ χαρίεσσα θεραπαινὶς ἀποσκῶψαι λέγεται, ὡς τὰ μὲν ἐν οὐρανῷ προθυμοῖτο εἰδέναι, τὰ δὲ ἔμπροσθεν αὐτοῦ καὶ παρὰ πόδας λανθάνοι αὐτόν. Ταὐτὸν δὲ ἀρχεῖ σκῶμμα ἐπὶ

(47) *Λέγωμεν δή*, 28. Plato in *Theæteto*, p. 127, E. Qui locus plane insignis et eximius est.

(48) *Οὐδὲ ὄναρ πράττειν*. Subaudi τὰ τοιαῦτα, superiora enim in nominandi casu, Attico more, pendent. Ita etiam vulgo diceremus, *Car les bri-gues*, etc., *ils n'y songent pas même*.

(49) *Μᾶλλον αὐτόν*. Pro αὐτούς. Crebra hæc apud Atticos, maximeque Platonem, casuum mutatio; apud Hebræos longe creberrima.

Digitized by Google

πάντας ὅσοι ἐν φιλοσοφίᾳ διάγουσι. Τῷ γὰρ ὄντι τὸν τοιοῦτον ὁ μὲν πλησίον καὶ ὁ γείτων λέληθεν, οὐ μόνον ὅ τι πράττει, ἀλλ' ὀλίγου καὶ εἰ ἄνθρωπός ἐστιν, ἢ τι ἄλλο θρέμμα· τί δέ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ τί τῇ τοιαύτῃ φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν, ζητεῖ τε, καὶ πράγματα ἔχει διερευνώμενος. Μανθάνεις γάρ που, ὦ Θεόδωρε, ἢ οὔ; — Ἔγωγε· καὶ ἀληθῆ λέγεις. — Τοιγάρτοι, ὦ φίλε, ἰδίᾳ τε συγγινόμενος ὁ τοιοῦτος ἑκάστῳ, καὶ δημοσίᾳ, ὅπερ ἀρχόμενος ἔλεγον, ὅταν ἐν δικαστηρίῳ ἢ που ἄλλοθι ἀναγκασθῇ περὶ τῶν παρὰ πόδας καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς διαλέγεσθαι, γέλωτα παρέχει οὐ μόνον Θράτταις, ἀλλὰ καὶ τῷ ἄλλῳ ὄχλῳ, εἰς φρέατά τε καὶ πᾶσαν ἀπορίαν ἐμπίπτων ὑπὸ ἀπειρίας· καὶ ἡ ἀσχημοσύνη δεινὴ δόξαν ἀβελτηρίας παρεχομένη. Ἔν γε γὰρ ταῖς λοιδορίαις ἴδιον ἔχει οὐδὲν οὐδένα λοιδορεῖν, ἅτε οὐκ εἰδὼς κακὸν οὐδὲν οὐδενὸς ἐκ τοῦ μὴ μεμελετηκέναι, ἀπορῶν οὖν γελοῖος φαίνεται· ἔν τε τοῖς ἐπαίνοις καὶ ταῖς τῶν ἄλλων μεγαλαυχίαις, οὐ προσποιητῶς, ἀλλὰ τῷ ὄντι γελῶν ἔνδηλος γιγνόμενος, ληρώδης δοκεῖ εἶναι. Τύραννόν τε γὰρ ἢ βασιλέα ἐγκωμιαζόμενον, ἕνα τῶν νομέων, οἷον συβώτην, ἢ ποιμένα, ἢ τινα βουκόλον ἡγεῖται ἀκούειν εὐδαιμονιζόμενον πολὺ βδάλλοντα· δυσκολώτερον δὲ ἐκείνων ζῶον καὶ ἐπιβουλότερον, ποιμαίνει (50) τε καὶ βδάλλειν νομίζει αὐτούς. Ἄγροικον δὲ καὶ ἀπαίδευτον ὑπὸ ἀσχολίας οὐδὲν ἧττον τῶν νομέων τὸν τοιοῦτον ἀναγκαῖον γίνεσθαι, σηκὸν ἐν ὄρει τὸ τεῖχος περιβεβλημένον. Γῆς δὲ ὅταν μυρία (51) πλέθρα ἢ ἔτι πλείω ἀκούσῃ, ὅστις ἄρα κεκτημένος θαυμαστὰ πλήθη κέκτηται, πάνυ σμικρὰ δοκεῖ ἀκούειν, εἰς ἅπασαν εἰωθὼς τὴν γῆν βλέπειν. Τὰ δὲ δὴ γένη (52) ὑμνούντων, ὡς γενναῖός τις ἑπτὰ πάππους πλουσίους ἔχων ἀποφῆναι, παντάπασιν ἀμβλὺ καὶ ἐπὶ σμικρὸν ὁρώντων ἡγεῖται τὸν ἔπαινον, ὑπὸ ἀπαιδευσίας οὐ δυναμένων εἰς τὸ πᾶν ἀεὶ βλέπειν, οὐδὲ λογίζεσθαι ὅτι πάππων καὶ προγόνων (53) ἑκάστῳ μυριάδες γεγόνασιν ἀναρίθμητοι, ἐν αἷς πλούσιοι καὶ πτωχοί, βασιλεῖς καὶ δοῦλοι, βάρβαροί τε καὶ Ἕλληνες πολλάκις μυριοι γεγόνασιν ὀτῳοῦν· ἀλλ' ἐπὶ πέντε καὶ εἴκοσι καταλόγῳ προγόνων σεμνυνομένων ἢ καὶ ἀναφερόντων εἰς Ἡρακλέα τὸν Ἀμφιτρύωνος, ἄτοπα αὐτῷ

A rerum singularum, quas hujus universi ambitus complectitur naturam sic explorans, ut tamen nullam ad earum quas propiores habet sese abjiciat.— Quo tu sensu hoc ais, o Socrates? — Prorsus, mi Theodore, quo modo Thaletem aliquando, qui dum oculis in cœlum defixis astra contemplaretur, proximum in puteum deciderat, ancilla quædam Thressa, elegans et urbana hoc joco perstrinxit: Qui res cœlestes nosse contenderet, eum quæ proxima pedibus essent, non videre. Quod sane dictum in eos omnes convenire possit, qui philosophiæ studio sese dedunt. Siquidem reipsa, natio hæc hominum, non modo quid proximus ac vicinus agat, verum etiam homone ille sit, an aliud quoddam animantis genus, propemodum ignorat: ea-

B dem tamen quid homo ipse sit, quidve naturam ejusmodi, præter aliarum conditionem vel agere vel pati deceat, cum rimatur studiose, tum in ea cura laboris plurimum ac difficultatis exhaurit. Jamne intelligis, mi Theodore? an non? — Intelligo equidem. Et vera sane loqueris. — Nimirum ergo, qui ejusmodi fuerit, Theodore, is seu privatim cum quocunque versabitur, seu publice, quemadmodum initio dixi, vel in judicio, vel ubi ubi de rebus quas ante pedes atque in oculis habeat, dicere cogetur, non Thressis modo mulierculis, sed etiam reliquæ multitudini risum movebit, cum, ob rerum imperitiam, in puteos atque in omnis dubitationis æstum inciderit. Et quidem grave admodum stuporis genus ineptiarum est, quod afferat opinionem stultitiæ. Nam ut aliorum conviciis appetitus,

C quod proprium ipse nihil habeat, quo vicissim alios remordeat (quippe qui nullum cujusquam vitium noverit, procul ab simili cogitatione semotus), ob hæsitantiam ridiculus esse solet: sic in aliorum etiam laudibus, et insolenti rerum suarum jactantia, dum idem non simulate, sed vere palamque ridet, hardus ac delirus videtur. Nam tyrannum aut regem laudari si audiet, pecuarium sibi aliquem, subulcum puta, vel pastorem, vel bubulcum, quod affatim mulgeat, beatum celebrari persuadebit:

(50) *Ποιμαίνει.* Reponendum ex Platone et manuscr. ποιμαίνειν.

(51) *Μυρία.* Ita quidem omnes. Legendum tamen est μύρια, cum sequatur, ἢ ἔτι πλείω, quod absurde post μυρία sequeretur.

(52) *Τὰ δὲ δὴ γένη.* Huc satyra Juvenalis octava pertinet,

Stemmata quid faciunt?

Persius item sat. 3 inane hoc in Romanis adolescentibus αὔχημα castigabat.

An deceat pulmonem rumpere ventis,
Stemmate quod Tusco ramum millesime ducas?

Adi et Senecam epist. 44: *Iterum*, inquit, *tu mihi te pusillum facis, et dicis, malignius tecum egisse naturam prius, deinde fortunam: cum possis te eximere vulgo, et ad felicitatem omnium maximam emergere. Si quid aliud est in philosophia boni, hoc est, quod stemma non inspicit.* Quam hoc nostri Platonis ex genio?

(53) *Πάππων καὶ προγόνων.* Seneca, ibid., aureis plane verbis atque sententiis: *Omnibus nobis, totidem ante nos sunt: nullius non origo ultra memoriam jacet. Plato ait* (utique hoc ipso loco, qui Lipsio πολυμνήμονι non veniebat in mentem) *neminem regem non ex servis esse oriundum, neminem non servum ex regibus. Omnia ista longa varietas miscuit, et sursum deorsum fortuna versavit. Quis ergo generosus? Ad virtutem bene a natura compositus. Hoc unum est intuendum. Alioqui, si ad vetera revocas, nemo non inde est, ante quod nihil est. A primo mundi ortu, usque in hoc tempus, perduxit nos ex splendidis sordidisque alternata series.* Audi et Juvenalem cum satyrico sale:

Et tamen, ut longe repetas, longeque revolvas
Nomen, ab infami gentem deducis asylo.
Majorum primus, quisquis fuit ille tuorum,
Aut pastor fuit, aut illud quod dicere nolo.

Qui famem tuam expleri hoc cibo voles, Tiraquellum perlege, vivam illam ac spirantem bibliothecam, in opere *De nobilitate*, maximeque cap. 22, num. et seq.

Digitized by Google

nisi quod abs tyrannis ac regibus difficilius ac magis insidiosum animantis genus, quam ab aliis pasci ac mulgeri existimat. Enimvero philosophum :stum, quod rerum usu nullo sit, nihilominus quam oastores ipsos rusticum ac rudem esse necesse est, qui mœnibus in urbe, non secus ac caulis in monte cingatur. **604** Idem si forte decem jugerum millia, vel etiam plura commemorari audierit, perinde ac si eorum possessor vim agrorum immensam possideret; exiguum sibi quiddam audire videbitur, quod orbem terrarum universum animo complecti soleat. Jam qui ad efferendam generis alicujus antiquitatem, avos ab illo septem, eosque locupletes nominari posse dictitant, genus hoc laudis, hominum esse obtusi admodum angustique visus arbitratur, qui stultitiæ suæ vitio rerum universitatem perpetuo circumspicere non possint, nec omnino cogitare, innumerabilem cuique avorum esse majorumque multitudinem, in qua sæpe divitum et inopum, regum et servorum, barbarorum et Græcorum series infinita ducatur. Qui si quinque ac viginti majorum stemmate glorientur, aut suum quoque genus ad Herculem Amphitryonis filium referant, vile nimis ac putidum jactantiæ genus arbitratur. Nam quod alius retro quintus ac vicesimus ab Amphitryone, alius ab eodem quinquagesimus, eo natus uterque loco sit, quem sua cuique fortuna statuerit, risum tenere non potest, cum istos nec secum id cogitare, nec stolidæ mentis ineptias excutere posse animadvertit. Idem vero in his omnibus ab hominum vulgo deridetur, partim quod cæteros arroganter despicere videatur, partim quod in obviis quibusque cæcutiat ac titubet. — Prorsus uti res est loqueris, mi Socrates. — At vero, Theodore, si quem vicissim ex istis sursum philosophus traxerit, eumque angustiori hac quæstione relicta, Qua in re vel ego te, vel tu me ipse læseris, ad plenam illam et integram de justitia et injustitia disputationem accedere, quid per sese utraque sit, quid vel ambæ a cæteris omnibus, vel altera differat ab altera, enucleare jusserit : aut si eumdem ab illo vulgari, Utrum fortunatus rex ille sit, qui magnam auri vim possideat, ad universam regni adeoque totius humanæ felicitatis aut miseriæ contemplationem traduxerit, ut statuat, tum quænam propria sit utriusque ratio, tum quemadmodum utramque vel suspicere vel declinare hominis naturæ conveniat. De his omnibus cum nostro huic tam angustæ mentis, quam acri ac vehementi rabulæ pronuntiandum erit, tum enimvero quamdam veluti talionis legem subibit. Nam e superiore loco pendulus, et inferiora despiciens, insolentia rei vertiginem subito patietur, et partim æstuando, partim

A καταφαίνεται σμικρολογίας (54). Ὅτι καὶ ὁ ἀπ' Ἀμφιτρύωνος εἰς τὸ ἄνω πεντεκαιεικοστὸς τοιοῦτος ἦν, οἷα συνέβαινεν αὐτῷ τύχη, καὶ ὁ πεντηκοστὸς ἀπ' αὐτοῦ, γελᾷ, οὐ δυναμένων λογίζεσθαί τε καὶ χαυνότητα ἀνοήτου ψυχῆς ἀπαλλάττειν. Ἐν ἅπασι δὲ τούτοις ὁ τοιοῦτος ὑπὸ τῶν πολλῶν καταγελᾶται, τὰ μὲν ὑπερηφάνως ἔχων ὡς δοκεῖ, τὰ δ' ἐν ποσὶν ἀγνοῶν τε καὶ ἐν ἑκάστοις ἀπορῶν. — Παντάπασι τὰ γιγνόμενα λέγεις, ὦ Σώκρατες. — Ὅταν δέ γέ τινα αὐτὸς (55), ὦ φίλε, ἑλκύσῃ ἄνω, καὶ ἐθελήσῃ τις αὐτῶν (56) ἐκθῆναι ἐκ τοῦ, Τί ἐγώ σε ἀδικῶ ἢ σὺ ἐμέ, εἰς σκέψιν αὖ δικαιοσύνης τε καὶ ἀδικίας, τί τε ἑκάτερον αὐτοῖν, καὶ τί τῶν πάντων ἢ ἀλλήλων διαφέρετον· ἢ ἐκ τοῦ, Εἰ βασιλεὺς εὐδαίμων κεκτημένος τε
B αὖ πολὺ χρυσίον, εἰς βασιλείας πέρι καὶ ἀνθρωπίνης ὅλως εὐδαιμονίας καὶ ἀθλιότητος ἐπίσκεψιν, ποῖόν τέ τινέ ἐστον, καὶ τίνα τρόπον ἀνθρώπου φύσει προσήκει τὸ μὲν κτήσασθαι αὐτοῖν, τὸ δὲ ἀποφυγεῖν· περὶ πάντων τούτων ὅταν αὖ δέοι λόγον διδόναι τὸν σμικρὸν ἐκεῖνον τὴν ψυχὴν, καὶ δριμὺν, καὶ δικανικὸν, πάλιν αὖ ἀντίστροφα ἀποδίδωσιν· ἰλιγγιῶν τε γὰρ καὶ ἀπὸ ὑψηλοῦ κρεμασθεὶς, καὶ βλέπων μετέωρος ἄνωθεν ὑπὸ ἀληθείας (57) ἀδημονῶν τε, καὶ ἀπορῶν, καὶ βαρβαρίζων, γέλωτα Θράτταις μὲν οὐ παρέχει, οὐδὲ ἄλλῳ ἀπαιδεύτῳ οὐδενὶ, οὐ γὰρ αἰσθάνονται· τοῖς δ' ἐναντίως, ἢ ὡς ἀνδραπόδοις τραφεῖσι πᾶσιν. Οὗτος δὴ ἑκατέρου τρόπος, ὦ Θεόδωρε. Ὁ μὲν, τῷ ὄντι ἐν ἐλευθερίᾳ τε καὶ σχολῇ τεθραμμένου, ὃν δὴ φιλόσοφον καλεῖς, ᾧ ἀνεμέσητον εὐήθει δοκεῖν καὶ οὐδενὶ εἶναι,
C ὅταν εἰς δουλικὰ ἐμπέσῃ διακονήματα, οἷον στρωμάτοδεσμον μὴ ἐπιστάμενος συσκευάσασθαι, μηδὲ ὄψον ἡδῦναι, ἢ θῶπας λόγους· ὁ δ' αὖ, τὰ μὲν τοιαῦτα πάντα δυναμένου τορῶς τε καὶ ὀξέως διακονεῖν, ἀναβάλλεσθαι δὲ οὐκ ἐπισταμένου ἐπὶ δεξιὰ ἐλευθέρως, οὐδ' ἁρμονίαν (58) λόγων λαβόντος ὀρθῶς ὑμνῆσαι θεῶν τε καὶ ἀνδρῶν εὐδαιμόνων βίον ἀληθῆ. — Εἰ πάντας, ὦ Σώκρατες, πείθοις ἃ λέγεις ὥσπερ ἐμὲ, πλείων ἂν εἰρήνη καὶ κακὰ ἐλάττω κατ' ἀνθρώπους εἴη. — Ἀλλ' οὔτ' ἀπολέσθαι τὰ· κακὰ δυνατὸν, ὦ Θεόδωρε (ὑπεναντίον γάρ τι τῷ ἀγαθῷ αἰεὶ εἶναι ἀνάγκη), οὔτ' ἐν θεοῖς αὐτὰ ἱδρύσθαι. Τὴν δὲ θνητὴν
D φύσιν καὶ τόνδε τὸν τόπον περιπολεῖ ἐξ ἀνάγκης. Διὸ καὶ πειρᾶσθαι χρὴ ἐνθένδε ἐκεῖσε φεύγειν ὅτι τάχιστα. Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δέ ἐστι δίκαιον καὶ ὅσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι. Ἀλλὰ γὰρ, ὦ ἄριστε, οὐ πάνυ τι ῥᾴδιον πεῖσαι, ὡς ἄρα οὐχ ὧν ἕνεκα οἱ πολλοί φασι δεῖν πονηρίαν μὲν φεύγειν, ἀρετὴν δὲ διώκειν, τούτων χάριν τὸ μὲν ἐπιτηδευτέον, τὸ δ' οὔ, ἵνα δὲ (59) μὴ κακὸς, καὶ ἵνα ἀγαθὸς δοκῇ εἶναι. Ταῦτα μὲν γάρ ἐστιν ὁ λεγόμενος γραῶν ὕθλος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται· τὸ δὲ ἀληθὲς ὧδε λέγομεν. Θεὸς οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλ' ὡς οἷόν τε δικαιότατος· καὶ οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὁμοιότερον οὐδὲν

(54) *Σμικρολογίας*. Lege τῆς σμικρολ. ex Platone et manuscripto.

(55) *Αὐτός*. Recte, non αὐτόν, ut in Platone. Deinceps enim de philosopho ipso loquitur, qui vicissim hominem ἀφιλόσοφον, καὶ ἀγροικότατόν τινα, traducat, ridendumque proponet.

(56) *Τίς αὐτῶν*. Mallem abesse τίς, et αὐτῶν in αὐτόν mutari, sensu clarissimo, qui alioqui perobscurus.

(57) *Ἀληθείας*. Reponendum, ex Platone et manuscriptis, ἀθεΐας.

(58) *Οὐδ' ἁρμονίαν*. Melius ex Platone, οὐδέ γε ἁρμ.

(59) *Ἵνα δέ*. Lege ἵνα δή, ut apud Platonem.

Digitized by Google

ἢ ὃς ἂν ἡμῶν αὖ γένηται ὅτι δικαιότατος. Περὶ τοῦτον (60) καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς, καὶ ἡ εὐγένειά τε, καὶ ἡ ἀνδρεία. Ἡ μὲν γὰρ τούτου γνῶσις, σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή· ἡ δὲ ἄγνοια, ἀμαθία καὶ κακία ἐναργής. Αἱ δ' ἄλλαι δεινότητές τε δοκοῦσαι καὶ σοφίαι, ἐν μὲν πολιτικαῖς δυναστείαις γιγνόμεναι, φορτικαί, ἐν δὲ τέχναις, βάναυσοι. Τῷ οὖν ἀδικοῦντι καὶ ἀνόσια λέγοντι ἢ πράττοντι μακρῷ ἄριστ' ἔχει τὸ μὴ συγχωρεῖν (61) δεινῷ ὑπὸ πανουργίας εἶναι. Ἀγάλλονται γὰρ τῷ ὀνείδει, καὶ οἴονται ἀκούειν, ὅτι οὐ λῆροί εἰσι, γῆς ἄλλως ἄχθη, ἀλλ' ἄνδρες οἷους δεῖ ἐν πόλει τοὺς σωθησομένους. Λεκτέον οὖν τἀληθὲς, ὅτι τοσούτῳ μᾶλλόν εἰσιν οἷοι οὐκ οἴονται, ὅτι οὐχὶ οἴονται. Ἀγνοοῦσι γὰρ ζημίαν ἀδικίας, ἣν δεῖ ἥκιστα ἀγνοεῖν. Οὐ γάρ ἐστιν, ἣν δοκοῦσι, πληγαί τε καὶ θάνατοι, ὧν ἐνίοτε πάσχουσιν (62) οὐδὲν ἀδικοῦντες, ἀλλὰ ἣν ἀδύνατον ἐκφυγεῖν. — Τίνα δὴ λέγεις; — Παραδειγμάτων, ὦ φίλε, ἐν τῷ ὄντι ἐστώτων, τοῦ μὲν θείου εὐδαιμονεστάτου, τοῦ δὲ ἀθέου ἀθλιωτάτου· οὐχ ὁρῶντες ὅτι οὕτως ἔχει, ὑπὸ ἠλιθιότητός τε καὶ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας, λανθάνουσι τῷ μὲν ὁμοιούμενοι διὰ τὰς ἀδίκους πράξεις, τῷ δὲ ἀνομοιούμενοι· οὗ δὴ τίνουσι δίκην, ζῶντες τὸν εἰκότα βίον ᾧ ὁμοιοῦνται. Ἂν δὲ εἴπωμεν, ὅτι, ἂν μὴ ἀπαλλαγῶσι τῆς δεινότητος, καὶ τελευτήσαντας αὐτοὺς ἐκεῖνος μὲν ὁ τῶν κακῶν καθαρὸς τόπος οὐ δέξεται, ἐνθάδε δὲ τὴν αὐτοῖς ὁμοιότητα διαγωγῆς ἀεὶ ἕξουσι, κακοὶ κακοῖς συνόντες, ταῦτα δὴ καὶ παντάπασιν ὡς δεινοὶ καὶ πανοῦργοι ἀνοήτων τινῶν ἀκούσονται. — Καὶ μάλα δή, ὦ Σώκρατες. — Οἶδά τοι, ὦ ἑταῖρε. Ἐν μέντοι τι αὐτοῖς συμβέβηκεν, ὅταν ἰδίᾳ λόγον δέῃ δοῦναι, καὶ δέξασθαι, περὶ ὧν ψέγουσι, καὶ θελήσωσιν ἀνδρικῶς πολὺν χρόνον ὑπομεῖναι, καὶ μὴ ἀνάνδρως φυγεῖν· τότε ἀτόπως, ὦ δαιμόνιε, τελευτῶντες οὐκ ἀρέσκουσιν αὐτοὶ αὑτοῖς, περὶ ὧν λέγουσι, καὶ ἡ ῥητορικὴ ἐκείνων πως ἀπομαραίνεται, ὥστε παίδων μηδὲν δοκεῖν διαφέρειν. »

A hæsitando, partim barbarum nescio quid commurmurando, risum vicissim, non jam Thressis quibusdam, aut bardo cuipiam ac stupido, qui ejusmodi nihil sentire possit; at iis demum qui aliter ac mancipia educati fuerint, omnibus excitabit. Talis est, mi Theodore, hominis utriusque conditio. **605** Altera quidem ejus, qui reipsa in libertate et otio educatus fuerit, quem tu philosophum vocas. Huic enim impune ac sine probro liceat, cum in servile ministerii genus inciderit, simplicem et ineptum videri, adeoque nullum esse, qui exempli causa nec stragula componere, nec cibos obsoniis, nec blanditiis orationem condire noverit. Altera vero ejus est, qui cum strenuam istis omnibus operam eleganter et expedite navare possit, ingenui B tamen ac liberalis chori vel prolusionem solerter instituere non potest, nedum ut, orationis concentu integre accurateque percepto, veram aut deorum aut beatorum hominum vitam celebrare queat.— Si fidem, o Socrates, ab aliis omnibus perinde ut abs me hoc in genere impetrares, major sane quies, malorumque minus in humana vita versaretur. — Atqui fieri, mi Theodore, non potest, uti mala vel omnino tollantur (cum aliquid semper bono contrarium superesse necesse sit), vel apud deos locum habeant. At circa mortalem naturam, et inferiorem hanc regionem assidue necessarioque vagantur. Quamobrem enitendum præcipue nobis, ut hinc ea celeritate quanta fieri poterit maxima fugiamus. C Quæ quidem fuga nihil est aliud, quam similitudo cum Deo, quatenus ad eam aspirare licet. Hoc porro similitudinis genus in æquitate, sanctimonia prudentiaque consistit. Sed enim, vir optime, usque adeo facile persuaderi non potest, non eo consilio quod hominum vulgo, cum in vitio fugiendo, tum in persequenda virtute propositum esse solet, incumbendum in alterum esse, ab altero discedendum, hoc est, ne malus, sed potius ut bonus esse videaris. Hæ quippe sunt, ut mihi quidem videntur, aniles quas vocant fabulæ. Cæterum, quod omnino verum est, ita statuimus. Deus nullo plane modo injustus est, sed vim omnem justitiæ perfectionemque complexus; nec similius ei quidquam esse possit, quam qui justissimus etiam inter homines fuerit. Hac una re vis omnis industriaque hominis, inertia simul et imbecillitas æstimari debet. Nam ut ejus cognitio vera est cum virtute sapientia; sic ejusdem ignoratio, certissima cum inscitia, tum improbitas est. Cætera quæ vulgo videntur facultatis ac solertiæ genera, et in civili administratione gravia sunt ac molesta, et in artium classe illiberalia. Quisquis igitur aliis injuriosus est, resque indignas aut loquitur, aut molitur, ei sane quam optimum fuerit, si nunquam id ipsi concedamus, ut astutia valere dicatur. Gaudent enim hoc probri genere, sibique persuadent, aliud significari nihil, quam sese non stipites quosdam esse, aut inutilia terræ pondera, sed homines ejusmodi, quales eos esse, qui in repub. maxime retineantur, oporteat. Verum ergo palam et aperte dicendum est. **606** eos nimirum, quales minime arbitrantur, hoc est magis, quo minus arbitrantur. Veram enim ac propriam improbitatis pœnam ignorant, quam minime omnium ignorare debuerant. Nec enim illa, in

(60) *Περὶ τοῦτον*, etc. Apud Platonem hæc ita leguntur, Περὶ τούτου καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἀνδρὸς, καὶ οὐδενία τε, καὶ ἀνανδρία. Quæ lectio mihi ob sequentia vehementer probatur, in quibus σοφία et ἀρετὴ ab ἀμαθίᾳ et κακίᾳ distinguuntur. Mallem tamen περὶ τοῦτο quam περὶ τούτου, aut περὶ τοῦτον.

(61) *Τὸ μὴ συγχωρεῖν*, etc. Ficinus vertit, *si nihil vafritie possit, nec artibus malis utamur* [lege *utatur*]. At philosophus tantum vult, etiamsi talis re ipsa sit, agendum esse tamen, ne talem se haberi sentiat.

(62) *Ὧν ἐνίοτε πάσχουσιν*. Si οὐδέν cum πάσχουσι conjungatur, sensus erit, *cum horum aliquando nihil subeant, qui peccarunt*. Sin vero, cum ἀδικοῦντες, sensus est quem expressimus. At Ficinus, posteriorem hunc secutus, post ἀδικοῦντες legisse videtur, ἐκφεύγουσι δὲ οἱ ἀδικοῦντες, addit enim, *et injusti sæpe devitant*. Cui lectioni admodum faveo.

Digitized by Google

plagis, ut existimant, aut morte consistit, cum ista sæpenumero subeant illi quoque, qui nihil peccarunt; sed illa demum est, quam effugere improbus nemo possit. — Quam tu pœnam intelligis? — Cum in rerum natura, mi Theodore, exemplaria duo sint, divinum alterum, idemque beatissimum, alterum impium, idemque miserrimum : illi dum ita rem habere non vident, quo stupore sunt atque dementia, alteri se flagitiis ac sceleribus persimiles, alteri dissimillimos fieri non sentiunt. Cujus sane delicti hoc ipso pœnas luunt, quo vitam agunt, ei cujus similes efficiuntur, maxime consentaneam. Quibus si futurum præterea comminemur, nisi ab ista nequitiæ vi discesserint, uti non jam eos post obitum locus ille ab omni sceleratorum contagione semotus excipiat, sed potius ut istic sibi moribusque suis persimilem vitæ rationem perpetuo habeant, hoc est ut cum improbis improbi versari cogantur; id enimvero non secus ac delirantium quorumdam somnium, homines plani ac versipelles exaudient. — Ita prorsus, o Socrates. — Equidem id probe novi, Theodore. Sed tamen hoc iis saltem usu venit, ut si quando privatim, rerum earum quas despicere ac deridere solent, ultro citroque rationes expendere oportuerit, atque hac in disputatione gradum paulo diutius et constantius figere, non turpiter fugere voluerint : tum vero ne sibi quidem ipsis in oratione sua placeant, suaque sibi rhetorica nescio quo pacto contabescat; prorsus, nihil ut a pueris differre videantur. »

CAPUT XXX.

De toto illo sophisticæ genere, quod inter homines reperiri solet.

In nostris quoque libris de toto illo sophisticæ genere, quod hominum animos occupavit, multa dicuntur : « Sapientia enim hujus mundi stultitia est apud Deum. Scriptum est enim : Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus sæculi [1-2]? » Similiter ab iis qui divinam philosophiam profiteri velint, humile abjectumque nihil cogitandum esse his verbis edocemur : « Considerantibus nobis non quæ videntur, sed quæ non videntur : Quæ enim videntur, momentanea sunt; quæ vero non videntur, æterna. » **607** Præterea improbitatem circa terram vitamque mortalem volutari, aliquot Scripturæ divinæ locis admonemur : ut cum ait : « Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt [3]; » itemque : « Sufficiat diei malitia sua [4]. » Quin etiam propheta : « Exsecratio, inquit, et furtum, et adulterium, et cædes effusa sunt super terram, et sanguines sanguinibus miscent [5]. » Hinc etiam ad Deum nobis confugiendum esse Moyses edicens : « Post Dominum Deum tuum ambulabis, et ipsi adhærebis [6]. » Imo Deum ipsum nobis imitandum esse docet his verbis : « Sancti eritis, quoniam Dominus Deus vester sanctus est [7]. » Itemque David, cum justum esse Deum intelligeret, nosque ad ejus imitationem cohortaretur : « Justus Dominus, inquiebat, et justitias dilexit [8]. » Idem contemptum divitiarum hoc modo præcipiebat : « Divitiæ si affluant, nolite cor apponere [9]; » et rursus : « Ne timeas cum dives factus fuerit homo, aut cum multiplicata fuerit gloria domus ejus : quoniam, cum mortuus fuerit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria ejus [10]. » Honores etiam et magistratus humanos nihili admodum æstimandos esse docuit, dum ait : « Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus. Exibit spiritus ejus, et revertetur in terram suam : In illa die peribunt omnes cogitationes ejus [11]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

Περὶ πάσης τῆς ἐν ἀνθρώποις σοφιστείας.

Καὶ παρ' ἡμῖν περὶ πάσης τῆς ἐν ἀνθρώποις σοφιστείας εἴρηται· « Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. Γέγραπται γάρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; » Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ δεῖν μηδὲν σμικρολόγον φρονεῖν τοὺς κατὰ Θεὸν φιλοσοφοῦντας διδασκόμεθα ἐν οἷς εἴρηται· « Σκοπούντων ἡμῶν οὐ τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· Τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια. » Καὶ περὶ τοῦ τὴν κακίαν περὶ γῆν καὶ τὸν θνητὸν βίον εἰλῆσθαί φησί που ὁ θεῖος Λόγος· « Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι· » καί· « Ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. » Λέγει δὲ καὶ ὁ προφήτης· « Ἀρά, καὶ κλοπὴ, καὶ μοιχεία, καὶ φόνος κέχυται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἵματα ἐφ' αἵμασι μίσγουσι. » Περὶ δὲ τοῦ φεύγειν ἐνθένδε παρὰ τὸν Θεόν φησιν ὁ Μωϋσῆς· « Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ, καὶ πρὸς αὐτὸν κολληθήσῃ. » Ὁ δ' αὐτὸς μιμεῖσθαι τὸν Θεὸν διδάσκει λέγων· « Ἅγιοι ἔσεσθε, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἅγιός ἐστι. » Δίκαιον δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ τὸν Θεὸν εἰδὼς, ἡμᾶς τε αὐτοὺς μιμητὰς γενέσθαι παρορμῶν φησι· « Δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν. » Ὁ δ' αὐτὸς πλούτου καταφρονεῖν ἐπαίδευσε, λέγων· « Πλοῦτος ἐὰν ῥέῃ, μὴ προστίθεσθε καρδίαν· » καί· « Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτίσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ· ὅτι οὐκ ἐν τῷ ἀποθνήσκειν αὐτὸν λήψεται τὰ πάντα, οὐδὲ συγκαταβήσεται αὐτῷ ἡ δόξα αὐτοῦ. » Ἀλλὰ μηδὲ τὰς ἐν ἀνθρώποις ἀρχὰς θαυμάζειν ἐδίδασκεν ἐν τούτοις· « Μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας, ἐφ' υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἔστι σωτηρία. Ἐξελεύσεται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἀπελεύσεται εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ· Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτοῦ. »

[1-2] I Cor. I, 18-20; Isa. XXIX, 14. [3] Ephes. V, 16. [4] Matth. VI, 34. [5] Ose. IV, 2. [6] Deut. X, 20. [7] Levit. XI, 45. [8] Psal. X, 8. [9] Psal. LXI, 11. [10] Psal. XLVIII, 17, 18. [11] Psal. CXLV, 2-4.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Ὅτι δεήσει ποτὲ τῷ ψεύδει ἀντὶ φαρμάκου χρῆσθαι ἐπὶ ὠφελείᾳ τῶν δεομένων τοῦ τοιούτου τρόπου.

« Νομοθέτης (63) δὲ οὔ τι καὶ σμικρὸν ὄφελος, εἰ καὶ μὴ τοῦτο ἦν οὕτως ἔχων, ὡς καὶ νῦν αὐτὸ ῥηχ' ὁ λόγος ἔχειν, εἴπερ τι καὶ ἄλλο ἐτόλμησεν ἂν ἐπ' ἀγαθῷ ψεύδεσθαι πρὸς τοὺς νέους, ἔστιν ὅ τι (64) τούτου ψεῦδος λυσιτελέστερον ἂν ἐψεύσατό ποτε, καὶ δυνάμενον μᾶλλον ποιεῖν μὴ βίᾳ, ἀλλ' ἑκόντας πάντας πάντα τὰ δίκαια (65); Καλὸν μὲν ἡ ἀλήθεια, ὦ ξένε, καὶ μόνιμον· ἔοικε μὴν οὐ ῥᾴδιον εἶναι πείθειν.» Μυρία δ' ἂν εὑρήσεις τοιαῦτα καὶ ἐν Ἑβραίων γραφαῖς, ὡς ἂν περὶ Θεοῦ ζηλοῦντος, ἢ ὑπνοῦντος, ἢ ὀργιζομένου, ἢ τισιν ἄλλοις ἀνθρωποπαθέσιν ἐνεχομένου ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν δεομένων τοῦ τοιοῦδε τρόπου παρειλημμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Ὅτι μὴ μόνον ἄνδρας, ἀλλὰ καὶ γυναικας, καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων προσίεσθαι χρὴ εἰς τὴν προειρημένην παιδείαν.

« Ἆρ' οὖν ἡμῖν (66) τά τε (67) ἔμπροσθεν ὁμολογεῖται; περὶ τοῦ δεῖν (68) πάντα ἄνδρα, καὶ παῖδα, ἐλεύθερον, καὶ δοῦλον, θῆλύν τε καὶ ἄῤῥενα, καὶ ὅλῃ τῇ πόλει ὅλην τὴν πόλιν αὐτὴν ἑαυτῇ ἐπᾴδουσαν μὴ παύεσθαί ποτε ταῦτα ἃ διεληλύθαμεν, ἀμωσγέπως ἀεὶ μεταβαλλόμενα, καὶ παντὸς (69) παρεχόμενα ποικιλίαν, ὥστ' ἀπληστίαν εἶναί τινα τῶν ὕμνων τοῖς ᾄδουσι καὶ ἡδονήν. — Πῶς δ' οὐκ ἂν ὁμολογοῖτ' ἂν δεῖν ταῦτα οὕτω πράττεσθαι; » Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ δὲ τῆς *Πολιτείας* ὅμοια τούτοις γράφει, τάδε λέγων· « Οἶσθά τι (70) οὖν ὑπ' ἀνθρώπων μελετώμενον, ἐν ᾧ οὐ πάντα ταῦτα (71) τὸ τῶν ἀνδρῶν γένος διαφερόντως ἔχει ἢ τὸ τῶν γυναικῶν; Ἢ μακρολογῶμεν, τήν τε ὑφαντικὴν λέγοντες, καὶ τὴν τῶν ποπάνων τε καὶ ἐψημάτων θεραπείαν; ἐν οἷς δή τι δοκεῖ τὸ γυναικεῖον γένος εἶναι, οὗ καὶ καταγελαστότατόν ἐστι πάμπολυ ἠττώμενον. Ἀληθῆ, ἔφη, λέγεις, ὅτι καὶ πολὺ κρατεῖται ἐν ἅπασιν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τὸ γένος τοῦ γένους. Γυναῖκες μέντοι πολλαὶ πολλῶν ἀνδρῶν βελτίους εἰς πολλά· τὸ δὲ ὅλον ἔχει ὡς σὺ λέγεις. Οὐδὲν ἄρα ἐστὶν, ὦ φίλε, ἐπιτήδευμα τῶν πόλιν διοικούντων, γυναικὸς, διότι γυνὴ, οὐδ' ἀνδρὸς, διότι ἀνήρ· ἀλλ' ὁμοίως διεσπαρμέναι αἱ φύσεις ἐν ἀμφοῖν τοῖν ζώοιν· καὶ πάντων μὲν μετέχει γυνὴ ἐπιτηδευμάτων κατὰ φύσιν, πάντων δὲ ἀνήρ· ἐπὶ πᾶσι δὲ ἀσθενέστερον γυνὴ ἀνδρός. — Πάνυ γε. — Ἦ οὖν ἀνδράσι πάντα προστάξομεν, γυναικὶ δὲ οὐδέν; — Καὶ πῶς; — Ἀλλ' ἔστι γάρ, οἶμαι, ὡς φήσομεν, καὶ

(63) *Νομοθέτης*. Plato, II *Leg.*, pag. 580, C.
(64) *Ἔστιν ὅ τι*, etc. Ita Plato, et recte; qui etiam periodum interrogatione claudit.
(65) *Τὰ δίκαια*. Deest verbum, puta πράττειν, προτιμᾶν, ἑλέσθαι, προελέσθαι, aut al. simile : nam ποιεῖν, quod præcedit, cum participio δυνάμενον construitur.
(66) *Ἆρ' οὖν ἡμῖν*. Plato, II *Leg.*, pag. 580, H. Quibus non absimilia disputantur a Clemente Alexandrino, *Strom.* lib. IV, pag. 565, ubi etiam ex Epicuri mente, nulli aut ætati aut conditioni prohibendus est ad philosophiam aditus.
(67) *Τά τε*. Melius τά γε, ut Plato.
(68) *Περὶ τοῦ δεῖν*, etc. Etiamsi hæc oratio vitii nihil habeat, Platoni tamen hærere malui, apud quem τοῦ πέρι; cum interrogatione legitur, et Cliniæ tribuitur. Sequentia ita concipiuntur, τὸ δεῖν πάντα, etc., quæ ab Atheniensi respondentur.
(69) *Παντός*. Plato, πάντως.
(70) *Οἶσθά τι*. Plato, V *De republ.*, pag. 458, F.
(71) *Ταῦτα*. Mallem ταὐτά.

CAPUT XXXI.

Falso nonnunquam, veluti pharmaco, ad eorum utilitatem, qui hoc loquendi genere opus habeant, utendum esse.

« Legislator, inquit Plato, qui nonnihil prodesse voluerit, etiamsi non eo se modo res haberet, quo sese habere jam evidenter, si quid unquam apud juniores utilitatis causa falsi dicere potuit, estne quod utilius unquam potuerit, aut quo facilius efficiat, ut omnes ad omnia æquitatis officia, non vi, sed ultro ac sponte adducantur? Veritas quidem, mi hospes, egregium quid ac stabile est, at eam persuadere, non ita promptum. » His tu affinia Hebræorum in litteris sexcenta reperies, **608** quibus Deum modo æmulari, modo vel sopitum, vel iratum, aut aliis quibusdam humanis perturbationibus obnoxium faciunt, dum eorum consulunt rationibus, qui hoc loquendi genere opus habent.

CAPUT XXXII.

Non solum viros, sed etiam mulieres, adeoque genus hominum universum, hujus in disciplinæ communionem vocandum esse.

« An inter nos, inquit Plato, de superioribus illis convenit? — Quænam illa? — Oportere videlicet, uti omnes tam viri quam pueri, tam liberi quam servi, tam feminæ quam mares, totaque adeo respublica toti reipublicæ, quæ præcepimus carminum genera nunquam accinere desinat, semper tamen immutata nonnihil, atque omni subinde varietate temperata, ut hymnorum istorum voluptas nullam unquam suis modulatoribus afferat satietatem. — Qui tandem negari posset quin ita fieri oporteat? » His gemina sunt, quæ idem Plato *Reipublicæ* quinto docet his verbis : « Num tu aliquid ipse nosti, quod ab hominibus tractari soleat, in quo non virorum genus muliebri omnibus hisce naturæ dotibus antecellat? An pluribus nobis in texendi, placentas et obsonia conficiendi artificio, ac cæteris id genus recensendis immorandum, in quibus sane feminarum genus esse aliquid videtur, et tamen vinci ridiculum est? — Vera loqueris, inquit. — Nam et in omnibus, ut ita dicam, genus a genere plurimum superatur, et tamen viris plerisque multæ sæpe mulieres pluribus in rebus antecellunt. Cæterum universe ita res habet uti dicis. Munus igitur, o amice, inter eos qui rempublicam gerunt, nullum est, quod aut mulieris, quatenus mulier, aut viri, quatenus vir est, proprium sit : sed in utroque sexu simili quodammodo proseminatæ sunt naturæ dotes, ita ut viri simul ac mu-

Digitized by Google

lieres in eorumdem studiorum communionem vocentur, licet in omnibus mulier viro longe sit infirmior.—Ita prorsus.—Quid igitur? Omniane viris imperabimus, mulieri nihil?—Cur enim?—Ex feminis utique, alias, ut postea dicemus, ad medicinam aptas reperies, alias minime : itemque alias ad musicam a natura comparatas, alias ab eadem per sese abhorrentes. — Enimvero. — Alias præterea cum exercitationibus publicis, tum etiam bello gerendo idoneas, ineptas ad utrumque alias. Idem **609** mihi videtur. — Quid porro sapientia, non eam similiter aliæ studio, aliæ odio prosequuntur? non aliæ rursus feruciores habent spiritus, aliæ humiliores? — Et hoc tibi assentior. — Nonnullæ sunt etiam ad custodiendum aptæ, aliæ non item. Nunquid enim ejusmodi aliquam virorum idoneam custodiæ naturam secrevimus? — Sane secrevimus. — Eadem ergo tam viri quam mulieris ad reipublicæ custodiam natura est, nisi quod infirmior hujus est, illius robustior. — Eadem. — Erunt igitur cum ejusmodi viris, aliquot etiam id genus mulieres seligendæ, ut cum iis civitatem incolant pariter, pariterque custodiant, cum et hoc ad muneris genus idoneæ sint, et cum viris naturæ cognationem habeant. » Ita Plato. Jure igitur ac merito leges quoque nostræ, genus omne tam mulierum quam virorum, tam servorum quam liberorum, tam barbarorum quam Græcorum, in divinæ doctrinæ ac philosophiæ communionem admittit.

A γυνὴ ἰατρική, ἡ δ' οὔ· καὶ μουσική, ἡ δ' ἄμουσος φύσει· Τί μήν; Καὶ γυμναστικὴ δὲ ἄρα οὐδὲ πολεμικὴ (72)· ἡ δὲ ἀπόλεμος, καὶ οὐ φιλογυμναστική. — Οἶμαι ἔγωγε. — Τί δὲ, φιλόσοφός τε καὶ μισόσοφος; καὶ θυμοειδὴς, ἡ δὲ ἄθυμός ἐστι (73); — Καὶ ταῦτα. — Ἔστιν ἄρα καὶ φυλακικὴ γυνὴ, ἡ δ' οὔ; Ἢ οὐ τοιαύτην καὶ τῶν ἀνδρῶν τῶν φυλακικῶν φύσιν ἐξελεξάμεθα; — Τοιαύτην μὲν οὖν. — Καὶ γυναικὸς ἄρα καὶ ἀνδρὸς ἡ αὐτὴ φύσις εἰς φυλακὴν πόλεως, πλὴν ὅσῳ ἀσθενεστέρα, ἡ δὲ ἰσχυροτέρα ἐστί. — Φαίνεται. — Καὶ γυναῖκες ἄρα αἱ τοιαῦται τοῖς τοιούτοις ἀνδράσιν ἐκλεκτέαι συνοικεῖν τε καὶ ξυμφυλάττειν, ἐπείπερ εἰσὶν ἱκαναὶ καὶ ξυγγενεῖς αὐτοῖς τὴν φύσιν. » Εἰκότως ἄρα καὶ ὁ παρ' ἡμῖν λόγος ὑποδέχεται πᾶν γένος οὐ μόνον ἀνδρῶν, ἀλλὰ καὶ γυναικῶν, οὐδ' ἐλευθέρων καὶ δούλων μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρων καὶ Ἑλλήνων, εἰς τὴν κατὰ Θεὸν παιδείαν τε καὶ φιλοσοφίαν.

CAPUT XXXIII.

Eorum causa, qui minus apud nos ex rationis præscripto vivunt, genus universum traducendum non esse.

« Atque hoc in genere ita philosophemur, inquit Plato. Age, Si quis capras alere, adeoque pecoris hoc et possessionis genus, tanquam fructuosum laudaret : alius contra, quod forte capras alicubi, dum sine caprario pascerent, cultis quibusdam agris damnum inferre vidisset, improbaret : semelque gregem universum aut sine pastore, aut cum malis pastoribus intuitus, continuo rem totam vellicaret; eumne propterea sano maturoque judicio quodlibet aliud pecoris genus repudiaturum arbitramur? — Cur autem? » Et paucis interjectis : « Quid porro societatis cujuscunque seu laudatorem, seu vituperatorem, quæ cum per se moderatori parere debeat, tum etiam cum eo conjuncta plurimum affert utilitatis? Si nunquam illam viderit, secum ipsam et cum suo moderatore versari sed potius aut semper omni magistratu carere, aut cum improbis tantum magistratibus consuescere; an istos, amabo, societatum ejusmodi spectatores, recte quidquam aut vituperare posse aut laudare putabimus?—Nam qui? » Hæc ille. Verum ergo similiter non fuerit, si quos fortasse apud nos, aut sine moderatore ac principe, aut cum pravis magistratibus, se perperam gerere constiterit, illico totum hoc scholarum nostrarum genus reprehendere : sed potius ex eorum qui recte in iis probeque versentur, moribus, religiosum ac pium reipublicæ institutum admirari.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

Ὅτι μὴ χρὴ ἐκ τῶν οὐ κατὰ λόγον παρ' ἡμῖν βιούντων τὸ πᾶν ἔθνος διαβάλλειν

C « Σκεψώμεθα δέ πη τῇδε. Φέρε, εἴ τις αἰγῶν τροφὴν, καὶ τὸ ζῷον, καὶ αὖ τὸ κτῆμα, ὡς ἔστι καλὸν, ἐπαινοῖ, ἄλλος δέ τις, ἑωρακὼς αἶγας χωρὶς νεμομένας αἰπόλου, ἐν ἐργασίμοις χωρίοις (74) δρώσας κακὰ, διαφέγοι· καὶ πᾶν ἁρέμμα ἄναρχον, ἢ μετὰ κακῶν ἀρχόντων ἰδὼν, οὕτω μέμφοιτο· κατὰ τὸν τοιοῦτον λόγον ἡγούμεθα ὑγιὲς ἂν ποτε ψέξαι καὶ ὁτιοῦν; — Καὶ πῶς; » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Τί δὲ ἐπαινέτην ἢ ψέκτην κοινωνίας ἡστινοσοῦν, ἧς πέφυκέ τε εἶναι ἀρχων, μετ' ἐκείνου τε ὠφέλιμός ἐστιν, ὁ δὲ μήτε ἑωρακὼς εἴη ποτὲ ὀρθῶς αὐτὴν ἑαυτῇ κοινωνοῦσαν μετ' ἄρχοντος, ἀεὶ δὲ ἄναρχον, ἢ μετὰ κακῶν ἀρχόντων ξυνοῦσαν; οἰόμεθα δή ποτε τοὺς τοιούτους θεωροὺς τῶν τοιούτων κοινωνιῶν, χρηστῶς τι ψέγειν ἢ ἐπαινεῖσθαι; — Πῶς δ' ἄν; » Οὐ δὴ χρὴ καὶ παρ' ἡμῖν εἴ D τινες φαίνοιντο δίχα προστάτου καὶ ἄρχοντος, ἢ μετὰ κακῶν ἀρχόντων δρῶντες κακὰ ψέγειν τὸ πᾶν ἡμῶν διδασκαλεῖον· μᾶλλον δὲ ἀπὸ τῶν ὀρθῶς μετιόντων τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα θαυμάζειν.

(72) *Οὐδὲ πολεμική.* Legendum καὶ πολεμική. Male item apud Platonem, καὶ γυμναστικὴ, ἥδ' ἄρα οὐ, οὐδὲ πολεμική. Quorsum enim sequens ταὐτολογία, ἡ δὲ ἀπόλεμος, καὶ οὐ φιλογυμναστική;

(73) *Ἡ δὲ ἄθυμός ἐστι;* Malim, ut apud Platonem, ἡ δὲ ἄθυμος; Ἔστι καὶ ταῦτα.

(74) *Ἐργασίμοις χωρίοις.* Culta loca intelligit, quæ sæpissime uno verbo ἔργα dicuntur. Xenoph. passim, ut in *Κυνηγετ.*, Τὰ μὲν δρη οἷόν ἐστι καὶ ἰχνεύειν, καὶ μεταθεῖν καθαρῶς· τὰ δὲ ἔργα, οὐδέτερα, διὰ τοὺς τριμμούς. Id est, *montes ei investigari et transcurri sine offensione possunt, arva neutrum patiuntur, ob tramites limitesque crebros.* Contra ὀργὰς, ἄδος, id est ἄνετος γῆ, *terra inculta*, qualis est saltus.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Ὅπως μετέβαλεν ὁ Πλάτων ἐπὶ τῷ Ἑλληνικώτερον τὰ ἐν Παροιμίαις λόγια.

Ἐν ταῖς Παροιμίαις Σολομῶντος συντόμως φερομένου τοῦ· « Μνήμη δικαίων μετ' ἐγκωμίων, ὄνομα δὲ ἀσεβῶν σβέννυται· » καὶ πάλιν εἰρημένου τοῦ· « Μὴ μακαρίσῃς ἄνδρα πρὸ τελευτῆς αὐτοῦ· » ἐπάκουσον ὅπως τὴν διάνοιαν ἑρμηνεύει λέγων ὁ Πλάτων ἐν τῷ ἑβδόμῳ τῶν *Νόμων*· « Τῶν πολιτῶν (75) ὁπόσοι τέλος ἔχοιεν τοῦ βίου, κατὰ σώματα, ἢ κατὰ ψυχὰς ἐξειργασμένοι ἔργα καλὰ καὶ ἐπίπονα, καὶ τοῖς νόμοις εὐπειθεῖς γεγονότες, ἐγκωμίων αὐτοὺς τυγχάνειν πρέπον ἂν εἴη. — Πῶς δ' οὔ ; — Τούς γε μὴν ἔτι ζῶντας ἐγκωμίοις τε καὶ ὕμνοις τιμᾷν οὐκ ἀσφαλὲς, πρὶν ἂν ἅπαντά τις τὸν βίον διαδραμὼν, τέλος ἐπιστήσηται καλόν. Ταῦτα δὲ πάντα ἡμῖν ἔστω κοινὰ, ἀνδράσι τε καὶ γυναιξὶν, ἀγαθοῖς καὶ ἀγαθαῖς διαφανῶς γενομένοις. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Περὶ πλούτου καὶ πενίας.

« Πλοῦτον δὲ καὶ πενίαν μή μοι δῷς, » τοῦ Σολομῶντος φήσαντος ἐν Παροιμίαις, ὁ Πλάτων ἐν τρίτῳ *Πολιτείας* (76) φησὶν· « Ἕτερα δὲ, ὡς ἔοικε, τοῖς φύλαξιν εὑρήκαμεν, ἃ παντὶ τρόπῳ φυλακτέον, ὅπως μή ποτε αὐτοὺς λήσῃ εἰς τὴν πόλιν παραδύντα. — Τὰ ποῖα ταῦτα ; — Πλοῦτός τε, ἦν δ' ἐγὼ, καὶ πενία· ὡς τοῦ μὲν τρυφὴν, καὶ ἀργίαν, καὶ νεωτερισμὸν ἐμποιοῦντος, τῆς δ' ἀνελευθερίαν, καὶ κακοεργίαν πρὸς τῷ νεωτερισμῷ. Κακοεργία δέ ἐστι πᾶσα πρᾶξις ἄτιμος. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Περὶ γονέων τιμῆς.

Πάλιν Μωϋσέως ἐν τοῖς νόμοις φάντος, « Ἕκαστος πατέρα αὐτοῦ καὶ μητέρα φοβείσθω· » καὶ, « Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι ᾖ· » καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίως Μωϋσῇ τιμᾷν καὶ φοβεῖσθαι ὧδέ πώς φησιν ἐν τοῖς *Νόμοις*· « Πᾶς δὲ νοῦν ἔχων (77) φοβεῖται καὶ τιμᾷ γονέων εὐχὰς, εἰδὼς πολλοῖς καὶ πολλάκις ἐπιτελεῖς γενομένας. » Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῳ φησί· « Πᾶς ἡμῖν αἰδείσθω (78) τὸν ἑαυτοῦ πρεσβύτερον ἔργῳ τε καὶ λόγῳ. Τὸν δὲ προέχοντα εἴκοσιν ἡλικίας ἔτεσιν ἄρρενα ἢ θῆλυν, νομίζων ὡς πατέρα ἢ μητέρα διευλαβείσθω. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Περὶ κτήσεως οἰκετῶν.

Μωϋσέως ἐν τοῖς νόμοις ἀπαγορεύσαντος, Ἑβραίοις Ἑβραίους δουλεύειν, καὶ φήσαντος, « Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, ἓξ ἔτη δουλεύσει σοι· τῷ δὲ ἑβδόμῳ

A

610 CAPUT XXXIV.

Quemadmodum Plato quædam ex Proverbiis oracula, Græca dictione purius et elegantius expresserit.

In Salomonis Proverbiis ita breviter legitur: « Memoria justorum cum laudibus, nomen vero impiorum exstinguitur[1]. » Itemque : « Ne beatum dixeris virum ante mortem ejus[2]. » Audi vero quemadmodum loci utriusque sententiam Plato *Legum* septimo reddiderit : « E civibus, inquit ille, qui finem vivendi fecerint, eos, si modo corpore vel animo præclare ac strenue se gesserint, legibusque paruerint, laudibus celebrari verum fuerit. — Quidni ante? — At dum adhuc vivunt, hoc eos laudationum et cantuum genere prosequi, minus securum, omninoque prinsquam decurso quis toto B vitæ spatio, laudabili eam exitu terminarit. Atque hæc omnia nobis ex æquo tam mulieribus quam feminis, qui modo eximia probitate fuerimus, communia sunto. »

CAPUT XXXV.

De opibus et inopia.

Salomonis in Proverbiis hæc precatio est, « Divitias et paupertatem ne dederis mihi. » Plato autem *Reipublicæ* tertio : « Ergo alia quædam, inquit, ni fallor, reperimus, quæ ne in civitatem furtim unquam et occulte subeant, ab ejus moderatoribus omni provisione cavendum erit.— Quænam illa? — Opes, inquam, et inopia : quod illæ quidem luxum, ignaviam, rerumque novarum molitionem invehant, C hæc vero præter factiones, illiberalitatem simul atque malitiam. Malitiæ autem nomine indignum omne facinus continetur. »

CAPUT. XXXVI.

De parentum honore et observantia.

Moysis hoc in suis legibus præceptum est: « Quilibet patrem suum et matrem timeat. » Itemque : Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene tibi sit[3]. » Hoc metus honorisque genus Plato similiter in *Legibus* ita sanxit : « Quicunque mentis compos fuerit, inquit, is parentum suorum preces ac vota metuet, **611** plurimique faciet, quod in multis et sæpius commissa illa et convicta esse noverit. » Rursusque alio libro : « Nemo non apud nos eum a quo ætate superabitur, tam opere quam verbis observato. Qui D autem se annis viginti antecedet, seu vir ille, seu femina fuerit, hunc in patris aut matris loco habens, venerator. »

CAPUT XXXVII.

De possessione servorum.

Vetuit Moyses in legibus, ne Hebræis Hebræi serviant, addiditque, « Si emeris servum Hebræum, sex annos serviet tibi : septimo autem anno dimit-

[1] Prov. x, 7. [2] Eccli. xi', 30. [3] Exod. xx, 12.

(75) *Τῶν πολιτῶν*. Plato, lib. vii *Leg.*, p. 632, A.

(76) *Ἐν γ' Πολιτείας*. Imo lib. iv *De republ.*, pag. 446.

(77) *Πᾶς δὲ νοῦν ἔχων*. *Legum* xi, pag. 682, H, ubi πᾶς δή. Ib. F. hac ipsa de re ita scribit, Οἰδίπους, inquit, ἀτιμασθείς, ἐπεύξατο τοῖς αὐτοῦ τέκνοις, ἃ δὴ καὶ πᾶς ὑμνεῖ τέλεα καὶ ἐπήκοα γενέσθαι παρὰ θεῶν· Ἀμύντορά τε Φοίνικι τῷ ἑαυτοῦ ἐπαρᾶσθαι παιδὶ θυμωθέντα, καὶ Ἱππολύτῳ Θησέα, καὶ ἑτέρους ἄλλοις μυρίους μυρίοις· ὧν γέγονε σαφὲς, ἐπηκόους εἶναι γονεῦσι πρὸς τέκνα θεούς.

(78) *Πᾶς ἡμῖν αἰδείσθω*. Lib. ix *Legum*, p. 662, F.

Digitized by Google

tes eum liberum[1]. » Quibus gemina Plato in *Republica* præcipiens : « Græcum, inquit, servum Græcus nemo possideat, idque cum cives nostri diligenter observent, tum aliis quoque Græcis idem ut faciant auctores sint.—Prorsus, inquit.—Sic enimvero futurum est, ut multo libentius, dum sibi mutuo parcent, in barbaros arma convertant. »

A

CAPUT XXXVIII.

Quomodo illud Moysis expresserit, « Terminos æternos ne transferas quos posuerunt patres tui. »

« Nemo, inquit, agri fines moveto, neque civis ullius sui quem vicinum habuerit, neque alterius cujuscunque finitimi, etiam extranei, qui fundum sub extremos agri sui limites possideat ; ratus vere id esse, immota, quod aiunt, loco movere. » Tum addit : « Si quis fixos limites transiliens vicini agrum eum suo coluerit, non modo justum ei damnum sarcito, verum etiam ut hominis impudentiæ et illiberalitati medicina fiat, illati detrimenti duplum alterum ei quem læserit, repræsentato. »

B

CAPUT XXXIX.

Locus Platonis huic similis, « Reddens peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem, iis qui oderunt me. »

« Rem ut verbo complectar, inquit, nec parentis probra, nec pœnæ liberorum quemquam aliunde consequantur, nisi **612** si quando pater, et avus, et avi pater continenti serie pœnas luere debeant. »

CAPUT XL.

De furibus.

Moysis lex est[2] : « Si quis furatus fuerit vitulum aut ovem, si jugulaverit, aut vendiderit, quinque vitulos reddet pro vitulo, et quatuor oves pro ove. Quod si deprehensum fuerit et repertum in manu ejus furtum, a vitulo et asino usque ad ovem, viventia dupla restituet. » Audi jam, quemadmodum Plato similia statuat : « Si fur, inquit, rem quamlibet seu magnam seu parvam furabitur, lex in omnes una, una judicio pœna statuatur : Primum, quod furto sublatum erit, uti duplum ejus repræsentet, quisquis furti damnatus erit, si modo supra sortem solvere per reliquarum facultatum copiam poterit : sin autem, in vinculis sit, donec aut solverit, aut ab eo a quo furti damnatus est, veniam impetrarit. »

C

CAPUT XLI.

De fure interfecto.

Præterea, cum ita statuisset Moyses, « Si fur parietem effodiens deprehensus, et plagis acceptis mortuus fuerit, cædes alteri non imputabitur[3]; » Plato deinde affinia sanciens : « Qui nocturnum furem, inquit, in ædes furandi animo subeuntem in-

D

[1] Exod. xxi, 2. [2] Exod. xxii, 1. [3] ibid. 2.

(79) *Μηδὲ Ἕλληνα.* Lib. v *De republ.*, p. 464, D, ubi hæc pluribus. Quæ lex apud Christianos pie sancteque viget.

(80) *Μὴ κινείτω.* Lib. viii *De legib.*, p. 648, D. Διὸς ὅρίου primam hanc legem esse jubet. Mosaica lex Deut. xix, 14, ita habet : *Non assumes et transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua.* Et cap. xxvii : *Maledictus, qui transfert terminos proximi sui ; et dicet omnis populus, Amen.*

ἕτει ἐξαποστελεῖς αὐτὸν ἐλεύθερον· » καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίως ἐν *Πολιτείᾳ* φησί· « Μηδὲ Ἕλληνα (79) ἄρα δοῦλον κεκτῆσθαι, μήτε αὐτούς· τοῖς τε ἄλλοις Ἕλλησιν οὕτω ξυμβουλεύειν. — Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη. — Μᾶλλον γ' ἂν οὖν οὕτω πρὸς βαρβάρους τρέποιντο, ἑαυτῶν δὲ ἀπέχοιντο. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Ὡς μετέβαλε τὸ, « Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου. »

« Μὴ κινείτω (80) γῆς ὅρια μηδεὶς, μήτε οἰκείου πολίτου γείτονος, μήτε ὁμοτέρμονος ἐν ἐσχατιαῖς κεκτημένου ἄλλῳ ξένῳ γειτόνων, νομίσας τὸ τὰ ἀκίνητα κινεῖν ἀληθῶς τοῦτ' εἶναι. » Καὶ ἑξῆς φησιν· « Ὃς δ' ἂν ἐπεργάζηται τὰ τοῦ γείτονος, ὑπερβαίνων τοὺς ὅρους, τὸ μὲν βλάβος ἀποτινέτω· τῆς δὲ ἀναιδείας ἅμα καὶ ἀνελευθερίας ἕνεκα ἰατρευόμενος, διπλάσιον τοῦ βλάβους ἄλλο ἐκτισάτω τῷ βλαφθέντι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Ὅμοιον τὸ, « Ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεὰν τοῖς μισοῦσί με. »

« Ἐνὶ δὲ λόγῳ, πατρὸς ὀνείδη καὶ τιμωρίας παίδων μηδενὶ συνέπεσθαι, πλὴν ἐάν τίς τινι πατὴρ, καὶ πάππος, καὶ πάππου πατὴρ ἐφεξῆς ὄφλωσι δίκην. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Περὶ κλεπτῶν.

Μωϋσέως νόμου φάντος· « Ἐὰν κλέψῃ τις (81) μόσχον ἢ πρόβατον, καὶ σφάξῃ αὐτὸ, ἢ ἀποδῶται, πέντε μόσχους ἀποτίσει ἀντὶ τοῦ μόσχου, καὶ τέσσαρα πρόβατα ἀντὶ προβάτου. Ἐὰν δὲ καταληφθῇ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὸ κλέμμα, ἀπὸ μόσχου καὶ ὄνου ἕως προβάτου, ζῶντα διπλᾶ ἀποτίσει· » ἐπάκουσον, ὡς καὶ ὁ Πλάτων τούτοις ἕπεται λέγων· « Κλέπτης δὲ ἐάν τε μέγα, ἐάν τε μικρὸν κλέπτῃ τις, εἰς αὖ νόμος ἐπικείσθω, καὶ μία δίκης τιμωρία σύμπασι· Τὸ μὲν γὰρ δὴ κλαπὲν χρεὼν διπλάσιον πρῶτον ἐκτίνειν, ἐὰν ὄφλῃ τις τὴν τοιαύτην δίκην, καὶ ἱκανὴν ἔχῃ τὴν ἄλλην οὐσίαν, ἀποτίνειν ὑπὲρ τοῦ κλήρου· ἐὰν δὲ μὴ, δεδέσθαι, ἕως ἂν ἐκτίσῃ τὸν καταδικαζόμενον (82). »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ.

Περὶ κλέπτου ἀναιρουμένου.

Πάλιν Μωϋσέως φάντος, « Ἐὰν δὲ ἐν τῷ διωρύγματι (83) εὑρεθῇ ὁ κλέπτης, καὶ πληγεὶς ἀποθάνῃ, οὐκ ἔστιν αὐτῷ φόνος· » συνᾴδει κἀν τούτῳ λέγων ὁ Πλάτων· « Νύκτωρ φῶρα εἰς οἰκίαν ἰόντα ἐπὶ κλοπῇ χρημάτων ἐὰν ἐλὼν κτείνῃ τις, ἔστω καθαρός· καὶ

(81) *Ἐὰν κλέψῃ τις.* Plato, ix *Leg.*, p. 653, C.

(82) *Τὸν καταδικαζόμενον.* Plato, ἢ πείσῃ τὸν καταδικασάμενον. Quam lectionem, ut veram, secuti sumus.

(83) *Ἐὰν δὲ ἐν τῷ διωρύγματι.* Plato, ix *Leg.*, p. 660, E, ubi de cæde multa.

Digitized by Google

ἐὰν λωποδύτην ἀμυνόμενος ἀποκτείνῃ, καθαρὸς ἔστω. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Περὶ ὑποζυγίου.

« Ἐὰν δὲ ἄρα (84) ὑποζύγιον ἢ ζῶον ἄλλο τι φονεύσῃ τινά, πλὴν τῶν ὅσα ἐν ἀγῶνι τῶν δημοσίᾳ τιθεμένων ἀθλεύοντά τι τοιοῦτον δράσῃ, ἐπεξίτωσαν μὲν οἱ προσήκοντες τοῦ φόνου τῷ κτείναντι· διαδικαζόντων δὲ τῶν ἀγρονόμων, οἵσιν ἂν καὶ ὁπόσοις προστάξῃ ὁ προσήκων. Τὸ δὲ ὅρλον ἔξω τῶν ὅρων τῆς χώρας ἀποκτείναντας διορίσαι. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Ὁ δὲ Μωϋσῆς προλαβὼν φησιν· « Ἐὰν δὲ κερατίσῃ ταῦρος ἄνδρα ἢ γυναῖκα, καὶ ἀποθάνῃ, λίθοις λιθοβοληθήσεται ὁ ταῦρος, καὶ οὐ βρωθήσεται τὰ κρέατα αὐτοῦ· ὁ δὲ κύριος τοῦ ταύρου ἀθῷος ἔσται. »

CAPUT XLII.

De jumento.

« Si jumentum, inquit Plato, aut aliud animantis genus quempiam interfecerit, nisi tamen ab aliquo ex iis quæ ad publicos solemnesque ludos adhibentur, in ipso certaminis æstu id fieret, cædis reum ab interfecti propinquis peragatur. Qua de causa cognoscant agrorum curatores ii, quibus a propinquo mandatum negotium erit. Ii vero damnatum jumentum, ubi morte multaverint, ex illius regionis finibus ejiciant. » Hæc Plato. Ante quem Moyses ita jam, hoc in genere statuerat, « Si taurus virum aut **613** mulierem cornu percusserit, si percussus mortuus fuerit; lapidabitur taurus, nec comedentur carnes ejus: dominus vero tauri innocens erit [1]. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Ὅτι τοῖς αὐτοῖς ὁ Πλάτων, οἷς καὶ ἡ παρ' Ἑβραίοις γραφὴ, κέχρηται παραδείγμασιν.

Τῆς προφητικῆς γραφῆς λεγούσης· « Υἱὲ ἀνθρώπου· ἰδοὺ γεγόνασί μοι ὁ οἶκος Ἰσραὴλ ἀναμεμιγμένοι πάντες χαλκῷ καὶ κασσιτέρῳ, καὶ σιδήρῳ, καὶ μολύβδῳ. Ἐν μέσῳ καμίνου ἀργυρίου ἀναμεμιγμένοι εἰσί. Διὰ τοῦτο εἰπέ· Τάδε λέγει Κύριος· Ἀνθ' ὧν ἐγένεσθε πάντες εἰς σύγκρασιν μίαν, διὰ τοῦτο ἐγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καθὼς εἰσδέχεται ἄργυρος, καὶ χαλκὸς, καὶ σίδηρος, καὶ μόλυβδος, καὶ κασσίτερος εἰς μέσον καμίνου, τοῦ ἐμφυσῆσαι εἰς αὐτοὺς πῦρ, τοῦ χωνευθῆναι. » Καὶ ὁ Πλάτων ὡσαύτως ἐπάκουσον ἃ φησιν· « Οὐκοῦν ἀκούετε λοιπὸν τοῦ μύθου. Ἐσμὲν γὰρ δὴ (85) πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοὶ, ὡς φήσομεν πρὸς αὐτοὺς μυθολογοῦντες. Ἀλλ', ὡς φασιν, ὁ Θεὸς πλάττων, ὅσοι μὲν ἡμῶν ἱκανοὶ ἄρχειν, χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει ξυνέμισγεν αὐτοῖς, διότι τιμιώτατοί εἰσιν· ὅσοι δ' ἐπίκουροι, ἄργυρον· σίδηρον δὲ καὶ χαλκὸν τοῖς γεωργοῖς, καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς. Ἅτε οὖν ξυγγενεῖς ὄντες ἅπαντες, τὸ μὲν πολὺ ὁμοίους ἂν ἡμῖν αὐτοῖς γεννῶμεν· ἔστι δ' ὅτε ἐκ χρυσοῦ γεννηθείη ἂν ἀργυροῦν, καὶ ἐξ ἀργυροῦ χρυσοῦν ἔγγονον, καὶ τἆλλα πάντα ἐξ ἀλλήλων οὕτως. Τοῖς οὖν ἄρχουσι καὶ πρῶτον καὶ μάλιστα παραγγέλλει ὁ Θεὸς, ὅπως μηδενὸς οὕτω φύλακες ἀγαθοὶ γένωνται, μηδ' οὕτω σφόδρα φυλάξωσι μηδὲν, ὡς τοὺς ἐγγόνους, ὅτι αὐτοῖς τούτων ἐν ταῖς ψυχαῖς παραμέμικται. Καὶ ἐὰν σφέτερος ἔγγονος ὑπόχαλκος ἢ ὑποσίδηρος γένηται, μηδενὶ τρόπῳ κατελεήσωσιν, ἀλλὰ τὴν τῇ φύσει προσήκουσαν τιμὴν ἀποδιδόντες, ὡς οὖσιν, ἢ ὡς δημιουργοὺς, ἢ γεωργούς. Καὶ ἐὰν αὖ ἐκ τούτων ἢ ὑπόχρυσος ἢ ὑπάργυρος φυῇ τις, τιμήσαντες ἀνάξουσι τοὺς μὲν εἰς φυλακὴν, τοὺς δ' εἰς ἐπικουρίαν· ὡς χρησίμου ὄντος τότε τὴν πόλιν διαφθαρῆναι, ὅταν αὐτὴν ὁ σιδηροῦς φύλαξ ἢ ὁ χαλκοῦς διαφυλάξῃ. Τοῦτον οὖν τὸν μῦθον ὅπως ἂν πεισθεῖεν, ἔχεις τινὰ μηχανήν; »

CAPUT XLIII.

Platonem iisdem, quibus Hebræorum litteræ similitudinibus usum esse.

Prophetæ vox est [2]: « Fili hominis: ecce facti sunt mihi domus Israel, permisti omnes ære, et stanno, et ferro, et plumbo. In medio fornacis argenti permisti sunt. Propterea dic: Hæc dicit Dominus: Pro eo quod facti estis omnes in massam unam, propterea ego suscipiam vos, quemadmodum suscipitur argentum, et æs, et ferrum, et plumbum, et stannum in medio fornacis, ut insufflетur in eos ignis, ipsique conflentur. » Jam audisis quam affinia loquatur Plato: « Fabulæ igitur, inquit, quod superest auditote. Enimvero quotquot in civitate versamur (sic enim hanc iis fabulam pertexemus), fratres sumus omnes. Verum fictor ille Deus, ut aiunt, qui ex nobis ad imperandum apti essent, aurum iis dum procrearentur admiscuit, ex quo plurimum dignitatis consecuti sunt. Qui vero ad operam aliis navandam idonei forent, his argentum aspersit: agricolis denique ac cæteris opificibus, ferrum atque æs infudit. Ergo cum tanta omnes cognatione conjuncti simus, nobis quidem ut plurimum similes procreamus: sed tamen contingit aliquando, ut ex aureo argenteum, vel ex argenteo aureum, cæteraque vicissim omnia ex aliis alia generentur. Principibus igitur ac magistratibus primum hoc Deus ac præcipue mandat, uti nihil æque diligenter ac studiose curandum sibi ac providendum existiment, quam ut ex iis metallis quid cuique liberorum nepotumque suorum animo admistum sit, intelligant. Quos porro ex illis aut subæreos, aut subferreos esse cognoverint, iis nihil prorsus indulgeant, sed illos prout naturæ suæ conditio postulabit, in opificum aut agricolarum classem ordinemque transcribant. Similiter, quos vel subaureos, vel subargenteos a natura factos esse deprehenderint, eos pro sua quemque dignitate, ad rempublicam vel gerendam, vel juvandam

[1] Exod. xxi, 28. [2] Ezech. xxii, 18.

(84) Ἐὰν δὲ ἄρα. Plato, ibid., C.

(85) Ἐσμὲν γὰρ δή. Plato, lib. III *De republ.*, pag. 443, H.

Digitized by Google

admoveant. Tum enim utique rempublicam interire oportebit, cum ejus administrationem ferreus quispiam æreusve custos susceperit. **614** Num tu vero artem aliquam atque rationem in promptu habes qua hæc iis fabula persuaderi possit? »

CAPUT XLIV.

De iisdem similibus.

Alia quædam apud Hebræos prophetia est, qua populi principes ita compellantur : « O pastores Israel, nunquid pastores semetipsos pascunt? nonne pastores oves suas pascunt? Ecce lac comeditis, et quod crassum est jugulatis, et lanis operimini, oves autem meas non pascitis : quod perierat non quæsistis, et quod confractum erat non alligastis, et quod erraverat non reduxistis[1]. » Quo etiam illud salutaris Evangelii pertinet, « Bonus pastor animam suam ponit pro ovibus suis : mercenarius autem, et qui non est pastor, cujus non sunt oves propriæ, dimittit eas[2]. » Jam vero Platonem audi, quemadmodum illa ipsa primo *De republica* interpretetur. « Nunc autem, inquit, vides, mi Thrasymache (ut superiora illa denuo repetamus), te, qui verum medicum principio definieris, deinceps tamen veri pastoris esse noluisse, diligenter ac studiose gregem custodire, sed potius eum, quatenus pastor est, sic oves suas pascere, ut non jam qui oves optime habeant, sed epulonis cujusdam convivium instruentis more, qui laute convivas suos excipiat, attente consideret ; vel sane quemadmodum eas, tanquam æruscator aliquis, non tanquam pastor, suo compendio vendat. Arti sane pastorali curæ aliud nihil est, quam ut creditis sibi commissisque gregibus optima quæque ac saluberrima provideat. Nam artem ipsam quod attinet, abunde, ni fallor, rebus per sese omnibus, ut optima illa vereque pastoralis omnino sit, necessariis instructa est. Ita nunc quidem fateri necesse esse arbitrabar, principatum omnem, quatenus principatus est, ejusmodi esse, qui alteri nemini, quam potestati suæ fideique commissis, optima quæque prospiciat, seu publicus ille sit, seu privatus etiam principatus. Tu vero rerumpublicarum principes, si vere modo principes fuerint, principatum ultro gerere arbitraris? »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Ἔτι περὶ τῶν ὁμοίων ὑποδειγμάτων.

Τῆς παρ' Ἑβραίοις προφητείας φασκούσης πρὸς τοὺς προεστῶτας τοῦ πλήθους· « Ὦ ποιμένες Ἰσραὴλ μὴ βόσκουσι ποιμένες ἑαυτούς ; οὐ τὰ πρόβατα βόσκουσιν οἱ ποιμένες ; ἰδοὺ τὸ γάλα κατεσθίετε, καὶ τὸ παχὺ σφάζετε, καὶ τὰ ἔρια περιβάλλεσθε, καὶ τὰ πρόβατά μου οὐ βόσκετε· καὶ τὸ ἀπολωλὸς οὐκ ἐζητήσατε, καὶ τὸ συντετριμμένον οὐ κατεδήσατε, καὶ τὸ πλανώμενον οὐκ ἐπεστρέψατε· » ἀλλὰ καὶ τοῦ σωτηρίου λόγου φάσκοντος, « Ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων· ὁ δὲ μισθωτὸς, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ ἔστιν ἴδια τὰ πρόβατα, καταλείπει αὐτά· » ἐπάκουσον καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἐν τῷ πρώτῳ τῆς *Πολιτείας* ὅπως ποτὲ ταῦτα διερμηνεύει. « Νῦν δὲ ὁρᾷς (86), ὦ Θρασύμαχε (ἔστι γὰρ τὰ ἔμπροσθεν ἐπισκεψώμεθα), ὅτι τὸν ὡς ἀληθῶς ἰατρὸν (87) τὸ πρῶτον ὁριζόμενος, τὸν ὡς ἀληθῶς ποιμένα οὐκέτι ᾧου δεῖν ὕστερον ἀκριβῶς φυλάξαι· ἀλλὰ ποιμαίνειν (88) οἴει αὐτὸν τὰ πρόβατα, καθόσον ποιμήν ἐστιν, οὐ πρὸς τὸ τῶν προβάτων βέλτιστον βλέποντα, ἀλλ' ὥσπερ δαιτυμόνα τινὰ, καὶ μέλλοντα ἑστιάσασθαι, πρὸς τὴν εὐωχίαν· ἢ αὖ πρὸς τὸ ἀποδόσθαι, ὥσπερ χρηματιστὴν, ἀλλ' οὐ ποιμένα. Τῇ ποιμενικῇ δ' οὐ δήπου ἄλλου του μέλει, ἢ ἐφ' ᾧ τέτακται, ὅπως τούτῳ τὸ βέλτιστον ἐκποριεῖ· ἐπεὶ τά γε αὐτῆς, ὥστ' εἶναι βελτίστη, ἱκανῶς δήπου ἐκπεπόρισται, ἕως γε ἂν μηδὲν ἐνδέῃ τοῦ ποιμενικὴ εἶναι. Οὕτω δὴ ᾧμην ἔγωγε νῦν δὴ ἀναγκαῖον εἶναι ἡμῖν ὁμολογεῖν, πᾶσαν ἀρχὴν, καθόσον ἀρχὴ, μηδενὶ ἄλλῳ τὸ βέλτιστον σκοπεῖσθαι ἢ ἐκείνῳ τῷ ἀρχομένῳ τε καὶ θεραπευομένῳ, ἐν πολιτικῇ καὶ ἰδιωτικῇ ἀρχῇ. Σὺ δὲ τοὺς ἄρχοντας ἐν ταῖς πόλεσι, τοὺς ὡς ἀληθῶς ἄρχοντας, ἑκόντας οἴει ἄρχειν ; »

615 CAPUT XLV.

De iisdem.

Alterius apud Hebræos prophetæ vox est : « Ex timore tuo, Domine, in utero concepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis[3]. » Plato autem in *Theæteto* Socratem ita loquentem inducit : « Qui consuetudine mea utuntur, inquit, ii feminis parientibus persimiles sunt. Parturiunt illi siquidem, et noctes atque dies ipsis etiam puerperis vehementius angi solent. Hunc vero partus dolorem artis meæ vi cum excitare ipse, tum etiam levare possum. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Τῆς παρ' Ἑβραίοις προφητείας λεγούσης· « Ἐκ τοῦ φόβου σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας· » ὁ Πλάτων ἐν *Θεαιτήτῳ* τάδε λέγοντα Σωκράτην ποιεῖ· « Πάσχουσι δή οἱ ἐμοὶ συγγινόμενοι ταὐτὸν ταῖς τικτούσαις. Ὠδίνουσι γὰρ, καὶ ἀπορίας ἐμπίπλανται νύκτας τε καὶ ἡμέρας, πολὺ μᾶλλον ἢ ἐκεῖναι. Ταύτην δὴ τὴν ὠδῖνα ἐγείρειν τε καὶ ἀποπαύειν ἡ ἐμὴ τέχνη δύναται. »

[1] Ezech. xxxiv, 2. [2] Joan. x, 11. [3] Isa. xxvi, 18.

(86) *Νῦν δὲ ὁρᾷς.* Primo *De republ.*, p. 417, C.

(87) *Ἰατρόν.* Post hanc vocem deesse aliquid suspicor, id nimirum quod medicum esse definit, v. c., τῶν καμνόντων θεραπευτήν. Ita enim supra, pag. 415, Ὁ τῷ ἀκριβεῖ λόγῳ ἰατρὸς, πότερον χρηματιστής ἐστιν, ἢ τῶν καμνόντων θεραπευτής ; Καὶ λέγε τὸν τῷ ὄντι ἰατρὸν ὄντα. Τῶν καμνόντων, ἔφη, θεραπευτής.

(88) *Ποιμαίνειν.* Ms., πιαίνειν, quod valde probo.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Τοῦ προφήτου Ἰεζεκιὴλ φήσαντος· « Καὶ ἐγένετο ἐπ' ἐμὲ χεὶρ Κυρίου, καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ πνεῦμα ἐξαῖρον ἤρχετο ἀπὸ Βορρᾶ· » καὶ ἑξῆς εἰπόντος, « Καὶ ἐν τῷ μέσῳ, ὡς ὁμοίωμα τεσσάρων ζώων. Καὶ ἡ ὅρασις αὐτῶν· ὡς ὁμοίωμα ἀνθρώπου ἐπ' αὐτοῖς, καὶ πρόσωπα τέσσαρα τῷ ἑνί. Καὶ ὁμοίωσις τῶν προσώπων αὐτῶν, πρόσωπον ἀνθρώπου καὶ πρόσωπον λέοντος ἐκ δεξιῶν τοῖς τέσσαρσι, καὶ πρόσωπον μόσχου ἐξ ἀριστερῶν τοῖς τέσσαρσι. Καὶ πρόσωπον ἀετοῦ τοῖς τέσσαρσι· » καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίως, ἄκουσον, ἃ φησι· « Νῦν δ', ἔφην (89) αὐτῷ· Διαλεγώμεθα, ἐπειδὴ διωμολογησάμεθα, τό τε ἀδικεῖν καὶ τὸ δίκαια πράττειν, ἣν ἑκάτερον ἔχει δύναμιν. Πῶς; ἔφη. — Εἰκόνα πλάσαντες τῆς ψυχῆς λόγῳ, ἵνα εἰδῇ ὁ ἐκεῖνα λέγων, οἷαν ἔλεγε.— Ποίαν τινά; ἦδ' ὅς.— Τῶν τοιούτων τινά, ἦν δ' ἐγὼ, οἷαι μυθολογοῦνται παλαιαὶ γενέσθαι φύσεις, ἥ τε Χιμαίρας, καὶ ἡ Σκύλλης, καὶ Κερβέρου, καὶ ἄλλαι τινὲς συχναὶ λέγονται συμπεφυκυῖαι ἰδέαι πολλαὶ εἰς ἓν γενέσθαι.—Λέγονται γάρ, ἔφη. — Πλάττε τοίνυν μίαν μὲν ἰδέαν θηρίου ποικίλου καὶ πολυκεφάλου, ἡμέρων δὲ θηρίων ἐχόντας κεφαλὰς κύκλῳ καὶ ἀγρίων, καὶ δυνατοῦ μεταβάλλειν καὶ φύειν ἐξ αὐτοῦ ταῦτα πάντα. — Δεινοῦ πλάστου, ἔφη, τὸ ἔργον· ὅμως ἐπειδὴ εὐπλαστότερον κηροῦ καὶ τῶν τοιούτων ὁ λόγος, πεπλάσθω. — Μίαν δὴ τοίνυν ἄλλην ἰδέαν λέοντος, μίαν δὲ ἀνθρώπου· πολὺ δὲ μέγιστον ἔστω τὸ πρῶτον, καὶ δεύτερον τὸ δεύτερον.—Ταῦτ', ἔφη, ῥᾴω καὶ πέπλασται.—Σύναπτε τοίνυν αὐτὰ εἰς ἕν, τρία ὄντα, ὥστε πη ξυμπεφυκέναι ἀλλήλοις. — Ξυνῆπται, ἔφη.— Περίπλασον δὲ αὐτοῖς ἔξωθεν ἑνὸς εἰκόνα, τὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε τῷ μὴ δυναμένῳ τὰ ἐντὸς ὁρᾶν, ἀλλὰ τὸ ἔξω μόνον ἕλυτρον ὁρῶντι, ἓν ζῷον φαίνεσθαι ἄνθρωπον.—Περιπέπλασται, ἔφη. — Λέγωμεν δὴ τῷ λέγοντι, ὡς λυσιτελεῖ τούτῳ ἀδικεῖν τῷ ἀνθρώπῳ, δίκαια δὲ πράττειν οὐ ξυμφέρει, διότι οὐδὲν ἄλλο φήσει ἢ λυσιτελεῖν αὐτῷ, τὸ παντοδαπὸν θηρίον εὐωχοῦντι, ποιεῖν ἰσχυρὸν τὸν λέοντα καὶ τὰ περὶ τὸν λέοντα· τὸν δὲ ἄνθρωπον λιμοκτονεῖν, καὶ ποιεῖν ἀσθενῆ, ὥστε ἕλκεσθαι ὅπη ἂν ἑκείνων ὁπότερον ἄγῃ· καὶ μηδὲν ἕτερον ἑτέρῳ ξυνεθίζειν, μηδὲ φίλον ποιεῖν, ἀλλ' ἐᾷν αὐτὰ ἐν αὐτοῖς δάκνεσθαί τε καὶ μαχόμενα ἐσθίειν ἄλληλα. — Παντάπασι γὰρ, ἔφη, ταῦτ' ἂν λέγοι ὁ τὸ ἀδικεῖν ἐπαινῶν. — Οὐκοῦν αὖ ὁ τὰ δίκαια λέγων λυσιτελεῖν φαίη ἂν δεῖν ταῦτα πράττειν, καὶ ταῦτα λέγειν, ὅθεν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ἐντὸς ἄνθρωπος ἔσται ἐγκρατέστατος· καὶ τοῦ πολυκεφάλου θρέμματος ἐπιμελήσεται, ὥσπερ γεωργὸς, τὰ μὲν ἥμερα τρέφων καὶ τιθασεύων, τὰ δὲ ἄγρια ἀποκωλύων φύεσθαι, ξύμμαχον

A

CAPUT XLVI.

De iisdem.

Ezechielis prophetæ est quod sequitur : « Et facta est super me manus Domini, et vidi, et ecce ventus turbinis veniebat ab Aquilone[1] : » et paulo post : « Et in medio, quasi similitudo quatuor animalium. Et hic aspectus eorum. Quasi similitudo hominis in eis, et quatuor facies uni. Similitudo autem vultuum eorum, facies hominis, et facies leonis a dextris ipsorum quatuor; facies autem vituli a sinistris ipsorum quatuor. Et facies aquilæ ipsorum quatuor[2]. » Nunc audisis quam similia Plato loquatur. « Jam vero (sic ad ipsum ego) hac de re philosophemur, quandoquidem inter nos convenit, qualem injuste ac juste se gerere vim et rationem habeat.—Quomodo, inquit, philosophari placet? — Ita nimirum, inquam, ut imaginem animi quamdam oratione fingamus, ut quisquis illa commemorabit, quo de loquatur intelligat. — Quam porro? inquit ille. — Cui ego. Aliquam ejusmodi, quales naturas olim Chimæræ, Scyllæ, Cerberi, aliasque non paucas fuisse fabulantur, quarum multiplices formæ inter sese complexæ, unum in aliquid ortu ipso coalescerent. — Sane, inquit, ejusmodi aliquas exstitisse ferunt. — Age ergo, inquam, finge mihi variæ cujusdam ac multicipitis animantis speciem unam illam quidem, sed tamen ejusmodi, quæ partim cicurum, partim ferarum capitibus in orbem pluribus instructa, eadem non mutare modo, sed etiam producere omnia ex sese possit. — Fictoris, inquit, opus narras oppido quam solertis : sed tamen, quando istis etiam de rebus vel cera ipsa facilior ac mollior ad fingendum oratio est, fingatur illud sane. — Tum, aliam mihi deinceps leonis speciem finge, itemque hominis aliam : ita quidem ut prior ille longe maxima sit, posterior vero magnitudine quoque posterior. — Hæc vero, inquit, etiam faciliora sunt, itaque ficta **616** jam sunt. — Jam unum in aliquid tria ista conflato, quasi sub ortum inter sese coaluerint.—Conflata sunt, inquit. — Iis tu porro extrinsecus communem unius, sed hominis effigiem, circumdato, ut qui, quod interiorem illam speciem pervidere non possit, externum hoc duntaxat involucrum aspiciet, huic unum aliquod animal, homo, inquam, unus appareat. — Circumdatam puta, inquit. — Nunc ei demum, qui injuste agere huic homini conducere velit, juste idem prodesse neget, aliud eum nihil dicere opponamus, quam id ipsi conducere, uti dum bestiam illam pascit adeo multiplicem, leonem quidem leonisque partes viribus au-

B

C

D

[1] Ezech. I, 4. [2] ibid, 5.

(89) *Νῦν δ' ἔφην.* Plato, lib. IX *De republ.*, pag. 509, B. At in *Phædro*, pag. 344, E, longe aliam animi hominisque speciem exhibet. Sic enim ille, Ἔοικε δὴ τῇ ξυμφύτῳ δυνάμει ὑποπτέρου ζεύγους τε καὶ ἡνιόχου. Et quibusdam interjectis : Πῇ δὴ οὖν θνητόν τε καὶ ἀθάνατον ζῶον ἐκλήθη, πειρατέον εἰπεῖν. Ἡ ψυχὴ πᾶσα παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου, πάντα δὲ οὐρανὸν περιπολεῖ, ἄλλοτε ἐν ἄλλοις εἴδεσι γιγνομένη. Tum de perfecta, Τελέα μὲν οὖν οὖσα καὶ ἐπτερωμένη, μετεωροπολεῖ τε, καὶ ἅπαντα τὸν κόσμον διοικεῖ. At de imperfecta, Ἡ δὲ, πτερορρυήσασα φέρεται, ἕως ἂν στερεοῦ τινος ἀντιλάβηται· οὗ κατοικισθεῖσα, σῶμα γήϊνον λαβοῦσα, αὐτὸ αὐτὸ δοκοῦν κινεῖν, διὰ τὴν ἐκείνης δύναμιν, ζῶον τὸ ξύμπαν ἐκλήθη, ψυχὴ καὶ σῶμα παγέν· etc.

Digitized by Google

geat; hominem vero fame conficiat, tamque imbecillum esse permittat, ut quocunque alterutrum ex illis abduxerit, rapiatur : adeoque nunquam alterum cum altero mutua familiaritate conciliet, sed potius pugnare inter sese perpetuo, mordere invicem ac devorare patiatur. — Prorsus, inquit, hæc dixerit, quisquis injuriam facere, laudi tribuerit. — Ergo, similiter, inquam, æquitatis officia juvare qui dixerit, is simul ea cum verbis, tum rebus etiam ipsis usurpanda esse dixerit, quorum vi homo nostri hujus hominis interior summum teneat principatum, sicque tanquam agricola, animantis illius multicipitis curam suscipiens, quidquid mansuetum erit, alat ipse, et magis magisque cicuret; ferum contra quidquid et immane foret, id ne exsistere quidem nascique patiatur, adhibito etiam naturæ leonis auxilio : atque ita communibus omnium rationibus prospiciens, eaque cum inter sese mutuo, tum secum omnia concilians, novum animantis genus enutriat. Utrique hæc simul omnia dixerit, quisquis æquitatem laudaverit. »

A ποιησάμενος τὴν τοῦ λέοντος φύσιν· καὶ κοινῇ πάντων κηδόμενος, φίλα ποιησάμενος ἀλλήλοις τε καὶ αὐτῷ, οὕτω θρέψει. Κομιδῇ γὰρ αὖ λέγει ταῦτα ὁ τὸ δίκαιον ἐπαινῶν. » ·

CAPUT XLVII.

Platonem duodecim in tribus cives distribui voluisse, Judaici populi exemplum secutum.

Gens Hebræorum universa duodecim in tribus divisa fuerat. Quod exemplum secutus Plato, id ipsum in civium suorum tributione servandum ita sanxit. « Duodecim in partes, inquit, easque, quoad fieri poterit, æquales tota nobis regio tribuatur. Partibus autem singulis sua quæque tribus assignata, quinque viros quotannis, quasi agrorum curatores, tribuumque principes constituat. » Tum ab iis alios præterea, ordinum ductores, habito delectu, creari vult; eosque duodecim, qui belli tempore duces futuri sint, singulos singulis tribubus assignatos.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Ὅτι καὶ Πλάτων εἰς δώδεκα φυλὰς νομοθετεῖ τοὺς πολίτας, κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν Ἑβραίων ἔθνους.

Τοῦ παντὸς Ἑβραίων ἔθνους εἰς δώδεκα φυλὰς διεσταλμένου, καὶ ὁ Πλάτων ὁμοίως τοῦτο χρῆναι δεῖν ἐπὶ τῶν αὐτοῦ πολιτῶν φυλάξαι νομοθετεῖ, λέγων ὧδε· « Δώδεκα μὲν (90) ἡμῖν ἡ χώρα πᾶσα εἰς δύναμιν ἴσα μόρια νενεμήσθω (91). Φυλὴ δὲ μία τῷ μορίῳ ἑκάστῳ ἐπικληρωθεῖσα, κατ' ἐνιαυτὸν παρεχέτω πέντε, οἷον ἀγρονόμους τε καὶ φυλάρχους. » Καὶ πάλιν φησὶ, ταξιάρχους αὐτοῖς προβάλλεσθαι μὲν τοὺς αἱρεθέντας στρατηγοὺς δώδεκα, ἑκάστῃ φυλῇ (92) ταξίαρχον.

617 CAPUT XLVIII.

Urbem in loco fluviatili condendam Plato statuit, quem Hierosolymorum regioni persimilem describit.

Regiam Hebræi metropolim eo loco situque jam olim conditam habuerant, ut cum procul abesset a mari, tum in montium jugis ædificata, rerum omnium feracissimo agro uteretur. Huic persimilem eam, quam suis in *Legibus* Plato condidit, esse cupiebat, dum ita scripsit : « Sed potius id quæro, utrum maritima urbs illa, an mediterranea sit futura? — Ea quidem, mi hospes, qua de locuti adhuc sumus, a mari abest, stadiis circiter octoginta. — Portus autem quid? utrum absunt ab ea propius? an omnino nulli sunt? — Imo hercle, mi hospes, portuosa illa est, ut quæ maxime. — Papæ! quam rem commemoras? Quid autem illius ager? rerumne ferax omnium, an aliquarum indigens? — Caret prope

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Ἐν ποταμίῳ τὴν πόλιν κατοικίζειν ὁ Πλάτων νομοθετεῖ τόπῳ· διαγράφει δὲ ἐοικότα τινὰ τῇ ἐν Ἱεροσολύμοις.

Τῆς παρὰ παισὶν Ἑβραίων πάλαι πρότερον συνεστώσης βασιλικῆς μητροπόλεως ἄποθεν μὲν θαλάττης οὔσης, ἐν ὄρεσι δὲ κατῳκισμένης, πάμφορόν τε γῆν κεκτημένης· καὶ ὁ Πλάτων τοιαύτην τινὰ εἶναι δεῖν φησι τὴν πρὸς αὐτοῦ κατοικιζομένην ἐν τοῖς *Νόμοις*. Λέγει δὲ ὧδε· « Τόδε δὲ περὶ (93) αὐτῆς ἐστιν, ὃ βουλόμενος μᾶλλον ἐπερωτῶ, πότερον ἐπιθαλαττίδιος ἔσται τις ἢ χερσαία; — Σχεδόν, ὦ ξένε, ἀπέχει θαλάττης γε ἡ πόλις, ἧς πέρι τὰ νῦν δὴ λεχθέντα ἡμῖν, εἰς τινας ὀγδοήκοντα σταδίους. — Τί δὲ λιμένες; ἆρ' εἰσὶ κατ' αὐτῆς (94), ἢ τὸ παράπαν ἀλίμενος; — Εὐλίμενος μὲν οὖν αὖτη γε, ὡς δυνατόν ἐστι μάλιστα, ὦ ξένε. — Παπαί! οἷον λέγεις; Τί δὲ περὶ αὐτὴν ἡ χώρα; πότερα πάμφορος, ἢ καί τινων ἐπιδεής; —

D

(90) *Δώδεκα μέν*. Plato, lib. VI, pag. 617, A. Quod ipsum jam sub libri quinti finem, p. 612, A, de ipsamet urbe ita statuerat, Μετὰ δὲ ταῦτα, μέρη δώδεκα διελέσθαι, θέμενον Ἑστίας πρῶτον, καὶ Διός, καὶ Ἀθηνᾶς ἱερὸν, Ἀκρόπολιν ὀνομάζοντα· κύκλον περιβάλλοντα, ἀφ' οὗ τὰ δώδεκα μέρη τέμνειν· ἴσα δὲ δεῖ γίγνεσθαι τὰ δώδεκα μέρη, etc. Eadem olim apud Persas divisio. Xenophon, *Παιδείας*, lib. I, pag. 4, Ἄρχοντες δὲ, inquit, ἐφ' ἑκάστῳ τούτων τῶν μερῶν, εἰσὶ δώδεκα· δώδεκα γὰρ καὶ Περσῶν φυλαὶ διῄρηνται. Imo et apud Ægyptios, post obitum Vulcani sacerdotis, Herodot. lib. II, pag. 166, Ἐλευθερωθέντες Αἰγύπτιοι, μετὰ τὴν Ἱρέα τοῦ Ἡφαίστου βασιλεύσαντα, ἐστήσαντο δυώδεκα βασιλέας, ἐς δυώδεκα μοίρας δασάμενοι Αἴγυπτον πᾶσαν. Sed exemplum Atticæ Platoni propius, quæ jam olim duodecim in partes a Cecrope distributa. Strabo, l. IX ex Philochoro, Φησὶ Φιλόχορος, πορθουμένης τῆς χώρας, ἐκ θαλάττης μὲν ὑπὸ Καρῶν, ἐκ γῆς δὲ ὑπὸ Βοιωτῶν, Κέκροπα πρῶτον εἰς δυωκαίδεκα πόλεις συνοικῆσαι τὸ πᾶν ἔθος. Tum singulas nominatim appellat. Eadem Pausanias in *Atticis*, et alii.

(91) *Νενεμήσθω*. Melius quam apud Platonem, νενέμηται, ut paulo post παρεχέτω.

(92) *Φυλῇ*. Ita ex Platone; perperam enim φυλακὴ legebatur; et paulo post, φυλάρχους pro φρουράρχους. Nam de φρουράρχοις ibidem Plato postmodum præcipit.

(93) *Τόδε δὲ περί*. Plato, lib. IV *Leg.*, initio.

(94) *Κατ' αὐτῆς*. Plato, κατὰ ταῦτα αὐτῆς. Forte, κατὰ ταὐτὰ αὐτῆς, vel brevius, κατ' αὐτήν;

Digitized by Google

Σχεδὸν οὐδενὸς ἐπιδεής· — Γείτων δὲ αὐτῇ πόλις ἄρ' ἔσται τις πλησίον; — Οὐ πάνυ· διὸ καὶ κατοικίζεται. Παλαιὰ γάρ τις ἐξοίκησις ἐν τῷ τόπῳ γενομένη, τὴν χώραν ταύτην ἔρημον ἀπείργασται, χρόνον ἀμήχανον ὅσον. — Τί δ' αὖ πεδίων τε, καὶ ὀρῶν, καὶ ὕλης, πῶς μέρος ἑκάστων ἡμῖν εἴληχε; — Προσέοικε τῇ τῆς ἄλλης Κρήτης φύσει ὅλῃ. — Τραχυτέραν αὐτὴν ἢ πεδινωτέραν ἂν λέγοις; — Πάνυ μὲν οὖν. — Οὐ τοίνυν ἀνίατος ἂν εἴη πρὸς ἀρετῆς κτῆσιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐπιθαλαττία τε ἔμελλεν εἶναι καὶ εὐλίμενος, καὶ μὴ πάμφορος, ἀλλ' ἐπιδεὴς πολλῶν, μεγάλου τινὸς ἔδει σωτῆρός γε αὐτῇ, καὶ νομοθετῶν θείων τινῶν, εἰ μὴ πολλά τε ἔμελλεν ἥθη καὶ ποικίλα καὶ φαῦλα ἕξειν, τοιαύτη φύσει γενομένη· νῦν δὲ παραμύθιον ἔχει τὸ τῶν ὀγδοήκοντα σταδίων. Ἐγγύτερον μέντοι τοῦ δέοντος κεῖται τῆς θαλάττης σχεδὸν, ὅσον εὐλιμενωτέραν φῆς αὐτὴν εἶναι· ὅμως δὲ ἀγαπητὸν καὶ τοῦτο. Πρόσοικος γὰρ θάλαττα χώρᾳ, τὸ μὲν παρ' ἑκάστην ἡμέραν ἡδὺ, μάλα γε μὴν ὄντως ἁλμυρὸν καὶ πικρὸν γειτόνημα. Ἐμπορίας γὰρ καὶ χρηματισμοῦ διὰ καπηλείας ἐμπιπλᾶσα ἑαυτὴν, ἦθη παλίμβολα καὶ ἄπιστα ταῖς ψυχαῖς ἐντίκτουσα, αὐτήν τε πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν ἄπιστον καὶ ἄφιλον ποιεῖ, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡσαύτως· παραμύθιον δὲ δὴ πρὸς ταῦτα καὶ τὸ πάμφορος εἶναι κέκτηται. Τραχεῖα δὲ οὖσα, δῆλον, ὡς οὐκ ἂν πολύφορός τ' εἴη καὶ πάμφορος ἅμα. Τοῦτο γὰρ ἔχουσα, πολλὴν ἐξαγωγὴν ἂν παρεχομένη, νομίσματος ἀργυροῦ καὶ χρυσοῦ πάλιν ἀντεπίμπλατ' ἄν· οὗ μεῖζον κακὸν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, πόλει ἀνθ' ἑνὸς ἓν οὐδὲν ἂν γένοιτο, εἰς γενναίων καὶ δικαίων ἠθῶν κτῆσιν. » Ἀλλὰ γὰρ τοσούτων ἡμῖν καὶ μέχρι τοῦδε ἀποδεδειγμένων, σκεψώμεθα ὅπως τὸν τῆς παρ' Ἑβραίοις παιδείας τρόπον, δι' ὧν εἰρήκαμεν ἀποδεξάμενος, τὸν Ἑλληνικὸν παραιτεῖται, γράφων ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Πολιτείας* ὧδε.

A nulla. — Urbemne aliquam vicinam habet? — Nullam admodum : quo fit, ut eo coloni hodieque deducantur. Incolarum enim, quæ jam olim contigit, iis e sedibus migratio in causa fuit, quamobrem tota illa regio solitudine perdiu laborarit. — Campos vero, montes silvasque quod attinet, qualis ea tandem est? — Qualis fere tota Cretensis ora. — Nempe asperiorem illam potius, quam planiorem universe dixeris. — Utique. — Salutis ergo non est ita depositæ, ut virtutis curationem omnem ac possessionem excludat. Nam si maritima simul ac portuosa esset, nec rebus abundaret omnibus, sed pluribus indigeret; magnum profecto servatorem, ac divinos plane legislatores desideraret, quorum industria, quæ situm haberet illum, immanem quamdam alienorum B pravorumque rituum colluviem effugeret. Nunc vero nonnihil huic periculo medetur intervallum a mari stadiorum octoginta. Tametsi enim, pro eo quod usque adeo portuosam illam esse ais, aliquanto sit quam par esset, mari propinquior, commoda tamen est vel ea distantiæ ratio. Mare enim cui regioni proximum est, huic suavis quidem sed in diem, reipsa vero salsa profecto nimis et acerba vicinia est. **618** Dum enim illa sese cauponando mercibus ac pecuniis implet, simulque veteratorios infidelesque mores hominum mentibus inserit, efficit continuo, uti neque secum ipsa, neque cum aliis similiter populis ullo amplius fidei ac societatis vinculo conjuncta teneatur. Cui etiam malo medicinam aliquam facit, sua illa rerum omnium fecunditas. Nam pro C eo atque asperior est, simul quidem et nihil non ferre, et abunde omnia ferre non potest. Quod utrumque si haberet, ut rerum inde multarum exportatio fieret, ita magna vicissim argenti aurique copia repleretur : quo quidem malo, si malorum singulorum instituenda contentio est, nullum, ut semel dicam, urbi gravius, quodque magis honestos ingenuosque mores impediat, esse possit. » Hactenus Plato. Nos vero, quoniam adhuc quam Hebræis affinia statuerit, satis superque ostendimus; videamus deinceps, qui Hebraicæ disciplinæ rationem tantopere probaverit, Græcam idem quemadmodum repudiet. Id quod ex his decimi *De repub.* verbis intelliges

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Ὅπως ὁ Πλάτων τὰ τῆς Ἑλληνικῆς προπαιδείας, ὡς ἐπιβλαβῆ τυγχάνοντα, παραιτεῖται.

CAPUT XLIX.

Quemadmodum Plato primam illam, quæ a Græcis usurpabatur, puerorum institutionem, tanquam perniciosam rejiciat.

« Ὡς μὲν πρὸς ὑμᾶς (95) εἰρήσθω (96), (οὐ γάρ μου κατερεῖτε πρὸς τοὺς τῆς τραγῳδίας ποιητὰς, καὶ τοὺς ἄλλους πάντας τοὺς μιμητικούς)· λώβη ἔοικεν εἶναι πάντα τὰ τοιαῦτα τῆς τῶν ἀκουόντων (97) διανοίας, ὅσοι μὴ ἔχουσι φάρμακον τὸ εἰδέναι αὐτὰ, οἷα τυγχάνει ὄντα. — Πῇ δὲ, ἔφη, διανοούμενος λέγεις; — Ῥητέον, ἦν δ' ἐγὼ, καίτοι φιλία γέ τίς με καὶ αἰδὼς ἐκ παιδὸς ἔχουσα περὶ Ὁμήρου ἀποκωλύει λέγειν. Ἔοικε γὰρ τῶν καλῶν ἁπάντων τούτων τῶν τραγικῶν πρῶτος διδάσκαλός τε καὶ ἡγεμὼν γενέσθαι· Ἀλλ' οὐ γὰρ πρό γε τῆς ἀληθείας τιμητέος ἀνήρ. Ἀλλ' ὃ λέγω ῥητέον. — Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη. » Εἶθ' ἑξῆς

D « Quod apud vos, inquit Plato, dictum sit (nec enim me coram tragicis aut aliis quibuslibet poetis, qui in imitatione versantur, accusabitis) : ejusmodi res, pestis quædam mentis auditorum videtur esse, quibus in promptu remedium illud non sit, ut quales eæ vere sint, intelligant. — Quo tandem animo sic loqueris? — Dicendum, inquam, tametsi amor quidam observantiaque mea, quam adversus Homerum a puero hausi, quominus id dicam, impediat. Videtur enim primus ille istorum omnium egregiorum tragicorum magister et dux fuisse. At nimirum hominem veritate potiorem habere non debemus; sed

(95) *Ὡς μὲν πρὸς ὑμᾶς.* Plato, lib. x *De rebubl.*, initio.

(96) *Εἰρήσθω.* Plato, εἰρῆσθαι.

(97) *Τῆς τῶν ἀκουόντων.* Hæc usque ad αὐτὰ supplevimus ex Platone, quæ librariorum oculis vocum τοιαῦτα et αὐτὰ similitudo subduxerat.

Digitized by Google

potius dicendum in præsentia quod agimus.—Sane, inquit. » Tum quibusdam interjectis : « Ac de cæteris quidem rebus, inquit, nullam vel ab Homero, vel ab alio quovis poeta rationem exigamus : adeoque mittamus quærere, utrum ex iis medicus aliquis fuerit, non medicæ tantum orationis imitator. Ecquos enim ullus unquam poeta, seu vetustior, seu recentior, uti Æsculapius fecit, morbo liberavit? Quos tandem, ut **619** posteros ille suos, medicinæ discipulos reliquit? Similiter de artibus cæteris nullum a nobis verbum fiat. At vero maxima illa et præstantissima quod attinet, quorum tractationem Homerus attingit, bella, inquam, imperiaque militaria, rerumpublicarum administrationes, et præcepta hominibus informandis apta; verum sane fuerit ita fere hominem compellare : Dic sodes, mi Homere, si tertius aliquis a veritate non es, qui virtutis simulacrum fingas (quem antea imitatorem esse diximus), sed potius ab eadem secundus, atque ejusmodi, qui optime noveris, quibus studiis homines aut meliores, aut deteriores tam publice quam privatim fiant : dic nobis, inquam, num quæ respublica melius per te instituta fuerit, uti Lacedæmon per Lycurgum, ac per alios plerosque, complures item aliæ tam majores, quam minores? Te vero, quæ tandem civitas bonum legislatorem appellat, aut merita erga se tua commemorat? Nam Charondam Italia simul atque Sicilia, nos Solonem agnoscimus. Te autem ecquæ celebrabit?—Nulla, opinor, inquit Glauco.—Ac ne ab ipsis quidem Homericis ejusmodi quidquam audias. Num quod vero bellum Homeri temporibus excitatum, eo vel duce, vel auctore feliciter gestum memoratur?—Nullum.—An saltem plurima quædam ejus, tanquam hominis apprime rerum periti, vel in artibus, vel in aliis quibuslibet vitæ officiis, industriæ solertiæque plena inventa celebrantur? cujusmodi sane vel Thaletis Milesii, vel Anacharsis illius Scythæ multa fuisse didicimus.—Affine prorsus nihil.—At si minus publice, privatim quidem ipsum, dum viveret, num qui disciplinæ suæ ducem habuere, qui et ejus consuetudinem adamarint, et posteris ipsi suis Homericum aliquod vitæ genus formamque transmiserint?

A ἐπιλέγει· » Τῶν μὲν τοίνυν (98) ἄλλων πέρι μὴ ἀπαιτῶμεν λόγον Ὁμηρον, μηδὲ ἄλλον ὁντινασοῦν τῶν ποιητῶν, ἐρωτῶντες, εἰ ἰατρός τις ἦν αὐτῶν, ἀλλὰ μὴ μιμητὴς ἰατρικῶν λόγων μόνον. Τίνας γὰρ ὑγιεῖς ποιητής τις τῶν παλαιῶν ἢ τῶν νέων λέγεται πεποιηκέναι, ὥσπερ Ἀσκληπιός ; ἢ τίνας μαθητὰς ἰατρικῆς κατελίπετο, ὥσπερ ἐκεῖνος τοὺς ἐγγόνους; μηδ' αὖ περὶ τὰς ἄλλας τέχνας αὐτὸν ἐρωτῶμεν ἀλλ' ἐῶμεν. Περὶ δὲ τῶν μεγίστων τε καὶ καλλίστων, ὧν ἐπιχειρεῖ λέγειν Ὅμηρος, πολέμων πέρι καὶ στρατηγιῶν, καὶ διοικήσεων πόλεων, καὶ παιδείας πέρι ἀνθρώπων, δίκαιόν που ἐρωτᾷν αὐτὸν πυνθανομένους· Ὦ φίλε Ὅμηρε, εἴπερ μὴ τρίτος ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἶ ἀρετῆς πέρι εἰδώλου δημιουργὸς, ὃν δὴ καὶ μιμητὴν ὡρισάμεθα, ἀλλὰ καὶ δεύτερος, καὶ
B οἷός τε ἦσθα γινώσκειν ποῖα ἐπιτηδεύματα βελτίους ἢ χείρους ἀνθρώπους ποιεῖ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ· λέγε ἡμῖν, τίς τῶν πόλεων διὰ σὲ βέλτιον ᾤκησεν, ὥσπερ διὰ Λυκοῦργον Λακεδαίμων, καὶ δι' ἄλλους πολλοὺς πολλαὶ μεγάλαι τε καὶ σμικραί; Σὲ δὲ τίς αἰτιᾶται πόλις ἀγαθὸν νομοθέτην γεγονέναι, καί σφας ὠφεληκέναι; Χαρώνδαν μὲν γὰρ Ἰταλία καὶ Σικελία, καὶ ἡμεῖς Σόλωνα· σὲ δὲ τίς ἔξει τινὰ εἰπεῖν; — Οὐκ οἶομαι, ἔφη ὁ Γλαύκων. — Οὔκουν λέγεταί γε οὐδ' ὑπ' αὐτῶν Ὁμηριδῶν. Ἀλλὰ δή τίς πόλεμος ἐπὶ Ὁμήρου ὑπ' ἐκείνου ἄρχοντος ἢ συμβουλεύοντος εὖ πολεμηθεὶς μνημονεύεται; Οὐδείς. — Ἀλλ' οἷα δὴ εἰς τὰ ἔργα σοφοῦ ἀνδρὸς, πολλαὶ ἐπίνοιαι καὶ εὐμήχανοι εἰς τέχνας ἢ τινας ἄλλας πράξεις λέγονται,
C ὥσπερ αὖ Θάλεώ τε πέρι τοῦ Μιλησίου, καὶ Ἀναχάρσιδος τοῦ Σκύθου; — Οὐδαμῶς τοιοῦτον οὐδέν. — Ἀλλὰ δή, εἰ μὴ δημοσίᾳ, ἰδίᾳ τισὶν ἡγεμὼν παιδείας αὐτὸς ζῆν λέγεται Ὅμηρος γενέσθαι, οἱ ἐκεῖνον ἡγάπων ἐπὶ συνουσίᾳ, καὶ τοῖς ὕστερον ὁδόν τινα παρέδοσαν βίου Ὁμηρικήν; ὥσπερ Πυθαγόρας αὐτός τε διαφερόντως ἐπὶ τούτῳ ἠγαπήθη, καὶ οἱ ὕστεροι, ἔτι καὶ νῦν Πυθαγόρειον τρόπον ἐπονομάζοντες τοῦ βίου, διαφανεῖς πη δοκοῦσιν εἶναι ἐν τοῖς ἄλλοις.—Οὐδ' αὖ, ἔφη, τοιοῦτον οὐδὲν λέγεται. Ὁ γὰρ Κρεώφιλος (99),
D ὦ Σώκρατες, ὁ τοῦ Ὁμήρου ἑταῖρος, τοῦ ὀνόματος ἂν γελοιότερος ἔτι πρὸς παιδείαν φανείη, εἰ τὰ λεγόμενα περὶ Ὁμήρου ἀληθῆ ἐστι. Λέγεται γάρ που, ὡς πολλὴ ἀμέλεια (1) περὶ αὐτὸν ἦν ἐπ' αὐτοῦ ἐκεί-

(98) *Τῶν μὲν τοίνυν.* Plato, pag. 512, F.

(99) *Κρεώφιλος.* Ita etiam Plato. At Eustathius, *Iliad.*, B, pag. 330 extrema, et Suidas, *Κρεώφυλον* scribunt, per *υ*. Suidæ Astyclis filius, patria Chius aut Samius dicitur : Eustathio Samius διωρισμένως. Is Homerum hospitio cum excepisset, ἔλαβε δῶρον ἐξ αὐτοῦ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ποιήματος, ὁ καλοῦσιν Οἰχαλίας ἅλωσιν· τουτέστιν, ἔσχεν εἰς ἀντίδοσιν ἐξ Ὁμήρου, τὸ μὴ ἐπιγράψαι τὸ βιβλίον ἑαυτῷ, ἀλλὰ τῷ φίλῳ Κρεωφύλῳ. Alii poematis auctorem Creophylum ipsum agnoscunt, quod tamen Homero propter hospitii necessitudinem inscripserit. Unde Callimachus hanc isti poemati vocem attribuit,

Τοῦ Σαμίου πόνος εἰμὶ, δόμῳ ποτὲ θεῖον Ὅμηρον
Δεξαμένου· Ὑμῆρον δὲ καλεῦμαι
Γράμμα· Κρεωφύλῳ, Ζεῦ φίλε, τοῦτο μέγα.

Trunci versus. Nam secundus, opinor, πεντάμετρος esse debuit, tertius iterum ἑξάμετρος, quartus est integer. Nihil tamen ex sensu detractum. Addit Eustathius nonnullos Creophylum istum Homeri præceptorem appellasse. At Platoni hoc loco non tantum nomine, sed etiam institutione ridiculus est, quod in Homeri præceptorem cadat. Et subobscurum est, quod insinuat, quam ridiculus ipse fuerit, ex iis quæ de Homero traduntur, intelligi; nisi τοῦ γελοίου causam inde sumat, quod ei carmini nomen suum inscribi pateretur, cujus parens Homerus esset.

(1) *Πολλὴ ἀμέλεια.* Incertum est utrum adversus Homerum Creophylus, an Homerus erga Creophylum negligentior fuerit; an denique neglectus a suis Creophylus, etiam dum Homerus viveret. Eamdem in versione ambiguitatem retinuit, contemptum quidem illum in Creophylum cadere, vel eo probabile fit quod ridiculus Platoni dicatur. Nec veri tamen absimile, quin Homero conveniat, quem sui omnes, ut paulo post significat, errare passim et vagari paterentur.

Digitized by Google

νου, ὅτε ἔζη.— Λέγεται γὰρ οὖν, ἦν δ' ἐγώ. Ἀλλ' οἶει, ὦ Γλαύκων, εἰ τῷ ὄντι οἷός τε ἦν παιδεύειν ἀνθρώπους καὶ βελτίους ἀπεργάζεσθαι Ὅμηρος, ἅτε περὶ τούτων οὐ μιμεῖσθαι, ἀλλὰ γινώσκειν δυνάμενος, οὐκ ἂρ' ἂν πολλοὺς ἑταίρους ἐποιήσατο, καὶ ἐτιμᾶτο, καὶ ἠγαπᾶτο ὑπ' αὐτῶν; Ἀλλὰ Πρωταγόρας (2) μὲν ἄρα ὁ Ἀβδηρίτης, καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος, καὶ ἄλλοι πάμπολλοι δύνανται τοῖς ἐφ' ἑαυτῶν παρεστάναι (3) ἰδίᾳ συγγινόμενοι, ὡς οὔτε οἰκίαν οὔτε πόλιν τὴν αὐτῶν οἰκεῖν (4) οἷοί τε ἔσονται, ἐὰν μὴ σφᾶς αὐτῶν τῆς παιδείας ἐπιστατήσωσι, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ σοφίᾳ οὕτω σφόδρα φιλοῦνται, ὥστε μόνον οὐκ ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς περιφέρουσιν αὐτοὺς οἱ ἑταῖροι· Ὅμηρον δὲ ἆρα οἱ ἐπ' ἐκείνου, εἴπερ οἷός τε ἦν πρὸς ἀρετὴν ὀνινάναι ἀνθρώπους, ἢ Ἡσίοδον, ῥαψῳδεῖν ἂν περιιόντας εἴων, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἂν αὐτῶν ἀντείχοντο ἢ τοῦ χρυσοῦ, καὶ ἠνάγκαζον παρὰ σφίσιν οἴκοι (5) εἶναι; ἢ εἰ μὴ ἔπειθον, αὐτοὶ ἂν ἐπαιδαγώγουν, ὅπῃ ἥσαν, ἕως ἱκανῶς παιδείας μεταλάβοιεν; — Παντάπασιν, ἔφη, δοκεῖς μοι, ὦ Σώκρατες, ἀληθῆ λέγειν.—Οὐκοῦν τιθῶμεν, ἀπὸ Ὁμήρου ἀρξάμενοι, πάντας τοὺς ποιητικοὺς μιμητὰς εἰδώλων ἀρετῆς εἶναι, καὶ τῶν ἄλλων περὶ ὧν ποιοῦσι, τῆς δ' ἀληθείας οὐχ ἅπτεσθαι· ἀλλ', ὥσπερ νῦν δὴ ἐλέγομεν, ὁ ζωγράφος σκυτοτόμον ποιήσει δοκοῦντα εἶναι, αὐτὸς δὲ οὐκ ἐπαΐων περὶ σκυτοτομίας, καὶ τοῖς μὴ ἐπαΐουσιν, ἐκ τῶν χρωμάτων δὲ καὶ σχημάτων θεωροῦσι. — Πάνυ μὲν οὖν. — Οὕτω δή, οἶμαι, καὶ τὸν ποιητικὸν φήσομεν χρώματα ἅττα ἑκάστῳ (6) τῶν τεχνῶν τοῖς ὀνόμασι καὶ ῥήμασιν ἐπιχρωματίζειν, αὐτὸν οὐκ ἐπαΐοντα, ἀλλ' ἢ μιμεῖσθαι, ὥστε ἑτέροις τοιούτοις ἐκ τῶν λόγων θεωροῦσι δοκεῖν· ἐάν τε περὶ σκυτοτομίας τι λέγῃ ἐν μέτρῳ καὶ ῥυθμῷ καὶ ἁρμονίᾳ, πάνυ εὖ δοκεῖν λέγεσθαι, ἐάν τε περὶ στρατηγίας, ἐάν τε περὶ ἄλλου ὁτουοῦν. Οὕτω φύσει αὐτὰ ταῦτα μεγάλην τινὰ κήλησιν ἔχει· ἐπιγυμνωθέντα (7) γε τῶν τῆς μουσικῆς χρωμάτων, τάδε τῶν ποιητῶν, αὐτὰ ἐφ' ἑαυτῶν λεγόμενα, οἶμαί σε εἰδέναι οἷα φαίνεται. Τεθέασαι γάρ, ἢ οὔ; —Ἔγωγ', ἔφη.» Καὶ τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, εὖ μοι ἔχειν δοκεῖ βραχέα ἅττα τῶν Πλάτωνος διελθεῖν, δι' ὧν λογικώτερον τὸν περὶ θεοῦ καὶ προνοίας συνίστησι λόγον, τοῖς Ἑβραίων κἀν τούτῳ παριστάμενος δόγμασι. Πρῶτα δὲ θεασώμεθα, ὅπως τὰς δόξας τῶν ἀθέων ἐκτίθησι.

A quemadmodum Pythagoras, cum ipse per se multorum hoc in genere approbationem habuit plane singularem, tum etiam exstitere deinceps, qui Pythagoream, ut vocant, vitæ rationem hodieque profitentes, inter cæteros eminere videantur.—Ne id quidem. Nam Creophilus quidem, o Socrates, is qui Homeri socius fuisse dicitur, disciplina forte magis, quam nomine ipso ridiculus appareat, si vera modo sint, quæ de Homero circumferunt. Quippe, illum enim, etiam dum viveret, ab suis æqualibus neglectum admodum fuisse narrant. — Narrant sane, inquam. Putasne vero, mi Glauco, Homerum, si vere homines tanquam in eorum cognitione potius quam imitatione versatus, instituere ac meliores efficere potuisset, amicos sibi sodalesque B **620** plurimos comparaturum non fuisse, a quibus et observaretur et amaretur? Enimvero cum et Protagoras Abderites, et Prodicus ille Chius, aliique permulti, æqualibus suis quibus familiariter utuntur, persuadere possint, futurum uti nunquam ipsi rem familiarem aut publicam administrare queant nisi eorum studiis et eruditioni præfuerint, ejusque sapientiæ vi tantum sibi tamque vehementem sectatorum suorum amorem concilient, ut tantum non in capite ab iis ferantur : Homerum, obsecro, vel Hesiodum, si operam hominibus ad capessendam virtutem navare possent, ætatis suæ homines carmina sua cantitando, vagari passim et errare paterentur, ac non eos potius auro ipso chariores haberent, ac vel in ædium suarum parte collocarent, C vel si minus hoc ab iis impetrarent, tandiu certe illorum, ubicunque degerent, præceptis informarentur, dum satis in eorum disciplina profecissent? — Verissime, o Socrates, id abs te dictum arbitror. — Maneat igitur poetas omnes, Homero ipso agmen ducente, virtutis ac cæterorum, de quibus aliquando scribunt, simulacra tantum imitari, veritatem ipsam nunquam attingere. Videlicet, quemadmodum paulo ante dicebamus, pictor, qui de arte coriaria nihil unquam inaudierit, coriarium tamen sic effingit, ut artis ejusdem imperitis, atque unam colorum ac figurarum speciem intuentibus, coriarius videatur.—Utique.—Eodem plane modo poetam, opinor, D dixerimus, hospitem alioqui ac peregrinum in artibus, quas tantum imitari noverit, sic nomina tamen et vocabula singularum coloribus quibusdam inducere, ut rem ipsam, qui speciem unam orationis attendunt, videre sibi videantur. Quare sive de coriaria, sive de imperatoria, sive de qualibet alia re, versu numerose ac modulate ceciuerit, egregie admodum locutus putetur. Tantam natura sua concentus ille suavior demulcendi vim habet. Nam poetarum opera, dum per sese, atque illis musicæ nudata coloribus audiuntur, qualia demum videri so-

(2) *Πρωταγόρας*. Notissimus hic, vel philosophus, vel sophista, ex Diogene, Athenæo, Suida, Platone in *Protagora*, et alibi passim, et al. Biogenes Thurios solum nominat, quos legibus instituerit : forte cum Athenis pulsus, eam in Italiæ oram, Pythagoræ adventu et disciplina jam celebrem migrasset. Nec Prodicus ignotior, patria, Κεῖος, hoc est *Ceus*, non Χεῖος, aut Χῖος, id est *Chius*, ut hanc in editionem, quemadmodum et in Ficini versionem, irrepsit. Suidam consule, qui eum Protagoræ discipulum fuisse tradit. Huic Xenophon, *Memorabil.* II, p. 737, opus attribuit de Hercule in bivio, quem hinc inde Virtus et Voluptas allicerent. Quæ civitas ejus aut præceptis, aut legibus usa fuerit, non reperio.

(3) *Παρεστάναι*. Malim παριστάναι, ex Platone.

(4) *Οἰκεῖν*. Plato, διοικεῖν.

(5) *Οἴκοι*. Hanc vocem Plato non agnoscit.

(6) *Ἑκάστῳ*. Plato, ἑκάστων. Neutrum satis mihi probatur; mallem ἑκάστῃ.

(7) *Ἐπιγυμνωθέντα*. Purior ac tersior Platonis lectio est, ἐπεὶ γυμνωθέντα γε τ. τ. μ. χ. τὰ τῶν ποιητῶν, etc.

Digitized by Google

leant, satis, opinor, intelligis. An tu sic ea aliquando spectasti? — Equidem, inquit ille. » At his ita constitutis placet hic etiam ex Platone pauca quædam attexere, quibus longe sapientius cum de Deo, tum de divina Providentia philosophatur, Hebræorum etiam hoc in genere doctrinam secutus. Ac primum hominum impiorum ac divinitatem funditus exterminantium sententias, quemadmodum exponat, videamus.

621 CAPUT L.

De atheorum ovinione. Ex Legum *decimo.*

« Docent, inquit Plato, nonnulli, res omnes seu quæ nunc fiunt, seu quæ factæ jam, seu quæ deinceps futuræ sunt, vel natura, vel arte, vel casu fieri. — Præclare id quidem. — Probabile sane fuerit, eruditos homines recte locutos esse. Nos tamen eorum vestigiis insistentes, quid ii porro senserint, qui eorum ex disciplina profecti sunt, videamus. — Videamus hercle. — Videntur, inquiunt, maxima quæque ac præstantissima, vel natura vel casu; minora vero arte fieri: quæ videlicet majorum ac principum naturæ operum copiam nacta, minima deinceps illa fingat atque moliatur, quæ artificiosa vulgo nominamus. — Cujusmodi est quod ais? — Rem ita clarius accipe. Ignem, aquam, terram et B aerem, sic natura simul et casu exsistere volunt, nihil ut eorum ab arte pendeat. Similiter quæ loco post ea secundo recensentur corpora, hoc est rerum terrestrium, solis, lunæ, siderumque omnium, ex quatuor illis, anima licet omnino carentibus, esse conflata: quæ deinde pro suæ quæque vis facultatisque fortuna huc aut illuc ferantur, atque ubi concurrerint, familiarius inter sese conveniant, calida cum frigidis, cum humidis arida, mollia cum duris, itaque de cæteris, quæ rerum contrariarum temperatione, casu quidem, sed tamen necessario commiscentur. Atque hoc penitus modo, et cœlum universum, et quæ cœlo continentur omnia, animantes simul plantasque omnes. cum tempestatibus item C omnibus, quæ ex superioribus illis oriantur, exstitisse, non jam vi mentis aut numinis, aut artis alicujus, ut aiunt, verum, uti jam dicebamus, naturæ solum et casus. Artem porro ab illis ipsis deinde procreatam, mortalem ex mortalibus, nonnullos postea lusus peperisse, qui parum admodum veritatis habeant, sed potius simulacra quædam, cum iis tamen affinitate conjuncta videantur; cujusmodi ea sunt quæ a pictura, musica, et aliis ejusdem conditionis artibus proficiscuntur. Quod si nonnullæ interdum artes serium quidpiam maturumque producant, eas demum esse, quæ vim cum natura suam conjungant, quales medicina, agricultura et gymnastica esse possint. Quin etiam illi civilem doctrinam, nonnisi particulam quamdam esse do-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

Περὶ τῆς τῶν ἀθέων δόξης. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου τῶν Νόμων.

A « Λέγουσί πού (8) τινες, ὡς πάντα ἐστὶ τὰ πράγματα γιγνόμενα, καὶ γενόμενα, καὶ γενησόμενα, τὰ μὲν φύσει, τὰ δὲ τέχνῃ, τὰ δὲ διὰ τύχην. — Οὐκοῦν καλῶς. — Εἰκός γέ τοί που σοφοὺς ἄνδρας ὀρθῶς λέγειν. Ἑπόμενοί γε (9) μὴν αὐτοῖς, σκεψώμεθα τοὺς ἐκεῖθεν, τί ποτε καὶ τυγχάνουσι διανοούμενοι. — Πάντως. — Ἔοικε, φασὶ, τὰ μὲν μέγιστα αὐτῶν καὶ κάλλιστα ἀπεργάζεσθαι φύσιν καὶ τύχην, τὰ δὲ σμικρότερα τέχνην· ἣν δὴ παρὰ φύσεως λαμβάνουσαν τὴν τῶν μεγάλων καὶ πρώτων γένεσιν ἔργων πλάττειν καὶ τεκταίνεσθαι πάντα τὰ σμικρότατα, ἃ δὴ τεχνικὰ πάντες προσαγορεύομεν. — Πῶς λέγεις; — Ὧδέ πη σαφέστερον ἐρῶ. Πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γῆν, καὶ ἀέρα, φύσει πάντα εἶναι καὶ τύχῃ φασὶ, τέχνῃ δὲ οὐδὲν τούτων· καὶ τὰ μετὰ ταῦτα αὖ σώματα, γῆς τε καὶ ἡλίου καὶ σελήνης, ἄστρων τε πέρι, διὰ τούτων γεγονέναι, παντελῶς ὄντων ἀψύχων· τύχῃ δὲ φερόμενα τῇ τῆς B δυνάμεως ἕκαστα ἑκάστων, ἥ συμπέπτωκεν, ἁρμόττοντα οἰκείως πως θερμὰ ψυχροῖς, ἢ ξηρὰ πρὸς ὑγρὰ, καὶ μαλακὰ πρὸς σκληρὰ, καὶ πάντα ὁπόσα τῇ τῶν ἐναντίων κράσει κατὰ τύχην ἐξ ἀνάγκης συνεκράσθη. Ταύτῃ καὶ κατὰ ταὐτὰ οὕτω γεγεννηκέναι (10) τόν τε οὐρανὸν ὅλον καὶ πάντα ὁπόσα ἂν κατ' οὐρανὸν, καὶ ζῶα αὖ, καὶ φυτὰ ξύμπαντα, ὡρῶν πασῶν ἐκ τούτων γενομένων, οὐ διὰ νοῦν, φασὶν, οὐδὲ διά τινα θεὸν, οὐδὲ διὰ τέχνην, ἀλλ' ὅ λέγομεν, φύσει καὶ τύχῃ. Τέχνην δὲ ὕστερον ἐκ τούτων ὑστέραν γενομένην, αὐτὴν θνητὴν ἐκ θνητῶν, ὕστερα γεγεννηκέναι παιδιάς (11) C τινας, ἀληθείας οὐ σφόδρα μετεχούσας, ἀλλ' εἰδωλ' ἄττα ξυγγενῆ ἑαυτῶν (12), οἷα γραφικὴ γεννᾷ καὶ μουσικὴ καὶ ὅσαι ταύταις εἰσὶ συνέριθοι τέχναι. Αἳ δ' εἴ τι καὶ σπουδαῖον ἄρα γεννῶσι τῶν τεχνῶν, εἶναι ταύτας, ὁπόσαι τῇ φύσει ἐκοίνωσαν τὴν αὐτῶν δύναμιν, οἷον αὖ ἰατρικὴ, καὶ γεωργικὴ, καὶ γυμναστικὴ. Καὶ δὴ καὶ τὴν πολιτικὴν σμικρόν τι μέρος εἶναί φασι, κοινωνοῦν φύσει, τέχνῃ δὲ τὸ πολύ. Οὕτω δὲ καὶ τὴν νομοθεσίαν πᾶσαν οὐ φύσει, τέχνῃ δὲ, ἧς οὐκ ἀληθεῖς εἶναι τὰς θέσεις. — Πῶς λέγεις; — Θεοὺς, ὦ μακάριε, πρῶτον εἶναί φασιν οὗτοι τέχνῃ, οὐ φύσει, ἀλλά τισι νόμοις, καὶ τούτους ἄλλους ἄλλῃ (13), ὅπῃ ἕκαστοι ἑαυτοῖς συνωμολόγησαν νομοθετούμενοι (14). Καὶ δὴ καὶ τὰ καλὰ φύσει μὲν ἄλλα εἶναι, νόμῳ δὲ ἕτερα· τὰ δὲ δὴ δίκαια οὐδ' εἶναι τὸ παράπαν φύσει,

(8) *Λέγουσί που.* Plato, *Leg.* x, pag. 665, H.

(9) *Ἑπόμενοί γε.* Ficinus hæc non satis ex philosophi mente: *Quare sequamur ipsos, inquiramusque quidnam intellexerint.*

(10) *Οὕτω γεγεννηκέναι.* Quid si ὄντως γεγονέναι, ut paulo ante, c. 3, διὰ τούτων γεγονέναι. Nec enim οὕτω cum ταὐτῇ, et κατὰ ταὐτά, sine intolerabili ταὐτολογίᾳ conjungi potest; nec γεγεννηκέναι quo referatur, quidquam habet.

(11) *Παιδιάς.* Plato, παιδείας. Ficinus, *res.* Malui παιδιάς cum Eusebio; mox enim sequitur κατ' ἀνθυποφοράν, et αἴ δ' εἴ τι καὶ σπουδαῖον ἄρα γεννῶσιν. Ex aliis igitur παιδιάς τινας exsistere vult, ex aliis σπουδαῖόν τι nasci utcunque concedit.

(12) *Ἑαυτῶν.* Quorum, obsecro? An εἰδώλων? Ridicula esset ista sententia, imo nulla. Scribendum igitur αὐτῶν, ut referatur ad θνητῶν, aut αὐτῇς ut cum ἀληθείας conjungatur.

(13) *Ἄλλῃ.* Plato, ἄλλοις.

(14) *Νομοθετούμενοι.* Ficinus, pro νομοθετοῦντες

Digitized by Google

ἀλλ' ἀμφισβητοῦντας διατελεῖν ἀλλήλοις, καὶ μετατιθεμένους ἀεὶ ταῦτα· ἃ δ' ἂν μετάθωνται καὶ ὅταν, τότε κύρια ἕκαστα εἶναι, γιγνόμενα τέχνῃ καὶ τοῖς νόμοις, ἀλλ' οὐ δή τινι φύσει. Ταῦτ' ἐστὶν, ὦ φίλοι, ἅπαντα ἀνδρῶν σοφῶν παρὰ νέοις ἀνθρώποις, ἰδιωτῶν (15) δὲ καὶ ποιητῶν, φασκόντων εἶναι τὸ δικαιότατον, ὅ τί τις ἂν νικᾷ βιαζόμενος. Ὅθεν ἀσέβειαί τε ἐμπίπτουσιν ἀνθρώποις νέοις, ὡς οὐκ ὄντων θεῶν οἵους ὁ νόμος προστάττει διανοεῖσθαι δεῖν· στάσεις δὲ διὰ ταῦτα, ἑλκόντων πρὸς τὸν κατὰ φύσιν βίον ὀρθὸν, ὃς ἐστι τῇ ἀληθείᾳ κρατοῦντα ζῆν τῶν ἄλλων, καὶ μὴ δουλεύοντα ἑτέροισι κατὰ νόμον.— Οἷον διελήλυθας, ὦ ξένε, λόγον, καὶ ὅσην λώβην ἀνθρώπων νέων δημοσίᾳ πόλεσί τε καὶ ἰδίοις οἴκοις! » Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν· « Ἀλλά γε δὴ πάλιν, λέγε μοι, Κλεινία, καὶ σύ· κοινωνὸν γὰρ δεῖ σε εἶναι τῶν λόγων· κινδυνεύει γὰρ ὁ λέγων ταῦτα πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γῆν, καὶ ἀέρα, πρῶτα τῶν πάντων ἡγεῖσθαι εἶναι, καὶ τὴν φύσιν ὀνομάζειν ταῦτα αὐτὰ, ψυχὴν δ' ἐκ τούτων ὕστερον. Ἔοικε δὲ οὐ κινδυνεύειν, ἀλλ' ὄντως σημαίνειν ταῦτα ἡμῖν τῷ λόγῳ. — Πάνυ μὲν οὖν.—Ἆρ' οὖν πρὸς Διὸς οἷον πηγήν τινα ἀνοήτου δόξης ἀνευρήκαμεν ἀνθρώπων, ὁπόσοι πώποτε τῶν περὶ φύσεως ἐφήψαντο ζητημάτων; Σκόπει πάντα λόγον ἐξετάζων· οὐ γὰρ σμικρόν γε τὸ διαφέρον, εἰ φανεῖεν οἱ λόγων ἁπτόμενοι ἀσεβῶν ἄλλοις τε ἐξάρχοντες μηδὲ εὖ τοῖς λόγοις, ἀλλ' ἐξημαρτημένως χρώμενοι. — Δοκεῖ τοίνυν μοι ταῦτα οὕτως ἔχειν. Εὖ λέγεις, ἀλλ' ὅπη δή, πειρῶ φράζειν. — Ἔοικε τοίνυν ἀηθεστέρων ἁπτέον εἶναι λόγων.» Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Ψυχὴν, ὦ ἑταῖρε, ἠγνοηκέναι κινδυνεύουσι μὲν ὀλίγου ξύμπαντες, οἷόν τε ὂν τυγχάνει, καὶ δύναμιν ἣν ἔχει, τῶν τε ἄλλων αὐτῆς πέρι καὶ δὴ καὶ γενέσεως ὡς ἐν πρώτοις ἐστὶ, σωμάτων ἔμπροσθεν (16) πάντων γενομένη, καὶ μεταβολῆς τε αὐτῶν καὶ μετακοσμήσεως ἁπάσης ἄρχει παντὸς μᾶλλον. Εἰ δ' ἔστι ταῦτα οὕτως, ἆρ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης τὰ ψυχῆς συγγενῆ πρότερα ἂν εἴη γεγονότα τῶν σώματι προσηκόντων, οὔσης γε αὐτῆς πρεσβυτέρας ἢ σώματος; — Ἀνάγκη. — Δόξα δὴ καὶ ἐπιμέλεια, καὶ νοῦς, καὶ τέχνη, καὶ νόμος, σκληρῶν, καὶ μαλακῶν, καὶ βαρέων, καὶ κούφων πρότερα ἂν εἴη· καὶ δὴ καὶ τὰ μεγάλα καὶ πρῶτα ἔργα καὶ πράξεις τέχνης ἂν γίγνοιτο, ὄντα ἐν πρώτοις· τὰ δὲ φύσει καὶ φύσις, ἣν οὐκ ὀρθῶς αὐτοὶ (17) ἐπονομάζουσι, τούτου ὕστερα, καὶ ἀρχόμενα ἂν ἐκ τέχνης εἴη καὶ νοῦ. — Πῶς; — Οὐκ ὀρθῶς φύσιν βούλονται λέγειν γένεσιν τὴν περὶ τὰ πρῶτα. Εἰ δὲ φανήσεται ψυχὴ πρῶτον, οὐ πῦρ, οὐδὲ ἀὴρ, ψυχὴ δ' ἐν πρώτοις (18) γεγενημένη, σχεδὸν ὀρθότατα λέγοιτ' ἂν εἶναι διαφερόντως φύσει (19).

cent, quæ cum in naturæ, tum in artis multo magis communionem ac societatem vocetur. **622** Sic totam istam leges condendi rationem ab arte potius quam abs natura proficisci, cujus etiam sanctiones atque principia veritate careant. — Quo tu ista sensu? — Deos, vir optime, in primis isti volunt, non jam natura, sed arte, hoc est legibus quibusdam exsistere, adeoque alios aliter se habere, prout inter sese, legibus instituti, magis minusve conveniant. Ex bonis similiter, alia natura, lege alia fieri. Res autem justas, naturæ vi nullas omnino esse; at in iis definiendis homines ab aliis alios perpetuo dissentire, novaque subinde statuere. Quæ vero, et quandocunque sanxerint, ea tum demum valere, non utique natura, sed arte ac legibus constituta. Hæc omnia, o amici, partim a doctis hominibus, partim ab idiotis et poetis apud juniores celebrantur, quorum vox ea communis est, æquissimum id esse quod per vim extorseris. Quo fit, ut juniores illi cum impietatem imbibant, quod eos tales deos esse non credant, quales ut habeantur legibus sancitum est : tum etiam mutuis propterea dissensionibus laborent, dum ad rectam vitam naturæque consentaneam pertrahere conantur, quæ quidem alia revera non sit, quam ut quomodo verum erit, aliorum dominus vivas, nec aliis ex legis præscripto servias. — O quam tu rem, mi hospes, quamque gravem juniorum pestem, cum in civitatibus publice, tum privatim domi grassantem aperuisti!»—Et paucis quibusdam interjectis : «Verum, inquit, mi Clinia, hoc rursum mihi responde, tecum enim rationes istæ communicari debent. Nonne qui ita loquatur, is quatuor illa ignem, aquam, terram, aerem, omnium omnino prima statuere, eadem naturam appellare, animamque posterius ex illis ipsis conflare videatur? Quanquam non videtur certe quidem, verum nobis id plane hoc loquendi genere significat. — Ita prorsus. — Nunquid igitur stolidæ hominum eorum opinionis quemdam quasi fontem reperimus, qui rerum naturalium quæstiones unquam attigerint? Ac mihi, quæso, rem totam diligentius considera. Nec enim parum interest, si qui et hanc impietatis doctrinam sectantur ipsi, et aliis ejusdem auctores sese doctoresque profitentur, eos non recte suis illis argumentis, at perperam abuti, fallique constiterit. — Mihi quidem videtur ita res habere. Et mihi quoque rem probas. Sed age tamen, eamque nobis clarius si potes eloquere. — At insolentiorem mihi disputationem imponis. »

intellexit; vertit enim, *prout singuli secum consentientes lege sanxerunt*. Rectius multo de diis ipsis, pro legum diversitate diversis, intelligas.

(15) *Ἰδιωτῶν*. Quare Ficinus ἰδιώτας *scriptores* verterit, non video.

(16) *Σωμάτων ἔμπροσθεν*. Hoc argumentum, quo animorum immortalitatem concludit, uberius in *Phædone* persequitur.

(17) *Ὀρθῶς αὐτοί*, etc. Plato hæc ita legit, ὀρθῶς ἐπονομάζουσιν αὐτὴ τοῦτο, ὕστερα, etc. Quæ verior lectio est. Sane apud Eusebium τούτου ὕστερα, in τούτων ὕστερα mutandum esset.

(18) *Ψυχὴ δ' ἐν πρώτοις*. Platonica redundantia est, quæ in sequentibus etiam cernitur, cum addit ἂν ψυχήν τις ἐπιδείξῃ πρεσβυτέραν οὖσαν σώματος. Tu, si placet, Græca cum Ficini versione compone.

(19) *Διαφερόντως φύσει*, etc. Corrigendus hic ex Platone locus, apud quem ita legitur, διαφερόντως, ὅτι φύσει ταῦτά ἐσθ' οὕτως ἔχοντα, etc.

Digitized by Google

rumque post pauca, « Videntur, inquit, o amice, plerique omnes ignorasse, tum quid anima sit, tum quas ipsa vires habeat, nec in cæteris modo quæ ejus propria sunt, verum etiam in ejusdem ortu hospites ac peregrini fuisse, **623** cum eam et in rerum principum numero, et corporibus omnibus priorem, adeoque præ cæteris causam illis ac fontem mutationis omnis ac diversitatis esse nescierint. Quod quidem si verum est, nonne continuo sequitur, ut quæ ad animæ rationem pertinent, eadem, ut corpore antiquior anima est, sic omnibus quæ corpori tribuuntur, necessario priora habeantur? — Omnino sequitur. — Igitur opinio, cura, mens, ars, atque lex, duris et mollibus, gravibus et levibus priores sint oportet. Imo etiam magna illa primaque opera, similesque actiones, ad artem referentur, quotquot primorum in classe ac numero censebantur. Quæ vero natura fiunt, ipsaque adeo natura (quam quidem isti perperam hoc appellant nomine) posterior illis fuerit, atque ab arte simul ac mente initium aliquod habuerit. — Qui tandem istuc? — Nempe, naturam isti, generationem primis in rebus versantem dici oportere, non recte defendunt. Atqui si animam, aut primam', aut certe cum primis, non ignem vel aerem, natam esse constiterit; simul etiam optime ac præcipuo quodam jure dicatur, illas ipsas naturæ vi consistere; si modo animam corpore antiquiorem esse demonstraris : secus vero, nunquam. — Verissime loqueris. »

A Ταῦτ' ἔσθ' οὕτως ἔχοντα, ἂν ψυχήν τις ἐπιδείξῃ πρεσβυτέραν οὖσαν σώματος, ἄλλως δὲ οὐδαμῶς. — Ἀληθέστατα λέγεις.

CAPUT LI.

Quemadmodum Plato de Deo philosophetur.

« Age ergo, inquit Plato, si Deus nobis unquam invocandus fuit, nunc quidem id omnino faciendum. Itaque hanc ad disputationem, quæ tota deorum est, utpote qua illos esse demonstrandum suscipimus, eorum opem omni studio imploremus : simulque arrepto hoc tanquam certo quodam securoque fune, propositum nobis sermonem ineamus. Ac mihi quidem hoc in genere, admodum probatur ea ratio, ut perinde ac si quis me certis quibusdam interrogationibus percunctetur, sic vicissim ei respondeam, hunc in modum. Utrum, mi hospes (roget me quispiam), ita consistunt omnia, ut moveatur nihil; an omnino secus? An potius moventur alia, alia quiescunt? Cui ego, Moventur, inquam, alia, alia quiescunt.— Nunquid igitur certo quodam in loco, vel quiescunt illa, vel moventur?—Plane.— Et alia quidem in una aliqua sede id faciunt, alia in pluribus. Vin' tu, inquam, uno in loco ea moveri, quæ consistentium in medio vim rationemque sortiuntur; quo modo circulorum, quos stare dicimus, **624** conversio volvitur?—Equidem, inquit.» Tum interjectis quibusdam ita subjungit : « Pergamus vero, inquit, eamdemque porro quærendi pariter ac respondendi rationem teneamus. Si orta simul omnia, ut istorum plerique asseverare audent, per sese constitere, quem tandem, ex iis quos ante posuimus, excitatum in illis esse motum oportebit? Eum videlicet, quo quid se ipsum moveat. Nec enim ab alio quopiam ea mutarentur, nisi aliqua prius in iis ipsis mutatio contingeret. Principium igitur illud primumque motuum omnium, qui vel in quiescentibus, vel in iis quæ moventur, excitatur, eum

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Ὡς ὁ Πλάτων τὸν περὶ Θεοῦ κατασκευάζει λόγον.

« Ἄγε δὴ (20) Θεὸν (21) εἴ ποτε παρακλητέον ἡμῖν, νῦν ἔστω τοῦτο οὕτω γενόμενον· ἐπί γε ἀπόδειξιν τὴν αὐτῶν, ὡς εἰσὶ, σπουδῇ πάσῃ παρακεκλήσθω (22). Ἐχόμενοι δὲ (23) ὥς τινος ἀσφαλοῦς πείσματος, ἐπιβαίνωμεν εἰς τὸν νῦν λόγον. Καί μοι ἐλεγχομένῳ περὶ τὰ τοιαῦτα, ἐρωτήσεσι τοιαῖσδε ἀσφαλέστατα ἀποκρίνεσθαι φαίνεται κατὰ τάδε (24)· Ὦ ξένε, ὁπόταν φῇ τις, ἆρα ἕστηκε μὲν πάντα, κινεῖται δὲ οὐδέν, ἢ τούτῳ πᾶν τοὐναντίον; ἢ τὰ μὲν αὐτῶν κινεῖται, τὰ δὲ μένει; Τὰ μὲν κινεῖταί που, φήσω, τὰ δὲ μένει — Μῶν οὖν οὐκ ἐν χώρᾳ τινὶ τά τε ἑστῶτα ἕστηκε, καὶ τὰ κινούμενα κινεῖται; — Πῶς γὰρ οὔ; — Καὶ τὰ μέν γε ἐν μιᾷ ἕδρᾳ που τοῦτο ἂν δρῴη, τὰ δὲ ἐν πλείοσι. Τὰ τὴν τῶν ἑστώτων ἐν μέσῳ λαμβάνοντα δύναμιν, λέγεις (φήσομεν) ἐν ἑνὶ κινεῖσθαι, καθάπερ ἡ τῶν ἑστάναι λεγομένων κύκλων στρέφεται περιφορά; — Ναί. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἔτι καὶ τῇδε (25) εἴπωμεν, καὶ ἀποκρινώμεθα πάλιν ἡμῖν αὐτοῖσιν. Εἰ σταίη πως τὰ πάντα ὁμοῦ γενόμενα, καθάπερ πλεῖστοι τῶν τοιούτων τολμῶσι λέγειν, τίνα ἆρα ἐν αὐτοῖς ἀνάγκη πρώτην κίνησιν γενέσθαι τῶν εἰρημένων; Τὴν αὐτὴν ἑαυτὴν δήπου κινοῦσαν. Ὑπ' ἄλλου (26) γὰρ οὐ μήποτε ἔμπροσθεν μεταπέσῃ, μηδεμιᾶς γ' ἐν αὐτοῖς οὔσης ἔμπροσθεν μεταπτώσεως. Ἀρχὴν ἆρα κινήσεων πασῶν, καὶ πρώτην, ἔν τε ἑστῶσι γενομένην, καὶ ἐν κινουμένοις οὖσαν, τὴν ἑαυτὴν κινοῦσαν, φήσομεν ἀναγκαίως εἶναι πρεσβυτάτην, καὶ κρατίστην μεταβολῶν πασῶν· τὴν δὲ ἀλλοιουμένην ὑφ' ἑτέρου, κινοῦσαν δὲ ἕτερα, δευτέραν. — Ἀληθέστατα λέγεις. — Ὁπότε δὴ τοίνυν ἐνταῦθά ἐσμεν τοῦ λόγου, τόδε ἀποκρινώμεθα. — Τὸ ποῖον; — Ἐὰν ἴδωμέν που ταύτην γενομένην ἐν τῷ γηΐνῳ, ἢ ἐνύδρῳ, ἢ πυροειδεῖ,

(20) Ἄγε δή, etc. Plato, *Legum* x, pag. 667, F.

(21) *Θεόν*. Forte θεούς, sequitur enim ἐπί γε ἀπόδειξιν τὴν αὐτῶν.

(22) *Παρακεκλήσθω*. Ita, si θεόν legamus; si θεούς, παρακεκλήσθωσαν. Apud Platonem, παρακεκλήσθων.

(23) *Ἐχόμενοι δέ*, etc. Ficinus, *rationemque ingrediamur, rudentibus tutissime tensis*. Judica.

(24) *Φαίνεται κατὰ τάδε*. Hinc emendari Plato possit, apud quem vitiose legitur, φαίνεται. Κᾆτα δὲ, ὦ ξένε, etc.

(25) *Ἔτι καὶ τῇδε*. Plato, ibid. p. 668, D, unde sumpsimus Ἔτι pro Ἐπεί quod ante legebatur; sequentia καὶ τῇδε retinui, licet apud Platonem habeatur, δὴ καὶ τόδε.

(26) *Ἄλλου*. Sic Plato, non ἄλλης, ut prior editio.

Digitized by Google

κεχωρισμένῳ, ἢ καὶ ξυμμιγεῖ, τί ποτε φήσομεν ἐν τῷ τοιούτῳ πάθος ἐνεῖναι; — Μῶν ἄρα με ἐρωτᾷς, εἰ ζῇν αὐτὸ προσεροῦμεν, ὅταν αὐτὸ αὑτὸ κινῇ; — Ναί, ζῇν· πῶς γὰρ οὔ; — Τί δέ; ὅταν ψυχὴν ἔν τισιν ὁρῶμεν, μῶν ἄλλο (27) ἢ ταὐτὸν τοῦτῳ ζῇν ὁμολογητέον; — Οὐκ ἄλλο. — Ἔχε δή, πρὸς Διός· ἆρ' οὐκ ἂν ἐθέλοις περὶ ἕκαστον τρία νοεῖν; — Πῶς λέγεις; — Ἕν μὲν τὴν οὐσίαν, ἓν δὲ τῆς οὐσίας τὸν λόγον, ἓν δὲ τὸ ὄνομα· καὶ δὴ καὶ ἐρωτήσεις εἶναι περὶ τὸ ὂν ἅπαν, δύο. — Πῶς δύο; — Τοτὲ μὲν ἡμῶν ἕκαστον τοὔνομα προτεινόμενον αὐτὸ τὸν λόγον ἀπαιτεῖν, τοτὲ δὲ τὸν λόγον αὐτὸν προτεινόμενον ἐρωτᾷν αὖ τοὔνομα. Ἆρά γε τὸ τοιόνδ' αὖ βουλόμεθα νῦν λέγειν; — Τὸ ποῖον; — Ἔστι που δίχα διαιρούμενον εἰς ἴσα μέρη (28), ἐν ἄλλοισί τε καὶ ἐν ἀριθμῷ. Τούτῳ δὴ τῷ κατ' ἀριθμὸν ὄνομα μὲν ἄρτιον· λόγος δὲ ἀριθμὸς διαιρούμενος εἰς ἴσα μέρη δύο. — Ναί. — Τὸ τοιοῦτον φράζω· μῶν οὖν οὐ ταὐτὸν ἑκατέρως προσαγορεύομεν, ἐάν τε, τὸν λόγον ἐρωτώμενοι, τοὔνομα ἀποδιδῶμεν, ἐάν τε τοὔνομα, τὸν λόγον, ἄρτιον ὀνόματι (29) καὶ λόγῳ, δίχα διαιρούμενον ἀριθμὸν προσαγορεύοντες, ταὐτὸν ὄν; — Παντάπασι μὲν οὖν. — Ὧ δὴ ψυχὴ τοὔνομα, τίς τούτου λόγος; Ἔχομεν ἄλλον, πλὴν τὸν νῦν δὴ ῥηθέντα, τὴν δυναμένην αὐτὴν ἑαυτὴν κινεῖν κίνησιν; Τὸ ἑαυτὸ κινεῖν φῂς λόγον ἔχειν τὴν αὐτὴν οὐσίαν, ἣν πρὸς τοὔνομα, ὃ δὴ πάντες ψυχὴν προσαγορεύομεν; — Φημί γε. — Εἰ δ' ἐστὶ τοῦτο οὕτως ἔχον, ἆρ' ἔτι ποθοῦμεν μὴ ἱκανῶς δεδεῖχθαι ψυχὴν ταὐτὸν ὄν, καὶ τὴν πρώτην κίνησιν, καὶ γένεσιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἐσομένων, καὶ πάντων αὖ τῶν ἐναντίων τούτοις; ἐπειδή γε ἀνεφάνη μεταβολῆς τε καὶ κινήσεως ἁπάσης αἰτία ἅπασιν. — Οὔκ. — Ἀλλὰ ἱκανώτατα δέδεικται ψυχὴ τῶν πάντων πρεσβυτάτη, γενομένη τε ἀρχὴ κινήσεως. Ἆρ' οὖν οὐχ ἡ δι' ἕτερον ἐν ἄλλῳ γινομένη κίνησις, αὐτὸ δὲ ἐν αὑτῷ μηδέποτε παρέχουσα κινεῖσθαι μηδὲν, δευτέρα τε, καὶ ὁπόσων ἀριθμῶν βούλοιτο ἄν τις ἀριθμεῖν αὐτὴν πολλοστὴν, τοσούτων, σώματος οὖσα ὄντως ἀψύχου μεταβολή; — Ὀρθῶς. — Ὀρθῶς ἄρα, καὶ κυρίως, ἀληθέστατά τε, καὶ τελεώτατα εἰρηκότες ἂν εἴημεν ψυχὴν μὲν προτέραν γεγονέναι σώματος, ἢ μή; σῶμα δὲ δεύτερόν τε καὶ ὕστερον ψυχῆς ἀρχούσης ἀρχόμενον κατὰ φύσιν; — Ἀληθέστατα μὲν οὖν. — Μεμνήμεθά γε μὴν ὁμολογήσαντες ἐν τοῖς πρόσθεν, ὡς εἰ ψυχὴ φανείη πρεσβυτέρα σώματος οὖσα, καὶ τὰ ψυχῆς τῶν τοῦ σώματος ἔσοιτο πρεσβύτερα; — Πάνυ μὲν οὖν. — Τρόποι δὲ καὶ ἤθη, καὶ βουλήσεις, καὶ λογισμοὶ, καὶ δόξαι ἀληθεῖς, ἐπιμέλειαί τε καὶ μνῆμαι, πρότερα μήκους σωμάτων καὶ πλάτους, καὶ βάθους, καὶ ῥώμης εἴη γεγονότα ἄν, εἴπερ καὶ ψυχὴ σώματος. — Ἀνάγκη. — Ἆρ' οὖν τὸ μετὰ τοῦθ' ὁμολογεῖν ἀναγκαῖον, τῶν τε ἀγαθῶν αἰτίαν εἶναι ψυχὴν καὶ τῶν κακῶν, καὶ καλῶν καὶ αἰσχρῶν,

A inquam motum, qui per se ipsum exsistit, mutationum omnium ut antiquissimam, ita potissimam ac præstantissimam dicamus necesse est; qui vero extrinsecus inferatur, aliaque moveat, secundo loco numerandam. — Non potuisti verius. — Nunc, quoniam huc usque devenimus, age hoc etiam respondeamus. — Quid tandem? — Si quando motum illum principem, in re aliqua vel terrestri, vel aquatili, vel ignea, seu simplex illa, seu mista fuerit, inesse videamus, quemadmodum affectam illam esse dicemus? — Rogasne, utrum eam quæ se ipsam movebit, vivere statuamus? — Ita, vivere. Quid enim aliud? Animum vero si cuipiam inesse viderimus, num aliud quid ipsum, quam hoc idem, vivere, inquam, dicemus? — Aliud nihil. — Attende per Jovem, so-

B des: annon rebus in singulis tria quidem agnoscis? — Quæ? — Primum, essentiam; alterum, essentiæ rationem; tertium denique, nomen ipsum; duoque præterea de singulis quæri posse. — Quæ duo? — Alterum quidem, dum nomine ipso proposito, rationem quærimus; alterum vero, dum ratione producta, nomen rogamus. Num vero tale quid placet etiam in præsentia dicere? — Quidnam illud? — Est nimirum in cæteris aliquid, tum etiam in numero, quod in partes æquales dividatur duas. Et in numero quidem ejus generis nomen est, par; ratio vero, numerus ipse, qui duas in partes æquales dividatur. — Sic est. — Ego vero simile quid dico. Nunquid rem eamdem utroque modo significamus, seu dum ratio quæritur, nomen respondea-

C mus, seu dum nomen, rationem? ita ut, tam nomine, quam ratione, parem unum eumdemque numerum bifariam divisum, appellemus? — Prorsus eamdem. — Ejus autem rei, cui nomen animus, quæ tandem ratio est? **625** Aliamne aliquam habemus quam eam, qua de paulo ante, motum, inquam, illum, qui per se ipsum exsistat? Vin' tu ejus naturæ, quam animi nomine omnes appellamus, propriam hanc rationem esse, quod se ipsam moveat? — Volo, enimvero. — Hoc autem si ita est, num aliquid præterea desideramus, quasi minus effectum adhuc probatumque fuerit, animum idem esse ac primam generationem motumque rerum, non modo quæ sint, verum etiam quæ vel fuerint, vel futuræ

D sint; itemque contrariarum illis omnium, quandoquidem semel eam mutationis ac motus omnis, omnibus causam esse constiterit? — Nihil sane. — Imo animum et rerum antiquissimam omnium, et motus principium esse, satis superque demonstratum est. Nonne igitur impressus alteri aliunde motus, quique nunquam efficiat, ut se ipsum quidquam

(27) *Μῶν ἄλλο*, etc. Ficinus, *Num ob aliud vivere ipsum, quam ob hoc putabimus? Ob hoc ipsum.* Legit forte ἓν τινι, non ἓν τισι, et τούτῳ pro ταύτῃ τῇ ψυχῇ sumpsit. At Plato nondum id agit, ut corpus animo vivere ostendat, sed tantum, ut animum ipsum per sese vivere doceat. Forte τοῦτο pro τούτῳ melius legeretur.

(28) *Εἰς ἴσα μέρη*. Hæc Plato non habet.

(29) *Ἄρτιον ὀνόματι*, etc. Ficinus legit, ὀνόματι, καὶ λόγῳ δίχα διαιρούμενον, ut ἄρτιον cum solo ὀνόματι, et διαιρούμενον cum λόγῳ conjungatur. Nec displicet ea distinctio. Utramque tamen editionem secutus sum, quod in lectione major quædam, et qualis a Platone postulatur, ὀνόματος et λόγου conjunctio videatur.

Digitized by Google

moveat, secundus jure habeatur, atque adeo quotus cuique vel longissime numerando progredienti placuerit, cum inanimi corporis vere mutatio sit?— Jure profecto. —Recte igitur ac proprie, imo verissime perfectissimeque dixerimus, annon, animam corpore priorem esse; corpus vero secundum, atque posterius, animique imperio suapte natura subditum? — Verissime. — Jam vero, hac de re meminimus inter nos supra convenisse, ut si modo animum corpore priorem esse constaret, tum quæ ad animi rationem pertinent, iis quæ corpori tribuuntur, priora censerentur? — Sane meminimus. — Mores igitur, animique sensus, voluntates, cogitationes, veræ opiniones, curæ, recordationes, corporum proceritate, crassitudine, altitudine ac robore priores fuerint oportet, si animum corpore priorem fuisse concedimus.— Utique necesse est.— Hinc porro nunquid necessario sequitur, ut animum, si omnium causam illam esse volumus, bonorum simul et malorum, honestorum ac turpium, justorum et injustorum, adeoque contrariorum omnium causam esse dicamus?— Quis neget? — Nonne igitur necesse est, animum qui rebus omnibus quæ quoquoversum moventur, et moderetur, et in illis insit, ipsum quoque cœlum per sese moderari?— Omnino.—Unumne autem an plures? Plures certe: nam pro vobis respondere juvat. Nec pauciores duobus recte posuerimus, beneficum alterum, alterum maleficum.—Et hoc mihi vehementer probatur.—Hæc igitur cum ita sint: Animus certe quidem universa illa, quæ cœli, terrarum, mariumque complexus ambit, suis ipsa motibus agit ac versat, quorum hæc nomina sunt, **626** velle, considerare, curare, opinari, seu vere, seu falso, lætari, dolere, audere, metuere, odisse, diligere, ac cæteris omnibus, qui vel istorum affines ac gemini sunt, vel primarii fontesque reliquorum, assumptis una posterioribus corporum motibus, in omnibus deinde accretionem aut diminutionem, raritatem aut densitatem, quæque hos comitantur, calores, frigora, gravitates, levitates, durum et molle, album et nigrum, acerbum, dulce, amarum efficiunt, cæteraque prorsus omnia, quibus animus dum utitur, si intellectum, Deus ipse, Deum assumat, cuncta recte ac feliciter moderatur; sin autem cum amentia conjungatur, contraria efficit omnia. Damusne ista hunc in modum se habere, an adhuc num quid aliud statuamus, incerti sumus?—Minime vero.—Utrum igitur animi genus, cœli ac terrarum, imo totius orbis principatum tenere volumus? illudne quod prudentia et virtute præditum est, an quod utraque caret? Num ad hæc ita responderi placet? — Quomodo? -- Ita videlicet. Si universa cœli via atque conversio, eorumque simul omnium quæ cœlo con-

A δικαίων τε καὶ ἀδίκων, καὶ πάντων τῶν ἐναντίων, εἴπερ τῶν πάντων γε αὐτὴν θήσομεν αἰτίαν; — Πῶς γὰρ οὔ; — Ψυχὴν δὴ διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντη κινουμένοις, μῶν οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν ἀνάγκη διοικεῖν φάναι; — Τί μήν; — Μίαν ἢ πλείους; Πλείους· ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι. Δυοῖν μέν γέ που ἔλαττον μηδὲν τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐξεργάζεσθαι. — Σφόδρα ὀρθῶς εἰρηκας. — Εἶεν. Ἄγει μὲν δὴ ψυχὴ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, ταῖς αὐτῆς κινήσεσιν, αἷς ὀνόματά ἐστι, βούλεσθαι, σκοπεῖσθαι, ἐπιμελεῖσθαι, βουλεύεσθαι, δοξάζειν, ὀρθῶς, ἐψευσμένως, χαίρουσαν, λυπουμένην, θαῤῥοῦσαν, φοβουμένην, μισοῦσαν, στέργουσαν, καὶ πάσαις ὅσαι τούτων ξυγγενεῖς ἢ πρωτουργοὶ κινήσεις τὰς δευτε-
B ρουργοὺς αὖ παραλαμβάνουσαι κινήσεις σωμάτων, ἄγουσι πάντα εἰς αὔξησιν, καὶ φθίσιν, καὶ διάκρισιν, καὶ σύγκρισιν, καὶ τούτοις ἑπομένας θερμότητας, ψύξεις, βαρύτητας, κουφότητας, σκληρὸν καὶ μαλακὸν, λευκὸν καὶ μέλαν, αὐστηρὸν καὶ γλυκὺ, καὶ πικρὸν, καὶ πᾶσιν οἷς ψυχὴ χρωμένη, νοῦν μὲν προσλαμβάνουσα, αἰεὶ Θεὸν, Θεὸς οὖσα, ὀρθὰ καὶ εὐδαίμονα παιδαγωγεῖ πάντα· ἀνοίᾳ δὲ ξυγγενομένη, πάντα αὖ τἀναντία τούτοις ἀπεργάζεται. Τιθῶμεν ταῦτα οὕτως ἔχειν ἢ ἔτι διστάζομεν, εἰ ἑτέρως πως ἔχει; — Οὐδαμῶς. — Πότερον οὖν δὴ ψυχῆς τὸ γένος ἐγκρατὲς οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ πάσης τῆς περιόδου γεγονέναι φῶμεν, τὸ φρόνιμον, καὶ ἀρετῆς πλῆρες, ἢ τὸ μηδέτερα κεκτημένον; Βούλεσθε οὖν πρὸς ταῦτα ὧδε ἀποκρινώμεθα;
C — Πῶς; — Εἰ μὲν, ὦ θαυμάσιε, φῶμεν, ἡ ξύμπασα οὐρανοῦ ὁδὸς ἅμα καὶ φορὰ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὄντων ἁπάντων, νοῦ κινήσει καὶ περιφορᾷ, καὶ λογισμοῖς ὁμοίαν φύσιν ἔχει, καὶ ξυγγενῶς ἔρχεται, δῆλον ὡς τὴν ἀρίστην ψυχὴν φατέον ἐπιμελεῖσθαι τοῦ κόσμου παντὸς, καὶ ἄγειν αὐτὸν τὴν τοιαύτην ὁδὸν ἐκείνην. — Ὀρθῶς. — Εἰ δὲ μανικῶς τε καὶ ἀτάκτως ἔρχεται, τὴν κακήν. — Καὶ ταῦτ' ὀρθῶς. — Τίνα οὖν δὴ νοῦ κίνησις φύσιν ἔχει, τοῦτ' ἤδη χαλεπὸν, ὦ φίλοι, ἐρώτημα ἀποκρινόμενον εἰπεῖν ἐμφρόνως. Διὸ δὴ καὶ ἐμὲ τῆς ἀποκρίσεως ὑμῖν δίκαιον τανῦν προλαμβάνειν (30).
—Εὖ λέγεις.—Μὴ τοίνυν ἐξεναντίας, οἷον εἰς ἥλιον ἀποβλέποντες, νύκτα ἐν μεσημβρίᾳ ἐπαγόμενοι, ποιῆσώμεθα τὴν ἀπόκρισιν, ὡς νοῦν ποτε θνητοῖς ὄμμασιν ὀψόμενοί τε καὶ γνωσόμενοι ἱκανῶς. Πρὸς δὲ εἰκόνα
D τοῦ ἐρωτωμένου βλέποντας, ἀσφαλέστερον ὁρᾶν. — Πῶς λέγεις; — Ἦ προσέοικε κινήσει νοῦς τῶν δέκα ἐκείνων κινήσεων, τὴν εἰκόνα λάβωμεν· ἣν συναναμνησθεὶς ὑμῖν ἐγὼ κοινῇ τὴν ἀπόκρισιν ποιήσομαι. — Κάλλιστα ἂν λέγοις. — Μεμνήμεθα τοίνυν τό γε τοσοῦτον τῶν τότε ἔτι, ὅτι τῶν ἁπάντων (31) τὰ μὲν κινεῖσθαι, τὰ δὲ μένειν ἔθεμεν. — Ναί. — Τῶν δ' αὖ κινουμένων, τὰ μὲν ἐν ἑνὶ τόπῳ κινεῖσθαι, τὰ δ' ἐν πλείοσι φερόμενα. — Ἔστι ταῦτα. — Ταύταιν δὴ ταῖν κινήσεοιν τὴν ἐν ἑνὶ φερομένην (32) ἀεὶ, περί γέ τι

(30) Fic. et ms., προσλαμβάνειν.
(31) *Τῶν ἁπάντων.* Post ἁπάντων prioris editionis turpe glossema cum Platone sustulimus; legebatur enim, τούτοιν δὴ τοῖν κινήσεσιν.
(32) *Τὴν ἐν ἑνὶ φερομένην.* Ita reposui ex alt. ms., cum et in priori editione et apud Platonem legeretur, τοῖν ἐν ἑνὶ φερομένοιν. Sane quæ sequuntur, αὐτὴν, οἰκειοτάτην, ὁμοίαν, huic emendationi egregie suffragantur.

Digitized by Google

μεσον ἀνάγκη κινεῖσθαι, τῶν ἐντόρνων οὖσαν (33) μίμημά τι κύκλων, εἶναί τε αὐτὴν τῇ τοῦ νοῦ περιόδῳ πάντως, ὡς δυνατὸν, οἰκειοτάτην τε καὶ ὁμοίαν. — Πῶς λέγεις; — Τὸ κατὰ ταὐτὰ δήπου, καὶ ὡσαύτως, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ, καὶ περὶ τὰ αὐτὰ, καὶ πρὸς τὰ αὐτὰ, καὶ ἕνα λόγον, καὶ τάξιν μίαν, ἄμφω κινεῖσθαι λέγοντες, νοῦν, τήν τε ἐν ἑνὶ φερομένην κίνησιν, σφαίρας ἐντόρνου ἀπεικασμένα (34) φοραῖς, οὐκ ἄν ποτε φανεῖμεν φαῦλοι δημιουργοὶ λόγῳ καλῶν εἰκόνων. — Ὀρθότατα λέγεις. — Θὠκοῦν αὖτη γε, ἡ μηδέποτε ὡσαύτως, μηδὲ κατὰ τὰ αὐτὰ, μηδ' ἐν ταὐτῷ, μηδὲ περὶ ταὐτὰ, μηδὲ πρὸς τὰ αὐτὰ, μηδ' ἐν ἑνὶ φερομένη, μηδ' ἐν κόσμῳ, μηδ' ἐν τάξει, μηδ' ἕν τινι λόγῳ κίνησις, ἀνοίας ἂν αὖ πάσης εἴη ξυγγενής. — Εἴη γὰρ ἂν ἀληθέστατα. — Τανῦν δὴ χαλεπὸν οὐδὲν ἔτι διαῤῥήδην εἰπεῖν, ὡς, ἐπειδὴ ψυχὴ μέν ἐστιν ἡ περιάγουσα ἡμῖν πάντα, τὴν δὲ οὐρανοῦ περιφορὰν ἐξ ἀνάγκης περιάγειν φατέον ἐπιμελουμένην καὶ κοσμοῦσαν, ἤτοι τὴν ἀρίστην ψυχὴν, ἢ τὴν ἐναντίαν. — Ὦ ξένε, ἀλλ' ἔκ γε τῶν νῦν εἰρημένων, οὐδ' ὅσιον ἄλλως ἔχειν, ἢ πᾶσαν ἀρετὴν ἔχουσαν ψυχὴν μίαν, ἢ πλείους περιάγειν αὐτά. — Κάλλιστα, ὦ Κλεινία, ὑπήκουσας τοῖς λόγοις. Τόδε δὲ προσεπάκουσον ἔτι. — Τὸ ποῖον; — Ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα, εἴπερ ψυχὴ περιάγει πάντα, ἆρ' οὐ καὶ ἓν ἕκαστον; — Τί μήν; — Περὶ ἑνὸς δὴ ποιησώμεθα λόγους, οἳ καὶ ἐπὶ πάντα ἁρμόττοντες ἡμῖν τὰ ἄστρα φανοῦνται. — Τίνος; — Ἡλίου πᾶς ἄνθρωπος σῶμα μὲν ὁρᾷ, ψυχὴν δὲ οὐδείς· οὐδὲ γὰρ ἄλλου σώματος οὐδενὸς, οὔτε ζῶντος, οὔτε ἀποθανόντος, τῶν ζώων οὐδενός. Ἀλλὰ ἐλπὶς πολλὴ (35), τὸ παράπαν τὸ γένος ἡμῖν τοῦτο ἀναίσθητον πάσαις ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι περιπεφυκέναι, νοητὸν δὲ μόνον. Νῷ δὴ καὶ νοήματι λάβωμεν αὐτοῦ περὶ τὸ τοιόνδε. — Ποῖον; — Ἥλιον εἰ περιάγει ψυχὴ, τριῶν αὐτὴν ἓν λέγοντες δρᾶν, σχεδὸν οὐκ ἀποτευξόμεθα. — Τίνων; — Ὡς ἡ ἐνοῦσα ἐντὸς τῷ περιφερεῖ τούτῳ φαινομένῳ σώματι, πάντη διακομίζει τὸ τοιοῦτον, καθάπερ ἡμᾶς ἡ παρ' ἡμῖν ψυχὴ πάντη περιφέρει· ἢ ποθεν ἔξωθεν σῶμα αὐτῇ πορισαμένη πυρὸς ἢ τινος ἀέρος, ὡς λόγος ἐστί τινων, ὠθεῖ βίᾳ σώματι σῶμα· ἢ τρίτον, αὐτὴ ψιλὴ σώματος οὖσα, ἔχουσα δὲ δυνάμεις ἄλλας τινὰς ὑπερβαλλούσας, θαύματι ποδηγεῖ. — Ναί. — Τοῦτο μὲν ἀνάγκη, τούτων ἓν γέ τι δρῶσαν ψυχὴν πάντα ἄγειν (36). » Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων* εἴρηται τῷ φιλοσόφῳ. Καὶ ἐν τῷ *Φιλήβῳ* δὲ ἐπάκουσον, ὅπως κατασκευάζει διάνοιαν. « Πάντες γὰρ (37) συμφωνοῦσιν οἱ σοφοὶ, ὄντως (38) ἑαυτοὺς σεμνύνοντες, ὡς νοῦς ἐστι βασιλεὺς ἡμῖν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς· καὶ ἴσως εὖ λέγουσι. Διὰ μακροτέρων δ', εἰ βούλει, τὴν σκέψιν αὐτοῦ τοῦ γένους ποιησώμεθα. — Λέγε ὅπως βούλει,

A tinentur, intellectus motui, conversioni et cogitationibus natura similis est, et affinem ei cursum instituit; sequitur omnino, ut optimum illum animum totius universi curam gerere, atque illud per hanc ipsam viam agere fateamur. — Recte id quidem. — Sin autem furiose ac perturbate volvitur, ut hoc idem malo animo tribuamus.—Et istud quoque recte. — Nunc vero cujus tandem naturæ intellectus motum esse arbitramur? Huic sane quæstioni, o amici, sapienter respondere difficile est. Quare verum fuerit in præsentia, hanc me vobis respondendi curam suscipere. — Probe loqueris. — Caveamus igitur, ne adverso quasi vultu in solem intuentes, ipsaque meridie noctem inducentes, perinde respondeamus, ut si mortalibus oculis intellectus ipse pervideri aliquando posset, penitusque cognosci. Securius itaque fuerit, illum ipsum defixo in ejus imaginem obtutu contemplari. — Quomodo hoc intelligis? — Cujus ex decem illis motibus similior intellectus fuerit, ejus ut imaginem deligamus; quam ubi vobis in memoriam revocaro, tum responsionem omnium causa subjiciam. — Optime loqueris. — Principio, illud saltem meminimus constitutum a nobis fuisse, ex omni rerum multitudine moveri alias, alias quiescere. — Meminimus. — **627** Deinde ex iis quæ moventur, alia uno in loco, in pluribus alia moveri. — Sic est. — His igitur ex motibus, eum qui uno semper in loco versetur, circa medium aliquod, uti circulos torno factos, videmus agitari, atque ad intellectus conversionem imitatione ac similitudine, quam proxime fieri potest, accedere necesse est. — Clarius istud, quæso. — Nempe, si utrumque, intellectum, inquam, et motum illum, qui uno semper in loco versatur, quo modo sphæram aliquam volvi solitam videmus, una semper eademque ratione, in eodem, circa eadem, atque ad eadem, unoque ordine converti dixerimus; nemini, opinor, præclaras imagines ratiocinando perperam fingere merito videamur. — Optime id quidem. — Ergo alter ille motus, qui nunquam similiter, nec secundum eadem, nec in eodem, nec circa eadem, nec ad eadem, nec uno in loco, nec apto quodam et eleganti ordine, nec certa ratione versatur, summa cum amentia conjunctus haberi debet. — Et hoc quoque verissimum. — Jam ergo palam profiteri liceat, quandoquidem animus is est, qui versat omnia, ipsam quoque cœli conversionem animi alicujus, seu boni, seu contrarii arbitrio ac moderatione gubernari.—Enimvero, mi hospes, ex iis quæ jamjam dicta sunt, aliud quidquam statuere nefas sit, quam sive unum aliquem animum, sive plures

B

C

D

(33) *Οὖσαν*. Sic omnino legendum, non οὐσῶν, ut Plato et prior editio.

(34) *Ἀπεικασμένα*. Ita recte Plato, non ἀπεικασμένην, quod perperam ante legebatur.

(35) *Ἐλπὶς πολλή*. Non vertit Ficinus. Idem est, ac κινδυνεύει, ἔοικεν, φαίνεται, et cætera id genus Platoni familiaria, cum verisimile quid esse ait.

(36) *Διάγειν*. Mirum est præteritam ab Eusebio sequentem periodum, quæ conceptis verbis animum illum, alium non esse quam Deum, ita concludit: Αὐτοῦ (ἡλίου) δὴ ἄμεινον ταύτην τὴν ψυχὴν, εἴτε ἐν ἅρμασιν ἔχουσα ἡμῖν ἥλιον, ἄγει φῶς τοῖς ἅπασιν, εἴτ' ἔξωθεν, εἴθ' ὅπως, εἴθ' ὅπη, Θεὸν ἡγεῖσθαι χρεὼν πάντα ἄνδρα, ἢ πῶς; καὶ, τόν γέ που μὴ ἐπὶ τὸ ἔσχατον ἀφιγμένον ἀνοίας.

(37) *Πάντες γάρ*. Plato, pag. 79 D.

(38) *Ὄντως*. Melius quam ut in Platone, οὕτως.

Digitized by Google

omni virtutis genere præstantes, corporum illorum conversioni præcesse. — Egregie, mi Clinia, disputationis hujus vim cepisti. Sed tamen audisis illud quoque. — Quidnam? — Solem, lunam astraque cætera, si animus universa circumagit, numquid etiam singula? — Quidni enim? — De uno igitur ea dicamus, quæ in reliquam siderum multitudinem convenire possint. — Quo de autem? — Solis corpus nemo non videt, animum videt nemo. — Quid mirum? — Ne ullius quidem alterius animantium corporis, seu viventis adhuc, seu jam mortui. Sed nimirum probabile admodum est, genus illud totum ejusmodi esse, quod omnes corporis sensus ita fugiat, ut tamen intelligentiæ vi capiatur. Mente igitur atque intelligentia, quod a nobis de illo additur, informemus. — Quid illud? — Solem si animus circumagit, e tribus unum ab eo fieri si dixerimus, haud, opinor, aberrabimus.—Quæ tu mihi tria? — Nimirum, aut inclusum **628** rotundo illo, quod cernimus, corpore animum, illud omnem in partem circumferre, uti quoquoversum a nostro ipsi animo circumferimur : aut eumdem induto sibi aliunde, vel igneo, vel aerio corpore, quod nonnulli malunt, corporis vi corpus impellere : aut postremo, ipsum illum, ut corpore omni per sese careat, aliis tamen eximiisque viribus instructum, admirabili quodam modo solem deducere.— Sane. — Ab animo, dum ex iis unum aliquid efficit, versari omnia regique necesse est. » Atque hæc philosophus *Legum* decimo. Audi jam quemadmodum in *Philebo* sententiam ille suam astruat. « Sapientes, inquit, omnes, qui modo jure hoc nomine gloriantur, intellectum cœli terrarumque regem esse consentiunt. Ac forte quidem nec recte. Nos vero si placet, fusius rem totam uberiusque tractemus.—Tu vero,uti videbitur, o Socrates, nec ullam hoc in genere longitudinem vereare, cum nemini molestus sis futurus. — Præclare. Incipiamus igitur hunc in modum quærere. — Quem, sodes? — Utrum, mi Protarche, res omnes, atque hoc, uti vocamus, universum casus et fortunæ vi temere agi statuimus; an contra, quemadmodum majores nostri voluere, mentis ac sapientiæ cujusdam admirabilis consilio gubernari? - - Absit, o sapientissime Socrates, uti prius illud a nobis dicatur, quod vel ore tenus proferri nefas esse dixerim. At vero menti rerum universarum moderationem assignare, id equidem et mundi hujus aspectu, et solis, lunæ aliorumque siderum, adeoque omni hac conversione dignum existimo, nec aliter unquam hac de re aut loquar aut sentiam.— Vis enimvero, uti hac in rerum moderatione statuenda, quod veteres uno consensu professi sunt, id nostris ipsi verbis comprobemus, nec aliorum sententiam citra periculum afferre contenti, eamdem quam ipsi aleam maledictionemque subeamus, cum argutus ac vehemens quispiam, non eo quo dici-

μηδὲν μῆκος ὑπολογιζόμενος ἡμῖν, ὦ Σώκρατες, ὡς οὐκ ἀπεχθησόμενος. — Καλῶς εἶπας. Ἀρξώμεθα δέ πως ὧδε ἐπανερωτῶντες. — Πῶς; — Πότερον, ὦ Πρώταρχε, τὰ ξύμπαντα, καὶ τόδε τὸ καλούμενον ὅλον, ἐπιτροπεύειν φῶμεν τὴν τοῦ ἀλόγου καὶ εἰκῇ δύναμιν, καὶ τὰ ὅπῃ ἔτυχεν; ἢ τἀναντία, καθάπερ οἱ πρόσθεν ἡμῶν ἔλεγον, νοῦν καὶ φρόνησίν τινα θαυμαστὴν συντάττουσαν διακυβερνᾶν;—Οὐδὲν τῶν αὐτῶν, ὦ θαυμάσιε Σώκρατες. Ὃ μὲν γὰρ δὴ σὺ λέγεις, νοῦν οὐδ' ὅσιον εἶναί μοι φαίνεται· τὸ δὲ νοῦν πάντα διακοσμεῖν αὐτὰ φάναι, καὶ τῆς ὄψεως τοῦ κόσμου, καὶ ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, καὶ πάσης τῆς περιφορᾶς ἄξιον, καὶ οὐκ ἄλλως ἔγωγ' ἄν ποτε περὶ αὐτῶν εἴποιμι, οὐδ' ἂν δόξαιμι.—Βούλει δῆτα καὶ ἡμεῖς τοῖς ἔμπροσθεν ὁμολογουμένοις ξυμφήσωμεν, ὡς ταῦθ' οὕτως ἔχει; καὶ μὴ μόνον (39) οἰώμεθα δεῖν τὰ ἀλλότρια ἄνευ κινδύνων λέγειν, ἀλλὰ καὶ συγκινδυνεύωμεν, καὶ μετέχωμεν τοῦ ψόγου, ὅταν ἀνὴρ δεινὸς φῇ ταῦτα μὴ οὕτως, ἀλλ' ἀτάκτως ἔχειν; — Πῶς γὰρ οὐκ ἂν βουλοίμην; — Ἴθι δή, τὸν ἐπιόντα περὶ τούτων νῦν ἡμῖν λόγον ἄθρει. — Λέγε μόνον. — Τὰ περὶ τὴν τῶν σωμάτων φύσιν ἁπάντων τῶν ζώων, πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ πνεῦμα καθορῶμέν που, καὶ γῆν, καθάπερ οἱ χειμαζόμενοι φασιν, ἐνόντα ἐν τῇ συστάσει; — Καὶ μάλα. — Χειμαζόμεθα γὰρ ὄντως ὑπὸ ἀπορίας ἐν τοῖς νῦν λόγοις. Φέρε δὴ περὶ ἑκάστου τῶν παρ' ἡμῖν λάβε τὸ τοιόνδε. — Ποῖον; — Ὅτι σμικρόν τι τούτων ἕκαστον παρ' ἡμῖν ἔνεστι, καὶ φαῦλον, καὶ οὐδαμῇ οὐδαμῶς εἰλικρινὲς ὄν, καὶ τὴν δύναμιν οὐκ ἀξίαν τῆς φύσεως ἔχον. Ἐν ἑνὶ δὲ λαβὼν, περὶ πάντων νόει ταὐτόν· οἷον πῦρ ἔστι μέν που παρ' ἡμῖν, ἔστι δ' ἐν τῷ παντί. — Τί μήν; — Οὐκοῦν σμικρὸν μέν τι τὸ παρ' ἡμῖν, καὶ ἀσθενὲς, καὶ φαῦλον, τὸ δ' ἐν τῷ παντὶ, πλήθει τε θαυμαστὸν καὶ κάλλει, καὶ πάσῃ δυνάμει τῇ περὶ τὸ πῦρ οὔσῃ; — Καὶ μάλα ἀληθὲς ὃ λέγεις. — Τί δέ; τρέφεται καὶ γίνεται ἐκ τούτου, καὶ ἄρχεται τὸ τοῦ παντὸς πῦρ, ὑπὸ τοῦ παρ' ἡμῖν πυρὸς, ἢ τοὐναντίον, ὑπ' ἐκείνου τό τε ἐμὸν, καὶ τὸ σὸν, καὶ τὸ τῶν ἄλλων ζώων, ἅπαντ' ἴσχει ταῦτα; — Τοῦτο μὲν οὐδὲ ἀποκρίσεως ἄξιον ἐρωτᾷς. — Ὀρθῶς. Ταυτὰ γὰρ ἐρεῖς, οἶμαι, περί τε τῆς ἐν τοῖς ζώοις γῆς τῆς ἐνθάδε, καὶ τῆς ἐν τῷ παντί· καὶ τῶν ἄλλων δὴ ὅσων ἠρώτησα ὀλίγον ἔμπροσθεν, οὕτως ἀποκρινῇ. — Τίς γὰρ ἀποκρινόμενος ἄλλως ὑγιαίνων ἄν ποτε φανείη; — Σχεδὸν οὐδ' ὁστισοῦν· ἀλλὰ τὸ (40) μετὰ τοῦτο ἑξῆς ἔπου. Πάντα γὰρ ταῦτα ἡμεῖς τανῦν δὴ λεχθέντα, ἆρ' οὐκ, εἰς ἓν συγκείμενα ἰδόντες, ἐπωνομάσαμεν σῶμα; — Τί μήν; —Ταὐτὸν δὴ λάβε καὶ περὶ τοῦδε, ὃν κόσμον λέγομεν· διὰ τὸν αὐτὸν γὰρ τρόπον ἂν εἴη που σῶμα, σύνθετον ὂν ἐκ τῶν αὐτῶν.— Ὀρθότατα λέγεις.—Πότερον οὖν ἐκ τούτου τοῦ σώματος ὅλου τὸ παρ' ἡμῖν σῶμα, ἢ ἑκατοῦ παρ' ἡμῖν τοῦτο τρέφεταί τε, καὶ ὅσα νῦν δὴ περὶ αὐτῶν ἐπείπομεν, εἰληφέ τε καὶ ἔχει; —Καὶ τοῦθ' ἕτερον, ὦ Σώκρατες, οὐκ ἄξιον ἐρωτήσεως. — Τί δέ; τόδε ἄρα ἄξιον ἐρωτήσεως; ἢ πῶς ἐρεῖς; — Λέγε τὸ

(39) *Καὶ μὴ μόνον*, etc. Ficinus, *nec modo putemus alia sine periculo proferri non posse*, nullo, ut videtur, sensu, aut plane contrario.

(40) Forte τῷ.

Digitized by Google

ποῖον. — Τὸ παρ' ἡμῖν σῶμα ἆρ' οὐ ψυχην φήσομεν ἔχειν; — Δῆλον, ὅτι φήσομεν. — Πόθεν, ὦ φίλε Πρώταρχε, λαβὸν, εἴπερ μὴ τό γε τοῦ παντὸς σῶμα ἔμψυχον ὂν ἐτύγχανε, ταὐτά γε ἔχον τούτῳ, καὶ ἔτι πάντη καλλίονα; — Δῆλον, ὡς οὐδαμόθεν ἄλλοθεν, ὦ Σώκρατες. — Οὐ γάρ που δοκοῦμέν γε, ὦ Πρώταρχε, τὰ τέτταρα ἐκεῖνα, πέρας, καὶ ἄπειρον, καὶ κοινὸν, καὶ τὸ τῆς αἰτίας γένος ἐν ἅπασι τέταρτον ἐνὸν, τοῦτ' ἐν μὲν τοῖς παρ' ἡμῖν ψυχήν τε παρέχον, καὶ σωμασκίαν (41) ἐμποιοῦν, καὶ πταίσαντος σώματος ἰατρικὴν, καὶ ἐν ἄλλοις ἄλλα συντιθὲν καὶ ἀσκούμενον, πᾶσαν καὶ παντοίαν σοφίαν ἐπικαλεῖσθαι· τῶν δὲ αὐτῶν τούτων ἐν ὅλῳ τε οὐρανῷ, καὶ κατὰ μεγάλα μέρη, καὶ προσέτι καλῶν καὶ εἰλικρινῶν, ἐν τούτοις δὲ οὐκ ἄρα μεμηχανῆσθαι τὴν τῶν καλλίστων καὶ τιμιωτάτων φύσιν. — Ἀλλ' οὐδαμῶς τοῦτό γ' ἂν λόγον ἔχοι. — Οὐκοῦν εἰ μὴ τοῦτο, μετ' ἐκείνου τοῦ λόγου ἂν ἑπόμενοι βέλτιον λέγοιμεν, ὡς ἔστιν, ἃ πολλάκις εἰρήκαμεν, ἄπειρόν τε ἐν τῷ παντὶ πολὺ, καὶ πέρας ἱκανὸν, καί τις ἐπ' αὐτοῖς αἰτία οὐ φαύλη, κοσμοῦσά τε καὶ συντάττουσα ἐνιαυτούς τε καὶ ὥρας καὶ μῆνας, σοφία καὶ νοῦς λεγομένη δικαιότατα ἄν. — Δικαιότατα δῆτα. — Σοφία μὴν καὶ νοῦς ἄνευ ψυχῆς οὐκ ἄν ποτε γενοίσθην. — Οὐγαροῦν. — Οὐκοῦν ἐν μὲν τῇ τοῦ Διὸς ἐρεῖς φύσει βασιλικὴν μὲν ψυχὴν, βασιλικὸν δὲ νοῦν ἐγγίνεσθαι, διὰ τὴν τῆς αἰτίας δύναμιν· ἐν δὲ ἄλλοις ἄλλα καλὰ, καθότι φίλον ἑκάστοις, λέγεσθαι.

mus ordine, sed perturbate ac temere ferri cuncta pugnabit. — Quidni enim id velim? Age ergo, ac mihi consequentiam hujus disputationis attende. — Perge tu modo. — Quatuor illa, ex quibus animantium omnium corporum natura consistit, ignem, aquam, spiritum ac terram, num in ipsa eorum concretione utcunque agnoscimus, quomodo videlicet homines loquuntur tempestate jactati? — Sane. — Hoc enim in orationis genere, æstu quodam incertitudinis vere jactamur. **629** Age vero, ac de quolibet eorum quæ nobis insunt, ejusmodi aliquid accipe. — Quid, obsecro? — Exiguam aliquam et despicabilem e singulis particulam inesse nobis, quæ nec ullo modo pura sinceraque sit, nec vim et facultatem habeat natura dignam. Quod ubi de uno aliquo statueris, tum de universis idem intellige. Ignis, exempli causa, utcunque in nobis est, est etiam in universo. — Utique. — Cum igitur, qui in nobis est, is et exiguus admodum, et imbecillus, ac languidus sit, tum vero qui in universo est, is copia simul ac pulchritudine, cunctaque adeo vi, quæ ignis propria est, plane admirabilis. — Verissime loqueris. — Quid vero? Utrum deinceps ignem illum universi, ab eo qui in nobis est, ali, duci regique arbitraris, an potius ab illo tam meum, quam tuum, ac cæterorum animantium ignem hæc omnia suscipere? — Hoc vero ne responsione quidem dignum existimo. — Et merito sane. Nec aliter, opinor, cum de hac terra, quæ animantibus inest, tum de illa quæ in universo, loquare: ac de aliis omnibus, de quibus paulo ante quærebam, idem omnino respondeas. — Quis enim, si modo sanus erit, aliud unquam respondeat? — Opinor, nemo. Sed pergamus ad cætera. Nunquid illa quatuor, ubi conflata in unum coaluerint, corpus appellamus: — Ita. — Idem igitur de eo quem mundum vocamus intellige. Is enim eodem plane modo corpus haberi debet, cum ex iisdem conflatus sit. — Rectissime loqueris. — Utrum igitur ab universo illo corpore nostrum hoc, an potius a nostro illud et alitur, et cætera quæ jamjam addidimus, accipit? — Neque hoc alterum, o Socrates, responsione dignum est. — Quid vero tertium hoc? responsione dignum erit, an secus? — Profer illud sis. — Nostrum hoc corpus animone præditum esse fatebimur? — Fatebimur utique. — Unde autem illum hauserit, mi Protarche, nisi universi corpus animatum fuerit, et iisdem omnino, quibus hoc nostrum, longeque adeo præstantioribus instructum facultatibus? — Liquet, o Socrates, unde potuerit, esse nihil. — Enimvero, non arbitramur, o Protarche, quatuor illa, terminum, infinitum, mistum ex utroque, tum vero quartum illud, quod omnibus inest, causæ genus, quod nostris et animum infundat, et corporis vel exercendi, vel, si quoquomodo laboraverit, curandi facultatem tribuat, et in aliis componat alia, alia reparet; summæ cujusdam et absolutæ sapientiæ nomine dignum esse: **630** eadem cum et in toto cœlo, et in majoribus illis partibus locum habeant, nec specie modo, sed etiam integritate præstent, illa tamen rerum pulcherrimarum, ac nobilissimarum natura carere. — Quippe alienum id ab omni ratione fuerit. — Illud ergo si rejicimus, superest, ut rationis hujus vim secuti, melius ita statuamus, esse nimirum, quod jam sæpenumero diximus, hoc in universo, cum immensum quiddam atque infinitum, tum etiam terminum ei convenientem, causam insuper aliquam non communem atque vulgarem, quæ annos, tempestates, mensesque digerat, atque moderetur, sapientiam atque intellectum jure optimo nuncupandam. — Optimo sane. — Sapientia porro atque intellectus ab animo sejungi non possunt. — Nullo modo. — Concludas igitur oportet, causæ hujus vi, et Jovis naturam, regium quemdam animum ac regium intellectum possidere, et in aliis præclara quædam alia reperiri, hoc illove nomine, prout sua cujusque ratio postulet, appellanda. » Hactenus Plato.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Ὅπως περὶ τοῦ προνοεῖν τοῦ παντὸς τὸν Θεὸν διέξεισιν ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν Νόμων.

« Τὸν δ' ἡγούμενον (42) μὲν θεοὺς εἶναι, μὴ φρον-

CAPUT LII.

Quemadmodum idem ipse Deum universi curam gerere philosophetur. Legum X.

« Jam vero, inquit Plato, alloquendus ille nobis,

(41) *Σωμασκίαν.* Plato, σῶμα, σκιάν, flagitioso errore, qui Ficino admodum imposuit; vertit enim, *animum corpusque præbet, dum imprimit umbram.*

(42) *Τὸν δ' ἡγούμενον.* Plato *Leg.* x, pag. 670 D.

Digitized by Google

qui deos esse cum existimet, iis tamen rerum humanarum curam eripiat. Quod tu, vir optime (sic enim ipsum compellemus), deos esse credis, divina quædam affinitas, ad cognatum tibi numen et agnoscendum, et colendum, te, ut videtur, adducit. At vero improborum et injustorum hominum privata publicaque fortuna, quæ cum re ipsa felicitatis habeat nihil, vulgi tamen opinione felicissima prædicatur, adeoque talis et carminibus, et omni sermonum genere perperam celebratur, vehementius te quam cautius ad impietatem abripit. Aut etiam forte, dum nefarios homines ad extremam usque senectutem pervenire vides, liberosque simul ac nepotes summis in honoribus constitutos relinquere, gravius perturbaris. Atque ita, dum vel auditione accipis, vel oculis ipse tuis nonnullos fortasse vides, qui gravissimis obstricti sceleribus, ob illa ipsa ex humili tenuique fortuna ad tyrannidem opesque maximas evehantur : tum enimvero deos quidem, quasi rerum istarum auctores, propter affinitatem cum illis tuam criminari non vis; sed partim cæco abreptus æstu, partim de diis dubitare nescius, **631** eam in mentis ægritudinem devenisti, ut eos quidem esse fateare, cæterum ab iisdem res humanas funditus negligi arbitrere. Quamobrem, ne talis opinio te in graviorem impietatis pestem conjiciat, si quo modo eam, ne longius serpat, amoliri verbis, et quasi averruncare poterimus, sequentem disputationem, cum priore illa, quam adversus eum, qui deos prorsus esse nullos putabat, ipso statim initio pertexuimus, accurate ac studiose conjungamus. Et vos quidem, o Clinia, tuque Megille, adolescentis vicem hic quoque subeuntes, ipsius loco, quemadmodum jam ante fecistis, respondetote. Ego, si quid interdum spissius inciderit, vos trans fluvium, uti adhuc feci, trajiciam. — Recte. Fac modo quod polliceris, nos vicissim quod jubes, quantum in nobis erit, faciemus. — Principio, difficile, opinor, id saltem ostendere non fuerit, diis res parvas non minus curæ esse quam maximas. Audiebam enim atque intereram, cum paulo ante diceretur, eos cum virtute omni præditos esse, tum rerum universarum curam maxime propriam ac peculiarem habere. — Ego vero id etiam admodum exaudivi. — Quod ergo sequitur, conjuncta nunc opera videamus, ecquam iis virtutem maxime tribuamus, cum eos bonos esse confitemur. Age, nonne temperantia, et intelligendi facultate præstare, virtuti assignamus, vitioque contraria? — Sane, assignamus. — Quid vero? non etiam virtuti fortitudinem, timiditatem vitio? — Prorsus. — Ex iisdem nunquid alia turpia, honesta alia esse dicimus? — Et necessario. — Præterea, si quæ in iis

τίζειν δὲ αὐτοὺς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, παραμυθητέον. Ὦ ἄριστε δή, φῶμεν, ὅτι μὲν ἡγῇ θεοὺς συγγένειά τις ἴσως σε θεία πρὸς τὸ ξύμφυτον ἄγει τιμᾷν καὶ νομίζειν εἶναι· κακῶν δὲ ἀνθρώπων καὶ ἀδίκων τύχαι ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ, ἀληθείᾳ μὲν οὐκ εὐδαίμονες, δόξαις δὲ εὐδαιμονιζόμεναι σφόδρα, ἀλλ' οὐκ ἐμμελῶς, ἄγουσί σε πρὸς ἀσέβειαν, ἔν τε μούσαις οὐκ ὀρθῶς ὑμνούμεναι ἅμα καὶ ἐν παντοίοις λόγοις. Ἢ καὶ πρὸς τέλος ἴσως ἀνοσίους ἀνθρώπους ὁρῶν ἐλθόντας γηραιοὺς, παῖδας παίδων καταλιπόντας ἐν τιμαῖς ταῖς μεγίσταις, ταράττῃ τανῦν (45), ὅταν ἐν ἅπασι τούτοις ἰδὼν, ἢ δι' ἀκοῆς αἰσθόμενος, ἢ καὶ παντάπασιν αὐτὸς αὐτῶν τινι αὐτόπτης προστυχὼν, πολλῶν ἀσεβημάτων καὶ δεινῶν γενομένων τισὶ, δι' αὐτὰ ταῦτα ὁρᾷς ἐκ σμικρῶν εἰς τυραννίδας τε καὶ τὰ μέγιστα ἀφικομένους, τότε διὰ πάντα τὰ τοιαῦτα δῆλος εἶ μέμφεσθαι μὲν θεοὺς ὡς αἰτίους ὄντας τῶν τοιούτων διὰ ξυγγένειαν οὐκ ἂν ἐθέλων, ἀγόμενος δὲ ὑπό τε ἀλογίας ἅμα καὶ οὐ δυνάμενος δυσχερίνειν θεοὺς, εἰς τοῦτο νῦν τὸ πάθος] ἐλήλυθας, ὥστ' εἶναι μὲν δοκεῖν αὐτοὺς, τῶν δ' ἀνθρωπίνων καταφρονεῖν καὶ ἀμελεῖν πραγμάτων. Ἵνα οὖν μὴ ἐπὶ μεῖζον ἔλθῃ σοι πάθος πρὸς ἀσέβειαν τὸ νῦν παρὸν δόγμα, ἀλλ' ἐάν πως οἷον ἀποδιοπομπήσασθαι λόγοις αὐτὸ προσιὼν (44) γενώμεθα δυνατοὶ, πειρώμεθα, συνάψαντες τὸν ἑξῆς λόγον, ᾧ πρὸς τὸν παράπαν οὐκ ἡγούμενον θεοὺς ἐξ ἀρχῆς διεπερανάμεθα, τούτῳ τανῦν προσχρήσασθαι. Σὺ δ', ὦ Κλεινία τε καὶ Μέγιλλε, ὑπὲρ τοῦ νέου, καθάπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ἀποκρινόμενοι διαδέχεσθε. Ἐὰν δέ τι δύσκολον ἐγγίγνηται τοῖς λόγοις, ἐγὼ σφῶν, ὥσπερ νῦν δή, δεξάμενος, διαβιβῶ τὸν ποταμόν. — Ὀρθῶς λέγεις, καὶ σὺ οὕτω ταῦτα δρᾶ, ποιήσομέν τε ἡμεῖς εἰς τὸ δυνατὸν, ἃ λέγεις. — Ἀλλ' οὐδὲν τάχ' ἂν ἴσως εἴη χαλεπὸν ἐνδεῖξασθαι τοῦτό γε, ὡς ἐπιμελεῖς σμικρῶν εἰσι θεοὶ οὐχ ἧττον ἢ τῷ μεγέθει διαφερόντων. Ἤκουον γάρ που, καὶ πάρ-ῆν τοῖς νῦν δὴ λεγομένοις, ὡς ἀγαθοί γε ὄντες πᾶσαν ἀρετὴν, τὴν τῶν πάντων ἐπιμέλειαν οἰκειοτάτην αὐτῶν οὖσαν κέκτηνται. — Καὶ σφόδρα γε ἐπήκουον. — Τὸ μετὰ τοῦτο τοίνυν κοινῇ συνεξετάζωμεν, τίνα λέγοντες ἀρετὴν αὐτῶν, ὁμολογοῦμεν αὐτοὺς ἀγαθοὺς εἶναι. Φέρε, τὸ σωφρονεῖν νοῦν τε κεκτῆσθαι, φαμὲν ἀρετῆς· τὰ δὲ ἐναντία, κακίας; — Φαμέν. — Τί δαί; ἀρετῆς μὲν ἀνδρείαν εἶναι, δειλίαν δὲ κακίας; — Πάνυ μὲν οὖν. — Καὶ τὰ μὲν αἰσχρὰ τούτων, τὰ δὲ καλὰ φήσομεν; — Ἀνάγκη. — Καὶ τῶν μὲν προσήκειν ἡμῖν, εἴπερ ὁπόσα φλαῦρα, θεοῖς δὲ οὔτε μέγα οὔτε σμικρὸν τῶν τοιούτων μετὸν ἐροῦμεν; — Καὶ ταῦθ' οὕτως ὁμολογοῖ πᾶς ἄν.—Τί δαί; ἀμέλειάν τε, καὶ ἀργίαν, καὶ τρυφὴν, εἰς ἀρετὴν ψυχῆς θήσομεν; ἢ πῶς λέγεις; — Καὶ πῶς; — Ἀλλ' εἰς τοὐναντίον;—Ναί.— Τἀναντία ἄρα τούτοις εἰς τοὐναντίον; — Τοὐναντίων. — Τί οὖν; τρυφῶν, καὶ ἀμελὴς, ἀργός τε, ὃν ὁ

(45) *Ταράττῃ τανῦν.* Hæc apud Platonem ita leges, ταράττῃ τανῦν ἐν ἅπασι τούτοις· ἰδὼν ἢ δι' α. α. η. κ. π. αὐτὸς αὐτόπτης προστυχὼν, etc. Ego libenter αὐτῶν τινι expunxerim, sequitur enim de pluribus γενομένων τισί. At ὅταν retineo, præsertim cum sequatur τότε. Credo etiam ἰδὼν abesse posse, nisi sit, εἰδὼς, scire autem potest, seu quod viderit, seu quod audierit.

(44) *Προσιὼν.* Mallem προϊὸν.

Digitized by Google

ποιητὴς (45) κηφῆσι κοθούροισι μάλιστα εἴκελον ἔφασκεν εἶναι, γίγνοιτ' ἂν ὁ τοιοῦτος (46) πᾶσιν ἡμῖν; — Ὀρθότατά γε εἰπών. — Οὐκοῦν τόν γε Θεὸν οὐ ῥητέον ἔχειν ἦθος τοιοῦτον, ὅ γέ τοι αὐτὸς μισεῖ· τῷ δέ τι τοιοῦτον φθέγγεσθαι πειρωμένῳ οὐκ ἐπιτρεπτέον. — Οὐ μὲν δή· πῶς γὰρ ἄν; — Ἦ δὴ προσήκει μὲν πράττειν καὶ ἐπιμελεῖσθαι διαφερόντως τινός· ὁ δὲ τούτου τοῦ γένους τῶν μὲν μεγάλων ἐπιμελεῖται, τῶν σμικρῶν δὲ ἀμελεῖ, κατὰ τίνα οὖν ἐπαινοῦντες τὸν τοιοῦτον λόγον, οὐκ ἂν παντάπασι πλημμελοῖμεν; Σκοπῶμεν δὲ ὧδε. Ἆρ' οὐ κατὰ δύο εἴδη τὸ τοιοῦτον πράττει ὁ πράττων, εἴτε Θεὸς εἴτε ἄνθρωπος; — Ποίῳ δὴ λέγομεν (47); — Ἢ διαφέρον οὐδὲν οἰόμενος εἶναι τῷ ὅλῳ, ἀμελουμένων τῶν σμικρῶν, ἢ ῥᾳθυμίᾳ καὶ τρυφῇ, εἰ διαφέρει ὁ δὲ ἀμελεῖ· ἢ ἔστιν ἄλλως πως γιγνομένη ἀμέλεια; Οὐ γάρ που, ὅταν γε ἀδύνατον ᾖ τῶν πάντων ἐπιμελεῖσθαι, τότε ἀμέλεια ἔσται τῶν σμικρῶν ἢ μεγάλων, μὴ ἐπιμελουμένῳ, ὧν ἂν δυνάμει Θεὸς, ἢ φαῦλός τις ὢν ἐλλιπὴς, καὶ μὴ δυνατὸς ἐπιμελεῖσθαι γίγνηται. — Πῶς γὰρ ἄν; — Νῦν δὴ δύο ὄντες τρισὶν ἡμῖν οὖσιν ἀποκρινάσθωσαν, οἱ θεοὺς μὲν ἀμφότεροι ὁμολογοῦντες εἶναι, παραιτητοὺς δὲ ἕτερος, ὁ δὲ ἀμελεῖς τῶν σμικρῶν. Πρῶτον μὲν θεοὺς ἀμφότεροί φατε γινώσκειν, καὶ ὁρᾷν, καὶ ἀκούειν πάντα, λαθεῖν δὲ αὐτοὺς οὐδὲν δυνατὸν εἶναι τῶν ὁπόσων εἰσὶν αἱ αἰσθήσεις τε καὶ ἐπιστῆμαι. Ταύτῃ δέ γε λέγετε ἔχειν ταῦτα, ἢ πῶς; — Οὕτως. — Τί δαί; δύνασθαι πάντα ὁπόσων αὖ δύναμίς ἐστι θνητοῖς τε καὶ ἀθανάτοις;—Πῶς γὰρ οὐ συγχωρήσονται καὶ ταῦτα οὕτως ἔχειν; — Καὶ μὴν ἀγαθούς τε καὶ ἀρίστους ὡμολογήκαμεν αὐτοὺς εἶναι πέντε ὄντες. — Σφόδρα γε. — Ἆρ' οὖν οὐ ῥᾳθυμίᾳ μὲν καὶ τρυφῇ ἀδύνατον αὐτοὺς ὁμολογεῖν πράττειν ὁτιοῦν τὸ παράπαν, ὄντας γε οἵους λέγομεν; Δειλίας γὰρ ἔγγονος ἔν γε ἡμῖν ἀργία, ῥᾳθυμία δὲ ἀργίας καὶ τρυφῆς.— Ἀληθέστατα λέγεις. — Ἀργίᾳ μὲν δὴ καὶ ῥᾳθυμίᾳ οὐδεὶς ἀμελεῖ θεῶν· οὐ γὰρ μέτεστιν αὐτῷ που δειλίας. — Ὀρθότατα λέγεις. — Οὐκοῦν τὸ λοιπὸν, εἴπερ ἀμελοῦσι τῶν σμικρῶν καὶ ὀλίγων τῶν περὶ τὸ πᾶν, ἢ γινώσκοντες, ὡς τὸ παράπαν οὐδενὸς τῶν τοιούτων ἐπιμελεῖσθαι δεῖ, δρῷεν ἂν τοῦτο, ἢ τί τὸ λοιπὸν πλὴν τοῦ γινώσκειν τοὐναντίον; — Οὐδέν. — Πότερον οὖν, ὦ ἄριστε καὶ βέλτιστε, θῶμέν σε λέγοντα, ὡς ἀγνοοῦντάς τε, καὶ, δέον ἐπιμελεῖσθαι, δι' ἄγνοιαν ἀμελοῦντας, ἢ γινώσκοντας ὅτι δεῖ (καθάπερ οἱ φαυλότατοι τῶν ἀνθρώπων λέγονται ποιεῖν, εἰδότες ἄλλα εἶναι βελτίω πράττειν, ὧν δὴ πράττουσι), διά τινας ἥττας ἡδονῶν ἢ λυπῶν οὐ ποιεῖν; — Πῶς γὰρ ἄν; — Οὐκοῦν δὴ τά γε ἀνθρώπινα πράγματα τῆς τε ἐμψύχου μετέχει φύσεως ἅμα, καὶ θεοσεβέστατον αὐτό ἐστι πάντων ζώων ἄνθρωπος. — Ἔοικε γοῦν. — Θεῶν γε μὴν κτήματά φαμεν εἶναι πάντα ὁπόσα θνητὰ ζῶα ἢ νοερὰ, ὥνπερ καὶ τὸν οὐρανὸν ὅλον. —

A vitiosa sunt, ea locum in nobis habere posse, nullum in diis? — Ne istud quidem a quoquam negetur. — Jam, negligentiam, otium atque delicias, utrum animi virtuti tribuimus, an non? Qui enim tribuamus? Num igitur contrario?— Certe.— Quæ sunt igitur iis contraria, contrario assignabimus. — Ita, contrario. — Quid igitur? Quisquis deliciose, negligenter et otiose vivit, nonne is ejusmodi merito a nobis omnibus habeatur, quem fucis inertibus simillimum poeta vocat? — Optime ille quidem. — Ergo nec ii mores Deo tribuendi, quos ipsemet oderit, nec ferendus quisquam, qui ita loqui audeat. — Neutrum sane: qui enim deceat?— Jam cujus sit aliquid efficere simul, et majorem in modum curare, is si ex eo genere majora curabit,
B negliget minora, qua tandem eum laude prosequemur, quin toto cœlo aberremus? Enimvero sic philosophemur. Nonne **632** qui aliquid ejusmodi faciat, is sive Deus fuerit, sive homo, duobus modis hoc fecerit? — Quibus tandem? — Aut, quod illam rerum minorum despicientiam, totius universi nihil interesse putet, aut si cum intersit, negligat tamen quod pigritia deliciisque vincatur: nisi alia tibi quædam occurrit negligentiæ ratio. Nec enim si omnium omnino haberi cura non possit, ei negligentiæ tribuatur, qui rerum vel minorum vel majorum curam non suscipiat, quibus curandis, sive Deus, sive humilior quispiam, propter infirmitatem suam par esse non possit. — Quis enim id jure fecerit? — Nunc igitur nobis tribus duo isti respon-
C deant, qui cum ambo deos esse fateantur, eosdem tamen alter exorari facile, alter res minores negligere contendit. Principio, deos ambo nosse, videre, audire omnia conceditis, ac nihil eorum penitus latere posse, quæ vel sensus, vel scientia percipiat. Utrum in eo convenimus, an non? — Convenimus. — Quid illud? num illos etiam omnia posse, quæ in mortali aut immortali potestate versentur?—Nam quis hoc etiam neget?—Atqui bonos illos esse, adeoque optimos, jam nos quinque concessimus. — Et quidem libentissime. — Fieri ergo non potest, ut quod ejusmodi esse defendimus, ab iis quidquam omnino vel desidia vel mollitie fieri velimus. Nam et apud nos timiditatis fetus otium est, desidia vero atque mollities otii. — Verissime
D hoc tu quidem. — Deorum ergo nullus quidquam præ otio desidiaque negligit, cum timiditas in eum nulla cadat. — Et istud quam optime. — Igitur, si rerum hoc in universo minorum ac tenuiorum curam abjiciunt, reliquum est, id ut faciant, aut quod nihil prorsus eorum sibi curandum esse statuant; aut quid aliud superest, nisi ut contra sentiant? — Nihil. — Utrum igitur, vir optime, deos existimas

(45) *Ὁ ποιητής*. Hesiodus, cujus in *Ἔργ.* illud est:

. . . *Ὅς κεν ἀεργὸς*
Ζώῃ, κηφήνεσσι κοθούροις εἴκελος ὁρμήν.

Virgil., IV *Georg.*:

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.

(46) *Τοιοῦτος*. Ficinus et Serranus vertunt, *odio habeatur*. Quæ odium significet, vox nulla est; sed Platonica trajectio, quasi diceret τοιοῦτος ἂν γίγνοιτο, ὃν ὁ ποιητής, etc. Articulus autem ὁ cum τοιοῦτος Attice conjunctus est.

(47) *Ποίῳ δὴ λέγομεν*. Rectius, quam apud Platonem Ποίῳ δή; λέγομεν.

Digitized by Google

ignorantia laborare, quamque ab iis curam suscipi oporteret, ob eamdem ignorantiam abjicere; an, cum ea sibi curanda esse noverint, tamen (quod pessimis hominibus, usu venire dicunt, qui alia quam quæ faciant, factu meliora esse satis intelligant) seu voluptate, seu dolore victos non facere?— Quis tandem hoc illudve dicat? — Et quidem res humanæ cum animata natura præditæ sunt, tum vero animantibus omnibus religione ac divino cultu homo antecellit. — Consentaneum id hercle est.— Quidquid porro animantium, seu mortalium, seu spiritalium est, quorum in numero totum quoque cœlum reponitur, id omne deorum possessionem esse concedimus. **633** —Quidni enim?—Esto igitur, hæc a diis vel exilia vel magna habeantur : utrumvis enim quis dixerit, nunquam ab iis tamen, quorum in possessione sumus, cum iidem et providentissimi et optimi sint, jure negligamur. Verum alterum hoc præterea consideremus. — Quidnam ?— Nonne sensus et potentia contrariam a natura habent facilitatis ac difficultatis rationem? — Clarius, obsecro. — Parva nimirum difficilius et videre est, et audire, quam magna : ferre vero, aut tenere, aut curare parva quivis et exilia facilius, quam magna possit. — Longe profecto. — An si medicus aliquis, cum integrum corpus fidei commissum suæ curare non vellet modo, sed etiam posset, majoribus tantum partibus mederetur, minores cæteras negligeret, corpus integrum hac ejus curatione aliquando convalesceret? — Nullo sane modo. — Ne gubernatoribus quidem, imperatoribus, œconomis, aut iis qui in reip. administratione versentur, aut ulli omnino generis ejusdem, si pauca quædam minorave contempserit, plurium aut majorum feliciter cura succedat. Majores quippe lapides sine minoribus firmiter cohærere posse architecti negant. — Et vero qui possent? — Caveamus ergo, ne Deum mortalibus unquam artificibus deteriorem putemus : ut cum illi propria sibi opera, tam minora quam majora, quo præstantiores ii sunt, hoc una eademque arte diligentius ac perfectius elaborent; Deus tamen, qui et sapientissimus ipse sit, et operum suorum curam suscipere velit idem ac possit, minora quibus facilius provideret, quod minora sint, tanquam piger, ac mollis quispiam et laborum magnitudine fractus, omnino despiciat, una in majorum gubernatione defixus. — Hanc de diis opinionem, mi hospes, nulla ex parte unquam probemus. Est enim hæc non impia minus, quam falsa cogitatio. — Num vero tibi jam videmur de deorum negligentia, pro rei magnitudine

A Πῶς γὰρ οὔ ; — Ἤδη τοίνυν ἢ σμικρὰ ἢ μεγάλα τις φάτω ταῦτα εἶναι τοῖς θεοῖς· οὐδ' ἑτέρως (48) γὰρ τοῖς κεκτημένοις ἡμᾶς ἀμελεῖν ἂν εἴη προσῆκον, ἐπιμελεστάτοις γε οὖσι καὶ ἀρίστοις. Σκοπῶμεν δὲ δὴ καὶ τόδε ἔτι πρὸς τούτοις. — Τὸ ποῖον ; — Περί τε αἰσθήσεως καὶ δυνάμεως· ἆρ' οὐκ ἐναντίως ἀλλήλοιν πρὸς ῥᾳστώνην καὶ χαλεπότητά ἐστον πεφυκότε; — Πῶς λέγεις ; — Ὁρᾷν μέν που καὶ ἀκούειν τὰ σμικρὰ χαλεπώτερον ἢ τὰ μεγάλα· φέρειν δὲ αὖ, καὶ κρατεῖν, καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν σμικρῶν καὶ ὀλίγων, παντὶ ῥᾷον ἢ τῶν ἐναντίων. — Καὶ πολύ γε. — Ἰατρῷ δὴ προστεταγμένον ὅλον τι θεραπεύειν βουλομένῳ καὶ δυναμένῳ, τῶν μὲν μεγάλων ἐπιμελὲς ἔσται (49), τῶν μορίων δὲ καὶ σμικρῶν ἀμελές (50)· εἶθ' (51) ἕξει ποτὲ καλῶς αὐτὸ τὸ πᾶν ; — Οὐδαμῶς. B — Οὐ μὴν οὐδέ γε κυβερνήταις, οὐδὲ στρατηγοῖς, οὐδ' οἰκονόμοις, οὐδ' αὖ τισι πολιτικοῖς, οὐδ' ἄλλῳ τῶν τοιούτων οὐδενὶ χωρὶς τῶν ὀλίγων ἢ σμικρῶν, πολλὰ ἢ μεγάλα· οὐδὲ γὰρ ἄνευ τῶν σμικρῶν τοὺς μεγάλους φασὶν οἱ λιθολόγοι λίθους εὖ κεῖσθαι.— Πῶς γὰρ ἄν ; — Μὴ τοίνυν τὸν Θεὸν ἀξιώσωμέν ποτε θνητῶν δημιουργῶν φαυλότερον, οἳ τὰ προσήκοντα αὐτοῖς ἔργα, ὅσῳπερ ἂν ἀμείνους ὦσι, τόσῳ ἀκριβέστερα καὶ τελεώτερα μιᾷ τέχνῃ σμικρὰ καὶ μεγάλα ἀπεργάζονται· τὸν δὲ Θεὸν ὄντα τε σοφώτατον, βουλόμενόν τε ἐπιμελεῖσθαι καὶ δυνάμενον, ὧν μὲν ῥᾷον ἐπιμεληθῆναι, σμικρῶν ὄντων, μηδαμῇ ἐπιμελεῖσθαι, καθάπερ ἀργὸν ἢ δειλόν τινα διὰ πόνους ῥαθυμοῦντα, τῶν δὲ μεγάλων. — Μηδαμῶς δόξαν τοιαύτην περὶ θεῶν, ὦ ξένε, ἀποδεχώμεθα· οὐδαμῇ γὰρ οὔτε ὅσιον, οὔτ' ἀληθὲς τὸ διανόημα διανοοίμεθ' ἄν. — Δοκοῦμεν δέ μοι (52) νῦν ἤδη καὶ μεγάλα μετρίως διειλέχθαι τῷ φιλαιτίῳ τῆς ἀμελείας πέρι θεῶν ; — Ναί. — Τῷ γε βιάζεσθαι τοὺς λόγους ὁμολογεῖν αὐτὸν μὴ λέγειν ὀρθῶς (53). Ἐπῳδῶν γε μὴν προσδεῖσθαί μοι δοκεῖ μύθων ἔτι τινῶν. — Ποίων, ὦ ἀγαθέ ; — Πείσωμεν τὸν νεανίαν τοῖς λόγοις (54), ὡς τῷ τοῦ παντὸς ἐπιμελουμένῳ πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ ἀρετὴν τοῦ ὅλου πάντ' ἐστὶ συντεταγμένα, ὧν καὶ τὸ μέρος εἰς δύναμιν ἕκαστον τὸ προσῆκον πάσχει καὶ ποιεῖ. Τούτοις δέ εἰσιν ἄρχοντες προστεταγμένοι ἑκάστοις ἐπὶ τὸ σμικρότατον ἀεὶ πάθης καὶ πράξεως, εἰς μερισμὸν τὸν ἔσχατον τέλος ἀπειργασμένοι· ὧν ἓν καὶ τὸ σὸν, ὦ σχέτλιε, μόριον, εἰς τὸ πᾶν ξυντείνει βλέπον ἀεὶ, καίπερ πάνσμικρον C ὄν. Σὲ δὲ λέληθε (55) περὶ τοῦτο αὐτό, ὡς γένεσις ἕνεκα ἐκείνου γίνεται πᾶσα, ὅπως ᾗ τῷ τοῦ παντὸς βίῳ ὑπάρχουσα εὐδαίμων οὐσία, οὐχ ἕνεκα σοῦ γινομένη, σὺ δ' ἕνεκα ἐκείνου. Πᾶς γὰρ ἰατρὸς καὶ πᾶς ἔντεχνος δημιουργὸς παντὸς μὲν ἕνεκα πάντα ἐργάζεται, πρὸς τὸ κοινῇ ξυντείνων βέλτιστον, μέρος μὴν ἕνεκα ὅλου, καὶ οὐχὶ ὅλον μέρους ἕνεκα ἀπεργάζεται. D

(48) Forte οὐδετέρως.
(49) *Ἐπιμελὲς ἔσται.* Plato, ἐπιμελουμένῳ.
(50) *Ἀμελές.* Plato, ἀμελοῦντι.
(51) *Εἶθ'.* Non habet Plato istud εἶθ'.
(52) Forte σοι.
(53) *Μὴ λέγειν ὀρθῶς.* Recte. Nam apud Platonem, ὀρθῶς respondenti Cliniæ perperam tribuitur.
(54) *Τοῖς λόγοις.* Post λόγοις in priori editione addebatur, ὁμολογεῖν αὐτὸν μὴ λέγειν ὀρθῶς· sed hæc Plato non agnoscit, et superioribus ex versibus alienum in locum irrepserant.
(55) *Σὲ δὲ λέληθε*, etc. S. Augustin. lib. I *contra Academic.*, initio : *Etenim fortasse*, inquit, *quæ vulgo fortuna nominatur, occulto quodam ordine regitur, nihilque seu commodi, seu incommodi contingit in parte, quod non conveniat et congruat universo.*

Digitized by Google

Σὺ δὲ ἀγαναχτεῖς, ἀγνοῶν ὅπη τὸ περὶ σὲ ἄριστον, τῷ παντὶ ξυμβαίνει καὶ σοὶ κατὰ δύναμιν τὴν τῆς κοινῆς γενέσεως. Ἐπεὶ δὲ ἀεὶ ψυχὴ συντεταγμένη σώματι τοτὲ μὲν ἄλλῳ, τοτὲ δ' ἄλλῳ, μεταβάλλει παντοίας μεταβολὰς δι' ἑαυτὴν ἢ δι' ἑτέραν ψυχήν, οὐδὲν ἄλλο ἔργον τῷ πεττευτῇ λείπεται πλὴν μετατιθέναι, τὸ μὲν ἄμεινον γινόμενον ἦθος εἰς βελτίω τόπον, χεῖρον δὲ εἰς τὸν χείρονα, κατὰ τὸ πρέπον αὐτῶν ἕκαστον, ἵνα τῆς προσηκούσης μοίρας λαγχάνῃ. — Πῇ λέγεις; — Ἥπερ ἂν ἔχοι λόγον ῥᾳστώνη ἐπιμελείας θεοῦ τῶν πάντων, ταύτῃ μοι δοκῶ φράζειν. Εἰ μὲν γὰρ πρὸς τὸ ὅλον ἀεὶ βλέπων πλάττοι τις, μετασχηματίζων τὰ πάντα (οἷον ἐκ πυρὸς ὕδωρ ἐμψύχων [56]), καὶ μὴ ξύμπολλα ἐξ ἑνὸς ἢ ἐκ πολλῶν ἕν, πρώτης ἢ δεύτερας, ἢ καὶ τρίτης γενέσεως μετειληφότα, πλήθεσιν ἄπειρ' ἂν εἴη, τῆς μετατιθεμένης (57) κοσμήσεως· νῦν δ' ἔστι θαυμαστὴ ῥᾳστώνη τῷ τοῦ παντὸς ἐπιμελουμένῳ. — Πῶς αὖ λέγεις; — Ὧδε. Ἐπειδὴ κατεῖδεν ἡμῶν ὁ βασιλεὺς ἐμψύχους οὔσας τὰς πράξεις ἁπάσας, καὶ πολλὴν μὲν ἀρετὴν ἐν αὐταῖς οὖσαν, πολλὴν δὲ κακίαν· ἀνώλεθρον δὲ ὂν γενόμενον, ἀλλ' οὐκ αἰώνιον, ψυχὴν καὶ σῶμα, καθάπερ οἱ κατὰ νόμον ὄντες θεοί· (γένεσις γὰρ οὐκ ἄν ποτε ἦν ζώων, ἀπολομένου τούτοιν θατέρου·) καὶ τὸ μὲν ὠφελεῖν ἀεὶ πεφυκὸς ὄν, ἀγαθὸν ψυχῆς, διενοήθη, τὸ δὲ κακὸν βλάπτειν (58)· ταῦτα πάντα ξυνιδὼν, ἐμηχανήσατο τοῦ κείμενον ἕκαστον τῶν μερῶν νικῶσαν ἀρετὴν, ἡττωμένην δὲ κακίαν ἐν τῷ παντὶ παρέχοι μάλιστ' ἂν καὶ ῥᾷστα καὶ ἄριστα. Μεμηχάνηται δὴ πρὸς πᾶν τοῦτο, τὸ ποιόν τι γιγνόμενον ἀεὶ ποίαν ἕδραν δεῖ μεταλαμβάνον οἰκίζεσθαι καὶ τίνας ποτὲ τόπους· τῆς δὲ γενέσεως τοῦ ποίου τινὸς ἀφῆκε ταῖς βουλήσεσιν ἑκάστων ἡμῶν τὰς αἰτίας. Ὅπη γὰρ ἂν ἐπιθυμῇ, καὶ ὁποῖός τις ὢν τὴν ψυχὴν, ταύτῃ σχεδὸν ἑκάστοτε καὶ τοιοῦτος γίγνεται ἅπας ἡμῶν, ὡς τοπολύ. — Τὸ γοῦν εἰκός. — Μεταβάλλει μὲν τοίνυν πάνθ' ὅσα μέτοχά ἐστι ψυχῆς, ἐν αὐτοῖς κεκτημένα τὴν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν· μεταβάλλοντα δὲ φέρεται κατὰ τὴν τῆς εἱμαρμένης τάξιν καὶ νόμον· σμικρότερα μὲν τῶν ἠθῶν μεταβάλλοντα, ἐλάττω (59), κατὰ τὸ τῆς χώρας ἐπίπεδον μεταπορεύεται· πλείω δὲ καὶ ἀδικώτερα, μεταπεσόντα εἰς βάθος, τά τε κάτω λεγόμενα τῶν τόπων, ὅσα ᾅδην τε, καὶ τὰ τούτων ἐχόμενα τῶν ὀνομάτων ἐπονομάζοντες, σφόδρα φοβοῦνται καὶ ὀνειροπολοῦσι ζῶντες, διαλυθέντες τε τῶν σωμάτων. Μείζω δὴ ψυχὴ (60) κακίας ἢ ἀρετῆς ὁπόταν μεταβάλλῃ, διὰ τὴν αὐτῆς βούλησίν τε καὶ ὁμιλίαν γενομένην ἰσχυρὰν, ὁπόταν μὲν ἀρετῇ θείᾳ προσμίξασα γίνηται διαφερόντως τοιαῦτα διαφέροντα (61), καὶ μετέβαλε

A mediocriter cum homine contentioso disputasse? — Certe. — Saltem ut is perperam se locutum esse fateri cogatur. At nunc eidem quibusdam præterea verisimilibus argumentis, quasi cantionum illecebris opus videtur. — Quibus tandem, bone vir? — Quibus adductus adolescens hoc sibi persuadeat, qui universi curam susceperit, eum ad illius salutem vimque conservandam, ordinata et constituta habere omnia, sic ut partes etiam singulæ, quidquid ad eas pertinet, pro suis viribus patiantur, et agant. Eæ vel minutissimis in rebus, quæ sibi aut subeundæ sint, aut præstandæ, suos quæque principes ac præfectos habent, qui finem ad ultimam usque particulam integre accurateque perducant.

B **634** E quibus una etiam est tua, miselle, particula, quæ tametsi perpusilla sit, ad universum tamen per sese tendit semper ac respicit. Ignoras tu vero interea, ortus rerum omnes universi causa fieri, ut vitam ejus complexa natura in summa felicitate versetur: qui profecto illius gratia factus es, non illa tui. Siquidem medicus omnis, omnisque peritus artifex, sic totius causa omnia perficit, sic unum illud quod communiter optimum sit intuetur, ut totius causa partem, non totum partis causa moliatur. Tu vero indignaris, quod nescias, id quod in te optimum est, quemadmodum vi quadam communis ortus, universo tibique conveniat. Et quoniam animus cum corpore semper, alio tamen alioque complexus, nullum non mutationis genus subit, cum

C sua, tum alterius cujusdam animi causa, sortis nostræ moderatori reliquum hoc unum est, uti mores, si meliores effecti erunt, meliorem, sin autem deteriores, deteriorem in locum pro sua cujusque ratione traducat, ut sedem singula convenientem ac propriam sortiantur. — Clarius ista, sodes. — Equidem ita loquor, quomodo res omnes Deo curæ esse facilius intelligi possit. Etenim, si quis semper ad totum respiciens, ita fingeret ac refingeret omnia (ut si aquam igne animaret), tamen ut neque multa ex uno, neque e multis unum aliquid efficeret, ea sane posteaquam primam, aut secundam, aut tertiam generationem sublissent, ista rerum ordinisque mutatione, infinitum quantum augerentur. Nunc vero, universi moderatori facilitas quædam admi-

D rabilis suppetit. — Necdum istud intelligo. — Audi ergo. Novit rex ille noster, actiones omnes animatas esse, easdem cum virtutis habere, tum etiam vitiositatis plurimum: animum item et corpus, ut pestem ex se nullam habeant, carere tamen immor-

(56) *Ἐμψύχων*. Legebatur ἔμψυχον, ut apud Platonem, sed adnotat Serranus alibi etiam legi ἐμψύχον ex quo ἐμψύχων facere malui; vere enim aqua illa, quæ frigida prius et immota consistebat, subjecto igne incalescens et ebulliens, μετασχηματίζεται, ac propemodum ἐμψύχεται.

(57) *Τῆς μετατιθεμένης*. Usitatius et clarius diceretur, μετατιθεμένης τῆς κοσμήσεως.

(58) *Τὸ δὲ κακὸν, βλάπτειν*. Mallem, τὸ δὲ βλάπτειν, κακόν.

(59) *Ἐλάττω*. Forte, ἐλάττω μὲν καὶ δικαιότερα, ut iis opponantur quæ paulo post πλείω καὶ ἀδικώτερα.

(60) *Μείζω δὴ ψυχή*. Corruptus hic locus est. Editio Ficini et Serrani habet, μείζων δὲ δὴ ψ. κ. η. α. ο. μεταλάβῃ. Conjiciebam, μείζων δὴ ψ. κακίαν ἢ ἀρετῆ (vel κακίαν ἢ ἀρετὴν) ὁπόταν μεταβάλλῃ.

(61) *Τοιαῦτα διαφέροντα*. Plato, τοιαύτη διαφέροντα. Serranus aliam lectionem affert, τοιαύτη διαφερέται. Ergo, si τοιαύτη retineatur, et διαφέροντα, vel διαφέρεται rejiciatur, obscuritatis nihil admodum fore arbitror.—Legi posse opinatur Heinichen τοιαύτη, διαφέροντα καὶ μετέβαλε. Edit.

Digitized by Google

talitate, qua veri legitimique dii perfruantur (alioqui nulla unquam animantium generatio fieret, altero morte sublato) ; ad extremum, quidquid juvare per sese potest, id omne animi bonum, quidquid nocere solet, malum esse statuit. Quibus omnibus exploratis, molitus hoc demum est, quemadmodum ita partes singulæ constituerentur, uti cum maxime, tum etiam facillime atque optime, certam in universo virtutis victoriam facerent, vitiositate prostrata. Quam in rem universi bono excogitavit, quam quodque sedem pro naturæ suæ conditione, quemque locum aliquando sortiri firmum ac stabilem oporteret. At vero, ut talis quisque talisve fieret, causas omnes nostræ in voluntatis potestate reliquit. Qualis enim **635** cupiditate quisque et animo fuerit, talis fere passim esse solet. — Et consentaneum id quidem. — Quæcunque igitur animo prædita sunt, mutantur omnia, quod in se ipsis causam mutationis habeant. Qua in mutatione, fati præscriptum ac legem sequuntur. Quorum enim animorum tolerabiliores fuerint remissioresque mores, ii dum ea mutatio fit, utpote leviores, in summum regionis solum commeant ; quorum autem graviores et injustiores, ii vastam in altitudinem, et depressiora loca detruduntur, quæ qui adhuc vivunt, quique corporibus soluti jam sunt, inferorum, ac similibus aliis nominibus admodum horrere, ac sæpius somniare solent. Ita, cujus animi cum suapte voluntate, tum acri et corroborata consuetudine major aut vitiositas, aut virtus exstiterit, is sub illam mutationem, si divinam ad virtutem adhæserit, ejusque singulariter et eximie similis fuerit, sedem quoque suam alioqui sanctissimam, cum alia quadam adhuc meliore commutat. Qui vero contrariam viam institerit, vitam quoque deinceps contrariis in locis, et contraria sorte degit. Ea judicii ratio, mi adolescens, qui te a diis negligi arbitraris, a diis qui in Olympo versantur, constituta est : ut qui deterior fuerit, ad deteriorum ; qui melior, ad meliorum animorum societatem commigret ; et cum in vita, tum quolibet mortis in genere, quibus a similibus similes affici deceat, patiatur atque agat omnia. Hoc judicium neque tu, neque alius quisquam defugisse se, atque ita deos ipsos superasse gloriabitur : quippe quod ejus auctores maxime præ cæteris omnibus sanctum esse voluerint, omninoque propterea vereri oporteat ; nec enim illud te unquam præterjibit. Nec tam pusillus tenuisque fies, ut ab eo te in abditos terræ sinus latebrasque subducas : nec vero tam sublimis, ut in cœlum evoles. At dignas omnino pœnas daturus ipse es, sive hic maneas, sive trajiciaris ad inferos, sive ad locum aliquem iis adhuc horridiorem deferaris.

A τόπον ἅγιον ὅλον, μετακομισθεῖσα εἰς ἀμείνω τινὰ τόπον ἕτερον· ὅταν δὲ τἀναντία ἐπὶ τἀναντία μεθιδρύσατο (62) τὸν αὑτῆς βίον. Αὕτη τοι δίκη ἐστὶ θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν, ὦ παῖ, καὶ νεανίσκε, ἀμελεῖσθαι δοκῶν ὑπὸ θεῶν· κακίω μὲν γινόμενον, πρὸς τὰς κακίους ψυχάς, ἀμείνω δὲ πρὸς τὰς ἀμείνους πορευόμενον, ἔν τε ζωῇ καὶ ἐν πᾶσι θανάτοις, πάσχειν τε (63) ἃ προσῆκον δρᾷν ἐστι τοῖς προσφυέσι (64) τοὺς προσφερεῖς, καὶ ποιεῖν. Ταύτης τῆς δίκης οὔτε σὺ μήποτε, οὔτ' ἄλλος ἀτυχὴς (65) γενόμενος ἐπεύξεται περιγενέσθαι θεῶν· ἣν πασῶν δίκην δικῶν διαφερόντως ἔταξάν τε οἱ τάξαντες, χρεών τε ἐξευλαβεῖσθαι τὸ παράπαν. Οὐ γὰρ ἀμεληθήσῃ ποτὲ ὑπ' αὐτῆς· οὐχ οὕτω σμικρὸς ὢν δύσῃ κατὰ τὸ τῆς γῆς βάθος, οὐδ' ὑψηλὸς γενόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναπτήσῃ· τίσεις δὲ σαυτῷ τὴν προσ-

B ἥκουσαν τιμωρίαν εἴτ' ἐνθάδε μένων, εἴτε καὶ ἐν ᾅδου διαπορευθείς, εἴτε καὶ τούτων εἰς ἀγιώτερον (66) ἔτι διακομισθεὶς τόπον. Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος σοι καὶ περὶ ἐκείνων ἂν εἴη, τῶν οὓς σὺ κατιδὼν ἐκ σμικρῶν μεγάλους γεγονότας, ἀνοσιουργήσαντας, ἤ τι τοιοῦτον πράξαντας, ᾠήθης ἐξ ἀθλίων εὐδαίμονας γεγονέναι, καὶ ὡς ἐν κατόπτροις αὐτῶν ταῖς πράξεσιν ἠᾠσθω καθεωρακέναι τὴν πάντων ἀμέλειαν θεῶν, οὐκ εἰδὼς αὐτῶν τὴν συντέλειαν, ὅπη ποτὲ τῷ παντὶ ξυμβάλλεται. Γινώσκειν δὲ αὐτήν, ὦ πάντων ἀνδρειότατε, πρὸς οὐδὲν δοκεῖς (66'), ἣν τις μὴ γινώσκων, οὐδ' ἂν τύπον ἴδοι ποτὲ, οὐδὲ λόγον ξυμβάλλεσθαι περὶ βίου δυνατὸς ἂν γένοιτο, εἰς εὐδαιμονίαν τε καὶ δυσδαίμονα τύχην.

C Ταῦτα εἰ μέν σε πείθει Κλεινίας ὅδε, καὶ ξύμπασα ἡμῶν ἥδε ἡ γερουσία, περὶ θεῶν ὡς οὐκ οἶσθα ὅ τι λέγεις, καλῶς ἂν σοι Θεὸς αὐτὸς ξυλλαμβάνοι· εἰ δ' ἐπιδεὴς ἔτι λόγου ἂν εἴης, λεγόντων ἡμῶν πρὸς τὸν τρίτον ἐπάκουε, εἰ νοῦν καὶ ὁπωσοῦν ἔχεις. » Τούτων ὁ νοῦς, εἰ καὶ μὴ τὰ ῥήματα, ἐν τοῖς Ἑβραίων λογίοις προκαταβέβληται, συντομώτατα, καὶ δι' ὀλίγων τῆς διανοίας περιεχομένης. Τό τε γὰρ, « Οὐχ οὕτω σμικρὸς ὢν δύσῃ κατὰ τὸ τῆς γῆς βάθος, οὐδ' ὑψηλὸς γενόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναπτήσῃ, » ὅμοιον ἂν εἴη τῷ παρὰ τῷ Δαυῒδ, τοῦτον ἔχοντι τὸν τρόπον· « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω ; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην, πάρει. Εἰ ἀναλάβοιμι πτέρυγας, καὶ κατασκηνώσαιμι εἰς τὰ ἔσχατα τῆς

D θαλάσσης· καὶ γὰρ ἐκεῖ ἡ χείρ σου ὁδηγήσει με· » ἀλλὰ καὶ τό· « Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, καὶ ποίησιν χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ τό· « Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε ταῦτα πάντα· » καὶ τό· « Ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ Γενεσιουργὸς θεωρεῖται· » καὶ τό· « Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· » ἀλλὰ καὶ τὸ, « Ἐζήλωσα

(62) *Μεθιδρύσατο*. Melius quam apud Platonem, μεθιδρύσασα, convenit enim cum præcedenti μετέβαλε.

(63) *Πάσχειν τε*. Plato post πάσχειν τε, addit καὶ ποιεῖν, quod hic in periodi finem rejicitur.

(64) *Προσφυέσι*. Plato, προσφερέσι, melius, cum sequatur προσφερεῖς.

(65) *Ἀτυχής*. Ficinus legit, εὐτυχής.

(66) *Ἀγιώτερον*. Plato, ἀγριώτερον, quod magis placet, vel ἀτοπώτερον, ut etiam legi Serranus adnotat.

(66') Lege Πῶς οὐ δεῖν.

Digitized by Google

ἐπὶ ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν· » μεταπεφράσθαι μοι δοκεῖ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος διὰ τοῦ· « Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος σοι καὶ περὶ ἐκείνων ἂν εἴη, τῶν οὓς σὺ κατιδὼν ἐκ μικρῶν μεγάλους γεγονότας, ἀνοσιουργήσαντας, ἢ τι τοιοῦτον πράξαντας, ὡφθης ἐξ ἀθλίων εὐδαίμονας γεγονέναι. » Καὶ τὰ ἄλλα δὲ, ὅσα τούτοις ὁμοίως εἴρηται, προβλαβὲ τὴν εἰς πλάτος ἐκτεθεῖσαν τοῦ Πλάτωνος ἑρμηνείαν ἐν τοῖς Ἑβραίων λόγοις. Ἕκαστον δ' οὖν αὐτῶν κατὰ μέρος εὔροις ἂν ἀκριβῶς ἐξετάζων τοῖς Ἑβραίων συμφερόμενον γράμμασι. Ἑβραίων δὲ εἶναι λόγους, οὐ μόνον τὰ παρὰ Μωϋσῇ λόγιά φημι, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἄλλων μετὰ Μωϋσέα θεοφιλῶν ἀνδρῶν, εἴτε προφητῶν εἴτε καὶ ἀποστόλων τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ὧν ἡ τῶν δογμάτων συμφωνία, μιᾶς εἰκότως αὐτοὺς καὶ τῆς προσηγορίας ἀξιώσειεν.

A Quod ipsum tibi de illis quoque statuendum est, quos tu cum ex parvis magnos evasisse, post grave aliquod vel impietatis, vel alterius sceleris exemplum videres, beatos ex miseris factos putabas; et quorum in maleficiis, tanquam in speculis, quam abs diis omnia negligantur, videre tibi videbare, ignorans videlicet, qui tandem aut qua parte istorum finis et exitus cum universi rationibus cohæreret. Illum porro, vir generosissime, qui tandem sciens volensque negligere potes, qui tamen ejusmodi est, ut qui ab ejus cognitione **636** imparatus sit, nihil unquam vel animo informare possit, nec ullam de humanæ vitæ seu felicitate, seu miseria disputationem instituere. Hoc si tibi Clinias iste de diis, ac senatus hic noster omnis persuadere po-

B tuerit, nescire te quid loquare, singulare a Deo ipso beneficium acceperis. Sin longiori adhuc oratione opus habebis, age porro, nosque de tertio illo disserentes, si quid omnino mentis habes, attende. » Hæc Plato. Quorum sane mens, si minus verba ipsa, multo ante Hebræorum exstabat in litteris, sed brevissime ac paucissimis vocibus comprehensa sententia. Nam illud quidem, « Nec tam pusillus fies, ut ab ejus te oculis in abditos terræ sinus latebrasque subducas; nec vero tam sublimis, ut in cœlum evoles, » dicto huic Davidico proximum est: « Quo ibo a spiritu tuo? et quo a facie tua fugiam? Si ascendero in cœlum, tu illic es; si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas, et habitavero in extremis maris; etenim illuc manus tua deducet me [1]; » deinde hoc ejusdem prophetæ: « Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum [2]; » itemque illud Isaiæ: « Tollite in altum oculos vestros, et videte, quis ostendit hæc omnia [3]; » et hoc: « Ex magnitudine et pulchritudine creaturarum Creator cum proportione spectatur [4]; » et hoc: « Invisibilia enim ejus a creatura mundi, per hæc quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur, sempiterna quoque ejus virtus ac divinitas [5]; » postremo istud: « Zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns [6]: » hæc omnia interpretatus videtur Plato dum ait, « Hoc ipsum tibi de illis quoque statuendum est, quos tu cum ex parvis magnos evasisse, post grave aliquod impietatis, vel alterius sceleris exemplum videres, beatos ex miseris factos putabas. » Ac cætera quæ eamdem in sententiam dicta sunt, in Hebræorum monimentis fusiorem illam Platonis explicationem occuparunt. Quæ tu singula, si accurate ac diligenter expendes, cum Hebræorum doctrina consentire reperies. Hebræorum autem librorum nomine, non sola Moysis oracula intelligo, sed aliorum etiam qui post eum scripsere, hominum Deo charissimorum, seu prophetæ, seu nostri quoque Servatoris apostoli fuerint, quibus ob summam dogmatum consensionem, una atque eadem appellatio jure tribuatur.

[1] Psal. CXXXVIII, 7. [2] Psal. XVIII, 2. [3] Isa. XL, 26. [4] Sap. XIII, 5. [5] Rom. I, 20. [6] Psal. LXXII, 3.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΡΙΣΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ

LIBER DECIMUS TERTIUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΤΡΙΣΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

637 *LIBRI DECIMI TERTII CAPITA.*

α'. *Ὅπως ὁ Πλάτων τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας ἀπήλεγχε τὴν ἀτοπίαν. Ἐκ τοῦ Τιμαίου.*

1. *Quemadmodum Plato Græcæ theologiæ ineptias coarguerit. Ex Timæo.*

Digitized by Google

2. *De eodem. Ex* Epinomide.

3. *Ex sec.* De republ. *De eodem : ac præterea Deum malorum auctorem non esse.*

4. *Præter obscenas fabulas, nihil istas de Græcis numinibus narrationes continere ; Socratemque, quod iis fidem non haberet, ab Atheniensibus interfectum esse. Ex* Euthyphrone.

5. *Ex Numenii lib.* De Platonis arcanis, *eamdem in rem.*

6. *In vulgi opiniones abeundum non esse, nec ab instituto suo, vel mortis metu discedendum. Ex* Critone.

7. *Reponendam iis non esse, a quibus injuriose tractemur, injuriam. Ex eodem.*

8. *Quæ semel recte statueris, ea ne mortis quidem metu abjicienda esse. Id quod in eos conveniet, qui persecutionum temporibus religionem ejurant.*

9. *Qualis animo sit oportet, qui mortis metu susceptum institutum ejuret.*

638 10. *Mortem veritatis causa non esse fugiendam. Ex* Socratis Apologia.

11. *Quemadmodum eorum mortem, qui vitam gloriose profuderunt, celebrari oporteat. Ex Platone.*

12. *Aristobulum Peripateticum etiam ante nos confessum esse, Hebræis e fontibus suam Græcos hausisse philosophiam.*

13. *Quæ a Græcis recte scripta fuerint, ea cum Hebræorum doctrina consentire, a Clemente præterea ostenditur* Strom. *quinto.*

14. *Non recte de omnibus pronuntiasse Platonem ; eoque nos haud absque ratione ab ejus philosophia discessisse, atque Hebræorum oracula complexos esse.*

15. *Non in omnibus Platonis, sed Hebræorum probandam esse de spiritalibus naturis disputationem.*

16. *De animo non recte, ut Hebræos, in omnibus sensisse Platonem.*

17. *Non quemadmodum Platoni visum est, animi naturam duabus ex partibus, quarum altera patiendi necessitate libera, patibilis altera sit, esse conflatam. Ex Severi Platonici disputatione* De animo.

18. *De cœlo, deque collucentibus in eo sideribus, haud recte omnino sensisse Platonem. Ex* Epinomide, Timæo *et* Leg. x. *Quæ Moyses coli omnia vetuit, quemadmodum Hebræus etiam Philo interpretatur.*

19. *Quænam minus recte Plato de mulieribus statuerit.*

20. *Quænam Plato de infando amore in* Phædro *statuerit : quibus contraria sunt a Moyse sancita.*

21. *De legibus Platonis ad cædes pertinentibus, magna illa hominis mente indignis : quibuscum Moysis leges committendæ.*

639 PROŒMIUM.

Cum superioribus libris viderimus, Platonica ut plurimum philosophia, Moysis et sacrorum apud Hebræos oraculorum quamdam quasi Græcam in linguam conversionem contineri : nos deinceps partim quæ huic disputationi desunt adjungemus, partim quæ a superioris memoriæ scriptoribus in similium locorum tractatione dicta sunt, persequemur ; ad extremum speciosam illam nonnullorum criminationem diluemus : Ecquid tandem causæ sit, quamobrem si Moysi tam consentanee Plato philosophatus est, Moysis potius quam Platonis

A β'. Ἔτι ἀπὸ τοῦ λόγου Ἐπινομίδος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

γ'. Ἔτι ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῆς Πολιτείας, περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν τῶν κακῶν αἴτιον.

δ'. Ὅτι πλέον οὐδὲν τῶν αἰσχρῶν μύθων αἱ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν διηγήσεις περιέχουσιν, αἷς μὴ πειθόμενον Σωκράτην ἔκτειναν Ἀθηναῖοι. Ἀπὸ Εὐθύφρονος.

ε'. Νουμηνίου, ἐκ τῶν παρὰ Πλάτωνι Ἀπορρήτων, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

ς'. Ὅτι μὴ δεῖ ταῖς τῶν πολλῶν προσέχειν δόξαις, μηδὲ τῆς ἰδίας μετατίθεσθαι προαιρέσεως διὰ θανάτου φόβον. Ἀπὸ τοῦ Κρίτωνος.

ζ'. Ὅτι μὴ δεῖ ἀμύνεσθαι τοὺς ἀδικεῖν ἡμᾶς παρεσκευασμένους. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

η'. Ὅτι μὴ δεῖ τὰ ἅπαξ ὀρθῶς κριθέντα ἀθετεῖν, μηδ' εἰ θάνατός τις ἐπάγοι. Ἁρμόσει δὲ πρὸς
B τοὺς ἐν καιροῖς διωγμῶν ἐξομνυμένους τὴν εὐσέβειαν.

θ'. Ὁποῖός ποτε ἔσται τὴν διάθεσιν ὁ διὰ θανάτου φόβον ἐξομνύμενος τὴν οἰκείαν πρόθεσιν.

ι'. Ὅτι μὴ δέοι φεύγειν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας θάνατον. Ἀπὸ τῆς Σωκράτους Ἀπολογίας.

ια'. Ὅπως δέοι τιμᾶν τὸν θάνατον τῶν εὐκλεῶς μεταλλαξάντων τὸν βίον· ἐκ τοῦ Πλάτωνος.

ιβ'. Ὅπως καὶ ὁ πρὸ ἡμῶν ἐξ Ἑβραίων Ἀριστόβουλος ὁ Περιπατητικὸς ἐκ τῆς παρ' Ἑβραίοις φιλοσοφίας ὁμολογεῖ τοὺς Ἕλληνας ὡρμῆσθαι.

ιγ'. Ὡς καὶ Κλήμης ὁμοίως τὰ καλῶς Ἕλλησιν εἰρημένα σύμφωνα τυγχάνειν τοῖς Ἑβραίων παρίστησι δόγμασιν. Ἀπὸ τοῦ ε' Στρωματέως.

ιδ'. Ὅτι μὴ πάντα ἐπιτυχῶς εἴρηται τῷ Πλάτωνι· διὸ οὐκ ἀλόγως τὴν κατ' αὐτὸν παρητήμεθα φιλοσοφίαν, τὰ δὲ Ἑβραίων ἀποδεχόμεθα λόγια.

C ιε'. Ὅτι μὴ καθόλου ὀρθῶς ὁ Πλάτων τὸν περὶ τῶν νοητῶν οὐσιῶν ἐφώδευσε λόγον, ἀλλ' Ἑβραῖοι.

ις'. Ὅτι μὴ Ἑβραίοις ὁμοίως κατὰ πάντα ὀρθῶς ἐδόξασε περὶ ψυχῆς ὁ Πλάτων.

ιζ'. Ὅτι κατὰ Πλάτωνά μὴ ἐξ ἀπαθοῦς καὶ παθητῆς οὐσίας, ἡ τῆς ψυχῆς συνέστηκε φύσις. Ἀπὸ τῶν Σευήρου τοῦ Πλατωνικοῦ, Περὶ ψυχῆς.

ιη'. Περὶ οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φωστήρων, ὅτι μὴ καθόλου ὀρθῶς ἐδόξασεν ὁ Πλάτων. Ἀπὸ τῆς Ἐπινομίδος, καὶ τοῦ Τιμαίου, καὶ τοῦ δεκάτου τῶν Νόμων. Ἅπερ Μωϋσῆς σέβειν ἀπαγορεύει, ὡς καὶ ὁ Ἑβραῖος Φίλων ἑρμηνεύει.

ιθ'. Ὁποῖα περὶ γυναικῶν οὐκ ὀρθῶς ὁ Πλάτων διετάξατο.

κ'. Ὁποῖα περὶ ἔρωτος ἐκθέσμου ὁ αὐτὸς διετάξατο ἐν Φαίδρῳ, οἷς Μωϋσῆς ἀντινομοθετεῖ.
D κα'. Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι φονικῶν νόμων, οὐκ ἀξίων ὄντων τῆς μεγαλονοίας αὐτοῦ, οἷς τοὺς Μωϋσέως ἀντιπαραβλητέον.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

Ἐπειδὴ πέφηνεν ἐν τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασιν ἡ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφία κατὰ τὰ πλεῖστα, Μωϋσέως καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις ἱερῶν λόγων ἑρμηνείαν ὥσπερ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα φωνὴν περιέχουσα, ἔρχομαι νῦν ὁμοῦ καὶ τὰ λείποντα προσαποδοῦναι τῷ λόγῳ, καὶ τὰ τοῖς πρὸ ἡμῶν εἰς τοὺς τόπους εἰρημένα διελθεῖν· ὁμοῦ καὶ διαβολῆς εὐλόγου αἰτίαν ἀπολυσόμενος, εἰ δή τις ἡμῖν ἐπικαλῶν φαίη. Τί δήποτ' οὖν, Μωϋσέως καὶ Πλάτωνος τὰ συνῳδὰ περιλοσοφηκότων, οὐχὶ τὰ Πλάτωνος, ἀλλὰ τὰ Μωϋσέως μέτιμεν, τοὔμπαλιν δέον, ὅτι δὴ πρὸς τοῖς ἴσοις δό-

Digitized by Google

γμασι προσήκων ἡμῖν γένοιτ' ἂν Ἕλλησιν οὖσιν ὁ Ἑλληνικὸς μᾶλλον ἢ ὁ βάρβαρος. Ὀκνῶν δὲ ἀπαντῆσαι πρὸς τοῦτο, αἰδοῖ τῇ πρὸς τὸν φιλόσοφον, τοῦτον μὲν εἰς ὕστερον ἀνατίθεμαι τὸν λόγον· τὰ δέ γε πρῶτά μοι λεχθέντα πρῶτα διασκέψομαι. Λαβὼν οὖν ἀνάγνωθι, ὁποίαν ἐπήγετο δόξαν ὁ Πλάτων περὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεολόγων τε καὶ ποιητῶν, ὅπως τε πάσας τὰς πατρίους περὶ τῶν θεῶν ὑπολήψεις ἠθέτει, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ἀτοπίαν διήλεγχεν.

A doctrinam sequamur, cum secus utique factum oporteret, quod præter dogmatum similitudinem, nobiscum etiam, utpote Græcis, Græco magis homini quam barbaro conveniret. Et quoniam ego, qua philosophum hunc observantia prosequor, huic adhuc reprehensioni occurrere vereor, hac tantisper oratione dilata, quæ primum abs me proposita sunt, ea primo loco discutiam. Sume ergo mihi Platonem, ac perlege, qualem ipse demum habuerit Græcorum theologorum ac poetarum opinionem, et quemadmodum patrias omnes de diis sententias rejecerit, earumque ineptias coarguerit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ὅπως ὁ Πλάτων τῆς Ἑλληνικῆς θεολογίας ἀπήλεγχε τὴν ἀτοπίαν. Ἐκ τοῦ Τιμαίου.

« Περὶ δὲ τῶν ἄλλων (67) δαιμόνων εἰπεῖν τε καὶ γνῶναι τὴν γένεσιν μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς. Πιστευτέον δὲ τοῖς εἰρηκόσιν ἔμπροσθεν, ἐκγόνοις μὲν θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς δέ που τοὺς ἑαυτῶν προγόνους εἰδόσιν. Ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν, καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσιν· ἀλλ' ὡς οἰκεῖα φάσκουσιν ἀπαγγέλλειν, ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. Οὕτως οὖν κατ' ἐκείνους ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ τούτων τῶν θεῶν ἐχέτω, καὶ λεγέσθω. Γῆς τε καὶ Οὐρανοῦ παῖδες Ὠκεανός τε καὶ Τηθὺς ἐγενέσθην· τούτων δὲ Φόρκυς, Κρόνος τε, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων· ἐκ δὲ Κρόνου καὶ Ῥέας, Ζεύς, Ἥρα τε, καὶ πάντες ὅσους ἴσμεν ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν, ἔτι τε τοὺς τούτων ἄλλους ἐγγόνους. » Διὰ τούτων πιστεύειν τοῖς περὶ θεῶν μύθοις, καὶ αὐτοῖς δὲ τοῖς τῶν μύθων ποιηταῖς, ὡς δὴ θεῶν ἐγγόνοις οὖσι παρακελευσάμενος, πρῶτα μὲν διὰ τοῦ φάναι ἐγγόνους εἶναι τῶν θεῶν τοὺς ποιητὰς χλευάζειν μοι δοκεῖ, ὡς καὶ τῶν θεῶν ἀνθρώπων γεγονότων, καὶ τοῖς ἐγγόνοις ὁμοίων τὴν φύσιν· διαβάλλει δ' ἐξῆς ἄντικρυς τοὺς θεολόγους οὓς ἐγγόνους ἔφησεν εἶναι θεῶν, δι' ὧν ἐπάγει φάσκων· « Καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδείξεων λέγουσι· » δι' ὧν τε προστίθησι τὸ, *ὡς ἔφασαν*. Παίζειν δ' ἔοικε λέγων· « Σαφῶς γέ που τοὺς ἑαυτῶν προγόνους εἰδόσι· » καὶ τὸ, « Ἀδύνατον θεῶν παισὶν ἀπιστεῖν. » Καὶ τὸ παρὰ γνώμην δὲ ταῦτα λέγειν τῶν νόμων ἕνεκα διαῤῥήδην παρίστησιν ὁμολογήσας, ὅτι δέοι ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστεύειν αὐτοῖς. Ὅτι δὲ ταῦτ' ἐνόει, ἐπάκουσον ὅπως γυμνῇ καὶ ἀκατακαλύπτῳ φωνῇ τοὺς δὴ θεολόγους ἅπαντας διαβάλλει, κόπτων ἐν *Ἐπινομίδι* τούτοις τοῖς ῥήμασιν.

CAPUT I.

Quemadmodum Plato Græcæ theologiæ ineptias coarguerit. Ex Timæo.

« Aliorum autem dæmonum, inquit ille, procreationem vel explicare, vel nosse, res est nostra facultate major. Quare hoc in genere, priscis illis testibus adhibenda fides, qui, ut deum, quod ipsi aiunt, nepotes erant, ita majores suos maxime notos habuerunt. Nec fieri omnino potest, ut fides eorum filiis detrahatur, etiamsi nullis demonstrationibus necessariis, ac ne probabilibus quidem argumentis ipsorum testimonia comprobentur : sed necesse plane est, ut iis, quomodo lex imperat, tanquam suarum in rerum commemoratione credamus. Illam ergo deorum procreationem quod attinet, uti poetæ scribunt, ita nos quoque de ea statuamus ac loquamur. **640** Terræ Cœlique liberi, Oceanus et Tethys : horum Phorcyn, Saturnus et Ops, cæterique fratres. Ex Saturno et Ope, Jupiter, Juno, ac reliqui, quos utriusque fratres appellari scimus, procreati. Atque ita deinceps de tota nepotum serie. » His Plato, dum et deorum fabulis, et earum auctoribus poetis, sic tanquam deorum nepotibus fidem adhibere jubet, primum is mihi, dum poetas deorum nepotes appellat, ridere ac jocari videtur, quasi deos ipsos et homines fuisse, et similem nepotibus suis naturam habuisse velit. Deinde vero, quos deorum nepotes vocarat, eosdem ipse theologos manifeste traducit, his verbis, « Etiamsi nullis demonstrationibus necessariis, ac ne probabilibus quidem argumentis eorum testimonia comprobentur ; » itemque dum addit, « Quod ipsi aiunt. » Quin et ludere plane videtur dum ait, « Quippe qui majores suos maxime notos habuere. » Itemque, « Fieri nullo modo posse, ut fides deorum filiis detrahatur. » Cæterum quam id legum causa, præter mentem ipse dixerit, perspicue satis declarat, dum eos qui legem modo sequi voluerint, fidem ipsis adhibere oportere fatetur. Atque hanc illius vere sententiam fuisse ; ut facilius intelligas, audisis quemadmodum nuda claraque voce totum hoc theologorum genus reprehendat. Sic enim illos in *Epinomide* vellicat-

(67) *Περὶ δὲ τῶν ἄλλ.* Idem locus citatur infra, pag. 692. Habetur autem in *Timæo*, pag. 530 F. Clemens Alexandrin. v *Stromat.*, pag. 429 edit. Græco-Lat. eumdem laudat, ex quo id concludit, multo verius Christo sanctisque prophetis, res divinas pandentibus fidem haberi. Οὐκ οἶμαι, inquit, σαφέστερον ὑπὸ Ἑλλήνων προσμαρτυρήσεσθαι, τὸν Σωτῆρα ἡμῶν, καὶ τοὺς εἰς προφητείαν κεχρισμένους, τοὺς μὲν παῖδας Θεοῦ ἀνηγορευμένους, τὸν δὲ Κύριον Υἱὸν ὄντα γνήσιον, ἀληθεῖς εἶναι περὶ τῶν θείων μάρτυρας, διὸ καὶ δεῖν πιστεύειν αὐτοῖς, ἐνθέοις οὖσι, προσέθηκε. Eusebius contra, hæc a Platone εἰρωνικῶς et χλευαστικῶς dicta interpretatur, licet eum infra, pag. 692, serio reprehendat, quod poetis tantum in *Timæo* tribuerit, quibus alibi fidem prope omnem detraheret.

Digitized by Google

CAPUT II.

De eodem, ex Epinomide.

« Deorum, inquit, atque animantium procreationem, quod majores nostri perperam de illa philosophati sint, melius hic mihi necessario tractandam atque explicandam puto, atque ita ut superior illa, quam adversus impios institui, disputatio relegatur. » At vero quam mature ac prudenter illam veterum theologiam repudiet, idem ipse docet secundo *De republica*, ubi sane verum fuerit diligentius attendere quemadmodum adversus poetas atque theologos, in iis præsertim quæ de Græcis numinibus tradita jam olim fuerant, invehatur. Sunt hæc ejus verba.

641 CAPUT III.

Ex secundo De republica. *De eodem ; ac præterea Deum malorum auctorem non esse.*

« In majoribus fabulis, inquam, minores etiam facile videbimus. Necesse enim est speciem unam aliquam esse, vimque minoribus æque majoribusque communem. Annon ita sentis ? — Equidem, inquit ille, sed quas tu majores dicas, non capio. — Quas Hesiodus, inquam, atque Homerus, cæterique poetæ commemorant. Illi enim falsas hominibus fabulas commenti, et narrabant olim hodieque narrant. — Quas tandem, inquit ille, aut quid in iis reprehendis ? — Cui ego : Quod et primum et omnium maxime reprehendendum est, præsertim ubi quis non recte mentiatur. — Quid illud porro ? — Ubi quis male deorum heroumque naturam oratione repræsentat, perinde ut pictor faceret, qui tabellam ei rei nulla ex parte similem pingeret, quam penicillo exprimendam suscepisset. — Ea vero, inquit, reprehensione dignissima sint ; sed clarius illa, sodes, atque distinctius. — Ego vero : Primum, inquam, maximum illud maximisque de rebus mendacium, qui narravit Hesiodus, quid videlicet actum a cœlo fuerit, quamque vicissim ei pœnam Saturnus reposuerit, perperam omnino confinxit. Jam quæ Saturnus idem aut gesserit, aut a filio pertulerit, ne si vera quidem essent, adeo tamen facile ac temere apud homines aut stultos, aut adolescentes jactanda viderentur, sed principio quidem, omnino tacenda : sin aperiendi necessitas aliqua foret, cum paucissimis, uti maxime arcana

(68) *Ἐν τοῖς μείζοσιν.* Plato II *De republica*, pag. 429 F.

(69) *Οὐ χοῖρον.* Hujus victimæ præ cæteris meminit, vel quod antiquissima fuerit, maximeque vulgaris, ut ex Varrone aliisque constat : quo pertinet illud Clementis Alexandrini *Strom.* II, pag. 297 : Λέγεταί γ' οὖν τινα τῶν φιλοσοφούντων, ἐτυμολογοῦντα τὸν Υ̓͂ν, θῦν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον ἐπιτήδειον. Itaque Plato eam μεγάλῳ καὶ ἀπόρῳ θύματι opposuerit. Vel potius quod in arcanis Cereris et Bacchi sacris, præcipuum hoc victimæ genus haberetur, quo verba illa spectant, δι' ἀπορρήτων ἀκούειν, etc. Aristophani ejusque scholiastæ crebra moris hujus mentio. *Βατράχ.* act. I, 7 :

Ὦ πότνια πολυτίμητε Δήμητρος Κόρη,
Ὡς ἡδύ μοι προσέπτευσε χοιρείων κρεῶν.

Scholiast., Παρόσον, inquit, χοῖροι τῇ Δήμητρι, καὶ τῷ Διονύσῳ ἐθύοντο, ὡς λυμαντικοὶ τῶν θεοῖν δωρημάτων. Et in *Acharn.*, act. III, 2, Megarensis quidam mercator puellas geminas porculorum larvis induebat, quas sub mysteriorum tempus in Attico foro venderet. His in saccum subeuntibus edicebat :

Χ' ἢ σεῖτε φωνὰν χοιρίων μυστηρικῶν.

Ubi scholiast., Ὅτι ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς Δήμητρος χοῖρος θύεται· ἀνάκειται δὲ τὸ ζῶον τῇ θεῷ· ἕκαστος δὲ τῶν θυομένων (*forte*, θυόντων) ὑπὲρ ἑαυτοῦ ἔθυεν, Ibidem quærenti Dicæopoli, Τί δαὶ φέρεις; respondet Megarensis :

. . . . *Χοίρους ἐγὼ γα μυστικάς.*

Hoc ipsum innuit Tibullus l. I, eleg. 10 :

At nobis ærata Lares depellite tela,
Hostiaque e plena mystica porcus hara.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἔτι ἀπὸ τοῦ λόγου Ἐπινομίδος, περὶ τοῦ αὐτοῦ.

« Θεογονίαν τοίνυν καὶ ζωογονίαν, ὡς ἔοικεν, ἀναγκαῖον πρῶτόν μοι, κακῶς ἀπεικασάντων τῶν ἔμπροσθεν, βέλτιον ἀπεικάσαι κατὰ τὸν ὕστερον λόγον, ἀναλαβόντα ὃν πρὸς ἀσεβεῖς ἐπιχειρηκα λόγον. ». Ὅτι δ' εὐλόγως τὴν τῶν πρώτων θεολογίαν παραιτεῖται, διδάσκει ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας*, ἔνθα τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι ἄξιον, ὁπόσα καὶ οἷα περὶ τῶν αὐτῶν ποιητῶν τε καὶ θεολόγων τῶν γε ἐκ παλαιοῦ παραδεδομένων περὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν διέξεισιν, ὧδε ῥήμασιν αὐτοῖς φάσκων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

B *Ἔτι ἀπὸ τοῦ δευτέρου τῆς* Πολιτείας, *περὶ τοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν θεὸν τῶν κακῶν αἴτιον.*

« Ἐν τοῖς μείζοσιν (68), ἦν δ' ἐγὼ, μύθοις, ὀφόμεθα καὶ τοὺς ἐλάττους· δεῖ γὰρ δὴ τὸν αὐτὸν τύπον εἶναι, καὶ ταὐτὸν δύνασθαι τούς τε μείζους καὶ τοὺς ἐλάττους, Ἢ οὐκ οἴει; — Ἔγωγε, ἔφη· ἀλλ' οὐκ ἐννοῶ οὐδὲ τοὺς μείζους τίνας λέγεις. — Οὓς Ἡσίοδός τε, εἶπον, καὶ Ὅμηρος ἡμῖν ἐλεγέτην, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί· οὗτοι γάρ που, μύθους ψευδεῖς τοῖς ἀνθρώποις συντιθέντες, ἔλεγόν τε καὶ λέγουσι. — Ποίους δὴ, ἦ δ' ὅς, καὶ τί αὐτῶν μεμφόμενος λέγεις ;— Ὅπερ, ἦν δ' ἐγὼ, χρὴ πρῶτόν τε καὶ μάλιστα μέμφεσθαι, ἄλλως τε καὶ ἐάν τις μὴ καλῶς ψεύδηται. — Τί τοῦτο ; — Ὅταν εἰκάζῃ τις κακῶς οὐσίαν τῷ C λόγῳ περὶ θεῶν τε καὶ ἡρώων, οἷοί εἰσιν, ὥσπερ γραφεὺς μηδὲν ἐοικότα γράφων, οἷς ἂν ὅμοια βουληθῇ γράψαι. — Καὶ γὰρ, ἔφη, ὀρθῶς ἔχει τά γε τοιαῦτα μέμφεσθαι· ἀλλὰ πῶς δὴ λέγομεν, καὶ ποῖα ;— Πρῶτον μὲν δή, ἦν δ' ἐγὼ, τὸ μέγιστον, καὶ περὶ τῶν μεγίστων ψεῦδος ὁ εἰπὼν, οὐ καλῶς ἐψεύσατο, ὡς Οὐρανός τε εἰργάσατο, ἃ φησι δρᾶσαι αὐτὸν Ἡσίοδος, ὅ τε αὖ Κρόνος ὡς ἐτιμωρήσατο αὐτόν. Τὰ δὲ δὴ Κρόνου ἔργα καὶ πάθη ὑπὸ τοῦ υἱέος οὐδ' ἂν ει ἦν ἀληθῆ, ᾤμην δεῖν ῥᾳδίως οὕτω λέγεσθαι πρὸς ἄφρονάς τε καὶ νέους· ἀλλὰ μάλιστα μὲν σιγᾶσθαι· εἰ δ' ἀνάγκη τις ἦν λέγειν, δι' ἀπορρήτων ἀκούειν ὡς ὀλιγίστους, θυσαμένους οὐ χοῖρον (69), ἀλλά τι μέγα καὶ ἄπορον θῦμα, ὅπως ὅτι ἐλαχίστους συνέδῃ ἀκοῦσαι. — Καὶ γὰρ, ἦ δ' ὅς, οὗτοί γε οἱ λόγοι χαλεποί. — Καὶ οὐ λεκτέοι γε, ἔφην, ὦ Ἀδείμαντε, ἐν τῇ D

ἡμετέρᾳ πόλει. Οὐδὲ λεκτέον νεῳ ἀκούοντι, ὡς ἀδικῶν τὰ ἔσχατα, οὐδὲν ἂν θαυμαστὸν ποιοῖ, οὐδ' αὖ ἀδικεῦντα πατέρα κολάζων παντὶ τρόπῳ, ἀλλὰ δρῴη ἂν ὅπερ θεῶν οἱ πρῶτοί τε καὶ μέγιστοι. Οὐ μὰ τὸν Δία, ἦ δ' ὅς, οὐδὲ αὐτῷ μοι δοκεῖ ἐπιτήδεια εἶναι λέγειν. — Οὐδέ γε, ἦν δ' ἐγὼ, τὸ παράπαν, ὡς θεοὶ θεοῖς πολεμοῦσί τε, καὶ ἐπιβουλεύουσι, καὶ μάχονται· οὔτε γὰρ ἀληθῆ· εἴ γε δεῖ ἡμῖν τοὺς μέλλοντας τὴν πόλιν φυλάσσειν, αἴσχιστον νομίζειν τὸ ῥᾳδίως ἀλλήλοις ἀπεχθάνεσθαι· πολλοῦ δεῖ Γιγαντομαχίας τε μυθολογητέον αὐτοῖς, καὶ ποικιτέον, καὶ ἄλλας ἔχθρας πολλὰς καὶ παντοδαπὰς, θεῶν τε καὶ ἡρώων πρὸς συγγενεῖς τε καὶ οἰκείους αὐτῶν. Ἀλλ' εἴ πως μέλλοιμεν πείσειν, ὡς οὐδεὶς πώποτε πολίτης ἕτερος ἑτέρῳ ἀπήχθετο, οὐδ' ἔστι τοῦτο ὅσιον, τοιαῦτα μᾶλλον λεκτέα πρὸς τὰ παιδία εὐθὺς, καὶ γέρουσι καὶ γραυσὶ, καὶ πρεσβυτέροις γιγνομένοις, καὶ τοὺς ποιητὰς ἐγγὺς τούτων ἀναγκαστέον λογοποιεῖν. Ἥρας δὲ δεσμοὺς ὑπὸ υἱέος, καὶ Ἡφαίστου ῥίψεις ὑπὸ πατρὸς, μέλλοντος τῇ μητρὶ ἀμύνειν τυπτομένῃ, καὶ θεομαχίας ὅσας Ὅμηρος πεποίηκεν, οὐ παραδεκτέον εἰς τὴν πόλιν, οὔτ' ὑπονοίαις πεποιημένας, οὔτε ἄνευ ὑπονοιῶν. Ὁ γὰρ νέος οὐχ οἷός τε κρίνειν, ὅ τι ὑπόνοια, καὶ ὅ τι μή· ἀλλ' ἃ ἂν τηλικοῦτος ὢν λάβῃ ἐν ταῖς δόξαις, δυσέκνιπτά τε καὶ ἀμετάστατα φιλεῖ γίγνεσθαι. Ὧν δὴ ἴσως ἕνεκα περὶ παντὸς ποιητέον, ἃ πρῶτα ἀκούουσιν, ὅτι κάλλιστα μεμυθολογημένα πρὸς ἀρετὴν ἀκούειν. — Ἔχει γάρ, ἔφη, λόγον. Ἀλλ' εἴ τις αὖ καὶ ταῦτα ἐρωτῴη ἡμᾶς, ἄττα ἐστὶ, καὶ τίνες οἱ μῦθοι, τίνας ἂν φαῖμεν; — Καὶ ἐγὼ εἶπον· Ὦ Ἀδείμαντε, οὐκ ἐσμεν ποιηταὶ ἐγώ τε καὶ σὺ ἐν τῷ παρόντι, ἀλλ' οἰκισταὶ πόλεως. Οἰκισταῖς δὲ τοὺς μὲν τύπους προσήκει εἰδέναι, ἐν οἷς δεῖ μυθολογεῖν τοὺς ποιητὰς, παρ' οὓς ἐὰν ποιῶσιν, οὐκ ἐπιτρεπτέον· οὐ μὴν αὐτοῖς γε ποιητέον μύθους. — Ὀρθῶς, ἔφη· ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο, οἱ τύποι περὶ θεολογίας τίνες ἂν εἶεν; Τοιοίδε πού τινες, ἦν δ' ἐγὼ, οἷος τυγχάνει ὢν ὁ Θεὸς, ἀεὶ δή που ἀποδοτέον, ἐάν τέ τις αὐτὸν ἐν ἔπεσι ποιῇ, ἐάν τε ἐν μέλεσι, ἐάν τε ἐν τραγῳδίᾳ. — Δεῖ γάρ. — Οὐκοῦν ἀγαθὸς ὁ Θεὸς τῷ ὄντι τε, καὶ λεκτέον οὕτω. — Τί μήν; Ἀλλὰ μὴν οὐδέν γε τῶν ἀγαθῶν, βλαβερόν. — Ἦ γάρ; — Οὔ μοι δοκεῖ. — Ἆρ' οὖν τὸ μὴ βλαβερὸν βλάπτει; — Οὐδαμῶς. — Ὃ δὲ μὴ βλάπτει, κακόν τι ποιεῖ; — Οὐδὲ τοῦτο. — Ὃ δέ γε μηδὲν κακὸν ποιεῖ, οὐδ' ἂν τινος εἴη κακοῦ αἴτιον. — Πῶς γάρ; — Τί δέ; ὠφέλιμον τὸ ἀγαθόν; — Ναί. — Αἴτιον ἄρα εὐπραγίας. Ναί. — Οὐκ ἄρα πάντων γε αἴτιον τὸ ἀγαθόν· ἀλλὰ τῶν μὲν εὖ ἐχόντων αἴτιον, τῶν δὲ κακῶν ἀναίτιον. — Παντελῶς γε, ἔφη. Οὐδ' ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, ὁ Θεὸς, ἐπεὶ ἀγαθὸς, πάντων ἂν εἴη αἴτιος, ὡς οἱ πολλοὶ λέγουσιν· ἀλλ' ὀλίγων μὲν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιος, πολλῶν δὲ ἀναίτιος. Πολὺ γὰρ ἐλάττω τὰ ἀγαθὰ τῶν κακῶν ἡμῖν. Καὶ τῶν μὲν ἀγαθῶν οὐδένα ἄλλον αἰτιατέον, τῶν δὲ κακῶν ἄλλα ἄττα δεῖ ζητεῖν τὰ αἴτια, ἀλλ' οὐ τὸν Θεόν. — Ἀληθέστατα, ἔφη, δοκεῖς μοι λέγειν. — Οὐκ ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, ἀποδεκτέον, οὔτε Ὁμήρου, οὔτε ἄλλου ποιητοῦ, ταύτην τὴν ἁμαρτίαν περὶ τοὺς θεοὺς ἀνοήτως ἁμαρτάνοντος καὶ λέγοντος·

A solent, communicanda, et quidem auditoribus ejusmodi, qui non porcum, sed eximiam aliquam raramque victimam immolassent, ut quam paucissimi hujus in sermonis communionem venirent. — Enimvero grave, inquit, ac periculosum hoc sermonum genus. — Nec omnino, inquam, o Adimante, nostra in republica audiendum; nec audiente adolescente huic orationi locus esse debet, qui scelestissima quæque admittat, mirum ab eo nihil fieri ne si parentem quidem ipsum, a quo læsus fuerit, omni suppliciorum genere mulctaverit; sed illud duntaxat ipsum, quod primi maximique deorum ante jam fecerint. — Nec mihi per Jovem, inquit, ferenda vox ea videatur. — Neque altera sane hæc inquam: bellare deos, pugnareque cum diis, atque B iisdem insidiari, cum et hoc ab omni veritate abhorreat, **642** et qui reip. nostræ custodes ac moderatores futuri sunt, eos civili odio facile dissidere, longe turpissimum ducere oporteat: nedum, ut iis fictitia, modisque omnibus variata, sive gigantum bella, sive alia omnis generis, deum simul et heroum, ab affinibus cognatisque dissidia narrari debeant. Contra vero, si quo modo persuadere poterimus, civi civem alteri infensum neminem unquam fuisse, nec id omnino fas esse; hæc atque similia pueris mature a senioribus et aniculis inculcanda erunt, ipsique poetæ cogendi, suas ut fabulas eo referant. At injecta Junoni a filio vincula, dejectum a patre Vulcanum, quod pulsatæ matri opem ferre vellet, cæterasque deorum pugnas, C quotquot ab Homero confictæ sunt, hac in civitate nunquam audire oportebit, sive arcanum aliquem sensum includant, sive nullum. Nec enim juvenis statuere potest, ubi aliquis ejusmodi sensus lateat, ubi nullus: sed quascunque opiniones ea primum ætate imbiberit, eæ deleri fere postea revelliquo non possunt. Itaque tanti, opinor, erit, ut quibus primum audiendis fabulis assuescent, ad virtutem eæ, quam rectissime fieri poterit, collineent. — Jure hoc tu quidem, et cum ratione, inquit: at si quis ex nobis quæret, cujusmodi ea, quæve fabulæ esse debeant, quid tandem respondebimus? — Cui ego, Poetæ, inquam, Adimante, in præsentia neque ego, neque tu sumus, sed reipublicæ conditores. Quos, ut formas D illas et exemplaria nosse oporteat, quæ poetis in fabularum suarum fictionibus proposita esse debeant, et a quibus, si quando deflectent, ferendi non sint, fabulas ipsos quidem fingere non oportet. — Fateor, inquit, sed hoc ipsum tamen, formæ, inquam, illæ, quas ubi de diis loquendum erit, sequi oportebit, quales tandem esse debent? Tales, inquam, ut cujusmodi per sese Deus est, ejusmodi semper, tam heroicis, quam lyricis ac tragicis carminibus repræsentetur. — Decet enimvero. — Deus igitur, quod reapse bonus sit, bonus quoque celebrandus erit. — Erit omnino. — Atqui noxium bonum esse nullum potest: nonne? — Nullum, ut videtur. — Quod autem noxium non est, idne alicuando nocet? — Nunquam certe. — Quod porro

Digitized by Google

non nocet, an aliquid mali facit? — Ne istud quidem. — Quod autem mali nihil facit, id ne mali quidem ullius causa esse queat. — Nam qui? — Quid vero? an bonum utile quiddam est? — Ita. — Est ergo causa felicitatis alicujus. **643** Est.-Non igitur rerum omnium causa, bonum est, sed eorum duntaxat quæ bene se habent, malorum autem minime. — Prorsus, inquit. — Deus igitur, inquam, cum bonus sit, rerum omnium auctor certe non erit, quod tamen jactari vulgo solet: imo vero, paucarum admodum hominibus auctor erit, plurimarum minime: bonis enim longe paucioribus utimur, quam malis. Et bonorum quidem alteri nemini assignanda causa est, malorum autem aliæ, quam Deus, nobis requirendæ — Verissima loqui te puto. — Sequitur ergo, nec Homerum, nec alium poetam ullum audiendum, qui tam imprudenter in deos temereque peccet, ut dicat,

Dolia bina jacent Magni sub limina Patris:
Mitibus hoc fatis plenum est, at tristibus illud.

A Ὡς δοιοὶ (70) πίθοι κατακεῖνται ἐν Διὸς οὔδει,
Κηρῶν ἔμπλειοι· ὁ μὲν ἐσθλῶν, αὐτὰρ ὁ δειλῶν.

Cæterum cui Jupiter ex utroque aliquid affuderit, hunc

Καὶ ᾧ μὲν ἂν μίξας ὁ Ζεὺς ἀμφοτέρων δῷ.

Incertum modo læva premunt, modo læta sequuntur.

Ἄλλοτε μέν τε κακῶν ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῶν·

Cui vero secus, nec est mera ex altero cuncta dederit.

Ὧ δ' ἂν μὴ, ἀλλ' ἄκρατα τὰ ἕτερα,

Hunc dolor assiduus terrarum in sede fatigat.

Τὸν δὲ κακὴ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα δῖαν ἐλαύνει.

Nec rursum ferendus qui dixerit, Jovem bonorum et malorum quæstorem nobis ac dispensatorem esse. Præterea si quis, quod jurisjurandi fœderumque religiones Pandarus conturbarit, id Minervæ Jovisque consilio factum esse scribet, nullo modo probabimus: uti nec deorum contentionem atque judicium ad Themidem Jovemque revocari. Similiter quominus illud Æschyli a junioribus audiatur, cavendum erit:

Οὐδ' ὡς ταμίας ὁ Ζεὺς (71) ἡμῖν ἀγαθῶν τε κακῶν τε τέτυκται. Τὴν δὲ ὅρκων καὶ σπονδῶν σύγχυσιν, ἣν ὁ Πάνδαρος συνέχεεν (72), ἐάν τις φῇ δι' Ἀθηνᾶς τε καὶ Διὸς γεγονέναι, οὐδὲ θεῶν ἔριν τε καὶ κρίσιν διὰ Θέμιδός τε καὶ Διός (73). Οὐδ' αὖ ὡς Αἰσχύλος λέγει, ἑατέον ἀκούειν τοὺς νέους·

— Deus mortalibus causam serit,
Domum ipse dum vult funditus pessundare.

B Ὅτι Θεὸς (74) μὲν αἰτίαν φύει βροτοῖς,
Ὅταν κακῶσαι δῶμα παμπήδην θέλῃ.

At si quis funestos illos Niobes, aut Pelopidarum casus, vel Trojanas calamitates, aut aliud quidquam ejusmodi versibus iambicis mandare voluerit, aut permittendum ei non erit, ut abs Deo facta illa esse dicat, aut si Deo tribuentur, ea tum forte ratio excogitanda illis erit, quam ipsimet investigamus; atque ita loquendum, abs Deo bona justaque profecta esse omnia, nec minus iis qui punirentur fructuosa. At vero et miseros fuisse qui

Ἀλλ' ἐάν τις ποιῇ, ἐν οἷς ταῦτα τὰ ἰαμβεῖα ἔνεστι, τὰ τῆς Νιόβης πάθη, ἢ τὰ Πελοπιδῶν, ἢ τὰ Τρωϊκά, ἢ τι ἄλλο τῶν τοιούτων, ἢ οὐ Θεοῦ ἔργα ἑατέον αὐτὰ λέγειν· ἢ εἰ Θεοῦ, ἐξευρετέον αὐτοῖς σχεδὸν, ὃν νῦν ἡμεῖς λόγον ζητοῦμεν· καὶ λεκτέον, ὡς ὁ μὲν Θεὸς δίκαιά τε καὶ ἀγαθὰ εἰργάζετο, οἱ δὲ ὠνίναντο κολαζόμενοι. Ὡς δ' ἄθλιοι μὲν οἱ δίκην διδόντες, ἦν δὲ ὁ δρῶν ταῦτα Θεὸς, οὐκ ἑατέον λέγειν τὸν ποιητήν. Ἀλλ' εἰ μὲν ὅτι ἐδεήθησαν κολάσεως λέγοιεν (75),

(70) Ὡς δοιοί. *Iliad.* Ω, v. 527. Versus isti sic leguntur:

Δοιοὶ γάρ τε πίθοι κατακείαται ἐν Διὸς οὔδει,
Δώρων οἷα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ ἑάων.

Qui secundus, alius a Platonico est, sed Platonicus longe melior. Sequitur:

ὯΙ μὲν κεμμίξας δώῃ Ζεὺς τερπικέραυνος.
Ἄλλοτε μέν τε κακῷ ὅ γε κύρεται, ἄλλοτε δ' ἐσθλῷ.

Ita etiam Plato. Noster autem, κακῶν, ἐσθλῶν, utrumque rectum est. Concludit:

ὯΙ δέ κε τῶν λυγρῶν δώῃ, λωβητὸν ἔθηκε,
Καὶ ἐ κακὴ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα δῖαν ἐλαύνει.

Adi Eustathium hoc loco, ubi monet nonnullos, secundi versus ambiguitate deceptos, tria dolia pro duobus accepisse; ipsumque adeo Pindarum, ἔντε ἄλλοις, καὶ ἐν οἷς λέγει:

Ἐν παρ' ἐσθλὸν πήματα σύνδυο δαίονται.
. . . . . Ἀθάνατοι.

Quod explicans Eustath., λέγει δὲ, inquit, ἓν μὲν ἑτέρων, τὸ ἐκ τοῦ ἑνὸς πίθου· σύνδυο δὲ, τὰ ἐκ τῶν ἑτέρων δύο πίθων. Atque hinc omnino constat, cum Pindarus integro fere sæculo Platonem antecesserit, secundum illud carmen jam olim ita lectum esse, ut hodieque legitur: Platonem vero τὸ ἀμφίβολον tollere voluisse. Ἔλλειψιν agnoscit Eustathius, ut

κακῶν sit, pro εἷς μὲν κακῶν.

(71) Ταμίας ὁ Ζεύς. Allusit forte ad illud Homer. *Iliad.* Δ, v. 84:

Ζεὺς, ὅστ' ἀνθρώπων ταμίης πολέμοιο τέτυκται.

C Qui versus *Iliad.* T, 224, reperitur.

(72) Ὁ Πάνδαρος συνέχεεν. Consule Homerum Ἰλιαδ. Δ, ubi Pandarus Minervæ quidem, sed Jovi obtemperantis consilio atque impulsu, Menelaum vulnerat, ac fœdus jam affectum omnino disturbat. Quo Virgiliani illud *Æneid.* v:

Pindare, qui quondam jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos.

(73) Θέμιδος καὶ Διός. Homer. Ἰλιαδ. Υ, initio. Adi præterea Quintum Smyrnæum lib. XII, a vers. 198, ubi Themis acerrimam deorum contentionem, absente Jove concitatam, leni ac placida oratione sedat:

Ὣς φάτο· τοὶ δὲ πίθοντο, Διὸς τρομέοντες ὁμοκλήν,
Ὑσμίνης δ' ἔσχοντο, χόλον δ' ἀπὸ νόσφι βάλοντο
Ἀργαλέον, φιλότητα δὲ ὁμηθέα ποιήσαντο.

(74) Ὅτι Θεός. Hic locus in tragœdiis Æschyli, quæ nunc exstant, non occurrit.

(75) Λέγοιεν. Pro λέγοι· linea enim præcedente ποιητήν dixerat. Familiaris Platoni numerorum mutatio.

Digitized by Google

ὡς ἄθλιοι, οἱ καλοὶ (76), διδόντες δὲ δίκην ὠφελοῦντο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐατέον. Κακῶν δὲ αἴτιον φάναι Θεόν τινι γίγνεσθαι, ἀγαθὸν ὄντα, διαμαχητέον παντὶ τρόπῳ, μήτε τινὰ ταῦτα λέγειν ἐν τῇ ἑαυτοῦ πόλει, εἰ μέλλει εὐνομήσεσθαι, μήτε τινὰ ἀκούειν, μήτε νεώτερον μήτε πρεσβύτερον, μήτε ἐν μέτρῳ, μήτ' ἄνευ μέτρου μυθολογοῦντα, ὡς οὔτε ὅσια ἂν λεγόμενα εἰ λέγοιτο, οὔτε ξύμφορα ἡμῖν, οὔτε ξύμφωνα αὐτὰ αὐτοῖς. — Ξύμψηφός σοί εἰμι, ἔφη, τούτου τοῦ νόμου, κἀμοὶ ἀρέσκει. — Οὗτος μὲν τοίνυν, ἦν δ' ἐγὼ, εἷς ἂν εἴη τῶν περὶ Θεοῦ νόμων τε καὶ τύπων, ἐν οἷς δεήσειε τούς τε λέγοντας λέγειν, καὶ τοὺς ποιοῦντας ποιεῖν. — Μὴ πάντων αἴτιον τὸν Θεὸν, ἀλλὰ τῶν ἀγαθῶν. Καὶ μάλιστα, ἔφη, ἀπόκρη (77). — Τί δὲ δὴ ὁ δεύτερος ὅδε; ἆρα γόητα τὸν Θεὸν οἴει εἶναι, καὶ οἷον ἐξ ἐπιβουλῆς φαντάζεσθαι ἄλλοτε ἐν ἄλλαις ἰδέαις, τοτὲ μὲν αὐτὸν γιγνόμενον, καὶ ἀλλάττοντα τὸ αὑτοῦ εἶδος εἰς πολλὰς μορφὰς, τοτὲ δὲ ἡμᾶς ἀπατῶντα καὶ ποιοῦντα περὶ αὐτοῦ τοιαῦτα δοκεῖν· ἢ ἁπλοῦν τε εἶναι, καὶ πάντων ἥκιστα τῆς αὑτοῦ ἰδέας ἐκβαίνειν; — Οὐκ ἔχω, ἔφη, νῦν γε οὕτως εἰπεῖν. — Τί δὲ τόδε; οὐκ ἀνάγκη, εἴπερ τι ἐξίσταιτο τῆς αὑτοῦ ἰδέας, ἢ αὐτὸ ὑφ' αὑτοῦ μεθίστασθαι, ἢ ὑπ' ἄλλου; — Ἀνάγκη. — Οὐκοῦν ὑπὸ μὲν ἄλλου τὰ ἄριστα ἔχοντα ἥκιστα ἀλλοιοῦταί τε καὶ κινεῖται, οἷον σῶμα ὑπὸ σιτίων τε καὶ ποτῶν καὶ πόνων· καὶ πᾶν φυτὸν ὑπὸ εἰλήσεών τε, καὶ ἀνέμων, καὶ τῶν τοιούτων παθημάτων, οὐ (78) τὸ ὑγιέστατόν τε καὶ χαριέστατον ἥκιστα ἀλλοιοῦται. — Πῶς δ' οὔ; — Ψυχὴν δὲ αὐτὴν ἀνδρειοτάτην (79) τε καὶ φρονιμωτάτην ἥκιστ' ἂν τί πάθος ἔξωθεν ταράξειέ τε, καὶ ἀλλοιώσειε; — Ναί. — Καὶ μὴν που καὶ τά γε ξύνθετα πάντα, σκεύη τε καὶ οἰκοδομήματα, καὶ ἀμφιέσματα, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὰ εὖ εἰργασμένα καὶ εὖ ἔχοντα, ὑπὸ χρόνου τε καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων ἥκιστα ἀλλοιοῦται. — Ἔστι ταῦτα. — Πᾶν δὴ τὸ καλῶς ἔχον, ἢ φύσει, ἢ τέχνῃ, ἢ ἀμφοτέροις, ἐλαχίστην μεταβολὴν ὑπ' ἄλλου ἐνδέχεται. — Ἔοικεν. — Ἀλλὰ μὴν ὁ Θεός γε καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ πάντη ἄριστα ἔχει. — Πῶς δ' οὔ; — Ταύτῃ μὲν δὴ ἥκιστ' ἂν πολλὰς μορφὰς ἴσχοι ὁ Θεός. — Ἥκιστα δῆτα. — Ἀλλ' ἆρα αὐτὸς αὑτὸν μεταβάλλοι ἂν καὶ ἀλλοιοῖ; — Δηλονότι, ἔφη, εἴπερ ἀλλοιοῦται. — Πότερον οὖν ἐπὶ τὸ βέλτιόν τε καὶ κάλλιον μεταβάλλει ἑαυτὸν, ἢ ἐπὶ τὸ χεῖρον καὶ αἴσχιον αὑτοῦ; — Ἀνάγκη, ἔφη, ἐπὶ τὸ χεῖρον ἑαυτοῦ, εἴπερ ἀλλοιοῦται. Οὐ γάρ που ἐνδεᾶ γε φήσομεν τὸν Θεὸν κάλλους ἢ ἀρετῆς εἶναι. — Ὀρθότατα, ἦν δ' ἐγὼ, λέγεις. Καὶ οὕτως ἔχοντος, δοκεῖ ἂν τίς σοι, ὦ Ἀδείμαντε, ἑκὼν αὐτὸν χείρω ποιεῖν ὁπηοῦν ἢ θεῶν ἢ ἀνθρώπων; — Ἀδύνατον, ἔφη. — Ἀδύνατον ἄρα ἔφην, καὶ Θεὸν ἐθέλειν αὐτὸν ἀλλοιοῦν· ἀλλ' ὡς ἔοικε, κάλλιστος καὶ ἄριστος ὢν εἰς τὸ δυνατὸν ἕκαστος αὐτῶν, μένει ἀεὶ ἁπλῶς ἐν τῇ αὑτοῦ μορφῇ. —

A pœnas eas sustinerent, illas tamen Deum inflixisse, hoc ut poeta canat, ferendum nunquam erit. 644 Quod si homines improbos, utpote miseros, animadversione opus habuisse dicerent, eamque dum subirent, opem sensisse divinam, hactenus id tolerari possit. At Deum, qui per sese bonus sit, causam ulli malorum esse, id vero ne aut a quoquam in sua civitate dicatur, si eam modo recte institutam volet, aut ullus occinentem audiat, omni ratione pugnandum erit, idque seu junior ille, seu senior fuerit, sive stricta, sive soluta oratione dicatur : quod ista nec pie narrari possint, nec ullam nobis utilitatem afferant, nec secum ipsa consentiant. — Ego vero, inquit, legis tecum hujus auctor libenter fuerim, ita mihi placet. — Hæc B igitur, inquam, ex iis legibus atque formis, quas ubi de Deo loquendum erit, tam oratoribus quam poetis, propositas esse oportebit, una esto, Deum non omnium, sed bonorum duntaxat, causam esse. — Placet, inquit, abunde est. — Hæc autem secunda, quid? An tu veneficum aliquem Deum esse, et tanquam ex insidiis alia repente aliaque forma nobis apparere existimas; ita ut modo per sese talis ipse fiat, crebrisque mutationibus novum subinde vultum ac speciem induat; modo illudens oculis, ut ejusmodi videatur, efficiat? an potius simplicem esse illum, minimeque omnium formam suam exuere? — Modo, inquit, quod tam universe respondeam non habeo. — Quid igitur ad hoc? Si quid formæ suæ mutationem subeat, nonne aut C ipsum mutari per sese necesse est, aut ab alio? — Necesse id quidem. — Atqui vix ac ne vix quidem ab alio, quæ optime sese habent, mutari moverique solent : quo modo corpus a cibo, potu, laboribus, et quodvis plantæ genus, ab æstu, ventis, aliisque tempestatibus ita mutatur, ut tamen quod in eo genere sanissimum ac valentissimum est, id mutationem illam minime sentiat. — Quis enim hoc neget? — Animus igitur ipse, cum fortissimus idem sit ac prudentissimus, ab externa nulla vi minime perturbari mutarique poterit. — Sane. — Præterea, composita etiam omnia, ut vasa, ædificia, vestimenta, si modo recte confecta sint, partibusque suis omnibus absoluta, minimam similiter vel abs tempore vel ab alia quavis injuria mutationem subeunt. — Ita est. — Quidquid igitur vel abs natura, vel ab arte, vel ab utraque suam habet integritatem, id extrinsecæ mutationi minime obnoxium fuerit. — Ita videtur. — Jam vero, Deus profecto, quæque Dei sunt omnia, omni ex parte perfectissima sunt. — Quis neget? — Sequitur ergo Deum multiplices aliunde formas subire non posse. — Om-

(76) *Καλοί.* Reponend. κακοί ex Platone. Atque ita legitur infra, pag. 648.

(77) *Ἀπόκρη.* Approbantis vox est, quam satis feliciter æmulamur, cum dicimus, *C'est assez;* aut, *Cela va très-bien.*

(78) Forte οὔ.

(79) *Ἀνδρειοτάτην.* Plato, οὐ τὴν ἀνδρειοτ. Sed nostra lectio magis placet. Quod si negatio adhiberetur, mallem ante ἥκιστα collocari, quæ significaret nonne? Linea superiori pro χαριέστατον Plato legit ἰσχυρότατον.

Digitized by Google

nino sequitur. — An vero per sese varias **645** illas sui mutationes et conversiones efficiet? — Efficiet, inquit, si quando mutabitur. — Utrum igitur contra in deterius ac turpius? — In deterius, inquit, necessario, si mutetur. Quippe, nunquam enim Deo pulchritudinis quidquam aut virtutis deesse dixerimus. — Rectissime loqueris, inquam. Sed, cum hoc ita sit, num tibi, o Adimante, deteriorem ultro facturus videtur? — Fieri non potest, inquit. — Nec fieri ergo potest, inquam, uti Deus se ipsum mutare velit : sed potius, ut liquet, quivis, cum pro se quam pulcherrimus quisque, atque optimus sit, sui semper omnino similis idemque manet. — Prorsus hoc mihi necessarium videtur. — Desinat ergo, vir optime, poeta quilibet, istuc nobis occinere,

— Peregrino numina cultu,
Omnigenos induta habitus, nostra oppida lustrant.

Nec ullus in posterum de Proteo ac Thetide mendacia ista confingat : nec in tragœdiis, aut alio poematis genere Junonem introducat, quæ sacerdotis in speciem formamque mutata, almis illis Inachi Argivi fluvii liberis stipem corroget. Hæc aliaque id genus sexcenta nemo deinceps mentiatur. Caveant præterea matres, ne hausta semel rerum istarum opinione filiolis terrorem injiciant, dum ejusmodi commenta perperam fabulantur, deos noctu nonnullos oberrare omnigenis hospitibus similes, ne simul injuriose de diis impieque loquantur, simul liberos quoque suos meticulosiores efficiant. — Cavendum id sane, inquit. — Num vero, inquam, dii ut suapte natura mutari non possint, id tamen illusionibus ac præstigiis quibusdam agunt, nobis ut omni formarum genere induti videantur? — Forte an, inquit. — Ego vero, Fierine possit, uti Deus aut verbis, aut re ipsa inanium figurarum objecta specie mentiri velit? — Nescio, inquit. — Nescis tu, inquam, genus hoc mendacii, omnibus, ut ita loquar, diis et hominibus invisum esse? — Clarius istuc obsecro. — Nimirum, inquam, nemo est omnium, qui libenter, et parte sui præcipua, et præcipuis in rebus falli velit, imo qui non genus hoc mendacii præ cæteris omnibus reformidet. — Ne nunc quidem, inquit, satis id capio. — Videlicet, inquam, mirum me aliquid dicere arbitraris. Ego vero **646** tantum hoc dico, ita comparatos omnes esse, ut in rerum notionibus informandis, vel decipi se, vel deceptos aliquando esse, adeoque ignorantia laborare, conceptumque mendacium animo fovere, non tantum permoleste ferant, sed etiam ab eo hac in parte vehementer abhorreant.— Prorsus, inquit. — Atqui, recte, inquam, omnino, quod jamjam abs me dicebatur, hoc est quæ in hominis decepti animo versatur ignorantia, mendacium appelletur ; quod enim in verbis est positum, id ejus tantum, quod animum occupat, vitii imitatio quædam est, expressumque posterius simulacrum, non autem purum omnino putumque mendacium. An non ita est? — Ita prorsus. — Quod ergo re ipsa mendacium est, id non dii modo, verum etiam homines exosum habent. — Habent, ut

A Πᾶσα, ἔφη, ἀνάγκη ἐμοιγε δοκεῖ. — Μηδεὶς ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, ὦ ἄριστε, λεγέτω ἡμῖν τῶν ποιητῶν,

Ὡς θεοὶ ξείνοισιν (80) *ἐοικότες ἀλλοδαποῖσι,*
Παντοῖοι τελέθοντες, ἐπιστρωφῶσι πόληας·

Μηδὲ Πρωτέως τε καὶ Θέτιδος καταψευδέσθω μηδείς· μηδ' ἐν τραγῳδίαις, μηδ' ἐν τοῖς ἄλλοις B ποιήμασιν εἰσαγέτω Ἥραν ἠλλοιωμένην ὡς ἱέρειαν, ἀγείρουσαν Ἰνάχου Ἀργείου ποταμοῦ παισὶ βιοδώροις· καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ μὴ ἡμῖν ψευδέσθωσαν. Μηδ' αὖ ὑπὸ τούτων ἀναπειθόμεναι αἱ μητέρες τὰ παιδία ἐκδειματούντων, λέγουσαι τοὺς μύθους κακῶς, ὡς ἄρα θεοί τινες περιέρχονται νύκτωρ πολλοῖς ξένοις καὶ παντοδαποῖς ἐνδαλλόμενοι, ἵνα μὴ ἅμα μὲν εἰς θεοὺς βλασφημῶσιν, ἅμα δὲ τοὺς παῖδας ἀπεργάζωνται δειλοτέρους. — Μὴ γὰρ, ἔφη. — Ἀλλ' ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, αὐτοὶ μὲν οἱ θεοί εἰσιν οἷοι μὴ μεταβάλλειν, ἡμᾶς δὲ ποιοῦσι δοκεῖν σφας παντοδαποὺς φαίνεσθαι, ἐξαπατῶντες καὶ γοητεύοντες ; — Ἴσως, ἔφη. Τί δέ; ἦν δ' ἐγὼ, ψεύδεσθαι ὁ Θεὸς ἐθέλοι ἄν, — ἢ λόγῳ ἢ ἔργῳ φαντάσματα προτείνων ; — Οὐκ οἶδα, ἦδ' ὅς. — Οὐκ οἶσθα, ἦν δ' ἐγὼ, ὅτι τό γε ὡς ἀληθῶς ψεῦδος, εἰ οἷόν τε τοῦτ' εἰπεῖν, πάντες θεοί τε καὶ ἄνθρωποι μισοῦσι ; — Πῶς, ἔφη, λέγεις ; — Οὕτως, ἦν δ' ἐγὼ, ὅτι τῷ κυριωτάτῳ ἑαυτῶν ψεύδεσθαι, καὶ περὶ τὰ κυριώτατα οὐδεὶς ἑκὼν ἐθέλει, ἀλλὰ πάντων μάλιστα φοβεῖται ἐκεῖ αὐτὸ κεκτῆσθαι. — Οὐδὲ νῦν πω, ἦ δ' ὅς, μανθάνω. — Οἴει γάρ τί με, ἔφην, σεμνὸν λέγειν· ἐγὼ δὲ λέγω, ὅτι τῇ ψυχῇ περὶ τὰ ὄντα ψεύδεσθαί τε, καὶ ἐψεῦσθαι, καὶ ἀμαθῆ εἶναι, καὶ ἐνταῦθα ἔχειν τε καὶ κεκτῆσθαι τὸ ψεῦδος, πάντες ἥκιστ' ἂν δέξαιντο, καὶ μισοῦσι μάλιστα αὐτὸ ἐν τῷ τοιούτῳ. — Πολύ γ', ἔφη. — Ἀλλὰ μὴν ὀρθότατά γ' ἄν, ὃ νῦν δὴ ἔλεγον, τοῦτο ὡς ἀληθῶς ψεῦδος καλοῖτο, ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἐψευσμένου ἄγνοια· ἐπεὶ τό γε ἐν τοῖς λόγοις, μίμημά τι τοῦ ἐν τῇ ψυχῇ (81) ἐστι παθήματος, καὶ ὕστερον γεγονὸς εἴδωλον, οὐ πάνυ D ἄκρατον ψεῦδος· ἢ οὐχ οὕτω ; — Πάνυ μὲν οὖν. — Τὸ μὲν δὴ τῷ ὄντι ψεῦδος οὐ μόνον ὑπὸ θεῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀνθρώπων μισεῖται. — Δοκεῖ μοι. — Τί δὲ δὴ τὸ ἐν τοῖς λόγοις ψεῦδος, πότε, καὶ τί χρήσιμον, ὥστε μὴ ἄξιον εἶναι μίσους ; Ἆρ' οὐ πρός τε τοὺς πολεμίους καὶ τῶν καλουμένων φίλων τινὰς, ὅταν διὰ μανίαν ἢ τινα ἄνοιαν κακόν τι ἐπιχειρῶσι πράττειν, τότε ἀποτροπῆς ἕνεκα ὡς φάρμακον χρήσιμον γίγνεται ; Καὶ ἐν αἷς νῦν δὴ ἐλέγομεν, ταῖς μυθολογίαις, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι, ὅπῃ τἀληθὲς ἔχει περὶ τῶν παλαιῶν, ἀφομοιοῦντες τῷ ἀληθεῖ τὸ ψεῦδος, ὅτι μά-

(80) *Ὡς θεοὶ ξείνοισιν.* Homerus *Odyss.* P, v. 486.

(81) *Ἐν τῇ ψυχῇ*, etc. Plato sic, ἡ ἐν τῇ ψυχῇ ἄγνοια, ἡ τοῦ ἐψευσμένου. Mallem τῇ τοῦ ἐψ. Ficinus, *in animo mentientis inscitia.* Imo, qui mentitur, contra mentem ipse suam, ac verum illud, cujus sibi conscius est, loquitur. Est ergo passivum ἐψευσμένος.

Digitized by Google

λιστα οὕτω χρήσιμον ποιοῦμεν; — Καὶ μάλα, ἦδ ὅς, οὕτως ἔχει. — Κατὰ δὴ τί οὖν δὴ τούτων, τῷ Θεῷ τὸ ψεῦδος χρήσιμον; πότερον, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι τὰ παλαιὰ, ἀφομοιῶν ἂν ψεύδοιτο; — Γελοῖον μέντ' ἄν εἴη, ἔφη. — Ποιητὴς μὲν ἄρα ἐν Θεῷ ψευδὴς οὐκ ἔνι; — Οὔ μοι δοκεῖ. — Ἀλλὰ δεδιὼς τοὺς ἐχθροὺς ἂν ψεύδοιτο; — Πολλοῦ γε δεῖ. — Ἀλλὰ δι' οἰκείων ἄνοιαν ἢ μανίαν; — Ἀλλ' οὐδείς, ἔφη, τῶν ἀνοήτων καὶ μαινομένων, θεοφιλής. Οὐκ ἄρα ἐστὶν, οὗ ἕνεκα ἂν Θεὸς ψεύδοιτο. — Οὐκ ἔστι. — Πάντῃ ἄρα ἀψευδὲς τὸ δαιμόνιόν τε καὶ τὸ Θεῖον. — Παντάπασι μὲν οὖν, ἔφη. — Κομιδῇ ἄρα ὁ Θεὸς ἁπλοῦν καὶ ἀληθὲς ἔν τ' ἔργῳ καὶ λόγῳ. Καὶ οὔτε αὐτὸς μεθίσταται, οὔτε ἄλλους ἐξαπατᾷ, οὔτε κατὰ φαντασίας, οὔτε κατὰ λόγους, οὔτε κατὰ σημείων πομπὰς, οὔθ' ὕπαρ οὔτ' ὄναρ. Οὕτως, ἔφη, ἔμοιγε καὶ αὐτῷ φαίνεται, σοῦ λέγοντος. Συγχωρεῖς ἄρα, ἔφη, τοῦτον δεύτερον τύπον εἶναι, ἐν ᾧ δεῖ περὶ θεῶν καὶ λέγειν καὶ ποιεῖν, ὡς μήτε αὐτοὺς γόητας ὄντας τῷ μεταβάλλειν ἑαυτοὺς, μήθ' ἡμᾶς ψεύδεσι παράγειν ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ; — Συγχωρῶ. — Πολλὰ ἄρα Ὁμήρου ἐπαινοῦντες ἄλλα, τοῦτο οὐκ ἐπαινεσόμεθα, τὴν τοῦ ἐνυπνίου πομπὴν (82) ὑπὸ Διὸς τῷ Ἀγαμέμνονι· Οὐδ' Αἰσχύλου, ὅταν φῇ ἡ Θέτις τὸν Ἀπόλλω ἐν τοῖς αὐτῆς γάμοις ᾄδοντα·

A videtur. — Jam vero quod in verbis inest mendacium, quando tandem, et quod eam utilitatem habet, ut odio dignum haberi non debeat? Nonne cum adversus hostes, tum etiam erga nonnullos eorum quos amicos vocamus, si quando vel acti furore, vel ignorantia lapsi, mali aliquid moliantur, ejus avertendi causa, tanquam amuletum aliquod opportunum est? Quin etiam in illis ipsis, de quibus paulo ante agebamus, fabulis, quod nos rerum antiquarum veritas lateat. Dum ad veri similitudinem mendacium trahimus, nonne tum, ut aliquid ex eo fructus percipi possit, efficimus? — Certe, inquit. — Quonam igitur ex illis nominibus, utile Deo mendacium esse queat? Utrum, quod rerum antiquarum ignoratione laboret, quadam veri simulatione mentietur? — Ridiculum, inquit, hoc fuerit. — Mendax igitur in Deo poeta non est. — Mihi quidem non videtur. — An vero hostium metu? Absit. — An propter amicorum aut stultitiam aut furorem? — At stultus, inquit, furiosusque nemo amicus Deo esse potest. Causæ igitur nihil est, quamobrem mentiatur Deus. — Nihil. — Semota ergo ab omni mendacio est numinum deorumque natura. — Omnino, inquit. — Deus igitur quam simplicissimus est, idemque tam re, quam oratione verissimus, nec mutatur ipse, nec alios aut simulata specie, aut verbis, aut signorum ostentis, aut visis, aut somniis, in errorem inducit. Restat igitur, ut secundam hanc formam esse concedas, quam oratores et poetæ, cum de diis loquuntur, intueri debeant, eos nec sese tanquam veneficos immutare, nec verbis, aut re ipsa mentiendo, nobis imponere. — Concedo. — Itaque Homerum, ut in aliis plerisque laudemus, in eo tamen non laudabimus, quod somnium illud Agamemnoni a Jove immissum confinxerit. **647** Nec Æschylum probabimus, cum Thetidem introducit, Apollinem, ipsum quem in suis illa nuptiis cantorem habuerat,

B

C

Ἐνδαιτεῖσθαι (83) *τὰς ἐὰς εὐπαιδίας,*
Νόσων τε ἀπείρους, καὶ μακραίωνος βίου (84),
Σύμπαντά τ' εἰπὼν, θεοφιλεῖς ἐμὰς τύχας
Παιὼν ἐπευφήμησεν, εὐθυμῶν ἐμέ.
Κἀγὼ τὸ Φοίβου θεῖον ἀψευδὲς στόμα
Ἠλπιζον εἶναι, μαντικῇ βρύον τέχνῃ.
Ὁ δ' αὐτὸς ὑμνῶν, αὐτὸς ἐν θοίνῃ παρὼν,
Αὐτὸς τάδ' εἰπὼν, αὐτός ἐστιν ὁ κτανὼν
Τὸν παῖδα τὸν ἐμόν.

Risisse sortem prolis egregiam suæ,
Mihi nam valentes, atque longævos fore
Dum caneret ipse liberos, nil insuper
Non sponte pæon addidit, charam deis
Vocans parentem, meque lætitia efferens,
Equidem subire fraudis ac falsi nihil
Divina vatis ora crediderat sacri.
Ille ipse præco noster, ac mensæ comes.
Cuncta illa jactans, filium occidit meum.

Ὅταν τις τοιαῦτα λέγῃ περὶ θεῶν, χαλεπανοῦμέν τε, καὶ χορὸν οὐ δώσομεν (85), οὐδὲ τοὺς διδασκάλους ἐάσομεν ἐπὶ παιδείᾳ χρῆσθαι τῶν νέων, εἰ μέλλουσιν ἡμῖν οἱ φύλακες θεοσεβεῖς τε καὶ θεῖοι γίγνεσθαι, καθόσον ἀνθρώπῳ ἐπὶ πλεῖστον οἷόν τε. — Παντάπασιν ἔφη, ἔγωγε τοὺς τύπους τούτους συγχωρῶ καὶ ὡς νόμοις ἂν αὐτοῖς χρῷμην. » Ταῦτα μὲν ὁ Πλάτων. Εὕροις δ' ἂν τὴν Ἑβραίων γραφὴν, οὐδαμῶς μὲν μύθους αἰσχροὺς περὶ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῶν ἀμφ' αὐτὸν θείων ἀγγέλων, οὐδέ γε περὶ τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν, ὁμοίως ταῖς Ἑλληνικαῖς μυθολογίαις περιέχουσαν· τὸν δὲ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐκτεθέντα τύπον, ὅτι τε ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς τυγχάνει, καὶ τὰ

D

Hæc similiaque de diis a quocunque dicantur, feremus graviter, nec legendi docendique chori potestatem ei faciemus, nec iis præceptores in junioribus informandis abuti patiemur; si modo reip. nostræ custodes religiosos et, quantum homini licet, divinos habere cupiamus. — Ego vero, inquit, formas illas vehementer probo, iisque tanquam legibus maxime uti velim. » Hactenus Plato. Jam in Hebræorum litteris, nusquam omnino, turpes de universi moderatore Deo, ac ne de divinis quidem ipsius angelis, imo nec de hominibus etiam Deo charis fabulas, Græcis illis similes reperias. At sancitam illam a Platone formam passim invenias

(82) *Ἐνυπνίου πομπήν.* Homerus *Iliad.* B, initio.

(83) *Ἐνδαιτεῖσθαι.* Hæc apud Æschylum non legi. Apud Platonem est ἐνδατεισθαι. Hesychio ἐνδατουμένη, non tantum ἐπιλαμβανομένη, μερίζουσα, sed etiam ἐνδατούμενος, οἱονεὶ κακῶς λέγων σφοδρῶς. Hic videtur esse ἐνδαιτεῖσθαι, seu ἐνδατεῖσθαι, ἐν δαιτῇ κατειρωνεύειν. Sensus quidem id postulat. Ficinus hoc verbum præterit.

(84) *Μακραίωνος βίου.* Hoc malo quam μακραίωνας βίους, ut apud Platonem.

(85) *Χορὸν οὐ δώσομεν.* Neque id vertit Ficinus. Notum est qui tragœdiam docebat, hunc legendi quoque docendique chori potestatem fieri solitam.

Digitized by Google

licet, Non modo bonum esse Deum, sed etiam quæcunque fecerit, in bonitatis suæ communionem vocasse. Sane quidem admirabilis ille Moyses, post operis cujuslibet enarrationem adjungit, « Et vidit Deus quod bonum erat ; » idemque post omnium expositionem, de universis universe ita concludit, « Et vidit Deus omnia quæ fecerat, et erant valde bona. » Præterea, commune Hebræorum dogma hoc est, malorum auctorem Deum non esse. Siquidem nec mortem fecit Deus, nec viventium interitu delectatur. Ut enim essent, omnia creavit, suntque salutares ex sese mundi generationes : « Invidia autem diaboli mors intravit in mundum [1]. » Quamobrem a propheta Deus etiam introducitur, cum eo qui suapte voluntate malus evaserat, hunc in modum expostulans : « Ego autem plantavi te vineam fructiferam, totam veram : quomodo conversa es retro, vinea aliena [2]. » Sicubi autem improbis divinitus evenire mala dicuntur, id accipiendum ita est, ut mala solius communione vocis pœnæ illæ nominentur, quas Deus per sese bonus, ad eorum, quibus immittuntur, non perniciem, sed utilitatem et commodum infligere dicatur : quemadmodum **648** medicus, qui ad laborantium salutem, molestum et grave curationis genus adhiberet, malum iis afferre pateretur. Quare in divinis etiam paginis, ubicunque a Deo mala hominibus immitti dicuntur, usurpanda sunt illa Platonis, abs Deo justa bonaque proficisci omnia, quæque hominibus tristia malaque videri solent, ægnis quibusdam infligi ; cæterum qui puniantur, fructum ex iis capere : quod non tantum a philosopho, sed etiam a Scriptura confirmatur, dum ait, « Quem enim diligit Dominus, castigat ; flagellat autem omnem filium, quem recipit [3]. » At vero, et miseros fuisse, qui pœnas eas sustinerent, et illas tamen Deum immisisse, hoc ut poeta canat, ferendum nunquam erit. Quod si homines improbos, utpote miseros, animadversione opus habuisse dicerent, eamque dum subirent, opem sensisse divinam, hactenus id tolerari possit. Deum autem, qui per sese bonus sit, causam ulli malorum esse, id vero ne unquam dicatur, omni ratione pugnandum erit. Præterea Deum mutari non posse docet Hebræus propheta, ubi sic ejus ex persona loquitur : « Quoniam ego Dominus Deus vester, et non mutor. » Similiter David in sua illa theologia, sic exclamat : « Omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium convolves illos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient [4]. » Ubi autem Dei Verbum, forma specieque humana indutum, Hebræorum litteræ repræsentant, dicendum enimvero, non quomodo Græcorum fabulæ de Proteo, Thetide ac Junone memorant, aut quales ideos illos jamjam audiebamus, noctu multis animantibus, atque omnigenis similes oberrare, divinum hoc Verbum sese hominibus exhibens ab illis introduci : sed potius, quemadmodum Plato ipse

A πρὸς αὐτοῦ γεγονότα πάντα, τοιαῦτα. Ἐφ' ᾧ ἑκάστῳ δ' οὖν τῶν δημιουργημάτων ὁ θαυμάσιος Μωσῆς ἐπιλέγει· « Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς, ὅτι καλόν· » ἐπί τε πᾶσι τὸν περὶ πάντων συγκεφαλαιούμενος λόγον φησί· « Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. » Δόγμα δ' Ἑβραίων ἐστὶ καὶ τὸ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν κακῶν αἴτιον· εἰ δὴ ὁ Θεὸς θάνατον οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ τέρπεται ἐπ' ἀπωλείᾳ ζώντων· ἔκτισε γὰρ εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα, καὶ σωτήριοι αἱ γενέσεις τοῦ κόσμου· « Φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον. » Διὸ καὶ παρὰ τῷ προφήτῃ εἰσῆκται λέγων ὁ Θεὸς, πρὸς τὸν ἐξ οἰκείας προαιρέσεως κακὸν γεγενημένον· « Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν· πῶς ἐστράφης εἰς τὰ ὀπίσω, ἡ ἄμπελος ἡ ἀλλοτρία ; » Εἰ δέ που λέγοιτο B κακὰ τοῖς φαύλοις ἐκ Θεοῦ συμβαίνειν, ὁμωνύμως ἀκουστέον, ὡς τῶν τιμωριῶν οὕτω κεκλημένων, ἃς ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς οὐκ ἐπὶ βλάβῃ τῶν τιμωρουμένων, ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ καὶ συμφέροντι λέγεται ἐπάγειν· ὥσπερ ἂν καὶ ἰατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν καμνόντων κακὰ νομίζοιτο προσφέρειν, τὰς ἀλγεινὰς καὶ πικρὰς θεραπείας. Διὸ καὶ ἐπὶ τῆς θείας γραφῆς, ἔνθα εἴρηται κακὰ ἀνθρώποις ἐπάγεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὰ παρὰ τῷ Πλάτωνι λεκτέον, ὡς « Ὁ μὲν Θεὸς δίκαιά τε καὶ ἀγαθὰ εἰργάζετο, καὶ ὅτι τὰ σκυθρωπὰ, καὶ ἀνθρώποις κακὰ νενομισμένα τοῖς τούτων ἀξίοις ἐπῆγεν· » οἱ δὲ ὤναντο κολαζόμενοι, οὐ μόνον κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων γραφὴν λέγουσαν· « Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παι- C δεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. » Ὡς δ' ἄθλιοι μὲν οἱ δίκην διδόντες, ἦν δ' ὁ δρῶν ταῦτα ὁ Θεὸς, οὐκ ἐατέον λέγειν τὸν ποιητήν· ἀλλ', εἰ μὲν, ὅτι ἐδεήθησαν κολάσεως, λέγοιεν, ὡς ἄθλιοι κακοὶ, διδόντες δὲ δίκην, ὠφελοῦντο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐατέον· κακῶν δὲ αἴτιον φάναι Θεόν τινι γίγνεσθαι, ἀγαθὸν ὄντα, διαμαχητέον παντὶ τρόπῳ. » Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ μὴ ἀλλοιοῦσθαι τὸν Θεὸν ἡ παρ' Ἑβραίοις προφητεία ὧδέ πη ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ διδάσκει λέγουσα· « Διότι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι. » Καὶ ἐν ταῖς θεολογίαις δὲ ὁ Δαβὶδ ἀναφωνεῖ λέγων· « Πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται. Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. » Εἰ δέ πη τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον D εἰσάγουσιν, ἐν εἴδει καὶ σχήματι ἀνθρωπίνῳ παραφαινόμενον, λεκτέον, ὡς οὐ κατὰ τοὺς Ἑλλήνων μύθους ὁμοίως Πρωτεῖ, καὶ Θέτιδι, καὶ Ἥρᾳ, οὐδ' ὡς οἱ θεοὶ οἱ περιερχόμενοι νύκτωρ, πολλοῖς ζώοις καὶ πανταδαποῖς ἐνδαλλόμενοι, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀνθρώποις πεφηνότα εἰσάγουσιν οἱ Ἑβραίων λόγοι· ἀλλ' ὡς αὐτὸς ὁ Πλάτων δεῖν ποτέ φησιν ἐπὶ φίλων εὐεργεσίᾳ, ὅταν διά μανίαν ἤ τινα ἄνοιαν κακόν τι ἐπιχειρῶσι πράττειν, τότε ἀποτροπῆς ἕνεκα ὡς φάρμακον χρήσιμον γενέσθαι τὴν τοῦ Θεοῦ εἰς ἀνθρώπους πάροδον. Ἐπεὶ οὖν τῶν ἐπὶ γῆς ζώων οὐδὲν ἦν θεοφιλέστερον γένος ἀνθρώπου, συγγενές τε καὶ οἰκεῖον τῷ Θεοῦ Λόγῳ, παρ' οὗ καὶ λογικὸς τὴν τῆς ψυχῆς φύσιν ἀπείργαστο· εἰκότως, οἷα φίλου ζώου

[1] Sap. II, 24. [2] Jer. II, 21. [3] Hebr. XII, 6. [4] Psal. CI, 27

Digitized by Google

κηδόμενον τὸν ἐπουράνιον Λόγον, ἥκειν ἐπὶ θεραπείᾳ φασὶ παντὸς τοῦ γένους, νόσον καὶ μανίαν ἔκτοπον ὑπομείναντος, ὡς μήτε τὸν Πατέρα γινώσκειν Θεὸν, μήτε τὴν οἰκείαν τῆς νοερᾶς φύσεως οὐσίαν, μήτ' αὖ Θεοῦ πρόνοιαν, σώτειραν τῶν ὅλων, εἰς ἀλόγου δὲ ζώου σχεδὸν ὅσον παρατροπὴν ἥκοντος· διὸ δὴ τὸν Σωτῆρα καὶ ἰατρὸν ἐπιστῆναι λέγουσιν, οὐ μὲν δὴ τῆς οἰκείας ἐκστάντα φύσεως, οὐδέ γε ψευσάμενον τοὺς ὁρῶντας, ἄμφω δὲ ἀληθῆ φυλάξαντα, τό τε ἀφανὲς καὶ τὸ ὁρώμενον. Ἦ μὲν γὰρ ἀληθὴς ἄνθρωπος ἐωρᾶτο, πῇ δὲ Θεοῦ Λόγος ἦν ἀληθὴς, οὐ γοητεύων, οὐδὲ τοὺς θεωμένους ἐξαπατῶν· ἐπειδὴ τὸ Θεῖον ἀψευδὲς καλῶς ἔχειν ἐδόκει καὶ Πλάτωνι. « Κομιδῇ ἄρα ὁ Θεὸς Λόγος, ἁπλοῦς ὢν καὶ ἀληθὴς ἔν τε ἔργῳ καὶ λόγῳ, οὔτε αὐτὸς μεθίστατο, οὔτε ἄλλους ἐξηπάτα, οὔτε κατὰ φαντασίας, οὔτε κατὰ λόγους, οὔτε κατὰ σημείων πομπὰς, οὔθ' ὕπαρ, οὐδ' ὄναρ. » Πάντα γὰρ ὅσα τοιαῦτα, οἷα λογικῶν ψυχῶν ἰατρὸς, σωτηρίας ἕνεκα τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, ἀληθῶς, ἀλλ' οὐ δοκήσει, δι' οὗ ἀνείληφεν ἀνθρώπου διεπραγματεύσατο, τήν πρὸς τὸν αὐτοῦ πατέρα φιλίαν τε καὶ ὑποστροφὴν (86), διὰ τῆς κατηγγελμένης ὑπ' αὐτοῦ θεογνωσίας, καὶ ἀληθοῦς εὐσεβείας, πᾶσιν ἡμῖν δωρούμενος. Καὶ τὰ μὲν ἡμέτερα τοιαῦτα. Τοῖς δὲ ἄλλως λέγουσι, χαλεπανοῦμέν τε, καὶ χορὸν οὐ δώσομεν, οὐδέ γε τοὺς διδασκάλους ἐάσομεν ἐπὶ παιδείᾳ χρῆσθαι τῶν νέων, εἰ μέλλουσιν ἡμῖν οἱ φύλακες θεοσεβεῖς τε καὶ θεῖοι γίγνεσθαι, ὡς καὶ τῷ φιλοσόφῳ ἄριστα ἔχειν ἐδόκει.

docet, ut opis in amicos aliquid ac beneficii conferatur, si quando vel ob stultitiam mali quidpiam moliantur, tum ejus amoliendi causa, tanquam salutare quoddam amuletum, Dei apud homines adventum contingere. Quoniam igitur ex omnibus, quæ terrarum ambitu continentur, animantibus, homine charius Deo nullum est, qui cum Dei Verbo, cujus manu cum animo ratione præditus creatus est, necessitudine quadam et affinitate conjungitur : merito quidem cœleste Verbum, quod hujus tanquam dilecti animantis curam gereret, ad universi generis curationem venire pronuntiant : quippe quod morbo ac furore tam insano teneretur, ut nec Patrem Deum, **649** nec propriam naturæ suæ spiritalis essentiam, nec ipsius Dei providentiam, rerum omnium conservatricem agnosceret, sed in brutæ animantis conditionem prope degenerasset : propterea, inquam, Servatorem ac medicum ad homines accessisse testantur, sic tamen, ut neque suam ipse naturam exuerit, neque videntibus errorem ullum obtulerit, sed ambo illa, hoc est tam quod cerni oculis non poterat, quam quod sub aspectum cadebat, vera retinuerit. Idem enim et verus homo cernebatur, et verum simul Dei Verbum erat, quod nullis præstigiis utebatur, nec aspicientibus illudebat : quemadmodum etiam Platoni Numen ab omni mendacio alienum esse debere videbatur. « Itaque Deus Verbum simplex admodum, veraxque cum esset, tam re ipsa, quam oratione, nec per sese mutabatur, nec alios aut simulata specie, aut verbis, aut signorum ostentis, aut visis, aut somniis in errorem inducebat. » Quæcunque enim ipsum, tanquam animorum ratione præditorum medicum, ad salutem generi hominum universo afferendam præstare decuit, ea vere, non specie tenus, per eum, quem assumpsit, hominem cuncta perfecit, eaque quam prædicavit Dei cognitione, veraque pietate, nobis omnibus cum Patre suo amicitiam, ad eamque redeundi facultatem impertivit. Et nostra quidem hujusmodi sunt. Quicunque autem aliter loquentur, feremus sane graviter, nec legendi docendique chori potestatem iis faciemus, nec iis præceptores in junioribus informandis abuti patiemur, siquidem reip. nostræ custodes religiosos atque divinos, uti philosopho maxime placebat, habere cupiamus.

A

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅτι πλέον οὐδὲν τῶν αἰσχρῶν μύθων αἱ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν διηγήσεις περιέχουσιν, αἷς μὴ πειθόμενον Σωκράτην ἐκτείναν Ἀθηναῖοι. Ἀπὸ τοῦ Εὐθύφρονος.

« Αὐτοὶ δὲ (87) οἱ ἄνθρωποι τυγχάνουσι νομίζοντες, τὸν Δία τῶν θεῶν ἄριστον καὶ δικαιότατον· καὶ τοῦτον ὁμολογοῦσι τὸν αὐτοῦ πατέρα δῆσαι, ὅτι τοὺς υἱεῖς κατέπινεν, οὐκ ἐν δίκῃ· καὶ ἐκεῖνόν γε αὐτὸν (88) αὐτοῦ πατέρα ἐκτεμεῖν, δι' ἕτερα τοιαῦτα. Ἐμοὶ δὲ χαλεπαίνουσιν, ὅτι τῷ πατρὶ ἐπεξέρχομαι ἀδικοῦντι. Καὶ οὕτως αὐτοὶ ἑαυτοῖς τὰ ἐναντία λέγουσιν, περί τε τῶν θεῶν, καὶ περὶ ἐμοῦ.—Ἆρα γε ὦ (89), Εὐθύφρον,

CAPUT IV.

Præter obscenas fabulas, nihil istas de Græcis numinibus narrationes continere, Socratemque, quod iis fidem non haberet, ab Atheniensibus interfectum esse. Ex Euthyphrone.

« Jovem, inquit Plato, deorum optimum atque justissimum homines isti existimant, a quo tamen suum ipsius Patrem, quod filios injuria devoraret, vinctum esse confitentur : qui et ipse rursus ob alia quædam similia, patrem ante suum exsecuerat. **650** Iidem vero mihi succensent, quod Patrem injustitiæ reum in jus vocem. Ita secum ipsi pugnant, cum de diis, ac de me loquuntur.—Enim-

D

(86) *Φιλίαν τε καὶ ὑποστροφήν.* Ita Clemens Alexandrinus *Protrepticon* suum concludit : Εἰ δὲ κοινὰ τὰ φίλων, θεοφιλὴς δὲ ὁ ἄνθρωπος τῷ Θεῷ (f. addend. φίλος)· καὶ γὰρ οὖν φίλος, μεσιτεύοντος τοῦ Λόγου γίνεται δὴ οὖν τὰ πάντα τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι τὰ πάντα τοῦ Θεοῦ, καὶ κοινὰ ἀμφοῖν τοῖν φίλοιν τὰ πάντα, τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου. Et paulo post de verborum operumque similitudine : Ὧδέ πως ἔχει τὰ ἡμέτερα, τῶν Χριστοῦ ὁπαδῶν· οἷαι μὲν αἱ βουλαὶ, τοῖοι καὶ οἱ λόγοι· ὁποῖοι δὲ οἱ λόγοι, τοιοῦτοι καὶ αἱ πράξεις· καὶ ὁποῖα τὰ ἔργα, τοιοῦτος ὁ βίος. Χριστὸς ὁ σύμπας ἀνθρώπων βίος, τῶν Χριστὸν ἐγνωκότων.

(87) *Αὐτοὶ δέ.* Plato in *Euthyphrone*, pag. 49. Hic autem loquitur Euthyphro, qui factum ipse suum, deorum maximi exemplo defendebat.

(88) *Αὐτόν.* Melius, αὖ τόν, ut Plato.

(89) *Ἆρα τε*, Socrates loquitur.

Digitized by Google

vero causa næc una est, Euthyphro, quæ me reum facit, quod ægre audiam, si quis talia de diis commemoret. Erit propterea, ut videtur, qui peccare me dicat. Et quidem si tu quoque rerum istarum adeo peritus, eadem in opinione versaris, nobis etiam, opinor, id erit necessario concedendum. Quid enim causæ diceremus, cum nihil iis de rebus scire nos, ultro ipsi fateamur? Sed tu, per Jovem illum amicitiæ præsidem, ea vere hunc in modum contigisse putas? — Imo et alia, mi Socrates, longe his mirabiliora, quæ hominum vulgus ignorat. Tunc igitur bellum inter deos, illasque graves inimicitias, atque contentiones, aliaque id genus permulta, quæ a poetis occinuntur, locum habere arbitraris? Sane quidem, cum sacra nobis alia boni pictores egregie variarint, tum vero magnis illis Panathenæis peplum quoddam ejusmodi varietatibus plenum, summam in arcem tollitur. Vera hæc esse, mi Euthyphro, num dicemus? — Imo, non ista solum, mi Socrates, sed etiam, quod paulo ante dicebam, alia tibi pleraque, si velis modo, de diis referam, quæ tu, sat scio, cum audies, obstupesces. » Hæc Plato in *Euthyphrone*. Quorum sententiam illustrat Numenius, in eo verbis.

A τοῦτ' ἐστιν οὗ ἕνεκα τὴν γραφὴν φεύγω, ὅτι τὰ τοιαῦτα, ἐπειδάν τις περὶ τῶν θεῶν λέγῃ, δυσχερῶς πως ἀποδέχομαι, δι' ἃ δή, ὡς ἔοικε, φήσει τίς με ἐξαμαρτάνειν. Νῦν οὖν, εἰ καί σοι ταῦτα συνδοκεῖ, τῷ εὖ εἰδότι περὶ τῶν τοιούτων, ἀνάγκη δή, ὡς ἔοικε, καὶ ἡμῖν συγχωρεῖν. Τί γὰρ καὶ φήσομεν, οἵ γε καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦμεν περὶ αὐτῶν μηδὲν εἰδέναι; Ἀλλά μοι εἰπὲ πρὸς Φιλίου, σὺ ὡς ἀληθῶς ἡγῇ ταῦτα οὕτω γεγονέναι; — Καὶ ἔτι τούτων θαυμασιώτερα, ὦ Σώκρατες, ἃ οἱ πολλοὶ οὐκ ἴσασι. Καὶ πόλεμον ἄρα ἡγῇ σὺ εἶναι τῷ ὄντι ἐν τοῖς θεοῖς πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἔχθρας γε δεινὰς, καὶ μάχας, καὶ ἄλλα τοιαῦτα πολλὰ, οἷα λέγεταί τε ὑπὸ τῶν ποιητῶν; καὶ ὑπὸ τῶν ἀγαθῶν γραφέων, τά τε ἄλλα ἱερὰ ἡμῖν καταπεποίκιλται, καὶ δὴ καὶ ἐν τοῖς μεγάλοις Παναθηναίοις ὁ πέπλος μεστὸς τῶν τοιούτων ποικιλμάτων ἀνάγεται εἰς τὴν ἀκρόπολιν. Ταῦτα ἀληθῆ εἶναι φῶμεν, ὦ Εὐθύφρον; — Μὴ μόνα γε, ὦ Σώκρατες, ἀλλ', ὅπερ ἄρτι εἶπον, καὶ ἄλλα σοι ἐγὼ πολλὰ, ἐάνπερ βούλῃ, περὶ τῶν θεῶν διηγήσομαι, ἃ σὺ ἀκούων εὖ οἶδ' ὅτι ἐκπλαγήσῃ » Ταῦτα ὁ Πλάτων ἐν τῷ *Εὐθύφρονι*. Διασαφεῖ δὲ τὴν διάνοιαν ὁ Νουμήνιος, ἐν τῷ *Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι ἀπορρήτων*, ὧδέ πη λέγων.

Quorum sententiam illustrat Numenius, in eo quem *De Platonicis arcanis* conscripsit, his

CAPUT V.

Ex Numenii libro De Platonis arcanis. *Eamdem in rem.*

« Si de Atheniensium theologia cum se Plato scripturum esse proposuisset, eam asperius deinde reprehendisset, quod partim mutua numinum dissidia contineret, partim liberos aut congressos cum parentibus, aut ab iis devoratos, partim sceleris utriusque causa, pœnas vel parentibus a liberis, vel fratribus a fratribus impositas, atque id genus alia celebraret : Hæc, inquam, si palam et aperte Plato accusasset, mihi sane causam Atheniensibus aliquam præbuisse videretur, ut in eo, quemadmodum et in Socrate, interficiendo. » **651** At vero, cum is nec vitæ, quam veritatis, retinendæ cupidior esset, et utramque tuto abs sese defendi posse videret, *Euthyphronem* illum hominem, arrogantem ac stolidum, quique de diis perperam, si quisquam alius, disputaret, Atheniensium vice introduxit : Socratem vero per sese, ac pio illo more genioque proprio, quo passim ille cum omnibus utebatur, coarguentem exhibuit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Νουμηνίου, ἐκ τῶν Παρὰ Πλάτωνι ἀπορρήτων. *Περὶ τοῦ αὐτοῦ.*

C « Εἰ μὲν, γράφειν ὑποτεινάμενος ὁ Πλάτων περὶ τῆς θεολογίας τῆς τῶν Ἀθηναίων, εἶτα ἐδυσχέραινεν αὐτῇ, καὶ κατηγόρει, ἐχούσῃ στάσεις μὲν πρὸς ἀλλήλους, τέκνων δὲ τῶν μὲν μίξεις τῶν δὲ ἐδωδὰς, τῶν δὲ ἀντὶ τούτων πατράσι τιμωρίας, ἀδελφῶν τε ἀδελφοῖς ὑμνούσῃ, καὶ ἄλλα τοιαῦτα, εἴπερ ὁ Πλάτων ταῦτ' ἀναβὼν εἰς τὸ φανερὸν κατηγόρει, παρασχεῖν ἂν δοκεῖ μοι τοῖς Ἀθηναίοις αἰτίαν πάλιν κακοῖς γενέσθαι ἀποκτείνασι καὶ αὐτὸν, ὥσπερ τὸν Σωκράτην. » Ἐπεὶ δὲ ζῆν μὲν οὐκ ἂν προείλετο μᾶλλον ἢ ἀληθεύειν, ἐώρα δὲ ζῆν τε καὶ ἀληθεύειν ἀσφαλῶς δυνησόμενος, ἔθηκεν ἐν μὲν τῷ σχήματι τῶν Ἀθηναίων, τὸν *Εὐθύφρονα*, ὄντα ἄνδρα ἀλαζόνα, καὶ κοάλεμον, καὶ εἴτις ἄλλος, θεολογεῖ κακῶς· αὐτὸν δὲ τὸν D Σωκράτην ἐπ' αὐτοῦ τε, καὶ ἐν τῷ ἰδίῳ σχηματισμῷ, ἐν ᾧ περὶ εἰωθότος ἤλεγχεν ἑκάστῳ προσομιλῶν·

CAPUT VI.

In vulgi opiniones abeundum non esse, nec ab instituto suo vel mortis metu discedendum. Ex Critone.

« O amice Crito (inquit apud Platonem Socrates), tuum hoc studium, si modo cum æquitate conjunctum sit, maximi sane faciendum est; sin minus, quo vehementius est, eo molestius. Videndum ergo nobis, utrum ita sit agendum, necne. Equidem non tantum in præsentia, sed etiam perpetuo ita sum animo comparatus, ut quidquid a meis afferatur, nihil unquam præter eam rationem audiam, quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Ὅτι μὴ δεῖ τιΐς τῶν πολλῶν προσέχειν δόξαις, μηδὲ τῆς ἰδίας μετατίθεσθαι προαιρέσεως, διὰ θανάτου φόβον. Ἀπὸ τοῦ Κρίτωνος.

« Ὦ φίλε Κρίτων (90), ἡ προθυμία σου πολλοῦ ἀξία, εἰ μετά τινος ὀρθότητος εἴη· εἰ δὲ μὴ, ὅσῳ μείζων, τοσούτῳ χαλεπωτέρα. Σκοπεῖσθαι οὖν χρὴ ἡμᾶς, εἴτε ταῦτα πρακτέον, εἴτε μή. Ὡς ἐγὼ οὐ μόνον νῦν, ἀλλὰ καὶ ἀεὶ τοιοῦτος, οἷος τῶν ἐμῶν μηδενὶ ἄλλῳ πείθεσθαι ἢ τῷ λόγῳ, ὃς ἂν μοι λογιζομένῳ βέλτιστος φαίνηται. Τοὺς δὴ λόγους, οὓς ἐν τῷ ἔμπροσθεν ἔλεγον, οὐ δύναμαι νῦν ἐκβάλλειν ἐπειδὴ

(90) Ὦ *φίλε Κρίτων*. Plato in *Critone*, p. 371, B.

Digitized by Google

μοι ἤδε ἡ τύχη γέγονεν· ἀλλὰ σχεδόν τι ὁμοιοι φαί- A
νονταί μοι, καὶ τοὺς αὐτοὺς πρεσβεύω καὶ τιμῶ,
ὥσπερ καὶ πρότερον (91)· Ὧν ἐὰν μὴ βελτίω ἔχωμεν
λέγειν ἐν τῷ παρόντι εὖ ἴσθι, ὅτι οὐ μή σοι συγχω-
ρήσω, οὐδ' ἂν πλείω τῶν νῦν παρόντων ἡ τῶν πολ-
λῶν δύναμις, ὥσπερ παῖδας ἡμᾶς μορμολύττηται,
δεσμούς τε καὶ θανάτους ἐπιπέμπουσα, καὶ χρημά-
των ἀφαιρέσεις. Πῶς οὖν ἂν μετριώτατα σκοποίμεθα
αὐτά; Εἰ πρῶτον μὲν τοῦτον τὸν λόγον ἀναλάβοιμεν,
ὃν σὺ λέγεις, τὸν περὶ τῶν δοξῶν, πότερον καλῶς
ἐλέγετο ἑκάστοτε, ἢ οὔ, ὅτι ταῖς μὲν δεῖ τῶν δοξῶν
προσέχειν τὸν νοῦν, ταῖς δὲ, οὔ· ἢ πρίν με δεῖν ἀπο-
θνήσκειν, καλῶς ἐλέγετο, νῦν δὲ κατάδηλος ἄρα ἐγέ-
νετο, ὅτι ἄλλως ἕνεκα λόγου ἐλέγετο, ἦν δὲ παιδιὰ
καὶ φλυαρία ὡς ἀληθῶς. Ἐπιθυμῶ δ' ἔγωγε ἐπισκέ-
ψασθαι, ὦ Κρίτων, κοινῇ μετὰ σοῦ εἴ τί μοι ἀλλοιό- B
τερος φανεῖται, ἐπειδὴ ὧδ' ἔχω, ἢ ὁ αὐτὸς καὶ ἐάσο-
μεν χαίρειν, ἢ πεισόμεθα αὐτῷ. Ἐλέγετο δέ πως, ὡς
ἐγῷμαι, ἑκάστοτε ὧδε ὑπὸ τῶν οἰομένων τι λέγειν,
ὥσπερ νῦν δὴ ἐγὼ ἔλεγον, ὅτι τῶν δοξῶν ἃς οἱ ἄν-
θρωποι δοξάζουσι, δέοι τὰς μὲν περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι,
τὰς δὲ μή. Τοῦτο πρὸς θεῶν, ὦ Κρίτων, οὐ δοκεῖ κα-
λῶς σοι λέγεσθαι; Σὺ γὰρ, ὅσα γε τἀνθρώπεια, ἐκτὸς
εἰ τοῦ μέλλειν ἀποθνήσκειν αὔριον, καὶ οὐκ ἄν σε
παρακρούοι ἡ παροῦσα συμφορά. Σκόπει δή. Οὐχ
ἱκανῶς δοκεῖ σοι λέγεσθαι, ὅτι οὐ πάσας χρὴ δόξας
τὰς τῶν ἀνθρώπων τιμᾶν, ἀλλὰ τὰς μὲν, τὰς δ' οὔ;
οὐδὲ πάντων, ἀλλὰ τῶν μὲν, τῶν δ' οὔ; Τί φῄς;
ταῦτα οὐχὶ καλῶς λέγεται; — Καλῶς. — Οὐκοῦν τὰς
μὲν χρηστὰς τιμᾶν, τὰς δὲ πονηρὰς μή; — Ναί. C
Χρηστοὶ δὲ οὐχ αἱ τῶν φρονίμων πονηραὶ δὲ αἱ τῶν
ἀφρόνων; — Πῶς δὲ οὔ; Φέρε δή, πῶς αὖ τὰ τοι-
αῦτα ἐλέγετο; Γυμναζόμενος ἀνὴρ, καὶ τοῦτο πράτ-
των (92), πότερον παντὸς ἀνδρὸς ἐπαίνῳ, καὶ ψόγῳ,
καὶ δόξῃ τὸν νοῦν προσέχει, ἢ ἑνὸς μόνου ἐκείνου, ὃς
ἂν τυγχάνῃ ἰατρὸς, ἢ παιδοτρίβης ὤν; — Ἑνὸς μό-
νου.— Οὐκοῦν φοβεῖσθαι χρὴ τοὺς ψόγους, καὶ ἀσπά-
ζεσθαι τοὺς ἐπαίνους τοὺς τοῦ ἑνὸς ἐκείνου (93), ἀλλὰ
μὴ τοὺς τῶν πολλῶν. — Δηλαδή. — Ταύτῃ ἄρα πρα-
κτέον αὐτῷ, καὶ γυμναστέον, καὶ ἐδεστέον γε, καὶ
ποτέον, ᾗ ἂν τῷ ἑνὶ δοκῇ τῷ ἐπιστάτῃ, καὶ ἐπαΐοντι
μᾶλλον, ἢ ξύμπασι τοῖς ἄλλοις. — Ἔστι ταῦτα.—
Εἶεν. Ἀπειθήσας δὲ τῷ ἑνὶ καὶ ἀτιμάσας αὐτοῦ τὴν
δόξαν καὶ τοὺς ἐπαίνους, τιμήσας δὲ τοὺς τῶν πολ-
λῶν καὶ μηδὲν ἐπαΐόντων, ἆρα οὐδὲν κακὸν πείσεται; D

mihi rem attente cogitanti optima videatur. Atqui ne in hac quidem fortuna, qua nunc utor, quæ antehac abs me disputata sunt, repudiare possum; ita fere mihi semper sui similia videntur; adeoque illa ipsa, quæ prius, amplector etiamnum ac sequor. Quibus proinde si melius nihil, hoc statu rerum, quod dicamus, occurrit, nunquam, mihi crede, tibi assentiar; ne si nobis quidem plura, quam adhuc videamus, terriculamenta vis illa populi tanquam pueris objecerit, vincula, mortes, ac bonorum direptiones intentando. Quis igitur a nobis optimus his in rebus æstimandis adhiberi modus poterit? Principio quidem, si tuam illam de opinionibus disputationem repetimus, rectene videlicet, an secus, dictum universe fuerit, in nonnullis opinionibus acquiescendum esse, in aliis minime: an potius, antequam mihi esset moriendi oblata necessitas, recte id ac vere diceretur, nunc autem plane constiterit, tum quidem aliter, sed dicis tantum causa disputatum, reipsa tamen ludum id totum ac nugas fuisse. Ego vero tecum una, mi Crito, attendere nunc et explorare cupio, num alius mihi, postquam hunc in locum fortunamque veni, sermo ille videatur, **652** an prorsus idem: ac proinde utrum eum facessere jubeamus, an eidem pareamus. Tum quidem, opinor, uti jamjam ipse dicebam, id communi quodam eorum, qui aliquid se dicere existimabant, judicio statuebatur; ex iis quæ in hominum opinione versantur, alia plurimi facienda esse, alia secus. Hoc igitur per deos, o Crito, non tibi recte statui videtur? Nam tu, quantum sane humanitus affirmari potest, extra periculum es crastino die moriendi, nec est quod præsens hic te casus transversum agat. Attende ergo. Num tu apte illud ac jure dici arbitraris, nec opiniones hominum omnes esse laudandas, sed aliquas tantum, alias non item: nec omnium etiam hominum, sed aliquorum duntaxat, aliorum secus? Quid ais? Nunquid istud recte dicitur? — Recte.— Laudandas ergo quæ bonæ sunt, quæ pravæ, repudiandas? — Ita. — Bonas autem non eas tu vocas, quæ a prudentibus, malas contra, quæ ab imprudentibus imbibuntur? — Quid enim aliud dicerem? Age nunc, quemadmodum ista porro disputabantur? Qui in gymnasiorum exercitationibus studiose

(91) *Οὕσπερ καὶ πρότερον.* Animus philosopho dignus. Audi et Senecam, sed jam senem, ac morti propinquiorem, epist. 26: *Ego certe,* inquit, *velut appropinquet experimentum, et ille laturus sententiam de omnibus annis meis dies venerit ita me observo et alloquor. Nihil est, inquam, adhuc, quod aut rebus, aut verbis exhibuimus. Levia sunt ista, et fallacia pignora animi, multisque involuta lenociniis. Quid profecerim, morti crediturus sum. Non timide componor ad illum diem, quo, remotis strophis ac fucis, de me judicaturus sum, utrum loquar fortia an sentiam: nunquid simulatio fuerit, et mimus, quidquid contra fortunam jactavi verborum contumacium. Disputationes et litterata colloquia, et ex præceptis sapientium verba collecta, et eruditus sermo, non ostendunt verum robur animi. Est enim oratio etiam timidissimis audax. Quid egeris, tunc apparebit, cum animam ages.* Vide et epistol. 30. Qualis extremo illo actu, reipsa fuerit, disces ex Tacito, lib. *Annal.* xv, nam supremas ejus voces temporum invidit injuria.

(92) *Τοῦτο πράττων.* Malui uno verbo, *studiose.* Idem tamen est, quod Latini a Numa instituti, seriis in rebus, ac præsertim in sacris admonebant: *Hoc age.* Plutarch. in *Numa*: Ὧν ἴχνος τι μέχρι νῦν διασώζοντες, ὅταν ἄρχων πρὸς ὄρνισιν ἢ θυσίαις διατρίβῃ, βοῶσιν ΟΚ ΑΓΕ. σημαίνει δὲ ἡ φωνὴ, *Τοῦτο πρᾶσσε.* Idem in *Rom. quæstion.*: Ῥωμαῖοι τὸ παλαιὸν ἐν ταῖς ἑορταῖς οὐδὲν ὠκονόμουν, οὐδὲ ἐῤῥόντιζον, ἀλλ' ἢ περὶ τοὺς θεοὺς ἠσχολοῦντο, καὶ τοῦτο ἔπραττον.

(93) *Τοῦ ἑνὸς ἐκείνου.* Seneca in quadam epist.: *Argumentum pessimi turba est.* Et: *Numeranda non sunt judicia, sed ponderanda.*

Digitized by Google

versatur, utrum is cujuslibet hominis laude, vituperio et opinione moveri debet, an ejus tantum unius, qui aut medicus sit, aut similium exercitationum moderator? — Sane hujus tantum. — Hujus ergo duntaxat, non autem multitudinis, vel metuere reprehensiones, vel laudibus delectari oportebit. — Utique. — Unius ergo moderatoris potius, ac rerum istarum periti, quam aliorum omnium sensus atque judicium, tam in obeundis exercitationibus, quam in cibi potusque modo sequendum erit. — Sic est. — Bene habet. Quid si autem ejus unius rejecto ductu, et opinione laudibusque neglectis, stultæ multitudinis arbitrium sequatur, nihilne tandem ex eo mali patietur? — Nam qui aliter fiat? — Malum istuc autem cujusmodi est? quove pertinet? aut quam in refractarii partem redundat? — Nimirum in corpus, huic enim perniciem creat. — Recte respondes. Cæterorum igitur, mi Crito, ne singula persequamur, eadem omnium ratio est. Itaque res etiam justas injustasve quod attinet, turpes item aut honestas, bonas aut malas, de quibus instituta nunc a nobis quæstio est, utrum vulgi opinionem sequi ac formidare nos oportet, an unius duntaxat, si quis modo probe intelligens fuerit, quem etiamnum potius, quam reliquos omnes vereri ac metuere debeamus? Eumdem contra si minus audiemus, damnum ei parti ac detrimentum allaturi simus, quæ ut æquitate floret, sic in justitia contabescit? An totum istuc nihili facis? — Enimvero, Socrates, tecum sentio. — **653** Agedum igitur, si quod in nobis rerum et salubrium ope convalescit, et noxiarum usu deteritur, illud ipsimet ab hominibus imperitis inducti pessundabimus, eone jam profligato vivendum nobis ultra putabimus? Corpus autem illud est; nunquid? — Ita est. — Num ergo nobis, cum ægro ac vitioso corpore, potest esse vita vitalis? — Nullo modo. — At eo videlicet corrupto, vitalis erit, cui ut exitium injustitia, sic æquitas opem ac salutem affert. An corpore vilius habebimus, quidquid demum in nobis illud est, circa quod injustitia justitiaque versantur? — Absit. — Num igitur præstantius? — Multo sane. — Non admodum ergo, vir optime, curandum nobis erit, quid de nobis vulgus loquatur; sed quid ille tantum, qui rerum justarum et injustarum cognitione præstabit; unus, inquam, ille, ipsaque adeo veritas. Quare minus recte primum illud abs te positum est, ubi de rebus justis, honestis ac bonis agatur, earumque contrariis, vulgi opinionem aliquo nobis in numero habendam esse.» Hactenus Plato. Quam in sententiam illud est salutaris Evangelii, « Gloriam ab hominibus quæritis, et gloriam ab eo solo, qui vere unus est, non quæritis [a]. » Quocirca nos etiam in certaminibus pro religione susceptis, jure profecto non attendimus, quid de nobis multitudo loquatur, sed tantum quid unum illud Dei Verbum postulet; ad quod ubi nos semel considerare adjunximus, tum illud etiam perinde uti prius observare nos oportet, nec unquam omnino dimittere, tametsi nobis quasi pueris terriculamenta vis illa multitudinis objiciat. Quales etiam erant, qui apud Hebræos olim martyrii gloria claruere.

A — Πῶς γὰρ οὔ; — Τί δ' ἐστι τὸ κακὸν τοῦτο; καὶ ποῖ τείνει; καὶ εἰς τί τῶν τοῦ ἀπειθοῦντος; — Δηλονότι εἰς τὸ σῶμα, τοῦτο γὰρ διόλλυσι. — Καλῶς λέγεις. Οὐκοῦν καὶ τὰ ἄλλα, ὦ Κρίτων, οὕτως ἵνα μὴ πάντα διίωμεν. Καὶ δὴ καὶ περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, καὶ αἰσχρῶν, καὶ καλῶν, καὶ ἀγαθῶν, καὶ κακῶν, περὶ ὧν νῦν ἡ βουλὴ ἡμῖν ἐστι, πότερον τῇ τῶν πολλῶν δόξῃ δεῖ ἡμᾶς ἕπεσθαι, καὶ φοβεῖσθαι αὐτὴν, ἢ τῇ τοῦ ἑνός, εἴ τίς ἐστιν ἐπαΐων, ὃν δὴ καὶ αἰσχύνεσθαι καὶ φοβεῖσθαι μᾶλλον ἢ ξύμπαντας τοὺς ἄλλους; Ὃ εἰ μὴ ἀκολουθήσομεν, διαφθεροῦμεν ἐκεῖνο, καὶ λωβησόμεθα, ὃ τῷ μὲν δικαίῳ βέλτιον ἐγίνετο, τῷ δὲ ἀδίκῳ ἀπώλλυτο. Ἦ οὐδέν ἐστι τοῦτο; — Οἶμαι ἔγωγε, ὦ Σώκρατες. — Φέρε δὴ, ἐὰν τὸ ὑπὸ τοῦ ὑγιεινοῦ μὲν βέλτιον γινόμενον, ὑπὸ τοῦ νοσώδους δὲ διαφθειρόμενον, διολέσωμεν, πειθόμενοι μὴ τῇ τῶν ἐπαϊόντων δόξῃ, ἆρα βιωτὸν ἡμῖν ἐστι διεφθαρμένου αὐτοῦ; Ἔστι δέ που τοῦτο σῶμα, ἢ οὐχί; — Ναί. — Ἆρ' οὖν βιωτὸν ἡμῖν ἐστι μετὰ μοχθηροῦ καὶ διεφθαρμένου σώματος; — Οὐδαμῶς. — Ἀλλὰ μετ' ἐκείνου (94) ἆρα ἐστὶν ἡμῖν βιωτὸν διεφθαρμένου, ὃ τὸ ἄδικον μὲν λωβᾶται, τὸ δὲ δίκαιον ὀνίνησιν. Ἢ φαυλότερον ἡγούμεθα εἶναι τοῦ σώματος ἐκεῖνο, ὅ τί ποτ' ἐστὶ τῶν ἡμετέρων, περὶ ὃ ἥτε ἀδικία καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐστίν; — Οὐδαμῶς. — Ἀλλὰ τιμιώτερον; — Πολύ γε. — Οὐκ ἄρα, ὦ βέλτιστε, πάνυ ἡμῖν οὕτω φροντιστέον, τί ἐροῦσιν οἱ πολλοὶ ἡμᾶς, ἀλλὰ τί ὁ ἐπαΐων περὶ τῶν δικαίων καὶ ἀδίκων, ὁ εἷς, καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Ὥστε πρῶτον μὲν ταύτῃ οὐκ ὀρθῶς εἰσηγούμενος τῆς τῶν πολλῶν δόξης δεῖν ἡμᾶς φροντίζειν περὶ τῶν δικαίων, καὶ καλῶν, καὶ ἀγαθῶν, καὶ τῶν ἐναντίων. » Καὶ ὁ σωτήριος δὲ Λόγος φησί· « Δόξαν τὴν παρὰ ἀνθρώπων ζητεῖτε, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ μόνου τοῦ ἑνὸς, οὐ ζητεῖτε. » Διὸ καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶσιν ὀρθῶς πράττομεν, οὐ σκοποῦντες τί ἡμᾶς οἱ πολλοὶ ἐροῦσιν, ἀλλὰ τί βούλεται εἷς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὃν ἅπαξ κρίσει ἑλομένους, προσήκει ὁμοίως καὶ τότε, ὥσπερ αὖ καὶ πρότερον, τιμᾷν, καὶ μὴ μετατίθεσθαι, μηδ' ἂν ἡ τῶν πολλῶν δύναμις, ὥσπερ παῖδας ἡμᾶς μορμολύττηται. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν καὶ οἱ πάλαι παρ' Ἑβραίοις ἐν μαρτυρίῳ διαλάμψαντες.

[a] Joan. v, 44.

(94) Ἀλλὰ μετ' ἐκείνου. Animum accipe. Id enim vult Socrates, si ægro corpore injucunda vita est, corrupto animo, qui solus justitiæ capax et injustitiæ, longe graviorem eam videri debere.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὅτι μὴ δεῖ ἀμύνεσθαι τοὺς ἀδικεῖν ἡμᾶς παρεσκευασμένους. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Οὐδενὶ τρόπῳ (95) φαμὲν ἑκόντας ἀδικητέον εἶναι, ἢ τινὶ μὲν ἀδικητέον τρόπῳ, τινὶ δ' οὔ; Ἢ οὐδαμῶς τό γε ἀδικεῖν οὔτε καλὸν οὔτε ἀγαθόν, ὡς πολλάκις ἡμῖν καὶ ἐν τῷ ἔμπροσθεν χρόνῳ ὡμολογήθη, ὅπερ καὶ ἄρτι ἐλέγετο; Ἢ πᾶσαι ἡμῖν ἐκεῖναι αἱ πρόσθεν ὁμολογίαι, ἐν ταῖσδε ταῖς ὀλίγαις ἡμέραις ἐκκεχυμέναι εἰσί· καὶ πάλαι, ὦ Κρίτων, ἆρα τηλικοίδε γέροντες ἄνδρες, πρὸς ἀλλήλους σπουδῇ διαλεγόμενοι, ἐλάθομεν ἡμᾶς αὐτοὺς παίδων οὐδὲν διαφέροντες; Ἢ παντὸς μᾶλλον οὕτως ἔχει, ὥσπερ τότε ἐλέγετο ἡμῖν, εἴτε φασὶν οἱ πολλοί, εἴτε μή· καὶ εἴτε δεῖ ἡμᾶς ἔτι τῶνδε χαλεπώτερα πάσχειν, εἴτε καὶ πραότερα, ὅμως τό γε ἀδικεῖν τῷ ἀδικοῦντι, καὶ κακὸν καὶ αἰσχρὸν τυγχάνειν ὂν παντὶ τρόπῳ φαμὲν, ἢ οὔ; — Φαμέν. — Οὐδαμῶς ἄρα δεῖ ἀδικεῖν; — Οὐ δῆτα. — Οὐδὲ ἀδικούμενον ἄρα ἀνταδικεῖν, ὡς οἱ πολλοὶ οἴονται, ἐπειδή γε οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν; — Οὐ φαίνεται. — Τί δὲ δή; κακουργεῖν δεῖ, ὦ Κρίτων, ἢ οὔ; — Οὐ δεῖ δή που, ὦ Σώκρατες. — Τί δὲ ἀντικακουργεῖν κακῶς πάσχοντα, ὡς οἱ πολλοί φασι, δίκαιον, ἢ οὐ δίκαιον; — Οὐδαμῶς· τὸ γάρ που κακὸν ποιεῖν ἀνθρώπους τοῦ ἀδικεῖν οὐδὲν διαφέρει. — Καλῶς λέγεις. — Οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ, οὔτε κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὁτιοῦν πάσχῃ τις ὑπ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὅρα, ὦ Κρίτων ταῦτα καθομολογῶν, ὅπως μὴ παρὰ δόξαν ὁμολογῇς. Οἶδα γὰρ ὅτι ὀλίγοις τισὶ ταῦτα καὶ δοκεῖ καὶ δόξει. Οἷς οὖν οὕτω δέδοκται, καὶ οἷς μή, τούτοις οὐκ ἔστι κοινὴ βουλή· ἀλλ' ἀνάγκη τούτους ἀλλήλων καταφρονεῖν, ὁρῶντας τὰ ἀλλήλων βουλεύματα. Σκόπει δὴ οὖν καὶ σὺ εὖ μάλα, πότερον κοινωνεῖς καὶ συνδοκεῖ σοι, καὶ ἀρχώμεθα ἐντεῦθεν βουλευόμενοι, ὡς οὐδέποτε ὀρθῶς ἔχοντος οὔτε τοῦ ἀδικεῖν, οὔτε τοῦ ἀνταδικεῖν, οὔτε τοῦ κακῶς πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρῶντα κακῶς· ἢ ἀφίστασαι, καὶ οὐ κοινωνεῖς τῆς ἀρχῆς. Ἐμοὶ μὲν γὰρ καὶ πάλαι οὕτω καὶ νῦν ἔτι δοκεῖ. Καί σοι δὲ εἴ πῃ ἄλλῃ δέδοκται, λέγε, καὶ δίδασκε· εἰ δ' ἐμμένεις τοῖς πρόσθεν, τὸ μετὰ τοῦτο ἄκουε. — Ἀλλ' ἐμμένω τε καὶ συνδοκεῖ μοι. Ἀλλὰ λέγε. — Λέγω δὴ αὖ τὸ μετὰ τοῦτο, μᾶλλον δὲ ἐρωτῶ, πότερον ἃ ἄν τις ὁμολογήσῃ τῳ δίκαια ὄντα, ποιητέον, ἢ ἐξαπατητέον; — Ποιητέον. » Τούτοις παράθες τὸ, « Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, » καὶ τὸ, « Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς· Προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ἵνα γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅστις τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. » Καὶ ἔτι τὸ, « Λοιδορούμενοι εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν, » ἐν τοῖς παρ' ἡμῖν ἱεροῖς φερόμενα γράμμασι. Καὶ ὁ προφήτης δὲ παρ' Ἑβραίοις φησίν· « Εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδοῦσί μοι κακά· » Καὶ πάλιν· « Μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην ἤμην εἰρηνικός. »

CAPUT VII.

Reponendam iis non esse, a quibus injuriose tractemur, injuriam. Ex eodem.

« Utrum, inquit Plato, injuriam sponte ullo unquam modo faciendam negamus, an aliquo fieri posse, aliquo non posse statuimus? Num, inquam, injuriam facere nullatenus honestum ac bonum est, quemadmodum inter nos antea sæpe convenit, ut etiam paulo ante dicebatur? **654** An vero quidquid a nobis antea constitutum erat, id omne paucis hisce diebus effudimus; nosque, mi Crito, ea jam ætate senes, dum inter nos studiose disceptamus, tandiu latuit, quam nihil a pueris differremus? An potius ita plane se res habet etiamnum, uti a nobis eo tempore disputabatur, sive suffragetur multitudo, sive non? adeoque seu nos istis etiam graviora maneant, seu leviora, injuriam tamen auctori suo malam prorsus esse turpemque defendimus, an non? — Hercle defendimus. — Itaque nullo modo facienda injuria est. — Nullo. — Igitur ne reponenda quidem inferenti, ut aliud vulgus opinetur, quandoquidem facienda nunquam est. — Et hoc consequens est. — Quid autem detrimentum afferre, mi Crito, decetne, an non? — Non sane, mi Socrates. — Rependere vero quod acceperis, æquumne porro, an secus? — Nullo modo : quippe detrimentum enim qui afferat, is ab injuriam inferente nihil differat. — Recte omnino. — Itaque nec reponenda vicissim injuria est, nec ulli prorsus incommodandum, quidquid ab aliis passi fuerimus. Sed vide sis, mi Crito, ne dum istuc fateris, præter opinionem ipse tuam fateare. Paucis enim id probatur sat scio, paucisque deinceps probabitur. Qui autem hoc in genere dissident, iis una consilii ratio communis esse non potest, sed dum aliorum alii studia considerant, eos sese mutuo despicere necesse est. Vide ergo tu quoque diligenter, num id æque tibi probetur ac mihi, indeque ambo communiter consiliorum nostrorum auspicia capere debeamus, verum esse nunquam aut facere injuriam, aut reponere, eique vicissim a quo male habitus fueris damni aliquid rependere : an contra discedas a nobis, neque nobiscum hoc in principio convenias. Nam mihi quidem, uti jam olim, ita etiam nunc id ipsum videtur. Tu si pristinam opinionem abjecisti, dic, et mutationis rationem expone : sin priorem illam retines, audi quod sequitur. — Ego vero et priorem illam retineo, et tibi prorsus assentior. Sed, amabo, prosequere. — Prosequor igitur, vel potius quæro, num quod æquum esse alteri confessus eris, faciendum id sit, an fraude omittendum? — Faciendum utique. » Hæc Plato. Quibuscum illud conferas tu velim : « Nulli malum pro malo reddentes [6]. » Nec non alterum illud : « Benedicite iis qui vos exsecrantur : orate pro calumniantibus et persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est, **655** qui solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super ju-

[6] Rom. xii, 17.

(95) *Οὐδενὶ τρόπῳ.* Plato, in eodem *Critone*, pag. 372 F.

Digitized by Google

stos et injustos [7]. » Præterea illud Apostoli, « Maledicimur, et benedicimus : persecutionem patimur, et sustinemus : blasphemamur, et obsecramus [8], » quæ sacris nostrorum litteris continentur. Quibus etiam accinit Hebræus propheta, dum ait ; « Si reddidi retribuentibus mihi mala [9]. » Atque iterum : « Cum his qui oderunt pacem, eram pacificus. [10] »

CAPUT VIII.

Quæ semel recte statueris, ea ne mortis quidem metu abjicienda esse. Id quod in eos conveniet, qui persecutionum temporibus religionem ejurant.

« Tum enimvero magnifice prædicabas, (ita leges ad Socratem) ne mortem quidem ipsam iniquo te animo laturum esse, quam etiam exsilio potiorem tibi esse dicebas. Nunc autem, nec ejus tu orationis testimonium vereris, nostraque auctoritate ita non moveris, eam ut etiam infringere ac pessundare moliaris. Id agis porro, quod servus nequissimus ageret, dum etiam adversus pacta illa atque conditiones, quibus te in rep. versaturum nobis recepisti, fugam cogitas. Nobis igitur primum illud responde, verene a nobis dicatur, an falso, te in rep. nostro ex præscripto, non verbis tenus, sed reipsa victurum recepisse? Quid nobis ad hæc respondendum, mi Crito? num ingenue confitendum? — Necesse id quidem, o Socrates. — Quid igitur, inquient, aliud facis, quam pacta illa conventa, quæ nobiscum pepigisti, violas? idque, cum nulla vel necessitate, vel fraude impulsus ea probaveris, nec angustum aliquod tempus ad deliberandum habueris, sed annos totos septuaginta, quibus sane, si minus tibi placeremus, nec justæ conditiones viderentur, abire potuisti. Verumtamen, neque Lacedæmonem aut Cretam, quarum tu leges passim et instituta commendas, nec aliam ullam, seu Græcam, seu barbaram civitatem huic prætulisti. Quin etiam ex ea rarius, quam ipsimet claudi, cæci, aliique id genus mutili homines, pedem] extulisti. **656-658** Adeo tu præ cæteris Atheniensibus hac in civitate, atque in nobis ipsis acquievisti. Cui enim civitas sine legibus ulla placeat? Nunc tamen quæ ipsemet pepigisti, repudias; at servabis ea profecto, si nos audias, o Socrates. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Ὅτι μὴ δεῖ τὰ ἅπαξ ὀρθῶς κριθέντα ἀθετεῖν, μηδ' εἰ θάνατόν τις ἐπάγοι. Ἁρμόσει δὲ πρὸς τοὺς ἐν καιροῖς διωγμῶν ἐξομνυμένους τὴν εὐσέβειαν.

« Σὺ δὲ τότε (96) μὲν ἐκαλλωπίζου, ὡς οὐκ ἀγανακτῶν, εἰ δέοι τεθνάναι σε, ἀλλὰ ῥᾳδίως, ὡς ἔφησθα, πρὸ τῆς φυγῆς θάνατον· νῦν δὲ οὔτε ἐκείνους τοὺς λόγους αἰσχύνῃ, οὔτε ἡμῶν τῶν νόμων ἐντρέπῃ, ἐπιχειρῶν ἡμᾶς διαφθεῖραι· πράττεις τε ὅπερ ἂν δοῦλος ὁ φαυλότατος πράξειεν, ἀποδιδράσκειν ἐπιχειρῶν παρὰ τὰς συνθήκας τε καὶ ὁμολογίας, καθ' ἃς ἡμῖν συνέθου πολιτεύσεσθαι. Πρῶτον οὖν ἡμῖν τοῦτ' αὐτὸ ἀπόκριναι, εἰ ἀληθῆ λέγομεν, φάσκοντες σε ὡμολογηκέναι πολιτεύσεσθαι καθ' ἡμᾶς ἔργῳ, ἀλλ' οὐ λόγῳ, ἢ οὐκ ἀληθῆ; Τί φῶμεν πρὸς ταῦτα, ὦ Κρίτων; ἄλλο τι, ἢ ὁμολογῶμεν; — Ἀνάγκη, ὦ Σώκρατες. — Ἀλλὰ τί οὖν (97) ἂν φαῖεν; ἢ συνθήκας πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ ὁμολογίας παραβαίνεις, οὐχ ὑπὸ ἀνάγκης ὁμολογήσας, οὐδὲ ἀπατηθείς, οὐδὲ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἀναγκασθεὶς βουλεύσασθαι, ἀλλ' ἐν ἔτεσιν ἑβδομήκοντα, ἐν οἷς ἐξῆν σοι ἀπιέναι, εἰ μὴ ἠρέσκομεν ἡμεῖς, μηδὲ δίκαιαι ἐφαίνοντό σοι αἱ ὁμολογίαι εἶναι. Σύ τε οὔτε Λακεδαίμονα προῃροῦ, οὔτε Κρήτην, ἃς δὴ ἑκάστοτε φὴς εὐνομεῖσθαι, οὔτε ἄλλην οὐδεμίαν τῶν Ἑλληνίδων πόλεων, οὐδὲ τῶν βαρβαρικῶν· ἀλλὰ ἑλάττω ἐξ αὐτῆς ἀπεδήμησας ἢ οἱ χωλοί τε καὶ τυφλοί, καὶ οἱ ἄλλοι ἀνάπηροι. Οὕτω σοι διαφερόντως τῶν ἄλλων Ἀθηναίων ἤρεσκεν ἡ πόλις τε καὶ ἡμεῖς, οἱ νόμοι δηλονότι. Τίνι γὰρ ἂν πόλις ἀρέσκοι ἄνευ νόμων; Νῦν δὲ δὴ οὐκ ἐμμένεις (98) τοῖς ὡμολογημένοις· ἐμμένοις δὲ, ἐὰν ἡμῖν γε πείθῃ, ὦ Σώκρατες. »

CAPUT IX.

Qualis animo sit oportet, qui mortis metu susceptum institutum ejuret.

« Etenim (pergunt eædem leges) quem legum ipsarum corruptorem esse constiterit, is facile admodum et juventutis et hominum imperitorum corruptor habeatur. Utrum ergo bene moratas civitates, et virorum honestissimorum consuetudinem declinabis? an vitam porro, dum id ages, tibi retinendam putabis? an cum iis potius versabere, nec sermones illos, quibus hic Socrates, pridem assuevisti, cum iis serere erubesces; virtutem, justitiam, leges, quæque legum ex præscripto fiant, maximo

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Ὁποῖος ποτ' ἔσται τὴν διάθεσιν ὁ διὰ θανάτου φόβον ἐξομνύμενος τὴν οἰκείαν πρόθεσιν.

« Ὅστις γὰρ νόμων (99) διαφθορεύς ἐστι, σφόδρα που δόξειεν ἂν νέων τε καὶ ἀνοήτων ἀνθρώπων διαφθορεὺς εἶναι. Πότερον οὖν ἂν φεύξῃ τάς τε εὐνομουμένας πόλεις, καὶ τῶν ἀνδρῶν τοὺς κοσμιωτάτους, καὶ τοῦτο ποιοῦντι, ἆρα ἄξιόν σοι ζῆν ἔσται; ἢ πλησιάσεις τούτοις, καὶ ἀναισχυντήσεις, διαλεγόμενός τινας λόγους, ὦ Σώκρατες, οἷουσπερ ἐνθάδε, ὡς ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ δικαιοσύνη πλείστου ἄξιον τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὰ νόμιμα καὶ οἱ νόμοι; Καὶ οὐκ οἴει ἄσχημον φανεῖσθαι τὸ τοῦ Σωκράτους πρᾶγμα; Οἰε-

[7] Matth. v, 44, 45. [8] I Cor. iv, 12, 13. [9] Psal. vii, 5. [10] Psal. cxix, 7.

(96) *Σὺ δὲ τότε.* Plato in *Critone*, pag. 374 A.

(97) *Ἀλλὰ τί οὖν.* Plato, ἄλλο οὖν (φαῖεν) ἢ. Legendum arbitror, ἄλλοτι οὖν (φαῖεν) ἤ, phrasi ac sensu Platoni familiarissimis.

(98) *Οὐκ ἐμμένεις.* Lucas hic in priori editione misere truncatus fuerat; legebatur enim, οὐκ ἐμμένοις τοῖς ὡμολ. ἐὰν ἡμῖν, etc., contrario plane sensu. Integrum hic dedimus ex Platone.

(99) *Ὅστις γὰρ νόμων.* Plato ibid., p. 374 D.

Digitized by Google

σθαί γε χρή. Ἀλλ' ἐκ μὲν τούτων τῶν τόπων ἀπαρεῖς, ἥξεις δὲ εἰς Θετταλίαν, παρὰ τοὺς ξένους τοὺς Κρίτωνος. Ἐκεῖ γὰρ δὴ πλείστη ἀταξία καὶ ἀκολασία. Καὶ ἴσως ἂν ἡδέως σου ἀκούοιεν, ὡς γελοίως ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου ἀπεδίδρασκες, σκευήν τέ τινα περιθέμενος ἢ διφθέραν λαβών, ἢ ἄλλα οἷα δὴ εἰώθασιν ἐνσκευάζεσθαι οἱ ἀποδιδράσκοντες, καὶ τὸ σχῆμα τὸ σαυτοῦ μεταλλάξας. Ὅτι δὲ γέρων ἀνήρ, μικροῦ χρόνου τῷ βίῳ λοιποῦ ὄντος, ὡς τὸ εἰκὸς, ἐτόλμησας οὕτω γλίσχρως ἐπιθυμεῖν ζῆν, νόμους τοὺς μεγίστους παραβάς· οὐδείς σε ἐρεῖ (1); Ἴσως, ἂν μή τινα λυπήσῃς· εἰ δὲ μή, ἀκούσῃ, ὦ Σώκρατες, πολλὰ καὶ ἀνάξια σαυτοῦ. Ὑπερχόμενος δὴ βιώσῃ πάντας ἀνθρώπους, καὶ δουλεύων· τί ποιῶν; ἢ εὐωχούμενος ἐν Θετταλίᾳ; ὥσπερ ἐπὶ δεῖπνον ἀποδεδημηκὼς εἰς Θετταλίαν. Λόγοι δὲ ἐκεῖνοι οἱ περὶ δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς ποῦ ἡμῖν ἔσονται; Ἀλλὰ δὴ τῶν παίδων ἕνεκα βούλει ζῆν, ἵνα αὐτοὺς ἐκθρέψῃς καὶ παιδεύσῃς; Τί δὲ, εἰς Θετταλίαν αὐτοὺς ἀγαγὼν, θρέψεις τε καὶ παιδεύσεις, ξένους ποιήσας, ἵνα καὶ τοῦτό σου ἀπολαύσωσιν, ἢ τοῦτο μὲν οὔ· αὐτοῦ δὲ τρεφόμενοι, σοῦ ζῶντος, βέλτιον θρέψονται καὶ παιδεύσονται, μὴ συνόντος σου αὐτοῖς; οἱ γὰρ ἐπιτήδειοι οἱ σοὶ ἐπιμελήσονται αὐτῶν. Πότερον δὲ, ἐὰν μὲν εἰς Θετταλίαν ἀποδημήσῃς, ἐπιμελήσονται· ἐὰν δὲ εἰς ᾅδου ἀποδημήσῃς, οὐχὶ ἐπιμελήσονται; Εἴπερ γέ τι ὄφελος αὐτῶν ἐστι, τῶν σοι φασκόντων ἐπιτηδείων εἶναι, οἴεσθαί γε χρή. Ἀλλ', ὦ Σώκρατες, πειθόμενος ἡμῖν τοῖς σοῖς τροφεῦσι, μήτε παῖδας περὶ πλείονος ποιοῦ, μήτε τὸ ζῆν, μήτε ἄλλο μηδὲν πρὸ τοῦ δικαίου· ἵνα εἰς ᾅδου ἐλθὼν, ἔχῃς ταῦτα πάντα ἀπολογήσασθαι τοῖς ἐκεῖ ἄρχουσιν. Οὔτε γὰρ ἐνθάδε σοι φαίνεται ταῦτα πράττοντι ἄμεινον εἶναι, οὐδὲ δικαιότερον, οὐδὲ ἄλλῳ τῶν σῶν οὐδενί, οὔτε ἐκεῖσε ἀφικομένῳ ἄμεινον ἔσται. Ἀλλὰ νῦν μὲν ἠδικημένος ἄπει (ἐὰν ἀπίῃς), οὐχ ὑφ' ἡμῶν τῶν νόμων, ἀλλ' ὑπ' ἀνθρώπων· ἐὰν δὲ ἐξέλθῃς οὕτως αἰσχρῶς, ἀνταδικήσας τε καὶ ἀντικακουργήσας, τὰς σαυτοῦ ὁμολογίας τε καὶ συνθήκας τὰς πρὸς ἡμᾶς παραβὰς, καὶ κακὰ ἐργαζόμενος τούτους, οὓς ἥκιστα ἔδει, σαυτόν τε, καὶ τοὺς φίλους, καὶ πατρίδα, καὶ ἡμᾶς· ἡμεῖς τέ σοι χαλεπανοῦμεν ζῶντι, καὶ ἐκεῖ οἱ ἡμέτεροι ἀδελφοὶ, οἱ ἐν ᾅδου νόμοι, οὐκ εὐμενῶς σε ὑποδέξονται, εἰδότες ὅτι καὶ ἡμᾶς ἐπεχείρησας ἀπολέσαι, τὸ σὸν μέρος. »

A apud homines in pretio esse debere? Nec turpe Socratis factum visum iri existimas? At existimandum sane. Verum, iis tu relictis locis videlicet, Thessaliam cogitas, Critonis hospites aditurus. Illis enim effusa quædam licentiæ vis est, ac petulantiæ copia. Et fortassis ex te libenter audient, quam ridicule aufugeris ex carcere, habitu nescio quo, aut pelle quadam involutus, aut alio quolibet ejusmodi, quod induere homines fugitivi solent, vultum insuper speciemque tuam mentitus. Quid porro? vetulum hominem, cui, ut simile veri est, parum admodum vitæ superesset, gravissimis legibus violatis, tam sordide ac putide vivendi cupiditate captum fuisse; nemo erit qui objiciat? Nemo forte, si nemini molestus unquam eris. Sin autem; pleraque, B Socrates, ac te prorsus indigna auditurus es. Itaque nulli non obnoxius, ac servi more addictus vives. Nam quid ages præterea? Num in Thessalia convivia celebrabis? perinde nimirum, ut si cum Thessaliam peteres, epulas sequerere. At egregiæ illæ de justitia, deque omni virtutis genere disputationes, quo tandem avolarint? Enimvero liberorum tu causa vivendi cupidus es, ut illos educare atque instituere possis. Eos igitur in Thessaliam abductos educabis et institues, ubi hospites etiam ac peregrinos feceris, uti hoc quoque tibi acceptum referant? **659** An id quidem minime facturus es; sed tamen, cum hic educabuntur, atque instituentur, melius id te superstite, absente licet, futurum arbitraris, quod necessarii tui curam eorum gesturi C sint? Quid? Si in Thessaliam migraveris, curam illorum gerent; si migraveris ad inferos, nullam gerent? Gerent profecto, si quid in iis vere, quid tuos se necessarios esse dictitant, opis est ac præsidii constitutum. Quanquam, agesis, o Socrates, nosque nutrices tuas audi, neque liberos, neque vitam, neque aliud quidquam ei, quod justum est, antepone: ut cum ad inferos ventum erit, iis in omnibus causam judicibus illis tuam probare possis. Nam id sane liquet, hæc ut feceris, neque tecum propterea melius, neque cum tuorum ullo, melius hic aut æquius sanctiusve actum iri: ac ne illic quidem felicius. Quin tu igitur decedis, si tamen decedendum est, non a nobis quidem, sed ab hominibus injuriose tractatus? Nam si adeo turpiter aufugeris, injurias cum injuriis, cum maleficiis maleficia compensando, pacta nobiscum inita violando, malum iis etiam, quibus minime oportuit, tibi, amicis, patriæ, ac nobis ipsis creando: cum ipsæ tibi graviter adhuc vivo succensebimus; tum illic sorores etiam nostræ, hoc est inferorum leges, eo te asperius excipient, quo te illum esse intelligent, qui nos, quantum in te fuit, exstinguere sis ac profligare conatus. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὅτι μὴ δέοι φεύγειν τὸν ὑπὲρ ἀληθείας θάνατον. Ἀπὸ τῆς Σωκράτους Ἀπολογίας.

« Ἴσως δ' (2) ἂν οὖν εἴποι τις· Εἶτ' οὐκ αἰσχύνῃ, ὦ Σώκρατες, τοιοῦτον ἐπιτήδευμα ἐπιτηδεύσας, ἐξ οὗ κινδυνεύεις νυνὶ ἀποθανεῖν; Ἐγὼ δὲ τούτῳ δίκαιον ἂν λόγον ἀντείποιμι, ὅτι οὐ καλῶς λέγεις, ὦ ἄνθρωπε, εἰ οἴει δεῖν κίνδυνον ὑπολογίζεσθαι τοῦ ζῆν, ἢ τεθνά-

D

CAPUT X.

Mortem veritatis causa non esse fugiendam. Ex Socratis Apologia.

« Verum, inquit, ita forte quis objiciat, Quid non ergo te pudet, o Socrates, vitæ institutum ejusmodi secutum esse, quo tibi hoc mortis periculum creares? Cui ego jure sic reponam, Erras, mi homo, si apud eum, qui aliquo in numero sit,

(1) *Οὐδείς σε ἐρεῖ.* Ita recte scribit distinguitque Plato; male in priori editione, οὐδείς σε ἐρεῖ ἴσως.
(2) *Ἴσως δέ.* Plato in *Apoloq. Socrat.*, p. 365 D

Digitized by Google

vitæ mortisve periculum tanti esse putes; nec illud potius unum ab eo cogitari, justene an injuste rebus in omnibus sese gerat, virique boni, an improbi facta persequatur. Enimvero, si quid tua hæc efficit oratio, nequam fuerint necesse est heroes illi omnes, qui apud Trojam obiere, ipseque **660** adeo Thetidis filius, qui præ turpitudinis et ignominiæ metu, ita periculum omne contempsit, ut cum eum cædem Hectoris anhelantem, Dea mater hoc fere modo revocare conaretur. Si Hectoris cæde, fili mi, Patrocli necem ulciscare, periturus es ipse quoque,

Nam te certa manet, inquit, *mors Hectore cæso:*

Ipse his auditis, calcatoque mortis omni discrimine, quod vitam ipsam cum ignavia conjunctam, suorumque mortis inultæ probrum longe vehementius formidaret, ita responderit, *Protinus o peream!* sed pœnis ab infesto homine repetitis, ne hic diutius classem ad meam ridiculus sessitem, *telluris inutile pondus.* Hunc tu hominem de morte ac periculo sollicitum fuisse arbitraris? Quippe, ita enim plane se res habet, Athenienses: quo quisque in loco vel seipsum constituerit, optimum id esse ratus, vel constitutus a magistratu fuerit, in eo sic manendum ipsi, ac periculum omne subeundum esse statuo, ut præ uno turpitudinis metu, nec mortem, nec aliud quidquam vel nauci faciat. Equidem facinus indignum admitterem, Athenienses, si quem mihi locum imperatores illi vestri, quibus me parere voluistis, sive apud Potidæam, sive apud Amphipolim, sive apud Delium, sive ubiubi assignarant, in eo cum hærerem, ut quivis alius mortisque subirem pericula; tum vero nunc, cum ita de me, quemadmodum jam mihi pridem persuasi, Deus ipse statuerit, ut me philosophi vitam vivere, nec me ipsum modo, verum etiam alios tentare probareque voluerit, mortis aut alterius cujuscunque rei metu, gradum hunc meum stationemque deserere: Indignum, inquam, flagitium esset, tumque adeo me juste quis omnino, quasi deos esse nullos putarem, impietatis arcesseret; quippe qui nec oraculo parerem, et mortem extimescerem, et sapiens viderer ipse mihi, cum non essem. Mortem enim timere, Athenienses, aliud nihil est, quam sapientem videri, qui non sit. Nempe, videri hoc tibi scire est, quod nescias. Nam mors ipsa quidem, num quasi bonorum omnium maximum homini eveniat, nemo novit: et vulgo tamen eam extimescunt, quasi malorum eam esse maximum optime nossent. Quis autem fœdissimum illud inscitiæ genus esse neget, cum ea scire quis sibi videtur, quæ nesciat. Equidem, Athenienses, hac in parte fortassis ab hominibus plerisque dissideo: **661** et si qua in re mihi quoquam sapientior viderer, in hac sane viderer, quod uti res illæ inferorum cujusmodi sint, non satis intelligo, ita nec eas me satis intelligere sentiam. At vero et injuriam facere, et ei quem superiorem agnoscas, sive Deus ille fuerit, sive homo, non parere, hoc et

A ναι ἄνδρα, ὅτου τι καὶ σμικρὸν ὄφελός ἐστιν· ἀλλ' οὐκ ἐκεῖνο μόνον σκοπεῖν, ὅταν πράττῃ, πότερον δίκαια ἢ ἄδικα πράττει· καὶ ἀνδρὸς ἀγαθοῦ ἔργα, ἢ κακοῦ. Φαῦλοι γὰρ ἂν, τῷ γε σῷ λόγῳ εἶεν, τῶν ἡμιθέων ὅσοι ἐν Τροίᾳ τετελευτήκασιν, οἵτε ἄλλοι καὶ ὁ τῆς Θέτιδος υἱός, ὃς τοσοῦτον τοῦ κινδύνου κατεφρόνησε, παρὰ τὸ αἰσχρόν τι ὑπομεῖναι, ὥστε, ἐπειδὴ εἶπεν ἡ μήτηρ αὐτῷ προθυμουμένῳ Ἕκτορα ἀποκτεῖναι, θεὸς οὖσα· οὐτωσί πως, ὡς ἐγῷμαι, Ὦ παῖ, εἰ τιμωρήσεις Πατρόκλῳ τῷ ἑταίρῳ τὸν φόνον, καὶ Ἕκτορα ἀποκτενεῖς, αὐτὸς ἀποθανῇ·

B *Αὐτίκα γάρ τοι, φησὶ, μετ' Ἕκτορα πότμος ἑτοῖμος·*

Ὁ δὲ τοῦτο ἀκούσας, τοῦ μὲν θανάτου καὶ τοῦ κινδύνου ὠλιγώρησε, πολὺ δὲ μᾶλλον δείσας τὸ ζῆν κακὸς ὢν, καὶ τοῖς φίλοις μὴ τιμωρεῖν, *αὐτίκα*, φησὶ· *τεθναίην* δίκην ἐπιθεὶς τῷ ἀδικοῦντι, ἵνα μὴ ἐνθάδε μένω καταγέλαστος παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν, *ἄχθος ἀρούρης*. Μὴ αὐτὸν οἴει φροντίσαι θανάτου καὶ κινδύνου; Οὕτω γὰρ ἔχει, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῇ ἀληθείᾳ· οὗ ἂν τις αὐτὸν τάξῃ, ἡγησάμενος βέλτιστον εἶναι, ἢ ὑπὸ ἄρχοντος ταχθῇ, ἐνταῦθα δεῖ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, μένοντα κινδυνεύειν, μηδὲν ὑπολογιζόμενον, μήτε θάνατον, μήτε ἄλλο μηδὲν, πρὸ τοῦ αἰσχροῦ. Ἐγὼ οὖν δεινὰ ἂν εἴην εἰργασμένος, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ὅτε μέν με οἱ ἄρχοντες ἔταττον, οὓς ὑμεῖς εἵλεσθε ἄρχειν μου, καὶ ἐν Ποτιδαίᾳ, καὶ ἐν Ἀμφιπόλει, καὶ ἐπὶ Δηλίῳ, καὶ ἄλλοθί που, οὗ ἐκεῖνοι ἔταττον, ἔμενον ὥσπερ καὶ ἄλλος τις, καὶ ἐκινδύνευον ἀποθανεῖν· τοῦ δὲ Θεοῦ τάττοντος, ὡς ἐγὼ ᾠήθην τε καὶ ὑπέλαβον, φιλοσοφοῦντά με δεῖν ζῆν, καὶ ἐξετάζοντα ἐμαυτὸν, καὶ τοὺς ἄλλους· ἐνταῦθα δὲ, φοβηθεὶς, ἢ θάνατον ἢ ἄλλο ὁτιοῦν πρᾶγμα, λίποιμι τὴν τάξιν; Δεινὸν μέντ' ἂν εἴη, καὶ ὡς ἀληθῶς τότ' ἂν με δικαίως εἰσάγοι τις εἰς δικαστήριον, ὅτι οὐ νομίζω θεοὺς εἶναι, ἀπειθῶν τῇ μαντείᾳ, καὶ δεδιὼς θάνατον, καὶ οἰόμενος σοφὸς εἶναι, οὐκ ὤν. Τὸ γάρ τοι θάνατον δεδιέναι, ὦ ἄνδρες, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ δοκεῖν σοφὸν εἶναι, μὴ ὄντα. Δοκεῖν γὰρ εἰδέναι ἐστὶν, ἃ οὐκ οἶδεν. Οἶδε μὲν γὰρ οὐδεὶς τὸν θάνατον, οὐδ' εἰ τυγχάνει τῷ ἀνθρώπῳ, πάντων μέγιστον ὂν τῶν ἀγαθῶν· δεδίασι δὲ ὡς οὐκ εἰδότες, ὅτι μέγιστον τῶν κακῶν ἐστι. Καίτοι πῶς οὐκ ἀμαθία ἐστὶν αὕτη ἡ ἐπονείδιστος, ἡ τοῦ οἴεσθαι εἰδέναι ἃ οὐκ οἶδεν; Ἐγὼ δ', ὦ ἄνδρες, τούτῳ καὶ ἐνταῦθα διαφέρω τῶν D πολλῶν ἴσως ἀνθρώπων· καὶ εἰ δή τῳ σοφώτερός του φαίην εἶναι, τούτῳ ἄν, ὅτι οὐκ εἰδὼς ἱκανῶς περὶ τῶν ἐν ᾅδου, οὕτω καὶ οἶομαι οὐκ εἰδέναι. Τὸ δὲ ἀδικεῖν, καὶ τὸ ἀπειθεῖν τῷ βελτίονι, καὶ Θεῷ, καὶ ἀνθρώπῳ, ὅτι κακὸν καὶ αἰσχρόν ἐστιν, οἶδα. Πρὸ οὖν τῶν κακῶν, ὧν οἶδα ὅτι κακά ἐστιν, ἃ μὴ οἶδα, εἰ καὶ ἀγαθὰ ὄντα τυγχάνει, οὐδέποτε φοβήσομαι, οὐδὲ φεύξομαι. Ὥστε, οὐδ' εἰ με νῦν ὑμεῖς ἀφίετε, Ἀνύτῳ ἀπιστήσαντες· (ὃς ἔφη, ἢ τὴν ἀρχὴν οὐ δεῖν ἐμὲ δεῦρο εἰσελθεῖν, ἢ ἐπειδὴ εἰσῆλθον, οὐχ οἷόν τε εἶναι τὸ μὴ οὐκ ἀποκτεῖναί με, λέγων πρὸς ὑμᾶς, ὡς, εἰ διαφευξοίμην, ἤδη ἂν ὑμῶν οἱ υἱεῖς, ἐπιτηδεύοντες ἃ Σωκράτης διδάσκει, πάντες παντάπασι διαφθαρήσονται·) εἶ μοι πρὸς ταῦτα εἴποιτε, Ὦ Σώκρατες, νῦν Ἀνύτῳ οὐ πεισόμεθα, ἀλλ' ἀφιεμέν σε, ἐπὶ τούτῳ μέντοι, ἐφ'

Digitized by Google

ὥστε (3) μηκέτι ἐν ταύτῃ τῇ ζητήσει διατρίβειν, μηδὲ φιλοσοφεῖν· ἐὰν δὲ ἁλῶῳ ἔτι τοῦτο πράττων, ἀποθανῇ. Εἰ οὖν με, ὅπερ εἶπον, ἐπὶ τούτοις ἀφίοιτε· εἶποιμι ἂν ὑμῖν, ὅτι Ἐγὼ ὑμᾶς, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι μὲν καὶ φιλῶ, πείσομαι δὲ μᾶλλον τῷ Θεῷ ἢ ὑμῖν· καὶ ἕωσπερ ἂν ἐμπνέω, καὶ οἷός τε ὦ, οὐ μὴ παύσομαι φιλοσοφῶν, καὶ ὑμῖν παρακελευόμενός τε, καὶ ἐνδεικνύμενος, ὅτῳ ἂν ἀεὶ ἐντυγχάνω ὑμῶν, λέγων οἷά περ εἰωθα. » Καὶ μετὰ βραχέα (4) ἐπιλέγει· « Ἐννοήσωμεν δὴ καὶ τῇδε, ὡς πολλὴ ἐλπὶς (5) ἐστιν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι. Δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστι τὸ τεθνάναι· ἢ γὰρ οἷον μηδέν τι εἶναι, μηδὲ αἴσθησιν μηδεμίαν μηδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα· ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα, μεταβολή τις τυγχάνει οὖσα, καὶ μετοίκησις τῆς ψυχῆς τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον. Καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν, ἀλλ' οἷον ὕπνος, ἐπειδάν τις καθεύδων μηδὲ ὄναρ μηδὲν ὁρᾷ, θαυμάσιον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος. Ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι, εἴ τινα ἐκλεξάμενον δέοι ταύτην τὴν νύκτα, ἐν ᾗ οὕτω κατέδαρθεν, ὥστε μηδὲν ὄναρ ἰδεῖν, καὶ τὰς ἄλλας νύκτας τε καὶ ἡμέρας τὰς τοῦ βίου τοῦ ἑαυτοῦ ἀντιπαραθέντα ταύτῃ τῇ νυκτί, εἰ δέοι σκεψάμενον εἰπεῖν, ὁπόσας ἄμεινον καὶ ἥδιον ἡμέρας καὶ νύκτας ταύτης τῆς νυκτὸς βεβίωκεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ, οἶμαι ἂν οὐκ ἰδιώτην τινά, ἀλλὰ τὸν μέγαν βασιλέα (6), εὐαριθμήτους ἂν εὑρεῖν αὐτὸν ταύτας πρὸς τὰς ἄλλας ἡμέρας τε καὶ νύκτας. Εἰ οὖν τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστι, κέρδος ἔγωγε λέγω· καὶ γὰρ οὐδὲν πλεῖον ὁ πᾶς χρόνος φαίνεται οὕτω δὴ εἶναι ἢ μία νύξ. Εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημῆσαί ἐστιν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆ ἐστι τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσιν ἅπαντες οἱ τεθνεῶτες· τί μεῖζον ἀγαθὸν τούτου εἴη ἄν, ὦ ἄνδρες δικασταί; εἰ γάρ τις, ἀφικόμενος εἰς ᾅδου, ἀπαλλαγεὶς τούτων τῶν φασκόντων δικαστῶν εἶναι, εὑρήσει τοὺς ὡς ἀληθῶς δικαστάς, οἵπερ καὶ λέγονται ἐκεῖ δικάζειν, Μίνως τε, καὶ Ῥαδάμανθυς, καὶ Αἰακός, καὶ Τριπτόλεμος, καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, ἆρα φαύλη ἂν εἴη ἡ ἀποδημία; ἢ αὖ Ὀρφεῖ ξυγγενέσθαι καὶ Μουσαίῳ, καὶ Ἡσιόδῳ, καὶ Ὁμήρῳ, ἐπὶ πόσῳ ἂν τις δέξαιτ' ἂν ὑμῶν; Ἐγὼ μὲν γὰρ καὶ πολλάκις ἐθέλω τεθνάναι, εἴπερ ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ. Ἐπεὶ ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὁπότε ἐντύχοιμι Παλαμήδει, καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος, καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν παλαιῶν διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν (1)· ἀντιπαραβάλλοντι τὰ ἐμαυτοῦ πάθη, πρὸς τὰ ἐκείνων, ὡς ἐγῷμαι, οὐκ ἂν ἀηδὲς εἴη. Καὶ δὴ καὶ τὸ μέγιστον, τοὺς ἐκεῖ ἐξετάζοντα καὶ ἐρευνῶντα, ὥσπερ τοὺς ἐνταῦθα, διάγειν, τίς αὐτῶν σοφός ἐστι, καὶ τίς οἴεται μὲν ἔστι δ' οὔ. » Καὶ παρ' ἡμῖν, « Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις, » εἴρηται· καὶ, « Μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν

A malum et turpe esse profecto novi. Nunquam igitur ea quæ bona sint necne dubito, metuam fugiamque vehementius, quam ea mala, quæ vere mala esse novi. Quamobrem, ne si me quidem nunc absolveretis (illa Anyti oratione rejecta, cum negaret aut me in jus omnino vocandum fuisse, aut quoniam vocatus sum, fas jam esse vobis, me non morte damnare: quippe qui futurum diceret, ut, si absolutus essem, vestri deinceps liberi, e Socratis disciplina viventes, omnes omnino corrumperentur), si me, inquam, hac ejus audita oratione, hunc in modum compellaretis: Nunc quidem, Socrates, misso interim Anyto, te absolvimus, sed ea lege, ut totum istuc in posterum inquirendi ac
B philosophandi genus omittas; nam si te adhuc id actitare constiterit, morere. Hac si me, uti jam dicebam, conditione absolutum velletis, contra sic responderem. Vos equidem, Athenienses, complector ac diligo, sed tamen Deo potius quam hominibus obtemperabo, nec dum spirare quidem, eique rei vacare potero, philosophari desinam, vosque cohortari, et in quemcunque vestrum incidero, eum more meo libere ac fidenter admonere. » Tum paucis aliquot interjectis, « Quam magna porro spes, inquit, tenere nos debeat, boni aliquid hoc ipsum esse, ita quoque ratiocinemur. Necesse est enim mori sit alterum de duobus, ut aut in nihilum mortuus intereat, ac sensus omnino mors omnes auferat; aut in alium quemdam locum, ut vulgo
C dictitant, ex his locis morte migretur. Quamobrem sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert, dii boni, quid lucri est emori? Equidem sic existimo, si cui tanquam eximia seponenda nox illa fuerit, quam sine molestia somniorum ulla traduxerit, licet cum ea dies vitæ noctesque universas conferendo, quam multas toto illo spatio jucundius ac suavius egerit, aperiat, has, ab eo quidem, ut rex potentissimus fuerit, nedum ut privatus quispiam, præ aliarum multitudine, facile admodum numeratum iri. **662** Itaque si mors ejusmodi aliquid est, mortem in lucro pono: cum ei nocti similis futura sit perpetuitas omnis consequentis temporis. Sin aliqua veluti migratio est in alias quasdam oras, veraque
D sunt ea quæ dicuntur, qui e vita excesserunt, illas universos incolere: quid jam eo beatius est, judices, te cum ab iis, qui se judicum numero haberi volunt, evaseris, ad eos devenire, qui vere judices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Æacum, Triptolemum, convenireque heroes illos, qui juste et cum fide vixerint? Hæc peregrinatio vilisne vo-

(3) Forte γε.

(4) *Καὶ μετὰ βραχέα.* Imo satis multa; sequentia enim habentur pag. 368.

(5) *Ὡς πολλὴ ἐλπίς.* Cicero *Tuscul.* I, sect. 97, locum hunc convertit quidem, sed tamen sæpe Socratem minus κατὰ πόδας sequitur. Quantum licuit, divini hominis in dicendo voces atque sententias orationi nostræ intexuimus.

(6) *Τὸν μέγαν βασιλέα.* Persarum regem, Græcorum more, fortassis intelligit; malui tamen de quocunque accipere, ut latius pateret Socratis oratio; quam hoc loco, minus, ut mihi videtur, fideliter expressit Ficinus, ut facile deprehendet qui cum singulis singula contulerit.

(7) Forte add. *Καί.*

Digitized by Google

bis et contemnenda videri potest? Ut vero colloqui cum Orpheo, Musæo, Hesiodo, Homero liceat, quanti tandem æstimatis? Equidem sæpe mori vellem, ut ea quæ dico mihi liceret invenire. Quanta porro delectatione afficerer, cum Palamedem, cum Ajacem olim illum Telamonis filium, cum veteres alios judicio iniquorum circumventos atque damnatos convenirem? Quidni enim jucundum mihi foret, meam cum eorum casibus fortunam componere? Illud vero, quanti fieri debeat, eos etiam qui illic versentur, perinde ut qui hac in vita degunt, tentare scrutarique posse; quis ex omnibus vere sapiat, quis tantum opinione tenus? » Hæc ille. Quibus nostra hæc gemina, « Obedire oportet Deo magis, quam hominibus [10]. Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere [11]. Scire etiam, quod si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, ædificationem ex Deo habemus, domum non manu factam, æternam in cœlis. Et peregrinantes a corpore, versamur cum Domino [12]; » qui etiam omnibus, qui in eum speraverint, suavem in Abrahæ, Isaaci et Jacobi sinu quietem, atque in cæterorum prophetarum justorumque consortio, qui Hebræos inter Deo chari fuerint, sempiternæ vitæ felicitatem pollicetur.

A οὐ δυναμένων ἀποκτεῖναι. Εἰδέναι τε, ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅτι τε ἐκδημοῦντες ἀπὸ τοῦ σώματος, ἐνδημοῦμεν τῷ Κυρίῳ· » ὃς καὶ πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικόσιν ἐπήγγελται, εἰς κόλπους Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ ἀναπαύσεσθαι, μετά τε τῶν ἄλλων παρ' Ἑβραίοις θεοφιλῶν προφητῶν τε, καὶ δικαίων, ἐν μακαρίᾳ ζωῇ τὸν μακρὸν αἰῶνα διάξειν.

CAPUT XI.

Quemadmodum eorum mortem, qui vitam gloriose profuderint, celebrari oporteat. Ex Platone.

663 Jam vero, inquit Plato, qui post egregia virtutis exempla, honestam in bello mortem occubuerint, nunquid eos in primis ex aureo illo genere fuisse dicemus? — Maxime vero. — Num etiam Hesiodum audiemus, dum ex eo genere qui vivendi finem fecerint, de illis ita pronuntiat,

Sunt alii heroes casti, terrasque frequentant,
Atque ultro mala depellunt, hominesque tuentur?

— Sane audiemus. — Consulto itaque Numine, quonam heroes illos ac semideos ritu, quove discrimine consecrari oporteat, religiose omnino quidquid responderit, observabimus. — Enimvero faciendum id erit. — Tum illos deinceps tanquam heroas venerabimur, eorumque sepulcra sanctiore cultu prosequemur. Eadem porro statuimus, ubi quis post vitam cum excellentis probitatis opinione traductam, supremum aut senio, aut alio quovis modo diem obierit. » Hæc Plato. Quæ quidem in hominum Deo charissimorum obitus egregie conveniunt, quos veræ pietatis milites jure appellaris. Nam et eorum sepulcra celebrare, et preces ibi votaque nuncupare, et beatas illorum animas venerari consuevimus, idque a nobis merito fieri statuimus. Atque ex Platonis operibus hæc a nobis selecta sunt: plura studiosus quilibet, nec apud ipsum modo, sed etiam fortassis apud alios, cum nostræ doctrinæ rationibus convenientia reperiat. Et quoniam hoc ipsum argumentum ante nos alii quoque nonnulli occuparunt, operæ pretium vide-

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ.

Ὅπως δέοι τιμᾶν τὸν θάνατον τῶν εὐκλεῶς μεταλλαξάντων τὸν βίον. Ἐκ τοῦ Πλάτωνος.

« Τῶν δὲ δὴ (8) ἀποθανόντων ἐπὶ στρατείας, ὃς ἂν εὐδοκιμήσας τελευτήσῃ, ἆρ' οὐ πρῶτον μὲν φήσομεν τοῦ χρυσοῦ γένους εἶναι; Πᾶν γε μάλιστα. Ἀλλ' οὐ πειτόμεθα Ἡσιόδῳ, ἐπειδάν τινες τοῦ τοιούτου γένους τελευτήσωσιν, ὡς ἄρα,

Οἱ μὲν, δαίμονες ἀγνοὶ ἐπιχθόνιοι τελέθουσιν,
Ἐσθλοὶ, ἀλεξίκακοι, φύλακες μερόπων ἀνθρώπων;

Πειτόμεθα μὲν οὖν. Διαπυθόμενοι ἄρα τοῦ Θεοῦ, πῶς χρὴ τοὺς δαιμονίους τε καὶ θείους τιθέναι, καὶ τίνι διαφόρῳ, οὕτω καὶ ταύτῃ θήσομεν, ᾗ ἂν ἐξηγῆται. Τί δ' οὐ μέλλομεν; Καὶ τὸν λοιπὸν δὴ χρόνον, ὡς δαίμονας γεγονότας, οὕτω θεραπεύσομέν τε, καὶ προσκυνήσομεν αὐτῶν τὰς θήκας. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα νομιοῦμεν, ὅταν τις γήρᾳ ἢ τινι ἄλλῳ τρόπῳ τελευτήσῃ τῶν ὅσοι ἂν διαφερόντως ἐν τῷ βίῳ ἀγαθοὶ χρι-θῶσι. » Καὶ ταῦτα δὲ ἁρμόζει ἐπὶ τῇ τῶν θεοφιλῶν τελευτῇ, οὓς στρατιώτας τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπών, παραλαμβάνεσθαι. Ὅθεν καὶ ἐπὶ τὰς θήκας αὐτῶν ἔθος ἡμῖν παριέναι, καὶ τὰς εὐχὰς παρὰ ταύταις ποιεῖσθαι, τιμᾷν τε τὰς μακαρίας αὐτῶν ψυχὰς, ὡς εὐλόγως καὶ τούτων ὑφ' ἡμῶν γιγνομένων. Ἀλλὰ γὰρ ἡμεῖς μὲν ταῦτα ἐκ τῶν Πλάτωνος ἀνελεξάμεθα· φιλόκαλος δέ τις ἄλλος καὶ τούτων ἔτι πλείω ἂν εὕροι παρὰ τῷ αὐτῷ, σύμφωνα τοῖς ἡμετέροις δόγμασι, τάχα δὲ καὶ παρ' ἑτέροις. Ἐπεὶ δὲ τῆς αὐτῆς ἡμῖν ὑποθέσεως προλαβόντες ἐφήψαντο καὶ ἄλλοι, εὖ μοι δοκεῖ ἐπισκέψασθαι δεῖν καὶ τὰ τούτοις πεπονημένα. Παραθήσω δὲ πρώτου

C

D

[10] Act. v, 29. [11] Matth. x, 28. [12] IIJ Cor. v, 1.

(8) *Τῶν δὲ δή.* Plato lib. v *De republ.*, pag. 464, B, C. Quibus similia *Menexeno* toto, sapienter et copiose persequitur, pag. 492 et seq.

Digitized by Google

Ἀριστοβούλου (9), τοῦ ἐξ Ἑβραίων φιλοσόφου, τὰς οὕτως ἐχούσας φωνάς.

tur, huc etiam ex eorum scriptis aliqua transferre. Primus esto Aristobulus, Hebræus philosophus, cujus verba hæc sunt ipsissima.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Ὅπως καὶ πρὸ ἡμῶν Ἀριστόβουλος ὁ Περιπατητικὸς ἐκ τῆς παρ' Ἑβραίοις φιλοσοφίας ὡμολόγει τοὺς Ἕλληνας ὡρμῆσθαι. Ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου βασιλεῖ Πτολεμαίῳ προσπεφωνημένων.

CAPUT XII.

Aristobulum Peripateticum etiam ante nos confessum esse, Hebræis e fontibus suam Græcos hausisse philosophiam. Ex opere illo quod Ptolemæo regi Aristobulus inscripsit.

« Φανερὸν, ὅτι κατηκολούθησεν ὁ Πλάτων τῇ καθ' ἡμᾶς νομοθεσίᾳ, καὶ φανερός ἐστι περιειργασμένος ἕκαστα τῶν ἐν αὐτῇ. Διηρμήνευται γὰρ (10) πρὸ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως, δι' ἑτέρων, πρὸ τῆς Ἀλεξάνδρου καὶ Περσῶν ἐπικρατήσεως, τά τε κατὰ τὴν ἐξαγωγὴν τὴν ἐξ Αἰγύπτου τῶν Ἑβραίων, ἡμετέρων δὲ πολιτῶν, καὶ ἡ τῶν γεγονότων ἁπάντων αὐτοῖς ἐπιφάνεια, καὶ κράτησις τῆς χώρας, καὶ τῆς ὅλης νομοθεσίας ἐπεξήγησις· ὡς εὔδηλον εἶναι τὸν προειρημένον φιλόσοφον εἰληφέναι πολλά. Γέγονε γὰρ πολυμαθὴς, καθὼς καὶ Πυθαγόρας, πολλὰ τῶν παρ' ἡμῖν μετενέγκας εἰς τὴν ἑαυτοῦ δογματοποιίαν κατεχώρισεν. Ἡ δ' ὅλη ἑρμηνεία τῶν διὰ τοῦ νόμου πάντων ἐπὶ τοῦ προσαγορευθέντος Φιλαδέλφου βασιλέως, σοῦ δὲ προγόνου, προσενεγκάμενον μείζονα φιλοτιμίαν, Δημητρίου τοῦ Φαληρέως πραγματευσαμένου τὰ περὶ τούτων. » Εἶτα μεταξύ τινα εἰπὼν, ἐπιφέρει λέγων· « Δεῖ γὰρ λαμβάνειν τὴν θείαν φωνὴν, οὐ ῥητὸν λόγον, ἀλλ' ἔργων κατασκευὰς, καθὼς καὶ διὰ τῆς νομοθεσίας ἡμῖν ὅλην τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου Θεοῦ λόγους εἴρηκεν ὁ Μωϋσῆς. Συνεχῶς γάρ φησιν ἐφ' ἑκάστου· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεὸς, καὶ ἐγένετο. » Δοκοῦσι δέ μοι, περιειργασμένοι πάντα, κατηκολουθηκέναι τούτῳ Πυθαγόρας τε καὶ Σωκράτης, καὶ Πλάτων, λέγοντες ἀκούειν φωνῆς Θεοῦ, τὴν κατασκευὴν τῶν ὅλων συνθεωροῦντες, ἀκριβῶς ὑπὸ Θεοῦ γεγονυῖαν, καὶ συνεχομένην ἀδιαλείπτως. Ἔτι δὲ καὶ Ὀρφεὺς ἐν ποιήμασι τῶν κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον αὐτῷ λεγομένων οὕτως ἐκτίθεται περὶ τοῦ διακρατεῖσθαι θείᾳ δυνάμει τὰ πάντα, καὶ γενητὰ ὑπάρχειν, καὶ ἐπὶ πάντων εἶναι τὸν Θεόν. Λέγει δ' οὕτως·

« Satis constat, inquit, legum nostrarum institutis secutum esse Platonem, 664 et singula earum capita diligenter ac studiose perlegisse. Nam etiam ante Demetrium illum Phalereum, adeoque ante Alexandri ac Persarum imperium, ea jam omnia Græce ab aliis conversa fuerant, quibus cum illa Hebræorum populariumque nostrorum ex Ægypto migratio, tum eorum series, quæ cœlitus ipsis evenere, promissæ regionis occupatio, et universæ legis expositio continetur : nemini ut dubium esse possit, quin suos in libros laudatus inde philosophus pleraque derivarit. Fuit enim is lectionis plurimæ, quemadmodum et Pythagoras, qui e nostris selecta quoque permulta suis illis decretis inseruit. Post, regis Ptolemæi cognomento Philadelphi, avi tui, tempore, qui omnes hoc in genere studio et magnificentia superavit, integram eorum, quæ nostras ad leges pertinebant, omnium interpretationem, præcipua Demetrii Phalerei totum negotium moderantis opera, elaborarunt. » Tum quibusdam interjectis, ita prosequitur : « Divinam quippe vocem accipere nos sic oportet, non ut sermonem aliquem conceptis inclusum expressumque verbis, sed ut operum ipsorum molitionem, quo plane sensu creationem mundi universam legislator ille Moyses Dei vocem appellavit. Nam de singulis operibus ita pronuntiat : « Dixitque Deus, et factum est. » Id quod ego, Pythagoram, Socratem ac Platonem, cum nostra omnia curiose rimati essent, omnino secutos existimo, cum sese Dei vocem exaudire dicerent, in illa universi molitionis, quæ tam accurate a Deo perfecta, sui semper similis integraque persisteret, contemplatione defixos. Quinetiam Orpheus, in iis carminibus quæ ad sacri sermonis formam rationemque conscripsit, divina vi omnia contineri, eademque ortum habuisse, et cunctis Deum præsse, hunc in modum cecinit :

Φθέγξομαι (11) *οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε, βέβηλοι,*
Φεύγοντες δικαίων θεσμοὺς, θείοιο τεθέντος
Πᾶσι νόμου. Σὺ δ' ἄκουε, φαεσφόρου ἔγγονε Μήνης,
Μουσαῖ· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα. Μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φυὰ ἐόντα, φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ.
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τούτῳ προσέδρευε,
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος. Εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ, μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο Τυπωτῆν

Fas quibus est narrabo : fores claudunto, profani,
Queis sanctæ leges odio, quas omnibus auctor
Ipse tulit posuitque Deus. Tu vero, micantis
O Lunæ Musæe nepos, hæc auribus hauri.
Namque ego vera canam. Tibi ne modo pristinus error
Æternæ invideat felicia sæcula vitæ.
Sed fixa potius divina oracula mente
Excipiens, casto penitus sub pectore condas.
Ergo age, carpe viam, solum, interituque carentem

(9) Ἀριστοβούλου. Hunc etiam supra laudavit, pag. 324 et 376.

(10) Διηρμήνευται γάρ. Vide supra, pag. 351, 354, 410.

(11) Φθέγξομαι, etc. Consule Justinum Martyrem in *Paræneti.*, pag. 12, ubi Orphei loco hæc præmittit : Ὀρφεὺς γ' οὖν, ὁ τῆς πολυθεότητος ὑμῶν, ὡς ἂν εἴποι τις, πρῶτος διδάσκαλος γεγονὼς, οἷα πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουσαῖον, καὶ τοὺς λοιποὺς γνησίους ἀκροατὰς, ὕστερον περὶ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ κηρύττει λέγων, ἀναγκαῖον ὑπομνῆσαι ὑμᾶς. Adi et Clement. Alexandrin. *Strom.* v, pag. 443, nisi malis apud nostrum legere, infra pag. 685, ubi carptim ex eodem Orpheo nonnulla delibat Aristobulus plenissime.

Digitized by Google

665 *Suspiciens genitorem orbis. Quem talibus*
Prisca virum nobis olim monimenta loquuntur.

Unus, et ex sese Deus est, idem omnia condit,

Ac mundi late partes se fundit in omnes.
Mortales fugit ille oculos, animoque videtur.

Fonsque boni cum sit, nulli mala sævior unquam
Ipse creat, licet hunc vitali grátia passu,
Cumque odio, bellumque, luesque, dolorque sequantur.
Hunc alius præter nemo est. Quem cernere terris
Si prius exstantem poteris, facile omnia cernes.

Per me, si qua ejus sese vestigia forsan
Obtulerint, molesve manus, tu, nate, videbis.
Namque ipsum per se haud video, quod densa tuentem
Impediat nubes, ac dena volumina tardent.
Unus eum imperio mortalia fata regentem,
Nosse aliquis potuit, Chaldæo a sanguine cretus:

Norat enim, qua magnus iter sol flectat in orbem,
Æquatosque habilis circumque immania terræ
Pondera, sed proprio gyros convertat in axe;
Et volucres effusus equos per cærula mundi
Verset agens, aurasque obeat, pelagusque profundum,
Et vivos rutili succendat luminis ignes.

Ille igitur magni supra laquearia cœli

Immotus, solioque micat sublimis in aureo.
Olli planta humiles subter premit ardua terras,
Oceani extremos attingit dextera fines:
Cujus inexhaustum quassi ab radicibus imis
Ferre negant robur nutanti vertice montes.

666 *Ergo ut siderea nunquam discedat ab arce,*
Cuncta tamen nostris præsens molitur in oris,
Principium in sese, ac medium, finemque coercens.
Hæc prisci retulere viri, terraque creatus
Mortalis docuit, divino abs Numine postquam
Hauserat, ac gemino tulerat viventia saxo.

A Ἀθάνατον. Παλαιὸς δὲ λόγος περὶ τοῦδε φαίνει.
Εἷς ἐστ' αὐτοτελὴς (12), αὐτοῦ δ' ὕπο (13) πάντα τελεῖται·
Ἓν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περιτίσσεται (14)· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ ψυχῶν θνητῶν (15), νῷ δ' εἰσοράαται.
Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθῶν (16) θνητοῖς κακὸν οὐκ ἐπιτέλλει
Ἀνθρώποις· αὐτῷ δὲ χάρις καὶ μῖσος ὀπηδεῖ,
Καὶ πόλεμος, καὶ λοιμός, ἰδ' ἄλγεα δακρυόεντα.
Οὐδέ τίς ἐσθ' ἕτερος. Σὺ δέ κεν (17) ῥέα πάντ' ἐφορήσαις,
Αἴ κεν ἴδῃς αὐτὸν πρὶν δή ποτε δεῦρ' ἐπὶ γαῖαν.
Τέκμωρ ἐμὸν, δείξω σοι, ὀπηνίκα δέρκομαι αὐτοῦ
Ἴχνια, καὶ χεῖρα στιβαρὴν κρατεροῖο Θεοῖο.
Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρόω· περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται (18)
B Λοιπὸν ἐμοὶ (19)· στᾶσιν δὲ δέκα πτυχαὶ ἀνθρώποισιν.
Οὐ γὰρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογενὴς (20) τις ἀπορρῶξ φύλου ἀνθρώπων
Χαλδαίων. Ἴδρις γὰρ ἦν ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περιτέλλει,
Κυκλοτερές τ' ἐν ἴσῳ, κατὰ δὲ σφέτερον κράδαον·
Πνεύματα δ' ἠνιοχεῖ, περί τ' ἠέρα, καὶ περὶ χεῦμα
Νάματος (21)· ἐκφαίνει δὲ πυρὸς σέλας ἰφιτενὲς αἰγοῦ.
Αὐτὸς δὴ μέγαν (22) αὖθις ἐπ' οὐρανὸν ἐστήρικται,
Χρυσέῳ εἰνὶ θρόνῳ· γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσὶ (23) βέβηκε·
Χεῖρα δὲ δεξιτερὴν ἐπὶ τέρμασιν Ὠκεανοῖο
Ἐκτέτακεν (24)· ὀρέων δὲ τρέμει βάσις ἐνδοθιθυμῷ,
Οὐδὲ φέρειν δύναται κρατερὸν μένος. Ἔστι δὲ πάντως
C Αὐτὸς ἐπουράνιος, καὶ ἐπὶ χθονὶ πάντα τελευτᾷ,
Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων, καὶ μέσσον (25), ἠδὲ τελευτήν,
Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑλογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κατὰ δίπλακα θεσμόν.

(12) *Αὐτοτελής.* Justinus, αὐτογενής.

(13) *Αὐτοῦ δ' ὕπο*, etc. Justinus et Clemens, αὐτοῦ δ' ἔκγονα πάντα τέτυκται. Addit Clemens, legi etiam πέφυκεν.

(14) *Περιτίσσεται.* Justin., περιγίγνεται.

(15) *Ψυχῶν θνητῶν*, etc. Justin., θνητῶν· αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται. Certe apud Eusebium, aut ψυχῶν pro ἀνθρώπων sumitur, aut scribuntur puncta; sequitur enim, νῷ δ' εἰσοράαται. Nisi hæc Orpheo subtilitas placuit, ut animo Deum videri negaret, mente concederet.

(16) *Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθῶν*, etc. Clemens infra pag. 687 :

Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθοῖο κακὸν θνητοῖσι φυτεύει,
Καὶ πόλεμον κρυόεντα.

Justinus autem :

Οὗτος δ' ἐξ ἀγαθοῖο κακὸν θνητοῖσι δίδωσι,
Καὶ πόλεμον κρυόεντα, καὶ ἄλγεα δακρυόεντα.

Quorum versuum alia longe mens videtur. Eusebianorum sensus est, Deum ex bonorum suorum thesauris mala proprie dicta non immittere, tametsi bellum et aliæ id genus calamitates, quæ malorum pœnæ, non mala sint, ab eodem inferantur. Apud Justinum et Clementem, ἐξ ἀγαθοῦ, vel est μετὰ τἀγαθόν, vel ἐξ ἀγαθῆς διαθέσεως, ut ἀπὸ τοῦ βελτίστου, seu τοῦ κρατίστου, *optima fide, optimoque consilio.* Dionys. Halicarnass. lib. I : Αἰσθόμενος οὐκ ἀπὸ τοῦ βελτίστου ταῦτα πράττοντα τὸν ἀδελφόν. Id est, *Ubi sensisset hæc a fratre animo non optimo fieri.* Et lib. VII : Ὁ δὲ ἀγαθὸς, καὶ ἀπὸ τοῦ κρατίστου πρὸς τὰ κοινὰ προῆκεν. *At vir bonus, optimoque animo ad rempublicam accedens.* Interdum ἀπὸ παντὸς τοῦ βελτίστου. Idem lib. III : Τοῖς δὲ ἀπὸ παντὸς τοῦ βελτίστου κρίνουσι τὸ συμβεβηκός. *At iis, qui de illo casu bono ac sincero animo judicabant.*

(17) *Σὺ δέ κεν*, etc. Justin., χωρὶς μεγάλου βασιλῆος. Quæ sequuntur omittit usque ad, αὐτὸν δ' οὐχ ὁρόω.

(18) *Ἐστήρικται.* Justin. et Clemens addunt :

Πᾶσιν γὰρ (malim δέ) θνητοῖς θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις

Sequiturque apud Justinum :

D *Ἀσθενέες δ' ἰδέων Δία τὸν πάντων μεδέοντα.*

Apud Clementem vero :

Μικραὶ, ἐπεὶ σάρκες τε καὶ ὀστέα ἐμπεφύασιν.

(19) *Λοιπὸν ἐμοί*, etc. Hæc et sequentia, usque ad αὐτὸς δὴ μέγαν, Justinus non repræsentat. Hic autem forte legendum λοιπὸν ἐμ' ἱστᾶσιν.

(20) *Εἰ μὴ μουνογενής.* Clemens infra, p. 685.

(21) *Νάματος*, etc. Hic versus a Clemente omittitur.

(22) *Αὐτὸς δὴ μέγαν.* Justinus :

Οὗτος γὰρ χάλκειον ἐς οὐρανὸν ἐστήρικται.

(23) *Γαίῃ δ' ὑπὸ ποσσί.* Justin., γαίης δ' ἔπι ποσσί. Juxta illud Isaiæ : *Terra autem scabellum pedum meorum.*

(24) *Ἐκτέτακεν.* Justin., Πάντοθεν ἐκτέτακεν· περὶ γὰρ (*mallem* δέ) τρέμει οὔρεα μακρά. Καὶ ποταμοὶ, πολιῆς τε βάθος χαροποῖο θαλάσσης. Cætera non habet.

(25) *Καὶ μέσσον.* Rectius Clemens infra p. 685, ἄμα, καὶ μέσον.

Digitized by Google

Ἄλλως οὐ θεμιτὸν δὲ (26) λέγειν· τρομέω δέ γε νῦν
Ἐν νόῳ. Ἐξ ὑπάτου κραίνει περὶ πάντ' ἐνὶ τάξει,
Ὦ τέκνον· σὺ δὲ τοῖσι νόοισι πελάζεο, γλώσσην
Εὖ μάλ' ἐπικρατέων· στέρνοισι δὲ ἔνθεο φήμην.

Illa secus vulgare nefas : membrisque solutis, Mecum animo volvens trepido, quippe ordine cuncta Desuper ipse regit. Tu mentem advertito, fili, Frenataque potens linguæ, rem pectore serva.

Καὶ Ἄρατος δὲ περὶ τῶν αὐτῶν φησιν οὕτως·

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαί,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί, μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες, πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἀγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο. Λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη,
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιαὶ ὧραι,
Καὶ φυτὰ ὑγρῶσαι (27), καὶ σπέρματα πάντα βα-
[λέσθαι.

Quibus etiam hunc in modum Aratus accinit :

Ab Jove principium, nullo qui tempore nobis
Prætereundus erit : cujus late omnia numen
Compita, et omne forum, pontique profunda tumentis,
Atque omnes portus implet, nemoque potenti
Auxilio caruisse queat. Genus omnis ab illo
Quippe trahit : qui blanda homines pietate fovendo,
Læta ollis dat signa manu, populosque frequentes
Ultro operi accingit, vitæ dulcedine captos.
Ille bobus glebæ ingenium duroque ligoni
Utilis ante docet, necnon quo sidere tutum,
Et plantas scrobibus, semenque abscondere terra.

Σαφῶς οἶμαι δεδεῖχθαι, ὅτι διὰ πάντων ἐστὶν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ. Καθὼς δὲ δὴ (28) σεσημάγκαμεν περιαιροῦντες τὸν διὰ τῶν ποιημάτων Δία καὶ Ζῆνα· τὸ γὰρ τῆς διανοίας αὐτῶν ἐπὶ Θεὸν ἀναπέμπεται· διόπερ οὕτως ἡμῖν εἴρηται. Οὐκ ἀπεικότως οὖν τοῖς ἐπιζητουμένοις προενηνέγμεθα ταῦτα. Πᾶσι γὰρ τοῖς φιλοσόφοις ὁμολογεῖται, ὅτι δεῖ περὶ Θεοῦ διαλήψεις ὁσίας ἔχειν, ὃ μάλιστα παρακελεύεται καλῶς ἡ καθ' ἡμᾶς αἵρεσις. Ἡ δὲ τοῦ νόμου κατασκευὴ πᾶσα τοῦ καθ' ἡμᾶς περὶ εὐσεβείας τέτακται, καὶ δικαιοσύνης, καὶ ἐγκρατείας, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγαθῶν τῶν κατὰ ἀλήθειαν. » Τούτοις ἑξῆς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ἐχομένως δ' ἐστὶν ὡς ὁ Θεὸς τὸν ὅλον κόσμον κατεσκεύακε, καὶ δέδωκεν εἰς ἀνάπαυσιν ἡμῖν διὰ τὸ κακόπαθον εἶναι πᾶσι τὴν βιοτήν, ἑβδόμην ἡμέραν, ἣ δὴ καὶ πρώτη φυσικῶς ἂν λέγοιτο φωτὸς γένεσις, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται. Μεταφέροιτο δ' ἂν τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας. Τὸ γὰρ πᾶν φῶς ἐστιν ἐξ αὐτῆς. Καί τινες εἰρήκασι τῶν ἐκ τῆς αἱρέσεως ὄντες τῆς ἐκ τοῦ Περιπάτου, λαμπτῆρος αὐτὴν ἔχειν τάξιν· ἀκολουθοῦντες γὰρ αὐτῇ συνεχῶς, ἀτάραχοι καταστήσονται δι' ὅλου τοῦ βίου. Σαφέστερον δὲ καὶ κάλλιον τῶν ἡμετέρων προγόνων τις εἶπε Σολομὼν αὐτὴν πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχειν. Τὸ δὴ σύμφωνόν ἐστι τῷ προειρημένῳ. Τὸ δὲ διασαφούμενον διὰ τῆς νομοθεσίας, ἀποπεπαυκέναι τὸν Θεὸν ἐν αὐτῇ, τοῦτο, οὐχ ὥς τινες ὑπολαμβάνουσι, μηκέτι ποιεῖν τι τὸν Θεὸν καθέστηκεν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ καταπεπαυκέναι τὴν τάξιν αὐτῶν, οὕτω τε εἰς πάντα τὸν χρόνον τεταχέναι. Σημαίνει γάρ, ὡς ἐν ἓξ ἡμέραις ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ἵνα τοὺς χρόνους δηλώσῃ, καὶ τὴν τάξιν προείπῃ τί τίνος προτερεῖ. Τάξας γάρ, οὕτως αὐτὰ συνέχει, καὶ οὐ μεταποιεῖ. Διασεσάφηκε δ' ἡμῖν ταύτην ἔννομον ἕνεκεν σημείου τοῦ περὶ ἡμᾶς ἑβδόμου λόγου καθεστῶτος, ἐν ᾧ γνῶσιν ἔχομεν ἀνθρωπίνων καὶ θείων πραγμάτων. Δι' ἑβδομάδων δὲ καὶ πᾶς ὁ κόσμος κυκλεῖται τῶν ζωογονουμένων καὶ τῶν φυομένων ἁπάντων. Τῷ δὲ Σάββατον αὐτὴν προσαγορεύεσθαι, διερμηνεύεται ἀνάπαυσις οὖσα. Διασαφεῖ δὲ καὶ Ὅμηρος καὶ Ἡσίοδος, μετειληφότες ἐκ τῶν ἡμετέρων βιβλίων, ἱερὰν εἶναι. Ἡσίοδος μὲν οὕτως·

Hæc illi, quibus vim divinam omnia permeare, clare, opinor, satis ac perspicue significant. Nam Jovem illum quidem, poetarum versibus celebratum, pure, uti decet, ac restricte accepimus, quod mens eorum ac sententia Deum spectet unum atque designet. Quæ nos causa ratioque permovit, nobis ut hanc in disputationem, istuc orationis ac testimoniorum genus inferre merito posse videremur. In eo quippe philosophi omnes conveniunt, ut castas de Deo sanctasque notiones animo informandas esse præcipiant. Id quod præclare in primis instituti nostri vis ratioque docet. **667** Imo ad religionis, justitiæ, temperantiæ ac cæterorum id genus verorum bonorum possessionem et officia, lex apud nos tota revocatur. » Quibus idem post interjecta nonnulla subjungit : « Tum illud sane consentaneum, inquit, ut qui hoc universum procrearat Deus, idem, quod ærumnis pluribus omnium vita conflictetur, diem nobis septimum ad requietem ultro concesserit. Quem sane diem, si naturam spectaveris, primum quemdam lucis ortum, in qua cernantur universa, jure appellaris. Quod ipsum ad sapientiam quoque transferri possit, cum ex sapientia lux omnis oriatur. Ac nonnulli quidem Peripatetici, splendoris ei rationem vimque tribuere, quem qui constanter ac perpetuo secuti fuerint, vitam illi totam sine ulla perturbatione traducent. Eamdem vero Salomon, e majoribus nostris unus, cœlo terraque priorem exstitisse, non clarius modo, sed etiam melius statuit. Id quod admodum etiam cum superiore illo consentiat. Cæterum quod in eadem habetur lege, eo die acquievisse Deum, id non, quomodo a plerisque, accipiendum est, quasi deinceps nihil omnino Deus efficiat; sed quod rerum omnium gradus et ordines absolverit, qui sui semper similes cum omni sæculorum perpetuitate propagentur. Sex enim dierum spatio, cœlum terramque ab eo, quæque utriusque ambitu continentur, creata esse omnia significat, ut suum cujusque tempus et ordinem, quo aliud quodque antecedit, aperiat. Quæ suo semel constituta loco, servat deinde semper, nec ulla ratione commutat. Quem eumdem fixum nobis diem ac solemnem esse voluit quo rationis

(26) Clem., σε.
(27) Clem. et ms., γυρῶσαι.
(28) Ms., δεῖ

illius septenariæ quoddam quasi signum tolleretur, per quem in rerum humanarum divinarumque notitiam devenimus. Hebdomadarum enim orbe, ipsa quoque tam animantium, quam plantarum omnium, universitas volvitur. Illum autem Sabbatum, hoc est *requietem* appellamus. Quem Hesiodus etiam atque Homerus, cum id nostris hausissent ex litteris, sacrum esse palam cecinerunt. Hesiodus quidem his versibus:

Lunæ prima dies, tum quarta et septima sacra est.
Itemque :
Septima jamque dies, læti lux candida solis.
Homerus autem sequentibus :
Septima sacra dies reserato illuxerat orbi.
668 Atque iterum :
Septima lux aderat, qua cuncta exacta fuere.
Et :
Septimą ubi orta dies, Acherontis liquimus undas.
Quo quidem versu id significat, illa vere septenaria ratione, quæ animæ oblivionem vitiumque consequitur, repudiatis quæ ante placuerant, veritatis, uti jam dictum est, cognitionem haurimus. Quibus hæc Lini affinia sunt :
Septima jamque dies, qua cuncta exacta, rubebat.
Itemque :
Omine læta dies est septima, septima rerum
Ortus, et eximias inter perfecta coruscat.
Et,
Omnia sidereo septena videntur in orbe,
Motibus et propriis certos volvuntur in annos. »

Hæc Aristobulus. Quo eodem in genere, quæ Clementis nostri sententia fuerit, ex sequentibus intelliges.

A Πρῶτον ἕνη, τετράς τε καὶ ἑβδόμη, ἱερὸν ἦμαρ.
Καὶ πάλιν λέγει·
Ἑβδομάτη δ' αὖθις, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.
Ὅμηρος δὲ οὕτω λέγει·
Ἑβδομάτη δ' ἦπειτα κατήλυθεν, ἱερὸν ἦμαρ.
Καὶ πάλιν
Ἕβδομον ἦμαρ ἦεν, καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.
Καί·
Ἑβδομάτῃ δή οἱ λίπομεν ῥόον ἐξ Ἀχέροντος.
Τοῦτο δὴ σημαίνων, ὡς ἀπὸ τῆς κατὰ ψυχὴν λήθης καὶ κακίας, ἐν τῷ κατ' ἀλήθειαν ἑβδόμῳ λόγῳ, καταλιμπάνεται τὰ προειρημένα, καὶ γνῶσιν ἀληθείας λαμβάνομεν, καθὼς προείρηται. Λίνος δέ φησιν οὕτως·
Ἑβδομάτῃ δή οἱ τετελεσμένα πάντα τέτυκται.
B Καὶ πάλιν·
Ἑβδόμη εἰν ἀγαθοῖς, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη·
Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελείη.
Καί·
Ἑπτὰ δὲ πάντα τέτυκται ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι,
Ἐν κύκλοισι φανέντ' ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς. »

Τὰ μὲν Ἀριστοβούλου τοιαῦτα. Ὁποῖα δὲ καὶ Κλήμεντι περὶ τῆς αὐτῆς εἴρηται ὑποθέσεως, γνοίης ἂν διὰ τούτων.

CAPUT XIII.

Quæ a Græcis recte scripta fuerint, ea cum Hebræorum doctrina consentire, a Clemente præterea ostenditur, Stromate *quinto*.

« Verum quæ sequuntur, inquit, pertexamus, quæque Græci barbara ex philosophia suffurati sint, in medium proferamus. Ac primum quidem Stoici Deum ipsum, perinde ut animum, corpore ac spiritu suapte natura constare definiunt. Quod utrumque in Scripturis expressum reperies. Nec enim mihi nunc sensus earum cogites allegoricos, cujusmodi ab erudita illa et sapienti veritate traduntur, si forte, ut a peritis in luctatione fieri solet, aliud ostendant, aliud reipsa exhibeant. At Deum illi naturam omnem permeare volunt, quem nos effectorem solum, et **669** quidem verbo effectorem esse dicimus. Quibus illud *Sapientiæ* imposuit: « Pervadit autem ac subit per omnia propter suam munditiam [1], » cum id de illa, quam Deus omnium principem creavit, Sapientia dictum esse non intelligerent. Esto, inquiunt : sed tamen philosophi, nec Stoici tantum, aut Plato, atque Pythagoras, sed etiam Aristoteles Peripateticus, materiam inter

[1] Sap. VII, 24.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Ὡς καὶ Κλήμης ὁμοίως τὰ καλῶς Ἕλλησιν εἰρημένα σύμφωνα τυγχάνειν τοῖς Ἑβραίων παρίστησι δόγμασιν. Ἀπὸ τοῦ πέμπτου Στρωματέως Κλήμεντος.

« Τὰ δ' ἑξῆς (29) προσαποδοτέον, καὶ τὴν ἐκ τῆς C βαρβάρου φιλοσοφίας Ἑλληνικὴν κλοπὴν σαφέστερον ἤδη παραστατέον. Φασὶ γὰρ σῶμα εἶναι τὸν Θεὸν οἱ Στωϊκοὶ, καὶ πνεῦμα κατ' οὐσίαν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὴν ψυχήν. Πάντα ταῦτα ἀντικρυς εὑρήσεις ἐν ταῖς Γραφαῖς. Μὴ γάρ μοι τὰς ἀλληγορίας αὐτῶν ἐννοήσῃς τανῦν, ὡς ἡ γνωστικὴ παραδίδωσιν ἀλήθεια, εἰ ἄλλο τι δεικνύουσι, καθάπερ οἱ σοφοὶ παλαισταὶ (30), ἄλλο μηνύουσιν. Ἀλλ' οἱ μὲν διήκειν διὰ πάσης τῆς οὐσίας τὸν Θεὸν φασιν· ἡμεῖς δὲ ποιητὴν μόνον αὐτὸν καλοῦμεν, καὶ λόγῳ ποιητήν. Παρήγαγε δ' αὐτοὺς τὸ ἐν τῇ *Σοφίᾳ* εἰρημένον· « Διήκει δὲ καὶ χωρεῖ διὰ πάντων διὰ τὴν καθαρότητα· » ἐπεὶ μὴ συνῆκαν λέγεσθαι ταῦτα ἐπὶ τῆς Σοφίας τῆς πρωτοκτίστου τῷ Θεῷ. Ναὶ, φασὶν· ἀλλὰ ὕλην ὑποτίθενται D οἱ φιλοσόφοι ἐν ταῖς ἀρχαῖς, οἵ τε Στωϊκοὶ, καὶ Πλάτων, καὶ Πυθαγόρας, ἀλλὰ καὶ Ἀριστοτέλης ὁ Περιπατητικὸς, οὐχὶ δὲ μίαν ἀρχήν. Ἴστωσαν δὲ τὴν καλουμένην ὕλην, ἄποιον καὶ ἀσχημάτιστον λεγομέ-

(29) *Τὰ δ' ἑξῆς.* Clemens Alexandrinus, *Strom.* v, pag. 431, A, edit. Græco-Lat., at Latinæ 594.

(30) *Καθάπερ οἱ σοφοὶ παλαισταί.* Clementis interpres hæc παρακοῦσαι videtur; vertit enim, *si nec sapientes luctatores, aliud eas ostendere significant.* Atqui similitudo petitur a palæstritis, qui aliud ipso motu corporis, oculorumve conjectu, præ se ferunt, aliud reipsa cogitant. Vulgo dicimus, *faire des feintes.*

Digitized by Google

νην πρὸς αὐτῶν, τὸ μὴ τόδε (31), ἢ μὴ ὄν, πρὸς τοῦ Πλάτωνος εἰρῆσθαι, καὶ μή τι· μυστικώτατα. Μίαν γὰρ τὴν ὄντως οὖσαν ἀρχὴν εἰδὼς, ἐν τῷ *Τιμαίῳ* αὐταῖς φησι λέξεσι· « Νῦν δὴ οὖν τό γε παρ' ἡμῶν ὧδε ἐχέτω· τὴν μὲν περὶ ἁπάντων, εἴτε ἀρχὴν εἴτε ἀρχάς, εἴτε ὅπη δοκεῖ τούτων πέρι, ταυτὸν οὐ ῥητέον δι' ἄλλο μὲν οὐδὲν, διὰ δὲ τὸ χαλεπὸν εἶναι κατὰ τὸν παρόντα τρόπον τῆς διεξόδου δηλῶσαι τὰ δοκοῦντα. » Ἄλλως τε ἡ λέξις ἡ προφητικὴ ἐκείνη· « Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος, καὶ ἀκατασκεύαστος, » ἀφορμὰς αὐτοῖς ὑλικῆς οὐσίας παρέσχηται· Ναὶ μὴν Ἐπικούρῳ μὲν ἡ τοῦ αὐτομάτου παρείσδυσις, οὐ παρακολουθήσαντι τῷ ῥητῷ, γέγονεν ἐντεῦθεν, « Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης· » Ἀριστοτέλει δὲ μέχρι σελήνης ἐπῆλθε καταγαγεῖν τὴν Πρόνοιαν, ἐκ τοῦδε τοῦ ψαλμοῦ· « Κύριε, ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ ἔλεός σου, καὶ ἡ ἀλήθειά σου ἕως τῶν νεφελῶν. » Οὐδέπω γὰρ ἀπεκαλύπτετο ἡ τῶν προφητικῶν δήλωσις μυστηρίων πρὸ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας. Τάς τε αὖ μετὰ θάνατον κολάσεις, καὶ τὴν διὰ πυρὸς τιμωρίαν, ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας ἥ τε ποιητικὴ πᾶσα μοῦσα, ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑφείλετο. Πλάτων γοῦν ἐν τῷ τελευταίῳ τῆς *Πολιτείας* αὐταῖς φησι ταῖς λέξεσιν· « Ἐνταῦθα δὴ (32) ἄνδρες ἄγριοι διάπυροι ἰδεῖν, παρεστῶτες, καὶ καταμανθάνοντες τὸ φθέγμα (33), τοὺς μὲν ἰδίᾳ παραλαβόντες ἦγον· τὸν δὲ Ἀριδαῖον (34) καὶ τοὺς ἄλλους συμποδίσαντες, χεῖράς τε καὶ πόδας, καὶ κεφαλὴν καταβαλόντες (35), καὶ ἐκδείραντες, εἷλκον παρὰ τὴν ὁδὸν ἐκτὸς ἐπ' ἀσπαλάθων κάμπτοντες (36). » Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες (37) οἱ διάπυροι, ἀγγέλους αὐτῷ βούλονται δηλοῦν, οἳ παραλαβόντες τοὺς ἀδίκους κολάζουσιν. « Ὁ ποιῶν, φησὶ, τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς πῦρ φλέγον. » Ἕπεται δὲ τούτοις, τὴν ψυχὴν εἶναι ἀθάνατον. Τὸ γὰρ κολαζόμενον, ἢ παιδευόμενον, ἐν αἰσθήσει ὄν, ζῇ, κἂν πάσχειν βούληται (38). Τί δέ; Οὐχὶ οἶδεν ὁ Πλάτων καὶ πυρὸς ποταμοὺς, καὶ τῆς γῆς τὸ βάθος, τὴν πρὸς τῶν βαρβάρων γέενναν καλουμένην, Τάρταρον ποιητικῶς (39) ὀνομάζων, Κωκυτόν τε καὶ Ἀχέροντα, καὶ Πυριφλεγέθοντα, καὶ τὰ τοιαῦτά τινα εἰς τὴν παίδευσιν σωφρονίζοντα παρεισάγων κολαστήρια; Τῶν σμικρῶν δὲ, κατὰ τὴν Γραφὴν, καὶ ἐλαχίστων

principia numerant, non principium unum statuunt. Atqui sciant isti velim, materiam illam, quam omni et qualitate et figura carere dicunt, a Platone quoque non certum quid, sive id quod non est, appellatam esse, adeoque non aliquid : quod quidem mysticum valde ac reconditum censeri debet. Nam qui verum illud unum principium agnosceret, in *Timæo* hæc habet ipsissima. « Nostra vero, inquit, ejusmodi ratio est. De universi seu principio seu principiis, quidve de iis sentiamus, in præsentia dicere omittendum, nec alia de causa, quam quod difficile sit, ea quam sequimur disputandi via, quæ nobis hoc in genere videantur, exponere. » Cæterum, propheticum illud : « Terra autem erat invisibilis et indigesta [1], » fingendæ hujus materiæ occasionem iis dedit. Et Epicurus sane, ut casu ac fortuito omnia fieri diceret, in animum induxit, quod illius dicti vim non caperet : « Vanitas vanitatum, omnia vanitas [2]; » quemadmodum Aristoteles, ut lunari orbe Providentiam definiret, ex illo psalmo hausit : « Domine, in cœlo misericordia tua, et veritas tua usque ad nubes [3]. » Neque enim ante Domini adventum propheticorum adhuc mysteriorum aperiebatur sententia. Jam luenda quoque post obitum supplicia, et illos ignium cruciatus, cum poetæ passim omnes, tum Græci etiam philosophi a barbara philosophia compilarunt. Plato quidem in ultimo *De republica* disertis conceptisque verbis : « Tum enimvero, inquit, feri homines, et aspectu ignei, audito mugitu, præsto aderant, aliisque seorsum abductis, Aridæum ac cæteros, manibus simul ac pedibus cervicibusque constrictis, humi afflictos, et cute detracta, foris secus viam per medias raptabant aspalathos. » Nam isti quidem homines ignei, angelos apud eum significant, qui arreptos sceleratos puniunt : juxta illud : « Qui facit angelos suos spiritus, et ministros ignem **670** urentem [4]. » Ex quibus immortalem animum esse consequitur. Quod enim aut punitur, aut eruditur, id cum sensu præditum sit, vivat necesse est, etiamsi pati dicatur. Quid porro? Numquid etiam Plato, et ignis fluvios, et illam terræ altitudinem agnovit, quæ a barbaris gehenna dicitur, quem ipse Tartarum poetice nominavit;

[1] Genes. I. 1. [2] Eccles. I, 2. [3] Psal. XXXV, 6. [4] Psal. CIII, 4.

(31) *Τὸ μὴ τόδε*, etc. Hæc apud Clementem ita concepta reperies, καὶ τολμηρότερον ἤδη μὴ ὂν πρὸς τ. Π. εἰρῆσθαι, καὶ μή τι μυστικώτατα μίαν τὴν ὄντως, etc. Quibus similia leguntur in ms. Eusebii. Nihil tamen in nostra lectione mutandum censeo, præsertim cum ex illis καὶ μή τι μυστικ. satis commoda exprimi sententia nequeat.

(32) *Ἐνταῦθα δή*. Plato libro X *De republica*, pag. 519 D.

(33) *Τὸ φθέγμα*. Hervetus reddit, *sermonem intelligentes*. Φθέγμα hic *φθόγγος* est, et μύκημα *mugitus*, quem immanis hiatus ediderat. Præcessit enim apud Platonem οὓς (homines) τεττερίμους) οἰομένους ἤδη ἀναβήσεσθαι, οὐκ ἐδέχετο τὸ στόμιον, ἀλλ' ἐμυκᾶτο, ὁπότε τις τῶν οὕτως ἀνιάτως ἐχόντων εἰς πονηρίαν, ἢ μὴ ἱκανῶς δεδωκὼς δίκην, ἐπιχειροῖ ἐνιέναι.

(34) *Ἀριδαῖον*. Ita Justin. Martyr in *Paræneti.*, pag. 19. Clem., Ἀρίδιον, at Plato, Ἀρδιαῖον.

(35) *Καταβαλόντες*. Clemens, καταλαβόντες.

(36) *Κάμπτοντες*. Justin., γνάμπτοντες. Plato κνάμπτοντες, eodem sensu. Clemens et ms. κνάμπτοντες. Quod postremum si probatur, dicendum est eos non utcunque carptos et laceratos esse, verum etiam ad majorem doloris sensum aspalathis impositos. Ego alterum prætulerim.

(37) *Οἱ μὲν γὰρ ἄνδρες*. Justinus, inde resurrectionis etiam dogma colligens : Ἐνταῦθά, inquit, μοι δοκεῖ ὁ Πλάτων, οὐ μόνον τὸν περὶ κρίσεως, παρὰ τῶν προφητῶν μεμαθηκέναι λόγον, ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῆς ἀπιστουμένης παρ' Ἕλλησιν ἀναστάσεως· τὸ γὰρ μετὰ σώματος κρίνεσθαι τὴν ψυχὴν φῆσαι, οὐδὲν ἕτερον δηλοῖ, ἢ ὅτι τῷ περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐπίστευσε λόγῳ. Οὐ γὰρ δή που τὴν ψυχὴν, κεφαλὴν, καὶ χεῖρας, καὶ πόδας, καὶ δέρμα, ἔχειν φήσουσιν.

(38) Clem., λέγηται.

(39) *Ποιητικῶς*. Clementem corrige, apud quem male, προφητικῶς.

Digitized by Google

Cocytum præterea, Acherontem, Pyriphlegethon tem, et similia pœnarum loca generaque, quibus hominum mores castigentur, invexit. Idem, quos ex Scriptura habemus parvulorum ac minimorum angelos, qui Deum ipsum videant, et diligentem illam vigilemque curam, quæ a præsidibus ac tutelaribus angelis in nos derivatur, aperiens, ita scribere non dubitat : « Ubi autem, inquit, suum quæque vitæ genus, prout cuique sors obtigerat, animæ omnes delegerint, tum easdem Lachesim convenire ; hanc una cum singulis, quem ipsimet dæmonem optaverint, eum vitæ custodem futurum emittere, cujus etiam opera, quæ statuerint omnia, perficiantur. » Quod ipsum fortasse, attributum illud Socrati dæmonium innuebat. Præterea, quem a Moyse acceperant, mundi ortum philosophi tradidere. Quos inter Plato diserte : « Semperne fuerit, inquit, nullo generatus ortu, an ortus sit sub aliquo temporis principatu, quandoquidem cernitur, et tangitur, et est undique corporatus. » Itemque cum ait : « Atque illum quidem effectorem ac parentem hujus universitatis, invenire difficile ; non modo generatum esse mundum ostendit, sed etiam ab ipso Deo generatum esse declarat, quippe quem ab illo uno satum, atque ex nihilo creatum esse velit. » In qua de mundi ortu opinione Stoici quoque versantur. Diabolum præterea, quem in barbara philosophia toties appellari audis, dæmonum principem, maleficum animum Plato vocat *Legum* decimo his verbis : « Numquid necesse est, animum, qui rebus omnibus quæ quoquoversum moventur, et moderetur, et insit, ipsum quoque cœlum per sese moderari ? — Omnino. — Unumne autem, an plures ? — Plures certe, nam pro vobis respondere juvat. Nec pauciores duobus recte posuerimus, beneficum alterum, alterum maleficum. » Idem in *Phædro* hæc habet : « Alia quoque mala sunt, at plerisque dæmon aliquis præsentem voluptatem admiscuit. » Quin et *Legum* decimo, apostolicum illud plane repræsentat : « Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, contra spiritualia eorum qui in cœlis versantur [1], » dum ita scribit : **671** « Cum enim jam inter nos ita convenerit, ut cœlum multis bonis, eorumque contrariis, et his quidem pluribus refertum esse, fateremur, immortalis profecto pugna hæc sit oportet, et incredibili quadam cautione indigeat. » Similiter mundum agnoscit barbara philosophia duplicem, alterum intelligentia, alterum sensu perceptum : e quibus archetypus ille sit, hic vero præclari exemplaris imago. Ac priorem qui-

A τοὺς ἀγγέλους, τοὺς ὁρῶντας τὸν Θεὸν, πρὸς δὲ καὶ τὴν εἰς ἡμᾶς δι' ἀγγέλων τῶν ἐφεστώτων ἥκουσαν ἐπισκοπὴν ἐμφαίνων, οὐκ ὀκνεῖ γράφειν· « Ἐπειδὴ δ' οὖν (40) πάσας τὰς ψυχὰς τοὺς βίους ἥρῆσθαι, ὥσπερ ἔλαχον, ἐν τάξει προσιέναι (41) εἰς τὴν Λάχεσιν· ἐκείνην δὲ ἑκάστῳ, ὃν εἵλετο δαίμονα, τοῦτον φύλακα τοῦ βίου συμπέμπειν, καὶ ἀποπληρωτὴν τῶν αἱρεθέντων. » Τάχα δὲ καὶ τῷ Σωκράτει τὸ δαιμόνιον τοιοῦτόν τι ἠνίσσετο. Ναὶ μὴν, γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον ἐκ Μωϋσέως παραλαβόντες, ἐδογμάτισαν οἱ φιλόσοφοι. Καὶ ὅ γε Πλάτων ἀντικρυς εἴρηκε· « Πότερον ἦν ἀρχὴν ἔχων γενέσεως οὐδεμίαν, ἢ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς τινος ἀρξάμενος ; ὁρατός τε γὰρ (42), ἁπτός τε, καὶ σῶμα ἔχει. » Αὖθίς τε ὁπόταν εἴπῃ· « Τὸν μὲν οὖν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, » οὐ μόνον γεννητὸν ἔδειξε τὸν B κόσμον, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτοῦ γεγονέναι σημαίνει, ὡς ἂν ἐκ μόνου γενομένου (43), καὶ ἐκ μὴ ὄντος ὑποστάντος. Γεννητὸν δὲ καὶ οἱ Στωϊκοὶ τίθενται τὸν κόσμον. Τόν τε ὑπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας θρυλλούμενον διάβολον, τὸν τῶν δαιμόνων ἄρχοντα, κακοεργὸν εἶναι ψυχὴν ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων* ὁ Πλάτων λέγει ταῖσδε ταῖς λέξεσι· « Ψυχὴν διοικοῦσαν, καὶ ἐνοικοῦσαν τοῖς πάντη κινουμένοις, μῶν οὐ καὶ τὸν οὐρανὸν διοικεῖν ἀνάγκη φάναι ; — Τί μήν ;— Μίαν, ἢ πλείους ; — Πλείους, ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι. Δυοῖν μέν που ἔλαττον μηδὲν τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐξεργάζεσθαι. » Ὁμοίως δὲ κἀν τῷ *Φαίδρῳ* τάδε γράφει· C « Ἔστι μὲν δὴ καὶ ἄλλα κακὰ, ἀλλά τις δαίμων ἐμιξε τοῖς πλείστοις ἐν τῷ παραυτίκα ἡδονήν. » Ἀλλὰ κἀν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων* ἀντικρυς τὸ ἀποστολικὸν δείκνυσιν ἐκεῖνο· « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰ πνευματικὰ τῶν ἐν οὐρανοῖς (44), » ὧδέ πως γράφων· « Ἐπειδὴ γὰρ συνεχωρήσαμεν ἡμῖν αὐτοῖς εἶναι μὲν τὸν οὐρανὸν πολλῶν μεστὸν ἀγαθῶν, εἶναι δὲ καὶ τῶν ἐναντίων, πλειόνων δὲ τῶν μή· μάχη δὴ, φαμὲν, ἀθάνατός ἐσθ' ἡ τοιαύτη, καὶ φυλακῆς θαυμαστῆς δεομένη. » Κόσμον τε αὖθις τὸν μὲν νοητὸν οἶδεν ἡ βάρβαρος φιλοσοφία, τὸν δὲ αἰσθητόν· καὶ τὸν μὲν ἀρχέτυπον, τὸν δὲ εἰκόνα τοῦ καλοῦ παραδείγματος· καὶ τὸν μὲν ἀνατίθησι μονάδι, ὡς ἂν νοητὸν, τὸν δὲ αἰσθητὸν ἑξάδι· γάμος γὰρ παρὰ τοῖς Πυθαγορείοις, ὡς ἂν γόνιμος D ἀριθμὸς, ἡ ἑξὰς καλεῖται. Καὶ ἐν μὲν τῇ μονάδι συνίστησιν οὐρανὸν ἀόρατον, καὶ γῆν ἀγίαν, καὶ φῶς νοητόν· « Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος. » Εἶτ' ἐπιφέρει· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενέσθω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς. » Ἐν δὲ τῇ κοσμογονίᾳ τῇ αἰσθητῇ στερεὸν οὐρανὸν ἐδημιούργει (τὸ δὲ στερεὸν αἰσθη-

[1] Eph. VI, 12.

(40) *Ἐπειδὴ δ' οὖν.* Plato lib. X *De republica*, pag. 621, D, ista pluribus.

(41) *Προσιέναι.* Mendose apud Clement. προεῖναι.

(42) *Ὁρατός τε γὰρ*, etc. Plato, ὁρατὸς γὰρ, ἀπτός τέ ἐστι, καὶ σῶμα ἔχων. At Clemens, ὁρατός τε γὰρ ὢν, ἁπτός ἐστιν· ἁπτός τε ὢν, καὶ σῶμα ἔχει.

(43) *Ὡς ἂν ἐκ μόνου γενομ.* Sensus quidem sine aliorum verborum accessione constat; plenius tamen apud Clement. post σημαίνει legitur, καθάπερ υἱὸν, πατέρα δὲ αὐτοῦ κεκλῆσθαι, ὡς ἂν ἐκ μόνου γεν.

(44) *Τῶν ἐν οὐραν.* Vulgo sic legitur, τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

Digitized by Google

τόν·) γῆν τε ὁρατὴν, καὶ φῶς βλεπόμενον. Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι ἐντεῦθεν ὁ Πλάτων ζώων ἰδέας ἐν τῷ νοητῷ ἀπολείπειν κόσμῳ, καὶ τὰ εἴδη τὰ αἰσθητὰ κατὰ τὰ γένη (45) δημιουργεῖν τὰ νοητά; Εἰκότως ἄρα ἐκ γῆς μὲν τὸ σῶμα διαπλάττεσθαι λέγει Μωϋσῆς, ὁ γηΐνον φησιν ὁ Πλάτων σκῆνος· ψυχὴν δὲ τὴν λογικὴν ἄνωθεν « ἐμπνευσθῆναι » ὑπὸ Θεοῦ « εἰς πρόσωπον. » Ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἡγεμονικὸν ἱδρύσθαι λέγουσι, τὴν διὰ τῶν αἰσθητηρίων ἐπεισόδιον τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῦ πρωτοπλάστου εἴσοδον ἑρμηνεύοντες. Διὸ καὶ « κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι. » Εἰκὼν μὲν γὰρ Θεοῦ λόγος ὁ θεῖος καὶ βασιλικὸς, ἄνθρωπος ἀπαθής· εἰκὼν δ' εἰκόνος ἀνθρωπίνης νοῦς. Ἑτέρῳ δ' εἰ βούλει παραλαβεῖν ὀνόματι τὴν ἐξομοίωσιν, εὕροις ἂν παρὰ τῷ Μωϋσῇ ἀκολουθίαν ὀνομαζομένην θείαν. Φησὶ γάρ· « Ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ ὑμῶν πορεύεσθε, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ φυλάξατε. » Ἀκόλουθοι δ', οἶμαι, καὶ θεραπευταὶ Θεοῦ πάντες οἱ ἐνάρετοι. Ἐντεῦθεν δ' οἱ μὲν Στωϊκοὶ, τὸ τέλος τῆς φιλοσοφίας τὸ ἀκολούθως τῇ φύσει ζῆν εἰρήκασιν· ὁ Πλάτων δὲ ὁμοίωσιν Θεῷ, ὡς ἐν τῷ δευτέρῳ παρεστήσαμεν *Στρωματεῖ*. Ζήνων τε ὁ Στωϊκὸς, παρὰ Πλάτωνος λαβὼν, ὁ δὲ ἀπὸ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας, τοὺς ἀγαθοὺς πάντας ἀλλήλων εἶναι φίλους λέγει. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ *Φαίδρῳ* (46) Σωκράτης· « Ὡς οὐχ εἵμαρται κακὸν κακῷ φίλον εἶναι, οὐδ' ἀγαθὸν ἀγαθῷ μὴ φίλον. » Ὅπερ κἀν τῷ *Λύσιδι* (47) ἀπέδειξεν ἱκανῶς, ὡς ἐν ἀδικίᾳ καὶ πονηρίᾳ οὐκ ἄν ποτε σωθείη φιλία. Καὶ ὁ Ἀθηναῖος ξένος (48) ὁμοίως φησὶ, πρᾶξιν εἶναι φίλην καὶ ἀκόλουθον Θεῷ, καὶ ἕνα λόγον ἔχουσαν ἀρχαῖον, ὅταν τὸ μὲν ὅμοιον τῷ ὁμοίῳ μετρίῳ ὄντι φίλον ᾖ, τὰ δὲ ἄμετρα οὔτε τοῖς ἀμέτροις, οὔτε ἐμμέτροις· ὁ δὲ Θεὸς ἡμῖν πάντων χρημάτων μέτρον ἂν εἴη. Εἶτα ὑποβὰς ἐπάγει Πλάτων· « Πᾶς γὰρ δὴ ἀγαθὸς ἀγαθῷ ὅμοιος· κατὰ τοῦτο δὲ καὶ Θεῷ ἐοικὼς, ἀγαθῷ τε παντὶ φίλος ὑπάρχει καὶ Θεῷ. » Ἐνταῦθα γενόμενος, κἀκείνου ἀνεμνήσθην· ἐπὶ τέλει γὰρ τοῦ *Τιμαίου* λέγει, τῷ κατανοουμένῳ τὸ κατανοοῦν ἐξομοιῶσαι δεῖν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν φύσιν· ὁμοιώσαντα δὲ τέλος ἔχειν τοῦ προτεθέντος ἀνθρώποις ὑπὸ θεῶν ἀρίστου βίου πρός τε τὸν παρόντα καὶ τὸν ἔπειτα χρόνον. Καὶ μετὰ βραχέα (49) ἐπιλέγει· « Ἀδελφοὺς δ' εἶναι ἡμᾶς, ὡς ἂν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ ὄντας, καὶ ἑνὸς διδασκάλου, φαίνεταί που καὶ Πλάτων καλῶς ᾠδέ πως· « Ἐστὲ μὲν γὰρ πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοὶ, ὡς φήσομεν πρὸς αὐτοὺς μυθολογοῦντες. Ἀλλ' ὁ Θεὸς πλάττων, ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχειν, χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει συνέμιξεν αὐτοῖς, διὸ τιμιώτατοί εἰσιν· ὅσοι δὲ ἐπίκουροι, ἄργυρον· σίδηρον δὲ καὶ χαλκὸν τοῖς γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς. Ὅθεν ἀνάγκη, φησὶ, γεγονέναι,

dem illum, quod mente percipiatur, unitati, hunc vero qui sensus movet, senario attribuit. Nam et apud Pythagoreos, senarius tanquam genitalis numerus, conjugium vocatur. Ergo in unitate cœlum illud, quod in oculos non cadit, terramque sanctam, et lucem mente perceptam constituit: « In principio enim, inquit, fecit Deus cœlum et terram: terra autem erat invisibilis [1]. » Quibus deinde subjungit: « Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux [2]. » At in ea mundi procreatione, quam sensus attingit, solidum cœlum condidit (quidquid autem est solidum, idem quoque sensus movet), terramque simul ac lucem, quæ oculis cernerentur. Num tibi hoc Plato secutus videtur, dum animantium ideis in eo mundo, quem sola mens capit, relictis, formas illas, quæ in sensum cadunt, pro spiritualium generum varietate molitur? Jure ergo Moyses concretum ex terra corpus esse docet, quod terrenum a Platone tabernaculum vocatur: animum ratione præditum cœlitus a Deo « in faciem inspiratum [3]. » Hic enim principis illius facultatis sedem esse volunt, adventitium illum animi primum in parentem per sensus ingressum interpretati. Quocirca hominem etiam, « ad imaginem et similitudinem Dei factum esse [4]. » Imago enim Dei, ratio divina et regia, homo non patibilis: humanæ autem imaginis imago, mens. Quam similitudinem si alio vocabulo expressam cupis, divinam quamdam assectationem a Moyse appellatam reperies; ait enim: « Post Dominum Deum vestrum ambulate, et mandata ejus custodite [5]. » Assectatores autem, opinor, cultoresque Dei sunt, quicunque virtute præstant. Atque hinc Stoici philosophiæ finem esse dixerunt, congruenter naturæ convenienterque vivere, Plato vero ipsammet cum Deo similitudinem, ut *Stromate* secundo jam ostendimus. Quin et Zeno Platonem, et barbaram philosophiam secutus Plato, bonos omnes inter sese amicos esse dixerunt. Socrates enim in *Phædro* nefas esse ait, ut vel malo malus amicus **672** sit, aut bonus bono non amicus. Quod ipsum in *Lyside* fuse admodum ostendit, ubi amicitiam cum injustitia et improbitate coli nullo modo posse, confirmat. Similiter hospes ille Atheniensis rem Deo perjucundam esse docet, eique congruentem, cujus una quædam sit ac pervetusta ratio; ut simili quidem, si modo erit modicum, simile amicum sit; immodica vero nec inter sese, nec modicis amica esse possint; Deus ipse denique rerum nobis omnium mensura statuatur. Quibus hæc deinceps Plato subjungit: « Bonus enim omnis bono

[1] Gen. I, 1, 2. [2] Ibid., 3. [3] Gen. II, 7. [4] Gen. I, 20. [5] Deut. IV, 2.

45) *Κατὰ τὰ γένη*. Recte. Apud Clementem autem vitiose καὶ pro κατά, quod etiam imposuit interpreti. Certe Plato non δημιουργεῖ τὰ νοητά, sed τὰ αἰσθητά, ad exemplar τῶν νοητῶν elaborata significat.

(46) *Ἐν τῷ Φαίδρῳ*. Pag. 348.

(47) *Λύσιδι*. Vera lectio et Platonica. Itaque corrigendus Clemens, apud quem mendose legitur, Αυσία. Fuit quippe Lysias rhetor alius a Platonico Lyside. Locus autem exstat apud Platonem, p. 110 et seq.

(48) *Ἀθηναῖος ξένος*. Plato l. IV *Leg.*, p. 601 A.

(49) *Μετὰ βραχέα*. Imo sat multa, quæ hic prætermittit Eusebius, cujus verba ista sunt, καὶ μετὰ βραχέα. Sequentia vero, ἀδελφοὺς δέ, etc., sunt Clementis, pag. 434 edit. Græco-Lat.

Digitized by Google

similis est ; qua re uti ad Deum etiam accedit, ita non boni tantum omnis, sed ipsius quoque Dei amicus est. » Qui mihi locus alterum illum sub *Timæi* finem in memoriam revocat, ubi docet hoc cuivis agendum esse, ut intelligentiæ, vim rei perceptæ, quatenus pristinæ naturæ ratio postulet, similem efficiat : quod ubi perfecerit, tum eum vitæ optimæ hominibus a diis propositæ, finem obtinere, qui non præsens modo tempus, sed etiam futurum complectatur. » Hæc Clemens. Qui paucis interjectis addit quæ sequuntur : « Quin etiam fratres esse nos, tanquam unius Dei filios, ac discipulos præceptoris unius, Plato satis declarare visus est, hunc in modum : « Quotquot, inquit, in civitate versamini (sic enim hanc iis fabulam pertexemus), fratres estis omnes. Verum fictor ille Deus, qui ex vobis ad imperandum apti essent, aurum iis dum procrearentur, admiscuit, ex quo plurimum dignitatis consecuti sunt. Qui vero ad operam aliis navandam idonei forent, his argentum aspersit ; agricolis denique ac cæteris opificibus ferrum atque æs infudit. » Ex quo id necessario consequens esse ait, ut alii quæ ad cognitionem pertinent, quæ sunt opinionis alii complectantur ac diligant. Forte enim naturam illam eximiam et cognitionis avidam præsentit : nisi potius triplici hoc naturarum discrimine, tria rerumpublicarum genera, ut nonnulli opinantur, informat : ut Judæorum quidem argenteam, Græcorum tertiam, Christianorum, quibus aurum illud plane regium, sanctus, inquam, Spiritus infusus est, auream appellarit. Sane quidem Christianorum ipse vitam his in *Theæteto* verbis expressit : « Dicamus igitur, inquit, de summis illis philosophandi principibus : quid enim eos moremur, qui philosophiæ studio perperam abutuntur? Viam illi quæ in forum ducat ignorant : ubi vel exerceantur judicia, vel senatus, vel publicum aliud civitatis concilium habeatur, nesciunt : leges ac plebiscita, neque dum promulgantur, audiunt ; **673** neque perscripta cum fuerint, omnino vident : sodalitiorum ad magistratus creandos factiones, conventus, et comessationes cum tibicinis ; horum ipsis quidquam factitare, ne per somnium quidem in mentem venit. Rectene, an secus factum in civitate quid fuerit : num cuipiam mali a majoribus aliquid obvenerit, magis ipsos latet, quam numerus, quod aiunt, arenarum. Atque hæc ille omnia sic ignorat, ut eadem abs sese ignorari nesciat : sed revera solum ejus corpus in civitate versatur et habitat ; ipse quidem interea, ut cecinit Pindarus, supra terram evolat, rerumque cœlestium rationes astronomiæ vi enucleat, naturamque adeo totam penitus investigat. » Jam vero cum hoc Domini dicto : « Sit sermo vester, est, est ; non, non [1], » alterum illud conferri possit : « At mihi nec falsum concedere, nec verum perimere ullo modo fas est. » Et cum interdicto nobis jurejurando, congruit illud decimi *Legum* : « In omni re laus et juramentum abesto. » Et Pythagoras quidem, Socrates, atque Plato, qui Dei se vocem exaudire confirmant, dum fabricam hujus universi, quam divina manus et perfecte elaboravit, et conservat perpetuo, contemplantur ; illud omnino Moysis audiere : « Dixit, et factum est [2], » quo Dei vocem opus ipsum esse declarat. Dum autem in illa hominis ex pulvere molitione versantur, terrenum passim philosophi corpus appellant : Homerus vero id etiam imprecationis loco ponere non dubitat :

A ἀσπάζεσθαί τε καὶ φιλεῖν τούτους μὲν ταῦτα ἐφ' οἷς γνῶσις, ἐκείνους δὲ ἐφ' οἷς ἡ δόξα. » Ἴσως γὰρ τὴν ἐκλεκτὴν ταύτην φύσιν γνώσεως ἐφιεμένην μαντεύεται· εἰ μή τις (50) τρεῖς τινας ὑποτιθέμενος φύσεις, τρεῖς πολιτείας, ὡς ὑπέλαβόν τινες, διαγράφει· καὶ Ἰουδαίων μὲν ἀργυρᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὴν τρίτην, Χριστιανῶν δὲ (51), οἷς ὁ χρυσὸς ὁ βασιλικὸς ἐγκαταμέμικται, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τόν τε Χριστιανῶν βίον ἐμφαίνων, κατὰ λέξιν γράφει ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ*· « Λέγωμεν δή (52) περὶ τῶν κορυφαίων· τί γὰρ ἂν τις τούς γε φαύλως διατρίβοντας ἐν φιλοσοφίᾳ λέγοι; Οὗτοι δέ που οὔτε εἰς ἀγορὰν ἴσασι τὴν ὁδὸν, οὔτε ὅπου δικαστήριον, ἢ βουλευτήριον, ἢ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον· νόμους δὲ καὶ ψηφίσματα λεγόμενα, ἢ γεγραμμένα, οὔτε ὁρῶσιν οὔτε ἀκούουσι· B σπουδαὶ δὲ ἑταιριῶν, καὶ σύνοδοι ἐπ' ἀρχὰς, καὶ σὺν αὐλητρίσι κῶμοι, οὐδὲ ὄναρ πράττειν προΐσταται αὐτοῖς. Εὖ δὲ ἢ κακῶς τί γέγονεν ἐν πόλει, ἢ τί τῳ κακόν ἐστι γεγονὸς ἐκ προγόνων, μᾶλλον αὐτοὺς λέληθεν ἢ οἱ τῆς θαλάσσης λεγόμενοι χόες. Καὶ ταῦτα οὔθ' ὅτι οὐκ οἶδεν, οἶδεν· ἀλλὰ τῷ ὄντι τὸ σῶμα μόνον ἐν τῇ πόλει κεῖται αὐτοῦ καὶ ἐπιδημεῖ, αὐτὸς δὲ πέταται, κατὰ Πίνδαρον, γῆς ὑπένερθεν, οὐρανοῦ τε ὕπερ ἀστρονομῶν, καὶ πᾶσαν πάντῃ φύσιν ἐρευνώμενος. » Πάλιν αὖ τῷ τοῦ Κυρίου ῥητῷ, τῷ· « Ἔστω ὑμῶν τὸ, ναί, ναί, καὶ τὸ, οὔ, οὔ, » ἐκεῖνα ἀπεικαστέον· « Ἀλλά μοι ψεῦδος συγχωρῆσαι, καὶ ἀλήθειαν ἀφανίσαι οὐδαμῶς θέμις. » Τῇ τε περὶ τοῦ ὀμόσαι ἀπαγορεύσει συνᾴδει ἥδε ἡ ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων* λέξις· « Ἐπαινός τε, ὅρκος τε (53) περὶ παντὸς C ἀπέστω. » Καὶ τὸ σύνολον Πυθαγόρας, Σωκράτης καὶ Πλάτων, λέγοντες ἀκούειν φωνῆς Θεοῦ, τὴν κατασκευὴν τῶν ὅλων θεωροῦντες, ἀκριβῶς ὑπὸ Θεοῦ γεγονυῖαν, καὶ συνεχομένην ἀδιαλείπτως, ἀκηκόασι δὲ τοῦ Μωϋσέως λέγοντος· « Εἶπε, καὶ ἐγένετο, » τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἔργον εἶναι διαγράφοντος. Ἐπί τε τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ χοὸς διαπλάσεως ἱστάμενοι, γήϊνον μὲν οἱ φιλόσοφοι παρ' ἕκαστα τὸ σῶμα ἀναγορεύουσιν· Ὅμηρος δὲ οὐκ ὀκνεῖ ἐν κατάρας μέρει τίθεσθαι τό·

[1] Matth. v, 37. [2] Gen. III, 6, 7, passim.

(50) Clem., τι.
(51) Forte add. την χρυσῆν.
(52) *Λέγωμεν δή*. Locum hunc integrum supra leges, pag. 602.
(53) *Ἔπαινός τε, ὅρκος τε*. De juramento pluribus disputat lib. XII *Leg.*, p. 689.

Digitized by Google

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν (54) πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γέ- [roισθε. A

At vos in terram cuncti redeatis et undam.

Καθάπερ Ἡσαΐας· « Καὶ καταπατήσατε αὐτοὺς, » λέγων, « ὡς πηλόν. » Καλλίμαχος δὲ διαῤῥήδην γράφει·

Quemadmodum Isaias dum ait : « Et conculcate ipsos quasi lutum [1]. » Et Callimachus diserte :

Ἦν κεῖνος (55) οὐριαυτὸς, ᾧ ποτε πτηνὸν,
Καὶ τὸν θαλάσσῃ, καὶ τὸ τετράπουν, οὕτως
Ἐφθέγγετθ', ὡς ὁ πηλὸς ὁ Προμηθέως (56).

Erat annus ille, quo volantium cœtus,
Et qui sub undis, atque quadrupes, vocem
Sic proferebat, ut lutum Promethei.

Πάλιν τε ὁ αὐτός·

Idemque rursus :

. . . . Εἴ σε, ἔφη, Προμηθεὺς
Ἔπλασε, καὶ πηλοῦ μὴ ἐξ (57) ἑτέρου γέγονας.

. . . *Si te ipse Prometheus*
Finxit, et ex alio non dedit esse luto.

Ἡσίοδος δὲ ἐπὶ τῆς Πανδώρας λέγει·

Hesiodus autem de Pandora :

Ἥφαιστον δὲ κέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδὴν,
Καὶ σθένος.

Vulcanumque jubet terram perfundere lympha
Protinus, atque hominis cum voce infundere mentem.

Πῦρ μὲν οὖν τεχνικὸν, ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν, τὴν φύσιν ὁρίζονται οἱ Στωϊκοί· πῦρ δὲ καὶ φῶς ἀλληγορεῖται ὁ Θεὸς, ἢ ὁ Λόγος αὐτοῦ πρὸς τῆς Γραφῆς. Τί δέ ; οὐχὶ καὶ Ὅμηρος, παραφράζων τὸν χωρισμὸν τοῦ ὕδατος ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν τὴν ἐμφανῆ τῆς ξηρᾶς, ἐπὶ τῆς Τηθύος καὶ τοῦ Ὠκεανοῦ λέγει·

Jam artificiosum ignem, qui certa ratione **674** ac via feratur in generationem, Stoici naturam esse definiunt : ignis autem ac lucis nomine, Deum aut ejus Verbum allegorice Scriptura significat. Quid autem ? non ipsemet Homerus, aquam abs terra separatam, planeque retectam aridam paraphrasi quadam explicat, dum ait de Tethyos Oceanique dissidio : B

Namque ambos dudum tristis discordia lecto
Complexuque arcet ?

Ἤδη γὰρ δηρὸν (58) χρόνον ἀλλήλων ἀπέχονται
Εὐνῆς καὶ φιλότητος ;

Πάλιν, τὸ δυνατὸν ἐν πᾶσι προσάπτουσι καὶ οἱ παρ' Ἕλλησι λογιώτατοι τῷ Θεῷ· ὁ μὲν Ἐπίχαρμος, (Πυθαγόρειος δὲ ἦν), λέγων·

Deo præterea summam rebus in omnibus potestatem Græcorum eruditissimi tribuunt. Epicharmus quidem (Pythagoreus autem is fuit) his versibus :

Οὐδὲν ἐκφεύγει τὸ Θεῖον· τοῦτο γινώσκειν σε δεῖ·
Αὐτός ἐστ' ἀμῶν ἐπόπτης· ἀδυνατεῖ δ' οὐδὲν Θεός.

Nil potest Deum latere : fac ut id mente imbibas :
Ille nos per se intuetur : nec nihil solus potest.

Ὁ μελοποιὸς δέ· C Lyricus vero, sic :

Θεῷ δυνατὸν (59) ἐκ μελαίνας
Νυκτὸς ἀμίαντον ὄρσαι φάος,
Κελαινεφεῖ δὲ σκότει
Καλύψαι καθαρὸν ἀμέρας σέλας.

Deus potis est ex profunda
Nocte revocare purum diem :
Nigris dein tenebris
Diei nitidum condere hoc jubar.

Ὃ μόνος, ἡμέρας ἐνεστώσης, νύκτα ποιῆσαι δυνάμενος, φησὶ, Θεὸς οὗτός ἐστιν. « Ἔν τε τοῖς Φαινομένοις ἐπιγραφομένοις ὁ Ἄρατος,

Qui solus, inquit, illucescente die, noctem efficere potest, Deus is est. Et Aratus in *Phænomenis*, hæc habet,

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεθα, εἰπὼν, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες [ἐῶμεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστὴ δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες. Πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες·

Ab Jove principium, nullo qui tempore nobis
Prætereundus erit. Cujus late omnia numen
Compita, et omne forum, Pontique profunda tumentis,
Atque omnes portus implet : nemoque potenti
Auxilio caruisse queat.

ἐπιφέρει

Et rationem subjungit,

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμὲν (οἷον δημιουργίᾳ) · ὁ [δ' ἤπιος ἀνθρώποισι D

. . . *genus omnis ab illo* (creatione [videlicet),

Δεξια σημαίνει·

Quippe trahit,

Αὐτὸς γὰρ τά γε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἑνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύηται.
Καὶ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἰλάσκονται·

. . . *qui blanda hominis pietate fovendo,*
Læta ollis dat signa manu, populosque frequentes
Ultro operi accingit : certo namque ordine cœlum
Sideribus sparsit variis, annique coronam
Texuit, apta suis ut munera quæque notarent
Temporibus, lætoque genus sobolescere fetu

[1] Isa. x, 6.

(54) Ἀλλ' ὑμεῖς μέν. *Iliad.* H, vers. 99. Menelaus paulo commotior ita Græcos alloquitur, τοὺς μὴ ἑτοίμως δεξαμένους τὴν τοῦ Ἕκτορος περὶ τῆς μονομαχίας πρόσκλησιν, ut legimus apud Justin. Martyr. in *Paræneti.*, pag. 23. Quod Eustathius sic explicat, Ἀντὶ τοῦ, νεκρωθείητε, inquit, καὶ τοῦ μὲν ζωογόνου πνευματώδους θερμοῦ, στερηθείητε, γένοισθε δὲ ὕδωρ καὶ γῆ, ἃ δὴ ἐναπομένει τοῖς νεκροῖς σώμασι.

(55) Ἦν κεῖνος. Ita versus istos ex Clemente distinximus ac restituimus.

(56) *Προμηθέως*. Legendum Προμηθῆος, ut versus constet.

(57) Forte μὴ ἐξ.

(58) Ἤδη γὰρ δηρόν. Homerus *Iliad.* Ξ, v. 206.

(59) Θεῷ δυνατόν. Pindari fragmenta locum hunc repræsentant.

Digitized by Google

Quodque darent. Huic prima omnes, huic ultima semper
Vota ferunt. Salve, o Genitor, quem suspicit orbis,
Atque boni auctorem sentit.

Et ante Aratum Homerus, in clypeo illo quem Vulcanus elaborarat, mundi procreationem e Moysis exemplari describens, ait :

675 *Fecerat hic terras, cœlumque, salumque profundum,*
Astraque purpurea cœlum quæ luce coronant.

Qui enim et poetarum, et oratorum vocibus Jupiter celebratur, is omnino Deum significat. Jam Democritus, ut id quoque dicam, paucos admodum homines lucem intueri ait, « qui manus ad eum tollant, quem nos Græci aerem nunc vocamus. Quippe fatur omnia Jupiter, omnia novit, dat idem aufertque omnia, omniumque rex est. » At Bœotius Pindarus, altiore quodam mysterio, Pythagoreus enim is erat,

Virum, inquit, *unum est ac deum genus.*
Matre spiritum ambo hausimus ab una.

Matris nomine materiam intelligit, unumque præterea horum molitorem omnium constituit, quem ipse parentem ἀριστοτέχναν, hoc est, optimum ac sapientissimum artificem nominat, qui pro sua quemque dignitate, ad ipsam quoque divinitatem provehat. Platonem enim prætereo, qui palam ac perspicue, in ea quam ad Erastum et Coriscum scribit epistola, Patrem ac Filium, nescio quo pacto, ex Hebraicis litteris palam ac manifeste aperit, ubi sic eos hortatur : « Dum juratis, inquit, non illiberali, ac studii sorore doctrina mutuo conjuncti, per Deum ipsum rerum omnium sive præsentium, sive futurarum præsidem, necnon præsidis etiam principiisque parentem Dominum juretis, quem quidem, si modo recte philosophabimini, cognoscetis. » Idem ea quam in *Timæo* habet concione, artificem illum Patrem appellat, his verbis : « Vos qui deorum satu orti estis, attendite, quorum operum ego parens effectorque sum. » Quare cum idem ita loquitur, circa universorum Regem omnia sunt, ac propter ipsum omnia : idem bonorum omnium principium est. At circa secundum ea quæ secundo, circa tertium ea quæ tertio ordine continetur, cuncta versantur : equidem ista nonnisi de sancta Triade accipio, et tertii quidem nomine Spiritum sanctum, secundi vero, Filium intelligo, per quem ex Patris voluntate facta sunt omnia. Præterea *Reipublicæ* decimo : Eris cujusdam Armenii filii meminit, genere Pamphyli, qui quidem est Zoroastres. Certe Zoroastres ipse ita de se scribit : « Hæc, inquit, scriptis mandavit Zoroastres, Armenii filius, Pamphylus genere : Cum in bello cecidissem, apud inferos abs diis hæc didici. » Hunc ergo Zoroastrem Plato, die ab

A *Χαῖρε, Πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.*

Καὶ πρὸ τούτου δὲ Ὅμηρος, ἐπὶ τῆς Ἡφαιστοτεύκτου ἀσπίδος, κοσμοποιῶν κατὰ Μωϋσέα·

Ἐν μὲν γαῖαν ἔτευξ', ἐν δ' οὐρανὸν, ἐν δὲ θάλασσαν, φησὶν,
Ἐν δὲ τὰ τείρεα πάντα, τά τ' οὐρανὸς ἐστεφάνωται.

Ὁ γὰρ διὰ τῶν ποιημάτων καὶ τῶν καταλογάδην συγγραμμάτων ᾀδόμενος Ζεὺς, τὴν ἔννοιαν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει. Ἤδη δὲ, ὡς εἰπεῖν, ὑπ' αὐγὰς ὁ Δημόκριτος εἶναί τινας ὀλίγους γράφει τῶν ἀνθρώπων, « οἳ δὴ ἀνατείναντες τὰς χεῖρας ἐνταῦθα, οὗ
B νῦν ἠέρα καλέομεν οἱ Ἕλληνες. Πάντα Ζεὺς μυθεῖται, καὶ πάντα οὗτος οἶδε, καὶ διδοῖ, καὶ ἀφαιρεῖται, καὶ βασιλεὺς οὗτος τῶν πάντων. » Μυστικώτερον δὲ ὁ μὲν Βοιώτιος Πίνδαρος, ἅτε Πυθαγόριος ὢν,

Ἓν ἀνδρῶν (60), *ἓν θεῶν γένος.*
Ἐκ μιᾶς δὲ μητρὸς πνέομεν ἄμφω.

Τῆς ὕλης, παραδίδωσι· καὶ ἕνα τὸν τούτων δημιουργὸν τὸν ἀριστοτέχναν (61) πατέρα λέγει, τὸν καὶ τὰς προκοπὰς κατ' ἀξίαν εἰς θειότητα παρεσχημένον. Σιωπῶ γὰρ Πλάτωνα, ὃς ἄντικρυς οὗτος ἐν τῇ πρὸς Ἔραστον καὶ Κορίσκον ἐπιστολῇ φαίνεται Πατέρα καὶ Υἱὸν οὐκ οἶδ' ὅπως ἐκ τῶν Ἑβραϊκῶν φωνῶν ἐκφαίνων· παρακελευόμενος κατὰ λέξιν· « Ἐπομνύντας σπουδῇ τε ἅμα μὴ ἀμούσῳ, καὶ τῇ τῆς σπουδῆς
C ἀδελφῇ παιδείᾳ, τὸν πάντων Θεὸν αἴτιον, καὶ τοῦ ἡγεμόνος καὶ αἰτίου Πατέρα Κύριον ἐπομνύντας, ὃν, ἐὰν ὀρθῶς φιλοσοφῆτε, εἴσεσθε. » Ἥ τε ἐν *Τιμαίῳ* δημηγορία, Πατέρα λέγει τὸν δημιουργὸν, λέγουσα ὧδέ πως· « Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ Πατὴρ δημιουργός τε ἔργων. » Ὥστε καὶ ἐπὰν εἴπῃ, περὶ τὸν πάντων Βασιλέα πάντα ἐστὶ, κἀκείνου ἕνεκα τὰ πάντα, κἀκεῖνο αἴτιον τῶν καλῶν· δεύτερον δὲ πέρι τὰ δεύτερα, καὶ τρίτον πέρι τὰ τρίτα· οὐκ ἄλλως ἔγωγε ἐξακούω ἢ τὴν ἁγίαν Τριάδα μηνύεσθαι. Τρίτον μὲν γὰρ εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸν δὲ Υἱὸν δεύτερον, δι' οὗ πάντα ἐγένετο κατὰ βούλησιν τοῦ Πατρός. Ὁ δὲ αὐτὸς ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Πολιτείας*· Ἠρὸς τοῦ Ἀρμενίου, τὸ γένος Παμφύλου μέμνηται, ὅς ἐστι Ζωρόαστρις. Αὐτὸς γοῦν ὁ Ζωρόαστρις γράφει· « Τάδε συν-
D έγραψε Ζωρόαστρις ὁ Ἀρμενίου, τὸ γένος Πάμφυλος, ἐν πολέμῳ τελευτήσας, ὅσα ἐν ᾅδῃ γενόμενος ἐδάην παρὰ θεῶν. » Τὸν δὴ Ζωρόαστριν τοῦτον ὁ Πλάτων, δωδεκαταῖον ἐπὶ τῇ πυρᾷ κείμενον, ἀναβιῶναι λέγει. Τάχα μὲν οὐ τὴν ἀνάστασιν, ἀλλ' ἐκεῖνα αἰνίσσεται, ὡς διὰ τῶν δώδεκα ζῳδίων ἡ ὁδὸς ταῖς ψυχαῖς γίνεται εἰς τὴν ἀνάληψιν. Αὐτὸς δὲ καὶ εἰς τὴν γένεσίν φησι τὴν αὐτὴν γίνεσθαι κάθοδον. Ταῦτα ὑποληπτέον καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλέος ἆθλα λέγεσθαι ιβ', μεθ' ἃ τῆς ἀπαλλαγῆς παντὸς τοῦ κόσμου τοῦδε τυγχάνει ἡ ψυχή.

(60) *Ἓν ἀνδρῶν*. Theodor. Canterus lib. II *Variar. lection.*, cap. 11, hos Pindari versus illustrat.

(61) *Ἀριστοτέχναν πατέρα*. Canterus ibid. Plutarchi loca profert, ubi ex Pindaro id nominis Deo tribuitur. Pindari versus idem ex Dionis Chrysostomi *Olympico*, hunc in modum refert :

Δωδωναῖε μεγασθενὲς,
Ἀριστοτέχνα πάτερ.

Licet ibi nominatim Pindarus non appelletur.

Digitized by Google

Οὐ παραπέμπομαι καὶ τὸν Ἐμπεδοκλέα. Ὁ φυσικὸς οὗτος τῆς τῶν πάντων ἀναλήψεως μέμνηται, ὡς ἐσομένης ποτὲ εἰς τὴν τοῦ πυρὸς οὐσίαν μεταβολῆς. Σαφέστατα δ' Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος ταύτης ἐστὶ τῆς δόξης, τὸν μέν τινα κόσμον ἀΐδιον εἶναι δοκιμάσας, τὸν δέ τινα φθειρόμενον, τὸν κατὰ τὴν διακόσμησιν, εἰδὼς οὐχ ἕτερον ὄντα ἐκείνου πως ἔχοντος. Ἀλλ' ὅτι μὲν ἀΐδιον τὸν ἐξ ἁπάσης τῆς οὐσίας ἀϊδίως ποιὸν κόσμον, ἤδη φανερὸν ποιεῖ, λέγων οὕτω· « Κόσμον τὸν αὐτὸν πάντων οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ' ἦν ἀεὶ, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, πῦρ ἀείζωον, ἁπτόμενον μέτρῳ (62), καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρῳ. » Ὅτι δὲ καὶ γεννητὸν, καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἐδογμάτιζε, μηνύει τὰ ἐπιφερόμενα· « Πυρὸς τροπαὶ, πρῶτον θάλασσα, θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ. » Δυνάμει γὰρ λέγει, ὅτι τὸ πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος Λόγου καὶ Θεοῦ τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν, τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν· ἐκ δὲ τούτου αὖθις γίνεται οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα. Ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκπυροῦται, σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ· « Θάλασσα διαχέεται, καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι (63). » Ὁμοίως καὶ περὶ τῶν ἄλλων στοιχείων τὰ αὐτά. Παραπλήσια τούτῳ καὶ οἱ ἐλλογιμώτατοι τῶν Στωϊκῶν δογματίζουσι, περί τε ἐκπυρώσεως διαλαμβάνοντες, καὶ κόσμου διοικήσεως, καὶ τοῦ ἰδίως ποιοῦ κόσμου τε καὶ ἀνθρώπου, καὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐπιδιαμονῆς. Πάλιν τε αὖ ὁ Πλάτων ἐν μὲν τῷ ἑβδόμῳ τῆς *Πολιτείας*, τὴν ἐνταῦθα ἡμέραν νυκτερινὴν ἡμέραν κέκληκε, διὰ τοὺς κοσμοκράτορας, οἶμαι, τοῦ σκότους τούτου· ὕπνον δὲ καὶ θάνατον τὴν εἰς σῶμα ὁδὸν τῆς ψυχῆς, κατὰ ταὐτὰ τῷ Ἡρακλείτῳ. Καὶ μή τι τοῦτο ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος προεθέσπιζε τὸ Πνεῦμα, διὰ τοῦ Δαβὶδ λέγον· « Ἐγὼ ἐκοιμήθην, καὶ ὕπνωσα· ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεταί μου· » οὐ γὰρ τὴν ἀνάστασιν μόνον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἐξ ὕπνου ἔγερσιν, ἀλλὰ καὶ τὴν εἰς σάρκα κάθοδον τοῦ Κυρίου, ὕπνον ἀλληγορεῖ. Αὐτίκα ὁ αὐτὸς Σωτὴρ παρεγγυᾷ, Γρηγορεῖτε· οἷον, Μελετᾶτε ζῆν, καὶ χωρίζειν τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος πειρᾶσθε. Τήν τε Κυριακὴν ἡμέραν ἐν τῷ δεκάτῳ τῆς *Πολιτείας* ὁ Πλάτων διὰ τούτων καταμαντεύεται· « Ἐπειδὴ δὲ τοῖς (64) ἐν τῷ λειμῶνι ἑκάστοις ἑπτὰ ἡμέραι γένοιντο, ἀναστάντας ἐντεῦθεν δεῖ τῇ ὀγδόῃ πορεύεσθαι, καὶ ἀφικνεῖσθαι τεταρταίους. » Λειμῶνα μὲν οὖν ἀκουστέον τὴν ἁπλανῆ σφαῖραν, ὡς ἥμερον χωρίον, καὶ προσηνὲς, καὶ τῶν ὁσίων χῶρον· ἑπτὰ δὲ ἡμέρας, ἑκάστην κίνησιν τῶν ἑπτὰ, καὶ πᾶσαν τὴν ἐργαστικὴν τέχνην, εἰς τέλος ἀναπαύσεως σπεύδουσαν. Ἡ δὲ μετὰ τοὺς πλανωμένους πορεία ἐπὶ τὸν οὐρανὸν ἄγει, τουτέστι τὴν ὀγδόην κίνησίν τε καὶ ἡμέραν. Τεταρταίους δὲ τὰς ψυχὰς ἀπιέναι λέγει, δηλῶν τὴν διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων πορείαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἑβδό-

A interitu duodecimo, jam rogo impositum revixisse memorat. **676** Quibus forte non resurrectionem, sed alterum illud subobscure significat, animos, cum recipiuntur in cœlum, per signa zodiaci duodecim viam inire, per quæ similiter eosdem ait, cum hic generatio fit, descendere solitos. Nec aliter accipiendum est, duodecim Herculem certamina confecisse, quibus exhaustis, ab universi hujus mundi angustiis animus liberetur. Nec mihi prætereundus Empedocles. Physicus enim ille sic rerum omnium instaurationis meminit, ut ignis in naturam cuncta olim mutatum iri pronuntiet. Qua in eadem opinione Heraclitus Ephesius manifeste versatur. Is enim mundum unum quemdam sempiternum esse statuit, caducum alterum ac pereuntem agnoscit,
B at externa specie tenus, quique alius non sit a priore, certa quadam et propria ratione spectato. Nam quod sempiternum illum agnosceret, qui ex universa rerum natura constans, sibi perpetuo similis maneat, diserte profitetur his verbis : « Mundum eumdem, inquit, rerum universitatem complexum, deorum hominumve nemo condidit ; sed fuit idem, est, eritque semper, ignis quidam perpetuo vivens, quique vicissim et accenditur modice, et modice restinguitur. » Quod autem illum ipsum et genitum, et corruptioni obnoxium esse tradiderit, ex sequentibus intelligas : « Sunt enim, inquit, ignis conversiones istæ, ut primum ex igni fiat mare, tum pars maris dimidia in terram, dimidia
C in vaporem igneum abeat. » Nam quod eas conversiones potestate fieri vult, ab eo cujus vi cuncta reguntur Verbo atque Deo, ignem per aerem in humidum converti significat, quod ab eo mare vocatur, exterioris hujus ornatus quoddam quasi semen, ex quo deinde cœlum ac terra, quæque amborum sinu continentur, exsistant. Quemadmodum vero idem sibi reddatur, ac rursus ignescat, plane aperit, dum ita subjungit : « Mare, inquit, eodem prorsus modo, eodemque mensionis genere diffunditur, quo priusquam terra fieret. » Quod ipsum de aliis similiter elementis intellige. Huic affinia docentur a Stoicorum eruditissimis, cum ab iis, de conflagratione, de gubernatione mundi, de eo, qui talis proprie sit, mundo et homine, deque ani-
D morum nostrorum permansione disputatur. Rursus Plato ipse, *Reipublicæ* septimo, nostrum hunc diem, nocturnum, ob mundi principes, opinor, tenebrarum harum ; somnum vero atque mortem, animi descensum in corpus vocavit, Heraclitum secutus. Annon id Spiritus de Servatore nostro Davidis ore prædixit, his verbis : **677** « Ego dormivi, et soporatus sum ; exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me [1]. » Nec enim solam Christi Servatoris resurre-

[1] Psal. III, 6.

(62) Ἁπτόμενον μέτρῳ, etc. Hinc Clementem emendes licet, apud quem vitiose admodum legitur, ἁπτόμενον μέτρα, καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα, quæ simili vitio reddidit interpr. *mensuras accendens, et exstinguens mensuras.*

(63) Clem. add. γῆ.

(64) Ἐπειδὴ δὲ τοῖς. Plato, lib. x *De repub.* pag. 519 E.

Digitized by Google

ctionem, a somno excitationem, sed etiam Domini in carnem descensum allegorice somnum appellat. Atque adeo Servator ipse nos ut vigilemus admonet, hoc est, ut de vita recte instituenda serio cogitemus, animumque nostrum a corporis complexu abstrahere conemur. Porro diem etiam Dominicum, *Reipub.* decimo, his verbis vaticinatur Plato, « Postquam eo in prato singuli dies septem constiterint, octavo demum inde proficisci oportet, eoque quatridui itinere pervenire. » Equidem pratum illud, sphæram stabilem et immotam accipio, qui locus est suavis admodum et placidus, sanctorumque sedes : at illo dierum septenario, singulos septem planetarum motus, atque omnem efficiendi artem intelligo, quæ ad requietis finem contendit ac properat. Quod autem post errantes illos orbes iter suscipitur, recta perducit in cœlum, is enim octavus est motus atque dies. Denique animos quatriduo proficisci dum ait, iter illud, quod per quatuor elementa conficitur, declarat. Septimum quoque diem sacrum esse, non Hebræi modo, verum etiam Græci agnoscunt, cujus conversione animantium omnium atque plantarum universitas continetur. Quode Hesiodus ita cecinit,

Lunæ prima dies, tum quarta et septima, sacra est.

Idemque :

Septima jamque dies, læti lux candida solis.

Et Homerus :

Septima sacra dies reserato illuxerat orbi.

Et:

Sevtima sacra fuit.

Et rursus :

Septima lux aderat, qua cuncta exacta fuere.

Atque iterum :

Septima ubi orta dies, Acherontis liquimus undas.

Quibus accinit Callimachus poeta,

Septima jamque dies, qua cuncta exacta, rubebat.

Itemque,

Omine læta dies est septima, septima rerum.

678 Et :

Ortus, et eximias inter perfecta coruscat.

Et :

Omnia sidereo septena videntur in orbe,
Motibus et propriis certos volvuntur in annos.

Quam diem, uti sanctiorem, ipsæ quoque Solonis elegiæ mirum in modum prædicant. Quid præterea? Nonne sacris litteris congruenter, ubi hæc improborum vox est : « Tollamus justum a nobis, quoniam molestus nobis est[1]; » Plato salutarem Christi dispensationem tantum non prænuntians, ita loquitur secundo *De republica :* « Justo, inquit, illi, qui sic animo comparatus erit, verbera imponentur, injicientur vincula, oculi eruentur. Idem postremo hæc omnia perpessus, agetur in crucem. » Socraticus etiam Antisthenes illam prophetæ vocem : « Cui me assimilavistis? dicit Dominus[2], » paraphrasi quadam explicans, Deum nemini similem esse ait,

[1] Sap. II, 12. [2] Isa. XL, 25.

μην ἱερὰν οὐ μόνον οἱ Ἑβραῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες ἴσασι, καθ' ἣν ὁ πᾶς κόσμος κυκλεῖται τῶν ζωογονουμένων καὶ φυομένων ἁπάντων. Ἡσίοδος μὲν οὖν οὕτω περὶ αὐτῆς λέγει·

Πρῶτον ἕνη, τετράς τε καὶ ἑβδόμη, ἱερὸν ἦμαρ.

Καὶ πάλιν·

B *Ἑβδομάτη δ' αὖθις λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.*

Καὶ Ὅμηρος·

Ἑβδομάτη δ' ἦπειτα κατήλυθεν, ἱερὸν ἦμαρ.

Καί·

Ἑβδόμη ἦν ἱερή.

Καὶ πάλιν·

Ἕβδομον ἦμαρ ἦεν, καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.

Καὶ αὖθις·

Ἑβδομάτῃ δή οἱ λίπομεν ῥόον ἐξ Ἀχέροντος.

Ναὶ μὴν καὶ Καλλίμαχος (65) ὁ ποιητὴς γράφει·

Ἑβδομάτη δὲ ἦεν, καὶ οἱ ἐτέτυκτο ἅπαντα

Καὶ πάλιν·

Ἑβδόμη εἰν ἀγαθοῖς, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη.

Καί·

Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελεία.

C Καί·

Ἑπτὰ δὲ πάντα τέτυκτο ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι,
Ἐν κύκλοισι φαεντ' ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς.

Ἀλλὰ καὶ αἱ Σόλωνος *Ἐλεγεῖαι* (66) σφόδρα τὴν ἑβδομάδα ἐκθειάζουσι. Τὰ δὲ οὐχὶ παραπλήσια τῇ λεγούσῃ Γραφῇ; « Ἄρωμεν ἀφ' ἡμῶν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. » Ὁ Πλάτων, μονονουχὶ προφητεύων τὴν σωτήριον οἰκονομίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας* οὕτω φησίν· « Οὕτω δὲ διακείμενος δίκαιος, μαστιγώσεται, δεδήσεται, ἐκκοπήσεται τὼ ὀφθαλμώ, τελευτῶν πάντα κακὰ παθών, ἀνασκινδυλευθήσεται. » Ὅ τε Σωκρατικὸς Ἀντισθένης, παραφράζων τὴν προφητικὴν ἐκείνην γραφήν· « Τίνι με ὡμοιώσατε; λέγει Κύριος, » Θεὸν οὐδενὶ ἐοικέναι φησί· διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνος δύναται. Τὰ δὲ ὅμοια καὶ D Ξενοφῶν (67) ὁ Ἀθηναῖος κατὰ λέξιν λέγει· « Ὁ γοῦν

(65) *Καλλίμαχος.* Supra, Lino tribuebatur hic versus.

(66) *Σόλωνος* Ἐλεγεῖαι. Adi eumdem Clementem lib. VI, pag. 494, ubi, septenarii numeri mysteria uberius persequens, de Solone sic loquitur : Τάς τε τῶν ἡλιακῶν μεταβολὰς, κατὰ ἑβδομάδα γίγνεσθαι, Σόλωνος αἱ *Ἐλεγεῖαι* δηλοῦσιν, ὧδέ πως :

Παῖς μὲν ἄρηβος ἐὼν ἔτι νήπιος, ἕρκος ὀδόντων
Φύσας, ἐκβάλλει πρώτου ἐν ἕπτ' ἔτεσιν·
Τοὺς δ' ἑτέρους, ὅτε δὴ τελέσῃ θεὸς ἕπτ' ἐνιαυ-
[τοὺς,
Ἥβης ἐκφαίνει σπέρματα γινομένης, etc.

(67) *Ξενοφῶν.* Hæc totidem verbis apud Xenophontem non reperio. Est tamen *Memorabil.* IV, pag. 802, locus huic admodum affinis : Ὁ τὸν ὅλον κόσμον, inquit, συντάττων τε, καὶ συνέχων . . . οὗτος τὰ μέγιστα μὲν πράττων ὁρᾶται, τόδε δὲ οἰκονομῶν, ἀόρατος ἡμῖν ἐστιν. Ἐννόει δὲ, ὅτι καὶ ὁ πᾶσι φανερὸς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐκ ἐπιτρέπει τοῖς ἀνθρώποις ἑαυτὸν ἀκριβῶς ὁρᾶν· ἀλλ' ἐάν τις αὐτὸν ἀναιδῶς ἐγχειρῇ θεᾶσθαι, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται. Tum de fulmine, ventis, animo, quæ per sese videri cum nequeant, admirabiles tamen effectus virium suarum indices ac testes relinquunt.

Digitized by Google

πάντα σείων καὶ ἀτρεμίζων, ὡς μὲν μέγας τις καὶ δυνατὸς, φανερός· ὁποῖος δ' ἔστι μορφὴν, ἀφανής.» Οὐδὲ μὴν ὁ παμφαὴς δοκῶν εἶναι ἥλιος, οὐδ' οὕτος ἔοικεν ὁρᾶν αὐτὸν ἐπιτρέπειν· ἀλλ' ἤν τις αὐτὸν ἀναιδῶς θεάσηται, τὴν ὄψιν ἀφαιρεῖται.

A quod ejus in cognitionem ullius ex imaginis specie venire nemo possit. Quibus affinia Xenophon Atheniensis hæc habet ad verbum : « Qui omnia concutiat, idemque tranquillet, eum et magnum et potentem esse constat ; qua vero specie sit, non liquet. » Ac ne sol ipse quidem, ut lucem quoquoversum diffundere videatur, impune tamen sese videri patitur ; quisquis enim in eum impudenter intueri conetur, visum amittit

Τίς γὰρ σὰρξ δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ ἀληθῆ
Ὀφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἄμβροτον, ὃς πόλον οἰκεῖ;
Ἀλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατ' ἐναντίον ἠελίοιο,
Ἄνθρωποι στῆναι δυνατοὶ, θνητοὶ γεγαῶτες,

Quæ caro verum oculis, immortalemque videret,
Cœlestemque Deum, cujus super æthera sedes ?
Quippe, nec adversi radiantia spicula solis
Mortales subeant defixo lumine visus ;

προεῖπεν ἡ Σίβυλλα. Εὖ γοῦν καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, διδάσκων ὅτι εἷς καὶ ἀσώματος ὁ Θεὸς, ἐπιφέρει·

ut jam olim Sibylla cecinit. Jure igitur ac merito Xenophanes ille Colophonius, Deum unum, et corporis expertem esse docens, ita cecinit :

Εἷς Θεὸς ἔν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος,

Maximus idem hominum ac superum Deus unicus [ille est,

Οὔτι δέμας θνητοῖσιν ὁμοίιος, οὐδὲ νόημα.

B *Quem mortalis homo non mente aut corpore reddat.*

Καὶ πάλιν·

Atque iterum :

.... *Ἀλλὰ βροτοὶ δοκέουσι θεοὺς γεννᾶσθαι,*
Τὴν σφετέραν (68) *δ' ἐσθῆτα ἔχειν, φωνήν τε, δέμας τε.*

...*Ast homines generari numina credunt,*
679 *Illaque voce sibi, cultuque et corpore prorsus Assimilant.*

Καὶ πάλιν·

Itemque,

... *Ἀλλ' εἰ χεῖρας* (69) *ἔχον βόες, ἠὲ λέοντες,*
Ἢ γράψαι χείρεσσι, καὶ ἔργα τελεῖν ἅπερ ἄνδρες,
Ἵπποι μὲν θ' ἵπποισι, βόες δέ τε βουσὶν ὁμοῖοι (70),
Καί κε θεῶν ἰδέας ἔγραφον, καὶ σώματ' ἐποίουν
Τοιαῦθ', οἷόν περ καὐτοὶ δέμας εἶχον ὁμοιον.

...*Si manus apta bovi, manus apta leoni,*
Pingeret, atque hominum tractare assueseeret artes.
Illa bovi similes superos, similesque leoni
Fingeret ; acer equus specie formaret equina ;
Quisque suo proprium vestiret corpore Numen.

Ἀκούσωμεν οὖν πάλιν Βακχυλίδου μὲν τοῦ μελοποιοῦ περὶ τοῦ Θείου λέγοντος·

Rursus et Bacchylidem lyricum ita de divino Numine loquentem audiamus,

Οἱ μὲν ἀδμῆτες ἀεικελίων (71) *νούσων εἰσὶ,*
Καὶ ἀραῖτιοι, οὐδὲν ἀνθρώποις εἰκελοι.

Ili fœdis semper gravibusque morbis indomiti :
Innocentes, nec ulla in re mortalibus similes.

Κλεάνθους δὲ τοῦ Στωϊκοῦ, ἔν τινι ποιήματι περὶ τοῦ Θεοῦ ταῦτα γεγραφότος ἄκουε·

Et Cleanthem Stoicum, cujus in quodam poemate
C sunt, quæ sequuntur :

Τἀγαθὸν ἐρωτᾷς (72) *με οἷόν ἐστ' ; Ἄκουε δή.*
Τεταγμένον, δίκαιον, ὅσιον, εὐσεβὲς,
Κρατοῦν ἑαυτοῦ, χρήσιμον, καλὸν, δέον,
Αὐστηρὸν, αὐθέκαστον, ἀεισύμφορον,
Ἄφοβον, ἄλυπον, λυσιτελὲς, ἀνώδυνον,
Ὠφέλιμον (73), *ἀσφαλὲς, φίλον, ἔντιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον,*
Εὐκλεὲς, ἄτυφον, ἐπιμελὲς, πρᾶον, σφοδρὸν,
Χρονιζόμενον, ἄμεμπτον, ἀεὶ διαμένον.

Quidnam bonum sit me rogas ? Jamjam accipe.
Quod ordinatum est, integrum, sanctum, pium,
Suique compos, utile, decens, commodum,
Grave, ac severum, quodque semper conferat ;
Metu ac dolore majus, et molestia ;
Salubre, jucundum, et sibi consentiens ;

Clarum, ac modestum, sedulum, lene, ac potens,
Perenne, labis nescium, ac semper manens.

Ὁ δὲ αὐτὸς, κατὰ τὸ σιωπώμενον τὴν τῶν πολλῶν διαβάλλων εἰδωλολατρείαν, ἐπιφέρει·

Tum idem vulgi tacite idololatriam carpens, ista subdit :

Ἀνελεύθερος πᾶς, ὅστις εἰς δόξαν βλέπει,
Ὃς δὴ παρ' ἐκείνης τευξόμενός τινος καλοῦ.

Opinionem qui sequitur, haud liber est.
Frustra inde quidquam stultus exspectet boni.

Οὐκουν ἔτι κατὰ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν περὶ τοῦ Θείου ὑπολητέον·

Non igitur amplius de Deo est ex vulgi opinione sentiendum,

... *Οὐδὲ γὰρ λάθρα δοκῶ,*
Φωτὸς κακούργου σχῆματ' ἐκμιμούμενον,
Σ' ἐς εὐνὴν (74), *ὥσπερ ἄνθρωπον, μολεῖν·*

D ....*Haud enim Numen reor,*
Hominis scelesti clanculum speciem induens,
Tuum hoc cubile petere, prout homines solent,

(68) *Τὴν σφετέραν.* Apud Theodoretum, lib. II *De Græc. affect. cur.*, p. 49, hic versus ita legitur : *Καὶ ἴσην τ' αἴσθησιν ἔχειν, φωνήν τε, δέμας τε.*

(69) *Ἀλλ' εἰ χεῖρας* Theodoretus ibid., Ἀλλ' εἴ τοι χεῖρας εἶχον βόες, ἢ ἐλέφαντες.

(70) *Ὅμοιοι.* Theodoret., ὁμοίας, uti conjeceram. Subdit idem Græcorum medicus Xenophanem illum eodem in argumento versantem, populorum quorumdam ex more, huic suæ cogitationi fidem asserere : Τοὺς μὲν γὰρ Αἰθίοπας, μέλανας καὶ σιμοὺς γράφειν ἔφησε τοὺς οἰκείους θεούς, ὁποῖοι δὴ καὶ αὐτοὶ πεφύκασιν· τοὺς δέ γε Θρᾷκας, γλαυκούς τε καὶ ἐρυθρούς· καὶ μέν τοι καὶ Μήδους, καὶ Πέρσας, σφίσιν αὐτοῖς ἐοικότας· καὶ Αἰγυπτίους ὡσαύτως αὐτοὺς διαμορφοῦν, πρὸς τὴν οἰκείαν μορφήν.

(71) *Ἀεικελίων.* Longe melius quam, ut apud Clement., ἀεὶ καὶ λίαν.

(72) *Τἀγαθὸν ἐρωτᾷς.* Hunc Cleanthis locum jam laudaverat in *Protreptico*, pag. 35 B. Sunt autem iambici senarii, quos ante perturbatos, quantum licuit digessimus. Cæterum major est Eusebii cum Clemente similitudo in *Protrept.* quam in *Stromat.*

(73) *Ὠφέλιμον.* Clemens utrobique, Ὠφέλιμον, εὐάρεστον, ὁμολογούμενον. Qui versus omnino constat.

(74) *Σ' ἐς εὐνὴν.* Corrige ex Clemente, Σοὶ τήνδ' ἐς εὐνήν.

Digitized by Google

680 inquit Amphion Antiopæ. Sophocles vero plane ac diserte :

Ejus parenti namque nupsit Juppiter,
Non flavus auro, non olor pluma nitens,
Qualis puellæ junctus est Pleuroniæ,
Matremque fecit : ast homo plane integer.

Quibus deinceps hæc attexit :

Notis volucrem postibus gressum intulit
Adulter.

Tum adhuc apertius impotentem fabulosi Jovis libidinem exponens, ita prosequitur:

Non dextra lympham, non cibum lingua attigit :
At pectus acri saucius morsu, torum
Iit, atque Veneri nocte se tota dedit.

Verum ista theatrorum insaniæ reserventur. Heraclitus quidem perspicue homines ait, seu prius, seu postquam audierint, in commodæ rationis semper ignoratione versari. Et lyricus Melanippides ita cecinit :

Audi me, o Pater, stupor mortalium,
Qui semper viventem animum regis.

Et magnus ille Parmenides, ut ait Plato in *Sophista*, de Deo hunc in modum scribit:

Nec satus est unquam, nec morti obnoxius ulli ;
Integer, unigena, inconcussus, nescius ortus.

Imo etiam Hesiodus :

Te regem ac dominum immortalis turba fatetur,
Non alius tecum imperio contendere possit.

Quin et ipsa quoque tragœdia, ab idolorum cultu abducens, in cœlum oculos tollere nos docet. Sophocles enim, ut refert Hecatæus historicus, in eo quem *De Abramo et Ægyptiis* conscripsit libro, hæc palam vociferatur e scena,

Unus profecto est, unus hic tantum Deus,
Qui cœlum et amplas condidit terræ plagas,
Cærulea ponti terga, et infrenes notos.
At nos miselli, pectore errantes vago,
Calamitatum finximus solatia,
Formas deorum saxeas aut æreas,
Aurove ductas fusili, aut eburneas.
His dum immolamus, dum stato augustos die
681 *Reddimus honores, esse nos remur pios.*

Quo eodem ex loco Euripides,

Vides sublime fusum immoderatum æthera,
Qui tenero terram circumjectu amplectitur ?
Hunc summum habeto divum, hunc perhibeto Jovem.

Idem in dramate quem *Pirithoum* inscribit :

Te, qui te ipso es, quique ætherio
Rerum omne genus turbine versas :
Quem clara dies, quem turbida nox,

A Ἀμφίων λέγει τῇ Ἀντιόπῃ. Ὁ Σοφοκλῆς δὲ εὐθαρρήμόνως γράφει·

Τὴν τοῦδε γάρ τοι Ζεὺς ἔγημε μητέρα,
Οὐ χρυσόμορφος, οὐδ' ἐπημφιεσμένος
Πτίλον κύκνειον, ὡς κόρην Πλευρωνίαν
Ὑπημβρύωσεν, ἀλλ' ὁλοσχερὴς ἀνήρ.

Εἶτα ὑπελθὼν καὶ δὴ ἐπήγαγε·

Ταχὺς δὲ βαθμοῖς μοιχικοῖς ἐπεστάθη (75)
Ὁ μοιχός.

Ἐφ' οἷς ἔτι φανερώτερον τὴν ἀκρασίαν τοῦ μυθοποιουμένου Διὸς ὧδέ πως ἐκδιηγεῖται·

Ὁ δ' οὔτε δαιτὸς, οὔτε χέρνιβος θιγὼν,
Πρὸς λέκτρον ἦει καρδίαν ὠδαγμένος,
Ὅλην δ' ἐκείνην εὐφρόνην ἐθόρνυτο (76).

Ταυτὶ μὲν οὖν παρείσθω ταῖς τῶν θεάτρων ἀνοίαις.

B Ἀντικρυς δὲ ὁ μὲν Ἡράκλειτος· « Τοῦ λόγου τοῦ δέοντος ἀεὶ, φησὶν, ἀξύνετοι γίγνονται ἄνθρωποι, καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι, καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον. » Ὁ μελοποιὸς δὲ Μελανιππίδης ᾄδων φησί·

Κλῦθί μοι, ὦ Πάτερ, θαῦμα βροτῶν,
Τᾶς ἀειζώου ψυχᾶς μεδέων.

Παρμενίδης τε ὁ μέγας, ὡς φησιν ἐν *Σοφιστῇ* Πλάτων, ὧδέ πως περὶ τοῦ Θείου γράφει

Πολλὰ μάλ' ὡς ἀγέρητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρον, ἐστὶ
Μοῦνον, μουνογενὲς δὲ, καὶ ἀτρεμὲς, ἠδ' ἀγέρη-
[τον.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσίοδος·

Αὐτὸς γὰρ πάντων, φησὶ, βασιλεὺς καὶ κοίρανός
[ἐστιν
Ἀθανάτων, σέο δ' οὔ τις ἐρήρισται κράτος ἄλλος.

C Ναὶ μὴν καὶ ἡ τραγῳδία, ἀπὸ τῶν εἰδώλων ἀποσπῶσα, εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέπειν διδάσκει. Ὁ μὲν γὰρ Σοφοκλῆς, ὥς φησιν Ἑκαταῖος, ὁ τὰς ἱστορίας συνταξάμενος, ἐν τῷ *Κατὰ Ἄβραμον καὶ τοὺς Αἰγυπτίους*, ἄντικρυς ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐκβοᾷ·

Εἷς ταῖς (77) *ἀληθείαισιν, εἷς ἐστι Θεος,*
Ὃς οὐρανὸν τέτευχε καὶ γαῖαν μακρὴν,
Πόντου τε χαροπὸν εἶδμα, καὶ ἀνέμων βίας.
Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίαν (78) *πλανώμενοι,*
Ἱδρυσάμεσθα πημάτων παραψυχὴν,
Θεῶν ἀγάλματ' ἐκ λίθων ἢ χαλκέων (79),
Ἢ χρυσοτεύκτων, ἢ ἐλεφαντίνων τύπους.
Θυσίας τε τούτοις, καὶ καλὰς παννυχίδας
Στέφοντες (80), *οὕτως εὐσεβεῖν νομίζομεν.*

Εὐριπίδης δὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς σκηνῆς τραγῳδῶν,

D *Ὁρᾷς, φησὶ, τὸν ὑψοῦ τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα,*
Καὶ γῆν πέριξ ἔχουθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις ;
Τοῦτον νόμιζε Ζῆνα, τόνδ' ἡγοῦ Θεόν.

Ἔν τε τῷ *Πειρίθῳ* δράματι ὁ αὐτὸς καὶ τάδε τραγῳδεῖ·

Σὲ, τὸν αὐτοφυῆ, σὲ, τὸν αἰθερίῳ
Ῥόμβῳ (81) *πάντων φύσιν ἐμπλέξαντ',*
Ὃν πέρι μὲν φῶς, πέρι δ' ὀρφναία

(75) *Μοιχικοῖς ἐπεστάθη*. Clemens, νυμφικοῖς ἐπεσχάλη.

(76) *Ἐθόρνυτο*. Clemens, ἐθρύπτετο, honestiore vocabulo.

(77) *Εἷς ταῖς*. Idem locus habetur apud Justin. Martyr. in *Paræneticо*, pag. 15, fine; apud Clementem in *Protrept.*, p. 56 edit. Græco-Lat.; apud Theodoretum lib. VII *De cur. Græc. affect.*, p. 109.

(78) *Πολλοὶ καρδίαν*. Clemens in *Protrept.* et Theodoret., πουλυκερδίᾳ, quod mendosum est. Lege πολλὸν καρδίαν, ut est apud eumdem Clement. hoc v *Stromat.*

(79) *Ἐκ λίθων, ἢ χαλκέων*. Justinus, λίθων τε καὶ ξύλων. Elige; sed emenda Clementem in *Protrept.*, ubi mendosissime legitur, ἐκ λιθίνων, ἢ ξύλων, ἢ χαλκέων.

(80) *Στέφοντες*. Justinus, τεύχοντες. Clemens in *Protrept.*, νέμοντες. Perinde est.

(81) *Ῥόμβῳ*. Vera lectio. Clemens enim mendose, δμβρῳ.

Digitized by Google

Νὺξ αἰολόχρως, ἀκριτός τ' ἀστρων
Ὄχλος ἑνδελεχῶς ἀμφιχορεύει.

A

Et multicolor ; quemque astrorum
Vis, non uno lumine fulgens,
Circum assiduo volvitur orbe.

Ἐνταῦθα γὰρ τὸν μὲν αὐτοφυῆ, τὸν δημιουργὸν νοῦν εἴρηκε· τὰ δ' ἑξῆς ἐπὶ τοῦ κόσμου τάσσεται, ἐν ᾧ καὶ αἱ ἐναντιότητες φωτός τε καὶ σκότους. Ὅ τε Εὐφορίωνος (82) Αἰσχύλος, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ σεμνῶς σφόδρα φησί·

Hic enim ex sese ortum, artificem intellectum vocavit. Quæ sequuntur, ad mundum pertinent, in quo lucis etiam est tenebrarumque conflictus. Similiter Æschylus Euphorionis filius, ita de Deo, sane quam graviter :

Ζεύς ἐστιν αἰθὴρ, Ζεὺς δὲ γῆ, Ζεὺς δ' οὐρανός,
Ζεύς τοι τὰ πάντα, χωρεῖ τῶνδ' ὑπέρτερον.

Æther, solumque est, atque cœlum Juppiter,
Cuncta simul idem est, majus et si quid super.

Οἶδα ἐγὼ καὶ Πλάτωνα προσμαρτυροῦντα Ἡρακλείτῳ γράφοντι· « Ἓν τὸ σοφὸν, μοῦνον λέγεσθαι οὐκ ἐθέλει, καὶ ἐθέλει Ζηνὸς ὄνομα· » καὶ πάλιν· « Νόμος καὶ βουλῇ πείθεσθαι ἑνός. » Κἂν τὸ ῥητὸν ἐκεῖνο ἀναγαγεῖν ἐθέλῃς· « Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, » εὕροις ἂν ὧδε ἐμφαινόμενον πρὸς τοῦ Ἐφεσίου· « Ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν ἐοίκασι· φάτις αὐτοῖσι μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπεῖναι. » Ἀλλ' ἀντικρυς μίαν ἀρχὴν καὶ παρ' Ἑλλήνων ἀκοῦσαι ποθεῖς, Τίμαιος ὁ Λοκρὸς ἐν τῷ *Φυσικῷ* συγγράμματι, κατὰ λέξιν ὧδέ μοι μαρτυρήσει· « Μία ἀρχὰ (83) πάντων ἐστὶν ἀγέννητος· εἰ γὰρ ἐγένετο, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχὰ, ἀλλ' ἐκείνα, ἐξ ἧς ἡ ἀρχὰ ἐγένετο. » Ἐρρύσει γὰρ ἐκεῖθεν ἡ δόξα ἡ ἀληθινή· « Ἄκουε, φησὶν, Ἰσραὴλ. Κύριος ὁ Θεός σου εἷς ἐστι, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. »

Platonem quoque novi sentire cum Heraclito, hunc in modum scribente : « Quod unum sapiens est, solum tamen dici non vult, idemque Jovis nomen amat ; » atque iterum : « Lex est, inquit, hujus unius parere consilio. » Quod si altiore sensu dictum illud accipere volueris : « Qui habet aures audiendi, audiat [1], » sic ab Ephesio illustratum invenies : « Qui quod audiunt, intelligentia non assequuntur, surdis illi similes sunt : in quos tritum illud conveniat, præsentes abesse. » Num vero Græcorum etiam ex ore principium unum audire gestis ? Testem dabo Timæum Locrum, qui libro *De natura* sic ad verbum loquitur : Unum omnium principium est, quod ortu caret ; nam si aliunde ortum esset, principium jam non esset, sed illud potius, unde ortum haberet. Quæ opinio, sane vera, ex dicto illo profecta est : « Audi, inquit, Israel, Dominus Deus tuus unus est, eique soli servies [2]. »

B

Οὗτος ἰδοὺ πάντεσσι σαφὴς, ἀπλάνητος, ὑπάρχει,

Omnibus ecce patet, nulloque errore vagatur,

ὡς φησιν ἡ Σιβύλλα. Ξενοκράτης τε ὁ Καρχηδόνιος, τὸν μὲν ὕπατον Δία, τὸν δὲ νέατον καλῶν, ἔμφασιν Πατρὸς ἀπολείπει καὶ Υἱοῦ. Καὶ τὸ παραδοξότατον, γινώσκειν (84) φαίνεται τὸ Θεῖον ὁ ἀνθρωποπαθεῖς εἰσάγων τοὺς θεούς· ὃν οὐδ' οὕτως αἰδεῖται Ἐπίκουρος. Φησὶ γάρ·

C

ut Sibylla cecinit. Xenocrates etiam Carthaginiensis, qui summum Jovem unum appellat, infimum alterum, Patris nonnullam dat ac Filii significationem. Quodque præter omnem opinionem est, Homerus **682** ipse Numen agnoscere videtur, qui deos introducit humano more sensuque commotos, quem tamen ne sic quidem reveretur Epicurus. Est enim Homeri quod sequitur :

Τίπτε με (85), Πηλέος υἱὲ, ποσὶν ταχέεσσι διώκεις,
Αὐτὸς θνητὸς ἐὼν θεὸν ἄμβροτον; οὐδέ νύ πώ με
Ἔγνως, ὡς θεός εἰμι.

Quid me immortalem porro, mortalis Achilles,
Præcipiti cursu insequeris ? mea numina nondum
Scilicet agnosti.

Οὐχ ἁλωτὸν γὰρ εἶναι θνητῷ, οὐδὲ καταληπτὸν τὸ Θεῖον, οὔτε ποσὶν, οὔτε χερσὶν, οὔτε ὀφθαλμοῖς, οὔθ' ὅλῳ, τῷ σώματι, δεδήλωκε. « Τίνι ὡμοιώσατε Κύριον; ἢ τίνι ὁμοιώματι ὡμοιώσατε αὐτόν; » φησὶν ἡ Γραφή. « Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων, ἢ χρυσοχόος, χωνεύσας χρυσίον, περιεχρύσωσεν αὐτόν; » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Ὅ τε κωμικὸς Ἐπίχαρμος σαφῶς περὶ τοῦ Λόγου ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* λέγει ὧδέ πως·

D

Quo quidem Numen ejusmodi esse declarat, quod nec pedibus, nec manibus, nec oculis, nec toto corpore, mortalis quisquam assequi capereque possit. « Cui similem fecistis Dominum ? aut cui imagini assimilavistis eum ? » inquit Scriptura [3]. « Numquid sculptile conflavit faber, aut aurifex auro fuso inauravit eum ? » et quæ sequuntur. Et Epicharmus comicus in *Republica*, sic de Logo perspicue :

[1] Matth. xi, 15. [2] Deut. vi, 4. [3] Isa. iv, 18.

(82) *Εὐφορίωνος.* Recte. Fuit enim, ut constat, Euphorionis filius Æschylus. Tolle ergo mendum ex Clemente, apud quem leges, ὅ τε Εὐφορίων, ὅ τε Αἰσχύλος.

(83) *Μία ἀρχά.* Plato in *Phædro*, pag. 344, edit. genio : Ἀρχὴ δὲ, inquit, ἀγένητον. Ἐξ ἀρχῆς γὰρ ἀνάγκη πᾶν τὸ γιγνόμενον γίγνεσθαι, αὐτὴν δὲ μηδ' ἐξ ἑνός. Εἰ γὰρ ἐκ του ἀρχὴ γίγνοιτο, οὐκ ἂν ἐξ ἀρχῆς γίγνοιτο. Forte, οὐκ ἂν ἀρχὴ γίγνοιτο, ut *Timæus* hic, οὐκ ἂν ἦν ἔτι ἀρχά. Atque ita Tullius reddidit, *Tuscul.* I : *Nec enim esset id principium, quod gignebatur aliunde.* Vulgata tamen lectio defendi potest. Ἐπειδὴ δὲ ἀγένητόν ἐστι, καὶ ἀδιάφθορον αὐτὸ ἀνάγκη εἶναι, etc.

(84) *Γινώσκειν.* Clemens Ὅμηρος γινώσκειν.

(85) *Τίπτε με. Iliad.* X, v 9. Apollo insequentem Achillem compellat.

Digitized by Google

Humana vita ratione ac numero prorsus indiget; Numero ac ratione vivimus; ambo nos fovent.

A Ὁ βίος ἀνθρώποις λογισμοῦ καὶ ἀριθμοῦ δεῖται [πάνυ,
Ζῶμεν δ' ἐν ἀριθμῷ καὶ λογισμῷ· ταῦτα γὰρ σώ- [ζει βροτούς.

Tum ita diserte :

Ratio mortales regit, moresque servat.

Εἶτα διαῤῥήδην ἐπιφέρει·

Ὁ λόγος ἀνθρώπους κυβερνᾷ, κατὰ πρόσωπον [(86), καὶ σώζει ὧν

Deinde :

Si est in homine ratiocinatio, est et divina ratio.
Ratio homini innata est, ad casus vitæ varios.
Ratio divina artes cuique moderatur suas :
Omnibus per se aperit, quid magis cuique conferat.
Haud enim artem ullam homo reperit, Deus hanc [*unus parit.*
Ratio nimirum hominis, ratione ex divina sata est.

Ἔστιν ἀνθρώπων (87) λογισμός, ἔστι καὶ θεῖος [λόγος
Ὁ λόγος ἀνθρώπῳ πέφυκε περὶ βίου καταστρο- [φάς (88).
Ὁ δέ γε τὰς τέχνας ἅπασι συνέπεται θεῖος λόγος,
Διδάσκων αὐτὸς αὐτούς, ὅ τι ποιεῖν δεῖ συμφέρον.
Οὐ γὰρ ἄνθρωπος τέχνην τιν' εὗρεν, ὁ δὲ θεὸς [ταύτην φέρει.
Ὁ δέ γε τοῦ ἀνθρώπου λόγος πέφυκεν ἀπό γε [θείου λόγου.

Porro cum Isaiæ voce hæc Spiritus inclamet : « Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum ? dicit Dominus : plenus sum holocaustis ; adipem agnorum, et sanguinem taurorum nolo [1]. » Idemque subjungat paulo post : « Lavamini, mundi estote, auferte nequitias ex animabus vestris [2]. » Tum in eamdem sententiam Menander comicus totidem verbis ita scribit :

Ναὶ μὴν διὰ τοῦ Ἡσαΐου Πνεύματος κεκραγότος·
B « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν ; λέγει Κύριος· πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων, καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων οὐ βούλομαι. » Καὶ μετ' ὀλίγα ἐπαγαγόντος· « Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· » Καὶ ἐπὶ τούτοις Μένανδρος ὁ κωμικὸς (89) αὐταῖς γράφει ταῖς λέξεσιν·

Si quis, quod hædi vel bovis, mi Pamphile,
683 *Cruentet aras sanguine, aut aliud deis*
Quodcunque mactet ; sive quod docta manus
Laborat arte, purpura ardenti micans,
Aurove textum pallium, aut candens ebur,
Viridem aut smaragdum, muta qua moles sinit,
Animantes mutans, offerat ; Numen sibi
Credat secundum : mentis hic nimium levis,
Heu ! graviter errat. Commodis sit moribus
Homo, necesse est : virginis casto innocens
Parcat pudori, parcat alieno toro ;
Furti atque cædis inscias servet manus.
Cave ergo vel acum ne appetas, mi Pamphile ;
Te quippe nusquam non videt præsens Deus.

Εἴ τις δὲ θυσίαν προσφέρων, ὦ Πάμφιλε,
Ταύρων τι πλῆθος, ἢ ἐρίφων (90), ἢ, νὴ Δία,
Ἑτέρων τοιούτων, ἢ κατασκευάσματα,
Χρυσᾶς ποιήσας χλαμύδας, ἤτοι πορφυρᾶς,
Ἢ δι' ἐλέφαντος ἢ σμαράγδου ζῴδια (91),
Εὕρουν νομίζει τὸν θεὸν καθεστάναι·
Πεπλάνηται· ἐκεῖνος, καὶ φρένας κούφας ἔχει.
Δεῖ γὰρ τὸν ἄνδρα χρήσιμον πεφυκέναι,
Μὴ παρθένους φθείροντα καὶ μοιχώμενον,
C Κλέπτοντα καὶ σφάττοντα χρημάτων χάριν.
Μηδὲ βελόνης ἔραμμ' ἐπιθυμῆς (92), Πάμφιλε,
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε πλησίον παρών.

« Deus vicinus ego sum, et non Deus de longe. Num faciet aliquid homo in absconditis, et ego non videbo eum ? » inquit Deus per Jeremiam [3]. Atque iterum Menander illud Scripturæ, « Sacrificate sacrificium justitiæ, et sperate in Domino [4], » paraphrasi quadam exponens, sic ait,

« Θεὸς ἐγγίζων ἐγώ εἰμι, καὶ οὐχὶ Θεὸς πόρρωθεν. Ποιήσει τι ἄνθρωπος ἐν κρυφαίοις, καὶ οὐχ ὄψομαι αὐτόν ; » διὰ Ἱερεμίου φησί. Καὶ πάλιν ὁ Μένανδρος, παραφράζων τὴν Γραφὴν ἐκείνην· « Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης, καὶ ἐλπίσατε ἐπὶ Κύριον, » ὧδέ πως γράφει·

. . . . Neve acum, o suavissime,
Aliena quæ sit, appetas : etenim Deo
Injusta nulla, justa quæ modo sunt placent
Feliciorem ducere hunc vitam sinat,
Qui nocte terram, qui die assiduo colit.
Deo sacrifices, æqui ad extremum tenax ;
Ut veste munda splendidus, sic pectore.
D *At cum tonabit, siste, nec pavido gradu*
Fugam capesse, quandiu nil conscius
Ipse tibi fueris : te Deus præsens videt.

. . . . Μηδὲ βελόνης (93),
Ὦ φίλτατ', ἐπιθύμησον ἀλλοτρίας ποτέ.
Ὁ γὰρ Θεός γ' ἔργοις δικαίοις ἥδεται,
Καὶ οὐκ ἀδίκοις· πονοῦντα δὲ ἐᾷ τὸν ἴδιον
Βίον ὑψῶσαι, τὴν γῆν ἀροῦντα νύκτα καὶ
Τὴν ἡμέραν. Θεῷ δὲ θύε διὰ τέλους
Δίκαιος ὤν, καὶ λαμπρὸς, ὡς ταῖς χλαμύσι,
Τῇ καρδίᾳ. Βροντῆς ἐὰν ἀκούσῃς, μὴ φύγῃς,
Μηδὲν συνειδὼς αὐτὸς σαυτῷ, δέσποτα.
Ὁ γὰρ Θεὸς βλέπει σε, πλησίον παρών.

[1] Isa. I, 11. [2] ibid. 16. [3] Jerem. XXIII, 23. [4] Psal. IV, 6.

(86) *Κατὰ πρόσωπον*, etc. Reponendum ex Clemente, κατὰ τρόπον σώζει. Εἶτα. Nisi malis καὶ σώζει κατὰ τρόπ., aut, quod secutus sum, καὶ σώζει τρόπον. Si tamen retineatur κατά, vox τρόπον modum potius quam mores significabit.

(87) *Ἔστιν ἀνθρώπων*. Et hic Clementem sequor ; scribit enim, εἰ ἔστιν ἀνθρώπῳ λογ.

(88) *Καταστροφάς*. Vera, ut opinor, lectio, ex qua vicissim Clementem corrigas, apud quem vitiose, καὶ τὰς τροφάς.

(89) *Μέναδρος ὁ κωμικός*. Justinus lib. *De monarchia*, sequentes versus Philemoni tribuit.

(90) *Ἢ ἐρίφων*. Clemens, ἢ ῥίφων. Omissus est apex ante ρ, cum scribendum fuerit ἢ ῾ῥίφων.

(91) *Ζώδια*. Operarum vitio, in versione legitur *animantes imitans*. Corrige, *animante mutans*.

(92) *Ἔραμμ' ἐπιθ.* Ita ex Clemente malui, quam ut legebatur, ἓν ἄμμα ἐπιθυμήσῃς, tametsi ἓν ἅμμ' ἐπιθυμῇς retineri possit.

(93) *Μηδὲ βελόνης*. Aliter atque aliter apud Clementem hi versus et incipiunt et desinunt. Sed neque hic, neque illic sua singulis ratio satis constat, nec facile constitui potest.

Digitized by Google

« Ἔτι σου λαλοῦντος, » φησὶν ἡ Γραφή, « ἐρῶ, ἰδοὺ πάρειμι. » Δίφιλος πάλιν ὁ κωμικὸς τοιαῦτά τινα περὶ τῆς κρίσεως διαλέγεται·

Οἶει σὺ (94) τοὺς θανόντας, ὦ Νικήρατε (95),
Τρυφῆς ἁπάσης μεταλαβόντας ἐν βίῳ,
Πεφευγέναι τὸ θεῖον, ὡς λεληθότας;
Ἔστι δίκης ὀφθαλμὸς, ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ.
Καὶ γὰρ καθ' ἅδην δύο τρίβους νομίζομεν,
Μίαν δικαίων (96), ἑτέραν δ' ἀσεβῶν εἶτ' ὄρον.
Τῷ πάντ' (97) ἀπελθὼν, κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα·
Καὶ εἰ τοὺς δύο καλύψει ἡ γῆ, φασὶ, χρόνῳ.
Μηδὲν πλανηθῇς, ἔσται κἀν ᾅδου κρίσις,
Ἥτις περ ποιήσει ὁ Θεὸς ὁ πάντων δεσπότης,
Οὗ τοὔνομα φοβερὸν, οὐδ' ἂν ὀνομάσαιμ' ἐγώ.
Ὃς τοῖς ἁμαρτάνουσι πρὸς μῆκος βίου
Δίδωσιν. Εἴ τις δὲ θνητῶν οἴεται, τούφημέραν
Καιρόν τι πράσσων, τοὺς θεοὺς λεληθέναι,
Δοκεῖ πονηρὰ, καὶ δοκῶν ἀλίσκεται,
Ὅταν σχολὴν ἄγουσα τυγχάνῃ δίκη.
Ὁρᾶθ' ὅσοι δοκεῖτε οὐκ εἶναι Θεόν.
Ἔστι γὰρ, ἔστιν. Εἰ δέ τις πράττει κακῶς,
Κακὸς πεφυκὼς, τὸν χρόνον κερδαινέτω.
Χρόνῳ γὰρ οὗτος ὕστερον δώσει δίκην.

Συνᾴδει δὲ τούτοις καὶ ἡ τραγῳδία διὰ τῶνδε,

Ἔσται γὰρ, ἔσται κεῖνος αἰῶνος χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ· ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τὰ ἐπίγεια καὶ μετάρσια,
Φλέξει μαρεῖσα.

Καὶ μετ' ὀλίγα αὖθις ἐπιφέρει,

.... Ἐπὰν δὲ ἐκλίπῃ τὸ πᾶν,
Φροῦδος μὲν ἔσται κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Δῆ δὲ ἐράνων (98) ἔρημος, οὐδὲ ἄρ' ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βλαστήσει πυρουμένῃ,
Κἄπειτα σώσει (99) πάνθ' ἃ πρόσθ' ἀπώλεσε.

Τὰ ὅμοια τούτοις κἀν τοῖς Ὀρφικοῖς εὑρήσομεν, ὧδέ πως γεγραμμένα·

Πάντα γὰρ κρύψας, αὖθις φάος ἐς πολυγηθὲς,
Ἐξ ἱερᾶς κραδίας ἀνενέγκατο, μέρμερα ῥέζων.

Ἂν δὲ ὁσίως καὶ δικαίως διαβιώσωμεν, μακάριοι μὲν ἐνταῦθα, μακαριώτεροι δὲ μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν, οὐ χρόνῳ τινὶ τὴν εὐδαιμονίαν ἔχοντες, ἀλλ' ἐν αἰῶνι ἀναπαύσεσθαι δυνάμενοι,

Ἀθανάτοις ἄλλοισιν ὁμέστιοι, αὐτοτράπεζοι
Ἐόντες, ἀνδρείων (1) Ἀχαιῶν ἀπόκληροι ἀτηρεῖς,

ἡ φιλόσοφος Ἐμπεδοκλέους λέγει ποιητική. Οὐχ οὕτω τις μέγας ἔσται καὶ καθ' Ἕλληνας, ὡς ὑπερέχειν τὴν δίκην, οὐδὲ σμικρὸς, ὡς λαθεῖν. Ὁ δ' αὐτὸς Ὀρφεὺς καὶ ταῦτα λέγει·

Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας, τοῦτῳ προσέδρευε,
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος, εὖ δ' ἐπίβαινε

A « Adhuc te loquente, » inquit Scriptura; « dicam, Ecce adsum. » Præterea Diphilus Comicus hæc habet de judicio.

Putasne vero mortuos, Nicerate,
Queis omnis omnem fluxit in luxum dies,
Potuisse latebris fugere captatis Deum?
Est oculus ille, est, cuncta qui justus videt.
Duæ, ut statuimus, inferos secant viæ,
Patet una castis, altera scelestos manet.
684 *Quamvis profundo semper inclusum sinu*
Utrumque terra teneat. I, rapias licet,
Furere, spolies, misceas. Erres, cave:
Est est sub alto Dite judicium super,
Cui magnus orbis Dominus ac Rector præest,
Cujus vel ipsum nomen effari horreo,
Quique diuturnam sontibus vitam trahit.
Quod si quis omni scelera molitus die,
Superos latere credit, is novum scelus
B *Sibi persuadet, justa quod lento manus*
Pendere soleat otio. At quisquis Deum
Non esse fingis, prospice infelix tibi.
Deus ille, Deus est. Si quis interea nocens
Impune peccet, habeat in lucro moram.
Namque ipse meritas postea pœnas luet.

Quibus hunc in modum accinit tragœdia,

Erit ille quondam sævus ac tristis dies,
Cum rutilus alto conditos ignes sinu
Effundet æther: cum rapax flamma hauriet
Ima atque summa, nec modum capiet furor.

Et paucis interjectis,

... ast ubi superstes nihil;
Marium profundi gurgites nulli tum erunt,
Labefactum ab imis sedibus vacuo solum
Gremio jacebit, haud enim vastis procul
Flammis perustum, summa pennatos greges
C *Mittet sub astra: sed tamen quidquid prius*
Fuerit ademptum, recipit ac proprium tenet.

Affinia reperiemus in *Orphicis* quæ sequuntur,

Quos prius abdiderat, lætas in luminis auras
Sollicitus sacro cunctos ex corde refudit.

Qui si caste integreque vixerimus, beati quidem hic erimus; at post discessum ex hac vita longe beatiores, nec ullo tempore circumscribetur nostra hæc felicitas, sed quiete fruemur sempiterna,

Cum superis lare conjuncti, mensaque per ævum,
685 *Casibus haud hominum, sævoque dolore sub-*
[acti,

ut cecinit Empedoclis philosophica poesis. Adeoque vel ex Græcorum ipsorum mente futurus est nemo, vel tantus, ut judicii vim superet, vel tam pusillus, ut lateat. Quin et Orpheus idem hæc habet,

D *Divino in Verbo defixis totus inhære*
Luminibus, mentisque memor lustrare recessus,

(94) *Οἶει σύ.* Laudat etiam hunc locum Justin. lib. *De monarchia*, et Theodoret. lib. VI *De cur. Græc. affect.*, pag. 88.

(95) *Ὦ Νικήρατε.* Justin., ὦ Νικόστρατε.

(96) *Μίαν δικαίων*, etc. Sequentes versus aliter etiam apud nostrum, apud Clementem aliter ordinantur: sed utrobique sæpe claudicant, gravius tamen apud Clementem. Nam apud Justinum locus admodum decurtatus est.

(97) *Τῷ παντί.* Clemens ordinem hunc mutat nam post ὄρον legit Καὶ εἰ τοὺς δύο καλύψει ἡ γῆ, Tum sic:

Φύσει τῷ παντὶ χρόνῳ· ἅρπαζ' ἀπελθὼν,
Κλέπτ' ἀποστέρει, κύκα, μηδὲν πλανηθῇς,
Ἔστι κἀν ᾅδου κρίσις.

Qui ordo mihi quidem magis placuit, sed versus pessime depravati sunt. Malim ergo legere, post ὄρον, hoc modo:

Κ' εἰ τοὺς δύο καλύψει ἡ γῆ, φασὶ, χρόνῳ.
Τῷ πάντ' ἀπελθὼν κλέπτ', ἀποστέρει, κύκα.
Μηδὲν πλανηθῇς, ἔστι κἀν ᾅδου κρίσις.

(98) *Δῆ δὲ ἐράνων.* Clemens, γῆ δ' ἐδράνων ἔρ. οὐδὲ γάρ τ' ἔτι, recte.

(99) *Κἄπειτα σώσει.* Quæ huic etiam versui deerant, ex Clemente supplevimus, ante legebatur: Κἄπειτα τὰ πρόσθεν ἀπώλεσε, nullo sensu.

(1) *Ἐόντες, ἀνδρείων.* Quid si legas, Ἀνδρείων ἔντες (vel etiam ἐόντες) ἀχέων ἀπόκληροι, ἀτηρεῖς;

Digitized by Google

Intactum per iter constanti incedere gressu,
Æternumque unum cœli modo cernere regem,
Perge alacris.

A Ἀτραπιτοῦ, μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα,
Ἀθάνατον.

Mox visu Deum attingi non posse confirmans, uni alicui genere Chaldæo notum illum fuisse testatur, sive Abrahamum dicat, sive filium ejus aliquem, his versibus,

Αὖθίς τε περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀόρατον αὐτὸν λέγων, μόνον γνωσθῆναι ἑνί τινί φησι τὸ γένος Χαλδαίῳ, εἴτε τὸν Ἀβραὰμ λέγων τοῦτον, εἴτε καὶ τὸν υἱὸν τὸν αὐτοῦ, διὰ τούτων·

Ast aliquis tantum Chaldæo a sanguine cretus
Norat enim qua magnus iter sol flectat in orbem,
Æquatosque habilis, circumque immania terræ
Pondera, sed proprio gyros convertat in axe:
Et volucres effusus equos per cærula mundi
Verset agens, aurasque obeat, pelagusque profun-
[dum.

Εἰ μὴ μονογενής τις ἀπορρὼξ φύλου ἄρωθεν
Χαλδαίων· ἴδρις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης,
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα, ὡς περιτέλλει,
Κυκλοτερές τ' ἐν ἴσῳ, κατὰ δὲ σφέτερον κρώ-
[δακα·
Πνεύματα δ' ἠνιοχεῖ, περί τ' ἠέρα καὶ περὶ χεῦμα.

Tum quasi dictum illud, «Cœlum mihi thronus est, terra autem scabellum pedum meorum [1],» paraphrasi quadam explicaret, ista subjungit,

Εἶτα οἷον παραφράζων τὸ, « Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου, » ἐπιφέρει

B

Ille igitur magni supra laquearia cœli
Immotus, solioque micat sublimis in aureo.
Olli planta humiles subter premit ardua terras:
Oceani extremos attingit dextera fines.
Cujus inexhaustum quasi ab radicibus imis
Ferre negant robur nutanti vertice montes.
Atque ut siderea nunquam discedat ab arce,
Cuncta tamen nostris præsens molitur in oris,
Principium in sese, ac medium, finemque coercens.
686 *Illa secus memorare nefas, membrisque so-*
[lutis,
Mecum animo volvens trepido. Nam desuper ipse
Cuncta regit.

Αὐτὸς δ' αὖ μέγαν αὖθις ἐπ' οὐρανὸν ἑστήρι-
[κται,
Χρυσείῳ ἐνὶ θρόνῳ· γαίη δὲ ὑπὸ ποσσὶ βέβηκε.
Χεῖρα δὲ δεξιτερὴν περὶ τέρμασιν Ὠκεανοῖο
Ἐκτέτακεν· ὀρέων δὲ τρέμει βάσις ἔνδοθι θυμῷ,
Οὔτε φέρειν δύναται κρατερὸν μένος· ἔστι δὲ
[πάντη
Αὐτὸς ἐπουράνιος, καὶ ἐπὶ χθονὶ πάντα τελευτᾷ,
Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων ἅμα, καὶ μέσον, ἠδὲ τε-
[λευτήν.
Ἀλλ' οὐ (2) μὲν θεμιτόν σε λέγειν· τρομέω δέ γε νῦν
Ἐν νόῳ. Ἐξ ὑπάτου κραίνει.

Et quæ sequuntur. His enim prophetica illa omnia declaravit, « Qui si aperuerit cœlum, tremor corripiet; et a conspectu tuo montes colliquescent, sicut a facie ignis liquescit cera. » Itemque hæc Isaiæ, « Quis mensus est cœlum palmo, et universam terram pugillo [2]? » Rursus cum ita cecinit,

Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Διὰ γὰρ τούτων δεδήλωκε πάντα ἐκεῖνα τὰ προφητικά· « Ὃς ἐὰν ἀνοίξῃ τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται· καὶ ἀπὸ σοῦ ὄρη τακήσεται, ὡς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται κηρός. » Καὶ τὰ διὰ C Ἡσαΐου· « Τίς ἐμέτρησε τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δραχί; » Πάλιν ὅταν εἴπῃ·

Ætheris, o, Ditisque potens, pelagique, solique,
Qui solidum tonitru quatis alti limen Olympi,
Quemque Lares horrent, metuit quem turba deo-
[rum,
Et cui Parca, licet mansuescere nescia servit.
Matris summe Parens, cujus furor omnia jactat,
Quique cies ventos, et nubibus omnia condis,
Flammantique procul vastum aera turbine sulcas.
Astra tuo certos volvunt sub Numine motus.
Longo indefessi solium stant agmine circum
Aligeri, quorum mortalia credita curæ.
Vere tuo nitidis se floribus arva coronant;
Et tua sævit hiems, gelidis sub nubibus acta,
Et tibi debetur Bromii vindemia fetus.

Αἰθέρος ἠδ' ἅδου, πόντου, γαίης τε τύραννε,
Ὅς βρονταῖς σείεις βριαρὸν δόμον Οὐλύμποιο,
Δαίμονες ὃν φρίσσουσι, θεῶν δὲ δέδοικεν ὅμιλος,
Ὧ μοῖραι πείθονται, ἀμείλικτοί περ ἐοῦσαι·
Ἄφθιτε μητροπάτωρ, οὐ θυμῷ πάντα δονεῖται,
Ὅς κινεῖς ἀνέμους, νεφέλῃσί τε πάντα καλύπτεις,
Πρηστῆρσι σχίζων πλατὺν αἰθέρα. Σὴ μὲν ἐν
[ἄστροις
Τάξις, ἀναλλάκτοισιν ἐφημοσύναισι τρέχουσα·
Σῷ δὲ θρόνῳ πυρόεντι παρεστᾶσιν πολύμοχθοι
Ἄγγελοι, οἵσι μέμηλε βροτοῖς ὡς πάντα τελεῖται.
Σὸν μὲν ἔαρ λάμπει νέον ἄνθεσι πορφυρέοισι·
Σὸς χειμὼν, ψυχραῖσιν ἐπερχόμενος νεφέλαισιν,
Ἂς ποτε (3) βακχευτὰς Βρόμιος διενείμεν ὀπώ-
[ρας.

Tum diserte omnipotentem Deum sequentibus dictis appellat,

D Εἶτα ἐπιφέρει, ῥητῶς παντοκράτορα ὀναμάζων τὸν Θεόν·

Immunem interitu, solis quem dicere fas est
Cœlitibus.
Maxime tu divum, fato comitatus adesto,
Ingens, terribilis, cuncto discrimine major,
Quem mors nulla domet, quemque ardens æthra co-
[ronat.

Ἄφθιτον, ἀθάνατον, ῥητὸν μόνον ἀθανάτοισιν.
Ἐλθὲ, μέγιστε θεῶν πάντων, κρατερῇ σὺν ἀνάγκῃ,
Φρικτὸς, ἀήττητος, μέγας, ἄφθιτος, ὃν στέφει
[αἰθήρ.

687 Qui sane dum Matris eum Patrem nominat, cum rerum ortum ex nihilo significat, tum iis forte qui proseminationes illas invehunt, conjugis etiam

Διὰ μὲν οὖν τοῦ μητροπάτωρ, οὐ μόνον τὴν ἐκ μὴ ὄντων γένεσιν ἐμήνυσεν, ἐνδέδωκε δὲ ἀφορμὰς τοῖς τὰς προβολὰς εἰσάγουσι τάχα καὶ σύζυγον νοῆσαι

[1] Isa. LXVI, 1. [2] Isa. XL, 12.

(2) Clem., ἄλλως οὐ θεμ.

(3) Ἂς ποτε. Libentissime subscribo Frontoni nostro, τῷ μακαρίτῃ, qui Σὰς ποτε legendum optime conjicit, ut ante habes, σὺν ἔαρ, σὸς χειμών. Simul etiam βακχευτὴς pro βακχευτὰς legi possit.

Digitized by Google

τοῦ Θεοῦ. Παραφράζει δὲ ἐκείνας τὰς προφητικὰς γραφὰς, τήν τε διὰ Ὡσηέ (4)· « Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, οὗ αἱ χεῖρες τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν. » Καὶ τὴν διὰ Μωϋσέως, « Ἴδετε, ἴδετε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς ἕτερος πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ ἀποκτενῶ, καὶ ζῆν ποιήσω· πατάξω, κἀγὼ ἰάσομαι. Καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἐξελεῖται ἐκ τῶν χειρῶν μου. »

A Deo tribuendæ occasionem dedit. Cæterum illas quoque prophetarum voces illustrat; Osee, dum ait, « Ecce ego firmans tonitru, et creans spiritum, cujus manus exercitum cœli fundaverunt [3], » et Moysis, per quem ita Deus, « Videte, videte, quoniam ego sum, et non est Deus alius præter me. Ego interficiam, et vivere faciam : percutiam, et ego sanabo. Et non est qui auferat de manibus meis [4]. »

Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθοῖο κακὸν θνητοῖσι φυτεύει,
Καὶ πόλεμον κρύοντα.

A lætis solet hic duras submittere rebus,
Ac tristes belli furias,

Κατὰ τὸν Ὀρφέα. Τοιαῦτα καὶ Πάριος Ἀρχίλοχος λέγει·

Ut canebat Orpheus. Quam in rem Parius etiam Archilochus ita scribit,

Ὦ Ζεῦ, σὺν μὲν οὐρανοῦ κράτος, σὺ δ' ἔργα
Ἐπ' ἀνθρώπους ῥεῖς, λευγρά τε καὶ ἀθέμιστα.

Cœli quidem imperium tuum est : at vero inde
Acerba in homines atque infanda mittis.

Πάλιν ἡμῖν φάσατω ὁ Θράκιος Ὀρφεύς·

B At rursus Thracium Orpheum audiamus,

Χεῖρα δὲ δεξιτερὴν ἐπὶ τέρματος Ὠκεανοῖο
Πάντοθεν ἐκτέτακεν· γαίη δ' ὑπὸ ποσσὶ βέβηκε.

Oceani extremos complectitur undique fines
Dextera, subjectasque premit planta ardua terras.

Ταῦτα ἐμφανῶς ἐκεῖθεν εἴληπται· « Κύριος σώσει πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψεται τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν (5). Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, » ὡς φησιν Ἱερεμίας, « καὶ ἀνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ. » Ἔτι πρὸς τοῖσδε Φωκυλίδης μὲν τοὺς ἀγγέλους δαίμονας καλῶν, τοὺς μὲν εἶναι ἀγαθοὺς αὐτῶν, τοὺς δὲ φαύλους, διὰ τούτων παρίστησιν, ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς ἀποστάτας τινὰς παρειλήφαμεν·

Quæ quidem ex illis manifeste hausit, « Dominus servabit civitates, quæ habitantur, et orbem universum comprehendet manu, quasi nidum. Dominus qui fecit terram in fortitudine sua, » ut inquit Jeremias, « et erexit orbem in sapientia sua [5]. » His Phocylidem adjungas licet, qui angelos dæmonum appellans nomine, bonos ex illis alios, alios vero malos ita distinguit, siquidem nos quoque rebelles nonnullos accepimus,

Ἀλλ' ἄρα δαίμονές εἰσιν ἐπ' ἀνδράσιν ἄλλοθεν ἄλλοι,
Οἱ μὲν ἐπερχομένου (6) κακὸν ἀνέρος ἐκλύσασθαι.

Dæmonibus genus in nostrum non una potestas
Namque aliis jus est venientem avertere pestem.

Καλῶς οὖν καὶ Φιλήμων ὁ κωμικὸς, τὴν εἰδωλολατρείαν ἐκκόπτει διὰ τούτων

C Jure ergo idololatriam Philemon comicus ita rescindit,

Οὐκ ἔστιν ἡμῖν οὐδεμία τύχη θεὸς,
Οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ταυτόματον ὃ γίγνεται
Ὡς ἔτυχεν ἑκάστῳ, προσαγορεύεται τύχη.

Fortuna non est ulla quæ fertur Dea,
Non est. At homini quidquid, ut casus tulit,
Acciderit ultro cuique, fortunam vocant.

Σοφοκλῆς δὲ ὁ τραγῳδοποιός·

Et tragicus Sophocles,

Οὐδὲ θεοῖς, λέγει, αὐθαίρετα πάντα πέλονται,
Νόσφι Διός· κεῖνος γὰρ ἔχει τέλος ἠδὲ καὶ ἀρχήν.

688 *Nec Superis*, inquit, *pro votis omnia cedunt,*
Excepto Jove, principium finemque tenente

Ὅ τε Ὀρφεύς·

Et Orpheus,

Ἓν κράτος, εἷς δαίμων γέγονεν, μέγας Οὐρανὸς αἰθήρ,
Ἓν δὲ τὰ πάντα τέτυκται, ἐν ᾧ τάδε πάντα κυκλεῖται,
Πῦρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γαῖα.

Vis una est, numenque unum, cœli ignea moles,
Cuncta suo quæ nata sinu convertit in orbem,
Ignem, undas, terram.

Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Πίνδαρος δὲ ὁ μελοποιὸς, οἷον ἐκβακχεύεται ἄντικρυς εἰπών·

D Et quæ sequuntur. Lyricus item Pindarus quodam quasi Bacchico furore correctus ita diserte loquitur,

Τί Θεός; Ὅ τι τὸ πᾶν·

Quid Deus? Universum.

καὶ πάλιν·

Et rursus,

Θεὸς ὁ πάντα τεύχων βροτοῖς.

Deus omnia procreans mortalibus.

ἐπὰν δὲ εἴπῃ·

Dum autem hæc ait,

Τί ἔλπεαι σοφίαν ὀλίγον τι ἀνὴρ ὑπὲρ ἀνδρὸς ἔχων;
Τὰ θεῶν βουλεύματα ἐρευνᾶσαι βροτέᾳ φύσει δύσκολον.
Θνατᾶς δ' ἀπὸ μητρὸς ἕφυ.

Quid exiguam tibi sapientiam ab homine homo policeris?
Deum consilia rimari mortali naturæ difficile est.
Est enim mortali matre sata.

Ἐκεῖθεν ἕσπακε τὴν διάνοιαν· « Τίς ἔγνω νοῦν Κυ-

Ex illo Isaiæ loco sententiam hanc derivavit, « Quis

[3] Amos. IV, 13. [4] Deut. XXXII, 39. [5] cap. X, vers. 12.

(4) Διὰ Ὡσηέ. Μνημονικὸν ἁμάρτημα est. Locus enim habetur Amos IV, 13.

(5) Clem., νεοσσιάν.

(6) Forte ἐπερχόμενον.

Digitized by Google

novit sensum Domini? aut quis consiliarius ejus[6]?» Quibus etiam Hesiodus hunc in modum accinit,

Haud ullus vivit mortali e semine vates,
Qui Jovis ægiferi sensum cognoscere possit.

Quem pariter secutus in *Elegiis* Solon jure ita scribit,

Omni homini prorsus mens est ignota deorum.

Mulierem præterea Moyses, cum ob neglectum Dei præceptum, summis in doloribus parituram esse prædixisset, ita consentanee poeta quidam non ignobilis cecinit,

... seu lux aurea noctem,
Seu lucem nox atra premat, dolor additus illis
Usque aderit : Superique graves immittere curas
Assidue pergent.

Homerus item cum ait,

Auratasque Patris librabat dextera lances,

Dei æquitatem significat. Quem eumdem Menander comicus bonum esse declarans ita loquitur,

689 *Ut quisque primum natus in lucem venit,*
Moderator illi genius assistit bonus,
Vitamque format. Nam cave malum putes,
Bonæque vitæ noxium.

Tum subjungit, ἅπαντα bonum esse Deum, seu Deum omnem bonum appellet, seu, quod vero propius est, rebus in omnibus bonum esse Deum affirmet. Rursum tragicus Æschylus, cum Dei nobis potestatem declarat, altissimum eum appellare nil veretur his versibus,

Secerne cunctis Numen a mortalibus,
Huic simile corpus ne putes ullum cave.
Ignota res est. Nunc velut flamma emicat,
Aditumque prohibet : unda mox, caligo mox,
Mox et tremendæ similis apparet feræ,
Vento, atque nubi, fulguri, tonitrui,
Imbrique similis ; pontus huic, fontes, petræ,
Atque orbe toto quidquid undarum coit,
Obsequitur. Illum montium horrescunt juga,
Tremitque tellus, et sinus vasti maris,
Dum Dominus acri cuncta visu despicit,
Immensa quippe est illa majestas Dei.

Nunquid illud tibi videtur illustrare, « *A facie Domini tremit terra?* » Quin et ipsemet Apollo, divinandi tam peritus, suopte testimonio Dei gloriæ serviens, fateri cogitur, Minervam, quo tempore impetum in Græciam Medi faciebant, vota Jovi fecisse pro Attica. Ejusmodi autem responsum illud est,

Jam magnum placare Jovem, Jove nata, Minerva,
Haud precibus votisque potest :
Pluribus at Superum templis incendia mittet,
Qui nunc fortassis magno terrore subacti,
Expresso sudore fluunt.

[6] Isa. XL, 13.

ρίου ; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ; » Ἀλλὰ καὶ Ἡσίοδος, δι' ὧν γράφει, συνᾴδει τοῖς προειρημένοις·

Μάντις δ' οὐδείς ἐστιν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
Ὅστις ἂν εἰδείη Ζηνὸς νόον αἰγιόχοιο.

Εἰκότως ἄρα Σόλων ὁ Ἀθηναῖος ἐν ταῖς Ἐλεγείαις καὶ αὐτὸς κατακολουθήσας Ἡσιόδῳ,

Πάμπαν δ' ἀθανάτων ἀφανὴς νόος ἀνθρώποισι,

γράφει. Πάλιν τοῦ Μωϋσέως εἰς μόχθους καὶ μόχθους (7) διὰ τὴν παράβασιν τέξεσθαι τὴν γυναῖκα προφητεύσαντος, ποιητής τις οὐκ ἄσημος γράφει·

..... οὐδέ ποτ' ἦμαρ
Παύσονται καμάτου καὶ εἰζύος, οὐδέ τι νύκτωρ
Στειρόμενοι· χαλεπὰς δὲ θεοὶ δώσουσι μερίμνας

Ἔτι Ὁμηρος μὲν εἰπών,

Αὐτὸς δὲ χρύσεια Πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα,

δίκαιον τὸν Θεὸν μηνύει. Μένανδρος δὲ ὁ κωμικὸς ἀγαθὸν ἑρμηνεύων τὸν Θεόν φησιν·

Ἅπαντι δαίμων ἀνδρὶ συμπαρίσταται
Εὐθὺς γενομένῳ, μυσταγωγὸς τοῦ βίου,
Ἀγαθός· κακὸν γὰρ δαίμον' οὐ νομιστέον
Εἶναι, βίον βλάπτοντα χρηστόν.

Εἶτα ἐπιφέρει· Ἅπαντα δ' ἀγαθὸν εἶναι τὸν Θεόν· ἤτοι πάντα Θεὸν ἀγαθὸν λέγων, ἢ, ὅπερ μᾶλλον, ἐν πᾶσι τὸν Θεὸν ἀγαθὸν εἶναι. Πάλιν αὖ Αἰσχύλος μὲν ὁ τραγῳδός, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ παρατιθέμενος, οὐκ ὀκνεῖ καὶ ὕψιστον αὐτὸν προσαγορεύειν διὰ τούτων·

Χώριζε θνητῶν τὸν Θεόν, καὶ μὴ δόκει
Ὅμοιον σαυτῷ (8) σάρκινον καθεστάναι.
Οὐκ οἶσθα γ' αὐτόν. Ποτὲ μὲν ὡς πῦρ φαίνεται,
Ἅπλατος (9) ὁρμῇ, ποτὲ δ' ὕδωρ, ποτὲ γνόφος,
Καὶ θηρσὶν αὐτὸς γίνεται παρεμφερής,
Ἀνέμῳ, νεφέλῃ τε, κἀστραπῇ, βροντῇ, βροχῇ·
Ὑπηρετεῖ δ' αὐτῷ θάλασσα, καὶ πέτραι,
Καὶ πᾶσα πηγὴ, καὶ ὕδατος συστήματα.
Τρέμει δ' ὄρη, καὶ γαῖα, καὶ πελώριος
Βυθὸς θαλάσσης, καὶ ῥέων ὕψος, ἐπὶ (10)
Μέγα ἐπὰν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα
Δεσπότου· (11) πάντα, δυνατὴ γὰρ δόξα ὑψίστου
[Θεοῦ.

Ἆρ' οὐ δοκεῖ σοι ἐκεῖνο παραφράζειν, τὸ, « Ἀπὸ προσώπου Κυρίου τρέμει ἡ γῆ; » Ἐπὶ τούτοις ὁ μαντικώτατος Ἀπόλλων, μαρτυρῶν τῇ δόξῃ τοῦ Θεοῦ, λέγειν ἀναγκάζεται περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ἡνίκα ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα ἐστράτευον οἱ Μῆδοι, ὡς ἐδεῖτό τε καὶ ἱκέτευε τὸν Δία περὶ τῆς Ἀττικῆς. Ἔχει δὲ ὧδε ὁ χρησμός·

Οὐ δύναται (12) Παλλὰς Δὶ Ὀλύμπιον ἐξιλάσα-
[σθαι,
Λισσομένη πολλοῖσι λόγοις, καὶ μήτιδι πυκνῇ
Πολλοὺς δ' ἀθανάτων νηοὺς μαλερῷ πυρὶ δώσει,
Οἵ που νῦν ἱδρῶτι ῥέυμενοι ἑστήκασι,
Δείματι πλαλόμενοι.

(7) Clem., πόνους.
(8) *Σαυτῷ*. Lege αὐτῷ, ex Clemente.
(9) *Ἅπλατος*. Quid si ἄπληστος; Quid si ἀπέλαστος, quasi ἀπρόσιτος;
(10) *Ἐπί*. Rectius ex Clemente versum hunc clauserit μέγα quam ἐπί. Tum sequens ex Justino in lib. *De monarchia* hoc modo restituendus :
Ὅταν ἐπιβλέψῃ γοργὸν ὄμμα δεσπότου.

(11) *Δεσπότου*. Et hunc eodem ex Justino sic corrige :
Πάντα δύναται γὰρ, δόξα δ' ὑψίστου Θεοῦ.
Mallem tamen :
Πάντα δύναται γὰρ δόξα ὑψίστου Θεοῦ.
(12) *Οὐ δύναται*. Oraculum hoc pluribus supra leges apud nostrum, lib. v, pag. 216.

Digitized by Google

Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Θεαρίδας δὲ ἐν τῷ περὶ φύ- A
σεως γράφει· « Ἀ ἀρχὰ τῶν ὄντων, ἀρχὰ μὲν ὄντως
ἀληθινὰ, μία. » Κείνα γὰρ ἐν ἀρχᾷ τέ ἐστιν ἓν καὶ
μόνον.

690 Et quæ sequuntur. Thearidas autem in suo *De natura* opere, hoc modo scribit, « Universitatis hujus principium, principium utique verum unum est. » Illud enim ex æternitate unum est atque solum.

Οὐδέ τίς ἐσθ' ἕτερος χωρὶς μεγάλου βασιλῆος,
Ὀρφεὺς λέγει. Ὧ πειθόμενος ὁ κωμικὸς Δίφιλος
γενικώτατον ὄντα πάντων φησὶ πατέρα,

. ... τοῦτον διὰ τέλους τίμα, μόνον
Ἁγαθῶν τοσούτων εὑρετὴν καὶ κτίστορα.

Haud alius quisquam est supremi a numine regis,
inquit Orpheus. Quem secutus Diphilus comicus, communem illum, inquit, omnium parentem,

..... pia tu mente perpetuo colas,
E cujus una tot bona exsistunt manu.

Εἰκότως τοίνυν ὁ Πλάτων (13) ἐθίζει τὰς βελτίστας φύσεις, ἀφικνεῖσθαι πρὸς τὸ μάθημα, ὃ ἐν τῷ πρόσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον, ἰδεῖν τἀγαθὸν, καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν. Τοῦτο δὴ, ὡς ἔοικεν, οὐκ ὀστράκου ἂν εἴη περιστροφὴ, ἀλλὰ ψυχῆς περι- B
αγωγὴ, ἐκ νυκτερινῆς τινος ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν τοῦ ὄντος οὖσαν ἐπάνοδον· ἣν δὴ φιλοσοφίαν ἀληθῆ φήσομεν εἶναι. Καὶ τοὺς ταύτης μετασχόντας τοῦ χρυσοῦ γένους (14) κρίνει· « Ἐστὲ μὲν δὴ πάντες ἀδελφοὶ, » λέγων. Οἱ δὲ τοῦ χρυσοῦ γένους ἀκριβέστατα, καὶ πάντη εἰς τοῦ Πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ ξυμπάντων, ἐμφύτως καὶ ἀδιδάκτως ἀντιλαμβάνεται πάντα πρὸς πάντων, τὰ μὲν ἄψυχα συμπαθοῦντα (15), τῶν δὲ ζώων, τῶν ἐμψύχων, τὰ μὲν ἤδη ἀθάνατα, τὰ δὲ καθ' ἡμέραν ἐργαζόμενα (16). Τῶν δέ τοι θνητῶν, τὰ μὲν ἐν φόβῳ, καὶ διὰ τῆς μητρὸς αὐτῶν ἔτι μετὰ γαστρὸς ὀχούμενα· τὰ δὲ αὐτεξουσίῳ λογισμῷ. Καὶ τῶν ἀνθρώπων (17) πάντες Ἕλληνές τε καὶ βάρβαροι. Γένος δ' οὐδὲν οὐδαμοῦ τῶν γεωργούντων, οὔτε νομάδων (18), ἀλλ' οὐδὲ τῶν C
πολιτικῶν, δύναται ζῆν, μὴ προκατειλημένον τῇ τοῦ κρείττονος πίστει. Διὸ πᾶν ἔθνος ἐῶν (19), πᾶν δὲ ἑσπερίων ἀπτόμενον ἠόνων, βορειόν τε, καὶ τὰ πρὸς τῷ νότῳ πάντα, μίαν ἔχει καὶ τὴν αὐτὴν πρόληψιν περὶ τοῦ καταστησαμένου τὴν ἡγεμονίαν, εἴ γε καὶ τὰ καθολικώτατα τῶν εὐεργετημάτων (20) αὐτοῦ διαπεφοίτηκεν ἐπίσης πάντα. Πολὺ δὲ πλέον οἱ παρ' Ἕλλησι πολυπράγμονες φιλόσοφοι, ἐκ τῆς βαρβάρων ὁρμώμενοι φιλοσοφίας, τῷ ἀοράτῳ, καὶ μόνῳ, καὶ δυνατωτάτῳ, καὶ τεχνικωτάτῳ, καὶ τῶν ἄλλων καλλίστων αἰτιωτάτῳ, τὴν προνοίαν (21) ἔδωκαν, τὰ ἀκόλουθα τούτοις, εἰ μὴ κατηχηθεῖεν πρὸς ἡμῶν, οὐκ ἐπιστάμενοι, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν ὅπως

Jure ergo Plato præstantissima quæque ingenia ad capessendum illud disciplinæ genus assuefacit, quod jam ante maximum esse diximus, hoc est ad percipiendam boni cognitionem, eoque tandem ascendendo perveniendum. Quod quidem non jam, opinor, testam convertere fuerit, sed animum ita circumducere, ut ex nocturno quodam die, vere ad illud quod est, hac sua conversione redeat, quam sane veram philosophiam esse dicemus. Cujus ille qui compotes fuerint, aureo genere satos esse pronuntiat, dum ait : Fratres quidem universi estis, etc. Qui autem ex aureo illo genere sunt, iidem accuratissime de rebus omnibus judicare possunt. Parentis igitur ac rerum omnium effectoris sensum ex omnibus aliquem omnia, nativa quadam vi, ac citra ullius disciplinæ adjumentum hauriunt. Et quidem inanimata cum viventibus affectionum communione junguntur, ex animantibus autem vita præditis alia jam immortalia sunt, in diem alia etiamnum laborant. At ex mortalibus, alia in metu constituta, maternis adhuc visceribus inclusa gestantur : alia jam sui juris, suo se consilio arbitrioque regunt. Jam hominum genus universum in Græcos barbarosque dividitur. Quorum e numero, nulla prorsus usquam aut agricolarum aut pastorum, ac ne eorum quidem, qui in civitate degunt, natio est, quæ vitam, absque eo quod ejus mentem naturæ superioris fides occuparit, ducere tuerique possit. Itaque populi omnes, sive Orientem colant, sive littora Occidentis ultima teneant, sive ad Septentrionem, sive ad meridiem habitent, unam et eamdem ejus, a quo institutum hoc imperium est, anticipationem

D

(13) Ὁ *Πλάτων*. Vide locum lib. VII *De repub.*, pag. 482 D : Ἡμέτερον δὴ ἔργον (ἦν δ' ἐγὼ) τῶν οἰκιστῶν τὰς τε βελτίστας φύσεις ἀναγκάσαι ἀφικέσθαι πρὸς τὸ μάθημα, ὃ ἐν τῷ ἔμπροσθεν ἔφαμεν εἶναι μέγιστον ἰδεῖν τε τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἀναβῆναι ἐκείνην τὴν ἀνάβασιν· καὶ ἐπειδὰν ἀναβάντες ἱκανῶς ἴδωσι, μὴ ἐπιτρέπειν αὐτοῖς, ὃ νῦν ἐπιτρέπεται.

(14) *Χρυσοῦ γένους*. Clemens locum hunc ita legit, χρυσοῦ γένους κρίνειν ἀκριβέστατα, καὶ πάντη. Τοῦ Πατρὸς ἄρα καὶ ποιητοῦ, etc. Recte. Si tamen asteriscum nostrum explere velis, non incommode legeris, καὶ πάντη εἰσὶν ἱκανοί. Quod etiam Sylburgio in mentem venit.

(15) *Συμπαθοῦντα*. Recte Clemens συμπαθοῦντα τῷ ζώῳ, vel τοῖς ζώοις. Tum addit, τῶν δ' ἐμψύχων, omisso τῶν δὲ ζώων, quod quidem facile abesse possit.

(16) *Τὰ δὲ καθ' ἡμέραν ἔργ.* Clemens, ἀθάνατα, καθ' ἡμέρ. ἔργ. sine τὰ δέ, nec incommodo sensu; fortassis enim solem, lunam aliaque sidera intelligat : tum alterum divisionis suæ membrum, hoc est, τὰ θνητά, quæ ἀθανάτοις opposita, in alia duo genera partiatur.

(17) *Καὶ τῶν ἀνθρώπων*. Hervetus, brevius et obscurius, quam par esset, ita vertit, *ut ex hominibus omnes Græci et barbari.*

(18) *Νομάδων*. Pascuales homines, aut etiam nomadas intelligere potest. Elige.

(19) *Ἐφορ.* Clemens, ἐῶν, πᾶν δὲ ἑσπερίων ἀντόμενον, ἢ βόρειόν τε, etc.

(20) *Εὐεργετημάτων*. Clemens et ms Euseb., ἐνεργημάτων, utrumque rectum; posterius tamen secutus sum et magis probo.

(21) *Προνοίαν*. Clemens, πρόνοιαν. Placuit Eusebius.

Digitized by Google

habent: cum loca pariter et æqualiter omnia, generales quæque vis illius effectricis actiones complexæ sint. Sed tamen curiosi illi e Græcis philosophi, barbarorum permoti philosophia, multo magis illi, qui nec oculis cernitur, et solus idem ac præpotens, et sapientissimus artifex est, summusque rerum pulcherrimarum auctor, præcipuum jus eximiumque tribuerunt: nec tamen quæ sint ex istis consequentia, nisi a nobis doceantur, **691** pervidere, ac ne modum quidem illum nosse possunt, quem ad Deum cognoscendum natura ipsa præscribit; sed tantum, uti jam sæpe diximus, periphrasi quadam alioqui vera eum circumscribunt.» Hactenus Clemens. Jam vero, quandoquidem pluribus adhuc Platonicæ philosophiæ rationem, permultis in rebus cum Hebræorum litteris convenire vehementer, cum ob suam illam in perspiciendo vero solertiam, tum ob liberalem et ingenuam animi cæteris in rebus æquitatem), nunc ad ea tandem veniendum nobis est, in quibus eum similiter probare non possimus, quamque vulgo barbaram habere solent, ipsius doctrina potiorem philosophiam habeamus.

A νοεῖσθαι πέφυκε τὸν Θεὸν, μόνον δὲ, ὡς ἤδη πολλάκις εἰρήκαμεν κατὰ περίφρασιν (22) ἀληθῆ. » Τοσαῦτα καὶ ὁ Κλήμης. Ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ μακροτέρων ἡμῖν ἡ κατὰ Πλάτωνα παρέστη φιλοσοφία, συνῳδὸς οὖσα κατὰ πλεῖστα τοῖς Ἑβραίων δόγμασιν· (ἐφ' οἷς καὶ ἀγάμεθα τὸν ἄνδρα τῆς τε συνέσεως καὶ τῆς ἄλλης τοῦ ἀληθοῦς εὐγνωμοσύνης·) ὥρα ἐπιθεωρῆσαι τίνα ταῦτ' εἶναί φαμεν, ἐφ' ὧν οὐκέθ' ὁμοίως περὶ αὐτὸν διακείμεθα, τὴν δὲ νενομισμένην βάρβαρον, τῆς κατ' αὐτὸν προτιμῶμεν φιλοσοφίας.

CAPUT XIV.

Non recte de omnibus pronuntiasse Platonem, eoque nos haud absque ratione ab ejus philosophia discessisse, atque Hebræorum oracula complexos esse.

Hebræorum oracula, quibus prædicta quædam responsaque divina continentur, quæque vim sane humana diviniorem ostendunt, eoque auctorem sibi Deum ipsum vindicant, cum suas illa significationes, et prædictione futurorum, et ipso rerum exitu vaticinationibus respondente confirmatas habeant, jure quidem ab omni falso sensu aliena dicuntur. Enimvero, « Divina eloquia, casta, et argentum igne examinatum, probatum terræ, purgatum septuplum,» appellantur. At non ejusmodi Platonis illa sunt, nec alterius cujuscunque hominum ex sapientium numero, qui mortalis sensus oculis, et vanis quibusdam ac futilibus conjecturis, ut somniantes utique, non ut vigilantes solent, rerum naturam cogitatione dum informant, naturæ veritati falsitatis plurimum admiscuere, nullum ut apud eos doctrinæ caput ab omni errore purum et immune reperire possis. Ac ne longius abeas, si privati hujus amoris ac domestici remittere nonnihil voles, ipsamque per sese lucem vi rationis intueri: agnosces ipse profecto, illum etiam admirabilem philosophum, qui solus e Græcis omnibus veritatis limen ac vestibulum attigit, fluxa pereuntique materia, et simulacris vilium operarum manibus humanam in speciem figuratis, **692** deorum nomen polluere, ac post sublimem illam magnifi-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Ὅτι μὴ πάντα ἐπιτυχῶς εἴρηται τῷ Πλάτωνι, διὸ οὐκ ἀλόγως τὴν κατ' αὐτὸν παρητήμεθα φιλοσοφίαν, τὰ δὲ Ἑβραίων ἀποδεχόμεθα λόγια.

Τὰ Ἑβραίων λόγια, θεοπρόπια καὶ χρησμοὺς θείας (23) ἢ κατὰ ἄνθρωπον δυνάμεως περιέχοντα, θεόν τε αὐθέντην ἐπιγραφόμενα, καὶ πιστούμενά γε τὴν ἐπαγγελίαν διὰ τῆς τῶν μελλόντων προρρήσεως διά τε τῶν συμφώνων τοῖς θεσπίσμασιν ἀποπελεσμάτων, πάσης λέγεται διεψευσμένης διανοίας ἐκτὸς τυγχάνειν. « Τὰ » γοῦν « θεῖα λόγια ἁγνὰ, καὶ ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ, κεκαθαρμένον ἑπταπλασίως, » ἀνείρηται. Ἀλλ' οὐ καὶ τὰ Πλάτωνος τοιαῦτα, οὐδὲ μὴν ἑτέρου τούτων ἐν ἀνθρώποις σοφῶν, οἳ θνητῆς διανοίας ὄμμασιν, ἐπικήροις τε στοχασμοῖς καὶ εἰκασίαις, ὄναρ ὥσπερ, ἀλλ' οὐχ ὕπαρ, τῆς τῶν ὄντων φύσεως ἐπὶ φαντασίαν ἐλθόντες, πολὺ τὸ κρᾶμα τοῦ ψεύδους τῷ τῆς φύσεως ἀληθεῖ συνεπηνέγκαντο, ὡς μὴ ἀνευρεῖν ἀπάτης καθαρὸν ἐν αὐτοῖς μάθημα. Αὐτίκα γοῦν, βραχύ τι τῆς φιλαυτίας εἰ ἐθελήσαις ὑφεῖναι, καὶ φῶς αὐτὸ δυνάμει λογικῆς οὐσίας ἐπιθεωρῆσαι, γνοίης ἂν τὸν θαυμάσιον φιλόσοφον αὐτὸν ἐκεῖνον, τὸν δὴ μόνον πάντων Ἑλλήνων ἀληθείας προθύρων ψαύσαντα, ὕλῃ φθαρτῇ, καὶ ξόανοις βαναύσων χερσὶν εἰς ἀνδρείκελον σχῆμα κατεσκευασμένοις, τὴν τῶν θεῶν προσηγορίαν καταισχύνοντα, καὶ μετὰ τὸ μέγα τῆς μεγαλοφωνίας ὕψος, δι' ἧς τὸν Πατέρα καὶ δημιουργὸν εἰδέναι τοῦδε τοῦ παντὸς διετείνατο, ἄνωθέν ποθεν ἐξ ὑπερκοσμίων ἀψίδων εἰς τὸν κατωτάτω βυθὸν τῆς θεομισοῦς εἰδωλολατρείας τῷ δήμῳ

(22) *Κατὰ περίφρασιν.* Clemens, κατὰ περίφασιν, quasi Deus ipsos mediocri quadam illustratione circumfundat. Malo tamen περίφρασιν. Ita enim *Stromate* I, pag. 231 A; ubi apostolicum illud Actor. XVII: *Quem ergo ignorantes colitis*, etc., ex professo tractans: Ἐξ ὧν, inquit, δῆλον, ὅτι καὶ ποιητικοῖς χρώμενος παραδείγμασιν, ἐκ τῶν Ἀράτου *Φαινομένων*, δοκιμάζει τὰ παρ' Ἕλλησι καλῶς εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦ ἀγνώστου Θεοῦ τιμᾶσθαι μὲν κατὰ περίφρασιν πρὸς τῶν Ἑλλήνων, τὸν δημιουργὸν Θεὸν ἠνέξατο· κατ' ἐπίγνωσιν δὲ, δεῖν δι' Υἱοῦ παραλαβεῖν τε καὶ μαθεῖν. Ubi περίφρασιν τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ, ait esse τὸν ἄγνωστον Θεόν, et huic περίφρασει opponit ἐπίγνωσιν, hoc est veram ac propriam cognitionem. Et paulo post adhuc illustrius οὗτοι οὖν οἱ ἀνοιγόμενοι τυφλῶν ὀφθαλμοί (ab apostolis videlicet) ἡ δι' Υἱοῦ ἐπίγνωσίς ἐστι, τοῦ Πατρὸς, ἡ τῆς περιφράσεως τῆς Ἑλληνικῆς κατάληψις. Ille enim Græcorum etiam poetarum et philosophorum circumlocutiones, ante Christi adventum, plane comprehendi non poterant.

(23) Forte θειοτέρας.

Digitized by Google

τῶν Ἀθηναίων συνωθούμενον· ὡς μὴ διατρέπεσθαι, A
τὸν Σωκράτην καταβῆναι φάντα εἰς Πειραιᾶ προσ-
ενξόμενον τῇ θεῷ, καὶ τὴν βάρβαρον ἑορτὴν τοὺς
πολίτας τότε πρῶτον ἐπιτελοῦντας θεασόμενον, καὶ
τὸν ἀλεκτρυόνα τῷ Ἀσκληπιῷ θῦσαι ὁμολογοῦντα
προστάξαι, τόν τε πάτριον Ἑλλήνων ἐξηγητὴν, τὸν
ἐγκαθήμενον ἐν Δελφοῖς δαίμονα θειάζοντα. Διὸ καὶ
εἰκότως τῆς ἀφιλοσόφου πληθύος τὴν αἰτίαν τῆς
δεισιδαίμονος πλάνης ἐπιγράψαιτο ἄν. Ἀνάλαβε γοῦν
σμικρὸν ἄνωθεν τὸν λόγον, καὶ θέα οἷά σοι ὁ πάνσο-
φος, μετὰ τὰς ἀσωμάτους καὶ ἀφθάρτους ἰδέας, καὶ
μετὰ θεὸν πρῶτον, καὶ δεύτερον αἴτιον, καὶ μετὰ νοερὰς
καὶ ἀθανάτους οὐσίας, περὶ τῆς πανδήμου δόξης,
ἐνομοθέτει, λέγων· « Περὶ δὲ τῶν ἄλλων δαιμόνων
εἰπεῖν, καὶ γνῶναι τὴν γένεσιν, μεῖζον ἢ καθ' ἡμᾶς.
Πιστευτέον δὲ τοῖς εἰρηκόσιν ἔμπροσθεν, ἐκγόνοις μὲν B
θεῶν οὖσιν, ὡς ἔφασαν, σαφῶς δέ που τοὺς ἑαυτῶν
προγόνους εἰδόσιν. Ἀδύνατον οὖν θεῶν παισὶν ἀπι-
στεῖν, καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων ἀποδεί-
ξεων λέγουσιν· ἀλλ' ὡς οἰκεῖα φάσκουσιν ἀπαγγέλ-
λειν, ἑπομένους τῷ νόμῳ πιστευτέον. Οὕτως οὖν
κατ' ἐκείνους ἡμῖν ἡ γένεσις περὶ τούτων τῶν θεῶν
ἐχέτω, καὶ λεγέσθω· Γῆς τε, καὶ Οὐρανοῦ παῖδες
Ὠκεανός τε καὶ Τηθὺς ἐγενέσθην· τούτων δὲ Φόρκυς,
Κρόνος τε, καὶ Ῥέα, καὶ ὅσοι μετὰ τούτων· ἐκ δὲ
Κρόνου καὶ Ῥέας, Ζεὺς, Ἥρα τε, καὶ πάντες, ὅσους,
ἴσμεν πάντας ἀδελφοὺς λεγομένους αὐτῶν, ἔτι τε
τοὺς τούτων ἄλλους ἐκγόνους. » Διὰ δὴ ταῦτα ἀπο-
λειπτέος ἡμῖν ὁ φιλόσοφος, οὐ κατὰ φιλόσοφον, οὐδ'
αὐτὸς αὑτῷ συμφώνως, τὰς μυθικὰς τῶν ποιητῶν C
γενεαλογίας καθυποκρινάμενος. Αὐτοῦ μὲν γὰρ ἄκου-
σαι φάντος ἐν *Πολιτείᾳ* τάδε· « Ἐν τοῖς μείζοσιν,
ἦν δ' ἐγὼ, μύθοις ὀψόμεθα καὶ τοὺς ἐλάττους. Δεῖ
γάρ δὴ τὸν αὐτὸν τύπον εἶναι, καὶ ταυτὸν δύνασθαι
τούς τε μείζους καὶ τοὺς ἐλάττους. Ἢ οὐκ οἴει;
— Ἔνωγε, ἔφη· ἀλλ' οὐκ ἐννοῶ. οὐδὲ τοὺς μείζους
τίνας λέγεις. — Οὓς Ἡσίοδός τε καὶ Ὅμηρος, εἶπον,
ἡμῖν ἐλεγέτην, καὶ οἱ ἄλλοι ποιηταί. Οὗτοι γάρ που,
μύθους ψευδεῖς τοῖς ἀνθρώποις συντιθέντες, ἔλεγόν
τε καὶ λέγουσι· τὰ μικρῷ πρόσθεν τεθειμένα. »
Πάλιν τε αὐτοῦ ἦν καὶ τὰ δι' ὧν ἔφησεν· « Ἐξαλεί-
ψομεν ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, ἀπὸ τοῦδε τοῦ ἔπους ἀρξάμενοι,
πάντα τὰ τοιαῦτα·

camque vocem, qua se hujus universi parentem ac molitorem nosse affirmaverat, sic tanquam ex fornicibus illis nostro hoc orbe superioribus deturbatum, in altissima Deo exosæ idololatriæ voragine, cum Atheniensi populo volutari. Sic quidem, ut cum scribere non puduerit, Socratem, cum ut ipse votum deæ nuncuparet, tum ut barbaro illi festo, quod a civibus tum primum celebrabatur, præsens interesset, in Piræum descendisse : nec erubescat, aut eumdem ut Æsculapio gallus immolaretur jussisse, confiteri, aut dæmonem illum Delphis insidentem, quasi patrium quemdam Græcorum interpretem, deum appellare. Quamobrem in eum jure, superstitiosi erroris, qui stolidam agebat multitudinem, culpa conferatur. Ac mihi tu paulo superius orationem arcesse, ac videsis, quæ tandem et cujusmodi sint, quæ post incorporeas illas, atque interitus omnis expertes ideas, post Dei primi, secundique principii mentionem, post spiritales immortalesque naturas, de populari hac et publica opinione, suis etiam legibus sancita voluerit. « Aliorum autem dæmonum, inquit ille, procreationem vel explicare, vel nosse, res est nostra facultate major. Quare hoc in genere, priscis illis testibus adhibenda fides, qui ut Deum, quod ipsi aiunt, nepotes erant, ita majores suos maxime notos habuerunt. Nec fieri omnino potest, ut fides eorum filiis detrahatur, etiamsi nullis demonstrationibus necessariis, ac ne probabilibus quidem argumentis ipsorum testimonia comprobentur; sed necesse plane est, ut iis, quomodo lex imperat, tanquam suarum in rerum commemoratione credamus. Illorum ergo deorum procreationem quod attinet, uti poetæ scribunt, ita nos quoque de ea statuamus ac loquamur. Terræ Cœlique liberi Oceanus et Tethys, horum Phorcyn, Saturnus, et Ops, cæterique fratres. Ex Saturno et Ope Jupiter, Juno, ac reliqui, quos utriusque fratres appellari scimus, procreati. Atque ita deinceps de tota nepotum serie. » Eapropter sane hic nobis philosophus relinquendus fuit, qui nec uti philosophum decuit, nec secum ipse consentiens, fabulosas in diis poetarum genealogias propagationesque simularit. Nam audisis quemadmodum idem loquatur in *Republica*, « In majoribus, inquit, fabulis minores etiam facile videbimus. Necesse enim est, speciem unam aliquam esse, vimque minoribus æque majoribusque communem. Annon ita sentis? — Equidem, inquit ille: sed **693** quas tu majores dicas, non capio. — Quas Hesiodus, inquam, atque Homerus, cæterique poetæ commemorant. Illi enim falsas hominibus fabulas commenti, et narrabant olim hodieque narrant. Ea videlicet, quæ paulo ante retulimus. » Rursus ejusdem et alia illa sunt. « Hæc igitur omnia deleamus, inquam, ab isto versu inchoantes,

Βουλοίμην (24) *κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν* D
[ἄλλῳ. »

Malim equidem cuivis alii servire colonus. »

Καὶ τὰ ἑξῆς· δι' ὧν τε ἐπιλέγει : « Πάλιν δὴ Ὁμήρου
δεησόμεθα καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν, μὴ ποιεῖν Ἀχιλ-
λέα θεᾶς παῖδα,

Et quæ sequuntur. Tum hæc præterea quæ subjungit : « Iterum ab Homero, inquit, cæterisque poetis flagitabimus, uti ne Achillem dea satum fingant,

Ἄλλοτ' (25) *ἐπὶ πλευρὰς κατακείμενον, ἄλλοτε*
[δ' αὖτε
Ὕπτιον »

Nunc in utrumque latus, nunc et jacuisse supinum. »

(24) *Βουλοίμην*. Homerus *Odyss.* Λ, v. 488. Achilles apud inferos loquitur.

(25) *Ἄλλοτ'*. *Iliad* Ω, v. 10.

Digitized by Google

Et cætera. Quibus ita subdit, « Aut Jovem, inquit, A dormientibus cæteris, tam diis, quam hominibus, quæ solus vigilans secum ipse statuerat, eorum facile omnium vi quadam libidinis impotenti memoriam excussisse; itaque Junonis aspectu perculsum esse, ut ne domum quidem repetere, sed in eodem ipso loco, humi, ut alaudæ solent, voluptati servire voluerit; cum eam se cupiditatis vim sentire diceret, quam ne tum quidem esset expertus, cum inter sese primum convenerant, charorum obliti parentum : nec vincula Marti ac Veneri a Vulcano injecta, nec aliud quidquam id genus. » Quæ cum ipse dixisset, quid tandem sibi vult, quod poetas deorum liberos subinde vocat, fierique negat posse, quin fides iis habeatur, cum ipsemet has ab illis absque ulla vel necessaria, vel B probabili demonstratione, conflictas deorum fabulas esse testetur? Quid autem inconsiderata illa fides, quam etiam legum metu septam ac munitam esse voluit? Qui verum præterea, deorum principes Cœlum ac Terram esse, tum eorum deinde sobolem, Oceanum, Tethyn, Saturnum, Opem, Jovem, cæterosque deinceps omnes, Junonem, et quotquot Homerus atque Hesiodus, istorum liberos, fratres ac nepotes fabulantur, cum illa ipsa commenta funditus his verbis sustulerit. « Cui ego, inquit, quod et primum, et omnium maxime reprehendendum est, præsertim ubi quis non recte mentiatur. » — Quid illud porro? — Ubi quis male deorum heroumque naturam oratione repræsentat, perinde ut pictor faceret, qui tabellam ei rei nulla ex parte similem **694** pingeret, quam penicillo exprimendam suscepisset. Itemque, primum, inquam, maximum illud, maximisque de rebus mendacium, qui narravit Hesiodus, quid videlicet actum a Cœlo fuerit, quamque vicissim ei pœnam Saturnus reposuerit, perperam omnino confinxit. » Et quæ sequuntur. Qui tandem amabo, quos hic vanos ac mendaces appellat, iidem ipsi poetæ deorum nepotes habeantur? Jure nimirum ac merito relinquendus iste nobis, qui mortis metu populum Atheniensem histrionum more demulcebat : observandus contra Moyses, et amplectenda Hebræorum oracula, quæ sincera prorsus, unaque adeo, veraque, et ab omni errore vacua pietate antecellunt. Jam aliud hoc intuere.

Καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα. Οἷς ἐπάγει· « Ἢ Δία, καθευδόντων τῶν ἄλλων θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων, ὡς μόνος ἐγρηγορὼς ἃ ἐβουλεύσατο, τούτων πάντων ῥᾳδίως ἐπιλαθόμενον, διὰ τὴν τῶν ἀφροδισίων ἐπιθυμίαν· καὶ οὕτως ἐκπλαγέντα ἰδόντα τὴν Ἥραν, ὥστε μηδ' εἰς τὸ δωμάτιον ἐθέλειν ἐλθεῖν, ἀλλ' αὐτοῦ βουλόμενον χαμαὶ συγγίνεσθαι κορύδου δίκην· καὶ λέγοντα, ὡς οὕτως ὑπὸ ἐπιθυμίας ἔχεται, ὡς οὐδὲ ὅτε πρῶτον ἐφοίτων πρὸς ἀλλήλους, φίλους λήθοντε τοκῆας· οὐδὲ Ἄρεως τε (26) καὶ Ἀφροδίτης ὑπὸ Ἡφαίστου δεσμόν· οὐδ' ἕτερα τοιαῦτα. » Ὧν τοῦτον τὸν τρόπον εἰρημένων, τί δῆτα βούλεται αὐτῷ ἡ μετὰ ταῦτα φωνὴ, τοὺς μὲν ποιητὰς θεῶν παῖδας ὀνομάζουσα, καὶ τό τε (27) ἀπιστεῖν αὐτοῖς ἀδύνατον εἶναι φήσασα, καίπερ ἄνευ εἰκότων καὶ ἀναγκαίων αὐτοὺς ἀποδείξεων τοὺς περὶ θεῶν μύθους πάλαι (28) μαρτυραμένη; Τί δὲ ἡ ἄλογος ἐθέλει πίστις, δέει τῆς ἀπὸ τῶν νόμων τιμωρίας προβεβλημένη; Πῶς δὲ θεῶν οὐρανὸς καὶ γῆ πρῶτοι, ἔπειτα τούτων ἔγγονοι, Ὠκεανὸς, καὶ Τηθὺς, Κρόνος τε, καὶ Ῥέα, καὶ Ζεὺς, μετὰ τούτους ἅπαντας, Ἥρα τε, καὶ πάντες οἱ πρὸς Ὁμήρου καὶ Ἡσιόδου μυθευόμενοι παῖδες καὶ ἀδελφοὶ, καὶ ἔγγονοι τούτων, ὁπότε ταῦτα αὐτὰ ἀνῄρει λέγων· « Ὅπερ, ἦν δ' ἐγὼ, χρὴ πρῶτον καὶ μάλιστα μέμφεσθαι, ἄλλως τε καὶ ἐάν τις μὴ καλῶς ψεύδηται. — Τί τοῦτο; — Ὅταν εἰκάζῃ τις κακῶς τῷ λόγῳ περὶ θεῶν τε καὶ ἡρώων, οἷοί εἰσιν, ὥσπερ γραφεὺς μηδὲν ἐοικότα γράψων οἷς ἂν ὅμοια βουληθῇ γράψαι· » καὶ πάλιν· « Πρῶτον μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, τὸ μέγιστον ψεῦδος, ὃ ἐλπὼν, οὐ καλῶς ἐψεύσατο, ὡς Οὐρανός τε εἰργάσατο, ἀφῆσι δρᾶσαι αὐτὸν Ἡσίοδος, ὅ τε αὖ Κρόνος ὡς ἐτιμωρήσατο αὐτόν· » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς· « Πῶς οἱ νῦν ψευδεῖς καὶ οὐκ ἀληθεῖς ποιηταὶ πάλιν οἱ αὐτοὶ θεῶν ἔγγονοι λέγοιντ' ἄν; » Ἀλλὰ γὰρ τούτων δὴ χάριν ἀπολειπτέος μὲν ἡμῖν οὗτος, δέει θανάτου τὸν Ἀθηναίων δῆμον καθυποκρινάμενος· τιμητέος δὲ Μωϋσῆς, τά τε Ἑβραίων λόγια καθαρᾶς ἐξεχόμενα διόλου τῆς μόνης ἀληθοῦς καὶ ἀπλανοῦς εὐσεβείας. Θέα δὴ καὶ ἄλλο.

CAPUT XV.

Non in omnibus Platonis, sed Hebræorum, probandum esse de spiritalibus naturis disputationem.

Naturas, inter rationis participes, medias, ortus sui principium habuisse Hebræi docent. Easdem in varios spiritalium substantiarum ordines distributas, spiritus, virtutes, Dei administros, angelos atque archangelos nominant. Quo ex numero, qui suapte culpa ceciderunt, dæmonum ex iis genus, vimque omnem hominibus inimicam infestamque ducunt. Quocirca nec eos deorum in loco haberi patiuntur, qui non ex sese modo insitum naturæ suæ ac proprium honestum bonumque non ha-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὅτι μὴ καθόλου ἐρθῶς ὁ Πλάτων τὸν περὶ τῶν νοητῶν οὐσιῶν ἐχώδευσε λόγον, ἀλλ' Ἑβραῖοι.

Ἑβραῖοι τὴν μέσην τῶν λογικῶν φύσιν γεννητὴν, ἀλλ' οὐκ ἀγέννητον εἶναί φασι. Ταύτην δὲ εἰς νοερὰς οὐσίας διαιροῦντες τῷ λόγῳ, πνεύματα, καὶ δυνάμεις, καὶ Θεοῦ λειτουργοὺς, ἀγγέλους τε καὶ ἀρχαγγέλους ἐπονομάζουσιν. Ἐκ δὲ τῆς τούτων ἀποπτώσεως καὶ παρατροπῆς τὸ δαιμόνων γένος, καὶ πᾶν τὸ τῆς ἐναντίας καὶ μοχθηρᾶς ἐνεργείας εἶδος εἰσάγουσι. Διόπερ οὐδὲ θεοὺς ἐπιτρέπουσιν ἡγεῖσθαι τοὺς μὴ τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἀχώριστον φύσεως ἐπαγομένους, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι οὐ παρ' ἑαυτῶν, παρὰ δὲ τοῦ πάντων αἰτίου

(26) Ἄρεώς τε, etc. Ita hunc locum ex Platone restituimus, cum ante personam legeretur : Ἄρεώς τε καὶ Ἡφαίστου ὑπὸ Ἀφροδίτης δεσμὸν, δι' ἕτερα τοιαῦτα.

(27) Forte del. τε.

(28) Forte ποιῆσαι.

Digitized by Google

ἐπενηνεγμένους· τό τε εὖ εἶναι καὶ τὴν ἀρετὴν, αὐτό τε τὸ ἀθάνατον, οὔτε τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ ὁμοίως, οὔτε δι' οὗ τὰ πάντα συνέστη ἐπιφερομένους. Ὁ δέ γε Πλάτων ἀσωμάτους μὲν καὶ νοητὰς οὐσίας τὰς λογικὰς φύσεις ὁμοίως Ἑβραίοις ὑφίστησι, διαπίπτει δὲ τῆς ἀκολουθίας· πρῶτον μὲν ἀγεννήτους εἶναι φάσκων αὐτὰς, ὥσπερ καὶ πᾶσαν ψυχήν· ἔπειτ' ἐξ ἀπορρροίας τῆς τοῦ πρώτου αἰτίου συστῆναι λέγων· οὐδὲ γὰρ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος αὐτὰς γεγονέναι διδόναι βούλεται. Διὸ καὶ πλειόνων θεῶν ὑποτίθεται εἶναι γένος, ἀπορρροίας τινὰς καὶ προβολὰς τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου αἰτίου τῷ λόγῳ ὑφιστάμενος· εἶναί τε ἀγαθὰς τὴν φύσιν, οὐδαμῶς τε οἵας τε τῆς οἰκείας ἐκστῆναι ἀρετῆς, ἔνθεν αὐτοὺς καὶ θεοὺς εἶναι δοξάζει. Τούτων δὲ ἕτερον εἶναι τὸ δαιμόνων φῦλον ἡγεῖται, φαυλότητος ὄν καὶ μοχθηρίας, καὶ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον τροπῆς δεκτικόν· ὧν τοὺς μὲν ἀγαθοὺς, τοὺς δὲ φαύλους εἶναί τε καὶ ὀνομάζεσθαι. Ταῦτα δὲ παρὰ τὰ Ἑβραίοις δοκοῦντα, τοῦτον ὑποθέμενος τὸν τρόπον, οὐκ ἀποδίδωσιν, ὁπόθεν ὑποστῆναι φάναι εἰκὸς τοὺς δαίμονας. Ἐκ μὲν γὰρ τῆς τῶν ἀσωμάτων (29) ὕλης οὐδεὶς ἂν νοῦν ἔχων εἴποι· ἄλογος γὰρ αὕτη· λογικὰ δ' οὐκ ἄν ποτε ἐξ ἀλόγου τεχθείη, λογικοὶ δὲ οἱ δαίμονες. Εἰ δ' ἐκ τῆς τῶν κρειττόνων ἀπορρροίας οὗτοι, καὶ πῶς οὐ θεοὶ καὶ αὐτοὶ τοῖς γεγεννηκόσιν ἐξ ἴσου; πῶς δ', ἀγαθῆς οὔσης πηγῆς, οὐχ ὅμοια καὶ τὰ παρ' αὐτῆς; κακίας δ' ἐν τοῖς δευτέροις ἡ βλάστη πόθεν ἐξέφυ, τῆς ῥίζης ἄνωθεν ἐξ ἀγαθῶν ἰούσης; πῶς δ' ἂν γένοιτο πικρὸν ἀπὸ τοῦ γλυκέος; Εἰ δὲ δὴ σκότους παντὸς καὶ πικρίας πάσης χαλεπώτερον τὸ τῶν μοχθηρῶν δαιμόνων γένος, πῶς ἐξ ἀπορρροίας λέγοιτ' ἂν τῆς τῶν κρειττόνων φύσεως; εἰ δ' ἐκ τῆσδε ἦν, οὐδ' ἂν ἐτράπη τῆς οἰκείας ἕξεως. Εἰ δ' ἠλλοίωται, οὐδ' ἦν τὴν ἀρχὴν ἀπαθὲς τὴν φύσιν. Εἰ δ' οὐ τοιάδε (30) ἦν, καὶ πῶς θεοὶ εἶεν, οἳ δὴ φαύλης οἷοί τέ εἰσι μετέχειν μοίρας; Ἀλλ' εἰ μήτε τῆς τῶν κρειττόνων ἀπορρροίας, μηδ' αὖ τῆς τῶν σωμάτων ὕλης εἶεν, ὥρα ἢ ἀγεννήτους λέγειν, καὶ πρὸς τῇ ἀγεννήτῳ ὕλῃ τῶν σωμάτων, τρίτον στῖφος λογικῶν ἀγεννήτων ἀντιπαρατάττειν τῷ Θεῷ· οὐκέτι τε τὸν Θεὸν πάντων εἶναι ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων ἀποδιδόναι· ἢ τοῦθ' ὁμολογοῦντας, καὶ τὰ μὴ ὄντα ποιεῖν αὐτὸν τοῖς Ἑβραίων συμφώνως ὁμολογεῖν λόγοις. Τίνα δὲ οἴδε περὶ τῶνδε ἐκδιδάσκουσι; τὴν μέσην τῶν λογικῶν φύσιν, οὔτ' ἐκ τῆς τῶν σωμάτων ὕλης, οὔτ' ἐξ ἀπορρροίας τῆς ἀγεννήτου, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἐχούσης οὐσίας, ὑποστῆναί φασι· μὴ οὖσαν δὲ πρότερον, δυνάμει δραστηρίῳ τοῦ πάντων αἰτίου γεγονέναι. Ταύτῃ τε μὴ θεοὺς εἶναι, μηδὲ κυρίως τῆσδε τῆς προσηγορίας ἠξιῶσθαι, ὅτι μηδὲ τὴν φύσιν ἴσοῦται τῷ πεποιηκότι, μηδ' ἀχώριστον ὁμοίως τῷ Θεῷ, τὸ ἀγαθὸν ἐφελκεται, τό τε τῷ καλῷ ἐναντίον ἔστιν ὅτε καὶ δέξοιτ' ἂν ὀλιγωρίᾳ τῆς περὶ τὸ κρεῖττον σχολῆς, ἣν αὐτὸς ἕκαστος αὐτῷ κατείργασται, τῆς οἰκείας ὁρμῆς τε καὶ γνώμης πεφυκὼς κύριος. Ταῦτα καὶ περὶ τάδε. Μετίωμεν δὲ καὶ ἐφ' ἕτερα.

beant, verum etiam ne sint ipsi quidem per sese, sed a rerum universarum conditore, ut essent, acceperint: qui denique, ut bene sint, ut virtute, ut immortalitate gaudeant, ne dotibus quidem fruantur illis, quomodo aut præpotens rerum omnium Deus, aut Verbum illud, cujus vi omnia exstitere. At Plato, licet cum Hebræis naturas quasdam ratione præditas, incorporeas ac spiritales esse statuat, haud tamen consentanee loquitur, dum easdem, primo quemadmodum et animam omnem, nullo ortu generatas, deinde quadam ex primi principii fluxione satas esse docet. Neque enim illas prorsus e nihilo exstitisse concedit. Itaque plurium deorum nationem constituit, quos omnes primi secundique principii fluxiones quasdam ac proseminationes esse vult, quæ quod suapte **695** natura bonæ sint, nec ullo unquam modo propria virtute spoliari queant, ab eo propterea dii judicantur. Ab his diversam dæmonum turbam esse putat, quæ improbitatem ac scelus admittere, atque in deterius mutari possit: ex quibus proinde boni quidam, improbi alii sint ac vocentur. Quæ cum ipse, præter Hebræorum mentem ac sensum, ita statuit, unde tandem cum aliqua veri specie dæmones exstitisse dicamus, non explicat. Nam ex corporearum quidem rerum materia nemo sanus dixerit; est enim illa rationis expers: quod autem ratione præditum est, id ex eo quod ratione careat gigni non potest, ratione autem prædili dæmones sunt. Sin autem superiorum naturarum propagatione sati illi sunt, quidni æque ac parentes, dii sunt ipsi quoque? qui fit ut ex bono fonte rivi dissimiles oriantur? unde in posterioribus germen illud improbitatis emergit, qui radicem habent, a tanta primi usque principii integritate propagatam? quo denique modo ex dulcibus amara nascuntur? Enimvero, si tenebris omnibus, si omni acerbitate gravius est improborum dæmonum genus, quis illud ex meliorum ac diviniorum natura fluxisse dicat? ex quo sane si fluxisset, nunquam ex proprio et naturali statu excidisset. Quod si tantum mutationis subire potuit, non igitur principio naturam habuit, ab omni patiendi necessitate liberam. Cujusmodi si dæmones isti non erant, qui porro dii esse possint, qui sceleratorum in classem abire potuerunt? Jam vero, si neque melioribus illis ac superioribus ex naturis, neque corporum ex materia ortum habuere, superest omnino, ut vel eos nunquam genitos esse dicamus, atque ita præter illam corporum materiam, quam ortu carere volunt, tertiam hanc naturarum, quæ ratione præditæ, ortu similiter careant, nationem, cum Deo componamus, Deumque proinde rerum prorsus omnium conditorem esse, ac moli torem negemus: vel si universorum parentem agnoscimus, eorum etiam quæ nulla sunt, ut Hebræorum litteræ prædicant, auctorem illum esse fateamur. Quænam vero illa sunt, quæ ab iosis de naturarum istarum conditione traduntur? Eas

(29) *Ἀσωμάτων*. Malo σωμάτων ex ms.
(30) *Τοιάδε*. Forte, τοιοίδε. Nam de dæmonibus loquitur.

Digitized by Google

medio quodam, inter rationis participes, ordine comprehensas, neque corporum ex materia, neque ulla cujusquam ortu carentis ac semper eodem sese modo habentis naturæ fluxione satas esse docent; at nullæ antea cum essent, summi rerum auctoris omnium effectrice vi procreatas. Quare nec deos illas esse, nec ea proprie appellatione dignatas, quod neque sint effectori suo natura pares, nec perinde uti Deus, proprium habeant sempiternumque bonum, imo **696** ejusdem boni contrarium subire aliquando possint, dum negligentius melioris utuntur consuetudine, quam sibi profecto inseverit, quisquis suorum ipse motuum, suique sensus arbiter ex sese ac Dominus fuerit. Atque ista quidem hactenus. Jam transeamus ad alia.

CAPUT XVI.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

De animo, non recte ut Hebræos, in omnibus sensisse Platonem.

Animum Plato, Hebræos secutus, immortalem illum quidem, ac Deo similem esse statuit: verum ab iis postea discedens, essentiam ejus interdum compositam esse vult, quasi partem alteram habeat, ex individua suique semper simili causa delibatam, alteram ex dividua corporum natura decerptam. Enimvero sic ipse verbis totidem in *Timæo*. « At ille, inquit, animum, corpore, tam ortu quam virtute priorem, sic tanquam dominum servo imperaturum, ex duobus istis atque hac ratione conflavit. Duæ naturæ cum sint, individua una, quæ semper eadem est, altera dividua, quæ in corporibus locum habet, tertium ex utraque naturæ genus, ambarum in medio temperavit, sic ut aliquid ex ea, quæ semper eadem, aliquid item ex illa, quæ altera subinde atque altera est, includeret, sicque tertium hoc individuam inter, ac dividuam corporum naturam, æqualiter medium constituit. Quæ tria cum in manus sumpsisset, in unam omnia speciem formamque commiscuit, ejus, quod alterum atque alterum est, natura, tametsi ad commiscendum perdifficili, vi tamen hanc in societatem communionemque pertracta » Hæc ille, ex quibus intelligas, quam probabiliter partem illam perturbationibus obnoxiam, cum animi ratione conjunxerit. At vero de animi essentia nonnunquam ita statuit, nonnunquam deterius ei quoddam, atque absurdius commentum affingit, dum divinam illam cœlestemque naturam, illam et corporis expertem, et præditam ratione, illam Deo similem, ac summa cœli culmina virtutis magnitudine superantem, e locis altissimis ac supra mundum eminentibus, in asinos, lupos, formicas, apes descendere confirmat, idque a nobis, ut absque demonstratione ulla credamus, oratione contendit. Nam in dialogo *De animo* hæc habet: « Ac tandiu vagantur, inquit, donec ejus

A *Ὅτι μὴ κατὰ πάντα ὀρθῶς ἐδόξασε περὶ ψυχῆς* (31) *ὁ Πλάτων, ὁμοίως Ἑβραίοις.*

Ἑβραίοις ὁμοίως τὴν ψυχὴν ἀθάνατον ὑποθέμενος, καὶ τῷ Θεῷ ὁμοίαν αὐτὴν εἰπών, οὐκέτ' ἀκολούθως αὐτοῖς, ποτὲ μὲν αὐτῆς τὴν οὐσίαν σύνθετον εἶναί φησιν, ὡς ἂν μέρος μέν τι ἐπαγομένης τῆς ἀμερίστου, καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἐχούσης αἰτίας, μέρος δὲ καὶ τῆς περὶ τὰ σώματα μεριστῆς φύσεως. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασιν ἐν *Τιμαίῳ*· « Ὁ δὲ καὶ γενέσει (32) καὶ ἀρετῇ προτέραν καὶ πρεσβυτέραν ψυχὴν σώματος, ὡς δεσπότην καὶ ἄρξουσαν ἀρξομένου συνεστήσατο ἐκ τῶνδε καὶ τοιῷδε τρόπῳ τῆς ἀμερίστου (33), καὶ ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἐχούσης οὐσίας, καὶ τῆς αὖ περὶ τὰ σώματα γινομένης μεριστῆς, τρίτον ἐξ ἀμφοῖν ἐν μέσῳ συνεκεράσατο οὐσίας εἶδος· τῆς τε ταὐτοῦ φύσεως αὖ πέρι, καὶ τῆς τοῦ ἑτέρου, καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ συνέστησεν ἐν μέσῳ τοῦ τε ἀμεροῦς αὐτῶν, καὶ τοῦ κατὰ τὰ σώματα μεριστοῦ. Καὶ τρία λαβὼν αὐτὰ ὄντα, συνεκεράσατο εἰς μίαν πάντα ἰδέαν, τὴν θατέρου φύσιν, δύσμικτον οὖσαν, εἰς ταὐτὸ ξυναρμόττων βίᾳ. » Ἔνθεν εἰκότως B αὐτῷ καὶ τὸ παθητικὸν μέρος τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας αὐτῇ συνῆπται. Ἀλλὰ ποτὲ μὲν ὧδε περὶ ψυχῆς οὐσίας διείληφε, ποτὲ δὲ ἄλλο τι χεῖρον περιτίθησιν αὐτῇ τὸ ἀτόπημα, τὴν θείαν ἐκείνην καὶ οὐράνιον, τὴν ἀσώματον, καὶ λογικὴν, τὴν Θεῷ ὁμοίαν, καὶ δι' ἀρετῆς μέγεθος τὰς οὐρανίους ὑπερπαίουσαν ἀψῖδας, ἄνωθέν ποθεν ἐκ τῶν ὑπερκοσμίων ἐπὶ ὄνους, καὶ λύκους, καὶ μύρμηκας, καὶ μελίττας κατιέναι φάσκων, καὶ τούτῳ πιστεύειν ἡμᾶς παρακαλῶν τῷ λόγῳ ἄνευ τινὸς ἀποδείξεως. Λέγει δ' οὖν ἐν μὲν τῷ *Περὶ ψυχῆς* τάδε· « Καὶ μέχρι γε (34) τούτου πλανῶνται, ἕως ἂν τῇ τοῦ σωματοειδοῦς τοῦ ξυνεπακολουθοῦντος ἐπιθυμίᾳ πάλιν ἐνδεθῶσιν εἰς σῶμα. Ἐνδοῦνται δέ, ὥσπερ εἰκὸς, εἰς τὰ τοιαῦτα ἤθη, ὁποῖα ἄττ' ἂν καὶ μεμελετηκυῖαι τύχωσιν ἐν τῷ βίῳ. — Τὰ ποῖα δὴ C ταῦτα λέγεις, ὦ Σώκρατες; — Οἷον, τοὺς μὲν τὰς γαστριμαργίας τε, καὶ ὕβρεις, καὶ φιλοποσίας (35) μεμελετηκότας, καὶ μὴ διευλαβημένους, εἰς τὰ τῶν

(31) *Περὶ ψυχῆς*. In hac de animis disputatione, a principibus etiam philosophis graviter erratum esse, cum alii, tum in primis B. Chrysostomus ostendit *homil.* 1 *in Joannem*: Δογμάτων δὲ ἕνεκεν τῶν περὶ ψυχῆς, inquit, οὐδὲ ὑπερβολὴν τινὰ κατέλιπον αἰσχύνης λοιπόν. Εἰ : Καθάπερ τῶν τάφων τοὺς ἔξωθεν κεκονιαμένους, ἂν ἀπαμφιάσῃς, ἰχῶρος καὶ δυσωδίας, καὶ διεφθορότων ὄψει γέμοντας ὀστῶν· οὕτω καὶ τὰ τοῦ φιλοσόφου (Platonis) δόγματα, ἂν τῆς κατὰ τὴν λέξιν ἀπογυμνώσῃς ὥρας, πολλῆς ὄψει τῆς βδελυγμίας πεπληρωμένα, καὶ μάλιστα ὅταν περὶ ψυχῆς φιλοσοφῇ, ἀμέτρως τιμῶν τε αὐτὴν, καὶ βλασφημῶν.

(32) *Ὁ δὲ καὶ γενέσει*. Locus est ex *Timæo*, pag. 528 D, quem Tullius lib. *De universo*, sect. 19, convertit; quia tamen minus interdum philosophi verbis hærere videbatur, nostro ipsi sensu ea utcunque reddere maluimus. Adi et Plutarch. in opusculo integro *Περὶ τῆς ἐν Τιμαίῳ ψυχογονίας*, ubi Platonis sententiam enucleat, liberisque suis aperit, a quibus ea de re consultus fuerat.

(33) *Τῆς ἀμερίστου*. Plutarchus loco cit., τῆς ἀμεροῦς. Porro philosophus ibi præcipue de mundi anima disputat, quæ cum *ἀναλογίᾳ* in cæteras animas refunditur.

(34) *Καὶ μέχρι γε*. Plato in *Phædone*, pag. 386 D.

(35) Plato, φιλοτησίας.

Digitized by Google

ὄνων γένη καὶ τῶν τοιούτων θηρίων εἰκὸς ἐνδύεσθαι· ἢ οὐκ οἴει; — Πάνυ μὲν οὖν εἰκὸς λέγεις. — Τοὺς δέ γε ἀδικίας, καὶ τυραννίδας, καὶ ἁρπαγὰς προτετιμηκότας, εἰς τὰ τῶν λύκων τε, καὶ ἱεράκων, καὶ ἰκτίνων γένη· ἢ ποῖ ἂν ἄλλοσε φαῖμεν τὰς τοιαύτας ἰέναι;— Ἀμέλει, ἔφη ὁ Κέβης, εἰς τὰ τοιαῦτα.—Οὐκοῦν, ἢ δ' ὅς, δηλαδὴ καὶ τἆλλα, ᾗ ἂν ἑκάστη ἴοι, κατὰ τὰς αὐτῶν ὁμοιότητας τῆς μελέτης.—Δῆλον δή, ἔφη· πῶς δ' οὔ; — Οὐκοῦν εὐδαιμονέστατοι, ἔφη, καὶ τούτων εἰσὶ, καὶ εἰς βέλτιστον τόπον ἰόντες, οἱ τὴν δημοτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀρετὴν ἐπιτετηδευκότες, ἣν δὴ καλοῦσι σωφροσύνην τε καὶ δικαιοσύνην, ἐξ ἔθους τε καὶ μελέτης γεγονυῖαν, ἄνευ φιλοσοφίας τε καὶ νοῦ; —Πῇ δὴ οὗτοι εὐδαιμονέστατοι; —Ὅτι τούτους εἰκός ἐστιν εἰς τοιοῦτον πάλιν ἀφικνεῖσθαι πολιτικὸν καὶ ἥμερον γένος, ἥπου μελιττῶν, ἢ σφηκῶν, ἢ μυρμήκων, ἢ καὶ εἰς ταυτόν γε πάλιν τὸ ἀνθρώπινον γένος.» Καὶ ἐν τῷ *Φαίδρῳ* δὲ ἐπάκουσον ὁποῖα διέξεισιν· « Εἰς μὲν γὰρ τὸ αὐτὸ (36) ὅθεν ἥκει ψυχὴ ἑκάστη, οὐκ ἀφικνεῖται ἐτῶν μυρίων (37)· οὐ γὰρ πτεροῦται πρὸ τοσούτου χρόνου, πλὴν ἡ τοῦ φιλοσοφήσαντος ἀδόλως, ἢ παιδεραστήσαντος μετὰ φιλοσοφίας. Αὗται δὲ τρίτῃ περιόδῳ τῇ χιλιετεῖ, ἐὰν ἕλωνται τρὶς ἐφεξῆς τὸν βίον τοῦτον, οὕτω πτερωθεῖσαι τρισχιλιοστῷ ἔτει ἀπέρχονται, αἱ δὲ ἄλλαι, ὅταν τὸν πρῶτον βίον τελευτήσωσι, κρίσεως ἔτυχον. Κριθεῖσαι δὲ, αἱ μὲν, εἰς τὰ ὑπὸ γῆς δικαιωτήρια ἐλθοῦσαι, δίκην τίνουσιν· αἱ δ', εἰς τοῦ οὐρανοῦ τινα τόπον ὑπὸ τῆς δίκης κουφισθεῖσαι, διάγουσιν ἀξίως οὗ ἐν ἀνθρώπου εἴδει ἐβίωσαν βίου. Τῷ δὲ χιλιοστῷ, ἀμφότεραι ἀφικνούμεναι ἐπὶ κλήρωσίν τε καὶ αἵρεσιν τοῦ δευτέρου βίου, αἱροῦνται ὃν ἂν ἐθέλῃ ἑκάστη. Ἔνθα δὴ καὶ εἰς θηρίου βίον ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἀφικνεῖται, καὶ ἐκ θηρίου, ὅς ποτε ἄνθρωπος ἦν, πάλιν εἰς ἄνθρωπον.» Καὶ ταῦτα μὲν ἐν *Φαίδρῳ*. Ἐν δὲ τῇ *Πολιτείᾳ* τοιάδε γράφοντος ἄκουε· « Ἰδεῖν μὲν γὰρ (38) ἔφη ψυχὴν, τὴν ποτε Ὀρφέως γενομένην, κύκνου βίον αἱρουμένην, μίσει τοῦ γυναικείου γένους, διὰ τὸν ὑπ' ἐκείνων θάνατον, οὐκ ἐθέλουσαν ἐν γυναικὶ γεννηθεῖσαν γενέσθαι. Ἰδεῖν δὲ τὴν Θαμύρου ἀηδόνος ἑλομένην· ἰδεῖν δὲ καὶ κύκνον εἰς ἀνθρωπίνου βίου αἵρεσιν μεταβάλλοντα, καὶ ἄλλα ζῶα μουσικὰ ὡσαύτως, ὡς τὸ εἰκός. Τὴν δὲ λαχοῦσαν ψυχὴν ἑλέσθαι λέοντος βίον, εἶναι δὲ τὴν Αἴαντος τοῦ Τελαμωνίου (39), φεύγουσαν ἄνθρωπον γενέσθαι, μεμνημένην τῆς τῶν ὅπλων κρίσεως. Τὴν δὲ ἐπὶ τούτῳ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἐχθρὰν καὶ ταύτην τοῦ ἀνθρωπίνου γένους διὰ τὰ πάθη, ἀετοῦ διαλλάξαι βίον. Ἐν μέσοις δὲ λαχοῦσαν τὴν Ἀταλάντης ψυχήν, κατιδοῦσαν μεγάλας τιμὰς ἀθλητοῦ ἀνδρὸς, οὐ δύνασθαι παρελθεῖν, ἀλλὰ λαβεῖν. Μετὰ δὲ ταύτην ἰδεῖν τὴν Ἐπειοῦ (40) τοῦ Πανοπέως εἰς τεχνικῆς γυναικὸς

A **697** quam circumferant corporeæ labis cupiditate, corpori rursus illigentur. Moribus porro, uti par est, cum iis convenientibus illigari solent, quibus dum viverent, utebantur. — Quos tu mores loqueris, o Socrates? — Exempli causa, qui se in flagitia, in ventris gulæque voluptates sic effuderint, nullam ut pudoris sui rationem haberent, eos ego simile veri arbitror, asinorum postea similiumque ferarum vultus ac formas induere. Tibi vero num idem videtur? — Admodum tu quidem verisimilia loqueris. — Quibus autem injuriæ, tyrannides, alienarumque fortunarum direptiones placuerint, eos in luporum, aut accipitrum, atque milvorum genus transcribi. Quo enim alio eos commigrare dixerimus? — Prorsus, inquit Cebes, hoc in genus
B animantium jure commigrent.—Ergo, inquit ille, de cæteris eodem modo philosophandum, prout eorum ad similitudinem, suis quæque studiis abrepta fuerit. — Sane, inquit: quis enim id neget? — Tum ille, Nunquid vero ex iis longe felicissimi sunt, et optimum in locum delati, qui popularem civilemque virtutem, quam temperantiam justitiamque vocant nullo philosophiæ mentisque præsidio, usu tantum et exercitatione partam complexi fuerint? — Qui tu felicissimos hosce vocas? — Quod eos verum sit, in civile rursus aliquod atque mansuetum, ut apum, ut vesparum, ut formicarum, aut etiam in hominum simile denuo genus remigrare.» Hæc ille, quibus adjungas licet, quæ sequuntur ex *Phædro*. « Eum
C in statum, inquit, animus, ex quo quisque profectus sit, non nisi decem annorum millium intervallo revertitur: nec enim ante hanc temporis conversionem alis instruitur, si tamen eorum qui caste integreque philosophati sint, ac pueros ex philosophiæ præscripto amaverint, animos excipias. Hi enim tertio demum millenario circuitu, si ter hoc vitæ genus constanter optaverint, anno denique termillesimo, alis instructi evolant. At cæteri, posteaquam prioris vitæ finem fecerunt, tum judicium subeunt, acceptaque sententia, partim in subterranea suppliciorum loca delati, pœnas luunt, partim judicii facilitate sublevati, in aliquem cœli locum evehuntur, ubi pro ejus, quam humana specie duxerunt,
D vitæ dignitate versentur. Utrique porro sub annum conditionis hujus millesimum, ad instituendam secundæ vitæ sortitionem atque electionem profecti, quæ cuique placuerit, eligunt. Hic et in bestiæ vitam humanus traducitur animus, et ex bestia, qui homo quondam fuerat, in hominem denuo revolvitur.» Hactenus in *Phædro*. Quem eumdem in *Republica* sic loquentem audi. **698** « Animum, inquit,

(36) *Εἰς μὲν γὰρ τὸ αὐτό*. *In Phædro*, p. 345 F.

(37) *Ἐτῶν μυρίων*. Legendum existimo πρὸ ἐτῶν μυρίων, vel εἰ μὴ δι' ἐτ. μυρ. vel aliquid simile: alioqui negaret quod affirmare videatur.

(38) *Ἰδεῖν μὲν γάρ*. Lib. x *De repub.* sub finem, pag. 521.

(39) *Αἴαντος τοῦ Τελαμωνίου*. Lege Plutarchum lib. *Symposiac.* 9, problem. 5: Διὰ τί Πλάτων εἰκοστὴν ἔφη ψυχὴν τοῦ Αἴαντος ἐπὶ τὸν κλῆρον ἐλθεῖν, ubi partim facetas et ridiculas, partim serias quæstionis hujus solutiones comminiscitur: sed inanes omnes. Ut tamen in re ficta, non absimilis veri, quam Marcus Grammaticus afferebat; in Homeri νεκυίᾳ, si Elpenoris ac Tiresiæ animas subduxeris, quorum alter adhuc insepultus esset, alter singulari prærogativa uteretur; Ajacis animam ordine vicesimam Ulyssis in conspectum venisse.

(40) *Ἐπειοῦ*. Fuit is equi Trojani architectus; de quo Virgil. II *Æneid.*:

. . . *Et ipse doli fabricator Epeus.*

Digitized by Google

illum, qui Orphei quondam fuerat, vidisse se referebat, cum oloris vitam eligeret, quod mulierum odio, quarum ipse manibus interfectus erat, mulieris satu generari nollet. Thamyri quoque animum vidisse, qui Philomelæ vitam optaret, imo et olorem quemdam, qui homo rursus fieri mallet, cum aliis canoris animantibus, quæ vitæ similis, ut par erat, desiderio tenebantur. Ajacis Telamonii animo leonis vitam placuisse, quod illius de Achillis armis judicii memor, homo esse nollet. Secutum inde Agamemnonis animum, qui propter superioris vitæ molestias, humani generis pertæsus ipse quoque vitam aquilæ capesseret. Atalantæ animum in media sortientium turba, summos athletæ honores cum vidisset, tenere se non potuisse, quin hoc vitæ genus arriperet. Tum Epei Panopeensis animum, in feminæ manuum artificio præstantis naturam immigrasse. At procul extremos inter ridiculi Thersitæ animum vidisse, qui simiæ formam indueret: Ulyssis vero, cum ei sortis fortuna postremus omnium locus obtigisset, ad eligendum accessisse: hunc vitæ prioris ærumnas memoria repetentem, omni jam ambitione deposita, privati ac soluti hominis vitam passim oberrando perdiu quæsiisse, tandemque jacentem alicubi, atque a cæteris neglectam ægre admodum reperisse, quam ubi vidisset, affirmasse continuo, si vel ante omnes sibi sors addixisset, idem se omnino facturum, ac sic eam libenter elegisse. Ex aliis item bestiis, vel in homines, vel in sese mutuo commigrare solitos: sic quidem, ut injusti in agrestes, in cicures justi transirent atque ita omni omnes mistionis genere permisceri. » Hæc Plato cum de animo disputat, satis ostendit ad Ægyptiorum se doctrinam adhærescere. Neque enim Hebræorum illa fuit, neque est conjuncta cum vero. Quam tamen causæ nihil est, quamobrem hoc loco refellamus, cum nullis ad eam confirmandam argumentis incubuerit. Unum hoc animadvertere juverit, pugnare secum illum atque confligere, qui cum impiorum animos ante docuerit, simul atque migraverint e corpore, atque has terrarum plagas deseruerint, pœnas apud inferos criminum suorum dare sempiternas; eosdem contra deinde scribat, novum hic vitæ genus suo quemque arbitrio diligere. Eos enim corporearum, quam adhuc retineant, formarum cupiditate, corpus induere asserit, ita quidem, ut qui lasciviæ ventrique servierint, aut asinorum, aut brutarum aliarum, **699** sed tamen quas ipsimet optaverint, non quas pœnæ loco judex imperarit, formas suscipiant: injusti similiter atque rapaces, lupi deinde milvique fiant, sed in ea corpora sponte commigrando: tum Orphei animo, cygni; Thamyri, Philomelæ; Thersitæ simii vitam placuisse. Quonam igitur ea, quæ de animorum suis e corporibus migrationem excipiente judicio, in dialogo *De animo* tradit his verbis? « Ut primum, inquit, eo mortui devenere, quo

A ἰοῦσαν φύσιν. Πόῤῥω δὲ ἐν ὑστάτοις, ἰδεῖν τὴν τοῦ γελωτοποιοῦ Θερσίτου, πίθηκον ἐνδυομένην. Κατὰ τύχην δὲ, τὴν Ὀδυσσέως λαχοῦσαν πασῶν ὑστάτην, αἱρησομένην ἰέναι· μνήμῃ δὲ τῶν προτέρων πόνων, φιλοτιμίας λελωφηκυῖαν, ζητεῖν, περιοῦσαν χρόνον πολὺν, βίον ἀνδρὸς ἰδιώτου καὶ ἀπράγμονος, καὶ μόγις εὑρεῖν κείμενόν που, καὶ παρημελημένον ὑπὸ τῶν ἄλλων, καὶ εἰπεῖν ἰδοῦσαν, ὅτι ταῦτ' ἂν ἔπραξε καὶ πρώτη λαχοῦσα· καὶ ἀσμένην ἐλέσθαι. Καὶ ἐκ τῶν ἄλλων δὲ θηρίων ὡσαύτως εἰς ἀνθρώπους ἰέναι, καὶ εἰς ἄλληλα· τὰ μὲν ἄδικα εἰς τὰ ἄγρια, τὰ δὲ δίκαια εἰς τὰ ἥμερα μεταβαλόντα, καὶ πάσας μίξεις μίγνυσθαι. » Τοσαῦτα περὶ ψυχῆς ὁ Πλάτων εἰπὼν, δῆλός ἐστιν αἰγυπτιάζων τῷ δόγματι. Οὐ γὰρ Ἑβραίων ὁ λόγος, ὅτι μηδὲ ἀληθείᾳ φίλος. Τοῦτο δ' οὐ καιρὸς

D ἀπελέγχειν, ὅτι μηδ' αὐτὸς δι' ἀποδείξεων ἐνεχείρησε τῷ προβλήματι. Τοσοῦτον δ' εὐλόγως τις ἂν ἐπισημήναιτο, ὡς οὐκ ἦν σύμφωνα, τὸν αὐτὸν λέγειν, ἅμα τῇ τελευτῇ τὰς ψυχὰς τῶν ἀσεβῶν, ἐνθένδε ἀπαλλαττομένας, δίκας εἰς ᾅδου ὧν ἔδρασαν διδόναι, κἀκεῖσε τιμωρεῖσθαι εἰς ἄπειρον· καὶ πάλιν φάσκειν, αὐτὰς τοὺς ἐνταῦθα βίους κατὰ γνώμην οἰκείαν αἱρεῖσθαι. Ἐνδύεσθαι γὰρ αὐτὰς εἰς σῶμά φησιν ἐπιθυμίᾳ τοῦ σωματοειδοῦς· καὶ τὰς μὲν ὕβρει καὶ γαστριμαργίᾳ ἐντραφείσας δνους γίνεσθαι, θηρίων τε ἄλλων ὑποδύνειν σώματα, κατὰ γνώμην, ἀλλ' οὐ κατὰ δίκην ταῦτα αἱρουμένας· τοὺς δὲ ἀδίκους καὶ ἅρπαγας, λύκους καὶ ἱκτῖνας γίγνεσθαι, ἐθέλοντας ἐπὶ τοῦτ' ἐλθόντας. Εἶτα Ὀρφέως μὲν ψυχὴν κύκνον εἶναι

C θελῆσαι· Θαμύρου δὲ, ἀηδόνος· Θερσίτην δὲ πιθήκου βίον ἑλέσθαι. Ποῦ δ' ἂν οὖν εἴη τὰ τῆς μετὰ τὴν ἐνθένδε ἀπαλλαγὴν κρίσεως, ἣν ἐν μὲν τῷ *Περὶ ψυχῆς* ὑπογράφων φησὶν, « Ὡς ἐπειδὰν ἀφίκωνται οἱ τετελευτηκότες εἰς τὸν τόπον, οἷ ὁ δαίμων ἕκαστον κομίζει, οἱ μὲν ἂν δόξωσι μέσως βεβιωκέναι, πορευθέντες ἐπὶ τὸν Ἀχέροντα, ἀναβάντες ἃ δὴ αὐτοῖς ὀχήματά ἐστιν, ἐπὶ τούτων ἀφικνοῦνται εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἐκεῖ οἰκοῦσί τε, καὶ καθαιρόμενοι, τῶν τε ἀδικημάτων διδόντες δίκας, ἀπολύονται, εἴ τίς τι ἠδίκησε, τῶν τε εὐεργεσιῶν τιμὰς φέρονται κατὰ τὴν ἀξίαν ἕκαστος· οἱ δ' ἂν δόξωσιν ἀνιάτως ἔχειν διὰ τὰ μεγέθη τῶν ἁμαρτημάτων, ἢ ἱεροσυλίας πολλὰς καὶ μεγάλας, ἢ φόνους ἀδίκους καὶ παρανόμους πολλοὺς ἐξειργασμένοι, ἢ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα τυγχάνει

D ὄντα· τούτους δὲ ἡ προσήκουσα μοῖρα ῥίπτει εἰς τὸν Τάρταρον, ὅθεν οὔ ποτ' ἐκβαίνουσι. » Καὶ τὰ μὲν περὶ τῶν ἀσεβῶν ὧδέ πῃ διῆλθε· περὶ δὲ τῶν εὐσεβῶν, ἐπάκουσον ὡς φησι· « Τούτων δὲ αὐτῶν οἱ φιλοσοφίᾳ ἱκανῶς καθηράμενοι, ἄνευ τε καμάτων ζῶσι τὸ παράπαν εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, καὶ εἰς οἰκήσεις ἔτι τούτων καλλίους ἀφικνοῦνται, ἃς οὔτε ῥᾴδιον δηλῶσαι, οὔτε ὁ χρόνος ἱκανὸς ἐν τῷ παρόντι. » Καὶ ἐν τῷ *Γοργίᾳ* δὲ πρόσχες τί καί φησι, « Τὸν μὲν δικαίως (41) τὸν βίον διελθόντα καὶ ὁσίως, ἐπειδὰν τελευτήσῃ, εἰς μακάρων νήσους ἀπιόντα, οἰκεῖν ἐν πάσῃ εὐδαιμονίᾳ, ἐκτὸς κακῶν· τὸν δὲ ἀδίκως καὶ ἀθέως, εἰς τὸ τῆς τίσεώς τε καὶ δίκης δεσμωτή-

(41) *Τὸν μὲν δικαίως*. Plato in *Gorgia*, p. 512, sub dialogi finem.

Digitized by Google

ριον, ὃ δὴ Τάρταρον καλοῦσιν, ἰέναι. Οἱ δ' ἂν τὰ ἔσχατα ἀδικήσωσι, καὶ διὰ τὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀνίατοι γένωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίγνεται. Καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὀνίνανται, ἅτε ἀνίατοι ὄντες· ἄλλοι δὲ ὀνίνανται (42), οἱ τούτους ὁρῶντες, διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰς μεγίστας, καὶ ὀδυνηρότατα καὶ φοβερώτατα πάθη πάσχοντας τὸν ἀεὶ χρόνον, ἀτεχνῶς παραδείγματα ἀνηρτημένους ἐκεῖ ἐν ᾅδου ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ, τοῖς ἀεὶ τῶν ἀδίκων ἀφικνουμένοις θεάματα καὶ νουθετήματα. » Ταῦτα πῶς ἂν δύναιτο συνᾴδειν τοῖς περὶ ἀμοιβῆς σωμάτων, ἃ τὴν ψυχὴν μετιοῦσαν αἱρεῖσθαι φάσκουσι, λόγοις; Πῶς γὰρ ἂν ἡ αὐτὴ τιμωρίας, καὶ δεσμωτήρια, καὶ τοσαύτην δίκην εἰς τὸν ἀεὶ χρόνον, μετὰ τὴν ἐνθένδε τελευτὴν, ὑφέξει, καὶ πάλιν οἷα τις ἀνειμένη, καὶ δεσμῶν ἐλευθέρα, βίους ἂν ἕλοιθ' οὓς ἂν ἐθέλῃ; Εἰ δὲ τὰ καθ' ἡδονὴν μέλλοι πάλιν αἱρεῖσθαι, καὶ ποῦ τὸ τῆς τίσεώς τε καὶ δίκης δεσμωτήριον; μυρία δ' ἂν καὶ ἄλλα τις ἐπὶ σχολῆς ἐπιλάθοιτ' ἂν τοῦ λόγου, ὧν οὐ καιρὸς τὴν διάνοιαν μηκύνειν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὀλίσθημα τῆς τοῦ Πλάτωνος περὶ τῶνδε δόξης, ταύτῃ πη πέφανται· τὸ δ' ἕτερον τῆς τοῦ δόγματος διασκευῆς, δι' οὗ τὸ μέν τι θεῖον καὶ λογικὸν εἶναι τῆς ψυχῆς, τὸ δέ τι μέρος αὐτῆς ἄλογον καὶ παθητικὸν τυγχάνειν ὡρίσατο, καὶ πρὸς τῶν αὐτοῦ γνωρίμων κατέγνωσται, ὡς μαθεῖν ἔνεστιν ἀπὸ τῶν τοιῶνδε λόγων.

A dæmon quemque rapit, qui mediam vitæ rationem tenuisse videantur, ii Acherontem petentes, conscensis ibi suis quique vehiculis ad paludem usque deferuntur. Ibi degunt aliquandiu, donec prorsus expiati, pœnisque criminum persolutis, quidquid ante peccaverint, absolvuntur : quin etiam beneficiorum quoque suorum præmia, pro sua quique dignitate ferunt. At qui propter scelerum atrocitatem, locum remedio nullum reliquisse videantur, utpote crebris et immanibus sacrilegiis, aut plurimis cædibus nefarie et contra leges omnes perpetratis, et aliis ejusmodi piaculis obligati : hos vero digna plane sors in Tartarum, unde nunquam emergant, præcipites agit. » Ac de impiis quidem hæc habet. De piis vero quid subjungat, audi :

B « Quo etiam ex numero, qui philosophiæ opera expiati omnino purgatique discesserint, ii non modo sine ullis prorsus molestiis ævo sempiterno vivunt, sed etiam in domicilia longe adhuc nobiliora perveniunt, quæ nec verbis describere facile sit, nec per tempus commemorare mihi jam liceat. » Quibus addas licet quæ scribit in *Gorgia* : « Qui juste vitam sancteque traduxerit, eum statim ab obitu, in beatorum insulas proficisci, ubi ævum deinceps, sine mali cujusquam molestia, cum omni felicitate ducat. Qui autem injuste et impie vixerit, eum in cruciatus ac supplicii carcerem, quem Tartarum vocant, detrudi. Postremo qui teterrima quæque perpetrarint, ac propterea insanabiles fuerint, ex iis demum exempla statuuntur. Nam ut nihil amplius juventur ipsi, quod nullius medicinæ vi sanari queant, alii certe juvantur, dum eos maximas, omnique acerbitate ac diritate teterrimas scelerum suorum pœnas in omnem consequentis temporis perpetuitatem sustinere vident : prorsus ut in illo inferorum ergastulo suspensa quædam exempla sint, quorum aspectu quotquot eodem improbi assidue deveniunt, officii commoneantur sui. » **700** Hæc, amabo, qui tandem cum aliis illis convenire possint, quibus de permutatione corporum ita disputant, eorum ut electionem, animorum potestatis et arbitris totam esse velint? Quomodo enim cruciatus idem et carceres, tantamque pœnarum atrocitatem, posteaquam hinc excesserit, perpetuo sustineat, et simul tanquam solutus vinculisque liber, quod sibi magis collibuerit, vitæ genus optet. Qui si delicias rursus ac voluptates secuturus sit, quo mihi tum illud supplicii ac pœnarum ergastulum? Hæc aliaque sexcenta adversus hanc philosophandi rationem otiose quivis objecerit, quæ pluribus persequi hoc loco non vacat. Itaque primus hic in eo genere Platonis error ac lapsus esto. Alius vero, qui hujus in dogmatis enucleatione versatur, quo partem animi alteram divinam, ac ratione præditam, alteram et expertem rationis, et perturbationibus obnoxiam esse statuit, vel Platonicorum ipsorum est oratione damnatus, ut ex sequentibus constare potest.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

CAPUT XVII.

C

Ὅτι κατὰ Πλάτωνα μὴ ἐξ (43) *ἀπαθοῦς καὶ παθητῆς οὐσίας ἡ τῆς ψυχῆς συνέστηκε φύσις. Ἀπὸ τῶν Σεβήρου τοῦ Πλατωνικοῦ* Περὶ ψυχῆς.

Non, quemadmodum Platoni visum est, animi naturam duabus ex partibus, quarum altera patiendi necessitate libera, patibilis altera sit, esse conflatam. Ex Severi Platonici disputatione De anima.

« Περὶ δὲ τῆς κατὰ Πλάτωνα ψυχῆς, ἣν φησιν ἐξ ἀπαθοῦς καὶ παθητῆς οὐσίας συστῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐκ λευκοῦ καὶ μέλανος τῶν μέσων τι χρωμάτων, ἐκεῖνα ἔχομεν εἰπεῖν· Ὅτι ἀνάγκη, χρόνῳ διαστάσεως αὐτῶν γιγνομένης, ἀφανισθῆναι αὐτὴν, ὡς τὴν τοῦ μέσου χρώματος σύστασιν, ἐπὶ τὰ οἰκεῖα ἑκάστου

« Jam vero, inquit Severus, de animo illo, quem a Deo nobis duplici ex parte, altera patiendi necessitatem excludente, altera subeunte conflatum, quasi medium quemdam ex albo nigroque colorem obtrudit Plato, hæc in præsentia quæ dicamus, occurrunt. Partium illarum progressu temporis illa-

(42) *Ἄλλοι δὲ ὀνίνανται.* Qui? aut quomodo? Defuncti nimirum, sed levioribus criminibus obnoxii, qui postquam denuo revixerunt, tantorum cruciatuum memores, castius et sanctius novam hanc vitam instituent, ne iterum mortui quorum scelera imitati essent, eorum etiam pœnas sustinere cogerentur.

(43) Forte μὴ, κατὰ Πλ. ἐξ.

Digitized by Google

bente dissidio, interire animum oportebit, quemadmodum illam coloris medii temperationem, cum illi ex quibus ante coaluit, suapte natura paulatim, in suum quisque genus propriumque solvuntur, perire necesse est. Id quod si semel probabitur, morti certe obnoxium, non immortalem animum esse ponemus. Etenim si pro confesso habeatur, hac in rerum natura, quod contrario careat, prorsus esse nihil, quæque mundi ambitu continentur omnia, ex adversis pugnantibusque naturis Dei manu temperata esse, qui mutuam illis amicitiam et communionem injecerit, ut sicco et humido, calido et frigido, gravi et levi, albo et nigro, dulci et acerbo, duro et molli, naturæ denique patiendi experti, et naturæ ad patiendum aptæ, eaque id genus omnia una quadam **701** alia rerum omnium communione devinxerit; præterea si quæ mutuo temperata sunt, atque inter sese permista, mutuum quoque temporis progressione divortium pro naturæ suæ conditione suscipiunt; animum profecto, si partium illarum in eo concretionem ponimus, perinde uti colorem aliquem medium, naturæ suæ vitio tandem interire necesse erit: contrariis illis ex quibus ipse constabit, ad proprium naturæ suæ statum per sese properantibus. Quid enim? Annon id videmus, quod suapte natura grave sit, licet a nobis, aut alia quavis extrinsecus indita naturali levitate, sursum agatur, ut tamen deorsum naturæ suæ vi ac pondere rapiatur? Similiter, quod suapte natura leve sit, licet extrinsecus simili quadam impellente causa, deorsum feratur, ut tamen suis quoque viribus sursum enitatur? Etenim quæ duobus ex contrariis unum in aliquid simul coierint, fieri non potest, ut eodem se modo semper habeant, nisi e rerum natura tertium aliquid cum iisdem perpetuo conjungatur. Sed animus tertium quid profecto non est, duobus ex contrariis pugnantibusque compositum, sed potius unum aliquid simplex, naturaque sua ab omni et patiendi necessitate, et corporis mole liberum: ut eum propterea Plato Platonisque sectatores, immortalem esse statuerint. At quoniam et hominem ex animo corporeque constare, vox est omnium una communis, et quæ citra corporis commercium, in nobis volentibus nolentibus commotiones exsistunt, animo assignantur universæ, naturam ejus patiendo obnoxiam esse conjicientes inde plerique, mortalem illum atque corporeum, non corporis expertem esse contendunt. Plato autem ad illam ejus partem, quæ suapte natura omnem patiendi necessitatem excluderet, alteram hanc ex sese patientem adjungere coactus est. Quod autem hæc illorum utrinque nec alia ratio fuerit, ex iis quæ cum a Platone, tum etiam ab aliis disputantur, ostendere, ac simul effectrices illas, quæ nobis insitæ sunt, facultates promere ac proferre conabimur. » Hactenus Severi Platonici verba. Jam de cœli, deque collucentium ioi siderum principio, quid Plato senserit videamus.

A ἐξ ὧν συνέστη, ἐν χρόνῳ φύσει χωριζομένου. Εἰ δὲ τοῦτο, φθαρτὴν ἀποφανοῦμεν, ἀλλ' οὐκ ἀθάνατον τὴν ψυχήν. Εἰ γὰρ τοῦτο ὁμολογεῖται, μηδὲν τῶν ἐν τῇ φύσει ὄντων ἄνευ τοῦ ἐναντίου εἶναι, τά τε ἐν τῷ κόσμῳ ἐκ τῆς τῶν ἐναντίων φύσεως ὑπὸ Θεοῦ κεκοσμῆσθαι, φιλίαν αὐτοῖς καὶ κοινωνίαν ἐμποιήσαντος αὐτοῦ, οἷον τῷ ξηρῷ πρὸς τὸ ὑγρὸν, καὶ τῷ θερμῷ πρὸς τὸ ψυχρὸν, τῷ τε βαρεῖ πρὸς τὸ κοῦφον, λευκῷ τε πρὸς τὸ μέλαν, γλυκεῖ τε πρὸς τὸ πικρὸν, σκληρῷ τε πρὸς τὸ μαλακὸν (44), καὶ πᾶσι τοῖς τοιούτοις μίαν ἄλλην πάντων κοινωνίαν, τῇ τε ἀπαθεῖ οὐσίᾳ πρὸς τὴν παθητήν· τὰ δὲ κραθέντα καὶ μιχθέντα χωρισμὸν τὸν ἀπ' ἀλλήλων ἐν χρόνῳ φύσει ἐπιδέχεται· ἡ δὲ ψυχὴ ἐξ ἀπαθοῦς καὶ παθητῆς οὐσίας γεγονέναι ὑποκείσεται· ἀνάγκη, ὡς τὸ μέσον χρῶμα, οὕτω καὶ

B ταύτην ἐν χρόνῳ φύσει ἀφανισθῆναι, τῶν ἐν τῇ συστάσει αὐτῆς ἐναντίων ἐπὶ τὴν οἰκείαν φύσιν ἐπειγομένων. Ἢ γὰρ οὐχ ὁρῶμεν καὶ τὸ φύσει βαρὺ, κἂν ὑφ' ἡμῶν ἤ τινος ἔξωθεν φυσικῆς προσγενομένης αὐτῷ κουφότητος ἄνω φέρηται, ὡς αὐτὸ ὁμοίως ἐπὶ τὴν οἰκείαν φύσιν κάτω βιάζεται; Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ φύσει κοῦφον, κατὰ τὰς ὁμοίας ἔξωθεν αἰτίας κάτω φερόμενον, ὡς αὐτὸ ὁμοίως ἐπὶ τὰ ἄνω βιάζεται; Τὰ γὰρ ἐκ δύο τινῶν ἀλλήλοις ἐναντίων εἰς ταυτὸν συναχθέντα ἀδύνατον ἐν τῷ αὐτῷ ἀεὶ εἶναι, μὴ τρίτου τινὸς τῆς τῶν ὄντων οὐσίας ἀεὶ ἐνόντος αὐτοῖς.

C Ἀλλὰ γὰρ οὐκ ἔστι ψυχὴ τρίτον τι πρᾶγμα ἐκ δύο ἐναντίων ἀλλήλοις σύνθετον, ἁπλοῦν δὲ καὶ τῇ αὐτοῦ φύσει ἀπαθὲς καὶ ἀσώματον. Ὅθεν Πλάτων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, ἀθάνατον αὐτὴν ἔφασαν εἶναι. Ἐπειδὴ δὲ τὸν ἄνθρωπον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος κοινός ἐστι πάντων λόγος γεγονέναι, τὰ δ' ἐν ἡμῖν ἄνευ σώματος ἑκουσίως καὶ ἀκουσίως γιγνόμενα πάθη τῆς ψυχῆς εἶναι λέγεται, οἱ μὲν πολλοὶ, τούτῳ τεκμαιρόμενοι τῷ (45) παθητὴν εἶναι τὴν οὐσίαν αὐτῆς, θνητὴν αὐτὴν εἶναι λέγουσι, καὶ σωματοειδῆ, ἀλλ' οὐκ ἀσώματον· ὁ δὲ Πλάτων, τῷ φύσει αὐτῆς ἀπαθεῖ προσηναγκάσθη τὴν παθητὴν οὐσίαν προσυφᾶναι. Ὅτι δὲ μὴ ἑτέρως ἔχει, ἐξ ὧν ἑκάτεροι εἰρήκασι, Πλάτων τε καὶ οἱ ἄλλοι, πειρασόμεθα τῷ λόγῳ, τὰς ἐν ἡμῖν ἐνεργούσας δυνάμεις παραθέντες, προσδιδάσαι. » Ταῦτά μοι ἀπὸ τῶν Σεβήρου τοῦ Πλατωνικοῦ περὶ ψυχῆς προκείσθω. Σκέψαι δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ τόδε, περὶ τῆς οὐρανοῦ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φωστήρων ἀρχῆς.

D

(44) *Τὸ μαλακόν.* Post hæc verba, duarum sententiarum trajectionem contigisse puto; proindeque sic legendum, τὸ μαλακὸν, τῇ τε ἀπαθεῖ οὐσίᾳ πρὸς τὴν παθητὴν, καὶ πᾶσι τοῖς τοιούτοις μίαν ἄλλην πάντων κοινωνίαν· τὰ δὲ κραθέντα, etc. Quam conjecturam in versione secutus sum.

(45) Forte τό, vel dele.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Περὶ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φωστήρων, ὅτι μὴ καθόλου ὀρθῶς ἐδόξασεν ὁ Πλάτων. Ἀπὸ τῆς Ἐπινομίδος, καὶ Τιμαίου, καὶ τοῦ δεκάτου τῶν Νόμων, *ἅπερ Μωϋσῆς σέβειν ἀπαγορεύει, ὡς καὶ ὁ Ἑβραῖος Φίλων ἑρμηνεύει.*

Συμφώνως Ἑβραίοις καὶ τὸν περὶ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ φαινομένων (46) ἀποδοὺς λόγον, καθ' ὃν γεννητὰ εἶναι, πρὸς τοῦ τῶν ὅλων αἰτίου πεποιημένα, μετέχειν τε τῆς σωματικῆς καὶ φθαρτῆς οὐσίας συνέστη· οὐκέθ' ὁμοίως Ἑβραίοις σέβειν αὐτὰ νομοθετεῖ, καὶ θεοὺς ἡγεῖσθαι, ὧδε φάσκων ἐν *Ἐπινομίδι*· « Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων (47) ποτὲ λέγω θεὸν, ὦ Μέγιλλε καὶ Κλεινία; Σχεδὸν οὐρανὸν, ὃν καὶ δικαιότατον, ὡς ξύμπαντες ἄλλοι δαίμονες ἅμα καὶ θεοὶ, τιμᾶν τε καὶ εὔχεσθαι διαφερόντως αὐτῷ· τὸ δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι πάντες ἂν ὁμολογοῖμεν. » Εἶθ' ὑποβὰς ἐν τῷ αὐτῷ προστίθησι ταῦτα· « Θεοὺς δὲ δὴ (48) τοὺς ὁρατοὺς, μεγίστους καὶ τιμιωτάτους, καὶ ὀξύτατον ὁρῶντας πάντη, τοὺς πρώτους, τὴν τῶν ἄστρων φύσιν λεκτέον, καὶ ὅσα μετὰ τούτων αἰσθανόμεθα γεγονότα. Μετὰ δὲ τούτους, καὶ ὑπὸ τούτοις ἑξῆς δαίμονας· ἀέριον δὲ γένος (49), ἔχον ἕδραν τρίτην καὶ μέσην, τῆς ἑρμηνείας αἴτιον, εὐχαῖς τιμᾶν μάλα χρεὼν χάριν τῆς εὐφήμου διαπορείας. » Διὰ τούτων θεοὺς εἰπὼν εἶναι τοὺς δηλωθέντας, περὶ τῆς πρώτης αὐτῶν συστάσεως φυσιολογῶν ἐν *Τιμαίῳ*, τοιάδε διεξέρχεται· « Ὅτι πῦρ (50-51) πρὸς τὸν ἀέρα, τοῦτο ἀὴρ (52) πρὸς ὕδωρ· καὶ ὅ τι ἀὴρ πρὸς ὕδωρ, τοῦτο ὕδωρ πρὸς τὴν γῆν, ξυνέδησε, καὶ ξυνεστήσατο οὐρανὸν ὁρατὸν καὶ ἁπτόν. Καὶ διὰ ταῦτα ἔκ τε δὴ τούτων τοιούτων, καὶ τὸν ἀριθμὸν τεττάρων, τὸ τοῦ κόσμου σῶμα ἐγενήθη δι' ἀναλογίας ὁμολογῆσαν, φιλίαν τε ἔσχεν ἐκ τούτων, ὥστ', εἰς ταὐτὸν αὑτῷ ξυνελθὸν, ἄλυτον ὑπὸ τῶν ἄλλων πλὴν ὑπὸ τοῦ ξυνδήσαντος γενέσθαι. » Εἶθ' ἐπιλέγει· « Ψυχὴν δ' (53) εἰς τὸ μέσον αὐτοῦ θεὶς, διὰ παντός τε ἔτεινε, καὶ ἔτι ἔξωθεν τὸ σῶμα αὐτῇ περιεκάλυψε (54), καὶ

(46) *Φαιομένων*. Mallem cum altero ms. φωστήρων. Porro non illa tantum a Platone traduntur, sed etiam animata esse astra, qui alius error est.

(47) *Τίνα δὴ καὶ σεμ.* In *Epinomide*, p. 699 B.

(48) *Θεοὺς δὲ δή* Ibid., pag. 702 C.

(49) *Ἀέριον δὲ γένος*. Ficinus hæc cum præcedente δαίμονας ita conjungit, ut per appositionem, δαίμονας ἀέριον γένος, dici existimet: ad quem et Serranus accedit, qui superiora mire turbat. Plato ubique genus hoc aerium ad superiorum dæmonum turba sejungit.

(50-51) *Ὅ τι πῦρ*. In *Timæo*, pag. 527 F; sed pauca ex superioribus, ad truncæ orationis intelligentiam, repetenda. Sic enim ille, Νῦν δὲ... οὕτω δὴ πυρός τε καὶ γῆς, ὕδωρ, ἀέρα τε, ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ θεὶς, καὶ πρὸς ἄλληλα, καθόσον ἦν δυνατὸν, ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπεργασάμενος ὅ τι πῦρ πρὸς ἀέρα, etc.

(52) *Τοῦτο ἀήρ*. Plato, ἀέρα, quod rectum est; refertur enim ad præcedens ἀπεργασάμενος. Hæc apud Tull. conversa leges in *Timæo*, sect. 13.

(53) *Ψυχὴν δέ*. Ibid., p. 528 C. Tull., sect. 18.

(54) *Ἔξωθεν τὸ σῶμα α. π.* Plato, ἔξω, etc. Tullius, *Deinde eum circumdedit corpore, et restituit extrinsecus.* Mihi quidem adversus hoc nomen vel hiscere, religio sit: mens tamen philosophi videbatur, animum illum, non tantum omnibus mundi partibus interfusum esse, verum etiam toti ejus corpori circumdatum atque circumfusum. Id quod ex sequentibus auferri queat. Postquam enim animum hunc arbitrio suo temperavit; tum p. 529 A de illius in universo situ et collocatione sic disputat: Ἐπεὶ δὲ, inquit, κατὰ νοῦν τῷ ξυνιστάντι, πᾶσα ἡ τῆς ψυχῆς ξύστασις ἐγεγένητο, μετὰ τοῦτο, τῶν τὸ σωματοειδὲς ἐντὸς αὐτῆς ἐτεκταίνετο, καὶ μέσον μέσῳ ξυνάγων προσήρμοττεν. Hactenus Virgilianum illud,

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.

Quid deinde? Audi: Ἡ δὲ (ψυχὴ) ἐκ μέσου πρὸς τὸν ἔσχατον οὐρανὸν διεκπλακεῖσα, κύκλῳ τε αὐτὸν περικαλύψασα, αὐτή τε ἐν αὐτῇ στρεφομένη, θείαν ἀρχὴν ἦρξατο ἀπαύστου καὶ ἔμφρονος βίου, πρὸς τὸν ξύμπαντα χρόνον. Quam postremam periodum Tullius ita vertit, *Sic animus a medio profectus* (διεκπλακεῖσα, quasi traductus, atque transmissus) *extremitatem cæli a suprema regione, rotundo ambitu circumjecit, seseque ipse versans, divinæ, sempiternæ sapientisque vitæ induxit exordium.* Ergo illud κύκλῳ περικαλύψασα reddit *rotundo ambitu circumjecit.* Si removebitur Ciceronis auctoritas, velle

702 CAPUT XVIII.

De cælo, deque collucentibus in eo sideribus, haud recte omnino sensisse Platonem. Ex Epinomide, Timæo *et* Legum *decimo. Quæ Moyses coli omnia vetuit, quemadmodum Hebræus etiam Philo interpretatur.*

De cœlo, deque collucentibus in eo sideribus, ita quidem Hebræorum ex mente Plato philosophatur, uti et ortum aliquem habuisse, et a rerum omnium conditore perfecta esse, et corporea interituique obnoxia natura constare doceat. Idem tamen eorum postea, relicto ductu, cultum iis ac divinitatem legibus decernit sanctique suis, dum in *Epinomide* hunc in modum loquitur: « Ecquem vero, inquit, vobis, Megille, tuque o Clinia, tantopere Deum commendo? Cœlum, opinor, quod quidem verum fuerit cum cæteris dæmonibus simul atque diis colere summisque precibus obsecrare. Nam ipsum quoque bonorum nobis aliorum omnium causam fuisse, merito fateamur. » Inde plusculis interjectis, hæc ibidem subjungit: « Nam deos quidem illos, qui sub aspectum cadunt, maximos et maxima veneratione dignos, cunctaque passim acutissime pervidentes, astra, inquam, illa, quæque cum iis exstitisse agnoscimus omnia, deorum omnium principes habere nos oportet. Tum secundum eos, ac sub iis dæmones colere. At genus illud aerium, quod tertiam obtinet mediamque sedem, quodque superos inter et homines interpretis munere fungitur, precationibus demereri cum primis necesse est, felicem ut nobis suam hanc operam esse velint. » Hæc ibi, quibus manifeste divinitatem ipsis attribuit. Idem vero de prima eorum molitione sic philosophatur in *Timæo*: « Sic elementis, inquit, inter sese aptis atque connexis, ut qua proportione ignis cum aere, eadem aer cum aqua, et qua vicissim aer cum aqua, eadem aqua similiter cum terra congrueret; mundum hunc ita devinxit atque firmavit, ut spectari simul tangique posset. Ac propterea, cum ex illis et natura sua talibus,

Digitized by Google

et numero quatuor, hujus mundi corpus secum apte consentiens effectum est: tum ea sese amicitia proinde complectitur, ut in unum per sese coalescens, ab alio, quam ab eo, cujus manu colligatum est, dissolvi nunquam possit. » **703** Quibus hæc post nonnulla subjungit: « Animum autem ejus in medio collocatum, ita per universum effudit, ut ipsum quoque corpus extrinsecus eo circumfuderit: adeoque mundum hunc, orbem unum aliquem, quique in orbem converterentur, eumdemque solum ac sine cujusquam alterius consortio esse voluit. » Atque iterum inferius: « Hoc igitur, inquit, divinæ providentiæ consilio, uti tempus exsisteret, sol, luna, ac cætera quinque sidera, quæ vulgo errantia nominantur, procreata sunt, quorum motu numerorum temporis et exstare ratio, et observari posset. Horum corpora singulorum molitus Deus, iis manibus servire jussit, quos alterius conversio efficeret. » Et paulo post: « Hæc, inquit, corpora animatis vinculis colligata, animantia evasere, atque imperati sibi rationes cognovere. » Idem vero *Legum* decimo universe de omni animo sic loquitur: « Quidquid animo præditum est, inquit, id omne, quod mutationis in sese causam habeat, mutetur necesse est. Quo in mutationis genere, singula fati ordinem ac legem sequuntur. Ita, quæ suis in moribus minora tantum aliqua mutaverint, ea minus depressa per summum duntaxat regionis solum incedunt; quæ plura gravioraque peccaverint, profundo gurgite hauriuntur. » Si ergo quidquid animo præditum est, idem est mutationi obnoxium, cujus in sese causam includat; cœlum autem, sol, atque luna, ut Plato ipse statuit, animo prædita sunt; eadem quoque sunt mutationi obnoxia, cujus in sese causam includant, si quid efficit ejus ratiocinatio. Quod si ita est, quomodo rursus æternitatem in illis, ac proinde divinitatem agnoscit, cum ex caduco mortalique corpore concreta dissolvi aliquando possint? Nam in *Timæo* quidem hæc ipse: « Quoniam igitur, inquit, dii omnes, tam qui palam volvuntur in cœlo, quam qui videndos sese nobis pro voluntate præbent, ortum habuere, sic eos universi hujus conditor alloquitur: Hæc vos, qui deorum satu orti estis, attendite. Quorum operum ego parens effectorque sum, quæ

A

B

C

D

κύκλῳ δὴ (55) κύκλον στρεφόμενον, οὐρανὸν μόνον ἕνα ἔρημον κατέστησε. » Καὶ πάλιν ὑποβὰς ἐπιφέρει λέγων· « Ἐξ οὖν λόγου (56) καὶ διανοίας Θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν, ἵνα γενηθῇ χρόνος, ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα, ἐπίκλην ἔχοντα πλάνητες, εἰς διορισμὸν καὶ φυλακὴν ἀριθμῶν χρόνου γέγονε· σώματα δὲ αὐτῶν ἑκάστων ποιήσας ὁ Θεὸς, ἔθηκεν εἰς τὰς περιφορὰς, ἃς ἡ θατέρου περίοδος ᾖει. » Καὶ ἐπιλέγει· « Δεσμοῖς τε ἐμψύχοις σώματα δεθέντα ζῶα ἐγενήθη, τό τε προσταχθὲν ἐμαθε. » Καὶ ἐν τῷ δεκάτῳ τῶν *Νόμων* καθόλου περὶ πάσης ψυχῆς ἀποφαίνεται, λέγων ὧδε· « Μεταβάλλει μέντοιγε (57) πάνθ' ὅσα μέτοχά ἐστι ψυχῆς, ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένα τὴν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν. Μεταβαλόντα δὲ φέρεται (58) κατὰ τὴν τῆς εἱμαρμένης τάξιν καὶ νόμον· μικρότερα μὲν τῶν ἠθῶν μεταβαλόντα, ἐλάττω κατὰ τὸ τῆς χώρας ἐπίπεδον μεταπορεύεται· πλείω δὲ καὶ ἀδικώτερα. μεταπεσόντα εἰς βάθος. » Εἰ δὴ οὖν μεταβάλλει (59) πάνθ' ὅσα μέτοχά ἐστι ψυχῆς, ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένα τὴν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν, οὐρανὸς δὲ καὶ ἥλιος καὶ σελήνη μέτοχά ἐστι ψυχῆς, κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα· καὶ ταῦτα ἄρα μεταβάλλοι ἂν, ἐν ἑαυτοῖς κεκτημένα τὴν τῆς μεταβολῆς αἰτίαν, κατὰ τὸν αὐτοῦ λόγον. Πῶς οὖν πάλιν ἀΐδίους αὐτοὺς εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο θεούς φησι, καίπερ ἐν σώματι φθαρτῷ ὄντας, καὶ λυθῆναι οἵους τε; Λέγει δ' οὖν πάλιν ἐν *Τιμαίῳ*· « Ἐπεὶ δ' οὖν πάντες ὅσοι τε περιπολοῦσι φανερῶς καὶ ὅσοι φαίνονται, καθόσον ἂν ἐθέλωσι θεοὶ, γένεσιν ἔσχον, λέγει πρὸς αὐτοὺς ὁ τόδε τὸ πᾶν γεννήσας τάδε· Θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων, ἄλυτα ἐμοῦ μὴ θέλοντος, τὸ μὲν οὖν δὴ δεθὲν πᾶν λυτόν. Τό γε μὴν καλῶς ἁρμοσθὲν καὶ ἔχον εὖ λύειν ἐθέλειν κακοῦ. Δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὖν οὐκ ἐστε, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν· οὔτι μέν τοι λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων, οἷς ὅτε ἐγιγνεσθε, ξυνεδεῖσθε. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Εἰκότως δῆτα Μωϋσῆς, καὶ τὰ Ἑβραίων λόγια, σέβειν μὲν ἀπαγορεύει ταῦτα, καὶ θεοὺς ἡγεῖσθαι, ἄνω δὲ πρὸς τὸν παμβασιλέα Θεὸν ἀνάγοντα, αὐτὸν δὴ τὸν ἡλίου, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων, ὅλου τε οὐρανοῦ καὶ κόσμου δημιουργὸν, τὸν δὴ τὰ πάντα θείῳ λόγῳ συνδήσαντά τε, καὶ συναρμοσάμενον, μόνον ἡγεῖσθαι Θεὸν, καὶ μόνῳ

mihi philosophus videtur, *animum se ipso extremum illud cœlum in orbem*, id enim est, κύκλῳ, *undique circumdedisse*: atque ita longe facilius quod adjungit intelligas, *animum semetipsum in sese versare*. Sane Timæus ille Locrus, in suo *De natura* opusculo, quod Platonici *Timæi* quoddam quasi semen dici queat, ita clarissime, τὰν δὲ τῷ κόσμῳ ψυχὰν, μεσόθεν ἐξάψας, ἐπήγαγεν ἔξω, περιχαλύψας αὐτὸ ὅλον αὐτᾷ, κρᾶμα αὐτὰν κερασάμενος, ἔκ τε τᾶς ἀμερίστω μορφᾶς, καὶ τᾶς μεριστᾶς οὐσίας.

(55) *Καὶ κύκλῳ δή*, etc. Tullius, *cœloque solivago, et volubili, et in orbem incitato complexus est*. Acrioris esset ac fidentioris ingenii, hæc et alia pleraque, ac philosophi verba κριτικώτερον expendere. Tantum moneo, leviter mutandum videri quod apud Tullium sequitur, *quod secum ipsum propter virtutem facile esse posset, nec desideraret alterum, satis sibi ipse natus et familiaris*. Scribendum enim est, *notum et familiare*, nam de cœlo loquitur.

(56) *Ἐξ οὖν λόγου*. Plato ibid., 529 F. Tullius, sect. 26.

(57) *Μεταβάλλει μέντοι γε*. Idem, lib. x *Leg*, pag. 672 C, D

(58) *Μεταβαλόντα δὲ φέρεται*. Plato, μεταβάλλοντα δὲ φαίνεται. Elige.

(59) *Εἰ δὴ οὖν μεταβάλλει*. Videntur hæc ad simile usque periodi principium c 3 perperam inculcata. Atque hæc insulsa repetitio librariorum oscitantiæ tribuenda est, qui cum in hac periodo exscribenda, ad illas voces pervenissent, μεταβολῆς αἰτίαν, quæ jam ex Platone præcesserant, periodum integram denuo ad finem usque pertexuerunt, cum sequi debuisset ex Eusebio, οὐρανος ος, etc., quæ habentur c. 10.

Digitized by Google

τὴν σεβάσμιον ἀπονέμειν νομοθετεῖ τιμήν, λέγων· « Μὴ ἰδὼν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ πάντας τοὺς ἀστέρας, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς. » Ἑρμηνεύει δὲ ταῦτα διασαφῶν εἰς πλάτος ὁ τὰ Ἑβραίων πεπαιδευμένος Φίλων, ὧδέ πη λέγων πρὸς λέξιν· « Τινὲς ἥλιον (60), καὶ σελήνην, καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας ὑπέλαβον εἶναι θεοὺς αὐτοκράτορας, οἷς τὰς τῶν γιγνομένων ἁπάντων αἰτίας ἀνέθεσαν. Μωϋσῆ δ' ὁ κόσμος ἔδοξεν εἶναι καὶ γεννητὸς, καὶ πόλις ἡ μεγίστη, ἄρχοντας ἔχουσα καὶ ὑπηκόους· ἄρχοντας μὲν, τοὺς ἐν οὐρανῷ πάντας, οἷον πλάνητας καὶ ἀπλανεῖς ἀστέρας· ὑπηκόους δὲ τὰς μετὰ σελήνην ἐν ἀέρι, καὶ περιγείους φύσεις. Τοὺς δὲ λεχθέντας ἄρχοντας οὐκ αὐτεξουσίους, ἀλλ' ἑνὸς τοῦ πάντων Πατρὸς ὑπάρχους· οὗ μιμουμένους τὴν ἐπιστασίαν, κατορθοῦν πρυτανεύοντας κατὰ δίκην καὶ νόμον ἕκαστον τῶν γεγονότων. Τοὺς δὲ μὴ βλέποντας τὸν ἐπιβεβηκότα ἡνίοχον τοῖς ὑπεζευγμένοις, ὡς αὐτουργοῖς, τῶν ἐν τῷ κόσμῳ γινομένων ἀνάψαι τὰς αἰτίας. Ὧν τὴν ἄγνοιαν ὁ ἱερώτατος νομοθέτης εἰς ἐπιστήμην μεθαρμόζεται, λέγων ὧδε· « Μὴ ἰδὼν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ πάντα τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ, πλανηθεὶς προσκυνήσῃς αὐτοῖς. » Εὐθυβόλως πάνυ καὶ καλῶς πλάνην εἶπε τὴν τῶν εἰρημένων ὡς θεῶν ἀποδοχήν. Οἱ γὰρ ἰδόντες, ἡλίου μὲν προσόδοις καὶ ἀναχωρήσεσι τὰς ἐτησίους ὥρας συνισταμένας, ἐν αἷς αἱ ζώων, καὶ φυτῶν, καὶ καρπῶν γενέσεις ὡρισμέναις χρόνων περιόδοις τελεσφοροῦνται· σελήνην δ' ὑπηρέτιν καὶ διάδοχον ἡλίου, νύκτωρ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ προστασίαν ἀνειληφυῖαν, ὧν μεθ' ἡμέραν ἥλιος, καὶ τοὺς ἄλλους ἀστέρας κατὰ τὴν πρὸς τἀπίγεια συμπάθειαν, μυρία τῶν ἐπὶ διαμονῇ τοῦ παντὸς ἐνεργοῦντά τε καὶ δρῶντας, πλάνην ἐπλανήθησαν ἀνήνυτον, μόνους εἶναι τούτους θεοὺς ὑποτοπήσαντες. Εἰ δ' ἐσπούδασαν διὰ τῆς ἀπλανοῦς βαδίζειν ὁδοῦ, κἂν εὐθὺς ἔγνωσαν, ὅτι καθάπερ αἴσθησις ὑποδιάκονος νοῦ γέγονε, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ αἰσθητοὶ πάντες ὑπηρέται τοῦ νοητοῦ συνέστησαν. » Καὶ ἐπάγει λέγων· « Ὥσθ' ὑπερβάντες τῷ λογισμῷ πᾶσαν τὴν ὁρατὴν οὐσίαν, ἐπὶ τὴν τοῦ ἀειδοῦς, καὶ ἀοράτου, καὶ μόνῃ διανοίᾳ καταληπτοῦ τιμὴν ἴωμεν, ὃς οὐ μόνον Θεός ἐστι νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν, ἀλλὰ καὶ ἁπάντων δημιουργός. Ἐὰν δέ τις τὴν τοῦ ἀϊδίου καὶ ποιητοῦ θεραπείαν ἄλλῳ προσνέμῃ νεωτέρῳ καὶ γεννητῷ, φρενοβλαβὴς ἀναγεγράφθω, καὶ ἔνοχος ἀσεβείᾳ τῇ μεγίστῃ. » Ταῦτα τῆς Ἑβραίων εὐσεβείας, τὰ ὡς ἀληθῶς ἀκήρατά τε καὶ θεῖα μαθήματα, πρὸ τῆς τετυφωμένης φιλοσοφίας

A per me facta, non sunt dissoluta me invito : quanquam omne colligatum solvi potest. Sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissolvere. Sed quoniam orti estis, immortales vos quidem esse, et indissolubiles non potestis : **704** neutiquam tamen dissolvemini, nec vos ulla mortis fata periment. Consilium enim meum majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa, quibus estis, tum cum gignebamini, colligati. » Hactenus ille. Jure ergo Moyses Hebræorumque oracula prohibent, quominus cultum iis ac divinitatem tribuamus : contraque jubent, uti sursum animis ad rerum omnium moderatorem Deum ipsum, inquam, solis, atque lunæ, siderumque reliquorum, imo cœli mundique totius effectorem sublatis, B unum illum, cujus verbo apta ex sese nexaque sunt omnia, et Deum habeamus, et augusto illo cultu prosequamur. Nam ita quidem Moyses præcipit : « Ne videns solem, et lunam, et omnes stellas, et omnem ornatum cœli, errore deceptus adores ea [1]. » Quod ejus interdictum uberius explanans Philo, rerum Hebræarum scientissimus, hunc in modum loquitur : « Sunt qui solem atque lunam astraque cætera, præpotentes ex sese deos esse rati, causas ipsi eorum quæ fiunt omnium assignarunt. At vero Moyses et genitum esse mundum, et instar magnæ cujusdam reipublicæ, sues quoque principes ac subditos habere statuit. Et stellas quidem tam errantes, quam orbibus suis affixas, quæ C omnes in cœlo versantur, principum loco munereque fungi ; luna vero inferiores naturas, sive aerem teneant, sive propius cum terra cohæreant, subditorum in classe graduque consistere. Verumtamen principes illos, non potestatis omnino jurisque sui, sed unius cunctorum parentis quosdam quasi præfectos esse, cujus dum regendi consilium ac rationes imitantur, quidquid exsistit nascitur-que rerum, id omne feliciter ex æquitatis legisque præscripto moderari. At vero, qui sessorem illum frenos habenasque regentem non viderent, eos jugalibus istis, quasi per sese res efficerent, omnium quæ hoc in orbe fierent, causas tribuisse. Quorum stultitiam nova ut scientia sanctissimus legislator emendet : « Ne tu, inquit, videns solem, et lunam, et stellas, et omnem ornatum cœli, errore deceptus D adores ea. » Præclare omnino rem tetigit, dum eorum, quibus nova hæc numina probarentur, consilium errorem appellavit. Nam qui dum viderent, aut solis accessu recessuque annuas illas tempesta-

[1] Deut. IV, 19.

(60) *Τινὲς ἥλιον.* Locum hunc Philonis exstare non credo. Exstant alii duo in lib. *De mundi opificio*, quorum posteriorem indicamus in observationibus ad p. 286, priorem hic dabimus ex Philone, pag. 7, ubi rationem afferens quamobrem post terræ germina, stellas Deus effecerit : Προλαβὼν γὰρ περὶ τῶν οὔπω γεγονότων ἀνθρώπων, οἷοι τὰς γνώμας ἔσονται, στοχασταὶ τῶν εἰκότων καὶ πιθανῶν, ἐν οἷς τὸ πολὺ τὸ εὔλογον, ἀλλ' οὐχὶ τῆς ἀκραιφνοῦς ἀληθείας· καὶ ὅτι πιστεύσουσι τοῖς φαινομένοις μᾶλλον ἢ Θεῷ, σοφιστείαν πρὸ σοφίας θαυμάσαντες· κατιδόντες τε αὖθις τὰς ἡλίου καὶ σελήνης περιόδους, δι' ὧν θέρη, χειμῶνες, ἔαρος, μετοπώρου τροπαί· τῶν ἐκ γῆς ἀνὰ πᾶν ἔτος φυομένων καὶ γινομένων ἁπάντων αἰτίας ὑπολήψονται, τὰς τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων περιπολήσεις· ἵνα μηδενὶ γεννητῷ τὰς πρώτας ἀνατιθέναι τινὲς τολμῶσιν αἰτίας, ἢ διὰ θράσος ἀναίσχυντον, ἢ δι' ἀμαθίαν ὑπερβάλλουσαν· ἀναδραμέτωσαν, φησὶ, ταῖς διανοίαις ἐπὶ τὴν πρώτην τῶν ὅλων γένεσιν, ὅτι πρὸ ἡλίου, καὶ σελήνης, παντοῖα μὲν φυτὰ, παντοίους δὲ καρποὺς ἤνεγκεν ἡ γῆ, etc., quæ satis cum hoc loco supra B, 12, conveniunt.

Digitized by Google

ies exsistere, quibus animantium, plantarum, fructuumque ortus, maturitatem suam certis ac descriptis temporum conversionibus assequantur : aut lunam solis administram atque vicariam, quibus ipse præsit interdiu, curam eorum noctu moderationemque suscipere; **705** tum cætera quoque sidera pro suo quodam adversus res terrenas sensu, infinita quæ ad universi conservationem pertineant, indita sibi vi efficere; eum in errorem sane immensum devenere, hos ut solos deos esse statuerent. Qui si rectam viam studiosius instituissent, facile profecto agnovissent, quemadmodum mentis administer suapte natura sensus est, ita quidquid in sensum cadit, ejus quod sola mente percipitur, administrum esse constitutum. » Quibus ita subdit : « Quamobrem, inquit, naturam omnem aspectabilem cogitatione prætervecti, ad ejus, qui, quod omni forma careat, nec visu attingatur, sola intelligentia percipi potest, honorem aspiremus : quippe qui Deus sit, non eorum modo, quæ vel mente, vel sensu capiuntur, sed omnium omnino procreator. Quisquis autem sempiterni illius ac rerum effectoris cultum recentiori cuipiam genitoque tribuerit, is et insanus, et summæ reus impietatis habeatur. » Nos igitur hæc religionis apud Hebræos præcepta, immortalia prorsus ac divina, stolidæ ac vecordi philosophiæ prætulimus. Nam quid me attinet ista persequi diutius, ac cæteros Platonis errores aperire, cum ex paucis illis conjecturam facile de iis etiam, quæ tacitus prætereo, facere quisque possit? Id quod nemo tamen abs me calumniandi animo dictum esse putet, cum majorem in modum hominem suspiciam ipse quoque. Sic est, equidem illum nobis Græcorum omnium amicissimum existimo, et tanquam eum, qui si minus eadem prorsus quæ nos omnia, affinia certe admodum cognataque tradiderit, observo. Sed tamen ubi cum Mose ac cæteris Hebræorum prophetis committitur, quam iis intelligentiæ vi cesserit, aperio. Quanquam si quis eum arguendum ex professo susciperet posset is profecto alia sexcenta reprehendere, cujusmodi sunt egregia illa plenaque prudentiæ, quæ vel de mulieribus in *Republica* statuit, vel de infando amore in *Phædro* tam speciose philosophatur. Ex quibus si quid etiam audire placet, legesis quæ ab eo totidem verbis disputantur.

A τετιμήκαμεν. Τί με δεῖ μηκύνειν, καὶ τἄλλα τοῦ Πλάτωνος εἰς φῶς ἀγαγεῖν, ἐκ τῶνδε παρὸν καὶ τὰ ἐμοὶ νῦν σεσιγημένα τεκμαίρεσθαι; οὐ μὴν διαβολῆς ἕνεκα ταῦτα φάναι προήχθην, ἐπεὶ καὶ σφόδρα ἔγωγε ἄγαμαι τὸν ἄνδρα. Ναί, πάντων μᾶλλον Ἑλλήνων φίλον ἡγοῦμαι, καὶ τιμῶ, τὰ ἐμοὶ φίλα καὶ συγγενῆ, εἰ καὶ μὴ τὰ ἴσα διόλου, πεφρονηκότα· Μωσέως δ' ἐν παραθέσει, καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν, τὸ ἐλλιπὲς ἐπιδεικνὺς αὐτοῦ τῆς διανοίας. Καίτοι παρῆν τῷ καταμέμφεσθαι παρεσκευασμένῳ, μυρί' ἄττα καταιτιᾶσθαι, οἷα τὰ σεμνὰ καὶ σοφὰ αὐτῷ περὶ γυναικῶν ἐν *Πολιτείᾳ* διατεταγμένα, ἢ οἷα τὰ περὶ ἔρωτος ἐκθέσμου σεμνολογούμενα ἐν *Φαίδρῳ*. Σὺ δ', εἰ καὶ τούτων ἐπακοῦσαι ποθεῖς, ἀνάγνωθι, τάδε αὐτοῦ λαβὼν τὰς φωνάς

B

CAPUT XIX.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Quænam minus recte Plato, tam in Legibus *quam in* Republica, *de mulieribus statuerit : quæ Hebræorum doctrina non vrobat.*

Ὁποῖα περὶ γυναικῶν οὐκ ὀρθῶς ὁ Πλάτων διετάξατο, ἔν τοῖς Νόμοις *καὶ ἐν* Πολιτείᾳ· *οἷς Ἑβραίων οὐκ ἐπιτρέπει λόγος*

706 « Multa fortassis, inquam, ex iis quæ a nobis hic dicuntur, quod alium nunc morem habeamus, ridicula videbuntur, si fient uti præcipimus. — Plane, inquit. — Ego vero : Quid tandem ex iis maxime tibi ridiculum videtur? Illud, opinor, quod mulieres velimus nudas cum viris in palæstra exerceri, nec juniores modo, sed ipsas quoque seniores; uti viros jam senes in gymnasiis videmus, rugosos licet, atque aspectu injucundos, studiose tamen hac in exercitatione versari. » Tum pluribus interjectis, hæc subdit, « Qui vir, inquit, mulieres nudas riserit : hanc in exercitationem honesti causa incumbentes, quasi qui risu captando, solertiæ

« Ἴσως δὴ (61), εἶπον, παρὰ τὸ εἰωθὸς, γελοῖα ἂν φαίνοιτο πολλὰ περὶ τὰ νῦν δὴ λεγόμενα, εἰ πράξεται ἢ λέγεται. — Καὶ μάλα, ἔφη. — Τί δ', ἦν δ' ἐγὼ, γελοιότατον αὐτῶν ὁρᾷς; Ἢ δηλαδὴ ὅτι γυμνὰς τὰς γυναῖκας ἐν ταῖς παλαίστραις γυμναζομένας μετὰ τῶν ἀνδρῶν, οὐ μόνον τὰς νέας, ἀλλ' ἤδη καὶ πρεσβυτέρας, ὥσπερ τοὺς γέροντας ἐν τοῖς γυμνασίοις, ὅταν ῥυσοὶ καὶ μὴ ἡδεῖς τὴν ὄψιν, ὅμως φιλογυμνασθῶσι (62). » Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς· « Ὁ δὲ γελῶν ἀνὴρ ἐπὶ γυμναῖς ταῖς γυναιξὶ, τοῦ βελτίστου ἕνεκα γυμναζομέναις, ἅτε δὴ (63) τοῦ γελοίου σοφίας δρέπων καρπὸν, οὐδὲ οἶδεν, ὡς ἔοικεν, ἐφ' ᾧ γελᾷ. » Φησὶ δὲ ἐν ἑβδόμῳ τῶν *Νόμων*, ὡς ἄρα δεήσει τοὺς

(61) Ἴσως δή. Plato, lib. v *De repub.*, p. 457 C ista pluribus. Eadem citantur ac refelluntur a Theodoreto, lib. IX *De cur. Græcor. affect.*, pag. 129 et 130. Ὁ δὲ ταῦτα νομοθετῶν, inquit, οὐδὲ τῶν τῆς Κανδαύλου γυναικὸς λόγων ἐμνήσθη· ἐκείνη γάρ τοι, τοῦ ἀνδρὸς γυμνὸν οἱ δεῖξαι τὸ σῶμα κελεύσαντος, μάλα ἔφη σωφρόνως, ὅτι ἀποδυομένη τὸν χιτῶνα, ξυναποδύεται καὶ τὴν αἰδῶ ἡ γυνή. Τοιγαροῦν ὁ φιλόσοφος τὰς νυμφευομένας γυμνοῖ τῆς αἰδοῦς, καὶ ἀναίδειαν ἐκδιδάσκει. Fœdissimi hujus instituti, sicut aliorum plurimorum, auctores habuit Lacedæmonios; ut videre est apud Thucydid. lib. I, Plutarch. in *Lycurgo* et *Apophthegmat.* Cui flagitio frustra speciem aliquam et colorem quærit.

(62) *Φιλογυμνασθῶσι.* Malui φιλογυμναστῶσι cum Platone et ms.

(63) Ἅτε δή. Plato, ἀτελῆ.

Digitized by Google

παῖδας καὶ τὰς παῖδας ὀρχεῖσθαι δηλαδὴ καὶ γυμνάζεσθαι μανθάνειν· καὶ τοῖς μὲν παισὶν ὀρχησταί, ταῖς δὲ ὀρχηστρίδες ἂν εἶεν, πρὸς τὸ διαπονεῖν οὐκ ἀνεπιτηδειότερον. Τίθησι δ' ἐν αὐτῷ καὶ τάδε· « Ἡ δὲ αὖ που (64) παρ' ἡμῖν κόρη καὶ δέσποινα, εὐφρανθεῖσα τῇ τῆς χορείας παιδείᾳ, οὐκ ᾠήθη δεῖν κεναῖς χερσὶν ἀθύρειν, πανοπλίᾳ δὲ παντελεῖ κοσμηθεῖσα, οὕτω τὴν ὄρχησιν διαπεραίνειν. Ἃ δὴ πάντως μιμεῖσθαι πρέπον ἂν εἴη κόρους τε ἅμα καὶ κόρας. » Καὶ πολεμεῖν δὲ γυναιξὶν ὧδέ πη νομοθετεῖ· « Ἐν δὲ τούτοις (65) πᾶσι δεῖ (66) διδασκάλους ἑκάστων πεπειρημένους μισθοῖς, οἰκοῦντας (67) ξένους, διδάσκειν τε πάντα ὅσα πρὸς τὸν πόλεμόν ἐστι μαθήματα τοὺς φοιτῶντας, ὅσα τε πρὸς μουσικήν· οὐχ ἧν μὲν ἂν ὁ πατὴρ βούληται φοιτῶντα, ὃν δ' ἂν μὴ, ἐῶντα τῆς παιδείας (68)· ἀλλὰ, τὸ λεγόμενον, πάντα ἄνδρα καὶ παῖδα, κατὰ τὸ δυνατὸν, ὡς τῆς πόλεως μᾶλλον ἢ τῶν γεννητόρων ὄντας, παιδευτέον ἐξ ἀνάγκης. Ταῦτα δὲ δὴ καὶ περὶ θηλειῶν ὁ μὲν ἐμὸς νόμος ἂν εἴποι πάντα, ὅσαπερ καὶ περὶ τῶν ἀῤῥένων, ἴσα καὶ τὰς θηλείας ἀσκεῖν δεῖν. Καὶ οὐδὲν φοβηθεὶς εἴποιμ' ἂν τοῦτον τὸν λόγον οὔτε ἱππικῆς, οὔτε γυμναστικῆς, ὡς ἀνδράσι μὲν πρέπον ἂν εἴη, γυναιξὶ δὲ οὐκ ἂν πρέπον. » Καὶ πάλιν ἑξῆς ὑποβάς φησι· « Γυμνάσια τιθῶμεν (69) καὶ τὰ περὶ τὸν πόλεμον πάντα τοῖς σώμασι διαπονήματα, τοξικῆς τε καὶ πάσης ῥίψεως, καὶ πελταστικῆς, καὶ ἁπάσης ὁπλομαχίας, καὶ διεξόδων τακτικῶν (70), καὶ ἁπάσης πορείας, στρατοπέδων, καὶ στρατοπεδεύσεων, καὶ ὅσα εἰς ἱππικὴν μαθήματα ξυντείνει. Πάντων γὰρ τούτων διδασκάλους τε εἶναι δεῖ κοινοὺς, ἀρνυμένους μισθὸν παρὰ τῆς πόλεως, καὶ τούτων μαθητὰς τοὺς ἐν τῇ πόλει παῖδάς τε καὶ ἄνδρας, καὶ κόρας, καὶ γυναῖκας πάντων τούτων ἐπιστήμονας· κόρας μὲν οὔσας ἔτι, πᾶσαν τὴν ἐν ὅπλοις ὄρχησιν καὶ μάχην μεμελετηκυίας· γυναῖκας δὲ διεξόδων, καὶ τάξεων, καὶ θέσεως, καὶ ἀναιρέσεως

A fructum aliquem capiat, is profecto, quid rideat non intelligit. » Hæc ille quinto *De republica*. Idem autem *Legum* septimo, saltandi artem, ac reliquas exercitationes, tam puellis, quam pueris condiscendas esse statuit: adeoque ut magistros pueris, sic puellis suas quoque saltandi magistras esse debere, quo id elegantius facere concinniusque possint. Atque ibidem conceptis verbis hæc habet: « Nostra illa quoque puella simul ac domina, saltatorio hoc ludicro delectata, non jam vacuis sibi manibus puerili more ludendum putavit, sed armis omnibus instructæ perficiendam saltationem putavit. Quæ quidem pueros puellasque nostras imitari omnino decet. » Et vero mulieribus etiam bellandum esse hunc in modum præcipit: « Quibus in omnibus B gymnasiis, inquit, suos in quoque genere præceptores mercede conductos, nec tamen peregrinos, versari debere, qui omnibus ad militiam et musicam pertinentibus convenientes eo discipulos instituant: sic quidem, non ut quem pater voluerit, is duntaxat ludum frequentet, quem vero noluerit, is studia valere jubeat: sed viri, quod aiunt, puerique omnes, quantum sane fieri poterit, quippe qui reipublicæ potius, quam suorum quique parentum sint, necessario instituantur. Porro eadem omnino de feminis, quæ de maribus lex ista mea statuit, ut perinde ab utrisque exercitationes illæ obeantur. Neque id profecto aut de equestri, aut de gymnastica dicere verear; quasi viros modo, non autem C mulieres utraque deceat. » Et quibusdam interjectis: « Gymnasiorum, inquit, nomine bellicas etiam omnes corporis exercitationes includimus, sagittandi artem, jaculandi genus omne, peltasticam, armatam omnem concertationem, compositas et instructas flexiones, eruptiones, omnemque militarium itinerum, castrorum, et castrametandi ra-

(64) *Ἡ δὲ αὖ που*. Plato, lib. VII *Leg.*, pag. 630 G. Minervam autem, ut constat, intelligit.

(65) *Ἐν δὲ τούτοις*. Eodem lib. VII *Legum*, pag. 634 B.

(66) *Δεῖ*. Additum hoc verbum ab Eusebio est, ad aliquam sensus integritatem.

(67) *Οἰκοῦντας*. Conjiciebam οὐκ ὄντας, quam lectionem postea deprehendi, a Serrano in ms. repertam fuisse. Et vera est, ut opinor, ne peregri- D nos ritus, quod tantopere cavendum putabat, suam in rempublicam inveheret. Idem etiam Lacedæmone cautum.

(68) *Τῆς παιδείας*. Plato communius, τὰς παιδείας.

(69) *Γυμνάσια τιθῶμεν*. Plato ibid., pag. 637 G.

(70) *Διεξόδων τακτικῶν*. Ficinus, *acierum ordinationes*. Probare vix possum. Διέξοδος, etiam in re militari, aliquando profectionem ipsam, atque ὁδοιπορίαν absolute significat, adeoque militarem ipsam expeditionem. Dionys. Halicarnass. lib. I *Antiq.*, pag. 16, πείσαντες τοὺς Ἀβοριγίνας, συνάρασθαί σφισι τῆς διεξόδου, στρατεύουσιν ἐπὶ τοὺς Ὀμβρικούς. Diodor. Sicul. lib. II, pag. 136, ubi de inviis Arabiæ tractibus, καθάπερ οἱ ἐν τοῖς πελάγεσι, πρὸς τὰς ἀπὸ τῶν Ἄρκτων σημασίας τὴν διέξοδον ποιοῦνται. Quo fere sensu loca etiam difficilia, τὴν διέξοδον ἐπίπονον habere dicuntur. Alias, certum quoddam ac peculiare τῆς πορείας genus, vel κατὰ διεκτροπήν, vel κατὰ περιτροπήν, vel κατὰ εἰσβολήν, aut ἐκβολήν. Quemadmodum enim ipsi viarum itinerumque flexus et exitus διέξοδοι vocabantur, ut apud Xiphilinum in *Vitellio*, τὰς διεξόδους τῶν στενωπῶν ἀκριβῶς εἰδότες, et apud Dionys. Halicarnass. l. V, ῥᾷον οἱ φεύγοντες ἐσώζοντο, etc., ἢ διώκοντες κατελάμβανον, δι' ἀπειρίαν τῶν διεξόδων, sic flexiones etiam militum διέξοδοι sunt. Idem Xiphilin. in *Severo*, de Pertinacis funere, οἵ τε ἱππεῖς, καὶ οἱ πεζοὶ, περὶ τὴν πυρὰν, πολιτικάς τε ἅμα καὶ ποιητικὰς διεξόδους διελίττοντες, διεξῆλθον. Ubi πολιτικαὶ διέξοδοι, civiles, opinor, ac sedatiores flexiones significant, quales etiam ex Platone nostro proferuntur. Πολεμικαὶ vero, seu στρατιωτικαί (utrovis enim modo legendum potius existimo quam ποιητικαί) ex militiæ præceptis legibusque perfectas, nisi ποιητικάς, *artificiosas*, reddere libet. Alias impetum aliquem vox ista sonat, ut cum Suidas illud Davidis, διεξόδους ὑδάτων κατέδυσαν οἱ ὀφθαλμοί μου, explicat, κρουνηδὸν ἐφέροντο τὰ δάκρυα. Is autem impetus fit κατ' εἰσβολὴν ἅμα καὶ πάλιν ὑποστροφήν, ut ὁ διέκπλους in re nautica. Thucydides, lib. I, διέκπλοι δ' οὐκ ἦσαν, ἀλλὰ θυμῷ, καὶ ῥώμῃ τοπλέον ἐναυμάχουν, ἢ ἐπιστήμῃ, ubi scholiast. διέκπλουν ποιεῖν explicat, τὸ ἐμβαλεῖν, καὶ πάλιν ὑποστρέψαι, καὶ αὖθις ἐμβαλεῖν. Idem, l. II, διέκπλοι τε οὐκ εἰσιν, οὐδὲ ἀναστροφαὶ, ὥσπερ νεῶν ἄμεινον πλεουσῶν ἔργα ἐστίν. Hic ego διεξόδους τακτικὰς hoc

Digitized by Google

mam hanc, inquam, aliasque superiores, lex opinor ista consequitur.—Quæ tandem?—Uti mulieres istæ omnes cum viris illis omnibus communes sint, nullaque cum ullo privatim ac proprie consuescat: similiter, uti communes sint liberi omnes, nec sui vel fetus a parentibus, vel parentes a fetibus agnoscantur. » Quibus ita subdit: « Verisimile id quidem, inquit. — Tu igitur, inquam, o noster legislator, mulierum perinde ac virorum delectu habito, iis quam maxime fieri poterit, ingenio similes assignabis. Ii porro domos contuberniaque communia dum habebunt, nec privatim ullus simile quidquam possidebit, una profecto erunt: dumque simul tam in gymnasiis, quam in cæteris vitæ officiis versabuntur, ad mutuam, opinor, consuetudinem innata quadam necessitate ducentur. Num vero tibi necessaria dicere videor? — Sane, inquit, verum non geometrica necessitate, sed amatoria, quæ quidem, ad pelliciendam vim populi maximam, acrior esse vulgo quam illa, potentiorque solet. » Hæc ille. Sed erit fortasse non nemo, qui philosophi mentem aliter accipiet, eamque quam vulgo putant, negabit esse. Nec enim promiscue communes feminas omnes esse velle, quasi libidinis ac flagitii liberam cuivis potestatem faciat: sed tantum magistratus suopte arbitrio suam cuique viro assignare posse. Sic enim perinde communes illas fore, ut publicæ pecuniæ communes vocari possunt, quæ in quos oportuerit a quæstoribus dividantur. Demus hoc vero. Quid tandem es dicturus, cum audies, illum etiam, ne concepti utero fetus in lucem **709** edantur, interdicere? Atqui sunt hæc ejus verba: « Statuimus, inquit, uti mulieres a vicesimo anno ad quadragesimum, reipublicæ liberos pariant: viri autem simul atque ex summo illo ac levissimo ætatis flore excesserint, ad annum deinceps quintum et quinquagesimum, procreandis reipublicæ liberis operam dent. » Quibus hæc subjungit: « At ubi tam viri, quam mulieres justam illam generandi ætatem præterierint: viris exinde liberum esto, cujuscunque voluerint consuetudinem expetere. » Additque præterea: « Cavendum illud etiam diligenter, principio ne ullus ea ætate fetus, si qui forte exstiterit, in lucem edatur: deinde, si quæ pariendi necessitas fuerit, ut exponatur continuo, quod nullum huic partus generi alimentum debeatur. » Ac de mulierum rationibus hactenus Plato. Jam quid de infando amore censuerit, videamus.

CAPUT XX.

Quænam Plato de infando amore in Phædro *statuerit: quibus contraria sunt a Mose sancita.*

« Qui si diutius, inquit, id factitare perget, si accedet propius, si tam in gymnasiis, quam in reliqua consuetudine illum continget: tum enimvero fluxionis illius fons, quem cupidinem Jupiter Ganymedis amore correptus appellavit, dum vi quadam vehementiore amatorem inundat, partim in eum penitus illabitur, partim eo jam pleno effluit ac redundat extra. Atque ut spiritus quidam, aut echo ex levibus solidisque corporibus assiliens, unde primum exstitit, eo refertur denuo: sic illa pulchritudinis fluxio, in pulchrum iterum per oculos relabitur, quæ postquam in animum, qua solet via subierit, tum vero quidquid alis permeat, huic etiam adjungit alas, rigatque continuo, novisque subinde pennis pullulare gestit, ac simili amore amati animum implet. Amat igitur ille, nec tamen

(80) *Γυναιχὶ μέν.* Plato ibid., pag. 460.
(81) Al. δρόμου.
(82) Al. τι.

A μὴ τὸ νομιζόμενον φὰς ὑποβάλλειν. Μὴ γὰρ ἀδιαστόλως εἰπεῖν, πάσας εἶναι κοινὰς τὰς γυναῖκας, ὡς καὶ τοῖς τυχοῦσιν ἀκολασταίνειν ἐξεῖναι, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τῶν ἀρχόντων ἐξουσίᾳ κεῖσθαι τὴν πρὸς τοὺς ἄνδρας διανέμησιν αὐτῶν. Οὕτω γὰρ εἶναι κοινὰς, ὡς ἂν καὶ τὰ δημόσια χρήματα φαίη τις εἶναι κοινά, οἷς προσήκει διανεμόμενα πρὸς τῶν ἐπιτετραμμένων. Καὶ δὴ ταῦθ' οὕτως ἐχέτω. Τί δ' ἂν εἴποις μαθὼν, ὡς καὶ μὴ ἐκφέρειν εἰς φῶς τὰ κυούμενα προστάττει; λέγων ὧδε· « Γυναιχὶ μὲν (80), ἣν δ' ἐγὼ, ἀρξαμένῃ ἀπὸ εἰκοσαέτιδος, μέχρι τεσσαρακονταέτιδος τίκτειν τῇ πόλει· ἀνδρὶ δὲ, ἐπειδὰν τὴν ὀξυτάτην δρόμον (81) ἀκμὴν παρῇ, τὸ ἀπὸ τούτου γεννᾷν τῇ πόλει μέχρι πέντε καὶ πεντηκονταέτους· » οἷς ἐπιλέγει· « Ὅταν δὲ δὴ, οἶμαι, αἵ τε γυναῖκες, καὶ οἱ ἄνδρες τοῦ γεννᾷν ἐκβῶσι τὴν ἡλικίαν, ἀφήσομέν που ἐλευθέρους αὐτοὺς συγγίνεσθαι ᾗ ἂν ἐθέλωσι. » Καὶ ἐπιλέγει· « Διακελευσάμενοι προθυμεῖσθαι μάλιστα μὲν μὴ εἰς φῶς ἐκφέρειν κύημα μηδὲν, ἐὰν γένηται· ἐὰν δέ τις (82) βιάσηται, οὕτω ἐκτιθέναι, ὡς οὐκ οὔσης τροφῆς τῷ τοιούτῳ. » Καὶ τὰ μὲν περὶ γυναικῶν ἀγωγῆς τοιαῦτα. Τὰ δὲ περὶ ἔρωτος ἐκθέσμου ἐπάκουσον οἷα τυγχάνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ.

Ὁποῖα περὶ ἔρωτος ἐκθέσμου αὐτὸς διετάξατο ἐν Φαίδρῳ, οἷς ὁ Μωσῆς ἀντιτομοθετεῖ.

C « Ὅταν δὲ χρονίζῃ (83) τοῦτο δρῶν, καὶ πλησιάζῃ μετὰ τοῦ ἅπτεσθαι, ἔν τε γυμνασίοις καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ὁμιλίαις, τότε δὴ ἡ τοῦ ῥεύματος ἐκείνου πηγὴ, ὃν ἵμερον Ζεὺς Γανυμήδους ἐρῶν ὠνόμασε, πολλὴ φερομένη πρὸς τὸν ἐραστὴν, ἡ μὲν εἰς αὐτὸν ἔδυ, ἡ δ' ἀπομεστουμένου, ἔξω ἀπορρεῖ· καὶ οἷον πνεῦμα, ἢ τις ἠχὼ, ἀπὸ λείων τε καὶ στερεῶν ἀλλομένη (84), πάλιν ὅθεν ὡρμήθη φέρεται· οὕτω τὸ τοῦ κάλλους ῥεῦμα. πάλιν εἰς τὸν καλὸν διὰ τῶν ὀμμάτων ἰὸν, ᾗ πέφυκεν ἐπὶ τὴν ψυχὴν ἰέναι ἀφικόμενον, καὶ ἀναπτεροῦσαν τὰς διόδους τῶν πτερῶν, ἄρδει τε καὶ ὥρμησε πτεροφυεῖν, καὶ τὴν τοῦ ἐρωμένου αὖ ψυχὴν ἔρωτος ἐνέπλησεν. Ἐρᾷ μὲν οὖν, ὅτου δὲ ἀπορεῖ, καὶ οὔθ' ὅ τι πέπονθεν, οἶδεν, οὐδ' ἔχει φράσαι· ἀλλ' οἷον ἀπ' ἄλλου ὀφθαλμίας ἀπολελαυκὼς, πρόφασιν εἰπεῖν οὐκ ἔχει. » Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς·

(83) *Ὅταν δὲ χρον.* Idem in *Phædro*, p. 348 D
(84) *Ἀλλομένη.* Longe melius quam ἁλωμένη, ut apud Platonem.

Digitized by Google

« Ἐπιθυμεῖ δὲ ἐκείνῳ παραπλησίως μὲν ἀσθενεστέρως δὲ, ὁρᾷν, ἅπτεσθαι, φιλεῖν, συγκατακεῖσθαι· καὶ δή, οἷον εἰκὸς, ποιεῖ τὸ μετὰ τοῦτο ταχὺ ταῦτα. » Ἐν οὖν τῇ συγκοιμήσει, τοῦ μὲν ἐραστοῦ ὁ ἀκόλαστος ἵππος ἔχει ὅ τι λέγοι πρὸς τὸν ἡνίοχον, καὶ ἀξιοῖ ἀντὶ πολλῶν πόνων σμικρὰ ἀπολαῦσαι· ὁ δὲ τῶν παιδικῶν ἔχει μὲν οὐδὲν εἰπεῖν, σπαργῶν δὲ καὶ ἀπορῶν περιβάλλει τὸν ἐραστὴν, καὶ φιλεῖ, ὡς σφόδρα εὔνουν ἀσπαζόμενος. Ὅταν τε συγκατακέωνται, οἷός ἐστι μὴ ἀπαρνηθῆναι, τὸ αὐτοῦ μέρος, χαρίσασθαι τῷ ἐρῶντι, εἰ δεηθείη τυγχάνειν. Ἐὰν μὲν δὴ οὖν εἰς τεταγμένην δίαιταν καὶ φιλοσοφίαν νικήσῃ τὰ βελτίω τῆς διανοίας, μακάριον καὶ ὁμονοητικὸν τὸν ἐνθάδε βίον διάγουσιν, ἐγκρατεῖς ἑαυτῶν καὶ κόσμιοι ὄντες. » Εἶτα μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ἐὰν δὲ διαίτῃ φορτικωτέρᾳ τε καὶ ἀφιλοσόφῳ, φιλοτίμῳ δὲ χρήσωνται, τάχ' ἂν που ἐν μέθαις, ἢ τινι ἄλλῃ ἀμελείᾳ, τὸ ἀκόλαστον αὐτοῖν ὑποζωγίω, λαβόντε τὰς ψυχὰς ἀφρούρους, συναγαγόντε εἰς ταὐτὸ, τὴν ὑπὸ τῶν πολλῶν μακαριστὴν αἵρεσιν εἱλέσθην καὶ διεπραξάσθην· καὶ διαπραξαμένω, τὸ λοιπὸν ἤδη χρῶνται μὲν αὐτῇ, σπάνια δὲ, ἅτε οὐ πάσῃ δεδογμένα τῇ διανοίᾳ πράττοντες. Φίλω μὲν οὖν καὶ τούτω, ἧττον δὲ ἐκείνων, ἀλλήλοιν διά τε τοῦ ἔρωτος καὶ ἕξω γενομένω διάγουσι, πίστεις τὰς μεγίστας ἡγουμένω ἀλλήλοιν δεδωκέναι τε καὶ δεδέχθαι, ἃς οὐ θεμιτὸν εἶναι λύσαντας εἰς ἔχθραν ποτὲ ἐλθεῖν. Ἐν δὲ τῇ τελευτῇ, ἅπτεροι μὲν, ὡρμηκότες δὲ πτεροῦσθαι, ἐκβαίνουσι τοῦ σώματος. Ὥστε οὐ σμικρὸν ἆθλον τῆς ἐρωτικῆς μανίας φέρονται. Εἰς γὰρ σκότον καὶ τὴν ὑπὸ γῆν πορείαν, οὐ νόμος ἐστὶν ἔτι ἐλθεῖν τοῖς κατηργμένοις ἤδη τῆς ὑπουρανίου πορείας, ἀλλὰ φανὸν βίον διαγόντας, εὐδαιμονεῖν μετ' ἀλλήλων πορευομένους, καὶ ὁμοπτέρους ἔρωτος χάριν. Ταῦτα τοσαῦτα, ὦ παῖ, καὶ οὕτω θεῖά σοι δωρήσεται ἡ παρ' ἐραστοῦ φιλία. » Τοιαῦτα μὲν τὰ Πλάτωνος· ἀλλ' οὐ τὰ Μωσέως, ὃς διαῤῥήδην τούτοις ἐναντία νομοθετεῖ, μεγάλῃ τῇ φωνῇ τὴν κατὰ παιδεραστῶν προσήκουσαν προσφερόμενος δίκην. Φησὶ γοῦν· « Ὃς ἂν κοιμηθῇ μετὰ ἄρσενος κοίτην γυναικὸς, βδέλυγμα ἐποίησαν ἀμφότεροι· θανάτῳ θανατούσθωσαν, ἔνοχοί εἰσι. » Καί· « Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κοιμώμενος μετὰ ἄρσενος κοίτην γυναικός. » Τί δεῖ ταῦν ἀπελέγχειν, ὡς παρεὶς ὁ σοφώτατος τὸν παιδεραστὴν, οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς *Νόμοις* ἠξίωσε κατὰ παιδεραστῶν θανάτου δίκην ὁρίσασθαι, προστάττει θανάτῳ ζημιοῦν οἰκετῶν τὸν μὴ καταμηνύσαντα θησαυρὸν ὑφ' ἑτέρου τινὸς εὑρημένον; Ἐπάκουσον δὲ καὶ τῶνδε, ἵνα μή με συκοφαντεῖν ὑπολάβοις.

A aut quid amet, aut quo sensu moveatur, vel nosse, vel explicare potest: sed perinde ac si ex alieno aspectu lippitudinem contraxisset, causam ejus, quam afferat nullam habet. » Iterumque post pauca: « Concupiscit, inquit, minus vehementer id quidem; sed tamen affectu persimili, videre, contingere, osculari, jacenti adhærescere. Quæ quidem omnia, cum primum licuerit, uti facile quivis intelligit, reipsa perficit. Igitur ejusdem in lecti communione, intemperantior amatoris **710** equus habet quod ab auriga petat aliquid, hoc est ut tot sibi laborum brevem aliquem fructum capere liceat. Amati vero equus, quod dicat habet nihil: tantum commotus ipse quoque, nec satis sui compos, amatorem illum tanquam sui studiosissimum amplectitur atque osculatur. Ac dum simul jacent, ita quidem comparatus est, nihil ut amatori, quantum in se erit, negaturus videatur, quod ab illo contenderit. Quod si vicerit mens illa melior, quæ ad modestioris et cum philosophia congruentis vitæ rationes invitat; tum vero beatam hic atque unanimem vitam agunt, sui potentes, planeque moderati. » Itemque paucis admodum interjectis: « Sin contra, inquit, alterum illud iniquioris vitæ genus, tam abhorrens a philosophia, quam ambitiosum placuerit; continuo jugales eorum indomiti, dum vel temulentia, vel alia quavis mollitie laborabunt, dissolutos animos planeque neglectos occupantes, et ejusdem in sensus communionem pertrahentes, illum vivendi morem, qui plerisque felix videtur, eligent: ac sequentur: eumque deinceps retinebunt illi quidem, sed rarius tamen usurpabunt, quod eum mens tota non probabit. Et quidem, ut minus quam superiores illi, tamen et in illo amoris æstu, et cum ab eo interquiescunt, amici esse pergunt ipsi quoque, rati maxima se fidei religione ultro citroque obligatos esse, qua violata ullas unquam inimicitias exercere sit nefas. Porro cum intereunt, sic discedunt ex corpore, ut licet alis necdum omnino instructi sint, iis tamen vestiri jam cœperint. Quare fructum amatoriæ hujus insaniæ non exiguum capiunt. Nec enim illos deinceps in tenebras, aut in subterranea quædam loca venire lex ulla patitur, qui viam cœlo propiorem insistere jam cœperunt: sed potius una profecti, claram illustremque vitam in summa felicitate degunt, ac propter mutuum amorem, similibus etiam alis induuntur. Hæc tu, fili, tanta tamque divina ex amatoris tui amicitia consequere. » Hæc Plato. At Mosis longe alia mens est, quippe qui legem iis plane contrariam ferat, dum adversus puerorum amatores æquissimam hanc disertis verbis sententiam pronuntiat: « Qui dormierit cum mare concubitu muliebri, abominationem fecerunt ambo: morte moriantur [1], ejus enim rei sunt. » Itemque, « Exsecrabilis est omnis qui dormit cum mare concubitu muliebri. » Quid jam **711** attinet illud homini persapienti objicere, missis prædiconibus, nec enim suis in *Legibus* mortis eos supplicio dignos putavit, in servum illum capitis ab eo ferri sententiam, qui repertum ab alio thesaurum non indicarit? Ac ne me calumniari suspicere, audisis hæc ejus verba.

B

C

D

[1] Levit. xx, 13.

Digitized by Google

CAPUT XXI.

De legibus Platonis ad cædes pertinentibus, magna illa hominis mente indignis, quibuscum Moysis leges committendæ.

« Quidquid autem, inquit, tam de pecuniis, quam de illo, qui eas loco moverit, Deus respondebit, id obtemperans oraculo respublica perficito. Liber, si rem indicarit, virtutis; si tacuerit, improbitatis opinionem auferto. Servus si factum aperuerit, respublica liberum esse illum decernito, servi pretium hero repræsentato: si non aperuerit, morte mulctator. » Atque hic morte damnatur, non qui rem prohibitam loco moverit, sed qui nomen furis non detulerit. At idem, impune herum ferre vult, qui servum iratus occiderit. « Qui servum, inquit, suum occiderit, absolvitor: qui alienum et iratus, duplum ejus hero pretium persolvito. » Huic alias adde leges, quas de cæde tulit. « Qui suapte manu hominem liberum interfecerit, si facinus iracundiæ fuerit, non consilii, cum cætera, quæ homicidæ iracundia nulla commoto deberentur, sustineto; tum necessario, frangendæ iracundiæ causa, biennium exsulato. » Cui et aliam hanc deinde subjungit: « At qui non iratus modo, sed etiam ex insidiis liberum occiderit, cum easdem, quas superior ille pœnas luito, tum vero ut biennium alter, sic ipse triennium exsulato; diuturnius enim supplicium major iracundia postulat. » Tum de illo qui secundum homicidium patraverit, ita statuit: « Quod si **712** horum alteruter in patriam restitutus, eodem se rursus crimine, iracundia victus obligarit, perpetuum exsulato. » Itemque paulo post: « Si forte, quod raro admodum eveniet, pater aut mater filium aut filiam, ejusdem iracundiæ vi, aut verberibus, aut alia quavis acerbitate occiderit, cum iisdem quibus cæteri sacris expiantor, tum etiam triennium exsulanto. Qui postquam redierint, uxor a viro, vir ab uxore sejungitor, nec ullos amplius ex sese mutuo liberos suscipiunto. » Addit præterea: « Si vir uxorem, aut virum uxor ira necaverit, sacris iisdem piacularibus procurantor, et in exsilio triennium exigunto. Cum autem redierint, nec in sacrorum, nec in mensæ communionem amplius cum liberis veniunto. Si fratrem vel sororem, frater aut soror ira necaverit, expiandi ritum, exsiliique tempus quod attinet, quæ jam de parentibus ac liberis statuimus, eadem illorum aut fratrum aut parentum causa sanciuntor, quos aut fratribus aut liberis orbaverit. Eidem communibus cum ipsis vel laribus vel sacris uti nefas esto. Frater si fratrem, coorta in seditione pugna, aliove simili modo, dum vim inferentem vi repellit, occiderit, perinde ac si hostem occidisset, absolvitor. Idemque judicium esto de cive qui civem, de peregrino qui peregrinum similiter occiderit. Imo, si vel ci-

(85) *Ὅ τι δ' ἄν.* Plato lib. XI *Leg.* initio.

(86) *Δοῦλον δέ.* Idem lib. IX *Leg.*, pag. 657 G. Quæ jam pluribus pag. 656 G statuerat.

(87) *Ἐὰν δὲ, ὃ γίγνεται.* Idem ibid., pag. 658 A.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Περὶ τῶν παρὰ Πλάτωνι φονικῶν νόμων, οὐκ ἀξίων ὄντων τῆς μεγαλορολιας αὐτοῦ, οἷς τοὺς Μωσέως ἀντιπαραβλητέον.

« Ὅτι δ' ἂν (85) ὁ Θεὸς, φησὶν, ἀναιρῇ περί τε τῶν κτημάτων, καὶ τοῦ κινήσαντος, τοῦθ' ἡ πόλις ὑπηρετοῦσα ταῖς μαντείαις δράτω τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν ἐλεύθερος ὁ μηνύσας ᾖ, δόξαν ἀρετῆς κεκτήσθω, μὴ μηνύων δὲ, κακίας. Δοῦλος δὲ ἐὰν ᾖ, ὁ μηνύσας μὲν ἐλεύθερος ὑπὸ τῆς πόλεως ὀρθῶς γίγνοιτ' ἄν, ἀποδιδούσης τῷ δεσπότῃ τὴν τιμήν· μὴ μηνύων δὲ, θανάτῳ ζημιούσθω. » Κάνταῦθα μὲν ἐζημίωται θανάτῳ οὐχ ὁ παρακινήσας τι τῶν ἀπειρημένων, ἀλλ' ὁ ἑτέρου πλημμελήσαντος μὴ καταμηνύσας. Καὶ ἄλλως δὲ καθαρὸν ἀποφαίνει δεσπότην, εἰ τὸν ἴδιον δοῦλον θυμῷ φονεύσειε. Λέγει δ' οὖν· « Δοῦλον δὲ (86) κτείνας ἑαυτοῦ μὲν, καθηράσθω· ἐὰν δὲ ἀλλότριον θυμῷ, διπλῇ τὸ βλάβος ἐκτισάτω τῷ κεκτημένῳ. » Καὶ τοῦτο δὲ ἐπάκουσον αὐτοῦ τῶν νόμων, οὓς περὶ φονέων διετάξατο· « Ἂν ἄρα τις αὐτόχειρ μὲν κτείνῃ ἐλεύθερον, τὸ δὲ πεπραγμένον ἀπροβουλεύτως ὀργῇ τινι γένηται πραχθὲν, τὰ μὲν ἄλλα, καθάπερ ἄνευ θυμοῦ κτείναντι προσῆκε τῷ πάσχειν, πασχέτω· δύο δ' ἐξ ἀνάγκης ἔτη φευγέτω, κολάζων τὸ αὐτοῦ θυμόν. » Καὶ τούτῳ προστίθησιν ἐξῆς ἕτερον τοιόνδε νόμον· « Ὁ δὲ θυμῷ μὲν, μετ' ἐπιβουλῆς δὲ κτείνας, τὰ μὲν ἄλλα κατὰ τὸν ἔμπροσθεν αὖ, τρία δὲ ἔτη, καθάπερ ἕτερος ἔφευγε τὰ δύο, φευγέτω, μεγέθει θυμοῦ πλείω τιμωρηθεὶς χρόνον. » Εἶθ' ἑξῆς περὶ τοῦ δεύτερον φονεύσαντος τοιάδε νομοθετεῖ· « Ἐὰν δὲ αὖθίς ποτε κατελθὼν, ὁπότερος αὐτοῖν, ἡττηθεὶς ὀργῇ πράξῃ ταὐτὸν τοῦτο, φυγὼν μηκέτι κατέλθῃ. » Καὶ πάλιν ἑξῆς φησιν· « Ἐὰν δὲ, ὃ γίγνεται (87) μὲν, ὀλιγάκις δὲ, διὰ θυμὸν πατὴρ ἢ μήτηρ υἱὸν ἢ θυγατέρα πληγαῖς, ἢ τινι τρόπῳ βιαίῳ κτείνῃ, καθάρσεις μὲν τὰς αὐτὰς τοῖς ἄλλοις καθαίρεσθαι, καὶ ἐνιαυτοὺς τρεῖς ἀπενιαυτεῖν. Κατελθόντων δὲ τῶν κτεινάντων, ἀπαλλάττεσθαι γυναῖκά τε ἀπὸ ἀνδρὸς, καὶ τὸν ἄνδρα ἀπὸ γυναικὸς, καὶ μή ποτ' ἔτι κοινῇ παιδοποιήσασθαι. » Καὶ τούτοις ἐπιφέρει· « Γυναῖκα δὲ γαμετὴν ἐὰν ἀνὴρ δι' ὀργὴν κτείνῃ τινὰ, ἢ γυνή τις ἑαυτῆς ἄνδρα ταὐτὸν τοῦτο ὡσαύτως ἐργάσηται, καθαίρεσθαι τοὺς αὐτοὺς καθαρμοὺς, τριέτεις δὲ ἀπενιαυτήσεις διατελεῖν. Κατελθὼν δὲ ὁ τοιοῦτό τι δράσας, τοῖς αὐτοῦ παισὶν ἱερῶν μὴ κοινωνείτω, μηδὲ ὁμοτράπεζος γιγνέσθω ποτέ. Καὶ ἐὰν ἀδελφὸς (88) ἀδελφὸν, ἢ ἀδελφὴν ἀδελφὴ θυμῷ κτείνῃ, τὰ μὲν τῶν καθαρμῶν καὶ ἀπενιαυτήσεων, καθάπερ εἴρηται τοῖς γονεῦσι καὶ τοῖς ἐγγόνοις, εἰρήσθω δεῖν γίγνεσθαι καὶ τούτοις, ὧν ἀδελφούς τε ἀδελφῶν, καὶ γονέας ἐστέρηκε παίδων· τούτοις δὲ συνέστιος αὐτοῖς αὐτὸς μηδέποτε γιγνέσθω, μηδὲ κοινωνὸς ἱερῶν. Ἀδελφὸς (89) δὲ ἐὰν ἀδελφὸν κτείνῃ ἐν στάσεσι, μάχης γενομένης, ἢ τινι τοιούτῳ τρόπῳ ἀμυνόμενος ἄρχοντα χειρῶν πρότερον, καθάπερ πολέμιον ἀποκτείνας, ἔστω καθαρός. Καὶ ἐὰν πολίτης

(88) *Ἐὰν ἀδελφός.* Plato enucleatius, καὶ ἂν ἀδελφὸς ἀδελφὸν, ἢ ἀδελφὴν· ἢ ἀδελφὴ ἀδελφὸν, ἢ ἀδελφὴν θυμῷ κτείνῃ.

(89) *Ἀδελφός.* Idem ibid., pag. 658 D.

Digitized by Google

πολίτην, ὡσαύτως, ἢ ξένος ξένον. Ἐὰν δὲ ἀστὸν ξένος, ἢ ξένον ἀστὸς ἀμυνόμενος κτείνῃ, κατὰ τὰ αὐτὰ ἔστω τοῦ καθαρὸς εἶναι. Καὶ ἐὰν δοῦλος δοῦλον, ὡσαύτως. Ἐὰν δὲ αὖ δοῦλος ἐλεύθερον ἀμυνόμενος ἀποκτείνῃ, καθάπερ ὁ κτείνας πατέρα, τοῖς αὐτοῖς ἔνοχος ἔστω νόμοις. Ὃς ἂν ἐκ προνοίας (90) τε καὶ ἀδίκως ὁντιναοῦν τῶν ἐμφυλίων αὐτόχειρ κτείνῃ, πρῶτον μὲν τῶν νομίμων εἴργέσθω, μήτε ἀγορὰν, μήτε ἱερὰ, μήτε λιμένας, μήτε ἄλλον τινὰ σύλλογον μηδένα μιαίνων· ἐάν τέ τις ἀπαγορεύῃ τῷ δράσαντι ταῦτα ἀνθρώπων, καὶ ἐὰν μή· ὁ γὰρ νόμος ἀπαγορεύει (91). Ὁ δὲ μὴ ἐπεξιὼν, δέον, ἢ μὴ προαγορεύων, εἰργέσθω (92) τῶν ἐντὸς ἀνεψιότητος· τὸ δὲ δεύτερον, ὑπόδικος τῷ θέλοντι τιμωρεῖν ὑπὲρ τοῦ τελευτήσαντος γιγνέσθω. Γυνὴ δὲ ἄνδρα ἑαυτῆς ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἀποκτεῖναι τρώσασα, ἢ ἀνὴρ τὴν ἑαυτῆς γυναῖκα, φευγέτω ἀειφυγίαν.» Τοιοῦτοι μὲν οἱ τοῦ φιλοσόφου νόμοι. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τοὺς Μωσέως τούτοις ἀντιπαραβαλεῖν, ἐπάκουσον οἷα περὶ τῶν φονικῶν διατάττεται. « Ἐὰν πατάξῃ τίς τινα, καὶ ἀποθάνῃ, θανάτῳ θανατούσθω. Εἰ δὲ οὐχ ἑκὼν, ἀλλ' ὁ Θεὸς παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ, δώσω σοι τόπον οὗ φεύξεται ἐκεῖ ὁ φονεύσας. Ἐαν δὲ ἐπίθηταί τις τῷ πλησίον αὐτοῦ, ἀποκτεῖναι αὐτὸν δόλῳ, καὶ καταφύγῃ, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου μου λήψῃ αὐτὸν θανατῶσαι. Ὃς τύπτει πατέρα αὐτοῦ, ἢ μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ θανατούσθω. Ἐὰν δὲ λοιδορῶνται δύο ἄνδρες, καὶ πατάξῃ τις τὸν πλησίον αὐτοῦ λίθῳ ἢ πυγμῇ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ, κατακλιθῇ δὲ ἐπὶ τὴν κοίτην, ἐὰν ἐξαναστὰς ὁ ἄνθρωπος περιπατήσῃ ἔξω ἐπὶ ῥάβδου αὐτοῦ, ἀθῷος ἔστω ὁ πατάξας· πλὴν τῆς ἀργίας αὐτοῦ ἀποτίσει, καὶ τὰ ἰατρεῖα. Ἐὰν δὲ πατάξῃ τις τὸν παῖδα αὐτοῦ, ἢ τὴν παιδίσκην αὐτοῦ ῥάβδῳ, καὶ ἀποθάνῃ ὑπὸ τὰς χεῖρας αὐτοῦ, δίκῃ ἐκδικηθήσεται. Ἐὰν δὲ πατάξῃ τις τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ οἰκέτου, ἢ τὸν ὀφθαλμὸν τῆς θεραπαίνης αὐτοῦ, καὶ ἐκτυφλώσῃ αὐτὸν, ἐλευθέρους ἐξαποστελεῖ αὐτοὺς, ἀντὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτῶν.» Τοιαῦτα δὴ καὶ τὰ Μωσέως. Ἆθις δὲ ὁ Πλάτων τινὰ τρόπον, καὶ δι' ὁπεῖα πληγαῖς ἀπαραιτήτοις αἰκίζεσθαι τὸν οἰκέτην προστάττει, ἐπάκουσον. « Ὅταν τὴν γενναίαν (93) νῦν λεγομένην σταφυλὴν, ἢ τὰ γενναῖα σῦκα ἐπονομαζόμενα ὀπωρίζειν βούληται, ἐὰν μὲν ἐκ τῶν οἰκείων λαμβάνῃ, ὅπως ἂν ἐθέλῃ καὶ ὁπόταν βούληται, καρπούσθω· ἐὰν δὲ ἐξ ἄλλων μὴ πείσας, ἑπομένως τῷ λόγῳ (94), τῷ μὴ κινεῖν ὅτι μὴ κατέθετο, ἐκεῖνος ἀεὶ ζημιούσθω. Ἐὰν δὲ δοῦλος, μὴ πείσας τὸν δεσπότην τῶν χωρίων, ἅπτηταί του τῶν τοιούτων, κατὰ ῥᾶγα βοτρύων καὶ σῦκον συκῆς, ἰσαρίθμους πληγὰς τούτοις μαστιγούσθω.» Τοιαῦτα μὲν τὰ κατὰ τῶνδε, οὐκ ἄξια τῆς Πλάτωνος μεγαλονοίας. Ὡς δὲ σεμνὰ καὶ φιλάνθρωπα

A vem peregrinus, vel peregrinum civis, vel servus servum, vim vi repellendo necaverit, eodem jure absolvitor. Qui vero servus liberum, vim licet vi repellens, occiderit, iisdem quibus parricida legibus tenetor. Qui popularium suorum quemlibet, prudens et injuste manu sua necaverit; principio communi civium jure privator, uti ne forum, templa, portus, aut alium quemlibet conventum polluat; idque seu quis homicidæ aditu interdicat, seu nemo: lex enim per sese interdicit. Qui autem eum non persequetur, cum tamen id deberet, neque hoc ei denuntiabit, cognatione sua ipsemet excluditor: deinde, quisquis interfectum ulcisci volet, ei reum illum agere fas esto. Si aut virum uxor, aut vir uxorem, interficiendi animo, vulnera-
B rit, perpetuum exsulato.» Ejusmodi sunt philosophi leges. **713** Quibuscum si Mosaicas conferre velis, audi tu porro, quid de cædibus illæ statuerint. « Si percusserit quis alterum, isque mortuus fuerit, morte moriatur. Si autem non volens, sed Deus tradiderit in manus ejus, constituam tibi locum, in quem fugere debeat qui occiderit. Si quis autem insidiatus fuerit proximo suo, ut interficiat ipsum dolo, et confugerit, ab altari meo rapies ipsum, ut morte afficias. Qui verberarit patrem suum, aut matrem suam, morte moriatur. Si rixati fuerint duo viri, et percusserit alter proximum suum, lapide vel pugno, et ille mortuus non fuerit, sed jacuerit in lectulo; si surrexerit, et ambulaverit foris super baculum suum; innocens esto qui
C percusserit: ita tamen ut cessationis suæ dispendia, et impensas in medicos restituat. Si quis percusserit servum suum, vel ancillam suam virga, et mortui fuerint in manibus ejus, criminis reus erit. Si autem percusserit quispiam oculum servi sui, aut oculum ancillæ suæ, et luscos eos fecerit, dimittet eos liberos, pro oculo quem ipsis eruit[1].» Atque ejusmodi sunt quæ a Mose præscribuntur. Audi præterea, quemadmodum servos, et quas ob causas, absque ulla veniæ spe verberibus conscindi Plato velit. « Qui aut uvas, inquit, quæ vulgo generosæ dicuntur, aut ficus illas, quibus idem nomen, colligere voluerit, si ex suis modo sumet, uti et quando libuerit capito. Sin ex alienis, invito
D domino, collegerit, ex ejus legis præscripto, quæ movere loco vetat quidquid ibi non deposuerit, mulctam sustineto. Quod si servus ejusmodi quid, invito prædiorum domino, attigerit, quot acinos ficusve sustulerit, totidem plagas accipito.» Hæc ipse, ab illa mentis suæ magnitudine sane quam

[1] Exod. xxi, 12-26.

(90) *Ὃς ἂν ἐκ προν.* Ante legebatur οἷς ἂν ἐκ προν., sed nullo sensu. Certe apud Platonem, post ἔστω νόμοις, isthuc οἷς aut ὃς non sequitur: sed pag. 659 A ὃς ἂν ἐκ προν., ut in ms. quod novæ legis initium est.

(91) *Ὁ γὰρ νόμος ἀπαγορεύει.* Plato addit, quod ἐμφατικώτερον est, καὶ ἀπαγορεύων ὑπὲρ πάσης τῆς πόλεως ἀεὶ φαίνεταί τε καὶ φανεῖται.

(92) *Ἢ μὴ προαγορεύων, εἰργέσθω.* Plato longe aliter, ἢ μὴ προαγορεύων εἴργεσθαι τῶν ἐντὸς ἀνεψιότητος, πρὸς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν προσήκων τῷ τελευτήσαντι· πρῶτον μὲν τὸ μίασμα εἰς αὐτὸν, καὶ τὴν τῶν θεῶν ἔχθραν δέχοιτο, ὡς ἡ τοῦ νόμου ἀρὰ τὴν φήμην προτρέπεται· τὸ δὲ δεύτερον, etc.; quæ ita decurtavit Eusebius, ut sensum quoque perverterit.

(93) *Ὅταν τὴν γενναίαν.* Idem lib. VIII *Leg.*, pag. 649 B, ubi legitur, ὃς δ' ἂν τ. γ.

(94) *Τῷ λόγῳ.* Melius τῷ νόμῳ, ut apud Platonem.

Digitized by Google

aliena. Quo in genere, quam liberalem se Moses humanumque præbuerit, ejus ex verbis quæ sequuntur, intelliges : « Si ingressus fueris vineam proximi tui, comede uvas, donec anima tua impleatur ; in vas tamen nullam immittes [1]. » Itemque : « Si intraveris in segetem proximi tui, collige spicas manibus tuis, falcem autem non mittes in messem proximi tui [2]. » Et rursus : « Si messueris messem tuam in agro tuo, et oblitus manipulum reliqueris in eo, non reverteris ut tollas illum : sed pauperi, et advenæ, et orphano relinquetur, ut benedicat tibi Dominus Deus tuus, in omni opere manuum tuarum. **714** Si autem olivas collegeris, non reverteris ut excutias quas a tergo reliqueris, sed permittentur advenæ, et pupillo, et viduæ [3]. » Hactenus Moses. Et Plato quoque permulta habet, quæ reprehensione careant. Nos ex iis honestissima et optima quæque amplectimur, cætera procul jubemus facessere. Sed quoniam ista jam fusius persecuti sumus, causamque attulimus quamobrem Platonis philosophiam sectari noluerimus, jam tempus est, susceptam a nobis disputationem pertexere, ac cæteras Græcæ philosophiæ sectas explorare.

A τὰ παρὰ Μωσῇ, μάθοις ἂν ἐπακούσας ὧδέ πη λέγοντος· « Ἐὰν δὲ εἰσέλθῃς ἀμπελῶνα τοῦ πλησίον, φαγῇ σταφυλὴν, ὅσον ψυχήν σου ἐμπλησθῆναι, εἰς τ' ἄγγος οὐκ ἐμβαλεῖς· » καὶ πάλιν· « Ἐὰν εἰσέλθῃς εἰς ἀμητὸν τοῦ πλησίον σου, καὶ συλλέξῃς στάχυς ἐν ταῖς χερσί σου, καὶ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλλῃς ἐπὶ τὸν ἀμητὸν τοῦ πλησίον σου· » καὶ αὖθις· « Ἐὰν ἀμήσῃς ἀμητόν σου ἐν τῷ ἀγρῷ σου, καὶ ἐπιλάθῃ δράγμα ἐν τῷ ἀγρῷ σου, οὐκ ἐπαναστραφήσῃ λαβεῖν αὐτό. Τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῷ ὀρφανῷ, καὶ τῇ χήρᾳ ἔσται, ἵνα εὐλογήσῃ σε Κύριος ὁ Θεός σου ἐν παντὶ ἔργῳ τῶν χειρῶν σου. Ἐὰν δὲ ἐλαιολογήσῃς, οὐκ ἐπαναστρέψεις καλαμήσασθαι τὰ ὀπίσω σου· τῷ προσηλύτῳ, καὶ τῷ ὀρφανῷ, καὶ τῇ χήρᾳ ἔσται. » Καὶ ταῦτα μὲν τὰ παρὰ Μωσῇ. Δῆλα δὲ τὰ Πλάτωνος, ἐν οἷς μυ- B ρία εὕροις ἂν ἀνεπίληπτα, ὧν δὴ μάλιστα τῶν παρ' αὐτῷ τὰ σεμνὰ καὶ κράτιστα ἀποδεχόμενοι, τοῖς μὴ τοιούτοις μακρὰ χαίρειν φαμέν. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ὧδε διεξωδευμένων, ἀποδοθείσης τε αἰτίας, δι' ἣν οὐ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφεῖν ἐγνώκαμεν, ὥρα καὶ τὰ τῆς λοιπῆς ὑποσχέσεως εἰς πέρας ἀγαγεῖν, καὶ τάς γε ἄλλας αἱρέσεις τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιθεωρῆσαι φιλοσοφίας.

[1] Deut. xxiii, 24. [2] ibid. 25. [3] Deut. xxiv, 19.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΕΣΣΑΡΕΣΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ

LIBER DECIMUS QUARTUS.

715 *LIBRI DECIMI QUARTI CAPITA.*

1. *Proœmium, quo libri argumentum explicatur.*
2. *De mutua dissensione pugnaque philosophorum.*
3. *De Hebræorum dogmatum consensione.*
4. *Quemadmodum superiores philosophos Plato redarguat. Ex* Theæteto.
5. *De prima Platonicæ doctrinæ successione. Ex Numenio Pythagorico.*
6. *De Arcesila, qui secundam Academiam instituit. Ex eodem.*
7. *De Lacyde Arcesilæ successore, ex eodem.*
8. *De Carneade, qui tertiam Academiam instituit. Ex eodem.*
9. *De Philone, Clitomachi ejus successore, qui Carneadem exceperat. Ex eodem.*
10. *Multas apud Græcos philosophos conjecturas esse, verborum pugnas, erroresque permultos. Ex Porphyrii ad Nectabonem epistola, etc.*

C ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΤΕΣΣΑΡΕΣΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. *Προοίμιον, περὶ τῆς ὑποθέσεως.*
β'. *Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων πρὸς ἀλλήλους διαφωνίας τε καὶ μάχης.*
γ'. *Περὶ τῆς τῶν καθ' Ἑβραίους συμφωνίας.*
δ'. *Ὅπως ὁ Πλάτων τοὺς πρὸ αὐτοῦ διαβέβληκεν. Ἀπὸ τοῦ Θεαιτήτου.*
ε'. *Περὶ τῆς πρώτης κατὰ Πλάτωνα διαδοχῆς. Ἐκ τοῦ Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ.*
ς'. *Περὶ Ἀρκεσιλάου, τοῦ τὴν δευτέραν Ἀκαδημίαν ὑποστησαμένου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.*
ζ'. *Περὶ Λακύδου τοῦ τὸν Ἀρκεσίλαον διαδεξαμένου. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*
η'. *Περὶ Καρνεάδου τοῦ τὴν τρίτην Ἀκαδημίαν ὑποστησαμένου. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*
θ'. *Περὶ Φίλωνος τοῦ διαδεξαμένου Κλειτόμαχον, τὸν διαδεξάμενον Καρνεάδην. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.*
ι'. *Ὅτι στοχασμοὶ, καὶ λογομαχίαι, καὶ πολλὴ πλάνη τυγχάνει παρὰ τοῖς Ἕλλησιν φιλοσόφοις. Ἀπὸ τῆς πρὸς Νεκτεναβὼ Πορφυρίου ἐπιστολῆς, καὶ λοιπῶν.*

Digitized by Google

ια'. Περὶ γεωμετρίας, καὶ ἀστρονομίας, καὶ λογισμῶν. Ἀπὸ τῶν Ξενοφῶντος Ἀπομνημονευμάτων.

ιβ'. Περὶ τῶν φυσιολογεῖν αὐχούντων. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

ιγ'. Περὶ γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς. Ἐκ τῆς Πολιτείας Πλάτωνος.

ιδ'. Δόξαι φιλοσόφων περὶ ἀρχῶν. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου.

ιε'. Περὶ τῆς Ἀναξαγόρου δόξης. Ἐκ τοῦ Πλάτωνος.

ις'. Δόξαι φιλοσόφων περὶ θεῶν. Ἐκ τοῦ Πλουτάρχου.

ιζ'. Πρὸς τοὺς περὶ Ξενοφάνην καὶ Παρμενίδην, τὰς αἰσθήσεις ἀναιροῦντας. Ἐκ τοῦ Ἀριστοκλέους.

ιη'. Πρὸς τοὺς κατὰ Πύρρωνα σκεπτικούς, ἢ καὶ ἐφεκτικοὺς ἐπικληθέντας, μηδὲν καταληπτὸν εἶναι ἀποφηναμένους. Ἐκ τοῦ Ἀριστοκλέους.

ιθ'. Πρὸς τοὺς κατ' Ἀρίστιππον φιλοσόφους, μόνα λέγοντας τὰ πάθη εἶναι καταληπτὰ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀκατάληπτα. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

κ'. Πρὸς τοὺς Μητρόδωρον καὶ Πρωταγόραν, μόναις δεῖν πιστεύειν ταῖς αἰσθήσεσι λέγοντας. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

κα'. Πρὸς τοὺς κατ' Ἐπίκουρον ἡδονὴν τέλος ὁριζομένους. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

κβ'. Ἔτι πρὸς τοὺς τὴν ἡδονὴν τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁριζομένους. Ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος.

κγ'. Πρὸς τοὺς καὶ τὴν Πρόνοιαν μὲν ἀρνουμένους, ἀτόμοις δὲ σώμασιν ἀνατιθέντας τὸ πᾶν. Ἀπὸ τῶν Διονυσίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας.

κδ'. Ἀπὸ τῶν ἐν ἀνθρώποις ὑποδειγμάτων. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

κε'. Ἀπὸ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

κς'. Ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου φύσεως. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

κζ'. Ὅτι οὐκ ἐπίφθονον τῷ Θεῷ τὸ ἐργάζεσθαι. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

A 11. *De geometria, astronomia, et computo. E Xenophontis* Memorabilibus.

716 12. *De iis qui rerum se naturam explicare gloriabantur. Ex eodem.*

13. *De gymnasticæ ac musicæ artibus. Ex Platonis* Republica.

14. *Philosophorum de principiis sententiæ. Ex Plutarcho.*

15. *De Anaxagoræ sententia. Ex Platone.*

16. *Philosophorum de diis opiniones. Ex Plutarcho.*

17. *Adversus Xenophanem et Parmenidem, qui sensus tollerent. Ex Aristocle.*

18. *Adversus eorum philosophorum sectam, qui quod Pyrrhonem secuti nihil comprehendi posse statuerent sceptici, et assensum inhibentes vocati sunt. Ex eodem Aristocle.*

B 19. *Adversus Aristippi sectatores, qui ea modo quæ patimur, comprehendi posse statuerunt, præterea nihil. Ex eodem.*

20. *Adversus Metrodorum, et Protagoram, qui solis sensibus credendum esse dicebant. Ex eodem.*

21. *Adversus Epicureos, qui voluptatem finem esse vellent. Ex eodem.*

22. *Iterum adversus eos qui voluptatem bonum esse definiunt. Ex Platone.*

23. *Adversus Epicureos, qui et Providentiam tollebant, et individuis corporibus universa tribuebant. Ex Dionysio Alexandriæ episcopo.*

24. *Rerum inter homines vulgarium exemplis, Epicureorum dogma refellitur. Ex eodem.*

25. *Idem ex universi molitione conficitur. Ex eodem.*

26. *Idem ex hominis natura concluditur. Ex eodem.*

C 27. *Operum suorum molitionem, Deo laboriosam ac molestam non esse. Ex eodem.*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προοίμιον περὶ τῆς ὑποθέσεως.

Ὅσα μὲν εἰπεῖν τε καὶ ἀκοῦσαι ἦν ἀμφὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας, τῆς τε τούτου πρὸς τὰ Ἑβραίων λόγια συμφωνίας, δι' ἣν τὸν ἄνδρα καταπεπλήγμεθα, καὶ αὖ πάλιν τῆς πρὸς τοὺς αὐτοὺς διαφωνίας, δι' ἣν οὐκ ἄν τις αὐτὸν εὖ φρονῶν ἀποδέξαιτο, διελθὼν ἐν τῷ πρὸ τούτου, μέτειμι νῦν ἐπὶ τὰς λοιπὰς αἱρέσεις τῶν παρ' Ἕλλησιν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ βοηθέντων. Καὶ τούτων αὖ πάλιν τὸν ἐκ τῆς ἀληθείας ὄλισθον οὐκ αὐτὸς οὐδὲ παρ' ἐμαυτοῦ, διὰ δὲ τῆς αὐτῶν πάλιν τῶν Ἑλληνικῶν φωνῶν μαρτυρίας, σκοπεῖν τοῖς ἐντυγχάνουσι πρὸ ὀφθαλμῶν θήσω· οὐ μέν δή τισι τῶν D ἀνδρῶν ἀπεχθόμενος, ὧν γε καὶ μέγα θαῦμ' ἔχειν ὁμολογῶ, ὅταν δὴ τοῖς ἄλλοις, οἷά περ ἀνθρώποις, παραβάλλω τοὺς ἄνδρας. Ἐπὰν δὲ τοῖς Ἑβραίων θεολόγοις τε καὶ προφήταις, Θεῷ τε τῷ διὰ τούτων καὶ μελλόντων προρρήσεις, καὶ θαυμάτων ἐπιδείξεις πεποιημένῳ, ἀτὰρ δὴ καὶ μαθημάτων εὐσεβῶν, δογμάτων τε ἀληθῶν διδασκαλίαν καταβεβλημένῳ· οὐκέτ' οἶμαί τινα δεῖν εὐλόγως ἐπιμέμψασθαι, εἰ Θεὸν πρὸ ἀνθρώπων, καὶ ἀλήθειαν αὐτὴν πρὸ θνητῶν λογισμῶν τε καὶ στοχασμῶν τιμώμεθα. Τοῦτο δέ μοι πᾶν (95) ὁ τῆς παρούσης *Προπαρασκευῆς* δείξειν πεφιλοτίμηται λόγος, εἰς ἀπόκρισιν ὁμοῦ καὶ ἀπολογίαν τῶν δὴ πευσομένων, τί δὴ ἄρα καλὸν ἢ σεμνὸν ἰδόντες ἐν

CAPUT I.

Proœmium, quo libri argumentum explicatur.

Platonicæ philosophiæ rationes, quatenus eas vel explicari vel audiri operæ pretium fuit; ejusque vel cum Hebræorum oraculis consensionem, cujus causa hominem vehementer admiramur, vel dissidium ab iisdem, in quo prudens eum nemo sequatur, superiore libro persecutus; ad reliquas eorum sectas jam venio, qui apud Græcos philosophiæ laude claruerunt. Qui tamen a veritate quam exciderint, non verbis ipse meis, sed, quod adhuc feci, conceptis Græcorum ipsorum testimoniis, in legentium oculis aspectuque defigam. Nec eorum ulli propterea infensum me quisquam existimet, quos me omnes admodum suspicere fateor, quandiu illos cum cæteris, hoc est cum hominibus homines comparo. At ubi cum Hebræorum theologis atque prophetis, Deoque ipso conferuntur, qui per eos et futura prædixit, et tanta perfecit miracula, imo qui et sanctissimarum religionum ritus, et veritatis doctrinam instituit: equidem sic intelligo, probro nobis amplius vertere posse neminem, quod Deum hominibus, ac veritatem ipsam, mortalibus quibusdam cogitationibus atque conjecturis potiorem habeamus. Atque id unum ut ostenderem, toto præsentis hujus *Præparationis*

(95) *Μοὶ πᾶν.* Lege μοὶ πᾶς.

Digitized by Google

opere sum conatus, nobis ut in promptu esset, quod illis responderi excusarique posset, qui a nobis vulgo quærunt, quid tam præclarum et eximium barbarorum in litteris viderimus, ut eas patriæ nobilique Græcorum philosophiæ anteponendas esse statueremus. Verum id re ipsa jamjam demonstrare pergamus.

A τοῖς βαρβάρων γράμμασι, τῆς πατρῴας καὶ εὐγενοῦς φιλοσοφίας, τῆς Ἑλλήνων λέγω, προκρίνειν αὐτὰ διανενοήμεθα. Ἀλλὰ γὰρ ἤδη δι' ἔργων ἡ ἀπόδειξις ἡμῖν χωρείτω.

CAPUT II.

De mutua dissensione pugnaque philosophorum.

Ac mihi quidem ante omnia vel a primis Græcæ philosophiæ **718** cunabulis auspicandum videtur, quærendumque studiosius, qui tandem philosophi, quos physicos vocamus, ante Platonem exstiterint, et cujusmodi profecta ab iis disciplina principes habuerit. Deinde ad Platonis successores veniemus, et quinam fuerint ipsi quoque, quamque verbis inter se illi sententiisque pugnaverint, videbimus. Tum cæterarum quoque sectarum dissidia, et discrepantium opinionum factiones intuebimur; in quibus egregios sane pugiles, mutuis sese plagis et ictibus acriter generoseque tundentes, sic tanquam in scena spectatoribus contemplandos objiciam. Enimvero Platonem in primis videbimus superiores philosophos irridentem, tum vicissim Platonis sectatores atque successores aliis vapulantes: rursus quemadmodum et Platonis studiosi præclara illa Aristotelicæ mentis sensa redarguant; et qui Aristotele principe ac Peripatetici nomine gloriantur, quæ a contrariæ factionis defensoribus afferuntur, nulla esse demonstrent. Quin etiam acres illas ac subtiles Stoicorum argutias illudi ab cæteris ac derideri videbis, adeoque omnes undique, cum vicino quemque suo, pulvere conspersos pugnam strenue luctamque conserere: quasi manibus jamjam, atque lingua, seu calamo potius et atramento, mutuum in sese bellum instruerent, atque alios alii, quibusdam quasi disputationum jaculis, atque omni armorum genere vulnerarent. Habebit stadium quoque nostrum hoc in gymnico certamine, præter superiores, omni veritate nudos athletas illos, qui contra universam eorum, quos dogmaticos vocamus, philosophorum turbam arma sumpsere; Pyrrhonios, qui nihil omnino, Aristippæos, qui solum doloris sensum pereipi posse dicebant; et Metrodori, ac Protagoræ sectatores, qui unis tantum corporis sensibus fidem habendam esse voluerunt. Quibuscum altera ex parte instructam Parmenidis et Xenophanis discipulorum, qui sensuum vim omnem funditus sustulerunt, aciem committemus. Imo ne ipsos quidem voluptatis propugnatores prætermittemus, sed eorum potius antesignanum Epicurum ad cæteros aggregabimus. Cæterum quolibet in quæstionis genere, suis ipsi abs me telis armisque refutabuntur: **719** quique Physicorum cognomentum habent, horum simul omnium et in doctrina dissensio, et inanis studii frivolaque contentio proferetur. Atque id abs me fiet, non ullo sane aut Græci nominis, aut liberalis eruditionis odio, a quo absum longissime, sed

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τῆς τῶν φιλοσόφων πρὸς ἀλλήλους διαφωνίας τε καὶ μάχης.

Ἡγοῦμαι δὲ δεῖν πρώτιστα πάντων, ἄνωθεν ἀπὸ τῆς πρώτης καταβολῆς τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων ἀπάρξασθαι, καὶ τοὺς πρόσθεν ἢ Πλάτωνα γενέσθαι, φυσικοὺς ἐπικληθέντας, φιλοσόφους καταμαθεῖν, τίνες ποτὲ γεγόνασι, καὶ ὁποίων ἔτυχεν ἡ κατ' αὐτοὺς φιλοσοφία προστατῶν τοῦ λόγου. Εἶτ' ἐπὶ τὴν τοῦ B Πλάτωνος παρελθεῖν διαδοχήν, καὶ τίνες ποτ' ἦσαν καὶ οἵδε, τάς τε πρὸς ἀλλήλους λογομαχίας αὐτῶν ἐπισκέψασθαι· ἐπιθεωρῆσαι δὲ καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων τὰς διαστάσεις, τῶν τε δοξῶν τὰς ἀντικαταστάσεις, ἐν αἷς πυκτεύοντας τοὺς γενναίους, καὶ φιλοπίμως διαπληκτιζομένους, ὥσπερ ἐπὶ σκηνῆς τοῖς θεαταῖς παραδείξω. Αὐτίκα γοῦν μάλα θεασώμεθα, ὅπως μὲν ὁ Πλάτων τοὺς πρὸ αὐτοῦ πρώτους ἐσκωπτεν, ὅπως δὲ τοὺς Πλάτωνος οἰκείους τε καὶ διαδόχους ἄλλοι· καὶ αὖ πάλιν ὅπως οἱ Πλάτωνος ἑταῖροι, τὰ σοφὰ τῆς Ἀριστοτέλους πολυνοίας ἀπήλεγχον· ὅπως θ' οἱ τὸν Ἀριστοτέλην καὶ τὸν Περίπατον αὖ χοῦντες, τὰ δοκοῦντα τοῖς τὴν ἐναντίαν πρεσβεύουσι τὸ μηδὲν ὄντα παρίστων. Καὶ τὰ δεινὰ δὲ καὶ ἀκριβῆ τῆς τῶν Στωϊκῶν λεπτολογίας ὑφ' ἑτέρων αὖ πάλιν C δύει καταγελώμενα, πάντας τε πανταχόθεν κατὰ τῶν πέλας κονιομένους, καὶ μάχην καὶ πάλην ἀνδρικώτατα συνισταμένους, ὡς διὰ χειρῶν ἤδη καὶ γλώττης, ἢ μᾶλλον διὰ καλάμου καὶ μέλανος, τὸν κατὰ ἀλλήλων αὐτοὺς πόλεμον ἐπιτειχίζεσθαι, μονονουχὶ βάλλοντας καὶ βαλλομένους τοῖς διὰ λόγων δόρασί τε καὶ παντευχίαις. Περιέξει δ' ἡμῖν τὸ στάδιον ἐν τῷ γυμνικῷ τῷδε ἀγῶνι, γυμνοὺς ἀληθείας ἁπάσης, πρὸς τοῖς δηλωθεῖσι καὶ τοὺς πᾶσιν ὁμοῦ τοῖς δογματικοῖς φιλοσόφοις ἐξεναντίας ἀραμένους τὰ ὅπλα, τοὺς ἀμφὶ Πύῤῥωνα λέγω, μηδὲν εἶναι καταληπτὸν ἐν ἀνθρώποις ἀποφηναμένους· καὶ τούς τε κατ' Ἀρίστιππον, μόνα λέγοντας τὰ πάθη εἶναι καταληπτά· καὶ αὖ πάλιν τοὺς κατὰ Μητρόδωρον καὶ Πρωταγόραν, μόναις D δεῖν φάσκοντας ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσι πιστεύειν. Ἔμπαλιν δὲ τούτοις συναποδύσομεν τοὺς ἀμφὶ Ξενοφάνην καὶ Παρμενίδην, τὴν ἐναντίαν παραταξαμένους, καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀνελόντας. Οὐ παρήσομεν δὲ οὐδὲ τοὺς τῆς ἡδονῆς προμάχους, ἀλλὰ καὶ τούτων τὸν ἀριστέα Ἐπίκουρον σὺν τοῖς εἰρημένοις καταλέξομεν. Πρὸς ἅπαντα δὲ ὁμοῦ τοῖς σφετέροις αὐτῶν βέλεσι τὸν κατ' αὐτῶν ἀντιθήσομεν ἔλεγχον. Καὶ τῶν ἐπίκλην δὲ Φυσικῶν ἁπάντων ὁμοῦ, τῶν τε δογμάτων τὰς διαφωνίας, καὶ τῆς σπουδῆς τὴν ἀχρηστομάθειαν εἰς Φανερὸν οἴσω· οὔ τί που μισέλλην, οὐδὲ μισολόγος τις ὤν, πολλοῦ δέω, διαβολῆς δ' αἰτίαν ἀπολυόμενος, ὅτι δὴ τῆς Ἑλληνικῆς ἥκιστα σοφίας μεταποιηθέντες, τὰ Ἑβραίων λόγια προετιμήκαμεν.

Digitized by Google

tantum nullus ut ei calumniæ locus relinquatur, quasi Græca in sapientia parum admodum studiose versati, Hebræorum ei litteras doctrinamque prætulerimus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ τῆς τῶν καθ' Ἑβραίους συμφωνίας.

Οἱ μέν γε Ἑβραῖοι ἄνωθεν ἐξ αἰῶνος μακρσῦ, καὶ αὐτῆς, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀπὸ πρώτης ἀνθρωπογονίας, τὴν ἀληθῆ καὶ εὐσεβῆ φιλοσοφίαν ἀνηρευνηκότες, ἀκήρατον καὶ ἐπὶ τοὺς μετέπειτα ταύτην διατετηρήκασι, παῖς παρὰ πατρὸς θησαυρὸν λόγων ἀληθείας ὑποδεξάμενοί τε καὶ φυλάξαντες, ὡς μήτ' ἐπιθεῖναί, μήτ' ἀφελεῖν τινα τοῖς ἅπαξ κεκριμένοις τολμῆσαι. Οὕτ' οὖν ὁ πάνσοφος Μωσῆς, πάντων μὲν Ἑλλήνων πρεσβύτατος ἀποφανθεὶς διὰ τῶν ἔμπροσθεν, πάντων δὲ ὕστατος τὴν ἡλικίαν τῶν πρὶν Ἑβραίων γεγονὼς, κινῆσαί τι καὶ μεταθεῖναι τῶν τοῖς προπάτορσι δοξάντων τῆς δογματικῆς περὶ θεολογίας διανενόηται· πλὴν ὅσον τοῖς ὑπ' αὐτὸν ἀνθρώποις, ἀγωγῆς βίου καταλλήλου τρόπον, καί τινος μέσης πολιτείας νομοθεσίαν καταβαλέσθαι. Οὔθ' οἱ μετὰ τόνδε προφῆται, μυρίαις ὅσαις ὕστερον ἐτῶν περιόδοις ἐκλάμψαντες, διάφωνόν τι ῥῆμα πρός τέ σφας αὐτοὺς, ἢ πρὸς τὰ Μωσῇ καὶ τοῖς πάλαι θεοφιλέσι νομισθέντα, προέσθαι τῇ φωνῇ τετολμήκασιν. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ καθ' ἡμᾶς διδασκαλεῖον, ἐκεῖθέν πωθεν ὁρμώμενον, καὶ δι' ἐνθέου δυνάμεως ὁμοῦ πᾶσαν Ἑλλάδα τε καὶ τὴν βάρβαρον ἐμπλῆσαν, διάφωνόν τι τοῖς πρόσθεν ἐμπεριείληφεν· εἰ μή τις φαίη, ὅτι μὴ μόνον τοῖς δόγμασι τῆς θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῷ τρόπῳ τοῦ βίου, τὴν αὐτὴν ἀγωγὴν τοῖς πρὸ Μωσέως θεοφιλέσιν Ἑβραίοις παραδίδωσι. Καὶ τὰ μὲν ἡμέτερα τοιαῦτα, μιᾷ τε φωνῇ, ὑπὸ τῶν πρώτων, καὶ μέσων, καὶ τῶν ὑστάτων μεμαρτυρημένα, τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας ὁμοῦ καὶ φιλοσοφίας τὸ βέβαιον ἁπάσαις ψήφοις ἐπισφραγίζεται, πληροῖ τε τὴν σύμπασαν οἰκουμένην, ὀσημέραι νεάζοντα καὶ ἀνθοῦντα, ὡς ἄρτι πρώτην ἀκμὴν καταβεβληκότα· καὶ οὔτε νόμων διατάξεις, οὔτ' ἐχθρῶν ἐπιβουλαὶ, οὔτε πολεμίων πολλάκις ἀκονηθέντα ξίφη, κρείττονα τῆς ὧν μετῆλθομεν λόγων ἀρετῆς, τὴν δύναμιν ἐπιδέδεικται. Τὰ δὲ τῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας ἐπὶ βραχέσι σαλεύσαντα, τίνα ποτὲ τὴν ἰσχὺν ἐπεδείξατο, νυνὶ θεασώμεθα· πρώτους ἁπάντων εἰς τὸν ἀγῶνα καθιέντες τοὺς φυσικοὺς ἐπικληθέντας. Οἳ δὴ, πρόσθεν ἢ Πλάτωνα διαλάμψαι, λεγόμενοι, ὅπως πρὸς ἀλλήλους ἐστασίασαν, παρ' αὐτοῦ μαθεῖν ἔστι τοῦ Πλάτωνος· ὃς δὴ τῶν ἀμφὶ Πρωταγόραν, Ἡράκλειτόν τε καὶ Ἐμπεδοκλέα, τὴν πρὸς Παρμενίδην, καὶ τοὺς ἀμφ' αὐτὸν διαμάχην ἐξελέγχει. Ὁ μὲν γὰρ Δημοκρίτου γεγονὼς ἑταῖρος ὁ Πρωταγόρας, ἄθεον ἐκτήσατο δόξαν. Λέγεται γοῦν τοιάδε κεχρῆσθαι εἰσβολῇ ἐν τῷ *Περὶ θεῶν* συγγράμματι· « Περὶ μὲν θεῶν οὐκ οἶδα οὔθ' ὡς εἰσιν, οὔθ' ὡς οὐκ εἰσιν, οὔθ' ὁποῖοί τινες ἰδέαν. » Ὁ δὲ Δημόκριτος, ἀρχὰς τῶν ὅλων ἔφη εἶναι τὸ κενὸν καὶ τὸ πλῆρες· τὸ πλῆρες ὂν λέγων καὶ στερεὸν, τὸ δὲ κενὸν μὴ ὄν. Διὸ καί φησι μηδὲν μᾶλλον τὸ ὂν τοῦ μὴ ὄντος εἶναι· ὅτι τε ἐξ ἀϊδίου τὰ ὄντα ἐν τῷ κενῷ συνεχῶς καὶ ὀξέως κινεῖται. Ὁ δὲ Ἡράκλειτος ἀρχὴν τῶν πάντων ἔφη εἶναι τὸ πῦρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, καὶ εἰς ὃ ἀναλύεται. Ἀμοιβὴν γὰρ εἶναι τὰ πάντα, χρόνον τε ὡρίσθαι τῆς

CAPUT III.

De summa Hebræorum dogmatum consensione.

Veram Hebræi plenamque pietate philosophiam, ab ultima usque memoria, peneque a primo, ut ita dicam, hominum ortu, diligenter penitusque rimati, eamdem ad posteros sanam et integram transmisere : atque ita quidem hanc veritatis doctrinam a parentibus liberi, quemdam quasi thesaurum longa successione acceptum conservarunt, ut quæ decreta semel et constituta fuerant, iis nec addere quidquam ausi sint, nec quidquam detrahere. Sane quidem Moses ille sapientissimus, idemque uti Græcis omnibus, quod ex superioribus plane constat, antiquior, ita Hebræorum, qui ante ipsum plurimi vixerunt, ætate postremus, ex iis quæ a vetustissimis patribus de dogmaticæ theologiæ rationibus sancita erant, movere nihil aut mutare statuit : tantum popularibus ipse suis, quibus imperabat, conveniens ac proprium quoddam vitæ genus, et moderatæ reipublicæ formam legibus temperavit. Hunc secuti prophetæ, qui tanto post eum intervallo claruere, ne minimam quidem voculam mittere sunt ausi, quæ vel a se ipsis, vel ab iis quæ Mosi cæterisque Deo charis hominibus placuerant, leviter dissideret. Neque Christiana profecto doctrina, quæ iisdem hausta ex fontibus, vi prorsus divina Græcos simul omnes barbarosque pervasit, quidquam habet cum superiorum illorum dictis legibusque pugnans : nisi potius dicendum illud sit, eamdem penitus, quam illi Mose antiquiores Hebræi, denique gratissimi tenuere, nec decretis modo theologiæ, sed etiam institutis eamdem ac moribus, vitæ ab ea formam rationemque præscribi. Quæ quidem ejusmodi est, ut una tam primorum, quam mediorum, ac novissimorum sententia voceque testata, veræ pietatis et philosophiæ certitudinem ac firmitatem habeat, suffragiis omnibus consignatam. Atque illa sic orbem **720** universum implet, ut perinde ac si paulo ante sata primum, atque in lucem educta esset, adolescat in dies, et efflorescat magis atque magis. Nec vim ejus atque constantiam legum sanctiones, inimicorum insidiæ, hostium gladii, quorum in nos aciem tam sæpe acuebant, frangere unquam ac debilitare potuerunt. Nunc vero Græcorum philosophia, tanquam in brevibus quibusdam fluctuans et agitata, quod tandem robur ostenderit, videamus. Ac physicos illos, sic enim dicti sunt, ante alios omnes hanc in arenam producamus. Qui quidem, ut Platone priores exstitere, ita quam secum ipsi mutuo pugnaverint, ex eodem Platone discemus : qui Protagoræ, Heracliti et Empedoclis, cum Parmenide ejusque sectatoribus contentionem redarguit. Nam Protagoras quidem, is qui Democriti sodalis fuit, athei opinione laboravit; cujus hic, in suo *De diis* opere, primus est illam in disputationem ingressus : « Diine sint, an non, inquit,

Digitized by Google

quave forma illi sint, equidem nescio. » Democritus autem principia rerum universarum duo statuebat, inane ac plenum; ac plenum quidem, aliquid esse dicebat ac solidum, inane vero prorsus esse nullum. Itaque nihilo magis, quod aliquid est, quam quod nullum est, esse ait; quod ex omni æternitate, quæ aliquid sunt, in eo quod inane est, perpetuo celerrimeque moverentur. Heraclitus vero cunctorum principium ignem esse voluit, ex quo nimirum omnia fiant, et in quem omnia resolvantur. Quippe vicissitudinem quamdam esse omnia, certumque tempus constitutum esse, quo et in ignem resolvantur universa, et rursus ex igne universa generentur. Cæterum isti omnia moveri defendebant. At vero Parmenides, Eleates genere, unum quid universum esse docuit, idemque ortu simul ac motu carens, figuraque sphæricum. Is sectatorem Melissum habuit, in eadem prorsus opinione versatum. De his omnibus quemadmodum in *Theæteto* Plato loquatur, audi.

A τῶν πάντων εἰς τὸ πῦρ ἀναλύσεως, καὶ τῆς ἐκ τούτου γενέσεως. Οἵδε μὲν οὖν πάντα κινεῖσθαι ἔφασαν. Ὁ δὲ Παρμενίδης, τὸ γένος Ἐλεάτης ὤν, ἓν μὲν εἶναι τὸ πᾶν, ἀγέννητον δὲ καὶ ἀκίνητον, καὶ κατὰ σχῆμα σφαιροειδὲς ὑπάρχειν ἐδογμάτιζε. Παρμενίδου δὲ Μέλισσος ἑταῖρος γέγονε, τὰ αὐτὰ τῷ Παρμενίδῃ δοξάζων. Τούτων δὴ οὖν πέρι ὁποῖα ὁ Πλάτων ἐν τῷ *Θεαιτήτῳ* διέξεισιν, ἄκουε.

CAPUT IV.

Quemadmodum superiores philosophos Plato redarguat. Ex Theæteto.

« At vero, inquit Socrates, dum aguntur, dum moventur, dum inter sese **721-723** commiscentur, fiunt universa. Quæ proinde cum esse dicimus, hac voce perperam abutimur. Nihil enim unquam est, sed fit perpetuo. Cæterum illud manet, sapientes deinceps omnes, si Parmenidem excipias, in eo convenisse, Protagoram, Heraclitum, Empedoclem, ac poeseos utriusque principes, comœdiæ quidem Epicharmum, Homerum vero tragœdiæ. Homeri certe illud est,

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ὅπως ὁ Πλάτων τοὺς πρὸ αὐτοῦ διαβέβληκεν. Ἀπὸ τοῦ Θεαιτήτου.

« Ἐκ δὲ δὴ φορᾶς (96) τε καὶ κινήσεως, καὶ κράσεως πρὸς ἄλληλα, γίνεται πάντα, ἃ δὴ φαμεν εἶναι, οὐκ ὀρθῶς προσαγορεύοντες. Ἔστι μὲν γὰρ οὐδέποτε οὐδὲν, ἀεὶ δὲ γίνεται. Καὶ περὶ τούτου πάντες ἐξῆς οἱ σοφοὶ, πλὴν Παρμενίδου, ξυμφερέσθων, Πρωταγόρας τε καὶ Ἡράκλειτος, καὶ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ τῶν ποιητῶν οἱ ἄκροι τῆς ποιήσεως ἑκατέρας· κωμῳδίας μὲν Ἐπίναρμος, τραγῳδίας δὲ Ὅμηρος· εἰπὼν γὰρ,

Oceanum fontem rerum, Tethynque parentem.

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν.

Quo, fluxionis ac motus universa fetus esse significat. Num vero idem tibi videtur? — Videtur sane. — Ecquis igitur deinceps risum effugiat, qui tanto cum exercitu, ipsoque Homero duce pugnare velit? » Inde longius disputando progressus, hæc habet: « Accedendum ergo propius est, inquit, ut jubebat suscepta Protagoræ defensio, pulsandoque diligentius explorandum, utrum agitata hæc natura sanum aliquem sonum an vitiosum edat. De illa certe, nec vulgaris est, nec a paucis excitata contentio. — Multum hercle abest ut vulgaris ea sit, quæ viget tota passim Ionia plurimum. Heraclitii enim sectatores hanc sententiam acriter admodum strenueque docent. — Tanto, mi Theodore, videndum ab initio magis, quemadmodum hæc ab iis disputentur. — Omnino, inquit. Opinor enim, Socrates, aut Heracliticos illos, aut, quemadmodum tute vocas, Homericos, atque illis etiam vetustiores intelligis. Nam cum iis certe, qui circa Ephesum habitant, ac sibi rerum istarum scientiam præcipue vindicant, nihilo magis quam

C Πάντα εἴρηκεν ἔγγονα ῥοῆς τε καὶ κινήσεως. Ἢ οὐ δοκεῖ τοῦτο λέγειν; — Ἔμοι γε. — Τίς οὖν ἂν ἔτι πρός γε τοσοῦτον στρατόπεδον καὶ στρατηγὸν Ὅμηρον δύναιτο ἀμφισβητήσας μὴ καταγέλαστος γενέσθαι; » Εἶθ' ἑξῆς προϊὼν τῷ λόγῳ, ἐπιφέρει λέγων· « Προσιτέον οὖν (97) ἐγγυτέρω, ὡς ὁ ὑπὲρ Πρωταγόρου λόγος ἐπέταττε, καὶ σκεπτέον τὴν φερομένην ταύτην οὐσίαν διακρούοντα, εἴτε ὑγιὲς (98), εἴτε σαθρὸν φθέγγεται. Μάχη δ' οὖν περὶ αὐτῆς οὐ φαύλη, οὐδ' ὀλίγοις γέγονε. — Πολλοῦ καὶ δεῖ φαύλη εἶναι, ἀλλὰ περὶ μὲν τὴν Ἰωνίαν καὶ ἐπιδίδωσι πάμπολυ. Οἱ γὰρ τοῦ Ἡρακλείτου ἑταῖροι χορηγοῦσι τούτου τοῦ λόγου (99) μάλα ἐῤῥωμένως. — Τῷ τοι, ὦ φίλε Θεόδωρε, μᾶλλον σκεπτέον καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὥσπερ αὐτοὶ ὑποτείνονται. — Παντάπασι μὲν οὖν. Καὶ γὰρ, ὦ D Σώκρατες, περὶ τούτων τῶν Ἡρακλειτείων, ἢ ὥσπερ σὺ λέγεις, Ὁμηρείων τε, καὶ ἔτι παλαιοτέρων, αὐτοῖς μὲν τοῖς περὶ τὴν Ἔφεσον, ὅσοι προσποιοῦνται ἔμπειροι εἶναι, οὐδὲν μᾶλλον οἷόν τε (1) διαλεχθῆναι, ἢ τοῖς οἰστρῶντιν. Ἀτεχνῶς γὰρ κατὰ τὰ συγγράμματα (2) φέρονται· τὸ δὲ ἐπιμεῖναι ἐπὶ λόγῳ καὶ

(96) *Ἐκ δὲ δὴ φορᾶς.* Plato in *Theæteto*, pag. 118 F.

(97) *Προσιτέον οὖν.* Id. *ibid.*

(98) *Εἴτε ὑγιές.* Ita Platonis ex genio Persius, satyra 3:

..... *Sonat vitium percussa, maligne*
Respondet viridi non cocta fidelia limo.

Et satyra 5:

..... *Pulsa, dignoscere cautus*
Quid solidum crepet.

(99) *Χορηγοῦσι τούτου τοῦ λόγου.* Χορηγεῖν isthuc, opinor, metaphoricum est, ἀντὶ τοῦ *διδάσκειν*. Communius esset παραδοῦναι, ut Latinus, *tradere*; sed hominum hoc in doctrinæ genere liberalitatem et ἀφθονίαν indicare voluit. Est autem τοῦ λόγου Atticum, ut jam ante monui.

(1) *Οὐδὲν μᾶλλον οἷόν τε.* Vera lectio ex Platone restituta, cum ante mendosissime legeretur οὐδὲν γὰρ μᾶλλον οἴονται.

(2) *Κατὰ τὰ συγγρ.* Plato, καὶ τὰ συγγρ. Eusebio hærendum putavi.

Digitized by Google

ἐρωτήματι, καὶ ἡσύχως ἐν μέρει ἀποκρίνασθαί τε καὶ ἐρέσθαι, ἧττον αὐτοῖς ἔνι ἢ τὸ μηδέν· μᾶλλον δὲ ὑπερβάλλει τὸ οὐδ' οὐδὲν πρὸς τὸ μηδὲ σμικρὸν (3) ἐνεῖναι τοῖς ἀνδράσιν ἡσυχίας· ἀλλ' ἄν τινά τι ἔρῃ, ὥσπερ ἐκ φαρέτρας ῥηματίσκια αἰνιγματώδη ἀνασπῶντες ἀποτοξεύουσι· καὶ ἂν τούτου ζητῇς λόγον λαβεῖν, τί εἴρηκεν, ἑτέρῳ πεπλήξῃ καινῶς μετωνομασμένῳ· περανεῖς δὲ οὐδέποτε οὐδὲν πρὸς οὐδένα αὐτῶν· οὐδέ γε ἐκεῖνοι αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' εὖ πάνυ φυλάττουσι τὸ μηδὲν βέβαιον ἐᾷν εἶναι, μήτ' ἐν λόγῳ, μήτ' ἐν ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς, ἡγούμενοι, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, αὐτὸ στάσιμον εἶναι. Τούτῳ δὲ πάνυ πολεμοῦσι, καὶ καθ' ὅσον δύνανται, πανταχόθεν ἐκβάλλουσιν. — Ἴσως, ὦ Θεόδωρε, τοὺς ἄνδρας μαχομένους ἑώρακας, εἰρηνεύουσι δὲ οὐ συγγέγονας· οὐ γάρ σοι ἑταῖροί εἰσιν. Ἀλλ', οἶμαι, τὰ τοιαῦτα τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ σχολῆς φράζουσιν, οὓς ἂν βούλωνται ὁμοίους αὑτοῖς ποιῆσαι. — Ποίοις μαθηταῖς, ὦ δαιμόνιε; Οὐδὲ γίγνεται τῶν τοιούτων ἕτερος ἑτέρου μαθητής, ἀλλ' αὐτόματοι ἀναφύονται, ὁπόθεν ἂν τύχῃ, ἕκαστος αὐτῶν ἐνθουσιάσας, καὶ τὸν ἕτερον ὁ ἕτερος οὐδὲν ἡγεῖται εἰδέναι. Παρὰ μὲν οὖν τούτων, ὅπερ ἦα ἐρῶν, οὐκ ἂν ποτε λάβοις λόγον, οὔτε ἑκόντων, οὔτε ἀκόντων· αὐτοὺς δὲ δεῖ παραλαβόντας ὥσπερ πρόβλημα ἐπισκοπεῖσθαι. — Καὶ μετρίως γε λέγεις. Τὸ δὲ δὴ πρόβλημα ἄλλο τι παρειλήφαμεν, ἢ παρὰ μὲν τῶν ἀρχαίων μετὰ ποιήσεως ἐπικρυπτομένων τοὺς πολλούς, ὡς ἡ γένεσις τῶν πάντων, Ὠκεανός τε καὶ Τηθὺς, ῥεῦμα τυγχάνει, καὶ οὐδὲν ἕστηκε· παρὰ δὲ τῶν ὑστέρων, ἅτε σοφωτέρων, ἀναφανδὸν ἀποδεικνυμένων, ἵνα καὶ οἱ σκυτοτόμοι αὐτῶν τὴν σοφίαν μάθωσιν ἀκούσαντες, καὶ παύσωνται ἠλιθίως οἰόμενοι τὰ μὲν ἑστάναι, τὰ δὲ κινεῖσθαι τῶν ὄντων· μαθόντες δὲ, ὅτι πάντα κινεῖται, τιμῶσιν αὐτούς; Ὀλίγου δὲ ἐπελαθόμην, ὦ Θεόδωρε, ὅτι ἄλλοι αὖ τἀναντία τούτοις ἀπεφήναντο.

A cum insanis ac furiosis colloquare. Prorsus enim illi, eo quem suis in scriptis tantopere ostendunt, impetu rapiuntur. Nec aliud quidquam est, quod parum adeo possint, quam suis in sermonibus et quæstionibus sustinere nonnihil sese, ac pacate modo interrogare, modo respondere vicissim : imo vel isthuc ipsum, quod dicimus, aliud quidquam esse nihil, nimium quiddam est, quam ut satis, ne tantillum quidem genus hoc hominum moderationis habere significet. Enimvero si quid ex iis quæras, illico tanquam ex pharetra, voculas jaculari ænigmatum persimiles : ac si vel unius rationem exigas, quæ dicti vim ac sensum aperiat, alia te rursus petere, quam novum pariter metonymiæ genus obscuret. Ita nihil unquam aut tute apud istos efficias, aut ipsimet inter se : siquidem id B omni cavent studio, ne firmi quidquam vel in disputatione, vel suis ipsorum in mentibus, hærere patiantur; rati, opinor, hoc ipsum esse firmitatis atque constantiæ. Quare illud assiduo persequuntur bello, et undique **724** quantum in ipsis est, exterminant.—Tu vero fortasse, mi Theodore, homines tantum vidisti dum pugnarent, dum in pace degunt, convenisti nunquam. Nec mirum, familiares quippe tibi non sunt. At suis, opinor, discipulis, ista explicant otiose, quos sui similes efficere velint. — Quos tu mihi discipulos, vir egregie ? Ne alii quidem aliorum discipuli isti sunt, sed oriuntur exsistuntque per sese, undecunque tandem furore concitati prorumpant, nec sentire quidquam C alter alterum existimat. Cum igitur ab iis, ut ante dixi, nec volentibus, nec invitis rationem exprimere nullam possimus, restat, hanc ut rem ipsimet in manus sumamus, et quasi problema quoddam diligenter excutiamus. — Modice tu quidem ac civiliter. Sed quod tandem aliud accepimus problema, quam cum ab antiquioribus illis, qui poeticis involucris hominum vulgus latere voluerunt, Oceanum ac Tethyn rerum omnium fontes ac parentes, in perpetua fluxione versari, proindeque nihil consistere : tum etiam a recentioribus, sed qui tanquam sapientiores aperiunt sese, indicantque palam, ut ipsi quoque cerdones eorum sapientiam vel audiendo intelligant, desinantque tandem simpliciter nimis ac pueriliter opinari, e rebus stare alias, alias moveri; atque ipsos adeo magis observent, cum ex iis cuncta moveri didicerint? At excidit mihi propemodum, Theodore, alios etiam contraria istis omnia statuisse. Cujusmodi est illud,

Οἷον ἀκίνητον τελέθει τῷ πάντ' ὄνομ' εἶναι,

Totius rerum ac proprium est, immobile nomen.

D Καὶ ἄλλα ὅσα Μέλισσοί τε καὶ Παρμενίδαι ἐναντιούμενοι πᾶσι τούτοις διισχυρίζονται, ὡς ἕν τε πάντα ἐστὶ, καὶ ἕστηκεν αὐτὸ ἐν ἑαυτῷ, οὐκ ἔχον χώραν ἐν ᾗ κινεῖται. Τούτοις οὖν, ὦ ἑταῖρε, πᾶσι τί χρησόμεθα; Κατὰ σμικρὸν γὰρ προϊόντες, λελήθαμεν ἀμφοτέρων εἰς τὸ μέσον πεπτωκότες. Καὶ ἐὰν μή πη (4) ἀμυνόμενοι διαφύγωμεν, δίκην δώσομεν, ὥσπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις διὰ γραμμῆς παίζοντες, ὅταν ὑπ' ἀμφοτέρων ληφθέντες ἕλκωνται εἰς τἀναντία. » Ταῦτα μὲν ἐν *Θεαιτήτῳ*. Μεταβὰς ἐξῆς ἐπὶ τὸν *Σοφιστὴν*, αὖθις περὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ γενομένων φυσικῶν φιλοσόφων τοιάδε φησίν· « Εὐκόλως μοι (5) δοκεῖ Παρμε-

Atque alia id genus, quæ Melissi ac Parmenidæ adversus illos omnes summa contentione defendunt : cuncta nimirum unum esse, quod in semetipso consistat : nec locum habeat ullum in quo moveatur. His omnibus igitur, mi Theodore, quid faciamus? Sensim enim provecti ulterius, in factionis utriusque medium imprudentes incidimus. Et ni quaqua perrumpentes effugerimus, dabimus profecto temeritatis nostræ pœnas, ut illis usu venit, qui descriptam ad lineam in palæstra ludunt, cum ab utraque parte intercepti hinc atque hinc distracti rapiuntur. » Hactenus in *Theæteto*.

(3) *Μηδὲ σμικρον*. Isthuc μηδέ inseruimus ex Platone.

(4) *Μή πη*. Ita legendum ex Platone, non μέν πη.
(5) *Εὐκόλως μοι*. Idem in *Sophista*, pag. 158 G.

Digitized by Google

Jam in *Sophista* de iisdem physicis, qui ante se docuerant, hunc in modum loquitur : « Leviter admodum, inquit, Parmenides hac mihi disputatione perfunctus videtur, cæterique omnes, quotquot unquam hoc in philosophandi genus incubuere, ut de eorum quæ sunt et numero, et ratione pronuntiarent. Perinde nimirum id agunt, ac si pueris fabulam narrarent. **725** Alius enim ea quæ sunt, tria constituit, atque ejusmodi, e quibus aliqua duo, interdum quidem secum ipsa pugnent, interdum vero reconciliata gratia, initoque matrimonio fœtus suscipiant, quibus deinde alimenta suppeditent. Alius duo tantum assignans, humidum et siccum, vel calidum et frigidum, eadem consociat atque diffundit. Apud nos autem Eleatica natio universa, quæ jam inde a Xenophane, eoque vetustioribus duxit initium, quæ vulgo cuncta dicimus, ea non nisi unum aliquid esse fabulatur. His successere Ionicæ quædam Siculæque musæ, quibus securius visum est sic opinionem utramque conjungere, ut id quod est, idem et multa et unum esse dicerent, odioque simul et amicitia contineri. Semper enim dissidendo consentit, ut canunt robustiores musæ. Nam remissiores quidem, sententiam illam, quæ semper hæc eodem modo habere defendebat, ita mollierunt, ut eædem vicissim hoc universum, modo unum aliquid esse dicerent, quod amore Venus colligaret, modo discordia nescio qua fieri, ut idem, et multa quædam esset, et secum ipsum hostis more contligeret. Hæc omnia, seu vere quis eorum, seu falso dixerit, grave ac flagitiosum esset, tantis in rebus viros insignes priscosque redarguere. » Tum paucis quibusdam interjectis : « Necdum, inquit, illos omnes recensuimus, qui tam de eo quod non est, quam de eo quod est, accuratius disputarunt. Verumtamen satis ista sunto. Nunc eos porro videamus, qui alia omnia censuerunt, ut id quod est, nihilo promptius eo quod non est, ad explicandum esse, omnium ex sententiis auferamus. Quippe adeundi nobis sunt isti quoque. Atqui hæc ipsa de essentiæ ratione controversia, quamdam inter illos etiam videtur gigantium pugnam excitasse. — Qui tandem? — Nimirum alii, dum petras et quercus reipsa manibus apprehendunt, cuncta e cœlo atque ex eo quod videri non potest, detrahunt in terras. Hæc enim omnia dum contingunt, id unum esse confirmant, quod appulsum tactumque præbet, atque id ipsum et corpus et essentiam esse definiunt. Ac si quis aliud quidlibet corpore destitutum, esse tamen dixerit, id vero sic aspernantur atque repudiant, ut ne audire quidem velint. — Acre omnino ac vehemens hominum genus designas : nam in eorum complures ego quo-

A νίδης ἡμῖν διειλέχθαι, καὶ πᾶς ὅστις ἡμῖν πώποτε ἐπὶ κρίσιν ὥρμησε τοῦ τὰ ὄντα διορίσασθαι, πόσα τε καὶ ποῖά ἐστι. Μῦθόν τινα ἕκαστος φαίνεταί μοι διηγεῖσθαι, παισὶν ὡς οὖσιν ἡμῖν. Ὁ μὲν, ὡς τρία τὰ ὄντα, πολεμεῖ δὲ ἀλλήλοις ἐνίοτε αὐτῶν ἅττα τῃ, τοτὲ δὲ καὶ φίλα γιγνόμενα, γάμους τε καὶ τόκους, καὶ τροφὰς τῶν ἐγγόνων παρέχεται. Δύο δὲ ἕτερος εἰπὼν, ὑγρὸν καὶ ξηρὸν, ἢ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, συνοικίζει τε αὐτὰ καὶ ἐκδίδωσι. Τὸ δὲ παρ' ἡμῖν Ἐλεατικὸν ἔθνος ἅπαν, ἀπὸ Ξενοφάνους τε καὶ ἔτι πρόσθεν ἀρξάμενον, ὡς ἑνὸς ὄντος τῶν πάντων καλουμένων, οὕτω διεξέρχεται τοῖς μύθοις. Ἰάδες δὲ καὶ Σικελαί τινες (6) ὕστερον Μοῦσαι ξυνενόησαν, ὅτι συμπλέκειν ἀσφαλέστερον ἀμφότερα καὶ λέγειν, ὡς τὸ ὂν πολλά τε καὶ ἕν ἐστιν, ἔχθρᾳ δὲ καὶ φιλίᾳ συνέχεται. Διαφερόμενον γὰρ ἀεὶ ξυμφέρεται, φασὶν αἱ συντονώτεραι τῶν Μουσῶν· αἱ δὲ μαλακώτεραι τὸ μὲν ἀεὶ (7) ταῦτα οὕτως ἔχειν ἐχάλασαν· ἐν μέρει δὲ τοτὲ μὲν ἓν εἶναί φασι τὸ πᾶν καὶ φίλον ὑπ' Ἀφροδίτης· τοτὲ δὲ πολλὰ, καὶ πολέμιον αὐτὸ αὐτῷ διά νεῖκός τι. Ταῦτα δὲ πάντα εἰ μὲν ἀληθῶς τις ἢ μὴ τούτων εἴρηκε, χαλεπὸν καὶ πλημμελὲς οὕτω μεγάλα κλεινοῖς καὶ παλαιοῖς ἀνδράσιν ἐπιτιμᾶν. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Τοὺς μὲν τοίνυν διακριβολογουμένους ὄντος τε πέρι καὶ μὴ πάντας μὲν οὐ διεληλύθαμεν· ὅμως δ' ἱκανῶς ἐχέτω· τοὺς δὲ ἄλλως λέγοντας αὖ θεατέον, ἵν' ἐκ πάντων ἴδωμεν, ὅτι τὸ δὴ τοῦ μὴ ὄντος οὐδὲν εὐπορώτερον εἰπεῖν ὅ τι ποτέ ἐστιν. Οὐκοῦν πορεύεσθαι χρὴ καὶ ἐπὶ τούτους. Καὶ μὴν ἔοικέ γε ἐν αὐτοῖς οἷον γιγαντομαχία τις εἶναι διὰ τὴν ἀμφισβήτησιν περὶ τῆς οὐσίας πρὸς ἀλλήλους. — Πῶς; — Οἱ μὲν εἰς γῆν ἐξ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἀοράτου πάντα ἕλκουσι, ταῖς χερσὶν ἀτεχνῶς πέτρας καὶ δρῦς περιλαμβάνοντες. Τῶν γὰρ τοιούτων ἁπτομένοι πάντων, διισχυρίζονται τοῦτο εἶναι μόνον ὃ παρέχει προσβολὴν καὶ ἁπαφήν τινα, ταὐτὸν σῶμα καὶ οὐσίαν ὁριζόμενοι· τῶν δὲ ἄλλων εἴ τις φήσει μὴ σῶμα ἔχον εἶναι, καταφρονοῦντες τὸ παράπαν, καὶ οὐδὲν ἐθέλοντες ἄλλο ἀκούειν. — Ἦ δεινοὺς εἰρηκας ἄνδρας. Ἤδη γὰρ καὶ ἐγὼ τούτων πλέον συχνὸς προσέτυχον. — Τοιγαροῦν οἱ πρὸς αὐτοὺς ἀμφισβητοῦντες μάλα εὐλαβῶς ἄνωθεν ἐξ ἀοράτου ποθὲν ἀμύνονται, νοητὰ ἅττα καὶ ἀσώματα εἴδη βιαζόμενοι τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν εἶναι. Τὰ δὲ ἐκείνων σώματα, καὶ τὴν λεγομένην ὑπὸ τούτων ἀλήθειαν, κατὰ σμικρὰ διαθραύοντες ἐν τοῖς λόγοις, γένεσιν ἀντὶ οὐσίας φερομένην τινὰ προσαγορεύουσιν. Ἐν μέσῳ δὲ περὶ ταῦτα ἄπλητος ἀμφοτέρων μάχη τις, ὦ Θεαίτητε, ἀεὶ ξυνέστηκεν. — Ἀληθῆ. » Διὰ δὴ τοσούτων τοὺς πρὸ αὐτοῦ φυσικοὺς φιλοσόφους διαβέβληκεν ὁ Πλάτων. Ὁποίαν δὲ αὐτὸς περὶ τῶν ἐζητημένων ἐπήγετο δόξαν, ἐν τοῖς πρὸ τούτου διειλήφαμεν, ὅτε συμφωνεῖν αὐτὸν τοῖς Ἑβραίων δόγμασι, καὶ τῇ Μωσέως συντρέχειν περὶ τοῦ ὄντος διδασκαλίᾳ παριστῶμεν.

(6) *Σικελὶ καὶτινες*. Empedoclem Agrigentinum intelligit, τὸν ποιητικοφιλόσοφον, qui quatuor elementis φιλίαν τε, ut Diogenes loquitur, ᾗ συγκρίνεται, καὶ νεῖκος, ᾧ διακρίνεται, adjungebat.

(7) *Τὸ μὲν ἀεί*. Ficinus, *semper hæc ita solvunt suspenduntque*. Pauci, credo, id satis intelligunt. Platonis mens videtur, sententiam illam quæ ἀεὶ τὸ πᾶν οὕτως ἔχειν defendebat, utpote συντονωτέραν, a Siculis istis χαλασθῆναι, laxatam nonnihil ac mollitam esse.

Digitized by Google

Καὶ τοὺς αὐτοῦ δὲ τοῦ Πλάτωνος διαδόχους φέρε τῷ λόγῳ θεωρήσωμεν. Πλάτωνά φασιν, ἐν Ἀκαδημίᾳ συστησάμενον τὴν διατριβήν, πρῶτον Ἀκαδημαϊκὸν κληθῆναι, καὶ τὴν ὀνομασθεῖσαν Ἀκαδημαϊκὴν φιλοσοφίαν συστήσασθαι. Μετὰ δὲ Πλάτωνα Σπεύσιππον τὸν ἐξ ἀδελφῆς Πλάτωνος, τῆς Πώτωνος· εἶτα Ξενοκράτην· ἔπειτα Πολέμωνα τὴν διατριβὴν ὑποδέξασθαι. Τούτους δὲ ἀφ' Ἑστίας ἀρξαμένους εὐθὺς, τὰ Πλατωνικὰ φασι παραλύειν, στρεβλοῦντας τὰ τῷ διδασκάλῳ φανέντα ξένων εἰσαγωγαῖς δογμάτων. Ὥστε σοι μὴ εἰς μακρὸν ἐλπίζειν τὴν τῶν θαυμαστῶν ἐκείνων διαλόγων ἰσχὺν ἀποσβῆναι, ἅμα τε τῇ τοῦ ἀνδρὸς τελευτῇ, καὶ τὴν τῶν δογμάτων διαδοχὴν συναποτελευτῆσαι· μάχης ἐντεῦθεν καὶ στάσεως ἀπὸ τῶνδε ἀρξαμένης, οὗ ποτε καὶ εἰς δεῦρο διαλειπούσης τοὺς τὰ αὐτῷ φίλα ζηλοῦν ἀσπαζομένους, οὐδένας μὲν ὄντας, πλὴν εἰ μὴ εἷς που ἢ δεύτερος ἐν ὅλῳ τῷ βίῳ, ἥ καί τινες ἄλλοι κομιδῇ βραχεῖς τὸν ἀριθμόν· οὐδ' αὐτοὶ πάμπαν ἀλλότριοι ἐπιπλάστου σοφιστείας· ἐπεὶ καὶ οἱ πρόσθεν τὸν Πλάτωνα διαδεξάμενοι τοιοίδε τινὲς διαβέβληνται. Πολέμωνα γάρ φασι διαδέξασθαι Ἀρκεσίλαον, ὃν δὴ κατέχει λόγος ἀφέμενον τὴν Πλάτωνος δογμάτων, ξένην τινὰ, καὶ, ὡς φασι, δευτέραν συστήσασθαι Ἀκαδημίαν. Φάναι γὰρ περὶ ἁπάντων ἐπέχειν δεῖν· εἶναι γὰρ πάντα ἀκατάληπτα, καὶ τοὺς εἰς ἑκάτερα λόγους ἰσοκρατεῖς ἀλλήλοις, καὶ τὰς αἰσθήσεις δὲ ἀπίστους εἶναι, καὶ πάντα λόγον. Ἐπῄνει γοῦν Ἡσιόδου τουτὶ τὸ ἀπόφθεγμα·

A que jam incidi. — Horum porro adversarii, e superioribus quibusdam locis oculosque fugientibus considerate admodum repugnant, ac spiritales quasdam et corporis expertes formas veram ac propriam essentiæ rationem habere, argumentis urgent. Illorum autem corpora, quamque nominant ipsi veritatem suis in disputationibus minutatim concidentes, non essentiam, at generationem quamdam vocitant perpetuo motu agitatam : **726** ex quo proinde his de rebus inter utrosque assidua quædam exsistit et infinita contentio. — Sic est. » Hæc Plato, quibus philosophos, qui de physicis ante se tractaverant, mordet ac vellicat. Quibus de rebus ipsemet quemadmodum senserit, superioribus libris jam declaravimus, cum eum in ejus quod est tradenda explicandaque ratione, cum Hebræorum adeoque Moysis doctrina consentire ostendimus. Deinceps igitur ad ejusdem Platonis successores veniamus. Platonem ferunt, cum ad suas disputationes Academiam delegisset, omnium principem B academicum esse dictum, atque illud philosophiæ genus, quod etiam Academicum nominant, instituisse. Platoni Speusippum, ejus ex sorore Potonis filia nepotem, Speusippo Xenocratem successisse. Tum eodem in loco docendi munus a Polemone susceptum. Quos quidem aiunt, ab ipso quasi Lare exorsos, Platonicam doctrinam evertere, dum quæ præceptori suo placuerunt, peregrinorum dogmatum novitate depravant. Prorsus ut metuendum sit, ne admirabilium dialogorum vis illa singularis brevi exstinguatur, unaque cum hominis interitu ipsa quoque doctrinæ successio funditus intereat. Hæc enim pugna atque dissensio ab istis jam inde cœpta, qui se Platonis sectatores profitentur, huc usque omnes exercere non desinit. Quanquam tales profecto nulli jam sunt, si toto hoc temporis spatio unum fortassis alterumve, certe paucos admodum excipias. Qui tamen ne ipsi quidem fuere ab omni peregrina et sophistica specie alieni : cum illi etiam, qui omnium primi Platonem exceperant, labem hanc et maculam effugere non potuerint. Nam Polemoni Arcesilam successisse aiunt, quem fama est relicta Platonis doctrina, peregrinam quamdam, atque, ut vocant, secundam Academiam instituisse. Hujus enim proprium id fuisse, ut diceret rebus in omnibus retinendam assensionem esse; quod certo percipi nihil posset, quod æque probabilis esset in partem utramque disputatio, quod denique tam rationum omnium, quam sensuum fides laboraret. Quare laudabat illud Hesiodi,

Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ νόον ἀνθρώποισιν. — *Ignaras hominum suspendunt numina mentes.*

Ἐπειρᾶτο δὲ καὶ παράδοξά τινα ἀνακαινίζειν. Μετὰ C δὲ τὸν Ἀρκεσίλαον τοὺς ἀμφὶ Καρνεάδην καὶ Κλειτόμαχον, τῆς τῶν προτέρων δόξης ἀποτραπέντας, τρίτης Ἀκαδημίας αἰτίους γενέσθαι φασίν. Ἔνιοι δὲ καὶ τετάρτην προστιθέασι, τὴν τῶν περὶ τὸν Φίλωνα καὶ Χαρμίδαν. Τινὲς δὲ καὶ πέμπτην καταλέγουσι, τὴν τῶν περὶ τὸν Ἀντίοχον. Τοιαύτη μέν τις ἡ αὐτοῦ Πλάτωνος ὑπῆρξε διαδοχή. Ὁποῖοι δὲ γεγόνασιν οἵδε τὸν τρόπον, λαβὼν ἀνάγνωθι τὰς ὧδε ἐχούσας Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορείου φωνὰς, ἃς τέθειται ἐν τῷ πρώτῳ ὧν ἐπέγραψε *Περὶ τῆς τῶν Ἀκαδημαϊκῶν πρὸς Πλάτωνα διαστάσεως.*

Idem et nonnulla præter communem hominum opinionem innovare conabatur. Post Arcesilam, Carneades et Clitomachus exstitisse dicuntur, qui, rejecta superiorum opinione, tertiam Academiam fundaverint. Quibus et quartam addunt nonnulli, quæ Philonem et Charmidam principes habeat. **727** Imo et ab aliis quintam numerari audio, quæ parentem agnoscat Antiochum. Et Platonis quidem ejusmodi successores fuere. Quorum si mores et instituta nosse cupis, Numenium Pythagoreum consule, qui primo ex iis, quos *De Academicorum a Platone divortio* conscripsit, hæc ad verbum habet.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα πρώτης διαδοχῆς. Ἐκ τῶν Νουμηνίου τοῦ Πυθαγορικοῦ.

« Ἐπὶ μὲν τοίνυν Σπεύσιππον τὸν Πλάτωνος μὲν ἀδελφιδοῦν, Ξενοκράτην δὲ τὸν διάδοχον τοῦ Σπευσίπ-

CAPUT V.

De prima Platonicæ doctrinæ successione. Ex Numenio Pythagorico.

« Speusippum, inquit, Plato nepotem habuit ex sorore : successit huic Xenocrates, quem in scho-

Digitized by Google

læ magisterio Polemo secutus est. Ab his Platonicæ doctrinæ ratio propagata, sui fere similis : cum hæc saltem assensionis decantata retentio, et quidquid huic affine est, nondum exsisteret. Iidem tamen, si cætera cogitemus, iis partim infractis, partim depravatis, primam illam successionem minime retinuerunt : sed inde statim incipientes, cum initio tum deinceps, diversas in factiones abiere, sive prudentes id fecerint, sive imprudentes, sive alia qualibet impulsi causa. Abfuit tamen, opinor, omnis ambitiosa contentio. Equidem Xenocratis causa secus dicere nihil velim, sed tamen Platonis causa dicendum est. Dolet enim profecto mihi, eos omnia molitos non esse, ut plenam sibi atque integram in omnibus cum Platone consensionem defenderent. Et ea quidem Plato dignus erat, qui magno illo Pythagora ut melior non fuerit, non fuit tamen fortasse deterior : quem discipuli quod secuti omnes ac venerati fuerint, id etiam egere potissimum, ut summo apud omnes in pretio habeatur. Hoc ipsum Epicurei, perperam illi quidem, sed tamen cum intelligerent, nulla unquam in re ab Epicuro dissidere visi sunt, sed potius eadem omnino se cum sapiente suo sentire professi, jure propterea id nominis habuere. Quin etiam, qui longissimo deinceps intervallo consecuti Epicurei sunt, ii nec abs sese mutuo, nec ab eodem Epicureo tantillum, quod quidem meminisse attineat, discessere. Imo sceleris apud eos, vel potius impietatis ille damnetur, qui novi quidpiam invexerit.

728 Quare nemo prorsus id audeat. Sed eorum dogmata ob constantem illam omnium inter se perpetuamque concordiam, in altissima quadam et tranquillissima pace versantur. Ita hæc Epicuri secta veræ cuidam reipublicæ persimilis est, quam ab omni seditione remotissimam, mens quædam una communis, unaque sententia moderetur. Quam illi disciplinam et antea secuti sunt multi perlibenter, et sequuntur etiamnum, atque adeo, ut simillimum veri est, in posterum sequentur. At Stoicos inter factiones exstitere, quæ ab ipsis eorum commissæ principibus, ad nos usque propagatæ sunt. Ac sese illi mutuo graviter admodum et acerbe redarguunt, dum alii suum adhuc institutum retinent, alii jam ab eo desciverunt. Et factiosorum quidem istorum principes eorum similes sunt, qui paucorum imperium acrius vehementius-

A που, Πολέμωνα δὲ τὸν ἐκδεξάμενον τὴν σχολὴν παρὰ Ξενοκράτους, ἀεὶ τὸ ἦθος διετείνετο τῶν δογμάτων σχεδόν τι ταὐτὸν ἕνεκά γε τῆς μήπω ἐποχῆς ταυτησὶ τῆς πολυθρυλλήτου τε, καὶ εἰ δή τινων τοιούτων ἄλλων. Ἐπεὶ εἴς γε τὰ ἄλλα πολλαχῆ (8) παραλύοντες, τὰ δὲ στρεβλοῦντες, οὐκ ἐνέμειναν τῇ πρώτῃ διαδοχῇ· ἀρξάμενοι δὲ ἀπ' ἐκείνου, καὶ θᾶττον καὶ βράδιον διίσταντο προαιρέσει ἢ ἀγνοίᾳ, τὰ δὲ δή τινι αἰτίᾳ ἄλλῃ, οὐκ ἂν φιλοτίμῳ ἴσως. Καὶ οὐ μὲν βούλομαί τι φλαῦρον εἰπεῖν διὰ Ξενοκράτην, μᾶλλον μὴν ὑπὲρ Πλάτωνος ἐθέλω. Καὶ γάρ με δάκνει, ὅτι μὴ πᾶν ἔπαθόν τε καὶ ἔδρων, σώζοντες τῷ Πλάτωνι κατὰ πάντα πάντῃ πᾶσαν ὁμοδοξίαν Καίτοι ἄξιος ἦν αὐτοῖς ὁ Πλάτων, οὐκ ἀμείνων μὲν Πυθαγόρου τοῦ μεγάλου, οὐ μέντοι ἴσως οὐδὲ φλαυρότερος ἐκείνου· ᾧ συνακο-

B λουθοῦντες σεφθέντες τε οἱ γνώριμοι, ἐγένοντο πολυτιμητίζεσθαι αἰτιώτατοι τὸν Πυθαγόραν. Τοῦτο δὲ οἱ Ἐπικούρειοι οὐκ ὤφελον μέν, μαθόντες δ' οὖν, ἐν οὐδενὶ μὲν ὤφθησαν Ἐπικούρῳ ἐναντία θέμενοι οὐδαμῶς, ὁμολογήσαντες δὲ εἶναι σοφῷ συνδεδογμένοι, καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο ἀπέλαυσαν τῆς προσρήσεως εἰκότως. Ὑπῆρξέ τε ἐκ τούτου ἐπὶ πλεῖστον τοῖς μετέπειτα Ἐπικουρείοις μηδ' αὐτοῖς εἰπεῖν πω ἐναντίον, οὔτε ἀλλήλοις, οὔτε Ἐπικούρῳ μηδὲν εἰς μηδέν, ὅτου καὶ μνησθῆναι ἄξιον. Ἀλλ' ἔστιν αὐτοῖς παρανόμημα, μᾶλλον δὲ ἀσέβημα, καὶ κατέγνωσται τὸ καινοτομηθέν. Καὶ διὰ τοῦτο οὐδεὶς οὐδὲ τολμᾷ. Κατὰ πολλὴν δὲ εἰρήνην αὐτοῖς ἠρεμεῖ τὰ δόγματα ὑπὸ τῆς ἐν ἀλλήλοις αἰεί ποτε συμφωνίας. Ἔοικέ τε ἡ Ἐπικούρου διατριβὴ πολιτείᾳ τινὶ ἀληθεῖ ἀστασιαστοτάτῃ, κοινὸν ἕνα νοῦν, μίαν γνώμην ἐχούσῃ. Ἀφ' ἧς C ἦσαν, καί εἰσι, καὶ, ὡς ἔοικεν, ἔσονται φιλακόλουθοι. Τὰ δὲ τῶν Στωϊκῶν ἐστασίασται, ἀρξάμενα ἀπὸ τῶν ἀρχόντων, καὶ μηδέπω τελευτῶντα καὶ νῦν. Ἐλέγχουσι δὲ ἀγαπώντως (9) ὑπὸ δυσμενοῦς ἐλέγχου, οἱ μέν τινες αὐτῶν ἐμμεμενηκότες ἔτι, οἱ δ' ἤδη μεταθέμενοι. Εἴξασιν (10) οὖν οἱ πρῶτοι ὀλιγαρχικωτέροις, οἳ δὴ διαστάντες ὑπῆρξαν εἰς τοὺς μετέπειτα πολλῆς μὲν τοῖς προτέροις, πολλῆς δὲ τῆς ἀλλήλοις ἐπιτιμήσεως αἴτιοι, εἰσέτι ἑτέρων ἕτεροι Στωϊκώτεροι· καὶ μᾶλλον ὅσοι πλεῖον ἐπὶ τὸ τεχνικὸν ὤφθησαν μικρολόγοι. Αὐτοὶ γὰρ οὗτοι τοὺς ἑτέρους ὑπερβαλλόμενοι τῇ τε πολυπραγμοσύνῃ, τοῖς τε σκαριφηθμοῖς (11) ἐπετίμων θᾶττον. Πολὺ μέντοι τούτων D πρότερον ταὐτὰ ἔπαθον οἱ ἀπὸ Σωκράτους, ἀφελκύσαντες διαφόρους τοὺς λόγους· ἰδίᾳ μὲν Ἀρίστιππος, ἰδίᾳ δὲ Ἀντισθένης· καὶ ἀλλαχοῦ ἰδίᾳ οἱ Μεγαρικοὶ

(8) Forte add. τὰ μέν.

(9) Ἀγαπώντως. Subobscure dicta hæc sunt. Ego mentem hominis potius quam verba secutus sum. An forte ἀγαπώντως, hoc loco, σφοδρῶς καὶ συντείνως ? quod quæ diligimus, ea fere semper vehementer defendamus. An ἀλλήλους pro ἀγαπώντως reponendum ? Certe Numenius hic parum ubique tersus.

(10) *Εἴξασιν*. Omnino vel ἐοίκασι reponendum est, vel εἴξασι pro ἐοίκασι positum, raro, ni fallor, exemplo, saltem apud solutæ orationis auctores.

(11) *Σκαριφηθμοῖς*. Ms., σκαρφηθμοῖς, adhuc vitiosius. Credo legendum σκαριφισμοῖς, hoc est λεπτολογίαις et contortulis argutiis, quibus carptim aliquid perstringatur potius, et quasi vellicetur, quam diligentius enucleetur. Aristophanes ἐν *Βατράχ*. act. IV :

Τὸ δ' ἐπὶ σεμνοῖσι λόγοις,
Καὶ σκαριφισμοῖσι λήρων
Διατριβὴν ἄργον ποιεῖσθαι,
Παραφρονοῦντος ἀνδρός.

Σκαριφήματα quoque dicebantur : imo, ut κωμικώτερον Aristophani σκαλαθυρμάτια, in *Nubibus*, p. 164 :

Ὅστις σκαλαθυρμάτια ἄττα μικρὰ μαθάρια.

Scholiastes explicat, σκαλεύματα σμικρὰ, καὶ λεπτὰ παντάπασι νοήματα, καὶ σκαριφήματα. Subdit autem, ἐκ τούτου δὲ διαβάλλει Σωκράτην, ὡς τὰ τελῆ εἰσιν, ἃ διδάσκει, καὶ οὐδενὸς ἄξια λόγου.

Digitized by Google

τε καὶ Ἐρετρικοί, ἢ εἴ τινες ἄλλοι μετὰ τούτων. Αἴτιον δὲ, ὅτι τρεῖς θεοὺς τιθεμένου Σωκράτους, καὶ φιλοσοφοῦντος αὐτοῖς ἐν τοῖς προστήκουσιν ἑκάστῳ ῥυθμοῖς, οἱ διακούσαντες τοῦτο μὲν ἠγνόουν, ᾤοντο δὲ λέγειν πάντα αὐτὸν εἰκῇ, καὶ ἀπὸ τῆς νικώσης αἰεὶ προστυχῶς ἄλλοτε ἄλλης τύχης, ὅπως πνέοι. Ὁ δὲ Πλάτων, Πυθαγορίσας (ᾔδει δὲ τὸν Σωκράτην μηδαμόθεν ἢ ἐκεῖθεν διὰ (12) τὰ αὐτὰ τοιαῦτα εἰπεῖν τε καὶ γνόντα εἰρηκέναι), ὧδε οὖν καὶ αὐτὸς συνεδήσατο τὰ πράγματα, οὔτε εἰωθότως, οὔτε δὲ εἰς τὸ φανερόν· διαγαγὼν δὲ ἕκαστα ὅπῃ ἐνόμιζεν, ἐπικρυψάμενος ἐν μέσῳ τοῦ δῆλα εἶναι καὶ μὴ δῆλα, ἀσφαλῶς μὲν ἐγράψατο, αὐτὸς δὲ αἰτίαν παρέσχε τῆς μετ' αὐτὸν στάσεώς τε ἅμα καὶ διολκῆς τῶν δογμάτων, οὐ φθόνῳ μὲν, οὐδέ γε δυσνοίᾳ. Ἀλλ' οὐ βούλομαι, ἐπὶ ἀνδράσι πρεσβυτέροις εἰπεῖν ῥήματα οὐκ ἐναίσιμα. Τοῦτο δὲ χρὴ μαθόντας ἡμᾶς, ἐπενεγκεῖν ἐκεῖσε μᾶλλον τὴν γνώμην, καὶ ὥσπερ ἐξ ἀρχῆς προὐθέμεθα, χωρίζειν αὐτὸν Ἀριστοτέλους καὶ Ζήνωνος, οὕτω καὶ νῦν τῆς Ἀκαδημίας, ἐὰν ὁ Θεὸς ἀντιλάβηται, χωρίζοντές, ἐάσομεν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ νῦν εἶναι Πυθαγόρειον. Ὡς νῦν μανικώτερον ἢ Πενθεῖ τινι προσῆκε, διελκόμενος πάσχει μὲν κατὰ μέλη, ὅλως δ' ἐξ ὅλου ἑαυτοῦ μετατίθεταί τε καὶ ἀντιμετατίθεται οὐδαμῶς. Ὡς οὖν ἀνὴρ μεσεύων Πυθαγόρου καὶ Σωκράτους, τοῦ μὲν τὸ σεμνὸν ὑπαγαγὼν μέχρι τοῦ φιλανθρώπου, τοῦ δὲ τὸ κομψὸν τοῦτο καὶ παιγνιῆμον ἀναγαγὼν ἀπὸ τῆς εἰρωνείας (13) εἰς ἀξίωμα καὶ ὄγκον, καὶ αὐτὸ τοῦτο κεράσας Σωκράτει Πυθαγόραν, τοῦ μὲν δημοτικώτερος, τοῦ δὲ σεμνότερος ὤφθη. Ἀλλ' οὐ γάρ τι ταῦτα διαιτήσων ἦλθον, μὴ περὶ τούτων οὔσης νῦν μοι τῆς ζητήσεως. Ἃ δὲ προὐδέδοκτο, καὶ εἶμι ἐκεῖσε, ἢ δὴ φροῦδος ἀναδραμεῖν (14) δοκῶ μοι, μὴ καί που ἀποκρουσθῶμεν τῆς ὁδοῦ τῆς φερούσης. Πολέμωνος δὲ ἐγένοντο γνώριμοι Ἀρκεσίλαος καὶ Ζήνων· πάλιν γὰρ αὐτῶν μνησθήσομαι ἐπὶ τέλει. Ζήνωνα μὲν οὖν μέμνημαι εἰπὼν, Ξενοκράτει, εἶτα δὲ Πολέμωνι φοιτῆσαι, αὖθις δὲ παρὰ Κράτητι κυνίσαι. Νυνὶ δὲ αὐτῷ λελογίσθω, ὅτι καὶ Στίλπωνός τε μετέσχε, καὶ τῶν λόγων τῶν Ἡρακλειτείων. Ἐπεὶ γὰρ συμφοιτῶντες παρὰ Πολέμωνι ἐφιλοτιμήθησαν ἀλλήλοις, συμπαρέλαβον εἰς τὴν πρὸς ἀλλήλους μάχην, ὁ μὲν Ἡράκλειτον, καὶ Στίλπωνα, ἅμα καὶ Κράτητα, ὧν ὑπὸ μὲν Στίλπωνος ἐγένετο μαχητὴς, ὑπὸ δὲ Ἡρακλείτου αὐστηρὸς, κυνικὸς δὲ ὑπὸ Κράτητος· ὁ δ' Ἀρκεσίλαος Θεόφραστον ἴσχει, καὶ Κράντορα τὸν Πλατωνικὸν, καὶ Διόδωρον, εἶτα Πύῤῥωνα· ὧν ὑπὸ μὲν Κράντορος πιθανουργικὸς, ὑπὸ Διοδώρου δὲ σοφιστὴς, ὑπὸ δὲ Πύῤῥωνος ἐγένετο παντοδαπὸς, καὶ ἴτης, καὶ οὐδέν. Ὃ καὶ ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ ᾄδόμενόν τι ἔπος παράγωγον (15) καὶ ὑβριστικόν·

que defendunt, suoque illo divortio in causa fuere, quamobrem posteri et majores suos, et sese mutuo intemperantius reprehendant; cum aliis adhuc alii stoicæ disciplinæ tenaciores essent. Quo in genere molestiores fuere, qui argutius ac subtilius quoddam artificium aucupari videbantur. Hi enim, ut curiositate cæteros ac vellicandi acumine superabant, sic paratiores erant ad reprehendendum. Quod ipsum tamen multo ante ipsos, factitatum ab iis est, qui e Socratis disputationibus contrarias eruerunt pugnantesque rationes: ubi seorsim Aristippus, seorsim Antisthenes, aliique similiter, ut Megarenses et Eretrii, ac si qui præterea cum istis numerandi sunt. Cujus divortii causa hæc fuit, quod cum Socrates deos tres poneret, atque apud eos suis cujusque propriisque numeris philosopharetur, qui eum audiebant, cum illud minus caperent, tum vero temere, ac pro diverso fortunæ, alius alias superantis afflatu, omnia ab eo dici existimarent. At Plato, ut inhærebat Pythagoræ, sic optime noverat Socratem, nec aliunde, quam ex Pythagoreo illo fonte hausta illa dicere solitum, et prudentem ac scientem ea locutum fuisse. Quocirca rem totam ita convolvit ipse quoque, ut nec usitato more, nec perspicue loqueretur. At digestis pro arbitrio singulis, eaque obscuritate aspersa, ut partim intelligerentur, partim ignota remanerent, summa cautione scripsit ille quidem, sed tamen hujus quæ post eum secuta est dissensionis, dogmatumque suorum diversas in partes sensusque divortii causam præbuit; non invidia certe quidem aut malevolentia. Enimvero nihil de antiquioribus illis, quod minus læti omnis sit, dicere statui. At nos hoc semel cognito sententiam eo potius nostram conferre oportebit; atque ut nobis ab initio propositum fuit, eum ab Aristotele ae Zenone sejungere, sic eumdem ab ipsa quoque Academia, **729** si consilium Deus probabit, segregantes, per se se Pythagoreum esse patiemur. Quippe majori nunc certe furoris æstu, quam si Pentheus quidam esset, hinc indeque distractus, suis in membris patitur ille quidem, at nunquam ita sibi totus aufertur ipsi, ut alius omnino videatur. Sed potius, quasi Pythagoram inter Socratemque medius, dum illius gravitatem ad humanitatem inclinat et flectit, hujus urbanitatem et sales a risu ac dissimulatione ad dignitatem aliquam severitatemque traducit, adeoque cum Socrate jungit miscetque Pythagoram, comitate alterum, alterum gravitate vincit. At enimvero nequaquam id agimus hoc tempore, alia nobis præ manibus quæstio est. Revocamus ergo nos ad locum pensumque nostrum, atque ut a recto cursu ne longius aberremus, ex eo quod alio nos abripuit diverticulo, redimus in viam. Discipulos habuit Polemo Arcesilam atque Zenonem (rursus enim tandem eorum meminero). Quippe dicere me jam me-

(12) Forte del. διά.

(13) *Τῆς εἰρωνείας.* Tullius, IV *Academic.*, sect. 15: *Cum aliud diceret atque sentiret* (Socrates), *libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Græci* εἰρωνείαν *vocant.*

(14) *Φροῦδος ἀναδραμεῖν.* Hoc est, opinor, λάθρα, tamque celeriter, ut oculos fallere possint, ut solent qui φροῦδοι γίνονται.

(15) *Παράγωγον.* Ex illo versiculo ἐπαρῳδήθη· *Πρόσθε λέων, ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση τε χίμαιρα.*

Digitized by Google

mini, Zenonem Xenocratis primum, deinde Polemonis auditorem fuisse, tum a Cratete Cynicam hausisse disciplinam. Nunc de eodem præterea sic habeto, illum et Stilponem et Heraclitum etiam audiisse. Cum enim Polemoni operam ambo darent, quod mutua quadam æmulatione ferrentur, pugnæ socios et adjutores optaverunt, Heraclitum, Stilponem et Cratetem, Zeno qui Stilponis consuetudine pugnax ; Heracliti, austerus; Cratetis, Cynicus evasit. Arcesilas vero Theophrastum, Crantorem Platonicum, Diodorum, ac deinde Pyrrhonem : et a Crantore quidem ad persuadendum callidus, a Diodoro autem Sophista, denique a Pyrrhone cum omnem in partem versatilis ac temerarius, tum etiam nullus esse didicit. In quem propterea cani solitum aiunt hunc versiculum, ex alio quodam contumeliæ causa expressum,

Fronte Plato, pedibus Pyrrho, medio Diodorus. A *Πρόσθε Πλάτων, ὄπιθεν Πύῤῥων, μέσσος Διό-*
[δωρος.

Quem etiam a Timone scriptum est, a Menedemo acrimonia quadam instructum et armatum fuisse. Sic enim ille de Arcesila,

Τίμων δὲ καὶ ὑπὸ Μενεδήμου τὸ ἐριστικὸν φησι λαβόντα ἐξαρτυθῆναι, εἴπερ γε δή φησι περὶ αὐτοῦ·

Ille ruens, medio Menedemi in pectore plumbum,

Pyrrhonisve altas glandes feret, aut Diodorum,

Τῇ μὲν ἔχων Μενεδήμου (16) *ὑπὸ στέρνοισι μό-*
[λυβδον,
Θεύσεται (16*), *ἢ Πύῤῥωνα* (17) *τὸ πάγκρεας, ἢ Διό-*
[δωρον.

730 itaque spinosis Diodori hominis dialectici argutiis, ancipites illas ac dubias Pyrrhonis cogitationes intricans, nugaci et ineptæ loquacitati aliquod tamen ex vi et facultate Platonica ornamentum quærebat : homo ejusmodi, affirmans simul idem, idemque negans, hinc, illinc, utrinque, vel undique potius subito se temereque versans ac revocans, incerti ambiguique sensus, veterator, præceps, atque, ut ipsemet, adeo ingenuus est, confitetur, nihil omnino sciens : postmodum tamen nescio quo pacto scientibus similis : sic umbratili quadam orationis specie omnis homo subinde apparuit. »

Ταῖς οὖν Διοδώρου διαλεκτικοῦ ὄντος, λεπτολογίαις τοὺς λογισμοὺς τοὺς Πύῤῥωνος καὶ τὸ σκεπτικὸν καταπλέξας, διεκόσμησε λόγου δεινότητι τῇ Πλάτωνος φλήναφόν τινα κατεστωμυλμένον· καὶ ἔλεγε, καὶ ἀντέλεγε, καὶ μετεκυλινδεῖτο κἀκεῖθεν, κἀντεῦθεν, ἑκατέρωθεν, ὁπόθεν τύχοι, παλινάγρετος, καὶ δύσκριτος, καὶ παλίμβολός τε ἅμα, καὶ παρακεκινδυνευμένος, οὐδέν τε εἰδὼς, ὡς αὐτὸς ἔφη, γενναῖος ὤν· εἶτά πως ἐξέβαινεν ὅμοιος τοῖς εἰδόσιν, ὑπὸ σκιαγραφίας τῶν λόγων παντοδαπὸς πεφανταsμένος. »

CAPUT VI.

De Arcesila, qui secundam Academiam instituit. Ex eodem.

« Nihilominus, inquit, ignotus erat Arcesilas, quam ambiguum esset, utros inter Homericus ille Diomedes versaretur, Trojanos, an Achivos. Is enim nec idem unquam ut diceret impetrare abs sese poterat, nec id omnino solertis ingenii putabat esse. Ergo sophista dicebatur acer ac vehemens, quique minus hac in arte versatos jugularet. Nam quemadmodum Empusæ illæ solent, in disputationum suarum præstigiis, studio dataque opera componebat dabatque sese, ludificabatur, nihil nec sciebat ipse, nec scire alios patiebatur : terrorem omnibus ac perturbationem injiciebat : argutiarumque sibi ac veteratoriæ dictionis primas ita defendebat, hoc ut probro jucundissime frueretur, eoque se nomine mirum in modum circumspiceret, quod quid turpe quidve honestum, quid bonum quidve malum esset, ignoraret : sed potius, ubi quod primum in men-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Περὶ Ἀρκεσιλάου τοῦ τὴν δευτέραν Ἀκαδημίαν ὑποστησαμένου. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

« Τοῦ τε Ὁμηρικοῦ Τυδείδου (18) ὁποτέροις μετείη ἀγνοουμένου, οὔτε εἰ Τρωσὶν ὁμιλέοι, οὔτε εἰ καὶ Ἀχαιοῖς, οὐδὲν ἧττον Ἀρκεσίλαος ἠγνοεῖτο. Τὸ γὰρ ἓν τε λόγον καὶ ταὐτόν ποτ' εἰπεῖν οὐκ ἐνῆν ἐν αὐτῷ, οὐδέ γε ἠξίου ἀνδρὸς εἶναί πω τὸ τοιοῦτο δεξιοῦ οὐδαμῶς. Ὠνομάζετο οὖν δεινὸς σοφιστὴς, τῶν ἀγυμνάστων σφαγεύς. Ὥσπερ γὰρ αἱ Ἔμπουσαι, ἐν τοῖς φάσμασι τοῖς τῶν λόγων ὑπὸ παρασκευῆς τε καὶ μελέτης ἐφήρμοττεν, ἐγοήτευεν, οὐδὲν εἶχεν εἰδέναι οὔτε αὐτὸς, οὔτε τοὺς ἄλλους ἐᾷν· ἐδειμάτου δὲ καὶ κατεθορύβει, καὶ σοφισμάτων γε καὶ λόγων κλοπῆς φερόμενος τὰ πρῶτα, κατέχαιρε τῷ ὀνείδει, καὶ ἠμβρύνετο θαυμαστῶς, ὅτι μήτε τι αἰσχρὸν ἢ καλὸν, μήτε ἀγαθὸν, μήτε αὖ κακόν ἐστί τι, ᾔδει· ἀλλ' ὁπότερον εἰς τὰς ψυχὰς πέσοι, τοῦτο εἰπὼν, αὖθις μεταβαλὼν, ἀνέτρεπεν ἂν πλεοναχῶς ἢ δι' ὅσων κατεσκευάκει. Ἦν οὖν ὕδραν τέμνων ἑαυτὸν, καὶ

(16) *Μενεδήμου.* Perperam apud Diogenem l. IV de Arcesila, habetur Μενέδημος. Hæc enim de Arcesila, non de Menedemo dicuntur.

(16*) *Θεύσεται.* Hinc etiam Diogenes corrigendus, apud quem male, Θήσεται.

(17) *Ἢ Πύῤῥωνα.* Nihil muto. Dixit enim ἔχων Πύῤῥωνα, ἢ Διόδωρον, uti Μενεδήμου μόλυβδον. Mavult tamen Casaubonus εἰς Πύῤῥωνα, quemadmodum apud Diogenem sequitur, Νήξομαι εἰς Πύῤῥωνα, καὶ εἰς κολιὸν Διόδωρον. Meo judicio, εἰς Πύῤῥωνα, non est πρὸς Πύῤῥ. aut κατὰ Πύῤῥωνος, sed potius δίκην Πύῤῥωνος καὶ Διοδώρου, cum utrumque potius æmularetur, quam in alterutrum aut utrumque ferretur. In nostris autem versibus, quorsum, ut δίκην Πύῤῥωνος aut Διοδώρου curreret, Menedemi plumbum pectore circumferret, non video.

(18) *Ὁμηρικοῦ Τυδείδου.* Nobis Homeri v. 85 *Iliad.* E :

Τυδείδην δ' οὐκ ἂν γνοίης, ποτέροισι μετείη,
Ἠὲ μετὰ Τρίεσσι ὁμιλέοι, ἢ μετ' Ἀχαιοῖς.

Digitized by Google

τεμνόμενος ὑφ' ἑαυτοῦ, ἀμφότερα ἀλλήλων (19) δυσκρίτως, καὶ τοῦ δέοντος ἀσκέπτως. Πλὴν τοῖς ἀκούουσιν ἤρκεσεν (20), ὁμοῦ τῇ ἀκροάσει εὐπρόσωπον ὄντα θεωμένοις· ἦν οὖν ἀκουόμενος καὶ βλεπόμενος ἥδιστος, ἐπεί τοι προσειθίσθησαν ἀποδέχεσθαι αὐτοῦ τοὺς λόγους ἰόντας ἀπὸ καλοῦ προσώπου τε καὶ στόματος οὐκ ἄνευ τῆς ἐν τοῖς ὄμμασι φιλοφροσύνης. Δεῖ δὲ ταῦτα ἀκοῦσαι μὴ ἁπλῶς, ἀλλ' ἔσχεν ὧδε ἐξ ἀρχῆς. Συμβαλὼν γὰρ ἐν παισὶ Θεοφράστῳ, ἀνδρὶ πράῳ καὶ οὐκ ἀφυεῖ τὰ ἐρωτικά, διὰ τὸ καλὸς εἶναι, ἔτι ὢν ὡραῖος, τυχὼν ἐραστοῦ Κράντορος τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ, προσεχώρησε μὲν τούτῳ, οἷα δὲ τὴν φύσιν οὐκ ἀφυής, τρεχούσῃ χρησάμενος αὐτῇ, ῥᾳδίᾳ, θερμουργῷ ὑπὸ φιλονεικίας, μετασχὼν μὲν Διοδώρου εἰς τὰ πεπανουργημένα πιθάνια (21) ταῦτα τὰ κομψά, ὠμιληκὼς δὲ Πύῤῥωνι (ὁ δὲ Πύῤῥων ἐκ Δημοκρίτου ὥρμητο ὑπόθεν γέ ποθεν·) οὗτος μὲν δὴ ἔνθεν καταρτυθείς, πλὴν τῆς προσῤῥήσεως, ἐνέμεινε Πύῤῥωνι, ὡς τῇ πάντων ἀναιρέσει. Μνασέας γοῦν, καὶ Φιλόμηλος, καὶ Τίμων οἱ σκεπτικοί, σκεπτικὸν αὐτὸν προσονομάζουσιν, ὥσπερ καὶ αὐτοὶ ἦσαν, ἀναιροῦντα καὶ αὐτὸν τὸ ἀληθὲς, καὶ τὸ ψεῦδος, καὶ τὸ πιθανόν. Λεχθεὶς οὖν ἀναίτια (22) τῶν Πυῤῥωνείων Πυῤῥώνειος, αἰδοῖ τοῦ ἐραστοῦ ὑπέμεινε λέγεσθαι Ἀκαδημαϊκὸς ἔτι. Ἦν μὲν τοίνυν Πυῤῥώνειος, πλὴν τοῦ ὀνόματος· Ἀκαδημαϊκὸς δ' οὐκ ἦν, πλὴν τοῦ λέγεσθαι. Οὐ γὰρ πείθομαι, τοῦ Κνιδίου Διοκλέους φάσκοντος ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις *Διατριβαῖς*, Ἀρκεσίλαον φόβῳ τῶν Θεοδωρείων τε καὶ Βίωνος τοῦ σοφιστοῦ, ἐπεισιόντων τοῖς φιλοσοφοῦσι, καὶ οὐδὲν ὀκνούντων ἀπὸ παντὸς ἐλέγχειν, αὐτὸν ἐξευλαβηθέντα, ἵνα μὴ πράγματα ἔχῃ, μηδέν γε δόγμα ὑπειπεῖν φαινόμενον· ὥσπερ γὰρ τὸ μέλαν τὰς σηπίας, προβαλέσθαι πρὸ ἑαυτοῦ τὴν ἐποχήν. Τοῦτ' οὖν ἐγὼ οὐ πείθομαι. Οἱ δ' οὖν ἔνθεν ἀφορμηθέντες, ὅ τε Ἀρκεσίλαος, καὶ Ζήνων, ὑπὸ τῶν τοιούτων ἀρωγῶν, ἀμφοτέροις συμπολεμούντων λόγων, τῆς μὲν ἀρχῆς ὅθεν ἐκ Πολέμωνος ὡρμήθησαν, ἐπιλανθάνονται, διαστάντες δέ γε, καὶ σφέας αὐτοὺς ἀρτύναντες·

A tem venerat effutiisset, tum repente mutatus, id ipsum pluribus quam ante stabilierat, everteret. Se ipsum igitur ille quasi hydram secabat, et secabatur a se ipso, dum sic in utramque partem loqueretur, ut nec quid sibi vellet intelligerent, nec ullam ipse decori rationem haberet. Tenebat ille tamen auditores, dum in loquente summam oris dignitatem videbant. Fuit enim auditu simul aspectuque jucundissimus, adeoque libentissime hominis orationem excipiebant, præstanti ex vultu et ore manantem, nec absque nativa quadam suavitate oculorum. Quam ille speciem non subito præ se tulit, sed a primis statim annis induerat. **731** Cum Theophrasto enim a pueritia versatus, homine comi, nec a rebus amatoriis alieno, eleganti forma, et commoda adhuc ætate cum esset, Crantorem Academicum amatorem nactus, ejus consuetudine usus est ille quidem : cæterum ut erat a natura non ineptus, ea per sese ultro jam currente, facili, et contentionis æstu incitata usus, abs Diodoro quidem veteratorium illud, idemque plausibile ac venustum didicit orationis genus ; maxime tamen Pyrrhoni (hunc utcunque Democritus inchoarat) operam dedit : atque hac instructus conformatusque disciplina, in Pyrrhone, si appellationem excipias, tanquam in omnium eversione acquievit. Mnaseas quidem, Philomelus et Timo, Sceptici philosophi, Scepticum illum vocant sui persimilem, qui perinde ut ipsi veritatem, mendacium, ac verisimilitudinem omnem tolleret. Ergo quem Pyrrhonicum Pyrrhonici jure dixissent, is pro sua in amatorem observantia, Academicum se vocari adhuc passus est. Ita qui Pyrrhonicus, excepto nomine, totus erat, idem Academici præter nomen habebat nihil. Neque enim Cnidium illum Dioclem audio, qui in suis, ut eas inscripsit, *Diatribis*, Arcesilam docet, Theodoreorum ac Bionis sophistæ metu, qui, philosophis infesti, nullam non eos coarguendi occasionem arriperent, ita sibi, ne quid ab iis molestiæ pateretur, cavisse, ut nec certi quidquam statueret ; nam ut sepias effuso atramento, sic illum sese objecta hac assensionis retentione tegere ac tueri. Verum hoc, ut dixi, minus credo. Cæterum ambo illi Arcesilas et Zeno hinc semel exorti, et suorum quisque sociorum disputationibus tanquam armis opibusque freti, adeoque Polemonis scholam obliti sunt pugnæ suæ tirocinium fuisse,

Σὺν δ' ἔβαλον (23) *ῥινοὺς, σὺν δ' ἔγχεα, καὶ [μένε' ἀνδρῶν*
Χαλκεοθωρήκων· ἀτὰρ ἀσπίδες ὀμφαλόεσσαι
Ἔπληντ' ἀλλήλῃσι, πολὺς δ' ὀρυμαγδὸς ὀρώρει·
Ἀσπὶς ἄρ' ἀσπίδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα [δ' ἀνὴρ
Ἐδροπάλιζεν.
Ἔνθα δ' ἄμ' οἰμωγή τε καὶ εὐχωλὴ πέλεν ἀν- [δρῶν,
Ὀλλύντων καὶ ὀλλυμένων.

D *Scutaque jam scutis, hastasque et robora ferreæ*
Committunt acies, clypeisque sonantibus icti
Densantur clypei : vastus fragor undique surgit.
Umbonem umbo premit, galeam galea, atque virum vir.
Hic vero crebri gemitus ac vota sequuntur,
Dum perimunt, pereuntque simul.

Τῶν Στωϊκῶν· οἱ Ἀκαδημαϊκοὶ γὰρ οὐκ ἐβάλλοντο ὑπ' αὐτῶν, ἀγνοούμενοι ᾗ ἦσαν ἁλῶναι δυνατώτεροι. Ἠλίσκοντο δὲ, τῆς βάσεως αὐτοῖς σεισθείσης, εἰ

732 Stoicos intellige ; Academicos enim illi non petebant, quod qua parte capi facilius vincique possent, ignorarent. Atqui tum demum vincerentur, si

(19) *Ἀλλήλων*. Ἀλληλίζων, opinor, scripserat.
(20) *Ἤρκεσεν*. Quid si ἤρεσκεν?
(21) *Πιθάνια*. Mallem πιθανά vel πιθήνια.
(22) *Ἀναίτια*, etc. Forte, ἂν δικαίως ὑπὸ τῶν Πύῤῥων.
(23) *Σὺν δ' ἔβαλον*. *Iliad.* Δ, v. 447, et *Iliad.* Γ, v. 151, ubi non legitur Ἐδροπάλιζεν.

Digitized by Google

suum illis excuteretur fundamentum, hoc est si neque principium suum retinerent, nec pugnandi ansam vel occasionem haberent. Ac principium quidem illud convelli poterat, si quis eos adversus Platonis mentem philosophari ostenderet : pugnandi vero ansa tum iis reliqua nulla foret, si vel unum aliquid decreto illi suo detraheretur, quod de phantasiæ comprehensione prónuntiat. Verum hujus aperiendæ rei tempus non est; alius erit de ea dicendi locus, in quo mihi diligentius versandum esse decrevi. Palam igitur ambo dissident illi quidem, sed tamen Arcesilas unus Zenonem petit. Habet enim Zenonis pugna speciosum quiddam et grave, nec multum sane Cephisodori rhetoris dimicationi præstat. Hic enim cum Isocratem præceptorem suum ab Aristotele vexari animadverteret, in Aristotelica doctrina plane hospes ac peregrinus quod esset, idemque magnam esse Platonicæ famam ac celebritatem videret, Aristotelem cum Platone sentire ratus, bellum gerebat cum Aristotele, Platonem ipsum feriebat, reprehensionemque suam ab ideis arcessitam, ad alia denique perducebat, quæ nihilo caperet ipse magis, sed tantum quæ reapse de illis statuebantur, ex verbis ac vocibus æstimaret. Cæterum omissa cum eo pugna quem bello appetierat, pugnabat cum eo cui bellum inferre nolebat. Zenonem quod attinet, is, ubi similiter Arcesilam reliquerat, si ne Platoni quidem ipsi bellum intulisset, egregie meo judicio philosophatus esset, pacis hujus causa certe quidem. Sin autem, nec ea fortassis ignorans quæ docebat Arcesilas, et Platonicæ contra doctrinæ rudis, ut ex iis, quæ Platoni ascri-

A

B

C

μήτε ἀρχὴν ἔχοιεν, μήτε μάχεσθαι ἀφορμήν. Ἡ μὲν δὴ ἀρχὴ ἦν (24) τὸ μὴ Πλατωνικὰ λέγοντας αὐτοὺς ἐλέγξαι· τὸ δὲ μηδ' ἔχειν τινὰ ἀφορμὴν, ἣν εἶπον (25) μόνον ἔν τε μετέστρεψαν ἀπὸ τοῦ ὄρου τοῦ περὶ τῆς καταληπτικῆς φαντασίας ἀφελόντες. Ὅπερ νῦν μὲν οὐκ ἔστι μηνύειν μοι ἐν καιρῷ· μνησθήσομαι δ' αὐτοῦ αὖθις, ἐπὰν κατὰ τοῦτο μάλιστα γενέσθαι μέλλω. Διαστάντες δ' οὖν εἰς τὸ φανερὸν, ἔβαλλον ἀλλήλους οὐχ οἱ δύο, ἀλλ' ὁ Ἀρκεσίλαος τὸν Ζήνωνα. Ὁ γὰρ Ζήνων εἶχε δή τι τῇ μάχῃ σεμνὸν καὶ βαρὺ, καὶ Κηφισοδώρου τοῦ ῥήτορος οὐκ ἄμεινον· ὃς δὴ ὁ Κηφισόδωρος, ἐπειδὴ ὑπ' Ἀριστοτέλους βαλλόμενον ἑαυτῷ τὸν διδάσκαλον Ἰσοκράτην ἑώρα, αὐτοῦ μὲν Ἀριστοτέλους ἦν ἀμαθὴς καὶ ἄπειρος, ὑπὸ δὲ τοῦ καθορᾶν ἔνδοξα τὰ Πλάτωνος ὑπάρχοντα, οἰηθεὶς κατὰ Πλάτωνα τὸν Ἀριστοτέλην φιλοσοφεῖν, ἐπολέμει μὲν Ἀριστοτέλει, ἔβαλλε δὲ Πλάτωνα, καὶ κατηγόρει ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἰδεῶν, τελευτῶν εἰς τὰ ἄλλα, ἃ οὐδ' αὐτὸς ᾔδει, ἀλλὰ τὰ νομιζόμενα ἀμφ' αὐτῶν ἢ λέγεται ὑπονοῶν. Πλὴν οὗτος μὲν ὁ Κηφισόδωρος, ᾧ ἐπολέμει μὴ μαχόμενος, ἐμάχετο ᾧ μὴ πολεμεῖν ἐβούλετο. Ὁ μέντοι Ζήνων καὶ αὐτὸς, ἐπειδὴ τοῦ Ἀρκεσιλάου μεθίετο, εἰ μὲν μηδὲ Πλάτωνι ἐπολέμει, φιλοσόφει δήπου ἐμοὶ κριτῇ πλείστου ἀξίως ἕνεκά γε τῆς εἰρημένης (26) ταύτης. Εἰ δ' οὐκ ἀγνοῶν μὲν ἴσως τὰ Ἀρκεσιλάου, τὰ μέντοι Πλάτωνος ἀγνοῶν, ὡς ἐξ ὧν αὐτῷ ἀνέγραψεν ἐλέγχεται, ὅτι ἐποίησεν (27) ἐναντία καὐτὸς, μήτε ὃν ᾔδει πλήττων, ὃν τε οὐκ ἐχρῆν, ἀτιμότατα καὶ αἴσχιστα περιυβρικὼς, καὶ ταῦτα πολὺ κάκιον ἢ προσήκει κυνί. Πλὴν διέδειξέ γε μὴν μεγαλοφροσύνῃ ἀποσχόμενος τοῦ Ἀρκεσιλάου. Ἧττοι γὰρ ἀγνοίᾳ τῶν ἐκείνου, ἢ δέει τῶν Στωϊκῶν,

(24) *Ἡ μὲν δὴ ἀρχὴ ἦν.* Non satis, opinor, cum Numenii mente verba consentiunt. Verbis enim tenus Stoicis ἀρχὴν tribuit, vel eam certe quidem ostendit, quam adversus Academicos objicere debuissent; et tamen paulo ante de Academicis cum diceret, εἰ μήτε ἀρχὴν ἔχοιεν, suum quoddam illos principium habuisse declarabat, quod a Stoicis convellendum fuisset.

(25) *Ἣν εἶπον.* Locus, ut patet, corruptus est. Forte legi possit, ἀφορμὴν, ἣν, εἶπου μόνου, etc., ut paulo ante legitur ἀρχὴ ἦν. Sensus tamen obscurus perplexusque manet, quod minus ἐναργῶς, quæ Academicorum erant, a Stoicorum factione et oratione secernat. Et quidem si de Stoicorum decreto membrum hoc sumimus, velle Numenius id videtur, Arcesilam et profectos ab illo Academicos, ea quam avide arripiebant, pugnandi ansa carituros fuisse, si Zeno aliquid de suo illo decreto remittere voluisset, quo tam absolute comprehendendi vim phantasiæ tribuebat : de quo pagina sequenti. Sin, quod mihi certe probabilius est, de Academicorum decreto dictum id fuerit, hoc, opinor, significat, hominibus nihil omnino percipi et comprehendi posse καθόλου ὁριζομένοις, unum dumtaxat aliquid auferendum ac detrahendum fuisse, quod vel ipsi perceptum satis et comprehensum fateri cogerentur. Quid autem illud? Non declarat Numenius. Facile tamen intelligitur, id ipsum videlicet, *percipi nihil comprehendique posse*. Audi Tullium lib. IV *Academic.*, sect. 18 : *Ex hoc*, inquit, *illud est natum, quod postulabat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi*. Et vero, licet Carneades ne id quidem exceptum esse pateretur, *Antiochus tamen, ad istum locum* (verba Tullii sunt) *pressius videbatur accedere. Quoniam enim id haberent Academici decretum, nihil posse percipi, non debere eos in suo decreto, sicut in cæteris rebus fluctuare, præsertim cum in eo summa consisteret*, etc. ; quæ Tullius ita concludit : *Hoc igitur modo potius erat ab his postulandum, ut hoc unum saltem*, PERCIPI NIHIL POSSE, *perceptum esse dicerent*. Porro, totam illam Stoicorum de phantasia, seu visu, et comprehensione doctrinam, accurate idem Cicero ac diligenter exponit lib. I *Academic.*, sect. 39-41). Sed alius ille locus ex IV ejusdem operis, sect. 18, qui huc etiam maxime pertinet, sic legendus videtur : *Cum enim ita negaret* (Philo, qui Zenonis definitionem respuebat) *quidquam esse quod comprehendi posset* (id enim volumus esse ἀκατάληπτον), *si illud esset, sicut Zeno definiret, tale visum* (jam enim hoc pro φαντασία verbum satis hesterno sermone trivimus), *visum igitur impressum effictumque ex eo, unde esset, quale esse non posset ex eo, unde non esset.* (Id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. Qui enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas id perceptum cognitumque esse, quod est tale quale vel falsum esse possit?) *Hoc cum infirmat tollitque Philo*, etc. Lambini emendatio a mente Ciceronis admodum videtur aliena. Nos particulam unicam *ut* expungimus post *non posset;* illa vero, *id nos a Zenone*, usque ad *esse possit*, parenthesi includimus. Hæc tamen Platonico potius quam Tulliano more intricata videri possint.

(26) *Εἰρημένης.* Lege cum ms., εἰρήνης.

(27) *Ὅτι ἐποίησεν.* Pendet sententia. Legendum videtur οὗτος ἐποίησεν.

Digitized by Google

πολέμοιο μέγα στόμα πευκεοανοῖο ἀπετρέψατο ἄλλῃ εἰς Πλάτωνα. Ἀλλὰ καὶ περὶ μὲν τῶν Ζήνωνι εἰς Πλάτωνα κακῶς τε καὶ αἰδημόνως οὐδαμῶς νεωτερισθέντων εἰρήσεταί μοι αὖθίς ποτε, ἐὰν φιλοσοφίας σχολὴν ἀγάγω. Μή ποτε (28) μέντοι ἀγάγοιμι σχολήν ποτε τοσαύτην, τούτων γοῦν ἕνεκεν, εἰ μὴ ὑπὸ παιδιᾶς. Τὸν δ' οὖν Ζήνωνα ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντίτεχνον καὶ ἀξιόνικον ὑπάρχοντα θεωρῶν, τοὺς παρ' ἐκείνου ἀποφερομένους λόγους καθῃρει, καὶ οὐδὲν ὤκνει. Περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων ἃ ἐμεμάχητο ἐκείνῳ, οὔτ' ἴσως εἰπεῖν ἔχω, εἴ τε καὶ εἶχον, οὐδὲν ἔδει νῦν αὐτῶν μνησθῆναι· τὸ δὲ δόγμα τοῦτο αὐτοῦ πρώτου εὑρομένου, καὐτὸ τὸ ὄνομα βλέπων εὐδοκιμοῦν ἐν ταῖς Ἀθήναις, τὴν καταληπτικὴν φαντασίαν, πάσῃ μηχανῇ ἐχρῆτο ἐπ' αὐτήν. Ὁ δ' ἐν τῷ ἀσθενεστέρῳ ὢν (29), ἡσυχίαν ἄγων, οὐ δυνάμενος ἀδικεῖσθαι, Ἀρκεσιλάῳ μὲν ἀφίετο, πολλὰ ἂν εἰπεῖν ἔχων, ἀλλ' οὐκ ἤθελε, τάχα δὲ μᾶλλον ἄλλως· πρὸς δὲ τὸν οὐκέτι ἐν ζῶσιν ὄντα Πλάτωνα ἐσκιαμάχει, καὶ τὴν ἀπὸ ἀμάξης πομπείαν πᾶσαν κατεθορύβει, λέγων, ὡς οὔτ' ἂν τοῦ Πλάτωνος ἀμυνομένου, ὑπερδικεῖν τε αὐτοῦ ἄλλῳ οὐδενὶ μέλον· εἴτε μελήσειεν Ἀρκεσιλάῳ, αὐτός γε κερδανεῖν ᾤετο ἀποτρεψάμενος ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν Ἀρκεσίλαον. Τοῦτο δὲ ἦδε καὶ Ἀγαθοκλέα τὸν Συρακούσιον ποιήσαντα τὸ σόφισμα ἐπὶ τοὺς Καρχηδονίους. Οἱ Στωϊκοὶ δὲ ὑπήκουον ἐκπεπληγμένοι· Ἡ μοῦσα γὰρ αὐτοῖς οὐδὲ τότε ἦν φιλολόγος, οὐδ' ἐργάτις χαρίτων, ὑφ' ὧν ὁ Ἀρκεσίλαος, τὰ μὲν περικρούων, τὰ δὲ ὑποτέμνων, ἄλλα δ' ὑποσκελίζων, κατεγλωττίζετο αὐτούς, καὶ πιθανὸς ἦν. Τοιγαροῦν πρὸς οὓς μὲν ἀντέλεγεν, ἡττωμένων, ἐν οἷς δὲ λέγων ἦν, καταπεπληγμένων, δεδειγμένον πως τοῖς τότε ἀνθρώποις ὑπῆρχε, μηδὲν εἶναι μήτ' οὖν ἔπος, μήτε πάθος, μήτε ἔργον ἓν βραχὺ, μηδὲ ἄχρηστον τοὐναντίον ὀφθῆναί ποτ' ἄν, εἴ τι μὴ Ἀρκεσιλάῳ δοκεῖ τῷ Πιτανάτῃ (30). Τῷ δ' ἄρα οὐδὲν ἐδόκει, οὐδ' ἀπεφαίνετο οὐδὲν μᾶλλον, ἢ ῥηματίσκια ταῦτ' εἶναι καὶ φόβους.

A bit, facile deprehenditur, hoc belli genus suscepit, secus profecto quam par erat fecit ipse quoque, dum nec hominem sibi notum vulneravit, et quem minime decuerat, eum indignissime ac turpissime, adeoque longe fœdius, quem vel cani conveniret, contumeliis violavit. Cæterum magnitudine quadam animi abstinere se ab Arcesila declaravit. Nam seu quod hominis sensum ignoraret, seu quod Stoicos vereretur, *Trucis ora ingentia belli* alio, hoc est in Platonem, vertit. Sed enim de iis, quæ perperam ac sine ullo verecundiæ sensu Platonem Zeno molitus est tum agam uberius, cum a **733** philosophia vacavero : quanquam absit omnino, tantum unquam ab ea vacem, hoc ut argumenti genus aliter quam joco tractandum suscipiam. Nunc ut redeam ad Arcesilam, is Zenonem et artis contrariæ professorem, et sua dignum victoria cum videret, hominis disputationes convellebat, sui plane securus. Ac cætera quidem omnia, de quibus cum eo contendebat, nec fortasse possim, nec ut possim, nunc certe complecti oporteat. At decretum illud, cujus ipse princeps auctor erat, quodque celebri tum nomine Athenis jactari videbat, illam inquam comprehendendi vim, quam phantasiæ tribuebat Zeno, machinis sibi omnibus petendam et concutiendam putavit. Alter interea adversus infirmiorem, quasi nihil ab eo lædi posset, movebat nihil : idem tamen misso Arcesila, in quem multa dicere potuisset (seu hominem urgere nollet, seu quid aliud sequeretur), cum Platone ipso, qui vivere jam desierat, sic tanquam in umbra pugnabat. Et vero nihil non conviciorum in eum, quasi e plaustro, promiscue tumultuarieque jactavit, nimirum quod nec reponere Plato jam posset, nec alium quemquam ejus causa laboraturum putaret; aut si forte laboraret Arcesilas, in lucro tamen poneret, sic a suis eum cervicibus esse depulsum. Quo quidem artificii genere Agathoclem Syracusium adversus Carthaginienses usum esse notat. Atque hæc Stoici cum stupore audiebant. Erat enim adhuc infans eorum musa, nec illarum facetiarum artifex, quibus Arcesilas Zenonis argumenta partim explodens, partim succidens, partim supplantans, sic eos linguæ vi obruebat, ut fidem etiam aliis faceret. Ita, cum et ii quibuscum oratione pugnabat, victi atque prostrati, et ii quorum in corona dicebat, perculsi attonitique manerent : quasi pro comperto erat ejusdem ætatis hominibus, nec vocem, nec malum, nec opus ullum vel minimum, quidquam esse, nec inane frivolumque contra visum iri quidquam, nisi quod Arcesilæ Pitanæo tale videretur. Et porro nihil plane videbatur, nec aliud quidquam omnino magis, quam hæc voculas tantum aliquas, et terrores esse declarabat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ὁποῖος τῶν δηλουμένων ὁ βίος. Περὶ Λακύδου τοῦ τὸν Ἀρκεσίλαον διαδεξαμένου. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

734 CAPUT VII.

Cujusmodi superiorum illorum vita fuerit. Ac de Lacyde quodam Arcesilæ successore. Ex eodem.

« Περὶ δὲ Λακύδου (31) βούλομαί τι διηγήσασθαι ἡδύ. Ἦν μὲν δὴ Λακύδης ὑπογλισχρότερος, καί τινα

« Jam vero, de Lacyde, inquit, facetum quiddam ac lepidum narrare statui. Erat is paulo sordidior,

(28) Forte del. ποτέ.

(29) *Ἐν τῷ ἀσθενεστέρῳ ὤν.* Expungendum arbitror participium ὤν, ut Arcesilam ἀσθενέστερον vocet.

(30) *Πιτανάτῃ.* Diogenes Laertius lib. IV : Ἀρκεσίλαος, inquit, Ζεύθου, ἢ Σκύθου, Πιτανάτης, τῆς Αἰολίδος. Ibid. Ἦν μὲν οὖν αὐτῷ καὶ ἐν Πιτάνῃ περιουσία, ἀφ' ἧς ἀπέστειλεν αὐτῷ Πυλάδης ὁ ἀδελφός.

(31) *Περὶ δὲ Λακύδου.* Eadem commemorat Diogenes lib. IV, sed longe siccius atque frigidius. Subobscura videtur narratio, quæ tamen diligentius attendenti satis perspicuam habet explicatamque rationem.

Digitized by Google

atque ejusmodi qui œconomicus ille vulgo notissimus jure diceretur. Aperiebat idem penum, idemque claudebat; promebat ipse quibus uti vellet, cæteraque id genus omnia per sese factitabat : non frugalitatis ac temperantiæ studio, non coactus inopia, non penuria servorum laborans, qui aliquot saltem aleret, sed causam pro arbitrio quisque conjiciat. Ego lepidum illud commemorabo quod promisi. Cum igitur suam ipse sibi penum curaret, nec secum ejus clavim circumferre vellet, eam uti cellam clauserat, cava quadam in arcula deponebat. Tum aditu obsignato, annulum per seræ foramen demissum intra cellam evolvebat : ut ea rursus cum liberet clavi reserata, obvium annulum tollere, atque ita locum denuo cum obserare, tum etiam obsignare posset, annulumque simul per eamdem seram rursus immittere. At famuli, detecto heri artificio, postquam is aut inambulatum, aut alio quovis ierat, cella facile reserata, ubi prout collibuerat, alia vel edendo vel potando hausissent, alia secum ipsi asportassent, eadem vicissim factitantes, cellam primo claudebant, tum obsignabant, intro denique annulum non sine maximo in philosophum risu, per seræ foramen immittebant. At Lacydes cum cellæ vasa, quæ plena reliquerat, vacua reperiret, anceps ac dubius animi diu pependit : tandemque percipi comprehendique nihil, ab Arcesila doceri cum audiisset, id ipsum esse credidit, quod in sua sibi penu usu veniebat. His ille auspiciis apud Arcesilam philosophari cœpit, nihil se vel perspicui, vel sani, nec videre unquam, nec audire. Cumque aliquando e suis unum privatim ac familiariter seduxisset, hanc ei assensionis retentionem graviter, ut videbatur, ac vehementer confirmare cœpit. Enimvero, inquiebat, hoc tibi citra dubitationem ullam pronuntiare possum, quod exemplo ipse meo, non alterius cujusquam experientia didicerim. **735** Tum ab initio totum illum penus suæ casum exponebat. Quid igitur, inquiebat, huic argumento responderet Zeno, unde mihi certo ac tam aperte constitit, percipi nihil comprehendique posse? Nam qui posteaquam manibus ipse meis cellam idem clausi, idem obsignavi, idem annulum intromisi, reversus inde, cellaque reserata, intus annulum modo, non item cætera reperiam, non jure obsecro fidem omnem rebus detraham? Nec enim profecto ausim dicere, quemquam intro

A τρόπον ὁ λεγόμενος Οἰκονομικὸς (32), οὗτος ὁ εὐδοκιμῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς. Αὐτὸς μὲν ἀνοιγνὺς τὸ ταμιεῖον, αὐτὸς δ' ἀποκλείων. Καὶ προῃρεῖτο δὲ ὧν ἐδεῖτο, καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐποίει πάντα δι' αὐτουργίας, οὔτι που αὐτάρκειαν ἐπαινῶν, οὐδ' ἄλλως πενίᾳ χρώμενος, οὐδ' ἀπορίᾳ δούλων, ᾧ γε ὑπῆρχον δοῦλοι ὁπόσοι γοῦν· τὴν δὲ αἰτίαν ἔξεστιν εἰκάζειν. Ἐγὼ δὲ ἃ ὑπεσχόμην τὸ ἡδὺ, διηγήσομαι. Ταμιεύων γὰρ αὐτὸς ἑαυτῷ, τὴν μὲν κλεῖδα περιφέρειν ἐφ' ἑαυτοῦ οὐκ ᾤετο δεῖν· ἀποκλείσας δὲ, κατετίθει μὲν ταύτην εἴς τι κοῖλον γραμματεῖον. Σημηνάμενος δὲ δακτυλίῳ, τὸν μὲν δακτύλιον (33) κατεκύλιε διὰ τοῦ κλείθρου, ἔσω εἰς τὸν οἶκον μεθιείς, ὥσθ' ὕστερον, ἐπειδὴ πάλιν ἐλθὼν ἀνοίξειε τῇ κλειδὶ, δυνησόμενος, ἀνελὼν τὸν δακτύλιον, αὖθις μὲν ἀποκλείειν, εἶτα δὲ σημαίνεσθαι, εἶτα δ' ἀναβάλλειν ὀπίσω πάλιν ἔσω τὸν δακτύλιον διὰ τοῦ κλείθρου. Τοῦτο οὖν τὸ σοφὸν οἱ δοῦλοι κατανοήσαντες, ἐπειδὴ προῖοι Λακύδης εἰς περίπατον, ἢ ὅποι ἄλλοσε, καὶ αὐτοὶ ἀνοίξαντες ἂν, κἄπειτα ὡς σφισιν ἦν θυμὸς, τὰ μὲν φαγόντες, τὰ δ' ἐμπιόντες, ἄλλα δὲ ἀράμενοι, ἐκ περιόδου ταῦτα ἐποίουν, ἀπέκλειον μὲν, ἐσημαίνοντο δὲ, καὶ τὸν δακτύλιον, πολλά γε αὐτοῦ καταγελάσαντες, εἰς τὸν οἶκον διὰ τοῦ κλείθρου ἠφίεσαν. Ὁ Λακύδης οὖν, πλήρη μὲν καταλιπὼν, κενὰ δὲ εὑρισκόμενος τὰ σκεύη, ἀπορῶν τῷ γιγνομένῳ, ἐπειδὴ ἤκουε φιλοσοφεῖσθαι παρὰ τῷ Ἀρκεσιλάῳ τὴν ἀκαταληψίαν, ᾤετο τοῦτο ἐκείνῳ αὐτῷ συμβαίνειν περὶ τὸ ταμιεῖον. Ἀρξάμενός τε ἔνθεν, ἐφιλοσόφει παρὰ τῷ Ἀρκεσιλάῳ, μηδὲν μήτε ὁρᾷν, μήτε ἀκούειν ἐναργὲς, ἢ ὑγιές. Καί ποτε ἐπισπασάμενος τῶν προσομιλούντων αὐτῷ τινα εἰς τὴν οἰκείαν, ἰσχυρίζετο πρὸς αὐτὸν ὑπερφυῶς, ὡς ἐδόκει, τὴν ἐποχὴν, καὶ ἔφη· Τοῦτο μὲν ἀναμφίλεκτον ἐγώ σοι ἔχω φράσαι, αὐτὸς ἀπ' ἐμαυτοῦ μαθὼν, οὐκ ἄλλου πειραθείς. Κἄπειτα ἀρξάμενος περιηγεῖτο τὴν ὅλην τοῦ ταμιείου συμβᾶσαν αὐτῷ πάθην. Τί οὖν ἄν, εἶπεν, ἔτι Ζήνων λέγοι πρὸς οὕτως ὁμολογουμένην διὰ πάντων φανεράν μοι ἐν τοῖς τοιοῖσδε ἀκαταληψίαν; Ὅς γὰρ ἀπέκλεισα μὲν ταῖς ἐμαυτοῦ χερσὶν, αὐτὸς δὲ ἐσημηνάμην, αὐτὸς δὲ ἀφῆκα μὲν εἴσω τὸν δακτύλιον· αὖθις δ' ἐλθὼν ἀνοίξας, τὸν μὲν δακτύλιον ὁρῶ ἔνδον, οὐ μέντοι καὶ τὰ ἄλλα, πῶς οὐ δικαίως ἀπιστούντως τοῖς πράγμασιν ἔξω; Οὐ γὰρ τολμήσω εἰπεῖν ἔγωγε, ἐλθόντα τινὰ κλέψαι ταῦτα ὑπάρχοντος ἔνδον τοῦ δακτυλίου. Καὶ ὃς (34) ἀκούων, ἦν γὰρ ὑβριστὴς, ἐκδεξάμενος τὸ πᾶν ὡς ἔσχεν ἀκοῦσαι, μόλις καὶ πρότερον ἑαυτοῦ κρατῶν, ἀπέῤῥηξε γέλωτα

(32) *Οἰκονομικος*. Significare videtur, aliquem eo tempore notissimum fuisse, quem ἀπὸ τῆς ἀκριβεστέρας οἰκονομίας, οἰκονομικὸν vulgo nominarent. Laertius de Lacyde nostro, τοῦτόν φασι καὶ περὶ οἰκονομίαν γλυκύτατα ἐσχηκέναι. Interpres γλυκύτατα, *felicissime*, reddidit. Quid si *lepidissime?*

(33) *Δακτύλιον*. Ne illum aut clavim amitteret, hanc in occulta quadam arcula deponebat, illum per seræ foramen intra cellam ipsam evolvebat. Servi, reperta clavi, sigillum revellebant, tum reserata janua, jacentem intro annulum colligebant; inde ubi genio liberaliter indulsissent, clauso ostio simile priori sigillum imprimebant, et annulo per eamdem seram immisso, clavim sua in arcula reponebant. Porro, cui suus toties annulus imposuerat, idem, ut scribit Plutarch. opusc. *De adulator. et amici discrim.*, Cephisocratem amicum in judicio periclitantem, subducto judicum oculis, ipsius annulo liberavit. Τοῦ κατηγόρου, inquit, τὸν δακτύλιον αἰτήσαντος, ὁ μὲν (reus) ἡσυχῇ παρακαθῆκεν· αἰσθόμενος δὲ ὁ Λακύδης ἐπέθη τῷ ποδὶ, καὶ ἐπέκρυψεν· ἦν δὲ ὁ ἔλεγχος ἐν ἐκείνῳ. Μετὰ δὲ τὴν ἀπόφευξιν, τοῦ Κηφισοκράτους δεξιουμένου τοὺς δικαστὰς, εἴς τις, ὡς ἔοικεν, ἑωρακὼς τὸ γενόμενον, ἐκέλευσε Λακύδῃ χάριν ἔχειν· καὶ τὸ πρᾶγμα διηγήσατο, Λακύδου πρὸς μηδένα φράσαντος.

(34) Forte ὁ.

Digitized by Google

καὶ μάλιστα πλατὺν, γελῶν τε ἔτι καὶ καγχάζων διήλεγχεν ἅμα αὐτοῦ τὴν κενοδοξίαν. Ὥστε ἔκτοτε Λακύδης, ἀρξάμενος, οὐκέτι μὲν τὸν δακτύλιον ἔσω ἐνέβαλλεν, οὐκέτι δὲ τοῦ ταμιείου ἐχρῆτο ἀκαταληψίᾳ, ἀλλὰ κατελάμβανε τὰ ἀφειμένα (35), καὶ μάτην (36) ἐπεφιλοσοφήκει. Οὐ μέντοι, ἀλλά οἵ γε παῖδες φόρτακες (37) ἦσαν, καὶ οὐ θάτερα ληπτοί· οἷοι δὲ οὗτοι οἱ κωμῳδικοί τε καὶ Γέται, καὶ Δακοὶ (38), κἀκ τῆς Δακικῆς λαλεῖν στωμυλήθρας (39) κατεγλωττισμένοι, εἴτε τινὸς Στωϊκοῦ τὰ σοφίσματα ἀκούσαντες, εἴτε καὶ ἄλλως ἐκμαθόντες, εὐθὺ τοῦ τολμήματος ἦσαν, καὶ παρελύοντο αὐτοῦ τὴν σφραγῖδα· καὶ τοτὲ μὲν ἑτέραν ἀντ' ἐκείνης ὑπετίθεσαν· τοτὲ δὲ οὐδὲ ἄλλην, διὰ τὸ οἴεσθαι, καὶ ἐκείνῳ γε ἀκατάληπτα ἔσεσθαι, καὶ οὕτω, καὶ οὐκ (40) ἄλλως. Ὁ δὲ, εἰσελθὼν ἐσκοπεῖτο· ἀσήμαντον δὲ τὸ γραμματεῖον (41) θεωρῶν, ἢ σεσημασμένον μὲν, σφραγῖδι δ' ἄλλῃ, ἠγανάκτει. Τῶν δὲ σεσημάνθαι λεγόντων, αὐτοῖς γοῦν τὴν σφραγῖδα ὁρᾶσθαι τὴν αὐτοῦ, ἠκριβολογεῖτο ἂν (42), καὶ ἀπεδείκνυε. Τῶν δ' ἡττωμένων τῇ ἀποδείξει, καὶ φαμένων εἰ μή τι ἔπεστιν ἡ σφραγὶς, αὐτὸν ἴσως ἐπιλελῆσθαι καὶ μὴ σημήνασθαι· ναὶ μὴν αὐτός τε ἔφη σημηνάμενος μνημονεύειν, καὶ ἀπεδείκνυε, καὶ περιῄει τῷ λόγῳ, καὶ ἐδεινολογεῖτο πρὸς αὐτοὺς, οἰόμενος παίζεσθαι, καὶ προσώμνυεν. Οἱ δ' ὑπολαβόντες τὰς προσβολὰς ἐκείνου, αὐτοί γε ᾤοντο ὑπ' αὐτοῦ παίζεσθαι· ἐπεὶ σοφῷ γε ὄντι δεδόχθαι τῷ Λακύδῃ εἶναι ἀδοξάστῳ, ὥστε καὶ ἀμνημονεύτῳ· μνήμην γὰρ εἶναι δόξαν· ἐναγχος γοῦν τοῦ χρόνου ἔφασαν ἀκοῦσαι ταῦτα

A subeuntem ea suffurari, cum intus annulum offendam meum. Hic auditor ille, unus enim erat ex furibus, ubi rem totam ut poterat narrantis ex ore audiisset, qui ægre admodum eatenus sese tenuerat, ingentem subito erupit in risum, cui dum indulget intemperantius, stolidam simul hominis opinionem coarguit. Itaque Lacydes in posterum nec annulum transmisit in cellam, nec suæ penus exemplo percipiendi vim amplius negavit, sed quæ adhuc negligentius habuerat, omnino comprehendit. Adeo suam novo in philosophiæ genere operam luserat. Sed nimirum servos habebat oris in risu durioris, quique neutram in partem facile caperentur: quales utique isti comœdiarum servuli sunt, Getæ atque Daci. Ergo hi lingua ut erant ad Dacicam illam jocandi ridendique procacitatem erudita ac procusa, sive Stoici cujusdam argutias audiissent, sive aliunde hoc didicissent, recta facinus aggressi, impressum ab eo sigillum ita revellebant, ut interdum alterum quoddam ejus in locum sufficerent, sæpe nullum; quod utrumvis factum esset, perinde rem ab eo nunquam perceptum iri existimarent. At ille domum ingressus, locumque diligenter inspiciens, si aut resignatum aut secus obsignatum videret, servis enimvero graviter succensebat. Quibus sigillum integrum esse defendentibus, contra ille disputabat accurate, ac demonstratione rem conficiebat. Qua victi servi, cum exciperent, si non exstaret sigillum, ab eo fortassis oblivione quadam

B

(35) *Κατελάμβανε τὰ ἀφειμένα.* Id est, opinor, re ipsa percepit, ac certo intellexit, quam multa negligenter habita profligasset.

(36) *Καὶ μάτην.* Quid si, καὶ ὅ τι μάτην?

(37) *Φόρτακες.* Hic novo satis exemplo, φόρτακες dicti videntur, οἱ φορτικοὶ, τουτέστι φορτικῶς χλευαστικοί, quod ex sequentibus facile intelligitur. Φόρτος Atticis *risus* est, sed immodicus, ac molestus. Aristophan. in *Pluto*: Ἔπειτα, καὶ τὸν φόρτον ἐκφύγοιμεν ἄν. Idem in *Pace*, ubi eum laudans, qui scurriles istos et illiberales risus ex comœdia sustulisset:

Ταῦτ' ἀφελὼν κακὰ, καὶ φόρτον, καὶ βωμολο-
[χεύματ' ἀγενῆ,
Ἐποίησε τέχνην μεγάλην ἡμῖν.

Hinc et Hesychio τὰ φορτικὰ dicuntur γελοῖα, et ὑπερῳλίας σκώμματα. Aristophan. *Vespis*:

Ἀλλ' ἔστιν ἡμῖν λογίδιον, γνώμην ἔχον, ὑμῶν
[μὲν αὐτῶν οὐχὶ δεξιώτερον,
Κωμῳδίας δὲ φορτικῆς σοφώτερον.

Ubi meo judicio, κωμῳδία φορτική non est vel οἰκτρὰ, ἐν ᾗ φορτικά τινα εἰσάγουσιν, ut scholiastes exponit; nec, ut apud Stephan. alii, *insulsa et inepta;* sed potius, *scurrilis nimium, et in risus effusa petulantiores;* narratio enim quam subjungit, faceta est illa quidem, sed liberalis tamen ac civilis.

(38) *Γέται καὶ Δακοί.* Δάκοι sæpius quam Δακοί reperias. Stephanus *De urbibus*, in voce *Δακία*, sic habet: Οἱ Δάκοι, οὓς καλοῦμεν Δάους. Γέτας γὰρ τοὺς πρὸς τὸν Πόντον κεκλημένους, καὶ τὴν ἔω· Δάους δὲ, τοὺς πρὸς τἀναντία, πρὸς Γερμανίαν, καὶ τὰς τοῦ Ἴστρου πηγάς. Καὶ παρ' Ἀττικοῖς δὲ, τὰ τῶν οἰκετῶν ὀνόματα, Δάοι, καὶ Γέται. Strabo lib. VII hoc ipsum plenius: Δάκους δὲ . . . οὓς οἶμαι Δάους καλεῖσθαι τὸ παλαιόν· ἀφ' οὗ καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς ἐπεπόλασε τὰ τῶν οἰκετῶν ὀνόματα, Γέται, καὶ Δαῦοι. Atque id probabilius judicat, quam Davos illos a Scythis, οὓς καλοῦσι Δάας, ortos esse. Getarum et Davorum ex Terentii quoque fabulis nota dicacitas atque στωμυλία.

C

(39) *Λαλεῖν στωμυλήθρας.* Τὸ *λαλεῖν* minus hic necessarium videtur. Στωμυλήθρα vero, pro *στωμυλία* et *βωμολοχία*, veterum comicorum vox erat. Athenæo lib. VII, στωμυλῆθραι δαιταλεῖς, id est, *loquaces et dicaces convivæ;* sed, opinor, legendum στωμύληθροι, ut apud Suidam, στωμύληθρος pro στωμύλεθρος. Apud eumdem grammaticum legitur ῥομβοστωμυλήθρα, tum sequitur: Εὐβουλίδης φησὶν, ἐριστικὸς κερατίνας ἐρωτῶν, καὶ ψευδαλαζόσι λόγοις, τοὺς ῥήτορας κυλίων, ἀπῆλθ' ἔχων Δημοσθένους τὴν ῥομβοστωμυλήθραν. Qui locus intelligi debet ex Diogene Laertio, lib. II, ubi Euclidis vitam pertexens, inter ejus successores Eubulidem nominat, de quo hæc inter alia, περὶ τούτου φησί τις τῶν κωμικῶν·

D

Ὁ ὑβριστικὸς δ' Εὐβουλίδης, κερατίνας ἐρωτῶν,
Καὶ ψευδέσ' ἀλαζόσι λόγος τοὺς ῥήτορας κυλίων,
Ἀπῆλθ' ἔχων Δημοσθένους τὴν ῥωδοστωμυλή-
[θραν.

Itaque apud Suidam legendum videtur, Οὐριστικὸς, (φησί τις τῶν κωμικῶν) Εὐβουλίδης, etc. Versus enim illi non Eubulidis sunt, sed adversus Eubulidem. Utrum legas οὐβριστικός, an οὐριστικός, vix refert: fuit enim is, et ὑβριστικός, ut ex Diogene, loco citato, et Aristocle apud Euseb. nostrum infra, pag. 791, manifeste constat: fuit etiam ἐριστικός, ut pote Euclidis τῶν ἐριστικῶν principis discipulus atque successor. Sequitur κερατίνας ἐρωτῶν· supple ἐρωτήσεις, quod graviter ac sæpius utrinque ferirent. Αἱ ψευδαλαζόσι, quod habet Suidas, rectius videtur quam ψευδέσι ἀλαζόσι. Denique ῥομβοστωμυλήθρα, sive ῥωδοστωμυλήθρα, ficta vox est. Utrum legas elige; ῥωδο, duæ primæ, ut videtur, syllabæ sunt verborum ῥώω, et βοάω.

(40) Forte del. οὐκ.

(41) Forte ταμιεῖον.

(42) Forte del. ἄν.

Digitized by Google

obsignatum locum non fuisse. Imo, inquiebat, eum obsignare me oppido memini, simulque rem longa oratione demonstrabat, ac sese illudi sentiens, interposito etiam jurejurando, vehementius exaggerabat. Quos hominis impetus ita excipiebant, ut eum etiam jocari secum ac ludere sibi persuaderent, ex quo sapienti Lacydi visum esset, nihil sibi nec opinionis relinquere, nec memoriæ : memoriam quippe opinionem quamdam esse; **736** id, se quidem audientibus, ab eo nuper quibusdam ex amicis confirmatum fuisse. Has ille petitiones cum ita refutaret, ut alia quam Academici soleant omnia reponeret, servi Stoicum aliquem adeuntes, quid sibi dicendum foret ex eo discebant : atque inde orsi, argutias argutiis eludere, artique artem opponendo vere Academicos se fures probare : ac tum ipse quidem incessere Stoicos, servi contra ejus reprehensiones neganda comprehensione omni dissolvere, atque id, ut par erat, non sine risu ac salibus. Ibi ergo disputationes omnium, argumenta, verborumque pugnæ : cum nihil interea relinqueretur, non vas, non quidquam eorum quæ recondebantur in vasis, non aliud quidlibet, quod domesticam ad supellectilem pertineret. Ergo Lacydes æstuare, qui nihil omhino subsidii in dogmatis sui defensione reperiret : mox reputans ipse secum, ni furtum deprehenderet, cuncta sibi deinceps pessum itura, tandem inops consilii vicinos inclamare, appellare deos : sæpe hei mihi, pro facinus indignum, per deos deasque omnes ingeminare, ac cætera id genus argumenta, quæ homini gravioribus in querelis, ubi fidem non impetrat, sine arte natura suppeditat. Quæ quidem omnia magno clamore deplorata, magnam utique probabilitatis speciem ostendebant. Postremo hac in contentione pugnaque domestica, Stoicum apud servos agebat ille quidem : at cum ipsi Academica dogmata strenue constanterque defenderent, ne quid ultra molestiæ pateretur, domi deinceps hærebat perpetuo, ac pro cellæ suæ foribus assidebat. Verum ubi nihil agit, secum ipse cogitans, quo sua sibi versutia recideret : tandem animi sensum palam ac sine fuco aperiens, nimirum, inquit, famuli, aliter hæc in schola disputamus, aliter vivimus. » Ac de Lacyde quidem hactenus. Hujus auditores fuere permulti, quos inter Aristippus Cyrenæus excelluit. Omnibus tamen ex discipulis Evander post eum scholæ præfuit, ac cæteri eumdem postea consecuti. Quibus omnibus succedens hoc in docendi munere Carneades, tertiam conflavit Academiam. Et eadem qua Arcesilas orationis forma utebatur ipse quidem, cum et illum in utramque partem disputandi morem teneret, et quæ ab aliis dicerentur omnia refelleret : cæterum una erat assensionis retentio, in qua ab illo dissideret. Quippe fieri non posse dicebat, ut qui homo esset, is rerum in omnibus assensum inhiberet : aliud porro incertum esse, aliud comprehendi non posse; et comprehensionem quidem omnia fugere, non omnia tamen incerta esse. **737** Fuit is etiam stoicæ doctrinæ non ignarus, qua vehementius acriusque petenda, famæ sibi plurimum nominisque confecit, dum in id potius quod vulgo verisimile videbatur, quam in verum ipsum collinearet. Quare Stoicis etiam molestiæ plurimum facessebat. De hoc idem qui supra Numenius habet, quæ sequuntur.

A αὐτοῦ πρὸς τοὺς φίλους. Τοῦ δ' ἀναστρέφοντος αὐτοῖς τὰς ἐπιχειρήσεις, καὶ λέγοντος οὐκ Ἀκαδημαϊκὰ, αὐτοὶ, φοιτῶντες εἰς Στωϊκῶν τινος, τὰ λεκτέα ἑαυτοῖς ἀνεμάνθανον· κἀκεῖθεν ἀρξάμενοι ἀντεσοφίστευον, καὶ ἦσαν ἀντίτεχνοι κλέπται Ἀκαδημαϊκοί. Ὁ δὲ Στωϊκοῖς ἐνεκάλει· οἱ παῖδες δὲ τὰ ἐγκλήματα παρέλυον αὐτῷ ὑπὸ ἀκαταληψίας, οὐκ ἄνευ τωθασμῶν τινων. Διατριβαὶ οὖν ἦσαν πάντων ἐκεῖ, καὶ λόγοι, καὶ ἀντιλογίαι· καὶ ἓν οὐδὲν ἐν τῷ μέσῳ κατελείπετο, οὐκ ἀγγεῖον, οὐ τῶν ἐν ἀγγείῳ τιθεμένων, οὐχ ὅσα εἰς οἰκίας κατασκευὴν ἀλλ' ἔτι συντελῆ. Καὶ ὁ Λακύδης τέως μὲν ἠπόρει, μή τι λυσιτελοῦσαν ἑαυτῷ θεωρῶν τὴν ἑαυτοῦ δόγματος βοήθειαν, εἶτα μὴ ἐξελέγξαι (43) πάντα ἀνατρέψαι τε ἑαυτῷ δοκῶν, πεσὼν εἰς τἀμήχανον, τοὺς γείτονας ἐκεκράγει, καὶ τοὺς θεούς· καὶ
B ἰοὺ ἰού, καὶ φεῦ φεῦ, καὶ νὴ τοὺς θεοὺς, καὶ νὴ τὰς θεὰς, ἄλλαι τε ὅσαι ἐν ἀπιστίαις δεινολογουμένων εἰσὶν ἄτεχνοι πίστεις, ταῦτα πάντα ἐλέγετο βοῇ καὶ ἀξιοπιστίᾳ. Τελευτῶν δὲ, ἐπεὶ μάχην εἶχεν ἀντιλεγομένην ἐπὶ τῆς οἰκίας, αὐτὸς μὲν ἂν δήπουθεν ἐστωϊκεύετο πρὸς τοὺς παῖδας· τῶν παίδων δὲ τὰ Ἀκαδημαϊκὰ ἰσχυριζομένων, ἵνα μηκέτι πράγματα ἔχοι, οἰκουρὸς ἦν φίλος τοῦ ταμιείου προκαθήμενος. Οὐδὲν δὲ εἰς οὐδὲν ὠφελῶν, ὑπειδόμενος οἱ τὸ σοφὸν αὐτῷ
C ἔρχεται, ἀπεκαλύψατο. Ἄλλως, ἔφη, ταῦτα, ὦ παῖδες, ἐν ταῖς διατριβαῖς λέγεται ἡμῖν, ἄλλως δὲ ζῶμεν. » Ταῦτα μὲν καὶ περὶ τοῦ Λακύδου. Τούτου δὲ γίνονται ἀκουσταὶ πολλοὶ, ὧν εἷς ἦν διαφανὴς ὁ Κυρηναῖος Ἀρίστιππος. Ἐκ πάντων δ' αὐτοῦ τῶν γνωρίμων, τὴν σχολὴν αὐτοῦ διεδέξατο Εὔανδρος καὶ οἱ μετὰ τοῦτον. Μεθ' οὓς Καρνεάδης ὑποδεξάμενος τὴν διατριβὴν, τρίτην συνεστήσατο Ἀκαδημίαν. Λόγων μὲν οὖν ἀγωγῇ ἐχρήσατο, ᾗ καὶ ὁ Ἀρκεσίλαος· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐπετήδευε τὴν εἰς ἑκάτερα ἐπιχείρησιν, καὶ πάντα ἀνεσκεύαζε τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγόμενα· μόνῳ
D δ' ἐν τῷ περὶ τῆς ἐποχῆς λόγῳ πρὸς αὐτὸν διέστη, φὰς ἀδύνατον εἶναι ἄνθρωπον ὄντα περὶ ἁπάντων ἐπέχειν· διαφορὰν δὲ εἶναι ἀδήλου καὶ ἀκαταλήπτου, καὶ πάντα μὲν εἶναι ἀκατάληπτα, οὐ πάντα δὲ ἄδηλα. Μετεῖχε δὲ οὗτος καὶ τῶν Στωϊκῶν λόγων, πρὸς οὓς καὶ ἐριστικῶς ἱστάμενος, ἐπὶ πλέον ἠὐξήθη, τοῦ φαινομένου τοῖς πολλοῖς πιθανοῦ, ἀλλ' οὐ τῆς ἀληθείας στοχαζόμενος. Ὅθεν καὶ πολλὴν παρέσχε τοῖς Στωϊκοῖς ἀηδίαν. Γράφει δ' οὖν καὶ ὁ Νουμήνιος περὶ αὐτοῦ ταῦτα.

(43) *Εἶτα μὴ ἐξελέγξαι.* Ms., εἴτε μὴ ἐξελέγχοι πάντα ἀνατρέψεσθαι, etc. Ex quibus vera, opinor, lectio conjici possit : Εἶτα ἂν μὴ ἐξελέγχοις (vel εἶτα μὴ ἐξελέγξας) πάντα ἀνατρέψεσθαι ἑαυτῷ δοκῶν.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ Καρνεάδου τοῦ τὴν τρίτην Ἀκαδημίαν ὑποστησαμένου. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καρνεάδης δὲ ἐκδεξάμενος παρήγγησιν, οὗ χρεὼν (44) φυλάξαι ὅσα ἀκίνητα καὶ ὅσα κεκινημένα ἦν, τούτου μὲν ἠμέλει· εἰς δ' Ἀρκεσίλαον, εἴτ' οὖν ἀμείνω, εἴτε καὶ φαυλότερα ἦν, ἐπανενεγκών, διὰ μακροῦ τὴν μάχην ἀνενέαζε. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Ἦγε δ' οὖν καὶ οὗτος, καὶ ἀπέφερεν (45), ἀντιλογίας τε καὶ στροφὰς λεπτολόγους συνέφερε τῇ μάχῃ ποικίλλων, ἐξαρνητικός τε καὶ καταφαντικός τε ἦν, ἀμφοτέρωθεν ἀντιλογικός. Εἴ τέ (46) που ἔδει τι καὶ θαῦμα ἐχόντων λόγων, ἐξηγείρετο λάβρος, οἷον ποταμὸς ῥοώδης, σφοδρῶς ῥέων (47), πάντα καταπιμπλὰς τὰ τῇδε καὶ τὰ ἐκεῖθι, καὶ εἰσέπιπτε, καὶ συνέσυρε τοὺς ἀκούοντας διὰ θορύβου. Τοιγαροῦν ἀπάγων τοὺς ἄλλους, αὐτὸς ἔμενεν ἀνεξαπάτητος· ὃ μὴ προσῆν τῷ Ἀρκεσιλάῳ. Ἐκεῖνος γὰρ, περιεχόμενος τῇ φαρμάξει τοὺς συγκορυβαντιῶντας, ἔλαθεν ἑαυτὸν πρῶτον ἐξηπατηκὼς μὴ ᾐσθῆσθαι, πεπεῖσθαι δ' ἀληθῆ εἶναι, ἃ λέγει διὰ τῆς ἁπαξαπάντων ἀναιρέσεως χρημάτων. Κακὸν δὲ ἦν ἂν κακῷ ἐπανακείμενον, ὁ Καρνεάδης τῷ Ἀρκεσιλάῳ· μὴ χαλάσας τι σμικρὸν, ὑφ' οὗ οὐκ ἄπρακτοι ἔμελλον ἔσεσθαι, κατὰ τὰς ἀπὸ τοῦ πιθανοῦ λεγομένας αὐτῷ θετικάς τε καὶ ἀρνητικὰς φαντασίας, τοῦ εἶναι τόδε τι ζῶον, ἢ μὴ ζῶον εἶναι. » Τοῦτο οὖν ὑπανεὶς, ὥσπερ οἱ ἀναχάζοντες θῆρες, βιαιότερον, καὶ μᾶλλον ἑαυτοὺς ἰεῖσιν εἰς τὰς αἰχμὰς, καὐτὸς ἐνδοὺς, δυνατώτερον ἐπῆλθεν. Ἐπεί τε (48) ὑποσταίη τε καὶ εὖ ἔχοι, τηνικαῦτα ἤδη καὶ οὗ προδέδοκτο, ἐκὼν ἠμέλει καὶ ἐμέμνητο (49). Τὸ γὰρ ἀληθές τε καὶ τὸ ψεῦδος ἐν τοῖς πράγμασιν ἐνεῖναι συγχωρῶν, ὥσπερ ξυνεργαζόμενος τῆς ζητήσεως τρόπῳ, παλαιστοῦ δεινοῦ λαβὴν δοὺς, περιεγίγνετο ἔνθεν. Κατὰ γὰρ τὴν τοῦ πιθανοῦ ῥοπὴν ἑκάτερον παρασχὼν, οὐδέτερον εἶπε βεβαίως καταλαμβάνεσθαι. Ἦν γοῦν λῃστὴς καὶ γόης σοφώτερος. Παραλαβὼν γὰρ ἀληθεῖ μὲν ὅμοιον ψεῦδος, καταληπτικῇ δὲ φαντασίᾳ καταληπτὸν ὅμοιον, καὶ ἀγαγὼν εἰς τὰς ἴσας, οὐκ εἴασεν οὔτε τὸ ἀληθὲς εἶναι, οὔτε τὸ ψεῦδος, ἢ οὐ μᾶλλον τὸ ἕτερον τοῦ ἑτέρου, ἢ μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πιθανοῦ. Ἦν οὖν ὀνείρατα ἀντὶ ὀνειράτων, διὰ τὸ ὁμοίας φαντασίας ἀληθέσιν εἶναι τὰς ψευδεῖς, ὡς ἀπὸ ὠοῦ κηρίνου πρὸς τὸ ἀληθινὸν ὠόν. Συνέβαινεν οὖν τὰ κακὰ, καὶ πλείω. Καὶ μέντοι λέγων ὁ Καρνεάδης ἐψυχαγώγει καὶ ἡνδραποδίζετο. Ἦν δὲ κλέπτων μὲν ἀφανὴς, φαινόμενος δὲ λῃστὴς, αἰρῶν καὶ δόλῳ καὶ βίᾳ τοὺς καὶ πάνυ σφόδρα παρεσκευασμένους. Πᾶσα γοῦν Καρνεάδου διάνοια ἐνίκα, καὶ οὐδεμία ἡτισοῦν ἄλλως· ἐπεὶ καὶ οἷς προσεπολέμει, ἦσαν εἰπεῖν ἀδυνατώτεροι. Ἀντίπατρος γοῦν ὁ κατ' αὐτὸν γενόμενος, ἔμελλε μὲν ἀγωνιᾶν τι γράφειν· πρὸς δ' οὖν τοὺς ἀπὸ Καρνεάδου καθ' ἡμέραν ἀποφερομένους λόγους οὔποτε

CAPUT VIII.

De Carneade, qui tertiam Academiam instituit. Ex eodem.

« Carneades, inquit, docendi postea munere partibusque susceptis, eum aspernatus. cujus omnia. seu quæ adhuc integra immotaque consisterent, seu quæ ab aliis sollicitata jam essent, retinere debuerat; cunctisque ad Arcesilam, seu meliora, seu deteriora essent, relatis, pugnam ipse longo demum intervallo revocavit. » Inde nonnihil progressus : « Idem igitur, inquit, afferebat, idem auferebat, pugnamque suam contrariis sententiis, et versutis quibusdam ac subtilibus argutiis cum multiplici varietate miscebat, affirmando simul ac negando, et oppositis utrinque rationibus disputando. Quod si alto quodam et exaggerato dicendi genere opus esset, tum eninvero vehementi ac rapido cursu ferebatur, ut amnis quidam incitatus et rapax, qui omnia passim inundet et obruat : sic in auditorem incumbebat, eumque secum magno cum fragore strepituque rapiebat. Quippe, cum in fraudem alios et errorem impelleret, tum fallebatur ipse nunquam; id quod locum in Arcesila non habebat. Is enim dum cæteros suis secum maleficiis ac præstigiis, Corybantum more insanientes circumferret, non sentiebat quam sese primum ipse deciperet, dum sibi quoque vera esse quæ diceret, omnia simul ac semel abolendo, persuadebat. Verum Carneadem Arcesilæ, sic tanquam malum malo impositum jure dixeris, qui ne tantillum quidem unquam remitteret, nisi quo effecturum se videbat, ut auditores postea quo se verterent non haberent : id quod eo visorum, ut appellabat, genere consequebatur, quæ probabili ratione certum ac singulare quiddam, animal esse, vel confirmandi, vel negandi vim haberent. Ergo postquam aliquid ejusmodi utcunque dederat, quemadmodum feræ aliquantum cedentes, in spicula tanto postmodum vehementius irruunt : sic ille ubi nonnihil indulserat, eo deinde potentius ingruebat. Idem ubi firmior jam erat solidiorque disputatio, tum illud ipsum, quod sibi ante visum esset, cujusque mentionem jam fecisset, ultro negligebat. **738** Nam qui verum ac falsum in rebus inesse concederet, perinde ac si ad propriam sese quæstionis rationem accommodaret, quam ipsemet perlti luctatoris more ansam dederat, ea postmodum ipsa vincebat. Dum enim utrumque pro verisimilitudinis utrinque nutantis ratione concedebat, neutrum simul firmiter comprehendi posse dicebat. Fur ergo præstigiatorque fuit Arcesila solertior. Ita enimvero falsum aliquod, quodque percipiebatur phantasiæ percipienti simile adjungebat, ut paria geminaque ambo

(44) *Οὗ χρεών*. Οὗ. Cujus tandem? Platonis, opinor. In hoc quippe multus ante Numenius fuerat.

(45) *Ἀπέφερεν*. Quid si ἔφερεν? Est enim, ut pueris notum, ἄγειν καὶ φέρειν, sursum deorsumque miscere.

(46) Forte εἰ δέ.

(47) *Σφοδρῶς ῥέων*. Hæc glossemati simillima, cum præcedat ῥοώδης.

(48) Forte δέ.

(49) *Καὶ ἐμέμνητο*. Legendum καὶ οὐκ ἐμέμν., vel, quod quidem malim, οὗ προδέδακτο, καὶ ἐμέμνητο, ἐκὼν ἠμέλει.

Digitized by Google

cum ostenderet, simul nec vero locum ullum, nec falso relinqueret, aut neutrum altero potius verum esse falsumve pateretur, aut si alterutrum potius, id tamen non nisi probabilitate tenus ejusmodi videretur. Somniis ergo somnia succedebant, dum veris etiam visis falsa similia putabantur, quomodo si ovi cerei visum cum vero ovo componatur. Incommoda hæc igitur aliaque plura contingebant. At enimvero Carneades interea, dicendi facultate auditorem permulcebat idem, idemque captivum trahebat : et fur occulte, manifeste prædo, vel fraude vel aperta vi paratissimum etiam quemque capiebat. Omnis quippe Carneadis vincebat opinio, alia cujuslibet nulla prorsus, cum adversarios omnes longe dicendo inferiores haberet. Antipater certe, illius æqualis, scripto duntaxat aliquid meditabatur, atque id admodum timide. Nam ad eas disputationes, quas a Carneade haberi quotidie audiebat, nunquam in lucem ac publicum prodiit, non in schola, non in deambulatione vel hilum a quoquam, ut aiunt, mussare unquam auditus est. Scripta solum quædam eminus intentabat, et angulos latebrasque captans, libros tantum posteris relinquebat, verum ejusmodi, qui ne nunc quidem, tum vero multo minus Carneadem illum, qui tantus ac tam admirabilis ejus ævi hominibus videbatur, sustinere possent. Et tamen ille ipse, qui Stoicos vellicandi studio palam cuncta miscebat, clam sodales inter suos eadem omnia fatebatur, vereque ac certo pronuntiabat, quæ alius quivis e populo. » Quibus deinde addit : « Mentorem Carneades primum habuit discipulum, non tamen successorem. Quod enim illum adhuc vivens cum pellice sua repererat, non jam viso tantum probabili, aut quasi minus hominem comprehenderet, at suis maxime credens oculis, eumque vere comprehendens, ejus deinceps operam et consuetudinem repudiavit. Qui a doctore propterea deficiens, mutuis cum illo argutiis technisque pugnare, quæque ille incomprehense defendebat, oppugnare cœpit. » **739** Itemque post alia : « Carneades autem, qui contraria vicissim omnia philosopharetur, triumphabat in mendaciis, quibus verum abolebat. Quanquam iis tanquam oppansis quibusdam velis utebatur, cum intro latitans vera callidius ac versutius loqueretur. Ita hoc ipsum philosopho accidebat, quod in leguminibus evenire solet, ex quibus quæ inania sunt et vacua, exsistunt ac sumniæ aquæ innatant, cum optima quæque lateant, et altiore fundo clausa teneantur. » Hæc de Carneade prodita legimus. Is Clitomachum artis doctrinæque successorem habuit; Philonem Clitomachus, de quo idem Numenius hæc breviter.

A ἐδημοσίευσεν, οὐκ ἐν ταῖς διατριβαῖς, οὐκ ἐν τοῖς περιπάτοις, οὐδὲ εἶπεν, οὐδὲ ἐφθέγξατο, οὐδ' ἠκουσέ τις αὐτοῦ, φασὶν, οὐδὲ γρῦ· ἀντιγραφὰς δὲ ἐπανετείνετο, καὶ γωνίαν λαβὼν, βιβλία κατέλιπε γράψας τοῖς ὕστερον, οὔτε νῦν δυνάμενα, καὶ τότε ἀδυνατώτερα πρὸς οὕτως ἄνδρα ὑπέρμεγαν φανέντα, καὶ καταδόξαντα εἶναι τοῖς τότε ἀνθρώποις τὸν Καρνεάδην. Ὅμως δὲ, καίτοι καὐτὸς ὑπὸ Στωϊκῆς φιλονεικίας εἰς τὸ φανερὸν κυκῶν, πρός γε τοὺς ἑαυτοῦ ἑταίρους δι' ἀπορρήτων ὡμολόγει τε καὶ ἠλήθευε, καὶ ἀπεφαίνετο, ἃ κἂν ἄλλος τῶν ἐπιτυχόντων. » Εἶτα ἑξῆς φησι· « Καρνεάδου δὲ γίνεται γνώριμος Μέντωρ μὲν ὁ πρῶτος, οὐ μὴν διάδοχος. Ἀλλ' ἔτι ζῶν Καρνεάδης ἐπὶ παλλακῇ μοιχὸν εὑρὼν, οὐχ ὑπὸ πιθανῆς φαντασίας, οὐδ' ὡς μὴ κατειληφὼς, ὡς δὲ μάλιστα πιστεύων τῇ ὄψει, καὶ καταλαβὼν, παρῃτήσατο τῆς διατριβῆς. Ὁ δὲ ἀποστὰς ἀντεσοφίστευε, καὶ ἀντίτεχνος ἦν, ἐλέγχων αὐτοῦ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἀκαταληψίαν. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει λέγων· « Ὁ δὲ Καρνεάδης, οἷον ἀντεστραμμένα φιλοσοφῶν, τοῖς ψεύμασιν ἐκαλλωπίζετο, καὶ ὑπ' αὐτοῖς τὰ ἀληθῆ ἠφάνιζε. Παραπετάσμασιν οὖν ἐχρῆτο τοῖς ψεύμασι, καὶ ἠλήθευεν ἔνδον λανθάνων καπηλικώτερον. Ἔπασχεν οὖν πάθημα ὀσπρίων, ὧν τὰ μὲν κενὰ ἐπιπολάζει τε τῷ ὕδατι, καὶ ὑπερέχει, τὰ χρηστὰ δὲ αὐτῶν ἐστι κάτω καὶ ἐν ἀφανεῖ. » Ταῦτα καὶ περὶ Καρνεάδου λέγεται. Διάδοχος δ' αὐτοῦ τῆς διατριβῆς καθίσταται Κλειτόμαχος· μεθ' ὃν Φίλων, οὗ πέρι ὁ Νουμήνιος μνημονεύει ταῦτα.

CAPUT IX.

De Philone, Clitomachi ejus successore, qui Carneadem exceperat. Ex eodem.

« Philo iste, inquit, principio quidem cum ab accepta scholæ præfectura recens adhuc esset, lætitia vehementiore perculsus, ac referendæ gratiæ percupidus, Clitomachi decreta colere, illustrare magis atque magis, Stoicos autem *radiante lacessere ferro*. At progressu temporis, cum usu quotidiano Academicorum illa retentio paulatim evanesceret, nihil jam suo pristino more sentiebat, sed ipsum in contrariam omnino partem convertebat ipsa casuum et malorum evidentia atque confessio. Ita cum pleraque certo jam planeque perciperet, exsistere tantum videlicet a quibus convinceretur, summopere cupiebat, ne terga ultro vertisse fugisseque videretur. Hujus porro

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ Φίλωνος τοῦ διαδεξαμένου Κλειτόμαχον, τὸν διαδεξάμενον Καρνεάδην. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ὁ δὲ Φίλων ἆρα οὗτος, ἄρτι μὲν ἐκδεξάμενος τὴν διατριβὴν, ὑπὸ χαρμονῆς ἐξεπέπληκτο, καὶ χάριν ἀποδιδοὺς ἐθεράπευε, καὶ τὰ δεδογμένα τῷ Κλειτομάχῳ ἤδξε, καὶ τοῖς Στωϊκοῖς *ἐκορύσσετο κώπαι χαλκῷ*. Ὡς δὲ προϊόντος μὲν τοῦ χρόνου, ἐξιτήλου δ' ὑπὸ συνηθείας οὔσης αὐτῶν τῆς ἐποχῆς, οὐδὲν μὲν κατὰ τὰ αὐτὰ ἑαυτῷ ἐνόει, ἡ δὲ τῶν παθημάτων αὐτὸν ἀνέστρεφεν ἐνάργειά τε καὶ ὁμολογία. Πολλὴν δῆτ' ἔχων ἤδη τὴν διαίσθησιν, ὑπερεπεθύμει, εὖ οἶσθ' ὅτι, τῶν ἐλεγξόντων τυχεῖν, ἵνα μὴ ἐδόκει μετὰ νῶτα βαλὼν αὐτὸς ἐκὼν φεύγειν. Φίλωνος δὲ γίνεται ἀκουστὴς Ἀντίοχος, ἑτέρας ἄρξας Ἀκαδημίας. Μνησάρχῳ γοῦν τῷ Στωϊκῷ σχολάσας, ἐναντία Φίλωνι τῷ καθηγητῇ ἐφρόνησε, μυρία τε ξένα προσῆγε

Digitized by Google

τῇ Ἀκαδημίᾳ. » Ταῦτα καὶ παραπλήσια τούτοις μυρία τῆς Πλάτωνος περὶ διαδοχῆς μνημονεύεται. Ὥρα δ' οὖν, ἄνωθεν τὸν λόγον ἀναλαβόντας, τῶν Φυσικῶν φιλοσόφων τὰς ψευδοδοξίας ὁμοῦ καὶ ἀντιδοξίας ἐπισκέψασθαι· οἳ τὴν πολλὴν γῆν πλανηθέντες, καὶ τὴν τοῦ ἀληθοῦς εὕρεσιν περὶ πλείστου πεποιημένοι, ταῖς τε τῶν παλαιῶν ἁπάντων δόξαις καθωμιληκότες, καὶ τἀκριβὲς τῆς παρὰ πᾶσι Φοίνιξί τε καὶ Αἰγυπτίοις, αὐτοῖς τε Ἕλλησι πολὺ πρότερον θεολογίας ἐξηκριβωκότες, τίνα τῶν πόνων τὸν καρπὸν εὗροντο, παρ' αὐτῶν ἄξιον ἀκοῦσαι, ὡς ἂν μάθοιμεν εἴ τι θεοπρεπὲς εἰς αὐτοὺς παρὰ τῶν πρεσβυτέρων κατῆλθεν. Ἐκράτει μὲν γὰρ πρότερον ἐκ παλαιοῦ αἰῶνος παρὰ τοῖς ἔθνεσιν ἡ πολύθεος δεισιδαιμονία, νεώ τε καὶ μυστήρια ἱερὰ τῶν θεῶν κατὰ πόλεις καὶ χώρας συνήθως παρὰ πᾶσιν ἐφυλάττοντο. Οὐ δὴ οὖν οὐδὲ φιλοσοφίας ἀνθρωπίνης ἦν χρεία, εἰ δὴ τὰ τῆς θεοσοφίας προειλήφει· οὐδ' ἦν τις ἀνάγκη καινοτομεῖν τοὺς σοφούς, εἰ δὴ τὰ τῶν προγόνων αὐτοῖς εὖ ἔχοντα ἦν· ἀλλ' οὐδὲ στασιάζειν καὶ διαφέρεσθαι τοὺς γενναίους φιλοσόφους, εἰ δὴ σύμφωνος καὶ ἀληθὴς ἡ πάτριος αὐτοῖς περὶ θεῶν δόξα τυγχάνειν δεδοκίμαστο. Τί δὲ ἔδει πολεμεῖν ἀλλήλοις, καὶ μάχεσθαι, ἢ τὴν μακρὰν ὁδὸν ἄνω καὶ κάτω περιτρέχειν, πλανᾶσθαί τε καὶ τὰ βαρβάρων ὑποσυλᾶν, οἴκοι δέον μένοντας παρὰ θεῶν ἐκμανθάνειν, εἰ δή τινες ἦσαν θεοί, ἢ παρὰ τῶν θεολόγων ἀνδρῶν, τοὺς ἀληθεῖς καὶ ἀδιαπτώτους περὶ τῶν ἐπιζητουμένων ἐν φιλοσοφίᾳ λόγους, περὶ ὧν μυρία ὅσα μοχθήσαντες διηνέχθησαν, μακρῷ τῆς τἀληθοῦς εὑρέσεως ἀφυστερήσαντες; Τί δὲ καὶ περὶ θεῶν νεώτερα χρῆν ἐπιζητεῖν τολμᾷν, ἢ στασιάζειν καὶ διαπυκτεύειν ἀλλήλοις, εἰ δὴ ἀσφαλὴς καὶ βεβαία θεῶν εὕρεσις, καὶ γνῶσις εὐσεβείας ἀληθὴς ἐν τελεταῖς καὶ μυστηρίοις, τῇ τε ἄλλῃ τῶν παλαιτάτων περιείχετο θεολογίᾳ, αὐτὴν ἐκείνην παρὸν ἀκίνητον καὶ ὁμολογουμένην συμφώνως περιέπειν; Ἀλλὰ γάρ, εἰ φανεῖεν οὗτοι μηδὲν ἀληθὲς περὶ Θεοῦ παρὰ τῶν προτέρων μεμαθηκότες, οἰκείαις δ' ἐπινοίαις τῇ περὶ φύσεως ἐπιβεβληκότες ἐξετάσει, καὶ στοχασμοῖς μᾶλλον ἢ καταλήψει κεχρημένοι· τί χρὴ λοιπὸν μὴ οὐχὶ συνομολογεῖν τὴν παλαιὰν τῶν ἐθνῶν θεολογίαν μηδὲν πλέον τῆς ἀποδοθείσης ἐν τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασιν ἱστορίας ἐπέχειν; Ὅτι μὲν οὖν ἐξ ἀνθρωπίνων στοχασμῶν, καὶ πολλῆς λογομαχίας, καὶ πλάνης, ἀλλ' οὐκ ἔκ τινος ἀκριβοῦς καταλήψεως, ἡ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὑπέστη φιλοσοφία, ἐκ τῆς πρὸς Νεκτεναβὼ τὸν Αἰγύπτιον ἐπιστολῆς τοῦ Πορφυρίου μάθοις ἄν, αὐτὸ δὴ τοῦτο ἀκούσας ὁμολογοῦντος ἐν τούτοις.

Philonis auditor fuit Antiochus, novæ postea fundator Academiæ : qui Mnesarcho Stoico operam cum dedisset, et a magistro Philone dissensit, et aliena peregrinaque sexcenta Academiæ attexuit. » Hæc aliaque id genus infinita de Platonis successione traduntur. Nunc igitur altius oratione repetita, physicorum istorum partim falsas, partim contrarias pugnantesque sententias diligentius excutere juverit : cumque tantum ipsi terrarum obierint, tanto arserint investigandi veri studio, tanta in expendendis veterum omnium opinionibus assiduitate versati sint, denique tanto ante recondita quæque omnium vel Phœnicum, vel Ægyptiorum, **740** vel Græcorum ipsorum theologiæ mysteria tam accurate perviderint; verum utique fuerit, quem tandem laborum suorum fructum consecuti sint, ex illis ipsis audire, ut intelligamus, ecquid divina illa natura dignum ab antiquioribus acceperint. Enimvero ab ultima jam usque memoria, superstitiosus ille apud gentes plurium deorum cultus vigebat, templaque passim et sacra numinum mysteria, tam in urbibus, quam in regionibus omnibus longo jam usu celebrabantur. Itaque humana tum philosophia opus nil dum erat, ubi divina sapientia locum occuparat : nec sapientes illos novi quidquam moliri necesse fuit, si majorum institutis sua apud se integritas honestasque constaret : imo nec præclaris philosophis tot factiones ac dissensiones excitandæ, si patria de diis opinio et secum ipsa consentiens, et vera judicaretur. Nam quid eos attinebat, aut sic inter se confligere, aut tam longa sursum ac deorsum itinera conficere, vagarique passim, et suas barbaris opes suffurari, cum domi potius quiescentes, vel abs diis, si qui forte dii essent, vel a theologis veras eorum, quæ in philosophia disquiruntur, rationes haurire debuissent, de quibus ipsi post infinitos labores ab aliis dissidendo, ab ipsa veritatis investigatione procul aberrarunt? Quid porro necesse erat, nova de diis quædam comminisci, aut inter sese pugilum more conflictari, si modo secura firmaque de diis existimatio, veraque religionis cognitio, priscorum hominum sacris illis ritibus atque mysteriis, cæterisque theologiæ suæ rationibus continebatur : cum illa ipsa nulla sui mutata parte, communi posterorum consensu ac professione retineri posset? Sin autem id constat, recentiores istos veri de Deo nihil ab antiquioribus illis didicisse, ac suopte quemque ingenio sic in naturæ investigationem incubuisse, ut conjecturis potius quam ulla comprehensione niterentur : quis non ingenue confitendum esse videat, nihil omnino præter ea, quæ superioribus libris indicavimus, gentium theologia contineri? Ac postremum quidem illud, quam ex accurata nulla comprehensione, sed quibusdam tantum ex conjecturis, magnoque verborum conflictu multis cum erroribus conjuncto Græcorum philosophia exstiterit, facile vel ex quadam Porphyrii ad Nectenabonem Ægyptium epistola intelligas, in qua id ipsum totidem verbis audies sententem.

Digitized by Google

741 CAPUT X.

Multas apud Græcos philosophos conjecturas esse, verborum pugnas, erroresque permultos; ex Porphyrii ad Nectenabonem Ægyptium epistola, non ex iis, quæ De animo *ad Boethum rescripsit, eoque ex libro quem* De hausta ex oraculorum responsis philosophia *edidit.*

« Hoc in meæ, inquit, erga te benevolentiæ officio, a diis ipsis bonisque dæmonibus, atque his affinibus quibusdam cognatisque philosophiæ partibus incipiam, de quibus a Græcis quoque philosophis permulta dicta sunt; verum ejusmodi, quæ partem sane maximam, fidei faciendæ principia non aliunde, quam ex sola conjectura ducerent. » Tum interjectis aliis ita progreditur : « Apud nos, inquit, verborum conflictus ingens, quippe qui humana tantum existimatione de bono statuamus. Cæterum qui ad assequendam illam cum superiori natura conjunctionem incumbunt, ii profecto hanc si partem investigationis prætermiserint, frustra tantum in sapientiæ studio laboris operæque consumunt. » Idem in iis, quæ *De animo* ad Boethum rescripsit, id ipsum conceptis fatetur verbis; dum ait, « Immortalem esse animum, illa intelligendi et commentandi vis absque ulla dubitatione convincit. Verumtamen quidquid rationum a philosophis hoc ad demonstrandum affertur, id totum propter eam, quam in omnibus repugnandi solertiam arguti et contentiosi homines repererunt, perfacile ad refellendum videtur. » Quid enim tota in philosophia sit, quod ab aliter sentientibus impugnari nequeat, cum in iis etiam, quæ perspicua ex sese videbantur, assensionem omnem retinere horum nonnulli maluerint? Postremo, in eo quoque libro, quem *De hausta ex oraculorum responsis philosophia* conscripsit, aberrasse Græcos diserte omnino confitetur, suum etiam Deum hanc in rem testatus, qui suis hoc ipsum oraculis responderit, barbarisque potius quam Græcis hominibus, veritatis inventæ laudem testimonio suo defenderit, eoque ferendo barbaros ipsos nominatim appellarit. Statim enim post oraculi expositionem ita concludit : « Audivisti quantum laboris exhaustum sit, ut corporis tantum causa piaculare quis sacrificium faceret, **742** non quod animi salutem invenisset? Quippe, vincta enim ære, ardua et salebrosa via est, qua ad deos itur, cujus barbari quidem complures semitas repererunt, Græci vero ab ea penitus aberrarunt. Quam si qui forte jam tenebant, eamdem ipsimet corruperunt. At ejus inventæ laudem Ægyptiis, Phœnicibus et Chaldæis (hos enim Assyrios vocat), Lydiis etiam et Hebræis suopte Deus testimonio vindicavit. » Hæc Græcus iste philosophus, vel ipse potius quem colebat Deus. Quis ergo deinceps nobis jure succenseat, quod aberrantes Græcos reliquerimus, ut Hebræos, a quibus comprehensam esse veritatem ipso deorum testimonio constiterit, sequeremur? Nam quid tandem a philosophis doctum iri nos exspectemus? aut quam ab iis deinde opem utilitatemque speremus, si quæ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Ὅτι στοχασμοὶ, καὶ λογομαχίαι, καὶ πολλὴ πλάνη τυγχάνει παρὰ τοῖς Ἑλλήνων φιλοσόφοις. Ἀπὸ τῆς πρὸς Νεκτεναβὼ τὸν Αἰγύπτιον ἐπιστολῆς Πορφυρίου, καὶ ἀφ' ὧν ἀντέγραψε Βοηθῷ Περὶ ψυχῆς, *καὶ ἀπὸ τῆς* Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας.

« Ἀρξομαι δὲ τῆς πρὸς σὲ φιλίας ἀπὸ θεῶν καὶ δαιμόνων ἀγαθῶν, τῶν τε τούτοις συγγενῶν φιλοσοφημάτων, περὶ ὧν εἴρηται μὲν πλεῖστα, καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν φιλοσόφοις, εἴρηται δὲ ἐκ στοχασμοῦ τὸ πλέον τὰς ἀρχὰς ἔχον τῆς πίστεως. » Καὶ ὑποβὰς ἑξῆς ἐπιφέρει, λέγων· « Παρὰ μὲν γὰρ ἡμῖν λογομαχία τίς ἐστι πολλὴ. ἅτε ἐξ ἀνθρωπίνων λογισμῶν τοῦ ἀγαθοῦ εἰκαζομένου. Οἷς δὲ μεμηχάνηται ἡ πρὸς τὸ κρεῖττον συνουσία, εἰ παρεῖται τὸ μέρος τοῦτο εἰς ἐξέτασιν, μάτην αὐτοῖς ἡ σοφία ἐξήσκηται. » Ἀλλὰ καὶ ἐν οἷς ἀντέγραψε Βοηθῷ *Περὶ ψυχῆς*, ὁ αὐτὸς ὧδε γράφων ὁμολογεῖ πρὸς λέξιν· « Ὡς τὰ μὲν τῶν ἐννοιῶν, καὶ τὰ τῆς ἱστορίας ἀναμφιλέκτως συνίστησι τὴν ψυχὴν εἶναι ἀθάνατον· οἱ δὲ εἰς ἀπόδειξιν παρὰ τῶν φιλοσόφων κομισθέντες λόγοι δοκοῦσιν εἶναι εὐανάτρεπτοι διὰ τὴν ἐν πᾶσιν εὑρεσιλογίαν τῶν ἐριστικῶν. Τίς γὰρ λόγος τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ οὐκ ἀμφισβητήσιμος τοῖς ἑτεροδόξοις, ὅπου καὶ περὶ τῶν δοκούντων ἐναργῶν ἐπέχειν αὐτῶν τισιν ἐδόκει; » Καὶ ἐν οἷς δὲ ἐπέγραψε *Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας*, διαῤῥήδην ὁμολογεῖ τοὺς Ἕλληνας πεπλανῆσθαι, ἐπιμαρτυρόμενος τὸν ἑαυτοῦ Θεὸν, ὡς τοῦτο καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος διὰ χρησμῶν ἐξειπόντος, καὶ βαρβάροις μᾶλλον ἢ Ἕλλησι τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας ἐπιμαρτυρήσαντος, καὶ δὴ καὶ Ἑβραίων μνημονεύσαντος ἐν τοῖς μαρτυρηθεῖσι. Μετὰ γοῦν τὴν τοῦ χρησμοῦ παράθεσιν, ἑξῆς τούτοις κέχρηται τοῖς ἐπιλόγοις. « Ἀκήκοας πόσος πόνος, ἵν' ὑπὲρ σώματός τις τὰ καθάρσια θύσῃ, οὐχ ὅτι τῆς ψυχῆς τὴν σωτηρίαν ἐξεύρῃ; Χαλκόδετος γὰρ ἡ πρὸς θεοὺς ὁδὸς, αἰπεινή τε καὶ τραχεῖα, ἧς πολλὰς ἁπανσὺς βάρβαροι μὲν ἐξεῦρον, Ἕλληνες δὲ ἐπλανήθησαν· οἱ δὲ κρατοῦντες ἤδη καὶ διέφθειραν. Τὴν δὲ εὕρεσιν Αἰγυπτίοις ὁ Θεὸς ἐμαρτύρησε, Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις (Ἀσσύριοι γὰρ οὗτοι)· Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. » Ταῦτα ὁ φιλόσοφος, μᾶλλον δὲ ὁ αὐτοῦ Θεός. Ἆρ' οὖν ἄξιον μετὰ ταῦθ' ἡμῖν ἐπιμέμψασθαι, ὅτι δὴ τοὺς πεπλανημένους Ἕλληνας καταλείψαντες, τὰ Ἑβραίων εἱλόμεθα, τῶν ἐπ' ἀληθείας καταλήψει μεμαρτυρημένων; Τί δὲ χρὴ παρὰ φιλοσόφων μαθήσεσθαι προσδοκᾶν; ἢ ποία ἐλπὶς τῆς ἐξ αὐτῶν ὠφελείας, εἰ δὴ τὰ λεγόμενα παρ' αὐτοῖς ἐκ στοχασμῶν καὶ εἰκασμῶν τὸ πλέον τὰς ἀρχὰς ἔχοντα τῆς πίστεως τυγχάνει; Λογομαχίας δὲ τίς ὁ καρπὸς, εἰ δὴ πάντες οἱ τῶν φιλοσόφων λόγοι εὐανάτρεπτοι καθεστήκασι, διὰ τὴν ἐν πᾶσιν εὑρεσιλογίαν; Ταῦτα γὰρ οὐ παρ' ἡμῶν ἀρτίως, ἀλλὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα ἠκούετο. Διόπερ εὖ μοι δοκοῦμεν καὶ μετὰ κρίσεως ἐξητασμένης, οὐχὶ δ' ἀλόγως, ὡς ἂν τοιούτων, καταπεφρονηκέναι. Τὰ δὲ παρ' Ἑβραίοις ἠγαπηκέναι, οὐχ ὅτι πρὸς τοῦ δαίμονος μεμαρτύρηται, ἀλλ' ὅτι τῆς ἐνθέου ἀοιδῆς τε καὶ δυνάμεως

Digitized by Google

μέτοχα ὄντα ἀποδείκνυται. Ἵνα δ' οὖν καὶ αὐτοῖς ἔργοις τὰς τῶν θαυμαστῶν φιλοσόφων λογομαχίας μάθοις, τάς τε περὶ ἀρχῶν, καὶ περὶ θεῶν, καὶ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως διαφωνίας, μικρὸν μὲν ὕστερον ἐκθήσομαί σοι τὰς αὐτῶν φωνάς. Πρῶτον δ' ἐπειδὴ περιφέρουσιν ἄνω καὶ κάτω θρυλλοῦντες τὰ μαθήματα, δεῖν ἐξ ἁπάντος φάσκοντες τοὺς μέλλοντας ἐν πείρᾳ τῆς τοῦ ἀληθοῦς καταλήψεως γίγνεσθαι, μετελθεῖν ἀστρονομίαν, ἀριθμητικὴν, γεωμετρίαν, μουσικὴν, αὐτὰ δὴ τὰ παρὰ βαρβάρων εἰς αὐτοὺς ἥκειν ἀποδειχθέντα (τούτων γὰρ ἄνευ μὴ δύνασθαι λόγιον ἄνδρα καὶ φιλόσοφον ἀποτελεσθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ τῆς τῶν ὄντων ἀληθείας ψαῦσαι, μὴ τούτων ἐν ψυχῇ τῆς γνώσεως προτυπωθείσης)· εἶτ' ἐπανατεινάμενοι τῇ μαθήσει τῶν εἰρημένων, ἐπ' αὐτοῦ μονονουχὶ τοῦ αἰθέρος βαίνειν μετέωροι ἀρθέντες οἴονται, ὡς δὴ τὸν θεὸν αὐτὸν ἐν τοῖς ἀριθμοῖς περιφέροντες· ἡμᾶς τε, ὅτι μὴ τὰ ὅμοια ζηλοῦμεν, βοσκημάτων κατ' οὐδὲν διαφέρειν ἡγοῦνται· ταύτῃ δέ φασι μηδὲ θεὸν, μηδέ τι τῶν σεμνῶν ἡμᾶς δύνασθαι εἰδέναι φέρε, τοῦτο πρῶτον οὐκ ὀρθῶς ἔχον ἀπευθύνωμεν, τὸν ἀληθῆ λόγον ἀντιφωτὸς αὐτοῖς παραβάλλοντες. Ὁ δὲ, μυρίους μὲν Ἕλληνας, μυρία δὲ καὶ βαρβάρων γένη, τοὺς μὲν σὺν τοῖς εἰρημένοις μαθήμασιν οὔτε θεὸν, οὔτε σώφρονα βίον, οὔθ' ὅλως τι τῶν βελτίστων καὶ συμφερόντων ἐπιγνόντας ἀποδείξει· τοὺς δὲ τῶν μαθημάτων ἐκτὸς πάντων εὐσεβεστάτους καὶ φιλοσοφωτάτους γεγονέναι. Ὁ γοῦν παρὰ πᾶσιν αὐτοῖς ἀδόμενος Σωκράτης, ὅπως ποτὲ ἐδόξαζε περὶ τῶνδε, μάθοις ἂν Ξενοφῶντι πιστεύσας, ἐν Ἀπομνημονεύμασιν ὧδέ πη ἱστοροῦντι.

ab iis dicuntur, partem ea maximam fidei faciendæ principia non aliunde, quam ex conjecturarum quadam probabilitate ducant? Fructus porro verbosæ contentionis quinam ostenditur, si quidquid a philosophis rationum affertur, id totum propter argutam quamdam in omnibus repugnandi solertiam, perfacile sit ad refellendum? Hæc enim paulo ante non a nobis, sed ab illis ipsis dici audiebantur. Quæ quidem ejusmodi cum sint, ea profecto non temere, sed maturo admodum prudentique judicio, neglexisse, Hebræis autem hæsisse merito videamur: non quod abs dæmone testimonium habuerint, sed quod in iis divina plane vis ac potestas eluceat. Atque ut verbosas illas egregiorum philosophorum pugnas, deque principiis, de diis, et universi constitutione dissensiones reapse perspicias, eorum tibi paulo post ipsissima verba subjiciam. Primum tamen, quoniam mathematica illa sua tantopere jactare solent, prorsusque necessarium esse dictitant, ut quisquis comprehendendi veri studio tenebitur, astronomiam, arithmeticam, geometriam, musicam, illa nimirum ipsa, quæ ad eos a barbaris profecta esse jam ostendimus, persequatur (his enim qui carebit, doctum perfectumque philosophum esse neminem, imo rerum veritatem ne primoribus quidem labris degustare posse, nisi qui harum ante rerum animo cognitionem impresserit): deinde hanc suarum artium peritiam magnificentius ostentantes, æthere sese medio sublimes propemodum incedere, numerisque suis ipsum quoque Deum circumferre arbitrantur: nos vero qui similium disciplinarum amore non flagremus, nihil a pecudibus abesse existimant, Deique propterea nunquam, nunquam rei paulo gravioris notitiam percepturos esse pronuntiant: **743** age, hoc ipsum quam pravum sit atque distortum, vera luminis loco ratione proposita, sic tanquam ad libellam ac regulam exigamus. Erit ea quidem ejusmodi, quæ Græcos innumerabiles, infinitosque barbaros complexa; alios tametsi ab his artibus doctrinisque paratos, nec Deum unquam, nec honestæ vitæ rationes, nec omnino præclarum et utile quidquam percepisse; alios, ut ab omnium disciplinarum præsidio destituti essent, religiosissimos tamen ac sapientissimos exstitisse demonstret. Enimvero, quænam hoc in genere Socratis illius, qui ab istis omnibus tantopere celebratur, sententia fuerit, e Xenophonte intelliges, si modo ei suis in *Memorabilibus* hæc scribenti fidem adhibebis.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Περὶ γεωμετρίας, καὶ ἀστρονομίας, καὶ λογισμῶν. Ἀπὸ τῶν Ἀπομνημονευμάτων Ξενοφῶντος.

« Ἐδίδασκε δὲ (50), καὶ μέχρις ὅτου δέοι ἔμπειρον εἶναι ἑκάστου πράγματος τὸν ὀρθῶς πεπαιδευμένον. Αὐτίκα γεωμετρίαν μέχρι μὲν τούτου ἔφη δεῖν μανθάνειν, ἕως ἱκανός τις γένοιτο, εἴ ποτε δεήσειε, γῆν μέτρῳ ὀρθῶς ἢ παραλαβεῖν, ἢ παραδοῦναι, ἢ διανεῖμαι, ἢ ἔργον ἀποδεῖξαι. Οὕτω δὲ τοῦτο ῥᾴδιον μαθεῖν εἶναι, ὥστε τὸν προσέχοντα τὸν νοῦν τῇ μετρήσει, ἅμα τήν τε γῆν ὁπόση ἐστὶν εἰδέναι, καὶ ὡς μετρεῖται ἐπιστάμενον ἀπιέναι. Τὸ δὲ μέχρι τῶν δυσξυνέτων

CAPUT XI.

De geometria, astronomia et computo, e Xenophontis Memorabilibus.

« Docebat, inquit ille, præterea, quatenus cujusque rei peritum esse hominem bene institutum oporteret. Principio geometriæ dandam eatenus operam esse dicebat, ut si quando res posceret, dimensam rite terram vel accipere ab alio, vel alii tradere, vel eam dividere, vel opus aliquod designare posset. Id porro tam esse ad discendum facile, ut qui dimensionem attendere voluerit, idem simul et quanta sit terræ magnitudo assequi possit;

(50) Ἐδίδασκε δέ. Xenophon *Memorabil.* lib. IV, pag. 814 B. Quatenus earum doctrinarum studiis eruditos esse oporteat reipub. principes, pluribus a Platone lib. *De repub.* disputatur. Λογιστικῆς summam cognitionem esse jubet geometriæ secundo loco dari operam, quatenus πρὸς τὰς στρατοπεδεύσεις, καὶ καταλήψεις χωρίων, καὶ συναγωγὰς, καὶ ἐκτάσεις στρατιᾶς, καὶ ὅσα δὴ ἄλλα σχηματίζουσι τὰ στρατόπεδα, conferre potest. De astronomia quid statuat, subobscurum est, nisi quod ἄντικρυς parum admodum περὶ τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ curiosos esse vult; atque in illis cœlestium orbium ac siderum conversionibus, umbram potius aut similitudinem veritatis, quam ipsammet veritatem agnoscit.

Digitized by Google

et quænam ejus metiendæ ratio breviter admodum expediteque cognoscere. At ejusdem in geometriæ studio, ad illas usque descriptiones intellectu difficiliores quemquam progredi, Socrati non placebat. Cui enim bono futuræ illæ essent, videre se, tametsi ne illarum quidem imperitus esset, negabat. Enimvero, ad exhauriendam hominis vitam cum satis illas esse, tum aliarum interim et plurium et utiliorum doctrinarum studia impedire. Astronomiam similiter eatenus complecti solum jubebat, ut noctis, mensis annique tempora cognosceres, atque hujus cognitionis ope, si quando vel iter, vel navigatio suscipienda esset, vel agendæ forent excubiæ, vel in aliud quidlibet, quod noctis, mensis annique spatio fieri solet, incumbendum, signis ad ea omnia suis quæque temporibus obeunda, certioribus uterere. Atqui hæc nihilo difficilius tam ex nocturnis venatoribus, quam ex navium gubernatoribus, et aliis quamplurimis **744** resciri posse, a quibus eorum peritiam suæ cujusque partes officiumque deposcat. At eamdem artem eo usque persequi, dum ea quæ non eodem motu circumferantur, stellasque simul errantes et vagas distinguere noveris, adeoque in earum abs terra intervallis, conversionibus, causisque rimandis ætatem viresque consumere; id vero graviter imprimis ac serio prohibebat, quod nullum hujus etiam operæ pretium videret, tametsi ne in istis quidem rebus hospes ipse ac peregrinus esset. Addebat, conficiendæ hominis vitæ illas quoque satis futuras, quæ interim a pluribus utilioribusque studiis avocarent. Postremo quibus cœlestia quæque numen rationibus moderetur, investigari nolebat, quod cum eo ab hominibus aspirari non posse, tum minus cum diis probari existimaret, qui quæ prompta notaque esse noluissent, inquireret. Nec minus illi, quem ea vehementius cura distineret, insaniæ periculum imminere dicebat, quam Anaxagoræ, qui explicatas abs se deorum machinas tantopere gloriabatur. Quippe, dum ignem atque solem idem esse diceret, nesciebat utique, ignem homines videre perfacile, solem tamen adversum intueri non posse: qui in sole apricantur, eos colorem inde nigriorem contrahere, qui ex igne non sequatur: eorum quæ nascantur e terra, sine solis splendore augeri crescereque nihil, nihil contra non ignis ardore languescere. Idem præterea solem ignitum lapidem esse cum diceret, non videbat, lapidem in ignem conjectum nec fulgere, nec diu resistere; solem ex omni ævo suum illum splendorem, quo cuncta superat, constantem perennemque retinere. Suis etiam auctor erat, ut in computandi arte discenda, perinde ut in aliis inanem ac supervacaneam operam caverent. Id quod in primis ab eo servabatur, qui commentationes ac disputationes suas omnes, quas cum discipulis habebat suis, unius utilitatis finibus includebat. » Hactenus Xenophon in *Memorabilibus*. Idem epistola quadam ad Æschinem scripta, de Platone, deque iis qui suam in explicanda universi natura physiologiam venditabant, hæc habet.

A διαγραμμάτων γεωμετρίαν μανθάνειν ἀπεδοκίμαζεν· ὅ τι μὲν γὰρ ὠφελοίη ταῦτα, οὐκ ἔφη ὁρᾷν· καί τοι οὐκ ἄπειρός γε αὐτῶν ἦν. Ἔφη δὲ ἱκανὰ αὐτὰ εἶναι ἀνθρώπου βίον κατατρίβειν, καὶ ἄλλων πολλῶν τε καὶ ὠφελίμων μαθημάτων ἀποκωλύειν. Ἐκέλευε δὲ καὶ ἀστρονομίας ἐμπείρους γίγνεσθαι, καὶ ταύτης μέντοι μέχρι τοῦ νυκτός τε ὥραν, καὶ μηνός, καὶ ἐνιαυτοῦ δύνασθαι γινώσκειν, ἕνεκα τοῦ, πορείας τε καὶ πλοῦ, καὶ φυλακῆς, καὶ ὅσα ἄλλα ἡ νυκτὸς, ἢ μηνός, ἢ ἐνιαυτοῦ πράττεται, πρὸς ταῦτ' ἔχειν τεκμηρίοις χρῆσθαι, τὰς ὥρας τῶν εἰρημένων διαγινώσκοντα. Καὶ ταῦτα δὲ ῥᾴδιον μαθεῖν παρά τε νυκτοθηρῶν, καὶ κυβερνητῶν, καὶ ἄλλων πολλῶν, οἷς ἐπιμελὲς ταῦτα εἰδέναι. Τὸ δὲ μέχρι τούτου ἀστρονομίαν μανθάνειν, μέχρι τοῦ καὶ τὰ μὴ ἐν τῇ αὐτῇ περιφορᾷ ὄντα, καὶ B τοὺς πλανήτας καὶ ἀσταθμήτους ἀστέρας γνῶναι, καὶ τὰς ἀποστάσεις αὐτῶν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ τὰς περιόδους, καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν ζητοῦντα κατατρίβεσθαι, ἰσχυρῶς ἀπέτρεπεν. Ὠφέλειαν μὲν γὰρ οὐδεμίαν οὐδ' ἐν τούτοις ἔφη ὁρᾷν, καίτοι οὐδὲ τούτων γε ἀήκοος ἦν. Ἔφη δὲ καὶ ταῦτα ἱκανὰ εἶναι κατατρίβειν ἀνθρώπου βίον, καὶ πολλῶν καὶ ὠφελίμων ἀποκωλύειν. Ὅλως δὲ τῶν οὐρανίων ᾗ ἕκαστα ὁ θεὸς μηχανᾶται, φροντιστὴν γίγνεσθαι ἀπέτρεπεν· οὔτε γὰρ εὑρετὰ ἀνθρώποις αὐτὰ ἐνόμιζεν εἶναι, οὔτε χαρίζεσθαι θεοῖς ἂν ἡγεῖτο τὸν ζητοῦντα, ἃ ἐκεῖνοι σαφηνίσαι οὐκ ἐβουλήθησαν. Κινδυνεῦσαι δ' ἂν ἔφη, καὶ παραφρονῆσαι τὸν ταῦτα μεριμνῶντα, οὐδὲν ἧττον, ἢ Ἀναξαγόρας παρεφρόνησεν, ὁ μέγιστον φρονήσας ἐπὶ τῷ τὰς τῶν θεῶν μηχανὰς ἐξηγεῖσθαι. Ἐκεῖνος C γὰρ λέγων μὲν τὸ αὐτὸ εἶναι πῦρ τε καὶ ἥλιον, ἠγνόει ὅτι τὸ μὲν πῦρ οἱ ἄνθρωποι ῥᾳδίως καθορῶσιν, εἰς δὲ τὸν ἥλιον οὐ δύνανται ἀντιβλέπειν. Καὶ ὑπὸ μὲν τοῦ ἡλίου καταλαμπόμενοι, τὰ χρώματα μελάντερα ἔχουσιν, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς, οὔ. Ἠγνόει δὲ καὶ ὅτι τῶν ἐκ τῆς γῆς φυομένων, ἄνευ μὲν ἡλίου αὐγῆς οὐδὲν δύναται καλῶς αὔξεσθαι, ὑπὸ δὲ τοῦ πυρὸς θερμαινόμενα πάντα ἀπόλλυται. Φάσκων δὲ τὸν ἥλιον λίθον διάπυρον εἶναι, καὶ τοῦτο ἠγνόει, ὅτι λίθος μὲν, ἐν πυρὶ ὢν, οὔτε λάμπει, οὔτε πολὺν χρόνον ἀντέχει· ὁ δὲ ἥλιος πάντα τὸν χρόνον πάντων λαμπρότατος ὢν, διαμένει. Ἐκέλευε δὲ καὶ λογισμοὺς μανθάνειν· καὶ τούτων δὲ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐκέλευε φυλάττεσθαι τὴν μάταιον πραγματείαν. Μέχρι δὲ τοῦ D ὠφελίμου πάντα καὶ αὐτὸς συνεσκόπει, καὶ συνδιεξῆει τοῖς συνοῦσι. » Ταῦτα Ξενοφῶν ἐν *Ἀπομνημονεύμασιν*. Ἐν ἐπιστολῇ δὲ ὁ αὐτὸς τῇ πρὸς Αἰσχίνην περὶ Πλάτωνος καὶ τῶν αὐχούντων τὴν τοῦ παντὸς φυσιολογίαν τοιαῦτα γράφει.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Περὶ τῶν φυσιολογεῖν αὐχούντων. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Αἰσχίνην.

« Ὅτι μὲν γὰρ (51) τὰ θεῖα ὑπὲρ ἡμᾶς, παντὶ δῆλον· ἀπόχρη δὲ τῷ κρείττονι τῆς δυνάμεως (52) αὐτοὺς σέβειν· οἷοι δέ εἰσιν, οὔτε εὑρεῖν ῥᾴδιον, οὔτε ζητεῖν θεμιτόν. Οὐδὲ γὰρ δεσποτῶν φύσιν, ἢ πρᾶξιν, δούλοις εἰδέναι (53) πλέον ὑπηρεσίας προσήκει. Καὶ τὸ μέγιστον, ὅσῳ χρὴ ἄγασθαι τἀνθρώπινα διαπονουμένων, τοσῷδε (54) τοῖς δόξης ἐκ πολλῶν ἀκαίρων καὶ κενῶν γλιχομένοις ἄχθος φέρει. Πότε γὰρ, ὦ Αἰσχίνη, Σωκράτους ἀκήκοέ τις οὐρανίων πέρι λέγοντος, ἢ γραμμὰς εἰς ἐπανόρθωσιν παραινοῦντος μανθάνειν; Μουσικὴν μὲν γὰρ ἴσμεν αὐτὸν μέχρι ὤτων συνιέντα. Διετέλει δὲ ἑκάστοτε αὐτοῖς λέγων, τί καλὸν, καὶ τί ἀνδρία, δικαιοσύνη τε καὶ ἄλλαι ἀρεταί· ἀνθρώπινα γὰρ αὐτὰ ἀγαθὰ ἐκάλει· τὰ δ' ἄλλα ἢ ἀδύνατον ἀνθρώποις ἁλῶναι ἔφασκεν, ἢ μύθων εἶναι συγγενῆ, μετ' ὀφρύος σοφιστῶν παίγνια διεξιόντων. Καὶ οὐκ ἔλεγε μὲν ταῦτα, οὐχὶ δὲ ἔπραττε. Γράφειν δὲ τὰ πραχθέντα εἰδότι σοι, καίπερ οὐκ ἀηδὲς ἐσόμενον, χρόνον ἔχει, ἀνέγραψά τε ἄλλοθι. Παυσάσθωσαν οὖν ἐλεγχόμενοι, ἢ πρὸς τὸ εἰκὸς ἴτωσαν, οἷς Σωκράτης οὐκ ἤρεσεν, ᾧ ζῶντι μὲν ὁ θεὸς σοφίαν ἐμαρτύρησεν, οἱ δὲ κτείναντες τῆς μετανοίας ἀποκάθαρσιν οὐχ εὗρον. Τὸ δὲ καλὸν ἄρα, Αἰγύπτου ἠράσθησαν, καὶ τῆς Πυθαγόρα τερατώδους σοφίας· ὧν τὸ περιττὸν (55) καὶ μὴ μόνιμον ἐπὶ Σωκράτην ἤλεγξεν ἔρως τυραννίδος, καὶ ἀντὶ διαίτης λιτῆς Σικελιῶτις γαστρὸς ἀμέτρου τράπεζα (56). » Ταῦτα Ξενοφῶν, τὸν Πλάτωνα αἰνιττόμενος. Ὁ δέ γε Πλάτων ἐν *Πολιτείᾳ*, περὶ γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς τάδ' ἱστορεῖ φάναι τὸν Σωκράτην.

CAPUT XII.

De iis qui rerum se naturam explicare gloriabantur. Ex ejusdem ad Æschinem epistola.

« Captum, inquit, nostrum a rebus divinis superari nemo non videt. Satis autem nobis fuerit, eas quanta possumus maxima pietate venerari: cujusmodi vero sint, nec assequi facile est, nec fas investigare. Nec enim servis licet herorum aut ingenium, aut rationes tenere, nisi quatenus ad obsequium necesse sit. Quodque maximum est, quo majorem ii laudem merentur, qui rerum humanarum tractationem suscipiunt, eo gravius in alios pondus incumbit, qui ex alienis inutilibusque permultis gloriam aucupantur. Quis enim, mi Æschines, Socratem unquam audivit, aut cœlestibus de rebus disputantem, aut corrigendis moribus linearum figuras discere suadentem? Nam musicæ quidem, aurium tenus peritum illum fuisse constat. At vero inter suos perpetuo, de honesto, fortitudine, justitia, cæterisque virtutibus disserebat. Enimvero bona hæc proprie humana vocabat; cætera vel ab hominibus capi non posse, vel proxima fabulis esse dicebat, cujusmodi a sophistis ridicula pleraque cum supercilio tractari solerent. Nec aliter faciebat ipse quam loquebatur. Verum res ab eo gestas ad te, cui notæ satis illæ sunt, perscribi, ut injucundum tibi non esset, tamen et longioris id temporis fuerit, et jam ipsas alibi perscripsimus. Convicti ergo isti vel acquiescant penitus, vel æquitatis in partes aliquando concedant, quibus Socrates ille non placet cui vivo sapientiæ testimonium deus ipse dedit, cujus necis auctores nullam pœnitendo sceleris expiandi rationem invenire potuerunt. Illud vero præclarum, quod Ægyptum isti, et prodigiosam Pythagoræ sapientiam adamarunt: quorum sane quam inanis et inconstans erga Socratem voluntas fuerit, amor ille tyrannidis, et, pro tenui frugalique victu, Sicula mensa immoderato abdomini serviens, manifeste palamque convincit. » Hæc Xenophon, Platonem subobscure significans. At ipsemet Plato in *Republica* quæ sequuntur de gymnasticæ ac musicæ artibus ab Socrate dicta commemorat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Περὶ γυμναστικῆς καὶ μουσικῆς. Ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Πολιτείᾳ.

« Τί ἂν οὖν εἴη (57), ὦ Γλαύκων, μάθημα, ψυχῆς ὅλκὸν ἀπὸ τοῦ γιγνομένου ἐπὶ τὸ ὄν; Τόδε δ' ἐννοῶ λέγων ἅμα. Οὐκ ἀθλητὰς μέντοι πολέμου ἔφαμεν τούτους ἀναγκαῖον εἶναι νέους ὄντας; — Ἔφαμεν

CAPUT XIII.

De gymnasticæ ac musicæ artibus. Ex Platone in Republica.

« Ecquod tandem, inquit, disciplinæ genus, mi Glauco, animum ab iis, quæ fiunt ad id quod est traducere ac transferre possit? Mihi quidem illud, dum loquor, in mentem venit. Nunquid nostros

(51) *Ὅτι μὲν γάρ.* Idem Xenophon, pag. 1000 B.

(52) *Τῷ κρείττονι τῆς δυνάμεως*, etc. Xenophontis interpres hæc ita mutat, τὸ κρεῖττον τῆς δυνάμεως αὐτὰ σέβειν. Metuit nimirum τὸ σολοικοφανές. Præcessit enim τὰ θεῖα, tum sequitur αὐτούς. Quidni ergo similiter οἷοι, quod sequitur, mutabat in οἷα? Meo judicio, sollicitandum nihil est. Atticis enim, Xenophonti præsertim et Platoni, familarissimum, casus, genera modosque mutare, ubi potissimum significationis potius quam vocum rationem habendam existimant. Quid autem sunt τὰ θεῖα, nisi θεοί? Quod etiam τῷ κρείττονι, seu τὸ κρεῖττον τῆς δυνάμεως, ita vertit, *majorem ob potestatem*, vereor ut Xenophontis ex mente sit: alioqui dixisset, opinor, ἐπὶ τῷ κρείττονι, vel διὰ τὸ κρεῖττον.

(53) *Δούλοις εἰδέναι*, etc. Xenopnon, δούλους δεῖ εἰδέναι, οἷς οὐδὲν πλέον τῆς ὑπηρεσίας προσήκει, quæ oratio plenior est.

(54) *Τοσῷδε*, etc. Vitiosum est quod apud Xenophont. in margine adnotatur, τόσον τόδε τοῖς.

(55) *Ὧν τὸ περιττ.* Ita Xenophon. Male in priori editione, ὡς τὸ περιττ.

(56) *Σικελιῶτις ... τράπεζα.* Plato ipse, qui tacite hic a Xenophonte mordetur, lib. III *De repub.* Socratem habet Adimanto sic loquentem: Συρακουσίαν δὲ, ὦ φίλε, τράπεζαν, καὶ Σικελικὴν ποικιλίαν ὄψων, ὡς ἔοικας, οὐκ αἰνεῖς, εἴπερ σοι ταῦτα δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν.

(57) *Τί ἂν οὖν εἴη.* Plato lib. VII *De repub.*, pag. 483 C Ficini Serrani autem 521 D.

Digitized by Google

illos reipublicæ custodes, in bellica exercitatione jam usque ab adolescentia necessario versatos esse debere jam diximus? — Diximus utique. — Ergo præter illud, habeat hoc etiam necesse est disciplina quam quærimus. — Quid tandem? — Uti ne bellicosis hominibus inutilis ea sit. Necesse id vero, inquit, si modo fieri potest. Atqui gymnasticæ ac musicæ artibus illos ante jam erudiimus. — Sic est, inquit. — Gymnastica porro circa id quod oritur quodque interit tota versatur, corporum enim incremento ac diminutioni præest. — Certe. — Non est igitur ea disciplina, quam quærimus. — Minime vero. — An forte musica illa sit, quade superius locuti sumus? At illa, inquit, si meministi, usum habet gymnasticæ in dissimili genere simillimum: utpote quæ moribus tantum reipublicæ custodes informet, atque ut in concentu fieri solet, aptam quamdam cohærentiam, ac persimilem numeris compositionem suppeditet, non veram propriamque scientiam; atque in ipso dicendi genere alia quædam habeat moribus illis affinia, verasque narrationes a fabulosis distinguat. Cæterum habet ea nihil, cujus nos cognitio ad aliquid perducat ejusmodi, quod nunc abs te quæritur. — Me vero, inquam, admodum opportune mones: prorsus enim simile nihil habet.—Sed quid igitur, optime Glauco, tale esse possit? nam artes quidem omnes sordidæ nobis et illiberales visæ sunt. — Ac merito quidem. » Tum, pluribus interjectis, ita prosequitur: « Dabimus operam, inquit, ne qui a nobis educantur, aliquid ab iis hoc in genere perfectum minus maturumque doceantur; quodque non eo semper, quo tendere omnes debeant, referatur, uti jamjam de astronomia dicebamus. Ignoras tu vero, simile quid aliud in harmonia homines istos agere? Quippe dum illos vocum sonorumque concentus, qui auribus percipiuntur, inter sese metiendo componunt, inutilibus in rebus, quemadmodum et astronomi, studium operamque ponunt. Ita per deos, inquit; ac ridiculi plane sunt, dum frequentamenta nescio quæ **747** nominant, admotisque auribus vocem quasi propius aucupantes: alii se in medio sonum aliquem exaudire, ac minimum illud, cujus in metiendo usus esse debeat, intervallum esse dictitant; alii vero dubitant, quasi a vocibus illis jam similis quidam sonus exsistat. In quo utrique menti aures anteponunt. Tu vero, inquam, alios illos admodum utiles arbitraris qui fides perpetuo vexant, distendunt, claviculisque contorquent? Verum ne longius hæc nos imago detineat, dum plectro pulsatæ fides aut affirmant, aut negant,

γάρ. — Δεῖ ἄρα καὶ τοῦτο (58) προσέχειν τὸ μάθημα, ὃ ζητοῦμεν, πρὸς ἐκεῖνο. — Τὸ ποῖον; — Μὴ ἄχρηστον πολεμικοῖς ἀνδράσιν εἶναι. Δεῖ μέντοι, ἔφη, εἴπερ οἷόν τε. Γυμναστικῇ πῃ καὶ μουσικῇ ἔν γε τῷ πρόσθεν ἐπαιδεύοντο ἡμῖν. — Ἦν ταῦτα, ἔφη.—Καὶ Γυμναστικὴ μέν που περὶ γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον τετεύτακε· σώματος γὰρ αὔξῃς καὶ φθίσεως ἐπιστατεῖ. — Φαίνεται. — Τοῦτο μὲν δὴ οὐκ ἂν εἴη ὃ ζητοῦμεν μάθημα. — Οὐ γάρ. — Ἀλλ' ἄρα μουσικὴ, ὅσην τὸ πρότερον διήλθομεν; Ἀλλ' ἦν ἐκείνη γ', ἔφη, ἀντίστροφος τῆς γυμναστικῆς (59), εἰ μέμνησαι, ἔθεσι (60) παιδεύουσα τοὺς φύλακας, κατά τε ἁρμονίαν εὐαρμοστίαν τινὰ, οὐκ ἐπιστήμην παραδιδοῦσα, καὶ κατὰ ῥυθμὸν εὔρυθμίαν, ἔν τε τοῖς λόγοις ἕτερα τούτων ἀδελφὰ ἔθη ἄττα ἔχουσα, καὶ ὅσοι μυθῴδεις τῶν λόγων, καὶ ὅσοι ἀληθινώτεροι ἦσαν. Μάθημα δὲ πρὸς τοιοῦτόν τι ἄγον, οἷον σὺ νῦν ζητεῖς, οὐδὲν ἦν ἐν αὐτῇ. — Ἀκριβέστατα, ἦν δ' ἐγὼ, ἀναμιμνήσκεις με. Τῷ γὰρ ὄντι τοιοῦτον οὐδὲν εἶχεν. — Ἀλλ', ὦ δαιμόνιε Γλαύκων, τί ἂν εἴη τοιοῦτον; αἵ τε γὰρ τέχναι βάναυσοί που ἅπασαι ἔδοξαν εἶναι.—Πῶς δ' οὔ; » Εἶθ ἑξῆς προϊὼν ἐπιλέγει· « Μήποτ' αὐτῶν τι ἀτελὲς ἐπιχειρῶσιν ἡμῖν μανθάνειν, οὓς θρέψομεν, καὶ οὐκ ἐξῆκον ἐκεῖσε ἀεὶ, οἵ πάντας δεῖ ἀνήκειν, οἷον ἄρτι περὶ τῆς ἀστρονομίας ἐλέγομεν. Ἢ οὐκ οἶσθ', ὅτι καὶ περὶ ἁρμονίας ἕτερον τοιοῦτον ποιοῦσι; τὰς γὰρ ἀκουομένας αὖ συμφωνίας καὶ φθόγγους ἀλλήλοις ἀναμετροῦντες, ἀνήνυτα ὥσπερ οἱ ἀστρονόμοι ποιοῦσι. Νὴ τοὺς θεοὺς, ἔφη, καὶ γελοίως γε πυκνώματ' ἄττα (61) ὀνομάζοντες, καὶ παραβάλλοντες τὰ ὦτα, οἷον ἐκ γειτόνων φωνὴν θηρευόμενοι· οἱ μέν φασιν ἔτι κατακούειν ἐν μέσῳ τινὰ ἠχὴν, καὶ σμικρότατον εἶναι τοῦτο διάστημα, ᾧ μετρητέον· οἱ δ' ἀμφισβητοῦντες, ὡς ὅμοιον ἤδη φθεγγομένων· ἀμφότεροι ὦτα τοῦ νοῦ προστησάμενοι. Σὺ μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, τοὺς χρηστοὺς λέγεις τοὺς ταῖς χορδαῖς πράγματα παρέχοντας, καὶ βασανίζοντας ἐπὶ τῶν κολλόπων, καὶ στρεβλοῦντας. Ἵνα δὲ μὴ μακροτέρα ἡ εἰκὼν γίγνηται, πλήκτρῳ τε πληγῶν γιγνομένων, καὶ κατηγορίας πέρι, καὶ ἐξαρνήσεως, καὶ ἀλαζονείας χορδῶν, παύομαι τῆς εἰκόνος, καὶ οὐ φημι τούτους λέγειν, ἀλλ' ἐκείνους, οὓς ἔφαμεν νῦν δὴ περὶ ἁρμονίας εἰρῆσθαι (62). Ταὐτὸν γὰρ ποιοῦσι τοῖς ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ. Τοὺς γὰρ ἐν ταύταις ταῖς συμφωνίαις ταῖς ἀκουομένας ἀριθμοὺς ζητοῦσιν, ἀλλ' οὐκ εἰς προβλήματα ἀνίασιν ἐπισκοπεῖν, τίνες ξύμφωνοι ἀριθμοὶ, καὶ τίνες οὔ, καὶ διὰ τί ἑκάτεροι. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ ταῦθ' ἡμῖν πρὸ ὁδοῦ κείσθω, ἀπολογουμένοις ὅτι μὴ δίχα διανοίας ὀρθῆς, καὶ τῆς τῶν τοιῶνδε ἀχρηστομαθείας ὠλιγωρήσαμεν. Σκεψώμεθα δῆτα λοιπὸν ἤδη ἄνωθεν ἀρξάμενοι, τὰς τῶν εἰρημένων Φυσικῶν φι-

(58) *Δεῖ ἄρα καὶ τοῦτο*, etc. Ficinus, non ita, ut videtur, auctoris ex sensu vertit, *oportet ergo hunc præterea superiori addere disciplinam, quam quærimus.* Προσέχειν, non est προστιθέναι.

(59) *Ἀντίστροφος τῆς γυμναστικῆς.* Sororem vocat lib. III *De repub*, ubi de musica ex professo disputat: Ἆρ' οὖν, inquit, ἡ βελτίστη γυμναστικὴ ἀδελφή τις ἂν εἴη τῆς ἁπλῆς μουσικῆς;

(60) *Ἔθεσι.* Quantum valeat musica πρὸς τὰ ἤθη, eod. lib. III pluribus, ubi gymnasticam corporis, musicam animi propriam esse docet.

(61) *Πυκνώματ' ἄττα.* Gellius lib. I, cap. 11: *Quid enim foret ea re ineptius? si, ut planipedi saltanti, ita Graccho concionanti, numeros et modos, et frequentamenta varia tibicen incineret?* Numeros ῥυθμούς, modos μέλη, frequentamenta πυκνώματα dixit.

(62) Ms., αἱρήσεσθαι.

Digitized by Google

λοσόφων δογματικὰς πρὸς ἀλλήλους ἀντιδοξίας. Τράφει δὴ ἀθρόως ἁπάντων, τῶν Πλατωνικῶν ὁμοῦ, καὶ Πυθαγορείων, τῶν τε ἔτι πρεσβυτέρων Φυσικῶν φιλοσόφων ἐπικεκλημένων, καὶ αὖ πάλιν τῶν νεωτέρων Περιπατητικῶν τε καὶ Στωϊκῶν, καὶ Ἐπικουρείων τὰς δόξας συναγαγὼν ὁ Πλούταρχος, ἐν οἷς ἐπέγραψε *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων*. Ἐξ ὧν παραθήσομαι ταῦτα.

A aut superbius refragantur, mittam eam modo : tantum dicam non jam istos, sed alios illos potius, de quibus paulo ante loquebamur, musicæ præceptores deligendos esse. Nam isti quidem id ipsum quod astronomi faciunt, dum ita concentus ejus qui aure percipitur numeros attendunt, ut nunquam ad veras illas quæstiones veniant : quinam e numeris inter se conveniant, quive secus ; et quamobrem utrique tales habeantur. » Hactenus Plato. Atque hæc a nobis etiam præmissa sunto, ex quibus accusatores nostri intelligant, non sine maturo consilio nos inania rerum ejusmodi studia neglexisse. Jam vero pugnantia illa philosophorum quos Physicos vocant, decreta altius repetendo spectemus. Complectitur sane Plutarchus philosophorum simul omnium tam Platonicorum, quam Pythagoreorum, necnon antiquiorum etiam illorum, qui Physici dicti sunt, unaque recentiorum, tam Peripateticorum, quam Stoicorum, et Epicureorum sententias, eo libro quem *De philosophorum decretis ad res physicas pertinentibus* conscripsit. Ego hæc tantum dabo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

CAPUT XIV.

Δόξαι φιλοσόφων περὶ ἀρχῶν. Ἀπὸ τῶν Πλουτάρχου ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων.

Philosophorum de principiis sententiæ. Ex Plutarchi libro, quem De philosophorum decretis ad res physicas pertinentibus *conscripsit.*

« Θαλῆς ὁ Μιλήσιος (63), εἷς τῶν ἑπτὰ Σοφῶν, ἀρχὴν τῶν ὄντων ἀπεφήνατο εἶναι τὸ ὕδωρ. Δοκεῖ δὲ ὁ ἀνὴρ οὗτος ἄρξαι τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἡ Ἰωνικὴ αἵρεσις προσηγορεύθη. Ἐγένοντο γὰρ πλείσται διαδοχαί. Φιλοσοφήσας δὲ ἐν Αἰγύπτῳ, πρεσβύτερος ἦλθεν εἰς Μίλητον. Ἐξ ὕδατος δέ φησι πάντα εἶναι, καὶ εἰς ὕδωρ πάντα ἀναλύεσθαι. Στοχάζεται δὲ ἐκ τούτου πρῶτον, ὅτι πάντων ζώων ἡ γονὴ ἀρχή ἐστιν, ὑγρὰ οὖσα· οὕτως εἰκὸς καὶ τὰ πάντα ἐξ ὑγροῦ τὴν ἀρχὴν ἔχειν. Δεύτερον, ὅτι πάντα τὰ φυτὰ ὑγρῷ τρέφεταί τε καὶ καρποφορεῖ· ἀμοιροῦντα δὲ ξηραίνεται. Τρίτον δὲ, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ πῦρ τὸ τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τῶν ἄστρων ταῖς τῶν ὑδάτων ἀναθυμιάσεσι τρέφεται, καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος. Διὰ τοῦτο καὶ Ὅμηρος ταύτην τὴν γένεσιν ὑποτίθεται περὶ τοῦ ὕδατος·

B C

« Thales Milesius, inquit, septem Sapientum unus, rerum principium aquam esse pronuntiavit. Is et philosophiæ initium, et Ionicæ sectæ nomen dedisse videtur, a quo plures deinceps successiones propagatæ sunt. Idem post navatam in Ægypto philosophiæ operam, Miletum rediit jam senior. Porro, ut ex aqua nata esse omnia, et in aquam omnia dissolvi statuat, his conjecturis adducitur. Primum, semen animantium omnium principium, humidum est : probabile igitur est ex humore omnia principium ducere. Deinde, humore stirpes aluntur omnes : ex eo fecunditatem hauriunt ; eo si careant, exarescunt. Tertio, ipse quoque solis ac reliquorum astrorum ignis, mundusque adeo totus aquarum exhalationibus alitur. Itaque Homerus etiam hos rerum ortus aquæ proprios esse ponit, hoc versu,

Ὠκεανὸν (64), *ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται.*

Oceanum cunctis præbentem exordia rebus.

Ταῦτα μὲν ὁ Θαλῆς. Ἀναξίμανδρος δὲ ὁ Μιλήσιός φησι τῶν ὄντων τὴν ἀρχὴν εἶναι τὸ ἄπειρον. Ἐκ γὰρ τούτου πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς τοῦτο πάντα φθείρεσθαι. Διὸ καὶ γεννᾶσθαι ἀπείρους κόσμους, καὶ πάλιν φθείρεσθαι εἰς τὸ, ἐξ οὗ γίνεται. Λέγει δ' οὖν, διότι τὸ ἄπειρόν ἐστιν, ἵνα μηδὲν ἐλλείπῃ καὶ ἡ γένεσις (65) ἡ ὑφισταμένη. Ἁμαρτάνει δὲ καὶ οὗτος, μὴ λέγων, τί ἐστι τὸ ἄπειρον, πότερον ἀήρ ἐστιν, ἢ ὕδωρ, ἢ γῆ, ἢ ἄλλα τινὰ σώματα. Ἁμαρτάνει οὖν τὴν μὲν ὕλην ἀποφαινόμενος, τὸ δὲ ποιοῦν αἴτιον ἀναιρῶν. Τὸ γὰρ ἄπειρον οὐδὲν ἄλλο ἢ ὕλη ἐστίν· οὐ δύναται δὲ ἡ ὕλη εἶναι ἐνεργείᾳ (66), ἐὰν μὴ τὸ ποιοῦν ὑπόθηται (67). Ἀναξιμένης δὲ ὁ Μιλήσιος ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸν ἀέρα ἀπεφήνατο· ἐκ γὰρ τούτου

D

Hæc Thales. Anaximander itidem Milesius, rerum principium esse vult infinitum. Quippe cum inde nasci omnia, tum eodem omnia redire, dum intereunt. Quare mundos infinitos generari vicissim, ac vicissim in illud intereundo dissolvi, ex quo primum exstiterint. Enimvero infinitum esse propterea docet, ne quid unquam deficiat, ac rerum ortus aliquid semper habeat quo nitatur. Sed hoc peccat ille, quod infinitum quid sit non aperiat ; utrum aer, an aqua, vel terra, vel alia quædam corpora. Peccat præterea, dum materiam ita ponit, ut causam tollat efficientem. Nam infinitum quidem aliud nihil quam materia est ; materia vero, nisi causa efficiens adfuerit, re ipsa et actu esse non

(63) *Θαλῆς ὁ Μιλήσιος*. Plutarch. *De placitis philosoph.*, pag. 875 D.

(64) *Ὠκεανόν*. Homer. *Iliad.* Ξ, 246.

(65) *Καὶ ἡ γένεσις*. Plutarch. non habet illud *καὶ*, sed ista conjungit, *ἵνα μηδὲν ἐλλείπῃ ἡ γένεσις*, etc. Melius. Καὶ tamen retineri optime potest, modo sequatur ᾗ, pro ἡ, quod mihi magis probaretur.

(66) *Ἐνεργείᾳ*. Hoc malo quam ἐνέργεια, ut est apud Plutarchum, ubi Latinus interpres hæc verba, οὐ δύναται δὲ ἡ ὕλη εἶναι ἐνέργεια vertit *materia rem creare nullam potest*. Plutarchi mens nunquam ista fuit.

(67) *Ὑπόθηται*. Plutarch., ὑποκέηται. Utrumque defendi potest; ὑπόθηται tamen magis placet.

Digitized by Google

potest. Anaximenes inclidem Mileto, aerem ejusmodi principium esse docuit : ex eo enim cuncta nasci, in eumque vicissim cuncta dissolvi. Nam animus, inquit, noster, exempli causa, aer est, nosque fovet ac tuetur ; cunctumque adeo mundum spiritus aerque complectitur. Est autem spiritus eadem aerisque significatio. At peccat etiam hic, dum ex simplici et formæ unius aere ac spiritu, ipsas etiam animantes constare vult. Nec enim fieri potest, ut materia una rerum principium sit; accedat necesse est causa efficiens. Argentum, exempli gratia, ut exsistat poculum, satis per sese non est, nisi faber argentarius effector accesserit : idemque de ære, lignis, cæteraque materia statuendum. Heraclitus et Hippasus Metapontinus, hunc igni principatum attribuunt. Nam ex igne oriri omnia, et in ignem omnia desinere confirmant. **749** Quippe dum exstinguitur, partes inde mundi omnes exsistere. Primum enim quod in eo crassissimum est, compressum et collectum in sese, terram fieri ; deinde terram, cum ignis vi solvitur, in aquam effluere : quod autem exspirat, abire in aerem : rursus vero mundum corporaque omnia in conflagratione, ignis ardore consumenda. Ignis igitur et principium est, quod ex eo prodeant omnia, et finis, quod in eumdem omnia dissolvantur. Democritus, quem Epicurus longo deinceps intervallo secutus est, rerum principia statuebat corpora quædam individua, quæ ratione caperentur, vacui haberent nihil, sine ortu, sine interitu, sempiterna, quæ nec frangi, nec multis e partibus conformari, nec omnino mutari, sed mente sola videri possent. Eadem tamen in inani, ac per inane ferri, quod ipsum et infinitum sit, et infinita ejusmodi corpuscula complectatur. In iis tria hæc inesse, figuram, magnitudinem, et pondus, ex quibus priora illa duo, magnitudinem et figuram Democritus posuerat ; tertium, id est pondus, Epicurus adjecit. Corpora enim quæ moventur, inquit, suum quæque pondus impellat necesse est, alioqui nunquam moverentur. Atomorum porro figuras certo numero comprehensas, non infinitas esse ; nec enim aut hamorum, aut tridentium, aut annulorum similes esse ; cum eæ figuræ frangi facile, atomi, nec frangi, nec detrimenti genus ullum subire possint. Figuras igitur proprias habere, quas ratio percipiat. Et vero atomum appellari, non quod

A τὰ πάντα γίνεσθαι, καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἀναλύεσθαι. Οἷον ἡ ψυχὴ, φησὶν, ἡ ἡμετέρα, ἀὴρ ἐστι (68)· συγκρατεῖ γὰρ ἡμᾶς· καὶ ὅλον δὲ τὸν κόσμον πνεῦμα καὶ ἀὴρ ἐμπεριέχει. Λέγεται δὲ συνωνύμως ἀὴρ καὶ πνεῦμα. Ἁμαρτάνει δὲ καὶ οὗτος, ἐξ ἁπλοῦ καὶ μονοειδοῦς ἀέρος καὶ πνεύματος δοκῶν συνιστάναι τὸ ζῶα. Ἀδύνατον γὰρ ἀρχὴν μίαν τὴν ὕλην τῶν ὄντων ὑποστῆναι (69)· ἀλλὰ καὶ τὸ ποιοῦν αἴτιον χρὴ τιθέναι. Οἷον οὐκ ἄργυρος ἀρκεῖ πρὸς τὸ ἔκπωμα γενέσθαι, ἐὰν μὴ τὸ ποιοῦν ᾖ, τοῦτ' ἔστιν ὁ ἀργυροκόπος· ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ, καὶ ξύλων, καὶ τῆς ἄλλης ὕλης. Ἡράκλειτος (70) καὶ Ἵππασος ὁ Μεταποντῖνος, ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ. Ἐκ τοῦ πυρὸς γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς πῦρ πάντα τελευτᾷν λέγουσι· τούτου δὲ κατασβεννυμένου, κοσμοποιεῖσθαι
B τὰ πάντα. Πρῶτον μὲν γὰρ τὸ παχυμερέστατον αὐτοῦ εἰς αὐτὸ συστελλόμενον γῆ γίγνεται (71)· ἔπειτα ἀναχαλωμένην τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ πυρὸς φύσει, ὕδωρ ἀποτελεῖσθαι· ἀναθυμιώμενον δὲ ἀέρα γίνεσθαι. Πάλιν δὲ τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ σώματα ὑπὸ πυρὸς ἀναλοῦσθαι (72) ἐν τῇ ἐκπυρώσει. Ἀρχὴ οὖν τὸ πῦρ, ὅτι ἐκ τούτου τὰ πάντα· τέλος δὲ, ὅτι εἰς τοῦτο ἀναλύεται τὰ πάντα. Δημόκριτος (73), ᾧ μετὰ πλεῖστον Ἐπίκουρος ἠκολούθησεν, ἀρχὰς τῶν ὄντων σώματα ἄτομα, λόγῳ δὲ θεωρητὰ, ἀμέτοχα κενοῦ, ἀγέννητα, ἀΐδια, ἄφθαρτα, οὐδὲ θραυσθῆναι δυνάμενα, οὔτε διαπλασμὸν ἐκ τῶν μερῶν λαβεῖν, οὔτε ἀλλοιωθῆναι, εἶναι δ' αὐτὰ λόγῳ θεωρητά. Ταῦτα μέντοι κινεῖσθαι ἐν τῷ κενῷ, καὶ διὰ τοῦ κενοῦ· εἶναι δὲ καὶ αὐτὸ τὸ κενὸν
C ἄπειρον, καὶ τὰ σώματα ἄπειρα. Συμβεβηκέναι δὲ τοῖς σώμασι τρία ταῦτα, σχήματα, μέγεθος, βάρος· ἀλλ' ὁ μὲν Δημόκριτος ἔλεγε δύο, μέγεθος, καὶ σχῆμα· ὁ δὲ Ἐπίκουρος τούτοις καὶ τρίτον, βάρος, προσέθηκεν. Ἀνάγκη γὰρ, φησὶ, κινεῖσθαι τὰ σώματα τῇ τοῦ βάρους πληγῇ, ἐπεὶ οὐ κινηθήσεται. Εἶναι δὲ τὰ σχήματα αὐτῶν ἀτόμων περιληπτὰ οὐκ ἄπειρα· μὴ γὰρ εἶναι μήτε ἀγκιστροειδεῖς, μήτε τριαινοειδεῖς, μήτε κρικοειδεῖς· ταῦτα γὰρ τὰ σχήματά ἐστιν εὔθραυστα, αἱ δὲ ἄτομοι ἀπαθεῖς, ἄθραυστοι· ἴδια δὲ ἔχειν σχήματα, λόγῳ θεωρητά. Καὶ εἴρηται ἄτομος, οὐχ ὅτι ἐστὶν ἐλαχίστη, ἀλλ' ὅτι οὐ δύναται τμηθῆναι, ἀπαθὴς οὖσα καὶ ἀμέτοχος κενοῦ· ὥστε ἐὰν εἴπῃ (74) ἄτομον, ἄθραυστον, λέγει ἀπαθῆ (75), ἀμέτ-
D οχον κενοῦ. Ὅτι δέ ἐστιν ἄτομος, σαφές· καὶ γὰρ ἔστι στοιχεῖα, καὶ ζῶα κενὰ, καὶ ἡ μονάς. Ἐμπεδοκλῆς Μέτωνος, Ἀκραγαντῖνος, τέτταρα μὲν στοιχεῖα,

(68) Ἀήρ ἐστι, etc. Plutarch., ἀὴρ οὖσα συγκρατεῖ ἡμᾶς, καὶ ὅλον τὸν κόσμ.

(69) Τῶν ὄντων ὑποστῆναι. Plutarch., τῶν ὄντων, ἐξ ἧς πάντα, ὑποστῆναι, quod significantius videtur.

(70) Ἡράκλειτος. Præterit Eusebius, Anaxagoram, Archelaum et Pythagoram ; quid secutus, non video, nisi quod paulo post, pag. 750, Anaxagoræ sententiam pluribus ex Platone traditarus esset ; at de Archelao et Pythagora nihil.

(71) Γῆ γίγνεται. Facilis erat conjectura, reponendum γῆν γίγνεσθαι, quam lectionem Plutarchus repræsentat.

(72) Ἀναλοῦσθαι. Quid si ἀναλύεσθαι ?

(73) Δημόκριτος. Apud Plutarchum ita leges : Ἐπίκουρος Νεοκλέους, Ἀθηναῖος, κατὰ Δημόκριτον φιλοσοφήσας, ἔφη τὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων, σώματα λόγῳ θεωρητά, etc. Porro certum est Epicurum longe Democrito juniorem fuisse : quot tamen annis post eum natus fuerit, eo incertum manet, quod minus constans reperiatur chronologorum de Democriti ortu interituque sententia. Adi Petavium nostrum tomo II *De doctrina temporum* in Paralipomenis, pag. 862, 863.

(74) Forte add. τις.

(75) Λέγει ἀπαθῆ. Melius Plutarch., λέγει, καὶ ἀπαθῆ.

Digitized by Google

πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, γῆν, δύο δὲ ἀρχικὰς δυνάμεις, φιλίαν τε καὶ νεῖκος, ὧν ἡ μέν ἐστιν ἑνωτική, τὸ δὲ διαιρετικόν. Φησὶ δὲ οὕτως·

A minimum quiddam sit, sed quod secari, utpote nec patibilis, nec ullo modo vacua, non possit. Ita qui atomum dicat, rem ab eo dici, quæ nec frangi queat, nec perpessionis quidquam aut inanis subire. Esse vero atomos vel ex eo liquere, quod elementa perpetua, quod inanes animantes, et unitatem esse constet. Empedocles Metonis filius, Agrigentinus, elementa quatuor, ignem, aerem, aquam et terram, principia duo, amicitiam et contentionem assignat, et amicitiam quidem uniendi, contentionem dirimendi vim habere docet, his versibus,

Τέσσαρα τῶν πάντων ῥιζώματα πρῶτον ἄκουε·
Ζεὺς αἰθὴρ. Ἥρη τε φερέσβιος. ἠδ' Ἀΐδωνεύς,
Νῆστίς θ', ἣ δακρύοις τέγγει κρούνωμα βρότειον.

Rerum radices in primis quatuor audi.
Jupiter ætherius, vitalis Juno, profundi
Pluto pater, Nestis lacrymas mortalibus ultro
Infundens scatebris.

Διὰ μὲν γὰρ λέγει τὴν ζέσιν καὶ τὸν αἰθέρα, Ἥραν δὲ φερέσβιον τὸν ἀέρα, τὴν γῆν τὸν Ἀΐδωνέα, Νῆστιν δὲ καὶ κρούνωμα βρότειον, οἱονεὶ τὸ σπέρμα καὶ τὸ ὕδωρ. » Τοσαύτη μὲν ἡ τῶν πρώτων Φυσικῶν φιλοσόφων διαφωνία· τοιαύτη δὲ αὐτῶν καὶ ἡ περὶ ἀρχῶν δόξα, οὐ Θεὸν, οὐ ποιητὴν, οὐ δημιουργὸν, οὐδέ τι τῶν ὅλων αἴτιον, οὐδὲ μὴν θεοὺς, οὐδ' ἀσωμάτους δυνάμεις, οὐ νοερὰς φύσεις, οὐ λογικὰς οὐσίας, οὐδ' ὅλως τι τῶν ἐκτὸς αἰσθήσεων ἐν ταῖς ἀρχαῖς ὑποθεμένων. Μόνος δ' οὖν πρῶτος Ἑλλήνων Ἀναξαγόρας μνημονεύεται ἐν τοῖς περὶ ἀρχῶν λόγοις νοῦν τῶν πάντων αἴτιον ἀποφήνασθαι. Φασὶ γοῦν, ὡς ἄρα οὗτος μάλιστα παρὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐθαύμασε φυσιολογίαν· μηλόβοτόν (76) γέ τοι τὴν ἑαυτοῦ χώραν δι' αὐτὴν εἶασε, τόν τε περὶ ἀρχῶν λόγον πρῶτος Ἑλλήνων διήρθρωσεν. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς πάντων οὐσίας ἀπεφήνατο, ὡς οἱ πρὸ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ κινοῦντος αὐτὴν αἰτίου. Ἦν γὰρ ἐν ἀρχῇ (77), φησὶν, ὁμοῦ τὰ πράγματα πεφυρμένα· Νοῦς δὲ, εἰσελθὼν, αὐτὰ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. Θαυμάσαι δ' ἔστιν, ὡς οὗτος πρῶτος παρ' Ἕλλησι τοῦτον θεολογήσας τὸν τρόπον, δόξας Ἀθηναίοις ἄθεος εἶναι, ὅτι μὴ τὸν ἥλιον ἐθεολόγει, τὸν δὲ ἡλίου ποιητὴν, μικροῦ δεῖν καταλευσθεὶς ἔθανε. Λέγεται δὲ μηδὲ οὗτος σῶον φυλάξαι τὸ δόγμα. Ἐπιστῆσαι μὲν γὰρ νοῦν τοῖς πᾶσι, οὐκέτι δὲ κατὰ νοῦν καὶ λογισμὸν τὴν περὶ τῶν ὄντων ἀποδοῦναι φυσιολογίαν. Ἐπάκουσον δ' οὖν, οἷα ὁ Σωκράτης ἐν τῷ Πλάτωνος *Περὶ ψυχῆς* αἰτιᾶται τὸν ἄνδρα ἐν τούτοις.

750 Quippe Jovis nomine ardorem atque ætherem, Junonis vitalis aerem, Plutonis terram, Nestis denique scatebraque mortalis semen et aquam significat. » Ea primorum Physicorum dissensio fuit, ea de principiis opinio, qui non Deum, non effectorem, non molitorem ullum, non aliquem universitatis auctorem, imo, ne deos quidem, nec incorporeas, spiritales rationisque participes naturas, denique nihil omnino quod sensuum fines captumque superet, in principiis numerarunt. Sane Græcorum omnium principem Anaxagoram, in suis de principiis disputationibus, mentem rerum universarum causam posuisse ferunt. Et vero superiores omnes quantum is physiologiæ studio superarit, vel ex eo intelligi quod agros ipse suos magnitudine pastionis uberrimos ejus amore reliquerit, Græcorumque primus de principiis enucleate disputarit. Nec enim tantum de natura rerum omnium, ut superiores illi, sed etiam de causa quæ illam moveat pronuntiavit. Erant enim, inquit ille, initio cuncta permista. Mens autem, ea permeans, in ordinem ex illa perturbatione digessit. In quo sane permirum illud est, qui princeps apud Græcos eam theologiæ rationem intulerat, eum Atheniensibus, quod non jam solem, at solis ipsius effectorem Deum statueret, atheum esse visum, ac propterea parum abfuisse quin ab iis lapidibus necaretur. Verumtamen ne ipse quidem sanum illud suum dogma retinuisse fertur. Mentem enim cunctis ita præfecisse, ut tamen de rerum natura ex mentis rationisque regula minime disputaret. Enimvero audisis, quænam ipsi hoc in genere, in dialogo Platonis *De anima*, a Socrate vitio tribuantur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Περὶ τῆς Ἀναξαγόρου δόξης. Ἀπὸ τῶν Σωκράτους ἐν τῷ Πλάτωνος Περὶ ψυχῆς.

« Ἀλλ' ἀκούσας (78) μέν ποτε ἐκ βιβλίου τινὸς, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου, ἀναγινώσκοντος, καὶ λέγοντος, ὡς ἄρα νοῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτῃ δὴ τῇ αἰτίᾳ ἥσθην τε, καὶ ἔδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ, τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον, καὶ

CAPUT XV.

De opinione Anaxagoræ, Ex Socratis disputatione apud Platonem in dialogo De anima.

« At vero, inquit ille, cum aliquem aliquando ex libro quodam, quem Anaxagoræ esse dicebat, legentem audiissem, mentem omnium effectricem regere ac moderari omnia, equidem hoc in causæ genere summa cum voluptate acquievi, quod ex

(76) *Μηλόβοτον*. Plato in *Hippia majore*: Τούναντίον γὰρ Ἀναξαγόρᾳ φασὶ συμβῆναι, ἢ ὑμῖν· καταλειφθέντων γὰρ αὐτῷ πολλῶν χρημάτων, κατημελῆσαι, καὶ ἀπολέσαι πάντα. Diogenes Laertius: Οὗτος εὐγενείᾳ, καὶ πλούτῳ διαφέρων ἦν, ἀλλὰ καὶ μεγαλοφροσύνῃ, ὅς γε τὰ πατρῷα παρεχώρησε τοῖς οἰκείοις· Αἰτιαθεὶς γὰρ ὑπ' αὐτῶν, ὡς ἀμελῶν· Τί οὖν, ἔφη, οὐχ ὑμεῖς ἐπιμελεῖσθε; Urbanum illud, καὶ σοφόν· hoc quod sequitur, κρεῖττον ἢ κατὰ φιλόσοφον. Objicienti enim, Οὐδέν σοι μέλει τῆς πατρίδος; « Εὐφήμει, ἔφη, ἐμοὶ γὰρ καὶ σφόδρα μέλει τῆς πατρίδος, » δείξας τὸν οὐρανόν. Digna vox meliore lingua, meliore sensu.

(77) *Ἦν γὰρ ἐν ἀρχῇ*. Plutarchus supra, p. 876 D, hæc paulo aliter: Ἄρχεται δὲ οὕτως, inquit: Ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν, νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε, καὶ διεκόσμησε· χρήματα λέγων, τὰ πράγματα. Consule Diogenem.

(78) *Ἀλλ' ἀκούσας*. Platonis locus est in *Phædone*, pag. 393 C Ficini.

Digitized by Google

eo, **751** si verum modo esset, futurum putarem, uti moderatrix illa mens cuncta disponeret, ac prout optimum singulis esset futurum, suo quæque loco et ordine collocaret. Enimvero si causam nosse quis velit, quamobrem hoc eove modo singula vel nascantur, vel intereant, vel omnino sint: de singulis etiam illi statuendum esse, quo quæque modo vel futura sint optime, vel optime subitura quidlibet atque factura. Quare, aliud homini aut de se ipso, aut de cæteris omnibus pervidendum esse nihil, quam quid præstantissimum sit atque optimum : simul tamen ei, quod deterrimum quoque sit, necessario cognoscendum esse, quod eadem scientia in utroque versetur. Hæc mecum ipse reputans, eum me aliquando præceptorem, qui mihi plane in causa rerum assignanda satisfaceret, Anaxagoram nactum esse, jucundissime cogitabam. Ex eo quippe intellecturum me primum esse, utrum plana sit an rotunda terra ; tum hoc ubi statuisset, futurum, ut causam ac necessitatis vim explicaret, quodque optimum esset dicendo complexus, terræ quoque, talis ut esset, optimum esse ostenderet. Ita, si quidem eam in medio sitam esse diceret, quamobrem hic ei situs optimus esset, exponeret. Quæ si ex illo perspicue discerem, sic animo plane comparatus eram, nullum ut præterea causæ genus aliud esse statuerem. Similiter ex eodem me postea de sole, luna, cæterisque sideribus quæsiturum esse decreveram, qua velocitatis inter se, qua conversionum proportione moverentur, cæteraque id genus, quæ optima cuique vel efficiendi ratio, vel subeundi esset. Nec enim unquam in animum induxissem, cum mentem illa regere ac moderari dixisset, aliam deinde causam assignaturum eum esse, quam ut quo se modo haberent, eo se quam optime habere confirmaret. Quin ubi et causam singulis propriam, et quod optimum cuique foret, æqualiter statuisset, tum vero quidnam simul omnibus conduceret, universe definiturum. Quam ego spem ut ne maximo quidem pretio permutassem, ita libros illos vehementi quodam arreptos studio, quam celerrime poteram evolvebam, ut quid optimum esset, quidve deterrimum, quam citissime cognoscerem. Hac ego spe tam egregia, mi Cebes, incitatus atque ardens ferebar. At vero, dum legendo progredior, hominem video mente nusquam uti, ornatusque rerum causas afferre nullas, sed tantum ad quædam aeris, vel ætheris, vel aquarum, similiaque genera, tanquam ad originem absurde omnia revocare. In quo perinde mihi facere visus est, **752** ac si quis Socratem quidquid agat, mente agere cum diceret, idem quæ agerem causas exponens singulorum, ita dictitaret:

A ἠγησάμην, εἰ τοῦτο οὕτως ἔχει, τόν γε νοῦν κοσμοῦντα πάντα κοσμεῖν, καὶ ἕκαστον τιθέναι (79) ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχῃ. Εἰ οὖν τις βούλοιτο τὴν αἰτίαν εὑρεῖν περὶ ἑκάστου, ὅπῃ ἢ γίνεται, ἢ ἀπόλλυται, ἢ ἐστι, τοῦτο δεῖν περὶ αὐτοῦ εὑρεῖν, ὅπῃ βέλτιστόν ἐστιν αὐτὸν ἢ εἶναι, ἢ ἄλλο ὁτιοῦν πάσχειν, ἢ ποιεῖν. Ἐκ δὴ τοῦ λόγου τούτου οὐδὲν ἄλλο σκοπεῖν προσήκειν ἀνθρώπῳ καὶ περὶ αὑτοῦ, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἢ τὸ ἄριστον καὶ τὸ βέλτιστον. Ἀναγκαῖον δὴ εἶναι τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τὸ χεῖρον εἰδέναι· τὴν αὐτὴν γὰρ εἶναι ἐπιστήμην περὶ αὐτῶν. Ταῦτα δὴ λογιζόμενος, ἄσμενος εὑρηκέναι ᾠμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας πέρι τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἐμαυτῷ, τὸν Ἀναξαγόραν· καί μοι φράσειν πρῶτον μὲν πότερον ἡ γῆ πλατεῖά ἐστιν, ἢ στρογγύλη· ἐπειδὴ δὲ φράσειεν,
B ἐπεκδιηγήσεσθαι τὴν αἰτίαν καὶ τὴν ἀνάγκην, λέγοντα τὸ ἄμεινον, καὶ ὅτι αὐτὴν ἄμεινον ἦν τοιαύτην εἶναι. Καὶ εἰ ἐν μέσῳ φαίη εἶναι αὐτήν, ἐπεκδιηγήσεσθαι, ὡς ἄμεινον ἦν αὐτὴν ἐν μέσῳ εἶναι. Καὶ εἴ μοι ταῦτα ἀποφαίνοιτο, παρεσκευάσμην ὡς οὐκέτι ὑποθησόμενος αἰτίας ἄλλο εἶδος. Καὶ δὴ καὶ περὶ ἡλίου παρεσκευάσμην ὡσαύτως πευσόμενος, καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄλλων ἄστρων, τάχους τε πέρι πρὸς ἄλληλα, καὶ τροπῶν, καὶ τῶν ἄλλων παθημάτων, πῇ ποτε ταῦτ' ἄμεινόν ἐστιν ἕκαστον καὶ ποιεῖν, καὶ πάσχειν ἃ πάσχει· Οὐ γὰρ ἄν ποτ' αὐτὸν ᾠμην, φάσκοντά γε ὑπὸ νοῦ αὐτὰ κεκοσμῆσθαι, ἄλλην τινὰ αὐτοῖς αἰτίαν ἐπενεγκεῖν, ἢ ὅτι βέλτιστον αὐτὰ οὕτως ἔχειν ἐστὶν, ὡς ἔχει. Ἑκάστῳ οὖν αὐτῶν ἀποδιδόντα τὴν αἰτίαν, καὶ κοινῇ πᾶσι τὸ ἑκάστῳ βέλτιστον, ᾠμην καὶ τὸ
C κοινὸν πᾶσιν ἐπιδιηγήσεσθαι ἀγαθόν. Καὶ οὐδ' ἂν ἀπεδόμην πολλοῦ τὰς ἐλπίδας· ἀλλὰ πάνυ σπουδῇ λαβὼν τὰς βίβλους, ὡς τάχιστα οἷός τ' ἦν ἀνεγίνωσκον, ἵν' ὡς τάχιστα εἰδείην τὸ βέλτιστον καὶ τὸ χεῖρον. Ἀπὸ δὴ θαυμαστῆς, ὦ ἑταῖρε, ἐλπίδος ᾠχόμην φερόμενος. Ἐπεὶ δὲ προῖων (80), καὶ ἀναγινώσκων, ὁρῶ ἄνδρα τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενον, οὐδέ τινας αἰτίας ἐπαιτιώμενον εἰς τὸ διακοσμεῖν τὰ πράγματα, ἀέρας δὲ, καὶ αἰθέρας, καὶ ὕδατα αἰτιώμενον, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ἄτοπα. Καί μοι ἔδοξεν ὁμοιότατον πεπονθέναι, ὥσπερ ἂν εἴ τις λέγων, ὅτι Σωκράτης πάντα ὅσα πράττει, νῷ πράττει, κἄπειτα ἐπιχειρήσας λέγειν τὰς αἰτίας ἑκάστων ὧν πράττω, λέγοι πρῶτον μὲν ὅτι ἐνθάδε διὰ ταῦτα νῦν κάθημαι, ὅτι
D σύγκειταί μου τὸ σῶμα ἐξ ὀστῶν καὶ νεύρων· καὶ τὰ μὲν ὀστᾶ ἐστι στερεὰ, καὶ διαφυὰς ἔχει χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων· τὰ δὲ νεῦρα, οἷα ἐπιτείνεσθαι καὶ ἀνίεσθαι, περιαμπέχοντα τὰ ὀστᾶ μετὰ τῶν σαρκῶν τε καὶ δέρματος, ὃ συνέχει αὐτά. Αἰωρουμένων οὖν τῶν ὀστῶν ἐν ταῖς αὑτῶν ξυμβολαῖς, χαλῶντα καὶ συντείνοντα τὰ νεῦρα, κάμπτεσθαί που ποιεῖ οἷόν τε εἶναι ἐμὲ τὰ νῦν τὰ μέλη· καὶ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν συγκαμφθεὶς ἐνθάδε κάθημαι. Καὶ αὖ περὶ τοῦ δια-

(79) *Τιθέναι.* Ita malui ex Platone, quam τιθέντα, ut in priori edit.

(80) *Ἐπεὶ δὲ προῖών.* Plato uterque, Ἐπειδή. Sed præstat ἐπεί, quod hic pro ἀλλά, vel ἔπειτα usurpatur. Quomodo a Plutarcho præcipue sumitur, ut jam Stephanus in notis observavit. Sic et apud Herodot. l. II, pag. 14 : Ἐπεὶ οὖν τοὺς νεανίας ἀποπεμπομένους, ἰέναι τὰ πρῶτα μὲν διὰ τῆς οἰκεομένης. Id est, *Inde* vel *tum igitur dimissos adolescentes, primum quidem cultam regionem peragrasse*, ubi oratio, quemadmodum et hic, nisi ἐπεί eo modo sumeretur, esset prorsus ἀναπόδοτος.

Digitized by Google

λέγεσθαι ὑμῖν ἑτέρας τοιάσδε αἰτίας λέγοι, φωνάς τε, καὶ ἀέρας, καὶ ἀκοὰς, καὶ ἄλλα ἄττα μυρία τοιαῦτα αἰτιώμενος, ἀμελήσας τὰς ὡς ἀληθῶς αἰτίας λέγειν· ὅτι, ἐπειδὴ Ἀθηναίοις ἔδοξε, βέλτιον εἶναι ἐμοῦ καταψηφίσασθαι, διὰ ταῦτα δὴ καὶ ἐμοὶ βέλτιον αὖ δέδοκται ἐνθάδε καθῆσθαι, καὶ δικαιότερον παραμένοντα ὑπέχειν τὴν δίκην, ἣν ἂν κελεύσωσιν. Ἐπεὶ νὴ τὸν κύνα, ὡς ἐγῷμαι, πάλαι ἂν ταῦτα τὰ νεῦρα καὶ τὰ ὀστᾶ ἢ περὶ Μέγαρα ἢ περὶ Βοιωτοὺς ἦν, ὑπὸ δόξης φερόμενα τοῦ βελτίστου, εἰ μὴ δικαιότερον ᾤμην καὶ κάλλιον εἶναι, πρὸ τοῦ φεύγειν τε καὶ ἀποδιδράσκειν, ὑπέχειν τῇ πόλει δίκην ἣν τιν' ἂν τάττῃ. Ἀλλ' αἰτία μὲν τὰ τοιαῦτα καλεῖν λίαν ἄτοπον. Εἰ δέ τις λέγοι, ὅτι ἄνευ τοῦ τὰ τοιαῦτα ἔχειν, καὶ ὀστᾶ, καὶ νεῦρα, καὶ ὅσα ἄλλα ἔχω, οὐκ ἂν οἷός τε ἦν ποιεῖν τὰ δόξαντά μοι, ἀληθῆ ἂν λέγοι· ὡς μέντοι διὰ ταῦτα ποιῶ ἃ ποιῶ, καὶ ταῦθ' ἃ νῷ πράττω, ἀλλ' οὐ τῇ τοῦ βελτίστου αἱρέσει, πολλὴ ἂν καὶ μακρὰ ῥᾳθυμία εἴη τοῦ λόγου. » Εἶτα ἐπιλέγει· « Διὸ δὴ καὶ ὁ μέν τις δίνην περιτιθεὶς (81) τῇ γῇ, ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ μένειν δὴ ποιεῖ τὴν γῆν· ὁ δὲ ὥσπερ καρδόπῳ πλατείᾳ βάθρον τὸν ἀέρα (82) ὑπερείδει· τὴν δὲ τοῦ ὡς οἷόν τε βέλτιστα αὐτὰ τεθῆναι δύναμιν, οὕτω νῦν κεῖσθαι, ταύτην οὔτε ζητοῦσιν, οὔτε τινὰ οἴονται δαιμονίαν ἰσχὺν ἔχειν· ἀλλὰ ἡγοῦνται τούτου ἂν ποτε Ἄτλαντα ἰσχυρότερον, καὶ ἀθανατώτερον, καὶ μᾶλλον ἅπαντα συνέχοντα ἐξευρεῖν· καὶ ὡς ἀληθῶς, τὸ ἀγαθὸν καὶ δέον ξυνδεῖν καὶ συνέχειν οὐδὲν οἴονται. » Τοσαῦτ' ὁ Σωκράτης περὶ τῆς Ἀναξαγόρου δόξης. Ἦν δὲ Ἀναξαγόρου μὲν διάδοχος, τῆς τε διατριβῆς ὁμοῦ καὶ τῆς δόξης, Ἀρχέλαος. Ἀρχελάου δὲ ἀκουστὴς γεγονέναι λέγεται Σωκράτης. Πλὴν ἀλλὰ Φυσικοὶ καὶ ἄλλοι, Ξενοφάνης, καὶ Πυθαγόρας, συνακμάσαντες Ἀναξαγόρᾳ, περὶ ἀφθαρσίας Θεοῦ καὶ ψυχῆς ἀθανασίας ἐφιλοσόφησαν. Ἐκ τούτων δὲ καὶ μετὰ τούτους αἱ τῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας ὑπέστησαν αἱρέσεις· τῶν μὲν τοῖσδε, τῶν δὲ ἑτέροις ἐξηκολουθηκότων, τινῶν δὲ καὶ ἰδίας δόξας ἐπινενοηκότων. Πάλιν δ' οὖν ὁ Πλούταρχος τὰς περὶ θεῶν ὑπολήψεις τῶν αὐτῶν τοῦτοι γράφει τὸν τρόπον.

A primum hic me propterea sedere, quod corpus habeam ex ossibus nervisque compactum, et ossa quidem solida sint, ac certis discriminibus intervallisque distincta, nervi autem, qui et contendantur facile, et facile remittantur, cum ipsa carne simul et cute, quæ illa præcipue continet, ossa undique complectantur. Nam dum suis in commissuris attolluntur ossa, nervi, quorum et laxare proprium est et contendere, membra ut inflectere nunc et curvare possim efficiunt, eaque de causa incurvus hic sedeo. Tum quod vobiscum etiam colloquar, id vocibus, aeri, auditioni, ac cæteris id genus sexcentis, quasi causis attribuat, veris interim quæ sequuntur omissis: nimirum, quando Atheniensibus uti me damnarent præstare visum B est, mihi quoque hic ut sederem, quodque supplicium imperarent, eodem in loco subirem, præstare ac justius esse, visum. Enimvero dudum per caelum, opinor, hi nervi atque hæc ossa, vel Megaris, vel in Bœotia, quo illa optimi opinio detulisset, versarentur, nisi quam respublica pœnam imposuerit, sustinere, multo quam servilem in modum aufugere, justius putarem atque honestius futurum. Enimvero similes proferre causas, perabsurdum fuerit. Nam si quis objiciet, nisi ossibus, nervis, partibusque cæteris instructus essem, fieri abs me quæ velim nullo modo posse, vere hoc dicat ille quidem, idem tamen, si propter illa ipsa fieri volet, quæ abs me fiunt, atque ita me demum mente agere, non optimi delectu quodam et studio, negligens admodum ac supina futura est hæc ejus oratio. » Et paucis interjectis: « Itaque alius, inquit, terram dum aeris agitatione circumfudit, vi tamen cœli firmam et immotam contineri putat: alius quadam veluti latiore mactra, fundamentum ejus aerem fulcire mavult. At vero quanam ista vi, quam optime fieri potuit, sese nunc habeant, suo quæque loco situque collocata, nec illi quærunt, nec omnino dei cujusquam ea numine contineri arbitrantur: sed potius Atlantem nescio quem et firmiorem viribus, et immortalitate potentiorem, qui tenacius universa devinciat, excogitant; atque ita boni prorsus honestique nihil, quo apta illa nexaque teneantur, agnoscunt. » Hæc Socrates de Anaxagoræ sententia. **753** Fuit autem Anaxagoræ tam scholæ quam opinionis successor Archelaus, quem Socrates audiisse fertur. Cæterum alii quoque Physici, Xenophanes et Pythagoras, qui cum Anaxagora florebant, de Dei simul incorruptione et animi immortalitate philosophati sunt. A quibus postea variæ sunt philosophorum sectæ opinionesque profectæ, cum alios alii sequerentur, nonnulli privatas etiam excogitarent ac proprias. Itaque Plutarchus eorum de diis opiniones his verbis iterum commemorat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Δόξαι φιλοσόφων περὶ θεῶν. Ἀπὸ τοῦ Πλουτάρχου.

« Ἔνιοι τῶν φιλοσόφων (83), καθάπερ Διαγόρας ὁ Μιλήσιος, καὶ Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖος, καὶ Εὐήμερος

CAPUT XVI.

Philosophorum de diis opiniones. Ex Plutarcho.

« Fuerunt, inquit, e philosophis nonnulli, ut Diagoras Milesius, Theodorus Cyrenæus et Evemerus

(81) *Δίνην περιτιθείς*, etc. Ficinus, *vertiginem circumponentes terræ sub cælo.* Serranus autem, *dum quemdam aquarum gurgitem terræ circumponunt sub cælo.* Existimavi perpetuam aeris agitationem intelligi, et ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ non cum superiore membro conjungendum, sed novi membri principium statuendum esse.

(82) *Βάθρον τὸν ἀέρα.* Ficinus legit βάθρῳ τῷ ἀέρι, vertit enim, *aere velut base.* Mihi nihil mutandum videtur.

(83) *Ἔνιοι τῶν φιλ.* Plutarch. *De placit. philosophor.*, cap. 7, pag. 880. Ex quo Eusebius, κατ' ἐπιτομήν.

Digitized by Google

Tegeates, qui deos funditus omnes sustulerunt. Evemerum sane Callimachus Cyrenæus in suis *Iambis* subobscure significat. Tragicus autem Euripides, ut sensum plane suum Areopagi metu aperire non auderet, hoc modo tamen indicavit. Quippe Sisyphum introducit, opinionis hujus vindicem, cui suffragatur ipse quoque; tum Anaxagoram contra laudat, quem omnium primum recte de Deo sensisse testatur, his verbis: « Anaxagoras, inquit, principio corpora stetisse docet, quæ divina mens postea digesserit, rerumque omnium ortus effecerit. At Plato prima illa corpora non jam stetisse vult, sed confuse potius ac perturbate agitata fuisse; Deumque propterea, qui optime nosset quam sit ordo confusione præstantior, suis quæque locis magno cum ornatu collocasse. Quibus ita subdit, Eodem, inquit, ambo errore laborarunt, quod rerum humanarum curam Deo tribuerent, earumque causa mundum ab eo conditum et ornatum esse statuerent. Nam beatum illud animal omnis corruptionis expers omni bonorum genere plenum, nec ullius omnino mali capax, quodque totum in sua unius felicitate et immortalite conservanda tuendaque versatur, rerum humanarum sollicitudine vacat. Alioqui miser utique Deus esset, qui operæ cujusdam fabrique more, comportandis oneribus, orbique moliendo admodum insudaret. **754** Præterea, Deus ille quem vocant, vel toto illo priori ævo, cum immota essent corpora, nondum erat: vel cum eadem perturbate moverentur, aut dormiebat ipse, aut vigilabat, aut negandum utrumque. Enimvero nec primum illud probari potest, cum æternus Deus sit: nec secundum. Si enim æterno Deus somno teneretur, mortuus esset necesse est; somnus enim æternus mors est. At somnus in Deum nullo modo cadit: ipsa enim Dei immortalitas ab eo quod morti proximum est longissime distat. Qui si potius vigilabat, aut re ad suam felicitatem aliqua indigebat, aut eamdem habebat numeris omnibus absolutam. Si prius illud concedetur, beatus ergo Deus non erat; cui enim ad felicitatem aliquid desit, beatum profecto non est: posterius vere nemo dicat; nunquam enim, si nulla re indigeret, novarum in rerum molitionem ineumberet. Jam vero si Deus est, ejusque providentia res humanæ gubernantur, quomodo tandem vile indignumque caput secunda, præclarum et insigne adversa fortuna utitur? Nam et Agamemnon ille,

Rex idem excellens, idemque acerrimus armis,

adulteri et adulteræ fraudibus occubuit: et ipsius gentilis Hercules, postquam ea quæ vitam hominum infestam habebant, partem maximam sustu-

A ὁ Τεγεάτης, καθόλου φασὶ μὴ εἶναι θεούς. Τὸν δὲ Εὐήμερον καὶ Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος αἰνίττεται ἐν τοῖς *Ἰάμβοις*. Καὶ Εὐριπίδης ὁ τραγῳδιοποιὸς, ἀποκαλύψασθαι μὲν οὐκ ἠθέλησε, δεδοικὼς τὸν Ἄρειον πάγον, ἐνέφηνε δὲ τοῦτον τὸν τρόπον. Τὸν γὰρ Σίσυφον εἰσήγαγε προστάτην ταύτης τῆς δόξης, καὶ συνηγόρησεν αὐτοῦ τῇ γνώμῃ.» Ἐπὶ τούτοις (84) πάλιν τὸν Ἀναξαγόραν εἰσάγει, πρῶτον φάσκων αὐτὸν ὀρθῶς φρονῆσαι περὶ Θεοῦ. Λέγει δὲ οὕτως· « Ὁ δὲ Ἀναξαγόρας, φησὶν, ὡς εἱστήκει κατ' ἀρχὰς τὰ σώματα, νοῦς δὲ αὐτὰ διεκόσμησε Θεοῦ, καὶ τὰς γενέσεις τῶν ὅλων ἐποίησεν. Ὁ δὲ Πλάτων οὐχ ἑστηκότα ὑπέθετο τὰ πρῶτα σώματα, ἀτάκτως δὲ κινούμενα· διό φησιν· Ὁ Θεὸς ἐπιστήσας, ὡς τάξις ἀταξίας ἐστὶ βελτίων, διεκόσμησεν αὐτά.» Οἷς ἐπιλέγει· « Κοινῶς οὖν (85)

B ἁμαρτάνουσιν ἀμφότεροι, ὅτι τὸν Θεὸν ἐποίησαν ἐπιστρεφόμενον τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ τούτων χάριν τὸν κόσμον κατασκευάζοντα. Τὸ γὰρ μακάριον καὶ ἄφθαρτον ζῶον, συμπεπληρωμένον τε πᾶσι (86) τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ κακοῦ παντὸς ἄδεκτον, ὅλον ὂν περὶ τὴν συνοχὴν τῆς ἰδίας εὐδαιμονίας τε καὶ ἀφθαρσίας, ἀνεπιστρεφές ἐστι τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Κακοδαίμων δ' ἂν εἴη, ἐργάτου δίκην καὶ τέκτονος ἀχθοφορῶν, καὶ μεριμνῶν εἰς τὴν τοῦ κόσμου κατασκευήν. Καὶ πάλιν· Ὁ Θεὸς ὃν λέγουσιν, ἤτοι τὸν ἔμπροσθεν αἰῶνα οὐκ ἦν, ὅτε ἦν ἀκίνητα τὰ σώματα, ἢ ὅτε ἀτάκτως ἐκινεῖτο, ἢ ἐκοιμᾶτο, ἢ ἐγρηγόρει, ἢ οὐδέτερον τούτων. Οὔτε τὸ πρῶτόν ἐστι δέξᾶσθαι· ὁ γὰρ Θεὸς αἰώνιος· οὔτε τὸ δεύτερον· εἰ γὰρ ἐκοιμᾶτο ἐξ αἰῶνος ὁ Θεὸς, ἐτεθνήκει· αἰώνιος γὰρ ὕπνος

C θάνατός ἐστιν. Ἀλλά γε ἄδεκτος ὕπνου ὁ Θεός· τὸ γὰρ ἀθάνατον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἐγγὺς θανάτου, πολὺ κεχώρισται (87). Εἰ δὲ ἦν ὁ Θεὸς ἐγρηγορὼς, ἤτοι ἐνέλιπεν εἰς εὐδαιμονίαν, ἢ πεπλήρωτο ἐν μακαριότητι (88). Καὶ οὔτε κατὰ τὸ πρῶτόν ἐστι μακάριος ὁ Θεός· τὸ γὰρ ἐλλεῖπον εἰς εὐδαιμονίαν οὐ μακάριον· οὔτε κατὰ τὸ δεύτερον· μηδὲν γὰρ ἐλλείπων (89) κεναῖς ἐμελλεν ἐπιχειρεῖν πράξεσι. Πῶς δὲ, εἴπερ ὁ Θεὸς ἔστι καὶ τῇ τούτου φροντίδι τὰ κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομεῖται, τὸ μὲν κάδηλον εὐτυχεῖ, τὸ δὲ ἀστεῖον ἐναντίον πάσχει; Ἀγαμέμνων τε γάρ,

D *Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς, κρατερός τ' αἰχμητὴς,*

ὑπὸ μοιχοῦ καὶ μοιχαλίδος ἡττηθεὶς ἐδολοφονήθη· καὶ ὁ τούτου δὲ συγγενὴς Ἡρακλῆς, πολλὰ τῶν ἐπιλυμαινομένων τὸν ἀνθρώπινον βίον καθάρας, ὑπὸ

(84) *Ἐπὶ τούτοις.* Hæc usque ad λέγει δὲ οὕτως Eusebii verba sunt.

(85) *Κοινῶς οὖν.* Imo tu solus, Plutarche, gnaviter impius es, qui Deo rerum humanarum curam eripias, et divinæ mentis ac felicitatis magnitudinem infinitam, angustis et iniquis ingenii tui finibus metiare.

(86) *Συμπεπληρωμένον τε πᾶσι.* Nota, pro πάντων ἀγαθῶν, quæ et alibi reperias.

(87) *Θανάτου πολὺ κεχ.* Vocem ὕπνου, quæ post θανάτου sequebatur, cum Plutarcho sustinimus. Merum glossema fuit, quo nescio quis explicare voluit τὸ ἐγγὺς θανάτου. Itaque ascripsit ὕπνος (non ὕπνου) qui vere morti simillimus.

(88) *Πεπλήρωτο ἐν μακαριότητι.* Rectius, quam ut apud Plutarchum, πεπληρώκει μακαριότητα.

(89) *Μηδὲν γὰρ ἐλλείπων.* Imo certe, quod optime Plato vidit, id omnino summæ ejus et infinitæ bonitati debebatur. Cæterum in priori editione perperam legebatur, μηδὲν γὰρ ἐλλεῖπον.

Digitized by Google

Δηϊανείρας φαρμακευθεὶς ἐδολοφονήθη. Θαλῆς νοῦν τοῦ κόσμου Θεόν· Ἀναξίμανδρος τοὺς ἀφτέρας οὐρανίους θεούς· Δημόκριτος Θεὸν ἐν πυρὶ σφαιροειδῆ τὴν τοῦ κόσμου ψυχήν· Πυθαγόρας τῶν ἀρχῶν τὴν μὲν μονάδα Θεόν· καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἥτις ἐστὶν ἡ τοῦ ἑνὸς φύσις, αὐτὸς ὁ νοῦς· τὴν δ' ἀόριστον δυάδα, καὶ δαίμονα, καὶ τὸ κακὸν, περὶ ἣν ἐστι τὸ ὑλικὸν πλῆθος, ἐστὶ καὶ ὁρατὸς ὁ κόσμος.» Μετὰ δὲ τούτους (90) οἱ νέοι τῷ χρόνῳ πῶς ἐδόξαζον, ἄκουε. «Σωκράτης καὶ Πλάτων ἓν τὸ μονοφυὲς καὶ αὐτοφυὲς, τὸ μοναδικὸν, τὸ ὄντως ὂν ἀγαθόν· πάντα δὲ ταῦτα τῶν ὀνομάτων εἰς τὸν νοῦν σπεύδει. Νοῦς οὖν ὁ Θεὸς χωριστὸν εἶδος, τοῦτ' ἔστι τὸ ἀμιγὲς πάσης ὕλης, καὶ μηδενὶ παθητῷ συμπεπλεγμένον. Ἀριστοτέλης τὸν μὲν ἀνωτάτω Θεὸν εἶδος χωριστὸν, ἐπιβεβηκότα τῇ σφαίρᾳ τοῦ παντὸς, ἥτις ἐστὶν αἰθέριον σῶμα τὸ πέμπτον ὑπ' αὐτοῦ καλούμενον. Διῃρημένου δὲ τούτου κατὰ σφαίρας, τῇ μὲν φύσει συναφεῖς, τῷ λόγῳ δὲ κεχωρισμένας, ἑκάστην οἴεται τῶν σφαιρῶν ζῷον εἶναι, σύνθετον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς, ὧν τὸ μὲν σῶμά ἐστιν αἰθέριον, κινούμενον κυκλοφορικῶς, ἡ ψυχὴ δὲ λόγος ἀκίνητος, αἴτιος τῆς κινήσεως κατ' ἐνέργειαν. Οἱ Στωϊκοὶ κοινότερον Θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν, ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γένεσιν κόσμου, περιειληφότος πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους, καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίνεται. Καὶ πνεῦμα μὲν διῆκον δι' ὅλου τοῦ κόσμου, τὰς δὲ προσηγορίας μεταλαμβάνον, διὰ τὰς ὕλης (91), δι' ἧς κεχώρηκε, παραλλάξεις. Θεὸν δὲ καὶ τὸν κόσμον, καὶ τοὺς ἀστέρας, καὶ τὴν γῆν, τόν τ' ἀνωτάτω πάντων νοῦν ἐν αἰθέρι. Ἐπίκουρος ἀνθρωποειδεῖς μὲν πάντας τοὺς θεοὺς, λόγῳ δὲ πάντας θεωρητοὺς διὰ τὴν λεπτομέρειαν τῆς τῶν εἰδώλων φύσεως. Ὁ δ' αὐτὸς ἄλλας τέσσαρας φύσεις, κατὰ γένος ἀφθάρτους τάσδε, τὰ ἄτομα, τὸ κενὸν, τὸ ἄπειρον, τὰς ὁμοιομερείας (92) καὶ τὰ στοιχεῖα.» Τοιαῦται μὲν δὴ τῶν Φυσικῶν φιλοσόφων καὶ αἱ περὶ Θεοῦ διαστάσεις τε καὶ δυσφημίαι, ὧν πρώτους ὁ λόγος συνίστησι τοὺς ἀμφὶ τὸν Πυθαγόραν τε καὶ Ἀναξαγόραν, Πλάτωνά τε καὶ Σωκράτη, νοῦν καὶ Θεὸν ἐπιστῆσαι τῷ κόσμῳ. Οὗτοι δὴ κομιδῇ παῖδες τοῖς χρόνοις ἀποδείκνυνται γενόμενοι, καθ' οὓς χρόνους ταῦτα ἱστόρηται, τῆς Ἑβραίων ἀρχαιολογίας (93). Οὐκ ἦν ἄρα παλαιοτάτη παρὰ πᾶσιν Ἕλλησι καὶ (94), τοῖς πρόπαλαι τὴν πολύθεον δεισιδαιμονίαν παρά τε Φοίνιξι καὶ Αἰγυπτίοις εἰσηγησαμένοις ἡ τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσις, ἣν πρῶτος Ἑλλήνων Ἀναξαγόρας, καὶ οἱ ἀμφ' αὐτὸν ἐξήνεγκαν. Καὶ μὴν τὰ τῆς πολυθέου δεισιδαιμονίας πάντων ἐθνῶν ἐκράτει· ἀλλ' ἦν, ὡς ἔοικεν, οὐ τὴν ἀληθῆ περιέχοντα θεολογίαν, ἀλλ' ἣν Αἰγύπτιοι καὶ Φοίνικες πρῶτοι πάντων συστήσασθαι ἐμαρτυρήθησαν. Αὕτη δὲ ἦν θεοὺς μὲν οὐδαμῶς, οὐδέ τινας θείας δυνάμεις, ἄνδρας δὲ ἤδη πάλαι ἐν νεκροῖς κειμένους θεολογοῦσα, ὡς ὁ τῆς ἀληθείας

lisset, Dejaniræ veneficio ac fraude sublatus est. Thales mundi mentem Deum esse voluit: Anaximander sidera cœlestes deos constituit: Democritus Deum in igne collocat, rotundum quemdam mundi animum: Pythagoras ex principiis unitatem Deum vocavit et bonum, quod propria unius natura, ipsaque adeo mens est: infinitum autem binarium, dæmonem, malumque dixit, ad quem et materiæ copia, et mundus hic quem videmus revocetur.» Post hos qui secuti sunt ætate juniores attende quid senserint. «Socrates et Plato unum aliquid statuunt, uniusque naturæ, quod ex sese ortum sit, idemque singulare, ac vere bonum: quæ omnis appellationum varietas unam ad mentem spectat ac tendit. Mens igitur Deus erit, semota quædam forma, hoc est ab omni tam materiæ concretione quam patientis cujusvis societate disjuncta. Aristoteli placuit summum quidem illum Deum, semotam ac singularem esse formam, qui universi hujus sphæram insideat, corpus, inquam, illud ætherium, quod ab eodem quintum vocatur. **755** Et quidem universo plures in sphæras distincto, quæ suapte natura contiguæ, rationis uniusvi separentur, earum quamlibet animal esse putat ex corpore animoque conflatum: ita quidem, ut corpus ætherium esse, atque in orbem moveri, animum, rationem immobilem, ac re ipsa motus efficientem esse velit. Stoici partem fere maximam, artificiosum illum ignem Deum esse pronuntiant, qui certo quodam ordine ad mundi hujus procreationem feratur, qui suo ipse gremio cuncta rationum earum, ex quibus singula fato nascuntur, semina comprehendat. Adjungunt igni spiritum, qui mundum universum ita permeet, ut pro multiplici materiæ quam pervadit mutatione, multiplicem quoque nominum diversitatem accipiat. Postremo, divinitatem illi mundo, sideribus ac terræ sic attribuunt, ut mentem omnium altissimam in æthere constituant. Epicurus humana quidem specie deos figurabat omnes, eosdem tamen, quod suapte natura simulacrorum haberent exiles nimium tenuesque partes, rationis uniusoculis cerni posse putabat. Alias præterea quatuor naturas addebat, quarum genus interire non posset, atomos, vacuum, infinitum, et partium similitudines, quas etiam elementa nuncupabat.» Hæ sunt de Deo philosophorum illorum, quos Physicos vocabant, tam impiæ, quam diversæ pugnantesque sententiæ. Quorum omnium principes, Pythagoram, Anaxagoram, Platonem et Socratem ex illo Plutarchi testimonio constat, mentem atque Deum mundo præfecisse. Atqui hos omnes pueros admodum fuisse reperiemus, si eorum ætatem cum

(90) *Μετὰ δὲ τούτους.* Eusebius loquitur usque ad ἄκουε.

(91) *Διὰ τὰς ὕλης*, etc. Hinc Plutarchum emendes licet, apud quem minus recte, δι' ὅλης τῆς ὕλης, δι' ἧς κεχωρήκει, παραλλάξαι.

(92) *Ὁμοιομερείας.* Verbo dixit, quod Plutarch., ὁμοιότητας· αὗται δὲ λέγονται ὁμοιομέρειαι.

(93) *Τῆς Ἑβραίων ἀρχαιολογίας.* Supple ἕνεκα. Id est, ὅσα γε πρὸς τὴν Ἑβρ. ἀρχαιολογίαν.

(94) *Ἕλλησι, καὶ*, etc. Manifesta hic trajectio est. Lege ergo, Ἕλλησι, παρά τε Φοίνιξι, καὶ Αἰγυπτίοις, καὶ τοῖς πρόπαλαι τὴν πολυθ. δεισιδαιμ. εἰσηγησαμένοις, ἡ τοῦ, etc. Imo ante τῆς πρόπαλαι, libenter τὸ καὶ expunxerim.

Digitized by Google

illa Hebræorum antiquitate conferamus. Ita non Dei sane fuit vel apud Græcos omnes, vel apud Phœnices et Ægyptios, aut si qui alii priscam illam de numinum multitudine superstitionem invexerunt, pervetusta cognitio, quam e Græcis primi Anaxagoras et Anaxagoræ suppares intulerunt. Enimvero gentes quidem omnes superstitiosus ille de pluribus diis error invaserat: ejusmodi tamen prorsus is erat, qui non veram ac propriam, sed eam modo, quam primum ab Ægyptiis atque Phœnicibus conflatam esse tot supra testimoniis ostendimus, theologiam contineret. Ea porro nec ullos omnino deos, nec divinas virtutes ullas, sed homines tantum pridem consepultos loquebatur, ut ipsa veritatis oracula tanto ante prodiderunt. Age ergo, totam hanc disputationem denuo repetamus. Et quoniam e Physicis illis philosophis, **756** ad sensus alii cuncta revocabant : alii ut Xenophanes Colophonius, et Parmenides Eleates, alia defendentes omnia, sensus tollebant, eorumque vi comprehendi nihil, atque uni propterea rationi fidem habendam esse dicebant : istorum nunc reprehensionem videamus.

A πάλαι ἀπέδειξε λόγος. Φέρ' οὖν, πάλιν ἀναλάβωμεν τὸν λόγον. Ἐπειδὴ τῶν Φυσικῶν φιλοσόφων οἱ μὲν πάντα κατέβαλλον ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις, οἱ δ' αὖ πάλιν τούτοις ἀνθεῖλκον, ὡς οἱ περὶ τὸν Ξενοφάνην τὸν Κολοφώνιον, καὶ Παρμενίδην τὸν Ἐλεάτην, οἳ δὴ τὰς αἰσθήσεις ἀνῄρουν, μηδὲν εἶναι φάσκοντες καταληπτὸν τῶν ἐν αἰσθήσει, διὸ μόνῳ δεῖν πιστεύειν τῷ λόγῳ· τὰ πρὸς αὐτοὺς ἀντειρημένα διασκεψώμεθα.

CAPUT XVII.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Adversus Xenophanem et Parmenidem, qui sensus tollerent; ex libro octavo Aristoclis De philosophia.

Πρὸς τοὺς περὶ Ξενοφάνην καὶ Παρμενίδην, τὰς αἰσθήσεις ἀναιροῦντας. Ἀπὸ τοῦ ὀγδόου τῶν Περὶ φιλοσοφίας *Ἀριστοκλέους.*

« Longe alia, inquit, aliorum vox et oratio est. Sensus enim visaque omnia funditus repudianda, rationi uni fidem habendam opinantur. Ac primum quidem Xenophanes, Parmenides, Zeno et Melissus, in ea sunt doctrina versati, quam Stilpo deinde ac Megarenses philosophi defendere. Hi quidquid esset, unum duntaxat esse ; quod ab eo diversum esset, id non esse : generari nihil : nihil corrumpi, moveri omnino nihil statuebant. Adversus istos alius erit pluribus philosophandi locus : nunc tamen, locum hunc quod attinet, ita ratiocinamur. Partem nostri divinissimam esse rationem fatemur ipsi quoque : sed tamen sensu præterea, quemadmodum et corpore, indigemus. Et vero sensum etiam ad promendum verum suapte natura comparatum esse, hoc argumento manifeste conficitur. Qui sentit, idem quin aliquid patiatur, fieri nullo modo potest. At qui patitur, hoc ipsum quod patitur, cognoscat necesse est. Sensus igitur cognitio quædam est. Jam si sentire pati aliquid est, et quidquid patitur, ab aliquo patitur, consequens omnino est, quod efficit, ab eo quod patitur esse diversum. Habemus ergo primum id esse, quod diversum vocatur, cujusmodi sunt color atque sonus ; deinde quidquid est, non esse quid unum. Adde ne immobile quidem illud esse, cum ipsa sentiendi ratio motus quidam sit. Quare nemo est, qui non sensus, quo modo natura postulat, habere velit : credo quod omnes sanis potius, quam ullo vitio laborantibus fidem habeant. Et merito sane vehemens quidam illorum amor nobis altius insidet : nec tam insanus quisquam reperiatur, qui ut bonis omnibus aliis fruatur, sensus vel unius jacturam facere velit. **757** Qui autem eos criminantur, illos utique hanc semel in opinionem adductos, qua sensus inutiles existimant, id ipsum de sensibus, quod apud Homerum Pandarus de arcu suo dicebat, usurpare oporteret,

« Ἄλλοι δ' ἐγένοντο τούτοις τὴν ἐναντίαν φωνὴν ἀφιέντες· οἴονται γὰρ δεῖν, τὰς μὲν αἰσθήσεις καὶ τὰς φαντασίας καταβάλλειν, αὐτῷ δὲ μόνον τῷ λόγῳ πιστεύειν. Τοιαῦτα γάρ τινα πρότερον μὲν Ξενοφάνης, καὶ Παρμενίδης, καὶ Ζήνων, καὶ Μέλισσος ἔλεγον, ὕστερον δ' οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ τοὺς Μεγαρικούς. Ὅθεν ἠξίουν οὗτοί γε τὸ ὂν ἓν εἶναι, καὶ τὸ μὴ ὂν ἕτερον εἶναι (95), μηδὲ γεννᾶσθαί τι, μηδὲ φθείρεσθαι, μηδὲ κινεῖσθαι τὸ παράπαν. Τὸν μὲν οὖν πλείω πρὸς τούτους λόγον ἐσόμεθα φιλοσοφοῦντες· νυνὶ μέντοι πρὸς τοῦτο λεκτέον. Εἴποιμεν γὰρ ἄν, ὡς ὁ μὲν λόγος ἡμῶν εἴη τὸ θειότατον· οὐ μὴν ἀλλὰ δεῖ γε καὶ τῆς αἰσθήσεως, ὥσπερ γε δὴ καὶ σώματος. Ὅτι δὲ καὶ ἡ αἴσθησις ἀληθεύειν πέφυκε, δῆλον. Οὐ γὰρ οἷόν τε τὸν αἰσθανόμενον μὴ οὐχὶ πάσχειν τι· πάσχων δὲ τὸ πάθος ἂν εἰδείη. Γνῶσις οὖν τίς ἐστι καὶ ἡ αἴσθησις. Ἀλλὰ μὴν εἰ τὸ αἰσθάνεσθαι πάσχειν τί ἐστιν, ἅπαν δὲ τὸ πάσχον ὑπό του πάσχει, πάντως ἂν ἕτερον εἴη τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον. Ὥστε πρῶτον εἴη ἂν τὸ λεγόμενον ἕτερον· οἷον τὸ χρῶμα καὶ ὁ ψόφος· ἔπειτα δὲ ἓν τὸ ὂν οὐκ ἔσται· καὶ μὴν οὐδὲ ἀκίνητον· ἡ γὰρ αἴσθησίς ἐστι κίνησις. Ταύτῃ βούλεται πᾶς τις κατὰ φύσιν ἔχειν τὰς αἰσθήσεις, ἅτε δὴ πιστεύων, οἶμαι, ταῖς ὑγιαινούσαις μᾶλλον ἢ ταῖς νοσούσας. Εἰκότως ἄρα καὶ δεινός τις ἔρως αὐτῶν ἡμῖν ἐντέτηκεν. Οὐδείς γέ τοι μὴ μεμηνὼς ἕλοιτ' ἂν ποτε μίαν αἴσθησιν ἀποβαλεῖν, ὅπως αὐτῷ πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ γένοιτο. Τοὺς δὲ διαβάλλοντας αὐτὰς ἐχρῆν, πεπεισμένους γε, ὅτι μάτην ἔχοιεν αὐτάς, εἰπόντας ἅπερ ὁ Πάνδαρος λέγει παρὰ τῷ Ὁμήρῳ περὶ τῶν ἑαυτοῦ τόξων·

Infensus mihi continuo caput auferat hostis,
Ni fractam hanc manibus pharetram, quando illa per armos
Pondus iners pendet, mediis injecero flammis :

Αὐτίκ' ἔπειτ' (96) ἀπ' ἐμεῖο κάρη τάμοι ἀλλότριος [φώς,
Εἰ μὴ ἐγὼ τάδε τόξα φαεινῷ ἐν πυρὶ θείην,
Χερσὶ διακλάσσας, ἀνεμώλια γάρ μοι ὀπηδεῖ·

(95) *Καὶ τὸ μὴ ὂν ἕτερον εἶναι.* Repone cum altero ms., καὶ τὸ ἕτερον μὴ εἶναι.

(96) Αὐτίκ' ἔπειτ'. *Iliad.* E, v. 214.

Digitized by Google

τὸ μετὰ τοῦτο διαλυμήνασθαι πάσας τὰς αἰσθήσεις ἑαυτῶν. Οὕτω γὰρ ἂν τις ἐπίστευεν αὐτοῖς ἔργῳ διδάσκουσιν, ὡς εἰς οὐδὲν αὐτῶν δέοιντο. Νυνὶ δὲ τοῦτο ἀτοπώτατόν ἐστι. Ἀχρήστους γὰρ ἀποφαίνοντες αὐτὰς τῷ λόγῳ, τοῖς ἔργοις τὰ μάλιστα χρώμενοι διατελοῦσιν αὐταῖς. Ὅ γέ τοι Μέλισσος ἐθέλων ἐπιδεικνύναι, ὅτι τῶν φαινομένων καὶ ἐν ὄψει, τούτων οὐδὲν εἴη τῷ ὄντι, διὰ τῶν φαινομένων ἀποδεικνύειν (97) αὐτῶν. Φησὶ γοῦν· Εἰ γάρ ἐστι γῆ, καὶ ὕδωρ, καὶ ἀήρ, καὶ πῦρ, καὶ σίδηρος, καὶ χρυσός· καὶ τὸ μὲν ζῶν, τὸ δὲ τεθνηκὸς, καὶ μέλαν, καὶ λευκὸν, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ὅσα φασὶν εἶναι ἄνθρωποι ἀληθῶς, ἦ καὶ ἡμεῖς ὁρθῶς ὁρῶμεν καὶ ἀκούομεν· εἶναι ἐχρῆν καὶ τὸ ὂν τοιοῦτον, οἷον πρῶτον ἔδοξεν ἡμῖν εἶναι, καὶ μὴ μεταπίπτειν, μηδὲ γίνεσθαι ἕτερον, ἀλλ' εἶναι ὅμοιον, οἷόν πέρ ἐστιν ἕκαστον. Νῦν δὲ ἔφαμεν ὁρθῶς ὁρᾷν, καὶ ἀκούειν, καὶ συνιέναι· δοκεῖ δὲ ἡμῖν τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν γίνεσθαι, καὶ τὸ ψυχρὸν θερμὸν, καὶ τὸ σκληρὸν μαλακὸν, καὶ τὸ μαλακὸν σκληρόν. Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα λέγοντος αὐτοῦ, καὶ μάλα εἰκότως ἐπύθετό τις ἄν, Ἆρ' οὖν ὅτι ὃ νῦν θερμόν ἐστι, κἄπειτα τοῦτο γίνεται ψυχρὸν, οὐκ αἰσθόμενος ἔγνως; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἄλλων. Ὅπερ γὰρ ἔφην, εὑρεθείη ἂν οὐδὲν, ἀλλ' ἢ τὰς αἰσθήσεις ἀναιρῶν καὶ ἐλέγχων, διὰ τὸ μάλιστα πιστεύειν αὐταῖς. Ἀλλὰ γὰρ οἱ μὲν τοιοῦτοι λόγοι σχεδὸν ἱκανὰς ἤδη δεδώκασιν εὐθύνας· ἐξίτηλοί γέ τοι γεγόνασιν, ὡς εἰ μηδὲ ἠλέχθησαν (98) τὸ παράπαν. Ἤδη μέντοι θαρροῦντες, λέγωμεν ὁρθῶς φιλοσοφεῖν τοὺς καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὸν λόγον ἐπὶ τὴν γνῶσιν τὴν τῶν πραγμάτων παραλαμβάνοντας. » Τοιοῖδε μὲν οὖν οἱ ἀμφὶ τὸν Ξενοφάνην, ὃς δὴ λέγεται συναχμάσαι τοῖς ἀμφὶ Πυθαγόραν καὶ Ἀναξαγόραν. Ξενοφάνους δὲ ἀκουστὴς γέγονε Παρμενίδης· τούτου Μέλισσος, οὗ Ζήνων, οὗ Λεύκιππος, οὗ Δημόκριτος, οὗ Πρωταγόρας, καὶ Νεσσᾶς· τοῦ δὲ Νεσσᾶ Μητρόδωρος, οὗ Διογένης, οὗ Ἀνάξαρχος. Ἀναξάρχου δὲ γνώριμος γέγονε Πύῤῥων, ἀφ' οὗ ἡ τῶν Σκεπτικῶν ἐπικληθέντων διατριβὴ συνέστη οὓς καὶ αὐτοὺς μηδὲν εἶναι τὸ παράπαν, μήτε γ' ἐν αἰσθήσει μήτ' ἐν λόγῳ καταληπτὸν ὁριζομένους, ἐπέχοντας δ' ἐν πᾶσιν, ὅπως ἀπήλεγχον οἱ ἀντιδοξάζοντες, μαθεῖν πάρεστιν ἀπὸ τοῦ δηλωθέντος συγγράμματος, ὧδέ πη πρὸς λέξιν ἔχοντος.

simulque sensus omnes suos exstinguere: tum enim demum fides ipsis haberetur, cum iis sibi nihil opus esse re ipsa comprobarent. Nunc vero absurdissime faciunt, qui cum eos inutiles oretenus esse dictitent, iisdem tamen reipsa constantissime abutantur. Enimvero Melissus, eorum quæ apparent, quæque ob oculos posita sunt, nihil re vera esse probare dum vult, ex illis ipsis quæ apparent argumenta ducit. Quippe, si enim terra, inquit, si aqua et aer, si ignis, ferrum, aurum; si vivens aliquid, aliud mortuum, si nigrum atque album, si alia sunt omnia, quæ ab hominibus vere esse dicuntur: postremo si videmus ipsi audimusque recte; illud etiam profecto quod est tale semper manere debeat, quale primo nobis est visum, nec mutari subinde atque alterum fieri, sed potius idem constanter esse quidlibet quod semel est. Atqui recte cum videre nos, tum audire etiam et intelligere dicimus; et tamen frigidum id nobis quod calidum erat fieri videtur, calidumque vicissim quod erat frigidum, similiterque durum in molle, et molle rursus in durum mutari. Hæc igitur aliaque id genus quamplurima cum a Melisso dicantur, jure profecto quæsierit ex eo quispiam, num hoc ipsum, quod modo calidum est, frigidum id post modum fieri, sentiendo cognoverit. Nam cæterorum omnium eadem plane ratio est. Ita constabit omnino quam vere dictum abs me fuerit, eo tantum a Melisso tolli carpique sensus, quod fidem sensibus maximam habeat. Sed enim abunde opinor castigatum a nobis est totum hoc ratiocinandi genus, imo perinde jam exolevit, ac si nunquam penitus usurpatum fuisset. Hoc ergo nunc secure dicamus, recte illos philosophari, qui rerum in cognitione haurienda, sensus etiam cum ratione conjungunt.» Hactenus ille. Tales igitur Xenophanis sectatores fuere, quem Pythagoræ et Anaxagoræ temporibus floruisse aiunt. **758** Nam Xenophanis quidem auditor fuit Parmenides: hunc vero Melissus audivit, Melissumque Zeno: Zenoni Leucippus, Leucippo Democritus, Democrito Protagoras atque Nessas operam dedere. Jam Metrodorum Nessas, Diogenem Metrodorus, Anaxarchum Diogenes, Pyrrhonem Anaxarchus discipulum habuit. Scepticorum Pyrrho sectam instituit; quos itidem, quod nihil omnino vel sensu, vel ratione comprehendi posse statuerent, assensionemque propterea rebus in omnibus inhiberent, quemadmodum contrariæ sententiæ vindices arguerint, ex eodem Aristoclis opere cognosci potest. Sic enim ad verbum ipse loquitur (98*).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Πρὸς τοὺς κατὰ Πύῤῥωνα Σκεπτικοὺς, ἤτοι ἐφεκτικοὺς ἐπικληθέντας, μηδὲν καταληπτὸν εἶναι ἀποφηναμένους. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ἀναγκαίως (99) δ' ἔχει πρὸ παντὸς διασκέψασθαι περὶ τῆς ἡμῶν αὐτῶν γνώσεως. Εἰ γὰρ αὖ μηδὲν παφύκαμεν γνωρίζειν, οὐδὲν ἔτι δεῖ περὶ τῶν ἄλλων σκοπεῖν. Ἐγένοντο μὲν οὖν καὶ τῶν πάλαι τινὲς, οἱ

CAPUT XVIII.

Adversus eorum philosophorum sectam, qui quod Pyrrhonem secuti nihil comprehendi posse statuerint, Sceptici, et assensum inhibentes vocati sunt. Ex eodem Aristocle.

« Necesse est, inquit ille, cognitionis nostræ rationem ante omnia videamus. Nam si cognoscendi vim a natura nullam accepimus, omittamus licet de aliis quærere. Nonnullorum certe olim vox ea fuit,

(97) Forte ἀποδεικνύει.
(98) Forte ἐλέχθησαν.
(98*) Hic desinit Trapezuntii versio.

(99) *Ἀναγκαίως.* Subtilis ac solida est tota hæc ab Aristocle contra Scepticos suscepta disputatio.

Digitized by Google

quos refellit Aristoteles. Et Pyrrho quidem Eleus opinionis hujus defensor erat acer in primis ac vehemens, nihil tamen scriptum reliquit. At Timo, ejus discipulus, tria ei spectanda docet, qui ad felicitatem aspirat : primum, cujusmodi rerum natura sit : deinde, quem in iis modum tenere debeamus : postremo, quid iis eventurum sit, qui hoc fecerint. Res ergo quod attinet, promiscuas ipsi omnium habendas esse tradit, ac nutantes dubiasque rationes : proinde nec in sensibus, nec in opinionibus verum aut falsum inesse posse : ex quo demum id sequatur, fidem iis haberi nullam oportere, agendumque nobis propterea, nihil ut opinemur, nullam inclinemus in partem, inconcussi denique semper immotique maneamus : atque ita, quidquid propositum nobis fuerit, id non potius esse, quam non esse, aut esse idem et non esse dicamus, imo ne non esse quidem. Cæterum qui hunc in modum comparati fuerint, id consecuturos illos esse confirmat, primum ut asseverent nihil, deinde nulla ut unquam perturbatione moveantur, cui utrique voluptatem Ænesidemus adjungit. **759** Hæc a Timone summatim. Videamus an recte dicta. Cum igitur isti promiscuas rerum omnium rationes esse velint, proindeque aut ulli hærendum, aut opinandum quidquam esse negent : ex iis utique merito quærat aliquis, errentne qui discriminis aliquid inter eas constituant, an non? Si enim errant, utique non recte sentiunt. Ita nonnullos esse dicant ipsi quoque necesse est, qui falso de rebus opinentur, se porro unos esse, qui vere pronuntient : ex quo profecto sequitur veri aliquid falsique reperiri. Quod si non erramus, quotquot res ab aliis alias vulgo distinguimus, quænam illos intemperiæ tenent, qui nos tam vehementer incessant, cum eosdem errare necesse sit, dum nullum ab iis non discrimen excludunt? Verum esto, demus tamen illis nulla res prorsus omnes diversitate secerni : ab hominum vulgo nihil ergo differunt ipsi quoque. Sapientiam igitur isti quam nobis tandem ostendunt? aut cur omnes Timonis ore proscinduntur, Pyrrho celebratur unus? Præterea, si nihil in rebus discriminis est, ne differre quidem aut non differre, opinari aut non opinari discriminis quidquam subibunt. Cur enim sint potius ista quoque, quam non sint? vel, ut Timon ipse loqui solet, cur ita? cur non? Imo, quorsum tandem vel ipsum *cur?* omnem enim quæstionem funditus proinde tollendam esse constat. Desinant igitur molestiam nobis ultra facessere. Nam insaniunt illi profecto, dum suæ ipsorum artis obliti, nos opinari quidquam jubent simul atque vetant, iidemque pronuntiant aliquid de rebus, qui tamen nihil pronuntiandum esse statuunt. Nolunt te nimirum sentire cum ullo, sibi tamen omnes fidem habere volunt : dumque se nihil scire profitentur, omnes tamen, quasi res apprime norint, passim reprehendunt. At incerta omnia esse qui dicant, hos e duobus alterum, aut utere necesse est, aut aliquid pronuntiare. Si

A ἀφέντες τήνδε τὴν φωνήν, οἷς ἀντείρηκεν ὁ Ἀριστοτέλης. Ἴσχυσε μέντοι τοιαῦτα λέγων καὶ Πύρρων ὁ Ἠλεῖος· ἀλλ' αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἐν γραφῇ καταλέλοιπεν. Ὁ δέ γε μαθητὴς αὐτοῦ Τίμων φησὶ, δεῖν τὸν μέλλοντα εὐδαιμονήσειν εἰς τρία ταῦτα βλέπειν· πρῶτον μὲν, ὁποῖα πέφυκε τὰ πράγματα· δεύτερον δὲ, τίνα χρὴ τρόπον ἡμᾶς πρὸς αὐτὰ διακεῖσθαι· τελευταῖον δὲ, τί περιέσται τοῖς οὕτως ἔχουσι. Τὰ μὲν οὖν πράγματά φησιν αὐτὸν ἀποφαίνειν ἐπίσης ἀδιάφορα, καὶ ἀστάθμητα, καὶ ἀνέγκριτα· διὰ τοῦτο μήτε τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μήτε τὰς δόξας ἀληθεύειν ἢ ψεύδεσθαι. Διὰ τοῦτο οὖν μηδὲ πιστεύειν αὐταῖς δεῖν, ἀλλ' ἀδοξάστους, καὶ ἀκλινεῖς, καὶ ἀκραδάντους εἶναι. περὶ ἑνὸς ἑκάστου λέγοντας, ὅτι οὐ μᾶλλόν ἐστιν, ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ καὶ ἔστι, καὶ οὐκ ἔστιν, οὔτ' οὐκ ἔστιν. Τοῖς μέντοι διακειμένοις οὕτω περιέσεσθαι Τίμων φησὶ πρῶτον μὲν ἀφασίαν, ἔπειτα δ' ἀταραξίαν, Αἰνησίδημος δὲ ἡδονήν. Τὰ μὲν οὖν κεφάλαια τῶν λεγομένων ἐστὶ ταῦτα. Σκεψώμεθα δ' εἰ ὀρθῶς λέγουσιν. Ἐπεὶ τοίνυν ἐπίσης ἀδιάφορα πάντα φασὶν εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο κελεύουσι μηδενὶ προστίθεσθαι, μηδὲ δοξάζειν, εἰκότως ἄν, οἶμαι, πύθοιτό τις αὐτῶν· Ἆρά γε διαμαρτάνουσιν οἱ διαφέρειν αὐτὰ νομίζοντες, ἢ οὔ; Πάντως γὰρ, εἰ μὲν ἁμαρτάνουσιν, οὐκ ὀρθῶς ὑπολαμβάνοιεν ἄν. Ὥστε ἀνάγκη λέγειν αὐτοῖς εἶναί τινας τοὺς τὰ ψευδῆ περὶ τῶν ὄντων δοξάζοντας· αὐτοὶ τοίνυν εἶεν ἂν οἱ τἀληθῆ λέγοντες· οὕτω δὲ εἴη ἂν ἀληθές τι καὶ ψεῦδος. Εἰ δ' οὐχ ἁμαρτάνομεν οἱ πολλοὶ, τὰ ὄντα διαφέρειν οἰόμενοι, τί παθόντες ἐπιπλήττουσιν ἡμῖν; αὐτοὶ γὰρ ἁμαρτάνοιεν ἄν, ἀξιοῦντες μὴ διαφέρειν αὐτά. Καὶ μὴν εἰ καὶ ἀρήμεν αὐτοῖς ἐπίσης ἀδιάφορα πάντα εἶναι, δῆλον, ὡς οὐκ ἂν διαφέροιεν οὐδ' αὐτοὶ τῶν πολλῶν. Τίς οὖν εἴη ἂν αὐτῶν ἡ σοφία; καὶ διὰ τί Τίμων τοῖς μὲν ἄλλοις λοιδορεῖται πᾶσι, Πύρρωνα δ' ὑμνεῖ μόνον; Ἔτι γε μὴν, εἰ ἐπίσης ἐστὶν ἀδιάφορα πάντα, καὶ διὰ τοῦτο χρὴ μηδὲν δοξάζειν, οὐκ ἂν οὐδὲ ταῦτα διαφέροι· λέγω δὲ τὸ διαφέρειν, ἢ μὴ διαφέρειν, καὶ τὸ δοξάζειν, ἢ μὴ δοξάζειν. Τί γὰρ μᾶλλον ταῦτά ἐστιν, ἢ οὐκ ἔστιν; ἢ, ὡς φησι Τίμων, διὰ τί ναὶ, καὶ διὰ τί οὔ; καὶ αὐτὸ τὸ διὰ τί; φανερὸν οὖν, ὡς ἀναιρεῖται τὸ ζητεῖν. Ὥστε παυσάσθωσαν ἐνοχλοῦντες. Ἐπεὶ νῦν γε μεμήνασι, πόρρω τέχνης ἅμα μὲν ἡμῖν διακελευόμενοι μὴ δοξάζειν, ἅμα δὲ κελεύοντες αὐτὸ τοῦτο ποιεῖν· καὶ λέγοντες, ὡς περὶ οὐδενὸς ἀποφαίνεσθαι δέοι, κἄπειτα ἀποφαινόμενοι. Καὶ ἀξιοῦσι μὲν μηδενὶ συγκατατίθεσθαι, πείθεσθαι δ' αὐτοῖς κελεύουσιν· εἶτα λέγοντες μηδὲν εἰδέναι, πάντας ἐλέγχουσιν, ὡς εὖ εἰδότες. Ἀνάγκη τε τοὺς φάσκοντας, ὡς ἄδηλα πάντα εἴη, δυεῖν θάτερον, ἢ σιωπᾷν, ἢ ἀποφαίνεσθαί τι καὶ λέγειν. Εἰ μὲν οὖν ἡσυχίαν ἄγοιεν, δῆλον, ὅτι πρός γε τοὺς τοιούτους οὐδεὶς ἂν εἴη λόγος· εἰ δ' ἀποφαίνοιντο, πάντη τε καὶ πάντως ἢ εἶναί τι φαῖεν ἄν, ἢ μὴ εἶναι, καθάπερ ἀμέλει νυνί φασιν, ὡς εἴη πάντα ἄγνωστα καὶ νομιστὰ πᾶσι, γνωστὸν δ' οὐδέν που. Ὁ τοίνυν ἀξιῶν ἤ τι δηλοῖ πρᾶγμα, καὶ ἔνεστιν αὐτὸ συνεῖναι λεγόμενον, ἢ οὐκ ἔνεστιν. Ἀλλ' εἰ μὲν οὐ δηλοῖ, καθάπαξ οὐδεὶς οὐδ' οὕτω πρὸς τὸν τοιοῦτον ἂν εἴη λόγος· εἰ δὲ σημαίνοι, πάντως ἢ ἄπειρα λέγοι ἂν, ἢ πεπερασμένα. Καὶ εἰ μὲν

Digitized by Google

ἄπειρα, οὐδ' ὅλως ἂν εἴη λόγος πρὸς αὐτόν· ἀπείρου γὰρ γνῶσις οὐκ ἔστι· πεπερασμένων δὲ ὄντων τῶν δηλουμένων, ἢ ἑνὸς ὁτουοῦν, ὁ τοῦτο λέγων, ὁρίζει τι καὶ κρίνει. Πῶς οὖν ἄγνωστα καὶ ἀνεπίκριτα πάντα εἴη ἄν; Εἰ δὲ φαίη ταῦτα καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, πρῶτον μὲν ἔσται ταὐτὸ καὶ ἀληθὲς καὶ ψεῦδος· ἔπειτα δὲ ἐρεῖ τι καὶ οὐκ ἐρεῖ, καὶ λόγῳ χρώμενος, ἀναιρήσει λόγον. Ἔτι δὲ ὁμολογῶν ψεύδεσθαι, πιστεύειν ἑαυτῷ φησι δεῖν. Ἄξιον δὲ ζητῆσαι, πόθεν καὶ μαθόντες, ἄδηλα πάντα φασὶν εἶναι. Δεῖ γὰρ εἰδέναι πρότερον αὐτοὺς, τί δήποτ' ἐστὶ τὸ δῆλον· οὕτω γοῦν ἂν ἔχοιεν λέγειν, ὡς οὐκ εἴη τὰ πράγματα τοιαῦτα. Πρῶτον γὰρ εἰδέναι χρὴ τὴν κατάφασιν, εἶτα τὴν ἀπόφασιν. Εἰ δὲ ἀγνοοῦσιν ὁποῖόν ἐστι τὸ δῆλον, οὐκ ἂν εἰδεῖεν οὐδὲ τί τὸ ἄδηλον. Ὁπόταν γε μὴν Αἰνησίδημος ἐν τῇ ὑποτυπώσει τοὺς ἐννέα διεξίῃ τρόπους (κατὰ τοσούτους γὰρ ἀποφαίνειν ἄδηλα τὰ πράγματα πεπείραται)· πότερον αὐτὸν φῶμεν εἰδότα λέγειν αὐτοὺς, ἢ ἀγνοοῦντα; Φησὶ γὰρ, ὅτι τὰ ζῶα διαφέρει, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, καὶ αἱ πόλεις, καὶ οἱ βίοι, καὶ τὰ ἔθη, καὶ οἱ νόμοι. Καὶ τὰς αἰσθήσεις δέ φησιν ἡμῶν ἀσθενεῖς εἶναι, καὶ πολλὰ τὰ ἔξωθεν λυμαινόμενα τὴν γνῶσιν, ἀποστήματα, καὶ μεγέθη, καὶ κινήσεις· ἔτι δὲ τὸ μὴ ὁμοίως διακεῖσθαι νέους καὶ πρεσβυτέρους, καὶ ἐγρηγορότας καὶ κοιμωμένους, καὶ ὑγιαίνοντας καὶ νοσοῦντας· οὐδενός τε ἡμᾶς ἁπλοῦ καὶ ἀκραιφνοῦς ἀντιλαμβάνεσθαι. Πάντα γὰρ εἶναι συγκεχυμένα, καὶ πρός τι λεγόμενα. Ταῦτα δὲ, φημὶ, καὶ τὰ τοιαῦτα κομψολογοῦντα αὐτὸν, ἡδέως ἄν τις εἴρετο· Πότερον εὖ εἰδὼς λέγει, διότι τὰ πράγματα τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον, ἢ ἀγνοῶν; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἦδει, πῶς ἂν ἡμεῖς αὐτῷ πιστεύοιμεν; εἰ δ' ἐγίνωσκε (1), κομιδῇ τις ἦν ἠλίθιος, ἅμα μὲν ἄδηλα πάντα ἀποφαινόμενος, ἅμα δὲ τοσαῦτα λέγων εἰδέναι. Καὶ μὴν ὁπότε γε τὰ τοιαῦτα διεξίοιεν, οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἐπαγωγήν τινα λέγουσι, δεικνύντες ὁποῖ' ἄττα εἴη τὰ φαινόμενα καὶ τὰ καθ' ἕκαστα. Τὸ δὲ τοιοῦτο καὶ ἔστι καὶ λέγεται πίστις. Εἰ μὲν οὖν αὐτῇ συγκατατίθενται, δῆλον ὅτι δοξάζουσιν· εἰ δ' οὐ πιστεύουσιν, οὐδ' ἂν ἡμεῖς προσέχοιμεν αὐτοῖς. Ὅ γε μὴν Τίμων ἐν τῷ *Πύθωνι* διηγεῖται μακρόν τινα κατατείνας λόγον, ὡς ἐντύχοι τῷ Πύῤῥωνι βαδίζοντι Πυθοῖδε, παρὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, καὶ τίνα διαλεχθεῖεν ἀλλήλοις. Ἆρ' οὐκ εὐλόγως ἄν τις αὐτῷ ταῦτα συγγράφοντι παραστὰς εἴποι, Τί, ὦ πονηρὲ, ἐνοχλεῖς σεαυτῷ ταῦτα συγγράφων, καὶ ἃ μὴ οἶσθα διηγούμενος; Τί γὰρ μᾶλλον ἐνέτυχες αὐτῷ καὶ διηλέχθης, ἢ οὐ διηλέχθης; Αὐτός τε ἐκεῖνος ὁ θαυμαστὸς Πύῤῥων, ἆρά γε ἦδει τὸ διὰ τί βαδίζοι Πύθια θεασόμενος: ἢ καθάπερ οἱ μεμηνότες, ἐπλανᾶτο κατὰ τὴν ὁδόν; Ἡνίκα δὲ ἤρξατο κατηγορεῖν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς ἀγνοίας αὐτῶν, ἆρά γε φῶμεν αὐτὸν ἀληθῆ λέγειν, ἢ μή; Ἆρά γε καὶ τὸν Τίμωνα παθεῖν τι, καὶ συγκαταθέσθαι τοῖς λόγοις, ἢ μὴ προσέχειν; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ἐπείσθη, πῶς ἀντὶ χορευτοῦ φιλόσοφος (2) ἐγένετο, καὶ τὸν Πύῤῥωνα διε-

A quiescent, nulla cum iis futura disputatio est: sin dicent aliquid: vel esse quiddam, vel non esse omnino dicturi sunt: quemadmodum utique obscura esse cunctis universa nunc dicunt, atque in sola opinione posita, notum esse nihil. Porro qui sumit aliquid, aut rem illam sic aperit, ut intelligi dum explicatur ea possit, aut obscuram potius et ignotam relinquit. Si non aperiet, ne tum quidem nulla cum eo futura disputatio est. **760** Sin explicabit aliquid, prorsus aut infinita dicet, aut suis quibusdam finibus circumscripta. Quod si infinita, rursus omnem secum agendi facultatem eripiet, quod infiniti cognitio nulla esse possit. At si finita quædam, aut etiam unum aliquid aperiet; qui hoc faciat, definiat idem aliquid, judicetque necesse est. Quinam igitur obscura omnia et promiscua esse possint? Jam vero, si eadem esse simul ac non esse dicet: primum quidem verum simul idem ac falsum erit: deinde aliquid ipse dicet, dicetque nihil, atque ita orationem, oratione dum utetur, exstinguet. Præterea, qui se falsum dicere fateatur, idem sibi fidem haberi vult. Jam vero, quæri etiam ex illis poterit, unde tandem incerta esse universa didicerint? Prius enim quid illud sit quod certum vocatur, nosse debent; tumque demum, ejusmodi non esse omnia statuere poterunt: affirmationis quippe notitia negationis cognitionem antecedit. Qui si minus quid certum sit noverint, ne incertum quidem illi quid sit nosse poterunt. Enimvero cum Ænesidemus in sua illa, quam informabat hypotyposi, novem omnino modos exponeret (totidem enim quam incerta sint omnia declarare conabatur), utrum eosdem norat ipse qui diceret, an ignorabat? Nam is quidem in animantibus, imo etiam et in nobis ipsis, urbibus, institutis, moribus ac legibus discrimen agnoscit: idem vero et infirmos ait sensus esse nostros, et plurima quæ cognitioni extrinsecus officiant impedimenta commemorat, intervalla, magnitudines, motus, juvenum atque senum, vigilantium et dormientium, valentium et ægrotantium dissimiles aliosque sensus; rerum dum eas percipimus, quod permistæ sint omnes, et cum aliquo semper ad aliud quid ordine proferantur, sincerum nunquam simplicemque vultum. Hæc, inquam, ille cæteraque id genus dum magnifice loquitur, quærat ex eo jure quispiam, sitne hæc hominis varias illas rerum conditiones probe scientis, an potius ignorantis oratio? Si enim illas ignorat, qui tandem ipsi fidem habebimus? Sin eas probe norit, næ stolidus admodum est, qui cum obscura esse omnia statuat, tam multa se tamen scire confirmet. Utique dum talia oratione percensent, inductionem aliquam modo texunt, et cujusmodi quæque sint quæ appareant, sigillatim ostendunt: quod quidem orationis genus est vocaturque fides. Hanc igitur illi si sequuntur, eosdem proinde opinari nemo non videt: si vero non credunt, ne ipsi

B

C

D

(1) *Εἰ δ' ἐγίνωσκε.* B. Augustinus lib. *De religione*, quærenti veritatem, *Saltem*, inquit, *scis te dubitare an sit aliquid veri, et hoc ipsum est veritas.*

(2) *Ἀντὶ χορευτοῦ φιλόσοφος.* Diogenes Laertius lib. IX ex Simone quodam Apollonide, Timonem hunc significat, a saltatione jam abstinere cœ-

Digitized by Google

quidem illos audiemus. **761** Jam vero quod in *Pythone* longam adeo Timon ipse narrationem instituit, quemadmodum in Pyrrhonem circa templum Amphiarai, dum Pythiam peteret, inciderit, et quosnam cum eo sermones miscuerit: quis non ea scribentem his verbis jure conveniat? Quid ipse tibi, homo nequam, molestus es, dum ista scribis, eaque commemoras, quæ tu nescis? Cur enim in eum incidisti, aut cur sermones cum eo miscuisti potius, quam non miscuisti? Pyrrho autem ille tuus tam excellens, tamque divinus, satisne quorsum ad Pythia spectanda pergeret ipse norat? an vero, quod furiosi solent, in via temere vagabatur? Idem vero cum et homines et hominum ignorantiam accusare cœpit, num ille nobis verum dicere videatur, an non? Quid Timon? an ejus est oratione commotus? fidem illi habuit, an negavit? Si negavit, qui tandem evasit e saltatore philosophus? aut cur Pyrrhonem tam vehementer postea constanterque suspexit? Qui si ejus verbis fidem habuit, inepte profecto facit, qui nos, dum philosophatur, philosophari vetet. Atque, ut universe loquamur, quid sannæ illæ Timonis omnes, et irrogatæ generi hominum universo contumeliæ: quid perniciosa Æne sidemi rudimenta, quid verborum tota illa congeries sibi velit, mirum jure cuipiam videatur. Si enim id hoc in scribendi genere sequebantur, uti nos meliores efficerent, eoque sibi carpendos omnes et incessendos putarunt, ut nugas tandem agere desinamus; id agunt, videlicet ut perspectam habeamus veritatem. atque ita sese res, quomodo statuebat Pyrrho, habere credamus. Itaque si eorum in sententiam adducemur, dum et melius de rebus ipsi judicabimus, et saniora loquentes audiemus, ex deterioribus profecto meliores efficiemur. Quod si ita est, qui tandem promiscuæ adeo rerum omnium esse queant implicitæque rationes, aut ipsi nos hærere nemini, ac nihil existimare qui possimus? At vero si disputationis suæ fructus est nullus, quid molesti porro nobis esse pergunt? aut quorsum versus iste Timonis,

Cum Pyrrhone hominum possit contendere nemo?

Nec enim causæ quidquam fuerit, quamobrem Pyrrhonem suum miremur potius, quam aut Corybum illum aut Melitidem, qui tamen stultitiæ principes haberi solent. Jam ne prætereundum illud quidem leviter est quod sequitur. Quem enim, obsecro, aut civem illum, aut judicem, cujusmodi vel consiliarium, vel amicum, vel denique hominem habituri sumus? aut quid ille flagitii non audebit, qui honestum vere nihil aut turpe, qui justum esse nihil aut injustum opinabitur? Apage enim, qui aut legum sententiam genus hoc hominum dixerit, aut pœnarum acerbitatem extimescere? Quomodo enim in eos metus iste cadat, qui ab omni se perturbatione vacuos prædicant? Nam de Pyrrhone quidem canit ista Timon,

Unum illum novi quem nulla superbia tollat,
762 *Non fanda atque infanda dement, quibus* [*omnis ubique*
Succumbit populus, vario dum turbidus æstu,
Atque animi dubius, cæcaque cupidine præceps
Huc illuc rapitur.

A τέλεσε θαυμάζων; εἰ δὲ συγκατέθετο τοῖς λεγομένοις, ἄτοπος ἂν εἴη τις, αὐτὸς μὲν φιλοσοφῶν, ἡμᾶς δὲ κωλύων. Ἁπλῶς δὲ, θαυμάσαι τις ἂν, οἱ Τίμωνος σίλλοι (2ᵃ), καὶ αἱ κατὰ πάντων ἀνθρώπων βλασφημίαι, καὶ αἱ κακαὶ στοιχειώσεις Αἰνησιδήμου, καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος ὄχλος τῶν λόγων τί δήποτε βούλεται αὐτοῖς. Εἰ μὲν γὰρ οἰόμενοι κρείττους ἡμᾶς ἀπεργάσεσθαι, ταῦτα γεγράφασι, καὶ διὰ τοῦτο πάντας οἴονται δεῖν ἐλέγχειν, ὅπως παυσώμεθα φλυαροῦντες, βούλονται δηλονότι τὴν ἀλήθειαν ἡμᾶς εἰδέναι, καὶ ὑπολαβεῖν, ὅτι τοιαῦτα εἴη τὰ πράγματα, καθάπερ ἀξιοῖ Πύρρων. Ὥστε εἰ πεισθείημεν αὐτοῖς, ἐκ χειρόνων βελτίους ἂν γενοίμεθα, κρίναντες τὰ συμφορώτερα, καὶ τοὺς ἄμεινον λέγοντας ἀποδεξάμενοι. Πῶς οὖν ἐπίσης ἀδιάφορα τὰ πράγματα, καὶ ἀνεπίκριτα δύναιτ' ἂν B εἶναι; καὶ πῶς ἀσυγκατάθετοι καὶ ἀδόξαστοι γενοίμεθ' ἄν; Εἰ δ' οὐδὲν ὄφελός ἐστι τῶν λόγων, τί ἡμῖν ἐνοχλοῦσιν; ἢ διὰ τί Τίμων φησίν·

Οὐκ ἂν δὴ Πύῤῥωνί γ' ἐρίσειεν βροτὸς ἄλλος; C

Οὐ γὰρ μᾶλλον Πύῤῥωνα θαυμάσαι τις ἂν ἢ τὸν Κόρυβον ἐκεῖνον, ἢ τὸν Μελιτίδην, οἳ δὴ δοκοῦσι μωρίᾳ διενεγκεῖν. Ἐνθυμεῖσθαι μέντοι χρὴ καὶ ταῦτα. Ὁποῖος γὰρ ἂν γένοιτο πολίτης, ἢ δικαστὴς, ἢ σύμβουλος, ἢ φίλος, ἢ ἁπλῶς εἰπεῖν ἄνθρωπος, ὅ γε τοιοῦτος; ἢ τί τῶν κακῶν οὐ τολμήσειεν ἄν, ὁ μηδὲν ὡς ἀληθῶς οἰόμενος εἶναι κακὸν, ἢ αἰσχρὸν, ἢ δίκαιον, ἢ ἄδικον; Οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο φαίη τις ἄν, ὅτι τοὺς νόμους δεδοίκασι κριτὰς, καὶ τὰς τιμωρίας οἱ τοιοῦτοι. Πῶς γὰρ οἵ γε ἀπαθεῖς καὶ ἀτάραχοι, καθάπερ αὐτοί φασιν, ὄντες; Ὅ γέ τοι Τίμων ταῦτα καὶ λέγει περὶ τοῦ Πύῤῥωνος,

Ἄλλοῖον τὸν ἄτυφον ἐγὼ ἴδον ἢ ἀδάμαστον D
Πᾶσιν ὅσοις δαμῆται, ἄμ' ἀῤῥήτοις τε φατοῖς τε,
Λαῶν ἔθνεα κοῦφα, βαρυνόμεν' ἔνθα καὶ ἔνθα,
Ἐκ παθέων, δόξης τε, καὶ εἰκαίης νομοθήκης.

pisse, antequam in Pyrrhonem incidisset. Σίμων Ἀπολλωνίδης, inquit, φησὶ τὸν Τίμωνα εἶναι πατρὸς μὲν Τιμάρχου, Φλιάσιον δὲ τὸ γένος. Νέον δὲ καταλειφθέντα χορεύειν, ἔπειτα καταγνόντα, ἀποδημῆσαι εἰς Μέγαρα πρὸς Στίλπωνα, etc. Εἶτα (id est, contractis jam nuptiis), πρὸς Πύῤῥωνα εἰς Ἦλιν ἀποδημῆσαι μετὰ γυναικός, etc. Vide infra, pag. 763.

(2ᵃ) *Σίλλοι.* Vide eumdem locum pag. 763. Diogenes lib. IX auctor est, Simonem etiam illum Apollonidem, qui de Timone loquebatur, *Sillorum* opus scripsisse, quod Tiberio Cæsari dedicarit, in quod Diogenes ipse commentarios edidisset. Tum de Timonis operibus, Τῶν δὲ *Σίλλων*, inquit, τρία ἐστὶν (βιβλία), ἐν οἷς, ὡσὰν Σκεπτικὸς ὢν, πάντας λοιδορεῖ, καὶ σιλλαίνει τοὺς Δογματικούς, ἐν παρῳδίας εἴδει. Ὧν τὸ μὲν πρῶτον, αὐτοδιήγητον ἔχει τὴν ἑρμηνείαν, τὸ δὲ δεύτερον καὶ τρίτον, ἐν διαλόγου σχήματι. Operis initium hoc fuisse tradit,

Ἔσπετε νῦν μοι ὅσοι πολυπράγμονές ἐστε σο- [*φισταί.*

Digitized by Google

Ὁπόταν μέντοι φῶσι τὸ σοφὸν δὴ τοῦτο, ὅτι δέοι κατακολουθοῦντα φύσει καὶ τοῖς ἔθεσι ζῆν, μηδενὶ μέντοι συγκατατίθεσθαι, πάνυ τινές εἰσιν εὐήθεις. Εἰ γὰρ μηδενὶ ἄλλῳ, τούτῳ γοῦν αὐτῷ δέοι ἂν συγκαταθέσθαι, καὶ ὑπολαβεῖν οὕτως ἔχειν αὐτό. Τί δὲ μᾶλλον τῇ φύσει καὶ τοῖς ἔθεσι δεῖ κατακολουθεῖν, ἢ οὐ δεῖ, μὴ εἰδότας γε δὴ μηδὲν, μηδὲ ἔχοντάς τι ὅτῳ κρινοῦμεν; Ἐκεῖνο μὲν γὰρ καὶ παντάπασίν ἐστιν ἠλίθιον, ἐπειδάν λέγωσιν, ὅτι καθάπερ τὰ καθαρτικὰ φάρμακα συνεκκρίνει μετὰ τῶν περιττωμάτων καὶ ἑαυτὰ, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ πάντα ἀξιῶν εἶναι λόγος ἄδηλα μετὰ τῶν ἄλλων ἀναιρεῖ καὶ ἑαυτόν. Εἰ γὰρ αὐτὸς αὐτὸν ἐλέγχοι, ληροῖεν ἂν οἱ χρώμενοι τούτῳ, βέλτιον οὖν ἡσυχίαν ἄγειν αὐτοὺς, καὶ μηδὲ τὸ στόμα διαίρειν. Ἀλλὰ μὴν οὐδ' ὅμοιον ἔχει τι τὸ καθαρτικὸν φάρμακον, καὶ ὁ τούτων λόγος. Τὸ μὲν γὰρ φάρμακον ἐκκρίνεται, κἂν τοῖς σώμασιν οὐχ ὑπομένει· τὸν μέντοι λόγον ἐν ταῖς ψυχαῖς ὑπάρχειν δεῖ τὸν αὐτὸν ὄντα, καὶ πιστευόμενον αἰεί. Μόνος γὰρ οὗτος εἴη ἄν, ὁ ποιῶν ἀσυγκαταθέτους. Ὅτι δ' οὐκ οἴονται τὸν ἄνθρωπον ἀδόξαστον εἶναι, καὶ ὡδὶ καταμάθοι τις ἄν. Ἀδύνατον γὰρ τὸν αἰσθανόμενον μὴ αἰσθάνεσθαι. Τὸ δ' αἰσθάνεσθαι, γνωρίζειν τι ἦν. Ὅτι δὲ καὶ πιστεύει τῇ αἰσθήσει, πᾶσι φανερόν. Ἀκριβέστερον γὰρ θέλων ἰδεῖν, ἀπέψησε τὼ ὀφθαλμὼ, καὶ προσῆλθεν ἐγγύτερον, καὶ ἐπιλλίσατο. Καὶ μὴν ἡδόμενοί γε καὶ πονοῦντες ἴσμεν. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τε τὸν καιόμενον ἢ τεμνόμενον ἀγνοεῖν. Τὰς δὲ δὴ μνήμας καὶ ἀναμνήσεις τίς οὐκ ἂν φαίη μεθ' ὑπολήψεως γίγνεσθαι; Περὶ μὲν γὰρ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, ὅτι τὸ τοιοῦτον ἄνθρωπός ἐστιν, ἔτι δὲ περὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν, τί λέγοι τις ἄν; οὐδὲν γὰρ ἦν τούτων, εἰ μὴ πεφύκειμεν ὑπολαμβάνειν. Ἀλλ' ἔγωγε ἐῶ τἄλλα. Τοῖς μέντοι λεγομένοις ὑπὸ τούτων ἐάν τε πιστεύωμεν, ἐάν τε ἀπιστῶμεν, ἀναγκαίως ἔχει δοξάζειν πάντη τε καὶ πάντως. Ὅτι μὲν οὖν ἀμήχανόν ἐστι φιλοσοφεῖν τὸν τρόπον τοῦτον, φανερόν· ὅτι δὲ καὶ παρὰ φύσιν, καὶ παρὰ τοὺς νόμους, ὡδὶ κατίδοιμεν ἄν. Εἰ μὲν γὰρ τῷ ὄντι τὰ πράγματα τοιαῦτα εἴη, τί λοιπὸν ἀλλ' ἢ καθάπερ ἐν ὕπνῳ ζῆν ἡμᾶς εἰκῆ καὶ ἐμπλήκτως; ὥστε φλυαροῖεν ἂν οἱ νομοθέται, καὶ στρατηγοὶ, καὶ οἱ παιδεύοντες. Ἀλλ' ἔμοιγε δοκοῦσιν οἱ μὲν ἄλλοι πάντες ἄνθρωποι ζῆν κατὰ φύσιν, μόνοι μέντοι τετυφῶσθαι, μᾶλλον δὲ μεμηνέναι μανίαν ἐῤῥωμένην οἱ ταῦτα ληροῦντες. Οὐχ ἥκιστα μέντοι τοῦτο καταμάθοι τις ἂν κἀκεῖθεν. Ἀντίγονος γὰρ ὁ Καρύστιος κατὰ τοὺς αὐτοὺς γενόμενος χρόνους, καὶ ἀναγράψας αὐτῶν τὸν βίον, φησὶ τὸν Πύῤῥωνα διωκόμενον ὑπὸ κυνὸς, ἀναφυγεῖν ἐπί τι δένδρον· σκωπτόμενον δ' ὑπὸ τῶν παρόντων, εἰπεῖν, ὡς χαλεπὸν εἴη τὸν ἄνθρωπον ἐκδῦναι. Φιλίστης δὲ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ θυούσης, ἔπειτα τῶν φίλων τινὸς ὑποσχομένου τὰ πρὸς τὴν θυσίαν, καὶ μὴ παρασχομένου. Τοῦ μέντοι Πύῤῥωνος πριαμένου, καὶ ἀγανακτοῦντος, ἐπειδήπερ ὁ φίλος ἔλεγεν, ὡς οὐ ποιήσαιτο σύμφωνα τοῖς λόγοις, οὐδ' ἄξια τῆς ἀπαθείας· εἰπεῖν αὐτόν· Ἐν γοῦν γυναικὶ οὐ δεῖ τὴν ἀπόδειξιν αὐτῆς ποιεῖσθαι. Καίτοι δικαίως ἂν εἶπεν ὁ φίλος, ὅτι ματαία καὶ ἐν γυναικὶ, καὶ κυνὶ, καὶ πᾶσιν. Εἰ δή σοι

A Præterea dum egregium illud sapiensque dictum pronuntiant, in vita instituenda naturæ consuetudinisque ductum sequi oportere, simulque nulla penitus in re hærendum esse docent, faciunt ineptissime. Nam ut fides cæteris omnibus detrahatur, huic saltem habenda necessario sit, planeque statuendum ita rem habere. Sed enim cur naturæ consuetudinisque ductum sequi potius nos oporteat, quam ab eo discedere, qui nec sciamus omnino quidquam, nec cujus vi judicium ferri possit quid quam habeamus? Quod enim addunt, extremæ cujusdam stultitiæ est: quemadmodum pharmaca, in quibus purgandi vis est, sese cum excrementis ipsis pariter ac simul excernunt; ita quæ ratio incerta esse omnia conficiat, eam se quoque perinde B ut reliqua funditus convellere. Nam si refutat ipsa sese, insulse faciat ea qui utetur. Quiescant igitur isti, ac ne hiscant quidem. Tametsi nec pharmaco illi quo purgamur istorum ratio simile quidquam habet. Nam ita pharmacum excernitur, ut in corpore minime resideat: hæc ratio et eadem hæreat in mente semper, et fidem a nobis perpetuam impetret, necesse est, quod ea nos sola ne cuiquam assentiamur efficiat. Porro quam ne isti quidem opinandi vim homini eripiant, vel ex eo intelligas. Qui sentit, idem ut ne sentiat fieri nullo modo potest: sentire autem cognoscere est. At eos sensui fidem habere nemo non videt. Nam ut certius aliquid intueri possint, cum purgare oculos, tum etiam accedere propius, ac subinde nictando intueri C solent. Quid quod nostrum ipsi tam lætitiæ quam doloris sensum novimus? Nec enim fieri possit, ut sese uri quis aut secari nesciat. Memoriam similiter ac recordationem quis non existimatione conjunctam esse dixerit? Quid de communi omnium sensu, qui ejusmodi hominem esse clamat; quid de artibus doctrinisque dicetur? Istorum quippe nihil haberemus, nisi a natura existimandi vim haberemus. At mitto cætera, dum hoc unum maneat, fidem ut iis sive habeamus, sive negemus, opinandi facultatem necessario nobis esse relinquendam. Hactenus igitur nullam ejusmodi philosophandi rationem esse posse ostendimus. Quam eadem rationi ac legibus adversetur, hinc accipe. D Nam si vere ita res habeant, quid aliud superest, nisi ut sic, tanquam in somno, temere stolideque vivamus? Nugentur enimvero legislatores; duces præceptoresque nugentur. Equidem alios omnes ex naturæ præscripto vitam instituere sentio; rationem hanc philosophorum unam quæ tam absurda loquatur, delirare, aut potius vehementer furere statuo. Quod ipsum ex sequenti Pyrrhonis facto maxime intelliges. Antigonus **763** enim Carystius, qui sub eadem vivebat tempora, quique illorum vitam conscripsit, Pyrrhonem commemorat, ut sese insequenti cani eriperet, quamdam ad arborem confugisse: qua de causa cum ab iis qui aderant, rideretur, ægre admodum hominem exui respondisse. Præterea, cum Philista ejus soror sacrificium

Digitized by Google

adornaret, quemdam ex amicis, qui res ad illud necessarias pollicitus fuerat, promissis non stetisse. Pyrrhonem igitur eos sumptus facere coactum, graviter id acerbeque cum ferret, ex suo illo amico audiisse, parum se omnino suorum ex decretorum præscripto facere, atque ab omni perturbatione vacuum ostendere. Tum enimvero Pyrrhonem homini reposuisse, hujus rei fidem in mulierculæ causa fieri non debere. Cui sane amicus ille suus merito responderet, in muliere, in cane, in reliquis omnibus inane totum hoc disputandi genus futurum. Quod si nonnullum tibi operæ pretium ex hac oratione futurum videtur, haud abs re fuerit, tum quos habuerit iste sectatores, tum quos æmulatus ipse fuerit, cognoscere. Fuit igitur Pyrrho cujusdam Anaxarchi discipulus : ac primum quidem picturæ operam dedit, at successu parum læto : postmodum vero in Democriti libros cum incidisset, nihil aut in iis boni reperit, aut ipse conscripsit, sed deos tantum hominesque omnes contumeliis ac probris oneravit. Idem postea cum hoc fastus genere laboraret, ac sese tamen ab omni fastu vacuum diceret, scripto reliquit nihil. Is discipulum habuit Timonem Phliasium, qui cum antea saltatorem ageret in scenis, ubi deinde hominem audiisset, mordaces et aculeatos versus edidit, quibus totam superiorum philosophorum nationem proscindebat. Fuit enim is *Sillorum* auctor, quorum e numero sunt qui sequuntur,

Vos genus infelix, nostræque infamia vitæ,
Nec nisi venter iners, audio ex certamine ficti.

Et,

Quippe isti sensis pleni mendacibus utres.

At cum jam isti perinde ab omnibus neglecti jacerent, ut si fuissent ipsi nunquam, exstitit nudiustertius Alexandriæ Ægypti Ænesidemus quidam, qui antiquum illud nugarum genus revocare conaretur. Atque hi fere sunt communi opinione principes, qui hanc philosophandi viam instituere. Et quidem hujus vel sectæ, vel disciplinæ, ve. quocunque alio nomine hanc appellare libeat, qui laudator esse velit, neminem futurum satis constat. Ego vero, ne philosophiam quidem eam vocarim, cum ipsa philosophandi principia funditus convellat. » Hæc igitur adversus philosophos Pyrrhonis sectatores dicta sunto. Quibus affinia sane ac gemina esse possint, quibus ii redarguantur, qui ex Aristippi Cyrenæi sententia, præter id quod patiendo subeatur, comprehendi nihil posse docuerunt. Socratis autem sodalis Aristippus fuit, qui Cyrenaicam sectam instituit, ex qua quidem Epicurus finis illius sui constituendi **764** ansam arripuit. Erat enim Aristippus mollis admodum ac voluptatis amans, qui tametsi nihil unquam ipse palam de fine disseruit, virtute tamen, ut loquuntur, beatitudinis fundamentum in voluptatibus positum esse docuit. Nam cum de voluptate perpetuo loqueretur, hanc suis auditoribus suspicionem movit, ut in vitæ deliciis collocatum ab eo finem putarent. Is Synallum quemdam ejusque filiam, Areten nomine, discipulos habuit. Ea filium suscepit Aristippum, qui ab eadem ad philosophiæ studia pellectus, matris discipulus vulgo dicebatur. Hic aperte docuit, finem esse cum vo-

(3) Forte εἰεν. — Quid si legatur οἷον, ut sensus sit, *ventres tantum* ? EDIT.

τῶν λόγων τούτων ἐστὶν ὄφελος, ὀρθῶς γ' ἔχει μαθεῖν, καὶ τίνες οἱ ζηλώσαντες αὐτὸν ἐγένοντο, καὶ τίνας ἐζήλωσεν αὐτός. Ὁ μὲν οὖν Πύῤῥων Ἀναξάρχου τινὸς ἐγένετο μαθητής, ὃς τὸ μὲν πρῶτον ἦν ζωγράφος, οὐδ' οὕτως εὐτυχὴς, ἔπειτα τοῖς Δημοκρίτου βιβλίοις ἐντυχών, χρηστὸν μὲν οὐδὲν οὔτε εὗρεν, οὔτε ἔγραψε, κακῶς δὲ πάντας εἶπε καὶ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους. Αὐτὸς δ' ὕστερον τοῦτον τὸν τῦφον περιβαλλόμενος, καὶ καλῶν ἄτυφον ἑαυτὸν, οὐδὲν ἐν γραφῇ κατέλιπεν. Ἐγένετο δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Τίμων Φλιάσιος, ὃς τὸ μὲν πρῶτον ἐχόρευεν ἐν τοῖς θεάτροις· ἔπειτα δ' ἐντυχὼν αὐτῷ, συνέγραψεν ἀργαλέας παρῳδίας καὶ βωμολόχους, ἐν αἷς βεβλασφήμηκε πάντας τοὺς πώποτε φιλοσοφήσαντας. Οὗτος γὰρ ἦν ὁ τοὺς *Σίλλους* γράψας, καὶ λέγων·

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἷον (5),
Τοίων ἔκ τ' ἐρίδων, ἔκ τε στοναχῶν (4) *πέπλασθε.*

Καὶ,

Ἄνθρωποι πενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἄσκοι.

Μηδενὸς δ' ἐπιστραφέντος αὐτῶν, ὡς εἰ μηδὲ ἐγένοντο τὸ παράπαν, ἐχθὲς καὶ πρώην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τῇ κατ' Αἴγυπτον Αἰνησίδημός τις ἀναζωπυρεῖν ἦρξατο τὸν ὕθλον τοῦτον. Καὶ σχεδὸν οἱ μὲν κράτιστα δοκοῦντες εἶναι τῶν τὴν ὁδὸν βεβαδικότων ταύτην εἰσὶν οὗτοι. Ὅτι μὲν οὖν τὴν τοιαύτην εἴ τε αἱρεσίν, εἴ τε ἀγωγὴν λόγων, εἴ τε ὅπη καὶ ὅπως ἐθέλῃ τις καλεῖν αὐτὴν, οὐδεὶς ἂν εὖ φρονῶν ὀρθὴν εἶναι φαίη, δῆλον. Ἐγὼ μὲν οὐδὲ φιλοσοφίαν οἶομαι δεῖν ὀνομάζειν αὐτὴν, ἀναιροῦσάν γε δὴ τὰς τοῦ φιλοσοφεῖν ἀρχάς. » Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς τοὺς κατὰ Πύῤῥωνα φιλοσοφεῖν νομιζομένους. Συγγενῆ δ' αὐτοῖς εἴη ἂν καὶ τὰ ἀντιλεγόμενα πρὸς τοὺς κατὰ Ἀρίστιππον τὸν Κυρηναῖον, μόνα λέγοντας εἶναι τὰ πάθη καταληπτά. Σωκράτους δ' ἑταῖρος ὁ Ἀρίστιππος ἦν, ὁ τὴν καλουμένην Κυρηναϊκὴν συστησάμενος αἵρεσιν, ἀφ' ἧς τὰς ἀφορμὰς Ἐπίκουρος πρὸς τὴν τοῦ τέλους ἔκθεσιν εἴληφεν. Ἦν δ' ὁ Ἀρίστιππος ὑγρὸς πάνυ τὸν βίον καὶ φιλήδονος· ἀλλ' οὐδὲν μὲν οὗτος ἐν τῷ φανερῷ περὶ τέλους διελέξατο· δυνάμει δὲ τῆς εὐδαιμονίας τὴν ὑπόστασιν ἔλεγεν ἐν ἡδοναῖς κεῖσθαι. Ἀεὶ γὰρ λόγους περὶ ἡδονῆς ποιούμενος, εἰς ὑποψίαν ἦγε τοὺς προσιόντας αὐτῷ τοῦ λέγειν τέλος εἶναι τὸ ἡδέως ζῆν. Τούτου γέγονεν ἀκουστὴς Σύναλλος, καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ Ἀρήτη. Ἥτις, γεννήσασα παῖδα, ὠνόμασεν Ἀρίστιππον, ὃς, ὑπαχθεὶς ὑπ' αὐτῆς εἰς λόγους φιλοσοφίας, μητροδίδακτος ἐκλήθη· ὃς καὶ σαφῶς ὡρίσατο τέλος εἶναι τὸ ἡδέως ζῆν, ἡδονὴν ἐντάττων τὴν κατὰ κίνησιν. Τρεῖς γὰρ ἔφη καταστάσεις εἶναι περὶ τὴν ἡμετέραν σύγκρασιν· μίαν μὲν,

(4) Forte στοχασμῶν.

Digitized by Google

καθ' ἣν ἀλγοῦμεν, εἰκυῖαν τῷ κατὰ θάλασσαν χειμῶνι· ἑτέραν δὲ, καθ' ἣν ἡδόμεθα, τῷ λείῳ κύματι ἀφομοιούμενον· εἶναι γὰρ λείαν κίνησιν τὴν ἡδονὴν, οὐρίῳ παραβαλλομένην ἀνέμῳ, τὴν δὲ τρίτην μέσην εἶναι κατάστασιν, καθ' ἣν οὔτε ἀλγοῦμεν, οὔτε ἡδόμεθα, γαλήνῃ παραπλησίαν οὖσαν. Τούτων δὴ καὶ ἔφασκε τῶν παθῶν μόνων ἡμᾶς τὴν αἴσθησιν ἔχειν. Πρὸς οὓς ἀντιλέλεκται ταῦτα.

A luptate vivere, voluptatem eam intelligens, quæ in aliqua commotione versetur. Tria quippe temperationis nostræ genera statuebat : unum quo doleamus, ei quæ in mari excitatur tempestati persimile; alterum quo lætemur, et æquato fluctui similes simus : æquatam enim commotionem esse voluptatem, secundi venti simillimam. Tertium denique medium genus, quo nec doleamus ipsi, nec lætemur, malaciæ ac tranquillitati propius. Horum ille duntaxat motuum aliquem a nobis sensum haberi docuit. At sequentibus refelli possit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

Πρὸς τοὺς κατ' Ἀρίστιππον φιλοσόφους, μόνα λέγοντας τὰ πάθη εἶναι καταληπτὰ, τὰ δὲ λοιπὰ ἀκατάληπτα. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ἔξῆς δ' ἂν εἶεν οἱ λέγοντες μόνα τὰ πάθη καταληπτά. Τοῦτο δ' εἶπον ἔνιοι τῶν ἐκ τῆς Κυρήνης. Οὗτοι δ' ἠξίουν, ὥσπερ ὑπὸ κάρου πιεζόμενοί τινες, οὐδὲν εἶναι τὸ παράπαν, εἰ μή τις παραστὰς αὐτοὺς παίοι καὶ κεντῴη. Καιόμενοι γὰρ ἔλεγον καὶ τεμνόμενοι γνωρίζειν, ὅτι πάσχοιέν τι. πότερον δὲ τὸ καῖον εἴη πῦρ, ἢ τὸ τέμνον σίδηρος, οὐκ ἔχειν εἰπεῖν. Τοὺς δὲ ταῦτα λέγοντας εὐθὺς ἔροιτό τις ἄν, εἰ δὴ τοῦτο γοῦν ἴσασιν αὐτοὶ, διό τι πάσχουσί τι καὶ αἰσθάνονται. Μὴ εἰδότες μὲν γὰρ, οὐδ' εἰπεῖν δυνηθεῖεν ἄν, ὅτι μόνον ἴσασι τὸ πάθος· εἰ δ' αὖ γνωρίζουσιν, οὐκ ἂν εἴη μόνα τὰ πάθη καταληπτά. Τὸ γὰρ, *Ἐγὼ καίομαι*, λόγος ἦν, καὶ οὐ πάθος. Ἀλλὰ μὴν ἀνάγκη γε τρία ταῦτα συνυφίστασθαι, τό τε πάθος αὐτὸ, καὶ τὸ ποιοῦν, καὶ τὸ πάσχον. Ὁ τοίνυν ἀντιλαμβανόμενος τοῦ πάθους πάντως αἰσθάνοιτ' ἄν. Οὐ γὰρ δὴ, ὅτι μὲν, εἰ τύχοι, θερμαίνεται γνωριεῖ, πότερον δ' αὐτὸς ἢ ὁ γείτων, ἀγνοήσει· καὶ νῦν ἢ πέρυσι· καὶ Ἀθήνῃσιν ἢ ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ ζῶν ἢ τεθνεώς· ἔτι δὲ ἄνθρωπος ὢν ἢ λίθος. Οὐκοῦν εἴσεται καὶ ὑφ' οὗ πάσχει. Καὶ γὰρ ἀλλήλους γνωρίζουσι, καὶ ὁδοὺς, καὶ πόλεις, καὶ τὴν τροφήν. Οἱ δ' αὖ τεχνῖται τὰ ἐργαλεῖα τὰ αὑτῶν οἴδασι. Καὶ οἱ ἰατροὶ καὶ ναυτικοὶ σημειοῦνται τὰ μέλλοντα. Καὶ τῶν θηρίων οἱ κύνες εὑρίσκουσι τοὺς στίβους. Ἔτι γε μὴν ὁ πάσχων τι πάντως ἢ ὡς οἰκείου τινὸς, ἢ ὡς ἀλλοτρίου πάθους ἀντιλαμβάνεται. Πόθεν οὖν ἔξει λέγειν, ὅτι τοῦτο μέν ἐστιν ἡδονὴ, τοῦτο δὲ πόνος; ἢ ὅτι γευόμενος, ἢ ὁρῶν, ἢ ἀκούων, πάσχοι τι; καὶ τῇ μὲν γλώσσῃ γευόμενος, τοῖς δ' ὄμμασιν ὁρῶν, τοῖς δ' ὠσὶν ἀκούων; Ἢ πῶς ἴσασιν, ὅτι τοδὶ μὲν αἱρετὸν χρῆν, τοδὶ δὲ φεύγειν; Εἰ δὲ μηδὲν τούτων γνοῖεν, οὐχ ἕξουσιν ὁρμὴν, οὐδ' ὄρεξιν· οὕτω δ' οὐδ' ἂν ζῷα εἶεν. Γελοῖοι γάρ εἰσιν, ὁπότε λέγοιεν, ὅτι ταῦτα μὲν αὐτοῖς συμβέβηκεν, οὐ μὴν ἴσασί γε πῶς καὶ τίνα τρόπον. Οὗτοι γὰρ οὐδ' εἰ ἄνθρωποι πεφύκασιν, οὐδ' εἰ ζῶσιν, ἔχοιεν ἂν εἰπεῖν· οὐκοῦν οὐδ' εἰ λέγουσί τι, καὶ ἀποφαίνονται. Πρὸς δὴ τοὺς τοιούτους τίς ἂν εἴη λόγος; θαυμάσαι μέν τις ἄν, εἰ ἀγνοοῦσι πότερον ἐπὶ τῆς γῆς εἰσιν, ἢ ἐν τῷ οὐρανῷ· πολλῷ δὲ θαυμασιώτερον, εἰ οὐκ οἴδασι, καὶ ταῦτα, φάσκοντες φιλοσοφεῖν, ἆρά γε τὰ τέτταρα πλείονά ἐστιν ἢ τὰ τρία· καὶ τὸ ἓν καὶ τὰ δύο πόσα ἐστίν. Οὐδὲ γὰρ ὁπόσους ἔχουσιν ἐπὶ τῶν χειρῶν δακτύλους οὗτοί γε δύνανται εἰπεῖν, οὐδὲ πότερον ἕκαστος αὐτῶν εἷς ἐστιν ἢ πλείους. Ὥστε οὐδὲ

CAPUT XIX.

Adversus Aristippi sectatores, qui ea modo quæ patimur, comprehendi posse statuerunt, præterea nihil. Ex eodem.

« Deinceps, inquit, eos videamus, qui ea modo B quæ patimur, comprehendi posse defendunt. Ea in hæresi fuere Cyrenæi quidam. Ii sic tanquam alto quodam sopore depressi, nihil penitus esse dicebant, nisi si quis propius subiens illos verberaret ac foderet. Quippe, dum urerentur ac secarentur, pati se aliquid, hoc vero se nosse ; utrum ignis esset quod ureret, aut ferrum quod secaret, sibi non liquere. Ex hoc hominum genere quæramus in primis, num id saltem probe norint, pati se ac sentire aliquid. Hoc illi si nesciunt, perperam utique dicunt, quod patiantur sibi notum esse. Sin autem hoc intelligunt, non ea modo quæ patimur comprehendi possunt. Nam isthuc quidem, *Uror*, loquentis est, non patientis. Præterea simul hæc tria ponantur necesse est, malum quod quis patitur, quod C illud affert, quod illud ipsum patitur. Enimvero qui malum subeat, is plane sentiat oportet. Nec enim profecto, uri se, si forte uretur intelliget ; idem tamen, ipsene an vicinus uratur, ignorabit : adeoque nunc, an superiore anno ; Athenis an in Ægypto ; vivensne an mortuus ; homone an lapis. Quare simul etiam noverit, a quo patiatur. Illi enimvero cum sese mutuo, tum vias etiam, urbes cibosque norunt. Sua quoque artifici nota instrumenta sunt. Medici ac rei nauticæ periti futura præsentiunt. **765** Imo, e bestiis etiam, vias certis pressas vestigiis canes reperiunt. Porro, qui aliquid patitur, is quasi proprium aliquid, aut tanquam alienum id subeat necesse est. Quinam ergo D dixerit, voluptatem alteram, alterum laborem esse? quinam aut gustu, aut visu, aut auditu aliquid sese pati? quinam gustare se lingua, videre oculis, auribus exaudire? Aut, qui tandem optandum alterum, alterum fugiendum esse cognoscunt? Quorum si nihil ipsi norunt, ne impetum quidem ullum aut appetitum habent, ac proinde nec animantia sunt. Nam ridicule profecto loquuntur, dum aiunt, ea quidem sibi evenire, qui tamen aut quemadmodum eveniant, se nescire. Qui enim ejusmodi sunt, ii nec utrum homines sint, nec utrum vivant, affirmare possint, adeoque nec utrum aliquid loquantur ac statuant. Cum hoc igitur hominum genere, commercii quid omnino esse possit? Et quidem mirum jure videatur, eos in cœlone, an in terra versentur, ignorare ;

Digitized by Google

at longe mirabilius est, cum philosophari se defendant, non intelligere tamen, sintne quatuor plura quam tria : unum atque duo quot sint. Nam quot in manibus digitos habeant, aut sitne horum quilibet unus an plures, definire certe non possunt. Ita ne nomen quidem ipsi suum noverint, nec patriam, nec Aristippum : nec ullosne ament, an oderint, an concupiscant : rideant, an lacrymentur; adeoque sitne jucundum hoc, molestum illud, pronuntiare non possint. Constat igitur ipsos, utrum etiam aliquid hoc tempore loquamur, ignorare : atque ita hos inter et culices atque muscas, interest omnino nihil, tametsi quæ naturæ saltem conveniant suæ, culices muscæque norunt. » Verum hæc, ex infinitis quæ urgeri possint, adversus istos dicta sufficiant. Sequitur, ut eorum etiam, qui contrariam insistunt viam, atque in omnibus fidem sensibus habendam esse defendunt, sententiam exploremus. Horum e numero sunt Metrodorus Chius, et Protagoras Abderita. Et Metrodorus quidem, ut aiunt, Democriti auditor fuit, ac principia duo, plenum et vacuum posuit : e quibus alterum illud esse, alterum non esse dicebat. Is de natura scripturus cum esset, hoc orationis est usus ingressu : « Nemo nostrum quidquam novit; ne hoc ipsum quidem utrum aliquid noverimus, necne. » Quo ex ejus ingressu pessimam deinde recentior ille Pyrrho dubitandi ansam arripuit. **766** At progressus idem ulterius, id esse omnia statuit, quod quisque intelligat. Protagoram quod attinet, atheum illum dictum esse tradunt. Sane his ille verbis suam *De diis* disputationem auspicatur, « Sintne dii, necne, aut quam ii speciem habeant, nescio; multa sunt enim, quæ me, quominus trium horum quidlibet noverim, impediant. » Hujus Athenienses exsilio jam damnati libros publice medio in foro combusserunt. Sed quoniam solis isti sensibus credendum esse dixerunt, quibus refellantur argumentis videamus.

τοῦνομα τὸ ἴδιον εἰδεῖν ἄν, οὐδὲ τὴν πατρίδα, καὶ τὸν Ἀρίστιππον. Οὐκοῦν οὐδὲ τίνας φιλοῦσιν ἢ μισοῦσιν, οὐδὲ τίνων ἐπιθυμοῦσιν· οὐδ' εἰ γελάσαιεν ἢ δακρύσαιεν, ἔξουσιν εἰπεῖν, οὐδ' ὅτι τὸ μὲν εἴη γελοῖον, τὸ δὲ λυπηρόν. Δῆλον οὖν ὡς οὐδὲ τί νυνὶ λέγομεν ἡμεῖς, συνίασιν. Οὐδὲν οὖν οἵ γε τοιοῦτοι διαφέροιεν ἂν ἐμπίδων ἢ μυιῶν· καίτοι κἀκεῖνα γνωρίζει τὰ κατὰ φύσιν. » Πρὸς δὴ τοὺς οὕτω διακειμένους, εἰ καὶ μυρία λέγειν ἔνεστιν, ἀλλ' ἀρκεῖ γε καὶ ταῦτα. Ἕπεται τούτοις οὖν, συνεξετάσαι καὶ τοὺς τὴν ἐναντίαν βαδίζοντας, καὶ πάντα χρῆναι πιστεύειν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ὁρισαμένους, ὧν εἶναι Μητρόδωρον τὸν Χῖον, καὶ Πρωταγόραν τὸν Ἀβδηρίτην. Τὸν μὲν οὖν Μητρόδωρον Δημοκρίτου ἔφασαν ἀκηκοέναι· ἀρχὰς δὲ ἀποφήνασθαι τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενόν· ὧν τὸ μὲν ὄν, τὸ δὲ μὴ ὂν εἶναι. Γράφων γέ τοι περὶ φύσεως, εἰσβολῇ ἐχρήσατο τοιαύτῃ· « Οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο πότερον οἴδαμεν, ἢ οὐκ οἴδαμεν. » Ἥτις εἰσβολὴ κακὰς ἔδωκεν ἀφορμὰς τῷ μετὰ ταῦτα γενομένῳ Πύῤῥωνι. Προβὰς δέ φησιν, ὅτι πάντα ἐστὶν, ὃ ἄν τις νοήσαι. Τὸν δὲ Πρωταγόραν λόγος ἔχει κεκλῆσθαι ἄθεον. Γράφων γέ τοι καὶ αὐτὸς *Περὶ θεῶν*, εἰσβολῇ τοιᾷδε ἐχρήσατο· « Περὶ μὲν οὖν θεῶν οὐκ οἶδα, οὔθ' ὡς εἰσιν, οὐθ' ὁποῖοί τινες ἰδέαν. Πολλὰ γάρ ἐστι τὰ κωλύοντά με ἕκαστον τούτων εἰδέναι. » Τοῦτον Ἀθηναῖοι φυγῇ ζημιώσαντες, τὰς βίβλους αὐτοῦ δημοσίᾳ ἐν μέσῃ τῇ ἀγορᾷ κατέκαυσαν. Ἐπεὶ οὖν οἵδε μόναις δεῖν ἔφασαν ταῖς αἰσθήσεσι πιστεύειν, τὰς πρὸς αὐτοὺς ἀντιῤῥήσεις θεασώμεθα.

CAPUT XX.

Adversus Metrodorum, et Protagoram, qui solis sensibus credendum esse dicebant. Ex eodem.

« Fuere, inquit, nonnulli præterea, qui sensibus tantum atque visis fidem adhibendam esse dicerent. Nec desunt, qui simile quid ab Homero insinuatum esse velint, cum Oceanum rerum omnium principium vocavit, quod res in perpetuo quodam fluxu versentur. Hoc ipsum Metrodorus Chius asseverat; planeque ac diserte Protagoras Abderita. Hominem enim rerum omnium mensuram esse vult; ut earum quæ sunt, quemadmodum illæ sint, ita earum quæ non sunt, quemadmodum ipsæ non sint. Cujusmodi enim quidlibet appareat, cjusmodi etiam illud esse. De cæteris, affirmari a nobis certo nihil posse. Quibus merito eadem ob-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Πρὸς τοὺς περὶ Μητρόδωρον καὶ Πρωταγόραν μόναις δεῖν πιστεύειν ταῖς αἰσθήσεσι λέγοντας. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Γεγόνασι δέ τινες, οἱ ἀξιοῦντες τῇ αἰσθήσει καὶ ταῖς φαντασίαις μόναις δεῖν πιστεύειν. Ἔνιοι δέ φασι καὶ τὸν Ὅμηρον αἰνίττεσθαι τὸ τοιοῦτο, πάντων ἀποφαίνοντα τὸν Ὠκεανὸν ἀρχὴν, ὡς ἐν ῥύσει τῶν πραγμάτων ὄντων. Καὶ μὴν καὶ Μητρόδωρος ὁ Χῖος τὸ αὐτὸ τοῦτο λέγει. Οὐ μὴν ἀλλ' ἄντικρύς γε Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης. Οὗτος γὰρ ἔφη μέτρον εἶναι πάντων χρημάτων τὸν ἄνθρωπον· τῶν μὲν ὄντων, ὡς ἔστι· τῶν δ' οὐκ ὄντων, ὡς οὐκ ἔστιν. Ὁποῖα γὰρ ἑκάστῳ φαίνεται τὰ πράγματα, τοιαῦτα καὶ εἶναι. Περὶ δὲ τῶν ἄλλων μηδὲν ἡμᾶς δύνασθαι διισχυρίσασθαι. Πρὸς δὲ τούτους εἴποι τις ἄν, ἃ καὶ ὁ Πλάτων (5) ἐν *Θεαιτήτῳ*. Πρῶτον μέν, τί δήποτε τοιού-

(5) *Ὁ Πλάτων*. Locus exstat in *Theæteto*, p. 118 Ficini, D, ubi postquam a Protagora hominem rerum omnium mensuram constitui docuit, ita prosequitur: Οὐκοῦν οὕτω πως λέγει (Protagoras), Ὡς οἷα μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα μέν ἐστιν ἐμοί· οἷα δέ σοι, τοιαῦτα αὖ σοι. Ἄνθρωπος δὲ σύ τε, κἀγώ. Tum hominem ita refellit, Ἆρ' οὐκ ἐνίοτε πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ, ὁ μὲν ἡμῶν ὀκνεῖ. ὁ δὲ οὔ; καὶ ὁ μὲν, ῥέμα, ὁ δὲ, σφόδρα; Καὶ μάλα. Πότερον οὖν τότε αὐτὸ ἐφ' ἑαυτῷ τὸ πνεῦμα, ψυχρὸν, ἢ οὐ ψυχρὸν, φήσομεν; ἢ πεισόμεθα τῷ Πρωταγόρᾳ, ὅτι τῷ μὲν ῥιγοῦντι ψυχρὸν, τῷ δὲ μὴ, οὔ; etc. At pluribus interjectis, ita miserum σκώπτει, ut illud de se cogitare videatur.

Quid faciam? sed sum petulanti splene cachinno.

Digitized by Google

των γε δὴ τῶν πραγμάτων ὄντων, ἠξίωσαν εἶναι μέ- A
τρον τῆς ἀληθείας τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐ συνῆκαν τὸ
κεφάλαιον; Ἔπειτα δὲ πῶς ἔλεγον εἶναι σοφοὺς ἑαυ-
τοὺς, εἰ δὴ πᾶς τις (6) αὐτὸς ἑαυτῷ μέτρον ἐστὶ τῆς
ἀληθείας; ἢ πῶς ἐλέγχουσι τοὺς ἄλλους, εἴπερ ἑκάστῳ
τὸ φαινόμενον ἀληθές ἐστιν; ἀγνοοῦμέν τέ τινα, καί-
τοι πολλάκις αἰσθανόμενοι, καθάπερ ἐπειδὰν τῶν
βαρβάρων ἀκούωμεν; Ὅ γε μὴν θεασάμενος (7)
ὁτιοῦν, εἶτα μεμνημένος, οἶδε μὲν, αἰσθάνεται δ' οὐκ-
έτι. Καὶ εἰ θατέρῳ (8) μὲν ὀφθαλμῷ μύσαι, θατέρῳ
δ' ὁρᾷν, δῆλον ὅτι ταυτὸ ἔσεται, καὶ οὐκ ἔσεται.
Πρὸς δὲ τούτοις, εἰ τὸ φαινόμενον (9) ἑκάστῳ καὶ
ἀληθές ἐστιν, ἡμῖν δὲ οὐ φαίνεται τὰ ὑπ' ἐκείνων λε-
γόμενα ἀληθῆ, καὶ τὸ μὴ εἶναι πάντων πραγμάτων
μέτρον τὸν ἄνθρωπον ἀληθὲς ἂν εἴη. Καὶ μὴν οἵ γε
τεχνῖται τῶν ἀτέχνων διαφέρουσι, καὶ οἱ ἔμπειροι τῶν B
ἀπείρων· καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον προορᾷ τὸ μέλλον
ἔσεσθαι κυβερνήτης, καὶ ἰατρὸς, καὶ στρατηγός.
Ἁπλῶς τε ἀναιροῦσιν οὗτοί γε τὸ μᾶλλον, καὶ τὸ
ἧττον, καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης, καὶ τὸ ἐνδεχόμενον, καὶ τὸ
κατὰ φύσιν, καὶ τὸ παρὰ φύσιν οὕτω δ' ἂν εἴη ταὐτὸ
καὶ ὂν καὶ οὐκ ὄν. Οὐδὲν γὰρ κωλύει ταὐτὸ, τοῖς μὲν
εἶναι φαίνεσθαι, τοῖς δὲ μὴ εἶναι. Καὶ ταὐτὸ ἂν εἴη
ἄνθρωπος καὶ ξύλον. Ἔοθ' ὅτε γὰρ φαίνεται ταὐτὸ,
τῷδε μὲν ἄνθρωπος, τῷδε δὲ ξύλον. Ἅπας τε λόγος
ἀληθὴς ἂν εἴη· διὰ τοῦτο δὲ καὶ ψευδής. Καὶ οἱ βου-
λευόμενοι, καὶ δικάζοντες οὐκ ἂν ἔχοιεν οὐδὲν ποιεῖν.
Καὶ τὸ δεινότατον, ἔσονται οἱ αὐτοὶ σπουδαῖοι καὶ μο-
χθηροί· καὶ ταὐτὸ κακία καὶ ἀρετή. Πολλὰ δὲ τοι-
αῦτα καὶ ἄλλα τις ἂν ἔχοι λέγειν. Ἀλλὰ γὰρ οὐδὲν
δεῖ πλειόνων λόγων πρὸς τοὺς μὴ οἰομένους ἔχειν C

Τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου τεθαύμακα, inquit, ὅτι οὐκ εἶπεν ἀρχόμενος τῆς ἀληθείας, ὅτι πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ὗς, ἢ κυνοκέφαλος, ἤ τι ἄλλο ἀτοπώτερον τῶν ἐχόντων αἴσθησιν. Ἵνα μεγαλοπρεπῶς, καὶ πάνυ καταφρονητικῶς ἦρξατο [*f.* ἄρξαιτο] ἡμῖν λέγειν, ἐνδεικνύμενος ὅτι ἡμεῖς μὲν αὐτὸν, ὥσπερ θεὸν, ἐθαυμάζομεν ἐπὶ σοφίᾳ, ὁ δ' ἄρα ἐτύγχανεν ὢν εἰς φρόνησιν οὐδὲν βελτίων βατράχου γυρίνου, μὴ ὅτι ἄλλου τοῦ ἀνθρώπων.

(6) *Εἰ δὴ πᾶς τις*, etc. Plato ibid. hæc pluribus: Εἰ γὰρ δὴ ἑκάστῳ ἀληθὲς ἔσται, ὃ ἂν δι' αἰσθήσεως δοξάζῃ, καὶ μήτε τὸ ἄλλου πάθος ἄλλος βέλτιον διακρίνῃ, μήτε τὴν δόξαν κυριώτερος ἔσται ἐπισκέψασθαι ἕτερος τὴν ἑτέρου, ὀρθὴ, ἢ ψευδής. Ἀλλὰ αὐτὸς τὰ αὑτοῦ ἕκαστος μόνον δοξάσει, ταῦτα δὲ πάντα ὀρθὰ καὶ ἀληθῆ. Τί δήποτε, Πρωταγόρας μὲν σοφὸς, ὥστε καὶ ἄλλων διδάσκαλος ἀξιοῦσθαι δικαίως μετὰ μεγάλων μισθῶν· ἡμεῖς δὲ ἀμαθέστεροί τε, καὶ φοιτητέον ἡμῖν ἦν παρ' ἐκεῖνον, μέτρῳ ὄντι αὐτῷ ἑκάστῳ τῆς αὐτοῦ σοφίας; etc.

(7) *Ὅ γε μὴν θεασάμ.* Et hoc argumentum solemni ubertate Plato persequitur, Ἆρα δυνατὸν, inquit, ὅτου τις ἐπιστήμων γένοιτό ποτε, ἔτι ἔχοντα μνήμην αὐτοῦ τούτου, καὶ σωζόμενον, τότε ὅτε μέμνηται· μὴ ἐπίστασθαι αὐτὸ τοῦτο, ὃ μέμνηται; Μακρολογῶ δὲ, ὡς ἔοικε, βουλόμενος ἐρέσθαι, εἰ μαθὼν τίς τι, μεμνημένος, μὴ οἶδε; Καὶ πῶς, ὦ Σώκρατες; τέρας γὰρ ἂν εἴη ὃ λέγεις. Et paulo post, pressius: Ὅ δέ γε ὁρῶν, καὶ ἐπιστήμων γεγονὼς οὗ ἐώρα, ἐὰν μύσῃ, μέμνηται μὲν, οὐχ ὁρᾷ δὲ αὐτό· ἢ γάρ; Ναί. Τὸ δέ γε, οὐχ ὁρᾷ, οὐκ ἐπίσταται, ἐστὶν, εἴπερ καὶ τὸ ὁρᾷ, ἐπίσταται. Tum concludens. Συμβαίνει ἄρα, οὗ τις ἐπιστήμων ἐγένετο ἔτι μεμνημένον αὐτὸν, μὴ ἐπίστασθαι, ἐπειδὴ οὐχ ὁρᾷ, ὃ τέρας ἔφαμεν ἂν εἶναι, εἰ γίγνοιτο. Τῶν ἀδυνάτων δή τι συμβαίνειν φαίνεται, ἐάν τις ἐπιστήμην καὶ αἴσθη-

jicias, quæ a Platone in *Theæteto* disputantur. Primum, si res ita se habeant, quomodo tandem hominem veritatis mensuram esse voluerunt, quod hoc in genere caput est non viderunt? Deinde, qui se ipsos sapientes vocarunt, si quilibet sibi ipsi veritatis mensura est? quorsum alios reprehendunt, si quod cuique apparet, id continuo verum est? quomodo nonnulla, etiam ubi sæpius ea sensu percipimus, adhuc tamen ignoramus, ut cum barbaros loquentes audimus? Præterea, qui ejus rei, quam ante spectavit, postea recordatur, cognoscit illam profecto, nec amplius tamen sentit. Qui si ex oculis alterum clauserit, altero aspiciat, idem simul noverit ignoretque necesse est. **767** Ad hæc, si quod cuique videtur, id etiam verum est, nobisque vera non videntur, quæ ab illis dicuntur, verum simul erit hominem rerum omnium non esse mensuram. Jam qui vel in artis, vel in alterius cujuscunque rei tractatione versati sunt, ejusdem imperitis cognitione præstant: eamque ob causam gubernator, medicus et imperator, quid futurum sit clarius multo certiusque prospiciunt. Et isti vero quidquid in quoque genere aut magis, aut minus est, necessarii pariter et contingentis, naturalis ac præter naturam evenientis discrimen omnino tollunt. Ita, quod est, quodque non est, unum idemque fuerit. Nihil enim vetat, quominus idem esse alteri, alteri non esse videatur. Ergo idem erunt homo, atque lignum: idem quippe alteri nonnunquam homo, alteri lignum videtur. C Vera quoque omnis oratio futura est, eoque falsa

σιν ταὐτὸν φῇ εἶναι.

(8) *Καὶ εἰ θατέρῳ.* Plato ibid. fusius. Cum enim hoc δεινότατον, ut ipse vocat, ἐρώτημα proposuisset, Ἆρα, οἷόν τε τὸν αὐτὸν, εἰδότα τι, τοῦτο ὃ οἶδε, μὴ εἰδέναι; id vero ἀδύνατον esse negat, εἰ τὸ ὁρᾷν γε ἐπίστασθαι θήσεις. Τί γὰρ χρήσῃ ἀφύκτῳ ἐρωτήματι, ὅταν ἐρωτᾷ ἀνέκπληκτος ἀνὴρ, καταλαβὼν τῇ χειρὶ, σοῦ τὸν ἕτερον ὀφθαλμὸν, εἰ ὁρᾷς τὸ ἱμάτιον τῷ κατειλημμένῳ. Respondentique Theæteto, οὐ φήσω τούτῳ γε, τῷ μέντοι ἑτέρῳ, ille contra instat, Οὐκοῦν ὁρᾷς τε, καὶ οὐχ ὁρᾷς ἅμα ταὐτόν; Annuenti Theæteto, refert, οὐδὲν ἐγὼ, φήσει (legendum videtur, οὐδ' ἐγὼ, φημι), τοῦτο, οὔτε τάττω, οὔτε ἠρόμην τὸ ὅπως. Quasi dicat, ego id ut fateare, non jubeo, neque id quomodo fieri posset, ex te quærebam. Quid ergo? Quod sequitur, ἀλλ' εἰ, ὃ ἐπίστασαι, τοῦτο καὶ οὐκ ἐπίστασαι. Νῦν δὲ, ὃ D οὐχ ὁρᾷς, ὁρῶν φαίνῃ (sponte enim id fateris), ὡμολογηκὼς δὲ τυγχάνεις, τὸ ὁρᾶν, ἐπίστασθαι, καὶ τὸ μὴ ὁρᾶν, μὴ ἐπίστασθαι. Ἐξ οὖν τούτων λογίζου τί σοι συμβαίνει; Id nimirum quod Theætetus ultro concedens. Ἀλλὰ λογίζομαι, inquit, ὅτι τἀναντία οἷς ὑπεθέμην, hoc est, fieri posse, ut idem simul et sciret aliquid, et nesciret. Mihi tamen usque adeo solidum hoc argumentum non videtur. Qui enim altero duntaxat oculo aliquid videt, vere illud videt, nec simul, ut alterum claudat, non videt.

(9) *Εἰ τὸ φαινόμενον.* Et hoc Platonicum est. Sic enim ibid. ille: Ἔπειτά γε τοῦτο ἔχει κομψότατον. Ἐκεῖνος μὲν περὶ τῆς αὐτοῦ οὐσίας, τὴν τῶν ἀντιδοξαζόντων οἴησιν, ᾗ ἐκεῖνοι ἡγοῦνται ψεύδεσθαι, συγχωρᾷ που ἀληθῆ εἶναι, ὁμολογῶν τὰ ὄντα δοξάζειν ἅπαντας. Οὐκοῦν τὴν αὐτοῦ ἂν ψευδῆ συγχωροῖ, εἰ τὴν τῶν ἡγουμένων αὐτὸν ψεύδεσθαι, ὁμολογεῖ ἀληθῆ εἶναι.

Digitized by Google

etiam omnis futura. Similiter qui aliqua de re aut deliberant, aut judices sedent, quod agant habebunt nihil. Quodque longe gravissimum est, iidem probi simul erunt et improbi, idem vitium ac virtus erit. Cujusmodi pleraque alia proferri queant: sed pluribus adversum istos rationibus uti supervacaneum sit, qui se nec mentis nec rationis quidquam habere arbitrantur. » Hæc ille, quibus deinceps quæ sequuntur, adjungit: « Et quoniam, inquit, nonnulli sunt etiamnum, qui omnem sensum ac visum omne verum esse velint; de his etiam pauca dicamus. Vereri enim videntur, ne forte, si sensum aliquem falsum esse dixerint, certam proinde nullam ac fide dignam in judicando regulam habituri sint: nec interea vident, hoc plane sequi, ut opiniones omnes veras esse defendant, cum earum in plerisque judicium sequi soleamus: neque tamen veras alias, alias contra falsas pronuntiare desinunt. Deinde qui attentius cogitare volet, is aliud ex iis nihil, quibus tanquam judicii regulis utimur, omne omnino falsum ac semper excludere comperiet: verbi causa lancem, tornum, cæteraque id genus. Quodlibet enim dum certo se modo habet, sanum est: dum secus, pravum: eo dum sic uteris, verum est; dum aliter, falsum. Quod si sensus omnis verus esset, tantum inter eos discriminis esse non deberet. Atqui cominus certe alii sunt, eminus alii: ægrotantium ac valentium, peritorum et imperitorum, prudentium stultorumque dissimiles. Nam furiosorum certe quidem, aut eorum qui perperam aliquid vident audiuntve sensus, veros appellare, longe ineptissimum fuerit. **768** Quippe simplex nimium is esset, qui secus videntem aut videre diceret, aut non videre. Quivis enim respondeat, videre illum quidem, at perperam. Dum autem addunt sensum a ratione dissidentem nihil addere, auferre nihil, quæ maxime obvia sunt, ea se non videre palam ostendunt. Nam in remo, quem in aqua cernimus, in picturis, aliisque sexcentis, sensus ipse nos fallit. Itaque hoc rerum in genere, non mentem, sed visum ipsi nostrum arguere consuevimus. Et vero quæ cogitationem omnem veram esse pronuntiat, ea secum ipsa pugnat oratio. Nostram enim certe quidem, quæ non ejusmodi quamlibet esse arbitratur, falsam penitus esse concludit. Sequitur itaque, ut visum omne verum simul ac falsum esse defendant. Cæterum quod ejusmodi res esse velint, cujusmodi nobis videntur, toto cœlo errant; contra enim, cujusmodi suapte natura sunt, ejusmodi videri solent: nec in causa sumus quamobrem ita se habeant, sed ab iis potius certo quodam modo afficimur. Ridiculi enimvero simus, si dum, uti pictores fictoresque solent, catulos aut chimæras cogitamus, ea velimus esse continuo, animoque proinde rationem informemus, qua eadem suis absoluta numeris habeamus.» Atque ex his omnino constat, quam male philosophentur, qui omnem sensum ac visum omne verum esse docent. Nec desiit tamen Epicurus, ex Aristippi doctrina occasionem arripiens, ex voluptate omnia sensuque suspendere, dum et ea modo quæ patimur, comprehendi posse, et finem bonorum voluptatem esse

A νοῦν καὶ λόγον. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Ἐπεὶ δ' ἔτι νῦν εἰσί τινες, οἱ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ πᾶσαν φαντασίαν ἀληθῆ λέγοντες εἶναι, μικρὰ καὶ περὶ τούτων εἴπωμεν. Ἐοίκασι γὰρ οὗτοί γε δεδοικέναι, μήποτε, εἰ ψευδεῖς εἴποιεν αἰσθήσεις εἶναί τινας, οὐκ ἂν σχοῖεν τὸ κριτήριον καὶ τὸν κανόνα βέβαιον, οὐδ' ἐχέγγυον. Οὐχ ὁρῶσι δὲ, ὡς οὐκ ἂν φθάνοιεν οὕτω γε, καὶ τὰς δόξας ἁπάσας ἀληθεῖς ἀποφαίνοντες· πολλὰ γὰρ δὴ καὶ ταύταις πεφύκαμεν κρίνειν· καὶ οὐδὲν ἧττον ἀξιοῦσιν αὐτῶν τὰς μὲν ἀληθεῖς εἶναι, τὰς δὲ ψευδεῖς· Ἔπειτα δὲ σκοπῶν ἴδοι τις ἄν, οὐδὲ τῶν ἄλλων κριτηρίων αἰεὶ καὶ διὰ παντὸς ἀψευδὲς οὐδέν· οἷον λέγω ζυγὸν, ἢ τόρνον, ἤ τι τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἕκαστον αὐτῶν, ὧδὶ μὲν ἔχον, ὑγιές ἐστιν, ὧδὶ δὲ, μοχθηρόν· καὶ τουτονὶ μὲν χρωμένων τὸν τρόπον, ἀληθεύει, B τουτονὶ δὲ, ψεύδεται. Καὶ μὴν εἴ γε πᾶσα αἴσθησις ἀληθὴς ἦν, οὐκ ἔδει τοσοῦτον διαφέρειν αὐτάς. Ἄλλαι γάρ εἰσιν ἐγγύθεν καὶ πόῤῥωθεν, καὶ νοσούντων καὶ ἐῤῥωμένων, καὶ τεχνιτῶν καὶ ἀτέχνων, καὶ φρονίμων καὶ ἀφρόνων. Τὰς δὲ δὴ τῶν μεμηνότων παντάπασιν ἂν εἴη ἄτοπον λέγειν ἀληθεῖς εἶναι, καὶ τὰς τῶν παροράντων καὶ παρακουόντων. Εὔηθες γὰρ ἂν ἦν τὸ λεγόμενον, ὡς ὁ παροραῖν ἤτοι ὁρᾷ ἢ οὐχ ὁρᾷ. Φαίη γὰρ ἄν τις, ὅτι ὁρᾷ μὲν, ἀλλ' οὐκ ὀρθῶς. Ὁπόταν μέντοι φῶσιν, ὡς ἡ μὲν αἴσθησις, οὖσα ἄλογος, οὐδὲν προστίθησιν, οὐδ' ἀφαιρεῖ, φαίνονται τἀμπολῶν οὐχ ὁρῶντες. Ἐπὶ γὰρ τοῦ ἐρετμοῦ τοῦ ἐν τῷ ὕδατι, κἀπὶ τῶν γραφῶν, καὶ μυρίων ἄλλων, ἡ αἴσθησίς ἐστιν ἡ ἀπατῶσα. Διὸ καὶ μεμφόμεθα πάντες ἐπὶ τῶν τοιούτων οὐ τὸν νοῦν ἡμῶν, ἀλλὰ τὴν φαντασίαν. C Ἐλέγχει γὰρ ὁ λόγος αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀξιῶν ἁπάσαν ἀληθῆ φαντασίαν εἶναι. Τὴν γὰρ ἡμετέραν, δι' ἣν οὐκ οἰόμεθα πᾶσαν εἶναι τοιαύτην, ψευδῆ πάντως ἀποφαίνει. Συμβαίνει τοίνυν αὐτοῖς ἅπασαν φαντασίαν ἀληθῆ καὶ ψευδῆ λέγειν εἶναι. Καθόλου δὲ ἁμαρτάνουσιν, ἀξιοῦντες, ὁποῖα ἂν ἡμῖν φαίνηται τὰ πράγματα, τοιαῦτα καὶ εἶναι. Τοὐναντίον γὰρ, ὁποῖα πέφυκε, τοιαῦτα φαίνεται, καὶ οὐχ ἡμεῖς αὐτὰ ποιοῦμεν οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ὑπ' ἐκείνων αὐτοὶ διατιθέμεθά πως. Ἐπεὶ καὶ γελοῖον εἴη ἄν, εἰ διανοηθείημεν ἡμεῖς, ὥσπερ οἱ ζωγράφοι καὶ πλάσται, σκύλακας ἢ χιμαίρας, ἀξιοῦν εὐθὺς εἶναι ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο φαντάζεσθαι, καθάπερ εὐτρεπῆ παρέσται. » Διότι μὲν οὖν οὐκ ὀρθῶς λέγουσιν οἱ φάσκοντες εἶναι πᾶσαν αἴσθη- D σιν, καὶ πᾶσαν φαντασίαν ἀληθῆ, δῆλον ἐκ τούτων. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τούτων οὕτως ἐχόντων, αὖθις οἱ περὶ τὸν Ἐπίκουρον, ἐκ τῆς Ἀριστίππου διαδοχῆς ὁρμώμενοι, πάντα ἡδονῆς ἐξῆπτον καὶ αἰσθήσεως, μόνα τὰ πάθη καταληπτὰ, καὶ τέλος ἀγαθῶν τὴν ἡδονὴν εἶναι ὁριζόμενοι. Λέγεται δὲ ὁ Ἐπίκουρος ὑπὸ μέν τινων μηδενὸς ἀκηκοέναι, ἐντυχεῖν δὲ τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὑπό τινων δ' ὅτι ἤκουε Ξενοκράτους, ὕστερον δὲ καὶ Ναυσιφάνους τοῦ Ηὑῤῥωνος γενομένου γνωρίμου. Τίνα δὴ οὖν καὶ τὰ πρὸς αὐτὸν ἀντειρημένα τυγχάνει θεασώμεθα.

Digitized by Google

statueret. Hunc nonnulli volunt præceptorem habuisse neminem, sed in antiquorum scriptorum lectione versatum esse. Alii Xenocratis primum, inde Nausiphanis, qui Pyrrhonis discipulus fuerat, auditorem fuisse tradunt. Nunc ergo quibus iste quoque rationibus urgeatur attendamus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Πρὸς τοὺς κατ' Ἐπίκουρον, ἡδονὴν τέλος ὁριζομένους. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐπειδή ἐστι γνῶσις διττή, ἡ μὲν τῶν ἔξω πραγμάτων, ἡ δὲ τῶν ἡμῖν αἱρετῶν καὶ φευκτῶν· ἔνιοί φασι τῆς αἱρέσεως καὶ φυγῆς ἀρχὴν καὶ κριτήριον ἔχειν ἡμᾶς τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν πόνον. Ἔτι γέ τοι καὶ νῦν τοιαῦτα λέγουσιν οἱ περὶ τὸν Ἐπίκουρον. Ἀναγκαίως οὖν ἔχει καὶ περὶ τούτου σκέψασθαι. Τοσούτου τοίνυν ἔγωγε δέω λέγειν, ἀρχὴν εἶναι καὶ κανόνα τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν τὸ πάθος, ὥστε μοι δοκεῖ τοῦτό γε αὐτὸ κριτηρίου δεῖσθαι. Διότι μὲν γάρ ἐστιν, ἑαυτὸ δείκνυσιν· ὁποῖον δ' ἐστὶν, ἑτέρου δεῖ τοῦ κρίνοντος. Εἰ μὲν γὰρ οἰκεῖον ἢ ἀλλότριον, ἡ αἴσθησις λέγει· πότερον δ' αἱρετὸν ἢ φευκτὸν, ὁ λόγος. Αὐτοί γέ τοί φασιν οὐ πᾶσαν ἡδονὴν ἀσπάζεσθαι, καὶ πάντα πόνον ἐκτρέπεσθαι. Τοῦτο δὲ συμβέβηκε καὶ μάλα εἰκότως. Τὰ μὲν γὰρ κριτήρια καὶ ἑαυτὰ δείκνυσι, καὶ τὰ κρινόμενα· τὸ μέντοι πάθος ἑαυτὸ μόνον. Ὅτι δ' οὕτως ἔχει μαρτυροῦσιν αὐτοί. Καίπερ γὰρ ἀξιοῦντες ἅπασαν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι, καὶ πᾶσαν ἀλγηδόνα κακὸν, ὅμως οὐκ ἀεί φασι δεῖν τὴν μὲν αἱρεῖσθαι, τὴν δὲ φεύγειν· μετρεῖσθαι γὰρ αὐτὰ τῷ ποσῷ, εἰ καὶ οὐ τῷ ποιῷ. Δῆλον οὖν, ὡς τό γε ποσὸν οὐδὲν ἀλλ' ἢ ὁ λόγος κρίνει. Τὸ γὰρ, Ἀμεινόν ἐστιν ὑπομεῖναι τούσδε τινὰς τοὺς πόνους, ὅπως ἡσθείημεν ἡδονὰς μείζους· καὶ τὸ, Συμφέρει τῶνδέ τινων ἀπέχεσθαι τῶν ἡδονῶν, ἵνα μὴ ἀλγῶμεν ἀλγηδόνας χαλεπωτέρας, καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα, λόγος ὁ κρίνων ἐστίν. Τὸ δ' ὅλον, αἱ μὲν αἰσθήσεις καὶ αἱ φαντασίαι καθαπερεὶ κάτοπτρα καὶ εἰκόνες ἐοίκασι τῶν πραγμάτων εἶναι· τὰ μέντοι πάθη, καὶ αἱ ἡδοναὶ, καὶ οἱ πόνοι, τροπαὶ καὶ ἀλλοιώσεις ἡμῶν αὐτῶν. Ταύτῃ δὲ, αἰσθανόμενοι μὲν καὶ φαντασιούμενοι, πρὸς τὰ ἔξω βλέπομεν· ἡδόμενοι δὲ καὶ ἀλγοῦντες, ἐπιστρέφομεν ἐπὶ μόνους ἑαυτούς. Τὰς μὲν γὰρ αἰσθήσεις ἡμῶν τὰ ἔξω ποιεῖ· καὶ ὁποῖα ἂν ᾖ ἐκεῖνα, τοιαύτας ἀπεργάζεται καὶ τὰς φαντασίας· τοιαῦτα (10) δὲ πάθη ποιὰ ἅττα γίνεται δι' ἡμᾶς, καὶ ὡς ἂν ἡμεῖς ἔχωμεν. Διὰ (11) ταῦτα, ποτὲ μὲν ἡδέα, ποτὲ δ' ἀηδῆ φαίνεται, καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν μᾶλλον, ἔσθ' ὅτε δὲ ἧττον. Ὧν οὕτως ἐχόντων, εὑρήσομεν, εἰ ἐθέλοιμεν σκοπεῖν, ἄριστα τὰς τῆς γνώσεως ἀρχὰς ὑποτιθεμένους, ὁπόσοι καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὸν νοῦν παραλαμβάνουσιν. Ἔοικε δ' ἡ μὲν αἴσθησις ταῖς ἄρκυσι καὶ τοῖς δικτύοις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιούτοις θηράτροις· ὁ δὲ νοῦς καὶ ὁ λόγος τοῖς κυσὶ τοῖς στιβεύουσι καὶ μεταθέουσιν. Αὐτῶν μὲν τοιούτων, ἄμεινον φιλοσοφεῖν οἴεσθαι χρὴ τοὺς μήτε ταῖς αἰσθήσεσιν, ὡς ἔτυχε, χρωμένους, μήτε τὰ πάθη παραλαμβάνοντας ἐπὶ τὴν τἀληθοῦς διάγνωσιν. Ἢ δεινόν γ' ἂν εἴη, πεφυκότας ἀνθρώπους, ἡδοναῖς καὶ πόνοις ἀλόγοις ἐπιτρέπειν ἑαυτοὺς, ἀφέντας τὸν θειότατον κριτὴν νοῦν. » Ταῦτα ἀπὸ τῶν Ἀριστοκλέους.

(10) Forte τά.

CAPUT XXI.

Adversus Epicureos, qui voluptatem finem esse vellent. Ex eodem.

« Quoniam, inquit ille, duplex cognitionis genus est, alterum quo exteriora percipimus, alterum quo expetenda nobis ac fugienda sentimus, exstitere nonnulli qui 769 electionis fugæque principium ac regulam in nobis, voluptatem esse laboremque statuerent. Quod ipsum Epicurei hodieque docent. Quare necessarium fuerit, hac etiam nos in quæstione versari. Equidem, tantum abest, ut bonorum malorumve principium ac regulam affectionem esse dicam, ut illam ipsam altera quadam judicii regula indigere existimem. Nam quod ea sit, ostendit ipsa per sese: cujusmodi sit, qui judicet alium requirit. Enimvero domesticane illa sit, an aliena, sensus pronuntiat; utrum expetenda sit, an fugienda, ratio statuit. Sane quidem isti, nec omnem se complecti voluptatem, neç laborem omnem fugere dictitant. Neque id sine magna ratione fieri solet. Judicandi enim instrumenta, cum ostendunt ipsa sese, tum ea simul de quibus judicatur, aperiunt: affectio se solam indicat. Cui veritati vel isti quoque suffragantur. Nam ut omnem voluptatem bonum, dolorem omnem malum esse velint; alteram tamen semper expetendam, fugiendum semper alterum esse negant, dum utrumque, si minus qualitate, quantitate quidem metiendum existimant. Hujus vero quantitatis judicem alium constat esse non posse, præter rationem. Hæc enim, quæ ab illis vulgo jactantur, Præstare certos quosdam eosdem labores interdum subire, ut acriores inde voluptates sentiamus: Certis nonnunquam voluptatibus abstinendum, ne gravioribus postea doloribus urgeamur, cæteraque id genus omnia, rationis unius judicio decernuntur. Atque, ut universe loquamur, sensus atque visa quædam quasi rerum specula et imagines videntur: affectiones autem, voluptates et labores, nostrum ipsorum mutationes. Itaque, dum sensu aliquid aut cogitatione informamus, exteriora respicimus: dum voluptatem percipimus aut dolorem, in nos tantum ipsos convertimur. Res enim extrinsecus oblatæ visa nostra efficiunt, quarum illa sunt proinde similia. At vero affectiones vultum ex nobis speciemque sumunt: quo fit ut jucundæ modo, modo injucundæ, idque magis minusve videantur. Quod cum ita sit, eos utique, si boni ratiocinatores esse volumus, optime de cognoscendi principiis statuere reperiemus, qui mentis ac sensuum vim operamque conjungunt. Et quidem sensus plagis et retibus, ac cæteris id genus venatorum instrumentis, mens autem et ratio indagantibus et insequentibus canibus similes sunt. 770 Maneat

(11) Forte διό.

Digitized by Google

igitur, eos melius philosophari, qui nec temere sensibus abutantur, nec ad veri perspicientiam atque judicium perturbationes adhibeant. Prorsus enim indignum fuerit, hominem, relicto mentis diviniore judicio, voluptatibus sese ac laboribus ab omni ratione vacuis permittere. » Atque hactenus ex Aristocle.

CAPUT XXII.

Iterum adversus eos, qui voluptatem bonum esse definiunt. Ex Philebo *Platonis.*

« Horum igitur, inquit, trium quodlibet cum voluptate ac mente sigillatim conferamus. Videndum quippe nobis est, utrius porro unumquodque affine magis et cognatum esse statuamus. Pulchritudinem, opinor, veritatem ac mediocritatem intelligis. — Sic est. Tu vero, mi Protarche, veritatem primum accipe, diuque ac diligenter in hæc tria, mentem, veritatem atque voluptatem intuitus, respondesis ipse tibi, sitne voluptas, an mens, veritati propinquior. — Quid vero tempore hic opus est? Nam meo quidem judicio plurimum interest. Voluptas enim omnium superbissima est; ac de venereis, quæ omnium habentur acerrimæ, vulgo circumfertur, quod in iis perjurium admiseris, veniam facile a Superis impetrare: quod illæ, non secus ac pusiones quidam, omni prorsus mente careant. At vero mens, aut idem ipsum quod veritas, aut ei sane omnium longe simillima est, atque verissima. — Age ergo, et mediocritatem similiter considera; plusne hujus voluptas habeat, an prudentia? — Expedita quoque admodum quæstionis hujus ratio est. Nam ut voluptate ac delectatione immoderatius nihil est, ita mente nihil scientiaque moderatius. — Et hoc præclare. Quid autem de tertio? Magisne pulchritudinem participat mens quam voluptas, ita ut pulchrior voluptate tibi mens esse videatur, aut vice versa? — Atqui nemo unquam, Socrates, aut vigilans, aut somnians, prudentiam atque mentem vel minimum turpitudinis aut habuisse, aut habere, aut habituram esse vidit, aut cogitavit. **771** —Recte.—At vero si quem aliquando voluptatibus, ac fere maximis, indulgentem videamus, quod eas palam aut risus, aut turpitudo maxima comitetur, ipsimet erubescimus; ac propterea, ne quod earum vestigium appareat, nocturnis fere tenebris occultanda hæc atque involvenda mandamus, quasi lucis oculum reformident. — Hoc igitur, ut video, mi Protarche, omnino prædicaturus es, et absentibus nuntiorum opera, et voce coram præsentibus, Voluptatem nec primam possessionem esse, nec secundam; at hoc primæ nomine, quæ ad modum pertinent, comprehendi, ut mediocre, opportunum,

(12) *Καθ' ἓν ἕκαστον.* Extremo dialogo, pag. 94, D, 4 Ficini, at Serrani t. II, p. 65, initio. Primum hoc membrum Ficinus ita vertit, *Secundum quodlibet igitur horum trium, de voluptate et sapientia judicemus.* Aliud, opinor, Plato vult, hoc est, tria illa, pulchritudinem, veritatem, mediocritatem, cum voluptate ac mente seorsim conferenda esse, ut ex illa contentione intelligi possit, utri ea mentine similiora sint, an voluptati.

(13) *Πότερον ἡδονὴ φρονήσεως.* Dubium non est quin corrupta hæc sint. Quærebatur enim utra esset mediocritati similior, mens an voluptas; non autem, utrum plus in voluptate prudentiæ, an contra voluptatis in prudentia. Itaque sic reponendum videtur, πότερον ἡδονὴ μετριότητος, ἢ φρόνησις (vel νοῦς) πλείω κέκτηται. Unde sequitur τῆς ἡδονῆς οὐδὲν ἀμετρότερον, νοῦ δὲ οὐδὲν ἐμμετρότερον.

(14) *Γιγνόμενον.* Legendum puto, γενόμενον, sequitur enim οὔτε ὄντα, οὔτε ἐσόμενον.

(15) *Φῶς οὐδέν.* Plato, φῶς οὐ δέον. Utrumque rectum; Eusebio tamen hæreo.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Ἔτι πρὸς τοὺς τὴν ἡδονὴν τὸ ἀγαθὸν εἶναι ὁριζομένους. Ἀπὸ τοῦ Φιλήβου Πλάτωνος.

« Καθ' ἓν ἕκαστον (12) τοίνυν τῶν τριῶν πρὸς τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν νοῦν κρίνωμεν. Δεῖ γὰρ ἰδεῖν ποτέρῳ μᾶλλον ξυγγενὲς ἕκαστον αὐτῶν ἀπονεμοῦμεν. Κάλλους, καὶ ἀληθείας, καὶ μετριότητος πέρι λέγεις. — Ναί. Πρῶτον δέ γε ἀληθείας λαβοῦ, ὦ Πρώταρχε· καὶ λαβόμενος, βλέψας εἰς τρία, νοῦν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ἡδονήν, πολὺν ἐπισχὼν χρόνον, ἀπόκριναι σαυτῷ, πότερον ἡδονὴ ξυγγενέστερον, ἢ νοῦς, ἀληθείᾳ. — Τί δὲ χρόνου δεῖ; Πολὺ γάρ, οἶμαι, διαφέρετον. Ἡδονὴ μὲν γὰρ ἁπάντων τὸ ἀλαζονέστατον· ὡς δὲ λόγος, καὶ ἐν ταῖς ἡδοναῖς ταῖς περὶ τὰ ἀφροδίσια, αἳ δὴ μέγισται δοκοῦσιν εἶναι, καὶ τὸ ἐπιορκεῖν συγ- B γνώμην εἴληφε παρὰ θεῶν· ὡς καθάπερ παίδων, τῶν ἡδομένων, νοῦν οὐδὲ τὸν ὀλιγοστὸν κεκτημένων. Νοῦς δὲ ἤτοι ταὐτὸν καὶ ἀληθειά γέ ἐστιν, ἢ πάντων ὁμοιότατόν τε καὶ ἀληθέστατον. — Οὐκοῦν τὸ μετὰ τοῦτο τὴν μετριότητα ὡσαύτως σκέψῃ· πότερον ἡδονὴ φρονήσεως (13), ἢ φρόνησις ἡδονῆς πλείω κέκτηται; — Εὖ σκεπτόν γε καὶ ταύτην σκέψιν προβέβλησας. Οἶμαι γὰρ ἡδονῆς μὲν καὶ περιχαρείας οὐδὲν τῶν ὄντων πεφυκὸς ἀμετρότερον εὑρεῖν ἄν τινα, νοῦ δὲ καὶ ἐπιστήμης ἐμμετρότερον οὐδ' ἂν ἕν ποτε. — Καλῶς εἴρηκας. Ὅμως δ' ἔτι λέγε τὸ τρίτον. Νοῦς ἡμῖν κάλλους μετείληφε πλέον ἢ τὸ τῆς ἡδονῆς γένος, ὥστε εἶναι καλλίω νοῦν ἡδονῆς, ἢ τοὐναντίον; — Ἆρ' οὖν φρόνησιν μὲν καὶ νοῦν, ὦ Σώκρατες, οὐδεὶς πώποτε οὔθ' C ὕπαρ οὔτ' ὄναρ αἰσχρὸν οὔτε εἶδεν οὔτε ἐπενόησεν οὐδαμοῦ οὐδαμῶς, οὔτε γιγνόμενον (14), οὔτε ὄντα, οὔτε ἐσόμενον; — Ὀρθῶς.—Ἡδονὰς δέ γε δήπου, καὶ ταύτας σχεδὸν τὰς μεγίστας, ὅταν ἴδωμεν ἡδόμενον ὄντινοῦν, ἢ τὸ γελοῖον ἐπ' αὐταῖς, ἢ τὸ παράπαν αἰσχιστον ἐπόμενον ὁρῶντες, αὐτοί τε αἰσχυνόμεθα, καὶ ἀφανίζοντες κρύπτομεν ὅτι μάλιστα, νυκτὶ πάντα τὰ τοιαῦτα δόντες, ὡς φῶς οὐδὲν (15) ὁρᾷν αὐτά.— Πάντη δὴ φήσεις, ὦ Πρώταρχε, ὑπό τε ἀγγέλων πέμπων καὶ παροῦσι φράζων, Ἡδονὴ κτῆμα οὐκ ἔστι πρῶτον, οὐδ' αὖ δεύτερον, ἀλλὰ πρῶτον μέν πη περὶ μέτρον, καὶ τὸ μέτριον, καὶ τὸ καίριον, καὶ πάνθ' ὁπόσα χρὴ τοιαῦτα νομίζειν τὴν ἀΐδιον εἰρῆσθαι φύσιν. — Φαίνεται γοῦν ἐκ τῶν νῦν λεγομένων. — Δεύτερον μὲν περὶ τὸ σύμμετρον, καὶ καλὸν, καὶ τὸ τέλειον, καὶ τὸ ἱκανὸν, καὶ πάνθ' ὁπόσα τῆς γενέσεως D ταύτης αὖ ἐστι. — Ἔοικε γοῦν. — Τὸ τοίνυν τρίτον,

Digitized by Google

ὡς ἡ ἐμὴ μαντεία, νοῦν καὶ φρόνησιν τιθεὶς, οὐκ ἂν μέγα τι τῆς ἀληθείας παρεξέλθοις. — Ἴσως. — Ἆρ' οὖν οὐ τέταρτα (16), ἃ τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἔθεμεν, ἐπιστήμας τε, καὶ τέχνας, καὶ δόξας ὀρθὰς λεχθείσας, ταῦτ' εἶναι τὰ πρὸς τοῖς τρισὶ τέταρτα; εἴπερ τοῦ ἀγαθοῦ ἐστι μᾶλλον, ἢ τῆς ἡδονῆς (17) ξυγγενῆ.—Τάχ' ἄν. — Πέμπτας τοίνυν ἃς ἡδονὰς ἔθεμεν ἀλύπους ὁρισάμενοι, καθαρὰς ἐπονομάσαντες τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἐπιστήμας, ταῖς δὲ αἰσθήσεσιν ἑπομένας.—Ἴσως. —

ætera que omnia, quæ naturam existimanda sunt habere sempiternam. — Id quidem ex supra dictis sequitur. — Deinde ad secundam revocanda, quæ in proportione versantur, ut pulchrum, perfectum, idoneum, et quæcunque hujus sunt generis.—Utique. — Tertiam denique, ut quidem conjicio, si mentem prudentiamque posueris, haud a vero procul aberrabis. -- Et hoc verisimile. — Tribus autem illis num merito quartum addatur genus, ex iis quæ animo proprie tribuimus, doctrinis, artibus, et opinionibus quæ rectæ dicuntur? si quidem ista quoque bono conjunctiora sunt, quam voluptas. — Fortassis et istuc. — Quintum inde locum voluptatibus illis dabimus, quas ab omni molestia vacuas, imo et puras animi cognitiones esse statuimus illas quidem, sed tamen ortas ex sensibus. — Fortean. —

Ἕκτῃ δ' ἐν γενεᾷ, φησὶν Ὀρφεύς, *καταπαύσατε κόσμον ἀοιδῆς.*

Ἀτὰρ κινδυνεύει καὶ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐν ἕκτῃ καταπεπαυμένος εἶναι κρίσει. Τὸ δὲ μετὰ ταῦθ' ἡμῖν οὐδὲν λοιπὸν, πλὴν ὥσπερ κεφαλὴν ἀποδοῦναι τοῖς εἰρημένοις. — Οὐκοῦν χρή. — Ἴθι δὴ τὸ τρίτον τῷ Σωτῆρι. τὸν αὐτὸν διαμαρτυράμενοι, λόγον ἐπεξέλθωμεν.—Ποῖον δή;—Φίληβος τἀγαθὸν ἔθετο ἡμῖν ἡδονὴν εἶναι πᾶσαν καὶ παντελῆ. — Τὸ τρίτον, ὦ Σώκρατες, ὡς ἔοικας, ἔλεγες ἀρτίως τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐπαναλαβεῖν δεῖν λόγον. — Ναί. Τὸ δέ γε μετὰ τοῦτο ἀκούωμεν. Ἐγὼ γὰρ δὴ κατιδὼν ἅπερ νῦν διελήλυθα, καὶ δυσχεράνας τὸν Φιλήβου λόγον οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἄλλων πολλάκις μυρίων, εἶπον, ὡς ἡδονῆς γε νοῦς ἂν εἴη μακρῷ βέλτιόν τε καὶ ἄμεινον τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ. — Ἦν ταῦτα. — Ὑποπτεύων δέ γε καὶ ἄλλα εἶναι πολλὰ, εἶπον, ὡς, εἰ φανείη τί που C τοῖν ἀμφοῖν βέλτιον, ἐπὶ τῶν δευτερείων στερήσει (18), νῷ πρὸς ἡδονὴν ξυνδιαμαχοίμην, ἡδονὴ δὲ καὶ δευτερείων στερήσοιτο. — Εἶπες γὰρ οὖν. — Καὶ μετὰ ταῦτά γε, πάντων ἱκανώτατα, τούτοιν οὐδέτερον ἱκανὸν ἀνεφάνη. — Ἀληθέστατα. — Οὐκοῦν παντάπασιν ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ καὶ νοῦς ἀπήλλακτο καὶ ἡδονὴ, μηδὲ τἀγαθὸν αὐτὸ μηδέτερον αὐτοῖν εἶναι, στερομένων αὐταρκείας, καὶ τῆς τοῦ ἱκανοῦ καὶ τελείου δυνάμεως. — Ὀρθότατα. — Φανέντος δέ γε ἄλλου τινὸς κρείττονος τούτοιν ἑκατέρου, μυρίῳ γ' αὖ νοῦς ἡδονῆς οἰκειότερον καὶ προσφυέστερον πέφανται νῦν τῇ τοῦ νικῶντος ἰδέᾳ. — Πῶς γὰρ οὔ; — Οὐκοῦν πέμπτον κατὰ τὴν κρίσιν, ὡς νῦν ὁ λόγος ἀπεφήνατο, γίγνοιτ' ἂν ἡ τῆς ἡδονῆς δύναμις. — Ἔοικεν. — Πρῶτον δέ γε οὐ (19)· κἂν οἱ πάντες βόες τε καὶ ἵπποι, D καὶ τὰ ἄλλα ξύμπαντα θηρία φῶσι, τῷ τὸ χαίρειν διώκειν, οἷς πιστεύοντες ὥσπερ μάντεις ὄρνισιν, οἱ πολλοὶ κρίνουσι τὰς ἡδονὰς εἰς τὸ ζῆν ἡμῖν εὖ κρατίστας εἶναι, καὶ τοὺς θηρίων ἔρωτας οἴονται κυρίους εἶναι μάρτυρας μᾶλλον ἢ τοὺς τῶν ἐν μούσῃ φιλοσόφῳ μεμαντευμένων ἑκάστοτε λόγων. — Ἀληθέστατα, ὦ Σώκρατες, εἰρῆσθαί σοι νῦν ἤδη φαμὲν ἅπαντες. » Ταῦτα ὁ Πλάτων. Ἐγὼ δέ σοι καὶ Διονυσίου, τῆς

At genere in sexto, inquit Orpheus, *gratum concludite carmen.*

Equidem hoc in sexto judicio, nostra quoque disputatio non male fortassis concludatur. Ita reliquum id modo sit, ut suam ei coronidem imponamus. — Imponamus vero. — Age igitur, ac Servatori nostro, eumdem rursus obtestati, sermonem hunc nostrum tertio jam instauratum pertexamus. — Ecquem vero? — Philebus scilicet genus omne voluptatis bonum esse statuebat. — At jamjam, Socratis disputationem hanc, tertio, ni fallor, a capite repetendam esse dicebas. — Ita est. Quod autem sequitur attendamus. Equidem ea cum viderem, quæ modo persequebar; ac propterea non Philebi modo, sed infinitorum etiam aliorum vocem permoleste ferrem: humanæ vitæ, mentem voluptate longe meliorem ac potiorem esse defendi. — Sic est. — Deinde cum alia quoque permulta esse conjicerem: addidi, si quid fortassis utroque melius occurreret, me pro mente rursus contra voluptatem pugnaturum ut, hac ejecta, secundus menti locus tribueretur. — **772** Hoc etiam addidisti. — Præterea, quam neutra satis per sese foret, satis admodum probavimus. — Verissima loqueris. — Ita per hanc disputationem effectum est, ut neque mentem neque voluptatem ipsum per sese bonum esse statueremus, quod ex sese neutra sufficeret, neutra perfecti ac numeris omnibus absoluti vim et facultatem haberet. — Optime. — Porro cum tertium nobis aliud occurrisset hac utraque præstantius, tum vero infinitis gradibus, mentem victoris illius formæ propinquiorem et conjunctiorem esse perspeximus, quam voluptatem. — Nam qui aliter fieri potuisset? -- Maneat igitur, voluptatis vim, eo judicio, quod paulo ante exercuimus, quinto in gradu consistere. — Per me licet. — At in primo nunquam: tametsi omnis contra boum, equorum, ac cæterarum omnium ferarum multitudo vociferetur, quod delectationem unam persequatur, quibus plerique fidem, non secus ac volu-

(16) *Τέταρτα.* Ita reposuimus ex Platone, barbaramque vocem τέταπε dispunximus.

(17) *Ἡ τῆς ἡδονῆς.* Tollenda videtur disjunctiva ἢ. Quæritur enim utrum illa cum bono conjunctiora sint, quam voluptas, non autem, sintne cum bono magis quam cum voluptate conjuncta.

(18) *Ἐπὶ τῶν δευτερείων στερήσει.* Rectius ex Platone legeretur, ὑπὲρ τῶν δευτερείων, νῷ πρὸς ἡδ., etc.

(19) *Πρῶτον δέ γε οὐ*, etc. Recte. Nam apud Platonem pessime, πρῶτον δέ γε οὐκ ἂν οἱ πάντες, etc.

Digitized by Google

cribus augures, dum habent, voluptates nobis ad bene vivendum potissimas esse pronuntiant, ejusque rei certiores esse testes ferarum ipsarum, quam eorum quæ passim erudita musa fundit oraculorum amores opinantur. — Nos vero Socrates, hæc abs te omnia verissime dicta esse fatemur universi.» Hactenus Plato. Nunc juvat etiam ex Dionysii episcopi, hominis christianam philosophiam professi opere quod *De natura* conscripsit, pauca quædam e multis, quæ adversus Epicurum disputat, subjungere. Tu verba ejus ipsissima perlege.

A κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας ἐπισκόπου ἀνδρὸς, ἀπὸ τῶν *Περὶ φύσεως* βραχέα τῶν πρὸς Ἐπίκουρον ἀντειρημένων παραθήσομαι. Σὺ δὲ λαβὼν ἀνάγνωθι τὰς οὕτως ἐχούσας αὐτοῦ φωνάς.

CAPUT XXIII.

Adversus Epicureos, qui Providentiam tollebant, et individuis corporibus universa tribuebant. Ex Dionysii Alexandrini episcopi libris De natura.

« Utrum, inquit, unum est, atque aptum ex sese universum, uti nobis Græcorumque sapientissimis Platoni et Pythagoræ, Stoicis, et Heraclito videtur; an duo, quemadmodum forte non nemo cogitarit: an multa potius adeoque infinita? ut aliis quibusdam placuit, qui pluribus mentis erroribus, ac variis appellationum formis, universi naturam distrahere ac lacerare conati, infinitum illud esse, ortu carere, nec ullo providentiæ consilio regi voluerunt. **773** Hi enim atomos, incorrupta quædam exiguaque corpuscula, numeroque infinita nominantes, unaque spatium aliquod vacuum, nec ullis finibus circumscriptum invehentes, atomos illas dictitant, hoc in vacuo temere dum feruntur, dum casu, propter impetus perturbationem, aliæ cum aliis concurrunt, ac propter multiplicem figuram inter sese commiscentur, cum apprehendere mutuo sese, tum hunc quoque mundum, quæque ipso continentur omnia; imo vero mundos etiam infinitos efficere. Hac in sententia Epicurus Democritusque versati sunt: hoc uno discrimine, quod Epicurus minimas omnes atomos, quasque propterea sensus non attingeret, Democritus nonnullas saltem maximas esse vellet. Cæterum individuas illas et dici et esse, propter indissolubilem earum firmitatem, uterque docet. Sunt tamen, qui atomorum nomine corpora quædam intelligunt, quæ partibus careant ipsi quidem, sint tamen universi partes, ex quibus, individuæ cum sint, conflata primum omnia, in easdem quoque dissolvantur. Harum, prout partibus carent, nominis auctorem faciunt Diodorum: eas enim ὄγκους, hoc est *moles*, seu pondera Heraclides vocabat, unde etiam Asclepiades medicus nomen invenit.» Hæc præfatus multis deinceps hoc dogma confutat, interque cætera, verbis quæ sequuntur.

B

C

CAPUT XXIV.

Rerum inter homines vulgarium exemplis, Epicureorum dogma refellitur. Ex eodem.

« Qui tandem homines istos feramus, dum opera sapientiæ plena, eoque ipso bona, casu facta esse dicunt? quæ et singula seorsim, et simul universa, ei cujus omnia jussu exstiterant, bona sint visa. « Vidit enim, inquit, Deus cuncta quæ fecerat: et ecce bona valde [1]. » Quanquam ne pusilla quidem

[1] Gen. I, 31.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Πρὸς τοὺς κατ' Ἐπίκουρον Πρόνοιαν μὲν ἀπονομένους, ἀτόμοις δὲ σώμασιν ἀνατιθέντας τὸ πᾶν. Ἀπὸ τῶν Περὶ φύσεως Διονυσίου (20) *τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας.*

« Πότερον ἕν ἐστι συναφὲς τὸ πᾶν, ὡς ἡμῖν τε καὶ τοῖς σοφωτάτοις Ἑλλήνων Πλάτωνι καὶ Πυθαγόρᾳ, καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ Ἡρακλείτῳ φαίνεται, ἢ δύο, ὡς ἴσως τις ὑπέλαβεν, ἢ καὶ πολλὰ καὶ ἄπειρα; ὥς τισιν ἄλλοις ἔδοξεν, οἳ πολλαῖς τῆς διανοίας παραφοραῖς, καὶ ποικίλαις προφοραῖς ὀνομάτων τὴν τῶν ὅλων ἐπεχείρησαν κατακερματίζειν οὐσίαν, ἄπειρόν τε, καὶ ἀγέννητον, καὶ ἀπρονόητον ὑποτίθενται. Οἱ μὲν γὰρ, ἀτόμους προσειπόντες ἄφθαρτά τινα καὶ σμικρότατα σώματα, πλῆθος ἀνάριθμα, καί τι χωρίον κενὸν, μέγεθος ἀπεριόριστον προβαλόμενοι, ταύτας δή φασι τὰς ἀτόμους, ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ κενῷ φερομένας, αὐτομάτως τε συμπιπτούσας ἀλλήλαις διὰ ῥύμην ἄτακτον, καὶ συμπλεκομένας διὰ τὸ πολύσχημον, ἀλλήλων ἐπιλαμβάνεσθαι, καὶ οὕτω τόν τε κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, μᾶλλον δὲ κόσμους ἀπείρους ἀποτελεῖν. Ταύτης δὲ τῆς δόξης Ἐπίκουρος γεγόνασι καὶ Δημόκριτος. Τοσοῦτον δὲ διεφώνησαν, ὅσον ὁ μὲν ἐλαχίστας πάσας, καὶ διὰ τοῦτο ἀνεπαισθήτους, ὁ δὲ Δημόκριτος καὶ μεγίστας εἶναί τινας ἀτόμους ὑπέλαβεν. Ἀτόμους δὲ εἶναί φασιν ἀμφότεροι, καὶ λέγεσθαι διὰ τὴν ἄλυτον στερρότητα. Οἱ δὲ, τὰς ἀτόμους μὲν ὀνομάσαντες, ἀμερῆ φασιν εἶναι σώματα, τοῦ παντὸς μέρη, ἐξ ὧν ἀδιαιρέτων ὄντων συντίθεται τὰ πάντα, καὶ εἰς ἃ διαλύεται. Καὶ τούτων φασὶ τῶν ἀμερῶν ὀνοματοποιὸν Διόδωρον γεγονέναι· ὄνομα δὲ, φασὶν, αὐτοῖς ἄλλο Ἡρακλείδης θέμενος, ἐκάλεσεν ὄγκους, παρ' οὗ καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ ἰατρὸς ἐκληρονόμησε τὸ ὄνομα.» Ταῦτ' εἰπὼν, ἐξῆς ἀνασκευάζει τὸ δόγμα διὰ πολλῶν, ἀτὰρ καὶ διὰ τούτων.

A

B

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Ἀπὸ τῶν ἐν ἀνθρώποις ὑποδειγμάτων. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Πῶς αὐτῶν ἀνασχώμεθα, τυχηρὰ λεγόντων εἶναι συμπτώματα τὰ σοφὰ, καὶ διὰ τοῦτο τὰ καλὰ δημιουργήματα; ὧν ἕκαστόν τε καθ' ἑαυτὸ γενόμενον, ὥφθη τῷ προστάξαντι γενέσθαι καλὸν, καὶ συλλήβδην ὁμοίως ἅπαντα. « Εἶδε γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς, τὰ πάντα ὅσα ἐποίησε· καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν.» Ἀλλ' οὐδὲ

(20) *Διονυσίου.* Pulcherrimum hoc S. Patris fragmentum, quod ad libri hujus XIV finem perducitur, Eusebianæ diligentiæ beneficium est, quo alioqui, præter alia pleraque sapientissimi viri monimenta, careremus.

Digitized by Google

ἀπὸ τῶν μικρῶν (21) τῶν συνήθων, καὶ παρὰ πόδας νουθετούντων παραδειγμάτων, ἐξ ὧν δύνανται μανθάνειν, ὅτι χρειῶδες μὲν καὶ πρὸς ὠφέλειαν ἔργον οὐδὲν ἀνεπιτηδεύτως, οὐδὲ συμβατικῶς ἀπεργάζεται, ἀλλὰ χειρουργούμενον τίθεται· ὅταν δὲ εἰς ἄχρηστον μεταπίπτῃ καὶ ὡς ἂν τύχῃ διασκίδναται, ἅτε μηκέτι μυταχειριζομένης, μηδὲ διαταττούσης αὐτὸ τῆς σοφίας, ᾗ τοῦ συνεστάναι τοῦτο ἔμελλεν. Ἱμάτιόν τε γὰρ οὐ χωρὶς ἱστουργοῦ, συνισταμένων τῶν στημόνων, οὐδὲ τῆς κρόκης αὐτομάτως παρεμπλεκομένης, ἀνυφαίνεται. Εἰ δὲ κατατριβείη, τὰ λακισθέντα διαρρίπτεῖται ῥάκη. Οἰκία τε ἀνοικοδομεῖται καὶ πόλις, οὐ τοὺς μέν τινας δεχομένη θεμελίοις αὐτομολοῦντας λίθους, τοὺς δὲ ἀναπηδῶντας εἰς τὰς ἐπιβολάς, ἀλλὰ κατὰ χώραν ὁ τοιχοδόμος τοὺς εὐθέτους ἐπιφέρει. Καταῤῥιφθείσης δὲ, ὡς ἂν παρείκῃ, κατενεχθεὶς ἕκαστος ἀπεσφάλη. Καὶ κατασκευαζομένης νεὼς, οὐχ ἡ μέν τις ὑπέβαλλεν ἑαυτὴν τροπὶς, ὁ δὲ κατὰ μέσην ἑαυτὸν ἱστὸς ὤρθωσε, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ξύλων, ἣν ἔτυχεν ἐξ ἑαυτοῦ θέσιν κατέλαβεν· οὐδὲ τὰ λεγόμενα ἑκατὸν τῆς ἁμάξης ξύλα, καθ' ὃν εὗρε κενὸν τόπον ἕκαστον συνεπάγη. Ἀλλ' ὁ τέκτων ἑκατέρας συνεκόμισε καίριον (22). Εἰ δὲ διαλυθείη ἡ ναῦς ἐνθαλασσεύουσα, ἢ φερομένη κατὰ γῆν ἅμαξα, ὅπῃ τύχῃ τὰ ξύλα, τὰ μὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ δὲ ὑπὸ τῆς συντόνου ῥύμης διασπείρεται. Οὕτως ἂν ἁρμόζοι λέγειν αὐτοῖς, καὶ τὰς ἀτόμους, ἀργὰς μενούσας, καὶ ἀχειροποιήτους, καὶ ἀχρήστους, εἰκῇ φέρεσθαι. Ὁράτωσαν γὰρ (23) τὰς ἀθεάτους ἐκεῖνοι, καὶ τὰς ἀνοήτους νοείτωσαν, οὐχ ὁμοίως ἐκείνῳ, ὃς φανερωθὲν ἑαυτῷ τοῦτο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν ὁμολογεῖ· « Τὸ ἀκατέργαστόν (24) σου εἶδοσαν οἱ ὀφθαλμοί μου. » Ὅταν δὲ καὶ ἃ φασιν ἐξ ἀτόμων ὑφάσματα γίνεσθαι τὰ εὐήτρια, ταῦθ' ὑπ' αὐτῶν ἀσόφως καὶ ἀναισθήτως αὐτουργεῖσθαι λέγωσι, τίς ἀνέξεται τὰς ἀτόμους ἀκούων ἀῤῥύθμους, ὧν καὶ ὁ ἀράχνης ἐστὶ σοφώτερος, χειροτεχνῶν ἐξ ἑαυτοῦ; »

A illa cogitant vulgarium exempla rerum, quorum ipsi monitu doceri possint, quidquid ejusmodi est, ut fructus aliquid et utilitatis afferat, id non temere ac sine studio fieri, **774** sed potius solerti manuum opera suum ac proprium in usum elaborari : at idem simul atque fructuosum et commodum esse desinit, solvi continuo, et confuse admodum ac perturbate dissipari, utpote quod ea non amplius sapientia, cujus ipsum ante cura conservabat, tractetur ac regatur. Ita vestimentum, nec stamine, absque textoris manu, se ipso consistere, nec subtegmine se ipsum ultro eidem implicante pertexitur : cujus tamen, ubi disrumpitur, lacera hinc inde frusta disjici videas. Ita cum domus aut urbs ædificatur, non lapides excipit, alios in fundamenta sponte B subsidentes, alios superius in structuræ corium ultro subvolantes : sed architectus in suum quosque locum delatos apte concinneque disponit. At postquam subruta est, ubiubi casus tulerit, singuli disjecti passim temereque jacent. Ita dum navis compingitur, non se ipsam carina submittit, non malus in medio rectum sese tollit, non ligna cætera situm ex sese fortuitum accipiunt : nec centum illa, quæ vulgo in plaustro ligna numerantur, quem vacuum quæque locum repererint, in eo sponte coagmentantur. Faber lignarius suis apta quæque locis in utrumque comportat. Quod si aut navis medio jactata mari, aut plaustrum in terra dum agitur, dissolvatur, utriusque ligna vel fluctibus, vel incitato impetu dissipantur. Ita plane dicendum iis fuerit, suas illas atomos, quod otiosæ, quod nulla manu perpolitæ, quod inutiles maneant, temere circumferri. Spectent enimvero, quæ spectari, cogitent quæ cogitari non possunt, nec jam ut ille, qui hoc abs Deo sibi patefactum Deo ipsi confitetur, his verbis : « Imperfectum tuum viderunt oculi mei [1]. » Nunc vero, pulcherrima illa et

[1] Ps. CXXXVIII, 16.

(21) Ἀλλ' *οὐδὲ ἀπὸ τῶν μικρῶν*. Deesse aliquid videtur : pendent enim ista, nec verbo ullo fulciuntur. Quid si ἐξ ὧν, quod sequitur linea sequenti tolleretur? Quid si post παραδειγμάτων, adderetur φιλοσοφοῦσιν, aut aliquid simile? Quid si, quod magis placet, νουθετούντων mutaretur in νουθετοῦνται?

(22) Ἑκατέρας *συνεκόμισε καίριον*. Hæc mutila sunt. Legi queat, εἰς τὸν ἑκατέρας, etc.; ἑκατέρας autem, νεὼς scilicet et ἁμάξης.

(23) Ὁράτωσαν *γάρ*, etc. Neque hæc satis casta. Quæ enim illæ sunt ἀθέατοι, quas videre, quæ porro ἀνόητοι, quas cogitare jubet? An forte subintelligit φύσεις; Esto. Qui deinde sententiarum istarum nexus est futurus? Alter quidem ex mss. pro ἀθεάτους ἀθέτους habet : unde sensus hic elici possit, ut eos jubeat incompositas illas et ἀνοήτους, hoc est stolidas atomos diligentius expendere, non segnius et obiter intueri (quod abs sese factum David olim fatebatur, in sui ipsius adhuc imperfecti cogitatione informanda), quo facilius intelligant, ex tanta illarum perturbatione, ordinatum politumque nihil exsistere potuisse.

(24) *Τὸ ἀκατέργαστον*. Locus mihi quidem perobscurus. Primum tamen, pro εἶδωσαν, legendum ἴδον, vel εἶδον, ut apud Chrysostomum et alios, atque in omnibus Græcorum Bibliorum editionibus. Deinde, relictam illam a cæteris omnibus lectionem secutus est, ἀκατέργαστόν σου, et ὀφθαλμοί μου. Illa enim φανερωθὲν ἑαυτῷ, significant, non Dei, sed Davidis oculos id vidisse : hoc, opinor, sensu, τὸ D ἀκατέργαστόν σου, id est, *Quod ex tuis operibus imperfectum adhuc et impolitum videbatur, oculi tandem mei perviderunt*, ubi videlicet majori abs te luce perfusi, caligare desierunt. Hæc ad aperiendam utcunque Dionysii sententiam. Cæterum communis eademque certior lectio est, τὸ ἀκατέργαστόν μου, εἶδον (vel ἴδον) οἱ ὀφθαλμοί σου. Ut Hebr. ראו עיניך גלמי. Id est, *me, cum adhuc materno in utero* ἀμόρφωτος *et inchoatus embryo clausus teneret, oculi tui clarissime perviderunt* : id enim est, גלם. Quæ Chrysostomus, Symmachi explicationem secutus, cum sequentibus ita pertexit : Ἀμόρφωτόν μς, τουτέστι, μηδένα λαβόντα τύπον, ἔτι πλαττόμενον, ἔτι ὑφαινόμενον· καὶ οὕτω με ἴδον σαφῶς, ὡς ἐκεῖνον τὸν πεπληρωμένον, καὶ οὐδεμιᾶς ἡμέρας ἔτι δεόμενον, πρὸς τὴν ἀπάρτισιν. Et paulo post, ὁμοίως ἐκείνοις με εἶδες, τοῖς πλασσομένοις, ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν, ἡμέραις, αἷς οὐκ ἐνέδει οὐδεμία ἡμέρα.

Digitized by Google

elegantissima, quæ suis ex atomis contexta esse dicunt, dum ab iisdem sine consilio ac sine sensu perfecta esse addunt, quis tandem eos ferat, indigestas ac rudes atomos obtrudentes, quos araneus sapientia longe superet, cum suum illud opus a suapte industria conficiat? »

CAPUT XXV.

Idem ex universi molitione conficitur. Ex eodem.

« Quis æquis porro auribus audiat, ingentem hanc domum, ex cœlo terraque constantem, qui propter maximam illam et multiplicem, quæ huic insidet, sapientiæ vim, mundus vocatur, ab atomis quæ nullo **775** ferantur ordine, ordinem atque ornatum omnem accepisse, ac perturbationem ipsam in mundum esse mutatam? Quis statos illos motus atque conversiones, ex inconstanti quodam impetu proficisci? Quis absolutam rerum cœlestium harmoniam, ex inconditis et inconcinnis instrumentis temperari? Quomodo autem, una cum omnium essentia sit incorruptibilisque natura, solo, ut aiunt, magnitudinum figurarumque discrimine corporum tamen, alia quædam, ut ipsi vocant, divina sunt, fatis superiora, et sempiterna, vel ævi saltem, ut nonnemo loqui maluit, longioris: eaque partim visu percipiuntur, ut sol, luna, stellæ, terra et aqua; partim sensum fugiunt, ut dii, dæmones et animi? Hæc enim esse, ut maxime velint, negare non possunt. Alia diuturnæ admodum vitæ, sive animantium, sive plantarum ex genere; animantium, ut aves inter, quod ipsi dictitant, aquilæ, corvi atque phœnices: e terrestribus cervi, elephantes ac dracones; e piscibus, quæ cete dicuntur: plantarum vero, ut palmæ, quercus et perseæ. Quarum etiam nonnullæ perpetuam retinent viriditatem, cujusmodi quatuordecim a quopiam numerantur: aliæ certo florent tempore, certo quoque frondibus exuuntur. Alia denique, ac multo sane plurima, sive nascantur e terra, sive gignantur, iniquissimis fati vitæque brevissimæ angustiis includuntur: e quibus homo etiam ipse est, ut alicubi divina de illo Scriptura loquitur, dum ait, « Mortalis autem, natus de muliere, brevi vivens tempore [1]. » Diversos, opinor, atomorum nexus, tantæ hujus in persistendo differentiæ causas esse respondebunt. Alia enim videlicet, pressius ab iis arctiusque constringi, quæ proinde uti densiora, sic ad dissolvendum longe difficillima sint: alia vero, quod laxiori ac solutiori atomorum colligatione devincta sint, atque id etiam cum aliquo discrimine, celerius propterea vel tardius ab earum ornatu complexuque removeri. Postremo ex certis quibusdam alia, certoque modo figuratis, alia ex aliis ac sese aliter habentibus esse commista. Sed, quis ille porro diversarum quasi tribuum judex, alias cogit, dissipat alias? quis eas sic inter se committit, ut inde modo sol, modo luna oriatur? quis denique singularum stellarum naturis, quæ quibusque propria sunt nativaque con-

[1] Job XIV, 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

Ἀπὸ τῆς τοῦ παντὸς συστάσεως. Ἀπὸ του αὐτοῦ.

« Ἢ τὸν μέγαν (25) τοῦτον οἶκον τὸν ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς συνεστῶτα, καὶ διὰ τὸ μέγεθος καὶ πλῆθος τῆς ἐπιφερομένης αὐτῷ σοφίας καλούμενον κόσμον, ὑπὸ τῶν σὺν οὐδενὶ κόσμῳ φερομένων ἀτόμων κεκοσμῆσθαι, καὶ γεγονέναι κόσμον ἀκοσμίαν; Πῶς δὲ κινήσεις καὶ ὁδοὺς εὐτάκτους ἐξ ἀτάκτου προσάγεσθαι φοράς; Πῶς δὲ τὴν παναρμόνιον τῶν οὐρανίων χορείαν ἐξ ἀμούσων καὶ ἀναρμόστων συνᾴδειν ὀργάνων; Τίνα δὲ τρόπον, μιᾶς οὔσης καὶ τῆς αὐτῆς ἁπασῶν οὐσίας, καὶ τῆς αὐτῆς ἀφθάρτου φύσεως, πλὴν τῶν μεγέθων, ὡς φασι, καὶ τῶν σχημάτων, τὰ μέν ἐστι θεῖα, καὶ ἀκήρατα, καὶ αἰώνια, ὡς αὐτοὶ φήσαιεν ἄν, σώματα, ἢ μακραίωνά γε κατὰ τὸν οὕτως ὀνομάσαντα, φαινόμενά τε καὶ ἀφανῆ· φαινόμενα μὲν, ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες, γῆ τε, καὶ ὕδωρ· ἀφανῆ δὲ θεοί τε καὶ δαίμονες, καὶ ψυχαί; Ταῦτα γὰρ οὐδὲ θέλοντες ὑπάρχειν ἀρνήσασθαι δύνανται. Τὰ δὲ μακροβιώτατα ζῷά τε καὶ φυτά· ζῷα μὲν ἔν τε ὄρνισιν, ὥς φασιν, ἀετοὶ, κόρακές τε καὶ φοίνικες· ἔν τε χερσαίοις ἐλαφοί τε, καὶ ἐλεφάντες, καὶ δράκοντες· ἐν δὲ τοῖς ἐνύδροις τὰ κήτη. Δένδρα δὲ φοίνικες, καὶ δρύες, καὶ περσέαι· καὶ τῶν γε δένδρων τὰ μέν ἐστιν ἀειθαλῆ, ἃ καὶ καταριθμήσας τις εἶπεν εἶναι τεσσαρακαίδεκα· τὰ δὲ πρὸς καιρὸν ἀνθεῖ, καὶ φυλλορροεῖ· τὰ δὲ πλεῖστα τῶν τε φυομένων καὶ γεννωμένων ἐστὶν ὠκύμορα καὶ βραχυτελῆ, ὧν ἐστι καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶπέ τις ἁγία περὶ αὐτοῦ γραφή· « Βροτὸς δὲ γεννητὸς γυναικὸς, ὀλιγόβιος. » Ἀλλὰ τοὺς συνδέσμους φήσουσι τῶν ἀτόμων διαλλάττοντας, αἰτίους γίνεσθαι τῆς περὶ τὴν διαμονὴν διαφθορᾶς (26). Τὰ μὲν γὰρ ὑπ' αὐτῶν πεπυκνῶσθαι καὶ κατεσφίγχθαι λέγεται, ὡς ταῦτα παντελῶς δυσαπάλλακτα γεγονέναι πιλήματα· τὰ δὲ μανωτέραν καὶ χαλωσαν τὴν συνάφειαν τῶν ἀτόμων ἐπ' ἔλαττον ἢ πλέον ἐσχηκέναι, ὡς ἢ θᾶττον ἢ μετὰ πολὺ τῆς κοσμήσεως αὐτῶν ἀφίστασθαι. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τοιῶνδε καὶ ὧδέ πως ἐσχηματισμένων, τὰ δὲ ἐξ ἑτέρων ἑτεροίως διακειμένων συμμεμίχθαι. Τίς οὖν ὁ φιλοκρίνων (27), συναγείρων τε, καὶ ἀναχέων, καὶ τάσδε μὲν οὕτω συντάττων εἰς ἥλιον, τὰς δὲ ὧδι, ἵνα ἡ σελήνη γένηται, καὶ ἕκαστα συμφέρων κατὰ τὴν οἰκειότητα πρὸς ἑκάστου φύσιν ἀστέρος; οὔτε γὰρ αἱ ἡλιακαὶ καὶ τοσαίδε, καὶ τοιαίδε, καὶ ὧδέ πως ἐνωθεῖσαι, πρὸς ἐργασίαν σελήνης ἂν καταβεβήκεσαν, οὔτ' ἂν αἱ τῶν σεληνιακῶν ἀτόμων πλεκτάναι γεγόνεσάν ποτε ἥλιος· ἀλλ' οὐδὲ Ἀρκτοῦρος, εἰ καὶ λαμπρός ἐστι, τὰς ἑωσφόρου μεγαλοφρονήσαιτό ποτε ἂν ἀτόμους ἔχειν, οὐδὲ τὰς Ὠρίωνος αἱ Πλειάδες. Καλῶς γὰρ ὁ Παῦλος διέστειλεν, εἰπών· « Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. Ἀστὴρ γὰρ ἀστέ-

(25) *Ἢ τὸν μέγαν.* Hæc cum superioribus contexi debent.

(26) Forte διαφορᾶς.

(27) Forte φυλοκρίνων.

Digitized by Google

ρος διαφέρει ἐν δόξῃ. » Καὶ εἰ μὲν ἀνεπαίσθητος αὐτῶν ὡς ἀψύχων ἡ σύμπηξις ἐγένετο, ἐπιστήμονος αὐταῖς ἔδει δημιουργοῦ· εἰ δὲ ἀπροαίρετος καὶ κατ' ἀνάγκην, ὡς ἀλόγων, ἡ σύνερξις, σοφός τις αὐτὰς ἀγελάρχης συνελαύνων ἐπεστάτησεν· εἰ δὲ ἑκουσίως ἐθελουργῆσαι συγκέκλεινται, θαυμάσιός τις αὐτῶν ἀρχιτέκτων ἐργοδοτῶν προηγήσατο· ἢ καθάπερ εὔτακτος στρατηγὸς οὐ συγκεχωρημένην (28) εἴασε τὴν στρατιάν, καὶ πάντα ἀναμίξ, ἀλλ' ἐν μέρει μὲν τὴν ἵππον, ἰδίᾳ δὲ τοὺς ὁπλίτας, τούς τε ἀκοντιστὰς καθ' ἑαυτούς, καὶ χωρὶς τοὺς τοξότας, καὶ τοὺς σφενδονίτας, ἔνθα ἐχρῆν διετάξατο, ἵνα ἀλλήλοις οἱ ὁμόσκευοι συμμαχοῖεν. Εἰδὲ τοῦτο χλεύην οἴονται τὸ παράδειγμα διὰ τὸ μεγάλων σωμάτων με πρὸς τὰ ἐλάχιστα ποιεῖσθαι σύγκρισιν, ἐπὶ τὰ σμικρότατα μεταβησόμεθα. » Εἶτα τούτοις ἑξῆς ἐπιλέγει. « Εἰ δὲ μήτε λέξις, μήτε ἐκλογή, μήτε τάξις αὐταῖς ἄρχοντος ἐπικέοιτο, αὐταὶ δὲ ἐφ' ἑαυτῶν αὐτὰς ἐκ τῆς πολλῆς κατὰ ῥύσιν τύρβης διευθύνουσαι, καὶ τὸν πολὺν τῶν συμπτώσεων διεκπερῶσαι κυδοιμὸν, αἱ ὅμοιαι πρὸς τὰς ὁμοίας οὐχ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν ποιητὴν, ἄγοιντο, συντρέχοιεν δὲ καὶ συναγελάζοιντο, γνωρίζουσαι τὰς συγγενεῖς· θαυμαστή γε τῶν ἀτόμων ἡ δημοκρατία, δεξιουμένων τε ἀλλήλας τῶν φίλων καὶ περιπλεκομένων, εἰς μίαν τε κατασκηνοῦν συνοικίαν ἐπειγομένων· καὶ τῶν μὲν ἀποτετορνευμένων αὐτομάτως εἰς ἥλιον φωστῆρα μέγαν, ἵνα ποιήσωσι τὴν ἡμέραν· τῶν δὲ εἰς πολλὰς ἴσως πυραμίδας ἀστέρων ἀναπεφλεγμένων, ἵνα καὶ ὅλον στεφανώσωσι τὸν οὐρανόν· τῶν δὲ, περιτεταγμένων ἵνα αὐτὸν εἰκῇ στερεώσωσι καὶ καμαρώσωσι τὸν αἰθέρα εἰς τὴν τῶν φωστήρων ἐπιβάθραν, ἐπιλέξωνταί τε ἑαυταῖς αἱ συνομολογίαι τῶν χυδαίων ἀτόμων μονὰς, καὶ διακληρώσωνται τὸν οὐρανὸν εἰς οἴκους ἑαυταῖς καὶ σταθμούς. » Εἶτα μεθ' ἕτερά φησιν· « Ἀλλ' οὐδὲ τὰ φανερὰ ὁρῶσιν αὐτοὶ οἱ ἀπρονόητοι, πολλοῦ γε δέουσι συνορᾷν καὶ τὰ ἀφανῆ. Ἐοίκασι γὰρ μηδὲ ἀνατολὰς ὑποπτεύειν τεταγμένας, καὶ δύσεις, μήτε τῶν ἄλλων, μήτε τὰς ἐκπρεπεστάτας ἡλίου· μηδὲ χρῆσθαι ταῖς δι' αὐτῶν δεδωρημέναις ἀνθρώποις ἐπικουρίαις, ἀναπτομένῃ μὲν εἰς ἐργασίαν ἡμέρᾳ, ἐπηλυγαζούσῃ δὲ νυκτὶ πρὸς ἀνάπαυλαν. « Ἐξελεύσεται γὰρ ἄνθρωπος, φησὶν, ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἕως ἑσπέρας. » Ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἑτέραν ἐπισκοποῦσιν ἀνακύκλησιν αὐτοῦ, καθ' ἣν ὡρισμένας ὥρας, καὶ καιροὺς εὐκαίρους, καὶ τροπὰς ἀπαρατρέπτους ἀποτελεῖ, ὑπὸ τῶν ἐξ ὧν ἐστιν ἀτόμων ὁδηγούμενος Ἀλλὰ κἂν μὴ θέλωσιν οἱ δείλαιοι, ὡς δ' οὖν πιστεύουσιν οἱ δίκαιοι, μέγας Κύριος ὁ ποιήσας αὐτὸν, καὶ ἐν λόγοις αὐτοῦ κατέσπευσε πορείαν. Ἄτομοι γὰρ ὑμῖν χειμῶνα φέρουσιν, ὦ τυφλοὶ, καὶ ὑετοὺς, ἵνα ἡ γῆ τροφὰς ὑμῖν τε καὶ πᾶσι τοῖς ἐπ' αὐτοῖς ζώοις ἀνῇ· θέρος τε ἐπάγουσιν, ἵνα καὶ τοὺς ἀπὸ δένδρων εἰς τρυφὴν καρποὺς λάβητε. Καὶ διὰ τί μὴ ταῖς ἀτόμοις προσκυνεῖτε καὶ θύετε ταῖς ἐπικάρποις; Ἀχάριστοί γε, μηδὲ ἀπαρχὰς αὐταῖς ὀλίγας τῶν πολλῶν δωρεῶν, ἃς παρ' αὐτῶν ἔχετε, ἀφιεροῦντες. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν·

[1] I Cor. xv, 41.

(28) Forte συγκεχυμένην.

tribuit? Nec enim profecto, aut solares illæ tot atque tales, eoque conjunctæ modo, ad lunæ procreationem concurrerent, aut lunarium atomorum nexus solem unquam efficerent. **776** Ita nec Arcturus, tametsi perillustris, ex auroræ, nec Orionis ex atomis conflatas se Pleiades unquam glorientur. Præclare enim Paulus ita distinxit, « Alia, inquit, claritas solis, et alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum; stella enim a stella differt in gloria [1]. » Profecto, si earum tanquam inanimatarum coagmentatio sensu omni caruit, industrio ac perito artifice opus habuere: si tanquam rationis expertium, vacua consilii, necessitatem est secuta conjunctio, sapientis omnino pastoris manu locum in unum compelli debuere: si denique suapte sponte voluntarium ad opus convenere, admirabilis plane architectus, operumque præses, suum cuique munus pensumque descripsit: aut quemadmodum ordinis amans imperator, non perturbatum reliquit exercitum, non permisceri omnia passus est, at loco suo equitem, peditemque suo disposuit, jaculatores item seorsim, seorsimque sagittarios, atque ubi par erat fundibularios collocavit, ut similis armaturæ milites simul etiam omnes dimicarent. Qui si ridiculum hoc exempli genus esse dicent, quod magnorum corporum cum minimis contentionem instituam, ad minima veniemus. » Hæc ille. Quibus deinde quæ sequuntur adjungit: « Quod si ducis, inquit, neque nomen, neque delectus, neque collocatio in earum sese moderationem ingessit: at ipsæmet suopte arbitrio, ex multa sese continui fluxus turba colligentes, magnoque variarum commissionum tumultu declinato, similes cum similibus ita convenerint, ut tamen non divini Numinis ductum, quemadmodum poeta fingit, secutæ sint; sed potius, cum sese affines mutuo cognatæque nossent, in unum quasi gregem confluxerint: næ admirabilis hæc atomorum democratia est; ubi amicæ amicas excipiant, atque complectantur, itaque unum in domicilium convolent universæ. Tum certæ quædam ultro, in solem, magnum illud sidus, quodam quasi torno rotundentur, ut diem efficiant: aliæ, quo cœlum integrum coronent, in plurimas fortassis ardentium stellarum pyramides figurentur: aliæ, in orbem digestæ, firmitatis aliquid ætheri afferant, eoque testudinis in morem concamerato, subeuntibus cœli luminibus, quosdam quasi gradus præstruant: adeoque vulgarium atomorum factiones domicilia sibi deligant ac cœlum ipsum proprias in domos atque stationes inter sese partiantur. » Rursus, aliis quibusdam interjectis, **777** « Imo, inquit, ne obvia quidem vident homines improvidi, tantum abest ut occulta provideant. Utique ratos illos atque constantes ertus obitusque siderum, non cæterorum modo, verum etiam solis omnium nobilissimos, ne suspicando quidem videntur attingere: nec iis uti commoditatibus, quas ho-

Digitized by Google

minum generi suppeditant, aut collucente ad obeundum opus die, aut nocte quietis capiendæ causa terras opacante. « Exibit enim homo, inquit, ad opus suum, et operationem suam usque ad vesperum [1]. » Nec vero alteram ejus circuitionem attendunt, qua distinctas tempestates opportunaque tempora, nec usquam detortas conversiones efficiat, earum videlicet, ex quibus ipse consistit, atomorum ductum secutus. At enimvero, velint nolint homines reapse miseri, quomodo tamen sibi persuadent æquissimi : magnus ille Dominus, qui solem creavit, verborum quoque suorum vi ejusdem cursum incitavit. Atomi quippe, hiemem vobis, o cæci, ac pluvias afferunt, ut alimenta vobis ac cæteris animantibus terra producat. Earumdem æstas beneficium est, ut arborum etiam ad delicias fructus colligatis. Quidni porro atomis frugum præsidibus solemni cultu sacra facitis ? Homines ingrati, qui tot donorum, quæ ab iis accipitis, ne primitias quidem pauculas consecretis. » Iterumque post pauca : « Multiplex autem, inquit, illa stellarum natio, quam erraticæ ac semper huc illucque disjectæ atomi conflaverunt, sedes ipsa sibi, coloniæ cujusdam aut sodalitatis more, communi ex pacto, distribuit, nullius aut conditoris, aut familiæ præsidis auctoritatem secuta. Atque ita deinceps, mutua cum finitimis, religiose altaque cum pace, omnes viciniæ jura custodiunt, nec eos unquam fines, quos ab initio accepere, transiliunt, prorsus ac si regiarum quarumdam atomorum legibus regerentur. At non imperant illæ profecto. Qui enim imperent, quæ nullæ sunt ? Audite vero divinorum oraculorum vocem : « In judicio Domini opera ejus. Ab initio, et a creatione ipsorum, distinxit partes illorum. Ornavit in æternum opera sua, et principia eorum in generationes eorum [2]. » Additque paulo post : « Aut quæ unquam acies, inquit, tam composito agmine campum transmisit, præcurrente nemine, nemine decerrante, nemine aut impedimentum offerente cæteris, aut cæteros minus consequente : quam æquatis semper ordinibus, et 'pressis veluti clypeis, perpetuus ille, nec usquam aut interruptus, aut perturbatus, aut obice ullo retardatus astrorum exercitus progreditur? **778** Atqui transversis quibusdam inclinationibus ac nutibus, obscuræ nonnunquam eorum mutationes fiunt. Esto. Semper tamen et justum observant tempus, et loca illa, unde singula oriuntur, prospiciunt, qui hoc in studii genere occupantur. Dicant ergo nobis atomorum sectores egregii, qui et dividunt individua, et dissita sejunctaque consociant, et infinita mente definiunt ; unde tandem circularis ille rerum cœlestium conjunctusque cursus atque conversio : cum non una quædam atomorum strues sic tanquam funda te mere circumrotetur ; sed chorus ille tantus composito æqualique gressu procedat, et in orbem una volvatur : aut quo pacto fiat, ut tam multi ejusdem viæ socii, a nemine ordinati, nullo præditi consilio, sibique mutuo ignoti omnes, tanta simul concordia susceptum iter conficiant ? Merito enim propheta, hoc tanquam ex iis unum quæ nec fieri nec ostendi queant, protulit ut duo simul peregrini concurrant, dum ait, « Convenientne duo in idem diversorium, si non se mutuo noverint? » Hæc ille. Qui sexcenta alia persecutus, susceptum deinceps argumentum pluribus confirmat, partim ex singulis universi elementis, partim ex omnis generis animantium, quæ complectuntur, multitudine : partim ex ipsa quoque hominis natura depromptis. E quibus ubi pauca quædam superioribus addidero, tum demum huic libro finem imponam.

A « Ὁ δὲ πολυεθνὴς καὶ πολυμιγὴς δῆμος τῶν ἀστέρων οὓς αἱ πολυπλανεῖς καὶ ἀεὶ διαῤῥιπτούμεναι συνέστησαν ἄτομοι, χώρας ἑαυτοῖς κατὰ συνθήκας ἀπεδάσαντο, ὥσπερ ἀποικίαν ἢ συνοικίαν ἀνελόμενοι, μηδενὸς οἰκιστοῦ μηδὲ οἰκοδεσπότου προεστηκότος· καὶ τὰς πρὸς τοὺς πλησιοχώρους γειτνιάσεις, ἐνωμότως καὶ μετ' εἰρήνης φυλάττουσιν, οὐχ ὑπερβαίνοντες οὓς καὶ εἰλήφασιν ἐξ ἀρχῆς ὅρους, ὥσπερ ὑπὸ τῶν βασιλίδων ἀτόμων νομοθετούμενοι. Ἀλλ' οὐκ ἄρχουσιν ἐκεῖναι· πῶς γὰρ αἱ μηδ' οὖσαι ; Ἀλλὰ θείων λογίων ἐπακούσατε· « Ἐν κρίσει Κυρίου τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀπὸ ποιήσεως αὐτῶν, διέστειλε μερίδας αὐτῶν, ἐκόσμησεν εἰς αἰῶνα τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐτῶν. » Καὶ μετὰ βραχέα φησίν· « Ἡ τίς οὕτως εὐτάκτως B πεδιάδα γῆν διώδευσε φάλαγξ, οὐ προθέοντος οὐδενός, οὐκ ἐκτρεπομένου, οὐκ ἐμποδιστατοῦντος (29), οὐκ ἀπολειπομένου τῶν συμπαρατεταγμένων· ὡς ἰσόστοιχοι καὶ συνασπιδοῦντες ἀεὶ προΐασιν, ὁ συνεχής τε καὶ ἀδιάστατος, ἀόχλητός τε καὶ ἀνεμπόδιστος τῶν ἄστρων στρατός ; Ἀλλ' ἐγκλίσεσι καὶ ταῖς εἰς πλάγιον νεύσεσι, γίνονταί τινες αὐτῶν ἄδηλοι τροπαί. Καὶ μὴν ἀεὶ καιροφυλακοῦσι καὶ προορῶντας τὰς χώρας, ὅθεν ἕκαστος ἀνίησιν, οἱ τούτοις προσεσχηκότες. Εἰπάτωσαν οὖν ἡμῖν οἱ τῶν ἀτόμων τομεῖς, καὶ τῶν ἀμερῶν μεριστοί, καὶ τῶν ἀσυνθέτων συναγωγεῖς, καὶ τὰ ἄπειρα περινοοῦντες, πόθεν ἡ κυκλοφορικὴ τῶν οὐρανίων συνοδία καὶ περιοδία, οὐχ ἑνὸς παραλόγως ἀτόμων πήγματος οὕτω σφενδονισθέντος, ἀλλὰ τοσούτου κυκλικοῦ χοροῦ κατὰ ῥυθμὸν C ἴσα βαίνοντος καὶ συμπεριδινουμένου· πόθεν ἀδιάκτοι, καὶ ἀπροαίρετοι, καὶ ἀγνῶτες ἀλλήλων συνέμποροι παμπληθεῖς συνανεστράφησαν. Καλῶς τε ὁ προφήτης ἐν τοῖς ἀδυνάτοις καὶ ἀνενδείκτοις ἔταξε, ξένους κἂν δύο συνδραμεῖν· « Εἰσπορεύσονται, φησὶ, δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατάλυμα, ἐὰν μὴ γνωρίσωσιν ἑαυτούς ; » Ταῦτ' εἰπὼν, μυρία τε ἄλλα τούτοις ἐπαγαγὼν, ἐξῆς κατασκευάζει διὰ πλειόνων τὸ πρόβλημα, ἀπό τε τῶν κατὰ μέρος στοιχείων τοῦ παντὸς, ἀπό τε τῶν ἐν τούτοις παντοδαπῶν ζώων, καὶ δὴ καὶ ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου φύσεως. Ἐξ ὧν ἔτι βραχέα τοῖς εἰρημένοις προσθεὶς, καταπαύσω τὸν παρόντα λόγον.

[1] Psal. CIII, 23. [2] Eccli. XVI, 26.

(29) Forte ἐμποδιστατοῦντος.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

Ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου φύσεως. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Καὶ οὔτε ἑαυτοὺς οὔτε τὰ περὶ ἑαυτοὺς ὁρῶσιν. Εἰ γάρ τις τῶν ἀρχηγετῶν τοῦ τῆς ἀσεβείας ταύτης δόγματος, ἑαυτὸν ὅστις ἐστὶ καὶ ὅθεν, ἀνελογίζετο, ἐφρόνησεν ἂν ὥσπερ συνηισθημένος ἑαυτοῦ, καὶ εἶπεν οὐ πρὸς τὰς ἀτόμους, ἀλλὰ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ Ποιητὴν ἑαυτοῦ· « Αἱ χεῖρές σου ἔπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με. » Καὶ προσεπεξεργάσατο ἂν ἐκεῖνος τὸν θαυμάσιον τῆς ποιήσεως ἑαυτοῦ τρόπον· « Ἢ οὐχ ὥσπερ γάλα με ἤμελξας, ἐτύρωσας δέ με ἴσα τυρῷ; Δέρμα καὶ κρέας με ἐνέδυσας, ὀστέοις δὲ καὶ νεύροις μὲ ἔνειρας. Ζωὴν δὲ καὶ ἔλεος ἔθου παρ' ἐμοί, ἡ δὲ ἐπισκοπή σου ἐφύλαξέ μου τὸ πνεῦμα. » Πόσας γὰρ ἀτόμους ὁ Ἐπικούρου πατὴρ, καὶ ποταπὰς ἐξ ἑαυτοῦ προέχεεν, ὅτ' ἀπεσπέρμαινεν Ἐπίκουρον; Καὶ πῶς εἰς τὴν μητρῴαν αὐτοῦ κατακλεισθεῖσαι γαστέρα, συνεπάγησαν, ἐσχηματίσθησαν, ἐμορφώθησαν, ἐκινήθησαν, ηὐξύνθησαν; Καὶ πολλὰς ἡ βραχεῖα ῥανὶς τὰς Ἐπικούρου ἀτόμους προσκαλεσαμένη, τὰς μὲν ἐπημφίεσεν αὐτῶν δέρμα καὶ σάρκα γενομένας, ταῖς δὲ ὀστωθείσαις ἠνώρθωται, ταῖς δὲ συνεδέθη νευρορραφουμένη; τά τε ἄλλα πολλὰ μέλη, καὶ σπλάγχνα, καὶ ἔγκατα, καὶ αἰσθητήρια, τὰ μὲν ἔνδοθεν, τὰ δὲ θύραθεν ἐφήρμοσε, δι' ὧν ἐζωογονήθη τὸ σῶμα; ὧν οὐδὲν ἀργὸν οὐδὲ ἀχρεῖον προσετέθη· ἐπεὶ μηδὲ τὰ φαυλότατα, μήτε τρίχες, μήτε ὄνυχες· πάντα δὲ, τὰ μὲν πρὸς τὸ τῆς συστάσεως ὄφελος, τὰ δὲ πρὸς τὸ κάλλος τῆς ὄψεως συντελεῖ. Οὐ γὰρ τῆς χρείας μόνης· ἀλλὰ καὶ τῆς ὥρας ἐπιμελὴς ἡ Πρόνοια. Ἔρυμα μὲν γὰρ καὶ σκέπασμα πάσης τῆς κεφαλῆς ἡ κόμη· εὐπρέπεια δὲ ὁ πώγων τῷ φιλοσόφῳ. Τήν τε τοῦ ὅλου σώματος τοῦ ἀνθρωπείου φύσιν ἐκ τῶν μερῶν ἀναγκαίων πάντων ἥρμοσε, καὶ τοῖς μέλεσι πᾶσι τήν τε πρὸς ἀλλήλα κοινωνίαν περιέβαλε, καὶ τὴν παρὰ τοῦ ὅλου χορηγίαν ἐπεμέτρησεν. Ὧν τὰ μὲν ὁλοσχερῆ, καὶ τοῖς ἰδιώταις ἐκ τῆς πείρας, ἣν ἔχει δύναμιν, πρόδηλα· κεφαλῆς ἡγεμονία, καὶ περὶ τὸν ἐγκέφαλον, ὥσπερ ἄρχοντα ἐν ἀκροπόλει τῶν αἰσθήσεων ἡ δορυφορία· προσιοῦσαι (30) μὲν ὄψεις, ἀναγγέλλουσαι δὲ ἀκοαὶ, ἐδωδὴ ὥσπερ φορολογοῦσα, ὀσφρησις καθάπερ ἀνιχνεύουσα καὶ διερευνωμένη, καὶ ἁφὴ πᾶν διατάττουσα τὸ ὑπήκοον. (Κεφαλαιωδῶς γὰρ νῦν ὀλίγα τῶν τῆς πανσόφου Προνοίας ἔργων ἐπιδραμούμεθα, μετ' ὀλίγον ἀκριβέστερον, τοῦ Θεοῦ διδόντος, ἐπεξεργασόμενοι, ὅταν πρὸς τὸν δοκοῦντα λογιώτερον ἀποτεινώμεθα.) Χειρῶν διακονία, δι' ὧν ἐργασίαι τε παντοῖαι, καὶ πολυμήχανοι τελοῦνται τέχναι, ταῖς κατὰ μέρος δυνάμεσιν εἰς μίαν συνεργίαν διηρθρωμένων, ὤμων τε ἀχθοφορίαι, καὶ κατοχαὶ δακτύλων, ἀγκώνων τε καμπαὶ, πρός τε τὸ σῶμα εἴσω στρεφόμεναι, καὶ πρὸς τὸ ἐκτὸς ἀπονεύουσαι, ἵνα ἐφέλκεσθαί τε καὶ ἀπωθεῖσθαι δύνωνται· ποδῶν ὑπηρεσία, δι' ὧν πᾶσα ἡμῖν ὑποπέπτωκεν ἡ περίγειος κτίσις, βάσιμος ἡ γῆ, πλωτὴ ἡ θάλασσα, περάσιμοι οἱ ποταμοὶ, καὶ πάντων πρὸς πάντα ἐπιμιξία. Γαστὴρ ταμεῖον τροφῶν πᾶσι τοῖς συντεταγμένοις

[1] Psal. cxviii, 73. [2] Job x, 10-12.

(30) Forte προῖσι.

CAPUT XXVI.

Idem ex hominis natura concluditur. Ex eodem.

« Ac ne se quidem ipsos, inquit, nec quæ naturæ suæ propria sunt, isti vident. Si quis enim ex illis impiæ doctrinæ principibus, qui tandem, aut unde sit, cum animo reputaret suo, is profecto velut in suimet sensum adductus, saperet illico, atque hac voce, non jam atomos, sed Patrem ipse Creatoremque suum appellaret, « Manus tuæ formaverunt me, et fecerunt me [1]. » Et quemadmodum alter ille, admirabilem molitionis suæ rationem pertexeret, « Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti? Pelle et carne vestisti me, ossibus et nervis compegisti me. Vitam et misericordiam tribuisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum [2]. » Quot enim, amabo, et cujusmodi atomos Epicuri pater ex se profudit, cum Epicurum proseminaret? **779** Quomodo in matris ejus alvum inclusæ coalnerunt, figuram ac formam acceperunt, commotæ sunt, auctæ sunt? Quomodo ros ille perexiguus, plurimas Epicuri atomos cum advocasset, alias in cutem carnemque mutatas convestivit, aliis in ossa conversis erectior ac solidior constitit, aliis nervorum complexu illigatus est? Quo denique modo vim tantam membrorum aliorum, viscerum, intestinorum, sensus instrumentorum, intrinsecus extrinsecusve conflavit, quæ vivum ac spirans corpus efficeret? Nam ex illis quidem omnibus otiosum nihil est, nihil inutile, non pili, non ungues, non cætera quæ abjectissima videri possint: omnia vel ad constituendam ejus integritatem, vel ad speciem dignitatemque conducunt. Nec enim usui duntaxat uni Providentia, sed etiam pulchritudini ac formæ prospicit. Itaque totius capitis propugnaculum quoddam ac tegumentum coma est: barba philosophi decus et ornamentum. Illa igitur integri corporis humani naturam ex partibus necessariis omnibus coagmentavit, membrisque omnibus cum mutuam inter se communionem indidit, tum ex totius etiam opibus prolixe admodum ac liberaliter admensa est. Et membra quidem potissima quam vim et facultatem habeant, usu et experientia ipsi etiam idiotæ norunt: capitis principatus, circa cerebrum tanquam imperatorem, sensuum in acropoli excubiæ atque præsidia, progredientes oculi, aures nuntios perferentes, gustatus velut commeatum annonamque convehens, olfactus indagans quodammodo atque vestigans, tactus subdita omnia digerens et ordinans. (Nunc enim ex sapientissimæ Providentiæ operibus summatim pauca tantum aliqua percurrimus, iidem paulo post, cum adversus illum, cujus major est eruditionis opinio, disputabimus, uberius, Deo duce, ac plenius omnia persequemur.) Manuum ergo deinceps ministerium, quæ omnis generis functiones obeunt, artesque moliuntur singularis ingenii, propriis quibusque facultatibus ad unam functionum societatem instructæ: humeri

Digitized by Google

gestandis oneribus idonei, digitorum prehensiones, flexiones cubitorum, quæ uti res vel attrahere possint vel depellere, intrinsecus extrinsecusque versantur : pedum obsequium, per quos creata circa terram omnia nobis obsecundant, **780** quibus terræ peragrantur, navigantur maria, fluvii trajiciuntur, omnium commercia cum omnibus ineuntur. Venter ciborum ærarium, membris omnibus suo quibusque loco et ordine collocatis, justam per sese annonam distribuens, et quidquid superfluum est, ejiciens. Ac cætera, quorum vi humanæ firmitatis et conservationis ratio continetur. Horum usus in stultis æque sapientibusque similis est, cognitio dissimilis. Alii quippe quam animo divinitatem informarint, ad eam, ut quæ rerum omnium scientissima sit, atque in se ipsos beneficentissima, totam referunt hujus œconomiæ rationem, quod eam superioris cujusdam prorsusque divinæ cum sapientiæ tum potestatis opus existiment : alii contra, insulse admodum, fortunæ et casui administrationem summa dignissimam admiratione defendunt. At vero efficaciorem adhuc rerum istarum considerationem, et partium interiorum rationem, medici quidem altius diligentiusque rimati, ac vehementius admirati, divinitatem naturæ tribuerunt : nos eam postea, jejune fortassis et exiliter, at pro facultate nostra persequemur. Nunc ut universe hoc summatimque dicamus, Ecquis, obsecro, totum hoc tabernaculum fabricatus est, sublime, altum, erectum, elegans, ad sensum, motum, actionem, et omne quidem actionis genus tam egregie comparatum ? Ista videlicet atomorum multitudo rationis expers. At illæ, ut maxime conveniant, ne luteam quidem imaginem formare, aut lapideum simulacrum perpolire, aut argenteum vel aureum idolum conflare possint : quorum omnium proprias manuum artes, fingendis aptas corporibus, hominum excogitavit industria. Quorum igitur sine sapientia vel adumbrari species informarique non possit, horum vera ipsa exemplaria, qui tandem exsistere per sese temereque potuerunt ? Jam animum ipsum, mentem, atque inanimis, et mentis ac rationis expertibus atomis dogmaque proprium infuderint ? et quemadmodum absoluta hominis sapientia fuerit ? Ita poesin deinceps omnem, omnemque musicam, astronomiam, geometriam, cæterasque doctrinas, deorum inventa peritæ ac sapientes atomi **781** musæ celebrentur. Infinitis etiam mundis exsulavit, in infinitam perturbationis vastitatem ejecta. »

A μέλεσιν ἐξ ἑαυτῆς ἐν μέτρῳ τὸ σιτηρέσιον διανέμουσα, καὶ τὸ περιττεῦον ἐκτιθεμένη. Καὶ τὰ ἄλλα δι' ὅσων ἐμφανῶς ἡ διοίκησις τῆς ἀνθρωπείου μεμηχάνηται διανομῆς (31). Ὧν ὁμοίως τοῖς ἄφροσιν ἔχοντες οἱ σοφοὶ τὴν κρίσιν (32), οὐκ ἴσχουσι τὴν γνῶσιν. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ἣν ἂν οἰηθῶσιν ἀθεότητα (33), τὴν ἐπιστημονικωτάτην περὶ πάντων, καὶ τὴν εἰς ἑαυτοὺς εὐεργετικωτάτην ἀναφέρουσιν οἰκονομίαν, κρείττονος καὶ θείας ὄντως φρονήσεώς τε καὶ δυνάμεως ἔργον αὐτὴν εἶναι πιστούμενοι· οἱ δὲ συντυχίᾳ καὶ συμπτώσει τῶν ἀτόμων ἀσκόπως τὴν θαυμασιωτάτην καλλιεργίαν ἀνατιθέασι. Τὴν δὲ ἐνεργεστέραν ἔτι τούτων ἐπίσκεψιν, καὶ τὴν τῶν ἐνδοσθίων διάθεσιν, ἰατροὶ μὲν, ἀκριβῶς διερευνησάμενοι καὶ καταπλαγέντες, ἐξεθείασαν τὴν φύσιν· ἡμεῖς δὲ ὕστερον, B ὡς ἂν οἷοί τε γενώμεθα, κἂν ἐπιπολῆς (34), ἀναθεωρήσομεν. Καθόλου δὲ καὶ συλλήβδην ὅλον τοῦτο τὸ σκῆνος τίς τοιοῦτον ἐσκηνοποίησεν, ὑψηλὸν, ὄρθιον, εὔρυθμον, εὐαίσθητον, εὐκίνητον, εὐεργὸν, παντουργόν ; Ἡ τῶν ἀτόμων ἄλογος, φασὶ, πληθύς. Ἀλλ' οὐδ' ἂν εἰκόνα, πηλίνην ἐκεῖναι συνελθοῦσαι πλάσαιεν οὐδ' ἀνδριάντα λίθινον ξέσαιεν, οὐδ' ἂν εἴδωλον ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν χωνεύσασαι προσαγάγοιεν. Ἀλλὰ τέχναι καὶ χειρουργίαι τούτων ὑπ' ἀνθρώπων εὑρηνται σωματουργῶν. Ὧν δὲ ἀπεικασίαι καὶ σκιαγραφίαι δίχα σοφίας οὐκ ἂν γένοιντο, πῶς τὰ ἀληθῆ καὶ πρωτότυπα τούτων αὐτομάτως συμβέβηκε ; Ψυχὴ δὲ, καὶ νοῦς καὶ λόγος, πόθεν ἐγγέγονε τῷ φιλοσόφῳ ; Ἡ παρὰ τῶν ἀψύχων καὶ ἀνοήτων καὶ ἀλογίστων ἀτόμων ταῦτ' ἠρανίσατο, κἀκείνων αὐτῷ τι ἑκάστη νόημα καὶ C δόγμα ἐνέπνευσεν ; καὶ ὥσπερ ὁ Ἡσιόδου μῦθος τὴν Πανδώραν φησὶν ὑπὸ τῶν θεῶν, οὕτως ἡ σοφία τἀνδρὸς ὑπὸ τῶν ἀτόμων συνετελέσθη ; Καὶ ποίησιν δὲ πᾶσαν, καὶ πᾶσαν μουσικὴν, ἀστρονομίαν τε, καὶ γεωμετρίαν, καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, οὐκέτι θεῶν εὑρήματα καὶ παιδεύματα φήσουσιν Ἕλληνες εἶναι· μόναι δὲ γεγόνασιν ἐμπειρικαὶ καὶ σοφαὶ πάντων αἱ ἄτομοι Μοῦσαι. Ἡ γὰρ ἐκ τῶν ἀτόμων Ἐπικούρου Θεογονία, τῶν μὲν ἀπείρων κόσμων ἔξορός ἐστιν, εἰς δὲ τὴν ἄπειρον ἀκοσμίαν πεφυγάδευται.

rationem philosophus unde habet ? Eane ab emendicavit, quæ sibi aliquam singulæ notionem Pandoram a diis Hesiodus fabulatur, sic ab atomis hominis sapientia fuerit ? Ita poesin deinceps omnem, omnemque musicam, astronomiam, geometriam, cæterasque doctrinas, deorum inventa Græci atque instituta vocare desinant : solæ omnium peritæ ac sapientes atomi musæ celebrentur. Nam illa quidem ex atomis Epicuri theogonia, ex infinitis etiam mundis exsulavit, in infinitam perturbationis vastitatem ejecta. »

CAPUT XXVII.

Operum suorum molitionem Deo laboriosam ac molestam non esse. Ex eodem.

« Moliri aliquid, administrare, benefaccre, providere, aliaque similia, inertibus quidem ac stultis, debilibus ac nequam molesta forte sint, quorum se numero, dum talia de diis sentit, Epicurus ad-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Ὅτι οὐκ ἐπίπονον τῷ Θεῷ τὸ ἐργάζεσθαι. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Ἐργάζεσθαι δέ γε, καὶ διοικεῖν, καὶ εὐεργετεῖν τε, καὶ προκήδεσθαι, καὶ τὰ τοιαῦτα, τοῖς μὲν ἀργοῖς, καὶ ἄφροσι, καὶ ἀσθενέσι, καὶ κακούργοις ἴσως ἐπαχθῆ, οἷς ἐγκατέλεξεν ἑαυτὸν Ἐπίκουρος, τοιαῦτα φρονή-

(31) Ms., διαμονῆς.
(32) Ms., χρῆσιν.
(33) Forte θεότητα.
(34) *Ἐπιπολῆς*. Eum mihi sensum expressisse videor, qui ex verbis illis exprimi poterat ; sed tamen illa duo, id est, ὡς ἂν οἷοί τε γενώμεθα, et ἐπιπολῆς, minus conjuncta esse posse arbitror. Mallem igitur ἐπὶ πολλοῖς, supp. ῥήμασι, seu λόγοις. Particula κἂν vel abesse potest, vel si retinetur, emphasin habet cum asseveratione conjunctam, ut sæpe alias.

Digitized by Google

σας περὶ τῶν θεῶν · τοῖς δὲ σπουδαίοις, καὶ δυνατοῖς, καὶ συνετοῖς, καὶ σώφροσιν, οἵους εἶναι χρὴ τοὺς φιλοσόφους, (πόσῳ γε μᾶλλον τοὺς θεούς;) οὐχ ὅπως ἀηδῆ ταῦτα καὶ προσάντη, ἀλλὰ καὶ τερπνότατα, καὶ πάντων μᾶλλον ἀσπαστότατα · οἷς τὸ ἀμελὲς, καὶ τὸ μέλλειν τι πράττειν τῶν χρηστῶν, ὄνειδος, ὡς ἐκείνους τε ποιητὴς νουθετεῖ συμβουλεύων,

Μηδ' ἀναβάλλεσθαι (35) *εἰς αὔριον.*

Καὶ προσεπαπειλῶν,

Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἄτῃσι παλαίει.

Ἡμᾶς τε σεμνότερον παιδεύει προφήτης, θεοπρεπῆ μὲν ὄντως ἔργα τὰ κατ' ἀρετὴν ὑπάρχειν λέγων, τὸν δὲ ὀλιγωροῦντα τούτων ἐξάγιστον. « Ἐπικατάρατος γὰρ ὁ ποιῶν τὰ ἔργα Κυρίου ἀμελῶς. » Εἶτα καὶ τοῖς μὲν ἀμαθέσιν ἡστινοσοῦν τέχνης καὶ ἀτελεστέροις, διὰ τὸ τῆς πείρας ἀληθὲς καὶ τὸ τῶν ἔργων ἀτριβὲς, κάματος ἐγγίνεται ταῖς ἐπιχειρήσεσιν · οἱ δὲ προκόπτοντες, καὶ μᾶλλον ἔτι οἱ τέλειοι, ῥᾳδίως ἃ μετίασι κατορθοῦντες γάννυνται, καὶ μᾶλλον ἂν ἕλοιντο τὰ εἰωθότα πράττοντες ἀνύειν καὶ τελεσιουργεῖν, ἢ πάντα σφίσιν ὑπάρξαι τὰ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθά. Δημόκριτος γοῦν αὐτὸς, ὥς φασιν, ἔλεγε βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὑρεῖν αἰτιολογίαν, ἢ τὴν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι · καὶ ταῦτα, μάτην καὶ ἀναιτίως αἰτιολογῶν, ὡς ἂν ἀπὸ κενῆς ἀρχῆς, καὶ ὑποθέσεως πλανωμένης ὁρμώμενος, καὶ τὴν ῥίζαν, καὶ τὴν κοινὴν ἀνάγκην τῆς τῶν ὄντων φύσεως οὐχ ὁρῶν, σοφίαν δὲ μεγίστην ἡγούμενος τὴν τῶν ἀσόφως καὶ ἠλιθίως συμβαινόντων κατανόησιν, καὶ τὴν τύχην, τῶν μὲν καθόλου καὶ τῶν θείων δέσποιναν ἐφιστὰς καὶ βασιλίδα, καὶ πάντα γενέσθαι κατ' αὐτὴν ἀποφαινόμενος, τοῦ δὲ τῶν ἀνθρώπων αὐτὴν ἀποκηρύττων βίου, καὶ τοὺς πρεσβεύοντας αὐτὴν ἐλέγχων ἀγνώμονας. Τῶν γοῦν ὑποθηκῶν ἀρχόμενος λέγει · « Ἄνθρωποι τύχης εἴδωλον ἐπλάσαντο, πρόφασιν ἰδίης ἀνοίης (φύσει γὰρ γνώμη (36) τύχῃ μάχεται), καὶ τὴν ἐχθίστην τῇ φρονήσει ταύτην αὐτὴν ἔφασαν κρατεῖν · μᾶλλον δὲ καὶ ταύτην ἄρδην ἀναιροῦντες καὶ ἀφανίζοντες, ἐκείνην ἀντικαθιστᾶσιν αὐτῆς · οὐ γὰρ εὐτυχῆ τὴν φρόνησιν, ἀλλ' ἐμφρονεστάτην ὑμνοῦσι τὴν τύχην (36'). » Οἱ μὲν οὖν τῶν βιωφελῶν ἔργων ἐπιστάται ταῖς πρὸς τὸ ὁμόφυλον ἐπικουρίαις ἀγάλλονται, ἐπαίνου τε ὀρέγονται καὶ κλέους ἐφ' οἷς αὐτῶν πρασκάμνουσιν, οἱ μὲν τρέφοντες, οἱ δὲ κυβερνῶντες, οἱ δ' ἰώμενοι, οἱ δὲ πολιτευόμενοι · οἱ δέ γε φιλόσοφοι καὶ σφόδρα παιδεύειν ἐπιχειροῦντες ἀνθρώπους φρυάττονται. Ἢ τολμήσουσιν Ἐπίκουρος ἢ Δημόκριτος εἰπεῖν, ὡς ἀσχάλλουσι φιλοσοφοῦντες; Ἀλλ' οὐδὲ θυμηδίαν ταύτης ἂν ἑτέραν προθεῖντο · καὶ γὰρ εἰ τὸ ἀγαθὸν ἡδονὴν εἶναι φρονοῦσιν, ἀλλ' αἰδεσθήσονταί γε μὴ λέγειν ἡδὺ ὂν (37) αὐτοῖς εἶναι τὸ φιλοσοφεῖν · τοὺς δὲ θεοὺς, περὶ ὧν οἱ μὲν ποιηταὶ παρ' αὐτοῖς ἄδουσι « δοτῆρας

A jungit. At vero studiosis, valentibus, industriis, atque solertibus, cujusmodi philosophos (quanto magis deos?) esse oporteat, non modo non injucunda hæc atque aspera, verum etiam jucundissima sunt, omniumque suavissima : quibus negligentia rerumque bonarum procrastinatio dedecori vertitur ; ad quos illud commonentis poetæ consilium pertinet :

... *Crasne expectato.*

Cui mox comminationem hanc adjungit,

Cunctator damnis semper luctatur acerbis.

At nos gravius instituit propheta, dum et actiones cum virtute conjunctas Deo vere dignas esse pronuntiat, et nefarium illum, a quo negligantur, appellat, « Maledictus enim, qui facit opera Domini negligenter. » Deinde ut in quavis arte rudes et inchoati, propter experientiæ novitatem, atque operum insolentiam, dum ad rem sese primum accingunt, molestiam patiuntur : ita qui aliquid profecere, multoque magis qui perfecti jam sunt, ii quæ susceperint dum facile feliciterque conficiunt, exsultant animis, ac solemnium operum absolutionem, bonis hominum omnibus anteponunt. Et vero Democritus ipse, causam unam aliquam, ut ferunt, invenire, quam sibi Persarum imperium obvenire maluisset : atque id homo qui causas frustra causisque sublatis inquireret, cum inane principium, ac plenam erroris hypothesin secutus, atque in radice communique naturæ rerum necessitate cæcutiens, eorum quæ imprudenter stolideque contingerent notitiam, summæ sapientiæ genus putaret, **782** fortunamque rerum universalium atque divinarum dominam reginamque constituens, cæteraque omnia ejus arbitrio fieri pronuntians, eamdem tamen ab humanæ vitæ commercio procul ablegaret, quique illam colerent, insulsos esse convinceret. Sane quidem ipsomet institutionum suarum exordio, sic loquitur : « Homines, inquit, dum stultitiæ suæ velum quærerent, vanum Fortunæ simulacrum finxerunt (pugnat enim suapte natura cum fortuna consilium), inimicissimamque prudentiæ dominari voluerunt ; tametsi potius hac etiam exterminata funditusque sublata, ejus in locum alteram illam sufficiunt ; nec enim fortunatam isti prudentiam, sed prudentissimam canunt celebrantque fortunam. » Porro utilium vitæ operum moderatores omnes, navanda suis opera maxime delectantur, laudemque simul et gloriam cum laboribus suis pro communi salute susceptis compensari volunt : alii quidem alendo, regendo alii, alii medendo, alii rempublicam gerendo : ipsique adeo philosophi suo illo instituendorum hominum conatu ac studio majorem in mo-

(35) *Μηδ' ἀναβάλλεσθαι.* Hesiodi verba sunt, in *Ἔργ.*, v. 408 :

Μηδ' ἀναβάλλεσθαι εἰς αὔριον, εἰς τ' ἔνναμον αὖ

Qui sequitur, Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργός, etc. ibid. 411.

(36) *Φύσει γὰρ γνώμη.* Præclare Tullius *pro Marcello*, sect. 7 : *Nunquam temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur.*

(36') *Τὴν τύχην.* Hactenus verba Democriti : quæ sequuntur, Dionysii sunt.

(37) Forte ἡδίον.

Digitized by Google

dum efferuntur. Audebuntne vero Epicurus et Democritus dicere, molestum sibi atque invisum esse philosophandi munus ? Imo non aliam profecto huic animi voluptatem anteponant. Etsi enim bonum voluptatem omnem esse statuunt, hoc tamen dicere verebuntur, philosophari sibi non esse vulgari voluptate jucundius. Deos porro, quos poetæ quidem « bonorum auctores » prædicant, philosophi vero isti, nullius omnino boni vel auctores esse, vel participes ridendo jactant ; deos, inquam, illos, quibus tandem rationibus ut deos esse putent adducuntur ; quos nec præsentes videant, nec rerum quidquam molientes (quos secuti saltem videntur, qui solem, lunam ac stellas admirati, Θεοὺς hoc est *deos*, διὰ τὸ θέειν, id est, a currendo vocatos esse dixerunt), nec ullo prorsus in operum aut functionum genere versati credant, ut eos ἐκ τοῦ θεῖναι, hoc est ab efficiendo θεοποιήσωσιν, deos efficiant (propterea quippe omnium effector atque molitor unus vere Deus est), nullo denique vel gubernationis, vel judicii, vel beneficii vinculo eum hominibus teneri velint, ut cultum iis aliquem vel metu, vel honoris causa debeamus ? Num Epicurus forte, cum. ultra mundum hunc prospiciens, ac cœlestem illum ambitum prætergressus, aut per occultum quoddam posticum, sibique soli **783** notum egressus, deos in vacuo degentes vidit, ac summam eorum tantis in deliciis felicitatem admiratus, voluptatem inde concupiscit, atque illam quæ in vacuo ducitur vitam æmulatus, omnes continuo tanquam deorum illorum similes futuros, ejus ad felicitatis communionem ac societatem invitat. Quibus ille cœnaculum, non jam cœlum aut Olympum, ut poetæ, sed vacuum instruit, confectam ex atomis apponens ambrosiam, indidemque haustum nectar propinans. Cæterum iis de rebus, quæ nihil ad nos pertineant, mille juramenta sacrasque obtestationes suis passim libris inferciens, per Jovem assidue vel negat aliquid vel affirmat, lectoresque suos, et eos quibuscum ipse disputat, deorum obstringit religione, non quod illos ipse vereatur, aut perjurium ullo modo reformidet ; sed inanem hanc atque mendacem, vanamque ac nihil omnino significantem disputationum suarum appendicem effutiens, non aliter ac si excreet aut exputet, aut convertat vultum, aut manum commoveat. Ejusmodi quippe omnis ista deorum appellatio est, superflua quædam hæc sensus expers studiique simulatio. At illud quidem longe certissimum, cum Athenienses a Socratis interitu metuerent, ne qualis erat atheos esse videretur, vacuas iis leviculorum deorum umbras novum circulatorem informasse. Nec enim profecto aut spiritalibus unquam oculis

A ἐάων (38) · » οὗτοι δὲ οἱ φιλόσοφοι μετὰ τωθείας εὐφημοῦσι, θεοὶ πάντων ἀγαθῶν ἀδώρητοι (39) καὶ ἀμέτοχοι · καὶ τίνι τρόπῳ τεκμηριοῦνται θεοὺς εἶναι, μήτε παρόντας καὶ πράττοντάς τι ὁρῶντες, ὡς οἱ, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας θαυμάσαντες, διὰ τὸ θέειν ἔφασαν κεκλῆσθαι θεούς · μήτε τινὰ δημιουργίαν αὐτοῖς ἢ κατασκευὴν προσνέμοντες, ἵν' ἐκ τοῦ θεῖναι, τοῦτ' ἔστι ποιῆσαι, θεοποιήσωσιν αὐτούς · (τούτου γὰρ ἕνεκα πρὸς ἀλήθειαν ὁ τῶν ἁπάντων ποιητὴς καὶ δημιουργὸς μόνος ἐστὶ Θεός ·) μήτε διοίκησιν, ἢ κρίσιν, ἢ χάριν αὐτῶν τινα πρὸς ἀνθρώπους ἐκτιθέμενοι, ἵνα φόβον ἢ τιμὴν ὀφλήσαντες προσκυνήσωμεν αὐτοῖς ; Ἡ τοῦ κόσμου προκύψας Ἐπίκουρος, καὶ τὸν οὐράνιον ὑπερβὰς περίβολον, ἢ διά τινων κρυφίων, ἃς μόνος εἶδεν, ἐξελθὼν

B πυλῶν, οὓς (40) ἐν τῷ κενῷ κατεῖδε θεούς, καὶ τὴν πολλὴν αὐτῶν ἐμακάρισε τρυφήν ; κἀκεῖθεν ἐπιθυμητὴς γενόμενος τῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς ἐν τῷ κενῷ ζηλωτὴς διαίτης, οὕτω πάντας ἐπὶ τοῦ μακαρισμοῦ τούτου μετουσίαν, ἐξομοιωθησομένους ἐκείνοις τοῖς θεοῖς, παρακαλεῖ · συμπόσιον αὐτοῖς μακάριον, οὐχ ὅπερ οἱ ποιηταὶ, τὸν οὐρανὸν ἢ τὸν Ὄλυμπον, ἀλλὰ τὸ κενὸν συγκροτῶν, ἔκ τε τῶν ἀτόμων τὴν ἀμβροσίαν αὐτοῖς παρατιθεὶς, καὶ προπίνων αὐτοῖς ἐξ ἐκείνων τὸ νέκταρ · καὶ δὴ κατ' ἐκείνων τῶν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς, ὅρκους τε καὶ ὁρκισμοὺς μυρίους τοῖς ἑαυτοῦ βιβλίοις ἐγγράφει, ὀμνύς τε συνεχῶς μὰ Δία καὶ νὴ Δία, ἐξορκῶν τε τοὺς ἐντυγχάνοντας καὶ πρὸς οὓς διαλέγοιτο, πρὸς τῶν θεῶν, οὔ τί που δεδιὼς αὐτὸς (41), ἢ

C δεδιττόμενος ἐκεῖνος τὴν ἐπιορκίαν, κενὸν δὲ τοῦτο, καὶ ψευδὲς, καὶ ἀργὸν, καὶ ἄσημον ἐπιφθεγγόμενος, τοῖς λόγοις αὐτοῦ παράρτημα, οἷον εἰ καὶ χρέμπτοιτο καὶ πτύοι, τό τε πρόσωπον στρέφοι, καὶ τὴν χεῖρα κινοίη. Τοιαύτη γὰρ ἀδιανόητος ἦν ἡ παρ' αὐτῷ καὶ ματαία ὑπόκρισις, ἡ τῶν θεῶν ὀνομασία. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πρόδηλον, ὅτι, μετὰ τὸν Σωκράτους θάνατον κατεπτηχὼς Ἀθηναίους, ὡς μὴ δοκοίη τοῦθ' ὅπερ ἦν, ἄθεος εἶναι, κενὰς αὐτοῖς ἀνυποστάτων θεῶν τερατευσάμενος ἐζωγράφησε σκιάς. Οὔτε γὰρ εἰς οὐρανὸν ἀνέβλεψε νοεροῖς ὀφθαλμοῖς, ἵνα τῆς ἐναργοῦς ἄνωθεν φωνῆς ἀκούσῃ, ἧς ὁ προσεκτικὸς θεατὴς κατακούσας ἐμαρτύρησεν, ὅτι « Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα · » οὔτε τῇ διανοίᾳ κατεῖδεν εἰς τοῦδαφος.

D Ἔμαθε γὰρ ἄν, ὅτι « Τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ, καὶ ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Καὶ, « Μετὰ ταῦτα γάρ, » φησὶ, « Κύριος εἰς τὴν γῆν ἐπέβλεψε, καὶ ἐνέπλησεν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ. Ψυχὴν (42) παντὸς ζώου ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς. » Εἰ δὲ μὴ σφόδρα τυφλώττουσιν, ἐπισκεψάσθωσαν τὴν παμποίκιλον τῶν ζώων πολυπλήθειαν, τὰ χερσαῖα, τὰ πτηνὰ, τὰ ἔνυδρα, καὶ κατανοησάτωσαν, ὡς ἀληθὴς ἐπὶ τῇ πάντων κρίσει (43) γέγονεν ἡ μαρ-

(38) *Δοτῆρας ἐάων.* Homerus *Odyss.* Θ, v. 325 : *Ἕστασαν δ' ἐν προθύροις, θεοὶ δωτῆρες ἐάων.* Et v. 335 : *Ἑρμεία, Διὸς υἱὲ, διάκτορε, δῶτορ ἐάων.* Et alibi.

(39) *Ἀδώρητοι.* Id est, *nullorum auctores donorum* ; hoc quidem loco, ubi δωτῆρες et ἀδώρητοι opponuntur.

(40) Forte τούς.

(41) Forte αὐτούς.

(42) Forte ψυχῇ.

(43) Forte κτίσει.

Digitized by Google

τυρία τοῦ Δεσπότου, « Καὶ πάντα κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόσταξιν πέφηνε καλά. » Ταῦτά μοι ἀπὸ πλείστων ἐξήνθισται τῶν πρὸς Ἐπίκουρον Διονυσίῳ τῷ καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπῳ πεποιημένων. Μετελθεῖν δὲ καιρὸς καὶ πρὸς τοὺς περὶ τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ τὴν τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων αἵρεσιν, τά τε λοιπὰ τῆς τῶν θαυμαστῶν (44) φυσιολόγων ἐπιθεωρῆσαι, ὡς ἂν τῆς τούτων ἀναχωρήσεως τὸν ἐξ ἡμῶν ἀπολογισμὸν παράσχωμεν τοῖς φιλεγκλήμοσιν.

A suspexit in cœlum, ut clarissimam illam superioribus e locis vocem exaudiret, qua intentus ille contemplator afflatus cum esset, exclamavit, « Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiat firmamentum [1]. » Aut vero solum ipsum mente despexit; hoc enim si fecisset, didicisset utique, quod « misericordia Domini plena est terra [2], » quodque, « Domini est terra, et plenitudo ejus [3], » et illud, « Post hæc enim, » inquit, Dominus in terram respexit, et implevit illam bonis suis. Anima omnis animantis operuit faciem ejus [4]. » Qui si nimia cæcitate non laborant, tantam illam ac tam variam animantium multitudinem contemplentur, terrenarum, volatilium, aquatilium, ac demum intelligant, quam verum hoc in omnium procreatione testimonium fuerit, « Et omnia secundum ejus mandatum exstiterunt bona. » Hæc mihi e pluribus libata sunt atque decerpta, quæ Dionysius episcopus, æqualis noster, adversus Epicurum disputavit. Jam vero tempus est, ut ad Aristotelem transeamus, simulque Stoicorum philosophorum sectam, ac cætera egregiorum Physiologorum genera videamus, ut nostri ab iis quoque dissidii rationem atque defensionem, hominibus reprehendendi cupidis probare conemur.

[1] Psal. XVIII, 8. [2] Psal. XXXII, 5. [3] Psal. XXIII, 1. [4] Eccl. XVI, 30.

(44) *Τῆς τῶν θαυμ.* Subaudi αἱρέσεως, ἀπὸ κοίνου.

ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗΣ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΠΕΝΤΕΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ.

PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ

LIBER DECIMUS QUINTUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΠΕΝΤΕΚΑΙΔΕΚΑΤΟΝ ΒΙΒΛΙΟΝ.

α'. *Προοίμιον περὶ ἁπάσης τῆς ὑποθέσεως.*
β'. *Περὶ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἱστορουμένων. Ἀπὸ τῶν Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ.*
γ'. *Περὶ τῶν κατὰ Ἀριστοτέλην δογμάτων, τὸν διενεχθέντα Ἑβραίοις καὶ Πλάτωνι περὶ τέλους ἀγαθοῦ.*
δ'. *Ἀττικοῦ Πλατωνικοῦ πρὸς Ἀριστοτέλην, διενεχθέντα Μωϋσεῖ καὶ Πλάτωνι ἐν τῷ περὶ τοῦ τέλους λόγῳ.*
ε'. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, διενεχθέντα Μωϋσεῖ καὶ Πλάτωνι ἐν τῷ περὶ Προνοίας λόγῳ.*
ς'. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, διενεχθέντα Μωϋσεῖ καὶ Πλάτωνι, ἐν τῷ μὴ συγχωρεῖν γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.*
ζ'. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, πέμπτην σωμάτων ὑποτιθέμενον οὐσίαν, ἣν οὔτε Μωϋσῆς, οὔτε Πλάτων γινώσκει.*
η'. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐρανὸν θεωρήμασι, διενεχθέντα τῷ Πλάτωνι· ἅτινα Μωϋσῆς οὐ πολυπραγμονεῖ.*
θ'. *Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς περὶ ἀθανασίας ψυχῆς διενεχθέντα τῷ Πλάτωνι καὶ τοῖς Ἑβραίων λόγοις.*
ι'. *Πλωτίνου, ἐκ τοῦ Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς δευτέρου, πρὸς Ἀριστοτέλην, ἐντελέχειαν τὴν ψυχὴν εἶναι φήσαντα.*
ια'. *Πορφυρίου περὶ τοῦ αὐτοῦ. Ἀπὸ τῶν πρὸς Βοηθὸν Περὶ ψυχῆς.*

B **785** *LIBRI DECIMI QUINTI CAPITA.*

1. *Proœmium quo totius operis argumentum explicatur.*
2. *De Aristotele, ac de iis quæ de illo prodita sunt. Ex Aristocle Peripatetico.*
3. *Aristotelis dogmata quæ fuerint. Ac primum quam ab Hebræis et Platone, in constituendo boni fine dissentiat.*
4. *Attici Platonici disputatio adversus Aristotelem, a Moyse et Platone, in constituenda finis ratione dissidentem.*
5. *Idem Aristotelem a Mose simul et Platone in quæstione de Providentia discrepantem insectatur.*
6. *Ejusdem adversus Aristotelem, cum Moyse ac Platone, de mundi quem negabat, ortu pugnantem disputatio.*
7. *Ejusdem adversus eumdem, quintam corporum essentiam inducentem, quam neque Moyses, neque*
C *Plato novit.*
8. *Ejusdem adversus eumdem, a Platone rerum in cœlestium tractatione dissidentem: quæ parum admodum curavit Moyses.*
9. *Ejusdem adversus eumdem, cum Platone simul, Hebræorumque doctrina, in* **786** *quæstione de animarum immortalitate pugnantem.*
10. *Ex secundo Plotini* De animorum immortalitate *libro, adversus Aristotelem, qui animum entelechiam esse defendit.*
11. *De eodem, ex Porphyrii ad Boethum opere* De anima.

Digitized by Google

12. *Adversus eumdem, in illa etiam de universi animo disputatione a Platone dissidentem.*
13. *Adversus eumdem Platonicas ideas illudentem, quas ne ipsis quidem Hebræis ignotas fuisse, superioribus eorum testimoniis jam vidimus.*
14. *De Stoicorum philosophia: et quemadmodum Zeno de principiorum ratione statueret. Ex Aristocle.*
15. *Quam de Deo Stoici, deque hujus universi molitione sententiam introducant. Ex Arii Didymi Epitome.*
16. *Contra Stoicorum de Deo sententiam. Ex Porphyrii ad Boethum opere* De animo.
17. *Id quod vere est, corpus non esse, ut Stoici opinantur. Ex Numenii primo* De bono.
18. *Stoici de universi conflagratione quid sentiant.*
19. *Quemadmodum Stoici de iterato universi ortu philosophentur.*
20. *Quemadmodum Stoici de animo sentiant.*
21. *Longini contra Stoicorum sententiam disputatio.*
22. *Adversus eosdem Stoicos, animum corporeum esse non posse. Ex libro Plotini* De animo.
23. *Naturalium philosophorum sententiæ, de sole. Ex Plutarcho.*
24. *De solis magnitudine.*
25. *De solis figura.*
26. *De luna.*
27. *De lunæ magnitudine.*
28. *De lunæ figura.*
29. *De illuminatione lunæ.*
30. *De siderum errantium stabiliumque natura.*
787 31. *De siderum figura*
32. *Qua ratione mundus sit constitutus.*
33. *Utrum totum hoc unum sit.*
34. *Utrum animatus sit mundus, et providentia gubernetur.*
35. *Utrum mundus interitu careat.*
36. *Unde mundus alimentum hauriat.*
37. *Undenam condendi mundi Deus initium fecerit.*
38. *De mundi ordine.*
39. *Quamobrem inclinatior mundus sit, atque depressior.*
40. *Utrum inane sit quod extra mundum est.*
41. *Quæ dextræ mundi partes sint: quæ sinistræ.*
42. *De propria cœli natura.*
43. *De dæmonibus et heroibus.*
44. *De materia.*
45. *De idea.*
46. *De stellarum ordine.*
47. *De proprio stellarum motu.*
48. *Stellæ unde lucem accipiant.*
49. *De iis quos vulgo Castores et Geminos dicimus.*
50. *De solis defectione.*
51. *De lunæ defectione.*
52. *De lunæ aspectu, et quamobrem terrestris appareat.*
53. *Quantum ab sole terraque distet.*
54. *De annis.*
55. *De terra.*
56. *De terræ figura.*
57. *De terræ situ.*
58. *De terræ motu.*
59. *De mari, quomodo coaluerit, et quamobrem amarum sit.*
60. *De partibus animi.*
61. *De principe animi facultate.*
62. *Ipsum quoque Socratem, Græcorum olim sapientissimum, eorum qui rerum ejusmodi physiologia tantopere insolescerent, vel hoc nomine vecordes et insanos esse ostendisse, quod in rebus ab omni vitæ fructu vacuis, suaque facultate superioribus, studium overamque contererent.*

A ιβ'. *Πρὸς τὸν αὐτὸν διεξεχθέντα τῷ Πλάτωνι καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς καθόλου ψυχῆς λόγῳ.*
ιγ'. *Πρὸς τὸν αὐτὸν διαπιλξαντα τὰς παρὰ τῷ Πλάτωνι ἰδέας, ἃς οὐκ ἀγνοεῖν καὶ οἱ Ἑβραίων ἤδη πρότερον συνεστήσαντο λόγοι.*
ιδ'. *Περὶ τῆς τῶν Στωϊκῶν φιλοσοφίας, ὅπως τε ὁ Ζήνων τὸν περὶ ἀρχῶν ἀπεδίδου λόγον.*
ιε'. *Ὁποίαν δόξαν ἐπάγονται οἱ Στωϊκοὶ περὶ Θεοῦ, καὶ περὶ συστάσεως τοῦ παντός. Ἀπὸ τῆς Ἐπιτομῆς Ἀρείου Διδύμου.*
ις'. *Πορφυρίου, πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν περὶ Θεοῦ δόξαν. Ἀπὸ τῶν πρὸς Βοηθὸν Περὶ ψυχῆς.*
ιζ'. *Ὅτι οὐκ ἂν εἴη σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωϊκούς. Ἀπὸ τοῦ πρώτου Περὶ τἀγαθοῦ, Νουμηνίου.*
ιη'. *Ὅπως οἱ Στωϊκοὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς ἐκπυρώσεως δοξάζουσιν.*
ιθ'. *Ὅπως δοξάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ περὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν ὅλων.*
B κ'. *Ὅπως οἱ αὐτοὶ περὶ ψυχῆς δοξάζουσι.*
κα'. *Λογγίνου πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν περὶ ψυχῆς δόξαν ἀντίῤῥησις.*
κβ'. *Πρὸς τοὺς Στωϊκούς, ὅτι οὐ δύναται σωματικὴ εἶναι ἡ ψυχή. Ἀπὸ τοῦ Περὶ ψυχῆς Πλωτίνου.*
κγ'. *Δόξαι τῶν φυσικῶν φιλοσόφων περὶ ἡλίου. Ἀπὸ τῶν Πλουτάρχου.*
κδ'. *Περὶ μεγέθους ἡλίου.*
κε'. *Περὶ σχήματος ἡλίου.*
κς'. *Περὶ σελήνης.*
κζ'. *Περὶ μεγέθους σελήνης.*
κη'. *Περὶ σχήματος σελήνης.*
κθ'. *Περὶ φωτισμοῦ σελήνης.*
λ'. *Τίς ἡ οὐσία τῶν ἄστρων, πλανητῶν καὶ ἀπλανῶν.*
λα'. *Περὶ σχημάτων ἀστέρων.*
λβ'. *Πῶς συνέστη ὁ κόσμος.*
C λγ'. *Εἰ ἓν τὸ πᾶν.*
λδ'. *Εἰ ἔμψυχος ὁ κόσμος, καὶ προνοίᾳ διοικούμενος.*
λε'. *Εἰ ἄφθαρτος ὁ κόσμος.*
λς'. *Πόθεν τρέφεται ὁ κόσμος.*
λζ'. *Ἀπὸ ποίου πρώτου ἤρξατο ὁ Θεὸς κοσμοποιεῖν.*
λη'. *Περὶ τάξεως τοῦ κόσμου.*
λθ'. *Τίς αἰτία τοῦ τὸν κόσμον ἐγκλιθῆναι.*
μ'. *Περὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, εἰ ἔστι κενόν.*
μα'. *Τίνα δεξιὰ τοῦ κόσμου, καὶ τίνα ἀριστερά.*
μβ'. *Περὶ οὐρανοῦ, τίς ἡ τούτου οὐσία.*
μγ'. *Περὶ δαιμόνων καὶ ἡρώων.*
μδ'. *Περὶ ὕλης.*
με'. *Περὶ ἰδέας.*
μς'. *Περὶ τάξεως ἀστέρων.*
μζ'. *Περὶ τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς καὶ κινήσεως.*
μη'. *Πόθεν φωτίζονται οἱ ἀστέρες.*
μθ'. *Περὶ τῶν καλουμένων Διοσκούρων.*
D ν'. *Περὶ ἐκλείψεως ἡλίου.*
να'. *Περὶ ἐκλείψεως σελήνης.*
νβ'. *Περὶ ἐμφάσεως αὐτῆς, καὶ διὰ τί γεώδης φαίνεται.*
νγ'. *Περὶ τῶν ἀποστημάτων αὐτῆς.*
νδ'. *Περὶ ἐνιαυτῶν.*
νε'. *Περὶ γῆς.*
νς'. *Περὶ σχήματος γῆς.*
νζ'. *Περὶ θέσεως τῆς γῆς.*
νη'. *Περὶ κινήσεως τῆς γῆς.*
νθ'. *Περὶ θαλάσσης, πῶς συνέστη, καὶ πῶς ἐστι πικρά.*
ξ'. *Περὶ μερῶν τῆς ψυχῆς.*
ξα'. *Περὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ.*
ξβ'. *Ὅτι καὶ τῶν Ἑλλήνων ὁ σοφώτατος Σωκράτης, τοὺς ἐπὶ τῇ τῶν προειρημένων φυσιολογίᾳ μεγάλα φυσιῶντας μωραίνοντας ἀπεδείκνυεν, ὡς περὶ ἄχρηστα τῷ βίῳ καὶ ἀκατάληπτα τρεβομένους.*

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Προοίμιον περὶ ἁπάσης τῆς ὑποθέσεως.

Τὴν πολύθεον (45) τῶν ἐθνῶν ἁπάντων πλάνην ἐν ἀρχαῖς τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἀπελέγξαι πρὸ πολλοῦ θέμενος ἐπὶ συστάσει καὶ ἀπολογίᾳ τῆς ἐξ αὐτῶν ἀναχωρήσεως, ἣν μετ' εὐλόγου κρίσεως πεποιήμεθα, οὐ μόνον τοὺς μύθους, οὓς δὴ περὶ τῶν οἰκείων θεῶν παῖδες τῶν παρ' αὐτοῖς θεολόγων τε καὶ ποιητῶν κεκωμῳδήκασιν, ἀλλὰ καὶ τούτων τὰς σεμνοπρεπεῖς δὴ καὶ ἀπορρήτους φυσιολογίας, ἄνω που εἰς οὐρανὸν καὶ τὰ κόσμου μέρη πρὸς τῆς γενναίας φιλοσοφίας μετενηνεγμένας, πρώτιστα πάντων ἐν τρισὶ τοῖς πρώτοις συγγράμμασι διηρευνησάμην· καίτοι μηδὲν τὸ παράπαν ἐν τούτοις χρῆναι σεμνολογεῖν τῶν θεολόγων αὐτῶν ἀποφηναμένων. Τηρητέον γοῦν, ὡς ὅτι μάλιστα οἱ πρεσβύτατοι τῶν παρ' αὐτοῖς θεολόγων οὐδέν τι πλέον τῆς ἱστορίας εἰδότες, μόνοις δὲ τοῖς μύθοις προσανέχοντες ἐμαρτυρήθησαν. Ὅθεν εἰκότως ἐν πάσαις πόλεσί τε καὶ κώμαις, κατὰ τὰς τῶν παλαιῶν διηγήσεις, θεῶν τελεταὶ καὶ μυστήρια σύμφωνα τοῖς τῶν προτέρων μυθικοῖς διηγήμασι παραδέδοται· ὡς εἰσέτι καὶ νῦν τῶν θεῶν γάμους καὶ παιδοποιίας, θρήνους τε καὶ μέθας, καὶ τῶν μὲν πλάνας, τῶν δ' ἔρωτας, τῶν δὲ ὀργάς, τῶν δὲ ἑτέρας παντοίας συμφορᾶς τε καὶ περιστάσεις, ἀκολούθως τοῖς ὑπὸ τῶν παλαιοτάτων μνημονευομένοις, κατά τε τὰς τελετάς, ἔν τε τοῖς ὕμνοις, καὶ ταῖς εἰς τοὺς θεοὺς αὐτοὺς πεποιημέναις ᾠδαῖς παραλαμβάνειν. Πλὴν ὅμως ἐκ περιουσίας καὶ τούτων αὐτῶν τὰς τετραγῳδημένας ἐν φυσικαῖς ἀποδόσεσι κομπίας, τάς τε τῶν σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων εὑρεσιλογίας εἰς φανερὸν ἤγαγον. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν περὶ τῶν βωμένων χρηστηρίων λόγων, τήν τε παρὰ τοῖς πολλοῖς διατεθρυλλημένην περὶ εἱμαρμένης ψευδῆ δόξαν ἐν ἑτέροις τρισὶ τοῖς ἑξῆς μετὰ τὰ πρῶτα συγγράμμασι, λευκοῖς τοῖς ἐλέγχοις ἀπεγύμνωσα, οὐ μόνοις τοῖς οἰκοθεν ἐπιχειρήμασιν, ἀλλὰ καὶ ταῖς αὐτῶν μάλιστα τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοτόφων φωναῖς εἰς τὸν κατ' αὐτῶν ἔλεγχον συγκεχρημένος. Μεταβὰς δὲ ἐκεῖθεν ἐπὶ τὰ Ἑβραίων λόγια, τίσι ποτὲ λογισμοῖς τὴν ἐν τούτοις περιεχομένην δογματικὴν θεολογίαν, τήν τε κατὰ τούσδε ἱστορίαν ἅπασαν, καὶ πρὸς αὐτῶν Ἑλλήνων μεμαρτυρημένην (46), ἐν ἰσαρίθμοις αὖ πάλιν λόγων σωντάξεσι παρεστησάμην. Εἶθ' ἑξῆς τὸν Ἑλληνικὸν ἀπελέγξας τρόπον, ὅπως τε πάντα παρὰ βαρβάρων ὠφέλητο, καὶ ὡς οὐδὲν οἰκοθεν σεμνὸν ἐπάγονται μάθημα, καὶ τὴν γε τῶν χρόνων ἀντιπαράθεσιν, καθ' οὓς Ἑλλήνων τε οἱ βωμένοι, Ἑβραίων τε οἱ προφῆται γεγόνασιν, εἰς φῶς ἀγαγών· αὖθις διὰ τῶν μετὰ ταῦτα τριῶν, τὴν τῶν παρ' Ἕλλησιν εὐδοκίμων φιλοσόφων πρὸς τὰς Ἑβραίων δόξας συνδρομὴν ἐπέδειξα, αὐτὰς πάλιν τὰς οἰκείας τῶν ἀνδρῶν φωνὰς μάρτυρας ποιησάμενος. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἑτεροδοξοῦντας ἡμῖν τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων, οὐ πρὸς ἡμᾶς μόνους, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς σφῶν οἰκείους διεστῶτας,

(45) *Τὴν πολύθεον.* Hic incipit Hopperi versio, Trapezuntiana fidelior illa quidem; ejusmodi tamen, post quam, neminem futurum spero, qui supervacaneum abs me susceptum laborem arbitretur.

(46) *Μεμαρτυρημένην.* Deest verb. ἠσπασάμεθα, vel aliud simile.

788 CAPUT I.

Proœmium, quo totius operis argumentum explicatur.

Cum ingens operæ pretium me facturum putarem, si quam deorum multitudinem communis ille populorum omnium error invexerat, in ipso *Evangelicæ Præparationis* limine coarguerem: quo facilius postea discessus ab illis nostri plenum æquitatis ac sapientiæ consilium probaretur, non eas modo fabulas, quas ipsimet eorum theologi ac poetæ, suis de numinibus, comico prorsus more docuerunt; verum etiam honestiores illas planeque reconditas, quæ ex natura ducuntur, explicandi rationes quasque sursum in cœlum, ac cæteras mundi partes egregiæ philosophiæ vis facultasque traducit, ante omnia primis tribus libris diligenter excussi. Quanquam in iis speciosum hoc totum philosophandi genus repudiandum esse, vel ipsi eorum theologi confitentur. Atque id sane diligenter in primis observandum, quos illi vetustissimos omnium theologos habuerunt, eos præter nudam rerum historiam agnovisse nihil, solis inhæsisse fabulis, pluribus testimoniis constitisse. Quo factum proinde sit, ut in omnibus passim urbibus atque pagis, uti a veteribus concepta fuerant omnia, deorum religiones atque mysteria, jactatis pridem fabulis consentanea traderentur. Imo etiamnum deorum vulgo nuptiæ, liberorum procreationes, luctus, temulentæ perpotationes, aliorum errores, amores aliorum, iræ ac cæteræ omnis generis calamitates et casus, prout ab antiquissimis illis traditum atque præscriptum est, tam in sacris quam in hymnis, ac deorum in honorem editis carminibus, solemni ritu celebrantur. Sed tamen liberalius agere placuit, ac totam illam naturalium etiam accommodationum pompam ac speciem tanta verborum ambitione jactatam et inventas a sophistis atque philosophis enarrationes ob oculos ponere. Deinde quæ ad decantata ipsorum oracula pertinebant, simulque celebratam a plurimis illam quidem, sed tamen vanam fati opinionem, perspicuis aliorum trium librorum argumentis confutatam nudavi: **789** non domesticis modo rationibus, sed etiam ipsissimis Græcorum maxime philosophorum testimoniis eum in finem usus. Tum ad Hebræorum inde litteras ac monimenta progressus, quo tandem consilio et comprehensam ipsis dogmaticam eorum theologiam, et quæ Græcorum etiam hominum vocibus confirmatur universam gentis historiam, complexi fuerimus, totidem quoque libris aperui. Deinceps, cum patefactis Græcorum moribus, eos a barbaris hominibus omnia mutuatos esse, nullumque domo promere gravioris disciplinæ genus, collatis etiam atque commissis eorum, quos maxime Græci prædicare solent, Hebræorumque prophetarum temporibus, ostendissem:

Digitized by Google

tribus inde libris sequentibus, Græcanicæ philosophiæ principum cum Hebræorum doctrina consensionem, testibus similiter gentilium suorum vocibus comprobavi. Quin etiam quotquot apud Græcos philosophi diversam a nostra opinionem secuti sint, eos vero non a nobis tantum, sed etiam a suis dissidere, ac discipulorum quoque suorum disputationibus refelli, superiore libro clarissime demonstravi. Quibus ex omnibus mentis nostræ sinceritatem atque integritatem lectores intelligant, ac rerum ipsarum, ut ita loquar, perspicua certaque fide constet, quam non inconsiderate, sed prudenti maturoque judicio, Hebræorum priscam simul veram philosophiam atque pietatem Græcanicæ prætulerimus. Quod ipsum a nobis expressa Græcorum testimoniorum auctoritate confectum est. Hujus porro supremam tractationem, qui decimus quintus suscepti operis liber est, huc usque distulimus, in quo sic ea quæ superioribus ex disputationibus reliqua sunt, pertexemus, ut speciosa illa egregiæ Græcorum philosophiæ mysteria in lucem etiamnum proferamus, quamque nihil solidæ veræque eruditionis habeant, omnium in oculis defigamus. Quo in genere primum ac præcipuum hoc futurum est, ut quivis agnoscat non ulla rerum quas tantopere demirantur ignoratione, sed inanis earum studii contemptu, omnem prope nos illarum curam exuisse, animis ad meliorum usum exercitationemque traductis. Huic igitur ubi Deo duce impressum fuerit veritatis sigillum, extremam *Præparationi* nostræ coronidem imponemus. Unde ad perfectius *Evangelicæ Demonstrationis* argumentum progressi, **790** posterioris hujus disputationis initium, quod ab altero accusationis nostræ capite ducetur, cum prioris illius fine contexam. Nobis autem crimini dabatur, quod cum patriis legibus Hebræorum oracula prætulerimus, minime tamen Judæis simile vitæ genus institutumque teneamus. Cui ego criminationi, favente Deo, post exactum hunc librum respondere conabor. Sic enim demum futurum existimo, ut posteriora cum prioribus uno quasi complexa nexu, unam universe totius operis sententiam efficiant. Jam ut in eo quod agimus, hæreamus; quandoquidem superioribus libris evidenter ostendimus, Platonis philosophiam, modo cum Hebræorum doctrina consentire, modo dissidere ab eadem; imo interdum etiam sua ipsammet decreta refellere: cæterorum præterea philosophorum, quos vulgo Physicos nominant, tum eorum qui Platoni successere, tum etiam Xenophanis, Parmenidis, Pyrrhonis, et eorum qui assensus retentionem invexere, tum aliorum deinceps omnium sententias præcedenti libro vidimus, cum Hebræorum simul Platonisque doctrina, adeoque cum ipsa veritate palam rectaque pugnare, ac sese mutuo suis quasi telis confodere. Jam, inquam, tempus est, ut alium illum Aristotelis Stoicorumque fastum e superiore loco, sic tanquam e scena contemplemur, inaque reliquam superciliosorum hominum physiologiam videamus, quo simul ac semel cum ea, quæ

A ὑπό τε τῶν γνωρίμων ἀνατετραμμένους, ἐν τῷ πρὸ τούτου συγγράμματι κατεφώρασα. Διὰ τούτων ἁπάντων τῆς ἡμετέρας γνώμης τὸ κριτήριον ἀδέκαστον ἐπιδεικνὺς τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἔργοις τε, ὡς ἔπος εἰπεῖν, καὶ αὐτοῖς πράγμασι τὰς ἀποδείξεις τοῦ μὴ ἀσκόπως ἡμᾶς, κεκριμένῳ δὲ καὶ σώφρονι λογισμῷ, πρὸ τῆς Ἑλλήνων τὴν Ἑβραίων ὁμοῦ παλαιὰν καὶ ἀληθῆ φιλοσοφίαν τε καὶ εὐσέβειαν ἐπανῃρῆσθαι, παρασχόμενος. Ὃ καὶ συνέστη διὰ τῆς τῶν Ἑλληνικῶν φωνῶν παραθέσεως. Ἧς εἰσέτι δεῦρο τὸν ὕστατον ἐπέχοντες λόγον, πεντεκαιδέκατον ὄντα τῆς ἐν χερσὶ πραγματείας, τὸ λεῖπον τοῖς διεξωδευμένοις ἀποδώσομεν, τὰ σεμνὰ τῆς γενναίας τῶν Ἑλλήνων φιλοσοφίας ἔτι καὶ νῦν εἰς φῶς ἕλκοντες, πρὸ ὀφθαλμῶν τε τοῖς πᾶσι τὴν ἐν αὐτοῖς ἀχρηστομάθειαν ἀπογυμνοῦν-
B τες, καὶ πάντων γε πρότερον παριστῶντες, ὅτι μὴ ἀγνοίᾳ τῶν παρ' αὐτοῖς θαυμαζομένων, ὀλιγωρίᾳ δὲ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀνωφελοῦς σχολῆς, ἥκιστα αὐτῶν περφρονήκαμεν, τῇ τῶν κρειττόνων ἀσκήσει τὰς ἑαυτῶν ἀναθέντες ψυχάς. Τούτου δὴ οὖν σὺν Θεῷ διὰ τῆς ἀληθείας ἡμῖν ἐπισφραγισθέντος, τὰ μὲν τῆς *Προπαρασκευῆς* ἐνταῦθά μοι περιγραφήσεται. Μεταβὰς δὲ ἐπὶ τὴν ἐντελεστέραν ὑπόθεσιν τῆς *Εὐαγγελικῆς Ἀποδείξεως*, ἀπὸ τοῦ λείποντος τῆς καθ' ἡμῶν κατηγορίας σκέμματος τὴν καταρχὴν τῆς δευτέρας ἐπισυνάψω πραγματείας. Ἦν δὲ τοῦτο ἐπιμεμφόμενον ἡμῖν, ὅτι δὴ, τὰ Ἑβραίων λόγια τῶν πατρίων προτιμήσαντες, οὐ τὸν ὅμοιον τῷ Ἰουδαίων βίον ζηλοῦντες προεθέμεθα. Πρὸς ὃ μετὰ τὴν τοῦ παρόντος λόγου
C συμπλήρωσιν, Θεοῦ συνεργοῦντος, ἀπαντῆσαι πειράσομαι. Ταύτῃ γὰρ ἡγοῦμαι τοῖς πρώτοις τὰ δεύτερα, ὥσπερ ὑφ' ἑνὶ δεσμῷ συμπλακέντα, μίαν τὴν καθόλου διάνοιαν τοῦ παντὸς ἀποτελέσειν λόγου. Τό γε μὴν παρὸν, ἐπειδὴ πέφηνεν ἐν τοῖς πρὸ τούτου συγγράμμασιν ἡ κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφία, τοτὲ μὲν τοῖς Ἑβραίων συμφωνοῦσα λόγοις, τοτὲ δὲ πρὸς αὐτοὺς διεστῶσα, ἐν οἷς ἐλήλεγκται καὶ πρὸς τὰ αὐτῇ ἀρέσκοντα διαφωνοῦσα· τὰ δὲ κατὰ τοὺς ἄλλους τοὺς δὴ φυσικοὺς ἐπικληθέντας φιλοσόφους, τάς τε τῆς Πλάτωνος διαδοχῆς, καὶ τὰ κατὰ Ξενοφάνην τε καὶ Παρμενίδην, καὶ ἔτι Πύῤῥωνα, καὶ τοὺς τὴν ἐποχὴν εἰσηγησαμένους, τούς τε ἄλλους ἑξῆς ἅπαντας, ὧν τὰς δόξας ὁ προλαβὼν ἀπήλεγξε λόγος, τοῖς Ἑβραίων
D ὁμοῦ καὶ τοῖς Πλάτωνος δόγμασιν, αὐτῇ τε ἀληθείᾳ ἐξ ἐναντίας ἱστάμενα, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν ἔλεγχον τοῖς σφῶν αὐτῶν βέλεσιν ἀπενηνεγμένα. Ὥρα καὶ τὸν ἄλλον τῦφον τῶν ἀπ' Ἀριστοτέλους, τῶν τε Στωϊκῶν φιλοσόφων, ἄνωθεν ὡς ἀπὸ σκηνῆς κατοπτεῦσαι, καὶ τὴν λοιπὴν δὲ πᾶσαν φυσιολογίαν τῶν τὰς ὀφρῦς ἀνατεινομένων συνιδεῖν· ὡς ἂν μάθοιμεν καὶ τὰ παρὰ τοῖσδε σεμνολογούμενα, τά τε πρὸς αὐτοὺς αὖ πάλιν ὑπὸ τῶν οἰκείων ἀντιλελεγμένα. Οὕτω γὰρ καὶ τῆς τούτων ἀναχωρήσεως τὸ παρ' ἡμῖν κεκριμένον εὐλόγου πάσης ἀπολύοιτ' ἂν κατηγορίας· ὅτι δὴ μὴ ἀγνοίᾳ τῶν παρ' αὐτοῖς σεμνῶν, ἐξητασμένῃ δὲ καὶ βεβασανισμένῃ κρίσει, τὴν παρὰ τοῖς νενομισμένοις βαρβάροις ἀλήθειάν τε καὶ εὐσέβειαν τῶν Ἑλληνικῶν ἁπάντων προτετιμήκαμεν. Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν Ἀριστοτέλους. Ἄλλοι μὲν οὖν καὶ τὸν βίον τάνδρὸς δια-

Digitized by Google

δεδλήκασι, φιλόσοφοι δὲ καὶ ἄλλως οὐκ ἀφανεῖς τινες ἦσαν καὶ οὗτοι. Ἐμοὶ δ' οὐ φίλον ἀνδρα οὐδ' αὐταῖς ἀκοαῖς ἀνέχεσθαι κακῶς πρὸς τῶν οἰκείων ἀγορευόμενον. Διόπερ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ μᾶλλον ἐκθήσομαι ἀπολογίας ἀπὸ τῶν Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ, ὃς ἐν τῷ ἑβδόμῳ *Περὶ φιλοσοφίας* τάδε περὶ αὐτοῦ γράφει.

A tam speciose graviterque jactant, tum etiam illa, quibus a suis ac domesticis refelluntur, eadem opera cognoscamus. Sic enim futurum etiam est, ut discessus ab illis nostri consilium, omnem justæ accusationis petitionem effugiat : quod non graviorum apud illos dogmatum ignorantia, sed considerato admodum exploratoque judicio, quam apud eos qui barbari dicuntur, veritatem ac pietatem reperimus, Græcanicis omnibus potiorem habuerimus. Atque ut ab Aristotele ordiar, fuere quidem nonnulli, nec obscuri alioquin philosophi, a quibus ipsa quoque hominis vita calumniis prosciss a est. At ego ne auditione quidem suorum in eum maledicta sustinere possim. Quamobrem editas potius ab Aristotele Peripatetico defensionis ejus rationes exponam **791** qui libro *De philosophia* septimo ita de illo scribit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ἀπὸ τῶν Ἀριστοκλέους τοῦ Περιπατητικοῦ, περὶ Ἀριστοτέλους, καὶ τῶν περὶ αὐτοῦ ἱστορουμένων. Ἀπὸ τοῦ Περὶ φιλοσοφίας *ἑβδόμου.*

CAPUT II.

De Aristotele, ac de iis quæ de illo prodita sunt. Ex Aristoclis Peripatetici libro De philosophia *septimo.*

B « Πῶς γὰρ οἷόν τε, καθάπερ φησὶν Ἐπίκουρος ἐν τῇ περὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπιστολῇ, νέον μὲν ὄντα καταφαγεῖν αὐτὸν τὴν πατρῴαν οὐσίαν, ἔπειτα δὲ ἐπὶ τὸ στρατεύεσθαι συνεῶσθαι; κακῶς δὲ πράττοντα ἐν τούτοις, ἐπὶ τὸ φαρμακοπωλεῖν ἐλθεῖν· ἔπειτα ἀναπεπταμένου τοῦ Πλάτωνος Περιπάτου πᾶσι, παραλαβεῖν αὐτόν; Ἢ πῶς ἄν τις ἀποδέξαιτο Τιμαίου τοῦ Ταυρομενίτου, λέγοντος ἐν ταῖς ἱστορίαις, ἀδόξου θύρας αὐτὸν ἰατρείου καὶ τὰς τυχούσας ὀψὲ τῆς ἡλικίας κλεῖσαι; Τίς δ' ἂν πεισθείη τοῖς ὑπ' Ἀριστοξένου τοῦ μουσικοῦ λεγομένοις ἐν τῷ βίῳ τοῦ Πλάτωνος; Ἐν γὰρ τῇ πλάνῃ καὶ τῇ ἀποδημίᾳ φησὶν ἐπανίστασθαι καὶ ἀντοικοδομεῖν αὐτῷ τινας Περίπατον ξένους ὄντας. Οἴονται οὖν ἔνιοι ταῦτα περὶ Ἀριστοτέλους λέγειν αὐτὸν, Ἀριστοξένου διὰ παντὸς C εὐφημοῦντος Ἀριστοτέλην. Καταγέλαστα δ' εἰκότως εἶναι φαίη τις ἂν καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τὰ Ἀλεξίνου τοῦ Ἐριστικοῦ (47). Ποιεῖ γὰρ Ἀλέξανδρον παῖδα διαλεγόμενον τῷ πατρὶ Φιλίππῳ, καὶ διαπτύοντα μὲν τοὺς τοῦ Ἀριστοτέλους λόγους, ἀποδεχόμενον δὲ Νικαγόραν, τὸν Ἑρμῆν ἐπικληθέντα. Καὶ Εὐβουλίδης (48) δὲ προδήλως ἐν τῷ κατ' αὐτοῦ βιβλίῳ ψεύδεται, πρῶτον μὲν ποιήματα ψυχρὰ προσφερόμενος, ὡς γεγραφότων ἄλλων περὶ τοῦ γάμου, καὶ τῆς πρὸς Ἑρμείαν οἰκειότητος αὐτῷ γεγονυίας· ἔπειτα Φιλίππῳ φάσκων αὐτὸν προσκόψαι, καὶ τελευτῶντι Πλάτωνι μὴ παραγενέσθαι, τά τε βιβλία αὐτοῦ διαφθεῖραι. Τὴν μὲν γὰρ Δημοχάρους (49) κατηγορίαν κατὰ τῶν φιλοσόφων τί χρὴ λέγειν; οὐ γὰρ Ἀριστοτέλην μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους κακῶς εἴρηκεν. D Ἔτι γε μὴν αὐτὰς τὰς διαβολὰς σκοπῶν ἄν τις, λη-

« Qui tandem fieri potuit, inquit ille, ut quod epistola de vitæ institutis Epicurus scribit, Aristoteles, juvenis adhuc cum esset, patrimonium exhauserit, indeque compulsus ad militiam fuerit? ubi quod res ei minus commode cederet, egerit deinceps pharmacopolam; donec tandem cum pateret omnibus Platonis ambulatio, eam sibi ultro deposceret? Quis Timæum Tauromenitanum audiat, dum suis in historiis illum ait, affecta jam ætate, neglectis obscuri cujusdam medici officinæ claudendis foribus præfuisse? Quis de illo propterea secus existimet, quod Aristoxenus musicus in Platonis vita referat, dum peregrinaretur, abessetque longius, quem vocant Peripatum, adversus eum peregrinos homines excitasse? Hæc enim verba nonnulli de Aristotele accipiunt, cujus tamen nunquam Aristoxenus nisi perhonorifice meminit. Quin etiam ridiculos jure putaveris Alexini Eristici commentarios. Alexandrum enim inducit, puer adhuc cum esset, cum Philippo patre colloquentem, qui Aristotelis doctrinam despueret, Nicagoram cognomento Mercurium vehementer probaret. Nudum item ac perspicuum Eubulidis in suo adversus Aristotelem libro mendacium est, in primis, dum frigida quædam poemata producit, quæ alii de ipsius conjugio et cum Hermia consuetudine scripserint: deinde, cum eumdem ait in Philippi offensionem incurrisse, nec adfuisse morienti Platoni, ejusque libros depravasse. Nam Democharis quidem adversus philosophos criminationem quid moremur, qui non tantum in Aristotelem, sed etiam in alios suam hanc maledictio-

(47) *Ἀλεξίνου τοῦ Ἐριστικοῦ.* Notus hic ex Diogene lib. II in *Euclide*, Eristicorum principe. Τῆς Εὐβουλίδου διαδοχῆς, inquit, Ἀλεξῖνος ἐγένετο, Ἠλεῖος ἀνὴρ, φιλονεικότατος, διὸ καὶ Ἀλεξῖνος ἐπεκλήθη. Lege cum Hesychio Milesio, Ἐλεγξῖνος ἐπεκλήθη.

(48) *Εὐβουλίδης.* Diogenes, ibid., Euclidis successorem Alexini magistrum fuisse tradit. De quo, præter illa, quæ supra pag. 735 obiter adnotavimus, hæc etiam habet, cum Aristocle cohærentia : Ὁ δ' Εὐβουλίδης, inquit, καὶ πρὸς Ἀριστοτέλην διεφέρετο, καὶ πολλὰ αὐτὸν διαβέβληκε.

(49) *Δημοχάρους.* An ille Democharis, Demosthenis ex sorore nepos, de quo Plutarchus in *Decem orationibus?* Ἀνὴρ, inquit, καὶ κατὰ πόλεμον ἀγαθὸς, καὶ κατὰ τοὺς πολιτικοὺς λόγους οὐδενὸς χείρων. At ibi nihil de contumeliosis hominis operibus, de odio in Aristotelem, nihil. Nec Suidas quidquam ea de re suggerit. Tullius in *Bruto*, historicum eum fuisse scribit : *Democharen*, inquit, *Demosthenis nepotem, historiam earum rerum quæ erant gestæ sua ætate Athenis, non tam historico quam orationis genere perscripsit.* Idem Παῤῥησιαστὴς ob φορτικωτάτην linguæ παῤῥησίαν, cognomento dictus. Seneca lib. II *De ira*, cap. 23, ubi de Philippi Macedonum regis patientia. *Democharen*, inquit, *ad illum (Parrhesiasten, ob nimiam et procacem linguam appellatus) inter alios Atheniensium legatos venerat. Audita benigne legatione Philippus,* « *Dicite*, inquit, *mihi facere quid possum quod sit Atheniensibus gratum?* » *Excepit Democharen*, « *Te*, inquit, *suspendere.* » Potuit Aristoteli hæc lingua non parcere.

Digitized by Google

nem effuderit? Quas tamen hominis calumnias qui attendet, eum delirare **792** merito dixerit. Aristotelis enim deprehensas esse adversus Atheniensium urbem epistolas, eumque Stagira suam ipsius patriam Macedonibus prodidisse refert: itemque Olyntho jam eversa, quo in loco præda vendebatur, opulentissimos quosque Olynthiorum Philippo indicasse. Insulsus etiam ac futilis calumniator est Cephisodorus, Isocratis discipulus, qui voluptarium ipsum et catillonem, similibusque nominibus appellavit. At hæc omnia longe dementia superant, quæ a Lycone Pythagoreo, ut se ipse vocat, objecta sunt. Scribit enim Aristotelem idem sacrificii genus quod Cereri ab Atheniensibus fiebat, demortuæ uxori facere solitum, atque illud ipsum oleum postea vendere, in quo calido jam ante lavisset. Quippe dum Chalcidem peteret, ollulas in navi æreas quinque et septuaginta repertas a publicanis fuisse. Atque hi fere principes Aristotelis calumniatores fuere: quorum nonnulli ejus ætate vivebant, alii paulo post: sophistæ omnes, contentiosi, ac rhetores, quorum nomina simul atque libri magis etiam periere quam corpora. Nam qui post illos exstitere, aut qui jam ab iisdem objecta refricant, ii vero mittendi prorsus ac negligendi sunt, illique præsertim qui cum ne superiorum quidem libros attigerint, maledicta per se ipsos temereque finxerunt. Cujusmodi sunt, qui ollas ejus trecentas numerant: nihil enim apud eorum ullum, qui tum vivebant, de philosopho tale reperias, si Lyconem illum excipies, qui tamen, ut jam ante dixi, ollulas tantum quinque ac septuaginta repertas esse commemorat. Porro non ex temporum modo, aut criminatorum ipsorum ratione, falsa illa esse crimina colligas, sed etiam ex eo, quod non idem ab omnibus, sed a singulis proprium ac singulare aliquid objiciatur: cujusmodi si vel unum aliquod verum esset, millies eum, non modo semel, ab iis qui tunc viverent, sublatum oporteret. Liquet igitur, quod aliis plerisque, idipsum Aristoteli contigisse, ut propter regum amicitias, ac summam eruditionis excellentiam, æqualium sophistarum invidia laboraret. At æqui rerum æstimatoris fuerit, non solos hominis calumniatores, sed laudatores etiam et æmulos cogitare: qui sane haud paulo plures ac meliores esse reperientur. Et quidem cætera vanitatem per sese ostendunt suam. **793** Duo modo sunt a nonnullis in eo reprehendi solita, quæ fidem aliquam impetrare videantur: alterum, quod

A ρεῖν αὐτὸν φαίη. Λέγει γὰρ ἐπιστολὰς Ἀριστοτέλους ἁλῶναι κατὰ τῆς πόλεως τῆς Ἀθηναίων, καὶ Στάγειραν (50) τὴν πατρίδα προδοῦναι Μακεδόσιν αὐτόν. Ἔτι δὲ κατασκαφείσης Ὀλύνθου, μηνύειν, ἐπὶ τοῦ λαφυροπωλείου, Φιλίππῳ τοὺς πλουσιωτάτους τῶν Ὀλυνθίων. Ἡλίθια δὲ διαβέβληκεν αὐτὸν καὶ Κηφισόδωρος (51), ὁ Ἰσοκράτους μαθητής, τρυφερὸν καὶ τένθην, καὶ ἄλλα τοιαῦτα λέγων αὐτὸν εἶναι. Πάντα δ' ὑπερπαλαίει μωρία τὰ ὑπὸ Λύκωνος (52) εἰρημένα, τοῦ λέγοντος εἶναι Πυθαγορικὸν ἑαυτόν. Φησὶ γὰρ θύειν Ἀριστοτέλην θυσίαν τετελευτηκυίᾳ τῇ γυναικὶ τοιαύτην, ὁποίαν Ἀθηναῖοι τῇ Δήμητρι, καὶ ἐν ἐλαίῳ θερμῷ λουόμενον, τοῦτο δὴ πιπράσκειν. Ἡνίκα δὲ εἰς Χαλκίδα ἀπῄει, τοὺς τελώνας εὑρεῖν ἐν τῷ πλοίῳ λοπάδια χαλκᾶ πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. Καὶ
B σχεδὸν οἱ μὲν πρῶτοι διαβαλόντες Ἀριστοτέλην τοσοῦτοι γεγόνασιν· ὧν οἱ μὲν κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἦσαν χρόνους, οἱ δὲ μικρὸν ὕστερον ἐγένοντο· πάντες δὲ σοφισταὶ, καὶ ἐριστικοὶ, καὶ ῥήτορες, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ βιβλία τέθνηκε τῶν σωμάτων μᾶλλον. Τοὺς μὲν γὰρ μετὰ ταῦτα γεγονότας, ἢ τὰ ὑπ' ἐκείνων εἰρημένα λέγοντας, παντάπασιν ἐᾶν δεῖ χαίρειν, καὶ μάλιστα τοὺς μηδ' ἐντετυχηκότας τοῖς βιβλίοις αὐτῶν, ἀλλ' αὐτοσχεδιάζοντας· ὁποῖοί εἰσι καὶ οἱ λέγοντες τριακοσίας ἔχειν λοπάδας αὐτόν. Οὐδεὶς γὰρ ἂν εὑρεθείη περὶ αὐτοῦ τοιοῦτον οὐθὲν εἰρηκὼς τῶν τότε ὄντων, ὅτι μὴ Λύκων· οὗτος μέντοι. καθάπερ ἔφην, εἰρηκεν εὑρῆσθαι λοπάδια πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. Οὐ μόνον δὲ καὶ ἐκ τῶν χρόνων, καὶ ἐκ τῶν
C διαβεβληκότων τεκμήραιτό τις ἄν, ὅτι ψευδῆ πάντα τὰ εἰρημένα ἐστὶν, ἀλλὰ κἀκ τοῦ μὴ πάντας τὰ αὐτὰ διαβάλλειν, ἀλλ' ἕκαστον ἰδιά τινα λέγειν· ὥνπερ εἰ ἦν ἐν ὁτιοῦν ἀληθὲς, ἐχρῆν δήπου μυριάκις, ἀλλ' οὐχ ἅπαξ αὐτὸν ὑπὸ τῶν τότε ἀπολωλέναι. Φανερὸν οὖν, ὅτι καθάπερ πολλοῖς καὶ ἄλλοις, οὕτω καὶ Ἀριστοτέλει συνέβη, διά τε τὰς πρὸς τοὺς βασιλεῖς φιλίας, καὶ διὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ὑπεροχὴν, ὑπὸ τῶν τότε σοφιστῶν φθονεῖσθαι. Δεῖ δὲ τοὺς εὖ φρονοῦντας, μὴ εἰς τοὺς διαβάλλοντας ἀποβλέπειν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐπαινοῦντας καὶ ζηλοῦντας αὐτόν. Οὐ μικρῷ
D γὰρ πλείους καὶ βελτίους εὑρεθεῖεν ἂν οὗτοί γε. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα προδήλως πέπλασται· δύο δὲ ταῦτα δοκεῖ πιστεύεσθαι, δι' ἃ ψέγουσί τινες αὐτόν· ἓν μὲν ὅτι τὴν Ἑρμείου γήμειε φύσει μὲν ἀδελφὴν, θετὴν δὲ θυγατέρα Πυθιάδα, κολακεύων αὐτόν· Θεόκριτος γοῦν ὁ Χῖος ἐποίησεν ἐπίγραμμα τοιοῦτον·

(50) Al. Στάγειρα.

(51) *Κηφισόδωρος*. Athenæus Κηφισόδοτον nominat lib. II, pag. 60 D: Κηφισόδοτος, inquit, ὁ Ἰσοκράτους μαθητὴς, ἐν τοῖς κατ' Ἀριστοτέλους (τέσσαρα δ' ἐστὶ ταῦτα βιβλία), ἐπιτιμᾷ τῷ Φιλοσόφῳ, ὡς οὐ ποιήσαντι λόγον ἄξιον, τὸ παροιμίας ἀθροῖσαι. Quæ postrema verba, mirum quam interpres doctissimus παρακούει, dum vertit, *quod parœmius coacervare, et in libros congerere, operæ pretium esse non duxerit*. Verte: *quod in congerendis proverbiis inanem ac futilem operam posuerit*. Exstabat enim olim, teste Diogene, syntagma proverbiorum ab Aristotele nominatum et digestum. Alterius Cephisodori, plani hominis atque ridiculi, neminit idem Athenæus lib. XIV, pag. 615.

(52) *Λύκωνος*. Diogenes lib. V in *Lycone Peripatetico*: Γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλοι Λύκωνες· πρῶτος Πυθαγορικὸς, δεύτερος αὐτὸς οὗτος (quorsum igitur præmisit, καὶ ἄλλοι? dixisset potius τέσσαρες), τρίτος ἐπῶν ποιητὴς, τέταρτος ἐπιγραμμάτων ποιητής. De hoc Pythagorico nihil alibi reperio. De Peripatetico, ejusque profuso luxu, multi multa, in quibus Athenæus lib. XII, pag. 547. Porro, quod hic ἀσεβείας crimen Aristoteli a Lycone objectum dicitur, Diogenes Aristippo tribuit, cujus cum ab Eurymedonte quodam reus agendus esset, eum voluntario aconiti haustu obiisse tradit.

Digitized by Google

Pythiadem Hermiæ natura sororem, filiam adoptione, uxorem duxerit, hominis gratiam hoc facto eblandiens. Exstat quidem illud Theocriti Chii epigramma:

Ἑρμείου εὐνούχου τε καὶ Εὐβούλου τόδε δού- [*λου* (53),
Μνῆμα κενὸν κενόφρων θῆκεν Ἀριστοτέλης·
Ὃς διὰ τὴν ἀκρατῆ γαστρὸς φύσιν εἵλετο ναι- [*ειν* (54)
Ἀντ' Ἀκαδημείας, Βορβόρου ἐν προχοαῖς.

A *Eunuchi Hermiæ, Euboli qui servus, inanem*
Hunc tumulum posuit vanus Aristoteles:
Quem pro Academia, voluit qua Borborus undas,
Dirus amor ventris jussit habere larem.

Ἕτερον δὲ, ὅτι ἠχαρίστησε Πλάτωνι. Περὶ μὲν οὖν Ἑρμείου, καὶ τῆς Ἀριστοτέλους πρὸς αὐτὸν φιλίας ἄλλοι τε πολλοὶ συγγεγράφασι, καὶ δὴ καὶ Ἀπελλίκων (55), οὗ τοῖς βιβλίοις ὁ ἐντυχὼν πεπαύσεται βλασφημῶν αὐτούς. Περὶ δὲ τοῦ γάμου τοῦ Πυθιάδος ἀποχρώντως αὐτὸς ἐν ταῖς πρὸς Ἀντίπατρον ἐπιστολαῖς ἀπολελόγηται. Τεθνεῶτος γὰρ Ἑρμείου, διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον εὔνοιαν ἔγημεν αὐτὴν, ἄλλως μὲν σώφρονα καὶ ἀγαθὴν οὖσαν, ἀτυχοῦσαν μέντοι διὰ τὰς καταλαβούσας συμφορὰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς. » Εἶθ' ἑξῆς φησι· « Μετὰ δὲ τὴν Πυθιάδος τῆς Ἑρμείου τελευτὴν Ἀριστοτέλης ἔγημεν Ἑπυλλίδα Σταγειρῖτιν, ἐξ ἧς υἱὸς αὐτῷ Νικόμαχος ἐγένετο. Τοῦτον δέ φασιν ὀρφανὸν τραφέντα παρὰ Θεοφράστῳ, καὶ δὴ μειρακίσκον ὄντα ἀποθανεῖν ἐν πολέμῳ. » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐκ τῆς δηλωθείσης Ἀριστοκλέους ἐγκείσθω γραφῆς. Ἤδη δὲ καὶ τὴν δογματικὴν Ἀριστοτέλους φιλοσοφίαν θεωρῆσαι καιρός.

Alterum, quod ingratus in Platonem fuerit. At Hermiam quod attinet, atque Aristotelis cum eo consuetudinem, cum alii hac de re multi scripsere, tum Apellico potissimum, cujus sane libros qui legerit, eos continuo calumniari desinet. De inito cum Pythiade matrimonio, ipsemet in iis, quas ad Antipatrum scribit epistolis, abunde purgat. Hermia quippe jam vita functo, pro sua in eum benevolentia, uxorem illam accepit, modestam sane ac probam alioqui feminam, sed quæ iniquiori tum fortuna propter infestos fratris sui casus uteretur. » Hæc Aristocles, quibus ista subdit: « Post ejusdem Pythiadis Hermiæ filiæ obitum, Herpyllidem Aristoteles duxit, patria Stagiritidem, ex qua Nichomachum filium suscepit. Orphanum hunc a Theophrasto educatum aiunt, atque admodum adolescentem in bello periisse. » Verum ex illo Aristoclis opere hactenus. Jam vero tempus est, ut ad ipsammet Aristotelicæ philosophiæ decreta veniamus.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ ὧν κατὰ Ἀριστοτέλην δογμάτων, διενεχθέντα Ἑβραίοις καὶ Πλάτωνι, περὶ τέλους ἀγαθοῦ.

CAPUT III.

Aristotelis dogmata quæ fuerint. Ac primum quam ab Hebræis et Platone, in constituendo boni fine dissentiat.

Μωϋσέως καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν, τέλος εἶναι τοῦ μακαρίως ζῆν τὴν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, δι' εὐσεβείας συντελουμένην, ὑποθεμένων, εὐσέβειάν τε εἶναι ἀληθῆ διδαξάντων τὴν διὰ πάσης ἀρετῆς τῷ Θεῷ εὐαρέστησιν· ταύτην γὰρ εἶναι τῶν ἀγαθῶν αἰτίαν· ἐπὶ μόνῳ γὰρ τῷ Θεῷ τὰ πάντα κεῖσθαι, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰ πάντα τοῖς θεοφιλέσι χορηγεῖσθαι· τοῦ τε Πλάτωνος τὰ συνῳδὰ τούτοις ὁριζομένου, καὶ τέλος εὐδαιμονίας τὴν ὁρετὴν ἀποφαινομένου· τὴν ἑτέραν ὁδεύσας ὁ Ἀριστοτέλης, οὐκ ἄλλως εὐδαίμονά τινά φησιν ἔσεσθαι, ἢ καὶ διὰ τῆς τοῦ σώματος εὐπαθείας, καὶ τῆς τῶν ἐκτὸς περιουσίας, ὧν ἄνευ μηδὲ τὴν ἀρετὴν ὠφελεῖν. Πρὸς ὃν ὅπως ἐνέστησαν, διεψευσμένην αὐτοῦ τὴν ὑπόληψιν ἀπελέγχοντες οἱ Πλάτωνος γνώριμοι, πάρεστι μαθεῖν διὰ τούτων.

C

Moyses Hebræique prophetæ beate vivendi finem in præpotentis Dei cognitione et amicitia, quam religio perficiat, constituunt; veram porro religionem illam esse docent, qua Deo virtutum omnium complexione placeamus: hanc enim bonorum causam esse, cum et unius in Dei potestate versentur omnia, et ab eo suis amatoribus omnia suppeditentur. Ilis gemina Plato statuens, beatitudinis finem in virtute ponit. **794** At Aristoteles aliam insistit viam, nec aliter beatum quemquam futurum esse defendit, quam si et bona corporis utatur valetudine, et externis opibus abundabit quibus ipsa si virtus careat, juvet nihil. Eum vero quam acriter petant, quemadmodum hanc ejus opinionem falsi coarguant Platonis discipuli, ex sequentibus intelliges.

D

(53) *Εὐβούλου δούλου.* Eubulus iste Hermiæ dominus fuerat, ut ex Diogene didici, lib. v. in *Aristotele*, ὃς φησι Δημήτριος ὁ Μάγνης, inquit, ὃς καὶ δοῦλον Εὐβούλου φησὶ γενέσθαι τὸν Ἑρμείαν, γένει Βιθυνὸν ὄντα, καὶ τὸν δεσπότην ἀνελόντα. Porro levi mutatione versum hunc idem Diogenes ita legit: Ἑρμείου εὐνούχου, ἠδ' Εὐβούλου, ἅμα δούλου. Quem interpres minus ex Theocriti mente reddidit:

Hermiæ eunuchi, simul Eubulique sepulcrum.

(54) *Εἵλετο ναιειν*, etc. Plutarchus opusculo *De exsilio*, pag. 603: Ἀριστοτέλην, inquit, ἐλοιδόρηκε Θεόκριτος ὁ Χῖος, ὅτι τὴν παρὰ Φιλίππῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ δίαιταν ἀγαπήσας·

. . . . . *Εἵλετο ναιειν*
Ἀντ' Ἀκαδημείας, Βορβόρου ἐν προχοαῖς.

Ἔστι γὰρ ποταμὸς περὶ Πέλλην, ὃν Μακεδόνες Βόρβορον καλοῦσι.

(55) *Ἀπελλίκων.* Notissimus Apellicon ille Teius, qui Aristotelis libros ab Nelei posteris coemit, in quibus multa longo situ carieque corrosa dum supplere gestiret, plane corrupit. Adi Strabonem l. XII, Plutarchum in *Sylla*, Athenæum variis in locis.

Digitized by Google

CAPUT IV.

Attici Platonici disputatio, adversus Aristotelem, a Moyse et Platone in constituenda finis ratione dissidentem.

« Cum philosophorum, inquit, omnium communi sensu, humanam beatitudinem philosophia polliceatur universa, eademque trifariam pro illa rerum omnium effectrice distributione dividatur : tantum abest, ut hoc in rerum genere Platonicum aliquid Peripateticus iste doceat, ut ex pluribus qui a Platone dissentiunt, longius ab eodem nemo discesserit. Principio, quod omnium uti communissimum est, ita maximum idem, atque princeps, in eo Platonem reliquit, ac beatitudinis fines modumque prætergressus, satis ad eam per sese virtutem futuram negavit. Fugit eum quippe vis potestasque virtutis, eamque fortunæ bonorum opera indigere ad felicitatem consequendam putavit : qua una si quis uteretur, ejus nunquam viribus ad illius possessionem pervenire posset. At hominis opinio cum hoc in genere, tum in aliis, quam ignava sit, errorisque plena, etsi hujus loci demonstrare non est ; hoc quidem certe perspicuum existimo, cum in fine et felicitate constituenda, Platonis et Aristotelis non una sit eademque ratio ; sed ille felicissimum eum, qui justissimus fuerit, prædicare passim et usurpare soleat ; hic contra virtuti felicitatem comitari non sinat, nisi ad eam generis etiam formæque dignitas, ac cæterorum cumulus accesserit :

795 (*Scilicet ad bellum sese quasi virgo ferebat Aureus :*)

quam diversus utriusque finis est, tam diversum utrumque necessario, quæ suum ad finem perducat, philosophiæ genus profiteri. Nam qui viam unam quamdam, quæ ad pusillum aliquid humileque tendat, semper insistit, is ad majora profecto et altiora nunquam aspiret.

Viden' ut hic alto collis assurgat jugo ?
Salebrosus, asper, cujus in summo sedens
Pennas volucris allevat.

Ad excelsum illum montem evadere acris hæc et versipellis bestia nullo modo potest : ut enim eumdem in locum aquilæ pulli vulpesque conveniant ; aut illi disjecto ac dissipato nido, in terram funesta quadam sorte decidant, necesse est ; aut vulpes ipsa, quas profundere suapte natura non solet, præpetibus sese alis induat, quibus ea demum sublata summum ad jugum evolare possit. Quandiu certe utrumque genus suo in loco graduque consistet, nullum terrestribus animantibus cum cœlestibus illis commercium esse poterit. » Hæc ille. Tum aliis quibusdam interjectis, ita prosequitur : « Quæ cum ita sint, cumque Plato juvenum animos divinum ad Numen trahere conetur, itaque simul ad virtutem et honestatem adjungere, ut cæterorum illis om-

(56) *Ὁ Περιπατητικός*. Ita ms., longe melius quam ὡς Περιπατ.

(57) Forte ἐπί τι.

(58) *Ἡ τύχη τινί*. Hæc lectio debetur uni ms. ; nam in priori editione corruptissime legebatur, εἰ μὴ τῷ ἢ τύχῃ τινὶ ἰδίᾳ χρησαμένους.

(59) Forte αὐτῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἀττικοῦ Πλατωνικοῦ πρὸς Ἀριστοτέλην, διεγχθέντα Μωσῇ καὶ Πλάτωνι, ἐν τῷ περὶ τοῦ τέλους λόγῳ.

« Τῆς γὰρ συμπάσης φιλοσοφίας, κοινῇ γνώμῃ τῶν φιλοσοφησάντων τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν ὑπισχνουμένης, τριχῇ δὲ διαιρουμένης, κατὰ τὴν τῶν ὅλων ποιητικὴν διανέμησιν, τοσοῦτον ἀποδέων ἐν τούτοις τοῦ διδάσκειν τι τῶν Πλάτωνος ὁ Περιπατητικὸς (56) ὀφθήσεται, ὥστε, πλειόνων ὄντων οἳ διαφέρονται Πλάτωνι, μάλιστα ἐναντιούμενος αὐτὸς φανεῖται. Καὶ πρῶτόν γε ἀπὸ τοῦ κοινοῦ καὶ μεγίστου καὶ κυριωτάτου τὴν πρὸς Πλάτωνα παραλλαγὴν ἐποιήσατο, μὴ τηρήσας τὸ μέτρον τῆς εὐδαιμονίας, μηδὲ τὴν ἀρετὴν αὐτάρκη πρὸς τοῦτο συγχωρήσας· ἀλλ' ἀπολισθὼν τῆς δυνάμεως τῆς κατὰ τὴν ἀρετὴν, καὶ ἡγησάμενος αὐτῇ προσδεῖν τῶν ἐκ τῆς τύχης, ἵνα μετὰ τούτων ἔλῃ τὴν εὐδαιμονίαν· εἰ δ' ἐφ' ἑαυτῆς ληφθείη, ὡς ἀδύνατον καὶ οὐκ ἐφικτὸν τῆς εὐδαιμονίας, μεμψάμενος. Τὸ μὲν οὖν ἀγεννὲς καὶ διημαρτημένον τῆς γνώμης ἐν τούτῳ τε κἀν τοῖς ἄλλοις οὐ τοῦ παρόντος δεικνύναι καιροῦ· ἐκεῖνο δὲ οἶμαι πρόδηλον, ὅτι τοῦ σκοποῦ καὶ εὐδαιμονίας οὐκ ἴσων ὄντων, οὐδὲ τῶν αὐτῶν κατὰ Πλάτωνα καὶ κατὰ Ἀριστοτέλην, ἀλλὰ τοῦ μὲν, βοῶντος ἑκάστοτε, καὶ κηρύττοντος, ὅτι εὐδαιμονέστατος ὁ δικαιότατος, τοῦ δὲ μὴ ἐκτρέποντος ἕπεσθαι τῇ ἀρετῇ τὴν εὐδαιμονίαν, ἂν μὴ καὶ γένος εὐτυχήσῃ, καὶ κάλλος, καὶ ἄλλα,

Καὶ γὰρ χρυσὸν ἔχων πόλεμόν δ' ἴεν, ἠΰτε κούρη

ἀνάγκη κατὰ τὴν διαφορὰν τοῦ τέλους, καὶ τὴν ἐπὶ τοῦτο ἄγουσαν φιλοσοφίαν διάφορον εἶναι. Μιᾷ γὰρ ὁδῷ βαδίζοντα, ἥτις ἄγειν πέφυκεν ἐπὶ τῇ (57) τῶν μικρῶν καὶ ταπεινῶν, οὐκ ἔστιν ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ μείζω καὶ ἐν ὕψει κείμενα.

Ὁρᾷς ἴν' ἔστ' ἐκεῖνος ὑψηλὸς πάγος,
Τραχύς τε καὶ παλίγκοτος, ἐφ' ᾧ κάθηται.
Ὁ ἐρελαφρίζων ἑαυτὸν ὄρνις ;

Ἐπὶ τοῦτον τὸν ὑψηλὸν πάγον τὸ δριμὺ καὶ πανοῦργον ἐκεῖνο θηρίον ἀνελθεῖν ἀδύνατον· ἵνα δὲ εἰς ταὐτὸν ἔλθῃ τοῖς ἀετοῦ γεννήμασιν ἁλώπηξ, ἢ τύχῃ τινὶ (58) δεῖ χρησαμένους ἐκείνους πονηρᾷ καταπεσεῖν εἰς γῆν, τῶν οἰκείων αὐτοῖς φθαρέντων· ἢ τὴν φύσασαν αὐτὴν, ἃ μὴ πέφυκε φύειν, λαιψηρὰ κυκλῶσαι πτερὰ ταύτῃ (59), καὶ οὕτως ἀρθεῖσαν ἐκ γῆς ἀνίπτασθαι πρὸς τὸν ὑψηλὸν πάγον. Ἕως δ' ἑκάτερον ἐπὶ τῆς οἰκείας μένῃ τάξεως, οὐκ ἔνι κοινωνία τοῖς γῆς πρὸς τὰ οὐρανοῦ θρέμματα. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τούτων τοίνυν οὕτως ἐχόντων, καὶ πειρωμένου τοῦ Πλάτωνος ἕλκειν τὰς τῶν νέων ψυχὰς ἄνω που πρὸς τὸ Θεῖον, καὶ τοῦτον τὸν τρόπον προσοικειοῦντος μὲν τῇ ἀρετῇ καὶ τῷ καλῷ, τῶν δὲ ἄλλων ἁπάντων ἀναπείθοντος ὑπερφρονεῖν· φράσον ἡμῖν,

ὦ Περιπατητικὲ, πῶς ἐκδιδάξεις ταῦτα ; Πῶς ὁδηγήσεις ἐπ' αὐτὰ τοὺς φιλοπλάτωνας ; Ποῦ σοι τῆς αἱρέσεως τοσοῦτον ὕψος λόγων, ὥστε τὸ τῶν Ἀλωάδων φρόνημα κτήσασθαι, καὶ τὴν εἰς οὐρανὸν ὁδὸν ζητεῖν; ἣν ἐκεῖνοι μὲν ῥοντο ὁρῶν ἀναθέσει δύνασθαι γίνεσθαι· τὸ δ' ἄρ' ἦν ἀφαιρέσει τῶν ἀνθρωπίνων σπουδασμάτων γινόμενον, ὡς φησι Πλάτων. Τίς οὖν ἡ παρὰ σοὶ πρὸς ταῦτα τοῖς νέοις βοήθεια ; καὶ πόθεν τις (60) ὁ τῆς ἀρετῆς συναγωνιστὴς λόγος ; ἐκ δὲ ποίων γραμμάτων Ἀριστοτέλους ; τίνος τῶν ἀπ' αὐτοῦ ; ἐκ ποίων γραφῶν ; Δίδωμι γάρ σοι, κἂν ψεύδεσθαι θέλῃς, μόνον τι νεανικόν. Ἀλλὰ γὰρ οὔτ' ἔχεις εἰπεῖν, οὔτ' ἂν ἐπιτρέψαι σοι τῶν ἡγεμόνων τῆς αἱρέσεως οὐδείς. Αἱ γοῦν Ἀριστοτέλους περὶ ταῦτα πραγματεῖαι, *Εὐδήμειοί* τε καὶ *Νικομάχειοι*, καὶ *Μεγάλων Ἠθικῶν* ἐπιγραφόμεναι, μικρόν τι, καὶ ταπεινὸν, καὶ δημῶδες περὶ τῆς ἀρετῆς φρονοῦσι, καὶ τοσοῦτον, ὅσον ἄν τις καὶ ἰδιώτης καὶ ἀπαίδευτος, καὶ μειράκιον, καὶ γυνή. Τὸ μὲν γὰρ διάδημα, ὡς εἰπεῖν, καὶ τὸ σκῆπτρον τὸ βασιλικὸν, ὃ παρὰ τοῦ Διὸς ἔχει λαβοῦσα ἀναφαίρετον ἡ ἀρετὴ, ἐπεὶ,

nium despicientiam et contemptionem injiciat : dic nobis obsecro, bone Peripatetice, quemadmodum hæc ipsa traditurus sis, quam ad illa Platonis amatoribus viam præiturus ? Ecquam doctrinæ vim excellentiamque tantam secta tibi tua repositam habet, ut Aloadum illorum sensu fiduciaque plenus viam ad cœlum moliri audeas ? Hanc illi montes, montibus imponendo, promptam sibi fore et expeditam putabant : at id enimvero, quemadmodum Plato docuit, sublatis demum humanis cupiditatibus obtinetur. Ad hæc igitur consequenda, quam tu junioribus opem ostendis ? unde vel unum aliquod orationis genus, quod virtuti suffragetur ? quibus ex Aristotelis operibus ? aut cujusquam alterius, qui ejus e schola profectus sit ? age, quibus tandem ex scriptis ? Quin tu mentire, si vis, per me licet : tantum generosi ex te aliquid audiamus. At nec omnino quidquam habes ipse quod dicas : nec ut habeas, quisquam tamen ex hujus sectæ principibus id te loqui patiatur. Sane Aristotelis hac de re libri, seu qui *ad Eudemum*, seu qui *ad Nicomachum*, seu qui *Magnorum Moralium* nomine inscribuntur nil nisi pusillum quiddam, humileque prorsus ac vulgare sapiunt, atque ejusmodi, quod homines idiotæ, ac rudes, quod adolescentuli ac mulierculæ **796** cogitare possint. Enimvero quod virtuti diadema, ut ita loquar, regiumque sceptrum abs Jove donatum est, nec auferri a quoquam potest (quippe

. . . . *Οὐ παλιάγρετον, ὅττι κεν οὗτος*
Τῇ κεφαλῇ ἐπινεύσῃ·

...Manet irrevocabile, quidquid
Annuerit capite) :

τοῦτο αὐτὴν ἀφαιρεῖσθαι τολμῶσιν. Οὐ γὰρ ἐπιτρέπουσιν αὐτὴν ποιεῖν εὐδαίμονας· ὁμοίαν δὲ αὐτὴν καθιστᾶσι πλούτῳ, καὶ δόξῃ, καὶ γένει, καὶ ὑγιείᾳ, καὶ κάλλει, καὶ ὅσα ἄλλα κοινὰ τῆς κακίας. Ὡς γὰρ τούτων ὁτιοῦν παρὸν χωρὶς ἀρετῆς, οὐκ αὐτάρκες εὐδαίμονα τὸν κεκτημένον ἀποφῆναι· καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ ταὐτὰ χωρὶς τούτων οὐχ ἱκανὴ ποιῆσαι τὸν ἔχοντ' αὐτὴν εὐδαίμονα. Πῶς οὖν οὐ καθῄρηται καὶ καταβέβληται τὸ τῆς ἀρετῆς ἄξίωμα ; — Ναί· ἀλλὰ πολὺ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν ὑπερέχειν τὴν ἀρετὴν λέγουσι. — Τί δὴ τοῦτο ; Καὶ γὰρ τὴν ὑγίειαν τοῦ πλούτου· ἀλλὰ τό γε χωρὶς ἀλλήλων μὴ ἀρκεῖν πρὸς εὐδαιμονίαν πᾶσι κοινόν. Ὁπόταν οὖν τις ἐκ τούτων τῶν δογμάτων καὶ ταύτης τῆς αἱρέσεως διδάξειε τὸν ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τὸ πᾶν ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ζητοῦντα, εὐδαίμονά φασιν ἐπὶ τροχὸν οὐκ ἀναβαίνειν· οὐδὲ ὁ ταῖς Πριαμικαῖς τύχαις (61) συνεχόμενος δύναιτ' ἂν εὐδαιμονῶν καὶ μακάριος εἶναι. Τὸν δὲ τὴν ἀρετὴν ἔχοντα τοιούτοις τισὶ περιπεσεῖν οὐκ ἀπεικός. Τούτοις δὲ ἕπεται τὸ μήτε ἀκολουθεῖν ἐκ παντὸς τὴν εὐδαιμονίαν τοῖς τὴν ἀρετὴν ἔχουσι, μήτ' εἰ γένοιτο παραμένειν ἀεί.

eo tamen illam spoliare conantur. Negant enim virtutem per sese beatos homines efficere, eamque divitiis, gloriæ, nobilitati, sanitati, formæ ac cæteris quæ cum improbitate sunt communia, similem esse volunt. Nam ut istorum nihil, quamtumvis adsit, dum virtus abest, possessorem suum felicem reddere per sese potest : ita ne suum quidem virtus, si hæc omnia deerunt, felicitate cumulabit. Hoc ergo quid aliud est, quam virtutis dignitatem abjicere funditus, atque pessumdare ? —Esto, inquit. At virtutem longe bonis aliis omnibus anteponunt. Quid tum ?—Nam et sanitatem quoque divitiis præstare volunt : cæterum, quod sine mutua quadam opera satis ad beatitudinem esse non possint, id vero cum omnibus omnino commune est. Ita qui semel hujus doctrinæ sectæque regulas secutus, docuerit, quisquis ipsomet in animo humani boni universitatem quærat, eum ad illam beatitudinis, ut aiunt, rotam aspirare non posse : hic profecto felix nunquam et beatus esse poterit, quem Priami casus exercitum habuerint. Atqui nihil vetat, quominus illi etiam virtutis possessores similem, in calamitatem incidant. Ex quo plane sequitur, nec iis qui virtute præditi sint continuo felicitatem comitari, nec, ut comitetur interdum, perpetuam hanc societatem esse posse.

Φύλλα τὰ μέν τ' ἄνεμος χαμάδις χέει, ἄλλα δὲ [θ' ὕλη
Τηλεθόωσα φύει·
Ὣς ἀνδρῶν γενεὴ, ἡ μὲν φύει, ἡ δ' ἀπολήγει.

Volvit humi ventus frondes, aliasque subinde
Silva comans aperit :
Altera sic hominum exoritur, simul occidit ætas
Altera.

(60) *Καὶ πόθεν τις.* Forte καὶ πόθεν ; καὶ τίς ;

(61) *Πριαμικαῖς τύχαις.* Alludit ad illud Aristotelis, lib. I *De moribus*, cap. 11 : Εἰ δ' οὕτως, ἄθλιος μὲν οὐδεπότε γένοιτ' ἂν ὁ εὐδαίμων· οὐ μὴν μακάριός γε, εἰ Πριαμικαῖς τύχαις περιπέσῃ.

Digitized by Google

Exilis adhuc nimium ac timida, mi poeta, tua hæc similitudo est:

Succedunt tempora veris.

At plurimum tamen effluit temporis, cum interea succedit nihil. Si fragilem et caducam humanæ vitæ conditionem accuratius repræsentare vis, ex Aristotelica potius beatitudine similitudinem mutuare. Facilius ea quam frondes ullæ, nascitur atque interit. Non anni conversionem exspectat, non eodem tantum vel anno, vel mense, at eodem die, eademque hora, simul oritur et occidit. Enimvero quæ interimant, cum plurima sunt, tum ex casu pendent omnia: **797** corporis fatales quidam morbi, et ii sane infiniti, paupertas, infamia, cæteraque id genus, quibus vel singulis par nullum in bona illa virtute præsidium est; quæ nec arcere miseriam, nec felicitatem conservare per sese possit. Quisquis igitur hanc imbiberit probaveritque doctrinam, qui tandem, amabo, vel ad mentem Platonis accedet, vel in eadem ut alii constanter acquiescant, efficiet? Nunquam profecto, nunquam, qui e schola ista prodierit, hæc plane Herculea divinaque dogmata suscipiet: robustum et eximium quid esse virtutem: nullo ad felicitatem indigere subsidio: ea spoliari posse nunquam: ut paupertas, morbus, infamia, pix, crux; ut illa ex tragœdiis in unum confluant omnia; felicem usque tamen ac beatum hominem justum futurum. Quin et ipsa justi, sic tanquam victoris athletæ, nomen vocali hoc et ingenti præconio celebrat. Hunc demum esse felicissimum, qui ex ipsamet justitia fructum colligat felicitatis. Age ergo, bona partiresis quantum voles, eaque distingue trifariam, quadrifariam, multifariam. Prorsus ad rem nihil. Nunquam ac tu via nos ad Platonem adduces. Quid enim juverit, e bonis, quod ais, alia veneranda esse, ut deos; alia laude digna, ut virtutes; alia potestate quadam, ut divitias atque robur; alia, ut curationes, utilitate contineri? Quid porro, cum minutiori ac subtiliori divisione, e bonis alia fines esse dixeris, alia negaveris? Finium ea nomine comprehendens, quorum gratia sunt alia; non fines autem appellans, quæ aliorum in gratiam adhibeantur. Quid item, ubi alia simpliciter bona esse didiceris, alia non omnibus? aut alia quidem animi bona esse, alia corporis, alia extrinsecus evenire? aut etiam alia potentias, alia dispositiones et habitus, alia denique actus esse? Postremo alia fines, alia materias, alia instrumenta? Quin, ut noverit quis decem in categorias denario discrimine bonum distribuere: quid tandem omnia hæc Platonis ad mentem dogmata pertinebunt? Profecto, virtutem aut æquivoce, aut quomodocunque libuerit, bonum appelles licet; quandiu satis ei per sese virium negabis,

Ἔτι σοι τὸ παράδειγμα μικρὸν καὶ ἄτολμον, ὦ ποιητά·

Ἔαρος δ' ἐπιγίνεται ὥρη.

Πολὺς ὁ μεταξὺ χρόνος, καὶ ᾧ μὴ (62) γίνεται. Εἰ θέλεις ἀκριβῶς τὸ ἐπίκηρον καὶ σαθρὸν τῆς ἀνθρωπίνης γενεᾶς ἀπεικάσαι, παράβαλλε τὴν Ἀριστοτέλους εὐδαιμονίαν. Ῥᾷον τῶν φύλλων αὕτη καὶ φύεται καὶ ἀπολείπει, οὐκ ἀναμένουσα περιτελλόμενον τὸν ἐνιαυτὸν, οὐδ' αὐτοετεὶ, οὐδ' αὐτομηνὶ, ἀλλ' αὐτῆς ἡμέρας, αὐτῆς ὥρας καὶ γίνεται καὶ ἀπόλλυται. Πολλὰ τὰ ἀπολλύντα, καὶ πάντα ἐκ τῆς τύχης· καὶ γὰρ αἱ τοῦ σώματος κῆρες, μυρίαι δὲ (63) αὗται, καὶ πενία, καὶ ἀτιμία, καὶ ὅσα τοιαῦτα· καὶ πρὸς οὐδὲν αὐταρκεῖ τὰ τῆς φίλης ἀρετῆς, πρὸς βοήθειαν οὐχ ἱκανά· τὴν μὲν γὰρ κακοδαιμονίαν εἴργειν, τὴν δὲ εὐδαιμονίαν διασώζειν ἀσθενής. Τούτοις οὖν τις ἐντραφεὶς, καὶ τούτοις ἀρεσκόμενος τοῖς λόγοις, τίνα τρόπον ἢ αὐτὸς συνάσεται τοῖς Πλάτωνος, ἢ ἄλλους πρὸς αὐτὰ ἐπιῤῥώσει ποτέ; Οὐ γάρ ἐστιν ὅπως ἄν τις ἐκ τούτων ὁρμώμενος, παραδέξαιτο τὰ Ἡράκλεια καὶ θεῖα ἐκεῖνα δόγματα· Ὡς ἰσχυρόν τι καὶ πάγκαλον χρῆμα ἀρετὴ, καὶ οὔ ποτε ἐνδέουσα πρὸς εὐδαιμονίαν, οὔτε ποτὲ αὐτὴν ἀφαιρουμένη· ἀλλὰ κἂν πενία, κἂν νόσος, κἂν ἀδοξία, κἂν πίττα καὶ σταυρὸς, κἂν τὰ ἐκ τῆς τραγῳδίας ἅμα πάντα ἐπιῤῥυῇ, ἔτι ὁ δίκαιος εὐδαίμων καὶ μακάριος. Ἐπικηρυκεύει γοῦν αὐτῷ (64) τῷ μεγαλοφωνοτάτῳ κήρυκι (65), καθάπερ ἀθλητήν τινα νικηφόρον, τὸν δικαιότατον, ὅτι οὗτός ἐστιν εὐδαιμονέστατος, ὁ ἐξ αὐτῆς τῆς δικαιοσύνης τὸν καρπὸν τῆς εὐδαιμονίας δρεπόμενος. Διαίρει τοίνυν, εἰ βούλει, καὶ ποίκιλλε τριχῇ, καὶ τετραχῇ, καὶ πολλαχῇ τὰ ἀγαθὰ διαστελλόμενος. Οὐδὲν γὰρ ταῦτα πρὸς τὸ προκείμενον. Οὐ δή ποθ' ἡμᾶς δι' αὐτῶν προσάξεις τῷ Πλάτωνι. Τί γὰρ εἰ τῶν ἀγαθῶν, ὡς φῂς, τὰ μὲν τίμια, καθάπερ οἱ θεοὶ, τὰ δὲ ἐπαινετὰ, ὡς αἱ ἀρεταὶ, τὰ δὲ δυνάμεις, ὡς πλοῦτος καὶ ἰσχὺς, τὰ δὲ ὠφέλιμα, ὡς αἱ θεραπεῖαι; Τί δ', εἰ ταῦτα ἐλάττονι διαιρέσει διαστελλόμενος, λέγοις τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι τέλη, τὰ δὲ οὐ τέλη; τέλη μὲν ὀνομάζων, ὧν χάριν τὰ ἄλλα, οὐ τέλη δὲ τὰ τῶν ἄλλων ἕνεκα λαμβανόμενα. Τί δ', εἰ μάθοι τις, ὅτι τὰ μὲν ἁπλῶς ἀγαθὰ, τὰ δὲ οὐ πᾶσιν; ἢ ὅτι τὰ μὲν ψυχῆς ἀγαθὰ, τὰ δὲ, σώματος, τὰ δ' ἐκτός; ἢ πάλιν, ὅτι τὰ μὲν τῶν ἀγαθῶν δυνάμεις, τὰ δὲ διαθέσεις καὶ ἕξεις, ἄλλα δὲ ἐνέργειαι, τὰ δὲ τέλη, τὰ δὲ ὕλαι, τὰ δὲ ὄργανα; κἂν κατὰ τὰς δέκα κατηγορίας μάθῃ τις δεκαχῇ διανέμειν τἀγαθὸν, τί ταῦτα πρὸς τὴν Πλάτωνος γνώμην τὰ διδάγματα: Ἕως γὰρ ἂν οὗ σὺ μὲν εἴτε ὁμωνύμως, εἴτε ὅπως βούλει, καλῶν ἀγαθὰ τὰ τῆς ἀρετῆς, ἄλλ' ἄττα πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν ὡς ἀναγκαῖα παραλαμβάνῃς, τὸ ἱκανὸν τῆς ἀρετῆς ἀφαιρούμενος· Πλάτων δ' ἐκ περιουσίας περὶ τῶν ἄλλων ζητῇ, τὸ ἔκπλεον εἰς εὐδαιμονίαν ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρετῆς ἔχων· οὐδὲν ἂν ὑμῖν εἴη κατὰ τοῦτο κοινόν· ἀλλά σοι δεῖ λόγων ἄλλων τῶν τοῦ Πλάτωνος.

(62) Forte ἐν ᾧ μηδέν.
(63) Forte δή.
(64) Forte αὐτῇ.
(65) Forte κηρύγματι.

Digitized by Google

alia quædam, uti ad felicitatem necessaria postulabis : **798** Plato contra nonnisi dicis causa de aliis obiterque quærens, satis superque virtutem sibi ad felicitatem esse ducet : nunquam vobis hoc quidem in genere commune quidquam erit : alia quam Plato] loquare omnia docebasque necesse est.

Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι (66) λέουσι καὶ ἀνδράσιν ὅρκια [πιστὰ, A *Nulla fides homines inter sævosque leones :*

Οὐδὲ λύκοι τε καὶ ἄρνες ὁμόφρονα θυμὸν ἔχουσιν. *Nunquam agni atque lupi sensu ducuntur eodem.*

Οὕτως οὐκ ἔστι Πλάτωνι καὶ Ἀριστοτέλει φιλία περὶ τοῦ κορυφαιοτάτου καὶ κυριωτάτου τῆς εὐδαιμονίας δόγματος. Διαμπερὲς γὰρ εἰ μὴ κακὰ φρονέουσιν ἀλλήλοις, τά γε ὑπεναντία περὶ τῶν εἰς τοῦτο διαφερόντων φαίνονται λέγοντες.

Sic in maximo hoc et principe felicitatis dogmate, Platoni cum Aristotele communio nulla esse potest. Prorsus enim, si minus alter de altero male cogitet, in iis saltem quæ ad illud summopere pertinent tota palam disputatione pugnant.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, διενεχθέντα Μωϋσῇ καὶ Πλάτωνι ἐν τῷ περὶ Προνοίας λόγῳ.

Πάλιν Μωϋσέως καὶ τῶν παρ' Ἑβραίοις προφητῶν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Πλάτωνος τούτοις συμφώνως, τῶν περὶ τῆς τῶν ὅλων Προνοίας λόγον εὐκρινῶς διατεθειμένων, ὁ Ἀριστοτέλης, μέχρι σελήνης στήσας τὸ Θεῖον, τὰ λοιπὰ τοῦ κόσμου μέρη περιγράφει τῆς τοῦ Θεοῦ διοικήσεως. Ἐφ' οἷς καὶ ἀπελέγχεται πρὸς τοῦ δηλωθέντος (67), ὧδέ πη διεξιόντος. « Ὄντος δ' ἔτι μεγίστου καὶ κυριωτάτου τῶν εἰς εὐδαιμονίαν συντελούντων, τοῦ περὶ τῆς Προνοίας πείσματος, ὃ δὴ καὶ μάλιστα τὸν ἀνθρώπινον βίον ὀρθοῖ, εἴ γε μὴ μέλλοιμεν ἀγνοεῖν, πότερον δὴ κατ' ἴχνος ὕπτιον (68), ἢ σκολιαῖς ἁπάταις ἂν βαίνῃ ἐπιχθονίων γένος ἀνδρῶν, ὁ δὴ Πλάτων εἰς Θεὸν καὶ ἐκ Θεοῦ πάντα ἀνάπτει. Φησὶ γὰρ αὐτὸν ἀρχήν τε καὶ μέσα (68*) καὶ τελευτὴν τῶν ὄντων ἁπάντων ἔχοντα, εὐθείᾳ περαίνειν περιπορευόμενον. Καὶ αὖ πάλιν φησὶν αὐτὸν ἀγαθὸν εἶναι, ἀγαθῷ δὲ μηδένα φθόνον ἐγγίνεσθαι περὶ μηδενός. Τούτου δὲ ἐκτὸς ὄντα (69), πάντα ὅτι μάλιστα ἀγαθὰ ποιεῖν, εἰς τάξιν ἄγοντα ἐκ τῆς ἀταξίας. Πάντων δὲ ἐπιμελούμενον, καὶ πάντα κατὰ δύναμιν κοσμοῦντα, πεφροντικέναι καὶ τῶν ἀνθρώπων. » Καὶ μετὰ βραχέα· « Καὶ ὁ μὲν Πλάτων οὕτως· Ὁ δὲ, τὴν δαιμονίαν ταύτην φύσιν ἐκποδὼν ποιούμενος, καὶ τήν γε εἰσαῦθις ἐλπίδα τῆς ψυχῆς ἀποτέμνων, τήν τε ἐν τῷ παρόντι πρὸς τῶν κρειττόνων (70) εὐλάβειαν ἀφαιρούμενος, τίνα πρὸς Πλάτωνα ἔχει κοινωνίαν; Ἢ πῶς ἂν ἐφ' ἃ βούλεται Πλάτων, παρακαλέσαι, καὶ πιστώσαιτο τὰ εἰρημένα; Πᾶν γὰρ τοὐναντίον, συνεργὸς ἂν οὗτός (71) γε καὶ συναγωνιστὴς τῶν ἐθελόντων ἀδικεῖν φανείη. Πᾶς γάρ τις, ἄνθρωπος ὤν, καὶ ταῖς ἀνθρωπίναις ὀρέξεσι κατεσχημένος, ἂν καταφρονήσῃ τῶν θεῶν, καὶ (72) μηδὲν νομίσῃ πρὸς αὐτὸν, πόρρω μὲν αὐτῶν ἀπῳκισμένος ἐν τῷ ζῆν, ἀποθανὼν δὲ οὐδὲ ἔτι ὢν, ἕτοιμος ἂν ἔλθοι πρὸς τὸ χαρίζεσθαι ταῖς ἐπιθυμίαις. Πίστιν γὰρ λαβεῖν

CAPUT V.

Idem Aristotelem a Moyse simul et Platone in quæstione de Providentia dissidentem insectatur.

Moyses præterea Hebræique prophetæ, quibus etiam Plato suffragatur, Providentiam universa complecti distincte clareque posuerunt. Aristoteles B in lunari orbe metam Numini terminumque constituens, partes mundi reliquas ejus curæ gubernationique subduxit. Quam ob causam his ab eodem Attico verbis reprehenditur. « Cum inter ea quæ ad felicitatem conducunt, inquit, maximum etiam illud sit atque potissimum, ut certam de Providentia fiduciam habeamus; quippe quod dirigendis humanæ vitæ rationibus summo sit usui futurum, si nos minime latuerit, rectone ac plano ingressu, an per obliquos errorum flexus terrestrium hominum genus incedat : Plato ad Deum omnia revocat, ex eoque nectit omnia, docet enim illum ita rerum omnium principium, media, finemque complecti, ut recta semper easdem obeundo perficiat. Tradit in- C super bonum illum esse, nec bono ulla unquam in re bonum alterum invidere : proinde quæ extra se sint, quam optima illum cuncta efficere, in ordinem ex perturbatione digesta : postremo qui omnium curam gerat, eaque pro summa potestate ornet, humano etiam generi prospicere. » Et paucis interjectis : « Ac Plato quidem, inquit, ita statuit. **799** At vero Aristoteli, dum excellentem iliam divinamque naturam abigens, spem simul futuri omnem animo resecat, simul etiam hic omnem erga superos observantiam ac pietatem aufert; quæ tandem cum Platone communio esse possit? Quomodo Platonis ad mentem sensumque complectendum idem adhortetur, illiusque doctrinam ulla ex parte confirmet? Contra sane, improbis adjutorem se palam D ac sceleris administrum profitetur. Homo enim quisquis est, atque humanis cupiditatibus involutus, is si deos semel contempserit, nec eos ad se

(66) *Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι.* Homerus *Iliad.* I, v. 262, quibus verbis Hectorem Achilles gravius sane duriusque mordebat.

(67) *Τοῦ δηλωθέντος.* Δηλωθέντος, viri nomen esse proprium existimavit Hopperus.

(68) *Ὕπτιον*, etc. Recte hic emendasse mihi videor, ὕπτιον, cujus pronuntiatio sæpe nonnullorum in ore degenerat in ὕψιον, Latino more, quod antea legebatur. Est hic ὕπτιος, *planus, rectus, facilis, expeditus*, qua significatione opponi τῷ σκολιῷ possit. Itaque paulo post, pro ἀναβαίνει, sensus omnino postulat ἂν βαίνῃ, quod reposui.

(68*) *Ἀρχήν τε καὶ μέσα.* Platonis locum habes sup., pag. 551.

(69) *Τούτου δὲ ἐκτὸς ὄντα.* Mallem, τοῦτον δὲ τὰ ἐκτὸς ὄντα, τὰ δὲ αὐτοῦ ἐκτὸς ὄντα.

(70) Forte τοὺς κρείττονας.

(71) *Οὗτος.* Malim οὕτως, cum altero ms.

(72) Forte κἀκείνους.

Digitized by Google

quidquam pertinere putaverit, propterea quod et procul ab iis sejunctus hic vivat, nec post mortem ullus sit futurus : utique genio fidenter indulgeat. Nam si homines tantum fallendi erunt, nihil erit omnino, quamobrem eos, cum improbe faciet, latere se posse desperet : imo nec latebram sceleri admodum quærendam putabit, si ex iis qui deprehenderint, tenere ac cohibere nemo poterit. Ita facilis admodum ac proclivis ad improbitatem ei lapsus est, qui de Providentia spem omnem abjecerit. Prorsus enim videlicet, vir bonus ille sit necesse est, qui postquam nobis voluptatem hinc tanquam bonum aliquod porrexerit, Deum inde metum omnem sustulerit; prohibendi tamen sceleris viam sibi adhuc et rationem aliquam repræsentare videatur. Perinde omnino ac si medicus aliquis, postquam ægroto nullam dum adhuc viveret opem attulisset : exstincto demum novis artibus salutem pararet. Persimilis utique Peripatetici nostri ratio est. Nec enim tantum unquam ex voluptatis appetitione, quantum ex divinæ Providentiæ negatione roboris improbitati ac virium accesserit. Quid ergo, dicat aliquis, tu eodem in loco Aristotelem, quo Epicurum habiturus es? Enimvero eodem, hoc quidem in genere. Nam obsecro, nostra quid interest, utrum ex mundo Numen extermines, nobisque cum eo communionis relinquas nihil : an quos eodem mundo deos incluseris, eos ab omni terrarum commercio curaque submoveas? Æqualis videlicet ex utraque doctrina, cum in diis hominum neglectio, tum divini metus in improbis vacuitas consequetur. Nam quod ex iis, dum in cœlo versantur, fructus aliquid nos etiam capiamus : primo, totum hoc nobis cum rebus non ratione tantum, sed etiam vita carentibus commune est; deinde, similem quoque a diis opem hominibus Epicurus ostendit. **800** Quæ enim ex illis optima defluunt, quibus ipsa contigerint, ingentium bonorum causas esse docet. At neutrum profecto ulla in Providentiæ parte reponendum est. Nam si ex Epicuri mente, ut in bonorum suorum conservatione omnem a diis sollicitudinem adhiberi velit, funditus tamen Providentia tollitur; tollatur eadem Aristotelis ex sententia necesse est, tametsi rerum in cœlestium gubernatione ordinis aliquid ornatusque videatur. At nos eam, quæ nostra intersit, Providentiam quærimus, qua sane careat oportet, qui nec dæmones aut heroes, nec animos prorsus ullos sempiternos esse concedat. Et vero, me judice, verecundius fecit Epicurus, qui quod fieri posse desperaret, uti se ab hominum cura, si semel cum iis versarentur, su-

περὶ τοῦ λαθεῖν ἀδικοῦντα οὐκ ἀδύνατον, ἂν γε ἀνθρώπους δέῃ λανθάνειν· οὐ μὴν (73) ἀναγκαῖον ἐκ παντὸς λαθεῖν ζητεῖν, ὅπου γέ τις τῶν πεφωρακότων κρατεῖν δυνατός (74) ἐστιν. Ὥστε ἕτοιμόν τι χρῆμα πρὸς ἀδικίαν ἡ τῆς Προνοίας ἀπόγνωσις. Ἐκεῖνος μὲν γὰρ καὶ πάνυ χρηστός ἐστιν (75) ὅστις τὴν ἡδονὴν ἡμῖν προτείνας ὡς ἀγαθὸν, καὶ τὴν ἐκ θεῶν ἄδειαν παρασχόμενος, ἔτι μηχανὴν πρὸς τὸ μὴ ἀδικεῖν πορίζειν οἴεται· ὁμοιόν τι ποιῶν ἰατρῷ, τὴν μὲν ἔτι ζῶντος τοῦ κάμνοντος βοήθειαν παρέντι, μετὰ θάνατον δὲ πλέκειν τινὰς (76) μὲν μηχανὰς πειρωμένῳ πρὸς σωτηρίαν τοῦ τεθνεωτος. Παραπλησίως δὲ τούτῳ καὶ ὁ Περιπατητικός. Οὐ γὰρ οὕτως ἡ περὶ τὴν ἡδονὴν σπουδὴ, ὡς ἡ περὶ τὸ Θεῖον, ὅτι κήδοιτο, ἀπιστία, τὴν ἀδικίαν ἐπιῤῥώννυσι. Τί οὖν, φήσαι τις ἂν, ἐν ταὐτῷ θήσεις Ἀριστοτέλην καὶ Ἐπίκουρον; Πάνυ μὲν οὖν, ὥς γε πρὸς τὸ προκείμενον. Τί γὰρ διαφέρει πρὸς ἡμᾶς, ἢ τοῦ κόσμου τὸ Θεῖον ἐξοικίσασθαι, καὶ μηδεμίαν ἡμῖν πρὸς αὐτὸ κοινωνίαν ἀπολιπεῖν, ἢ ἐν κόσμῳ τοὺς θεοὺς καθείρξαντα, τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων ἀποστῆσαι; Κατ' ἴσον γὰρ ἀμφοτέροις τὸ ἐκ θεῶν ἀμελὲς εἰς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἴση τοῖς ἀδικοῦσιν ἀπὸ τῶν θεῶν ἄδεια. Τὸ δὲ κινουμένων τῶν (77) κατ' οὐρανὸν καὶ ἡμᾶς τι χρηστὸν ἀπολαύειν μάλιστα μὲν κοινὸν καὶ ἀλόγων καὶ ἀψύχων· ἤδη δὲ ταύτῃ γε, καὶ κατ' Ἐπίκουρον δύνησις τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ θεῶν γίνεται. Τὰς γοῦν βελτίονας ἀπορρύας αὐτῶν φασι τοῖς μετασχοῦσι μεγάλων ἀγαθῶν παραιτίας γενέσθαι. Ἀλλ' οὔτε τοῦτον, οὔτε ἐκεῖνον (78) δίκαιον ἐν Προνοίας ἀριθμεῖσθαι λόγῳ. Εἴπερ γὰρ καὶ κατ' Ἐπίκουρον τὸ τῆς Προνοίας οἴχεται, καίτοι τῶν θεῶν κατ' αὐτὸν πᾶσαν κηδεμονίαν ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν οἰκείων ἀγαθῶν εἰσφερομένων· οὕτως ἂν οἴχοιτο καὶ κατ' Ἀριστοτέλην τὸ τῆς Προνοίας, εἰ καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν ἐν τάξει τινὶ καὶ κόσμῳ διοικεῖται. Πρόνοιαν γὰρ ζητοῦμεν ἡμῖν διαφέρουσαν, ἧς οὐ μέτεστι τῷ μήτε δαίμονας, μήτε ἥρωας, μήτε ὅλως ἐπιδιαμένειν δύνασθαι τὰς ψυχὰς συγκεχωρηκότι. Ἐκεῖνο δέ μοι κριτῇ καὶ αἰσχυντηλότερον ὁ Ἐπίκουρος δοκεῖ πεποιηκέναι. Ὥσπερ γὰρ ἀπογνοὺς δύνασθαι τοὺς θεοὺς ἀποσχέσθαι τῆς ἀνθρώπων κηδεμονίας, εἰς ταὐτὸν ἐλθόντας αὐτοῖς, καθάπερ εἰς ἀλλοδαπὴν ἀπῴκισε, καὶ ἔξω που τοῦ κόσμου καθίδρυσε, τὸ ἀπάνθρωπον αὐτῶν τῇ ἀποστάσει καὶ τῇ πρὸς ἅπαν ἀκοινωνησίᾳ (79) παραιτούμενος. Ὁ δὲ περιττὸς ἡμῖν οὗτος τῆς φύσεως εὑρετὴς, καὶ τῶν θείων πραγμάτων ἐπιγνώμων ἀκριβὴς, ὑπ' αὐτὴν τὴν ὄψιν τῶν θεῶν τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ὑποθείς, εἴασεν ἀτημέλητα καὶ ἀφρόντιστα, φύσει τινὶ καὶ οὐ θείῳ λογισμῷ διοικούμενα. Ὅθεν εἰκότως ἂν καὶ αὐτὸς οὐδ' ἐκεῖνο τὸ ἔγκλημα ἐκφύγοι, ὃ κατ' Ἐπίκου-

(73) Forte add. οὐδ'.
(74) Forte add. οὐκ.
(75) *Χρηστός ἐστιν.* Forte, χρηστός, hoc loco *χαρίεις*, vulgo, *plaisant, gracieux.*
(76) Forte del. τινάς.
(77) *Τὸ δὲ κινουμένων τῶν*, etc. Si κινουμένων placet, lege αὐτῶν pro τῶν. Sed præstat, opinor, cum altero ms. P.eg. et Montac. legere, τὸ δ' ἐκείνων μενόντων κατ ουρανον, etc.
(78) *Οὔτε τοῦτον, οὔτε ἐκεῖνον.* Legendum videtur οὔτε τοῦτο, οὔτε ἐκεῖνο, tametsi vulgata lectio ferri possit.
(79) *Ἅπαν ἀκοινωνησίᾳ.* Ita ex altero ms. reposui, cum perperam ante legeretur, ἅπαντα κοινωνίᾳ, quibus ex verbis contrarius omnino sensus exsistebat.

Digitized by Google

ρόν (80) τινες μαντεύονται· ὡς ἄρα μὴ κατὰ γνώμην, ἀλλὰ διὰ τὸ πρὸς ἀνθρώπων δέος τοῖς θεοῖς κατένειμεν ἐν τῷ παντὶ χώραν, ὥσπερ ἐν θεάτρῳ θέαν. Τεκμήριον δὲ ποιοῦνται τῆς γνώμης τοῦ ἀνδρὸς, ὅτι αὐτῶν ἀφεῖλε τὴν πρὸς ἡμᾶς ἐνέργειαν, ἐξ ἧς μόνης τὸ εἶναι τοὺς θεοὺς ἔμελλε τὴν δικαίαν πίστιν ἕξειν. Τὸ γὰρ αὐτὸ τοῦτο καὶ Ἀριστοτέλης ποιεῖ. Ἀποστήσας γὰρ (81), καὶ παραδοὺς ὄψει μόνῃ τὴν πίστιν, πράγματι κρίνειν ἀσθενεῖ τὰ ἐκ τοσούτου διαστήματος, τάχ' ἂν αἰδοῖ δοκοίη λέγειν ἐνταῦθα εἶναι θεούς. Οὐ γὰρ ἀπολιπὼν ἔξω τι τοῦ κόσμου, ἀλλ' οὐδὲ τοῖς ἐπὶ γῆς προσαγαγὼν τοὺς θεοὺς, ἀνάγκην ἔσχεν ἤτοι παντάπασιν ἄθεος εἶναι ὁμολογεῖν, ἢ τοῦ δοκεῖν (82) ἀπολιπεῖν θεοὺς δόξαν ἀνασώζειν, ἐνταῦθά που τοὺς θεοὺς ἀποικίσας. Ὁ δὲ τὴν τῶν κρειττόνων ἀκρίβειαν παραιτησάμενος τῇ ἀμιξίᾳ, ἔοικεν εὐσχημόνως ἀπιστεῖν τοῖς θεοῖς. » Ταῦτα ὁ Ἀττικὸς πρὸς Ἀριστοτέλην, χρεοκοποῦντα τὸν περὶ Προνοίας λόγον. Ὁ δ' αὐτὸς ἔτι καὶ ταῦτα τοῖς εἰρημένοις προστίθησι, πρὸς τὸν αὐτὸν ἀποτεινόμενος, μὴ βουλόμενον γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.

A peri abstinerent, eos sic tanquam in peregrinum aliquod solum ablegatos, extra mundum alicubi collocarit; omnem ab iis inhumanitatis suspicionem, hoc eorum dissidio, atque hac ab universo disjunctione depellens. At vero noster hic naturæ summus indagator, rerumque divinarum explorator tam accuratus ac diligens, ubi res humanas in ipso deorum conspectu posuit, easdem ab omni eorum cura et provisione destitutas reliquit, ac suapte quadam natura potius, quam divina ulla ratione consilioque gubernatas. Quare ne criminis quidem illius suspicionem effugiat, quod de Epicuro nonnulli cogitarunt; eum non quod ita sentiret, sed quod hominum de se judicia formidaret, hoc in universo diis, sic tanquam in theatro, locum spectandi aliquem tribuisse. Quem ad hominis sensum hac conjectura ducuntur, quod omnem iis erga nos operationem ademerit, ex qua tamen una, deos esse colligi merito credique debuisset. Hoc enim idem facit Aristoteles. Nam qui simul et deos procul hinc ableget, et uni tamen oculorum sensui fidem relinquat, qui sensus de rebus tam disjunctis ac dissitis judicandi vim habet sane quam exiguam: is, opinor, pudore adductus uno, deos istic collocare videri possit. Quippe cum nec extra mundum quidquam esse velit, et ab omni terrarum commercio deos submoveat, necesse omnino fuit, uti aut se palam atheum fateretur, aut agnitorum abs se deorum opinionem, eos istuc amandando, utcunque retineret. At vero alter ille, qui superos ob suum illud a rebus nostris dissidium, tam diligenti cura liberavit; quam deos esse nullos putet, decore saltem honesteque dissimulat. » **801** Hæc Atticus adversus Aristotelem divinæ Providentiæ vim succidentem. Quibus in eumdem sequentia deinde subjungit, quod mundum ortum esse nollet.

B

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτόν, διεξεχθέντα Μωϋσεῖ καὶ Πλάτωνι, καὶ ἐν τῷ μὴ συγχωρεῖν γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον.

Πάλιν Μωϋσέως γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον ὁρισαμένου, ποιητήν τε καὶ δημιουργὸν τοῖς ὅλοις τὸν Θεὸν ἐπιστήσαντος, τοῦ τε Πλάτωνος τὰ ἴσα Μωϋσεῖ φιλοσοφοῦντος· τὴν ἐναντίαν κἀν τούτοις ὁ Ἀριστοτέλης ὁδεύσας ἀπελέγχεται πρὸς τοῦ δηλωθέντος συγγραφέως, ὧδε πρὸς ῥῆμα γράφοντος. « Πρῶτον δὴ (83) περὶ γενέσεως κόσμου σκοπῶν, καὶ τὸ τῆς Προνοίας τὸ μέγα τοῦτο καὶ πολυωφελὲς δόγμα πάντα ζητεῖν ἀναγκαῖον ἡγούμενος· καὶ λογισάμενος, ὅτι τῷ μὴ γενομένῳ, οὔτε τινὸς ποιητοῦ, οὔτε τινὸς κηδεμόνος πρὸς τὸ γενέσθαι καλῶς χρεία, ἵνα μὴ ἀποστερήσῃ τὸν κόσμον τῆς Προνοίας, ἀφεῖλε τὸ ἀγέννητον αὐτοῦ. Παραιτούμεθα δὲ νῦν μὴ ἐμποδὼν ἡμῖν τοὺς ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἑστίας εἶναι, οἷς ἀρέσκει καὶ κατὰ Πλάτωνα τὸν κόσμον ἀγέννητον εἶναι. Δίκαιοι γάρ εἰσιν ἡμῖν συγγνώμην νέμειν, εἰ περὶ τῶν

CAPUT VI.

Ejusdem adversus Aristotelem, cum Moyse ac Platone, de mundi quem negabat ortu pugnantem disputatio.

Mundum insuper Moyses cum aliquo generatum ortu posuit, tum parentem ejus molitoremque Deum huic rerum universitati præfecit: quo in genere Moysi quoque affinia Plato philosophatur. Contrariam utrique Aristoteles hac etiam in quæstione viam insistens, ab eodem Attico sic ad verbum scribente revincitur. « Principio, inquit ille, cum in hac de mundi ortu cogitatione Plato versaretur, idemque magnum illud et cum primis fructuosum Providentiæ dogma scrutandum cuivis diligentius putaret; ac simul ita philosopharetur, qui ortus aliquando non sit, eidem ut præclare sit, nullo vel effectore, vel curatore opus esse: continuo, ne mundum Providentia spoliaret, negavit ortum esse nunquam. Hic vero admodum exoratos velim, uti ne molestiam nobis ullam facessant, qui ejusdem ac

D

(80) *Κατ' Ἐπίκουρον.* Libenter reponerem κατ' Ἐπικούρου. Cæterum hic nonnullorum de Epicuro sensus, a Tullio agnoscitur, lib. I *De natura deorum*, sect. 86: *Quanquam*, inquit, *video, nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis* Κυρίας δόξας, *hæc, ut opinor, prior sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum aliquid dicat iste beatum et immortale; an, si quod sit beatum, id esse immortale.*

(81) *Ἀποστήσας γάρ.* Quid tandem? deos, opinor. Itaque addendum videtur, τοὺς θεούς, ut paulo θεοὺς ἀποικίσας.

(82) Forte del. δοκεῖν.

(83) *Πρῶτον δή*, etc. Vide supra lib. XI, cap. 29 et sequent.

Digitized by Google

nos familiæ cum sint, mundum tamen ex Platonis quoque sententia generatum esse negant. Verum enim profecto est hanc eos nobis veniam dare, si Platonis doctrinam mentemque quod attinet, iis ipsis fidem habeamus, quæ clara disertaque voce apud nos, hoc est Græcos homines, Græcus homo disputavit. Deus enim, inquit ille, quidquid videri poterat universum complexus, cum id non quiesceret, sed vitioso et incondito motu ageretur, in ordinem ex illa perturbatione digessit, statum hunc ratus omni ex parte altero illo meliorem futurum. Quem ille mundi ortum, quam non aut ænigmatis cujusdam specie, aut illustrandæ tantum rei gratia probaverit, ex verbis illis longe adhuc clarius certiusque constat, quibus rerum, ut vocat, omnium parentem, hanc ipsam in rem post universi molitionem usum esse scribit : Quoniam, inquiebat, orti estis (deos autem alloquebatur), immortales vos quidem esse et indissolubiles non potestis ; neutiquam tamen dissolvemini quod voluntatis meæ vinculo colligati sitis. **802** Verum, uti jam dixi, cum iis, qui nos intus domique nostræ alloquuntur, utpote cum amicis, amice quoque ac placide controversiam hanc mitioribus argumentis disceptare liceat. Nam hos etiam Aristoteles eas in partes traduxisse videri jure possit, qui nec dogmatis hujus accusationi repugnare possent, nec ullam tamen, quam falsi damnarent opinionem, Platoni tribuisse convinci vellent. Nunc vero, cum Plato, uti nostris ipsimet auribus docentem audivimus, et mundum idem operum omnium præstantissimum, ab artificum præstantissimo factum esse velit; et eam universitatis molitori vim ac potestatem attribuat, qua et cum qui ante nullus erat mundum effecerit, et jam abs se factum, perpetuo si velit, salvum et incolumem conservabit : atque ita mundus, Platonis ex mente, et ortus idem sit, et tamen ab interitu liberatus ; quis tandem ex Peripateticis suo nobis ista calculo suffragioque confirmet? Enimvero commonendus amice nobis est dogmatum istorum defensor, neque ortum si quid erit, id necessario corruptioni obnoxium esse debere, neque si quid vicissim corrumpetur nunquam, id ortum continuo nullum habuisse. Nec enim aut quod interitu careat, id aliam nullam, quam quod etiam ortu careat, perpetuitatis suæ causam habere concedendum est; aut quod semel ortum habuerit, eidem inexorabilis quædam intereundi necessitas imponenda. His ergo stabiliendis quid tandem ex Aristotelis doctrina præsidii mutuemur? ejus, inquam, hominis, qui non jam dicis causa, imo nec per sese hoc in genus disputationis incumbat, sed recta feratur in Platonem, eique quod ortum est pereundi necessitatem afferat;

δοκούντων Πλάτωνι πιστεύομεν οἷς αὐτὸς Ἕλλην ὢν πρὸς Ἕλληνας ἡμᾶς σαφεῖ τε καὶ τρανῷ τῷ στόματι διείλεκται. Παραλαβὼν γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς παν ὅσον ἦν ὁρατὸν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, πλημμελῶς δὲ καὶ ἀτάκτως κινούμενον, εἰς τάξιν ἤγαγεν ἐκ τῆς ἀταξίας, ἡγησάμενος τοῦτο ἐκείνου πάντως ἄμεινον. Ἔτι δὲ καὶ μᾶλλον ὅτι μὴ δι' αἰνιγμάτων, μηδ' ἐπὶ τοῦ σαφοῦς χρείᾳ τὴν γένεσιν παρεδέξατο, δηλοῖ δι' ὧν ὁ Πατὴρ αὐτῷ τῶν πάντων διείλεκται περὶ τούτου μετὰ τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν. Ἐπειδὴ γὰρ, φησὶ, γεγένησθε (λέγει δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς), ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστε, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν· οὔτι γε μὴν λυθήσεσθε, τῆς ἐμῆς βουλήσεως τυχόντες. Ἀλλ' ὅπερ ἔφην, πρὸς μὲν τοὺς ἔνδον ἡμῖν φθεγγομένους, ἅτε φίλους ὄντας, φιλίως τε καὶ μεθ' ἡσυχίας πραέσιν ἐλέγχοις διακριθείημεν ἄν. Ἔοικε γὰρ καὶ τούτους Ἀριστοτέλης μεταθεῖναι, τῇ μὲν κατηγορίᾳ τοῦ δόγματος ἀντισχεῖν ἀδυνατήσαντας, τὸ δὲ ἀλῶναι δόξαν ὡς ψεῦδος οὐ βουληθέντας ἀναθεῖναι Πλάτωνι. Κατὰ δὲ τὴν ἡμετέραν ἀκοὴν, ἀξιοῦντος Πλάτωνος τὸν κόσμον γεγονέναι κάλλιστον ἔργων ὑπὸ τοῦ καλλίστου τῶν δημιουργῶν, καὶ περιθέντος τῷ τοῦ παντὸς ποιητῇ δύναμιν, δι' ἧς οὐκ ὄντα πρότερον ἐποίησε τὸν κόσμον, καὶ ποιήσας, εἰσαεὶ βουλόμενός γε σῷον διαφυλάξει καὶ ταύτῃ δὴ γεννητοῦ καὶ ἀφθάρτου κατ' αὐτὸν ὑποκειμένου τοῦ κόσμου, τίς ἡμῖν τῶν Περιπατητικῶν ταῦτα βεβαιοῖ (84) ; Δεῖ δὲ παραμυθήσασθαι τὸν συναγωνιστὴν τούτων, ὅτι οὐ πάντως, εἴ τι γέγονεν, ἀνάγκη τοῦτο φθαρῆναι· πάλιν δ' οὐδ' εἴ τι μὴ φθαρήσεται, τοῦτο ἀναγκαῖον ἀγέννητον εἶναι. Οὔτε γὰρ μίαν αἰτίαν τῷ ἀφθάρτῳ τὴν ἐκ τοῦ ἀγενήτου συγχωρητέον, οὔτε τῷ γενομένῳ τὴν εἰς ἔλεθρον μεταβολὴν ἀβοήθητον καταλειπτέον. Πόθεν οὖν ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους λάβοιμεν ἂν βοήθειαν εἰς ταῦτα, ἀνδρὸς οὐ τηνάλλως, οὐδὲ καθ' αὑτοῦ περαίνοντος τὸν περὶ τούτων λόγον, ἀλλ' ἐξ ὀρθοῦ πρὸς Πλάτωνα ἐναντιουμένου, καὶ τό τε γενόμενον εἰς ἀνάγκην τοῦ ἀπολέσθαι περιιστάντος, τό τε μὴ ἀπολλύμενον (85) ἐκ μόνου τοῦ μὴ γενέσθαι λέγοντος κρατύνεσθαι τὸ (86) ἄφθαρτον, οὐ μὴν ὡς δύναμιν ἀπολείποντος αὐτοῦ περὶ τὸν Θεὸν, ᾗ χρώμενος ἀγαθὸν ἄν τι ποιήσαι ; Ὃ γὰρ οὔπω πρότερον γέγονε, τοῦτο, φησὶν, οὐδ' ἂν γένοιτο. Τοσοῦτόν τε ἀποδεῖ τοῦ διὰ τούτων βοηθεῖν τῷ Πλάτωνος λόγῳ, ὥστε ἤδη τινὰς καὶ τῶν περὶ Πλάτωνα ἐσπουδακότων φοβήσας, οἷς εἶπεν, ἀπέστησε τοῦ δόγματος· οὐ δυνηθέντας συνιδεῖν, ὅτι κατὰ μὲν τὴν αὐτῶν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἣν ἄν τις ἄνευ Θεοῦ βουλήσεως καὶ δυνάμεως ἐπινοήσαι, οὔτε τὸ γενόμενον ἄφθαρτον, οὔτε τὸ μὴ φθαρησόμενον (87) γεννητόν· ὅταν δὲ τὴν ἀρίστην τις αἰτίαν ἐπιστήσῃ τὴν ἐκ Θεοῦ, δεῖ, ταύτην ἡγεμόνα τῶν πάντων λαβόντα, μηδὲν αὐτὴν τῶν ἄλλων αἰτίαν ἀποφαίνειν χείρονα. Γελοῖον γὰρ, διότι μὲν γέγονέ

(84) *Ταῦτα βεβαιοῖ.* Ante legebatur οὐ ταῦτα βεβαιοῖ, sed uterque ms. recte negationem expungit. Negat enim Atticus, et vere, hoc in dogmate Aristoteli cum Platone convenire. Et quæ sequuntur cap. 4, πόθεν οὖν, etc., huic emendationi clarissime suffragantur.

(85) *Τό τε μὴ ἀπολλύμενον.* Reponendum videtur τοῦ τε μὴ ἀπολλυμένου, vel τῷ τε μὴ ἀπολλυμένῳ, vel si ἀπολλύμενον retinebitur, paulo post neutrum, τό, ante ἄφθαρτον, rectius expungetur.

(86) Forte del. τό.

(87) *Φθαρησόμενον.* Ita correximus ex altero ms.; vitiosum enim erat γενησόμενον, quod ante legebatur, ut patet.

Digitized by Google

τι, διὰ τοῦτο φθαρῆναι· εἰ δὲ ὁ Θεὸς βούλεται, μὴ φθαρῆναι· καὶ διότι μέν τι ἀγέννητόν ἐστιν, ἔχειν ἰσχὺν τοῦ μὴ φθαρῆναι· τὴν δὲ παρὰ Θεοῦ βούλησιν ἐνδεῖν, πρὸς τὸ ἄφθαρτον τηρῆσαί τι τῶν γενομένων. Καὶ ὁ μὲν οἰκοδόμος ἱκανὸς οὐκ οὖσαν οἰκίαν κατασκευάσασθαι· ἱκανὸς δέ τις καὶ ἀνδριάντα μὴ ὄντα πρότερον ὄντα ποιῆσαι· καὶ ναῦν ἄλλος ἐξ ὕλης ἀργοῦ τεκτηνάμενος παρέσχε τοῖς δεομένοις· καὶ τῶν ἄλλων τεχνιτῶν ἕκαστος, ὅσοι γε τὰς ποιητικὰς μετίασι τέχνας, δύναμιν ταύτην ἔχουσιν, ὥς τι τῶν οὐκ ὄντων ἄγειν εἰς οὐσίαν· ὁ δὲ παμβασιλεὺς καὶ ἀριστοτέχνης, οὐδ' ὅσον ἀνθρωπίνου τεχνίτου δυνάμεως μεθέξει, ἄμοιρος δ' ἡμῖν πάσης ἔσται γενέσεως; Οὔκ, ἐάν γε κατὰ βραχὺ (88) θείας αἰτίας ἐπιλογισμὸν οἷοί τε ὦμεν λαβεῖν. Ἀλλὰ ποιῆσαι μὲν ἱκανὸς καὶ βουληθῆναι τὰ καλά· (ἀγαθὸς γάρ, ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς φθόνος περὶ οὐδενός·) τηρῆσαι δὲ καὶ διαφυλάξαι τὰ γενόμενα οὐ δυνατός; Καὶ μὴν καὶ οἱ λοιποὶ τεχνῖται πρὸς ἄμφω ἱκανοί. Ὁ γοῦν οἰκοδόμος καὶ ὁ ναυπηγὸς οὐ μόνον καινὰς κατασκευάζονται ναῦς καὶ οἰκίας, ἀλλὰ καὶ ταῖς ὑπὸ χρόνου διαφθειρομέναις ἱκανοὶ βοηθεῖν, ἕτερα τῶν πεπονημένων ἀντικαθιστάντες αὐταῖς. Ὥστε καὶ τῷ Θεῷ πάντως τό γε τοσοῦτον συγχωρητέον. Ὁ γάρ (89) τις ὅλον ποιῆσαι δυνατὸς, τοῦτο πῶς ἂν ἐκ μέρους ἀδύνατος εἴη ποιεῖν; Καὶ γενέσθαι τοίνυν τι δεῖ καινὸν, εἴ γε μέλλοι τις ὅλως (90) ποιητὴς, καὶ τὸ καλὸν ἔργον πρὸς ἅπαν διασώζεσθαι. Τὸ γὰρ εὖ γενόμενον ἐθέλειν λύειν, κακοῦ. Μείζων δὲ ἄλλος εἰς σωτηρίαν τῶν γενομένων δεσμὸς οὐκ ἔστι τῆς τοῦ Θεοῦ βουλήσεως. Ἡ ἀνθρωπίνης μὲν σπουδῆς καὶ βουλήσεως μεταλαβόντα πολλὰ, καὶ ἔθνη, καὶ πόλεις, καὶ ἔργα, μένει χρόνον ἀμήχανον ὅσον γενόμενα, μηκέτ' ὄντος τοῦ θελήσαντος· τὰ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ μετασχόντα γνώμης, καὶ δι' αὐτὸν καὶ ὑπ' αὐτοῦ γενόμενα, ταῦτα δὴ ἄρα παρόντος τοῦ ποιήσαντος οἰχήσεται καὶ οὐ παραμενεῖ; Τίνος αἰτίας βιασαμένης τὴν τοῦ Θεοῦ γνώμην; πότερον τῆς ἐξ αὐτῶν τῶν γενομένων ἀνάγκης; Ἀλλ' αὐτή γε, τῷ προσέσθαι τὸ κοσμηθῆναι, τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ προσωμολόγησεν ἧτταν. Ἀλλ' ἔξωθέν τινος αἰτίας ἀνταγωνιζομένης τῷ Θεῷ; ἀλλ' οὔτ' ἐστὶν, οὔτε ἐν οἷς ἔφθη κρατήσας καὶ κοσμήσας ὁ Θεὸς, ἔτι ἄξιον ἐν τούτοις αὐτὸν ἐλαττοῦν τινος, εἴ γε μὴ παντάπασι λανθάνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ τῆς μεγίστης καὶ θειοτάτης δυνάμεως διαλεγόμενοι. Ἀλλὰ γὰρ εἰς τὸν περὶ τῆς ἀληθείας λόγον ἐοίκαμεν ὑπὸ προθυμίας ἐκφέρεσθαι. Δῆλον μὲν καὶ ὃ προὐθέμεθα, ὡς οὐκ ἂν εἶεν διδάσκαλοι περὶ κόσμου γενέσεως οἱ μηδὲ τὴν ἀρχὴν γένεσιν ἀπολιπόντες αὐτῷ. Καὶ μὴν καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων πέμπτης οὐσίας, ἣν εἰσηγήσατο Ἀριστοτέλης, ταῦτα παραθετέον.

A quod vero non pereat, id ea solum causa, quod ortum nunquam fuerit, perpetuum manere defendat: postremo ne Deo quidem ipsi boni ullius, si velit, efficiendi vim ac potestatem relinquat? Nam quod prius nullum erat, inquit, id esse postea nullo modo potest. Atque hoc orationis genere a stabilienda Platonis doctrina tantum abest, ut eo potius absterritos ex iis nonnullos, qui studiose Platonem sequebantur, ab eadem sententia dimoverit. At ii scilicet videre non potuerunt; si quidem rerum ipsarum natura per sese, atque a Dei voluntate ac numine sejuncta spectetur, neque quod ortum semel est, id ab interitu liberum futurum, neque vicissim quod interibit nunquam, idem ortum aliquando esse: sin autem præcipua divinæ causæ ratio habea-
B tur, verum esse profecto, ut ea semel omnium dux princepsque constituta, nihilo saltem infirmior quam cæteræ **803** deteriorque censeatur. Etenim ridiculum utique fuerit, quod ortum aliquid sit, propterea id corrumpi; idem si corrumpi Deus voluerit, non corrumpi: similiter, quod aliquid ortu careat, propterea interitus abs se propulsandi vim habere; divinam contra voluntatem minus habere virium, quam ut quidquam eorum, quæ generata sunt, ab interitu liberare possit. An vero domum, quæ nulla erat architectus exstruere poterit, signum alius efficere, quod ante non esset, alius ex rudi materia navim iis quibus opus illa sit, ædificare: postremo quicunque in effectricium artium tractatione
C versantur, aliquid ut sit, quod prius non erat, efficiendi vim habebunt: regem illum universi, artificemque præstantissimum, potestatis ne tantum quidem, quantum mortalem opificem habere concedemus, omnique eum generandi facultate privabimus? Nunquam profecto, si de causa illa divina vel minimum quid animo informare poterimus. Quid igitur? An forte (quoniam ipse bonus est, bonum autem nullius rei copiam invidet) bona efficere cum possit, tum etiam velit; quæ tamen effecta sint, conservare idem tuerique non possit? At cæteri artifices utrumque possunt. Architecti quidem et navium ædificatores, non tantum novas seu domos seu naves moliuntur, sed iis etiam tempore vitiatis, partes alias corruptarum in locum sufficiendo,
D mederi possunt. Quare tantumdem omnino saltem Deo concedendum est. Quod enim totum efficere quis potuerit, quomodo ex parte id ipsum efficere non possit? Itaque, si quis vere ac proprie effector erit, cum ejus novum aliquod opus exstare, tum illud si bonum fuerit, ab eodem adversus omnem injuriam conservari oportebit. Bonum enim jam effectum velle dissolvere, mali utique fuerit. Porro ad ea quæ facta sunt conservanda, non aliud divina voluntate fortius vinculum esse possit. Quid enim? an populi, urbes, operaque quam plurima, cum semel hominum studium ac voluntas accesserit, infinito quodam tempore (ut pridem esse desierit, qui primum ita voluerat), constituta manent: quæ vero Dei orta consilio, quæ propter ipsum, atque ab ipso perfecta sint, ea præsente licet effectore, dilapsa interibunt? Quæ causa tantam vim afferet divinæ

(83) *Κατὰ βραχύ*. Ferri potest. Mallem tamen καὶ *βραχύν τινα θείας*, etc.

(89) *Ὁ γάρ*. Rectius, ut videtur, ms. ὁ γάρ.

(90) Forte add. εἶναι.

Digitized by Google

voluntati? An ex rebus ipsis, quæ factæ sint, profecta necessitas? At illa vel hoc ipso, quod fingi eas disponique permisit, victam se a Deo ac superatam confessa est. An Deo causa quædam extrinsecus adversatur? **804** At nec ulla talis est; nec si esset, verum tamen foret, Deum, quibus in rebus etiam ordinandis superior jam fuerit, in his ipsis aliqua demum inferiorem ducere : nisi forte nobis de maximo maximeque divino Numine sermonem esse penitus ignoremus. Sed enim in hanc pro veritate disputationem vehementiore quodam studio videmur esse delati. Planum quidem illud fecimus, quod propositum nobis erat, de mundi conditu doctores illos nunquam futuros, qui ne primum quidem ullum ipsi ortum relinquant. » Cæterum de quinta etiam corporum essentia, quam induxit Aristoteles, quæ sequuntur addenda sunt.

CAPUT VII.

Ejusdem adversus eumdem, quintam corporum essentiam inducentem, quam neque Moyses, neque Plato novit.

« Quæ vulgo dicuntur elementa, quibus ex primis corpora conflata sunt, ea Plato perspectam ipsorum evidentiam, et superiorum philosophorum auctoritatem secutus, quatuor posuit, illa ipsa omnium confessione probata, ignem, terram, aerem et aquam, ex quibus inter sese temperatis atque mutatis, cætera omnia generentur. At vero Aristoteles, cum excellentioris, ut videtur, sapientiæ laudem speraret, si novum aliquod insuper corpus inveheret, notis illis quatuor quintam adjunxit essentiam. In quo splendide prorsus ac magnifice naturam habuit ille quidem : sed videlicet non intellexit, ejus non esse qui se physiologum profitetur, leges condere, sed tantum quæ naturæ propria sunt diligenter explicare. Quare ad ejus demonstrationis vim, quæ primas quatuor esse corporum naturas efficiat, qua sane Platonici opus habent, non modo Peripateticus affert nihil, sed etiam huic pene solus adversatur. Cum enim corpus omne, calidum aut frigidum, humidum aut siccum, molle aut durum, leve aut grave, rarum aut densum esse dicamus ; videamusque aliud nullum præter illa quatuor esse posse, quod his e conditionibus aliquam sortiatur (nam si calidum sit, aut ignis erit, aut aer; si frigidum, vel aqua, vel terra : sin autem siccum fuerit, aut ignis, aut terra; si humidum, vel aqua, vel aer : si vero molle sit, aut aer, aut ignis; si durum, vel aqua, vel terra : **805** denique si leve sit atque rarum, aut ignis erit, aut aer : si grave atque densum, aqua vel terra) : nullum item aliud ex cæteris omnibus simplicibus facultatibus, præter illa quatuor, existere posse sentiamus : repugnat unus ille nobis, corpus aliquod his omnibus vacuum esse defendens : corpus, inquam, non grave aut leve, non molle aut durum, non humidum aut siccum ; adeoque tantum non dicens, corpus idem idemque non corpus : nam corporis ei nomen reliquit, facultates ex quibus suapte natura conflatur corpus, ademit universas. Aut igitur, quæ docet, nobis persuadendo, simul nos a Platonis sententia revocabit, aut si Platonis doctrinam stabiliet, a decretis avertet suis. Ita Platonis ad mentem explicandam nihil omnino conferre potest. Præterea, quod unam eamdemque corporum omnium materiam esse videamus, ea Plato in sese mutuo converti mutarique voluit : Aristoteles vero omnino inter cætera mate-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, πέμπτην σωμάτων ὑποτιθέμενον οὐσίαν, ἣν οὔτε Μωϋσῆς οὔτε Πλάτων γινώσκει.

« Περὶ γοῦν τῶν καλουμένων στοιχείων, ἐξ ὧν πρώτων σώματα συνέστηκε, Πλάτων μὲν ἑπόμενος τῇ περὶ αὐτὰ ἐναργείᾳ, καθάπερ καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, τέσσαρά τε ἔφησεν εἶναι ταῦτα ὁμολογούμενα, πῦρ, καὶ γῆν, καὶ ἀέρα, καὶ ὕδωρ, καὶ ἐκ τούτων συγκρινομένων καὶ τρεπομένων τὰ λοιπὰ πάντα γεννᾶσθαι· Ἀριστοτέλης δὲ, ὡς ἔοικεν, ἐλπίσας περιττότερος φανεῖσθαι τῷ φρονεῖν, εἴ τι σῶμα ἐκ περιττοῦ προστεθείη, προσκατηρίθμησε τοῖς φαινομένοις τέτταρσι σώμασι τὴν πέμπτην οὐσίαν· πάνυ μὲν λαμπρῶς καὶ φιλοδώρως τῇ φύσει χρησάμενος, μὴ συνιδὼν δὲ, ὅτι οὐ νομοθετεῖν δεῖ φυσιολογοῦντα, τὰ δὲ τῆς φύσεως αὐτῆς ἐξιστορεῖν. Εἰς τοίνυν τὴν ἀπόδειξιν τοῦ τέτταρας εἶναι τὰς πρώτας τῶν σωμάτων φύσεις, ἧς δὴ χρεία τοῖς Πλατωνικοῖς, οὐ μόνον οὐκ ἂν συντελοίη τι ὁ Περιπατητικὸς, ἀλλὰ σχεδὸν καὶ μόνος ἐναντιοῖτ' ἄν. Λεγόντων γοῦν ἡμῶν, ὅτι πᾶν σῶμα ἢ θερμὸν ἢ ψυχρὸν, ἢ ὑγρὸν ἢ ξηρὸν, ἢ μαλακὸν ἢ σκληρὸν, ἢ κοῦφον ἢ βαρὺ, ἢ ἀραιὸν ἢ πυκνόν· καὶ εὑρισκόντων, ὅτι οὐκ ἂν ἕτερον εἴη τι τὸ μεθέξον τούτων τινὸς παρὰ τὰ τέσσαρα· (εἰ μὲν γὰρ θερμὸν, ἢ πῦρ, ἢ ἀήρ· εἰ δὲ ψυχρὸν, ὕδωρ, ἢ γῆ· καὶ εἰ μὲν ξηρὸν, πῦρ, ἢ γῆ· εἰ δὲ ὑγρὸν, ὕδωρ, ἢ ἀήρ· καὶ εἰ μὲν μαλακὸν, ἀήρ, ἢ πῦρ· εἰ δὲ σκληρὸν, ὕδωρ, ἢ γῆ· καὶ κοῦφον μὲν καὶ ἀραιὸν, οἷον, πῦρ καὶ ἀήρ· βαρὺ δὲ καὶ πυκνὸν, ὕδωρ καὶ γῆ·) καὶ ἐκ τῶν ἄλλων δὲ ἁπασῶν τῶν ἁπλῶν δυνάμεων κατανοούντων, ὡς οὐκ ἂν εἴη τι παρὰ ταῦτα σῶμα ἕτερον· οὗτος ἀνθίσταται μόνος, φάσκων δύνασθαι σῶμα εἶναι τούτων ἄμοιρον· σῶμα δὲ μήτε βαρὺ, μήτε κοῦφον, μήτε μαλακὸν, μήτε σκληρὸν, μήτε ὑγρὸν, ἀλλὰ μήτε ξηρόν· μονονουχὶ λέγων σῶμα οὐ σῶμα. Τὸ μὲν γὰρ ὄνομα καταλέλοιπεν αὐτῷ, τὰς δὲ δυνάμεις, δι' ὧν σῶμα πέφυκε γίνεσθαι, πάσας ἀφῄρηκεν. Ἢ τοίνυν ἡμᾶς ἅπερ αὐτὸς λέγει πείθων, ἀφαιρήσεται τῆς Πλάτωνος γνώμης· ἢ τὰ Πλάτωνος βεβαιούμενος, τῶν αὐτῷ δοκούντων ἀποστήσεται. Ὥστε οὐδαμῇ χρήσιμος πρὸς τὰ τοῦ Πλάτωνος. Ἔτι ὁ μὲν Πλάτων πάντα τὰ σώματα, ἅτε ἐπὶ μιᾶς ὁμοίας ὕλης θεωρούμενα, βούλεται τρέπεσθαι καὶ μεταβάλλειν εἰς ἄλληλα· ὁ δὲ ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων οὐσίαν ἀπαθῆ τε, καὶ ἄφθαρτον, καὶ ἄτρεπτον πάντως ἀξιοῖ, ἵνα δὴ μὴ εὐκαταφρονήτου τινὸς πράγματος γεννητὴς εἶναι δοκῇ· περιττὸν μὲν καὶ ἴδιον παντάπασι λέγων οὐδὲν, τὰ δὲ ὑπὸ Πλάτωνος ἐπ' ἄλλων ἐωραμένα καλῶς, μεταφέρων ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα. Καθάπερ τινὲς τῶν ὕστερον

Digitized by Google

γενομένων ἀνδριαντοποιῶν. Ἐκεῖνοι γὰρ ἀπομιμησάμενοι τοῦδε τοῦ ἀνδρὸς κεφαλὴν, ἄλλου δὲ τὸ στέρνον, ἑτέρου δὲ τὴν ζώνην, εἰς ταὐτὸν συνθέντες ἐνίοτε μὴ προσήκοντα πράγματα ἀλλήλοις, ἔπεισαν αὐτοὺς ὥς τι πεποιηκότες ἴδιον· καὶ ὄντως τὸ μὲν ὅλον, ὃ δή τις ἂν ἀσυμμέτρως ἔχειν αἰτιάσαιτο, ἐστὶν αὐτῶν, τὰ δ' ἐν αὐτῷ συνηρανισμένα καί τι καλὸν ἔχοντα οὐκ αὐτῶν. Ὡσαύτως δὲ καὶ Ἀριστοτέλης, ἀκούων Πλάτωνος, ὅτι ἐστί τις οὐσία νοητὴ καθ' αὑτὴν, ἀσώματός τε, καὶ ἀχρώματος, καὶ ἀναφὴς, οὔτε γινομένη, οὔτε φθειρομένη, οὔτε τρεπομένη, οὔτε μεταβαλλομένη, ἀεὶ δὲ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχουσα· πάλιν δ' αὖ περὶ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀκούων, ὡς ὄντα (91) θεῖα καὶ ἄφθαρτα καὶ ἀπαθῆ ἐστι σώματα, συνέθηκε, καὶ συνεκόλλησεν ἐξ ἀμφοῖν πράγματα μὴ συνᾴδοντα. Παρ' ὧν μὲν γὰρ τὸ εἶναι σῶμα, παρ' ὧν δὲ τὸ ἀπαθὲς εἶναι λαβὼν, σῶμα ἀπαθὲς ἐτεκτήνατο. Ἐπὶ μὲν οὖν τῶν ἀνδριάντων, εἰ καὶ μὴ καλὸν τὸ ἐκ τῶν διαφερόντων, οὕτι γε ἀδύνατον γενέσθαι. Διδάσκει οὖν τὰ τοιαῦτα καὶ Ὅμηρος·

A riam censuit impatibilem, incorruptibilem et incommutabilem, videlicet, ne contemnendi dogmatis inventor haberetur. In quo tamen eximium affert ac singulare nihil, ea modo quæ præclare aliis in rebus Plato animadverterat, transfert ad alienas. Id quod nonnullis e recentioribus statuariis usu venit. Illi enim hominis unius caput, alterius pectus, alterius cingulum imitati, partesque alias cum aliis minus sæpe cohærentes inter sese complexi, hoc sibi tanquam proprium aliquod gratulantur opus. Et vero totum illud, quod jure velut inconcinnum et inconditum reprehenditur, ipsorum est; quibus ex partibus est, collata quasi stipe conflatum, cæ, cum elegantes per sese ac politæ sint, ad illos nihil pertinent. Sic Aristoteles, cum ex Platone audiret
B essentiam aliquam esse, quæ suapte natura spiritalis, incorporea, coloris expers, tactumque fugiens, nec oriatur, nec intereat unquam, aut mutetur, sed eodem semper in statu permaneat: simulque cœlestibus de rebus audiret, divina quædam esse animantia, quæ nec plane corrumpi, nec infesti quidquam subire possent; utroque ex genere conjunxit et conglutinavit ea, quæ inter se minime convenirent. Cum enim ab aliis corpus esse aliquod, ab aliis non patibile quid esse sumeret, corpus ipse non patibile fabricatus est. Et in statuis quidem, ut pulchrum id elegansque non sit, dissimilibus tamen ex partibus fieri aliquid potest, ut ipsemet Homerus cecinit:

Ὄμματα γὰρ, φησὶ, καὶ κεφαλὴν, Ἰκελος Διὶ τερ-
[πικεραύνῳ,
Ἄρεϊ δὲ ζώνην, στέρνον δὲ Ποσειδάωνι.

806 *Ille oculosque caputque Jovis, qui fulmine*
[gaudet,
Cingula Mavortis, Neptuni pectora gessit.

Τὸ δὲ σῶμα ἀπαθὲς οὐκ ἂν ποτε γένοιτο. Παθητῇ γὰρ καὶ τρεπτῇ συνδεδεμένον φύσει ἀνάγκην ἔχει συμπαθεῖν, ᾧ συνέζευκται. Εἰ δέ τι ἀπαθὲς εἴη, τοῦτο ἀφειμένον καὶ ἐλεύθερον ἀπὸ τοῦ πάσχοντος εἶναι δεῖ· ὥστε χωρὶς ἂν εἴη τῆς ὕλης, ἧς κεχωρισμένον, ἀσώματον ἀναγκαίως ὁμολογοῖτ' ἄν. Ἔτι καὶ τούτοις πρόσχωμεν τὸν νοῦν, ἐν ὅσοις ἄλλοις διαφέρεσθαι τῷ Πλάτωνι τὸν Ἀριστοτέλην παρίστησιν.

At corpus non patibile nullum esse potest. Quod enim cum patibili mutabilique natura consociatum
C est, id cum suo illo consorte patiatur necesse est. Quod vero patibile non sit, id a patibili sejunctum ac liberum oportet esse, propterea que secretum a materia, cujus expers si fuerit, corporis idem expers necessario fuerit. » Hactenus ille. Sed alia porro videamus, in quibus idem ipse Aristotelem a Platone dissentire demonstrat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐρανὸν θεωρήμασι διενεχθέντα τῷ Πλάτωνι, ἄτινα Μωϋσῆς οὐ πολυπραγμονεῖ.

« Ἔπειτα τούτοις ἑπόμενα πολλὰ, ἐν οἷς διαφέρονται. Ὁ μὲν γάρ φησι τὰ κατ' οὐρανὸν τὴν πλείστην ἰδέαν ἐκ πυρὸς ἔχειν (92)· ὁ δὲ μηδαμῇ (93) μετεῖναι τοῖς οὐρανίοις πυρός. Καὶ ὁ μέν φησιν ἀνάψαι τὸν
D Θεὸν ὥς ἐν τῇ δευτέρᾳ (94) πρὸς γῆν περιόδῳ, ἵν'

CAPUT VIII.

Ejusdem adversus eumdem, a Platone rerum in cœlestium tractatione dissidentem; quæ parum admodum curavit Moyses.

« Sequuntur, inquit, alia deinde, in quibus ambo dissident, sane quamplurima. Cœlestium quippe rerum speciem maxime Plato facit ex igne; Aristoteles ullum prorsus illis esse negat cum igne commercium. Ille Deum ait ad secundum supra terram

(91) Forte ὡς οὖν τά.

(92) *Ἐκ πυρὸς ἔχειν.* Plato in *Timæo*, pag. 530 C, quatuor animantium ideas constituit: primam, οὐράνιον θεῶν γένος· secundam πτηνὸν καὶ ἀεροπόρον· tertiam ἔνυδρον εἶδος· quartam πεζὸν καὶ χερσαῖον. Tum de prima τοῦ μὲν οὖν θείου τὴν πλείστην ἰδέαν ἐκ πυρὸς ἀπειργάζετο, ὅπως ὅτι λαμπρότατον, ἰδεῖν τε κάλλιστον εἴη. Addunt Proclus et Alcinous. Platonem sentire, ex elementorum flore, ac veluti deliciis, excellentissimum illud corpus esse conflatum; sic tamen ut hac in temperatione principem ignis locum obtineret. Vide infra, pag. 838, 839. Plerique SS. Patrum, non Græcorum modo, sed etiam Latinorum, in eadem opinione versati sunt: in primis Basilius homil. 3 *in Hexaemer.*; Theodoret. quæst. XI *in Genesin*; Ambrosius lib. II *in Hexaemer.*, cap. 3; Augustinus passim, ut lib. II *De Genesi ad litter.*, cap. 3, ubi ex communi quadam sententia, quam in dubium nullo modo vocat, sic loquitur: *Itaque super aerem purus ignis esse dicitur cœlum, unde etiam sidera, atque luminaria facta conjectant, illius videlicet igneæ lucis in eas formas, quas in cœlo cernimus, conglobata dispositaque natura.*

(93) *Ὁ δὲ μηδαμῇ.* Non tantum in libro *De cœlo*, ubi pluribus cœlum ostendit, longe alia quam τὰ ὑπὸ σελήνην, natura constare: nominatimque lib. I, cap. 2, sub. fin., et lib. II, cap. 7; sed etiam lib. III *Meteor.*, cap. 3. Pererius noster lib. II *in Genes.*, quæst. 10, hanc Aristotelis sententiam erudite defendit.

(94) *Ἐν τῇ δευτέρᾳ.* Plato in eod. *Timæo*, p. 529 et 530 A.

Digitized by Google

ambitum lumen accendisse, ut cœlum passim omne quam maxime collustraret, atque id de sole pronuntiat. Hic, quod et solem ignem esse nolit, et lumen aut puriorem ignem, aut aliquid ab igne profectum esse intelligat, lumen ideo circa solem accensum esse non probat. Ille forma tenus immortalitatem cœlestibus cunctis attribuens, decessiones in iis accessionesque mutuas proportione quadam evenire docet. Quam ab eo philosophandi rationem expressit necessitas : ut decessiones quidem poneret, quod abs sole radii et calores per effluentiam exsiliant; accessiones vero, quod æqualis ejus magnitudo semper appareat. Nec enim æqualem visum iri statuebat, nisi aliquid, ejus quod profundebat in locum acciperet. Aristoteles vero, in eadem semper illas substantia permanere vult, nec iis aut decedere quidquam, aut omnino accedere. Præterea ad communem illum motum, quo suis in orbibus illigata sidera moveantur, tam fixa quam errantia, **807** suum quibusque Plato ac proprium alterum adjungit : qui etiam uti et præstantissimus idem sit, et cum illorum corporum natura conjunctissimus, aliunde habet. Globosa enim illa cum sint, jure volubili quodam et in orbem incitato motu singula moveantur. At Aristoteles hunc illis quoque motum eripit, quo tanquam animata cieantur; eum relinquit modo, qui ab aliis ambientibus et continentibus, tanquam inanimis inferatur. Addit insuper, quod moveri nobis stellæ videantur, id infirmioris et quasi trepidantis oculi vitio fieri, nec ita se rem habere. Perinde ac si Plato visi hujus occasione talem sibi motum persuaderet, ac non potius rationis momentum vimque sequeretur, quæ necessarium doceret esse, ut quælibet animans cum sit,

A ὅτι μάλιστα εἰς ἅπαντα φαίνοιτο (95) τὸν οὐρανὸν, περὶ ἡλίου τὸ τοιοῦτον ἀποφαινόμενος· ὁ δὲ, ἅτε οὐκ ἐθέλων πῦρ εἶναι τὸν ἥλιον, τὸ δὲ φῶς εἰδὼς πῦρ καθαρὸν, ἤ τι πυρὸς ὄν, οὐκ ἐπιτρέπει φῶς περὶ αὐτὸν ἀνῆφθαι. Ἔτι ὁ μὲν, κατ' εἶδος ἀφθαρσίαν ἀπονέμων τοῖς κατ' οὐρανὸν ἅπασιν, ἀποχωρήσεις (96) τινὰς αὐτῶν καὶ προσχωρήσεις συμμέτρους φησὶ γίνεσθαι. Ἀναγκάζουσι δὲ αὐτὸν λέγειν ταῦτα, τὰς μὲν ἀποκρίσεις (97), αἵ τε ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου καὶ θερμότητες κατὰ ἀπόῤῥυσιν αὐτοῦ γινόμεναι· τὰς δὲ προσκρίσεις, ἡ ἴση τοῦ μεγέθους αὐτοῦ φάσις. Οὐ γὰρ ἂν ἤθελεν ἴσα φαίνεσθαι, μηδὲν ἀνθ' ὧν ἀφίησι λαμβάνοντα Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης πάντη μένειν ἐπὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας αὐτὰ βούλεται, μήτε τινὸς αὐτοῖς ἀποχωροῦντος, μήτε προσιόντος. Ἔτι ὁ μὲν, πρὸς τῇ κοινῇ

B κινήσει τῶν ἄστρων, καθ' ἣν ἐν ταῖς σφαίραις ἐνδεδεμένοι κινοῦνται πάντες οἱ ἀστέρες, οἵ τε ἀπλανεῖς καὶ οἱ πλανώμενοι, καὶ ἑτέραν αὐτοῖς κίνησιν (98) ἀποδίδωσιν· ἦν δὴ καὶ ἄλλως καλλίστην εἶναι συμβέβηκε, καὶ προσήκουσαν αὐτῶν τῇ φύσει τοῦ σώματος· σφαιρικοὶ γὰρ ὄντες, εἰκότως σφαιρικὴν ἂν τινα κίνησιν ἕκαστος κινοῖτο περιδινούμενος· ὁ δὲ καὶ ταύτης (99) ἀφαιρεῖται τῆς κινήσεως αὐτοὺς, ἣν ὡς ἔμψυχοι κινοῦνται· μόνην δὲ ἀπολείπει τὴν ὑπ' ἄλλων τῶν περιεχόντων ὥσπερ ἀψύχοις συμβαίνουσαν. Καὶ δὴ καὶ φησι τὴν γινομένην φαντασίαν ἡμῖν ἀπὸ τῶν ἀστέρων ὡς κινουμένων πάθος εἶναι τῆς ἡμετέρας ὄψεως (1) ἀδυνατούσης, καὶ ὥσπερ εἰ σειομένης, ἀλήθειαν δὲ οὐκ εἶναι· ὥσπερ Πλάτωνος ἀπὸ ταύτης τῆς

C φαντασίας τὴν ὑπὲρ τῆς κινήσεως πίστιν λαμβάνοντος, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τοῦ λόγου, τοῦ διδάσκοντος, ὅτι ἀνάγκη τούτων ἕκαστον, ζῶον ὄντα, καὶ ψυχὴν ἔχοντα καὶ σῶμα, κινεῖσθαι τὴν ἰδίαν κίνησιν (πᾶν γὰρ σῶμα, ᾧ μὲν ἔξωθεν τὸ κινεῖσθαι, ἄψυχον· ᾧ δὲ

(95) Plato, φαίνοι.

(96) *Ἀποχωρήσεις*, etc. Plato ibid. 530 E : Χορείας δὲ τούτων αὐτῶν, καὶ παραβολὰς ἀλλήλων, καὶ περὶ τὰς τῶν κύκλων πρὸς ἑαυτοὺς ἐπανακλήσεις καὶ προσχωρήσεις, etc., ubi forte præpositio περί expungenda est. Tullius hæc ita reddit : *Flexiones autem deorum, et inter ipsos deos concursiones, quæque in orbibus eorum conversiones, antecessionesque eveniant*, etc. Ergo nec τὸ περί agnoscit; et προχωρήσεις legit, non προσχωρήσεις.

(97) *Ἀποκρίσεις*, etc. Voces ἀποκρίσεις et προσκρίσεις, aut in superiores illas ἀποχωρήσεις et προσχωρήσεις mutandæ sunt, aut idem plane significant : aliam enim hic Plato nullam vel ἀπόκρισιν novit quam ἀποχώρησιν, vel πρόσκρισιν, quam προσχώρησιν. Et Atticus ipse paulo post, Aristotelicam sententiam asserens, Platonicæ contrariam, μήτε τινὸς αὐτοῖς ἀποχωροῦντος, ait, μήτε προσιόντος, cum dicere potuisset, ἀποκρινομένου et προσκρινομένου.

(98) *Ἑτέραν...κίνησιν*. Plotinus *Ennead.* II, lib. II, c. 1, extremo : Καὶ Πλάτων δὲ, inquit, τοῖς ἄστροις, οὐ μόνον τὴν μετὰ τοῦ ὅλου σφαιρικὴν κίνησιν, ἀλλὰ καὶ ἑκάστῳ δίδωσι τὴν περὶ τὸ κέντρον αὐτῶν· ἕκαστον γάρ, οὗ ἐστι περιειλῆφθαι τὸν Θεὸν ἀγάλλεται, οὐ λογισμῷ, ἀλλὰ φυσικαῖς ἀνάγκαις.

(99) *Ὁ δὲ, καὶ ταύτης*. Aristoteles lib. II *De cœlo*, cap. 1, extremo : Ἀλλὰ μὴν, οὔτε ὑπὸ ψυχῆς εὔλογον, ἀναγκαζούσης μένειν ἀΐδιον· οὐδὲ γὰρ, τῆς ψυχῆς οἷόν τ' εἶναι τοιαύτην ζωὴν, ἄλυπον, καὶ μακαρίαν. Ἀναγκὴ γὰρ, καὶ τὴν κίνησιν, μετὰ βίας οὖσαν (εἴπερ κινεῖ, φέρεσθαι πεφυκότος τοῦ πρώτου σώματος ἄλλως, καὶ κινεῖ συνεχῶς), ἀσχολον εἶναι, καὶ πάσης ἀπηλλαγμένην ῥαστώνης ἔμφρονος· εἴ γε. μηδ' ὥσπερ τῇ ψυχῇ τῇ τῶν θνητῶν ζώων, ἐστὶν ἀνάπαυσις, ἡ περὶ τὸν ὕπνον γινομένη τοῦ σώματος ἄνεσις· ἀλλ' ἀναγκαῖον Ἰξίονός τινος μοῖραν κατέχειν αὐτὴν, ἀΐδιον καὶ ἄτρυτον. Id est, *Neque vero id ipsum animo, qui sempiternum illud manere cogat, jure tribuatur. Nec enim fieri profecto potest, ut animus iste vitam, quæ quidem ejusmodi sit, dolore vacuam habeat ac beatam. Necesse enim etiam est, ut motus, qui per vim fiat (si quidem, primo corpore ut aliter feratur, a natura ipsa comparato, movet illud tamen, assidueque movet) quiete omni careat, omnique prudenti otio vacuus sit : cum ne illa quidem, quæ mortalium animantium animæ conceditur, cessatione, hoc est corporis in somno relaxatione perfruatur : sed potius Ixionis cujusdam æterni et inviolabilis fati necessitate teneatur.*

(1) *Πάθος εἶναι τῆς ἡμετ. ὄψεως*. Aristoteles lib. II *De cœlo*, cap. 8 : Ἡ γὰρ ὄψις ἀποτεινομένη μακρὰν, ἐλίσσεται διὰ τὴν ἀσθένειαν· ὅπερ αἴτιον ἴσως καὶ τοῦ στίλβειν φαίνεσθαι τοὺς ἀστέρας τοὺς ἐνδεδεμένους, τοὺς δὲ πλάνητας μὴ στίλβειν. Οἱ μὲν γὰρ πλάνητες ἐγγύς εἰσιν· ὥστ' ἐγκρατὴς οὖσα πρὸς αὐτοὺς ἀφικνεῖται ἡ ὄψις. Πρὸς δὲ τοὺς μένοντας, κραδαίνεται διὰ τὸ μῆκος, ἀποτεινομένη πόῤῥω λίαν· ὁ δὲ τρόμος αὐτῆς, ποιεῖ τοῦ ἄστρου δοκεῖν εἶναι τὴν κίνησιν· οὐθὲν γὰρ διαφέρει, κινεῖν τὴν ὄψιν, ἢ τὸ ὁρώμενον.

Digitized by Google

ἔνδοθεν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ, ἔμψυχον)· κινούμενον δὲ, ἅτε θεῖον ὄντα, τὴν καλλίστην κινεῖσθαι κίνησιν· καλλίστης δ' οὔσης τῆς ἐν κύκλῳ κινήσεως, ταύτῃ αὐτὸν κινεῖσθαι. Ἡ δὲ αἴσθησις τὰ μὲν ἐκ τοῦ λόγου μαρτυροῖτο ἂν ὡς ἀληθεύουσα, οὐ μὴν αὕτη παρέσχε τὴν πίστιν τῆς κινήσεως. Περὶ δὲ τῆς τοῦ παντὸς κινήσεως, ὡς μὲν οὐκ ἐν κύκλῳ τινὶ γίνεται, νικώμενος ὑπὸ τῆς ἐναργείας, οὐκ ἔσχεν ἀντειπεῖν Πλάτωνι· παρεῖχε δὲ κάνταῦθα διαφορὰν αὐτῷ τὸ καλὸν τοῦτο εὕρημα τοῦ σώματος. Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων (2), ἅτε ὄντων τεσσάρων σωμάτων, καὶ πάντων φύσει κινουμένων ἁπλῆν καὶ εὐθεῖαν κίνησιν, πυρὸς μὲν ἐπὶ τὸ ἐκτὸς, γῆς δ' ἐπὶ τὸ μέσον, τῶν δὲ ἄλλων ἐπὶ τὰ μεταξὺ, τὴν ἐν κύκλῳ κίνησιν ἀπέδωκε τῇ ψυχῇ· ὁ δ', ἥπερ ἄλλῳ (3) σώματι ἄλλην, οὕτω δὲ καὶ τὴν ἐν κύκλῳ, καθάπερ σωματικήν τινα, τῷ πέμπτῳ προσ- B ένειμε σώματι, πάντ' εὐκόλως αὐτὸν ἐξαπατήσας. Τοῖς μὲν γὰρ ἐπ' εὐθείας κινουμένοις αἱ βαρύτητες καὶ κουφότητες τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως παρείχοντο· τὸ δὲ πέμπτον σῶμα, μήτε βάρους μετέχον, μήτε κουφότητος, ἀκινησίας μᾶλλον (4), ἀλλὰ οὐ (5) τῆς ἐν κύκλῳ κινήσεως αἰτίαν ἔχει. Εἰ γὰρ τοῖς ἐπ' εὐθείας (6) κινουμένοις οὐ τὸ σχῆμα τὴν αἰτίαν ἔχει τῆς κινήσεως, ἀλλ' ἡ ῥοπή· σῶμα ὅμοιον ἐν μέσῳ τεθὲν ὁμοίου τινὸς, οὐκ ἔξει τῆς ἐπί τι κλίσεως αἰτίαν, εἴτ' ἐπὶ δεξιὰ ἴωσι, πρὸς ἠῶ τ' ἠέλιόν τε, εἴτε ἐπ' ἀριστερὰ, εἴτε πρόσω, εἴτ' ὀπίσω. Ἔτι τοῖς μὲν ἄλλοις σώμασιν, ἐξωσθεῖσι τῶν οἰκείων τόπων, παρέχει τὸ κινεῖσθαι πάλιν ἀφ' αὐτῶν ἡ πρὸς τούτους ἀναφορά· τῷ πέμπτῳ δὲ ἐκείνῳ (7), μηδέποτε ἐκβαίνοντι τῶν C αὐτοῦ τόπων, μένειν ἂν προσήκοι. Καὶ περὶ τῶν ἄλλων δὲ σωμάτων, ὑπεξαιρουμένου τοῦ πέμπτου, φαίνεται φιλονεικῶν Ἀριστοτέλης, μὴ τὰ αὐτὰ λέγειν Πλάτωνι. Ζητήσαντος γὰρ Πλάτωνος (8) εἰ ἔστι φύσει βαρὺ σῶμα, ἢ κοῦφον· καὶ ἐπειδὴ ταῦτα κατὰ τὴν πρὸς τὸ ἄνω καὶ κάτω σχέσιν ἐφαίνετο λέγεσθαι, σκεψαμένου εἴτε ἐστί τι κάτω φύσει καὶ ἄνω, εἴτε μή· καὶ ἀποδείξαντος ἀκριβῶς, ὅτι κατὰ μὲν τὰς τῶν σωμάτων πρὸς τοὺς τόπους οἰκειότη-

animoque simul et corpore prædita, suo quodam motu proinde moveatur (corpus enim id omne, quod movetur extrinsecus, inanimum est; quod vero intrinsecus ac seipso, animatum). Eadem porro, si movetur, divina cum sit, nobilissimo quoque cieatur motu, qui cum alius non sit, quam hic in orbem volubilis, hunc etiam omnino sortiatur. Sensus autem, verum hac in parte renuntians, ut illam rationis vocem testimonio confirmet suo; motionis tamen illius fidem per sese non facit. At universi motum quod attinet, evidentia rei convictus Aristoteles, cum adversus Platonem in orbem eum fieri negare non posset, ex præclaro tamen novi corporis invento dissidii occasionem arripuit. Plato enim, qui corpora tantum quatuor agnosceret, quæ suapte natura simplici rectoque motu cierentur, ita ut ignis extra, in medium terra ferretur, cætera inter utrumque motus suos continerent: animo volubilitatem attribuerat. Aristoteles vero, uti motum aliis corporibus alium, ita quinto corpori volubilem, quasi corporeum aliquem assignavit. In quo pueriliter omnino hallucinatus est. Nam quæ recto cientur motu, ea motionis suæ principium gravitatem quæque suam aut levitatem habent; at quintum illud corpus, cum et gravitatis sit et levitatis expers, quietis habet in se potius, quam motus in orbem incitati principium. Si enim quæ recto feruntur motu, in iis non jam figura, sed proprium cujusque momentum, genus illud efficit motionis: profecto corpus sui simile, similis alterius in medio collocatum, partem in ullam inclinationis causam non habebit, **808** qua vel in dextram, aurorsum versus atque solem, vel in sinistram, vel antrorsum, vel retrorsum ferantur. Præterea cæteris quidem corporibus, quæ suis expulsa locis fuerint, reditus in eadem justam alterius per sese motus occasionem præbeat. Quinto autem illi, quod e suis nunquam regionibus exeat, satius utique foret conquiescere. Porro de cæteris etiam corporibus, quinto

(2) *Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων.* Cicero *Tuscul.* 1, sect. 4, ex parte locum hunc eleganter illustrat.

(3) *Ὁ δ' ἥπερ ἄλλῳ.* Aristoteles lib. 1 *De cœlo*, cap. 2, toto, ubi ex propria circulari motus ratione, quinti corporis, cui naturalis motus ille sit, necessitatem ostendit.

(4) *Ἀκινησίας μᾶλλον.* Imo, quod gravitatis sit D ac levitatis expers, inde tantum sequitur, uti ex sese nec sursum feratur, nec deorsum. Porro, cum idem cœlum et globosa figura sit, et tamen non per sese, at ὑπὸ τοῦ παριστα μένου εἴδους, moveatur, omnino fatendum est, et circularem ei motum, et quietem ipsam, ex propriis naturæ principiis convenire: motus convenit, quod eum τῶν ὑπὸ σελήνην generatio desideret: convenit etiam quies, cum illa generatio perpetua esse non debeat. Alia est Aristotelis ratiocinatio, sed quæ minus cum fidei principiis cohæreat.

(5) *Ἀλλ' οὐ.* Pro ἤ, qui quidem idiotismus Thucydidis, inter alios, maxime proprius est.

(6) *Εἰ γὰρ τοῖς ἐπ' εὐθ.*, etc. Locus hic magnam patitur lectionum varietatem. Alter e ms. Regiis, post αἰτίαν ἔχει, expungit εἰ γάρ, tum ita prosequitur, τῆς ἐπ' εὐθείας κινουμένης τὸ σχῆμα (sine οὐ) τ. α. ε. τ. κ. α. η. ρ. σῶμα οὐ μόνον ἐν μέσῳ, etc., cujus lectionis vitium per sese patet. Alter post, ἐν κύκλῳ κινήσεως, ita pergit: Τῆς ἐπ' εὐθείας κινουμένης τὸ σχῆμα τὴν αἰτίαν ἔχον τ. κ. α. η. ρ. σῶμα οὐ μόνον ἐν μέσῳ τ. ο. τ. ο. ε. πῇ κλιθῇ, ἀλλ' ἐν κύκλῳ περιτεθὲν, ὁποίαν εἴτ' ἐπὶ δεξιά, etc., ubi vix quidquam ὑγιές. Montacut. denique hoc modo legit: κινήσεως τοῖς ἐπ' εὐθείας κινουμένοις τὸ σχῆμα, etc., tum pro ὅμοιον habet etiam οὐ μόνον· et post ἔξει, πῇ κλιθῇ, ἀλλ' ἐν κύκλῳ περιτεθὲν ὁποίῳ τινὶ, οὐχ ἕξει τῆς ἐπί τι κλισ. Ego vulgatam lectionem omnibus antepono: tantum moneo illud, ὅμοιον ἐν μέσῳ τεθὲν ὁμοίου τινός, dictum videri de globoso sideris corpore, quod globoso item cœlo includitur: nisi malis pro ὁμοίου τινός, reponere ὁμοίῳ τινί. Quod sequitur, εἴτ' ἐπὶ δεξιὰ ἴωσι, castius videretur, si abesset ἴωσι, nisi ad sidus et cœlum referri placet. Porro facile Attico respondeas, in motu circulari, τὴν κλίσιν proprie locum non habere.

(7) *Τῷ πέμπτῳ δὲ ἐκείνῳ.* At licet proprium quemdam locum non quærat cœlum, dum movetur, φύσει tamen, non vi ulla movetur, quod eum cœli motum universi ratio et incolumitas exigat.

(8) *Ζητήσαντος γὰρ Πλάτωνος.* In *Timæo*, pag. 540 A Ficini.

Digitized by Google

illo jam exempto, id palam agit Aristoteles, ne eadem quæ Plato dicat. Cum enim Plato quæsiisset, num suapte natura, aut grave corpus esset aut leve : tum, quod utraque denominatio ex quodam sursum versus aut deorsum respectu ducta videretur, essetne aliquid natura sua deorsum ac sursum, an secus, expendisset : adeoque demonstrasset accurate, pro corporum ipsorum cum suis quibusque locis cohærentia, deorsum id in singulis vocari, ad quod ipsa tendant ; sursum contra, peregrinum et alienum illud unde revertantur ; itaque pro ejusmodi respectu grave simul ac leve partitus esset : cumque ostendisset præterea, nec medium, nec circumstans spatium, aut sursum in illis, aut deorsum vocari posse : Aristoteles, ut sententias Platonis omnes quovis modo abjicere statuit, hic etiam adversatur, quodque ad medium tendat, grave, quod ad circumstans spatium feratur, leve appellare cogit ; adeoque locum illum qui in medio est, deorsum, qui vero circa, sursum esse docet. » Hæc Atticus. At de mundo mundique partibus, ac rerum cœlestium natura, quantum ambo dissideant, hactenus. Et illorum quidem tota hæc disputatio est. Nam Moyses et Hebræorum oracula, nihil admodum ista curavere : nec immerito : cum eorum studiosos nihil ad vitæ emendationem inde juvari posse judicarint.

τας (9) τὸ (10) κάτω λέγοιτο ἑκάστοις ἐφ' ὃ φέροιντο· ἄνω δὲ ἑκάστοις τὸ ἀλλότριον, ἀφ' οὗ ἀναχωροῖεν, καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν σχέσιν, καὶ τὸ βαρὺ, καὶ τὸ κοῦφον διανείμαντος· καὶ πρὸς τούτῳ ἀποδείξαντος, ὅτι μήτε τὸ μέσον (11), μήτε τὸ πέριξ αὐτῶν, εὔλογον ἄνω ἢ κάτω λέγεσθαι· ὁ δὲ ἀντιτίθησι (12), πανταχόθεν καταβάλλειν δεῖν ἡγούμενος τὰ ἐκείνου· καὶ τὸ μὲν ἐπὶ τὸ μέσον φερόμενον βαρὺ λέγειν βιάζεται, τὸ δὲ ἐπὶ τὸ πέριξ κοῦφον· καὶ τὸν μὲν τόπον τὸν ἐν μέσῳ κάτω φησὶ, τὸν δὲ πέριξ ἄνω. Ἀλλὰ περὶ μὲν κόσμου, καὶ ἐξ ὧν οὗτος, καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν, τοσοῦτον ἀλλήλων ἀφεστήκατον. Ταῦτα μὲν οὖν οἶδε. Μωϋσῆς δὲ καὶ τὰ Ἑβραίων λόγια τούτων οὐδὲν πολυπραγμονεῖ· καὶ εἰκότως· ὅτι μηδὲ πρὸς βίου κατόρθωσιν τοῖς περὶ ταῦτα ἀσχολουμένοις λυσιτελεῖν ἐνομίσθη.

CAPUT IX.

Ejusdem adversus eumdem, cum Platone simul Hebræorumque doctrina, in quæstione de animorum immortalitate pugnantem.

« Jam, inquit, de animo quid attinet dicere? Constat enim id certe, non apud eos modo qui philosophiæ dant operam, sed etiam apud idiotas ferme omnes, immortalem animum a Platone constitui, disputationes ab illo eam in rem **809** institui quamplurimas, omnique rationum genere probatam hanc et confirmatam immortalitatem relinqui. Et vero cum in defendendo Platone, tum præsertim hoc in ejus dogmate propugnando, sectatorum ejus permagna fuit vehemensque contentio. Quippe hoc prope unum est, quo ejus instituti vis omnis et ratio maxime continetur. Nam et

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Τοῦ αὐτοῦ πρὸς τὸν αὐτὸν, καὶ ἐν τοῖς περὶ ἀθανασίας ψυχῆς διεγειρόμενον τῷ Πλάτωνι καὶ τοῖς Ἑβραίων λόγοις.

« Ὑπὲρ δὲ τῆς ψυχῆς τί καὶ λέγοιμεν ἄν; Δῆλα γὰρ ταῦτα οὐ μόνον τοῖς φιλοσοφοῦσιν, ἀλλὰ δὴ σχεδὸν καὶ τοῖς ἰδιώταις ἅπασιν· ὅτι Πλάτων μὲν ἀθάνατον τὴν ψυχὴν ἀπολείπει, καὶ πολλοὺς ὑπὲρ τούτου λόγους ποιεῖται, ποικίλως καὶ παντοίως ἀποδεικνὺς, ὅτι ἐστὶν ἀθάνατος ἡ ψυχή. Πολλὴ δὲ καὶ τοῖς ἐσπουδακόσι περὶ τὰ Πλάτωνος ἡ φιλοτιμία γέγονε, συναγωνιζομένοις τῷ τε δόγματι καὶ τῷ Πλάτωνι. Σχεδὸν γὰρ τὸ συνέχον τὴν πᾶσαν αἵρεσιν τάνδρὸς τοῦτ' ἔστιν. Ἥ τε γὰρ τῶν ἠθικῶν δογμάτων ὑπόθεσις ἐπηκολούθησε τῇ τῆς ψυχῆς ἀθανασίᾳ, τὸ μέγα καὶ λαμπρὸν καὶ νεανικὸν τῆς ἀρετῆς διὰ τὸ

(9) *Κατὰ... τὰς τῶν σωμάτων... οἰκειότητας.* Prorsus ita Plato philosophatur ; ait enim, pag. 540 D ult. : Τόδε γε μὴν ἓν τε διανοητέον περὶ πάντων αὐτῶν· ὡς ἡ μὲν πρὸς τὸ ξυγγενὲς ὁδὸς ἑκάστοις οὖσα, βαρὺ μὲν τὸ φερόμενον ποιεῖ· τὸν δὲ τόπον, εἰς ὃν τὸ τοιοῦτον φέρεται, κάτω· τὰ δὲ τούτοις ἔχοντα ὡς ἑτέρως, θάτερα. Ita ex mente Platonis, cum ignis in proprium sibi locum evolat, deorsum fertur ; idem cum terram versus per vim excutitur ac dejicitur, sursum abripi dicendus est.

(10) Forte add. μέν.

(11) *Μήτε τὸ μέσον*, etc. Plato ibid. B, Ὁ μὲν γὰρ μέσος ἐν αὐτῷ (κόσμῳ) τόπος, οὔτε κάτω πεφυκὼς, οὔτε ἄνω, λέγεσθαι δίκαιος· ἀλλ' αὐτὸ, ἐν μέσῳ· ὁ δὲ πέριξ, οὔτε δὴ μέσος, οὔτ' ἔχων διάφορον αὐτοῦ μέρος ἕτερον, θατέρου μᾶλλον πρὸς τὸ μέσον, ἢ τι τῶν καταντικρύ. Suppl. : ἀπὸ κοινοῦ, λέγεσθαι δίκαιος.

(12) *Ὁ δὲ ἀντιτίθησιν.* Aristoteles l. IV *De cœlo*, hæc ad finem usque persequitur, ac præsertim c. 1, text. 4, Platonis de gravi levique doctrinam reprehendens, Τὰ μὲν γὰρ, inquit, ἀεὶ πέφυκεν ἀπὸ τοῦ μέσου φέρεσθαι, τὰ δὲ ἀεὶ πρὸς τὸ μέσον· τούτων δὲ τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ μέσου φερόμενον, ἄνω λέγω φέρεσθαι, κάτω δὲ, τὸ πρὸς μέσον. Ἄτοπον γὰρ (Platonem insimulat) τὸ μὴ νομίζειν εἶναί τι ἐν τῷ οὐρανῷ, τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω, καθάπερ τινὲς ἀξιοῦσιν. Οὐ γὰρ εἶναι τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω φασὶν, εἴπερ πάντη ὁμοιός ἐστιν καὶ πανταχόθεν ἀντίπους ἔσται πορευόμενος ἕκαστος αὐτὸς αὑτῷ. Ἡμεῖς δὲ τὸ τοῦ παντὸς ἔσχατον, ἄνω λέγομεν, ὃ καὶ κατὰ τὴν θέσιν ἐστὶν ἄνω, καὶ τῇ φύσει πρῶτον. Ἐπεὶ δέ ἐστί τι τοῦ οὐρανοῦ ἔσχατον, καὶ μέσον, δῆλον ὅτι ἔσται καὶ ἄνω, καὶ κάτω. Hæc ille. Ubi obiter observandum, quod ait, ἐν τῷ οὐρανῷ esse τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω, id non ita de cœlo ipso accipiendum videri, quasi partes in eo superiores inferioresque distinguat : sed potius, quod ἄνω dicitur, id ex cœlesti regione petendum esse ; quod autem κάτω, ad eam pertinere quæ infra cœlum ad medium subsideat. Itemque quod addit, εἶναί τι οὐρανοῦ ἔσχατον καὶ μέσον, non partem in cœlo extremam aliam, aliam vero mediam indicare : sed ita explicandum esse, ut habita ratione cœli, aliquid in universo extremum statuatur, hoc est cœlum ipsum, aut concava ejus superficies, quod paulo ante τὸ τοῦ παντὸς ἔσχατον clarius dixerat : aliquid item medium, hoc est terra, circa quam idem cœlum perpetua conversione volvatur. Sic enim ipse concludit, Ἁπλῶς μὲν οὖν κοῦφον λέγομεν, τὸ ἄνω φερόμενον, καὶ πρὸς τὸ ἔσχατον· βαρὺ δὲ, τὸ ἁπλῶς κάτω, καὶ πρὸς τὸ μέσον. Quæ sunt verissima. Plutarch. *De oracular. defect.*, p. 424 D, parum feliciter horum in refutatione versatur.

Digitized by Google

τῆς ψυχῆς θεῖον σῶσαι δυνηθείσης· τά τε τῆς φύσεως πράγματα πάντα, κατὰ τὴν τῆς ψυχῆς διοίκησιν, ἔσχε τὸ καλῶς διοικεῖσθαι δύνασθαι. Ψυχὴ γὰρ πᾶσα, φησὶ, παντὸς ἐπιμελεῖται τοῦ ἀψύχου· πάντα δὲ οὐρανὸν περιπολεῖ ἄλλοτ' ἐν ἄλλοις εἴδεσι γινομένη. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ τῆς ἐπιστήμης, καὶ τῆς σοφίας, καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἀνῆπται τῷ Πλάτωνι. Πᾶσαι γὰρ αἱ μαθήσεις ἀναμνήσεις (13)· καὶ οὐκ ἄλλως οἴεται δύνασθαι σώζεσθαι καὶ ζήτησιν καὶ μάθησιν, ἐξ ὧν ἐπιστήμη γίνεται. Εἰ δὲ μή ἐστιν ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, οὐδὲ ἀνάμνησις· εἰ δὲ μὴ τοῦτο, οὐδὲ μάθησις. Πάντων οὖν τοῦ Πλάτωνος δογμάτων ἀτεχνῶς ἐξηρτημένων, καὶ ἐγκρεμαμένων τῆς κατὰ τὴν ψυχὴν θειότητός τε καὶ ἀθανασίας, ὁ μὴ συγχωρῶν τοῦτο, τὴν πᾶσαν ἀνατρέπει φιλοσοφίαν Πλάτωνος. Τίς οὖν ἐστιν ὁ πρῶτος ἐγχειρήσας ἀντιτάξασθαι ἀποδείξεσι, καὶ τὴν ψυχὴν ἀφελέσθαι τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς ἄλλης πάσης δυνάμεως; Τίς δ' ἕτερος ἢ ὁ Ἀριστοτέλης; Τῶν μὲν γὰρ ἄλλων οἱ μὲν ἐπιδιαμένειν συνεχώρησαν· οἱ δ', εἰ μὴ καὶ τοῦτο, δύναμίν γε ἐν τῷ σώματι καὶ κίνησίν τινα, καὶ ἔργα καὶ πράξεις ἀπένειμαν τῇ ψυχῇ· ὁ δὲ, ὅσῳπερ Πλάτων ἀπεσέμνυνε τὸ τῆς ψυχῆς πρᾶγμα, ἀρχὴν γενέσεως, καὶ Θεοῦ παίδευμα, καὶ τῶν ἀπάντων προστάτιν ἀποφηνάμενος, τὸ σῶμα δὲ (14) ἐφιλονείκησε καθελεῖν καὶ ἀτιμάσαι καὶ μικροῦ δεῖν μηδὲν ἀποφῆναι τὴν ψυχήν. Οὔτε γὰρ πνεῦμα (15), οὔτε πῦρ, οὔτε ὅλως σῶμα, ἀλλ' οὐδὲ ἀσώματον, οἷον εἶναί τε ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ κινεῖσθαι· ἀλλ' οὐδ' ὅσον ἐπὶ τοῦ σώματος· ἀκίνητον, καὶ ὡς εἰπεῖν, ἄψυχον. Οἷον γὰρ τόδε ἐτόλμησεν, ἢ καὶ ἀπηναγκάσθη, ὡς καὶ τὰς πρωτουργοὺς κινήσεις (16) ἀφελέσθαι τῆς ψυχῆς, τὸ βουλεύσασθαι, τὸ διανοηθῆναι, τὸ προσδοκῆσαι, τὸ μνημονεῦσαι, τὸ λογίσασθαι! Οὐ γὰρ ψυχῆς ταῦτά ἐστι τὰ κινήματα, ὁ τῆς φύσεώς φησι γραμματεύς. Πάνυ γοῦν οὗτός ἐστι πιστὸς, ὡς συνῆκέ τι περὶ τῶν ἐκτὸς, ὁ τῆς αὐτοῦ ψυχῆς τοσοῦτον διημαρτηκὼς, ὡς μηδ' ὅτι διανοεῖται παρακολουθεῖν. Οὐ γὰρ ἡ ψυχὴ, φησὶν, ἀλλ' ὁ ἄνθρωπός ἐστιν ὁ τούτων ἕκαστον ἐνεργῶν· ἡ ψυχὴ δὲ ἀκίνητος. Τούτῳ τοιγαροῦν ἑπόμενος Δικαίαρχος (17), καὶ κατ'

seges illa complexioque moralium præceptionum, animi est immortalitatem secuta, quod excellentiam dignitatemque suam, adeoque generosum illum ardorem impetumque suum tueri ac retinere virtus, propter hanc animi divinitatem posset : et naturæ res omnes pro animorum administratione præclare ordinantur. Animus enim omnis, inquit, omnis inanimati curam suscipit : idemque cœlum omne versat ac regit, speciem in aliis aliam atque aliam induens. Quin etiam quidquid scientiæ ac sapientiæ proprium est, id totum cum animi immortalitate Plato connexuit. Omnis enim doctrinæ perceptio recordatio quædam est : nec aliter inquisitionis ac disciplinæ, qua ex utraque scientia nascitur, rationem defendi posse arbitratur. Atqui si non est animus immortalis, recordatio quoque nulla est ; quam si sustuleris, disciplinam proinde nullam relinquis. Cum igitur dogmata Platonis universa ex animi divinitate et immortalitate apta vere ac suspensa sint, qui hanc utramque repudiet, is philosophiam Platonis omnem funditus evertat necesse est. Quis ergo primus omnium Platonicis demonstrationibus repugnare aggressus est, atque animum immortalitate simul ac facultate omni spoliare ? Quis autem alius præter Aristotelem ? Nam ex aliis quidem, partim eum aliquandiu permanere concedunt, partim, si minus hoc probant, vim certe aliquam et motionem in corpore cum propriis quibusdam functionibus animo relinquunt. Aristoteles autem, quo magnificentius animum Plato celebraverat, cum illum et ortus principium, Deique institutionem appellaret, hoc egit contra vehementius, ut eumdem abjiceret ac dedecoraret, imo vero nihil propemodum esse ostenderet. Enimvero neque spiritum illum esse, neque ignem, neque omnino corpus, imo nec etiam incorporeum, sic quidem ut ipse sit ac moveatur ex sese : quod ipsum nec ei concedit, ut est in corpore : prorsus ut immobilis ille sit, atque ut ita dicam, inanimus. Cujusmodi enim illud est, ut primarios etiam in agendo motus animo vel au-

(13) *Μαθήσεις ἀναμνήσεις.* Vide Platonem in *Phædone*, pag. 382 et seq., pro hujus erroris defensione longius quam par esset acriusque pugnantem.

(14) *Τὸ σῶμα δέ.* Hæc si retines, sententiam funditus omnem evertis, ut mediocriter attendenti patet. At τοσούτῳ, vel τόσῳ δή, et sensum implet, et superiori ὅσῳπερ optime respondet.

(15) *Οὔτε γὰρ πνεῦμα*, etc. Lege Aristotelem, lib. I *De anima*, cap. 2 et seq. ad libri calcem.

(16) *Πρωτουργοὺς κινήσεις.* Plato lib. X *De legib.*, Ἄγει μὲν δὴ ψυχὴ πάντα τὰ κατ' οὐρανὸν, καὶ γῆν, καὶ θάλατταν, ταῖς αὐτῆς κινήσεσιν, αἷς ὀνόματά ἐστι, βούλεσθαι, σκοπεῖσθαι, ἐπιμελεῖσθαι, βουλεύεσθαι, δοξάζειν, ὀρθῶς, ἐψευμένως, χαίρουσαν, λυπουμένην, θαρροῦσαν, φοβουμένην, μισοῦσαν, στέργουσαν· καὶ πάσαις, ὅσαι τούτων ξυγγενεῖς, ἢ πρωτουργοὶ κινήσεις, τὰς δευτερουργοὺς αὖ παραλαμβάνουσαι κινήσεις σωμάτων, ἄγουσι πάντα εἰς αὔξησιν, καὶ φθίσιν, καὶ διάκρισιν, καὶ σύγκρισιν, etc. Aristoteles autem lib. I *De anima*, cap. 5, vel 4, ut in aliis editionibus functiones istas toti potius homini, quam animo uni tribuendas existimat, Τὸ δὲ λέγειν, inquit, ὀργίζεσθαι τὴν ψυχὴν, ὅμοιον κἂν εἴ τις λέγοι, τὴν ψυχὴν ὑφαίνειν, ἢ οἰκοδομεῖν. Βέλτιον γὰρ ἴσως, μὴ λέγειν τὴν ψυχὴν ἐλεεῖν, ἢ μανθάνειν, ἢ διανοεῖσθαι, ἀλλὰ τὸν ἄνθρωπον τῇ ψυχῇ. Quæ doctrina vera est, nec, opinor, a Platone ipso negata, quemadmodum alias idem Aristoteles vere animum seu mentem intelligere pronuntiat, ut lib. III *De anima*, cap. 5, Ὃ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς· λέγω δὲ νοῦν, ᾧ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχή.

(17) *Δικαίαρχος.* Hopperus Aristotelem hic διαλαίαρχον, *justitiæ principem*, dici arbitratus est. Dicæarchus iste philosophus erat ex Messana Siciliæ urbe, Ἀριστοτέλους ἀκουστής, ut scribit Suidas. De hoc multa passim Tullius, ut *Tuscul.* I, sect. 21 : *Dicæarchus autem*, inquit, *in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, primo libro multos loquentes facit : duobus Pherecratem quemdam Pthiotam senem, quem ait Deucalione ortum, disserentem inducit ; nihil esse omnino animum, et hoc esse totum nomen inane, frustraque animalia et animantes appellari.* Et sect. 77 : *Acerrime autem*, inquit, *deliciæ meæ Dicæarchus contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui*

Digitized by Google

deat, vel cogatur adimere, deliberationem, cogitationem, opinationem, recordationem, ratiocinationem! **810** Animi quippe motus isti non sunt, inquit noster hic naturæ scriba. Dignus videlicet, quem externis de rebus aliquid percepisse credamus, qui tantum ab animo ipse suo aberravit, ut ne propriam quidem ejus esse cogitationem assequi potuerit. Nec enim animus, inquit, sed homo potius efficit hæc omnia : animus vero manet immobilis. Itaque hunc secutus postea Dicæarchus, id quod ex ea doctrina consequens erat optime cum videret, totam animi naturam funditus sustulit. Nam constat illud quidem, esse aliquid animum, quod cerni per sese non possit : quo fit, ut saltem propter nullam sensuum operationem, animum esse dare debeamus. At vero delitescentis animi motiones, eo compellere nos videntur, uti aliquid ipsum esse fateamur. Nemo enim fere est qui hæc animi propria non esse intelligat, deliberare, considerare, et quocunque modo cogitare. Nam dum et corpus, et corporis facultates videmus, simulque genus illud functionum corporis esse non posse concludimus; aliud continuo quidpiam, quod per sese deliberet, in nobis esse, atque illud ipsum animum esse concedimus. Unde enim, si non inde, aliquid unquam de animo credidimus? Si quis igitur ista, quibus maxime proditur animus, eidem eripiens, alii cuidam rei tribuerit, is profecto, nec ullum, unde animus esse deprehendatur, vestigium, nec ubi usus animi aliquis esse possit, omnino quidquam relinquet. Quid igitur opis, qui animum immortalem esse defendet, ab eo qui animum ipsum interimat, exspectare possit? aut qui modi ejus, quo per sese illum moveri dicimus, ab iis doctrina ulla speretur, qui nullum prorsus ei motum concedant? Esto, dicat aliquis : at certe mentis immortalitatem quod attinet, Aristoteles cum Platone consentit. Is enim, ut non omnem animum immortalem esse velit, mentem quidem et divinam esse, et corruptionis expertem fatetur. Ergo, quæ mentis hujus essentia sit, quæ natura, unde vel ducat originem, vel hominibus inseratur, quo denique rursus avolet, idem ipse noverit : si tamen eorum omnino quæ de mente disputat, quidquam intelligit, ac non potius orationis obscuritate suam hac in re dubitationem dissimulans, ansam reprehensionis evitat, ac sepiarum more, tenebris sese, quo difficilius capiatur, involvit. Quanquam hic etiam penitus a Platone dissentit. Is enim mentem negat seorsum ab animo posse consistere; Aristoteles contra mentem ab animo sejungit ac separat. **811** Deinde, immortalitatem Plato, quod aliter fieri non posse videat, conjunctæ cum animo menti attribuit, qua solam hanc Aristoteles ab animoque disjunctam frui arbitratur. Postremo, migrare animum ex corpore, quod ita Platoni visum esset, probare non potuit : mentem idem ab animo, quoniam id Plato fieri non posse sentiebat, vel invitam abstraxit. » Hæc Atticus. Quibus libenter quæ sequuntur totidem verbis ex Plotino subjungam.

A ἀκόλουθον ἱκανὸς ὢν θεωρεῖν, ἀνῄρηκε τὴν ὅλην ὑπόστασιν τῆς ψυχῆς. Ὅτι μὲν γὰρ ὁράτόν τι καὶ ἀφανές ἐστιν ἡ ψυχή, δῆλον· ὥστε οὐκ ἂν διά γε τὴν ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων ἐνέργειαν δοίημεν εἶναι ψυχήν· αἱ δὲ κινήσεις αὐτῆς ἀφανοῦς οὔσης, ἀναγκάζειν ἡμᾶς δοκοῦσιν εἶναί τι τὴν ψυχὴν ὁμολογεῖν. Ταῦτα γὰρ ἅπας τις συνιέναι δοκεῖ τῆς ψυχῆς ὄντα, τὸ βουλεύεσθαι, καὶ σκοπεῖσθαι, καὶ καθ' ὃν δήποτε τρόπον διανοεῖσθαι. Ὅταν γὰρ ἴδωμεν τὸ σῶμα, καὶ τὰς τούτου δυνάμεις, καὶ ἐνθυμηθῶμεν δὲ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, ὡς οὐ σώματος οὔσας, δίδομεν εἶναί τι ἐν ἡμῖν ἕτερον τὸ βουλευόμενον· τοῦτο δὲ εἶναι τὴν ψυχήν. Ἐπεὶ πόθεν ἀλλαχόθεν ἐπιστεύσαμεν ὑπὲρ ψυχῆς; Ἂν οὖν τις ἐξ ὧν μάλιστα ψυχὴ φαίνεται, ταῦτα ἀφελόμενος ἑτέρῳ τινὶ προσάψῃ πράγματι, B οὔτε ὅθεν οὖσα ἐμφαίνεται καταλέλοιπεν, οὔτε ὅ τι χρήσιμος ἂν εἶναι δοκοίη. Τίς οὖν ἡ βοήθεια τῷ τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι θέλοντι παρὰ τοῦ τὴν ψυχὴν ἀποκτιννοῦντος; Τίς δὲ ἡ διδασκαλία τοῦ τρόπου τῆς κινήσεως, καθ' ὃν αὐτοκίνητον αὐτήν φαμεν, παρὰ τῶν μηδὲ τὸ παράπαν αὐτῇ κίνησιν νεμόντων; Ναί· ἀλλὰ κατά γε τὴν ἀθανασίαν τοῦ νοῦ φήσαι τις ἂν αὐτὸν κοινωνεῖν Πλάτωνι. Καὶ γὰρ εἰ μὴ πᾶσαν βούλεται τὴν ψυχὴν ἀθάνατον εἶναι, τόν γε νοῦν ὁμολογεῖ θεῖόν τε καὶ ἄφθαρτον εἶναι. Τίς μὲν οὖν τὴν οὐσίαν καὶ τὴν φύσιν ὁ νοῦς, ὅθεν ὤν, καὶ πόθεν ἐπεισκρινόμενος τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ποῦ πάλιν ἀπαλλαττόμενος, αὐτὸς ἂν εἰδείη· εἴ γέ τι συνίησιν ὧν λέγει περὶ τοῦ νοῦ, καὶ μὴ τὸ ἄπορον τοῦ πράγματος τῷ ἀσαφεῖ τοῦ λόγου περιστέλλων, ἐξίσταται τὸν C ἔλεγχον, ὥσπερ αἱ σηπίαι τὸ δυσθήρευτον ἐκ τοῦ σκοτεινοῦ πoριζόμενος. Πάντως δὲ καὶ ἐν τούτοις διαφέρεται Πλάτωνι. Ὁ μὲν γάρ φησι νοῦν ἄνευ ψυχῆς ἀδύνατον εἶναι συνίστασθαι· ὁ δὲ χωρίζει τῆς ψυχῆς τὸν νοῦν. Καὶ τὸ τῆς ἀθανασίας ὁ μὲν μετὰ τῆς ψυχῆς αὐτῷ δίδωσιν, ὡς ἄλλως οὐκ ἐνδεχόμενον· ὁ δέ φησιν αὐτῷ μόνῳ χωριζομένῳ τῆς ψυχῆς τοῦτο περιγίνεσθαι. Καὶ τὴν μὲν ψυχὴν τοῦ σώματος οὐκ ἠξίωσεν ἐκβαίνειν, ὅτι Πλάτωνι τοῦτο ἤρεσε· τὸν δὲ νοῦν ἀπορρήγνυσθαι τῆς ψυχῆς ἠνάγκασεν, ὅτι ἀδύνατον ἔγνω Πλάτων τὸ τοιοῦτο. » Ταῦτα μὲν ὁ Ἀττικός. Συνάψω δὲ αὐτοῖς καὶ τὰ Πλωτίνου τόνδ' ἔχοντα D τὸν τρόπον.

CAPUT X.

Ex secundo Plotini De animorum immortalitate *libro, adversus Aristotelem, qui animum entelechiam esse defendit.*

« Entelechia, inquit, de animo quemadmodum Lesbiaci *vocantur, quod Mitylenis sermo habetur, in quibus vulti efficere animos esse mortales.* Hujus etiam apud Plutarchum, Athenæum, et alios, crebra

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

Πλωτίνου, ἐκ τοῦ Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς *δευτέρου, πρὸς Ἀριστοτέλην ἐντελέχειαν τὴν ψυχὴν φήσαντα εἶναι.*

« Τὸ δὲ τῆς ἐντελεχείας (18) ὧδ' ἂν τις ἐπισκέmentio

(18) *Τὸ δὲ τῆς ἐντελεχείας.* Locum hunc Plotini exstare non puto. Mihi quidem libri tantum secundi

Digitized by Google

ψαιτο, πῶς περὶ ψυχῆς λέγεται. Τὴν ψυχὴν φασιν ἐν τῷ συνθέτῳ εἴδους τάξιν ὡς πρὸς ὕλην τὸ σῶμα ἔμψυχον ἔχειν, σώματος δὲ οὐ παντὸς εἶδος, οὐδὲ ᾗ σῶμα, ἀλλὰ φυσικοῦ, ὀργανικοῦ, δυνάμει ζωὴν ἔχοντος. Εἰ μὲν οὖν ᾗ παραβέβληται, ὡμοίωται, ὡς μορφὴ ἀνδριάντος πρὸς χαλκόν· καὶ διαιρουμένου τοῦ σώματος συμμερίζεσθαι (19) τὴν ψυχὴν, καὶ ἀποκοπτομένου τινὸς μέρους, μετὰ τοῦ ἀποκοπέντος ψυχῆς μόριον εἶναι, τήν τε ἐν τοῖς ὕπνοις ἀναχώρησιν μὴ γίνεσθαι, εἴπερ δεῖ πρασφυᾶ τὴν ἐντελέχειαν, οὗ ἐστιν, εἶναι· τὸ δ' ἀληθὲς, μηδὲ ὕπνον γίνεσθαι. Καὶ μὴν ἐντελεχείας οὔσης, οὐδὲ ἐναντίωσιν λόγου πρὸς ἐπιθυμίας· ἓν δὲ καὶ ταὐτὸν δι' ὅλου πεπονθέναι τὸ πᾶν, οὐ διαφωνοῦν ἑαυτῷ. Αἰσθήσεις δὲ μόνον δυνατὸν ἴσως γίνεσθαι, τὰς δὲ νοήσεις ἀδύνατον. Διὸ καὶ αὐτοὶ ἄλλην ψυχὴν τὸν νοῦν εἰσάγουσιν, ὃν ἀθάνατον τίθενται. Τὴν οὖν λογιζομένην ψυχὴν ἄλλως ἐντελέχειαν ἢ τοῦτον τὸν τρόπον ἀνάγκη εἶναι, εἰ δεῖ τῷ ὀνόματι τούτῳ χρῆσθαι. Οὐδ' ἡ αἰσθητικὴ, εἴπερ καὶ αὕτη τῶν αἰσθητῶν ἁπάντων τοὺς τύπους ἔχει, αὐτοὺς οὐ μετὰ τοῦ σώματος ἄρα ἕξει· εἰ δὲ μὴ, οὕτως ἐνέσονται ὡς μορφαὶ καὶ εἰκόνες· ἀλλ' ἀδύνατον ἄλλως δέχεσθαι, εἰ οὕτως ἐνεῖεν. Οὐκ ἄρα οὔσ' ἀχώριστος ἐντελέχεια. Καὶ μὴν οὐδὲ τὸ ἐπιθυμοῦν, μὴ σιτίων, μηδὲ ποτῶν, ἀλλ' ἄλλων παρὰ τὰ τοῦ σώματος, οὐδὲ αὐτὸ ἀχώριστος ἐντελέχεια. Λοιπὸν δὲ τὸ φυτικὸν ἂν εἴη, ὃ ἀμφισβήτησιν ἂν δόξειεν ἔχειν, μήποτε τοῦτον τὸν τρόπον ἐντελέχεια ἀχώριστος ᾖ. Ἀλλ' οὐδὲ τοῦτο φαίνεται οὕτως ἔχον. Εἰ γὰρ ἡ ἀρχὴ παντὸς φυτοῦ περὶ τὴν ῥίζαν, καὶ αὐξανομένου τοῦ ἄλλου σώματος περὶ τὴν ῥίζαν, καὶ κάτω (20) ἐν πολλοῖς τῶν φυτῶν, ἡ ψυχὴ δηλονότι ἀπολιποῦσα τὰ ἄλλα μέρη, εἰς ἕν τι συνεστάλη· οὐκ ἄρα ἦν ἐν τῷ ὅλῳ ὡς ἀχώριστος ἐντελέχεια. Καὶ γὰρ αὖ ἐστι, πρὶν αὐξηθῆναι τὸ φυτὸν, ἐν τῷ ὀλίγῳ ὄγκῳ. Εἰ οὖν καὶ εἰς ὀλίγον ἔρχεται ἐκ μείζονος φυτοῦ, καὶ ἐξ ὀλίγου ἐπὶ πᾶν, τί κωλύει καὶ ὅλως χωρίζεσθαι; Πῶς δ' ἂν, καὶ ἀμερὴς οὖσα, μεριστοῦ τοῦ σώματος ἐντελέχεια γένοιτο μεριστή; Ἥ τε αὐτὴ ψυχὴ ἐξ ἄλλου ζώου ἄλλο γίνεται· πῶς οὖν ἡ τοῦ προτέρου τοῦ ἐφεξῆς ἂν γένοιτο, εἰ ἦν ἐντελέχεια ἑνός; Φαίνεται δὲ τοῦτο ἐκ τῶν μεταβαλλόντων ζώων εἰς ἄλλα ζῶα. Οὐκ ἄρα τῷ εἶδος εἶναί τινος, τὸ εἶναι ἔχει· ἀλλ' ἔστιν οὐσία, οὐ παρὰ τὸ ἐν σώματι ἱδρύσθαι, τὸ εἶναι λαμβάνουσα, ἀλλ' οὖσα πρὶν καὶ τοῦδε γενέσθαι· οἷον ζώου (21)· οὐ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν γεννήσει. Τίς οὖν οὐσία αὐτῆς; Εἰ δὲ (22) μήτε σῶμα, μήτε πάθος σώματος, πρᾶξις δὲ καὶ ποίησις, καὶ πολλὰ καὶ ἐν αὐτῇ, καὶ ἐξ αὐτῆς· οὐσία παρὰ τὰ σώματα οὖσα, ποία τίς ἐστιν; Ἥ

usurpetur, sic habeto. Animum aiunt, cum animato corpore, veluti cum materia comparatum, in composito formæ rationem habere. Corpus autem accipiunt, non quodlibet, aut quatenus corpus ipsum est, sed naturale, organicum, et potestate vivens. Si ejus ergo similis est, quocum ipse confertur, eoque se modo habet, quo statuæ forma cum ære comparata, sequitur omnino, ubi corpus dividitur, animi simul divisionem fieri; ac resecta parte corporis, cum ea pariter animi partem esse aliquam: adeoque nec in somnis secessionem ipsius ullam contingere: cum entelechiam illam cum eo cujus propria est, ab ortu complexam esse oporteat: imo vero somnum reipsa nullum exsistere concluditur. Deinde si entelechiæ ratio probabitur, nulla jam rationis cum cupiditatibus luctatio relinquetur, sed uno prorsus eodemque sensu totum ipsum afficietur, ne a semetipso dissideat. Præterea, sensus fortasse tantum, non item intelligentiæ functiones obiri poterunt. Quocirca, alium insuper animum, hoc est mentem, introducunt, quam immortalem esse confirmant. Alius ergo modus, quam qui ab istis explicatur, necessario afferendus erit, quo animus ratiocinandi facultate præditus, entelechia dicatur, si hoc vocabulum retineri placet. Quin etiam anima illa, quæ sentiendi principium est, quæque rerum sensibus perceptarum easdem, licet absentium, formas conservat ipsa quoque, eas sine corpore conservare non poterit. Hoc autem si dabitur, eæ proinde figurarum imaginumque more in anima residebunt: atqui si hoc inessent modo, non aliter utique recipi ab ea possent. Ut ergo sit entelechia, non ejusmodi tamen est, quæ separari non possit. **812** Ex quo etiam efficitur, ut vel ipsa, non jam esculentorum ac poculentorum, sed eorum etiam quæ sunt extra corpus, appetentia, id genus entelechia esse non possit. Ea superest anima, quæ crescendi vim tribuit, qua de fortassis jure dubitetur, num hæc ipsi entelechiæ ratio convenire possit. Verum, ne illi quidem. Nam si plantæ omnis principium in radice versatur, parteque duntaxat inferiori, quæ a radice propius absit, ut multis in plantis evenire solet, crescente, anima relictis cæteris unam in aliquam sese collegit; talis ergo tota in planta non erat, qualis entelechia, quæ separari non possit. Adde hanc animam in planta, priusquam augeatur, mole jam tum perexigua contineri. Si ergo et majori ex planta, in angustum aliquid contrahitur, et angustiori ex spatio, totum in corpus diffunditur; quid vetat, quominus

Ennead. IV principium occurrit, ubi verbo uno entelechiam perstringit. Nam de animæ immortalitate, non duos, sed unum duntaxat librum ab eo scriptum esse reperio, qui septimus est ejusdem *Ennead.* IV. In quo tamen de entelechia μηδὲ γρύ. Porro vitrea sunt hæc Plotini argumenta, quibus Aristotelicam entelechiam oppugnat.

(19) Forte add. δεῖ.

(20) *Καὶ κάτω.* Alt. ms. legit καὶ τὰ κάτω, quod mihi magis probatur; velim tamen post κάτω virgulam adhiberi, et particulam ὡς ante ἐν πολλοῖς inseri, hoc modo, τὰ κάτω, ὡς ἐν πολλοῖς.

(21) *Γενέσθαι, οἷον ζώου*, etc. Totum hunc locum sic distinguendum, ac legendum existimo, γενέσθαι, οἷον ζώου, οὗ τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν ἂν γεννήσῃ, eo sensu quem expressi.

(22) *Εἰ δέ.* Vel δέ pro γάρ usurpatum, vel in γάρ mutandum videtur.

Digitized by Google

eadem omnino separetur? Jam, quomodo tandem, quæ partibus careat, corporis ejus, quod divisionem subire potest, eidem obnoxia divisioni entelechia esse queat? Atque eadem anima, aliud fit animal ex alio. Quemadmodum igitur, quæ prioris fuerat, alterius anima esse potest, si unius entelechia est? Hoc autem ex iis animantibus, quarum in alias mutatio fit, manifeste convincitur. Essentiam igitur in eo positam anima non habet, quod alicujus forma sit : sed ipsamet substantia est, quæ non ex eo, quod in corpore collocata sit, ut esset accepit; sed jam tum erat, priusquam certi hujus anima fieret, quatenus animalis, cujus corpus animam illam generaret. At quænam igitur illius essentia est? Nam si neque corpus est, neque corporis affectio, et tamen functiones, actiones, multaque id genus et insunt in ea, et ab ea proficiscuntur : cum illa proinde extra corporum ordinem substantia quædam sit, cujusmodi tandem est? Num vero satis per sese liquet, quid vere ac proprie substantiam esse dicamus? Generatio quippe, non substantia, corporeum omne vocari debet, cum generetur, intereatque modo, nec vere sit unquam, sed ejus quod est nonnulla communione servetur, quatenus particeps ejus est. » Hæc Plotinus. Quæ hoc loco persecuti, nihil abs re fecerimus, si ex Porphyrio, quæ ad Boethum *De anima* scribit, deinceps attexemus.

A δῆλον ὅτι ἦν (23) φαμεν ὄντως οὐσίαν εἶναι; Τὸ μὲν γὰρ γένεσις, ἀλλ' οὐκ οὐσία, πᾶν τὸ σωματικὸν εἶναι λέγοιτ' ἄν, γινόμενον καὶ ἀπολλύμενον, ὄντως δὲ οὐδέποτε ὄν, μεταλήψει δὲ τοῦ ὄντος σωζόμενον, καθόσον ἂν αὐτοῦ μεταλαμβάνοι.» Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ Πλωτίνου διήλθομεν, συνιδεῖν οὐκ ἄτοπον καὶ τὰ Πορφυρίῳ ἐν τοῖς πρὸς Βόηθον *Περὶ ψυχῆς* εἰρημένα.

CAPUT XI.

De eodem, ex Porphyrii ad Boethum opere De animo.

« Jam, inquit, adversus eum, qui entelechiam animum vocat, itaque immobilem esse vult, ut tamen alia moveat; **813** disputandum in primis, unde afflatus ille animantis, cum ipse quidem eorum quæ videt, quæque loquitur, nihil intelligit, et tamen animus non id quod adest, quodque præsens est, sed quod futurum intuetur, et pro illius ratione ac natura commovetur. Deinde in ipsa constitutione animantis, unde tandem ejusdem animi consilia, disquisitiones, voluntates, quæ profecto momenta quædam animi sunt, non corporis. » Quibus deinceps ita subjungit : « Animum autem vel gravitati, vel corporeis quibusdam et immobilibus, uniusque formæ qualitatibus similem facere, pro quibus aut movetur quod iis subjectum est, aut tale quid efficitur; hominis esset, aut sponte aut præter voluntatem ab animi dignitate prorsus aberrantis, nec videntis ullo modo, animi præsentia vivum fieri corpus animantis, ut ignis præsentia, vicina in aqua per seipsam frigida, calor excitatur, et aer qui absque solis lumine obscurus maneat, ejusdem ortu collustratur. Atqui nec aquæ calor, ignis calor est, aut ipsemet ignis; nec aeris lux, ingenitum soli lumen. Ita corporis animatio, quæ cum gravitate quadam et corporea qualitate confertur, animus ille non est, qui collocatus in corpore, vitalem ei quemdam suapte vi spiritum infundit. » Idemque postea : « Quæ de animo dicuntur ab aliis, ea nos certe quidem pudore suffundunt. Quem enim definitionis ejus non pudeat, per quam animus corporis naturalis et organici entelechia constituitur? Cui non ejus indignitatis plena videatur oratio, qui eo vel spiritum, vel spiritalem ignem contineri doceat, qui circumstantis aeris

B

C

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Πορφυρίου περὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀπὸ τῶν πρὸς Βόηθον Περὶ ψυχῆς.

« Πρὸς δὲ τὴν ἐντελέχειαν (24) τὴν ψυχὴν εἰπόντα, καὶ ἀκίνητον παντελῶς οὖσαν κινεῖν ὑπειληφότα, ῥητέον πόθεν οἱ ἐνθουσιασμοὶ τοῦ ζώου, μηδὲν μὲν ξυνιέντος ὧν ὁρᾷ τε καὶ λέγει, τῆς δὲ ψυχῆς καὶ τὸ μέλλον καὶ μὴ ἐνεστὼς βλεπούσης, καὶ κατὰ ταὐτὸ κινουμένης. Πόθεν δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ζώου συστάσεως, αἱ τῆς τοῦ ζώου ψυχῆς βουλαί τε, καὶ σκέψεις, καὶ θελήσεις ῥοπαὶ οὖσαι τῆς ψυχῆς, καὶ οὐ τοῦ σώματος. » Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγει· « Τὸ δὲ βαρύτητι ἀπεικάζειν τὴν ψυχήν, ἢ ποιότησι μονοειδέσι καὶ ἀκινήτοις σωματικαῖς, καθ' ἃς ἢ κινεῖται, ἢ ποιόν ἐστι τὸ ὑποκείμενον, ἐκπεπτωκότος ἦν τέλεον ἢ ἑκόντος ἢ ἄκοντος τῆς ψυχικῆς ἀξίας· καὶ οὐδαμῶς καθεωρακότος, ὡς παρουσίᾳ μὲν τῆς ψυχῆς ζωτικὸν γέγονε τὸ τοῦ ζώου σῶμα, ὡς πυρὸς παρουσίᾳ θερμὸν τὸ παρακείμενον ὕδωρ, ψυχρὸν ὂν καθ' ἑαυτό· καὶ ἡλίου ἀνατολῇ πεφώτισταί γε ὁ ἀὴρ, σκοτεινὸς ὢν ἄνευ τῆς τούτου ἐκλάμψεως. Ἀλλ' οὔτε ἡ θερμότης τοῦ ὕδατος ἡ θερμότης ἦν τοῦ πυρὸς, οὔτε τὸ πῦρ, οὔτε τὸ ἀέριον φῶς τὸ σύμφυτον τῷ ἡλίῳ φῶς. Ὡσαύτως οὐδὲ ἡ τοῦ σώματος ἐμψυχία, ἥτις ἔοικε τῇ βαρύτητι καὶ τῇ περὶ σῶμα ποιότητι, ἡ ψυχὴ ἡ ἐν τῷ σώματι καταταχθεῖσα, δι' ἣν καὶ πνοῆς τινος ζωτικῆς μετέσχε τὸ σῶμα. » Εἶθ' ἑξῆς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Τὰ μὲν οὖν ἄλλα ὅσα περὶ αὐτῆς εἰρήκασιν ἄλλοι, αἰσχύνην ἡμῖν φέρει. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχρὸς ὁ ἐντελέχειαν τιθεὶς τὴν ψυχὴν λόγος; σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ; Πῶς δὲ οὐκ αἰσχύνης γέμων ὁ πνεῦμά πως ἔχειν αὐτὴν ἀποδιδοὺς, ἢ πῦρ νοερὸν, τῇ περιψύξει καὶ οἷον βαφῇ τοῦ ἀέρος ἀναφθὲν, ἢ στομωθέν; ὅ τε ἀτόμων ἄθροισμα θεὶς, ἢ ὅλως ἀπὸ σώματος αὐτὴν γεννᾶσθαι ἀποφαινόμενος; » Ὃν δὴ λόγον ἐν νόμοις ἀσεβῶν ἀσεβῆ εἶναι ἀπεφήνατο. Αἰσχύνης οὖν πάντες οὗτοι πλήρεις λόγοι. Ἐπὶ δὲ τῷ

(23) *Ὅτι ἦν.* Reponendum arbitror, ὅ τι ἦν. Apud philosophos enim, τὸ τί ἦν εἶναι, frequentissimum est, ἀντὶ τῆς οὐσίας, καὶ τῆς φύσεως.

(24) *Πρὸς δὲ τὴν ἐντελ.* Porphyriana hæc Plotinianis robustiora non sunt.

Digitized by Google

λέγοντι αὐτοκίνητον οὐσίαν οὐκ ἄν τις, φησίν, αἰσχυνθείη.

A refrigeratione, et asperso quasi humore, vel succendatur, vel etiam roboretur? Quis de eo non idem sentiat, qui aut ex atomorum conjunctione conflatum, aut omnino ex corpore procreatum animum arbitretur? » Quam sane doctrinam ipsemet in legibus, et impiorum hominum, et impiam esse declaravit. Flagitiosa igitur et indigna est ejusmodi omnis oratio. At qui animum, naturam per sese mobilem esse statuerit, hujus, inquit, neminem jure pudeat.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

Πρὸς τὸν αὐτὸν, διενεχθέντα τῷ Πλάτωνι καὶ ἐν τῷ περὶ τῆς καθόλου ψυχῆς λόγῳ. Ἀπὸ τῶν αὐτῶν (25).

« Ἔτι τοῦ Πλάτωνος λέγοντος τὴν ψυχὴν διακοσμεῖν τὰ πάντα, διήκουσαν διὰ πάντων, καὶ ταύτην, ἀφ' ἧς καὶ οἱ λοιποὶ διοικεῖσθαι συγχωροῖεν ἂν ἕκαστα, καὶ μηδὲν ἄλλο εἶναι τὴν φύσιν ἢ ψυχὴν, καὶ δηλονότι ψυχὴν οὐκ ἄλογον, καὶ ἐκ τούτων συνάγοντος, ὅτι πάντα κατὰ πρόνοιαν γίνεται, εἴ γε καὶ κατὰ φύσιν· πρὸς οὐδὲν τούτων ἡμῖν Ἀριστοτέλης ὁμολογεῖ. Οὐ γὰρ εἶναι τὴν φύσιν ψυχὴν, καὶ τὰ περὶ γῆν ὑπὸ μιᾶς φύσεως διοικεῖσθαι. Εἶναι γὰρ ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἄλλας καὶ τὰς (26) αἰτίας. Τῶν μὲν γὰρ οὐρανίων ἀεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἐχόντων, αἰτίαν τὴν εἱμαρμένην ὑποτίθησι· τῶν δὲ ὑπὸ σελήνην τὴν φύσιν· τῶν δὲ ἀνθρωπίνων, φρόνησιν καὶ πρόνοιαν, καὶ ψυχήν· τὸ μὲν γλαφυρὸν ἐν ταῖς τοιαύταις διαιρέσεσι παρεχόμενος, τὸ δὲ ἀναγκαῖον οὐ συνορῶν. Εἰ γὰρ μὴ μία εἴη δύναμις ἔμψυχος, διήκουσα διὰ τοῦ παντὸς, καὶ πάντα συνδοῦσα καὶ συνέχουσα, οὔτ' ἂν εὐλόγως τὸ πᾶν οὔτε καλῶς διοικούμενον εἶναι δύναιτο. Τῆς δ' αὐτῆς ἦν ἄρ' ἀβλεψίας, καὶ πόλιν ἐλπίσαι ποτὲ καλῶς χωρὶς ἑνώσεως διαγενέσθαι, καὶ τὸ πᾶν τόδε ἡγήσασθαι πάγκαλον τῷ λόγῳ διαφυλάξειν· οἷόν περ φαίνεται, μὴ συνδήσαντα καὶ συναρμόσαντα ἑνός τινος ὁμοίου κοινωνίᾳ. Καὶ τοιοῦτον μέν τι πρᾶγμα τὸ διοικοῦν ἕκαστα εἶναί φησιν, οἷον ἀρχὴν εἶναι κινήσεως· τοῦτο δὲ εἶναι ψυχὴν ὁμολογεῖν οὐ βούλεται· καίτοι καὶ τοῦ Πλάτωνος αὐτοῦ δεικνύντος, ὅτι τοῖς κινουμένοις ἅπασιν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς κινήσεως ἡ ψυχή. Καὶ ὃ μὲν ἂν ἔργον εἴη ψυχῆς λογικῆς καὶ φρονίμου, τὸ μηδὲν μάτην ποιεῖν, τοῦτο ἀνατίθησι τῇ φύσει, τοῦ δὲ ὀνόματος αὐτῇ τῆς ψυχῆς οὐ μεταδίδωσιν· ὥσπερ ἐκ τῶν ὀνομάτων, ἀλλ' οὐκ ἐκ τῶν δυνάμεων, τῶν πραγμάτων λαμβανομένων.

CAPUT XII.

Adversus eumdem, in illa etiam de universi animo disputatione a Platone dissidentem. Ex Attico.

814 « Præterea, cum Plato, inquit, animum cuncta permeantem rebus omnibus ornatum afferre dicat, atque ejusmodi esse, quem sua vi singula moderari ac regere cæteri quoque libenter concedant, naturam porro, aliud esse nihil quam animum, eumque certe non rationis expertem : indeque concludat, omnia quæ naturæ vis efficiat, Providentiæ consilio fieri : nihil eorum est, in quo nobiscum Aristoteli conveniat. Is enim et naturam animum esse, et unius tantum naturæ vi, quæ ad terram pertinent, gubernari negat. Causas enim alias atque alias rerum esse singularum. Ac cœlestium quidem, utpote quæ similes usque sui, et eodem semper in statu permaneant, causam vult esse fatum ; earum vero quæ luna inferiores sunt, naturam ; humanarum denique, prudentiam, Providentiam, et animum. Quo in rerum causarumque discrimine statuendo, venustatem aliquam secutus est, quod necessitatis erat non vidit. Nam si vis una quædam animata non esset, quæ universa pervadens, colligaret eadem atque contineret, nunquam hujus in universi dispositione tantum vel sapientiæ vel pulchritudinis cerneretur. Et ejusdem profecto cæcitatis est, uti civitatem aliquam egregie sine conjunctione habituram sperare, ita huic universo, eximiam illam ac singularem quam cernimus partium omnium speciem, defendere te ratiocinando posse arbitrari, nisi ea similis alicujus communione consocies atque devincias. Cæterum, quod res singulas moderetur, id quidem motus principium esse ait, idem tamen animum esse fateri non vult, tametsi rebus in omnibus quæ moventur, principium fontemque motus animum esse Plato demonstrarit. Quod autem animi ratione præditi atque sapientis proprium sit, nihil ut agat frustra, id naturæ totum attribuit, ei tamen animi nomen non tribuit : quasi ex nominibus, non autem ex facultatibus rerum initia viresque sumantur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

Πρὸς τὸν αὐτὸν διαπαίξαντα καὶ τὰς παρὰ τῷ Πλάτωνι ἰδέας, ἃς οὐκ ἀγνοεῖν καὶ οἱ Ἑβραίων ἤδη πρότερον συνεστήσαντο λόγοι. Ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ.

« Τὸ δὲ κεφάλαιον (27) καὶ τὸ κῦρος τῆς Πλάτωνος αἱρέσεως, ἡ περὶ τῶν νοητῶν διάταξις, ἠτίμασται

CAPUT XIII.

Adversus eumdem Platonicas ideas illudentem, quas ne ipsis quidem Hebræis ignotas fuisse, superioribus eorum testimoniis jam vidimus. Ex eodem.

815 « Postremo, quod caput est, inquit, ac Platonicæ philosophiæ cardo, rerum sola mente per-

(25) Ἀπὸ τῶν αὐτῶν. Legendum ἀπὸ τῶν Ἀττικοῦ. Sequentes enim disputationes Attici sunt, ut ex stylo et tota disserendi ratione manifeste constat.

(26) Forte add. ἄλλας.

(27) *Τὸ δὲ κεφάλαιον*, etc. Ita Socrates ipse apud Lucianum, dialog. qui *Βίων πράσις* inscribitur. Quærebat ex eo mercator, τῆς δὲ σοφίας, τί σοι τὸ κεφάλαιον; respondet Socrates, Αἱ ἰδέαι, καὶ τὰ τῶν ὄντων παραδείγματα. Ὁπόσα γὰρ δὴ ὁρᾷς, τὴν γῆν, τάπι γῆς, τὸν οὐρανὸν, τὴν θάλατταν· ἀπάντων τούτων εἰκόνες ἀφανεῖς ἑστᾶσιν ἔξω τῶν ὅλων. Cui Mercat., Ποῦ δὲ ἑστᾶσιν; ille autem, Οὐδαμῶς (*cor.:* οὐδαμοῦ), εἰ γάρ που εἶεν, οὐκ ἂν εἶεν, etc. In quibus et ridiculus est more suo Lucianus, et ridiculum Socratem facit.

Digitized by Google

ceptarum doctrina, quantum in Aristotele fuit, illusa, conculcata, probrisque omnibus jactata est. Cum enim intelligere non posset, res maximas atque divinas, quæ longe cæteris antecellant, simili aliqua facultate ad sui cognitionem indigere, minuta quadam sua et humili subtilitate confisus (quæ ut terrestrium in rerum naturam penetrare posset, earumque veritatem perspicere, purissimam tamen illam ac sincerissimam propriæ veritatis lucem intueri non poterat), adeoque se ipso, quodam quasi rerum illarum captu suo longe superiorum canone arbitroque usus, peculiares illas, cujusmodi Plato agnoverat, naturas valere jussit, illaque omnium altissima, nugas insulsasque cantilenas, et circulatorum fabulas appellare ausus est. Quippe summum illud atque ultimum est Platonicorum dogmatum, quod in spiritali hac et sempiterna idearum natura versatur. Ubi proinde supremus animo labor certamenque proponitur. Nam qui ad illam aspirare eaque frui potuerit, is beatus omnino; cui eamdem intueri ac pervidere non licuerit, omni felicitate vacuus spoliatusque relinquitur. Itaque hoc ubique Plato et omni ratione contendit, ut harum naturarum vim potestatemque demonstret. Negat enim aut ullius omnino rei causam commode reddi posse, nisi quæ harum communione nitatur, aut veri ullius haberi notitiam, nisi quæ ad easdem revocetur. Imo nec rationis ullum iis in omnibus pilum esse defendit, qui non earum substantiam fateantur. Et vero qui Platonicæ doctrinæ auctoritatem ac pondus addere statuerunt, hac præsertim in disputatione multi esse solent. Quod quidem necessario faciunt, nec enim Platonicum amplius quidquam tueri possunt, nisi eis primarias illas principesque naturas Platonis in gratiam concesseris. Hæc enim illa sunt, quibus cæteris omnibus maxime antecellit. Deum enim ipse cum universorum parentem ac molitorem, adeoque dominum et moderatorem agnosceret: cum idem ex nostris hisce operibus intelligeret, artificem id ante quod effecturus sit animo comprehensum tenere, ac tum demum quam illius speciem cogitando informarit, eam ipsis in rebus similitudine quadam exprimere: divinas similiter notiones, quæ rebus antiquiores, et eorum quæ fiunt exempla sint, eædemque incorporeæ ac mente sola perceptæ, similesque sui semper, et eodem in statu permanentes; denique cum præcipua quadam ratione primum exsistentes, **816** tum cæteris deinde causæ quamobrem eo modo sint, quo singula sunt, pro sua cujusque cum principibus illis similitudine: notiones, inquam, illas nec videri facile, nec oratione satis explicari posse cum animadverteret; is quan-

καὶ προπεπηλάκισται, καὶ παντοίως, τό γε ἐξὸν (28) ἐπ' Ἀριστοτέλει, περιύβρισται. Οὐ γὰρ δυνάμενος ἐννοῆσαι, ὅτι τὰ μεγάλα καὶ θεῖα καὶ περιττὰ τῶν πραγμάτων παραπλησίου τινὸς δυνάμεως εἰς ἐπίγνωσιν δεῖται· τῇ δ' αὐτοῦ λεπτῇ καὶ ταπεινῇ δριμύτητι πιστεύων, ἥτις διαδῦναι μὲν τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων, καὶ τὴν ἐν τούτοις ἀλήθειαν ἰδεῖν ἐδύνατο, τῆς δ' ὄντως ἀληθείας ἐποπτεῦσαι τὸ πανεύδιον οὐχ οἵα τε ἦν αὐτῷ· κανόνι θ' αὐτῷ καὶ κριτῇ τῶν ὑπὲρ αὐτὸν χρησάμενος, ἀπέγνω τινὰς εἶναι ἰδίας φύσεις (29), οἵας Πλάτων ἔγνω, λήρους τε καὶ τερετίσματα (30) καὶ φλυαρίας ἐτόλμησεν εἰπεῖν τὰ τῶν ὄντων ἀνώτατα. Τὸ μὲν οὖν ἄκρον τε καὶ ἔσχατον τῶν Πλάτωνος φιλοσοφημάτων ἐστὶ τὸ περὶ τὴν νοητὴν ταύτην καὶ ἀΐδιον οὐσίαν τὴν τῶν ἰδεῶν. Ἔνθα δὴ πόνος τε καὶ ἀγὼν ἔσχατος τῇ ψυχῇ πρόκειται. Ὁ μὲν γὰρ μετασχὼν καὶ ἐφικόμενος αὐτῆς πάντως εὐδαίμων· ὁ δὲ ἀπολειφθεὶς καὶ ἀδυνατήσας θεωρὸς γενέσθαι πάντως ἄμοιρος εὐδαιμονίας καταλείπεται. Καὶ διὰ τοῦτο Πλάτων τε πανταχῇ διαγωνίζεται, δεικνὺς τὴν ἰσχὺν τούτων τῶν φύσεων. Οὔτε γὰρ αἰτίαν ὠντινωνοῦν ἀποδοῦναί φησιν οἷόν τε εἶναι καλῶς, ἂν μὴ τούτων μεθέξει, οὔτε γνῶσίν τινος ἀληθοῦς, ἂν μὴ τῇ πρὸς ταῦτα (31) ἀναφορᾷ· ἀλλ' οὐδὲ λόγου μετέσεσθαί τισιν, εἰ μὴ τὴν τούτων οὐσίαν ὁμολογήσειαν. Οἵ τ' αὖ τὰ τοῦ Πλάτωνος συνιστάναι ἐγνωκότες τὸν πλεῖστον ἀγῶνα τῶν λόγων ἐν τούτῳ τίθενται· πάνυ ἀναγκαίως. Οὐδὲν γὰρ ἔτι τὸ Πλατωνικὸν ἀπολείπεται, εἰ μὴ τὰς πρώτας καὶ ἀρχικωτάτας φύσεις ταύτας συγχωρήσεταί τις αὐταῖς ὑπὲρ Πλάτωνος. Ταῦτα γάρ ἐστιν, οἷς μάλιστα τῶν ἄλλων ὑπερέχει. Νοήσας γὰρ Θεὸν αὐτὸς ὡς τῶν ἁπάντων πατέρα καὶ δημιουργὸν, καὶ δεσπότην, καὶ κηδεμόνα· καὶ γνωρίζων ἐκ τῶν ἔργων τὸν τεχνίτην πρότερον νοῆσαι τοῦτο ὃ μέλλει δημιουργήσειν, εἶθ' οὕτω τῷ νοηθέντι κατόπιν (32), ἐπὶ τῶν πραγμάτων προσάγειν τὴν ὁμοιότητα· ταὐτὸν δὴ τὰ τοῦ Θεοῦ νοήματα πρεσβύτερα τῶν πραγμάτων, τὰ τῶν γενομένων παραδείγματα, ἀσώματα, καὶ νοητὰ, κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντα ἀεὶ, καὶ μάλιστα μὲν πρώτως αὐτὰ ὄντα, παραίτια δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ εἶναι τοιαῦτα ἕκαστα οἷά πέρ ἐστι, κατὰ τὴν πρὸς αὐτὰ ὁμοιότητα, συνιδὼν ὁ Πλάτων ὄντα οὐ ῥᾴστα ὀφθῆναι, οὐ μὴν οὐδὲ λόγῳ σοφῶς δηλωθῆναι δυνάμενα· αὐτὸς ὡς οἷόν τε ἦν ὑπὲρ αὐτῶν εἰπεῖν, καὶ φρονῆσαι, καὶ παρασκευάσαι τοὺς μέλλοντας ἐπακολουθήσειν, πραγματευσάμενος ταῦτα, καὶ τὴν σύμπασαν αὐτοῦ φιλοσοφίαν εἰς τοῦτο συνταξάμενος, περὶ ταῦτά φησι καὶ τὴν τούτων νόησιν τὴν σοφίαν εἶναι καὶ τὴν ἐπιστήμην, δι' ἧς τὸ ἀνθρώπινον τέλος καὶ ἡ μακαριστὴ βιοτὴ παραγίνεται.» Τοσαῦτα ὁ Ἀττικός. Παρῆν δὲ καὶ τούτων ἔτι πλείω ἐκ τῆς δηλωθείσης παραθέσθαι τοῦ ἀνδρὸς γραφῆς· πλὴν ἀλλὰ τοῖς ἐκτεθεῖσιν ἀρκε-

(28) Forte ὄν.

(29) *Ἰδίας φύσεις*. Quid si ἀΐδίους φύσεις?

(30) *Τερετίσματα*. Alludit ad locum illum Aristotelis, ex *Analyticor. posterior.* lib. 1, cap. 22, Τὰ γὰρ εἴδη χαιρέτω· τερετίσματα γάρ ἐστι. Καὶ εἰ ἔστι τι, οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον ἐστίν· οὐ γὰρ ἀποδείξεις περὶ τῶν τοιούτων εἰσίν. Errant qui τερετίσματα *terriculamenta* vertunt, quasi essent τερατεύματα. Notum est τερετίσματα esse fractos solutosque cantus, et metaphorice, μωρολογίας τε καὶ λήρους.

(31) Forte ταύτας.

(32) *Νοηθέντι κατόπιν*. Novo more dictum videtur, pro τοῦ νοηθέντος ἀντικρυς.

Digitized by Google

σθέντες, μεταδησόμεθα καὶ ἐπὶ τὴν τῶν Στωϊκῶν αἵρεσιν. Σωκράτους τοίνυν ἀκουστὴς ἐγένετο Ἀντισθένης, Ἡρακλεωτικός τις ἀνὴρ τὸ φρόνημα, ὃς ἔφη τοῦ ἥδεσθαι τὸ μαίνεσθαι κρεῖττον εἶναι. Διὸ καὶ παρῄνει τοῖς γνωρίμοις μηδέποτε χάριν ἡδονῆς δάκτυλον ἐκτείνειν. Τούτου δὲ ἀκουστὴς γέγονε Διογένης ὁ Κύων, ὃς, καὶ αὐτὸς θηριωδέστατα φρονεῖν δόξας, πολλοὺς ἐπηγάγετο. Τοῦτον Κράτης διεδέξατο· Κράτητος δὲ ἐγένετο Ζήνων ὁ Κιττιεὺς, ὁ τῆς Στωϊκῶν φιλοσόφων αἱρέσεως καταστὰς ἀρχηγός. Ζήνωνα δὲ Κλεάνθης διεδέξατο, Κλεάνθην δὲ Χρύσιππος· τοῦτον δὲ Ζήνων ἕτερος, καὶ οἱ καθεξῆς. Λέγονται δ' οὗτοι πάντες διαφερόντως καὶ βίου στερρoῦ καὶ διαλεκτικῆς ἐπιμεληθῆναι. Τά γέ τοι τῆς κατ' αὐτοὺς φιλοσοφίας δόγματα ὧδέ πως ἔχει.

A tum vel dicendo vel cogitando mens humana consequi, ac cæteris qui ad eam postea cognitionem aspiraturi essent, commonstrare viam poterat, ipsarum in tractationem incumbens, et cunctas eo revocans philosophiæ suæ rationes, in iis demum earumque notitia sapientiam ac scientiam positas esse defendit; quæ nos in humani finis et beatæ vitæ possessionem immittant. » Hactenus Atticus. Quo quidem illius ex opere, plura superioribus addere poteramus: nunc tamen ea protulisse contenti, Stoicorum deinceps ad sectam disciplinamque transeamus. Socrates igitur Antisthenem quemdam, virum sensu animisque tenus Heracleoticum, auditorem habuit, qui cum lætitiæ furorem anteponeret, tum discipulis quoque suis auctor erat, uti voluptatis causa ne digitum quidem tollerent. Huic Diogenes Cynicus operam dedit, qui ferino plane ritu philosophari statuens ipse quoque, adjunxit sibi quamplurimos. Successit ei Crates, qui discipulum habuit Zenonem Cittium, Stoicæ philosophiæ principem. Hujus successor fuit Cleanthes, Cleanthis Chrysippus, Chrysippi alter Zeno, cæterique deinceps. Qui quidem omnes et vitæ constantiam, et disserendi artem singulari studio coluisse dicuntur. Horum ergo decreta philosophica ex sequentibus fere intelliges.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

Περὶ τῆς τῶν Στωϊκῶν φιλοσοφίας· ὅπως τε ὁ Ζήνων τὸν περὶ ἀρχῶν ἀπεδίδου λόγον. Ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου Περὶ φιλοσοφίας *Ἀριστοκλέους.*

« Στοιχεῖον εἶναί φασι τῶν ὄντων τὸ πῦρ, καθάπερ Ἡράκλειτος· τούτου δ' ἀρχὰς ὕλην καὶ Θεὸν, ὡς Πλάτων. Ἀλλ' οὗτοι ἄμφω σώματά φασιν εἶναι, καὶ τὸ ποιοῦν, καὶ τὸ πάσχον, ἐκείνου πρῶτον ποιοῦν αἴτιον ἀσώματον εἶναι λέγοντες· ἔπειτα δὲ καὶ κατά τινας εἱμαρμένους καὶ ὡρισμένους χρόνους ἐκπυροῦσθαι τὸν σύμπαντα κόσμον, εἶτ' αὖθις πάλιν διακοσμεῖσθαι· τὸ μέντοι πρῶτον πῦρ εἶναι καθαπερεί τι σπέρμα, τῶν ἁπάντων ἔχον τοὺς λόγους, καὶ τὰς κτίσας τῶν γεγονότων, καὶ τῶν γινομένων, καὶ τῶν ἐσομένων· τὴν δὲ τούτων ἐπιπλοκὴν καὶ ἀκολουθίαν, καὶ εἱμαρμένην, καὶ ἐπιστήμην, καὶ ἀλήθειαν, καὶ νόμον εἶναι τῶν ὄντων ἀδιάδραστόν τινα καὶ ἄφυκτον. Ταύτῃ δὲ πάντως διοικεῖσθαι τὰ κατὰ τὸν κόσμον ὑπέρευ, καθάπερ ἐν τῇ εὐνομωτάτῃ τινὶ πολιτείᾳ.

CAPUT XIV.

De Stoicorum philosophia: et quemadmodum Zeno de principiorum ratione statuerit. Ex Aristoclis De philosophia *septimo.*

« Rerum, inquit, elementum, uti Heraclitus, ignem esse volunt; ejus vero principia, materiam atque Deum, ut Plato. Verum hoc discrimine, quod Stoici ambo illa, tam efficiens quam patiens, corpora esse dicant; Plato contra primum illum effectorem, incorporeum auctorem esse statuat. Deinde certis quibusdam fatoque constitutis temporibus, **817** mundum universum conflagrare docent, indeque suam denuo speciem ornatumque recipere. Ac primum quidem illum ignem, quasi semen aliquod esse, quod rerum omnium rationes, ac præteritorum simul, præsentium, futurorumque causas contineat. Quarum complexio quædam et consequentia, eorum quæ sunt omnium fatum, scientia, veritas, et lex ejusmodi sit, quæ nullo pacto effugi aut declinari queat. Sic porro quæ in mundo sunt universa, quam optime gubernari, tanquam in republica æquissimis legibus constituta.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

Ὁπόλαν δόξαν ἐπάγονται οἱ Στωϊκοὶ περὶ Θεοῦ, καὶ περὶ συστάσεως τοῦ παντός. Ἀπὸ τῆς Ἐπιτομῆς Ἀρείου Διδύμου (33).

« Ὅλον δὲ τὸν κόσμον σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσι προσαγορεύουσι Θεόν. Τοῦτον δὲ ἕνα μόνον εἶναί φασι καὶ πεπερασμένον, καὶ ζῶον, καὶ ἄϊδιον, καὶ Θεόν. Ἐν γὰρ τούτῳ πάντα περιέχεσθαι τὰ σώματα, κενὸν δὲ μηδὲν ὑπάρχειν ἐν αὐτῷ. Τὸ γὰρ ἐκ πάσης τῆς οὐσίας ποιὸν προσαγορεύεσθαι τὸ κατὰ τὴν διακόσμησιν τὴν τοιαύτην καὶ διάταξιν ἔχον. Διὸ κατὰ

CAPUT XV.

Quam de Deo Stoici, deque hujus universi molitione sententiam introducunt. Ex Arii Didymi Epitoma.

« Mundum, inquit, universum, cum partibus ejus singulis, Deum appellant. Hunc quippe unum duntaxat esse aiunt, absolutum, animantem, sempiternum, ac Deum: illo enim corpora omnia contineri, et vacuum in eo superesse nihil. Enimvero quod ex omni substantia conflatum sit, id ipsum tale quid nominari, quatenus ornatum ejusmodi

(33) *Ἀρείου Διδύμου.* Plures Didymos novimus: qui Arius diceretur, mihi quidem ignotus est: et tamen constanter apud Eusebium sic vocatur. Suspicor non Ἀρείου, sed Ἀτηΐου, vel Ἀττίου legendum esse. Suidas, Δίδυμος, inquit, Ἀτηΐος, ἢ Ἄττιος χρηματίσας, φιλόσοφος Ἀκαδημαϊκὸς, πιθανῶν καὶ σοφισμάτων λύσεις ἐν βιβλίοις β', καὶ ἄλλα πολλά.

Digitized by Google

aliquem partiumque dispositionem complectitur. Itaque si prioris illius ratio habeatur, sempiternum ipsi mundum esse aiunt : sin ornatus iste spectatur, genitum, ac pro infinitarum, seu quæ jam præterierint, seu quæ futuræ postea sint, periodorum conversione mutabilem. Atque ita, quod ex omni substantia tale quid exsistit, mundum esse sempiternum ac Deum ; at mundum appellari, machinam hanc e cœlo, aere, terra, mari, ac propriis singulorum naturis constitutam. Mundum præterea, deorum simul et hominum, imo et omnium omnino, quæ ipsorum causa facta sint, domicilium vocari. Quemadmodum enim civitatis notio quædam et ratio duplex est, altera quatenus domicilium aliquid, altera quatenus multitudinem ex incolarum et civium societate conflatam significat : ita mundus quædam quasi civitas est, ex diis hominibusque constans, sic quidem ut principatum dii teneant, homines eorum imperio subditi teneantur. Cæterum mutuam eorum inter se conjunctionem esse, quam illa, quæ naturæ lex quædam est, communio rationis efficiat. Alia prorsus omnia propter eosdem facta esse. Quibus consentanee ponendum illud est, hominum curam gerere universi moderatorem Deum, quippe qui prolixa benignitate præditus, hominum amans, **818** justusque sit, et virtutum omnium complexione perfectus. Quocirca mundus quoque Ζεύς, hoc est Jupiter, vocatur, quod nobis τοῦ ζῆν, hoc est vivendi sit auctor. Eumdem, prout εἰρομένῳ λόγῳ, id est connexa quadam ratione, quam prætergredi ac violare nihil possit, ex omni æternitate cuncta moderatur, Εἱμαρμένην, hoc est Fatum, insuper appellari : Ἀδράστειαν vero, quasi dicas vim quamdam indeclinabilem, quod ipsum nihil effugiat : Providentiam denique, quod singula, prout cujusque usus exigit, proinde administret. Ducem porro principemque mundi, solem Cleanthes esse voluit, quod et siderum esset omnium maximus, et cunctarum ad rerum administrationem diem et annum, cæterasque tempestates efficeret. Alii ejusdem sectæ philosophi, terram mundi principatum habere maluerunt. Chrysippus eum purissimo ac defæcatissimo ætheri tribuit, quippe qui et omnium sit maxime mobilis, et totam mundi conversionem circumagat. » Hactenus ex Arii Didymi *Epitoma*. Jam adversus eorumdem Stoicorum quæ Porphyrius in iis, quæ ad Boethum *De animo* de Deo sententiam pauca hæc afferre satis erit, rescripsit, totidem verbis opposuit.

A μὲν τὴν προτέραν ἀπόδοσιν ἀΐδιον τὸν κόσμον εἶναί φασι, κατὰ δὲ τὴν διακόσμησιν γεννητὸν καὶ μεταβλητὸν, κατὰ περιόδους ἀπείρους γεγονυίας τε καὶ ἐσομένας. Καὶ τὸ μὲν ἐκ τῆς πάσης οὐσίας ποιὸν κόσμον ἀΐδιον εἶναι καὶ Θεόν· λέγεσθαι δὲ κόσμον σύστημα ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἀέρος, καὶ γῆς, καὶ θαλάττης, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς φύσεων· λέγεσθαι δὲ κόσμον, καὶ τὸ οἰκητήριον θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καὶ τῶν ἕνεκα τούτων γενομένων. Ὃν γὰρ τρόπον πόλις λέγεται διχῶς, τό τε οἰκητήριον καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐνοικούντων σὺν τοῖς πολίταις σύστημα· οὕτω καὶ ὁ κόσμος οἱονεὶ πόλις ἐστὶν ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων συνεστῶσα, τῶν μὲν θεῶν τὴν ἡγεμονίαν ἐχόντων, τῶν δὲ ἀνθρώπων ὑποτεταγμένων. Κοινωνίαν δ' ὑπάρχειν πρὸς ἀλλήλους, διὰ τὸ λόγου μετέχειν, ὃς ἐστι B φύσει νόμος· τὰ δ' ἄλλα πάντα γεγονέναι τούτων ἕνεκα. Οἷς ἀκολούθως νομιστέον προνοεῖν τῶν ἀνθρώπων τὸν τὰ ὅλα διοικοῦντα Θεὸν, εὐεργετικὸν ὄντα, καὶ χρηστὸν, καὶ φιλάνθρωπον, δίκαιόν τε, καὶ πάσας ἔχοντα τὰς ἀρετάς. Διὸ δὴ καὶ Ζεὺς λέγεται ὁ κόσμος, ἐπειδὴ τοῦ ζῆν αἴτιος ἡμῖν ἐστι. Καθόσον δὲ εἰρομένῳ λόγῳ πάντα διοικεῖ ἀπαραβάτως ἐξ ἀΐδίου, προσονομάζεσθαι Εἱμαρμένην· Ἀδράστειαν δὲ, ὅτι οὐδέν ἐστιν αὐτὸν ἀποδιδράσκειν· Πρόνοιαν δ', ὅτι πρὸς τὸ χρήσιμον οἰκονομεῖ ἕκαστα. Ἡγεμονικὸν δὲ τοῦ κόσμου Κλεάνθει μὲν ἥρεσε τὸν ἥλιον εἶναι, διὰ τὸ μέγιστον τῶν ἄστρων ὑπάρχειν, καὶ πλεῖστα συμβάλλεσθαι πρὸς τὴν τῶν ὅλων διοίκησιν, ἡμέραν καὶ ἐνιαυτὸν ποιοῦντα, καὶ τὰς ἄλλας ὥρας. Τισὶ δὲ τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως ἔδοξε γῆν τὸ ἡγεμονικὸν εἶναι τοῦ C κόσμου. Χρυσίππῳ δὲ τὸν αἰθέρα τὸν καθαρώτατον καὶ εἰλικρινέστατον, ἅτε πάντων εὐκινητότατον ὄντα, καὶ τὴν ὅλην περιάγοντα τοῦ κόσμου φοράν.» Ταῦτα μὲν ἡμῖν ἀπὸ τῆς *Ἐπιτομῆς* Ἀρείου Διδύμου προκείσθω. Πρὸς δὲ τὴν περὶ Θεοῦ τῶν Στωϊκῶν δόξαν ἀπαρκεῖ παραθέσθαι τὰς Πορφυρίου λέξεις ἐν τοῖς πρὸς Βόηθον ἀντιγραφεῖσιν αὐτῷ *Περὶ ψυχῆς*, τοιοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον

CAPUT XVI.

Contra Stoicorum de Deo sententiam. Ex Porphyrii ad Boethum opere De animo.

« Deum, inquit, spiritalem quemdam ignem sic appellant, nihil ut eumdem sempiternum facere vereantur, imo etiam ejusmodi, qui omnia depascatur et perimat, quasi nostri hujus ac vulgaris ignis simillimus sit. Adeoque Aristoteli repugnare non dubitant, qui hoc abs sese impetrari non patitur, ut ætheream regionem simili ex igne constituat. Ex quibus si forte quæsieris, qui possit ignis ejusmodi tandiu permanere, diversum quidem illum esse negant, sed talem ei naturam dum tribuunt,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙϚ'.

Πορφυρίου πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν περὶ Θεοῦ δόξαν. Ἀπὸ τῶν πρὸς Βόηθον Περὶ ψυχῆς.

« Τὸν δὲ Θεὸν οὐκ ὀκνοῦσι, πῦρ νοερὸν εἰπόντες, ἀΐδιον καταλιπεῖν, καὶ φθείρειν μὲν πάντα λέγειν καὶ ἐπινέμεσθαι, ὡς τοιοῦτον ὂν πῦρ, οἷον τὸ ἡμῖν συνεγνωσμένον· ἀντιλέγειν τε (34) τῷ Ἀριστοτέλει, παραιτουμένῳ τὸν αἰθέρα ἐκ πυρὸς λέγειν τοιούτου. Ἀπαιτούμενοι δὲ, πῶς τὸ τοιοῦτον ἐπιδιαμένει πῦρ, ἀλλοῖον μὲν πῦρ οὐ λέγουσιν εἶναι, τοιοῦτον δ' εἰπόντες, πιστεύειν αὐτοῖς ἀξιώσαντες εἰποῦσι, τῇ ἀλόγῳ πίστει ταύτῃ ἐπισυνάπτουσιν, ὅτι καὶ ἀΐδιόν ἐστι πῦρ, ἐκ μέρους καὶ τὸ αἰθέριον σβέννυσθαι καὶ ἀν-

(34) Forte ὃ ἐ.

Digitized by Google

ἅπτεσθαι τιθέντες. Ἀλλὰ τὴν τούτων πρὸς μὲν ταῦτα ἀβλεψίαν, πρὸς δὲ τὰ τῶν παλαιῶν ῥᾳθυμίαν τε καὶ καταφρόνησιν, τί ἂν τις ἐπιὼν ἐπὶ πλέον μηκύνῃ;

A midæ orationi fidem haberi volunt; nisi quod insuper tam absurdæ opinioni hoc addunt, ut sempiternum ignem illum esse defendant, cum tamen ætherium exstingui partim, partim accendi velint. Sed eorum aut stuporem, aut veterum hac in disputatione contemptum pluribus exaggerare quid attinet?

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

Ὅτι οὐκ ἂν εἴη σῶμα τὸ ὄν, κατὰ τοὺς Στωϊκούς. Ἀπὸ τοῦ πρώτου Περὶ τἀγάθοῦ *Νουμηνίου.*

« Ἀλλὰ τί δή ἐστι τὸ ὄν; ἆρα ταυτὶ τὰ στοιχεῖα τὰ τέτταρα, ἡ γῆ, καὶ τὸ πῦρ, καὶ αἱ ἄλλαι δύο μεταξὺ φύσεις; Ἆρα οὖν δὴ τὰ ὄντα ταῦτά ἐστιν ἤτοι ξυλλήβδην, ἢ καθ' ἓν γέ τι αὐτῶν; Καὶ πῶς, ἃ γέ ἐστι καὶ γεννητὰ καὶ παλινάγρετα, εἴ γέ ἐστιν ὁρᾷν αὐτὰ ἐξ ἀλλήλων γινόμενα, καὶ ἀπαλλασσόμενα, καὶ μήτε στοιχεῖα ὑπάρχοντα, μήτε συλλαβάς; Σῶμα μὲν ταυτὶ οὕτως οὐκ ἂν εἴη τὸ ὄν. Ἀλλ' ἆρα ταυτὶ μὲν οὔ, ἡ B δ' ὕλη δύναται εἶναι ὄν. Ἀλλὰ καὶ ταύτην παντὸς μᾶλλον ἀδύνατον, ἀῤῥωστίᾳ τοῦ μένειν. Ποταμὸς γὰρ ἡ ὕλη ῥοώδης καὶ ὀξύῤῥοπος, βάθος, καὶ πλάτος, καὶ μῆκος ἀόριστος, καὶ ἀνήνυτος. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Ὥστε καλῶς ὁ λόγος εἴρηκε, φὰς, εἰ ἔστιν ἄπειρος ἡ ὕλη, ἀόριστον εἶναι αὐτήν· εἰ δὲ ἀόριστος, ἄλογον· εἰ δὲ ἄλογος, ἄγνωστον. Ἄγνωστον δέ γε οὖσαν αὐτὴν ἀναγκαῖον εἶναι ἄτακτον· ὡς τεταγμένα γνωσθῆναι πάνυ δήπουθεν ἂν εἴη ῥᾴδιον· τὸ δὲ ἄτακτον οὐχ ἕστηκεν· ὅ τι δὲ μὴ ἕστηκε, οὐκ ἂν εἴη ὄν. Τοῦτο δὲ ἦν ὅπερ ἡμῖν αὐτοῖς ὡμολογησάμεθα ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, ταυτὶ πάντα συνενεχθῆναι τῷ ὄντι ἀθέμιστον εἶναι. Ἀοξάτω, μάλιστα μὲν πᾶσιν, εἰ δὲ μή, ἀλλ' ἐμοί. Οὐκοῦν φημι τὴν ὕλην οὔτε αὐ- C τὴν, οὔτε τὰ σώματα εἶναι ὄν. Τί οὖν δή; εἰ ἔχομεν παρὰ ταῦτα ἄλλο τι ἐν τῇ φύσει τῇ τῶν ὅλων; Ναί· τοῦτο οὐδὲν εἰπεῖν ποικίλον, εἰ τόδε πρῶτον μὲν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἅμα πειραθείημεν διαλεγόμενοι. Ἐπεὶ δὲ τὰ σώματά ἐστι φύσει τεθνηκότα, καὶ νεκρὰ, καὶ πεφορημένα, καὶ οὐδ' ἐν ταὐτῷ μένοντα, ἄρ' οὐχὶ τοῦ καθέξοντος αὐτοῖς δεῖ; Παντὸς μᾶλλον. Εἰ μὴ τύχοι δὲ τούτου, ἆρα μείνειεν ἄν; Παντὸς ἧττον. Τί οὖν ἐστι τὸ κατασχῆσον; Εἰ μὲν δὴ καὶ τοῦτο εἴη σῶμα, Διὸς Σωτῆρος δοκεῖ ἂν ἐμοὶ δεηθῆναι αὐτὸ παραλυόμενον καὶ σκιδνάμενον. Εἰ μέντοι χρὴ αὐτὸ ἀπηλλάχθαι τῆς τῶν σωμάτων πάθης, ἵνα κἀκείνοις κεκυημένοις τὴν φθορὰν ἀμύνειν δύνηται, καὶ κατέχῃ, ἐμοὶ μὲν οὐ δοκεῖ ἄλλο τι εἶναι ἢ μόνον γε τὸ ἀσώματον· αὕτη γὰρ δὴ φύσεων πασῶν μόνη ἕστηκε, D καὶ ἔστιν ἀραρυῖα, καὶ οὐδὲν σωματική. Οὔτε γοῦν γίνεται, οὔτε αὔξεται, οὔτε κίνησιν κινεῖται ἄλλην οὐδεμίαν, καὶ διὰ ταῦτα καλῶς δίκαιον ἐφάνη προσθεῖσαι τὸ ἀσώματον.

819 CAPUT XVII.

Id quod vere est, corpus non esse, ut Stoici opinantur. Ex Numenii primo De bono.

« Verumtamen, inquit ille, quidnam igitur vere esse dicemus? Num hæc elementa quatuor, terram, ignem, mediasque duas inter utrumque naturas? Utrum ergo illa sunt, universa simul, an seorsim ac per sese singula? Qui tandem alterutrum dici possit, cum et genita illa sint, et exstincta rursus oriantur? passim enim ea videmus cum fieri ex sese mutuo, tum ita prorsus interire, ut nec elementa maneant, nec elementorum ulla complexio. Itaque corpus illud quod vere sit, in elementis reperiri non potest. Esto, elementis hoc minime conveniat, materiæ certe quidem optime conveniet. Atqui ab eo longissime abest materia, quod infirmior ea sit, quam ut constanter permanere queat. Est enim fluvius quidam vehemens et incitatus, cujus neque fundus, neque latitudo, neque longitudo certis ullis finibus comprehendi possit. » Tum paucis quibusdam interjectis: « Quamobrem, inquit, præclare dictum illud est, materiam si sit immensa, definiri proinde non posse; quod si verum est, eamdem rationis expertem esse; si denique rationis expers, cognitionem omnem fugere. Quod si cognosci non possit, confusam illam ac perturbatam esse necesse est, cum ordinata omnia sint ad cognoscendum longe facillima. Quod vero perturbatum est, id permanere profecto non potest; quod autem non permaneat, id utique vere non fuerit. Atque id ipsum est, quo de jam inter nos ante convenit, hæc omnia non posse cum ejus quod vere sit ratione consistere. Id quod maxime quidem omnibus placere velim; sin minus, placeat certe mihi. Materiam igitur, aut corpus ullum vere esse nego. De illis ergo quid dicimus? Num aliud quid præter ista nobis in tota rerum natura superest? Superest vero: neque id explicare difficilis admodum operæ fuerit, si modo primum illud in nobis ipsis pervidere mutua ratiocinatione conabimur. Et quoniam corpora vitæ nihil per sese habent, atque huc illucque jactantur, nec eodem semper loco vultuque persistunt, nonne aliquo proinde, cujus vi contineantur, opus habent? Maxime id quidem. Id vero si nancisci non potuerint, num manebunt illa per sese? Minime vero. Quid igitur illud erit, quod ipsa contineat? Enimvero si corpus id etiam fuerit, equidem, cum suapte natura dissolvatur atque dissipetur, **820** Jove quodam Servatore opus ei futurum existimo. Quod si ab omni corporum vitio liberum illud esse oporteat, ut eadem, ubi concepta jam sunt, vindicare ab interitu, et continere possit, mihi sane, præter id unum quod expers corporis sit, ejusmodi esse nihil videtur. Ex omnibus quippe naturis una hæc est, quæ cum ipsa consistat, tum etiam firma sit ac solida, nec corporei quidquam omnino simile habeat. Nec enim generatur illa, nec crescit, nec alio motu cietur ullo. Ac propterea æquum in primis et consentaneum merito visum est, hanc rei corporis experti prærogativam tribuere.

Digitized by Google

CAPUT XVIII.

Stoici de universi conflagratione quid sentiant.

« Placet, inquit, sectæ hujus antiquissimis atque primariis, post maximos quosdam conversionum circuitus, in aerem primo mutari universa, tum in ignem ætherium postremo dissolvi. » Quibus deinde subjungit : « Ex his porro manifeste liquet, eam rerum confusionem, non ad earum substantiam Chrysippum retulisse ; hoc enim prorsus fieri non potest : sed eam duntaxat, quæ pro aliqua mutatione sumatur. Corruptionis enim vocabulum, ubi de solita mundi post longissimas conversiones corruptione loquuntur, haud proprie quidem accipiunt, qui rerum in ignem omnium dissolutionem fieri tradunt, quam ipsi conflagrationem appellant ; sed ejus quæ in natura contingit mutationis loco, vocem illam corruptionis usurpant. Volunt enim Stoici, rerum naturam omnium in iguem tanquam in semen aliquod mutari, ex quo rursum qualis ante fuerat, perfectus ipsarum ornatus exsistat. Atque hoc dogma sectæ hujus et principes et vetustissimi comprobarunt, Zeno, Cleanthes et Chrysippus. Nam Chrysippi quidem discipulum, et successorem in schola Zenonem, in illa de conflagratione mundi quæstione, assensionem retinuisse aiunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

Ὅπως οἱ Στωϊκοὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς ἐκπυρώσεως δοξάζουσιν.

« Ἀρέσκει δὲ τοῖς πρεσβυτάτοις τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως ταύτης, ἐξαιροῦσθαι πάντα κατὰ περιόδους τινὰς τὰς μεγίστας, εἰς πῦρ αἰθερῶδες ἀναλυομένων πάντων. » Καὶ ἑξῆς ἐπάγει· « Ἐκ τούτων δὲ δῆλον, ὅτι Χρύσιππος ἐπὶ τῆς οὐσίας οὐ ταύτην παρεῖληφε τὴν σύγχυσιν· ἀδύνατον γάρ· ἀλλὰ τὴν ἀντὶ τῆς μεταβολῆς λεγομένην. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῆς τοῦ κόσμου κατὰ περιόδους τὰς μεγίστας γινομένης φθορᾶς κυρίως παραλαμβάνουσι τὴν φθοράν, οἱ τὴν εἰς πῦρ ἀνάλυσιν τῶν ὅλων δογματίζοντες, ἣν δὴ καλοῦσιν ἐκπύρωσιν· ἀλλ' ἀντὶ τῆς κατὰ φύσιν μεταβολῆς χρῶνται τῇ προσηγορίᾳ τῆς φθορᾶς. Ἀρέσκει γὰρ τοῖς Στωϊκοῖς φιλοσόφοις τὴν ὅλην οὐσίαν εἰς πῦρ μεταβάλλειν, οἷον εἰς σπέρμα, καὶ πάλιν ἐκ τούτου αὐτὴν ἀποτελεῖσθαι τὴν διακόσμησιν, οἷα τὸ πρότερον ἦν. Καὶ τοῦτο τὸ δόγμα τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως οἱ πρῶτοι καὶ πρεσβύτατοι προσήκαντο, Ζήνων τε, καὶ Κλεάνθης, καὶ Χρύσιππος. Τὸν μὲν γὰρ τούτου μαθητὴν, καὶ διάδοχον τῆς σχολῆς Ζήνωνά φασιν ἐπισχεῖν περὶ τῆς ἐκπυρώσεως τῶν ὅλων.

CAPUT XIX.

Quemadmodum Stoici de iterato universi ortu philosophentur.

« Posteaquam, inquit, eo usque progressa est ratio communis, communisque natura nova magnitudine, ac novis incrementis aucta, res demum exsiccavit, **821** atque in sese recepit universas ; in plena constituitur integraque substantia, quippe quæ ad principem illam, ut appellatur, rationem, atque ad resurrectionem illam magni effectricem anni redierit : quo quidem anno, ex ea sola in eamdem rursus instauratio fieri consuevit. Ad eum porro statum revocata, eodem prorsus ordine, quo jam ante mundum similiter ornare cœperat, eamdem iterum, quo modo ratio postulat, rerum dispositionem atque administrationem instituit, ejusmodi conversionibus ex omni æternitate ac sine ulla cessatione redeuntibus. Quippe, principii sui causam nec habere simul universa possunt, nec universorum ipse moderator. Nam iis quæ fiunt, cum substantiam quamdam subesse necesse est, quæ suapte natura mutationes omnes excipiat, tum id præterea, quod aliquid ex ea perficiat. Cujusmodi enim apud nos effectricem naturam aliquam videmus, ejusmodi necessario quidpiam, sed ortus expers, in ipso quoque mundo ponendum est : cum talis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'

Ὅπως δοξάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ περὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν ὅλων.

« Ἐπὶ τοσοῦτο δὲ προελθὼν ὁ κοινὸς λόγος, καὶ κοινὴ φύσις μείζων καὶ πλείων γενομένη, τέλος ἀναξηράνασα (35) πάντα, καὶ εἰς ἑαυτὴν ἀναλαβοῦσα, ἐν τῇ πάσῃ οὐσίᾳ γίνεται, ἐπανελθοῦσα εἰς τὸν πρῶτον ῥηθέντα λόγον, καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν ἐκείνην τὴν ποιοῦσαν ἐνιαυτὸν τὸν μέγιστον, καθ' ὃν ἀπ' αὐτῆς μόνης εἰς αὐτὴν πάλιν γίνεται ἡ ἀποκατάστασις (36). Ἐπανελθοῦσα δὲ, διὰ τάξιν, ἀφ' οἵας διακοσμεῖν ὡσαύτως ἤρξατο, κατὰ λόγον πάλιν τὴν αὐτὴν διεξαγωγὴν ποιεῖται, τῶν τοιούτων περιόδων ἐξ ἀϊδίου γινομένων ἀκαταπαύστως. Οὔτε γὰρ τῆς ἀρχῆς αἰτίαν καὶ πᾶσιν οἷόν τε γίνεσθαι, οὔτε τοῦ διοικοῦντος αὐτά. Οὐσίαν τε γὰρ τοῖς γινομένοις ὑφεστάναι δεῖ, πεφυκυῖαν ἀναδέχεσθαι τὰς μεταβολὰς πάσας, καὶ τὸ δημιουργῆσον ἐξ αὐτῆς. Οἷα γὰρ ἐφ' ἡμῶν τίς ἐστι φύσις δημιουργοῦσα, τοιούτου τινὸς κατ' ἀνάγκην ὄντος καὶ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγεννήτου· γενέσεως γὰρ ἀρχὴν οὐχ οἷόν τε εἶναι ἐπὶ τῆς φύσεως ταύτης. Ὃν τρόπον δ' ἀγέννητός ἐστι, καὶ ἀναιρεθῆναι ἀδύνατόν ἐστιν αὐτὴν, οὔτε αὐτῆς ἐξ αὐτῆς, οὔτε ἔξωθέν τινος ἀναιρήσοντος αὐτήν. »

(35) *Τέλος ἀναξηράνασα.* Loci hujus lacunam utramque ex Montac. codice supplevimus ; priorem his verbis τέλος ἀναξηράνασα, posteriorem istis, ἐν τῇ πάσῃ οὐσίᾳ.

(36) *Ἡ ἀποκατάστασις.* Nemo est qui hoc Stoicorum dogma fuisse non agnoscat. B. Epiphanius, hæresi v, quem auctorem secutus, nescio, mundi παλιγγενεσίαν tacet, animorum μεταγγισμοὺς καὶ μετενσωματώσεις iisdem attribuit, quæ Pythagoreorum ac Platonicorum fuere. Imo, quod valde mirum est, hæresi vii Peripateticos eodem errore simul involvit.

Digitized by Google

natura ortus sui principium habere nullum omnino possit. Et quemadmodum ortu ipsa caret, ita nec unquam interire potest, cum nec ipsa per sese perire queat, nec aliud quidquam sit, quod extrinsecus illam exstinguat. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

Ὅπως δοξάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ περὶ ψυχῆς.

A « Τὸ δὲ σπέρμα φησὶν ὁ Ζήνων εἶναι, ὃ μεθίησιν ἄνθρωπος πνεῦμα μεθ' ὑργοῦ, ψυχῆς μέρος καὶ ἀπόσπασμα, καὶ τοῦ σπέρματος τοῦ τῶν προγόνων κέρασμα, καὶ μίγμα τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν συνελληλυθός. Ἔχον γὰρ τοὺς λόγους τῷ ὅλῳ τοὺς αὐτοὺς τοῦτο, ὅταν ἀφεθῇ εἰς τὴν μήτραν, συλληφθὲν ὑπ' ἄλλου πνεύματος, μέρος ψυχῆς τῆς τοῦ θήλεος, καὶ συμφυὲς γενόμενον, κρυφέν τε φύει κινούμενον καὶ ἀναρριπιζόμενον ὑπ' ἐκείνου, προσλαμβάνον ἀεὶ εἰς τὸ ὑγρὸν καὶ αὐξάνον ἐξ ἑαυτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Περὶ δὲ ψυχῆς Κλεάνθης μὲν, τὰ Ζήνωνος δόγματα παρατιθέμενος πρὸς σύγκρισιν, τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους (37) φυσικοὺς, φησὶν, ὅτι Ζήνων ψυχὴν λέγει αἴσθησιν, ἢ ἀναθυμίασιν, καθάπερ Ἡράκλειτος. Βουλόμενος γὰρ ἐμφανίσαι, ὅτι αἱ ψυχαὶ ἀναθυμιώ- B μεναι νοεραὶ ἀεὶ γίνονται, εἴκασεν αὐτὰς τοῖς ποταμοῖς, λέγων οὕτως· Ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιῤῥεῖ· καὶ ψυχαὶ ἀπὸ τῶν ὑγρῶν ἀναθυμιῶνται. Ἀναθυμίασιν μὲν οὖν ὁμοίως τῷ Ἡρακλείτῳ τὴν ψυχὴν ἀποφαίνει Ζήνων. Αἰσθητικὴν δὲ αὐτὴν εἶναι διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι τυποῦσθαί γε δύναται τὸ μέγεθος, τὸ μέρος τὸ ἡγούμενον αὐτῆς, ἀπὸ τῶν ὄντων καὶ ὑπαρχόντων (38) διὰ τῶν αἰσθητηρίων, καὶ παραδέχεσθαι τὰς τυπώσεις. Ταῦτα γὰρ ἴδια ψυχῆς ἐστι. » Καὶ μεθ' ἕτερα· « Εἶναι δὲ ψυχὴν ἐν τῷ ὅλῳ φασὶν, ὃ καλοῦσιν αἰθέρα, καὶ ἀέρα κύκλῳ περὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν, καὶ ἐκ τούτων ἀναθυμιάσεις· τὰς δὲ λοιπὰς ψυχὰς προσπεφυκέναι ταύτῃ, ὅσαι τε ἐν ζώοις εἰσὶ, καὶ ὅσαι ἐν τῷ πε- C ριέχοντι· διαμένειν γὰρ τὰς τῶν ἀποθανόντων ψυχάς. Ἔνιοι δὲ τὴν μὲν τοῦ ὅλου ἀΐδιον, τὰς δὲ λοιπὰς συμμίγνυσθαι· ἐπὶ τελευτῇ εἰς ἐκείνην. Ἔχειν δὲ πᾶσαν ψυχὴν ἡγεμονικόν τι ἐν αὐτῇ, ὃ δὴ ζωὴ καὶ αἴσθησίς ἐστι καὶ ὁρμή. » Καὶ ἔτι μετ' ὀλίγα· « Τὴν δὲ ψυχὴν γεννητήν τε καὶ φθαρτὴν λέγουσιν· οὐκ εὐθὺς δὲ τοῦ σώματος ἀπαλλαγεῖσαν φθείρεσθαι, ἀλλ' ἐπιμένειν τινὰς χρόνους καθ' ἑαυτήν· τὴν μὲν τῶν σπουδαίων μέχρι τῆς εἰς πῦρ ἀναλύσεως τῶν πάντων, τὴν δὲ τῶν ἀφρόνων πρὸς ποσούς τινας χρόνους. Τὸ δὲ διαμένειν τὰς ψυχὰς οὕτω λέγουσιν, ὅτι διαμένομεν ἡμεῖς ψυχαὶ γενόμενοι, τοῦ σώματος χωρισθέντος, καὶ εἰς ἐλάττω μεταβαλόντος οὐσίαν τὴν τῆς ψυχῆς. Τὰς δὲ τῶν ἀφρόνων καὶ ἀλόγων ζώων ψυχὰς συναπόλλυσθαι τοῖς σώμασι. » Τοιαῦτα καὶ τὰ τῆς D Στωϊκῆς φιλοσοφίας δόγματα, ἀπὸ τῶν Ἐπιτομὴν Ἀρείου Διδύμου (39) συνειλεγμένα. Πρὸς δὲ τὴν περὶ ψυχῆς ἄτοπον τῶν ἀνδρῶν δόξαν ἀπαρκεῖ τὰ παρὰ Λογγίνῳ τῷ καθ' ἡμᾶς συντόμως ἀντειρημένα διὰ τούτων.

CAPUT XX.

Quemadmodum Stoici de animo sentiant.

A « Semen, ait Zeno, spiritum, inquam, illum, quem homo emittit cum humore conjunctum, animi particulam esse revulsumque fructum, imo et parentum seminis temperationem aliquam, et concretam ex animi partibus mistionem. Id enim, cum eamdem in se, quam totum ipsum vim et rationem habeat, cum in vulvam immissum fuerit, statim ab alio spiritu comprehensum, muliebris animi pars quædam naturaque cognatum efficitur ; dumque ibi absconditum ejus vi commovetur et excitatur, crescit paulatim in fetum, humidi partes subinde novas assumens, ac propriis gliscens incrementis. » Hæc ille. Tum paucis aliquot interjectis : « Cleanthes, inquit, Zenonis de animo dogmata cum aliorum physicorum opinione committens, Zenonem ait, quemadmodum et Heraclitum, animi naturam in sensu aut exhalatione posuisse. Cum enim exhalantes animos spiritales semper effici demonstrare vellet, eos cum fluviis comparabat, his verbis utens : In fluvios, inquiebat, licet iidem usque decurrant, aliæ tamen atque aliæ illabuntur aquæ. Et vero animæ rebus efflantur ex humidis. Ita Zeno, perinde ut Heraclitus, animum exhalationem esse demonstrat. **822** Eamdem propterea sensu percipi posse defendit, quod pars ejus facultasque princeps, rebus iis, quæ per sensuum aditus eo subeunt, consignetur, earumque formas imaginesque suscipiat. Ea quippe animi propria sunt. » Itemque post alia : « Animum autem, inquit, in universo esse aiunt, C quem ætherem ipsi aeremque vocant, terra, mari, et erumpentibus ex utroque exhalationibus circumfusam : ad eum vero reliquam animorum multitudinem adhærescere, tam qui animantibus, quam qui ambiente nos aere continentur : defunctorum enim animos etiam post obitum superesse. Nonnullis etiam placet, universi quidem animum sempiternum esse, reliquos vero sub interitum cum eo commisceri. Cæterum principem in omnibus aliquam inesse partem, quæ nihil aliud sit, quam vita, quamque sentiendi vis et appetendi. Iterumque post pauca, animum porro et ortum habere et interitum subire illum quidem, non tamen simulatque corpore solutus est, interire, sed manere per seipsum aliquandiu : ac sapientium quidem D animos ad extremam usque rerum in ignem omnium dissolutionem ; stultorum vero nonnisi aliquanto temporis intervallo, superesse. Porro quod animos illi permanere docent, id sic intelligunt, ut nos ipsi animorum in naturam transeuntes maneamus, jam

(37) *Σύγκρισιν τὴν π. τ. ἀ.* Hic etiam ex Montac. codice pauca verba supplevimus, quorum locus in priori editione vacat.

(38) Forte ὑπεχομένων.

(39) *Ἀπὸ τῶν Ἐπιτομὴν Ἀρείου Διδύμου.* Ita, quæ deerant, Montac. codex implet. Melius tamen legeretur, ἀπὸ τῶν Ἀρείου (vel potius Ἀτηΐου, sive Ἀττίου) Διδύμου κατ' ἐπιτομὴν συνειλ.

Digitized by Google

sejuncto corpore, atque in minorem animi substantiam commutato. Stultorum autem et animalium ratione carentium animos, tandem una cum ipsis corporibus interire. » Atque hujusmodi sunt illa Stoicæ philosophiæ dogmata, ex Ario Didymo breviter summatimque collecta. Verum ad refellendam hominum istorum insulsam de animo sententiam satis utique fuerit pauca hæc ex ætatis nostræ scriptore Longino decerpere.

CAPUT XXI.

Longini contra Stoicorum de animo sententiam disputatio.

« Mihi vero, inquit, ut universe loquar, procul admodum a vera philosophandi ratione abesse illi videntur omnes, qui animum corpus esse docuerunt. Quis enim, obsecro, nisi absurde, quod animi proprium est, elementorum affine ac geminum esse dicat? quis ullam in eo concretionem mistionemve defendat? quales sane multiplices ac variæ **823** infinitorum aliorum corporum formas parere consueverunt, in quibus si minus perpetuo, interdum certe quidem cum elementorum ipsorum causam, tum vero primorum etiam corporum in secundis ac tertiis vim quamdam momentumque videamus. At eorum quæ ad animum pertinent, vestigium in corporibus nullum, nullum usquam indicium reperias, ut ambitiose, quomodo Epicurus olim et Chrysippus omnem omnino lapidem moveas, atque omnem excutias corporis facultatem, unde animi functionum originem ac fontem arcessas. Quid enim tenuissima spiritus illius subtilitas, ad cogitandum nobis aut ratiocinandum conferre possit? Quam vero tantam præ cæteris omnibus atomorum figuræ vim et convertendi facilitatem habent, ut si quando in corporis alterius conformatione misceantur, prudentiam efficiant? Mihi quidem id nullatenus fieri posse persuadeo, ne si Vulcani quidem aut tripodes, aut famulæ cuiquam obveniant, (e quibus illos per sese Homerus ait deorum in cœtum convenire, has vero laboranti hero manum operamque commodare, nec a viventibus ullo dotis aut facultatis genere superari, nedum ut istis ex fortuito concursu ramentis ulla ratione concederent:) adeoque nihilo plus eum quam jacentes in littore lapides, ad eximium aliquid visuque mirabile conficiendum, virtutis ac solertiæ habiturum. Enimvero quis non Zenonem jure Cleanthemque indignetur, tam contumeliose de animo philosophatos esse, atque in id ambo con-

(40) Ὧν φησιν Ὅμηρος. *Iliad.* Σ, v. 373 :

..... *Τρίποδας γὰρ ἑείκοσι πάντας ἔτευχεν,*
Ἑστάμεναι περὶ τοῖχον ἐϋσταθέος μεγάροιο.
Χρύσεα δέ σφ' ὑπὸ κύκλα ἑκάστῳ πυθμένι θῆκεν,
Ὄφρα οἱ αὐτόματοι θεῖον δυσαίατ' (vel *δύσωνται*) *ἀγῶνα.*

Hic ἀγών non est *certamen*, ut Hopperus vertit, sed vel *cœtus*, vel *cœnaculum* : ut alias sæpe, pro loco in quem multi conveniunt, aut pro ipsa vel hominum, vel aliarum quoque rerum multitudine sumitur. De ancillis istis idem Homer. ibid., vers. 417, ubi de Vulcano,

..... *Ὑπὸ δ' ἀμφίπολοι ῥώοντο ἄνακτι,*
Χρύσειαι, ζωῇσι νεήνισιν ἐοικυῖαι·
Τῇς ἐν μὲν νόος ἐστὶ μετὰ φρεσίν, ἐν δὲ καὶ αὐδὴ,
Καὶ σθένος· ἀθανάτων δὲ θεῶν ἀπὸ ἔργα ἴσασι·
Αἱ μὲν ὕπαιθα ἄνακτος ἐποίπνυον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

Λογγίνου πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν περὶ ψυχῆς δόξαν ἀντίῤῥησις.

A « Συνελόντι δ' εἰπεῖν, πόῤῥω μοι δοκοῦσιν ἀφεστηκέναι τοῦ τὰ δέοντα λογίζεσθαι πάντες ἐφεξῆς, ὁπόσοι τὴν ψυχὴν σῶμα ἀπεφήναντο. Πῶς γὰρ ὅλως ἐγχωρεῖ παραπλήσιον εἶναί τινι τῶν στοιχείων τὸ κατ' αὐτὴν θεῖναι; ποῦ δὲ ἐπὶ τὰς κράσεις καὶ μίξεις ἐνενεγκεῖν; αἳ κατὰ πολλοὺς γιγνόμεναι τρόπους, ἄλλων μὲν ἀμυθήτων ἰδέας σωμάτων ἀπογεννᾷν πεφύκασιν, ἐν οἷς εἰ καὶ μὴ συνεχῶς, ἀλλ' οὖν πόῤῥωθεν ἰδεῖν ἔνι τὴν τῶν στοιχείων αἰτίαν, καὶ τὴν πρὸς τὰ δεύτερα καὶ τρίτα τῶν πρώτων ἀφορμήν. Τῶν δὲ περὶ ψυχὴν ἴχνος οὐδὲν, οὐδὲ τεκμήριον ἐν τοῖς σώμασιν εὑρίσκεται· κἂν εἴ φιλοτιμοῖτό τις, ὡς Ἐπίκουρος καὶ Χρύσιππος, ἅπαντα λίθον κινεῖν, καὶ πᾶσαν ἐρευνᾷν δύναμιν σώματος, εἰς γένεσιν τῶν περὶ ψυχῆς πράξεων. Τί γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος ἡμῖν λεπτότης πρὸ
B ἔργου γένοιτ' ἂν εἰς φαντασίας καὶ λογισμούς; Τί δὲ τῶν ἀτόμων σχήματα τοσαύτην παρὰ τὰ ἄλλα ἔχει δύναμιν καὶ τροπὴν, ὥστε φρόνησιν γεννᾷν, ὅταν εἰς ἑτέρου πλάσιν ἐγκαταμιχθῇ σώματος; Οἶμαι μὲν, ὡς οὐδ' εἰ τῶν Ἡφαίστου τις ἂν τύχοι τριπόδων καὶ θεραπαινῶν, (ὧν φησιν Ὅμηρος (40), τοὺς μὲν αὐτομάτους εἰς τὸν ἀγῶνα χωρεῖν, τὰς δὲ συνεργάζεσθαι τῷ δεσπότῃ, καὶ μηδενὸς οἷων οἱ ζῶντες ἔχουσι πλεονεκτημάτων ἀπολείπεσθαι, μή τί γε δὴ τῶν ἐκ ταὐτομάτου ψηγμάτων·) καὶ αὖ τοῖς ἐπὶ τῶν αἰγιαλῶν προσέοικε λίθοις, εἰς τὸ δύνασθαί τι περιττότερον ποιεῖν πρὸς αἴσθησιν. Ζήνωνι μὲν γὰρ καὶ Κλεάνθει νεμεσήσειέ τις ἂν δικαίως, οὕτω σφόδρα ὑβριστικῶς περὶ αὐτῆς διαλεχθεῖσι, καὶ ταὐτὸν ἄμ-
C φω τοῦ στερεοῦ (41) σώματος εἶναι τὴν ψυχὴν ἀναθυμίασιν φήσασι. Τί γὰρ (42), ὦ πρὸς θεῶν, κοινὸν ὅλως ἀναθυμιάσει καὶ ψυχή; Ποῦ δὲ ἐγχωρεῖ, νομίσαντας τούτῳ προσεοικέναι τὴν θ' ἡμετέραν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ζώων οὐσίαν, τοῦτο μὲν φαντασίας καὶ μνήμας οἵους τε εἶναι σώζειν (43) διαρκεῖς, τοῦτο δὲ ὁρμὰς καὶ βουλήσεις τῶν λυσιτελούντων εἰς σύνεσιν πραγμάτων; Ἦ τ' ἄρα καὶ τοὺς θεοὺς, καὶ τὸν διὸ

Adi Eustathium, de Vulcanianarum ancillarum monstro disputantem.

(41) Ἀμφω τοῦ στερεοῦ. Suppleta hæc sunt ex Mont. cod. Malim tamen ἀμφοῖν quam ἄμφω.

(42) Φήσασι. Τί γὰρ, ὦ. Et hæc Montac. codici accepta fero, quemadmodum et quæ sequuntur, καὶ ψυχῇ, ποῦ δέ.

D (43) Σώζειν. Hoc est, *tueri*, *defendere*, quod barbari *salvare* dicunt. Gallice, τὸ *sauver* eodem sensu accipitur. Plutarchus ἀνασώζειν dixit, *Alexandro*, pag. 686 A. Εἰκότως οὖν, inquit, ἔνιοι τὸν μῦθον ἀνασώζοντες πρὸς τὴν ἀλήθειαν· *fabulam ad veritatem revocantes*, vel, *fabulam veritate ipsa defendentes*. Alias, ἀνασώζεσθαι εἰς ἑαυτόν, id est, *pristinam formam recuperare*, Lucianus in *Asino*, Ἐλπίδας ἔχειν πάντως ποτὲ ἐμπεσεῖσθαι εἰς τὰ ῥόδα κἀκ τούτων εἰς ἐμαυτὸν ἀνασωθήσεσθαι.

Digitized by Google

πάντων παρήκοντα, ὁμοίως ἐπιγείων τε καὶ οὐρανίων, εἰς ἀναθυμίασιν καὶ καπνὸν, καὶ τοιαύτην φλυαρίαν καταθήσομεν; καὶ οὐδὲ τοὺς ποιητὰς αἰσχυνούμεθα, οἳ καίπερ ἀκριβῆ σύνεσιν τῶν θεῶν οὐκ ἔχοντες, ὅμως τὰ μὲν ἐκ τῆς κοινῆς ἐπινοίας τῶν ἀνθρώπων, τὰ δὲ ἐξ ἐπινοίας τῶν μουσῶν, ἢ κινεῖν αὐτοὺς ἐπὶ ταῦτα πέφυκε, σεμνότερα εἰρήκασι περὶ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἀναθυμιάσεις, οὐδ' ἀέρας, οὐδὲ πνεύματα, καὶ λήρους. » Ταῦτά σοι καὶ ὁ Λογγῖνος. Ἐπάκουσον δὲ καὶ Πλωτίνου τὰ τοιάδε πρὸς τοὺς αὐτοὺς ἀποτεινομένου.

A sensisse, ut solidi corporis exhalationem animum esse defenderent? Qui vero, cum ejus rei similem tam nostram, quam cæterorum animantium naturam fecerint, tueri simul poterunt, aut cogitationes recordationesque diuturnas, aut eorum, quæ rerum ad notitiam conducant, appetitus atque voluntates? Nunquid etiam deos, atque illum ipsum qui terrena pariter ac cœlestia cuncta pervadit, exhalationis, fumi, ac cæterorum id genus deliriorum in loco numèroque habebimus? nec poetarum saltem exempla verebimur, qui tametsi exquisita deorum cognitione carerent, de illis tamen partim communi quodam hominum sensu, partim afflatu musarum, quo ad sua illa carmina impelli solent, honestiora dixere, non jam exhalationes illas, aut aerem, aut spiritum, similesque nugas.» Hæc tibi Longinus. Audi nunc Plotinum adversus eosdem sequentia graviter disputantem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

Πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, ὅτι οὐ δύναται σωματικὴ εἶναι ἡ ψυχή. Ἀπὸ τοῦ Περὶ ψυχῆς *Πλωτίνου.*

« Εἰ δέ ἐστιν (44) ἀθάνατος ἕκαστος ἡμῶν, ἢ φθείρεται πᾶς, ἢ τὰ μὲν αὐτοῦ ἄπεισιν εἰς σκέδασιν καὶ φθορὰν, τὰ δὲ μένει εἰσαεὶ ἅπερ ἐστὶν αὐτὸς (45), ὥδ' ἄν τις μάθοι, κατὰ φύσιν ἐπισκοπούμενος. Ἁπλοῦν μὲν δή τι οὐκ ἂν εἴη ἄνθρωπος, ἀλλ' ἔστιν ἐν αὐτῷ ψυχὴ, ἔχει δὲ καὶ σῶμα· εἶτ' οὖν ὡς ὄργανον ἡμῖν, εἴτε ἕτερον τρόπον προσηρτημένον, ἀλλ' οὖν διῃρῆσθαί γε ταύτῃ ἑκατέρου τὴν φύσιν τε καὶ οὐσίαν καταθετέον (46). Τὸ μὲν δὴ σῶμα, καὶ αὐτὸ συγκείμενον, οὔτε παρὰ τοῦ λόγου δύναται μένειν, ἥ τε αἴσθησις (47) ὁρᾷ λυόμενόν τε καὶ τηκόμενον, καὶ παντοίους ὀλέθρους δεχόμενον· ἑκάστου γε τῶν ἐνόντων πρὸς τὸ αὐτοῦ φερομένου, φθείροντός τε ἄλλου ἕτερον, καὶ μεταβάλλοντος εἰς ἄλλο, καὶ ἀπολλύντος (48)· καὶ μάλιστα ὅταν ψυχὴ ἡ φίλα ποιοῦσα μὴ παρῇ τοῖς ὄγκοις (49). Κἂν μονωθῇ δὲ ἕκαστον γιγνόμενον, ἐν οὐκ ἔστι, λύσιν δεχόμενα (50) εἴς τε μορφὴν καὶ ὕλην, ἐξ ὧν ἀνάγκη καὶ τὰ ἁπλᾶ τῶν σωμάτων τὰς συστάσεις ἔχειν· καὶ μὴν καὶ μέγεθος ἔχοντα, ἅτε σώματα ὄντα, τεμνόμενά τε καὶ εἰς μικρὰ θραυόμενα, καὶ ταύτῃ φθορὰν ἂν ὑπομένοι. Ὥστε εἰ μὲν μέρος ἡμῶν τοῦτο, οὐ τὸ πᾶν ἀθάνατοι· εἰ δ' ὄργανον, ἕδει γε αὐτὸ (51) εἴς χρόνον τινὰ δοθὲν, τοιοῦτον τὴν φύσιν εἶναι. Τὸ δὲ κυριώτατον, καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἴη ἂν ἢ (52) κατὰ τὸ εἶδος, ὡς πρὸς ὕλην τὸ σῶμα, ἢ κατὰ τὸ χρώμενον, ὡς πρὸς ὄργανον· ἑκατέρως δὲ ἡ ψυχὴ αὐτός. Τοῦτο οὖν τίνα φύσιν

B

C

D

824 CAPUT XXII.

Adversus eosdem Stoicos, animum corporeum esse non posse. Ex libro Plotini De animo.

«Utrum, inquit ille, nostrum quilibet immortalis sit, an simul totus intereat; an vero potius pars ejus altera dissolvatur ac pereat, altera, quæ quidem ipsemet homo sit, perpetuo maneat: ita demum intelligi ab eo possit, qui rem secundum naturæ principia consideret. Ac primum quidem, simplex aliquid homo certe non est, sed animum idem corpusque habet. Ac sive tanquam instrumentum nobis aliquod, sive alia quavis ratione corpus adhærescit; recte quidem hoc pacto utriusque naturam essentiamque distingui, prorsus fatendum est. Jam vero corpus, cum ipsum etiam compositum sit, nec permanere ratio patitur, et revera dissolvi, contabescere, nullumque non exitii genus subire sensus ipse videt: dum quæ illo continentur, in suum quæque feruntur ac proprium, atque alterum subinde alterum corrumpit, illudque sic mutat in aliud, ut simul interimat: præsertim ubi animus, qui ea inter sese mutuo conciliet, ex illis sese corporibus subduxerit. Et quamvis partes eorum quælibet solæ relinquantur, unum tamen hic nihil est, cum et in formam atque materiam, ex quibus simplicia etiam corpora constare necesse est, singulæ dissolvantur, et vero ut magnitudinem ex propria corporum ratione aliquam habent, secari proinde, ac minimas in particulas confringi possint, atque ita demum funditus inte-

(44) *Εἰ δέ ἐστιν.* Plotini longissima hæc disputatio habetur *Ennead.* IV, lib. VII, initio: cujus integram ex Ficino versionem Hopperus exscripsit. Locus erat apud Eusebium nostrum indignissime deformatus, ac mille scatens erroribus, quorum partem, ut speramus, maximam Plotini opera sustulimus: tametsi non desint, in quibus ex nostro vicissim Plotinum emendare liceat. Porro multa Plotini argumenta, vel concludunt omnino nihil, vel ipsarum quoque brutarum animas spiritales esse concludunt.

(45) *Ἅπερ ἐστὶν αὐτός.* Vera lectio: nec audiendus, meo judicio, Ficinus, qui ἅπερ in ἥπερ mutandum statuit.

(46) *Καταθετέον.* Ita reposuimus ex Plotino, cum ante legeretur, καταθεατέον.

(47) *Ἥ τε αἴσθησις.* Ex Plotino et duplici ms,

(48) *Καὶ ἀπολλύντος.* Id ex Plotino supplevimus.

(49) *Μὴ παρῇ τοῖς ὄγκοις.* Hæc etiam ex Plotino addidimus.

(50) *Λύσιν δεχόμενα.* Ita Montac. At Plotinus, δεχόμενον. Utrumque probari potest.

(51) *Αὐτό.* Ita Plotinus, et recte, non αὐτοῖς.

(52) *Εἴη ἄν ἤ*, etc. Locus integer apud Plotinum ita concipitur, Ἄνθρωπος εἴη ἄν· ἢ ὅπερ εἶδος, πρὸς ὕλην, τοῦτο οὗτος πρὸς σῶμα, εἴπερ τοῦτο κατὰ τὸ εἶδος, ὡς πρὸς ὕλην τὸ σῶμα, ἢ κατὰ τὸ χρώμ., etc. Primo, post ἄνθρωπος, adhibenda distinctio est; tollenda post ἄν. Sequentia ex nostro corrigenda sunt, fœdam enim habent vitiosamque redundantiam, quæ Ficino etiam imposuit.

Digitized by Google

ire. Quare, si pars nostri altera corpus est, toti sane immortales non sumus : sin autem instrumentum duntaxat, cum ad aliquod modo tempus concedatur, ea certe natura esse oportuit. At vero pars illa princeps, homo inquam ipsemet, si cum adjuncto corpore conferatur, aut formæ quasi erga materiam, aut quasi erga instrumentum, utentis artificis rationem obtinebit. Utrovis autem modo spectetur, homo semper ipse futurus est animus. Jam ergo cujusmodi tandem ille naturæ est? Si corpus, dissolvi profecto potest, cum sit corpus omne compositum. Sin veri corporis habet nihil, sed aliam dissimilemque naturam, ejus etiam consideratio aut eadem nobis erit aut alia quadam ratione tractanda. Et quidem principio quærendum est, quas in res corpus illud, cujusmodi sit, quod animum esse volunt, dissolvi oporteat. Nam cum necessario vitam ex sese animus habeat, similiter proinde necesse est, si genus illud corporis qui animus est, seu duorum, seu plurium ex corporum societate conflatum sit, aut conjuncta simul ambo, aut seorsim etiam singula ingenitam sibi vitam habere, aut certe carente altero, alterum duntaxat ea præditum esse, aut utrumque carere. **825** Si ergo alteri solum vita insit, illud ipsum animus erit. At cujusmodi tandem corpus esse potest, quod ex sese vitam habeat? Nam ignis quidem, aer, aqua, terra, animo per sese carent: et si cui ex illis animus adjungatur, id vita utitur prorsus adventitia. Cæterum præter quatuor illa corpora, nullum est aliud. Et si quibus elementa quædam esse placet, quæ horum dissimilia sint corpora, ea tamen nec animos ipsi vocant, nec vitam ex sese habere volunt. Jam si nullum ex iis vita præditum erit, absurdus omnino sit, qui ex omnium conjunctione vitam effici dixerit. Si vero quodlibet vitam habeat, vel unicum satis erit. Imo vero fieri nullo modo potest, uti concursus ille corporum vitam efficiat, quæque intelligentia careant, ea generent intelligentiam. At illa ipsa non ex temeraria quadam permistione fieri objicient. Quod igitur vi sua mistionem illam ordine modoque perficiat, esse aliquid oportebit : atque illud profecto animi loco habendum erit. Corpus enim non modo compositum, sed ne simplex quidem ullum hac in rerum natura esse possit, nisi animus in universo fuerit cum ratio ad materiam accedens corpus efficiat, nec in eam aliunde ratio quam ab animo profecta subire possit.

« Quòd si quis erit, qui aliam insistens viam, ex atomis aut individuis quibusdam inter sese concurrentibus animum effici malit, is vel conjunctione ipsa, et affectionum communione, adeoque commissione mutua facile revincatur: cum ex illis, quæ nec ullam subire affectionem, nec inter sese conjungi possint corporibus, unum aliquid, et iisdem affectionibus obnoxium, cujusmodi certe animus est, fieri nullo modo queat; neque ex iis, quæ partibus careant, aut corpus, aut magnitudo ulla generari. Jam, si quod in simplici corpore materiæ rationem habeat, (quandoquidem inconditum quid et confusum materia est,) vitam ex sese nullam habere fatebuntur illi quidem, sed ta-

A ἔχει; ἢ σῶμα μὲν ὄν, πάντως ἀναλυτέον· σύνθετον γὰρ πᾶν γε σῶμα· εἰ δὲ μὴ σῶμα εἴη, ἀλλὰ φύσεως ἄλλης, κἀκείνην ἢ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ἢ κατὰ ἄλλον σκεπτέον. Πρῶτον δὲ σκεπτέον (53), εἰς ὅ τι δεῖ τοῦτο τὸ σῶμα, ὃ λέγουσι ψυχὴν, ἀναλύειν. Ἐπεὶ γὰρ ζωὴ ψυχῇ πάρεστιν ἐξ ἀνάγκης, ἀνάγκη τοῦτο τὸ σῶμα τὴν ψυχὴν, εἰ μὲν ἐκ δύο σωμάτων ἢ πλείονων εἴη, ἤτοι ἑκάτερον αὐτῶν, ἢ ἕκαστον, ζωὴν σύμφυτον ἔχειν· ἢ τὸ μὲν ἔχειν, τὸ δὲ μή· ἢ μηδέτερον ἔχειν. Εἰ μὲν δὴ ἑνὶ αὐτῶν προσείη τὸ ζῆν, αὐτὸ τοῦτο ἂν εἴη ψυχή. Τί ἂν οὖν εἴη σῶμα, ζωὴν παρ' αὐτοῦ ἔχον; Πῦρ γὰρ, καὶ ἀὴρ, καὶ ὕδωρ, καὶ γῆ, ἄψυχα παρ' αὐτῶν καὶ ὅτῳ πάρεστι τούτων ψυχὴ, τοῦτο ἐπακτῷ κέχρηται τῇ ζωῇ. Ἄλλα δὲ παρὰ ταῦτα σώματα οὐκ ἔστι. Καὶ οἷς δὲ δοκεῖ εἶναι στοιχεῖα, τούτων ἕτερα σώματα (54), οὐ ψυχαὶ ἐλέχθησαν εἶναι, οὐδὲ ζωὴν ἔχοντα. Εἰ δὲ μηδενὸς αὐτῶν ζωὴν ἔχοντος, ἡ σύνοδος πεποίηκε ζωὴν, ἄτοπον. Εἰ δὲ ἕκαστον ζωὴν ἔχει, καὶ ἓν ἀρκεῖ· μᾶλλον δὲ ἀδύνατον

B συμφόρησιν σωμάτων ζωὴν ἐργάζεσθαι, καὶ νοῦν γεννᾷν τὰ ἀνόητα. Καὶ δὴ καὶ οὐχ ὁπωσοῦν συγκραθέντα ταῦτα φήσουσι γενέσθαι. Δεῖ ἄρα εἶναι τὸ τάξον, καὶ τὸ τῆς κράσεως αἴτιον· ὥστε τοῦτο τάξιν ἂν ἔχοι ψυχῆς. Οὐ γὰρ ὅτι σύνθετον, ἀλλ' οὐδὲ ἁπλοῦν ἂν εἴη σῶμα ἐν τοῖς οὖσιν ἄνευ ψυχῆς οὔσης ἐν τῷ παντί· εἴπερ λόγος προσελθὼν τῇ ὕλῃ σῶμα ποιεῖ, οὐδαμόθεν δ' ἂν προσέλθοι λόγος ἢ παρὰ ψυχῆς.

C « Εἰ δέ τις μὴ οὕτως, ἀλλὰ ἀτόμους ἢ ἀμερῆ συνελθόντα ψυχὴν ποιεῖν λέγοι, τῇ ἑνώσει καὶ ὁμοιοπαθείᾳ ἐλέγχοιτ' ἄν, καὶ τῇ παραθέσει μὴ δι' ὅλου, οὐ γινομένου ἑνὸς, οὐδὲ συμπαθοῦς ἐξ ἀπαθῶν, καὶ μὴ ἐνοῦσθαι δυναμένων σωμάτων· ψυχὴ δὲ ἑαυτῇ συμπαθής· ἐκ δὲ ἀμερῶν (55) σῶμα οὐδὲ μέγεθος ἂν γένοιτο. Καὶ μὴν εἰ, ἁπλοῦ ὄντος τοῦ σώματος, τὸ μὲν ὅσον ὑλικὸν, παρ' αὐτοῦ ζωὴν ἔχειν οὐ φήσουσιν· (ὕλη γὰρ ἄποιον·) τὸ δὲ κατὰ τὸ εἶδος τεταγμένον ἐπιφέρειν τὴν ζωήν· εἰ μὲν οὐσίαν φήσουσι τὸ εἶδος τοῦτο εἶναι, οὐ τὸ συναμφότερον, θάτερον δὲ τούτων ἔσται ἡ ψυχή· καὶ οὐκ ἔστ' αὖ σῶμα· οὐ γὰρ ἐξ ὕλης καὶ αὐτό· ἢ πάλιν τὸν αὐτὸν τρόπον ἀναλύσομεν. Εἰ δὲ πάθημα τῆς ὕλης, ἀλλ' οὐκ οὐσίαν φήσουσιν εἶναι·

(53) *Πρῶτον δὲ σκεπτέον.* Hæc Plotinus addit, rectissime : alias sensus plane nullus.

(54) *Στοιχεῖα, τούτων ἕτερα σώματα.* Apud Plotinum ita hæc distincta reperies, στοιχεῖα τούτων, ἕτερα σώματα, quod Ficinus secutus est. Mihi neutra distinctio placere potest. Malim ergo sic, στοιχεῖα, τούτων ἕτερα, σώματα, οὐ ψυχαί. Verte igitur, *Et si quibus, præter hæc, alia quædam elementa esse placet, ea tamen nec animos ipsi vocant, sed corpora, nec vitam ex sese habere volunt.*

(55) Forte add. οὐδέ.

Digitized by Google

ἀφ' οὗ τὸ πάθημα καὶ ἡ ζωὴ εἰς τὴν ὕλην ἐλήλυθε A men quod in eo formæ locum teneat, id vitam afλεκτέον αὐτοῖς. Οὐ γὰρ δὴ ἡ ὕλη ἑαυτὴν μορφοῖ, οὐδὲ ferre dicent: si formam illam pro essentia naturaἑαυτῇ ψυχὴν ἐντίθησι. Δεῖ δὴ ἄρα τι εἶναι τὸ χορη- que ponant, non jam utrumque simul, sed alterum γὸν ζωῆς, εἴτε τῇ ὕλῃ ἡ χορηγία, εἶθ' ὁτῳοῦν τῶν duntaxat animus est futurus, nec id ipsum corpoσωμάτων, ἔξω ὄν, καὶ ἐπέκεινα (56) σωματικῆς φύ- ris amplius conditionem retinebit, quippe quod σεως. Ἐπεὶ οὐδ' ἂν εἴη σῶμα οὐδέν, ψυχικῆς δυνά- omni materia careat; secus enim, illud eodem iteμεως οὐκ οὔσης. Ῥεῖ γάρ, καὶ ἐν φορᾷ (57) αὐτοῦ rum modo partiremur. Sin autem, id affectionem ἡ φύσις, καὶ ἀπόλοιτ' ἂν ὡς τάχιστα, εἰ πάντα σώ- materiæ potius, quam essentiam ipsam esse malματα εἴη, κἂν εἰ ὄνομα ἐνὶ αὐτῶν ψυχήν τις τιθοῖτο. lent; exponant proinde necesse est, quo ex fonte Τὰ αὐτὰ γὰρ ἂν πάθοι τοῖς ἄλλοις σώμασιν, ὕλης in materiam illa cum affectio, tum etiam vita deriμιᾶς οὔσης αὐτοῖς. Μᾶλλον δὲ οὐδ' ἂν γένοιτο, ἀλλὰ vetur. Nec enim sibi ipsi materia aut formam inστήσεται ἐν ὕλῃ τὰ πάντα, μὴ ὄντος τοῦ μορφοῦντος fundit, aut animum. Auctorem igitur vitæ aliquem αὐτήν. Τάχα δ' ἂν οὐδ' ἂν ἡ ὕλη τὸ παράπαν εἴη, esse oportebit, seu materiæ beneficium hoc fiet, λυθήσεται δὲ καὶ τόδε τὸ σύμπαν, εἴ τις αὐτῇ (58) seu cuilibet corpori; **826** et vero auctorem ejusπιστεύσειε σώματος συνέρξει, διδοὺς αὐτῷ ψυχῆς modi, qui et corpore vacuus sit, et corpoream τάξιν, μέχρι τῶν ὀνομάτων, ἀέρι καὶ πνεύματι σχε- B omnem naturam longissime prætergressus. Enimδαστοτάτῳ, καὶ τῷ ἑνὶ εἶναι ἔχοντι οὐ παρ' αὐτοῦ. vero si animi nulla vis esset, corpus similiter Πῶς γὰρ τεμνομένων τῶν πάντων σωμάτων, ᾠτινιοῦν omne tolleretur. Fluit enim illud, atque in motu τις ἀνατιθεὶς τόδε τὸ πᾶν, οὐκ ἀνόητόν τε καὶ φερό- tota ejus natura versatur: adeoque si corpora esμενον εἰκῇ ποιήσει; Τίς γὰρ τάξις ἐν πνεύματι δεο- sent omnia, celerrime omnia interirent, tametsi μένῳ παρὰ ψυχῆς τάξεως, ἢ λόγος, ἢ νοῦς; Ἀλλὰ uni cuidam eorum animi nomen imponeretur. ψυχῆς μὲν οὔσης, ὑπουργὰ ταῦτα πάντα αὐτῇ εἰς Tunc enim eadem omnino, quæ cætera corpora, σύστασιν κόσμου, καὶ ζώου ἑκάστου, ἄλλης παρ' ἄλ- animus iste pateretur, cum una omnium esset λου δυνάμεως εἰς τὸ ὅλον συντελούσης· ταύτης δὲ μὴ communisque materia. Imo certe, nihil penitus παρούσης ἐν τοῖς ὅλοις, οὐδὲν ἂν εἴη ταῦτα, οὐχ ὅτι fieret, atque in materia universa consisterent, cum ἐν τάξει. esset nihil, a quo ipsa formam acciperet. Quin etiam materia forte nulla prorsus erit. hocque universum omnino dissolvetur, si quis ipsum corporis alicujus colligationi permiserit, cui nomine tenus animi vim et rationem attribuat aeris verbi causa, et spiritus, qui et facillime dissipari queat, nec ut unum aliquid sit, per sese habeat. Nam cum dividi corpora omnia, secarique possint, quis eorum ulli hoc committat universum, quin idem simul et mente vacuum faciat, et temerario quodam motu agitatum? Quid enim eo in spiritu aut ordinis sit, aut rationis, aut mentis, quem non nisi animi beneficio ordinem habere oporteat? Ac posito semel animo, cuncta hæc administram ipsi continuo navant operam, ut non ipsi tantum mundo, sed etiam animanti sua cuique integritas perfectioque constet, ad commune universi bonum vim aliam alio conferente. Qui animus si ab eodem aberit universo, tantum abest uti suum quæque ordinem habitura sint, ut potius nihil omnino sint futura.

« Μαρτυροῦσι δὲ καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῆς ἀληθείας ἀγό- C «Et quidem veritate compulsi profitentur ipsi μενοι, ὡς δεῖ τι πρὸ τῶν σωμάτων εἶναι κρεῖττον quoque, ante corpora certam quamdam animi speαὐτῶν ψυχῆς εἶδος, ἔννουν τὸ πνεῦμα καὶ πῦρ νοε- ciem, illis omnibus præstantiorem esse debere, ρὸν τιθέμενοι, ὥσπερ ἄνευ πυρὸς ἢ πνεύματος οὐ dum spiritum illum mente præditum atque ignem δυναμένης τῆς κρείττονος μοίρας ἐν τοῖς οὖσιν εἶναι, intelligentia valentem ponunt; perinde ut si absque τόπον δὲ ζητούσης εἰς τὸ ἱδρυθῆναι· δέον ζητεῖν ὅπου vel igne vel spiritu, hac in rerum universitate non τὰ σώματα ἱδρύσουσιν, ὡς ἄρα δεῖ ταῦτα ἐν ψυχῆς posset excellentior illa diviniorque natura consiδυνάμεσιν ἱδρῦσθαι. Εἰ δὲ μηδὲν παρὰ τὸ πνεῦμα, stere, sed locum ubi gradum solide figeret, aliκαὶ τὴν ζωὴν, καὶ τὴν ψυχὴν τίθενται, τί τὸ πολυ- quem ipsa requireret, cum eos potius ubi sua corθρύλλητον αὐτοῖς, « πῶς ἔχον, » εἰς ὃ καταφεύγουσιν, poribus firmitas esse posset, requirere oporteret, ἀναγκαζόμενοι τίθεσθαι ἄλλο παρὰ τὰ σώματα φύσει quippe quam alibi nusquam præterquam ipsius in δραστήριον; Εἰ οὖν οὐ πᾶν μὲν πνεῦμα ψυχή, ὅτι animi viribus obtinere possint. Qui si præter μυρία πνεύματα ἄψυχα. τὸ δέ πως ἔχον πνεῦμα φή- spiritum, aliud nihil et vitam et animum esse dicσουσι· τὸ πῶς ἔχον τοῦτο, καὶ ταύτην τὴν σχέσιν, ἢ cent, quærendum ex illis est, quid sibi velit suum τῶν ὄντων τι φήσουσιν, ἢ μηδέν. Ἀλλ' εἰ μὲν μηδὲν, illud *certo se modo habens*, tam apud eos celebre πνεῦμα (59) ἂν εἴη μόνον, τὸ δέ πως ἔχον, ὄνομα· καὶ D totiesque jactatum, ad quod unum ipsi confugiunt, οὕτω συμβήσεται αὐτοῖς οὐδὲ ἄλλο οὐδὲν εἶναι λέγειν aliquid aliud præter corpora, quod effectivum suaἢ τὴν ὕλην· καὶ ψυχὴν, καὶ Θεὸν, καὶ ὄνομα τὰ pte natura sit, proferre compulsi. Enimvero πάντα (60), ἐκεῖνο δὲ μόνον. Εἰ δὲ τῶν ὄντων ἡ σχέ- si nec spiritus omnis animus est, cum vis

(56) *Ἐπέκεινα.* Ita ex Plotino, non ἀπέσχον ut ante.

(57) *Ἐν φορᾷ.* Ut Plotin., non οὐ φορά, ut prius.

(58) Forte αὐτό.

(59) *Πνεῦμα*, etc. Duarum vocum metathesi, hoc est, πνεῦμα et ὄνομα, sensu omnis apud Eusebium perturbatus erat: ὄνομα enim initio, πνεῦμα in fine membri legebatur.

(60) *Ὄνομα τὰ πάντα.* Recte; non ὀνόματα πάντα, ut apud Plotinum.

Digitized by Google

quædam sit inanimorum spirituum infinita, **827** et tamen spiritum id quod certo se modo habeat esse velint; hoc ipsum quidem, *certo se modo habens*, hoc est peculiarem illam habitudinem, aut aliquid esse dicant necesse est, aut omnino nihil. Si nihil, spiritus ergo solus vere est, illud autem certo se modo habens, vacuum et inane nomen. Ex quo proinde sequitur, uti præter materiam aliud nihil esse dicant, atque ita et animum, et Deum, et cætera prorsus omnia nominetenus, spiritum proprie solum exsistere. At si habitudo illa verum aliquid est, et ab eo quod subjicitur, adeoque a materia ipsa diversum, quod cum in materia sit, materiæ tamen expers maneat, propterea quod rursus ex materia compositum minime sit: corpus utique non est, sed ratio, corporique natura dissimilis. Præterea quam animus nullum omnino corpus esse possit, vel inde quivis intelligat: aut enim calidum est aut frigidum, durum aut molle, humidum aut concretum, nigrum aut album, ac cæteris id genus præditum qualitatibus, quæ aliæ passim in aliis esse solent. Jam si calidum erit, tantummodo calefaciet; refrigerabit, si frigidum; si leve, levitatem afferet ubicunque aderit; si grave, gravitatem; nigrore, si nigrum; si candidum, candore similiter afficiet. Nec enim aut ignis est, frigidum, aut frigidi calidum efficere. Atqui animus, cum in diversis animantibus alia atque alia efficiat, tum etiam in uno eodemque contraria: modo enim cogit, modo liquefacit: densum aliquid aliudque rarum, nigrum hoc, illud album, aliud leve, grave aliud efficit: cumque pro diverso corporis colore, aliisque similiter qualitatibus, unum duntaxat aliquid efficere deberet, multa simul operatur.

« Motus vero tam multiplices atque diversos, non aliquem duntaxat unum, qui tandem una cujusvis in corporis motione defendent? Nam si eorum causas, partim electiones, partim antegressas quasdam rationes esse respondebunt; probe id quidem. At corporis unius præsertim ac simplicis nec electio, nec diversæ illæ rationes propriæ sunt quod ejusmodi rationis omnino nihil habeat, nisi quantum ab eo acceperit, a quo vel calidum vel frigidum effectum est. Certo quidem et spatio temporis, et mensuræ modo augere, quo pacto corpori conveniat? augeri enim ipsius est, augendi vim per sese nullam habet, sed tantum quatenus eam cum ipso animus in materiæ suæ mole communicat, cui per se incrementum illud efficienti administram navat operam. Etenim si et corpus esset animus, **828** idemque simul augeret, cum ut aucto vi sua corpori par esse posset, una profecto similis accessione corporis augeri necesse esset. Quod porro ad eam accederet, id aut animus itidem esset, aut corpus inanimum. Si animus, unde vel quomodo aut illabitur, aut additur? Sin animo careat, quomodo aut illum accipiet, aut priori consentiet? quomodo cum eodem et unum quid efficiet, et iisdem in sententiis acquiescet? ac non potius tanquam hospes quidam et peregrinus, quæ prior ille noverat, ignorabit: et quemadmodum in cætera

« Τὰς δὲ δὴ κινήσεις πῶς διαφόρους, ἀλλ' οὐ μίαν, μιᾶς οὔσης παντὸς σώματος κινήσεως; Εἰ δὲ τῶν μὲν προαιρέσεις, τῶν δὲ λόγους αἰτιάσονται, ὀρθῶς μὲν τοῦτο· ἀλλ' οὐ σώματος ἡ προαίρεσις, οὐδὲ οἱ λόγοι διάφοροί γε ὄντες ἑνὸς ὄντος καὶ ἁπλοῦ τοῦ σώματος, καὶ οὐ μετὸν αὐτῷ τοιούτου γε λόγου, ἢ ὅσος (63) δέδοται αὐτῷ παρὰ τοῦ ποιήσαντος θερμὸν αὐτὸ ἢ ψυχρὸν εἶναι. Τὸ δὲ καὶ ἐν χρόνῳ (64) αὔξειν, καὶ μέχρι τοσούτου μέτρου, πόθεν ἂν τῷ σώματι αὐτῷ γένοιτο; ᾧ προσήκει μὲν αὔξεσθαι, αὐτῷ δὲ ἀμοίρῳ τοῦ αὔξειν εἶναι, ἢ ὅσον παραληφθείη ἂν ἐν ὕλης ὄγκῳ, ὑπηρετοῦν τῷ δι' αὐτοῦ τὴν αὔξην ἐργαζομένῳ. Καὶ γὰρ εἰ ἡ ψυχὴ σῶμα οὖσα αὔξοι, ἀνάγκη καὶ αὐτὴν αὔξεσθαι, προσθήκῃ δηλονότι ὁμοίου σώματος, εἰ μέλλει εἰς ἴσον ἰέναι τῷ αὐξομένῳ ὑπ' αὐτῆς. Καὶ ἡ ψυχὴ ἔσται τὸ προστιθέμενον, ἢ ἄψυχον σῶμα. Καὶ εἰ μὲν ψυχή, πόθεν καὶ πῶς εἰσιούσης, καὶ πῶς προστιθεμένης; εἰ δὲ ἄψυχον τὸ προστιθέμενον (65), πῶς τοῦτο ψυχώσεται, καὶ τῷ πρόσθεν ὁμογνωμονήσει, καὶ ἓν ἔσται, καὶ τῶν αὐτῶν δοξῶν τῇ πρώτῃ μεταλήψεται; Ἀλλ' οὐχ ὥσπερ ξένη (66), ψυχὴ αὕτη ἐν ἀγνοίᾳ ἔσται ὧν ἡ ἑτέρα οἶδε· καὶ ὥσπερ ὁ ἄλλος ὄγκος ἡμῶν, τὸ μέν τι ἀπορρέυσεται αὐτοῦ, τὸ δέ τι προσελεύσεται, οὐδὲν δὲ ἔσται τὸ αὐτό; Πῶς οὖν ἡμῖν αἱ μνῆμαι; Πῶς δὲ ἡ γνῶσις οἰκείων, οὐδέποτε τῇ αὐτῇ ψυχῇ χρωμένων; Καὶ μὲν εἰ σῶμά ἐστι, φύσις δὲ σώματος μεριζομένου εἰς πλείω, ἕκαστον

(61) *Δὲ αὐτὸ, τῷ.* Id ex Plotino supplevimus; οὖν quod sequebatur, ex eodem expunximus: et sequenti linea, καὶ οὐ, ex eodem addidimus.

(62) *Καὶ ἐκ τῶνδε.* Ante legebatur, καὶ οὔσης ἐκ τῶνδε, nullo sensu.

(63) Forte ὅσον.

(64) Plotin., χρόνοις.

(65) *Τὸ προστιθέμενον.* Ex Plotino additum est; ἐψύχωται vero mutatum in ψυχώσεται.

(66) *Ξένη.* Ita Plotin., non δὲ ἡ.

Digitized by Google

μὴ τὸ αὐτὸ εἶναι τῶν μερῶν τῷ ὅλῳ· εἰ τοσόνδε μέγεθος ψυχῆ, ὃ ἂν ἔλαττον ᾖ, ψυχὴ οὐκ ἔσται, ὥσπερ πᾶν ποσὸν, ἀφαιρέσει, τοῦ εἶναι τὸ πρόσθεν ἠλλάξατο. Εἰ δέ τι τῶν μέγεθος ἐχόντων, τὸν ὄγκον ἐλαττωθὲν, τῇ ποιότητι ταὐτὸν μένει, ᾗ μὲν σῶμα, ἕτερόν ἐστι, καὶ ᾗ ποσὸν, τῇ δὲ ποιότητι, ἑτέρᾳ τῆς ποσότητος οὔσῃ, τὸ ταὐτὸν ἀποσώζειν δύναται. Τί τοίνυν φήσουσιν οἱ τὴν ψυχὴν σῶμα εἶναι λέγοντες; Πρῶτον μὲν ὑπὲρ ἑκάστου μέρους τῆς ψυχῆς τῆς ἐν τῷ αὐτῷ σώματι, πότερον ἕκαστον ψυχὴ, οἷα ἐστὶ καὶ ἡ ὅλη; καὶ πάλιν τοῦ μέρους τὸ μέρος; Οὐδὲν ἄρα τὸ μέγεθος συνεβάλλετο τῇ οὐσίᾳ αὐτῆς· (καίτοι ἔδει (67) γε, ποσοῦ τινος ὄντος,) καὶ ὅλον πυλλαχῇ, ὅπερ σώματι παρεῖναι ἀδύνατον, ἐν πλείοσι τὸ αὐτὸ ὅλον εἶναι, καὶ τὸ μέρος ὅπερ τὸ ὅλον ὑπάρχειν. Εἰ δὲ ἕκαστον τῶν μερῶν οὐ ψυχὴν φήσουσιν, ἐξ ἀψύχων ψυχὴ αὐτοῖς ὑπάρξει. Καὶ προσέτι, εἰ ψυχῆς ἑκάστης τὸ μέγεθος ὡρισμένον ἔσται ἐφ' ἑκάτερα (68), ἢ ἐπὶ τὸ ἔλαττόν γε, ἢ ἐπὶ τὸ μεῖζον (69), ψυχὴ οὐκ ἔσται. Ὅταν τοίνυν ἐκ συνόδου μιᾶς, καὶ ἑνὸς σπέρματος δίδυμα γένηται γεννήματα, ἢ καὶ ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις, πλεῖστα, τοῦ σπέρματος εἰς πολλοὺς τόπους μεριζομένου, οὗ δὴ ὅλον ἕκαστόν ἐστι· πῶς οὐ διδάσκει τοῦτο τοὺς βουλομένους μανθάνειν, ὡς ὅπου τὸ μέρος ταὐτόν ἐστι τῷ ὅλῳ, τοῦτο ἐν τῇ αὐτοῦ οὐσίᾳ τὸ ποσὸν εἶναι ὑπερβέβηκεν, ἄποσον δὲ αὐτὸ εἶναι ἐξ ἀνάγκης; Οὕτω γὰρ ἂν μένοι τὸ αὐτὸ, τοῦ ποσοῦ κλεπτομένου (70), ἅτε μὴ μέλον αὐτῷ ποσότητος καὶ ὄγκου, ὡς ἂν τῆς οὐσίας (71) ἕτερόν τι οὔσης. Ἄποσον ἄρα ἡ ψυχὴ καὶ οἱ λόγοι.

A corporis nostri mole usuvenit, pars ipsi alia dilabetur, succedet alia, sicque nihil prorsus unum exsistet? Quomodo autem in nobis vel memoria, vel rerum ad nos pertinentium cognitio futura est, si eodem animo nunquam utemur? Præterea si et corpus ille est, et natura corporis ejusmodi, ut illo plures in partes diviso, nulla idem omnino sit quod totum ipsum atque integrum; itemque si tantæ omnino magnitudinis est, quantæ si non erit, animus quoque non erit; utique quod omni certæ quantitatis rei solet accidere, priorem exsistendi modum quantalibet detractione mutabit. Sin autem aliquid certa magnitudine præditum, ut molis suæ parte aliqua decurtetur, idem tamen qualitate manet: id ipsum ergo et corporis diversas habebit quantique rationes, et tamen idem ut sit, qualitatis unius a quantitate diversæ vi beneficioque retinebit. Quid igitur dicturi sunt, qui animum corpus esse aiunt? Ac primum quidem, utrum animi ejus qui eodem versatur in corpore, pars quælibet animus est, ejusdem omnino cujus integer ac totus ipse rationis, itemque singulæ partis cujusque partes? Nihil ergo ad animi naturam magnitudo pertineret (tametsi quantitate præditus cum sit, pertinere omnino debeat); eaque tota multis esset in locis, quod in corpus nullo modo convenire potest, ut idem in pluribus totum insit; quemadmodum nec in partem ullam, ut idem sit quod totum ipsum. Qui si partem quamlibet animum esse negaverint, animum proinde inanimis ex rebus constare dicent. Porro, si cujusvis animi magnitudo suis utrinque terminis circumscripta erit, profecto ubi major ea minorve fiet, animus tum esse desinet. Cum autem congressu ex uno, unoque ex semine, aut gemini, aut etiam, ut in cæteris animantibus evenire solet, plures creantur fetus, semine tum multa in loca distracto, ubi sane unumquodque totum aliquod est: qui fieri potest, ut ea re non doceantur qui discendi modo cupidi sint, ubi pars eadem ipsa quod totum est, ibi totum illud propriam quanti rationem suapte natura prætergredi, **829** adeoque ab omni prorsus quantitate secretum esse oportere? Sic enim demum idem plane remanere poterit, etiam quantitate subducta, quippe cujus nec quantitatis ratio quidquam nec molis intersit, cum naturam habeat penitus ab utraque diversam. Animus igitur atque antegressæ illæ rationes quantitatis omnis expertes sunto.

« Ὅτι δὲ εἰ σῶμα εἴη ἡ ψυχὴ, οὔτε τὸ αἰσθάνεσθαι, οὔτε τὸ νοεῖν, οὔτε τὸ ἐπίστασθαι, οὔτε ἀρεταὶ, οὔτε τι τῶν καλῶν ἔσται, ἐκ τῶνδε δῆλον. Εἴ τι μέλλει αἰσθάνεσθαί τινος, ἓν αὐτὸ δεῖ εἶναι, καὶ τῷ αὐτῷ παντὸς ἀντιλαμβάνεσθαι· καὶ εἰ διὰ πολλῶν αἰσθητηρίων πλείω τὰ εἰσιόντα εἴη, ἢ πολλαὶ περὶ ἓν ποιότητες, καὶ δι' ἑνὸς ποικίλον, οἷον πρόσωπον. Οὐ γὰρ ἄλλο μὲν ῥινὸς, ἄλλο δὲ ὀφθαλμοῦ, ἀλλὰ ταὐτὸν ὁμοῦ πάντων. Καὶ εἰ τὸ μὲν δι' ὀμμάτων, τὸ δὲ δι' ἀκοῆς, ἕν τι δεῖ εἶναι εἰς ὃ ἄμφω· ἢ πῶς ἂν εἴποι, ὅτι ἕτερα ταῦτα, μὴ εἰς τὸ αὐτὸ ὁμοῦ τῶν αἰσθημάτων ἐλθόντων; Δεῖ τοίνυν τοῦτο ὥσπερ κέντρον εἶναι, γραμμὰς δὲ συμβαλλούσας ἐκ περιφερείας κύκλου, τὰς πανταχόθεν αἰσθήσεις, πρὸς τοῦτο περαίνειν, καὶ τοιοῦτον τὸ ἀντιλαμβανόμενον εἶναι ἓν ὄντως.

C « Jam vero, si corpus animum esse ponetur, nullam amplius aut sentiendi, aut intelligendi vim, nullam scientiam, virtutemque nullam, adeoque nec boni omnino quidquam futurum, ex sequentibus manifeste constabit. Quidquid enim aliud sensu percipiat, illud cum unum aliquid oportet esse, tum eadem quoque vi universa percipere; tametsi aut per multos sensuum aditus complura subeant, aut ejusdem rei qualitates multæ, aut per id quod unum sit, multiplex tamen quiddam et varium, cujusmodi vultus est. Nec enim aliud quid nasum, aliud oculos percipit, sed unum idemque universa. Et si aliud per oculos, per auditum aliud subeat, unicum tamen id esse necesse est, ad quod utraque postremo perveniant. Quomodo enim diversa

(67) *Καίτοι ἔδει*, etc. Prior editio miras huic loco tenebras offuderat.

(68) *Ἐφ' ἑκάτερα*. Plotinus, οὐδ' ἐφ' ἑκάτερα, quod tametsi utcunque defendi possit, particula tamen οὐδέ longe melius abfuerit.

(69) *Ἢ ἐπὶ τὸ μεῖζον*. Ex Plotino supplevimus.

(70) *Κλεπτομένου*. Et hoc furtum ex Plotino restituimus.

(71) *Οὐσίας*. Addi possit ex eod. Plotino. αὐτου.

Digitized by Google

illa esse pronuntiaret, nisi ad unum et idem omnia sensibus percepta confluerent? Illud nimirum tanquam centrum aliquod sit oportet; quo quidem ex omni parte sensus, quasi lineæ quædam ex toto circuli ambitu coeuntes ita pertineant, ut quod illos excipiat unum revera sit. Nam si divulsum ac distractum erit, ac velut in linea extremum ejus utrumque sensus occupabunt; sane aut in unum idemque rursus, tanquam in medium aliquod ipsi concurrent, aut ferentur aliorsum; itaque alterum alterius duntaxat sensum habebit, perinde ut cum ego alia, tu vicissim alia sensu comprehendis. Quod si unum id fuerit, quod sensu percipitur, cujusmodi vultus est, tum etiam unum in aliquid colligetur, uti re ipsa fieri constat: quæ enim cernimus, ea utramque in pupillam colliguntur, (qui enim aliter per eas maxima quæque cerneremus?) uti multo adhuc magis principem in facultatem illapsa, individuæ quædam notiones efficiuntur. Quæ quidem facultas partibus carebit ipsa quoque: alioqui si magnitudo quædam esset, una cum illa notiones ipsæ dividerentur: atque ita partem duntaxat alius aliam, totum id quod sensibus objicitur, nemo perciperet. At enimvero unum quid totum est; quomodo enim aliter divideretur? Non ita quidem, ut cum æquali æquale congruat, cum vis illa princeps ejus omnis rei, quæ sensu comprehenditur, æqualis non sit. Quot igitur in partes futura est ista divisio? Utrum in totidem, quot numero varias, res sensu percepta et illapsa complectetur? Ergo partium **830** illarum quælibet in animo quoque futura est, ipseque adeo per easdem ejus particulas sentiet. An forte partium istarum particulæ sensu carebunt? Fieri non potest. Quod si pars quælibet nihil non sentire queat, cum infinitas in partes suapte natura dividi magnitudo possit, et infinitos cujusque sensus, circa rem quamlibet sensui obnoxiam versari oportebit, et in principe nostra facultate rei ejusdem imagines esse prorsus infinitas. Ad hæc, si corpus illud est quod sentiat, non aliter sentiendi perficietur actio, quam uti cera impressis annulorum figuris consignatur, aut sanguine vel aere, quæ sensus ipse percipit, informantur. Et quidem si, quod utique consentaneum est, tanquam humidis in corporibus, ut est aqua, perturbabitur, nullaque jam erit memoria. Sin figuræ illæ permanebunt: aut quandiu locus a prioribus occupabitur, informari aliæ nullæ poterunt, atque ita sensuum aliæ tollentur actiones; aut aliis succedentibus, delebuntur priores illæ, sicque memoria nulla relinquetur. Quod si et recordari possumus, et vicissim alia sentire post alia, nec a prioribus impedimenti quidquam objicitur; corpus esse animus nullo modo potest.

« Cæterum id ipsum doloris ex sensu manifeste quivis intelligat. Nam cum digito dolere homo dicitur, dolor quidem hæret in digito, at doloris illius sensum in principe hominis facultate haberi, vel ipsos etiam confessuros esse liquet. Ita, dum alia

A Εἰ δὲ διεστὼς τοῦτο γένοιτο, καὶ οἷον ἐπὶ γραμμῆς ἄμφω τὰ πέρατα αἱ αἰσθήσεις προσλαμβάνοιεν· ἢ συνδραμεῖται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πάλιν, οἷον τὸ μέσον, ἢ ἄλλο ἑκάτερον ἑκατέρου αἴσθησιν ἕξει, ὥσπερ ἂν εἰ ἐγὼ μὲν ἄλλων, σὺ δὲ ἄλλων αἴσθοιο. Καὶ εἰ ἓν εἴη τὸ αἰσθημα, οἷον πρόσωπον, εἰς ἓν συναιρεθήσεται, ὅπερ καὶ φαίνεται· συναιρεῖται γὰρ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς κόραις, (ἢ πῶς ἂν τὰ μέγιστα διὰ ταύταιν ὁρῷτο;) ὥστε, ἔτι μᾶλλον εἰς τὸ ἡγεμονοῦν ἰόντα, οἷον ἀμερῆ νοήματα γίνεσθαι. Καὶ ἔσται ἀμερὲς τοῦτο· ἢ μεγέθει ὄντι τούτῳ συμμερίζοιτο ἄν, ὥστε ἄλλον ἄλλου μέρους (72), καὶ μηδένα ἡμῶν ὅλου τοῦ αἰσθητοῦ τὴν ἀντίληψιν ἴσχειν. Ἀλλὰ γὰρ ἓν ἐστι (73) τὸ πᾶν· πῶς γὰρ ἂν καὶ διαιροῖτο; Οὐ γὰρ δὴ ἴσον τῷ ἴσῳ ἐφαρμόσει, ὅτι οὐκ ἴσον τὸ ἡγεμονοῦν παντὶ αἰσθητῷ. Κατὰ πηλίκα οὖν ἡ διαίρεσις (74); ἢ εἰς τοσαῦτα διαιρεθήσεται, καθόσον ἂν ἀριθμοῦ ἔχῃ (75) εἰς ποικιλίαν τὸ εἰσιὸν αἴσθημα; Καὶ ἕκαστον δὴ ἐκείνων τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς ἄρα, καὶ τοῖς μορίοις αὐτοῦ αἰσθήσεται (76). Ἡ ἀναίσθητα (77) τὰ μέρη τῶν μορίων ἔσται; Ἀλλὰ ἀδύνατον. Εἰ δὲ ὁτιοῦν παντὸς αἰσθήσεται, εἰς ἄπειρα διαιρεῖσθαι τοῦ μεγέθους πεφυκότος, ἀπείρους καὶ αἰσθήσεις καθ' ἕκαστον αἰσθητὸν συμβήσεται γίνεσθαι ἑκάστῳ οἷον τοῦ αὐτοῦ ἀπείρους ἐν τῷ ἡγεμονοῦντι ἡμῶν εἰκόνας. Καὶ μὴν σώματος ὄντος τοῦ αἰσθανομένου, οὐκ ἂν ἄλλῳ τρόπῳ γένοιτο τὸ αἰσθάνεσθαι, ἢ οἷον ἐν κηρῷ ἐνσημαίνεσθαι ἀπὸ δακτυλίων σφραγῖδες, εἴτ' οὖν εἰς αἷμα, εἴτ' οὖν εἰς ἀέρα τῶν αἰσθημάτων ἐνσημαινομένων. Εἰ μὲν οὖν ὡς ἐν σώμασιν ὑγροῖς, ὅπερ καὶ εὔλογον, ὥσπερ εἰς ὕδωρ, συγχυθήσεται, καὶ οὐκ ἔσται μνήμη· εἰ δ' ἐμμενοῦσιν οἱ τύποι, ἢ οὐκ ἔστιν ἄλλους ἐνσημαίνεσθαι, ἐκείνων κατεχόντων, ὥστε ἄλλαι αἰσθήσεις οὐκ ἔσονται· ἢ, γινομένων ἄλλων, ἐκεῖνοι οἱ πρότερον ἀπολοῦνται, ὥστε οὐδὲν ἔσται τὸ μνημονεύειν. Εἰ δέ ἐστι τὸ μνημονεύειν, καὶ ἄλλων αἰσθάνεσθαι ἐπ' ἄλλοις, οὐκ ἐμποδιζόντων τῶν πρόσθεν, ἀδύνατον τὴν ψυχὴν σῶμα εἶναι.

B

C

D « Ἴδοι δ' ἄν τις καὶ ἐκ τῆς τοῦ ἀλγεῖν αἰσθήσεως τὸ αὐτὸ τοῦτο. Ὅταν δάκτυλον λέγηται ἀλγεῖν ἄνθρωπος, ἡ μὲν ὀδύνη περὶ τὸν δάκτυλον δήπουθεν, ἡ δὲ αἴσθησις τοῦ ἀλγεῖν, δῆλον ὅτι ὁμολογήσουσιν, ὡς περὶ τὸ ἡγεμονοῦν γίνεται. Ἄλλου δὴ ὄντος τοῦ πο-

(72) *Ἄλλον ἄλλου μέρους.* Recte : perperam apud Plotin., ἄλλο ἄλλου μέρος, quæ lectio Ficinum in errorem induxit. Vertit enim : *Itaque pars alia sentiet aliam, nihilque in nobis sentiendam rem totam percipiet.* Ubi etiam pro μηδένα, quod rectum est, legit μηδέν.

(73) *Ἓν ἐστι.* Recte, ut Plotin., non, ut ante, ἐνεστι.

(74) *Ἡ διαίρεσις; ἢ.* Additum ex Plotino.

(75) *Ἀριθμοῦ ἔχῃ.* Et hanc desperato loco medicinam Plotinus fecit, cum ante ἄριστον χῇ legeretur

(76) *Καὶ τοῖς μορίοις αὐτοῦ αἰσθήσεται.* Corrupte legebatur, καὶ εἰ τῶν μορίων αὐτοῦ αἰσθήσ.

(77) *Ἡ ἀναίσθητα,* etc. Totam hanc sententiam, usque ad alterum αἰσθήσεται, Plotino debemus, quam prius αἰσθήσεται librariorum oculis subduxerat.

Digitized by Google

νοῦντος μέρους, τοῦ πνεύματος τὸ ἡγεμονοῦν αἰσθά- A quædam pars laborat, sentit interea spiritus vis illa
νεται, καὶ ὅλη ψυχὴ τὸ αὐτὸ πάσχει. Πῶς οὖν τοῦτο princeps, idemque patitur animus ipse totus. Id
συμβαίνει; Διαδόσει, φήσουσι, παθόντος μὲν πρώτως ergo quemadmodum evenit? Propagatione quadam,
τοῦ περὶ τὸν δάκτυλον ψυχικοῦ πνεύματος, μεταδόν- inquient, dum animalis primum digiti spiritus do-
τος δὲ τῷ ἐφεξῆς, καὶ τούτου ἄλλῳ, ἕως οὗ πρὸς τὸ let, mox suum hunc dolorem cum sequente, isque
ἡγεμονοῦν ἀφίκοιτο. Ἀνάγκη τοίνυν εἰ τὸ πρῶτον deinceps cum alio communicat, donec principem
πόνου ἥσθετο, ἄλλην τὴν αἴσθησιν τοῦ δευτέρου εἶναι, ad facultatem usque pervenerit. Necesse igitur est,
εἰ κατὰ διάδοσιν ἡ αἴσθησις, καὶ τοῦ τρίτου γε ἄλ- si pars illa prima dolorem senserit, uti alius se-
λην, καὶ πολλὰς αἰσθήσεις καὶ ἀπείρους περὶ ἑνὸς cundæ sensus exsistat, si modo propagatione sen-
ἀλγήματος γίνεσθαι, καὶ τούτων ἁπασῶν τὸ ὕστερον sus iste fiet, itemque alius tertiæ, adeoque com-
τὸ ἡγεμονοῦν (78) αἰσθάνεσθαι, καὶ τῆς ἑαυτοῦ παρὰ plures et infiniti quidam ex uno eodemque dolore
ταύτας. Τὸ δὲ ἀληθὲς, ἑκάστην ἐκείνων μὴ τοῦ ἐν τῷ sensus oriantur, quos deinde omnes princeps con-
δακτύλῳ ἀλγήματος· ἀλλὰ τὴν μὲν ἐφεξῆς (79) τῷ sequatur facultas, quæ suum præter illos proprie
δακτύλῳ, ὅτι ὁ ταρσὸς ἀλγεῖ, τὴν δὲ τρίτην, ὅτι ἄλλο percipiat. Sic quidem, ut eorum quilibet non illius
τὸ πρὸς τὸ ἄνωθεν, καὶ πολλὰς εἶναι ἀλγηδόνας· τό vere sit doloris, quem digitus sentiat; sed ut digi-
τε ἡγεμονοῦν μὴ τοῦ πρὸς τῷ δακτύλῳ ἀλγήματος B tum proxime consequens, palmæ, tertiusque simi-
αἰσθάνεσθαι, ἀλλὰ τοῦ πρὸς αὐτῷ, καὶ τοῦτο γινώ- liter partis alterius superioris dolorem percipiat,
σκειν μόνον, τὰ δ' ἄλλα χαίρειν ἐᾷν, μὴ ἐπιστάμενον, multique re ipsa dolores exsistant; ac vis ipsa
ὅτι ἀλγεῖ ὁ δάκτυλος. Εἰ τοίνυν κατὰ διάδοσιν, τὴν princeps non jam ipsiusmet digitum, at suum tan-
αἴσθησιν οὐχ οἷόν τε του τοιούτου γίνεσθαι, μηδὲ tummodo sentiat, **831** aliisque omnibus face-
σώματος ὄγκου ὄντος, ἄλλου παθόντος, ἄλλου (80) sere jussis, unum hunc ita cognoscat, ut ne digi-
γνῶσιν εἶναι. Παντὸς γὰρ μεγέθους εἰ τὸ μὲν ἄλλο, tum quidem ipsum dolere sciat. Quare, si propaga-
τὸ δὲ ἄλλο ἐστὶ, δεῖ τοιοῦτον τίθεσθαι τὸ αἰσθανόμε- tione aliqua futurus est, nullus omnino doloris hu-
νον (81), οἷον πανταχοῦ αὐτὸ ἑαυτῷ τὸ αὐτὸ εἶναι· jus sensus exsistere, cumque corpus moles quædam
τοῦτο δὲ ἄλλῳ τινὶ τῶν ὄντων ἢ σώματι ποιεῖν sit, parte altera patiente, alterius esse cognitio non
προσήκει. poterit. Omnis quippe magnitudinis partes aliæ at-

que aliæ cum sint, ejusmodi oportet esse quod sentitur, ut unum et idem ubique permaneat. Hoc autem ab alio sane, quam a corpore fieri necesse est.

« Ὅτι δὲ οὐδὲ νοεῖν οἷόν τε, εἰ σῶμα ἡ ψυχὴ ὁτιοῦν « At vero ne ullum quidem, si corpus animum
εἴη, δεικτέον ἐκ τῶνδε. Εἰ γὰρ τὸ αἰσθάνεσθαί ἐστι C esse dicamus, intelligentiæ locum relinqui, hujus-
τὸ σώματι προσχρωμένην τὴν ψυχὴν ἀντιλαμβάνεσθαι modi rationibus perspicue conficitur. Si enim sen-
τῶν αἰσθητῶν, οὐκ ἂν εἴη καὶ τὸ νοεῖν τὸ διὰ σώ- tire aliud nihil est, quam corpore utentem ani-
ματος καταλαμβάνειν, ἢ ταὐτὸν ἔσται τῷ αἰσθάνε- mum quæ sub sensum cadunt percipere; profecto
σθαι. Εἰ οὖν τὸ νοεῖν ἐστι τὸ ἄνευ σώματος ἀντιλαμ- aut intelligere, non erit corporis opera compre-
βάνεσθαι, πολὺ πρότερον δεῖ μὴ σῶμα αὖ τὸ νοῆσον hendere, aut idem ipsum erit quod sentire. Si er-
εἶναι, ἐπεὶ αἰσθητῶν (82) μὲν ἡ αἴσθησις, νοητῶν δὲ go intelligere est sine corpore aliquid percipere,
ἡ νόησις. Εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἀλλ' οὖν ἔσονταί γε καὶ multo sane prius necesse est, id quod intellectu-
νοητῶν νοήσεις, καὶ ἀμεγέθων ἀντιλήψεις. Πῶς οὖν, rum sit corpus non esse, quandoquidem uti eorum
μέγεθος ὄν, τὸ μὴ μέγεθος νοήσει, καὶ τῷ μεριστῷ quæ sentiendo percipiuntur sensus est, sic eorum
τὸ μὴ μεριστὸν νοήσει; Ἢ μέρει τινὶ ἀμερεῖ αὐτοῦ; quæ intelligendo comprehenduntur, intelligentia.
Εἰ δὲ τοῦτο, οὐ σῶμα ἔσται τὸ νοῆσον. Οὐ γὰρ δὴ Quam discriminis rationem si probare nolunt, spi-
τοῦ ὅλου χρεία πρὸς τὸ θίγειν· ἀρκεῖ γὰρ καὶ ἕν τι. ritalia quidem intelligi, et magnitudine carentia
Εἰ μὲν οὖν συγχωρήσονται τὰς πρώτας νοήσεις, ὅπερ percipi fatebuntur. Quomodo igitur quod magni-
ἀληθές ἐστι, εἶναι τῶν πάντη σώματος καθαρωτάτων tudo quædam est, id quod magnitudine careat, et
αὐτὸ ἕκαστον, ἀνάγκη (83) καὶ τὸ νοοῦν (84) σώμα- D quod dividuum est, rem percipiet individuam?

(78) *Τὸ ὕστερον τὸ ἡγεμ.*, etc. Ita correximus ex Plotino, cum pessime legeretur, εἴπερ τὸ ἡγεμονοῦν ὁ νοῦς, ἦν αἰσθάνεσθαι.

(79) *Ἀλλὰ τὴν μὲν ἐφεξῆς.* Hæc et sequentia satis impedita, longe magis intricare Ficinus videtur. Confer, si vacat. Porro has quinque lineas, usque ad αἰσθάνεσθαι, Plotino mecum acceptas feres; quas similitudo vocum ἀλγήματος, ἀλγήματος, et ἀλλὰ, ἀλλά, nobis inviderat.

(80) *Ἄλλου παθόντος, ἄλλου.* Ita recte Plotin.; in priori editione desunt, παθόντος, ἄλλου.

(81) *Τὸ αἰσθανόμενον.* Non placet active sumi τὸ αἰσθανόμενον, hoc est, *quod sentiat*, præsertim cum sequatur, τοῦτο δὲ ποιεῖν, etc. Minus enim apte dicatur animus efficere, ut idem ipsemet ubique sit: aptissime contra, ut dolor ille, qui sentitur, per quascunque partes subeat atque propagetur, sibi tamen ubique similis permaneat. Atque is est, ni fallor, germanus Plotini sensus.

(82) *Ἐπεὶ αἰσθητ.* In priori editione, ἐπεὶ ἐπὶ αἰσθ., quod non emendassem, si postea secutum esset, ἐπὶ νοητῶν δέ. Male autem apud Plotinum ἔτι εἰ αἰσθ. Dubium non est quin ἔτι εἰ factum sit ex ἐπεί.

(83) *Αὐτὸ ἕκαστον, ἀνάγκη.* Rectius omnino quam, ut apud Plotinum, καθαρωτάτων, αὐτὸ ἑκάστου ἀνάγκη. Marsilius Ficin. αὐτὸ ἑκάστου vertit *scilicet uniuscujusque, ut dici solet, abstracti*, parum. opinor, ex mente Plotini.

(84) *Τὸ νοοῦν*, etc. Hoc etiam loco Plotinum secutus sum. Ante legebatur, τὸν νοῦν σώματος καθαρὸν ὄντα, ἐγγιγνόμενον γινώσκειν. Forte τὸ ἐγγιγνόμενον, pro ἢ γιγνόμενον, legi queat, id est, quod *ipsa in mente imprimitur*.

Digitized by Google

Utrum sua quadam individua facultate? Hoc si di- A τος καθαρὸν ὂν, ἢ γιγνόμενον (85), γινώσκειν· εἰ δὲ
cetur, corpus id non erit, quod intelliget. Nam uti τῶν ἐν ὕλῃ εἰδῶν τὰς νοήσεις φήσουσιν εἶναι, ἀλλὰ
res attingatur libeturque duntaxat, toto ipso ni- χωριζομένων γε τῶν σωμάτων γίνονται, τοῦ νοῦ
hil opus est, pars vel una sufficit. Si ergo, quod χωρίζοντος. Οὐ γὰρ δὴ μετὰ σαρκῶν, ἢ ὅλως ὕλης ὁ
plane verum est, principes illas notiones singulas χωρισμὸς, κύκλου, καὶ τριγώνου, καὶ γραμμῆς, καὶ
per sese, ab omni omnino corpore liberrimas esse σημείου. Δεῖ ἄρα καὶ τὴν ψυχὴν σώματος αὐτὴν ἐν
concedent, id etiam quod intelligat, ita demum, τῷ τοιούτῳ χωρίσαι. Δεῖ ἄρα μηδὲ αὐτὴν σῶμα εἶναι.
si corpore liberum aut sit, aut fiat, cognoscere Ἀμέγεθες (86) δὲ οἶμαι καὶ τὸ καλὸν, καὶ τὸ δίκαιον,
necesse est. Sin autem formarum, quæ ad mate- καὶ ἡ τούτων ἄρα νόησις. Ὥστε καὶ προσιόντα, τῷ
riam adhærescunt, notiones illas esse respondebunt, ἀμερεῖ (87) αὐτῆς ὑποδέξεται, καὶ ἐν αὐτῇ ἀμερῇ
eæ tamen non nisi secretis corporibus, mentis- κείσεται.
que adeo vi secretis, haberi possunt. Nec enim aut corporis, aut omnino materiæ quidquam pa-
titur, illa fieri solita circuli, trianguli, lineæ punctique secretio: proindeque animum etiam ipsum,
qui eam efficiat, a corpore secernere, neque adeo corpus esse oportebit. Enimvero pulchrum, opi-
nor, et justum, ipsaque proinde amborum intelligentia magnitudinis habent nihil. Quare ambo e
individua quadam illius vi excipientur, et in illa sine partibus ullis sita remanebunt.

« Quid? si corpus animum dixerimus, tempe- B « Πῶς δ' ἂν καὶ σώματος ὄντος τῆς ψυχῆς, ἀρεταὶ
rantia, justitia, fortitudo, ac cæteræ, quomodo αὐτῆς σωφροσύνη, δικαιοσύνη (88), ἀνδρεία τε καὶ
tandem ejus virtutes esse poterunt? Quippe spiritus ἄλλαι; Πνεῦμά τι γὰρ, ἢ αἷμά τι, τὸ σωφρονεῖν
videlicet aut sanguinis **832** aliquid virtutes illæ εἴη, ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἀνδρεία, εἰ μὴ ἄρα ἡ ἀνδρεία τὸ
sunt. Nisi forte spiritus molestia quædam, forti- δυσπαθὲς τοῦ πνεύματος εἴη, καὶ ἡ σωφροσύνη ἡ
tudo sit, temperantia ejusdem commoda tempera- εὐκρασία, τὸ δὲ κάλλος εὐμορφία τις ἐν τύποις, καθ'
tio, et vera illa pulchritudo, formosa quædam ac ἣν λέγομεν, ἰδόντες, ὡραίους καὶ καλοὺς τὰ σώματα.
figuris adumbrata species, quam in nonnullis dum Ἰσχυρῷ μὲν οὖν καὶ καλῷ ἐν τύποις πνεῦμά τι (89)
videmus, elegantes illos corporeque pulchros vo- εἶναι προσήκοι ἄν· σωφρονεῖν δὲ τί δεῖ πνεύματι;
camus. Ei sane quod umbratilem tantum aliquam, Ἀλλ' οὖν (90) τοὐναντίον ἐν περιπτύξεσι καὶ ἁφαῖς
et figura tenus aut fortitudinem aut pulchritudinem εὖ παθεῖν, ὅπου ἡ θερμανθήσεται, ἢ συμμέτρως ψύ-
habeat, spiritus conditio naturaque conveniat. χεος (91) ἐμερεῖ, ἢ μαλακοῖς τισι καὶ ἁπλοῖς (92) καὶ
Temperantia vero quid opus spiritui? Imo certe λείοις πελάσει; τὸ δὲ κατ' ἀξίαν νεῖμαι, τί ἂν αὐτῷ
contra, in complexu tactuque, commoditatem po- μέλοι; Πότερον δὲ ἀϊδίων ὄντων τῶν τῆς ἀρετῆς θεω-
tius aliquam sequetur, sicubi aut calefiat, aut fri- ρημάτων, καὶ τῶν ἄλλων τῶν νοητῶν ἡ ψυχὴ ἐφ-
gus moderate captet, aut mollibus, teneris, ac læ- C άπτεται, ἢ γίνεται ἡ ἀρετὴ, καὶ ὀφείλει πάλιν φθείρε-
vibus adhæreat. Suum vero cuique pro dignitate σθαι; Ἀλλὰ τίς ὁ ποιῶν, καὶ πόθεν; Οὕτω γὰρ ἂν
tribuere, ad ipsum quid attinet? Utrum porro sem- ἐκεῖνο πάλιν μένοι. Δεῖ ἄρα ἀϊδίων εἶναι, καὶ μενόν-
piternæ sunt virtutis illæ notione, cæteraque id των, οἷα καὶ τὰ ἐν γεωμετρίᾳ. Εἰ δὲ ἀϊδίων καὶ με-
genus spiritalia, in quibus animus occupatur; an νόντων, οὐ σωμάτων. Καὶ δεῖ ἄρα καὶ ἐν ᾧ ἔσται,
contra nascitur virtus, eademque rursus inter- τοιοῦτον εἶναι· δεῖ ἄρα μὴ σῶμα εἶναι. Οὐ γὰρ
ibit? At quis eam, aut qua ex re tandem efficiat? μένει, ἀλλὰ ῥεῖ ἡ σώματος φύσις πᾶσα.
Tum enim hæc adhuc quæstio maneat, necesse est. Sempiterna profecto illa esse oportet, semperque
manentia, cujusmodi ea sunt, quæ ad geometriam pertinent. Quod si sempiterna sunt, perpetuoque
manentia, corpora igitur certe non sunt. Et id præterea, in quo versabuntur, simile quid esse opor-
tebit, adeoque corpus non esse. Nec enim permanet, sed fluit assidue corporis natura quævis.

« Quod si dum corporum ipsi functiones vident, « Εἰ δὲ τὰς τῶν σωμάτων ποιήσεις ὁρῶντες, θερμαι-
quæ calefaciant, refrigerent, propellant, ac depri- νούσας, καὶ ψυχούσας, καὶ ὠθούσας, καὶ βαρυνούσας,
mant; ibidem animum constituunt, eum velut ac- D ἐνταῦθα τάττουσι τὴν ψυχὴν, οἷον ἐν δραστηρίῳ τόπῳ
tuoso quodam in loco defigentes: ignorant illi pri- ἱδρύοντες αὐτήν· πρῶτον μὲν ἀγνοοῦσιν, ὡς καὶ (93)
mum, ipsamet corpora, suis quibusdam ineorpo- ταῦτα τὰ σώματα δυνάμεσι ταῖς ἐν αὐτοῖς ἀσωμάτοις

(85) Forte τὸ ἐγγιγνόμενον.

(86) *Ἀμέγεθες*. Ex Plotino. Pessime editum erat, μέγεθος.

(87) *Τῷ ἀμερεῖ*. Ex eodem pro τὰ μέρη, quod perspicue vitiosum erat.

(88) *Δικαιοσύνη*. Ab hac voce, quæ sequuntur hic apud Eusebium, ad capitis usque finem, apud Plotinum eo loco non reperies, nec Hopperus illa, nec Ficinus repræsentat. Sunt tamen Plotini ex genio, cum superioribus aptissime connectuntur, eaque Regii mss. et Montac. agnoscunt. Sane quæ apud Plotinum post *δικαιοσύνη* sequuntur, nullo sensu, vel dicuntur, vel desinunt. Ita hoc tam insigne fragmentum Eusebius, cum iis quæ hactenus ex Plotino mutuatus erat, non sine fenore compensabit.

(89) *Πνεῦμά τι*. Mallem πνεύματι.

(90) *Οὖν*. Ex utroque mss. non οὐ, ut ante.

(91) *Ψύχεος*. Ita Regii duo et Montac., non ψύχους. Homericum illud spectare visus est, *Odyss.* K, v. 555:

Ψύχεος ἰμείρων κατελέξατο, οἰνοβαρείων.

(92) *Ἁπλοῖς*. Imo certe, ἁπαλοῖς, alioqui duplicia, ut plurimum simplicibus molliora.

(93) *Ἀγνοοῦσιν, ὡς καί*. Paucula hæc, sed necessaria, ex Montac. codice supplevimus. Ταῦτα quod sequitur melius abesset.

Digitized by Google

ταῦτα (94) ἐργάζεται· ἔπειτα ὅτι οὐ ταύτας τὰς δυνά- A reis faculta ibus hæc omnia perficere : deinde ne
μεις περὶ ψυχὴν (95) εἶναι ἀξιοῦμεν, ἀλλὰ τὸ νοεῖν, hoc quidem a nobis facultatum genus animo tribui,
αἰσθάνεσθαι, λογίζεσθαι, ἐπιθυμεῖν, ἐπιμελεῖσθαι sed potius ita statui, ut intelligere, sentire, ratio-
ἐμφρόνως καὶ καλῶς ἅπαντα, ἄλλην οὐσίαν ζητεῖ. cinari, concupiscere, cuneta denique sapienter ac
Τὰς οὖν δυνάμεις τῶν ἀσωμάτων μεταβιβάσαντες rite moderari, aliam omnino quam corporis essen-
εἰς τὰ σώματα, οὐδεμίαν ἐκείνοις καταλείπουσιν. tiam requirant. Isti vero rerum incorporearum fa-
Ὅτι δὲ καὶ τὰ σώματα ἀσωμάτοις δυνάμεσι δύναται cultates ad corpora transtulisse contenti, incorpo-
ἃ δύναται (96), ἐκ τῶνδε δῆλον. Ὁμολογήσουσι γὰρ reis ipsis nullam relinquunt. Cæterum ipsa etiam
ἕτερον ποιότητα, καὶ ποσότητα εἶναι, καὶ (97) πᾶν corpora, incorporeis facultatibus ea posse, quæ
σῶμα ποσὸν εἶναι, καὶ ἔτι οὐ πᾶν σῶμα ποσὸν (98) possint, ita planum efficio. Fatebuntur utique
εἶναι, ὥσπερ τὴν ὕλην. Ταῦτα δὲ ὁμολογοῦντες, τὴν quantitatem esse a qualitate diversam : quippe cor-
ποιότητα ὁμολογήσουσιν ἕτερον οὖσαν ποσοῦ, ἕτερον pus enim omne quantitate, nec omne tamen qua-
σώματος εἶναι. Πῶς γὰρ μὴ ποσὸν οὖσα σῶμα ἔσται, litate instructum esse, uti de materia certo con-
εἴπερ πᾶν σῶμα ποσόν; Καὶ μὴν καὶ ὅπερ ἄνω που stat. Siquidem hoc utrumque dum fatentur, fatentur una qualitatem, cum a quanto, tum etiam a
ἐλέγετο, εἰ πᾶν σῶμα μεριζόμενον, καὶ ὄγκος πᾶς, B corpore diversam esse. Quomodo enim quæ quan-
ἀφαιρεῖται ὅπερ ἦν· κερματιζομένου δὲ τοῦ σώματος, titate careat, corpus esse possit, cum omne cor-
ἐφ' ἑκάστῳ μέρει ἡ αὐτὴ ὅλη ποιότης μένει· οἷον pus quantitate sit præditum? Præterea, quod su-
γλυκύτης ἡ τοῦ μέλιτος οὐδὲν ἔλαττον γλυκύτης pra jam attigimus, si corpus molesque omnis, dum
ἐστὶν ἐφ' ἑκάστῳ· οὐκ ἂν εἴη σῶμα γλυκύτης· ὁμοίως in partes **833** secatur, id desinit esse quod erat;
καὶ αἱ ἄλλαι. Ἔπειτα εἰ σώματα ἦσαν αἱ δυνάμεις, si corpore in minutissima quæque diviso, qualitas
ἀναγκαῖον ἦν τὰς μὲν ἰσχυρὰς τῶν δυνάμεων μεγά- eadem singulis in partibus integra perseverat; uti
λους ὄγκους, τὰς δὲ ὀλίγον δρᾷν δυναμένας, ὄγκους mellis dulcedo, nihilo minus qualibet ejus in parte
μικροὺς εἶναι. Εἰ δὲ μεγάλων μὲν τῶν ὄγκων μι- dulcedo est : certe nec dulcedo illa, nec similes
κραὶ, (99) ὀλίγοι δὲ μικρότατοι ὄγκων μεγίστας aliæ qualitates corpora fuerint. Deinde, si corpora
ἔχουσι τὰς δυνάμεις, ἄλλῳ τινὶ ἢ μεγέθει τὸ ποιεῖν essent facultates illæ, valentiores utique facultates
ἀναθετέον· ἀμεγέθει ἄρα. Τὸ δὲ ὕλην μὲν τὴν αὐτὴν majori, imbecilliores minori mole præditas esse
εἶναι σῶμα, ὥς φασιν, οὖσαν (1), διάφορα δὲ ποιεῖν oporteret. Sin autem, et vastæ molis vires exiguæ
ποιότητας προσλαβοῦσαν, πῶς οὐ δῆλον ποιεῖ, τὰ sunt, et immensæ, molis perexiguæ; alteri sane
προσγενόμενα λόγους αὐτοὺς καὶ ἀσωμάτους εἶναι; rei quam magnitudini, efficiendi vis tribuenda erit:
Μηδ', ὅτι, πνεύματος ἢ αἵματος ἀποστάντων, ἀπο- C illi ergo tantum quæ magnitudine careat. Quid? hoc
θνήσκει τὰ ζῶα, λεγόντων. Οὐ γὰρ ἔστιν ἄνευ τούτων ipsum quod aiunt, eamdem omnino materiam et
εἶναι, οὐδ' ἄνευ πολλῶν ἄλλων, οὐδὲ ἂν ἡ ψυχὴ εἴη. corpus esse, et susceptis deinde qualitatibus diver-
Καὶ μὴν οὔτε πνεῦμα διὰ πάντων, οὔτε αἷμα.

sitatem efficere, num clare satis ostendit, quæ ad materiam accesserint, ea principes ipsas rationes et corpore carentes esse? Neque vero nobis objiciant, spiritu sanguineve dilapso, animantes interire. Licet enim sine illis esse non possint, certe nec sine permultis aliis, ut ipsemet adsit animus, esse non possunt. Quanquam nec spiritus ipse, nec sanguis, partes per omnes usquequaque diffusus est.

« Ἔτι δὲ (2), εἰ σῶμα οὖσα ἡ ψυχὴ διῆλθε διὰ παν- « Jam vero, si corporeus animus totum corpus
τὸς, κἂν κραθεῖσα εἴη, ὃν τρόπον τοῖς ἄλλοις (3) σώ- undique pervaderet, cum eo proinde permistus es-
μασιν ἡ κρᾶσις. Εἰ δὲ ἡ τῶν σωμάτων κρᾶσις, οὐδὲν set, quomodo cæteris in corporibus mistio fieri
ἐνεργείᾳ εἰσεῖναι (4) τῶν κραθέντων· οὐδ' ἂν ἡ ψυχὴ consuevit. Quare, cum ejusmodi corporum mistio
ἔτι ἐνεργείᾳ ἐνείη τοῖς σώμασιν, ἀλλὰ δυνάμει μόνον, sit, ut ex iis quæ commista sunt, nullum reapse
ἀπολέσασα τὸ εἶναι ψυχή. Ὥσπερ εἰ γλυκὺ καὶ πικρὸν permaneat; ne animus quidem reapse in corpori-
κραθείη, τὸ γλυκὺ οὐκ ἔστιν· οὐκ ἄρα ἔχομεν ψυχήν. D bus, sed virtute tantum inesset, animique naturam
Τὸ δὲ δὴ σῶμα ὂν σώματι κεκρᾶσθαι, ὅλον δι' ὅλου, et rationem amitteret : quemadmodum si cum
ὡς ὅπου ἂν ᾖ θάτερον, εἶναι ἴσον ὄγκον ἀμφοτέρων, acervo dulce misceretur, dulce amplius non esset :
καὶ τὸ πᾶν κατεχόντων, καὶ μηδεμίαν αὔξησιν γε- ita nullum jam animum haberemus. Enimvero, si
γονέναι ἐπεμβληθέντος τοῦ ἑτέρου, οὐδὲν ἀπολείψει corpus cum corpore, totum cum toto misceatur, ita
ὃ μὴ τέμῃ. Οὐ γὰρ κατὰ μεγάλα μέρη παραλλὰξ ἡ ut ubicunque alterutrum erit, ibidem amborum toto

(94) *Ἀσωμάτοις ταῦτα.* Et hanc utriamque vocem eodem ex Montac. addidimus.
(95) *Περὶ ψυχήν.* Ex eodem additum.
(96) *Ἃ δύναται.* Ex eodem.
(97) Forte καὶ γάρ.
(98) Forte ποιόν.
(99) Forte οἱ.
(1) *Οὖσαν.* Legendum εἶναι.
(2) *Ἔτι δέ*, etc. Ante legebatur ψυχὴ δὲ εἰ σῶμα οὖσα. Montac., ψυχὴ δὲ ἔτι εἰ σου. Mihi τὸ ἔτι δέ, probatum est : ψυχὴ abundare visum, sequitur enim ex eodem Mont., ἡ ψυχὴ διῆλθε, quæ verba deerant in priori editione.
(3) *Τοῖς ἄλλοις.* Additum ex eodem Montac.
(4) *Οὐδὲν ἐνεργείᾳ εἰσεῖναι.* In priori edit. deerant hæc ἐνεργείᾳ εἰσεῖναι. Montac. legebat οὐδὲ ἐνέργεια εἰσεῖναι. Correxi οὐδὲν ἐνεργείᾳ, dandi casu. Verbum εἰσεῖναι retineri potest; mallem tamen ἐνεῖναι, ut paulo post, ἐνείη τοῖς σώμ., non εἰσείη.

Digitized by Google

illo spatio diffusorum æqualis moles exsistat, nec ullum incrementum ex alterius accessione consequatur : nihil ab eo quod non secet ac dividat, relinquetur. Nec enim in majoribus duntaxat partibus, alterna quadam vicissitudine mistio fit (sic enim adjunctionem potius futuram aient) : sed totum alterum permeans, majus licet injectum in minus (quod quidem fieri non potest, ut minus æquale majori fiat); sed permeans tamen, totum ubique secat. Itaque necesse est, si hoc ipsum quovis in puncto fiet, nec medium corpus ullum erit quod non secetur; ut in puncta corpus integrum dividatur, quod fieri nullo modo potest. Sin autem divisionis illius infinita ratio futura est (quodcunque enim corpus acceperis, dividuum semper est), tum vero non virtute duntaxat, sed etiam reapse infinita erunt. Totum ergo corpus totum aliud permeare non potest. Atqui totum animus permeat : corpore ergo caret animus.

A κρᾶσις (οὕτω γάρ φασι παράθεσιν ἔσεσθαι)· διελήλυθὸς δὲ διὰ παντὸς, τὸ ἐπεμβληθὲν ἐπὶ σμικρότερον (ὅπερ ἀδύνατον, τὸ ἔλαττον ἴσον γενέσθαι τῷ μείζονι)· ἀλλ' οὖν διελήλυθὸς, πᾶν τέμνει κατὰ πᾶν. Ἀνάγκη τοίνυν εἰ καθ' ὁτιοῦν σημεῖον, καὶ μὴ μεταξὺ σῶμα ἔσται ὃ μὴ τέτμηται, εἰς σημεῖα τὴν διαίρεσιν οὐ σώματος γεγονέναι, ὅπερ ἀδύνατον. Εἰς δὲ ἄπειρον τῆς τομῆς οὔσης (ὃ γὰρ ἂν λάβῃς σῶμα, διαιρετόν ἐστι), οὐ δυνάμει μόνον, ἐνεργείᾳ δὲ τὰ ἄπειρα ἔσται. Οὐ τοίνυν ὅλον δι' ὅλου χωρεῖν δυνατὸν τὸ σῶμα· ἡ δὲ ψυχὴ δι' ὅλων (5)· ἀσώματος ἄρα.

834 « Quod autem priorem illam ipsius naturam, spiritum proprie ac peculiariter esse dicunt, quæ ψυχρῷ, hoc est frigido in loco posita, atque aciem adepta majorem, ψυχῇ, hoc est animus, frigoris vi tenuior subtiliorque factus evadat; hoc ipsum quidem absurdum est, cum pleræque animantes et calidis nascantur in locis, et animum habeant hujusmodi refrigeratione carentem. At priorem quoque animi naturam, ex multiplici rerum externarum casu exsistere ac pendere volunt. Illi ergo quod deterius est, id primum faciunt, quo ipso præterea quiddam aliud, minus licet, prius tamen constituunt, quem habitum nominant. Mens autem postremo ab iis loco numeratur, ab animo scilicet ipso profecta. Nam si princeps omnium mens ponitur, secundo in gradu animum, naturam denique in tertio collocare oporteat; itaque semper quod deterius sit, habere posterius, si quidem ejusmodi natum est. Si ergo Deus ipse quoque, pro eo ac mente præditus est, posterior idem ac genitus sit, atque adventitiam mentem ipsam habeat; concludi forte possit, neque animum, neque mentem, neque Deum esse. Nunquam enim quod virtute tantummodo est, nisi prius id fuerit, quod actu sit, actu ipso futurum est. Cujus enim vi exsistat aliquando, si aliud præter ipsum nihil eoque prius fuerit? Sin autem se proferet, producetque per sese (quod ipsum tamen absurdum est), certe dum se ita proferet, aliquid intuebitur, quod non virtute, sed actu erit. Quanquam, id quod virtute est, si habeat idem ut sui semper simile maneat, exsistet actu per sese, atque id erit solam exsistendi potestatem habente præstantius, cum ab illo appetatur. Maneat igitur, prius id esse quod præstantius sit, itemque quod diversam a corpore naturam habeat, quodque actu semper exsistat. Inde enim, mentem et animum, natura priores esse, nec spiritus, aut corporis similem animum esse conficitur. Et quidem ad animum corporeæ naturæ subducendum, ab aliis cum et proferri alia possunt, et prolata jam sunt, tum hæc quoque nostra satis erunt.

B «Τὸ δὲ καὶ φύσει μὲν (6) προτέραν τὸ αὐτὸ πνεῦμα λέγειν· ἐν δὲ ψυχρῷ γενομένην καὶ στομωθεῖσαν, ψυχὴν γίνεσθαι, λεπτοτέραν ἐν ψυχρῷ γενομένην· ὡδὶ (7) καὶ αὐτὸ ἄτοπον· πολλὰ γὰρ ζῶα ἐν θερμῷ γίνεσθαι, καὶ ψυχὴν ἔχει οὐ ψυχθεῖσαν. Ἀλλ' οὖν φασί γε προτέραν φύσιν ψυχῆς εἶναι κατὰ συντυχίας τὰς ἔξω γινομένην. Συμβαίνει οὖν αὐτοῖς τὸ χεῖρον πρῶτον ποιεῖν, καὶ πρὸ τούτου ἄλλο ἔλαττον, ἣν λέγουσιν ἕξιν. Ὁ δὲ νοῦς ὕστατος, ἀπὸ τῆς ψυχῆς δηλονότι γενόμενος· ἢ εἰ πρὸ πάντων νοῦς, ἐφεξῆς ἕδει ψυχὴν ποιεῖν, εἶτα φύσιν· καὶ αἰεὶ τὸ ὕστερον χεῖρον, εἴπερ πέφυκεν. Εἰ οὖν καὶ ὁ Θεὸς αὐτοῖς κατὰ τὸν νοῦν ὕστερος, καὶ γεννητὸς, καὶ ἐπακτὸν τὸν νοῦν ἔχων, ἐνδέχοιτο ἂν μηδὲ ψυχὴν, μηδὲ νοῦν, μηδὲ Θεὸν εἶναι· εἰ τὸ δυνάμει (8), μὴ ὄντος πρότερον τοῦ ἐνεργείᾳ, καὶ νοῦ, γένοιτο, οὐδὲ ἥξει εἰς ἐνέργειαν· τί γὰρ ἔσται τὸ ἄγον, μὴ ὄντος ἑτέρου παρ' αὐτὸ προτέρου; Εἰ δ' ἑαυτὸ ἄξει εἰς ἐνέργειαν, ὅπερ ἄτοπον, ἀλλὰ βλέπον γε πρός τι ἄξει, ὃ οὐ δυνάμει (9), ἐνεργείᾳ δὲ ἔσται. Καίτοι τὸ ἀεὶ μένειν τὸ αὐτὸ, εἴπερ τὸ δυνάμει ἕξει, καθ' ἑαυτὸ εἰς ἐνέργειαν ἥξει, καὶ τοῦτο κρεῖττον ἔσται τοῦ δυναμένου, οἷον ὁρεκτὸν ὂν ἐκείνου. Πρότερον ἄρα τὸ κρεῖττον (10), καὶ ἑτέραν φύσιν ἔχον σώματος, καὶ ἐνεργείᾳ ὂν ἀεί· πρότερον ἄρα καὶ νοῦς, καὶ ψυχὴ, φύσεως. Οὐκ ἄρα οὕτω ψυχὴ ὡς πνεῦμα, οὐδ' ὡς σῶμα. Ἀλλ' ὅτι μὲν οὐ σῶμα, λέγοιτ' ἄν, καὶ εἴρηται καὶ ἄλλοις ἕτερα, ἱκανὰ δὲ καὶ ταῦτα.

C

D

(5) Forte ὅλου.

(6) *Φύσει μέν*. Legendum videtur φύσιν μέν, ut paulo post linea 7.

(7) *Ὧδί*. Mss., ὃ δή, sed τὸ δή longe præstat.

(8) *Εἰ τὸ δυνάμει*, etc. Legendum existimo, εἰ γὰρ τὸ δυνάμει, si γένοιτο, quod sequitur, retineri placet. Sin, quod ego mallem, γένοιτο delebitur, particula γάρ nihil opus erit, nec quidquam deerit ad loci hujus integritatem.

(9) *Ὁ οὐ δυν*. Ita recte Montac. In priori edit. ὃ et οὐ deerant.

(10) *Τὸ κρεῖττον*. Hæc usque ad ὂν ἀεί, debentur eidem Montac.

Digitized by Google

« Ἐπεὶ δὲ (11) καὶ ἄλλης φύσεως, δεῖ ζητεῖν τίς αὐτη. Ἆρ' οὖν ἕτερον μὲν σώματος, σώματος δέ τι, οἷον ἁρμονία; Τοῦτο γὰρ ἁρμονίαν τῶν ἀμφὶ Πυθαγόραν λεγόντων ἕτερον τρόπον, ᾠήθησαν αὐτὸ τοιοῦτόν τι εἶναι, οἷον καὶ ἡ περὶ χορδὰς ἁρμονία. Ὡς γὰρ ἐνταῦθα ἐντεταμένων τῶν χορδῶν, ἐπιγίνεταί τι οἷον πάθημα ἐπ' αὐταῖς, ὃ λέγεται ἁρμονία· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἐν κράσει ἀνομοίων γινομένων, τὴν ποιὰν κρᾶσιν, ζωήν τε ἐργάζεσθαι, καὶ ψυχὴν οὖσαν τὸ ἐπὶ τῇ κράσει πάθημα. Ὅτι δὲ ἀδύνατον (12), πολλὰ ἤδη πρὸς ταύτην τὴν δόξαν εἴρηται. Καὶ γὰρ ὅτι μὲν πρότερον ἡ ψυχὴ, ἡ δ' ἁρμονία ὕστερον· καὶ ὡς τὸ μὲν ἄρχει καὶ ἐπιστατεῖ τῷ σώματι, καὶ μάχεται πολλαχῇ, ἁρμονία δὲ οὐκ ἂν οὖσα ταῦτα ποιοῖ· καὶ ὡς τὸ μὲν οὐσία, ἡ δὲ ἁρμονία οὐκ οὐσία· καὶ ὅτι ἡ κρᾶσις τῶν σωμάτων, ἐξ ὧν συνέσταμεν, ἐν λόγῳ οὖσα, ὑγεία ἂν εἴη (13)· καὶ ὅτι καθ' ἕκαστον μέρος ἄλλως κραθὲν, εἴη ἂν ψυχὴ ἑτέρα, ὥστε πολλὰς εἶναι· καὶ τόδε (14) μέγιστον, ὡς ἀνάγκη πρὸς τῆς ψυχῆς ταύτης ἄλλην ψυχὴν εἶναι, τὴν ποιοῦσαν τὴν ἁρμονίαν (15) ταυτήν· οἷον ἐπὶ τῶν ὀργάνων, τὸ μουσικὸν (16), τὸν ἐντιθέντα ταῖς χορδαῖς τὴν ἁρμονίαν, λόγον ἔχοντα παρ' αὐτῷ, καθ' ὃν ἁρμόσει. Οὔτε γὰρ ἐκεῖ αἱ χορδαὶ παρ' αὐτῶν, οὔτ' ἐνταῦθα (17) τὰ σώματα ἑαυτὰ εἰς ἁρμονίαν ἄγειν δυνήσεται. Ὅλως δὲ καὶ οὗτοι ἐξ ἀψύχων ἔμψυχα ποιοῦσι, καὶ ἐξ ἀτάκτων κατὰ συντυχίαν τὰ τεταγμένα τὴν τάξιν (18) καὶ τὴν ὑπόστασιν εἰληφέναι. Τοῦτο δὲ οὔτε ἐν τοῖς κατὰ μέρος, οὔτε ἐν τοῖς ἄλλοις (19) δυνατον γενέσθαι. Οὐκ ἄρα ἡ ψυχὴ ἁρμονία. »

« At quærendum porro, cujusnam alterius naturæ fuerit. Num igitur ita diversus a corpore est, ut tamen aliquid sit, quod eidem corpori maxime conveniat, cujusmodi harmonia est? Cum enim Pythagoras longe aliter hoc de harmoniæ genere disputaret, id isti ejus, quæ in fidibus sit harmoniæ, simile quid esse putaverunt. Ut enim hic, dum fides intenduntur, quædam illis accedit affectio, quam harmoniam vocamus : ita plane, cum inter sese mutuo dissidentia temperantur, **835** certam hanc corporis nostri temperationem, vitam simul et animam efficere, quæ aliud nihil sit, quam illa ex temperatione profecta singularis quædam et peculiaris affectio. Verum adversus hanc opinionem tanquam omni probabilitate carentem, multa quoque disputata jam sunt. Principio, animam prius esse aliquid, harmoniamque posterius : deinde animum non corpori præesse tantum ac moderari, sed etiam cum eo pugnare sæpe, quod factura nunquam esset, si esset harmonia : tum, animam esse substantiam, qualis harmonia non sit : ad hæc, illam ipsam corporum, ex quibus concreti sumus, rectam justamque temperationem, valetudinis potius integritatem esse : imo, partibus in singulis, diversa quadam ratione temperatis, animam quoque diversam, proindeque plures uno in corpore futuras esse : postremo, quod hoc in genere potissimum est, ante hanc ipsam animam, aliam inesse quamdam oportere, quæ harmoniam illam efficeret; qualem organis præesse musicum hominem videmus, qui harmoniam fidibus immittat, eamque rationem penes sese habeat, qua illam omnem rite moderetur. Nec enim aut fides illic per se ipsas, aut corpora hic eam ad harmoniam se ipsa perducere unquam poterunt. Cæterum, uti hoc universe dicatur, exinanimis isti animata constituunt, atque ex inordinatis ordinata suum hunc ordinem propriamque naturam casu quodam accepisse volunt. Quod tamen nec singulis in partibus, nec ullo in toto evenire potest. Non est igitur animus harmonia. »

Ταῦτα μὲν ἀπὸ τῶν Πλωτίνου πρὸς τὴν τῶν Στωϊκῶν περὶ ψυχῆς δόξαν σωματικὴν αὐτὴν φασκόντων εἶναι. Ἀλλ' ἐπεὶ αὐτάρκως τά τε πρὸς Ἀριστοτέλην, καὶ τὸν Περίπατον, τά τε πρὸς τὴν Στωϊκῶν αἵρεσιν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ παρατέθειμαι· ὥρα πάλιν ἐπανελθόντας, τῶν γενναίων φιλοσόφων ὁμοῦ πάντων τὰς θαυμαστὰς ἐπισκέψασθαι φιλολογίας· ὅτι μάλιστα κοινῶς πάντες Ἕλληνες θεοὺς ὁρατοὺς, ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας, τά τε ἄλλα μέρη τοῦ κόσμου ἡγήσαντό τε καὶ ἐσέφθησαν· καὶ τάς γε μυθικὰς καὶ ληρώδεις αὐτῶν περὶ τῆς πολυ-

Atque hactenus ex Plotino contra Stoicorum de animo sententiam, qui corporeum illum esse dicerent. Sed quoniam adversus Aristotelem, Peripateticos omnes, Stoicorumque sectam, compendio licet, sat multa protulimus : superest uti ad caput denuo revertentes, egregias illas præstantium philosophorum simul omnium commentationes videamus : cum et Græci plane universi, solem, lunam, cæteraque sidera, partesque mundi reliquas, quæ visu ipso percipiantur, deorum loco habuerint atque coluerint : et fabulosas eorum ineptasque de

(11) *Ἐπεὶ δέ.* Ambo mss. Regii, Ἐπὶ δὲ ἄλλης φύσεως. Recte. Quod si ἐπεί retinebitur, sumetur pro ἔπειτα, ut supra in Platone et Plutarcho me observare memini; tuncque legendum erit, Ἐπεὶ δὲ ἄλλης φύσεως πέρι, δεῖ, etc., nisi tamen in illo gignendi casu, vel χάριν, vel ἕνεκα subaudiri placet.

(12) *Ὅτι δὲ ἀδύνατον.* Eamdem harmoniam refellunt Plato in *Phædone*, 388, 390, 391. Aristoteles lib. 1 *De anima*, cap. 4. Plotini rationes, si postremam excipias, eædem fere cum Platonicis, sed brevius pressiusque collectæ.

(13) *Ὑγεία ἂν εἴη.* Aristoteles loco citato, Ἁρμόζει δὲ μᾶλλον καθ' ὑγιείας λέγειν ἁρμονίαν, καὶ ὅτι τῶν σωματικῶν ἀρετῶν ἡ κατὰ ψυχῆς.

(14) Forte τὸ δή.

(15) *Τὴν ἁρμονίαν.* Trajecta hæc erant in priori editione. Legebatur enim ταῖς χορδαῖς λόγον ἔχοντα τὴν ἁρμονίαν παρ' αὐτῷ. Longe aptior nexus ille, quem ex Montac. restituimus.

(16) Forte τὸν μ. vel τῶν μουσ.

(17) *Παρ' αὐτῶν, οὔτ' ἐνταῦθα.* Hæc etiam ante hiantia Montac. implevit.

(18) *Τὴν τάξιν*, etc. Brevius ac melius, quam ut in Montac. cod., καὶ τὴν τάξιν οὐκ ἐκ τῆς ψυχῆς, ἀλλ' αὐτὴν ἐκ τῆς αὐτομάτου τάξεως τὴν ὑποστ. εἰληφ.

(19) Forte ὅλοις.

Digitized by Google

vana numinum multitudine narrationes, speciosis isti explicationibus ad elementa et alia hujus universi membra transtulerunt. Quare factu mihi necessarium videtur, ut ipsorum his etiam de rebus opiniones congeramus, simulque dissidia, et arrogantem hominum vanitatem propius contemplemur. **836** Cæterum ista quoque non aliunde, quam ex illo Plutarchi opere hauriemus, ubi collectas hisce de rebus antiquiorum una recentiorumque sententias hunc in modum exponit.

A θέου πλάνης διηγήσεις, σεμνοτέραις δὴ καὶ φυσικαῖς ἀποδόσεσιν ἐπὶ τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ τοῦ παντὸς κόσμου μόρια μετενηνόχασι. Διό μοι ἀναγκαῖον εἶναι δοκεῖ καὶ τὰς περὶ τῶνδε δόξας ὁμοῦ συναγαγεῖν, τάς τε διαστάσεις αὐτῶν, καὶ τοῦ τύφου τὸ μάταιον ἐπιθεωρεῖσθαι. Θήσω δὲ καὶ ταῦτα ἀπὸ τῆς Πλουτάρχου γραφῆς, ἐν ᾗ, τὰς περὶ τούτων ὁμοῦ τῶν τε πρεσβυτέρων καὶ νέων δόξας συναγαγὼν, τοῦτον γράφει τὸν τρόπον.

CAPUT XXIII.

Naturalium philosophorum sententiæ, de sole.

« Solem Anaximander circulum esse vult, qui terræ magnitudinem octo ac viginti partibus superet, instructum orbita rotis curruum persimili, sed cava tamen, igmisque plena; qui quidem aliqua ejus ex parte per angustius osculum, quasi per fistulæ foramen promicet : atque hunc esse solem. Xenophanes, ex collucentibus quibusdam igniculis, qui ex humida exhalatione coeuntes, solem ipsum inflammatis ex nubibus collectum efficiant. Stoici, succensum aliquid ac mente præditum, quod ex mari prorumpat. Plato, ex plurimo igne. Anaxagoras, Democritus et Metrodorus, massam aut lapidem igne succensum. Aristoteles, globum ex quinto corpore. Philolaus Pythagoreus, discum aliquem vitro persimilem, qui repercussum ex igne mundi splendorem excipiens, lucem ad nos per aerem, quoddam quasi colum, inde transmittat : ut igneus ille solis in cœlo fulgor, splendoris ejus similis sit, qui ad nos e speculo reflexione transfunditur. Eum quippe solem, tanquam aliquod simulacri simulacrum, vocamus. Soles ab Empedocle ponuntur duo, quorum alter ille primigenius, ignis quidam sit in altero mundi hemisphærio, quod hactenus splendoris sui reflexioni semper adversum impleverit : alter hic qui nobis appareat, lucis repercussio quædam, in altero hoc hemisphærio, quod aere permistum calorem includente plenum est; quæ repercussio ex terra quæ globosa est, in solem crystallo persimilem incidat, ac simul in orbem alterius ignei motione rapiatur; hoc est, uti brevius expediam, aliud solem esse nihil, quam ejus qui circa terram est, ignis reflexionem. Epicurus denique, terrestrem massam, pumicis aut spongiæ crebris foraminibus similem, ignique succensam. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

Δόξαι τῶν φυσικῶν φιλοσόφων, περὶ ἡλίου.

« Ἀναξίμανδρος (20), κύκλον εἶναι ὀκτωκαιεικοσαπλασίονα τῆς γῆς, ἁρματείῳ τροχῷ παραπλήσιον τὴν ἀψῖδα ἔχοντα, κοίλην, πλήρη πυρὸς, ἧς κατά τι μέρος B ἐκφαίνειν (21) διὰ στομίου τὸ πῦρ, ὥσπερ διὰ πρηστῆρος αὐλοῦ· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸν ἥλιον. Ξενοφάνης, ἐκ πυριδίων τῶν φαινομένων, συναθροιζομένων μὲν ἐκ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, συναθροιζόντων δὲ τὸν ἥλιον ἐκ νεφῶν πεπυρωμένων (22). Οἱ Στωϊκοὶ, ἄναμμα νοερὸν (23) ἐκ θαλάσσης. Πλάτων, ἐκ πλείστου πυρός. Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Μητρόδωρος, μύδρον ἢ πέτρον διάπυρον. Ἀριστοτέλης, σφαῖραν ἐκ τοῦ πέμπτου σώματος. Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος, δίσκον (24) ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς· ὥστε προσεοικέναι ἡλίου (25) τὸ ἐν οὐρανῷ πυρώδες (26), τῇ ἀπὸ τοῦ ἐνόπτρου κατὰ ἀνάκλασιν διασπειρομένῃ πρὸς ἡμᾶς αὐγῇ. Καὶ γὰρ ταύτην C προσαγορεύομεν ἥλιον, οἱονεὶ εἴδωλον εἰδώλου. Ἐμπεδοκλῆς, δύο ἡλίους· τὸν μὲν ἀρχέτυπον πῦρ ἐν τῷ ἑτέρῳ ἡμισφαιρίῳ τοῦ κόσμου, πεπληρωκὸς τὸ ἡμισφαίριον, ἀεὶ καταντικρὺ τῆς ἀνταυγείας αὐτοῦ (27)· τὸν δὲ φαινόμενον ἀνταύγειαν εἶναι ἐν τῷ ἑτέρῳ ἡμισφαιρίῳ τῷ τοῦ ἀέρος (28) τοῦ θερμομιγοῦς πεπληρωμένῳ, ἀπὸ κυκλοτεροῦς τῆς γῆς, κατ' ἀνάκλασιν, ἐγγινομένην εἰς τὸν ἥλιον τὸν κρυσταλλοειδῆ, συμπεριελκομένην δὲ τῇ κινήσει τοῦ πυρίνου. Ὡς δὲ βραχέως εἰρῆσθαι συντεμόντα, ἀνταύγειαν εἶναι τοῦ περὶ τὴν γῆν πυρὸς τὸν ἥλιον. Ἐπίκουρος, γήϊνον πύκνωμα, κισσηροειδὲς, καὶ σπογγοειδὲς ταῖς κατατρήσεσιν (29), ὑπὸ τοῦ πυρὸς ἀνημμένον. »

(20) *Ἀναξίμανδρος*. Plutarchum deinceps ad extremum fere librum loquentem audiemus, in libris *De placit. philosophor.* Primus hic locus exstabat lib. II, cap. 20.

(21) *Ἐκφαίνειν*. Melius quam ἐκφαινούσης, ut apud Plutarch.

(22) *Ἐκ νεφῶν πεπυρωμένων*. Plutarch., ἢ νέφος πεπυρωμένον, quam lectionem interpretes secuti sunt. Utraque defendi non incommode potest.

(23) *Νοερόν*. Hanc vocem Amiotus aut non legit, aut omisit.

(24) *Δίσκον*. Et hanc præterit Amiotus.

(25) *Ἡλίου*. Ita mss. duo, et recte. Prius legebatur ἡλίῳ, quam vocem excusus retinet, ipsique interpretes exprimere conati sunt.

(26) *Πυρώδες*. Post hanc vocem ita legitur in D excuso, τό τε δὴ ἀπ' αὐτοῦ καὶ ἐσοπτροειδὲς, καὶ τρίτον, τὴν ἀπὸ τοῦ ἐσόπτρου κατ' ἀνάκλασιν διασπειρομένην πρὸς ἡμᾶς αὐγήν. Quæ admodum intricata sunt, nec satis, ut videtur, apud Gallicum interpretem, expedita. Xylander Eusebio nostro hæsit.

(27) *Τῆς ἀνταυγείας αὐτοῦ*. Excus., τῇ ἀνταυγείᾳ ἑαυτοῦ τεταγμένον. Ego ἀνταυγείας retineo; τὸ τεταγμένον, vel adesse, vel abesse potest. Gallicam interpretationem, ut verum fatear, non satis intelligo.

(28) *Τῷ τοῦ ἀέρος*, etc. Ita emendavimus ex Plutarcho; perperam enim legebatur, τοῦ ἀέρος τοῦ θερμοειδοῦς πεπληρωμένου.

(29) *Κατατρήσεσιν*. Ita excus. et recte, non κατατρήσεσιν

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

Περὶ μεγέθους ἡλίου.

« Ἀναξίμανδρος (30), τὸν μὲν ἥλιον ἴσον εἶναι τῇ γῇ, τὸν δὲ κύκλον ἀφ' οὗ (31) τὴν ἐκπνοὴν ἔχει, καὶ ὑφ' οὗ φέρεται, ἑπτακαιεικοσαπλασίονα (32) τῆς γῆς. Ἀναξαγόρας πολλαπλασίονα Πελοποννήσου. Ἡράκλειτος, εὖρος ποδὸς ἀνθρωπείου. Ἐπίκουρος πάλιν φησὶν ἐνδέχεσθαι τὰ προειρημένα πάντα· ἢ τηλικοῦτον, ὑλίκος φαίνεται, ἢ μικρῷ μείζω, ἢ ἐλάττω. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'

Περὶ σχήματος ἡλίου.

« Ἀναξιμένης (33) πλατὺν, ὡς πέταλον, τὸν ἥλιον. Ἡράκλειτος, σκαφοειδῆ, ὑπόκυρτον. Οἱ Στωϊκοὶ, σφαιροειδῆ, ὡς τὸν κόσμον καὶ τὰ ἄστρα. Ἐπίκουρος ἐνδέχεσθαι τὰ προειρημένα πάντα. Τοιοῦτος μὲν αὐτοῖς ὁ μέγας τῶν κατ' οὐρανὸν φαινομένων θεὸς ἥλιος. Μωϋσῆς δὲ, καὶ τὰ Ἑβραίων λόγια οὐδὲν τούτων πεοιεργάζονται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣ'.

Περὶ σελήνης.

« Ἀναξίμανδρος (34), κύκλον εἶναι ἐννεακαιδεκαπλασίονα τῆς γῆς, ὥσπερ τὸν ἡλίου, πλήρη πυρὸς, ἐκλείπειν δὲ κατὰ τὰς ἐπιστροφὰς τοῦ τροχοῦ. Ὅμοιον δὲ εἶναι ἁρματείῳ τροχῷ, κοίλην ἔχοντι τὴν ἀψῖδα, καὶ πυρὸς πλήρη, καὶ μίαν ἐκπνοήν. Ξενοφάνης, νέφος εἶναι πεπιλημένον. Οἱ Στωϊκοὶ δὲ, μικτὸν ἐκ πυρὸς καὶ ἀέρος. Πλάτων, ἐκ πλείονος τοῦ γεώδους (35). Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, στερέωμα διάπυρον, ἔχον ἐν ἑαυτῷ πεδία, καὶ ὄρη, καὶ φάραγγας. Ἡράκλειτος, γῆν ὁμίχλῃ περιεχομένην. Πυθαγόρας, κατὰ τὸ πυροειδὲς σῶμα σελήνης. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

Περὶ μεγέθους σελήνης.

« Οἱ Στωϊκοὶ μείζονα τῆς γῆς ἀποφαίνονται, ὡς καὶ τὸν ἥλιον. Παρμενίδης, ἴσην τῷ ἡλίῳ, καὶ ἀπ' αὐτοῦ φωτίζεσθαι. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

Περὶ σχήματος σελήνης.

« Οἱ Στωϊκοὶ, σφαιροειδῆ εἶναι, ὡς τὸν ἥλιον. Ἡράκλειτος, σκαφοειδῆ. Ἐμπεδοκλῆς, δισκοειδῆ. Ἄλλοι, κυλινδροειδῆ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'

Περὶ φωτισμοῦ σελήνης.

« Ἀναξίμανδρος, ἴδιον αὐτὴν ἔχειν φῶς, ἀραιότερον δέ πως. Ἀντιφῶν, ἰδίῳ φέγγει λάμπειν τὴν σελή-

A

B

C

D

837 CAPUT XXIV.

De solis magnitudine.

« Anaximander, æqualem terræ solem esse: at eum circulum, unde respirandi vim et facultatem habeat, eadem septem et viginti partibus esse majorem. Anaxagoras, pluribus eum vicibus Peloponnesum adæquare. Heraclitus, humani pedis latitudine comprehendi. Epicurus itidem, superiora omnia vera esse posse; imo tantum etiam, quantus nobis videtur aut majorem paulo, paulove minorem. »

CAPUT XXV

De solis figura.

« Anaximenes, laminæ cujusdam more latum esse solem. Heraclitus, scaphæ non absimilem, incurvumque nonnihil. Stoici, globosum, qualis et mundus et astra omnia sint. Epicurus, hæc omnia probabilitate sua non carere. Atque hujusmodi solem, magnum illud eorum, quæ in cœlo videntur omnium numen esse philosophi putaverunt. At Moses Hebræorumque oracula longe sunt ab ista curiosarum opinionum vanitate disjuncti. »

CAPUT XXVI.

De luna.

« Anaximander, circulum eam esse, novemdecim vicibus terræ magnitudinem adæquantem, igne non secus ac eum quem soli tribuit, omnino plenum, cujus defectio luminis ex rotæ conversione oriatur. Quippe illum etiam rotæ currus similem esse, quæ concavam orbitam, igneque plenam habeat, unumque tantummodo spiraculum. Xenophanes, coactam esse constipatamque nubem. Stoici, quiddam ex igne aereque mistum. Plato, terreni plurimum habere. Anaxagoras et Democritus, firmum quid ac stabile, ignique succensum, campos ac montes in se vallesque complexum. Heraclitus, terram caligine circumfusam. Pythagoras, ignis ad speciem lunæ corpus accedere. »

838 CAPUT XXVII.

De lunæ magnitudine.

« Stoici, terra majorem illam esse pronuntiant, non secus ac solem. Parmenides, cum soli æqualem esse, tum ab eo quoque lumen accipere. »

CAPUT XXVIII.

De lunæ figura.

« Stoici, globosæ, non minus quam solem, figuræ. Heraclitus scaphæ, disco Empedocles, alii cylindro non absimilem. »

CAPUT XXIX.

De illuminatione lunæ.

« Anaximander, suum ei lumen ac proprium esse vult, sed paulo rarius. Antiphon, splendore quoque

(30) *Ἀναξίμανδρος.* Plutarch. cod. lib. cap. 21.

(31) *Ἀφ' οὗ.* Amiotus legit ἐφ' οὗ. Nihil muto.

(32) *Ἑπτακαιεικοσαπλασίονα.* Ita reposui ex Plutarcho; ita legit Amiotus, non ὀκτωκαιεικοσαπλασίονα, ut in priori editione; quod tamen Xylander secutus est. Omnino legendum ἑπτακ.; superiori enim capite statuit Anaximander, solis integrum circulum esse tantum ὀκτωκαιεικοσαπλασίονα τῆς γῆς. Nunc solis corpus ab extremo circulo distinguit, ac terræ prorsus æquale facit.

(33) *Ἀναξιμένης.* Plutarch. ibid., cap. 22.

(34) *Ἀναξίμανδρος.* Ibidem, cap. 25.

(35) *Τοῦ γεώδους.* Excusi, τοῦ πυρώδους, quod Amiotus sequitur: Xylander nostro hæret. Rectius tamen videtur πυρώδους, cum supra pag. 806 Platonem viderimus, cœlestem illam regionem ex igne partem maximam constituere; imo etiam in *Timæo* audierimus astris omnibus πλείστην ἐκ πυρὸς ἰδέαν tribuere. Quod ipsum infra pag. 839 confirmatur.

Digitized by Google

lunam collucere suo: cujus pars ea, quæ aliquando latet, solis accessu obscuretur; cum ignis valentior imbecilliori tenebras effundere soleat: idque sideribus etiam aliis usu venire. Thales, ejusque sectatores, eamdem a sole potius illuminari. Heraclitus solis eamdem ac lunæ rationem esse: cum enim sidera sint, figura scaphæ similia, dum exhalationes humidas passim recipiunt, ea quam cernimus luce collustrari; et solem quidem clarius, quod puriori feratur in aere, lunam vero, quod in opaciore versetur, obscurius propterea nobis illucescere. »

A νην· τὸ δ' ἀποκρυπτόμενον περὶ αὐτὴν ἀπὸ τῆς προσβολῆς τοῦ ἡλίου ἀμαυροῦσθαι, πεφυκότος τοῦ ἰσχυροτέρου πυρὸς τὸ ἀσθενέστερον ἀμαυροῦν· ὃ δὴ συμβαίνει καὶ περὶ τὰ ἄλλα ἄστρα. Θαλῆς, καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ, ὑπὸ τοῦ ἡλίου φωτίζεσθαι τὴν σελήνην. Ἡράκλειτος, τὸ αὐτὸ πεπονθέναι τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην· σκαφοειδεῖς γὰρ ὄντας τοῖς σχήμασι τοὺς ἀστέρας, δεχομένους τε τὰ ἀπὸ τῆς ὑγρᾶς ἀναθυμιάσεως, φωτίζεσθαι πρὸς τὴν φαντασίαν· λαμπρότερον μὲν τὸν ἥλιον· ἐν καθαρωτέρῳ γὰρ ἀέρι φέρεσθαι, τὴν δὲ σελήνην ἐν θολερωτέρῳ, διὰ τοῦτο καὶ ἀμαυροτέραν φαίνεσθαι. »

CAPUT XXX.

De siderum errantium stabiliumque natura.

« Thales, terrena quidem esse astra, sed inflammata. Empedocles ignea, eo nimirum ex igne, quem æther olim in sese complexus, sub primam rerum secretionem extriverit. Anaxagoras, circumfusum nobis æthera, **839** cum ignem suapte natura esse, tum vehementi et incitato conversionis impetu avulsos abs terra lapides in stellas commutasse. Diogenes, sidera pumicum ad naturam accedere, ac mundi spiracula esse arbitratur: itemque lapides, qui oculorum aciem fugiant, quique sæpius in terram decidentes exstinguantur, cujusmodi lapidea illa stella fuerit, quæ ad oppidum illud ignea specie decidit quos vulgo Capræ fluvios nominamus. Empedocles, stabilia sidera in cœli crystallo illigata putat, errantia vero soluta esse ac libera. Plato, partem sane maximam ignea, quæ tamen aliorum itidem elementorum particulas, quasi gluten aliquod admittant. Xenophanes, inflammatis ex nubibus eas constitui; quæ cum exstinguantur interdiu, tum vero noctu, quidam quasi carbones, iterum accendantur: ipsa enim oriri modo, modo occidere, aliud esse nihil, quam eadem inflammari subinde, subindeque restingui. Heraclides, unaque Pytagorei, quodlibet sidus integrum esse mundum, qui terram aerem, atque cœlum, infinito quodam in spatio comprehendat. Atque hoc dogma passim Orphicis carminibus celebratur, quæ singulis ex sideribus mundos efficiunt. Epicurus harum sententiarum nullam omnino repudiat, suum illud, fieri posse, constanter retinens. »

B

C

CAPUT XXXI.

De siderum figura.

« Stoici, globosa esse sidera, non secus ac mundum, solem atque lunam. Cleanthes coni figuram iis attribuit. Anaximenes, crystallino in corpore clavorum in modum esse defixa. Nonnulli laminas quasdam igneas, quæ cælata veluti signa videantur. » Ejusmodi sunt, quæ de illis quos aspectabiles isti deos nominant, egregia nobis excogitavit philosophia. Jam quæ de universo quoque pronuntient ejusdem ex Plutarchi verbis intellige.

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Τίς ἡ οὐσία τῶν πλανήτων ἄστρων καὶ ἀπλανῶν.

« Θάλης (36), γεώδη μὲν, ἔμπυρα δὲ τὰ ἄστρα. Ἐμπεδοκλῆς, πύρινα, ἐκ τοῦ πυρώδους, ὅπερ αἰθὴρ ἐν ἑαυτῷ περιέχων ἐξανέθλιψε, κατὰ τὴν πρώτην διάκρισιν. Ἀναξαγόρας τὸν περικείμενον αἰθέρα, πύρινον μὲν εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν, τῇ δ' εὐτονίᾳ τῆς περιδινήσεως ἀνασπάσαντα πέτρας ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ καταφλέξαντα, ταύτας ἡστερικέναι. Διογένης, κισσηρώδη τὰ ἄστρα, διαπνοὰς δὲ αὐτὰ νομίζει τοῦ κόσμου. Πάλιν δὲ ὁ αὐτὸς, ἀφανεῖς μὲν λίθους, πίπτοντας δὲ πολλάκις ἐπὶ τὴν γῆν σβέννυσθαι, καθάπερ τὸν ἐν Αἰγὸς Ποταμοῖς πυροειδῶς κατενεχθέντα ἀστέρα πέτρινον. Ἐμπεδοκλῆς, τοὺς μὲν ἀπλανεῖς ἀστέρας συνδεδέσθαι τῷ κρυστάλλῳ, τοὺς δὲ πλανήτας ἀνεῖσθαι. Πλάτων, ἐκ μὲν τοῦ πλείστου μέρους πυρίνους, μετέχοντας δὲ καὶ τῶν ἄλλων (37), κόλλης δίκην. Ξενοφάνης, ἐκ νεφῶν μὲν πεπυρωμένων· σβεννυμένους δὲ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἀναζωπυρεῖσθαι νύκτωρ, καθάπερ τοὺς ἄνθρακας· τὰς γὰρ ἀνατολὰς, καὶ τὰς δύσεις ἐξάψεις εἶναι καὶ σβέσεις. Ἡρακλείδης δὲ καὶ οἱ Πυθαγόρειοι, ἕκαστον τῶν ἀστέρων κόσμον ὑπάρχειν, γῆν περιέχοντα, ἀέρα τε καὶ αἰθέρα, ἐν τῷ ἀπείρῳ. Ταῦτα τὰ δόγματα ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς ἐμφέρεται· κοσμοποιοῦσι γὰρ ἕκαστον τῶν ἀστέρων. Ἐπίκουρος οὐδὲν ἀπογινώσκει τούτων, ἐχόμενος τοῦ ἐνδεχομένου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

Περὶ σχήματος ἀστέρων.

« Οἱ Στωϊκοὶ, σφαιρικοὺς τοὺς ἀστέρας, καθάπερ τὸν κόσμον, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην (38). Κλεάνθης, κωνοειδεῖς. Ἀναξιμένης, ἥλων δίκην καταπεπηγμένους τῷ κρυσταλλοειδεῖ. Ἔνιοι δὲ πέταλα πύρινα εἶναι, ὥσπερ ζωγραφήματα. » Τοιαῦτα τῆς θαυμαστῆς φιλοσοφίας τὰ περὶ ὧν φασι φαινομένων θεῶν ἐξευρήματα. Οἷα δὲ καὶ περὶ τοῦ παντὸς διειλήφασιν, ἐκ τῆς αὐτῆς μάνθανε τοῦ Πλουτάρχου φωνῆς.

(36) *Θάλης*. Plutarch. eod. lib., cap. 13.

(37) *Τῶν ἄλλων*. Plutarch. addit, στοιχείων.

(38) *Καὶ σελήνην*. Κλεάνθης κωνοειδεῖς. Hæc addidimus ex Plutarcho.

Digitized by Google

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

Πῶς σύγκειται ὁ κόσμος.

« Ὁ τοίνυν κόσμος (39) περικεκλασμένῳ (40) σχήματι ἐσχημάτισται τὸν τρόπον τοῦτον. Τῶν ἀτόμων σωμάτων ἀπρονόητον καὶ τυχαίαν ἐχόντων τὴν κίνησιν, συνεχῶς τε καὶ τάχιστα κινουμένων, εἰς ταὐτὸ πολλὰ σώματα συνηθροίσθη, καὶ διὰ τοῦτο ποικιλίαν ἔχοντα σχημάτων καὶ μεγεθῶν. Ἀθροιζομένων δὲ ἐν ταὐτῷ τούτων, τὰ μὲν, ὅσα μείζονα ἦν καὶ βαρύτατα πάντων, ὑπεκάθιζεν· ὅσα δὲ μικρὰ καὶ περιφερῆ, καὶ λεῖα, καὶ εὐόλισθα, ταῦτα ἐξεθλίβετο κατὰ τὴν σύνοδον τῶν σωμάτων, εἴς τε τὸ μετέωρον ἀνεφέρετο. Ὡς δ' οὖν ἐξέλιπε μὲν ἡ πληκτικὴ δύναμις μετεωρίζουσα, οὐκέτι δὲ ἦγεν ἡ πληγὴ πρὸς τὸ μετέωρον, ἐκωλύετο δὲ ταῦτα φέρεσθαι κάτω, ἐπιέζετο πρὸς τοὺς τόπους, τοὺς δυναμένους δέξασθαι. Οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ πέριξ. Καὶ πρὸς τούτους (41), τὸ πλῆθος τῶν σωμάτων περιεκλᾶτο· περιπλεκόμενα δὲ ἀλλήλοις κατὰ τὴν περίκλασιν τὸν οὐρανὸν ἐγέννησε. Τῆς δ' αὐτῆς ἐχόμεναι φύσεως αἱ ἄτομοι, ποικίλαι οὖσαι, καθὼς εἴρηται, πρὸς τὸ μετέωρον ἐξωθούμεναι, τὴν τῶν ἄστρων φύσιν ἀπετέλουν. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἀναθυμιωμένων σωμάτων ἐπέπληττε τὸν ἀέρα, καὶ τοῦτον ἐξέθλιβε· πνευματούμενος δὲ οὗτος κατὰ τὴν κίνησιν, καὶ περιλαμβάνων τὰ ἄστρα, συμπεριῆγεν αὐτὰ, καὶ τὴν νῦν περιφορὰν αὐτῶν μετέωρον ἐφύλαττε. Κἄπειτα ἐκ μὲν τῶν ὑποκαθιζόντων ἐγενήθη ἡ γῆ, ἐκ δὲ τῶν μετεωριζομένων ὁ οὐρανὸς, πῦρ, ἀήρ. Πολλῆς δὲ ὕλης ἔτι περιειλημμένης ἐν τῇ γῇ, πυκνουμένης δὲ ταύτης, κατὰ τὰς ἀπὸ τῶν πνευμάτων πληγὰς, καὶ τὰς ἀπὸ τῶν ἀστέρων αὔρας, προσεθλίβετο πᾶς ὁ μικρομερὴς σχηματισμὸς ταύτης, καὶ τὴν ὑγρὰν φύσιν ἐγέννα. Ῥευστικῶς δ' αὖτη διακειμένη, κατεφέρετο πρὸς τοὺς κοίλους τόπους, καὶ δυναμένους χωρῆσαί τε καὶ στέξαι· ἢ καθ' ἑαυτὸ τὸ ὕδωρ ὑποστὰν, ἐκοίλαινε τοὺς ὑποκειμένους τόπους. »

CAPUT XXXII.

Qua ratione mundus sit constitutus.

« Hic ergo mundus, circumflexa quam videmus figura, hunc in modum conformatus est. Cum individua corpora temerario quodam ac fortuito motu, eodemque perpetuo simul **840** ac celerrimo agerentur, corpora in unum plurima colere, multiplicemque propterea figurarum et magnitudinum varietatem habuere. Quibus in unum ita confluentibus, quæ maxima omnium erant atque gravissima, subsidebant : quæ minora, rotunda, lævia, dilapsuque facilia, concursu ipso corporum extrita atque protrusa sublime ferebantur. At ubi propellens ea vis et impetus superiorem in locum efferre desiisset, cum ipsa quoque deorsum ferri prohiberentur, vicinis circum in locis, quibus excipi utcunque poterant vehementius premebantur. Eo quippe, vis ingens corporum circumflexu quodam agebatur ; in quo dum alia cum aliis implicata hærerent, cœlum genuerunt. Tum aliæ rursus atomi, eadem quidem natura præditæ, sed tamen, uti jam dictum est, specie formaque dissimiles, itemque sursum versus expulsæ, astrorum naturam perfecerunt. At corporum eorum multitudo, unde aliquid exhalationis efflatur, percussum elisit aerem ; qui motu ipso conversus in ventum, ambituque suo astra complexus, ea secum in orbem egit, quamque ipsorum in summa mundi parte conversionem hodieque cernimus, conservavit. Atque ita ex subsidentibus quidem corporibus terra, ex iis vero, quæ sublime delata sunt, cœlum, ignis, aer exstitere. At cum magnam adhuc materiæ copiam terra contineret, eaque cum ventorum percussione, tum astrorum etiam ipsorum afflatu densior ac spissior effecta esset, quidquid subtilioris ac tenuioris formæ habebat, expressum est, humidamque naturam procreavit. Quæ fluxa cum esset ac liquida, in ea continuo loca ferebatur, quæ concava simul essent, atque ad eam et capiendam et continendam idonea : vel eadem certe per sese consistens, subjecta loca excavavit. »

Τοιαύτη καὶ ἡ θαυμάσιος αὐτῶν κοσμογονία. Συνῆπται δὲ τούτοις ἄλλη τις πλείστη λογομαχία τῶν παντοίων περὶ προτάσεων ἀπορησάντων. Εἰ χρὴ τὸ πᾶν ἕν, ἢ πολλὰ ἡγεῖσθαι· καὶ εἰ ἕνα τὸν κόσμον, ἢ πλείους· καὶ εἴτε ἔμψυχος οὗτος, καὶ προνοίᾳ τυγχάνει Θεοῦ διοικούμενος, εἴτε καὶ τἀναντία· καὶ εἰ ἄφθαρτος, ἢ φθαρτός· καὶ πόθεν τρέφεται· καὶ ἀπὸ ποίου ἤρξατο ὁ Θεὸς κοσμοποιεῖν· περί τε τῆς τάξεως τοῦ κόσμου· καὶ τίς ἡ αἰτία τοῦ αὐτὸν ἐγκλιθῆναι. Περί τε τῆς ἐκτὸς τοῦ κόσμου περιφερείας· καὶ τίνα τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερὰ τοῦ κόσμου· περί τε οὐρανοῦ· καὶ πρὸς ἅπασι τούτοις, περί τε δαιμόνων καὶ ἡρώων· περί τε ὕλης, καὶ περὶ ἰδεῶν· περὶ τῆς τοῦ παντὸς τάξεως· ἔτι μὴν περὶ τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς τε καὶ κινήσεως· καὶ πόθεν φωτίζονται οἱ ἀστέρες· καὶ περὶ τῶν καλουμένων Διοσκούρων· περὶ

Hunc etiam isti nobis egregium mundi ortum somniarunt. Quibus immensa quædam alia verborum pugna contentioque subjungitur, hominum in infinita quæstionum silva fluctuantium. Sitne unum aliquid habendum hoc universum an multiplex. Unicusne sit mundus, an plures. Sitne animatus hic noster, Deique providentia gubernetur, an contra. Interitune careat, an ei sit obnoxius. Quo idem pabulo nutriatur. Undenam ejus moliendi Deus initium duxerit. De mundi ordine. Quæ causa fuerit, quamobrem inclinatior fieret atque depressior. De mundi exteriore ambitu. Quænam dextræ illius **841** partes sint, quæque sinistræ. De cœlo. De dæmonibus præterea, deque heroibus. De materia simul et ideis. De ipso totius universi ordine. De conversione motuque siderum. Unde lumen stellæ acci-

(39) *Ὁ τοίνυν κόσμος.* Plutarch. ejusdem operis lib. I, cap. 4, ubi Democriti, Epicuri ac cæterorum ἀτομιζόντων opinionem exponit.

(40) *Περικεκλασμένῳ.* Amiotus, *figure ronde*, Xylander, *confracta forma*. Malui *circumflexa*.

(41) *Καὶ πρὸς τούτους.* Hæc, et quæ sequuntur omnia, usque ad εἰ χρὴ τὸ πᾶν, etc., quæ habentur infra, in priori editione defuerunt, quæ partim ex Plutarcho, partim ex Montac. codice, qui nusquam fuit, quam hoc loco, liberaliori, supplevimus.

Digitized by Google

piant. De iis quos vulgo Castores nominamus. De solis ac lunæ defectionibus. De ejusdem lunæ aspectu. Cur terrestri similior appareat. De intervallis, quibus a sole terraque distet. Itemque de annis. At hæc omnia, sexcentis eorum, de quibus loquimur, philosophorum disputationibus agitata, cum in pauca Plutarchus ita contraxerit, ut omnium breviter opiniones dissidiaque complexus sit : rem me non inutilem facturum existimo, si ejusdem verbis illa ipsa repræsentem, ut quam jure ac merito repudiari debeant, planum efficiam. Si enim secum ipsi tanta tamque pertinaci dissensione luctati sunt, aliudque nihil præter contentiones et pugnas in sese mutuo succenderunt, dum suorum quique vicinorum sententias inani verborum ambitione refellerent : quis non mature nos atque prudenter assensionem istis in rebus omnem retinuisse fateatur? Jam ergo prioribus illis, quæ de aliis etiam terræ propinquioribus disputarunt hoc loco, subjungam; uti de terræ figura : de ejusdem situ et inclinatione : itemque de mari : ut intelligas, quam non in superiorum modo ac cœlestium illorum, sed etiam in rerum ad terras pertinentium explicatione præclari philosophi dissenserint. Atque ut sapientium istorum sapientiam vehementius admireris, ea quoque proferam, quæ de animo, ac de principe animi facultate, pugna sententiarum acerrima docuerunt, cum ne suæ quidem ipsi naturæ conditionem rationemque cognoscerent. Sed jam ad ea nos, quæ primo sunt loco proposita referamus.

ἐκλείψεως ἡλίου καὶ σελήνης· καὶ περὶ ἐμφάσεως αὐτῆς· καὶ διὰ τί γεώδης φαίνεται· περὶ ἀποστημάτων αὐτῆς· ἔτι περὶ ἐνιαυτῶν. Ταῦτα δὲ πάντα διὰ μυρίων τοῖς περὶ ὧν ὁ λόγος κατεσκευασμένα, ἐπειδὴ συνελὼν ὁ Πλούταρχος, ἐν ὀλίγοις συνῆξε τὰς ἁπάντων ἀποφάσεις καὶ τὰς διαφωνίας· ἡγοῦμαι οὐκ ἄχρηστον αὐτὰς παραθεῖναι εἰς τὴν εὔλογον αὐτῶν παραίτησιν. Εἰ γὰρ αὐτοὶ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς ἐναντίοι κατὰ διάμετρον ἔστησαν, μάχας τε καὶ πολέμους, πλέον δ' οὐδὲν καθ' ἑαυτῶν ἐξῆψαν, τὰ τῶν πέλας ἕκαστοι φιλοτιμίᾳ λόγων ἀπελέγξαντες· πῶς οὐκ ἂν εἰκότως ἡμῖν ἀσφαλῆ τὴν περὶ τούτων ἐποχὴν γεγονέναι πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσειε; Προσθήσω δὲ ἑξῆς τοῖς εἰρημένοις, ὅσα καὶ περὶ τῶν προσγειοτέρων ἐπηπόρησαν· περὶ γῆς σχήματος· καὶ περὶ θέσεως καὶ ἐγκλίσεως αὐτῆς· καὶ ἔτι περὶ θαλάσσης· ὡς ἂν εἰδείης, ὅτι μὴ περὶ μόνων τῶν μετεώρων καὶ μεταρσίων οἱ γενναῖοι διέστησαν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τοῖς περιγείοις διαπεφωνήκασιν. Ἵνα δὲ τῶν σοφῶν ἔτι μᾶλλον τὴν σοφίαν ἀποθαυμάσῃς, προσθήσω καὶ ὅσα περὶ ψυχῆς, καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ ἡγεμονικοῦ διεμαχήσαντο, οὐδέ σφας αὐτοὺς ἐπιγνόντες οἵας εἰσὶ φύσεως. Ἀλλὰ γὰρ ἀνίωμεν ἐπὶ τὰ πρῶτα τῶν εἰρημένων.

CAPUT XXXIII.

Utrum hoc totum unum sit.

« Stoici unum esse mundum, ejusque nomine cum universum ipsum, tum corpoream quoque naturam comprehendi voluerunt. Empedocles unum quidem esse mundum fatetur, eum tamen universum esse non vult, sed partem ejus tantum exiguam, reliquum vero inanem otiosamque materiam. Plato et mundum, uti sentit, unicum et unum aliquid hoc universum esse, argumentis conjicit omnino tribus; quod nisi omnia contineret, perfectus integerque non foret; quod similis exemplari suo non esset, nisi esset unigena ; postremo, quod omni corruptione liber esse non posset, si extra ipsum aliquid superesset. At Platoni respondere **842** possis; non continuo mundum esse perfectum, ut omnia contineat; perfectum quippe hominem esse, qui tamen non omnia contineat: exemplaria porro multa esse, ut in statuis, ædibus atque picturis usu venit : qui vero perfectus ille sit, cum extra ipsum aliquid in orbem versari queat? denique corruptionis expertem nec esse illum, nec esse posse qui genitus sit. Metrodorus, tam absurdum esse ait, infinito in spatio mundum exstitisse unum, quam ingenti quodam in agro spicam duntaxat unam generari. Vim porro mundorum infinitam esse, vel ex infinita principiorum multitudine manifeste concludi. Nam si finitus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'

Εἰ ἓν τὸ πᾶν.

« Οἱ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς Στοᾶς (42) ἕνα κόσμον ἀπεφήναντο, ὃν δὴ καὶ τὸ πᾶν ἔφασαν εἶναι, καὶ τὰ σωματικά (43). Ἐμπεδοκλῆς δὲ, κόσμον ἕνα, οὐ μέντοι τὸ πᾶν εἶναι τὸν κόσμον, ἀλλ' ὀλίγον τι τοῦ παντὸς μέρος, τὸ δὲ λοιπὸν ἀργὴν εἶναι τὴν ὕλην. Πλάτων δὲ τεκμαίρεται τὸ δοκοῦν, ὅτι εἷς ὁ κόσμος, καὶ ἓν τὸ πᾶν, ἐκ τριῶν· ἐκ τοῦ μὴ ἔσεσθαι (44) τέλειον, ἐὰν μὴ πάντα περιέχῃ· ἐκ τοῦ μὴ ἔσεσθαι ὅμοιον τῷ παραδείγματι, ἐὰν μὴ μονογενὴς ᾖ· ἐκ τοῦ μὴ ἔσεσθαι αὐτὸν ἄφθαρτον, ἐάν τι ἐξωτέρω αὐτοῦ ᾖ. Πρὸς δὲ τὸν Πλάτωνα λεκτέον, ὅτι οὐ τέλειος ὁ κόσμος (45), οὐδὲ γὰρ πάντα περιέχει· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπός ἐστι τέλειος, ἀλλ' οὐ πάντα περιέχει· καὶ πολλὰ παραδείγματά ἐστιν, ὥσπερ ἐπ' ἀνδριάντων, καὶ οἰκιῶν, καὶ ζωγραφιῶν· πῶς δὲ τέλειος, εἴπερ ἐξωθέν τι αὐτοῦ περιδινεῖσθαι δύναται; ἄφθαρτος δὲ οὐκ ἔστι οὐδὲ δύναται εἶναι, γεννητὸς ὤν. Μητρόδωρος δέ φησιν ἄτοπον εἶναι, ἐν μεγάλῳ πεδίῳ ἕνα στάχυν γενηθῆναι, καὶ ἕνα κόσμον ἐν τῷ ἀπείρῳ. Ὅτι δὲ ἄπειρος κατὰ τὸ πλῆθος, δῆλον ἐκ τοῦ ἄπειρα τὰ αἴτια εἶναι. Εἰ μὲν γὰρ ὁ κόσμος πεπερασμένος, τὰ δὲ αἴτια πάντα ἄπειρα, ἐξ ὧν δὲ ὁ κόσμος γέγονεν, ἀνάγκη ἀπείρους εἶναι. Ὅπου γὰρ τὰ πάντα γέγονεν αἴτια, ἐκεῖ καὶ ἀποτελέσματα. Αἴτια δὲ ἤτοι αἱ ἄτομοι, ἢ τὰ στοιχεῖα. »

(42) *Οἱ μὲν οὖν ἀπὸ τῆς Στοᾶς*. Plutarch. ejusdem oper. lib. I, cap. 5.

(43) Plutarch. τὸ σωματικόν.

(44) *Ἔσεσθαι*. Ita mss. duo, cum Montac., non εἶναι, ut prius.

(45) *Οὐ τέλειος ὁ κόσμος*, etc. Manifestum loci hujus vitium est; alioqui pugnantia loqueretur. Legi ergo possit, ὅτι τέλειος ὁ κόσμος, εἰ καὶ μὴ πάντα περιέχει, quam lectionem interpretes probaverunt; vel οὐ τέλειος ὁ κόσμος, ἐπεί vel εἰ καὶ πάντα περιέχει. Utrumlibet legatur, idem κατ' ἀντιμετάθεσιν, sensus exsistet.

Digitized by Google

quidem mundus est, infinita vero quæ hujus ad productionem concurrere principia, infinitos esse mundos necesse est. Ubi enim causæ omnes conveniunt, ibi etiam effecta oportet exsistere : mundi autem causæ aut atomi sunt aut elementa. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

Εἰ ἔμψυχος ὁ κόσμος, καὶ προνοίᾳ διοικούμενος.

« Οἱ μὲν ἄλλοι (46) πάντες ἔμψυχον, καὶ προνοίᾳ διοικούμενον· Δημόκριτος δὲ καὶ Ἐπίκουρος, καὶ ὅσοι τὰ ἄτομα εἰσηγοῦνται, καὶ τὸ κενὸν, οὔτ' ἔμψυχον, οὔτε προνοίᾳ διοικεῖσθαι, φύσει δέ τινι ἀλόγῳ. Ἀριστοτέλης, οὔτ' ἔμψυχον ὅλον δι' ὅλων, οὔτε μὴν αἰσθητικὸν, οὔτε λογικὸν, οὔτε νοερὸν, οὔτε προνοίᾳ διοικούμενον. Τὰ μὲν γὰρ οὐράνια τούτων πάντων κοινωνεῖν, σφαίρας γὰρ περιέχειν ἐμψύχους καὶ ζωτικάς· τὰ δὲ περίγεια μηδενὸς αὐτῶν· τῆς εὐταξίας κατὰ συμβεβηκὸς, οὐ προηγουμένως μετέχειν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

Εἰ ἄφθαρτος ὁ κόσμος.

« Πυθαγόρας τε καὶ Πλάτων, καὶ οἱ Στωϊκοὶ, γεννητὸν ὑπὸ Θεοῦ τὸν κόσμον· καὶ φθαρτὸν μὲν, ὅσον ἐπὶ τῇ φύσει· αἰσθητὸν γὰρ εἶναι, διότι σωματικόν· οὐ μὴν φθαρησόμενόν γε προνοίᾳ καὶ συνοχῇ Θεοῦ. Ἐπίκουρος φθαρτὸν, ὅτι γεννητὸν, ὡς ζῷον, ὡς φυτόν Ξενοφάνης ἀγέννητον, καὶ ἀΐδιον, καὶ ἄφθαρτον κόσμον. Ἀριστοτέλης τὸ ὑπὸ τὴν σελήνην τοῦ κόσμου μέρος παθητὸν, ἐν ᾧ καὶ τὰ περίγεια κηραίνεται. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛϚ'.

Πόθεν τρέφεται ὁ κόσμος.

« Ἀριστοτέλης, εἰ τρέφεται ὁ κόσμος, καὶ φθαρήσεται. Ἀλλὰ μὴν οὐδεμιᾶς ἐπιδέεται τροφῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἀΐδιος. Πλάτων, αὐτὸν αὑτῷ τὸν κόσμον ἐκ τοῦ φθίνοντος κατὰ μεταβολὴν τὸ τρέφον παρέχεσθαι. Φιλόλαος, διττὴν εἶναι τὴν φθορὰν, τοτὲ μὲν, ἐξ οὐρανοῦ πυρὸς ῥυέντος, τοτὲ δὲ, ἐξ ὕδατος σεληνιακοῦ περιστροφῇ τοῦ ἀέρος ἀποχυθέντος· καὶ τούτων εἶναι τὰς ἀναθυμιάσεις τροφὰς τοῦ κόσμου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

Ἀπό ποίου πρώτου ἤρξατο ὁ Θεὸς κοσμοποιεῖν.

« Οἱ φυσικοὶ ἀπὸ γῆς ἄρξασθαί φασι τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου, καθάπερ ἀπὸ κέντρου· ἀρχὴ δὲ σφαίρας, τὸ κέντρον. Πυθαγόρας, ἀπὸ πυρὸς, καὶ τοῦ πέμπτου στοιχείου. Ἐμπεδοκλῆς, τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς σφαίρας ἀναβλῦσαι τὸ ὕδωρ. Ἐξ οὗ θυμιασθῆναι τὸν ἀέρα· καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ τοῦ πυρός· πιληθῆναι δὲ ἐκ τῶν ἄλλων τὰ περίγεια. Πλάτων, ὁρατὸν τὸν κόσμον γεγονέναι πρὸς παράδειγμα τοῦ νοητοῦ κόσμου· τοῦ δὲ ὁρατοῦ προτέραν μὲν τὴν ψυχὴν, μετὰ δὲ ταύτην τὸ σωματοειδὲς,

A

CAPUT XXXIV.

Utrum animatus sit mundus et Providentia gubernetur.

« Animatum esse mundum ac Providentia gubernari cæterorum omnium sententia est. Democritus, Epicurus ac reliqui atomorum vacuique doctores, utrumque negant, et naturæ cuidam rationis experti ejus administrationem regimenque committunt. Aristoteles nec partibus omnibus universe animatum esse vult; nec universe aut sensu, aut ratione præditum, adeoque nec spiritalem universe ac Providentia gubernatum. Hæc quidem omnia cœlestibus inesse rebus, quæ sphæras habeant animatas ac vitales : terrenas horum prorsus habere nihil, quique in iis ordo reperitur, eum abs solo casu, non

B ab antegressa ulla ratione proficisci. »

CAPUT XXXV 346.

Utrum mundus interitu careat.

« Pythagoras, Plato et Stoici generatum abs Deo mundum et suapte quidem natura corruptioni obnoxium, propterea quod uti corporeus est, ita sensu quoque percipitur : Dei tamen providentia et conservatione futurum, ut nunquam intereat. Epicurus periturum illum, quia genitus sit, ut animantem, ut plantam. Xenophanes, ortu carere ac sempiternum esse omnisque corruptionis expertem. Aristoteles, partem mundi lunæ subjectam, patibilem esse ubi etiam terrestria quæque fatali quadam sorte moriantur. »

C

CAPUT XXXVI.

Unde mundus alimentum hauriat.

« Aristoteles, si mundus alitur, inquit, etiam interibit; atqui nullo indiget alimento : est igitur ille sempiternus. Plato, ipsum sibi mundum ex iis partibus quæ mutatione corrumpuntur alimentum comparare. Philolaus, duplex esse corruptionis genus, alterum igne cœlitus decidente, alterum lunari aqua propter aeris conversionem effusa; utriusque autem exhalationes mundi alimentum esse. »

CAPUT XXXVII.

Undenam condendi mundi Deus initium fecerit.

«Physici abs terra, velut a centro, mundi ortum cœpisse volunt, quod centrum globi principium

D sit. Pythagoras, ab igne et quinto elemento. Empedocles, omnium principem æthera secretum esse, tum ignem, deinde terram, ex qua, dum nimium incitatæ conversionis impetu comprimeretur, aqua proruperit; ex aquæ porro exhalationibus aerem exstitisse, ac cœlum quidem ex æthere, solem ex igne procreatum; cæteris ex elementis vicina terræ corpora densiori mole pressa constitisse. Plato, aspectabilem hunc mundum ac spiritalis exemplar esse procreatum : aspectabilis vero

(46) *Οἱ μὲν ἄλλοι.* Plutarch. lib. II *De placit.*, cap. 3.

Digitized by Google

mundi partem omnium primam animum exstitisse, alteram deinde corpoream, ex qua tamen prius illud emerserit, quod ex igne terraque constaret, quod ex aqua et aere, posterius. Pythagoras, solidæ figuræ cum sint omnino quinque, quas etiam mathematicas nominare solent, confectam ex cubo terram esse ait, ignem ex pyramide, ex octaedro aerem, ex icosaedro aquam, universi denique sphæram ex dodecaedro. Quo etiam in genere Plato Pyhagoram æmulatur. »

τὸ ἐκ πυρὸς μὲν καὶ γῆς πρῶτον, ὕδατος δὲ καὶ ἀέρος δεύτερον. Πυθαγόρας, πέντε σχημάτων ὄντων στερεῶν, ἅπερ καλεῖται καὶ μαθηματικά, ἐκ μὲν τοῦ κύβου φησὶ γεγονέναι τὴν γῆν, ἐκ δὲ τῆς πυραμίδος τὸ πῦρ, ἐκ δὲ τοῦ ὀκταέδρου τὸν ἀέρα, ἐκ δὲ του εἰκοσαέδρου τὸ ὕδωρ, ἐκ δὲ τοῦ δωδεκαέδρου (47) τὴν τοῦ παντὸς σφαῖραν. Ἠλάτων δὲ (48) καὶ ἐν τούτοις Πυθαγορίζει. »

CAPUT XXXVIII.

De mundi ordine.

« Parmenides quasdam veluti coronas esse ait, inter sese complexas, quarum una rariori ex corpore sit, altera ex densiori contexta; quas inter aliæ sint ex lumine tenebrisque mistæ: quod autem universas contineat, firmitatem muri alicujus simillimam obtinere. Leucippus atque Democritus expansam mundo tunicam membranamque circumdant. Epicurus, ex mundis rariorem alios terminum habere, alios densiorem; tum eorumdem partes alias moveri, alias perpetuo quiescere. Plato primum omnium ignem collocat, æthera deinde, tum aerem, aquam deinceps, postremamque terram; idem tamen æthera cum igne aliquando consociat. Aristoteles primum quoque omnium æthera statuit, quintum quoddam ab eo corpus nominatum, atque ab omni patiendi necessitate sejunctum; huic patibilia subjungit omnia, ignem, aerem, aquam, postremamque terram: ex illis porro, cœlestia quidem in orbem proprie moveri; at inferiora, si levia modo sint, sublime; sin gravia, deorsum ferri. Empedocles, elementis non sua quibusque loca certa semper ac definita consistere: sed aliorum in locum alia subinde mutuoque succedere. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

Περὶ τάξεως κόσμου.

« Παρμενίδης, στεφάνας εἶναι περιπεπλεγμένας ἐπ' ἀλλήλαις· τὴν μὲν ἐκ τοῦ ἀραιοῦ, τὴν δὲ ἐκ τοῦ πυκνοῦ· μικτὰς δὲ ἄλλας ἐκ φωτὸς καὶ σκότους, μεταξὺ τούτων· καὶ τὸ περιέχον δὲ πάσας τοίχου δίκην στερεὸν ὑπάρχον. Λεύκιππος καὶ Δημόκριτος χιτῶνα κύκλῳ καὶ ὑμένα περιτείνουσι τῷ κόσμῳ. Ἐπίκουρος (49), ἐνίων μὲν κόσμων ἀραιὸν τὸ πέρας, ἐνίων δὲ πυκνόν· καὶ τούτων τὰ μέν τινα κινούμενα, τὰ δὲ ἀκίνητα. Πλάτων, πῦρ πρῶτον, εἶτα αἰθέρα, μεθ' ὃν ἀέρα, ἐφ' ᾧ ὕδωρ. τελευταίαν δὲ γῆν. Ἐνίοτε δὲ τὸν αἰθέρα συνάπτει τῷ πυρί. Ἀριστοτέλης, πρῶτον μὲν αἰθέρα ἀπαθῆ, πέμπτον γέ τι σῶμα· μεθ' ὃ παθητὰ, πῦρ, ἀέρα, ὕδωρ, τελευταίαν δὲ γῆν. Τούτων δὲ τοῖς μὲν οὐρανίοις ἀποδεδόσθαι τὴν κυκλικὴν κίνησιν, τῶν δ' ὑπ' ἐκεῖνα τεταγμένων τοῖς μὲν κούφοις τὴν ἄνω, τοῖς δὲ βαρέσι τὴν κάτω. Ἐμπεδοκλῆς, μὴ διὰ παντὸς ἑστῶτας εἶναι, μηδὲ ὡρισμένους τοὺς τόπους τῶν στοιχείων, ἀλλὰ πάντα πως (50) ἀλλήλων μεταλαμβάνειν. »

CAPUT XXXIX.

Quamobrem inclinatior mundus sit, atque depressior.

« Diogenes et Anaxagoras, creatum jam conflatumque mundum, animantibus etiam ex terra productis, nescio quo pacto versus meridiem sponte sua inclinatum esse: divino fortasse consilio, uti partes ejus frequentari aliæ possent, aliæ non possent, prout vel frigore æstuve nimio laborarent, vel salubri temperatione constarent. Empedocles, aere solis ad vim et impetum subsidente, inclinatos esse polos, ita quidem ut septentrionalis sublime tolleretur, australis vero depressior fieret, quod ipsum proinde toti mundo evenerit. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

Τίς ἡ αἰτία τοῦ τὸν κόσμον ἐγκλιθῆναι.

« Διογένης, Ἀναξαγόρας, μετὰ τὸ συστῆναι τὸν κόσμον, καὶ τὰ ζῶα ἐκ τῆς γῆς ἐξαγαγεῖν, ἐγκλιθῆναί πως τὸν κόσμον ἐκ τοῦ αὐτομάτου εἰς τὸ μεσημβρινὸν αὐτοῦ μέρος· ἴσως ὑπὸ προνοίας, ἵνα τὰ μὲν ἀοίκητα γένηται, τὰ δὲ οἰκητὰ μέρη τοῦ κόσμου, κατὰ ψῦξιν, καὶ ἐκπύρωσιν, καὶ εὐκρασίαν. Ἐμπεδοκλῆς, τοῦ ἀέρος εἴξαντος τῇ τοῦ ἡλίου ὁρμῇ, ἐγκλιθῆναι τὰς ἄρκτους, καὶ τὰ βόρεια ὑψωθῆναι, τὰ δὲ νότια ταπεινωθῆναι, καθὸ καὶ τὸν ὅλον κόσμον. »

CAPUT XL.

Utrum inane sit, quod extra mundum est.

« Pythagorei extra mundum inane spatium esse volunt, quo mundus atque unde respiret. Stoici, infinitum et immensum aliquid, in quod mundus

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

Περὶ τοῦ ἐκτὸς τοῦ κόσμου, εἰ ἔστι κενόν.

« Οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου, ἐκτὸς εἶναι τοῦ κόσμου κενὸν, εἰς ὃ ἀναπνεῖ ὁ κόσμος, καὶ ἐξ οὗ· οἱ δὲ Στωϊκοὶ, εἰς ὃ καὶ τῇ ἐκπυρώσει ἀναλύεται, ἄπει-

(47) *Τὸ ὕδωρ· ἐκ δὲ τοῦ δωδεκαέδρου.* Hæc in priori editione deerant, quæ supplevimus ex Plutarcho.

(48) *Πλάτων δέ.* In *Timæo*, ubi hæc more suo pluribus, quorum physiologiam aliquam ex Plutarcho petere licet, in *Quæstionibus Platonicis*, quæst. 4.

(49) *Ἐπίκουρος, ἐνίων μὲν κόσμων.* Et hæc ex Plutarcho addita.

(50) *Πάντα πως.* Ita Plutarch., et recte, non πάντας τούτους, ut prius legebatur.

Digitized by Google

ρον (51). Ποσειδώνιος, οὐκ ἄπειρον, ἀλλ' ὅσον αὐταρκες εἰς τὴν διάλυσιν (52), ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ κενοῦ* (53). Ἀριστοτέλης, μηδὲν εἶναι κενόν (54). Πλάτων, μήτ' ἐκτὸς τοῦ κόσμου μηδὲν εἶναι κενὸν, μήτ' ἐντός. »

A ipse conflagratione dissolvatur. Possidonius, non infinitum quiddam, sed ejusmodi tantum, quod ei dissolutioni sufficiat, ut docet libro *De inani* primo. Aristoteles inane quidquam esse negat; et Plato tam extra, quam intra mundum, inane repudiat. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Τίνα δεξιὰ τοῦ κόσμου, καὶ τίνα ἀριστερά.

« Πυθαγόρας, Πλάτων, Ἀριστοτέλης δεξιὰ τοῦ κόσμου (55) τὰ ἀνατολικὰ μέρη, ἀφ' ὧν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως· ἀριστερὰ δὲ τὰ δυτικά. Ἐμπεδοκλῆς, δεξιὰ μὲν τὰ κατὰ τὸν θερινὸν τροπικὸν, ἀριστερὰ δὲ τὰ κατὰ τὸν χειμερινόν. »

845 CAPUT XLI.

Quæ dextræ mundi partes sint, quæ sinistræ.

« Pythagoras, Plato, Aristoteles, dextram mundi partem orientalem esse, unde motus ejus ducatur initium; sinistram, occidentalem. Empedocles, dextram ad æstivum tropicum, ad hibernum sinistram constituit. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

Περὶ οὐρανοῦ, τίς ἡ τούτου οὐσία.

« Ἀναξιμένης, τὴν περιφορὰν (56) τὴν ἔξωθεν (57) γῆϊνην εἶναι. Ἐμπεδοκλῆς, στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανὸν, ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ τοῦ πυρὸς κρυσταλλοειδῶς, τὸ πυρῶδες καὶ ἀερῶδες ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἡμισφαιρίων περιέχοντα. Ἀριστοτέλης, ἐκ πέμπτου σώματος, ἢ ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ (58) μίγματος. »

CAPUT XLII.

De propria cœli natura.

« Anaximenes, exteriorem cœli ambitum terréB stris esse naturæ. Empedocles, solidum illud esse, quod in crystalli modum ex aere ignis calore concretum, quidquid ignis et aeris utroque in hemisphærio est comprehendat. Aristoteles, idem ex quinto corpore, vel ex calidi ac frigidi temperatione componit. »

(51) Ἀναλύεται, ἄπειρον. Recte, nam in excuso perperam, ἀναλύεται τὸ ἄπειρον, nullo vel pravo sensu. Hæc lectio interpretibus imposuit. Latinus enim ita reddit, *Inane esse* (an inane, τὸ ἄπειρον?) *in quod quidem conflagratione sua mundus dissolutum eat.* Gallicus, *auquel par embrasement se resout l'infini.* Obsecro, an infinitum in vacuum illud et inane spatium ulla conflagratione solvetur? Sane quod de Possidonio sequitur, facilem et expeditam mendæ hujus tollendæ rationem ostendebat.

(52) Διάλυσιν. Ita recte Plutarchus, non διάδασιν.

(53) Ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ κενοῦ. Ad Possidonium ista pertinent, non ad Aristotelem, ut Amiotus putavit.

(54) Ἀριστοτέλης μηδὲν εἶναι κενόν. Plutarchus contra, ἔλεγεν εἶναι κενόν. Ita legit, ita vertit Amiotus: Xylander nostrum sequitur. Et merito quidem, si Aristotelis de inani, seu vacuo, sententiam attendamus. Lege quartum *Physicor.*, a cap. 8 ad cap. 14; quam ipse ab inani abhorruerit, intelliges. Sed cur Platonem continuo negat, hoc inane vel intra vel extra mundum posuisse? Credo, quod Aristotelem putaret, illud ex mundo solum tollere, extra mundum admittere: atque ita legendum esset, Ἀριστοτέλης ἐντὸς μηδὲν εἶναι κενόν. Neque hoc divinare est: idem enim Plutarchus, ejusdem operis lib. I, cap. 18, de eodem inani philosophorum opiniones D exponens, ita de Aristotele nominatim, Ἀριστοτέλης τοσοῦτον εἶναι τὸ κενὸν ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ὥστε ἀναπνεῖν τὸν οὐρανόν. Verum, ut fatear, parum hoc in genere ἀκριβής, imo et sibi constans fuisse Plutarchus videtur. Primum enim hic Pythagoreis tribuit, quod illo lib. I, cap. 18, affingit Aristoteli. Deinde ubi tandem Aristoteles, aut cœlum respirare docuit; aut, quod ibidem sequitur, πύρινον, *igneum* esse tradidit? Imo, quoties in libris *De cœlo* igneum pernegavit? At ne extra mundum quidem inane collocavit: imo negavit ullum esse. Libro enim I *De cœlo*, cap. 9, nullum extra cœlum corpus esse posse defendit: inane autem Aristotelicum, idemque proprie dictum, corpus est, seu locus corporeus corpore vacuus, ejusmodi tamen, qui corpore impleri suapte natura possit. Quin et paulo post diserte, ἅμα δὲ δῆλον, inquit, ὅτι οὐδὲ τόπος, οὐδὲ κενὸν, οὐδὲ χρόνος ἐστὶν ἔξω τοῦ οὐρανοῦ, quod subinde totidem pene verbis repetit. Mirum sane est hæc a Plutarcho vel lecta non esse, vel esse neglecta. Quanquam illa Plutarchi opuscula, non auctoris, sed librariorum scatent erroribus; parumque omnino sibi consuluit, qui propterea vel illos Aristotelis libros in νοθείας, vel philosophum ipsum in ἀντιλογίας suspicionem vocavit. Platonem vero quod attinet, is in *Timæo*, pag. 538, non obscure vacuum omne repudians, ἡ τοῦ παντὸς C περίοδος, inquit, ἐπειδὴ συμπεριέλαβε τὰ γένη, κυκλοτερὴς οὖσα, καὶ πρὸς αὑτὴν πεφυκυῖα βούλεσθαι ξυνιέναι, σφίγγει πάντα, καὶ κενὴν χώραν οὐδεμίαν ἐᾷ λείπεσθαι. Hæc ille, Locrum præceptorem secutus, qui opusc. *De natura*, Ἅπαντα δ' ὧν, inquit, πλήρη ἐντὶ, οὐδὲν κενεὸν ἀπολείποντα.

(55) Δεξιὰ τοῦ κόσμου. Aristoteles, lib. II *De cœlo*, cap. 2. Δεξιὸν γάρ, inquit, ἑκάστου λέγομεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως· τοῦ δ' οὐρανοῦ ἀρχὴν τῆς περιφορᾶς ὅθεν, αἱ ἀνατολαὶ τῶν ἄστρων· ὥστε τοῦτ' ἂν εἴη δεξιόν· οὗ δὲ αἱ δύσεις, ἀριστερόν. Itaque concludit, si principis orbium cœlestium motus ratio habeatur, nos qui sub arctico polo versamur, inferiorem ac sinistram mundi partem occupare; superiorem ac dextram, qui sub antarctico. Sin alter ac secundus ille motus spectabitur, qui astrorum proprius est, contrarium omnino statuendum. Sed aliter atque aliter astrologi, geographi, poetæ, augures, in cœlo dextrum et sinistrum assignarunt: quod nemo nescit.

(56) Περιφορὰν. Hoc loco περιφορά est περιφέρεια, sive μέρος τὸ ἔξω, καὶ περιφερόμενον. Sic Aristoteles loquitur, ut lib. I *De cœlo*, cap. 9, Ἕνα μὲν οὖν τρόπον, οὐρανὸν λέγομεν, τὴν οὐσίαν τὴν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντὸς περιφορᾶς. Ubi sane περιφορὰ *ambitus* est, non *conversio*, nisi καταχρηστικῶς, quia hic ambitus perpetuo convertitur.

(57) Τὴν ἔξωθεν, γῆϊνην εἶναι. Pessime in priori edit. legebatur, τῆς ἔξωθεν ζώνης εἶναι. Plutarch., τὴν ἐξωτάτω, γῆϊνην, quam postremam vocem apprime necessariam Xylander omisit, aut Eusebianam lectionem secutus est; vertit enim, *rationem esse extremi orbis*, quod depravatissimum est.

(58) Ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ. Non occurrit ubi Aristoteles *De cœlo* ita statuat: ubi contrarium doceat, locos habes in lib. *De cœlo* et *Meteorolog.* complures; quorum etiam nonnullos supra indicavimus.

Digitized by Google

CAPUT XLIII.

De dæmonibus et heroibus.

«Quæstioni de diis, subjungenda continuo est de dæmonibus heroibusque tractatio. Thales, Pythagoras, Plato et Stoici, dæmones animorum similes naturas; heroes autem, animos etiam ipsos a corporibus sejunctos esse; bonos quidem, si boni animi fuerint, si mali, malos. Epicurus horum nihil certo pronuntiat.»

CAPUT XLIV.

De materia.

«Materia primum illud est quod generationi, corruptioni aliisque mutationibus subjicitur. Thaletis et Pythagoræ sectatores, una cum Stoicis, materiam hanc fluxum aliquid esse, totamque rebus in omnibus genus omne mutationis subire pronuntiant. Democritum secuti, patibilia non esse prima illa principia, atomum, inane, incorporeum. Aristoteles et Plato, materiam corpoream illam quidem, sed forma, specie, figura et qualitate carentem, si eam suapte natura spectaveris, quæ tamen uti formarum omnium receptaculum est, sic earum quoque veluti nutrix et typus quidam ac **846** mater exsistat. Qui eam, vel aquam, vel terram, ignem aeremve dicunt, ei nec formam amplius detrahunt, et corpus attribuunt: qui vero individua et atomos esse volunt, eam proinde sine forma relinquunt.»

CAPUT XLV.

De idea.

«Idea natura est incorporea, quæ cum sit ipsa consistatque per sese, tum forma carenti materiæ speciem induens, ut cognoscatur, efficiat. Socrates et Plato ideas ab omni secretas materia naturas esse arbitrantur, quæ Dei, hoc est Mentis, in no-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

Περὶ δαιμόνων καὶ ἡρώων.

«Παρακειμένως (59) δὲ τῷ περὶ θεῶν λόγῳ, τὸν περὶ δαιμόνων καὶ ἡρώων ἱστορητέον. Θαλῆς, Πυθαγόρας, Πλάτων, οἱ Στωϊκοὶ, δαίμονας ὑπάρχειν οὐσίας ψυχικάς· εἶναι δὲ καὶ ἥρωας τὰς κεχωρισμένας ψυχὰς τῶν σωμάτων· καὶ ἀγαθοὺς μὲν τὰς ἀγαθὰς, κακοὺς δὲ τὰς φαύλας. Ἐπίκουρος δὲ οὐδὲν τούτων ἐγκρίνει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

Περὶ ὕλης.

«Ὕλη ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον γενέσει, καὶ φθορᾷ, καὶ ταῖς ἄλλαις μεταβολαῖς. Οἱ ἀπὸ Θάλεω, καὶ Πυθαγόρα, καὶ οἱ Στωϊκοὶ, τρεπτὴν, καὶ ἀλλοιωτὴν, καὶ ῥευστὴν, ὅλην δι' ὅλων τὴν ὕλην. Οἱ ἀπὸ Δημοκρίτου, ἀπαθῆ τὰ πρῶτα, τὴν ἄτομον, καὶ τὸ κενὸν, καὶ τὸ ἀσώματον. Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων, τὴν ὕλην σωματοειδῆ, ἄμορφον, ἀσχημάτιστον, ἄποιον μὲν ὅσον ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει, δεξαμενὴν (60) δὲ τῶν εἰδῶν, οἷον τιθηνὴν καὶ ἐκμαγεῖον (61), καὶ μητέρα γενέσθαι. Οἱ δὲ ὕδωρ λέγοντες, πῦρ, ἢ ἀέρα, ἢ γῆν τὴν ὕλην, οὐκέτι ἄμορφον αὐτὴν λέγουσιν, ἀλλὰ σῶμα· οἱ δὲ τὰ ἀμερῆ καὶ τὰς ἀτόμους, εὔμορφον (62).»

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

Περὶ ἰδέας.

«Ἰδέα δέ ἐστιν οὐσία ἀσώματος (63), αὐτὴ μὲν ὑφεστῶσα (64) καὶ καθ' ἑαυτὴν, εἰκονίζουσα δὲ τὰς ἀμόρφους ὕλας, καὶ αἰτία γινομένη τῆς τούτων δείξεως. Σωκράτης καὶ Πλάτων, χωριστὰς τῆς ὕλης οὐσίας τὰς ἰδέας ὑπολαμβάνουσιν, ἐν τοῖς νοήμασι

C

(59) *Παρακειμένως.* Plutarchus ibid. lib. I, c. 8.

(60) *Δεξαμενήν.* Ita ex Plutarcho; male enim ante κενὴν legebatur.

(61) *Ἐκμαγεῖον.* Vide supra, notam ad p. 528. Xylander hic vertit, *subjectum, in quo rerum imagines impressæ referantur.* Amiotus, *le moule*, quod mihi aptius visum est. Nec enim hic pro expresso simulacro sumi potest, quod ἐκσφράγισμα, vel ἐκτύπωμα vulgo dicunt, ut facile quivis intelligit. Nec materia subjectum est, in quo formæ imprimantur, ut constat. Nec rursus, *conceptaculum*, aut *receptaculum* absolute verti debuit: non modo, quod jam præcesserit δεξαμενή, quæ vox id proprie significat, sed etiam quod ἐκμαγεῖον, cum de materia dicitur, aliquid omnino significet, unde imagines exprimantur. Est ergo typus materia, non quod impressos ullos habeat formarum quasi characteres, ut typi proprie dicti, sed quod δυνάμει formas omnes suo quasi gremio clausas tectasque contineat, quatenus illæ non in materia tantum recipiuntur, sed etiam ex illius, ut loquuntur, potentia educuntur, ut ex uno eodemque typo simulacra plurima exprimuntur. Itaque in elementorum mutationibus, id ἐνεργείᾳ fieri materia dicitur, quod δυνάμει ante jam erat. Aristot. IV *Physicor.*, ἡ αὐτὴ ὕλη, ὃ ἦν δυνάμει, ἐνεργείᾳ ἐγένετο, et alibi passim. Ἐκμαγεῖον tamen, quod quidem meminerim, non appellat. Vocem hanc amasse Pythagoras videtur, a quo Timæus, Socrates, Ocellus, Plato, et si qui alii, acceperint. Timæus quidem ita loquitur, Τὰν δὲ ὕλαν, ἐκμαγεῖον καὶ ματέρα τιθανάν τε καὶ γενατικάν. Cur autem? audi: Δεξαμέναν γὰρ τὰ ὁμοιώματα εἰς ἑαυτὰν, καὶ οἷον ἀναμαξαμέναν, ἀποτελεῖν πάντα τὰ γεννάματα. Ocellus in libello *De natura*, Πρῶτον μὲν, τὸ πρὸς ἀφὴν ὑφιζόμενον σῶμα, πᾶσι τοῖς εἰς γένεσιν ἐρχομένοις· τοῦτο δ' ἂν εἴη πανδεχὲς, καὶ ἐκμαγεῖον αὐτῆς τῆς γενέσεως. Itaque τὸ ἐκμαγεῖον tria significat. Primum est, *expressum quoddam simulacrum*, quæ vulgaris est atque omnibus ex lexicis nota significatio. Vide supra p. 528. Secundum est, *conceptaculum*, non quodlibet, sed in quo formæ quædam seu characteres imprimantur; quo pacto cera τῶν ἐντυπωμάτων ἐκμαγεῖον vocari potest. Hoc modo sumit Themistius orat. I, pag. 5, Καί μοι σκληρίας ὑπόπλεων ξυνεπάγη τὸ ἐκμαγεῖον, ὥστε καὶ πάνυ βουλομένοις αὐτοῖς (*leg. vid.* βουλομένους αὐτοὺς) ἐγγράφειν μὴ δύνασθαι τὰ παιδεύματα. Quo loco vide Petavium nostrum. Tertium ac postremum est, *conceptaculum, ex quo formæ quædam et imagines exprimantur*, cujusmodi typus est. Hac tertia notione potius quam secunda materiam veteres ἐκμαγεῖον dixere, quod ex ea formæ omnes non secus exprimantur, quam si omnibus ac singulis reapse consignata esset.

D

(62) Forte ἄμορφον.

(63) *Ἀσώματος.* Recte. Amiotus tamen legit σώματος. Vertit enim, *la substance du corps*; quæ lectio vitiosissima est.

(64) *Ὑφεστῶσα.* Plutarchus, μὴ ὑφεστῶσα. Ita legit Amiotus. Alii ut in nostro. Utrum scripserit Plutarchus, is tantum statuere possit, qui ejus de ideis sententiam noverit. Aliis enim sunt καθ' αὑτὰς ὑφεστῶσαι, aliis minime.

Digitized by Google

καὶ ἐν ταῖς φαντασίαις τοῦ Θεοῦ, τουτέστι τοῦ νοῦ, ὑφεστώσας. Ἀριστοτέλης εἴδη μὲν ἀπέλιπε καὶ ἰδέας, οὐ μὴν κεχωρισμένας τῆς ὕλης, ἔξω γεγονὼς (65) τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Οἱ ἀπὸ Ζήνωνος Στωϊκοὶ, ἐννοήματα ἡμέτερα τὰς ἰδέας.»

A tionibus sensisque subsistant. Aristoteles formas ideasque reliquit ille quidem, non tamen a materia separatas, quarum ad exemplar, quidquid abs Deo perfectum est, exstiterit. Profecti abs Zenone Stoici nostras ipsorum notiones ideas esse defendunt.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΣ'

Περὶ τάξεως ἀστέρων.

«Ξενοκράτης (66) κατὰ μίαν ἐπιφάνειαν οἴεται κινεῖσθαι τοὺς ἀστέρας· οἱ ἄλλοι Στωϊκοὶ πρὸ τῶν ἑτέρων τοὺς ἑτέρους, ἐν ὕψει καὶ βάθει. Δημόκριτος, τὰ μὲν ἀπλανῆ πρῶτον, μετὰ δὲ ταῦτα, τοὺς πλάνητας, ἐφ' οἷς ἥλιον, Φωσφόρον, σελήνην. Πλάτων, μετὰ τὴν τῶν ἀπλανῶν θέσιν, πρῶτον Φαίνοντα λεγόμενον, τὸν τοῦ Κρόνου· δεύτερον Φαέθοντα, τὸν τοῦ Διός· τρίτον Πυρόεντα, τὸν τοῦ Ἄρεος· τέταρτον, Ἑωσφόρον, τὸν τῆς Ἀφροδίτης· πέμπτον Στίλβοντα, τὸν τοῦ Ἑρμοῦ· ἕκτον ἥλιον· ἕβδομον σελήνην. Τῶν μαθηματικῶν τινες μὲν, ὡς Πλάτων, τινὲς δὲ, μέσον πάντων τὸν ἥλιον. Ἀναξίμανδρος καὶ Μητρόδωρος ὁ Χῖος, καὶ Κράτης, ἀνωτάτω μὲν πάντων τὸν ἥλιον τετάχθαι· μετ' αὐτὸν τὴν σελήνην· ὑπὸ δὲ αὐτοὺς, τὰ ἀπλανῆ τῶν ἄστρων καὶ τοὺς πλάνητας.»

CAPUT XLVI.

De stellarum ordine.

«Xenocrates per eamdem omnes superficiem moveri arbitratur; at reliqui Stoici priores aliis alias, prout altiores illæ depressioresve sint, constituunt. Democritus, stabiles priore loco, posteriore vagas errantesque ponit, quibus et solem et Luciferum et lunam annumerat. Plato, ubi stabiles posuit, tum sequentes hoc ordine collocat: Phænontem, B quæ Saturni stella est; Phaethontem, quæ Jovis; Pyroenta, quæ Martis; Luciferum, quæ Veneris; Stilbonem, quæ Mercurii; solem inde, septimamque lunam. Ex mathematicis Platonem alii sequuntur, alii solem inter omnes medium esse volunt. Anaximander et Metrodorus Chius, et Crates altissimam omnium soli regionem attribuunt, eique lunam proxime subjiciunt; reliquam siderum tam stabilium quam errantium multitudinem utroque inferiorem existimant.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

Περὶ τῆς τῶν ἄστρων φορᾶς καὶ κινήσεως.

«Ἀναξαγόρας, Δημόκριτος, Κλεάνθης, ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς φέρεσθαι πάντας τοὺς ἀστέρας. Ἀλκμαίων καὶ οἱ μαθηματικοὶ, τοὺς πλάνητας τοῖς C ἀπλανέσιν ἐναντίους· ἀπὸ γὰρ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς ἀντιφέρεσθαι. Ἀναξίμανδρος, ὑπὸ τῶν κύκλων καὶ τῶν σφαιρῶν, ἐφ' ὧν ἕκαστος βέβηκε, φέρεσθαι τοὺς ἀστέρας. Πλάτων καὶ οἱ μαθηματικοὶ, ἰσοδρόμους εἶναι τὸν ἥλιον, τὸν Φωσφόρον, τὸν Στίλβοντα.»

CAPUT XLVII.

De proprio stellarum motu.

847 «Anaxagoras, Democritus, Cleanthes, ab ortu in occasum stellas omnes deferri. Alcmæo et mathematici, errantes oppositam stabilibus viam insistere, hoc est, ab occasu in ortum adversas moveri. Anaximander, ab iis circulis et orbibus, ad quos singulæ adhærescunt, circumferri. Plato unaque mathematici, æquales solis, Veneris, et Mercurii conversiones esse.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ'.

Πόθεν φωτίζονται οἱ ἀστέρες.

«Μητρόδωρος, ἅπαντας τοὺς ἀπλανεῖς ἀστέρας ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταλάμπεσθαι. Ἡράκλειτος καὶ οἱ Στωϊκοὶ, τρέφεσθαι τοὺς ἀστέρας ἐκ τῆς ἐπιγείου ἀναθυμιάσεως. Ἀριστοτέλης, μὴ δεῖσθαι τὰ οὐράνια τροφῆς· οὐ γὰρ φθαρτὰ, ἀλλ' ἀΐδια. Πλάτων, κοινῶς τὸν κόσμον ὅλον καὶ τὰ ἄστρα ἐξ αὐτοῦ τρέφεσθαι.»

CAPUT XLVIII.

Stellæ unde lucem accipiant.

«Metrodorus, abs sole stabiles omnes illuminari. Heraclitus et Stoici, terrenas exhalationes stellis omnibus alimento esse. Aristoteles nullo cœlestes naturas alimento indigere, quod ab omni corruptione liberæ sint atque sempiternæ. Plato, mundum universum, ac stellas omnes, commune quoddam ex illo ipso alimentum haurire.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

Περὶ τῶν καλουμένων Διοσκούρων.

«Ξενοφάνης, τοὺς ἐπὶ τῶν πλοίων φαινομένους οἷον ἀστέρας νεφέλια εἶναι κατὰ τὴν ποιὰν κίνησιν παραλάμποντα. Μητρόδωρος, τῶν ὁρώντων ὀφθαλμῶν μετὰ δέους καὶ καταπλήξεως εἶναι στιλβηδόνας.»

D

CAPUT XLIX.

De iis, quos vulgo Castores ac Geminos dicimus.

«Xenophanes, quas vulgo stellas summis imminere navibus arbitrantur, nubeculas esse proprio quodam certoque motu refulgentes. Metrodorus, fulgorem quemdam ex oculis cum motu ac formidine suspicientibus promicantem.»

(65) *Ἔξω γεγονώς.* Plutarchus, ὃ ἐξ ὧν γεγονὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Eusebianam lectionem secutus videtur Xylander; vertit enim, *Idem enim alienus fuit ab ea opinione, quæ Deo creationem ascribit.* Itaque subintelligit in Græcis, ὑποστῆναι τὸν κόσμον, vel aliquid simile. Amiotus Plutarcho nobiscum hæsit. Legendum tamen videtur, ὡς ἐξ ὧν γεγονὸς τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, vel si ὅ et ὡς sustuleris, ἐξ ὧν γεγονέναι τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Etiamsi enim Platonicas, hoc est quæ Platoni vulgo tribuuntur, ideas Aristoteles exploderet, in effectrice tamen causa informatam efficiendæ rei notionem et ideam agnoscebat. Quid quod ne creationem quidem ipsam ab eo ignoratam esse plerique defendunt?

(66) *Ξενοκράτης.* Plutarchus ibid., lib. II, c. 15.

Digitized by Google

CAPUT L.

De solis defectione.

« Thales omnium primus docuit solis tum defectionem accidere, cum luna, quæ terrestris cujusdam naturæ sit, sub eum ad perpendiculum rectaque subit : atque hoc in subjecta pelvi, sic tanquam in speculo, manifeste deprehendi. Anaximander, osculo illo, per quod expiret ignis, occluso. Heraclitus, eam corporis illius scaphæ persimilis conversione fieri, cum pars ejus concava sursum, incurva et globosa deorsum oculis nostris obvertitur. Xenophanes, solis ipsius exstinctione, sic quidem ut alius subinde versus orientem renascatur. **848** Idemque præterea scribit, solis aliquando defectionem mense integro persistere, itemque alias plenam ac perfectam accidere, prorsus ut dies in noctem mutata videatur. Non desunt, qui nubes quasdam aspectum fugientes solis corpori sese objicere putaverint. Aristarchus, solem stabilium in siderum classe constituens, lunam circa solis orbem moveri vult, atque ita certis quibusdam inclinationibus, ejus corpori umbram offundere. Xenophanes multos præterea soles, multasque lunas, pro terræ climatum, sectionum, atque zonarum varietate ponit : solis ergo corpus, certo quodam tempore in aliquam terræ portionem, quæ a nobis minime frequentetur, incidere, adeoque sic tanquam per vacuum aliquid et inane delatum, ejusmodi defectionem subire. Idem porro, solem infinitum in spatium ulterius semper ulteriusque procedere, qui tamen ob nimiam intervalli distantiam in orbem agi nobis volvique videatur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

Περὶ ἐκλείψεως ἡλίου.

« Θαλῆς (67) πρῶτος ἔφη ἐκλείπειν τὸν ἥλιον, τῆς σελήνης αὐτὸν ὑπερχομένης κατὰ κάθετον, οὔσης φύσει γεώδους· βλέπεσθαι δὲ τοῦτο κατοπτρικῶς ὑποτιθεμένῳ τῷ δίσκῳ (68). Ἀναξίμανδρος, τοῦ στομίου τοῦ πυρὸς δι' ἐκπνοῆς (69) ἀποκλειομένου. Ἡράκλειτος, κατὰ τὴν τοῦ σκαφοειδοῦς στροφήν, ὥστε τὸ μὲν κοῖλον ἄνω γίνεσθαι, τὸ δὲ κυρτὸν κάτω πρὸς τὴν ἡμετέραν ὄψιν. Ξενοφάνης κατὰ σβέσιν· ἕτερον δὲ πάλιν (70) πρὸς ταῖς ἀνατολαῖς γίγνεσθαι. Παριστόρηκε δὲ καὶ ἐκλειψιν ἡλίου ἐφ' ὅλον τὸν μῆνα, καὶ πάλιν ἔκλειψιν ἐντελῆ, ὥστε τὴν ἡμέραν νύκτα φανῆναι. Ἔνιοι, πύκνωμα τῶν ὁράτων ἐπερχομένων τῷ δίσκῳ νεφῶν. Ἀρίσταρχος τὸν ἥλιον ἵστησι μετὰ τῶν ἀπλανῶν, τὴν δὲ σελήνην (71) κινεῖ περὶ τὸν ἡλιακὸν κύκλον, καὶ κατὰ ταύτας τὰς ἐγκλίσεις σκιάζεσθαι τὸν δίσκον. Ξενοφάνης πολλοὺς ἡλίους εἶναι, καὶ σελήνας κατὰ κλίματα γῆς, καὶ ἀποτομάς, καὶ ζώνας· κατά τινα δὲ καιρὸν ἐμπίπτειν τὸν δίσκον εἴς τινα ἀποτομὴν τῆς γῆς, οὐκ οἰκουμένην ὑφ' ἡμῶν, καὶ οὕτως ὥσπερ κενεμβάτου τινὸς ἐκλείψιν ὑπομένειν. Ὁ δ' αὐτὸς τὸν ἥλιον μὲν εἰς ἄπειρον προϊέναι δοκεῖν δὲ κυκλεῖσθαι διὰ τὴν ἀπόστασιν. »

CAPUT LI.

De lunæ defectione

« Anaximander, obturato rotæ osculo. Berossus, parte altera, quæ igne careat, nobis obversa. Heraclitus, incurvæ partis scaphæque similis conversione. Ex Pythagoreis nonnulli hanc lucis vel rejectionem quamdam vel exclusionem esse putant, quam terra vel nostra vel opposita efficiat. At recentiores, totum id fieri pro certa quadam flammæ illius communicatione, quæ uti paulatim ordinateque succenditur, donec integrum, plenilunium efficiat; ita vicissim cum aliqua proportione minuatur, usque ad ejus cum sole congressum, in quo demum penitus exstinguitur. Plato, Aristoteles, et Stoici uno consensu pronuntiant, menstruas quidem latendi vices ex eo lunæ contingere, quod ipsa cum sole congrediens, immodico ejusdem lumine obruatur : defectiones vero, seu quod in terræ, utriusque sideris in medio constitutæ, umbram incidat, seu verius quod lumini hoc obice ad lunam accessus obstruatur. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

Περὶ ἐκλείψεως σελήνης.

« Ἀναξίμανδρος (72), τοῦ στομίου τοῦ περὶ τὸν τροχὸν ἐπιφραττομένου. Βηρωσσὸς, κατὰ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἐπιστροφὴν τοῦ ἀπυρώτου μέρους. Ἡράκλειτος, κατὰ τὴν τοῦ σκαφοειδοῦς στροφήν. Τῶν Πυθαγορείων τινὲς, ἀνταύγειαν καὶ ἐπίφραξιν τῆς γῆς, ἢ τῆς ἀντίχθονος. Οἱ δὲ νεώτεροι, κατ' ἐπινέμησιν φλογὸς κατὰ μικρὸν ἐξαπτομένης τεταγμένως. ἕως ἂν τὴν τελείαν πανσέληνον ἀποδῷ, καὶ πάλιν ἀναλόγως μειουμένης μέχρι τῆς συνόδου, καθ' ἣν τελέως σβέννυται. Πλάτων, Ἀριστοτέλης, οἱ Στωϊκοὶ συμφωνοῦσι τὰς μὲν μηνιαίους ἀποκρύψεις, συνοδεύουσαν αὐτὴν ἡλίῳ, καὶ συμπεριλαμπομένην, ποιεῖσθαι, τὰς δὲ ἐκλείψεις, εἰς τὸ σκίασμα τῆς γῆς ἐμπίπτουσαν, μεταξὺ ἀμφοτέρων τῶν ἀστέρων γινομένης, μᾶλλον δὲ, τῆς σελήνης ἀντιφραττομένης. »

CAPUT LII.

De lunæ aspectu et quamobrem terrestris appareat.

« Pythagorei, terrestrem ideo lunam apparere,

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

Περὶ ἐμφάσεως αὐτῆς, καὶ διὰ τί γεώδης φαίνεται.

« Οἱ Πυθαγορειοι, γεώδη φαίνεσθαι τὴν σελήνην,

(67) *Θαλῆς*. Ibid., lib. II, cap. 24.

(68) *Ὑποτιθεμένῳ τῷ δίσκῳ*. Xylander, *idque in speculis cerni, subjici soli discum lunæ*. Coacta nimis interpretatio, quamque Plutarchi verba pati non possint.

(69) Forte διεκπνοῆς.

(70) *Ἕτερον δὲ πάλιν*. Amiotus de uno eodemque sole, qui semel exstinctus denuo renascatur. At paulo post diserte Plutarchus habet, plures Xenophanem, tum soles, tum lunas posuisse.

(71) *Σελήνην*. Plutarchus, τὴν γῆν, quod sequitur Amiotus. Xylander σελήνην legit, ut apud nostrum.

(72) *Ἀναξίμανδρος*. Plutarchus ibid., lib. II, cap. 29, Ἀναξιμένης. Sed retinendus Ἀναξίμανδρος, quem ante jam vidimus, hoc in sole et luna στόμιον πρὸς τὴν ἀναπνοήν statuere.

Digitized by Google

διὰ τὸ περιοικεῖσθαι αὐτὴν, καθάπερ τὴν παρ' ἡμῖν γῆν, μείζοσι ζώοις, καὶ φυτοῖς καλλίοσιν. Εἶναι γὰρ πεντεκαιδεκαπλασίονα τὰ ἐπ' αὐτῆς ζῶα (73), μηδὲν σωματικὸν ἀποκρίνοντα· καὶ τὴν ἡμέραν (74) τοσαύτην τῷ μήκει. Ἀναξαγόρας, διὰ ἀνωμαλότητα (75) τοῦ συγκρίματος, διὰ τὸ ψυχροειδὲς (76) ἅμα καὶ γεῶδες· μεμίχθαι γὰρ τῷ πυροειδεῖ τὸ ζοφῶδες· ὅθεν ψευδοφανῆ λέγεσθαι τὸν ἀστέρα. Οἱ Στωϊκοὶ, διὰ τὸ ἀερομιγὲς (77) τῆς οὐσίας μὴ εἶναι αὐτῆς ἀκήρατον τὸ σύγκριμα.»

A quod uti nostra hæc terra passim frequentetur, et quidem majoribus animantibus plantisque pulchrioribus; **849** ejus enim animantes vicibus quindecim nostras adæquare, corporeumque nihil excernere; diem illic præterea totidem partibus nostrum hunc superare. Anaxagoras, ob temperationis inæqualitatem, frigidique simul ac terrestris admistionem : tenebrosum enim quiddam inesse cum igneo fulgore commistum : eoque lunam, falsi vultus ac luminis astrum vocari. Stoici, quod mistam aere naturam habeat, temperationem ejus corruptionis expertem non esse. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

Περὶ τῶν ἀποστημάτων αὐτῆς.

« Ἐμπεδοκλῆς, διπλάσιον ἀπέχειν τὴν σελήνην ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἢπερ ἀπὸ τῆς γῆς. Οἱ ἀπὸ τῶν μαθηματικῶν, ὀκτωκαιδεκαπλάσιον. Ἐρατοσθένης, τὸν ἥλιον ἀπέχειν ἀπὸ τῆς γῆς σταδίων μυριάδας τετρακοσίας καὶ ὀκτακισμυρίας (78)· τὴν δὲ σελήνην (79) ἀπέχειν τῆς γῆς μυριάδας οη' σταδίων.»

B « Empedocles, bis eam ab sole tantum, quantum a terra distare. Mathematici, posteriorem a priore distantiam octodecim vicibus adæquari. Eratosthenes, stadiorum millibus octoginta supra quater decies solem a terra distare; lunam vero, stadiorum millibus octoginta supra septingenta millia. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

Περὶ ἐνιαυτῶν.

« Ἐνιαυτός ἐστι Κρόνου μὲν ἐνιαυτῶν περίοδος λ', Διὸς δὲ δώδεκα, Ἄρεος δὲ δυεῖν, ἡλίου δὲ ιβ' μῆνες· οἱ δ' αὐτοὶ Ἑρμοῦ καὶ Ἀφροδίτης· ἰσόδρομοι γάρ· σελήνης δὲ ἡμέραι λ'· οὗτος γὰρ ὁ τέλειος μὴν ἀπὸ φάσεως εἰς σύνοδον. Τὸν δὲ μέγαν ἐνιαυτὸν (80) οἱ μὲν ἐν τῇ ὀκταετηρίδι τίθενται, οἱ δὲ ἐν τῇ ἐννεακαιδεκαετηρίδι, οἱ δὲ ἐν τοῖς ξ' ἐνὸς δέουσιν. Ἡράκλειτος, ἐκ μυρίων ὀκτακισχιλίων ἡλιακῶν. Διογένης, ἐκ πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ τριακοσίων ἐνιαυτῶν, τοσούτων, ὅσων (81) κατὰ Ἡράκλειτον ὁ ἐνιαυτός.» Καὶ περὶ μὲν τῶν οὐρανίων καὶ μεταρσίων τοσαῦτα τοῖς θεδηλωμένοις πρὸς ἀλλήλους διεστασίασται. Θέα δὲ καὶ τὰ περὶ γῆς.

C « Saturni annus, annorum est triginta periodus : Jovis, duodecim : Martis, duorum : solis, mensium duodecim : Mercurii ac Veneris totidem (cursus enim æqualem habent) : lunæ, dierum triginta : perfectus enim mensis ille est, qui a primo ejus aspectu, ad ejusdem cum sole congressum perducitur. Magnum autem annum, alii annorum octo, alii novemdecim, alii novem et quinquaginta circuitu comprehendunt. Heraclitus annorum ei solarium millia tribuit octodecim. Diogenes, annos quinque et sexaginta supra trecentos, et ejus quidem rationis, cujus ipse est Heracliti annus. » Atque hujusmodi est philosophorum nostrorum de rerum cœlestium ac superiorum natura et ratione dissensio. Veniemus ad terram.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.

Περὶ γῆς.

« Θαλῆς (82) καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ, μίαν εἶναι τὴν γῆν. Ἱκαίτης (83) ὁ Πυθαγόρειος δύο, ταύτην, καὶ τὴν ἀντίχθονα. Οἱ Στωϊκοὶ, τὴν γῆν μίαν καὶ πεπερασμένην. Ξενοφάνης, ἐκ τοῦ κατωτέρου μέρους εἰς ἄπειρον ἐρριζῶσθαι, ἐξ ἀέρος δὲ καὶ πυρὸς συμπαγῆναι. Μητρόδωρος τὴν μὲν γῆν ὑπόστασιν εἶναι καὶ τρύγα τοῦ ὕδατος, τὸν δὲ ἥλιον ἀέρος.»

D

CAPUT LIII.

Quantum ab sole terraque distet.

CAPUT LIV.

De annis.

CAPUT LV.

De terra.

« Thales, ejusque sectatores, unicam esse terram. Œcetes Pythagoreus duas, hanc nostram, eique oppositam. Stoici, et unam, et certis finibus terminatam. Xenophanes, inferiore sui parte, infinita quadam in altitudine fundatam ac stabilitam esse, ex aere autem et igni totam esse conflatam. **850** Metrodorus, terram subsidentem aquæ fæcem esse, ut solem aeris. »

(73) *Ζῶα.* Addit Plutarchus, τῇ δυνάμει. Sed auctarium istud alienum est : tantum enim præcessit, μείζοσι ζώοις, ut de sola magnitudine contentionem instituat.

(74) *Τὴν ἡμέραν.* Amiotus legit τὴν νύκτα, errore manifesto. Id autem Pythagorei volebant, totidem hunc nostrum diem a lunari partibus superari, quot animantes a lunaribus nostræ superentur.

(75) *Διὰ ἀνωμαλότητα.* Plutarch. tollit præpositionem διά, quomodo legerunt interpretes. Eusebio tamen hærendum videtur; nec enim hic de causa τῆς ἀνωμαλότητος disputatur, sed causa tantum redditur quamobrem luna terrestris appareat.

(76) *Ψυχροειδές.* Plutarchus, ψυχομιγές.

(77) *Ἀερομιγές.* Plutarchus, ἑτεροειδές, quo modo legunt interpretes; nec male.

(78) *Τετρακοσίας καὶ ὀκτακισμυρίας.* Plutarch., ἑβδομήκοντα ὀκτώ, quæ summa longe minor.

(79) *Τὴν δὲ σελήνην.* Hanc de luna clausulam nec Plutarchus, nec legit Amiotus; Xylander tamen repræsentat. Et certe necessaria est.

(80) *Μέγαν ἐνιαυτόν.* Adi Censorinum in opusculo *De natali die*, cap. 18, et Petavium nostrum lib. I et II *De doctrina temporum.*

(81) Forte ὅσος.

(82) *Θαλῆς.* Plutarchus ibid., lib. III, cap. 9.

(83) Plutarchus, Οἰκέτην.

Digitized by Google

CAPUT LVI.

De terræ figura.

« Thales ac Stoici globosam terræ figuram tribuunt. Anaximander lapideæ columnæ planæ similem esse mavult. Anaximenes cum mensa, cum tympano Leucippus, Democritus cum disco latitudine comparat, licet eam circa medium cavam esse velit. »

CAPUT LVII.

De terræ situ.

« Thaletis discipuli, mediam esse terram : Xenophanes primam, quæ infinita in altitudine fundata sit. Philolaus Pythagoreus, medium ignem, quod sit universi focus : secundam vero, terram nostræ oppositam ; tertiam hanc, quæ a nobis frequentatur, quæ situm et conversionem habeat alteri illi contrariam : eoque fieri, ut qui versantur in opposita, a nostris hujus incolis videri non possint. Parmenides omnium primus, ea terræ loca distinxit, quæ frequentari possint, sub duabus tropicorum zonis constituta. »

CAPUT LVIII.

De terræ motu.

« Cum cæteri omnes terram quiescere pronuntiant, Philolaus Pythagoreus, eam circa ignem, obliquo in circulo, quemadmodum solem atque lunam, moveri existimat. Heraclides Ponticus, et Ecphantus Pythagoreus, terram quidem cieri volunt, sic tamen, ut ea locum subinde progrediendo non mutet, sed rotæ potius instar, suomet in axe, ab occasu in ortum, circa proprium sibi centrum, incitata in orbem conversione volvatur. Democritus, initio terram suapte cum exiguitate, tum etiam levitate huc illuc fluctuasse, at progressu temporis constipatam, ac majori gravitate firmatam constitisse. » His de rebus ad terram pertinentibus, peditis, de mari quam nihilo magis inter sese conveniant, pauca hæc accipe.

851 CAPUT LIX.

De mari. Quomodo coaluerit, et quamobrem amarum sit.

« Anaximander, aliud nihil mare, quam primigenii humoris reliquias esse defendit, cujus partem maximam ignis exsiccaverit, alteram quæ supererat, æstus ardore commutarit. Anaxagoras, humorem illum primigenium, et stagni more diffusum, solaris conversionis æstu conflagrasse, tum pinguioribus partibus exhalatis, quod residuum fuerat, in salsuginem et amaritudinem abiisse. Empedocles, terræ sudorem esse, quam superioribus etiam in partibus humore perfusam solis ardor exurat.

(84) *Περιφερομένην τῇ ἀντιχθονι.* Amiotus, *qui tourne l'entour de la contre-terre.* Hoc si verum esset, nostri orbis incolæ antipodas illos facilius videre possent : tantum abest, ut ista conversio aspectum illum impedire posset.

(84') *Ἀλλὰ τροπικῶς.* Hæc addenda Plutarcho.

(85) *Ἐν ἄξονι στρεφομένην.* Plutarchus, ἐνζωνισμένην, quæ nihili vox est. Certe Xylander Eusebium sequitur ; licet Amiotus vertit, *estant environnée, comme une roue, de bandes.* Hic profecto de terræ non rotis, sed motu agebatur.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝϚ'.

Περὶ σχήματος γῆς.

« Θαλῆς καὶ οἱ Στωϊκοὶ, σφαιροειδῆ τὴν γῆν. Ἀναξίμανδρος λίθῳ κίονι προσφερῆ τῶν ἐπιπέδων· Ἀναξιμένης, τραπεζοειδῆ. Λεύκιππος, τυμπανοειδῆ. Δημόκριτος, δισκοειδῆ τῷ πλάτει, κοίλην δὲ τῷ μέσῳ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

Περὶ θέσεως τῆς γῆς.

« Οἱ ἀπὸ Θάλεω, τὴν γῆν μέσην. Ξενοφάνης, πρώτην· εἰς ἄπειρον γὰρ ἐρριζῶσθαι. Φιλόλαος ὁ Πυθαγόρειος, τὸ μὲν πῦρ μέσον· τοῦτο γὰρ εἶναι τοῦ παντὸς ἑστίαν· δευτέραν δὲ τὴν ἀντίχθονα· τρίτην δὲ ἣν οἰκοῦμεν γῆν, ἐξ ἐναντίας κειμένην τε καὶ περιφερομένην τῇ ἀντίχθονι (84)· παρ' ὃ καὶ μὴ ὁρᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐν τῇδε τοὺς ἐν ἐκείνῃ. Παρμενίδης πρῶτος ἀφώρισε τῆς γῆς τοὺς οἰκουμένους τόπους ὑπὸ ταῖς δυσὶ ζώναις ταῖς τροπικαῖς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

Περὶ κινήσεως γῆς.

« Οἱ μὲν ἄλλοι, μένειν τὴν γῆν· Φιλόλαος δὲ ὁ Πυθαγόρειος, κύκλῳ περιφέρεσθαι περὶ τὸ πῦρ κατὰ κύκλου λοξοῦ, ὁμοιοτρόπως ἡλίῳ καὶ σελήνῃ. Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς καὶ Ἔκφαντος ὁ Πυθαγόρειος κινοῦσι μὲν τὴν γῆν, οὐ μήν γε μεταβατικῶς, ἀλλὰ τροπικῶς (84'), τροχοῦ δίκην ἐν ἄξονι στρεφομένην (85) ἀπὸ δυσμῶν ἐπ' ἀνατολὰς περὶ τὸ ἴδιον αὐτῆς κέντρον. Δημόκριτος κατ' ἀρχὰς μὲν πλάζεσθαι (86) τὴν γῆν, διά τε μικρότητα καὶ κουφότητα, πυκνωθεῖσαν δὲ τῷ χρόνῳ καὶ βαρυνθεῖσαν καταστῆναι. » Τούτων καὶ περὶ γῆς διαπεφωνημένων τοῖς γενναίοις, ἄκουε καὶ τῶν περὶ θαλάσσης.

eximiorum philosophorum dissidiis breviter ex-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ'.

Περὶ θαλασσης. Πῶς συνέστη, καὶ πῶς ἐστι πικρά.

« Ἀναξίμανδρος (87) τὴν θάλασσάν φησιν εἶναι τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον· ἧς τὸ μὲν πλεῖον μέρος ἀνεξήρανε τὸ πῦρ, τὸ δὲ ὑπολειφθὲν διὰ τὴν ἔκκαυσιν (88) μετέβαλεν. Ἀναξαγόρας, τοῦ κατ' ἀρχὰς λιμνάζοντος ὑγροῦ περικαέντος ὑπὸ τῆς ἡλιακῆς περιφορᾶς, καὶ τοῦ λιπαροῦ ἐξατμισθέντος, εἰς ἁλυκίδα καὶ πικρίαν τὸ λοιπὸν ὑποστῆναι. Ἐμπεδοκλῆς, ἱδρῶτα τῆς γῆς ἐκκαιομένης ὑπὸ τοῦ ἡλίου διὰ τὴν ἐπὶ τὸ πλεῖον πλῆσιν (89). Ἀντιφῶν, ἱδρῶτα τοῦ θερμοῦ, ἐξ οὗ τὸ περιληφθὲν ὑγρὸν ἀπεκρίθη, τῷ

(86) *Πλάζεσθαι.* Xylander, *efficiam fuisse terram.* Legit πλάσσεσθαι, vel πλασθῆναι, quo nihil alienius.

(87) *Ἀναξίμανδρος.* Plutarchus ibid., III, 16.

(88) *Ἔκκαυσιν.* Ex Plutarcho, pro ἔγκλισιν, quod ante legebatur.

(89) *Ἐπὶ τὸ πλεῖον πλῆσιν.* Plutarchus, ἐπιπόλαιον πλύσιν, quod magis placet ; sed clarius verteretur, *propter aquarum vim* (seu *eluvionem*) *et superfusam ;* quasi dicat, hanc fuisse causam, quæ in ejusmodi opinionem Empedoclem impulerit.

Digitized by Google

καθεψηθῆναι παραλυκίσασα (90), ὅπερ ἐπὶ παντὸς ἱδρῶτος συμβαίνει. Μητρόδωρος, διὰ τὸ διηθηθεῖσαν διὰ τῆς γῆς μετειληφέναι τοῦ περὶ αὐτὴν πάχους, καθάπερ τὰ διὰ τῆς τέφρας ὑλιζόμενα. Οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, τοῦ στοιχειώδους ὕδατος τὸ μὲν ἐξ ἀέρος κατὰ περίψυξιν συνιστάμενον γλυκὺ γίνεσθαι· τὸ δὲ ἀπὸ γῆς κατὰ περίκαυσιν καὶ ἐκπύρωσιν ἀναθυμιώμενον, ἁλμυρόν.» Ταῦτα μὲν οὖν καὶ περὶ θαλάσσης. Ὅπως δὲ οἱ περὶ τοῦ παντὸς κόσμου, οὐρανίων τε πέρι καὶ αἰθερίων, καὶ τῆς τῶν ὅλων καταλήψεως φυσιολογεῖν ἐπαγγειλάμενοι, οὐδὲ τὰ καθ' ἑαυτοὺς ᾔδεσαν, μάθοις ἂν ἐξ ὧν καὶ περὶ τούτων ὧδέ πως διαπεφωνήκασιν.

A Antiphon ipsiusmet æstus sudorem esse mavult; humidum enim, quod prius includebat, ab eo secretum esse, quodque in omni sudore contingit, ebulliendo concoctum salsius evasisse. Metrodorus, quod per terram colatum mare fuerit, ejus ex crassitie aliquid ipsi adhæsisse, ut in iis usu venit, quæ per medios cineres purgandi causa transfunduntur. Platonici, eam elementaris aquæ partem, quæ per refrigerationem ex aere concrescat, dulcem; alteram vero, quam terra æstu et ardore succensa exhalet, salsam esse.» Hactenus etiam de mari. At vero, qui sese orbis universi, rerumque omnium ætheriarum etiam, atque cœlestium naturam atque rationes, explicando comprehensuros esse jactabant, ii quam ne intestina quidem ac propria noverint, ex ipsorum hoc etiam in genere dissidio plane cognosces.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ'.

Περὶ μερῶν τῆς ψυχῆς

« Πυθαγόρας (91), Πλάτων, κατὰ μὲν τὸν ἀνωτάτω λόγον, διμερῆ τὴν ψυχήν· τὸ μὲν γὰρ ἔχειν λογικὸν, τὸ δὲ ἄλογον. Κατὰ δὲ τὸ προσεχὲς καὶ ἀκριβὲς τριμερῆ· τὸ γὰρ ἄλογον διαιροῦσιν εἴς τε τὸ θυμικὸν καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν. Οἱ Στωϊκοὶ, ἐξ ὀκτὼ μερῶν συνεστάναι, πέντε τῶν αἰσθητικῶν, ὁρατικοῦ, ὀσφραντικοῦ, ἀκουστικοῦ, γευστικοῦ, ἁπτικοῦ· ἕκτου δὲ φωνητικοῦ, ἑβδόμου δὲ σπερματικοῦ, ὀγδόου δὲ αὐτοῦ τοῦ ἡγεμονικοῦ, ἀφ' οὗ ταῦτα πάντα τέτακται διὰ τῶν οἰκείων ὀργάνων, προσφερῶς ταῖς τοῦ πολύποδος πλεκτάναις. Δημόκριτος, Ἐπίκουρος, διμερῆ τὴν ψυχὴν, τὸ μὲν λογικὸν ἔχουσαν ἐν τῷ θώρακι καθιδρυμένον, τὸ δὲ ἄλογον καθ' ὅλην τὴν σύγκρισιν τοῦ σώματος διεσπαρμένον. Ὁ δὲ Δημόκριτος, πάντα μετέχειν φύσει ψυχῆς ποιᾶς, καὶ τὰ νεκρὰ τῶν σωμάτων· διότι ἀφανῶς (92) τινος θερμοῦ, καὶ αἰσθητικοῦ μετέχει, τοῦ πλείονος διαπνεομένου.»

B

CAPUT LX.

De partibus animi.

« Pythagoras et Plato, si a summo capite divisionem arcessere libeat, partes animi esse duas, ratione præditam alteram, alteram omnis rationis expertem; sin propius enucleatiusque spectetur, tribus eum partibus contineri: alteram enim illam, quæ ratione careat, in irascendi, et concupiscendi vim partiuntur. Stoici ex partibus illum octo constituunt, quarum quinque sensuum facultates numerantur, videndi, odorandi, audiendi, gustandi, atque tangendi; tum loquendi sexta, septima seminandi, octava postremaque **852** princeps illa moderatrixque cæterarum, quæ suis singulas instrumentis regit, quemadmodum suis polypus cirris ac brachiis uti solet. Democritus et Epicurus, partes ei duas attribuunt, ratione præditam, in pectore collocatam, et rationis expertem, tota passim corporis mole diffusam. Porro Democritus idem, cuncta suapte natura certam animam habere putat, etiam cadavera: propterea quod manifeste caloris semper ac sensus aliquid retineant ipsa quoque, maxima licet parte jam dilapsa.»

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ'.

Περὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ

« Πλάτων, Δημόκριτος, ἐν ὅλῃ τῇ κεφαλῇ. Στράτων, ἐν μεσοφρύῳ. Ἐρασίστρατος, περὶ τὴν μήνιγγα τοῦ ἐγκεφάλου, ἣν ἐπικρανίδα λέγει. Ἠκόφιλος, ἐν τῇ τοῦ ἐγκεφάλου κοιλίᾳ, ἥτις ἐστὶ καὶ βάσις. Παρμενίδης, ἐν ὅλῳ τῷ θώρακι. Ἐπίκουρος, οἱ Στωϊκοὶ πάντες, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ. Διογένης, ἐν τῇ ἀρτηριακῇ κοιλίᾳ τῆς καρδίας, ἥτις ἐστὶ πνευματική. Ἐμπεδοκλῆς δὲ, ἐν τῇ τοῦ αἵματος συστάσει. Οἱ δ', ἐν τῷ διαφράγματι. Τῶν νεωτέρων τινὲς διήκειν ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι τοῦ διαφράγματος. Πυθαγόρας, τὸ μὲν ζωτικὸν περὶ τὴν καρδίαν, τὸ δὲ λογικὸν καὶ νοερὸν περὶ τὴν κεφαλήν.» Τοσαῦτα μὲν δὴ καὶ τὰ περὶ τῶνδε. Ἆρ' οὖν οὐκ ἐν δίκῃ σοι δοκοῦμεν κρίσει καὶ λογισμῷ τῆς τούτων ἁπάντων ἀνωφελοῦς καὶ πολυπλανοῦς ματαιοπονίας ἀνακεχωρηκέναι; καὶ τῶν μὲν εἰρημένων μηδὲν πολυπραγμονεῖν· (μηδὲ γὰρ ὁρᾷν ἐξ αὐτῶν τὸ λυσιτελὲς, καὶ αὐτόθεν συντεῖνον πρὸς ὠφέλειαν, καὶ ἀγαθοῦ κτῆσιν ἀνθρώποις·) μόνης

D

CAPUT LXI.

De principe animi facultate.

« Plato et Democritus, toto eam in capite collocant. Strato, superciliorum in medio. Erasistratus, circa cerebri membranam, quam epicranidem ipse nominat. Ecophilus in cerebri ventriculo, quo etiam veluti fundamento quodam innitatur. Parmenides, toto in pectore. Epicurus, ac Stoici omnes, in corde toto. Diogenes, in cordis arteriæ concavo, quod spiritu imprimis abundat. Empedocles, tota sanguinis in mole. Alii quidam, in membrana quæ cordi oppanditur. Alii vero in diaphragmate. Nonnulli ex recentioribus, a capite ad transversum illud septum pertinere. Pythagoras, vitalem in corpore, ratione præditam atque spiritalem in capite constituit.» Atque hactenus philosophorum nostrorum hoc etiam rerum in genere dissidia. Nunquid ergo tibi, certo judicio, magnaque cum ratione videmur, a tam inani, errorumque plena illorum omnium curiositate merito discessisse? non jure

(90) Forte παραλυκίσαν.
(91) *Πυθαγόρας*. Ibid. lib. IV, cap. 4.
(92) Plato, διαφανῶς.

Digitized by Google

superiora omnia habere susque deque, qui fructum ex iis nullum, nihil quod per sese homini utilitatem ullam, bonique possessionem afferat, exsistere videamus? sed unam illam potius, erga rerum omnium molitorem Deum pietatem colere, castæque vitæ, ac totius Deo chari, virtutemque complectentis instituti rationibus, eidem præpotenti Deo placere conari? Quod si malevolentia quadam invidiaque correptus, ad verum illud nobis testimonium ferendum ægre nimis ac moleste adduceris, iterum te sapientissimus ille Græcorum Socrates antevertet, qui sincere causam hanc nostram suo dudum suffragio comprobavit. Istos enimvero rerum superiorum garrulos scrutatores, insanire planissime, nec a furiosis quidquam differre ostendebat: eos palam **853** aperteque coargueris, non modo quod suis longe viribus majora tentarent, sed etiam quod in rebus inanissimis, et ab omni humanæ vitæ fructu vacuis, studium operamque contererent. Hujus tibi rei auctorem dabo jam laudatum supra Xenophontem, Socratis amicorum longe notissimum, qui suis in *Memorabilibus* hoc ipsum verbis totidem consignatum reliquit.

A δὲ τῆς ἀμφὶ τὸν πάντων δημιουργὸν Θεὸν εὐσεβείας ἔχεσθαι, καὶ διὰ σώφρονος βίου, τῆς τε ἄλλης κατ' ἀρετὴν θεοφιλοῦς πολιτείας ἀρεσκόντως ζῆν σπουδάζειν τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ; Ἀλλ' εἰ καὶ σὺ βασκανίᾳ καὶ φθόνῳ τὴν ἀληθῆ μαρτυρίαν ἡμῖν προσέσθαι δι' ὄκνου φέρεις, φθάσει γέ σε πάλιν ὁ πάντων Ἑλλήνων σοφώτατος Σωκράτης τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ψήφους φιλαλήθως ἐξενηνεγμένος. Τοὺς γοῦν μετεωρολέσχας ἐκείνους μωραίνοντας ἀπεδείκνυε, καὶ μηδὲν μαινομένων διαφέρειν ἔλεγεν· ἀπελέγχων αὐτοὺς διαῤῥήδην, οὐ μόνον ὡς ἀνεφίκτων ὀρεγομένους, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄχρηστα καὶ ἀνωφελῆ τῷ βίῳ κατατριβομένους. Ταῦτα δέ σοι καὶ ὁ πρόσθεν μαρτυρήσει Ξενοφῶν, Σωκράτους ἑταίρων γνωριμώτατος, ὧδέ πη γράφων ἐν Ἀπομνημονεύμασιν.

CAPUT LXII.

Ipsum quoque Socratem Græcorum olim sapientissimum, eos qui rerum ejusmodi physiologia tantopere insolescerent, vel hoc nomine vecordes et insanos ostendisse, quod in rebus ab omni vitæ fructu vacuis suaque omni facultate superioribus studium operamque contererent.

« Socratis, inquit Xenophon, nemo unquam impium aliquod et improbum, aut factum vidit, aut verbum audivit. Nec enim is, ut plerique omnes, de natura rerum universa disputabat; quemadmodum hic sese, uti a sophistis vocatur, mundus habeat, aut quibus necessitatis legibus cœlestia quæque fiant, curiosius investigans. Imo vero, qui hoc in quæstionum genere anxie versarentur, eos plane insanire ostendebat. Ac primum quidem in illis hoc spectabat, utrum se rerum humanarum abunde peritos esse rati, ad superiores illas studium curamque transferrent; an vero, cum neglectis humanis divina rimarentur, suo sibi munere officioque fungi viderentur. Deinde mirabatur etiam, ab istis ne hoc quidem videri, genus id cognitionis ab hominibus obtineri non posse: cum illi ipsi, qui disputationibus hujusmodi tantopere intumescunt, non jam inter sese conveniant, sed potius furiosorum utique more dissideant. Ex furiosis enim, alii ne gravissima quidem reformidant, alii, quæ nihil etiam habeant periculi, extimescunt. Nonnullis vel in media turba, quidlibet aut loqui aut facere, turpe non videtur: alii contra sibi ne hominum quidem in societatem veniendum esse persuadent. Sunt qui non templum, non aram, **854** non divinum omnino quidquam venerentur: sunt etiam qui lignis, qui obviis quibusque lapidibus, qui ipsis quoque feris cultum exhibeant. Sic istorum e numero, qui naturam rerum universarum explorant, alios videas, quibus, id omne quod est, unum modo quid esse placeat; alios, qui res multitudine infinitas esse velint. Quidam moveri semper omnia, moveri nihil unquam posse quidam arbitrantur.

B

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΒ'.

Ὅτι καὶ τῶν Ἑλλήνων ὁ σοφώτατος Σωκράτης τοὺς ἐπὶ τῇ τῶν προειρημένων φυσιολογίᾳ μεγάλα φυσῶντας μωραίνοντας ἀπεδείκνυεν, ὡς περὶ ἄχρηστα τῷ βίῳ καὶ ἀκατάληπτα κατατριβομένους.

« Οὐδεὶς (93) δὲ πώποτε Σωκράτους οὐδὲν ἀσεβὲς, οὐδὲ ἀνόσιον οὔτε πράττοντος εἶδεν, οὔτε λέγοντος ἤκουσεν. Οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν ἁπάντων φύσεως, ἥπερ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι, διελέγετο, σκοπῶν ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔχει, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεται τῶν οὐρανίων· ἀλλὰ καὶ τοὺς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα, μωραίνοντας ἀπεδείκνυε. Καὶ πρῶτον μὲν περὶ αὐτῶν ἐσκόπει, πότερά ποτε νομίσαντες ἱκανῶς ἤδη τὰ ἀνθρώπινα εἰδέναι, ἔρχονται ἐπὶ τὸ περὶ τῶν τοιούτων φροντίζειν, ἢ τὰ μὲν ἀνθρώπινα παρέντες, τὰ δαιμόνια δὲ σκοποῦντες ἡγοῦνται τὰ προσήκοντα πράττειν. Ἐθαύμαζε δὲ, εἰ μὴ φανερὸν αὐτοῖς ἐστι, ὅτι ταῦτα οὐ δυνατὸν ἀνθρώποις εὑρεῖν· ἐπεὶ καὶ τοὺς μέγιστα φρονοῦντας ἐπὶ τῷ περὶ τούτων λέγειν οὐ ταὐτὰ δοξάζειν ἀλλήλοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς μαινομένοις ὁμοίως διακεῖσθαι πρὸς ἀλλήλους. Τῶν τε γὰρ μαινομένων, τοὺς μὲν οὐδὲ τὰ δεινὰ δεδιέναι, τοὺς δὲ καὶ τὰ μὴ φοβερὰ φοβεῖσθαι· καὶ τοῖς μὲν οὐδ' ἐν ὄχλῳ δοκεῖν αἰσχρὸν εἶναι λέγειν ἢ ποιεῖν ὁτιοῦν, τοῖς δὲ οὐδ' ἐξιτητέον εἰς ἀνθρώπους εἶναι δοκεῖν· καὶ τοὺς μὲν οὔθ' ἱερὸν, οὔτε βωμὸν, οὔτ' ἄλλο τῶν θείων οὐδὲν τιμᾶν, τοὺς δὲ καὶ ξύλα, καὶ λίθους τοὺς τυχόντας, καὶ θηρία σέβεσθαι· τῶν τε περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως μεριμνώντων τοῖς μὲν δοκεῖν ἓν μόνον τὸ ὂν εἶναι, τοῖς δὲ ἄπειρα τὸ πλῆθος· καὶ τοῖς μὲν ἀεὶ πάντα κινεῖσθαι, τοῖς δὲ οὐδὲν ἂν ποτε κινηθῆναι· καὶ τοῖς μὲν ἅπαντα γίνεσθαί τε καὶ ἀπόλλυσθαι, τοῖς δὲ οὔτ' ἂν γενέσθαι ποτὲ οὐδὲν, οὔτε ἀπολέσθαι. Ἐσκόπει δὲ περὶ αὐτῶν καὶ τάδε· Ἆρ' ὥσπερ οἱ τἀνθρώπινα μανθάνοντες ἡγοῦνται τοῦθ' ὅ τι ἂν μάθωσιν ἑαυτοῖς τε καὶ τῶν ἄλλων ὅτῳ ἂν βούλωνται ποιήσειν· οὕτω καὶ οἱ τὰ θεῖα ζητοῦντες νομίζουσιν, ἐπειδὰν γνῶσιν

C

D

(93) *Οὐδείς.* Xenophon. l. 1 *Memorabil.*, p. 710.

Digitized by Google

αἷς ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεται, ποιήσειν, ὅταν βούλωνται, καὶ ἀνέμους, καὶ ὕδατα, καὶ ὥρας, καὶ ὅτου ἂν ἄλλου δέωνται τῶν τοιούτων; ἢ τοιοῦτο μὲν οὐδὲν οὐδ' ἐλπίζουσιν, ἀρκεῖ δ' αὐτοῖς γνῶναι μόνον ᾗ τῶν τοιούτων ἕκαστα γίγνεται. Περὶ μὲν οὖν τῶν ταῦτα πραγματευομένων τοιαῦτα ἔλεγεν· αὐτὸς δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπείων ἀεὶ διελέγετο, σκοπῶν τί εὐσεβὲς, τί ἀσεβές· τί καλὸν, τί αἰσχρόν· τί δίκαιον, τί ἄδικον· τί σωφροσύνη, τί μανία.»

A Sunt qui et nasci universa dicant, et interire, sunt contra qui nihil aut ortum unquam aut unquam interiturum esse defendant. Qua de hominum ratione quærebat illud præterea; num ut qui humanis artibus operam navant, cujus operis modum rationemque didicerint, id cum sibi, tum alteri cuilibet perficere se posse confidunt; ita qui divinarum in rerum inquisitione versentur, postquam ipsi qua quæque necessitate fiant, optime cognoverint, tum ea se quotiescunque libuerit, ventos, pluvias, tempestates, et si quo ejusmodi alio opus habuerint, efficere posse existiment; an potius id ne sperent quidem, qua solum quidque fiat rationem tenere contenti. Hæc ille cum de rerum istarum exploratoribus diceret, tum humanis ipse de rebus perpetuo disserebat, et quid pium aut impium, quid honestum aut turpe, quid justum aut injustum, quid sanum aut stolidum foret, inquirebat.»

Ταῦτα μὲν οὖν Σωκράτης. Μετὰ δὲ αὐτὸν οἱ περὶ Ἀρίστιππον τὸν Κυρηναῖον, ἔπειθ' ὕστερον οἱ περὶ Ἀρίστωνα τὸν Χῖον ἐπεχείρησαν λέγειν, ὡς δέοι μόνα τὰ ἠθικὰ φιλοσοφεῖν. Εἶναι γὰρ δὴ ταῦτα μὲν δυνατὰ καὶ ὠφέλιμα· τοὺς μέντοι περὶ τῆς φύσεως λόγους πᾶν τοὐναντίον, μήτε καταληπτοὺς εἶναι, μήτ', εἰ καὶ ὀφθεῖεν, ὄφελος ἔχειν τι. Μηδὲν γὰρ ἡμῖν ἔσεσθαι πλέον, ἀλλ' οὐδ' εἰ, μετεωρότεροι τοῦ Περσέως ἀρθέντες,

B Hactenus Socratis mentem atque orationem habemus. Eum Aristippus Cyrenæus, ac deinde Aristo Chius secuti, non nisi de moribus philosophandum esse docuerunt. Unum enim hoc scientiæ genus, et posse comprehendi, et plurimum utilitatis afferre: illas de natura quæstiones, et humanum superare captum, nec ut pervideri aliquando possint, compendii quidquam habere. Nihil quippe nobis accessurum, si vel altius, quam Perseus ipse, raperemur, atque adeo

Ὑπέρ τε πόντου χεῦμ' ὑπέρ τε Πλειάδα,

Pontique fluctus, atque Pleiadas supra,

αὐτοῖς τοῖς ὄμμασι κατίδοιμεν τὸν πάντα κόσμον, καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν, ἥτις δήποτέ ἐστιν. Οὐ γὰρ δὴ διά γε τοῦτο φρονιμωτέρους, ἢ δικαιοτέρους, ἢ ἀνδρειοτέρους, ἢ σωφρονεστέρους ἡμᾶς ἔσεσθαι· καὶ μὴν οὐδὲ ἰσχυροὺς, ἢ καλοὺς, ἢ πλουσίους, ὧν χωρὶς οὐχ C οἷόν τε εὐδαιμονεῖν. Ὅθεν ὀρθῶς εἶπε Σωκράτης, ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς εἴη, τὰ δὲ οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς. Εἶναι γὰρ τὰ φυσικὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς, τὰ δὲ μετὰ θάνατον οὐδὲν πρὸς ἡμᾶς· μόνα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὰ ἀνθρώπινα. Ταύτῃ δὲ καὶ χαίρειν αὐτὸν εἰπόντα τῇ Ἀναξαγόρου καὶ Ἀρχελάου φυσιολογίᾳ, ζητεῖν,

mundum universum, nudamque rerum naturam omnium oculis cerneremus. Nec enim prudentiores inde, justiores, fortiores, temperantiores nos futuros, imo ne robustos quidem, aut formosos, aut divites; quibus si rebus careas, beatus esse non possis. Quocirca, illud Socrates dicere solitus erat, e rebus alias supra nos esse, alias nihil ad nos pertinere: physicas enim captu nostro superiores esse; quæ vero mortem consequantur, a nobis omnino disjunctas: proinde nostra tantummodo humanas interesse. **855** Ergo valere jussa tam Anaxagoræ, quam Archelai physiologia, hoc se unum quærere,

Ὅττι οἱ ἐν μεγάροισι κακόν τ' ἀγαθόν τε τέτυκται.

Quid lætum, quid triste domi sors propria verset.

Καὶ ἄλλως δὲ εἶναι τοὺς φυσικοὺς λόγους οὐ χαλεποὺς οὐδὲ ἀδυνάτους μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσεβεῖς καὶ τοῖς νόμοις ὑπεναντίους. Τοὺς γὰρ ἀξιοῦν μηδ' εἶναι θεοὺς τὸ παράπαν, τοὺς δὲ, ἄπειρον, ἢ τὸ ὄν, ἢ τὸ ἕν, καὶ πάντα μᾶλλον ἢ τοὺς νομιζομένους. Τήν τ' αὖ διαφωνίαν παμπόλλην οὖσαν (94). Τοὺς μὲν γὰρ ἄπειρον ἀποφαίνειν τὸ πᾶν, τοὺς δὲ πεπερασμένον· καὶ τοὺς μὲν ἀξιοῦν ἅπαντα κινεῖσθαι, τοὺς δὲ καθάπαξ μηδέν. Καὶ μὴν εἴ τι καὶ ἄλλο, πάντων ἄριστά μοι δοκεῖ περὶ τούτων αὐτῶν ἐν τοῖς *Σίλλοις* καὶ ὁ Φλιάσιος Τίμων εἰρηκέναι τάδε·

Enimvero physicas illas disputationes, non molestas esse duntaxat, et humana facultate majores, sed impias etiam, legibusque contrarias. Alios quippe nullos plane deos admittere; alios aut infinitum, D aut id quod est, aut unum, aut alia quælibet pro diis habere, quam qui vulgo recepti sunt. Atque hos inter magnam præterea dissensionem esse. Alios enim universum infinitum ponere, alios certis finibus comprehensum: itemque alios omnia moveri statuere, alios omnino nihil. Mihi vero, si quidquam aliud, hoc sane optime ab illo Timone Phliasio in *Sillis* dictum videtur,

Τίς γὰρ τούς δ' ὁλοῇ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος. Ὁ γὰρ, σιωπῶσι χολωθείς,
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λάλην· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos diro pugnæ inflammavit amore?
Concurrens linguæ fremitus. Namque ille silentum
Impatiens, morbi contagia fœda loquacis
Immisit: sævo multi periere veneno.

Ὁρᾷς ὡς ἤδη καὶ ἀλλήλους σκώπτουσιν οἱ γενναῖοι; Τὴν γοῦν πρὸς ἀλλήλους φιλονεικίαν αὐτῶν, τάς τε

Vides, quemadmodum sese invicem homines egregii vellicent? Mutuas quidem illorum contentiones,

(94) Forte εἶναι.

Digitized by Google

pugnas atque dissidia, idem ipse Timo præter superius illud, sequentibus versibus adumbravit,

Dira lues hominum, contentio, vanaque jactans,
Mortiferique soror belli, pugnæque ministra,
Invadit, cæcoque diu rapta impete, tandem
Confirmat gravitate caput spemque objicit ultro.

Verum enimvero, cum hactenus et mutuas hominum istorum altercationes, et illam non minus alienam a nobis quam inanem per sese, nulliqne parabilem cæterorum omnium, quibus hodieque philosophi gloriantur, cognitionem, non jam nostris, sed domesticis illorum ipsorum clarissimisque testimoniis, abunde coarguerimus : cumque præterea causam illam omnibus spectandam protulerimus, quæ nos cum ad repudiandam ipsorum doctrinam, tum ad complectenda Hebræorum oracula impulerit : **856** *Evangelicæ* huic *Præparationi* finem aliquando imponamus. Nam quæ ad perfectiorem illam *Demonstrationis Evangelicæ* tractationem pertinent, novum disputandi principium requirunt ; quod quidem non aliunde, quam ab ea, quæ solvenda nobis superest, quæstione ducemus. Restat autem id unum, ut eorum, qui circumcisionem retinent, criminationi respondeamus ; cur tandem, externi et alienigenæ cum simus, eorum libris, utique nihil ad nos (ut ipsi quidem objiciunt,) pertinentibus, abutamur : aut cur ipsorum oracula rationes eorumdem ex lege moderemur.

μάχας, καὶ τὰς διαστάσεις, ἔτι πρὸς τοῖς εἰρημένοις ὁ δηλωθεὶς ἀνὴρ τοῦτον ὑπογράφει τὸν τρόπον·

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς Ἔρις, κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόροιο κασιγνήτη. καὶ Ἔριδος,
Ἥ τ' ἀλαὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἐς βρῖθος ἑστήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Ἀλλὰ γὰρ καὶ τῆς σφᾶς αὐτοὺς ἀποδεδεγμένης στάσεως καὶ μάχης, τῆς τε μηδὲν ἡμῖν προσηκούσης, περιττῆς δὲ ἄλλως, καὶ οὐ γνωστῆς παιδείας τε καὶ μαθήσεως τῶν λοιπῶν ἁπάντων, ἐν οἷς εἰσέτι νῦν ἀποσεμνύνονται φιλοσόφων παῖδες, ἀπεληλεγμένων οὐχ ἡμετέραις, ταῖς δ' οἰκείαις αὐτῶν · ἀποδείξεσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς αἰτίας εἰς φανερὸν τεθείσης, δ' ἣν τὰ τῶνδε ἀποστραφέντες, τὰ Ἑβραίων λόγια προτετιμήκαμεν, τὰ μὲν τῆς *Εὐαγγελικῆς Προπαρασκευῆς* ἐν τούτοις ἡμῖν περιγράφθω. Τὰ δὲ τῆς ἐντελεστέρας πραγματείας τῆς κατὰ τὴν *Εὐαγγελικὴν Ἀπόδειξιν*, ἤδη λοιπὸν ἐπισκεπτέον ἀφ' ἑτέρας λόγων ἀρχῆς, τῆς δὴ λειπούσης τῷ προβλήματι, τὴν διδασκαλίαν ποιησομένοις. Λείπει δ' ἄρα πρὸς τοὺς ἐκ περιτομῆς ἐπιμεμψαμένους ἀποκρίνασθαι, τί δή ποτε ἀλλόφυλοι ὄντες, καὶ ἀλλογενεῖς, ταῖς αὐτῶν βίβλοις ἀποχρώμεθα, μηδὲν ἡμῖν, ὡς ἂν αὐτοὶ φαῖεν, προσηκούσαις· ἢ τί δὴ τὰ παρ' αὐτοῖς ἀσπαζόμενοι λόγια, οὐχὶ καὶ τὸν βίον ἀκόλουθον τῷ παρ' αὐτοῖς παρέχομεν νόμῳ.

litterasque complexi, minime tamen vitæ nostræ

Digitized by Google

INDEX SCRIPTORUM

IN EUSEBII PRÆPARATIONIS EVANGELICÆ LIBRIS LAUDATORUM.

(Fabric., *Bibliotheca Græca* ed. Harles, t. VII, p. 546.)

A

Abaris seu Avaris in Ægypto, 501.

Abraham arithmeticam et astrologiam Chaldæos docuit, 418, 419. Instituit Φαρεθώνην Ægypti regem ac Phœnices, 420. Annis 505 ante Mosen, 484.

Abydenus. Ἐκ τῆς Ἀβυδηνοῦ γραφῆς, 414 seq. Ἐν τῇ λεχθείσῃ *Περὶ τῶν Ἀσσυρίων* γραφῇ, 416, 456 seq.

Academicorum successio, 726. A Platone dissident, 732.

Acusilaus, 415. Historiæ Græcæ cum Cadmo parens, 478. Argivus, 478. Multa castigat in Hesiodi genealogiis, ibid. Plato eum secutus in *Timæo*, 497.

Ἀδέσποτα. Ἐν ἀδεσπότοις εὕρομεν, 420.

Æacus, 579. Æaci preces, 463.

Αἰγυπτιακοὶ λόγοι, 83, 87, 92 seq., 115 seq., 184, 330. Αἰγυπτίων ἀκριβεῖς χρόνων ἀναγραφαί, 493. Astrologiam primi docuerunt, 475.

Æmilianus rhetor, Epithersis grammatici filius, 206, 207.

Ænesidemus. 758. Alexandriæ clarus, 763. Ἐν τῇ ὑποτυπώσει ἐννέα διέξεισι τρόπους, 760. Στοιχειώσεις Ænesidemi, 761. Scepticorum instaurator, 763.

Æschines, 462

Æschinem (ad), Socraticum, Xenophontis epistola. 744 seq.

Æschyli, Euphorionis filii, versus, 689, 681. A Platone reprehensi, 643, 647.

Africanus τρίτῳ *Χρονογραφιῶν*, 487, 491.

Agis, 498.

Alcæus (junior) λοιδόρων ἰάμβων, καὶ ἐπιγραμμάτων ποιητής; παρῴδηκε τὰς Ἐφόρου κλοπὰς ἐξελέγχων, 467.

Alcimæon, 847.

Alcinoi Apologus, 563.

Alexander Aphrodisiensis, ἀνὴρ εὖ μάλα διαφανὴς ἐν τοῖς κατὰ φιλοσοφίαν λόγοις, ἐν τοῖς περὶ εἱμαρμένης, 267, 271.

Alexander Polyhistor, 421, 422, 426, 429, 431, 453, 454, 489. Πολύνους ὢν καὶ πολυμαθὴς ἀνὴρ, τοῖς τε μὴ πάρεργον τὸν ἀπὸ παιδείας καρπὸν πεποιημένοις Ἕλλησι γνωριμώτατος, ἐν τῇ *Περὶ Ἰουδαίων* συντάξει, 418.

Alexinus, ὁ ἐριστικός, 791. Ejus *Ἀπομνημονεύματα*, ibid.

Ἀλμενιχιακά (τὰ), 92.

Amelius Platonicus, 540.

Ammonius, 205.

Amphiarai oraculum, 469.

Amphilochi oraculum, 61, 215, 469.

Amphion, 495, 499.

Anaxagoras Clazomenius, Hegesibuli filius, 504, 27, 362, 855, 753, 755, 509, 836, 837, 838, 844, 847, 849, 851. Anaxagoræ φυσιολογία, 855. Ἐν τοῖς *Περὶ ἀρχῶν λόγοις*, 750. Quæ Socrates in eo reprehendit, ibid. seq. 760. Ejus discipuli, Pericles, Euripides et Archelaus, 504.

Anaxarchus, Diogenis Apolloniatæ discipulus, 758.

Anaximander, 22, 836, 837, 838, 846, 847, 848, 851. Milesius, 748, 754. Praxiadæ filius, 504.

Anaximenem Ephorus descripsit, 464.

Anaximenes, 837, 22, 839, 845, 509, 850, 320. Milesius, 748. Eurystrati filius, 504.

Andron ἐν τῷ *Τρίποδι* περὶ Πυθαγόρου τοῦ φιλοσόφου τὰ περὶ τὰς προρρήσεις ἱστορικῶς, 464.

Anticlidis *Νόστοι*, 157.

Antigonus Carystius Pyrrhonis, æqualis. Ejus Vitam scripsit, 762 seq.

Antimachus, Homeri plagiarius, 467. Vide et infra, *Callimachus Colophonius*.

Antiochus, quintæ Academiæ princeps, 727. Mnesarchi Stoici auditor, 759.

Antiochus historicus, *De rebus Siculis*, 478.

Antipater Stoicus Carneadis adversarius, 738.

Antiphanes *Περὶ εὑρημάτων*, 476.

Antiphanis Comici *Ὁλωιστὴς* ex Menandri *Δεισιδαίμονι* descriptus, 465.

Antiphon, 838, 815.

Antisthenes, 728. Socratis discipulus, Herculeo vir animo, 816. (Ἡράκλεια δόγματα, 797.)

Apelliconis Teii libri, 793.

Apio, Posidonii filius, περιεργότατος γραμματικῶν, ἐν τῇ *κατὰ Ἰουδαίων βίβλῳ*, καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Ἱστοριῶν*, 490. Quinque libros *Αἰγυπτιακῶν* scripsit, 493. Apio, gente Ægyptius, cognomine Plistonices, in quarto *Αἰγυπτιακῶν ἱστοριῶν*, 496 seq.

Apollodorus, χρονογράφος, 498. Grammaticus, 492. In *Chronico*, 498.

Apollonius Tyanensis, ἐν τῷ *Περὶ θυσιῶν*, 150.

Apollonius Grammaticus, 464. Rhodius, in *Argonauticis*, 498.

Aratus ἐν τοῖς *Φαινομένοις* ἐπιγραφομένοις, 666, 674.

Arcesilaus, 257, 730 seq. Πιτανάτης, 733. Secundæ conditor Academiæ, 726. Audivit Polemonem et Crantorem, Platonicos, tum Theophrastum, Diodorum, dialecticum et Pyrrhonem, 729, 731. Necnon Menedemum, 729. Pyrrhonius, 731, 736. Ejus cum Zenone Citieo controversia, 732, 733.

Archelaus, 504. Archelai φυσιολογία, 855.

Archilochus circa olymp. XXIII clarus, 492. Parius, 256, 687.

Ab oraculo laudatus, 227, 228. Musarum cliens, 228.

Aretadis *Περὶ συνεμπτώσεως*, de fortuita scriptorum idem tradentium convenientia, 466, 467.

Arete, Aristippi filia, 746.

Areus (Ἀρειος) Didymus. Ejus epitome (dogmatum philosophicorum), 817 seq., 820, 822. Περὶ τῶν ἀρεσκόντων Πλάτωνι, 545.

Aristæus, sive Aristeas, Proconnesius. Arimaspiorum carminum auctor, 495.

Aristæus, sive Aristeas, sub rege Ptolomæo Philadelpho. Ἐν βιβλίῳ *Περὶ τῆς ἑρμηνείας τῶν Ἰουδαίων νόμου*, 453 seq., 549-355, 370-375. Ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων*, 458.

Aristarchus mathematicus, 848.

Aristarchus grammaticus, 492.

Aristeas, Argivus, 499.

Aristippus ἐν πρώτῃ *Ἀρκαδικῶν*, 499. Ejus doctrina, 764 seq.

Aristippus Cyrenæus, 24, 854, 718, 728. Lacydæ discipulus, 756. Socratis, 763 seq., ubi plura de Aristippo.

Digitized by Google

Aristippus nepos μητροδίδακτος, 764.
Aristo Chius, 854.
Aristobulus Hebræus, ἐν *Ἑρμηνείᾳ τῶν ἱερῶν νόμων* ad Ptolemæum (Philometorem) regem, 323 seq., 375-378. Aristotelicam cum patria philosophia conjunxit, idemque est, cujus II Machab. (I, 10) mentio, 375. Peripateticus ἐν τῷ πρώτῳ *Πρὸς τὸν Φλομήτορα*, 410. Ἐκ τῶν βασιλεῖ Πτολεμαίῳ προσπεφωνημένων, 663, 668.
Aristocles Peripateticus, 758. Περὶ τῆς κατὰ Πλάτωνα φιλοσοφίας, 510.
Ἐν τῷ ἑβδόμῳ *Περὶ φιλοσοφίας*, 790, 793, 810. Ἐν τῷ ὀγδόῳ, 756-770. Male, 510 Ἐν ἑβδόμῳ συγγράμματι *Περὶ φυσιολογίας* pro *φιλοσοφίας*.
Aristodemus *Περὶ εὑρημάτων*, 476.
Aristophanes, 458 (lege ex Josepho Ἀριφάρης).
Aristophanes comicus, 585.
Aristophanes grammaticus, 492. Ἐν ταῖς παραλλήλοις Μενάνδρου τε καὶ ἀφ' ὧν ἐκλεψεν ἐκλογαῖς, 465.
Aristoteles, 268, 269, 409, 410, 512, 718, 728, 754, 758, 791 seq., 794, 815. 818, 835, 836, 84.., 843, 844, 845, 846. Φύσεως γραμματεύς, 810. Epistolæ ad Antipatrum, 793. Scripta moralia, πραγματεῖαι Εὐδήμειοί τε καὶ Νικομάχειοι καὶ μεγάλων ἠθικῶν ἐπιγραφόμεναι, judice Attico, Platonico, μικρόν τι καὶ ταπεινὸν καὶ δημῶδες περὶ τῆς ἀρετῆς φρονοῦσι, 795. Non melius Epicuro sentire de Providentia, 799 seq. Ejus a Platone dissensus, 794-811. Animus, entelechia, 811 seq. Ejus *Περὶ εὑρημάτων*, 476. Aristotelis calumniatores, ab Aristocle confutati, 791 seq. Tributa falso ipsi in Hermiam poematia, 791. Et epistolæ contra Athenienses civitatem, 792.
Aristotelici, 136, 139.
Aristoxenus musicus, ἐν τῷ Βίῳ τοῦ Πλάτωνος, 791.
Arius Didymus. Vide supra, *Areus*.
Arius, Heracleopolites, 41. Infra in *Epeis*.
Arsepedonaptæ, Ægyptiorum sapientes, 472.
Artapanus ἐν τοῖς *Ἰουδαϊκοῖς*, 420. Ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων*, 429 seq., 451.
Asbolus, 419, 495.
Asclepiades medicus, 773.
Asitus *Vitas* philosophorum accurate scripsit, et libros Theodoti, Hypsicratis et Mochi ex Phœnicia lingua convertit Græce, 493. Sed pro *Asito* legendum *Lætus*.
Asteriæ oraculum, 225.
Atlas, astronomiæ repertor, 419. Atlantii quales theologi, 57.
Ἀττικὰ (τὰ) συγγραφάμενοι, 498.
Atticus, philosophus Platonicus, contra Aristotelem, et de ejus a Platone dissensu, 794-811, 509 seq. Ἐν τῷ *Περὶ τῆς καθόλου ψυχῆς*, 813 (ubi pro ἀπὸ αὐτῶν τῶν legendum ἀπὸ τῶν Ἀττικοῦ), usque ad 816, Τοσαῦτα ὁ Ἀττικός
Avaris. Vide *Abaris*.

B

Bacchylides lyricus, 679.
Bardesanes, Syrus, ἐπ' ἄκρον τῆς Χαλδαϊκῆς ἐπιστήμης ἑλληνικῶς, ἐν τοῖς *Πρὸς τοὺς ἑταίρους διαλόγοις*, 273-280. Christianus, 279.
Berosus, 417, 455 seq., 848. Chaldæus, ἱστορικὸς συγγραφεύς, 413, 414. Babylonius, 488. Beli sacerdos, 493. Ὁ τὰ Χαλδαϊκὰ συναγαγών, 415. Ἀντιόχῳ τῷ μετὰ Σέλευκον τρίτῳ τὴν Χαλδαίων ἱστορίαν ἐν τρισὶ βιβλίοις κατατάξας, καὶ τὸ περὶ τῶν βασιλέων ἐκτιθέμενος, 493. Beroso usus Jobas, ibid.
Beruth, phœnicia mulier, 36.
Bion sophista, 731.
Brachmanes sapientes Indorum, 285, 278, 410, 471.

C

Cadmus Milesius, 469, 473, 478, 484, 494. Græcarum litterarum repertor, 499. Lapicidinam et auri metalla reperit, 476.
Cæcilius, 465.
Callias *De rebus Siculis*, 478.
Callietes Stoicus, 464, 468.
Callimachus, 99, 673, 677. Cyrenæus ἐν τοῖς *Ἰάμβοις*, 753. Grammaticus, 492.
Callimachus Colophonius, 491. Lege *Antimachus*.
Callisthenes historicus, 464.
Carneades, tertiæ Academiæ conditor, 726, 736, 737 seq. Arcesila præceptore solertior, 738.
Cassianus ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Ἐξηγητικῶν*, 496. Mirum quid sibi velit interpres, qui reddit in *primo Pontificalium*.
Castoris historiæ, 488. Syriacas res scripsit, 489.
Caystrius, 464. Forte Evelpis Carystius.
Cebes, qui a Platone loquens inducitur, 554, 555.
Cephisodorus rhetor, Isocratis discipulus, calumniator Aristotelis, 792, 732.
Cercylus ἐν τρίτῃ, 498.
Chæremon, 92, 103, 118. Ὁ ἱερογραμματεύς, 198. Χαλδαίων ἀναγραφαί, 458.
Chamæleon Peripateticus, 492.
Charmides, quartæ princeps Academiæ, 726.
Charondas, 619.
Chiron, 157.
Chœrilus, poeta antiquus, 412.
Chrysippus, 187, 206, 255, 257, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 818, 820, 823. Successor Cleanthis, 816. Stoicus, 262. Ejus πλῆθος τοσούτων (vel τοσοῦτον) βιβλίων, 264. *Περὶ εἱμαρμένης*, 136, 137, 138, 139. Ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ εἱμαρμένης* βιβλίῳ, 262.
Cleanthes, 261, 818, 820, 821, 823, 839, 847. Zenonis Cittici successor, 816. Ἔν τινι ποιήματι, 679.
Clearchus Peripateticus, ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ ὕπνου* βιβλίῳ, 409 seq. (ex Josephi I *Contra Apion.*, pag. 1047 edit. Lipsiens.), 410.
Clemens Alexand. Ὁ θαυμάσιος Κλήμης ἐν τῷ *Πρὸς Ἕλληνας προτρεπτικῷ*, 61 seq., 175 seq. Ἐν τῷ πρώτῳ *Στρωματεῖ*, 410 seq., 475 seq., 496-500. Πέμπτῳ, 668-691. Ἐν ἕκτῳ *Στρωματεῖ*, 461-463, 548, 549.
Cleodemus vates, ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μαλχᾶς, ἱστοριῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, 422.
Cleombrotus, 205, 206.
Clitomachus, tertiæ Academiæ conditor, 726. Carneadis successor, 739.
Clydippus Mantinensis, *Περὶ εὑρημάτων*, 476.
Conon, 548, ubi male *Κόμων*.
Corybus et Melitides, stulti, 761.
Crantor Platonicus, πιθανουργικός, 729, 731.
Crates grammaticus, 492.
Crates, 846. Diogenis Cynici successor, 816, 729.
Creophylus, 619.
Ctesias. Infra in *Pollio*.
Cyclici poetæ, in quibus Θεογονίαι et Γιγαντομαχίαι et Τιτανομαχίαι, 39.
Cynici, 136, 139.
Cyrenaici, 764.

D

Dædalus, 480, 481.
Daimachus historicus, 464.
Damasus. Infra, *Hellanicus*.
Demaratus ἐν πρώτῃ *Τραγῳδουμένων*, 157.
Demetrius, 184, 205, 206.
Demetrius Phalereus, 351, 354, 458, 664. *De Judæis*, 422, 439, 445.
Demetrius geometra, 464.
Democritus Abderita, 23, 205, 255, 257, 320, 480, 487, 836, 837, 842, 844, 845, 847, 449, 850, 852, 720, 731, 749, 754, 773, 782. Annos quinque apud Ægyptios versatus, 472. Leucippum audivit, 504, 758. Ejus scriptis usus Pyrrho, 765. Maluit causam unam rerum naturalium reperire quam rex esse Persarum, 781. Ὑποθηκῶν ἀρχόμενος, 782. Ba-

Digitized by Google

Βυλωνίων λόγους ἠθικοὺς πεποιῆσθαι λέγεται, 472.
Demodocus, 495.
Demosthenes, 462. An Hyperides ejus plagiarius? 466. Ἐν τῷ *Κατὰ Ὑπερίδου*, ibid. *Κατὰ Κώνωνος, alxlας*, ibid.
Δευτερωταί Hebræorum, 513, 574.
Diagoras Melius, 743.
Dialectici, 510.
Dicæarchus *De anima*, 810.
Didymus, 545. Vide *Areus*.
Dinarchus ἐν τῷ πρώτῳ *Κατὰ Κλεομέδοντος, alxlας*, 466.
Dioclis Cnidii *Διατριβαί*, 731.
Diodorus Siculus; ejus *Βιβλιοθήκη ἱστορική*, 19, 27, 44, 88, 488, 489. Ex libro I, 480-482. Lib. III et IV, 52; lib. XX, 160 seq.
Diodorus sophista, 729-731.
Diogenes, 839, 844, 849, 852. Apolloniates, 25. Metrodori discipulus, 758.
Diogenes Cynicus, Antisthenis discipulus et successor, 816.
Diogenianus, 136-139, Peripateticus, *Περὶ εἱμαρμένης* contra Chrysippum, 261-267.
Dionysii (ex) episcopi *Περὶ φύσεως* contra Epicurum, 772-784.
Dionysius (Alexandrinus) de materiæ creatione disputat, 383 seq. Ἐν τῷ πρώτῳ τῶν *Πρὸς Σαβέλλιον*, 333 seq.
Dionysius, Argivus, 498.
Dionysius Halicarnass., ἀνὴρ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας ἀκριβῆ τὴν γραφὴν ἅπασαν ἐκθέμενος, 158-160. Ἐν τοῖς χρόνοις, 497.
Dionysius Olynthius, 492.
Diphilus Comicus, 683 seq., 690.
Dorotheus τετάρτῃ *Ἰταλικῶν*, 157.
Δωσίδας, 157.
Draconis leges, 479, 496.
Drymon, 495.

E

Ecphilus. Infra, *Herophilus*.
Ecphantus Pythagoreus, 850.
Eleatica secta, 471. Omnia unum esse docet, 725.
Empedocles Agrigentinus, 24, 320, 676, 838, 839, 841, 843, 844, 845, 849, 851, 852, 720, 721. Metonis filius, 4, 749 seq. Ejus ἔπη, 185, 187, 206, 749. Ἡ φιλόσοφος ποιητική, 685.
Enoch, astrologiæ inventor, 419. Idem cum Atlante, ibid
Epeis, Ἔπηεις, Ægyptius hierophanta et hierogrammateus, ab Ario Heracleopolita Græce versus, 41.
Ephorus, 415 Cumæus, 492. An plagiarius, 464 seq. Infra *Lysimachus*. Castigat Hellanicum, reprehenditur ab Timæo, 478.
Epicharmus Pythagoreus, poeta, 674. Comœdiæ princeps, 721. Ἐν τῇ *Πολιτείᾳ* (dramatis hoc nomen), 682.
Epicurei, 136, 139. Ab Epicuro suo neutiquam dissentientes, 727 seq. Confutantur, 769 seq.
Epicuro non melius de Providentia sensisse Aristotelem, 799 seq.
Epicurus, 836, 837, 839, 842, 844, 845, 512, 24, 137, 257, 261, 823, 718, 727, 754, 773, 779, 782, 799, 800, 682. Democritum secutus, 749. Et Aristippum, 763 seq., 768. Xenocratis et Nausiphanis auditor, 768. Alii aiunt præceptorem habuisse neminem, ibid. Socratis fatum veritus, 783. Ab Aristocle confutatur, 770. Ἐν τῇ περὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων ἐπιστολῇ, 791. Ἡ ἐκ τῶν ἀτόμων Ἐπικούρου θεογονία, 781.
Ἐπιμενίδειοι καθαρμοί, 226.
Epimenides Cretensis, qui Spartam migravit, 495.
Epitherses grammaticus, Æmiliani rhetoris pater, 206.
Erasistratus, 852.
Eratosthenes, 849. Grammaticus, 492.
Eretrici philosophi, 728.
Essæi sive Esseni, 379-384, 404, 407.
Eubulides ἐν τῷ *κατ' Ἀριστοτέλους* βιβλίῳ, 791.
Euclus Cyprius, 495.
Eudoxus Mathematicus, 480, 482.
Eugrammo Cyrenæus Musæi librum totum *Περὶ θεσπρωτῶν* pro suo venditavit, 462.
Eumolpus ἐν *Βακχικοῖς*, 27.
Eupolemus, 430, 452, 455, 458. Ἐν τῷ *Περὶ Ἰουδαίων τῆς Ἀσσυρίας*, 418. Ἐν τινι *Περὶ τῆς Ἡλίου προφητείας*, 447. De aliis hominibus scripsit, 449, 450, 451, 454.
Euripides τραγῳδεῖ, 157, τῆς Σωκράτους διατριβῆς καὶ φιλοσοφίας ἐκπεσών, 227. Oraculo laudatus, 227-229. Σκηνικὸς φιλόσοφος, Anaxagoræ discipulus, 504. Ejus versus. 242, 258, 259, 466, 679 (ex Euripidis *Antiope*), 681. *Μεναλίππη*, 20, 466. Sisyphum inducens, 753. Ἐν *Πειρίθῳ*, δράματι, 681.
Eusebius suum *Περὶ τῆς τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν πολυπαιδείας* scriptum citat, 310 seq. *Χρονικοὺς κανόνας*, p. 484, 502 seq. Dispositio et argumentum librorum *De præparatione*, 788 seq. *Εὐαγγελικὴν ἀπόδειξιν* promittit, 789 seq., 856. Secundum principium male posuit, 320 seq.
Evander, Lacydis discipulus, Academicus, 736.
Evelpis Carystius, 155.
Evemerus historicus, 59, 458.
Evemerus Tegeates, atheus, 753.
Ezechiel ὁ τῶν τραγῳδιῶν ποιητής, 436-439. Ἐν τῇ Ἐξαγωγῇ, 439-442, 443. Ἐν τῷ δράματι τῷ ἐπιλεγομένῳ Ἐξαγωγῇ, 444, 446.

G

Genethliacorum dicta, 294 seq.

H

Hecatæus, 415. Abderita, ἀνὴρ φιλόσοφος ἅμα περὶ τὰς πράξεις ἱκανώτατος ἰδίαν βίβλον ἀναθεὶς τῇ περὶ Ἰουδαίων ἱστορίᾳ, 408 seq. (ex Josephi I *Contra Apion.*, 1049 edit. Lips.) Βιβλίον *Περὶ τοῦ Ἀβραάμ*, 417. Ὁ τὰς ἱστορίας συνταξάμενος ἐν τῷ *Κατὰ Ἄβραμον καὶ τοὺς Αἰγυπτίους*, 680. Sophocle junior, ibid.
Hecatæus Milesius. Infra, *Herodotus*.
Hellanicus, 415, 476, 498. Ejus βαρβαρικὰ νόμιμα ex Herodoto et Damaso [an Damasippo (*a*)] descripta, 466. In genealogiis dissidet ab Acusilao, 478. Castigatur ab Ephoro, ibid. Res Atticas scripsit, 489.
Heracleo, 206.
Heraclides, 839. Ponticus, 850. Ejus ὄγκοι, 773.
Heraclitus, 320, 399, 462, 472, 528, 676, 681, 837, 838, 847, 848, 849, 720, 748, 772, 816, 821, 723, 729, 748, 772. Ad ejus dictum ποταμὸς ὕλη ῥοώδης alluditur, 819. Ἡρακλείτειοι, 723.
Herculea dogmata, 797. Antisthenes Ἡρακλεώτικός τις ἀνὴρ τὸ φρονημα, *Herculeo vir animo*, 816.
Hermogenes, 458. Alius, qui loquens a Platone inducitur, 515.
Herodotus, 462, 466. Halicarnassensis, 491. Libro II, 490. Hecatæum Milesium descripsit, ibid, 466, 467. Infra in *Pollio*. Reprehenditur ab omnibus, 478.
Herophilus, 852. Ita legendum pro Ἠκόφιλος, interpreti *Ecophilus*.
Hesiodus, 59, 86, 184, 214, 466, 475, 486, 662, 663, 675, 726, 780, 499, 500, 620, 677, 680, 688, 693, 662, 663, 694. Ex Hebræis profecit, 667. Ejus versus, 164, 643. Fabulæ de diis, a Platone reprehensæ, 641. Genealogiæ ab Acusilao, 478. Ἡσιόδειοι θεοί, 233.
Hestiæus, 415, 416.
Hieronymus, Ægyptius, ἱστορικὸς συγγραφεύς, 413. Ὁ τὴν ἀρχαιολογίαν Φοινικικὴν συγγραψάμενος, 414, 415.

(*a*) V. *Sturz.*, *Fragmenta Hellanici*, pag. 13 fin. HARL.

Digitized by Google

Hippasus Metapontinus, 748.
Homerus, 184, 486, 231, 262, 265, 467, 645, 662, 673, 674, 675, 730, 766, 480, 481, 498, 499, 500, 579, 593, 805 seq., 823. Fabulæ ejus de diis a Platone reprehensæ, 618, 641, 646. Versus, 674, 677, 682, 688, 693, 734, 739, 748, 754, 757, 781. Initio nihil scripto mandavit, 478. Tragœdiæ princeps, 723, 618 seq. Quo tempore floruerit, 491 seq. Oraculo laudatus, 227. Oraculum de ejus patria, 229. Ex Hebræis profecit, 667 seq. Ὁμηρικὴ νόσος, 211. Ὁμήρειοι, 723. Græci nihil Homerica poesi antiquius habent, 478, 491 seq. Qui antiquiores Homero ferantur, 495. Ὁ ποιητής, 85, 88, 89, 90, 153, 594. E rep. a Platone ejectus, 619 seq.
Horus, Samius, 495.
Hyperides *πρὸς Διώνδαν*, et *Περὶ τῶν Εὐβούλου δωρεῶν*, 466. Plagiarius, ibid. Demosthenis æqualis, ibid.
Hyperochides, 409.
Hypsicrates, scriptor Phœnicius, quem Græce vertit Asitus, 495.

I

Ἰάδες Μοῦσαι, 725.
Icetes. Vide *Œcetes*.
Iliadis parvæ auctor, 498.
Ionica secta, 471.
Isæus ἐν τῷ *Περὶ Κύλωνος κλήρου* descripsit Isocratis *Trapeziticum*, 466.
Isatis, 495.
Isocrates, 462. Ejus *Areopagiticus*, 464. In agone Mausoleo a discipulo Theopompo victus, ibid. *Trapeziticum* ejus exscripsit Isæus, 466.
Ister ἐν τῷ *Περὶ τῆς Αἰγυπτίων ἀποικίας*, 499. De Cretensium sacrificiis, 150.

J

Jannes et Iambres Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς, 411.
Jobas de Assyriis scribens, Beroso usus est, 493.
Josephus (Flavius), scriptor Judæus. Ἐν τῇ πρώτῃ τῆς *Ἀρχαιολογίας*, 413-415-417, 418-422, 455, 456-458. Ἀπὸ τοῦ πρώτου *Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαιότητος*, 500-502. Ἐν δευτέρῳ συγγράμματι, 361-370, 476-479.

L

Lacydes, Arcesilæ successor, propter avaritiam dictus οἰκονομικός, 734.
Lætus. Vide supra, *Asitus*.
Latinus; ejus sex libri *Περὶ τῶν οὐκ ἰδίων Μεράνδρου*, 465.
Leo, ὁ τὰ περὶ τῶν κατὰ Αἴγυπτον θεῶν πραγματευσάμενος, 499.
Leucippus, 844, 850. Zenonem Eleatem audivit, 758, 504.
Lipi versus, 668. Ex Hebræis profecit, ibid. Circa Trojana tempora vel paulo ante floruit, 469, 470, 500. Ante Homerum, 495.
Longinus, 464. *Περὶ ψυχῆς*, 822 seq. (confer. *Longinum* Jac. Tollii, p. 252 seq.)
Lyco, qui se Pythagoricum appellat, 792.
Lycophron, 467.
Lycurgus, 619, 590, 500, 509. Spartiata, 480. Ex Ægyptiis profecit, 482. Ejus leges, 221, 223, 569, 496. Ipsi datum oraculum, 214 seq., 260
Lyricus (Pindarus), 674.
Lysias, 462.
Lysimachi libri duo *De Ephori furtis*, 467.

M

Mæoras, 464.
Magi Persarum, 471.
Malchan, qui etiam Cleodemus, de Judæis scripsit, 422.
Manetho (Μάνεθως), 88. Ἐν ἱερᾷ βίβλῳ καὶ ἑτέροις αὐτοῦ συγγράμμασι, 44. Ὁ τὴν τῶν Αἰγυπτιακῶν ποιησάμενος ἀναγραφήν, 155, 415. Græce Ægyptiam historiam scripsit, e sacris interpretatus monumentis, 500. Δευτέρα *Αἰγυπτιακῶν*, id. seq.
Mathematici, 846, 847, 849
Maximus, 464.
Maximus τῆς Χριστοῦ διατριβῆς, οὐκ ἄσημος ἀνήρ, ἐν λόγῳ *Περὶ ὕλης*, 337-346.
Megaclides Peripateticus, 492.
Megarenses philosophi, 728, 756.
Megasthenes συγγραφεύς, ὁ Σελεύκῳ Νικάνορι συμβεβιωκὼς, ἐν τῇ τρίτῃ τῶν *Ἰνδικῶν*, 410, 419. Meminit Nabuchodonosoris, 456 seq.
Megillum loquentem inducit Plato, 631.
Melampus, 480, 481.
Melanippides, lyricus, 680,
Melissus, 724, 756, 757. Parmenidis discipulus, 720, 758, 504.
Μήλων, ὁ τὴν συσκευὴν κατὰ Ἰουδαίων γράψας, 420. Lege *Μόλων*, atque intellige Apollonium Molonem, de quo Josephus.
Μελοποιός [ὁ] (Pindarus), 674.
Menander comicus, 682 seq., 688 seq. Plagiarius, 465. Ejus δεισιδαίμων. Supra in *Antiphane*.
Menander Pergamenus, historicus, 493
Menedemus, 729.
Mentor, Carneadis discipulus, 738.
Mercurius Trismegistus, 36, 46.
Metrodorus, 24, 718, 836, 847, 850, 851. Chius, 24, 766, 846. Nessæ discipulus, 758. Democriti, 765. Γράφων *Περὶ φύσεως*, ibid.
Milesius (Thales), Philosophus et propheta 136.
Mnaseas, 414, 458. Septicus, 731.
Mnesarchus, Pythagoræ filius, 504.
Mnesarchus Stolcus, 739.
Mochus, scriptor Phœnicius, quem Græce Asitus (1) transtulit, 493.
Molus, Μόλος, 415. Lege ex Josepho *Μόλων*. Unde paulo ante *Μήλων*.
Monimus ἐν τῇ *Θαυμασίων συναγωγῇ*, 157.
Moses, 312 et sæpius.
Musæus, 469, 480, 498, 500. (Moses), 411, 662. Orphei magister, 432, 495. Ἑρμῆς dictus, ibid. Vide et supra in *Eugrammone Cyrenæo*. Theologorum antiquissimi Linus, Musæus, Orpheus, 470. De Thesprotis scripsit, 462.
Myrsilus Lesbius, 159.

N

Nausiphanes, Pyrrhonis discipulus, 768.
Νεωτέρων (τῶν) τινές, 852.
Nessas, Democriti auditor, 758.
Nicagoras, cognomento *Ἑρμῆς*, Alexandri Magni tempore, 791. Alius Nicagoras, sophista, 464. Nicolaus, 415. Damascenus ἱστορικὸς συγγραφεύς, 413. Ἐν τῇ τετάρτῃ, 417; Ἐν τῇ ἐννενηκοστῇ καὶ ἕκτῃ βίβλῳ, 414.
Nicomachus, Aristotelis filius, 793.
Numa Pythagoreus, 410.
Numerius Pythagoreus, 410, 411. Ἐκ τῶν *Παρὰ Πλάτωνι ἀπορρήτων*, 650 seq. Ἐν τοῖς *Περὶ ἀγαθοῦ*, 536, 537, 538, 539, 543. Πρώτῳ *Περὶ ἀγαθοῦ*, 411, 819, 544. Ἐν δευτέρῳ, 525-527. Ἐν τῷ πέμπτῳ, 544. Ἐν τῷ πρώτῳ περὶ τῆς τῶν Ἀκαδημικῶν πρὸς Πλάτωνα διαστάσεως, 727 seq., 737 seq.
Nymphodorus Amphipolitanus, ἐν τρίτῳ *Νομίμων Ἀσίας*, 499.

O

Œcetes Pythagoreus (*al.* Icetes), 849.
Œnomai Cynici, Γοήτων φορά, 209-213, 234, 254 261. Parodiæ ad oracula, p. 231, 233.
Œnopides Chius, 480, 482.
Onomacritus, olympiade XL clarus. Vide *Orpheus*.
Oracula, 61, 123, 124, 145 seq., 159, 168, 175, 188, 190, 196, 200, 205, 209-212, 214-227, 229, 230, 232, 235, 237-241, 255, 256, 257, 260, 261 591, 412, 413, 456 seq., 465, 469. Ubi Amphiarai Amphilochi, etc., mentio, 472, 689. Vafrorum hi

(1) Lege *Lætus*

Digitized by Google

minum commenta, 131 seq., 213, 290. Etiam confessione ipsorum ἱεροφαντῶν, θεολόγων καὶ προφητῶν in tormentis, 135. Peripateticorum, Cynicorum et Epicureorum, 136.

Origenes ὁ θαυμάσιος ἐν τοῖς *εἰς Γένεσιν ἐξηγητικοῖς*, 280-295, 334-336.

Orpheus, 27, 184, 462, 662, 469, 470, 480, 495, 498, 500. Mosis discipulus, 432. Ὀρφικὰ ἔπη, 83, 89, 100 seq., 102, 106, 107, 108, 771, 684-687, 688, 690, 839. *Θεογονία*, 47 seq. Ἐν ποιήμασι τῶν κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον αὐτῷ λεγομένων, 664, 666. Ab Ægyptiis theologiam suam hausit Orpheus, 103. Ὀρφικοὶ καθαρμοί, 226. Orpheo tributa, scripta sunt ab Onomacrito Atheniensi, 495.

Ostanes, 202. Ἐν τῇ ἐπιγραφομένῃ Ὀκτατεύχῳ, 42.

P

Pallas ὁ ἄριστα περὶ τῶν τοῦ Μίθρα συναγαγὼν μυστηρίων, 156.

Parmenides, 838, 843, 850, 852. Eleates, 23, 790, 720, 718, 723, 724, 756. Xenophanis auditor, 758, 504. Παρμενίδης ὁ μέγας, 680. Ejus versus, ibid.

Periander, 509.

Pericles, Anaxagoræ discipulus, 504.

Peripatetici, 136, 324, 718.

Phemius, 495.

Phemonoe prima oracula cecinit, 499 seq.

Pherecydes, 41. Σύριος, 465, 470, 478, 500.

Philammon, 495.

Philarchus, 156, 164.

Philemon comicus, 687.

Philippus, 206, 207. Alius hoc nomine, 278.

Philistus *De rebus Siculis*, 478.

Philo, quartæ Academiæ princeps, 726. Clitomachi successor, 739.

Philo Byblius. *Φοινικικὴ ἱστορία* ex Sanchoniathone, 156 seq. Libri novem Sanchoniathonis ad Abibalum, regem Berytiorum, ex Phœnicio Græce redditi, 31. Libri tres *Παραδόξου ἱστορίας*, 32. *Περὶ Ἰουδαίων*, 40. *Ἐθνῶν ὑπομνήματα*, 41.

Philo ἐν τῷ *Περὶ τὰ Ἱεροσόλυμα* (versibus heroicis), 421, 452 seq. Ἐν τῇ ιδ' τῶν *Περὶ Ἱεροσολύμων*, 430. Hic est Φίλων ὁ πρεσβύτερος, 458.

Philo Hebræus, 331, 378, 546-548. Τὰ οἰκεῖα πατρόθεν ἀκριβῶν, 323 seq. Ὁ τὰ Ἑβραίων πεπαιδευμένος, 704. Ἀπὸ τοῦ πρώτου τῶν *Εἰς νόμον*, 384 seq. Ἐν τῷ *Περὶ γεωργίας* προτέρῳ, 323. Ἐκ τοῦ πρώτου *Ζητημάτων καὶ λύσεων*, 323, 324. Ἐν τῇ *ὑπὲρ Ἰουδαίων Ἀπολογίᾳ*, 378-381. *Περὶ τῆς προνοίας*, 336 seq., 385-400. *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον ἐλεύθερον εἶναι*, 381-384. Ἐκ τοῦ πρώτου *Συγγραμμάτων*, ὧν ἐπέγραψεν, *ὑποθετικῶν*, 351-361. Περὶ τοῦ *Τὸ χεῖρον τῷ κρείττονι φιλεῖν ἐπιτίθεσθαι*, 533, 534.

Philochorus, 490. Atheniensis, 492. Res Atticas scripsit, 489.

Philolaus Pythagoreus, 836, 843, 750.

Philomelus Septicus, 751.

Philostephanus *Περὶ εὑρημάτων*, 476.

Philostratus Alexandrinus *Περὶ τῆς τοῦ Σοφοκλέους κλοπῆς*, 465.

Phlegontis historiæ, 488.

Φωκίς. Οἱ ἀναγεγραφότες τὸν ἱερὸν πόλεμον τὸν ἐν Φωκίδι, 392.

Phocylides, 687.

Phœnicum πρῶτοι θεολόγοι, 17, 33 seq., 107. Eorum doctrina de hominum ortu, 83, 184. Chananis posteri, 419. Ἡ Φοινίκων γραφή, 28. Vide supra in *Philone Byblio* et *Hieronymo Ægyptio*. Οἱ τὰ Φοινικικὰ συνταξάμενοι, 416. Φοινίκων ἀναγραφαί, 458.

Φορωνίς. Ὁ τῆς Φορωνίδος ποιητής, 497.

Φρύγιοι λόγοι, 83, 184. Phryges musicæ ex parte inventores, 476.

Physici philosophi, 718, 719, 720, 790, 845, etc.

Pindarus, ὁ Βοιώτιος μελοποιός, 125, 395, 499. Lyricus, 674, 688. Pythagoreus, 675. De Æsculapio quæstio, 121.

Plato, 690, 691, 694, 836, 837, 839, 841, 840, 843, 844, 845, 846, 847, 851, 852, 590 seq., 596 seq., 681, 573, 574, 576, 586, 471, 480, 539, 554 seq., 83, 97, 99, 172, 184, 187, 206, 230, 362, 411, 462, 511, 508 seq., 795, 790, 794 seq., 753, 754, 815, 816, 717, 718, 720, 722, 801 seq. Platonis etymologiæ, 517 seq. *Moses* ἀττικίζων, 411, 527. Ex Hebræis profecit, 523 seq., 663 seq., 668 seq. Ex Ægyptiis, 482. Ex Protagoræ libro *De ente*, 468. Pythagora haud inferior, 727. Πυθαγορίσας, 728, 745, 843. Πυθαγόρειος, 729. Μεσεύων Πυθαγόρου καὶ Σωκράτους, ibid., 505. Αἰγυπτιάζων τῷ δόγματι, 689. Ejus Peripatus, 791.

Alcibiade, 551.

Cratylo, 28, 87, 103, 515, 518, 526.

Ἐν τῇ *Σωκράτους Ἀπολογίᾳ*, 659-662.

Crit one, 651-659.

Ἐν *Ἐπινομίδι*, 702, 640, et 471, 534.

Ἐν *μεγάλῃ ἐπιστολῇ*, 530. Epistola ad Dionysium, 530 seq., 541. Ad Hermiam, Erastum, Coriscum, 534, 675.

Euthyphrone, 649, 650, 651.

Gorgia, 577-580.

Λύσιδι, 672.

Ἐν *Θεαιτήτῳ*, 602 seq., 615, 672, 722 seq., 766.

Ἐν *Νόμοις*, 607, 610, 589 seq., 711 seq., 706 seq., 99, 369, 410. Ἐν πρώτῳ, 587 seq., 573. Δευτέρου, 593. Ἕκτῳ, 581. Ἑβδόμῳ, 610. Δεκάτῳ, 703, 670, 621 seq., 549. Ἐνδεκάτῳ, 575. Τελευταίῳ, 669.

Ἐν *Πολιτείᾳ*, 745 seq., 544, 611, 697 seq., 707. Ἐν πρώτῳ, 582, 614. Δευτέρῳ τῆς *Πολιτείας*, 583, 641-647, 678. Τρίτῳ, 610. Πέμπτῳ, 608 seq. Ἕκτῳ, 593. Ἑβδόμῳ, 676. Ex decimo *De rep.*, 677, 563. De Ere Armenii et 675.

Ἐν *Πολιτικῷ*, 559 seq., 582.

Ἐν *Σοφιστῇ*, 724, 680 seq.

Συμποσίῳ, 584 seq.

Ἐκ τοῦ *Timæo*, 639, 669, 670, 672, 471, 497, 530, 696, 559, 557 seq., 542, 544, 545, 675, 703.

Ἐν *Φαίδρῳ*, 671, 697, 709 seq.

Φιλήβῳ, 770.

Περὶ ψυχῆς, 696 seq., 26, 750 seq., 551-554, 564 seq., 567 seq.

Verba Platonis (non nominati) de Deo, quod non sit malorum causa, 250 C.

Πλατώνεια, dies festus in memoriam Platonis, 467, 464.

Aristotelem calumniantur quidam Platonis libros διαφθεῖραι, 791. Zeno et Cephisodorus contra Platonem scribentes, 732. De Platonis successoribus, 726. Academicorum a Platone dissensus, ibid. seq., 732. Platonis ab Aristotele, 798, etc.

Plotinus ἐκ τοῦ *Περὶ ἀθανασίας ψυχῆς* δευτέρου (contra Aristotelem, qui animum entelechiam esse contendit), 811 seq. *Περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων*, 535, 556. *Περὶ ψυχῆς*, 824-835. Adde Ennead. IV, 7. *Πλωτίνεια*, 464. Legendum *Πλατώνεια*. 467 D.

Plutarchus, 22 seqq., 82-86, 99, 119. *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων*, 747-750, 753-755, 836-839, 841-852. *Περὶ τοῦ Εἶ τοῦ ἐν Δελφοῖς*, 527-529. *Περὶ τῶν κατὰ τὴν Ἶσιν καὶ Ὀσιριν Θεούς*, 90, 91, 186-188. *Περὶ τῶν ἐν Πλαταιαῖς Δαιδάλων*, 83-86. *Στρώματα*, 20. *Περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων*, 183-185, 187, 188, 189, 205-207. Πρώτῳ *Περὶ ψυχῆς*, 563 seq., ex quo Antylli, qui revixit, et Sositelis atque Heracleonis, nec minus Nicandæ, Cerdonis, mentio.

Poesis Hebræorum, 514.

Poetæ versus, 24, 27, 387, 854, 855, 795, 796, 798, 644, 660, 776, 781, 782, 795, 796, 798, 499. Ποιητής τις οὐκ ἄσημος, 688. Ὡς οἱ ποιηταί που φασίν, 388, 823. Quam nocuerint, 172, 618, 619. Ποιητικὴ

Digitized by Google

πᾶσα Μοῦσα, 669. Vide et supra, in *Homero*.
Polemo, Xenocratis successor, 726.
Polemo ἐν τῇ πρώτῃ *Ἑλληνικῶν*, 490.
Pollionis epistola ad Soterindam de Ctesiæ, et liber *De Herodoti furtis*, 467. Ejusdem *Ἰχνευταί*, ibid. *De Theopompi furtis*, ibid.
Polybii *Historiæ*, 488.
Polyhistor, 421. Vide supra, *Alexander*.
Porphyrius *Περὶ ἀγαλμάτων*, 97, 98.
Ἐν τῇ πρὸς Ἀνεβὼ (Νεκτεναβὼ, 740) τὸν Αἰγύπτιον ἐπιστολῇ, 92, 192, 197-199, 741. Nescio an etiam, 100-102, 108, 109, 110, 111-117.
Ἀπὸ τῶν *πρὸς Βόηθον περὶ ψυχῆς*, 554-556, 812 seq.
Περὶ τῆς τῶν ἐμψύχων ἀποχῆς, 28, 93 (idem respicit, pag. 144, ἐν ἑτέροις), 147 seq., 149, 150, 151-153, 155, 156, 166 seq., 171-173, 403 407.
Ἀπὸ τοῦ α' τῆς *Φιλολογίας ἀκροάσεως*, 461-468.
Περὶ τῆς ἐκ λογίων φιλοσοφίας, 123, 124, 143, 144-147, 168, 174, 189 (ἐπομνύμενος κρύπτειν ἀπόρρητα θεῶν, 144, 189), 192 seq., 203, 204, 234, 236-241, 741 seq. Ἐν τῷ πρώτῳ, 412 seq.
Ἐν τῇ καθ' ἡμῶν συσκευῇ, sive in opere adversus Christianos, 178, 189. Ὁ τὴν καθ' ἡμῶν διαβολὴν πεποιημένος, 234.
Ἐν τετάρτῳ τῆς πρὸς ἡμᾶς ὑποθέσεως, 31, 485.
Porus Platonicus, Meridis filius, 184.
Posidonius, 844.
Prodicus Chius, 619.
Prometheus sapientiam deferens ad homines, 539.
Pronætides (*al.* Protænides) Atheniensis, 495.
Prosenes, Προσήνις, Peripateticus, 464. 467.
Protagoras Abderita, 718, 725, 766, 620. Democriti discipulus, 504, 758. Pro atheo habitus. Ejus *Περὶ θεῶν σύγγραμμα*, 722, 766. Socratis ætate vixit, 504. Ejus dictum, Μέτρον πάντων χρημάτων ὁ ἄνθρωπος, ibid. Ex libro ejus *De ente* quædam hausit Plato, 468.
Protarchus, 629, 770, 771.
Ptolemæus Mendesius, sacerdos τὸ Αἰγυπτίων ἀνέκαθεν ἱστορῶν, 407, 490. Τὰς τῶν βασιλέων πράξεις ἐν τρισὶν βίβλοις ἐκθέμενος, 493. Ἐν τοῖς *Χρόνοις*, ibid. seq.
Ptolemæus rex S. Scripturam verti curat, 349-353.
Pyrrho, 790, 718, 729, 730. Ab Democrito edoctus, 731. Hoc est libris ejus usus, 763. Discipulus Anaxarchi, Eleus, nihil scripsit, 758, 765. Ubi plura de eo. Metrodorum secutus, 765.
Pythagoras, 470 seq., 619, 487, 727, 728, 753, 754, 837, 842, 843, 845, 851, 852, 187, 320, 362, 411, 462, 464, 854, 669, 673, 510, 500, 772, 854, 478. Samius, 480. Xenophanis et Anaxagoræ tempore, 504. A Judæis multa hausit, 411, 664. Pythagoræ τερατώδης σοφία, 754. Pherecydis discipulus, 470. Alia de eo, ibid. seq.
Pythagoras Rhodius, 193, 196.
Pythagorei, 671, 549, 839, 844, 488.
Pythocles ἐν τρίτῳ *Περὶ ὁμοιολας*, 157.

R

Rhadamantus, 662.

S

Sacrorum librorum versio Græca ante Alexandrum Magnum et Persas devictos, 410.
Salomonis regis epistolæ ad Vaphrem, Ægypti, et Suronem (Hiramum) Tyri reges, 448 seqq.
Sanchoniathon, 30 seqq., 485. Vide supra in *Philone Byblio*.
Scammon Mytilenæus, *De inventis*, 476.
Seleucus theologus, 155.
Septem sapientes, 496, 500. Unius e VII sapientibus versus, Ἑπτά με φωνήεντα, etc., 520.
Septuaginta Interpretes, 352 seqq., 370.
Severus Platonicus, *Περὶ ψυχῆς*, 700, 701.
Sibylla, 495, 678, 681, 416.
Σικελικὰ (οἱ τὰ) συγγράψαντες, 390.
Σικελικαὶ Μοῦσαι, 725.
Simonides, 466.
Socrates. 25 seq., 225 seq., 270, 462, 662, 670, 673, 745, 754, 510 seq., 852 seq., 816, 847, 854, 855, 856. Res Hebræorum curiose rimatus, 664. Tres deos docens, 728. Ex Pythagoræ fonte hausit, ibid. Archelai discipulus, Protagoræ ætate vixit, 504.
Solon, 471, 500, 509, 619. Ἐν ταῖς *Ἐλεγείαις*, 688. Atheniensis, 480. Ex Ægyptiorum institutis in suas leges transtulit, 482.
Sophistæ Græcorum, 495.
Sophocles, 680. Bis 687 seq. Plagiarius, 460. Vide et supra, *Philostratus Alex.*
Speusippus, Platonis successor, 726, 727.
Stesimbrotus Thasius, 491.
Stilpo, 729, 756.
Stoici, 102, 264 seq., 362, 676, 733, 838, 839, 841, 842, 844, 845, 846, 847, 849, 850, 851, 852, 816 seq. usque ad 855, 668 seq., 670, 671, 674, 718, 755, 772, 836, 837. Factiones inter Stoicos, 728. A Scepticis maxime impetuntur, 723. A Carneade, 737, 738. Philone Academico, 739.
Strato Peripateticus. *Περὶ εὑρημάτων*, 476.
Suronis (Hirami), Tyriorum regis, epistola ad Salomonem, 449.
Synallus, Aristippi discipulus, 764.
Συρία. Ὁ τῆς Συρίας σχοινομέτρης ἐν τῇ πρώτῃ, 452. Infra, *Thallus*.
Σύρων ἀναγραφαί, 458.

T

Taautus Phœnicius, 31, 39 seq. Ejus *Κοσμογονία*, *Ὑπομνήματα*, *Ἱεραὶ γραφαί*, quibus usus Sanchoniathon, 34, 41.
Tatianus, 497. Ἀπὸ τοῦ *Πρὸς Ἕλληνας*, 491-496.
Telauges, Pythagoræ filius, 504.
Teracles (Telecles), 482.
Τερατοσκόποι, 224.
Thales Milesius, 22, 320, 747 seq., 850, 849, 847, 845, 838, 619, 510, 509, 504, 754, 471, 478, 503. Ubi plura de eo. Septem sapientum antiquissimus, 496.
Thalli historiæ, 488. Syriacas res scripsit, 489.
Thamus Ægyptius, 206 seq.
Thamyris, 495.
Theagenes Rheginus, sub Cambyse clarus, 491.
Theano, Pythagoræ uxor, 504.
Thearidas ἐν τῷ *Περὶ φύσεως*, 690.
Theocriti Chii epigramma in Aristotelem et Hermiam, 793.
Theodectes tragœdiarum scriptor, 355. In *Alcmæone*, 466.
Theodorus, 482. Alius, 603 seq.
Θεοδώρειοι philosophi, 731.
Theodoto, episcopo Laodiceno, libros *Προπαρασκευῆς* Eusebius inscripsit.
Theodotus, 458. Ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων (versus heroici), 426-429. Adde Grotium ad Joan. IV, 5.
Theodotus, scriptor Phœnicius, quem Græce Asitus (sive Lætus potius) vertit, 493.
Theognis, 574.
Theologi veteres, 187, 788, etc.
Theophilus, 452, 458.
Theophrastus Eresius, 28, 29, 148, 150, 151, 404. Nicomachum, Aristotelis filium, educavit, 795. Ab Arcesila auditus, 729, 731. Ejus *Περὶ εὑρημάτων*, 476.
Theopompus, 354, 462. An Ephoro præferendus, 464 seq. In undecimo *De Philippo* descripsit Isocratis *Areopagiticum*, ibid. In undecimo *Ἑλληνικῶν*, Xenophontem, illius ἐμψυχον καὶ ἐνεργόν, affectato dicendi genere corrumpens, 465. Vide et 467.
Thucydides, 462, 479.
Timæus Locrus, Ἐν τῷ *Φυσικῷ συγγράμματι*, 681.

Digitized by Google

Timæus Tauromenites, ἐν ταῖς Ἱστορίαις, 791. *De rebus Siculis*, 478.
Timo Phliasius, in *Sillis*, 855, 729, 763. Ubi plura de eo. Scepticus, 731. Pyrrhonis discipulus, 758. Omnes præter Pyrrhonem lacerat, 759. Ἐν τῷ *Πύθωνι*, 761. Ejus versus, *οὐκ ἂν δὴ Πύρρωνί γ' ἐρίσειεν βροτὸς ἄλλος*, 761. Versus alii Timonis, ibid. et 762.
Timochares, ἀπὸ τῶν *Περὶ Ἀντιόχου*, 452.
Tragœdia, 645, 684.
Triptolemus, 662.
Tyrtæus, 575.

U

Ὕμνοι, ᾠδαὶ καὶ τῶν τελετῶν ἀπόῤῥητα, 91. Ἐπαοιδαί, 271, 330, etc. Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί, etc., 97, 118.

V

Vaphris, Ægypti regis, epistola ad Salomonem, 448.

X

Xenocrates, 187, 206. Successor Speusippi, 726, 727.
Xenocratis discipulus Epicurus, 768
Xenocrates Carthaginiensis, 681. Xenocrates Stoicus, 846.
Xenophanes, 510, 856, 857, 859, 842, 847, 848, 849, 850. Pythagoræ et Anaxagoræ tempore, 757, 504. Eleaticæ sectæ princeps, 471. Colophonius, 23, 678 seq., 790, 718, 725, 753, 756.
Xenophon, 26, 678. Ἐν *ἀπομνημονεύμασιν*, 853 seq., 743 seq. Epistola ad Æschinem, 744 seq. Ἐλληνικά, 465.

Z

Zeno Melissum audivit, 758, 504. Ubi plura de eo. Eleates, 23, 756, 509.
Zeno Cittieus, Cratetis successor, auctor Stoicorum, 504, 730, 816, 820, 821, 823, 846, 671, 728. Audivit Polemonem, 731. Xenocratem, Cratetem Cynicum Stilponemque et Heracliti scripta diligenter evolvit (ita enim intelligo τῶν λόγων μετέσχε τῶν Ἡρακλειτείων, non, ut interpres, *Heraclitum audivit*, quod temporum ratio non patitur), 729. Contra Arcesilam et Platonem scripsit, 752, 733.
Zeno Myndius, 71.
Zeno junior, successor Chrysippi, 816, 820.
Zenodotus grammaticus, 492.
Zethus, 499.
Zopyrio, 458.
Zopyrus physiognomon, 270.
Zoroaster, 184, 484. Ejus ἱερὰ συναγωγὴ τῶν Περσικῶν. Idem cum Ere Armenio, 675.

INDEX LOCUPLETISSIMUS

RERUM MEMORABILIUM

Quæ in hoc Eusebii *De præparatione Evangelica* volumine continentur.

A

Abaris, sive Avaris, in Ægypto, 501.
Abel, *luctus*, 518.
Abense templum cum Phayllo sacrilego conflagravit, 592.
Abgarus rex Osroenorum, 279.
Abrahamus laudatur, 309. Primus circumcisionem accepit, *ibid.* et 310. A Beroso, Hecatæo, Nicol. Damasceno laudatur, 417. Ægyptios arithmeticam et astrologiam docuit, 418, 419. Polyhistore et Eupolemo laudatur, 418. Phœnices docuit, 418. Patris amicus, 420. Ante Mosem annis 505, 484. Unde dictus, 518. Laudatus ab Orpheo, 605.
Abydenus diluvii meminit, 414. Turis item Babelis, 416. Item Nabuchodonosoris, et conditæ ab eo Babylonis, 456, 457. Item Babylonis a Cyro capiendæ, 457.
Academia primum a Platone instituta, 726. A Speusippo, Xenocrate, Polemone, distracta, 726, 727. Academia secunda, duce Arcesila, *ibid.* Academia tertia, Carneade, et Clitomacho ducibus, 726. Academia quarta, Philone et Charmida principibus, *ibid.* Academia quinta, duce Antiocho, 727.
Accipiter Soli sacer apud Ægyptios, 94. Ejus in hominem mortuum commiseratio, *ibid.*
Achelous aquas ad potum faciles significabat, 111.
Acracanus fluvius, ab Euphrate ortus, 457.
Acusilaus scriptor, 415. Historiæ Græcæ cum Cadmo parens, 478.
Adam et Enos qui differant, 307. Item, 516
Adodus Phœnicibus rex deorum, 38.
Adonis ἀλληγορίαν Porphyrio, 110
Adriano imperante ἀνθρωποθυσία sublata, 156, 164.
Æacus Græciam ab immani æstu precibus suis liberat, 463.
Ægyptii, qui qualesque theologi, 17. Item, 45. Sororibus nubunt, 48. Cur animalia bruta consecrarint, 49. Quibus allegoriis in suis numinibus explicandis usi, 87-93 et 115. Solem primum regem habuere, 90. Ad sidera et Nilum fabulas omnes retulere, 92. Animantes multiplici specie deos habuere, 93. Deum volebant cuncta permeare, *ibid.* Homini divinos honores ad pagum Anubin tribuebant, 94, 117. Scarabeum venerati sunt, 94. Ignem et aquam coluerunt, 94. Præfecturas, Leontopoliten, Busiriten, Cynopoliten habuere, 94. Quam stolide brutis animantibus divinitatem tribuerint, 95. Animantes deorum tantum symbola putaverunt, 117. Arithmeticam et astrologiam ab Abrahamo didicerunt, 418, 419. Chumi posteri, 419. Plures olim regulos habuere, 432. Astrologiam primi docuere, 475. Annum in duodecim menses primi tribuere, 475. Honestatis quam amantes, 475.
Ænæsidemus Scepticorum instaurator, 765.
Æs a Noropibus primo conflatum, 476.
Æschilus poeta de Dei forma et potentia, 689.
Æsculapius ad solem relatus, Porphyrio ἀλληγορίαται, 112. Sol esse non potuit, 120, 121. Jovis fulmine conflagravit, 121. Asclepiadas posteros habuit, 121. Triccæ natum se esse confirmat, 124. Apollinis ex Phoronide filius, 57.
Æthiopes genuum patellam suis abscindunt, 293.
Æthiopes Chumi posteri, 419. Circumcisi, 433.
Ævum et Primogenitum Phœnicia numina, 34.
Africa ab Afrene quodam Abrahami filio dicta, 422.
Africanus quam texat chronologiam, 487.
Agamemnon, Platoni unde dictus, 518.
Agraulos Cecropis filia, cui homo immolabatur, 155.
Agrotes, Phœnicum deus, 35.
Alanæi cruda carne vescuntur, 274.
Alcæus maledicus, Ephori furta carpit, 467.
Alcibiades mysteria vulgavit, 62.
Alcimus resurrexit, 563.
Aleus Arcadiæ rex, 56.
Alexander Aphrodiseus fatum confutat, 268
Allegoriæ inventæ a Thabionis filio, 139. Græcis auctæ, 39. In sacris a Taauto adhibitæ, 40. Fictis numinibus divinitatem adimunt, 119 et seq. Quam parum viros sapientes decuerunt, 122. Improbatæ a diis, 123 et seq. probatæ ab iisdem, 125. In lege Mosis, 312, 370 et seq.
Altissimus, Phœnicius vir, 36.

Digitized by Google

Amazones sine viris, 277.
Amelius philosophus citat Joannem evangelistam, de Verbo, 540.
Amicitiæ divinæ felicitas, 2.
Ammoneorum commentarii. 32.
Amosis in Ægypto ἀνθρωποθυσίαν sustulit, 155. Mosis æqualis, 490, 493, 497.
Amphilochi oraculum, 61.
Amphitrite vis aquæ generativa, 111.
Anabis Ægypti pagus, 94. Anamis dicitur, 117.
Anaxagoras Mentem posuit, rerum effectricem, 504. Item, 750. Socrati hac in sententia explicanda non satisfacit, *ibid.* 760.
Anaximander de mundi ortu, 22. Stylorum solarium auctor, 504. Rerum principium esse vult infinitum, 748.
Anaximenes de mundi ortu, 22. Aerem rerum principium posuit, 748.
Andro de Pythagoræ prædictionibus, 464.
Androgyni ex mente Platonis, qui, 585.
Angeli, quales Eusebio, 326, 328. Hominum tutelares, 670, 689. Platoni male noti, 694.
Animantium diversæ proprietates, 273.
Animorum immortalitas, fidei Christianæ dogma, 13. Natura divina imagine consignata, 331. Vis et dignitas, *ibid.* 332. Medicos animorum quales esse oporteat. Quam mali medici philosophi fuerint, 389. Animi vis major in sicco solo, 399. Minor in fecundo, *ibid.* Animi immortalitas, et quædam quasi divinitas, Platoni expressa, 551, 809. Piorum post corporis obitum, sedes et præmium, 553. Improborum sedes, 554. Immortalitas ex Porphyrio, *ibid.* Ex similitudine cum Deo probatur, 555. Animi vis post mortem longe potentior, 556. Post mortem, judicium, pœnæ, præmia, 568, 577, 635. Notæ probitatis, et improbitatis etiam post mortem, 578. Culpa est, quidquid peccant homines, 601. Animi in feras transitus, ex Platone, 697, 698. Natura duplex, a Platone inventa, falsi convincitur, 700. Animi immortalitas Aristoteli non probata, 809 et seq. Animi natura secundum Stoicos, 821 et seq. Stoicorum de animo sententiam Longinus oppugnat, 822. Corporeus animus esse non potest, ex Plotino, 824 et seq. Quas partes habeat, 851. Quam principem facultatem, 852.
Annus septimus ab Hebræis observatus, 560.
Anobret nympha, Saturni conjux, 40.
Antæus, Libyæ ab Osiride præfectus, 46.
Antellus resurrexit, 563.
Anticlides scriptor, 157.
Antinous consecratus : sacræ ejus noctes : urbs illius nomine, 72.
Antiochus Herculis filius, 56.
Antipater æmulus Carneadis, 738.
Antiphanis fabula. Augur, 465. De libra, de rerum inventoribus, 476.
Anubis Osiridis filius, 46. Canino capite, cur, 49.
Apis, taurus, 47, 51. Eo mortuo quid Ægyptii, 51. Lunæ sacer : qua specie, 117. Ita dictus a Chenephre Ægypti rege, sub quo Moses, ab eodemque templo donatus, 433.
Apis inventor medicinæ, 475. Argivus rex, 499.
Apollo, frater Osiridis, 46. Unde dictus, 85, 112. Cur laurum sacram habuerit, 112. De ortu suo respondet, 123. De natura sua respondet, 125. De multiplici victimarum genere rituque respondet, 145 et seq. Dæmonibus sacrificandum respondet, 168. Post cædem Pythonis exsul novem magnos annos, 188. Delphicum oraculum post 9 exilii annos recipit, *ibid.* Branchides de Pane respondet, 190. Didymæus, 61. De deorum curis amoribusque respondet, 192. Delphicus seu Pythius, 204 Clarius, 205. De Atheniensibus liberis a Minoe mactandis respondet, 209. Carnius Heraclidis respondet, 211. Crœso respondet, 211, 212. Delphicus Atheniensibus, urgente Persa, 216. Lacedæmoniis eodem tempore, 219. Cnidiis urgente Harpago, 220. Lacedæmoniis adversus Messenios, 221. Messeniis contra Lacedæmonios, *ibid.* Lycurgo de legibus consuleuti, 222, 223. Ægiensibus, 224. Atheniensibus æstus nimii tempore, bibendum, 225. Ergino liberis carenti, *ibid.* Antiocho, ut Thasum petat, 226. Cætera vide in voce *Oracula*. De templi sui conflagratione respondet, 238. Judæos laudat, 412, 413. Pythius, Samiis a Teracle, et Theodoro factus, 482.
Apollonii Tyanei locus de sacrificiis veri Dei, 150.
Aqua variis symbolis adumbrata, 111.
Arabes ἀνθρωποθύται, 163.
Arati locus de uno Deo universi conditore, 666. Item, 674.
Arcades ἀνθρωποθύται, 156.
Arcæ Noemiticæ pars aliqua, ubi servetur, amuleti loco, 414. Qui meminerint, *ibid.*
Arcesilas secundæ Academiæ dux, 726. Assensionem rebus in omnibus inhibebat, *ibid.* Quos præceptores habuerit, 729, 731. Singulorum ex ingenio mutuatus aliquid, *ibid.* Versatilis ac multiplex, *ibid.*, 730 et seq. Auditu aspectuque jucundissimus, 730. Pyrrhonius vere fuit, nomine solo Academicus, 731. Zenoni perinfensus, *ibid.* Ejus comprehensionem oppugnabat, 733.
Archelaus Anaxagoræ discipulus, Socratis præceptor, 504.
Archias, interfector Archilochi, Delphico templo pulsus a Pythia, 228.
Archilochus, Telesiclis filius, a Pythia laudatus, 227. Tractatus ab Oenomao, 228 et seq. Musarum cliens, *ibid.* Ab Archia interfectus, *ibid.* Pariorum coloniam in Thasum deducit, 256.
Architecti ubi nulli, 277.
Aretades de fortuita rerum convenientia, 467.
Argarisis, id est mons Altissimi, 419.
Argei qui, 160.
Aridæus post mortem punitus, 669.
Aristæus de Scripturæ versione, 330. De ejusdem allegoriis, 370 et seq. De aquis Hierosolymitanis, 433.
Aristippus docuit ea tantum comprehendi quæ patimur, in quo ab Aristocle refutatur, 764 et seq.
Aristippus Cyrenæus Lacydis discipulus, 736.
Aristobules ἰδιος, 155.
Aristobulus de Verbo quid senserit, 321. Quid de rebus corporeis Deo attributis, 376. De Græcorum philosophia ex Hebræis, 663.
Aristoclis Peripatetici locus de Platonica philosophia, 510. Alius, adversus Xenophanem et Parmenidem, qui sensibus vim omnem eriperent, 756. Alius adversus Scepticos, 758 et seq. Alius adversus Aristippum, ea tantum quæ patimur, comprehendi posse statuentem, 764. Alius adversus Protagoram et Metrodorum solis credentes sensibus, 766. Adversus Epicureos voluptatem pro fine statuentes, 768. De Aristotele, ejus moribus, et uxore Pythia, 791, 792, 795.
Aristomenes, 300. Lacedæmonios Jovi immolavit, 157.
Aristophanes Judæorum meminit, 458.
Aristoteles de fine quid sentiat, 269. Judæorum meminit, ut testatur Clearchus, 409. Dialogum scripsit, 409. De rerum inventoribus scripsit, 476. Epicuro ambitiosus nepos, Timæo despicatissimus, Aristoxeno semper laudatus, Alexino et Eubulidi ridicule traductus : Demochari proditor, et adulator, 791. Cephisodoro voluptarius, Lyconi superstitiosus et sordidus, Aristocli defensus, 792. Pythiadem sororem Hermiæ uxorem duxit, 793. De boni fine quid sentiat, 793. In finis ratione, ab Attico refellitur, 794 et seq. Vulpes, Plato aquila, 795. De virtute exiliter loquitur, 795. Hac in re, conciliari cum Platone non potest, 797. De Providentia quid senserit, in quo refellitur ab Attico, 798. Corpus non patibile fabricatus est, 801. Quam cœlestibus in rebus a Platone dissentiat, 806. Quintum corpus invexit, quod ab Attico refellitur, 807. De animorum immortalitate, a Platone dissidet, 809. Mentem immortalem ponens, sepia est, 810. Mentem sejungit ab animo, *ibid.* Oppugnatur a Plotino, animorum immortalitatem defendente, 811 et seq. Entelechiam animum esse dicebat, in quo refutatur ab eodem, *ibid.* Multiplices causas assignans, ab eodem arguitur, 814. Ideas oppugnans ab eodem reprehenditur, 815.
Arius Heracleopolites, 41.
Arius Didymus, adversus Stoicos, de Deo et universi molitione perperam philosophantes, 817 et seq.
Armacales fluvius ab Euphrate ortus, 457
Armeni quales in homicidas, 276.
Aromata unde dicta, 29.
Arsalus, Arytus, et Tosibis a Solymis culti, 188.
Arsepedonaptæ, genus Ægyptiorum, 472.
Artapanus de Abrahamo, 420. De Josepho, 429. De Mose, 432.
Aruspicina a Turcis orta, 475.
Asbolus Græcis, Chumus Phœnicibus, 419.
Ascalonitæ columbis abstinent, 398.
Asitus philosophorum vitam scripsit, 493.
Astarte, Cœli filia, 57. Taurinum caput pro insigni gestat, 58. Eadem quæ Venus, *ibid.*
Asteria, Hyperboreum vates. 225.
Astibares Medorum rex, Nabuchodonosoris æqualis, 454.
Astra olim sola pro diis culta, 87. Quo sensu a Deo posita dicantur in signa, ex Origene, 281 et seq. Maxime, 286, 290.
Astra a Deo condita dii non sunt, nec causæ rerum, ex Philone, 704. Cujus naturæ, situs, figuræ, magnitudinis, 836-839, 846, 847. Unde lucem accipiant, 847. Quo intervallo cursus absolvant suos, 849. Divina Platoni, 702.

Digitized by Google

Astrologiam Abrahamus Ægyptios docuit, 418. Ægyptii cæteros, 475.
Astromantiam Cares docuere, 475.
Athenienses ἀνθρωποθύται, 156. Liberos Minoi mactandos mittebant, 208, 209 et seq. Ligneo muro salutem quærere jussi, 216. Sero historiæ operam dederunt, 479. Draconis legibus nihil antiquius habuerunt, *ibid.*
Atlantii quales theologi, 57.
Atomi ab Œnomao derisæ, 257. A Dionysio Alexandrino vehementer oppugnatæ, 773. 781.
Atossa Persarum regina, 476.
Atri populi, quam infensi furto, 276.
Atteus Platoni, unde dictus, 518.
Attici philosophi locus de tripartita Platonis philosophia, 509 Alius adversus Aristotelem, a Platone in finis ratione dissidentem, 794 et seq. Alius adversus eumdem, de Providentia male sentientem, 798 et seq. Alius adversus eumdem, cœlestibus in rebus a Platone dissidentem, 806, 807, 808. Alius adversus eumdem de animorum immortalitate dubitantem, 808 et seq. Alius adversus eumdem, multiplices causas assignantem, 814. Alius adversus eumdem Platonis ideas illudentem, 815 et seq.
Attidis et Cybeles fabula, 58.
Attis ἀλλητοφάνται Porphyrio, 110. Sed male, 120.
Augur, Antiphanis fabula, 461.
Auguriorum vanitas a Mosomamo Judæo probata, 408, 409. A Phrygibus orta, 475. Item ab Isauris et Arabibus, *ibid.*
Aurum et argentum, terræ vitio, sata, 99. Auri metalla Cadmus reperit, 476. Aurum, argentum, æs, quibus admista hominibus, 613, 672. Aurum pro Spiritu sancto, 672.
Avaris, sive Abaris, in Ægypto, 501.
Aves Hebræis quo delectu, 372.

B

Baalitis, dea Bybliensium, 38.
Baau Phœnicibus nox, 34.
Babylon a Nabuchodonosore condita, 457.
Babylonii reges, a Nabopallassaro ad Cyrum, ex Josepho et Beroso, 455. Item, ex Megasthene, 457.
Bacchus ab Ægyptiis ad Græcos ab Orpheo traductus, 47, 48. Osiridi geminus, 48. Nascitur. Vinum ac cerevisiam reperit, 53. Duplex, Sabazius vetustior; Semele natus junior, *ibid.* Sileno pædagogo usus, *ibid.* Bimater cur, *ibid.* Ferulam cur invenerit, *ibid.* Trietericis sacris cultus, 53. Mænoles, 62. A Titanibus discerptus, 64, 65, initio. Ἀλλητοφάνται Porphyrio, 109. Muliebri specie, et cornutus, *ibid.* Ad solem refertur, 27. Item, 113. Sol tamen esse non potuit, 120. Omadius, cui homo immolatus, 155. Lesbiis ἀνθρωποθυσίᾳ cultus, 157. Phalleno capite cultus a Methymnæis, 233.
Bactrii senes adhuc vivos canibus objicere soliti, 12. Quibus uxoribus usi, 276.
Bætylia quæ, 37.
Bætylus Cœli filius, 36.
Bardesanes adversus fatum disputat, 273.
Baris Ægyptia navis, 198. Mons Armeniæ, ubi arcæ Noemiticæ reliquiæ, 414.
Basilea Cœli filia, Rheæ soror, 57
Βασίλειον quid, 115, 116.
Bassara, Esau conjux, Jobi mater, 430.
Beatitudo cum cupiditatibus esse non potest, 587, 592. Improborum cui similis, *ibid.* Vera in quo sita, ex Hebræorum sensu, 511. Aristotelica quam levis, 794.
Bellum Phocense sacrum, 392.
Bellum homini gerendum cum suis cupiditatibus, 600
Berosus Chaldæus diluvii et arcæ meminit, 414. De captivitate Judæorum sub Nabuchodonosore, 455. De Babylonis regibus a Nabopallassaro ad Cyrum, *ibid.* De Judæorum captivitate ad Cyrum, 435.
Beruth, Phœnicia mulier, 36.
Berytus, urbs Neptuno Cabirisque sacra, 38.
Bœotia quondam oraculis inclyta, 205.
Boni a malis vexantur, salva Providentia, 678, 590. Mala cum malis subeunt, 596.
Bonum a Cleanthe descriptum, 679.
Borsippum oppidum obsidet Cyrus, 456.
Brachmanæ quales, 575.
Branchidæ Apollinis oraculum de Pane, 190
Brathy, mons, 34.
Britanni viri plures, cum uxore una, 277.
Britannicæ insulæ heroum, 207.
Busiris Phœniciæ ab Osiride præfectus, 46.
Busirites, Ægypti præfectura, 94.
Busygia, 359.
Byblus a Saturno condita, 37.
Byssina vestis, inventum Semiramidis, 476.

C

Cabiri, Dioscuri, et Corybantes, iidem, 36, 38, 39, 65. Ubi de Cabirico sacro, 159.]
Cadmus litteras in Græciam intulit, 475. Lapicidinam invenit, 476. Auri metalla reperit, *ibid.* Milesius, *ibid.*
Cain, id est *æmulatio*, 518.
Calani Judææ populi, Judæorum majores, ex Aristotele, 409.
Callimachus Colophonius scriptor, 491. Poeta de hominis luto, 673.
Callistratus, mercator Ponticus, 244.
Callithyia Junonis Argivæ sacerdos, 99.
Camarina Babyloniæ urbs, 418.
Capræ divinatrices, 26.
Cares astromantiam docuere, 475.
Carneades et Clitomachus tertiæ Academiæ duces, 726.
Carneades qualis in disputando, 736, 737 et seq. Fuse, ex Numenio. Antipatrum adversarium habuit, 738. Mentorem et discipulum habuit et adversarium, *ibid.*
Carthaginienses ἀνθρωποθύται, 156, 160, 161. Quadriremem invenerunt, 476.
Caspii senes mortuos feris objicere soliti, 11.
Cassius mons, 34.
Castalius fons ubi, 205.
Castores qui sint, 847.
Casus quid, 269, 270, 271.
Causæ quot ex Aphrodiseo, 268.
Cecilius Menandri furtum deprehendit, 465.
Cecrops ante Trojam, ann. fere, 400. Ex Porphyrio, 486. Græcis diis vetustior, *ibid.* Qua ætate Africano, 489, 490.
Cephisidorus Isocratem defendens, Aristotelis nomine Platonem lacerat, 731.
Cerberus ad Solem relatus, 113. Ad frugum productionem relatus, 110. Malus dæmon in aqua, terra, aere, 175. Ægyptiis ad Græcos, 480.
Ceres, Δημήτηρ, olim Γημήτηρ, 89. Qui differat ab Ope, 109. Ad Lunam relata, 113. Hecate, 201.
Cessa urbs Ægypti, 431.
Cestus inventi ab Amyco, 476.
Chæremon, scriba Ægyptius, 198.
Chaldæopolis, urbs Babyloniæ, 418.
Charito et Melanippus amicissimi, 233.
Chii hominem Baccho immolabant, 155, 165.
Chiron ἀνθρωποθυσίας cultus, 157.
Chna, primus Phœnix vocatus, 39.
Chœrilus poeta Judæorum meminit, 412.
Christiani, temerariæ fidei accusati, 3. Christianis quid a gentilibus objiceretur, 4. Quid Hebræis, 5. Qui fuerint, unde, *ibid.* Deum in se habitantem habent, 170. Dæmones contemnunt, *ibid.* Religionem suam fato non debent, 253.
Christus vera multa prædixit, 7. Verbum pacem attulit publicam, 10, 179. Gentium feritatem sustulit, 11. Dei cognitionem intulit : pravitatis genus omne rescidit, 12. Item, 13. Ἀνθρωποθυσίων exterminavit, 164. Dæmonum terrorem sustulit, 170. In suis habitat, *ibid.* Deos expulit, 179. Post mortem vivere se probat, 180. Oriens cur, ex Philone, 533.
Chronologia profanorum theologorum quam recens, 469, 470, 471. Orphei, Lini, Musæi, septem sapientum, sub Cyro, 470. Eusebii peculiaris et propria quæ, 483, 502. A Tiberio ad II Darii, anni 548. 483. Quæ, juxta Africanum, 487. Secundum Tatianum, 491. Secundum Porphyrium, 485. Secundum Clementem Alexandr., 496. Secundum Josephum, 500. Judicum et Regum Hebræorum, 502.
Chrysippus libertatem ex parte tollit, 255, 257. Confutatio ab Œnomao, *ibid.* A Diogeniano, 262, 263. Quomodo fatum statuat, 263.
Chrysor. Phœnicibus Vulcanus, 35.
Cinyras Veneris amasius, 63.
Cippi et virgæ pro simulacris olim, 33, 35.
Cippus aureus in templo Jovis Triphylæi, 60.
Circumcisio Ismaelitarum, die 13, 293. In Abrahamo cœpta, quo fine, 309, 310. Accipitur a Sicimitis, 428. Recipitur ab Æthiopibus Mosis hortatu, 433.
Cirrhæus tripus, 61.
Clarius Apollo, 61.
Clarus, et Claria, 204, 205. Lapidosa.
Clearchus l. I *De somno* Judæorum meminit, 409, 410.
Clementis Alexandrini locus ex *Protreptico*, 61. De Græcorum orgiis atque mysteriis Ejusdem loc. ex *Protreptico*, de templis et sepulcris idololatrarum, 71. Indidem, de veter. ἀνθρωποθυσίᾳ, 157. Ejusdem I *Strom.* de iis qui Judæorum meminerunt, 410. *Strom.* VI, de Græcorum furtis. 461 et seq. De iis quæ a barbaris Græci acceperunt. 475. Chronologia, 496. De Hebræorum Græcorumque consensu, 668. Alius de ideis, 548, 549.

Digitized by Google

Cleodemus vates, qui et Malchan, de Judæis scribit, 422.
Cleolaus, Herculis filius, 55.
Cleomedes pugil, de quo multa, 230.
Clitomachus et Carneades, tertiæ Academiæ duces, 726.
Cneph, effectrix ratio Ægyptiis. Qualis, 115, 41.]
Cnidii oraculo delusi, 220.
Cœlus Terræ frater, 36. A Saturno filio exsectus, 38.
Cœlestis terra etiam Platoni nota, 564.
Cœli natura quæ, 845.
Colpias ventus, 9.
Columbæ Ascalonitis olim intactæ, 398.
Commagene Syriæ oppidum, 447.
Comprehensio adversus impugnatores defenditur ex parte, 256, 257. Stoicis attributa, 733. Ab Arcesila vehementer oppugnata, 733.
Conon Judæorum meminit, 458.
Constantia in virtute retinenda, nullo mortis metu frangi debet, ex Platone, 652. Item 655 ex eod. Item, 658. Item, 659.
Cordyæorum mons, ubi arcæ Noemit. reliquiæ, 414.
Corpus hominis, quomodo tractandum, 332. Quo sensu Deo tribuatur, 376 et seq.
Corybantes, Cabii et Dioscuri, iidem, 36. Illorum orgia, 65.
Cretenses leges a Platone laudantur, 589.
Crocodilus Solis, navigium deferens, 115.
Crœsus illusus ab Apolline, 211, 212. Testudinem coxit, 212.
Ctesias plagiarius, 467.
Ctesippus, Herculis filius, 56.
Curetes occasionum symbola, 114. Pueros Saturno immolabant, 156.
Currus Persarum inventum, 476.
Cybeles et Attidis fabula, 58.
Cyclici poetæ, 39.
Cyclopum solum inaratum ac sterile, 598.
Cydippus Mantinensis *De rerum inventoribus*, 476
Cynopolites Ægypti præfectura, 94.
Cypselus, Corinthius tyrannus, a Pythia laudatus, 233.
Cyrus mulus dictus, 213.
Cyrus Nabonnidum vincit, et Babylonico imperio spoliat, 456. Olympiade LV regnat, omnium chronologorum consensu, 488.

D

Dædala, festum cur institutum, 86.
Dædalus Ægyptium labyrinthum imitatus, 481. Quam laudatus, *ibid.*
Dæmones placati a profanis, 141. Quinam, et unde dicti nostris, 142. Pro diis habiti, 153. Mali quales, 171. Hominum vitiis lenocinantur, 172. Deos summumque Deum eidem crimini subjiciunt, *ibid.* Divinitatem affectant, 173. Vaporibus et nidore delectantur, et saginantur, *ibid.* Maximi et principes, qui, 174. Quomodo a sacerdotibus abigerentur, 174. Sanguine et sordibus delectantur, *ibid.*, 181. Quibus artibus Divinitatis opinionem expresserint, *ibid.*, 182. Mali oraculorum auctores, 184 et seq., 188. A magis sollicitati, 199. Ad magiam impellunt, 202. Morti obnoxii, 205. Hebræis noti, 528. Dæmon, lapsus a cœlo, 328. Juste damnatus, 329. Dæmones aliquot relicti ad probandam hominum virtutem, *ibid.*
Dagon frumenti repertor et præses, 36, 37.]
Daimachus scriptor, 464.
Damasus scriptor, 466.
Damnameneus et Telmis ferri repertores, 475.
Darii annus II in olympiadis LXV primum, 483. Idem qui Hierosolymitanæ vastitatis, 709, *ibid.* Ab eodem anno ad I olympiad. anni 250, *ibid.*
David Salomoni filio materiam ad templum comparat, ex Eupolemo, 447.
Decani in zodiaco, 278. De eorum natura Plato disputat, 549. Dei ἀτρεμοῦσαι ac κροῦσαι esse non possunt, 695.
Delos temperandi ferri rationem invenit, 475.
Delphicum oraculum ter incensum, 134.
Demaratus scriptor, 157.
Demaroon, Cœli ex concubina filius, 37, 38.
Demetrius Phalereus, Ptolemæi bibliothecarius, 550. Scribit ad Ptolemæum, de Scripturæ sacræ quærendis interpretibus, 551.
Demetrius apud Polyhistorem Jacobi meminit, 422. Meminit Abrahami, Isaaci, Mosis, Sephoræ, etc., 439.
Democritus de mundi ortu quid senserit, 23. Felicium imaginum occursum optabat, 206. Libertatem tollebat, 235, 257. De suis ipse peregrinationibus loquitur, 472. individua corpuscula rerum principia esse voluit, 749
Derbices olim senes immolare, et vorare soliti, 11.
Desius mensis, cujus die 17 diluvium, 414.
Deus peccati auctor non est, 230, 251. Præscientia sua nullam affert necessitatem, 287 et seq. Mundum obsequentem habet, 315. Quanto æquius hominem, *ibid.* Mundum creâvit sine materia, 333, 337. Qualis Hebræis, 365. Perpetuo habendus in memoria, 373, 374. Quo sensu membra et corpus proprie habere dicitur, 376. Stare, descendere, qui dicatur, 377. Mundi creator, 384. Hominibus ut liberis utitur, 386. Rex est, 386. Improbos et tyrannos cur toleret; 391, 392, 393, 394. Opera tantum primaria curare videtur Philoni, 395. Cur Hebræis Eloim, 517. Nomen tetragrammaton, ex VII vocalibus compositum habuit, 519, 520. Solus tantum est, 524, 525, 526, 527, 529. Longa cum eo consuetudine cognoscitur ex parte, 530. Unus etiam Platoni serio scribenti, *ibid.* Superbum relinquit, 531. Deus primus, secundus, tertius, 536, 537. Primus agricola est, secundus plantator, 538. Trinus Platoni adumbratus, 541. Bonus etiam Platoni, 542. Item Numenio, 544. Animus est, mundum etiam regens, quotuplex Platoni, 625 et seq. Bonorum auctor, non malorum, 644. Multiplices formas non induit, 644. Unus ab Orpheo celebratus, 664. Ab Arato, 666. Unus a pluribus profanis agnitus, 678. Videt omnia, 683. Ex Diphilo, omnia novit, ac de sceleribus pœnas exiget, 683, 684. Omnia molitur, ac regit, 686. Omnia potest, *ibid.* Nulla certa forma, 689. A creaturis omnibus timetur, *ibid.* Qualis Stoicis, 817.
Deuterotæ Hebræorum, 513.
Dialectica Hebræorum qualis, 513.
Diana Taurica, ἀνθρωποθυσία culta, 157.
Dianæ septem Astartes filiæ, Titanides, 37.
Dichordum Assyriæ reperere, 476.
Didymeus Apollo, 61.
Didymi locus de Platonicis ideis, 545.
Dii, θεοί, a verbo θέειν, *currere*, 29. Ex bestiis facti, 49. Ex creaturis omnes, 121. Poetarum fabulas approbant, 123. Iidem contrarias philosophorum explicationes probant, 125. Quadruplici genere universe comprehensi, 141. Dæmones erant, 153. Nulli boni, qui malis faverent, 165. Ex humanis cupiditatibus ficti, 183. Quibus quoque delectentur, 129. Cantionibus magicis coguntur, 193, 194. Ut solvantur a magis, precantur, 195. In suis imaginibus ligantur, et quomodo, *ibid.* Nube inclusi ad magos venire soliti, 195. Quomodo solvantur, 196. Demulceri cogique non possunt, 199. Pro diverso populorum ingenio diversi, 679. Si bruta pingere possent, ab iis dii propria eorum forma pingerentur, *ibid.* De diis variæ philosophorum pugnantesque sententiæ, 753.
Diiphilus, Cypri rex, ἀνθρωποθυσίαν sustulit, 155.
Diluvium Noemiticum a Beroso Chaldæo et ab aliis memoratur, 414. Tempore Sisithii regis, *ibid.* A Saturno prædictum, *ibid.* Die 15 mensis Desii, *ibid.* Ogygium sub Ogyge a Pheroneo, quot annis ante olympiad. I Africano, 488.
Diluvium Platoni quatenus notum, 587.
Dinarchus plagiarius, 466.
Diodori locus de mundi ortu, 19. De Iside et Osiride, luna et sole, 27. De Ægyptiorum theologia, 45 et seq. De Græcorum theologia, 52 et seq. De Atlantiorum theologia, 57. Ex Evemeri *De diis* historia. De Ægyptiorum allegoriis, 88 De Carthaginiensium ἀνθρωποθυσίᾳ, 161. I *Biblioth.* de iis quæ a barbaris Græci acceperint, 480.
Diogenes Apolloniata, de mundi ortu quid senserit, 25.
Diogeniani locus adversus divinationem, 136. Adversus fatum, 262.
Diomedi homo sacrificatus Salamine, 155.
Dione, Cœli filia, 37.
Dionysii Halicarn. locus, ex lib. II *De prisca Romanor. theologia*, 78. Alius de Pelasgorum et Romanor. 158
Dionysius Alexandrinus de materiæ creatione disputat, 383. Adversus Epicureos Providentiam tollentes, 772 *usque ad fin. lib.* XIV.
Dionysius, Siciliæ tyrannus, quid de tyrannide senserit, 391.
Dioscuri, Cabiri et Corybantes, iidem, 36.
Diphilus comicus, de Dei oculo futuroque judicio, 683.
Divinatores quibus artibus uti soliti, 132. Cum sine amphibolia loquuntur, aut falsa prædicunt, aut raro et casu, vera, 133. *Vide* Oracula. Cur alienis potius quam suis prodesse viderentur, 134. Capti, suas ipsi technas prodidere, 135 A Peripateticis aliisque philosophis irrisi, 136. A Diogeniano graviter accusantur, 136. Raro, et casu vera prædicunt, 137. Ut vera prædicant, nocent potius quam prosunt, 138. Se mentiri fatebantur, 241.
Dium, urbs in Creta, 226.
Dodonæum æs, 61.
Dodonæus Apollo, 134.
Dorotheus, scriptor, 157.
Dosidas scriptor, 157.

Digitized by Google

Draco paulo ante Pisistrati tyrannidem, 479.

E

Ecclesia, quam inconcussa, 7, 9.
Echinades insulæ, 206.
Eetio, oraculum accipit a Pythia, 224. *Vide* Cypselus.
Eleatica philosophia, 471. Omnia unum esse docet, 725.
Eleazarus summus pontifex Judæorum, ad Ptolemæum regem scribit, 353. Septuaginta Interpretes ad eum mittit, 354. Eos de Scripturæ allegoriis monet, 370.
Electryo Persei et Andromedæ filius, 54. Alcmenæ pater, *ibid.*
Elephantinopolitanum simulacrum, 116.
Eleusiniorum ministri qua forma, 117. *Vide* Mysteria.
Eliæ prophetia ab Eupolemo singulari libro celebrata, 447. Eliun Phœnicius vir, 36.
Eloim, id est Saturnii, Phœnicibus, 37. Deus Hebræis, cur, 317.
Emmor Sicimita, circumciditur, occiditur, 428.
Empedocles quid de mundi ortu senserit, 24. Metonis filius, 4. Elementa rerum principia esse voluit, 749. Versu scripsit, *ibid.*
Enoch, id est divina gratia, 308. Primus inventor astrologiæ, 419.
Enos laudatur, 306. Cur verus homo, 307. Qui differat ab Adam, *ibid.* Item, 516. De ente pugnantes veterum philosophorum sententiæ, 725.
Ens verum Stoici corporeum esse voluerunt, 819.
Entelechia Aristotelis, a Plotino impugnata, 811. Item a Porphyrio, 812, 813.
Enyalius Jupiter, 416.
Epeis Ægyptius hierophanta, 41.
Ephorus scriptor, 415. Plagii reus, 464, 467.
Epicharmus Pythagoreus, poeta, de Dei scientia, 674. De ratione et Verbo, 682.
Epicurus, de mundi ortu quid senserit, 24. Sectatores habuit doctrinæ suæ tenacissimos, 727. Democriti atomorum amator, 749. Ab Aristocle confutatur, 770.
Epimenides Cretensis, purgationum auctor, 226.
Epistolarum conficiendarum inventrix Atossa, Persarum regina, 476.
Equi Thracii laudatissimi, 224.
Erechtheus Proserpinæ filium immolavit, 157.
Erginus, prolis causa Pythiam consulit, 125.
Esau Jobi pater, 430.
Essæi, sive Esseni, quales ex Philone, 379 et seq. ad 384. Item ex Porphyrio, 404. Romano bello, fortes in cruciatibus, 407.
Ethica Hebræorum qualis, 511, 512.
Eugrammo Cyrenæus plagiarius, 462.
Eva in Bacchi orgiis inclamata, 62. Cum aspiratione, *Serpentem* significat, *ibid.*
Evander Lacydis discipulus, et successor, 736.
Evangelium, quid sit, quamque dives, 2.
Evelpis Carystius, 155.
Evemerus, historicus et theologus, 59. Judæorum meminit, 458.
Eupolemus de Judæis et Abrahamo scripsit, 418. De Eliæ prophetia librum scripsit, 447. De Mose, Jesu, Samuele, Saule, Davide, Salomone, scripsit, *ibid.*, 448, 449. De Salomonis templo fuse, 449, 450, 451. De Hierosolyma et templi supellectile, 451. De Jeremia propheta, 454.
Euripides quis, 227, 228. In arce mensam habuit, 228. Regibus placuit, *ibid.* Macedonibus charus, *ibid.* Melanippen scripsit, 466. Melanippen, 20. Anaxagoræ discipulus, 504.
Eusebius secundum principium male posuit, 320. Imo minus eo, a quo missum est, 321. Arianizat, *ibid.* Item, 325. Peculiarem chronologiæ rationem instituit, 483, 502. Quem ordinem his in libris tenuerit, 788, 789.
Euthycles Locrus, pugil, 252.
Evilmaluruchus, Nabuchodonosoris filius, 455. Neriglisaræ, mariti sororis suæ, insidiis perit, *ibid.*, 457.
Ezechielus, poeta iambographus, de Pharaone et Judæis copiose scribit, 437. Paschatis et agni Paschalis meminit, 443.

F

Fabulæ ad rerum naturalium rationes traductæ, 74. Ab initio. A Romanis quatenus receptæ, 78, 79. Græcæ a Porphyrio quemadmodum explicatæ, 97-115. Græcæ ἀλληγορούμεναι refelluntur, 119. Quam parum viros sapientes deceuerint, 122. A diis ipsis probatæ et confirmatæ, 123. Infantibus puerisque tradendæ, 575. Quales esse debeant, 576. De diis rejiciendæ pleræque, 641-647, 649.
Fatum, Cœli filia, 37. Diis ipsis potentius, 238. Ab Eusebio graviter confutatur, p. 242-254. Item ab OEnomao, 253 261. Item a Diogeniano, 262-267. Item ab Alexandro Aphrodiseo, 268-275. Item a Bardesane, 273-281. Item ab Origene, 281-296. Tollit philosophiam, religionem, pœnas, præmia, sollicitudinem, obedientiam, 243, 244, 260. Libertatem omnem eripit, 244, 258, 266. A natura diversum, 246. Deum tollit, 252. Christianam religionem non continet, 253. Pœnarum æquitatem tollit, 260. Laudis jus omne tollit, *ibid.* Homeri versibus probatum a Chrysippo, 262. Idem confutatum a Diogeniano, *ibid.* παρεμπτωσις, et ειμαρμένη, 263. Ad causam efficientem revocatur, 268. Idem cum natura, 270. Diversis diversarum gentium moribus refutatur, 274. Christianam religionem funditus evertit, 281. Precum vim omnem elidit, 282.
Ferrum a Telmi et Damnameneo repertum, 475. Delas primus temperavit, *ibid.* Noropes primi purgarunt, 476.
Fides temeraria, Christianis objecta, 3. Simplex et docilis quam necessaria, 14. Etiam in aliis artibus, 15. Platoni probata, in junioribus maxime, 573. Eidem virtutum maxima, 574. Habenda rebus ad animum pertinentibus ex eod., 575.
Finis ratio quæ diversis in rebus ex Aristotele, 269. Ad naturam, vel rationem pertinet, *ibid.*
Fontes fatidici, 61.
Fortuna, seu casus, qualis, et in quibus, 269, 270, 271.
Furtum invisum Seribus, 274. Artis, 276. Bactris, *ibid.* Quibus non invisum, *ibid.*

G

Galeæ Judæorum, equina ora, 412.
Γαλάτγαιον Mercurius, 91.
Galli ἀνθρωποβόται, 160. Olim adolescentes pro puellis matrimonio jungebant, 277.
Geli populi, 275. Viri mulierum, hæ virorum muneribus funguntur, 275.
Geloi Siciliæ populi, 233.
Genethliacorum dicta, 294. Confutantur, *ibid.*
Gentes moribus, studiisque diversæ, 274, 293.
Genus et Progenies Phœnicia numina, 34. Liberos habuit Lucem, Ignem, Flammam, 34
Geometræ ubi nulli, 277.
Geometria ab Ægyptiis, 475
Gerandryon quid, 61.
Germani olim strangulatione crebro pereuntes, 277.
Græci ab Ægyptiis Bacchum, Herculem aliosque heroas mutuati, 48. Theologi quales, 52. Omnes ἀνθρωποβόται, 156, 164. Alienorum scriptorum fures, ex Clemente, 462, 463. Ab immani æstu Æaci precibus liberati, 463. Fures ex Porphyrio, 464, 465. A barbaris accepere quamplurima, 472, 473-483. Litteras a Phœnicibus, 473. Hebraicis persimiles, 474. Infesto cœlo laborant, 477. Litteras sero et historiam acceperunt, *ibid.* Nullum Homerica poesi antiquius scriptum habuere, 478. Historici primi, Cadmus Milesius, et Acusilaus Argivus, paulo ante Persicam expeditionem, 478. Scriptores, quam sese mutuo vellicent, *ibid.* In tabulis publicis admodum negligentes, 479. Cur tantopere in historia dissideant, causæ duæ, *ibid.* Quam multi Ægyptum petierint, 480, 481, 482. Cerberum et totam inferorum fabulam ab Ægyptiis accepere, *ibid.* Hebræos præceptores habuere, 460, 461, 663, 668 et seq.

H

Harpe Thracum inventum, 475.
Hebræi, Græcorum philosophorum præceptores, 460, 461, 663, 668. Ex Clemente Alexandr. Quam inter sese consentiant, 719, 720.
Hebræi jure a nobis præpositi gentilibus, 301, 468. Mundi auctorem cognovere, *ibid.* Animum spreto corpore coluerunt, 502. Ante Mosem et Judæos, pii, 304. Ab Hebero dicti, *ibid.*, 520. Præcipui ad Mosem usque, 506 et seq. Audiendi in rerum suarum historia, ut alii in sua, *ibid.* Veteres illi, Judæi non fuere, 309. A transeundo dicti, *ibid.* Creationem Deique providentiam agnoscunt. 317-319. Angelos agnoverunt, 326, 327. Dæmones agnoverunt, 328. De natura hominis quid sentiant, 330. Quam sanctis legibus a Mose instituti, ex Philone, 357 et seq. *Vide* Judæi Quæ crimina morte puniant, 357. Vota quam sancte impleant, 358. Ad humanitatem ut instituti, *ibid.* In Sabbato quam religiosi, 359. Quam legum suarum periti, 360, 363. Annum septimum ut observarent, *ibid.* Rempub. habuere θεοκρατουμένην, 361. Quam legum suarum tenaces, 364. Sacerdotes judices habuere, *ibid.* De Deo præclare sentiunt, 365. Quales in sacrificiis, *ibid.* Quales in nuptiis, 366. Quales in funeribus, 367. Quid a liberis erga parentes exigerent, *ibid.* Quales adversus advenas. *ibid.* Ad mortem legum suarum tenaces, 368. In bruta ipsa perhumani, *ibid.* Dei homines ab Ægyptiis appellati, 372. Quam ab aliis gentibus separati, 371, 372. Quo delectu axium aliis veseerentur, aliis abstinerent 372. Cur

Digitized by Google

animantibus usi, quibus fissa ungula, 375. Cur ruminantibus, *ibid.* Jugem Dei memoriam habere debuerunt, 573, 574. Mures et mustelas immundas ducebant, 374. In sacrificiis, mansuetas animantes adhibebant, 375. Litteras XXII habuere, quibus nominibus, quo significatu, 474, 519. Pastores et reges in Ægypto, 500. Hebræi judices numerantur, 502. Reges numerantur, 503. Platonicæ philosophiæ fontes, 509. Quales in mortali philosophia, 511. Quales in dialectica, 513. Deuterotas habuere, *ibid.* Quales in versibus, 514. Quales in rerum nominibus, *ibid.*, 516. Item, 518. Quid de vero homine statuant, 309, 507. Virum nominant, *Is.*, 517. Cur Eloim Deum appellarint, *ibid.* Septem vocalibus nomen Dei tetragrammaton expressere, 519. Quales in physicis, 521. De vero ente quid senserint, 523. Verbum divinum agnoverunt. *Vide* Verbum, et 532, 553, 554. Laudati ab Orpheo, 665.

Hecatæus Abderita de Judæis loquitur, 408. Milesius, 466.

Hecate ad lunam relata, 113. Alba veste, aureis sandaliis, facibus, calatho insignis, *ibid.* Dæmonum princeps, 126. Obscenis amoribus lenocinata, *ibid.*

Hecate et Serapis, dæmonum principes, 174, 175. Hecate, de se ipsa oraculum edit, 191. Cogi se cantionibus fatetur, 193. Simulacri sui formam præscribit, 200. Item aliam, 201. Ubi se Cererem ostendit. Quibus symbolis gaudeat, 202.

Hector Platoni unde dictus, 517.

Hegesarchus pugil, 266.

Heliopolis Mnevin et Apin consecrat, 117. Libidinibus infamis, 162.

Heliopolis Sipparorum, 414.

Hellanicus scriptor, 415. Plagiarius, 466.

Heraclidæ quo successu Peloponnesum repetant, 210 et seq.

Heraclitl de ingenio dictum, 399. De igne rerum principio sententia, 748.

Hercules Ægyptius, 48. Græcus, qualis fuerit, 54 et seq. fuse. Unde dictus, 112. Ad solem relatus, quomodo, *ibid.* Sol esse non potest, 120. διθυραμβοτυπτειν in Italia sustulit, 160. Hortum habuit calidosque fontes in Trachinia, 214.

Hermaphroditus Baccho similis, 54.

Hermogenes Judæorum meminit, 458.

Herodotus plagiarius Hecatæi, 466, 467.

Heroes, 141 et seq. Insulas Britannicas incolunt, 207. Ex Platone, 663. Ex aliis, 845.

Hesiodus quatuor rationalium genera statuit, deos, dæmones, heroes, homines, 184.

Hestiæus scriptor, 416.

Hetruscorum propria necromantia, 62.

Hieremias propheta laudatus ab Eupolemo, 454

Hierombalus levi Dei sacerdos, 31.

Hieronymus Ægyptius, *De reb. Phœnic.* Arcæ Noemiticæ meminit, 414.

Hierusalem, ex Hecatæo, 120 hominum millibus habitata, 408. Ibi templum quale, *ibid.* Vox Aristoteli difficilis, 409. De ea Timochares, Syriæ mensor, 452. De ejus annis Philo poeta, et Aristæus, *ibid.*, 453.

Hippasus Metapontinus ignem rerum principium posuit, 748.

Hippopotamus, pro Typhone, cujus rei symbolum, 116.

Historia. *Vide* Litteræ. Apud Græcos sero in usu, 478, 479. Cadmum Milesium, et Accusilaum Argivum auctores habuit, *ibid.* Ne ab Atheniensibus quidem, nisi sero admodum culta, *ibid.* Græca, cur tam incerta, causæ duæ, *ibid.*

Homerus deos ac dæmones promiscue appellavit, 184. Felix, et infelix, 227. Irrisus ab OEnomao, 229. Cum scarabæo comparatus, *ibid.* Citatur pro fato et contra fatum, 262, 263. Poesin elaboravit, antiquissimum omnium apud Græcos scripti genus, 478. Initio nihil scripto mandavit, *ibid.* Quo tempore floruerit, 491. 492. Mose multo junior, *ibid.* A Platone graviter ac subtiliter excutitur, 618, 619.

Homines quomodo paulatim expoliti, ex Diodoro, p. 21. Homines aurei, argentei, ærei ex Platone, 613, 672. Homo cultus ab Ægyptiis, 94, 117. Immolatus ubi, 40, 155-161.

Homo verus Enos, 307, 316. Deo parere justius obligatur, quam aliæ mundi partes, 315. Qualiter institutus a Mose, *ibid.* A Paradiso terrestri ut exciderit, 316. Imago Verbi, et Dei quomodo, *ibid.* Quo studio ad Deum ferri debeat, *ibid.*, 332. Dæmonem suum ac singularem habet, 317. A Deo creatus, 330. Animo quam excellenti præditus, 331, 332. Corpore uti qui debeat, *ibid* Dei filius est, 386. Cum cupiditatibus beatus esse non potest, 387. Divitiis, robore, pulchritudine, ac similibus quam stolide intumescat, 388. Homo, διθυραμβος, unde, 517. Cum igne conjunctus apud Hebræos, *ibid. Vide* Vir. Assidue mutatur, nec manet idem, 528. Sibi permissus a Deo relinquitur, 531. Justus a malis vexatur, 390. *Vide* Providentia, et 583. Initio, mas, femina, androgynus, 583. Qualem vitam primum egerit, 586. Secum pugnet, 600.

Homo animal formæ multiplicis Platoni, 615, 646.

Horæ cœlestes et terrestres ad solem relatæ, 114

Horti pensiles, id est arbores consitæ, 45.

Hostiæ quæ, quibus diis immolandæ, et quo ritu, 145 et seq.

Hyc, Ægyptiace, id est *rex*, 500. Captivus. 501.

Hycoussos, id est *pastores*, reges, 500. Captivi, 501.

Hyperides plagiarius, 466.

Hyperion, 57.

Hyperochides Aristotelis æqualis, 409.

Hypsicrates scriptor Phœnicius, 493.

Hypsuranius quis, 34.

Hyrcani senes adhuc vivos feris objicere soliti, 11.

I

Ichneumon crocodilis infestus, 49.

Ideæ Platonicæ adversus Aristotelem ab Attico defenduntur, 815. A Platone, Didymo et Philone explicantur, 545, 546. Mosi adumbratæ, *ibid.* Explicantur a Clemente Alexand., 548. Idea quid sit, 846.

Idola Christi adventu sublata, 14. Nulla superstitionis initio, 17, 29, 30. *Vide* Simulacra. Ridentur a Sophocle, 680.

Ignis jam olim in templis servari solitus, 28. Ab Ægyptiis cultus, 94. Filius Generis apud Phœnicios, 34. Ignis et viri apud Hebræos conjunctio, 517.

Ilus, idem qui Saturnus, 36.

Imagines deorum magicæ, 195.

Improbi felices esse non possunt, 387, 391, 392. Cur diu sine pœna tolerati, 393, 394. Cum igne ventisque comparati, *ibid.*

Inachus Mose junior, ex Porphyrio, 486. Ipsi æqualis ex Appione. 490. Paulo antiquior, Africano, 488, 489. Æqualis, Tatiano, 494.

Indi quales, 275. Uxorem cum mortuo viro comburunt, 277.

Inferorum fabula, ab Ægyptiis ad Græcos, 480. Fluvii quales ex Platone, 567.

Ingenium sicco in solo melius, in fecundo humilius, 394.

Injurias reponendas non esse, ex Platone, 653.

Inventores rerum varii, 475. De illis qui scripserint, 476.

Ionica philosophia, 471, 725.

Iphicrates διθυραμβοτυπτειν Carthagine sustulit, 150.

Isaacus quam castus, 310. *Risus* Hebræis, cur, 519.

Isæus plagiarius, 466.

Isiris Phœnicius, trium litterarum inventor, 39.

Isis, id est *antiqua*, pro Luna, 27. Osiridis soror et conjux, 46. Ceres, Io. Juno Græcis, 48. Medicinæ parens, *ibid.* Terra Ægyptiis, 115. Ceres et Proserpina, *ibid.* Ægyptia terra : Osiridis, 1. Nili mater, uxor, et soror, 116. Ceres Græcorum, 499.

Ismaelitæ circumcisi die 13, 293.

Israel, id est *contemplans Deum*, 310, 519.

Ister de Cretensium sacrificiis, 156.

Italica philosophia, 471.

Itanus Saumites, scuti inventor, 475.

Ithomates, Jovis cognomen, 157.

Ἰχνευτικὰ, Pollonis opus, 467.

J

Jacob laudatur, 310. Id est, *athleta*, *ibid.* A Demetrio apud Polyhistorem laudatur, 422. Ejus historia pertexitur ab eod., 423, 424, 425. Israel dictus, 310, 424. Celebratur a Theodoto poeta, 427. Ad Emmorem venit, *ibid.* Circumcisionem præscribit Sicimitis 428. Unde nomen habuerit, 519.

Jambres magus Ægyptius, 411.

Jannes et Jambres, Ægyptii magi, quos Pharao Mosi opposuit, 411.

Jeud, Saturni filius ex Anobrete, 40.

Jevus Phœnicium deus, 31.

Job laudatur, 311. Ab Aristæa apud Polyhistorem, 430. Esau et Bassaræ filius, *ibid.* Idumæus, *ibid.*

Joseph, laudatur, 311. Castissimus, *ibid.* Ejus historia pertexitur a Demetrio, apud Polyhistorem 424. Ab Artapano apud eumdem Polyhistor. 429.

Josephus *Antiq.* II de Mosaicæ reip. forma disputat, 361, etc., *Antiq.* II auctores adducit, qui diluvii et arcæ meminerunt, 414. In *Antiquit.* de iis qui longioris priscorum vitæ meminerunt; 415. Ex Beroso, de captivitate Judæorum sub Nabuchodonosore, deque Babyloniis regibus a Nabopalassaro, usque ad Cyrum, 455. Meminit auctorum qui de rebus Judaicis locuti sunt, 458. Libri *De Judæo-*

Digitized by Google

rum: antiquitate locus, in quo de rerum inventoribus, 477. Chronologiam propriam instituit, 500.

Judæi, servitute ob repudiatum Christum oppressi, 9. Infantes masculos circumcidunt, 279. *Vide* Hebræi. A Porphyrio memorati, 404. Quales in sacrificiis ex eod., *ibid.* Ab Hecatæo Abderita memorati, 408. Sub Alexandro militarunt, *ibid.* Memorantur a Clearcho, 409. Ab Aristotele, *ibid.* A Calanis oriundi, si Aristoteli fides, *ibid.* A quibus scriptoribus celebrati, 410. A Numenio, 411. A Chœrilo poeta, 412. Lingua Phœnicibus similes, *ibid.* Xerxis adversus Græcos socii, *ibid.* Attonsi, et squalidi, *ibid.* Equina ora pro galeis gestabant, *ibid.* Ab Apolline laudati, 412, 413. A Polyhistore, 418. Ab Eupolemo, *ibid.* A Cleodemo vate, 422. A Theodoto poeta, 426. Ab Ezechielo poeta, qui de illorum servitute, et liberatione, 437 et seq. Captivi annis LXX ante Cyrum, 493. Judæorum judices sigillatim, 502. Reges, 503.

Judices Hebræorum ab Eusebio numerantur, 502.

Judicium, post mortem, quatenus Platoni notum, 563, 568. Item 577 et seq. Quam timeretur a Platone, 579. Intentatur adolescentibus a Platone, 635. Socratem consolabatur, societate beatorum, 662, 669. Ubi de Aridæo. Item ex Diphilo Comico, 683. Rursus ex Platone, 699.

Juno commercium cum Baccho nullum habet, 83. Fel odit, 84. Latona dicta, *ibid.* Terra, *ibid.* Perfecta et conjugalis, cur et quando dicta, 84. Jovi reconciliata quomodo, 86. Simulacro ligneo Argis expressa, 99. A Porphyrio ἀλληγορέται, 108. ἀνθρωποθυσίᾳ culta, 163.

Jupiter Aratrius, 37. Duplex, Cretensis, et orbis Dominus, 58.

Jupiter Triphylæus, 60. Spiritus ex Ægyptiis, 88. Unus omnia est Orpheo, 100. Mens esse non potest, 107. A Phœnicib., Ægypt., Cretensib., Atlantiis mortalis habitus, *ibid.* Si mens est, quid sequatur, 119 Latiaris ἀνθρωποθυσία cultus, 156. Ithomita, eadem cultus, 157. Item in Creta, 157. Jupiter Enyalius, 416.

Juramentum Platoni exosum, 673.

L

Labassoarascus, Nerigl'isaræ filius, occiditur, 457.

Labda Eetionis uxor, 224.

Labdonis Hebræi judicis anno III Troja capta, 484.

Lacedæmonii hominem immolabant Marti, 155. Cum Persis congressi, 219. Mulieribus laudatissimis usi, 224.

Lacydes successor Arcesilæ, quam facete delusus a servis, comprehendi aliquid agnoverit, 734.

Laodicenses ἀνθρωποθύται 156, 163.

Lapides animati, 37.

Lapides cædere, inventum Cadmi, 476.

Latinus Menandri furta detegit, 465.

Latona Juno dicta, 84. Μυχία vel Νυχία cognominata, *ibid.* Nox, *ibid.* A Porphyrio ἀλληγορέται, 108. Si Oblivio est, Solis et Lunæ mater non est, 119.

Laurus Apollini sacra, cur, 112. In sacris magicis etiam Hecates, 200.

Lebadia oraculis inclyta, 205.

Leo Ægyptius historicus, 490.

Leontopolites Ægypti præfectura, 94.

Lesbii ἀνθρωποθύται, 157.

Libertas humana demonstratur, 245, 246. Cupiditatibus moderatur, 247. Rebus externis perturbatur, 248. Sideribus potentior, 250. A Democrito et Chrysippo violatur, 255, 257. A Diogeniano defensa, 262. Homero nota, *ibid.* Diversis gentium moribus probatur, 274. Cum divina scientia consistit, 287.

Linguæ variæ, cur, ex Diodoro, 21.

Linteum, vinculum diis adhibitum a magis, 195.

Litteræ, a Taauto inventæ, 31. Tres ab Isiri repertæ, 39. A Mercurio inventæ. 46. Græcæ a Phœnicibus unde et Phœniciæ dictæ, 473. Hebraicis persimiles, 474. Hebraicæ XXII earum nomina et sententia, *ibid.*, 519. Apud Græcos vix usitatæ sub Trojana tempora, 477.

Locri, violata Euthyclis statua, puniti, 232. Item ob eversam Trachinem, 260.

Longius Stoicorum de animo sententiam oppugnat, 822 et seq.

Lucernæ ab Ægyptiis, 475.

Luna, Isis, p. 27. Variis nominibus ac symbolis adumbrata, 113. Artemis, Minerva, Hecate, Parca triplex, *ibid.* Laurum et papaver sibi vindicat, *ibid.* A sole illuminata quo simulacro expressa, 116. Vulturis specie, cur, 117. Cujus naturæ, 837. Cujus magnitudinis, 838. Cujus figuræ, 838. Quomodo illuminetur, *ibid.* Quomodo deficiat, 848. Quare terrestris appareat, *ibid.* Quantum ab sole terraque distet, 849.

Lupercalia in Arcadia, 156.

Lux a Deo ante solem et diem creata, quæ, 545, 547, 548.

Lux, a Genere sata, apud Phœnicios, 34.

Lysimachus de furtis Ephori, 467.

Lyctii Cretenses ἀνθρωποθύται, 157.

Lycurgus, a Pythia laudatus, 222. Ab eadem leges accipit, 223.

Lydi, olim Mæones, 55.

M

Macedo, filius Osiridis, Macedoniæ rex, 46.

Macris, nutrix Junonis, 84.

Mæones, postea Lydi, 55.

Magi. *Vide* Dii. Deos evocant, ligant, solvunt, 193, 194, 195. Eos terrent, 198. Nominibus barbaris et ἀσήμοις usi, *ibid.*

Magistratus quales Platoni probentur, 581 et 589. Defugi possunt, ex eod., 582. Magistratus rempub. divinum ad exemplar conforment, 595. Aurei sint, ex Platone, 613.

Magusæi Persæ, 275. Filias uxores ducebant, 279.

Malchan qui et Cleodemus, de Judæis scripsit, 422

Malum non a materia, 337.

Manethos Ægyptius historicus, 44 et 155

Manus quid in Deo, 376.

Mare quomodo coaluerit, et cur amarum sit, 851

Marius Averruncis filiam immolavit, 157.

Mars Ἄρης; unde dictus, 85. ἀνθρωποθυσίᾳ cultus, 163.

Martyres quam religiose culti, 663.

Massagetæ senes olim immolare ac vorari soliti, 11.

Mater deum. Ejus mysteria, quo auctore, 63. A Romanis quatenus culta, 79.

Materiæ creationem tuetur Dionysius Alexandrin., 333. Origenes, 334. Naturam varie varii explicant, 815. Malorum causa illa non est, 337-346.

Mathematicarum cognitionem quatenus probaret Socrates, 743.

Maximi de materiæ ortu, deque malorum causa in materiam non conferenda, disputatio, 337-346.

Medi canibus moribundos objiciunt, 277.

Medicamenta ex rebus naturalibus, 131 et seq.

Medicina ab Api Ægyptio inventa, 475. Ab Æsculapio aucta, *ibid.*

Medicus virorum etiam principum comitatum, et apparatum quam nihili faciat, 388, 389.

Medici animorum. Mali, philosophi, 389.

Megasthenes Judæorum meminit, 419. Meminit Nabuchodonosoris, 456. Babylonis a Cyro capiendæ, a Nabuchodonosore conditæ, 457.

Melanippe Euripidis, 466. Melanippe, 20.

Melanippus Charitoni charissimus, 233. Melchisedec, rex justus, 309.

Melissus sensuum vim tollebat, in quo reprehensus ab Aristocle, 757.

Melo adversus Judæos scripsit, 420

Memrumus quis, 34.

Menander plagiarius, 465. Ejus fabula. Superstitiosus, *ibid.* De gratis Deo sacrificiis, 682, 683.

Mendacium nullo cruciatu admittendum, 242.

Mens rerum effectrix, Cneph Ægyptiis; qua specie, 115. Ab Anaxagora posita, 504, 730. A Platone, et Plotino, 536. Sola bona Numenio, 544. Regina et moderatrix omnium Platoni, 628. Immortalis, et ab animo sejuncta, Aristoteli, 810.

Mensor Syriæ meminit Hierosolymæ, 452.

Mercurius Trismegistus, 36. Ejus inventa, 46. Nomen unde, *ibid.*

Mercurius deus, ἀλληγορέται 114. Cupidinem filium habuit, *ibid.* Γελοίαν fuit, 91.

Merrhis filia Palmenothis, Ægypti regis, quæ Mosem pro suo accepit, 432. Ab Ægyptiis non minus quam Isis culta, 433.

Mestraimus Asboli frater, 419.

Methymnæi Bacchi caput φαλληνὸν coluere, 233.

Metrodorus, de mundi ortu quid senserit, 24 Solis sensibus credens confutatur, 766.

Minerva pro aere apud Ægypt., 89. Τριτογένεια et γλαυκῶπις *ibid.* Ad lunam revocata, 115 ἀνθρωποθυσία culta, 163. Saturni filia, 36.

Misor, Phœnicia vox, 36.

Mnaseas Judæorum meminit, 458. Scepticus philosophus, 731.

Mnaseas, arcæ Noemiticæ meminit, 414.

Mnesarchides, pater Euripidis, 227.

Mnevis, taurus sacer Ægyptiis, 47. In urbe Heliopoli, 51. Qua specie, soli sacer, 117.

Mochus scriptor, Phœnicius, 493

Molus, scriptor, 415.

Monibus *De rebus admirabilibus* scripsit, 157

Morbi quibus artibus a dæmonibus aut præstigiatoribus curati, 131.

Mors pro virtute subeunda, 651.

Digitized by Google

Moses laudatur, 312. Alia nude, alia allegorice scripsit, *ibid.* Quam alte de Deo philosophatus, 313. Mundi creationem aperuit, 314. Hominem quemadmodum instituat, 315, 316. Judæos ut eduxerit ex Ægypto, ex Philone, 356. In scelera quam severus exstiterit, *ibid.* Quam humanus et pius in legibus, 358, 359. In reip. suæ forma laudatur a Josepho, 361. Religionem caput esse reip. voluit, 362. Lectus a Numa, secundo Romanorum rege, 410. Musæi nomine laudatus a Numenio, 411. Adversarios Jannem et Jambrem Ægyptios magos, habuit, *ibid.* Ab Eupolemo laudatur apud Polyhistorem, 431. Ab Artapano, sed fabulose, 432. Ab eodem Musæi nomine dictus, a Judæa muliere pro Merrhis filio suppositus, *ibid.* Moyses unde dictus, *ibid.* Multa utilissima reperit, *ibid.* Ob eadem Mercurius ab Ægyptiis dictus, ac fere pro deo habitus, *ibid.* Chedephræ jussu Æthiopes bello vicit, *ibid.* et 433. Ejus cum Ægyptio rege congressio, ab eod. pertexta, 434 et seq. Terram jugatis bobus arare docuit Ægyptios, 433. Mosis et Pharaonis historia, ab Ezechiele poeta copiose describitur, 437-446. Ubi etiam de itinere per desertum. Mosis somnium, et rubus ardens, 440. Septem sapientibus 1500 annis antiquior, 470. Cecropi æqualis, annis ante captam Trojam, 484. Post Abrahamum, annis 505, *ibid.* Qua ætate ex Porphyrio, 486. Inacho vetustior, ex eod., *ibid.* Cecrope vetustior annis fere 400, ex eod., *ibid.* Ante Trojam, ex eod., 800 an. fere, *ibid.* Ogygis tempore Israelitas educit, ex Africano, 489. Annis 2020 ante olympiades ex Africano, 490. Ante Cyrum 1237 annis, ex eod., *ibid.* Inacho æqualis ex Appione, 490. Sub Amosi Ægyptio, *ibid.* Homero antiquior, 492.

Mosomamus Judæus, sagittandi peritissimus, 408.

Mot, id est *limus*, 33.

Mulier Hebræis *Issa*, Platoni γυνή, cur, 517.

Mulieres, Gelissæ quam a cæteris diversæ, 275, 276. Bactrianæ quam magnificæ, 276. Bonæ, optimæ; malæ, pessimæ, 466. In philosophiæ communionem vocandæ, 608. Item in reip. partem, *ibid.* Bello gerendo idoneæ, *ibid.* Qui modo a Platone institutæ, 706 et seq.

Mundus cujusmodi ortum habuerit: ex Diodoro, 19. Ex Thalete, Anaximandro, Anaximene, 22. Ex Xenophane, Parmenide, Democrito, 23. Ex Epicuro, Empedocle, Metrodoro, 24. Ex Diogene Apolloniata, 25. Ex Phœnicib., 33. Ex Stoicis, 817. Deus esse non potest: nec ejus partes Dei membra, 104 et seq. Qua forma expressus ab Ægyptiis, 115. Partibus licet multiplex, unius tamen Dei vi conditus et gubernatus, 118. Deum esse ostendit, 301. A Deo creatus, 314, 384 et seq. Quam egregie Deo pareat, 315. A Deo regitur, 318, 386 et seq. Non productus ex materia, 334, 336. Ortum habuit, alias nulla providentia regeretur, 383. Item ex Platone, 557. Per sese dissolubilis, 559. Quam ille mutationem maximam subeat, 560. Finem habiturus: ex Platone, 562. Item ex tragœdia veteri, 684. Item ex Stoicis, 820. Qua ratione sit constitutus, 859. An sit unus, 841. An sit animatus, 842. An interitu careat, *ibid.* Unde alimentum hauriat, 843. Quo ordine conditus, *ibid.* Quare inclinatior, 844. An supra se vacuum habeat, *ibid.* Quas partes dextras et sinistras habeat, 845.

Mures Hebræis immundi, 374.

Musæ ab Ægyptiis, 46. Quid significarent, 112. Bacchi comites, 53. Quorum filiæ, unde dictæ, 54.

Musæus, id est Moses Numenio, 411.

Musæus de Thesprotis scripsit, 462.

Musica instrumenta a variis excogitata, 476. Musicæ odæ quales Platoni probentur, 593, 594. In conviviis, 597. Quatenus addiscenda musica, 746, 747.

Mustelæ cur Hebræis immundæ, 374.

Muth, Phœnicibus mors et Pluto, 38.

Mycaleius fons, Ἰθώκη, 204.

Myrrha, in sacris magicis, 200.

Myrsilus Lesbius, scriptor, 159.

Mysteria, ab Alcibiade vulgata, 62. Dicta ἀπὸ τοῦ μύσους, *ibid.* A Mysunte Attico, *ibid.* Quasi μυθήρια, *ibid.* A Melampode in Græciam ex Ægypto traducta, 63. Qualia fuerint, *ibid.*, 64. Quam verborum formulam habuerint, 66. Quos secundum Cererem auctores, et amatores, *ibid.* Quænam in cistis occultarent, 67. Ministros, qua forma habuerint, 117

N

Nabannidus, conjuratorum factione, Babyloniæ rex creatur, 435. A Cyro victus, et Babyloniæ imperio exutus est, 436. Nabannidochus, Megastheni dictus, 457.

Nablium a Cappadocibus inventum, 476.

Nabopallassarus, pater Nabuchodonosoris, ex Beroso, 435.

Nabuchodonosori oblata diversorum imperiorum species, 285. Ejus adversum Judæos expeditio, et victoria, ex Eupolemo, 454. Pater Nabopallassarus ex Beroso, 455. Filius Evilmaluruchus, ex eodem, *ibid.* Meminit Abydenus ex Megasthene, 456. Prædictio de Babylone a Cyro capienda, *ibid.*, 457. Opus Babylon., *ibid.* Alia quædam opera, *ibid.*

Nacherotes, unus ex Chenephræ Ægypti regis ducibus, 433.

Natura qui differat a ratione, 269. Eadem cum fato, 270. Diversa ab illo, 246.

Navis auctor, Usous Phœnicius, 35. Item, Chrysor navigat primus, *ibid.* Navis solem deferens, 115. Isidi sacra. *Vide* Baris. Navis auctor Atlas Libycus, 475. *Quære* Triremis *et* Quadriremis.

Necromantia Etruscorum, 62.

Nepenthes, Helenæ Homericæ pharmacum, ab Ægyptiis mulieribus, 481.

Neptunus aquam marinam significabat, 111.

Neriglisaras Evilmaluruchum uxoris fratrem dolo interfecit, 455. Ei succedit in Babyloniæ regno, *ibid.*, 457.

Nessus centaurus, 56.

Nicolaus Damascenus, diluvii et arcæ meminit, 414.

Nilus ad Osiridem relatus, 116.

Noemus laudatur, 308.

Nomina rerum ab Hebræis, 514. Non ex impositione hominum, 515. Aliquot Hebræa, unde, 518 et seq.

Noropes primi æs conflarunt, ferrumque purgarunt, 476.

Nosti, id est *reditus*, opus Anticlidis, 157.

Nubes deos evocatos tenet, 195.

Numa Pythagoreus fuit, et Mosis libros legit, 410. Dei simulacra nulla esse voluit, 410.

Numenius philosophus Mosem legit, 411. Judæorum meminit, *ibid.* Citatur lib. II *De bono*, ubi de primo ac vero ente, 523. Lib. *De bono*, ubi de secundo principio, 536. De boni natura disputat, 543. Ex lib. *De Platonis arcanis*, 630. De prima Platonicæ doctrinæ successione, 727. De Arcesilæ sensu, et ingenio, 729, 730 et seq. De Lacyde Arcesilæ successore, a servis facetissime deluso, 733. De Carneade, qui tertiæ Academiæ auctor fuit, 737. De Philone Clitomachi ejus successore, qui Carneadi successerat, 739. Ex I *De bono*, adversus Stoicorum de vero ente sententiam, 819.

Nummularii apud quos nulli, 277.

Nuptiæ cum sororibus apud Ægyptios, 48. Apud Persas cum matribus, 11, 273. Adolescentum quasi puellarum, 277. Plurium virorum cum una muliere, 277. Plurium mulierum cum viro uno, *ibid.* Patrum cum filiabus, 279. Hebræorum quales, 366. Essæis non usitatæ, 380, 404.

O

OEdipi factum ab OEnomao excutitur, 238.

OEneus, Herculis hospes, 56.

OEnomaus philosophus oraculorum vanitatem coarguit, 209 et seq. Nominatur, 213. Ipsemet ab Apolline deceptus, 213-215. Fatum insectatur, 255 et seq.

Olympias I sub Isaiæ tempora, 484. Post Trojana tempora, annis 408, *ibid.* Annis 407, Tatiano, 456.

Omphale, Lydiæ regina, Herculis domina, 55.

Onomarchus sacrilegus punitus, 392.

Opera primaria et secundaria in mundo, ex Philone, 395, 397.

Ophionidæ qui, 41.

Opis Cererisque discrimen, 109.

Oracula Græcorum irrisa Clementi, 61. *Vide.* Divinatores. Bellorum tempore Græcis inutilia, 134. Falsa, 241. Exstincta, *ibid.* Apollinis, de multiplici hostiarum discrimine, 145. Toto libro v. Hecates et aliorum, de vi et necessitate cantionum magicarum, 193, 194. Quam dissolvi se postulent a magis, 195. Apollinis, de invocandis quibusque die numinibus, 202. Hecates, de suo simulacro, 200, 201. Serapidis, de se, 201. Defecerunt, quomodo, 204. Item, 205. Olim in Bœotia plurima, 205. Lebadiæ restiterunt, alibi exstincta. Ab OEnomao traducta, 209 et seq. Apollinis, de Atheniensibus pueris, apud Minoem laniandis, 209. Ambiguitate fallunt, exitiumque creant, 210. Heraclidis Peloponnesum reptentibus, *ibid.* Crœso, 211, 212. OEnomao, 214, 215. Atheniensibus, urgente Persa, ut navigent, 216. Salaminiis eodem tempore, 217. Lacedæmoniis eodem tempore, 219. Cnidiis urgente Harpago, 220. Lacedæmoniis contra Messenios, 221. Messeniis contra Lacedæmonios, *ibid.* Lycurgo de legibus consulenti, 222, 223. Ægiensibus de diversitate populorum, 224. Atheniensibus per æstum vino indulgendum, 225. Ergino liberis carenti, 16. Antiocho, Thasmum petat, 226. Cretensibus, 226. Charilao et Archelao Spartæ regibus, 226. Telesicli, Archilochi patri, 227. Euripidis patri, *ibid.* Homero, *ibid.* Cypselo, 233. Me-

Digitized by Google

thymnæis, *ibid.* De templi Apollinei conflagratione, 238.
Orci galea, 109.
Orestes, Platoni unde dictus, 518.
Orgia unde dicta, 62.
Oriens, de Verbo, 533.
Origenes adversus fatum disputat, 281 et seq. Adversus Genethliacos, 294.
Orpheus Bacchum ejusque mysteria in Græciam traduxit, 47, 48, 480. Ejus locus de Jove omnia complexo, illustris, 100. Alius de uno veroque Deo, 664 et seq. De Verbo semper intuendo, 685. De Deo omnipotente, cunctaque regente, 686.
Orus Isidis et Osiridis filius, 46. Ad vitam revocatus, et immortalitate donatus ab Iside, 48. Apollo Græcis, *ibid.*, 113.
Osianes *Octateuchum* scripsit, 42. Magorum maximus, et ἐπταφθόγγου βασιλεύς, 202.
Osiris, id est *multoculus*, pro Sole, 27. Quæ apud Ægyptios fecerit, 45. Deus, 46. A Typhone occisus, *ibid.* Ab Iside multis imaginibus consecratus, 47. Bacchus, 115. Nilus, 116.
Osroeni olim se abscindere soliti, 279.
Ovum, id est mundus, ex ore Cneph Ægyptii prodiit, 115.

P

Pæderastia, quibus invisa, 276. Quibus non, *ibid.* Ab Hebræis morte damnata, 566.
Pallas auctor de Mithræ mysteriis, 156.
Palmanothes Ægypti rex, 431.
Palodes, locus in Ionio mari, 206, 207.
Pan se ipsum describit, 124. Agricolis mortem affert, 190. Bacchi servus, 189, 190. Moritur, 206, 207.
Panchæi insulares, 60 et seq.
Pandora Cœli filia, eadem quæ Rhea, 57.
Panomphes somnium, 194.
Paradisus terrestris, 316, 584.
Parcæ, quomodo ad lunam relatæ, 113. Cur dictæ Μοῖραι, 263. Singulæ quod munus habeant, 263.
Parmenides, de mundi ortu quid senserit, 23. A Platone reprehenditur, 724. Sensuum vim tollebat, in quo redarguitur ab Aristocle, 756.
Parthi quales in homicidas, 276.
Paschatis, et Paschalis agni meminit Ezechielus poeta, 443.
Pastores in Ægyptum quando venerint, 500.
Pastores veri qui; cum bonis principibus collati, 614.
Pater Deus est, 386.
Pax per Christi doctrinam importata, 10.
Paxæ insulæ, 206.
Pelasgi pestilentia pressi, 158. Ex Italia migrant, 159. ἀνθρωποθύται, 160. Optimo solo usi, 224.
Pella, oppidum Thessaliæ. ἀνθρωποθυσία, 157.
Pelops, Platoni unde dictus, 518.
Peplum Athenis ex arce suspendi solitum, 649.
Peras Callithyiam filiam Junonis sacerdotem constituit, 99.
Pericles Anaxagoræ discipulus, 504.
Persæ olim cum matribus nubere soliti, 11, 275. Cum filiabus, item, 279.
Perseus quos parentes, quos liberos habuerit, 54.
Pestilentia gravis in Pelasgos, 158.
Phæstum urbs, 226.
Phalaris in Charitonem et Melanippum mitior, 233.
Phallenum Bacchi caput, 235.
Pharaonis et Mosis historia ab Ezechielo poeta describitur, 437 et seq. Funestus interitus ab eodem, 444, 445.
Phayllus sacrilegus punitus, 392.
Pherecydes Syrus, Pythagoræ magister, 470.
Philo Judæus de secundo principio, 322, 523, 535.
Philomelus sacrilegus punitus, 392.
Philonis Judæi locus, de mundo sine materia creato, 336. De Judæorum ex Ægypto migratione, 353. De Mosaicæ reip. institutis, 357 et seq. De Essæis, sive Essenis multa, 379 et seq. De creatione mundi, 584 et seq. De Providentia, 586 et seq. Ex lib. *De animo*, adversus Aristotelis entelechiam, 812. Indid. advers. Stoicos male de Deo sentientes, 818.
Philonis Byblii locus de Sanchoniathone, 31. Ejusdem libri ιι περοδόξου ἱστορίας, *ibid.* Opus inscriptum, *Eithothia*, 41. Opus *De Phœnicum historia*, 156. Locus de ἀνθρωποθυσίᾳ, 156.
Philosophi, animorum medici quales esse debeant, ex Philone, 389. Ut iidem hac in curatione aberrarint, *ibid.* Varias in sectas divisi, 471. Italici, Ionici, Eleatici, *ibid.*, 725. Philosophorum chronologica series, 505. Physici, qui, 509. Ethici qui, *ibid.* Perfecti, et ab omni rerum humanarum consortio sejuncti, 602.
Philosophi Ephesini cavillatores, 723. Physici a Platone reprehenduntur, 724. Alii omnia esse unum docuere: alii unum id esse, quod sensu percipitur: alii etiam esse, quæ corpore careant. 725. De rerum principiis quam varie senserint, ex Plutarcho, 747. De diis quam varie, 753. Sceptici omnem comprehensionem tollentes ab Aristocle confutantur, 758. De sole, luna, sideribus eorumque situ et figura, quam varie senserint, 836-839. Physici a Socrate derisi, ex Xenophonte, 853.
Philosophia Platonica tripartita, 509, 510. A Deo exordiri debet, auctore quodam Indo, 511. Moralis Hebræorum, *ibid.* Dialectica Hebræorum, 513. Physica Hebræorum, 521. Philosophia Græcorum ab Hebræis, 663. Eleatica, omnia unum esse dicit, 725. Ionica et Sicula, omnia esse unum et multa docet, *ibid.*
Philostephanus *De rerum inventoribus* scripsit, 476.
Philostratus Alexandrinus de Sophoclis furtis, 465.
Phocæenses ἀνθρωποθύται, 157.
Phocense bellum sacrum, 392.
Phœnices, qui qualesque theologi, 17. Item, 33 et seq. Saturno e charissimis aliquem immolabant, 156 Chananis posteri, 419.
Phryges musicæ ex parte inventores, 476.
Phtha, Vulcanus Ægyptiis, 115.
Pictores ubi nulli, 277.
Pietas vera quæ, 2.
Pindari locus de Æsculapii quæstu, 121. Alius de Dei scientia, 674. Alius de humani generis ortu, 675.
Plagiarii scriptores plurimi, 462 et seq.
Platonis locus ex *Phædone*, de Socratis ingenio a Physicis alieno, 26. Alius ex *Timæo*, de fide poetis habenda, 75. Alius ex ιι *De rep.*, de fide poetis abroganda, ubi diis indigna proferunt, 76. Plato Judæorum instituta rimatus, 410. Furta ex Protagora, 468. Locus ex Epimenide *De Syris et Ægyptiis*, 471. Tripartita philosophia ex Attico, 509 et seq. Ex Aristocle, 510, 511. Ex Cratylo locus de rerum nominibus, 515. De duplici genere entis, Hebræorum ex sensu, 524. De Deo sententia, *solum, est*, de illo dici debere, *ibid.* De eodem cognosci longa cum illo consuetudine, 530. De eodem Deum esse unum, *ibid.* Ex Epimenide, de secundo principio, 534. Ex epistola ad Dionysium, de Deo trino, 541. Ex *Timæo*, Deum esse bonum, 542. Ex *Leg.* x, de infestis naturis, id est dæmonibus, 549. Ex *Alcibiade*, de animorum immortalitate, itemque ex lib. *De anima*, 551, 552, 553. De mundi ortu, 557. De sole, luna, sideribus, 558. Ex *Politico*, de mundi mutationibus, 560. Indid. de resurrectione mortuorum, 561. Indid. de mundi fine, 562. De Alcimi resurrectione, 563. De cœlesti terra, 564. De fide in junioribus, 575. Fidem virtutum esse maximam, 574. Fidem habendam iis quæ ad animum pertinent, 575. De fabulis quæ pueris tradendæ sint, 575, 576. De judicio post mortem, 563, 577 et seq. Metus judicii, 579 Sententiæ Christianæ, 580. Locus de magistratuum integritate, 581. Magistratus defugi posse, 582. De justo sensus qui fuerit, 583. De paradiso, 584. De androgynis, 585. De prima hominum vita, 586. De diluvio, 587. Judicium de puerorum educatione, 590, 591. De divino exemplari in repub. intuendo, 593. De odis musicis, 593-597. De vini usu, 598. De pugna cum suis cupiditatibus, 600. De perfectis philosophis, et ab omni rerum humanarum consortio sejunctis, 602 et seq. De mulieribus in philosophiæ ac reipub. partem vocandis, 608. Ex v *De repub.* de agrorum limitibus conservandis, 611. De triplici hominum genere, aureo, argenteo, æreo, 613. De pastorum ac principum officiis, 614. De multiplici animorum forma, 615. De urbe in loco palustri condenda, 617. De poetarum inutili opera in rebusp. 618, 619. De atheorum cacodoxia, 621 et seq. De diis deorumque natura, 623, 630, ubi etiam de animo multa. De mente rerum omnium moderatrice, 628. Ex *Philæbo*. Ex *Leg.* x, de Providentia, 630. Ex ιι *De repub.*, de fabulis poetarum rejiciendis, 641 et seq., 649. Ex *Critone*, de retinenda in instituto suo constantia, 651, 655, 658, 659. Injurias reponendas non esse, 653. Sensus de bonorum ac beatorum societate post mortem, 662. Indigna timiditas et inconstantia, 692. Improbitas in colendis Græcorum numinibus, 692. Prava de angelis opinio, 694. De dæmonum origine incerta ratio, 695. De animo prava opinio, 696, 697. De animorum in feras migratione, *ibid.*, 698. Cum se ipso pugna, de animorum post mortem conditione, *ibid.* De animæ post mortem judicio, 699. De astrorum divinitate opinio, 702. Leges de mulieribus indignissimæ, 706 et seq. De pæderastia sensus, 709. De cæde leges improbantur, 711. Ex *Theæteto*, superiorum philosophorum reprehensio, 722, 723. In Academia successores, 726. Obscuritas affectata, 728.

Digitized by Google

Media Pythagoram inter Socratemque ratio, 729. A Socrate discidium, et Sicula mensa, 745. Locus de gymnasticæ ac musicæ studiis moderandis, 746, 747. Locus ex *Philæbo*, adversus voluptatis sectatores, 770. Ideæ adversus Aristotelem ab Attico defenduntur, 815.

Plotini loc. ex I. *De III substantiis*, ubi de Verbo, 533. Alius adversus Aristotelis entelechiam, 811 et seq.

Plutarchi locus ex *Stromat.* de mundi ortu, 22. Alius ex lib. *De Platæensibus Dædalis*, ubi de naturali Græcorum theologia, 83 et seq. Alius ex I. *De oraculorum defectu*, ubi maiis dæmonibus oracula tribuit, 184. Ex I. *De Iside et Osir.*, de natura et conditionibus dæmonum, 187. Ex I. *De oraculorum defectu*, eadem de re, 188. Indid., 205, de oraculor. defectu, et dæmonum interitu, *ibid.* Ex opusculo *De syllaba*, 527. Ex I *De anima*, ubi de resurrectione, 563. Ex lib. *De placit. philosoph.*, de rerum principiis, 747. De philosophorum de Deo sententiis, 753 Ex lib. *De placit. philosophor.*, de sideribus mundo, cœlo, dæmonibus, heroibus materia, idea, annis, terra, mari, animæ partibus, 836-852.

Pluto, Phœnicibus Muth, 38. Sol Porphyrio, cur, 109, 113. Galeatus, cur, *ibid.*, 14. Tria symbola habuit, galeam, sceptrum mutilum, et canem, *ibid.* Per canem fructuum procreationem innuebat, 110. Idem qui Serapis, 174.

Poetæ, quam dictionis elegantia nocuerint, 172. Hebræi quales, 514. Quam inutiles rebuspub., ex Platone, 618, 619. Quatenus fidem mereantur, 639. In fabulis plerisque rejiciendi, 641.

Polio de Ctesiæ et Herodoti furtis, 467. Idem de Theopompi furtis, *ibid.*

Polycrates Tyrannus in crucem actus, 390. Quam suspecta haberet omnia, etiam uxorem, *ibid.*, 391.

Polyhistor, Judæorum etiam meminit, 418. Abrahami, et turris Babel, 420, 422. Jacobi, *ibid.* Filiorum ejus omnium, *ibid.* Josephi ex Demetrio, 424. Ex Artapano, 429. Jobi ex Aristæo, 430.

Porphyrii locus ex II *De abstinent.*, 28. Item ex IV *Advers. Christian*, 31. De Sanchuniathone. Alius ex epist. ad Anebonem, de Ægyptior. physiologia, 92. Alius ex II *De abstinent.*, 93. De numinib. Ægyptior. Alius incerto ex opere, de physica fabularum explicatione, 97. Præcedentis continuatio, 100, 101, 108, 111. Alius ex *Oraculor. philosophia*, de diis fabulas approbantibus, 123 et seq. Alius indidem, de dæmonibus, 143. Continuatur, 144. Cum se ipso pugnat, 147, 148. Alius ex II *De abstinent.*, de veri Dei sacrificiis, 149, Item ex eodem lib. animantes sacrificandas non esse, 151 et seq. Alius indid. de veteri ἀνθρωποθυσίᾳ. Alius indid. non esse dæmonibus sacrificandum, 166. Alius indid., uni Deo addictum esse oportere, 163. Alius ex *Oraculor. philosophia*, de sacrificiis dæmonum, 168. Ex II *De abstinent.*, de dæmonum energia. 171. Ex *Oraculor. philosoph.*, de malor. dæmonum conditionibus, 174. Ex opere *Contra Christianos* de diis a Christo pulsis, 179. Ex *Oraculor. philosoph.*, deos suis mortem attulisse, 190. Indid. cantionibus, 191, 193. Ex epist. ab Anebon. dubia de dii proponit, 197 et seq. Ex *Oracul. philosoph.*, quo ritu diis secum agi vellent, 199. Indidem de divinatione, 236. Item sequent. ad 241. De Judæor. sacrificiis, 404. De Essæis, *ibid.* De Judæis, 412. De Græcorum furtis, I *De erud. auditu*, 464. Praxitheæ filia, Athenis immolata, 156. Chronologia, 483. De animæ immortalitate, 554.

Porus Platonicus, Meridis filius, 184.

Præcones, Atheniensis familia, mysteriis adhibita, 66.

Præstigiatores quibus artibus usi, 131 et seq.

Principia quot, ex Alexandro Aphrodis., 268. Tria : natura, ratio, usus, 269.

Proserpina ἀλληγορεῖται Porphyrio, quasi κόρος, 109. Ib. Cornuta, *ibid.* Ad lunam relata, 113. Saturni filia Phœnicibus, 36.

Protagoras solis sensibus credendum putavit, 766.

Providentia divina ostenditur, 249, 132. Hebræis agnita, 317-319. Rerum creationem involvit, 385. Fuse probatur a Philone, 386. Ostendimus in malis ferendis, a quibus vexentur boni, 590, 678. In tyrannis aliquandiu tolerandis, 595. In ventis, tempestatibus, naufragiis, 594. Ad primaria tantum opera extenditur, ut Philo dubitat, 595-597. In serpentibus venenatis, 597. Fuse et graviter probatur a Platone, 631-636. Etiam in minimis mundi rebus, 633. Adversus Epicureos a Dionysio Alexandrino defenditur, 772 *ad lib.* XIV *finem*. Aristoteli qualis, 799. Ab Attico defenditur, *ibid.* Tolli salva divinitate non potest, *ibid.*

Ptolemæus rex Scripturam verti curat, 349. Idem ex Aristæo, 350. Scribit ad Eleazarum summ. pontif. de Septuaginta interpretibus ad se mittendis, 352. Responsum accipit ab Eleazaro 353.

Pueri quibus fabulis imbuendi. *Vide* Fabulæ. Quomodo educandi, 590, 591. Quibus hymnis et carminibus assuefaciendi, 563, 594.

Pugiles olim clarissimi, 231, 252, 266.

Pulchritudo, Cœli filia, 37.

Pyrrho Scepticorum auctor, Anaxarchi discipulus qualis fuerit, 763.

Pythagoras Rhodius, de vi quæ diis fiat, 193. Philosophus Mosem legit, 411. Terræ motum prædixit, 464. Primus philosophus, in Græcia, quando, 470. Samius, vel Tuscus, *ibid.* Syrus vel Tyrius, *ibid.* Pherecydis discipulus, *ibid.* Italicæ philosophiæ dux, 471.

Pytho, Delphi, 205.

Pythocles scriptor, 157.

Q

Quadriremis Carthaginiensium inventum, 476. *Vide* Triremis *et* Navis.

R

Reges Judæorum, ex Euseb., 503. Pastores veri qui sint. 614.

Respub. Hebræorum. *Vide* Hebræi, Judæi, Moses. Fuit θεοκρατική, 361. Præceptis constat et moribus, 362. Quam constans, suique semper similis, 364. Sacerdotibus quantum tribueret, 364. Quæ præcipua statuat legum suarum capita, 365. Cum platonica Spartanaque confertur, 369. Divinum exemplar intueri debet respublica, 511, 595. Respublicæ tres, aurea Christianorum, argentea Judæorum, ærea Græcorum, ex Clemente, 672.

Resurrectio, quatenus Platoni nota, 561. Ab eodem, Alcimi exemplo probata, 563. Item Eris, sive Zoroastris exemplo, 675. Plutarcho nota, 563. Antiylli exemplo probata, *ibid.*

Rex, proprie Deus est, 386.

Rhea, Cœli filia, 37, 57. Deum mater, quibus delectetur, 192. Τυμπανίστρια dicta, *ibid.*

Rhodii homines Saturno immolabant, 155.

Romani quam auctore Romulo theologiam habuerint, 78, 79. Græcorum fabulas diis indignas rejecere, *ibid.* Ἀθεμιστότατοι, 156. A Numa instituti, per annos CLXX nulla deorum simulacra habuere, 410.

Romulus æqualis Ezechiæ regi Judæorum, 503.

Ruminantes animantes quid significarent, 373.

Ruta, in simulacris magicis, 200.

S

Sabæus in comœdia perstrictus, 229.

Sabbatum ab Hebræis quam religiose cultum et in quibus occupatum, 359. Quam juste institutum, et quatenus a profanis celebratum, 667, 668.

Sacerdotes Hebræorum, iidem et judices, 364.

Sacrificia olim ex virentium herbarum primitiis, 28. Cur θυσίαι dictæ, 29. Liberorum in publicis calamitatibus, 40. Pro numinum diversitate, diversa, 145. Vero Deo quæ placeant, 149, 150. Animalium, cur displiceant, 151. Hominum, 155-161, 163. Hominum, sublata sub Adriano, 156, 164. Sublata ab Hercule in Italia, 160. Sublata a Diphilo, 155. Hebræorum qualia, 363. Ex mansuetis animantibus, 375. Veri Dei, ex Apollonio, 150. Ex Menandro, 682, 685.

Sacrilegi tres puniti, 932, ex Philone.

Sadidus, Saturni filius, 837.

Sagittarius peritissimus, Mausomamus, 408.

Salaminii hominem immolabant, 155.

Salomonis historia, templum, etc., ab Eupolemo, 448-452. Ad Vaphren Ægypti, et Simonem Tyri, ac Phœnicium regem litteræ, 448. Columna aurea, Suroni Tyrio regi data, 451.

Sanchuniathonis, Phœnicii scriptoris, locus, de Phœnicum theologia, 33. Ejusdem commendatio, 31. Ætas, 50 et 31, 483. Locus ex opere *De Phœnicum elementis*, 40. Alius, ex opere *De Judæis*, *ibid.* Meminit Porphyrius, 483.

Sapientes septem sub Cyro, 470.

Sapientia divina qualis Eusebio, 320.

Saturnus filium unicum Cœlo immolat, seque ipsum exsecat, 38 et 40. Qua specie a Tauto effictus, 39. Israel Phœnicibus, 40. Ἀνθρωποθυσίᾳ cultus Rhodi, 153. Item, 156. in Phœnicia. Item in Creta, 156. Item in Italia, 160. Carthagine, 161. A Solymis cultus, deinde ob fugam neglectus, 188. Ilus dictus, 36. In insula Britannica sopitus, et a Briareo custoditus, 207. Sisithro regi diluvium prædixit, 414.

Scammon de rerum inventoribus scribit, 476.

Scarabæus Soli sacer, quomodo generet, 94, 117.

Sceptici philosophi ab Aristocle confutantur, 758-764.

Sciri dii, 198.

Scriptores antiquissimi Mose juniores, 195.

Digitized by Google

Scriptura divino consilio versa, sub rege Ptolemæo, 349. Item ex Aristæo, 330. Ante Septuaginta versa jam fuerat, 331, 334, 410, 664. Laudatur ab Hecatæo Abderita, 331. Versa a Septuaginta, quo plausu accepta, 354. Laudatur a Theopompo, *ibid.* Temere ab aliquo vulgata, non sine illius pœna, *ibid.* et 333. Allegorica multa continet, 312, 370. Quo sensu membra Deo tribuat, 376 et seq. Lecta a Numa, 410. Lecta a Platone, *ibid.* Lecta a Pythagora et Numenio, 411.
Scutum ab Itano Samnite repertum, 473
Scythæ amicos ad amicorum rogos jugulare soliti, 11. ἀνθρωποθύται, 156.
Seleucus theologus, 133.
Semen, quid Zenoni Stoico, 821.
Semiramis byssinam vestem reperit, 476.
Senarius Pythagoræis conjugium dictus, 671.
Senes a Massagetis et Derbicibus immolati et vorati, 11. A Tibarenis præcipites acti, *ibid.* 12. Ab Hyrcanis, Caspiis, Bactriis, objecti feris, *ibid.* et 12.
Sensus defenduntur ab Aristocle, 736. Sensibus qui nimium tribuerint, 763, 766.
Septenarius in Dei nomine tetragrammato, 319, 320.
Septimus annus ab Hebræis ut observatus, 360. Septimus dies sacer, 667, 668 et 677. Sepulcra deorum in templa mutata, 71 et 72.
Septuaginta Interpretes petuntur a Ptolemæo, 332. Ad eum mittuntur ab Eleazaro, 334. Mandatum opus quam feliciter absolverint, *ibid.* Ab Eleazaro moniti de Scripturarum allegoriis, 370.
Serapis ad solem relatus, 113. Serapis et Hecate dæmonum principes, 174. Serapis princeps dæmonum, *ibid.* Idem qui Pluto, *ibid.* Se ipsum describit, 201. Idem qui Apis Argivorum rex, 499.
Seres quibus criminibus infensi, 274.
Serpentes a Taauto divinitate donati, 40 et seq. Ægyptiis Cnephes, 41. Accipitrino capite, *ibid.* et 42. Deorum maximi, 42. Cur sanitatis symbola, *ibid.* In medicinis salutares, 397.
Severus, philosophus Platonicus, de anima unica simplicique natura, adversus Platonem, 700
Sibylla turris Babel meminit, 416.
Sicima, urbs describitur a Theodoto poeta, 426. Circumcisionem accipit, 428. Occupatur a Jacobi filiis, *ibid.*
Sicularum rerum scriptores, 478.
Sido, Ponti filia, suavissimæ vocis, 58.
Silenus quid significet, 110. Item, 111. Bacchi pædagogus, 53.
Simulacra, antiquitus pretiosa nulla : omnia lignea, 99. Virgæ et cippi, 33. *Vide* Idola. Seribus nulla, 274. Nulla Brachmanis, 275. Romæ nulla, sub Numa, et annis totis 170 ex Clemente, 410.
Sippareni populi, 457.
Sippari populi, 414.
Sirius ad solem revocatus, 27.
Sisithrus rex Assyriorum, sub quo diluvium, ex Abydeno, 414.
Socrates a Physicis alienus, 25, 26. De nuptiis, de liberis, de migratione ex patrio solo, quid responderit, 226. A Zopyro qualis judicatus, 270. Beatorum post mortem societate, quam se mortemque suam allevaret, 662. Proprium habuit dæmonium, 670. Tres deos posuit, 728. Pythagoræus fuit, *ibid.* Mathematicarum scientiam quatenus probaret, 743. Physicos deridet, ex Xenophonte, 853 et seq.
Sol. Osiris, Bacchus, Sirius, 27. Primus Ægypti rex, 90. Apollo dictus, cur, 85 et 112. Hercules dictus, cur, 112. Æsculapius dictus, *ibid.* Dionysius dictus, 113. Horus dictus, *ibid.* Pluto dictus, *ibid.* Serapis dictus, *ibid.* Ad Cerberum ipsum revocatur, *ibid.* Hominis navigium crocodilo impositum conscendentis figura expressus, 115. Item hominis arietino capite, cornibus hircinis, quibus discus impositus, 116. Æsculapius, Hercules, et Bacchus esse non potest, 120 et seq. Cujus naturæ, 836. Cujus magnitudinis et figuræ, *ibid.* Quomodo deficiat, 847. Incorporeus quis, 546.
Solon, sub Cyro, quo tempore iterum Hebræi in Ægypto, 471.
Solymi, Saturnum, Arsalum, Tosiben coluere, 188.
Somniorum significatio, Telmissensibus observata, 475.
Somnium, πανομφής, 194.
Sophocles plagiarius, 463. Deum unum agnoscit idolaque ridet, 680.
Speusippus, Xenocrates, Polemo Platonicam doctrinam distrahunt, 726, 727.
Spiritus sanctus qualis Eusebio, 325. Item, 326. Aurum Clementi, 672.
Stellio σκαλαβώτης, 200.
Stesymbrotus Thasius scriptor, 491.
Stoici secum pugnare convincuntur, 264, 265, 272. Alios alii reprehendunt, 728. Auctore Zenone comprehensionem tuebantur, 733. Materiam et Deum corporeum duo rerum principia statuunt, 816. De Deo et universi molitione quid senserint, 817 et seq. Verum ens, corporeum esse voluerunt, 819. De mundi conflagratione quid senserint, 820. Quid de iterato mundi ortu, *ibid.* De animo quid, 821. A Longino refutantur, 822 et seq.
Strato Peripateticus scripsit de rerum inventoribus, 476.
Stuprum morte punitum, 276.
Styli solares ab Anaximandro inventi, 501.
Styrax, 200.
Superstitiosus Menandri fabula, 465.
Surmubellus Deus, 40.
Suronis Tyrii regis ad Salomonem litteræ, 449.
Sydyc, Phœnicii viri nomen, 36.
Sympathia et dyspathia rerum naturalium, 131. Rejicitur, 271.
Syri olim se abscindere soliti, 279.

T

Taautus Phœnicius historicus, 31. Litterarum inventor, *ibid.* Ægypti rex a Saturno creatus, 39. Sacra vulgi cognitioni subduxit, 40.
Tantalus, Platoni unde dictus, 518.
Tarrha urbs, 226.
Tatiani chronologia, 491.
Taurica Diana ἀνθρωποθυσίᾳ culta, 157. Item, *ibid.*
Telmis et Damnameneus ferri repertores, 475.
Telmissenses divinationem ex somniis invenere, 475.
Templa, initio nulla, 29. A Phœnicibus diis consecrata, 32. Conflagratione hausta, 239. Portatilia, 35. Ab Osiride condita, 45. Veterum deorum, sepulcra mortuorum, p. 71 et 72. Nulla Christianis initio, 122. Deorum eversa, 134, 135. A Christianis post erecta, 140. Eusebii tempore quamplurima, 179. Abense templum, 392. Romæ ab initio fuere, absque simulacro, 410.
Templum Salomonis ex Hecatæo, 408. Ex Eupolemo, 447, 448, 449, 450, 451.
Tenedii hominem Baccho immolabant, 155, 163.
Teracles et Theodorus Apollinem Pythium Samiis fecere, 482.
Teredon urbs a Nabuchodonosore excitata, 457
Terra, quot symbolis adumbrata, 110.
Terra cœlestis, 564. Etiam Platoni nota, *ibid.* Quantum nostræ præstet, 566. Quotuplex sit, 849. Cujus figuræ, 850. Quem situm habeat, *ibid.* Quomodo moveatur, *ibid.*
Testudo Crœsi χρυσαίρινος, 212.
Thabionis filius allegoriarum parens, 39
Thales de mundi ortu quid senserit, 22. Ionicæ philosophiæ dux, 471. Item 747. Ex Plutarcho. Aquam rerum principium posuit, *ibid.*
Thamnus navarchus Panem obiisse Tiberio nuntiat, 207.
Thasii, violata Theagenis statua, puniti, 231. Parios exceperunt, 256.
Thasus olim aeria dicta, *ibid.*
Theagenes Thasius Pugil, 231. Alter Rheginus scriptor, 491.
Thebæ ἑκατόμπυλοι ab Osiride conditæ, 45.
Thebanum bellum ab OEnomao excutitur, 258, 259.
Themidis symbola, 67. Significatio, 110. Oraculum, 188.
Theodectis de Scripturæ sacræ majestate testimonium, 355.
Theodorus et Teracles Apollinem Pythium Samiis fecere, 482.
Theodotus poeta Judæorum meminit, 426, 427, 438. Scriptor Phœnicius, 493.
Theologiæ profanæ tria genera, 130. Quatuor capita, 141. Vanitas, 299 et seq.
Theophilus Judæorum meminit, 458.
Theophrastus Ephesinus de rerum inventoribus scripsit, 476.
Theopompi de Scripturæ sacræ majestate testimonium, 354.
Theopompus plagiarius, 464, 467. Affectator elegantiæ, 463.
Theosproteus Lebes, 61.
Thespiadæ qui, 56.
Thesprotis (De) Musæus scripsit, 462.
Thoyth, et Toth, Mercurius, 32.
Thraces ἀνθρωποθύται, 156. Harpen invenerunt, 475. Peltas in equis primi gestarunt, *ibid.*
Thucydides laudatur idem et reprehenditur, 479.
Thuro, quæ et Chusarthis, 40.
Thus in sacris magicis, 200.
Tibareni senes præcipitare soliti, 11.

Digitized by Google

Tiberius imperator audit Panem obiisse, 207. Ejus an. xv Christus prædicare cœpit, 483. Idem annus est olympiadis ccm quartus, *ibid.*
Tibia a Phrygibus inventa, 475.
Timæus de rebus Siculis, 478.
Timæus rex Ægyptius, sub quo pastores, 500
Timo Pyrrhonianus ab Aristocle confutatur, 759, 760, 761.
Timochares de Hierosolyma scribit, 452.
Titæa Rheæ Titanumque mater, 57.
Titanes Bacchum discerpunt, 64 et 65. Ab initio. Titææ filii, 57. Phœnicum quales, 55.
Τιτηνίς Rheæ cognomentum, 192. Titanides septem, id est Dianæ Saturni et Astartes filiæ, 57.
Tlepolemus Herculis filius, 56.
Tosibis, Arsalus, Arytus a Solymis culti, 188
Trachin et Trachinia, 214. A Locris eversa, 260.
Trieterica Bacchi sacra, 53.
Trinitatis (SS.) species Platoni adumbrata, 541 et 675.
Triptolemus ab Osiride in Atticam missus, 46.
Triremis a Sidoniis reperta, 476. *Vide* Navis *et* Quadriremis.
Troja capta quo tempore, annis VII ante Samsonis principatum, 484. Agamemnonis, 494. Sub Heli Hebræo, 503
Tuba a Tyrrhenis inventa, 475.
Turris Babelis qui meminerint, 416 et 418.
Typho, frater Osiridis, 46. Hippopotami specie, ubi, et cur, 116.
Tyranni quam miseri, 390, 391. Cur diu sine pœna tolerati, 393. Cum igni ventisque comparati, 394.
Tyrus ab Hypsuranio frequentata, 35. Sancta insula, 38.

U

Umbræ defunctorum corporis notas ad tempus retinent, 577. Probitatis et improbitatis notas servant, 578.
Ungula fissa, quid Hebræis, in animantibus, 373.
Urbs in loco palustri fluviatili condenda, ex Platone, 617.
Urie Babyloniæ urbs, 418.
Usous, quis. Primus navigavit, 35.

V

Vaphris Ægypti regis ad Salomonem litteræ, 448.
Veneris aureæ campus apud Ægyptios, 481.
Venti salutares cum tyrannis comparati, 394.
Verbum. *Vide* Christus. Primaria Patris imago, 316. Secundum principium Eusebio, 320. A majore missum, eidem Eusebio, 321. Secundus Deus Philone, 323. Quale Aristobulo, 324. Patrem proxime sequitur Eusebio, 325. Quomodo se suaque cum Spiritu sancto, et naturalis rationalibus communicet, ex mente Eusebii, 325. Multis testimoniis laudatur, 532. Quale, ex Philone, 533. Oriens eidem, *ibid.* Platoni, quale, 534. Plotino, quale, 535. Numenio, quale, 536. Qui differat a primo Deo, ex eod., 537 et 539. Plantat: primus autem Deus agricola est, 538. Amelio, quale, 540. Quatenus bonum, ex Numenio, 544. Assidue nobis intuendum, 685.
Veritas ipsa morte defendenda, 659
Versus Hebræorum, 514.
Vesta, a Porphyrio ἀλληγορεῖται, 109. Virginea specie, *ibid.*
Vini usus, Platoni qualis probetur, 598.
Vir Hebræis cur *Is*, 517. *Vide* Homo. Platoni unde dictus ἀνήρ, *ibid.*
Virgæ et cippi olim pro simulacris, 330. *Vide* Simulacra.
Vitæ priscorum longiori quinam suffragentur, 415.
Vitis Osiridis inventum, 45.
Voluptas, dea profanorum hominum maxima, 300. Finis ab Epicuro pessime constitutus, 768. Item, 770.
Vulcanus qua specie expressus, 112. Quid significaret, *ibid.* Chrysor Phœnicibus, 35. Phtha Ægyptiis, 115.
Vulgo, non omnia explicanda, 581.
Vultur lunæ symbolum, 117.
Vultures omnes feminæ, *ibid.*

X

Xenocrates, Speusippus, et Polemo Platonicam doctrinam distrahunt, 727.
Xenophanes, de mundi ortu quid senserit, 23. Colophonius, Eleaticæ philosophiæ dux, 471, 725. Poeta de diis: futurum si bruta pingerent, ut eos forma sua pingerent, 679. Sensuum vim tollebat, in quo ab Aristocle redarguitur, 756.
Xenophontis locus de Socratis ingenio a Physicis alieno, p. 26. Eloquentia simplex et efficax, 465. Locus ex *Memorabilibus* de Socratis judicio, quatenus geometriæ astronomiæque studendum esset, 743. Alius ex epistola ad Æschinem, quid Socrates de Physiologis sentiret, 745. Idem Platonem mordet, ac Siculam ei mensam objicit, *ibid.* Socratem inducit Physicos omnes illudentem, 853 et seq.

Z

Zeno Myndius grammaticus, 71.
Zeno Eleates, quam constans in tormentis, 504. Quos habuerit præceptores, 729. Aliquid imbibit ex singulorum ingenio, *ibid.* Dum Arcesilam petit, Platonem lacerat, 732, 733. Comprehensionem tuebatur, 733. De semine quid senserit, 821.
Zophasemin qui, 35.
Zopyrio Judæorum meminit, 458.
Zopyrus de Socrate quid judicarit, 270.
Zoroastres de serpente Ægyptio accipitrino capite, 42.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

Epistola Vigeri nuncupatoria. 9
Prælatio ejusdem. 15

PRÆPARATIO EVANGELICA.

LIBER PRIMUS. 21

Caput primum. — Quid illud sit, quod evangelicæ materiæ ratio pollicetur. 23

Cap. II. — Quænam vulgo nobis, qui res nostras criminantur, objicere soleant. 27

Cap. III. — Non temere susceptam a nobis esse salutaris doctrinæ veritatem. 30

Cap. IV. — Non inconsiderate nos ad rerum utilissimarum fidem suo tempore adhærescere. 35

Cap. V. — Non sine prudenti maturoque judicio nos a superstitioso majorum nostrorum errore discessisse. 45

Cap. VI. — De principe Phœnicum Ægyptiorumque theologia. 47

Cap. VII. — Cujusmodi ex mente Græcorum mundi ortus fuisse dicatur. 51

Cap. VIII. — Opiniones philosophorum de hujus universi coagmentatione. 55

Cap. IX. — Priscos homines cœli tantum astra coluisse

Digitized by Google

cum nihil neque de hujus universi Deo, neque de simulacris erigendis, neque de dæmonibus cognovissent. 63

Cap. X. — Phœnicum theologia. 75

LIBER SECUNDUS. 91

Procemium. 91

Caput primum. — Theologiæ Ægyptiorum epitome, et quemadmodum ad Græcos inde transierit. 94

Cap. II. — Eorum epitome quæ de Græcorum diis et heroibus fabulose conficta sunt. 106

Cap. III. — Arcanorum initiorum et occultorum mysteriorum epitome, quæ multiplicium deorum superstitione continentur. 115

Cap. IV. — Quibus rationibus a suscipiendis ejusmodi de diis opinionibus abducti simus. 127

Cap. V. — Eorum, quæ superius dicta sunt, complexio. 130

Cap. VI. — Sepulcra mortuorum esse, quæ deorum templa nominantur. 132

Cap. VII. — Quid Plato de veterum theologia senserit. 143

Cap. VIII. — De Romanorum theologia. 147

LIBER TERTIUS. 151

Procemium. 151

Caput primum. — De naturali Græcorum theologia. 153

Cap. II. — Carmen nuptiale. 159

Cap. III. — De allegorica Ægyptiorum theologia. 163

Cap. IV. — De eadem Ægyptiorum physiologia, quodque universam moralis interpretationis accommodationem, ad ea tantum quæ in cœlo astra cernuntur, aquam, ignem, ac cæteras mundi partes, traduxerint. 170

Cap. V. — Ista omnia nullam damnandi sui causam per sese non præbuisse. 175

Cap. VI. — Jure nos ab ea quoque de diis istorum philosophandi ratione, quæ propius ad naturam accedere videatur, recessisse, eidemque solam veramque theologiam anteposuisse. 175

Cap. VII. — Quasnam recentiores philosophi causas atque rationes ad veteres de diis fabulas attexuerint. 179

Cap. VIII. — De prisca simulacra conficiendi statuendique ratione. 182

Cap. IX. — Continuatio theologiæ Græcorum et Ægyptiorum allegoriis explicatæ. 183

Cap. X. — Coactæ ac violentæ istorum omnium accommodationis refutatio. 187

Cap. XI. — Validissima Græcorum dogmatum confutatio. 193

Cap. XII. — De simulacro quod Elephantinopoli visitur. 210

Cap. XIII. — De bove, qui apud Heliopolim soli immolatur. 211

Cap. XIV. — Fabulosas de diis narrationes ab aliis ipsis coargui, qui contraria faciant. 219

Cap. XV. — Deos ipsos philosophorum commentationes oraculis confirmasse, pugnantes cum sparsis de se fabulis allegorias statuendo. 223

Cap. XVI. — Fieri non posse, ut mundi partes, aut divinæ virtutes, illecebrarum necessitate deducantur, et consulentibus per oracula respondeant. 223

Cap. XVII. — Hæc omnia dæmonum arti ac præstigiis assignanda esse. 226

LIBER QUARTUS. 227

Caput primum.—Procemium de diversarum urbium oraculis, iisque maxime, quorum pro cæteris responsa celebrantur, dæmonibus inexspectata sese forma ostendentibus : quaque ratione permoti, ea quoque spreverimus. 230

Cap. II. — Promptum esse cuivis ostendere quidquid oracula pollicentur, et veneficorum hominum præstigias meram imposturam esse. 234

Cap. III. — Ex Diogeniani scriptis, divinandi artem minime sibi constare, in plerisque mentiri; inutilemque vatum ac perniciosam esse prædictionem. 239

Cap. IV. — Nos maximis hisce malis evangelicæ Servatoris nostri doctrinæ beneficio liberatos esse. 246

Cap. V. — Qualis Græcorum theologiæ partitio. 246

Cap. VI. — Argumentorum confutationumque nostrarum testimonia non nostris, sed Græcorum scriptis confirmari. 250

Cap. VII. — De abditis oraculorum arcanis ex ipsis Græcorum monimentis, cum jurejurando in eorum fidem nuncupato : ex Porphyrii scriptis. 250

Cap. VIII. — Quæ hac de re dicturus est, apud omnes enuntianda non esse. 251

Cap. IX. — Quemadmodum Apollo sacrificiis deos colere jubeat. 251

Cap. X. — Deos non esse, quotquot animalium sacrificiis delectantur. 255

Cap. XI. — Nihil eorum, quæ terra profert, summo rerum omnium Deo neque adolendum, neque sacrificandum esse. 259

Cap. XII. — Ne divinis quidem virtutibus terreni quidquam vel adolendum, vel sacrificandum esse. 259

Cap. XIII. — Iterum nihil eorum, quæ terra gignit, summo Numini offerendum esse. 262

Cap. XIV. — Iniquum, exitiosum, et impium esse, adeoque diris obnoxium, animantia diis sacrificare. 262

Cap. XV. — Dæmonibus istorum sacrificia fieri, non diis. 267

Cap. XVI. — De antiqua hominum immolandorum consuetudine, ex Porphyrio et aliis. 270

Cap. XVII. — Post evangelicæ doctrinæ prædicationem, hominum immolandorum consuetudinem esse sublatam. 286

Cap. XVIII. — Nullum improbis dæmonibus sacrificium faciendum esse. 291

Cap. XIX. — Præpotenti uni Deo addictum esse oportere. 291

Cap. XX. — Quemadmodum improbo dæmoni litare Apollo jubeat. 294

Cap. XXI. — Neminem ab omni ævo fuisse, præter unicum Servatorem Dominumque nostrum, qui totum genus humanum a dæmonum impostura liberarit. 295

Cap. XXII. — Quænam præstigiarum dæmonis ratio sit. 299

Cap. XXIII. — De improbis dæmonibus, et quinam sint eorum principes : quodque omnium animalium specie homines aggrediantur. 303

LIBER QUINTUS. 307

Caput primum. — Iterum probatur, multorum populorum vaticinia et oracula improborum dæmonum propria fuisse : quæ omnia post evangelicam Servatoris nostri doctrinam sublata defecerint. 310

Cap. II. — Quænam dæmonum impostura ratio fuerit. 314

Cap. III — Varias ac multiplices Græcorum adversus deos superstitionis sectas fuisse. 315

Cap. IV.—Quidquid vaticiniorum atque oraculorum apud gentes fuit, improborum dæmonum opus fuisse. 318

Cap. V. — Latentes dæmonum historias fabulosis non secus ac de diis narrationibus contineri. 323

Cap. VI. — Mortem illos ipsos consciscere, qui boni ab iis dæmones appellentur. 330

Cap. VII. — Quam amatoriis voluptatibus dæmones obnoxii sint, et quibus quisque delectetur. 331

Cap. VIII. — Eos confiteri, maleficiis et cantionibus quibusdam, ad hominum voluntati obsequendum invitos licet ac repugnantes deos adigi. 334

Cap. IX. — Eosdem ne redire quidem per sese posse. 338

Cap. X. — Quibus artibus egregia numina præstigiatoribus subjiciantur. 342

Cap. XI. — Dæmones ipsos, qui deorum loco habeantur, quo superstitionum ritu secum agi vellent, homines docuisse. 346

Cap. XII. — Eosdem magicarum artium, quibus simulacra conflarentur, doctores fuisse. 346

Cap. XIII. — Ipsas quoque simulacrorum figuras ab iis delineatas fuisse. 346

Cap. XIV. — Eosdem ad magicam artem impellere. 347

Digitized by Google

Cap. XV. — Eosdem inanima quoque materia delectari. 350

Cap. XVI. — De oraculorum defectione Apollinem ipsum cecinisse. 350

Cap. XVII. — De interitu dæmonum, quos deorum loco venerantur. 354

Cap. XVIII. — De oraculis priscorum Græcorum prædicatione celebratis. 358

Cap. XIX. — Adversus Apollinem, quod septem adolescentes puellasque totidem in Cretam jugulandos ab Atheniensibus mitti jusserit. 359

Cap. XX. — Pluribus Apollinem responsorum ambiguitate mortis causam fuisse. 359

Cap. XXI. — Eumdem Apollinem responsi ambiguitate causam fuisse cur imperio suo Crœsus exciderit. 363

Cap. XXII. — Quemadmodum eos a quibus consulebantur illudentes, responsis suis in fraudem impellerent. 366

Cap. XXIII. — Eosdem orationis obscuræ tenebris ignorantiam suam occultare solitos. 367

Cap. XXIV.—Cum nihil belli temporibus opis ferre possent, suos ab iis clientes fuisse responsorum ambiguitate delusos. 370

Cap. XXV. — Responsum Lacedæmoniis editum. 375

Cap. XXVI. — Responsum Cnidiis editum. 378

Cap. XXVII. — Eos, a quibus consulebantur, in mutua bella vehementius concitasse. 379

Cap. XXVIII. — Quæ de Lycurgo Lacedæmoniorum legislatore memorantur, deo indigna esse. 382

Cap. XXIX. — Seriis honestisque de rebus minime ab iis responderi. 386

Cap. XXX. — Communi prorsus humanoque sensu rerum agendarum auctores fuisse. 387

Cap. XXXI. — Multa quoque ab iis imperite suaderi 387

Cap. XXXII. — Eosdem se ad injuriosorum partes adjunxisse. 390

Cap. XXXIII. — Poetas etiam eos, qui nihil ad honestioris vitæ studia contulerint, temere ab iis ex vulgi opinione laudari. 390

Cap. XXXIV. — Eosdem auctores illos fuisse, uti pugiles et athletæ divinis honoribus colerentur. 395

Cap. XXXV. — Eos ipsis etiam tyrannis adulari solitos. 399

Cap. XXXVI. — Illos etiam jussisse, ut materia inanima coleretur. 402

LIBER SEXTUS. 403

Proœmium 403

Caput primum. — Quæ divinare dæmones suis oraculis videantur, ea perinde atque homines, ex astrorum illos motu conjicere. 406

Cap. II. — Id etiam, quod in nobis situm est, ab ipsis tolli, dum arbitrium quoque nostrum fati necessitate moveri volunt 407

Cap. III. — Eos ne templa quidem sibi consecrata a fulmine defendere potuisse. 407

Cap IV. — Fatum, ut ipsimet fatentur, magicis artibus solvi posse. 410

Cap. V. — Ipsos quoque vates mentiri. 411

Cap. VI. — Quibus argumentis tota fati ratio convellatur. 411

Cap. VII. — Quemadmodum ipsi quoque Græcorum philosophi, deorum ipsorum de fato sententias sanioribus argumentis confutarint, ex OEnomai scriptis. 434

Cap. VIII. — De eodem ex Diogeniano Peripatetico adversus Chrysippum, qui simul et causam nobis rerum vindicare conabatur, et fato tamen omnia fieri contendebat : quodque non ceperit quæ ab Homero de fato dicuntur. 446

Cap. IX. — De eodem, ex Alexandri Aphrodisei scriptis 455

Cap. X. — Ex mathematicis etiam disciplinis fati vanitatem coargui posse. Ex Bardesanis scriptis. 463

Cap. XI. — Divinarum quoque Scripturarum auctoritate ac testimonio fati vim omnem refutari. Ex Origene. 478

LIBER SEPTIMUS. 507

Caput primum. — Vetustissimorum Hebræorum instituta ; jureque nos sacras eorum litteras patriis monimentis prætulisse. 507

Cap. II. — Summa reliquarum gentium theologiæ capita, quamque gravium malorum humanæ societati causa illa fuerit. 507

Cap. III. — Quinam Hebræorum mores fuerint, quidve de universi Auctore ac molitore senserint. 511

Cap. IV. — Quid iidem partim de animæ immortalitate, partim de corporis natura senserint. 514

Cap. V. — Eosdem suo in Deum amore consecutos esse uti Numinis aspectu et oraculis fruerentur, quod utrumque sacris litteris consignatum est. 515

Cap. VI. — Eosdem, ante natum Mosem, nec dum Judaicis religionibus informatos pietatis laude floruisse 515

Cap. VII. — Hebræorum, qui ante se floruerant, vitas ab ipso Mose proprio ac singulari opere conscriptas fuisse. 518

Cap. VIII. — Maturo judicio sanaque ratione susceptam a nobis eorum historiam fuisse. Hic autem cursim eorum vita perstringitur, quos ante diluvium ac deinceps ad Mosem usque, Deus præcipuo amore complexus est. 519

Cap. IX. — Hebræorum doctrinæ placita. 530

Cap. X. — De generali Providentia, et universi molitione. 531

Cap. XI. Quid Hebræi de Deo, principe rerum omnium causa, senserint. 538

Cap. XII. — Hebræorum de secundo principio theologia. 543

Cap. XIII. — Philonis de secundo principio sententia. 546

Cap. XIV. — Aristobuli verba in eamdem sententiam. 547

Cap. XV. — De creaturarum ratione præditarum productione. 547

Cap. XVI. — De contrariis adversariisque virtutibus. 554

Cap. XVII. — De natura hominis 558

Cap. XVIII. — Philonis de animo sententia. 559

Cap. XIX. — Materiam ortu non carere. 563

Cap. XX. — De eodem, ex Origenis in Genesim commentariis. 565

Cap. XXI. — Ex Philone de eodem argumento. 567

Cap. XXII. — Materiam nec ortu carere, nec malorum causam esse. 570

LIBER OCTAVUS. 586

Caput primum. — Proœmium, ac de piis Mosaicæ reipublicæ institutis. 586

Cap. II. — Ex Aristæa de Judaicarum Scripturarum interpretatione. 587

Cap. III. — Epistola Demetrii Phalerei ad Ptolemæum Ægypti regem. 590

Cap. IV. — Epistola Ptolemæi regis ad Eleazarum summum Hierosolymorum pontificem. 591

Cap. V. — Epistola Eleazari summi sacerdotis ad Ptoemæum regem. 594

Cap. VI. — Ex Philone de Judæorum ex Ægypto profectione. 598

Cap. VII. — De religiosa Mosaicæ reipublicæ forma. Ex eodem. 602

Cap. VIII.— Ex Josepho de Mosaicæ reip. forma. 607

Cap. IX. — Eleazarus pontifex allegorici sensus sacris legibus inclusi notionem informat, ex Aristææ scriptis. 626

Cap. X. — Aristobuli, de membris quæ vocetenus Deo tribuuntur. 635

Cap. XI. — De veterum apud Hebræos philosophorum vita summa cum virtute conjuncta. 642

Digitized by Google

Cap. XII. — Iterum de iisdem. 645
Cap. XIII. — Ex Philone de Deo, quodque mundus ortum habuerit. 650
Cap. XIV. — Divina Providentia mundum administrari. 651

LIBER NONUS. 679

Caput primum. — Quam multi e Græcis scriptoribus Judaici populi mentionem fecerint. 679
Cap. II. — De Judæis ex Theophrasto, quem laudat Porphyrius primo de rerum animatarum abstinentia. 682
Cap. III. — Ex Porphyrio, de prisca et insigni apud Judæos philosophandi ratione. 682
Cap. IV. — Ex Hecatæo de Judæis. 687
Cap. V. — De iisdem, ex primo Clearchi De somno. 691
Cap. VI. — De iis qui Judaicæ gentis meminerunt, ex Clemente, primo *Stromate*. 694
Cap. VII. — De Judæis, ex Numenii philosophi Pythagoræi libro primo De bono. 694
Cap. VIII. — De Moyse simul ac Judæis, ex libro ejusdem tertio. 695
Cap. IX. — Ex Chœrilo poeta, de Judæis. 695
Cap. X. — Apollinis de Hebræis oracula, ex Porphyrio, æquali nostro. 695
Cap. XI. — Ex Josephi *Antiquitatibus*, quam multi scriptorum gentilium Mosaici diluvii meminerint. 698
Cap. XII. — Ex Abydeni scriptis, De diluvio. 699
Cap. XIII. — Ex Josephi *Antiquitatibus*, longioris priscorum vitæ meminisse complures. 702
Cap. XIV. — Ex Abydeno, de turris molitione. 702
Cap. XV. — Multos etiam alios ejusdem meminisse, ex Josephi *Antiquitatibus*. 703
Cap. XVI. — De Hebræorum omnium parente Abrahamo, ex eodem. 706
Cap. XVII. — De Abrahamo, ex Eupolemo, quem laudat Alexander Polyhistor, ubi de Judæis scribit. 706
Cap. XVIII. — De eodem, ex Artapano, quem citat idem Polyhistor. 710
Cap. XIX. — De eodem, ex Melone, ut refert idem auctor. 710
Cap. XX. — De eodem, ex Philone. 711
Cap. XXI. — De Jacobo, ex Demetrio. 714
Cap. XXII. — De eodem, ex Theodoto. 722
Cap. XXIII. — De Josepho, ex Artapano. 726
Cap. XXIV. — De eodem, ex Philone. 726
Cap. XXV. — De Jobo, ex Aristæa. 727
Cap. XXVI. — De Moyse, ex Eupolemo. 727
Cap. XXVII. — De eodem, ex Artapano. 727
Cap. XXVIII. — De eodem, ex Demetrio. 738
Cap. XXIX. — De eodem, ex Ezechielo. 741
Cap. XXX. — De Davide, Salomone, et Hierosolymis, ex Eupolemo. 747
Cap. XXXI. — Salomon rex Vaphræ Ægypti regi, amico paterno salutem. 750
Cap. XXXII. — Vaphres rex Salomoni regi magno salutem. 750
Cap. XXXIII. — Salomon rex Suroni, Tyri, Sidonis ac Phœniciæ regi, amico paterno, salutem. 750
Cap. XXXIV. — Suron Salomoni regi magno salutem. 751
Cap. XXXV. — De Hierosolyma, ex Timochare, ut habetur eodem libro *De rebus Antiochi*. 755
Cap. XXXVI. — De eadem, ex mensore Syriæ. 755
Cap. XXXVII. — De aquis ipsis quæ sunt Hierosolymis, ex Philone. 755
Cap. XXXVIII. — De iisdem, ex Aristæa. 755
Cap. XXXIX. — De Jeremia propheta, ex Eupolemo. 758
Cap. XL. — Ex Beroso, quem Josephus laudat, de Judæorum captivitate sub Nabuchodonosore, deque Babylonis regibus, a Nabopallasaro, usque ad Cyrum, ex Josepho. 758
Cap. XLI. — De Nabuchodonosore, et condita ab eo Babylone, ex Abydeno. 759
Cap. XLII. — De iis qui Judaicæ gentis meminerunt, ex libro Josephi, *De antiquitate Judæorum*. 765

LIBER DECIMUS. 766

Caput primum. — Eximias quasque disciplinas a barbaris ad Græcos traductas esse, ac de antiquitate Hebræorum. 766
Cap. II. — Ex Clemente, de Græcorum scriptorum furtis. 767
Cap. III. — Græcos fures esse, ex Porphyrii primo *De eruditio auditu*. 771
Cap. IV. — Quod non sine causa Hebræorum theologiam Græcorum philosophiæ prætulerimus. 779
Cap. V. — Nihil non a barbaris Græcos accepisse. 787
Cap. VI. — In eamdem sententiam Clementis verba. 790
Cap. VII. — Ex Josepho in eamdem sententiam. 794
Cap. VIII. — Ex Diodoro in eamdem sententiam. 796
Cap. IX. — De Moysis et prophetarum Hebræorum antiquitate. 803
Cap. X. — Ex Africani *Chronographiæ* tertio. 811
Cap. XI. — Eamdem in rem ex Tatiani adversus Græcos opere. 818
Cap. XII. — De eodem, ex Clemente, *Stromatum* primo. 827
Cap. XIII. — Ex Flavii Josephi primo, *De antiquitate Judæorum*. 834
Cap. XIV. — Universa Hebræorum historia recentiorem fuisse Græcorum philosophorum ætatem. 835

LIBER UNDECIMUS. 845

Procemium suscepti argumenti. 843
Caput primum. — Platonis philosophiam, in iis quæ omnium maxime necessaria sunt, cum illa Hebræorum convenire. 846
Cap. II. — De tripartita Platonis philosophia, ex Attico. 846
Cap. III. — De Platonica philosophia, ex Aristocle. 847
Cap. IV. — De morum apud Hebræos disciplina. 850
Cap. V. — De Hebræorum philosophia in disserendo posita. 851
Cap. VI. — De recta nominum apud Hebræos impositione. 854
Cap. VII. — De naturali Hebræorum philosophia. 863
Cap. VIII. — De rerum spiritualium physiologia. 867
Cap. IX. — De Ente, ex Mosis Platonisque doctrina. 867
Cap. X. — Ex libro secundo Numenii Pythagorici, *De bono*. 871
Cap. XI. — Ex Plutarchi opusculo, de syllaba ει Delphico templo inscripta. 875
Cap. XII. — Deum verbis explicari non posse. 879
Cap. XIII. — Unum ac solum esse Deum. 879
Cap. XIV. — De secundo Hebræorum Platonisque principio. 883
Cap. XV. — De secundo principio, ex Philone. 886
Cap. XVI. — De secundo principio, ex Platone. 887
Cap. XVII. — De secundo principio, ex Plotino. 887
Cap. XVIII. — De eodem, ex Numenio. 891
Cap. XIX. — De Joannis apud nos evangelistæ theologia, ex Amelio. 899
Cap. XX. — De tribus substantiis, principii vim habentibus. 902
Cap. XXI. — De natura boni. 902
Cap. XXII. — Numenii de bono verba. 905
Cap. XXIII. — De Platonicis ideis. 907

Digitized by Google

CAP. XXIV. — De Mosaicis ideis, ex Philone. 911

CAP. XXV. — De iisdem, ex Clemente. 914

CAP. XXVI. — De adversariis naturis, ex Hebræorum Platonisque doctrina. 915

CAP. XXVII. — De animæ immortalitate, ex Hebræorum Platonisque doctrina. 918

CAP. XXVIII. — De eadem, ex Porphyrio. 923

CAP. XXIX. — Quod mundus ortum habuerit. 927

CAP. XXX. — De cœli luminibus. 930

CAP. XXXI. — Omnia Dei opera bona esse. 930

CAP. XXXII. — De alteratione ac mutatione mundi. 930

CAP. XXXIII — De resurrectione mortuorum, ex eodem. 934

CAP. XXXIV. — De supremo mundi fine. 935

CAP. XXXV. — Mortuos quosdam revixisse Plato scribit, cum Hebræis hoc etiam in genere consentiens. 935

CAP. XXXVI. — Ex Plutarcho in re simili. 938

CAP. XXXVII. — Platonem, de terra illa, quam cœlestem vocant, Hebræis simillima tradidisse. 939

CAP. XXXVIII. — De judicio quod mortem excipiat Platonem Hebræis affinia sensisse. 943

LIBER DUODECIMUS. 947

CAPUT PRIMUM. — Hebræos, etiam consentiente Platone, quos instituebant, eos recte, fide quadam disciplinarum, quæ quod imperfectiores adhuc essent, nihil exquireret, informatos voluisse. Ex *Legum* primo. 951

CAP. II. — Fidem ab ipso quoque Platone virtutum omnium maximam haberi. 954

CAP. III. — Iis quæ de animo similibusque dicuntur, fidem habendam esse; ex *Legum* undecimo. 954

CAP. IV. — Fabularum specie, puerorum animos primis præceptionibus informandos, ex secundo *De republica*. 955

CAP. V. — Fabulas pueris non perniciosas ullas, sed tantum utiles occinendas esse. 955

CAP. VI. — Fidem a Platone non solum vocetenus probari, verum etiam eum profiteri ex animo se rebus iis credere, quibus nos ipsi credimus. Ex *Gorgia*. 958

CAP. VII. — Graviora veritatis dogmata non omnibus promiscue vulganda esse. 966

CAP. VIII. — Quales Plato magistratus ac principes creari velit: nec idiotas ab eo, nullarumque litterarum homines repudiari, si morum integritate modo præstiterint. Ex libro tertio *Legum*. 966

CAP. IX. — Defugiendos esse magistratus. Ex primo *De republica*. 968

CAP. X. — De justo, ex mente Platonis. 968

CAP. XI. — De Moysis paradiso. 970

CAP. XII. — Ab utroque doceri, mulierem ex viro desumptam esse. 971

CAP. XIII. — De prima hominum vita. 974

CAP. XIV. — Eosdem cum brutis etiam animantibus versatos esse. 974

CAP. XV. — Quemadmodum ambo diluvii meminerint. 975

CAP. XVI. — Quam præclare doctrinæ nostræ rationes a rebus divinis auspicati, in humanas desinamus. Ex primo *Legum* Platonis. 978

CAP. XVII. — Quam præclarum sit pueros a prima statim ætate piis religiosisque moribus assuefacere. 979

CAP. XVIII. — Eam solum doctrinæ loco statuendam, quæ viam ad virtutem muniat, non autem eam, quæ vel augendæ pecuniæ, vel parando victui quoque modo serviat. 982

CAP. XIX. — In ea cum Hebræis sententia Platonem fuisse, ut res inferiores divinorum imagines esse existimaret. 983

CAP. XX. — Juniores honestis quibusdam hymnis odisque memoriæ commendandis, ad suscipiendos virtutis sanctus præcurrandos esse. Ex secundo *Legum*. 986

CAP. XXI. — Cujusmodi odarum illarum sententiam esse oporteat. 987

CAP. XXII. — Non cujusvis esse laudabiles odas et carmina scribere, sed vel unius Dei, vel divini cujusdam hominis. 990

CAP. XXIII. — De iis qui divinos illos cantus probare possint. 990

CAP. XXIV. — Cantus etiam in conviviis, tanquam convivales quasdam leges, recipiendos esse. 991

CAP. XXV. — Vini bibendi copiam non omnibus promiscue faciendam esse. 994

CAP. XXVI. — Ne Platonem quidem ipsum ignorasse, quæ absolutæ leges conderentur, iis barbaros quosdam suis in rebus publicis vivere. 995

CAP. XXVII. — Bellum nobiscum esse nobis, et cum nostris cupiditatibus ac perturbationibus gerendum. 995

CAP. XXVIII. — Non in corpus, sed in animum, culpam eorum quæ a nobis peccantur, esse conferendam. 998

CAP. XXIX. — De eo qui sincere integreque philosophetur. Ex Theæteto. 999

CAP. XXX. — De toto illo sophisticæ genere, quod inter homines reperiri solet. 1007

CAP. XXXI. — Falso nonnunquam, veluti pharmaco, ad eorum utilitatem, qui hoc loquendi genere opus habeant, utendum esse. 1010

CAP. XXXII. — Non solum viros, sed etiam mulieres, adeoque genus hominum universum, hujus in disciplinæ communionem vocandum esse. 1010

CAP. XXXIII. — Eorum causa, qui minus apud nos ex rationis præscripto vivunt, genus universum traducendum non esse. 1011

CAP. XXXIV. — Quemadmodum Plato quædam ex Proverbiis oracula, Græca dictione purius et elegantius expresserit. 1014

CAP. XXXV. — De opibus et inopia. 1014

CAP. XXXVI. — De parentum honore et observantia. 1014

CAP. XXXVII. — De possessione servorum. 1014

CAP. XXXVIII. — Quomodo illud Moysis expresserit: Terminos æternos ne transferas quos posuerunt patres tui. » 1015

CAP. XXXIX. — Locus Platonis huic similis: « Reddens peccata patrum in filios in tertiam et quartam generationem, iis qui oderunt me. » 1015

CAP. XL. — De furibus. 1015

CAP. XLI. — De fure interfecto. 1015

CAP. XLII. — De jumento. 1018

CAP. XLIII. — Platonem iisdem, quibus Hebræorum litteræ similitudinibus usum esse. 1018

CAP. XLIV. — De iisdem similitudinibus. 1019

CAP. XLV. — De iisdem. 1019

CAP. XLVI. — De iisdem. 1022

CAP. XLVII. — Platonem duodecim in tribus cives distribui voluisse, Judaici populi exemplum secutum. 1023

CAP. XLVIII. — Urbem in loco fluviatili condendam Plato statuit, quem Hierosolymorum regioni persimilem describit. 1023

CAP. XLIX — Quemadmodum Plato primam illam, quæ a Græcis usurpabatur, puerorum institutionem, tanquam perniciosam rejiciat. 1026

CAP. L. — De atheorum opinione. Ex *Legum* decimo. 1031

CAP. LI. — Quemadmodum Plato de Deo philosophetur. 1035

CAP. LII. — Quemadmodum idem ipse Deum universi curam gerere philosophetur. 1046

LIBER DECIMUS TERTIUS. 1057

Procemium. 1059

CAPUT PRIMUM. — Quemadmodum Plato Græcæ theologiæ ineptias coarguerit. 1062

CAP. II. — De eodem; ac præterea Deum malorum auctorem non esse. 1065

CAP. III. — De eodem; ex *Epinomide*. 1065

CAP. IV. — Præter obscenas fabulas, nihilistas de Græcis numinibus narrationes continere, Socratemque, quod iis fidem non haberet, ab Atheniensibus interfectum esse. Ex *Eutyphrone*. 1078

Digitized by Google

Cap. V. — Ex Numenii libro *De Platonis arcanis*. Eamdem in rem. 1079

Cap. VI. — In vulgi opiniones abeundum non esse, nec ab instituto suo vel mortis metu discedendum. Ex *Critone*. 1079

Cap. VII. — Reponendam iis non esse, a quibus injuriose tractemur, injuriam. Ex eodem. 1086

Cap. VIII. — Quæ semel recte statueris, ea ne mortis quidem metu abjicienda esse. Id quod in eos conveniet, qui persecutionum temporibus religionem ejurant. 1087

Cap. IX. — Qualis animo sit oportet, qui mortis metu susceptum institutum ejuret. 1087

Cap. X. — Mortem veritatis causa non esse fugiendam. *Ex Socratis apologia*. 1090

Cap. XI. — Quemadmodum eorum mortem, qui vitam gloriose profuderint, celebrari oporteat. Ex Platone. 1095

Cap. XII. — Aristobulum Peripateticum etiam ante nos confessum esse, Hebræis e fontibus suam Græcos hausisse philosophiam. Ex opere illo quod Ptolemæo regi Aristobulus inscripsit. 1098

Cap. XIII. — Quæ a Græcis recte scripta fuerint, ea cum Hebræorum doctrina consentire, a Clemente præterea ostenditur, *Stromate* quinto. 1105

Cap. XIV. — Non recte de omnibus pronuntiasse Platonem, eoque nos haud absque ratione ab ejus philosophia discessisse, atque Hebræorum oracula complexos esse. 1139

Cap. XV. — Non in omnibus Platonis, sed Hebræorum, probandam esse de spiritalibus naturis disputationem. 1143

Cap. XVI. — De animo; non recte ut Hebræos, in omnibus sensisse Platonem. 1147

Cap. XVII. — Non, quemadmodum Platoni visum est, animi naturam duabus ex partibus, quarum altera patiendi necessitate libera, patibilis altera sit, esse conflatam. Ex Severi Platonici disputatione *De anima* 1154

Cap. XVIII. — De cœlo, deque collucentibus in eo sideribus, haud recte omnino sensisse Platonem. Ex *Epinomide*, *Timæo* et *Legum* decimo. Quæ Moyses coli omnia vetuit, quemadmodum Hebræus etiam Philo interpretatur. 1158

Cap. XIX. — Quænam minus recte Plato, tam in *Legibus* quam in *Republica*, de mulieribus statuerit : quæ Hebræorum doctrina non probat. 1163

Cap. XX. — Quænam Plato de infando amore in *Phædro* statuerit : quibus contraria sunt a Moyse sancita. 1171

Cap. XXI. — De legibus Platonis ad cædes pertinentibus, magna illa hominis mente indignis, quibuscum Moysis leges committendæ. 1175

LIBER DECIMUS QUARTUS. 1179

Caput primum. — Procemium, quo libri argumentum explicatur. 1183

Cap. II. — De mutua dissensione pugnaque philosophorum. 1183

Cap. III. — De summa Hebræorum dogmatum consensione. 1186

Cap. IV. — Quemadmodum superiores philosophos Plato redarguat. Ex *Theæteto*. 1187

Cap. V. — De prima Platonicæ doctrinæ successione. Ex Numenio Pythagorico. 1194

Cap. VI. — De Arcesila, qui secundam Academiam instituit. Ex eodem. 1199

Cap. VII. — Cujusmodi superiorum illorum vita fuerit; ac de Lacyde quodam Arcesilæ successore. Ex eodem. 1206

Cap. VIII. — De Carneade, qui tertiam Academiam instituit. Ex eodem. 1214

Cap. IX. — De Philone, Clitomachi ejus successore, qui Carneadem exceperat. Ex eodem. 1215

Cap. X. — Multas apud Græcos philosophos conjecturas esse, verborum pugnas, erroresque permultos; ex Porphyrii ad Nectenabonem Ægyptium epistola, non ex iis, quæ *De anima* ad Boethum rescripsit, eoque ex libro quem *De hausta ex oraculorum responsis philosophia* edidit. 1219

Cap. XI. — De geometria, astronomia, et computo, e Xenophontis *Memorabilibus*. 1222

Cap. XII. — De iis qui rerum se naturam explicare gloriabantur. Ex ejusdem ad Æschinem epistola. 1226

Cap. XIII. — De gymnasticæ ac musicæ artibus. Ex Platone in *Republica*. 1226

Cap. XIV. — Philosophorum de principiis sententiæ. Ex Plutarchi libro quem *De philosophorum decretis ad res physicas pertinentibus* scripsit. 1230

Cap. XV. — De opinione Anaxagoræ. Ex Socratis disputatione apud Platonem in dialogo *De anima*. 1234

Cap. XVI. — Philosophorum de diis opiniones. Ex Plutarcho. 1238

Cap. XVII. — Adversus Xenophanem et Parmenidem, qui sensus tollerent; ex libro octavo Aristoclis *De philosophia*. 1243

Cap. XVIII. — Adversus eorum philosophorum sectam, qui quod Pyrrhonem secuti nihil comprehendi posse statuerint, sceptici, et assensum inhibentes vocati sunt. Ex eodem Aristocle. 1246

Cap. XIX. — Adversus Aristippi sectatores, qui eo modo quæ patimur, comprehendi posse statuerunt, præterea nihil. Ex eodem. 1258

Cap. XX. — Adversus Metrodorum et Protagoram, qui solis sensibus credendum esse dicebant. Ex eodem. 1259

Cap. XXI. — Adversus Epicureos, qui voluptatem finem esse vellent. Ex eodem. 1266

Cap. XXII. — Iterum adversus eos qui voluptatem bonum esse definiunt. Ex eodem. 1267

Cap. XXIII. — Adversus Epicureos, qui Providentiam tollebant, et individuis corporibus universa tribuebant. Ex Dionysii Alexandrini libris *De natura*. 1271

Cap. XXIV. — Rerum inter homines vulgarium exemplis, Epicureorum dogma refellitur. Ex eodem. 1271

Cap. XXV. — Idem ex universi molitione conficitur. Ex eodem. 1275

Cap. XXVI. — Idem ex hominis natura concluditur. Ex eodem. 1282

Cap. XXVII. — Operum suorum molitionem Deo laboriosam ac molestam non esse. Ex eodem. 1283

LIBER DECIMUS QUINTUS. 1289

Caput primum. — Procemium, quo totius operis argumentum explicatur. 1294

Cap. II. — De Aristotele, ac de iis quæ de illo prodita sunt. Ex Aristoclis Peripatetici libro *De philosophia* septimo. 1298

Cap. III. — Aristotelis dogmata quæ fuerint. Ac primum quam ab Hebræis et Platone, in constituendo boni fine dissentiat. 1302

Cap. IV. — Attici Platonici disputatio adversus Aristotelem, a Mose et Platone in constituenda finis ratione dissidentem. 1305

Cap. V. — Idem Aristotelem a Mose simul et Platone in quæstione de Providentia dissidentem insectatur. 1310

Cap. VI. — Ejusdem adversus Aristotelem, cum Mose ac Platone, de mundi, quem negabat, ortu pugnantem disputatio. 1314

Cap. VII. — Ejusdem adversus eumdem, quintam corporum essentiam inducentem, quam neque Moses, neque Plato novit. 1319

Cap. VIII. — Ejusdem adversus eumdem, a Platone rerum in cœlestium tractatione dissidentem; quæ parum admodum curavit Moses. 1322

Cap. IX. — Ejusdem adversus eumdem, cum Platone simul Hebræorumque doctrina, in quæstione de animorum immortalitate pugnantem. 1327

Cap. X. — Ex secundo Plotini *De animorum immortalitate* libro, adversus Aristotelem, qui animum entelechiam esse defendit. 1334

Cap. XI. — De eodem, ex Porphyrii ad Boethum opere *De anima*. 1335

Cap. XII. — Adversus eumdem, in illa etiam de universi

Digitized by Google

animo disputatione a Platone dissidentem. Ex Attico. 1338

CAP. XIII. — Adversus eumdem Platonicas ideas illuden em, quas ne ipsis quidem Hebræis ignotas fuisse, superioribus eorum testimoniis jam vidimus. Ex eodem. 1338

CAP. XIV. — De Stoicorum philosophia : et quemadmodum Zeno de principiorum ratione statuerit. Ex Aristotelis *De philosophia* septimo. 1342

CAP. XV. — Quam de Deo Stoici, deque hujus universi molitione sententiam introducant. Ex Arii Didymi *Epitoma*. 1342

CAP. XVI. — Contra Stoicorum de Deo sententiam. Ex Porphyrii ad Boethum opere *De animo* 1343

CAP. XVII. — Id quod vere est, corpus non esse, ut Stoici opinantur. Ex Numenii primo *De bono*. 1346

CAP. XVIII. — Stoici de universi conflagratione quid sentiant. 1347

CAP. XIX. — Quemadmodum Stoici de iterato universi ortu philosophentur. 1347

CAP. XX. — Quemadmodum Stoici de animo sentiant. 1350

CAP. XXI. — Longini contra Stoicorum de animo sententiam disputatio. 1351

CAP. XXII. — Adversus eosdem Stoicos, animum corporeum esse non posse. Ex libro Plotini. *De animo*. 1354

CAP. XXIII. — Naturalium philosophorum sententiæ, de sole. 1375

CAP. XXIV. — De solis magnitudine. 1378

CAP. XXV. — De solis figura. 1378

CAP. XXVI. — De luna. 1378

CAP. XXVII. — De lunæ magnitudine. 1378

CAP. XXVIII. — De lunæ figura. 1378

CAP. XXIX. — De illuminatione lunæ. 1378

CAP. XXX. — De siderum errantium stabiliumque natura. 1379

CAP. XXXI. — De siderum figura. 1379

CAP. XXXII. — Qua ratione mundus sit constitutus 1382

CAP. XXXIII. — Utrum hoc totum unum sit. 1383

CAP. XXXIV. — Utrum animatus sit mundus et Providentia gubernetur. 1386

CAP. XXXV — Utrum mundus integritate careat. 1386

CAP. XXXVI. — Unde mundus alimentum hauriat. 1386

CAP. XXXVII. — Undenam condendi mundi Deus initium fecerit. 1386

CAP. XXXVIII. — De mundi ordine. 1387

CAP. XXXIX. — Quamobrem inclinatior mundus sit, atque depressior. 1387

CAP. XL. — Utrum inane sit, quod extra mundum est, 1387

CAP. XLI. — Quæ dextræ mundi partes sint, quæ sinistræ. 1390

CAP. XLII. — De propria cœli natura. 1390

CAP. XLIII. — De dæmonibus et heroibus. 1391

CAP. XLIV. — De materia. 1391

CAP. XLV. — De idea. 1391

CAP. XLVI. — De stellarum ordine. 1394

CAP. XLVII. — De proprio stellarum motu. 1394

CAP. XLVIII. — Stellæ unde lucem accipiant. 1394

CAP. XLIX. — De iis quos vulgo Castores ac Geminos dicimus. 1394

CAP. L. — De solis defectione. 1395

CAP. LI. — De lunæ defectione. 1395

CAP. LII. — De lunæ aspectu, et quamobrem terrestris appareat. 1395

CAP. LIII. — Quantum a sole terraque distet. 1398

CAP. LIV — De annis. 1398

CAP. LV. — De terra. 1398

CAP. LVI. — De terræ figura. 1399

CAP. LVII. — De terræ situ. 1399

CAP. LVIII. — De terræ motu. 1399

CAP. LIX. — De mari. Quomodo coaluerit, et quamobrem amarum sit. 1399

CAP. LX. — De partibus animi. 1402

CAP. LXI. — De principe animi facultate 1402

CAP. LXII. — Ipsum quoque Socratem Græcorum olim sapientissimum, eos, qui rerum ejusmodi physiologia tantopere insolescerent, vel hoc nomine vecordes et insanos ostendisse, quod in rebus ab omni vitæ fructu vacuis suaque omni facultate superioribus, studium operamque contererent. 1403

FINIS TOMI VICESIMI PRIMI.

Ex typis L. MIGNE, au Petit-Montrouge.

Digitized by Google

MONITUM.

Intra hos decem circiter annos dominus Seguierus, marchio a Sancto-Brissone, Academiæ inscriptionum et humaniorum litterarum socius, vir natalibus et eruditione clarissimus, editionem *Præparationis evangelicæ* ad mss. regios collatam et notis illustratam cum interpretatione Gallica prelo paraverat. Quam ut typographi regii in lucem emittendam susciperent, apud eos qui præerant egit. Cum autem ab iis de die in diem procrastinaretur, res infecta mansit. Igitur editioni textus Græci supersedens dominus Seguierus, cogitavit de edenda interpretatione Gallica, quam ad Græca denuo recensita adornaverat. Res effectum sortita est prodiitque *Præparatio* vernacula lingua Gallica anno 1846, cum ingenti notarum et emendationum apparatu, duobus voluminibus in-8°. Eæ sunt notæ et emendationes quas post mortem domini Seguieri ejus hæredes potestatem edendi nobis humanissime fecerunt, quibus pro accepto beneficio gratias hic agere nobis liceat. Exemplar præterea ad manus habuimus editionis Vigeri ad cujus margines vir clarissimus varias lectiones codicum Parisiensium ascripserat; ii sunt numm. 465, 466, 467, 468 insigniti. Contulerat etiam ms. Leydensem quo usus est Robertus Stephanus.

Notis subjicimus ejusdem viri doctissimi Dissertationem in fragmenta Sanchoniathonis ab Eusebio ex Philone Byblio accepta, de quibus, an genuina sint vel aliena, multa disputata sunt et adhuc sub judice lis est.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

AD

EUSEBII PRÆPARATIONEM EVANGELICAM.

Col. 40 A 2. *Μητρογαμεῖν.* Hunc infamem morem, apud Persas licitum, tot scriptores referunt ut de illo ne vel minima quidem dubitatio exsistat.

Diogenes Laertius, in *Proœmio*, c. 7, quemdam excerptum ex Clitarcho locum refert, expresse dicentem, Magos ut licitas matrum et filiarum suarum nuptias habere. Xanthus, in tractatu *Τὰ μαγικά* dicto, narrat Magos suis matribus, filiabus, necnon sororibus misceri. Auctor hic memoratur a Clemente Alexandrino, *Stromat.* l. III, p. 515. Eudoxius Cnidius a Sexto in *Hypotyposibus Pyrrhonicis*, l. I, c. 14, p. 39, memoratus dicit: « Illicitum est nostris legibus ducere matres, cum apud Persas mos sit usitatissimus. » Idem Sextus l. III, c. 24, p. 178, dicit: « Persæ et præsertim qui apud illos habentur sapientes, id est Magi, ducunt suas matres. »

Tertullianus etiam in *Apologetico*, c. 9, Ctesiæ testimonium affert hoc modo: « Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert. » Strabon. l. XV, c. 3, § 20, p. 735: « Apud Persas mos est non inhumari Magos, quorum corpora derelinquuntur avibus comedenda. Et Magos cum matribus misceri, mos est patrius. » Illa vulgata opinio in causa fuit ut Catullus hoc epigramma ederet, epig. 90.

Nascatur Magus ex Gelli matrisque nefando
Conjugio, et discat Persicum aruspicium;
Nam Magus ex matre et nato gignatur oportet,
Si vera est Persarum impia relligio.

Antisthenes, ut refert Athenæus l. V, p. 220 ed. Casauboni, in libro minoris Cyri, Alcibiadem vituperans de perdita vita subdit: Συνεῖναι γὰρ αὐτὸν καὶ μητρὶ καὶ θυγατρὶ καὶ ἀδελφῇ, ὡς Πέρσας.

Quintus Curtius l. VIII, 2, 19, memorat quemdam satrapam nomine Sisimithrem, cui duo ex matre orti filii erant, quod licitum habuit. Tempore Agathiæ adhuc prævalebat ille usus. Nam Agathias l. II, p. 61, edit. Luparæ, ait: « Non solum Persæ ineunt matrimonia cum sororibus et cognatis, sed etiam patres cum suis filiabus, et quod magis pudendum, (o tempora! o mores!) filii cum matribus. » Quod refert Agathias pugnat adversus Plutarchum in tractatu *De fortuna Alexandri* c. 5, cum dicit, ab illo debellatore suppressum fuisse hunc incestuosum morem, his verbis: « Docuit Persas matrum suarum reverentiam, et cum illis misceri vetuit. »

Sed jam Strabo eum refutavit, si Servio credas de hoc Æneidos versu l. VI, disserenti:

Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos.

Hic mos ipsius vigebat tempore: Dicendo *vetitos*, ostendit fuisse, ut est apud Persas hodie.

Græci ad omnes populos calumniandos proni, hujus nefandi moris insimulabant omnes cæteras gentes; et in *Andromache* vers. 173, Euripides dixit:

Τοιοῦτο πᾶν τὸ βάρβαρον γένος·
Πατήρ τε θυγατρὶ, παῖς τε μητρὶ μίγνυται,
Κόρη τ' ἀδελφῷ· διὰ φόνων δ' οἱ φίλτατοι
Χωροῦσι καὶ τῶνδ' οὐδὲν ἐξείργει νόμος.

« Omne barbarorum genus patrem cum filia, matrem cum nato, virginem cum fratre misceri sinit; cognati sibi intentant mortem, nec istius modi quidquam lex impedit. » Lucianus in tractatu *De sacrificiis*, de Jove loquens, ait: « Multas duxit uxores et tandem sororem suam Junonem, more Persarum Assyriorumque. » Qui dicunt hunc morem nefandum ab Assyriis initium cepisse nominant Semiramidem, quæ necata est quod cum suo copularetur filio. Illud fatum non impendisset Semiramidi, dixit Agathias *l. l.*, si ejus agendi ratio mores publicos non offendisset; et quia Magi ea utebantur consuetudine, idem auctor hanc doctrinam putat a Zoroastro ortam. Herodotus tamen, III, 31, refert connubia fratrum et sororum olim vetita, primum a Cambyse initium cepisse.

Denique, hic usus prævaluisse apud Persas videtur, et præbuisse scriptoribus, tam Judæis quam Christianis, longum neque immeritum declamationis locum. Agmen ducit Philo in secundo tractatu *De examine legum peculiarium*, principio: « Persarum optimates ineunt matrimonia cum matribus, et ii maxime ingenui inter liberos habentur qui incesto nascuntur, et, ut fama est, ad regnum destinantur. Væ mihi! Quid turpius inveniri potest quam patris defuncti lectum fœdare, qui

Digitized by Google

potius venerandi templi instar colendus est! » Cum Brissone lego ἱερόν, non ἱεράν.

Bardesanes adversus Genethliacos scribens, ab Eusebio relatus in *Præparatione evangelica*, l. VI, c. 10, p. 275, dixit : « Apud Persas lex sinit, quemque matrem aut filiam ducere; neque patriam tantum et proprias sedes habitantes, sed et qui a Perside absunt, Magouseeni nomine, peragunt illa matrimonia illicita; easdemque leges et mores transmittunt liberis, quorum plures videre est ad hoc tempus in Media, Ægypto, Phrygia, Galatia. Nec tamen Venus Martem amplexans in Saturni ædibus, ullo modo tot et tantis ortibus præesse potuit. »

Hic Bardesanis locus invenitur in *Recognitionibus pseudo-Clementinis* a cap. 19 usque ad cap. 29.

Inter scriptores Christianos qui, cum Eusebio, putant Christianam religionem causam fuisse cur Persæ cessarent ab incestis, primus invenitur Theodoretus, qui in sua *Therapeutica* p. 128, edit. Sylburg., *De legibus*, dixit : « Persæ olim addicti Zaradæ (Zoroastri) legibus ducebant matres, sorores et filias, et quod nefas est, tanquam legem habebant; sed ex quo tempore apostolos audierunt, abjecerunt Zoroastri leges tanquam nefandas, et læto animo evangelicam amplexi sunt temperantiam. » Cf. sanctus Joannes Chrysostomus qui dixit in octavo capite *De virginitate* t. VI, p. 248 ed. Savilii. « Admiramur Persas, qui non ducunt matres, ut olim; non idem de Romanis dicendum est. » Inter Patres Græcos nominandus est Theodorus Mopsuestenus, apud Photium cod. 81; Gregorius Nyssenus *in Fatum;* Tatian. edit. Wirceburg. p. 80 : Τὸ συγγενέσθαι μητρὶ κάλλιστον ἐπιτήδευμα παρὰ τοῖς Περσῶν Μάγοις. Denique inter Latinos, sanctus Hieronymus *Adv. Jovinianum* l. XI : « Persæ, Medi, Indi, et Æthiopes, regna non mediocria, et Romano regno paria, cum matribus et magis cum filiabus et neptibus copulantur; » et Minutius Felix 31 : « Jus est apud Persas misceri cum matribus. »

Col. 40 A 3. Ἀνθροποβορεῖν Σκύθας. Non dubitare licet quin anthropophagia fuerit universalis consuetudo, antequam humanum genus agricultura sibi pareret alimenta, ad sustentandam vitam necessaria. Quamobrem imperiorum conditores religionis et ethicæ præceptis agriculturam junxerunt. Agricultura sublata, quid superesset legislatoribus ad imponendas leges easque sanciendas? Nihil aliud dicit Horatius his versibus :

Silvestres homines sacer interpresque deorum,
Cædibus et victu fœdo *deterruit Orpheus.*

Sed ex quo conditæ fuerunt urbes, hic barbarus mos viget solummodo apud gentes omnis scientiæ culturæque expertes. Scythæ qui vitam errantem potius degerunt, diutius hos mores nefandos quam cæteri populi servaverunt, necessitatibus vitæ coacti. Satis multi scriptores testantur hoc ita ut in Eusebium nulla incidat calumniandi suspicio aut voluntas.

Herodoti temporibus pars Scytharum quædam erat anthropophaga. « Ab undecim trans Panticapeam itineribus, ait, Borysthenem secus, vasta patet inculta regio; et trans desertum locum versantur anthropophagi. » Herodotus istos secernit quidem a Scythis, sed quomodo fieret ut in media Scythia quædam exsisteret gens a Scythis distincta et separata? (Vide Herodotum lib. IV, cap. 18.) Strabo lib. VII, p. 298, dixit : « Mare Nigrum ab initio cognominatum fuit ἄξενος (inhospita) ob indesinentes tempestates et ob ferociam gentium quæ littora incolunt, præsertim Scytharum qui alienigenos immolant, carne humana vescuntur et hominum calvariis poculorum instar utuntur. » Lucianus ad hunc barbarum Scytharum morem alludens in *Dialogo Junonis Latonæque* illam inducit hæc dicentem : « Quod tuos liberos spectat, nemo nescit tuam filiam in Scythia peregrinantem didicisse a Scythis qui sunt antropophagi, vesci trucidatis alienigenis. »

Quod referens, ut omnibus notum, Plinius dicit (*Hist. nat.*, liv. VI, cap. 20) : « Inhabitabilis Scythiæ prima pars a Scythico promontorio ob nives : proxima inculta, sævitia gentium : anthropophagi Scythæ insident, humanis corporibus vescentes. »

Idem refert lib. VII, cap. 2 : Esse Scytharum genera et quidem plura quæ corporibus humanis vescerentur indicavimus (lib. IV, 26, et lib. VI, 20).

Solinus, hujus scriptoris abbreviator, eadem narrat, et Pomponius Mela, *De situ orbis*, lib. II, c. 1, notat peculiare Scytharum genus quod dicit anthropophagum, his verbis : « Apud anthropophagos ipsæ etiam epulæ visceribus humanis apparantur. »

In silvestri agrestique priscorum hominum cultu, bellum erat quædam venatio ut homines hominibus vescerentur. Cum incipit humanus civilisque cultus, anthropophagia ex bello sequitur, sed non amplius est belli causa; et diu Scytharum gens servavit morem vescendi carne devictorum hostium, non aliter ac agrestes homines, qui trans Oceanum nuper sunt reperti; nam calvariis, poculorum instar, et pellibus pro linteis utebantur. Herodotus, l. IV, c. 64, dicit : « Scythis cum bellum gerunt, primi hostis necati sanguinem bibere mos est et offerre regi capita truncata; quo facto, statim mercedem habent. Hic est excoriandi modus : primum pellem circa aures secant, deinde, arrepto capite, hostis truncatur, tum utentes costa bovis carnem exuunt, pellem manibus molliunt, quam sic mollitam extendunt, ut illa utantur mantilis instar. Tunc illam suspendunt ad caput equi, et majori honori illis est si plures habeant sic præparatas. Sunt qui iis utuntur tanquam pallio, et assuunt ut pelles caprinas. Nonnulli amputant hosti dextram, cujus pelle pharetram operiunt.

« Infestissimorum autem hostium capita, serra desecant infra supercilium, deinde purgant aqua. Si vir pauper sit et inops, super imposita pelle bovis cruda, sic servat; si dives, eadem, pelle bovis super imposita, sed intus aurata, instar poculi utitur. »

Plinius lib. VII, cap. 2 : « Priores anthropophagos quos ad septentrionem esse diximus decem dierum itinere, supra Borysthenem amnem, ossibus humanorum capitum bibere cutibusque cum capillo pro mantelibus ante pectora uti, Isigonus Nicænus prodidit. »

Sat est tot et tantorum testimoniorum.

Col. 40 A 9. Τοὺς πάλαι, κ. τ. λ. Locus ubi Eusebius loquitur de more barbaro multorum populorum trucidandi senes, quem sequuntur alii ad anthropophagiam colendam, alii ad permittendum reliquias avibus et feris, mittentes omnem sepulturæ curam, dum nonnulli sepeliunt una cum mortuis nobilibus homines vivos a se dilectos, sumitur ad verbum ex tractatu Porphyrii *De abstinentia carnis*, p. 375, ed. Rhoer, l. IV, c. 21.

Col. 40 B 1. Ἱστοροῦνται Μασσαγέται καὶ Δέρβικες. Sanctus Hieronymus ex iisdem fontibus hausit; nam idem dicit iisdem fere verbis, *Adv. Jovinianum*, libro secundo. « Massagetæ et Derbices miserrimos putant qui ægrotatione moriuntur, et parentes, cognatos, propinquos, cum ad senectam pervenerint, jugulatos devorant; rectius esse ducentes ut a se potius quam a vermibus comedantur. Tibareni quos dilexerunt senes suspendunt in patibulis. Hircani volucribus et canibus semivivos projiciunt... Bactri canibus ad hoc ipsum nutritis objiciunt senes; quod cum Alexandri præfectus (Nicanor) emendare voluisset, pene amisit provinciam. » Apud Strabonem, Diodorum Siculum, *Stasanor;* quod legitur etiam apud Porphyrium, l. V; Theodoret., et sermone IX, pag. 129, *Therapeutices*, edit. Sylburg. Μασσαγέται τοὺς γεγηρακότας θύειν καὶ θοινᾶσθαι ποιησάμενοι νόμον, ἐδδελύξαντο τὴν μυσαρὰν ταύτην ἐδωδήν. Τιβαρηνοὶ τοὺς πρεσβύτας κατὰ κρημνῶν βαθυτάτων εἰθικότες ὠθεῖν, τὸν παμπόνηρον τοῦτον κατέλυσαν νόμον· οὐκ ἔτι δ' οὔτε Ὑρκανοὶ οὔτε Κάσπιοι τοὺς κύνας τοῖς τῶν τεθνεώτων ἐκτρέφουσι σώμασι· οὔτε

Digitized by Google

Σκύθαι τοῖς τετελευτηκόσι συγκατορύττουσι ζῶντας, οὓς ἠγάπων ἐκεῖνοι.

Solum hoc testimonium probaret sinceram esse doctoris Ecclesiæ narrationem, sed et per multa alia adsunt testimonia. P. Vigerus in Observationibus quibus supersedit, notos facere debebat fontes ex quibus hausit Eusebius : illius loco, ego faciam. Adeo noti Massagetæ, ut illorum nomen undique eodem modo scriptum reperiatur. Non item de populo supra citato. Legitur apud Porphyrium et Eusebium]*Derbices*. In ms. 451, Βέβρυκες. Bebryces non idem sonant atque Derbices.

Bebryces nomen suum Bithyniæ dederunt antequam Thyniæ et Bithyniæ nomen cepisset.

Bithynia regnum erat Amyci, qui adversus Pollucem pugnans victus obiit. Apollon. Rhod., lib. II initio :

Ἔνθαδ ἔσαν σταθμοί τε βοῶν, αὐλίς τ' Ἀμύ-
[*κοιο,*
Βεβρύκων βασιλῆος, ἀγήνορος, ὅν ποτε νύμφη
Τίκτε Ποσειδάωνι γενεθλίῳ εὐνηθεῖσα
Βιθυνὶς Μελίη, ὑπεροπλήεστατον ἀνδρῶν.

Pollucis et Amyci pugnam narravit Theocritus in vicesimo secundo idyllio, Dioscuris dicato ; et Valerius Flaccus qui Argonautas cecinit, lib. IV, vers. 150.

Scholiastes in hunc versum, « Amycus, ait, sub sua ditione tenebat Bebryces Bithyniæ, qui illo tempore incolebant nonnullas alias regiones maritimas ; Bebryces etiam usque Ephesum et Magnesiam progressi sunt. » Charon, Lampsaci fines olim Bebryciæ nomen habuisse dicit, ob Bebryces incolas. Quæ gens, ut tam multæ aliæ, bello periit. Vid. Plutarch. *De virtutibus mulierum*, voce Λαμψάχη, t. VIII, p. 289 Hutten.

Tzetzes *De Lycophrone*, vers. 1305 : « Bebryces hodie Mysii, ex Bithyniis remotissimi : in quorum finibus surgit Olympus mons. Sunt alii Bebryces, de genere Gallorum oriundi, inter Pyrenæos Cerauniosque montes et Hispaniam ; Narbonenses vocantur. » (Quos cecinit Silius Italicus l. III, vers. 420 et seqq.; Festus Avienus *in ora maritima*). De Bithyniæ Bebrycis loquitur Virgilius in quinto *Æneidos* libro, ubi dicit, vers. 373, Butem a Dare devictum :

Qui se Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat.

De quo versu disserens Servius : « Bebrycia ipsa est Bithynia ; » Sallustius fragm. incerto : « Igitur introrsus primæ Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata. »

Strabo l. XII, cap. 3, § 3, pag. 541, ait Bebryces ex genere Thracum ortos : Οἱ Βέβρυκες ἦσαν Βιθύνων οἱ προεποικήσαντες τὴν Μυσίαν Θράκες, ὡς εἰκάζω ἐγώ. Denique, ibid., cap. 4, legitur : Θεόπομπος Μαριάνδυνόν φησι μέρους τῆς Παφλαγονίας ἄρξαντα ὑπὸ πολλῶν δυναστευομένης, ἐπελθόντα τὴν τῶν Βεβρύκων κατασκεῖν· ἣν δὲ ἐξέλιπεν (legendum est ἐξήλιψεν) ἐπώνυμον ἑαυτοῦ καταλιπεῖν.« Theopompus ait Mariandynum partis Paphlagoniæ regem, quæ multis subdita erat regibus, cum aggressus fuisset Bebryces sub suam redigere potestatem, tandem, deleta gente, proprium imposuisse nomen. » Vid. Vaillant, *Imperium Achemenid.*, t. XI, pag. 292.

Derbices e contra, Asiam superiorem incolunt Massagetis finitimi, orientem versus Caspii oris maritimæ seu Hyrcanii, ultra citraque Oxi ripam.

« Derbices quorum medios fines secat Oxus amnis, ortus in lacu Oxo. » (Plinius, l. VI, cap. 18 vel 16.) Strabo, l. XI, pag. 514, eos in Hircania locat ; Ptolemæus in Margiana : quos Mela mari vicinos facit : « Jam ad fretum Derbices. » L. III, cap. 5, v. 35.

Quintus Curtius Derbices numerat inter copias Darii cum hic princeps Babyloniis in campis lustraret exercitum ; l. I, cap. 2 :« Derbices quadraginta millia peditum armaverant : pluribus hærebant ferro præfixæ hastæ, quidam lignum igni duraverant : hos quoque duo millia equitum ex eadem gente comitata sunt. »

Hujus populi nomen in manuscriptis obliteratum sæpe reperitur. Modo Δερβίκκαι modo Δέρβικες legitur. Strabo, Plinius, Mela scribunt Δέρβικες. In Æliani primis editionibus *Hist. div.* l. IV, c. 1, legebatur Βερβίκκαι, ubi ex emendatione Casauboni Δερβίκες rectius legeretur ; Perizonius legit Δερβίκκαι. Sic eos nominat Ptolemæus l. VI, cap. 10. Ælianus idem dicit atque Porphyrius, cujus hæc sunt verba : « Derbices septuagenarios trucidant, immolantes homines et suspendentes mulieres. »

Dionysius Periegetes, 734, scribit Δερκέβιοι, Μάρδος, Δερκεβίων τε καὶ ἀφνείων πόμα Βάκτρων, loco Δερβίκεων vel Δερβικκῶν. V. 738, idem auctor :

Δερκέβιοι δ' ἑτερῶθεν ἐφ' ὕδασι Κασπίοισι,
Τοὺς δὲ μέτ' ἀντολίηνδε, πέρην κελάδοντος
Μασσαγέται ναίουσι. [*Ἀράξου*

Legitur apud Stephanum Byzantinum : Δερβίκκαι, ἔθνος πλησίον τῶν Ὑρκανῶν. Ἀπολλώνιος δὲ διὰ τὸ Κ γράφει. Κτησίας δὲ Δερβίους αὐτούς φησιν ἢ Δερβίσσους.

His exemplis patet quam variis modis olim etiam scribebatur hujus populi nomen. Cum solam Xylandri editionem possideo non licet mihi judicare quid Holstentus Berckelius ac dixerint de nomine præfato et de citato Stephani loco.

Berckelius legit Δερβίκκαι et allegat Salmasium *De Solino* qui hanc orthographiam adoptavit. Manuscriptus Palatinus Ptolemæi fert Δερβίκκαι οἱ καὶ Δερκέβιοι. Quoad illum morem trucidandi et comedendi parentes ad senium provectos, Strabo refert l. XI, cap. 10, § 8, pag. 520 : Τοὺς ὑπὲρ ἑβδομήκοντα ἔτη γεγονότας σφάττουσιν, ἀναλίσκουσι δὲ τὰς σάρκας οἱ ἄγχιστα γένους, τὰς δὲ γραῖας ἀπάγχουσι, εἶτα θάπτουσι. « Trucidant septuagenarios senes quos sui proximi devorant, suspendunt anus et inhumant. » Cæterum, suis legibus mors indicta erat minimo delicto. Idem, ibidem : Ἐπὶ μικροῖς οὕτοι σφάττουσι.

Mela, l. III, cap. 7, eadem dixit generaliter loquens de Asiæ populis. « Quidam proximos parentes priusquam annis et ægritudine in maciem eant, velut hostias cædunt ; cæsorumque visceribus epulari fas et maxime pium est. »

Hæc de Derbicibus. Massagetæ sunt maxime noti apud Herodotum bello quod illis intulit Cyrus qui eorum finibus victus obiit. Hæc gens, ait Herodotus, (1-201) populis potens atque armis. Orientem versus jacet trans Araxem (Oxum) ; vid. Hardouin, *De Plinio* l. VI, 16 vel 18 ; vide et Ducangium *De Nicephoro Bryen*, p. 301. « Issedonos contra, versus orientem maris Caspii, » dixit adhuc Herodotus (1-204), « patent lati campi quorum Massagetæ maximam partem tenent. » Idem Porphyrii narrationem confirmat, his verbis (1-216) : « Vir ad summam senectutem provectus, a circumstantibus omnibus proximis immolatur cum pecoribus ; tum epulæ sequuntur. Qui vitam peragendi modus maxime faustus illis videtur. »

Strabo l. XI, cap. 10, § 6, pag. 513, dixit : « Massagetis est mors optima dilaniari, cum ad senium pervenerunt. Humana caro miscebatur cum carne pecorum, et his epulis incumbebant. Qui senio moriebantur, tanquam impii ejiciebantur foras, ut esca essent volucribus et feris. » Sallustius philosophus in codice de Gale, pag. 262, cap. 9, Διὰ τί γὰρ Μασσαγέται μὲν τοὺς πατέρας ἐσθίουσι ; « Cur Massagetæ comedunt patres ? »

Herodotus idem dicit de Issedonis, l. IV, cap. 26 : « Mortuo patrefamilias, quisque proximorum adducit vervicem, quo immolato, dilaniant carnes, quas miscent cum carnibus patris mortui et dila

Digitized by Google

niati, tum his omnibus vescuntur carnibus. » Zenobius, cent. v, 25, ubi pro Σιδῶνες legendum Ἰσσήδονες. Vid. Herodotum, lib. III, cap. 38, ubi loquitur de Calatienis populo Indiæ, et cap. 99, de Padeensibus qui ægros jugulant et manducant.

Tibareni minus noti : attamen Apollonius Rhodiensis (Argon., II, 377) eos ponit ad littora Euxini et dicit Chalybis finitimos :

Ἄγχι δὲ ναιετάουσι πολύῤῥῆνες Τιβαρηνοὶ
Ζηνὸς εὐξείνοιο γενηλιὴν ὑπὲρ ἄκρην.

Xenopho reducens exercitum, eorum fines pertransivit.

« Tibarenia, ait Stephanus Byzantinus, est quædam regio Ponto, Chalybis necnon Mœssynœcibus finitima. »

Denique Strabo, lib. XII, cap. 3, 918, pag. 548, ait : « Supra Trapezuntium Pharnaciamque sunt Tibareni, » etc. Me latet an isti populi iidem sint quos Cicero Tibaranos nominat, Eleutherociliciensibus finitimos (epistola ad Catonem, *epist. ad diversos*, 15-4) : « His erant finitimi pari scelere et audacia Tibarani : ab his Pindenisso capto obsides accepi. » Asia minor media est Ciliciæ atque Ponto quem incolebant Tibareni. Ergo, duo diversi populi mihi videntur. Ephorus ab Stephano Byzantino relatus dixit eos maxime inservire ludo et jocis. Illud vertit Mela lib. I, cap. 19, 70, his verbis : « Tibareni Chalybos attingunt, quibus in risu lusuque summum bonum est. » Denique Zenobius *Proverbior.* cent. v, 25, refert : « Cum mulieres pariunt, Tibareni obducunt velum suo capiti lectoque incumbunt. » Eamdem fabulam narrat Apollonius Rhodiensis, lib. XI, 1010 :

Σώοντο παρὲξ Τιβαρηΐδα γαῖαν·
Ἔνθ' ἐπεὶ ἄρ κε τέκονται ὑπ' ἀνδράσι τέκνα
[γυναῖκες,
Αὐτοὶ μὲν στεράχουσιν ἐπὶ λεχέεσσι πεσόντες,
Κράατα δησάμενοι· ταὶ δ' εὖ κομέουσιν ἐδωδῇ
Ἀνέρας ἠδὲ λοετρὰ λεχώϊα τοῖσι πένονται.

Narratio hæc, nescio an vera aut falsa, excerpta est ex Metrodoro Amphipolitano : Ἐν τοῖς *Νομίμοις*, et non, Ἐν τοῖς *Νόμοις*, ut docet scholiastes ; quod ad emendationem *Νομίμοις* pertinet eam commendant ratio et Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, pag. 56 : Νυμφόδορος ἐν *Νομίμοις Βαρβαρικοῖς* lib. I *Stromatum*, pag. 383 : Νυμφόδορος ὁ Ἀμφιπολίτης ἐν τριτῷ *Νομίμων Ἀσίας*.

Miror quod in novissima editione scholiastis Apollonii, D. Scheffer qui illam attente curavit, hoc prætermiserit mendum. Cæterum, hæc natio, Persarum et Mithridatis dominatione absorpta, de se historiæ pauca ; reliquit, et quod narrant Porphyrius et Theodoretus, ab eis præcipites dari scopulis suos parentes, καταχρημνίζουσι, commentitium aut saltem dubium mihi videtur. S. Hieronymus, contra, dicit ab iis populis parentes suspendi. « Quos dilexerunt senes suspendunt in patibulis. » Ex vocam καταχρημνίζω et καταχρεμνάω similitudine factum est ut erraret S. Hieronymus.

Huic mori dejiciendi senes e scopulis inserviebant Sardiniæ populi, ut refert Ælianus (*Var. hist.* cap. 1, § 4). Lego textum D. Coray, *Lex Sardiniæ* :

« Pueri clavis armati, percutiunt patres quos sic interfectos inhumant, magnum sibi ducentes dedecus si ad extremam senectutem perveniunt, nam delinquere necessarium est, dum corpus senio est confectum. » Hic textus perspicuus est ex editione scholiarum Platonis a Ruhnkenio facta pag. 144. Ex illa editione patet Timæum esse auctorem istius narrationis, quam male vertit Ælianus. Suo tempore Zenobius refert eumdem Timæi locum (*Proverbiorum*, v, 85), sed partim. Scholiastes sic loquitur : Ἀνεκάγχασέ τε μάλα σαρδάνιον· παροιμία. Οἱ τὴν Σαρδὼ κατοικοῦντες, ὥς φησι Τίμαιος, ἐπειδὰν αὐτοῖς ὑπεργηράσκωσιν οἱ γονεῖς (ἀπογηράσκωσιν), καὶ νομίσωσιν ἱκανὸν βεβιωκέναι χρόνον, ἄγουσιν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον, ἐν ᾧ μέλλουσι θάψαι, κἀκεῖ λάκκους ὀρύξαντες, ἐπ' ἄκρων χειλῶν τοὺς μέλλοντας ἀποθνήσκειν καθίζουσιν. Ἔπειτα ἕκαστος αὐτῶν, σχίζαν ἔχων, τύπτει τὸν ἑαυτοῦ πατέρα καὶ εἰς τοὺς λάκκους (προσωθεῖ) περιωθεῖ· τοὺς δὲ πρεσβύτας χαίροντας ἐπὶ τὸν θάνατον παραγίνεσθαι ὡς εὐδαίμονας καὶ μετὰ γέλωτος καὶ εὐθυμίας ἀπόλλυσθαι. Ἐπεὶ οὖν γελᾶν μὲν συνέβαινεν, οὐ πάνυ δὲ ὁ γέλως ἐπ' ἀγαθῷ τινι ἐγίνετο, παρὰ τοῖς Ἕλλησι τὴν προκειμένην ῥηθῆναι παροιμίαν.

« Sardiniæ incolæ, ut refert Timæus, si parentes ad extremam pervenerint senectutem et si in eo sint ut moriantur, ducunt eos ad locum ubi inhumandi sunt ; tum, terra effossa, morituros ad oram fossæ ponunt, arrepto baculo, percutiunt ; et sic interfectos et dejectos inhumant. Senes ad aspectum mortis gaudent, et suam felicitatem risu et læto gestu significant. Sed quod istiusmodi risus postremum et infaustum diem portendit, a Græcis dictus est risus Sardonicus. »

Col. 40 B 6. *Ὑρκανοὶ δὲ καὶ Κάσπιοι.* Hyrcani et Caspii, quos populos nominat Eusebius tanquam iisdem moribus utentes, etsi colentes similiter littora maris Caspii seu Hyrcaniæ, sunt tamen inter se satis remoti. « Pluribus nominibus appellatum, celeberrimis duobus Caspio et Hyrcanio, » ait Plinius VI, 15. Si totam phrasim perspicias, compertum videtur parentes adhuc vivos a solis Hircanis projici volucribus et feris, sed defunctos a Caspiis. Attamen, T. Cicero, de isto Hyrcanorum more tractans mihi videtur locutus fuisse de solis mortuis (*Tuscul.* I, 45) : « In Hyrcania, plebs publicos alit canes, optumates domesticos ; nobile autem genus canum illud scimus esse ; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur ; eamque optumam illi censent sepulturam. »

Silius Italicus in *Punicis*, lib. XIII, vers. 471 :

Tellure, ut perhibent, is mos antiquus Ibera :
Exanima obscenus consumit corpora vultur.
Regia cum lucem posuerunt membra, probatum est
Hyrcanis adhibere canes....

Sed Caspii consumpsisse fame parentes annis gravatos arguuntur a Strabone vel Onesicrito, quem citat Strabo lib. XI, cap. 11, 3, pag. 517.

Loquens de Persis, Agathias, quod spectat ad homines adhuc vivos, refert quemdam eorum morem qui convenire videtur narrationi Porphyrii. In libro hujus auctoris secundo (pag. 60 edit. Luparæ), cum de sepultura Persarum, qui a canibus devorantur, non aliter ac Cicero locutus fuisset, subjicit : « Si in Martis expeditionibus nonnulli milites in gravi morbo inciderunt, in loco remoto ponuntur adhuc viventes et jejuni. Cum sic segregati fuerunt, frustum panis, aqua, baculum sub eorum manibus ponuntur ut suam vitam sustentent, et animalia fera propellere possint. Si sic expositi non obierunt, et si tamen morbus gravis ligat ægrotantium membra, tum volucres cœli et feræ semianimos devorant, et sic abiit omnis spes salutis. Sunt qui redierunt ad suas sedes macilenti, exsangues, et metum inferentes iis qui eis obviam ibant ; non aliter ac spectra quædam tragica ex Erebo redeuntia (Polydorus in *Hecuba* Euripidis). Sed qui eo modo redeunt ad sanitatem invisi sunt omnibus ; vitantur sicut contaminati et incolæ Acheronis habiti ; nemo, olim commensalis, utitur eorum consuetudine, antequam purgati fuerint a magis ob nefandam mortem cui destinati fuerant et ex qua novam vitam hauserant. »

Stobeus in sua centesima vicesima oratione refert hoc verbum Diogenis Cynici, dicentis : « Si canes dilaniarent ejus corpus, sepulturam Hyrcanianam se habiturum ; si vultures, Bactrianam. » Hic sepeliendi modus non erat tantum Hyrcanorum et Caspiorum sed et Persarum et magorum modus. Cicero, *Tuscul.* I, 45 : « Magorum mos est non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante dilaniata. » Strabo, lib. XV, cap. 3, § 20, pag. 733 : Μάγους

Digitized by Google

οὐ θάπτουσιν οἱ Πέρσαι, ἀλλὰ οἰωνοβόρους ἐῶσι : « Persæ non sepeliunt Magos, sed avibus comedendos projiciunt. »

Transeamus ad Scythas. Auctor de quo nunc, dicit : « Scythæ inhumant vivos aut trucidant, in honore mortuorum, quos defuncti magis dilexerant. » Herodotus (lib. IV, cap. 71) sigillatim enarrans regum Scytharum funera, in hæc desinit : « Unam ex concubinarum strangulatam inhumant, deinde pincernam, cocum, armigerum, pedisequum, nuntium, equos, uno verbo, quoscunque primos ad famulatum suum habuit. »

Stobæus, sermo 120 : « Taurici gens Scythica, humant cum suis regibus charissimos eorum amicos. » Quod adjecit Porphyrius de more trucidandi quosdam supra rogum, illud non convenit Scythis qui non urebant mortuorum suorum corpora, sed Indis, ut nemo nescit.

Col. 40 B 9. *Καὶ Βάκτριοι.* Bactriana sub radicibus Paropamisi, ad Araxem sita, iisdem utebatur moribus ac populi finitimi quos sigillatim lustravimus. Strabo Porphyrii aut potius Onesicriti dictum a Porphyrio citatum fulcit, lib. XI, cap. 11, 3, pag. 517.

Sogdiani et Bactriani olim parum aliter ac nomadum genus sese gerebant. Attamen Bactriani mitiores erant moribus. Onesicritus tamen de illis loquens parcit laudibus. Dixit enim ab illis exponi ægros adhuc vivos, canibus quos educant ad hunc finem et quos vocant eorum lingua, *sepelientes canes*. Extra muros metropolis Bactrianorum omnia pura erant loca, sed intra, omnia ossibus humanis referta ; at Alexander mori nefando imposuit finem.

Plutarchus ait : « Hyrcanorum canes et Bactrianorum volucres, jubente lege, devorant mortuos. »

Col 47 B. 9. *Supra res eas.* Id est nihil amplius quam quod in cœlo apparebat.

Col. 53 A 15. *Μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου.* Euripides non potuit Anaxagora magistro uti.

Hic anachronismus Diodori patet.

Col. 57 A 2. Censorinus, cap. 4 : « Anaximander-Milesius (ait) videri sibi ex aqua terraque calefactis exortos esse sive pisces sive piscibus simillima animalia, in his homines concrevisse, fœtusque ad pubertatem usque (intus) retentos, tum demum, ruptis illis, viros mulieresque, qui se jam alere possent, processisse. »

Plutarchus, *Symposiac.* 8, problem. 8, sub finem, idem dixit de Anaximandro, scilicet, homines primum versatos fuisse in ventre piscium et intus sicut parvuli alitos, tum demum exiisse, natura robur præbente, et terra potitos.

Ibid. B 4. *Δένδρα.* Valck. *Diatrib.* p. 45, ubi δένδρη πετεινά ; sic etiam Wessel. ad Diodor. I, 1.

Col. 56, D 2. *Γόνιμον θερμοῦ τε καὶ ψυχροῦ.* Ritter *Hist. philos.* t. I, γονιμοῦ θερμόν τε καὶ ψυχρόν. Cf. eumdem in sequentibus.

Ibid. 5. *Περιφῆναι.* Περιφῦναι *Wittembach.*

Col. 60 C 5. *Ὅττι τοι.* Diogenes Laertius, in *Socratis Vita* (lib. II, seg. 21). Demetrius Byzantinus ait Socratem, qui ducebat parvi momenti arcana naturæ, cœpisse docere ethicam in officinis et triviis ; dicebat illud exquirendum :

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόντ' ἀγαθόντε τέτυκται.

Idem l. VI, seg. 103, in *Vita Menedemi :* Hoc dictum Diogeni tribuit Diocles, quod alii Socrati vindicant. Vide Aulum Gell. l. XIV, 6 : « Meæ *Noctes* de uno maxime illo versu Homeri quærunt, quem Socrates præ omnibus semper rebus sibi esse cordi dicebat :

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόντ' ἀγαθόντε τέτυκται. »

Sextus Empiricus *Adv. mathem.*, lib. VII, 21, p. 374 :

« Socrates palam dicebat nihil aliud exquirendum esse : εἰ μὴ

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακόντ' ἀγαθόντε τέτυκται. »

Denique Eusebius ipse (lib. XV, cap. 62, pag. 865) idem Socrati adjudicat adagium.

« Socrates merito profitebatur, quædam nobis superiora, quædam scitu inutilia. Sic physica superior nobis est. Quæ post mortem eveniunt nihil nobis curanda sunt : humana tantum ad nos spectant ; quamobrem, missam faciens Anaxagoræ et Archelai disciplinam, uni incumbebat scientiæ : ὅττι τ' οἱ... κ. τ. λ. »

Col. 61 A 6. Aliquid deesse Wittembach existimat.

Col. 64 C 5. *Τοῦ παντὸς αἰτίᾳ.* Schaubach (*Anaxagoræ fragmenta*, p. 153) conjicit οὐσίᾳ. Auctores historiæ philosophicæ non hic conveniunt inter se. Anaxagoras primus, intelligentiam præposuit, scilicet νοῦν, tanquam sublunarium rerum causam ; quod dixit et Eusebius, sub finem libri X, p. 504, *Præparationis evangelicæ* his verbis : « Anaxagoras Hegesibuli Clazomenensis filius, primus vera principia rerum docuit. Non solum majorum more, rerum arcana docuit, sed etiam causas quibus moventur. In principio, inquit, omnia commista jacebant (τὰ χρήματα ὁμοῦ πεφυρμένα) ; sed intelligentia accedens ordinem confusioni substituit : Νοῦς δ' εἰσελθὼν αὐτὰ ἐξ ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγεν : quo supponendum est, ante Anaxagoram, causam efficientem et motricem fuisse ignotam tanquam intelligentem, id est νοῦν. »

Nunc veniamus ad auctores qui Anaxagoram auctorem hujus doctrinæ dicunt ; post videbimus, an ante illum cæteri philosophi professi sint hanc magnam doctrinam, et quis tandem illius habendus sit auctor.

Diogenes Laertius sic incipit in historia hujus philosophi : « Anaxagoras Hegesibuli aut Eubuli Clazomenensis filius, primus submisit materiam intelligentiæ. » Diogenes, talia verba referens, idem et iisdem fere verbis dicit atque Plato, in *Phædone* t. I, pag. 97. Eusebius eadem dicit lib. XIV, 15, pag. 752 *Præparationis evangelicæ :* « Forte » ait Eusebius, « audivi, lecto Anaxagoræ libro, quemdam dicentem, intelligentiam solam omnia ordine disposuisse ; gavisus sum, et optime dictum mihi visum est intelligentiam fuisse omnium causam. Lætus ergo accepi magistrum mihi Anaxagoram occurrentem et docentem omnium exsistentium causam in intelligentia positam esse. »

Et Plutarchus, in *Vita Periclis*, cap. 4 ait : « Primus Anaxagoras præposuit universo orbi tanquam rerum principium non fortunam aut vim, sed quamdam intelligentiam puram mistionisque expertem. » Idem Plutarchus, in *Placitis philosophorum*, aut qui sub ejus nomine scripsit, lib. I, cap. 3, eadem refert de Anaxagora. Locus iste desideratur apud Eusebium (*Præp. evang.*, lib. XIV). Mutilatus invenitur in Stobæo (lib. I *Eglog. Physic.* § 28). Idem Plutarchus dixit in Anaxagora esse duplex mali principium, *De Iside*, cap. 48 : « Ἀναξαγόρας δὲ νοῦν καὶ ἄπειρον. Anaxagoras invenit intelligentiam et infinitum. » Sed error est Plutarchi. In tertio capite primi libri *Metaphysicorum*, Aristoteles ordine lustrat varias philosophorum opiniones de primis causis, et ostendit quibus ratiocinationibus Anaxagoras invenerit intelligentiam (scilicet νοῦν) esse omnium rerum causam. Secernit accurate diversa principia inertis materiæ, quam *homœomeriam* (ὁμοιωμερίαν) vocat. Quod verbum Latine verti non posse dixit Lucretius (I, vers. 830) :

Nunc et Anaxagoræ scrutemur homœomeriam,
Quam Graii memorant, nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrii sermonis egestas.

Digitized by Google

His distinctis principiis, infiniti proprietatem concedit philosophus; deinde quod inveniret mutationem formarum esse causam efficientem orbis universi, quæsivit an una aut multiplex esset ista causa, « nam, ait, substratum non a se ipso mutatur. Quærere illud principium, inquit, idem esset ac quærere motricem causam. » Postquam deinde philosophorum alios multum et incassum in hac investigatione sudasse, alios, nihil certi nactos, dubio fluctuasse. exposuit, subjicit Aristoteles : « Nullam causam sufficientem rerum naturalium invenientes, necessario amplexati sunt quamdam causam effectricem superiorem. Nec terra enim, nec quidquam illi simile, causa esse potest recti et boni ; sed non magis admittendum est fortunam et quamdam aleam esse causam rerum.

« Ergo philosophus qui primus dixit inesse naturæ sicut animalibus quamdam intelligentiam, omnis exsistentis ordinis causam, hic habitus fuit præ cæteris aliis qui illum præcesserant, tanquam homo sana mente utens. Nunc si famæ creditur, Anaxagoras primus invenit illam doctrinam ; attamen exsistit aliqua dubitatio et forte quædam accusatio, scilicet, Hermotimum Clazomenium illius doctrinæ fuisse inventorem. » Sed illa præpostera Aristotelis assertio nullam nacta est fortunam apud antiquos et parvi momenti habetur. Ficta et commentitia tanto plus mihi habetur, quod Anaxagoras hausisse principia philosophiæ apud Anaximenem Milesium dicitur. Cic. *De nat. deor.*, I, II : « Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam. » Strab. lib. XIV, p. 645. Eadem tradit Diog. Laert., in *Vita*, initio. Quoad hunc Hermotimum, qui Anaxagoræ a quibusdam opponitur, præstigiator haberi debet : qui dicebat animam suam a corpore exire ut passim vagaret : inde facultatem prænuntiandi astrorum defectus sumehat ; inde quoque mors ei procurata fuit. Ista leguntur inter *Historias commentitias* Apollonii Dyscoli, a Meursio editas, c. 3

Anaxagoras physicus, Clazomenius, Anaximenis Milesii fuit discipulus. Attamen Aristotelis commentatores, Alexander scilicet Aphrodisiensis, apud Simplicium, lib. VIII *Physicorum*, p. 321, necnon Philoponus, quod a magistro suo dictum fuerat, revocaverunt. Sextus Pyrrhonicus, *Adv. Matth.* l. IX, 7, p. 549, hoc etiam dixit, sed ex Aristotele : « Anaxagoras dicit omnia olim fuisse confusa, omniaque ordinata ab intellectu superveniente ; sed Aristoteles tradit Hermotimum Clazomenium, Parmenidem Eleum, et multo ante ipsos, Hesiodum quoque hanc opinionem tenuisse. »

Iste scepticus impudenter mentitur, qui, ut omnes doctrinas opinionesque saniores destruat, supponit Aristotelis dictum quod nunquam iste philosophus protulit. Vidimus ab illo hanc opinionem attributam fuisse primum Hermotimo : adest suspicio, αἰτίαν δ' ἔχει. De Parmenide et Hesiodo sic fatur, *Metaphys.*, l. I, c. 4 : « Supponi posset Hesiodum aliquid simile quæsiisse, quia, ante alios, sicut Parmenides, principium omnium rerum dixit Amorem, ideo quod causa sit necessaria in exsistentiis, ut moveantur et contineantur. Hanc difficultatem serius solvemus, scilicet quisnam primus hanc doctrinam tenuerit? »

Minimam laudem conciliat Aristoteli talis doctrinarum Hesiodi, Parmenidis et Anaxagoræ confusio. Quænam paritas est motus illius physici et animalis qui vocatur Amor, cum intelligentiæ pura notione? Sed enim Aristoteles non absolute dicit mentem eamdem habuisse et Hesiodum et Anaxagoram. Voluitne, pulsus invidia, Anaxagoræ professionem obscuram facere, et ideo cum Hesiodo et Parmenide æmuloque perobscuro Hermotimo hunc illustrem philosophum componere? Sed, inquam, non absolute dixit idem putavisse et Hesiodum et Anaxagoram, ταυτὰ φρονεῖν, ut Sextus contendit ; quod non potuisset sine læsione propriæ famæ, neque hanc sententiam rursum protulit, saltem in operibus quæ usque ad nos pervenerunt. Multo melius longeque aliter de Anaxagora loquitur in lib. VIII, cap. 5, p. 588, ed. Duval, *De auditione physica* : « Summa cum ratione professus est Anaxagoras, cum dixit, νοῦν mentem impassibilem esse unamque quoad substantiam, cum ei tribueretur motus principium. » Hic jam non revocatur Hermotimus.

Simplicius in commentario suo de eodem tractatu, folio 285, recto, edit. Ald., 1526, dicit : « Ullo sine dubio confirmat auctorem motus esse immobilem, doctrinam Anaxagoræ celebrando, qui ut principium ponit νοῦν, id est mentem, esse primum motus auctorem, eamdemque mentem esse immobilem perfecteque unam quoad substantiam. » Idem Aristoteles, *De cœlo*, l. III, c. 2 : « Nullus effectus naturæ conformis, casu evenit ; mihi videtur Anaxagoras recte egisse, cum principium hoc posuit, scilicet statutum fuisse ordinem in mundo ab *agentibus* immobilibus. »

Simplicius, hanc occasionem nactus, hanc sententiam Anaxagoræ citat : « Ἦν πάντα ὁμοῦ χρήματα· ὁ δὲ νοῦς διακρίνας ἐκόσμησε. » Scripsit, ut videtur, εἰσελθών, loco διακρίνας, folio 143, edit. Aldin., 1517, verso. Sed ista Anaxagoræ sententia non semper iisdem verbis prolata fuit. Denique, l. XII *Metaphys.*, c. 6, hunc designat sub nomine generico οἱ φυσικοί· ὡς λέγουσιν οἱ φυσικοί· ἦν ὁμοῦ πάντα χρήματα.

Proclus, *in Timæum* Platonis, initio, facete quod Aristoteles scripserat in loco supra citato *Metaphys.* referre videtur : « Anaxagoras primus esse videtur, qui, dum omnes alii se somno darent, perceperit intelligentiam esse omnium causam. »

Themistius, Orat. XXVI, p. 317 : « Primus Anaxagoras admisit mentem et divinitatem in creatione mundi, et non omnia ad corporum naturam retulit. »

Videat, cui libet, Cedreni compilationem, p. 158 tom. I edit. Luparæ.

Clemens Alexandrinus, *Stromat.* l. II, p. 435 : « Ἀναξαγόρας πρῶτος ἐπέστησε τὸν νοῦν τοῖς πράγμασι ; » sed, inquit Pater, hic non stetit prudens in veritate ; creationis dignitatem sustulit, turbines absurde fingendo . . .

In hoc loco, Clemens demonstrare contendit Moysem antiquos auctores superare quod doctrinam creationis mundi. Omissis Thalete et cæteris, ad Anaxagoram pervenit, cujus doctrina alias superat, quia dicit mentem esse rerum causam et ordinatricem ; deinde autem Clemens dicit Anaxagoram aliquo modo primam doctrinam reliquisse, quod stulte admiserit turbines. Quis non videt hic Clementem erravisse, aut nos decipere voluisse? Nulla est contradictio in doctrina philosophi. Explicatio legum generalium physicæ, quam tradebat Anaxagoras, ut nostris diebus Descartes, ope intervenientium turbinum, nullo modo contradicebat principio quo admittebat motus ordinisque mundi causam esse spiritualem et immobilem. Hic creator vel ordinator opus suum confirmavit, intervenientibus physicæ generalis legibus quæ motus gubernant ; leges istæ sunt turbines, Δῖνοι, qui mundi rotationem faciunt. Quid in his absurdum? Ante Newton, Descartes secundam causam effectuum naturalium turbinibus vel impulsioni dederat : ex hoc tempore, angligena doctus attractionem admittit. Theorias autem Cartesianas evertit Newton, non quod essent absurdæ, sed quia gravitatis generalis corporum sua expositio scientiæ difficultatibus magis obvia erat.

Primus Anaxagoras mentem rebus præposuit. His testimoniis ex Græcis desumptis, Ciceronis testimonium addam, ipsumque sibi contradicentem inducam. In loco enim jam citato hujus auctoris, legitur : « Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitæ vi ac ratione designari et confici voluit. » Et tamen in eodem capite scripserat paulo ante : « Thales Milesius qui primus de talibus rebus quæsivit (de naturalibus) aquam dixit esse ini-

Digitized by Google

tium rerum, Deum autem *Mentem* quæ ex aqua cuncta fingeret. » Nonne adest contradictio? Lactantius, l. I, c. 5, verba Ciceronis transcripsit : « Thales Milesius, qui unus e Septem sapientum numero fuit, quique primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam esse dixit ex qua nata sint omnia, Deum autem esse mentem qui ex aqua cuncta formaverit. »

Hæc ultima affirmatio explanationem exigit. Nullus ante Ciceronem scriptor dixerat Thalem admisisse Deum creatorem mundi, a materiaque independentem. Aristoteles dicit, *Metaph.*, l. I, c. 3 : Τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνον ὑήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων. Plerique philosophi causam rerum spiritualem non admiserunt, Thalesque profecto inter eos, ut hujus scholæ princeps, annumerari debet. Testimonium novum et fere nullum allegatum fuit, ut Ciceronis affirmatio tutaretur : Cyrillus Alexandrinus in *Invectivis adversus Julianum*, l. I, c. 4, sic : « Thales Milesius dicit Deum esse mundi mentem. » Sed primum hæc verba non satis clara apparent, et amplius hic Pater non semper in citationibus scrupulose agit, siquidem in eodem opere Sanchoniaton mentionem facit ex *Stromatibus* Clementis Alexandrini, et ex Josephi versione : in his porro de Sanchoniaton nullo modo agitur. Virgilius Anaxagoræ sententiam sic tradit, *Æneid.* lib. VI, 726.

..... Totamque infusa per artus
Mens agitat molem et toto se corpore miscet.

Thales exsistentiam deorum admittebat, ut Anaximander, Anaximenes, Empedocles et omnes physici qui principium rerum in materia reponebant, et certe, sine eorum injuria, non potest dici eos atheos esse ut Theodorum Cyrenæum aut Diagoram ex insula Melos; sed Christianismi doctrinæ differunt ab antiquorum opinionibus qui propterea sæpe a nobis male æstimantur. Hic error quo notiones revelatas cum notionibus ope luminis naturalis detectis confundimus, jam notatus fuit a Warburton, cujus opus in Gallicum vertit sermonem Silhouette, *Dissert.* 12, tom. II, p. 176. Episcopi Sherlock quartus sermo, totus de hac quæstione est. Sic sæpe vocamus atheos, philosophos qui non admiserunt Deum creatorem, Deum e nihilo omnia extrahentem, aut saltem mentem omnino separatam a materia quam finxit. Hæc Anaxagoras primus professus est, quem secuti fuere et Socrates et Plato et Aristoteles aliique; nullus autem, ante Anaxagoram, nec Thales ipse, has veritates ediderat. Anaxagoræ apophthegma, a Diogene Laërtio citatum iterumque a Stobæo, refert quod ipse interrogatus quid esset antiquius, respondit : « Deus, quod non ipse generatur. » Sic Cicero *De legibus*, l. II : « Thales, qui sapientissimus in Septem fuit, aiebat homines existimare oportere, quæ cernerentur, deorum esse plena. »

Deos admittebat, non autem ante omnia exsistentes nec creatores. Versatur in sententia Homeri qui originem rerum et Deorum aquam dicit, *Iliad.* Ξ, versu 202, ʃ

Ὠκεάνόν, τε θεῶν γένεσιν καὶ μητέρα Τηθύν.

Et ibidem, versu 246 :

Ὠκεανοῦ, ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται.

Idem censet Hesiodus, qui Deos non exhibet nisi postquam chaos ordinatur et ipsi tellure feruntur, *Theog.* v. 116 :

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ' εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἱ ἔχουσι κάρη νιφοέντος Ὀλύμπου.

Hæc opinio ita prævalebat, ut Aristophanes in *Avibus*, vers. 477, dicat : « Si aves ante terram, ergo ante deos creati sunt :

Οὐκοῦν δῆτ' εἰ πρότεροι μὲν γῆς, πρότεροι δὲ θεῶν
[ἐγένοντο. »

Hesiodum dicit Plutarchus, *De Iside*, c. 57, alia principia non admisisse dici posse, nisi ea quæ prima vocat, scilicet terram, chaos, tartarum et Ἔρωτα, *amorem*. » Hesiodus, et omnes theologi, inquit Aristoteles, « in id solum attenderunt quod mentem lectorum caperet; quid autem nos philosophi credere possumus, quando dicunt alios deos natos fuisse, quos *principia* vocant, omnesque nectaris et ambrosiæ inexpertes, esse mortales? ..... Etenim, hos si gustant victus dii, voluptatis causa, neque nectar aut ambrosia sunt exsistentiæ divinæ causæ; si contra ab his victibus exsistunt, quomodo essent immortales, qui cibo egent? Ista fabulosa sophismata vix attentione digna sunt. Sed ab iis qui ratiocinationem adhibuerunt quæro, quomodo essentiæ ab eadem origine ductæ, dividuntur deinde in immortales natura, et natura mortales? In hac doctrina quoniam adest contradictio, hæc non sunt principia rerum. Empedocles, qui sapientissimus dici potest, in eadem contradictione versatur. Dicit disputationem (νεῖκος), destructionis esse causam et principium : cur non autem eadem esset principium generationis? ex ea etenim omnia, si excipias Deum, proveniunt; dicit enim : « Omnia quæ sunt, omnia quæ erunt, ab ipsa sunt, et erunt, et crescunt; scilicet arbores, homines, feminæ, aves, pisces qui unda amara nutriuntur, diique ipsi qui vita infinita gaudent, » etc.

Sic philosophi qui ante Anaxagoram florebant, ex Aristotele, omnes usque ad unum, credebant deos ipsos a principio universali, materiali, simplici vel multiplici, quidam aqua, quidam igne, quidam aere, genitos fuisse. Arist. *Metaphys.* l. III, c. 4.

Hunc errorem primus Anaxagoras impugnavit. Post ipsum, Chaos, illud inquam Sanchoniatis et Hesiodi, ut principium receptum a quibusdam fuit.

« Accusilas, inquit Damascius Περὶ Ἀρχῶν, codex 1987, folio 567, mea sententia, Chaos primum principium putavit, utpote omnino ignotum; deinde Erebum, principium masculinum, noctem, principium femineum admisit; quorum prior immensitatem, posterior rem finitam significat. »

Irenæus, *Contra Hæreses*, l. II, c. 4 :

« Antiphanes in theogonia de nocte et silentio Chaos emissum dicit : dehinc de Chao et nocte cupidinem, et ex hoc lumen : dehinc reliquam secundum eum primam genesim. Post quod rursus secundam deorum generationem induxit et mundi fabricationem. Dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem. »

Sic, ante Anaxagoram elementa materiæ, obscuritas et immensitas principium rerum putabantur; isque primus hanc opinionem deseruit, præeminentiamque menti tribuit : inde νοῦς vocabatur. Plutarchus, in loco jam citato *Vitæ Periclidis*, dicit : « Periclidis domum assidue inter alios adibat Anaxagoras Clazomenus, qui Νοῦς cognominabatur. » Epitaphium Anaxagoræ sic legimus, lib. VIII, c. 19 *Historiarum diversarum* Æliani : *Hic jacet ille qui proxime ad veritatem accedit, quoad exsistentiam cœlestis mundi, is est Anaxagoras.* Altare illi erectum fuisse fertur, cui juxta quosdam Νοῦς, juxta alios Ἀλήθεια, inscribebatur.

Certe tales honores non illi attributi fuissent, Νοῦς non cognominatus fuisset, si quæ dicta fuerant a Thalete, a Parmenide, ab Hesiodo, aut quæ ab Hermotimo audierat, tantum in lucem revocaverat.

Col. 65 D 6. Ἐφ' ἑστίας. Lege ἀφ' ἑστίας, quod jam vidit de Rhoer *ad Porphyrium*. Proverbialis locutio est quæ *a principio* sonat. Hanc explicat Zenob. *Proverb.* I, 40. Cf. Casaub. ad Strab. I, 24; Runkenius *ad scholia Platonis*, p. 256. Hanc formulam citat scholiastes Aristophanis ad *Vespas.* v. 842, ut alii bene multi. Οἱ πρῶτοι ut glossema dele.

Col. 68 A 4. Vide Eusebium, *Demonst. Evang.* lib. I, p. 34 edit. Montacutii.

Col. 73 A 7. Ἀμφευτέων γράμμασι. Reinesius

Digitized by Google

Variæ lectiones lib. I, c. 22, p. 27 : « Ægyptiis et Æthiopibus solemne doctrinas suas sacras et sapientiam arcanam de naturalibus et civilibus, symbolicis quibusdam figuris animalium, aliarumque rerum sublunarium cœlatis ceu libris mysticis in pyramidibus et obeliscis proponere, partem etiam in templorum adytis conservaverunt soli ejus custodes et doctores ἀμμουνέες seu sacerdotes, quorum in Solonis, Pythagoræ, Democriti, Platonis vita multa mentio. »

Cf. J. Bryant *New system, or analyse of ancient Mytholog.*, London 1775, 4°. Vide Wittembach *Biblioth. critic.* I, 53.

Col. 76 B 1. *Ὁμοίως σχήματι.* Damascius, in libro suo *Principiorum*, sic Sidoniorum explicat cosmogoniam : « Omnibus rebus Sidonii fundamentum Tempus dant, Desiderium et Nubem. Coeuntes Desiderium et Nubes genuerunt Aerem et Abram, a quibus producitur ovum. »

Idem Phœnicum cosmogoniam, ex Moscho, explicans : « Primum, ait, et ante omnia fuit æther, dein aer, ex quo provenit Oulomos, qui, a seipso fecundatus, genuit primum Chousoron (cujus nomen significat *qui aperit*), dein ovum, posteaque Lipsen et Notum. In duas partes dividitur ovum : prior pars facit cœlum, posteriorque terram. » De ovo, symbolica significatione mundi, vide Macrobium, lib. VII, 16 ; Apium a Clemente Romano citatum, in hom. 6, p. 687 edit. Coteler. ; dein hoc carmen a Damascio transcriptum :

Ἔπειτα δ' ἔτευξε μέγας Χρόνος αἰθέρι δίῳ
Ὠεον ἀργύρεον.

Eusebius, *Præpar. evang.* lib. III, p. 115, ex Porphyrio mentionem facit Ægyptii dei Kneph, cujus ex ore ovum exit a quo producitur deus Phtha.

Ibid. C 11. *Ἐπιθύσεις.* Hic locus jam supra c. 9 init. memoratur, cum varia lectione ἐπιχύσεις loco ἐπιθύσεις.

Col. 77 A 13. *Κάσσιον.* Jupiter Casius cultus fuit usque ad tempora longe posteriora ; *Anthologia* continet anathema Trajani ad hunc deum.

Ζηνὶ Τόδ' Αἰνεάδης Κασίῳ Τραϊανὸς Ἄγαλμα
Κοίρανος Ἀνθρώπων Κοιράνῳ Ἀθανάτων.

Cujus ad honorem numismata Syriæ Phœnissæ cusa sunt. De monte Casio vide Salmasium *in Adrianum* Spartiani, c. 14 ; Wesseling, in *Itinerarium Antonin.*, p. 152 ; Suidam in voce *Κάσιος* ; Relandi *Palæstinam*, tom. II ; Boivinum juniorem, inter *Commentaria Academiæ*, tom. II, p. 279 ; et de cultu geratim montium, Maximum Tyrensem, Diss. 8, p. 129 ; Dion. Chrysost., Dissert. 12, p. 212 ; Guiraldum, p. 90, *De diis.*

Ibid. B 2. *Μημροῦμος.* Lectionem admisi mss. 466 et 467 a Bocharto propositam, *Geographia sacra*, lib. II, c. 2, p. 706 ; Σαμημροῦμος loco Μημροῦμος.

Ibid. B 6. *Τῦρον.* Hic non agitur de urbe Tyro, siquidem inferius indicat Biblon ut primam urbem muris circumseptam, sed de loco *Tyrus* dicto. Vide Bochart, *Chanaan*, lib. II, c. 17.

Ibid. C 5. *Ἀγρέα.* Agræus nomen est Arabiæ gentis, cujus urbs caput Agra, postea Petra vocata fuit. Istiusce populi numisma, cujus Relandus mentionem facit, *Palæstina sacra*, t. I, l. III, p. 933, in una facie fert Ἀγρεύς, in altera autem, Ζεὺς Κάσιος.

Ibid. C 14. *Διὰ μίχιον.* Jupiter Machinator. Vide Bochart., *Chanaan* II, 2 ; Lucianum, *De sacrificiis.* Hoc nomen, Ζεύς, diversis diis a Philone datum, nomen est generis quo divinitas indicatur. Alius est Ζεύς, Croni filius, Cretæ, dein Græciæ deus.

Col. 80 A 9. *Ζυγοφορούμενον.* Templum de quo hic agitur, quod ab aliquot jugatorum boum paribus gestabatur, morem Orienti proprium revocat. Multa similia templa a nobis indicantur : Primum fœderis arca, cujus varia itinera describuntur in Biblia sacra, in l. I Regum, c. VI ; in Actibus Apostolorum, c. 6, v. 43 ; primi enim homines vitam errantem degebant. Apud Ægyptios, vocabantur παστοφόροι, *deorum vectores.* Vide 6. lib. *Stromatum* Clementis Alexandrini ; Vide Macrobium, *Saturnales*, II, 4 :

« Vehitur simulacrum dei Heliopolitani ferculo, veluti vehuntur in pompa ludorum circensium deorum simulacra ; et subeunt plerumque provinciæ proceres, raso capite, longi temporis castimonia puri »

Servius in versum 68 lib. VI Æneid. :

. . . . . *Da Latio considere Teucros,*
Errantesque deos, agitataque numina Trojæ.

Certe Ξόανα dicit, id est simulacra brevia quæ portabantur in lecticis, et ab ipsis mota infundebant vaticinationem.

Eustathius, in versum 423 *Iliad.* T. II, p. 128, edit. Rom. :

Τινὲς μὲν ἱστορικῶς θεραπεύουσι, λέγοντες ὅτι, etc.

Quidam hunc versum historice interpretantur, et dicunt apud Diospolim Ægypti exsistere Jovis templum, ex quo Æthiopii statuam dei necnon et numinum sociorum extrahunt, ut eam ferentes Libyam circumagant. Herodotes pariter mentionem facit, c. 63 *Euterpies*, divinitatis papremiticæ, cujus statua erat in templo ex ligno deaurato, quæ pridie ad alteram capellam deferebatur, ut exinde produceretur in curru quatuor rotis. Vide Diodorum Siculum, l. II, p. 88.

Si Gogueto fidem adhibeas, *Fragmenta historicorum Sinensium*, t. VI, p. 320, *De origine legum*, hic usus apud Sinenses viget.

Ibid. 10. *Παρὰ δὲ βιβλίοις.* Lege Βυβλίοις, *apud Byblios*, ut jam vidit Vigerus.

Ibid. 15. *Μάγον.* Nomen Carthaginensibus commune.

Ibid. B 5. *Ἑρμῆν.* De diversis modis hoc nomen scribendi vide quod legitur, p. 133, de Dioscuris Cabirianis ; vide quoque Hemsterhuys *in Lucianum*, t. I, p. 281, edit. in-4°.

Ibid. B 10. *Ἐλιοῦν... ὕψιστος.* Pausanias *Bœoticorum*, c. 8 : « Apud Thebas est, prope portas *Hypsistas*, templum Jovis Hypsisti. » Hesychius : Ἐλιεὺς Ζεὺς ἐν Θήβαις. Ex Hesychio, eodem nomine indicatur quidam Cypri deus. Evidenter agitur de deo Phœnicum ad utramque regionem translato. Valckenaer revocat Melchisedech : Ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου.

Ibid. B 13. *Οὐρανόν.* Lactantius, *De falsa religione*, c. 15 : « Privatim singuli populi gentis aut urbis suæ conditores, seu viros fortitudine insignes, seu feminas castitate, summa veneratione coluerunt ; ut Ægyptii Isidem ; Mauri, Jubam ; Macedones, Cabirum ; Pœni, Uranum ; Latini, Faunum. »

Ibid. C 7. *Κρόνον.* Cronus, Latine *Saturnus*, apud Orientales *Bel* vel *Bal.*

Theophilus *ad Autolycum*, l. III, p. 394, edit. Christophori Wolf : Ἔνιοι σέβονται τὸν Κρόνον καὶ τοῦτον αὐτὸν ὀνομάζουσι Βὴλ καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦντες τὰ ἀνατολικὰ κλίματα. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Σατοῦρνος ὀνομάζεται.

Ibid. C 8. *Σίτων.* Scaligerus in *Collectione fragmentorum*, p. 3, legit *Dagonem*, qui appellatur *piscis* (ἰχθύς.) Contradicit Bochart, *Hierozoicon*, 1, 6. Vide Valckenaer, p. 15 de sa *Dissert. sur Aristobule.*

Col. 81 C 4. *Βαιτυλίας λίθους.* Hæc de petris Bœtylis seu animatis opinio pluribus antiquorum testimoniis nititur. Falconet hæc testimonia collegit. Vide tom. VI *Commentariorum Academiæ Inscriptionum.* Ex hoc auctore eædem sunt ac petræ ophitæ vel ætherææ, quas indicat Orpheus,

Digitized by Google

De lapidibus: quarum nomen Phœniceum est *Abadir*. Priscianus, l. v, p. 647 edit. Putschii : « Abadir deus est (tertius Ourani filius) : appellatur et hoc nomine lapis ille quem Saturnus dicitur devorasse pro Jove quem Græci Βαιτύλον vocant. »

Vide in *Etymologico magno*, Hesychium in ea voce. Damascius, *De Vita Isidori*, a Photio citatus in *Bibliotheca*, multa de hoc impie dixit : Μυρία τερατολογεῖ ἄξια γλώσσης ἀσεβούσης. Juxta Falconnet, vocantur quoque *petræ fulminis*, et Gallice *aérolithes*.

Iotacus, inquit Plinius, 37-25, admittit duo genera petrarum fulminis, scilicet ceraunitas nigras, et ceraunitas rubras quæ securibus similes sunt. Falconnet dicit nomen *betylæ* non a lingua Græca derivare, sed immerito. Priscianus illi contradicit; *Etymologicum magnum* hoc nomen dicit derivare a βαίτη, quod significat vellus ovis vel capreæ, ut ex στόμα, στωμύλος, ex χρέμης, χρεμύλος; in epist. 4 Chionis, *ad Matrim*, ex collectione *Epistolographorum*, nomen est proprium. Sic vocata fuit petra devoranda Jovis loco oblata Saturno, quod in caprina pelle involvebatur. Syllaba *ir*, qua desinit nomen Abadir Phœnicum ad idioma prorsus pertinet: Gadir (Cadix), Cabir, etc. Ex his, corrigendum est *Etymologicum magnum* p. 192 Sylburgii.

Βαιτύλος λίθαρον τὸ ὄρος, τῆς Ἰλίου πόλεως. Ex S. Cyrillo legi debet: Βαιτύλος λίθος, γενόμενος κατὰ τὸν Λίβανον τό ὄρος, τῆς Ἴλου πόλεως. Ἰλίου male a quibusdam substitutum fuit loco Ἴλου. Correctio qua τῷ Ἴλου suppletur ἡλίου nec valet. Hil vel Hel, apud Phœnices nomen est Saturni qui cum sole nullam relationem habet. Probabile est nomen urbis Heliopolis ab Helo, vel Hilo quod significat Saturnum, et πόλις derivare; Saturnus, Edessæ Elgabal appellabatur : « Mons Saturnus, deus mons, deus Saturnus. »

Ibid. C 14. *Ἐν παραλίᾳ.* Stephanus Byzantinus, in ea voce : Νίσιβις πόλις ἐν τῇ Παραλίᾳ τῇ πρὸς τῷ Τίγρητι ποταμῷ. Φίλων ἐν *Φοινικικοῖς*. Σημαίνει δὲ ὡς φησι Φίλων τὰς στήλας. Hic Philo, ut probabile est, qui notas ad grammaticam, ad geographiam et ad alias scientias attinentes inserebat in Historia sua, hanc observationem adjecit; inde historiæ constat authenticitas. Inde præterea colligendum est imperii Croni fines multum excessisse terminos Phœniciæ proprie dictæ, qui nempe extendebantur usque ad Nisibum, ad Tigridem, celeberrimam urbem imperii Orientalis.

Col. 81 C 14. *Ἀπόλλων.* Apollinis Tyrii templum Uticæ erat famosissimum, referente Plinio, lib. XVI, 79. Apollinis templum intra mœnia Carthaginis, in parte quæ dicebatur Cotho, a militibus Romanis vastatum fuit, urbe capta a Scipione Æmiliano. Vide Appianum, *De bellis Punicis*, c. 79. Hujus templi nomen memoratur in fœdere inito inter Carthaginenses et Philippum, Macedoniæ regem, Persæi patrem. Vide fragmenta lib. VII Polybii.

Col. 84 A 12. *Ἄδωδος.* De hoc nomine, vide Macrobium, *Saturnal.* I, 23, et Josephum, *De antiquitatibus Judaicis*, passim. Filii Adad, seu *Benadad* nomen frequentissimum est inter reges Damasci.

Ibid. B 1. *Ἀστέρα.* Bochartus ἀστέρα intelligit aquilam magni generis, *Chanaan.* II, 2, p. 709.

Ibid. B 5. *Ἀθηρᾶ.* Minerva Phœnicia, cujus cultus in Græcia a Cadmo fuit introductus, vocabatur Ὄγκα vel Ὄγγα· hæc fuit celeberrimum palladium Trojæ ab Ulysse captum.

Δελφιτόσημον κλῶπα Φοινικῆς θεᾶς,

inquit Lycophron, *Alexandr.* v. 658.

Minervæ nomen Ὄγγα Thebana urbs retinuerat : Scholiastes Euripidis in versum 1068 *Phœnissarum*, hujus templi inscriptionem refert :

Ὄγκας νηὸς ὅδ' ἐστὶν Ἀθηρᾶς, ὅν ποτε Κά-
[δμος
Εἵσατο, βοῦν θ' ἱέρευσεν, ὅτ' ἔκτισεν ἄστυ
[τὸ Θήβας.

Hæc eadem Minerva nomen illud dederat vico cuidam in Bœotia et uni e portis Thebarum. Vide Æschylum, *Septem contra Thebas*, vers. 146, 468. Pausanias, lib. IX, c. 12: « Exstat altare cum statua quadam Minervæ a Cadmo sub nomine Ὄγγα sacratum; unde colligendum est Cadmum fuisse Phœnicem non autem Ægyptium, ut quibusdam auctoribus placuit. »

Ibid. B 6. *Μοογενῆ υἱόν.* Hic locus fusius et clarius explicatur col. 86, et lib. IV, c. 16. Ex Porphyrio, non filium ejus unicum, sed quem unicum habuerat ex Anobreta, hujus regionis nympha, vocabant ob hanc causam Ἰεούδ· quod hodie nunc Phœnicum lingua *filius unicus* interpretatur, testante Philone.

Ibid. B 10. *Μούθ.* Muth nomen est Mortis vel Deitatis infernalis. Stephanus Byzantinus: Μώθω κώμη Ἀραβίας ὅ ἐστι τῇ Ἀράβων φώνῃ, *Τόπος θανάτου*. Hadramuth, urbs Phœnissa in oris Africæ, 3000 stadiis distans a Carthagine, dicitur Ἐπαυλὶς Πλούτωνος, ob insalubrem aerem. Hujus urbis meminit Plautus in *Pœnulo:* « Acherontis ostium est in agro nostro. »

Ibid. D ult. *Φοίνικος.* Stephanus Byzantinus, *in voce :* Χνὰ ἡ Φοινικὴ ἐκαλεῖτο. « Phœnicia dicebatur Chna. »

Col. 85 A 5. *Κυκλικοί.* Epicus cyclus incipiebat, inquit Proculus, quem citat Photius, ab unione mythologica Urani et Ghes: Ἐπικὸς κύκλος ἄρχεται μὲν ἐκ τῆς Οὐρανοῦ καὶ Γῆς μυθολογουμένης μίξεως. Vide Salmasium, in *Exercitationibus Plinianis*, p. 595 edit. Batav.; Casaubonum *in Athenæum*, lib. VII, p. 302 *Animadversionum.*

Ibid. B 9. *Συρμουβηλός.* Porphyrius, *De abstinentia*, lib. IV, p. 349, citat auctorem nomine *Symboulos*, qui libris pluribus scripsit historiam Mithræ; S. Hieronymus, in epist. secunda *adv. Jovinianum*, *Eubouli* mentionem facit. Vide Theodorum Canterum *Variar. lect.* 11-16, et Porphyrium, *De antro nympharum*, c. 6. Isti diversi ejusdem nominis scribendi modi indicantne unum eumdemque auctorem?

Ibid. B 13. *Ἔθος ἦν.* Hic idem locus inferius repetitur lib. IV, c. 16.

Ibid. C 3. *Ἰσραήλ.* Sic Vigerus, quod evidenter ortum est ex scripturæ compendio Ἰλ in scribendo nomine Ἰσραήλ adhibito. Ἰλ verum Saturni nomen est apud Phœnices, ut superius diximus, Ἰλ igitur legendum.

Ibid. D 6. *Ὄφεων.* Consuli possunt de cultu serpentium S. Epiphanius, *De ophitis*, c. 37; Tertullianus, *De præscriptionibus*, c. 47; Macrobius, *Saturnal.* lib. I; scholiastes Aristophanis, *in vers.* 733 *Pluti;* Spanheim, *De præstantia numismatum*, tom. I, p. 217. Denique Joannes Lydus, *De mensibus*, p. 44 editionis Schow, hunc locum ad litteram transcribit, cum quibusdam in textu variantibus. Vide Plutarchum, *De Iside*, § 74.

Col. 88 A 12. *Ἐθωθιῶν.* Legimus Αἰθιοπικῶν pro ἐτωθιῶν : mss. Reg. 466 legit ἐθυκῶν. Vide Antigonum Carystium, *Mirab. hist.* c. 10, in cujus libro citantur Philonis *Ethiopicæ*.

Ibid. B 13. *Φερεκύδης.* Pherecydes Syrus, qui plane diversus est a Pherecyde Atheniensi, γενεαλόγῳ (historico), celeber erat philosophus qui primus animæ immortalitatem professus est. Nullum, inquit Suidas de eo disserens, habuit præceptorem, sed sibimetipsi ex libris occultis Phœnicum, quos in promptu habebat, doctrinam efformavit; et hæc doctrina fuit origo libri quem inscripsit Θεολογία, a Clemente Alexandrino citati, *Stromat.* lib. V; Apollonio Dyscolo, *De pronomine.* Idem Clemens, lib. VI, p. 741, hujus operis sequentem citat locum : Ζὰς ποιεῖ φάρος μέγα τε, καὶ καλόν· καὶ ἐν αὐτῷ ποικίλλει γῆν καὶ Ὠγένου, καὶ τὰ Ὠγένου δώματα. Ogenes nihil aliud est quam Oceanus.

Maximus Tyrius, dissert. X. p. 107 : « Perpendite doctrinam philosophi Syri : Jovem et Terram, cum Amore qui inter ipsos medium tenet : generationem

Digitized by Google

Ophionei : pugnam deorum : arborem et pallium. »

Celsus, ab Origene citatus, lib. VI, p. 303, edit. Cantabrigiæ : « Videte Pherecydem, qui multo ante Heraclitem floruit; ut utramque aciem in conspectu locat, Crono istius, alterius Ophioneo caput tenente; et ut alternas utriusque provocationes describit. »

De hoc philosopho cf. præter Diogenem Laertium, in ejus *Vita;* Salmasium, *Plinianis exercitationibus in Solinum*, p. 590, tom. I ; Giraldi, *Historia deorum*, syntagm. 15.

Col. 88 C 1. *Οἱ Αἰγύπτιοι.* Laurentius Lydus, in libro *De mensibus*, p. 53, edit. Schow, hunc locum ad verbum citat.

Col. 96 B 1. *Ψιλῷ.* D. Letronne, *Recherches sur l'Egypte*, p. 241, conjicit χυλῷ. Vide Wesseling. Lege ζυθῷ, *cerevisia*. Vide infra col. 106 B. Cf. Diod. Sicul.

Col. 108 B 4. Vide Casaubon. *De satyrica poesi*, I, 2.

Col. 112 B 6. *Ἀντίοχον.* Antiochus. Herculis filius, ab Apollodoro, lib. II, 8, dicitur Ἱππότης ὁ Φύλαντος τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἡρακλέους. Credendum est Phylantem, Antiochi filium et Hippotetis patrem, nomen suum ab avo sumpsisse, quod nomen scribi debet per unum λ ; mater ejus erat Midea, referente Pausania, X, 10, 1. Hic Herculis nepos sæpius cum Tlepoleme confunditur, cujus mater, Astioche, pariter erat filia Phylantis vel Philei, ut superius nominatur ; sed Apollodorus *Phylantem* vocat, lib. II, 6. Hic, ut scribit idem mythologus, rex Ephyri (Corinthi), erat, teste Pausania, IV, 34, 6, rex Dryoporum : quæ nominum et personarum complicatio potius exposita quam elucidata est a Reinesio, epistola 24, p. 88.

Ibid. *Ἀστυάνειραν.* Diodorus eam vocat *Astydamiam.*

Ibid. B 7. *Ἀρμενίου.* Ormenius dicitur a Diodoro et Strabone, IX, 438 edit. Casaubon. ; ab Eusebio autem *Armenius ;* Strabonem secutus sum.

Ibid. C 14. *Φορώνιδος.* Legendum est cum Diodoro (V, 74) et Apollodoro (III, 10, p. 314 edit. Heyne) *Coronis* pro *Phoronis.*

Ibid. A 11. *Εὐήμερος.* De Euhemero consulantur Aurelius Augustinus *ad Maximum*, epist. 44; idem, *De civitate Dei*, lib. VI et VII ; Strabo, lib. I, c. 3, p. 47, lib. II, c. 3, p. 102 et c. 4, p. 104, lib. VII, c. 3, 299; Athenæus, lib. XIV, p. 658; Lydus ed. Hase, p. 277; inter recentiores : *Commentarii Academiæ*, t. VIII, p. 107; Sevin. t. XV, p. 268 ; t. XVI, p. 61 ; Fourmont, natu major, t. XXXV ; Foucher.

Col. 117 B 3. *Πλαγίαις.* Ms. 466. πελαγίαις.

Col. 118 C 8. *Πάνα.* In Diodoro legitur *Titan.*

Col. 121 B 12. *Ὥρις θήλεια.* Hæc etiam Epiphanius in *Expositione fidei*, addit nomen *Eva* sine aspiratione in Hebræo *feminam* sonare.

Col. 124 B 13. *Ἀρρητουργίαι.* De hoc verbo vide Lubeck in *Aglaophamo.*

Col. 129 B 10. *Ἐνήστευσα* κ. τ. λ. De his versibus cum Arnobii versione Latina *Adversus gentes*, lib. V, c. 25, collatis, et qui ab exemplaribus originalibus differunt, vide Lobeckium, *Aglaophamus*, t. II, p. 819.

Col. 132 A 5. *Μυστικόν.* Μυστικῶς Villoison *De triplici theol.*, p. 76, ut Clemens Alex.

Col. 133 A 15. *Θεραπεῦσαι.* Hoc verbum in eodem sensu accipitur ac c. 6. Θεραπεῦσαι δ' οὖν ὅμως οἶδε τὸ πατρικὸν ἁμάρτημα προθυμηθέντες, ἐπὶ φυσικὰς διηγήσεις καὶ θεωρίας τοὺς μύθους μετεσκευάσαντο. Vigerus in notis hanc locutionem confert cum hoc loco *Vitæ Alexandri* a Plutarcho scriptæ : Τὸν μῦθον ἀνασώζειν πρὸς ἀλήθειαν, « salvans fabulam per veritatem. » Sed Lobeckius, *in Aglaophamo*, t. I, p. 156, vult hanc locutionem exprimi debere per *allegorice exponere*, θεραπεία sæpe sæpius allegoriam significante. Scholiast. Ambros in *Odyss.* E, 174 : Θεραπεία τοῦ μύθου, ὅτι τοὺς νέους ἀποθνήσκοντας ἔλεγον ἁρπάζεσθαι παρὰ τῆς Ἠοῦς. Eustathius, *ad Iliad.* D, v. 19 : Ἀλληγορία τις καὶ ἡ διὰ ἱστοριῶν τῶν μύθων θεραπεία εἶναι δοκεῖ τοῖς παλαιοῖς. Idem *in Dionysio Periegete*, p. 66 : Τάχα ὁ Διονύσιος ἐν τούτοις ἱστορικήν τινα θεραπείαν παρακαλεῖ τῆς μυθικῆς κινοφορίας τοῦ Ἄτλαντος. Eustathius, *ad Iliad.* A, p. 128 edit. Rom. : Ὅτι τὸν Δία εἰς ὠκεανὸν ἔρχεσθαι ἐπὶ τοὺς ἀμύμωνας Αἰθιοπῆας, θεοὺς δ' ἅμα πάντας ἕπεσθαι, δωδεκάτῃ δ' αὖθις ἔρχεσθαι εἰς Ὄλυμπον, τινὲς μὲν ἱστορικῶς θεραπεύουσι, historice omnes interpretantur.

Col. 137 A 10. *Ἴσμαρος.* De hoc vide Facs ad Gyrald. *De sepulturis.*

Col. 140 A 10. Consulatur Demosthenes, p. 1401 : Ἐρωτικός. Δεῖ σε τὴν προαίρεσιν τοῦ λόγου πρῶτον εἰδέναι. Prærogativa.

Col. 141 C 1. *Τὰ ὁλκὰ πρὸς αἰσχρουργίαν μέρη τοῦ σώματος.* Vox ὁλκα Valkenaerio *in fragmenta Callimachi*, p. 288, notanda videtur : consulit igitur legendum esse ἑφολκα in eodem sensu ac *allicere*, et lectorem revocat ad notam Perizonii *in Ælianum : Var hist.*, VIII, 12, p. 551. Creuzer *in tractatum* Plotini *De pulchritudine*, p. 249, ait : « Proprium est verbi ἕλκειν de vestibus quæ luxuriose trahuntur. Plato. *Alcibiad.* I, 92. » Scholiastes Aristidis, *orat. Platon.* I : Ὁρῶ δὲ, ὅτι πολλὰ τῶν πόλεων ἐστὶν ὥσπερ ἑφόλκια, οἷς ἀνάγκη συγχωρεῖν. Ὥσπερ ἐν σώματι ἑφόλκια ἀναγκαῖά τινα φυσικῶς ἐπισυρόμενα ἀπὸ τῶν ὁλκάδων τῶν ἐπιφερομένων κελητίᾳ διὰ τὰς χρείας.

Unde animadvertendum est duplicem sensum huic verbo afferri posse : nempe *trahere post se* et *trahere ad se ;* et huic ultimo sensui convenit vox ἑφολκα · sed cum Eusebius cum contemptu loquatur de hac corporis parte, huic convenire non potest sensus *attrahere*. Hoc est quod Latine vocant *pondera.* Catullus, *Galliamb.*, 6 :

Devolvit ille acuta sibi pondera silice.

Petron. 92 : « Habet inguinum pondus tam grande. » Consequenter, contra mentem Valckenaerii, retinenda est vox ὁλκά.

Col. 153 C 2. Ἐν τοῖς περὶ θεῶν μύθοις. Cod. Reg. 451 om. ἐν τοῖς, et μύθους habet pro μύθοις.

Ibid. 12. *Εὑρεσιολογίας.* Codd. Reg. 465 et 468, εὑρεσιλογίας.

Ibid. D 5. *Οὖς.* Codd. 451 et 465, ἄς.

Col. 156 A 2. Cod. 451 addit εἰς post Ζεύς.

Ibid. A 5. *Δαιδάλων.* Festa Dædalia singulis sexaginta annis Plateæ celebrabantur, ut testatur rhetor Menander in suis *Epidicticis* tom. IX, p. 211 editionis Rhetorum Walzii. Loquens de panegyri quadam supposititia, hæc ait : Οὐ σπανιότητί ἐστι περισπούδαστος ὥσπερ αἱ ἄλλαι καὶ συνεχῶς γινομένη, οὐδὲν ἐκείνων ἀπολείπεται σεμνότητι, ὡς τὰ Ληναῖα, ὡς Ἐλευσίνια, ἐὰν δὲ τριετερικὴ ὡς Νέμεα καὶ Ἴσθμια, ἐὰν δὲ πενταέτερικὴ ἢ τετταραετερικὴ ἢ πλειόνων ὡς τὰ Πύθια καὶ Ὀλύμπια καὶ Δαίδαλα τὰ ἐν Πλαταιαῖς · δι' ἑξήκοντα γὰρ ἐτῶν ἄγεται.

Religiosus horum festorum motivus erat Jovis et Junonis reconciliatio, de qua hic Plutarchus ; cujus narratio abbreviata reperitur in *Bœoticis* Pausaniæ, c. 3.

« Ferunt, inquit, Junonem iratam Jovi in Eubœam secessisse ; Jupiter autem cum ejus animum ad meliora revocare non posset, Citheronem adiit, qui tunc rex erat Plateæ, et omnes suis ingeniosis artibus superabat. Hic igitur jussit Jovem statuam ligneam erigere quam velis adumbratam duceret in curru a bobus tracto, ubique proclamando sese Plateam, filiam Asopi, uxorem ducere : quæ suadebat Cythero exsecutus est Jupiter. Statim vero ut audivit Juno, cito advolavit, et curru appropinquans velum quod statuam celabat abstulit, et gavisa est videns pro uxore quam reformidabat, lignum esse. Ergo cum Jove inita est pax, et in memoriam hujus reconciliationis instituit Juno festa quæ dicebantur Dædalia : nam ligneæ statuæ hoc nomine dicebantur longe anteaquam Dædalus, Palamaonis filius, Athenis nasceretur, et puto illi hoc nomen postea datum ob suam dexteri

Digitized by Google

tatem ad tales statuas erigendas : quod nomen primitus non habebat.

« Platæenses ergo septenniis omnibus, ut meus asseruit interpres, supradicta festa celebrant; sed, reipsa, minora saltem Dædalia hoc tempore festivantur; nam volens cum fidelitate unius festi ad alterum tempus demetiri, nunquam, fateor, ad felicem exitum perveni. . . . . Hæc celebratio minora Dædalia dicitur. Majora solis Platæensibus non fuerunt propria; sed ab omnibus Bœotiæ incolis celebrata sunt. Sexagesimo redeunte anno, renovabantur; quæ periodus temporis correspondet tempori per quod Platæenses exsules fuerunt a patria. »

Ottfried Müller, in *Orchomeniis* p. 221. refert ad cyclum sexaginta trium annorum lunarium, vel sexaginta annorum solarium, recursum minorum Dædaliorum in anno septimo, et majorum in anno sexagesimo. Diu Thebani, Platæensibus, quandiu liberi fuerunt, hostes infensissimi, ab omni participatione horum festorum excludebantur. Hujus chronologiæ explicatio invenitur a pagina 556 ad 590 collectionis historiæ Græcæ scriptorum a Didot editorum, cui titulus : *Fragmenta historicorum Græcorum*, cura et studio Caroli et Theodori Müller.

De hac materia consule Meursium, *Græcia feriata*, lib. II; Welker., in Appendice libri; Schwenkiani, *Mythol. Andeutungen*, p. 278.

Col. 157 B 8. *Ἐλλήθυιαν*. Cod. 465 Εἰλείθυιαν.

Col. 159 C 3. *Ἀπότροπόν*. Ἀποτρόπων mss. 451 et 465

Col. 160 A 8. *Αὐτάρ*. Ἀτάρ 465, 466, 468.

Ibid. B 3. Διαφερομένης καί mss. 466, 468.

Ibid. 9. *Τεμόντας αὐτούς*. Cod. 451, τεμόντος αὐτοῦ.

Ibid. C 3. *Πεταιλδων*. Πλαταιάδων 451; ἀλατεῖδων, 466, 467.

Ibid. C 5. *Παρανατέλλουσι*. Hæc locutio, quæ ad astrologiam judiciariam spectat, necnon et *decani, horoscopi*, κραταῖοι ἡγεμόνες, de quibus mentio mox erit, a Salmasio explicantur, *De annis climactericis*, p. 553. « Videntur Παρανατέλλοντας appellasse proprie qui decanorum sunt administri et λειτουργοί, diversique censebantur a planetis et signis ipsis. » Citat Diodorum Tarsensem *contra Genethliacos*. Porphyrius, in Introductione ad Ptolæmeum : Ὑπόκεινται τοῖς δεκανοῖς οἱ εἰρημένοι ἐν τῷ ζωδιακῷ κύκλῳ παρανατέλλοντες, ἔχουσι δὲ καὶ πρόσωπα τῶν ἑπτὰ ἀστέρων.

Ibid. 6. *Δεκανούς*. Decani ab eodem ibidem explicantur. Sic eos definit Firmicus, lib. II, c. 9 : « Decanos magni numinis et potestatis esse et per ipsos prospera omnia et infortunia decerni. » Bardesanes, quem citat Eusebius, infra, lib. VI, p. 278 : Οὐ γὰρ ἑπτὰ νόμοι εἰσὶ κατὰ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας, οὐδὲ δώδεκα κατὰ τὰ ζώδια, οὐδὲ τριακονταὲξ κατὰ τοὺς Δεκανούς. Legi potest hac de re Scaliger, *Ad Manil.* lib. IV; Kircher, part. 2 *Ægyptiaci OEdipi*; Gale ad Jamblich. *De mystériis* p. 304. Triginta et sex erant, quos describit Salmasius, p. 610. Cod. ms. bibliothecæ Regiæ n. 2256 insignitus, in titulo habet, *Hermes, De decanis ad Asclepiam*. V. P. Petit *Observ.* lib. II, c. 16.

Huetius, in *Manil. ad usum*, v. 298 lib. IV, contestationem resumit inter Scaligerum et Salmasium, quorum prior decanum a Latina lingua, posterior vero a Chaldaica depromit. Duabus expositis opinionibus, Scaligerum sequitur, asserens hanc vocem Chaldæis ignotam fuisse, et Porphyrii verba, Οὓς τινας ἐκάλεσαν Δεκανοὺς οἱ παλαιοί, de auctoribus Augusto anterioribus intelligenda esse. Porphyrius ita loquitur in Introductione sua ad *Apotelesmatica* Ptolemæi.

Ibid. *Ὡροσκόπους*. Horoscopus videtur idem esse ac Decanus. Perseus satir. VI,

Geminos, horoscope, varo
Producis genio.

Dio Cassius ita horoscopum definivit : Τὸ μόριον τὸ τὴν ὥραν ἐπισκοποῦν, ὅτε τις εἰς φῶς εἰσῇει. Proprie, horoscopus, astrologiæ loquenti est signum in ascensum, τὸ ἀνίσχον ζώδιον, nascente homine : putabant hoc signum in totam vitam influere.

Manilius lib. III, v. 537 :

Sunt quibus et cœli placeat nascentis ab ortu,
Sidere quem memorant horoscopus, inventuris
Parte quod ex illa describitur hora diebus,
Omne genus rationis agi per tempora et astra.

Ibid. 7. *Κραταιοὺς ἡγεμόρας*. Eosdem esse puto ac *Vitæ Domini, genituræ Domini*, Græce communius οἰκοδεσπόται. reperiuntur in epistola Jamblichi. De his tacet Salmasius.

Ibid. 8. *Ἀλμενιχιακοῖς*. Ex epistola Jamblichi et manuscripto Regio 465, legendum est σαλμενιαχικοῖς. Vide Salmasium ibidem, p. 605, qui Eusebium emendat ex Jamblicho : eadem sunt quæ Kalendaria quibus apud nos nomen *Almanachs*. Chæremon male audit apud Strabonem qui eum viderat inter comites Ælii Galli, Ægypti præfecti, cum per Thebaidem iter faceret, lib. XVII, « Cum Ælius Gallus, præfectus, ab Alexandria profectus, navigaret versus superiorem Ægyptum, socium itineris habuit quemdam, nomine Chæremonem, qui magnam scientiam jactitabat, sed qui generaliter irridebatur, tanquam stultus et fatuus. » Hunc secutus Origenes, testante Suida, allegoriæ nimium adhæsit. Vide Suidam, in voce *Ὠριγένης*.

Col. 161 A 1. *Κατεκάλυσε*. Κατέλυσε Rob. Stephan., κατέκλυσε cod. 468; κατέκαυσε 467.

Ibid. C 8. Cod. 451 addit γενομένων post ἀνθρώπων.

Ibid. D 3. *Ἐπονομάσαι*. Ὀνομάζεσθαι 451; μετονομάσαι 466.

Col. 165 B 11. Καί om. 451; mox idem ὑπάρχει pro ὑπάρχειν.

Ibid. C 16. *Τετευχότας*. Τετυχηκότας cod. 466; mox ὁμωνύμους 451.

Col. 168 A 6. Εἰδότων 467; δοθέντων 466.

Ibid. C 2. *Σώματος*. Σχήματος cod. 466.

Ibid. 5. *Γαλιάγκωνα*. Schol. Ὁ βραχεῖς ἔχων ἀγκῶνας κατὰ μῆκος, καθὰ ἡ γαλῆ τὸ ζῶον τοιοῦτο.

Ibid. 6. *Ἄρην*. Ὧρον codd. ut apud Plutarch. recte.

Col. 172 B 2. *Δόξα*. Mihi rationem reddere non possum utrum in Eusebio fuerit dolus vel oscitatio, cum priscis Ægyptiis tribuit doctrinas Chæremonis, prorsus ab eorum doctrina alienas. Idem est ac si quis Homerum Stoicum diceret. Chæremon religionem Ægyptiacam intervertit, sicut Græcam Zeno et Chrysippus interverterunt.

Col. 173 B 11. *Κάνθαρος*. Scarabæi cultus, ut solis emblema amplissimam notam suggessit Zoëgæ, *De obeliscis*, sect. 4, c. 2, p. 449, not. 41, ubi multa agglomerat testimonia circa causam istius superstitionis. Vide Plutarch. *De Iside et Osiride*, § 74. Plinius XXX, 30 : « Ægypti magna pars scarabæos inter numina cœli curiosa Apionis interpretatione qua colligit solis operum similitudinem huic animali esse, ad excusandos gentis suæ ritus. »

Col. 177 A 3. *Θεολογίας*. Θεολογίαν codd. 451, 466.

Ibid. 7. Συγκεχωρίσθω 466.

Ibid. 10. Ὡρόσκοπος 451.

Ibid. 12. Θέλοις 451.

Ibid. B 3. Ταύτῃ R. Steph.; sic et 461; mox 466 φυσιολογία pro φιλοσοφία.

Ibid. Ὥσπερ pro ὡς 466.

Ibid. 5. Αἰσθησίν τε 451.

Ibid. C 3. Τροφόν 451.

Ibid. 6. Ἀοράτοις 451.

Ibid. 7. Τῶν καθόλου 451.

Ibid. Δημιουργόν 466.

Ibid. 8. Οὐ 451 pro νοῦν.

Ibid. 9. Τήν 466 pro ἐκείνων.

Ibid. 14. Διὰ πάντων 451, 466.

Digitized by Google

Col. 177 D 2. *Διαρκῆ*. Sic 451 et 466; Stephan. διαρκεῖ.
Ibid. 4. Ἀνέκφραστον 451.
Ibid. 5. *Τοσούτων*. Hic in 465 incipit caput VII.
Ibid. 6. Cod. 451 om. σοφίας ἡ.
Ibid. 12. Τοῦ δημιουργοῦ 451, 466.
Ibid. 14. Καὶ ἐν λογισμοῖς 451.
Col. 180 B 3 :

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι.

Hic versus qui innumeris in locis repetitus invenitur, et qui infinitis allusionibus locum dedit, videtur fuisse proclamatio hierophanti cum magna mysteria esset celebraturus. Brissonius, *De formulis init.*, et De Sacy, in opus Sanctacrusii, *De mysteriis*, p. 345, illud confirmant multis citationibus. Cæterum βέβηλος nomen est technicum. Lobeckius qui Konigsbergæ edidit opus *De mysteriis*, 1829, 2 vol. in 8°, eximium ob immensam eruditionem quam præ se fert, e contra contendit p. 451, tom. I, hunc versum nullo modo cum his mysteriis relationem habere. Verum est dicere Lobeckium a mysteriis omne secretum amovere : quod thema difficillime sustineri potest, ratione habita acclamationis totius antiquitatis; sed hic non est locus quærendi utrum recte an non suo munere functus fuerit. Hic versus in capite fragmenti Orphei inferius citati reperitur, lib. XIII, 12; hunc citant Justinus martyr, *Cohort.* p. 15; Clemens Alexand. *Protrept.* c. 7; Cyrill.; Julianus, l. I, p. 25; Tatianus *ad Græcos*. Apud auctores paganos frequenter huic alluditur. In *Florilegio* Stobei, serm. XVI, legitur :

Ἀείσω συνετοῖσι, θύρας δ' ἐπίθεσθε βέβηλοι.

Hæc primitivi versus modificatio Pythagoræ ascribitur; denuo reperitur in libro V, in anonymo fragmento quod Wyttenbach Plutarcho tribuit; in *Symposio* Platonis p. 218, Πύλας μεγάλας τοῖς ὡσὶ ἐπίθεσθε; Galenus, *De usu partium*, XII, 5 : Θύρας ἐπιθέσθαι κελεύω τοῖς ὡσὶ τοὺς ἀποδεικτικῆς μεθόδου βεβήλους; Lucianus, *De sacrificiis*, t. III, p. 78; Liban. epist. 475. V. Spanheim *in Callimachum*, hym. Apollinis, v. 2. Brissonius contendit legendum esse βεβήλοις pro βέβηλοι; Wesselingus autem stat pro βέβηλοι, quam versionem probat universalem esse in omnibus manuscriptis in quibus idem versus reperitur, et melius convenire. Mihi mens non est hanc adire controversiam : Wesselingus hanc opinionem emisit, in dissertatione quæ sequitur tractatum Valckenaer, cui titulus *De Aristobulo*.

Hoc Porphyrii fragmentum pertinet ad tractatum *Περὶ ἀγαλμάτων*. Sequentia notat hac de re Valckenaer, in libro nuper citato *De Aristobulo* : « Inter libellos quos pene integros operi suo intertexuit Eusebius, a p. 97 ad 118, Porphyrii Περὶ ἀγαλμάτων (apologia pro simulacris deorum), e quo derivati Orphei versus, l. XIII. Ex libro Περὶ ἀγαλμάτων sunt quæ leguntur in eclogis canterianis Stobæi, ut palam ostendunt manuscripti adhibiti a Galæo ad Cornuti *Nat. deor.*, c. 2, p. 143, et viro doctissimo in *Misc. criticis*, vol. VII, p. 191. »
Ibid. B 6. Ὑποτυπώσαντες cod. 466.
Ibid. 8 F. Μεμαθήκασι.
Ibid. 13. Κατακοσμήσας 451.
Ibid. C 5. Ἐνῆγον 451, recte, ob sequens verbum ἐδήλωσαν.
Ibid. D 5. Σχήματα 451.
Col. 181 B 3. *Ἡ δέ*. Negationem admisi in hoc textu pro affirmatione, consulente Valckenaero, *Diatriba in Euripidis fragmenta*, p. 216, contra lectionem manuscriptorum; sed hoc exigit sensus, et phrasis recta ordinatio.
Ibid. B 9. *Καλλίμαχος*. Hos Callimachi versus a Plutarcho citatos, emendavit Bentley; vide Callimachum edit. Ernesti vel Blomfield, Fragm. 105. Οὔπως Κλεινίου ἔργον ἔης ξόανον, ἀλλ' ἐπὶ τεθμοῦ δὴ δηναιογλύφου, ὦ ἄνα, ἧσθα σανίς.
Ibid. 10. Δυναιόγλυφον 465.
Ibid. 12 Λίδῳ 465; mox λίθον pro λεῖον 451. Δαναός pro Δανάν.
Ibid. 14. *Καλλίθυιαι*. Hoc nomen mutatur in citatione *Phoronidis* a Clemente Alexandrino allegata *Stromat.* lib. I, p. 418 :

Καλλιθόη κλειδοῦχος ὁλυμπιάδος βασιλείης,
Ἥρης ἀργείης, ἣ στέμμασι καὶ θυσάνοισι,
Πρώτη ἐκόσμησεν περὶ κίονα μακρὸν ἀνάσσης.

Apud Africanum, quem citat Syncell. p. 149, pater vocatur Σπείρας, filia Καλιθυσία.
Ibid. C. 1. Δώρων ὄχλην 466 et 466.
Ibid. 3. Κοπῆναι 451.
Ibid. Δυσέργαστον 466.
Ibid. 6. Ἐξανθεῖς 465, 466.
Ibid. 7. *Μώλωπας*. Deest in 465 et 466.
Ibid. 8. Μορφῆς iidem codd.
Ibid. 11. *Καὶ λίθοις*. Omittit 451.
Ibid. 13. Οἷα 451 pro ὁποῖα.
Ibid. 14 *Ἐστία*. Cod. 451 ἐστιν ἃ.
Col. 184 B 2. In interpretatione post *tradiderunt*, supple, qui sententias Orphicas carminibus tradiderunt.
Ibid. 3. Τερπικέραυνος 465; ἀρτικέραυνος 466.
Ibid. 5. Ἄρρην 465; pro ἄφθιτος, ἄφοιτος 466; ἄμβροτος Apulæus et Stobæus.
Ibid. 7. Ἀρχήγονος ἕθλος 451; ἀρχηγένεθλος 466.
Ibid. 9. Ἔγκρατος 451.
Ibid. 11. Ἐν ᾧ Stob.; τάτε 465; καλεῖται 466 pro κυκλεῖται.
Ibid. 15. Πρωτογενέτως Stob.
Ibid. C 2. Περὶ κάλλεσιν 451.
Ibid. 3. Χρύσεα 451, 456.
Ibid. 9. Οὖας Stob.; υἱός 451.
Ibid. 10. Ἔχων 451 et vers. seq. ἀπείρατον.
Ibid. 13. Τέτυχται 466.
Ibid. 19. Βαρυηχέα 451.
Ibid. D 1. Inter diversa poemata Orpheo tributa quorum longum nobis Suidas transmisit catalogum, assignando auctorem uniuscujusque putativum, plura sunt quæ præ se ferunt characterem mere religiosum. Difficillimum est dicere cuinam pertineat fragmentum a Porphyrio insertum in suo *Περὶ ἀγαλμάτων* tractatu. De cætero consuli possunt variæ Orphei editiones, quarum postrema est professoris Hermanni, Lipsiæ. in 8° 1805.
Ili versus a plurimis auctoribus referuntur; primum pars quædam reperitur in tractatu *De mundo*, quem Aristoteli tribuunt, qui inter alia signa suppositionis hanc eamdem affert citationem; absque ulla contestatione, reperiuntur in Latina versione ejusdem tractatus, quam Apuleio debemus : et hoc jam eorum in lucem editionis tempus ferme certum indicat. Proculus, in suo *in Timæum* Platonis commentario his versibus usus est; et ex hocce commentario Henricus Stephanus eos hausit et collocavit in sua *Poesi philosophica*; tandem Stobæus in suis *Eclogis physicis*, quarum ultimæ editionis auctor est Heeren Gottingensis, eos citat ex Porphyrii opere *Περὶ ἀγαλμάτων*, cum majori parte eorum quæ sequuntur apud Eusebium. Hic pantheismus originem ducit ex secunda vel tertia epocha philosophiæ Græcæ : quam longe a theogonia Hesiodi.
Ibid. 2. Τὰ γὰρ ἃ τ. 451; mox idem ζωῆς pro γαίης.
Ibid. 3. φάος om. 466.
Ibid. 4. Παλιθέσκελα 466. Duo ultimi versus iterum occurrunt lib. XIII, cap. 13, cum variis lectionibus.
Col. 185 B 3. Δημιουργικός 451.
Ibid. 9. Οὐδὲν ἄλλο Walcknaer *ad Aristobul.* p. 86.
Ibid. D 1. Μεγάλου id. ibid. p. 81.
Col. 187 A 4. Νοῦς δὲ οἱ id. ibid.; οὗς δὲ οἱ Heringa ap. eumdem.
Col. 188 B 10. ἑαυτοῦ 465, 466, 468.
Ibid. 11. δημιουργικόν 461, 465, 466.
Ibid. 13. ὃ 467; οὗ 451.

Digitized by Google

Col. 188 C 9. Nescio utrum in Eusebii argumentatione sit fraus vel error; saltem ex ejus parte adest quædam dispositio ad admittendum quæ ipsi favent testimonia et his non perpensis. Auctoritas Chæremonis hic nulla est, qui omnem antiquam religionis Ægyptiorum doctrinam intervertit. Hic erat astrologus quem vocat Strabo, lib. XVII, p. 806, novatorem in doctrina, arrogantem et stultum : Προσποιούμενος τοιαύτην τινὰ ἐπιστήμην, γελώμενος δὲ τὸ πλέον ὡς ἀλάζων καὶ ἰδιώτης. In iis quæ præcedunt, Porphyrius eum confutat : astrologiam judiciariam cum opinionibus Stoicis permiscebat.

Ibid. D. Deest titulus in 451.

Col. 189 B 9. Mirum videtur versum Arati, quo usus est sanctus Paulus ante Athenienses, *Act.* XVII, 28, libris sanctis attribui ab Eusebio; eorum nunc pars est, quoniam Apostolus eo usus est; sed primitus ad paganismum pertinet.

Ibid. 12. Ἀλυθείας οἰκείως 465, 466, 467.

Ibid. C 5. Προνοητικάς iidem.

Col. 192 B 6. *Ἐπεὶ μή*. Iterum Porphyrius loquitur.

Col. 193 C 15. Immerito adjungit Ægyptios his populis quorum mythologia Jovem Saturno ortum contendebat; etiamsi probaretur Ammonem Ægyptium et non Libyum fuisse, nihilominus ab hac genealogia prorsus alienus foret : sunt Græci qui omnia confundentes suam in Ægypto theologiam transtulerunt; cujus translationis vestigia videmus in traditionibus Diodori Siculi. Vide Jablonski, in suo *Pantheone*, tom. I, p. 139, 140, 141.

Col. 196 C 12. Κνομίαις 465 pro γινομέναις.

Col. 197 B 10. Plutarchus, *De Iside*, c. 40 : « Stoici dicunt Bacchum esse ventum generatorem et nutritorem; Herculem, ferientem et divisorem; Ammonem, recipientem; Cererem et Coren (Proserpinam), terram percurrentem et fructus, Poseidona (Neptunum), mare agitantem. »

Ibid. C 8. *Ἄττις δέ*. Sallustius, c. 4, p. 250, edit. Gale : Ὁ Ἄττις τῶν γινομένων καὶ φθειρομένων δημιουργὸς, καὶ διὰ τοῦτο παρὰ τῷ Γάλλῳ λέγεται εὑρεθῆναι ποταμῷ. Ὁ γὰρ Γάλλος τὸν γαλαξίαν αἰνίττεται κύκλον, ἀφ' οὗ τὸ παθητὸν ἔρχεται σῶμα.

« Attis est Demiurgus rerum creatarum et destructarum; et ideo dicitur natus super ripas Galli fluminis, quod imaginem præ se fert viæ Lacteæ, unde proveniunt universa corpora sensibilia. »

Ibid. D 5. *Αὐτοῦ*. Αὐτῆς Casaub. *De satyrica poesi*, l. I, c. 2, p. 82.

Col. 200 D 11. *Θανασσοποιοῦ*. Hanc vocem lexicis deesse notat D. Miller in *Diario eruditorum*, April. 1839, p. 217.

Col. 201 B 11. Parenthesi inclusa Eusebii sunt, quibus demonstrat sententiæ Porphyrii sententiam apud Physicos receptam contradicere.

Col. 204 A 3. *Σχῆμα τῆς χειρός*. Hic locus evidenter est corruptus. Quid sibi vult hoc σχῆμα τῆς χειρός, et quomodo manus qualicunque modo posita reditum ad tenebras significare possit? Legitur etiam, col. 85, et alius corruptus locus, ubi Vigerus proposuit κυνῆν pro κύων· Πλούτων κυνῆν μὲν ἔχει τοῦ ἀφάνους πόλου σύμβολον· hæc vox κυνῆν mihi hoc in loco arrideret; galea enim certo modo posita indicat reditum ad loca tenebrosa.

Ibid. 6. *Σέβας*. Lego σέλας pro *σέβας*, ex qua voce vox σελήνη derivari non potest.

Ibid. 12. *Ἀθηρᾶ*. Lego ἀθρηνᾶ (*acute videns*) pro Ἀθηνᾶ τις οὖσα, quod nihil omnino significat : hæc vox ἀθρηνᾶ ab ἀθρέω derivatur.

Ibid. C 10. *Παροδεύει*. Hæc referuntur ad fabulam Jovis a Curetis in Creta educati, inscio et nolente Saturno.

Col. 209 C 10. Hic locus de cultu Anubis, jam ex alio ejusdem Porphyrii opere citatus est, nempe ex tractatu *De abstinentia*, in quo hodie adhuc legitur. Utriusque textus similitudo indicat auctorem eadem sua verba repetere; sed insuper veritas facti exinde non parum certitudinis acquirit.

Col. 213 B 10. Hic locus, qui finem facit citationi ex tractatu *Περὶ ἀγαλμάτων* Porphyrii, non mediocris est difficultatis : in hoc enim non legitur immolatio boum in honorem deorum, quam præ se fert capituli elenchus; quod præterea formaliter ab Herodoto falsi arguitur; mentio solummodo fit de consecratione duorum boum Apis et Mnevis, super quos consuli potest Herodotus, lib. III, c. 28, et *Hist. animal.* Æliani, lib. XI, c. 10. Quod spectat ad nodum sub lingua, per quod vocem Græcam κάνθαρος expressi, dux mihi fuit Plinius, *Hist. nat.*, lib. VIII, c. 46 : « Nodus sub lingua quem cantharum vocant; » ex eodem Plinio, proponit Wesseling legendum esse in Herodoto, l. I., Ὑπὸ δὲ τῇ γλώσσῃ pro Ἐπί· quod plane videtur admittendum.

In nullo alio loco clarius apparet quam absurde liber *De præparatione* in capita divisus fuit : textus enim Porphyrii circa finem scinditur, nihil in decursu sermonis hanc interruptionem exigente; et hoc, in medio narrationis sibi perfecte cohærentis, ad significandum quod non dicit auctor.

Ibid. C 3. Quæcunque fuerint priscorum Ægyptiorum notiones circa principia, evidenter plane diversæ sunt ab istis notionibus quas iisdem Chæremon tribuit; hic Stoicus novator primitivam doctrinam adulterat; et si dici potest Porphyrium eam adulterasse allegorizando, certe Chæremon idem et plus facit eam vertendo in astrologiam judiciariam. Consequens est argumentationem Eusebii, quæ sola Chæremonis opinione nititur, nihil roboris habere. Etenim non auctoritate recentioris auctoris confutandus erat Porphyrius, sed argumentis ex ipsismet fabulis Ægypti depromptis, et ex vero fonte haustis. Quod quidem fecit pro Græcia.

Col. 220 B 10. Verti ἐματαιώθησαν per *præbere cultum idolis* : cujus sensus rationem dixi in tractatu *De polytheismo veterum*, occasione textus S. Pauli ad Romanos, c. I, 21.

Col. 221 A 9. Apud Pausaniam, *Corinthiac.*, c. 26, leguntur similes versus *in Æsculapium* :

Ὦ μέγα χάρμα βροτοῖς βλαστὼν Ἀσκληπιὲ πᾶσιν,
Ὅν φλεγυὴς ἔτικτεν ἐμοὶ φιλότητι μιγεῖσα,
Ἰμερόεσσα Κορωνὶς, ἐνὶ κραναῇ Ἐπιδαύρῳ.

Ibid. C 8. *Ἀλλ' οὐ τοῦ Παντός*, etc. Corrig. Ἀλλ' οἱ τοῦ Πανός.

Col. 224 B 1. *Περιτρεπόντων*. Leg. παρατρεπόντων.

Ibid. *Ἐρεῖ*. Lege αἱρεῖ. Vide lib. VIII, c. 13 init.

Ibid. 3. *Αὐτῶν*. Αὐτῶν Wyttenbach ad Plutarch. *De sera Numinis vindicta*, p. 8 notar.

Ibid. C 5. Incantator est qui magia numen e cœlo deducit. Theocrit. idyll. 2; Virgil. eclog. 8 :

Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.

Vide *Aglaophamum* Lobeckii, p. 108, Van Dale *De idololatria*, p. 280.

Col. 225 A 2. *Δοχεύς* nominatur in quodam oraculo citato lib. V, c. 9 : « Ut hospes divini numinis et interpres. » Lobeck, *Aglaophamus*, l. I.

Col. 229 B 8. *Πολιτικόν*. Hic traducitur locus quidam *Amatoris* XVIII, a Plutarcho citati : « Fieri posset, omnium aliarum notionum, quæ ad mentem nostram

Digitized by Google

veniunt, sine sensuum interventione, credibilitatis motiva referenda esse, pro quibusdam ad mythologiam, pro aliis ad legem, pro aliis ad ratiocinium. Sic nobis, quoad fidem in deos, primi fuerunt institutores et ductores, poetæ; deinde legislatores, denique philosophi. Qui omnes, etsi concordes in affirmando deorum exsistentiam, valde inter se dissentiunt et super quantitatem numinum admittendorum, et super eorum ordinationem, et super essentiam, et super attributa. Philosophis dii sunt expertes doloris, senectutis et cujuslibet laboris, ut qui necessitatem Acherontis transnavigandi effugerint. Rejiciunt itaque deorum altercationes quas celebrant poetæ, et Terrorem et Timorem, quos isti prolem Martis asserunt. Sæpe etiam contra legislatores dimicant, ut Xenophanes contra Ægyptios, dicens Osirim, si mortalem putarent, sicut deum non colendum esse; si econtra deum, non amplius esse lugendum. Poetæ vicissim, rejiciunt omnino et numeros et monadas et ventos, quibus philosophi divinitatem tribuunt. Itaque perfecta exstat dissensio inter tria hæc theologorum genera. »

Triplex divisio divinitatis exponitur ab Aurel. Augustino, *De civitate Dei*, l. IV, 27; VI, 5, Varronis vestigia sequente; inter recentiores, a Vossio, *De idololatria*, l. II, 1, p. 124; et a Villosonio, *De triplici theologia*, qui liber annectitur operi a Sanctacrusio edito, *De mysteriis veterum*.

Col. 229 C 6. *Μὴ κινεῖν τὰ ἀκίνητα.* Hoc fuit proverbium communissimum.

Col. 232 A 3. Φέρει codd. 451 et 466.

Ibid. B 6. Cod. 451 om. οὐκ ἀφυῶς.

Ibid. 11. Ἀποτελεστικά 461.

Ibid. C 4. Ὀλίγων 465, 461, 466.

Ibid. D 6. Δεηθησόμενος 451.

Col. 233 A 4. *Κακεντρεχὲς.* Toup, in Longinum, *De sublimi*, § 34, citat, in significationem vocis κακεντρεχὴς, *malignosus*, glossas Philoxenis, et hunc locum S. Ignatii ad Antiochenos: Σκέπετε οὖν τοὺς κακενρρεχεῖς ἐργάτας, quem male vertit traductor Latinus *in malum currentes operatores*. Vide Suidam in voce Κακεντρέχεια, et Theophylactum, in Epistolam primam S. Pauli. Polybius, l. IV, 87: Καινὸς γὰρ δέ τις οὗτος εὕρηται τρόπος διαβολῆς, τὸ μὴ ψέγοντας, ἀλλ' ἐπαινοῦντας λυμαίνεσθαι τοὺς πέλας· εὕρηται δὲ μάλιστα καὶ πρῶτον τοιαύτη κακεντρέχεια καὶ βασκανία καὶ δόλος ἐκ τῶν περὶ τὰς αὐλὰς διατριβούντων. « Est et novum genus detractionis, quod consistit non in vituperando, sed in maligne laudando: hæc κακεντρέχεια, hæc invidia, hic dolus, inter aulicos præsertim accessum habuit. »

De sensu hujus vocis τευτάζω, vide notam Ruhnkenii in lexicon Platonicum *Timæi*, p. 253.

Ibid. B 5. Εὖ. Mutavi εὖ bis repetitum in αὖ, et duplex hujus mutationis mihi ratio fuit: oppositio quæ videtur adesse inter phrasis contextum, et Plutarchi confessionem in libro *De oraculorum defectu*, circa defectum artis qui apparebat in oraculorum carminibus; quem defectum nosmetipsi haud difficulter possumus agnoscere. Insuper, ut mihi videtur, contradictorium esset ultra modum exaltare hanc poesim, ut ipsam postea denigraret, ut sic reipsa facit.

Ibid. 5. *Τευταζόντων.* Vide Ruhnkenium *in Timæum* Platonis, verbo τευτάζω, p. 253.

Ibid. 12. Εἰς τὸ μή τινα συνεῖναι 451.

Ibid. B 2. *Δοκεῖν.* Δοκῇ 451, 456.

Ibid. 4. Παιδιᾷς 461.

Ibid. 5. Ποιητικά 451.

Ibid. 9. Τύφῳ 451.

Ibid. D. 5. *Αμγχάνειν.* Latine *micare*; apud Italos nunc *jocare alla mora*.

Col. 236 A 14. *Καὶ τότε γοῦν.* « Ne tunc quidem. »

Ibid. B 9. Κόσμῳ 451.

Ibid. Ἄνοιαν 451.

Ibid. C 2. Ἤδη δέ 451.

Ibid. D 1. Ἐπὶ τοῖς τελουμένοις 451.

Col. 237 A 5. *Πτολεμαίων χρόνους.* Mirum quod in re Romæ acta Ptolemæorum tempora adducat Eusebius; forsan melius esset loco τῶν Πτολεμαίων aliud nomen assumere ex historia Romana depromptum, verbi gratia, Πομπείου, quo vivente, combustum fuit Capitolium, grassante bello civili. Clemens Alexandrinus in *Cohortatione ad gentes*, pag. 46: « Satis mihi perspectum est, ignem eos arguere, et superstitioni remedium afferre posse. Ignis in lucem te deducet, si vis hac amentia liberari. Hic enim templum, quod Argis erat, una cum sacerdote Chryside, combussit. Hic Ephesiæ Dianæ templum, quod post Amazonum tempora secundum erat, Romanumque haud semel Capitolium depopulatus est. Idem a Sarapidis fano Alexandriæ non abstinuit; et Bacchi Eleutherii delubrum Athenis diruit; Apollinis autem Delphici ædem, primo quidem procella disjecit, dein vero sapiens ignis funditus delevit. »

Arnobius, l. VI, p. 207: « Ubi Juno regina, cum inclytum ejus fanum sacerdotemque Chrysidem eadem vis flammæ, Argiva in civitate, deleret? Ubi Serapis Ægyptius cum consimili casu jacuit, solutus in cinerem cum mysteriis omnibus atque Iside? Ubi Liber Eleutherius cum Athenis? Ubi Diana cum Ephesi? Ubi Dodonæus Jupiter cum Dodone? Ubi denique Apollo, etc. Infiniti operis esset res toto in orbe describere quæ sint fana convulsa terræ motibus et tempestatibus, quæ incensa ab hostibus, quæ ab regibus et tyrannis. »

Col. 240 A 7. *Τυγχάνειν.* Origenes *Contra Celsum*, lib. VII, 5, 3, p. 695, pariter affirmat Peripateticos veritatem oraculorum, sicut Epicuri sectatores, negasse: « Fateamur ergo nobis facillimum fore de allegatis oraculis, ex multis argumentis ex Aristotele et philosophis Peripateticis depromptis, totam hanc argumentationem pro Pythia et aliis oraculis diruere: nobis haud difficile esset colligere et citare quæcunque dixere Epicurus et qui ejus opinionem hac de re amplexi sunt, et ostendere etiam inter Græcos esse qui pugnent et negent divinas prædictiones quas omnis Græcia et credidit et mirata est. »

Cicero, *De divinatione*, I, 3: « Dicæarchus Peripateticus cætera divinationis genera sustulit, somniorum et furoris reliquit. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent quod et Zeno in suis commentariis quasi semina quædam sparsisset, et ea Cleanthes paulo uberiora fecisset: accessit acerrimo vir ingenio Chrysippus qui totam *De divinatione* duobus libris explicavit sententiam, uno præterea *De oraculis*, uno *De somniis*...; sed a Stoicis vel princeps ejus disciplinæ, Posidonii doctor, discipulus Antipatri degeneravit Panætius: nec tamen ausus est negare vim esse divinandi, sed dubitare se dixit. »

Ibid. C 8. Περιείχετο 466.

Col. 241 A 14. Ὑποτετυχότα 451. Forte ποτὲ τετυχότα.

Ibid. D 6. Προδηλουμέναις 451.

Ibid. 10. Ἀνθρώποις 451.

Col. 244 D 11. Καταμάθωμεν 465, 466.

Col. 245 A 8. Οὕτω γάρ 451.

Ibid. C 3. Ἀρεστάς 451.

Col. 247 A 6. Vide Galeum ad Jamblich. *De mysteriis Ægypt.* l. V, 11, 1; Cuper, *Observ.* III, 16.

Col. 248 C. 14. Εἶναί τινας καί 451.

Ibid. D 1. Hæc etymologia vocis *dæmon* plane discrepat a veteribus, ut videre est apud Platonem, *in Cratylo*, p. 263 editionis Lugdun.: Ὅσοι λέγουσιν ὡς ἐπειδάν τις ἀγαθὸς ὢν τελευτήσῃ, μεγάλην μοῖραν καὶ τιμὴν ἔχει καὶ γίνεται δαίμων κατὰ τὴν τῆς φρονήσεως ἐπωνυμίαν. Ταύτῃ οὖν τίθεμαι καὶ ἐγὼ τὸν δαίμονα πάντ' ἄνδρα, ὃς ἂν ἀγαθὸς ᾖ, δαιμόνιον εἶναι καὶ ζῶντα καὶ τελευτήσαντα.

Idem, ibidem: Τοῦτο τοίνυν παντὸς μᾶλλον λέγει, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, τοὺς δαίμονας, ὅτι φρόνιμοι καὶ δαήμονες ἦσαν, δαίμονας αὐτοὺς ὠνόμασε. Vide

Digitized by Google

Servium in versum 3 libri III *Æneidis*, ubi eamdem etymologiam affert.

Macrobius, *Saturnal.*, l. I, c. 23 : « Dii sunt δαήμονες, id est scientes futuri ; aut, ut Posidonius scribit in libris quibus titulus est *Περὶ Ἡρώων καὶ Δαιμονίων*, quia ex ætherea substantia parta atque divisa qualitas illis est ; sive ἀπὸ τοῦ δαιομένου (pro δεομένου) id est καιομένου ; seu ἀπὸ τοῦ δαιομένου, hoc est μεριζομένου. »

Etymologium Gudianum : Δαίμων παρὰ τὸ *δαίω*, τὸ γιγνώσκω, ὁ εἰδήμων πάντων.

Lactantius, *Institut.* l. II, 15 : « Dæmonas (grammatici) dictos aiunt quasi δαήμονας. »

Scholiastes Homeri *ad Iliad.* A, 222 : Δαίμονας καλεῖ τοὺς θεοὺς ἤτοι δαήμονας· ἔμπειροι γὰρ καὶ ἴδριες πάντων αὐτοί εἰσίν· ἢ ὅτι διαιτηταί εἰσι καὶ διοικηταὶ τῶν ἀνθρώπων.

Eusebius hanc etymologiam deformavit. Vid. Eugubenium Steuchum, l. III *Perennis philosophiæ*.

Col. 249 B 5. Περὶ αὐτῶν 451.
Ibid. 9. Ἐξ αὐτῶν idem.
Ibid. 11. Ἧς idem.
Ibid. C 13. Ἀρπόμενος 451.
Ibid. Οὗς 461.
Col. 253 A 5. Αἰθήρ 451.
Ibid. 9. Ἐνδέδεται 465, 466, Vossius.
Ibid. 11. Καθαγιασμούς 466.
Ibid. 12. Ἄς ἴσως 451 ; ἄνεσο 466. Μοι χαράσσεται 451 ; ἐμεῖο 465 ; ὅμοιον 451.
Ibid. 13. Τοῖς... τοῖς 451.
Ibid. B 3. Γαῖην 465, 466.
Ibid. 5. Στήσας 466 pro θύσας.
Ibid. Ποταμοῦ 465, 466.
Ibid. 6. Διΐῳ 465, δηωΐῳ Scaliger ; deinde ἀλφῖτας 466, ἔνθευ 451, 465, 466 ; ἀλφῖτας ἔνθεν Vossius.
Ibid. 7. Εὖ τε δὲ παρ' 451 ; ψαμμάθοιαν 466.
Ibid. 8. Βαρύ 451.
Ibid. 11. Ἄρχεν 466.
Ibid. 12. Θυητάς 465 ; θεήτας 451.
Ibid. 13. Λιμνείζοι 465 et Vossius.
Ibid. 14. Δάσασθαι 451.
Ibid. C 10. Σφάττειν 451.
Ibid. 12. Καταθάπτειν 451.
Ibid. D 5. Ἀρρένων νέα πίονα θύειν 451.
Ibid. 14. *Χθονίοις*. Haud dubito quin hic χθόνιος intelligendum sit de diis infernalibus, sicut etiam inferius, quoniam sepelitur victima, et sanguis in fossa effunditur ; revera Porphyrius infra explanans qua mente sacrificia peragebantur, hæc ait : « Quantum ad Hypochthonianos, incolunt in fossis et sepulcris. » Ad ipsos ergo hæc verba diriguntur, et nihil est quod in hac acceptione vocis χθόνιος, pro *infernali*, stupendum videatur ; siquidem multi auctores in hoc consentiunt.

Orpheus, hymn. 17 :

Ὦ τὸν ὑποχθόνιον ναίων δόμον Ὀβριμόθυμε
Ταρτάριον λειμῶνα βαθύσκιον ἠδὲ λιπαυγῆ,
Ζεὺ Χθόνιε....

Soph. in *OEdip. Colon.*, vers. 1568 :

Ὦ χθόνιαι θεαί....

Idem, vers. 1606 :

Κτύπησε μὲν Ζεὺς χθόνιος....

Herodotus, VI, 134 : Εἶναι ὑποζάκορον τῶν χθονίων θεῶν, et passim.

Hesiodus, *Operum* v. 465 : Εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ, quod scholiastes Aristophanis in *Pluti*, v. 727, Plutoni tribuit : Εἰκότως τὸν αὐτὸν τῷ Πλούτωνι τὸν Ἀΐδην νομίζουσι· καὶ γὰρ Ἡσίοδος· Εὔχεσθαι δὲ Διὶ χθονίῳ.

Plutarchus, *Symposiac.*, III, 1 : Λυπεῖ ὁ Νάρκισσος ὃς ἀμβλύνων τὰ νεῦρα καὶ βαρύτητας ἐμποιῶν ναρκώδεις· διὸ καὶ ὁ Σοφοκλῆς αὐτὸν ἀρχαῖον μεγάλων θεῶν στεφάνωμα (τουτέστι τῶν χθονίων) προσηγόρευκε.

Philostrates in *Vita Apollonii*, VIII, 7, p. 341 : Τὰ τοιαῦτα οἱ κακοδαίμονες βόθροις ἀνατιθέασι καὶ χθονίοις θεοῖς.

Vide Artemidorum 11-33, de inscriptionibus Græcis in genere, et præsertim Muratorium *Anecdot.* t. XXII, p. 4 ; denique Lambertum Bos, *Observ. crit.*, c. 11, p. 56.

Col. 256 A 7. Περὶ γῆν 451, pro πετεινά. Μούνοισι δὲ γὰρ τοῖσι 465.
Ibid. 12. Τῶν τοιούτων 465.
Ibid. B 11. Ἄνω 465 pro βόθρῳ.
Ibid. C 1. Τὰ ἔτι 465, 466.
Ibid. 2. Εἰσίν 465 ; οὐσίας 451 pro θυσίας.
Ibid. 13. Τοῦ αὐτοῦ 465, 466.
Ibid. Συγκρίνωμεν 451.
Ibid. D 4. Μηδεμίαν 451 ; θυμιάσαι 466.
Ibid. 6. Ἀναγκάζει 466.
Col. 257 A 5. Ζωοθυτεῖν 451.
Ibid. B 5. Ἀνθρωποκτασίαις 451.
Ibid. B 10. *Ἀποδεδόσθαι*. Ἀποδιδόναι, in sensu demonstrationis, definitionis, familiare est scholæ Peripateticæ. Aristotel. in *Organo*, et ejus commentatores multis in locis.
Ibid. C 4. Θυσίας 466 pro οὐσίας.
Ibid. 12. Καὶ ἐπί 466 loco πρός.
Col. 261 A 4. Hæc epistola, quæ in libro III *Demonstrationis evangelicæ* iterum legitur, non invenitur inter epistolas Apollonii Tyanei.
Ibid. C 7. Προσενεχθείσας καθ' ἡμῶν 451 ; πρόσθεν λεχθείσας 465 ; καθ' ἡμῶν 466.
Ibid. D 2. Ἄθεοι 451.
Col. 264 A 4. Καί τοι κυταῖς 466.
Ibid. 9. Οὔτε 451.
Ibid. B 1. Ὁσίων 465.
Ibid. 2. Τιμιώτερα 451, 465.
Ibid. 3. Οὕτω pro αὐτό 465, 466.
Ibid. 5. Προσῆκον 466.
Ibid. C. 8. *Χάριν τινὸς ἕνεκα*. Textus Porphyrii, Ἀλλ' οὐδὲ χρείας τινὸς ἕνεκα τῶν ἀγαθῶν, vera esse lectio videtur.
Col. 265 C 1. Οὐκ ἦν ἂν εὐθύς 465.
Ibid. D 1. Προσήκοι ἄν 465.
Col. 268 A 14. Mali dæmones, vel genia, in omnibus mythologiis reperiuntur. Apud Persas et Chaldæos, dicuntur Arimanes. Jamblichus, in libro *De mysteriis*, dicit erroneas transgressiones sæpe sæpius a dæmonibus suggeri : Ἄ τῆς ἀνοσιουργίας ἐστὶν ἀσεβῆ πταίσματά ποτε δ' αὖ δαίμονας πονηροὺς ἀντὶ τῶν θεῶν εἰσκρίνοντα, οὓς δὴ καλοῦσιν ἀντιθέους. Ut videtur, de hoc numinum genere Empedocles scripsit versus quos citat Plutarchus in tractatu *De Iside et Osiride*, § 26, p. 137 ed. Huttenii :

Αἰθέριον μὲν γάρ σφε μένος πόντονδε διώκει,
Πόντος ἐς χθονὸς οὖδας ἀπέπτυσε, γαῖα δ' [ἐσαῦθις
Ἠελίου ἀκάμαντος, ὁ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις·
Ἄλλος δ' ἐξ ἄλλου δέχεται· στυγέουσι δὲ [πάντες.

Col. 269 C 2. Μηνὶ Μαίῳ, Μεταγειτνιῶνι καθ' Ἀθηναίους 465, 466.
Ibid. 4. Διΐφιλις 465, 466. Vide l. V, p. 203.
Ibid. 6. Ἀριστοβούλου, 466.
Ibid. 8. Κοινωνία 465, 466.
Ibid. D 5. *Σελεύκου*. Quisnam sit ille Seleucus, qui Theologus dicitur, regis cujusdam Cypri cui nomen Diphilo, coætaneus, nonnisi ex conjectura dici potest. Vigerus conjicit hunc esse grammaticum de quo meminit Suidas, et qui, ut ait, Alexandriæ natus, dicebatur Homericus, qui Romæ quondam professus fuerat. Centum libros de diis scripserat, et his ab Athenæo citatur ob suas in Homerum notas, lib. I, p. 24 : Σέλευκός φησι τὴν παρ' Ὁμήρῳ *δαῖτα* θάλειαν στοιχείων μεταθέσει *δίαιταν* εἶναι. « Seleucus *in Homerum* dicit poetam per litterarum transpositionem dixisse δαῖτα θάλειαν pro δίαιταν, l. II, p. 40. » Idem Seleucus ait veterem morem non fuisse multum vinum apponere nec delicatos cibos, nisi in honorem deorum ; unde venerunt hæ voces θοίνη, θαλία, μέθη· prior, θοίνη, quia vinum, ut putabat,

Digitized by Google

solis diis offerri solebat; posterior, θαλία, quia in conviviis nunquam sedebant, λίζεσάθαι, nisi in honorem deorum; duæ illæ citationes ad eamdem observationem spectant; idcirco, addit, apud Homerum legitur δαῖτα θάλειαν. Scholiastes Venetus octies Seleucum citat; ex quo videre est cognomen Homerici ipsi haud immerito fuisse tributum. Theologi vero nomen, quod, ut videtur, ob suum de diis opus adeptus erat, cum cognomine Homerici, confundebatur, unde nasci debuit confusio. Quidquid sit, omnia in incertum relinquo. Citatur adhuc Seleucus ab Athenæo, lib. IV, c. 21, p. 172, de victimis humanis in Ægypto : Σέλευκος ἐν οἷς περὶ τῆς παρ' Αἰγυπτίοις ἀνθρωποθυσίας διηγεῖται πεμμάτων πρώτων φησι μνημονεῦσαι Πανύασιν περὶ Θεῶν. Hic locus ex suo opere centum libros complectente depromptus fuit.

Col. 272 A 6. Quænam sit Juno Ægyptia, Heliopoli culta? Jablonski hoc in loco putat eam fuisse Bubastin quæ eadem erat cum Diana Eilithya. Hic locus Manethonis a Jablonski comparatur cum sententia Plutarchi ex eodem auctore, *De Iside*, c. 73: « In Eilithyaspoli cremabantur vivi homines, referente Manethone, qui dicebantur Typhoniani : eorum cinis ventilabro excernebatur, et dispersus seminabatur. » Eidem auctori sine dubio Diodorus, lib. I, c. 88, sequentia mutuatus est : « Fas erat immolare boves rufos, quia putabatur Typhonem hujus coloris fuisse, qui insidiatus est Osiridi, et ab Iside castigatus fuit ob necem mariti. In ævo veteri, reges homines rufo colore immolarunt super tumulum Osiris; reipsa non multi sunt homines rufi in Ægypto; plerique adventitii sunt; et exinde orta est fabula quæ narrat Busirin advenas occidisse, quamvis hoc nomen nullum regem, sed in verna lingua solummodo tumulum Osiridis designet. »

Hæc tria testimonia, quæ realiter unum sunt, nempe Manethonis, formaliter Herodoto contradicunt : posteriores scriptores plus fidei Manethoni tribuerunt; supponi revera non potest, sacerdotem Ægyptium suos calumniasse. Quidquid sit, evidens est ex Plutarcho legendum esse Εἰλιθυίας πόλει pro Ἡλίου πόλει, in Porphyrio. Hæc confusio, quæ facillime intelligitur ob majorem Heliopoleos urbis famam, emendata est neque a Marsham, *Canon. chronic.*, p. 317, neque a Jablonski, *Pantheon.* t. II, p. 71, qui econtra multum insudat in infinitis nulliusque pretii argumentis, ad statuendum duplex sacrificium humanum, in Ægypto, Eilithyaspoli scilicet et Heliopoli.

Ibid. 7. *Καθαροὶ μόσχοι.* Plutarchus hæc nobis sic depingit in tractatu *De Iside*, c. 31 : « Bos qui immolandus erat signabatur a sphragistis sacerdotibus. Sigillum quo utebantur, teste Castore, faciem ferebat hominis in genubus provoluti, manibus ad tergum alligatis, habentisque gladium in loco decollationis. »

Hoc sigillum indicat bovem loco hominis fuisse immolatum.

Ibid. 8. Οἱ σφραγγιζόμενοι 451.

Ibid. B 1. Ἐπιφημίζοντες Lobeck ad Phrynic. 597; τῷ Κρόνῳ 465.

Ibid. 10. Ἀδριανοῦ. Hæc designatio regni Adriani, tanquam temporis in quo cessarunt humana sacrificia venit ex lege ab isto imperatore edita, quæ ea interdicit, ut conjicit Casaubonus, *ad* Lampridii *Commod.*, c. 19. Plinius tamen hunc honorem tribuit legibus suo tempore editis, id est, sub Vespasiano.

Ibid. Ἔθυον... παρθένον... ἔλαφον 451.

Ibid. 13. *Ἱφικράτης.* Assertio qua Iphicrati tribuitur cessatio humanorum sacrificiorum Carthagine, nullo nititur fundamento, nisi auctoritate Porphyrii, cujus textus perfecte cum narratione Eusebii concors est.

Vigerus ait, in notis, se hanc quæstionem tractaturum in suis observationibus, quibus tamen edendis supersedit. Iphicrates Atheniensis, cujus Nepos vitam scripsit, non videtur ullam relationem habuisse cum Carthaginiensibus, neque ut hostis neque ut amicus. Theophrastus, quem citat Timæus, quem pariter sequitur scholiastes Pindari, *Pyth.* 2, vers. 2, ait Gelonem post insignem victoriam quam de Carthaginiensibus retulit, Himeræ, in Sicilia, ipsis imposuisse inter pacis conditiones, ut deinceps sese abstinerent ab immolatione puerorum Saturno; quod factum similiter refertura Plutarcho, *Apophtheg.* 22, *De sera num. vindicta*, 6. Hanc conditionem certe non observarunt, si post centum annos Iphicrates hanc eamdem legem renovare fuerit coactus. Iphicrates ipse non multum auctoritatis habuit, si spectetur quod accidit in obsidione Carthaginis ab Agathocle, secundum narrationem Diodori, quem sequitur Eusebius in hoc eodem capite. Denique Dionysius Halicarnasseus, *Ant. rom.* I, 58, ait Carthaginienses in hac immanitate perseverasse usque ad destructionem urbis : Τέως ἡ πόλις διέμεινε. Doctor Munter in suo tractatu *De religione Carthaginiensium*, p. 23, proposuit hanc lectionem : Ἦν (θυσίαν) Γέλων ἵφι κρατήσας ἔπαυσε. Ex ipso, textus hoc modo correctus omnem aufert difficultatem. Ad hoc objici potest ἵφι κρατήσας esse poeticum vocabulum, quod nec Porphyrio convenit, nec stylo ipsius operis; melius legendum esset Ἰμέρᾳ κρατήσας Γέλων ἔπαυσε. Sed hæc mutatio primitivi textus nimis videtur ambitiosa; satius est ut relinquamus hoc factum, de quo nihil nobis historici dixerunt. Tot sunt alia quæ ignoramus! Quantum ad Iphicratem de quo agitur, forsan non erat Atheniensis.

Ibid. 14. *Δουμάτιοι.* Hoc nomen diverso modo scribitur in manuscriptis Porphyrii et Eusebii. In Eusebio legitur Δουμάτης, quod Robertus Stephanus ad Iphicratem refert. Omnes manuscripti unanimes sunt in Porphyrio : prior editio Victorii, 1548, legit Δουμάτιοι. Eusebius hunc locum integre refert in sua ad Constantinum Concione, quam edidit Henricus Valesius post historiam ejusdem Constantini. Hic in suis manuscriptis invenit δ' οὐ μάτην οἱ, unde proponit legendum δουματηνοί, ut in Stephano Byzantino legitur : Δούματα πόλις Ἀραβίας · ὁ πολίτης Δουματηνός · ὡς Γλαῦκος ἐν δευτέρῳ Ἀραβικῆς ἀρχαιολογίας. Zoega in suo tractatu *De obeliscis* hunc populum confundit cum Thamoudenianis, Ταμουδηνοί, quorum meminit Diodorus Siculus, lib. III, c. 44 : Ταύτην μὲν οὖν τὴν παράλιον ἔχουσιν Ἄραβες οἱ καλούμενοι Θαμουδηνοί.

Ibid. C 1. *Φίλαρχος.* De Philarcho confer Dissertationem D. Sevin in *Memoriis Academiæ Inscriptionum*, tom. VIII, pag. 118.

Ibid. 4. Propriæ filiæ cædes ab Erechtheo et Praxithea facta Euripidi argumentum præbuit tragœdiæ, cui titulus *Erechtheus*. Hujus tragœdiæ fragmentum satis amplum a Lycurgo usurpatum in sua contra Leocratem concione, in hac crudeli matre supponit barbarum patriæ studium, quod eam impulsit ad immolandam filiam. Praxithea nomen erat etiam unius e filiabus Leonis : Hyacinthidæ pariter immolatæ leguntur pro salute Athenarum. In his omnibus narrationibus haud parva adest confusio. Leo nomen suum dedit Leontidi tribui, sicut Erechtheus Erechtheidi. Vide Apollodorum III, 14 et 15, et ibi Heynum; Ælianum *Hist. div.* 12, 28; Meursium *De regibus Athen.* XI, c. 9; denique Henricum Valesium, ad Eusebii *Laudes Constantini*, c. 10.

Ibid. 6. *Λατιαρίου Διός.* Henricus Valesius fuse disseruit de cultu Jovis Latiaris, in sua de Eusebii concione ad Constantinum animadversione, ubi repetitur idem locus Porphyrii : quas citat auctoritates sunt : Lactantius lib. I, 13 : « Latiaris Jupiter et nunc sanguine colitur humano : » Prudentius *contra Symmachum*, I, 10 :

Funditur humanus Latiari in munere sanguis.

Dion Cassius, lib. XLIII, pag. 519 ed. Reimar. : « Per Latiaria festa prætor egit quod sui muneris non erat. »

Si fides adhiberetur verbis quibus Eusebius La-

Digitized by Google

ctantius et Prudentius describunt cultum Jovis Latiaris, credi posset huic Jovi immolatam fuisse victimam humanam ; sed non ita erat : ex sanguine tantum gladiatorum libatio Jovi fiebat. Tatianus ait, *contra Græcos :* « Invenio apud Romanos Jovem Latiarem, qui victimis humanis et sanguine immolatorum hominum gaudebat. » Cyprianus *De spectaculis :* « Plura prosequi quid necesse est, vel sacrificiorum in ludis generosa monita describere ; inter quæ nonnunquam et homo fit hostia latrocinio sacerdotis, dum cruor etiam de jugulo calidus exceptus patera, cum adhuc fervet, et quasi sitienti idolo, in faciem jactatus crudeliter propinatur ? » Tertullianus *Apologet.*, c. 9 : « Ecce in illa religiosissima urbe Ænæadorum piorum est Jupiter quidam quem ludis suis humano proluunt sanguine. »

Col. 273 B 1. *Ἰσραήλ. Βήλ.* 451 ; Ἦλ 466.

Ibid. 5. *Τοῦτον Ἰουέσιτ* 451.

Ibid. C. 2. *Ταῖς... φιλονεικίαις* 457.

Ibid. 5. Ἀνέδην 451 ; ἐμφορούμενοι 466.

Ibid. 8. *Ἰθωμίτῃ*, cod. 451 ; θεῷ μιννιδίῳ. Holstenius *ad Steph. Byzant.*, 124, Ἰθωμίτης ait legendum apud Eusebium hoc loco. Cf. Pausanias in *Messeniacis.*

Col. 273 C 8. *Ἀριστομένης.* Duo bella Lacedæmonios inter et Messenios videntur diverso modo a veteribus historicis fuisse descripta. Pausanias solus est ex antiquis scriptoribus qui, in *Messeniacis*, hæc bella digesto ordine narravit. Sed ipse declarat, c. VI, Rhianum, Myronem Priennensem et Tyrtæum, qui hæc bella descripsere, non tantum inter se discordes esse ; sed Myronem tribuisse Aristomenis, id est secundi belli, gesta Aristodemo, qui primo præerat. Sic explicari potest anachronismus Clementis, qui immolationem Theopompi regis Lacedæmoniorum refert in primo bello ad Aristomenem, qui secundi dux fuit, loco immolationis trecentorum captivorum ab eo principe factæ. Pausanias loquitur de Hecatomphonia, seu sacrificio oblato Jovi Ithomati, pro occisis centum inimicis. Sic dicit : « Aristomenes immolavit Hecatomphoniam Jovi Ithomati ; quod sacrificium antiquissimum Messeniorum habetur. Quicunque centum hostes occiderat, hoc offerendi jus habebat. Aristomenes ter illud obtulit : primo, post prœlium monumenti apri ; secundo, post debellatos Corinthios ; tertio tandem, post felices excursiones. » Auctor quidam Latinus inter recentiores, grammaticus, hac de historia relationem affert prorsus incorrectam. Fulgentius *De prisco sermone :* « (Nefrendes) Diophantus Lacedæmonius qui de sacris Deorum scripsit ait, apud Messenios Jovi solere sacrificari sacrum, quod ἑκατομφόνια appellatur. Si quis centum hostes interfecisset, Jovi homine (lege Ithomeni) sacrificabat apud Ithomen, quod sacrificatum est a duobus, Aristomene Gortynensi (lege Ægytiensi), et Theoclo, sicut Onesicrates scribit. » De Theoclo, vid. c. 15. Scholiastes Clementis sic habet, ms. 451 : Ἰθώμη πόλις τῆς Λακεδαιμονίας, ἣν καὶ Μεσσήνην φασίν. Μᾶλλον δέ ἐστιν ἡ ἀκρόπολις τῆς Μεσσήνης, καθάπερ ἡ τοῦ Ἄργους πάλιν ἀκρόπολις Λάρισα λέγεται. Ithome, Messene, seu potius arx Messenæ, sicut et arx Argorum dicebatur Larissa. Vid. Dionysium Halycarnass., *Antiq. Roman.* XXI, pag. 55, tom. I ; Stephanum Byzantinum, *In voce ;* Strabonem, IX, pag. 440, *Antoninus liberalis.*

Ibid. D 2. *Σου. Οὖν* 451.

Ibid. 4. *Ἀχαιόν. Τὸ παλαιόν* 451.

Ibid. *Χείρωνι.* Vigerus in nota ait hunc Mominum sibi plane ignotum ; Vossius illum omittit inter historicos græcos ; Scholiastes Clementis Alex. hæc tantum ait : Ὄνομα ἱστοριογράφου. Ex Diogene Laertio, lib. VI., seg. 83, cognoscimus quemdam hujus nominis cynicum philosophum, qui scripserat jocosa opera, sed quæ sensum includebant gravissimum. Παίγνια σπουδῇ λελῃθυῖα μεμιγμένα.

Ibid. 5. *Αυκτίους.* Δυκτίους 451 ; λεκτίους 465, 466.

Ibid. *Αυκτίους.* Lyctos primitus erat Lacedæmoniorum colonia quæ in veteri historia Cretensi haud ignobilem locum obtinuit. Vid. Meursium, *In Creta.*

Col. 276 A 1. *Δωσίδας.* Δωσιάδης. Vide Athenæum, lib. IV, pag. 143 ; lib VI, pag. 264 ; Plinium lib. IV, sect. 20. Φωκίας 451 pro Φωκαεῖς.

Ibid. 2. *Παραπέμψομαι* 465 et Clemens.

Ibid. 3. *Ταυροπόλῳ Ἀρτέμιδι.* Sæpe confusa est Dea Taurica cum Diana Tauropolitana in Asia culta : error est quem confutat Scholiastes Dionysii Periegetæ, v. 610, qui in hac eadem regione locat templum Dianæ Tauropolitanæ :

Ὁρμηθεὶς βορέηνδε καὶ Ἴκαρον εἰσαφίκοιτο,
Ἴκαρον εἰναλίην, ὅθι ταυροπόλοιο θεοῖο
Βωμοὶ κνισσήεντες ἀδευκέα καπνὸν ἔχουσι.

Ibid. 4. Ὁλοκαυτοῦντα 465.

Ibid. 5. Fragmentum Porphyrii nuper citatum jam mentionem faciebat de immolatione filiæ Erechthei in bello Atheniensi contra Eleusin. Lege observationes in hanc citationem. Demarati, locum nobis servavit Stobæus, sermone 37 ; inde patet, Erechtheum non Persephonæ (Proserpinæ) immolasse filiam suam ; sed ipsam filiam vocatam fuisse nomine Persephonæ : et parum abest quin Stobæus emendetur a Clemente.

Immolatio autem filiæ Marii, quam refert Dorotheus *in Italicis*, quadam indiget explicatione ; certum videtur S. Clementem hanc historiam mutuasse a Plutarcho in suis *Parallelis.* Textus Plutarchi fert Manium, nec Marium : puella dicitur Calpurnia, quod nomen convenire nullo modo potest filiæ Marii. Manius prænomen est quod præsertim in familia Acilia erat usitatum. Vide Gronovium, in Titum Livium, lib. XXX, c. 43, pag. 500, tom. IV ed. Drachenborgi. Manius Acilius a Plutarcho dicitur Marii collega exercitui Cimbris opposito præfuisse, quum Marius Romam rediit ad quartum consulatum. Ἀπολιπὼν ἐπὶ τῶν δυνάμεων Μάνιον Ἀκύλλιον, (Ἀκίλλιον) αὐτὸς ἦκεν εἰς Ῥώμην Ergo videtur hoc in loco potius agi de Manio Acilio, præsertim quia Plutarchus asserit eum a Cimbris fuisse profligatum, quod Mario nunquam accidit : Μάνιος πρὸς Κίμβρους πόλεμον ἔχων καὶ ἡττώμενος, ἵναρ εἶδεν ὅτι νικήσει, ἐὰν τὴν θυγατέρα προθύσῃ (ἦν δὲ αὐτῷ Καλπουρνία). Cognomen hujus familiæ commune erat Glabrio ; nec est inter Pisones (qui Calpurnici erant) et Acilios, quod eos confundi permittat. Quod si ascendere placeat usque ad duces Romanos a Cimbris profligatos, antequam Marius præesset exercitui contra eos misso, hoc non profuerit, quia paucissima historicorum monumenta de hoc bello referunt. Attamen Tacitus, in *Germania*, c. 37, sic ait : « Germani Carbone et Cassio, et Scauro Aurelio et Servilio Cæpione, M. quoque Manlio fusis vel captis, quinque simul consulares exercitus populi Romani abstulerunt. » Nomina quæ memorat Florus diversa sunt, nec quinque, sed tres tantum exercitus deletos enumerat, lib. III, c. 3 : « Nec primum quidem impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt. » Clades Carbonis satis prolixe describitur in fragmentis, *De legationibus*, ex Appiano, fragm. XIII. Reducendo quæstionem ad nomina devictorum ducum, nullum alium invenio, cui hoc factum convenire possit nisi Manlium, præsertim quod ejus nominis orthographia variatur ; manuscripti frequentius Manilium scribunt, inquit Salmasius. In Excerptis Dio. Cassii, Fragm. Peiresc., pag. 633, editionis in-4°, dicitur Mallius ; sed hæc omnia non explicant nomen Calpurniæ datum huic puellæ, ambitionis paternæ et superstitionis victimæ. Quæ sequuntur in Plutarcho, locum prælii in Germaniam transferente, videntur opinionem confirmare hoc in loco agi de uno ex antecessoribus, sed non de collega Marii : Ἔτι καὶ νῦν βωμοί εἰσι δύο ἐν Γερμανίᾳ, οἳ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἦχον σαλπίγγων ἀποπέμπουσι. Uno verbo

Digitized by Google

hoc factum non potest ad Marium pertinere, qui nec a Cimbris fuit profligatus, nec habuit filiam Calpurniam, nec cum barbaris in Germania arma misuit; pariter credibile non est Marii collegam, ipso absente, sortem armorum tentavisse, et filiam suam immolasse ut Mario inserviret; multo magis hoc factum convenit Manlio, seu Mallio, quod, ut videtur in textu Dionis, cladis eorum causa fuit invidia Cæpionis. Oportebat ergo Manlium, ante adventum Cæpionis sese barbaris formidandum præbuisse, quum ipsi pacis obtulerunt propositiones, quæ etiam magis invidiam Cæpionis excitarunt. Sic se habet locus allatus : « Barbaris sese formidandos exhibuerant, dum eorum inter se dissensio fuit ignota; ita ut primi pacem peterent; sed cum Servilius audisset eos ad Mallium vel Manlium misisse legatos, neque ad se, in furorem versus est, et nedum responsum gratum daret petentibus, parum abfuit quin legatos ipsos interficeret. » Hic erat Cæpio qui Tolosi aurum fuerat furatus. Sed unde filia ejus vocata fuerit Calpurnia ad judicandum relinquo. Nihilominus mihi probatum videtur Clementem emendandum esse ex Plutarcho, nec Plutarchum ex Clemente.

Col. 276 A 5. Ἔθυσαν 451.
Ibid. 9. Ἱστορίᾳ 451.
Ibid. 10. Ἀλόγως 465, 466.
Ibid. 13. Γάρ pro γοῦν, 465, 466. Mox αὐτοί 451.
Ibid. B 3. Ἱεροῖς pro ὁδοῖς 466; mox οὐχ ἱερόν idem pro ἂν ἱερόν.
Col. 277 A 1. Ἐκτρέφεσθε 465 pro ἐντρέπεσθε.
Ibid. 12. Ἀνθρώπους ἔθυσαν 465, 466.
Ibid. 13. Ἀβορίννων 451; Ἀβουργίνων 466; mox πρότερον pro πρῶτον.
Ibid. B 9. Τῶν αἰγῶν 451 pro γυναικῶν· mox idem ἔμβρυα.
Ibid. 11. Καὶ ἃ καί 466.
Ibid. C 4. Εὐθύς 466 pro ἐλπίς· mox εἶπεν pro ἀνεῖλεν 451.

Ibid. 14. Dionysius Halicarnasseus in libro I, *De antiquitatibus romanis*, § 19, refert oraculum his verbis congruens :

Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν,
Ἣν Ἀβοριγινέων κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται,
Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε [φῶτα.

Col. 280 A 11. Ἔξει φησί 451.
Ibid. 14. Ἐπερωτᾶσθαι 451.
Ibid. B 2. Τοῦ σταδίου αὐτοῦ 451.
Ibid. 6. Οὐχ ἑνί 451.
Ibid. 7. Θεοσεβεία 465.
Ibid. 8. Lego ἐξηλίφθη pro ἐξηλείφθη, ex ἐξαλείφειν.
Porphyrius, *De Abst.* lib. II, 25 : Ταῖς γὰρ ἐκ τῶν θυμάτων ἀπολαύσεσι, τὸ περὶ τούτων ἀληθὲς ἐξαλείφειν πειρώμενοι λανθάνομεν ἡμᾶς αὐτούς.
Oportet reddere hoc verbum Demostheni, *C. Aristocratem*, pag. 672 : Τί συμβαίνει παρὰ ταῦτα, ὅθεν ἐξηλίφθη τὸ πρᾶγμα ἐπ' αὐτοφόρῳ pro ἐξηλέγχθη ;
Ibid. 8. Ἤδη 451 pro ὅλα.
Ibid. 10. Ἐπεξιοῦσι 465.
Ibid. 13. Βαρβάρου πόλιν 465, 466.
Ibid. C 1. Ἀνίασιν 451; ἀνῆεσαν 465.
Ibid. 4. Λανθανόντων 465, 466.
Ibid. Ἦν δὲ πολύτροπος ἔχθρα σὺν προφάσει εὐσεβείας περιελαυνομένη 451; συντεῖνον ἦν 465; ἀπελαυνόμενον 466.

Ibid. 12. Πρό 451; προεσπερίων 465; ἀνδροφονεῦσι idem.
Ibid. 14. Τῶν σαρτονίων 451.
Ibid. D 1. Ἀνθρώπων 466.
Col. 281 A 2. Ἠλογηκόσι 465 et 466.
Ibid. 3. Ἀπομειλισσομένην 466.
Ibid. 5. Ἀκρατεῖν 465, 466.
Ibid. 6. Εἰδωλοποιοῦντες 451.
Ibid. B 4. Εἰδωλομορφήν 451.
Ibid. C 4. Λαθόντες 465.
Col. 284 B 14. Μαιχίου... τάξεως 465, 466.
Ibid. C 2. Αὐτοῖς 451, 465, 466.
Ibid. 6. Ἀπεμπωλούσαις. Euripid. Phœnic. 1213. Nota ms. ad vers. 1025 OEdipi regis : Ἀπεμπωλούσαις barbarum est, et ἀπεμπολώσαις restituendum Eusebio pro vulgato minime Græco, quod tamen non offendit Abrech. *Dilucid. Thucyd.* p. 584.
Ibid. 10. Οἳ 466 pro οἷα.
Ibid. 13. Προσφ. ἀνδρῶν ἀπεφύκοι 466.
Ibid. 14. Πλαστικούς 451.
Ibid. D 1. Τὶ δαί 451.
Ibid. 5. Ἀμεταστρεπτεί 451.
Ibid. 6. Ὡς 451 pro ᾧ.
Col. 285, A 2. Τυγχάνειν 451, 466.
Ibid. 9. Ὂν omittit 466.
Ibid. C 2. Ὑποσώμιον 451.
Col. 288 A 5. Μεμυημένους 465.
Ibid. 6. Vid. Abbatem Sevin, *De vita et libris Phylarchi, in Mem. Acad. De Inscriptionibus*, t. VIII, p. 118.
Col. 289 A 11. Παρόν 451.
Ibid. B 8. *Καὶ οἱ.* Hic versus mutilus et corruptus oritur ex duobus Hesiodi : *Ἔργ. καὶ ἡμερ.*, 252 :

Τρὶς γὰρ μύριοί εἰσιν ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ,
Ἀθάνατοι Ζηνὸς φύλακες μερόπων ἀνθρώπων.

Textus hodiernus habet θνητῶν ἀνθρώπων· sed præter Eusebium lectio μερόπων affertur a Sexto Empirico, lib. IX *Adv. Mathem.*, p. 571.
Ex nota Vigeri in versum 121 ejusdem poematis Hesiodi in quo est idem sensus aliis verbis, possumus concludere eum ignorasse versum quem Eusebius in ridiculum detorsit.
Col. 299 C 4. *Τρέπεσθαι.* Rhoero magis placet τρέφεσθαι, quod cum ἀπορρεῖν deperditionem notat et nutritionem.

Col. 304 A 9. De vera significatione verbi ἐκτραχελίζειν, mutuati ex gymnasio, et de illius sensu metaphorico legendi sunt, Perizonius, *ad Æliani Var. Hist.* 12-58; *Miscel. Observ.*, vol. III, pag. 242; Alciphron, *Ep.* 3-40; Porphyr. *De Abst.* I, § 42; Plutarch., *De ed. puer.* t. VI, pag. 43; De Reiske, *De disari. adul.*, pag. 216.

Col. 305 A 3. Προσουδίζειν, quod hic usurpat Porphyrius, significat proprie *humi allidere*. Herodotus, 5-923 : Ἐβεβούλευτο τὸ παιδίον προσουδίσαι. Verba allata sine nomine a Suida *in voce :* Ὁ δὲ ἄρας μετέωρον, προσουδίζει· denique Euripides, *Iphig. in Aulid.* 1151, secundum correctionem Scaligeri :

Βρέφος τε τοὐμὸν σῷ προσουδίσας πάλῳ.

Ibid. B 8. Pro πεπλησμένης γαστρὸς ἐξ ὑδυπαθείας, ms. 465 habet πεπρημένης, quod, opinor, est vera lectio; πεπρησμένους, legitur in magno etymol. sub voce πρήθω· ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ τοὺς πεπρησμένους λέγομεν, quod repetitur ab Apoll. *Lexic. Homeric.*; Aristophan. *in Vespis*, 59 :

Ἔχουσα φωνὴν ἐμπεπρησμένης ὑός.

Scholiastes explanat etiam ἐμπεφυσημένης· πρῆσαι γὰρ τὸ φυσῆσαι ἔνθεν καὶ πρηστήρ. Hesychius agnoscit formam πεπρημένος, πεφυσημένος. Itaque legendum est vel πεπρημένης cum ms. 465, vel πεπρησμένης. Vid. Buttmann, *Lexilogus*, tom. I, pag. 105.
Ibid. D 3. Ἀπειροτέχνης mutatur in ἀπειροτέκνης a Vigero qui proponit etiam ἀπειρολεχής, verbum longe usitatius cum agitur de Diana aut Hecate. D. Lobeck, *in Aglaophamo*, tom. I, p. 225, sequitur hanc opinionem Vigeri in sua nota, et hic, et in Lydo, *De Mensibus* III, 34, ubi eadem verba repetuntur; sed Rœther, novissimus editor hujus libelli, proponit ἀπειροτέχνη.

Digitized by Google

Col. 308 A 2. Traditiones maxime prolixæ de Hecata inveniuntur in Theocrito ejusque Scholiaste. Leguntur versus sequentes in secunda idylla Theocriti, v. 10 :

Ἀλλὰ, Σελάνα,
Φαῖνε· καλὸν τὸν γὰρ ποταείσομαι ἄσυχα δαῖμον,
Τᾷ χθονίᾳ θ' Ἑκάτᾳ τὰν καὶ σκύλακες τρομέοντι
Ἐρχομέναν νεκύων ἀνά τ' ἤρια καὶ μέλαν αἷμα.
Χαῖρ' Ἑκάτα δασπλῆτι καὶ ἐς τέλος ἄμμιν [ὀπάδει,
Φάρμακα ταῦθ' ἕρδοισα χερείονα μητέ τι Κίρκης,
Μήτε τι Μηδείας, μήτε ξανθᾶς Περιμήδας.

« O Luna, fulge omni tuo splendore : tibi mea vota secreta offero, inferorum Hecatæ, quam catuli metuunt, cum se confert in monumenta tabemque mortuorum. Ave, o formidabilis Hecate, veni in auxilium usque ad finem, concede mihi philtra quibus nullo modo præstent Circæ, Medeæ flavæque Perimedæ philtra. »

Dicitur Hecata numen infernum quod præest fatis locorum inferorum. Juno, ut refert Sophron, habuit commercium cum Jove ; inde orta est filia quam mater nominavit Angelos. Eam natam Jupiter commisit educandam nymphis. Cum ea adolevisset, subripuit myrrham Junonis qua vultum linivit, ita ut accenderet ; deque ea dedit Europæ, filiæ Phœnicis. Quo furto cognito, Juno surrexit ad eam castigandam ; illa vero fugit, primum in domum mulieris ex partu decumbentis, inde ad homines qui efferunt mortuos ; unde Juno eam penitus dereliquit. Eam purificandi Jupiter dedit mandatum cabiris ; qui eam ducentes ad lacum Acherusium purificaverunt ; hæc est causa cur dicatur hoc numen mortuos et regiones infernas sortitum esse. Ex altera fabula Jupiter commercio habito cum Cerere, procreavit Hecatam, vi et pulchritudine eximiam : quæ missa est a patre ad requirendam Proserpinam et nominatur Diana, Phylax, Dadoucha et Chthonia.

Col. 316 C 5. *Κοσμοκράτορας*. Gaulmin. in Psellum, *De operat. Dæmon.*, p. 113 ; Œcumenius, *in Epist. prima Joann.* : Τούτου δὲ τοῦ κόσμου πατὴρ ὁ διάβολος τῆς κοσμικῆς φησιν ἡδυπαθείας καὶ συγχύσεως. Aliique sine numero. Damascen. pariter et Athanas. Κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου *δαίμονας*. Invocant testamentum Salomonis mss. : Καὶ ἐκέλευσα παρεῖναί μοι ἕτερον δαίμονα· καὶ εἰσῆλθοσαν πνεύματα συνδεδεμένα εὔμορφα τῷ εἴδει. Κἀγὼ Σαλομὼν ταῦτα ἐθαύμασα καὶ ἐπηρώτησα λέγων· Καὶ ὑμεῖς τίνες ἐστέ ; Οἱ δὲ ὁμοθυμαδὸν ἔφησαν μιᾷ φωνῇ καὶ εἶπον· Ἡμεῖς ἐσμεν τὰ λεγόμενα στοιχεῖα, οἱ κοσμοκράτορες τοῦ σκότους τούτου. Ἀπατή, Ἔρις, Κλώθω, Ζάλη, Πλάνη, Δύναμις, etc.

« Jussi alterum dæmonem adesse. Statim spiritus, conjuncti invicem et vultu venusto, intraverunt. Quo visu perculsus, ego Salomon, interrogans ab eis petivi quinam essent ; qui responderunt omnes una voce : Sumus sidera, cosmocratores vocamur, harum tenebrarum : Dolus, Discordia, Clotho, Zale, Error, Vis, » etc.

Col. 317 D 6. *Ὕλην*. Legitur in Plutarcho, sicut manuscripti offerunt : ὃν νῦν ὕλην καὶ φύσιν καλοῦσι, nunc vocatam *materiam* et *naturam*. Brevitatem Eusebii antepono ; partim hoc duplex nomen falsum est, quia verbum *natura* significat longe aliud ac verbum *materia*, et hæc incertitudo in nomine introducit ambiguitatem in mentem lectoris ; partim, uni rei unum nomen satis est in philosophia.

Col. 324 C 5. Ms. 451 habet, pro ἱστορούμενα, ut legitur in Plutarcho et cæteris mss. Eusebii, τετυρευμένα, quod ego antepono.

Ibid. 9. Lego πολύ pro πολλῇ cum ms. 451.

Col. 328 A 10. Diversis modis scribuntur hæc nomina apud Plutarchum et in mss. ; nemo autem affirmare potest quomodo scripta fuerint hæc nomina aliena a Græcis.

In quarto libro, c. 7, p. 144, hoc legitur : « Mentibus sic dispositis, obtestatur et præmonet ne quæ dicturus est divulgent. » Verba non admodum sunt dissimilia : « Μαρτύρεται καὶ προκαταγέλλει μὴ εἰς πολλοὺς ἐκφῆναι τὰ λεχθησόμενα. »

Col. 329 B 6. Oraculum Apollinis Branchidium dictum haud procul aberat ab urbe Mileti in Ionia ; distabat 180 stadiis ab hac urbe, inquit Plinius, l. v, c. 31, et viginti a littore maris, duodeviginti secundum Strabonem. Hoc erat oraculum celeberrimum Apollinis præter oraculum Delphicum. Μέχρι νῦν χρηστηρίων Ἑλληνικῶν, ὧν ἴσμεν, μετὰ Δελφοὺς, κράτιστον. Conon citatus a Photio, p. 136 ed. Bekker Ἔστι τὸ μαντεῖον τοῦ Διδυμέως Ἀπόλλωνος, τὸ ἐν Βραγχίδαις ἀναβάντι ὅσον ὀκτωκαίδεκα σταδίους. Ἀναβάντι significat hic : « Ascendendo a mari. » Incensum erat a Xerxe, sicut omnia templa Ioniæ, præter templum Ephesinum, et reædificatum est magnificentius a Milesiis ; omnium erat maximum ; propter hanc magnitudinem intectum remansit : complectebatur vici spatium : nemore cingebatur intra et extra (Strabo, lib. XIX, p. 634 ed. Casaubon.). Idem in lib. XVII, p. 814, oracula data fuisse dicit sæpius non voce, sed motu capitis et symbolis, juxta versum :

Ἦ καὶ κινήσειν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίων.

Porphyrius in epistola ad Anebonem, impressa a Galo, initio tractatus Jamblichi, *De mysteriis*, Oxoniæ 1688, nos docet fuisse Branchidis prophetissas numine afflatas ab aqua quam respirabant : « Οἱ ἐξ ὑδάτων ἀτμιζόμενοι, καθάπερ αἱ ἐν Βραγχίδαις προφήτιδες. » Jamblichus explicat, p. 74 in hunc locum, varios modos quibus hæc oracula edebantur. « Sacerdos ea proferebat, inquit, sive virgam manu tenens quam dederat deus, sive in axi sedens ; sive mergens pedes aut fimbriam vestis in aquam, sive, ut ait Porphyrius, hanc aquam respirans. » Videtur modus ea edendi signis capitis, ut refert Strabo, usitatus fuisse tempore quo fons erat aridus. Idem Strabo eodem loco libri XVII refert, secundum Callisthenem, hunc fontem aridum factum cum Xerxes sacra contaminaret thesaurosque spoliaret, rursusque apparuisse adveniente Alexandro. Adulationem hoc esse dicit Strabo. Apollo Didymæus-Branchiacus vocabatur etiam Philesius et Milesius. Hunc consuluerat Crœsus æque ac Apollinem Delphicum, eique dona magnifica obtulerat, non inferiora donis quæ miserat Delphos (Herodotus, I, 92). Idem historicus (I, 159) refert quamdam historiunculam de hoc oraculo : « Hoc oraculo jussi erant Cumæi tradere Persis quemdam transfugam nomine Pactyam. Aristodicus, indignatus hac violatione hospitalitatis, ambulavit circa templum, expellens aves quæ ibi nidum fecerant ; vox, egressa adyto, ei impietatem crimini dedit. — O rex (Ὄναξ), exclamavit Aristodicus, vis nos parcere tui numinis supplicibus, et jubentur a te Cumæi tradere suæ hospitalitatis supplicem. — Hoc facio ut hæc impietas, respondit deus, vos auferat citius, neque amplius veniatis meum oraculum consultum an tradi debeant qui vestram hospitalitatem implorant. »

De origine hujus oraculi, vide Bentley, fragmentum 36 Callimachi.

Ibid. C 4. Cognomen Ἀγροτέρα, datum Dianæ, in historia est clarum, ob votum, quo Miltiades aut Callimachus (haud satis constat) se obstrinxit, ante pugnam Marathonicam, immolandi in ejus honorem tot capras quot occidissent hostes ; Xenoph., *De exp. Cyri*, l. IV, 2-12 ; Ælian., *Hist. div.*, II, 25 ; Plutarchus, *De malig. Herodoti*, 26, p. 308 ed. Hutten ; Agathias, p. 46 edit. Lupar. Pausanias, *in Atticis*, c. 19, credit hoc nomen derivari ἀπὸ τῆς ἄγρας. *Magnum Etymol.* dicit ἀγροτέρα οὐκ ἀπὸ τοῦ ἄγριος, ἀλλὰ παρὰ τὸν ἄγρος ἀγρότερος πεποίηται.

Digitized by Google

Apud Hesiodum cervus eodem epitheto gaudet, Ἀσπίδ. 470 :

Αἰγὸς ὀρεσσιτόμου ἢ ἀγροτέρης ἐλάφοιο.

Eustath., *Iliad.* Φ., v. 470. Ὅτι δὲ καὶ ἀγροτέρα, λέγεται Ἄρτεμις ἐπιθετικῶς παρ' Ἀττικοῖς δηλοῦσιν ἄλλοι τε καὶ ὁ Κωμικὸς ἐν οἷς λέγει κατὰ χιλίων τῇ ἀγροτέρᾳ εὔξασθαι.

Locus Aristophanis est versu 115 Thesmophor. : « Ubi scholiastem. »

Col. 330 D 3. Textus habet : Τυμπάνων αὐλοῖς καὶ θηλειῶν πατάγοις χαίρειν. Quod sensu caret, « tibiæ tympanorum » : hoc corrigendum est facillime sic : Θηλειῶν αὐλοῖς καὶ τυμπάνων πατάγοις. Haud nescimus tibiam fuisse præsertim instrumentum feminarum apud veteres. Αὐλητρίδες, *Tibicinæ*, apparebant in conviviis et congregationibus voluptatis aut luctus; sic celebrabant mysteria matris deorum. Leguntur, p. 192, hi versus cujusdam oraculi :

Μητέρι μὲν μακάρων μέλεται Τιτηνίδι Ῥείῃ
Αὐλοὶ καὶ τυμπάνων πάταγοι καὶ θῆλυς ὅμιλος.

Hos versus Euripidis in *Bacchan.*, 124 :

Βυρσότονον κύκλωμα τόδε
Μοι Κορύβαντες εὗρον.
Ἀνὰ δὲ βακχεῖα συντόνῳ
Κέρασαν ἡδυβόᾳ Φρυγίων
Αὐλῶν πνεύματι ματρός τε
Ῥέας εἰς χέρα θῆκαν
Καλίκτυπον εὐασμα Βακχᾶν.

Col. 331 A 14. *Οὐδὲν ἐν ἀθανάτοισι*, etc.

Hic versus, imperfectus et mutilus, multum variat in manuscriptis :

Οὐδὲν ἐν ἀθανάτοισι θείη ποτὲ δῖα μάταιον.

465 et 468. — Θέο ποτέ, 466. Vigerus retinuit textum Rob. Stephani, corrigens hunc versum. Vide illius notam. Credo legendum esse δῖα μάταιον quod invenitur in plerisque manuscriptis; inde prodibit hic versus :

Οὐδὲν ἐν ἀθανάτοισι θεοῖς ποτε δῖα μάταιον.

Quod improbat tamen D. Lobeck, in *Aglaopham.*, p. 225.

Ibid. *Ψυχή*. De triplici divisione animæ, secundum Platonem, vide ipsum in nono libro *Reipublicæ*, p. 506 editionis Lugdunensis. Supra noster auctor per phases lunæ intelligit triplicem vultum Hecatæ.

Col. 332 B 2. Ἀλεγίζεται, 451.
Ibid. 5. Λογίοισι βεβαῖα, Vossius.
Ibid. 10. Μήτι ὀνομάσῃς, 466.
Ibid. C 1. Ὑπακούσαιεν. 465.
Col. 333 A 2. Μῦθος, 466.
Ibid. 3. Βυθοσκοπέλους, 466.
Ibid. 7. Σταχυητρόφα, 466.
Ibid. 9. Ἄστρασιν, Voss.
Ibid. B 14. *Θυσίαις*. Παρουσίαις, 465, recte.
Ibid. C 2. Καί, 466, pro ὡς.
Ibid. 11. Πειθανάγκαις, 465, 466. Verba ἀνάγκη et πειθανάγκη, usurpata in magia paganorum digna sunt attentione. Vigerus supersedit ea explicare in suis observationibus : lacunas illius explere decet.

Nihil magis notum quam evocationes quibus numina adducebantur e cœlo in terram. *Pharmaceuterium* Theocriti, octava *Ecloga* Virgilii, *Epodæ* Horatii *ad Canidiam*, *Elegiæ* Propertii et Tibulli, sufficiunt ad hoc probandum, eorumque memoriam satis tenent lectores ut non sit necessarium ea proferre. Producam locum Lucani minus notum in quo optime explicatur sensus votis Πειθανάγκη.

Lib. VI, v. 492 :

Quis labor hic superis cantus herbasque sequendi
Spernendique timor? Cujus commercia pacti
Obstrictos habuere deos? Parere necesse est;
An juvat? ignota tantum pietate merentur,
An tacitis valuere minis? hoc juris in omnes
Est illis superos; an habent hæc carmina certum
Imperiosa Deum, qui mundum cogere, quidquid
Cogitur ipse, potest? illis et sidera primum
Præcipiti deducta polo : Phœbeque serena
Non aliter, diris verborum obsessa venenis
Palluit, et nigris terrenisque ignibus arsit,
Quam si fraterna prohiberet imagine tellus
Inserereique suas flammis cœlestibus umbras.
Et patitur tantos cantu depressa labores,
Donec suppositas propior despumet in herbas.

Verba mystica sunt apud Græcos : Ἕλκειν, θέλγειν, γοητεύειν, apud Latinos, *Devocare*, *deducere*, *deripere*. Artem evocationis imprimis callebant Thessalides : Ægyptii et Chaldæi habebant etiam mysteria hujus generis.

. . . . . novi quo Thessala cantu
Eripiat lunare jubar; quid signa sagacis
Ægypti valeant; qua gens Chaldæa vocatis
Imperet arte deis.

Claudianus, *In Rufinum*, I, 147.

Cum autem Thessalia majus commercium haberet cum Græcia et Roma, illinc orta esse dicuntur magia et evocationes. Θετταλὴ πειθανάγκη erat verbum acceptum. Zosimus, l. I, c. 21 : Τῇ θετταλικῇ λεγομένῃ πειθανάγκῃ χρησάμενος ἐκπέμπει κατὰ τὴν Παιονίαν Δέκιον : « Philippus, cum consuluisset peithananciam Thessalicam, misit Decium in Pæoniam. » Eunapius in Vita Chrysanthii, p. 90 edition. Commelin. : Οἱ πεμφθέντες στρατιῶται μετὰ τιμῆς τὴν θετταλικὴν ἐπῆγον ἀνάγκην.

In fragmento anonymo, citato a Suida ad verbum πειθανάγκη : « Καὶ εἶξα τῇ θετταλικῇ πειθανάγκῃ κτείνας τὸν ἐμαυτοῦ δέσποτα. » « Parui peithanancæ Thessalicæ occidendo meum herum. » Cicero indicat originem magicam hujus verbi in tertiadecima epistola noni libri ad Atticum : « Ego autem non tam γοητείαν hujus timeo quam πειθανάγκην. Αἱ γὰρ τῶν τυράννων δεήσεις, inquit Plato, ἴσθ' ὅτι μεμιγμέναι ἀνάγκαις. »

Psellus, *De oper. Dæmon.*, p. 62 Gaulmin. : Μὴ θέλων δὲ ἐξενεγκεῖν τὸ ἀπόῤῥητον, ὅμως τὴν λακωνικὴν (θετταλικὴν) πεπονθὼς ἀνάγκην, τ' ἀληθὲς ἐξεῖπε. Hoc verbum venerat in sermonem vulgo usitatum ad significandam vim urbanam. *Clemens Alex.*, *in Protreptico*, p. 52 : « Magi contendunt habere se dæmones famulos suæ impietatis, inscribentes eos inter suos domesticos, transmutantes eos in servos adactos : Κατηναγκασμένους δούλους. »

Exitus harum evocationum significabatur ab Ἐπιφάνεια vel a Προσέγγισις. Idem Psellus, p. 85 : Ὥσπερ καὶ παρ' Αἰγυπτίοις τὰς προσεγγίσεις ἐποιοῦντο φωναῖς Αἰγυπτίαις, καὶ δὴ καὶ τὰ παρ' Ἀρμενίαις δαιμόνια καὶ ἀλλαχόσε, εἰ ἀπιόντα τύχοι, τῇ γλώσσῃ τούτων ὡς περιφανεῖ κατ' αὐτὰ χρῶνται. « Sicut, apud Ægyptios, apparitiones fiunt usu verborum Ægyptiacorum, ita, apud Armenios et alibi, ut appareant dæmones utuntur lingua vernacula. » Hecatam præsertim aut lunam, cujus est symbolum, hi evocatores adducebant. Hesychius : Ὠπῆτειρα διὰ φαρμάκων εἰώθασί τινες ἐπάγειν τὴν Ἑκάτην ταῖς οἰκίαις. Sic Lobeck legit, *Aglaopham.*, p. 223, redditque *persecutrix* : quem vide.

Ibid. D 1. Synesius in *Tractatu de Somniis*, pag. 147 : « Præterquam quod indignum est deo descendere ad agendi rationem istiusmodi, ut mihi videtur, abhorrere debet ab exspectandis mandatis alicujus, ut quasi invitus, et impulsus vectibusque motus appareat : hæc vis talis est ut, etiam inter homines, legislator non impunitum relinqueret tale quid. »

Plotinus 4 *Ennead.* lib. IV, c. 40, p. 434, multa disserit de incantationibus. « Neque appetitus neque ratio, inquit, alliciuntur musica (incantatione), sed mens irrationalis : quod minime mirandum est. Enimvero, dæmones juvat vinci ab eis qui in-

Digitized by Google

cantationibus utuntur, quamvis hoc non petant : quod vincitur, in eis, illecebris incantationis neque intelligentia est neque perceptio. » Dicit alibi : « Hæ naturæ dæmonum superantur magia et incantationibus : inde constat in eis inesse animam irrationabilem ex partibus compositam et materialem. »

Nicephorus Gregoras, in suo commentario ad *Tractatum de Somniis* Synesii, p. 402, profert omnes versus oraculi Hecatæ inclusos in hoc capite.

Col. 333 D 1. Pro ἀπείριτος, *infinitus*, ms. 451 habet ἀδήριτος. Fatendum est tamen Nicephorum Gregoram habere lectionem impressam ἀπείριτος.

Col. 336 A 1. Ἔαδε, 465, 466.

Ibid. 3. Hi versus citati pariter a Nicephoro, leguntur p. 361.

Ibid. 6. Hi duo versus varie apud varios leguntur, nonnullasque difficultates movent : sic exhibentur a nostro auctore et Nicephoro ad Synesium, p. 402 :

Τίπτε μ' ἀεὶ θέωντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων
Τίπτε μὲ κικλήσκεις, 451, *ὧδε χατίζω*, 466.
Θειοδάμοις Ἑκάτην μὲ θεὴν ἐκάλεσσας.
Σεῖο δόμοις, Theodoret., *καλέσας*, 451.

Ibid. 7. Καλέσας, 451.

Ibid. 10. Nicephorus Gregoras, in *Tractatum de Somniis* Synesii, p. 160 : « Dicunt iyngem esse avem moventem caudam, qua utuntur in incantationibus magicis ad injiciendum amorem : erat olim mulier quæ mutata est, ut aiebat fabula, in hanc avem a Junone quia fuerat adjutrix amorum Jovis, magicis rationibus adhibitis. Alii dicunt iyngem esse citharam maxime melodam ita ut hoc nomine designetur omne quod est suave et jucundum. »

Scholiastes Theocriti, in versum 17 secundæ idyllæ, de iynge plura narrat : « Iynx, inquit, erat avis consecrata Veneri, unde magici eam adesse in suis incantationibus contendunt. » Hoc verbo utitur Pindarus in eodem sensu quo *amore ;* et Aristoteles, in *Tractatu de partibus animalium*, hanc avem describit. « Hæc, inquit, minor est frigilla (σπίζα) aut κίνας... : quam Romani vocant *motacillam* (movens-caudam), quia indesinenter movet collum vel caudam. Callimachus dicit iyngem ortum duxisse ab Echo, quam fascinaverat Jupiter, ut ei vim inferret ; ita ut eam mutaverit Juno in hanc avem, qua utuntur in incantationibus. »

Primus versus sic legitur : *Τοὺς μὲν ἀπειρήτοις ἐρύων ἰύξιν ἀπ' αἴθρης.* Ἀπειρήτοις affert difficultatem huic loco. Vigerus observat patrem Petavium, pag. 363, in scholia Synesii, traducere quasi « sset ἀπειρίτοις, ut in primo oraculo : servat ἀπειρήτοις, quod Hesychius explanat per ἀῤῥήτοις, ἀνεκλαλήτοις.

Ibid. 12. Ἀήται, 451, pro ἀήταις.

Ibid. 15. Ἀεικέα. Sic 466 ; mox ἔργων pro ἔρδων idem.

Ibid. B 5. Ἐπημύσαντες, 451.

Ibid. 6. Ἠωῖοι, 451.

Ibid. 7. Ἐσόμενα ὑποφήτορες Voss.

Ibid. C 5. Ἀγάγω, 466.

Col. 337 B 13. *Τίπτ' ἐπιδ.* Opinor hunc textum interversum esse. Quid significat querela ad deum missa a suo adoratore, cum oporteat ostendere deos teneri potentia incantationum quibus capiuntur ? Lego igitur :

Τί μ' ἐπιδευόμενοι δηρὸν, βροτοὶ, αἰκίζεσθε ;

« Quid petitis a me, mortales, ut tamdiu me torqueatis ? » subauditur : me tenendo.

Ibid. 15. *Σαώσας.* Lego σαῶσαι pro σαώσας : quam mutationem poscit τὸ ἐπέρχομαι, *accedo, advenio.*

Col. 338 B 8. Hæc Eusebii sunt, non Porphyrii.

Ibid. C 11. Δοχῆα. *Aglaophamus* de Lobeckii, p. 108 : « Hospes divini numinis et interpres Δοχεύς uicitur. Proculus in *Cratyle*, p. 106 : Αἱ θεουργίαι τοὺς κλήτορας καὶ τοὺς δοχέας καθαίρειν παρακελεύονται. De hoc multa loquuntur Oracula a Porphyrio edita, quemadmodum carmine instinctus repens corruat, æstuet, vaticinetur et ut rursus demptis sertis linteis Deus cœlo restituatur, ille sibi. »

Col. 340 A 2. Hujus oraculi textus valde corruptus. Vigerus proponens μίγα, pro μέγα λύετε, quod est maxime incorrectum, auctor est optimæ inventionis, sed manuscriptum 451 nobis indicat longe aliam lectionem, quam restituere difficile est ; pro Ναΐάδες, legit ἄδε, et, pro μέγα λύετε φοῖβον, legit μεγάλοιό τε φοίβου, quod videtur versus metro congruere, non affert vero intelligentiam sensus.

Ibid. D 2. Dele *καί.*

Col. 341 B 9. Hic locus invenitur in capite 7 ; quamvis sit contractior, nihil aliud est quam nova exhibitio versuum Euripidis, in *Iphigenia in Tauride*, p. 380 :

Τὰ τῆς θεοῦ δὴ μέμφομαι σοφίσματα·
Ἥτις, βροτῶν μὲν, ἦν τις ἅψηται φόνου,
Ἢ καὶ λοχείας ἢ νεκροῦ θίγῃ χεροῖν,
Βωμῶν ἀπείργει, μυσαρὸν ὡς ἡγουμένη·
Αὐτὴ δὲ θυσίαις ἥδεται βροτοκτόνοις.

Col. 344 A 9. Lego ἀκούων pro τὸ ἀκοῦον : ita, in *Mysteriis Ægyptiorum*, ab Iamblicho, ubi hæc epistola explanatur et confutatur, legitur p. 154 editionis Gal., quæ sola superest.

Ibid. 13. Multa argumenta, ex scriptoribus Græcis Latinisque affirmant et pugnacissime ostendunt efficacia fuisse in magia verba sine sensu, quod rejicit Porphyrius. Jam noster auctor, in primo cap. quarti libri, locutus est de prodigiis quæ fiunt per quasdam incantationes, in proferendo verba sine sensu et barbara : « Μετά τινος ἀσήμου καὶ βαρβαρικῆς ἐπιῤῥήσεως. » Origenes *in Celsum* lib. I, pag. 19, et lib. V, p. 261, ed. Cantabrig., contendit adversus Celsum efficacia fuisse verba usitata in factis magicis. Irenæus, *Adv. hæres.*, I, 18 : « Alii autem Hebraica nomina superfantur ut stupori sint, et perterreant eos qui sacrantur ; sic, *basyma, cacabasa,* » etc. Niceph. Gregor. in suo commentario in *Tractatum somniorum* Synesii, pag. 362 : « Quod attinet ad verba quæ proferuntur, præmonentes ne mutentur hæc verba barbara, sunt unicuique nomina a Deo data (θεόδοτα), quorum vis indicibilis est in mysteriis : Sabaoth, Adonaï, Cherubim, Seraphim, Abraham, Isaac, Jacob, quæ, inquit, amittunt omnem vim et virtutem cum vertuntur in linguam Græcam, secundum sapientem Origenem. » Profert quemdam locum Asclepii in hunc sensum. Ut relinquamus scriptores Ecclesiæ, nominabimus primum Pausaniam in primo lib. *Eliacor.*, c. 27 : « Sunt Hierocesareæ et Hypepeæ in Lydia duo templa quæ intus habent ædiculam clausam, in qua ara est operta cinere simili omnibus cineribus. Magus, ingrediens in hanc ædiculam, imponit aræ lignum, operit caput tiara, invocat in lingua barbara, quam non intelligunt Græci, nescio quem Deum, legit incantationes in libro, et lignum incenditur sine igne. » Non desunt medicis ista remedia superstitiosa, hoc est, proferunt verba (Alexand. Trallens., lib. XI, pag. 198 R. Steph.) de antidoto podagræ, jubent scribi in foliis aureis aut æreis verba sine sensu quæ recitant ; nonnunquam utuntur verbis Hebraicis *Iao, Sabaoth*, ad eumdem exitum, aut etiam versibus Homeri. Vid. pariter Marcellum, *De medicamentis empiricis*, cap. 21 ; denique legi potest Plinius in libro XXVIII, cap. 2, sub hoc titulo *An sit medendo aliqua vis verborum.*

Ibid. C 7. Textus habet εἰ δ' οὐ παρεῖται, quod merus solœcismus est et ferri nequit ; nam si quidem aliqua est incertitudo de usu negationis οὐ et μή, nunquam in structuris cum conditione οὐ adhibitum est in protasi et μή in apodosi, sed ubique oportet εἰ μὴ .. οὐκ ἄν ; corrigendum est igitur οὐ, pro quo lego οὖν, quod auxilio est sensui, adeo obscuro, ut latinum P. Vigeri non intelligi possit:

Digitized by Google

miramur præterea quod non correxerit hoc vitium linguæ.

Col. 345 B 6. Hoc oraculum citatur a Niceph. Greg. in suo commentario in Synesii tractatum *De somniis*, pag. 361 : incipit ab οὐδὲ τέλει pro ἀλλὰ τέλει.

Ibid. 11. Secutus sum lectionem ὑπαιθριάσας mss. 465 et 466, quam dedit Niceph. Greg. in Synesio *De somniis*, p. 361 ; pro καὶ ἀθροίσας editorum et aliorum mss.

Col. 352 A 1. Oraculum Delphicum, sub nomine Apollinis celebratum, fuerat primum Themidis : Strabo, lib. IX, pag. 422, ex Ephoro, refert Apollinem condidisse oraculum Delphicum una cum Themide ut prodessent mortalibus. Apollodorus, lib. I, c. 4, § 3, dicit Apollinem venisse Delphos, apud quos oraculum erat Themidis, χρησμῳδούσης τότε Θέμιδος.

Pindarus in Pyth. XI, v. 15 :

Ὄφρα Θέμιν ἱερὰν Πυθῶνά τε καὶ ὀρθοδίκαν
Γᾶς ὀμφαλὸν κελαδήσετ' ἄκρᾳ σὺν ἐσπερᾷ·

ubi scholiastes animadvertit : Θέμιδος ἦν τὸ χρηστήριον, ὅθεν καὶ τὸ θεμιστεύειν.

Hæc etymologia verbi θεμιστεύειν, quod refluit ad oracula edita a Themide, rursus affertur ab Harpocratione ex Lysia in *Oratione de abortu* : Ὅτι γέγονε τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ Θέμιν ἐσχηκέναι ποτὲ τὸ μαντεῖον πρὸ τοῦ Ἡλίου. Πρὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, inquit *magnus Etymol.* proferens eumdem locum, sequente hoc versu :

Οὔ σε θεμιστεύω· περικαλλέος ἔξιθι ναοῦ.

Hunc versum recitat in oraculo quodam Elianus, *Histor. div.*, III, 43 et 44 ; citat etiam Simplicius, *ad Epictet.*, cap. 37, p. 81 editionis Venet., 1528.)

In Ovidio oraculum Themidis consulit Deucalion post diluvium :

Hic ubi Deucalion (nam cætera texerat æquor),
Cum consorte tori, parva rate vectus adhæsit ;
Corycidas nymphas et numina montis adorant
Fatidicamque Themin, quæ tunc oracla tenebat.
(*Metam.* I, 318.)

Plutarchus in tractatu *De fine oraculorum* (421, 21), citatus supra ab Eusebio, c. V, pag. 188, dixit Apollinem, dum exsularet, post montem Pythonis, commisisse Themidi oraculum quod resumpsit postea, κτελθόντα τὸ χρηστήριον παραλαβεῖν τέως ὑπὸ Θέμιδος φυλασσόμενον. Idem in tractatu *De Malignitate* Herodoti, p. 860, vitio vertens huic quod accusaret oraculum Delphicum mendacii prolati ad favendum quibusdam viris, addit : Quod quidem optime decet oraculum Cum themide participatum, Τῆς λεγομένης συμπροφητεύειν Θέμιδος ἄξιον.

Orpheus in hymno 78, alloquens Themidem, dixit : « Prima introduxit inter homines puram divinationem, in spelunca Delphica ; jus dixit divis in lapide pythico, dum regnaret in his locis ; ea enim docuit regem Phœbum (ἄναξ) accommodare justitiam legibus ; θεμιστοσύνας. » De verbo ἄναξ adjecto Apollini V. Biagi *Monumenta naniana*, pag. 159. Attamen his traditionibus addi possunt quæ Tellurem fuisse idem oraculum contendunt, priusquam esset Themidis.

Pausanias *Phocic.* c. 5 : « Dicunt primitus hoc oraculum fuisse Telluris et primam illius prophetissam Daphneam edidisse oracula sub inspiratione Terræ. Dicitur etiam Neptunus possedisse hoc oraculum una cum Tellure, et, dum Tellus ipsa ederet oracula, sua edidisse ore Pyrconis sui famuli. Quod quidem confirmatur his versibus :

Αὐτίκα δὲ χθονίης σχεῖν δὴ πίνυτὸν φάτε μῦθον,
Σὺν δέ τε Πύρκων ἀμφίπολος κλυτοῦ Ἐννοσι-
[γαίου. »

« Postea, pergit idem, Tellus suam partem concessit Themidi, quæ eam dedit gratis Apollini (δωρεάν). Sed Neptunus noluit cedere suam partem nisi ipse oraculum Calaurianum reciperet, positum juxta Trœzenen ; qui locus deinceps clarus factus est morte Demosthenis. »

Elianus, *Histor. divers*, lib. III, c. 1, dixit Tellurem oraculum possedisse cum Apollo occidit Pythonem.

Hyginus, *fab.* 140, inquit hunc Pythonem ipsum fuisse cujus ore Tellus edebat oracula.

Initio *Eumenidarum* Eschyles narrat mutationes hujus oraculi :

« Primum tellurem votis revereor, primam prophetissam (πρωτόμαντις), deinde Themidem, quæ secunda sedit post matrem in hoc solium fatidicum, ut fama est ; tertio, quædam Titanis occupavit illud facile et sine vi : altera filia Telluris, Phœbe nomine, eamdem sedem obtinuit, quam dedit Phœbo statim nato... quartus igitur occupavit hoc solium, et Loxias est propheta ejus patris sui Jovis. »

Scholiastes in hoc loco animadvertit Pindarum dicere Apollinem vi potitum esse hoc oraculo. Versus 210 Promethei videtur Tellurem post Themidem ponere :

Ἐμοὶ δὲ μήτηρ, οὐχ ἅπαξ μόνον Θέμις,
Καὶ Γαῖα, πολλῶν ὀνομάτων μορφὴ μία,
Τὸ μέλλον, ᾗ κραίνοιτο, προὐτεθεσπίκει.

Apollo oracula edebat in tripode Themidis sedens, inquit Euripides in *Oreste*, v. 164 :

Ἄδικος
Ὅτ' ἐπὶ τρίποδι Θέμιδος ἄρ' ἐδίκασε
Φόνον ὁ Λοξίας ἐμᾶς ματέρος.

Denique idem peculiarem sententiam prodit in choro *Iphigeniæ Tauricæ*, 1235, parumper obscuro. Dixit Apollinem adhuc puerum allatum ex insula Delo ad Parnassum ubi draco oraculum Telluris regebat :

Ὅθι ποικιλόνωτος, οἰνωπὸς δράκων
Σκιερᾷ κατάχαλκος εὐφύλλῳ δάφνᾳ
Γᾶς πελώριον τέρας ἀμφέπει
Μαντεῖον χθόνιον.

« Tenera adhuc ætate, in brachiis tuæ charissimæ matris, occidisti eum, o Phœbe, et potitus es oraculis divinis sedistique in tripode aureo, fundens oracula mortalibus, et regnans in advtis. »

« Sed postquam expulisset e domicilio Themidem, filiam Telluris, et ex oraculis divino spiritu afflatis, Tellus creavit spectra, nascentia e somniis, quæ prædicebant plerisque mortalibus quod futurum est primum et postea, evolvendo somnia quæ Tellus injicit in dormientes. Ita ad ulciscendum filiam, spoliavit Phœbum omni honore prædictionum ; sed rex (ἄναξ) pedibus levibus, irrupit in Olympum, involvit brachiis puerilibus solium Jovis (orans eum) ut liberaret templum Delphicum ab ira Telluris et vocibus nocturnis. Risit deus, quod filius servare vellet cultum adeptum auro, quassit capillos, fugavit somnia nocturna, amovit a mortalibus visa per somnia, et restituit Loxiam in priscos honores, ut sedens in solio usurpato auderet edere sua oracula mortalibus per poetas. »

Ibid. A 8. Vigerus putavit utile esse explanare in suis notis difficultatem geographicam qua confunduntur angustiæ Didymes et unda Mycales : Didyme enim posita est in territorio et vicinia Mileti, urbis Ioniæ, sicut explicavimus ; Mycale vero sita est in Caria : cujus causa est quia falso credebatur Alphæum, fluvium Elidis, miscere aquas fonti Arethusæ in Sicilia.

Sic tibi quum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.

Ita fons Mycaleus postquam deduxerat aquas in mare Cariæ, credebatur id transire et exire non procul a Branchide. Hanc opinionem affert Pausanias in primis *Eliacis*, c. 7, p. 391 editionis

Digitized by Google

Kuhnii, qui hoc affirmat sicut rem de qua minime dubitandum est.

Col. 352 B 13. *Δημόκριτος εὐχόμενος εὐλόγχων εἰδώλων τυγχάνειν.* Innuit Democriti systema philosophicum quod a paucis intelligitur, præsertim codicum exscriptoribus. Textus Eusebii et omnes codices habent εὐλόγων· idem vitium occurrit in Sexto Empirico *adv. Math.*., l. IX, 19 : « Δημόκριτος εἴδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις · καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιά, τὰ δὲ κακοποιά, ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγων τυγχεῖν εἰδώλων · εἶναι ταῦτα μεγάλα καὶ ὑπερφυῆ. »

Mirandum est quod Fabricius non deleverit hanc mendam correctam a Davies, ad *Cic. de N. D.* 1, 43. Locus præsens et quod legitur initio Vitæ Pauli Æmilii, ostendunt clare anteponendam esse lectionem Plutarchi.

Hanc philosophiam cavillatus est Cicero (*l. l.*) : « Quæ quidem omnia sunt patria Democriti quam Democrito digniora. »

In decima sexta epistola quindecimi libri *Ad diversos*, deridet Cassium Epicureum de hac doctrina ; queritur de illius silentio cum scripserit ad eum tres epistolas, additque : « Fit enim nescio qui, dum quasi coram adesse videare, cum scribo aliquid ad te... : neque id κατ' εἰδώλων φαντασίας ut dicunt tui amici novi, qui putant etiam διανοητικὰς φαντασίας spectris catianis explicari. . . . . His autem spectris etiamsi possint oculi feriri, quod vel ipsa occurrunt : animus qui possit, non video. Doceas tu me oportebit cum salvus veneris, in meane potestate sit spectrum tuum ut, simul ac mihi collibitum sit de te cogitare, illud occurrat. » Hæc iterum tangit in epistola 19 ad eumdem et in quarta libri II, ad Atticum ; *De Divinat.*, 2, 67 ; V. A. Gell. V, 16.

Col. 360 D 1. *Ἡρακλείδας.* Vigerus lectorem mittit ad suas observationes ubi latius dixerat, inquit, de Heraclidis. Cum illæ observationes non editæ sint, oportet supplere investigationes hujus editoris, qui non late inquisivit, si judices ex hoc loco, corruptiore quam qui maxime illius libri. Eum supplere nitamur.

Paucæ partes historiæ Græcæ sunt tam obscuræ quam reditus Heraclidarum in Peloponnesum ; nihil superest ex libris historicorum qui, sicut Ephorus et Pherecydes, eam scripserant (*ex professo*). Diodorus Siculus de illa loquebatur in sexto libro qui ad nos non pervenit ; ex citationibus huc et illuc dispersis solum licet formare contextum narrationum imperfectissimarum et præsertim inter se valde pugnantium. Tale non est meum consilium in hac digressione : volo tantum explanare quomodo debeant scribi nomina citata ab Œnomao et quid putandum sit de actis hominum qui illis nominibus designantur.

Primus vir est Aristomachus, filius Aridei. Frustra quæreretur nomen Aridei in unoquoque scriptorum qui dederunt genealogiam posterorum Herculis, et sine dubio hoc nomen corrigendum est. Filius Hylli, nepos Herculis, varie nominatur in Diodoro, Strabone, Pausania, Herodoto : Cleodeos, Cleodaos, Cleodemos, Cleadatos. Herodotus in lib. VI, 52 ; VII, 204 ; VIII, 131, legit Cleodaius Κλεοδαῖος, et Valckenaer., in primum locum defendit hanc lectionem quæ mihi omnino præferenda videtur. Lego igitur Ἀριστόμαχος Κλεοδαίου . Hæc est etiam opinio allata ab Heynio in Apollodorum l. II, 8, 2. Post Aristomachum venit illius filius Temenus ; nihil dubium de hujus nomine, quarti inter nepotes Herculis. Aristomachus reliquit tres filios. « Duces recuperandi imperii fuere Temenus, Cresphontes, Aristodemus, quorum Hercules abavus fuerat (Velleius Paterculus, l. II). » Scriptura Τίμενος, quam nonnulli, quorumdam mss. auctoritate freti, volebant restituere in Velleio, a plerisque repudiatur. Hæc aggressio fuit quarta. Hyllus bis aggressus fuerat : primum post cladem et mortem Eurysthei (Apollodor., l. II, c. 8, § 1). cum potitus est Peloponneso, e quo egressus est uno anno post propter pestilentiam quæ depopulata est hanc regionem.

Cum secundo aggressus est, occubuit ipse (Diodorus, VI, 58), et filius ejus rediit Tricorythum vel Tricorynthum, urbem Atticæ.

Serius Aristomachus reversus ad propositum rursus in potestatem suam redigendi Peloponnesum, consuluit oraculum Apollinis, qui eum decepit usu verbi στενύγρόν, quod interpretatus est *isthmum*, et interfectus est in aggressione tertia.

Quartam aggressionem susceperunt tres fratres, ducente eodem oraculo, quod varie intellexerunt, hoc est consilium ceperunt transeundi fretum simulantes se terrestre iter eligere ; ad quod consilium perficiendum castra ponunt inter Naupactam et Eupalionem (V. Polyen *Stratag.*, l.b. I, c. 9) ; quam lectionem explanabo infra. Tunc Hippotes, Philantis filius, occidit vatem Carnum : iratus Apollo diruit classem, mittit morbum in exercitum et interimit Aristodemum.

Hæc mors Aristodemi diverse narratur. Pausanias, *Laconic.*, dicit eum interiisse Delphis antequam suum consilium suscepisset ; alii, secundum eumdem auctorem, dicunt eum percussum esse jaculis Apollinis ipsius, quia eum non consuluerat (Pausanias *ibid.*). Sed ex versione verisimiliori, inquit, Aristodemus occisus est a filiis Pyladæ et Electræ, qui erant consobrini Tisameni filii Orestis (Pausanias *ibid.*). Utut est, hæc expeditio male cessit, si quidem suscepta sit ; attamen, secundum Lacedæmoniam traditionem relatam ab Herodoto, VI, 52, non fuit ita, et Aristodemus regnavit Spartis. Sed, fatente Herodoto, Lacedæmonii contradicunt omnibus poetis, id est historicis hujus ætatis, ὁμολογέοντες οὐδενὶ ποιητῇ. Quamvis Xenophon in laude Agesilæ et Velleius Paterculus in loco allato supra videantur propendere in hanc opinionem, eam falsi arguunt omnes una voce : Apollodorus, Pausanias, Strabo. Et si Paulmierus de Grantemesnil, in suis notis ad Pausaniam affirmat Œnomaum, citatum ab Eusebio dixisse eum Aristodemum mortuum esse in Peloponneso, sic loquitur, quia male ut ostendere speramus, intellexit, tanquam et fere omnes, qui usi sunt loco de quo agitur. Novus attamen nepos Herculis apparet in ea expeditione Aristodemi. Legitur : Καὶ διακοντίζει Κάρνον Ἱππότην φύλανδρον τὸν Αἰτωλόν, cum oporteat legere (sicut in mss. 451) : Καὶ δὴ ἀκοντίζει Κάρνον Ἱππότης ὁ Φύλαντος τὸν Αἰτωλόν. Hippotes, filius Phylantis, occidit Carnum Ætolum. Hanc correctionem jam indicaverunt Henricus Valesius, *Emendat.*, l. III ; Kuhn. *De Pausania*, III, 13, p. 238 ; Simson. *Can. chronic. anno* 2901. Defendit hanc correctionem Apollodor, l. II, 8, 2, « Ἱππότης ὁ Φύλαντος τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Ἡρακλέους. Schol. Theocrit., *Idyl.*, 5, v. 83, Κάρνος μάντις ἦν ὃς ἔπετο τοῖς Ἡρακλείδαις, ἄσημα τούτοις μαντευόμενος, ὄντινα ἐκτραπείς τις τῶν Ἡρακλειδῶν, Ἱππότης τούνομα, λόγχῃ βαλὼν ἀπέκτεινε. — Pausanias, l. III, c. 13, p. 258, Κάρνου γένος ἦν ἐξ Ἀκαρνανίας, μαντευομένου δὲ ἐξ Ἀπόλλωνος, τοῦτον ἀποκτείναντος Ἱππότου τοῦ Φύλαντος, ἐνέπεσεν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῖς Δωριεῦσι μήνιμα Ἀπόλλωνος. Ex hoc Carno et satisfactione quam Dorienses dederunt Apollini propter mortem illius cui favebat incipiunt festa Carneana, in honorem hujus dei. Idem scholiastes : Κάρνεα, ἑορτὴ Ἀπόλλωνος Καρνείου ἀπό τινος Κάρνου, et cætera. Œnomaus, ut videre erit, dicit idem. Pausanias eodem loco : Κάρνειον Ἀπολλωνα Δωριεῦσι μὲν πᾶσι σέβεσθαι καθέστηκεν ἀπὸ Κάρνου.

Satis est de Carno : conemur explanare quæ dicta sunt de ejus interfectore Hippote, filio Phylantis, filii Antiochi, filii Herculis. Videmus primum eum ortum ex alia sobole quam Hylli, Cleodaii, Aristomachi, Temeni, de qua locuti sumus usque huc : tantas difficultates offert illius genus ut

Digitized by Google

Reinesius eum acceperit pro ipsius proavo, rege Ephyræ aut Driopum, patre Mideæ ex qua natus est Antiochus. (V. ejus 24 epistolam ad Rupertum p. 88, ubi corrigit suum errorem.)

In fragmento lib. IV Diodori Siculi quod rursus affertur lib. II *Præp. Evang.*, legimus Herculem, capta filia Phylantis et cum ea habito commercio, suscepisse ex ea filium Antiochum. In auctore ipso dicitur hunc Phylantum regem Dryopum commisisse sacrilegium in templo Delphico; Herculem in eum pugnasse cum Meliensibus, expulisse Dryopes ex regione, quam dedit sociis, et, capta ejus filia, et cætera.

Pausanias proferens nomina Heroum eponymorum tribuum Atheniensium, *Attic.*, lib. I, c. 5, inquit tribum Antiochidem duxisse nomen ex filio Herculis. Demosthenes, in ἐπιταφίῳ λόγῳ, dicit idem, p. 2399, οὐκ ἐμνημόνευον Ἀντιοχίδαι Ἡρακλέους ὄντα Ἀντίοχον. Ejus mater appellabatur Midea; hoc etiam nos docet Pausanias in eodem loco et in *Phocic.* c. 10. Inter statuas quæ oriebantur ex decima Marathonica Delphis, ἦν καὶ Ἀντίοχος ὁ ἐκ Μιδείας Ἡρακλεῖ γενόμενος τῆς Φύλαντος.

Implicantur vero indicia de Antiocho propterea quod altera filia Phylantis aut Phylei, regis Ephyræ, nomine Astyoche, suscepit filium ex Hercule, Tlepolemum.

Hercules, inquit Apollodorus, l. II, c. 7, gessit bellum cum incolis Calydonis in Thesprotas, et capta urbe Ephyra cujus rex erat Phylantes, habuit commercium cum ejus filia quæ ei dedit Tlepolemum. Idem dicit Diodorus Siculus, lib. IV, § 36. Pindarus, in septima Olympica, laudibus extollens Tlepolemum, dixit eum natum ex Astydamia, filia Amyntoris, cujus scholiastes sic tradit genealogiam : Hyperochus, Eurypylus, Ormenus, Pheres, Amyntor, nec designat regionem in qua vixerunt. Ormenus, filius Cercaphi, nepos Æoli, fuit pater Amyntoris et proavus Phœnicis (Strab., lib. IX, p. 438). Sed Tlepolemus præstat propterea quod eum canit Homerus; postquam occidisset casu propatruum Licymnium, sicut refert Homerus, *Iliad.* B, 660, ante profectum Heraclidarum ex Argo, πρὶν ἐξελθεῖν αὐτὸν ἐκ Πελοποννήσου (Apollod., II, 8), concesserat Rhodum cujus factus est rex, et solus inter pueros Herculis partes egit in bello Trojano, et occubuit perculsus telis Sarpedonis (*Iliad.*, E, v. 656).

Attamen, ut redeamus ad Antiochum et ejus prolem, ecce tabulam inscriptam a Reinesio in loco jam prolato ejus epistolæ ad Rupertum :

Phylantus rex Dryopum.
Midea et Hercules.
Antiochus.
Phylantes.
Hippotes, pater
Aletis, regis Corinthi.
Phylantes aut Phyleus, rex Ephyri.
Astioche et Hercules.
Polyxo et Tleopolemus ex quibus

Puer parente orbus : ὑπολειπομένη Πολυξὼ ἐπὶ ὀρφανῷ παιδί. (Pausanias, *Laconic.*, 19, p. 259.)

Hippotes discessit e castris Græcorum tradita eis ratione placandi deum iratum morte prophetæ *Acarnani*, inquit Pausanias, III, 13, pro *Ætolo :* ex eo natus est filius cui nomen dedit Aletis in memoriam suæ vitæ errabundæ, et qui factus est caput seriei regum Corinthiorum. Pausanias, *Corinth.*, c. 4 et fragm. sexti libri Diodori Siculi, p. 655, a Wesseling.

Col. 360 D 9. *Νίκην*, etc. Incertitudo est de accentu; obscuritas oraculi quæ oritur ex usu verbi στενυγρός, explananda est nobis. Hoc verbum proprium linguæ Ioniæ, familiareque Hippocrati, significat, secundum Galenum, *Comment.* in *Epidem.*, l. VI, p. 457, t. V editionis Basil., *in angustum contractus.* « Στενυγρῶσαι est contrarium τῷ εὐρῦναι, inquit; itaque oportet pronuntiare sine aspiratione secundam syllabam, nam verbum ὑγρόν pro nihilo inest ejus compositione, contra quod credi posset, si nesciretur Ionicos usurpare στενυγρόν pro στενόν. » Argumentum satis clarum præbetur ex hoc loco Simonidis :

Οὐκ ἄν τις οὕτω δασκίοις ἐν οὔρεσιν
Ἀνὴρ λέοντ' ἔδεισεν οὐδὲ πάρδαλιν
Μοῦνος στενυγρῇ συμπεσὼν ἐν ἁρπαῖ.

Erotianus contra dicit hoc verbum venire ab ὑγρόν. Στενυγρῶσαι, inquit, ἔστι ἀποστεγνῶσαι καὶ πυκνῶσαι τόπον τινὰ ἐν ᾧ ἡ ὑγρασία ἐστί.

Undecunque veniat, sensus non multum dissimiles præbet; errabatque Aristomachus in eo quod nesciret an adaptaret illud isthmo qui est constrictus aut freto quod est pariter constrictum. Si tamen Heraclides putavisset ὑγρόν inesse in compositione hujus verbi, probabile est quod ad mare statim vertisset mentem.

Mullerius, *De Dorib.*, t. I, p. 57, vidit in illo oraculo fragmentum quoddam iambi tragici, pro oracu versibus hexametris edito; hoc sibi persuasit propterea quod τὸ εὐρυγάστορα non possit adhiberi in versu dactylico. In eum pugnat D. Lobeck qui putat legendum ἐριγάστορα, *Aglaophamus*, p. 852.

Ibid. 12. *Τρίτος*. Secundum narrationem Eusebii vel potius Œnomai, hic mihi videtur quartus. Hyllus occisus est ab Echemo, rege Tegeatarum, in secunda expeditione quam aggressus est. (Diod. Sicul. I. IV, 58.)

Quod modo legimus, ostendit Cleodæum occubuisse pariter; attamen Œnomaus solus narrat expeditionem susceptam a Cleodæo sub nomine Aridæi; quem quidem ex hoc deterrere debebat responsum editum ab oraculo, fore ut tres fructus, id est generationes hominum effluerent antequam ingrederentur in Peloponnesum (Apollodor., *l. l.*). Scriptores qui oraculum ignorant, Hyllum opinantur sese ad id voto obstrinxisse, si vinceretur in pugna singulari cum Echemo, quod sui nunquam prælium inirent nisi post quinquaginta annos, inquit Diodorus, *l. l.*; centum, inquiunt Herodotus, IX, 26, et scholiastes Thucydidis, l. I, c 12; unde conjiciendum erat hanc expeditionem non fuisse antiquiorem ætate Aristomachi, qui ita esset secunda et non tertia victima.

Ibid. 13. Καὶ ὃς ἀλλά, 465.

Col. 361 A 5. Polyenus, *Strateg.*, lib. I, c. 9 : « Temenus, cum cæteris Heraclidis, habens in animo Rhium transfretare, misit transfugas Locrios qui nuntiarent Peloponnensibus se stare in anchoris Naupacti quasi Rhium navigaturos, sed revera velle ingredi per isthmum : cui rei fide facta, Peloponnenses convenerunt ad isthmum, et Temenus Rhium occupavit sine pugna. »

Ibid. 6. Hunc locum, Μέσον στρατοπεδεύεται ναυάτου καὶ τυπαίου, tam difficile est intellectu, ut vix mens capere possit quomodo Vigerus illum intactum reliquerit. Nihil facilius erat quam mutare primum horum nominum barbarorum. Si vel minime animus vertatur ad expeditionem Heraclidarum, videtur Naupactum eorum arcem et portum fuisse. Ναύπακτος sic nominata est, inquit Strabo, l. IX, p. 427, propter constructionem navium, seu Heraclidarum qui ibi paraverunt expeditionem, seu, secundum Ephorum, Locriorum ante eos. Apollodorus, l. II, c. 8 : « Temenus exercitum paravit, et naves construxit in hoc loco Locridæ, quod nunc ab hac causam Naupacta nuncupatur. » Adjice ad hos Polyenum. Idem profert Suidas hanc urbem in Ætolia sitam dicens. Pausanias, *In Phocicis*, c. 38 : « Quod attinet ad Naupactum, non me fugit dici Dorienses, ducibus filiis Aristomachi, ibi paravisse naves quibuscum transierunt in Peloponnesum. » V. eumdem in *primis Eliacis*, c. 3.

Digitized by Google

Videtur igitur Naupactam latere in Ναυάτου· hanc correctionem proposuerunt Kuhnius de loco Pausaniæ, in *primis Eliacis*, 3; H. Valesius, *Emendat.*, l. I, c. 3; Holstenius, de Stephano Byzantino, *voce* Ῥύπαι. Ad secundam partem correctionis, ad τυπαίου, non accessit Valesius: quam susceperunt Kuhnius et Holstenius parum feliciter, meo judicio; quid substituendum putaverint exhibebo, deinde meam sententiam exponam.

Kuhnius putavit invenire quemdam montem Typæum in Elida et conservavit textum existimans Œnomaum hunc montem habuisse in animo. Sed quomodo ire licet a Naupacta ad montem Elidis per fretum Crissæum aut Corinthium? Difficile hoc est intellectu, itaque Burmannius, in nota de *Emend. Valesii* L. L., dicit: « Quæ Kuhnius super Typæo notavit melius indicta forent. » Holstenius proponit lectionem Ῥυπαίου.

Est enimvero Rhypæus urbs Achaiæ, secundum Stephanum Byzantinum, cujus ruinas vidit Pausanias (*Achaic.* 23) triginta stadia ab Ægio. Herodotus l. 145, loquitur de duodecim urbibus Ionum in Peloponneso priusquam inde isti expellerentur ab Achæis; quæ designantur ab eo: Πελλήνη, Αἴγειρα καὶ Αἰγαί, καὶ Βοῦρα, καὶ Ἑλίκη, καὶ Αἴγιον, καὶ Ῥύπες, καὶ Πατρέες, καὶ Φαρέες, καὶ Ὤλενος, καὶ Δύμη, καὶ Τριταιέες. Objiciam, primum, nusquam dici Dorienses appulisse ad Rhypæum, sed semper ad Rhionem aut Molychrionem; ex quo orta est magna contentio utrum in Achaia an in Ætolia sita Molychrion; quod quidem parvi momenti hic. Sed si quæris aliquid in Achaia pro τυπαίου, legendum est τοῦ Ῥίου. Enimvero Polyenus, in loco citato, sic definit: Οἱ μὲν ἀμφὶ Τήμενον μεθ' ἡσυχίας τὸ Ῥίον κατέσχον.

Pausanias, in *primis Eliacis*, c. 3: « Oxylo probatum est hoc iter, et statim direxit classem a Naupacta ad Molychrionem. »

Aristides adversus Platonem, folio 143 editionis Florentinæ, 1517:

« Sed, o strenue, cur non crimini vertis etiam Heraclidis quod non ingressi sint terra in Peloponnesum sed, transeuntes e Rhione in Rhionem? »

Nihil certius invenitur apud scholiastem Nicandri de situ Rhypæi in littore meridiano aut septentrionali sinus, hoc est in Ætolia aut in Achaia, quam quod legimus de Molychrione: nimirum ad versum 214 Theriacæ,

Οἱ μὲν ὑπὸ Σκείρωνος δρῆ, Παμμώνια τ' αἰπὴ,
Ῥύπαιον, Κόρακός τε πάγον, πόλιόν τ' Ἀσέληνον,

Ῥυπαῖοι Ἀντίγονος τῆς Ἀχαΐδος φησὶν εἶναι, ἐπεὶ καὶ Ῥυπαῖοι οἱ Ἀχαιοὶ ὠνομάσθησαν· ἔστι δὲ τῆς Αἰτωλίας ὡς Νίκανδρος περί τινων εἰς Αἰτωλίαν ἐρχομένων διηγούμενός φησι. . . . . .

Ἀπειρήν τε κολώνην οἰωροῦ τε Ῥύπαιον.

Quamvis hæc dixerit scholiastes, frustra quæreretur in Ætolia ruinæ quas vidit Pausanias in Achaia; et Nicander solus stat contra Stephanum Byzantinum, Pausaniam et Strabonem.

Si quærendum esset in Achaia aliquid pro τυπαίου, hoc esset, ut mihi videtur, τοῦ Ῥίου· quod etiam mendosum est, ut demonstrandum suscipio.

Vidimus Temenum usum esse dolo: hic iter direxit mari, simulans autem se velle procedere terra: « Δόξαν ἐμποιήσας ὅτι κατὰ γῆν εἴσοιτο, » castra posuit inter Naupactam et...: « Μέσον στρατοπεδεύεται Ναυπάκτου καί. »

Hic dolus indicatus est a Polyeno, supra citato, et confirmat penitus sensum hujus loci sicut ego accipio; porro, ad fallendum, castra ponit, στρατοπεδεύεται· non vero in aqua, neque inter Rhypæum et Naupactam, neque inter Rhionem et Naupactam. Heynius vidit hanc impossibilitatem; itaque, *Observation.* in Apollodor. p. 203, dicit, si volueris accipere correctionem Ῥυπαίου ab Holstenio factam: « *In Ætolia hoc quærendum non in Achaiæ Rhypis.* » Scimus præterea Nicandrum loqui de monte non autem de urbe Rhypæo, quæ inveniri non potest in Ætolia: nulla alia esse potest, ut opinor, nisi Eupalion. Τυπαίου mutabitur facillime in Εὐπαλίου.

Strabo, l. x, p. 450: Ἐπίκτητον Αἰτωλίαν, τὴν τοῖς Λοκροῖς συνάπτουσαν ὡς ἐπὶ Ναύπακτόν τε καὶ Εὐπάλιον. Stephanus Byzant.: Εὐπαλία πόλις Λοκρίδος ἣν Εὐπάλιον Ἀρτεμίδωρός φησι· τὸ ἐθνικὸν Εὐπαλιεύς.

Titus Livius, 28. « Profectus ad Erythras Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt. »

In Thucydide, III, 96 et 102, legitur Εὐπόλιον· sed manuscripta citata a Dukerio habent Εὐπάλιον. Cæterum argumenta a me allata ostendunt hunc modum scribendi anteponendum alteri.

Col. 361. B 1. *Ἄγγελον ἡμέτερον κτείνας ἀνεμάξαο ποιηῇ.* Hic usus verbi ἀναμάσσω, quod conatus sum transvertere in linguam Gallicam, probatur Homero Odyss. XIX, 92:

Ἔρδουσα μέγα ἔργον ὃ σῇ κεφαλῇ ἀναμάξεις.

Herodot., I, 155: Ἐγώ τε ἔπρηξα, καὶ ἐγὼ ἐμῇ κεφαλῇ ἀναμάξας φέρω.

Col. 364. B 13. Hic alluditur ad illum locum vitæ Crœsi, quem refert Herodotes, lib. I, c. 47: « Cum talia mandavisset Lydis, Crœsus eos misit ut oracula experirentur. Consulendum erat eis oraculum nonnisi centesimo die postquam profecti essent Sardibus; peterent quid tunc ageret rex Lydorum, Crœsus, filius Alyattæi, et, notata sedulo quæcunque dixisset oraculum, ea referrent. Nescimus responsa cæterorum oraculorum; ubi vero Lydi qui missi sunt Delphos, in templum ingressi sunt, vix interrogato deo, Pythia respondit versibus hexametris: « Haud me fugiunt arenæ et fines maris; odor testudinis, dura testa contectæ cum carne agnina concoctæ in lebete æreo, nares offendit; æs supra, æs infra. »

Maximus Tyr., in 7 oratione, § 6, p. 1597, irridet etiam has prophetias de arena, mari et lebete: « Utinam potuissem interrogare quoddam oraculum Jovis aut Apollinis! Petitiones meæ neque de olla Crœsi stultissimi inter reges et coquorum imperitissimi, neque de maris mensura, neque de numero arenæ rem tractassent: minime has prægraves quæstiones curassem. »

Idem, XIX sermo, § 3:

« Deus aliquoties cognoscere videtur res omnes promiscue, tum pulchras, tum fœdas, tum honore, tum contemptu dignas: lingua faveamus propter honorem deorum. Certe pulchrum est omnia scire, ut numerum arenarum vel maris mensuram, et detegere quid in ridenda olla Lydii regii coquatur: sine dubio, deus veritatem præmonet quemvis interrogantem, sive monitum accipienti profuturum sit, sive ex perversitate qui illud accipit eo sit abusurus. » Textum emendavi sub fine, et sic lego: Δηλαδὴ πᾶσι τοῖς δεομένοις θεσπίζει ὁ θεὸς τὸ ἀληθές· μαθεῖν κἂν συμφέρῃ, κἂν μέλλῃ ὁ μαθὼν, ἄδικος ὤν, πλεονεκτήσειν, pro μαθεῖν καὶ συμφέρει. Hoc oraculum frequentissime citatur. Vid. Suidam *sub voce*, *Κροῖσος*.

Col. 365 A 9. Iterum alludit ad oraculum ab Herodoto lib. I, 55, transcriptum: « Cum mulus quidam regno Medorum potitus fuerit, tunc, o Lyde, teneris pedibus, fuge ad Hermum per saxa fluentem: cave ne maneas, neque formides ignavus existimari. » Mulus iste Cyrus erat, quia natus de Persico patre et matre Medica.

Ibid. B 8. Lego φώρας loco φορᾶς. Hujus ultimæ vocis significationem affert nobis Ammonius Hermias in Aristotelis Categorias, pag. 171, de *Sabio*, verso. Ἡ κατὰ τόπον μεταβολὴ καλεῖται φορά. Quod scripto Œnomaii accommodari nullo modo potest. Vox φώρα

Digitized by Google

ad sensum συσκευή, reducitur, quod nomen datum est a Christianis libro Porphyrii.

Col. 365 C 16. *Κλάριε.* Templum et oraculum Apollinis fuerunt Clari, prope Colophonem, in Ionia. Pausanias, *Achaicis*, c. 3, pag. 527 : « Colophonenses, ait, existimant templum Clari et oraculum a prima antiquitate originem duxisse, tempore quo Carii hanc regionem sub sua ditione haberent. » Tacitus, II *Annalium* libro, loquitur de Germanico deum Clari visitante et modum narrat quo oraculi responsa data sint. In Ovidii *Metamorph.* Ceyx ad Clarum pergebat, cum naufragio mersus est.

Ad Clarium parat ire deum....
(*Metam.* XI, 412.)

Col. 368 A 2. Hoc oraculum, quam maxime adulteratum, ab Holstenio tamen restitutum fuit in Porphyrii *Commentar. de vita Pythagoræ*, p. 33, edit. Kusteri, versibus trochæis scriptum :

Ἔστιν ἐν Τρηχῖνος αἴῃ κῆπος Ἡρακλήϊος
Πάντ' ἔχων θάλλοντα, πᾶσι δρεπόμενος παντημα-
[δὸν
Οὐδ' ὀλιζοῦται · βέβριθε δ' ὕδασι διηνεκέϊ.

Quædam notiones de Trachide reperientur lib. VII, c. 7. Ne confundas cum Triccha, Τρίκκη, urbe, in quâ erant Æsculapii oracula, sicut Epidauri, in Coo et Pergamis, ut ait Celsus ab Origene citatus lib. III, c. 3.

Πανημαδόν interpretatur *quotidie*, teste Oppiani scholiaste, *Halieutic.* III, v. 360 :

Κληροὶ τ' αὐτόμολοί τε πανημαδὸν ἀγερέθονται.
Πανημαδὸν δι' ὅλης ἡμέρας.

Ibid. 6. Hesiodi sudor, vers. 289, *Dierum et operum :*

Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν.

Socrates, juxta Xenophontem, *Memorab.* lib. II, c. 1, 20, in ore semper hunc versum habebat : citatur etiam a Platone, lib. IV *De legibus*, pag. 118. Stoici, auctore Luciano, t. I editionis Hemsterhuys. frequenter illo utebantur, p. 460 :

Συνεχὲς ἐπερράψῳδων τὰ πάνδημα ἐκεῖνα τοῦ Ἡσιόδου περὶ τῆς ἀρετῆς ἔπη καὶ τοῦ ἱδρῶτος καὶ τὴν ἐπὶ τὸ ἄκρον ἀνάβασιν.

Ibid. 14. *Ὡς δὴ τῆς ἀρετῆς ἀποστερούμενος.* Hæc verba huc non quadrant. Non apparet quomodo virtus destruatur hoc vulgari oraculo. Nonne potius τῆς ῥήτης legendum est, meo pignore, pretio munerum meorum quæ in promissionibus oraculi comprehenduntur?

Ibid. B 7. *Τὰς ἐν ἐλπίδι φάτνας.* Hoc est proverbium : scholiastes manuscripti, p. 451, sic dicit : Παροιμία ἐπὶ τῶν χρηστόν τι ὀνειροπολούντων. *Proverbium in illos qui aliquam felicitatem somniant.* Deest proverbiorum collectaneis quæ habemus,

Ibid. C 11. Hic ascribam notam Holstenii de hoc oraculo quod legitur p. 33 *Commentarii de vita Pythagoræ* auctore Porphyrio, edit. Kuster. Nihil ad oraculi elucidationem aptius : « Facere non possum quin oraculum Œnomao datum apud Eusebium, quod interpres doctissimus pro conclamato reliquit, hoc loco emendem : legendum enim.

Ἔν τε τοῖσιν εὐμελέεσσιν ἦδ' Ἀχαιοῖς τὸ χρέος
Θήσεται τὸ δ' ἐκτεκμαρθὲν οὐδὲ μικρὸν ἕξεται.

Nam εὐμελέεσσιν pro voce nihili Εὐπελέεσσιν substituendum sensus loci manifeste ostendit, nam Œnomaus oraculum ut ineptum et ἄκαιρον ridet, quod cum ipse quæsivisset quam potissimum gentem adiret ut lucrum mercimoniis faceret, Apollo respondisset ἐν εὐμελέεσσιν Ἀχαιοῖς, hoc est inter concinnos corpore Achivos. Nam si statuarius, inquit, aut pictor rogasset de magistro ubi artem recte addisceret, non male in ista verba respondisset, quippe cum artifices istiusmodi corporis maxime concinna quærant quæ fingendo vel pingendo imitentur, quæ ad lucrum et mercaturam nihil faciunt. »

Sequens oraculum sicut et antecedens, versibus trochaicis constat.

Ibid. 14.

Τὸ δ' ἐκτεκμαρθὲν οὐδὲ μικρὸν ἕξεται.

Iambicum hoc, in quo desinit oraculum, non minus elucidatione eget quam primi versus, quos mancos esse diximus. Verba οὐδὲ μικρὸν ἕξεται interpretationis gratia ponuntur, post ea quæ præcedunt, οὐδὲ μὴν μιν σκομφύξεται, quam lectionem habent mss. quatuor ex quinque quos adhibuimus. Vox σκομφύξεται, quæ varie scribitur, nullibi comparet; lexicorum auctoritate destituta, vix ab Eusebio admittenda est.

Col. 369 B 3. Oraculum illud celeberrimum fuit. Legitur apud Herodot. lib. VII, § 140; Clem. Alex. qui ex eo quosdam versus affert *Strom.* V, pag. 728; Theodoret. in *Therapeut.* Ammon. Herm. in Commentar. ad tractatum Aristotelis *De interpretatione*, p. 108 : « Si dii res futuras noscunt, eas certo et determinate (ὡρισμένως) sciunt, ita ut hæc præcognitio imperfecta dici non possit. Sciunt intra ligneum murum solum Athenas posse salvari ab imminentibus barbaris; divinam Salaminem necaturam esse filios mulierum; Crœsum, cum fluvium Halym transierit, eversurum esse magnum imperium, et Laium, dum pater fiet, deleturum esse universum suum genus. »

Oraculum illud, ab Ammiano Marcellino, c. 23, relatum est. « Oracula dubia legimus quæ nonnisi casus discrevere postremi; ut fidem vaticinii Delphici... Quæ Atheniensibus ad certandum contra Medos oblique destinaverat mare. » Citatur etiam a Maximo Tyrio Dist. 19 initio, *An divinatio et liberum arbitrium inter se concordare possint.* Philostrates, *Vitæ sophistar proœm.*, pag. 481; scholiast. Luciani, *Jupiter tragic.* t. II, p. 12; Cornel Nepos in *Themistocl.*; Justin, II, 12; Plutarch. in *Themistocl.*, Dio Chrysostom. XXV, 6.

Ibid. C 15. *Τί καθῆσθε.* Καθέζομαι vox est usurpata ad significandum supplicis habitum. Sophocl. *Œdipus rex*, v. 1 :

Ὦ τέκνα, Κάδμου τοῦ πάλαι νέα τροφή,
Τίνας ποθ' ἕδρας τάσδε μοι θοάζετε,
Ἱκτηρίοις κλάδοισιν ἐξεστεμμένοι;

Iliad. A, v. 500, Thetis a Jove de filii sui nece vindictam implorat :

Καί ῥα πάροιθ' αὐτοῖο καθέζετο, καὶ λάβε γούνων.

Idem Sophocles, in *Œdip. Colon.*, v. 1176 :

Φασίν τιν ἡμῖν ἄνδρα, σοὶ μὲν ἐμπολὶν
Οὐκ ὄντα, συγγενῆ δὲ προσπεσόντα πως
Βωμῷ καθῆσθαι τῷ Ποσειδῶνος. . . .
Οἰδίπους.
Ποδαπόν; τί προσχρήζοντα τῷ θακήματι;
Τίς δῆθ' ἂν εἴη τήνδ' ὁ προσθακὼν ἕδραν;

Ulysses, in *Odyss.* H, 153, ut supplex aulam Alcinoi adit :

Ἕζετ' ἐπ' ἐσχάρῃ ἐν κονίῃσι.

Themistocles, dum apud regem Molossorum Admetum asylum quærit, Thucydid. lib. I, c. 136 :

Ὁ δὲ τῆς γυναικὸς ἱκέτης γενόμενος διδάσκεται ὑπ' αὐτῆς τὸν παῖδα σφῶν λαβὼν καθίζεσθαι ἐπὶ τὴν ἑστίαν.

Col. 372 A 5. Illa superstitio, qua credebatur sudore aspergi templa, vel simulacra in eis condita, in signum magnæ calamitatis, numeratur a Virgilio inter præsagia mortis Cæsaris, *Georg.* lib. I, v. 480 :

Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt
Et mœstum infacrymat templis ebur.

Apollon. Rhod., IV, 1285 :

Ἢ ὅταν αὐτόμαθα ξόανα ῥέῃ ἱδρώοντα
Αἵματι.

Scholiastes : « Cum aliqua calamitas immineret, statuæ solebant sudare; quod evenit Thebis, cum Philippus bellum adversus Athenienses pararet, cui finem fecit clades Chæronæa. »

Digitized by Google

Col. 372 B 8. Hoc secundum oraculum, quod mutuatur pariter ab Herodoto, invenitur lib. VII, 141.

Tertio versui difficultas inest nondum soluta :

Σοὶ δὲ τόδ' αὖτις ἔπος ἐρέω ἀδάμαντι πελάσσας.

Sensum admisi quem Vigerus dedit voci τῷ Ἀδάμαντι, *Indomitæ*, qua Minerva designatur; hujus loci occasione Vigerus perstringit Petavium, qui in sua editione Synesii vertit (p. 368), *Adamante propinquans*, cujus interpretationis rationem sibi certe non reddiderit. Wesselingius conjicit πελάσσαν quod referretur ad ἔπος, unde intelligeretur illius verbum chalybis robori assimilari. Chalybs eodem sensu metaphorico apud quamplurimos usu venit. Kuhnius et Perizonius in Æliani *Historiarum variarum* lib. VI, c. 12, nonnulla referunt exempla. D. Schweighæuser nihil mutandum censet in textu servato ab Eusebio et Nicephoro Gregora in Synesio, ac vertit : *Adamantis appropinquare faciens*, parum feliciter, mea quidem sententia, nec aliter Petavius.

Col. 373 A 8. Hic Themistoclem innuit qui verbis θείη Σαλαμίς usus fuerat ut adduceret Athenienses ad egrediendum ex urbe et conscendendum in naves. Plut. in *Themist.*, c. 10 : « Alloquebatur etiam populum ex oraculo, ei dicens muros ligneos nihil aliud significare quam naves, et verbo θείη, *divina*, oraculum designare Salaminam, non δειλή, *infelix*, vel σχετλία, *exsecranda*, cum ex ea nomen trahere deberet insignis victoria Græcorum : Μεγάλου εὐτυχήματος ἐπώνυμος ἐσομένη. »

Plutarchus exscribit Herodotum, lib. VII, 143 : Εἰ ἐς Ἀθηναίους εἶχε τὸ ἔπος εἰρημένον ἐόν κως, οὐκ ἂν οὕτω μιν δοκέειν ἠπίως χρησθῆναι, ἀλλὰ ὦδε· ὦ σχετλίη Σαλαμίς, ἀντὶ τοῦ ὦ θείη Σαλαμίς· εἴπερ γε ἔμελλον οἱ οἰκήτορες ἀμφ' αὐτῇ τελευτήσειν. Vide Polyæn. *Stratagem.*, I, 30.

Ferula est planta tractuum calidorum e genere juncorum : « Lignum omne corticis loco habet, hoc est forinsecus : ligni autem loco fungosam medullam, ut sambuci : quædam vero inanitatem, ut arundines. » Plin. lib. XIII, c. 42. *Assa fœtida.*

Col. 376 C 6. Hoc oraculum, hic non integre citatum, legitur apud Herodotum lib. VII, 220.

Col. 377 C 1. Illud etiam refert Herodotus et omnia quæ spectant ad expeditionem Harpagi contra Cnidios.

Col. 380 B 1. Hoc oraculum legitur apud Pausaniam, *Messeniac.*, c. 12. Magna varietas lectionum inest in secundo versu :

Ἀλλ' ἀπάτη μὲν ἔχει λείαν Μεσσηνίδα λαός.

Kuhnius animadvertit λαός præferendum τῷ ἄλλος; ex lectione λείαν pro γαῖαν idem sensus elicitur, verbis tantum mutatis. Pausanias solus nobis transmisit narrationem diuturni hujus belli Lacedæmonios inter et Messenios, de quo nihil aliunde ad nos usque pervenit.

Ibid. C 6. Oraculum hic relatum ab Œnomao longe aliter citat Pausanias lib. IV, c. 9. v. 2, apud quem scribitur versibus iambicis pro hexametris, ut sequitur :

Κούρην ἄχραντον νερτέροισι δαίμοσι
Κλήρῳ λαχοῦσαν Αἰπυτιδῶν ἀφ' αἵματος
Θυηπολεῖτε νυκτερολσιν ἐν σφαγαῖς.
Ἢν δ' σφαγῇ ἐκφύγῃ γε, καὶ παρ' ἄλλοιον τότε
Θύειν, δίδοντος ἐς σφαγὴν ἑκουσίως.

Hæc oraculi lectio valde differt ab ea quam secutus est Amasæus Latine vertens; ea est quam dedit Siebelis, de qua dicere supersedeo. Satis est conferre unam cum altera quoad sensum et verba; difficile est dicere utra sit vera : attamen cum creditur vulgo Pythicum oraculum usum esse versibus hexametris fere semper, ex hoc tantum anteponendus videtur Œnomaus ab Eusebio descriptus.

Col. 381 B 1. Oraculum de Lycurgo mutuatur ab Herodoto lib. I, c. 65; quintus versus quem hic legimus, deest apud Herodotum :

Ἥκεις εὐνομίαν διζήμενος· αὐτὰρ ἐγώ σοι
Δώσω,

qui non erat ultimus versus, ut dicit Eusebius. In versibus sequentibus legebatur verbum καταινεῖν, quod inter archaismos numerari potest, quandoquidem post Herodotum in auctoribus qui prosaice scripserunt non amplius usu venit. Plutarchus in *Vita Lycurgi*, c. 5 : Ὦ θεοφιλῆ μὲν αὐτὸν ἡ Πυθία προσεῖπε καὶ θεὸν μᾶλλον ἢ ἄνθρωπον· εὐνομίας δὲ χρήζοντι διδόναι καὶ καταινεῖν, ἔφη, τὸν θεὸν, ἡ πολὺ κρατίστη ἔσται τῶν ἄλλων πολιτειῶν. Hæc sunt verba ipsa oraculi prosaice reddita, quorum ultima pars periit. Raro alluditur ad hoc oraculum. Idem Plutarchus in oratione *adv. Colotem*, c. 17, inquit Lacedæmonios servare in vetustissimis tabulis, ἐν ταῖς παλαιοτάταις ἀναγραφαῖς, oraculum de Lycurgo. Themistes, XIX, affert eosdem versus quos Herodotus. Item Themistes oratione 15, p. 195 : Λυκοῦργος, εἰ καὶ λίαν κητώεσσα ἦν ἡ Λακεδαίμων, ἐκ βίου ἀτάκτου συνήρμοσεν εἰς εὐνομίαν, ubi vides verbum κητώεσσα epitheti instar in oraculo Lacedæmoni fuisse conjunctum. Verbum Λυκόεργε, quod legitur apud Eusebium correctum est in Herodoto, et illi substitutum est Λυκόργε ex ms. Florentino; hanc lectionem confirmat textus Homeri et Apollonii Rhodii, ubi ita scriptum invenitur nomen homonymi legislatoris Laconici.

Ibid. 14. *Τυρταῖον.* Mentio nominis Tyrtæi inducit ad credendum Œnomaum oraculum retulisse in quo agebatur de Tyrtæo, antequam de Lycurgo ageret. Lycurgus vixit centum et quinquaginta annis ante primam Olympiadem; ut nos docet Clemens Alex. *Strom.* I, pag. 390. Tyrtæus, secundum Suidam emendatum, floruit circa vicesimam quintam Olympiadem : oraculum, ubi de eo agitur, illud est quod Lacedæmonios hortabatur ut quemquam ab Athenis arcesserent qui ipsis in consilio adesset. Ἀθηναῖον ἐπάγεσθαι σύμβουλον.—Ms. 451. Τυρταίου.

Ibid. D 1 :

Ἕως ἂν μαντείαισιν ὑποσχέσεις τε καὶ ὅρκους.

Hic versus non semel claudicat. Vigerus ponit ὑποσχεσίας pro ὑποσχέσεις, et Valckenaer in scholiasten Euripidis, *Phœnices* 679 : « Ἕως initio versus vulgatur in oraculo, quod ex Œnomao refert Eusebius, corrigendum est ἔστ' ἂν μαντείαισιν, et paulo post Μενέλεων pro Μενέλαον, v. 4. » Codex 466 habet Μενέλαν.

Vigeri et Valckenaer sententiam secutus sum, introducens in textum has emendationes quæ nihil mutant quoad sensum versionis.

Col. 384 A 5. Alludit ad quamdam narrationem Herodoti, lib. IV, c. 32, de Laodicea et Hyperochea quæ venerant ex regione Hyperborea Delum religionis causa, ubi divinis honoribus dignatæ sunt.

Ibid. 10. Παῤῥησίᾳ 451 pro παρ' ἧς.

Ibid. B 6. *Ἡμερίοισι.* Verbum istud raro usitatum, quo oraculum designat homines, reperitur in epigrammate citato a Villoisono in *Prolegomenis Scholiastæ Veneti*, pag. 55 :

Τὸν καὶ ἀπειρεσίων κοίραν ὠμερίων.

In oraculo quod refert Athenæus de *Charitone* et *Melanippo*, lib. XIII, p. 602, legitur :

Εὐδαίμων Χαρίτων καὶ Μελάνιππος ἔφυ.
Θείας ἀμητῆρες ἐφαμερίοις φιλότατος

Col. 385 A 9. Hoc narrat Herodotus, lib. I, 92 : « Amphioni nata est filia claudicans, cui nomen fuit Labda : nullus inter Bacchiades voluit eam ducere in matrimonium. Hetio, filius Echecratis, eam in uxorem accepit; natus erat in vico Petra et jactabat se originem ducere a Cenea et Lapithis. Unicum suscepit filium ex conjuge, et cum nulla alia consuetudinem habuit. Delphos venit ut Deum consuleret de progenie sua. Eum vix ingressum Pythia his versibus interpellavit : « Hetio, nemo te honorat, quam-

Digitized by Google

vis sis honore dignus. Labda concepit : in lucem edet filium eversorem : aggredietur homines ut rex, et suis legibus Corinthum muniet. »

« Quod renuntiatum est Bacchiadibus, qui non intellexerant primum oraculum obscurum de Corintho quod congruebat cum oraculo dato Hetioni : « Aquila concepit in scopulis, pariet leonem robustum et crudelem : multorum secabit poplites. Hæc meditamini, vos, o Corinthii, qui habitatis circa pulchram Pirenem et in scopulis Corinthi, » etc.

Herodotus narrat quomodo Bacchiades consilium inierint occidendi hunc Cypselum filium Hetionis, et quomodo hic Cypselus, insidiis elapsus, factus fuerit crudelis oppressor patriæ.

Col. 385 B 6. Γαμῆσαι 465, 466.

Col. 388 A 11. Erginus, filius Clymenis, Presbonis, Phryxi et Athamæ, trahit originem a regibus Orchomeniorum, quorum historia, breviter scripta, legitur in Pausaniæ *Bœoticis*, c. 6, pag. 474 : « Erginus multa perpessus adversa ab Hercule, latuit absque uxore et liberis. Sed, cum ditissimus esset factus, conjugem et liberos habere voluit jam senex ; se contulit igitur Delphos, ubi, oraculo consulto, accepit responsum supra citatum. Uxore juvenili ducta, ex oraculo, genuit Trophonium et Agamedam. »

Pro γέροντι νέαν συνοικεῖν, Valckenaer in *Fragmentis Euripidis*, p. 275, proponit, συνοικίζειν, *despondere, collocare, ducere domum.*

Allusio expressa ab hoc oraculo invenitur etiam in reponso oraculi ad Ægeum :

Ἄσκου τὸν προβόχοντα πόδα, μέγα φέρτατε λαῶν,
Μὴ λύσῃς.

Apollonius Rhodius imitatus est eum, III, 1317 :

Χαλκέον ἰστοβοῆα θοῇ συνάρασσε κορώνῃ.

Verba κορώνη, ἀσκὸς, θύλακος, πόδεών, præbebant hanc significationem aversam. Vide Lobeck, *Aglaophamus*, p. 843 et quos inducit testes.

De Ergino, vide Diodorum Siculum, IV, 10 ; Apollodorum, in *Biblioth.* II, 4, 11 ; Ruhnk., *Epist. critica secunda*, p. 382.

Pro ultimis verbis textus, ἀλλ' ἐπιθυμία τοὺς βλάκας ἐξίστησι, manuscriptum 465 habet, ἀλλ' ἐπιτυχία τοὺς βλάκας ἐξίστησι · *sed obcœcat plebem stolidam felix successus.*

Ibid., B 6. *Præparationis.* Apparet hic quam recens et quam absurda sit distributio in capita ; series idearum et antea ab Œnomao dictorum deductio abrumpitur subito et divellitur ab initio. Postquam dixit in commotionibus animi responsa peti ab oraculis inducit Deum ne sinat a se indigna peti : hæc in partes duas a stultis divisoribus scissa sunt.

Ibid. C 1. Pro *Antiocho* substitui *Archilochum* : cujus rei afferenda est ratio. Legimus, lib. VI, c. 7, pag. 256, oraculum sequens relatum a Stephano Byzantino : *Voce*, Θάσος.

Ἄγγελλον Παρίοις, Τελεσικλεῖς, ὥς σε κελεύω,
Νήσῳ ἐν Ἠερίῃ κτίζειν εὐδείελον ἄστυ.

« Mone Parienses, Telesicles, sicut tibi jubeo, ut condant in insula Heria urbem in aprico loco sitam. »

Quis est hic Telesicles? Quæ est hæc insula Heria? Noster auctor, aut potius Œnomaus, illud nos docet in loco citato.

« Thasos est insula Heria ; Parienses ad eam appellent cum meus filius Archilochus eis exposuerit hanc insulam olim nominatam fuisse Heriam.... Sed si noluisses id eum docere, neque ipse illud annuntiavisset, neque ejus filius Archilochus sese præbuisset ducem huic coloniæ, neque Parienses habitavissent Thasum. »

In aprico est Telesiclem patrem fuisse Archilochi, utrumque natum fuisse in Paro insula, hunc duxisse coloniam Thasum. Strabo lib. X, pag. 487 : Ὑπὸ Παρίων ἐκτίσθη Θάσος. Hoc etiam declarat Thucydides lib. IV, § 104. Hæc colonia fuit posterior coloniæ Phœnicum. Ex hac convenientia minime dubitandum mihi videtur Ἀντίοχ substitutum fuisse Ἀρχίλοχ. Ruhnkenius, *de Velleio Paterculo*, c. 5, n. 4, animadvertit hoc nomen sæpe adulteratum fuisse, et ipsius Antiochi nomen illi substitutum est, ut in Pollucis *Onomast.* lib. VI, 99.

Holstenius, de Stephano Byzantino, jam proposuit hanc correctionem, et profert velut argumentum initium cap. 33 ejusdem libri nostri auctoris, ad quem remittimus lectorem.

Ibid. 4. Φαιστοῦ. Phæstus numeratur inter urbes Cretæ a Stephano Byzantino et Hesychio. Prior dicit eam conditam esse a Phæsto, filio Rhopali, nepote Herculis. Diodorus Siculus, lib. V, 78, et Strabo lib. X, pag. 476 dicunt a Minoe eam conditam fuisse. Vide Meursium, *Creta*, lib. I, 613. Tarrha, urbs Cretæ, inquit Stephanus Byzantinus, in qua præsertim colebatur Apollo Tarrhæus, Ταρραῖος. Scholiastes Apollonii, in Vita hujus poetæ, hanc urbem exstitisse testatur ex Longino : Ἐν τοῖς φιλολογικοῖς.

« Oppida Cretæ insignia in Mediterraneo Gortina, Phæstum, Gnossus, Polyrrhenum, Myrina, Lycastus, Rhamnus, Lyctus, Dium. » Plin. lib. IV, 20.

Col. 389 A 6. Charilas, aut Charilaus, est hic rex Spartæ, cujus tutor fuit Lycurgus, et cui vitam soliumque servavit ; erat ex gente Proclydum, filius Polydecti, nepos Eunomi ; habuit collegam in regno ex gente Eurysthenidum, Archelaum, filium Agesilai. Herodotus scripsit genealogiam prioris, lib. VIII, c. 131 : Τοῦ Εὐνόμου, τοῦ Πολυδέκτεος, τοῦ Πρυτάνιος, everso ordine nominum in quo disposuerunt Strabo lib. X, p. 482 ; Justinianus, l. III, c. 2 ; Pausanias *In Laconicis*, c. 7, *Arcadicis*, c. 48 ; Plutarchus, *Vita Lycurgi*, c. 2. Genealogia Eurysthenidum legitur in Herodoto lib. VII, § 204, ubi agitur de Leonida.

Ibid. 15. Oraculum quo Pythia expulerat e templo interfectorem Archilochi, sæpe citatum est. In Plinio de hoc inest error qui jamdudum corrigi debuisset, VII. 30 : « Archilochi poetæ interfectorem Apollo arguit Delphis. » Scribendum est *arcuit*. Suidas nominat Calondam eum qui casu occiderat Archilochum in pugna. Plutarchus in *Tractatu de vindicta sera deorum*, designat eum sub hoc nomine et insuper cognomine Κόραξ.

In Vita inedita Arati, quam impressit Ruhnkenius, idem nomen legitur sed adulteratum : Ἀδελφοὺς ἔσχε Ἄρατος Λύρην τε καὶ Καλλιώνδαν.

Ruhnkenius proponit Μύρον pro Λύρην, et Hemsterhusius loquitur de forma Καλλιώνδας, quam cæteris conjungit : Ἀρχώνδας, Ἐπαμινώνδας, Θεώνδας, Φιλώνδας, Χαρώνδας, quæ formantur ab Ἀωρχνίδης, etc. Vid. Galianum *in Protreptico ad artes*, c. X, t. II, pag. 10, editionis Basileensis.

Ælianus, in *Historiis diversis*, l. III. c. 44, et Simplicius in suo commentario de *Manuali* Epicteti, p. 81, recto editionis Venetiæ in-4°, 1528, referunt oraculum simile juxta quod expellendus erat e templo amicus qui aufugerat, amico suo relicto in manibus interfectorum :

Ἀνδρὶ φίλῳ θνήσκοντι παρὼν πέλας οὐκ ἐπαμύνας ·
Ἦλυθες οὐ καθαρὸς, περικαλλέος ἔξιθι σηκοῦ.

Admittit contra illum qui occiderat amicum dum ei opem ferret.

Ἔκτεινας σὸν ἑταῖρον ἀμύνων · οὔ σε μαλ[λον
Αἷμα φόνου · σὺ πέλεις καθαρώτερος ἢ πάρος [ἦσθα.

Col. 393 A 3. Ἴνα σπεύδωμεν καὶ διώξωμεν τὸν οὐραν̀ὸν κατὰ πόδας τῶν ὑμετέρων ἐπαίνων. Verba κατὰ πόδας vertit Vigerus *Magnis passibus* ; timeo ne erraverit ; κατὰ πόδας διώκειν, αἱρεῖν, ἐπιπλέειν, θηρᾶν, offerunt significationem notam *a pede ad pedem subsequi* ; hic dicendi modus significat tem-

Digitized by Google

poris punctum quo res agitur. Plato, in *Sophista*, p. 171 Francofurtinæ editionis : Κατὰ πόδας ὑπέλαβες, « Intellexisti subito. » Hic sensus non invenitur in *magnis passibus*.

Pro τῶν ὑμετέρων ἐπαίνων scripsi τῶν ἡμετέρων πόνων, ut legitur in manuscriptis 451 (πόνων), 466, ἡμετέρων.

Col. 393 A 10. De διασκευασταῖς vide Valckenairi *Præfationem Hippolyti* 18 ; *Diatribam*, p. 89 ; Wolf *Proleg. Homeric.*, p. 151 ; Dion. Chrysost., I, p. 699 : Ὥσπερ ἐν ταῖς κωμῳδίαις καὶ διασκευαῖς. Henrich, *Dissert.*; Kil., 1807.

Ibid. C 2. Vigerius in notis contulit editionem hujus oraculi, quam tradidit Eusebius, cum ea quam dedit Pausanias in *Phocicis*, c. 24, p. 857 edit. Kuhnii : « Videres, inquit hic narrator, statuam Homeri æream, basi sedentem, et in ea legeres oraculum quod datum fuit Homero :

« Felix et infelix, nam sub hoc utroque sidere natus es : quæris patriam : regionem maternam, non vero paternam, habes : insula Io est patria tuæ matris ; hæc te accipiet cum reddideris ultimum spiritum, sed cave ab ænigmate puerorum. »

Hoc oraculum, sicut refertur a Pausania, verbotenus transcriptum est a Stephano Byzantino ad verba Ἴος, νῆσος τῶν Κυκλάδων. Fusius exstat, et interpolatum in *Vita Homeri*, quæ Plutarcho tribuitur. Ad initium hæc est versio loci : « Aristoteles ait in octavo libro *Poeticæ*, Homerum, cum vellet genus suum noscere, consuluisse oraculum, a quo audivit : Est insula Io patria tuæ matris, quæ te accipiet post mortem ; sed cave ab ænigmate juvenum. »

Narratur aliud oraculum de eo :

« Felix et infelix, nam sub utroque sidere natus es, quæris patriam, matris tuæ exsistit sed non patris patria, cujus urbs primaria sita est in insula nec procul a vasta terra, nec prope eam (Creta insula). Hic invenies tuum tumulum sicut statuit fatum, cum audieris quod dicent pueri : id est hymnum verbis implicatis expressum, et intellectu difficilem ; nam tibi duplicem vitam tribuit fatum : juxta priorem, sole duplici cares ; juxta posteriorem vero similis es immortalium vivens et mortuus ; sed post mortem vacuus eris infirmitatibus senectutis. »

Ibid. C 15. Δυσπάθεων, 451.

Col. 396. A 10.

Ὦ εἰδὼς ψάμμου τ' ἀριθμὸν καὶ μέτρα θαλάσσης,
Καὶ κωφοῦ ξυνιεὶς, καὶ μὴ λαλέοντος ἀκούων.

Ab his versibus incipit oraculum Apollinis ad Crœsum quod citavimus c. 21 hujus libri et in Herodoti historia, lib. I, c. 47. Ex allusionibus consuetis veterum ad hos versus intelligitur hæc exclamatio Ciceronis, *De Divinatione*, l. I, c. 19 : « Quæ Crœso Pythius Apollo, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Tegeatis, quæ Argivis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat? » Non ita est recentioribus temporibus : hic versus citatus est in *Diario Eruditorum*, mense novembri 1832, p. 671, ut ex oraculo ignoto. Pindarus videtur hoc oraculum in mente habuisse cum dicit in nona *Pythica*, v. 79 :

Ἐξερωτᾷς, ὦ ἄνα ; κύριον ὃς πάντων τέλος
Οἶσθα καὶ πάσας κελεύθους,
Ὅσσα τε χθὼν ἠρινὰ φύλλ' ἀναπέμπει, χὠπόσαι
Ἐν θαλάσσᾳ καὶ ποταμοῖς ψάμαθοι
Κύμασιν ῥιπαῖς τ' ἀνέμων κλονέονται.

Ibid. B 5. « Cur, o interpres hæreditarie religionum Græcorum, sicut te nominat Plato. » Hic alluditur ad quemdam locum quarti libri *Reipublicæ*, p. 427 II. Stephani, 448 Ficini : « Quod attinet ad consecrationes templorum, victimas cæterosque cultus deorum, dæmonum, heroum, si sapiamus, nullum alium interpretem audiemus, nisi quem nobis tradiderunt patres. Hic enim deus interpres est hæreditarius (πάτριος ἐξηγητής) omnium hominum, in his rebus, sedens in media terra et in ejus *gremio* edit oracula. »

Ibid. 9. Προστιμηθείς 467.

Ibid. C 10. Testes fide digni tuentur locum de Cleomede Astypalensi, nempe Plutarchus, in *Vita Romuli* ; Pausanias, in *secundis Eliacis*, seu lib. VI, c. 9, sic autem loquitur prior : « Sors Romuli non valde dissimilis est ab his quæ referunt Græci de Aristæo Proconesio et de Cleomede Astypalensi ; hic erat virtute et statura insignis, indole iracunda et fere furenti, nihil nisi vi agens. Hoc est ultimum ejus factum : ingressus in scholam puerorum percussit pugno columnam quæ sustinebat domum, eamque mediam fregit ; unde ruit tectum. Cum eum persequerentur propter puerorum necem, confugit in ingentem arcam, operculum clausum retinuit, ita ut frustra conarentur multi homines eum extrahere. Confracta arca, invenerunt eum neque viventem, neque mortuum ; quod quidem mirantes miserunt legatos Delphos, quibus respondit Pythias :

Ultimus heroum est Cleomedes Astypalensis. »

Pausanias addit quædam nova : « In Olympiade præcedenti dicitur Iccus Epidaurensis interfectus fuisse in pugna a Cleomede Astypalæo adversus eum luctante. Damnatus est a judicibus quasi reus facti injusti, amissoque præmio victoriæ factus est amens ; dolore commotus confugit Astypalæum et, cum sedisset haud procul a schola, in qua includebantur circiter sexaginta pueri, dimovit columnam quæ fulciebat tectum, quod ruina obtrivit pueros. Cum eum insectarentur lapidibus incolæ, confugit in templum Minervæ, descendit in arcam positam in hoc templo, et trahens ad se operculum, delusit conatus Astypalæorum qui volebant aperire arcam. Cujus tabulis denique dimotis, neque reperto Cleomede vivo aut mortuo, miserunt Delphos qui peterent explanationem eorum quæ acciderant Cleomedi. Pythia reddidit oraculum supradictum. Ex hoc tempore Astypalæi colunt ut heroem Cleomedem. »

Idem narrant multi scriptores ecclesiastici : Origenes, *adv. Celsum*, lib. III ; Theodoretus, *Therapeutica*, lib. VIII ; Cyrillus, *adv. Julianum* ; Epiphanius Scholasticus ; denique historicus Socrates, lib. III, c. 23, p. 165 edit. Valesii, qui citat nostrum auctorem : « Quid dicam de Cleomede athleta, quem deum pronuntiavit oraculum? Propter hoc oraculum Diogenes Cynicus et philosophus Œnomaus condemnaverunt Apollinem Pythicum » κατέγνωσαν τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος. Ut videtur, Œnomaus habuit alia documenta ac Plutarchus et Pausanias de morte Cleomedis, quem onagri calce interfectum narrat : probabile est Astypalæos deceptos esse a Cleomede qui, illis nescientibus, aufugit. Unde rumor serpit illum e conspectu ablatum esse, quare inter deos relatus est.

Col. 398 B 11. Theagenes Thasius citatur a Pausania in *secundis Eliacis*, c. II : « Thasii, inquit, illius statuam in mare conjecerunt, sequentes legem quamdam Draconis inter eas quas de cæde Atheniensibus dederat. Juxta hanc legem ejiciendæ sunt extra fines res inanimatæ quæ cadendo mortem alicui attulerint. » Quam legem Draconis ipsissimis verbis refert Demosthenes in *Oratione adv. Aristocratem*, t. I ed. Reiskii, p. 645. « Prytanæi tribunal est quartum. Ad quid spectat? Si lapis, lignum ferrumve, aut aliquid simile casu percutiat aliquem ; si nescitur a quo veniat ; si res possideatur aut perspectum sit quæ fuerit mortis causa, ad hos magistratus defertur. » Pausanias prolixe locutus est in loco allato de vita athletæ Theagenis et de honoribus quibus cultus est ut deus.

Col. 400 A 1. Vigerus dicit in sua nota se

Digitized by Google

illius præferentes effigiem, Petrum Burmannum induxerunt ad dissertationem hac de re edendam, cui titulus *Ζεὺς Καταιβάτης*, Ultraject. in-4°, 1700, in qua ad evidentiam probat hoc epithetum Jovi non dari, nisi cum fulgur emittat (*Fulgerator*), et magna inde detrimenta nascantur. Et in hoc distinguitur a Jove Helicia, cujus tonitrua res futuras ominabantur, Ἑλικίας ὁ συστροφὰς ἢ ἕλικας ποιῶν, διὰ μέσην παχύτητα ἢ ὑγρότητα, τῇ πυκνότητι τοῦ ἀέρος ἀντωθούμενος, ait Tzetzes in *Lycophrone*, v. 382. Ipsum tonitru dicebatur Καταιβάτης, et hoc sensu usurpatur apud Lycophronem, l. l. In citationibus Burmanni Eusebii verba omissa sunt.

Col. 412 A 3:

Non meus hic sermo est, sed quem præcepit Ofellus.
Horat. *Satyrar.*, l. II, *Satyr.* 2.

Euripides in *Menalippa*:

Οὐκ ἐμὸς ὁ μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα.

Et in *Hippolyto*, v, 353:

Σοῦ τάδε, οὐκ ἐμοῦ κλύεις.

Ad hoc alludit Plato, *Alcibiade primo*, p. 113 ed. Henrici Stephani: Τὸ τοῦ Εὐριπίδου ἄρα συμβαίνει, ὦ Ἀλκιβιάδη· σοῦ τάδε κινδυνεύεις, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ ἀκηκοέναι, οὐ δ' ἐγώ εἰμι ὁ ταῦτα λέγων, ἀλλὰ σύ. De hac locutione proverbiali, vide Muretum, *Var. Lect.*, l. v, 20.

Ibid. B 3. Textus Græcus fert τισὶ τῶν δαιμονίων. Hic distinguendum est inter Δαίμονες et Δαιμόνια, quam distinctionem non admittit lingua Gallica: Δαίμονες majores dii erant; Δαιμόνια, verbi gratia, genius Socratis, minores erant. Vox Δαιμόνιον præsertim genium Socratis designabat, et ita Xenophon in Ἀπομνημονεύματα; Plato, in *Apologia;* Plutarchus in *Tractatu de genio Socratis*. Eustathius in vers. 294. lib. x Odyssææ, p. 1659, ait: « Circem gladio Ulyssis territam fuisse, quia, ut Δαιμόνιον, vita longiori fruitura erat, haud tamen immortali. *Vid.* p. 1659 editionis Rom.

Ibid. C 6. Cf. Valckenaer in *Euripidis Fragmenta*, c. 25, p. 287.

Ibid. D 13. Versus quos hoc in loco tanquam auctoritatem facientes citat Eusebius, ex *Sylæo* Euripidis deprompti fuerunt: mirum est Vigerum horum auctorem non indicasse, cum conetur eos emendare, præsertim quod Philo Judæus pluries his usus fuerit in tractatu: *Quod homo virtute præditus sit liber*, in libro *De Josepho*, in *Allegoriis*. Gataker in posthuma parte *Adversariorum*, c. 10, p. 520, Ultraject. 1698; in commentario, *in Marcum Aurelium*, lib. VIII, c. 41, eos restituit ita ut ego edidi. Apud Philonem legitur: Οἷα παρ' Εὐριπίδῃ φησὶν Ἡρακλῆς. Hi versus, ut videre est, ab Hercule recitantur. Euripides primo versu iterum usus est in *Phœnicibus*, v. 531:

Πρὸς ταῦτ' ἴτω μὲν πῦρ, ἴτω δὲ φάσγανα.

Ceteri ita a Philone scribuntur:

Πίμπρα, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα, πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς εἶσιν ἄστρα γῆ τ' ἄνω εἰς οὐρανόν,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ex Eusebio, Gatakerus proponit τάμνον pro πίμπρα, idem sonante ac κάταιθε.

Col. 413 B 11. « Si omnia fato fiunt, omnia fiunt causa antecedente: et si appetitus, illa etiam quæ appetitum sequuntur, ergo etiam assensiones: at si causa appetitus non est sita in nobis, nec ipse quidem appetitus in nostra potestate; quod si ita est, ne illa quidem quæ appetitu efficiuntur, sunt sita in nobis: non igitur neque assensiones, neque actiones in nostra potestate: ex quo efficitur ut nec laudationes justæ sint, nec vituperationes, nec honores, nec supplicia. » Cicero *De fato*, c. 17.

Ibid. C 10. *Εἰ γὰρ ἐξ εἱμαρμένης τόδε τι γενήσεσθαι νομίζοι.* Hæc locutio, a nostro auctore inferius usurpata: Ἐν τῷ τόδε τι βούλεσθαι ἢ μὴ βούλεσθαι, ex antiquioribus rhetoricæ magistris desumpta est. Longin. *De sublimitate*, § 14: Πῶς ἂν τόδε τι ὑπ' ἐμοῦ λεγόμενον, παρὼν Ὅμηρος ἢ Δημοσθένης ἤκουσεν;

Hermogenes: Διαίρεσις τῶν στάσεων. Πραγματικὴ ἐστιν ἀμφισβήτησις περὶ πράγματος μέλλοντος, εἰ δεῖ γενέσθαι τόδε τι, ἢ μὴ γενέσθαι.

Ibid. D 8. Cicero *De fato*, 12: « Nec nos impediet illa ignava ratio quæ dicitur ἀργὸς λόγος, cui si pareamus, nihil omnino agemus in vita. »

Origenes *contra Celsum*, lib. II, p. 73, edit. Cantab. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀργὸς καλούμενος λόγος, σόφισμα ὢν, τοιοῦτός ἐστι λεγόμενος ἐπὶ ὑποθέσεως πρὸς τὸν νοσοῦντα, καὶ ἀποτρέπων αὐτὸν χρῆσθαι τῷ ἰατρῷ πρὸς ὑγίειαν· καὶ ἔχει γε οὕτος ὁ λόγος· εἰ εἵμαρταί σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἐάν τε εἰσαγάγῃς τὸν ἰατρὸν, ἐάν τε μὴ εἰσαγάγῃς, ἀναστήσῃ· ἀλλὰ καὶ εἰ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, οὐκ ἀναστήσῃ. Ἥτοι δὲ εἵμαρταί σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἢ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι· μάτην ἄρα εἰσάγεις τὸν ἰατρόν. « Quod aiunt ἀργὸς λόγος est sophisma, et ad illud reduci potest: supponamus aliquem ægroto adesse et illi suadere, his verbis, ne medicum vocet qui eum ad sanitatem reducat: si ex fati decretis sanitati restituendus sis, accersas medicum vel non, sanaberis; si autem convalescere non debeas, in vanum medicum vocabis. »

Plutarchus, *De fato*, c. 11: Ἀργοὶ καὶ θερίζοντες λόγοι, καὶ ὁ παρὰ τὴν εἱμαρμένην ὀνομαζόμενος, σοφίσματα, ὡς ἀληθῶς, κατὰ τοῦτον τὸν λόγον, τυγχάνει ὄντα. « Ratiocinia quæ vocant ἀργοί et θερίζοντες, sicut et illud quod vocant, παρὰ τὴν εἱμαρμένην, mera sunt ex hac argumentatione sophismata. »

Plato, in *Memnone*, p. 17: Οὔκουν δεῖ πείθεσθαι τούτῳ τῷ ἐριστικῷ λόγῳ· οὗτος μὲν γὰρ ἡμᾶς ἀργοὺς ποιήσειε. « Caute cavendum est hoc genus discussionis, quod nos nonnisi ad summam inertiam ducere possit. »

Col. 416 A 5. *Τί οὖν δεῖ συντετάσθαι.* Legendum est συντεῖθεσθαι. Demosthenes, *contra Aristocratem*, p. 679, ed. Reiske: Ὁ ταῦτα τοίνυν συνθέμενος, pro, ταύτην τὴν συνθήκην γεγραμμένος.

Col. 417 C 4. *Ἕξις.* Hujusce vocabuli philosophicus usus ab Ammonio exponitur, *ad Aristot. Categorias*, folio 120 edit. Sabii: Τὸ τῆς ἕξεως ὄνομα ἐπὶ τούτων φέρεται ἐφ' ὧν καὶ τὸ τῆς εὐεξίας· ἡ γὰρ εὐεξία ἐπίτασις τῆς ἕξεώς ἐστι· καὶ τὸ τῆς ἕξεως ὄνομα ἐπὶ μόνων τῶν ἐμψύχων λεχθήσεται.

« Verbum ἕξις idem ac εὐεξία, quod vocis ἕξις extensio est. Dicitur tantum de substantiis animatis. »

Col. 420 B 8. *Ἀπαράλλακτον*, ineluctabile. Distinctionem philosophicam τῶν παραλλάκτων et τῶν ἀπαραλλάκτων, indicat Plutarchus in tractatu *De contradictionibus Stoicorum*, p. 371, t. XIII, edit Hutten; t. X, p. 322 ed. Reiskii: Τοῦ κατηναγκάσθαι δοκοῦντος ὑπὸ τῶν ἔξωθεν αἰτιῶν ταῖς ὁρμαῖς ἀπόλυσιν πορίζει· ἔνιοι τῶν φιλοσόφων ἐπελευστικήν τινα κίνησιν ἐν τῷ ἡγεμονικῷ κατασκευάζουσιν ἐπὶ τῶν παραλλάκτων μάλιστα γενομένην ἔκδηλον, ὅταν δυοῖν ἴσον δυναμένων καὶ ὁμοίως ἐχόντων θάτερον ἢ λαβεῖν ἀνάγκη, μηδεμιᾶς αἰτίας ἐπὶ θάτερον ἀγούσης, τῷ μηδενὶ διαφέρειν· ἡ ἐπελευστικὴ δύναμις αὕτη τῆς ψυχῆς ἐπίκλισιν ἐξ αὐτῆς λαβούσης, διέκοψε τὴν ἀπορίαν.

Originem vero illius coactionis quæ in motibus nostris exsistere videtur, in causis exterioribus inveniendam nonnulli philosophi docuerunt. In parte superiore animæ, inquiunt, inest quædam virtus *epeleustica*, id est, spontanea, quæ præsertim manifestatur in actibus *parallacticis*, id est, qui alius pro alio sumi possunt; quod fit, cum ex duabus rebus, eamdem vim et valorem habentibus, quarum alterutra pariter eligi queat, unam tamen eligere necesse sit, quamvis ad neutram necessario trahamur,

Digitized by Google

nullo discrimine prævalente : hac virtute epelcustica, determinationis animæ nostræ (*de motu proprio*) solvitur difficultas.

Col. 428 C 6. Hæc etymologia vocis εἱμαρμένη Stoicorum est.

Plutarch., *De placitis philosoph.*, I, 28 : Οἱ Στωικοὶ εἱμαρμένην λέγουσιν εἰρμὸν αἰτιῶν, τουτέστι τάξιν καὶ ἐπισύνδεσιν ἀπαράβατον. — Idem, *De fato*, IV, 1, 15 : Εἱμαρμένη γὰρ προσαγορεύεται ὡς ἂν εἰρομένη τις. Cic., *De divinat.*, I, 55 : « Fatum id appello quod Græci εἱμαρμένην, id est ordinem seriemque causarum ; cum causa causæ nexa rem ex se gignat. »

De fato vide sanctum Augustinum, lib. V, capite 1 et seq. usque ad undecimum, *De civitate Dei* ; Cicer., *De divinatione* et *De fato*, ubique.

Col. 429 A 3. *Σωματικὰ στοιχεῖα.* Nomen στοιχεῖον astris datum non est Eusebio proprium, sed ab eo frequenter adhibetur, l. I, cap. 9 : Φοινίκων οἱ πρῶτοι φυσικοὺς ἥλιον καὶ σελήνην καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας πλανήτας καὶ τὰ στοιχεῖα τὰ τούτοις συναφῆ, θεοὺς μόνον ἐγίγνωσκον · τὰ στοιχεῖα sunt ἀπλανεῖς, inquit Salmasius, *De annis climact.*, p. 577. — Eusebius, lib. III, c. 4, p. 93 : Εἰς μόνον τὰ ὁρώμενα τοῦ κόσμου στοιχεῖα. —Id., *Hist. eccles.* III, 31 : Κατὰ τὴν Ἀσίαν μεγάλα στοιχεῖα κεκοίμηται, ubi vid. Valesium. — Theodoretus, *Hist. eccles.*, V, 39 : Τοὺς τὰ στοιχεῖα θεοποιοῦντας, ubi eumdem. —Epiphanius, *De hæresi Pharisæorum* : Τὰ ματαίως νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων, ubi, εἰς ἀριθμόν, inquit Valesius de Eusebio *l. l.*, ponitur pro εἰς λόγον.—Hieronymus in epist. ad Hedibiam IV : « Omnis hebdomada in sabbatum dividitur, quas ethnici idolorum et elementorum nominibus appellant. » — Chrysost., homil. 58 *in Matthæum* : Ὁ γὰρ δαίμων ἐπὶ διαβολῇ τοῦ στοιχείου καὶ ἐπιτίθεται τοῖς ἁλοῦσι. — Theophil., *ad Autolyc.*, l. I, c. 6 : Ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστερες, στοιχεῖα αὐτοῦ εἰσι.—Idem, l. II, § 22 et 50. — S. Greg. Nyss., in *Vita sanctæ Macrinæ* : Αὐτῶν τῶν στοιχείων τὰς εἰκόνας διὰ τῆς μιμήσεως ἀνθυποῦσθαι, et alii.

Col. 433 A 10. Ἠπήχθην ms. 467.

Ibid. 15. « Democritus auctor atomorum accipere maluit necessitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturales motus avellere. » Cicero, *De fato*, c. 10.

Ibid. B 3. Τοσοῦτος ms. 465. Cicero, *De fato*, c. 7 : « Maxime tibi de hoc ipso, Chrysippe, cum Diodoro certamen est : ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit verum, aut futurum sit verum, et quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse, et quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. Tu et quæ non sint futura, posse fieri dicis, ut : frangi hanc gemmam, etiamsi id nunquam futurum sit. »

Plutarch., *De contradict. Stoic.* : Ὁ δὲ λέγων ὅτι Χρύσιππος οὐκ αὐτοτελῆ τούτων αἰτίαν, ἀλλὰ προκαταρκτικὴν μόνον ἐποιεῖτο τὴν εἱμαρμένην, ἐκεῖ πάλιν αὐτὸν ἀποδείξει μαχόμενον πρὸς ἑαυτόν. ὅπου τὸν μὲν Ὅμηρον ὑπερφυῶς ἐπαινεῖ περὶ τοῦ Διὸς λέγοντα·

Τῷ ἔχεθ' ὅττι κεν ὔμμι κακὸν πέμπῃσιν ἑκάστῳ,
Ἢ ἀγαθόν...

(*Iliad.* O, 109.)

Respondet ille, fatum, ad sententiam Chrysippi, non esse causam effectivam, sed causam primordialem ; sed in eo secum discrepat, cum magnifice laudet Homerum de Jove dicentem : « Itaque æquo animo bonum vel malum vobis datum accipite. » Plutarch., p. 361, t. X ed. Reischii.

Quod vero Chrysippus docuerit de fato et malo vel bono, si quisquis scire voluerit, quantum illud fieri potest, cum desint ejus opera, legat quæ narrat A. Gellius in *Noctibus Atticis*, lib. VI, cap. 1 et 2.

Col. 434 B 13. Hoc oraculum ab Herodoto relatum, l. VII, 148, alius alio modo docti editores interpretati sunt. Refert Wesseling versionem Chalcidii :

Vicinis offensa, Deo charissima plebes,
Armorum cohibe munimina...

In hoc verbo τὸν προβολαῖον inest difficultas : ex hoc verbo intelligendusne est hominis status arma tum ad nocendum, tum ad se defendendum gestantis ? Ἐν προβολῇ θέσθαι, verbum est in rebus belli usitatum, quod idem habet ac *præferre*, sive hastam sive scutum quo tegantur ; προβολή in eo sensu idem ac πρόβλημα sonat. Xenoph., *Memorab.*, lib. III, c. 12-27 : Μέχρι τῆς ἡλικίας ὡπλισμένους κουφοτέροις ὅπλοις, βλαβεροὺς μὲν τοῖς πολεμίοις εἶναι, μεγάλην δὲ προβολὴν τοῖς πολίταις τῆς χώρας κατασκευάζεσθαι. Idem, in *Cynegetic.*, c. 5, oculum leporis describens : Τά τε γὰρ ὄμματα ἔχει ἔξω, καὶ τὰ βλέφαρα ἐλλείποντα καὶ οὐκ ἔχοντα προβολὴν ταῖς αὐγαῖς. Eorum oculi ciliis quibus protegantur carent.

Ex his concludere fas est, quod deus jubeat Argienses nihil præter defensionis rationem tentare, sed esse paratos ad pugnandum. Notam vide de προβόλιον, *Præparat.* lib. VII, c. 16, p. 330, ubi pro insidiis sumitur hoc verbum et verbo θέλγητρον assimilatur.

Col. 436 A 1. Vide Stephanum Byzantinum de hoc oraculo, voce *Carystes*.

Ibid. B 1. Oraculum de quo nunc agitur, Stephanus Byzantinus commemorat, verbo Θάσος, ut evinde cognoscamus hanc insulam, Heriam antea nominatam fuisse. Vide oraculum de coloniæ itinere ab insula Paros in Thasos, relatum ab Archiloco, l. V, c. 31.

Col. 437 A 9. Illud quod inducit ad oraculum Alcmæoni datum quamdam movit difficultatem quæ oritur e duplici sermone Œnomai qui, cum Apollinem venerari videatur, reipsa irridet. Deum admonet, ne a stulto Alcmæone interrogante decipiatur. Oraculum Apollinis ad Alcmæonem indicatur. Primo ille, inquit Apollodorus, l. III, 159, interfecit matrem, oraculo obedire volens, χρήσαντος Ἀπόλλωνος αὐτῷ · deinde furiis agitatus in Arcadiam perrexit ad Œcleum, inde in Psophidem ad Phlegeum qui eum purificavit. Hinc Euripides tragœdiam sumpsit, *Ἀλκμαίων ὁ διὰ Ψωφῖδος*. Vide Hesychium, vocabulis *ἀτέκνης* et *ἀρραίνειν*. Sed in hac regione commorante eo, orta est sterilitas ; illi ergo oraculum interroganti respondit, ut undis Acheloi purificandus proficisceretur. Responsum illud est, ut verisimile, quod his versibus incipit. Thucydides illud refert, lib. II, cap. 102 : « Narratur, cum Alcmæon filius Amphiarai, occisa matre, per diversa erraret, Apollinem oraculum edidisse, quo incolere debebat Acheloi submersa littora quæ exsiccavit ; et voluisse eum in hac terra permanere, quæ, cum mater interfecta est, lumine solis non lustrabatur, ac proinde terra non erat, cum alia quælibet terra præsentia ejus contaminaretur ; Alcmæonemque per multum tempus nullatenus fuisse suspicatum de alluvionibus Acheloi agi. » Idem refert Pausanias, l. VIII, p. 646.

Aristoteles in *Ethicis*, cap. 1, sic se habet : « In quibusdam nulla coactio admittenda est, ac proinde oportet mori et crudelissimis seldare tormentis, potius quam committantur ; qua de causa, Alcmæon Euripidis ridicule agit, cum ad interficiendam matrem se coactum fuisse declarat. » Theodectus ediderat *Alcmæonis* tragœdiam, cujus tres versus citantur ab Eusebio, l. X, c. 3, in fragmento Porphyrii ; de ea loquitur Aristoteles, *Rhetor.*, l. II, c. 23. Sic enim se habet :

Δεῖ σκοπεῖν χωρὶς, εἰ ἄξιος ὁ παθὼν, παθεῖν · καὶ ὁ ποιήσας, ποιῆσαι, εἶτα χρῆσθαι ὁποτέροις ἁρμόττει · ἐνίοτε γὰρ διαφωνεῖ τὸ τοιοῦτο καὶ οὐδὲν κωλύει, ὥσπερ ἐν *Ἀλκμαίωνι* τοῦ Θεοδέκτου.

Μητέρα δὲ τὴν σὴν οὕτις ἐστύγει βροτῶν ;

Φησὶ δὲ ἀποκρινόμενος ·

Ἀλλὰ διαλαβόντα χρὴ σκοπεῖν.

Ἑρομένης δὲ τῆς Ἀλφεσιβοίας, Πῶς ; ὑπολαβών φησι ·

Τὴν μὲν θανεῖν ἔκρινα, ἐμὲ δὲ μὴ κτανεῖν.

« Examinandum est separatim an ille qui poena

Digitized by Google

mulctatur, puniatur juste, et an qui pœnam inflixit, juste inflixerit; deinde, ubi sit æquitas indicandum, sicut in *Alcmæone* Theodecti : Nemone tuam matrem in odio habebat? — Alcmæon respondens dicit : Sub duplici respectu perpendi debet mea agendi ratio. Quomodo rem audis? inquit Alphesibœus. — Adjicit Alcmæon : Illam morituram sed non a me occidendam statuerant. »

Cicero versum refert tragœdiæ cujusdam Latinæ *Alcmæonis* nuncupatæ, *Academ.*, II, 17 : « Contingit ut incipientes furere sentiant et dicant, aliquid quod non sit, id videre sibi, et cum relaxentur sentiant atque illa dicant Alcmæonis : Sed mihi neutiquam cor consensit cum oculorum aspectu. »

Alcmæonides, poetæ cyclici incogniti opus, a Strabone indicatur, l. x. Vide scholiastem Euripidis ad versum 1000 *Orestis*.

Vide quod Athenæus, initio libri sexti, commemorat e comicis Antiphane et Timocle sumptum, *Alcmæonis* materiam τραγιχωτάτην τινὰ ὕλην professus.

Eustrates, in commentariis in locum citatum *Moralium* Aristotelis, p. 59 verso, duobus versibus Euripidis nititur :

Μάλιστα μὲν μ' ἐπῆρεν ἐπισκήψας πατὴρ,
Ὅθ' ἅρματ' εἰσέβαινεν εἰς Θήβας ἰών.

Quod non satis esse proclamat ut culpa liberetur.

Urbs ab Alcmæone condita Argos Amphilocica nominabatur. Videndus Ephorus a Strabone citatus, l. VII, p. 325; alii vero auctores illam ab Amphiloco, Alcmæonis fratre, conditam fuisse contendunt.

Textus hujus oraculi corruptissimus. Sic incipit versus secundus : Ἀμφὶ ἀρηαδίη, quod Vigerus retinuit. Heinichen, ultimus editor, miro modo se agere credidit legendo ἀμφὶ Ἀρκαδίης, quo rumpitur metrum, et quod falsum est; Alcmæon enim non Arcas, sed Argivus erat.

Holstenius in Porphyrium *De vita Pythagoræ*, p. 33, proposuerat scribere ἀμφιαραδίης, sed nondum metrum versus restituebatur. Valckenaer, *Fragmenta Euripidæa*, p. 287, legit : Ἀμφιαραΐάδης · et hoc feliciter restitutum. Hinc apparet quanta cura lectiones corruptæ conservandæ sint; etenim, si loco Ἀμφὶ ἀρηαδίη, textus Heinichen in manuscriptis prævaluisset, nunquam fuisset detecta vera lectio. Vide Gregorium Corinthum *De dialectis*, p. 486, ed. Scheffer, et notas Sic in Ovidio legendum :

Amphiaraiades Naupactæo Acheloo,
Solve nefas, dixit; solvit et ille nefas.
Ah! nimium faciles, qui tristia crimina cædis
Fluminea tolli posse putatis aqua.
(Ovidius, *Fastorum* l. II, 43.)

Col. 437 B 3. Hic locus discrepat ab iis quæ de ætate Arcesilai, secundæ academiæ auctoris, dicunt Cicero et Eusebius ipse, l. XIV, c. 4. Hic locus Ciceronis in primis *Academicis* legi potest : « Palemonem audiverant assidue Zeno et Arcesilaus, sed Zeno cum Arcesilaum anteiret ætate valdeque subtiliter dissereret. » Inde clare cognoscimus quod Arcesilaus, Zenonis coævus, ducis Portici, etiam Chrysippi, tertii ducis in ordine temporum ejusdem Portici, non potuerit æquævus esse; econtra Epicurus et Chrysippus eodem tempore vivebant. Narrat tamen Diogenes Laertius, lib. VII, 183, quod Sotio affirmet, in octavo libro, se philosophiam docuisse una cum Arcesilao et Lacyde, academiæ rectoribus. Quomodo concilianda hæc inter se pugnantia? Non hic locus est demonstrandi utrum historia Græcæ philosophiæ cum scipsa concordet chronologice. Scimus tamen ex Apollodoro Epicurum tertio anno 127 olympiadis natum, et Chrysippum, ex eodem, quarto anno 126 olympiadis, Diog. Laert. l. VII, 184; Epicurus septuaginta annos vixit, Chrysippus vero annos tres et septuaginta. Coævi ergo fuerunt, quidquid dicant Sotio et Œnomaus. Arcesilaus, ex eodem Apollodoro, floruit currente olympiade 120. Diog. Laert., l. IV, 45.

Col. 440 A 3. Vide supra col. 1521 notam in vocem εἰρμός.

Καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.

Ibid. B 1. Hoc oraculum, quod invenitur in *Phœnissis*, multis commentariis ab aggressoribus vel defensoribus *fati* illustratum est; sicque redditur, vers. 18 :

Μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοχα δαιμόνων βίᾳ·
Εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς ·
Καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.

Col. 444 A 1. Trachim, de qua hic agitur, notissimam fecit tragœdia Sophoclis quæ inscribitur *Trachiniane*; hanc urbem recenset Homerus in catalogo, v. 682 :

Οἵ τ' Ἄλον, οἵ τ' Ἀλόπην, οἵ τε Τρηχῖν' ἐνέμοντο.

In radicibus montis Œtæ hæc urbs sita erat; in posterum Heraclea nominata est, in honorem Herculis, ejus conditoris. Postquam enim Eurytum et filium ejus Hercules apprehendisset, ut ait Schytinus Teosensis ab Athenæo citatus, l. XV, 461, vindictam de exactionibus eorum sumere volens, eos interfecit; et in eo loco condidit urbem, cui Heraclea Trachiniana nomen inditum. Eo nomine appellata est, inquit Stephanus Byzantinus, διὰ τὴν τραχύτητα· eam Thessaliæ urbem vult idem Stephanus. Dicit Strabo, lib. IX, p. 433, in eo Sophoclem sequens, hanc Phthiotidis civitatem fuisse; idem harum duarum provinciarum incertos limites declarat. « In dubium venit res, cum Alos et Alopeam Homerus nominaverit, an in mente habuerit loca quæ nunc ad Phthiotidem pertinere habentur, an vero Locridis civitates, Trachim et regionem Œtæ continentes. »

Locrenses, de quibus agitur in oraculo, iidemne sint ac illi quos infra nominat, Οἰταῖοι? An hic versus ejusdem oraculi sit? Non facile dirimenda quæstio. Ad montem Œtam Locris extendebatur, ut loco supra citato narrat Strabo; cæterum nunquam varii Locrenses sic denominati. Appellantur etenim Opuntii, Ozoleenses, Epicnemidiani et Epizephyrienses, qui ultimi, cum in Italia habitarent, soli Epicnemidiani capere Trachim potuissent hicque Œteenses nominari.

Col. 448 D 3. Χρεών, inquit Suidas, τὸ εἱμαρμένον τέλος ζωῆς. Αἰλιανός· ἐπεὶ δὲ εἰς γῆρας ἀφίκετο, τὸ κοινὸν τῇ πεπρωμένῃ χρεὼν ἐξέτισε, καὶ τῆς προσηκούσης κηδεύσεως ἔτυχε.

Τὸ δὲ χρεὼν μετοχή ἐστιν ἀπὸ τοῦ χρῶ χρέω γενόμενον· οὐδέτερον χρέον. Παρατροπῇ παρηκολούθησε τοῦ τόνου, καὶ κατ' Ἀττικὴν ἔκτασιν ἐτράπη τὸ ο εἰς ω, καὶ ἐστὶν ἄκλιτον· τὰ εἰς *or* ἐπιῤῥήματα διὰ τοῦ ὁμικροῦ γράφεται πλὴν τοῦ χρεὼν καὶ ἐκποδών. Leopardus multa hujusce vocabuli exempla citat : aliqua referam. Euripides, in *Iphig. Taurid.*, 1486:

Τὸ γὰρ χρεὼν σοῦ τε καὶ θεῶν κρατεῖ.

Plutarch., in *Demetrio* : Καὶ ταχὺ τὴν γενομένην Ἀντιγόνῳ ὄψιν ὑπὲρ ἑαυτοῦ διετέλει τὸ χρεών. In *Pyrrho*, 403 : Τὸ δὲ χρεὼν ἦν ἄφυκτον. Suidas, in voce *τόρος*, loquens de morte Alexandri Molossi : Γνοὺς ὅτι ἄρα τὸ χρεὼν ἐκπέπλησται.

Suidas, in voce *Σεβηριανός* : Ἐξῆγε δὲ αὐτὸν ἡ εἱμαρμένη καὶ τὸ χρεών. Moschopulus addit : Τὸ χρεὼν ὅτε μὲν μετ' ἄρθρου τίθεται, ὄνομά ἐστι μονόκλιτον, χωρὶς δὲ τοῦ ἄρθρου, ἐπίῤῥημα... Ἄμεινον δὲ αὐτὸ λέγειν ὄνομα ἐπιῤῥηματικόν.

Vide Eustathium, *Iliad.*, lib. II, p. 166, l. VIII, edit. Romæ.

Τὸ χρέος reperitur in eodem sensu acceptum; Alciphron, l. I, epist. 25 : Οὐκ ἔστι τὸ χρέος φυγεῖν · quod Μοιρίδιον χρέος appellat Plutarchus, in *Consolatione ad Apollonium*.

Col. 452 A 11. Auctor *Rhetoricæ ad Herennium*,

Digitized by Google

lib. II, § 23, quæ est pars operum Ciceronis, hos Pacuvii versus commemorat :

Fortunam insanam esse et cæcam et brutam perhibent philosophi
Saxoque instare globoso prædicant volubilem.

Col. 460 A 5. Themistius, in Aristotelis commentariis *De auscultatione physica*, libro II, his verbis utitur : « Inter eos qui de natura disserunt, a plurimis ad necessitatem causæ naturales reducuntur; quandoquidem apud eos, ut verisimile est, necessitas idem sonet ac materia; sicque frigus et calor aliaque materiæ elementa, quæ ab illis philosophis principia rerum agnoscuntur, necessario exsistunt; dum econtra qui causam creatricem admiserunt, ut Empedocles et Anaxagoras, rem absque commentariis perstrinxere (ὅσον ἁψάμενοι χαίρειν ἐῶσι). »

Ibid. C 1. Res hæc de vita Socratis sumpta, iterum fertur nomine Physiognomonis, hic sub nomine Indici designati; ab Aristocle, *Præp. evang.*, l. XI, c. 3; a Cicerone, *De fato*, c. 5; *Tuscul.*, lib. IV, cap. 37. Vide Luzac, *De digamia Socratis*, p. 244.

Ibid. D 5. Περίαπτα et Περιάμματα Plinio *Coronæ*, de alba spina agenti, l. XXIV, c. 12 : « Spinæ albæ semen contra scorpiones auxiliatur. Corona ex ea imposita capitis dolores minuit. »

Plutarchus, in *Vita Periclis*, § 38, dicit : « Proponit Theophrastus in suis *Moralibus*, an adversitate mutari possint indoles, et virtus fiat debilis, cum dolore gravescant corpora; qua de causa refert, quod Pericles, cum ultimo morbo ægrotaret, cuidam amico visitanti dixerit, se mulieribus sollicitantibus cedentem sibi collo amuletum circumdedisse : ex quo illum potuisse tam ineptæ superstitioni assentire, perspicuum est. »

Vide Salmasium, *De annis climactericis*, p. 566; Petrum Petit, *Miscell.*, lib. II, c. 15.

Col. 464 B 3. De Bardesane Porphyrius, *Tractatu de abstinentia*, l. IV, p. 356, his verbis loquitur : « Dicuntur eadem de Chaldæis, ut testatur Bardesanes, vir Babylonius, patrum nostrorum coævus, qui cum forte apud imperatorem una cum legatis Dandamidis fuisset, de eo nos certiores fecit. » Ex hoc Porphyrii loco innotescit quo tempore vixerit Bardesanes. Eusebius narrat in *Hist. ecclesiast.*, lib. IV, cap. 28 : « Eum Antonino imperatori præclarissimum *De fato* dialogum obtulisse; » ex quo opere extracta sunt quæ hic legimus. Orelli commemorat tractatum proprium, cui titulus, *Historia Bardesanis et Bardisanitarum*, Frid. Strunzii, Wittemberg., 1710, in-4°. « Illum non Antonino opus suum, sed Vero Marci Aurelii collegæ obtulisse asserit Epiphanius. » Vide hunc, hæresi XXXVI. Nomen ejus in *Histor.* Eusebii, in Porphyrio et Epiphanio lib. II, tom. I, scribitur per, Βαρδησάνης.

Hieronymus, in epist. 2 *adversus Jovinianum* : « Bardesanes vir Babylonius in duo tagmata apud Indos, Gymnosophistas dividit, quorum alterum appellat Bragmanes, alterum Samanæos, qui tantæ continentiæ sunt, ut vel pomis arborum juxta Gangem fluvium, vel publico oryzæ, vel farinæ alantur cibo : cum rex ad eos venerit, adorare illos solitus sit, pacemque suæ provinciæ in illorum precibus arbitrari sitam. »

Col. 465 A 11. Corruptum nomen est illis, quando *Alaneenses* vocantur. Non dubium est, quin scriptori hic error tribui debeat.

Ibid. B 8. Verum sensum vocis γαλή non determino; hoc verbo alii volunt significari *feles*, alii *mustelas* : hanc quæstionem non aggredior, utpote ad historiam naturalem pertinentem.

Ibid. Ἐκ τῆς τοῦ κόσμου ἀρχῆς. Vertit Vigerus, *ab origine mundi*, cum de extremis orbis partibus hæc intelligenda sint. Hoc a Grabio notatur, in *Spicilegio Patrum*, t. I, p. 290, in quo continetur fragmentum Bardesanis ab illa secunda parte incipiendo. Illud fragmentum reperitur in *Recognitionibus* pseudo-Clementis. Eo pariter usus est auctor dialogorum editorum sub nomine Cæsarii qui ex eo sententias sumpsit in CIX quæstione. Hic ultimus vertit locum de quo hic agitur his verbis : Οἵτε ἄκρον τῆς χέρσου οἰκοῦντες, quod meam versionem probat. Cæterum observandum est, in hac diversarum legum explanatione, omnia non chronologice, sed topographice scripta esse.

Ibid. Seres nominantur a geographo ipso anonymo, quem in lucem edidit Godefridus, Genevæ, 1628, in 4°; ubi de his narrantur fabulosa, sicut in scriptis Bardesanis.

Ibid. 12. *Οὐκ ἀνδροχόρον οὐ πεζορεύμενον.* Quid ultima vox significet non potest intelligi, cum nemo interfectus ad judicem trahi possit.

Ibid. D 4. Brachmanes multi veteres auctores nominavere, præsertim geographus Byzantinus Palladius, in libro cui titulus *Περὶ τῶν τῆς Ἰνδίας ἐθνῶν, καὶ Βραχμάνων*. Londini typis mandato 1665, in 4°. In eorum institutionum historia sæpe falsa veris immista sunt, sicut evenit de populis qui a paucis tantum viatoribus invisuntur.

Col. 468 B 2. Maguseenses vocantur Magoumeenses in ms. 466; sed omnes alii eodem modo scribunt ac S. Epiphanius, lib. III, tom. II, pag. 1094 : « Apud hæresiarchas illi qui multis præsunt mysteriis apud Persas Maguseenses vocantur, apud Ægyptios vero prophetæ. » Guebris vel Parsis adhærebant, astraque solummodo colebant. Magouneenses econtra in Arabia Petræa habitabant.

Lex Persarum, qua patres cum filiabus, vel matres cum filiis conjugium inire poterant, jam invocata est in lib. I, c. 4; de ea loquuntur multi auctores, et præsertim Plutarchus initio libri *De fortuna Alexandri*; Diog. Laertius, lib. IX, in *Pyrrhone*, 83; Athenæus ex Antisthene, lib. V, 63, p. 220; Catullus, Quintus Curtius.

De hoc more nefando, multa a Christianis dicta, quæ credi debent, cum inter reges nonnulli sic egerint. Cambyses enim uxorem duxit Atossam, ex Cyro, ut ipse, natam, Artaxerxes vero filiam suam. Pseudo-Cæsarius, Bardesanem sequens in quæstione 109, nomen Chaldæorum et Babyloniorum nomini Persarum substituit. Videbantur Persæ populorum ab ipsis subactorum mores adoptasse. Lucianus, *De sacrificiis*, 5 : Ζεὺς ἔγημε μὲν πολλὰς ἄλλας, ὑστάτην δὲ τὴν Ἥραν τὴν ἀδελφήν, κατὰ τοὺς Περσῶν τοῦτο καὶ Ἀσσυρίων νόμους. Ex Herodoto cognoscimus quomodo ille usus ortum ceperit, lib. III, c. 31; auctor illius Cambyses fuit; « Ante Cambysem, ait historiæ pater, nunquam Persæ sororibus suis matrimonio conjungi consueverant. »

Plutarchus, libro citato, asserit Alexandrum hunc nefandum usum prohibuisse; quod negare videntur tum Bardesanes, qui affirmat Persas non aliter egisse in aliis regionibus ac suis; tum etiam Agathias, lib. II, pag. 61 edit. Lupar., dicens suo tempore ista conjugia permanere apud Persas. Vide Brissonem, *De regno Persarum*, lib. II, c. 155 et seq.

Auctor Ἐξηγήσεως ὅλου τοῦ κόσμου, in lucem editæ a Godefrido, pag. 8, dicit : « Post hos sunt Persæ vicini Romanis quos nobis historia tradit insignes, tum magnis sceleribus, tum eximia militari virtute. Dicuntur iidem omnis generis admittere impietates, hominis dignitatem minime curantes et more animalium ratione destitutorum cum matribus sororibusque miscentur, et innumeris impietatibus Deum creatorem offendunt. »

Ibid. 9. *Παρὰ Γελοῖς.* Hic populus nominatur a Dionysio Periegete, v. 1018 :

Τῶν μὲν πρὸς βορέην ἐριθηλέα γαῖαν ἔχουσι
Γηλοί τε Μάρδοι τε καὶ ἄγρεες Ἀτροπατηνοί.

« Ad septentrionem Mediæ, terra floribus fecunda a Geleensibus, Mardis et Atropatenis habitatur. »

Ili omnes populi ad Asiam superiorem pertinent,

Digitized by Google

et quæ de iis dicuntur, plus minusve fabulosa sunt. Cæsarius habet Γήλαις (adjici debet accentus finalis, ut in Periegete). Sed istum plagiarium errare credibile est. Epiphanius et Ptolemæus, ut Eusebius accentu finali utuntur. Prope Seras, quorum mores initio descripsimus, ab Epiphanio locantur.

Vigerus diversos hujus ethnici nominis scribendi modos observavit in Plinio qui, eod. lib. VI, cap. 6, *Gelas* vocat. « Gelas a Cadusianis distinguendos dicit Strabo, lib. II ; qui populi littora orientalia maris Caspii seu Hyrcaniæ pariter incolebant. » Theophanes vero, Pompei commilito, ab eodem Strabone citatus, vult eos fuisse inter Amazones et Albanenses, ad orientem. Vocantur Γῆλοι, Γηλοὶ, Γῆλαι, Γέλλαι, Γελαῖοι, et mulieres, ut in Bardesane, Γήλισσαι. Non confundendi, inquit, cum incolis Gelæ in Sicilia, quos memorat oraculum, lib. V, cap. 35, et qui sunt Γελῶοι, aliquando *Γελαῖοι* et *Γελλαῖοι* designati ; Latine vero *Gelani*, *Gelenses* et *Gellenses*.

Col. 469 B 4. Φαντασία in eo sensu sumitur : Act. XXV, 23 ; Polyb. in *Excerpt.*, lib. XVI ; de Scipione μεγάλην συνέβαινε εἶναι τὴν φαντασίαν περὶ τὸν ἄνδρα. Posidon. *Apud Athenæum*, lib. V, pag. 212 : Οὐδενὸς οὐδὲ Ῥωμαίων ἐν τοσαύτῃ φαντασίᾳ καταγλιδῶντος τῆς Ἀττικῆς. Aristot. *Rhetor.* III, 1 : Ἀλλὰ ἅπαντα φαντασία ταῦτά ἐστι, καὶ πρὸς τὸν ἀκροατήν. In genere oratorio πεφαντασμένον et πομπικὸν inter se uniuntur. Vide Gataker. in *Marcum Aurelium*, lib. X, p. 8 ; Creuzer. ad Plotinum *De pulchritudine*, p. 136.

Ibid. C 7. Ἐν Ἄτροις. Nomen hujus populi plane inauditum ; unde credere est mendum hic latere. Legendum certe Ἀρταίοις. Sic habet Stephanus Byzantinus :

Ἀρταῖα, Περσικὴ πόλις, ἣν ἐπόλισε Περσεὺς ὁ Περσέως καὶ Ἀνδρομέδης. Ἑλλάνικος ἐν *Περσικῶν* πρώτῃ. Οἱ οἰκοῦντες Ἀρταῖοι... Ἡρωδιανὸς Ἀρτέατας αὐτοὺς καλεῖ διὰ τοῦ ἐψιλοῦ.

« Artaia urbs Persiæ a Persæo Persæi et Andromedis filio condita est. De ea loquitur Hellanicus in primo *Persicorum* libro. Incolæ nominantur *Arteenses* ; ab Herodiano vero *Arteates* cum epsilon. »

Col. 472 A 3. Sextus Empiricus, *Pyrrh. hypotyp.*, III, 24, 199 : Καὶ τὴν Ἀχιλλέως πρὸς Πάτροκλον διάπυρον φιλίαν εἰς ἀῤῥενομιξίαν ἀνάγουσί τινες. Καὶ τί θαυμαστόν, ὅπου γε καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Κυνικῆς φιλοσοφίας, καὶ οἱ περὶ τὸν Κιττιέα Ζήνωνα, καὶ Κλεάνθην καὶ Χρύσιππον ἀδιάφορον τοῦτο εἶναί φασιν ;

Cicero, *Tusculan. quæst.* lib. IV, 34 :

« Philosophi sumus exorti, et auctore quidem nostro Platone, quem non injuria Dicæarchus accusat, qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt. »

Apuleius in *Apologia* :

« Num igitur Solonem fuisse serium virum atque philosophum negabis, cujus ille lascivissimus versus est :

Μηρῶν ἱμείρων καὶ γλυκεροῦ στόματος. »

Ut taceam scripta Diogenis Cynici et Zenonis Stoicæ sectæ conditoris (et reipsa Diogenes Laertius in *Vita Zenonis* citat ejus librum II *Περὶ ἐρώτων*), disce igitur versus Platonis philosophi in puerum Astera :

Ἀστέρας εἰσαθρεῖς, Ἀστὴρ ἐμός· εἴθε γενοίμην
Οὐρανὸς, ὡς πολλοῖς ὄμμασιν εἰς σὲ βλέπω·
Ἀστὴρ πρὶν μὲν ἔλαμπες ἐνὶ ζωοῖσιν ἑῷος·
Νῦν δὲ θανὼν λάμπεις ἔσπερος ἐν φθιμένοις.

Item ejusdem Platonis in Alexin Phædrumque pueros in conjuncto carmine :

Νῦν ὁ τὸ μηδὲν Ἄλεξις ὅσον μόνον εἶχ' ὅτι καλὸς
Ὤπται, καὶ πάντῃ πᾶς τις ἐπιστρέφεται.
Θυμὲ τί μηνύεις κυσὶν ὀστέον ; εἶτ' ἀνιήσει
Ὕστερον ; οὐχ οὕτω Φαῖδρον ἀπωλέσαμεν ;

Et ne plures commemorem, novissimum versum ejus de Dione Syracusano si dixero, finem faciam :

Κεῖσαι δ' εὐρυχόρῳ ἐν πάτριδι τίμιος ἀστοῖς,
Ὦ ἐμὸν ἐκμήνας θυμὸν ἔρωτι Δίων.

Vide Athenæum, lib. IV, c. 15, in *Diogene* ; Galenum, lib. VI, *Περὶ τῶν πεπονθότων τόπων* ; Plutarch., *De puerorum educatione*, t. II, p. 11.

Ibid. 6. Quæ de nefario Gallorum more narrat Bardesanes, ea Germanis a Sexto Pyrrhonio tribuuntur, *Hypotypos.* III, 24. 199 : Οἷον γοῦν παρ' ἡμῖν μὲν αἰσχρὸν, μᾶλλον δὲ παράνομον νενόμισται, τὸ τῆς ἀῤῥενομιξίας, παρὰ Γερμανοῖς δὲ, ὥς φασιν, οὐκ αἰσχρόν· ἀλλὰ ὡς ἔν τι τῶν συνήθων. Non absolute quidem loquitur hic auctor, ut indicatur his verbis, ὥς φασιν· non tamen prudenter Bardesanes. Cæterum quod ea vera credi debeant, non reperio.

Ibid. B 1. Fabulosa a Bardesane de Amazonibus narrata refert Cæsarius, quem in eo sequitur Cedrenus, p. 54, edit. Lupar. Omnia hæc ex eodem fonte manant, cum videlicet horum uterque auctorum Bardesanem secutus sit. Sed altius res repetenda est. Strabo, lib. XI, n. 504, edit. Morel., de Amazonibus agens, dicit : « Amazones quotannis, verno tempore, in montem ascendunt, quo a Gargaribus separantur ; qui etiam eo, ex more antiquo, veniunt, ut una sacrificium offerant et cum eis misceantur, exindeque nascatur progenies. Hoc fit per noctem, eo modo ut singulæ singulis coeant et neutra neutrum cognoscat. Postquam vero illæ conceperint, Gargares eas dimittunt ; et illæ, post partum, filias secum retinentes, filios ad patres mittunt. Quisque in suum habet filium quem recepit, cujus genuinus sit pater ignorans. » Deinde Strabo, hæc omnia, ut fabulosa rejicit, etiamque ipsam Amazonum historiam.

Ibid. B 10. *Φώτασκοι*. A Suetonio memorantur, *August.*, 84 ; *Nero*, 25 ; eorum officia a Cresollio describuntur, *Vacat. autumnales*, II, p. 516.

Ibid. 11. Ubi terrarum regiones sint quas nominat Bardesanes, dicere difficile est, cum inter eas plurimæ, tempore quo vivebat auctor, imperfecte cognoscerentur. Sequentia de nonnullis tantum inveni. Stephanus Byzantinus, voce *Τάτροι*, quæ tribus est Saracenorum ad occidentem, de qua loquitur Ulpianus ipse in *Arabicis*, et Veranius in secundo *Arabicorum*. Plinius, lib. V, c. 16 : « Reliqua vero fronte qua tendit ad Caspium mare Atropane ab Armenia *Otene* regione discreta Araxe. »

Stephanus Byzantinus, ad vocem *Otene*, quæ pars est Armeniæ. Quadratus, tertio libro *Parthicorum*, dicit : « Rex Armeniæ tum Artaxatæ et in Otene Armeniæ habitabat. »

Ibid. C 8. Quæ Bardesanes et Cæsarius ejus transcriptor hic Medis attribuunt, ea Eusebius, Porphyrium secutus, lib. IV, c. 21, p. 376, ab auctore nostro citatus, lib. I, c. 4, Hyrcanis, Caspiis et Bactrianis ascribit : Ὑρκανοὶ δὲ καὶ Κάσπιοι οἱ μὲν οἰωνοῖς, οἱ δὲ κυσὶ παραβάλλουσι ζῶντας, οἱ δὲ τεθνεῶτας... Βάκτριοι τοῖς κυσὶ παραβάλλουσι ζῶντας γέροντας. Utrobique legendum προβάλλουσι ; et hoc explicari potest, si dicamus Mediam, Bactrianam et Hyrcaniam vicinas esse regiones prope Caspium mare ad meridiem et orientem sitas.

Νεκροὺς ἔτι ἐμπνέοντας, difficillime admitti potest. Rectius loquitur Cæsarius : Μῆδοι δὲ πάντες μετὰ σπουδῆς ἔτι ἐμπνέοντας τοὺς κάμνοντας κυσὶ βορὰν προτιθέασιν ἀναλγήτως.

In Porphyrio, γεγηρακότας.

Ibid. D 1. Porphyrius, ab Eusebio citatus, p. 11, asserit ex Herodoto, l. IV, 71, Scythas unam ex uxoribus regis defuncti inhumare cum illo, necnon multos qui ad eum viventem pertinebant.

Ibid. 2. *Γερμανῶν οἱ πλεῖστοι ἀγχωριμαίῳ μόρῳ ἀποθνήσκουσι*. Hæc non eodem modo intelligunt Vigerus et Grotius in collectione posthuma *De fato*. Vigerus ait : « Germani plerique, fractis la-

Digitized by Google

queo cervicibus, moriuntur. » Grotius : « Germanorum plurimi anginæ malo intereunt. »

Hujus difficultatis solvendæ duo sunt modi : 1° quid dicere voluerit auctor, investigare ; deinde significationem verbi ἀγχόνη discutere. Auctor, cum nos esse liberos in actionibus nostris, proindeque astra in nos nullam vim exercere, demonstrare voluerit, de infirmitate endemica mortem afferente loqui non voluit. Etenim omnis homo, natura cogente, morti se opponere quærit, nedum illi assentiat. Et admisso, quod Germani anginæ malo interirent, regioni et aquis non autem hominibus illud tribuendum ; quod cæterum extra quæstionem est. Secunda difficultas ex idiomate oritur : vox ἀγχόνη, quæ *strangulationem* sonat, anginamne etiam indicat ?

Qua de voce magna et vehemens controversia orta est inter Jacobum Gronovium et Perizonium, initio decimi octavi sæculi, multosque peperit libros. Etenim, qua morte interierit Judas Iscariotes explicare volebant, collatis inter se narratione sancti Matthæi et sancti Petri oratione (*Act. apost.* I, 18.) Salmasii vestigia sequens Gronovius contendebat ἀπάγχεσθαι idem ac *se strangulare* simpliciter significare. A Perizonio latiori sensu sumebatur, scilicet pro *vi interire*. Ideoque hujus vocis originem ab ἄγχειν simpliciter deducebant, quo omne malorum exprimitur genus. Sed ut ad ἀγχόνη redeamus, de qua voce nunc prorsus agitur, et quæ certe designat strangulationem factam vi externa, id est laqueo quo res patratur, potestne vox illa intelligi pariter de suffocatione interiori ex tumefactis organis ad respirandum idoneis proveniente? Legitur apud Æschinem, *Περὶ Παραπρεσβείας*, p. 222, quod metaphorice nuncupatur : Τοῦτο δὲ ἄρα ἦν ἀγχόνη καὶ λύτη τούτῳ ; sed non hic de expressione figurata agitur : ἀγχόνη idemne sonat ac angina Latinorum? Forte credendum, si invocetur Pollux, l. IV, 200 : Ἀγχόνη πυώδης ἀπόστασις μεταξὺ ἐπιγλωττίδος καὶ ῥίζης γλώσσης, « apostema purulens inter epiglottam et linguæ radicem. Sed nunquam in eo sensu medici voce ἀγχόνη utuntur. » — « E larynge, inquit Galianus in commentario de aphorismo 34, l. IV, strangulatio subitanea provenire potest, si aditus pulmonum arctetur ; inflammatis musculis interioribus necnon et membrana qua teguntur, tunc respirationis iter obstruitur. Nonnulli medici illam affectionem appellant συνάγχη cum σ scribentes ; qui vero hunc scribendi modum suum fecere (συνάγχη) ad indicandum morbum hunc, κυνάγχη vocant phlegmasim pharyngis. Pauci voces adhibent παρασυνάγχη et παρακυνάγχη. Παρασυνάγχη dicitur, cum tumefactio aggreditur musculos pharyngis ; παρακυνάγχη autem, cum eadem fit extra spiritus meatum. » Hippocr. *De morbis*, III, 10 : Ὑπὸ τῆς κυνάγχης καλεομένης πνίγεται ὁ ἄνθρωπος. Sic in lingua Græca, quatuor vocabulis exprimuntur affectiones ad spiritus meatum spectantes ; sed ἀγχόνη excluditur. Asserit Celsius, l. IV, c. 4, his quatuor verbis unum verbum in lingua Latina respondere, scilicet, *angina*. Cognitus ille jocose loquendi modus Demadis, qui dicebat συνάγχη Demosthenis esse ἀργυράγχη. Vide Pollucem, VII, 104.

Nulla ergo ratione nititur Grotii versio. Schneider in suo *Lexico* ad vocem ἀγχοναῖος, refert versionem Vigeri quam verum sensum habere contendit. Rufinus, qui vertit hunc locum qui reperitur in opere cui titulus : *Recognitiones* pseudo-Clementis : « Germanorum plurimi laqueo vitam finiunt. »

« Ergo nobis indicet Celsius, quomodo cuidam civi religiosum non sit violare leges patriæ, quibus permittitur conjugium cum matre vel filia, si ex iisdem laqueo innocue mori fas sit. » Orig. *contra Cels.*, l. V, § 27, t. I ed. Benedict.

Hic ergo de morbo endemico non agitur.

Col. 473 C. 3. De decanis jam mentio facta est, l. III, c. 4, p. 92. Hæc vox (γενεθλιαλογία) quæ spectat ad divinationem ab astris, diverso modo explicata est a Scaligero de Manilio, et a Salmasio, *De annis climact.* Illam memorat Kircher in secunda parte sui *Œdipi* ; Jamblichus, *De mysteriis*, p. 304 ; P. Petit, *Miscell.*, l. II, c. 16 ; Stobæus ex Hermete Trismegist., l. I, c. 21, p. 468 : triginta sex decani cognoscuntur ex his verbis Manilii, *Astronom.*, l. IV, v. 298 :

Quam partem decimam dixere decania gentes
A numero nomen positum est, quod partibus astra
Condita tricenis triplici sub sorte feruntur,
Et tribuunt denas in se coeuntibus astris
Inque vicem ternis habitantur singula signis.

Sic formatur numerus 36. Zodiacus etenim cum duodecim partibus constet quæ vocantur ζώδια vel δωδεκατημόρια, et cum ipsa in unaquaque parte tres decani sint, formentur triginta sex decani necesse est.

Legitur tamen in *Hexaemer.* S. Basilii, homil. 6, p. 54 : Ἐπειδὴ διὰ τριάκοντα ἡμερῶν ἐκβαίνει τὸ δωδέκατον τῆς ἀπλανοῦς λεγομένης σφαίρας ὁ Ἥλιος, εἰς τριάκοντα μοῖρας τῶν δωδεκατημορίων ἕκαστον διηρήκασιν (360), εἶτα ἑκάστην μοῖραν εἰς ἑξήκοντα διελόντες ἕκαστον πάλιν (21,600) τῶν ἑξηκαστῶν ἑξηκοντάκις ἔτεμον. Dantur ergo temporis partes 1,296,000 ; sed ad divisionem 36 quam plerique admittunt pro decanis redeamus. Stob., *Eclog. physic.*, l. I, c. 21-9, p. 468 ed. Heeren, sic se habet : Ἐπεὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν γενικοῖς λόγοις ὑπέσχου δηλῶσαι περὶ τῶν τριάκοντα ἓξ δεκανῶν, νῦν μοι δήλωσον περὶ αὐτῶν καὶ τῆς τουτῶν ἐνεργείας. « Cum in orationibus generalibus antea pronuntiatis mihi explicationes de triginta sex decanis promiseris, nunc ergo mihi eos cum proprietatibus expone. »

Prima hujus appellationis origo quærenda, necnon mysticus istorum decanorum usus.

Nomen a δέκα originem sumere credit Manilius : « a numero nomen positum est. » Quare? cum nulla exsistat relatio inter numerum 10 et decanos. Scaliger de hoc loco Manilii sic loquitur : « Appellatio hæc non vetusta. Sumpta est a militia Romana. Qui enim Græce et Latine sciunt, nunquam concedent δεκανόν Græca analogia inflexum. Contra militiæ Romanæ sunt decanus et primanus. Decanus in castris est caput conturbernii, habens novem sub se, » etc. Accedit Salmasius, asserens illud nomen sumptum a verbo Chaldæo quod significat *prospicere*, speculari, et, ex ejus sententia, decanus ἐπίσκοπος interpretandus est.

Non nostrum tantas componere lites.

Quoad decanorum attributiones, solum Hermetem Trismegistum commemorabo apud Stobæum, *l.l.* : Νοήσωμεν οὖν καὶ αὐτῶν τῶν ἕπτα καὶ τοῦ παντὸς κύκλου, μᾶλλον δὲ τῶν ἐν κόσμῳ ἁπάντων, ὥσπερεὶ φύλακας αὐτούς.

Galeus, *apud Jamblic.*, p. 204 : Προΐστασθαι πάντα συνέχοντας καὶ τηροῦντας τὴν τῶν πάντων εὐταξίαν, κ. τ. λ.

« Ponamus ergo decanos præesse omnibus quæ in orbe exsistunt, eosque secundum statutum ordinem regere. Cognoscas insuper, o Tat, eos cum astra cætera motibus subjiciantur, nihil pati ; nullo modo in suo cursu impediri, nulla vi retroire, non luminę solis obscurari, sicut reliqua ; eos liberos esse, quia omnia superant ; omnibus præesse, die nocteque mundum perlustrare et in nos potestatem maximam exercere. » Nihil aliud erant decani quam quod nunc a recentioribus astrologis horoscopi vocantur. Supervacue sane locuti sumus de illis ineptis et futilibus rebus, quæ tamen in debiles hominum mentes vim magnam exereuerunt.

Ibid. 11. Cæsarius in 110 quæstione hic quædam nova de his odiosis moribus subjungit : Πῶς δὲ ἐν ἑτέρῳ τμήματι ὄντες οἱ Σκλαυηνοὶ (Sclavonii) καὶ Φυσιονῖται, οἱ καὶ Δανούβιοι προσαγορευόμενοι, οἱ μὲν γυναικομαστοδοροῦσιν ἡδέως διὰ τὸ πεπληρῶσθαι τοῦ γάλακτος, μυῶν δίκην, τοὺς ὑπο-

Digitized by Google

τίτθους ταῖς πέτραις σπαράττοντες· οἱ δὲ καὶ τῆς νομίμης καὶ ἀδιαβλήτου κρεωβορίας ἀπέχονται, καὶ οἱ μὲν ὑπάρχουσιν αὐθάδεις, αὐτόνομοι, ἀνηγεμόνευτοι συνεχῶς ἀναιροῦντες, συνεσθιόμενοι ἢ συνοδεύοντες τὸν σφῶν ἡγεμόνα ἢ ἄρχοντα, ἀλώπεκας καὶ τὰς ἐνδρύμους κάττας καὶ μονίους ἐσθίοντες καὶ τῇ λύκων ὠρυγῇ σφᾶς προσκαλούμενοι· οἱ δὲ καὶ ἀδδηφαγίας ἀπέχονται καὶ τῷ τυχόντι ὑποταττόμενοι καὶ ὑπείκοντες. Καὶ πολὺς ὁ λόγος περὶ Λογγουβάρδων καὶ Νόρων καὶ Γάλλων, τῶν ἑσπερίων τῶν Ἑρμαϊκῆς καὶ Κρονικῆς ἀμοιρούντων ἐπιστήμης τῶν ἄστρων.

« Quomodo Sclavonii, aliam regionem habitantes, et Physionitæ qui et Danubiani vocantur, muliebria ubera lacte distenta voluptuose edunt, alumnosque sicut mures ad saxa allidunt? Sunt homines qui carnibus licitis se abstinent; alii vero feritate pleni, nullas nisi suas leges cognoscunt et nullis ducibus obedire volentes eos vel inter epulas, vel iter faciendo occidunt; vulpes, feles vel apros vorantes; sibi invicem ululatibus, more luporum, respondentes. Alii e contra sobrie vescuntur, repertis contenti. Longum dicere esset de Longobardis, Noricis, Gallis occidentalibus, omnino astrorum cursus vel scientiam Hermeticam vel Saturnianam ignorantibus. »

Col. 473 D 5. Arabiam Romani nec omnino subegere nec diu conservavere; illorum victoriæ pauca tantummodo numismata testes exstant. Videte Scaligerum *Emend. in Eusebii Chronicon*, p. 206 et locum Dionis Cassii l. 68-14 : Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον Πάλμας τῆς Συρίας ἄρχων τὴν Ἀραβίαν τὴν πρὸς τῇ Πέτρᾳ ἐχειρώσατο καὶ Ῥωμαίων ὑπήκοον ἐποιήσατο.

« Circa idem tempus (regnante Trajano, anno Romæ 858) præfectus Syriæ Palma Arabiam vicit et in provinciam Romanam redegit. » Adhuc a Romanis possideri tempore Adriani credendum, si fides adhibeatur sit numismati de quo loquuntur numismatum collectores.

Ἀδριάνη Πέτρα μητρόπολις.

Col. 476 B 1. Reperitur in notis Grabii ad *Spicilegium Patrum sæculi primi* t. I, p. 314, longissima notio de serie Abgarorum vel Agbarorum Edessæ et Osrhoenis regum. (Spanheim, *De usu et præstantia numismatum*, vult hoc nomen sic scribi.)

Referam tantum quod dicit Epiphanius in LVI hæresi quæ est Bardesanitarum, t. I, p. 477 : Αὐγάρῳ τῷ τῶν Ἐδεσσηνῶν Δυνάστῃ ἀνδρὶ ὡσιωτάτῳ ἐξοικειούμενος τὰ πρῶτα, καὶ συμπράττων τε ἅμα, καὶ τῆς αὐτοῦ μετασχὼν παιδείας, διήρκεσε μὲν μετὰ τὴν ἐκείνου τελευτὴν ἄχρι τῶν χρόνων Ἀντωνίνου Καίσαρος, οὐ τοῦ εὐσεβοῦς καλουμένου ἀλλὰ τοῦ Οὐήρου, ὃς (Βαρδησάνης) πολλὰ πρὸς Ἀβείδαν τὸν ἀστρόνομον καθ' εἱμαρμένης συνελογήσατο.

« Bardesanes primum fuit amicissimus Abgari regis Edessenorum, ejusque consiliarius in administratione imperii et socius studiorum. Apud eum permansit usque ad illius mortem, quæ evenit, regnante Antonino Cæsare, non illo cui Pii cognomen datum, sed Antonino Vero. De fato multum pugnavit adversus Abidam astrologum. » Hic agi de Heliogabalo et non de Vero asserit Grabius. Sic cognoscitur Abgarus auctor legis a Bardesane relatæ; ille Abgarus cœvus et amicus ejus fuit.

Col. 477 B 1. Hoc fragmentum Origenis legitur adhuc in collectione ex ejus operibus excerpta, et primo Parisiis edita a Tarino, cum versione Latina sub nomine *Φιλοκαλία*· hæc collectio adjuncta est a Spencero editioni sui tractatus *contra Celsum*, Cambor., in-4°, 1658. Omnia publicata sed ex natura operum divisa in *Origenianis* Huetii et in editione completa fratrum Delarue. Huetius vero suæ editioni subjunxit notas doctissimas. In *Φιλοκαλία* subsequentibus editionibus textus variantes utiliter submittuntur. Huetius et Delarue omnino Vigerum secuti sunt.

Col. 480 C 6. Tota obscura hæc ratiocinatio; in versione Latina Vigerus et Torinus hanc effugientes vocabula quæ nullum sensum habent tantum interpretati sunt. Qui vero in vulgarem sermonem vertit, sic evadere non potest, cum vult argumentationem Origenis explicare. Non facile est intelligere, quis sit iste Deus qui in suo systemate duplicis divinitatis injustus dicitur. Estne Δημιουργός, an pater? De patre probabiliter agitur; nam ubi sunt contradictiones Zoroastri discipulorum, Δημιουργόν injustum declarantium, cum sit auctor systematis ex quo oritur injustitia? Attamen dicendo Ὁ τοσούτων κακῶν πατήρ, loqui de Creatore videtur. Ex quo concludendum, Origenis adversarios, cum malum necessitati tribuerent, injustum tamen conditorem esse negare. Inerat ergo contradictio, quæ posterum Manichæis tribui non debet, nam malum dicebant secundum principium.

Col. 496 A 8. *Δύσκωφος καὶ κωφός.* Adestne discrimen inter duo hæc vocabula? κωφός, quod in posterum idem ac surdus sonuit, in principio idem ac mutus valebat, propter analogiam et connexionem quæ sunt in his duabus infirmitatibus. An sit ille sensus prophetæ ignoro, et rem dirimendam ab eis qui in studio textuum sacrorum versati sunt, relinquo.

Col. 497 A 12. *Scit genius natale comes qui temperat astrum*, Horat. *Epist.*, l. II; posteriore epist., v. 187.

Vide *Hexaemeron* S. Basilii, homelia 6, p. 54 ed. Garnier : Τί γάρ φασι; ὅτι τῶνδε μὲν κινουμένων ἄστρων ἡ ἐπιπλοκὴ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ κειμένους κατὰ τοιόνδε σχῆμα συνελθόντων, ἀλλήλοις τὰς τοιάσδε γενέσεις ἀποτελεῖ, κ. τ. λ.

« Quid dicit? Quod ex astrorum tali modo motorum conjunctione cum signis zodiaci, et secundum aliquas leges, talis vel talis speciei homines generabuntur. »

Ibid. C 1. Sallustius, *De diis et mundo*, p. 262, edit. Gale. Amstelod. 1688, 8°.

Πῶς γὰρ τὰ πρὸ τῆς γενέσεως ἐκ τῆς γενέσεως γίνοιτο, τὸ δὲ καὶ πατέρων εὐγένειαν ἢ δυσγένειαν προλέγειν· ὡς οὐ πάντα ποιούντων, τινὰ δὲ σημαινόντων μόνον τῶν ἀστέρων διδάσκει;

« Quomodo eventus nativitatem nostram præcedentes, ex eadem nativitate possent provenire, videlicet prædicere nobilem vel infimam conditionem parentum, dum profiteantur astris nihil creari sed aliquid tantum significari? »

Col. 500, B. 5. Hoc ad scripturas apocryphas videtur pertinere.

Ibid. C 2. *Ἐπιχείρημα*, in versione mea idem ac *tentamentum*, rhetorum technica expressio est : sunt tractatus *ex professo*, περὶ Ἐπιχειρημάτων· proprius sensus videndus in vocabulariis rhetoricæ. Exsistit in operibus rhetorum Græcorum specialis tractatus Minutiani, περὶ Ἐπιχειρημάτων, a Normann separatim editus.

Col. 501 B 5. Vigerus in notis contendit negationem ponendam esse ante *asteroscopicam*, quam sic genethlialogicæ conjungit; quia supponit asteroscopicam esse astrologiam judicialem, scientiam genethlialogica indicatam. Sed mihi ille errare videtur, et censeo asteroscopicam esse observationem de sideribus volantibus de qua infra loquitur, cum eam distinguit ab astrologia proprie dicta.

Ibid. C 11. Vox *dodecatemoria*, astrologia judiciali usitata, significat duodecimam partem signi. Cum ergo quodque signum constaret triginta partibus tres decanos continentibus, dodecatomeria duo et dimidium habebat. Ejus descriptio in Manilio legitur :

Perspice nunc tenuem visu rem, pondere magnam.
Quæ tantum Graio signari nomine possit,
Dodecatemoria in titulo signantia causas.

Digitized by Google

Nam cum tricenas per partes sidera constent,
Rursus bissenis numerus deducitur omnis.
Ipsa igitur ratio binas in partibus esse,
Dimidiasque docet partes....

(*Astr.* II, 692.)

Hephœstio a Salmazio citatus, *De annis climact.*, p. 542 :

Δωδεκατημόριον καλοῦσιν ἑκάστου ἀστέρος εἰς ὃ ζῳδιον ἐκπέσῃ ἡ τῶν μοριῶν αὐτοῦ ποσότης δωδεκάκις γινομένη καὶ ἐκβληθεῖσα, ἀφ' ἧς ἔχει μοίρας εἰς τὰ ἑπόμενα τῶν ζωδίων ἑκάστῳ τούτων λογιζομένων εἰς μοίρας τριάκοντα.

« Cujusque astri dodecatomeria vocatur duodecima pars, quæ signum zodiacale recipit et cujus quantitas numero duodecimo divisa atque subtracta ex hoc quod restat in unoquoque signo, triginta partium duas et dimidiam retinet. »

Manethon, *Apotelesmatic.*, l. IV, 165 :

...Νῦν δέ με χρειὼ
Ἀκτινηβολίας ὁρίων τ' αἴθρωπα κέλευθα
Δωδεκατημορίων τ' ἀστροκυκλέσσαι ἐνισπεῖν
Ζωδιακὴν, ἐξ ὧν γενεαὶ τέχναι τε βροτοῖσιν
Κλωστὴν ἐκπληροῦσι βίου θνητοῖσι πορείην.

« Nunc describam in suis obscuris itineribus radiorum cursus, nec non vices astrales dodecatemoriarum zodiacalium, unde generationes humanæ et artes viam humanis rebus concessam explent. »

Col. 504 B 2. Vult Vigerus hoc legendum, Οὐ μόνον τῆς ὅλης ὥρας, pro, Οὐ τῆς αὐτῆς ὥρας· sed Davies in tractatu *De natura deorum* Ciceronis, II, 65, p. 288 multa exempla affert quæ hoc non esse necessarium probant.

Ibid. 13. Lego μή pro ἤ.

Col. 505 B 2. Loquens de Epicuro (l. I, 74), Lucretius dicit :

Primum Graius homo mortales tollere contra
Est oculos ausus, primusque obsistere contra.

Col. 508 C 1. Vide l. I, c. 2.

Col. 509 A 13. *Γυμνῇ καὶ ἀκαλύπτῳ κεφαλῇ τὰ σφέτερα πάθη... ἀπεθέωσαν. Nudo et aperto capite*, locutio proverbialis quæ apud Latinos exstat. Plautus, *Captivi*, III, 1, 15 :

Ipsi de foro tam aperto capite ad lenonem eunt,
Quam in tribu aperto capite sontes condemnant [reos.

Cicero, *Tusculan.*, III, 18 : « Cur tergiversamus... Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti, soles dicere. » Sensus oppositus est *operto capite.*

Lego πολὺ ὕστερον pro πολὺ πρότερον textus.

Col. 510 D 5. Clemens Alexandrinus, *Strom.* VI, p. 816 :

Ὁ γενναῖος Ἀπόστολος ἔν τι τῶν τῆς πορνείας εἰδῶν τὴν εἰδωλολατρίαν καλεῖ ἀκολούθως τῷ προφήτῃ λέγοντι (*Jerem.* III, 9)· Ἐμοίχευσεν τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον· τῷ ξύλῳ εἶπεν, ὅτι Πατήρ μου εἶ σύ, καὶ τῷ λίθῳ· Ἐγέννησάς με.

« Divus Apostolus dicit idololatriam esse quamdam fornicationem, et in eo consentit cum propheta dicente : Fuit adulter erga lignum et petram, dicens ligno : Pater meus es tu, et lapidi : Tu me genuisti. »

Col. 512 A 3. *Ἐπὶ κακοῖς κακά.* Rhetor Alciphron, l. III, epist 22 : Ἔλαθον οὖν ἐπὶ κακῷ κακὸν ἀναρριπίσας.

Col. 513 B 6. De variis significationibus verbi ἀρχικός, apud Christianos auctores, vide notam doctissimi Hasii in Lydum, *De mensibus*, p. 362.

Col. 516 C 12. Judæi sic appellati sunt a tempore quo tribus Judæ e Babylonia reversa est; cum hæc tribus prima in Palæstinam regressa sit, inde hæc regio Judæa appellata est, et incolæ Judæi vocati.

Josephus, *Ant. Judaic.*, l. XI, c. 5, § 7, p. 565 ed. Havercamp.

Col. 520 C 11. Philo Judæus, in tractatu *Quod mali bonis insidias ponere conentur*, p. 218 editionis Mangey, p. 180 ed. Morelli, sic loquitur : Ὄνομα Ἐνὼς ἑρμηνεύεται *Ἐλπίς*, οὗτος ἤλπισε (πρῶτον), φησὶ, ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου τοῦ Θεοῦ (*Gen.* IV, 26).

« Nomen Enos per *spes* redditur, quia, ut legitur in Genesi, sperabat se invocaturum nomen Domini Dei. » Hic textus multis commentariis illustratus est, unde varie nomen hujus prophetæ interpretati sunt auctores.

Cedrenus : Ἐνὼς ἑρμηνεύεται *ἄνθρωπος* κατὰ τὸν Ἑβραϊκὸν νοῦν. « Enos, in lingua Hebraica, *hominem* designat : » hic sensus consentaneus est versioni Eusebii.

Ibid. C 13. *Ὁ Θεοῦ γνώσεως καὶ εὐσεβείας ἐπήβολος.* Timæus in Lexico Platonico : Ἐπήβολοι οἱ ἐπιτυχῶς βάλλοντες. Ubi vide Ruhnkenium.

Col. 525 A 5. Hanc opinionem singularem sine dubio Eusebius hausit ex decimo versu IX capitis Epistolæ S. Pauli ad Romanos : Ἀλλὰ καὶ Ρεβέκκα ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν, quæ sic reddit vulgata : « Sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri. » Nihil simile in Genesi, ubi etiam leguntur quædam cum hoc sensu pugnantia, e quibus probatur Isaacum non semper quam observantissimo modo matrimonio usum fuisse. Etenim capite XXVI legimus quod Isaacus fame pulsus in Geraram venerit et illic Rebeccam pro sorore sua habendam curaverit, ne quis eum interficeret ad possidendam eam. Sed rex Abimelech e fenestra vidit eum cum illa ludentem : « Jocantem cum Rebecca uxore sua : παίζοντα μετὰ Ῥεβέκκας. » Et eum arcessitum sic interpellavit : « Patet Rebeccam tuam esse uxorem; cur mentitus es dicendo eam esse sororem tuam? »

Col. 529 B 7. Vide Ciceronem. *De legibus*, l. II, c. 7, ubi exhibet proœmium legislationum.

Col. 532 B 2. Ex hoc loco Edwardus Simson inducit quod Moyses Genesim scripserit antequam proficisceretur de Ægypto. Hunc sensum non admitto.

Vide *Parasceve* Simsonii *ad Chronicon catholicum*, p. 6.

Col. 536 C 4. *Ὑποσκελίζειν καὶ ὑποσύρειν* Stadis utitur. Pollux, libro tertio, in fine, colligit verba ad gymnasticam pertinentia : Ἀγκυρίζειν, ἀνατρέπειν, δράσσειν, ὑποσκελίζειν.

Col. 540 D 11. Hic confert Eusebius sententias contrarias. Illi qui dicunt astra esse deos naturales, non affirmant eos esse moles incandescentes, nec *vice versa*. Hæc moles ignea expositio physica est Anaxagoræ attributa; vide *Res memorabiles Socratis*, l. IV, c. 7, § 7; Diog. Laert., II, 8. Vide etiam scholiasten Euripidis in versum 982 *Orestis*, ubi dicit per τὸ Μύδρος Anaxagoræ non intelligendum esse molem ferream, sed igneum lapidem : Πύρινον λίθον: (vide Suidas verbo *Anaxagoras*), et hoc vult Plato in *Apologia Socratis* : Ἐπεὶ τὸν μὲν Ἥλιον λίθον φησὶν εἶναι.

Ibid. 12. Hæc definitio divinitatis Stoicorum est; vide Cicer. *De natura deorum*, l. II, c. 57; Lipsium *De philosophia Stoica*, l. I, dissert. 5; Stobœum, *Eclogæ physicæ*, l. I, c. 2, § 28.

Ibid. 13. Secundum Epicureos mundus concursu atomorum creatus est. *Lucret.*, l. I, 157 :

Tunc quod sequimur jam rectius inde
Perspiciemus; et unde queat res quæque creari,
Et quo quæque modo fiant opera sine divum.

Providentia ab eis negabatur. Idem poeta, l. I, 57, et II, 645 :

Omnis enim per se divum natura necesse est
Immortali ævo summa cum pace fruatur,
Semota ab nostris rebus, sejunctaque longe;
Nam privata dolore omni, privata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
Nec bene promeritis capitur nec tangitur ira.

Digitized by Google

Vide Diog. Laert., l. x, 77 ; Lactantium, *De ira Dei*, cap. 4.

Col. 541 A 2. Aristoteles res sublunares a diis neglectas credebat, quia ægre admittebat eumdem auctorem ordinis physici et mali moralis. Vide c. 6 et 7 tract. Aristotelis *De mundo ;* eumdem, *De cœlo*, c. 9 : Lescalopier., ad Ciceronem, *De natura deorum*, p. 54 et 184, et præsertim Atticum ab Eusebio citatum, *Præp. evang.*, l. xv, c. 5 et 6.

Ibid. 10. Ἡ τῶν γενητῶν Ἀρχή. Hæc verba infra iterum citata, ad designandam Trinitatis secundam personam, Arianice dicta Vigerus putavit ; et ex his infert, cum ab Eusebio inter Γενητάς Salvator poneretur, concilium Nicænum nondum congregatum fuisse, vel Eusebium hujus concilii symbolo nondum subscripsisse. Dubium de doctrina Eusebii provenire mihi videtur e significatione voci Γενητής attributa, quæ generatim idem ac creatura intelligitur, propter similitudinem γένησθαι et γεννᾶσθαι. Doctrina catholica vult quidem ita legi secundum symbolum S. Athanasii, Ἀρχὴ τῶν γεννητῶν· sic enim se habet : Ὁ Υἱὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐστὶν, οὐ ποιητὸς, οὐ κτιστὸς, ἀλλὰ γεννητός. Insuper generatio divina ad nullum nisi ad Verbum pertinet, ac proinde non potest nominari Ἀρχὴ τῶν γεννητῶν. Insuper appellatur infra Δευτέραν οὐσίαν· Eusebius ergo de expressione hac Ariana non potest defendi.

Col. 545 C 9. Diversi sunt textus Eusebii et Philonis ; in uno adest Δυστροπίας, in altero vero, Δυσσωπίας· optima lectio Δυστοπίας in ms. 468.

Col. 548 B 1. Controversiæ ortæ sunt inter doctos decimi septimi et decimi octavi sæculi de illo homine cujus fragmentum hic refert Eusebius ad determinandam ejus exsistentiam, et tempus quo vivebat, et authenticitatem scriptorum ejus ; has collegit in dissertatione posthuma illustris Valckenaer, edita Lugduni Batav. in-4°, 1806, cum præfatione Joannis Luzac. Hic auctor præclarus tam in scientia historica quam in grammatica, in qua eminet, eximius criticus apparet : illum adeant lectores harum investigationum cupidi. Nam nihil ego ipse nisi imperfecte excerpta ex illo opere tradere possem.

Col. 553 B 6. Quod si longe abest ut orthodoxa sit omnis hæc doctrina de distinctione personarum sanctæ Trinitatis, duo sunt consideranda : 1° Debuisse universalem Ecclesiam, cujus auctoritas a sacrorum Librorum textu pendet, quamque solam habemus ducem, præsertim in mysteriis quæ captum intelligentiæ nostræ superant, eo quo fecit modo definire, priusquam filiis docilibus adhærendum nobis esset illius decretis. Et cum quæ incerta erant quoad generationem Filii a concilio Nicæno primum determinata sint, error involuntarius et proinde irreprehensibilis super hoc, donec symbolum redactum fuisset, crimini non erat. Pariter Spiritus sancti processio non bene fuit definita nisi conciliis post Eusebium habitis : proinde si cum Vigero supponatur hoc opus in lucem editum antequam Patres Nicæni convenirent, eo ipso non incriminandus foret Eusebius de doctrinis heterodoxis, quibus scatet prædictum opus, sed quæ nondum perculsæ fuerant anathemate. 2° Hoc bene intelligendum, nempe, non hic exponi ab eo Catholicorum doctrinas, sed Hebræorum, et non eas solum quæ in libris sanctis continentur, sed insuper quas profitebantur doctores Legis : et quarum nonnulla dedit nobis specimina in locis quibusdam e Philone et Aristobulo desumptis. Porro is ab omni crimine purus mihi videretur qui cogitaret sententiam Jobi ac sententias Patrum concilii non omnino similes fuisse quoad interpretationem mysteriorum quæ ad naturam divinam referuntur, quæque tot longis acribusque discussionibus ortum dederunt ; id cogitandum a fortiori de scriptoribus, qui nonnisi ex suamet inspiratione propria Philonis ad instar loquuntur. Utut sit, non hic agitur de stabiliendis doctrinis orthodoxis, sed de ostendendo quantum præstet fidei Græcorum fides Hebraica in iis quæ ad Deum substantiasque intellectuales pertinent.

Ibid. C 5. Hæc longa phrasis accusativis et infinitivis omnino coalescens acephala est, ut patet, vel a primo quodam verbo omisso, cui omnia alia connectuntur, pendet, quæ tamen non omittenda mihi utpote Gallice scribenti visa est, quia construendo sermoni valde erat necessaria.

Ibid. 8. Hæc citatio Epistolæ ad Hebræos, c. 1, 14, quamdam exhibet variationem ; loco κληρονομεῖν βασιλείαν, legitur in textu sacro κληρονομεῖν σωτηρίαν ; idem habet manuscriptus 468. Alii omnes βασιλείαν habent. Nihil impediebat Eusebium quominus hanc mutationem verbi introduceret quæ suam sententiam congruentius exprimebat.

Col. 557 A 3. Μαντείαις τε πειρᾶσθαι καὶ χρησμοῖς, ὥσπερ τισὶ θελγητροις καὶ προβολίοις τοὺς εὐχερεῖς δελεάζειν. De usu synonymico harumce vocum θέλγητρα et προβόλια nulla mentio facta in vocabulariis. Sensus tamen earum nulli subjacet contestationi, nam ab Eusebio ad eumdem sensum detorquentur. Cap. 9 lib. IV *Demonstrat.* ubi de eodem quæst. tractat. Ibi legitur equidem προβουλίοις loco προβολίοις ; sed hic redargutus est error a Vigero in nota super hunc locum, qua restituit προβολίοις : Θατέρᾳ ληπτοὺς τοῖς προβολίοις ἀνθρώπους εὕρατο. Sed quomodo fit ut ad hunc sensum detorqueantur προβόλιον ? Id mihi mens investigare.

In acceptione primaria designant hac voce arma quibus aggrediuntur, et quæ nunquam abjiciunt, *venabulum :* eaque voce in hoc sensu utitur Xenophon in *Tractatu de venatione*, c. 10, 1 : Τὰ δὲ ἀκόντια ἔστω παντοδαπὰ ἔχοντα τὰς λόγχας εὐπλατεῖς καὶ ξυρήκεις, ῥάβδους δὲ στιφράς· τὰ δὲ προβόλια πρῶτον μὲν λόγχας ἔχοντα, τὸ μὲν μέγεθος πενταπαλαίστους, κατὰ δὲ μέσον τὸν αὐλὸν κνώδοντας ἀποκεχαλκευμένους, στιφροὺς, καὶ τὰς ῥάβδους κρανεΐνας δορατοπαχεῖς ; non hunc verto locum, qui tantum verbis Græcis valet ; en igitur primitivus vocis sensus ; nimirum indicat ad nocendum arma quæ semper retinentur manu sicque discrepant ab iis, quæ jaciuntur, ἀκοντιον. Inferius tamen apud eumdem legitur : Προβόλιον ἐρεθίζειν, ὡς ἀφήσοντα, quod nullatenus significat ab his separari ; cæterum simulatur hic tantummodo : contra Pollux dicit Τόξοις, l. v, 20, καὶ ἀκοντίοις χρῶνται ἐπὶ τὰς ἐλαφους καὶ ἃ πόῤῥωθεν ἔστι βάλλειν· προβολίοις δὲ, ἐπὶ τοὺς σῦς καὶ τὰ ἄλλα τὰ ἀγχέμαχα θηρία. Igitur qua ratione ab hac notione declinavit προβόλιον ad hanc significationem datam ab Eusebio, idem de aperta aggressione ad dolum insidiasve, ut comprobatur loco citato *Demonstrationis*, ibi legimus : « Diabolus postquam per gravia minatus esset gentibus : Δεινὰ κατὰ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων ἀπειλήσας, » reperit homines ideo esse captu faciliores propter suam ad malum proclivitatem, quod sibi ipsis struerent insidias quasi electione propria : Θατέρᾳ ληπτοὺς τοῖς προβολίοις εὕρατο, πρόχειρον ἐξ οἰκείας γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἔμπτωσιν, δι' αὐτεξούσιον προαίρεσιν κεκτημένους.

Scrutatu forsan difficilis hæc deviatio ; ad hanc inducere potuit præpositio πρό juncta βάλλω, *projicio*, quod Budæus in verbo *προβολή* comparat προτείνω πρότασις ; porro protensionem hanc produci possibile est velut aggressionis causa, ut patet in allatis de προβόλιον exemplis, vel tuitionis, quod ortum dedit locutioni, cujus valde grandis controversia, ἐν προβολῇ, qua voce significatur *se contra hostes paratum* esse : quod vetera vertunt glossaria per *in procinctu*. Appianus *De bello civili*, II, 79, pag. 285 : Πομπήϊος ἐκέλευε μὴ ἀκοντίζειν, ἀλλὰ ἐν προβολῇ διαστάντας ἀμύνεσθαι διὰ χειρὸς τοῖς δόρασι τοὺς ἐπιόντας.

Proinde mera sese defendentis positio est ; sed clypeum protendentis manuque lanceam tenentis. Vide Ruhnken., *Epistola critica prima*, p. 70 ; Vale-

Digitized by Google

sium *in Harpocrationem*, pag. 159, et notam in locum VI libri, cap. 7, pag. 255, quæ oraculum continet desumptum ex Herodoto, et ubi legere est hæc ad populum Argivum verba : Εἶσω τὸ προβόλαιον ἔχων πεφυλάγμένος ἦσο. Hic evidenter quæstio est de insidiis objectis imprudenti viatori. Hæc acceptio etsi non videatur ad auream ætatem linguæ Græcæ referenda, tamen a lexicis debuisset indicari.

Col. 560 B 13.

Sanctius his animal, mentisque capacius altæ
Deerat adhuc et quod dominare in cætera posset.
Natus homo est. . . . . .
Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit cœlumque tueri
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

OVIDIUS, *Metamorp.* l. I, 76 :

Col. 561 A 14. Δευτέροις αἰσίοις. Locutio ista, quæ tantillum olet paganismum, quæque *secundis avibus* Latinorum consonat, in usum devenerat, nec ideo ullo modo reputabantur fati vel pronosticorum fidei dediti qui eam usurpabant.

Col. 564 A 6. Evidenter nihil aliud requirere est in hac incompleta phrasi quam secundam sectionem phrasis integræ.

Ibid. 8. Hæc magni momenti quæstio de metaphysica, si Christianos excipias, fere omnibus impervia Super eam satis diffuse sese exercuerat Origenes in secundo libro *Principiorum*, uti demonstratur versione Latina, tom. I, pag. 78, editionis Delarue, et quodam fragmento super Genesim quod sequitur. In sententiam insurgens totius ethnicorum philosophiæ, triumphum agit facilem de omnibus philosophis, ne Platone quidem excepto. Vide *Timæum*, pag. 49 et seq. editionis H. Stephani, tom. III. Tim. Locrianus, initio : Πρὶν ὧν οὐρανὸν γενέσθαι, λόγῳ ἦστην ἰδέα τε καὶ ὕλα καὶ ὁ θεὸς δαμιουργὸς τῶ βελτίονος.

Vide Ciceronem, *Academic.*, I, 24 : « Neque materiam ipsam cohærere potuisse si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia. » Et quæ sequuntur.

Plutarch., *De decretis philosophorum*, lib. I, cap. 9 : Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων τὴν ὕλην σωματοειδῆ καὶ ἄμορφον, ἀνείδεον, ἀσχημάτιστον, ἄποιον μὲν ὅσον ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει, δεξαμένην δὲ τῶν εἰδῶν οἷον τιθήνην καὶ ἐκμαγεῖον καὶ μητέρα γενέσθαι. « Aristoteles et Plato agnoverunt materiam esse corpoream, sed informem absque ullo charactere, absque qualitatibus, quatenus non excedit proprios naturæ suæ limites, et posse eam induere formas, adeo ut fiat matrix, effigies, mater. »

Col. 568 C 7. Collectanea in lucem edita sub hac inscriptione *Philocalia*, in quibus nonnulla reperiuntur ex scriptis Origenis excerpta, longum insuper habent fragmentum quod nobis exhibet Eusebius sub nomine Maximi, sed id mirationem magis movet quod ab ipso titulo discamus excerptum fuisse hoc caput e VII libro *Præparationis evangelicæ* Eusebii. Igitur in locum hujus subdendum erat nostri septimi libri caput vicesimum. Quod acciderit confusio evidens est, et recidere debet in amanuensem, cui onus incubuit excerpendi ab Eusebio fragmentum Origenis ; nam in hoc solo et non in opere primitivo a quo desumptum est, quod sub alio nomine inscriptum fuit, causa est errati. Attamen id fragmentum totum vel fere totum reperimus in quarta parte dialogorum *contra Marcionitas*, quorum auctor reputatur Origenes, et id non parum intricat quæstionem. Super hanc critices materiem scissi sunt eruditi, qui amplecti debuerunt unius vel alterius horumce scriptorum partes : alii negarunt Origenem esse dialogorum auctorem ; ei plagiarii scriptici labem inurendam contendebant alteri, nisi Maximus quidam ejus ætati posterior illud opus falso sibi attribuisset. Altius descendere nolo in hanc controversiam, quam includit præfatio P. Delarue ; cæterum jam indicaverunt confusionem istam redactores *Philocaliæ* sub nomine S. Basilii et S. Gregorii Nazianzeni editæ, qui quidem id animadverterunt in nota quæ finem ponit huic capiti.

Col. 576 A 5. In Origenis *Adamantio*, Valens non dicit præcise mala substantias esse, sed qualitates esse coexsistentes substantiis asseverat ; cæterum hic scinduntur duo auctores ut inferius discrepantem minus amplectantur sententiam.

Ibid. B 5. Vigerus negationem præponi vult huic dilemmati : « Si mala substantiæ non sunt, » etc.

Col. 577 A 11. Hic mihi adesse videtur interversio : hæc unius interlocutorum nostrorum allocutio non ad ea quæ modo dixit præcipuus orator spectat, sed ad ea quæ superius probavit, nempe Deum esse auctorem mali, si materiei in se consideratæ nullæ sunt qualitates, si quas habet a Deo, si in malo recognoscenda est quædam materiei qualitas. Hoc astruendum erat priusquam argumento comprobaretur malum non esse substantiam, quod modo legimus. Origenis argumentatio ordinem invertit.

Col. 581 B 14. Ratiocinii hujus vitium quod quilibet facile retorqueret, notat Vigerus. Cæterum, inquit, non de materia, sed de materiei forma agitur.

Col. 585 B 2. *Πάσης ἀρετῆς βραβείοις ἀναδησαμένων*. Ut jam antea visum est, iis verbis quæ cum de athletis agitur adhibentur, libenter utitur Eusebius : in hoc cæteroquin quid aliud fecit quam reproducere verba S. Pauli, cui stadium quam plurimas suppeditat comparationes ?

Col. 589 A 2. Eusebii textus ἔκδοσις et ἐκδοῦναι exhibet. Apud Aristæum legitur εἴσδοσις et εἰσδοῦναι. *Libellum* interpretatur Vigerus, et pro significatione hujus vocis remittit nos ad observationes non in lucem editas... In tractatu *De mensuris et ponderibus* Epiphanii legere est εἴσδοσις, quam quidem vocem *suggestionem* et alibi *allegationem* vertit Gellenius.... De hujus vocis significatione disseruit Ducangius in suo *Glossario*.

Col. 592 A 8. *Χρηματοφύλακις*. In Aristeo ῥισκοφύλακας, et in Josepho φύλακας τῶν κιβωτῶν legitur. Hic designantur forte gazophylacii conservatores.

Ibid. 13. Inter varia quæ contra authenticitatem Aristei operis objecta sunt, hæc quæ fundamentum habent in eo quod jam non exsistebant tribus tempore quo scripta est Ptolomæi epistola, juxta me a re male intellecta ortum sumunt. Patet enim decem tribus Israeliticas jam tunc constituere populum a populo Judaico distinctum, idcirco non de iis agitur sed de territoriali subdivisione, vel alia, per primam, secundam, etc., in qua tunc temporis annumeratum esse videtur populum Judaicum ; quod quidem non repugnat. Hasce tribus nullo nomine designat.

Locum operis Hermippi, in quo asseritur Demetrium Phalerensem vitam in exsilio obiisse, ineunte regno Ptolomæi Philadelphi, eo quod patri suo exhæreditandi illius consilium dederat, primus citavit Scaligerus *in Chronicon* Eusebii, deinde Hodyus disputationem agens contra Isaacum Vossium *In dissertatione supra Aristæa*, hanc amplexus est narrationem narrationi Aristæi ab Aristobulo corroboratæ contrariam, qui ambo falsarii vel pseudonymi forent. Valckenaerus in sua dissertatione posthuma *De Aristobulo* explicationis quædam verba dedit quibus concordare videntur duæ relationes, sospite utraque, et suam confirmat explicationem in eo quod Ptolomæus Soter et Philadelphus per longum satis temporis tractum simul regnaverint ut exsilium Demetrii præcesserit versio Septuaginta Interpretum. V. p. 52 *Diatribæ de Aristobulo*. Duo scriptores Alemanni recentiores raro concordes, quorum unus præsertim dicitur quam temerarias emittere opiniones de religione, Gfrörerus, *Urchristenthum*, tom. II, pag. 73, Dahneus, *Tabula historica religiosæ philosophiæ Judæorum Alexandrinorum*, tom. II, pag. 27, Valckenaeri confirmant conclusiones, et longe acrius impugnant decisionem Hodyi. Priorem audiamus. « Fidem implicitam dat Hodyus Hermippi testimonio,

Digitized by Google

unde concludit pseudonymum esse Aristobulum. Impossibile est enim admittere hominem Judæum, qui sub Ptolomæo Philometore vixisset, in errorem adeo gravem labi potuisse in relatione facti tanti momenti respectu suæ gentis; sed Valckenaerus hanc diremit difficultatem modo naturali, nec contorto, nec in desperationem causæ adhibito, et si admitteretur fabula Hermippi, non idcirco magis inconcussa maneret boni Hodyi conclusio, multo enim plus æquo probaret, et e numero historicorum non pauci radiandi forent scriptores antiqui. Satis est declarare opera Aristobuli remansura in opinione authentica; et id tantum quantum quilibet antiquitatis scriptor, quandiu contra ea non aliud afferetur quam id testimonium. »

Pro hac sententia sic propugnat Dahneus: « Ea mens fuit imprimis Valckenaero, nimirum defendere Aristobulum contra relationem Hermippi, in astruendo Demetrium ineunte regno Philadelphi potuisse adhuc frui gratia principis, si quidem juxta Aristobulum, Demetrius in exsilium actus fuerit non nisi post mortem Soteri; et reipsa a rege serius exsulatum fuisse, id est quando detexisset consilium contra se datum a Demetrio ut solio spoliaretur. (Hæc opinio, quavis alia longe verisimilior, fuit opinio Petavii in S. Epiphanium, tom. II, pag. 379; Vossiorum patris et filii; Riccioli *Chronologia reformata*, tom. I, lib. III; Valesii in Eusebium, *Hist. eccles.* v, 8; Perizonii in Ælianum, *Hist. div.* III, 17; Matterii *Tentamina super scholam Alexandriæ*, tom. I, pag. 74.) Revera si fatentur versionem Græcam SS. Scripturarum referendam esse ad hanc epocham, quod juxta Hodyum verisimile est, quid ad narrationem Aristobuli, quod nomini Ptolomæi Soteris nomen filii ejus præposuerint? Alia quæ tantum valet quantum Valckenaeri suppositio admitti potest: videlicet omnia paravisse Demetrium sub filio Lagi pro versione quæ solum edita est sub Philadelpho: quæ hypotheses et aliæ ejusdem generis satis sunt ad probandum Richardum Simonem et Hodyum judicium emisisse præcipitanter et immature cum fragmenta Aristobuli, juvante Hermippi relatione, tanquam pseudonyma repudiaverunt. »

Col. 593 B 14. Ptolemæi Philadelphi matrimonium cum sorore sua Arsinoe ad historiam pertinet, nimisque omnibus perspicuum quam ut de eo hic amplius disseratur.

Ἐκ θυμοῦ στέργοισα κασιγνητόν τε πόσιν τε,

ait Theocrit. *idyl.* 17, v. 130, et sqq.,

Ὧδε καὶ ἀθανάτων ἱερὸς γάμος ἐξετελέσθη
Οὓς τέκετο κρείουσα Ῥέα βασιλῆας Ὀλύμπου.

Valckenaerus in *Aristobulo* miratur quod summus Judæorum sacerdos honorifice sit locutus de hac unione incestuosa. Ad id perlicitum respondere, summo Pontifici non hic incubuisse onus sese intermittendi in quæstionibus pure ad mores religionemque spectantibus, eo quod dissimilis valde religio regis a religione Judæorum; cæterum matrimonia inter parentes in uno gradu, remotiori quidem, sed uno tantum gradu inferiori, non modo licita erant, verum etiam quasi imposita lege Mosis.

Tandem illæ voces *frater* et *soror*, præsertim ubi de Lagidis quæstio est, usurpatur in sensu figurato qui minime vero rerum statui respondet.

Versus vicesimus primus elegiæ quam vertit Catullus e Callimacho, *in cæsariem Berenices*, sic se habet:

Et tu vero orbum luxti deserta cubile,
Et fratris chari flebile discidium.

Porro constat uxorem Ptolemæi Evergetis de qua hic agitur, patrem habuisse Magam regem Cyrenorum, non autem Ptolemæum Philadelphum cujus filius Evergetes. « Quam habuit unicam filiam Magas, ait Justinus, XXVI, c. 3, ad finienda cum Ptolemæo (Philadelpho) fratre certamina, filio ejus desponderat. »

Vide de hoc usu vocis ἀδελφή, qua designabant reginam regis conjugem, et de Berenice Evergetis uxore D. Letronnium in suis *Disquisitionibus pro Ægyptiaca historia*, pag. 7 et seq.

« Sororis nomen, inquit, quod attribuunt regum Ægyptiorum uxoribus, nihil aliud erat quam loquendi genus quod per usum et protocolium invaluit. »

Col. 596 A 11. *Καθὼς ἀνεγνώσθη ταῦτα τὰ τεύχη.* Τεύχος, in sensu *libri* pertinet in primis ad dialectum Alexandrino-Macedonicam Septuaginta Interpretum qui subdivisionibus operis integri denominationes dederunt quæ ab hac dialecto mutuantur: Πεντάτευχος, Ὀκτάτευχος. Si fides adhibenda Salmasio *De modo usurarum*, p. 405, idem adest discrimen *codicem* inter et *volumen* quod inter τεῦχος et βίβλος. « Nihil tam diversum ait, quoad formam quam codex et volumen: in volumine chartaceo, chartæ chartis adtexuntur in longitudinem, ut volvi possint in rutulum; in codice, massa sive corpus fit ex pluribus veluti tabellis aliis super alias structis, Græci quoque σωμάτιον et τεῦχος nominant. Quod tamen de volumine magno usurpant; massam Martialis de struice tabellarum multiplicium quæ codicem membraneum componunt, proprie dixit, ut Græci σωμάτιον. Hæc vox in glossis Philoxeni, membrana, exponitur. » Sequitur longa dissertatio in varias materies quæ scribendis libris adhibitæ sunt, nimirum in cortices, pelles, tabulas et papyrum. Juxta Salmasium hac voce τεῦχος designabantur tabulæ cera linitæ, aliæ super aliis collectæ et super quas stylus exarabat characteres. Quoad verbum Latinorum *corpus* huic consonans, exemplis ab eo citatis addi potest Cicero, in insigni epistola ad Luceium, epistola duodecima lib. v, *Ad diversos*, in qua ut historiam consulatus ipsius scribat hortatur, quod hominem misere superbientem prodit.

« A principio enim conjurationis usque ad reditum nostrum, videtur mihi modicum quoddam corpus confici posse. »

Crediderim ego confusionem postea irrepsisse in notiones quæ ad distinctionem vocum inserviebant et nihil comprobat sacros libros inscriptos fuisse tabulis; siquidem voce de qua agitur designantur tantum divisiones operis.

Ibid. 12. *Τῶν Ἑρμηνέων οἱ πρεσβύτεροι.* Superius verti per *sacerdotes* οἱ πρεσβύτεροι, quod Vigerus interpretatur *seniores*; sed inquirendum esset an apud Judæos antiquitus vox πρεσβύτερος *seniorem* sonaret, quod mihi non constat.

Usus Christianus a Judæis ortum sumere debuit et per vocem πρεσβύτεροι non intelligendi sunt tantum πρεσβύται, *senes*, sed senatores seu rabbini. Quorsum aliunde ad hoc opus conficiendum senes missi fuissent? cæterum acceptionem vocis lector eligat.

Ibid. B 2. Διασκευή seu retractatio classicorum operum frequenter usurpatur cum sermo est de poetis. Vide Freder. Aug. Wolf in *Prolegomenis ad Homerum*, CLII, nota 14.

Ibid. 3. *Ἐκέλευσαν ἐπαρᾶσθαι.* Cæremoniale imprecationis contra eos qui textus sacros tentarent adulterare, Græce ἐπαρά vel ἐφορκισμός, Latine *devotiones* denominabatur. De voce ἐπαρά vid. Greg. Corinth. pag. 227 Schefferi et notam Kœn. —

Eusebius initio *Chronici*: Ὁρκίζω σε τὸν μεταγραψόμενον τὸ βιβλίον τοῦτο κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ κατὰ τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, δι' ἧς ἔρχεται κρινεῖν ζῶντας καὶ νεκρούς, ἵνα ἀντιλάβῃς ὃ μετεγράψω (*ut conferas quod descripsisti*) καὶ καθορθώσῃς πρὸς τὸν ἀντίγραφον, ὅθεν μετεγράψω, ἐπιμελῶς, καὶ τὸν ὅρκον τοῦτον ὁμοίως μεταγράψῃς, καὶ θήσῃς ἐν τῷ ἀντιγράφῳ. Vide Van Dale *in Aristæum*, pag. 193.

Ibid. C 10. Hæc pars Aristæi relationis plus cæteris omnia præ se ferens quæ fabulam constituunt,

Digitized by Google

ad memoriam nobis revocat quæ refert Macrobius de philosopho Numenio, in *Somnio Scipionis*, l. I, c. 2 : « Numenio, inter philosophos occultarum curiosiori, offensam numinum, quod Eleusinia sacra interpretando vulgaverat, somnia prodiderunt : visas sibi Eleusinias deas habitu meretricio ante apertum lupanar ludere prostantes : admirantique et causas non convenientis numinibus turpitudinis consulenti respondisse iratas, ab ipso se adyto pudicitiæ vi abstractas et passim adeuntibus prostitutas. »

Controversia quæ vergente in finem sæculo decimo septimo, vel ineunte decimo octavo habita est de authenticitate relationis Aristæi multo plura produxit volumina, nimisque ab Eusebio aliena est, qui rem tantum leviter attigit, quam ut ea recensere velim ; satis erit dicere quoad Eusebium, quod post Josephum, Philonem et Aristobulum, quorum nomina in honore erant apud Judæos, et inter Christianos, post Justinum martyrem, Irenæum, Clementem Alexandrinum, Tertullianum, auctorem citans veritatis studiosum et fide dignum, id fecit tantum quod in ejus loco fecissent omnes ; recens enim de authenticitate hujus libri dubitatum est, et nemini olim in mentem venerat ut impugnari posset. Judæi enim qui postea de hoc egerunt, ut Aquila, Symmachus et Theodotio, non contradicunt veritati historiæ versionis LXX, sed versionem ipsam impugnant. Cum adversariis Septuaginta fecisse nobis videtur Hieronymus eo ipso quod versionem Latinam e Græco textu emendare sibi proposuerat adhibito exemplari Hebraico. Augustinus vero cap. 43 XVIII libri *De civitate Dei*, variis S. librorum enumeratis versionibus Græcis, ait : « Ex hac Septuaginta interpretatione etiam in Latinam linguam interpretatum est quod Ecclesiæ Latinæ tenent ; quamvis non defuerit temporibus nostris presbyter Hieronymus, homo doctissimus, et omnium trium linguarum peritus, qui non ex Græco sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas converterit. Sed ejus tam litteratum laborem, quamvis Judæi fateantur esse veracem, Septuaginta vero Interpretes in multis errasse contendant : tamen Ecclesiæ Christi tot hominum auctoritati, ab Eleazaro tunc pontifice ad hoc tantum opus electorum, neminem judicant præferendum : quia etsi non in eis apparuisset Spiritus, sine dubitatione divinus, sed inter se verba interpretationis suæ septuaginta docti, more hominum, contulissent, ut quod placuisset omnibus, hoc maneret ; nullus eis unus interpres debuit anteponi : cum vero tantum in eis signum divinitatis apparuit, profecto quisquis alius illarum Scripturarum ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis Septuaginta Interpretibus, aut si congruere non videtur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. »

Col. 597 C 2. Hujus phrasis ultra modum prolixæ partes sibi non constant ; a primo inciso quod desideratur verisimiliter pendet, quo mediante et clarior erat et consona magis syntaxi.

Col. 600 A 1. *Κέρκοπα λόγων.* Non consentiunt eruditi in significatione vocis κέρκοψ. Alluditur ad incolas Asiæ Minoris a Jove in simios mutatos. Ovid., *Met.*, XIV, 91. Inde plurima proverbia, Ἀγόρα κερκόπων ; Apost., I, 21 ; Zenob., I, 5. Injuriose certe dictum. Æschinus, *Περὶ παραπρεσβείας* (223) : Ὅ τι μὲν οὖν ἦν ποθ' ὁ κέρκοψ, loquendo de Demosthene, id indicat hominem nequam, nebulonem. Ammianus Marcellinus, XXII, 14, sermonem habens de Juliano, « Ridebatur ut Cercops. »

Tanneguy Lefebvre, *Epist.* l. II, epist. 7, dictum fuisse olim κέκροψ, contendit ; vide in *Epistolis* Alciphronis : Ὦ κέκροψ ἄθλιε, epistola 20 ; cum Berglerii nota. Vocis λόγων additamentum de veteratore hic agi ostendit, quod inferius vertitur per vocem πανουργός.

Ibid. B 13. Δηλοῦται 466.

Ibid. C 1. Διεξελθεῖν 465, 466.

Col. 601 C 1. *Ἐὰν ἀσεβῆς οὐκ ἔργῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ῥήματα τῷ τυχόντι, εἰς μὲν Θεὸν αὐτόν* · addidi οὐ θεόν · ex iis enim quæ sequuntur negatio mihi visa est necessaria.

Col. 604 A 3. *Μὴ Θεόν γε ἐπιφημίσαντα αὐτοῖς.* Eusebius cum ἐπιφημίζειν non raro adhibet accusativum θεόν seu θεούς ut significet *nomine Dei ornare*, p. 95 : Θεοὺς ἐπεφήμισαν ὃ μηδὲ τῆς ἀνθρώπου πρὸς αὐτοῦ τοῦ θεοῦ κατηξίωται προσηγορίας. « Animalia quibus nec hominis nomen tribuere dignatus fuerat Deus, nomine deorum ornaverunt. »

In fragmento Diogeniani, p. 265, legitur verbum ἐπιφημίζειν in sensu tribuendi vel nuncupandi : Τούτων δέ τισι θεοὺς διοικητὰς καὶ δημιουργοὺς ἐπεφήμισαν, τινῶν δὲ ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτίους ὑπέλαβον. Restituendum est verbum ἐπιφημίζειν in loco qui legitur pag. 320, pro ἐνευφημήσας · τὸν τῶν ἁπάντων Δημιουργὸν Λόγον θεοῦ τοῦτον ἐπιφημίσας τὸν τρόπον. « Creatore sic nominato Verbum Dei. » Restituendum pariter pag. 156 loco ἐπιψηφίζοντες in fragmento Porphyrii ubi cum dativo construitur in sensu consecrationis Ἔθυον τῶν φιλτάτων τινὰ ἐπιφημίζοντες τῷ Κρόνῳ : Sic emendavit Lobeckus in Phrynicum, pag. 597.

Exemplum constructionis cum accusativo, Demosth., pag. 495 : Ταῦτα ἐπὶ τῷ τῶν θεῶν ὀνόματι ποιεῖν ζητοῦσι . . . . . χρῆν ἄν, ὡς ἐμοίγε δοκεῖ, πάντα ὅτα τις πράττει τοὺς θεοὺς ἐπιφημίζων, τοιαῦτα φαίνεσθαι, οἷα μηδ' ἂν ὑπ' ἀνθρώπου πραχθέντα, πονηρὰ φανείη. Ubi videre est in iis verbum ἐπιφημίζειν idem sonare ac *dare sub nomine Dei*.

Lucianus in *Promethæo*, t. I, pag. 24 : Εἰ δὲ ὑπερεπαίνων τοὺς λόγους, ὡς δῆθεν εὐμηχάνους ὄντας, τὸν σοφώτατον τῶν Τιτάνων ἐπιφημίζεις αὐτοῖς. « His nomen attribuis Titanorum sapientissimi. » Vide Scholiasten.

Greg. Nazian. in Basilium loquens de Heraclidis : Δαίμονας δή τινας καὶ θεοὺς καὶ μύθους τοῖς προγόνοις ἐπιφημίζοντες : « Nomina dæmonum seu deorum fabulæ suis attribuentes majoribus. »

Suidas, voce Οὐλπιανός · τῇ μισοπράγμονι ζωῇ τὴν ἀρετὴν ἐπιφημίζειν.

Themista, *Or.*, VI, 79 B : Αὐτῷ τὴν θειότητα, ἐπιφημίζειν, 19, p. 229, ἡ πολιτεία τὸ τῆς θειότητος ὄνομα ὑμῖν ἐπεφήμισε.

Pausanias, VII, 23 : Ἀσκληπιῷ Ἀπόλλωνα πατέρα ἐπιφημίζειν.

Strabo l. V, 250 : Τοὺς γεννωμένους τότε, παῖδας Ἄρεως ἐπεφήμισαν, loco ἐπευφήμισαν, emendatio Dorvilli, *Ad Charit.*, pag. 550.

Exempla constructionis cum dativo.

Plutarch. *Vita Camilli*, § 7, pag. 515 edit. Reisck. : Ἐπιφημισμένον τὸ ὄχημα τῷ βασιλεῖ τῶν θεῶν καὶ πατρί ; « currus regi deorum dicatus. »

Similiter in *Vita Niciæ* ait : Καταπεφημισμένον θεῷ σῶμα, 3, 3. *Ibid.* : Θρόνον Ἀλεξάνδρῳ καταπεφημισμένον.

Maximus Tyrius, 8 : Ἐπεφήμισαν Διὶ ἀγάλματα κορυφὰς ὀρῶν Ὄλυμπον καὶ Ἴδην. Idem, *ibid.* : Ἐπιφημίσαντες τοὔνομα τοῦ ποταμοῦ ὁποτέρῳ ἔθυσαν.

Appianus, *De bello civili*, l. VI, 86 : Ἐπιφημισθείσης τῷ ἀνδρὶ (Μαρίῳ) ἑβδόμης ὑπατείας.

Tandem Philo ipse in *Legatione ad Caium*, pag. 1011 ed. Paris., 565 ad Mangey, habet Τί δέ, εἰ συνόλως ἐπιφημισθὲν ἑτέρῳ ; « quorsum, si res alteri dicata fuerit ? »

Pag. 1016, 570 Mangey : Ἅπασιν ἐχρῶντο κατακόρως τοῖς ὀνόμασιν, ὅσα τοῖς ἄλλοις ἔθος ἐπιφημίζεσθαι θεοῖς. « Nomina quæ mos invaluit diis consecrare et diis solis attribuere. »

Digitized by Google

Ex his exemplis duplex emergit significatio; utraque ad divinitatem spectat : « Nam ut φῆμις aliquid augustius significat, sic φημίζειν ad divinitatis opinionem et famam refertur, inquit Lobeckius *ad Phrynic.*, p. 597. » Itaque Plutarch. *Vita Sertorii* hac utitur voce tertio hoc sensu, aliquid nimirum nuntiare, spargere rumorem qui cœlitus a divinitate venit, cap. 11 : Ἐξεθείαζε φάσκων τὴν ἔλαφον, Ἀρτέμιδος δῶρον εἶναι, καὶ πολλὰ τῶν ἀδήλων ἐπεφήμιζεν αὐτῷ δηλοῦν. Arbitror ἐπιφημίζειν αὐτῷ, legendum esse, tollendo vocem δηλοῦν quæ non nisi glossa est. Synonymice cum ὀνομάζειν adhibetur solum in tertio libro *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii, cap. 27 : Ἄλλους . . . . . ἐθιωναίους τούτους οἰκείως ἐπεφήμιζον οἱ πρῶτοι. Attamen ut ad duas magis usitatas acceptiones redeamus, cum agitur de nominando Deo, tunc prævalet constructio cum accusativo; si vero agatur de exprimendo rem quamlibet Deo sacratam, dativo tunc utendum est.

In hoc loco Philonis utraque invenitur acceptio : Μὴ θεόν γε ἐπιφημίσαντα τοῖς κτήμασι, pro Μὴ θεῷ γε ἐπιφημίσαντα τὰ κτήματα. « Si suas non dedicaverit opes Deo; » inferius iterum apparet hæc constructio : Ἐὰν, πατὴρ ἐὰν ἄρχων τῷ ὑπηκόῳ, subintelligitur ἐπιφημίσῃ θεόν, sed inter hæc reviget altera syntaxis : Ἐὰν ἐπιφημίσῃ τροφὴν γυναικὸς ἀνήρ. Si uxoratus vir dicat τροφὴν γυναικός. Quid intelligendum per τροφὴ γυναικός; existimavi hic agi de fructu quem in utero gerit mulier; in hoc sensu sanctam existimare debet vir uxorem suam et abstinere se ab ea; privat se filio pater, herus famulo, si Deo illos consecraverint.

Si non admittatur sensus voci τροφή attributus, altera vox illi substituenda foret, nimirum τὴν νυμφήν, ut opinor : τροφή enim hic adhiberi non potest sive alimentum, sive educationem designet.

Legis illius quam Philo hic indicat, præter obscuritatem quacum enuntiatur, nulla hucusque mentio est apud leges Mosis, tales saltem quales datæ sunt nobis a Seldeno, *Uxor hebraica*; a Spencero, *De Legibus ritualibus Hebræorum*; a Michaele, *Mossaisches Recht* qui omnes locum hunc Philonis silentio prætermittunt. Evidenter referri debet ad tricesimum caput Numerorum, v. 7 : *Si* mulier *maritum habuerit, et voverit aliquid, et semel de ore ejus verbum egrediens animam ejus obligaverit juramento.* Vers. 8 : *Quo die audierit vir, et non contradixerit, voti rea erit reddetque quodcunque promiserat.*

Sic se habet lex Moysis cui Judaica traditio quam hic sequitur Philo quædam videtur addidisse quæ reprobat Christus cap. xv S. Matth. et vii S. Marci respiciens ad Corbanum quo designabatur donum Deo factum, cujus donatores Pharisæi solvebant non solum a legis naturalis obligationibus, verum etiam a præceptis Decalogi : « Honorabis tuum patrem et tuam matrem, » immunes eos facientes ab omni officio erga parentes.

Patet ex verbis Philonis vel minima dubii voti enuntiatione Deo facta, voventes spoliari immediate Deo consecrata, etsi absque conscientia essent loquti. Τῶν αὐτοῦ κτημάτων ἕνα ἕκαστον κύριον εἶναι, μὴ θεόν γε ἐπιφημίσαντα αὐτοῖς · μηδ' ὡς τῷ θεῷ ταῦτα ἀνήσειν. Εἰ δὲ λόγῳ μόνον ὑποσχέσθαι προσπέσοι, ψαῦσαι καὶ θίγειν αὐτῶν οὐκ ἔξεστιν, ἀλλ' εὐθὺς ἁπάντων ἀποκεκλεῖσθαι · (μή μοι), lego μὴ τί γε τὰ τῶν θεῶν ἁρπάζειν, μηδ' ἀποσυλᾶν ἑτέρων ἀναθημάτων.

Ultima hæc spectant ad deprædationes in deorum templis apud ethnicos actas.

Col. 604 C 11. *Ποῖ δὴ πρὸς τοῦ θεοῦ, ἡμῖν τὰ βουζύγια ἐκεῖνα.* Quid dicere voluit Philo per vocem βουζύγια? voluitne designare jugum quo premebantur Judæi ob multiplicitatem legum? Indaganti mihi hæc occurrerunt :

Etymologicum magnum, p. 206 : Βουζύγια γένος τι Ἀθήνησιν ἱερωσύνην ἔχον. Βουζύγης γάρ τις τῶν ἡρώων, πρῶτος βοῦς ζεύξας τὴν γῆν ἤροσεν, ἀφ' οὗ γένος βούζυγια.

Plutarchus, *Præcepta conjug.*, p. 144 : Ἀθηναῖοι τρεῖς ἱεροὺς ἀρότους ἄγουσι, πρῶτον ἐπὶ Σκίρῳ, τοῦ παλαιοτάτου τῶν σπόρων ὑπόμνημα, δεύτερον ἐν τῇ Ῥαρίᾳ · τρίτον ὑπὸ Πέλιν, τὸν καλούμενον Βουζύγιον, t. VI, p. 544, ed. Reiske.

Eupolis ab Aristide citatus, *Adv. Platonem*, t. II, p. 130 ed. Jebb., ait Periclem ex hac stirpe ortum. Videtur allusisse Philo τοῖς Βουζυγίοις Athenarum. Vide Schol.

Ibid. D 2. Hanc Judæorum legem citat Porphyrius in tractatu *De abstinentia*, l. iv, cap. 14, pag. 344 ed. Roher.

Ibid. 6. *Ἀραὶ κατά τ' ἐξωλείας.* Emendo verba κατά τε ἐξωλείας, quæ sunt omnino vitiosa, siquidem particula τε nunquam poni debetur nomen inter et præpositionem. Quoad hanc locutionem ἀρὰ κατ' ἐξωλείας mutuata est ab oratoribus.

Demosth. p. 642, 15 :

Διομεῖται κατ' ἐξωλείας αὐτοῦ καὶ τοῦ γένους καὶ τῆς οἰκίας.

P. 553, 17 :

Ὤμνυε κατ' ἐξωλείας.

P. 1305, 12 :

Κατ' ἐξωλείας ἐπιορκεῖ.

P. 1204, 11 :

Ἐπαρασάμενον αὐτῷ ἐξώλειαν.

Col. 605 B 5. Τις 466; mox προσεπευφημῆσαι idem.

Ibid. 15. Ὅτινα 467.

Ibid. 11. Philo hic Moysi attribuit synagogarum institutionem quæ referenda est ad tempus Esdræ vel reditus Judæorum post captivitatem Babylonicam. Merus est anachronismus : an ex voluntate fuerit an ex imprudentia, id me fugit.

Ibid. C 1. Loco κινεῖς lego κοινωνεῖς.

Col. 608 A 7. Formula Ὡς ἀληθῶς, qua emphatice adverbium effertur, non nisi incomplete explicata fuit a grammaticis Vid. Vigerum, *Idiotismi*, cap. 8, sect. 10, § 9.

Col. 612 C 1. Τῆς... ὑποτίμησιν 465, 466, 468.

Col. 616 B 13. Τοῦτον... θεραπευτέον 466, 467, 468.

Col 621 B 1. Dio Chrysost. in *Sermone Rhodiaco*, pag. 344 : Τὸν Ὀλυμπιάσι στέφανον ἴστε δήπουθεν ἐλάϊνον ὄντα, καὶ τοῦτον πολλοὶ προτετιμήκασι τοῦ ζῆν · οὐχὶ τῆς ἐκεῖ φυομένης ἐλαίας ἐχούσης τι θαυμαστὸν, ἀλλ' ὅτι μὴ ῥᾳδίως, μηδ' ἐπὶ μικρῷ δίδοται. « Profecto non vos latet ludorum Olympicorum coronam textam esse ex olea, eam tamen non pauci pluris faciunt quam vitam; non quod mirum quid sit oleaster, sed quia non nisi difficultate multa multisque sudoribus comparatur. »

Attamen religiosam virtutem oleastro Olympico (κοτίνῳ) tributam ignoravit Dio. Ecce quæ referuntur a Phlegone in fragmento *Olympiacorum Chronicorum* quod edidit Meursius, tom. VII Operum, p. 130 :

« Olympiade sexta, Elæi Iphitum regem miserunt ad deum ut ab eo discerent an coronas daturi essent victoribus.

Ἴφιτε, μήλειον καρπὸν μὴ θῇς ἐπὶ νίκῃ
Ἀλλὰ τὸν ἄγριον ἀμφιτίθει καρπώδη ἐλαιῶν,
Ὅς νῦν ἀμφέχεται λεπτοῖσιν ὑφάσμασ' Ἀφ[χης. »

Statim igitur ut Olympiam rediit, cum plures essent in sacro circuitu caprifici, unum aspexit quem

Digitized by Google

undequaque tegebant aranearum telæ; parietem circumædificavit; et texta fuit illius ramis corona victoris. Daicles Messena oriundus primus hac corona donatus est, in septima Olympiade.

Juxta traditionem alteram, quam amplexus est Pindarus in tertio hymno, olea qua coronabantur Olympionicæ allata est ab Hercule ex locis ubi originem habet Danubius, cum hos instituit ludos :

Αἰτωλὸς ἀνὴρ ὑψόθεν
Ἀμφὶ κόμαισι βάλλει γλαυκόχροα κόσμον ἐλαίας, [*τάν ποτε*
Ἴστρου ἀπὸ σκιαρᾶν παγᾶν ἔνεικεν
Ἀμφιτρυωνιάδας.
Μνᾶμα τῶν Οὐλυμπία κάλλιστον ἀέθλων.

Hanc coronam ludibrio habuisse videtur Aristophanes, qui in *Pluto* (v. 581), inducit Paupertatem sic loquentem :

Ὁ Ζεὺς δήπου πέφευται, καὶ τοῦτ' ἤδη φανερῶς [*σε διδάξω.*
Εἰ γὰρ ἐπλούτει, πῶς ἂν ποιῶν τὸν Ὀλυμπικὸν [*αὐτὸς ἀγῶνα,*
Ἵνα τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἀεὶ δι' ἔτους πέμ- [*που ξυναγείρει,*
Ἀνεκήρυττεν τῶν ἀθλητῶν τοὺς νικῶντας στεφα- [*νῶσαι*
Κοτίνου στεφάνῳ;

Herodotus, lib. VIII, cap. 26, refert « transfugas Xerxi quid facerent Græci interroganti respondisse, eos Olympiæ celebrare ludos. Cumque ab eis percontaretur de præmio pro quo decertarent : Pro corona ex oleastro, dixerunt isti. Quales viri, retulit tunc unus astantium bellatorum, qui non pro divitiis, sed pro honore (ἀρετή) pugnant ! »

Col. 621 B 1. Corona ex apio in ludis Isthmicis dabatur. Diod. Siculus, l. XVI, cap. 79, p. 142, t. II editionis Wesselingi : « Conclamantibus copiis progrediendum esse adversus Barbaros, forte occurrerunt Timoleoni jumenta onusta apio pro lectis conficiendis; dixitque se hoc accipere præsagium victoriæ; corona enim Isthmica texta est ex apio. » Postea e pinu hanc texuerunt, ait scholiastes Nicandri in versum 605 *Alexipharmaci :* et in hoc cum Eliano concordat, *De natura animantium*, l. VI, 1.

Cæterum hanc esse coronam ludorum Nemeensium nemini fas negare, et dummodo ad aliquem pertineret, parum intererat Josephi cujus esset.

Archias poeta sic in unum coegit quatuor Græciæ ludos in primo *Anthologiæ* epigrammate :

Τέσσαρές εἰσιν Ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα · τέσσαρες [*ἱροί ·*
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων
Ζηνὸς, Ληταῖδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο ·
Ἄεθλα δὲ τῶν, Κότινος, Μῆλα, Σέλινα, Πίτυς.

Vide Pausaniam, in *Arcadicis*, c. 48.

Ibid. 2. *Ἀνακήρυξις.* Est vox propria qua ludorum victor designatur : et id comprobatur e loco citato Aristophanis in *Pluto :*

Ἀνεκήρυττεν τῶν ἀθλητῶν τοὺς νικῶντας στε- [*φανώσας*
Κοτίνου στεφάνῳ.

Ibid. C 8. *Ἀμέλει.* Hanc interpretatus sum conjunctionem per *causam qua fit ut;* quam difficillime vertuntur de alia lingua in aliam verba quibus transmittitur idearum series. Doctissimus Coray in cap. 31 *Vitæ Pompeii* extenso modo disseruit de munere hujus vocis in sermone; altera suppeditabo exempla : Plato in *Phædone :* « Nonne inter lupos et accipitres numerabimus eos omnes qui tyrannides, injustitias, deprædationes anteposuerunt? vel in quæ alia animantia transmigrasse eorum animas dicemus? Ἀμέλει εἰς τὰ τοιαῦτα. Propter eamdem causam in horumce corpora. » Lucianus, in *Nigrino*, 26 : Docebat virum profitentem a se divitias contemni, media quibus comparantur despicere debere. Ἀμέλει καὶ πράττων ταῦτα διετέλει, « Quamobrem paupertatis cultui semper deditus est. »

In vitarum auctione, 7 : Ἦν θυρωρεῖν αὐτὸν ἐπιστήσῃς, πολὺ πιστοτέρῳ χρήσῃ τῶν κυνῶν. Ἀμέλει κύων αὐτῷ καὶ τοὔνομα, « Idcirco canis vocatur. »

Col. 624 C 2. De confusione epocharum cui ortum dedit error de Eleazaro et Aristobulo, vide Dahne in citato jam opere, tom. II, pag. 79.

Col. 625 A 4. Ὑποδειχθέντων 468.

Col. 628 A 14. Ἐξ pro διὰ 465, 466, 467.

Ibid. C 14. Ἱεροῖς 466, 467.

Col. 629 A 2. Περιέφραξαν 467.

Ibid. 4. Νομικῶς 468.

Col. 633 A 12. Hanc absurdam opinionem impugnavit Aristoteles in tractatu *De generatione animal.*, l. III, c. 6; eam rursus emisit Elianus, l. II, c. 55, *De natura animant.* : Ὁ γαλεὸς ὠδίνει διὰ τοῦ στόματος ἐν τῇ θαλάττῃ. De hoc tamen dubitat in eodem libro IX, 65 : Οὐ στόματι τίκτειν τὸν γαλεὸν ἔνιοι λέγουσιν, ἀλλὰ δείσαντά τι τὰ σκυλάκια καταπίνειν καὶ ἀποκρύπτειν, εἶτα ζῶντα αὖθις ἀνεμεῖν. « Quidam auctores contendunt falsam esse opinionem asserentium mustelam per os generare; agnoscunt solum os illius catulis refugium præbere conterritis, quo absconduntur, donec revomantur vivi. »

Eadem opinione falsa imbuti nulla de causa odissent mustelam quam existimabant animal immundum quilibet initiati mysteriis Eleusinis, ut ait idem Elianus capite supra laudato : Esca istius generis, aiebant, immunda, cum per os generet mustela.

Ibid. B 5. Ἐπαλγέσιν περιβάλλει 467.

Col. 636 B 10. Lego προφυλάξαι loco παρακαλέσαι. Vox φυσικῶς quam perperam vertit per *Wie es recht ist* Gfrörerus qui totam hanc citationem interpretatus est in secundo volumine *Urchristenthum*, p. 104, hanc emendationem legitimam facit. Evidens est enim hic agi de sensu naturali, a sensu metaphorico prorsus alieno. Suam igitur acceptionem propriam retinet vox φυσικῶς, et in facienda mutatione intacta debet remanere. Legitur inferius in eodem sensu, φυσικὰς διαθέσεις.

Col. 637 A 6. Valckenaerus moriens reliquit dissertationem *in Aristobulum Judæum Alexandriæ :* in hac dissertatione quam magni faciunt, quæque typis mandata est curante Luzaco, ejus successore et alumno, Lugduni Batav. anno 1806, sic pag. 69 locum hunc annotavit : « Hi νοοῦντες, pulchre intelligentes, opponuntur τοῖς μὴ μετέχουσι δυνάμεως καὶ συνέσεως, ἀλλὰ τῷ γραπτῷ μόνον προκειμένοις, illis qui non sunt participes intelligentiæ valentis (durissima quævis perrumpere), sed qui adhærent tenaciter verbis scriptis quibus οὐ φαίνεται μεγαλεῖόν τι διασαφῶν, nihil magnificum narrare videtur Moyses. » Juxta me, solum hic agitur de sensu figurato a sensu litterali remoto. Tamen non in hoc omnis hujus phrasis sensus circumscribendus; existimo asserere adhuc voluisse Aristobulum magnas philosophorum speculationes nobilesque poetarum conceptiones esse sumptas a Moyse : magis quam temeraria hæc opinio est, sed vigebat apud primos Christianos et Eusebium acerrimum habuit propugnatorem.

Origenes *Contra Celsum*, l. IV, 12 :

« Satis sit observare Moysen aliosque prophetas, utpote antiquiores scriptoribus Græcis, nequivisse ab iis mutuari quæ scripserunt de conflagratione orbis; sed si ad temporum ordinem spectamus, fas erit dicere hos posteriores, quocumque modo auditis prophetiis, quibusdam fretos periodis, similes eventus supposuisse. »

Ibid. 9. *Ἀφορμὰς εἰληφότες.* Valckenaerus pag. 65 ejusdem dissertationis multis annotavit verbis hanc constructionem ἀφορμὰς διδόναι, λαμβάνειν, ad præbendum sumendumve scripti materiem; non

Digitized by Google

pauca attulit exempla probatorum auctorum pro hac corroboranda locutione.

Col. 637 B 9. Ἀποστελῶ, φησὶν ὁ Κύριος, κ. τ. λ. Animadvertit Valckenaerus longe discrepare apud Septuaginta hanc lectionem, Exod. III, 20. In quibus legitur : Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρά μου πατάξω τοὺς Αἰγυπτίους. Vox ἀποστελῶ, ait, equidem minus ab Hebraico sermone discrepat, sed sæpius Septuaginta hoc vertunt verbum per ἐκτείνειν.

Ibid. C 3. Propter inobservatam peculiarem significationem vocis χείρ, *exercitum* hic notantis, cujus tamen significationis multa occurrunt exempla apud historicos Græcos, accidit ut pravam emendationem vel temerariam interpretationem acceperit in *Philocteto* Sophoclis, 320 edit. Bothe, aliorum 325 :

Θυμῷ γένοιτο χεῖρα πληρῶσαί ποτε
Ἴν' αἱ Μυκῆναι γνοῖεν, ἡ Σπάρτη θ' ὅτι
Χ' ἡ Σκῦρος ἀνδρῶν ἀλκίμων μήτηρ ἔφυ.

Quod significat : « Det mihi cœlum, meo inserviens odio, comparare olim posse exercitum, ut suo detrimento discant Mycenæ et Sparta et apud Scyrum nasci strenuos bellatores. » Quem locum adulteravit Brunkius, nominum casus mutando : Θυμὸν γένοιτο χειρὶ πληρῶσαι. Θυμὸν πληρῶσαι, *ad suum desiderium adimplendum*, optima est locutio Græca, sed χειρί, vox declarativa, pleonasmum hic efficit aut aliquid male sonans : aliunde non sic habent manuscripti qui omnes concordant. Porsonius tamen hanc approbat emendationem, in Appendice ad Toupii *Emend. in Suidam*, pag. 471. Contra Bothe vituperando contra eum insurgit legitque Θυμοῦ χεῖρα per catachresim : *Manus odii* pro *odio*. Pauca, nisi fallor, istius modi catachresis sunt exempla : arridet mihi magis communis metaphora vocis χείρ pro *exercitu* sumptæ : quod spectat ad πληρῶσαι, *parare, legere exercitum*, vox est propria qua designari possunt exercitus tum terrestres, tum navales, et innumeris confirmatur exemplis.

Col. 640 A 13. Verba εἰ μὴ ... προσείη desunt in 466

Ibid. B 12. Valckenaerus *in Aristobulum*, pag. 72, comparationem instituit hujusmodi cum locis a Clemente Alexandrino (*Strom.* VI, p. 755-56), tacito auctoris nomine, allatis, quæ verbotenus eadem sunt; unde concludit restitui posse vero auctori quamplurima quæ leguntur in Stromatista, si totum haberemus opus Aristobuli vel longiores citationes. Hoc probatur accuratum fuisse Eusebium in suis citationibus.

Eumdem Dei descensum in montem Sinaï non aliter interpretatus est Origenes, *Contra Celsum*, lib. IV, cap. 12:

« Si verba prophetæ exhibent nobis descendentem Deum, cum et ipse dicat : *Nonne cœlum et terram ego impleo* (*Jer.* XXIII, 24)? hoc per figuram dicitur. E propria sua sublimitate et altitudine descendit Deus, cum vel in mininis quæ ad hominem spectant curam agit. Et quemadmodum loquendi consuetudo suscepit ut diceretur magistros ad parvulorum, sapientes aut qui profecerunt ad adolescentum recens ad philosophiam adductorum captum, descendere, nec tamen hic descensus de corpore accipitur; ita sicubi in divinis Scripturis dicitur Deus *descendere*, hæc vox, ut et *ascendere*, ex vulgari sermonis consuetudine intelligenda est. »

Rursum lib. VI, cap. 64 : « Quod si quædam verba motum Deo ascribunt, ut istud : *Audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso sub vesperam* (*Gen.* III, 8), hæc sic accipienda sunt quasi qui peccaverant, Deum moveri existimassent : aut in eamdem sententiam intelligenda atque somnus allegorice dictus, ira, aut aliud simile. »

Ibid. C 4. *Τὸ δὲ ἕτερον τῶν ἐν ἕξει τάγμα.* Quæ exsistit inter τὸ ἐν ἕξει τάγμα et πληθύς oppositio firmat sensum quem et ipse dedi, quique nullibi indicatur : de illo nequaquam dubito, etsi Vigerus longe aliter verterit, et textu Græco minime roboretur ejus versio : *Quorum mens esset virtusque constantior.* Adduci in dubium potest accuratio versionis meæ, sed de infidelitate versionis Vigerianæ non potest non dubitari.

Ibid. 7. mss. 465 et 466 om. verba ταύτης μὲν ἡφίει.

Καὶ μνήμης ἀλήστου τούτους ἠξίωσαν.

Nonnisi ægre fero hanc Ionicam formam adjectivi ἄλαστος quam frequentissime usitati in Attico idiomate, tum hic tum pag. 384, A 10, Τῶν πεπονθότων ἀλήστους συμφοράς.

Euripides *Troad.*, 1222 :

Οἴμοι δῆτα τῶν ἀλάστων κακῶν!

Etymol. magnum, p. 57, *In voce:* Ἄλαστον· πένθος ἄλαστον καὶ ἄλαστα κακὰ, ἀνεπιλησταί τινα ὄντα.

Tandem præclara emendatio Porsonii in epistola Anaximenis in Diogene Laertio, II, 5 :

Οἱ δὲ Αἰακέος παῖδες ἄλαστα κακὰ ἔρδουσι.

Legitur in textu ἄλλοις τὰ κακά, Valckenaerus infeliciter tentaverat hujus vocis emendationem, in Herodotum, l. III, 139.

In nota versus 44 *Medeæ* correctio legitur Porsonii Sophocles, *Œdip. Colon.*, vers. 538, ἔπαθον ἄλαστ' ἔχειν.

Idem, *ibidem*, vers. 1671 :

Ἔστιν νῦν δὴ πατρὸς ἐμφυτον
Ἄλαστον αἷμα δυσμόροιν στενάζειν.

Legendum igitur foret μνήνης ἀλάστου et ἀλάστους συμφορᾶς.

Ibid. C 9. *Δείγματος αὐτὸ μόνον ἕνεκα.* Αὐτὸ μόνον *unice* designat, *simpliciter : sola fine ut ostendatur.* Lucianus, in *Somnio*, 9 : Οὐδὲν ὅτι μὴ ἐργάτης ἔσῃ, οὔτε φίλοις ἐπιδικάσιμος, οὔτε ἐχθροῖς φοβερὸς, οὔτε τοῖς πολίταις ζηλωτὸς, ἀλλὰ αὐτὸ μόνον ἐργάτης, quod non absimilem ideam affert ac, οὐδέν ὅτι μὴ ἐργάτης, quod legitur superius.

Hesych. ad vocem πεστά : Ἐν τῇ πεττείᾳ αὐτὸ μόνον ψήφους μετακινοῦσι. « Lusores movent tantum aleas (nec jaciunt). »

Eusebius, *Demonstr. evang.*, lib. III, pag. 83 Roberti Steph. : Αὐτὸ μόνον τὸ θῦσαι, nil aliud facere quam immolare.

Hujus mihi suppeditavit notæ partem Abresch., *Dilucidat. Thucydideæ*, I. I, 57. Sumpta duo exempla e Judæo Philone addam pertinentia ad tractatum *De vita contemplativa*, Parisiis, 896, 479 edit. Mangey : Τὰς προμετωπιδίους αὐτὸ μόνον ἐξ ἄκρων εἰς ἐπανίσωσιν καὶ γραμμῆς κυκλωτέρους ἠκριβωμένοι σχῆμα.

Pag. 898, 480, edit. Mangey : Οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον (ἐπιτελοῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως), ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν, ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι.

Alia ejusdem auctoris citare possem.

Col. 641 A 5. Quoad verbum ἀλείφω sumptum ad *excitandum, impellendum*, προτρέπειν, παρακελεύεσθαι, locutio hæc sumitur ex usibus stadii quo athletæ antequam luctamen inirent ungebant se oleo; frequenter hac metaphora utitur Philo.

In suo tractatu *De fugitivis*, pag. 454, 549 edit. Mangey : Μὴ αὐστηρόν τε καὶ μονωτικὸν βίον ἐπιτηδεύσῃς· ἀνερεθίσεις γὰρ τὸν ἀντίπαλον καὶ βαρύτερον ἐχθρὸν ἀλείψεις κατὰ σεαυτοῦ. In primo tractatu *De legibus specialibus*, pag. 780, 303 edit. Mangey : Ἃ ἐκμυσαξάμενος ὁ ἱεράρτατος Μωυσῆς ὡς ἀλλότρια καὶ ἐχθρὰ πολιτείας ἀνεπιλήπτου καὶ προτρέποντα καὶ ἀλείφοντα πρὸς τὰ αἴσχιστα τῶν ἐπιτηδευμάτων, ἀνὰ κράτος ἀπεῖπεν ἀδελφῇ συνέρχεσθαι.

Pag. 782, 306 edit. Mangey : Ὁ παιδεραστὴς τοὺς νέους ὡραΐζων, καὶ τὸ τῆς ἀκμῆς ἄνθος ἐκθηλύνων (ὃ πρὸς ἀλκὴν καὶ ῥώμην ἀλείφειν ἁρμόττον ἦν), κα-

Digitized by Google

κοῦ τρόπον γεωργοῦ, τὰς μὲν βαθυγείους καὶ εὐκάρπους ἀρούρας χερσεύειν ἐᾷ, κ. τ. λ.

Pag. 784, 308 edit. Mangey : Ἡ πόρνη παραρρίπτουσα αὑτὴν τοῖς ἐπιτυχοῦσι, τὴν δὲ ὥραν ὥσπερ τι ὤνιον ἐπ' ἀγορᾶς πιπράσκουσα, ἐπὶ μὲν θήρᾳ τῶν νέων ἕκαστα καὶ λέγει καὶ πράττει· τοὺς δ' ἐραστὰς ἀλείφει κατ' ἀλλήλων, αἴσχιστον ἄθλον αὑτὴν προτιθεῖσα τοῖς τὸ πλέον εἰσενεγκοῦσι.

Hi elocutionis modi non paucos habuerunt imitatores apud scriptores ecclesiasticos ; S. Chrysost. in ultimo capite secundæ S. Pauli Epist. ad Corinth. sic habet : Τὴν ῥαθυμίαν ἐκκόπτει πᾶσαν ἡ θλῖψις καὶ πρὸς ὑπομονὴν ἀλείφει. Eamdem ideam fereque iisdem verbis exhibet denuo in sermone nono Epist. ad Romanos.

S. Greg. Naz. serm. *in Machab.*, pag. 294, de matre illorum loquens : Τί οὐ λέγουσα ; τί οὐ πράττουσα τῶν πρὸς νίκην ἐπαλειφόντων ;

Procopius Gazæ *in Isaiam*, c. xxvi, pag. 335 editionis Curterii : Τούτους ἐπαλείφων τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον ἐπεισάγεται λέγων· Εἴσελθε εἰς τὰ ταμεῖά σου.

S. Joan. Damasc., lib. iv, cap. 17, *De fide orthodoxa* : Τὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἀνδραγαθήματα ἐπαλείφοντα ἡμᾶς πρὸς ἀνδρείαν καὶ ζῆλον καὶ μίμησιν τῆς αὐτῶν ἀρετῆς, καὶ δόξαν Θεοῦ.

Col. 641 A 5. Mirum institutionem Esseniorum, cujus in Pentateucho nullum reperitur vestigium, a Philone referri ad Moysen : verum est, juxta Plinium in citatione quæ modo sub oculis ponetur, eos a multis exsistere sæculis Theophrastemque, quem citat Porphyrius, *De abstinentia*, lib. ii, cap. 26, complecti eos sub communi denominatione Judæorum ; quod enim dicit de iis solum intelligi potest, nimirum : « Abstinere eos ab esu victimarum, qua urunt per noctem, ne hoc videat sol (πανόπτης). » Potest igitur existimari, eorum exsistentiam, ut innotesceret paganis, epocha tam veteri quam illa qua vivebat Theophrastus, ad multos ante Christum annos esse referendam. — Quæstum est qua ratione factum fuerit apostolos de iis omnino siluisse ; mihi haud difficilis responsio videtur : Essenii apud Judæos, ut monachi apud Christianos, classem efficiunt mere singularem et ab aliis distinctam quæ præceptis generalibus quibus obligantur Christiani praxes quasdam pias superaddit quibus se subjicere tenentur pauci ; quæque, si nimium proficeret, conturbaret societatem. Christus huic generi hominum attendebat dum loqueretur de iis qui ut cœlum lucrarentur, fiebant eunuchi. Sed jaciendo Christianismi fundamenta ad quem vocantur omnes, non nobis potuit imponere has mere singulares et excentricas praxes quæ ipsæ se robusto diversarum religionum trunco inserunt. Philo decem millia recenset, μυρίους· vagus hic numerus admodum.

Plinius, lib. v *Natur. histor.*, c. 17, paucis verbis hanc Esseniorum exsistentiam describit, quorum vitæ genus huic assimilandum est quod ducitur in recentiorum ætatum monasteriis : « Gens sola et in toto orbe præter cæteras mira, sine ulla femina, omni venere abdicata, sine pecunia, socia palmarum, in diem ex æquo convenarum turba renascitur, large frequentantibus quos vita fessos ad mores eorum fortunæ fluctus agitat. Ita per sæculorum millia (incredibile dictu) gens æterna est in qua nemo nascitur. »

Ibid. 9. cod. 466 omittit ὁμίλους.

Ibid. C 4. Pro ἤ scripsi καί· falso enim asseritur minus prodesse corpori gymnasticam artem quam sedentarii labores cœnobitarum : mens sane fuit auctori nostro contrarium dicere.

Ibid. D 5. Ἀῤῥωστίαν 465, 466, pro νόσον ; 468, ἀῤῥ. ψυχῆς καὶ σ. ἐκτ.

Col. 644 A 2. Ἐθελήσῃ 468.

Ibid. 10. Προνοίας 467.

Ibid. B 9. Ἐκλαλεῖ 465.

Ibid. 13. Λέλυθε γεγονώς 468.

Ibid. D 3. Ἡ ἐν Παλαιστίνῃ Συρία non legitur in Philonis tractatu *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλεύθερον*, pag. 876 edit. Paris. ; 457 edit. Mangey, Ἡ Παλαιστίνη καὶ Συρία.

Ibid. 4. *Οὐκ ἄγονος*. Textus Philonis habet Οὐκ ἄμοιρος, *virtutem participans*.

Col. 645 A 10. *Προσβολὴ ἀνίατος*. Hæc vox in eodem sensu a Plutarcho usurpatur. Καὶ τῇ προσβολῇ τὰ τοιαῦτα καταδόσκεσθαι πάθη τοὺς ἀνθρώπους οἴονται. Vid. tom. VIII, pag 666 ed. Reiske. Idem Plutarchus, tom. VI, pag. 157 edit. Reiske : Ἡ προσβολὴ δεισιδαιμονίας. Ibidem, pag. 494 : Αἱ ἀνώμαλοι προσβολαὶ καὶ διατάσεις τοῦ πνεύματος. Ibid., pag. 64 : Τῷ δεισιδαίμονι ἀῤῥωστία πᾶσα καὶ πληγαὶ Θεοῦ καὶ προσβολαὶ δαίμονος λέγονται.

Ibid. B 12. *Ἀποδιοπομπούμενοι*. Hujus vocis sensum docte exposuerunt Ruhnkenius, ad *Timæi* glossas, pag. 40, et Wyttenbach, ad Plutarchum. *De discrimine adulatoris et amici*, pag. 543. — Inferius hoc verbum reperitur in fragmento Philonis *De providentia*, pag. 394.

Col. 649 C 3. Hic liber inter opera Philonis inscribitur *De cosmogonia Mosis*.

Col. 652 B 2. Τῷ μὲν γὰρ γεγονότος ἐπιμελεῖσθαι τὸν πατέρα καὶ ποιητὴν αἱρεῖ λόγος. Hæc formula αἱρεῖ λόγος ad significandum *ratio ineluctabiliter probat*, ab amanuensibus non intellecta, in mss. sæpe deformatur.

Euripides in *Phœnissis*, v. 514 :

Πᾶν γὰρ ἐξαιρεῖ λόγος
Ὅ κἀ σίδηρος πολεμίων δράσειεν ἄν.

Legere vellem Ὅ κ' οὐ σίδηρος πολεμίων δράσειεν ἄν, nisi ut in Plutarcho legimus citatus esset hic versus, *Vita Pyrrhi*, § 14 ; Themist., *Or.* ii, p. 37 ; *Or.* xvi, p. 207.

Eschinius, *contra Ctesiphontem*, pag. 447 edit. Reiske : Ἐπινεύσας ἀληθὲς εἶναι ὅτι ἂν αὐτὸς ὁ λογισμὸς αἱρῇ.

Plutarchus, *contra Stoicos*, § 24, p. 33, tom. XIV edit. Hutten, tom. X, p. 414, ed. Reiske : Ὅ πολλάκις αἱρεῖ λόγος ἀντὶ τοῦ μὴ ἀγαθοῦ προέσθαι.

Polyb., lib. vi, 5 : Ὅταν διὰ κατακλυσμοὺς φθορὰ γένηται τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους, οἷας ἤδη γεγονέναι παρειλήφαμεν, καὶ πάλιν πολλάκις ἔσεσθαι ὁ λόγος αἱρεῖ.

Justinus Martyr 1 *Apol.*, § 4 : Ὑμέτερον δὲ, ὡς αἱρεῖ λόγος, ἀκούοντας, ἀγαθοὺς εὐρίσκεσθαι κριτάς.

Apud Origenem, *contra Celsum*, lib. v, pag. 605 : Ὅρα εἰ μὴ ὁ λόγος αἱρεῖ μακρὰν μὲν χαίρειν εἰπεῖν τοῖς γεγραμμένοις.

Habet textus ἐρεῖ.

Idem, *ibid.*, lib. vii, pag. 697 :

Ὁ λόγος δὴ αἱρεῖ φαῦλ' ἅττα νομίζειν εἶναι τὰ τοιαῦτα.

Eusebius, *Præp. evang.*, lib. iii, c. 15 :

Τίσιν αἱρεῖ λόγος πείθεσθαι. In textu, ἐρεῖ.

Plato, ii *De legibus*, p. 580 Ficini, 663 H. Steph, ab Eusebio laudatus, *Præp evang.*, lib. xii, c. 31 :

Νομοθέτης δὲ οὖ τι καὶ σμικρὸν ὄφελος εἰ καὶ μὴ τοῦτο ἦν οὕτως ἔχον, ὡς καὶ νῦν αὐτὸ ῥῆρηχ' ὁ λόγος ἔχειν...

Vide Wyttenbach, ad Plutarch., *De sera Numinis vindicta*, p. 8, ad annotationes.

His denique exemplis sufficienter comprobantur usus et significatio hujus formulæ, necnon et justificantur emendationes quæ eam restituere.

Ibid. C 5. *Οὐκ ἀπὸ σκοποῦ τὴν γένεσιν ἀνέγραψεν αὐτοῦ, μᾶλλα σεμνῶς θεολογήσας ;* Usus hujus verbi ἀναγράφειν, *librum inscribere*, invenitur alibi apud Philonem, *Περὶ ἀποικίας*, p. 390 Paris., 438 M.

Παγκάλως ὁ ἱεροφάντης μίαν τῆς νομοθεσίας ὅλην ἱερὰν βίβλον, ἐξαγωγὴν ἀνέγραψεν, οἰκεῖον ὄνομα εὑράμενος τοῖς περιεχομένοις χρησμοῖς.

Digitized by Google

De vita Mosis, lib. III, p. 694 Paris., 177 M : Ἐν Ἀριστέων τοῖς γενναιοτάτοις ἀνεγράφησαν.

Col. 653 A 4. Loco ἐπικωμάζει, lege ἐπεισκωμάζει.

Ibid. C 5. Λογισμοῦ, 466, 467 et ita mss. 41 apud Mangey in Philone.

Ibid. 9. Ἧς ὀπαδὸς ἀρετὴ καὶ φιλανθρωπία. In nota erudita Vigerus e Thucydidis exemplis ostendit vocem ἀρετή ibi, sicut in auctore Attico, nihil aliud significare nisi bonitatem, amœnitatem.

Col. 656 B 9. *Κηραίνει γένος τὸ πλεῖστον ἀνθρώπων*. In comparatione dissimili sed cujus sensus est idem, hoc verbum adhibet Philo, in *Vita Mosis*, lib. III, p. 167 M, p. 684 Paris. : Ὀρχηστῶν ἐπιδείξεσι περὶ ἃς κηραίνουσι καὶ δυσθανατοῦσιν οἱ θεατρομανοῦντες.

Ibid. C 1. Ἐπιφανέντα δὲ ὑποστέλλει δευτερείοις ἄθλων ἀρχούμενα. Delectant Philonem metaphoræ a moribus athletorum sumptæ. Δευτερεῖα ἄθλων competitoribus dabantur qui haud absolute viceverant. In ludis ab oratore Lycurgo institutis in Neptuni honorem, tria etiam statuuntur præmia.

Plutarchus, in *Vitis decem oratorum*, tom. IX, pag. 348 : Τοῦ Ποσειδῶνος ἀγῶνα ποιεῖν ἐν Πειραιεῖ κυκλίων χορῶν οὐκ ἔλαττον τριῶν, τοῖς νικῶσι δίδοσθαι μὲν οὐκ ἔλαττον ἢ δέκα μνᾶς, τοῖς δὲ δευτέροις ὀκτὼ, ἓξ δὲ τοῖς τρίτοις κριθεῖσιν.

Hi sunt Philonis loci in quibus eadem adhibetur metaphora : *De monarchia*, initio, p. 813 Paris. ; 214 ed. Mangey : Καθάπερ αἴσθησις ὑποδιάκονος νοῦ γέγονε, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ αἰσθητοὶ (θεοὶ) πάντες ὑπηρέται τοῦ νοητοῦ συνέστησαν, ἀγαπήσαντες εἰ δευτερείων ἐφίξονται.

Ibidem, 816, 217 : Λογισμὸς ἀπὸ τῆς γῆς ἄνω μετέωρος ἀρθεὶς αἰθεροβατεῖ καὶ συμπεριπολῶν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ τῷ σύμπαντι οὐρανῷ, τάκεῖ πάντα γλιχόμενος ἰδεῖν ἀμυδροτέραις χρῆται ταῖς προσβολαῖς, ἀκράτου καὶ πολλοῦ φέγγους ἐκχεομένου, ὡς τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα σκοτοδινιᾷν ταῖς μαρμαρυγαῖς. Ἀλλ' οὐ διὰ τοῦτο προκαμὼν ἀπαγορεύει, γνώμῃ δὲ ἀηττήτῳ πρὸς τὴν ἐνδεχομένην θέαν ἴεται, καθάπερ ἐν ἄθλοις δευτερείων μεταποιούμενος, ἐπειδὴ τῶν πρώτων ἐσφάλη.

Περὶ τῆς ἀποικίας, p. 413 Paris. ; 461 ed. Mangey :

Ὅταν ἐπὶ τὸ δευτερεῖον ἅρμα τοῦ βασιλεύειν νοῦ δοκοῦντος ἀνέρχηται Φαραὼ, τὸν Αἰγυπτιακὸν πάλιν ἰδρύεται τύφον· ἀθλιώτερος δὲ ὁ νομιζόμενος ἐνδοξότερος εἶναι βασιλεὺς, ὃς τῷ προηγουμένῳ τῶν ἁρμάτων ἐποχεῖται· τὸ γὰρ ἐν μὴ καλοῖς διαπρέπειν, ἐπιφανέστατον αἶσχος, ὡς τὸ φέρεσθαι τὰ ἐν τούτοις δευτερεῖα, κουφότερον κακόν.

Herodianus, in *Vita Maximini*, de Carthagine, lib. VII :

Ἡ γοῦν πόλις ἐκείνη καὶ δυνάμει χρημάτων καὶ πλήθει τῶν κατοικούντων, καὶ μεγέθει μόνης Ῥώμης ἀπολείπεται, φιλονεικοῦσα πρὸς τὴν ἐν Αἰγύπτῳ Ἀλεξάνδρου πόλιν, περὶ δευτερείων.

Ibid. 14. Φορᾶς καί, 466, 467.

Col. 657 A 13. Καὶ ταῦτα παρευημερούμενον ὑπ' αὐτῶν ἄνθρωπον ὄντα. Phrasis structura notanda videtur inter eas pauciores equidem in quibus absolute construitur accusativum, id est independenter ab omni constructione.

Ibid. C 1. Τῶν ἐπ' εὐτυχίᾳ, 468.

Ibid 3. 467 om. γραφάς. 468 ἀνδριάργυρον pro ἄργυρον. Mox verba ἄσημον, ἐπίσημον desunt in 465, 466 et 467.

Ibid. 7. Ὑπηκόων... τέλει om. 465, 466, et mox in 465 desunt τῶν... ἀλογήσαντες.

Ibib. 11. Λιθογραφημέναι, 466.

Ibid. 13. Ἀπαμφιάσαντες, 465, 466.

Col. 660 A 4. Πεπειρωμένος, 468.

Ibid. 9. Τυφλοπλαστοῦσι, 466.

Ibid. 15. Καὶ ἀρρ. om. 467.

Ibid. B 5. Φθάσαι μὴ δυνηθέντες. Vox φθάσαι penetrare significat apud Gregorium Nazianzenum : Κἂν μέχρι τρίτου, κατὰ Παῦλον, οὐρανοῦ φθάσῃς.

Ibid. 12. Τῶν ἐν αὐτοῖς desunt 467.

Ibid. 14. Ἔτι, 466, 467.

Ibid. C 1. *Μηδὲν πώποτε τῶν εἰς πορισμὸν ἐπιτηδεύσαντες*. Sanctus Paulus, 1 ad Timotheum, c. VI, v. 5, 6 : Νομίζονται πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετ' αὐταρκείας.

Ibid. 7. Ἠμέλουν, 466, 467, 468.

Ibid. D 4. Ἱεζεσθαι, 466, 467, voces καὶ ψύχει omittit 467.

Ibid. 5. Ταῖς γὰρ... φύσεως omittit 467.

Ibid. 7. *Ἔνθα φόροι τε λιμοί τε καὶ ἄλλων ἔθνεα καρῶν*. Lectionem codicis 468, καρῶν pro κηρῶν ponentis, secutus eum. Prævalere debuit Dorismus in versu quem Empedocli tribuit Synesius in principio sui tractatus *Αἰγύπτιος ἢ περὶ προνοίας*, ubi citatur hic versus cum variis lectionibus et cum accessione alterius versus :

Ἔνθα φόροι τε κόπος τε καὶ ἄλλων ἔθνεα καρῶν
Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότον ἠλάσκουσι.

Col. 661 A 6. Non minus peccat phrasis structura quam historica narratio ; codices habent ἐπί pro ἐπεί et πρόσθεν δέ pro πρόσθες. Priore rejecta lectione, posteriorem sequor : sejunctum χορηγός a voce ἀπήντησε copulavi cum χείρων, loco cujus Vigerus in sua interpretatione posuisse videtur χειρῶν, propter difficultatem hujus comparativi absque correlatione in phrasis contextu : pro οἶδα ἔφηκα ἐμαυτόν, manuscriptus 466 legit οἶδα, ἔφη, κἀμαυτόν quod proposuit Vigerus et quod debet admitti.

Quoad vero historiam, in eo falsa est quod Polycrati tribuit visionem quam ejus habuerat filia (vide Herodotum, lib. III, 124), et eumdem Polycratem tradit occisum jussu magni regis, dum constat eum a solo Orœte satrapa fuisse crucifixum. Sed hic error circa personas philosophi argumentationi non nocet.

Col. 661. In textu omissum Dionysii nomen addere debui ; scriptores enim Siculi Polycratis non scripsere Vitam.

Ibid. C 14. Κελεύσας, 468 ; mox λαμπρότατον καὶ πολυτελὲς δεῖπνον 467.

Col. 664 A 13. Ἀῤῥωστήματα, 468 in marg. ; in textu, 465, 466.

Ibid. B 14. Κατακρημνισθῆναι, 466, 467.

Ibid. C 4. Φθηνάδι, 466, 467.

Ibid. 12. Belli sacri relationes, cum historia Macedoniæ regis Philippi conjunctissimæ, haud perfecto modo usque ad nos pervenerunt, siquidem hujus vel subsequentis temporis scriptores periere. Quorum Diodorus Siculus exiguum quidem servavit summarium in suæ *Bibliothecæ* lib. XVI, c. 23, ac in sequentibus. Hic quidem facta diverso modo narrantur. Attamen trium Phocidis ducum interitus, quamvis in eodem non fuerit tempore, ibi eodem modo, ac in Philone refertur. Post hæc mirandum videtur, quod Judæus scriptor crediderit Deo supremo ac unico perplacuisse ulcisci sacrilegia contra dæmones qui ipsius nomen usurpaverant.

Col. 665 B 11. Διοικητής, 467.

Ibid. C 10. De verbi ἀποδιοπομπεῖσθαι usu, vide not. ad col. 644 B 12 supra.

Ibid. 15. *Διὰ προμηθείαν ἀρετῆς*. Inversis casibus, lego διὰ προμηθείας ἀρετήν.

Ibid. D 1. Ὡς, 466, 467, pro ὁμοίως.

Ibid. 3. Ψυχῆς om. 466 ; ψυχίαν, 466.

Ibid. 4. Διαυγάζει, 466.

Ibid. 5. Ἐγκατείληπται, 466, 467.

Col. 668 B 1. *Τὰς οὖν τῶν στοιχείων εἰς ἄλληλα μεταβολάς· τὰς τῶν στοιχείων* per *zodiaci constellationes* reddidi, sensu stricto phrasis innixus ac innumeris fretus exemplis de hujus vocis significatione, quæ Henricus Valesius excerpsit in cap. 31 lib. III *Histor. eccles.* Eusebii, ubi expresse : « Græci signa zodiaci στοιχεῖα appellare solent. » In lingua

Digitized by Google

Latina voci *elementum* convenit etiam hæc significatio. Hieronymus, in epist. ad Hedibiam quæstione quarta : « Omnis hebdomas in Sabbatum et in 1am, 2am, 3am, 4am, 5am, 6am, Sabbati dividitur quas ethnici idolorum et elementorum nominibus appellant. » Vide eumdem Valesium in *Histor.* Theodoreti, lib. v, cap. 39. Attamen in sua interpretatione Vigerus inconsulte posuit *elementorum :* ad quatuor enim elementa alludere videtur, et a Philonis sententia recedere. v, p. 396, ubi apparent rursus eadem vocabula. Hanc voci στοιχεῖον significationem jam reddidi, lib. I, p. 28.

Præter auctores a Valesio *in Eusebium* citatos, volve etiam scriptores laudatos in adnotationibus *in Theophilum Antiochenum, ad Autolycum*, ex editione Christophori Wolf. Christianis scriptoribus propria esse videtur hæc locutio, non tamen : ex Philone et Diog. Laertio in *Vita Menedemi.*

Col. 668 C 3. Ἅλως. Halos, quam describit Aristoteles, *De mundo*, c. 4, p. 854 ed. Duval :

Ἅλως μέν ἐστιν ἔμφασις λαμπρότητος ἄστρου περίαυγος· διαφέρει δὲ ἴριδος ὅτι ἡ μὲν ἶρις ἐξεναντίας φαίνεται· ἡλίου τε καὶ σελήνης· ἡ δὲ ἅλως κύκλῳ παντὸς ἄστρου.

« Halos est corolla radiosa astri resplendentis : ab iride differt quæ soli et lunæ oritur opposita, dum halos unumquodque circumfulget astrorum. »

Schol. Æschyli in versum 495 *Septem contra Thebas :* Ἅλως ἐστὶ κυρίως ὅταν νέφη περὶ τὸν ἥλιον ἐκκαυθέντα λευκὰ φαίνεται, καὶ ὡς ἐν κύκλῳ τοῦ ἡλίου γένηται.

Ibid. 8. Πνεύματος 468.

Ibid. 12. Θέρους δὲ καταπνεῖσθαι contrarius sensus esse videtur : per æstivum enim tempus deambulantibus flare nequeunt auræ e porticibus ad austrum positis, sed bene vero a porticibus ad aquilonem conversis. Attamen Philo evidenter de porticibus ad austrum positis loquitur tantum, quæ ad horarum divisionem prosunt, ex umbra corporis in solum projecta : igitur θέρους καταπνεῖσθαι sunt auferenda. Verumtamen ex sequentibus Horatii versibus, lib. II, od. 15, deducitur fuisse porticus ad aquilonem conversas :

.....Nulla decempedis
Metata privatis opacam
Porticus excipiebat Arcton.

Ibid. 15. Τὰ ἡμέτερα μέτρα διασημαίνουσι ταῖς ὥραις 466.

Col. 669 A 4. Jam in remotissima antiquitate morem viguisse constat tempore belli signa per ignem et fumum transmittendi. In Æschyli *Agamemnone*, per hujusmodi signa Clytemnestræ nuntiatur Trojæ excidium. Ex hujus textus Æschyli explanatione ortum est commentarium Sallierii abbatis, quod invenitur in tomo XIII, p. 400, *Memor. Academiæ Inscriptionum.* Rollinus, in tomo VIII, p. 102, *Histor. antiq.*, hunc textum ex Polybio explicare suscepit. Vigerus vero remittit ad tractatum J. Lipsii, *De militia Romana*, lib 5, dial. 9 ; ad Lacerdam *in Æneidem* Virgilii, lib. II, v. 256 :

.....Flammas cum regia puppis
Extulerat.....

Et lib. VI, v. 518. Alcidamus hujusmodi signorum Palamedi tribuit adinventionem ; Plinius vero, lib. VII, cap. 5, § 6, Sinoni : quod quidem his versibus canit Quintus. Calaber lib. XIII, v. 25 :

Δὴ τότ' ἄρ' αἰθαλόεντα Σίνων ἀνὰ πύρσον ἄειρεν
Δείκτυς Ἀργείοισι πυρὸς σέλας.....

Per diem copiarum motus fumo annuntiari indicat Titus Livius, lib. IV, cap. 27 : « Inde fumo, ut convenerat, datum signum. »

Vegetius, *De re militari*, lib. II, 7 ; lib. III, 1 : « Per noctem flammis, per diem fumo significant sociis. »

Quintus Curt., lib. V, 2, 7 : « Observabatur ignis noctu, fumus interdiu. »

Ibid. C 13. Ὡς ἄν deest 465, 466, 467 ; mox δεινός 465, 466 ; εἶναι 466, 467 pro εἰπεῖν.

Col. 672 A 11. Ῥώμης 468.

Ibid. B 9. Ἰατρικῶν 465, 466, 467.

Ibid. C 5. Ὑστρικας 465, 466, 467, 468.

Ibid. D 1. Ὀλκήν 466, 467 ; ὁλκόν 468.

Ibid 3 Πάθος, 466.

Col. 673 A 8. Γίνεται 468 ; τῆς ἐκχειρίας ἐντρυφᾷ 467, 468.

Ibid B 2. Ἐπιφοιτώντων 466.

Ibid. B 5. Hæc ad nonum cantum *Odysseos* alludunt, in quo cyclopum regio fabulosa describitur quæ sine semine ad victum necessaria ferebat, vers. 108 :

Οὔτε φυτεύουσι χερσὶ φυτὸν, οὐτ' ἀρόωσιν·
Ἀλλὰ τάγ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται.

Nomadas solum vel pastores his versibus depingere voluit.

Ibid. 7. Deest οὐ in tribus mss.

Ibid. C 1. *Ἡράκλειτος οὐκ ἀπὸ σκοποῦ φησιν, οὗ γῆ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.* Hoc Heracliti dictum invenitur etiam in Porphyrii tractatu *De antro nympharum*, c 11 ; sed cum quodam discrimine quod discussionem postulat : Αὐτός φησι Ἡράκλειτος ξηρὰ ψυχὴ σοφωτάτη.

Eam pluries invocat Plutarchus in *Vita Romuli*, § 28 : Αὐτὴ γὰρ ψυχὴ καὶ ξηρὴ ἀρίστη καθ' Ἡράκλειτον.

Αὐτή in αὖη mutavit Corayus, et equidem merito, sed putat servandum esse ξηρή. Wesseling, *Miscell. obs.*, tom V, in tertia parte, p. 42, cujus fidem sequitur Heynius, *Opuscul.* t. III, p. 96, illud expungit utpote αὖη interpretativum : Corayus illud conservat Platonis exemplum sequens, *Leg.* VI. pag. 617 edit. Ficini 761 H Steph. : Ὕλην αὖην καὶ ξηράν.

Timæus, Lexicon, Platon : Αὖην καὶ ξηρὰν παραλλήλως εἶπεν· ἔστι ταυτόν.

Secundus locus ex Plutarcho est *De defectu oraculorum*, pag. 703, tom. VII ex editione Reiskii, in quo legitur αὐτὴ γὰρ ξηρὰ ψυχὴ καθ' Ἡράκλειτον. Certe decurtatus fuit iste locus, nisi referatur ad ea de quibus supra ; secundum Heraclitum hæc est mens sicca ; vel ut in prima oratione, § 6, *De esu carnium*, p. 140, tom. X Reisk., σοφωτάτη, ubi textus ille alteram expertus est corruptionem : Αὐγῇ ξηρῇ ψυχὴ σοφωτάτη. Hoc tamen αὐγὴ ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη invenitur apud Galenum, tom. I, p. 346 ex editione Basil. : Ὅτι τὰ τῆς ψυχῆς πάθη τοῖς τοῦ σώματος κράσεσι παρέπεται, ubi satis evidenter confirmatur. Subsequitur iste locus :

Δυνήσονται λέγειν οἱ τὴν ψυχὴν εἶδος εἶναι τοῦ σώματος ἡγούμενοι, τὴν συμμετρίαν τῆς κράσεως οὐ τιν ξηρότητα συνετωτέραν αὐτὴν ἐργάζεσθαι· καὶ ταύτῃ διαφωνήσουσι τοῖς ἡγουμένοις, ὅσῳ περ ἂν ἡ κρᾶσις γίνεται ξηροτέρα, τοσούτῳ καὶ τὴν ψυχὴν ἀποτελεῖσθαι ξυνετωτέραν. Ἀλλ' εἰ καὶ ξηρότητα ξυγχωρήσαιεν ἐναντίαν μὴ εἶναι συνέσεως· εἴγε μὴν ὑφ' Ἡρακλείτου ἠγμένοι· καὶ γὰρ οὗτος οὕτως εἶπεν· Αὐγὴ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη. Τὴν ξηρότητα πάλιν ἀξιῶν εἶναι συνέσεως αἰτίαν (τὸ γὰρ τῆς αὐγῆς ὄνομα τοῦτ' ἐνδείκνυται)· καὶ βελτίονά γε δόξαν ταύτην εἶναι νομιστέον, ἐννοήσαντας καὶ τοὺς ἀστέρας αὐγοειδεῖς τε ἅμα καὶ ξηροὺς ὄντας, ἄκραν σύνεσιν ἔχειν.

« Qui vero existimant animam esse corporis formam, dicere poterunt eam, non siccitate, sed perfecta permistionis symetria, ad intelligendum aptiorem reddi : et in hoc omnino contradicent his qui putant eam esse eo intelligentiorem quo siccior invenitur hæc permistio : sed si concederent siccitatem aliquid conferre intellectui, sicut vult Heraclitus, dixit enim Heraclitus : αὐγὴ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη, iterum siccitatem dicens intelligentiæ causam (siquidem eam per hanc vocem αὐγὴ designat), credibile foret hanc opinionem quidquam gloriæ habituram, siquidem putant ipsamet astra

Digitized by Google

fulgentia esse simul sicca, ac alta donari intelligentia. »

In hoc opinionum conflictu nobis tres proponuntur lectiones, scilicet : Οὗ γῆ ξηρὴ, ψυχὴ σοφωτάτη· — Αὖη ψυχὴ σοφωτάτη· — Αὐγὴ ψυχὴ σοφωτάτη. » Duo a Joan. Stobæo loci, unus quidem in oratione III Trincavelli sub Heracliti nomine : Ἀνὴρ ὁπόταν μεθυσθῇ ἄγεται ὑπὸ παιδὸς ἀνήβου, σφαλλόμενος. οὐκ ἐπαίων ὅκῃ βαίνει, ὑγρὴν τὴν ψυχὴν ἔχων· αὖη ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

Alter vero in oratione XV sub nomine Musonii : Θεοῖς ἀρκεῖν τοὺς ἀπὸ γῆς καὶ ὕδατος ἀναφερομένους ἀτμοὺς, ἡμᾶς δὲ ὁμοιοτάτην ταύτῃ προσφέρεσθαι τροφὴν ἂν εἴη, τὴν κουφοτάτην καὶ καθαροτάτην· οὕτω δ' ἂν καὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν ὑπάρχειν καθαράν τε καὶ ξηρὰν, ὁποία οὖσα ἀρίστη καὶ σοφωτάτη, εἰ πᾶν, καθάπερ Ἡρακλείτῳ δοκεῖ λέγοντι οὕτως αὖ γῆ, ξηρὴ ψυχὴ σοφωτάτη καὶ ἀρίστη. In medio quæstione relicta, siquidem αὖ γῆ et αὖη inveniuntur. Sed evidenter, αὐγὴ servari nequit, quamvis illud forte legerit Galenus in suo manuscripto codice ; ei ergo præferendum αὖη. Auferenda sunt etiam, utpote redundantia, αὖη καὶ ξηρὴ, quamvis ea copulaverit Plato ; siquidem Heraclites, ὁ σκοτεινός, sententiose dicere solitus, voces rejiciebat inutiles : Wesselingi igitur ac Heynii opinionem sequor, non vero quoad Philonis locum in quo Heracliti prima inversa fuit idea. Cum enim ille philosophus animæ intelligentiam in illius siccitate reponeret, eam intrinsecus examinabat ; dum Philo, Græciæ terram præ cæteris magnificare cupiens, ad scopum sibi propositum deflectere debuit primitivam hujus axiomatis vulgatissimi significationem, licet absurdum sit. Hanc solutionem tamen non ut firmissimam trado, nec a me culpandi forent illi qui cum Wesselingio legerunt αὖη ψυχὴ, σοφωτάτη καὶ ἀρίστη.

Col. 673 C 5. Τοῖς ἐπεισιοῦσι 465 ; ἐπείγουσι 466.

Ibid. 8. Νοῦν δὲ οὐκ ἦ εἰς ἥκιστα γεννᾷ 465, 466, 468.

Ibid. D 8. Εὐωχουμένοις 467, qui omittit εἶναι κατὰ φύσιν.

Ibid. 11. Ἐπιτρέψαντες 468.

Col. 676 A 15. Νῦν 466, 467 pro νέους.

Col. 680 D 1. Ἑβραίων 465.

Ibid. 5. Γεγυμνασμένης 465 ; συνῆπται 466.

Ibid. 4. Hujus capitis primæ phrasis incisum primum mihi omnino mendosum esse videtur : primo quidem γεγυμνασμένης manuscripti 465 participio γεγενημένης præferendum esse existimavi : quæ quidem substitutio nullius est momenti pro phrasis contextu, siquidem utrumque nonnisi cum ἀποδείξεως copulari potest, Οὐκ ἀσυλλογίστως ἡμῖν γεγυμνασμένης τῆς ἀποδείξεως, ex hoc ἡμῖν proditur Eusebius, quem latet sacrorum librorum a Judæis receptio : ante igitur τῆς ἀποδείξεως, τὰ est auferendum. Hæc autem locutio Ἐπειδὴ συνῶπται inutilis esse ac cogitationem obscurare videntur.

Col. 681 A 2. Φιλοσ. τῆς τῶν Ἑλλ. mss. Lugd.

Ibid. 15. Textus fert *primi libri :* sed cum sit evidenter falsum, ideo veritatem restitui. Vide tractat. *De abstinentia*, p. 147, edit in-4° Rhoer.

Ibid. B 1. Διότι deest in 465, 466, 467.

Ibid. 3. Ζωοθυτούντων 465, 466.

Ibid. 8. In his locis errat Theophrastus circa modum quo Judæi celebrant Pascha : 1° agnum victimam comedunt ; 2° ex eo residua igne comburunt, non quidem ut nihil horum sol videat, sed in commemorationem ipsorum exitus ab Ægypto. Præceperat enim Deus ne quidquam immolatæ victimæ remaneret cum ex hac regione discederent. Vide Exod. II, v. 9. Hic igitur a Theophrasto, sicut et in capite sequenti, *De Esseniis*, ab ipso Porphyrio, falso supponitur soli a Judæis cultum exhiberi, quod quidem minime mirum est in paganis, a quibus nec spiritualitas nec Dei simplicitas attingi poterant ; quin etiam, in hoc eodem fragmento falso accusantur Judæi victimas immolasse humanas.

Ibid. 13. Ms. 465, qui habet νυκτῶν pro εὐχῶν, lectionem secutus pro θεοκλητοῦντες posui θεοκλυτοῦντες, quæ lectio in omnibus manuscriptis ac etiam in Porphyrio invenitur. Hoc enim participium nullo modo cum εὐχῶν concordare potest ; si quidem orantes non audimus Deum ; quod solum significat θεοκλυτεῖν : hinc probabiliter hujus substitutionis ratio. Theophrastus igitur hic evidenter ostendere voluit Judæos divinis edoceri revelationibus : τὸ, θεοκλυτούμενον γένος a Plutarcho jungitur τῷ μαντικόν, t. VIII, 340 Reisk.

Ibid. C 4. Hoc omne fragmentum *De Esseniis* a Porphyrio desumitur l. IX *De abstinentia*, p. 332, Rhoer.

Ibid. D 2. Loco ἤθεσι pono ἔθεσι. Non enim transformantur indoles, sed tantum contrahuntur habitus : quæ vocabula apud Græcos idem persæpe sonant.

Col. 684 A 11. *Τὸ γὰρ αὐχμεῖν ἐν καλῷ τίθενται.* Hæc verba a Vigero redduntur per *squalorem honori ducunt ;* quæ interpretatio vero sensui opponitur, siquidem squalor esse nequit una cum frigidis balneis quæ infra asserit esse in usu quotidiano apud Essenios. Hi solum refugiebant a more Græcorum, præsertimque athletarum qui post balneum oleo corpus ungebant. Esseniis assimilari debent recentiores populi qui suam pelli aqua detersæ siccitatem naturalem relinquunt. Salmasius, ad Tertullianum *De pallio*, p. 69, interpretatus est hunc locum eodem modo quo Vigerus. Igitur, ut credo, ambo erraverunt.

Ibid. 15. *Μετοικοῦσιν ἐν ἑκάστῃ πόλει.* Per periphrasim hujus Historiæ scriptoris cogitationem ostendi. Quisquis vel minime gnarus Atheniensium constitutionis scire debet Metæcos infra alios cives fuisse, a publicis rebus gerendis omnino alienos, ac tributum nomine μετοίκιον, solventes : de quibus abunde Potter in *Archæologia*, l. I, 10.

Col. 685 B 3. Περίζωμα, Gallice *tablier*, in interpretatione Latina per *cingulum* redditur : hujus significationis ratio subsequitur. In suis *Emendat.*, l. IX, c. 12 Paulus Leopardus jam emendavit hujus vocis interpretationem Latinam in apophthegmate Antigoni a Plutarcho relato, t. VIII, p. 107 ex edit. Hutten : Ἀριστοδήμου τῶν φίλων τινὸς ἐκ μαγείρου γεγονέναι δοκοῦντος, συμβουλεύοντος δὲ αὐτῷ τῶν ἀναλωμάτων καὶ τῶν δωρεῶν ἀφαιρεῖν· Οἱ λόγοι σου, εἶπεν, ὦ Ἀριστόδημε, περιζώματος ὄζουσι. « Cum quidam ex ejus amicis Aristodemus nomine qui pro coqui filio habebatur, ei suaderet ut sumptibus ac liberalitatibus parceret, ei respondet Antigonus : Tua consilia, Aristodeme, cingulum redolent : » ex antiquis vero interpretibus : *condimentum redolent.* Idem Plutarchus, in tractatu *An senex administrare debeat*, t. XII, p. 192, refert : «Cum a Phalaris tyrannide liberati fuerunt Agrigentini cæruleas prohibuerunt vestes : quia ejusdem colŏris cingulis tyranni ministri usi fuerant (Γλαυκίνοις ἐχρῶντο περιζώμασι). »

Idem, ibid., p. 106 : « Perinde ac si mulieri superioris conditionis ac pudibundæ auferrentur vestes, ac ei in caupona famulaturæ daretur cingulum. » Athenæus *Deipnosoph.* l. VII, p. 290 ed. Casauboni : coquus loquitur : Οὐ γὰρ παρέργως ἐμαθον ἐν ἔτεσι δυεῖν ἔχων περίζωμα, ἀλλ' ἅπαντα τὸν βίον. L. VIII, p. 340 : Ἕψοντι γόγγρων λοπάδα καὶ περιεζωσμένῳ. « Gongrorum catinum decoquens, cingulo præcinctus. » Arrianus in *Epicteto*, l. IV, c. 8, de Vulcano : Οὐδεὶς ἐρεῖ· Ἐγὼ μουσικός εἰμι, ἂν πλῆκτρον καὶ κιθάραν ἀγοράσῃ, οὐδὲ ἐγὼ χαλκεύς εἰμι, ἂν πιλίον καὶ περίζωμα περίθηται. «Nec pileum, nec cingulum faciunt fabrum. » Olympiodorus in Catena, in Epistolam Jeremiæ ad Babylonios a Ghislerio editam. Σκοίνια. Φησὶ τὰ

Digitized by Google

περιζώματα. Καλύπτουσαι γὰρ γυναῖκες μόνα τὰ τοῦ σώματος ἀσχήμονα τὰ λοιπὰ παρεγύμνουν, προσκαλούμεναι τοὺς ἐραστάς.

Dionysius Halicarnassius in *Dinarcho*, principio : « Διορίσαι τούς τε γνησίους καὶ ψευδεῖς λόγους πάντων ἀναγκαιότερον οἶμαι τοῖς μὴ ἐκ περιζώματος ἀσκοῦσι ῥητορικήν. » « Qui non, ut vappæ, rhetoricam didicerunt, eis maxime necessarium esse judico, veras a falsis discernere oratione. » Idem Dionysius Halicarnassius in septimo libro *Romanarum antiquitatum*, c. 72, p. 1491 ex edit. Reisk. : Σκευαὶ αὐτοῖς ἦσαν (τοῖς μὲν εἰς Σιληνοὺς εἰκασθεῖσι), μαλλωτοὶ χιτῶνες, οὓς ἔνιοι χορταίους καλοῦσι, καὶ περιβόλαια ἐκ παντὸς ἄνθους· τοῖς δὲ εἰς Σατύρους, περιζώματα καὶ δοραὶ τράγων, καὶ ὀρθότριχες ἐπὶ ταῖς κεφαλαῖς φόβαι, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια. »

« Qui habitu satyros imitabantur cingula ex hircinis pellibus ferebant, in capite crines hirsutos, et alia hujusmodi. » Casaubonus, *De satyrica poesi*, l. I, c. 4, p. 139 : « Περιζώματα Dionysius vocat hircinas pelles quibus partes infra umbilicum tegebantur.

Col. 685 C 13. Ἀφέξεσθαι ἀρητείας. His, ut arbitror, locus non erat, tum quia jam semel dicta sunt, tum quia minime cum præceptis quibus miscentur consentiunt.

Ibid. D 9 Ἄλλως οὐ θακεύουσι. Hæc expressio cujus significationem non intellexit Vigerus est, subtilissima locutio ab Hesychio notata, θακεύουσι· κάθηνται εἰς τὰς χρείας. Josephi ac Porphyrii interpretes non in eodem errore versati sunt.

Col. 688 C 1. Mirum foret quod Eusebius, qui tam sæpe adducit Josephum, ignorasset ab eodem Josepho fuisse excerpta quæque de Essenis refert Porphyrius, cum ipse Porphyrius diversos Josephi libros designet e quibus hæc fuerunt desumpta : hic igitur aliquid doli subesse credo. Judæus erat Josephus ; ideo quidquid de Judæis refert, in octavo libro esse debuisset, in quo inveniuntur testimonia Judæorum de historia et legibus propriis. Hic autem sunt paganorum testimonia ; quorum coryphæus cum esset Porphyrius, ac Christianæ religionis acerrimus hostis, longe majoris est auctoritatis cum de Judæis aut Christianis laudando loquitur : quapropter Eusebius ei exclusive vel ejus antiquis lectionibus, tam singulare *de Essenis* præconium attribuere videtur, ἐκ παλαιῶν, ὡς εἰκὸς, ἀναγνωσμάτων.

Ibid. D 2. Quid de hoc Hecatæo sit sentiendum, vide Clearchum in capite sequenti. Hæc tamen est interpretatio eorum quæ de eo scripsit Dahnius in *Synopsi historica philosophiæ religiosæ Judæorum Alexandriæ*, tom. II, p. 216.

« Hecatæus Abderita, Alexandri Magni cœvus, in suo magno opere historico inclusserat quidquid spectabat ad Judæos, qui tunc magno favore gaudebant, tum apud principem, tum apud primos Ptolemæos. Ob hunc probabiliter favorem, eos non eodem affecit contemptu quo cæteri Græcorum recentiores historici qui tunc temporis exstiterunt quo inter paganos et Judæos tantum exarsit odium, ut Judæi perperam oppressi fuerint. Ex illius scriptis, quæ apud nos exstant, nihil, nedum Judæi Alexandrini, nequidem Judæi prodit calamum : igitur mirum videtur quod de eo scripserit Celsus ab Origene laudatus, l. I, c. p. 554 ed. Ruæi. In sua 115 epistola Latina ad Casaubonum Scaligerus, Celsi præjudicantis contra Hecatæum opinionibus favebat; Vossius autem in suo libro *De historicis Græcis* animo fluctuabat, et revera ex hoc textu nullo modo justificari potest Philonis sententia. Attamen ex Aristæi epistola liquet Hecatæi verba a quodam Alexandrino Judæo fuisse interpolata : Demetrius enim Phalereus in ea regi asserit Abderitam Hecatæum satis magni fecisse legem Judæorum ut eam nominaverit ἀγνήν τινα καὶ σεμνὴν τὴν ἐν τούτοις θεωρίαν ; vocabulum autem θεωρία in sermone religioso Judæorum idem sonat ac theocratica legislatio. Sed ut admitteretur quod Hecatæus judaicam amplexus fuerit religionem, hoc aliis locis ex ejus historia probari foret necesse.

Col. 689 A 5. Verba ἡ Ἱερουσαλήμ desunt in 466.

Ibid. C 1. Josephus historicus hunc hominem Mosollamos vocat, *Contra Apion.* lib. I, 457, ex edit. Havercamp., ex qua hic locus desumitur.

Col. 692 B 4. Ut autem perpendamus quibus momentis nitatur citatus locus, in memoriam revocandum est quidquid dictum est de suppositione generali auctorum Græcorum, quorum religionis defensores pro Judæis testimonium invocaverunt ; scilicet Hecatæi, Numenii, Theodoti, Cleodemi, Eupolemi, Artapani, Demetrii, Aristæi, quos religione fuisse Judæos plurimi tradiderunt. Valckenaerus autem in suo accusationis actu, pag. 47, in tractatu *De Aristobulo Judæo*, eos confert cum locis quos putat interpolatos fuisse in libris *Esther* et *Job*, et præcipue in secundo libro *Machabæorum*. « Quis enim, inquit, ex litteris Salomonis ad reges Tyri et Ægypti, ac ex eorum responsis, non agnoscat litteras Artaxerxis, quæ exstant in libro *Esther*, ingenio Hæbraico fuisse suggestas? Judæus erat Theodotus, quem Josephus numerat inter paganas auctoritates *contra Apion.* lib. I, cap. 33 ; ac pariter, ex Alexandro Polyhistore, Cleodemus in lib. I *Jud. antiq.* c. 15 citatus. » Quoad vero Hecatæum, Eupolemum, Artapanum, Demetrium, ex ipso Valckenaero omnis tollitur dubitatio. « Jam, inquit, Hecatæum suspicatus est Scaligerus ; in supplemento suo epistolæ ad Millium, pag. 93, Bentleyus huic favet opinioni innixus sententiæ Herennii Philonis a Celso citati, ex Origene *Contra Celsum*, I, p. 13. Idem asseruerat Ricardus Simon in sua *Historia Veteris Testamenti*, sed nulla fretus auctoritate, lib. II, c. 2. De Eupolemo autem ac Demetrio nullum dubium exoriri potest ex ipsius Eusebii testimonio, *Historia ecclesiast.* lib. VI, cap. 13, ubi asserit ab Alexandrino Clemente adductos fuisse Philonem, Aristobulum, Josephum et Eupolemum, Judæos scriptores (Ἰουδαίων συγγραφέων). Vide S. Hieronymum, *De viris illustribus in Clemente*, cap. 38. Quoad vero Numenium, ex ipso Origene *Contra Celsum*, I, p. 13, IV, 198 et 199, et ex Eusebio *Præp. evang.* IX, et alibi, constat illum fuisse Judæum, aut saltem quæ ex eo exhibentur sub ejus nomine fuisse publicata a quodam Judæo. Vide Jonsium, *Hist. philos.* lib. III, cap. 18, § 4. Ut videre est in libro I Machabæorum 12-16, 15-15, 8-17, Numenius et Eupolemus nomina sunt Judaica ; quascunque legum Moysis allegoricas explicationes refert Origenes a Numenio datas, nullius nisi Judæi Hellenistæ esse possunt » Hic finem facit Valckenaerus, qui neque Clearchum, neque Abidenum numerat inter hos paganos auctores, quos Judæos esse contendit. Sed alii, inter quos Ricardus Simon, tradiderunt Clearchum fuisse ab Hellenistis Judæis suppositum ac interpolatum. De quo Grævius ad Huetium scripserat epistolam, quam noscere foret in pretio. Exstat tamen responsum quo episcopus Abrincensis a se removere suscipit, quod eum pro pagano habuerit, quod responsum daturus sum Latine, eleganter ab Huetio scriptum ; reperitur in collectione a Tilladeto edita, tom. II, pag. 249 et 250.

« De Clearcho acute et erudite scribis pro more tuo ; equidem Josephi et Eusebii fidem secutus sum, ac re forsitan non satis perpensa. Primus nobis de ea re scrupulum injecit Simonius (Richard Simon) in critica sua, nam Clearchum hunc ab hellenistis Judæis, vel suppositum, vel interpolatum suspicatur. Tu vero tuis argumentis idem conaris conficere, ut manus dare propemodum necesse sit. Verumtamen sunt etiam quæ rationibus tuis a viro non nimis pertinaci obduci possint. Etsi enim falso jactari videtur Aristotelem perlustrasse Asiam in Alexandri magni comitatu, at illuc excurrere potuit per primos vitæ annos. Scripsit Laertius in proœmio fuisse a Clearcho proditum Judæos sobolem esse gymnosophista-

Digitized by Google

rum : atque id confirmaturum eum fuisse vis auctoritate Aristotelis, si hoc ab eo traditum cognoscet ex Clearcho. At certe alia omnia habet Laertius ; scripsisse nempe Clearchum in libro Περὶ παιδείας, gymnosophistas venisse a Magis ; quosdam vero tradere Judæos quoque eorum esse progeniem ; hoc est Magorum sive Chaldæorum, de quibus hoc loco disserit Laertius. Demus præterea scripsisse Laertium quæ recitas ; annon Aristotelis verborum vel negligens, vel parum memor esse potuit in opere tumultuario, qualem esse hanc Laertii compilationem probare facile est ? Ais unum Josephum meminisse libri Clearchi Περὶ Ὕπνου. Quid tum ? an dubiæ sunt fidei veterum libri, quicunque semel tantum a sequentis scriptoribus laudantur ? non hanc tantum, sed alias quoque scriptiones argumento hoc ab eodem Clearcho abjudicaris. Ad hæc Judææ nomen hac ætate Græcis ignotum fuisse contendis : non valde cognitum in vulgus fuisse concesserim, plane ignotum, negaverim. Enimvero Ægyptum jam perlustraverant Thales, Pythagoras, Plato, ubi magna erat Judæorum frequentia ; quidam etiam partes Orientis adierant. Itiones erant crebræ, commercii causa, Phœnicum in Græciam, Græcorum in Syriam, jam inde a vetustis temporibus. Hebræi autem post solutam captivitatem Judæi dici cœpti sunt, jam vero non Syriam solam, sed et Persidem quoque pervaserat Græcorum lingua. « Apud Danielem, qui vixit Darii temporibus, reperias vocabula σοφοί, ψαλτήρια συμφωνία, non satis igitur firma habemus argumenta quibus Clearchi libros κιβδηλείας damnemus ; et si res suspicione non caret, sed in re incerta tutius est receptis opinionibus adhærere. »

Post hæc pro vero Clearcho edita, contra falsum Clearchum testimonia auctorum referam. Primus est Jonsius, *De scriptoribus hist. philos.* l. I, c. 18, quem et commentariis illustravit Baylus *Diction.* ad vocabulum *Aristoteles*, nota B. Hunc cito : « Locus iste non levis esset ponderis, si ex Clearcho Aristotelis discipulorum illustrissimo desumeretur, sed verisimillime alterius Clearchi est. Etenim 1° auctor refert Aristoteli perlustranti Asiam quemdam occurrisse Judæum, qui cum eo aliisque viris doctis multa colloquia habuit, ἡμῖν τε καὶ τισιν ἑτέραις τῶν σχολαστικῶν. » Porro ex scriptoribus doctissimis, tempore Clearchi vocabulum σχολαστικός nondum significabat discipulum, nec hominem studio deditum. Cæterum, cum hæc per Asiam peregrinatio et historia concordare nequeant, haud supponendum aliquem ex ejus discipulis, in dialogo, factum excogitare voluisse cujus falsitatem alii omnes agnovissent. Recentior igitur Clearchus hanc excogitavit peregrinationem, quod forte bona fide factum est ; siquidem Solinus asserit, in expeditione contra Darium, Aristotelem in comitatu fuisse Alexandri. Idem narrat auctor anonymus *Vitæ Aristotelis*. 2° Si Aristoteles multos congressus habuisset cum isto Judæo tam docto, de quo agitur in Clearchi fragmento abundantius de Judæa ac de Judaica natione disseruisset, nec tam absurda credidisset, quæ ipse effatur, de Judæorum origine. Dixissetne Judæos originem ducere a Calanis Indiæ populis, illos in Syria nomen Judæorum sumpsisse, quia provinciam Judæam nomine incolebant ? Hæc autem omnia narrat Aristoteles in loco Clearchi, quem citat Josephus. Suusne eum Judæus in tam puerili errore liquisset ? Legerenturne tam pauca in omnibus scriptis Aristotelis de Judæa et de Judæorum gente, si Judæus illi tam præclaras notiones tradidisset ? 3° Legimus apud Diogenem Laertium gymnosophistas a Magis ducere genus, et fuisse quosdam qui Judæis eamdem tribuerent originem : horum prius testimoniorum datur teste Clearcho, Aristotelis discipulo ; posterius vero nullo auctore nititur. Porro tunc certe præbebatur occasio Clearchi testimonium citandi de Indica origine Judæorum nationis. Aliunde si liber *De somno*, in quo Aristoteles hanc Indicam memorat originem, esset ejusdem Clearchi, quem laudat Laertius, procul dubio Clearchus ille fuisset designatus. Prætermissis aliis Jonsii argumentis, ex his tribus constat non ea dixisse Aristotelem, quæ ei attribuit Josephi Clearchus. Objicies Clearchum cognovisse Judæum qui cum Aristotele fuerat collocutus, Aristotelis cœvum ; sed nego Aristotelem a Clearcho fuisse cognitum.

Attamen hæc Baylii contra verum Clearchum probatio quæ inexpugnabilis videtur, relinquit difficultatem ut id cuidam Judæ Hellenico, ut volunt Simonius Ricardius et Valckenaerus, tribuatur. Etenim si, ut merito animadvertit Baylus, Judæus Aristoteli dicere non potuit Judaicam nationem ab Indis Calanis ducere originem, Judæus, Clearchum mentitus, hanc eamdem assertionem in ore illius pseudonymi ponere non potuit Inde absque controversiis duo concludi possunt : 1° Aristotelem non dixisse quæ ei imputantur ; 2° fabulam a Judæo texi non potuisse.

Verumtamen Eusebius non excogitavit istam narrationem, sed solum culpandus est quod inconsulte Josephum transcripserit. Sed cui hæc narratio tribuenda sit ? num Josepho ? At Josephus qui *Antiquit. Judaic.* scripsit, sibimet ipsi tam graviter contradicere non potuit. Igitur constare videtur falsarium fuisse vel Clearchum, vel quemlibet alium Peripateticorum, qui Judæos, vel saltem eorum nomen cognoscebat. Natio enim inter Ægyptum et Syriam omnino a Græcis nesciri non poterat. Judæos igitur tunc temporis adduxit in *Vita Aristotelis* in hujus philosophi gloriam. Tunc ut natio cognoscebantur Judæi, sed eorum origo et constitutiones satis ignotæ erant, ut eis falsæ attribuerentur traditiones, mores, secundum *Græciam mendacem* ; apud enim Diogenem Laertium legimus eos ab Indis gymnosophistis trahere originem ; quod est Græca, non vero Judaica fabula.

Cæterum de populis magis cognitis, quibus cum Græcis erat frequentior usus, quot fabulas non texere Ctesias et Herodotus ? In principio hujus libri ex Theophrasti loco, qui a Porphyrio desumitur in libro *De abstinentia*, constat hunc philosophum, Aristotelis successorem, Judæis attribuisse in victimarum immolatione, mores ab eis omnino alienos ; omnibus perpensis, hæc testimonia suspicari possumus ; attamen cum constet eos tantum mentiri quorum interest, Judæis Hellenistis vel Hellenicis solum sunt attribuenda ea quæ in suæ gentis gloriam eorum supponere intererat. Igitur quotiescunque eorum nomen absque laude vel vituperio profertur, non est suspicandi locus. Siquidem mirum non erat quod citarent gentem propinquiorem quam Galli, Iberi et etiam Scythæ, cum ea, quæ de eis narrantur, levis sunt momenti. His positis, non est suspicandi ratio locum Hecatæi de Jerosolymæ perimetro, ac de ave occisa a quodam sagittario Judæo. Aliis vero locis Hecatæi de Judæis, Celsus hujus scriptoris authenticitatem religionemque suspicari potuit ; sed non sunt nobis eædem suspicandi rationes, et mirari debemus quod Josephus ex hoc libro desumpserit quod in suæ gentis gloriam nullo modo adiret. Scaligerii argumentum Vossius validis confutat rationibus, *De hist. Græcis*, pag. 70. Fabula Aristæi de Septuaginta interpretibus suppositio Judaica mihi videtur, itidem sentio de verbis in Moysis honorem tributis Numenio, quorum unum citant religionis defensores, alterum vero Porphyrius *De antro Nympharum*, c. 10, ubi prophetam vocat Moysem, laudans Genesis principium : Ἠγοῦντο γὰρ προσιζάνειν τῷ ὕδατι τὰς ψυχὰς θεοπνόῳ ὄντι, ὡς φησιν ὁ Νουμήνιος, διὰ τοῦτο λέγων· καὶ τὸν προφήτην εἰρηκέναι, ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος θεοῦ πνεῦμα. Ex his, inquam, verbis mihi non constat Numenium fuisse Judæum ; quia si fuisset Judæus, eum non invocasset Porphyrius ; quod non miror magis quam quod Longinus Moysem laudaverit in tractatu *De sublimi*. Siquidem necesse non est nos cuidam religioni adhærere, ut reverenter loquamur

Digitized by Google

de iis quæ ipsa veneratione digna sunt; cum ipsi Græcorum scriptores quosdam apud Ægyptios ritus religiosos laudibus efferant, dum simul improbant cultum ab eis animalibus exhibitum. Numenius igitur non ritibus Judaicis vel Christianis obligabatur, ex Eusebio lib. IX, cap. 7, ubi Platonis et Pythagoræ doctrinis Brachmanorum, Judæorum, Magorum ac Ægyptiorum opiniones jungendas esse decernit; quæ doctrinarum permistio arridebat Pythagoricis, quorum philosophia partim consistebat in dogmatibus ab Oriente allatis, quibus mediis, religiosas Græcorum opiniones, inter quas metempsychosin, interpolaverant. Ab his vero refugiebat Judæorum fides atque Christianorum. Mihi vero hic de pagano Numenio fidem præbet locus sequens Porphyrii apud Eusebium in sua *Historia*, lib. VI, c. 19; adducitur enim Origenes cui exprobrat Porphyrius, quod pro Christiana religione reliquerit Hellenismum. Ὠριγένης Ἕλλην ἐν Ἕλλησι παιδευθεὶς λόγοις πρὸς τὸ βάρβαρον ἐξώκειλε τόλμημα ᾧ δὴ φέρων ἑαυτόν τε καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις ἕξιν ἐκαπήλευσε, κατὰ μὲν τὸν βίον χριστιανῶς ζῶν καὶ παρανόμως, κατὰ δὲ τὰς περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τοῦ θείου δόξας ἑλληνίζων τε καὶ τὰ ἑλλήνων τοῖς ὀθνείοις ὑποβαλλόμενος μύθοις· συνῆν τε γὰρ ἀεὶ τῷ Πλάτωνι, τοῖς τε Νουμηνίου καὶ Κρονίου Ἀπολλοφάνους τε καὶ Λογγίνου, καὶ Μοδεράτου, Νικομάχου τε καὶ τῶν ἐν τοῖς πυθαγορείοις ἐλλογίμων ἀνδρῶν ὡμίλει συγγράμμασι.

« Origenes vero, cum gentilis esset et gentilium innutritus disciplinis, ad barbaram declinavit audaciam, cui seipsum suumque scriptoris ingenium mancipavit, patriæ leges spernens, et Christianus factus tum vita, tum doctrinis de divinitate. Postquam Græcorum disciplinas edoctus fuisset rectam doctrinam posthabuit et alienas fabulas amplexus est. Cæterum cum Platonis, Numenii, Cronii, Apollophani, Longini, Moderati, Nicomachi, et aliorum qui inter Pythagoricos præcipui habebantur, scriptis quotidie versabatur, et solummodo doctissimorum inter Pythagoricos libris studebat. »

2° Hanc Porphyrii assertionem confirmat S. Hieronymus in *epist.* ad Magnum ubi ait : « Origenem in libris decem Stromatorum Christianorum et philosophorum inter se sententias comparasse, et omnia Christianæ religionis dogmata ex Platone et Aristotele, Numenio Cornutoque confirmasse. » Vide etiam Spencerii argumenta contra Scaligerium in suis annotationibus in locum Origenis *contra Celsum*, lib. I, cap. 15.

Porphyrii igitur testimonium de Numenio pagano quem inter præcipuos hujus temporis Pythagoricos annumerat, difficultates nodum exsolvit; nullumque dubium relinquit. In sua scripta eum frequenter adducebat : et equidem in fragmento libri *De anima* a Stobeo citati. *Eglog. Phys.*, l. II, 21, p. 832, 836, 866, 894, 896, 910 : in *Vita Plotini* et alibi. Ex eodem philosopho desumitur locus a Macrobio relatus *In somnium Scipionis*, l. I, c. 2 : « Numenio inter philosophos occultorum curiosiori offensam numinum quod Eleusinia sacra interpretando vulgaverit, somnia prodiderunt, visas sibi ipsas Eleusinias Deas habitu meretricio ante apertum lupanar ludere prostantes; admirantique, et causas non convenientis numinibus turpitudinis consulenti, respondisse iratas, ab ipso se adyto pudicitiæ suæ vi abstractas, et passim adeuntibus prostitutas. »

Oppugnatores paganarum auctoritatum Judæis suffragantium pepercere capitibus 12, 14 et 41, *Fragmentorum* Abydeni, fere similium testimoniis auctorum quos nuper percurrimus. Verum est hæc fragmenta tanta cæteris veritate elucere quanta in aliis non inveniatur. Siquidem Ionico exarantur sermone qui tunc temporis obsoleverat ad quod reducenda foret horum fragmentorum origo, ut adulteratoribus Judæis tribui possent : tunc enim scribebatur historia solo Attico dialecto cui interdum admiscebatur Macedonicus sermo ab Alexandrinis auctoribus, sed relictis omnino Herodoti scribendi modis, ex quo eorum confirmatur authenticitas, quæ quidem non fuit impugnata.

Col. 693 A 11. Quoad hanc Judæi cum Aristotele familiaritatem, vide articulum de *Aristotele* in Lexico Baylii, ad annotationem A, III et B jam citatam.

Ibid. 12. Eusebio non exprobrabo quem admittit anachronismum; Clementis enim Alexandrini subsequitur fidem, *Stromat.* l. I, p. 358. Sed Clemens ipse vulgarem iterabat errorem jamdudum ab Halicar. Dionysio refutatum, *Antiq. rom.*, l. II, c. 59. Vide pariter Ciceronem, l. I, *Tuscul.* princ. : Tit. Liv., *Hist.* l. I et IV. Hæc fabula arridebat his qui volebant Romanum regem cum Græcis commercium habuisse : hanc fabulam ab Epicharmo Comico excogitatam docet Plutarchus in *Vita Numæ*, l. VIII. Vide S. Augustinum, *De civ. Dei*, IV, 31.

Ibid. B 4. Ἐπεδείκνυτο γὰρ αὐτοῖς ὁ Νουμᾶς δι' ἀποκρύψεως (ὑποκρύψεως Clemens) ὡς οὐκ ἐφάψασθαι τοῦ βελτίστου δυνατὸν γλώττῃ. Vox ἀποκρύψεως hic mihi adhibita esse videtur ad designandum cultum quem Tacitæ deæ induxerat reddendum. Vide Plutarchum, in *Vita Numæ*, § 8 : Ἐδίδαξε σέβεσθαι τοὺς Ῥωμαίους Ταχίταν οἷον σιωπηλὰν ἢ ἐνεάν.

Ibid. D 5. Vide in articulo : *Clearchus*, ad col. 692, B 4, quod scripsi de Numenio Pythagorico, qui quidem discerni debet ab illo Numenio rhetore Alexandri patre similiter rhetoris : eorum biographias distinxit Suidas.

Col. 696 A 13. Hi famosi Ægyptii thaumaturgi, qui cum Moise decertaverunt (*Exod.* VII, 12). nominantur a S. Paulo in secunda Epistola ad Timotheum, c. III, et a S. Ambrosio in suo commentario in hunc locum : ab Apuleo, secunda Apologia, p. 375, ed. Colvii : « Ego ipse sim Charinondas, vel Damigeron, vel Moses, vel Jannes, vel Apollonius Tyanæus, vel ipse Dardanus, vel quicunque alius forte qui post Zoroastrem et Hostanem inter magos celebratur. »

Tertull. *De anima*, 57 : « Adjutrix opinionum istarum magia sonat Hostanes et Typhon Dardanus et Damigeron, et Nectanebis et Berenice. » Origenes *Contra Celsum*, l. IV, 51, p. 542 ex edit. de La Rue, et Van Goens, in *Diatribe de Cepotaphiis*. et Leo Allatius in syntagmate de Engastrimytho ad dissertationem Eustathii contra Origenem, p. 495.

Ibid. C 8. Secundum Scaligerum, p. 12 notarum in fragmenta historica quæ ejus librum, *De emendatione temporum* subsequuntur, præcitati versus non ad Judæos spectant, sed ad Lycos vel eorum vicinos, de quibus agitur in *Iliade* sub nomine Solymorum. Sic in Iliade, Z, v. 204 :

Ἴσαρδον δὲ οἱ υἱὸν Ἄρης ἄτος πολέμοιο
Μαρνάμενον Σολύμοισι κατέκτανε κυδαλίμοισι.

Hos autem versus sic annotat Eustathius : « Neminem fugit Solymos fuisse Lyciorum finitimos et hostes : quapropter ad eos pugnandos a Jobate missus Bellerophon cum eis strenue congressus est ac eos superavit; cum eis etiam bellum gessit Bellerophontis nepos. Tradunt veteres Solymos quos memorat Homerus postea dictos esse Pisidienses : qui sunt gens inclyta, sicut vult epithetum κυδάλιμος. Ex eis. Solyma (in genere neutro Σόλυμα) designat urbem ab Assyriis conditam post Jerusalem captam; et secundum Strabonem, Lycium montem.

« Usque ad nos pervenit Solymæ nomen ethnicum : est locus munitissimus ac Lyciæ finitimus cujus incolæ barbaro sermone Tzelimi vocantur : quos memorat *Odyssæ* non sunt Pisidienses. Lyciæ Solymi Mynienses etiam, a Minoe, vocabantur. » Vide Strabonem, l. XIV, p. 667, ex edit. Parisiis.

Cæterum error quo capitur Eusebius est potius Josephi, quam ipsius, si quidem salvis ipsismet verbis transcripsit Josephum *Contra Apion*, lib. I, p. 454.

Digitized by Google

In annotationibus suis in chronica Eusebii, p. 101, animadvertit idem Scaligerus Chœrilum quem Eusebius vocat *priscum*, dignoscendum esse ab illo Chœrilo de quo contumeliose loquitur Horatius: prior Samius erat et fere coævus Xerxis expeditioni quæ ei poematis *Perseidis* materiam præbuit, ex qua sunt citati versus. Anachronismum etiam imputat Horatio qui quidem sub Alexandro Magno ponit Chœrilum, Alexandro filio Amyntæ, coævum. Num unus fuerit vel duo Chœrili poetæ; utrum posteriori fuerit coævus magnus Alexander, hæc in dubiis relinquo.

Naeckius in Chœrili fragmentorum collectionibus breviter exponit doctorum diversas opiniones de gente cui hæc congruit descriptio. Ex Scaligeri loco laudato atque ex Bochartio in *Phaleg* et *Chanaan*, c. 6, p. 361, non foret de Judæis intelligenda; sed de Lyciis vel Pisidis quos Phœnissam dicit coloniam Bochartus et quos Lyciæ finitimos canit Homerus. In Levitico expresse Judæis interdicitur Τροχοκουράς, 19, 27, et Arabibus ab Herodote tribuitur, *Thalia*, c. VIII; præterea Bochartus magnam recognoscit similitudinem inter pauca quæ supersunt vocabula Pisidiensium ac Phœnicum linguæ; cui opinioni favere videtur Cunæus, *De republica Hebræorum*, lib. II, cap. 18, p. 266. Quantum vero ad lacum indicatum, de lacu Phaseli quæstio est: Samuel Petit ab Havercampo laudatus, huic suffragatur opinioni et Barlovium testem invocat.

Qui vero hanc opinionem impugnaverunt, in Chœrili fragmento restituentes Judæos, sunt: Salmasius *De cæsarie et coma*, p. 46 a 50 et p. 82: Casaubonus de Suetonii Augusto 45: Grotius *in S. Lucam* III, 14: *in Leviticum* XIX, 27: Adrianus Junius, *De coma*, c. 6: Turnebus *Adversariorum* 19, 9. Quibus adjungi potest Holstenius *De Stephano Byzantino* ad vocem *Solyma*. E Tacito cognovimus, *Hist.*, v. 11, et ex Stephano Quadratum citante, Solymam per compendium fuisse Hierosolymam. Maximus in Syria lacus, est Asphaltites lacus: verum est, inquiunt iidem, τροχοκουράδες non convenire Judæis, quibus adeo interdicitur, sed errore captus est Chœrilus, inquiunt fautores hujus opinionis, propter Arabum vicinitatem qui hanc tonsuram habebant: reliquum vero tegumentum capitis, equina scilicet capita igne dessiccata, ab Hebræorum usibus erat alienum. Utriusque igitur opinionis apparet debilitas. Lingua Phœnica eratne eadem ac Pisidica? hoc magis asserit quam probat Bochartus, quod quidem difficillime probari potest. Cæterum usus quos Judæis tribuit Chœrilus ab eis sunt omnino alieni. In his tamen difficultatibus, libens Bocharto assentirem, relicto Naeckio.

Varias verborum lectiones quæ in quinque versibus exhibentur, scrupulosissime perpendit Naeckius. Non eodem modo rem tractare possum: subsequitur textus quem exhibet ita collatum.

Τῶν δ' ὄπιθεν διέβαινε γένος θαυμαστὸν ἰδέσθαι,
Γλῶσσαν μὲν φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες,
Ὦμεον δ' ἐν Σολύμοις ὄρεσι, πλατὲῖ ἐπὶ λίμνῃ,
Λύχμαλέοι κορυφὰς, τροχοκουράδες · αὐτὰρ
[ὕπερθεν
Ἵππων δαρτὰ πρόσωπ' ἐφόρεον ἐσχληκότα
[καπνῷ.

Col. 697 D. 2. De modo scribendi nomen montis hujus, consule Bochartum *in Geographia sacra*, l. I, c. 3, p. 18 editionis Oper. hujus auctoris, t. I, Lugd. Bat., 1692.

Col. 700 A 2. Ex his quæ dicit Bochartus de hac urbe, in sacra geographia, *Chanaan*, l. I, c. 3, p. 4, satis patet incertum esse ubinam exstiterit. Idem feram judicium de Barite urbe: cæterum cum hæc ex Josepho sint desumpta, *Antiquitates Judaicæ*, l. I, c. 3, § 6, vide quæ dixerint editores.

Ibid. 14. Vide chronographum Georgium Syncellum, pag. 30 editionis Luparæ, in qua hæc referuntur loca ex Alexandro Polyhistore qui Abydenum compilavit.

Ibid. B 5. Hæc civitas a Ptolemæo Σιπφάρα dicta est Kiriath-Sepher Hebræorum, id est, civitas litterarum. *Josue* XV, 15.

Ibid. 7. Ἀνέπλωε 466; ἀνάπλωε 467, 468.

Ibid. 9. Lego cum Syncello, pag. 30, in qua citat Polyhistorem fere iisdem verbis et sanctum Cyrillum *Contra Julianum*, lib. I, et cum Scaligero, in fragmentis veterum historicorum post opus *De emendatione temporum*: ἐπεί τ' ὖων ἐκόπασε, pro ἐπεί τ' ὦν ἐκόπασε, subintellecto Θεός. Xenophon., *De venatione*, ὅταν νίφῃ Θεός.

Ibid. 11. Wesseling, *Ad Herodot.*, IV, 140; Abydenus, *In Præp. evang. Eusebii*, l. IX, 12: Ἀπίκατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεοι τοὺς ταρσούς. A quo Vigerius manus abstinere debuerat, hanc tamen lectionem mutatam præhabuit. Apud Herodot., l. IV, 204: Τοὺς ὑπολειπομένους αὐτέων καὶ ἐπελκομένους ἐφόνευον ἐς ὃ ἐς τὴν Αἴγυπτον ἀπικέατο. Quidam manuscripti codices legunt ἀπίκατο · quin etiam apud Herodotum legitur, l. IV, 204: Ἐς ὃ τὴν Αἴγυπτον ἀπικέατο · hanc lectionem servavit Wesseling, in quibusdam manuscriptis codicibus in ἀπίκατο mutatam.

Ibid. C 3. Fere omnium temporum ac hominum est amuletorum superstitio; ex Theophraste, Plutarchus in *Vita Periclis*, c. 38, refert: In secundo anno Peloponnesii belli Periclem, peste qua tunc laborabant Athenæ, lacessitum invisenti cuipiam amico « Περίαπτον ὑπὸ τῶν γυναικῶν τῷ τραχήλῳ περιηρτημένον, ὡς σφόδρα κακῶς ἔχων, ostendisse amuletum quod ipsius collo circumdederant mulieres in signum ipsius morbi ingravescentis.

Col. 701 B 11. Textus fert *Molus*, corruptum ex *Mocho* quod dat Josephus, et bene quidem. Hic autem Mochus, Phœniciæ antiquus scriptor historicus, falso inducitur a Diogene Laertio in *Introductione*, pag. 2. Menagius restituit illud nomen, Strabone innixus; Sextus Empiricus l. IX, p. 363, *Adversus physicos*; Tatianus, Jamblichus, *Vita Pythagoræ*; Athenæus, etc. Cæterum de hoc Mocho vide annotationem Fabricii in locum Sexti jam indicatum, et quos laudat auctores.

Ibid. 14. Quia vero Hesiodus de primorum longævitate hominum nihil tradidit, Vossius in libro *De Græcis scriptoribus*, vult Hesiodo substitui Isidorum Characensem, a Luciano in *Macrobiis* laudatum, utpote qui de hominum longævitate disseruerit, t. III, p. 218 editionis Reizii. Hic tamen locus et hoc nomen non solum apud Josephum, sed etiam apud Georgium Syncellum inveniuntur p. 43 editionis Lutetiæ, in-folio, 1652. Plinius eodem modo *Hist. nat.* lib. VII, 48, de eo loquitur. Igitur credere est Josephum ad locum libri *De operibus et diebus* v. 108 sq., alludere voluisse, ubi aurea describitur ætas, vel ad aliquos versus amissos: de aliis vero citatis auctoribus, scilicet, Mocho, Estieo, Hecatæo (Smyrnæo), vid Hellanici fragmenta a Sturzio edita, in-8°, Lipsiæ, 1826, p. 153.

Ibid. 6. Πύργων. Deest 465, 466, in Syncello et Cyrillo; glossema est, ut jam vidit Vigerus.

Col. 704 C 1. Ἐνυάλιος ζεύς. Hoc epithetum vulgo Marti tributum hic Jovi deorum patri applicatur, quod eo magis notandum, quod nusquam alibi reperitur. Vigerus profert locum a Pausania desumptum in quo Jupiter nominatur ἄρειος *in primis Eliacis*, cap. 14: Τὸν βωμὸν εἶσιν Ἠλείων οἳ ὀνομάζουσιν Ἀρείου Διός. Λέγουσι δὲ οἱ αὐτοὶ οὗτοι ὡς Οἰνόμαος ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τούτου θύοι τῷ Ἀρείῳ Διί. Cæterum nomen Jovis haud raro invenitur cum nominibus hominum junctum, sed ea præcedens, verbi gratia, legitur · Jupiter Belus, apud Berosum, apud *Syncelli Chronograph.*, p. 2; Jupiter Arotrius, apud Sanchoniathonem lib. I, pag. 37; Jupiter Cassius, in

Digitized by Google

Achille Tatio et in Agræ et Corcyræ numismatibus, indicatis in *Palæstina ex monumentis illustrata* Relandi, tom. II, pag. 934 et sq. Jupiter Menzana *Saltentinorum* : Festus voce *October*. Jupiter Trophonius Lebadiæ, etc.

Col. 705 C 7. Δυσμεναινόντων 465; διαπτύσσων Scaliger.

Ibid. 10. Notior est Alexander Polyhistor, Σύνταξεως περὶ Ἰουδαίων auctor, quam ut pro simulato Judæo haberi potuerit. Attamen, ut putat Valckenaerus, in loco jam Clearchi laudato, fieri potest quod Judæus fuerit Eupolemus, a quo excerpsit hæc quæ hic leguntur. Verumtamen, fatendum est levissimam ex hac lectione percepisse utilitatem Alexandrum, et parum noscere originem gentis cujus historiam scribere aggressus est. Teste Suida, dicebat Mosem feminam esse, nomine Moso, quæ Hebræis dedisset leges. Stephan. Byzantinus refert, in articulo *Ἰουδαία*, Judæam ab Alexandro Polyhistore sic fuisse nominatam a duabus Semiramidis filiabus, Ἰούδα scilicet et Ἰδουμαία. Si talia documenta apud Eupolemum hausit Polyhistor, ipsius sententiæ, quidquid dicat Valckenaerus, subscribere nequimus. Præterea Alexander Polyhistor semel et iterum *Cornelius Alexander* dicitur apud Stephanum Byzant., Ἄραξα et Ἄσσος in locis ab Alemanno citatis. Illud Cornelii nomen a Cornelio Lentulo duxerat, cujus fuerat servus, libertus et magister. Diversa scripta numero quadraginta duo reliquit juxta Suidam, quibus sæpe Plinius usus est. Syllæ coævus erat, et Laurentii in domus suæ incendio interiit. Villosonius, tract. *De triplici theolog.*, p. 239 secund. edit. *Mysteriorum* Sanctacrusii, post Rigaltium, ad Tertull. *De pallio*, pag. 19, memorabilem ipsi tribuit epistolam Alexandri ad matrem suam, in qua declarare non dubitat se tenere ex ipsis sacerdotibus Jovis Ammonis deos omnes homines mortales fuisse. Videsis August. *De civit. Dei;* Athenag. *Leg.* Alibi quæstionem hanc tractavimus. Opinionem nostram quæ multum differt ab ea quam secuti sunt hi duo viri clarissimi consulere potes in nostro opere, *Essai sur le polythéisme*, tom. I, pag. 21. Georgius Syncellus in *Chronographia*, p. 28 et seqq. edit. Lupar., sat longum Alex. Polyhistoris fragmentum inseruit, capita quæ præcedunt partim tradens.

Col. 708 A 11. Scaligerus cujus testimonium invocat Vigerus, hujus urbis orthographiam discutit, eamdem esse supponens ac civitatem quæ in Gen. Ur Chaldæorum dicitur, et Ura apud Plinium, l. v, c. 21. Quare scribendum putat, Οὖρην loco Οὐρίην. Quod autem adjicitur *urbs Chaldæorum* alii supradictæ civitati nomine Καμαρίνη tribuit, quasi Chaldæorum nomine, Chaldææ habitatores non designari intenderetur, sed tantummodo magos seu astrologos ita nonnumquam cognominatos. Simson, ad annum 2077 : « Cum Abraham adhuc esset in Chaldæa sive Mesopotamia, ut ait. B. Stephanus, Actor. VII, 2, Mesopotamiam vocans non eam modo regionem quæ duobus amnibus Euphrate et Tigri includitur, sed etiam Babyloniam, cujus pars est Chaldæa. » Quamobrem Wesselingius hanc adnotationem, ut sequitur, fecit :

« Antiquissimus hujus opinionis auctor est Eupolemus qui apud Euseb. lib. IX *Præpar. evang.*, c. 17, Ur collocavit in Babylonia. Fuit inibi, eo fere nomine, urbs cujus meminit Plinius lib. V, *H. N.*, cap. 21; neque tamen verosimile fit ibi incoluisse Abrahami patrem. Ratio itineris quod ingressus est ut in Chananæam perveniret, aliud suadet; aliud etiam Josuas, qui c. XXIV, 2, affirmat Therachum trans Euphratem a longissimo tempore habitasse, et tamen cis eum fluvium fuit urbs Eupolemo memorata. Verius S. Bochartus lib. XI *Phal.*, 6, Ur quæsivit in Mesopotamia. Ammian. Marcell. lib. XXV, cap. 8, Ur castellum Persicum haud procul Nisibi Tigrique flumine ponit. Id videtur fuisse Ur Chaldæorum, quippe qui olim eo loci habitarunt, ut docuit Campeg. Vitringa ad Isai. XIII. »

Expendamus nunc utrum sub hac voce Καμαρίνη detegi possit supradictorum nominum error. Noverunt omnes Camarinam apud Maronem citari ut civitatem Siciliæ quæ toto cœlo a Babylonia distat :

Apparet Camarina procul....
(*Æneid.* l. III, v. 701.)

Huc quadrat vetus proverbium : Μὴ κίνει Καμάριναν. Iterum quæro quæ sit eo nomine civitas; profecto Harrha, in quam Abrahami pater se contulit cum migravit de Ur sua patria. Alia est civitas, trans Euphratem sita, nomine Χαρμάνδη, de qua loquitur Sophaneta in Gestis Cyri Junioris. Ἐπὶ ταῖς Βαβυλωνίης πύλαις πέραν τοῦ Εὐφράτου πόλις ὤκιστο ὄνομα Χαρμάνδη, *apud Stephanum Byzant.* Vid. Xenoph. *Anabasin* I, 5, 10. Hujus civitatis nomen quamdam habet affinitatem cum Καμαρίνη. His omnibus non parum incerta quæstio videtur, et mihi sat constat Καμαρίνη nomen meram esse fictionem.

Michaelis in II parte *Spicilegii geographiæ Hebræorum exteræ*, p. 104, locum hunc expendit Eupolemi, quem habet ut ineptum compilatorem; et putat Camarinam eamdem fuisse ac civitatem Cascaram apud auctores medii ævi notam. Idem Michaelis etymologiam Scaligeri probat, sed rejicit conjecturam qua Bayerus in *Osrhoenis historia* pro Camarina accipit Orchoenem a Ptolemæo citatam, nec eam ab Erech seu Urhoi distinguit.

Ibid. 12. Ibi facile deprehenditur mendum, quod, ut puto, solis librariis imputari debet, δεκάτῃ γενεᾷ ἐν πόλει τῆς Βαβυλωνίας Καμαρίνῃ... ἐν τριαικαιδεκάτῃ γενέσθαι Ἀβραάμ. Postquam dixerat Abrahamum natum fuisse post decimam generationem, modo eumdem declarat venisse tantum post decimam tertiam. Eo absurdior est contradictio quod peccat locutio : nam γενέσθαι Ἀβραάμ nonnisi ad unam vel alteram epocham referri potest. Porro quæ nam ex his vera sit? putamus nos priorem, siquidem in capite præcedenti leguntur quæ sequuntur Josephi : « Μνημονεύει δὲ ἡμῖν τοῦ πατρὸς Ἀβραάμου Βηρωσσὸς οὐκ ὀνομάζων, λέγων δὲ οὕτως· Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνήρ. Sic merito præsumi potest aliquem chronologum qui ortum Abrahami sentiebat non posse concordare cum decima generatione, propria auctoritate decimam tertiam substituisse; deinde transcriptorem hanc duplicem epocham servavisse, licet nihil magis rationi repugnet. Textum hunc citat Michaelis in II parte *Spicileg geog. Hebræor. ext.*, p. 105, « Decimam tertiam generationem Abrahæ computari puto a Mathusala qui diluvio superstes fingebatur. Vide me de chronologia Mosis ante diluvium § 11, pag. 144 et 145, commentationum per annos 1763, 1768 prælectarum. Vixdum enim de gigantibus qui diluvium effugerant verba fecerat Eupolemus. »

Ibid. 14. Astrologia et scientia Chaldaica. Quid sit Chaldaicam exponere? In capite præcedenti e Josepho excerpto legimus Abrahamum, cum pervenisset in Ægyptum, ibi docuisse arithmeticam et astronomiam : Τήν τε ἀριθμητικὴν αὐτοῖς χαρίζεται καὶ τὰ περὶ ἀστρολογίαν. Quæ verba non clare determinant an intelligat has artes esse scientiam Chaldaicam aut loquatur de scientia divinatoria sacerdotum hujus regionis. Dahnius proponit τὴν loco καί, et sic intelligeretur astrologiam esse scientiam Chaldaicam.

Ibid. B 6. Prælium in quo captus est Loth refertur in Genesi XIV, ubi Armenorum loco, leguntur quatuor reges, nempe Sennaar, Ponti, Elamitarum et Gentium, quorum regna confinia erant Armeniæ.

Col. 709 A 10. Substitui Μιζραΐμ loco Μεστραείμ in eo secutus Perizonium, *Antiq. Ægypt.*, p. 8. Bochartus, *Geog. sac.* IV, 24, in hunc locum legit : Βαβυλωνίους λέγειν πρῶτον γενέσθαι Βῆλον ὃν εἶναι Κρόνον· ἐκ τούτου δὲ γενέσθαι Βῆλον καὶ Χάμ· τοῦτον δὲ τὸν Χαναὰν γεννῆσαι, τὸν πατέρα τῶν Φοινί-

Digitized by Google

κων, καὶ Χοὺμ υἱὸν γενέσθαι ὃν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λέγεσθαι Ἀσβόλον, πατέρα μὲν Αἰθιόπων, ἀδελφὸν δὲ τοῦ Μιζραὶμ, πατρὸς Αἰγυπτίων. Apud eumdem, quem sequimur, Bochartum legesis causas harum immutationum.

Col. 709 B 5. Fertur hanc vocem a duplici voce esse derivatam, scilicet ab *Erm*, quæ *Syrus* interpretatur, et Ἴουθ seu Ἴουδ, quæ *Judæus* sonat.

Ibid. 7. Mendosa hæc etymologia vocis *Hebræus* quam auctor ab Abrahamo oriri docet, probat juxta Bochartum, *Chanaan*, lib. II, c. 14, p. 93, ipsum omnino ignorare linguam Hebraicam, cum litteræ quibus scribitur utrumque nomen omnimodo differant. Aliunde cur Abraham cognominaretur Hebræus, Gen. XIV, 13? Talis ignorantia videtur revelare ipsum Artapanum non esse Judæum, uti declaravit Valckœnaerus, *De Aristobul.*, p. 26. Præterea a sacris Scripturis plus æquo discedit, exempli gratia, cum ait Josephum, cognito fratrum consilio, deprecatum esse Arabas ut in Ægyptum perducerent; alibi videtur probare Ægyptiorum idololatriam, cum Moysi temere tribuit inaugurationem cultus animalium, et totius Ægypti partitionem in triginta sex nomos, et alia similia quæ quivis Judæus nequidem excogitare ausus esset. Vid. not. in cap. 27.

Ibid. 9. *Φαρεθώρην*. Nomen hujus regis in nulla e dynastiis Manethonis reperitur. Forte Pharaonem designat per corruptionem. Totum hoc mera est fabula. Nomen istud similiter deformatur in *Antiq. Judaic.* Josephi, lib. I, c. 8 : Φαραώθης ὁ Βασιλεὺς τῶν Αἰγυπτίων.

Ibid. D 2. Procul dubio legendum est juxta mss. 465 et 466 *Molonem* loco *Melonem*. Certi sumus Apollonium Molonem scripsisse adversus Judæos; Joseph. *Contra Apionem*, l. II, 14 : « Cum Apollonius Molo, Lysimachus et quidam alii, aut inscitia, aut potius odio in nos, libros conscripserint adversus legislatorem nostrum Moysem et leges ejus quas blasphemant ut justitiæ et veritati contrarias, Moysem autem histrionem et impostorem vocant, quasi nonnisi malum docuisset et nullibi virtutem, breviter est respondendum, etc... Cæterum Apollonius non præcise librum contra nos exaravit, ut Apion, sed passim in scriptis calumniam et injuriam disseminat, modo nos ut Deo et hominibus odibiles dijudicans, modo ut impios atheos persequens. Contempto quolibet mentis judicio, nobis crimini dat stultam temeritatem, stupidiores ipsis barbaris declarat, humano generi semper et ubique inutiles. » Pars libri cujus deest textus Græcus et superest tantummodo versio Latina, fert Molonem primum ante alios tradidisse fabulam capitis asini, ex auro fabricati, quod servabatur et colebatur in templo Jerusalem. Hinc in dubio revocari nequit odium Molonis adversus Judæos. Eusebius voce συσκευῇ designabat opus a Molone inceptum contra Judæos; simili voce vocabat, lib. V, pag. 179, librum Porphyrii adversus Christianos : Αὐτὸς ὁ καθ' ἡμᾶς τῶν δαιμόνων προήγορος, ἐν τῇ καθ' ἡμῶν συσκευῇ. Item, p. 31 : Ὁ καθ' ἡμᾶς τὴν καθ' ἡμῶν πεποιημένος συσκευήν. Quid intelligat hac voce, vid. *Mœris atticista*, p. 357 : Σκευωρία· σκευωρήματα ἀττικῶς, συσκευὴ Ἕλληνες. Vid. Thomam Mag. p. 796 et intt. Igitur cum Josepho consentit Eusebius, Molonem declarans Judæorum hostem, et sic confirmatur ejus identitas. Quod ejus respicit professionem, scimus illum fuisse sophistam, Rhodii docuisse rhetoricam, eodem tempore quo Cicero adhuc adolescens Græciam petierat ut varias artes ediscceret, quique Rhodium invisere voluit. Porro Plutarchus in *Vita Ciceronis*, c. 4, narrat « Apollonium Molonem olim rogasse a tirunculo oratore Romano, ut coram se orationem Græco sermone pronuntiaret; ipse enim linguæ Latinæ inscius erat, quod libenter præstitit Cicero. Peracta autem oratione permotus Apollonius subtristis tacebat, dum omnes circumstantes oratori congratularentur Quo viso, sollicitus Cicero amice causam hujus silentii rogavit. Ille ait : Laudo te quidem et miror, o Cicero, sed de nostra contristor patria; solas enim divitias quas habebamus surripuisti, illasque tecum Romam effers, intelligens disciplinam et eloquentiam. » Nescio utrum eidem Moloni, an alii Platonis coævo, ut vult Menagius, tribuendum sit dictum quod invenitur apud Diogenem Laertium, in *Vita Platonis*, pag. 34 : Ἀλλά τοι Μόλων ἀπεχθῶς ἔχων πρὸς αὐτὸν οὐ τοῦτό φησι θαυμαστὸν εἰ Διονύσιος ἐν Κορίνθῳ, ἀλλ' εἰ Πλάτων ἐν Σικελίᾳ. « Mihi causa mirandi, non Dionysius Corinthi, valde vero in Sicilia Plato. » Idem effatum, Διονύσιος ἐν Κορίνθῳ a Demetrio Phalereo citatur ut Laconici sermonis exemplum, *περὶ Ἑρμηνείας*, c. 8. Apollonius Molo citatur quoque a Strabone, lib. XIV, p. 652, 654, 661, et a Suetonio in *Cæsare*, cap. 4, ubi Casaubonus legit, Apollonius Molonis, supple *filius*, et nititur loco sequenti Porphyrii in *Quæstionib. Homeric.* : Αὖει τὴν ἀπορίαν ὡς καὶ Ἀπολλώνιος ὁ τοῦ Μόλωνος παρίστησι. Vid Casauboni notam, *l. l.* Alibi expendam utrum dicendum sit Apollonius Molo, aut Molonis filius : nec sola est hujus nominis difficultas. Huetius, *Demonst. evang.*, tom. I, prop. 4, cap. 2, § 23, pag. 90, edit. in-8°, asserit Apollonium Molonem, seu, ut vocant, Molonis, qui Μαλακός dictus est, differre a Molone : quem errorem Josepho, *Cont. Apion.*, lib. II, tribuit Strabo, lib. XIV, pag. 652, edit. Casauboni, alium esse declarans his verbis : Ἔστι λόγος Μόλωνος κατὰ Καυνίων (ὑπὲρ τῶν Ῥοδίων). Idem fert, pag. 655 : Ποσειδώνιος ἐπολιτεύσατο ἐν Ῥόδῳ καθάπερ καὶ Ἀπολλώνιος ὁ μαλακὸς καὶ Μόλων (ἦσαν γὰρ Ἀλαβανδεῖς, Μενεκλέους μαθηταὶ τοῦ ῥήτορος), ἐπεδήμησε δὲ πρότερον Ἀπολλώνιος· ὕφε δὲ ἦκεν ὁ Μόλων, καὶ ἔφη πρὸς αὐτὸν ἐκεῖνος· ὕφε Μόλων, ἀντὶ τοῦ ἐλθών. Casaubonus in eumdem locum sic habet : « Aperte Strabo duos facit, Apollonium quem mollem vocat, et Molonem : atque Apollonius est qui cognomento Molon dictus est. Sic enim eum nominant Quintilianus multis locis, et Suetonius in *Cæsare*. Dicam quod sentio : puto enim quoties vel apud Quintilianum, vel apud Suetonium, vel alium occurrit mentio Apollonii Molonis, toties occurrere insigne vel ipsius auctoris vel librarii peccatum : auctoris, si ita scripsit et duos viros ejusdem professionis perperam confudit : librarii, si, cum scriptum esset ab auctore Apollonius *mollis*, ipse in *molonem* mutavit. Merito suspicetur aliquis quoties Apollonius Molo ab his vocatur, toties rescribi debere mollis, quod docet nos Strabo, a quo stat Marcus Tullius Molonis auditor, ut ipse sæpius testatur (*Brutus*, 91; *Ad Attic.* 11, 1), quem quidem ille nunquam Apollonium vocat : idem Cicero Apollonium non Molonem sed Alabandensem appellat; in quo pulchre ei cum Strabone convenit. »

Ernestius aliter sentit atque Casaubonus, et uni homini tribuit utrumque nomen in *Indice histor.* editionis suæ *Operum Ciceronis*.

Negari non potest Apollonium fuisse Molonis filium; Græci ut homonymos facilius designarent ita scribebant Ἀπολλώνιος ὁ Μόλωνος. Latini vero, apud quos filius et pater eodem dabantur nomine, duo hæc nomina jungebant, Herodes Atticus, loco Herodes Attici filius; Apion Pleistonius, loco Apion filius Pleistonii. Vid. Suetonium, *Cæsar.*, 4; Porphyrium in scholiaste Veneto *ad Iliad.* IX, 5, et Sturz *Operum* p. 14, Valerium Maximum, Quintilianum, de Apollonio Molone loquentes.

Col. 712 C 1. Tot Philones apud Eusebium citantur, absque notis sufficientibus, ut inde non modica sequatur inter eos confusio. Quosdam tamen sat novimus, ut Philo Judæus Alexandrinus, cujus opera partim ad nos usque pervenerunt, et Philo Herennius, ex Biblo, Judæis infensissimus hostis, qui scripta Sanchoniatonis in linguam Græcam transtulit, Videndus Origen. *cont. Cels*, I, 15, p. 334. Posterior iste; Ne-

Digitized by Google

rone regnante floruit; prior vero qui et Judæus ad Caium Cæsarem nuntius a suis ex Alexandria missus est. Præter hos Philonem poetam novimus auctorem fragmenti valde corrupti, et Philonem Antiquum. Postremus ille, inquit Dahnius, tom. II, pag. 199, in *Geschichtliche Darstellung*, non est accipiendus pro poematis auctore; hic enim Judæus, ille autem gentilis erat. Hæc assertio non satis constat, nam etsi illud legatur apud Josephum in orat. 1, *Adv. Apion.*, § 23, contradicit Hieronymus qui eidem tribuit librum Sapientiæ Salomonis, in *Præfatione in libros Salomonis* : « Secundus liber (Sapientia) apud Hebræos nusquam est, quin et ipse stylus Græcam eloquentiam redolet : nonnulli scriptorum veterum hunc esse Judæi Philonis affirmant. » Porro S. Hieronymus loqui intendere nequibat de Judæo, qui Christi Incarnatione erat posterior, sed de solo Philone Antiquo. Quidquid sit, mihi videtur necessario discernendus poeta Philo, qui procul dubio Judæus fuit, ab Antiquo Philone, Judæus sit an non.

Col. 712 C 4. Hi versus adeo sunt adulterati, ut Vigerus a proposito eos in aliam linguam vertendi deterritus fuerit, nec reipsa verti possunt nisi mutentur pleræque voces. Edidit Vigerus Ἀβραὰμ κλυτοηχές· lego κλυτήχου juxta significationem Abrahami nominis. Clemens Alex., *Strom.* lib. v, p. 668 : Ἑρμηνεύεται Ἀβραὰμ πατὴρ ἐκλεκτοῦ ἠχοῦς· ἠχεῖ γὰρ ὁ γεγωνὸς λόγος. Abraham interpretatur *Pater echus electæ* eo quod vox prolata (verbum) insonet. Origenes, *Cont. Cels.*, lib. v, 45, pag. 612 : Ἐὰν λέγῃ ὁ Θεὸς Πατρὸς ἐκλεκτοῦ ἠχοῦς καὶ ὁ Θεὸς τοῦ γέλωτος καὶ ὁ Θεὸς τοῦ πτερυγίστου, οὕτως οὐδὲν ποιοῖ ἂν τὸ ὀνομαζόμενον. « Ille auctor, si loquens de Deo Abraham, Isaac et Jacob, vocet eum Patrem echus electæ, Deum risus, Deum luctatoris ad terram prosternentis apprehenso crure, hæ denominationes erunt absque sensu. »

Sic Abrahami nomen interpretatur Philo, *De Abrahamo; De nominum mutatione; De gigantibus*.

Immutari oportuit innumeras voces ut sensum rationi consentaneum obtinerem, cum periculo discedendi a sensu textus primitivi. Correctiones meas criticæ relinquo, nec eas quidem defendere conabor.

Ἔκλυον ἀρχεγόνοισι τὸ μόρσιμον ὥς ποτε θε-
[σμοῖς
Ἀβραὰμ κλυτήχου ὑπερτέρου ἄμματι δεσμῶν,
Παμφαὲς ἐπλήμμυρε μεγαυχήτοισι λογισμοῖς
Θεοφιλῆ θέλγητρα. Λιπόντι γὰρ ἀγλαὸν ἔρος,
Αὐτοφύτων, ἔκκαυμα βριήπνους Ἄγγελος ἰσχων
Ἀθάνατον πολησεν ἐὴν φάτιν, ἐξότ' ἐκείνου
Ἔγγονος ἀντὶ γόοιο πολύμνιον ἔλλαχε κῦδος.

Καὶ τὰ ἑξῆς οἷς μετ' ὀλίγα ἐπιφέρει·

Ἀρτίχερος θηκτοῖο ξιφήφορον ἐντύνοντος
Λήμματι καὶ σφαράγοιο παραλιδὸν ἀθροι-
[σθέντος,
Ἀλλ' ὁ Θεὸς χείρεσσι κεράσφορον ὦπασε κριόν.

Col. 713 A 5. De diversa hujus nominis orthographia, vid. annotationes ad Josephum, *Antiq. Judaic.*, pag. 44 edit. Havercamp.

Ibid. B 10. Quis sit ille Demetrius cujus datur fragmentum? Audi Dahnium in hanc quæstionem, l. II, p. 220 : « Difficile est respondere quærenti, utrum Demetrius ille cujus fragmentum sat longum habetur in patriarcham Jacob, Judæus sit an non. Duo sunt revera auctores eo nomine citati, qui sæpissime confunduntur, quamvis eos distinguere facillimum sit. Ambo Judæorum historiam contexerunt. Prior, Demetrius Phalereus, cujus nomen et fortunam pauci ignorant, bibliothecarius fuit Ptolemæi Soteris. Josephus, *cont. Apion.*, I, 23, declarat nullum alium rectius locutum fuisse de rebus Judaicis. Quibus verbis patet Huetium errare, cum ait Josephum permiscuisse Demetrium Phalereum et ejus homonymum. Posterior librum scripsit *De regibus Juda*; nec omnino facile est huic tribuere fragmentum quod tractat de patriarcha Jacob. Potius crederem errasse Eusebium illud non tribuendo ipsius homonymo. Hoc enim fragmentum redolet stylum Alexandrini auctoris, quod moneat Jacob non luctatum esse adversus Deum, sed contra angelum; solent enim auctores Alexandrini scrupulosius distinguere Deum supremum et verum a quocunque alio numine, cum hominibus agente; quæ propria Demetrii Phalerei doctrina haberi nequit, nisi dicatur eum doctrinam illam a quodam Judæo Alexandrino narrante accepisse. » Huetius, *Demonst. evang.* prop. 4, § 22, et Isaac Vossius, *De LXX Interpr.*, pag. 396, Demetrium pro Judæo habent.

Ibid. C 3. Hic loquitur auctor inter se pugnantia; eo quod, de Jacob agens, illum eodem tempore 75 et 77 annos natum simul faciat. Vigerus demonstrat secundum numerum, scilicet 77, esse verum. Etenim Jacob 91 annos natus erat cum genuit Josephum; jam autem 14 anni erant a quo uxorem duxerat. Si ergo e 91 tollas 14, 77 supersunt. Confer cap. 30 *De nativitate patriarcharum* in quo emendantur non pauci errores Demetrii.

Col. 716 A 5. Permutantur nomina concubinarum Jacob. Juxta Genesim Bala famula Rachelis erat, famula autem Liæ Zelpha. Non dubito quin a transcriptoribus proveniat error; omnibus enim constat Demetrium e sacris Scripturis decerpsisse quod retulit, et postea in peculiari ordine nomina restituit.

Loco *et eadem*, legendum est *et Bala*.

Utiliter consuli possunt notæ chronologicæ et cæteræ correctiones quas P. Petavius proponit in *Doctrina temporum*, lib. IX, c. 19, quem sedulo sequimur. Vigerus consulendum putat *Annales* Saliani, tom. I, a creat. mundi ann. 2283.

Ibid. B 14. Παλαῖσαι, 465.

Ibid. C 1. Οὐκ ἐθέσθαι, 465, 466.

Ibid. 6. Numeros restitui juxta ms. 466, ipsaque duce ratione, sensum. Miror autem cur Vigerus neglexerit hanc textus absurditatem emendare, qua eidem matri tribuuntur tres filii ejusdem ætatis : quam in notis suis indicare curavit.

Col. 717 C 1. Non video cur huc afferatur numerus ille biennii, nisi præsupponatur aliquid omissum fuisse, et Demetrium declarasse fratres Josephi in Ægyptum venisse anno inopiæ secundo. Eusebius de his nihil tradit, et totus est in exponendo cur Josephus non cogitaret de suo patre familiaque in Ægyptum arcessendis, ne et ipsi premerentur inopia quæ jam vicinas invaserat regiones, juxta quod legitur in Gen. XLV, 6 : *Biennium est quod cœpit fames esse in terra, et adhuc quinque anni restant, quibus nec arari poterit, nec meti.*

Ibid. 10. Textus fert unam, μίαν, sed manifeste intelligitur una præter cæteras, numerus enim septem, qui additionem denotat, aliter fieri posse non sinit præsumere. Josephus, ut omnes sciunt, eidem mensæ non sedebat atque fratres ejus, sed separatim comedebat cum Ægyptiis.

Col. 720 A 8. Vigerus sic exponit et justificat chronologiam hanc : Abrahamus venit in Chanaan ætatis suæ anno 75 et ann. 175 defunctus est : igitur 100 restant. Cum defunctus est Abrahamus, Jacob annos 15 natus erat, et profectus est in Ægyptum ætatis suæ anno 130, ergo restant 115. Quibus, prioribus additis, numerantur 215 anni a vocatione Abrahami ad migrationem Jacobi in Ægyptum.

Ibid. 9. Recensio hæc ætatis patriarcharum a die transmigrationis Jacob in multis mendosa videtur. 1° Duo omittuntur nomina, siquidem Dan non ponitur in priori catalogo, item et Issachar æque deest; 2° quoad variarum ætatum relationem, eas inter se conferre satis est, ut pro certo habeas modicos in mensibus errores tribuendos esse transcri-

Digitized by Google

ptoribus potius quam auctori, quem sibi contradicentem præsumere non æquum est.

	Adventus in Chanaan.		*Mansionis tempus.*		*Profectio in Ægyptum.*	
Ruben	12 an.	2 m.	32 an.	10 m.	45 an.	» m.
Simeon	11	4	32	8	44	
Levi	10	6	32	6	43	
Judas	9	8	32	7	42	3
Nephthali	8	10	32	9	41	7
Gad	8	10	32	5	41	3
Aser	8		32	8	40	8
Issachar	8					
Zabulon	7		33		40	
Dina	6	4	32	8	39	

Exaggerantur anni quos tribuit Demetrius variis epochis ab eo citatis; sic a quacunque chronologia discedit. Utrum culpa sit transcriptorum, aut factum ipsiusmet Demetrii, non pronuntiare audemus. Quod præsertim repugnat in ea temporis recensione, nimium est intervallum quod supponitur a diluvio ad profectionem Jacob in Ægyptum; quod ut impleretur, plurimas effingere oporteret generationes Noemum inter et Abrahamum, et ipsa longævitas priorum hominum non sufficeret ad solvendam difficultatem : supra dixit Abrahamum fuisse 77 annos natum.

Transtuli εἰς Χαῤῥάν loco ἐκ Χαῤῥάν, tunc enim e Charrhan non egrediebatur patriarcha, sed ibat in Charrhan, ubi habitabat Laban.

Col. 720 B 12. Vigerus putat errorem esse in determinatione temporis quo natus est Kaath; juxta enim Demetrium illius nativitas cum obitu Jacob in Ægypto concordaret. Porro in Gen., ¡XLVI, 11, ubi fit supputatio nepotum Jacob, dicitur tres esse Levi filios, Gerson, Kaath et Merari; natus erat Merari ante totius familiæ Jacob discessum in Ægyptum : ergo Kaath ipso natu major dici non potest venisse ad vitam post hunc discessum patriarcharum, scilicet 17 post annis, Vocem *Kaath* loco *Klath* restitui juxta Genesim, quod mendum quidem a scribis introductum fuerat. Simso, ann. 2290, putat errasse Demetrium in recensione annorum Levi, cum illi tribuit 43 annos tempore quo venit in Ægyptum, et annos 60 cum natus est Kaath; huic autem contradicit Weisselingius in eumdem locum, et annos Levi apud Demetrium inter se concordare declarat : nimirum 10 ann. et 6 menses tribuuntur Levi in profectu a Mesopotamia; 32 ann. et 6 menses mansionis in Chanaan, ergo 43 annorum erat tempore migrationis in Ægyptum, quibus si addas 17 ann. mansionis in Ægypto usque ad mortem Jacob et nativitatem Kaath, 60 ann. cum Demetrio invenis. Perizonio videtur erroribus scaturire hæc genealogia, in suo libro *Origines Ægyptiacæ*, c. 20, p. 411 : « Primo, ait, Jochabed Amrami uxor, dicitur Levi filia, Num. xxvi, 59, quod fieri nequit; tunc enim soror fuisset patris ipsiusmet Amrami. Præterea, ex eadem supputatione, nonnisi in provectissima ætate Moysem peperisset, et quasdam generationes interjicere oporteret ut concordarent diversæ epochæ. 2° Si attendatur incredibilis Hebræorum multiplicatio in Ægypto, non verisimile videtur quosdam patresfamilias tam paucissimos habuisse filios. Sic Kaath, Num. III, 27, tribuuntur quatuor filii totidem populorum duces futuri, et in ejusdem familia, Num. III, 28, masculi 8600 numerantur, dum eodem temporis intervallo Amramus nonnisi Aaronem et Moysem habuisset. Procul dubio, inquit, intervenire debuerunt a Kaath ad patrem Moysis plurimæ generationes. »

Ibid. C 1. Mendum e textu expunxi in quo nomen *Abraham* ut pote celebrius, loco *Amrami* legebatur. Ms. 466 fert Ἀμβράν. Nullo modo cunctandum erat, nescioque cur hunc errorem solummodo in notis emendaverit Vigerus.

Ibid. 5. Jochabed quam Demetrius tradit esse filiam, seu patruelem sororem Amrami, dicitur Num. xxvi, 59, filia Levi et in Ægypto nata. Hinc redit difficultas a Perizonio sublata : id enim profecto fieri non poterat, ut patet ex ejus supputatione sequenti: commoratio in Ægypto 215 ann.; ætas Moysis in exitu de Ægypto, 80 ann. Ergo natus erat anno 135 post patriarcharum profectionem e terra Chanaan. Porro Levi vixerat in Ægypto 94 annis. Si tollantur 14 anni in quibus una vixerunt Levi et Moyses, reperitur Levi ætatem, in Moysis nativitate, esse annorum 123. Posito igitur quod Jochabed Moysem pepererit ætatis suæ anno 40, ipse Levi, jam tunc 83 annorum vix erat, quod non repugnat apud patriarchas. Sed recensio hæc nimio dispungit intervallo singulorum filiorum nativitatem. Tolleretur difficultas si per Levi filiam, tantum intelligeretur ejus postera seu neptis, ut habet Demetrius.

Col. 721 B 3. Ibi textum emendavi, cum peccet contra sensum simul et contra syntaxin; ita enim inveni : Κεῖσθαι δ' αὐτὴν φησιν ἐν τῇ περὶ Ἰουδαίων.

Vox κεῖσθαι indicat Sichem sitam esse, ἐν τῇ... (nomen abest) περὶ Ἰουδαίων· ibi latet evidenter ejus populi nomen qui certe non idem est ac Judæorum cum huc nonnisi longo post tempore advenerint isti; aliunde, vox περί supervacanea esset et dignoscitur repetitio esse eorum quæ paulo superius leguntur : Τὰ δὲ Σίκιμά φησι Θεόδοτος ἐν τῷ περὶ Ἰουδαίων. Igitur substituendum erat τῷ, περὶ Ἰουδαίων, cujusdam populi nomen, ejus nimirum qui hanc regionem ante Hebræos occupavit, et hoc egisse credimus supplendo vocem Φερεζαίων, quæ satis textui concordat, et sensum sicut et phrasim restituere videtur.

Ibid. C 1. Hi Theodoti, etsi Philoneis paulo minus obscuri versus, in multis tamen sensum, seu syntaxim, seu tandem prosodiam offendunt. Vigeri præsumptio qua Græcos versus versibus Latinis reddere nititur, causa est cur sæpe nimis a sensu discedit et imitando vagatur; quod præsertim fit, quando Græci versus subobscuri sunt ut nunc. Locus est exponendi quid in mea translatione maxime operatus sim; in versu 6 legitur αὐλῶπις, quæ vox in eo sensu adhibita reperitur in nullo lexicorum. Apud Homerum in usum non venit nisi ut epithetum vocis τρυφάλεια, et sic galeam coni figuram habentem sonat, ait scholiastes : Εἰς στενὸν καὶ μακρὸν ἀπολήγουσα ἄσπις. Ἡ λήγουσα εἰς ὀξὺ τῷ αὐλίσκῳ εἰς ὃν ὁ λόφος ἐνίεται. Igitur de angusta valle hic agitur, ideo enim dicitur αὐλών, id est *convallis*, cum utrinque arctatur inter montes. Sic sita erat Sichem, ut patet Theodoti descriptione, et alias ipsis verbis Theophrasti, *Hist. plantarum*, IX, 7 : Μεταξὺ τοῦ τε Ἀιβάνου καὶ ἄλλου τινὸς ὄρους μικροῦ, ἔστιν ὃν Αὐλῶνα καλοῦσι, πεδίον πολὺ καὶ καλόν, Idem rursus : Μεταξὺ τε Ἀιβάνου καὶ ἄλλου τινὸς ὄρους μικροῦ ἐν Αὐλίσκῳ τινί. Hunc locum sic refert et vertit Plinius, XII, 22 (48) : « Inter Libanum montem aliumque ignobilem, non, ut quidam existimavere, Antilibanum, in convalle modica juxta lacum cujus palustria æstate siccantur, tricenis spatio stadiis calamus et juncus odorati nascuntur. » Quibusdam vox ista videtur mendosa, eo quod nullibi tali sensu accipiatur, et alias quantitati versus contradicat, substituendo brevem πις syllabam, pro longa. Ms. 466 aliam lectionem dat non quidem versus mensuræ aptiorem, sed quæ faciliorem reddit emendationem : Ἀτράπιτος τέτμηται ἀραίη αὐλῶπις... Quocunque modo emendetur, de sola voce αὐλῶπις quæstio esse potest, cum aperte αὐλών proprie nomen sit vallis istius, juxta Theophrastum. Josephus, *Antiq. Jud.* lib. IV, nomen tradit utriusque montis : Οὐ πόῤῥω τῆς Σικίμων πόλεως, μεταξὺ δυοῖν ὀροῖν, Γαριζαίου μὲν τοῦ ἐκ δεξιῶν κειμένου, τοῦ δ' ἐκ λαιῶν Γιβάλου προσαγορευομένου. Prope autem montem Garizim erat puteus Jacob, in quo sedens Salvator mulierem Samaritanam est allocutus. Apud Joannem, cap. IV, civitas hæc dicitur

Digitized by Google

Sichar, sub Romanis Νεάπολις designata est, et hodie *Naplouse*. Hieronymus in S. Paulæ epitaphio dicit, Sichar corrupte dici ab antiquo nomine Sichem : « Transivit Sichem, non ut plerique errantes legunt, Sichar, quæ nunc Neapolis appellatur, et ex latere montis Garizim exstructam, circa puteum Jacob. »

Legendum est, ἀτραπίτῳ τέτμηται loco ἀτράπιτος.

Col. 721 D 1. Forte λίαν προλίπεν legendum est, infra enim dicitur Jacob ex Euphrate venire in Sichem.

Col. 724 A 7. Ἐπίτρεπτον δὲ δέμας sensu caret. Mss. 465 et 466 multo rectius ferunt ἐπίπρεπον, sed etiam tunc aliquid est addendum requirente metro; igitur legendum propono :

Εἶδος ἐπίπρεπον ἠδὲ δέμας, καὶ ἀμύμονα θυμόν.

Ibid. C 9. Κοινωνήσασθαι, 465.

Ibid. 14. Πεπεισμένος quatuor mss.

Ibid. D 4. Αἴτιον quatuor mss.

Col. 725 B 1. Ἰωσήφ, 465, 466.

Ibid. 9. Fert textus Ἰσραήλ loco Ἰσμαήλ, et υἱοὺς ἀδελφούς loco υἱὸν ἀδελφόν. Quis crediderit Vigerum tanto errori pepercisse.

Ibid. C 9. Hoc dictum videtur per corruptionem nominis Gessen, quæ regio Hebræis assignata est a Pharaone, ut in Gen. XLVII. Idem nomen sed alio modo corruptum legitur, cap. XXVII, Κεσσάν : ms. 468 fert Τεσσάν. Hic est autem difficultas : nam in utroque loco Artapanus civitatem intelligit, per Kessan seu Kaissan : Ἐν τῇ πόλει Καισσάν, et cap. 27 : Πρῶτον μὲν τὴν Κεσσὰν οἰκοδομῆσαι τό τε ἐπ' αὐτῇ ἱερὸν καθιδρύσασθαι. Caput primum Exodi nos docet quas civitates Pharaoni ædificaverint Hebræi, ᾠκοδόμησαν πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φαραῶ, τήν τε Πιθὼ, καὶ Ῥαμεσσῆ, unde ipsæ essent Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὧν, ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις. Sed quomodo potuissent Hebræi templum vero Deo ædificare in civitate Ægyptiaca, et templum de quo loquitur Artapanus in urbe Caissan? Eratne cuidam Ægyptiorum numini dedicatum fanum, an locus ubi commorabantur Hebræi? Alterutra pars eligenda est : ego vero hanc dirimendam quæstionem non suscipio.

Ibid. 10. Non dubito quin vera lectio sit τὸ ἐν Πειθῷ, loco τὸ ἐν Ἀθώς. Nam 1° ἐν Ἀθώς solœcismus est, et legere oporteret ἐν Ἀθῷ ; 2° nulla est hujus nominis civitas in Ægypto : ideo vocem hanc immutavi in textu.

Ibid. 11. Quoad etymologiam vocis *Ermiouth*, vid. supra not. 38 in cap. 18.

Ibid. D 11. Τόθεν, 465, 466, pro τόκος.

Col. 728 A 3. Quis sit hic auctor? Non videtur esse Philo, qui versibus scripsit, sed potius Polyhistor, ut aliunde confirmat quod in capite sequitur.

Aristæus iste Περὶ Ἰουδαίων, non est accipiendus pro auctore qui narrat historiam versionis Septuaginta Interpretum, in quo graviter erravit Fabricius, *Biblioth. Patr. Græc.*, t. V, pag. 61. Vid. Dahnium, t. II, p. 200.

Ibid. 5. Βασσαράν, 465.

Ibid. 12 Ἰωβάμ Hæc vox in textu edito primum deprehensa et deinde in Ἰωβάβ emendata juxta ms. 466. hanc variationem debuit formæ aliquando consimili utriusque litteræ β et μ. Ille Jobab, quem Aristæus dicit ortum ex Esau, idem videtur esse ac ille de quo agitur in Gen. XXXVI, 33, ubi datur Esau genealogia : « *Mortuus est Bela et regnavit pro eo Jobab, filius Zaræ de Bosra.* » Vid. Petav. *Doctrina temp. in Job. et ejusdem originem*, lib. IX, c. 20.

Ibid. 14. Ὑπερβαλλεῖν, 468.

Ibid. B 6. Θεμανιτῶν, 466.

Ibid. 7. Σαυχέων, 466.

Ibid. 8. Μινυαίων, 466.

Ibid. 9. Παραχαλούμενον, 466, 467, 468.

Ibid. D 3. Τεσσάν, 466, 467, 468. Vide supra not. ad col. 724 C 9.

Col. 729 A 2. Verum et proprium hujus regis nomen est Χεφρήν. In disticho sequenti reperitur apud Clementis Alex. scholiasten *Protreptic.*, edit. Potter., p. 44 :

Μνήματα Χεφρῆνός τε καὶ ἀντιθέου Μυκερίνου
Καὶ Χέοπος κατιδὼν Μάξιμος ἠγασάμην.

Ibid. B 4. Locus hic Diodori Siculi, citatur apud Eusebium, *Præp. evang.*, lib. II, cap. 1, qui locus originem docet cultus diversorum animalium, juxta diversos Ægypti nomos.

Ibid. C 1. Γονέων, 468; γεωργῶν, 466.

Ibid. 6. Lego ut superius συγγενῶν loco γεωργῶν, ut fert textus editus. Ms. 468 scribit γονέων. Mox 466, καταστρατοπεδεῦσαι.

Ibid. D 7. Πρὸς φυλακῆς, 466, 467, 468.

Ibid. 11. Ægyptius ille nomine Nacherot probabiliter est idem quem inferius nominat Chanetboth; hoc nomen fert *Chronic. Alexand.*

Col. 732 A 4. Θέλοντας τά, 467, 468.

Ibid. 5. Ἀποξενώσαντας, 466, 467, 468.

Ibid. B 6. Ἐλαχίστως, 466, 467.

Ibid. C 11. Ἐλεφαντασιάσαντα, 468.

Col. 733 D 6. Hieronymus *ad Fabiolam* ep. 127 : « Illud Hebræi autumant quod nocte qua egressus est populus, omnia in Ægypto templa destructa sunt, sive motu terræ sive ictu fulminum. »

Col. 736 B 8. Narratio hæc in qua vera falsis miscentur simillima haberi potest alterius relationis multo magis commentitiæ Diodori Siculi, *Eclog.* XI, tom. II, p. 542 editionis in-folio Wesseling; Justini lib. XXXVI. Narratio hæc de Moyse citatur juxta Artapanum apud Eustathium in *Hexaem.*, pag. 78 et seq., cum notis Leonis Allatii. Apud *Chronic. Alex.*, pag. 148 edit. Raderi : « Si attendatur quibus verbis Artapanus loquatur de Moyse, de ipso Abrahamo, quem dicit astrologiæ inventorem, et de Josepho cui attribuit templi Heliopolis ædificationem, inde pro certo constabit ad eum usque pervenisse religionis Judæorum cognitionem; sed qui inde concludere vellet ipsum fuisse Judæum, verisimiliter inutili labori incumberet; etenim admitti nequit ab homine Judæo, in propriæ religionis tutamentum, paganorum doctrinas invocatas fuisse, siquidem more constanti, talibus in adjunctis, quidquid Paganismum olebat respuebant Judæi; nec ullo pacto fateri voluissent paganos ritus, nec a Moyse, suæ gentis legislatore, abdicare originem. Verisimilius est Artapanum non alium esse quam unum inter neoplatonicos syncretistas, quorum magnus fuit numerus post Christi nativitatem; eumque nec deos, nec mores primitivos abjurantem, neque tamen rationis usum respuentem, enisum fuisse inter se conciliare quæque sibi probanda viderentur in doctrinis oppositis quas per allegoriam adunabat. Ideo libentius ad Judæos inclinare debebat quam Judæi ad paganos. Inde intelligitur cur Musæus Orphei discipulus pro Moyse sumptus fuerit. Hæc agendi ratio apud Judæos Christianosve hunc solummodo sortita esset effectum ut philosophiæ Græcæ religionem Hebraicam velut fundamentum daret, quod certe parvi momenti fuisset, imminente e contra ingenti periculo veram religionem cum falsa confundendi. Gentiles e contra infinitam diversitatem in deorum cultu profitebantur, et in omni casu traditionibus Judæorum suas fabulas conciliare seu firmare quærebant : falso dicebant a se Judæorum sapientes mutuatos esse quæ tenebant, et ipsa eorum dogmata intelligi non posse nisi interpretentur sensu allegorico, gentilium more. » Dahnius., t. II, p. 201.

Ibid. C 2, Poeta Ezechiel, ut cæteri scriptores ab Eusebio citati, *Præpar. evang.*, lib. IX, locum dedit controversiæ. Philippsonius qui ejus edidit opera cum Germanica translatione, Berolini ann. 1830 in-8°, in Præfatione exponit varias doctorum opiniones. Omnes fatentur scriptorem hanc fuisse origine Judæum; sed dividuntur quoad tempus quo floruerit. Hæc Lemoyne in *Varia sacra*, quem transcripsit Morhof. Polyhistor VII, 2, facit Ezechiel

Digitized by Google

Christi incarnatione posteriorem, et vixisse supponit eum ad tempus rebellionis Barcozbæ, scilicet anno Christi 100 : huic opinioni contradixit Huetius *Demonst. evang.*, prop. 4, c. 24 ; et rationem affert quod Eusebius ex ipso opere Alex. Polyhistoris deprompserit fragmentum quod nobis tradit. Scimus autem hunc Alexandrum cujus Vitam contexuit Suidas, fuisse Syllæ coævum, seu anno 100 ante Christum floruisse. Ergo Ezechiel illi ætate præcessit. Quidam volunt poetam hunc unum esse e septuaginta Interpretibus qui Scripturas verterunt in Græcum sermonem, sed illud gratis affirmant. An Alexandrinus sit? Affirmat Philippsonius, Dahnius negat. Hoc tantummodo constat, ipsum esse Judæum et linguæ Græcæ satis peritum.

Col. 737 B 15. *Μάλιστα δι' αὐτῶν συγγενεῖς κακουμένους.* Hic versus sequenti non consonat : Λέγω, τί τύπτεις ἀσθενέστερον σέθεν, « cur percutis infirmiorem te? » Nihil in primo versu imparem indicat colluctationem. Præterea, pro κακουμένους, mss. 466, 467 et 468 habent παρουμένους, quæ vox melior est quam κακουμένους quo designatur oppressio ; legendum δερουμένους aut simile quid.

Col. 740 A 13. Mihi substituendum fuit nomen *Jexan* loco nominis Isaar, quem secundum filium Chetturæ dat Eusebianus textus : tum, ut ipse sibi consonet, nam superius, in exponenda Sepphoræ genealogia, illius originem ab Jexan, non autem ab Isaar deducit ; tum quia Genesis, cap. xxv, non Isaar inter Chetturæ liberos numerat, bene vero Jexan, qui revera secundus est. « Deinde Abraham aliam accepit uxorem nomine Chetturam, quæ ei peperit Zamram, Jexan, Madan, Madian, Jesboc et Sue. » Nullo modo ferri poterat textus error, nec video quo pacto Vigerus absque animadversione hunc admiserit.

Ibid. B 5. *Φησὶ Δημήτριος τὸν Ἀβραὰμ .τοὺς παῖδας πρὸς ἀνατολὰς ἐπὶ κατοικίαν πέμψαι· διὰ τοῦτο δὲ καὶ Ἀμὼν καὶ Μαριὰμ εἰπεῖν ἐν Ἀσηρὼθ Μωσῆν αἰθιοπίδα γῆμαι γυναῖκα.* Demetrius Æthiopiam Judææ respectu ad orientem ponit, Æthiopissamque dicit Sepphoram, Moysis uxorem. In hoc sacram Scripturam sequitur, quæ Num. xii, 1, Sepphoræ hanc patriam tribuit. Ut ista de Æthiopiæ situ intelligatur opinio, ad altissimam antiquitatem remeandum est, *Odys.*, A, 23 :

Αἰθίοπας τοὶ διχθὰ δεδαίαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν,
Οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος οἱ δ' ἀνιόντος.

Geographica hujus loci explanatio gravem inter duos primos Homeri commentatores, Aristarchum et Cratem, litem concitavit, quam fuse refert Strabo lib. i, p. 30, et Eustathius in *Odysseam* A, p. 1386, edit. Rom. ; non quod de ejusdem regionis in duas partes divisione dissentirent ; sed alter, solam Ægypti meridie sitam, Nilo separante, admittens Æthiopiam, quoad longitudines divisionem instituebat ; Crates vero, ex opinione communi ab Homero expressa, quamque adhuc profitebatur Eratosthenes et ipse Strabo, mare circa terram volvi, hanc in duas secabat partes, Chthoniam et Antichthoniam, Æthiopesque in utraque ripa sitos supponebat : ideo versum hunc afferebat :

Ἡ μὲν δυομένου Ὑπερίονος ἢ δ' ἀνιόντος.

Strabo pariter et Cratis doctrinam multis objectionibus obnoxiam abjicit, et Aristarchum oppugnat, propterea quod, ex ejus systemate, non potius duæ admittendæ sunt Æthiopiæ, quam duæ Ægypti Nilo separatæ similiter. Asserit omnes Erythræi maris ab oriente in occidentem profectos, et Atlantici maris navigatores contra navigantes, cum sibi invicem occurrere non potuissent ob longum Africæ isthmum in hæc maria decurrentem, pariter Æthiopes nominasse utrinque littora populos habitantes (*Vid.* Hannonis *Periplum*), quod verum est. Deinde Ephori opinionem prodit secundum veterum de Æthiopia sententiam, protendi regionem hanc ab oriente hiberno ad hibernum occidentem : Τὸ τῶν Αἰθιόπων ἔθνος παρατείνειν ἀπ' ἀνατολῶν χειμερινῶν μέχρι δυσμῶν. Quod exscribit Plinius, 6, 35 : « Sita est Æthiopia ab oriente hiberno ad occidentem hibernum. » Hanc divisionem ex pluribus Homeri locis confirmat Strabo : Sic, ex hoc poeta, mare Rubrum, non Nilus, duas interfluit Æthiopias ; hanc doctrinam tuentur tum recentiores, tum veteres poetæ. Senec., *Herc. furens*, act. I, v. 36 :

Qua sol recedens quaque deponens diem
Binos propinqua tinguit Æthiopas face.

Ovidius, *Metam.* i, 779, Phaëtonem ab oriente ad Solis templum deducit :

Æthiopasque suos positosque sub ignibus Indos
Sidereis transit, patriosque adit impiger ortus,

Mimnermus eamdem exquisitis sententiam ediderat versibus elegiacis, quos nobis servavit Athenæus lib. xi, p. 470, ubi Æthiopiam Hesperidum regioni opponit.

Ἥλιος μὲν γὰρ ἔλαχεν πονον ἤματα πάντα
Οὐδέ ποτ' ἄμπαυσις γίνεται οὐδεμία
Ἵπποισίν τε καὶ αὐτῷ, ἐπὴν ῥοδοδάκτυλος Ἠὼς
Ὠκεανὸν προλιποῦσ' οὐρανὸν εἰσαναβῇ.
Τὸν μὲν γὰρ διὰ κῦμα φέρει πολυήρατος εὐνὴ
Κοίλη, Ἡφαίστου χερσὶν ἑληλαμένη,
Χρυσοῦ τιμήεντος, ὑπόπτερον, ἄκρον ἐφ' ὕδωρ,
Εὕδοντ' ἀρπαλέως, χώρου ἀφ' Ἑσπερίδων
Γαῖαν ἐς Αἰθιόπων (ἵνα οἱ θοὸν ἅρμα καὶ ἵπποι
Ἕστᾶσ', ὄφρ' Ἠὼς ἠριγένεια μόλῃ).
Ἔνθ' ἐπέβη ἑτέρων ὀχέων Ὑπερίονος υἱός.

Virgilius contra Æthiopas ad extremum occidentem ponit, *Æneid.* iv, 480 :

Oceani finem juxta solemque cadentem
Ultimus Æthiopum locus est.

Orientales Æthiopes fabulæ Memnonis ortum dederunt, qui, cujusdam Assyriæ satrapæ filius, Trojam venit, occidit Antilochum, et ab Achille interfectus est quasi Auroræ filius. (Hom., *Odyss.* Δ, v. 187).

Μνήσατο γὰρ κατὰ θυμὸν ἀμύμονος Ἀντιλόχοιο
Τὸν ῥ' Ἠοῦς ἐκτεῖνε φαεινῆς ἀγλαὸς υἱός.
Non vacat Auroræ, quamquam iisdem faverat armis,
Cladibus et casu Trojæque Hecubæque moveri.
Cura Deam propior, luctusque domesticus angit,
Memnonis amissi, Phrygiis quem lutea campis
Vidit Achillea pereuntem cuspide mater.
(Ovid., *Metam.* l. v, 576).

Apud Græcos mythologos hic Memno filius est Tithonis et Auroræ, indeque Priami nepos, et Æthiopum rex. Hesiodus in *Theogonia*, vers. 984 :

Τιθῶνῳ δ' Ἠὼς τέκε Μέμνονα χαλκοκορυστὴν,
Αἰθιόπων βασιλῆα.

Æthiopas Titho ad Trojæ succurrendum misit. (Vid. Athenæum, l. xv, p. 680.) Posterius, cum Æthiopia proprios in Africa limites habuit, Nilo rigata, caputque civitatum ejus Meroe fuit, tunc vehementer, contortis antiquis fabulis, conati sunt, ut ad Nili ripas reducerent Auroræ filium et super solium Meroes imponerent. Inde illud « Memnonium et Memnonis saxea effigies, ubi solis radiis icta est, vocalem sonum reddens. » (Tacit., *Annal.*, l. ii, 61.) Herodotus in *Thalia* Asiaticos Æthiopas ab Africanis discernit, et in sua exercitus Xerxis perlustratione (*Polymn.* 70) tam eos regione quam corporis habitu differentes præbet. Οἱ μὲν ἀπ' Ἠλίου Αἰθίοπες ἰθὺ τριχές εἰσι, οἱ δὲ ἐκ τῆς Λιβύης, οὐλότατον τρίχωμα ἔχουσι. (*Vid.* Dionysium Periegeten, v. 249.) Hucusque solos citavimus poetas, apud quos minus valet veritas, quam mythologiæ traditiones. Ipsi tamen historici duplicem, orientalem et occidentalem, exstitisse Æthiopiam opinati sunt, aliisque læves, aliis crispos fuisse capillos.

Hinc apparet confusionis causa apud veteres quotiescunque de Æthiopia agitur. Cum veram æqua-

Digitized by Google

toriarum orbis partium configurationem, Nilique originem ignorarent, orientalemque præterea sibi fingerent Æthiopiam, Cimmerias super omnia ad Nilum et Africam spectantia tenebras obduxerunt. Plerique, Oceanum Atlanticum ad meridiem volventes, falsam Africæ projectionem orientalem assignabant. Unde intelligitur Alexandri error: etenim ad Indum cum pervenisset, credidit se Nili fontes attigisse, et, si fluvium hunc aut quemlibet alium huic affluentem, navigando sequeretur, se in Ægyptum adventurum. *Vid.* Arrian. *Anab.* VI, 1; Strab. l. XV, p. 696. Lucanus, *Pharsal.* l. X, v. 292, in regione Serum fontes Nili ponit:

Teque vident primi (quærunt tamen hi quoque) Seres
Æthiopumque feris alieno gurgite campos.

Virgilius, *Georgic.* l. IV, v. 287, Persidem ei contiguam fecit:

Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circumpictis vehitur sua rura faselis;
Quaque pharetratæ vicinia Persidis urget
Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora:
Usque coloratis amnis devexus ab Indis:
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.

Statius, *Thebaid.* l. IV, 705, Virgilium suo more secutus:

Sic ubi se magnis refluus suppressit in antris
Nilus et Eoæ liquentia pabula brumæ
Ore premit: fumant deserto gurgite valles, etc.

Et lib. VIII, v. 358:

Qualis ubi aversi secretus pabula cœli
Nilus et Eoas magno bibit ore pruinas,
Scindit fontis opes, septemque potentibus arvis
In mare fert hiemes.

Sed, iterum dico, hæc vatum licentia gravibus communis auctoribus est. Hygenus, libertus Augusti, *De limitibus constituendis*, p. 116 edit. Paris. 1554, ait ab Ægypto ad Oceanum euntibus Nilum esse transmeandum.

Nulla ergo stupendi causa, tam generalem cujusdam orientalis Æthiopiæ erroneam opinionem, Demetrio et vel sacro scriptori admissam fuisse.

Col. 740 C 1. Omnium mss. textus differt a lectione Roberti Stephani et Vigeri in tribus primis versibus, qui sic se habent:

Ἐξ ὄρους κατ' ἄκρας οὗ θρόνων μέγαν
Τιν' εἶναι, μέχρις οὐρανοῦ πτηχός.
Πτυχός, 468.

Ibid. 15. Primorum versuum confusionem reparavit Vigerus in suis notis. Verba reposuit in ordine ad scandendum necessario, et nonnulla mutare debuit. Qua lectione usus est Philippsonius in editione quam seorsim Berolini dedit. Generatim pessimi sunt in codicibus manuscriptis primi versus.

Col. 741 A 5. Ἀπιστία ms. Lugd. 466 et 467.

Ibid. D 11. Ἀναβλύσει 468; ἀναβροήσει 466; ἀναβρύσει 467.

Col. 744 A 11. Ms. 466 marg. Περὶ τῆς θυσίας καὶ τῶν ἀζύμων ὁ Θεὸς τῷ Μωσεῖ ὑποτίθεται.

Ibid. B 5. Χρυσόν τε καὶ ἄργυρον ἥδε καὶ στολὰς ἵν ὧν ἔπραξαν μισθὸν ἀποδώσει 465-467, et ms. Lugd. Batav.

Ibid. 18. Ταύτης om. 465.

Ibid. Ἐπεξεργαζομένης omnes mss.

Ibid. C 3. Λαβών 465-467 et ms. Lugd.

Ibid. C 8. Pro ποῖλα ποσσίν, legendum καλάποσσιν, soccis, quorum basis lignea est.

Ibid. 17. Omnes mss. codices ἀπαλλαγήσεται habent pro ἀπαλλαγὴ ἔσσεται quod legitur ad marginem ms. Lugduni Batavorum, cujus textum adhibuit in suam editionem Robertus Stephanus. Vigerus si vel unum evolvisset manuscriptum codicem, veram restituisset lectionem, nedum eam in margine indicaret.

Col. 745 D 6. Κατ' εὐφρόνης 466-468.

Col. 748 A 4. Αὐχένων 466, 467, ms. Lugd.

Ibid. 5. Κροκωτοῖσι 466.

Ibid. 6. Ἰμέροις 466, 467 ms. Lugd.

Ibid. 14. Quam dedit poeta Ezechiel phœnicis descriptionem partim arripuit Eustathius *Commentarii ad Hexaemeron auctor*, p. 26 ed. Leonis Allatii cum aliquot variis lectionibus. Eam pariter Isaacus Vossius in suo ad Pomponium Melam commentario, lib. III, c. 8, citavit et emendavit. Ejusdem aliquot versus exscribit Salmasius in suis *Exercitationibus Plinianis in Solinum*, pag. 548 edit. Parisiensis. Denique Philippsonius, in editione Fragm. Ezechielis et Philonis Berolini 1830 in-8° excusa ad vers. 8, κάττοις pro κοίτης legendum proposuit; quod admisi. Idem editor, ut ejusdem poetæ fragmentorum collectionem compleret, opus clausit novem versibus quos citat Epiphanius absque auctoris nomine, tom. I, pag. 544 editionis Coloniæ Agrippinæ (Lipsiæ), dicens, Scaligerum sequendo, hos ad Ezechielem pertinere. Petavius eos a Scaligero correctos sine ulla animadversione dedit in suis ad *Chronicon* Eusebii notis:

Ὦ πᾶσιν ἀρχὴ καὶ πέρας κακῶν, ὄφις,
Οὕτω βαρὺν τίκτουσα θησαυρὸν κακῶν
Πλάνῃ τυφλοῦ, πεδηγὸς ἀγνοίας βίου,
Χαίρουσα θρήνοις, καὶ στεράγμασι βροτῶν·
Ὑμεῖς ἀθέσμους εἰς ὕβρεις ὁμοσπόρων,
Τὰς μισαδέλφους ὁπλίσαντες ὠλέρας
Καὶν μολῦναι ζοιν ῳ πρῶτον λύθρῳ
Ἐπείσατ' ἀρ γῆν, κἀξ ἀκηράτων πεσεῖν
Αἰωνίων τε πρωτόπλαστον ἐς χθόνα
Ὑμεῖς ἐτεκτήνασθε.

« O tu principium et finis omnium malorum, serpens, qui gravem criminum acervum generasti, qui cæcum oberrare cogis, dux ignorantiæ in vitæ semita qui suspiriis et gemitibus mortalium lætaris; te suadente, propinqui immanem exercuerunt furorem in propinquos; fratres in sinu fratrum ferrum impegerunt; Cainus primus, furore obsessus, sanguine per cædem effuso, terram inquinavit. Tu tuique Protoplasten per detestanda artificia vestra ex æternis deliciis detrusistis, ut miserandam hanc terram habitarent. »

Ibid. B 13. In hac confusa narratione, ubi error veritati commistus, sane difficile est Judæum agnoscere, et omnem huic hypothesi verisimilitudinem adimit tanta præcipuorum suæ ipsius historiæ factorum ignorantia. Quis enim Judæus Davidem Saulis filium fecisset? Merito animadvertit Josephus Judæos in suæ historiæ relationibus esse unanimes, quia scilicet omnes eorum historici suas ex sacris libris historias hauriebant: inde concordia hæc quæ nullibi. Quomodo igitur Judæus, qui profecto libros historicos legerit, Davidem non esse Saulis filium ignorat?

Ibid. C 3. Textus Μοαμίτας habet, pro Μοαβίτας, *solemni errore* μ *pro* β *posito*, inquit Holstenius in Stephanum Byzantinum pag. 216. Idem ad verbum Ναβαταῖοι ait: « Si Hebræam originationem sequamur, rectius scriberemus Ναβαθαίους quam Ναβαταίους e verbo Nabaioth, *germinans*. Ovidius, *Metam.* I, 61, *Nabathæaque regna*, V, 163, *dextra Nabathæus Ethemon*. Juvenal, satyr. XI, 126, *Nabathæo bellua saltu.* » Hæc vox tamen in *Periegete* per τ legitur, vers. 559:

Ἀλλ' ἤτοι πρῶτοι μὲν ὑπὲρ κλιτὺν Λιβάνοιο
Ἀγρεῖοι ναίουσιν ἐπωνυμίην Ναβαταῖοι.

Similiter scribit Strabo lib. XVI, pag. 779:

Πρὸς τὴν Πέτραν τὴν τῶν Ναβαταίων καλουμένην.

Plinius VI, 28, aut 33: « Nabatæi incolunt Petram. »

Ibid. 14. Angelus quem introduxit Nathan propheta est, cujus nomen corruptum. Vide II *Reg.* VII.

Digitized by Google

Davidis autem victoriæ de Judææ vicinis populis in octavo capite ejusdem libri II *Reg.* descriptæ sunt paulo mutatis, in Græcam linguam transeundo nominibus Hebraicis.

Col. 748 D 5. Ἐν Ἀχάνοις. Ælana urbs Arabiæ. Simson in *Canone chronico* ad annum 3007, ἐν Αἰλάνοις (textus habet Ἀχάνοις) εἰς τὸν οὐφεὶρ (pro εἰς τὴν οὐφρῆ). « Ælana est illa celebris urbs in sinu Arabico quæ in sacris litteris *Elath*, *Eloth*. Vide Holstenium ad Steph. Byzant. p. 16. Αἴλανον Salmasius ad Solinum pag. 284 (novæ edit. 342) docet frequentius Αἴλανα dictum numero plurali. Urbis hujus nomen corruptum apud Eusebium *Præp. evang.* l. IX, cap. 30. »

Ibid. 11. Hic in nominibus confusio. Cum decessit David, sacerdotium inter duos pontifices, Sadoc et Abiathar, dividebatur. Abiathar Adoniæ partes secutus erat, ut illi ejusque posteris thronum compararet. Sadoc e contra cum propheta Nathan, Davide jubente, Gihon ivit, ut ibi Salomonem ungeret. Vid. III *Reg.* I. Sadoc a summo sacerdote Heli, qui Samuelem educaverat, originem quidem, non nomen ducebat.

Ibid. 15. Nomen Vaphres aut Ouaphres, quod hic Ægypti regi datum invenimus, non idem est ac ille qui in lib. III *Reg.*, cap. III, et apud Josephum, simpliciter Pharao nominatur. Hoc nomen regi multo posteriori tribuit Manethon, in serie regum, nempe Apries dicto apud Herodotum, Psammitis filio (*Euterp.* 161). Idem ille rex a Jeremia propheta (XLIV, 30) vocatur Vaphris, et 414 ann. junior fuit. Interpres eum nominat *Ephre*, recentiores *Hophrah*. Quem Οὐαφρῆς vocat Clemens Alexandrinus, a Vaphre Salomonis prorsus alienus est. Estne vero hic postremus Salomonis socer? Id credi potest; scimus enim hunc principem quamdam Ægypti regis filiam uxorem duxisse. Verum inter reges Ægypti, quorum seriem dedit Manethon, nec non et Eratosthenes, cuinam tribuendum nomen istud? Solvat quæstionem alius. Cæterum apud Josephum non aliter audit quam *Pharao*. « Ad eos autem, inquit in *Antiquit.* l. VIII, cap. 6, qui quæsiverint cur omnes Ægyptiorum reges a Minæo, qui Memphim condidit quique multis annis Abrahamum avum nostrum præcessit, usque ad Salomonem, per annos plus quam trecentorum et mille intervallum, Pharaones dicti fuerint, ab eo qui interjectis post temporibus imperavit, Pharaonis appellatione desumpta, necessarium esse aliquid dicere existimavi ut eorum ignorantia tollatur nominisque ratio manifesta reddatur. Pharao in lingua Ægyptiaca *regem* sonat. Cum alia pueri nomina haberent, qui postea reges evaserunt, prius, opinor, nomen abjicientes, nomine summam potestatem in materna lingua significante sese exornarunt. Sic Alexandriæ reges, aliter antea nominati, postquam coronam adepti sunt Ptolemæos, a primo hujus seriei vocari se voluerunt. Sic Romani imperatores, alia nascentes sortiti nomina, Cæsares vocantur, quem titulum ab auctoritate parta et dignitate, non a parentibus obtinuerunt. Ideo Herodotus Halicarnassensis, ut puto, postquam 330 reges ab Mene Memphis conditore, Ægypti regnum occupasse declaravisset, nequaquam eorum nomina tradidit nobis; qui scilicet omnes Pharaones erant.

« His omnibus exstinctis, susceptoque a muliere regni gubernaculo, cum nonnisi reges communi Pharaonum nomine, e constanti usu, nuncuparentur, quo cognomento regina hæc, utpote femina, in signiri nequiret, ob eam causam a dicto cognomine exclusa est propter sexum; atque mihi ex meis libris gentilibus notum est nullum regem Ægyptiacum, post Pharaonem Salomonis socerum, hoc nomine fuisse appellatum. »

Col. 749 B 7. Nomen *Sebrithita* adulteratum esse patet; *Sethroita* legendum est, ut infra legitur *Batrithita*. Lucas Holstenius *in Stephanum Byzantinum* veram posterioris restituit orthographiam: eum vocat *Athribitam*; at errorem non vidit prioris qui extra Delta, sicut et alii nomi hic relati, non mihi videtur collocandus. Ptolemæus Ægypti nomos in quarto libro suo enumerans unum in his regionibus sub Sethroitæ nomine ponit. Manifestum est igitur istum nomum proximum esse his qui pone sequuntur, Mendesianum cujus urbs præcipua Tmuis; Bousirites, Bousiris; Leontopolitanus, Leontopolis; Athribitanus, Athribis. Admittenda certe est Lucæ Holtenii restitutio quoad nomen *Athribita*. Bochartus in suo *Phaleg.*, p. 59, lib. I cap. 15: « Delta Ægypti proprie dicebatur *Rib* unde est quod in ipso corde τοῦ Δέλτα nomus medius Athribis appellabatur, id estcor pyri. » Vid. Etymologicum magnum, voce Ἀθριβής. Ἀθριβὴς πόλις Αἰγύπτου· γράφεται δὲ καὶ Ἀθλιβής, ἧς ὁ πολίτης Ἀθλιβίτης. Νικάνωρ δὲ διὰ τοῦ Ρ. Τὸ Δέλτα τῆς νησευομένης Αἰγύπτου ἐστὶ κεφαλή, κατὰ καρδίας σχῆμα τῶν περιεχομένων Νείλῳ μεθυσκόμενον, ὅθεν τὸν Νομὸν Ἀθριβὴν προσηγόρευσαν· ὅπερ, εἴ τις Ἑλληνιστὶ βούλοιτο φράζειν, οὐκ ἄλλως ἔχοι λέξαι πλὴν καρδίαν. Οὕτως Ἀπίων καὶ Ὡρίων.

Vide Reland, *Palæstina sacra*, t. II, p. 937 et seq. ubi hæc etymologia vocis *Rib*, pyri, in controversiam venit. Idem Bochartus, p. 259, « *Ægyptiis* ꜣb vel ꜣḥb *est cor ut scribit Horus Hieroglyphicon*, l. XVII, c. 7 et ꜣḥb ḥbi, *pyrum*; inde Athribis, cor pyri, id est Ægypti partis quam pyri forma Ægyptii *Rib*, id est pyrum vocabant: quod nomen hodieque servatur post tot sæcula incorruptum. Errif scribit Leo Africanus. Apud Libros sacros legitur *Raab*; quod pluribus ostendit exemplis. » (Vid. Reland.)

Ibid. C 1. Souro, nomen quo hic vocatur rex Tyriorum, multum differt ab eo quo nuncupatur apud Josephum, Εἴραμος *Antiq. Judaic.*, l. VIII, c. 2 et seqq. Litteræ quas citat Josephus ab Eusebii textu recedunt ut et nomina; quibus apparet eos non ex iisdem fontibus hausisse. Cæterum in ideis consentiunt. Apud Josephum Salomon postulat ut in Libano ligna cædantur, quod a rege Tyri ei conceditur. Ex his liquet Josephum tertii libri *Regum* relationem, cap. V et VI, diligentius secutum fuisse. Tyri regis nomen, de quo hic tantum agitur, in Scriptura sacra est *Hiram* (*III Reg.* V et seqq.). In Josephi mss. legitur: Εἴρωμος Χείραμος· Menandro Ephesino vocatur Εἴρωμος υἱὸς Ἀβιβάλου. Simson sic Souronis nomen ex aliis deducit: etymologia de qua alii judicent; ad annum mundi 2977: « Appellatur Hebræis Hiram et Huram, Græcis Εἴρωμος et Σούρων in Eupolemi verbis apud Euseb. *Præpar. evang.* l. IX, c. 33; effertur autem Σούρων pro Οὔρωμ. »

Col. 752 A 2. Ἀντίγραφος ἐπιστολῆς Σούρονος 465, 466.

Ibid. B 2. Σολομὼν εἰς Λίβανον ἀπελθὼν κεκόμικεν τὰ ξύλα ἃ ὁ πατὴρ αὐτοῦ προέτεμνεν 465.

Ibid. 11. *Ἐκ τῆς φυλῆς τῆς Δαΐδ.* Potterus vult legi ἐκ τῆς φυλῆς Δάν. Primum nulla est tribus Davidis qui non est patriarcha. In lib. II cap. I, *Paralipom.* § 13, 14 legitur:

« Misi ergo tibi virum prudentem et scientissimum, filium mulieris de filiabus Dan. »

Ibid. 12. In textu ξξ, at in mss. 465 legitur ἑξήντα; ex accentu errorem esse patet, pro ἑξήκοντα. Etenim longitudo non poterat esse sex cubitorum tantum, quando sexaginta erat latitudo.

Ibid. C 14. Josephus duodecim cubitos dat eis in circuitu quatuorque digitos crassitudinis (quod verisimiliter intelligendum est de auratura), etiamsi res non enuntietur.

Ibid. D 1. Οἶκος hic pro sancto sanctorum ponitur: οἶκος τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων, aiunt I *Paralip.* III, 10; στῆναι anteponendum esse videtur. Vocibus τοῦ οἴκου proposui vocem πρό· 1° ut indicaretur ubi essent istæ columnæ; deinde ne error linguæ irreperet: στῆναι aut στῆσαι τοῦ οἴκου sensu carere atque syntaxim lædere judicaveram in *Para-*

Digitized by Google

lip. l. II, c. III, v. 15, locus de quo hic agitur sumitur hoc sensu : Καὶ ἐποίησεν ἔμπροσθεν τοῦ οἴκου στύλους δύο, καὶ ἔστησε τοὺς στύλους κατὰ πρόσωπον τοῦ ναοῦ, ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ τὸν ἕνα ἐξ εὐωνύμων · καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ δεξιῶν · Κατόρθωσις · καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐξ ἀριστερῶν · Ἰσχύς. v. 17. Inferius adhuc reperitur οἶκος pro Sancto sanctorum.

Col. 752 D 2. Vocem δέκα bis lego ad determinandum candelabrorum numerum quæ numero decem exstitisse videntur ex eo quod inferius legitur ; nempe unicuique candelabro septem fuisse luminaria, unde coalescit numerus septuaginta. *Paralip.* hic etiam mihi auxilium præbuerunt, lib. II, cap. IV, v. 7. Καὶ ἐποίησε τὰς λυχνίας τὰς χρυσᾶς δέκα κατὰ τὸ κρίμα αὐτῶν, καὶ ἔθηκεν ἐν τῷ ναῷ πέντε ἐκ δεξιῶν, καὶ πέντε ἐξ ἀριστερῶν.

Manifeste errat Josephus qui decem millia fuisse contendit, *Antiq. Judaic.* l. VIII, c. 3.

Col. 754 B 2. Quamvis manuscripti codices in conservando δακτυλίους unanimiter concordent, textum mutandum esse et δίκτυα scribendum existimavi. Hanc a me recte factam fuisse emendationem omnia probant : 1° Ex absurdo probatur. Quomodo fieri potuit ut duo annuli constantes catenulis supra templum in machinis, viginti cubitorum amplitudine, positis, totum fastigium templi obumbraverint, quadringentis dependentibus tintinnabulis unoquoque talentum pensante? 2° Reliqua phrasis veram vocem restituit, at in genere feminino pro neutro; mss. 466 ὅλους τοὺς δικτυούς pro ὅλας τὰς δικτύας habet, ita ut tria genera substantivo neutro tribuantur; sed verum vocabulum inter hæc mendosa semper apparet. 3° De rete agitur in *Paralip.* l. II, c. IV, 12. Καὶ δίκτυα δύο τοῦ συγκαλύψαι τὰς κεφαλὰς τῶν χωθαρέθ · καὶ κώδονας χρυσοῦς τετρακοσίους εἰς τὰ δύο δίκτυα.

In ultimo cap. Jerem., v. 22 : Καὶ δίκτυον καὶ ῥοαὶ ἐπὶ τοῦ γείσους κύκλῳ, τὰ πάντα χαλτᾶ.

Ibid. D 5. Hæc assertio, siclum aureum talento æquivalere, omnino mihi falsa et glossa Eusebio addita videtur. Josephus, in tertio libro *Antiq. Judaic.*, sic refert argentei sicli valorem : Σίκλος νόμισμα Ἑβραίων ὤν, Ἀττικὰς δέχεται δραχμὰς τέσσαρας. « Siclus Hebræus quatuor drachmis Atticis æquivalet » iste erat siclus sacer. Siclus communis didrachma valebat, id est mediam alterius partem. V. Waserus, *De antiquis nummis Hebræorum*, libro II, ubi de siclo. Etiamsi æstimaretur aurum, ut hodiernis diebus, sedecies argento gravius, talenti pondus nondum attingeretur. Talentum 60 mnis constat; mna centum drachmis, quod efficit 6000 drachmas in talento. Pars quarta numeri 6000 est 1500. Aurum valere potuit quindecies suum pondus in argento, sed non millies et quingenties. Siclus aureus est igitur pars talenti centesima.

Col. 756 A 14. Timochares ibi nominatus estne astronomus Timocharis in septimo *Almagestis* Ptolemæi libro citatus, ut qui computationes de stellis reliquerit, e quibus Hipparcus induxit cœli retrogradum motum quo producitur æquinoctiorum antecessio? Hipparcum præcessit circiter 150 annis, 283 annis ante Christum natum.

Ibid. B 6. Differentia inter has mensuras Jerusalem circuitus Scaligero mentem suggessit μθ' emendandi apud Timocharem et μζ' in Schœnometro, quia Hecatæus Abderita, quem ut auctorem fide digniorem habet, urbi huic circuitus stadia 50 assignat, in libro *De Judæis*. Vide Scaligerum in *fragmentis* post *emend. tempor.* p. 24 notarum; Reland *Palæstina sacra*, t. II, p. 855.

Ibid. C 7. Ista Philonis carmina, non minus corrupta quam quæ ex eo de Abraham jam allata, nullam fere opem e mss. ducunt. Josephus Scaliger et Isaac Vossius, in suis exemplaribus quasdam emendationes proposuerunt, quæ nec sensum perfectum dant nec exactum carminum metrum. Ad priorem versum Vossius legit νισσόμενος pro νηχόμενος δέρκῃ θροῦν ἀοιδᾶ μεγιστούχοιο λοετροῖς, quod nullo modo hunc corrigit versum. Attamen δέκρῃ indubium mihi videtur. Scaliger legit μεγιστοχόοιο, quod præstat ad metrum.

Ad tertium versum, Vossius legit ἐξανιεῖσι, quod est participium in casu dativo plurali concordans cum Λοετροῖς; mss. 465, 468, legunt ad quintum versum quod proponit Scaliger, nempe ὑπὲρ πύργοισιν ὀρεινοῖς · Vigerus proponit ὑπαὶ. Tandem ad octavum versum, Scaliger legit ὑδροχόοιο pro ὑδροχόοισι, quod est anteponendum. Et cum iis etiam emendationibus, difficile est textum restituere. In vocibus θοῦν σὺν ἀοιδᾷ secundi versus, quæri debet substantivum neutrum vocum τὸ θαμβηέστατον ἄλλο·

Νισσόμενος δ' ἐφύπερθε τὸ θαμβηέστατον ἄλλο
Δέρκῃ κρούϊσμ' ὅγ' οἷδα μεγιστοχόοιο λοετροῖς
Ῥεύματος ἐμπίπλησι βαθὺν ῥόον ἐξανιεῖσι,
Ῥεῦμα γὰρ ὑψιφέρτερον ἐν ὑετίοις νιφετοῖσιν
Ἰέμενον πολυγηθὲς ὑπαὶ πύργοισιν ὀρεινοῖς
Στρωφᾶται, καὶ ξηρὰ πέδῳ κεκονιμένα κρήνης
Τηλεφαῆ δείκνυσιν ὑπέρτατα θάμβεα λαῶν.
Αἰπὺ δ' ἄρ' ἐκπτύουσι διᾶ χθονὸς ὑδροχόοιο
Σωλῆνες.

Col. 757 A 3. Vocem οἶκος verto *sanctum sanctorum;* hujus interpretationis in præcedentibus capitibus ostendi convenientiam ; vid. cap. 34. Reipsa, non totum templum ad orientem spectat; sunt enim aliæ partes ædificii quas undique sol respicit ; at pars præcipua, id est οἶκος, vertitur ad orientem.

Ibid. 11. Ὑποδοχείων Aristæus et omnes mss.

Ibid. C 8. Quisnam sit hic Astibares, Medorum rex, ab Eupolemo nominatus, eruditi non consentiunt. Simson, ad annum mundi 3396, vult hunc esse Cyaxarem; ad annum 3447, eamdem thesim propugnat : « Darium Medum non Medorum sed Chaldæorum regem fuisse testatur Daniel cap. IX. Assuerus ille ut modo dixi non alius est quam inclytus Cyaxares, ut et ipsum nomen indicat, quod varie effertur, nempe Assuerus sive Achasuerus. Ἀστιβάρης Ὀξυάρης (pro Ὀχυάρης) Ἀξοάρσης, Ὀξάρκης, Ξέρξης et Ἀξάρης unde fit Κυαξάρης. — Falluntur ergo qui putant hunc Assuerum esse Astyagem. B. Hieronymus Josephum secutus, existimat Darium Medum fuisse Astyagis filium, Cyri avunculum, et patri Astyagi in Medorum regno successisse. » Scaliger in notis suis in fragmenta, p. 40, dicit a Ctesia Cyaxarum nominatum fuisse Astibarem. Vide Diod. Sicul. lib. II, 34. Nihilominus Wesseling, in nota ad annum 3396 Simsonis, credit Astyagen sub hoc nomine admittendum esse; nam filia ejus Aroitis in matrimonio Nabuchodonosori juncta fuerat si Alexandro Polyhistori a Syncello citato, p. 210, fides adhibenda sit. Scaligerus, in *Emendat. tempor.* vult eumdem esse ac Nabonidem (vid. *prolegom.* a p. 32 ad 36), Labyneten Herodotis, sub quo Babylon a Cyro capta fuit, quem misit ut satrapam in Caramaniam. Has varias opiniones mihi satis sit exposuisse, quas nec tueri volo nec impugnare.

Col. 760 A 2. Rebellis iste, ex fusiore Berosi narratione, apud Josephum, est Pharao Nechao aut Necos quem Berosus ut satrapam considerat; Herodotus vero, juxta Ægyptiorum sacerdotum narrationem, eum habet ut verum Ægypti dominatorem. En verba Berosi apud Josephum : Ἀκούσας ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβολάσσαρος, ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν Κοίλην καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονε, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ, ὄντι ἐν τῇ ἡλικίᾳ, μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. Joseph., *Contra Apionem* I, 119.

Ibid. 7. Berosi fragmentum ab Eusebio ibi relatum bis a Josepho citatur, 1° in decimo libro *Antiquit.* cap. 11; 2° in primo libro *Contra Apionem*, 19 : numeri annorum regiminis Nabopolassar non concordant. In *Antiquitat.* legitur κα', 21 ;

Digitized by Google

in scripto *Contra Apionem* xθ', 29. Scaligerus, in suis notis de antiquorum historicorum fragmentis, quæ sequuntur librum *De emendat. tempor.*, numerum 29 anteponit. Scaligerum secuti sunt Simson ad annum mundi 3409, et Capellus in sua *Chronologia sacra*, Eusebius in omnibus manuscriptis codicibus numerum 21 habet, utpote qui hunc locum citando, *Antiquitatum* librum verisimiliter transcripserat; iste enim error, si error est, vetustissimus est, cum apud Syncellum sanctumque Epiphanium reperiatur. Contra Scaligerum et pro numero 21 sunt Usherius in *Chronologia sacra*; Marsham *Canon chronicus*, p. 587 edit. Lipsiæ; Van Alphen, in *Appendice*, cap. 8, § 11 commentarii super cap. xi Danielis; Prideaux, in *Historia Judæorum*, tom. I, p. 119; tandem Perizonius in suis *Originibus Ægyptiacis*, c. 23, a p. 479 ad 504. Petavius in libro nono, cap. 58 *Doctrinæ temporum*, Nabopolassari regnum 21 aut 25 annorum tribuit, juxta Ptolemæi canonem regum Babylonis. Ex omnibus his chronographis alii optionem suam rationibus tuentur, alii vero suam exponunt nec probationibus firmant. Hæ sunt rationes quibus Scaligerus nititur : numeri 1 et 9, ἓν et ἐννέα, facile confunduntur, et etiamsi hæc diversa lectio non in alterutro textuum reperiatur, is ta emendatio, inquit, ex initio prophetiæ Ezechielis, inducenda fuisset. *Et factum est in tricesimo anno, in quarto, in quinta mensis, cum essem in medio captivorum juxta fluvium Chober, aperti sunt cœli et vidi visiones Dei.*

Cum Ezechiel esset in Chaldæa, annos, inquit Scaligerus, computare debebat tantum ordiens ab initio regni principis viventis. Porro hic princeps erat Nabopolassar; tricesimo igitur anno incepto, vel vicesimo nono completo mortuus est Nabopolassar, centesimo quinquagesimo secundo æræ Nabonassar.

Perizonius affirmat hunc tricesimum annum non exprimere tempus quo regnavit Nabopolassar, bene vero tempus quo, pulsis Assyriis, sese in libertatem vindicaverunt Babylonii et Nabopolassarem anno centesimo quadragesimo quinto æræ Nabonassaris mortuum esse; annum autem centesimum quinquagesimum secundum respondere tricesimo anno expulsionis Assyriorum Babylone. Inde Perizonius quæstionem aggreditur quomodo quartus annus Joachim, regis Judæ, primus esse potuerit Nabuchodonosoris; quem ut sequar profecto non committam, præsertim cum, iisdem fere manentibus tenebris, vix post paginas viginti *Orig. Ægypt.* quæstioni finem imponat. Numerum igitur 21 non muto :

Non nostrum inter vos tantas componere lites.

Col. 760 B 2. *Evilmerodach.* Textus Eusebii fert *Evilmalourouchos.* Josephus *Contra Apionem* scribit, *Evilmaradouchos. Evilmarodak* (*IV Reg.* xxv), Syncellus *Eviladmerodach.* Diu inter tot hujus nominis lectiones varias hæsi incertus, tandem communiter receptum nomen elegi, quale in Scriptura sacra et apud Scaligerum invenitur.

Ibid. 7. *Neriglisar.* Hoc nomen, apud Josephum, *Contra Apionem*, *Neriglisoor* scribitur : Scaliger hanc lectionem recepit.

Ibid. 8. Textus Eusebii fert *Chabœssoarachos*; loco hujus lectionis manifeste vitiatæ, Josephi lectionem, quæ ab omnibus eruditis probatur, elegi.

Ibid. 13. Scaliger in nota ad hunc locum, p. 15 et 16, eo tendit ut probet hunc Nabonnidem esse Labynetem II Herodoti qui a patre historiæ filius Labynetis I (Nabuchodonosoris) falso declaratur; secundum ipsum Scaligerum hic innueretur Darius Medus a Daniele memoratus. Sic regnum Balthazaris (Labassoarchodos) juxta prophetiam primum transiit ad Medos, id est ad regem ex gente Medica, deinde ad Persas, postquam Cyrus Nabonnidem e solio expulisset et in Caramaniam relegavisset. Hæc versio satis approbata est quamvis adversarios habuerit : cum de ea dixerim, ubi de Astibare, illam iterum agitare non aggredior.

Ibid. D 6. *Per septuaginta annos*, textus et manuscripti codices πεντήκοντα ferunt, *quinquaginta*, cum ἑβδομήκοντα, *septuaginta*, evidenter legendum sit.

Hic error jam in textu Josephi *Contra Apionem* reperitur, lib. I, c. 21, ubi Lowth proponit corrigendum ἑβδομήκοντα · apud Syncellum propagatus est. Attamen verisimile non est Josephum ignorare potuisse captivitatis spatium, quæ 70 annis duravit, quam prænuntiaverant prophetæ tanto perduraturam esse, quam ipse Josephus in principio undecimi libri suarum *Antiquit.* tot annos durasse declarat, illumque omnia hæc oblitum captivitati solummodo spatium annorum quinquaginta assignasse

En verba II libri, c. 1 : « Primo anno regni Cyri, qui septuagesimus erat a die transmigrationis populi nostri e terra natali in Babyloniam, Dominus misertus est captivitatis et ærumnarum quas isti miseri tulerunt, sicut eis per prophetam Jeremiam prædixerat, antequam urbs subverteretur, videlicet post servitutem sub Nabuchodonosore ejusque successoribus, quæ septuaginta annis erat duratura, se eos in patriam restituturum eosque templum reædificaturos, et qua olim felicitate gavisuros. »

Ibid. 9. *Et decimo regni Darii anno;* Josephus *contra Apionem*, I, 20, *annum secundum* scribit; Syncellus ejus imitator *sextum;* et Abraham, in *Phar. Vet. Test.*, hanc epocham libentius admittit : quæ autem vera sit lectio non vides.

Ibid. 13. Orthographia Nabuchodonosoris nominis varia est : nunc legimus Ναβυχοδόνοσορ, ρος, ut in hoc textu, nunc Ναβυχοδονόσορος, ρου. Apud *Danielem*, *Reges*, l. IV, *Paralip.*, l. II. librum *Judith*, illud nomen non declinatur. Apud Berosum et Abydenum, secundæ declinationi ascribitur.

Septuaginta Interpretes formam Hebraicam servaverunt, scriptores Græci hæc nomina externa Græco usui accommodarunt.

Col. 761. A 12. Hæc vox desumitur ex oraculo Crœso reddito, juxta relationem Herodotis. *Clio*, 55 : Ἀλλ' ὅταν ἡμίονος βασιλεὺς Μήδοισι γένηται Καὶ τότε, Λυδὲ, ποδαβρὲ, ποτυψηφίδα παρ' Ἕρμον Φεύγειν, μηδὲ μένειν, μηδ' αἰδεῖσθαι κακὸς εἶναι.

Cyrus sub nomine Muli designabatur, propter illius originem ex patre Persa et matre Meda.

Ibid. B 6. Hæc quodam modo prophetia, in ore Nabuchodonosoris primo aditu in mentem revocat quartum *Danielis* caput quocum concordat, et a quo discrepat vicissim. Concordant in eo quod in utroque agatur de hominibus ad statum bestiarum adductis. At in libro prophetæ, ipse Nabuchodonosor hanc sortem experitur, dum apud Megasthenem imprecatio est contra Medum adjuturum Persas ad evertendum Babylonis imperium : hic Medus, quem Assyriæ decus nominat, non alius potest esse quam Darius Medus qui Balthazari mortem intulit, et qui verisimiliter, ex opinione Megasthenis, ad tradendum Cyro regni ejus urbem caput concurrere debebat. Ista imprecatio cum Berosi fragmento collata, c. 40, huic Scaligeri opinioni satis favet (*Notæ super fragmenta*, p. 22 et seq., *Proleg.*, p. 37 et 579), scilicet Nabonnidem, Labynetum Herodoti, eumdem esse ac Darium Medum Danielis. In ista imprecatione, αἰστῶσαι πρόρριζον adhuc est Ionicum atque poeticum, Herodotus, l. VI, 86 : ἐκτέτριπται πρόρριζος ἐκ σπάρτης · I, 32, προρρίζους ἀνέτρεψε · Sophocl. in *Electra*, v. 765 :

Τὸ πᾶν δὴ δεσπότοισι τοῖς πάλαι
Πρόρριζον ἔφθαρται γένος.

V. 514, πόρριζος ἐκριφθείς.

Eurip., *Hippol.*, v. 682 :

Ζεύς σ' ὀργήτωρ ἐμὸς πρόρριζον ἐκτρίψειε.

Ibid B 14. Credo pro κτίσαι, *condere*, quod nemo Nabuchodonosori tribuit de Babylone, legendum esse τειχίσαι, *munire*. Idem Abydenes hanc a

Digitized by Google

Belo, Nabuchodonosoris avo, urbem conditam fuisse tradit.

Col. 761 C 3. *Τῷ χρόνῳ δὲ τῷ ἱκνευμένῳ ἀφανισθῆναι.* Hæc expressio mere Ionica ostendit scriptorem ad tempora posteriora pertinere non posse. Gregor. Corinth., *De dialecto Ionica*, 156 : Τὸ οὐκ ἱκνεομένως ἀντὶ τοῦ οὐ προσηκόντως, οὐ καθηκόντως ubi interp.

Forma ἱκνευμένως anteponenda est formæ ἱκνεομένως. Herodotus, l. VI, 65 : Οὔτε ἱκνεομένως βασιλεύοντα Σπάρτης · ibid., 86 : Συνενεικθῆναι δὲ οἱ ἐν χρόνῳ ἱκνευμένῳ, ubi interp. ; Plutarch., *De educat.*, 9, *in Emil. Paul. et in Cæsare.* Oraculum apud Demosthenem, tom. II, p. 1072 : Ἐν ἱκνουμένᾳ ἀμέρᾳ · hoc pertinet ad Dorismum. Damascenus : *Apud Photi cod.* 242, *Vita Isidori*, pag. 551, ed. Bekkeri.

Κατὰ τὸν ἱκνούμενον χρόνον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸν ἐπιόντα. Hunc sensum hic habet istud vocabulum : « temporibus quæ secuta sunt. » Ἀφανισθῆναι « jam nullum supererat vestigium. » Sic interpretor illam vocem quam Vigerius ad Belum refert ; quod est falsum. Quod Belus evanuerit, parvi refert ad narrationem ; at nosse operæ pretium est jam disparuisse has antiquas constructiones tempore quo Babylonem Nabuchodonosor reædificavit. Valckenaer, ad locum citatum Herodoti, de Abydeno loquens dixerat : « Non palam fit an ad Belum sive Babylonem, illud verbum referatur ; » hoc mihi quidem non dubium videtur.

Ibid. 5. Hæ sunt januæ, quas propheta Isaias, cap. 45 indicat : Θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω.

Ibid. 8. Fluvius, aut Euphratis brachium, hic Armacleus nominatus, aliter ab aliis auctoribus appellatur : sic Ammianus Marcellinus, l. XXIV, c. 2 dicit : « Ventum hinc ad fossile flumen Naarmalcha nomine quod amnis regum interpretatur. » Plinius, lib. VI, c. 26 : « Sicut qui traduxt Euphratem Chobaris præfecti opera deductum, ubi eum diximus findi, ne præcipiti cursu Babyloniam infestaret, ab Assyriis vero universis appellatum Armalchar, quod significat regium flumen. » Isidorus Characenus *in stathmiis Parthicis* : Διαβάντων τὸν Εὐφράτην καὶ Ναρμάλχαν ἐπὶ Σελευκίαν τὴν πρὸς τῷ Τίγριδι.

Hoc fluminis brachium, quod idem esse videtur, ac fluvius Chobar apud prophetam Ezechielem pluries nominatus, *regium flumen* vocabatur ; et hac admissa significatione, Bochartus *in Phaleg.* lib. I, cap. 8, pag. 34, Naarmalcha potius scribendum censet.

Ibid. 10. Non magis inter auctores convenit de nomine hujus aquarum ex Euphrate decursus : Plinius eum *Narraga* nominat, Ptolomæus *Baersarem* aut *Maarsarem* ; Ammianus Marcellinus *Marsiam* ; Bochartus ibidem p. 33, existimat apud Aby denum Ναχρακάνον, id est *stagni fluvium*, legendum esse.

Ibid. Dubitatum est utrum legendum sit Βορσιππῶν pro Σιππαρηνῶν · attamen istæ duæ urbes Borsippa et Sippara non procul a Babylone sitæ sunt, prior ad austrum (Borsippa) ; posterior ad septentrionem (Sipparæ).

Col. 764 B 9. Hujus historici nomen apud Eusebium et Josephum diverso modo scribitur ; Josephi editiones *Cononem* ferunt ; qui ad manus mihi fuerunt Eusebii codices manuscripti *Comonem* omnes habent ; quod manifeste corruptum est ; utrum vero substitui debeat nomen *Cononis* quæritur.

Conon, cujus quinquaginta narrationes Photius in sua bibliotheca summatim nobis tradidit, Julii Cæsaris æquævus erat, secundum eumdem Photium. Supradictas narrationes dedicaverat Archelao Philopatori, ultimo Cappadociæ regi, qui Antonium in bello contra Augustum secutus est. Cum istæ narrationes ex mythologia Græca omnino haustæ sint, unde concludere fas est ex eis natas non esse controversias de antiquitate Judæorum, ideo censeo scribendum esse Κάμων pro Κόμων. Accepimus enim a Michaele Apostolio, *Prov.* XX, 29, p. 257 editionis Pantini, hujus nominis auctorem de inventionibus scripsisse : unde oriri debuit occasio populorum barbarorum origines investigandi. Dicit autem : Φοινικήϊα γράμματα (litteræ Phœniciæ), Κάμων ἐν δευτέρᾳ τῶν Εὑρημάτων ἀπὸ Φοινίκης τῆς Ἀκταίωνος ὀνομασθῆναί φησι, μυθεύεται δὲ οὗτος ἀρσένων μὲν παίδων ἄπαις, γενέσθαι δὲ αὐτῷ θυγατέρας Ἀγλαύρην, Ἕρσην, Πάνδροσον, τήν τε Φοινίκην ἔτι παρθένον οὖσαν τελευτῆσαι · διὸ καὶ Φοινικήϊα γράμματα τὸν Ἀκταίωνα εἰπεῖν, βουλόμενόν τινος τιμῆς ἀπονεῖμαι τῇ θυγατέρι.

« Camon, in secundo *Inventionum* libro, dicit denominationem Φοινικήϊα γράμματα litteris ab Actæone datam fuisse. De illo narratur, quod cum non habuisset filium, ei natæ fuerint filiæ Aglaura, Ersea, Pandrosa, et Phœnicia, quæ virgo mortua est, cujusque in memoriam vocavit Φοινικήϊα γράμματα, *elementa scripturæ*. »

Hæc narratio suspecta videtur eo quod nomina quæ tribuit Actæonis filiabus sunt Cecropis filiarum nomina. Pro Ἀκταίωνος igitur legendum est apud Michaelem Apostolium Κέκροπος. Vide 14 cap. III lib. *Bibliothecæ Apollodori*. Actæon Cecropis socer fuit. De Actæonis exsistentia vide Africanum ab Eusebio citatum, *Pr. ev.*, l. X, c. 10, p. 490.

Col. 768 B 8. *Χαλεπὰ τὰ καλά.* Vide Zenobium, *Centuria* VI, 338.

Ibid. 13. Σκευωρεῖσθαι, quod transtuli, *omnia agere ut eripiatur ab Hebræis*, est expressio apud oratores usitata ad artificium, dolum, omneque machinationis genus indicandum : hoc sensu intelligenda sunt Theopompi verba ab Harpocratione citata ad vocem *Ἀττικοῖς γράμμασι.* Θεόπομπος ἐν τῇ κε' *τῶν Φιλιππικῶν* ἐσκευωρῆσθαι λέγει τὰς πρὸς τὸν Βάρβαρον συνθήκας, ἃς οὐκ Ἀττικοῖς γράμμασι ἐστηλιτευσθαι, ἀλλὰ τοῖς τῶν Ἰώνων. Theopompus declarat in vicesimo quinto *Philippic.* libro, fœdus cum Barbaro (Persis) fabricatum fuisse, fictum, suppositum ; nam litteris Ionicis non Atticis ære incisum legitur.

Ibid. C 3. *Ὁ καθεἷς.* In codice manuscripto, 468, hæc verba disjuncta reperiuntur : Ὁ καθ' εἷς · εἷς καθ' εἷς reprobatur a Luciano in Solœcista, p. 577, tom. III : Εἰ ἄρα καθ' εἷς λανθάνει σε περιών · Thomas Magister *in voce* : Οὐ καθεἷς ἀλλὰ καθ' ἕκαστος δεῖ λέγειν. Certe equidem, juxta grammaticem dicendum esset καθ' ἕνα et καθ' ἕκαστον · attamen in omnibus linguis notum est istiusmodi locutiones vitiosas introduci et propagari : ὁ καθ' εἷς ab auctoribus ecclesiasticis Judæis et Christianis sæpius usurpatum est ; *Machab.* : Ὁ καθ' εἷς δὲ τῶν φίλων. Epistola ad Romanos, cap. XII : Ὁ δὲ καθ' εἷς ἀλλήλων μέλη. S. Marcus XIV, 19 : Οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς. S. Joannes evangelista cap. VIII : Ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς. Eusebius in *Historia Ecclesiastica* : Καὶ μὴ μόνον γε ὁ καθ' εἷς, ἀλλὰ καὶ οἱ πάντες ἀθρόως ἀνευφημοῦμεν, lib. X, pag. 466 edit. anglic., 372 ed. Valesii. Nihilominus forma καθ' ἕνα ab egregiis auctoribus anteponitur. Vid. notam Grævii de loco *Solœcistæ*, et Thomæ Magistri commentatore, notamque Henrici Valesii ad locum citatum *Hist. Eccles.* Eusebii.

Col. 769 A 7. *Καὶ ἄκοντες τὴν παρ' ἡμῶν ἀλήθειαν.* Lego ἀκούοντες, cum ἄκοντες exprimat contrarium his, quæ Clemens probare conatur. Si enim inviti Hebræos diripuissent, illos immerito vituperaret : legendum est igitur ἀκούοντες vel ἑκόντες.

Ibid. B 2. Pro καταχρώμενος, καταρκόμενος lego, sensu reiterandi. Plutarchus *in præcept. conjug.*, t. VII, p. 415 edit. Hutten : Οὗτος ὁ τρόπος τῆς οἰκοδεσποίνης, μήτε φεύγειν, μήτε δυσχεραίνειν τὰ τοιαῦτα τοῦ ἀνδρὸς ἀρχομένου αὐτὴν κατάρχεσθαι.

« Sic agere debet uxor ut neque recuset

Digitized by Google

neque ægre ferat ea repetere quæ maritus præivit.»

Col. 769 B 7. Lego ὡς δή μὴ cum manuscripto codice 465 pro ὡς μηδὲ Eusebii, et pro ὡς δὲ μή Clementis.

Ibid. C 5. *Ὡς δειχθήσονται, αὐτοτελῶς δὲ τὰ ἑτέρων ὑφελόμενοι, ὡς ἴδια ἐξήνεγκαν.* Hæc intelligi non possent nisi Clemens restitueret quidquid Eusebii librarius sive incuria, propter verba similiter desinentia, sive pigritia, suppressit : quæ ex Clemente restitui. Mendum inesse puto in textu utriusque scriptoris, qualis exstat in manuscriptis codicibus. Primæ voces, apud Eusebium sunt ὡς δειχθήσονται· apud Clementem, ὡς δειχθήσεται. Ambo errant, ut patet : Clemens jure merito numerum singularem habet ; nam unicum probat factum, plagiatum ; at non demonstrare conatur, cum jam id fecerit, et ad aliud ratiocinium transeat ; non dubito quin ὡς δέδεικται, quam ego lectionem in interpretando secutus sum legendum sit.

Ibid. 7. Nomen hujus scriptoris quem Vossius inter historicos refert, quamvis ad poetas mihi pertinere videatur, cum Eusebius, in *Chronicis*, ad quinquagesimam tertiam olympiadem, eum Telegoniæ auctorem dicat, furtumque cujus insimulatur sit totus liber Musæi de Thesprotis, hoc nomen, inquam, scribitur Εὐγάμων apud Clementem, et in Eusebii *Chronicis*, in *Præparatione*, Εὐγράμμων. Omnia suadent rejiciendam posteriorem lectionem : consensus duarum citationum, quarum una Eusebii, et ipsa forma Εὐγράμμων, quam vitiatam esse nemo non videt.

Col. 772 A 2. *Πευσόμεθα παρ' αὐτῶν ἤτοι. Ἤ.* Interrogandi verba construi nequeunt cum ἤτοι, sed cum εἴτοι positum pro πότερον, *utrum*. Exempla conjunctionis Latinæ *si* sunt rariora quam Græcæ conjunctionis *εἰ* exempla, in hac tamen constructione satis communia. Sed ἤτοι, *vel*, prorsus rejiciendum est. Apud Clementem, pro ἐστί Eusebii, legitur εἶναι, quod solœcismum paululum mitigat ; attamen phrasis mendosa est : infinitivus non potest sequi verba interrogandi.

Col. 772 B 12. Hæc oratio Æaci qui in Græciam abundantiam reduxit, in quinta Pindari *Nemæa*, v. 17, indicatur.

Τάν ποτ' εὐανδρόν τε καὶ ναυσικλυτὰν
Θέσσαντο πὰρ βωμὸν πατέρος Ἑλλανίου
Στάντες, πίτναντ' ἐς Αἰθέρα χεῖρας ἅμα
Ἐνδαΐδος ἀρίγνωτες υἱοὶ καὶ βία Φώκου Κρέον-[*τος.*

Qua de re Scholiastes dicit : « Jupiter Hellenius in promontorio Æginæ dicto Hellenio adorabatur. Fertur quod, cum siccitas Græciam desolaretur (alii cataclysmum dicunt), atque Græcorum multitudo venisset rogatum Æacum, utpote filium Jovis, ut intercederet pro liberatione a calamitate qua premebantur, eorum mala sanaverit, numen implorando ; propterque restitutam hanc Græciæ salutem Jupiter Hellenius Æginæ cultu speciali honoratur. » Apollodorus, in tertio *Bibliothecæ* libro, c. 12 : « Æacus maxime pius erat ex omnibus hominibus. Cum autem inopia in Græcia sæviret, quia Pelops Stymphalum Arcadiæ regem, cui bellum intulerat, cujusque regnum non potuerat invadere, ficta pace delusum occiderat atque dissecuerat ; responderunt oracula non aliter Græciam liberandam fore e malis quibus opprimebatur nisi Æacus pro ea deprecaretur ; quo facto Æacus Græciam ex hac fame exemit. »

Pausanias in *Corinthiac.*, p. 179, edit. Kühn : « Siccitas jamdudum Græciam desolabatur, nec Jupiter imbrem mittebat neque extra isthmum neque in Peloponnesum, donec Delphos misissent qui illius calamitatis et causam et remedium sciscitarentur : Pythia respondit Jovem placatum iri, si Æacus pro ipsis deum deprecaretur : unaquæque urbs igitur ad Æacum misit qui sollicitarent. Hic cum Jovi Panhellenio sacrificium obtulisset atque eum implorasset, tandem in totam Græciam imbres cecidere.

Diodorus Siculus, l. IV, 61 : « Minos cum audisset infelicem filii sortem, Athenas venit ut cædis Androgei rationem quæreret. Nemine ad quæstionem respondente, Atheniensibus bellum indixit, Jovemque oravit ut siccitate necnon fame Athenienses opprimerentur : statim siccitas Atticam totamque Græciam invasit : fructus perierunt. Tunc urbium principes numen interrogaverunt quomodo possent ista calamitate liberari. Numen oraculum reddidit quo jubebantur Æacum adire, Jovis filium atque Æginæ, filiæ Asopi, eum rogaturi ut pro ipsorum liberatione preces funderet ; cum mandatum acceptum adimplevissent, Æacus preces fecit, et siccitas in reliqua Græcia cessavit, sed in Attica perseveravit, » etc.

Vid. Isocratem in *Evagora*, p. 192, ed. H. Steph.

Ibid. D 3. Φιλολόγου 465, 466.

Ibid. 5. Correctio πλατώνεια pro πλατύνεια quam exhibent editi, a Vigierio proposita est, discussa atque probata a Ruhnkenio in *Dissertatione philologica de Longino*, §. 8, p. 21, optimis argumentis : insuper confirmatur codice manuscripto 466 et verbis quæ leguntur in fine capitis : « Divus Plato, cujus hodie festum diem cœtus noster celebrat. » etc.

Ibid. 6. Hoc nos docet Suidas de Nicagora, filio Mnesœi, Atheniensi rhetore et sophista : sub imperatore Philippo vixit, Vitas virorum illustrium scripsit, de Cleopatra Troadis, de missis ad regem Romanorum Philippum legatis ; fuit genitor Minuciani, pariter sophistæ, qui tractatum rhetorices composuit, Τέχνη ῥητορική· vid. ejus articulum apud Jonsium. *De script. hist. philos.*, III, 14, 2.

Ibid. 7. Vitam Majoris scripsit idem Suidas. Major Arabs erat sophista qui de rhetoricæ constitutionibus (*Περὶ στάσεων*) tredecim libros composuit ; æquævus fuit Apsini Gadaræ, et Nicagoræ, sub Philippi regno vixit et ante. De cæteris nil compertum habemusa.

Ibid. 10. Vox καταχλιθείς aliter verti nequit ob morem antiquum mensis accumbendi.

Col. 773 A 3. *Δαΐμαχος*. Daimachus est haud dubie, ex his verbis, historicus Ephoro antiquior, cum Ephorus ab eo tria fere millia versuum sumpserit. Quidquid de illo scimus ab Harpocratione, Athenæo et Strabone accepimus. Harpocratio ad verbum ἐγγυθήκη citat Δαΐμαχος ἐν τῷ δευτέρῳ Περὶ Ἰνδικῆς. Athenæus nono libro c. 51 : Δαΐμαχος ἐν τοῖς *Ἰνδικοῖς* ἱστορεῖ περιστερὰς μηλίνας γίνεσθαι ἐν Ἰνδοῖς. Strabo l. II, in principio, de Indiæ latitudine, eum pluries citat ; et semper ejus nomen diverse citatum est. Δεῖμαχος, p. 68, Paris. editionis, 1620, ubi Hipparchus sententiam ejus comprobat potius quam Patrocli, de Indiarum latitudine : p. 70, eum ter nominat Δηΐμαχος. Mirum est quod Casaubonus non revocaverit orthographiam uniformem quæ Δαΐμαχος esse videtur. « Omnes hi, ait Strabo, p. 70, qui de Indiis scripserunt, omnino mentiti sunt, sed ante omnes Daimachus, deinde Megasthenes, Onesicritus et Nearchus et post eos alii loquaces. Quod nobis apertissime patuit, cum Alexandri victorias relegimus ; at imprimis Daimacho et Megastheni diffidendum est, » etc. Illud opponitur Hipparcho qui illos Patroclo anteponit : « in legationem missi sunt, pergit, Palibotram (Ellahabad), Megasthenes ad Sandrocotten, Daimachus ad Allitrochaden, filium prioris. »

Strabo, l. XV, p. 690 A, citat Daimachum eum semper Megastheni conjungendo. Videntur igitur fere eadem scripsisse.

Porro quomodo fit ut Ephorus Callisthenis et Anaximenis, magisque Daimachi plagiarius esse po-

Digitized by Google

tuerit? Ephorus, Isocratis, sicut Theopompus, discipulus, Græciæ historiam scripsit quæ incipit a reditu Heraclidarum in Peloponnesum, 80 annis post captam Trojam, et terminatur in discessu Philippi ab obsidione Perinthi : ultimus etiam liber non ab ipso, sed a filio ejus Demophilo scriptus est. Diodorus Siculus l. IV, initio : Ἔφορος ὁ Κυμαῖος Ἰσοκράτους ὢν μαθητὴς ὑποστησάμενος γράφειν τὰς κοινὰς πράξεις, τὰς μὲν παλαιὰς μυθολογίας ὑπερέβη· τὰ δὲ ἀπὸ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου πραχθέντα συνταξάμενος, ταύτην ἀρχὴν ἐποιήσατο τῆς ἱστορίας. Idem, l. XVI, cap. 76. Ἔφορος μὲν ὁ Κυμαῖος τὴν ἱστορίαν ἐνθάδε κατέστροφεν εἰς τὴν Περίνθου πολιορκίαν. 340 annis ante J. C.

Col. 775 A 3. Callisthenes et Anaximenes duo sunt historici Alexandri, qui eum in sua expeditione comitati erant : prior locum dedit falsæ historiæ quæ illius nomine inscribitur, et quæ omnino indigna fide est. Vossius, in suo *Tractatu de historicis Græcis*, fuse locutus est de his duobus scriptoribus. Meursius in suis notis in Chalcidium, longum de eis scripsit articulum. Vid. præterea baronem a Sancta-Cruce, *Examen criticum historic. Alexandri*, p. 33 et seq. secundæ editionis, et nominatim de Callisthene, notitiam biographicam quam edidit abbas Sevinus in *Memor. academ. Inscription.*, tom. VIII, p. 126. Hemsterhuys, ad nonum librum, p. 1075, *Onomastici* Pollucis, in nota, distinctionem fecit operum quæ utrique Callistheni tribuuntur, Syparitano et Olynthio qui hic citatur. Meursius, in sua *Bibliotheca Græca*, in *Callisthene Sybaritano*, eos confuderat.

Anaximenes et Callisthenes qui Alexandri expeditionis comites fuerunt, ejus victorias quidem sigillatim scripsere, sed historias huic principi anteriores scripsisse videntur. Pausanias, *Eliac., Poster.*, cap. 18 : Ὁ Ἀναξιμένης τὰ ἐν Ἕλλησιν ἀρχαῖα, καὶ ὅσα Φίλιππος ὁ Ἀμύντου εἰργάσατο, συνέγραψε. Diod. Sicul. l. XV, § 89, dicit : Τὴν πρώτην τῶν Ἑλληνικῶν ἀνέγραψεν ἀρξάμενος ἀπὸ θεογονίας. Hæc pro illo sufficiant. Callisthenes quoque *Hellenica* a Plutarcho citata scripserat, In *Cimone* et *Agesilao*; ab Athenæo, l. X; a Stephano Byzantino in *Τεγύρα*. Istud furari potuit Ephorus. At Daimacus de India tantum scripsit; sed quo tempore vixit? Seleucus Nicanor, dynastiæ Seleucidarum caput, videtur esse, ex Strabone supra citato, ille qui Megasthenem legatum direxit ad Sandrocottam regem in urbe Palibotra (Allahabad) qui ei bellum intulerat : ejus expeditio a Justino narratur, XV, 4 : de hac item obiter agitur apud Plinium, VI, 17 : fœdus quod iniit cum Sandrocotta a Strabone citatur, XV, p. 724. Si Daimacus, ut ait idem, ad filium Sandrocottæ missus est, cuinam tempori hunc adscribemus eventum? Clemens Alexandrin., *Stromatum* primo, ab Eusebio citatus, *Præp. evang.*, l. IX, c. 6, expresse dicit Megasthenem Seleuco Nicanori fuisse coævum. Ætate igitur provecta erat princeps ille, qui jam senescebat quando bellum gessit ad Gangem, tempore quo ad Allitrochadem Daimacum misit. Ergo impossibile est Ephorum tunc temporis adhuc vixisse. Sic opinatur Vossius *De historicis Græcis* in *Daimaco* : impugnat in hoc sensu Casaubonem qui hujus nominis orthographiam restituendo in *Vita Thaletis*, historicum Daimacum miscuit cum Daimaco Platonico, et credidit forte factum fuisse ut integras paginas Ephorus ab hoc auctore desumpserit, qui cum tantum scripsisset de rebus Indicis, nullam proinde materiam præbebat consonam historiæ quam Ephorus scripsit et quæ ad nos non pervenit.

Ibid. 14. Lego κλεμμάτων pro πραγμάτων.

Ibid. B 7. Andro est unus e primis historicis philosophiæ Græcæ : Diogenes Laertius ejus testimonium invocat in *Vita Pherecydis*, Ἀνδρων ὁ Ἐφέσιος δύο φησὶ γεγονέναι Φερεκύδας· Pindari scholiastes, *Isthmion*, oda 2 : Σπαρτιάτην Ἀριστόδημον ἐν τοῖς ἑπτὰ σοφοῖς ἀναγράφεται Ἀνδρων ὁ Ἐφέσιος. Ejus libri titulus erat *Tripes* (Τρίπους); Diogenes Laertius in *Vita Thalesii* : Ἀνδρων, ἐν τῷ *Τρίποδι*, ἀργείους ἄθλον ἀρετῆς τῷ σοφωτάτῳ τῶν Ἑλλήνων τρίποδα θεῖναι· Clemens in primo *Stromatum* : « Septem sapientes coævi fuerunt Thaleti, sicut ait Andro in *Tripode*. » Vide Suidam, in voce : *Σαμίων δῆμος*.

Ibid. 11. Lego ἄδηλον pro δῆλην.

Ibid. C 3. De prædictione motuum terræ quæ Pherecidi pariter et Pythagoræ tribuitur, non consentit inter auctores qui idem factum retulerunt.

Pro Pherecyde habemus Ciceronem *De divinatione* l. I, c. 50 : « Pherecides quidem ille Pythagoræ magister potius divinus habebitur quam physicus; qui cum vidisset haustam aquam de jugi puteo, terræ motum dixit instare. »

Plinius *Hist. nat.*, lib. II, cap. 81 : « Perhibetur et Pherecydis Pythagoræ doctoris alia conjectatio, sed et illa divina; haustu aquæ e puteo præsensisse ac prædixisse ibi terræ motum. »

Apollonius Discolus *in fictis narrationibus*, cap. 5 editionis Meursii : Τὰ δὲ περὶ Φερεκύδην. « Idem narratur de Pherecyde qui cum olim in insula Syro siti laboraret, aquam petiit ab uno e suis discipulis; et postquam bibisset, terræ motum prædixit in hac insula futurum, quæ res post tres dies evenit. »

Lego ἐν Σύρῳ pro ἐν Συρίᾳ cum Jonsio *De script. hist. philos.* Max. Tyrius, *serm.* 19, dicit hoc accidisse in insula Samo.

E contra in gratiam Pythagoræ, præter Andronem, solum ejus duos historicos numeramus, Porphyrium et Jamblichum. Porphyrius in *Vita Pythagoræ* cap. 29 : Προρρήσεις τε γὰρ ἀπαράβατοι σεισμῶν διαμνημονεύονται αὐτοῦ.

Jamblichus, *Vita Pythagoræ*, cap. 28 : Λέγεται δὲ ὅτι σεισμὸν ἐσόμενον ἐπὶ φρέατος, οὗ ἐγεύσατο, προηγόρευσε.

Ibid. 4. Quod attinet ad navigium est quoque prædictio pariter Pherecydi et Pythagoræ tributa. Porphyrius, c. 28 *Vitæ Pythagoræ* : « Cum navis in portum appelleret, omnesque nautarum amici vota funderent, ut merces integræ ad littus appellerent, fertur Pythagoram dixisse ista navi hominem nonnisi mortuum vehi; et ita res se habebat. »

« Jamblicus *l. l.* dicit eum prædixisse navem, quæ vento secundo impellebatur, mox naufragio periturum. »

Quoad Pherecydem Apollonius Discolus *l. l.* narrat eum, cum venisset Samos in Junonis templum, et vidisset navem quæ in portum ingrediebatur, circumstantibus annuntiavisse hanc navem in portum non esse perventuram; adhuc eo loquente ortus est vortex turbineus, navisque submersa est.

Diogenes Laertius eadem narrat de Pherecyde in principio vitæ ejus : Ναῦν οὐριοδρομοῦσαν ἰδόντα, εἰπεῖν ὡς μετ' οὐ πολὺ καταδύσεται, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ καταδύναι.

Ibid. 7. Narratio spectans ad urbem Sybarim quam Messinam dicit, ignota est, cum amissi sint historici Theopompi libri. Ex præcedentibus tamen supponi debet hic agi de Sybari a Crotoniatibus capta, Milone duce Pythagoraque suadente, primo sexagesimæ octavæ olympiadis anno. Vid. Diod. lib. XII, 9; Strab. lib. VI, c. 13, pag. 263.

Quod ad advenam spectat, quem Perilaum vocat Theopompus, Perialum Thurium esse credo, qui e Pythagoricorum cœtu pulsus est, referente Jamblico cap. 17 *Vitæ Pythagoræ*; credo autem scribendum esse Περίλαος, quod nomen commune est apud Græcos.

Urbs Megarensis in Sicilia est Hybla civitas : Ἔκτη Μέγαρα, inquit Stephanus Byzantinus, ἐν Σικελίᾳ ἡ πρότερον Ὕβλη, ἀπὸ Ὕβλωνος βασιλέως.

Plerumque apparet Theopompi narrationes contrariis relationibus prævaluisse, eique communius

Digitized by Google

fidem adhiberi; ratio obvia est : in omnium manibus ejus liber versabatur, auctoresque contrarii vix cognoscebantur.

Col. 776 A 4. *Τῆς ἀῤῥωστίας ταύτης ἐπλήσθη*. De hac significatione istius verbi Græce sicut et verbi *implere* Latine, vid. Ruhnkenium in *Lexicon Platonicum* Timæi, p. 31.

Ibid 10. Philostratus Alexandrinus cognoscitur brevi notitia biographica quam ei dicavit ejus homonymus in *Vitis Sophistarum*, lib. I, cap. 7 : « Novi, » inquit, « Philostraten Ægyptiacum, qui cum Cleopatra regina philosophabatur, atque sese sophistam jactabat, quia stylo ornato panegyricoque apto utebatur; in familiaritatem venerat hujus reginæ, quæ ipsa lepidi ingenii laudem appetebat; ita ut de eo scripta sit parodia his versibus elegiacis : « Cave ab indole famosi sapientis Philostratis, qui Cleopatræ familiaritate utendo, illius similis factus est. »

« Plutarchus in *Vita Antonii*, dicit Augustum ei pepercisse, solius Arii precibus indulgendo. Arius tanta gaudebat gratia apud Cæsarem, ut veniam impetraverit pro multis, inter quos fuit quidam Philostrates sophistarum tunc temporis viventium peritissimus orationis ex improviso componendæ; cujus autem agendi ratio Academia indigna erat, » etc.

Ὦ δύστην' ὄλβοιο, Φιλόστρατε, ποῦ σοι ἐκεῖνα
Σκῆπτρα, καὶ αἱ βασιλέων ἄφθοροι εὐτυχίαι
Αἷς ἐπηρήσας ἀεὶ βίον; ἢ ῥ' ἐπὶ Νείλῳ
Κεῖσαι Ἰουδαίοις ὧν περίοπτος ὄροις.
Ὀθνεῖοι καμάτους τοὺς σοὺς διεμοιρήσαντο,
Σὸς δὲ νέκυς ψαχαρῇ κείσετ' ἐν ὀστρακίνῃ.

« O infelix Philostrates, ubi nunc sunt sceptra, hæque regum perpetuæ felicitates, quibus tua inhærebat vita? Jam nunc in Ægypti et Judææ finibus jaces : Alieni inter se dividunt tuos labores, et tuæ reliquiæ in urna fictili requiescunt. » Tom. II *Anthologiæ*, epigramma Crinagoræ.

Ibid. 12. Ampla reperietur notitia de Cæcilio, ejusque operibus in *Longino* edit. Toupii, nota prima. Hic tantum posset repeti : omisit tamen Eusebii citare locum ubi de Cæcilio rhetore Siculo agitur. Reformanda est orthographia quæ apud Suidam, Longinum et alios est Καικίλιος.

Ibid. B 1. Hic deest nomen unius interlocutorum, nam cum infra Apollonium nominatim compellet, jam eum non loqui patet.

Ibid. 13. Hellanicus indubie Herodotum expilavit in *νόμιμα βαρβαρικά* : duæ institutiones ex hoc libro extractæ quæ ad nos pervenerunt, illud probant : prior, conservata a Suida *magno*que *Etymologico* ad verbum *Ζάμολξις*, hæc est :

Ἑλλάνικος ἐν τοῖς *Βαρβαρικοῖς νόμοις* (*lege* νομίμοις *ut apud Euseb. et vide emendat. Toupii in Suidam*, t. I, p. 232) φησὶν, ὅτι Ἑλληνικός τε γεγονὼς τελετὰς κατέδειξε Γέταις, τοῖς ἐν Θράκῃ, καὶ ἔλεγεν ὅτι οὔτ' ἂν αὐτὸς ἀποθάνοι, οὔθ' οἱ μετὰ τοῦτου, ἀλλ' ἔξουσι πάντα ἀγαθά· ἅμα δὲ ταῦτα λέγων ᾠκοδόμει οἴκημα κατάγαιον· ἔπειτα ἀφανισθεὶς αἰφνίδιον ἐκ Θρακῶν ἐν τούτῳ διητᾶτο. Οἱ δὲ Γέται ἐπόθουν αὐτὸν, τετάρτῳ δὲ ἔτει πάλιν φαίνεται, καὶ οἱ Θρᾷκες αὐτῷ πάντα ἐπίστευσαν.

Hæc verba sunt mera transcriptio, quamvis leviter deformetur et mutetur dialectus, 95 capitis libri IV *Historiæ Herodoti*. Legendum est pro οἱ μετὰ τούτου quod sensu vacat, vel οἱ μεθ' ἑαυτοῦ, vel ut apud Herodotum οἱ συμπόται αὐτοῦ pro πάντα ἀγαθά. Ὰ, τὰ πάντα ἀγαθά.

Alterum exemplum ex Athenæo trahitur lib. XI, p. 462 :

Οἶδα δὲ καὶ Ἑλλάνικον ἐν ἔθνῶν *ὀνομασίαις* (*lege* νομίμοις) λέγοντα ὅτι Λιβύων τῶν νομάδων τινὲς οὐδὲν ἄλλο κέκτηνται ἢ κύλικα καὶ μάχαιραν καὶ ὑδρίαν· καὶ ὅτι οἰκίας ἔχουσιν ἐξ ἀνθερίκου πεποιημένας, μικρὰς ὅσον, σκιᾶς ἕνεκα, ἃς περιφέρουσιν ὅπου ἂν πορεύωνται. Herodotus, lib. IV, 190 : Οἰκήματα δὲ σύμπηκτα ἐξ ἀνθερίκων ἐνερμένων περὶ σχοίνους ἐστὶ, καὶ ταῦτα περιφορητά.

Ad quemnam autem Hellanicum spectat hæc objurgatio? Suidas duos commemorat pariter historicos, Hellanicum Lesbium aut Mitylenensem et Hellanicum Milesium. Hujusce nihil nisi scripta memorat. Περίοδον γῆς καὶ ἱστορίας. Eustathes (*ad Iliad.* V, 6, pag. 916, 50) : Ἡ τοῦ Ἑλλανίκου ἱστορία δηλοῖ.

De altero fusius loquitur : quoad vero ejus opera, istud tantum dicit : Συνεγράψατο πλεῖστα πεζῶς τε καὶ ποιητικῶς· « Scripsit multas historias tum poetico, tum pedestri sermone. » Vossius, in duobus articulis suorum *Historicorum Græcorum*, Hellanicis consecratis, lib. I, cap. 4; lib. IV, cap. 5, multos numerat auctores, qui Hellanicum citaverunt, plures tamen omittens : nam Kusterius ex Suida ejus enumerationem auget, et Sturzius, editor fragmentorum Hellanici, multo magis eam amplificavit. Vossius dum enixe tentat utrique Hellanico asserere partem operum nominatorum quæ ad ipsos pertinet, maxime angustiatur atque nihil statuit. Ratio est obvia : si excipiantur Dionysius Halicarnass. et Tzetzzeius qui interdum qualificativum ὁ Λέσβιος addiderunt commemorando scripta prioris Hellanici, et Strabonem a quo memoratur cum de Lesbo sermonem facit, communiter ignoratur ex utroque Hellanico res habeatur in citationibus in quibus de eis disseritur.

Dionysius Halicarnass. dicit in lib. I *Antiquitat.*, c. 28, p. 74 edit. Reiskii, Hellanicum Lesbium existimasse Tyrrhenos non alios esse nisi Pelasgos qui nomen suum mutaverunt, patriam mutando. Sic sese habuit in *Phoronide*, cujus Clemens quædam carmina citavit *Stromat.* I, pag. 418, relata a Proclo in Hesiodum, p. 141 edit. Heinsii : ab Eudocia, *Viol.*, 248; Schol. Apollonii, lib. III, v. 1178. Idem Dionysius in sua epistola ad Pompeium, dicit Hellanicum Herodoto ætate seniorem; en ejus verba, t. VI, p. 669 :

Οὐ μὴν Ἡρόδοτός γε τοῦτο ἐποίησεν. ἀλλὰ τῶν πρὸ αὐτοῦ συγγραφέων γενομένων Ἑλλανίκου τε καὶ Χάρωνος τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν προεκδεδοκότων, οὐκ ἀπετράπετο, ἀλλὰ ἐπίστευσεν αὐτῶν κρεῖσσόν τι ἐξοίσειν. Dubitari nequit quin Hellanicus ibi nominatus de Hellanico Lesbio sit intelligendus; sic de eo loquitur ubi agit de stylo Thucydidis, t. VI, p. 818 : Ἀρχαῖοι μὲν οὖν συγγραφεῖς πολλοὶ, καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐγένοντο, καὶ πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἐν οἷς ἐστι. . . καὶ ὁ λαμψακηνὸς Χάρων. . . ὀλίγῳ πρεσβύτεροι τῶν Πελοποννησιακῶν, καὶ μέχρι τῆς Θουκυδίδου παρεκτείναντες ἡλικίας Ἑλλάνικός τε ὁ Λέσβιος καὶ Δαμάστης ὁ Σιγειεύς... Ex his appareret Charonem vixisse ante Hellanicum, qui ipse Herodotum anteivit ætate. Etenim addit, p. 820 : Ὁ Ἁλικαρνασσεὺς Ἡρόδοτος γενόμενος ὀλίγῳ πρότερον τῶν *Περσικῶν* παρεκτείνας δὲ μέχρι τῶν *Πελοποννησιακῶν*, τήνδε πραγματικὴν προαίρεσιν ἐπὶ τὸ μεῖζον ἐξήνεγκε καὶ λαμπρότερον. Herodotus, qui post eos primum ab ipso nominatos venit, quoad stylum narrandique modum nova tradit. Thucydides, pergit, τούτοις ἐπιγενόμενος, οὔτε ὑφ' ἑνὸς ἐβουλήθη τόπου καθιδρύσαι τὴν ἱστορίαν *ὡς οἱ περὶ τὸν Ἑλλάνικον* ἐποίησαν, οὔτε τὰς ἐξ ἁπάσης χώρας Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις ἐπιτελεσθείσας πράξεις εἰς μίαν ἱστορίαν συναγαγεῖν, μιμησάμενος Ἡρόδοτον. Hellanicus historiam scripserat de unaquaque regione separatim agendo, ὑφ' ἑνὸς τόπου, Herodotus in globo, Thucydides omnia referendo ad magnum eventum politicum, id est Peloponnesi bellum. Hoc etiam asserit idem Dionysius, p. 836, Thucydidis verba citando, lib. I, c. 97. Illa antiquitas comparativa Hellanici erga Herodotum, textu eximio Aulugelli confirmatur, lib XV, c. 23 : « Hellanicus initio belli Peloponensiaci fuisse quinque et sexaginta annos natus videtur, Herodotus tres et quinquaginta, Thucydides quadraginta. Scriptum est in libro undecimo Pamphilæ. »

Suidas Hellanicum et Herodotum ut regis Mace-

Digitized by Google

doniæ Amyntæ commensales repræsentat : Διέτριψεν Ἑλλάνικος σὺν Ἡροδότῳ παρὰ Ἀμύντᾳ τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ, κατὰ τοὺς χρόνους Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους. Dominus Sturzius jure merito anachronismum impugnat cujus insimulat Suidam qui Herodotum et Hellanicum Amyntæ, Euripidis et Sophoclis coævos esse docet : hoc non ad thesim nostram attinet.

Jam vero nunc verisimile sit senem Hellanicum, cujus historiæ singillatim divisæ Herodoti historiam universalem omnes præcesserunt, voluisse componere historiam, in ætate provecta, quæ nihil aliud fuisset nisi quid ab Herodoto compilatum? En quæstio. Ut solvatur, statuendæ sunt epochæ. Inter doctos ortæ sunt contentiones de tempore quo Herodotus suam scripserit historiam; alii, qui pars maxima, Plinium secuti sunt expresse dicentem, *Hist. nat.*, lib. XII, segm. 8 : « Tanta eboris auctoritas erat urbis nostræ trecentesimo decimo anno; tunc enim auctor ille (Herodotus) historiam suam condidit Thuriis in Italia. » Vossius in suis *Historicis Græcis;* Simson in *Canone Chronico;* Des Vignoles, in sua *Chronologia*, et alii, hanc epocham ut veram habuerunt. Porro, cum annus trecentesimus decimus ab Urbe condita respondeat secundo anno octogesimæ quartæ olympiadis, ex ætate quam, ut notum est, habebat Herodotus ineunte bello Peloponesiaco (tres et quinquaginta annos), facile deducetur eum jam tunc quadraginta annis natum esse. Propterea Simson Olympiæ lectionem, si facta est, in primo anno aut in ludorum celebratione octogesimæ quintæ olympiadis reponit. Hæc supputatio tamen impugnatur a Dodwello in suo *Apparatu ad Annales Thucydid.*, seq. 18, qui nec cum Simsone nec cum Eusebio in suo *Chronico* concordat : ejus vestigiis insterunt præses Bouhierius in *Dissertatione de Herodoto*, et Wesselingus, in editionis suæ Præfatione. Objicitur Thucydidem adhuc puerum (ἔτι παῖς) interfuisse lectioni historiæ Herodoti quæ Olympiæ facta est.

Primus auctor qui de hac lectione loquatur est Lucianus, in scripto cujus titulus est *Herodotus;* at tacet quod ad Thucydidem spectat. Marcellinus Lanc circumstantiam primus retulit, in illius historici Vita, at nec ætatem nec locum indicavit : quinimo istud ut quid incertum tradit : Λέγεται ὡς ποτε τοῦ Ἡροδότου τὰς ἰδίας ἱστορίας ἐπιδεικνυμένου παρὼν τῇ ἀκροάσει Θουκυδίδης καὶ ἀκούσας ἐδάκρυσεν. Eusebius, in suo *Chronico*, omnino ignorat quæ Thucydidi tributa sunt; Athenis per octogesimam tertiam olympiadem Herodotum suam legisse asserit historiam. Photius eum sequitur addendo Thucydidem admodum juvenem huic interfuisse lectioni, cod. 60 *Bibliothecæ* : Λέγεται δὲ ἀναγινωσκομένης αὐτῷ τῆς ἱστορίας κομιδῇ νέον ὄντα παρὰ τῷ πατρὶ Θουκυδίδην ἀκοῦσαι καὶ δακρύσαι. Juxta igitur Photium apud Olorum res acta est. Suidas solus Thucydidis infantiam declamationi Olympiæ factæ conjungit : Ἔτι παῖς τυγχάνων Ἡροδότου, ἐπὶ τῆς Ὀλυμπίας τὰς ἱστορίας αὐτοῦ διερχομένου ἃς συνεγράψατο, καὶ κινηθεὶς ὑπό τινος ἐνθουσιασμοῦ, πλήρης δακρύων ἐγένετο. Hoc solo auctore inductus est Dodwellus ad referendum hunc eventum per ludorum celebrationem octogesimæ olympiadis, cum Thucydides tunc quindecim annis natus esset, et Plinio simul et Eusebio contradicendum. Si tamen attendatur tempus quod Herodotus in suis itineribus consumere debuit, ut sese tradens litteris et commercio unde discere debuit diversa idiomata regionum quas perlustravit; si item reputemus illi multa fuisse colloquia cum omnibus viris doctis maximæ partis orbis terrarum, a Scythia ad Æthiopiæ fines, ab Euphrate usque ad magnam Græciam, difficile intelligendum erit talem historiam ab Herodoto anno vicesimo septimo ætatis suæ, ut contendit Dodwellus, perfectam fuisse; nam, cum natus esset secundo anno septuagesimæ decimæ quartæ olympiadis, Herodotus nonnisi viginti septem annos habebat, primo anno octogesimæ primæ olympiadis. Quidquid id est, et etiamsi admittenda essent totaliter ista anecdota, fatendum foret, cum præside Bouhierio, hic agi de levissima ejus historiæ parte, id est de hac parte quæ spectat ad Persiam et Ægyptum; hujusque partis Olympiæ fecisse lectionem; partes reliquas Thurii compositas atque reformatas fuisse; cæterum neminem latet has ἐπιδείξεις, aut lectiones solemnes coram toto populo, non posse esse libri tam fusi quam *novem Musæ* Herodoti : quod nec pectus ullum toleraret, nec attentio sustineret, nec interruptio sufficiens in stadii ludis permitteret. Unam igitur aut duas partes egregias declamavit, ut fit hodiernis diebus; unde concludo ejus historiam publicam evasisse solummodo cum quadraginta et quinque annos attigisset; Hellanicus tunc quinquaginta et septem habebat. Porro, sic positis rebus, sequendus nobis est dominus Creuzer, qui in suo opere *De historica arte Græcorum* contendit Hellanicum, licet ætate provectiorem Herodoto, nihil tamen ante historicum hunc in publicum edidisse. Contra hanc sententiam, aliunde repugnantem, insurgit Dionysius Halicarn. Scimus enim ab hoc auctore multas historias privatas tum poetico, tum pedestri stylo scriptas fuisse, et editas in lucem : Πλεῖστα συνεγράψατο πεζῶς τε καὶ ποιητικῶς. Ex una parte, jam citatam illius *Phoronidem* novimus; *Asopidem*, quam memorat Marcellinus, qui Thucydidis historiam scripsit; *Deucalionidem*, de qua loquuntur Athenæus, lib. X, 4; Clemens Alexandrinus, *Strom.* VI, p. 752; *Atthidem* a Suida relatam, ad hæc verba : *Μορυχία* et *Στεφανηφόρος*, a Thucydide, l. I, § 99, ab Harpocrate, voce Ἀλόπη; illius historiæ *Phoronidi* oppositæ sunt ab Athenæo, lib. IX in fine : Ἑλλάνικος ἐν ταῖς ἱστορίαις Ἀρχίαν φησὶ καλεῖσθαι, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τῆς *Φορωνίδος* Χερίαν αὐτὸν ὀνομάζει. Illi opus, cui nomen Τρωικά, tributum est a Dionysio Halicarn. *Antiquitat.* I, p. 120 : Ὁ μὲν οὖν πιστότατος τῶν λόγων ᾧ κέχρηται τῶν παλαιῶν συγγραφέων Ἑλλάνικος ἐν τοῖς *Τρωικοῖς*. In naufragio scriptorum Hellanici Lesbii, haud facile dictorum scriptorum tituli discerni queunt a titulis operum quæ scripta sunt ab ejus homonymo; sed res mihi videtur incredibilis, ut vere parens sit omnium librorum qui tribuuntur illi. 1° Furtum in Herodoti scriptis factum ipso recentiorem scriptorem monstrat; 2° notandum quod interdum Dionysius, semel Tzetzes *in Lycophrontem*, v. 1374, illum accurate cognominent ὁ Λέσβιος, unde patet ipsos eum ab alio Hellanico secernere voluisse. Nec Thucydidem *Atheniensem*, nec Herodotum *Halicarnasseum* cognominant, quia nullus alter, eodem nomine cognitus, historiam scripsit. Unde dubitare nequeo quin βαρβαρικὰ vel ἐθνῶν νόμιμα, quæ varie indicantur sub his nominibus Κτίσεις, Κυπριακὰ, Λεσβιακὰ, Περσικὰ, Σκυθικὰ, Φοινικικὰ, Hellanici secundi sint. Quis autem erit Hellanicus ille? Suidas quemdam Hellanicum grammaticum nominat ad hæc verba Ἀνδοκίδης et *Πτολεμαΐοις*, cui cognomen Ἐπιθέτης, διότι εἴπετο τῷ Ἀριστάρχῳ, διηκηκόει δὲ Ἑλλανίκου τοῦ γραμματικοῦ· ὁ δὲ, Ἀγαθοκλέους· ὁ δὲ, Ζηνοδότου τοῦ Ἐφεσίου. Hunc Hellanicum evidenter confundere debemus cum grammatico quem citat scholiastes Homericus Venetus 1° pag. prima Præfationis edente Bekkerio, ubi contendit *Odysseam* non scriptam fuisse ab Homero; 2° ad vers. 269 libri quinti *Iliadis;* 3° ad versum 651 libri decimi quinti; 4° ad v. 90 libri decimi noni. Idemne est hic grammaticus ac Milesius historicus noster? Hanc nequeo litem solvere; sed iterum mihi liceat contendere Herodotum, nec in scribenda historia viam didicisse a grammatico qui solum Βαρβαρικὰ νόμιμα compilavit, nec cum eo ad mensam accubuisse, apud regem Macedoniæ. Scio ejus ætate prælonga dominum Creuzer quo dammodo excogitata sua fulcire posse, cum Lucianus ipse, in opere Macrobii, illum diutissime vixisse testetur. Sed serius

Digitized by Google

Creuzer Hellanicum, ocius Dodwell Herodotum nobis operantes monstrant. Quæ mihi de Damaste dicenda restant, meam de Hellanico sententiam firmabunt.

Citatus minus est Damastes quam Hellanicus; nulla nobis ex ejus operibus tradita est pars. Attamen, nos docet Dionysius Halicarnasseus, in loco ubi judicatur Thucydides, t. VI, pag. 818, eum in scribenda historia Herodotum antecessisse. Sed ista mihi litem finitura videntur, quæ Suidas de Damaste loquitur : Γεγονὼς πρὸ τῶν Πελοποννησιακῶν, σύγχρονος Ἡροδότῳ... , γέγονε δὲ Ἑλλανίκου μαθητής. Revera, si Hellanici Lesbii fuisset discipulus, quomodo ab eodem Hellanico fuisset compilatus? En autem, Damastes ipse in idem vocatur ab Agathomero, lib. I, cap. 1, *De geographia* : Δαμάστης Σιγειεὺς τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν Ἑκαταίου μεταγράψας, περίπλουν ἔγραψε. Istud περίπλους, quod Agathomero Damasti tribuitur, nihil mihi aliud esse videtur, nisi opus de quo meminit Suidas, sub hoc titulo, *Ἐθνῶν καὶ πόλεων κατάλογος*. Porro, si a quodam compilatus Hellanico fuit, haud certe præceptor et antecessor exstitit Iatro. Sic opinatur Valckenaer, qui, ad librum IV Herodoti, cap. 190, furtum memorans, de quo hujus notæ initio actum est, solum exstitisse furem Hellanicum Milesium inducit. Strabo lib. I, pag. 47, Damastem quasi reum mendacii objurgat.

Hic mihi dicendum occurrit quam ob causam Δαμάστου pro Δαμάσου scripserim, ut vult Eusebius. Hoc adulteratum nomen, tum primum a Meursio in sua *Græca Bibliotheca* restitutum est et ab omnibus doctis deinceps qui locum hunc attulere. Quod si Vigerus Observationes suas in lucem prodidisset, absque dubio adulterium curasset emendare. Harles, inter recensendum auctores in sua *Bibliotheca*, Holstenium omisit in *Indice scriptorum a Stephano Byzantino citatorum;* qui locus quem non edidit Rickius cum notis super Stephanum Byzantinum, invenitur (t. II, p. 118) in opere cui titulus : *Miscellaneæ observationes criticæ novæ*. Imperfectus item index est quem tradit Harles veterum scriptorum apud quos Damastes citatur. Prædictus facillime augeretur index, si indici, quem continet *Bibliotheca Græca* Meursii, jungeretur.

Commentarium domini de Bougainville (vid. *Collect. Academ. humaniorum litterarum*, t. XXIX) in quo tractat de primis historiæ Græcæ scriptoribus, nihil mihi profuit ad dignoscendam ætatem horum historicorum, nec eo fortunatius usus sum, ut numerum et titulos operum cognoscerem. Commentarium istud parvi ponderis mihi esse videtur.

Col. 776 C 1. Hecatæus Milesius, primus inter historiæ Græcæ scriptores, citatus ab Herodoto, l. v, 36, cum hoc cognomine *Λογοποιός*, quod sonabat *historicum*, composuit opus sub titulo sequenti : *Ἀσίας Περιήγησις*, quod memorat Athenæus in fine lib. II operis *Δειπνοσοφισταί* · Εἰ γνήσιον τοῦ συγγραφέως τὸ βιβλίον. Istius dubii causam prorsus ignoro. Idem Athenæus, lib. X, p. 447 C : Ἑκαταῖος ἐν δευτέρῳ περιηγήσεως. Idem opus, in quantum res ad Asiam spectat, in eodem auctore reperitur, IX, 410 : Ἑκαταῖος δηλοῖ ἢ ὁ γεγραφὼς τὰς περιηγήσεις ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐπιγραφομένῃ. Cum dominus Creuzer. ediderit historica Hecatæi in *Fragmentis veterum historicorum*, Heidelbergæ, 1816, ibi exstant quæcunque de prædicto auctore lumen afferre queunt.

Ibid. 6. Falso indicatur *sermo* Isæi. Dicere vult *successio Cironis*, non autem Cylonis : Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου, qui, in editione Reiske, t. VII, pag. 192, dictum locum continet, quem de verbo ad verbum sumpsit Demosthenes, pag. 874 : Ὑμεῖς τοίνυν καὶ ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ βάσανον ἀκριβέστατον ἔλεγχον νομίζετε · καὶ ὁπόταν δοῦλοι καὶ ἐλεύθεροι παραγένωνται, καὶ δέῃ εὑρεθῆναί τι τῶν ζητουμένων οὐ χρῆσθε ταῖς τῶν ἐλευθέρων μαρτυρίαις, ἀλλὰ τοὺς δούλους βασανίζοντες, οὕτω ζητεῖτε εὑρεῖν τὴν ἀλήθειαν τῶν γεγενημένων. Εἰκότως, ω ἄνδρες δικασταί, συνίστε γὰρ ὅτι τῶν μαρτυρησάντων ἤδη τινὲς ἔδοξαν οὐ τἀληθῆ μαρτυρῆσαι, τῶν δὲ βασανισθέντων οὐδένες πώποτε ἐξηλέγχθησαν ὡς οὐκ ἀληθῆ ἐκ τῶν βασάνων εἰπόντες. Οὗτος δὲ, κ. τ. λ. Qui locus, inquam, reviviscit in fine orationis Demosthenis *contra Onetorum*, t. II, pag. 874. Fatebimur tamen nos legisse in argumento quod secundam antecedit, has duas orationes ab Isæo compositas fuisse. « A multis, inquit, hæ duæ orationes Isæi reputantur, propter teneram oratoris ætatem; alii dicunt ab Isæo solummodo emendatas fuisse : multa enim his cum Isæi sermonibus communia sunt. Attamen nil mirum, nostro sensu, quod discipulus magistrum sit imitatus, præsertim cum ipse nondum, ob nimiam juventutem, peculiarem sibi modum creavisset. » Isocratem vero tardiori gradu sequitur. Ecce illius verba, ad finem *Trapezitici :* Ὁρῶ δὲ καὶ ὑμᾶς καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν δημοσίων οὐδὲν πιστότερον, οὐδ' ἀληθέστερον βασάνου νομίζοντας, καὶ μαρτύρας μὲν ἡγουμένους, οἷόν τ' εἶναι καὶ τῶν μὴ γεγενημένων παρασκευάσασθαι, τὰς δὲ βασάνους φανερῶς ἐπιδεικνύναι ὁπότεροι τἀληθῆ λέγουσι.

Ibid. 10. Dinarchus : Ἐν τῷ πρώτῳ κατὰ Κλεομέδοντος, *αἰκίας*. Oratio Dinarchi in Cleomedem, ob sævitias, in Vita ejus refertur, scripta a Dionysio Halicarnasseo cujus hoc initium : Ὅτι μὲν, ὦ ἄνδρες, καὶ ὁ πατὴρ Θεόδωρος δή, habetur authentica. In tertio hujus scripti paragrapho, Dionysius Halicarnasseus pariter recognoscit Τοῦ Δημοσθενικοῦ χαρακτῆρος, ὃν μάλιστα ἐμιμήσατο, πολὺ πλείω δύναιτό τις εἰπεῖν, ὡς καὶ ἐν τῷ κατὰ Πολυεύκτου, προοιμιάζεται γὰρ ὁμοίως ἐκείνῳ, καὶ δι' ὅλου τοῦ λόγου παραπλήσιος μεμένηκε.

Actiones dictæ *αἰκίας*, quæ Latine *sævitias* vocavi, actiones erant privatæ, uti hoc probatur oratione *in Cononem*, hic nominatum , et aliæ erant ab actionibus περὶ ὕβρέως, quæ erant publicæ, corporalibusque pœnis obnoxiæ. Si legere cupias quæ ad hoc genus congressionis spectant, tibi sunt consulendi præter Harpocrationem, Samuel Petit, in *Legibus Atticis;* Salmaisius, *De modo usurarum*, c. 17; idem, *Observ. ad jus Atticum et Romanum*, c. 7, 8, 9; et inter omnes Hérault, *Animadversiones in Salmasii observ.*, pag. 115 et seq.

Ibid. D 1. Carmina huc allata Hesiodi inveniuntur in poemate *Operum et dierum*, v. 702. Furtum patratum a Simonide prodidit jamdudum Clemens Alexandrinus, lib. VI *Stromatum*, pag. 744.

Col. 777 A 12. Hic Euripidis versus, quem imitatus est Theodectus in *Alcmeone*, non reperitur in fragmentis dubiis Euripidis a Matthia editi.

Ibid. B 4. Antimachus a Colophone, quem accusat Porphyrius compilasse Homerum , poeta ille est ab Adriano positus ante omnes, quemque hic imperator in locum Homeri suffi cere volebat. De quo multum egit Kuster *in Suida*, sub verbo.

Clemens Alexandrinus, lib. VI *Stromatum*, p. 743, Antimachi unum versum affert, auctorem vocans ὁ τεῖος. Porro, seu Clemens, seu exemplaris scriptor erravit. Natus est enim Colophonte Antimachus, et inter omnes ejusdem nominis quos Suidas recenset, nullum *Teium* invenies, nullum item qui plene Antimachi partes tenere possit. Dictus versus desumptus est ex *Iliade*, I, v. 554.

Cæterum, Dionysius Halicarnasseus, in memorandis priscis oratoribus, ad titulum *de Lysia*, § 17, fatetur eos quæcunque sibi profutura crederent ab antecessoribus desumpsisse, neminem mordente conscientia. Ἐῶ ὅτι καὶ τὰ παρ' ἑτέροις εἰρημένα λαμβάνοντες ὀλίγου δεῖν πάντες, οὐκ ἐν αἰσχύνῃ τίθενται τὸ ἔργον.

Longinus, § 13 *Tractatus de sublimi*, nos omnes hortatur, nedum deterreat, ut eximiorum scriptorum vestigia fideliter sequamur : Ἄλλη τις παρὰ τὰ εἰρημένα ὁδὸς ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ τείνει · ἡ τῶν ἔμπροσθεν μεγάλων συγγραφέων μίμησίς τε καὶ ζήλωσις...,

Digitized by Google

πολλοὶ γὰρ ἀλλοτρίῳ θεοφοροῦνται πνεύματι, τὸν αὐτὸν τρόπον, ὃν καὶ τὴν Πυθίαν λόγος ἔχει τρίποδι πλησιάζουσαν. Ἔστι δὲ οὐ κλοπὴ τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ὡς ἀπὸ καλῶν ἠθῶν, ἢ πλασμάτων, ἢ δημιουργημάτων ἀποτύπωσις.

Col. 777 D 4. Lysimachus ille videtur esse poeta comœdographus de quo loquitur Lucianus (*Judicium de vocalibus*, § 7) : « Hospitio exceptus sum a quodam poeta, nomine Lysimacho, qui, quamvis manifesto Bœoticus esset, e media oriundus Attica cupiebat existimari. Me tamen fallere nequivit, eo quod plus æquo littera ταῦ uteretur. »

Ibid. 5. Alcæus iste, de quo dicitur eum scripsisse epigrammata iambosque satyricos, idem certe est ac Alcæus cujus duo et viginti epigrammata in *Anthologia* servata sunt, quique plerumque versus edebat adversus regem Macedoniæ, Philippum, patrem Persæi. Ad quem sic disticho mordaci respondit rex :

Ἄφιλοιος καὶ ἄφυλλος, ὁδοίπορε, τῷδ' ἐπὶ κότῳ
Ἀλκαίῳ σταυρὸς πήγνυται ἠλίβατος.

« In hoc culmine montis vides, o viator, crucem foliis et cortice nudatam, apricamque, quæ Alcæo fuit erecta. » Vid. Plutarch. in *Vita Titi Flaminii*, § 9.

Col. 780 A 11. Hoc opus Protagoræ forsitan confundi debet cum alio jam citato in *Theæteto*, sub hoc nomine Ἀλήθεια (Veritas), in quo dixit Protagoras hominem mensuram esse omnium : Πάντων μέτρον ἄνθρωπος.

Ibid. C 13. Εὐγνώμονι, 466.

Col. 781 B 10. Δωδωναῖος. Vigerus suadet ut legatur didymeus, nec deus unus alterius locum sumat, neque ὁ σεμνός duobus tribuatur subjectis, Apollini et Jovi.

Ibid. Amphiarus Amphilochusque sæpius in relatis oraculis juncti occurrunt.

Aristides, tom. I, pag. 82 Canteri : Ἀμφιάραος μὲν γὰρ καὶ Τροφώνιος ἐν Βοιωτίᾳ καὶ Ἀμφίλοχος ἐν Αἰτωλίᾳ χρησμῳδοῦσί τε καὶ φαίνονται.

Philostrates, in *Heroicis*, pag. 60 Boissonadii : Ἡ ἀδικήσεις γε ἀπιστῶν, ξένε, τόν τε Ἀμφιάρεων ὃν λέγεται ἡ γῆ ἐν σοφῷ ἀδύτῳ ἔχειν, Ἀμφίλοχόν τε τὸν τούτου παῖδα, πλείω ἴσως ἢ ἐγὼ γιγνώσκων, οὐ πολὺ ἀπέχων τῆς Κιλίκων ἠπείρου.

Boissonadius, in notis suis, lectorem, cupidum minutatim Amphiaraum cognoscendi, remittit ad Barthium in Statii *Thebaid.*, I, 399; item Amphilocum, ad Wyttenbach in Plutarchum, *De sera Numinis vindicta*, pag. 93. De his poetis jam sumus locuti ad lib. VI, cap. 6.

Col. 784 A 10. *Πυθαγόρας*. Porphyrius, Jamblicus, Diogenes Laertius, et Proclus, in *Vitis Pythagoræ*, hunc in primis filium habent Mnesarchi Samii. Solus Porphyrius Cleanthi testimonium affert, Pythagoram Tyri natum esse asserentis : quod absque dubio Porphyrius, nam Tyrus et ipse, libenter excepit. En illius verba : Κλεάνθης ἐν τῷ πέμπτῳ τῶν *Μυθικῶν*, Σύρον (αὐτὸν εἶναί φησι), ἐκ Τύρου τῆς Συρίας.

Christiani auctores, ut Clemens Alexandrinus, Eusebius, Theodoretus, protinus in hanc venere sententiam, eo quod ita, cum Græciæ damno, regionibus vulgo dictis *barbaris* vir celeberrimus restitueretur. Unicus nuncupatur auctor, Neanthus in Clemente, I *Stromatum*, pag. 352, velut primus istius fabulæ parens : Πυθαγόρας μὲν οὖν Μνησάρχου Σάμιος, ὡς δὲ Ἀριστόξενος ἐν τῷ Πυθαγόρου βίῳ καὶ Θεόπομπος, Τυρρηνὸς, ὡς δὲ Νεάνθης Σύριος ἢ Τύριος. Theodoretus legit pariter Νεάνθης in Clemente, quem de verbo ad verbum secutus est, p. 7 editionis Sylburgi, *Therapeuticæ*. Unde patet parvi ponderis esse rationes quibus nituntur hi qui contendunt Pythagoram inter barbaras gentes ortum habuisse. Etenim hi homines, qui ab Aristoxene Tyrrheni vocantur, iidem sunt ac Pelasgi qui ex Attica in Italiam venerunt. *Cleanthes*ne vero an *Neanthes* oportet scribere? Integra remanet quæstio. Solus Porphyrius hunc Cleanthem nominat cujus testimonio probari posset reipsa Pythagoram natum inter Tyrios fuisse; Neanthes autem a cæteris omnibus vocatur. Cleanthes famam obtinuit e variis operibus ab Athenæo citatis, lib. XIII, pag. 572, aliisque, verbi gratia, ex libro cui hic titulus inditur iste : *Τὰ Μυθικά*. Ego vero existimo scribendum Νεάνθης ἐν πέμπτῳ τῶν *Πυθαγορικῶν*. Hic enim multoties nominatur scriptor a Diogene Laertio, in *Vita Empedoclis*, l. VIII, § 72, et quorumdam Pythagoricorum *vitas* composuisse reputatur. (Vid. notam Menagii ad locum Diogenis Laertii, Jonsiumque, *De script. hist. philos.*, II, 4, 3.) Quo vero tempore natus sit Pythagoras scire cupienti legenda sunt quæ scripsit Bentleius, ubi de epistolis Phalaris tractat, pag. 46 editionis Anglicæ.

Ibid. [Hæc ex Platonis *Epinomide* sumpta, tom. II, p. 986 ed. Stephani. Vigerus, quod vix credas, *Epimenide* retinuit, quod vitiose scripserat Rob. Stephanus.

Col. 785 B 1. Totus hic de Democrito locus e primo *Stromate* Clementis, pag. 357, desumptus est. De modo autem disserens Bruckerius quo hæc verba intelligi possunt, Ἐπ' ἔτεα ὀγδοήκοντα ἐπὶ ξένης ἐγενήθην, optime adnotat haud certe Democritum octoginta annis peregrinari potuisse; sed non ante annum suæ vitæ octogesimum finem imposuisse peregrinationibus (*Hist. philos.*, tom. I, pag. 1178). Diodoro Siculo testante, l. I, in fine, quinque annis solummodo in Ægypto Democritus remansit. Lego ἀρπεδονάπται, sicut in Clemente, non autem ἀρσεπεδονάπται, sicut in textibus Eusebii, ex quodam errore scribentis. Potterus, in Clemente, etymologiam affert ἀρπεδόνας vel γραμμὰς ἅπτειν, quod est *studere geometriæ*. At vide Zoegam, *De obeliscis*, sect. IV, cap. 2, § 5, pag. 513.

Col 788 B 6. *Τινὲς τῶν παλαιῶν*. Hi nonnulli veteres Herodotum significant in *Terpsichore*, c. 28. Clemens autem Alexandrinus, *Strom.* I, pag. 362, hunc, quibusdam mutatis, locum præbuit : Κάδμος δὲ Φοίνιξ ἦν, ὁ τῶν γραμμάτων Ἕλλησιν εὑρέτης, ὥς φησιν Ἔφορος, ὅθεν καὶ Φοινικήϊα τὰ γράμματα Ἡρόδοτος κεκλῆσθαι γράφει, οἱ δὲ Φοίνικας καὶ Σύρους γράμματα ἐπινοῆσαι πρώτους λέγουσι. Quæ apud Clementem sequuntur nostro totum auctori sextum suppeditaverunt caput, quibusdam tamen e loco mutatis, aliis autem additis rebus. Sed, judicio meo, spurium argumentum tuetur, qui primum ætate locum Hebraicis litteris concedit, ob sensum in unaquaque inclusum. Etenim nullus litteris inest valor, nisi quia sonum repræsentant. Quod si plenis respondeant ideis, tunc *litteræ* esse desinunt, mutatisque laribus, hieroglyphi vocantur. Fatebor equidem, et in hoc omnes facile venturos puto, initio rerum uniuscujusque litteræ formam peculiari ideæ respondisse; sed, grassantibus sæculis, litteræ, veteri exuto valore, solummodo pro vocibus valuere. Præterea non convenit inter omnes, qui hanc quæstionem tractarunt, de vero sensu litterarum. Exempli gratia : Eusebius contendit per litteram aleph *documentum* Hebraice significari; Plutarchus autem in *Symposiacis*, lib. IX, 9, 2, sequentem tuetur opinionem : « In lingua Phœnicia, ait, littera *alpha* est nomen bovis : unde omnes alias litteras antecedit. » Quidquid sit, hodie ex recentiorum scriptis claruit tum Græcas, tum Latinas litteras a litteris seu Phœnicis, seu Hebraicis, seu Syriacis, quod unum et idem est, suam duxisse originem. Inter hos recentes, primo ponam loco Josephum Scaligerum in ejus digressu ad litteras Ionicas, quem inseruit in suo libro, cui titulus : *Animadversiones in chronologica Eusebii*, p. 110; Bochartum, *Chanaan*, lib. I, c. 20, p. 448; Renaudotum, *Memoriæ Academiæ Inscriptionum*, tom. III, p. 231, *De Græcarum litterarum origine*.

Col. 789 D 6. Inferius, idem Clemens Olympum

Digitized by Google

Mysium fuisse tradit, cum dicit : « Ab Olympo Mysio modi Lydii regulæ innotuerunt. » Eamdem illi concedit originem Suidas, in ejus *Vita*. Plutarchus, *De musica*, § 5 : Ἀλέξανδρος (ὁ Πολυΐστωρ) ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν περὶ Φρυγίας, κρούματα Ὀλύμπου ἔφη, πρῶτον εἰς τοὺς Ἕλληνας κομίσαι.

§ 7 : Λέγεται τὸν προειρημένον Ὄλυμπον, αὐλητὴν ὄντα τῶν ἐκ Φρυγίας, ποιῆσαι νόμον αὐλητικὸν εἰς Ἀπόλλωνα. Εἶναι δὲ τὸν Ὄλυμπον τοῦτόν φασιν ἕνα τῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου Ὀλύμπου τοῦ Μαρσύου, πεποιηκότος εἰς τοὺς θεοὺς τοὺς νόμους· οὗτος γὰρ τὰ παιδικὰ γενόμενος Μαρσύου, καὶ τὴν αὔλησιν μαθὼν παρ' αὐτοῦ, τοὺς νόμους τοὺς ἁρμονικοὺς ἐξήνεγκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Hi loci tum ex Plutarcho, tum a Clemente desumpti adeo confusi et oppositi quidem sunt, ut explanentur emendenturque necesse sit : 1° Bis apud Clementem nomen Olympi apparet ; primum Phrygium, deinde Mysium fuisse legimus. Cujus rei explanatio invenitur apud Plutarchum duos revera ejusdem nominis inducentem viros, priorem in Mysia natum ; posteriorem vero a priori ortum habentem. Ecce autem hic prior Mysius nunc, apud Clementem Suidamque, filius est Marsyæ, qui illius et magister et amator erat. Ὄλυμπον τοῦτόν φασιν ἕνα τῶν ἀπὸ τοῦ πρώτου Ὀλύμπου, τοῦ Μαρσύου· οὗτος γὰρ παιδικὰ γενόμενος Μαρσύου, καὶ τὴν αὔλησιν μαθὼν παρ' αὐτοῦ. Cuine tribuendum verbum οὗτος? Si de priori Olympo agatur, nullo modo simul esse potest filius et amans Marsyæ, unde scribere oportet τοῦ Μαΐονος pro τοῦ Μαρσύου. Etenim pater ejus Mæonus vocatur apud Suidam qui, cæterum, in eodem articulo duos Olympos confudisse videtur, licet de Olympo Phrygio seorsim locutus sit. Ὄλυμπος Φρὺξ, νεώτερος, αὐλητὴς, γεγονὼς ἐπὶ Μίδου τοῦ Γορδίου. Ecquis Olympus *Nomum*, seu hymnum ad Apollinem composuit? hanc non diluit litem Plutarchus, qui tantummodo auctorum nomina tradit qui diverse opinati sunt. Ego vero, facile crediderim verbum οὗτος, apud Plutarchum, posteriori Olympo tribuendum esse, qui quondam, Marsiæ discipulus, temporibus Midæ vivebat, teste Suida ; dum Mysium patet, a quo iste duxerat originem, ante Mydæ tempora exstitisse. Unde, meo judicio, ipse posterior Olympus est qui in Græciam fistulam attulit. Quamcunque partem sequaris, mutandum semper est nomen τοῦ Μαρσύου. Burettus has neque dimovit neque vidit nubes in sua *analysi dialogi Plutarchi*, t. VIII, p. 80 *Memoriarum academiæ*.

Col. 792 A 6. Textus fert ἐν Κύπρῳ, sed ex errore ; Dactyli enim in Creta insula montem Idam incolebant : vid. Meursium qui in sua *Creta* quæcunque ad hos homines spectant coegit in unum. In quantum ad modum quo scribi debeat Dactylus Celmis, quem Vigerus scribit *Telmis*, nomen illud in textu restituere debuisset, carmina sequendo ab eo citata ex *Phoronide* Hellanici Lesbii, legereque Ἰδαίων, non autem Ἰουδαίων.

Ibid. 12. Cum Ἰτανός nomen mutilum sit, quonam modo scribi debeat nescimus. Sed Potterus in Clementem, pag. 363, secundum Plinium, lib. VIII, cap. 20, legit Τριτανόν· « ...Tritanum in gladiatorio ludo Samnitium armatura celebrem, filiumque ejus militem magni Pompei. » Malincrotus proponit *Tuditanus*. Vid. Plutarchum, in *Flaminio*, § 14 : Οἱ περὶ τὸν Ἰτανόν ; Gellius habet Tuditanum, *Noct. Attic.* VI, 4, XIII, 15 ; Macrobius *Saturn.* lib. I, cap 16.

Ibid. B 13. Spuria lectio Ἄγνην mutanda est in Ὕαγνιν, quod a Palmerio indicatum, *Exercitat.*, pag. 687, quem vide ; item nota Potteri ad hunc locum Clementis, I *Stromate*, pag. 363. Vid. Plutarchum, *De musica*, pag. 1132 editionis Luparæ ; Apul. *Floridorum*, lib. I, cap. 3.

Col. 793 A 1. Hic Tatiani locus, quem Clemens, deinde Eusebius secuti sunt, argumentum Bentleio præbuit contra authenticitatem *epistolarum* Phalaridis, pag. 335 editionis Angl. Quo volueris modo, ait, accipe verbum συντάσσειν ; seu de scribenda epistola, seu de colligendis edendisque in lucem epistolis intelligatur : nunquam fieri poterit Phalarim epistolas scripsisse, cum Atossa sit ætate minor. Quod argumentum mihi videtur *imbelle, sine ictu*. Etenim credendum est, tum primum scriptura usos fuisse homines, ut absentibus res utiles nuntiarent. Et nihil aliud profecto, quam *quidam per epistolas dialogus*, fuere illa σήματα λυγρά quæ Prætus tradidit Bellerophonti ad Jobatem ferenda (*Iliad.* H, v. 168). Epistolas autem *colligere* nullius in mentem venit, usque dum fuerint excultæ hominum societates. Hic res intelligi debet, nisi fallor, de *meliori modo mittendi epistolas*, qualis ferme nunc apud nos usurpatur. Hi sunt ἄγγαροι optime a Suida cogniti οἱ ἐκ διαδοχῆς γραμματοφόροι· qui pariter nominabantur ἀστάνδαι. Vid. Brissonem, *De regno Persarum*, pag. 238 et seq. ; Dodwellum, in disserendo de ætate Phalaridis, necnon Pythagoræ.

Ibid. 3. Theophrastus, *Eresius*, non autem *Ephesius*. Optime legit Clemens, hocque constat ex omnibus Græcæ philosophiæ historicis, quorum primus Diogenes Laertius, lib. V, § 36.

Col. 796 A 13. Pro διὰ γραμμάτων Josephus legit ἐκ τῶν ἀσμάτων. Forsitan utraque lectio admittenda.

Ibid. B 8. Olim a multis creditum fuit Pherecydem, qui natus erat in insula Syros, una inter Cycladas, Syrium fuisse, propter quamdam vocum similitudinem ; sed dudum confutatus est error iste. Attamen auctores apologetici Christiani, et ante omnes Eusebius, ista vocum confusione usi sunt ; quos imitatus videtur Josephus. Si quis recurrat ad partem operis, a Sturzio scripti, cui titulus *Commentatio de Pherecyde*, ubi quæstio hæc tractatur, pag. 3, ibi inveniet variorum nomina auctorum qui Pherecidem Syrium fuisse dixerunt, quorumve forsitan adulterati textus hanc admitti sententiam sinunt.

Col. 800 B 10. Super εἰκών et προτομή, vid. in quo hæ voces inter se differant, Pauli Leopardi *Emend.* lib. V, cap. 8.

Col. 801 B 14. Super origine vocis ἱερὸς λόγος, vid. Jamblicum in *Vita Pythagoræ*, cap. 28, p. 129, qui concedit eam Aglaophamo, quondam Thraciæ montium incolæ.

Col. 804 A 5. Quoad modum hæc nomina scribendi, vid. Pauli Leopardi *Emendationes*, lib. X, cap. 25.

Col. 806 A 14. Nequaquam in medium rationes omnes afferam ex variis decerptas chronologis, quibus illius chronologia redargui posset, nec utrum cæteris sit anteponendus perpendam ; solummodo locum quemdam Scaligeri curabo ut revocem (*De emendatione temporum*, pag. 537), in quo ejus opinio refellitur : « Quid magis alienum a sacra historia, quam quod lib. X *Προπαρασκευῆς*, notatum est. . . Si secundus annus Darii est septuagesimus ἐρημώσεως τοῦ ναοῦ, quomodo Cyrus potuerit captivitatem laxare? Sed in hoc sequitur Africanum. » Quod falso asseritur. Africanus enim 78 annos finit ad primum quinquagesimæ quintæ olympiadis, quo anno solio Babylonis potitus est Cyrus.

Ibid. B 12. Ad hunc locum chronologicum, lege commentarium Boivini natu majoris, cui titulus : *Restitutio chronologica cujusdam loci Censorini*, in *Memoriis Academiæ Inscript.* tom. II, pag. 385.

Ibid. 15. Nomen istius judicis in Scriptura sacra (*Jud.* XII, 13) est *Abdon*, non autem *Labdon*. Cur non hunc Vigerus errorem emendaverit prorsus ignoro.

Col. 807 B 14. Eusebius, in pagina, a Porphyrio desumpta, quam modo legisti, dicere omisit quo tempore, judicio Porphyrii, vixerit Semiramis. Illud ostenditur tempus in eodem loco citato lib. I,

Digitized by Google

cap. 9, pag. 31 *Præparationis evangelicæ*, ubi legitur vel ante Trojam, vel temporibus Trojæ vixisse Semiramidem: Ἡ πρὸ τῶν Ἰλιακῶν ἢ κατ' αὐτούς γε τοὺς χρόνους γενέσθαι ἀναγέγραπται.

Cum finem citati loci suppressit Eusebius, certe sibi arrogare potestatem voluit concludendi *ad libitum*. Falsum esse consequens, quod ab eo deductum fuit, mox sumus ostensuri. Erravit autem, quia duas miscuit chronologias quæ ex omni parte inter se pugnant. Porro, sine loco citato in lib. I *Præparationis evangelicæ*, posterioris loci citati errorem detegere nobis non contigisset; et sic agendo, eo mihi nocentior fuisse videtur Eusebius, quo nihil firmius asseverari queat, quam quod Moyses omnes Græciæ sapientes et philosophos antecessit ætate. Sed nunc argumenta præbeamus. Duæ penitus repugnantes inter se chronologiæ exstant de temporibus Semiramidis, Assyriorum reginæ; una, quæ Ctesiæ tribuenda videtur, quamque Eusebius secutus est, velut res constat ex initio hujus capitis, meliusque constabit ex fragmentis illius *Canonum chronicorum* quæ sumus allaturi, Semiramidem Abrahamo coætaneam facit; altera vero, ad quam Herodotus accedit, quinque solummodo generationes numerat Semiramidem inter et Nitocrim (lib. I., cap. 184). Quod apprime congruit cum brevi spatio annorum 520, per quos idem historicus scripsit Assyriorum imperium mansisse. Huic posteriori chronologiæ adhæsit Philo Byblius qui Græca lingua Sanchoniatonem reddidit, nec non Porphyrius ipse. Quod probatum leges apud Stephanum Byzantinum, ad vocem *Βαβυλών*, et apud Eustathium, in ejus *Commentario de Dionysio Periegete*, v. 1005: ambo locum assignant Semiramidi circiter ad tempus quo capta est Troja, duobus, ex Philone, annorum millibus post conditam Babylonem. Utrum homonymia litis hujus causa fuerit necne, non aggrediar judicare; fatebor saltem Eusebium improba conscientia testimoniis usum fuisse repugnantibus, in capite quod nunc manu teneo. Sua facit Porphyrii verba Eusebius, quibus constat Moysem Sanchoniatonis, quanto nescio tempore, antecessorem fuisse, sensimque devenit ut eos efficiat coætaneos. Deinde, ex eo quod idem dixerit Porphyrius Semiramidi coætaneum Sanchoniatonem fuisse, item illius reginæ temporibus Moysem vixisse Eusebius infert; demum, subitaneo regressu ad peculiarem chronologiam Semiramidem reportans, quatuorque tempus in unum adunans capita, Semiramidem, Abrahamum, Moysem et Sanchoniatonem coætaneos asserit, illamque Porphyrii fuisse sententiam vult. Ergo, his positis, qui patriarcharum historiam scripsit, captivitatisque Judæorum in Ægypto, quique per desertum hunc populum duxit, eodem vixisset tempore quo gentis illius auctor! Quod absurdum, neque profecto delictum Porphyrii. Nam Porphyrius nihil unquam tale excogitavit; deinde, sincera fide agere nequivit Eusebius, hanc Porphyrio sententiam ascribens. Quod si credidisset, tantum debuisset errorem refellere, quemadmodum fecit in suis *Canonibus chronicis*, nedum eo uteretur quasi argumento insuperabili. Semiramidem Abrahamo coætaneam fuisse nunquam credidit Porphyrius, cum huic reginæ temporibus Troicis locum assignet. Porro, Abrahami Trojæque tempora singulis et omnibus nimis sunt nota, magisque inter se distant, quam ut misceri queant. Istius modi Eusebius Porphyrio, ut iterum dicam, absque risu tribuere nequivit errorem: nempe, si res aliter haberetur, 1° operam dedisset Eusebius, ne omitteret textus allati finem, ubi doctrina Porphyrii continetur apertissime; 2° tantum confutasset errorem, ad modum quo suis in *Canonibus* fecit. Et, nedum Porphyrii nomine uteretur ad suam tuendam opinionem, illi sane incumbebat officium probandi quod contra illum asseruit (pag. 484), nempe Abrahamum a Moyse 505 annis distare: Ἀπὸ Μωϋσέως πάλιν ἀνιὼν ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος ζωῆς Ἀβραὰμ, εὑρήσεις ἔτη φέ. Quod infra sic tempus dividimus:

Annis 75 natus erat Abrahamus, cum profectus est a Charrhan, annis vero 100 jam erat onustus, cum natus est Isaacus... differ.	25 A.
Legimus in Genesi annos 60 habuisse Isaacum, cum Jacobus natus est, unde add.	60
Jacobus 77 annis domum paternam incoluit, id est usquedum in Mesopotamiam proficisceretur, unde add.	77
Ex hoc tempore ad illud tempus quo in Ægyptum profectus est, effluxere anni	53
Natus erat annis 130, cum ingressus est in Ægyptum, unde summa conflatur	215

Non convenit inter auctores de tempore quod in Ægypto commorati sunt Hebræi. S. Paulus apostolus ad Galatas scribens (III, 17) 430 annos numerat a vocatione Abrahami usque ad legem datam in monte Sinai. Exodus (XII, 40) soli mansioni in Ægypto annorum 430 spatium assignat.

Quidam hujus differentiæ rationem afferre conati sunt, ascribendo computationi quæ legitur in Exodo varias Abrahami peregrinationes in Ægypto. Quidquid id sit, Eusebius, in suis *Canonibus*, Apostoli secutus est opinionem: Πρῶτον ἔτος τῆς τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας ἀπὸ ος' ἔτους αὐτοῦ τοῦ Ἀβραὰμ ἐπὶ Μωϋσέα, καὶ τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν τοῦ Ἑβραίων ἔθνους ἔτη τυγχάνει υλ' ὧν μέμνηται Παῦλος Γαλάταις ἐπιστέλλων. (Eusebius, in *Chron. paschal.*, pag. 51 et 52.)

Qua basi immorantes, 215 annos habebimus, cum in Ægyptum ventum est, unde	215
Mansio in Ægypto item an. 215, unde	215
Et summa conflatur:	430
Cui addendo quam habebat ætatem Abrahamus, cum Charrhan reliquit, nempe annos	75
Inter nativitatem Abrahami et vocationem Moysis annos habebis	505

Jam dixi errorem temporis, quem admiserat Porphyrius, ab Eusebio in suis *Canonibus chronicis* fuisse confutatum; tantum quidem abest ut cum Abrahami temporibus Moysis tempora confundat, quod contra opinionem deserat chronographorum antecedentium, verbi gratia, Clementis Alexandrini, Africani, Tatiani, qui omnes ortum Moysis temporibus Inachi ponunt, primi regis Argolici, ut dictum reducat ortum ad tempora Cecropis, id est 250 annos post Inachum. Fragmentum hoc, quod magni æstimare debemus, e Syncello desumptum, pag. 65 et 66 editionis Luparensis, Latine reddimus infra.

Eusebius, in præfatione sui *Canonis*, hoc prope modo suam sententiam exponit: « Moyses, natione Hebræus, qui primus, ex prophetis Hebræis, in Scriptura sacra oracula edidit de Salvatore, id est Christo, et cognitione Dei quam omnes gentes docere jussus fuerat, temporibus Inachi floruit, secundum testimonium virorum eximiæ eruditionis, v. g. Clementis, Africani et Tatiani inter nostros; Josephi et Justi, inter Hebræos; quorum unusquisque rationes affert, qualiter ex veteribus historiis desumpsit: eo sensu contendunt Inachum 700 annis ante bellum Trojanum exstitisse. Unus inter philosophos Græcos, et ille specialiter qui frustra nos in quarto libro sui laboris tanta cura arati acriter aggressus est, dicit Moysem exstitisse ante tempora Semiramidis; porro, Semiramis regnabat super Assyriis 150 annos ante Inachum, unde fas esset concludere Moysem 850 annos ante Trojæ tempora exstitisse. Ego vero, qui nihil tanti facio quam quod verum existimavi dicere queam, magnopere studui ut in supradictis opinionibus verum a falsis

Digitized by Google

discernerem. Unde, in eo quem ante hunc librum scripsi, præsentis laboris materiam coegi in unum, quam quæ numerosissima potui variorum chronica populorum colligens, nempe Chaldæorum, Assyriorum, Medorum, Persarum, Lydiorum, Hebræorum, Ægyptiorum, Atheniensium, Argivorum, Sicyonum, Lacedæmoniorum, Corinthiorum, Thessalorum, Macedonum, Latinorum, qui postea dicti sunt Romani, uno verbo, gentium numero quindecim. Præsentem librum scribens, hisque omnibus chronicis adunatis in unum, composui *Canonem chronicum*, ubi tempora temporibus conferuntur, ubique populus unusquisque in annos vicini sui spectare potest. Cum autem apud Hebræos temporum computationes invenerim quæ inter se plus minusve differunt, illas tamen modo sequenti ordinavi. Sub Inacho, quem primum regem in Argolide fuisse nobis Græci perhibent, huic principi coætaneum dignovi patriarcham Israelem, qui dignus visus est, a quo nomen ducerent duodecim tribus Judaicæ gentis, quarum fuit auctor. Sub Semiramidis tempora, Abrahamum inveni, gente Chaldæum, præterea dilectum Deo. Quoad Moysem, qui primus apud Hebræos prophetarum habetur, fatebor equidem, ne mentiar, illum mihi multo omnibus his recentiorem visum fuisse, licet quemcunque Græcorum æstimatione antiquissimum antecesserit, exempli gratia Homerum necnon Hesiodum, ipsa tempora Trojana, Dioscuros, Æsculapium, Bacchum, heroas omnes, Mercurium et Apollinem, aliosque deos quos colebant Græci; licet etiam fuerit antiquiori ætate quam seu mysteriorum origo, seu gesta ipsa quæ Jovi a Græcis ascribuntur: nam Græcorum nepotes omnes ad se spectantes historias Cecrope recentiores testantur. Porro, mihi summa cura de Moysis ætate inquirenti apertissime innotuit illum vixisse temporibus Cecropis, dicti Διφυής, quem primum in Attica regnasse asserunt, annis circiter 350 ante gesta Trojani belli. »

Col. 809 C 6. Ad calcem adnotationum hujus libri iterum resumentur istæ ambages chronologicæ, quo dignoscatur utri cœtaneus fuerit Moyses, Inachone an Cecropi, qui septem regum vitis distant.

Col. 812 A 1. Multi critici explicuere usum vocis ὁμοῦ cum adjectivo collectivo. Vide inter omnes Boissonadium in *Heroica Philostrati*, pag. 277; sed in numerosis exemplis locutionis hujus, quæ tum ab eo, tum ab aliis allata sunt, nullum invenio in quo, sicut nunc, articulus antecedat vocem πάντες: porro, ne deleatur cavendum est, quoniam illo indigeat participium συναγαγόντες, quod hic locum tenet substantivi. Itaque nullatenus hæ conjungendæ sunt voces, πάντες et ὁμοῦ; sed ὁμοῦ voci συναγαγόντες concedendum. Vox ὁμοῦ frequentius *ex adverso* usurpatum est, quo multa hujus locutionis exempla in medium ferre necesse habeam. Citabo Sophoclem, *OEdip. tyrann.*, ad initium:

Πόλις δ' ὁμοῦ μὲν θυμιαμάτων γέμει
Ὁμοῦ δὲ παιάνων τε καὶ στεναγμάτων.

Ibid. C 2. Συνεχρόνισεν 466, 67, 68.

Col. 813 B 2. Hic locus Africani, ad finem usque capitis, legitur apud Syncellum, pag. 63, ea quæ omiserat Eusebius restituentem.

Ibid. C 14. Locum restituit Vigerus in notis.

Ibid. D 1. Legere oportet τὴν πρώτην ὀλυμπιάδα, non autem ἐπὶ τῆς πρώτης ὀλυμπιάδος.

Col. 816 A 11. Apion, Plistonices, magis est notus, quam ut nomen *Posidonius*, quo apud nostrum auctorem pater ejus appellabatur, delere non debuerim. Grammaticus est hic Alexandrinus, maxime Judæis infensus, qui legationi præfuit quam pagani cives Alexandriæ ad Caium Cæsarem miserunt, ut de Judæis quererentur Hellenistis. Hanc enarrat Philo eorum legatus. (Vid. Josephum, *Antiq. Jud.* lib. XVIII, cap. 9; item duos libros *contra Apionem.*) Apion iste, judicio Plinii, homo erat ridiculus (*Hist. nat.* præf.): « Apion quidem grammaticus, hic quem Tiberius Cæsar *cymbalum mundi* vocabat, cum propriæ famæ tympanum potius videri posset. » Idem Plinius, lib. XXXVII, cap. 19, illum paterno nomine cognominat, ex usu admodum frequenti apud Latinos: « Apion cognominatus Plistonices scriptum reliquit; » in quo Plinium secutus est Aulus Gellius, *Noctium Attic.* lib. V, cap. 14: « Apion qui Plistonices appellatus est; » lib. VI, cap. 8: « Apion Græcus homo qui Plistonices est appellatus. » Scripserat historiam Ægypti, sub nomine *Αἰγυπτιακά*, cujus infra testimonium vocatur. Ἀπίων ὁ γραμματικὸς ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Αἰγυπτιακῶν*. Clemens Alexandrinus, in I *Stromat.*, pag. 378, citat. cap. 12 hujus libri Eusebii, Tatianum sequens, suum illi restituit cognomen: Ἀπίων τοίνυν ὁ γραμματικὸς ὁ Πλειστονίκης ἐπικληθείς, ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν *Αἰγυπτιακῶν*; Suidas *ad vitam ejus* illum nominat Ὁ Πλειστονίκου.

Quoad usum hunc Romanorum transferendi in filios nomina patrum, binaque eidem personæ dandi nomina, omisso quis esset pater, hujus rei notandum nobis probatur exemplar, tum a Plutarcho, tum a Cicerone, qui, de Apollonio Molone loquentes, nunc *Apollonium Molonem*, nunc *Molonem* simpliciter scribunt. Josephus *contra Apionem* eum citat. II, 14, et passim sub Molonis nomine; nihilominus scholiastes Homericus Venetus *Iliad.* I, v. 5, aut potius Porphyrius hunc Ἀπολλώνιος ὁ τοῦ Μόλωνος appellat. Herodes Atticus, sic ab Aulo Gellio dictus, *Noct. Atticar.*, I, 2, Attici erat filius: vide ejus vitam in Philostrati *Sophistis*, lib. II, c. 1, Olearii que nota.

Ibid. B 2. Amosis, quem Herodotus ubique sub fine secundi et initio tertii libri *Amasim* vocat, nihil habet in iis quæ de eo refert, quod ad Judæos spectet; porro cum nullibi ejus narratio interrupta videatur, existimandum est aut Africanum eum male legisse atque cum alio historico confudisse, vel existimasse se suis lectoribus fucum fecisse.

Ibid. B 8. *Ὥστε οὐδ' ἐπίσημος ἐπὶ πλέον ἡ τῶν χρόνων παραλλαγή.*

Ἐπὶ πλέον Latine traduci debet per *fere* (*à peu près*). Vide exempla a Leopardo allata, *Emendat.*, I. IV, c. 19.

Ibid. C 5. *Οὐκοῦν τῶν χιλίων καὶ εἴκοσι ἐτῶν, τῶν μέχρι πρώτης ὀλυμπιάδος, ἀπὸ τοῦ Μωσέως τε καὶ Ὠγύγου ἐκκειμένων·* lego ἐκχεομένων, *annis elapsis.*

Ibid. D 1. *Τρικαρήνῳ.* Quid sibi vult Theopompi *Tricarenus?* Vox est sine dubio corrupta. Nullus auctor Theopompi operi hunc titulum, cujus etiam non est aperta significatio, tribuit. In primo libro *Contra Apionem*, § 24, Josephus citat ut Theopompo jure immerito ascriptam sub titulo Τριπολιτικόν historiam: Forsan legendum est ἐν τῷ Τριπολιτικῷ Θεόπομπος, vel ἐν τῇ Τρισκαιδεκάτῃ, subaudito βίβλῳ, magnæ ejus historiæ Philippicæ libros LXVIII efformante. Quidquid id est, ἐν τῷ Τρικαρήνῳ delendum est.

Col. 817 B 6. Theagenes Rhegiensis unus est inter primos auctores qui Homeri poemata allegorice interpretati sunt. Sic de eo loquitur scholiastes Venetus in versu 67 *Iliad.* Υ. Οὗτος ὁ τρόπος ἀπολογίας ἀρχαῖος ὢν πάνυ καὶ ἀπὸ Θεαγένους τοῦ Ῥηγινοῦ, ὃς πρῶτος ἔγραψε περὶ Ὁμήρου. « Hoc genus *explicationis* est antiquissimum, siquidem originem trahit a Theagene Rhegio, qui primus de Homero scripsit. » Vide Jonsium, *De script. hist. philosoph.*, l. I, cap. 3.

Ibid. 7. Stesimbrotes ter citatur in iisdem scholiis, nempe: *Iliad*, A 635, O 193, Φ 76; in *magno Etymologic.*, p. 277 et p. 465: Ἐν τῷ περὶ τελετῶν. Xenophonti æquævus erat, homeristarumque exercebat artem. Hæc de eo dicit Socrates, cum in convivio interlocutor esset, c. 3, § 6: Σὺ δὲ Στησιμβρότῳ τε καὶ Ἀναξιμάνδρῳ καὶ ἄλλοις πολλοῖς

Digitized by Google

πολὺ δέδωκας ἀργύριον, ὥστε οὐδέν σε τῶν πολλοῦ ἀξίων λελῆθέναι. « Multam pecuniam Stesimbroto dedisti, et Anaximandro atque aliis ut nihil oblivione pereat eorum quæ retineri merentur. »

Col. 817 B 7. *Antimachum* restitui pro *Callimacho;* Cyrenæus hic erat, Antimachus vero Colophonius; poeta haud ignobilis, quem Adrianus Homero prætulit. Vide quid de illo sentiant Dionysius Halicarnasseus et Quintilianus in nota Uptonis ad tractatum *De compositione verborum*, pag. 301 editionis Schæffer : cæterum in textu Tatiani impresso *Antimachus* legitur.

Ibid. 11. *Χαμαιλέων*. Clemens Alex., *Strom.* I, p. 422 : Χαμαιλέων ὁ Ἡρακλεώτης ἐν τῷ περὶ μέθης. Et pag. 351 : Χαμαιλέων ἐν τῷ περὶ θεῶν. Vide eum apud Jonsium, *De script. hist. philosoph.*, l. I, c. 17, § 2.

Col. 820 A 4. Archippus seu *Arxippus*, nam diversi sunt scribendi modi : apud Tatianum, legitur Ἀρχιππος, apud Eusebium Ἀρξιππος· hæc ultima lectio in Proclo Diadocho *in Hesiodum* : Ὁ δὲ Ἀρξιππος οὗτος υἱὸς ἦν Ἀκάστου ἄρξας Ἀθηναίων ἔτη λέ. » Tempus quo vixit archon Atheniensis ibi citatus, certum est : tertius est archon hæreditarius et perpetuus, filius ac successor Acasti. Eusebius, in *Chronico*, ubi legit Ἀρχιππος, eum reponit in anno mundi 4090, ex Philochoro, qui declarat eum vixisse 180 annis post Trojam captam.

Ibid. B 5. *Ψευδεῖς ἀποφαίνεσθαι τὰς περὶ τοὺς λόγους δόξας*. Hæc verba subobscura intelligi posse videntur ex iis quæ leguntur sub fine ejusdem fragmenti, pag. 496, in linea prima ed. Vigeri : Περὶ μὲν οὖν τῆς καθ' ἕκαστον λόγον πραγματείας χρόνων, ἀναγραφῆς αὐτῶν σφόδρα μετὰ πάσης ὑμῖν ἀκριβείας ἀνεγραψάμην. « Ac de singulorum quidem in quolibet genere studiis, deque ipsa temporum ratione, vobis, ni fallor, quam accuratissime fieri potuit, disseruimus. »

Col. 821 A 5. *Σέλευκον*. Vide Marshamum in *Canone chronico*, pag. 501 edit. Germanicæ. Notat annos vel 56 vel 61 Alexandrum inter et Antiochum esse, prout Antiochus tertius post Alexandrum, et Seleucii successor proximus, aut ejusdem Seleucii tertius successor habetur.

Ibid. 4. *Ἄσιτος*. Lætus, cujus nomen ibi deformatur in Ἄσιτος (Χαῖτος) apud Tatianum ab omnibus criticis, quibus de eo loquendi fuit locus restitutus est juxta Clementem Alexandrinum, *Strom.* primo, pag. 387. Vide Potterum, de his verbis, quosque laudat criticos.

Ibid. D 1. Equidem novemdecim tantum sunt primum Inachum ultimumque Agamemnonem numerando.

Col. 824 A 10. Hic numerus 400 annorum falsus videtur. Legendum est 700 annis ex fragmento in Syncello contento, pag. 66 edit. Lupar.

Τατιανὸς τὴν ἀπόδειξιν ἐκ παλαιᾶς ὑποσχὼν ἱστορίας Ἴναχον τῶν Ἰλιακῶν ἔστησεν ἑπτακοσίοις πρεσβεύειν.

Istud probemus :

Tatianus numerat 20 generationes 30 annorum inter Inachum et captam Trojam :	600
Dat 408 annos a Troja capta ad primam olympiadem :	408
	1,008
Ab Ogyge ad primam olympiadem numerat :	1,020
Tempus subtrahendo a Troja capta ad primam olympiadem :	408
Habemus :	612
Addamus 70 annos ab Ogyge (qui sub Phoroneo, juxta Acusilaum, vixit) ad Inachum :	70
Habes :	682

Tatianus infra dicit, olympiades Trojano bello 407 annis recentiores esse : ad attingendum 1,020 suprapositos, requiruntur 613 anni respondentes viginti generationibus ab Inacho ad Agamemnonem.

Col. 825 A 3. Ex Tatiano nomen poematis Aristæi Proconnesii emendavi, *Arimaspes* pro *Drimaspes*. Me anteivit Vigerus. Vid. *Historicos Græcos* Vossii, lib. I, cap. 2; Aristæus Homero posterior est, siquidem vixit quinquagesima olympiade.

Ibid. 4. De Euclete Cyprio, vide Pausaniam, *in Phocicis*, lib. X, cap. 12, pag. 828, et cap. 24, pag. 858; propheta habebatur, χρησμολόγος, et Homeri nativitatem sortemque prædixerat.

Ibid. 5. *Προταιρίδου*. Lego Προμαντίδου, secutus correctionem propositam a Vossio in libro *De hist. Græcis*, lib. I, cap. 2, et ab Huetio ad exemplaris sui marginem, in bibliotheca Regia asservati.

Col. 828 A 6. *Κασσιανῷ*. Hic Cassianus idem esse videtur ac Julius Cassianus, princeps hæreseos Docetarum, qui Christum sumpsisse corpus negabant. Vide Clementem, tertio *Strom.*, pag. 552.

Ibid. B 11. *Ἐν τοῖς χρόνοις*. De libro *Temporum* Dionysii Halicarnassensis, tacent omnes qui ejus opera recensuerunt : Vossius, Harlesius et Schœllus. Hujus mentio alibi non exstat quam in hoc Clementis Alexandrini loco. Boivinus natu major dissertationem scripsit in *Memoriis Academiæ*, tom. II, pag. 319 ; primus sustulit errorem interpretum, qui sic verterunt : Παλαιότερα τῶν Ἑλληνικῶν μνημονεύεσθαι τὰ Ἀργολικά· *Vetustiora Græcis res Argolicas commemorari.* Scribendum erat *Hellenicorum;* quod nempe regnum Argolicum præcesserit regnum ab Helleno fundatum; in quo omnino recte habet. In secundo commentario, ejusdem tomi pag. 373, hunc librum restituere tentat ex iis quæ cognoscuntur de Dionysii chronologia, in aliis ejus operibus diffusa : consilium quidem ambitiosum, et quantamcunque in hoc curam attulerit, fateor, non possum quin subdubitem, quamvis exsistat verisimilitudo in synchronismis ex cæteris Dionysii operibus desumptis, fundamentumque non desit suppositioni qua contendit Dyonysium *Canonem chronologicum* Eratosthenis admisisse.

Ibid. 13. *Κέκροπος*. Hic Cecrops cognomen suum διφυΐς debet duplici origini quam ei tribuit traditio : Ægyptus, ex qua coloniam in Atticam adduxit et Autochthonia; sive, ut ait Charax ab Eustathio citatus in *Iliad.* Σ pag. 1156 edit. Rom. quia primus unionem conjugalem inter Athenienses adhuc feros introduxit. Γάμους γὰρ καὶ ὑμεναίους ἐν Ἀθήναις πρῶτον ἀχθῆναι ὑπὸ Κέκροπος, ὅθεν καὶ διφυῆ τὸν Κέκροπα λέγεσθαι ὁ Χάραξ φησί.

Ibid. C 5. Hic numerus 400 annorum pro viginti generationibus, 20 annos tantum repræsentaret pro unaquaque generatione, cui 30 plerumque tribuuntur.

Col. 829 A 4. Citationem *Timæi* Platonis apud Clementem sequitur longum fragmentum e Tatiano depromptum, tacito ejus nomine; Clementis furtum ibi eo manifestius, quod Eusebius in capite præcedenti illud jam reproduxit, ita ut collatio sit facillima.

Ibid. Apud Clementem est gravis error, qui apud Eusebium reperitur; quod eum jam olim extitisse probat : Ἧτε ἐκ Κρήτης εἰς Φοινίκην ἀναχομιδή. Attamen Tatianus, ex quo hæc omnia desumuntur, vitaverat, Eusebiusque eum fideliter transcripsit pag. 494 : quod probat has longas citationes ab Eusebio non scriptas esse, sed a transcriptoribus ignaris, quos docebat ubi incipiendum et finiendum esset; nullam lectionum varietatem præbent manuscripti codices. Vide notam Vigeri ad locum.

Ibid. B 8. Quod non constet de rege Athenis regnante cum Troja capta est, sive Demophoon, Thesei filius, sive Menestheus, filius Petæi, nepos Erechthei fuerit, hoc fecerunt perturbationes, quæ tunc temporis Ægæi nepotibus reddiderunt coronam, quam Pan-

Digitized by Google

dionidæ usurpaverant. Sub fine igitur regni Menesthei in Demophonis initio istud evenit.

Col. 829 B 9. Ἀθήνησι. Ibi desinit Tatianus, et pergit Clemens.

Ibid. 10. Διονύσιος ὁ Ἀργεῖος. Valckenaerus proponit *Diniam* pro *Dionysium*, *ad Phœnissas*, p. 599.

Ibid. 11. Ἄγις καὶ Κέρκυλος. Hæc duo nomina sociata sunt cum mutatione orthographiæ in utroque, apud Athenæum, lib. III, cap. X, pag. 87 : Ἀγίας δὲ καὶ Δέρκυλλος ἐν Ἀργολικοῖς. Legitur Αἰγίας apud Clementem. An idem sit ac Agis a Quinto Curtio inter Alexandri adulatores nominatus ? l. VIII, c. 4 : « Agis quidam Argivus pessimorum carminum post Chœrilum conditor. » Pariter ab Arriano citatur, *De expeditione Alexandri*, lib. IX, cap. 9, ut vilis adulator : Καὶ δὴ καὶ τῶν σοφιστῶν τῶν ἀμφὶ αὐτὸν, Ἀνάξαρχόν τε καὶ Ἄγιν ἀργεῖον ἐποποιόν. Ex his duabus citationibus credendum esset Agim hujus poetæ verum nomen esse : quoad Dercillum, cum Δ, non K nomen ejus est scribendum. Valckenaerus, *in Phœnissis* Euripidis, pag. 396, duplicis λάμβδα necessitatem in dubium revocat

Ibid. 15. Πληθυούσης σελήνης. En contradictio : Si plena erat luna quando capta fuit Troja, non poterat esse φθίνοντος μηνὸς ὀγδόῃ, id est, per ultimam partem, sex diebus ante novam. Ratio cæterum quam affert Clemens citando versum *minoris Iliadis*, demonstrare videtur lunam non fuisse plenam cum media nocte exsurgeret. Vide Scaligerum *De emendatione temporum*, pag. 37, et Petavium in *Doctrina temporum*, lib. IX, cap. 31.

Ibid. C 4. Ἔτη χδ'. En etiam numeri qui minime veri esse possunt ; 604 anni inter Moysem et Perseum. Post Perseum, quintum decimum Argi regem, alios non habes nisi Eurystheum, Pelopem, Atreum, Thyesten et Agamemnonem, in Argi solio. Pelops regnavit 59 annis, Atreus et Thyestes 65, Agamemnon usque ad Trojam captam, 18 ; quod 142 efficit annos a Perseo ad Trojam captam ; quam 746 annis ante Moysen eversam oporteret. Africanus, Tatianus et Clemens Moysen ponunt 400 annis ante illum eventum, etiamsi eum Inacho cœvum faciant. Eusebius illum in Cecropis ætate statuens, Clementem sequitur : ergo inter Moysen et Perseum 250 aut 260 anni tantum esse possunt. Non dubito quin circa numeros exstiterit error.

Col. 832 A 1. Regnum Herculis Argi falsa est expressio, cum Eurystheus, Argolidis rex, qui Herculi 12 labores imposuit, huic supervixerit posteaque perierit in bello quod Heraclidis Herculis nepotibus intulit. Hercules hic ut rex e solio suo expulsus habetur.

Ibid. B 8. Septima generatio post Moysen. Clemens semper asserit Moysen Inachi esse cœvum, cujus Triopas septimus est successor, eo ipso comprehenso.

Ibid. 9. Leo, cujus auctoritas ibi a Clemente invocatur, idem est Leo quem Hyginus vocat *Astronomicon*, *Poeticon*, II, 20 : « De Hammonis simulacro Leo qui Ægyptias res conscripsit... »

Tertullianus, *De corona*, VII : « Leonis scripta evolvas, prima Isis repertas spicas capite circumtulit. »

Idemne est ac Leo Pellæus citatus ab Arnobio, *Adv. gentes*, l. IV, c. 2 ; idemque ac Leo Augustini, *De civitate Dei*, l. VIII, c. 5 : « Sicut Leone sacerdote prodente ad Olympiadem scribit Alexander ? » Idem, *ibid.*, l. XII, c. 10 ; Cyprian., *De idol. vanitate*, p. 9 ed. Oxoniensis ; Minutii Felicis *Octavius*, c. 21. De hac quæstione disserui in *Essai sur le Polythéisme*, t. I, p. 120 et seq.

Rufinus, *Hist. eccl.*, II, 23 : « Alii repertum in historiis Græcorum veteribus ferunt Apim quemdam patremfamilias seu regem in Memphi positum, cum frumenta apud Alexandriam defecissent, ex proprio affatim civibus alimenta præbuisse. Quo defuncto, in honorem ejus instituerint apud Memphim, templum in quo bos quasi indicium optimi agricolæ nutritur, habens quædam coloris insignia qui ex nomine ejus Apis appelletur. Σορόν vero, id est sepulcrum, in quo corpus ejus ineret, Alexandriam deduxerint et Soroapis primo ex compositione Soro et Apis, postea vero per corruptionem Sarapim nominaverint. »

Ibid. C 5. Ἀπὸ Ἰνάχου. Hæc fabula a Nicephoro Callixto qui eam Græce e Rufino transtulit, l. XV, c. 8, repetitur.

Ibid D 3. Eusebius commiscet Apollinis servitutem apud Admetum, ejusque mercenarium laborem, conjunctim cum Neptuno, apud Laomedonta, ad Trojam exstruendam. Scaligerus, ex Eusebii *Chronico*, hunc errorem sustulit, p. 13 suarum *Animadversionum*. Versus ab Homero citatus est *Iliad.* Φ, 443 : ad Laomedontis officium refertur.

Col. 836 A 2. Omnino amplector Lamberti Bos opinionem *Animadv.*, p. 115, qui proponit Ἄμωσις pro Θμῶσις, cui substitutum est Τέθμωσις, ἄλφα mutato in θ. Antea vidimus, in verbis ab Africano citatis, regnante Amosi Ægyptum Judæos deseruisse.

Col. 837 B 3. Esbo Abesan vocatur in libro Judicum c. XII 8. *Post hunc* (*Jephte*) *judicavit Israel Abesan de Bethleem... qui septem annis judicavit Israel, mortuusque est et sepultus in Bethleem.* In LXX Ἀβαισσάν.

Ibid. 13. Hic est error : scribendum est 29 anni, IV Regum c. XIV, v. 2 Εἴκοσι καὶ ἐννέα ἔτη ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Ibid. Azarias, Amasiæ filius, fert quoque Oziæ nomen ; vide IV lib. Regum, c. XV, ubi hæc duo nomina ei dantur. Ozias apud Eusebium nominatur.

Col. 841 A 8. Duplex occurrit opinio. Prior, et ea est Clementis Alex., Africani et Tatiani, Moysem synchronum statuit cum Inacho, primo Argivorum rege ; posterior, quæ est Eusebii, Moysem cœvum facit Cecropi I Διφυής dicti, in quo incipit regum Atheniensium series. Recte hucusque ; at mox omnia permiscentur cum unusquisque agit ut locum epochæ suæ assignet. Sed videamus quomodo alii aliis in statuendis temporibus contradicant, ut, in medium posito eventu historico posteriori, veram, si fieri potest, discernamus temporis notam.

Cum Trojæ eversio inter insigniora primitivæ historiæ Græcæ reputetur, tempusque idemin utroque systemate statuatur quo primam olympiadem præcessit, inde epocham suam auspicatus est unusquisque. Statuto utrinque ab excidio Trojæ ad primam olympiadem 407 aut 408 annorum spatio, superest ut videamus quot annis Inachus et Cecrops hanc præcesserint. Hic allatæ temporales notæ jam non concordant ; hinc suboritur confusio : hoc problema solvendum.

Nos docet Eusebius in fragmento præfationis *Canonis chronici* a Syncello conservato, p. 65 et 66 edit. Lupar., Clementem, Africanum et Tatianum, Moysem statuentes Inachi æquævum, hunc 700 annis ante Trojam captam ponere : Ἴναχον δὲ τῶν Ἰλιακῶν ἔστησαν ἑπτακοσίοις πρεσβεύειν. At contra Tatianus ab eodem Eusebio citatus, *Præp. evang.*, l. X, c. 11, p. 494, eidem periodo tantum annos 400 tribuit, textusque conservatus Tatiani illi est conformis : Διόπερ εἰ κατ' Ἴναχον πέφηνεν Μωσῆς γεγονὼς, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν, ἔτεσι τετρακοσίοις. Eusebius autem idem spatium annorum inter Cecropem Trojamque captam reperit. *Præp. evang.*, l. X, c. 9. p. 484 : Ἐντεῦθεν (ἀπὸ τῆς ἁλώσεως) ἐπὶ τοὺς ἀνωτέρω χρόνους βαδίζων, ἐν ταυτῷ τε συναγαγὼν, ἀριθμὸν ἐτῶν υ' εὕροις ἂν, κατὰ μὲν Ἑβραίους Μωσέα, κατὰ δὲ Ἕλληνας Κέκροπα τὸν γηγενῆ. Concordant igitur quoad tempus quod a capta Troja ad Moysen fluxit, quoad vero synchronismum discordant. Hoc enim tempore cyclus deerat ad quem reduci possent eventus.

Digitized by Google

Hoc autem non assequemur nisi duorum regnorum supputatione quæ duas epochas sejungunt, ex canonibus Argolicorum regum a Castore Eusebioque confectis, in Eusebiano nempe *Chronico*, et ab Africano in *Præp. evang.*, l. I. Antea vero aliqua documenta in his auctoribus passim inserta videamus quorum utique ope aliquid luminis afferetur. Eusebius in *Præp.*, p. 486, quid temporis effluxerit Semiramidem inter et Inachum conscripsit : Ἴναχος Ἀργεῖος ἡγεῖται κατὰ τὸν πέμπτον μετὰ Σεμίραμιν Ἀσσυρίων βασιλέα, ν' καὶ Ρ' ὕστερον ἔτεσιν αὐτῆς. « Argolicorum rex primus Inachus quinto Semiramidis successori, 150 annis post ipsam, respondet : » assignat quoque temporis spatium quo distent hæc regina et Cecrops primus : Εἶτ' αὖ πάλιν τῶν ἐτῶν ἄλλοις κατώτερον χρόνοις ἦν που πλέον ἢ υ' ἐτῶν ὅλων συμπληρουμένων ἀπὸ Σεμιράμεως πρῶτος Ἀθηναίων βασιλεὺς Κέκροψ, ὁ βοώμενος παρ' αὐτοῖς αὐτόχθων, Ἄργους ἡγουμένου Τριόπα, ὃς ἦν ἕβδομος μετὰ τὸν πρῶτον Ἀργείων Ἴναχον.

En Cecrops integro 400 annorum curriculo post Semiramidem revoluto enascitur, cum septimus Inachi, ipso computato, successor in Argolica urbe regnaret, ex canone nomenclaturaque ab Africano in Eusebio, *Præp. evang.*, p. 494, allatis : Inachus, Phoroneus, Apis, Argeus, Criasus, Phorbas, Triopas. Si tamen ex hoc 400 annorum numero a Cecrope ad Semiramidem interposito annos 150, qui istam ab Inacho disjungebant, subtraxeris, 250 annos pro duorum istorum regum interstitio reperies. Non hic immoratur Eusebius, sed a Semiramide usque ad captam Trojam prosecutus computum, paulo minus quam 400 annos a Cecrope usque ad hanc ætatem ennumerat, levi verodiscrimine 800 annos a Semiramide : Ἀπὸ δὲ Κέκροπος ἐπὶ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν, μικροῦ δέοντα ἔτη υ'. Cum juxta ipsum vero Moyses Cecropis coævus sit, Moysem concludit ab inde 400 annos habere minus quam Semiramin, 400 vero plus quam captam Trojam. Quod si hoc thema in Tatiani computum contulerimus, 400 annos ab Inacho ad Trojam consequemur; ab ipsomet vero ad Semiramidem annos solummodo 400 ; ista ergo mulier princeps ante Trojam solummodo 550 annis vixisset : Διόπερ, εἰ κατ' Ἴναχον πέφηνεν ὁ Μωσῆς γεγονὼς, πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι τετρακοσίοις.

Hæc autem prima difficultas multum crescit Clemente Alexandrino interveniente, cum in textu suo, lib. I *Stromatum*, p. 379, tum in Eusebii citatione, *Præp. evang.* l. x, c. 12, p. 497 : Κατέσκαψε τὴν Ἀούαριν Ἄμωσις, κατὰ τὸν Ἀργεῖον γενόμενος Ἴναχον, ὡς ἐν τοῖς *Χρόνοις* ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος... Κατ' Ἄμωσιν, φησὶ, τὸν Αἰγύπτου βασιλέα, Μωσέως ἡγουμένου, γεγονέναι Ἰουδαίοις τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν, ἐξ ὧν συνῶπται κατὰ Ἴναχον ἠχμακέναι τὸν Μωσέα. Παλαίτερα δὲ τῶν Ἑλληνικῶν τὰ Ἀργολικὰ (τὰ ἀπὸ Ἰνάχου λέγω) ὡς Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεὺς ἐν τοῖς χρόνοις διδάσκει. Τούτων δὲ τεσσαράκοντα μὲν γενεαῖς νεώτερα τὰ Ἀττικὰ, τὰ ἀπὸ Κέκροπος τοῦ διφυοῦς δὴ καὶ αὐτόχθονος, ὥς φησι κατὰ λέξιν ὁ Τατιανός.

« Amosis mœnia Abaridis diruit. Coævus fuit iste Amosis Inacho, si Ptolemæo Mendesino credideris in lib. *De temporibus*... Regnante Amoside, inquit, Ægyptiaco rege, exierunt ab Ægypto, Moyse duce, Judæi : unde concludere licet sub Inachi ævo claruisse Moysem. Antiquius est Argivorum quam Hellenum regnum (regnum dico ab Inacho conditum), quod testatur Dionysius Halicarnasseus in lib. *De temporibus*. Ab Hellenum regno ad Athenarum regnum quadraginta generationes effluxere : quippe quod conditum est a Cecrope Διφυεῖ et Autochthone secundum Tatiani icita verba. »

Multa reperiuntur in hac supposita Tatiani citavenne quæ minime illius sunt. Apud nos est ejus *contra Græcos* sermo, et quod ab ipso sit in aperto est ; illud nempe inprimis legitur : Κατέσκαψε τὴν Αὔαριν Ἄμωσις κατὰ τὸν Ἴναχον γενόμενος, ὡς ἐν τοῖς *Χρόνοις* ἀνέγραψεν ὁ Μενδήσιος Πτολεμαῖος. « Amosis, teste Ptolemæo Mendesio, coævus Inacho habendus est. » Pariter antea dixerat quod subsequitur : Κατ' Ἄμωσιν Αἰγύπτου βασιλεα γεγονέναι Ἰουδαίοις φησὶ (Ptolemæus) τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν εἰς ἅπερ ἤθελον χωρία, Μωσέως ἡγουμένου. « Testatur Ptolemæus Amoside regnante, Moysis ducatu Judæos Ægypto excessisse. » Reliqua autem citatio e Dionysio Halicarnasseo extracta prorsus Tatiano aliena est. Gaudet Clemens istis discursibus quos eruditis exprobramus, de proximo aberrantibus in proximum et de longinquo in longinquum, quasi navis de via deflectens ; consueverunt enim res inter se quamdam similitudinem habentes connectere. Attamen credas hæc a Clemente non addita fuisse, qui nequibat Tatiano ascribere quod Tatianus non dixerat. Cæterum, sive Clemens sive pseudonymus fuerit, a proposito non discedit ; et contra omnem veritatis speciem origines regnorum prosequitur. Ἐννέα δὲ τὰ Ἀρκαδικα (subaudiens γενεαῖς, quod quidem multo superius referendum est) τὰ ἀπὸ Πελασγοῦ· λέγεται δὲ καὶ οὗτος αὐτόχθων. « Arcadiæ regnum novem generationibus Inacho posterius est (de hoc a Pelasgo constituto locuturus sum), qui et ipse pro Autochthone habebatur. » Τούτων δὲ ἄλλα πεντήκοντα δυοῖν νεώτερα τὰ Φθιωτικά, τὰ ἀπὸ Δευκαλίωνος. Nec sic absurde loqui potuit Clemens : igitur hic est error transcribentis. Eusebius in loco citato non amplius vocem πεντήκοντα littera ν repræsentat ; sic enim habet : Τούτων δ' ἄλλων δυοῖν νεώτερα. » Hæc versio est et ipsa vitiosa ; legendum est cum manuscriptis codicibus 467 et 468 : « Τούτων (Ἀρκαδικῶν) δὲ ἄλλοιν δυοῖν νεώτερα τὰ Φθιωτικά. « Phthiotidis a Deucalione institutum recentius est duabus generationibus quam Arcadiæ regnum. » Infaustus iterum numerus est appositus pro ἑπτά, p. 401, ubi Clemens intervallum assignat Inachum inter et Deucalionem : Ἀπὸ δὲ Μωσέως στρατηγίας καὶ Ἰνάχου ἐπὶ τὸν Δευκαλίωνος κατακλυσμὸν (τὴν δευτέραν λέγω ἐπομβρίαν) καὶ ἐπὶ τὸν Φαέθοντος ἐμπρησμὸν, ἃ δὴ συμβαίνει κατὰ Κρότωπον, γενεαὶ τεσσαράκοντα ἀριθμοῦνται. Pro certo nempe habendum est non plus quam septem generationes regum esse inter eos : cum Crotopus Triopæ successerit, aut ad summum ὀκτώ. Patet item vocem τεσσαράκοντα, de Attica dictam simili indigere correctione. Gentianus Hervetus huic numero substituere voluit numerum τέσσαρσι, Inachum quarto ordine Triopæ successisse conjiciens ; errans erratum correxit : legendum ἑπτά. Constat autem Clementem non scripsisse quod legimus : πεντήκοντα, ex eo quod, Tatianum usque referens, inferius citet hujus auctoris verba quæ præcedentia refellunt : Εἰς δὲ τὸν χρόνον τῶν Τρωϊκῶν ἀπὸ Ἰνάχου γενεαὶ μὲν εἴκοσι ἢ μία πλείους διαριθμοῦνται, Quod si viginti generationes, aut una et viginti computentur ab Inacho usque ad captam Trojam, nullo modo admittendæ quadraginta ab eodem Inacho ad Cecropem, qui Troja undecim generationibus antiquior exstitit. Clementis ergo additamentum seponemus ; quippe quod ex errore natum nihil ad litem solvendam valeat. Certitudinis ergo punctum quæramus, non quoad 400 annos qui a Moyse ad captam Trojam effluxere, siquidem in hoc omnes consentiunt ; sed 1°, quoad tempus a Semiramide ad Moysem elapsum ; 2°, quoad regem Argis tunc temporis regnantem.

Cæterum non unius tantum auctoris testimonio probatur Semiramidem inter et Moysem non minus quam quadringentos effluxisse annos. Accurate tamen est notandum hic agi de Semiramide illa de qua Ctesias tractavit, quam inter omnes consentit Abrahami temporibus regnavisse. De alia

Digitized by Google

autem Semiramide loquentes nec Herodotum sequar, lib. I, 184; nec Philonem Herennium (vid. Stephanum Byzantinum in voce *Βαβυλών*); nec Porphyrium, in *Συσκευῇ τῶν Χριστιανῶν* bis ab Eusebio citatum in *Præpar. evang.*, pag. 32 et 485 : hic agitur, inquam, de illa illustri Semiramide, Nini uxore, licet parum curem utrum exstiterit necne. Contestor autem hanc Semiramidem ad minimum 400 annis Moysem præcessisse. Primam in hoc mihi sancta Scriptura auctoritatem suppeditat : legere siquidem est in Exod. XII, 40, Hebræos in Ægypto cum patribus suis permansisse annos 430 : Ἡ κατοίκησις τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, ἣν κατῴκησαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναάν, αὐτοί τε καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, ἔτη τετρακόσια τριάκοντα. Quod denegare videtur S. Paulus in *Epist. ad Gal.* III, 16, 17 : Διαθήκην προκεκυρωμένην (προκεκηρυγμένην) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς; νόμος οὐκ ἀκυροῖ. « Promulgata nempe lex in monte Sinai pactum a Deo fœdus 430 annis ante non irritum fecit. » Exinde patet Apostolum 430 annos numerare a vocato Abrahamo usque ad legis promulgationem. Nullo alio modo consentire posset Apostolus cum Exodo, nisi hæc verba, ἐν Αἰγύπτῳ καὶ ἐν γῇ Χαναὰν, αὐτοί τε καὶ οἱ πατέρες αὐτῶν, Abrahamum amplecterentur a tempore illius vocationis. Sic rem intellexit Eusebius p. 484 : « A Moyse ad primum Abrahami vitæ annum si ascenderis, 505 annos invenies, scilicet 75 ante et 430 post ejus vocationem. »

Hæc aliunde fulciri potest sententia. Etenim Africanus, in fragmento quod excerpsit Eusebius pag. 487, in *Præp. ev.*, suæ chronologiæ bases statuit semi-Græcæ et semi-Hebraicæ; comprobatam communemque duobus populis epocham quærit, hancque se invenisse credit in anno primo regni Cyri, cum iste ultimus annus sit annorum septuaginta captivitatis, et primus olympiadis 55. « Hanc ait, viam si sequamur, aliæ concordes erunt historiæ. Τούτοις ἑπόμενοι, καὶ τὰς λοιπὰς ἱστορίας κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀλλήλαις ἐφαρμόσομεν. Quoad historias quæ præcesserunt, admittemus chronologiam Atticam quæ incipit ab Ogyge, quo regnante evenit primum diluvium in Attica, et qui Phoronæo coævus erat, ut narrat Acusilaus, qui computat ad primam usque olympiadem, quo tempore Græci tum primum modo certo annos recensuerunt, 1020 annos; ostendemusque computationem hanc optime concordare tum cum iis quæ jam dicta sunt, tum cum iis quæ sequuntur. » Hoc manifeste contradicit Varroni, quem citat Censorinus *De die natali* : « A priore cataclysmo quem Ogygium dicunt ad Inachi regnum anni circiter quadringenti. » De hoc infra agetur. Porro, si admitti potest hæc computatio, nempe Ogygem sub Phoronæo vixisse, ab Ogyge ad primam usque olympiadem 1020 annos effluxisse, Trojæ eversionem hanc ultimam epocham 408 annis præcessisse, nobis supererunt 612 anni, quibus addendo integrum regnum Inachi, id est 56 annos, et partem regni Phoronæi, id est decem circiter annos, 678 habebimus; eumdem fere numerum annorum reperiemus, si singula Argolica regna recenseamus, qualia traduntur in canonibus Castoris et Eusebii in *Chronico*. Castor scribit annos 674, Eusebius, 671. Syncellus, quem modo refutabimus, p. 124, compendium regum Argolicorum, nec non temporis quo duravit uniuscujusque regnum, tradit; sæpiusque recurrit ad quasdam hujus compendii partes, in *Chronographia*, juxta quam horum regnorum summa multo major est. « Ab Inacho, inquit, *l. l.*, ad nonum usque regem ejusdem gentis, Sthenelum, 413 numerantur anni. » Ἀπὸ τοῦ πρώτου Ἰνάχου ἕως τοῦ θ', Σθενέλου ἐτῶν υιγ'. Quinque sequentes Danaidæ, e quibus Danaus est, illi præbent annos 162; in summa, inquit, ab Inacho ad Acrisium usque, qui quintus fuit Danaidarum, anni numerantur 575. Ὁμοῦ ἔτη φοε' ἀπὸ Ἰνάχου ἐπὶ Ἀκρίσιον πέμπτον ἀπὸ Δαναοῦ. Tandem ad Pelopidas devenitur. Pelops, ex quo Peloponnesus nomen duxit, annos regnavit 56 : Πέλοψ ἀφ' οὗ καὶ ἡ χώρα Πελοπόννησος...., βασιλεύει δὲ ἔτη νς'. Post Pelopem, Atreus et Thyestes, annos regnaverunt 65 : Μετὰ Πέλοπα, Ἀτρεὺς καὶ Θυέστης ἔτη ξε'. Post hos, Agamemnon, ad captam usque Trojam, annos 18. Addamus nunc numeros : 575 + 56 + 65 + 18 = 714. Inferius hac computatione utemur ut Syncellum Syncello opponamus.

Cum omnes illæ computationes ad summam fere æqualem vergant, affirmare possumus Moysen Inacho minime coætaneum fuisse, si 400 annis solummodo ante captam Trojam vixerit, et Ptolemæum Mendesium, licet chronologiæ Ægyptiacæ peritissimum, si volueris, nihilominus Græcorum chronologiam ignorasse : hunc Ptolemæum solum testem habent, qui Amosim et Inachum eodem vixisse sæculo contendunt.

Perpendamus nunc utrum ætas Cecropis melius concordet cum quæsita epocha 400 annorum ante bellum Trojæ.

« Ab Ogyge ad Cecropem usque, ait Africanus, apud Eusebium, *Præp. ev.*, l. x, c. 20, p. 490, Attica sine rege fuit per annos 189, ob clades quas attulerat diluvium. » Μετὰ Ὦγυγον, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πολλὴν φθορὰν, ἀβασίλευτος ἔμεινεν ἡ νῦν Ἀττικὴ μέχρι Κέκροπος ἔτη ρπθ'. Summamus iterum computationem ejusdem Africani, qui 1,020 annos numerat ab Ogyge ad primam usque olympiadem ; de quibus abstrahamus annos 408 qui interjecti sunt inter tempora captæ Trojæ et supradictam olympiadem; abstrahamus item annos 189 per quos duravit anarchia Atticæ : supersunt anni 597, qui a dicta summa 1,020 sunt subtrahendi = 423. Hanc Africani computationem esse asserit pariter Syncellus, p. 148. In canone regum Athenarum undecim, a Cecrope ad Menestheum usque, invenimus numerum, in quo concordant Eusebii et Syncelli computationes, paulo minorem annis 400 ; unde hic numerus imminuitur tot partibus quot creverat alter :

Cecrops	50 anni
Cranaus	9
Amphictyon	10
Erichthonius	50
Pandion	40
Erechtheus	50
Cecrops II	40
Pandion II	25
Ægeus	48
Theseus	30
Menestheus	33
	385

Jam nobis superest ut eorum qui Moysem inter et captam Trojam plus quam 400 annos exstitisse scripserunt, sententias perpendamus.

Syncellus, pag. 148, in dubium revocare videtur Inachi epocham, qualem fuisse opinati sunt Clemens, Tatianus, Africanus et Græci historici, temporibus diluvii Ogygis Judæorum secessum in Ægyptum ascribendo. Διαφόρως ἱστορεῖται, τῶν μὲν ἐπὶ Φορωνέως, τῶν δὲ ἐπὶ Ἄπιδος, λεγόντων. Ὁμοίως καὶ ἡ ἀπ' Αἰγύπτου πορεία τοῖς Ἑλλήνων ἱστορικοῖς διαφόρως οὕτω φέρεται κατὰ τοὺς αὐτοῦ (Ὠγύγου) χρόνους, τῷ ἐπὶ Ὠγύγου κατακλυσμῷ. Συμφωνοῦσι δὲ τούτοις ἐν τούτῳ καὶ Ἰώσηππος καὶ Ἰοῦστος, Ἰουδαῖοι ἱστορικοί, καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου Κλήμης ὁ Στρωματεὺς καὶ Τατιανὸς καὶ Ἀφρικανός. Concordantne in synchronismo Inachi an in 400 annorum intervallo? Quid hoc significet mihi parum constat. Qui tuentur synchronismum Inachi, quos eosdem esse tradidit ac eos quos hic nominat, duplicemne et dubiam sententiam simul amplexi sunt? Hoc minime credo, et illud mihi parum verisimile videtur. Liquide affirmat Tatianus Moysen 400 annis exstitisse ante captam Trojam. Apud Euseb., *Præp.*

Digitized by Google

evang., l. x, c. 11, p. 494 : Ὁ Μωσῆς πρεσβύτερός ἐστι τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι τετραχοσίοις. Hoc iterum dicit Clemens, *Stromat.* l. I, p. 579 : Ἔτη, ὡς ἔπος εἰπεῖν, τετρακόσια καὶ πρόσω. Etsi in Inacho annorum numerum majorem inveniamus, nihilominus Ogyges qui sub ejus successore Phoronæo vixit, adhuc remotissimo intervallo a priore distabit : unde annorum solummodo 56 discrepantia inveniretur. Solus ipse Syncellus est qui, se judicante, affirmat, Moysen annis 592 ante excidium Trojæ venisse in mundum. Vide illius locum, p. 170, D : Ἀπὸ Μωσέως γενέσεως ἧτις ἦν κατὰ τὸ μ' ἔτος Ἰνάχου, τοῦ πρώτου βασιλέως Ἀργείων, κόσμου τε κατὰ τὸ ,ψῆλη' ἔτη συνάγεται φιϛ' ἐπὶ τὴν τῆς Τροίας ἅλωσιν, εἰ καὶ Εὐσεβίῳ οὐ δοκεῖ διαμαρτάνοντι σις' ἔτη καταλείψει. « A nativitate Moysis, quæ evenit anno 46 Inachi, primi regis Argolicorum, mundi autem anno 3,738, ad Trojæ eversionem, numerantur anni 592 : etsi hanc computationem non admittat Eusebius, qui, ex omissione, in 216 annorum errorem incidit. »

Nobis autem non incipit Moysis epocha a nativitate ejus, sed ab exitu Hebræorum e terra Ægypti, quam 430 annis recentiorem esse comprobavimus vocatione Abrahami. (Exodus 12-40 ; Paulus *ad Galat.* III, 17.) Tunc natus erat Moyses 80 annis qui abstrahendi sunt a numero 592 : abstrahamus pariter jam elapsos regni Inachi annos 46 ; tunc videbitur, juxta Syncellum, Moysen 476 annis ante Trojam captam exstitisse. Si nunc addantur huic numero anni 216 de quibus Eusebium errasse contendit Syncellus, equidem constabit Inachum annos 692 ante Trojæ ruinam vixisse ; hocque parum a vero distat. Fatendum hic non ex Eusebio errorem venire, sed tribuenda est soli Syncello. Aliunde, si posteriorem refellere voluerimus, illi opponere sufficiet quam ipse tradidit computationem de temporum curriculo quibus regnarunt Argolici reges ab Inacho ad Agamemnonem usque, unde evalescit summa annorum 714, ut diximus. Quomodo ergo inter se concordare queunt numeri 476 et 714, si ad unum idemque tempus designandum adhibeantur? Non immerito ergo Syncello rejicerentur injuriæ quibus Eusebium impetit de tempore quo vixit Moyses, pag. 153 : Τῷ ΜΕ' ἔτει Κέκροπος τοῦ Διφυοῦς πρώτου βασιλέως Ἀθηνῶν τὴν ἐξ Αἰγύπτου πορείαν τοῦ Ἰσραὴλ διὰ Μωσέως φησὶν ὁ Παμφίλου *ἐμβρόντητος* Εὐσέβιος ,γενέσθαι, ὅπερ κατὰ μὲν τὸν ἐκείνου παραλογισμὸν, τῶν ἐξ Ἀδὰμ ἐτῶν ἦν γ֍π0' · κϐ' δὲ τοῦ Ἀὼδ. « Annus est quadragesimus quintus regni Cecropis Διφυής, primi regis Athenarum, quo ille idiota Eusebius Pamphylus Hebræos ex Ægypto exiisse contendit, a Moyse ductos : quod ex hoc illius anachronismo, anno Adami respondet 3,989, Aod. 22. »

Nihil tam nobis potest ostendere Syncelli stoliditatem quam quod notavit, p. 125, de origine regni Argolicorum cum regno Assyriæ collato : « Errasse mihi videtur Africanus, cum scripsit, in tertio libro *Historic.*, constitutum fuisse regnum Argolicorum anno 200 regni Assyriæ sub Ario, quinto rege Assyriorum : etenim si talis admitteretur computatio, Moysen sequeretur natum fuisse antequam Abraham moreretur, cum in hoc omnes concordent auctores annum primum Abrahami respondere anno 44 Nini regis secundi Ninivitarum post Belum ; porro, Belus annis 55 regnavit ; post hunc, Ninus 44 = 99 : natus ergo erat Abraham annis 101 tempore quo natus est Inachus, unde concludendum esset Moysem in lucem venisse cum jam annis 101 Abrahamus natus esset, si Moyses noster, ut dicunt, coætaneus Inacho fuerit : quod repugnat.

Hoc satis fuisset animadvertere, ad eos refellendos qui Moysen temporibus Inachi vixisse contendunt. Scriptura sacra nos docet ex Ægypto exitum (ἔξοδος) evenisse anno 505 post Abrahami nativitatem, quo tempore jam 80 annis natus esset Moyses. Exitus ex Ægypto fieri nequivit Inacho regnante, nisi ille princeps regnum inierit anno 505 post nativitatem Abrahami, unde (addendo 505 + 44 Nini, + 65 Beli), ad annum 614 post conditum regnum Assyriorum reduceretur. Ex illa computatione decimo septimo Assyriorum regi coætaneus fuisset. Porro quomodo inveniri posset locus ante Trojæ eversionem quæ immobilis epocha est, viginti Argolicis nec non undecim Athenarum regibus, incipiendo a septimo Argolico, Triopa ? Nisi Africanus Inachum, ita ut fecit, collocavisset, sibimetipsi contradixisset manifeste Moysem coætaneum Inacho ; asserens proinde ac Syncellus annos 714 numeravit ab Inacho ad excidium usque Trojæ, hunc contendens principem æquævum fuisse Moysi, necnon tempori exitus ex Ægypto, qui, inquit, solummodo annis 400 ante Trojam evenit. Cæterum, ut litem finiamus, ad temporum computationem recurram, quam, ab Eratosthene datam, sequitur Varro. Multum distat Eratosthenes ab iis quos jam citavimus ; multo minus in præsenti quæstione ; hanc Censorinus *De Die natali*, c. 21, nobis tradidit computationem ; illius adulteratus textus magna denudatur lacuna de qua judicio nostro optime disseruit Boivinus natu major, t. II, *Mem. Acad.*, p. 385 ; quam lacunam feliciter supplevit : « Varro tria discrimina temporum esse tradit, primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον · secundum a cataclysmo ad olympiadem primam, quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικόν nominatur ; tertium a prima olympiade ad nos, quod dicitur ἱστορικόν. Primum tempus, sive habuit initium, sive semper fuit, certe quot annorum sit, non potest comprehendi ; secundum non plane quidem patet, sed tamen ad mille circiter annos et sexcentos esse extentum creditur. »

Igitur ex Eratosthene vel ex Varrone anni 1600 effluxere a diluvio Ogygis ad primam usque olympiadem : quo Africani computatio annis 580 superatur ; sed hæc pene immensa discrepantia oritur ex eo quod Eratosthenes affirmet diluvium Ogygis 400 annis exstitisse ante Inachum : « A priore scilicet cataclysmo quem Ogygium dicunt ad Inachi regnum anni circiter quadringenti. » En ergo Inachus annis 1200 ante olympiadem primam vivebat ; unde annis 100 superatur Eusebii computatio, annos 700 numerantis ab Inacho ad Trojam, annos autem 408 a Troja ad primam olympiadem ; etenim de Troja, non autem de Inacho ii anni 408 intelligendi sunt, ut perlucide probavit Boivinus : « Hinc ad olympiadem primam plus quadringenti. » Computatio hæc, e qua inferendum est annos 408 a capta Troja ad primam usque olympiadem exstitisse, ubique invenitur : Ὡς αἱ παρ' Ἕλλησι τῶν χρόνων ἀναγραφαὶ παρέχουσι. Idem Eratosthenes, a Clemente Alexandrino citatus, *Stromat.* I, p. 402, computationem istam sic in partes divisam tradit. A Troja usque ad reditum Heraclidarum in Peloponnesum 80 anni effluxere ; ad inde Ionicas colonias usque, 60 anni ; ab his ad Lycurgum tutorem adolescentis Spartæ regis anni 159 ; ab eo tempore ad primam usque olympiadem anni 108 : 80 + 60 + 159 + 108 = 407. Quod si annos abstrahamus 407 a 1280, nobis anni 793 supererunt Inachum inter et Trojam captam. In eo potissimum consistit discrepantia Eratosthenem inter et alios quod ille diluvium Ogygis ante Inachum exstitisse asserat ; alii vero, in hoc penitus afferant oppositam computationem licet concordent cum Eratosthene quoad cætera tempora. Eratosthenes autem, 100 annis Inachum augendo ideo magis ac magis separatur a Moyse cujus epocha sacris codicibus innixa inconcussa manet. Vide August., *De civit. Dei*, l. XVIII, c. 8.

Col. 845 A 2. Diogenes Laertius, l. III, seg. 56 ; Φιλοσοφίας ὁ λόγος πρότερον ἦν μονοειδὴς, ὁ φυσικός · δεύτερον δὲ Σωκράτης προσέθηκε τὸν ἠθικόν · τρίτον δὲ Πλάτων τὸν διαλεκτικὸν καὶ ἐτελεσιούργησε

Digitized by Google

τὴν φιλοσοφίαν. « Unicum genus amplectebatur antiqua philosophia, scilicet physicam; cui novum addidit genus Socrates, ethicam nempe; quamque complevit Plato, tertium genus addendo, scilicet, dialecticam. » Vide Aug. *De civit. Dei*, l. VIII, c. 4.

« Socrates in activa (philosophia) excelluisse memoratur; Pythagoras vero magis contemplativæ, quibus potuit intelligentiæ viribus, institisse. Proinde Plato, utrumque jungendo, philosophiam perfecisse laudatur, quam in tres partes distribuit : unam moralem, quæ maxime in actione versatur; alteram naturalem, quæ contemplationi deputata est; tertiam rationalem, qua verum disterminatur a falso. » Plutarchus, *De contradict. stoic.*, t. XII, p. 342, Huttenii : « Chrysippus censet, adolescentibus studendum esse primo logicæ, secundo ethicæ, tertio physicæ, et tandem eos studiis imponere finem debere, de diis immortalibus quæstionem inducendo. » Cum eadem multoties scripserit, satis erit ut illius verba referam, qualiter in libro IV *Vitarum* (Περὶ βίων) leguntur : « Πρῶτον μὲν οὖν δοκεῖ μοι κατὰ τὰ ὀρθῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰρημένα τρία γένη τῶν τοῦ φιλοσόφου θεωρημάτων εἶναι · τὰ μὲν λογικά, τὰ δὲ ἠθικά, τὰ δὲ φυσικά · εἶτα τούτων δεῖν τάττεσθαι πρῶτα μὲν τὰ λογικά, δεύτερα δὲ τὰ ἠθικά, τρίτα δὲ τὰ φυσικά · τῶν δὲ φυσικῶν ἔσχατος εἶναι ὁ περὶ θεῶν λόγος. »

Col. 845 14. Atticus ille pater esse videtur Herodis Attici, de quo Suidas, in *Vita* hujus posterioris, dicit : Ἤρξε τῆς Ἀσίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀττικος, καὶ τοῖς δισυπάτοις συγκατελέχθη. Illius pater fuit prætor in Asia scriptusque inter bis consules designatos Videtur Attici nomen a patre ad filium transiisse, ex usu apud Romanos satis communiter recepto; in quo a Romanis discrepabant Græci qui ne confunderentur homonymi, filiorum nomina cum patrum nominibus conjungebant : etenim apud priores gentilia nomina ad nepotes transmittebantur uti apud nos, non item apud Græcos : verbi gratia, Romani scribunt Apollonium Molonem, ut Molonis filium designent. (V. l. IX, c. 19), Plistonicem (A. Gellius, *Noct. attic.*, VI, 8) ut designent filium Plistonicis; Herodem Atticum (ibid., I, 2).

Hic Atticus ditissimus insperato factus fuerat, quia thesauro invento, imperator Nerva, ipse ditissimus, privatæque utilitatis immemor, rei repertæ partem sumere noluit. Vix enim princeps rem cognovit, cum Attico rescripsit ut thesauro invento ad libitum uteretur. Cum autem instaret Atticus, objiciendo se tanto ob suum vivendi modum thesauro non indigere, respondit imperator : Hac ergo abutere pecunia, cum ea uti non velis. Peroptime tamen Atticus ejusque filius his usi sunt divitiis, et uterque inter eximios scriptores numerati sunt.

Vide Philostratum *De Vitis sophistarum, in Herode;* Aulum Gellum, *loco laudato.*

Chronologice disceptatum est, ut dignosceretur utrum Atticus Platonicus de quo hic, nec non apud Theodoretum agitur (*Therapeut.* l. VI et XII), idem fuerit ac pater Herodis : rem negantes non secutus sum, nimirum propter parum præpollentes quas afferunt rationes. Cæterum, mihi quæstio hæc minoris ponderis æstimata est quam ut in illa perpendenda longius tererem tempus.

Col. 848 A 2. Jonsius, in libro *Scriptorum historiæ philosophiæ* IV, 8, p. 250, legendum proponit περὶ φυσιολογίας pro περὶ φιλοσοφίας. Hicque Suidæ sententiam sequitur : Ἀριστοκλῆς Μεσσήνιος τῆς Ἰταλίας, φιλόσοφος περιπατητικός · σύνταξε δὲ περὶ φιλοσοφίας βιβλία δέκα · καταλέγει δὲ ἐν τούτοις πάντας φιλοσόφους καὶ δόξας αὐτῶν. « Aristocles Messanensis (Messana urbs Italiæ est in Sicilia) philosophus peripateticus, de philosophia scripsit libros, in quibus omnes philosophos eorumque doctrinam recensuit. » Πότερον σπουδαιότερος Ὅμηρος ἢ Πλάτων; « Uter est majori virtute præditus, Homerus an Plato? » Ἔγραψε δὲ τέχνας ῥητορικάς · « Scripsit idem de rhetorica; » Περὶ Σαράπιδος · « In Sarapidem; » Ἠθικὰ βιβλία ἐννέα · « Novem libros ethicæ. » Ulterius legere erit magna fragmenta libri quem de philosophia scripsit, et quem citat Theodoretus, in *Therapeutica :* sermone VIII, p. 116, editionis Sylburgii, et sermone XII, p. 173.

Ibid. 13. Ἐπεκρύψαντο 465, 466.

Ibid. B 3. *Σωκράτης, αὐτὸ δὴ τὸ λεγόμενον, ἐγένετο πῦρ ἐπὶ πυρί. καθάπερ αὐτὸς ἔφη Πλάτων.* Proverbium de quo hic agitur exstat apud quidem Platonem l. II *De legibus*, p. 581 B. Læmarii, sed non hoc utitur ut suum damnet præceptorem, ut vero adolescentibus vino interdicat. Διδάσκοντες ὡς οὐ χρὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ ὀχετεύειν εἰς τε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχήν; hoc usus Plutarchus, *in præceptis conjugalibus*, t. VII edit. Huttenii, p. 424 : Ἵνα μὴ πῦρ ἐπὶ πῦρ γένηται; *in præceptis hygienes, ibidem*, p. 375 : Ἵνα οὖν μὴ πῦρ ἐπὶ πυρὶ (ὥς φασι), πλησμονὴ ἐπὶ πλησμονῇ καὶ ἄκρατος ἐπ' ἀκράτῳ γένηται.

Hoc ultimum exemplum probat Aristoclis lectionem ab Eusebio citatam anteponendam esse lectioni Platonis et primæ Plutarchi. Non dubito quin in hac syntaxi casus dativus melius adhibeatur.

Et cum hoc utens proverbio Aristocles ad Socratem alludit, res sane intelligi debet de Socrate Platonis, non autem de Socrate Xenophontis. Prior enim in eo totus inest ut irretiat contradicentes implicatis molestisque ratiociniis, et nisi attentio styli leporibus acueretur, profecto lector abjiceret librum cujus omnis scopus est evellendi opinionem, minime de avulsa opinione supplenda curans. Inde sequitur me nullatenus intelligere qua ratione Plato, si tamen hoc fecit, Socrati tribuere potuerit culpam quæ verisimiliter in ipsum Platonem recidit; etenim locus secundi libri *De legibus* nullo modo ad Socratem spectat.

Col. 848 C 1. Vide Diogenem Laertium, l. III, seg. 117, ubi definit doctrinas Stoicas quæ e cynismo defluunt « Φασὶ καὶ ἀπαθῆ εἶναι τὸν σοφὸν διὰ τὸ ἀνέμπτωτον εἶναι. . . . . , ἄτυφον εἶναι τὸν σοφὸν, ἴσως γὰρ ἔχειν πρός τε τὸ ἔνδοξον καὶ τὸ ἄδοξον.

« Dicunt sapientem, quemadmodum nulli peccato obnoxius est, ita nullo sensu movendum; et iterum, famam a sapiente nullo modo quærendam, cum ex ejus æstimatione idem valeant ea quæ laudant seu contemnunt homines. »

Ibid. D 5. Luzacus, de *Digamia Socratis*, p. 244, scribit de Zopyro agi in capite 9 l. VI, *Fragm. Alexandri Aphrodisii.* Vide Ciceronem, *De fato*, c. 5; *Tusculan. quæst.*, l. IV, c. 37.

Col. 853 C 14. *Onomatotheta.* Apud Platonem legitur, juxta priscas editiones, νομοθέτης, « legislator; » et Vigerus hanc admittit lectionem, suamque tutatur sententiam loco sequenti ejusdem *Cratyli*, p. 259 : Ἆρ' οὐχὶ ὁ νόμος δοκεῖ σοι εἶναι ὁ παραδιδοὺς αὐτὰ (ὀνόματα); « Nonne legem nominas illud quod tibi nomina dedit? » Ἔοικε « Res ita videtur. » Νομοθέτου ἄρα ἔργῳ χρήσεται ὁ διδασκαλικὸς, ὅταν ὀνόματι χρῆται. « Igitur ludimagister utetur opere legislatoris, cum adhibebit nomen. » Δοκεῖ μοι. « Hoc ita mihi videtur. » Νομοθέτης δέ σοι δοκεῖ πᾶς ἂν εἶναι ἀνὴρ, ᾧ ὁ τὴν τέχνην ἔχων. « Putasne ergo omnem hominem legislatorem esse posse, aut solummodo hominem doctum? » Patet hic scribendum esse νομοθέτης; sic opinatur ipse Heindorf in suis notis in *Cratylum* p. 20, t. III, editionis ab ipso adornatæ. Attamen huic lectioni contradicit codex mss. Gudii, ut nos docet Heindorf, qui scribit ὀνοματοθέτης · mss. 466, 467 et 468 hic pariter ferunt νομοθέτης.

In loco citato legitur *nominis auctor*, quas voces alii vertunt in vocem *legislator*. Cum hic nodus ad

Digitized by Google

Platonem potius quam ad Eusebium spectet, illum Platonis editori solvendum relinquo.

Col. 856 B 6. Vox διαλεκτικός, tum in hoc loco, tum apud Platonem non mihi bene reddi videtur per vocem *dialecticus*; hic enim potius agitur de homine varia idiomata edocto.

Col. 860 A 3. Ταναλώτατον 465; ταλαντώτατον 467.

Ibid. B 3. Leo Allatius, pag. 209 *Comment. in Hexaemeron* Eustathii, Eusebium accusat falsam dedisse nomini Cain significationem. Etenim legimus in sacris codicibus Evam peperisse filium dicendo (*Gen.* IV, 1) : *Possedi hominem per Deum.* Unde derivatur hoc nomen a voce possessionem significante. Vide interpretes.

Ibid. 11. Πεποίηται 467.

Ibid. 13. Ἀφανῆ 466, 467.

Ibid. Philo, *De gigantibus*, pag. 292 editionis Morelli : Ἀβράμ γὰρ ἑρμηνευθεὶς πατὴρ ἐστι μετέωρος · ὄνομα τοῦ τὰ μετέωρα καὶ ἐπουράνια περισκοπουμένου πάντα Νοῦ. . . . . Ὅταν δὲ βελτιωθεὶς μέλλῃ μετονομάζεσθαι γίνεται ἄνθρωπος Θεοῦ, κατὰ τὸ χρησθὲν αὐτῷ λόγιον · Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός σου κ. τ. λ. . . . . Καλεῖται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτὸς ἠχοῦς ἑρμηνευθεὶς Ἀβραάμ · ὁ τοῦ σπουδαίου λογισμός · ἐξειλεγμένος τε καὶ κεκαθαρμένος, καὶ πατὴρ φωνῆς ᾗ συνηχοῦμεν. « Abram interpretatur *Pater sublimis*, nomen quod illi datum est ut designaretur ingenium penitus deditum meteoris sideribusque observandis. Postquam edoctus effectusque melior fuisset, nomen mutare debuit. et factus est *homo Dei*, juxta hæc verba oraculi : *Ego sum Deus tuus*, etc. . . . . Appellatus est *Pater electus vocis*, quod interpretatur *Abraham*, id est Intellectus hominis virtute præditi, et Pater sermonis, quo mediante, inter se homines communicant. »

Clemens Alex. *Strom.*, v, pag. 648:

« Quandiu Abrahamus totus in eo fuit ut astrorum motibus, necnon philosophiæ physicæ studeret, nominabatur Abram, id est *Pater sublimis*. Postquam autem in cœlum suspexisset, et sive ibi Filium vidisset spiritu, ut quidam auctores ferunt, sive angelum tantum, gloria coruscum contemplatus esset; sive tandem alio quocunque modo Dei supra creaturam ordinemque naturalem præstantioris cognitionem accepisset, nomini suo addidit litteram alpha (ἄλφα), utpote verum Deum et unicum noscens, diciturque Abraham : e physico sapiens et Deo amicus factus. Interpretatur enim, *Pater electus vocis :* etenim vox, seu *verbum prolatum*, sonat, cujus pater est Noῦς. »

Ibid. C 2. Κληθήσῃ 468.

Ibid. 4. Ὅπως ἂν ἔχηται, 467; ὁποίας ἂν ἔχητ. 465.

Ibid. D 6. Ὄνομα θεόθεν λαμβάνει 465, 467 ; mox ἀσκητικόν 465.

Ibid. 8. Philo, *De Abrahamo*, pag. 377 editionis Morelli : Ὁ μελλήσας σφαγιάζεσθαι καλεῖται Χαλδαϊστὶ γέλως · γέλως δὲ, οὐχ ὁ κατὰ παιδιὰν ἐγγινόμενος Στόματι, παραλαμβάνεται νῦν · ἀλλ' ἡ κατὰ διάνοιαν εὐπάθεια καὶ χαρά. « Qui mactandus erat Chaldaico idiomate appellatur *Risus*. Non hic agitur de risu, qui in lætitia vultum illuminat; bene vero de quiete et lætitia, quibus suffunditur intellectus. »

Philo, *De ebrietate*, pag. 251 : Ἰακὼβ μὲν οὖν μαθήσεως καὶ προκοπῆς ὄνομα, ἀκοῆς ἐξηρτημένων δυνάμεων, Ἰσραὴλ δὲ τελειότητος · ὁρᾶσιν γὰρ Θεοῦ μηνύει τοὔνομα · τελειότερον δὲ τί ἂν εἴη τῶν ἐν ἀρεταῖς, ἢ τὸ ὄντως ἰδεῖν. « Jacob nomen est *doctrinæ* necnon *progressus* et *intelligentiæ grassantis*. Israel nomen est *perfectionis;* nam hoc nomen significat *contemplationem*. Nonne autem summa virtus est *Ens entium* contemplari? »

Col. 861, B 1. Scripsi numerum *quatuor* loco numeri *duo*. Nam evidenter hæc phrasis quatuor literis coalescit. Ms. 468 τεττάρων pro δύο.

Ibid. C 1. Multi inter doctissimos disseruerunt de hoc epigrammate, cujus auctor ignotus est. Josephus Scaligerus, *Comment. in Chron. Eusebii*, anno 1730, asserit in honorem Serapidis Ægyptiaci hoc epigramma compositum fuisse, et ex errore Eusebii, hoc in loco, Hebræorum Deo Jevohah tributum fuisse. Scaligerus auctorem habet Hesychium, ad vocem ἐπταγράμματον τὸ ὀργίλον καὶ σκληρὸν καὶ Σάρσπιν.

Henricus Valesius (*Emendat.* lib. I, c. 2. et *Notæ in Socratem hist.*, lib. v, cap. 17) ait Scaligerum merito scripsisse hoc epigramma factum fuisse in Serapidis honorem; sed addit ab eodem Scaligero dicti epigrammatis sensum non fuisse intellectum. Etenim Scaligerus intellexit, nomen *Serapis* litteris septem componi, dum e contra aliud dicere voluit poeta : nempe Ægyptios Serapidem invocasse septem vocales recitando, quibus inter precandum, varium locum assignabant, ut legitur in inscriptione quæ in urbe Burdigala inventa est, et quam citat Vinetus in *Comment. in Auson.*

Demetrius Phalereus, *Περὶ ἑρμηνείας*, § 7 : Ἐν Αἰγύπτῳ δὲ τοὺς θεοὺς ὑμνοῦσι διὰ τῶν ἑπτὰ φωνηέντων οἱ ἱερεῖς, ἐφεξῆς ἠχοῦντες αὐτά. « In Ægypto sacerdotes laudes deorum celebrant septem vocalibus, quas vicissim repetunt. » (Vide notam Gal. ad hunc locum.)

Jablonskius (Proleg. ad *Pantheon Ægyptiorum*, pag. 56), præcedenti opinioni contradicit. Quid enim jucundi deorum auribus habere potuisset septem vocalium repetitio? In hoc, ait, aliquid ignotum latet, quod ad religionem spectat et ad harmoniam planetarum, quarum unaquæque per vocalem unam indicatur. (V. Porphyrium, *Comm. in Dyonisium Thracem*, p. 796 ed. Bekkerii). Jablonskius addit hujus epigrammatis auctorem quemdam inter Gnosticos fuisse : quam sententiam ut tueatur, sequentes versus Varronis Atacis in *Chorographia* affert, *In fragmentis astronomicis poetarum inter Catalecta Scaligeri*, pag. 162 :

Vidit et ætherio mundum torquerier axe
Et septem æternis sonitum dare vocibus orbes.

Ibid. C 7. Confer cum hoc loco ea quæ jam ab eodem auctore dicta sunt lib. x, cap. 5.

Col. 864 C 6. Κατεμίγνυε 467, 468.

Ibid. 12. Πεφυσιολόγηται 467.

Ibid. 15. Καταδέδλητο 466.

Ibid. D 3. Τῇ... στολῇ 466.

Ibid. 4. Κέχρηται 467.

Col. 866 A 2. Τὴν σοφίαν 466.

Ibid. C 7. Εὖ μάλα 466.

Ibid. 14. Τοὺς τῶν ὄντων φύσεως τό 466,

Col. 868 B 6. Ἐπηκολουθηκέναι 466.

Quid sentiendum sit de secunda migratione ista Judaicæ gentis in Ægyptum, a Persis depulsæ, enucleare tentavi : quæ migratio ad nullum alium eventum referri potest, nisi ad factum historicum quod subobscurum est, quamvis recentium testimonio auctorum fretum, hoc est bellum Ochi adversus Phœnices et Sidonios rebelles. quo in bello videtur Ochus Judæos quoque fuisse hostiliter prosecutus, unde primum Judæi in Ægyptum fugere coacti sunt; deinde postquam idem Ochus Judæa potitus est, magnam partem incolarum transtulit in Hyrcaniam, juxta Caspium mare. Recentes et Christiani auctores hunc eventum retulerunt.

Syncellus post Africanum, pag. 256 : Ὦχος Ἀρταξέρξου παῖς εἰς Αἴγυπτον στρατεύων μεριχὴν αἰχμαλωσίαν εἶλεν Ἰουδαίων, ὧν τοὺς μὲν ἐν Ὑρκανίᾳ κατῴκησε (leg. κατῴκισε), πρὸς τῇ Κασπίᾳ θαλάσσῃ, τοὺς δὲ ἐν Βαβυλῶνι.

Orosius, lib. III, 7 : « Tunc etiam Ochus qui et Artaxerxes post transactum in Ægypto maximum diuturnumque bellum, plurimos Judæorum in trans

Digitized by Google

migrationem egit, atque in Hyrcania ad Caspium mare habitare præcepit. »

Eusebius in *Chronic. ad annum* MDCLVIII : « Ὦχος Ἀρταξέρξης εἰς Αἴγυπτον στρατεύων ἀποδασμὸν (*delectum*) εἵλεν Ἰουδαίων, οὓς ἐν Ὑρκανίᾳ κατῴκισε πρὸς τῇ Κασπίᾳ θαλάσσῃ.

S. Hieronymus, in sua versione Latina, Ἀποδασμός pro urbe habuerat : « Ochus, Apodasmo Judæorum capta, in Hyrcaniam accolas translatos juxta mare Caspium collocavit » Scaligerus hunc gravissimum errorem emendavit.

Nunc statuenda epocha, qua Plato in Ægyptum iverit; quod profecto evenit antequam Ægypto potiretur Ochus (anno secundo 107 Olympiadis, anno 349 ante Christum natum). Plato autem mortuus est annos 81 natus (anno primo 108 Olympiadis, anno 346 ante Christum). Juxta Diogenem Laertium, post suum ab Italia reditum mortuus est Plato (lib. III, seg. 6). Reipsa in Italiam venit Plato ad philosophos Pythagoricos Philolaum et Eurytum : exinde in Ægyptum ad prophetas (παρὰ τοὺς προφήτας), id est sacerdotes Ægyptios. Multi auctores, inter quos Quintilianus, Apuleius, Clemens Alexandrinus, Valerius Maximus, et Cicero, multis in locis, in Ægyptum contendisse Platonem memorant, tempus vero tacent; si tamen Ciceronem excipiamus, qui in suæ *Reipublicæ* loco a Nonio citato, ad vocem *Contendere*, nos docet Platonem in Italiam venisse post mortem Socratis : « Audisse te credo, Platonem, Socrate mortuo, in Ægyptum discendi causa, post in Italiam contendisse. » Mortuus est Socrates anno primo 95 Olympiadis, anno 398 ante Christum : tuncque temporis, annos 32 natus erat Plato. Juxta Diogenem Laertium idem annos 28 natus, Megaram, Cyrenem, Italiam, et tandem Ægyptum invisit : quæ omnia satis inter se concordant. Diogenes illius in Itinere comitem fuisse Euripidem tradit; alii addunt Eudoxum Cnidum geometram et siderum spectatorem celeberrimum. Eusebius (et in hoc concordat cum parte maxima Christianorum auctorum) Platonem Moysis discipulum facit : contrariam tuetur sententiam Lactantius, lib. IV *Instit.* cap. 2 : « Soleo mirari, inquit, quod cum Pythagoras et postea Plato amore indagandæ veritatis accensi ad Ægyptios et Magos et Persas usque penetrassent ut earum gentium ritus et sacra cognoscerent (suspicabantur enim sapientiam in religione versari), ad Judæos tantum non accesserint, penes quos tunc solos erat, et quo facilius ire potuissent. »

Platonem ex sacris Moysis libris notiones theologicas hausisse affirmarunt aliqui, ipsumque præ oculis habuisse versionem septuagintavirali antiquiorem, ex cujus lectione orta est tam lucida philosophia. Quibus contradicit Aristæus, certissimis rationibus asserens nullam exstitisse sacrorum codicum versionem antequam regnarent Ptolemæi. Supradictam sententiam, opera perdita, propugnarunt Clemens Alexandrinus (*Stromat.* I, p. 460); Origenes, *Adversus Celsum* (l. VI, p. 288 edit. Camboric.); Justinus martyr, *Parænet.* passim, *Apologia* ...; Ambrosius, sermone 18, *in psalm.* CXVIII; Theodoretus (*Therapeut.*, l. II, p. 90 et 91 edit. Sylburgii); Josephus *contra Apionem* l. II, et alii : quos omnes refellit, inter alios multos, Augustinus, *De civitate Dei*, l. VIII, c. 11.

Col. 868 D 1. Codd. 465 et 466 post γενησόμενον addunt : Καὶ τί τὸ πεποιημένον, αὐτὸ τὸ ποιηθησόμενον.

Ibid. 4. Τούτοις... ἡμῶν 465, 466, 467.

Col. 869 B 8. Ταῦτα 466, 468.

Col. 872 A 4. Origenes, *Contra Celsum*, l. IV, p. 198 ed. Spenceri : « Scio Numenium Pythagoricum, virum in explicando Platone peritissimum, et in Pythagoreis placitis versatissimum, in multis suorum scriptorum locis exposuisse Moysis et prophetarum dicta, eaque ad allegorias, retulisse ut in libro qui inscribitur *Epops*, in libris *De numeris*, necnon in libris *De loco*, et in tertio libro *De bono*, ubi narrat, tacito nomine, et quodam detorto modo, historiam Jesu (Josue) : recte an secus? hic non agitur. »

Col. 873 B 14. Verba hæc jam Numenio tributa sunt a Clemente, sed non sub forma dubitationis sicuti nunc. Legitur hic Clementis locus in lib. I *Stromat.*, p. 410 et 411, quem transcripsit Eusebius, l. IX, c. 6, p. 411; l. XI, p. 527. Theodoretus, (*Therapeut.* sermone secundo, p. 37 ed. Sylburgii) idem dictum Numenii refert. Dictum est de Philone Judæo, illum Platonizavisse, quod rectius dictum, nempe a Philone compilatus est Plato, tum sententiarum, tum verborum respectu, Ἢ Φίλων πλατωνίζει, ἢ Πλάτων φιλωνίζει. S. Hieronymus *De viris illustribus*; Isidorus Pelus., l. III, ep. 81; Photius *In Bibliotheca*, cod. XV; Suidas, in voce *Philo*.

Col. 876 B 3. Ἐπερείσῃ 467; ἐπερείσῃς Plutarch.

Ibid. 11. Ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ καθ' Ἡράκλειτον. Hoc proverbium ab Heraclito *Σκοτεινός* dicto, id est obscurus, satis celebre fuit apud veteres; Plato in *Cratylo*, p. 265 ed. Læmarii A : Λέγει που Ἡράκλειτος ὅτι πάντα ῥεῖ καὶ οὐδὲν μένει· καὶ ποταμοῦ ῥοῇ ἀπεικάζων τὰ ὄντα λέγει, ὡς δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης.

« Heraclitus alicubi dicit, omnia transire, nihilque immotum manere, atque universa fluminis decursui comparans, addit, In idem flumen bis non descendimus. »

Aristoteles, *Metaphys.* III, 5, p. 79, ed. Brandisii, in-8° : Ὁ Κρατύλος Ἡρακλείτῳ ἐπετίμα εἰπόντι, ὅτι δὶς τῷ αὐτῷ ποταμῷ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι· αὐτὸς γὰρ ᾤετο οὐδ' ἅπαξ.

Seneca, epist. 58 : « Hoc quod ait Heraclitus : In idem flumen bis non descendimus. »

Multoties ad hoc redit Plutarchus. *Quæst. natural. secunda*, p. 3, t. XIII : Ποταμοῖς γὰρ δὶς τοῖς αὐτοῖς οὐκ ἂν ἐμβαίης, ὡς φησιν Ἡράκλειτος.

De Sera Numinis vindicta, p. 62 editionis Wyttenbachii : Λήσομεν εἰς τὸν Ἡρακλείτειον ἅπαντα πράγματα ποταμὸν ἐμβαλόντες, εἰς ὃν οὐ φησὶ δὶς ἐμβῆναι.

Heraclitus Ponticus, *Allegoriæ Homericæ*, p. 443 editionis Gal. : Ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομεν καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν.

« Descendimus, et non descendimus in idem flumen. »

Hoc pariter desumptum est ab Heraclito *Obscuro*. Vide c. 20, l. XV *Præp. evang*, p. 821, et Schleiermacherum, in *Musæo antiquitatis* Wolfii, p. 356.

Ibid. D 2. *Ἐκμαγεῖον*. Hæc vox in sensu *impressionis* invenitur apud Philonem Judæum, *De profugis*, initio : Γεγένηται ὁ κόσμος καὶ πάντως ὑπ' αἰτίου τινὸς γέγονεν. Ὁ δὲ τοῦ ποιοῦντος λόγος αὐτός ἐστιν ἡ σφραγὶς ἢ τῶν ὄντων ἕκαστον μεμόρφωται, παρ' ὃν καὶ τέλειον τοῖς γινομένοις ἐξ ἀρχῆς παρακολουθεῖ τὸ εἶδος, ἅτε ἐκμαγεῖον καὶ εἰκὼν τελείου λόγου.

In tractatu *De mundi opificio*, p. 33 Morelli : Πᾶς ἄνθρωπος κατὰ μὲν τὴν διάνοιαν ᾠκείωται θείῳ λόγῳ, τῆς μακαρίας φύσεως ἐκμαγεῖόν, ἢ ἀπόσπασμα, ἢ ἀπαύγασμα γεγονώς.

Clemens Alexandrinus, *Protrept.*, pag. 77 : Τὰ ἀγάλματα, τὰ ἀνδροεικελα πόρρω τῆς ἀληθείας ἐπίκηρον ἐκμαγεῖον καταφαίνεται. Plato in *Timæo*; a Longino citatus in tractatu *De sublimi*, § 32, ubi legebatur Μαγείριον· τόν γε μὲν σπλῆνα τῶν ἐντὸς ἐκμαγεῖον, ἥπατι οἷον κατόπτρῳ παρακείμενον. Vide Plato, *Legum* VII, 632 et 638 ed. Læmarii; tandem Plutarchum, in *Symposiacorum* libro V *Prœmio* : Ἀλλ' ἀτέχνως τῷ σώματι παραζῶσαν ψυ-

Digitized by Google

χὴν οἰομένους τοῖς ἐκείνου συμμειδιᾷν πάθεσι καὶ πολὺν αὖ συνεπισκυθρωπάζειν ὥσπερ ἐκμαγεῖον ἢ κάτοπτρον K. T. Λ, » ubi apparet vocem annexam voci κάτοπτρον, *speculum*, quasi imaginem reddere primi subjecti. Hic conceptaculum significat, sicut in lib. xv, c. 44 : Ὕλην οἷον τιθήνην καὶ ἐκμαγεῖον. Vide notam Petavii *in Themist.*, serm. 21, p. 501 notarum, editionis Harduini; hanc vocem vertit nunc *expressam imaginem*, nunc *conceptaculum*.

Col. 877 B 9. Voluitne Plutarchus loqui de prismate? Nescio : textus ejus depravatissimus melius ab Eusebio redditur.

Col. 880 C 2. Herennius, *in Metaphysicam*, ms. 1885 Bibliothecæ Regiæ, folio 39, verso, opus quod videre est inter *Anecdocta* cardinalis Maii, quædam scripsit satis magni æstimanda de voce ἄῤῥητον : et hæc versa leguntur, p. 247, t. II tractatus *De Polytheismo* quem edidi apud Hachette, in-12°, 1840.

Col. 881 A 8. Περὶ δὴ 467.
Ibid. 9. Τοῦ περί 466, 467.
Ibid. 12. Λέγοντες 465.
Ibid. B 3. Εὐθέα 466, 468; εὐθείᾳ 467.
Ibid. 10. Ὡς δέ 466, 467.
Ibid. 14. Ἅμα 466, 468.
Ibid. C 2. Πέμπτον 466.
Ibid. C 7. Textus Septuaginta Interpretum paulum discrepat ab Eusebii versione.

Eusebius : Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα. LXX : Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ εἰμι.

Ibid. 11. Συγκρίνων 467.
Ibid. D 1. Εὐχόμενος 466.
Ibid. 3. Τὸ δέ 468.
Col. 884 A 8. Συνάγει 467.
Ibid. 15. Δημιουργικόν 466, 468.
Ibid. B 10. Καὶ αὖθις 467.
Ibid. C 4. Τεχνίτης 466, 468.

Col. 885. A 11. Citationes subsequentes e libro *De confusione linguarum* depromptæ sunt.

Ibid. C 14. Hæ citationes desunt in libro Philonis e quo ipsas Eusebius se hausisse asserit, quarumque ideo auctor esse nequit. Vide notam præcedentem.

Ibid. D 10. Nullus exstat dialogus Platonis qui *Epimenides* inscribatur. Patet igitur Eusebium aut voluisse aut saltem debuisse scribere *Epinomides*, quandoquidem legitur hic locus pag. 702 G editionis Ficini, p. 986 C ed. Henrici Stephani, 662 ed. Bekkerii : admissus fuerat hic error l. x, c. 4.

Col. 888 A 7. Correxi, in Platonis textu, δαήμων, pro εὐδαίμων quod, me judice, in hac phrasi minime admitti potest.

Ibid. C 11. *Αἰσθητόν*, hic adhibetur per oppositionem voci νοητόν, *intellectuale* : quod fere idem sonat ac vox *materiale*.

Col. 892 B 7. Vox πρεσβεύειν, sensu defendendi, profitendi, tradendi doctrinam philosophicam a scriptoribus philosophis usurpata est.

Origenes *Contra Celsum*, l. v, § 20, p. 244 edit. Cantabridg. Οὐ δύναται κρίναι Κέλσος ὅτι οὐ δεῖ τὸ βούλημα τῶν σοφῶν ἐκείνων ἀνδρῶν νομίζειν πρεσβεύεσθαι ὑπὸ τῶν πλείον πίστεως μηδὲν ἐπαγγελλομένων τῆς πρὸς τὸν Χριστιανῶν λόγον. « Celsus credere non debet antiquitatis sapientium opiniones propugnatores habere apud homines qui nihil aliud nuntiant nisi fidem quæ Christi doctrina innititur. »

Ammonius (Comment. in librum Aristotelis *De interpretatione*, p. 31 ed. Sabii :) Τοῦτο γὰρ αὐτῶν ἀποφάσκει τῇ φύσει ὅπερ ἐπρέσβευον οἱ Ἡρακλεῖται. Negat Aristoteles linguarum originem naturæ adscribendam esse; sed eo tantum sensu hoc negat quo idem asserebant Heraclitii discipuli.

Ibid. C 8. Non idem est proverbium quoad textum, ac illud apud quod Numenium legimus : Σποδὸς γίνεται ὁ θησαυρός, si saltem sequamur textum Luciani qui multoties dictum repetit proverbium. In *Philopseude*, l. III, 32, p. 58 : Ἄνθρακες ἡμῖν ὁ θησαυρός. *Navigium*, p. 265. Ἀνθρακές σοι ὁ θησαυρὸς ἔσται. In *Zeuxide*, I, 840 : Ἄνθρακες ἡμῖν ὁ θησαυρὸς ἦσαν. In *Herm.*, I, 71, p. 813 : Ἄνθρακάς μοι τὸν θησαυρὸν ἀποφήνας.

Col. 893 C 4. Κηδεύοντος 466, 467, ut et infra.
Col. 896 A 15. Τὸν φυτ. 466.
Ibid. C 2. Ἴδης 467.
Ibid. 4. Ἀφείλατο 466, 467.
Col. 900 A 5. Ἑβραῖον 468.
Ibid. C 1. Καταταχθῆναι 466.
Col. 901. B 10. Αἰνίγμων 466, 467, 468, et Plato.
Ibid. B 12. Περί 466, 467, 468.

Ibid. C 4. Textus habet, *secundus et tertius* : ὁ δεύτερος (καὶ τρίτος). Non dubito quin verba καὶ τρίτος glossa sint omnia permiscens. Enim vero in loco sequenti, de uno tantum *ente* loquitur. Nescio an Cyrillus Alexandrinus, qui (libro VIII *contra Julianum*) quædam ex eodem auctore deprompsit, hunc pariter locum exscripserit. Quidquid sit, non minus exsisteret adulteratio, quantumvis antiquitus admissa. Patet equidem transcriptorem Christianum voluisse inducere Trinitatem, de qua nullatenus agitur apud Numenium, eumque scripsisse καὶ τρίτος, quæ verba, quocunque modo intelligantur, intra parenthesin includenda sunt. Istiusmodi adulteratio legitur infra : editiones habent, ex majori manuscriptorum numero, Περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ pro περὶ Θεοῦ, quod fert. mss. 468 quodque Vigerus in Notaj restituit et in versione secutus est.

Ibid. 5, Aurel. Aug., *De civit. Dei*, l. x, 29 : « Quod initium sancti Evangelii, cui nomen est *secundum Joannem* quidam Platonicus, sicut a sancto sene Simpliciano, qui postea Mediolanensi Ecclesiæ præsedit episcopus, solebamus audire, aureis litteris conscribendum, et per omnes ecclesias in locis eminentissimis proponendum esse dicebat. »

Vide notam Ruhnkenii in Longini tractatum *De sublimi*, sect. 9, p. 250 editionis Toupii.

Col. 904 C 3. Ammonius in lib. Aristotelis *De interpretatione*, verso paginæ quintæ, editionis Aldinæ :

Παραθετέον ἐξῆς τοῖς βουλομένοις ἀνάγειν ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν, καὶ τὰς ἐξηρημένας τούτων, περὶ ὧν ὁ λόγος, αἰτίας σκοπεῖν, ὅτι τριῶν ὄντων ὑπὲρ τὰς φυσικὰς τῶν ἀρχικῶν διακόσμων, τοῦ τε θείου, καὶ τοῦ νοεροῦ, καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τοῦ ψυχικοῦ, τὰ μὲν πράγματα θεόθεν παράγεσθαί φαμεν, ἀπὸ δὲ τῶν νοερῶν ὑφίστασθαι τὰ νοήματα, καὶ ἀπὸ τῶν ψυχικῶν τῶν κατὰ τὸ λογικὸν χαρακτηριζομένων, καὶ παντὸς σώματος χωριστὴν οὐσίαν ἐχουσῶν ἀποτελεῖσθαι τὰς φωνάς.

« Addere debemus, eorum gratia qui ad ontologiam remeare volunt nec non studere quonam distent intervallo causæ et effectus de quibus hic agitur, supra substantias materiales exsistere tres primordiales ordines : nempe divinum, intellectualem et denique principium animarum. Porro, dicemus res a Deo suam trahere originem : intellectuali ordine cognitiones gignuntur; a principio autem animarum, quod penitus a natura materiali corporum discrepat, et penes quod est ratiocinandi facultas, voces articulatæ originem depromunt. »

Ibid. D 7. Ἐπισκοπεῖ 467.

Col. 905 B 2. Doctrina hæc, qua Divinitas confunditur cum numeris, ab omnibus Pythagoreis prædicatur

Κέκλυθι κύδιμ' ἀριθμὲ πάτερ μακάρων, πάτερ ἀνδρῶν.

Vide *Vitam Pythagoræ* apud Jamblichum, p. 124 : Ἔφα τὰν ἀριθμῶ οὐσίαν ἀΐδιον εἶναι μὲν ἀρχὰν προμαθεστάταν τῶ παντὸς ὠρανῶ καὶ γᾶς καὶ τᾶς μεταξὺ φύσιος ἔτι δὲ καὶ θεῶν καὶ δαιμόνων διαμονᾶς ῥίζαν. (Hoc desumptum est ex opere Ἱερὸς λόγος) ἐκ δὲ τούτων φανερὸν γέγονεν ὅτι τῶ ἀριθμῶ ὡρισμένην οὐσίαν τῶν θεῶν παρὰ τῶν ἀρχαίων παρέλαβε.

Digitized by Google

« Asserebat substantiam æternam includi in numero, hocque nempe esse principium quo juvante facilius intelligitur quid sint cœlum integrum, terra, naturæque intermediæ : inde pariter deorum nec non dæmonum origo permanens deducitur. » — Quibus ex verbis patet Pythagoram numero tribuisse certam deorum exsistentiam : hanc in *Orphicis* doctrinam hauserat.

Col. 906 D 6. Ἔθηκεν 467.

Col. 908 B 10. Didymus ille, ex quo Eusebius locum hunc desumpsit, pro certo habendus est philosophicarum sectarum scriptor ; hujusque, (sub nomine alii Didymi, l. xv, c. p. 817) fere similem locum legimus de Stoicis : unde inferendum videtur Didymum nostrum jure confundendum esse cum alio Didymo qui nominatur inferius, nec non cum alio Didymo de quo loquitur Clemens Alexandrinus, in primo libro *Stromatum*, de philosophia pythagorica : Δίδυμος ἐν τῷ περὶ πυθαγορικῆς φιλοσοφίας ἱστορεῖ. Vide Stromat. I, p. 366 ; idem demum noster Didymus erit ac is quem citat Stobæus in *Eclogis physicis*, l. II, p. 14 ed. Herennii in capite *Περὶ αἱρέσεως ;* forte legendum est *Περὶ αἱρέσεων*, id est sectarum philosophicarum ; saltem hoc sentiunt omnes qui hunc citaverunt, nempe Schefferus, *De natura philosophiæ Italicæ*, p. 3 ; et Herennius in loco Stobæi, qui non nominavit Schefferum, primum hujus emendatæ lectionis auctorem. Suidas, inter omnes Didymos de quibus agit, unum sub cognomento Ἀτήϊος præbet : Δίδυμος Ἀτήϊος χρηματίσας φιλόσοφος ἀκαδημαϊκὸς, πιθανῶν καὶ σοφισμάτων λύσεις ἐν βιβλίοις β. καὶ ἄλλα πολλά. Jonsius *De scriptoribus hist. philos.* legendum censet Ἄρειος, juxta Eusebium. Kusterius hanc abjicit correctionem, quæ mihi tamen optima videtur. Stobæus, in *Eclogis physicis*, l. II, p. 14 Herennii, in eo sequens Xenophanem, scholæ Eleaticæ ducem, nobis Didymum tradit ut auctorem cujusdam fragmenti *De incertis hominum cognitionibus*. Juxta Herennium ejusdem Didymi est aliud fragmentum quod legimus in aliis collectaneis, nempe *Florilegio* Stobæi : fragmentum illud est quod, sub hoc vocabulo *Epitome* documenta nobis suppeditat de ethica Aristotelis ; demum hunc Didymum confero cum Ario Heracleopolita quem citat Eusebius noster, l. I *Præp.*, c. 10, p. 41 : Ἐπῆεις ὁ ὀνομασθεὶς παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις μέγιστος Ἱεροφάντης καὶ Ἱερογραμματεὺς, ὃν μετέφρασεν εἰς ἑλλάδα φωνὴν Ἄρειος ὁ ἡρακλεοπολίτης, κατὰ λέξιν. En ergo noster Didymus cognominatus *Arius ;* quis autem Didymus ille, et quonam tempore vixit ? — Si fides habenda sit Jonsio (c. I, l. III, *His. Phil.*) Varronis coætaneus fuit Didymus Arius ; sic enim apud Jonsium probatur : Athenæus, l. XIII, 3, citat epigraphum de Demetrio Phaleræo ab Asclepiade compositum ; ὁ Ἀερίου quod vertit, per *Arei magister*, arbitrans hic agi de nostro Didymo Ario ; porro si Asclepiades ille idem sit ac Asclepiades Myrlanus, grammaticus fuit, et si præterea magister fuit Didymi Arii, Varroni coætaneus esse debuit ; fabricius e contra (vide Heren. de Stobæo, *l. l.*) illum asserit Neroni coævum fuisse ; quas affert rationes quasque approbat Herennus, has perpendere non mihi datum est, cum primam editionem *Bibliothecæ Græcæ* Fabricii, ad quam legendam remittit, in promptu non haberem ; parvi ponderis est Eusebii lectoribus hæc de determinandis temporibus quæstio.

Col. 913 B 14. Non de sexto, bene vero de quinto libro *Stromatum*, pag. 702, hic depromptus est locus ; hoc factumne est ex descriptoris errore, an ex alia partium divisione operis cujus initium periit : illud affirmare non ausim.

Ibid. C 7. Omnibus notum est quanti momenti apud Pythagoreos exstiterint numeri ; divinitatis quidem expressam in eis imaginem credebant. Ante omnes plurimi æstimabatur sextus numerus ; idem Clemens illud exponit in eodem libro *Stromat.*, p. 811 : Οἱ πυθαγόρειοι κατὰ τὸν προφήτην (prophetam Genesis) ἀπὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως τὸν Ἑξ ἀριθμὸν τέλειον νομίζουσι, καὶ μεσευθὺν καλοῦσι τοῦτον καὶ γάμον, διὰ τὸ μέσον αὐτὸν εἶναι τοῦ εὐθέως, τουτέστι τοῦ δέκα καὶ τοῦ δύο · φαίνεται γὰρ ἴσον ἀμφοῖν ἀπέχων · ὡς δὲ ὁ γάμος ἐξ ἄρρενος καὶ θηλείας γεννᾷ, οὕτως ὁ ἐκ περισσοῦ μὲν τοῦ τρία ἄρρενος ἀριθμοῦ λεγομένου, ἀρτίου δὲ τοῦ δύο, θήλεος νομιζομένου γεννᾶται. « Pythagorei in hoc consentientes cum propheta, declarant numerum sextum perfectum esse, propter mundi genesim ; hunc quoque numerum vocant *Meseuthym* et γάμος (*matrimonium*), quia medius est terminus numeri recti, id est, inter numeros decem et duo : etenim, ab utroque pariter distat. Ut autem matrimonium gignit ex conjunctione maris et feminæ, sic numerus iste, coalescens ex numero *ter* impare mare habito, et numero pare *duo*, habita femina, fit aliquid genitum : *bis ter* gignunt sex. »

Euclydes in septimo libro *De definitionibus*, 22, numerum sex nominat perfectum, quia propriis elementis coalescit : 1, 2, 3.

Item Cassiodorus.

Quam ob causam Pythagorei, illi nomen Veneris dabant. Vide Plutarchum *De Εἰ apud Delphos*, t. VII, p. 524 editionis Reiski, in qua mendosus est textus ; Jamblicum in *Vita Pythagoræ*, I, 28 ; anonymum, a Meursio citatum in *Denario Pythagorico*, c. 8. Macrobius in *Somno Scipionis*, l. I, c. 6 : « Senarius qui cum uno conjunctus septenarium facit, variæ ac multiplicis religionis et potentiæ est, primum quod solus ex omnibus numeris qui intra decem sunt, de suis partibus constat : habet enim medietatem et tertiam partem, et sextam partem : est medietas, tria : tertia pars, duo : sexta pars, unum : quæ omnia simul sex faciunt. »

Col. 917 C 12. Quæ sequuntur in *Alcibiadis* textu desunt, juxta editionem Platonis, nec reperio de hac re hujus editores philosophi mentionem fecisse.

Eusebii mss. codices quatuor habent : ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα ἄλυτα, ἐμοῦ μὴ θέλοντος, « quæ ex me nata solvi nequeunt, etiamsi nollem. » An Platonis mss. codices omnes ἐμοῦ γε θέλοντος habeant, ut textus impressi, prorsus ignoro.

Col. 925 B 9. Ἐπιπροσθετουμένη 466, 467.

Ibid. 15. Διασώζειν, 467.

Col. 932 A 13. Μὴ θέλοντες, quatuor mss., et infra p. 703, μὴ θέλοντος.

Ibid. B 8. συγκυκλοῖ 466, 467.

Col. 933 3. Παντοίως 465, 467.

Ibid. D 4. Textus Platonis habet *primam ;* absque tamen est dubio legendum esse *ultimam*, cum ultima sit quæ status præsentis fuit causa.

Col. 937 A 5. Ludit Eusebius in verbis ἀλκίνου et ἀλκίμου : quod frustra Gallice reddere conarer ; cæterum apud auctorem forte hic verborum occursus omnino fortuitus est.

Ibid. D 7. Prætuli vocem παρακλητικόν mss. codicum 465 et 466 voci παρακινητικόν quam habet textus impressus.

Ibid. C 4. Διηγήσομαι 465, 466, 467.

Col. 939 C 4. *Ἡ Γλαύκου τέχνη*. Hoc proverbium explanatur a Diogeniano, Zenobio, Suida, et præsertim a scholiasta Platonis in hunc locum. *Ars Glauci* inventum magni æstimandum significat. Hic dicitur Glaucus metallurgiæ peritus artem invenisse ferrum subigendi : ars illa Græce vocatur, σιδήρου κόλλησις.

Col. 944 A 7. Origenes *contra Celsum*, l. VII, p. 351 edit. Cantabridg. « Mihi videtur Plato ab Isaia describente civitatem Dei desumpsisse ea quæ dicit de lapidibus qui apud homines pretiis habentur ; quos autem ipse asserit nihil aliud esse

Digitized by Google

quam crassamen (ἀπορροή) lapidum qui in optima tellure jacent.»

Col. 953 B 6. Lego cum mss. 466 et 468, μόνης ἀνδρείας pro μετὰ ἀνδρείας αὐτῆς.

Col. 954 B 8. ἐν ᾧ 466.

Ibid. 12. Πῇ δή 468.

Ibid. 14. Τῇδε ὡς 468.

Col. 956 C 10. Hoc proverbium Ἀρχὴ ἥμισυ παντός memoratur ab Aristotele. Inter Latinos autem scriptores, ab Horatio :

Dimidium facti qui cœpit habet.

Vide *Paræmiographa* ac Erasmi *Adagia*.

Ibid. D 7. Τροφούς 466, 467, 468 et Plato.

Col. 957. Ἥνπερ iidem.

Col. 961 A 13. Ἐπεὶ εἰ lego pro simplici ἐπεί. Hæc vero syntaxis cujus tenorem exposui, evolvi et explanavi in volumine quod anni 1814 edidi *De Græcarum conjunctionum usu*, Parisiis apud Eberhart, pag. 145 (cf. adnotationem), Platoni haud incognita erat. *Reipublica*, l. II, p. 360, ed. Stephani; *Phædo*, p. 109 ejusdem ; *Protagoras*, p. 354 ; *Leges* nono libro, p. 873; I *Alcibiades*, p. 123.

Ibid. B 2. Οἵ τε δὴ ἄλλοι, ὦ ἄριστε Καλλίκλεις, ὅσοι καλοὶ γίγνονται 466 ; οἵ τε δὴ ἄλλοι, ὦ ἄριστε, ὅσοι κακοὶ γίγνονται 467, 468.

Col. 964 A 2, Ἧς αὐτῷ 466 ; ἔσῃ Plato.

Col. 966 B 5. Textus excusus VI *libro* fert : hic error causa fuit cur Vigerus non detexerit verum hujus fragmenti locum, sicut ipse in suis notis fatetur. Theodoretus qui eum de verbo ad verbum exscripsit in sua *Therapeutica*, l. I, p. 9 e Sylburgio, Vigerum a suo errore revocari debuisset. Peroptime enim indicavit librum e quo illud excerptum est.

Ibid. 7. Ἀλλαχῇ τούτοις γοῦν 466, 467, 468.

Ibid. C 8. Πρῶτον κολυμβᾷν δεύτερον γράμματα. Senec., Controv. 27, libri quarti.

Vide Aristidem, *Pro quatuor viris adversus Platonem ;* Suetonium, in *Augusto*, 64 : « Nepotes et litteras et natare aliaque rudimenta per se plerumque docuit. » Vide Erasmum, in *Adagiis*, vocibus *Ignavia* et *Inscitia*.

Ibid. 9. Ἐπιστῶνται 468 et Plato.

Col. 968 C 14. Eschyli locus cui alludit Plato legitur etiam in tragœdia *Septem contra Thœbas*, v. 559, ubi poeta, Amphiarai indolem describens, ait :

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθείαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Quod sic interpretatur : «Non vult tantum videri bonus ac probus, sed esse. Inde istam mentis altitudinem ac rectitudinem haurit qua prudentiæ consilia gignuntur. »

Plutarchus in *Aristidis Vita*, c. 3, et in *Apophthegmatibus regum ac imperatorum*, p. 116, t. VIII, ed. Hutten, refert, omnium oculos in Aristidem conversos fuisse, cum in prima hujus tragœdiæ repræsentatione, isti versus recitarentur. Eos quoque Xenophon ad Socratem applicat in libro ἀπομνημονεύματα inscripto, Sallustius ad Catonem, in *Bello Catilinæ*, c. 57. Celeberrimi erant apud veteres illi versus eisque sæpissime ad clarorum virorum laudem utebantur antiqui.

Col. 972 C 11. Porphyrius *De abst.*, l. III, c. 27, p. 288 : Αἰτία δὲ ἡ γένεσις καὶ τὸ ἐν τῇ πενίᾳ ἡμᾶς γενέσθαι, τοῦ πόρου ἀπορρύεντος.

De hoc loco Platonis *Convivii*, in quo anteponendum esse duxi vocem Platonicam τὰ ὠά voci τὰ ὦτα Eusebii, quæ sensu caret, lege adnotationem Ruhnkenii in *Timæi Lexicon Platonicum*, p. 188 et 189.

Col. 973 B 2, Αὐτομάτως 466, 467, 468.

Ibid. D 2. Ἔγκριτον 467.

Col. 976 A 13. Mss. 466 et 467 sequens supplementum continent : Τῇ κατ' αὐτὸν ἀρχαιολογίᾳ κέχρηται κατακλυσμοῦ μνημονεύσας, καὶ τοῦ μετὰ τὸν κατακλυσμὸν βίου· ἀρχόμενος γοῦν τοῦ τρίτου τῶν νόμων τόδε φησί, pro : Ἐν προοιμίοις γοῦν τῶν νόμων ἐπάκουσον ἃ φησι.

Col. 978 C. 8. Βλέπειν 467 et Plato.

Ibid. 9. Ἐπικοινουμένους 466, 467 et Plato.

Col. 981 B 13. Eusebii textum quem secutus sum, undecim verba quæ in Platone non inveniuntur, habet. Nunc autem comperire non possum an in recentioribus editionibus ista verba restituta fuerint.

Ibid. C 6. Artium mecanicarum despectus quæ solummodo apud antiquos a servis exercebantur communis erat inter veteres philosophos. Βάναυσος vox quæ illarum ideam exprimit semper vilitatem quamdam redolet.

Illud plurimis in locis declarat Plato. Vide primum *Alcibiadem*, p. 131, ed. H. Sthephani ; *Amator*, p. 137 ejusdem, 6 Ficini :

Ἐπεί γε ὤμην καὶ δνειδος εἶναι τοῦτο καὶ βαναύσους καλεῖσθαι τοὺς περὶ τὰς τέχνας ἐσπουδακότας.

Reipubl. l. VI, p. 495, ed. Stephani :

Οὕτω καὶ τὰς ψυχὰς συγκεκλασμένοι τε καὶ ἀποτεθρυμμένοι διὰ τὰς βαναυσίας τυγχάνουσι.

Vide Aristotelem, *Politic.*, VIII, 2 ; Eudemum, I, 4 ; Lucianum, *Somnium*, 9 : « Ubi Hemsterhuys... » Elianum, *Hist. divers.*, VI, 6 ; denique Ciceronem, *De officiis*, I, 42 : «Opifices omnes in sordida arte versantur, nec enim quidquam ingenuum potest habere officina. »

Col. 984 C 10. *Cum Deo et universo*, versio est eorum quæ apud Eusebium leguntur : Θεῷ δὴ καὶ κόσμῳ ὅγε φιλόσοφος ὁμιλῶν. In Platone : Θείῳ δὴ καὶ κοσμίῳ. Eusebii lectionem quam habent omnes mss. retinendam duxi.

Col. 985 A 6. Ἐθελήσειαν omnes mss.

Col. 988 B 7. Plato hic alludit ad Tyrtei versus qui usque ad nos pervenerunt in Oratione Lycurgi *contra Leocratem* p. 162 ed. Henrici Stephani et qui in omnibus poesis selectis reperiuntur, ut in Stobæo c. 49. Sed Plato in hoc tantum a Tyrteo discrepat quod hic solam virtutem bellicam laudare intendit, dum vero Plato cuique civi virtute prædito ac justo attribuit encomium a poeta pugnatori datum; hæc allusio, autem, in iis quæ sequuntur, continuatur, uti facile videre est in poeticis verbis in hoc fragmento elucentibus. Vide Brunckii Analecta t. I, p. 50.

Ibid. C 3. Scholiæ, aut conviviali cantilenæ jam *in Gorgia* relatæ alludit Plato, p. 451, *De legibus*, I, p. 631, a Clementi Alexandriæ, *Stromat*, l. IV, p. 573 memoratæ; Athenæus, l. XX, p. 694; Stobæus, *Eclogæ ethicæ;* Lucianus, *De lapsu inter saltandum;* Theodoretus, *Therapeut.* p. 153, Sylburg. Clemens eam Symonidi tribuendam censet; sic eam refert Ilgen, in sua editione :

Ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ.
Δεύτερον δὲ, καλὸν φυᾷ γενέσθαι·
Τὸ τρίτον δὲ, πλουτεῖν ἀδόλως·
Καὶ τὸ τέτρατον, ἡβᾷν μετὰ τῶν φίλων.

Col. 992 D 4. Ὥσπερ 466, 468.

Col. 996 C 1. Hic est παρονομασία, seu verborum jocus qui transferri minime potest extra linguam in qua scriptus fuit. Minerva Athenæ Græco sermone vocatur, Ἀθήνη· Ἀθηναῖος ex ea voce formatur, dum vero Ἀττικός non inde derivatur; ideo Clinias vocat Ἀθηναῖος, non Ἀττικός autem, Atheniensem alienigenum qui Plato esse censetur, ut inter illum et Minervam a qua inspiratur relationem exsistentem ostendat.

Col. 1000 C 9. Hoc adhibebatur proverbium ad designandam quantitatem quæ determinari minime poterat. Χοεύς seu Congius erat liquidorum mensura qua utebantur ad potus distributiones et cujus quantitas quam mare continet est vere numerica chimæra.

Digitized by Google

Vide Ruhnkenii scholiasten, ac Petavii notam in primam ac vigesimam Thæmisti orationem p. 262 Harduini editionis. In pagina 511, hæc nota reperitur.

In hac versione anteponendam duxi Eusebii lectionem Platonis lectioni quæ, me judice, ab Eusebio corrigenda est. Sic enim hæc phrasis apud Platonem legitur : Περὶ τούτου καὶ ἡ ὡς ἀληθῶς δεινότης ἄνδρας καὶ οὐδενία καὶ ἀνανδρία, pro Π. τ. κ. ἡ. ὡς ἀ. δ. ἄ. εὐγένειά τε καὶ ἀνδρεία.

Col. 1009 A 5. Νομοθέτης δὲ οὖ τι σμικρὸν ὄφελος εἰ μὴ καὶ τοῦτο ἦν οὕτως ἔχον, ὡς καὶ νῦν αὐτὸ ῥῆχ' ὁ λόγος ἔχειν. De formula αἱρεῖ ὁ λόγος vide supra, l. III, c. 15, ac notam libri VIII, cap. 13, ubi simul exempla colliguntur. Vide Wyttenbachum in Plutarchum, *De sera Numinis vindicta*, Animadversiones, p 8; Clementem Alexandrinum, *Stromat.* VII, p. 868, 874, 879, 890.

Col. 1013 A 8. Sophocles, *OEdipus rex;* ultimi versus :

Ὥστε, θνητὸν ὄντ', ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν
Ἡμέραν ἐπισκοποῦντα μηδὲν ὀλβίζειν, πρὶν ἂν
Τέρμα τοῦ βίου περάσῃ, μηδὲν ἀλγεινὸν παθών.

Multi auctores hanc sententiam usurparunt.

Ibid. C 9. Plato, *De legibus* XI, p. 682 ed. Læmarii 931. Stephan. Οἰδίπους ἀτιμασθεὶς ἐπεύξατο τοῖς αὐτοῦ τέκνοις, ἃ δὴ καὶ πᾶς ὑμνεῖ τέλεα καὶ ἐπήκοα γενέσθαι παρὰ θεῶν· Ἀμύντορά τε Φοίνικι τῶν ἑαυτοῦ ἐπαρᾶσθαι παιδὶ θυμωθέντα, καὶ Ἱππολύτῳ Θησέα· καὶ ἑτέρους ἄλλοις, μυρίους μυρίοις, ὧν γέγονε σαφὲς ἐπηκόους εἶναι γονεῦσι πρὸς τέκνα θεούς. OEdipus conviciis lacessitus, suis propriis filiis imprecatur; et hæc narratio quam quisque memorat, argumentum est quod istius modi imprecationes a diis exaudiuntur. Sic sese gessit Amyntor erga Phœnicem unum e suis liberis. et Thesæus Hippolyto iratus, ac multi alii erga alios multos, unde concludere licet, parentes adversus filios a diis exaudiri.

Col. 1016 C 8. Σμικρόν 466.

Ibid. 13. Verba ἢ πείσῃ τὸν καταδικασάμενον, ab Eusebio prætermissa, ex Platone et ms. 467 supplevi.

Col. 1017 C 9. Aristoteles hanc doctrinam impugnat quod magistratuum perpetuitatem in eisdem stirpibus supponeret. Ὅτι ἀναγκαῖον Σωκράτει ποιεῖν τοὺς αὐτοὺς ἄρχοντας φανερόν· οὐ γὰρ ὅτε μὲν ἄλλοις, ὅτε δὲ ἄλλοις μέμικται ταῖς ψυχαῖς ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ χρυσὸς, ἀλλ' ἀεὶ τοῖς αὐτοῖς. Φησὶ δὲ τοῖς μὲν εὐθὺ γινομένοις μίξαι χρυσὸν, τοῖς δὲ, ἄργυρον, χαλκὸν δὲ καὶ σίδηρον τοῖς τεχνίταις μέλλουσιν ἔσεσθαι καὶ γεωργοῖς.

Perspicuum esse videtur, Socratem velut necessarium ducere, ad vitam tantummodo magistratuum dignitates esse concedendas; nam a diis aurum non datur nunc aliis nunc vero aliis : docet enim hoc aurum animabus nascentibus statim immistum esse; hisce vero argentum; æs et ferrum hominibus opificum artes exercitaturis atque aratoribus.

Col. 1020 B 2. Hæc medici definitio τῶν καμνόντων θεραπευτής e Vigeri opinione hic repetenda erat, in sua 15 nota, et perperam omissa fuit.

Col. 1025 A 13. Ista descriptio tam apprime Atheniensibus congruit, ut verisimile sit a Platone illos, non tamen aperta fronte, vellicari.

Col. 1029 A 1. Quod ad nos pervenit de relationibus quæ inter Homerum et Creophylum exstiterunt obscurissimum est. Videtur Creophylus Homeri hospes fuisse et ab eo poema *Raptus Æchaliæ ab Hercule* ut hospitalitatis munus accepisse. Alii vero contendunt Homerum hoc poemate ab eo donatum fuisse. Hanc ultimam sententiam Callimachus secutus est in epigrammate a Strabone citato l. XIV, p. 638. Sextus Empiricus *contra Grammaticos*, l. II, p. 225, ac scholiastes Thracii Dionysii p. 725, Bekkeri editionis.

Sic eam tradit Ernestius in sua Callimachi editione; Vigerus eam non integram cognovit, uti ex illius adnotatione videtur.

Τοῦ σαμίου πόρος εἰμί, δόμῳ ποτὲ θεῖον Ὅμηρον
Δεξαμένου. Κλαίω δ' Εὔρυτον ὅσσ' ἔπαθε,
Καὶ ξάνθην Ἰόλειαν. Ὁμήρειον δὲ καλεῦμαι.
Γράμμα· Κρεωφύλῳ, Ζεῦ φίλε, τοῦτο μέγα.

Col. 1038 B 13. Caput 28 constat omni hac illius citationis parte usque ad ista verba : cum solam omnium rerum exsistentiæ causam fecimus.

Col. 1043 A 12. Ἐφικνεῖσθαι 467.

Col. 1048 C 7. Ad tertiam personam legi ἥκουον γάρ που, et infra responsum καὶ σφόδρα γε ἐπήκουεν cum quibusdam Platonis manuscriptis; quoniam hoc sensus exigere videbatur.

Col. 1049 D 8. Pro ὥνπερ καὶ τὸν οὐρανὸν ὅλον, Wittenbackius, in suis in *Phædonem* notis, proponit : ὧν πλήρη καὶ τὸν οὐρανόν, quibus cœlum impletur. Non hæc mutatio mihi probanda videtur; animam enim universo tribuendo, Plato eum animal efficit. Ficinus autem sic interpretatur veluti ac esset ὥσπερ, quemadmodum.

Col. 1064 C 13. Porcorum immolatio in honorem Cereris et Bacchi fiebat, sicut Aristophanis scholiastes, in *Ranas*, v. 340.

Ὦ πότνια πολιτίμητε Δήμητρος Κόρη,
Ὡς ἡδύ μοι προσέπνευσε χορείων κρεῶν.

Χοίροι τῇ Δήμητρι καὶ τῷ Διωνύσῳ ἐθύοντο ὡς λυμαντικοὶ τῶν θεοῖν δωρημάτων. « quia dona harumce duarum divinitatum depascebantur. » Ovid. *Metamorph.* XX, 5, 3.

Et cum insuper ad eos pertinerent mysteria, Plato velut mysticum quiddam considerat hujus animalis sacrificium, istis diis factum. Sic habet Tibullus,

At nobis ærata, Lares, depellite tela,
Hostiaque e plena mystica porcus ara.

Antepono enim hanc legendi rationem, voci *rustica* recentiorum editionum, cum porci omnes rustici sint seu campestres. Illud autem Tibullus e Græca Mythologia desumpsit; nam non solum Plato, sed etiam Aristophanes hanc epithetam porco tribuit *Acharnes* v. 746.

Col. 1072 C 8. Axiochus, § 12 : Οὐ γὰρ ἐφαίνετό μοι σεμνὸν μαινομένῳ ξυνεξέρχειν.

Col. 1073 C 1. Hoc Eschyli fragmentum in Stanlæi editione, ψυχοστασία tribuitur, ubi Jupiter quasi dubius, mortem inter Achillem et Hectorem librare videtur. Illud e vicesimo secundo Iliadis cantu depromitur.

Col. 1080 B 12. Numenius, cujus testimonium jam adhibuit, scilicet : l. IX, c. 6, p. 410 et 411; l. XI, cap. 10, p. 525; c. 18, p. 536; c. 22, p. 543, in tractatu : *Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ*, et quem reperiemus etiam citatum in sequentibus libris, ab Origene contra Celsum invocatus est l. IV, p. 198 ed. Spenceri; ex scripto cui titulus : Ἔποψ; declarat illum magis fuisse Platonicum quam Pythagoricum. Macrobius. In *Somnio Scipionis*. l. I, t. II, refert quod sequitur.

« Numenio inter philosophos occultorum curioso offensam numinum quod Eleusinia sacra interpretando vulgaverat, somnia prodiderunt. Visas sibi Eleusinias deas habitu meretricio ante apertum lupanar ludere prostantes : admirantique et causas non convenientis numinibus turpitudinis consulenti respondisse iratas, ab ipso se adyto pudicitiæ suæ vi abstractas et passim adeuntibus prostitutas. »

Porphyrius illum refert in tractatu *De antro nympharum*, c. 10, ac c. 21, consulendæ sunt notæ Van Goens. Jonsius in suo tractatu *De scriptoribus historiæ philosophicæ*, l. III, c. 10, § 4, citatis longum articulum consecravit. Valckenaerus *De Aristobulo*, p. 18, illum Judæum esse arbitratur, ex eo

Digitized by Google

quod dixit Platonem esse alium Moysen Atheniensium linguam loquentem. Illiusque Genesis citatio, c. 10. *De nympharum antro* : quod *Spiritus Dei ferebatur super aquas*. Sed maximus honor in quo illum Plotinus habebat illam suppositionem haud verisimilem reddit.

Col. 1096 C 1. Τί δ' οὐ μέλλομεν c. s. Loco οὐ substituendum videtur οὖν, unde interpretatio mea.

Col. 1097 A 5. Videndum est de capite 12, cujus initium jam in Clemente Alexandrino reperitur *Strom.* I, p. 410 ac 411, et in libro nono, c. 6, *Præpar. evangelic.* Eusebii, p. 410; Valckenaerum, *De Aristobulo Judæo*, p. 47 sqq. et p. 66. Ad illum lector revocandus est, non possum enim hic iterata vice exponere omnes observationes in hoc eximio opere contentas. Jam de hoc fragmento disseruerunt duo recentiores scriptores : Gfrörerus *Kritische Geschichte des Urchristenthums* t. II, p. 71, secundæ editionis 1835; Dæhnium, *Geschichtliche Darstellung der Jüdisch. Alexandrinischen Religions philosophie*, 1834, t. II, p. 73, qui licet sæpe discrepantes animo qui eos direxit in operis compositione fere ad eadem spectantis, ambo tamen cum Valckenaerio sentiunt contra Hody et D. Lobeck. *Agloapham.*, t. I, p. 448; scilicet, hæc fragmenta genuina esse Aristobuli Judæi qui Ptolemæorum temporibus et verisimillime, sub Ptolemæo Philometore ac Ptolemæo Physcone vivebat, non vero Christiani, nec etiam Judæi Christianæ ætatis secundi sæculi. Ad illud præcipue intendit Hody ut irritum faciat Aristobuli testimonium Septuaginta Interpretum versioni favens, sub Ptolemæo Philadelpho, Phalereo Demetrio curante, hoc fragmento laudatæ. Prima phrasis merito Valckenaeri censuram movit; Φανερὸν ὅτι Πλάτων ϕανερός. Certum est hanc vocem ϕανερόν non esse Aristobuli; addita est ab Eusebio vel a transcriptore.

Ibid. D 1. Orphici versus qui sequuntur maxima celebritate pollent; tum quia eorum primo sæpe antiqui auctores pagani alluserunt, sicut illud animadverti in meo *De Sanchoniathone* opusculo; tum quia Christiani scriptores illos fusius breviusve memorarunt; exempli gratia Justinus martyr, in sua *Exhortatione*, c. 15; in libro *De monarchia* c. 3; Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, c. 7; in quinto *Strom.*, sed minutis ac parvulis fragmentis; denique sanctus Cyrillus Alexandrinus *contra Julianum*, l. I : maximum autem excerptum ab Eusebio factum est, sed illud evidenter gravissime adulteratum est. In hoc vero auctor præfatus venia dignus est, declarat enim omnem hanc citationem ex Aristobulo desumptam fuisse, cujus patet mala fides; dum vero Justinus Orpheum solum nominet, sicut Clemens ac Cyrillus Alexandrinus; sed versus Aristobuli refert, minime designato auctore. Nunc vero quomodo horum textuum discrepantia explicanda sit, quisve istarum adulterationum auctor? Illarum inventor Aristobulus haud mihi censendus videtur. Hoc enim demonstratur tum quia primo versui alluserunt Plato, Plutarchus ac Stobæi anonymus, *Florilegii* IV, 1, tum e creberrimis illius auctoris imitationibus a Latinis poeticis scriptoribus factis, et a Brissonio memoratis, *De formulis*, initio libri primi. Nihilonimus hunc versum arbitratur Orphicis additum fuisse, Lobekius, p. 453. Quid autem per Orphicos versus intelligit? An Orphei versus? Fere certum est, si tamen Orpheus exstiterit, nullos ab eo versus conditos fuisse, maxime autem, in Attica dialecto, quæ tunc nondum noscebatur. Onomacritus primus adulterator habetur qui sua poemata Orphei et Musæi nominibus in lucem edidit. Quinquagesima quinta Olympiade vivebat. Postea vero Pythagorici hoc nomen usurparunt, illudque celebre reddiderunt, plurimis poematibus pseudonymis ab iis evulgatis. Istius est generis prima hujusce fragmenti editio, sola quæ Justino nota fuisse videatur, in qua sic appellatur Jupiter.

..Θνη ται κόραι εἰσὶν ἐν ὄσσοις
Ἀσθενέες δ' ἰδέειν Δία τὸν πάντων μεδέοντα.

Clemens autem utramque cognovit atque ex utraque hausit; Eusebius fideliter secutus est Aristobulum, quem ut suum ducem indicat, cuique omnem fraudem tribuendam esse demonstrarunt Valckenaerus, Gfrörerus, ac Dahnæus. Lobeck, *Orphicis*, p. 448, contendit has adulterationes, certe Clemente posteriores esse, sicque Hody ac Ricardi Simonis sententiam amplectitur, sed cum tantummodo eximiis Valckenaeri argumentis suam propriam opinionem opponat, illam minime tenendam esse arbitror. Dignus sane erat qui confutaretur Valckenaerus.

Ibid. 4. Πᾶσι νόμου legem datam in Sinai monte indicat. Horum verborum loco, Justinus scribit πάντες ὁμῶς · omnes simul; quod longe discrepat : Clemens ac Cyrillus illum sequuntur. Fatendum tamen mihi est omnes Eusebii manuscriptos non eadem continere 465, 466, 467. In eis enim legitur : πᾶσιν ὁμοῦ. Quod vitiosum est, nam incidens phrasis substantivo caret, θείοιο τεθέντος πᾶσιν; nomen adhibendum est, ideo conservandum est, πᾶσι νόμου.

Col. 1100 A 8. Differentia philosophicarum doctrinarum quibus movebantur ii qui duas hujus fragmenti editiones confecerunt, præcipue in his versibus animadvertitur. Isti sunt sancti Justini qui suam e paganismo traxerunt originem.

Οὗτος δ' ἐξ ἀγαθοῖο κακὸν θνητοῖσι ϕυτεύει,
Καὶ πόλεμον κρυόεντα καὶ ἄλγεα δακρυόεντα.

Aristobulus Judæus :

Αὐτὸς δ' ἐξ ἀγαθῶν θνητοῖς κακὸν οὐκ ἐπιτέλλει
Ἀνθρώποις · αὐτῷ δὲ χάρις καὶ μῖσος ὀπηδεῖ.

Negandi difficultas mala a Deo mitti, et necessitas eum tamen agnoscendi velut solum auctorem omnium rerum quæ adveniunt, est omnium quæ ad religionem spectant quæstionum difficillima. De ea fuse autem in secundo *De republica* libro disseruit Plato; illiusque dissertatio excerpta est ex eodem libro, c. III, p. 641, ab Eusebio. Magis ad Christianorum Judæorumque sententiam accedit : Justini vero Orpheus, nihil aliud est quam Homeri discipulus ac repetitor; id est rudis ac primævæ mythologiæ.

Ibid. B 1. Hæc decem Moysis mandatorum commemoratio adulterationis Judaicæ certum est argumentum :

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων καὶ μέσσον ἠδὲ τελευτήν.

Ibid. C. 3. *Μέσσον*. Ms. 466 μέσην habet; quod diverso modo emendatum litteræ sigma duplicatione sicut in Theodoreto, *Therapeuticæ*, sermo II, p. 26, edit. Sylburgi. Clemens, ab Eusebio citatus, infra, p. 685, legit:

Ἀρχὴν αὐτὸς ἔχων ἅμα καὶ μέσσον ἠδὲ τελευτήν.

Ibid. C 5. Emendationem Scaligeri secutus sum; ille scribit : ὑδογενής pro ὑλογενής quod in textu reperitur. Vide Valckenaerum, p. 75, postea Wesselingium. Huetius eam sui codicis margine scripsit.

Col 1101 A 6. *Ἐκ Διὸς ἀρχώμεθα*. Hic incipiendi modus in omni antiquitate percelebris et a multis memoratus auctoribus, mutatur in manuscriptis 465, 466, 468 in seqnentem: Ἐκ Θεοῦ ἀρχ.

Gfrorerus, t. II, p. 78 *Urchristenthum*, hanc variationem, amplexus est quæ satis fulcita videtur Aristobuli infra dictis. Tamen primitivus textus conservandus visus est utpote multis Græcis Latinisque citationibus commendatus quæ nobis ab antiquitate de hujusce poematis initio transmissæ fuerunt.

Digitized by Google

Col. 1101 A 7. *Omnia Deo plena.*

Μεσταὶ δὲ Θεοῦ πᾶσαι μὲν Ἀγυιαί,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί....

In his duobus versibus, Aristobolus substituit Θεοῦ voci Διός; illud infra dicit; conservanda est igitur hæc originalis textus varia lectio quam ipse scriptor fatetur.

Mirandum sane est quod sic audacter adulteratis Orphei versibus ac plurimis propriis Orpheo ipsi additis, quorumque falsitas omnibus elucet, Aristobolus ne unum quidem verbum mutare in Arati versibus ausus fuerit. Hujus agendi rationis causa est quod Aratus poeta tunc recentior erat in aulaque Ptolemæorum notissimus, et cujus primus versus in proverbium venerat:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα καὶὼς ἔκρινεν Ἄρατος.

Ibid. B 14. *Ἡ δὴ καὶ πρώτη φυσικῶς ἂν λέγοιτο ϕωτὸς γένεσις ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται.* Hæc primi cum septimo die confusio Altingio observationem sequentem suggessit, *Operum* t. V, p. 351 : « Deus operum externorum, die uno (septimo), qui itidem principii est, cum Moses principium describens septimum diem eidem annumeret, ac si demum natales rerum omnium indicatos ostendat (*Genes.* I, II, III, IV) quo natalem dedit operibus gratiæ. »

Gfrörerus hunc locum Philonis refert *De posteritate Cain*, qui omnino Aristobuli sententiæ congruit :

Ἡ ἑβδόμη τάξει μὲν ἐπιγέννημά ἐστιν ἑξάδος, δυνάμει δὲ πρεσβυτάτη παντὸς ἀριθμοῦ, μηδὲν διαφέρουσα μονάδος. Δηλώσει δὲ καὶ αὐτὸς ἐν τῷ τῆς κοσμοποιίας ἐπιλόγῳ ϕάσκων· Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε. Καὶ ηὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην καὶ ἡγίασεν αὐτήν· ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. Εἶτ' ἐπιλέγει· Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο. Ἦ ἡμέρᾳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Τῇ δὲ πρώτῃ ταῦτα γέγονεν, ὥστε τὴν ἑβδόμην εἰς μονάδα τὴν πρώτην καὶ ἀρχὴν τῶν ὅλων ἀναφέρεσθαι.

Ibid. C 13. Philo, primi libri initio, *Allegoriarum legis*, pag. 41 Morelli editionis:

Πρῶτον οὖν ἑβδόμη ἡμέρα καταπαύσας τὴν τῶν θνητῶν σύστασιν ἄρχεται ἑτέρων θειοτέρων διατυπώσεων· παύεται γὰρ οὐδέποτε ποιῶν ὁ Θεὸς, ἀλλ' ὥσπερ ἴδιον τὸ καίειν πυρὸς, καὶ χιόνος τὸ ψύχειν, οὕτω καὶ Θεοῦ τὸ ποιεῖν· καὶ πολύ γε μᾶλλον ὅσῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀρχὴ τοῦ δρᾶν ἐστιν. Εὖ μέντοι τὸ ϕάναι κατέπαυσεν, οὐχὶ ἐπαύσατο· παύει μὲν γὰρ τὰ δοκοῦντα ποιεῖν, οὐκ ἐνεργοῦντα· οὐ παύεται δὲ ποιῶν αὐτὸς διὸ ἐπιϕέρει· Κατέπαυσεν ὧν ἤρξατο· ὅσα μὲν γὰρ ταῖς ἡμετέραις τέχναις δημιουργεῖται, ταῦτα τελειωθέντα ἵσταται καὶ μένει· ὅσα δὲ ἐπιστήμῃ Θεοῦ, περαιωθέντα πάλιν κινεῖται. Τὰ γὰρ τέλη αὐτῶν, ἑτέρων εἰσὶν ἀρχαὶ, οἷον ἡμέρας τέλος νυκτὸς ἀρχή· καὶ μῆνα δὲ καὶ ἐνιαυτὸν ἐνισταμένους, ἀρχὴν δήπου τῶν ἑξῆς ὄντων ὑποτοπητέον.

Vide Clementem Alexandrin. *Stromat.* VI, p. 813 :

Ἕνεκεν σημείου τοῦ περὶ ἡμᾶς ἑβδόμου λόγου καθεστῶτος, ἐν ᾧ γνῶσιν ἔχομεν ἀνθρωπίνων καὶ θείων πραγμάτων.

Ibid. D 5. Quomodo autem hoc ἕβδομος λόγος intelligendum est, quod nos edocet et Deum et nosmetipsos? Walckenaerus illud e Stoicorum doctrinis juxta Judæorum ideas modificatis explicat. (Laertius Diogenes, in *Zenone* VIII, 110.)

Φασὶ τὴν ψυχὴν εἶναι ὀκταμερῆ· μέρη γὰρ αὐτῆς τάτε πέντε αἰσθητήρια, καὶ τὸ ϕωνητικὸν ὄργανον, καὶ τὸ διανοητικὸν καὶ τὸ γεννητικόν.

Aristobulus septem tantum facultates agnoscens, intellectus in duas partes divisionem removet aut rejicit, dianoeticum scilicet et generativum; quinque sensibus ac vocis organo, addit ἕβδομος λόγος, id est Νοῦς, intelligentiam, quæ omnium nostrarum cognitionum origo est.

Ibid. 7. Hæc doctrina occultorum attributorum numeri septimi quæ inter veteres viguit, non solis Judæis propria fuit. Pythagoras, propter harmonicas illius proprietates illi quemdam cultum voverat. Plato in *Timæo*, Cicero in *Somnio Scipionis*, huic falsæ opinioni adhæserant. « Qui numerus rerum omnium fere modus est, » inquit. Macrobius, in suo commentario de hoc ultimo opere, in pluribus paginis exposuit hujus mystici numeri mira commoda. Illud quoque fecit A. Gellius in decimo capite tertii libri *Noctium Atticarum*. Facile intelligitur quam grata esset Judæis et præcipue Philoni atque Aristobulo, hæc paganorum doctrina, uti videre est *De septenario*, p. 11, 73, editionis Morellii, et passim...; *De opificio Dei*, p. 20. Attamen Valckenaerus qui innixe studuit huic nostri auctoris sectioni, secumque agitans cur Philo de Aristobulo siluerit, arbitratur e contrario Gfrörerii sententiæ, hunc elegantem scriptorem, musarumque Græcarum alumnum atque admiratorem omnia suæ gentis litterarum monumenta despexisse etsi Græce scripta, Biblia excepta tamen, illumque assensum suum dare non potuisse insanis suppositionibus ac insulsis adulterationibus et identidem non amendatis, ab Aristobulo factis, ut hic spurius Homeri versus :

Ἑβδομάτῃ δ' ἦοῖ λίπομεν ῥόον ἐξ Ἀχέροντος.
Aristobulea, p. 95.

Hæc somnia quoque amplexi sunt quidam Christiani; vide Lactantium, *Institut. divin.* l. VII, c. 14; Clementem in fragmento quod refert Eusebius, juxta Aristobuli citationem; sanctum Hieronymum in *Amos* ac *Michæam*. Sanctus Augustinus non videtur illius erroris esse immunis, *De civitate Dei*, XI, 31.

Col. 1104 A 1. Aristobuli fraus in hoc loco consistit quod separatim referat hunc Hesiodi versum, qui poematis *Dierum* sextus est, 770 *Operum ac Dierum* :

Αἱ δὲ γὰρ ἡμέραι εἰσὶ Διὸς παρὰ μητιόεντος·
Πρῶτον μὲν ἕνη, τετράς τε καὶ ἑβδόμη, ἱερὸν ἦμαρ,
Τῇ γὰρ Ἀπόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ.

« Septimus dies sanctus est quia in ea natus est Apollo. » Alii autem versus, si unum tantum Homeri excipias, supposititii sunt, minimeque demonstrant quemque septimum diem cultu consecratum fuisse; sed tantum septimum mensis diem. Versus vero adulteratus Homeri, hic sequens est :

Ἕβδομον ἦμαρ ἔην καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.
Odyss. E, 262.

Τέτρατον ἦμαρ ἔην καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.

Hic audax interpolator numeros ipsos mutare quoque non erubuit!

Isti versus hic Lino tributi, Callimacho assignantur a S. Clemente, lib. V *Strom.*, nam infra p. 677, sub Callimachi nomine referuntur. Nulli dubium est Lini nomen pseudonymum esse, sicut omnes illi ascriptos versus; sed omnes stupent critici Callimachum ei substitutum fuisse a S. Clemente, atque hunc errorem a Bentleyo non animadversum fuisse imo et huic illum adhæsisse in ejus poetæ fragmentis. Valckenaerus, pag. 125; Ruhnkenius in suis *ad Ernestum epistolis*, pag. 44, omnesque qui de hac citatione disseruerunt; Henricus Stephanus in sua *Poesi philosophica*, illos Lino attribuit.

Ibid. B 3. *Ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη.* In Judæorum ideis, de mundo; in Philonis ac Aristobuli ideis, de lumine; itaque septimum diem primo die conso-

Digitized by Google

ciant (Vid. supra), juxta paganorum ideas de Apollone, propter hoc cognominato Ἑβδομαγέτας.

Col. 1104 C 8. Textus qualis refertur a S. Clemente, Eusebio et omnibus manuscriptis, evidenter erroneus est. Δεικνύουσι et μηνύουσι sensum plane similem præbent, nullamque adversativam significationem exhibent, quod exigit vocis ἄλλο repetitio. Emendatio mihi obvia, nam nota definitio vocis ἀλληγορία, ἢ ἄλλο μὲν ἀγορεύει, ἄλλο δὲ νοεῖ, nobis eam suppeditat : Αἱ ἀλληγορίαι αἳ ἄλλο τι δεικνύουσιν, ἄλλο μὴν νοοῦσι.

Col. 1105 C 8. *Κατὰ τὸν παρόντα τρόπον τῆς διεξόδου.* Hujus vocis tenor vel sensus per metaphoram in Platone adhibetur ad exprimendos agminum progressus atque regressus, διέξοδοι ταχτικαί, *De legibus* lib. VII, pag. 372. Vide Vigeri notam de hoc ultimo loco, pag. 706, nostræ *Præparationis evangelicæ* citato eodem libro, cap. 19.

Col. 1108 C 5. Hic sancti Pauli Epist. ad Ephesios, VI, 12, textus omnino a Clemente truncatus est, sicut in citatione quam dedit Eusebius; sic enim se habet : « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

Col. 1112 B 10. De hoc Pindari versu, vid. Boeckhium, *Frag.* 29.

Col. 1113 A 6. Vid. *Frag.* 87 Callimachi a Bentleio.

Ibid. 13. Hic poetæ textus a sancto Clemente adultera tur : legtur enim καὶ σθένος pro καὶ νόον ; Lanzeius animadvertit hanc variationem Origeni tribuendam esse a quo sanctus Clemens sine dubio illa desumpsit. Attamen vox σθένος in quarto *contra Celsum* libro invenitur, § 38. Sexagesimus est versus poematis *Operum ac dierum.*

Ibid. B 2. Non naturam tantum sic definiunt Stoici philosophi, sed Deum ipsum : quod minime sancto Clementi arridet. Sed cum deinde sæpissime Deum cum natura confundunt, hac similitudine uti potuit ad exsequendum suum propositum, Græcos inducendi philosophos sicut Genesis ipsa loquentes. Ecce similes sententiæ :

Cicero, *De natura deorum*, II, 22 : Zeno ita naturam definit ut eam dicat ignem esse artificiosum ad gignendum progredientem via. »

Plutarchus, *De placitis philosophorum*, lib. I, cap. 7 : Οἱ στωικοὶ κοινότερον θεὸν ἀποφαίνονται πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον ἐπὶ γενέσει κόσμου ἐμπεριειληφότος πάντας τοὺς σπερματικοὺς λόγους καθ' οὓς ἕκαστα καθ' εἱμαρμένην γίνεται.

Stobæus, *Eclogæ physicæ*, lib. I, pag. 64 edit. Heerenis, eadem dicit, nisi quod νοερόν, loco. Κοινοτερόν, legit.

Aristoteles ab Eusebio allegatus, in *Præparatione evangelica*, lib. XV, cap. 14 : Στοιχεῖον εἶναί φασιν οἱ στωϊκοὶ τῶν ὄντων τὸ πῦρ, καθάπερ Ἡράκλειτος. Τούτου δὲ ἀρχὰς ὕλην καὶ θεόν · ἀλλ' οὗτοι ἄμφω σώματά φασιν εἶναι.

Diogenes Laertius, lib. VIII, 156 : Τὴν φύσιν εἶναι πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν.

Tandem legi potest refutatio hujus Stoicorum sententiæ de Deo, quem sibi corporeum fingunt, in Athenagoræ *Legatione pro Christianis*, pag. 26 editionis H. Stephani.

Col. 1116 C 2. Hic locus e sexta Platonis epistola desumptus, memoratus fuit ab omnibus apologistis ; illum memoravit Clemens in *Protreptico ;* Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, pag. 92 ; Origenes *contra Celsum*, lib. VI, § 8 ; Cyrillus *contra Julianum*, l. I.

Col. 1117 A 4. De Heraclito Ephesino, vide Plutarchum, *De animarum procreatione*, p. 290, t. XIII, ed. Huttenii ; Schleiermacherus, in *Musæo antiquit.* Fred. Aug. Wolf., pag. 374 ; Simplicius, in librum Aristotelis, *De cœlo*, folio 68 ; idem, in *Aristotelis physicam*, folio 17, edit. Ald.

Ibid. 12. *Ἀπτόμενον μέτρῳ καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρῳ.* Legitur μέτρα apud sanctum Clementem, et hæc lectio anteponenda videtur Schleiermachero in dissertatione laudata, est versio Simplicii *l. l.* ; vid. pag. 449 ac seq. Sic lectionem illam tuetur p. 451 :

Das Ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον *μέτρα, erklart gewiss Jeder der unsere stelle fur sich betrachtet, von den ununterbrochen nach verschiedenem mass vor sich gehenden verwandlungen.*

« Quisquis recte hunc locum perpendit, in eo detegit certissime non interruptam seriem mutationum, quæ variis mensuris (aut proportionibus) fiunt. »

Col. 1120 A 2. Hæc de numero septimo intercalatio, quæ orationis seriem abrumpit, velut quoddam πάρεργον, maxima de parte ex Aristobuli libro excerpta est, licet minime nominetur ; illud enim probatur ex fragmento e quo coalescit præcedens Eusebii libri caput. Nemini dubium est, quin si hoc opus non periisset, multa alia furtim subrepta huic Alexandriæ sacerdoti detegeremus. Hæc fraus tam imperite facta est, ut ineptæ adulterationes Aristobuli integræ in eo remanserint, neque Clemens consulere curarit vera et genuina auctoris scripta, quæ Judæus scriptor adulteravit. Illud tribuenduimne est transcriptori satis antiquo ut Eusebio anterior fuerit ? hoc non verisimile videtur.

Vide, in adnotationibus capitis præcedentis, quidquid ad has veterum poetarum citationes spectat.

Ibid. 10. Hic versus quem Clemens Caliimacho tribuit, Lino assignatur ab Aristobulo, sicut videre est in duodecimo hujus libri capitulo.

Sic Ruhnkenius ea de re ad Ernestium scribebat, pag. 44 :

« In Bentleii fragmentis Callimachi, num. 115, quinque versus sunt spurii. Clemens nempe Alexandrinus, ad quem provocatur, hæc omnia descripsit ex Aristobulo, cujus fragmentum exhibet Eusebius, *Præparat. evang.*, lib. XIII, pag. 663-668. Ibi pagina ultima Lino versus isti tribuuntur multo convenientius. »

Est eadem sententia Valckenarii, pag. 28 et 124 *Dissertationis de Aristobulo.*

Col. 1121 A 5. Vide Xenophontis *Memorab.* l. IV, c. 3, § 8, et Schneideri notam de textus variantibus. Vide Stobæum, *Eglogæ physicæ*, II, l. 19. Loco vocis παμφαῆς, Davies in Ciceronem, *De natura deorum*, lib. I, c. 12, pag. 37, proponit παμφανῆς, quod legitur apud sanctum Cyrillum, *Contra Julianum*, l. I, p. 32, ac in Stobæo l. I.

Ibid. D 3. Σοὶ Ζῆν' ἐς εὖνην ὥσπερ ἄνθρωπον μολεῖν, lego cum Valckenaerio.

Col. 1124 C 5. Omnia in hoc fragmento certatim a primis Christianismi defensoribus invocato, fraudem aperte detegunt ; jam de hoc communis doctorum hominum sententia statuit.

Indubitata Sophoclis pietas, impietati dissimulatæ Euripidis opposita, est quoddam factum historicum, quod omnis testatur antiquitas in iis quæ ad nos pervenerunt de istis duobus æmulis ; quis autem merito supponere posset ab hoc poeta tam eximia pietate prædito, Atheniensium religionem apertius impetitam fuisse, quam ab Euripide aut a Socrate.

Deinde Clemens hic nobis detegit hanc citationem tribuendam esse ignoto Judaicæ historiæ scriptori, ipsi forsitan Judæo, sicut arbitrabatur Celsus ab Origene citatus, l. I, p, 13. *Vid.* Bentleium *Epist. ad Millium*, pag. 93 ; Valchenaerum, *De Aristobulo*, p. 18. Non sic Clemens, veterum scriptorum peritissimus, eorum nobis textus exponere solet ; sæpissime enim illorum opera designat, sicut superius de Sophoclis *Antiope* ; hic haud similiter sese gessit. Solo Hecatæo Abderitano nititur. Attamen fatendum est plures Christianos scriptores antea sic egisse ; inter quos Athenagoras in sua *Legatione pro Christianis*, ac Justinus martyr *De monarchia* et in *Cohortatione*, sed illorum auctoritas levissimi ponderis est quoad hujus monumenti authenticitatem, et credendum est illos ex eodem fonte hausisse ac Clemens

Digitized by Google

Stromateus. Jam ex Aristobuli exemplo constat quantæ fraudis culpam admittere non dubitent Judæi Hellenistæ.

Col. 1124 C 5. Isti Euripidis versus,—ter a Plutarcho citati, *De exsilio*, t. I, p. 370 ed. Huttenii, *Quæstiones de natura*, t. XIII. p. 25; *Adversus principem indoctum*, t. XII, pag. 93; a Luciano transcripti, *Jupiter tragicus*; quosque in *Thyeste* imitatus est Ennius, ut refert Cicero (*De natura deorum*, lib. II, c. 2, ac c. 25),—tribuuntur a Valckenaero (*Diatrib. ad Eurip. Fragm.*, pag. 47) tragœdiæ *Cretenses* inscriptæ, nunc vero deperditæ.

Col. 1125 A 2 :

Ἄκριτος δ' ἄστρων
Ὄχλος ἐνδελεχῶς ἀμφιχορεύει.

Hæc astrorum chorea circa Deum supremum persæpe in veteribus auctoribus invenitur. Pericityone Pythagorica a Stobæo citata, *Florilegium*, serm. 79 :

Θεία καὶ καλὴ ὄψις γονέων καὶ ἡ τουτέων ὄψις καὶ θεραπείη ὀκόση οὐδὲ Ἡλίου οὐδὲ πάντων Ἄστρων, τὰ οὐρανὸς ἐναψάμενος ἀμφιχορεύει.

Col. 1128 C 3. Meineckius, ut Brunck, in *Poesi ethica*, p. 39, inter *Spuria* rejecit hos Menandri versus quos Justinus, *De monarchia*, Philemoni tribuit : horum authenticitatem nec defendendam nec impugnandam suscipio.

Col. 1129 A 4. Isti Diphili versus similiter a Luzaco discutiuntur, in *Exercitationibus acad.*, p. 138, qui in eis quasdam fecit mutationes : legit ὁδόν, sexto versu, aut septimo, pro ὄρον. Quartus versus,

Ἔστιν δίκης ὀφθαλμὸς ὃς τὰ πάνθ' ὁρᾷ,

a Plutarcho citatur in tractatu *Contra Colotem*, t. XIV, p. 189 edit. Huttenii ; alius vero versus legitur in *Monostichis* Menandri. Stobæus, *Eclogæ physicæ*, l. I, p. 110, ed. Heerennii, et Sextus Empiricus, *Adversus grammat.*, l. I, c. 13, p. 275, ultimos referunt.

Ibid. B 6. Hi versus Sophocli tribuuntur a Justino Martyre, *De monarchia*. Hoc est quinquagesimum primum fragmentum incertum Brunckii.

Ibid. C 4. Hi duo Orphici versus jam in tertio libro leguntur, c. 9, p. 100, juxta Porphyrium citati. Desumpti sunt e Jovis descriptione pantheistica quam Aristoteles tractatui *De mundo* inseruit, ac eum imitatus, ejusdem operis versioni Latinæ Apuleius indidit. Leguntur etiam in Stobæo, *Eclogæ physicæ*, l. I, 3, p. 40 ; in Commentario Proculi *in Timæum*, p. 96. Illius operis passim inveniuntur versus in Plutarcho, *De oraculor. defectu*, c. 48 ; Macrobio, *Saturnal.*, I, 20 ; Olympiodoro *in Philebum*, a Ruhnkenio citato, *Dissertat. in Longinum*, § 5. II. Stephanus illos quoque inseruit in *Poesi philosophica*. Lobeck hos varios textus in *Aglaophamo* collegit p. 521 ac seq. cum variis lectionibus.

Ibid. 13. *Καθ' Ἕλληνας*. Platonem innuit in decimo libro *Legum*, p. 905. Hunc locum jam citavit Eusebius, *Præp. evang.*, l. XII, c. 52, p. 635 : Οὐχ οὕτω σμικρὸς ὢν δύσῃ κατὰ τὸ τῆς γῆς βάθος, οὐδ' ὑψηλὸς γενόμενος εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναπτήσῃ.

Ibid. D 1. Tres isti versus depromuntur ex prolixo fragmento jam in capite 12 hujus libri citato, juxta Aristobulum, 5, 6, 7. In tertio legitur τυποτήν loco ἄνακτα. Vide Lobeck, p. 439 ac sqq. *Orphicorum*, ac *Dissertationem de Sanchoniathone*, a me editam. (*Exstat infra.*) Idem dicendum est de quinque aliis sequentibus, 23 ad 27.

Col. 1131 A 13. Hæc ad locum Aristobuli in capite præcedenti partim citatum pertinent.

Ibid. B 12. Ejusdem fragmenti sunt isti versus : jam illud citatum est, c. 12.

Ibid. D 5. Vide in hunc Orphæi locum, Lobeckii *Aglaophamum*, p. 455.

Col. 1133 A 2. Textus hic Oseæ tributus non in hoc propheta invenitur : apud prophetam Amos legitur textus huic fere similis et qui non idem est in Septuaginta Interpretibus ac in Vulgata Latina. — Clemens : Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, οὗ αἱ χεῖρες τὴν στρατιὰν τοῦ οὐρανοῦ ἐθεμελίωσαν.

Sic autem habet Vulgata Latina : *Quia ecce formans montes et creans ventum et annuntians homini eloquium suum, faciens matutinam nebulam, et gradiens super excelsa terræ : Dominus Deus exercituum nomen ejus.*

LXX : Διότι ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν χριστὸν αὐτοῦ· ποιῶν ὄρθρον καὶ ὁμίχλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς γῆς, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ.

Similia vide in psalmo LXXXIV.

Ibid. 10. Duo isti versus ad fragmentum pertinent in cap. 12 citatum ; sunt enim undecimus ac duodecimus ; sed variant ; textus autem qui hic legitur apud Justinum martyrem deprehenditur in libro *De monarchia*.

Ibid. 14. Hi versus fusius allegantur sub Eschyli nomine, in *Eclog. physic.* Stobæi, t. I, p. 122 :

Ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν οὐρανοῦ κράτος·
Σὺ δ' ἔργ' ἐπ' οὐρανίων καὶ ἀνθρώπων ὁρᾷς
Λεωργὰ κἀθέμιστα, σοὶ δὲ θηρίων
Ὕβρις τε καὶ δίκη μέλει.

Inseruntur a Brunckio in *Analectis*, t. I, p. 43, substitutio vocis ὁρᾷς, pro voce ῥεῖς, omnino mutat hujus loci sensum ; cum Brunckio textum Eusebii secutus sum.

Ibid. C 12. Versus isti excerpuntur sub e magno fragmento, juxta Porphyrium citato, l. III, c. 9, cum textus variantibus sequentibus. v. 6, 7, 8, l. III Eusebii :

Ἔν κράτος, εἷς δαίμων γένετο μέγας ἄρχος ἁπάντων,
Ἔν δὲ δέμας βασίλειον ἐν ᾧ τάδε πάντα κυκλεῖται.

Sic illos refert Proculus, in *Timæum*, pag. 96. Illos vero hocce modo habet Clemens, p. 726 :

Ἔν κράτος εἷς δαίμων γέγονεν μέγας Οὐρανὸς αἰθήρ,
Ἔν δὲ τὰ πάντα τέτυκται, ἐν ᾧ τάδε πάντα κυκλεῖται.

In iis vero Uranotheismus clare patet.

Col. 1136 B 9. Prædicti versus memorantur a Plutarcho, *Περὶ Εὐθυμίας*, t. X, p. 24 Huttenii : Stobæo, *Eglogæ physicæ*, I, p. 168. His constant octavum et decimum fragmentum ed. Meineckii, p. 205.

Ibid. D 3. Herodoto hoc oraculum debetur, l. VIII, c. 141. Jam citatur l. V, c. 24, in Œnomai *Selectis*.

Col. 1137 A 1. *Θεαρίδας*. Illius nomen in *Pythagoræ Vita*, a Jamblico, p. 214 edit. Kusteri, scribitur Θεωρίδας vel Θεωρίδης

Ibid. B 1. Ludus iste cui alludit Plato, cum hic, tum in *Phædro*, p. 242, describitur a Ruhnkenii Scholiaste, in hunc ultimum locum disserente. Per περιστροφὴ ὀστράκου, intelligitur quoddam ludi genus in quo pueri in duas omnino æquales catervas dividuntur, una quarum ad orientem stat, altera vero ad occidentem ; in medio autem unus illorum sedet manu tenens testulam, una parte colore albo, nigro vero altera parte tinctam. Illam in aerem projicit : si pars albeo colore distincta cadendo supra remanet, puerorum caterva ad orientem stans alteram insequitur ; si vero nigra testulæ pars superior conspicitur, altera caterva priorem persequitur quoadusque omnes æmulos ceperint reduxerintque ad stationis locum.

Hujus ludi descriptio a Polluce data, l. IX, c. 7, parum a præfata differt ; solummodo, in ea captivus

Digitized by Google

sub ὄνος nomine designatur. Ὁ μὲν τοίνυν ληφθεὶς τῶν φευγόντων ὄνος οὗτος κάθηται. Vide Meursium *De ludis Græcorum*; voce *Ὀστροκίνδα*, et Erasmi *Adagia*, voce *Testulæ transmutatio*.

In nostris moribus quæsivi ludum qui aliquam similitudinem cum Græcorum ludo haberet, quem non apprime cognoscimus ad exprimendam Platonis ideam.

Col. 1137 B 10. Τῷ ζώῳ 466.

Col. 1144 B 1. Πλάσαι 466.

Col. 1145 B 6. Σωμάτων 466, recte.

Ibid. C 2. Λήξεως 465, recte.

Col. 1149 D 6. *Ἐν μέσοις δὲ λαχοῦσαν τὴν Ἀταλάντης ψυχὴν, κατιδοῦσαν μεγάλας τιμὰς ἀθλητοῦ ἀνδρὸς οὐ δύνασθαι, παρελθεῖν ἀλλὰ λαβεῖν.* Nullum sensum exhibet hic textus; sic lego: Ἐν δρωμέσι λαχοῦσαν τὴν Ἀταλάντης ψυχὴν, κατιδοῦσαν μεγάλας τιμὰς ἀθλητοῦ ἀνδρὸς οὐ δύνασθαι παρελεῖν, ἄλλην λαβοῦσαν.

Col. 1153 A 3. *Διὰ τὰ τοιαῦτα ἀδικήματα ἀρίστται γέγωνται, ἐκ τούτων τὰ παραδείγματα γίνεται, καὶ οὗτοι αὐτοὶ μὲν οὐκέτι ὁρίζονται, ἅτε ἀρίστοι ὄντες, ἄλλοι δὲ ὁρίζονται.* Pro voce καί, lego καὶ εἰ; hæc conjunctio necessaria est ad phrasis constructionem.

Ibid. C 1. Hoc fragmentum tractatus *De anima*, cujus auctor Severus Platonicus, dialectica et ingenii rectitudine conspicuum, nobis optimam totius operis ideam præbet; sed solum illius hoc excerptum exsistit, atque brevis citatio in fragmento ex tractatu *De anima* Jamblici a Stobæo data, *Eclogæ physicæ*, l. I, cap. 52, p. 862, in quo dicitur animæ formam a Severo Platonico sic definitam fuisse: Σχῆμα· πέρας διαστάσεως καὶ αὐτὴ διάστασις. « Distantiæ terminus ac distantia ipsa. » Absque majori explicatione, hoc minime intelligi potest, et tamen e fragmento nobis exhibito patet Severum recte ac congrue ratiocinia contexere. Fabricius, in *Bibliotheca Græca*, l. II, p. 65, veteris editionis, illum Augusto coævum fuisse arbitratur: illius nomen a Porphyrio, in *Vita Plotini*, invocatur.

Plurimi ejusdem nominis sunt homines qui minime cum eo confundendi sunt.

Hic numerus qui non in textu indicatur, ad cap. 17 ex integro refertur.

Col. 1156 A 14. Loco ἡ δὲ ψυχὴ, εἰ δὲ ψυχή substitui, ut illud sensus aperte exigit.

Col. 1157 C 8. Vigerus in sua adnotatione discussit voces ἔξω et ἔξωθεν, quarum prior apud Platonem invenitur, posterior vero, in Eusebio. Posteriorem Cicero adhibuit in sua *Timæi* versione. Non obstante hac gravi auctoritate, Vigerus tamen rationes exponit e quibus Platonis sententia illi videtur anteponenda. In illius mentem conveniunt alii hujus philosophi textus, ac Locrensis *Timæi* qui extra corpus animam collocat. Ciceronem ac Eusebium secutus sum.

Col. 1160 B 4. E Vigeri sententia, velut inutilem neglexi textus Platonis repetitionem ab imperito transcriptore evidenter insertam.

Col. 1161 B 3. In hoc periodo exstat interrupta sensus series haud manuscriptis emendata. Τοὺς δὲ μὴ βλέποντας non habet verbum a quo regatur nisi præcedentibus, vel antea dictis religetur; quocunque autem modo construatur, pessima semper erit constructio.

Ibid. 11. Προόδοις 465.

Col. 1165 A 5. Istud nomen est cujusdam Eleusis dearum Demeteris filiæ quam, secundum Romanos, Proserpinam interpretamur; in hoc loco tamen Minervam potius significare videtur; nam *Core* vox *Virginem* sonat, nobisque compertum est Minervam se juramento obstrinxisse, perpetuo manere virginem, insuper, saltationem cum integra armatura, πανοπλία, inter illius exercitia fuisse; tum, Παλλὰς ἀπὸ τοῦ πάλλειν, vocabatur; hoc autem saltandi genus *Pyrrhicum* appellabatur.

Ibid. 12. *Οἰκοῦντας ξένους*. Licet Plato ac Eusebius ad legendum οἰκοῦντας consenserint, tamen cum Vigero legere malo οὐκ ὄντας.

Col. 1168 A 1. *Θέσεως καὶ ἀναιρέσεως ὅπλων.* Quid intelligitur in Græca tactica per has voces τίθεσθαι τὰ ὅπλα? Num illud significat, arma deponere aut sub armis stare, aut arma capere? Vigerus in eruditissima in hunc locum nota, absurditatem demonstrat hujus exercitii arma deponendi, θέσεως ὅπλων ἄπτεσθαι.

Jam Leopardus, *Emendat.*, l. XI, c. 20, perstrinxerat, in plurimis Thucydidis locis pravam Vallæ versionem, ubi hoc verbum per vocem *ponere* vertit. Scholiastæ duo contraria enuntiant: *arma deponere* et *ea sumere*. Vide Wesseling. *in Diod. Sicul.*, l. XII, 66; Valesium in *Harpocration*, voce : *Θέμενος τὰ ὅπλα*.

Apud oratores legitur: Ὑπὲρ τῆς πατρίδος τίθεσθαι τὰ ὅπλα. Lycurgus, *adversus Leocratem*, p. 153; Eschinus, *contra Timarchum*, p. 5. Ἐναντία θέσθαι τὰ ὅπλα, Demosthenes; *contra Aristocratem*, p. 624.

Plutarchus, *Vita Alcibiadis*, § 30 : Σηλυβριανοὺς Ἀθηναίοις ἐναντία ὅπλα μὴ τίθεσθαι. Ex omnibus variis locutionibus, Vigerus quatuor dat significationes huic phrasi fere similes.

1° Pro τάττεσθαι, *aciem ordinare*.

2° Καταστρατοπεδεύεσθαι, *castrametari*, juxta Dionysium Halicarnassium, l. V : Θέμενοι πλησίον τὰ ὅπλα.

3° *Castra munire;* idem l. VIII. Εἰς ὄρους κορυφὴν ἀναδραμόντα καὶ θέμενον ἐνταῦθα τὰ ὅπλα, τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα διέμεινε.

4° Ἀντὶ τοῦ πολιορκεῖν; Theucydides, l. VIII. Πρὸς αὐτὴν τὴν πόλιν τὰ ὅπλα τίθενται.

Ibid. 12. *Stadion, Diaulon, Ephippion, Dolichos*, varia exercitia sunt quæ explicat Faber in suo tractatu *De arte agonistica*, l. I, c. 28. Diaulon cursum exprimit qui eundo ac redeundo fit; stadion, unum tantum cursum significabat, dolichos, septem cursus faciebat; ter circa metam currebat (καμπτὴρ), et a meta ultimum suum faciebat cursum ut eo unde exierat, rediret (ὕσπληγξ). Vide Tzetzem, VI *Chiliade*. Ephippion, est in equo cursus.

Col. 1169 B 11. Τοιαύτης σπουδῆς. Id est convenienter matrimonio conjungere sponsos.

Col. 1173 A 13. Hanc Platonis phrasim ab Eusebio omissam restituere debui; illius enim suppressio, nullum sequentibus verbis relinquebat sensum, aut saltem eum maxime adulterabat; minime enim referri poterat ad sapientem ascensorem indomiti cursoris (ὁμόζυξ), quæ sequitur phrasis, cujus ille in Philosopho est subjectum. Illamne prætermisit Eusebius, illi animo nocendi, an inadvertantia? hoc non constat. Attamen, mihi observandum est, illam plus æquo vehementem amoris impudici descriptionem, in Platone forsitan vituperandam esse. Sed falsum est illum plane ei assensisse; ac *Phædri* dialogus ad hoc præcipue spectat, ut demonstret quantum a se invicem discrepent, amicitia virtute ac philosophia innixa, et insana ac sordida pederastiæ libido.

Col. 1176 B 1. Non docet Plato, dominum qui suum interfecit servum, mundum ac innoxium esse (καθαρός), sed illum mundandum esse (καθηράσθω), quod non significat *absolvitor*, sicut Vigerus interpretatus est. Verisimiliter opinionem Eusebii sequi voluit; sed vox qua usus est Plato hunc non admittit sensum, purificationes imponit. Cum autem domini haberent jus vitæ ac mortis in servos suos, qui apud veteres considerabantur tantummodo ut res, non vero ut persona, non facile grandior expiatio imponenda erat.

Col. 1177 A 13. Post ἀνεψιότητος adde : Πρὸς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν τῷ τελευτήσαντι, πρῶτον μὲν τὸ μίασμα εἰς αὐτὸν καὶ τὴν τῶν θεῶν ἔχθραν δέχοιτο, ὡς ἡ τοῦ νόμου ἀρὰ τὴν φήμην προτρέπεται.

Ibid. B 1. Hanc ultimam legem non inveni

Digitized by Google

in nono *Legum* libro Platonis. E contrario in præcedentibus mulier quæ suum interfecit maritum, aut maritus qui uxorem occidit, trium annorum exsilio puniri jubentur.

Ad Eusebii sententiam nullo modo accedere possum. Servus enim cui neque bonum, neque argentum est, cum sit ipse alterius possessio, non nisi corporeis pœnis multari poterat; extra eas, sola ei remaneret impunitas.

Col. 1189 D 1. Hic Parmenidis versus a Simplicio memoratur. In Aristotelis tractatu *De cœlo*, l. I, p. 31 edit. Aldi : Παρμενίδης πρῶτος ὧν ἴσμεν φήμῃ, τὸν λόγον τοῦτον ἐρωτήσας ἐν τοῖς ἔπεσι, περὶ τοῦ τὸ ὂν εἶναι, ἀγέννητον ἔγραψε τοῦτο· Οὔτε γὰρ ἐξ ὄντος δύναιτ' ἂν γενέσθαι αὐτό· ἦν γὰρ καὶ πρότερον· οὔτε ἐκ τοῦ μὴ ὄντος· οὐδὲ γὰρ ἂν ῥηθείη, οὐδὲ νοηθείη ποτέ· οὐδὲ γὰρ ῥητὸν, οὐδὲ νοητὸν τὸ πάντη μὴ ὄν.

In Commentario ejusdem, *De physica auscultatione*, p. 19, sic versum refert :

. . . . . Ἐπεὶ τό γε, Μοῖρ' ἐπέδησεν
Οὖλον ἀκίνητον τ' ἔμμεναι ᾧ πάντ' ὄνομ' ἔσται.

Denuo citatur pagina 31 verso.

Buttmann, ab Heindorfo in hunc locum *Theætetis* citatus sic legendum proponit :

Olon ἀκίνητον τελέθειν ᾧ πάντ' ὄνομ' εἶναι.

De significatione vocis διισχυρίζονται, vide *Hasium ad Lydum*, p. 312.

Col. 1193 C 1. Arcesilaus sic detorquebat quadragesimum secundum versum, Hesiodi poematis *Operum ac Dierum*.

Κρύψαντες γὰρ ἔχουσι θεοὶ βίον ἀνθρώποισι.
Dii hominibus alimenta absconderunt.

Alamannius sic versum hunc interpretatus est in secundo libro *Della Coltivazione*, v. 357 :

Ascose l'esca
sotto la dura terra; onde non saglia
fuori all'aperto cielo, se in mille modi
non la chiama il cultore.

Ibid. 6. Verum hujusce philosophi nomen est vel *Charmides*, ut apud Eusebium invenitur, vel *Charmidas*, sicut illud indicat Sextus, quem cæterum ad verbum secutus est ac transcripsit Eusebius, in variarum academiarum enumeratione, ac post ipsum Victorius, *Variarum lect.* l. XXX, c. 24. (Vide *Pyrrhonicas hypotyposes*, l. I, c. 33, p. 56, 57.) Charmadas secundum Salmasium *Plinianæ exercitationes*, p. 36 et 50 editionis Parisiensis. Illum imitatur Valesius *Emendationum* l. I, c. 29. Illi anteierat Turnebus *Adversar.* l. X, c. 16. Quas affert rationes de suo scribendi modo, mihi anteponendæ videntur Eusebii rationibus, quamvis Charmidis etymologia, a Χάρμις, non majorem præbeat irregularitatem quam etymologia Charmadis a Χάρμας.

Non ea sola est de hoc nomine mota disceptatio. Altera multo gravior decimi ac septimi sæculi philologos exercuit. Longius ac nimis ab Eusebio alienum illam hic prolixe exponere; sed illius summa sic se habet. Bis apud Ciceronem Carneadis nomen legitur, scilicet : in *Tuscul.* I, 24, ac *De oratore* I. II. In his duobus locis immerito invocatur; siquidem fuisset fere Ciceronis, aut saltem Antonii cœvus quem Cicero cognoverat, atqui multa suppeditantur chronologica contrariæ sententiæ argumenta; itaque, Turnebus in *Adversar.* X, 16, ac Victorinus, *Variarum lect.* XII, 24, *Charmadis* nomini *Carneadis* substituerunt. Salmasius autem has corroboravit emendationes (in *Pliniani in Solinum emendationibus*) p. 36 temporis computatione. Petavius, contradicendi desiderio ductus, in suis *Miscell. observationibus*, cap. 8 et 9, omnimode conatus est ut Ciceroni Carmeadis nomen restitueret, sed tam paucos sequaces reperit, ut Henricus Valesius tam ei devotus, tamque Salmasio infensus ac contrarius, illius tamen sententiam impugnare coactus fuerit. Hæc autem Valesii dissertatio est scientiæ criticæ opus perfectissimum.

Col. 1196 A 5. Hic evidenter exstat quædam verborum seriei suppressio cui obviandum mihi visum est in mea translatione. Docet Numenius, Platonis doctrinam sub tribus primis illius successoribus intactam mansisse, postea addit : Ἐπεὶ εἴς γε τὰ ἄλλα πολλαχῇ παραλύοντες, τὰ δὲ στρεβλοῦντες οὐκ ἐνέμειναν τῇ πρώτῃ διαδοχῇ. Ad quos autem referri possunt : εἴς γε τὰ ἄλλα πολλαχῇ παραλύοντες . . . οὐκ ἐνέμειναν? Minime illud exprobrandum est iis qui nullo modo sui primi magistri documenta adulterarunt. Arcesilaum igitur in animo habet, aliosque novarum academiarum institutores : Arcesilaum scilicet secundæ academiæ patrem; Carneadem ac Clitomachum, tertiæ conditores; quartæ autem Philonem et Charmadam, Antiochum denique quintæ fundatorem, si quinta admittenda sit. In versione vero verbum διαδοχῇ, velut a vero sensu alienum mutavi, in διδαχῇ. Revera, non successio mutatur, sed doctrina; quod in ea re evenit.

Ibid. C 10. ἔστι τε, 466, 467.

Ibid. 13. σκαρφηθμοῖς, 466, 467, 468.

Ibid. D 2. διαφόρως, 466.

Col. 1197 A 2. Αἴτιον δὲ ὅτι τρεῖς θεοὺς τιθεμένου Σωκράτους καὶ φιλοσοφοῦντος αὐτοῖς ἐν τοῖς προσήκουσιν ἑκάστῳ ῥυθμοῖς, οἱ διακούσαντες τοῦτο μὲν ἠγνόουν, ᾤοντο δὲ λέγειν πάντα αὐτὸν εἰκῇ καὶ ἀπὸ τῆς νικώσης ἀεὶ προστυχὼς ἄλλοτε ἄλλης τύχης, ὅπως πνέοι. Manifestum est nullo loco tres deos a Socrate constitutos fuisse; ac cum non potuerit cum ipsis philosophari, rhythmis eis arridentibus, sine ullo dubio error est in τρεῖς θεούς· verisimiliter sunt tria auditorum genera τρεῖς στοίχους quibuscum disserebat : καὶ φιλοσοφοῦντος αὐτοῖς· φιλοσοφεῖν τινι alium sensum habere non posset. Clemens Alexandrin., *Stromat.*, lib. IV, initio : Ἀκόλουθον δ' ἂν διαλαβεῖν ὡς ὁμοίως φιλοσοφητέον δούλῳ τε καὶ ἐλευθέρῳ.

Ibid. 4. Omnibus patet hic, pro *Aristotele*, *Arcesilaum* legendum esse, siquidem Aristoteles non ascribendus academiæ de qua sane secessit, Lycei scholam aperiendo ac instituendo.

Col. 1200 A 10. Parodia versus *Iliadis* Z, 181 :

Πρόσθε λέων, ὄπιθεν δὲ δράκων, μέσση δὲ Χίμαιρα.

Alii autem versus in manuscripto reperiuntur 467, ac emendationi Theodori Canteri consentanei, *Variarum lectionum* c. 9. Vide eumdem ibid. I, 6 :

Ψεύσεται Πύρρωνα τὸ πᾶν κρέας ἢ Διόδωρον.

« In stomacho ferens Menedemi plumbum (gravitatem) Pyrrhonem ganeonem finget aut Diodorum. »

Col. 1201 A 5. Adulteratus textus est. De quo enim agitur? ac insuper ἐπεί τοι προσειθίσθησαν, indigeret conditionali protasi, siquidem ex iis est conjunctionibus quas nuncupant grammatici παρασυναπτικοί.

Ibid. B 1. *Ὁ δὲ Πύρρων ἐκ Δημοκρίτου ὥρμητο ὅποθέν γέ ποθεν.*

Apud Diogenem Laertium legitur lib. IX, 67, *Vitæ Pyrrhonis* :

Φίλων ὁ Ἀθηναῖος, γνώριμος αὐτοῦ γεγονὼς, ἔλεγεν ὡς ἐμέμνητο μάλιστα μὲν Δημοκρίτου.

« Philo Atheniensis, illius discipulus, in eo præcipue res Democriticas reperiri dicebat. »

Ibid. 14. Theodorici, seu discipuli Theodori Cyrenæi, *Athei* cognominati, qui in Platonis Dialogis inducitur, a Diogene Laertio laudantur l. IV, 67 : Οἱ Θεοδώρειοι κληθέντες.

Ibid. Bion Borystheneus et Academicus, magnus erat sophista, secundum Laertium Diogenem, l. XV, 47 : Βίων τὰ μὲν ἄλλα πολύτροπος καὶ σοφιστὴς ποικίλος, καὶ πλείστας ἀφορμὰς δεδωκὼς τοῖς βουλομένοις καθιππάζεσθαι φιλοσοφίας.

Digitized by Google

Non philosophos insectabatur, sicut innuere videtur Numenius, sed tantum de philosophis immerito detrahentes; quod multo probabilius apparet, eo quod esset ipse philosophus atque Academicus. Facile intelligitur illius vindicationem ab Arcesilaæ reformidatam fuisse, si eum aperte impugnasset. Cæterum de Numenio diffidendum est cui solummodo probanda videtur Pythagoræ doctrina, quique alios semper vellicare conatur, uti videre est in suo *De dissensionibus Academicorum* libro qui ad hoc unum tendit.

Col. 1204 A 5. Hæc verba magnis implexa ambagibus significant istiusmodi philosophos, certitudinem negando, sua argumentatione cadere. Καταληπτικὴ φαντασία gravem Ciceroni difficultatem movit, in *Academicis*, lib. I, 12 : « Id autem visum cum ipsum per se cerneretur comprehensibile. » *Visum impressum*, lib. II, c. 7; Diogenes Laertius, lib. VII, 50; Sextus Empiricus *adversus Mathematicos*, l. VII, 151 :

Κατάληψιν τὴν μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ δόξης, ἥτις ἐστὶ καταληπτικῆς φαντασίας συγκατάθεσις. Καταληπτικὴ δὲ φαντασία κατὰ τούτους ἐτύγχανεν ἡ ἀληθὴς καὶ τοιαύτη οἵα οὐκ ἂν γένοιτο ψευδής. — *Ibidem*, 248 : Καταληπτικὴ φαντασία οὖσα ἀπὸ ὑπάρχοντος, κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος.

« Cataleptica phantasia plane reali ac exsistenti objecto progenita, in quantum per se exsistit, ibi plasmatur ac imprimitur, tali modo, ut minime gigneretur nisi res qua producitur, revera exsisteret. »

Ibid. B 9. ἀξιωτέρως et mox εἰρήνης, 466, 468.

Col. 1205 B 10. Stratagema de quo hic agitur, nihil aliud esse potest quam in Africam inferendi bellum, CXVII olympiade, Agathoclis victi et obsessi Syracusis a Pœnis, consilium ex quo maximum Carthago ruinæ adiit periculum. Eodem quoque stratagemate, sed majori etiam successu, usus est prior Scipio Africanus ad Annibalem ex Italia repellendum. In vicesimo *Bibliothecæ* Diodori Siculi libro fusius describ'tur Agathoclis expeditio, totiusque istius belli gerendi ratio.

Ibid. C 8. Horret hæc ultima phrasis constructionis difficultatibus. Ex repetitis negationibus emergere videtur sensus auctoris menti contrarius. Non recte intelligitur cur τοὐναντίον ponatur in prima phrasis parte, dum potius ad secundam pertineat. Φόβους omnino sensu caret; in illius loco ψόφους substituo.

Col. 1208 A 11. Hæc antiquorum morum descriptio multas exhibet difficultates, licet ad eas explanandas omnia tentaverim. Quid primum significat κοῖλον γραμματεῖον? Hoc nos docent Hesychius, Harpocration, ac Pollux.

Hesychius : Γραμματίδιον ὅτε μὲν τὸ πινακίδιον, ὅτε δὲ ὅμοιον Γλωττοκόμῳ· λέγεται δὲ καὶ ἐπιστόλιον.

Huic verbo triplex significatio est : *pixis*, *capsa argentea*, *scrinium*.

Harpocration verbo Ἀργυριοθήκη· Διττὰ ἦν Γραμματῖδια οἷς ἐχρῶντο Ἀθηναῖοι τὰ μὲν εἰς τὸ γράφειν μόνον τι ἐν αὐτοῖς· τὰ δὲ εἰς τὸ καὶ ἀργύριον κατατίθεσθαι· ἅπερ καὶ κιβώτια (βοιώτια) ἐκάλουν.

Textum emendavi, εἰς τό, pro ὥστε : addidi ad verba κιβώτια βοιώτια quæ in Polluce inveniuntur lib. IV, c. 2 : Γραμματεῖον παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ ἐν ᾧ ἀργύριον ἀπέκειτο ὃ καὶ γραμματεῖον βοιώτιον ἐκάλουν.

Hesychius ad Ἀργύριον dicit : Γραμματεῖον ὃ καὶ Βοιώτιον κοῖλον λέγεται. Aperte hæc Bœotica tabellaria quibus argentum reserebatur Bœotiorum ignorantiam indicabant. Vide Plutarchum in Lacydum, *De amici ac adulatoris differentia*, XXXII, pag. 234 edit. Reiski.

Ex his tamen grammaticorum citationibus patet, quod hic agitur de γραμματεῖον κοῖλον, non ad chartas inserendas, sed argentum, sicut clavis, exempli gratia. Vox autem γραμματεῖον ad scrinium designandum in hoc Plutarchi loco invenitur, *Pompei Vita* :

Κάκεῖ νοσήσας Λεπίδος ἐτελεύτησε δι' ἀθυμίαν οὐ τῶν πραγμάτων, ὥς φασιν, ἀλλὰ γραμματείῳ περιπεσὼν ἐξ οὗ μοιχείαν τινὰ τῆς γυναικὸς κατεφώρασε.

« In scrinium prosiliens in eo detexit suæ uxoris adulterii culpam. »

Ibid. 12. Διὰ τοῦ κλείθρου, hic foramen significat ad januas claudendas aptum.

Hæc autem vocis κλεῖθρον significatio in lexicis non reperitur; hæc tamen in dubium nullo modo revocari potest, cum idem factum a Diogene Laertio narratum fuerit, in quo, licet in multis peccet, de nostra quæstione recte pronuntiat : Ἔπειτα τὸν δακτύλιον διὰ τῆς ὀπῆς ἐνίει εἰς τὴν στοάν.

Fere eadem vox invenitur in Pherecidis ad Thalem epistola. Laertius Diogenes I, 122, ait : Διεὶς τὸν δάκτυλον ἐκ τῆς κληίθρης. « Cum immisisset per claustri foramen digitum. » Vox illa igitur synonyma est cum verbis ὀπή, τρύπημα. Sic etiam Canticum canticorum, c. V, v. 4 : Ἀδελφιδός μου ἀπέστειλε τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀπῆς.

Quid autem significant hæc verba, ὀπή, τρύπημα, κλεῖθρον per quæ inseruntur manus, digiti, et annuli? Non certe clavis foramen; sed foramen majus quo utebantur veteres ad portas claudendas.

Ἄρα πύλαι κλείθροις
Χαλκόδετά τ' ἔμβολα
Λατρέοις Ἀμφίονος ἐργάνοις
Τείχεος ἥρμοσται.

Scholiastes ait : Αἱ πύλαι κλείθροις ἡρμοσμέναι. « Januæ κλείθροις muniuntur. »

E *Phœnissis* Euripidis isti versus decerpuntur, v. 115.

Sophocles *OEdipus rex*, v. 1261 :

Δεινὸν ἀΰσας, ὡς ὑφηγητοῦ τινος
Πύλαις διπλαῖς ἐνῆλατ'· ἐκ δὲ πυθμένων ἔκλινε [κοῖλα κλῆθρα.

Vox κοῖλον, κλῆθρον epitheta, januæ vacuum quiddam indicat.

Qui deforis stabant, necessarium habebant manum immittere per foramen ut clavem in claustrum introduceret. Apuleus *Metam.*, lib. IV, p. 70 Pricæi editionis : « Itaque sublimis ille vexillarius noster Lamachus spectata virtutis suæ fiducia, *qua clavis immittendæ foramen patebat*, sensim immissa manu claustrum evellere gestiebat. Sed dudum scilicet, omnium bipedum nequissimus Chryseros vigilans et singula rerum sentiens, lenem gradum et obnixum silentium tolerans paulatim adrepit; grandique clavo manum ducis nostri repente nisu fortissimo ad ostii tabulam affigit. » Quod furti socios induxit ad amputandum illius brachium ad humeri articulum. « Antesignani partem qua manus humerum subit, ictu per articulum medium temperato prorsus abscindimus. »

Ex hoc Numenii loco compertum habemus, janua clausa ac claviculata, clavem reponi a Lacydo in arca quam suo sigillo obsignabat. Sic eo modo sigillorum usum intelligo, claustris appositorum, non vero sicut ea apponunt magistratus; tali modo explicari posset *Thermophoriazusai* Aristophanis, v. 422 :

Οἱ γὰρ ἄνδρες ἤδη κλειδία
Αὐτοὶ φοροῦσι κρυπτὰ κακοηθέστατα
Λακώνικ' ἄττα, τρεῖς ἔχοντα γομφίους.
Πρὸ τοῦ μὲν οὖν ἦν ἀλλ' ὑποίξαι τὴν θύραν,
Ποιησαμέναισι δακτύλιον τριοβόλου·
Νῦν δ' οὗτος αὐτοὺς, ὠκότριψ Εὐριπίδης,
Ἐδίδαξε θριπήδεσσ' ἔχειν σφραγίδια
Ἐξαψαμένους...

« Sunt nunc autem nostris maritis secretæ claves pessime excogitatæ, Laconiæ claves, tridentatæ. Nobis olim ludus erat januas aperire; non

Digitized by Google

majus nobis impedimentum erat sigillum quam triobolum. Nunc vero hic Euripides servus ac vafer illos sigilla haud imitanda quibus utuntur habere docuit. »

Sic in *Characterum* parte Theophrastes XVIII, cui titulus : *Diffidens :* Καὶ τὴν γυναῖκα τὴν αὐτοῦ ἐρωτᾷν κατακείμενος εἰ κέκλεικε τὴν κιβωτὸν καὶ εἰ τεσήμανται τὸ κοιλιούχιον. Τὸ κοῖλον γραμματεῖον, legendum est propter γρ abbreviationem pro γράμμα. In Ænea artis perito ad aperiendas portas stratagemata reperiuntur quæ simili modo explicari possunt.

Quæ sequuntur exempla adhiberi possunt ad sigillorum usum demonstrandum in obsoniis conservandis.

Plautus, in *Casina*, Act. II, scena prima :

Obsignate cellas : referte annulum ad me.

Plinius, *Hist. natural* XXXIII : « Et nunc cibi quoque et potus annulo vindicantur a ruina. »

Clemens Alexandr., in *Pedagogo*, l. III, p. 287 : Δίδωσιν ὁ παιδαγωγὸς αὐταῖς (γυναιξὶ) δακτύλιον ἐκ χρυσίου, οὐδὲ τοῦτον εἰς κόσμον, ἀλλ' εἰς τὸ ἀποσημαίνεσθαι τὰ οἴκοι φυλακῆς ἄξια, διὰ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς οἰκουρίας. Εἰ γὰρ οἱ πάντες ἦσαν παιδαγωγούμενοι, οὐδὲν τῶν σφραγίδων ἔδει, ἐπίσης ὄντων δικαίων καὶ οἰκετῶν καὶ δεσποτῶν· ἐπεὶ δὲ ἡ ἀπαιδευσία πολλὴν ἐκδίδωσι ῥοπὴν εἰς ἀδικίαν, σφραγίδων ἐδεήθημεν.

Suidas, voce συσσημαίνεσθαι, locum Lycurgi citat : Ὥστε προστεταγμένον ἐπὶ ψηφίσματος, καὶ τὴν ἱερείαν συσσημαίνεσθαι τὰ γραμματεῖα..

Stobæus, citans Serenum, VI, 33 : Διογένης κατεγέλα τῶν τὰ ταμιεῖα κατασημαινομένων μοχλοῖς καὶ κλεισὶ καὶ σημάντροις, τὸ δὲ σῶμα τὸ αὐτῶν πολλαῖς θυρίσι καὶ θύραις ἀνοιγόντων.

Tacitus, *Annal.*, l. II, initio : « Irridebantur Græci comites Vononis ac vilissima utensilium annulo clausa. »

Horatius, *Epist.*, l. I, epist. 20, v. 3 :

Odisti claves et grata sigilla pudico.

Martialis : *Nunc signat meus annulus lagenam.*

Menander, apud Stobæum, 74, 27 :

Ὅστις δὲ μοχλοῖς καὶ διὰ σφραγισμάτων
Σώζει δάμαρτα, δρᾶν τι δὴ δοκῶν σοφὸς,
Μάταιός ἐστι καὶ φρονῶν οὐδὲν φρονεῖ.

Col. 1209 A 7. *Οὐ θατέρᾳ λήπτοι.* Hæc vox qua Eusebius utitur in *Demonstratione evangelica*, l. IV, c. 9., in qua de Satanæ lapsu loquendo ait, Δεινὰ δὲ κατὰ τῶν ἐθνῶν πάντων ἀπειλήσας, θατέρᾳ λήπτοὺς τοῖς προβολίοις ἀνθρώπους εὗρατο, πρόχειρον καὶ ἐξ οἰκείας γνώμης τὴν ἐπὶ τὸ κακὸν ἔμπτωσιν δι' αὐτεξούσιον προαίρεσιν κεκτημένους, explanenda obvenit.

« Postquam Satanas adversus omnes nationes horrendissimas minas evomuisset, homines aggredi statuit, qui propter liberum arbitrium quo gaudebant, atque ad malum proclivitatem facile seduci poterant. »

Vigerus *neutram in partem* interpretatus est : quod nullum sensum exhibet ; illius inepta versio auctoris menti minime consentanea, notata et impugnata fuit a Perizonio, *in historias diversas Eliani*. Vide indicem, ad vocem Ἕτερος. Hæc de ea re dicit : Non θάτερα sed θατέρᾳ λητοῦς legerim ut apud Synesium in *Dione*. p. 152, « Et apud Suidam voce ἐκκείμεθα (χειρὶ subaudite), id est sinistra manu. » Vide Wyttembach, *in Eunapium*, p. 57 ; Themist., orat. 19 ; *Præparat. evang.* l. IV, c. 2. p. 136 ; Platonem in *Sophista*, p. 226. Ποικίλον θηρίον (ὁ σοφιστής) καὶ τὸ λεγόμενον οὐ τῇ ἑτέρᾳ λητέον.

Juxta hanc emendationem legendus est, quarti libri *Stromat.* p. 574, locus Clementis Alexandr. versum Antimachi comici referens :

Ὁ πλοῦτός φησι (πλέον).
Θατέρῳ βλέποντας παραλαβὼν τυφλοὺς ποιεῖ.

Hic versus a Stobæo memoratur Titulo 91, aliter :

Ὁ δὲ πλοῦτος ἡμᾶς καθάπερ ἰατρὸς κακὸς,
Τυφλοὺς βλέποντας παραλαβὼν πάντας ποιεῖ.

Aristophanes *Eccl.*, v. 522 : 498, edit. Brunckii.

Παραβλέπουσα θατέρῳ πάλιν μετεσκεύαζε σαυτὴν αὖθις ἥπερ ἦσθα.

Ibid. 8. *Δακοί.* Legendum arbitror Δάοι, Græcum nomen Davorum Latinorum, vel ΔαΦοί cum digammate. Ammonius in Commentario in librum Aristotelis *De interpretatione*, operis initio hunc sequentem comicum versum refert :

Δάος πάρεστι· τί ποτ' ἀγγελῶν ἄρα;

Col. 1212 A 13. Εἶτα μὴ ἐξελέγχοι 465, 466.

Ibid. B 4. Ἀξιοπιστία, sinceritatem fide dignam exprimit, at ἀξιοπενθία, id est, *in summo dolore*, lego ; quod mihi voci βοῇ quæ præcedit melius consociari videtur.

Ibid. 11. Hæc ultima Numenii narrationis pars obscurissima est ac non satis emendata ; illius emendatio haud congruenter fieri potest ; nam nil ad hoc deduci potest ex mss. Non eum igitur de verbo ad verbum in mea versione transtuli, sed solummodo quoad totius operis contextum ac sensum.

Ibid. 14. *Τούτου δὲ γίγονται ἀκουσταὶ πολλοὶ ὧν εἷς ἦν διαφανὴς ὁ Κυρηναῖος Ἀρίστιππος.* In his manifestus patet anachronismus. Nunquam enim Cyrenæus Aristippus Lacydi discipulus fuit ; bene vero Socratis, sicut ab omnibus probatur auctoribus : Diogenes Laertius, in ejus *Vita* ; Xenophon, in *Socratis Memorabil.*, l. II, initio ; Plutarchus, *De curiositate*, § 2 ; Cicero, *De oratore*, III, 17 : fuit inter aulicos Syracusani Dionysii. Philostrates, *Vita Apollonii*, I, 35 ; Diogenes Laertius, II, 66 ; Athenæus, l. XI, p. 507 et l. XII, p. 544, Laidis notus amasius. Idem Athenæus, ibid ; denique, conditor ipse Cyrenaicæ sectæ cujus dogma præcipuum ad voluptatem inducebat, velut ac si illa esset solum philosophiæ propositum.

Magis quam unum sæculum inter eos superjacet. Lacydus enim suam condidit scholam anno quarto CXXXIV olympiadis, in horto quem ei rex Attalus concesserat, ubi 26 annis litteras docuit, Diogenes Laertius, l. IV, § 60.

Aristippus Socrati coævus circa centesimam Olympiadem vivebat. Nihil Vigerus, nec Menagius, qui refert hunc locum suo in Comm. *in Diogen.* Laert., observarunt.

Ibid. C 1. Καὶ μόνος τῶν ἀπ' αἰῶνος ζῶν παρέδωκε τὴν σχολὴν Τηλεκλεῖ καὶ Εὐάνδρῳ. Diogenes Laertius IV, 60 : « Solus a sæculis, qui vivus suam scholam Teleclei ac Evandro reliquit. »

Hæc successio nobis a Cicerone tradita in quarto *Academicorum* libro, c. 6.

« Post Lacydem confecta est Academia a Carneade qui est quartus ab Arcesila. Audivit enim Egesinum qui Evandrum audierat Lacydi discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset. »

Ibid. 4. Ἡ εἰς ἑκάτερα ἐπιχείρησις (secundum Galianum), τελευτᾷ εἰς ἐποχήν. Cicero in quarto *Academicorum* libro, ait : « In utramque partem multa dicuntur. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur, nostro ne quid maxime quidem probabile sit occurrit. Ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta. »

Quod ἰσοσθένεια, ac deinde ἐποχή producebat.

Col. 1212 C 8. Ἄδηλον, quod juxta Ciceronem, per incertum interpretor ; l. IV, 17 *Academicorum* : « Ne hoc quidem cernunt omnia se reddere incerta, quod nolunt. Ea dico incerta quæ ἄδηλα Græci. »

Col. 1213 B 9. *Τὰς ἀπὸ πιθανοῦ λεγομένας αὐτῷ θετικὰς τε καὶ ἀρνητικὰς φαντασίας.* Nobis Sextus Empiricus explanationem suppeditat, *Pyrrhoniarii Hypotyp.*, l. I, c. 33, p. 60 : Τὰς φαντασίας ἡμεῖς (Pyrrhonici) μὲν ἴσας λέγομεν εἶναι κατὰ πίστιν ἢ ἀπιστίαν, ὅσον ἐπὶ τῷ λόγῳ· ἐκεῖνοι (Academici) τὰς μὲν πιθανὰς εἶναί φασι, τὰς δὲ ἀπιθάνους. Καὶ τῶν πιθανῶν δὲ λέγουσι διαφοράς· τὰς μὲν γὰρ αὐτῶν μόνον πιθανὰς ὑπάρχειν ἡγοῦνται· τὰς δὲ πιθανὰς καὶ διεξωδευμένας· τὰς δὲ πιθανὰς καὶ περιωδευμένας καὶ ἀπερισπάστους. Κ. Τ. Λ.

Sequuntur explicationes harum divisionum. Quæ

Digitized by Google

nobis, et ipsis forte illius temporis Græcis, tenebrosissimæ sunt :

« Nos Pyrrhonii contendimus imaginationes (φαντασίαι) librarii et iis fidem adhiberi posse, vel non. Academici dicunt alias esse fide dignas, alias minime. »

« Sic subdividunt fide dignas : aliæ sunt solum dignæ, πιθαναί· aliæ dignæ et διεξωδευμέναι· aliæ denique dignæ sunt quæ credantur, et περιωδευμέναι, et ἀπερίσπαστοι. »

Temerarium susciperet opus qui Gallica lingua reddere vellet distinctiones tam subtiles quam obscuras.

Col. 1213 C 11. Sextus Empiricus *adversus Logicos* l. VII, p. 404, ait :

« Carneades de criterio (seu ratione discernendi veritatem) non Stoicos modo, sed omnes alios aggrediebatur philosophos. Primum ejus argumentum, quod in omnes philosophos adhibebat, sic constabat : nullum veritatis criterium proprie exsistere, neque ratiocinium, neque sensationem, neque imaginationem, neque quidquam in summa rerum, quæ omnes ad nos illudendos conspirant. Tum demonstrabat tale criterium, vel si esset, cupiditatum imperio minime liberari posse, » etc.

Col. 1216 A 7. Cicero in *Lucullo*, c. 6 : « Quod nos facere nunc aggredimur ut contra Academicos disseramus, id quidam e philosophis et ii quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant, nec verum esse disputare cum iis qui nihil probarent ; Antipatrum Stoicum, qui multus in eo fuisset, reprehendebant. »

Ibid. C 14. Cicero, *Academ.*, lib. II, 4 : « Sed ea pars prætermittenda est quæ contra Philonem erat : minus enim acer est adversarius is, qui ista, quæ sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere : etsi enim mentitur, tamen est adversarius lenior. »

Ibid. 15. Antiochus ille fuit Ciceronis magister. Senex Academiam deseruit ut Porticum adiret, aut saltem ut suas sententias temperaret. Plutarchus, in *Vita Ciceronis*, § 4 : Ἐξίστατο τῆς Νέας λεγομένης Ἀκαδημίας ὁ Ἀντίοχος καὶ τὴν Καρνεάδου στάσιν ἐγκατέλειπεν, εἴτε καμπτόμενος ὑπὸ τῆς ἐναργείας καὶ τῶν αἰσθήσεων, εἴτε, ὥς φασιν ἔνιοι, φιλοτιμίᾳ τινὶ καὶ διαφορᾷ πρὸς τοὺς Κλειτομάχου καὶ Φίλωνος συνήθεις, τὸν Στωϊκὸν ἐκ μεταβολῆς θεραπεύων λόγον ἐν τοῖς πλείστοις.

Augustinus, *adversus Academicos*, l. II, c. 6 : « Exstitit Philonis auditor Antiochus, qui, ut nonnullis visum est, gloriæ cupidior quam veritatis, in simultatem adduxit utriusque sententias. »

Cicero, *Academicor.* l. II, c. 22 : « Sed prius pauca cum Antiocho, qui hæc ipsa, quæ a me defenduntur, et didicit apud Philonem tandiu, ut constaret diutius didicisse neminem, et scripsit de his rebus acutissime, et idem hæc non acrius accusavit in senectute, quam antea defensitaverat... Quod erant qui illum gloriæ causa fecisse dicerent : sperare enim fore ut ii, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. »

Ibid. D 1. Mnesarchus Stoicus erat, adversus quem Philo fuerat controversatus. Cic, *Academ.* l. II, c. 22 : « Quid ? Philonem Mnesarchi pœnitebat ? Quid ? Dardani ? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. »

Ibid. 2. Hic liber indicatur a Cicerone, *Academ.* II, 4 : « Non se tenuit Antiochus quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui *Sosus* inscribitur. »

Col. 1217 A 14. Νεώς 466, 467 ; καὶ ἱερὰ καὶ μυστήρια 466, 467, 468.

Ibid. D 1. Ἀνέβω 465, 466, recte.

Ibid. 4. Videre est ejusdem litteræ locum l. III, c. 4, et quod ex ea legitur initio Jamblici libri *De Mysteriis*, Oxonii 1678 in-4° editi.

Col. 1220 C 12. Duplex vocis *Chaldæus* acceptio huic Porphyrii animadversioni locum dedit : « *Chaldæus* quandoque significat sacerdotum societatem observandis astris specialiter deditorum ; alias, sicut nunc, ipsam Assyriorum gentem, cujus regio Chaldæa vocatur. »

Ibid. 14. Hoc Apollinis erga Judæos testimonium petitur ex oraculo quod retulit Lactantius, et de cujus authenticitate magnæ motæ sunt lites. Cæteroquin mirum est Patrem Ecclesiæ, qui inanitatem et dæmoniacam oraculorum originem demonstravit, iisdem uti oraculis ad suam Judæorum doctrinis adhæsionem fulciendam, sicque eas cum falsis Ægyptiorum, Lydiorum et Assyriorum religionibus confundere.

Nihilominus, cum citationes omnes quas huc usque attulit Eusebius, sinceræ sint, neque ideo de hujus ultimæ sinceritate dubitabo : unde mihi patet, oraculum, in quo Judæi nominantur, revera, in libro Porphyrii *De philosophia ex oraculis*, exstitisse.

Col. 1225 A 2. Per *physiologos*, si saltem sensum Eusebii admittamus, significantur homines docti philosophiam naturalem.

Ibid. 3. Æschines philosophus nullatenus confundi debet cum illo tam celebri oratore qui indesinenter cum Demosthene pugnavit ; prior enim cujusdam Charini porcinarii, posterior autem Atrometi filius erat. Pro suppositiis habiti sunt dialogi qui priori tribuuntur. (Vide Diogenem Laert., in *Vita* ejus, l. XI, § 61.) Lucianus, in *Parasito*, illum arguit quod, ad mensam Dionysii Syracusarum sedens, parum philosopho dignas partes egerit, quamvis ibi eximiam Miltiadis indolem laudaverit. Certum est eum in aulam Dionysii confugisse, et a Platone ad principem introductum fuisse. (Vide Plutarchum *De discrimine inter amicum et adulatorem*.) Diogenes Laertius asserit e contra Æschinem ductum fuisse ad Dionysium ab Aristippo, quia Plato abnuerat. Cæterum constat nullam familiaritatem Æschinem inter et Platonem exstitisse : raro etenim in Platonis dialogis nomen Æschini legitur ; attamen illum semel in *Phædone* nominavit Plato, ut unum ex eis qui morti Socratis interfuerunt.

In nota post sequentem secunda a me perpenditur hujus epistolæ authenticitas.

Ibid. B 7. *Γράφων δὲ τὰ πραχθέντα εἰδότι σοι, καίπερ οὐκ ἀηδὲς ἐσόμενον, χρόνον ἔχει.* Evidenter χρόνον ἔχει est mendosum. Non enim ideo quod, ut in versione sua intellexit Vigerus, longiori tempore opus fuisset, scribere renuit, sed ideo quod nihil scribendum haberet quod nesciret Æschines ; ergo non sic vertendum : *id longioris temporis fuerit*, quod cæterum non respondet vocibus χρόνον ἔχει· sed Græce legendum οὐ χρόνον ἔχει, quod erit Latine, *quibus non est hic locus suus*.

Ibid. C 1. *Σικελιῶτις τράπεζα. Siculæ dapes* dicebatur proverbialiter apud Græcos, alludendo cibis exquisitis mensæ utriusque Dionysii appositis, qui in Sicilia per annos 63 tyrannidem exercuerunt : *Siculæ dapes* (Horatius, od. 1 l. III). Suidas, Σικελικὴ τράπεζα, ἐπὶ τῶν πάνυ πολυτελῶν καὶ τρυφηλῶν.

Ibid. Hæc epistola, quæ legitur in collectione. Socratis epistolarum, Lutetiæ, 1637, a Leone Allatio editarum, cum aliis omnibus Socraticis epistolis a Bentleio damnata est in *Dissertat. de epistolis Phalaridis*, p. 59 versionis Latinæ typis mandatæ Lipsiæ 1781 ; et in eo nititur criticus, quod suam Platoni in Sicilia, apud tyrannum Syracusanum, commorationem exprobrare nequiverit Xenophon, scribendo ad Æschinem qui ejusdem principis aulam inviserat, eoque quodammodo ab ipso Platone introductus fuerat. Vide Plutarchum, tract. *De discrimine inter amicum et adulatorem*, § 39. Cæterum Æschinem apud Dionysium tyrannum commoratum fuisse, fatentur Philostratus ; vide *Vitam Apollonii*, l. I, c. 25, p. 43 ; Lucianus in *Parasito*, c. 32 ; unde penitus omne dubium dirimitur. Imo Bentleius Xenophontem ipsum arguit luculenta Dionysii condimenta degustasse in illius

Digitized by Google

principis aula; vide Athenæum, l. x, p. 427, qui illi tribuit quodoam effatum plus æquo ridiculum. In hoc lis omnis contra authenticitatem illius epistolæ. Ad quod responderi potest : quamvis Xenophon in Siciliam iverit, haud certe, sicut Platoni contigerat, a tyranno Siculo in itinere velut ovans triumphator exceptus est, neque dici potest adulterationes in Socratis philosophiam inductas, neque prælationem epularum Dionysii parco victui Socratis, aliquid commune habere cum his quæ agere potuit Xenophon in Sicilia. Quod si reipsa Xenophon diutius ab Athenis exsul in Siciliam observandam venit. quod tamen mihi dubium videtur; quod si tandem ad mensam regis vocatus est, inde non dedecoratur illius memoria, nullibi lacessitur eodem modo quo Plato a Molone, qui non se mirari dicebat, quod Corinthi Dionysium vidisset, multum autem mirari quod Plato in Siciliam ivisset.

Diog. Laert. *Vitæ Platonis* l. III, c. 34.

Hæc epistola a Stobæo citatur in *Florilegio*, 80-12, t. III, p. 136 Gaisfordi, ubi amplior invenitur, unde constat a Stobæo non fuisse depromptam e libro Eusebii; Stobæus enim raro aliquid desumit ex auctoribus recentibus qui Christiani sunt. Pearsonius (*Vindiciæ epp. S. Ignatii*, p 11), abjiciendo epistolas quas dicunt Socratis esse, hanc tamen pro genuina tenet; quasque rationes affert mihi anteponendæ videntur iis quas invocat Bentleius, quasque egomet impugnavi rationibus, quibus adjici potest, Xenophontem scripsisse ad Æschinem tunc temporis Athenis commorantem, cum dicat apud Stobæum, se quæsivisse ab Hermogene quid ageret ut philosophus, et profiteatur seipsum, cum Athenis degeret, illum admiratum fuisse.

Igitur Æschines tunc temporis Athenis erat, aut saltem rem ita esse credebat Xenophon, unde quæcunque Bentleius objecit, collabuntur. Hanc de tempore meram esse litem arbitror.

Col. 1228 A 5. Τετεύταχε et non τέτευχε, sicut legitur in editione Henrici Stephani. (Vide *Lexicon Photii* in voce, et Ruhnkenium in *Lexic. Timæi*, p. 253.)

Col. 1229 B 2. Opus dictum, *Placita philosophorum*, quod esse Plutarchi creditur, citatur non tantum ab Eusebio, sed etiam a Stobæo in *Eylogis physicis*, l. I, c. 12, p. 290 editionis Heeren. Hujus operis auctorem esse Plutarchum quidam negaverunt critici, sed opinionem suam tuentes non invictis rationibus. Wyttenbachius ex operis stylo argumenta depromit; sed infirmum est istius generis argumentum; 1° illud breve compendium philosophorum de principiis naturalibus nullo modo sublimi scribendum fuisse videtur: et eo præsertim valet, quod clarum est. Stylum enim, alias affectationem, accommodare debuit Plutarchus uniuscujusque philosophi ratiociniis exponendis. 2° Nimium sibi confidere videntur qui sese præditos putant tam exquisito judicio, ut exstincto idiomate scriptum librum judicent, dum vix de operibus linguis adhuc vigentibus expressis sanam sententiam ferre possumus. Si enim hujus generis criterium admitteretur, sane dici posset neque *Othonis* et *Agesilai* magnum Cornelium, neque τοῦ *Quinquina* Fontanium auctores esse. Requiruntur materiales, ut ita dicam, probationes, ut deleatur opus e serie librorum cogniti auctoris, si præsertim agatur de veteribus, quorum imperfecte concipiendi modus a nobis discernitur; præterea, hæc brevis expositio placitorum præcipuarum philosophiæ sectarum, nullo pacto, ingenio scriptoris qualis fuit Plutarchus contradicit. Tractatum hunc jam citavit Eusebius, l. I, c. 8; deinde libro quinto, c. 23 et sq.

Col. 1233 A 8. Hi versus Empedoclis, qui a multis auctoribus transcripti sunt, scilicet Athenagora, Stobæo (*Ecl. phys.*) et Sexto Empyrico, magnos sudores moverunt criticis, nec ideo lucidiores facti sunt.

Col. 1236 C 10. Hæc accusatio Platonis adversus Anaxagoram pessima mihi videtur in hunc philosophum insectatio. Quid igitur? Ex eo quod Anaxagoras docuerit omnia in mundo nisi a summa Intelligentia ordinate disponi potuisse, cogetur ne hic philosophus de omnibus Creatoris actibus rationem reddere? Quin etiam, si Deus omnia quam optime facere debuerit, nos convincet terram esse planam (sicut opinabatur Anaxagoras); illamque sub alia forma subsistere nullatenus potuisse?

Aristoteles, ab hac erga Anaxagoram injustitia non omnino alienus fuit, quamvis illum merito laudaverit in primis suæ *Metaphysicæ* paginis ubi omnes philosophos qui ante Anaxagoram exstiterunt, hominibus ebriosis assimilat, solum Anaxagoram sua ratione uti declarans : οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῆ λέγοντας. Eumdem deinde accusat quod Intellectum induxerit, velut scenicam machinam, ad orbem creandum, solummodo, cum non compertum haberet cur quædam res sit necessaria, sed in aliis circumstantiis, effectus ad quamlibet aliam causam referret. Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ Νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν. Καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διά τιν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης τί ἐστι, τότε παρέλκει αὐτὸν, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γιγνομένων ἢ Νοῦν.

Tertius in ordine, prædicti philosophi accusator venit Clemens Alexandrinus qui illum arguit, quod, propriis principiis relictis, naturæ vel mundi systema e physicis legibus, pro libitu, explicare conaretur. *Stromat.* l. II, p. 435 : Ἀναξαγόρας (ὃς) πρῶτος ἐπέστησε τὸν νοῦν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ἐτήρησε τὴν ἀξίαν τὴν ποιητικὴν, δίνους τινὰς ἀνοήτους ἀναζωγραφῶν σὺν τῇ τοῦ Νοῦ ἀπραξίᾳ τε καὶ ἀνοίᾳ. Hoc est :

« Anaxagoras qui primus intellectum rebus creatis velut causam assignavit, non constanter potentiæ creatricis dignitatem servavit, quosdam absurdos turbines describendo, intellectum in inertia quadam, atque cogitationis remissione, relinquens. »

Sic respondetur : Legum physicarum quæ ad mundi systema spectant, ex homæomeriis explicatio, nihil contrarium habet cum idea Dei creatoris omnes orbis partes disponentis. Ex eo quod Clarkius Deum esse necessarium demonstrare sibi proposuerit, non inde suscepit onus exhibendi perfectam expositionem omnium Creatoris operum, ex Entis necessarii axiomate deductam. Cartesius ipse turbines in physica generali admisit, nec ideo infirmare arbitratus est argumenta Dei exsistentiam demonstrantia. Utex Dei exsistentia desumamus quascunque mundi leges, mente divina nobis opus esset, atque Altissimi consiliorum ut participes necesse foret, quando mundum ipse creavit. Econtra vero effectus naturales explicare ex naturæ legum observatione, sapientis est, minimeque contrarium veneration earum legum conditori debitæ. Cæterum accusationes Socratis in Anaxagoram, illum Socratem qui contendebat insaniam esse cuique creationem explicare volenti, ductorem habere nequeunt.

Sic enim loquitur Xenophon in procemio Ἀπομνημονευμάτων Σωκράτους. Mirabatur Socrates quod homines non intelligerent, sibi impossibile esse omnium creatarum rerum rationem detegere, cum ii qui maxime in his rebus cognoscendis desudarunt, ut de illis dissererent, minime inter se concordes sint, sicque a se invicem discrepent ut insanorum more, alii timeant quod minime timendum est, alii autem, vere metuenda non reformident. Nunc, verusne est ille Socrates quem sic loquentem inducit Plato? minime. Verus autem Socrates ille est quem nobis proponit Xenophon; alter vero velut a Platone excogitatus habendus est.

Ibid. D 1. Νεῦρον. In lingua veteri anatomica, id est ante Erasistratis et Herophili in anatomiæ arte tentamenta, parum præcisam habet significationem quæ systema musculorum complectitur generatim vel partium albarum (vulgo Gallice *tendons, liga-*

Digitized by Google

ments, aponévroses apud anatomicos ac etiam nervos proprie dictos). Hippocrates, Plato, Aristoteles in hoc generali sensu illa voce νεῦρον utuntur. Postea qui modo præciso loquuntur auctores, verbum νεῦρον adhibent ad nervos significandos, alii vero huic voci veterum significationem tribuere pergunt. (D. Littré, *Opp. Hippocr.*)

Col. 1237 B 7. Vigerus dicit ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ μένειν δὴ ποιεῖ τὴν γῆν, terram cum motu imperato vagari sive manere sub cœlo jubet.

Ibid. 7. *Ὅδε ὥσπερ καρδόπῳ πλατείᾳ, βάθρον τὸν ἀέρα ὑπερείδει.* His verbis Græcis interpretationem quære in Plutarchi *Stromat.*, lib. I, cap. 8, p. 22 : Πιλουμένου τοῦ ἀέρος πρώτην γεγενῆσθαι τὴν γῆν πλατεῖαν μάλα · διὸ καὶ κατὰ λόγον αὐτὴν ἐποχεῖσθαι ἀέρι.

Hoc systema Anaximeni tribuit. Quoad κάρδοπος vocem quæ adhibita fuisse videtur ut locutio propria a philosopho hujus systematis auctore, Aristophani philosophiam cavillandi materiam præbuit. Vid. *Nubes*, v. 669 ad 679, 1250 ad 1253.

Ibid. D 5. Euhemerus Tegæus, *Historia sacra* Latinis carminibus expressa ab Ennio, insignis factus, Messanensis fuit sive, juxta alios, Cous, sive Tegæus vel Agrigentinus. Creditum est etiam illum Messenæ, in Peloponneso, natum fuisse, ob nominis Messenæ similitudinem cum Messana, urbe Siciliæ. Ex hac diversitate in illius designanda patria, præpotentissimum argumentum desumit Jonsius quo authenticitatem operis *Placita philosophorum* impugnet (vide illius lib. III). Iisdem vestigiis insistit Vossius *Hist. philosoph.* Attamen non mihi invictum videtur istud argumentum ; cum non raro de aliis antiquis auctoribus et de Homero ante omnes eadem exstiterit confusio quoad locum ubi nati fuerint ; et tamen nemo authenticitatem librorum qui eis tribuuntur impugnavit. Lactantius I, 11, *e civitate Messana ;* Arnobius, lib. IV, *Acragantinus ;* nemo tamen hos auctores pseudonymos dixit.

Col. 1240 A 3. Hos iambos scazones, quos omittit Eusebius, partim citat Plutarchus. Hos legere est in fragmentis Callimachi a Bentlæo collectis, 86, t. I, p. 458, Callimachi edit. Ernesti. Ili versus ambagibus sunt referti quos plus minusve feliciter critici solverunt. Non hic iteranda pugna

Ibid. 5. Quosdam tantum ex Euripidis *Sisypho* versus citat Plutarchus, quosque fusius refert Sextus Empiricus lib. IX, § 54. Dictos versus memorandi mihi occurrit occasio in tractatu *De polytheismo* ineunte tomo secundo : hos versus ab Euripide, non autem a Critia, ut Sextus putat, scriptos esse crediderim ; et in hoc sequor Petrum Petit *Miscell. obs.*, lib. I, cap. 1, contra Baylium, in ejus *Lexico*, voce *Critias ;* et sententiam meam probationibus firmavi. Mecum sentit Moshemius (*in Cudworth*).

Ibid. 10. Non dubito quin pro ὡς εἰστήκει legendum sit : ὁμοῦ εἰστήκει vel ὡς ὁμοῦ εἰστήκει. Noverunt omnes illius axioma quod memorat Plutarchus in eodem opere, lib. I, c 3 : Ὁμοῦ πάντα χρήματα ἦν, νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρσε καὶ διεκόσμεε. Vide c. 15 ejusdem libri ubi Eusebius refert locum e *Phædone* Platonis desumptum, in quo doctrinam Anaxagoræ perpendit Socrates. Vide pariter notam a me additam, qua philosophum Clazomenensem tuerer adversus Socratem, aut potius adversus Platonem qui Socrati suas proprias opiniones tribuit.

Col. 1241 A 1. Nemo nescit a Thalete fuisse prædicatum, res omnes ex aqua trahere originem ; primum autem inter philosophos Anaxagoram fuisse qui docuerit quod res omnes, initio promiscuas, disposuerit ordinaveritque Νοῦς, sive Intellectus. Porro, in hoc Thaletem penitus secutus fuisset Anaxagoras, si res ita se habeant ut vult Plutarchus. Sed adhuc explanandum superesset cur, Anaxagoræ axioma legendo, in *Phædone* allatum, tanto stupore correptus fuerit Socrates : Νοῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος ? Haud ignoro quidem, apud Ciceronem aliquid simile legi iis quæ a Plutarcho hic referuntur ; sed ad hæc respondebimus, aut Ciceronem errasse, aut illius textum fuisse adulteratum. Simplicius expresse vult principium unicum a Thalete admissum fuisse, id est, aquam (vide Simplicii *Comment. de physica Aristotelis*, p. 6) :

Θαλῆς Ἐξαμίου Μιλήσιος καὶ Ἵππων ὃς καὶ δοκεῖ ἄθεος γεγονέναι, ὕδωρ ἔλεγον τὴν ἀρχὴν ἐκ τῶν φαινομένων, γεγονέναι κατὰ τὴν αἴσθησιν εἰς τοῦτο προαχθέντες. Καὶ γὰρ τὸ θερμὸν τῷ ὑγρῷ ζῇ, καὶ τὰ νεκρόμενα ξηραίνεται, καὶ τὰ σπέρματα πάντων ὑγρὰ, καὶ τροφὴ πᾶσα χυλώδης, ἐξ οὗ δέ ἐστιν ἕκαστα, τούτῳ καὶ τρέφεσθαι πέφυκε. Τὸ δὲ ὕδωρ ἀρχὴ τῆς ὑγρᾶς φύσεώς ἐστι καὶ συνεκτικὸν πάντων. Διὸ πάντων ἀρχὴν ὑπέλαβεν εἶναι τὸ ὕδωρ · καὶ τὴν γῆν ἀφ' ὕδατος ἀπεφήνατο κεῖσθαι · Θαλῆς δὲ πρῶτος παραδέδοται τὴν περὶ φύσεως ἱστορίαν τοῖς Ἕλλησιν ἐκφῆναι, πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων προγεγονότων, ὡς καὶ Θεοφράστῳ δοκεῖ, αὐτὸς δὲ πολὺ διενεγκὼν ἐκείνων, ὡς ἀποκρύψαι πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ. Λέγεται δὲ ἐν γραφαῖς μηδὲν καταλιπεῖν, πλὴν τῆς καλουμένης ναυτικῆς ἀστρολογίας. Vide pariter Heraclid. Pont. in *Allegoriis Homericis*, c. 22, p. 75 edit. Schowi, ubi : Θάλητα μὲν γὰρ τὸν Μιλήσιον ὁμολογοῦσι πρῶτον ὑποστήσασθαι τῶν ὅλων κοσμόγονον στοιχεῖον, τὸ ὕδωρ. Ἀλλ' ὁ Κλαζομένιος Ἀναξαγόρας, κατὰ διαδοχὴν γνώριμος ὢν Θάλητος, συνέζευξε τῷ ὕδατι δεύτερον στοιχεῖον, τὴν γῆν, ἵνα ξηρῷ μιχθὲν ὑγρὸν ἐξ ἀντιπάλου φύσεως εἰς μίαν ὁμόνοιαν ἀναχραθῇ.

Videmus huc usque Thaletem aquam admisisse veluti unicum elementum, nec locutum de Νοῦς per quem res ordinarentur ; dum econtra a Plutarcho Νοῦς τοῦ κόσμου velut Deus admittatur. Apud autem Diogenem Laertium Thaletis doctrina immutata legitur, siquidem, licet agnoscat ex aqua res omnes trahere originem, addit : Τὸν κόσμον ἔμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρη ; quem locum reddidit Cicero, *De legibus*, lib. II, § 26 : « Thales qui sapientissimus in septem fuit homines, existimare oportere omnia quæ cernerentur deorum esse plena. » Hoc non explanat sententiam Anaxagoræ ; etenim quis dicat Thaletis mentem de diis ? Sed saltem quæ jam legimus in nostri philosophi sententiam vergunt, sicut ea quæ inferius, *De natura deorum*, lib. I, cap. 10 : « Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam dixit esse initium rerum : Deum autem, eam mentem quæ ex aqua cuncta fingeret. » Quibus a Lactantio iterum allatis, I, 5, et a Minucio Felice, 19, contradicit Augustinus, *De civit. Dei*, lib. VIII, 2 : « Nihil ex divina mente præposuit. » Contradicit item Aristoteles, *Metaphys.*, lib. I, p. 40 ed. Brandisii : Τῶν δὴ πρώτων φιλοσοφησάντων οἱ πλεῖστοι, τὰς ἐν ὕλης εἴδει μόνας ᾠήθησαν ἀρχὰς εἶναι πάντων... Νοῦν δέ τις εἰπὼν εἶναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις καὶ ἐν τῇ φύσει τὸ αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης, οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον · Φανερῶς μὲν οὖν Ἀναξαγόραν ἴσμεν ἁψάμενον τούτων τῶν λόγων. Meo judicio, illud quod præcise declarat Aristoteles contrariis Plutarchi necnon Ciceronis opinionibus anteponendum est ; vide Cudworthum, *Systema intellectuale*, lib. III, § 20 ; lib. IV, § 20 ; Baylii *Lexic.*, in vocibus *Thales* et *Anaxagoras*.

Ibid. C 1. In εἴδωλα Democriti, vide Cicer. *De nat. deorum*, lib. I, 12 : « Quid Democritus qui tum imagines earumque circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur ? » Et § 43 : « Mihi quidem Democritus, vir magnus in primis, cujus fontibus Epicurus hortulos suos irrigavit, nutare videtur in natura deorum : tum enim censet imagines divinitate præditas inesse universitati rerum : tum principia, mentesque quæ sunt in eodem universo, deos esse dicit : tum animantes imagines quæ vel prodesse nobis solent vel nocere : tum ingentes quasdam imagines, tantasque ut universum mun-

Digitized by Google

dum complectantur extrinsecus; quæ quidem omnia sunt patria Democriti quam Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu aut religione dignas judicare? » Sextus Empiricus *adv. math.*, lib. IX, § 19 : Δημόκριτος εἰδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις· καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιὰ, τὰ δὲ κακοποιά. Ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγχων τυχεῖν εἰδώλων. Idem Cicero hæc εἴδωλα ridet, epist. ad Acacium, quæ XVI est quinti decimi libri. Vide Baylii *Lexicon* voce *Democritus*, ubi contra Ciceronem Democriti partes tuetur. Illæ *a corpusculis* inductiones philosophicæ non modo densissimis tenebris obscurantur, sed etiam nihil utile afferre queunt : illas evolvendas non suscipiam.

Col. 1241 5. Illæ Anaxagoræ partes similes, aut aliter *homœomeriæ*, obscurissimum inventum sunt hujus præclari philosophi. Baylius scripsit prælongam notam ad illud excogitatum tum explanandum, tum impugnandum (*Vita Anaxagoræ*). Idem ante illum a Lucretio tentatum fuerat. Illum adeant qui hujus doctrinæ rationem sibi reddere voluerint. Quid de his sentiam paucis mihi dicendum est. Igitur libenter admittam intellectum, postquam in chaos materiæ penetrasset (χρήματα ὁμοῦ πεφυρμένα) partes similes a dissimilibus dissociavisse, ut inde corpora homogena coalescerent (hic enim solum agitur de explanatione modi quo formatus est mundus materialis, vel physicus); qua autem facta sejunctione, corpora vigore vitaque prædita, idem finxit intellectus. Verbi gratia, sol est ignea moles (μύδρον διάπυρον), unde dictus *Atheus*. Hic modus creationis nonnullas præbet difficultates, et in quibusdam etiam sibi contradicit; sed quis huc usque enucleate explanavit rationem qua Deus mundum creavit? Etenim in istius generis quæstione rationem fides antecedere debet. (Vide Aristotelem, *Metaphys.* lib. I, c. 3, et ejus schol astem, editum a Brandisio.)

Col. 1244 B. 5. Τὴν ἐναντίαν ἐρχόμενοι 465.

Ibid. B 12. *Τὸ μὴ ὂν ἕτερον εἶναι.* Ἕτερος hic habet sensum oppositionis inter duo. Τὸ ἕτερον malum bono oppositum, ex euphemismo significat. Vide Ruhnkenium in *Epist. critic.*, p. 183; Valckenaerium, *Diatrib.* p. 112; Wyttembachum *in Phædonem*, p. 320; Coraym *in Ægyneticum* Isocratis, p. 280 notarum; Wetsteinium *in Epistolam I Pauli ad Timotheum*, c. V, 25; Perizonium *in Æliani Hist. divers.*, in indice verbo *ἕτερος*.

Col. 1248 A 3. Sextus Empiricus (*adversus mathematicos*, p. 278, l. I, § 282) dicit econtra eum ab Alexandro rege Macedonum, nummos 10,000 aureos accepisse, quia in honorem hujus principis carmina composuerat.

Ibid. 10. *Ἀνέγκριτα.* Forte legendum est ἀνέκκριτα, id est *quæ discerni nequeunt*. Legitur inferius in eodem sensu, ἀνεπίκριτα.

Ibid. B 1. Ἀφασία, id est *reticentia*, idem ferme sonat ac ἐποχή, cum in eo tantum discrepent quod posterior melius dicatur de actu mentis, prior vero de verbo. Sic definitur apud Sextum, *Hypotyp. Pyrrhon.*, l. I, c. 20 : Ἀφασία ἀπόστασίς ἐστι τῆς κοινῶς λεγομένης φάσεως· *quod est oppositum phasi.*

Ibid. 2. Τέλος εἶναι τοῦ Σκεπτικοῦ τὴν ἐν τοῖς κατὰ δόξαν ἀταραξίαν. Sextus *Pyrrhon. Hypotyp.*, l. I, c. 12: *Quietudo.* Vide notam Fabricii.

Ibid. Ænesidemus a Sexto *Adv. math.* l. VIII, p. 498, memoratur. Vide notam Fabricii quam sæpius invocabo in decursu hujus capitis.

Ibid. D 11. Οὐθὲν τοῦτο 466, 467. Leg. οὐδὲ τοῦτο; mox ἦτοι 466.

Col. 1249 C 6. Ἐπαγωγή est argumentationis genus ab exemplis sumptum. Aristoteles, l. I *Rhetorices* : Ἔστι γὰρ τὸ μὲν παράδειγμα, ἐπαγωγὴ· τὸ δὲ ἐνθύμημα, συλλογισμός.

In l. IX, § 3, *Topic.* idem Aristoteles : Ἐπάγοντα μὲν ἀπὸ τῶν καθ' ἕκαστον ἐπὶ τὰ καθόλου, καὶ τῶν γνωρίμων ἐπὶ τὰ ἄγνωστα.

In *I Topic.* II, 12; *Analyt. prior.*, XI, 23. Cicero, *De inventione*, c. 31 : « Omnis argumentatio aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio est oratio quæ rebus non dubiis captat assensionem ejus quicum instituta est : quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res, propter similitudinem earum rerum quibus assensit, probetur. »

Idem *Topic.* § 10 : « Argumentatio ex pluribus perveniens quo vult, appellatur inductio : quæ Græce ἐπαγωγὴ nominatur. »

Col. 1252 A 5. *Αἰνησιδήμου στοιχειώσεις* videtur esse titulus cujusdam libri Ænesidemi, qui forte confundi potest cum eo libro qui λόγοι Πυῤῥώνειοι a Diogene Laertio nominatur (IX, 106) et de quo disseruit Sextus (*Hypotyp.* l. I, c. 14) : Παραδίδονται τοίνυν συνήθως τοῖς παρὰ ἀρχαιοτέροις Σκεπτικοῖς τρόποι, δι' ὧν ἡ Ἐποχὴ συνάγεσθαι δοκεῖ, δέκα τὸν ἀριθμόν.

Ibid. Μαχραὶ στοιχ. 466.

Ibid. C 2. Κόροισον 467.

Col. 1253 D 2. Antigonus Carystius virorum doctorum Vitas scripserat. Jonsius, l. XI, c. 4 *De scriptoribus hist. philos.*, locos omnes memorat in quibus hic Vitarum scriptor invocatur. Hi loci ab Athenæo nec non a Diogene Laertio traditi sunt. Hieronymus, præf. libri *De scriptoribus ecclesiast.* : « Fecerunt quidem hoc ipsum apud Græcos Hermippus Peripateticus, Antigonus Carystius, Satyrus vir doctus et longe omnium doctissimus, Aristoxenus musicus. » Antigoni Carystii exstat opus, cui titulus : *Παραδόξων συναγωγή*, quodque edidit Meursius, t. VII *Op. compl.*; qui tamen in catalogo operum Antigoni, dictum opus omisit. Vide Menagium *in Diogenem Laertium*, l. IX, p. 426 tomi secundi.

Col. 1256 A 12. Textus impressus habet ἀργαλέας παῤῥιδίας : sed solus mss. 468 habet τραγῳδίας, quod vera lectio esse videtur. Etenim accepimus a Diogene Laertio : Ποιήματα συνέγραψε καὶ ἔπη, καὶ τραγῳδίας, καὶ σατύρους, καὶ δράματα κωμικὰ τριάκοντα, τραγικὰ δὲ ἑξήκοντα, Σίλλους τε καὶ Κιναίδους.

At quid in isto loco agerent parodiæ?

Ibid. B 13. Secutus sum textum Theodoreti *Therapeutici* l. XI, ab Henrico Stephano receptum in *Poesi philosophica*, et a Bruckio in *Analectis poeticis*, cum sic nec sententiæ integritas, nec carminum numeri lædantur. Mireris Vigerum retinuisse textum bis mendosum, cui inutilem proposuit correctionem, dum Theodoretus duplex hoc remedium suppeditaret :

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἷον
Πολλὸν ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλά-
[νησθε;

Ibid. 15. *Ἐχθὲς καὶ πρώην.* Ad hoc proverbium quo res recentissime acta significatur vide *Adagia* Erasmi, in verbis *Heri* et *Nudius tertius*.

Ibid. D 4. *Σύναλλος.* Hunc suppositum Aristippi discipulum qui hic nominatur cum Arete, ejus filia, nullus alius inter philosophiæ Græcorum historicos memorat. Evidens est vocem Σύναλλος ex errore scriptam fuisse pro σὺν ἄλλοις, ut opinatur Menagius, quem, cum nihil melius occurreret, secutus sum.

Ibid. 10. Meo judicio, pro voce σύγχρασιν legendum est σύγκρισιν, in sensu vocis ἰδιοσυγκρισία, id est, *intima constitutio*. Sextus Empiricus ait, *Pyrrh. hypotyp.* l. I, c. 14 : Δυοῖν τοίνυν εἶναι λεγομένων ἐξ ὧν σύγκειται ὁ ἄνθρωπος, ψυχῆς καὶ σώματος, κατ' ἄμφω ταῦτα διαφέρομεν ἀλλήλων· οἷον κατὰ σῶμα ταῖς τε μορφαῖς καὶ ταῖς ἰδιοσυγκρισταις· κατὰ δὲ ἰδιοσυγκρισίας διαφέρομεν ὡς ἐνίους κρέα βόεια πετραίων ἰχθυδίων ῥᾷον πέττειν.

Συγκρίσεις eodem sensu sumitur apud Diogenem Laertium, lib. IX, § 80 in *Pyrrhone*, ad designandam corporis constitutionem : Δεύτερος τρόπος

Digitized by Google

(τῆς διαφορᾶς) ὁ παρὰ τὰς τῶν ἀνθρώπων φύσεις κατὰ ἔθνη (ἔθη) καὶ συγκρίσεις.

Col. 1257 B 1. Vox πάθος Græce, præsertim apud philosophos, non idem sonat ac vox *passio* quæ in recentioribus idiomatibus activum potius quam passivum modum animi designat, dum econtra, apud Græcos semper innuit modum animi passivum, sive de injucundo, sive de jucundo statu agatur. Hic, in isto duplici sensu voce *passio* utemur. Vide Aristotelem, *Metaphys.* l. IV, § 18; l. V, § 21 ed. Duvalli: Πάθος λέγεται ἕνα μὲν τρόπον ποιότης καθ' ἣν ἀλλοιοῦσθαι ἐνδέχεται, οἷον τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, καὶ ὅσα τοιαῦτα τούτων μᾶλλον· αἱ βλαβεραὶ ἀλλοιώσεις καὶ κινήσεις, καὶ μάλιστα αἱ λυπηραὶ βλάβαι· ἔτι τὰ μεγέθη τῶν συμφορῶν καὶ λυπηρῶν πάθη λέγεται.

Ibid. 3 Εἰδέναι 465.

Col. 1260 A 12. Sextus Empiricus, *Contra mathematicos*, l. VIII, p. 387, ait: « Non defuerunt Metrodori, Anaxarchi et Monimi discipuli asserentes nullum inveniri posse criterium veritatis. Addebat Metrodorus nos ne scire quidem quod nescimus. » Vide Cicer., *Academ* l. II, c. 23, ubi legere est: « Chius Metrodorus initio libri qui est *De natura*: Nego, inquit, scire nos sciamusne aliquid, an nihil sciamus, ne id ipsum quidem nescire aut scire: nec omnino sit ne aliquid, an nihil sit. » Facile credere esset, ex his citationibus, apud Eusebium negationem esse pro affirmatione ad locum ἔπεται τούτοις οὖν συνεξετάσαι καὶ τοὺς τὴν ἐναντίαν βαδίζοντας, καὶ πάντα χρῆναι πιστεύειν ταῖς τοῦ σώματος αἰσθήσεσιν ὁρισαμένους; quod veritati repugnat. Hæc philosophicæ secta ad quam accedunt Pyrrhonii sensuum testimonium recusabat, solumque animum testem admittebat, ut infra legendum. Attamen, prosequamur iter: Xenophanes illius scholæ institutor citatusque a Plutarcho in *Stromatibus*, apud Euseb. *Præparat. evang.* l. I, c. 8, p. 23, ait: Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ἀποφαίνεται τὰς αἰσθήσεις ψευδεῖς, καὶ καθόλου σὺν αὐταῖς καὶ αὐτὸν τὸν λόγον διαβάλλει.

Id. ibidem: Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης ἑταῖρος Ξενοφάνους τὰς αἰσθήσεις ἐκβάλλει ἐκ τῆς ἀληθείας.

Diogenes Laertius, l. IX, c. 20: Φησὶ Σωτίων πρῶτον τὸν Ξενοφάνη εἰπεῖν ἀκατάληπτα εἶναι τὰ πάντα. Locus hic æquivocus est. Aristocles, supracitatus, c. 17, eadem affirmat, p. 756: Ἄλλοι δ' ἐγένοντο τούτοις τὴν ἐναντίαν φωνὴν ἀφιέντες· οἴονται γὰρ δεῖν τὰς μὲν αἰσθήσεις καὶ τὰς φαντασίας καταβάλλειν, αὐτῷ δὲ μόνῳ τῷ λόγῳ πιστεύειν. Τοιαῦτα γάρ τινα πρότερον μὲν Ξενοφάνης καὶ Παρμενίδης καὶ Ζήνων καὶ Μέλισσος ἔλεγον· ὕστερον δὲ οἱ περὶ Στίλπωνα καὶ τοὺς Μεγαρικούς. Omnibus ex his patet a ducibus scholæ Eleaticæ sensuum testimonium abjici, eosque animum solum accipere testem; imo non pauci inter eos eum recusant, nullam judiciis humanis fidem præbendum esse asserentes.

Nunc nobis de Protagora loquendam; sed quæstio hæc non adeo solutu facilis est. Nostrum aggrediamur opus a sequentibus Ciceronis verbis *Academ.* l. XI, c. 46: « Venio ad tertiam partem philosophiæ: aliud judicium Protagoræ est, qui putet id cuique verum esse, quod cuique videatur. » (Legendum est *qui putat.*) Aristoteles, *Metaphys.* l. IV, c. 5 edit. Duvalli; l. III, c. 5 edit. Brandisii: Ἔστι δ' ἀπὸ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ ὁ Πρωταγόρου λόγος, καὶ ἀνάγκη ὁμοίως αὐτοὺς ἅμφω ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι· εἴτε γὰρ τὰ δοκοῦντα πάντα ἐστὶν ἀληθῆ, καὶ τὰ φαινόμενα, ἀνάγκη πάντα ἅμα ἀληθῆ, καὶ ψευδῆ εἶναι· πολλοὶ γὰρ τἀναντία ὑπολαμβάνουσιν ἀλλήλοις, καὶ τοὺς μὴ ταὐτὰ δοξάζοντας ἑαυτοῖς διεψεῦσθαι νομίζουσιν· ὥστε ἀνάγκη τὸ αὐτὸ εἶναί τε καὶ μὴ εἶναι.

« Ratiocinatio Protagoræ desumitur ex eadem analogia, et in hoc necessario ducit, ut res duæ simul sint et non sint. Etenim, si omnes ideæ, quas concipit mens, veræ sint, falsæ item sint necesse est; nam alii alia, sæpissime quidem contraria, percipiunt; qui autem ab aliis dissentiunt in errore versari reputantur. Unde concludendum esset esse simul et non esse easdem res. » Libro primo *Hypotypos. Pyrrhon.*, c. 32, Protagoræ doctrinas doctrinis Pyrrhonicis Sextus Empyricus opponit.

« Protagoras contendit hominem rerum omnium (χρημάτων) μέτρον esse, earum quæ exsistunt in quantum exsistant; nec non earum quæ non exsistunt, in quantum non exsistant. Protagoras voce μέτρον, criterium intelligit, et voce χρήματα, πράγματα, ita ut, illius axiomate implicite significetur hominem rerum, tum exsistentium, tum non exsistentium, criterium esse. Et inde unicuique hominum veras et perceptibiles esse infert res solas quæ illi apparent, τὰ φαινόμενα, quoque Aristoteles τὰς φαντασίας, *seu imaginationes* vocat. »

Idem *Adversus mathem.* l. VII, cap. 6, p. 382, ait: Πρωταγόραν τὸν Ἀβδηρίτην ἐγκατέλεξάν τινες τῷ χορῷ τῶν ἀναιρούντων τὸ κριτήριον φιλοσόφων, ἐπεί φησι πάσας τὰς φαντασίας καὶ τὰς δόξας ἀληθεῖς ὑπάρχειν, καὶ τῶν πρός τι εἶναι τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὸ πᾶν φανὲν ἢ δόξαν τινὶ, εὐθέως πρὸς ἐκεῖνον ὑπάρχειν.

Auctores exstiterunt qui Protagoram Abderitanum numeraverunt inter eos qui criterium negant, eo quod dixerit veras esse imaginationes merasque opiniones, neque veritatem rem absolutam esse, cum de re aliqua concepta idea vel opinio, ejusdem rei pars omnino efficiatur. Unde concludendum: Cum Metrodorus Chius hominem aliquid scire posse omnino negaverit, dici nequit illum sensus et intellectum ut res certas admisisse. Aliter sentiendum de Protagora; nam ex suo axiomate « hominem omnium rerum μέτρον esse, » quod Plato in *Theæteto* refellendum sibi sumpserat, inferre debebat optimos homini duces esse sensus; etenim quomodo rerum omnium cognoscendarum fieri criterium poterit homo, nisi suorum sensuum et suæ intelligentiæ ministerio? Ergo ab Eleaticis sejungi debet Protagaras, quibus immerito alligatus est. Solius Democriti forsan dici posset discipulus, nisi ab hoc philosopho proprio axiomate secerneretur.

Ibid. D 2. Plato in multis ab Aristocle ejus homonymo expilatus est. Quod furtim detexit Vigerus, qui Platonis textum in notis affert. Qui ergo fieri potuit ut mendum non sustulerit, a quo abstinuit etiam ms. 465 descriptus? Ἀλλ' οὐ συνῆκαν τὸ κεφάλαιον pro ἀλλ' οὐ Σῦν ἦ Κυνοκέφαλον, ut apud Platonem; unde patet Vigerum nudum Stephani textum typographis tradidisse, qui verbatim reddiderunt. Pythagoræ liber inscribebatur Ἀλήθεια, quod declarat scholiastes Platonis in *Theæt.* pag. 21: Τὸ τοῦ Πρωταγόρου σύγγραμμα ἀλήθεια ἐκαλεῖτο ὑπὸ Πρωταγόρου.

Col. 1261. Phrasi lux affulget ex his quæ Plato addit: Πρὶν μαθεῖν τὴν φωνήν. *Antequam ea didicisset.*

Ibid. 11. Hoc absurdum est, cum non minus unius oculi quam duorum visio certa sit: hæc ex Platone mutuantur. Quod in memoriam revocat sententiam stulte quondam a burgimagistris Batavis dictam, qui respuebant telescopium Mildelburgi fortuito inventum, quia oculum utrumque ad eum simul applicare nequibant.

Col. 1264 C 14. Παρεστῶτι 465, 468.

Ibid. D 9. Sextus *Adversus mathematicos*, l. I, c. 1, pag. 215:

Ἐν πολλοῖς ἀμαθὴς Ἐπίκουρος ἐλέγχεται διὰ τὴν πρὸς τοὺς περὶ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην καὶ τοὺς ὁμοίους γεγονότας πολυμαθεῖς δυσμένειαν, καὶ διὰ τὴν πρὸς Ναυσιφάνη τὸν Πύρρωνος ἀκουστὴν ἔχθραν.

« Non semel se ignarum prodit Epicurus, tum malevolo animo, tum mordaci dente lacessendo Platonem, Aristotelem aliosque philosophos doctrina commendatos, necnon acri odio Nausiphanem Pyrrhonis discipulum persequendo. »

Col. 1265 A 11. Jam notavi vocem πάθος, sensu

Digitized by Google

philosophico acceptam, pariter accipi posse ut rem seu jucundam seu injucundam animum afficientem designet.

Col. 1268 B 5. Vigerus notat fieri non posse ut ea sic exponeret Socrates, legendumque censet πότερον ἡδονὴ μετριότητος ἢ φρόνησις πλείω κέκτηται, *Si voluptas prudentia moderatior est.*

Ibid. C 12. *Ὁπόσα χρὴ τοιαῦτα νομίζειν τὴν ἀδδιον εἰρῆσθαι φύσιν* pro εἰρῆσθαι lego ἠρῆσθαι.

Col. 1272 A 13. Incipit a phrasi truncata : præcedere debet : *Sciendum est*, vel *Quæstio solvenda ea est.*

Ibid. B 1. Elementa duo, nempe plenum et vacuum, a Democrito et Metrodoro Chio excogitata censet Aristocles. Vide c. 19 hujus libri.

Ibid. C 11. Sextus Empiricus *Hypotyposes Pyrrhon*: l. III, c. 4, p. 136, varia eorum nomina recenset. Ἀναξαγόρας ὁ κλαζομένιος (καλεῖ τὰ στοιχεῖα) ὁμοιομερείας · Διόδωρος δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Κρόνος, ἐλάχιστα καὶ ἀμερῆ σώματα · Ἡρακλείδης δὲ ὁ ποντικὸς, καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς ἀνάρμους ὄγκους · οἱ δὲ περὶ Πυθαγόραν, τοὺς ἀριθμούς · οἱ δὲ μαθηματικοὶ, τὰ πέρατα τῶν σωμάτων · Στράτων δὲ ὁ φυσικὸς, τὰς ποιότητας.

Ut vertantur hæ variæ denominationes, haud necesse est.

Heraclidem istum hic a Dionysio citatum, memorat Sextus *contra physicos*, l. x, § 318. sub nomine *Pontici* : Οἱ περὶ τὸν ποντικὸν Ἡρακλείδην καὶ Ἀσκληπιάδην, ἐξ ἀνομοίων μὲν, παθητῶν δὲ, καθάπερ τῶν ἀνάρμων ὄγκων.

Asclepiades Bythinus, arte medicus, speciatim impetitur a Galeno, ob *Ὄγκοι Ἀσκληπιάδειοι*, nec non a Cælio Aureliano qui de eo præcipue refellendo intendit in capite 14 libri *De acutis passionibus.*

Col. 1273 C 3. Citatio hæc e psalmo desumpta contraria est penitus versioni Septuaginta Interpretum ac Vulgatæ : *Imperfectum meum viderunt oculi tui.* Præterea, Vigerus auctorem putat pro *rebus invisibilibus* dicere debuisse se vidisse *res inordinatas*, ἀθέτους pro ἀθεάτους, quæ vox idem sonat ac τὰς ἀνοήτους. Hæc observatio non adeo recta. Epicurei de atomis loquuntur invisibilibus non aliter ac si eos viderent. Eos Dionysius opponit Davidi cui Deus viarum suarum imperfectionem patefecit, saltem si psalmus a Dionysio Alexandrino qualis apud Eusebium legitur, intellectus est.

Ibid. Εἶδον 465.

Ibid. 5. Ἐνίτρια 465, 466, 468.

Col. 1276 A 6. Κόσμος significat simul *ordinem et mundum.* Huic duplici sensui hic alluditur, et est paronomasis, verborum ludus.

Ibid. C 3. Διαφορᾶς 468.

Ibid. 8. Κολλήσεως 466, 467.

Col. 1277 A 8. Συγκεχυμένην 466.

Col. 1280 A 10. Μὴ δέουσαι 468.

Ibid. C 8. Hæc desumpta sunt ex propheta Amos, c. III, v. 3.

Col. 1281 D 10. Κίνησις 467; mox πάντας pro πάντα idem.

Col. 1284 A 4. Διαμονῆς 467.

Ibid. 5. Χρῆσιν 467.

Ibid. 13. Ἐντοσθίων 466, 467.

Ibid. B 1. Ἀναθεωρήσωμεν 465, 466.

Ibid. 3. Ὀρθόν 465, 466.

Ibid. 4. Πανοῦργον 467.

Ibid. 9. Σωματουργοί 465, 466.

Ibid. C 2. Μάθησιν 466.

Ibid. 7. Ἔμπειροι 465, 467.

Ibid. 9. Ἐξόριος 465, 466, 467, 468.

Col. 1285 B 3. Ἀηθες 466, 467.

Ibid. 6. Τῶν γοῦν ὑποθηκῶν ἀρχόμενος. Patet hic agi de titulo unius ex operibus Democriti quod in Diogenis Laertii catalogo non recensetur. Ὑποθήκη *consilium* significat. Isocrates, in exordio orationis *ad Nicoclem* ait : Τινὲς τῶν ποιητῶν τῶν προγεγενημένων ὑποθήκας ὡς χρὴ ζῆν καταλελοίπασιν, ὥστε ἐξ ἁπάντων τούτων εἰκὸς αὐτοὺς βελτίους γίγνεσθαι.

« Quidam inter poetas qui ante nos vixerunt exhortationes de regula morum scripserunt; quæ, si eis nostra responderet vita, sane nos meliores efficerent. » Vide Herodotum, I, 211; VIII, 58.

Ibid. 13. Huc usque Democritus, juxta Vigerum.

Ibid. D 7. Ἥδιον 466, 467, 468.

Col. 1288 A 8. Hanc etymologiam recepit Herodotus, l. II, c. 52, ubi, de Pelasgis loquens, dicit eos, etsi non cognoscerent, deos nominare : « Ὅτι κόσμῳ θέντες τὰ πάντα πρήγματα, καὶ πάσας νομὰς εἶχον. »

Alia vero etymologia, e verbo θέειν desumpta, usitatior est.

Ibid. B 8. Ἀτμῶν 468.

Col. 1293 C 4. Λόγων. Lege λόγον.

Ibid. 5 Ψευδοδοξίαν 4' 8.

Ibid. C 7. *Λευκοῖς τοῖς ἐλέγχοις ἀπεγύμνωσα.* Hunc loquendi modum ab Eusebio jam usurpatum l. XI, p. 552, 535, elegantem esse declarat Casaubonus in *Athenæum*, l. IX, p. 416 *Animadversionum.*

Ibid. 14. Peccat hæc constructio, nihil quippe refertur ad τίσι ποτὲ λογισμοῖς. Vigerus conjicit addendum ἠσπασάμην. Jam exposui quibus ex causis : doctrinam religiosam Hebræorum amplexus fuerim; sed ἠσπασάμην non quadraret cum loco in quo Eusebius de veritate historiæ Hebræorum loquitur. Textus emendando supersedeo cum nihil aptum occurrat.

Col. 1297 A 5. Aristocles Peripateticus præsertim nominatur quia breviter scripsit Vitam Philostratis quæ legitur inter *Vitas sophistarum*, l. II, c. 3. Eumdem Synesius, Dionis historiam incipiens, redarguit, quod mores sermonemque gravem philosophorum reliquerit et vanam sophistarum elegantiam elegerit. Tempore Herodis Attici, scilicet imperantibus Antoninis, vivebat Aristocles. Jam nobis exhibuit longa fragmenta capitum 17-21 lib. XIV, ex quibus majus desiderium nascitur de opere disperdito quod Diogene Laertio longe præstat.

Ibid. B 7. Athenæus post citata eadem verba epistolæ Epicuri, l. VIII, c. 59, addit, παραλαβὼν ἑαυτὸν προσεκάθιζε τοῖς λόγοις. Lego παραβαλών· *gradum celerans, sermonibus adfuit.*

Ibid. 9. Baylus ad verb., *Aristote*, redarguit versionem P. Vigeri, *affecta jam ætate*, unde supponi posset eum jam senuisse quando medici ostiarius erat. Timæus, cujus Polybius servavit verba in fragmentis Constantini Porphyrogenetæ, p. 46, quem præterea Suidas transcripsit in voce *Aristoteles*, econtra contendit eum fuisse scholæ medicinalis percelebris ostiarium : « Τὸ πολυτίμητον ἰατρεῖον ἀποκεκλεικότα. » Hic legitur καὶ τὰς τυχούσας, verba ab ipso omissa, quorumque sensus nullo modo percipi potest; quæ certe mutanda, sed quid reponendum? Desideratur substantivum loco adjectivi : καὶ τὰς τειχίσεις, aut aliquid simile.

Ibid. C 4. *Ἐριστικός*, Megaricorum secta, quæ principem habuit Euclidem, cui successit Eubulides, Alexini magister, hoc nomine appellabatur. Vide Stanley et Bruker.

Ibid. 14. Democharis, Demosthenis ex sorore nepos, parvi penditur quod causam egerit Sophoclis, Amphiclidis filii, cum Sophocles de legis contemptu postularetur a Philone (γραψαμένου παρανόμων), quod juxta decretum ab omni populo Atheniensium sancitum, philosophiæ scholas claudi jussisset. Verisimile est in oratione *pro Sophocle* non tantum Aristoteli, sed omnibus philosophis calumnias injecisse Democharem, οὐ γὰρ Ἀριστοτέλην μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους κακῶς εἰρηκεν. Lex lata a Sophocle memoratur apud Diogenem Laertium, in *Vita Theophrastis* (sect. 38), et inserta fuit a Petito in *Legibus Atticis*, l. III, c. 8. Democharis *Vitam* scripserunt Vossius in *Historicis Græcis*, I, 11; Jonsius, I, 17, et David

Digitized by Google

Ruhnkenius, in nota ad Rutilium Lupum (lib. I, p. 7), quam adeat lector. In ea Ruhnkenius notat errores eorum qui de eadem re ante ipsum scripserant.

Col. 1300 A 6. Cephisodorus, Isocratis discipulus, causam egit magistri sui adversus Aristotelem quem multis modis male habet. Quod secutus est et exaggeravit Epicurus in epistola *περὶ ἐπιτηδευμάτων*, referente Athenæo, l. VIII, c. 13 : Οἶδα ὅτι ταῦτα μόνος Ἐπίκουρος εἴρηκεν κατ' αὐτοῦ · οὔτε Εὐβουλίδης · ἀλλὰ οὔτε Κηφισόδωρος τοιοῦτό τι ἐτόλμησεν εἰπεῖν κατὰ τοῦ Σταγειρίτου καίτοι καὶ συγγράμματα ἐκδόντες κατὰ τοῦ ἀνδρός.

Jonsius, *De scriptoribus historiæ philosophicæ*, l. I, c. 13, multa de Cephisodoro dixit.

Ibid. 9. Lege ὑπερπαίει pro ὑπερπαλαίει. Vide Heliodorum, p. 316 edit. Coray; Josephum *contra Apionem*, I, 34; Athenæum, 558.

Ibid. D 1. Pythiades, soror eunuchi Hermiæ, Atarnes tyranni, uxor fuit Aristotelis. Ex ea genuit filiam Pythiadem, quam in testamento a Diogene Laertio citato, V, 12, Nicanori dedit. Ista Aristotelis filia ingenio prædita erat : vide Petrum Alcyonium *De exsilio*, l. II. Ter nupsit : vide Sextum Empiricum *Adversus grammaticos*, l. I, c. 12, § 258.

Ibid. Theocritus Chius, sophista, vixit tempore Alexandri. Discipulus fuit Metrodori Chii, qui magistrum habuerat Isocratem. Verisimile est ipsum voluisse, ut Cephisodorus, memoriam Isocratis vindicare Aristotelem injuriis afficiendo, qui ipse non alio modo erga Isocratem egerat. Theocriti memorantur plurima verba satyrica. Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, c. 77, hæc Theocriti de morte Alexandri narrat : « Bono animo estote, amici, quoniam dii ante homines moriuntur. » Suidas Theocriti enumerat opera. Æmulus fuit Theopompi Chii in regiminis affectatione. Vide Strabonem, l. XIV, p. 645, ed. Casaubon. Theopompus contra eum scripsit in *Consilio* ad Alexandrum, Athenæus VI, 250. Idem Athenæus, l. XII, pag. 540. alterum Theocriti dictum memorat : ad incolas Chii scripserat Alexander ut purpuram mitterent ad conficiendas ducibus exercitus vestes, forte amicis ἑταίροις. Hunc versum Homeri intelligo, inquit Theocritus :

Τόνδ' ἔλε πορφύρεος θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή·

quia ex hoc dono incolis Chii ruina imminebat. Idem alia Theocriti verba citat de quodam ventri dedito cui nomen erat *Diocles*. Stobæus dictum sequens sub nomine Theocriti citat, quod postea in I *Stromatum* inseruit Clemens Alex. : Θεόκριτος ὁ Χῖος, Ἀναξιμένους λέγειν μέλλοντος, Ἄρχεται, εἶπε, λέξεων μὲν ποταμὸς, νοῦ δὲ σταλαγμός. « Theocritus Chius de Anaximene sermonem habituro : Verborum flumen. » mentis gutta. Theocritus propter facete dictorum affectationem mortem incurrit. Hæc Plutarchus refert in II *Symposiac.* p. 633 : Ἀντίγονος Θεόκριτον τὸν Χῖον ἀπέκτεινεν ὅτι φήσαντός τινος εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ βασιλέως ἂν παραγένηται, (ἂν) σωθῆναι. Ἀλλ' ἐμοὶ, εἶπεν, ἀδύνατα φῇς τὰ τῆς σωτηρίας. Quæ fusius exposuit Macrobius *Saturnal.* VII, 3 :

« Antigonus rex Theocritum Chium de quo juraverat quod ei parsurus esset, occidit propter scomma ab eodem de se dictum. Cum enim quasi puniendus ad Antigonem raperetur, solantibus eum amicis ac spem pollicentibus, quod omnino clementiam regis experturus esset, cum ad oculos ejus venisset, respondit · Ergo impossibilem mihi dicitis spem salutis; erat autem Antigonus uno orbatus oculo : et importuna urbanitas maledicacem luce privavit. »

Longe aliter eadem res ab eodem Plutarcho narratur in libro *De educatione puerorum*. Inde invaluit opinio hoc opus supposititicum esse

Attamen, ut redeamus ad epigramma adversus Aristotelem directum, corruptum invenitur apud Diogenem Laertium, lib. V, § 9.

Plutarchus, in tractatu *De exsilio*, t. II, p 603, verborum ludum explicat istiusce epigrammatis : Ἀριστοτέλην λελοιδώρηκε Θεόκριτος ὁ Χῖος, ὅτι τὴν παρὰ Φιλίππῳ καὶ Ἀλεξάνδρῳ δίαιταν ἀγαπήσας, εἵλετο ναίειν ἀντ' Ἀκαδημίας Βορβόρου ἐν προαστείοις. Ἔστι γὰρ ποταμὸς περὶ Πέλλην ὃν Μακέδονες Βόρβορον καλοῦσι.

« Est apud Pellam fluvius quem Macedones vocant Græce βόρβορον, id est Latine *lutum*. »

Variam lectionem exhibet Diogenis Laertii versio:

Ἑρμείου εὐρούχου ἠδ' Εὐβούλου ἅμα δούλου
Σῆμα κενὸν κενόφρων τεῦξεν Ἀριστοτέλης.

Sed mihi magis placet Eusebii versio ἑρμίου, propter carminis metrum.

Col. 1301 A 9. Apellico citatur ab Athenæo, l. V, p. 214. Libros emit Aristotelis. Τὴν Ἀριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας συνηγόρασε συχνάς.

Varia hujusce bibliothecæ fata a Strabone describuntur, l. XIII, p. 608 et 609. Sylla, captis Athenis, redemit Aristotelis libros quos secum Romam detulit. Quod cum compertum habuisset grammaticus Tyrannio, eos luce donavit, sed male habitos.

Iste Apellico magis fuit amicus librorum quam philosophiæ : Φιλόβιβλος μᾶλλον ἢ φιλόσοφος.

Col. 1304 A 4. Atticus, auctor fragmentorum satis prolixorum quæ sequuntur, idem est, ut videtur, ac ille cujus legitur fragmentum l. XI, c. 2 ; pater Herodis erat ; Philostratus illius vitam scripsit eumdemque Aulu Gellius frequenter citat in opere cui titulus : *Noctes Atticæ*. Vide notam c. 2, l. XI, in qua de illo agitur.

Opus Attici contra eos agere videtur qui doctrinas tum Platonis, tum Aristotelis impugnarunt. Syncretismum istum primus adhibuit Ammonius in schola Alexandrina, quem secuti fuerunt et Herennius, et Origenes, et Plotinus, et Porphyrius, et Jamblicus, et Hierocles.

Ibid. 9. Ὁ Περιπ. Sic 466 ; alii ὡς.

Ibid. C 8. Mendosa ista, ut patet ex variis lectionibus mss.

Secundo versu, pro ἐν ᾧ ms. 468 ἐν τῷ, quod recipiendum videtur ; versus sunt Ionicæ dialecti. Τρηχύς, item mss. 466 retinendum.

Παλίγκοτος, cui proximum est verbum τρηχύς, Pindari carmen ad memoriam revocat, *Nemæo* IV, 156 :

Τραχὺς δὲ παλιγκότοις ἔφεδρος.

An hic quoque legendum τρηχύς τε παλιγκότοις?

In ultimo versu mss. 466, 467, 468, legunt σὴν ἐλαφρίζων μάχην. Tum intelligendum esset : « Videsne hanc rupem excelsam ? Hic stat (avis) inimicis formidanda, qui rapide volans, prælium tecum committit. »

Col. 1309 A 17. Ἐν τούτοις 465, 466, 467.

Ibid. 8. Hos Pindari versus in Eusebio mutilos male correxit Vigerus. Ex his qui eosdem versus citaverunt petendæ emendationes : correctionem magni faciendam exhibet Maximus Tyrius in sermone 18 edit. Davis, cui titulus est : *An malum pro malo reddendum*. Alludit Cicero aliqua verba afferens, in epist. 38 l. XIII ad Atticum. Vide Victorium, *Var. lect.* l. XXII, c. 9, p. 406. — Πότερον δίχα τείχος ὕψιον ἢ σκολιαῖς ἁπάταις ἀναβαίνει ἐπιχθονίων γένος τῶν ἀνθρώπων, omnes mss.

Ibid. D 1. Ἅτε πόρῳ 465, 466, 467.

Col. 1312 B 8. Ἐκείνων μενόντων κατ'. 465, 466, 467.

Col. 1329 D 10. Dicæarchus, historicus, philosophus Peripateticus, musicus, multa et varia scripsit. Inter alia memoratur opus *De antiquo Græcorum modo vivendi*, cujus Porphyrius magnum fragmentum dedit in quarto libro *De abstinentia carnis*. A Plutarcho, Athenæo, Cicerone, S. Hieronymo *adversus Jovinianum* citatur. De ipso vide quod scribitur in *Bibliotheca Græca* Fabricii, l. III, c. 2 ; apud Jonsium, *De scriptoribus hist. philosophicæ*. l. I, c. 16, §§ 1 et 4. Grammaticus quidam exstitit homo

Digitized by Google

nymus, cui forte rectius attribuerentur tractatus *Περὶ μουσικῶν ἀγώνων*, et *De institutionibus theatricis*. Jonsius longam dissertationem de Dicæarcho grammatico elucubraverat in suo tractatu *De grammaticis*, qui lucem non vidit. Dicæarchus non negabat exsistentiam animæ, sed eam *harmoniam* dicebat.

Col. 1336 B 2. Boethus, philosophus peripateticus, Sidone natus, discipulus erat Andronici Rhodii qui philosophabatur tempore Augusti. Vide Holstenium, *De vita et scriptis Porphyrii*, c. 9.

Ibid. 9. Male confutatur Entelechia Aristotelis a Porphyrio qui exstasim et præscientiam futuri, ut argumentum cui contradici non potest, opponit. Iste ratiocinandi modus Porphyrio convenit, viro a recto sensu alieno, qui tamen in mente habebat hos philosophiæ principes adunare. Opus ad hunc finem attingendum composuerat : *Περὶ τοῦ μίαν εἶναι τὴν Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους αἵρεσιν βιβλία Ζ'*. Vide Porphyrii *Vitam* ab Holstenio adornatam.

Ibid. D 6. *Ὅτι δὴ λόγον ἐν νόμοις ἀσεβῶν ἀσεβῆ εἶναι ἀπεφήνατο*. Quid sibi vult hæc nota Eusebii, Porphyrium, ut impium agnovisse hunc sermonem, in legibus impiorum? Porphyrius autem de legibus non scripsit, nedum de legibus impiorum. Mea sententia, legi debet νομίμοις, *de institutionibus impiis*. Sed vocem ἀσεβῶν in titulo libri non potuit Porphyrius inscribere, quæ ab Eusebio addita est.

Col. 1337 B 11. Συναιρῶν 465.

Ibid. 12. Συνδεῖσα 467.

Col. 1341 A 2. Antisthenes Atheniensis erat; cognominabatur *Herculeus*, quia in exemplum formamque vitæ Herculem imitandum proponebat. Diogenes Laertius, lib. VI, § 2 : Ὅτι ὁ πόνος ἀγαθόν, συνέστησε διὰ τοῦ μεγάλου Ἡρακλέους καὶ τοῦ Κύρου.... ἔλεγε συνεχές· Μανείην μᾶλλον ἢ ἡσθείην.

Vide Menagium in notis ad hunc locum.

Ibid. C 5. Plutarchus *Adversus Stoicos*, § 35, p. 53, tom. XIV edit. Hutten. : tom. X, p. 438 edit. Reiskii : Ἀλλὰ τοῦ τε κόσμου πάλιν τὸ πῦρ (δ σπέρμα λέγουσιν εἶναι, καὶ μετὰ τὴν ἐκπύρωσιν εἰς σπέρμα μετέβαλε τὸν κόσμον) ἐκ βραχυτέρου σώματος καὶ ὄγκου φύσιν ἔχον πολλήν, καὶ τοῦ κενοῦ προσεπιλαμβάνον τὴν χώραν ἄπλετόν ἐστι νεμόμενον τῇ αὐξήσει.

« Cum ignis mundi sit germen (ignem enim dicunt universale post incendium in germen mutandum esse ut renovetur mundus), sub minimi corporis et atomi specie, per spatium inane discurrens, in extensionem immensam augebitur. »

Vide Athenagoram, *Legat. pro Christ.*, p. 27, ed. H. Stephani.

Ibid. 10. Vide notam cap. 23, l. XI.

Col. 1344 A 14. Plutarchus *Contra Stoicos*, t. XIV, p. 52 ed. Hutten.; c. 34, p. 434, ed Reiskii : Ἀλλὰ μὴν τόν γε κόσμον εἶναι πόλιν, καὶ πολίτας τοὺς ἀστέρας. Εἰ δὲ τοῦτο, καὶ φυλέτας καὶ ἄρχοντας, δηλονότι καὶ βουλευτὴν τὸν Ἥλιον, καὶ τὸν Ἕσπερον πρύτανιν ἢ ἀστύνομον, κ. τ. λ. V. Cicer. *De legibus*, l. I; *De nat. deor.* l. II : « Mundus est communis deorum atque hominum domus; » Diog. Laert., l. VII, 137 : Λέγουσιν οἱ Στωικοὶ κόσμον τριχῶς· αὐτὸν τὸν θεὸν, τὸν ἐκ τῆς ἀπάτης οὐσίας ἰδίως ποιὸν, ὃς δὴ ἄφθαρτός ἐστι καὶ ἀγέννητος, δημιουργὸς ὢν τῆς διακοσμήσεως, κατὰ χρόνων ποιάς πολλὰς περιόδους ἀναλίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἅπασαν οὐσίαν, καὶ πάλιν ἐξ ἑαυτοῦ γεννῶν· καὶ αὐτὴν δὲ τὴν διακόσμησιν τῶν ἀστέρων, κόσμον εἶναι λέγουσι· καὶ τρίτον, τὸ συνεστηκὸς ἐξ ἀμφοῖν. Καί ἐστι κόσμος ὁ ἰδίως ποιὸς τῆς τῶν ὅλων οὐσίας ἤ, ὥς φησι Ποσειδώνιος ἐν τῇ μετεωρολογικῇ στοιχειώσει, σύστημα ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῶν ἐν τούτοις φύσεων, ἢ σύστημα ἐκ θεῶν καὶ ἀνθρώπων καὶ τῶν ἕνεκα τούτων γεγονότων.

Hunc textum affert Suidas ad verbum Κόσμος, ubi Kusterus proponit εἰδοποιός loco ἰδίως ποιός, ut legit Portus. Diogenes Laertius ex Didymo hunc locum sumpsit itemque corrigendus est; εἰδοποιός legitur apud Senecam, *Consol. ad Helv.*, c. 8 : « Quisquis *formator* universi fuit, sive ille Deus est potens omnium, » etc. Idem Diogenes, ibid. § 143.

Ibid. B 5. Porphyrius, citatus ex libro *De statuis*, in *Præpar. evang.* l. III, c. 9, p. 101, Ζεὺς οὖν ὁ πᾶς κόσμος : hæc etymologia verbi ζεύς a Stobæo repetitur, *Eclog. physic.*, l. I, p. 46, ed. Heerenii; ab Aristotele, *De mundo*, c. 7, a Diogene Laertio, VII, 147, Ζῆνα καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστι.

Ibid. 7. Diogenes Laertius, l. VII, 149 : Ἔστι δὲ Εἱμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη.

Plutarch. *De fato*, 4 : Εἱμαρμένη προσαγορεύεται ὡς ἂν εἱρομένη τις. Θεσμὸς δὲ καὶ νόμος ὑπάρχει τῷ τὰ ἀκόλουθα τοῖς γινομένοις πολιτικῶς διατετάχθαι.

Vide supra in c. 8, l. VI, responsa Diogeniani ad Chrysippum de istis etymologiis.

Ibid. 10. Ἡγεμονικόν, seu pars quæ omnibus aliis præstat et eis imprimit motum, non idem est apud unumquemque ex veteribus Stoicis : Ἀρχίδαμας τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου ἐν γῇ ὑπάρχειν ἀπεφήσατο· Archidamus dicebat terram esse ἡγεμονικόν mundi.

Cicero *De nat. deor.* l. II : « Principatum id dico quod Græci ἡγεμονικόν vocant, quo nihil in quoque genere nec potest nec debet esse præstantius. »

Diogenes Laertius, l. VII, 139 : Χρύσιππος ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ προνοίας*, καὶ Ποσειδώνιος ἐν τῷ *Περὶ θεῶν*, τὸν οὐρανόν φασι τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κόσμου· Κλεάνθης δε τὸν ἥλιον. Ὁ μὲν Χρύσιππος διαφορώτερον πάλιν τὸ καθαρώτερον τοῦ αἰθέρος.

Ibid. D 3. Vigerus vertit, *ad Boethum*, quasi hoc missum ad Boethum fuisset, sed Boethus jamdudum mortuus erat. Lege, *adversus*.

Hæc sunt verba Holstenii, *De vita et scriptis Porphyrii*, c. 9 : « Eusebius non uno loco et Theodoretus *Therapeut.* serm. 1... Propugnasse Porphyrium hoc opere Platonis de anima sententiam adversus Boethum Sidonium, Peripateticum, Andronici Rhodii discipulum, celebrem Augustæi sæculi philosophum, certius esse credo quam ut probari indigeat. » Diog. Laertius *in Zenone* : Βοηθὸς εἶπεν οὐκ εἶναι ζῶον τὸν κόσμον, l. VII, § 143. Hic Boethus mihi videtur Stoicus esse. Inter Stoicos annumeratur a Philone Judæo, in tractatu *Περὶ ἀφθαρσίας κόσμου*; in eodem tractatu Philo dicit Boethum, Posidonium et Panætium Stoicos, reliquisse doctrinam incendii mundi, ut admitterent saniorem doctrinam æternitatis mundi. Βοηθὸς καὶ Ποσειδώνιος καὶ Παναίτιος ἄνδρες ἐν τοῖς στωϊκοῖς δόγμασιν ἰσχύοντες, ἅτε θεόληπτοι, τὰς ἐκπυρώσεις καὶ παλιγγενεσίας καταλιπόντες πρὸς θειότερον δόγμα τὸ τῆς ἀφθαρσίας τοῦ κόσμου παντὸς μετεμόλησαν. Boethus, *De fato*, ut Stoicus citatur a Diogene Laertio, l. VII, § 149 : Ἔστι δὲ Εἱμαρμένη αἰτία τῶν ὄντων εἱρομένη, ἢ λόγος καθ' ὃν ὁ κόσμος διεξάγεται.

Adversus doctrinas Stoicorum hunc tractatum scripsit Porphyrius.

Jonsius contendit hunc Boethum de quo agitur esse Boethum Platonicum cujus Porphyrius mentionem facit in *Expositione categoriarum*, quemque Simplicius persæpe citat in commentario super easdem *Categorias*; errat autem : cum Vigero credit hunccce tractatum non compositum fuisse *Adversus Boethum*, sed simpliciter *ad Boethum* missum; ista opinio falsa est, ut supra vidimus.

De scriptoribus hist. philosophicæ, l. III, c. 15, 5.

Col. 1548 B 8. Cicero *De nat. deor.* II, 46 :...— « Ita relinqui nihil præter ignem, a quo rursum animante ac Deo renovatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. »

Cicero, in loco supra memorato, dicit etiam Pana-

Digitized by Google

tium conflagrationi mundi fidem non adjecisse: « De quo Panætium addubitare dicebant, ut ad extremum mundus omnis ignesceret. » Zeno secundus sic censebat; erat enim discipulus Chrysippi. Vide Plutarchum *De notionibus communibus*, t. XIV, p. 53 edit. Huttenii, tom. X, p. 438 ed. Reiskii, citatum ad c. 14.

Col. 1348 D 5. Simplicius in Aristotelis *Physicæ* l. v, quædam tradit de palingenesia Stoicorum, p. 207 verso : Τοῦτο δὲ τὸ ζήτημα τῇ τῶν Στωϊκῶν ἐπὶ μᾶλλον ἁρμόττει παλιγγενεσίᾳ· λέγοντες γὰρ ἐκεῖνον τὸν αὐτόν με πάλιν γενήσεσθαι τῇ παλιγγενεσίᾳ, ζητοῦσιν εἰκότως πότερον εἷς εἰμι τῷ ἀριθμῷ ὅ νῦν καὶ τότε, διὰ τὸ τῇ οὐσίᾳ εἶναι ὁ αὐτὸς, ἢ τῇ κατατάξει τῇ εἰς ἄλλην καὶ ἄλλην κοσμοποιΐαν διαφοροῦμαι.

« Hæc ad palingenesiam Stoicorum prorsus attinent, cum asserant me renasci eumdem debere virtute palingenesiæ, meritoque attendant utrum sim unus et idem numero (ἀριθμῷ), in sensu philosophico, nunc, qui tunc eram, hoc est, utrum substantia idem sim, utrumne alius sim organorum dispositione ad unam et alteram cosmogoniam pertinente. »

Col. 1349 A 4. Diogenes Laertius, l. vii, § 158 : Ἀνθρώπου δὲ σπέρμα (πνεῦμα) ὅ μεθῆσιν ὁ ἄνθρωπος μεθ' ὑγροῦ συγκιρνᾶσθαι τοῖς τῆς ψυχῆς μέρεσι κατ' μιγμὸν τοῦ τῶν προγόνων λόγου, lego σπόρου.

Mutilus est hic textus et vix intelligi potest, sed alter ex altero confirmatur.

Ibid. B 2. Schleiermacher, in *Musæo antiquitatis Wolfii*, vol. I, p. 352, proponit αὐταὶ τοῖς ἐν τοῖσι ποταμοῖσι, *similes his in fluminibus*.

Ibid. 5. Illud Heracliti Ephesini axioma sœpe recentioribus ipso auctoribus citatum est. Vide locum *Theæteti* Platonis, p. 118 F ; *Cratyli*, 266, A ed. Ficin. Illud frequenter invocat Plutarchus in tractatu de Εἶ, syllaba inscripta in templo Delphico, quem citat Eusebius *Præp. evang.*, l. xi, c. 2, p. 528 : Ποταμῷ δ' οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δὶς τῷ αὐτῷ ; in tractatu *De sera Numinis vindicta*, p. 62, edit. Wyttenbach ; in tractatu *Contra Stoicos*, qui hanc doctrinam amplexi fuerant, p. 1082 ; in *Quæstionibus naturalibus*, p. 912 : Ποταμοῖς γὰρ δὶς τοῖς αὐτοῖς οὐκ ἂν ἐμβαίης, ὥς φησιν Ἡράκλειτος, ἕτερα γὰρ ἐπιῤῥεῖ ὕδατα.

Hujus axiomatis meminit Aristoteles in *Metaphys.*, 5, 6, p. 205, ed. Brandis, sub hoc nomine : *Ἡρακλείτειοι δόξαι*. Vide ap. eumd., l. iii, c. 5 ; *Politic.*, l. iii, c. 2. Sub nomine θέσις citatur ab Ammonio in commentario suo super tractatum *De interpretatione*, p. 9, ed. Sabio : Καλοῦμεν θέσεις τὰς παραδόξους ὑπολήψεις τῶν γνωρίμων τινὸς κατὰ φιλοσοφίαν· οἷον τὸ πάντα κινεῖσθαι καὶ στάσεως μηδαμῶς τὰ ὄντα μετέχειν ὥσπερ ἔλεγεν Ἡράκλειτος. Idem, *in Categorias*, illud axioma Pyrrhoni tribuere videtur : Ὥσπερ εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν, φησὶ, δὶς ἐμβῆναι ἀμήχανον· Οὕτως οὐδὲ περὶ τῶν πραγμάτων, p. 8 verso, ed. Sabio. Inde tamen immerito concluderetur Ammonium voluisse Heracliti spoliis Pyrrhonem ornare ; dicit tantum Pyrrhonem omnibus illud axioma applicuisse, χρώμενος τῷ παραδείγματι, conclusionemque ex illo exprompsisse ab Heraclito negatam, scilicet omnis scientiæ incertitudinem. Sextus Empiricus hanc thesim, ut eam vocat Ammonius, Heraclito non attribuisset, in *Hypotyposibus*, l. iii, § 115, si Pyrrhonis esset, quem laudat.

Seneca, ep. 58 : « Ego dum loquor mutari ista, mutatus sum. Hoc est, quod ait Heraclitus, *In iaem flumen bis non descendimus.* » Persius : « Quod loquor inde est. » Heraclitus Ponticus in *Allegoriis Homericis*, p. 465, edit. Gale, 1688. Μητέρα δὲ θεοῖς ἐνειμεν εἶναι Ῥέαν, ἐπειδὴ ῥύσει τινὶ καὶ ἀεννάῳ κινήσει τὸ πᾶν οἰκονομεῖται· et alii.

Col. 1353 A 7. De correctione hujus loci vide Wyttenbach in Plutarcho, *De sera Numinis vindicta*, p. 83.

Col. 1357 A 3. Χορηγοῦν, 466.

Ibid. C 10. Πρός τι πως ἔχειν. Horum verborum memini t Diogenes Laertius in *Vita Zenonis*, § 161, l. vii, p. 468, occasione data ab Aristone Chio qui hæc introduxit cum ἀδιαφορίᾳ in philosophia Stoicorum. Hæc sunt verba Diogenis :

Ἀρετάς τε οὔτε πολλὰς εἰσῆγεν, ὡς ὁ Ζήνων, οὔτε μίαν πολλοῖς ὀνόμασι καλουμένην, ὡς οἱ Μεγαρικοὶ, ἀλλὰ καὶ τὸ πρός τί πως ἔχειν.

« Non multas admittebat virtutes, ut Zeno, nec unam sub diversis nominibus, sicut Megarici ; sed ut res exigebat. » Vide apud eumdem, in *Vita Pyrrhonis*, l. ix, sect. 96. Simplicius in commentario suo *in categorias Aristotelis*, doctrinam Stoicorum exponit de rebus, περὶ πραγμάτων, Θ. 5, p. 2, quas dividunt in substantias, οὐσίαι, in qualitates, ποιότητες, in relativa absoluta vel relativa ad subjectum, τὰ πρὸς αὐτό πως ἔχοντα. Duo hæc ultima Latine vocat Boetius *potentiam* et *habitum* : dividuntur adhuc in relativa sui ad alia et aliorum ad se.

Ex his, nihil aliud est virtus nisi vitæ moderatio in illa vel illa circumstantia : virtus est sobrietas in alimentorum usu, est continentia in voluptatibus, etc.

Aristoteles hanc locutionem adhibet in tractatu *Περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως*, tom. I, p. 246 edit. Bekker.

Φαμὲν ἁπάσας εἶναι τὰς ἀρετὰς ἐν τῷ πρός τί πως ἔχειν· ἑκάστη γάρ ἐστι τῷ πρός τί πως ἔχειν, καὶ περὶ τὰ οἰκεῖα πάθη εὖ ἢ κακῶς διατίθησι τὸ ἔχον.

P. 247 : Ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τῆς ψυχῆς ἕξεων· ἅπασαι γὰρ καὶ αὐταὶ τῷ πρός τί πως ἔχειν· καὶ αἱ μὲν ἀρεταὶ, τελειώσεις· αἱ δὲ κακίαι, ἐκστάσεις.

Ibidem : Πολὺ τὸ ἐπιστῆμον ἐν τῷ πρός τί πως ἔχειν λέγομεν.

Sextus Empiricus, l. viii, *Adversus logicos*, sect. 163 :

Ἐπεὶ οὖν δύο εἰσὶ τῶν πραγμάτων διαφοραὶ, μία μὲν ἡ τῶν κατὰ διαφοράν, δευτέρα δὲ ἡ τῶν πρός τί πως ἐχόντων.

« Duæ sunt rerum differentiæ, una secundum differentiam essentialem, altera secundum relationem. »

Idem § 162 hoc thema explicat ita ut quisque intelligere possit quid sit *πρός τί πως ἔχον*· Τῶν ὄντων φασὶν οἱ ἀπὸ τῆς Σκέψεως, τὰ μέν ἐστι κατὰ διαφοράν· τὰ δὲ, πρός τί πως ἔχοντα. Κατὰ διαφοράν μὲν ὁπόσα κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ ἀπολύτως νοεῖται· οἷον λευκὸν, μέλαν, γλυκὺ, πικρὸν καὶ πᾶν τὸ τούτοις παραπλήσιον· ψιλοῖς γὰρ αὐτοῖς καὶ κατὰ περιγραφὴν ἐπιβάλλομεν καὶ δίχα τοῦ ἑτερόν τι συνεπινοεῖν. Πρός τι δέ ἐστι τὰ κατὰ τὴν ὡς πρὸς ἕτερον σχῆσιν νοούμενα, καὶ οὐκέτι ἀπολελυμένως λαμβανόμενα· τουτέστι, κατ' ἰδίαν· οἷον τὸ λευκότερον καὶ μελάντερον καὶ γλυκύτερον καὶ πικρότερον καὶ πᾶν εἴ τι τῆς αὐτῆς ἐστιν ἰδέας. Οὐ γὰρ ὃν τρόπον τὸ λευκὸν ἢ τὸ μέλαν, ἢ τὸ πικρὸν κατ' ἰδίαν ἐνοεῖτο περιγραφὴν, οὕτω καὶ τὸ λευκότερον ἢ μελάντερόν ἐστιν· ἀλλ' ἵνα τοῦτο νοήσωμεν, συνεπιβάλλειν δεῖ καὶ ἐκείνῳ τῷ οὗ λευκότερόν ἐστιν, ἢ τῷ οὗ μελάντερόν ἐστι· καὶ ἐπὶ τοῦ γλυκυτέρου καὶ πικροτέρου ὁ αὐτὸς λόγος.

« Sceptici divisionem rerum statuunt in eo quod quædam sunt κατὰ διαφοράν, quædam autem πρός τί πως ἔχοντα. Res κατὰ διαφοράν exsistentiam (ὑπόστασιν) habent independentem, mensque eas concipit exsistentes independenter a subjecto cui adhærent : ut candidum, nigrum, dulce, amarum et alia similia : horum quippe ideam habemus abstractam, nec fit ulla collatio, vel eorum cum aliis relatio fingitur. Eæ autem quæ πρός τι πως ἔχοντα dicuntur notionem de se non præbent nisi cum aliis collatæ, ut candidius, dulcius, amarius et alia similia : non enim res istæ eodem modo se habent quo res κατὰ διχοφοράν, siquidem ipsas nonnisi ab aliis sejunctas nobis fingere possumus. Si menti nostræ occurrat idea τοῦ *plus* aut τοῦ *primus*, cogitemus necesse est de re altera quæ minor est aut major, sive alba, sive nigra, sive dulcis, sive amara. »

Col. 1373 A 5. Opinionem eorum qui dicunt animam humanam esse harmoniam, provenireque ab æquo temperamento elementorum quibus componitur corpus, jam confutaverat Plato in *Phædone*. § 37. Platoni consentit Aristoteles *De anima*, l. i, c. 4.

Digitized by Google

Inter auctores qui hanc opinionem tuentur, sæpius citatur Dicæarchus, discipulus Aristotelis. Vide Plutarchum, *De placitis philosophorum*, IV, 2.

Nemesius de natura hominis : Δικαίαρχος ψυχὴν ἁρμονίαν τῶν τεσσάρων στοιχείων· οὐ γὰρ δὴ τὴν ἐκ φθόγγων συνισταμένην, ἀλλὰ τὴν ἐν σώματι θερμῶν καὶ ὑγρῶν καὶ ψυχρῶν καὶ ξηρῶν ἐναρμόνιον κρᾶσιν καὶ συμφωνίαν βούλεται εἶναι.

Vide Sextum Empiricum, *Adv. mathematicos*, VIII, § 349, Pyrrhonem, *Hypotyp.* II, § 31 ; Plutarchum, *C. Colotem*, § 14.

Atticus, ab Eusebio citatus, supra l. XX, c. 9. Lucretius tandem hanc doctrinam exponit, lib. III, v, 98 :

Quamvis multa quidem sapientum turba putarunt
Sensum animi certa non esse in parte locatum :
Verum habitum quemdam vitalem corporis esse
Harmoniam Graii quam dicunt, quod faciat nos
Vivere cum sensu, nulla cum in parte siet mens :
Ut bona sæpe valetudo cum dicitur esse
Corporis, et non est tamen hæc pars ulla valentis.

Col. 1373 C 14. Φιλολογίας 465. recte.

Col. 1376 A 6. Ἐπιθεωρῆσαι 465, 466.

Ibid. B 1. Ἐκφαινούσας 465, 468 ; ἐκφαίνοντα, 466.

Ibid. 6. Ex deest 465, 466, 467.

Ibid. C 3. Πεπληρωκότος 465, 466, 467, 468.

Ibid. 6. Κατ' ἔμφασιν γιγνόμενον, 465, 466.

Ibid. 9. Διὰ βραχέας 465 ; βραχέος 466.

Col. 1377 A 4. Ἰνοήν 465, 466.

Ibid. 6. Πολλαπλασίω 466.

Ibid. 8. *Ἐπίκουρος πάλιν κ. τ. λ.* Hæc phrasis ter repetitur hic et apud Plutarchum, c. 24, 25 et 30. Ἐχόμενος τοῦ ἐνδεχομένου. Hanc duplici modo Vigerus in Latinum convertit ; cap. 24 : « Epicurus itidem superiora omnia vera esse posse, imo tantum etiam (solem esse) quantus nobis videtur ; » cap. 25 : « Epicurus (ait) hæc omnia probabilitate sua non carere ; » cap. 30 : « Fieri posse constanter retinens. » Quænam est vera lectio ? an utraque peccat ? Diogenes Laertius parum hæc elucidat ; dicit quidem Epicurum contendere solem nec majorem nec minorem esse, vel paulo majorem aut minorem, quam videtur : τηλικοῦτον εἶναι ἡλίκος φαίνεται, l. X, 91 : sed omnino hallucinatur cum dicta probare contendit ex eo quod luminis color ad nos intemerata pervenit, quanquam a sole adeo remotos. Propterea Cicero dixit : « Epicurus in physicis, quibus maxime gloriatur, totus est alienus. » *De finibus*, I, c. 6, § 17. Id. ibidem, § 21 : « Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito in geometriaque perfecto : huic bipedalis fortasse : tantum enim esse censet quantus videtur vel paulo aut majorem, aut minorem. » Quæ Plutarchi optime explicant finem phrasis ; sed quid significat ἐνδέχεσθαι τὰ προειρημένα πάντα quod bis repetitur ? Nihil præcessit. Primam ergo Vigeri non admittimus versionem. Quoad probabilitates, τὰ πιθανολογούμενα, ut dicit Epicurus apud Diogenem Laertium, § 87, lego προειλημμένα. *Opiniones receptæ, prolepsis* cujus sæpe Epicurus vim prædicat, præcipueque ad deos et ad fidem in deos. V. Ciceronem *De nat. deor.* I, 16 ; Diogenem Laertium, X, 33.

Ibid. D 5. Quis est hic Antipho physicus ? De eo tacet Jonsius in longa enumeratione Antiphonum, l. IV tractatus *De scriptoribus historiæ philosophiæ*.

Col. 1380 B 7. Hic indicatur Diogenes Apollonius, supra citatus, l. I, c. 8, p. 25, in fragmento *Stromatum* Plutarchi et apud Diogenem Laertium, l. IX, § 57.

Ibid. 11. Lapis lapsus ad Ægos-Potamos apud antiquos celebris fuit maxime propter explicationem Anaxagoræ. Post inventionem legis gravitatis, hæc historia inter fabulas annumerata fuit ; sed nostris diebus iterum hæc historia revixit, quod multi lapides diversis in locis a summo cadentes aere visi sunt. Hujus facti explicatio ex legibus physicis vix dari potest. Nemo scit enim quomodo talia corpora e centro suo gravitatis excedunt ut novum centrum adeant.

Ibid. C 5. Loco *Heraclidis*, scripsi *Heraclitum* : nullibi enim mentio Heraclidis ut philosophi physici ; sed Heraclitus proximus fuit doctrina Pythagoricis quorum opiniones circa physicam admisit. Heraclito Ephesini, *Obscuri* cognominati, fragmenta sparsa diversos apud antiquos auctores collegit Schleiermacher ut monographiam componeret quæ reperitur in *Musæo antiquitatis Wolfii*, p. 339, de quo jam supra in nota ad lib. XIII, c. 15.

Col. 1384 C 10. Galenus Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας, t. IV, p. 427, edit. Basil., sic doctrinas Platonis exponit :

« Plato dicit mundum esse unum, omnia esse unum, et mundum non fore perfectum, si non omnia contineret : mundum enim non fore exemplari similem, scilicet mundo mortali, θνητῷ (sed hoc ultimum verbum falso hic ponitur ; supple νοητῷ, intellectuali), si non fuisset sola generatio ; quam si huic qualitatem eripias, non erit æternus. »

Col. 1385 A 12. Προνοουμένως 465.

Col. 1386 D 1. Ἀπὸ πυρὸς καὶ τοῦ πέμπτου στοιχείου. Quintum elementum pertinet ad philosophiam Peripateticorum, non autem ad philosophiam Pythagoræ. Galenus itaque in *Φιλόσοφος ἱστορία* solum scribit ἀπὸ τοῦ πυρός.

Col. 1389 A 11. Apud antiquos, dexterum et sinistrum, quoad mundum, statuuntur motus circularis directione. Aristoteles *De cœlo*, lib. II, c. 2 : Δεξιὸν ἑκάστου λέγομεν, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κατὰ τόπον κινήσεως· τοῦ δὲ οὐρανοῦ ἀρχὴν τῆς περιφορᾶς, ὅθεν αἱ ἀνατολαὶ τῶν ἄστρων· ὥστε τοῦτο ἀνείη δεξιόν, οὗ δὲ αἱ δύσεις, ἀριστερόν.

Ibid. 15. Περιφορὰ, cum sensu *involucri*, inusitatum.

Col. 1392 B 2. Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων τὴν ὕλην σωματοειδῆ, ἄμορφον, ἀνείδεον, ἀσχημάτιστον, ἄποιον μὲν, ὅσον ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει. Hic est, mea sententia, manifesta contradictio ; hic materiam vocat σωματοειδῆ, illic eam appellat : ἄμορφον, ἀνείδεον, ἀσχημάτιστον, ἄποιον μὲν ὅσον ἐπὶ τῇ ἰδίᾳ φύσει.

Non ergo legendum σωματοειδῆ ; propono στοιχειωειδῆ, *materiam elementitiam*.

Aristoteles, *De physica auscultatione*, lib. II, initio, materiam a forma sejungit ; porro, materia, σωματοειδὴς unam et alteram complectitur. Ἕνα μὲν οὖν τρόπον ἡ φύσις λέγεται ἡ πρώτη ἑκάστῳ ὑποκειμένη ὕλη· ἄλλον δὲ τρόπον ἡ μορφὴ καὶ τὸ εἶδος.

Non dubito quin neque Plato, neque Aristoteles hanc doctrinam, quæ contradictoria est, tenuerint, ut referunt Plutarchus et Eusebius. Timæus Locrensis, *De anima mundi*, I, 2 : « Omnia ab idea generantur, et materia, et sensibile a quibus deinde reliqua producuntur. Idea est ingenita, immutabilis, constans, quia natura sua est intellectualis et paradigma rerum generatarum in quantum mutationi obnoxiæ sunt : hæc definitio ideæ concipienda tradendaque est. »

« Materia est effigies, ἐκμαγεῖον, mater, nutrix genitrixque tertiarum substantiarum. Quæ in se recepit affinia, coadunat, sicque elaborat et sua opera perficit. »

« Hanc materiam dicebat æternam, non autem immutabilem, informem quoad essentiam, sed omnes formas recipientem. »

« Quoad corpora, natura in ipsis dividi potest, quia ex utraque natura proveniunt. »

« Cum hæc duo elementa inter se opponuntur, scilicet forma et natura, forma viri aut patris, natura feminæ aut matris vices gerit, tertiæque substantiæ proveniunt ab utraque. »

Idem III, § 3.

« Principium rerum procreatarum sunt substratum, materia, et ut causa figuræ, forma. Ab his generantibus, scilicet terra, aqua, aere et igni produ-

Digitized by Google

cuntur corpora : duorum horum principiorum productiones enumeravimus. »

Sic Plutarchus verba hujusce capitis *Timæi* transcripsit. Ἐκμαγεῖον, cujus prima significatio est, *mappa penicillum* quocum detergitur, ἔκμαγμα, ἔκμακτρον, triplici significatione gaudet. Impressam enim significat imaginem in corporibus ductilibus, ut in annulo ; excipulum formarum externarum ; denique typum vel matricem quæ formas istas producit. Vide Vigerum in hunc locum ; Petavium *in Themistam*, 21 orat. Vide etiam Bouchereau, p. 414, in notis suæ versionis Origenis *Adv. Cels.* in epist. ad Menjot.

Plato, in *Timæo*, p. 50, unde partim hæ definitiones derivantur, explicationem addit super ἐκμαγεῖον, in eodem sensu : ἐκμαγεῖον φύσει παντὶ κεῖται, κινούμενόν τε καὶ διασχηματιζόμενον ὑπὸ τῶν εἰσιόντων, κ. τ. λ. Aristoteles, *Metaphys.*, l. I, c. 6 : Τὸ δὲ δυάδα ποιῆσαι τὴν ἑτέραν φύσιν, διὰ τὸ τοὺς ἀριθμοὺς ἔξω τῶν πρώτων εὐφυῶς ἐξ αὐτῆς γεννᾶσθαι, ὥσπερ ἔκ τινος ἐκμαγείου. *Scholiastes* : Ὥσπερ τὰ ἐκμαγεῖα καὶ οἱ τύποι πάντα τὰ ἐναρμοσθέντα αὐτοῖς ὅμοια ποιοῦσιν, οὕτω καὶ ἡ δυὰς ὥσπερ τι οὖσα ἐκμαγεῖον τῶν μετ' αὐτὴν γεννητικὴ ἀριθμῶν γίνεται ἑκάστῳ ᾧ ἂν προσαχθῇ. Vide *Theætetem* Platonis, p. 191, 194, 196 edit. Stephani, l. VII *Legum*, p. 800 et 801 ejusdem editionis.

Col. 1393 A 9. *Xenophanem* lege pro *Xenocratem;* hic de astronomia nunquam scripsit.

Ibid. B 5. Plutarchus, *De facie lunæ*, § 15 :

« Nullam fidem adhibeamus Metrodoro Chio, qui dicit solem, ut discum, propter levitatem sursum erectum fuisse, astraque diversos in locos distributa fuisse, a specifica gravitate, sicut a statera, directa. »

Col. 1396 A 3. Pauca tradamus de notabili Thalis circa defectus tum solis tum lunæ inventione.

Defectum solis qui tempore prælii Lydiorum adversus Medas evenit, prænuntiaverat, ut ab Herodoto in *Clio*, cap. 74, refertur, συμβολῆς γενομένης ὥς τε τῆς μάχης συνεστεώσης τὴν ἡμέρην ἐξαπίνης νύκτα γενέσθαι· Τὴν δὲ μεταλλαγὴν ταύτην τῆς ἡμέρης Θαλῆς ὁ μιλήσιος τοῖσι Ἴωσι προηγόρευσεν ἔσεσθαι.

Ammonius, in suo commentario *super Categorias Aristotelis* περὶ τῶν πρός τι, Philosophi mentem circa defectus lunæ tradit :

Ἀμέλει φασὶ Θαλῆν τὸν Μιλήσιον πρότερον ἐπιστῆσαι τῇ αἰτίᾳ τῆς σεληνιακῆς ἐκλείψεως, κατανοήσαντα ὅτι ἐκ τοῦ ἡλίου ἡ σελήνη δέχεται τὸ φῶς, διότι αὐξομένη μὲν τῇ ἀποστάσει τοῦ ἡλίου, τὸ μὲν πεφωτισμένον μέρος ἔχει πρὸς δυσμάς, δυτικωτέρου ὄντος τότε τοῦ ἡλίου· τὸ δὲ κερατοειδὲς αὐτῆς καὶ ἀφώτιστον νεύει πρὸς ἀνατολάς. Ἐπὰν δὲ γένηται ἀντιπρόσωπος ὅλη τῷ ἡλίῳ, κατὰ διάμετρον αὐτοῦ ἀποστᾶσα, τότε πᾶσα φωτίζεται, ὅλη ὅλῳ τῷ ἡλίῳ προσβάλλουσα (ὅλην δὲ λέγω καὶ κατὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς αὐτῆς νενευκὸς μέρος). Ἡνίκα δὲ ἄρξηται μειοῦσθαι τῇ συνόδῳ τῇ πρὸς τὸν ἥλιον, τότε πάλιν τὸ μὲν πεφωτισμένον νεύει πρὸς ἀνατολάς, τοῦ ἡλίου τότε ἀνατολικωτέρου ὄντος· τὸ δὲ ἀφώτιστον καὶ κερατοειδὲς πρὸς δυσμάς. Ἐντεῦθεν τοίνυν ἐπέστησε τῇ σεληνιακῇ ἐκλείψει, ὅτι, ἐπειδὰν ἐμπέσῃ εἰς τὸ καλούμενον σκίασμα τῆς γῆς, τοῦ ἡλίου κατὰ κάθετον αὐτῇ ὄντος, ἐν τῷ ὑπὸ γῆν ἡμισφαιρίῳ πάσχει ᾗ συμβαίνει αὐτῇ παντελῆ ἔκλειψιν, τῶν ἀκτίνων τῶν ἡλιακῶν μηδαμῶς αὐτῇ προσβαλλουσῶν. Ἀμέλει, εἰ μὴ ἐν πανσελήνῳ μόνῃ, τοῦτο οὐ συμβαίνει.

« Primus, ut fertur, defectuum lunæ causam exposuit Thales Milesius. Animadverterat lunam suam lucem a sole mutuari, quia in plenilunio luna a sole recedit et facies lucens ad occidentem vertitur, sole tunc in extremo occidente versante, dum spectat orientem obscura vel cornuta facies. Cum facie ad faciem soli astat, ipso linea diametrali sejuncta tota jam lucet, quia tota toti soli objicitur. Tota, inquam, quoad faciem quæ ad nos spectat. Cum autem luna decrescit, solique fit proximior, tunc facies lucens spectat ad orientem, quia sol magis ad orientem inclinatur, faciesque econtra ad septentrionem versa, obscura est et cornuta. Concludit ergo Thales, supputationibus scientiæ fretus, defectum lunæ non evenire nisi quando luna incurrit in umbram (σκίασμα) terræ, sole tunc relative ad lunam stante in diametro hemispherii subterrestris. Tunc defectum patitur omnium partium, quia solis radii ad eam pervenire non possunt, quod nonnisi in plenilunio contingit. »

Isidorus *Origin.* l. III, c. 58 :

« Eclipsis lunæ est quoties in umbram terræ luna incurrit (non enim suum lumen habere, sed a sole illuminari putatur), si inter ipsam et solem umbra terræ interveniat. »

Ibid. C 12. Plutarchus *De facie lunæ*, § 19 :

« Posidonius hoc meteorum exponens ait defectum non evenire nisi cum sol umbræ lunæ occurrit, et iis solis id visu perceptibile qui ut solem videant lunæ umbra interposita non permittit. »

Ibid. D 6. Inter opera diversa Plutarchi legitur tractatus *De facie lunæ*. Multos inter errores de natura rerum, quædam sapienter dicta inveniuntur. Inter alia legimus Cleanthum ab Aristarcho Samio (cujus adhuc librum habemus quem *De distantia solem inter et lunam* scripsit), impietatis insimulatum quia terram circa solem volvi contendebat.

Col. 1397 A 7. Παραμείχθαι 466.

Col. 1398 B 3. Aristarchus Samius, in suo tractatu *De distantia solis et lunæ*, a D. de Fortia edito. Opus et locus hic allatus citantur a Plutarcho, *De facie lunæ*.

Ibid. 14. Cleostratis correctio ; vide Scaligerum *De emend. temporum*, l. I, p. 23, et Petavium, *Doctrina temporum*, l. I et II.

Ibid. Metonis correctio. Scaligerus l. II, p. 83, et Petavius ibidem.

Ibid. C 1. Periodus Callippica 76 annis constat. Vide Scaligerum, *De emend. temporum*, lib. II, p. 84.

Ibid. 2. Scilicet Diogenes Apollonius. Vide Schleiermacheri Dissertationem de hoc philosopho, inter memorias *Academiæ Berolin.* 1811.

Col. 1399 B 14. Τρεπτικῶς 467.

Col. 1400 D 4. Antipho physicus bis citatur a Plutarcho in libro cui titulus, *Placita philosophorum*, l. II, c. 28, ut hic, lib. III, c. 16, ab Eusebio, l. XV, 29 et 59.

Col. 1406 C 9. Hic Homeri versus : *Odyss.* Δ 392 :

Ὅττι τοι ἐν μεγάροισι κακὸν τ' ἀγαθόντε τέτυκται,

sæpe a Socrate citatur, ut jam supra, ut significet nos maxime de nobismetipsis curam agere debere, emissis aliis studiis. Aulus Gellius, l. XIV, 6, *Noct. Attic.* :

« Noctes de uno maxime illo versu Homeri quærunt, quem Socrates præ omnibus rebus sibi esse cordi dicebat ὅττι τοι, κ. τ. λ. »

Vide Diogenem Laertium, l. II, § 21, et ad locum commentaria.

Ibid. D 8. Ea mens Timoni in primis fuit ut in suis *Sillis*, Homeri et veterum poetarum scripta παρῳδικῶς exprimeret ; quod patet ex fragmentis citatis ab Eusebio, a Clemente Alexandrino, in V *Stromate*, p. 651, ab Athenæo, lib. IV, a Diogene Laertio passim. Versus hic citati mendosi sunt apud duos scriptores qui eos nobis transmiserunt. Ea Eusebius videtur ex Clemente mutuatus fuisse, quia ab eo alia multa sumpsit. Henricus Stephanus eadem carmina inseruit in opere cui titulus est, *Poesis philosophica*, et in utroque auctore elegit quæ meliora sensit. Mendum tamen adest grave, quod non correxit, cum dicit ἔρις est κασιγνήτη δ' ἔρις. Vigerus *in Eusebium* hunc locum neglexit, Potter *in Clementem* proponit ἔριθος : quæ lectio potior mihi videtur, quamvis cum verbo κασιγνήτη non multum concordat.

Digitized by Google

DISSERTATION

SUR L'AUTHENTICITÉ DES FRAGMENTS DE L'HISTOIRE PHÉNICIENNE DE SANCHONIATHON

Renfermés dans le premier livre de la *Préparation évangélique* ;

PAR M. SÉGUIER DE SAINT-BRISSON

MEMBRE DE L'INSTITUT.

(Extrait des *Annales de Philosophie chrétienne*, année 1839, tom. XVIII, numéros 108 et suiv.)

I.

Différentes éditions d'Eusèbe et des fragments de Sanchoniathon. — Editions de Vigier et d'Orelli ; leurs défauts et leurs qualités. — Auteurs qui soutiennent l'authenticité de ces fragments. — Adversaires ; Ursinus. — Richard Simon. — Dodwell ; sa réfutation. — Des Cabires, — de Bel. — De Typhon, — d'Adodus, — d'Esculape, — de la circoncision, — des sacrifices humains.

Ces débris d'histoire, de théologie et de cosmogonie phéniciennes ont rencontré deux sortes d'adversaires, dont le but et l'argumentation diffèrent essentiellement les uns des autres. Les premiers adversaires du Phénicien ont vu dans ces fragments une attaque directe contre le christianisme : ce sont Ursinus et Dodwell, hommes pieux à leur manière, qui se sont armés pour la religion, en reversant sur Porphyre ou tout autre ennemi de la foi chrétienne, la supposition de cet ouvrage ; je discuterai leurs moyens. D'autres, dont M. Lobeck est l'organe dans un ouvrage intitulé *Aglaophamus* (1), y voient une fraude pieuse dont Eusèbe serait l'auteur ; je suivrai son raisonnement. Enfin, par une destinée étrange, les défenseurs de ce même écrivain ne se sont pas bornés à en vérifier la narration et à en comparer les assertions à celles des autres théogonies, ce qui me paraît la seule tâche qu'ils eussent à remplir : ils en ont fait la base de démonstrations évangéliques, de théories, de chronologies qui leur sont particulières, et tout à fait étrangères à l'auteur primitif ; en sorte qu'au lieu de venir à son secours, ils l'ont autant décrié, s'il se peut, que ceux qui l'ont pris à parti. Des rapprochements avec la Bible, que semblaient justifier des ressemblances de noms, ont donné lieu aux suppositions les plus extraordinaires. Je les ferai également figurer dans cet examen, où je me propose de démêler, si je le puis, la vérité, au milieu de toute cette divergence d'opinions.

L'ouvrage de la *Préparation évangélique*, imprimé pour la première fois en 1544, à Paris, par les soins de Robert Etienne, ne fait que représenter le manuscrit original avec toutes ses imperfections. La seconde édition, publiée également à Paris, en 1628, avec les soins et la traduction latine du P. Vigier, Jésuite, apporta une amélioration sensible à l'état du texte. Depuis lors, sauf une contrefaçon de Leipzick, sous le nom de Cologne, de 1688, cet ouvrage n'a point vu le jour. Toutefois Walckenaer, page 82 de sa *Dissertation sur Aristobule*, s'énonce en ces termes : « Il serait à souhaiter que les Bénédictins de Paris nous donnassent de la *Préparation évangélique*, une édition qui valût mieux que les deux qui existent (2). » Vigier n'a point ou a peu consulté les manuscrits de la Bibliothèque royale, au nombre de cinq, qui sont tous dans l'ancien fonds ou acquis avant l'époque où il se livrait à la publication d'Eusèbe ; il dit en avoir eu deux à sa disposition, qui lui furent confiés par Rigault, dont était celui qui a servi à l'édition de Robert Etienne. Je les ai collationnés tous les cinq, et j'ai pu juger qu'il n'a fait que consulter çà et là ceux mêmes qu'il a eus à sa disposition. Les meilleures leçons qu'offrent les notes, sont dues à Richard Montagu, évêque de Norwich, qui avait envoyé à Morel des variantes qui se retrouvent parmi celles des manuscrits de la bibliothèque. Du reste sa traduction est soignée : ses notes renferment des remarques de critique grammaticale, dignes de l'auteur des *Idiotismes de la langue grecque*. Malheureusement ce qui aurait été le principal ornement de cette publication y manque ; ce sont les *observations* qui devaient être rédigées par chapitres, et expliquer tout ce qui tenait à la partie historique, mythologique, philosophique et aux écrits des saints Pères : ce qui était si nécessaire à la parfaite intelligence d'un ouvrage qui renferme une très-vaste érudition. Il est à croire que la rédaction en était avancée, d'après les renvois fréquents qu'il y fait dans ses *notes*. Il déclare dans sa *Préface*, que les devoirs de son état l'ayant détourné de l'exécution de cette portion de son entreprise, pour acquitter sa parole envers les libraires qui l'attendaient depuis longtemps, il était obligé de publier sans ce *supplément*, son texte et sa traduction.

Pour en revenir à la portion très-minime de cet ouvrage qui nous occupe en ce moment, je dois reconnaître qu'elle a été publiée séparément par M. Orelli, chanoine de Zurich, en 1826, avec la notice littéraire de Sanchoniathon, puisée dans la nouvelle édition de la *Bibliothèque grecque* de Fabricius. M. Orelli n'a connu aucun manuscrit. Il a donc copié textuellement le grec du P. Vigier.

(1) *Sive de theologiæ mysticæ Græcorum causis.* Kœnigsberg, 1829, t. II, p. 1265.

(2) Optandum foret ut *Præparationis evangelicæ* vulgatis meliorem nobis editionem sodales Parisini ex familia Sancti Benedicti nobilissima pararent.

L'illustre Gérard Jean Vossius, pour me servir de l'expression de Colbert écrivant au nom de Louis XIV à son fils, avait déjà dit dans son *Traité des historiens grecs*, après avoir rendu compte du travail de Scaliger sur la *Chronique* du même Eusèbe : « Utinam aliquis tandem exsurgat qui in illo προπαρασκευῆς opere parem præstet industriam. » *V.* JONSIUS, *De script. hist. philos.*, III, c. 16, p. 87.

Digitized by Google

il aurait dû en faire disparaître des erreurs signalées depuis longtemps. La plus remarquable est page 42, où il a donné sous le nom de Porphyre, un extrait qui appartient à Philon. On y dit : Κρόνος τοίνυν ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ προσαγορεύουσι. Il faut lire Ἰλ avec les autres manuscrits, ou mieux encore Ηλ avec le manuscrit 451. En effet, Damascius, dans la *Vie d'Isidore*, dit : « Les Phéniciens et les Syriens appellent Saturne *Hel* et *Bel* et *Bolath* (1). » Ce passage est cité par M. Orelli lui-même, p. 26. Mais s'il est excusable de n'avoir pas corrigé le texte d'après un manuscrit qu'il ne connaissait pas, il l'est moins d'avoir ignoré ou négligé les observations des savants qui ont soumis Eusèbe à leur critique. Voici ce que dit Walckenaer *sur Aristobule*, pag. 15 : « Grotius paraît avoir corrigé fort à propos la deuxième erreur de Scaliger, lorsqu'il dit : Je crois que le mot Ἰσραὴλ a été mis par erreur dans Eusèbe au lieu de Ἴλ, parce que les Grecs chrétiens se servaient de cette abréviation pour écrire Ἰσραὴλ, c'est ce qu'établit Huet lui-même (2). » Il fait remarquer que la p. 36 (26 de M. Orelli), porte Ἴλον τὸν καὶ Κρόνον; pag. 37 (28 de M. Orelli), οἱ σύμμαχοι Ἴλου τοῦ Κρόνου. En voilà assez pour qu'il eût dû faire disparaître Ἰσραὴλ de son texte, en rétablissant Ἴλ (3).

Cet exemple suffit pour prouver que cette édition n'a apporté aucune amélioration au texte d'Eusèbe. Il aurait dû de plus, pour rendre sa collection aussi complète que possible, y joindre ce qu'on lit pages 156 et 484 du livre de la *Préparation*, où les même faits sont rapportés, mais avec des modifications qui répandent de véritables lumières sur la première portion du texte.

L'authenticité des fragments de Sanchoniathon, pendant longtemps, n'a fait aucun doute parmi les savants qui l'invoquaient comme une autorité irrécusable. Joseph Scaliger, à la fin de son traité *De emendatione temporum*, a cité le morceau de Porphyre, où il atteste la sincérité de Sanchoniathon et l'a accompagné de notes qui ne mettent point en doute qu'il soit l'auteur de cet ouvrage.

Le savant Bochart lui a consacré deux chapitres entiers de son *Chanaan;* le 2e du second livre et le 17e du même. Il applique ses profondes connaissances dans les langues de l'Orient à en expliquer les termes, à y corriger ce que les copistes grecs ont dû nécessairement interpoler dans une langue qui leur était inconnue.

Grotius en a tiré grand parti dans son traité de la *Vérité de la religion chrétienne :* il en fait usage aussi dans ses *Commentaires sur les Evangiles*, où comme je l'ai dit, il a fort heureusement corrigé un passage mal apprécié par Scaliger.

Huet y a cherché un appui de sa *Démonstration évangélique.* Mais il en a fait un usage tellement contraire à la saine critique, en lui prêtant des suppositions aussi gratuites qu'étrangères au texte, qu'on ne sait si on doit le ranger parmi les soutiens de cet auteur, qu'il a plus décrié que tout ce qu'on a écrit contre lui. Au reste, l'abus qu'il a fait de toutes les mythologies, pour son idée favorite d'y introduire Moïse, suffit pour qu'on lui impute seul tout le blâme de cette interprétation qu'il n'a trouvée que dans sa tête.

Gérard Jean Vossius, dans le début de son *Traité des historiens grecs*, consacre un long article à Sanchoniathon et à son traducteur Philon, sans élever aucun doute sur l'authenticité de ses fragments, qu'il aurait sans cela relégués au rang des fables d'Annius de Viterbe. Il en développe de plus toute la doctrine religieuse dans le ch. 22 du livre premier. *De origine idololatriæ.*

Ce fut vers le milieu du XVIIe siècle qu'elle fut mise en doute pour la première fois. Le premier écrivain qui entra en lice fut J.-H. Ursinus, qui, en 1661, publia en Allemagne une *Dissertation sur Zoroastre, Hermès et Sanchoniathon.* Non-seulement il nie l'existence de ce dernier, mais il voit dans son nom une espèce d'anagramme : *scopulus præparatus asinæ;* et dans tout ce fragment une satire contre le christianisme, dont Philon de Byblos est l'auteur, sous le masque de traducteur. J'ai vainement cherché l'attaque contre le christianisme dans ces pages ; et quoique cette imputation ait été renouvelée par Dodwell, qui prétend que c'était pour opposer une cosmogonie à celle de Moïse, je n'ai pu être frappé de la force de cette accusation. Lorsque Philon vivait, les Chrétiens étaient en trop petit nombre et trop peu connus pour avoir attiré ses regards. Il serait plus vraisemblable de croire que si Philon avait supposé cet écrit, c'était contre les Juifs qu'il était dirigé ; nous verrons plus tard qu'il avait fait un ouvrage *ex professo* sur eux et dans des vues peu amicales. Quant à la portée de la critique de J.-H. Ursinus, j'en puis donner un échantillon, en ce que, dans ses *Analecta sacra*, lib. IV, p. 219 et suivantes, il découvre le roi David dans le célèbre Orphée des Grecs. Voilà certes ce qui est digne de Huet.

Après Ursinus, Richard Simon attaqua aussi la vérité de ces extraits, mais son ton tranchant, sans discussion et sans preuve, n'apporta pas un grand poids dans la balance, et son pyrrhonisme, qui n'a pas respecté les livres de Moïse, réduit à bien peu de choses son agression. Richard Simon a consigné les raisons qui lui font reporter sur Porphyre la supposition de l'histoire de Sanchoniathon, dans la *Bibliothèque critique*, publiée sous le nom de saint Jore, à Bâle, t. Ier, ch. 10, p. 131 et suivantes. Il est du nombre de ceux qui croient que c'est la haine du christianisme qui a enfanté cet ouvrage. Mais au résumé il ne propose que comme des conjectures tout ce qu'il a dit à ce sujet. Ses arguments ont été puissamment réfutés par le P. Tournemine dans le *Journal de Trévoux*, du mois de janvier 1714. On

(1) Φοίνικες καὶ Σύροι τὸν Κρόνον Ἦλ καὶ Βῆλ καὶ Βολαθὴν ἐπονομάζουσι, *Bibliothèque* de Photius, cod. CCXLII, p. 1050.

(2) Alterum errorem Scaligeri recte videtur emendasse Grotius ad *Evangelium Matthæi*, v. 31 ; ubi ego, ait, magis credo Ἰσραὴλ errore apud Eusebium scriptum pro Ἴλ ; quia tali compendio Græcis christianis Ἰσραὴλ notabatur. Idipsum statuit Huetius, *Dem. evang.*, prop. IV, p. 116.

(3) La leçon Ἦλ trouve un appui dans une variante de Servius; c'est sur le vers 729 du 1er livre de l'*Enéide :* « Belus, primus rex Assyriorum, quos constat Saturnum quem eumdem et Solem dicunt, Junonemque coluisse : quæ numina etiam apud Afros postea culta sunt unde et lingua Punica *Bal* dicitur *Deus*. Apud Assyrios autem *Bel* dicitur quadam sacrorum ratione et *Saturnus* et *Bal*. »

Burmann, dans les Variantes, indique *Hel* au lieu de *Bel*, dans l'édition de Bâle.

V. Isidore, *Origin.* VIII, A. II. « Saturnus origo deorum et eorum posteritatis a paganis designatur IL. »

Saint Jérôme, *Epist. ad Marcellam :* « Phœnicibus IL quæ Hebræis EL. »

Valckenaer propose de lire Ἦλ ou Ἴλ dans le passage suivant de Diodore de Sicile, l. II, c. 30, p. 143 : Τὸν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Κρόνον ὀνομαζόμενον Χαλδαῖοι ἐπιφανέστατον δὲ καὶ πλεῖστα καὶ μέγιστα προσημαίνοντα καλοῦσιν Ἦλ ; ubi nunc Ἥλιον. Walckenaer, *De Aristobulo*, p. 15.

Theophil. *ad Autolycum*, l. III, in fine : Ἔνιοι μὲν σέβονται τὸν Κρόνον, καὶ τοῦτον αὐτὸν ὀναμάζουσι Βῆλ καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦντες τὰ ἀνατολικὰ κλίματα. « Quelques-uns adorent Saturne et le nomment *Bel* et *Bal ;* ce sont surtout les habitant des contrées orientales. »

Digitized by Google

retrouve l'extrait de ce journal, reproduit par Fourmont l'aîné, dans ses *Réflexions critiques sur les histoires des anciens peuples*, t. Ier, p. 48 et suivantes.

Un plus digne et plus consciencieux adversaire fut Henry Dodwell, qui publia, en 1681, un vol. in-8°, anglais, intitulé : *Discours concernant l'histoire phénicienne de Sanchoniathon*. Les arguments de Dodwell se distinguent par un grand savoir ; sa discussion est plus profonde que méthodique, et comme la plupart de ceux qui ont écrit après lui, sur ce sujet, ont fait usage de ses moyens, ils méritent un examen détaillé.

La première difficulté résulte pour lui du petit nombre d'écrivains qui ont cité un auteur de cette ancienneté et de cette importance. Il doit à peu près toute sa célébrité à Porphyre, d'après lequel Eusèbe l'a cité. Théodoret ne l'a connu que par Eusèbe ; Athénée, il est vrai, l'a nommé, t. III, c. 10 ; or, Athénée est plus ancien que Porphyre, donc on ne peut attribuer à ce dernier une fraude dont Dodwell aurait bien voulu le charger. Pourquoi Porphyre aurait-il commis cette supercherie ? parce qu'il était platonicien et pythagoricien, deux sectes qui n'étaient pas scrupuleuses sur la supposition des ouvrages ; mais Athénée vient déranger son plan : il déclare donc Porphyre, fureteur (*retriever*) d'un auteur négligé et suspect. Une méprise de saint Cyrille d'Alexandrie sert merveilleusement son système : ce dernier a cité Sanchoniathon d'après les *Stromates* de Clément, et nomme Josèphe, comme en étant le traducteur. Ces deux accusations prouvent que saint Cyrille écrivait de mémoire et se trompait, mais ne font rien à la question (1).

Suidas, continue Dodwell, parle de ce Philon, mais il n'indique pas cet ouvrage. — Rép. Cela est vrai, mais de son aveu, il en omet plusieurs.

Sanchoniathon n'a point été nommé par les apologistes antérieurs à Eusèbe, Justin, Tatien, Théophile, Origène, Athénagore. — Rép. Mais cet Athénagore, dont les écrits nous sont parvenus, est encore bien moins cité, car aucun écrivain chrétien ne le nomme, ni ne s'autorise de ses ouvrages. On dit qu'un Méthodius, évêque de Patare, est le seul qui l'ait nommé.

Plusieurs écrivains sur les antiquités phéniciennes ont été cités ; ce sont Mochus, traduit en grec par Lætus ; Hiéronyme, d'Egypte, qu'on nomme parfois de Tyr, à cause du commandement qu'il a exercé dans ce pays ; Ménandre d'Ephèse, Dius, Hestiée, Philostrate ; excepté Mochus, tous ces écrivains sont récents, et Josèphe n'a connu le premier que par sa traduction, et a seul donné la nomenclature que répète Dodwell.

Comme philosophe et théologien, il aurait dû être traduit avant que Philon en prît le soin. Pythagore avait voyagé en Phénicie pour en connaître les opinions philosophiques, et son existence est fixée entre la 50e et la 53e olympiade, environ 600 ans avant Jésus-Christ ; il n'a point parlé de Sanchoniathon, quoiqu'il eût fréquenté les descendants de Mochus, suivant Jamblique. Lors de la conquête de Tyr, par Alexandre, on a dû fouiller tous les monuments de cette ville, et l'on ne voit pas que rien ait mis sur la trace de l'ouvrage de Sanchoniathon.

Rép. Il ne paraît pas qu'Alexandre se fût beaucoup occupé de connaître les origines des pays qu'il avait subjugués, et Babylone qu'il a plus habitée que Tyr, et dont l'histoire première avait plus d'illustration, ne lui a rien dû non plus.

Philon, dit toujours Dodwell, attribue aux écrits de *Taautos*, et aux inscriptions mystérieuses des temples, puis aux écrits cachées des Ammonéens, τοῖς ἀποκρύφοις Ἀμμουνέων γράμμασι, d'avoir été les sources où a puisé notre auteur ; sur quoi le critique observe que les inscriptions en caractères mystérieux, sur des colonnes cachées aux regards du public, sont un grand moyen de déception.

Rép. Cette attaque frappe bien plus sur Manéthon, qui a tout pris sur les colonnes de *Thot*, du pays de *Seriad.* qu'on ne peut reconnaître nulle part. Ces inscriptions avaient été traduites en grec après le déluge ; voilà ce qui est inextricable. La vérité est que les premiers écrits des peuples reposent sur des traditions orales, sur des inscriptions faites sur des colonnes ; ce sont les éléments nécessaires de toute la primitive histoire.

A l'occasion de ces colonnes, Dodwell en vient à celles de Seth, dont parle Josèphe. De Seth, il fait Sothis ; de Sothis, Thot, de Thot, l'*étoile caniculaire ;* puis il aborde la période sothiaque ; nous l'abandonnerons dans cette divagation : il conclut, sans qu'on sache pourquoi, que tous les documents de Sanchoniathon étant égyptiens, il n'a pu y avoir recours.

Il passe de là au fils de *Thabion*, dont parle Philon, comme premier introducteur des mystères et des explications allégoriques dans la religion ; il en fait l'*Agathodemon* ou second Mercure. Comme ce personnage est étranger à Sanchoniathon qui ne l'a point connu, nous ne donnerons aucune suite à cette découverte.

Enfin, après de longues aberrations, Dodwell livre combat à *Jérobaal*, prêtre de *Jeo*, dont il fait *Gédéon*. Nous ne connaissons ce personnage que par Porphyre, nous n'aurions donc aucun motif d'en rechercher l'origine et de chercher à savoir si Gédéon a laissé des mémoires dont a profité Sanchoniathon, qui n'ont pu être ce que nous apprend ce dernier.

Rép. Cette objection pèche par plus d'un point : 1° il n'est pas prouvé que Jérobaal soit Gédéon ; 2° quand il le serait, d'après ce que dit Porphyre, ses mémoires ne concerneraient que les Juifs, et ces renseignements contenus dans l'ouvrage de Sanchoniathon ont profité à Philon pour celui qu'il a écrit sur les Juifs, mais n'ont point de trait à la théologie phénicienne.

Autre preuve de falsification : La gloire que l'au-

(1) De semblables ἁμαρτήματα μνημονικά ont été reprochés aux plus célèbres écrivains. Dans le *Traité de la nature des dieux*, liv. II, n. 7, Cicéron nomme le roi Hostilius pour le même fait pour lequel il avait nommé Tarquin l'Ancien, liv. I, n. 7, *De la divination ;* en cela d'accord avec tous les écrivains. — Dans le même ouvrage, liv. III, n, 54, il attribue à Jupiter d'Olympie la spoliation faite par Denis de Syracuse, de son manteau, auquel il en substitua un de laine, tandis que d'après Elien, *Histoires diverses*, liv. I, n. 20, c'est dans un temple de Syracuse, qu'il commit ce sacrilége ; ce qui est beaucoup plus vraisemblable. Van Staveren, *Ad scriptores mythographicos excursus*, p. 957, a voulu donner raison à Cicéron, contre Elien et Clément d'Alexandrie, *Protreptique* 340. Mais il me semble après l'avoir lu, qu'il prouve plutôt le contraire de ce qu'il veut démontrer. Wyttenbach, à la suite de l'édition de Creuzer, *De natura D. Ciceronis*, prouve avec Hensterhuys, sur le *Timon* de Lucien, p. 106, que Cicéron a tort, et que l'autorité de Lucien, qu'on croyait en sa faveur, n'y est nullement favorable. En effet, entre le *Jupiter Olympius*, le dieu de l'Olympe, et le *Jupiter Olympicus*, le dieu d'Olympie, il existe une différence qu'on aurait dû observer. Sur de telles méprises commises par Cicéron, V. Aulu-Gelle, *Noct. attic.*, l. xv, c. 6, et la 6e du XII livre des *Lettres à Atticus*, où Cicéron se reconnaît coupable d'erreurs semblables.

Digitized by Google

teur tyrien s'arroge, de trouver dans son pays tous les inventeurs des arts.

Rép. Il paraît prouvé qu'on doit aux Phéniciens deux découvertes immenses : les lettres alphabétiques et la navigation. Mais quand il en serait autrement, ce reproche qu'il leur fait serait valable contre tous les anciens peuples. A une époque où les communications de peuple à peuple étaient si rares, celui qui dotait un pays d'une invention quelconque, en était l'inventeur.

« Il arriva en Grèce, dit M. Fréret, ce qui arrive dans toute contrée dont les naturels sont civilisés par les étrangers ; tout ce qu'ils y apportent de lois, d'arts, d'usages, de cérémonies religieuses, paraîtra leur devoir son origine (1). »

Dodwell s'indigne ensuite de voir nommer les *Dioscures*, bien postérieurs, dit-il, à Sanchoniathon.

Rép. Je ne doute pas qu'il ne soit postérieur aux Tyndarides, et je me flatte de pouvoir le démontrer. Mais si M. Dodwell entend ici par les Dioscures, les fils de Léda, il est dans une erreur complète ; qui ne sait, pour peu qu'il soit initié dans l'ancienne mythologie, que les Cabires honorés en Samothrace portèrent le nom de Dioscures, bien avant que les deux frères Spartiates eussent usurpé leur nom et les honneurs qui y étaient attachés ? « On dit que les Tyndarides, dit Sextus, usurpèrent les honneurs qui étaient rendus aux Dioscures, ce qui les fit admettre au nombre des dieux (2). »

S'il est un point où Sanchoniathon mérite d'être cru, c'est bien dans ce qui a rapport aux Dioscures. Il est certain que les Egyptiens ne les connaissaient pas, non plus que le culte des divinités qui ont rapport avec la navigation. « Les Egyptiens, dit Hérodote, assurent qu'ils n'ont jamais connu les noms de Neptune ni des Dioscures (3). » Si, dans le livre III, 37, il parle des Cabires associés à Vulcain que Cambyse fit brûler, on voit (l. II, c. 51) que c'étaient des divinités d'origine phénicienne. Jablonski le déclare positivement : « Quant à ce qui est du nom des Cabires, je conviens qu'il n'est pas d'origine égyptienne, mais qu'il est parvenu des Phéniciens aux Grecs. Les Cabires, en effet sont, de l'avis de la plupart des philologues, les *Cabirim*, ou *grands dieux* (4). » Damascius, dans la *Vie d'Isidore*, confirme cette doctrine : « Sadyc, dit-il, eut pour fils, ceux qu'on nomme Dioscures, qui est la traduction du mot *Cabires* (5). »

Enfin. Varron s'exprime ainsi : « Ceux que les livres des augures désignent sous le nom de *Divi potes*, sont les mêmes qu'en Samothrace on appelle Θεοὶ δυνατοί (6). »

C'est en lisant le nom de Τάαυτος parmi les Phéniciens que Dodwell paraît transporté de fureur. Qui peut supporter de voir Abraham, de voir le fameux Hermès devenus originaires de Phénicie ?

Rép. Quant à Abraham, c'est Dodwell qui l'a vu où il n'est pas dans Sanchoniathon. Quant à Hermès ou Τάαυτος, voici une autorité bien recommandable, bien antérieure à Philon et à Porphyre, qui le déclare phénicien. C'est encore Varron : « Les premiers dieux, dit-il, le Ciel et la Terre, sont les mêmes que Sérapis et Isis en Egypte, Taautès et Astarté chez les Phéniciens, Saturne et Ops dans le Latium (7). » Je m'étonne que ce témoignage si décisif dans la question ait été passé sous silence par tout le monde. Il me paraît aujourd'hui incontestable que Τάαυτος ou Τααύτης comme l'appelle Varron, est acquis de droit à Sanchoniathon.

Il en est de même de Jupiter Bélus, qui est, selon Dodwell, Assyrien, de Typhon Egyptien, d'Adodus Syrien, d'Esculape que Sanchoniathon fait fils de Sadyc, et que Dodwell présente comme contemporain de Minerve, laquelle disputa l'Attique à Neptune sous Cécrops avant la guerre de Troie à laquelle les enfants d'Esculape prirent part. Quand, dit-il, les Phéniciens ont-ils eu sous leur domination l'Egypte, l'Assyrie et l'Attique ?

Rép. Cet emportement contre le Bélus phénicien, est tout à fait déplacé. Son existence est établie par la Bible où il s'appelle *Baal* qui n'est qu'une prononciation différente du même nom. C'est à lui qu'Achab, gendre d'Ethbaal, roi de Sidon, éleva un temple dans Samarie (8) C'est encore lui qu'Hésychius désigne sous le nom de Θαλάσσιος Ζεὺς ἐν Σιδῶνι τιμᾶται (Jupiter maritime qui est adoré à Sidon). Virgile fait remonter jusqu'à lui l'origine de Didon (9).

Dorothée, ancien poëte sidonien, cité par Firmicus, le regarde comme fondateur de Babylone :

Ἀρχαίη Βαβυλὼν Τυρίου Βήλοιο πόλισμα,
Ὑστατα δ' Ἀραβίη γείτων χθονὸς Αἰγύπτοιο.

« ancienne Babylone, fondation de Bélus le Tyrien, et l'Arabie, dernier pays, voisin de la terre d'Egypte. » On trouvera de savants détails sur tous les *Bélus*, dans les *Exercitationes Plinianæ* de Saumaise, page 1227 et suivantes de l'édition de Paris ; dans les *Origines Babylonicæ* de Périzonius, page 74 et suivantes ; lesquels ne trouvent rien d'étrange à l'existence de ce Bélus phénicien. Mais pourquoi s'irriter contre lui, quand les Egyptiens en ont revendiqué l'origine et ont prétendu que le père de Danaüs et d'Egyptus, Bélus, a fondé Babylone (10) ? Xiphilin nomme Jupiter Bélus adoré dans la ville d'Apamée en Syrie. En voilà assez sur ce personnage.

Typhon est un personnage multiple qui appartenait à beaucoup de mythologies. En Egypte, il est célèbre comme l'adversaire d'Osiris (11) ; il ne l'est pas

(1) Tome XXIII, p. 40, des *Mémoires de l'académie*.

(2) Τοὺς Τυνδαρίδας φασὶ τὴν τῶν Διοσκούρων δόξαν ὑπελθεῖν, πάλιν νομιζομένων εἶναι θεῶν. Sextus Empir. *Adv. mathem.*, IX, 36. — On trouvera de grands détails sur les premiers Dioscures dans Hensterhuys *sur Lucien* (t. I, p. 282) ; Fréret, *Histoire de l'acad.*, t. XXVII, p. 15 ; Sainte-Croix, *Mystères du paganisme*, t. I, p. 44.

(3) Αἰγύπτιοι οὔτε Ποσειδῶνος οὔτε Διοσκούρων τὰ ὀνόματά φασι εἰδέναι. Hérodote, *Euterpe*, 43.

(4) *Prolegomen. ad Panthæum Ægypt.*, p. 60. « Quod ad ipsum Cabirorum nomen attinet illud fateor esse non Ægyptiacæ, verum phœniciæ originis, et a Phœnicibus ad Græcos pervenisse. Sunt enim Cabiri quemadmodum philologorum plerisque placet, *Cabirim* Dei magni. »

(5) Σαδύκῳ γὰρ ἐγένοντο παῖδες οὓς Διοσκούρους ἑρμηνεύουσι καὶ Καβείρους. *Bibliothèque* de Photius, p. 1073.

(6) *De lingua Latina*, c. 4. « Hi quos augurum libri scriptos habent sic : *Divi potes*, sunt pro illis qui in Samothrace Θεοὶ δυνατοί. »

(7) *De lingua Latina*, c. 4. « Principes dei *Cælum* et *Terra* ; hi dei iidem qui in Ægypto *Serapis* et *Isis*, qui sunt *Taautes* et *Astarte* apud Phœnicos, ut iidem principes in Latio, *Saturnus* et *Ops*. »

(8) V. III des *Rois*, c. XVI, v. 32 et passim. *V.* sur le *Bélus* phénicien, Flav. Josèphe, *Orig. Judaic*, VIII, c. 7 et IX, c. 6.

(9) *Hic regina gravem gemmis auroque poposcit*
Implevitque mero pateram, quam Belus et om-
[nes
(*Æneid.* l. I, v. 728.)

Ubi videndus Servins

(10) *V.* Apollodore, livre II ; Diodore, l. XXVIII.

(11) Son nom égyptien, suivant Plutarque, est *Seth* (Σήϛ) *Bebon* (Βεβών), et *Smy* (Σμί). *De Iside et Osiride*, n. 19, 26, 31.

Digitized by Google

moins en Grèce comme l'un des géants, fils de Ghé et du Tartare (1).

Ὀπλότατον τέκε παῖδα Τυφωέα Γαῖα πελώρη,
Ταρτάρου ἐν φιλότητι διὰ χρυσῆν Ἀφροδίτην.

« Ghé engendra pour dernier enfant Typhon, qu'elle avait eu de Tartare auquel elle s'était unie par l'entremise de Vénus Dorée. » C'est en Cilicie qu'Homère place son tombeau :

Εἰν Ἀρίμοις ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς.

« Dans Arimée où l'on dit que se trouve le tombeau de Typhon. » C'est en Sicile, sous l'Etna, d'après Apollodore et Virgile (2). C'est dans le lac Serbonide, aux confins de la Syrie et de l'Egypte que le font périr Hérodote (III, 8), Apollonius de Rhodes (II, 1215).

Apollodore, dans son premier livre, donne avec étendue la lutte souvent incertaine de Typhon, fils de la Terre et du Tartare, avec Jupiter, la fuite des dieux en Egypte devant sa poursuite, et leur métamorphose en animaux, la marche contraire des deux ennemis jusqu'à ce qu'après l'avoir écrasé par la foudre, Jupiter ne trouve d'autre moyen de le comprimer à jamais qu'en lui imposant l'Etna sur le corps.

Il est le père de tous les êtres malfaisants : ainsi c'est de lui et d'*Echidna* (la vipère), que sont nés la Chimère que combattit Bellérophon (3) ; le lion de Némée, pag. 87 ; le dragon qui gardait le jardin des Hespérides, pag. 102 ; le chien Orthros qui gardait les vaches de Géryon, pag. 100 ; l'aigle qui dévorait le foie de Prométhée sur le Caucase, page 105 ; enfin, le sphinx qui proposait des énigmes aux portes de Thèbes, qu'Œdipe fit périr après les avoir expliquées, page 148. Ce nom purement grec est évidemment une traduction plutôt qu'une altération du nom égyptien.

Pour revenir au Typhon égyptien, nous voyons par Plutarque qu'il appartenait autant à la Syrie et à la Judée qu'à l'Egypte ; voici ses paroles : « Ceux qui disent que Typhon s'enfuit du combat monté sur un âne, que sa fuite dura sept jours, qu'après s'être mis en lieu de sûreté il donna le jour à Jérusalem et Judée, me semblent ramener le récit à l'histoire des Juifs (4). » C'est ce qu'a fait Bochart en y réunissant beaucoup de circonstances (5).

De cet ensemble de faits, on peut conclure que Typhon a été un agresseur des Egyptiens plutôt qu'un Egyptien lui-même, et on peut sans invraisemblance lui donner une origine phénicienne ou syrienne autant qu'égyptienne.

L'*Adodus* syrien peut aussi bien appartenir à la Phénicie. Les limites de ces deux pays étaient trop mêlées, pour qu'il n'y ait pas entre eux beaucoup de réciprocité et de confusion ; d'ailleurs rien ne prouve que cette théogonie du phénicien se renferme dans les limites très-resserrées de la Phénicie, surtout depuis l'établissement des Hébreux, qui n'aurait consisté qu'en une langue de terre entre la mer et le Liban. Lors du premier établissement des peuples, auquel remonte le récit de Sanchoniathon, ces divisions de géographie politique n'existaient pas telles que les conçoit Dodwell.

La Syrie, l'Assyrie, la Mésopotamie, la Judée, sont nécessairement comprises dans l'ensemble du pays où nous place Sanchoniathon. La vie pastorale, qui occupe une grande surface, jointe au petit nombre d'habitants de la terre, suppose une grande mobilité dans les occupations de terrains ; cet *Adod*, sous le nom d'*Adad* ou *Hadad*, ou *Benhadad* est fréquent parmi les noms des rois de Syrie ; et Josèphe (6) déclare positivement que le dieu et le roi *Adad* sont le même.

J'en viens à Esculape ; Dodwell paraît ne connaître que le dieu d'Epidaure ; mais l'Esculape phénicien est beaucoup plus ancien que le fils d'Apollon.

Damascius, dans la *Vie d'Isidore*, cité par Photius (7), en fait la distinction : « L'Esculape, dit-il, qu'on adore à Béryte, n'est pas le même que l'Esculape des Grecs, ni que celui des Egyptiens ; c'est un indigène de la Phénicie. » Ὅτι ὁ ἐν Βηρυτῷ Ἀσκληπιὸς οὐκ ἔστιν Ἕλλην, οὐδὲ Αἰγύπτιος, ἀλλά τις ἐπιχώριος Φοίνιξ. Dodwell a mis en marge de son livre qu'on ne devait ajouter aucune foi à Damascius, qui n'a fait que copier Philon. Ce n'est plus là de la critique ; ce sont des arguments contre ceux qui accusent les Chrétiens de cette supposition ; car Isidore et Damascius étaient de zélés païens, qui, s'ils ont copié Philon, lui servent de garants. Mais contre Dodwell, qui accuse Philon d'imposture, il n'en est pas de même. Toutefois rien ne justifie cette exclusion donnée à Isidore, qui tirait vanité, dit Damascius, de son explication d'une fable très-embrouillée qui fut reçue par Marinus, avec les plus grands applaudissements : « Comme il avait apporté une grande lumière dans une épaisse ténèbre, Marinus accueillit avec beaucoup de bienveillance le discours de ce jeune homme et l'admira je ne puis dire jusqu'à quel point (8).

L'Esculape phénicien avait un temple à Carthage, dans la Byrsa : μάλιστα τῶν ἄλλων ἐμφανές τε καὶ πλούσιον *le plus beau et le plus riche de tous*, dit Appien (9) ; ce fut le refuge des derniers Carthaginois et des transfuges qui l'incendièrent, lors de la prise de cette ville par Scipion Emilien (10).

Il paraît que cet Esculape phénicien avait de nombreux adorateurs sur toute la côte d'Afrique. Apulée dans son *Apologie* (11) parle d'un discours sur Esculape, prononcé à Oea qui lui fit beaucoup d'honneur. Enfin le même Apulée, parlant des apothéoses, dit : « Ils nomment dieux, ceux qui ayant déployé une grande prudence dans le cours de leur vie, ont été ensuite honorés par l'érection de temples et de cérémonies religieuses ; ainsi en Béotie, Amphiaraüs ; en Afrique, Mopsus ; en Egypte, Osiris ; d'autres en d'autres lieux, Esculape partout (12). » Sa consécration était donc universelle :

(1) La *Théogonie* d'Hésiode, vers 821. — *V.* aussi l'*Hymne* d'Homère à Apollon.

(2) *Enéide*, l. IX, v. 716

(3) Apollod. l. X, p. 17, éd. de Comelin, p. 71.

(4) Οἱ λέγοντες ἐκ τῆς μάχης ἐπὶ ὄνου τῷ Τυφῶνι τὴν φυγὴν ἑπτὰ ἡμέραις γενέσθαι, καὶ σωθέντα γεννῆσαι παῖδας Ἱεροσόλυμον καὶ Ἰουδαῖον, αὐτόθεν εἰσὶ κατάδηλοι τὰ Ἰουδαϊκὰ παρέλκοντες εἰς τὸν μῦθον. *De Iside*, n. 14.

(5) *V. Hierozoicon*, 1re part., l. II, c. 34.

(6) *Ant. Jud.*, IX, 4.

(7) *Codex* CCXLII, p. 1073.

(8) Ἐν σκότῳ διωλυγίῳ πολὺ φῶς ἀνάψας, τοῦτον ἀπεδέξαντο τοῦ νεανίσκου τὸν λόγον καὶ ἠγάσθησαν οἱ ἀμφὶ τὸν Μαρῖνον πῶς οἷει σφόδρα. *Id.* 1073.

(9) *In Punicis*, c. 81, p. 134.

(10) Voir le même Appien, *Ibid.*—Strabon, XXII, 14. — Tite-Live, l. XLI.

(11) Ea disputatio celebratissima est ; vulgo legitur, in omnibus manibus versatur : non tam facundia mea, quam mentione Æsculapii religiosis Oensibus commendata. *Apologie*, p. 225.

(12) Deos appellant qui prudenter vitæ curriculo gubernato, pro numine postea ab hominibus proditi, fanis et cærimoniis vulgo advertuntur ; ut in Bœotia, Amphiaraus ; in Africa, Mopsus : in Ægypto Osiris ; alius aliubi gentium ; Æsculapius ubique. *De deo Socratis*, p. 337.

Digitized by Google

voici de quoi calmer l'irritation nerveuse de Dodwell (1).

Dodwell, satisfait des preuves par lesquelles il croit avoir anéanti Sanchoniathon, se livre à une discussion sur la circoncision, et prétend que Philon l'attribue à tort aux Phéniciens, attendu que l'Ecriture parle sans cesse des Philistins comme incirconcis (2). Il se peut que les Philistins dérogeassent à une pratique assez générale de la race phénicienne, mais Hérodote le leur attribue incontestablement en déclarant qu'ils tenaient cet usage des Egyptiens, ce qui est relatif à l'usage de la circoncision (3).

Quant aux sacrifices humains, en l'honneur du Saturne phénicien, ils sont tellement avoués que Dodwell n'essaye pas de les contester ; mais toutefois il chicane encore Philon à ce sujet. Comme c'est sans cause, je passerai à l'examen des écrivains auxquels il peut attribuer cet ouvrage.

II.

Ecrivains auxquels Dodwell a attribué les fragments de Sanchoniathon. — Porphyre et Philon. — Réfutation de cette supposition. — Epoque où la mythologie grecque a été expliquée par des allégories. — Epoque où les écrivains païens ont parlé comme Moïse. — Jackson admet et Van Dale ne rejette pas Sanchoniathon. — Adversaires récents : De la Barre. — L'abbé Foucher. — Stillingfleet. — Meiners. — Leur réfutation.

Comme je l'ai dit dans mon premier article, je vais examiner ici quels sont les écrivains auxquels Dodwell attribue les fragments de Sanchoniathon. Le premier est Porphyre, mais la citation d'Athénée le réduit à considérer Philon comme le faussaire. Quel a pu être son but? Voici ce qu'a supposé Dodwell : Philon de Byblos est le même qu'Hérennius Philon, nommé par Suidas et Origène. On voit par ce qu'en dit ce dernier, qu'il avait de l'aversion pour les Juifs (4), et pour atténuer l'impression favorable qu'avait produite la réponse de Josèphe à Appion, il aurait imaginé cette fable du Sanchoniathon. Josèphe écrivait pendant la treizième année de Domitien, et Philon a vécu jusque sous Adrien.

Réponse. Voilà une fable opposée à ce qu'il appelle une fable ; car je voudrais voir en quoi Philon réfute les arguments de Josèphe contre Appion, et je n'y puis parvenir. Et pour faire voir qu'il a moins de critique que de passion, il nous donne sa mesure sous ce rapport (5) ; ainsi, il ne voit aucun imposteur parmi tous les auteurs qu'Eusèbe cite dans son neuvième livre comme ayant célébré la gloire des Juifs (6). Hermès-Trismégiste n'est pas un chrétien pour Dodwell, comme l'a cru Casaubon qu'il réfute; mais un païen, puisqu'il nomme le soleil le plus grand Dieu qui soit dans les cieux. Il croit à l'existence des piliers sacrés ; il cite Orphée lorsqu'il parle d'Abraham, et les oracles en faveur des Juifs, comme si cela pouvait faire autorité.

Après ces preuves de mauvaise critique, il nous donne l'exposé des motifs qui ont engagé Philon à composer une cosmogonie, et dans cette partie toute d'imagination, il divague avec un grand savoir, accumulant les choses les plus incohérentes *quæ non pertinent ad rem*.

M. Dodwell fait (page 100) une observation judicieuse sur l'espèce d'allégorie que Philon veut exclure. « Ce n'est pas, dit-il, qu'il veuille bannir du corps de la fable toute imagination poétique, ni toutes ces paraboles dont les anciens et les orientaux surtout étaient si avides. C'est le bouleversement complet de leur première histoire et sa transformation en un système de philosophie naturelle, qui fait de Jupiter, l'*éther;* de Junon, l'*air;* de Vesta, la *terre*, etc. C'est cette manie de traduire l'histoire de personnes vivantes et agissantes, en phénomènes de la nature, par une prosopopée continue qui dégénère en roman (7) ; voilà ce qu'il réprouve, mais non les allégories telles que celles des mystiques dans les saintes Ecritures. Cependant, continue-t-il, à la fin ces allégories fondues dans le corps de l'histoire en rendent l'intelligence difficile, lorsque les traditions primitives se sont effacées, et, jouissant d'une autorité égale au reste, elles compromettent l'ensemble. Ce sont ces allégories qui se sont introduites dans les théogonies célèbres d'Hésiode et des *poëtes cycliques* (οἱ περιηχημένοι κυκλικοί), fameux par les giganto machies, titanomachies qui ont obscurci la vérité. »

M. Dodwell trouve que Philon, avec son prétendu Sanchoniathon, est tombé dans le même égarement qu'il reproche aux poëtes grecs. Suit une grande digression sur l'origine des rivières, notamment du Nil, que je passe parce qu'elle n'a point trait à la question. — (Page 110) Il veut que le nom de *Sanchoniathon* soit une altération de *Sonchis*, prêtre égyptien qui fit connaître l'Atlantide à Solon ; puis digression sur les *Atlantiens* qui ne sont selon lui que les *Atlantes*.

Après cette minutieuse revue du livre de M. Dodwell, qui n'est pas connu, que peu de gens ont lu, que moins de gens liront encore, mais dont on se prévaut comme ayant réduit en poudre le faux Sanchoniathon, je finirai par traduire son dernier chapitre, qui fera connaître exactement toute sa pensée dans cette attaque ; elle ne sera pas, je crois, entièrement conforme à celle du plus grand nombre des adversaires du Phénicien, qui réclament Dodwell comme leur partisan. Entendons-le :

« Je ne puis voir que cette découverte de la fausseté du livre de Sanchoniathon porte le moindre préjudice à la cause dans laquelle se trouvent engagées des personnes aussi pieuses que savantes, qui se sont servies de cet auteur pour expliquer ou confirmer des passages historiques ou philosophiques de l'Ecriture. S'il existait parmi les antiquités païennes un seul ouvrage qui pût rivaliser avec les saintes Ecritures, soit d'ancienneté, soit d'authenticité, il pourrait y avoir quelque apparence de raison à rapprocher ces écrits ; on pourrait tenter de confirmer par des antiquités égales, des passages des Livres saints pour l'usage de ceux qui ne leur accordent pas une préférence absolue, à cause de leur inspiration divine ; mais nous n'avons jamais ouï dans aucun récit païen antérieur à la traduction des Septante rien qui se rapportât aux choses mentionnées dans les saintes Ecritures. Ce fut cette publication qui excita l'émulation : c'est alors que Bérose, Manéthon, Ménandre et Lœtus publièrent leurs recherches. Nulle mention du chaldéen Xisuthrus, des Hycousis égyptiens, d'Abraham ou de Moïse, du déluge universel dans Ctésias, Xénophon, Hérodote, ou tel autre des plus anciens écrivains dont l'authenticité est incontestable. Lorsque

(1) C'est de ce même Esculape que parle Arnobe, l. VII, p. 201, de l'éd. de Rome, lorsqu'il dit : *Æsculapii geritur celebraturque vindemia.* Il n'est pas là question du dieu d'Epidaure, l'auteur et le dieu sont africains. On peut voir, sur cet Esculape, Davies, *ad Cic. de natura deorum*, l. III, c. 23. — Marsham, *ad sæcul., primum rer. Egypt.*, p. 39.

(2) *Juges*, XIV, 4. — *I Rois*, XVII, 26-36.

(3) Φοίνικες ... ὁμολογέουσι παρ' Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι ... περιτέμνειν τὰ αἰδοῖα, II, 104. Aristophane au vers 507 des *Oiseaux* appelle les Phéniciens Ψωλούς, *circoncis*.

(4) Page 534, édition des Bénédictins, t. I.

(5) Pages 67 et 70.

(6) Voyez ce qu'en a dit Walckenaer, *sur Aristobule*, p. 17.

(7) Ἀλληγορήσας, τοῖς τε φυσικοῖς καὶ κοσμικοῖς πάθεσιν ἀναμίξας.

Digitized by Google

ces nouveaux historiens publièrent leurs relations, les prétendues archives d'où ils les tiraient, suffisaient seules pour les rendre suspectes. C'étaient en effet des piliers sacrés renfermés dans des sanctuaires inaccessibles à ceux qui auraient voulu se convaincre par leurs propres yeux. Les saints Livres venaient d'être traduits seulement alors ; mais les originaux existaient depuis des temps infinis dans des livres accessibles et intelligibles pour quiconque voulait prendre la peine d'en apprendre la langue.

« Je n'insisterai pas sur la traduction prétendue faite dans le temps de Platon ; les plus forts arguments en sa faveur sont les emprunts qu'on croit qu'il lui a faits, et que je nie absolument. Cette supposition est diamétralement contraire à l'histoire beaucoup mieux attestée d'Aristée, sur la traduction faite par les ordres de Ptolémée Philadelphe. J'adopterais de préférence les exemples plus anciens de l'historien Théopompe et du poëte Théodecte, qui ont vu et compris les livres des Juifs avant la traduction de Philadelphe, à ce qu'assure Démétrius de Phalère dans la relation d'Aristée (1). Le livre de Daniel fut montré à Alexandre le Grand, si nous devons nous en rapporter à Josèphe (2). C'est l'époque la plus reculée que nous ayons de la connaissance de ces livres par les Grecs, soit quant à leur désir de les connaître ou à leur capacité de les entendre. On ne saurait remonter plus haut. De plus, la contradiction dans les récits des mêmes faits, soit de la part des nations entre elles, soit des auteurs d'une même nation, est une preuve qu'ils n'écrivaient pas sous la même pensée, comme l'observe Josèphe, ni d'après les mêmes originaux.

« Quant aux Juifs, leur accord prouve qu'ils puisaient aux mêmes sources. Le Pantateuque des Samaritains doit, suivant toutes les vraisemblances, avoir été reçu par eux avant les Septante, puisqu'alors l'exaspération entre les deux peuples était au plus haut degré, et ils n'auraient rien voulu recevoir des Juifs. Ils auraient reçu également les prophètes en même temps ; mais on doit croire que la collection n'en était pas encore faite. Enfin les Samaritains ont conservé le caractère hébraïque ancien et n'ont pas reçu celui d'Esdras.

« D'après ces motifs, je ne crois nullement raisonnable d'opposer ces récits païens aux saintes Ecritures, ni d'y puiser quoi que ce soit pour ajouter à leur crédibilité, en raison de l'accord avec des autorités si peu dignes de foi. »

Dodwell, en chrétien zélé, n'a vu dans Sanchoniathon qu'un adversaire de Moïse ; c'est ce qui l'a déterminé à en attaquer l'authenticité. Il a compris dans la même proscription Bérose et Manéthon ; il a admis sans réserve le récit d'Aristée, aussi bien que de nombreuses autorités citées par les premiers apologistes, dont quelques-unes sont très-suspectes aux yeux des critiques plus récents.

Le docteur John Jackson, qui a publié à Londres, en 1753, en 3 vol. in-4°, des *Antiquités chronologiques*, avait connaissance de la dissertation de Dodwell ; il s'exprime ainsi sur son compte : « Je pense que ces arguments sont trop faibles pour mériter une réfutation particulière ; ils sont tels qu'ils ne peuvent satisfaire aucune personne savante, versée dans l'histoire ancienne. » Aussi, dans sa chronologie phénicienne, a-t-il suivi Sanchoniathon en cherchant à l'expliquer et non à le combattre.

On compte à tort Van Dale parmi les agresseurs de Sanchoniathon. Le peu de pages qu'il lui a consacrées à la suite de sa *Dissertation sur Aristée*, où il diffère entièrement d'opinion avec Dodwell, n'avait d'autre but que de réfuter l'étrange assertion de Huet, que le Τάαυτος est *Moïse*, et que Jérombaal de Porphyre est *Gédéon*. Au reste, cet écrit n'est pas distingué par la critique et n'est pas d'un grand poids dans la balance.

Pour venir à des attaques positives, il faut descendre à des temps bien postérieurs.

M. de la Barre, membre de l'académie des Inscriptions, a laissé des *Mémoires sur la religion de la Grèce*, dont le premier, compris au XVIe vol. de la collection, contient une disgression sur Sanchoniathon ; il paraît avoir ignoré l'écrit de Dodwell ; il donne une analyse très-incomplète des fragments qu'il termine en disant, « qu'il n'est pas possible de douter de la mauvaise foi de l'auteur, puisqu'il raconte un si grand nombre de choses incroyables, dont la fausseté est manifeste. »

Toutes les théogonies encourent le même blâme. L'ordre et la liaison, à mon gré, les accuseraient plutôt de contrefaçon. On ne voit pas que le roman d'Evehmère fut incohérent.

« Personne, dit-il, avant Philon, n'a nommé Sanchoniathon. »

On peut en dire autant de Mochus qui n'est connu que par Josèphe, lequel en parlait d'après la traduction grecque de Lœtus. Mochus était contemporain de Sanchoniathon ; ils ont eu un sort semblable : celui de devoir toute leur célébrité à des traducteurs grecs et de n'avoir été nommés que par des écrivains très-récents : Diogène-Laërce, Josèphe, Athénée, Jamblique dans la *Vie de Pythagore*, Damascius dans son livre des *Principes*. Ce fait démontre combien peu les Grecs cherchaient à connaître l'histoire des autres peuples, sauf des Egyptiens et des Perses ; mais la décadence ancienne de la Syrie et de la Phénicie les avait rendus fort indifférents à leur histoire. Les Romains en ont agi de même pour Carthage. L'argument négatif tiré du silence des anciens auteurs est tout à fait insignifiant.

Il veut que Sanchoniathon ait vécu sous Alexandre, « époque, dit-il, où les beaux esprits soutenaient que les dieux avaient été des hommes. »

Cet anachronisme ne mérite aucune réfutation. Sanchoniathon est un très-ancien auteur ou n'est réellement pas. Au reste, M. de la Barre ne discute pas, il tranche et sans avoir étudié la question.

M. l'abbé Foucher s'est également inscrit parmi les adversaires de Sanchoniathon (3). « L'histoire dont on donne le fragment, dit-il, a-t-elle été composée par un Phénicien antérieur à la guerre de Troie? c'est ce dont on ne nous donne aucune preuve. »

Rép. Quelle autre preuve en veut-il que l'assertion de Porphyre, Tyrien lui-même, qui le déclare?

« Mais l'autorité de Porphyre est nulle sur ce point. »

Rép. Un écrivain aussi savant que Porphyre est récusable par cela seul qu'il est Porphyre? c'est ce qu'a tenté de faire croire Dodwell, par la raison qu'il voyait dans cet écrit une attaque à la religion chrétienne dont Porphyre était l'ennemi avoué. Mais il a été obligé lui-même d'abandonner ce moyen d'attaque et de se replier sur Philon dont il fait un faussaire. On ne sait pas si M. Foucher

(1) Voilà la preuve d'une crédulité bien robuste de la part de Dodwell, puisque non-seulement il ne révoque pas en doute la fable d'Aristée, mais qu'il admet comme prouvé un des passages les plus absurdes de cette fable, ce qui a rapport à Théopompe et à Théodecte.

(2) *Antiq.*, liv. xi, c 8.

(3) Voir tome XXXVIII des *Mémoires de l'académie*, page 452.

Digitized by Google

partageait les idées du savant Anglais ; mais quelle que fût sa façon de penser, son laconisme ne peut mieux réussir que les raisonnements de Dodwell.

« L'autorité de Philon de Byblos n'est pas d'un plus grand poids. »

RÉP. Voilà encore une manière d'argumentation qu'exclut la critique. Montrez pourquoi?

« Un simple fragment nous conduit depuis le commencement du monde jusqu'au règne de *Chna*, surnommé *Phœnix* : que contient donc le reste? »

RÉP. M. l'abbé Foucher n'a pas bien étudié la citation d'Eusèbe. Elle se compose d'une foule de petits passages morcelés, au milieu desquels s'interposent des réflexions d'Eusèbe et de Philon. Il faut un peu d'attention pour en détacher ce qui est de l'auteur original. J'en ai compté onze, et Lydus, *De ostentis*, dont nous devons la publication à M. Hase, cite, page 274, comme appartenant au deuxième livre des *Φοινικῶν*, de Sanchoniathon, tout ce qui a trait à *Cronos*, *Saturne*

« L'auteur expliquait-il dans le reste, dit M. Foucher, l'invasion des Pasteurs en Egypte ; leurs guerres contre les Egyptiens ; l'établissement des Philistins dans la Palestine ; la retraite d'une partie des pasteurs en Phénicie ; le long séjour qu'y firent Abraham, Isaac et Jacob ; les conquêtes de Josué, les guerres des Chananéens contre les Israélites, la fondation des villes, » etc.

RÉP. Voilà, certes, une étrange témérité, de vouloir dicter à un écrivain qu'on suppose contemporain de la guerre de Troie, ce qu'il a dû écrire, d'en faire un commentaire des livres saints. Trouve-t-il dans Hérodote, dans aucun des anciens qui ont écrit sur les premiers âges du monde, rien de semblabe à ce qu'il réclame du phénicien ? le déluge universel n'est indiqué par aucun d'eux ; c'est une observation très-judicieuse de Dodwell, ce n'est que depuis la publication des Septante, qu'on l'a vu figurer dans les historiens des temps primitifs. Diodore de Sicile a-t-il rien connu de ce qu'il demande à Sanchoniathon? il s'étend cependant assez sur la première histoire de l'Egypte.

« Il est évident, par la manière dont Eusèbe parle de ce livre, qu'il n'en connaissait que ce fragment, et qu'il l'avait tiré de Porphyre. »

RÉP. On ne saisit pas le but de cet argument. Porphyre est-il le faussaire? mais non, puisqu'il a nommé Philon. Pourquoi Eusèbe, dont l'érudition était immense (on n'en peut douter), n'aurait-il pas en recours à l'ouvrage même de Philon ?

« Le reste de l'histore méritait bien son attention dans une préparation évangélique, car il devait en résulter des preuves propres à confirmer puissamment le récit des livres de l'Ancien Testament. »

Nous voici retombés dans le commentaire biblique que M. l'abbé Foucher veut tenir de Porphyre et de Philon. Mais c'est l'illusion qui a égaré Huet. Il n'y a aucune suite dans sa manière d'envisager cet auteur ; est-ce un fauteur ou un détracteur du christianisme qu'il attaque? et puis M. Foucher a peu saisi le plan d'Eusèbe. Le nom de *préparation évangélique* ne peut être le titre exact de son livre. C'est une *préparation* à la *démonstration évangélique*. Ce n'est qu'un prolégomène à la démonstration d'abandonner la loi de Moïse pour suivre l'évangile *du devoir*. Il établit d'abord la préférence de la premières sur toutes les opinions religieuses répandues dans l'univers, et pour cela, il puise des lambeaux d'ancienne théologie des Phéniciens dans Sanchoniathon, des Egyptiens dans Diodore de Sicile, ainsi que des Atlantiens, des Grecs dans le même et dans Plutarque, des Romains dans Denys d'Halicarnasse. Il court ensuite aux autres sujets qu'il s'est proposé de traiter. Si, d'après l'idée de M. Foucher, il avait dû discuter et épuiser chacun des ouvrages qu'il citait, tout son plan était interverti. On ne sait pas même ce qu'il aurait pu être.

On voit, par ce qu'ont dit ces messieurs, que le Sanchoniathon qu'ils ont attaqué, est un être imaginaire, rempli d'allusions qui leur appartiennent et de suppositions qu'ils lui attribuent. On peut leur appliquer ce mot de l'éditeur de l'ouvrage de Cumberland, relativement à Dodwell : « Ce que M. Dodwell a écrit sur ce sujet, est plutôt l'expression de son inclination à ne pas croire qu'une suite de preuves contre l'authenticité de l'ouvrage. »

Stillingfleet, dans ses *Origines sacræ*, se proposant d'établir la préférence du récit cosmogonique et historique de Moïse sur les autres relations, combat Sanchoniathon aussi bien que Manéthon et Bérose, sans s'occuper de leur authenticité ; il combat l'anachronisme dont Porphyre lui paraît convaincu, en faisant à la fois Sanchoniathon contemporain de Sémiramis et de la guerre de Troie ; ce point sera discuté. Examinant l'opinion que *Jéroboal* et *Gédéon* sont un même personnage, il reconnaît que Sanchoniathon a pu puiser dans ses mémoires sans qu'ils fussent d'un contemporain. Quant à l'auteur, en lui-même il l'accuse de beaucoup d'invraisemblance et même d'absurdités, mais croit que c'est à tort que le premier antagoniste Ursinus a dit que les gnostiques avaient fourni à Philon les noms de *Protogonos* et d'*Eon* qui sont significatifs ; ce sont ces derniers qu'il accuse de Plagiat, et croit qu'ils doivent plus à Sanchoniathon qu'à Hésiode. C'est sans motif, selon lui, qu'on veut faire cet ouvrage moderne par cela seul qu'il prétend à une haute antiquité. S'il en eût été ainsi, les adversaires de Porphyre, Eusèbe à leur tête, auraient dévoilé cette frande.

Stillingfleet n'a pas connu, à ce qu'il semble, l'ouvrage de Dodwell dont il ne dit rien.

Le docteur Meiners, dans un ouvrage *Sur la connaissance que les anciens ont eue du vrai Dieu*, publié à Lemgow, s'est rangé au nombre des adversaires de Sanchoniathon qui reconnaissent les païens comme falsificateurs. Aucun argument nouveau de sa part n'a été ajouté à la force de ceux que nous avons combattus, soit venant de Dodwell, soit des autres ; il suffira d'avoir cité son nom.

Après avoir épuisé ou à peu près la série des adversaires de Sanchoniathon, qui ont vu dans ses fragments une attaque contre la religion ou au moins une supposition émanée du paganisme, je viendrai dans le prochain article, à ceux qui l'ont cru le produit d'une fraude pieuse.

III.

Ecrivains qui ont cru le livre de Sanchoniathon le produit d'une fraude pieuse. — Lobeck. — Examen des raisons qu'il en donne et des autorités qu'il cite. — De quelle Sémiramis Sanchoniathon était-il contemporain. — Résumé.

Comme je l'ai annoncé dans mon dernier article, je vais examiner maintenant quels sont les écrivains qui ont cru que le livre de Sanchoniathon était le produit d'une fraude pieuse ; ce qui les a induits dans cette pensée, c'est l'usage que certains auteurs modernes ont fait de ce document pour confirmer les traditions mosaïques. De là ils ont conclu qu'Eusèbe avait eu un même dessein en les publiant, ou plutôt en les supposant, et qu'il en était le véritable auteur. M. Lobeck, professeur à Königsberg, a résumé leur moyens d'attaque dans un ouvrage intitulé *Aglaophamus* (1). Je vais donc le suivre pas à pas comme j'ai fait à l'égard de Dodwell.

OBJECTION. M. Lobeck commence par combattre

(1) T. II, p. 1265.

Digitized by Google

l'opinion de ceux qui, comme Heyne, Beck et M. Orelli, mitigent le verdict contre Sanchoniathon, et y ont vu un ouvrage ancien, mais interpolé dans certaines parties. Ce *mezzo termine* est inadmissible, dit-il ; comment faire la part de la vérité et du mensonge ? la raison sur laquelle ils s'appuient, qu'il y a du vrai dans cette fable, prouverait seulement que le falsificateur a voulu lui donner quelque vraisemblance. Annius de Viterbe pourrait user de la même excuse. Et puis quel serait le falsificateur ? Toute la question se réduit, dit M. Lobeck, à savoir si la théologie des anciens Phéniciens est bien telle que nous la donne Sanchoniathon.

Rép. Jablonski se charge de la réponse : « Les traditions du livre de Sanchoniathon, soit qu'on le considère comme un écrivain authentique ou non, sont telles qu'on ne peut pas mettre en doute que tout ce qu'il a dit est puisé dans l'ancienne et véritable théologie des Phéniciens (1).

Cette autorité me paraît au-dessus de tout ce que je pourrais dire, car personne n'était plus versé que Jablonski dans les profondeurs théologiques des anciennes religions. La Croze qui peut lui être comparé, était partisan avoué de Sanchoniathon, mais comme ce n'est pas par des autorités, mais bien par des raisonnements que la question doit se résoudre, suivons ceux de M. Lobeck.

Obj. On ne pourra juger, dit-il, si cet ouvrage est une expression fidèle de la théologie phénicienne, que si l'on a en sa faveur le témoignage des anciens et d'après des caractères de vérité dans son contexte. Le plus fort argument pour rejeter cet écrit est le silence avant Philon de tous les auteurs grecs et romains.

Rép. Si le silence des auteurs était une cause suffisante pour répudier les ouvrages anciens ; chez les Latins, Phèdre et Velleius Paterculus seraient des ouvrages apocryphes. Athénagore, chez les Chrétiens, est passé sous silence. Polyen n'est nommé que par Suidas, et son ouvrage des *Stratagèmes* n'est pas cité, en sorte qu'on peut douter s'il a été connu de Suidas, et si ceux qu'il nomme ne sont pas des homonymes. Le seul qui en parle est l'anonyme de Gale, Περὶ ἀπίστων, *De pane*, c. 11. Pour ne pas sortir des Phéniciens, Hypsicrate, que Lœtus avait traduit au dire de Tatien, quoique son nom soit certainement altéré, n'est nommé que par cet écrivain. Si Eusèbe le citait, on devrait donc nier la citation.

Il y avait de plus une bonne raison pour qu'on ne parlât pas de Sanchoniathon avant qu'il eût été traduit par Philon. C'est qu'avant que Lœtus eût traduit Mochus, le nom de ce dernier était également ignoré ; par la raison que les Grecs, semblables à nos Français, ne savaient et ne se souciaient que de leur langue. Quand on voit que Plutarque, après avoir passé beaucoup de temps à Rome et en Italie, confesse son ignorance de la langue latine (2), on peut juger s'ils apprenaient le phénicien, langue à peu près morte, et où, sauf quelques documents historiques, il n'y avait rien à puiser. M. Lobeck s'étonne de l'insouciance des auteurs grecs à ce sujet, à cause des anciennes et nombreuses relations de commerce entre la Grèce et la Phénicie. De nombreux écrivains tyriens, sidoniens, bérytiens, figurent parmi les philosophes, les grammairiens et les historiens grecs. M. Lobeck ne paraît pas faire la distinction nécessaire à établir entre la Tyr d'Hyram et celle depuis Alexandre. Cette dernière était une ville grecque comme Alexandrie d'Egypte, l'une et l'autre tenaient bien peu à l'ancienne gloire phénicienne ou égyptienne ; qu'il cherche dans les nombreux écrivains alexandrins, sauf Eratosthène, des détails sur l'histoire et la religion de l'ancienne Egypte ; qu'il demande aux écrivains de la Carthage romaine des renseignements sur l'ancienne colonie phénicienne ; qu'il consulte les nombreux écrivains espagnols qui ont fleuri à Rome sous les empereurs, sur l'état primitif de la Bétique ou de la Lusitanie, il en obtiendra le même silence.

« Les Tourditaniens, dit Strabon, sont, de tous les peuples de la Bétique, ceux qui ont le plus complétement embrassé les mœurs romaines : ils n'ont plus même le souvenir de leur langue maternelle(3) »

Philon a pu mettre plus de prix que ses devanciers à exhumer un historien oublié dont il restait peu de manuscrits ; cela relevait sa patrie, favorisait ses doctrines religieuses. L'ancienneté des livres saints est incontestable ; les Grecs qui allaient à Tyr allaient aussi à Joppé, Gaza, Ascalon, eh bien ! voit-on qu'un seul Grec en ait dit un mot avant la traduction dite des Septante. On n'y pensait guère. Nous confondons trop notre position avec celle des anciens. A l'époque de la Renaissance, l'antiquité s'est présentée aux regards des peuples étonnés comme le développement le plus admirable de toutes les sciences et de tous les arts ; non-seulement deux belles langues et une riche littérature récompensaient les efforts de ceux qui s'adonnaient à l'étudier, mais on y trouvait des sciences toutes faites. L'histoire avec ses deux appuis, la chronologie et la géographie, les mathématiques avec leur branches, la médecine avec la botanique, la philosophie avec toutes ses dépendances, jusqu'à l'architecture et la musique ; ce à quoi la barbarie du moyen âge n'avait à opposer que de misérables romanciers. Les anciens, au contraire, qu'avaient-ils à prendre dans les fouilles des temps antérieurs ? une histoire défigurée par des contes absurdes, rien de plus. Sanchoniathon nous en donne la preuve, Hérodote et Diodore de Sicile nous montrent ce qu'on pouvait en tirer ; et je crois que les prétendus antiquaires phéniciens que nomme Josèphe, et d'après lui M. Lobeck, Dius, Ménandre, Philostrate, Théodote ou Diodote, Hiéronyme, Histiée et Teucer, ne nous instruiraient qu'en se rapprochant des temps plus modernes. Au reste, M. Lobeck convient lui-même de l'impossibilité de fonder une preuve sur cet argument au milieu du naufrage de toute l'antiquité.

Il renouvelle ensuite l'attaque concernant le Τάαυτος qu'il veut donner pour un Egyptien.

Rép. J'ai cité, en réponse à Dodwell, un texte de Varron qui me paraît tellement péremptoire que, s'il y a eu plagiat entre les deux nations, on doit plutôt en accuser les Egyptiens (4).

Il parle de Tyr qui n'a été fondée que depuis Sémiramis, en sorte qu'il en aurait parlé avant qu'elle existât.

Rép. Je discuterai bientôt ce qui concerne l'époque de la Sémiramis contemporaine de Sanchoniathon ; et j'observerai que Tyr ici n'est point la ville, puisqu'il nomme après Byblos, fondée par Saturne, comme la plus ancienne ville phénicienne.

(1) Traditionem Sanchoniathonis sive is scriptor genuinus sive minus, *ex prisca et genuina Phœnicum theologia dimanasse, jure ambigi non potest. Pantheon Ægyptiacum*, t. I, p. 12.

(2) *In Vita Demosth.*, c. 2.

(3) Οἱ μὲν Τουρδιτανοὶ καὶ μάλιστα οἱ περὶ τὴν Βαῖτιν τελέως εἰς τὸν Ῥωμαίων μετεβέβληντο τρόπον· οὐδὲ τῆς διαλέκτου τῆς σφετέρας ἔτι μεμνημένοι, l. III Qu'on demande aux Américains de nos jours des éclaircissemens sur l'état de cet hémisphère avant Colomb.

(4) Le voici, *De Lingua latina*, liv. IV, c. 10 : « Principes dei Cœlum et Terra : hi dei iidem qui in Ægypto Serapis et Isis, qui sunt *Taautes* et *Astarte* apud Phœnicos. »

Digitized by Google

C'est donc le lieu de Tyr qu'il désigne; et ce qui le montre, c'est qu'il n'en parle que pour dire qu'*Hypsouranios* s'y fixa et fut l'inventeur des cabanes de roseau, ce qui ne donne guère l'idée d'une ville. En outre, la Tyr de Sanchoniathon n'est point celle qui fut construite dans une île après la destruction de *Paléotyr* par Nabuchodonosor. Cette Tyr a précédé assez longtemps la prise de Troie ; puisque la Tyr insulaire, bâtie des débris de la première, est déjà citée dans les prophètes. La vieille Tyr est nommée dans le *livre de Josué* (1).

Il reproche au rédacteur de cette mythologie le mélange des fables grecques et des traditions juives.

Rép. Outre que le premier reproche atteint d'autres mythologies, il est incontestable que les Phéniciens ont implanté beaucoup de colonies en Europe. On doit leur en attribuer plus qu'aux Egyptiens, qui, de l'aveu d'Hérodote, n'étaient pas adonnés à la navigation; il est donc naturel que leurs idées religieuses se retrouvent dans les peuplades qui remontent à eux. Quant aux traditions juives, elles sont toutes dans les interprétations des modernes et nullement dans l'auteur phénicien.

Il examine ensuite si l'ouvrage sur les Juifs, cité par Porphyre dans son *Livre contre les Chrétiens* (2), est bien de Sanchoniathon ou de Philon. Origène (3) en parle comme l'œuvre de Philon; mais M. Lobeck incline à croire que Philon n'était encore que traducteur, et que l'auteur était Sanchoniathon, qui avait profité des mémoires de *Jerombal*, prêtre du dieu *Jao*.

Rép. Je crois cette opinion erronée; elle est entièrement contredite par Origène, qui nomme l'auteur de l'ouvrage contre les Juifs, Philon, lequel accuse de pseudonymie l'ouvrage d'*Hécatée* sur le même sujet, à cause des éloges pompeux que ce dernier donne à la sagesse du peuple juif. On voit donc que Sanchoniathon ne peut trouver là sa place; mais Sanchoniathon avait consulté les écrits de *Jerombal*, prêtre du Dieu des Juifs, qui les avait offerts à *Abibal*, roi de Béryte. Ce roi et cet *Hierombal* sont presque contemporains de Moïse, dit Porphyre; mais il n'en est pas de même de Sanchoniathon qui est bien postérieur, ayant vécu sous une Sémiramis, reine d'Assyrie, qui régna vers le temps de la prise de Troie par les Grecs. Le passage de Porphyre, qui est cité deux fois dans les mêmes termes par Eusèbe (4), a été mal compris par tous ceux qui l'ont interprété; ils ont attribué à Sanchoniathon un ὅς qui concerne évidemment *Hierombal*, ce qui met Porphyre en contradiction avec lui-même. L'écrivain grec avait fait cependant tout ce qu'il avait pu pour éviter cette confusion; mais on n'en a tenu aucun compte. Ayant nommé Abibal et et Hierombal, il ajoute (5) : « Les temps de ceux-ci tombent avant les temps de Troie, et se rapprochent presque de ceux de Moïse, comme le prouvent les généalogies des rois de Phénicie. Pour Sanchoniathon, il vécut du temps d'une Sémiramis, reine des Assyriens, qui est inscrite avant l'époque de la guerre de Troie ou simultanément à ces événements. » Cette chronologie de Porphyre est celle de Philon dans son ouvrage Περὶ πόλεων, comme on en peut juger par Etienne de Byzance au mot Βαβυλών, et a été adoptée par Suidas (6) : « Sanchoniathon, dit-il, philosophe tyrien, qui vécut du temps de la guerre de Troie. » Mais elle contrarie entièrement celle d'Eusèbe, comme on peut s'en convaincre.

Suivant lui, Sémiramis est contemporaine d'Abraham, en sorte qu'il se jette dans des embarras inextricables; mais laissons-le parler (7). Voici ce que dit Porphyre : « Mais il faut soumettre cette assertion au calcul des temps ainsi qu'il suit :

« Si Sanchoniathon a été contemporain de Sémiramis, et que celle-ci, comme il est généralement reconnu, ait précédé de beaucoup les temps de Troie, il s'en suivra que Sanchoniathon aura été antérieur à ces mêmes temps; mais on dit que celui-ci a reçu des mémoires de personnages plus anciens que lui quant aux temps, et cependant c'est à peine, ajoute-t-on, s'ils se rapprochent de l'époque de Moïse. Mais de combien est-il raisonnable de croire que Moïse a précédé ces personnages ? Voilà ce qui est embarrassant, et pourquoi je crois devoir abandonner toute cette discussion chronologique. Mettant en fait que Sanchoniathon est contemporain de Moïse et ne lui est pas antérieur, je poursuivrai ainsi ma pensée. Si Sanchoniathon s'est fait connaître sous Sémiramis, reine des Assyriens, accordant que Moïse ne fut pas plus ancien que lui, mais ayant fleuri dans le même temps, il s'ensuivra que Moïse était aussi contemporain de Sémiramis. Mais ce que nous avons dit ci-dessus a démontré qu'Abraham était né sous elle. Cependant le récit du philosophe établit que Moïse était plus ancien, et cette Sémiramis est prouvée avoir précédé de huit cents ans bien comptés la guerre de Troie : Moïse sera donc, suivant les calculs du même philosophe, d'autant d'années antérieur à la guerre de Troie. »

Je demande maintenant comment Eusèbe, d'après M. Lobeck, inventeur de tout ce récit, l'aurait arrangé de manière à ne pouvoir pas l'expliquer d'une part, et de l'autre à en tirer une conséquence qui détruirait de fond en comble tout son système, je ne dis pas seulement chronologique, à quoi certes il attachait quelque prix; mais son système apologétique de la religion, à quoi il devait tenir beaucoup plus qu'au faible avantage que lui procurait l'invention de faire parler Sanchoniathon, Philon et Porphyre; c'était de prouver que la Genèse primait toutes les cosmogonies connues. Aussi s'étend-il avec complaisance sur cette preuve qu'il aurait détruite lui-même par une fiction de bien peu de secours.

Philon, que Porphyre a suivi, avait dit dans son livre Περὶ πόλεων ce qui est répété par Etienne de Byzance au mot Βαβυλών. « Babylone, fondation très-ancienne de Babylone, homme très-sage, fils de Bélus, non, comme le dit Hérodote, fondée sous Sémiramis; car Babylone était plus ancienne qu'elle de deux mille ans, comme le veut Hérennius (8). »

Si la fondation de Babylone est plus ancienne de 2000 ans que Sémiramis, cette reine serait reportée bien après la prise de Troie. Aussi Usserius (an du monde 2789) propose-t-il dans sa chronologie de lire χϭή, 1002; et il observe que 1022 ans coïncideraient parfaitement avec les calculs astronomiques que Callisthène avait envoyés de Baby-

(1) *Josue* XIX, 29.
(2) Eusèbe, *Præp. evang.*, X, 485.
(3) *Contre Celse*, I, 18.
(4) P. 31 et 485.
(5) Οἱ δὲ τούτων χρόνοι καὶ πρὸ τῶν Τρωϊκῶν πίπτουσι χρόνων, καὶ σχεδὸν τοῖς Μωσέως πλησιάζουσιν, ὡς αἱ τῶν Φοινίκης βασιλέων διαδοχαὶ μηνύουσι. Σαγχωνιάθων δὲ ἐπὶ Σεμιράμεως γέγονε τῆς Ασσυρίων βασιλίδος ἢ πρὸ τῶν Ἰλιακῶν, ἢ κατ' αὐτούς γε χρόνους γενέσθαι ἀναγέγραπται.
(6) Σαγχωνιάθων Τύριος φιλόσοφος ὃς γέγονε κατὰ τὰ Τρωϊκά.
(7) P. 485 I.
(8) Βαβυλώνος, ἀνδρὸς κτίσμα παλαίταατον σοφωτάτου παιδὸς Βήλου οὐχ ὡς Ἡρόδοτος ὑπὸ Σεμιράμιδος. Ταύτης γὰρ ἦν ἀρχαιοτέρα (Βαβυλὼν) ἔτεσι χιλίοις δύο ὡς Ἑρέννιος.

Digitized by Google

lone à Aristote, ainsi que nous l'apprend Simplicius dans son *Traité du ciel* (1), et cela d'après Porphyre. On voit donc que ce philosophe était d'accord avec Philon et avec lui-même, et dans un désaccord total avec Eusèbe, et qu'il trouvait un appui dans les calculs fournis par Callisthène. Cette chronologie, de plus, concorde entièrement avec les données d'Hérodote, qui, parlant de la durée de l'empire des Assyriens, dit : « Les Assyriens ayant dominé dans l'Asie supérieure pendant cinq cent vingt ans, les Mèdes furent les premiers qui firent défection (2), et les autres nations les imitèrent (3). » Le même Hérodote place Sémiramis cinq générations seulement avant Nitocris (4).

Je ne veux pas entreprendre la comparaison de cette chronologie avec celle de Ctésias, qui donne 1360 ans d'existence à l'empire Assyrien. Elle a excité assez de débats; mais je me bornerai à conclure qu'il n'y a rien d'absurde dans une computation de temps qui a pour chef Hérodote, pour soutien dans l'antiquité, Callisthène, Philon et Porphyre, et qui dans les temps modernes a été appuyée par Ussérius et Marsham, sans citer une foule de noms moins célèbres. C'est après tout celle de Philon, répétée par Eusthate *sur Denys*, vers 1005.

Je vais résumer le synchronisme de Porphyre.

Peu de temps après Moïse, *Hierombal* présente à *Abibal*, roi de Béryte, les écrits qui contiennent les faits principaux de l'histoire des Juifs jusqu'à cette époque. Ces mémoires sont approuvés par les critiques que ce roi avait chargés de les examiner; et comme les Chananéens et les Juifs avaient été continuellement en hostilité depuis la sortie d'Egypte, ils devaient connaître réciproquement leur histoire.

Du temps du siége de Troie, époque contemporaine d'une des reines d'Assyrie du nom de Sémiramis, Sanchoniathon a reçu ces mémoires, et en a profité pour rédiger l'histoire de la Phénicie, sa patrie.

Sous Adrien, Philon de Byblos a exhumé ce document pour le traduire en grec; il a de plus écrit sur les Juifs un ouvrage *ex professo*, où l'on pense que, partageant les préjugés nationaux de ses ancêtres, il les traitait assez mal; il a cependant profité des renseignements que contenait le livre de Sanchoniathon sur ce peuple, qui, d'après ce qu'on vient d'en dire, méritaient toute confiance.

Quant à la différence de huit ou de neuf livres attribués à l'ouvrage de Philon, Dodwell (5) a défendu Eusèbe à cet égard, et prouvé par des exemples semblables que cette variante n'avait rien d'extraordinaire. Ainsi l'évangile de saint Luc a été appelé πρῶτος λόγος, à cause des *Actes* du même écrivain; l'*Histoire de la vie de Josèphe* a été citée comme un livre de *ses Antiquités;* Cassiodore même y comprend les deux livres *contre Appion* (6), lorsqu'au lieu de vingt livres il en attribue vingt-deux à son ouvrage; l'*Octavius* de Minutius-Felix passait déjà du temps de saint Jérôme pour le VIIIe *d'Arnobe, contre les nations*. En effet, la première édition de cet auteur donnée à Rome le présente ainsi. Voici ce qu'en dit saint Jérôme (7) : « Le livre faussement intitulé VIIIe *d'Arnobe* est de Minutius-Felix; il est prouvé qu'Arnoben'a composé que sept livres, et ce VIIIe est un dialogue entre un Chrétien et unpaïen, dont le titre *Octavius* résulte évidemment aux yeux du lecteur de ce que l'interlocuteur chrétien porte ce nom. »

Nous lisons dans l'*Histoire ecclésiastique* d'Eusèbe que Philon le Juif a écrit en cinq livres le récit de ce qui est arrivé aux Juifs d'Alexandrie, sous Caïus César. Il n'existe à cet égard que deux livres; l'un intitulé *contre Flaccus*, l'autre *Ambassade à Caïus;* et Henri de Vallois prouve dans sa note qu'il n'a pas pu exister un seul livre de plus sur ce sujet.

Le IIIe livre de Théophile, *Ad Autolycum*, a joui d'un titre à part, celui de *Liber de temporibus*.

Le *Protreptique*, le *Pédagogue* et les *Stromates* de saint Clément sont les parties séparées d'un même ouvrage. Le livre *De martyribus Palæstinæ* d'Eusèbe a été souvent considéré comme le 8e de son *Histoire ecclésiastique;* les trois *contre Marcel d'Ancyre* et les deux de *Théologie ecclésiastique* forment un ensemble; les sept livres de l'*Institution divine* de Lactance ont chacun un titre distinct; les livres de Lucifer de Cagliari font suite l'un à l'autre, sans titre ni nombre qui l'indique. Aux preuves de Dodwell, j'ajouterai ce qui suit : Suidas, à l'article *Théopompe*, énumérant ses ouvrages, dit qu'il écrivit un *Abrégé des Histoires d'Hérodote* en deux livres; et le scholiaste d'Apollonius de Rhodes, sur le vers 272 du IVe livre des *Argonautiq.*, comparant Hérodote à Théopompe sur le véritable nom d'un roi d'Egypte, dit que ce dernier le nomme *Sésostris* dans son IIIe livre.

Céphalion, cité par Photius (8) comme auteur d'une *Histoire universelle depuis Ninus jusqu'à Alexandre* en neuf livres, auxquels il donnait le nom des neuf muses, dit qu'Uranie contenait les *faits d'Alexandre*. Le même Photius, parlant des extraits que *Sopatre* a fait de ce livre, dit qu'*Erato* contenait la *Relation du règne d'Alexandre* (9).

Ces raisons ne convainquent pas M. Lobeck (10); il dit : Porphyre n'est pas en dissentiment de peu d'importance avec Eusèbe; l'un compte *neuf livres* et l'autre *huit*. On cherche à excuser cela en disant que Porphyre a omis le livre des Juifs, ou a séparé la théologie de l'histoire (11); ces deux excuses n'ont aucune apparence de raison.

Rép. Ce ton tranchant ne prouve pas. J'espère donner une preuve qui justifiera la *présomption* de Bochart; je rassemblerai les textes. Eusèbe dit (12) : « Ce Philon qui a partagé en neuf livres tout l'ouvrage de Sanchoniathon, » etc. Le même, p. 156, citant Porphyre sur Sanchoniathon, d'après le *Traité de l'abstinence*, dit : « Philon de Byblos a traduit en langue grecque et en huit livres l'histoire que Sanchoniathon avait écrite. »

Voici donc le même Eusèbe qui donne huit et neuf livres au même ouvrage, ce qui prouve le peu d'importance qu'il accordait à cette division. Mais poursuivons :

Dans la même citation Porphyre dit (ce qui se retrouve dans le texte original) : Je vais citer du premier livre de l'histoire phénicienne de Philon ce qui suit : « Cronos, que les Phéniciens nomment IL, régnant dans cette contrée, » etc. Nous voyons que pour Porphyre ce qui a rapport à la vie de Cronos est tiré du premier livre de l'histoire phénicienne. Voici un écrivain très-postérieur, dont la première publication est due aux soins de notre confrère, M. Hase, *Lydus*, qui, dans un *Fragment*

(1) L. II, p. 123 d'Alde.

(2) Ἀσσυρίων ἀρχόντων τῆς ἄνω Ἀσύης ἐπ' ἔτεα εἴκοσι καὶ πεντακόσια, πρῶτοι ἀπ' αὐτῶν Μῆδοι ἦρξαντο ἀπίστασθαι, l. I, c. 95.

(3) Καὶ τὰ ἄλλα ἔθνεα ἐποίεε τουτὸ τοῖσι Μήδοισι.

(4) Ἐν δὲ τοῖς βασιλεῦσι τῶν Ἀσσυρίων ἦσαν καὶ χναῖνες δύο, ἡ μὲν πρότερον ἄρξασα τῆς ὕστερον γενεῆσι πέντε πρότερον γενομένη, τῇ οὔνομα ἦν Σεμίραμις.... ἡ δὲ δὴ δεύτερον γενομένη ταύτης βασιλέα τῇ οὔνομα ἦν Νίτωκρις, l. I, c. 184.

(5) P. 80 et 81.

(6) *Divin. Lect.*, c. 17 a.

(7) *De scriptoribus ecclesiasticis.*

(8) LXVIII, p. 50.

(9) Ἐράτους διαλαμβανούσης τὰ κατ' Ἀλέξανδρον, CLXI, p. 177.

(10) P. 1274.

(11) Voir Bochart, *Chanaan*. P. II, c. 17.

(12) P. 51.

Digitized by Google

sur les mois, à la suite du traité *De ostentis*, p. 274, range dans le second livre de Philon les mêmes faits relatifs à Cronos. Je vais le citer avec quelques changements que l'état du manuscrit autorise.

« Les Phéniciens, soit par la confusion résultant de l'homonymie, soit pour toute autre cause, rendent tout autrement l'histoire de Cronos; comme il est facile de s'en convaincre par le second livre des *Histoires phéniciennes* d'Hérennius Philon (1). »

A cette occasion, qu'il me soit permis de faire cette digression relative à la publication du Sanchoniathon de M. Wagenfeld; c'est qu'il est en contradiction avec Porphyre et avec Lydus. Comme le premier, il range dans le premier livre les actes de Cronos; et comme le second vraisemblablement et Eusèbe, il reconnaît neuf livres à l'ouvrage, ce qui, très-indirectement il est vrai, semble cependant infirmer l'authenticité de cette production (2).

Pour rentrer dans la discussion avec M. Lobeck, je dirai qu'il ne va pas jusqu'à attribuer à Eusèbe le passage de Porphyre tiré d'un livre qui a échappé à la destruction qui a atteint presque tous les écrits de ce philosophe, savoir le livre de l'*Abstinence*. Pour celui-là, il n'y a pas de moyen. Ce dont il le déclare l'auteur pseudonyme, ce sont les préfaces de Philon et les citations de Sanchoniathon.

IV.

Eusèbe a-t-il inventé les préfaces de Philon et les fragments de Sanchoniathon? — Sur Orphée. — Ses poëmes sont d'Onomacrite. — Sur les Sibylles. — Leurs vers interpolés par les Juifs et les Chrétiens. — Euhémère est-il seul à soutenir que les dieux avaient été des hommes? — Les Grecs n'ont pas reçu toute leur religion des Egyptiens. — Du symbolisme de Porphyre. — Pourquoi les apologistes chrétiens n'ont pas parlé de Sanchoniathon.

M. Lobeck déduit les motifs qui lui font croire qu'Eusèbe a fabriqué la préface de Philon et les fragments de sa traduction de Sanchoniathon : ce n'est pas seulement, selon lui, parce que beaucoup de livres anciens sont supposés, mais par l'intérêt qu'il avait à cette supercherie dans un ouvrage destiné à démontrer la folie des religions du paganisme. Or, rien n'atteignait plus certainement ce but qu'en faisant voir que les objets du culte ancien n'étaient que des hommes déguisés en dieux. Tous les apologistes insistent sur cette preuve qui leur donne tant d'avantage. «Croyez-moi, ô Grecs,» dit Tatien, « ne souffrez pas d'allégories dans votre mythologie ni parmi vos dieux (3). » Clément, Arnobe, tous enfin rassemblent sur ce point la force de leur dialectique. C'était donc pour Eusèbe un avantage immense que de faire parler Philon de Byblos, un païen, dans les mêmes termes. Il ne saurait en conséquence échapper au reproche de s'être permis une fraude pieuse.

RÉP. Lorsque Dodwell accusait Porphyre de la supposition qu'on fait maintenant peser sur Eusèbe, il se faisait cette question : pourquoi accusai-je Porphyre d'avoir forgé cet écrit, ou au moins d'avoir concouru à la publication d'un écrit forgé, inconnu et suspect? C'est parce que les principes des Pythagoriciens et des Platoniciens permettent les supercheries, et que Porphyre était agrégé à ces deux sectes. En effet, nous lisons dans Timée (4) : « De même que dans les maladies nous guérissons les corps par des remèdes, causes eux-mêmes des maladies, lorsque nous ne le pouvons pas par des remèdes benins; ainsi nous dirigeons les âmes par des discours fallacieux, quand nous ne pouvons le faire par la vérité. » Platon (5) professe des doctrines absolument pareilles, et en faisait usage dans les fables mythologiques qui ornent ses dialogues.

Aussi l'historien Socrate, parlant des ouvrages de Porphyre et de Julien contre les Chrétiens, les accuse d'altérations et de fausseté dans l'emploi des textes sacrés; « mettant tout en œuvre, dit-il, dans leurs écrits contre les Chrétiens; ils ont essayé de faire violence à la vérité, soit en altérant certains textes sacrés, soit en y insérant des parties supposées, de manière à atteindre leur but (6). »

Ce passage inaperçu de Dodwell allait plus à son but, parce qu'il accusait Porphyre lui-même de mauvaise foi dans la controverse. Qu'en conclure? qu'il y en a eu de part et d'autre, parce qu'on se passionne rarement pour la vérité contre l'intérêt de sa cause. Huet, dont la crédulité est notoire, et que M. Lobeck traite avec assez de mépris pour dire : *quæ Huetianis sæculis credere decorum fuit*, comme s'il s'agissait du moyen âge, et non du XVIIe siècle, le plus illustre des temps modernes, et qu'Huet qualifiât et dominât le siècle où il a vécu; Huet, dis-je, si crédule en général, a cependant repoussé le témoignage d'Orphée et des Sibylles dont les premiers apologistes font grand usage. Voici ce qu'il dit du premier : « Ce qu'Aristobule le péripatéticien dans Eusèbe, ce que Justin, Clément d'Alexandrie, Cyrille et autres rapportent d'Orphée, paraît avoir été forgé par d'anciens Chrétiens de lambeaux pris dans les livres sacrés (7). » Walckenaer a relevé les Chrétiens de cette sentence dans son *Traité sur Aristobule*, en reportant le blâme sur les Juifs, comme j'aurai occasion de le faire voir.

Huet parle des vers sibyllins dans les mêmes termes (8) : « On doit penser la même chose des vers sibyllins, savoir qu'ils sont l'œuvre d'auteurs récents et convaincus de supposition. » Il renvoie en conséquence à l'ouvrage de Blondel. Voilà des écrits incontestablement pseudonymes, que personne ne prendra sous son patronage. Cette fraude était si visible, que Celse, dans un passage rapporté par Origène (9), en a abusé pour le blasphème qui suit :

(1) Οἱ δὲ Φοίνικες κατὰ τὴν τῆς ὁμωνυμίας σύγχυσιν ἢ κατ' ἄλλην τινὰ αἰτίαν ἄλλως πως περὶ Κρόνου ἔχουσιν, ὡς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Φοινικικῶν τοῦ Ἑρεννίου Φίλωνος ἔστι λαβεῖν.

(2) Voir pour plus de détails l'article de M. Séguier, sur la publication de Wagenfeld, insérée dans le tome XIV, p. 397.

(3) *Tatiani opera*, p. 160.

(4) Ὡς τὰ σώματα νοσώδει πόκα ὑγιάζομες εἴκαμη εἴκη τοῖς ὑγιεινοτάτοις, οὕτω τὰς ψυχὰς ψευδέσι λόγοισι ἀπείργομες, εἴκαμη ἄγωνται ἀλαθέσι *De l'âme du monde*, ch. XVII, p. 74, éd. de Lebatteux.

(5) Dans le 3e livre de la *République*, t. II, p. 413 et 414.

(6) Κατὰ Χριστιανῶν λόγους ἀναλώσαντες τὴν ἀλήθειαν ἐπεχείρησαν βιάσασθαι, τινὰ μὲν τῶν ἱερῶν γραμμάτων παρατρέψαντες, τὰ δὲ ἐγκαταλέξαντες, πάντα δὲ πρὸς τὸν οἰκεῖον ἀ αλαβόντες σκοπόν. *Hist eccl.*, l. III, p. 202, éd. de Reading.

(7) At quæ ex Orpheo attulerunt Aristobulus Peripateticus apud Eusebium, Justinus, Clemens Alexandrinus, Cyrillus et alii, ea prorsus videntur a veteribus Christianis conficta, et ex sacrorum codicum consuta segminibus, *Demonstr. evang.*, prop. IV, n. 19, t. I, p. 187, in-8°.

(8) Idem omnino de sibyllinis carminibus putandum est; non recentioribus illis quæ circumferuntur et ἀιβόηλείας vulgo damnata sunt, prop., etc., IX, n. 10, p. 1090.

(9) Ὑμεῖς δὲ κἂν Σιβύλλαν ἤ χρῶνταί τινες ὑμῶν εἰκότως οὖν μᾶλλον προεθήσασθε ὡς τοῦ θεοῦ παῖδα· νῦν δὲ παρεγράψετε μὲν εἰς τὰ ἐκείνης πολλὰ καὶ βλάσφημα εἰκῆ... τὸν δὲ βίῳ μὲν ἐπιρρήτοτάτῳ, θανάτῳ δὲ οἰκτίστῳ χρησάμενον Θεὸν τίθεσθε. L. VII, p. 368 de l'édit. de Cambridge.

Digitized by Google

« Vous auriez beaucoup mieux fait de mettre à la tête de votre religion la sibylle, en la déclarant fille de Dieu, puisque vous vous servez d'elle, en insérant dans ses vers beaucoup d'impiétés; au lieu de cela vous allez prendre pour votre Dieu celui dont la vie est décriée, et dont la mort est la plus honteuse qui se puisse. » Mais Celse ne savait pas que c'est la bassesse même du Christ qui fait la gloire de sa religion.

Ainsi il a existé des livres attribués faussement à certains auteurs.

Voyons maintenant si l'analogie est parfaite entre les vers orphiques et sibyllins d'une part, et la préface de Philon jointe aux extraits de Sanchoniathon.

Orphée a été reconnu comme un personnage fabuleux dans l'antiquité même. Hérodote déclare qu'Homère et Hésiode sont les deux premiers poëtes qui ont répandu la théogonie parmi les Grecs, qui ont donné des noms aux dieux, et leur ont assigné les honneurs qui leur sont rendus; qui enfin les ont rangés dans l'ordre généralement admis. Il ne connaissait donc pas les poëmes attribués à Orphée; ou plutôt lorsqu'il parle des *Orphiques*, il les renvoie parmi les productions égytiennes ou pythagoriciennes (1).

Le même Hérodote (2) attribue à Onomacrite, contemporain et ami des Pisistratides, les poëmes qui passaient sous le nom de Musée; on peut croire qu'il a fait aussi parler Orphée. Sextus Empiricus (3) cite Onomacrite dans les *Orphiques*. Le scholiaste d'Aristide, sur le discours en défense de Miltiade contre Platon, dit : « Orphée a précédé Homère, mais ses doctrines ont été mises en vers par Onomacrite (4). »

Aristote, dans le *Traité de l'âme*, dit : « Le raisonnement contenu dans les poëmes appelés Orphiques est dans le même cas (5). » Philoponus, dans son *commentaire* sur ce passage, se demande pourquoi Aristote appelle ces poëmes *orphiques* : c'est, répond-il, parce que ces poëmes ne semblent pas être d'Orphée, comme Aristote le déclare lui-même dans les livres *de la philosophie*. On dit bien, continue-t-il, que les doctrines sont de lui, et qu'Onomacrite les a mises en vers. C'est d'après ce passage invoqué d'Aristote dans les livres perdus *de la philosophie*, que Cicéron a été autorisé à dire, que d'après Aristote, Orphée le poëte n'a jamais existé (6).

Denys le Thrace, au rapport de Suidas, exprimait la même opinion qu'Aristote (7). Son scholiaste, en effet (8), dit : « Si quelques personnes reconnaissent des poëtes antérieurs à Homère, tels que Musée, Orphée, Linus, c'est à tort; il n'existe aucun poëme plus ancien qne l'*Iliade* et l'*Odyssée*. Mais, dira-t-on, comment cela peut-il être, puisque nous possédons des écrits plus anciens? nous répondrons que les uns ne sont pas de ceux auxquels on suppose qu'ils appartiennent, les autres portent des titres d'auteurs récents homonymes d'anciens personnages. » Suidas, à l'article d'*Orphée*, énumère les auteurs de ses différents poëmes, parmi lesquels figure Onomacrite.

Tatien, dans son *Discours aux Grecs*, cité par Eusèbe (9), dit qu'Orphée fut contemporain d'Hercule, mais que les poëmes qui portent son nom furent composés et mis en ordre par Onomacrite vers la 50e olympiade.

Josèphe, dans son premier livre *contre Apion*, affirme que chez les Grecs il n'est pas d'ouvrage avoué antérieur à Homère.

Parmi les modernes, je citerai le seul Gérard Jean Vossius; ce n'est pas un auteur d'une foi difficile à convaincre; il dit cependant : « Ce triumvirat de poésie, Orphée, Musée, Linus, n'a point existé; ce sont des noms de l'ancienne langue phénicienne que parlaient Cadmus et ses descendants (10). »

Pour les sibylles, la supposition est encore plus évidente, parce qu'elle est plus récente et toute dans les idées chrétiennes. L'écrit de Blondel, intitulé (11) : *Créance des Pères sur l'état de l'âme après cette vie*, en fournira d'abondantes preuves. Or, comment s'y sont pris ces faussaires? ils ont tout simplement insinué leurs dogmes dans des vers prétendus orphiques ou sibyllins. Orphée doit à Onomacrite, puis aux Pythagoriciens, enfin aux Juifs ou aux Chrétiens, les vers répandus sous son nom; la sibylle les doit à peu près tous à ces derniers.

Est-ce ainsi que Eusèbe s'y est pris dans la supposition admise par M. Lobeck des extraits de Sanchoniathon? Sa marche a été diamétralement contraire. C'est en s'éloignant le plus possible des doctrines qu'il veut mettre en honneur, qu'il se montre faussaire. Qu'on tente d'amener les lecteurs à son opinion, en la présentant sous un nom révéré, je le conçois; mais la marche tortueuse que M. Lobeck prête à Eusèbe me semble aussi peu compréhensible que celle que Dodwell avait attribuée à Porphyre ou à Philon. Indépendamment des Phéniciens, Eusèbe n'avait-il pas les Egyptiens, les Atlantiens, les Grecs et les Romains pour déifier les hommes? Cette doctrine n'est-elle pas placée au-dessus de toute atteinte par des auteurs irrécusables, Homère, Hésiode, Diodore, Plutarque, Denys d'Halicarnasse? quelle force pouvait donner à sa démonstration la faible adjonction de la théologie phénicienne? Et puis cette théologie existait quelque part; plus ou moins connue, elle l'était cependant. Tout le monde civilisé était instruit que c'était par des victimes humaines qu'on se rendait propice le *Saturne* phénicien, qu'*Astarté* et *Baal* ou *Belh* étaient adorés à Sidon. L'Hercule tyrien avait un temple anciennement vénéré, vénération dont Alexandre voulut se faire un prétexte pour pénétrer dans Tyr. Que pouvait donc faire Eusèbe dans la fourberie dont on l'accuse? répéter ce que tout le monde savait, ou se taire. S'il admettait dans la théologie phénicienne des fables de sa composition, à quoi lui servaient-elles? et comment pouvons-nous aujourd'hui les discerner? Mais par l'absurdité, dira-t-on, il a jeté du ridicule et de l'odieux sur cette fraction du paganisme; mais il ne nous la montre pas plus ridicule ni plus odieuse que les autres théogonies.

D'ailleurs si Eusèbe s'était contenté de combattre les fables telles que les poëtes nous les donnent,

(1) Ὁμολογέουσι δὲ ταυτὰ τοῖσι ὀρφικοῖσι καλεομένοισι, καὶ Βακχικοῖσιν, ἐοῦσι δὲ Αἰγυπτίοισι καὶ Πυθαγορείοισι. L. II, c. 53 et 81. — Dans ce passage il faut corriger, comme je l'ai fait, ταῦτα, et lire ταυτά; d'abord ταῦτα ne peut pas être le sujet d'ὁμολογέουσι; ce serait un solécisme dans la langue d'Hérodote. Ensuite Plutarque nous offre une construction absolument pareille : Ὁμολογεῖ δὲ τὰ τιτανικὰ καὶ νυκτέλια ταυτὰ τοῖς λεγομένοις Ὀσίριδος διασπασμοῖς. *De Isid.*, c. 35.

(2) Liv. VII, ch. 6.

(3) Dans le 9e livre *contre les mathématiciens*, § 361.

(4) Τὰ δόγματα Ὀρφέως Ὀνομάκριτος μετέβαλε δι' ἐπῶν.

(5) Τοῦτο δὲ πέπονθε καὶ ὁ ἐν τοῖς Ὀρφικοῖς καλουμένοις ἔπεσι λόγος. L. I, c. 7.

(6) Orpheum poetam, docet Aristoteles nunquam fuisse. *De nat. deor.*, lib. I, 38.

(7) Διονύσιος τὸν Ὀρφέα οὐδὲ γεγονέναι φησί.

(8) T. II, p. 785 des *Anecdota* de Bekker.

(9) *Prépar. évang.*, l. X, p. 495.

(10) Triumviros istos poeseos Orphea, Musæum, Linum non fuisse, sed esse nomina ab antiqua Phœnicum lingua qua usi Cadmus aliique posteri. *De arte poetica*, c. 13.

(11) Paris, 1659, in-4°; il porte encore le titre suivant : *Des sibylles célèbres tant par l'antiquité païenne que par les SS. Pères.* Charenton, 1649.

Digitized by Google

il n'aurait pas encore rempli son objet ; il reconnaît la triple théologie de Varron, poétique, philosophique et politique ; il les attaque également dans son livre : il ne gagnait donc pas une grande victoire en déplaçant la difficulté.

Ob. Après tout, ce ne sont pas tant les fables absurdes qui rendent ce recueil suspect, dit notre adversaire, que la prétention de Philon qu'on ne doit pas l'interpréter symboliquement.

Rép. A quoi je réponds qu'on doit distinguer Philon de Sanchoniathon. Philon ne veut pas d'allégories, mais Sanchoniathon n'y a pas pensé. Après ce dernier, mais avant Philon, Thabionidès avait tenté d'introduire dans la religion phénicienne ce genre d'interprétation, con re lequel s'élève Philon. Ne voit-on pas la même dissension parmi les Grecs ? les stoiciens détournaient toute la réligion à n'être qu'un emblème de la nature. Mais Celse dans son livre *contre les Chrétiens*, et Velléius l'épicurien, mais Cotta l'académicien dans les livres *De la nature des dieux* de Cicéron, combattent de toute leur force cet échafaudage ; ils sont pourtant les organes de deux sectes puissantes de la philosophie grecque. Ces doctrines, quoique professées en partie par Varron, lui semblaient de nature à s'avouer plus facilement dans le réduit de l'école, qu'au plein jour de la place publique (1). Or, qu'est-ce qu'une explication réservée à un petit nombre de la religion commune à tous ?

Euhémère avant Philon avait traité la mythologie grecque comme celui-ci a fait la phénicienne ; il est vrai qu'il a excité contre lui une forte tempête, on l'a qualifié d'athée ; mais à qui n'a-t-on pas prodigué cette injure ? Les Juifs et les Chrétiens étaient des athées pour les païens ; Anaxagore et Socrate pour Aristophane et le peuple d'Athènes ; il n'est pas jusqu'aux différentes sectes du christianisme qui ne se soient donné cette dénomination ; saint Justin dit lui-même : « Vous nous parlez de ceux qui se disent Chrétiens, et qui dans le fond ne sont que des athées et des hérétiques (2). »

Les véritables athées sont ceux qui, comme Théodore de Cyrène et Diagore de Mèle, nient l'existence de la Divinité. Ceux qui adorent le soleil, l'homme, le bœuf, se trompent sur son essence, mais ne sont pas athées (3).

Ennius ne croyait certainement pas faire une profession publique d'athéisme, en traduisant en latin l'*Histoire sacrée* d'Euhémère. Cicéron et Varron qui l'on cité, et Diodore de Sicile qui, dans son sixième livre, dont Eusèbe nous a conservé un fragment, paraît l'avoir pris pour guide dans cette partie de son Histoire universelle, ne sont pas athées. En publiant le livre des *Mois* (p. 274) de Lydus, M. Hase, de l'Académie des Inscriptions, nous a fait connaître un passage très-curieux sur cet Euhémère. Malheureusement l'état de dépravation du texte laisse beaucoup à deviner ; je l'ai suppléé de mon mieux, je rendrai compte de mes restitutions. Le voici (4) :

« Les Phéniciens, soit par la confusion qui résulte de l'homonymie, soit par toute autre cause, parlent d'une manière bien différente de Saturne, comme on peut le voir par le deuxième livre de l'*Histoire phénicienne* de Philon Hérennius. L'histoire ancienne nous fait aussi connaître, comme nous l'avons déjà rapporté, que Saturne a régné en Afrique, en Sicile et dans certaines contrées de l'Italie ; qu'ensuite il a fondé une ville appelée de son nom *Saturnia*, comme le rapporte Charax, laquelle porte maintenant celui de *Hiérapolis*, d'après le témoignage d'Isigone dans son *Traité des dieux d'Afrique*, celui de Palémon, et celui d'Eschyle dans l'*Etna*. L'*Histoire sacrée* d'Euhémère a également consigné des récits très-divers sur ceux qu'on nomme dieux, qui, suivant lui, ont d'abord été *terrestres*, et que les races postérieures ont nommés *célestes*. Palæphatus, le péripatéticien, dans son *Traité sur Bacchus*, dit que ceux des rois et des magiciens qui se sont signalés par leurs bienfaits jouissent des mêmes honneurs que les dieux, et sont vénérés sous des dénominations pareilles ; que si l'on a pu se livrer à des jeux d'imagination dans la fable, c'est en altérant la vérité de l'histoire (5). »

Pourquoi Philon, plus choqué du symbolisme que de l'anthropothéisme, n'aurait-il pas partagé ces opinions ?

Objec. Mais Eusèbe, dit M. Lobeck, a fait usage

(1) Hæc facilius intra parietes in schola, quam extra in foro ferre possunt aures. Varro, *apud Aurel. August. De civitate Dei*, VI, 5.

(2) Λεγομένους μὲν Χριστιανοὺς, ὄντας δὲ ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς αἱρεσιώτας. *Contre Tryph.*, p. 77.

(3) Voir Warburton, v^e *dissertation*, tom. Ier, p. 202 de la traduction française.

(4) Οἱ δὲ Φοίνικες κατὰ τὴν τῆς ὁμωνυμίας σύγχυσιν, ἢ κατά τινα ἄλλην αἰτίαν, ἄλλως πως περὶ Κρόνου ἔχουσιν, ὡς ἐκ τῆς δευτέρας τῶν Φοινικῶν τοῦ Ἑρεννίου Φίλωνος ἔστι λαβεῖν· καὶ βασιλεῦσαι δὲ αὐτὸν ἡ ἱστορία παλαιὰ δίδωσιν, ὡς ἔμπροσθεν ἀφηγησάμην, κατά τε τὴν Λιβύην καὶ Σικελίαν καὶ τὰς Ἰταλίας χώρας· καὶ πόλιν κτίσαι, ὡς ὁ Χάραξ φησὶ, τὴν ἀπ' αὐτοῦ λεγομένην Κρονίαν, νῦν δὲ Ἱερὰν πόλιν ὡς Ἰσίγονος περὶ τῶν Λυβικῶν θεῶν, καὶ Πολέμων, καὶ Αἰσχύλος ἐν τῇ Αἴτνῃ πεφάγνασιν. Ὡσαύτως Ἱερὰ ἡ ἱστορία κατὰ τὸν Εὐήμερον ποικίλους λόγους περὶ τῶν λεγομένων θεῶν ἀπογράφουσα, θεοὺς ἐπιγείους γενέσθαι ἀποκαλύπτει, οὓς τὸ ὕστερον γένος ἀνεκάλεσεν οὐρανίους. Παλαίφατος δὲ ὁ περιπατητικὸς ἐν τῷ περὶ Διονύσου φησὶν τοὺς εὐεργέτας τῶν βασιλέων καὶ φαρμακέων ταῖς ἴσαις τιμαῖς ἐπαυχεῖν (ἀπολαύειν) τῶν θεῶν, καὶ προσηγορίαις τιμηθῆναι· κἂν ταύτῃ χαριεντισθῆναι μὲν μυθικῶς, τὴν δὲ ἱστορίαν πεπλανημένως παραδεδόσθαι.

(5) Justifications des restitutions tentées dans le texte qui précède. — *Charax* avait écrit un ouvrage sur l'Italie (*τὰ Ἰταλικά*) cité par Eustathe *Ilias* IX, p. 734 ed. Rom.—*Isigonus* est cité plusieurs fois par Pline, entre autres au commencement du VIIe livre où il le nomme *Nicæensis*. Aulu-Gelle en parle au IXe livre, c. 4, des *Nuits attiques*, comme ayant recueilli des fables. — Polémon est indiqué par Macrobe au Ve livre des *Saturnales*, c. 19, comme auteur d'un traité *Περὶ τῶν ἐν Σικελίᾳ θαυμαζομένων ποταμῶν*. Le même Macrobe (*ibidem*) a conservé quatre vers de la tragédie d'Eschyle qui porte le titre d'*Etna*.—*Palæphatus* est assez connu comme ayant interprété historiquement la fable, par le fragment qui nous reste de son livre *Περὶ ἀπίστων*, et par les citations de ses autres ouvrages recueillis par Fischer p. 64 de son édition de cet écrit. Jean Tzetzès dans son *Exégèse de l'Iliade* publiée par M. le prof. Hermann, à la suite du *Draco Stratonicensis*, p. 3 et 4, dit : Κεφαλίων δὲ καὶ Παλαίφατος καὶ Δομνῖνος καὶ ἕτεροι περὶ τῶν Ἡώων καὶ τερατιῶν ῥητορικῶς (lege ἱστορικῶς) ὡς ἐπιτοπλεῖστον καὶ οὐ φυσικῶς ἢ μαθηματικῶς ἠλληγόρησαν. « Cephalion, Palæphatus, Domninus et autres ont employé plus généralement l'allégorie historique, au lieu de la physique ou mathématique. »—La ville de *Saturnia* est nommée par Tertullien (c. 10 *Apolog.*) comme portant encore ce nom : *Civitas quam depalaverat, Saturnia usque nunc est.* Voyez le ch. 22 de l'*Octavius* de Minutius Félix.

J'ai appelé les dieux ἐπίγειοι d'après Diodore de Sicile, l. III, p. 250, περὶ τῶν ἐπιγείων θεῶν, πολλοὶ καὶ ποικίλοι παραδέδονται λόγοι. Le même Diodore dit que Saturne fonda le gouvernement monarchique dans toutes les contrées de l'Occident : Δυναστεῦσαι δέ φασι τὸν Κρόνον κατὰ Σικελίαν καὶ Λιβύην, ἔτι δὲ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὸ σύνολον ἐν τοῖς πρὸς Ἕσπερον τόποις συστήσασθαι τὴν βασιλείαν.

Digitized by Google

d'un auteur inconnu aux premiers apologistes.

Rép. Le plan d'Eusèbe diffère de celui des autres apologistes. Ceux-ci ne s'étaient proposé que de défendre les Chrétiens des imputations répandues sur leur compte, et de les délivrer des persécutions cruelles auxquelles ils étaient en butte. Les auteurs communs et les écrits contemporains suffisaient à leurs besoins. Au lieu de cela, Eusèbe veut démontrer l'économie de Dieu dans la vocation des gentils, et remonte aux sources. Serait-on plus satisfait de voir figurer les sibylles dans vingt pages de son recueil, comme elles reparaissent sans cesse dans Lactance et dans Clément d'Alexandrie (1) ? Non que je les accuse d'en être les auteurs, mais d'en avoir fait un usage qui ne pouvait être de bonne foi. Quant à la citation commune à tous, d'Orphée. elle ne roule pas sur l'authenticité du passage, mais sur la sincérité ou la mauvaise fois d'Eusèbe en copiant Aristobule, ce que nous attaquerons incessamment.

Objec. Si Sanchoniathon, continue M. Lobeck, contemporain de Sémiramis, a trouvé dans les anciens monuments de sa patrie les preuves de ce qu'il avance, son autorité est irréfragable.

Rép. Non, pas plus que celle de Manéthon et de Bérose avec leurs piliers sacrés, bien moins sujets à l'altération, par conséquent à induire en erreur; et puis je crois qu'il y a ici équivoque.

M. Lobeck parle de Sémiramis, la contemporaine d'Abraham, suivant la chronique d'Eusèbe, et il faut la rapporter 800 ans plus tard, d'après le calcul de Philon, c'est-à-dire, vers la ville de Troie. Comment concevrait-on que du temps de Sémiramis Ire il y eût déjà de vieux monuments écrits? c'est impossible à penser; quelque haut que l'on veuille faire remonter l'écriture, elle ne peut aller jusque-là. Sanchoniathon, contemporain de Priam, n'a précédé Homère et Hésiode que d'un siècle environ.

Objec. Après avoir brièvement repassé ce que Sanchoniathon dit des générations divines, M. Lobeck ajoute : « Si quelqu'un peut croire que les plus anciens théologiens phéniciens nous aient raconté les hauts faits de *Cœlus*, de *Saturne*, de *Jupiter*, à la manière d'Hésiode et d'Apollodore, toutefois en *écartant l'idée de divinité ;* qu'ils les aient consignés dans leurs écrits; je ne disputerai et je me contenterai d'admirer comment il y a encore quelque Epiménide, qui, ayant dormi pendant deux cents ans, se réveille tout à coup pour croire ce qui pouvait être honorable à croire dans le siècle d'Huet. »

Rép. Après ce brevet d'imbécillité donné à Huet et au XVIIe siècle, qui osera se porter comme défenseur de pareilles absurdités? ce sera M. Münter, évêque de Seeland, qui, dans son *Traité de la religion des Carthaginois*, ne laisse échapper aucune occasion de citer Sanchoniathon ; je ne parlerai pas de Bochart, homme d'un siècle éminemment ignorant; mais Lacroze, Jablonski, qui tout en niant l'existence de Sanchoniathon ont reconnu dans ses fragments la vraie théologie phénicienne, puis les orientalistes, meilleurs juges dans cette question, qui ont tous admis, sans résistance, l'exactitude de ces récits.

Mais ne peut-on pas dire à M. Lobeck : Vous, monsieur, qui maniez si agréablement la plaisanterie, n'y donnez-vous pas prise, lorsque vous convenez que les mêmes choses qui sont si déraisonnables dans le phénicien, se retrouvent dans Hésiode et Apollodore ? Pourquoi vouloir que j'admire en Alexandre ce que j'abhorre en Attila? — Parce que ces auteurs jouissent d'une authenticité que Sanchoniathon ne possède pas. — Quoi ! parce que des littératures entières ont disparu, on ne doit croire à aucun des débris échappés au naufrage? à qui les Grecs doivent-ils leur première civilisation et les premières notions de religion? n'est-ce pas aux émigrants venus du littoral occidental de l'Asie? On veut en attribuer l'honneur à l'Egypte; mais c'est à tort. Si l'Egypte y a contribué, c'est pour une faible part : les Egyptiens, de l'aveu même d'Hérodote, n'étaient pas navigateurs; c'étaient des espèces de Chinois attachés à la glèbe, qui ne sortaient pas de chez eux. Que dans les siècles de civilisation quelques Grecs y aient été étudier leurs institutions, je l'accorde; mais ce sont les premiers navigateurs qui ont porté le feu sacré parmi les peuplades de la Grèce. Avant de visiter l'Italie, l'Espagne et l'Afrique, les Phéniciens ont dû aborder ces plages plus voisines de leur patrie. C'est la Phénicie qui la première confia à la puissance des vents l'admirable machine qu'on nomme vaisseau (2). C'est donc à elle qu'on doit attribuer les premiers pas des Grecs dans la carrière de la civilisation ; rien par conséquent n'est plus naturel que les emprunts qui leur ont été faits par ces derniers : quant à ceux qu'on veut qu'ils aient faits aux Grecs, « il faudrait, comme dit le proverbe, faire remonter les fleuves vers leur source et confondre tout (3). »

Pourquoi ajoutez-vous, *en écartant l'idée de la divinité?* Eusèbe en impose en soutenant, d'après le passage suivant de Porphyre, que les dieux avaient été hommes? « Voici ce Porphyre qui, en continuant, déifie, non plus le Dieu suprême ni ceux du ciel (les astres), mais des hommes mortels, et qui rend ce témoignage que tels sont les dieux auxquels l'univers rend hommage (4). »

Eusèbe, dis-je, en impose. Porphyre non plus qu'Hésiode, Sanchoniathon non plus qu'Apollodore, ne se rendaient pas ce témoignage : ils admettaient des générations divines dont ils ne s'expliquaient pas bien la nature, mais qu'ils séparaient de l'humanité. Porphyre est plus communément un *symboliste :* qu'on lise le *Traité de l'antre des nymphes*, et toutes ses observations répandues dans le *Scholiaste homérique* de Venise; qu'on lise les *Fragments du Traité des statuts* au troisième livre de la *Préparation évangélique*, on restera convaincu de cette vérité. Or, il est présumable qu'Eusèbe, par cette remarque, a voulu le mettre en opposition avec lui-même, puisqu'il appuie de son autorité une doctrine toute contraire. Dans une autre circonstance il oppose son recueil de la *Philosophie par les oracles* qui prescrit les sacrifices d'animaux, à son traité de l'*Abstinence* qui les repousse. Je ne trouve nulle part que Sanchoniathon ait déclaré, plus qu'Hésiode, que les dieux étaient des hommes.

Objec. M. Lobeck revient au silence des premiers apologistes, et de Josèphe qui prétendait avoir fouillé les archives de Tyr.

(1) Ce vaste esprit, dit Blondel dans l'ouvrage indiqué, p. 18, à qui rien n'échappait, qui pensait faire profit de tout, après avoir étalé avec une pompe admirable les dépositions de 250 auteurs païens tant philosophes qu'historiens et poëtes, donné quartier aux plus exécrables hérétiques, ouvert son sein aux apocryphes, a aussi laissé prendre place à la fausse sibylle de laquelle le discours lui a semblé d'autant plus véritable qu'il servait directement son dessein.

(2) *Prima ratem ventis credere docta Tyros.* (Tibull. *Eleg.* lib. I, eleg. 7, vers. 20.

(3) Ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι παγαὶ
Καὶ δίκα καὶ πάντα πάλιν στρέφεται.
(Eurip. *Médée*, 410.)

(4) Ὁ δὲ προιὼν οὐ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, οὐδὲ μὲν τοὺς κατ' οὐρανούς, θνητοὺς δ' ἄνδρας θεολογεῖ, καὶ μαρτυρεῖ τούτους ἐκείνους εἶναι τοὺς εἰσέτε θεοὺς παρὰ τοῖς πᾶσι νενομισμένους.

Digitized by Google

Rép. Mais 1° je doute qu'il y eût des archives à Tyr depuis la ruine de cette ville par Alexandre; toutes les autorités de Josèphe sont récentes, excepté Mochus, qu'il ne connaît que par la traduction de Lætus; ce sont Hypsicrate, Théodote, Dius, Ménandre, Hiéronyme d'Éphèse. Et puis, qu'aurait cherché Josèphe dans Sanchoniathon qui pût lui être utile? le déluge et la confirmation des écrits mosaïques? c'est justement ce qu'il passe sous silence. Il lui fallait Bérose qui déclare « que, de son temps, c'est-à-dire après Alexandre le Grand, il subsistait encore des parties de l'arche, malgré l'empressement des habitants à enlever le bitume qui servait à des maléfices (1). » Certes, Sanchoniathon est surpassé en exagération par Bérose dans ce récit, s'il est bien authentique. Nicolas de Damas, également cité par Josèphe, dit aussi que *ces débris subsistaient de son temps*, c'est-à-dire sous Auguste; voilà ce que Sanchoniathon ne pouvait offrir à Josèphe (2).

Pour répondre à la question du silence des apologistes, on doit observer que les autres apologistes trouvaient dans les auteurs contemporains ou les plus répandus tout ce qu'ils voulaient prouver. Leur plan différait de celui d'Eusèbe. Et puis quand ils auraient cité Sanchoniathon, M. Lobeck aurait-il déféré aveuglément à leur témoignage? je n'en crois rien, et j'appuie mon opinion sur ce qu'il dit :

« Il est constant que dans ces temps où les religions anciennes et nouvelles, étrangères et domestiques, luttaient entre elles, on a interpolé avec la plus grande imprudence les livres sacrés et profanes, on a été jusqu'à ce point d'attribuer à Homère des vers qui lui sont purement étrangers (3). »

Puisqu'il enveloppe tous les écrivains chrétiens dans une condamnation générale d'interpolation, Eusèbe n'aurait eu que des complices, si d'autres que lui avaient cité les mêmes fragments; au fait, les nombreuses citations des sibylles ne leur donnent pas plus d'authenticité.

En général les apologistes étaient peu délicats sur le choix des autorités; les vers sibyllins, surtout après ce qu'en avait dit Celse, ne devaient plus reparaître, et plusieurs les citent, parmi lesquels Eusèbe fait exception. Néanmoins ayant à accuser Clément d'Alexandrie à cet égard, je vois que M. Lobeck est son défenseur, et que dans la citation d'Orphée commune à tous deux, mais accrue de quelques vers dans Eusèbe, il ne voit de falsifié que cette augmentation.

« On voit, dit-il, la stupidité d'Eusèbe dans l'invention de semblables fables, par les vers pris du *Testament d'Orphée;* je ne parle pas de ceux qui lui sont communs avec Clément d'Alexandrie, mais de ceux dont lui seul fait usage, et qui sont complétement judaïques. »

En prenant sous sa protection Clément d'Alexandrie, voilà un certificat bien explicite d'imbécillité, joint à celui de mauvaise foi, dont Eusèbe n'avait pas encore été gratifié. L'accusation est trop grave pour ne pas excuser quelque développement dans la réponse, c'est ce que nous ferons dans l'article suivant.

(1) Ἔτι μέρος τι εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας, χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Ant. Jud.* l. I, c. 3, n. 6.

(2) Walckenaer *in Aristobulo*, p. 18, l'appelle *in historia fabulator.*

(3) *Aglaophamus*, p. 1275.

(4) *Prép. évang.* l. XIII, c. 12, p. 663.

(5) C'est ce que nous croyons aussi. En conséquence, nous ne croyons pas qu'Aristobule ou même Onomacrite aient inventé les vers orphiques. Onomacrite les a peut-être mis par écrit, ou traduits en un langage plus moderne, ou mis en ordre et édités, comme les Pisistrates l'ont fait des poëmes d'Homère; mais ces doctrines sont des traditions antiques; et il y a des choses que l'on n'invente pas. Aussi faisons-nous quelques réserves sur plusieurs des opinions émises dans cet article.

Le directeur, A. Bonnetty.

V.

Examen des vers tirés d'Orphée, cités par saint Justin, Clément d'Alexandrie et Eusèbe. — Eusèbe ne les a pas inventés, mais il les a empruntés à Aristobule. — Preuves de l'existence d'Aristobule.

Comme nous l'avons promis à la fin de l'article précédent, nous allons défendre Eusèbe contre l'accusation portée par M. Lobeck d'avoir inventé les vers d'Orphée qui se trouvent dans la *Préparation évangélique.*

Parmi les auteurs cités par Eusèbe, on remarque Aristobule, Juif savant et philosophe péripatéticien, qui vivait à la cour de Ptolémée Philométor, auquel il a dédié des *interprétations* des Livres saints. Pour faire valoir auprès de ce prince la doctrine qui y était contenue, il n'a pas craint d'interpoler les anciens poëtes grecs, dont il alléguait le témoignage comme appuyant ces mêmes doctrines. Eusèbe, dans un fragment de cet auteur (4), rapporte des *vers orphiques*, qui en font partie, évidemment supposés, où sont professés non-seulement l'unité de Dieu et sa puissance infinie, ainsi que toutes les doctrines judaïques, mais même Abraham y est indiqué clairement, aussi bien que Moïse.

A qui appartient cette supposition? Walckenaër, qui a laissé une *Dissertation* posthume sur Aristobule, la lui impute complétement; tandis que M. Lobeck en accuse Eusèbe, mais seulement pour les deux vers qui désignent Moïse. Est-ce par indulgence pour Eusèbe qu'il borne ainsi son accusation? Non; c'est par la force des choses. Expliquons-nous :

Il ne se peut que ces vers aient été totalement fabriqués par Aristobule. Il a travaillé sur un premier canevas dû aux pythagoriciens, qui ont beaucoup fait parler Orphée. Il a donc ajouté suivant les vraisemblances ce qui est étranger à leurs idées et hors de leurs connaissances (5).

Le 1er vers orphique cité par Eusèbe remonte à une haute antiquité; on y a fait de nombreuses allusions, et il paraît avoir été une formule sacramentelle dans les mystères (6). Le voici :

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστὶ, θύρας δ' ἐπίθεσθε [βεβήλοις (7).

Callimaque l'a parodié dans l'*Hymne à Apollon :*

Οἷον ὁ τῶ Ἀπόλλωνος ἐσείσατο δάφνινος ὄρπηξ, Οἷα δ' ὅλον τὸ μέλαθρον, ἐκὰς ἐκὰς ὄστις ἀλι- [τρός (8).

Platon y fait une allusion évidente dans le *Banquet :* Οἱ δὲ οἰκέται καὶ εἴ τις ἄλλος ἐστὶ βέβηλός τε, καὶ ἄγροικος πύλας πάνυ μεγάλας τοῖς ὠσὶν ἐπίθεσθε (9).

Le passage suivant de Denys d'Halicarnasse

(6) C'est l'opinion de M. de Sacy sur *Sainte-Croix*, t. I, pag. 349, quoique Lobeck le conteste. *Aglaophamus*, l. II, p. 451.

(7) Je parle à ceux qui ont droit de m'entendre; fermez les portes aux profanes.

(8) Combien ce laurier d'Apollon est agité! Combien cet antre (est terrible)! arrière, arrière, tout profane! (*Vers* 1.)

(9) Vous tous, esclaves, et s'il est quelque autre profane et doué de sentiments grossiers, bouchez vos oreilles en y appliquant de grandes clôtures. (*Banquet*, Œuvres in-fol. p. 218.)

Digitized by Google

semble encore se rapporter à ces mystères : Μυστηρίοις ἔοικεν ἤδη ταῦτα, καὶ οὐκ εἰς πολλοὺς οἷά τε ἐστὶν ἐκφέρεσθαι· ὥστ' οὐκ ἂν εἴην φορτικὸς, εἰ παρακαλοίην, οἷς θέμις ἐστὶν ἥκειν ἐπὶ τὰς τελετὰς τοῦ λόγου, θύρας δ' ἐπιθέσθαι λέγοιμι ταῖς ἀκοαῖς τοὺς βεβήλους (1).

D'ailleurs, l'expression de βέβηλος, *profane*, n'avait d'acception que sous le rapport des mystères, et les allusions à ce vers se conservèrent même dans les mystères chrétiens. On employait cette formule à cet endroit du sacrifice où l'on faisait sortir ceux qui n'étaient pas entièrement initiés (2).

Mais, sans parcourir l'histoire de chacun de ces vers, je me bornerai à dire qu'ils ont été cités avec plus ou moins d'étendue par Justin le Martyr, Clément d'Alexandrie et Eusèbe.

Justin les rappelle dans deux ouvrages : l'*Exhortation* et le *Livre de la monarchie*, au nombre de 21. Dans l'un comme dans l'autre, il reconnaît le Dieu suprême :

Εἷς ἐστ', αὐτογενὴς, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυ-
[κται (3) :

mais il lui donne le nom de Jupiter :

Πᾶσιν γὰρ θνητοῖς, θνηταὶ κόραι εἰσὶν ἐν δσ-
[σοις
Ἀσθενέες δ' ἰδέειν Διὰ τὸν πάντων μεδέοντα (4).

Il annonce ces vers comme tirés du poëme adressé à *Musée*, production pythagoricienne. On doit donc en conclure que ce Père n'a point connu l'édition d'Aristobule ou a négligé d'en user.

Il n'en est pas de même de Clément d'Alexandrie ; non-seulement il l'a connu, puisqu'il le nomme, mais dans la citation qu'il fait de 7 vers, dans l'*Exhortation aux gentils*, ils sont semblables aux 7 premiers de Justin. Puis il ajoute le premier mot du 8e suivant l'édition d'Aristobule : ἀθάνατον ; et, écartant la fin de ce vers :

Παλαιὸς δὲ λόγος περὶ τοῦδε φαείνει,

qui sent le judaïsme, il continue : Εἶτα ὑποδὰς διαῤῥήδην ἐπιφέρει·

Εἷς ἐστ', αὐτογενὴς, ἐνὸς ἔκγονα πάντα τέτυ-
[κται (5),

8e vers de Justin, et qui serait ainsi le 9e de Clément. Déjà il avait écarté un 3e vers qui trahissait le Juif :

Φεύγοντες δικαίων θεσμοὺς θείοιο τεθέντος
Πᾶσι νόμου . . . . (6)

Si, cependant, Clément n'avait cité que ce lambeau, on pourrait méconnaître l'usage qu'il a fait d'Aristobule ; mais au ve des *Stromates*, p. 723, il rappelle les derniers finissant par ἀθάνατον, et ajoute : « Orphée a dit ces choses sur Dieu, qu'il représente comme invisible, et qui n'a été connu que d'un seul Chaldéen, soit Abraham ou son fils, qu'il veut indiquer par ces vers (7) :

Οὐ γὰρ κέν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραίνοντα,
Εἰ μὴ μουνογερὴς τις ἀπορῥὼξ φύλου ἄρωβεν,
Χαλδαίων (8).

Certainement, Clément montre qu'il a puisé sa citation dans Aristobule ; mais il évite de le nommer, passe sous silence le nom de Jupiter, et attribue au prétendu Orphée la connaissance d'Abraham : or, il est douteux qu'il pût croire ce qu'il écrivait.

Voyons ce qu'a fait Eusèbe. Dans un long fragment qu'il cite d'Aristobule le Juif, se trouvent les mêmes vers, mais accrus de plusieurs autres avec toutes les marques de l'interpolation : ainsi le 2e et le 8e vers supprimés par Clément, ceux concernant Abraham, enfin deux autres, désignant évidemment Moïse et la loi inscrite sur les tables, se retrouvent ici :

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαῶν κατὰ δίπλακα θε-
[σμήν·

« Comme la loi l'a prescrit, comme l'a enseigné celui qui est né des eaux, ayant reçu de Dieu même le code gravé sur les tables. » (Vers 36, 37.)

Or, ce sont là les vers qui ont valu le titre d'idiot à Eusèbe, de la part de M. Lobeck. Poursuivons, et voyons si c'est le résultat d'une critique sage et approfondie.

Qu'Eusèbe ait cru à l'authenticité de ces vers, je ne dirai pas comme venant d'Orphée, personne ne l'en croyait l'auteur ; mais comme d'Onomacrite, de Cercops ou d'un pythagoricien quelconque, je ne le suppose pas : il ne cherche pas à le faire croire. Mais citant Aristobule qui les a publiés, il les donne comme il les trouve dans cet auteur, qui devient son garant. Pour qu'il fût prévaricateur, il faudrait qu'il eût forgé toute la citation ou seulement une partie. Pour qu'il fût l'auteur du tout, il faudrait faire d'Aristobule un être de raison. C'est ce que Richard Simon, qui n'hésite pas quand il s'agit de créer des pseudonymes, ne se gêne pas de déclarer (9) ; les livres d'Aristobule et de quelques autres anciens auteurs qui ont écrit si favorablement des Juifs ont été supposés ; il laisse à d'autres le soin de démontrer qu'un Juif ne pouvait pas écrire favorablement de sa nation.

Van Dale et Hody, en réfutant le récit d'Aristée, importunés de ce qu'Aristobule dit de la traduction de la Bible sous Philadelphe, cherchent aussi à l'anéantir. Leur grand argument est le silence de Josèphe et de Philon. Mais Isaac Vossius (10) dit avec raison, en parlant du premier : « Quelle cause aurait

(1) Ces choses semblent ne convenir qu'aux mystères et ne pouvoir être divulguées ; en sorte que je ne serais pas répréhensible si j'invitais ceux qui y ont droit à s'approcher, à prendre part aux mystères de l'éloquence, et si je prescrivais de fermer la porte aux profanes. (*De la composition des noms*, n° 25.)

(2) Voir Casaubon, *Exercit.* XVI, *adversus Baronium.* — Brisson, en tête de son traité *De formulis*, donne les nombreuses imitations qu'en ont faites les poëtes latins. Il réprouve la leçon βέβηλοι, et y substitue βεβήλοις, qui est la moins générale. On trouve cependant βεβήλοις dans le scholiaste de Sophocle (*OEdipe à Colone*), cité par Suidas au mot βέβηλος. Wesseling, au contraire, défend le nominatif, dans une *Dissertation sur Aristobule*, qui est imprimée à la suite de l'ouvrage de Walckenaër sur cet auteur.

(3) Il est un, né de lui-même, tout tire de lui son origine. (*Vers* 8.)

(4) Les yeux mortels de tous les mortels sont impuissants à voir *Jupiter*, le souverain universel. (*Vers* 15.)

(5) Ensuite ayant ajouté autre chose, Orphée dit : « Il est un, il est né de lui-même, tout tire de lui son origine. » (P. 48.)

(6) Fuyant les lois de la justice posées par Dieu même dans la loi adressée à tous.

(7) Ὀρφεὺς καὶ ταῦτα λέγει . . . περὶ θεοῦ· ἀόρατον αὐτὸν, μόνῳ γνωσθῆναι ἐνί τινί φησι, τὸ γένος Χαλδαίῳ, εἴτε τὸν Ἀβραὰμ λέγων τοῦτον υἱὸν τὸν αὐτοῦ, διὰ τούτων.

(8) Un seul, né du sang chaldéen, a pu connaître celui qui dirige le sort des mortels.

(9) *Hist. crit. de l'Ancien Testament*, l. III, c. 23, p. 560.

(10) *Append. observ. ad Melam*, p. 67.

Digitized by Google

pu porter Josèphe à parler dans son histoire d'Aristobule? on peut dire la même chose de Philon. Il y a trop de garants de l'existence d'Aristobule, pour qu'on puisse la révoquer en doute (1).

Or, si Aristobule a vécu, s'il a composé des *commentaires* sur les livres de la loi, avons-nous une raison suffisante de croire qu'il n'ait pas altéré les vers qu'il empruntait à la littérature hellénique? Serait-ce à cause de son caractère? nous ne le connaissons pas; ou parce que les vers qu'on lui attribue n'auraient pu sortir de sa plume? telle serait une allusion à Jésus-Christ et à la loi nouvelle comme les vers sibyllins en sont remplis. Mais Abraham, Moïse, les tables de la loi, sont mieux placés dans la bouche d'un Juif que dans celle d'un Chrétien. Comment, quand la loi nouvelle qui était venue détruire l'ancienne, brillait de tout son éclat aux yeux de ses adeptes, Eusèbe n'aurait eu de talent poétique que pour célébrer le culte qu'il désertait? Ce serait bien alors qu'il mériterait l'épithète que lui a accordée M. Lobeck.

La candeur des Juifs était-elle si grande qu'on ne puisse leur attribuer aucune fraude pieuse? Les livres apocryphes de l'Ancien Testament, les fables comprises dans la relation d'Aristée sur la version des Septante, ces historiens auxquels Josèphe nous renvoie (2), comme des autorités étrangères à sa nation, sont-ce des écrits exempts de suspicion?

Si enfin, on ne voyait des coupables que parmi les Chrétiens, Clément partagerait le blâme d'Eusèbe, car il a ouvert la voie en indiquant Abraham, comme celui-ci a fait pour Moïse, avec cette différence que Clément assigne à Orphée lui-même ce qu'Eusèbe ne fait remonter qu'à Aristobule; ou bien il faudrait croire qu'Aristobule est coupable de la première interpolation, et qu'ayant assez falsifié le texte pour y introduire le père des croyants, il n'aura pas été assez audacieux pour indiquer Moïse. On sent combien cette supposition est improbable.

A ces arguments, Walckenaër en a ajouté un qui me paraît péremptoire.

Si Eusèbe avait supposé des vers d'Orphée qui lui donneraient la connaissance du vrai Dieu telle que les Juifs la possédaient, et qu'il eût fait apparaître Abraham et Moïse dans ses écrits, il se serait bien gardé de renverser cette combinaison en le faisant parler dans un sens tout à fait contraire au langage qu'il aurait prêté. C'est cependant ce qu'il a fait dans un autre passage (3), où nous lisons une citation de Porphyre, dans laquelle ce philosophe, voulant fonder le symbolisme, cite un long passage orphique où *Jupiter* n'est pas l'*âme du monde*, mais est *le monde tout entier :*

Πάντα δ' ἐν μεγάλῳ Ζηνὸς τάδε σώματι κεῖται.

Le ciel est sa tête, les astres sa chevelure, le soleil et la lune ses yeux, l'éther son esprit, la terre son ventre, la mer sa ceinture, etc. Voici sur ce morceau la réflexion d'Eusèbe : « Telle est donc, ô Porphyre! la peinture que les vers cités par vous nous font de Jupiter. Mais je n'aperçois dans tout cela que l'univers visible : l'éther, forme son entendement, et les autres parties du monde, son corps. Comment donc Orphée le Thrace, ou tout autre a-t-il pu concevoir une semblable divinité sans y rien reconnaître d'intellectuel, rien qui appartînt à une essence invisible et incorporelle? »

Je crois en avoir dit assez, peut-être trop, pour décharger Eusèbe de l'imputation d'avoir inséré deux vers de sa composition dans une citation orphique. M. Lobeck l'accuse encore (car de quoi ne l'accuse-t-il pas?) d'avoir ajouté dans Josèphe le célèbre passage sur Jésus-Christ; mais comme ceci n'est pas renfermé dans les 15 livres de la *Préparation évangélique*, j'en écarte la discussion, et je passerai dans l'article suivant à l'examen des écrivains modernes qui se sont faits les soutiens de l'authenticité du fragment de Sanchoniathon.

VI.

Ecrivains modernes qui ont soutenu l'authenticité des fragments de Sanchoniathon. — Vossius. — Bochart. — John Jackson. — Huet. — Van Dale. — Fourmont. — Cumberland. — Goguet.

Parmi les auteurs qui ont admis l'authenticité des fragments de Sanchoniathon, et qui ont fondé une théorie quelconque sur les traditions qu'ils contiennent, il n'en est point qui aient entrepris une justification de son ouvrage proprement dite, sans y mêler leurs idées systématiques sur ce livre. S'ils ont répondu à quelques critiques, ce n'est que transitoirement : ils ont plutôt considéré ces extraits comme un fondement solide sur lequel ils ont bâti les systèmes que leur imagination enfantait. Ainsi, les uns s'en sont servis pour confirmer les récits de Moïse, comme Huet et Fourmont; d'autres, pour débrouiller la chronologie des anciens peuples, comme Cumberland; et par les essais infructueux d'une imagination vagabonde, ont autant décrié ces fragments qu'ont pu le faire ceux qui les ont argués de faux (1). C'est ainsi que

Rien n'est plus dangereux qu'un imprudent ami.

Gérard Jean Vossius, dans son *Traité des historiens grecs*, donne la première place à notre historien, et rend simplement compte de ce qu'Eusèbe et Porphyre en ont rapporté. Il est arrêté comme tous ceux qui ont parlé de cet auteur, par la difficulté chronologique résultant du passage de Porphyre. Du reste, il n'élève aucun doute sur la sincérité de ce récit, et soutient avec Ephore contre Diodore de Sicile (4), que les Barbares ont eu des historiens avant les Grecs.

Bochart, dans le 2e chapitre du IIe livre du *Chanaan*, passe en revue tout ce qui reste du récit de notre historien; il explique par la langue phénicienne les noms propres qui y sont contenus; mais ce n'est que dans le 17e chapitre du même livre

(3) Voir sur Aristobule le IIe livre des *Machabées*, ch. Ier; Origène, *Contre Celse*, IV, 543; Anatolius cité par Eusèbe, *Hist. eccl.* VII, 32, 287; Cyrille, *Contre Julien*, IV, 134; Clément, Eusèbe, et saint Jérôme, *De viris illustribus*, c. 36. — On peut consulter Walckenaër, ch. VII, *De Aristobulo:* il administre, ch. XXIII, une preuve curieuse : ce sont des plagiats de Clément, qui a copié plusieurs fois mot pour mot Aristobule sans le nommer. Ce n'est pas le seul exemple d'un pareil larcin de la part de Clément d'Alexandrie. Musonius, cité par Stobée, p. 49, tome Ier de l'éd. de Gaisford, avait dit ce que celui-ci répète dans son *Pédagogue : La chaussure est presque une prison*, τὸ ὑποδεδέσθαι τῷ δεδέσθαι ἐγγύς ἐστι. Aussi Ruhnkenius, dans le *Dictionnaire platonique de Timée*, dit-il : « Je m'étonne que ce larcin, ainsi que plusieurs autres dont Clément s'est rendu coupable, n'ait pas encore été signalé. » Potter rapproche ces deux passages semblables dans ses *notes*.

(2) Eupolème, Hécatée, Démétrius, etc.

(3) L. III, p. 100.

(4) Malgré tout mon désir de réunir le plus grand nombre des ouvrages qui traitent de Sanchoniathon, il m'en a manqué plusieurs que je regrette de n'avoir pu lire; d'autres que je n'ai pas même cherché à me procurer. Les premiers sont l'*Origine des cultes* de Dupuy; — la *Symbolique* de Creuzer; — les *Entretiens* de Lacroze et son *Thesaurus Epistolicus;* — Court de Gébelin, *Allégories orientales;* — Delisle de Salles, *Histoire des hommes;* non plus que les feuilles fugitives, journaux et dissertations académiques dont la *Bibliothèque* de Fabricius donne le recensement, et que je n'ai pu parcourir.

Digitized by Google

qu'il fait un examen critique de l'historien et de son ouvrage.

Il justifie d'abord la traduction de son nom donnée par Théodoret (1), où Sanchoniathon est traduit par φιλαλήθης dans le passage de la Συσκευή de Porphyre, tandis qu'Eusèbe donne pour leçon φιλαλήθως ; il distingue l'*Abibal*, roi de Béryte, du père d'*Iram*, contemporain de Salomon. Il reconnaît Abraham dans Κρόνος, et Sara dans *Anobret*. Il est convaincu que *Jérombal*, prêtre de *Jevo*, est *Gédéon*, et explique longuement comment il a pu être qualifié de prêtre hébreu n'étant pas Lévite, et comment, ayant donné dans l'idolâtrie de *Baalbéryte*, ainsi que ses successeurs, il a pu faire alliance avec un roi de Béryte. Il s'efforce péniblement de rapprocher Gédéon de Sanchoniathon. La difficulté, résultant de la fondation de Tyr, qui ne précède la prise de Troie que d'un petit nombre d'années, l'arrête. Il ne s'en rend compte qu'en prouvant que le nom de *Tyr* était commun à plusieurs localités, et déclare que ce mot veut dire en phénicien *Rocher*. Lorsque *Astarbé* immole un *aster*, sorte d'aigle, ἐν Τύρῳ τῇ ἁγίᾳ νήσῳ, *dans Tyr, l'île sainte*, ce n'était pas une ville, selon Bochart.

L'ouvrage du docteur John Jackson, qui est une *Revue chronologique des anciens peuples* (2), contient dans le troisième volume la chronologie phénicienne, puisée entièrement dans Sanchoniathon. Dans les notes, il discute les difficultés chronologiques du texte, telles que la coïncidence des temps de *Sémiramis*, et de la guerre de Troie, *Abibal*, *Sanchoniathon*, et *Jérombal*.

Il croit d'abord que Porphyre a dit que Jérombal et Sanchoniathon avaient vécu en même temps, savoir, sous *Abibal*. J'ai montré qu'il dit expressément le contraire ; il remonte *Sémiramis* à l'époque où Eusèbe, dans sa *Chronologie*, l'a placée, 800 ans avant la guerre de Troie. C'est une question indifférente pour comprendre l'époque où vécut Sanchoniathon ; il suffit de reconnaître qu'à tort ou non, on l'a faite contemporaine de la prise de Troie. Si l'on n'admet ce point, il n'existe plus que trouble et confusion dans les dires de Philon et de Porphyre. Ussérius a adopté cette chronologie ; il l'a donc crue rationnelle (3). Mais encore une fois cela ne nous concerne pas ; il nous suffit de connaître la pensée de nos guides. Jackson cherche, après Bochart, quels sont les écrits en caractère *ammonéens*, dont Philon dit que Sanchoniathon a fait usage pour la rédaction de son histoire : c'est ce que nous rechercherons plus tard. Puis, il traduit tout ce morceau ; après quoi il examine les titres de l'auteur à la crédibilité.

Après avoir dit que l'écrit de Dodwell ne méritait pas une réfutation sérieuse, il cherche à donner des dates aux événements contenus dans les récits, et déclare que Bochart, Cumberland, et surtout Huet, n'y ont rien compris. Je ne sais si d'autres chronologistes ne lui feront pas le même reproche ; car il mêle le récit de Moïse, le déluge et la dispersion dans une relation qui y est tout à fait étrangère. Je crois que c'est une mauvaise marche ; au surplus, son ouvrage ne supposant aucun doute sur la véracité du récit de Sanchoniathon, il ne cherche pas même à la prouver.

Huet, cet apologiste moderne, a beaucoup imité les anciens par le feu de critique avec lequel il adopte les témoignages favorables à la *Démonstration évangélique*. Nous avons vu cependant qu'il repousse Orphée et les sibylles. On ne doit donc pas l'accuser tout à fait de mauvaise foi. Mais suivant son plan favori qui place Moïse comme une divinité commune dans toutes les mythologies, il s'est emparé de la cosmogonie de Sanchoniathon comme étant copiée sur celle de Moïse, et fait des rapprochements qui sont loin d'être admissibles.

Taautos, dont Sanchoniathon a compulsé les écrits, n'est que *Moïse*. La preuve en est sensible. Taautos a décrit l'origine des choses : Moïse également. Il est vrai que l'un est un peu matérialiste, qu'il ne connaît de cause première que la matière, tandis que l'autre fait tout dépendre de la volonté divine ; mais il ne tient pas compte de cette différence. *Taautos* a trouvé les lettres ; Eupolémus, cité par Clément d'Alexandrie, attribue la même découverte à Moïse, et tous les raisonnements qui suivent sont de la même force. *Jérombal*, qui est *Gédéon*, lui a donné ses commentaires. Qu'est-ce autre chose que les livres de Moïse ? Mais alors comment en a-t-il aussi peu profité ? Par des arguments aussi concluants, il cherche à prouver que l'Hercule tyrien, *Mélicharte*, n'est autre que *Josué*. N'est-il pas déplorable qu'avec une grande érudition, et je le suppose, l'amour de la vérité, Huet ait cru porter la conviction dans les esprits par un semblable abus de la science ; et que, voulant élever un monument à la défense de la religion, il l'ait déparé en l'appuyant sur des bases aussi frêles ? Si les choses étaient ce qu'il dit, évidemment on devrait attribuer à une fraude pieuse la rédaction des fragments de Sanchoniathon ; mais on devrait aussi s'inscrire en faux contre toutes les mythologies dont il a fait le même usage (4).

Van Dale a dirigé contre cette personnification de *Moïse* et de *Gédéon* une réponse qui était facile : la sienne ne se distingue ni par la pénétration ni par l'érudition. L'anachronisme, dont il croit Porphyre coupable relativement à *Gédéon-Jérombal*, qu'il suppose contemporain de Sanchoniathon, ne tient qu'à la fausse interprétation du texte grec. En rétablissant le vrai sens, on repoussera le moyen d'attaque de Van Dale, et on laissera à Sanchoniathon la possibilité d'avoir profité de mémoires fournis par Gédéon à un roi *Abibal*, son contemporain.

Ce que Huet avait entrepris sommairement dans sa *Démonstration évangélique*, ce que Bochart a plus développé dans son *Chanaan*, Fourmont l'a bien amplifié dans ses *Réflexions critiques sur l'histoire des anciens peuples*, dans lesquelles un volume presque entier est consacré à comparer chaque génération de Sanchoniathon, et chaque membre de cette génération avec les races bibliques qu'il croit représentées par les divinités du théologien phénicien, tantôt se rapprochant, tantôt s'éloignant des expositions données par ses devanciers. Il est tellement confiant dans ses propres découvertes, qu'il les propose avec une confiance qui ne lui permet pas de croire qu'on puisse ne pas applaudir à son système. En effet, il ne fallait pas moins que l'aveuglement qui caractérise tous les faiseurs de systèmes pour ne pas se rendre le témoignage de l'incertitude d'un travail semblable au sien ; et l'impossibilité de faire passer dans l'esprit de ses lecteurs la conviction dont il est pénétré. Sera-ce au moyen de quelques ressemblances de noms, de quelques coïncidences d'une espèce quelconque, qu'on justifiera ce parallèle qui deviendrait précisément suspect par une conformité qui, au reste, n'existe nullement en-

(1) P. 18 de la *Thérapeutique*.
(2) Londres, 1752, 3 vol. in-4°.
(3) *Annal. Vet. Test.*, p. 44.
(4) Voici les divinités ou les héros sous les noms desquels Moïse se trouve caché, d'après Huet : Eaque, Esculape, Amphion, Anubis, Apis, Apollon, Aristée, Bacchus, Cecrops, Evandre, Eumolpe, Faune, Janus, Linus, Marnas, Mercure, Minos, Mnevis, Orphée, Osiris, Pan, Persée, Priape, Prométhée, Rhadamante, Sérapis, Sylvain, Tirésias, Typhon, Vertumne, Vulcain, etc.

Digitized by Google

tre ces récits? Comment supposer qu'un livre, où l'origine des choses est exposée sans que le grand bouleversement du déluge y soit mentionné, puisse avoir de l'analogie avec le récit de Moïse? Comment confondre dans un même individu (et c'est l'idée favorite de Fourmont) le *Cronos* de Sanchoniathon, si inhumain envers tous les siens, avec l'*Abraham* de Moïse qui se fait remarquer parmi les descendants de Noé, par le sentiment religieux, et par les devoirs domestiques et sociaux, et est justement appelé le *père des croyants?* Au reste, le livre de Fourmont a rencontré, dès son apparition, une défaveur à peu près universelle. Sa présomption lui a fait même commettre une erreur de précipitation, en faisant de *Thabion* le père de Sanchoniathon, lorsque Philon déclare positivement que *Thabionidès* avait altéré par des allégories les traditions de *Taautos* que Sanchoniathon avait fidèlement représentées. On serait tenté de croire que Fourmont n'a pas complétement étudié l'écrit qui lui servait de thème.

Quoi qu'il en soit, cette manière de vouloir rapprocher des mythologies différentes et absolument étrangères l'une à l'autre date de loin. Hérodote s'est épuisé en vains efforts pour retrouver chez les Grecs les représentants des dieux de l'Egypte. Varron et Cicéron ont comparé dans le même esprit les divinités de la Grèce et de l'Italie. Les modernes ont rapporté à l'Ecriture sainte les traditions religieuses des diverses nations de l'antiquité, sans que les efforts également infructueux des devanciers aient détourné de nouveaux venus de se lancer dans la même carrière avec un résultat pareil. Il semble que le simple bon sens devait en dissuader. Par quelle communication *secrète* des peuplades devenues *sauvages* après la dispersion, et toutes absorbées par les soins de la vie animale et les embarras d'une *société naissante*, se seraient-elles accordées pour rendre un culte unanime à des dieux identiques, bien que diversement nommés, et qui n'ont rien de commun dans leurs actes? Voilà, certes, ce que je ne saurais m'expliquer (1).

Cumberland, évêque de Peterborough, a laissé en mourant un gros volume in-8°, intitulé : *Sanchoniatho's Phœnician history*, où, par une marche contraire à Huet, loin de voir dans ce récit une sorte de parodie de la Genèse, il l'y croit entièrement opposé (2). Il repousse toute interprétation spiritualiste de son ensemble, et combat Bochart qui, par les *Zophasemim*, τουτέστι Οὐρανοῦ κατόπται, veut entendre les anges, résidant dans les astres, Ζῶα νοερά. Il y reconnaît les astres eux-mêmes. Voici d'ailleurs son système :

Moïse a transmis la filiation de Seth jusqu'à Noé, parmi lesquels s'est conservée, non sans altération, la connaissance du vrai Dieu. Sanchoniathon a trouvé, dans les récits dictés par *Taautos*, et rédigés par les *Cabires*, l'histoire de la descendance de *Caïn*, qui embrassa bientôt l'uranothéisme et l'anthropothéisme. Un nombre de générations, à peu près égales, selon lui, de part et d'autre, a donné lieu à des rapprochements qui vont assez bien jusqu'à la dixième génération : celle de Noé.

Mai ici se présente une difficulté presque insurmontable. Le déluge universel dans Moïse a détruit toute la race de Caïn. Un seul descendant de Seth a survécu à ce désastre. Sanchoniathon n'en dit pas un mot, non plus qu'aucun des écrivains antérieurs à Bérose (129e olympiade), non plus que Diodore de Sicile, bien postérieur à Bérose. C'est donc par une couture très-suspecte, que l'évêque de Peterborough rattache à la ligne de Noé les générations suivantes, que Sanchoniathon dérivait sans interruption des *Caïnites*. A l'aide de changements ou de retranchements de lettres, pour lesquelles il semble que les langues orientales ont une flexibilité toute particulière, il fait reparaître les premiers rois d'Égypte d'après le canon d'Eratosthène, qu'il rattache ainsi aux générations de Sanchoniathon, en repoussant les dynasties de Manéthon comme fabuleuses. Une digression sur les pasteurs phéniciens, qu'il est loin de prendre pour les Juifs avec Josèphe, présente de l'intérêt. Mais il est impossible d'entrer dans un examen détaillé de cet ouvrage, à moins de le reproduire. Il ne confond point *Cronos* avec *Abraham*, comme le font Bochart et Fourmont; il en fait *Cham*, et *Uranus* est *Noé*. *Chna* est le premier Phénicien, fils de *Cham*, et *Misor*, le même que le *Misraïm* de Moïse, que le *Ménès* et le *Méon* d'Eratosthène, qu'*Osiris* qui fut depuis *Bacchus* et le *Soleil*, qu'*Isis* enfin, qui, suivant Sanchoniathon, découvrit trois lettres, et est spécialement appelé *frère de Chna*, le premier Phénicien, c'est-à-dire le fondateur de la monarchie égyptienne; que *Thot* est l'*Athotes*, deuxième roi, suivant Eratosthène, et le dernier anneau de la chaîne de Sanchoniathon. Par ce moyen, il établit une suite non interrompue depuis Adam jusqu'à la première olympiade, par Sanchoniathon et Eratosthène.

Ces combinaisons ingénieuses et fruit de grandes recherches flattaient tellement leur auteur, que trente ans après la rédaction de son manuscrit, il disait à l'éditeur que plus il pensait à ces choses, plus il était convaincu de la vérité de sa découverte. Malheureusement le public savant n'a pas confirmé cette sentence. Et parmi les chronologistes et les historiens, je n'en vois pas qui aient ratifié par une déclaration explicite les données de Cumberland, dont cependant l'application, si elle était justifiée, jetterait un grand jour sur les premiers âges du monde.

J'ai déjà dit que le docteur Jackson n'en tient que peu de compte, quoiqu'il n'ait pas été sans en profiter. Sa table chronologique, qui présente une durée de 2256 ans avant le déluge, place *Cronos* deux générations au-dessous de *Nemrod*. « Voilà ce qui fait, dit-il, que cette histoire n'a jamais été bien comprise; que le savant évêque Cumberland, et avant lui Bochart, et spécialement Huet, se sont trompés quant aux personnes, et quant aux temps rapportés par Sanchoniathon. »

(1) Nous laissons subsister ces paroles de M. Séguier; mais nous ne sommes pas de la même opinion. La cause de notre dissentiment avec le savant académicien provient de ce que nous partons de deux points de vue diamétralement opposés. Nous soutenons que les premiers peuples n'ont pas été *sauvages et sans relations entre eux*. Au contraire, ils ont commencé par être tous réunis, et réunis en société civilisée; l'*état sauvage*, borné à un petit nombre de peuplades, n'est venu que longtemps après. Les communications des peuples n'ont donc pas été *secrètes*, et ils ont pu adorer des dieux identiques sous des dénominations diverses. Cette doctrine est fondée sur la Bible d'abord, et sur toutes les recherches ensuite. Nous ne doutons pas que M. Séguier, Chrétien et érudit comme il l'est, n'adopte ces principes et ces conséquences, s'il veut en faire l'objet de ses études.

Nous faisons à peu près les mêmes réserves pour les questions des sibylles et d'Orphée; sans prétendre que leurs vers soient tous authentiques, nous croyons que ce qui nous en reste a été fait d'après d'anciennes traditions ayant cours parmi les peuples; ce qui en explique l'adoption générale. Pour Moïse aussi, nous ne croyons pas qu'il faille le reconnaître dans tous les personnages cités par Huet; mais nous croyons qu'il a été le type de plusieurs personnages de la fable.

Le directeur A. Bonnetty.

(2) P. 10. Whosoever, says he, distinctly understands his cosmogony, will see that it is directly opposite to Moses'scope.

Digitized by Google

Semblable à tous les chronologistes, Jackson a son système qu'il préfère aux autres. Mais, comme ses prédécesseurs, il n'a pas trouvé le secret de réunir tous les suffrages, et l'on peut dire de lui ce qu'il a dit de ses devanciers. Quant à ce qu'il met sur la même ligne Huet, Bochart et Cumberland, je trouve qu'il n'a pas assez apprécié la distance du premier aux deux autres.

Goguet a placé au dernier volume de l'*Origine des lois*, une dissertation expresse sur l'authenticité de l'ouvrage qui nous occupe, pour justifier les emprunts qu'il lui a faits. Il met hors de cause Eusèbe et Porphyre, et ne défend que Philon de l'accusation d'avoir supposé ce qu'il donnait pour avoir traduit. Les Chrétiens étaient alors trop peu nombreux pour être un objet spécial d'attaque; ce serait donc contre les Juifs qu'il aurait dirigé toute cette invention. Mais les Juifs évitaient la polémique, et ne cherchaient point à faire de prosélytes.

Cette assertion n'est pas juste; nous voyons par Josèphe lui-même, qui avait écrit contre Apion, qu'ils traitaient les questions de polémique religieuse. Aristobule et Philon le Juif, aussi bien que tous les prétendus historiens et philosophes, cités par eux et par Eusèbe (1), Hécatée, Eupolémus, Artapanus, Aristée, sont évidemment des Juifs qui ont fait de la polémique. Eusèbe, dans son *Hist. ecclésiast.* (2), le déclare sur la foi de Clément d'Alexandrie : « Philon (le Juif bien entendu) et Aristobule, Josèphe et Démétrius, aussi bien qu'Eupolémus, sont des écrivains juifs. » Philon de Byblos paraît auteur d'un ouvrage sur les Juifs, où ils ne sont pas bien traités à en juger par l'extrait qu'on lit dans Origène (3).

Goguet croit que Clément d'Alexandrie a pu parler de Sanchoniathon, puisque saint Cyrille le déclare, et qu'une partie des *Stromates* de ce Père est perdue.

Il est très-vraisemblable que ce Père n'en a pas parlé, et que saint Cyrille l'a nommé de mémoire, au lieu d'Eusèbe, comme il a désigné mal à propos Josèphe au lieu de Philon, comme l'ayant traduit, tandis qu'il ne l'a pas même cité. On doit incontestablement écarter le témoignage de saint Cyrille. Il est vraisemblable que Théodoret a puisé dans Eusèbe ce qu'il en dit. Cependant une variante assez importante ferait croire le contraire. Théodoret dit que le nom du Phénicien doit se traduire par φιλαλήθης, ce que ne dit point du tout Eusèbe. Quant à Suidas, il est clair qu'il a suivi un autre guide que l'évêque de Césarée dans sa *Biographie* de Sanchoniathon.

Goguet croit que Philon avait en vue, en publiant ce livre, de rabaisser la vanité grecque en lui montrant un écrivain barbare antérieur au temps de sa civilisation, qui avait expliqué l'origine du monde. Cette idée n'est guère présumable. Les Grecs savaient bien que les peuples asiatiques les avaient devancés dans la civilisation, et ils reconnaissaient comme leurs premiers instituteurs en ce genre, les Phéniciens et les Egyptiens. Je ne vois cependant aucun motif pour Philon de supposer cet ouvrage. Il voulait seulement replacer sur la scène du monde sa patrie éclipsée par les conquêtes qu'en avaient faites les Babyloniens, les Perses, les Grecs et les Romains, les uns sur les autres. Quant à sa disposition de repousser les allégories du corps de la fable, il la partageait avec d'autres penseurs, et Diodore de Sicile (4), qui dit : « On trouve beaucoup de discours très-différents entre eux sur les dieux terrestres autres que les astres, tant dans les historiens que dans les mythographes. » Mais les réflexions qui se mêlent au récit primitif décèlent par la nature des idées et la variété du style que Sanchoniathon ne peut en être l'auteur. Et dans tout le reste, on reconnaît le cachet de l'original.

Goguet fixe au temps des Juges l'existence de Sanchoniathon par l'effet de la vicieuse interprétation du passage de Porphyre, et contre sa déclaration positive qu'il a vécu à l'époque de la prise de Troie. J'ai déjà discuté ce point de chronologie.

VII.

Suite de l'examen des auteurs qui ont cru à l'authenticité des fragments de Sanchoniathon. — L'abbé Mignot. — Biographie de Philon. — Liste complète et inédite de ses ouvrages. — Quelles raisons aurait-il pu avoir de supposer l'écrit de Sanchoniathon? — Conclusion.

M. l'abbé Mignot, membre de l'Académie, y a lu une suite de *Mémoires sur les Phéniciens* (5), et comme il a cru à l'authenticité de ces fragments, il a signalé les causes de sa conviction. Ses arguments ne diffèrent pas de ceux de ses devanciers, seulement il a cru que γράμματα Ἀμμουνέων indiquaient *une écriture propre aux Ammonites. Jérombal* est à ses yeux *Gédéon*, et il a cru justifier le titre de *prêtre du Dieu vivant* qu'on lui donne par le droit que l'Ecriture lui reconnaît de porter l'Ephod, habillement des prêtres hébreux. Il se donne beaucoup de mal pour faire disparaître l'anachronisme qu'il trouve à rapprocher Sémiramis de la prise de Troie.

M. l'abbé Mignot discute ensuite les objections diverses et souvent contradictoires des adversaires de Sanchoniathon et de Philon. Il admet trop facilement, à mon avis, que saint Clément l'ait nommé, par ce qu'en dit saint Cyrille. Quant à Suidas, il pense qu'il a pris ailleurs que dans Eusèbe les renseignements sur le philosophe tyrien; je le crois également. On ne peut guère penser autrement, car ils ne présentent aucune ressemblance entre eux.

Venant aux preuves tirées de l'ouvrage même, il n'est point blessé des ressemblances avec Moïse et Hésiode : toutes les premières cosmogonies se ressemblent dans les traits principaux : il ne trouve point étonnant que les Gnostiques aient pris des noms dans le phénicien, puisqu'une grande partie de leurs idées sont dues aux fables orientales.

Thot, qu'on veut rendre exclusivement à l'Egypte, d'après Sanchoniathon, appartient aux deux pays : j'en ai donné Varron pour garant. L'objection tirée de la fondation de *Tyr*, qu'on veut être postérieure à Sanchoniathon, est ainsi combattue par lui. Josèphe déclare qu'elle fut fondée 240 ans avant le temple de Salomon. C'est donc 68 avant la prise de Troie. D'ailleurs, il s'agit ici de *Paleo-Tyr*, dont Josué parle (6) comme d'une ville déjà ancienne.

Athena, qui prend possession de l'Attique, est la *Minerve* ou *Vénus céleste*, déjà honorée en Attique avant *Cécrops*, à qui *Porphyrion*, ancien roi du pays, avait élevé un temple. Il croit reconnaître dans ce nom le chef d'une colonie phénicienne (7).

Les *Cabires* présentent plus de difficulté. Nés d'une fille de *Cronos* et de *Sydyc*, il en est fait men-

(1) *Prép. évang.*

(2) Φίλωνος καὶ Ἀριστοβούλου, Ἰωσήπου τε καὶ Δημητρίου καὶ Εὐπολέμου, Ἰουδαίων, συγγραφέων. l. VI, c. 13. — Voir Jonsius *De hist. philosoph.*, III, c. 10, § 4.

(3) *Contre Celse*, liv. Ier, p. 13, éd. de Cambridge.

(4) Περὶ τῶν ἐπιγείων θεῶν πολλοὶ καὶ ποικίλοι παραδέδονται λόγοι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς τε καὶ μυθογράφοις. L. VI, t. IV, p. 4 de l'édit. de Deux-Ponts; fragment conservé dans Eusèbe, *Prép. évang.*, l. II, ch. 1, p. 59.

(5) On les trouve dans le tome XXXIV.

(6) Voir Josué, ch. XIX, 26.

(7) Voir Pausanias dans ses *Attiques*, ch. 14, n. 6.

Digitized by Google

tion avant le règne de ce prince, comme constructeurs de navires. En outre, le troisième Cabire seul est fils de la *Titanide*, et en faisant connaître l'invention des vaisseaux, il n'en fixe pas la date; ce n'est que plus tard qu'il le fait après la fondation de *Byblos*.

Quant à la distribution que *Cronos* fait de la terre, elle se borne à l'Attique et à l'Egypte, qui ont dû être habitées postérieurement à la Phénicie. La propagation graduelle des hommes sur le globe le démontre.

Quant aux noms significatifs donnés aux enfants d'*Ouranos*, ils répondent à des noms phéniciens de semblable valeur; car on voit par la Bible que les noms orientaux ont tous une signification.

On a jugé que les apothéoses étaient autant de preuves de la fraude de ces fragments. A quoi M. Mignot répond que les garants de cet usage sont nombreux; il se borne à renvoyer à Cicéron (1) et à Proclus (2). « Enfin, dit-il, si ce n'avait été une conviction générale que les hommes pouvaient parvenir à la divinité, comment serait-il venu à l'esprit d'aucun prince de s'attribuer les honneurs divins et un culte religieux? »

Après avoir épuisé la liste des ouvrages favorables ou contraires à l'écrit de Sanchoniathon, qui sont venus dans mes mains, je me propose d'examiner cette question *a priori*, et je diviserai ainsi cet examen :

1° Dans le cas de supposition du texte de Sanchoniathon, peut-on croire qu'Eusèbe en ait été l'auteur?

2° Porphyre, à défaut d'Eusèbe, peut-il encourir ce blâme?

3° Philon de Byblos serait-il l'auteur du livre, dont il s'est donné comme le traducteur?

D'abord, je suis convaincu qu'en général Eusèbe n'a point supposé ou interpolé les citations d'auteurs qu'il allègue, et que dans le cas spécial qui nous occupe, il est loin d'être le véritable auteur des fragments d'un pseudonyme Sanchoniathon.

La première preuve que j'en donne est la scrupuleuse exactitude dans les citations d'auteurs conservés, savoir : Diodore de Sicile, Plutarque, Denys d'Halicarnasse, Xénophon, et surtout Platon, enfin Porphyre dans le *Traité de l'abstinence de la chair*, non compris Josèphe, Philon le Juif, Tatien, Clément d'Alexandrie, dont il fait un usage fréquent. Il ne lui était pas donné de prévoir quels seraient ceux des auteurs dont il s'appuyait qui parviendraient à la postérité, ou ceux que le temps devait nous ravir. Nous ne pouvons donc raisonnablement conclure qu'il a altéré les uns en respectant les autres; ce serait agir contre toutes les règles de la critique.

Quel serait, en effet, l'instrument qui nous aiderait à discerner dans les auteurs perdus les fragments suspects de ceux auxquels nous devons ajouter foi? Ce sera, dira-t-on, l'usage qu'il en faisait pour combattre le paganisme et confirmer la vérité de la Genèse et de l'Evangile. Mais tout dans son livre tend à ce but, tout serait donc frappé de la même réprobation.

Tous n'ont pas, dira-t-on, le même caractère de fraude.

La plus grande marque de fraude serait l'insinuation des doctrines mosaïques ou chrétiennes. Ainsi les passages d'Hécatée, d'Eupolémus, d'Artapan, de Numénius, de Démétrius, d'Aristée ou d'Aristobule sont avec raison suspects; mais cette suspicion n'atteint pas Eusèbe. Elle atteint ces auteurs eux-mêmes nommés par Josèphe et Clément d'Alexandrie, et dont l'origine juive, pour quelques-uns, ne nous a été dévoilée que par le même Eusèbe (3).

Quant à Sanchoniathon, rien en lui ne trahit le Juif ou le Chrétien : cette pierre de touche est sans efficacité à son égard, et ses similitudes mythologiques, avec Apollodore, par exemple, ne peuvent avoir la même valeur. Je les regarde, au contraire, comme un argument qui confirme son authenticité (4).

Si je ne trouve pas de raison suffisante de croire à la duplicité d'Eusèbe dans l'état actuel de la question, combien plus dois-je la repousser sous le point de vue des lecteurs contemporains? Le paganisme avait encore de nombreux adhérents; à peine Constantin venait-il de le déserter, et ces écoles d'Athènes et d'Alexandrie qui ont produit des hommes célèbres jusque sous les successeurs de Théodose, n'étaient pas muettes et n'auraient pas laissée impunie la témérité qui aurait déposé dans un ouvrage de polémique des preuves d'une mauvaise foi si évidente. Les contrefaçons alors se portaient sur des ouvrages anciens ou réputés tels : les Sibylles, Orphée, Homère lui-même, et Hésiode, dont les copies altérées par le temps donnaient ouverture à un pareil stratagème (5). Mais en publiant un ouvrage d'une haute antiquité, le faire paraître sous le nom d'un traducteur très-récent, puisque Philon est de la fin du IIe siècle de l'ère chrétienne, que ce Philon s'était fait connaître à Rome, où il avait terminé une longue existence pendant laquelle il avait composé de nombreux écrits, il me paraît bien absurde de donner à Eusèbe l'intention de lui supposer un ouvrage entier.

Il aurait fait plus, il aurait usurpé le nom de Porphyre, ce formidable adversaire du Christianisme, dont les écrits étaient compulsés par ses amis comme par ses ennemis : il en aurait tiré deux attestations favorables à ce Phénicien né de son imagination; mais cela ne se peut, puisqu'une des citations se trouve dans le *Traité de l'abstinence*, qui a échappé au naufrage de tant d'écrits antiques.

Il faut donc reconnaître que Sanchoniathon a été lu par Porphyre, ou plutôt son traducteur, Philon. Ce qui seul suffit pour trancher la question.

Quant à Eusèbe, avec quel grand avantage aurait-il composé les lignes incohérentes et détachées qui forment l'ensemble des morceaux conservés de cet auteur? Ce n'est certainement pas pour confirmer la Cosmogonie de Moïse. La sienne en diffère à ce point que Dodwell et Ursinus y ont vu un ouvrage composé dans le dessein de la combattre, et que lui-même s'écrie (6) : « Voici donc cette création de l'univers sans le concours de la Divinité! » Aurait-il inventé une fable pour se donner le droit à cette exclamation? Toutes celles des philosophes avant Anaxagore en donnaient le sujet, comme on le voit, par le traité de Plutarque sur *les opinions philosophiques*.

(1) *Tuscul.* I, 12.
(2) *Théologie platonique*, lib. III.
(3) *Hist. eccl.*, lib. VI, ch. 13.
(4) Nous approuvons cette dernière remarque de M. Séguier; et cependant nous n'admettons pas le principe, qu'il suffit qu'un auteur païen *insinue les doctrines mosaïques ou chrétiennes* pour qu'il soit *suspect*. Non-seulement tous les auteurs contiennent plus ou moins des doctrines et des faits se rapportant à ceux de Moïse, mais encore cela a dû être, et prouve la véracité de ces auteurs. Le genre humain, ayant eu la même origine, a dû avoir les mêmes traditions. A. Bonnetty.

(5) Il est évident que cela prouve que les Pères, en se servant de ces auteurs païens, ne les citaient que parce qu'ils savaient qu'ils étaient reçus de tout le monde. Ainsi ce n'était pas de leur temps qu'ils avaient été interpolés. A. Bonnetty.

(6) Τοιαύτη μὲν αὐτῶν ἡ κοσμογονία ἄντικρυς ἀθεότητα εἰσάγουσα. *Præpar.*, p. 33.

Digitized by Google

Ce qui distingue surtout la doctrine de Moïse de toutes les autres sur l'origine des choses, c'est que pour lui Dieu est avant tout. Dans les autres philosophies et mythologies, au contraire, le ciel et la terre, séjour des divinités, ont précédé leur apparition. Quant à toutes ces générations qui forment l'enchaînement des temps fabuleux de la Phénicie, il est difficile de croire qu'Eusèbe eût consacré son temps à de semblables inventions, qui n'avaient ni le mérite de l'esprit, ni d'utilité pour son plan. De plus, dans les rapports chronologiques, il y a une différence marquée entre la citation de Porphyre tirée de son ouvrage contre le christianisme et la chronologie d'Eusèbe, quant à l'époque où vécut Sanchoniathon, contemporain, dit-il, de Sémiramis.

Je crois avoir suffisamment démontré que notre Eusèbe n'a pu être le fabricateur de Sanchoniathon.

2° Peut-on en imputer le blâme à Porphyre? C'est ce qu'avait tenté Dodwell, et ce à quoi il a été forcé de renoncer lui-même.

Porphyre, pour attaquer le christianisme, n'avait pas besoin de se masquer; il tenait même à gloire de s'en montrer l'agresseur. Car quelle garantie de succès trouvait-il dans ce moyen détourné plus que dans sa dialectique? Cette cosmogonie, où l'intervention divine est écartée, ne pouvait pas même plaire à un néo-platono-pythagoricien qui reconnaissait au moins le νοῦς comme ayant présidé au débrouillement de la matière et à l'organisation de l'univers. Rien ne justifie dans toute l'antiquité une pareille assertion, et le zèle pieux de Dodwell joint à sa vaste érudition n'ont pu l'armer de preuves convaincantes. Il se rend lui-même au passage d'Athénée, antérieur à Porphyre, qui nomme ce Phénicien quoiqu'en altérant son nom.

Puis, comment Porphyre ne se serait-il pas donné lui-même comme le traducteur de l'ouvrage primitif? Il était Tyrien aussi bien que Philon. La gloire de la Phénicie et la connaissance de son antique idiome étaient aussi bien placées chez lui que dans son compatriote. Etait-il raisonnable qu'il comptât sur la crédulité des lecteurs, au point de supposer un écrit de cette étendue à Erennius Philon, qui, ayant vécu sous Adrien, se rapprochait assez de l'époque où lui-même figura sur la scène du monde, puisqu'il mourut très-vieux sous Dioclétien? Il est superflu, je crois, de s'étendre sur une hypothèse abandonnée par celui même qui l'a mise en avant.

3° Je viens à Philon de Byblos; mais il est nécessaire de faire précéder, par une courte biographie, la nomenclature de ses ouvrages et l'examen de l'accusation portée contre lui.

Suidas, dont les *biographies* sont en général si restreintes, s'exprime ainsi sur son compte : « Philon de Byblos, grammairien, naquit vers les temps de Néron, et prolongea beaucoup sa carrière. Il déclare lui-même qu'il fut consul sous le nom de *Sévère Erennius*, dans la 78e année de son âge, correspondant à la 220e olympiade. Nous avons, écrits par lui, 12 livres *de l'Acquisition et du Choix des livres*; 30 *des villes et des hommes célèbres* que chacune d'elles a produits; sur *le règne d'Adrien*, sous lequel il vécut encore, et *autres ouvrages* (1). »

Le même Suidas ajoute (2) : « On doit savoir que Philon, surnommé Erennius, fut consul, comme il le dit. »

Cette addition ne permet pas de donner un autre sens que je n'ai fait à la traduction précédente, savoir : que c'est bien Philon qui fut consul, quoique Kuster, dans sa *note sur Suidas*, le conteste.

Eudocie, dans son *Ionia*, publiée par Villoison (3), répète à peu près Suidas, en attribuant de plus à cet auteur des *épigrammes*, et termine en disant : γέγονε δὲ καὶ ὕπατος παρ' Ἀδριανοῦ. « Il fut aussi consul sous Adrien. »

Il n'y a donc guère moyen de refuser la dignité consulaire à Philon, et Saumaise ne la met pas en doute (4).

Néanmoins une nouvelle citation de Suidas semble jeter de l'incertitude sur ce point. En effet, « Hermippe, » dit encore Suidas, « était de Béryte, du bourg situé au milieu des terres, disciple de Philon de Byblos, par lequel il fut recommandé à Erennius Sévérus, sous l'empereur Adrien; affranchi d'origine, il était cependant fort instruit et composa de nombreux ouvrages (5). »

Suivant cette version, Philon de Byblos n'est plus qu'un familier de la maison du consul (car je crois qu'on doit ajouter ὑπάτῳ au texte ci-dessus après Σευήρῳ), *Erennius Severus*, qui lui recommande son disciple et son compatriote Hermippe.

Reinésius (6) a supposé que *Severus Erennius* était le même personnage que *Serennus* ou *Serenus Granus*, ou *Granianus*, nommé dans l'*Histoire ecclésiastique* d'Eusèbe (7), comme ayant écrit à Adrien qu'on ne devait pas condamner les Chrétiens sur la seule clameur publique.

Ce qui donnerait quelque appui à cette supposition, c'est qu'un *Serenus* a abrégé le traité de Philon, Περὶ πόλεων, *Des villes*, en trois livres (8).

Nouvelle difficulté. Suidas nous entretient, en effet, de ce *Serenus*, auquel il donne le prénom *Ælius;* mais c'est un grammairien athénien (9).

Que conclure de ces contradictions? Rien de positif sur l'existence politique de Philon; mais la certitude de l'époque où il vécut, et de sa qualité d'homme de lettres, auteur de nombreux écrits. Car il nous importe peu aujourd'hui de savoir si la dignité consulaire est venue en surcroît à ses titres littéraires. Le surnom *Erennius* paraît lui être échu du patronage du consul *Severus Erennius*. Ces deux noms *Philon de Byblos* ou *Erennius Philon* sont donc identiques; voilà qui semble incontestable. On cite de lui beaucoup d'écrits et sous des titres très-différents.

Outre ceux dont nous venons de parler, je puis encore citer les suivants :

Dans l'*Etymologicum magnum*, au mot ἀέντες, un écrit *Sur les discours* (εἰς τὰ ῥηματικά).

Aux mots, ἄϊστος et ἄτμητος, un écrit *Sur le discours* (εἰς τὸ ῥηματικόν), qui pourrait bien être le même que le précédent.

(1) Φίλων Βύβλιος, γραμματικός. Οὗτος γέγονεν ἐπὶ τῶν χρόνων ἐγγὺς Νέρωνος, καὶ παρέτεινεν εἰς μακρόν. Ὕπατον γοῦν τὸν Σεβῆρον τὸν Ἐρέννιον χρηματίσαντα, αὐτὸς εἶναί φησιν, ὅταν ἦγεν ὄγδοον καὶ ἑβδομηκοστὸν ἔτος, ὀλυμπιάδι δὲ κ' καὶ διακοσιοστῇ.— Γέγραπται δὲ αὐτῷ περὶ κτήσεως καὶ ἐκλογῆς βιβλίων βιβλία ιβ'. Περὶ Πόλεων καὶ οὓς ἑκάστη αὐτῶν ἐνδόξους ἤνεγκε βιβλία λ'. Περὶ βασιλείας Ἀδριανοῦ τῆς ἐφ' οὗ καὶ ἦν Φίλων, καὶ ἄλλα.

(2) Ὕπατος γέγονεν ὁ Φίλων, Ἐρέννιος χρηματίσας, ὡς αὐτός φησι.

(3) Tome Ier des *Anecdota Græca*. Venise, in-4°, 1781, p. 424.

(4) Voir dans ses *Exercitationes Plinianæ*, p. 1237, ed. Parisien.

(5) Ἑρμιππος, Βηρύτιος, ἀπὸ κώμης μεσογαίου, μαθητὴς Φίλωνος τοῦ Βυβλίου, ὑφ' οὗ ὠκειώθη Ἐρεννίῳ Σευήρῳ, ἐπὶ Ἀδριανοῦ τοῦ βασιλέως, ἔκδουλος ὢν γένος, λόγιος σφόδρα, καὶ ἔγραψε πολλά.

(6) Dans ses *Variæ lectiones*, lib. III, p. 347.

(7) Lib. IV, c. 8 et 9.

(8) Voir le *Grand étymologique* aux mots Ἀρσινόη, Βουκέρας. Il y est nommé Σερῖνος et non Σερῆνος.

(9) Voir Jonsius, *Hist. philos.*, lib. IV, p. 347.

Digitized by Google

Au mot, δέμα, un écrit sur *la Rhétorique* (εἰς τὸ ῥητορικόν), passage où il faudrait peut-être lire comme précédemment, ῥηματικόν.

Au mot, γέρανος, un écrit sur *le désir d'apprendre* (ἐν τῷ περὶ χρηστομαθείας (1).

L'ouvrage, περὶ πόλεων (*Des villes*), paraît avoir été le plus important de ses écrits : il rentrait dans le cadre de ce que nous a donné depuis Etienne de Byzance, lequel l'a souvent mis à contribution. Nous en voyons encore des traces dans l'*extrait* de ce *Dictionnaire*, par Hermolaus. Voir aux mots *Argura*, *Bura*, *Iopé*, *Lampé*, *Babylone*.

Ce dernier article est remarquable par l'emprunt fait à Sanchoniathon.

« Babylone, ville de la Perse, dit-il, métropole appelée (depuis) *Séleucie*, fondation de *Babylon*, homme sage, fils de *Belus*, le plus sage ; et non, comme le dit Hérodote, fondée par *Sémiramis* : cette ville est plus ancienne qu'elle de 2000 ans, comme le dit Erennius. »

Au mot *Mégalopolis*, ville d'Ibérie, *d'après Philon*.

Au mot, *Mélitée*, dont il discute l'orthographe, *d'après Philon*.

Au mot, *Andanie*, il cite Philon (ἐν τῇ περὶ πόλεων) dans l'ouvrage sur *les Villes*.

La description de *Byblos* est également prise dans Sanchoniathon : « Ville de Phénicie, la plus ancienne de toutes, fondation de Cronus (2). »

Béryte est dans le même cas : « Ville de Phénicie, devenue grande de petite ; fondation de Cronus. »

L'article *Laodicée* semble puisé à la même source.

« Laodicée, dit-il, ville de Syrie, nommée précédemment (λευκὴ ἀκτή), *rive blanche* : avant tous ces noms, elle avait celui de *Rhamita* ; un berger, nommé *Rhamanthas*, ayant été écrasé de la foudre en ce lieu. Ce nom signifie le *Dieu d'en haut* (ἀφ' ὕψους ὁ Θεός) ; *Rhaman*, signifiant *hauteur* et *Athas* Dieu. C'est Philon qui s'exprime ainsi (οὕτως Φίλων). »

Constantin Porphyrogenète s'autorise aussi de cet ouvrage, aussi bien qu'Etienne, au mot *Dyrrachium*. « Après *Rhizonicus*, disent-ils, est la ville de *Lisse*, et *Acrolisse*, puis *Epidamne*, colonie des *Corcyréens*, qui porte maintenant le nom de *Dyrrachium*, nom de la presqu'île où cette ville est bâtie, d'après *ce qu'écrit Philon* (3). »

Comme dans son ouvrage *des Villes*, Philon indique les hommes célèbres de chaque ville, par continuation Etienne cite Philon dans son livre *des Médecins* (ἐν τοῖς ἰατρικοῖς), et parle de *Philonides de Dyrrachium* ; ce qui, à mon sens, veut dire qu'il nomme *Philonides* parmi les médecins célèbres de *Dyrrachium*.

On trouve cependant le même titre d'ouvrage attribué à Erennius Philon dans l'article *Cyrte* (Κύρτος).

« Dans la ville de *Cyrte* naquit Denys, célèbre médecin, nommé Cyrte (Κυρτός), à cause de sa patrie et non par la tournure de son corps. Erennius Philon en fait mention dans son traité (περὶ ἰατρικῶν). »

L'on voit ici que c'est un ouvrage à part, il traite plutôt des médecins illustres que de l'art en lui-même. Toutefois un passage de Galien (4) le cite comme ayant donné un nom allégorique au miel qu'il appelait *ruisseau des filles des Taureaux*, νάμα θυγατέρων Ταύρων, d'après l'opinion fabuleuse de l'origine des abeilles rapportée par Virgile (5). A l'article *Nisibe*, du même Etienne, Philon est cité ἐν Φοινικικοῖς, ce qui indique bien la traduction de Sanchoniathon, et l'étymologie qui y est donnée du nom de cette ville est toute puisée dans la langue phénicienne.

Le scholiaste d'Apollonius de Rhodes s'est aussi autorisé des doctrines de Philon, mais sous un rapport grammatical. On y lit, en effet, sur le vers 118 du IIIe livre : Ἐψιάωντο ἀντὶ τοῦ ἔπαιζον · Φίλων δὲ ἀντὶ τοῦ ὡμίλουν παρὰ τὸ ἕπος. Ceci ne peut appartenir qu'à un ouvrage de grammaire. Est-ce le même que le *grand Etymologique* nomme τὰ ῥηματικά ? Je le crois. Est-ce cet ouvrage dont l'*extrait* est parvenu jusqu'à nous, que Walckenaer a mis à la suite de son *Ammonius* ? ou bien, n'est-ce pas plutôt le livre même imprimé sous le nom d'Ammonius ? La ressemblance des deux traités, et plus encore l'usage qu'en fait Eustathe, en citant les diverses valeurs des mots réputés synonymes, l'attribueraient à notre auteur plutôt qu'à Ammonius (6).

En effet, il nomme sans cesse Erennius Philon dans son livre sur *la différence des mots réputés synonymes* (ἐν τῷ περὶ διαφόρων σημαινομένων), et jamais il ne cite Ammonius ; ce qui a donné à Paul Léopardus l'idée que l'ouvrage qui passe pour être d'Ammonius était réellement d'Erennius Philon. Il le répète dans ses *Emendationes* toutes les fois qu'il cite ce vocabulaire (7). Ménage, cité par Bayle, partageait cette opinion ouvertement.

Le *grand Etymologique*, qui invoque souvent *Erennius Philon*, ne nomme que deux fois *Ammonius*, et pour des choses qui n'ont point trait à la grammaire (8).

Quoi qu'il en soit, Walckenaer a défendu avec chaleur, dans sa *Préface*, les droits d'Ammonius à la composition de cet ouvrage. J'abandonne cette controverse, tout en soutenant, d'après Eustathe et le *grand Etymologique*, que Philon a fait un ouvrage sur les *synonymes de la langue grecque*, dont un abrégé au moins nous est parvenu sous le nom altéré d'Eranius Philon.

Philon, dans les *Ethiopiques*, est allégué par Antigone de Chariste. « Ctésias, écrit ce narrateur, dit qu'il existe en Ethiopie une fontaine dont l'eau est rouge comme du cinabre, et ceux qui en boivent deviennent fous. Philon, qui a écrit les *Ethiopiques*, dit la même chose, (9). » Est-ce notre auteur ? On pourrait le croire, en rapprochant de cette relation ce que Philon, cité par Eusèbe (10), dit de lui-même : « En voyant la divergence d'opinions qui règne parmi les Grecs, je me suis confirmé dans l'opinion qu'il en était ainsi, et je me suis décidé à

(1) Voir pour toutes ces citations aux pages 43, 164, 227, 255.

(2) Voir *Prépar. évang.*, p. 37.

(3) Μετὰ τὸ Ῥιζωνικὸν Λίσσος ἐστὶ πόλις, καὶ Ἀκρόλισσος καὶ Ἐπίδαμνος Κερκυραίων Κτίσματα· ἡ νῦν Δυρράχιον ὁμωνύμως τῇ χερρονήσῳ, ἐφ' ἧς ἵδρυται. Ὡς Φίλων γράφει. *Themata*, IX, p. 99, ed. Leiden, 1611.

(4) *De la médecine suivant les lieux*, livre IX.

(5) . . . *Liquefacta boum per viscera toto*
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis.
(*Georg.*, IV, 555.

(6) Voir Eustathe, édit. de Rome, pag. 835, 855, 906, 907, 909, 1698, 1871.

(7) Voir liv. I, ch. 24 ; IX, 19 ; X, 6 ; XI, 15 ; XIII, 14.

(8) Voir page 588 : Μίμας ὄρος ἐν Θράκῃ, παρὰ Ἀμμωνίῳ. — Et page 714 : Ἀμμώνιος ἱστορεῖ.

(9) *Mirabil. hist.*, CLX, édit. de Meursius.

(10) Οὕτως ἔχειν πεπεῖσθαι ἡμῖν παρέστη τὴν διαφωνίαν ὁρῶσι τὴν παρ' Ἕλλησι, περὶ ἧς μοι τρία πεφιλοτίμηται βιβλία τὴν ἐπιγραφὴν ἔχοντα παραδόξου ἱστορίας. *Præpar. evang.*, lib. I, p. 32.

Digitized by Google

écrire trois livres sous le titre d'*Histoire merveilleuse* (1) ? » Il se pourrait que les *Ethiopiques* en fissent partie. Toutefois, je dois avouer que Strabon (2) parle d'un *Philon* qui a écrit une *navigation en Ethiopie* (τὸν συγγράψαντα τὸν εἰς Αἰθιοπίαν πλοῦν). Cet homonyme serait antérieur à Philon Erennius.

La bibliothèque royale possède un commentaire manuscrit n° 1885, intitulé : Ἐρεννίου φιλοσόφου ἐξήγησις εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικά, ou *Commentaire du philosophe Herennius sur la métaphysique d'Aristote.* Cette œuvre parait incontestablement appartenir à notre auteur. En ajoutant à cette nomenclature les *épigrammes* dont parle Eudocie, on avancera beaucoup la liste des ouvrages réels ou probables de Philon de Byblos.

Il reste enfin les Φοινικικά ou l'*Histoire phénicienne* de Sanchoniathon, attribuée comme traduction à Philon, par Eusèbe, alléguée par Porphyre et Etienne de Byzance dans l'article *Nisibe.*

Nous avons donné dans ce qui a précédé l'opinion de Lydus sur l'autorité de cet historien, d'après les restitutions de M. Hase, mon savant confrère, et les miennes. Dans son traité des *Mois*, différent de celui-ci et publié par Schow, le même Lydus a fait plus que de s'en autoriser, il en a extrait deux fragments que nous retrouvons textuellement dans Eusèbe (3). Il est question des serpents dans le premier.

« Le dragon est le plus vivace de tous les animaux et tout de feu (Eusèbe ajoute : *à ce que dit Taautos*), ce qui fait qu'il a une vélocité inconcevable par sa *respiration* (Eusèbe, *par le poumon*). Sans pieds et sans mains, sans aucun des secours extérieurs à l'aide desquels les autres animaux exécutent leurs mouvements, il se meut et fournit les types de nombreuses transformations. Il est aussi doué de la plus grande longévité ; non-seulement parce qu'en se dépouillant il revient de la vieillesse à la jeunesse, mais parce qu'il lui est naturel d'atteindre une longueur démesurée ; puis, lorsqu'il est parvenu au dernier temps, il se résout et s'anéantit en lui-même. »

Le second passage est celui-ci (4) :

« Le cercle est de toutes les figures la plus parfaite. C'est pourquoi les Egyptiens, traçant la figure de l'univers, le représentent par un cercle ailé d'une couleur de feu, et placent au milieu un serpent à tête d'épervier comme renfermant l'Agathodémon. » Lydus ajoute : « L'ensemble de cette figure est tel qu'est pour nous la lettre Θ. »

La discussion des variantes peu nombreuses des deux textes serait déplacée ici : elle se retrouvera dans la publication de *la Préparation évangélique*, en grec, avec une traduction française, que nous préparons.

Enfin, pour épuiser tous les écrits de Philon, autant qu'il nous a été possible de le faire, nous rappellerons ce que nous avons déjà mentionné, le *Traité sur les Juifs*, dont parle Celse cité par Origène en réponse à ce philosophe (5), où il montre une grande animosité contre ce peuple.

Il me reste maintenant à discuter les causes qui auraient pu engager Philon à supposer l'ouvrage qu'il a donné sous le nom de Sanchoniathon ; ce que j'ai déjà essayé en réponse à Dodwell.

Je vois par ce qui précède que cet auteur avait 78 ans sous Adrien, pendant la 220e Olympiade. Alors on distinguait à peine les Chrétiens des Juifs dont ils passaient pour faire une secte. On ne doit pas croire que ce soient eux qu'il aurait voulu attaquer par cette fiction, et combien ne s'y serait-il pas mal pris ? La cosmogonie de Moïse, encore qu'elle soit reconnue des Chrétiens, appartient plus spécialement aux Juifs. Il ne les attaquait donc pas directement en inventant celle qu'il aurait supposée sous le nom de Sanchoniathon. Quant à sa théogonie, elle leur était aussi indifférente que toutes les autres empruntées aux Egyptiens, aux Chaldéens ou aux Grecs.

Sont-ce là seulement les Juifs qu'il a voulu attaquer (car tel est le principal argument de Dodwell), afin d'empêcher l'effet favorable que l'écrit récent de Josèphe contre Apion pouvait produire ? Voyons comment il arrivait à son but. Sa cosmogonie était différente de celle de Moïse. Mais toutes celles des divers peuples qui avoisinaient la Judée avaient le même caractère : leur fable était aussi extravagante que celle de Sanchoniathon, aussi dépourvue dans l'exposition de l'origine des choses, de l'intervention divine. Tous, comme les Phéniciens, prétendaient tenir leur science d'une autorité ancienne et irréfragable, soit de piliers sacrés, soit d'auteurs approchant de la divinité. Ils n'avaient aucune infériorité aux récits phéniciens pour attaquer les Juifs. Philon se serait donc donné une peine bien inutile pour composer une fable qui n'avait aucune chance de succès par-dessus les autres en opposition à la Genèse. Je sais, par Celse, que Philon, de race chananéenne, haïssait les Juifs. Mais de là à la supposition d'une théologie tout entière donnée au public pour la première fois vers la 220e Olympiade, il y a loin.

Je me perds donc dans la recherche des motifs que l'on prête à chacun des trois écrivains qu'on veut présenter comme auteurs pseudonymes des fragments qui nous occupent : et je ne vois dans les règles de critique aucune raison de les leur attribuer. Que trouve-t-on d'étrange à ce qu'un vieil historien phénicien, contemporain du siége de Troie, ne soit pas plus raisonnable qu'Hésiode, qu'Ovide, que Diodore de Sicile, dans l'exposition des origines du monde ? Si la preuve qu'il n'est pas plus absurde qu'eux, résultant du rapprochement des textes, pouvait présenter quelque intérêt aux lecteurs des *Annales de Philosophie chrétienne*, j'aurais bientôt accompli ce travail comme suite du présent mémoire.

(1) Ce récit de Ctésias est répété par Diodore de Sicile, liv. II, c. 14. Voir, en outre, Pline, *Hist. nat.*, liv. XXXI, ch. 1 ; Ovide. *Métamorph.*, liv. XV, 139.
(2) *Geogr.*, lib. II, p. 77.
(3) Voir à la page 44 de Schow et 41 d'Eusèbe.
(4) Voir Eusèbe, *ibid.*, et Lydus, p. 53.
(5) Liv. I, ch. 13.

UNIV. OF MICHIGAN,
JUN 23 1913

Imprimerie de L. MIGNE, au Petit-Montrouge.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
GRADUATE LIBRARY
Replaced with Commercial Microform

DATE DUE

MAY 8 1974
MAY 0 9 1974
APR 13 1995
FEB 28 1995
JAN 2 1997
AUG 2 9 1997
APR 1997